

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB AÑO APOSTOLICO AD ÆSTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUTXA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLISTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SEA PRÆSENTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALIS PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE
PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRAE, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITATE
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUN VARIETAS
TUN NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSO CONSTANTE
SIMILIS, PRETIJ EXIGUITA, PRÆSENTINQVE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORVMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORVM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆSTATES
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORVM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCAE
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET VILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBUTUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTRORBIQUE VERO, UT PRETIJ HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPOR.
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARAT NECESSA ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NEONON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA EQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCAE TOMUS IX.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIE PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

BR
60
M38
T.9
cop. 2

SÆCULUM III

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

CLEMENTIS
ALEXANDRINI
OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA
JUXTA EDIT. OXON. AN. 1713.
ACCEDUNT
D. NICOLAI LE NOURRY

COMMENTARIA IN OMNES CLEMENTIS ALEXANDRINI LIBROS.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,
BIBLIOTHECA CLERI UNIVERSÆ,
SIVE
CURSUM COMPLITORUM IN SINGULOS SCIENTIAS ECCLESIASTICAS RAMOS EDITORE.

TOMUS SECUNDUS

VENEUNT DUO VOLUMINA 22 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1887

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO IX CONTINENTUR.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

Stromata.	col. 9
Liber Quis dives salvetur.	603
Excerpta ex scriptis Theodoti et doctrinæ quæ Orientalis vocatur ad Valentini tempora spectantia.	681
Eclogæ ex Scripturis propheticis.	697
Fragmenta.	729
Scholia vetera in Clementis Alexandrini <i>Protrepticum ad Græcos</i> et <i>Pædagogi</i> libros tres.	777
Dissertationes D. Le Nourry de omnibus Clementis Alexandrini operibus.	795

FRAGMENTUM OMISSUM.

Octavum Stromatum librum vel omnino desiderari, vel, si verus est titulus ejus qui exstat, certe esse imperfectum, jam diu critici docuerunt. Nunc libri octavi Vaticanum hoc fragmentum habemus, addendum parallelis pag. 643, 751, 753. Contradicit autem, ut arbitror, Clemens Alex. iis qui metempsychosin tuebantur, quam fabulam non aliunde quam ex Ægypto hausisse Pythagoram, tradit Diodorus Siculus I, 98, quicum conferendi sunt Herodotus II, 123, et Origenes contra Celsum I, 20, 32. Quanta enimvero Græci poetae, philosophi, artificesque ab Ægyptiis mutuati fuerint, docent late Diodorus Siculus I, 96 sqq., Herodotus II, 50, 85; Clemens Alex. Strom. I, 15, 16; VI, 2, 4; Eusebius *Præpar. evang.* I, 6; III, 4; I, 4 sqq. — Ang. Mai, *Script. vet.* tom. VII, pag. 88.

Κλήμεντος ἐκ τοῦ η' στρώματος.

Ο Θεὸς ἡμᾶς ἐποίησεν οὐ προδότας· ἔχρηγ γάρ καὶ εἰδέναις ἡμᾶς ὅπου ἦμεν, εἰ προῆμεν, καὶ πῶς καὶ διὰ τί δεῦρο ἤκαμεν· εἰ δὲ οὐ προῆμεν, τῆς γενέσεως αἰτιος μόνος ὁ Θεός· ὡς οὖν οὐκετας ἐποίησεν, οὐτως καὶ γενομένους σώζει τῇ ιδίᾳ χάριτι.

Clementis ex octavo stromate.

Fecit nos Deus antea non existentes. Si enim antea existimus, nosse debemus ubi et qualiter existimus et cur huc venimus. Si autem non antea existimus, creationis nostræ solus auctor Deus est. Sicut ergo nos ante non existentes creavit, sic et creatos gratia sua servat

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ ΛΟΓΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM LIBER QUINTUS.

233 CAPUT PRIMUM.

De fide.

Περὶ μὲν τοῦ γνωστικοῦ τοσαῦτα ὡς ἐν ἐπιδρομῇ· Αἱ γνώσεις δὲ τὴν ἔξης, καὶ δὴ τὴν πίστιν αὐθίς διεθρητέον. Εἰσὶ γάρ οἱ τὴν μὲν (1) πίστιν ἡμῶν περὶ τοῦ Γενοῦ, τὴν δὲ γνῶσιν περὶ τοῦ Πνεύματος εἴναι διατέλοντες. Λέληθες δὲ αὐτοὺς, ὅτι πιστεῦσαν μὲν ἀληθῶς τῷ Γενῷ δεῖ, ὅτι τε Γενὸς, καὶ ὅτι ἥλθεν, καὶ πῶς, καὶ διὰ τί, καὶ περὶ τοῦ πάθους· γνῶναι δὲ ἀνάγκη, τις ἔστιν ὁ Γενὸς τοῦ Θεοῦ. Ἡδη δὲ οὔτε τῇ γνώσις ἄνευ πιστεως, οὔτε ἡ πίστις ἄνευ γνώσεως. Οὐ μήτη οὐδὲ δὲ Πατήρ ἄνευ Γενοῦ· ἀμα γάρ τῷ Πατήρι Γενοῦ Πατήρ. Γενὸς δὲ περὶ Πατρὸς ἀληθῆς διδάσκαλος· καὶ ἵνα τις πιστεύσῃ τῷ Γενῷ, γνῶναι δεῖ τὸν Πατέρα, πρὸς δὲ καὶ ὁ Γενός. Αὕθις τε, ἵνα τὸν Πατέρα προγνῶμεν, πιστεῦσαι δεῖ τῷ Γενῷ, διὰ τὸν Θεοῦ Γενὸς διδάσκει· ἐκ πιστεως γάρ εἰς γνῶσιν διὰ Γενοῦ Πατήρ. Γνώσις δὲ Γενοῦ καὶ Πατρὸς ἡ κατὰ τὸν κανόνα τὸν γνωστικὸν, τὸν τῷ δινει γνωστικὸν, ἐπιβολὴ καὶ διάληψίς ἔστιν ἀληθείας διὰ τῆς ἀληθείας (2). Ἡμεῖς ἀρα ἐσμὲν οἱ ἐν τῷ ἀπιστουμένῳ πιστοί, καὶ οἱ ἐν τῷ ἀγνώστῳ γνωστικοί· τουτέστιν ἐν τῷ πᾶσιν ἀγνοούμενῷ καὶ ἀπιστουμένῳ, διλγοῖς δὲ πιστευομένῳ τε καὶ γνωσκομένῳ, γνωστικοί· γνωστικοί δὲ, οὐ λόγῳ ἔργα ἀπογραφόμενοι, ἀλλ' αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ. Μηχάριος δὲ λέγων εἰς ὅτα ἀκούοντων· πίστις δὲ ὡτα ψυχῆς. Καὶ ταύτην αἰνίσσεται τὴν πίστιν δὲ Κύριος, λέγων· Ὁ ἔχων ὡτα ἀκούειν, ἀκούετω· ἵνα δὴ πιστεύσας συνῇ & λέγει ὡς λέγει. Ἀλλά τι καὶ Ὁμηρος δὲ ποιητῶν πρεσβύτατος, ἐπὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι τῷ ἀκούειν, ἰδικῶς (3) ἀντὶ γενικοῦ χρησάμε-

B *¶ De Gnostico quidem, hæc quodammodo cursim sumus persecuti; jam autem pergamus ad ea quæ deinceps consequuntur. Atque fides quidem rursus est consideranda; sunt enim qui ita distinguant, ut fidem quidem nostram esse de Filio, cognitionem autem esse de Spiritu dicant. Non animadverterunt autem, quod vere quidem credere oportet Filio, et quod Filius, et quod venerit, et quo modo, et propter quid, et de passione: nosse autem necesse est quis sit Filius Dei. Jam vero neque est cognitione sine fide, neque fides sine cognitione. Sed neque Pater est sine Filio; simul enim cum eo, quod est Pater, est Filii Pater. Filius autem verus est de Patre magister: et ut creditat quis Filio, oportet nosse Patrem, ad quem refertur etiam Filius. Et rursus, ut Patrem præcognoscamus, oportet credere Filio, quoniam eum docet Dei Filius. Ex fide enim ad cognitionem ¶ per Filium Pater. Cognitione autem Filii et Patris, quæ est ex gnostica regula, ea quidem, quæ vere sit regula cognitionis, est conceptio et comprehensio veritatis per veritatem. Nos ergo sumus fideles in eo, quod non creditur, et Gnostici in eo, quod non cognoscitur: hoc est, Gnostici in eo, quod ignoratur ab omnibus et non creditur, tamen a paucis creditur et cognoscitur. Gnostici vero, non oratione opera desribentes, sed ipsa contemplatione. Beatus qui dicit in aures audientium. Fides autem sunt aures animæ. Hanc autem fidem tacite innuit Dominus, dicens: Qui*

¶ P. 643, 644 ED. POTTER, 544, 545 ED. PARIS.

(1) *Mér.* Hanc particulam in Flor. omissam ipsa structure ratio postulat. STLBTRG.

(2) Ἀληθείας διὰ τῆς ἀληθείας. Respicere videtur Ioan. xix, 6, 7: Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Τέρῳ

εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀληθεία, καὶ ἡ ζωή. Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. Εἰ ἔγνω κατέ με, καὶ τὸν Πατέρα μου ἐγνώσεται ἐγώ.

(3) Ἰδικῶς. Forte melius εἰδικῷ, speciali. STLB.

*habet aures audiendi, audiat*¹; ut scilicet cum cre-
diderit, intelligat ea quæ dicit, ut dicit. Cæterum
Homerus quoque, poetarum antiquissimus, pro-
sentiendo, verbo *audiendi*, hoc est specie pro ge-
nere, usus, scribit: *Cum audiebant maxime et ipsi.*
In summa enim, concensus et consensio fidei am-
borum, in uno sine versatur, nempe salute. Verus
autem nobis testis est Apostolus dicens: *Desidero*
*enim videre vos, ut aliquod vobis donum imperti-
spiritale, ut vos confirmemini. Hoc autem est, ut*
simul consolationem in vobis accipiam per eam, quæ
*est inter nos invicem, fidem, vestram et meam*². Et
rurus paulo inservi subjungit: *Justitia autem*
*Dei in ipso revelatur ex fide in fidem*³. Videtur ergo
Apostolus duplarem fidem annuntiare, vel potius
unam, quæ augmentum suscipit et perfectionem.
Nam communis quidem fides alteri subjicitur tan-
quam fundamentum. Iis quidem certe qui cupie-
bant curari, ut qui fideliter moverentur, dicebat:
*Fides tua te salvum fecit*⁴. Quæ autem eximie su-
peradmiratur, fidi consummatur, et rurus perfici-
tur per eam, quæ accedit ex doctrina et ratione
peragendi mandata. Hujusmodi erant apostoli, de
quibus dictum est, *fidem montes transmovere et ar-
bores transplantare*⁵. Unde cum sensissent magni-
tudinem potestatis, rogabant ut adderetur *eis fides*,
quæ ut *granum sinapis*⁶ morderet utiliter animam,
et in ipsa adeo cresceret, ut in ipsa requiescerent
de rebus sublimibus rationes. Si quis enim Deum
scit natura, ut existimat *¶* Basilius, intelligentiam
eximiam fidem simul et regnum vocans, et crea-
turam essentia dignam, prope enim qui fecit ipsam
esse interpretans essentiam, sed non potestatem, et
naturam, et substantiam creaturæ quæ superari
non potest indefinitam pulchritudinem, non autem

¹ Matth. xi, 15. ² Rom. i, 11, 12. ³ Ibid. 17.
I Cor. XIII, 2. ⁴ Luc. XIII, 18. *¶* P. 645 ED. POTTER,

(4) *Μάλιστα δ' ὅτ' ἔκλινορ αὐτοί*. Alludere vi-
detur ad illud Achillis, *Iliad. A:*

Οἳς τε Θεοῖς ἐπικελθηται, μᾶλα γ' ἔκλινορ αὐτοῦ,
A. SYLBURG. — Scribendum potius,
..... *μάλιστα, δέ τ' ἔκλινορ αὐτοί.*

..... *maxime autem audiunt ipsi.*
Quod hemisticium sumptum est ex *Odyss. Z*,
vers. 186.

(5) *Ἀμφοῖρ*. Scilicet, magistri ac discipuli.

(6) *Kourī*. Hoc est ea, quæ vulgo Christianorum
convenit: quam opponit τῇ ἑξαρέτῳ, ἐποικοδομου-
μένῃ, qualis erat apostolorum fides.

(7) *Kai τοῦ λόγου τὰς ἐργοὺς ἐπιτελεῖν*. Cum
hac clausula subaudiendum ὡς, significazione si-
nali pro ἴνα, ut cum alibi, tum supra p. 196, lin.
18. SYLBURG.

(8) *Ὕξιν*. Nempe apostoli, *Luc. xvii, 5*: *Kai*
εἰπορ οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρῷ. Pròsōthes tūm pí-
stiv. Dein respicit *Luc. XIII, 18, 19*, ubi Christus
de regno cœlorum dicit: *'Ομοιοὶ ἐστὶ κόκκω σιρά-
ζεως, δὲ λαβὼν ἀνθρώπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑα-
τοῦ, καὶ ηὔξησε, καὶ ἐτέρετο εἰς δένδρον μέρα,*
καὶ τὰ πετεύα τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωτε ἐρ τοῖς
καλλοῖς αὐτοῦ. Conf. *Matth. XIII, 31*; *Marc. IV, 31*.

(9) *Tῶν μεταροτῶν*. Hoc est *rērum sublimium*,
quæ vulgi captum superant; quæ τὰ πετεύα my-
stice significare dicuntur.

A νος,... μάλιστα δ' ὅτ' ἔκλινορ αὐτοί (4), γράφει.
Τὸ γάρ δλον, ἡ συνφύδια καὶ ἡ συμφωνία τῆς ἀμ-
φοῖν (5) πίστεως, εἰς ἐν πέρας καταγίνεται, τὴν σω-
τηρίαν. Μάρτυς ἡμῖν νημερτής δ' Ἀπόστολος, λέγων.
'Ἐπιποθὼ γάρ ίδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ κάρισμα
ὑμῖν πρειματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς. Τοῦτο
δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν
ἀλήσιοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἔμοι. Καὶ πάλιν ὑπο-
θάσ, ἐπάγει. Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκα-
λύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. Φανεταιοῦνδ' Ἀπό-
στολος, διτήν καταγγέλλων πίστιν· μᾶλλον δὲ μίαν,
αὗξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδεχομένην. 'Η μὲν γάρ
κοινή (6) πίστις καθάπερ θεμέλιος ὑπόκειται· τοῖς
γ' οὖν θεραπευθῆναι ποθοῦσιν δ' Κύριος πιστῶς κι-
νουμένοις, ἐπέλεγεν. 'Η πίστις σου σέσωκέ σε· τι δὲ
B ἐξαρέτως ἐποικοδομουμένη συντελεῖοῦται τῷ πιστῷ,
καὶ συνεπαρτίζεται αὐτῇ ἐκ μαθήσεως περιγνομένη
καὶ τοῦ λόγου τὰς ἐντολὰς ἐπιτελεῖν (7)· ὅποιοι ἥσαν
οἱ ἀπόστολοι, ἐφ' ὃν τὴν πίστιν δρη μετατι-
θέται, καὶ δένδρα μεταφυτεύειν δύνασθαι εἴρηται.
'Οθεν, αἰσθόμενοι τοῦ μεγαλείου τῆς δυνάμεως,
*τῇσιν (8) προστιθέμειν αὐτοῖς πίστιν τὴν ὡς κόκ-*κον σιράζεως* ἐπιδάκνουσταν ὠφελίμως τὴν ψυχὴν,*
*καὶ ἐν αὐτῇ αὔξουσταν μεγαλωστεῖ, ὡς ἐπαναπαύ-*εσθαι αὐτῇ τοὺς περὶ τῶν μεταροτῶν (9) λόγους.**

Εἰ γάρ φύσει (10) τις τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βασι-
λεῖδης οἴεται, τὴν νόησιν τὴν ἑξαρέτον πίστιν ἄμα
καὶ βασιλείαν, καὶ καλῶν κτίσιν οὐσίας ἀξίαν· τοῦ
ποιήσαντος πλησίον ὑπάρχειν αὐτῇ ἐρμηνεύων οὐσίαν,
ἄλλ' οὐκ ἔξουσίαν, καὶ φύσιν, καὶ ὑπόστασιν κτίσεως

C ἀνυπερθέτου κάλλος ἀδιόριστον, οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτε-
ξουσίου, λογικὴν συγκατάθεσιν λέγει τὴν πίστιν.
Παρέλκουσι τοίνυν αἱ ἐντολαὶ, αἱ τε κατὰ τὴν πα-
λαιὰν, αἱ τε κατὰ τὴν νέαν Διαθήκην, φύσει σωζομέ-
νου, ὡς Οὐαλεντίνος βούλεται, τινὸς, καὶ φύσει πι-

¹ Matth. ix, 22. ² Matth. xvii, 20; Luc. xvii, 6;
Luc. xix, 20 ED. PARIS.

(10) *Ἐτ γάρ φ.* Ήσεν non adeo difficilia essent, ac
jam videntur, si Basiliæ scripta extarent, ex
quibus ejus dogmata plene intelligi possent; in-
tereā vero, dum aliquid melius se oblinuerit, sic
scribi et explicari posse videntur: Εἰ γάρ φύσει τις
τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βασιλεῖδης οἴεται, τὴν νόησιν,
καὶ τὴν ἑξαρέτον πίστιν, ἄμα καὶ τὴν βασιλείαν κα-
λῶν κτίσιν οὐσίας ἀξίαν τοῦ ποιήσαντος, καὶ πλησίον
ὑπάρχειν αὐτῇ ἐρμηνεύων οὐσίαν, ἄλλ' οὐκ ἔξουσίαν,
καὶ φύσιν καὶ ὑπόστασιν κτίσεως ἀνυπερθέτου κάλλος
ἀδιόριστον, οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτεξουσίου λογικὴν συγ-
κατάθεσιν λέγει τὴν πίστιν. *Nam si quis Deum scit*
per naturam, ut opinatur Basilius, qui intelligentiam,
*et eximiam fidem, simul ac regnum vocalat crea-
turam dignam essentiam Creatoris, et prope iltum exsi-
stere non potentiam sed essentiam interpretans, et*
naturam, et substantiam; inexploratam quādam
*recentis creaturæ pulchritudinem, non vero rationa-
lem liberæ animæ assensionem dicit esse fidem.* Nam'
Basilides affirmat, intelligentiam, eximiam fidem
et regnum cœlestis ad quosdam homines natura
pertinet; et per naturam eos, non autem per re-
ctum arbitrii usum, *Deo similes et propinquos fieri;*
proinde fidem illis a prima creatione, absque præ-
via exercitatione vel doctrina, insitam esse; unde
eam vocat κτίσεως ἀνυπερθέτου (vel, si mavis, ἀνυ-
περθέτου) κάλλος.

στοῦ, καὶ ἐκλεκτοῦ δόντος, ὡς Βασιλεῖδης νομίζει· Αὖτις δὲ ἀνάλαμψαι δύνασθαι τὴν φύσιν. Εἰ δὲ ἀναγκαῖαν τὴν ἐπιδρμάτων τοῦ Κυρίου φήσαιεν, οὐχεται αὐτοῖς τὰ τῆς φύσεως ίδιώματα, μαθῆσει, καὶ καθάρσει, καὶ τῇ τῶν ἔργων εὐποίηται, ἀλλ' οὐ φύσει σωζομένης τῆς ἐκλογῆς. "Ο γάρ οὖν Ἀβραάμ, δι' ἀκοῆς πιστεύεις τῇ φωνῇ (11), τῇ ὑπὸ τὴν δρῦν τῇ ἐν Μαμβρῇ ἐπαγγειλαμένῃ· Σοι διδώμει τὴν τὴν ταύτην καὶ τῷ σπέρματι σου· ἡτοι ἐκλεκτὸς ἦν, ηδὲ οὐ. 'Ἄλλος εἰ μὲν οὐκ ἦν, πῶς εὐθέως ἐπίστευσεν οἶον φυσικῶς; εἰ δὲ ἦν ἐκλεκτός, λέλυται αὐτοῖς ἡ ὑπόθεσις, εὑρισκομένης καὶ πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐκλογῆς, καὶ δὴ καὶ σωζομένης· Ἐλογίσθη γάρ αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· Ἐν γάρ τις τολμήσας λέγει, Μαρκίωνι ἐπόμενος, τὸν Δημιουργὸν σώζειν τὸν εἰς αὐτὸν πιστεύσαντα, καὶ πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, ἐκλογῆς καὶ δὴ καὶ σωζομένης τὴν ίδιαν αὐτοῦ σωτηρίαν (12) παρευδοκιμηθῆσται (13) αὐτῷ ἡ τοῦ Ἀγαθοῦ δύναμις, διὸ καὶ μετὰ τὸν ὑπὸ αὐτῶν εὐφημουμένον Δημιουργὸν ἐπιβαλλομένη σώζειν, καὶ αὐτῇ ἡτοι μαθῆσει ἡ καὶ μιμήσει τούτου· Ἄλλα κανονικά οὐτως ἔχουν σώζειν κατ' αὐτοὺς δὲ Ἀγαθὸς, οὔτε τοὺς ίδιους, οὔτε μετὰ τῆς γνώμης τοῦ πεποιηκότος τὴν κτίσιν ἐπιχειρεῖ τὴν σωτηρίαν, βίᾳ δὲ ηδὲ δόλῳ. Καὶ πῶς εἴτε ἀγαθὸς δὲ οὐτως, καὶ οὐτερος; Εἰ δὲ δὲ τόπος διαφέρει, καὶ η μονή τοῦ παντοκράτορος λείπεται ἀπὸ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ μονῆς· ἀλλ' ἡ τοῦ σώζοντος βούλησις οὐκ ἀπολείπεται τοῦ ἀγαθοῦ, η γε προκατέρξασσε. Ἀνότοις ἄρα οἱ ἀπιστοι ἐκ τῶν προδιηγουμένων τὴν δείκνυνται· Αἱ γάρ (14) τρίτοι αὐτῶν διεστραγμέναι, καὶ οὐκ Ισαΐαν εἰρήνην, φησὶν δὲ προφήτης· Τός δὲ μαράς καὶ δταδεύτους ζητήσεις παραιτεῖσθαι δὲ θεσπέσιος παρῆνεσται Παῦλος, οὗτι τεννώσι μάχας· δὲ τε Αἰσχύλος (15) κέρχαγε·

les ostenditur. Semitæ enim eorum sunt perversæ, et ineruditas quæstiones vitare, divinitus suasis Paulus

Tὰ μηδὲρ ὠφελοῦντα μὴ πάντει μάτηρ.

Τὴν μὲν γάρ μετὰ πίστεως συνιοῦσαν ζήτησιν, ἐποικοδομοῦσαν τῷ θεμελίῳ τῆς πίστεως τὴν μεγαλοπρεπῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν, ἀριστην Ισμεν. Ισμεν δὲ ὡς ἄρα οὐτε τὰ φανερὰ ζητεῖται, οἶον, εἰ τὴν διάρρησιν, ήμέρας οὐσῆς· οὔτε τὰ δδηλα καὶ οὐδέποτε γενησόμενα φανερά, ὡς τοῦτο, εἰ δριτοὶ εἰστοι οἱ ζετέρες η περιττοί· ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἀντιστρέφοντα (16)· ἀν-

animæ libero arbitrio utentis rationalem assensionem dicit fidem. Sunt ergo supervacanea præcepta tam in Veteri quam in Novo Testamento, cum natura salvis fiat aliquis, ut vult Valentinus, et sit natura fidelis et electus, ut putat Basilides; fieri etiam poterat ut, absque adventu Servatoris, aliquo tandem tempore posset natura resplendescere. Sin autem necessarium dixerint adventum Domini, evanescit eis naturæ prærogativa: cum doctrina et purgatione et bonorum operum effectione, non autem natura, servetur electio. Abraham itaque, qui per auditum eredit voci, quæ sub queru, quæ erat in Mambre, est pollicita: *Do tibi terram hanc et semini tuo*¹, electusne erat, an non? Sed si non erat quidem, quomodo statim credidit tanquam naturaliter? sin autem erat electus, solutum est eorum fundamentum, cum inveniatur atque etiam salva fiat electio ante adventum Domini: *Reputatum est enim ei ad justitiam*². Si quis enim ausit dicere, sequens Marcionem, Creatorem servare eum, qui in ipsum credidit, etiam ante adventum Domini, cum propria ejus salute servetur etiam electio; plus quam par sit ab eo commendabitur Boni potestas, ut quæ sero, et post eum, qui ab eis jactatur, Creatorem, ipsa quoque salutem dare aggrediatur, vel ab eo edocia, vel eum imitans. Quod si ita se habens, det salutem Bonus, ex eorum sententia, neque suos, neque cum ejus voluntate qui fecit creaturam, tum aggreditur dare salutem, sed vi, vel dolo. Et quomodo erit utique bonus qui sic facit, et est posterior? Si autem differt locus et mansio Omnipotens, remota est a mansione boni Dei; at ejus, qui dat salutem, voluntas non est remota a bono, ut quæ prior cœperit. Ex iis ergo, quæ diximus, 234 infideles esse amenantes ostenditur. Semitæ enim eorum sunt perversæ, et ineruditas quæstiones vitare, divinitus suasis Paulus

¹⁰ quoniam generant pugnas; et clamat Aeschylus:

Ne in iis labores temere, quæ nihil juvant.

Nam eam quidem, quæ una cum fide convenit, quæstionem, quæ fundamento fidei superadiscat splendidam ac magnificam veritatis cognitionem, optimam esse scimus. Scimus autem, quod neque ea utique quæruntur, quæ sunt manifesta; ut, D exempli causa, an sit dies, cum est dies; neque ea quæ sunt incerta, et nunquam fieri possunt ma-

¹ Gen. xvii, 8. ² Ibid. xv, 6; Rom. iv, 3. ³ P. 646 ED. POTTER, 547 ED. PARIS. ⁴ Isa. lix, 8.
⁵ II Tim. ii, 23.

(11) Τῇ φωνῇ. Dictum est Abramo. Gen. xvii, 8 : Καὶ δάσω σοι καὶ τῷ σπέρματι σου τὴν τὴν, ἡνταροικεῖς. Verum non eo loco, sed cap. xviii, 1, dicitur Deus juxta quercum in Mambre cum eo versatus fuisse.

(12) Τὴν ίδιαν αὐτοῦ σ. Hoc est, salutem Creatori propriam, seu ab illo collatam.

(13) Παρευδοκιμηθῆσται. Perperam interpres, commendabatur. Verti debuit, obscurabitur. Nam παρευδοκιμεῖται est gloriam alicuius superare, adeoque obscurare. Suidas, Παρευδοκιμηθῆσται, νικησάσης, ήτοι εἰς δόξαν ὑπερβάσης. Vult auctor, quod si quos mundi Creator, quem heretici mali omnis auctorrem esse putabant, ante Christi adventum servaverit, consequit, ut ab eo boni Dei, quem Christi pa-

trem appellabant, potestas et gloria obscuretur, ut qui non ex se, sed per imitationem Creatoris homines salvos præstet.

(14) Αἱ γάρ τρίτοι αὐτῶν διεστραγμέναι, δις διοδεύσονται, καὶ οὐκ οἰδασιν εἰρήνην.

(15) Αἰσχύλος. Theodoretus lib. iv. *Contra Græcos* citat hunc versum :

Tὰ μηδὲρ ὠφελοῦντα μὴ ζῆτει μάτηρ.

Ne quære frustra, quæ nihil tibi conferunt; non ut habet Clemens, μὴ πόνει μάτην. COLLECT. Versus ille in Aeschili *Prometheo vincito* exstat.

(16) Τὰ ἀριστρέψοντα. Quid ea sint, docebit A. Gellius lib. ix, cap. ult., et plenius lib. v, cap. 10.

m̄festa, ut illud, sintne stellæ pares an impares; A sed neque ea quæ convertuntur; ea vero conver- tuntur, quæ ab iis, qui adversantur in disserendo, ex sequo dici possunt; ut illud, an sit animal, quod est in utero, an non animal. Quartus modus est, quando ex alterutra horum parte producitur argumentum, contra quod dici, et quod solvi non potest. Si ergo quærendi causa omnibus modis de medio tollitur, s̄ides firmatur ac stabilitur. Eis ergo illud producimus, contra quod dici non potest, quod Deus est, qui dicit, et de unoquoque eorum, de quibus quæro, tradit in scriptis. Quis est ergo adeo impius et a Deo alienus, ut Deo non credit, et probationes a Deo postulet, tanquam ab hominibus? Rursus ex quæstionibus, aliæ quidem sensu indi- gent; ut si quis quæret, an ignis sit calidus, aut nix alba: aliquæ vero admonitione et increpatione, ut ait Aristoteles: ut illa interrogatio, an oporteat honorare parentes. Sunt etiam quædam dignæ quæ puniantur; cuiusmodi est, quærere probationes, an sit Providentia. Cum sit ergo Providentia, non ex Providentia factam fuisse et prophetiam, et eam, quæ in Servatorem facta est, œconomiam, putare, est nefarium. Et fortasse ne conari quidem oportet hæc demonstrare, cum sit manifesta divina Providentia, ex aspectu omnium, quæ videntur, ef- fectorum, quæ arte constant et sapientia, quorum alia quidem ordine sunt, alia vero ordine mani- festantur. Qui nos autem essentia et vita impertiit, etiam participes fecit rationis, nos simul conve- nienter rationi volens, et bene vivere. Nam Logos Patris universorum non est verbum, quod profer- tur, sed sapientia et Dei bonitas manifestissima: et **¶** etiam omnipotens potestas et vere divina, quæ non est ejusmodi ut intelligi non possit vel ab iis qui ipsam non confidentur, voluntas omnia conti- nens sua omnipotentia. Quoniam autem partim quidam sunt infideles, partim vero contentiosi, non omnes assequuntur boni perfectionem. Nam neque fieri potest ut sine nostro animi proposito conse- quamur, neque universum est positum in nostra voluntate; quale est, quod est eventurum: *gratia* enim servamur ¹¹, sed non absque bonis operibus;

¶ P. 647 ED. POTTER, 548 ED. PARIS. ¹¹ Ephes. II, 5.

(17) *‘Αριστοτέλης.* Respicit auctor Aristotelis Topic. lib. I, c. 11: Οὐ δεῖ δὲ πᾶν πρόδημα, οὐδὲ πᾶσαν θεσιν ἐπισκοπεῖν· ἀλλ᾽ ἀπορήσειν ἢν τις τῶν λόγων δεομένων, καὶ μὴ κολάσεως, η̄ αἰσθήσεως. Οἱ μὲν γάρ ἀποροῦντες, πότερον δεῖ τους θεους τι- μᾶν, καὶ τοὺς γονεῖς ἀγαπᾶν, η̄ οὐ, κολάσεως δέον- ται· οἱ δὲ πότερον ἡ χώρα λευκῆ, η̄ οὐ, αἰσθήσεως. Οὐδὲ δὴ ὁν σύνεγγυς η̄ ἀποδείξεις, οὐδὲ ὁν λίαν πόρῳ· τὰ μὲν γάρ οὐκ ἔχει ἀπορίαν, τὰ δὲ πλεια η̄ κατὰ γυμναστικήν. Nec vero oportet omne problema, aut omnem thesin in quæstionem revocare; sed eum, de qua quispiam posset dubitare egens rationum, non pœna, aut sensus. Nam qui ambigunt, utrum oporteat deos colere, et parentes diligere, necne, pœna; qui vero dubitant, utrum nix sit alba, necne, sensu indigent. Nec igitur de his disceptare oportet, quorū in promptu est demonstratio, nec quorum est nūmis remota; quoniam illa non habent dybūtatio-

A τιστρέψει δὲ ἡ καὶ τοῖς τὸν ἐναντίον χειρίζουσι λό- γον, ἐπ' ἵσης ἑστὸν εἰπεῖν, ὡς τὸ, εἰ ζῶν τὸ κατὰ γαστρὸς, η̄ οὐ ζῶν. Τέταρτος ἐστι τρόπος, ὅτι ἀν- ἔχ θατέρου τούτων μέρους ἀναντίβρητον καὶ ἀλιτον ἐνθύμημα προτείνηται. Εἰ τοίνυν ἡ τοῦ ζῆτείν αἰτία κατὰ πάντας τοὺς τρόπους ἀναιρεῖται, πίστις ἐμπε- δοῦται· προτείνομεν γάρ αὐτοῖς τὸ ἀναντίβρητον ἔκεινο, δὸ Θεός ἐστιν δὲ λέγων, καὶ περὶ ἑνὸς ἑκάστου ὧν ἐπιζητῶ, παριστάς ἐγγράφως. Τίς οὖν ἐτι θεος ἀπιστεῖν θεῷ, καὶ τὰς ἀποδείξεις ὡς παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖν τοῦ θεοῦ; Πάλιν τῶν ζητημάτων ἀ μὲν αἰσθήσεως δεῖται, οἶον, ἐὰν ζῆτῇ τις εἰ τὸ πῦρ θερ- μὸν η̄ η̄ χώρα λευκή· τινὰ δὲ νοοθεσίας καὶ ἐπιπλή- ξεως, ὡς φασιν Ἀριστοτέλης (17), ὡς τὸ ἐρώτημα ἔκεινο, εἰ κρή γονεῖς τιμᾶν· ἔστι δὲ ἡ καὶ κολάσεως δέξια· διολόν ἐστι τὸ αἰτεῖν ἀποδείξεις εἰ πρόνοια ἔστι. Προνοίας τοίνυν οὖσις, μὴ κατὰ πρόνοιαν γε- γονέναι πᾶσαν τὴν τε προφρετείαν καὶ τὴν περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομίαν, ἡγείσθαι ἀνδρισιον. Καὶ ίσως οὐδὲ κρή τὰ τοιαῦτα πειράσθαι ἀποδεικνύναι, φανερᾶς οὐ- σης τῆς θείας προνοίας ἔκ τε τῆς θείας τῶν ὥρωμέ- κων πάντων τεχνικῶν καὶ σοφῶν ποιημάτων· καὶ τῶν μὲν τάξεις γενομένων, τῶν δὲ τάξει φανερου- μένων· δὸ δὲ μεταδόνς ήμεν τοῦ εἰναὶ τε καὶ ζῆν, μεταδέδωκε καὶ τοῦ λόγου, λογικῶς τε ἀμα καὶ εὐ ζῆν ἐθέλων ήμᾶς. Ό γάρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων Λόγος οὐχ οὐτός ἐστιν δὲ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτάτη (18) τοῦ θεοῦ, δύνα- μις τε αὐτὸν παγκρατής καὶ τῷ δοντι θείᾳ· οὐδὲ τοῖς μὴ δομολογοῦσιν ἀκατανόητος, θέλημα παντοχρατορι- κόν (19). Επει δὲ οἱ μὲν ἀπιστοί, οἱ δὲ ἐριστικοί, οὐ πάντες τυγχάνουσι τῆς τελειότητος τοῦ ἀγαθοῦ. Οὐ- τε γάρ δινει προαιρέσεως τυχεῖν οἴον τε· οὐδὲ μήν οὐδὲ τὸ πᾶν ἐπὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἡμετέρᾳ κείται· οἶον τὸ ἀποβηδόμενον· χάριτι γάρ σωζόμεθα (20)· οὐκ δινει μέντοι τῶν καλῶν ἔργων· ἀλλὰ δεῖ μὲν πεφυ- κότας πρὸς τὸ ἀγαθόν, σπουδὴν τινα περιποιήσα- οθαι πρὸς αὐτό· δεῖ δὲ καὶ τὴν γνώμην ὑγιῆ κεκτῆ- οθαι, τὴν ἀμετανόητον πρὸς τὴν θήραν τοῦ καλοῦ· πρὸς δὲ περ μάλιστα τῆς θείας χρήζομεν χάριτος, δι- δασκαλίας τε δρῆσης, καὶ εὐπαθείας (21) ἀγνῆς, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς πρὸς αὐτὸν (22) δλκῆς. Ἐνδεδεμένοι γάρ τῷ γεώδει σώματι, τῶν μὲν αἰσθητῶν διὰ σώμα-

D nem, hæc vero majorem habent, quam exercitationis dialecticæ convenial.

(18) *Φαρερωτάτη.* Conf. Protreptici pag. 86, not. 3.

(19) *Θέλημα παντοχρατ.* Conf. Pedagogi lib. III, c. ult., p. 509, not. 6. Clemens infra p. 573, edit. Paris. Τῷ παντοχρατορικῷ βουλήματι ὑπέκυν λόγον καὶ εὐθύνας. *Ομηροποτεινοι voluntati rationem reddens.*

(20) *Χάριτι σωζόμεθα.* Ephes. II, 5, Χάριτι ἔστε σεσωσμένοι.

(21) *Εὐπαθείας.* Forte convenientius εὐπε- θείας, obedientiæ. SYLB.

(22) *Πρὸς αὐτὸν.* Scribendum πρὸς αὐτὸν, ad se. Respicit auctor Christi verba Joan. vi, 44: Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς μὲν, εἰτὲ μὴ δ Πατέρῳ, δ κέμ- γας με, ἐλκύσῃ αὐτόν.

τος ἀντιλαμβανόμεθα, τῶν δὲ νοητῶν δι' αὐτῆς τῆς ἑφαπτόμεθα δυνάμεως. Έὰν δέ τις αἰσθητῶς τὰ πάντα καταλήψεσθαι προσδοκήσῃ, πόρρωθεν τῆς ἀληθείας πέπτωκε. Πνευματικῶς γ' οὖν δι' Ἀπόστολος ἐπὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ γράψει· *Βλέπομεν τὴν γῆν ὡς δι' ἐσόδητρου* (23). τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ὄλγοις γάρ η τῆς ἀληθείας θέα δέδοται. Λέγει γ' οὖν καὶ Πλάτων ἐν τῇ *Ἐπιφορμίδι* (24). Οὗ σημι τὸν εἶναι πάσιν ἀνθρώποις (25) μακαροῖς τε καὶ εὐδαίμοσι γίγνεσθαι, πλὴν ἀλίτην. Μέχρι περ ἀν ζῶμαι (26), τούτῳ διορίζομαι· καλὴ δὲ ἀλπὶς τελευτήσομαι, τυχεῖν ἀπάντων. Τὰ Ιса τούτοις βούλεται τὰ παρὰ Μωϋσέα· Οὐδεὶς δύνεται μου τὸ πρόσωπον (27), καὶ ζήσεται. Δῆλον γάρ, μηδένα ποτὲ δύνασθαι παρὰ τὸν τῆς ξωῆς χρόνον τὸν Θεὸν ἐναργῶς καταλαβέσθαι. Οἱ καθαροὶ δὲ τῇ καρδίᾳ τῷ Θεῷ δύογεται, ἐπάν τις τὴν ἐσχάτην ἀφίκεται τελείωσιν. Ἐπει γάρ η σθένει πρὸς κατάληψιν τῶν δυντῶν ἡ ψυχὴ, θείου διδασκάλου ἐδεήθημεν· καταπέμπεται δὲ Σωτὴρ, τῆς ἀγαθοῦ κτήσεως διδάσκαλός τε καὶ χορηγός, τὸ ἀπόδρητον τῆς μεγάλης προνοίας ἀγίου γνώρισμα· Ποὺ τοινύν τραμματεύεις, ποὺ συζητητής τοῦ αἰώνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανερ δὲ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου; φησι. Καὶ πάλιν· Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεστιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω· τῶν δοκησισθῶν καὶ ἐριστικῶν τούτων δηλοντέοι. Παγκάλως γ' οὖν Ἱερεμίας φησι· Τάδε λέγει Κύριος· Στήτε ἐπὶ ταῖς ὅδοῖς, καὶ ἔρωτιστας (28) τρέβους αἰωνίους, πολα ἐστήνη ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ, καὶ βαδίζετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὑρίστετε ἀγρυπνὸν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Ἐρωτήσατε, φησι, καὶ πύθεσθε παρὰ τῶν εἰδότων ἀφίλονεικῶς καὶ ἀδόρητως. Μαθόντες δὲ ἄρα τῆς ἀληθείας τὴν δόδι, εὐθεῖαν βαδίζωμεν ἀμεταστρεπτεῖ, ἀχρὶς δὲ περιτύχωμεν τῷ ποθουμένῳ. Εἰκότως δρᾶ δὲ μὲν βασιλεὺς Ῥωμαίων (Νομῆς δνομα αὐτῷ), Πιθαγόριος (29) δὲν, πρῶτος ἀνθρώπων ἀπάντων Πίστεως καὶ Εἰρήνης (30) ιερὸν ἰδρύσατο. Τῷ δὲ Ἀδραλύ-

A sed oportet quidem, cum natura apti simus ad bonum, ad id aliquod adhibere studium. Oportet autem mentem quoque habere sanam, et quae nulla retardetur pœnitentia a pulchri venatione, ad quod quidem maxime divina opus habemus gratia, rectaque doctrina, castaque et munda animi affectio, et Patris ad ipsum attractione. Terreno enim corpori illigati, sensilia quidem per corpus apprehendimus; quae intelligentia autem percipiuntur, per ipsam vim rationis. Si quis autem expectaverit fore ut omnia sensiliter comprehendat, longe a veritate excidit. Spiritualiter quidem certe scribit Apóstolus de Dei cognitione: *Videmus enim nunc tanquam per speculum, tunc autem facie ad faciem*¹³. Paucis enim datum est spectaculum veritatis. Dicit itaque Plato quoque in *Epinomide*: *Haud diaerim fieri posse, ut omnes homines sint beati et felices, præterquam pauci. Donec vixero, hoc sic definiam. Bona autem spes est fore ut, postquam excessero, omnia consequar.* Eadem sibi volunt quae dicuntur apud Moysen: *Nemo videbit faciem meam, et vivet*¹⁴. Clarum est enim, neminem unquam vitæ tempore posse Deum evidenter comprehendere. Qui sunt autem mundi corde, *Deum videbunt*¹⁵, postquam ad extremam pervenerint perfectionem. Cum enim ad ea, quae sunt comprehendenda, imbecillis esset anima, et divino magistro egeremus, demittitur Servator, boni possessionis et doctor et suppeditor, arcum magnæ providentiae sanctumque signum et indicium: *Ubi est ergo scriba? ubi inquisitor hujus scaculi? non infatuavit, inquit, Deus sapientiam hujus mundi*¹⁶? Et rursus: *Perdam sapientiam sapientum, et intelligentiam intelligentium reprobabo*¹⁷: horum scilicet, qui sibi videntur sapientes, et sunt contentiosi. Pulcherrime itaque dicit Jeremias: *Hæc dicit Dominus: State in viis, et interrogate semitas æternas, quaenam sit via bona, et in ea ambulate, et invenietis expiationem antimabus vestris*¹⁸. Interrogate, inquit, et audite ab

¹³ I Cor. xiii, 12. ¹⁴ Exod. xxix, 20. ¹⁵ Matth. v, 8. ¹⁶ Ibid. 19; Isa. xxix, 14. ¹⁷ Jer. v, 16. ¹⁸ P. 648 ED. POTTER, 549 ED. PARIS.

(23) Νῦν ὡς δι' ἐσόδητρου. I. Cor. xiii, ἀρτὶς ἐπὶ ἐσόδητρου.

(24) Ἐπιφορμίδι. Quæ sequuntur, in ipso *Epinomidis* principio exstant.

(25) Δυνατὸν εἶναι πάσιν ἀνθρώποις. Plato, εἰναὶ δυνατὸν ἀνθρώποις, omisso πάσιν, quod supervacaneum est.

(26) Μέχριπερ ἀν ζῶμαι. Scribendum potius ex Platone μέχριπερ ἀν ζῶμεν, quamdiu vivimus.

(27) Οὐδεὶς δύνεται μου τὸ πρόσωπον. Οὐ γάρ μη ἀνθρωπὸς τὸ πρόσωπον μου. Exod.

(28) Ερωτήσατε τρ. Ερωτήσατε τρέβους Κυρίου αἰωνίους, καὶ ιδετε πολα ἐστίνη ἡ ὁδός. Jerem.

(29) Πιθαγόριος. Conf. Strom. i, p. 358, not.

(30) Πίστεως καὶ Εἰρήνης. Πίστεως καὶ Τέρμονος, *Fidei et Termimi*, ut refert in *Numa Plutarchus*, pag. 70, edit. Paris.: Πρῶτον δέ φασι καὶ Πίστεως καὶ Τέρμονος ιερὸν ἰδρύσασθαι· καὶ τὴν μὲν Πίστεων ὄρκον ἀποδεῖξαι Ῥωμαῖοις μέγιστον, ψχώμενοι μέχρι νῦν διατελοῦσσιν· δὲ δὲ Τέρμων δόρος ἀν τις εἴη, καὶ θύουσιν αὐτῷ δημοσίᾳ καὶ ιδίᾳ κατὰ τοὺς

D τῶν ἀγρῶν περιορισμοὺς νῦν μὲν ἔμψυχα, τὸ παλαιὸν δὲ ἀναλιμακτὸς ἡ θυσία, Νομᾶ φιλοσοφήσαντος, ὡς χρή τὸν ὄριον Θεὸν, εἰρήνης, καὶ δικαιοσύνης μάρτυρν δυντα, φόνου καθαρὸν εἶναι. Hunc Numam memorant primum *Fidei et Termimi templum* (perpetram interpres *templa* vertit) excitavisse: fidem autem constituisse Romanis maximum iusjurandum, quod etiamnum observant. Termino publice et privatum in finibus agrorum immolant, hoc quidem tempore animalia, olim hostia erat inanima; docente Numa, debere eos Deum Terminalē, cum pacis sit præses, et arbiter justitiæ, cæde purum esse. Hinc patet, unde factum sit, quod Clemens Pæcem pro Terminali dixerit: scilicet *Terminus*, ὄριος δὲν δεός, cum esset limitibus terræ præpositus deus, erat quodammodo εἰρήνης φύλαξ, pacis custos, ut Plutarchi verbis utar. Alii soli *Fidei templum* a Numa constructum suisse nemorant. Livius lib. i: *Et soli Fidei solemne constituit. Ad id sacrarium Flamines bigis curru arcuato vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam sacere: significantes, fidem tutandam, sedemque ejus etiam*

fis qui norunt, citra contentionem et decertationem. Cum didicerimus autem viam veritatis, recta ingrediamur, minime nos retro convertentes, donec consecuti simus id, quod desideratur. Merito ergo rex quidem Romanorum, (Numa erat ei nomen) cum esset Pythagoreus, primus ex omnibus hominibus posuit templum Fidei et Pacis. *Abrahæ autem, qui credidit, reputata fuit justitia*¹⁸. Is cum sublimem eorum, quæ in acre eveniunt, et excellam eorum, quæ in cælo moventur, persequeretur philosophiam, vocabatur Abram, quod exponitur *Pater sublimis*. Postea autem, cum in cœlum suspexisset, sive viso in spiritu Filio, ut quidam exponunt, sive gloriose angelo, sive etiam alias agnitione **235** Deo, creatura et quolibet ejus ordine præstantiore, assumit alpha, nempe cognitionem unius et solius Dei, et dicitur Abraam: ut qui pro naturæ indagatore, sapiens, et Dei amicus factus esset. Exponitur enim pater electus, sonitus. *Verbum enim* voce prolatum *sonat*. Hujus autem pater, est mens; ejus autem, qui est virtutæ præditus, est mens *lecta*. Mihi autem lubet Acragantinum poetam laudare, qui fidem laudibus sic celebrat:

Dilecti, scio quod verum sermonibus inuit,

**¶ Quos dico, res difficilis sed et ardua valde,
Atque ure re mentem fidei subit impetus ipsam.**

Propterea hortatur quoque Apostolus¹⁹, *Ut fides*

¹⁸ Rom. iv, 3, 5, 9, 22. **¶ P. 649 ED. POTTER.**

in dextris sacram esse. Dionysius Halicarnassensis Antiquitatum Roman. lib. ii: Πρῶτος ἀνθρώπων ἐρὸν ὑρίσατο Πλέστεως δῆμοςτας, καὶ θυσίας αὐτῇ κατεστήσατο, καθάπερ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς, δημοτεῖς. C Primus omnium hominum Numa Fidei publica templum sacravit, assignatis ex aerario sacrificiis, quemadmodum diis ceteris. Ibidem vero honorum etiam, qui diis Terminalibus solvebantur, meminit.

(31) *Οὐτος.* Philo Judæus lib. *De Abrahamo* pag. 361: *Ἐκαλεῖτο γὰρ Ἀβράμ τὸ δρχαῖον δυνομα, προσερρέθη δὲ ὑπερον Αἰραβάμ· φωνῇ μὲν ἐνὸς στοιχείου τοῦ αἱ διπλασιασθέντος, δυνάμει δὲ μεγάλου πράγματος καὶ δύγματος ἐγδειξμένου τὴν μεταδόλην. Ἀβράμ μὲν γὰρ ἐρμηνευθὲν ἐστι πατὴρ μετεώρος· Ἀβράμ δὲ πατὴρ ἐκλεκτὸς ἡχοῦς· τὸ μὲν πρότερον ἐμφανὸν τὸν ἀστρολογικὸν καὶ μετεωρολογικὸν ἐπικαλούμενον, οὐτῷ τῶν Χαλδαιῶν δογμάτων ἐπιμελόμενον, ως ἀν τις πατὴρ ἔγγρων ἐπιμεληθεῖη· τὸ δὲ ὑπερον τὸν σοφὸν. Διὰ μὲν γὰρ τῆς ἡχοῦς τὸν προσερικὸν ἀργοταττεῖται, διὰ δὲ τὸν πατρὸς τὸν ἡγεμόνα τοῦ· πατὴρ γὰρ δὲνδιάθετος, φύσει τοῦ λεγομένου πρεσβύτερος τε ὁν, καὶ τὰ λεκτέα ὑποστέρων· διὰ δὲ τοῦ ἐπιλεγομένου τὸν ἀστεῖον. Εἰκάσος μὲν γὰρ καὶ πεψυρμένος ὁ φαῦλος τρόπος, ἐκλεκτὸς δὲ δὲ ἀγαθὸς ἐπικριθεὶς ἐξ ἀπάντων ἀριστίνδην. Prius enim Abram vocatus, τοῖς εἱρεῖ appellari Abraam, unius tantum duplicatione litteræ, videlicet a, sed quæ magnum quiddam significavit. Abram enim explicatur pater sublimis, Abraam vero pater electus vocis. Prius indicat virum astrologicum, et meteorologicum, Chaldaeorum placitis tanta cura deditum, quantam solent parentes impendere suis liberis: posteriorius vero, sapientem. Nam per vocem, sermo prolatus subindicatur: per patrem, mens, cuius est principatus. Nam sermo internus naturaliter est pater prolati, ut antiquior, et qui dicenda seminat. Cæterum quod additur electus, bonitatem declarat. Nam quidquid malum est, consumum et indigestum est; bonum vero eligitur, ut præcipuum inter omnia. Similia scribit idem auctor lib. De nominum mutatione, pagg. 1054, 1055.*

A πιστεύσατε, δικαιοσύνη ἐλογίσθη. Οὗτος (31), τὴν μετάρσιον τῶν κατὰ τὸν ἀέρα συμβαίνονταν, καὶ τὴν μετέωρον τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν κινουμένων φιλοσοφίαν μετιὼν, Ἀβράμ ἐκαλεῖτο· δὲ μεθερμηνεύεται, πατὴρ μετέωρος. *Τοτερον δὲ, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶτε τὸν Γίλον (32)* ἐν τῷ πνεύματι ἰδὼν, ὡς ἔξεγοντας τινες, εἶτε ἀγγελον ἐνδοξον, εἶτε καὶ ἀλλως ἐπιγνωσὺς Θεὸν κρείττονα (33) τῆς ποιήσεως, καὶ πάσης τῆς ἐν αὐτῇ τάξεως, προσλαμβάνει τὸ ἀλφα, τὴν γνῶσιν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ, καὶ λέγεται Ἀβραάμ· ἀντὶ φυσιολόγου σοφὸς καὶ φιλόθεος γενόμενος. Ερμηνεύεται μὲν γὰρ πατὴρ ἐκλεκτὸς ἡχοῦς (34)· τιχεὶ μὲν γὰρ διεγωνός λόγος (35)· πατὴρ δὲ τούτου δι νοῦς διεξελεγμένος δὲ δι τοῦ ἐπουδαίου νοῦς. Καὶ μοι σφόδρα ἐπινεῖν ἐπεισ τὸν Ἀχραγαντίνον (36) ποιητὴν ἐξυμνοῦντα τὴν πλοτινὴν ὁδὸν πας·

Ὥ φίλοι, οἴδα μὲν οὐρ, ἐτ' ἀληθείη (37) παρὰ μύθοις, Οὖς δὲ ἔξερέω μάλα δ' ἀργαλέη τε τετυκται Ἀβράσι, καὶ δύσηλος ἐπὶ φρέα, πλοτιος δρμη. Διὰ τοῦτο καὶ δ' Ἀπόστολος παρακαλεῖ, *Ira η πλοτιος*

¹⁹ I Cor. ii, 5.

(32) *Tὸν Υἱόν.* Illum intelligit, qui ab Abrahamo se visendum præbuit, Gen. xvii, 1, quem nonnulli Dei angelum, plerique vero ex antiquis Patribus Filium unigenitum suisse existimant. Conf. Justini M. Dialogos cum Tryphone.

(33) *Θεὸν κρείτ.* Apud Philonem hæc etiam sequuntur p. 362: Τῷ μὲν οὖν μετεωρολογικῷ μείζονι οὐδὲν κόσμου τὸ παράτοινον εἶναι δοκεῖ, ὡς καὶ τὰς τῶν γινομένων αἱτίας ἀνατίθησιν· δὲ σοφὸς ἀκριβεστέροις δημασιαὶ ἴδων τὸ τελεώτερον νοητὸν, ἀρχὸν τε καὶ ἡγεμονεύον, ὑφ' οὐ τὰ δάλλα δεσπόζεται καὶ κυριεύεται. *Itaque meteorologico viro, nihil omnino majus hoc mundo videtur, quem etiam rerum auctorū existimat. At sapiens certioribus oculis videns illum persecutiorem, intelligibilem rectorem ac principem, cuius dominum agnoscent cetera, et imperata faciunt, etc.*

(34) *Ἡχοῦς.* Scribendum ἡχοῦς, soni, in genit. cas. ab τχώ. Sic enim Philo plus quam semel in lib. *De mutatione nominum*: *Ἀβράάμ δὲ πατὴρ ἐκλεκτὸς ἡχοῦς. Abraham autem, pater electus soni.*

(35) *Ο γερωνδες λόγος.* Id est, δ. προφορικὸς λόγος. D Philo libro jam dicio: Φαμὲν δὲ τὴν μὲν τχώ τὸν προφορικὸν εἶναι λόγον· τοῦ γὰρ ζώου ἡξεῖον δργανόν ἐστι τὸ φωνητήριον· τούτου δὲ πατέρα τὸν νοούντο πάρο διανοίας, ὡσπερ ἀπὸ πηγῆς, φύεται τὸ τοῦ λόγου νάμα· ἐκλεκτὸς δὲ τὸν τοῦ σοφοῦ· δι τι γὰρ δηριστὸν ἐν τούτῳ. Quare dicimus sonum esse ore prolatam orationem, siquidem animantis resonans instrumentum est vocale. Atque hujus parentem, appellamus mentem. Nam a mente, tanquam a fonte, flumen orationis profunditur. Electum autem sapienti tribuimus; quod enim præstantissimum est, in hoc inest.

(36) *Ἀχραγαντίον.* Nempe Empedocles.

(37) *Ἐτ' ἀλ. A. et H. δτ' ἀληθείη, quando vera.... et seq. vers. Οὖς γ' ἔγω ἔξερέω. Rursum, H. ms. περὶ μύθων πρὸ παρὰ μύθοις· et seq. versu idem ms. ἀργαλέους, contra structuræ normam; forte πρὸ ἀργαλέος. SYLBURG.*

ἥμῶν μὴ γίνεται σοφίᾳ ἀνθρώπων τῶν πειθεῖν ἐπαγ- τελλομένων (38), ἀλλ' ἐταιρεῖ Θεοῦ, τῇ μόνῃ καὶ δινευ τῶν ἀποδεκτῶν διὰ φιλῆς τῆς πίστεως σώ- ζειν δυναμένην. Δοκεῖτων γάρ οἱ δοκιμωταῖς γι- τώσκει φυλάσσειν· καὶ μέρος τοι καὶ δική καταλή- γεται γενδῶν τέκτονας καὶ μάρτυρας, ὁ Ἐφέ- σιος (39) φησιν. Οἶδε γάρ καὶ οὗτος, ἐκ τῆς βαρβά- ρου φιλοσοφίας (40) μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρ- σιν (41) τῶν κακῶν βεβιωκότων, ἣν ὑπερον ἐκπύ- ρωσιν ἔκάλεσαν οἱ Στωϊκοί (42)· καθ' ὃν καὶ τὸν Ιδίως ποιῆν ἀναστήσεθαι (43) δογματίζουσι· τοῦτ' ἔκεινο, τὴν ἀνάστασιν, περιέποντες. Οὐ δὲ Πλάτων (44)

(38) Τῷ πειθεῖται ἐπιγρελλομένων. Exprimit Apostoli verba, quibus affirmit prædicationem suam οὐχ ἐν πειθεῖται, αὐθρωπίνης σοφίας λόγοις consistere.

(39) Ἐρέστως. Scilicet Heraclitus.

(40) Τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας. Hoc est, παρὰ Μουσέως καὶ τῶν προηγούν, a Moyse et prophetis, ut paulo post ait. Conf. Theophilus, ad Autolyc. sub finem lib. II.

(41) Τῇ διὰ πυρὸς κάθαρσιν. Heraclitus existi- mavit ignem esse primum principium, et proinde eo τὰ πάντα ουνταταί, καὶ εἰς τοῦτο ἀναλύεσθαι· omnia constare, et in eum omnia resolvi; ut refert Laertius lib. ix, segm. 7, 9; Plutarchus, De placitis philosophorum lib. 1, c. 3; Cicero Academicarum quæstionum lib. iv; De natura deorum lib. iii; Ari- stoteles Metaphys. lib. 1, c. 3; Clemens infra in hoc Stromateo, pag. 599, ἐκπυρώσεως μεμινίτι, ut etiam Sextus Empiricus Hypotyposeon lib. 1, c. 29; Marcus Antoninus, lib. iii, cap. 3, cum aliis pluri- bus.

(42) Στωϊκοί. Stoici duplēcē mundi interitum statuebant, quorum alterum, κατακλυσμόν, qui aqua; alterum, ἐκπύρωσιν, qui igne, inferendus es- set. Etenim ope calidi et humidi omnia fieri puta- bant, γίνεσθαι δὲ τὸν κόσμον, ὅταν ἐξ πυρὸς ἡ οὐσία τραπῆται δι' ἄρεος εἰς ὑγρότητα· mundum vero fieri, cum substantia ex igne in humidum versa per aerem fuerit; ut refert Laertius lib. vii, seg. 142. Unde nil mirum, si iidem in ignem omnia reversione cre- diderint. Cicero De natura deorum, lib. 2: Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panætium addu- bitare dicebant, ut ad extrellum omnī mundū igne- sceret, cum humore consumpto neque terra ali posset, neque remearet aer, cuius ortus, aqua omni exhausta, esse non posset; ita relinqui nihil præter ignem. Porro inter Stoicos, non solum Panætium ἀπόβατον ἀπε- φήνατο τὸν κόσμον, incorruptibilem asseruit mundum, ut loco jam dicto refert Laertius, sed Boëthius, Pe- sidonius, et alii hoc dogma rejiciebant. Conf. Lipsii Physiologia Stoicorum lib. ii, dissert. 22, 23, 24.

(43) Αναστήσεσθαι. Mundum igne renovandum esse, cum Heraclitus, tum etiam Stoici sensere. Simplicius in Comment. in Aristot. De caelo lib. 1, cap. 9: Καὶ ὁ Ἡράκλειτος δὲ ποτὲ μὲν ἐξάπτεσθαι φησι τὸν κόσμον, ποτὲ δὲ ἐξ πυρὸς αὐτὸς συνιστα- θεῖται. Ταῦτα δὲ τῆς δόξης ὑπερον ἔγενοντο οἱ Στωϊ- κοί. Heraclitus mundum quodam tempore dictū arsu- rum, alio vero tempore ex igne renovandum esse. Idem etiam sensere Stoici. Cicero post verba jam allata, A quo igne rursum animante, inquit, ac Deo, renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriaretur. Multa in hanc rem disputat Philo Judeus lib. Quod mundus sit incorruptibilis, p. 953 et seq. Chrysip- pus, De providentia, apud Lactantium lib. vii, c. 23: Τοῦτο δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ τῷ μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν, περιόδῳ τινῶν εἰλυμένων χρόνων, εἰς δὲ νῦν ἐσμεν ἀποκαταστῆσθαι σχῆμα. Hoc cum ita se habeat, appareat non esse im- possibile, ut et nos post mortem, sacerdotibus certis circuitibus revolutis, restituamur in eum, quo nunc ενιψόμενοι, statum. Tatianus, Orat. ad Græcos, p. 12,

A nostra non sit in sapientia hominum, qui proflentur persuadere; sed in Dei virtute, quæ sola et absque demonstrationibus, per solam fidem potest dare sa- lutem. Eorum enim, qui sunt probati, probatissimus novit servare. Quin etiam falsorum quoque architectos et testes comprehendet justitia, inquit Ephesius. No- rat enim ille, a barbara philosophia doctus, malorum hominum purgationem per ignem, quam Stoici ἐκπύρωσιν, exstinctionem, postea dixere, qui et per eam hunc talem quempiam revicturum docent, hu- jusmodi vocibus obtegentes resurrectionem. Plato autem terram quibusdam temporibus dicit per ignem ^{t. i.e. even} individual, i.e. every individual. ^{the end.}

ed. Oxon.: Τὸν γάρ Ζήνωνα διὰ τῆς ἐκπυρώσεως αὐτοφαινόμενον δινέστασθαι πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς· λέγω δὲ Ἀνύον καὶ Μέλιτον κατηγορεῖν, Βούτιριν δὲ ἐπὶ τῷ ἐνοχοτοῦν, καὶ Ἡράκλεα πάλιν ^{du} ζελτε^r, ἐπὶ τῷ ἀλεῖν· παρατητέον. Jam quis non aversetur Zenonis sententiam, mundo per conflagrationem re- novato, eosdem rursus homines ad eamdem vitam ea- grecian^{en} demique facinora resurgere; ut Anylum et Melitum ad Socratis accusationem, Busiridem ad hospites in- terimendos, Herculem ad repetendos certaminum la- bores? Ubi conf. Notæ. Origenes adv. Celsum lib. vi, p. 244, 245, edit. Cantabrig.: Φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ Στοῖς κατὰ περιόδον ἐκπύρωσιν τὸν παντὸς γενέσθαι, καὶ ἔτης αὐτῇ διασθμήσιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν. Aiunt de Pertici philosophi post sacerdorum circuitu- fore incendium universi, deinde ejus formationem, quæ eadem omnia habeat. Deinde addit: Καὶ μὴ δονυμάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως δνομα, τὸ πρᾶγμα ^{n. 1}; τοῦτο γε ὄγλουσιν. Quamvis igitur resurrectionis non usur- pent vocabulum, rem tamen agnoscunt. Conf. quæ ^{Geoch. d.} adnotavit G. Spencerus. ^{Logik,}

(44) Πλάτων. Integrum Platonis locum haud picebit attulisse ex Timæo, p. 1043, ubi Ἀρεπίου sacerdos 1. 428 ff. Soloni Græcos rerum antiquarum imperiorum suis ^{ep. 432;} esse, hoc modo ostendit: Καὶ τινα εἰπεῖν τῶν ιερέων εὑ μάλα παλαιῶν· Ό Σδλων, Σδλων, Ἐλληνες δὲ πα- δεῖ; ἔστε, γέρουν δὲ Ἐλληνούς έστιν. Ἀκούσας οὖν, Πῶς τι τοῦτο λέγεις; φάναι. Νέοι ἔστε, εἰπεῖν, τὰς ψυχὰς πάντες· οὐδέμιτον γάρ ἐν αὐτάς ἔχεται δι' ἄρ- χαντον παλαιῶν δόξαν, οὐδὲ μάθημα χρόνῳ πο- λιν οὐδέν. Τὸ δὲ τούτων αἰτίον τόδε· πολλὰ καὶ κα- τὰ πολλὰ φύοσι τογέναστιν ἀνθρώπων, καὶ έσονται, πυρὶ μὲν καὶ οὐδαὶ μέγισται, μυρίοις δὲ ἀλλοις ἔτεραι φραγμέναι· τὸ γάρ οὖν καὶ παρ' ὑμίν λεγόμενον, ὡς ποτε Φάιων, Ἡλίου παῖς, τὸ τοῦ πατρὸς ἄρμα ζεύ- ξις, διὰ τὸ μὴ δυνατὸς εἶναι κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς ὄδον ἐλαύνειν, τὰ τ' ἐπὶ γῆς ἐνέκαυσε, καὶ αὐτὸς κε- ραυνωθεὶς διεφθάρη· τοῦτο μύθου μὲν σχῆμα ἔχον λέγεται, τὸ δὲ ἀληθές ἔστι, τῶν περὶ γῆν καὶ κατ' οὐ- ρανὸν ἴοντων παραλλαξίς, καὶ διὰ μακρῶν χρόνων γινομένη τῶν ἐπὶ γῆς πυρὶ πολλῷ φθορά. Τότε οὖν δοῖσι κατ' ὅρην καὶ ἐν ὑψηλοῖς τόποις καὶ ἐν ἔρησι οι- κοῦσι, μᾶλλον διόλυνται τῶν ποταμῶν καὶ θαλάττη προσοικούντων. Ήμὲν δὲ οὐδεὶς εἰς τε τάλλα σωτῆρ, καὶ τότε ἐπ ταύτης τῆς ἀπορίας σώζει λυθρέμος· Οταν δὲ αὖ οἱ θεοὶ τὴν γῆν οὐδαὶ καθαίρουντες κατα- κλύνονται, οἱ μὲν ἐν τοῖς δρεσι διασπόνται, βουκόλοι νομεῖται, οἱ δὲ ἐν ταῖς παρ' ὑμῖν πόλεσιν εἰς τὴν θά- λατταν ὑπὸ τῶν ποταμῶν φέρονται. Κατὰ δὲ τὴν τὴν χύρων οὐτε τότε ἀλλοτε δινωθεν ἐπὶ τὰς δρους οὐδωρ ἐπιφέσι· τὸ δὲ ἐναντίον, κατωθεν ἐπανιέναι πέ- φυκεν· οὐδέν καὶ διὰ αἰτίας τάνθάδε σωζόμενα λέ- γεται παλαιότατα. Tunc ex sacerdotibus quemdam grandem natu dixisse: Ο Solon, Solon, Græci pueri semper estis, nec quisquam e Græcis senex. Cur istud dicere, percontante Solone, respondisse sacerdotem: Quia juvenis semper vobis est animus, in quo nulla est ex velutatis commemoratione prisca opinio, nulla cana scientia. Quod ideo vobis contingit, quia multa et varia hominum exitia fuerunt, eruntque. Maxima quidem aut ignis conflagratione, aut aquæ inundati-

D

onem, τε, οἱ δὲ ταῖς παρ' ὑμῖν πόλεσιν εἰς τὴν θάλατταν ὑπὸ τῶν ποταμῶν φέρονται. Κατὰ δὲ τὴν τὴν χύρων οὐτε τότε ἀλλοτε δινωθεν ἐπὶ τὰς δρους οὐδωρ ἐπιφέσι· τὸ δὲ ἐναντίον, κατωθεν ἐπανιέναι πέ- φυκεν· οὐδέν καὶ διὰ αἰτίας τάνθάδε σωζόμενα λέ- γεται παλαιότατα. Tunc ex sacerdotibus quemdam grandem natu dixisse: Ο Solon, Solon, Græci pueri semper estis, nec quisquam e Græcis senex. Cur istud dicere, percontante Solone, respondisse sacerdotem: Quia juvenis semper vobis est animus, in quo nulla est ex velutatis commemoratione prisca opinio, nulla cana scientia. Quod ideo vobis contingit, quia multa et varia hominum exitia fuerunt, eruntque. Maxima quidem aut ignis conflagratione, aut aquæ inundati-

et aquam expurgari, hoc modo : Multi saepe fuerunt hominum interitus, et οἱ erunt igne quidem et aqua maximi ; quin etiam aliis quoque innumerabilibus aliis breviores. Et paulo post subjungit : Revera autem est eorum, que terram et cælum obeunt, immutatio, et qui post longa temporum intervalla, eorum, quae sunt in terra, multo igne fit interitus. Deinde subjungit de diluvio : Quando autem rurus dii terram aquis expurgantes inundant, qui sunt quidem in montibus bubulci et pastores, conservantur ; qui autem sunt in iis que sunt apud vos urbibus, in mare feruntur a flaviis. Ostendimus autem in primo Stromate, Graecorum philosophos dici fures, qui a Moyse et propheticis præcipua dogmata non grata acceperunt. Quibus illud quoque adjiciemus, quod angeli illi, quibus superna sors obtigerat, delapsi ad voluptates, enuntiarunt arcana mulieribus, et quæcumque ad eorum venerunt cognitionem, cum alii celarent angeli, vel potius reservarent in adventum Domini. Illinc profluxit doctrina Providentiae, et sublimium rerum revelatio. Cum autem prophetia jam Graecis esset tradita, tractatio de dogmatibus suscepta est a philosophis, alicubi quidem vera, ut qui scopum tangerent ; alicubi vero falsa, cum quod allegoria occularetur prophetica minime intellegent : quod etiam paucis propositum est adnotare, ea quæ urgent persequentibus : fidem ergo non otiosam et solam, sed cum inquisitione ostendere oportere dicimus. Non hoc enim dico, non oportere omnino querere : Quære enim, inquit, et invenies :

*Quod autem queritur,
Capi potest ; quod negligitur vero, effugit :*

ut ait Sophocles. Similia autem dicit etiam Menander comicus :

¶ P. 650 ED. POTTER, 550 ED. PARIS.

nibus provenire necesse est ; minora vero alii innueris calamitatibus fieri. Nam quod apud vos fertur, Phæthonem quondam Solis filium, currus ascendisse paternos, nec patris aurigatione servata, exarsisse terrena, ipsumque flammis cœlestibus conflagrasse, quamvis fabulosum videatur, verum quodammodo esse putandum est. Fit enim longo temporum intervallo cœlestis circuitus permutatio quædam, quam inflammationis vastitas necessario sequitur. Tunc hi, qui edita et arida incolunt loca, magis pereunt, quam mari flaviisque vicini. Nobis porro Nilus, cum in plerisque rebus salutaris est, tum hujusmodi a nobis urcit exitium. Quando vero dii aquarum colluvione terræ sordes diluunt, pastores ovium atque bubulci, qui juga montium habitant, periculum illud evadunt, vestros autem civitates in planities sitæ impetu fluminum ad maria rapiuntur. Sed in hac nostra regione neque tunc, neque alias unquam aqua-in agros descendit, contra vero kursum e terræ visceribus scaturit. Quamobrem antiquissimarum rerum apud nos monimenta servantur.

(45) Πολλαὶ κ. IIæc Platonis auctoritate sic distinguenda sunt : Πολλὰ κατὰ πολλὰ φθορὰ γεγόνασιν ἀνθρώπων, καὶ ἔσονται : πολὺ μὲν καὶ ὕδατι μάγισται, πυρὶ δ. Multa exitia fuerunt hominum, et posthac erunt : quarum maxima quidem ab igne et aqua, leviora ab aliis infinitis calamitatibus fiunt.

(46) Ταῖς παρ' ἡμῖν πόλεσιν. Scribendum ex

A τὴν γῆν χρόνοις τιοὶ διὰ πυρὸς καθαίρεσθαι καὶ ὕδατος ὁδὸς πᾶς φησι. Πολλαὶ κατὰ (45) πολλὰ φθοραὶ τεργόνταις ἀνθρώπων, καὶ ἔσονται πυρὶ μὲν καὶ ὕδατι μάγισται· μυροὶ δὲ καὶ ἄλλοις ἐπεραι βραχύτεραι. Καὶ μετ' ὅλιγα ἐπιφέρει· Τὸ δ' ἀληθὲς, ἔστι τῶν περὶ τῆν καὶ κατακλύσμοντος, οἱ μὲν, ἐν τοῖς δρεσι διασώζονται, βουκόλοι, νομεῖς, οἱ δὲ ταῖς πυρὶ ἡμῖν πόλεσιν (46) εἰς τὴν θάλασσαν ὑπὸ τῶν ποταμῶν φέρονται. Παρεστήσαμεν δὲ ἐν τῷ πρώτῳ Στρωματεῖ, κλέπτας λέγεσθαι τοὺς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφους, παρὰ Μοῦσας καὶ τῶν προφητῶν τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων οὐκ εὐχαρίστως (47) εἰληφότας. Οὓς δὴ κάκεντα προσθήσομεν, ὡς οἱ ἄγγελοι (48) ἐκεῖνοι οἱ τὸν ἄνω κληρον εἰληχότες, κατοικοῦσθαις εἰς ἥδονάς, ἔξειπον τὰ ἀπόρρητα ταῖς γυναιξὶν, δια τε εἰς γνῶσιν αὐτῶν ἀφίκτοι, κρυπτόντων τῶν ἀλλων ἀγγέλων, μᾶλλον δὲ τηρούντων εἰς τὴν τοὺς Κυρίους παρουσίαν. Ἐκεῖνον δὲ τῇ Προσονίας διδασκαλίᾳ ἐβρύθη, καὶ δὲ τῶν μετέωρων ἀποκάλυψις, τῆς προφητείας δὲ ἥδον εἰς τοὺς τῶν Ἑλλήνων (49) διαδοθείστης, δὲ δογματικὴ πραγματεία τοῖς φιλοσόφοις, πῃ μὲν ἀληθῆς, κατὰ στόχον ἐπιβαλλομένοις, πῃ δὲ πεπλανημένη, τὸ ἐπικεκρυμμένον τῆς προφητείας ἀλληγορίας μὴ συνιέντων, γέγονεν δὲ καὶ παρασημήνασθαι πρόκειται διὰ βραχέων, ἐπιδραμοῦσι τὰ κατεπέλγοντα. Τὴν πίστιν τοινυν οὐκ ἀργήν καὶ μόνην, ἀλλὰ σὺν ζητήσει δεῖν. προφανεῖν (50) φαμέν. Οὐ γάρ τοῦτο λέγω, μηδὲ διὰς ζητεῖν. Ζητεῖ τάρος, καὶ εὑρήσεις, λέγει; (51).

· τὸ δὲ ζητούμενον
· Αἰλωτὸν δικενένται δὲ τάμελούμενον.

κατὰ τὸν Σοφοκλέα (52). Τὸ δὲ ὅμοια καὶ Μένανδρος δὲ κωμικὸς λέγει·

Platone, ταῖς παρ' ὑμῖν πόλεσιν, *vestris civitatibus*. Agit enim Ἀἴγυπτιος sacerdos de Graecis civitatibus. Item paulo ante, βουκόλοι, νομεῖς τε.

(47) Οἱ εὐχαρίστως. Nempe, quia se invenisse jactabant, quæ ab aliis didicerant. Nam Graeci philosophiam in Graecia natam gloriabantur. Diogenes Laertius proœmii seg. 4: Άφ' Ἑλλήνων ἥρες φιλοσοφία, ής καὶ αὐτὸν δονομα τὴν βάρδαρον ἀπεστρεψται προστηγόταν. Philosophia a Graecis initium habuit, cuius et ipsum nomen barbarum omnino abhorret appellatum est.

(48) Οἱ ἄγγελοι. Conf. p. 222, 310, 450, 693, 801, ed. Paris.

(49) Εἰς τὸν τῶν Ἑλλήνων. Cum hoc commatio subaudiendum φιλοσόφους, aut simile quid. STLBURG.

(50) Προσαλειρ. Non minus verum προσαλειρ, progedi. STLB.

(51) Λέτει. Nempe Christus, Matth. vii, 7; Luc. xi, 9: Ζητεῖτε, καὶ ἐνδρήσετε. Quod de oratione ad Deum dictum, Clemens ad rationis investigationem detorquet.

(52) Κατὰ τὸν Σοφοκλέα. Profert hanc sententiam J. Stobæus lit. 29, De assiduitate, ex Sophocle in OEdipode, et sequentem Menandri ex ejus Eunucho. Senarii sunt, quos ita Latinis exprimere potes-

· quæ quæri solent,
Cura indigere cuncta sapientes volunt. COLLECT.

... πάντα τὰ ζητούμενα

Δεῖσθαι μερίμνης γαστὶ οἱ σοζώτατοι (53).

ἄλλο τὸ μὲν διορατικὸν τῆς ψυχῆς ἀποτείνειν πρὸς τὴν εὑρεσιν χρή, καὶ τὰ ἐμποδὼν διακαθαρεῖν· φιλονεικίαν τε αὐτὸν καὶ φθόνον, καὶ τὴν ἔριν αὐτὴν, τὴν κάκιστα ἐξ ἀνθρώπων ὀλουμένην, ἀπορρίψαι τέλεον. Πλαγκάλως γάρ ὁ Φιλάσιος Τίμων (54) γράφει·

Φοιτᾶ δὲ βροτολογῆς (55) ἔρις κερεύει λελανῖα,
Νείκης ἀνδροφόρου κατιγρήτη καὶ ἔριδος (56).
Ἡ τάλλα (57) περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτῷ
[έπειτα]

Ἐξτε βροτοὺς στήριξε κάρη, καὶ ἐξ ἐλπίδα βάλλει.

Ἐπειτα, δλίγον ὑπόδας, ἐπιφέρει·

Τίς τὴν τούσδε ὀλοῦ ἔριδι ἔντεκτης μάχεσθαι;
Ὕχοῦς σύνδρομος δχλος (58)· δὲ τῷρ, σιγῶσι χο-

[λωθεῖται]
Νοῦσον ἐπ' ἀτέρας ὥρες κακήν (59), ὀλέκοντο δὲ
[πολλοὶ].

περὶ φευδαποφάσκοντος (60) λόγου καὶ χερατίνου (61),
διαλεληθότος (62) τε αὖ καὶ χροκοδειλίνου, σωρίτου (63)
τε ἐτι καὶ ἐκκεκαλυμμένου (64), περὶ τε ἀμφιβο-

ꝝ P. 651 ED. POTTER, 551 ED. PARIS.

Apud Plutarchum in principio libri *De fortuna*, hoc Sophoclis dictum sic exstat :

... Πᾶν τὸ ζητούμενον

Ἄλωτρο, ἐκρεύτει δὲ τὰ μελούμενον.

... Quidquid queritur,

Spes deprehendi est : omne neglectum perit.

(53) Σοζώτατοι, Σοφώτεροι Στοβάεις ex Eunucho Menandri hæc recitans serm. 29.

(54) Ὁ Φιλάσιος Τίμων. Quis ille fuit, ex Aristotele docet Eusebius *Præp. evang.*, lib. xiv, c. 47: Ἐγένετο δὲ μαθητὴς αὐτοῦ (Πύρρωνος) Τίμων Φιλάσιος, δεὶς τὸ μὲν πρώτων ἔχρευεν ἐν θάτρῳ: Ἐπειτα δὲ ἐντυχών αὐτῷ, συνέγραψεν ἀργαλέας παρῳδίας καὶ ρωμολόγους, ἐν αἷς βεβλαστήμηκεν πάντας τοὺς πόποτε φιλοσοφησαντας. Οὗτος τῷρ ἡ τοὺς Στόλους γράφας. Is Pyrrho discipulum habebat Timonem Philiastium, qui cum anteā saltatorem ageret in scenis, ubi deinde Pyrrhoneum audivisset, mordaces et aculeatos versus edidit, quibus totam philosophorum nationem proscidit. Fuit enim is Sillorum auctor. Conf. Diogenes Laertius lib. ix in Timone, Versus, qui jam sequuntur, sic recitat ex Timonis Sillis Eusebius ejusdem Operis lib. xv, cap. ult., ut quos Clemens priori, ille posteriori loco collocet.

(55) Φοιτᾶ δὲ βρ. A. Φοιτᾶ δὲ βρ. et seq. versu, ἦ τ' ἀλην· et C. ἦ τ' ἀλαή, quæ cæca, ex Eusebio. SYLBURG.

(56) Ἔριδος. Ἔριτος, Euseb.

(57) Ἡ τάλλα. Eusebius lib. xv *Præpar. evang.* cap. 61, hæc Timonis carmina refert ex ejus Sillis, legitque, Ἡ τ' ἀλην περὶ πάντα κυλίνδεται, rectius quam apud Clementem, Ἡ τ' ἀλλα περὶ πάντα. Cæca omnes alias circum res volvitur. Item, Εἳς βρέθος ἐστήριξε κάρη καὶ ἐξ ἐλπίδα βάλλει, non ἐς τε βροτοὺς, veritique Trapezuntius, Gravitate confirmavit cuput, et in spem conjicit. Est innatio seu parodia illius loci *Iliad.* Δ, p. 153 edit. Crisp.

Ὀντραψ ἐστήριξε κάρη, καὶ ἐπὶ γθοὶ βαλεῖ.
In cœlo firmavit caput, et super terram ingreditur.
Illi autem alter locus, qui sequitur, alludit ad initium Iliados, ubi de contentione Agamemnonis et Achillis agitur,

Tίς τ' ἀρ σφῶς θεῶν ἔριδι ἔντεκτης μάχεσθαι;
Quis ergo illos deorum ut lite pugnarent commisit?

COLLECT.

(58) Ὅχοῦς σύνδρομος δχλος. Trapezuntius, *Echo concurrentis turbæ*. Sequitur apud Eusebium, δὲ τῷρ σωπῶσι χολωθεῖται, rectius Clemens c. τῶν, sed χολωθεῖται ad Echo referri non potest; verum in tertio verso melius legit Eusebius, Νοῦσον ἐπ'

A . . . quidquid queritur,

Egere cura maximi viri autumant,

sed perspectivam quidem animæ facultatem ad inventionem oportet dirigere, et quæ impedimentum afferunt expurgare: et rursus contentionem, invidiā, et ipsam litem pessime perdendam abjecere. Pulcherrime enim scribit Timon Philiastius :

ꝝ Pernicies hominum resonans lis venit inane,
Cui soror et socia est facies contentio, cædes,
Cunctas res alias quæ circumvolvitur; at dein

Cervicem obfirmans, hominem ad spes trudit inane.

Deinde paulo inferius subjungit :

Quis pugnaturos lite hos commisit acerba?
Concurrentis cum Echo turba indignata, silentes

B Ult̄ viros morbum immisit, multique cadebant :

de oratione falsa negante, et ceratine, et latente, et crocodilino, et sorite præterea, et de ea quam dectiam vocant, et de ambiguitatibus et sophisma-

dréras ὥρες λάληται, quam habeat Clementis liber ὥρες κακήν, licet in 1 *Iliad.* sit, Νοῦσον ἀρὰ σφρατὸν ὥρες κακήν. Morbum inter homines excitavit loquacitatem: peribant autem multi. Hæc ex eodem Timonis opere desumpta sunt, ne quem sorte decipiatur Trapezuntius interpres, qui vertit: Alius quoque vir quidam clarus, quod est Graece, δηλωθεῖς ἀνήρ, jam nominatus auctor. Gellius lib. iii, cap. 47: Timon amarulentus librū maledicentissimum conscripsit, qui Silli inscribitur. Fuit patria Philiastius, ut scribit Simon Apollonides Nicenus, non autem Apolloniates aut Nicenus, ut auctor *Dictionarii Poetici* tradit. Suidas, Τίμων, Φιλάσιος, καὶ αὐτὸς φιλόσοφος τῆς Πύρρωνος ἀγωγῆς, δὲ γράψας τοὺς καλουμένους Στόλους, ἤτοι φόγους τῶν φιλοσόφων, βιδίλια γ'. Ab Athenœo lib. iv, similis versus ejusdem afferitur :

Δειπνομαρές, τεκροῦ δματ' ἔχωτ, κραδίηρ δ'
[ἐλάχιστος].

parodia illius 1 *Iliad.*
Οἰνοβαρές, κυρδὸς δματ' ἔχωτ, κραδίηρ δ' ἐλάχιστον. COLLECT.

(59) Κακήν. C. λάληται pro κακήν. SYLBURG.

(60) Ηερὶ ψευδαποφάσκοντος. Diversam argumentandi formarum mentionem injicit, quod in bello modo memoratis, his armis, hisque de rebus pugnatum sit. Nam Timon in Sillis, ως ἀν Σχεπτικὸς ων, πάντας λοιδορεῖ καὶ στλατνει τοὺς δογματικούς: cum *Sceptirus* sit, in *Dogmaticos* omnes invenitur; ac proinde Dialeticorum rixas convellit. Ψευδαποφάσκων λόγος, quid sit, et a quo inventus, vide apud Diogenem Laertium in *Eucleide*, lib. 2, segm. 108. De eo librum scripsit Theophrastus, ut etiam Chrysippus; quod in eorum *Vitis* refert idem auctor. Philétam Coum, dum eum exquisivit, macilentia vitam finisse, testatur Hesychius Milesius. Ψευδόμενον vocat Cicero lib. ii *De divinatione*: ejusdem præterea meminit in *Lucullo*, iterumque in *Hortensio*: ut etiam Plutarchus lib. *De communibz notionibz contra Stoicos*; Hieronymus in *Rufinum*, necnon in *Amos viii, orat. 1*; Augustinus, *Contra Academicos*, etc.

(61) Κερατρον. De hoc arguento, alias dilemi-mate, conf. Quintilianus lib. v, cap. 10; Laertius in *Chrysippo*; Gellius lib. xvi, cap. 2.

(62) Διαλεληθότος. Conf. Lucianus in *Vitarum auctione* p. 383, edit. Amstelodam., et Laertius loco jami dicto.

(63) Σωρτον. Vel σωρετον. Conf. Cicero, *De di-rina*, lib. 2; *Academicarum quest.* lib. iv; Sextus Empiricus, *Adv. Mathemat.* pag. 539.

(64) Εκκεκαλυμμέτρον. Detecti. Scribendum ἔγινε-

tibus. De Deo ergo quererere, si non ad item, sed ad inventionem tendat, est salutare. Scriptum est enim in David : *Comedent pauperes, et implebuntur, et laudabunt Dominum, qui querunt ipsum; vivet cor ipsorum in saeculum saeculi*²⁰. Qui enim querunt vera inquisitione, laudantes Dominum, implebuntur dono, quod a Deo proficitur, hoc est cognitione, et vivet anima eorum (anima enim per allegoriam dicitur *cor*, quae vitam suppeditavit), quoniam Pater per Filium cognoscitur. Sed nec omnibus, qui impudenter et temere dicunt et scribunt, oportet aures praebere. Nam calices quoque, qui a multis corripiunt auribus, hoc est ansis, detriti, aures quidem amittunt, praeterea autem etiam ipsi excidentes confringuntur. Eodem modo ii quoque, qui multis nugis fidei castam incestarint auditionem, ad veritatem jam tandem obsurdescentes, et inutilles fiunt, et in terram decidunt. Non ergo temere pueris præcipimus, ut apprehensis auribus amicos osculentur, hoc utique tacite significantes, ingenari per auditum sensum dilectionis : *Deus autem est dilectio*²¹, qui cognoscendum se præbet iis,

236 qui diligit; sicut *Deus est fidelis*²², qui fidelibus traditur per disciplinam; et oportet nos ei effici conjunctos ac familiares per divinam dilectionem, ut simili contemplemur simile, pure et circa fraudem verbum audientes veritatis, instar puerorum, qui nobis obediunt. Hoe autem erat, quod tacite significabat; quicunque is fuerit, qui inscripsit in aditu templi in Epidauro :

*Esse decet castum, sancti qui limina templi
Ingriditur.....*

Castitas autem est, sancta cogitare. Quod si non facti, inquit, fueritis ut hi pueri, non intrabitis in regnum caelorum²³. Hic enim Dei templum tribus

²⁰ Psal. xxii. 26. ²¹ I Joan. iv. 16. ²² I Cor. i. 9; x. 13. ²³ Matth. xviii. 3. P. 652 ED. POTTER, 552 ED. PARIS.

καλυμμένου, *tecti, operti*; ut superius Strom. iv, p. 518, edit. Paris. ἐγκεχυφότες προέκκεχυφότες. Ἐγκεκαλυμμένον, non vero ἐγκεκαλυμμένον, hoc argumentum vocant Laertius et Lucianus locis modo dictis, et Themistius orat. I, aliisque. Cui nomini ejus forma convenit. Lucianus : Τὸν δ' αὐτὸν ἐγκεκαλυμμένον καὶ πάνυ θαυμαστὸν ἀκούσῃ λόγον. Ἀπόκριναι γάρ μοι: Τὸν πατέρα οἰσθα τὸν σεαυτοῦ; ΑΓΟ. Ναὶ. ΧΡΥ. Τί οὖν, ἦν σοι παραστήσας τινὰ ἐγκεκαλυμμένον, ἔρωμαι: Τοῦτον οἰσθα, τὸ φῆσεις; ΑΓΟ. Δηλαδὴ ἀγνοεῖν. ΧΡΥ. Άλλα μήναυτος οὗτος ἦν ὁ πατέρος ὁ σός. Οὐτε εἰ τούτον ἀγνοεῖς, δῆλος εἰ τὸν πατέρα τὸν σὸν ἀγνοῶς. Rursus vero operium illum ac plane mirabilem sermonem audies. Responde mihi: *Nostine tuum patrem?* Mercat. Maxime. Chrys. Quid igitur? si prope te statuere quempiam opertum, atque interrogarem: *Nostine hunc? quid dices?* Mercat. Scilicet me non nosse. Chrys. Atqui hic tuus erat pater. Itaque si istum non nosti, palam est te patrem tuum non nosse.

(65) Ζήσεται ἡ x. Psalm. xxii: *Zήσοται αἱ καρδιαι αὐτῶν εἰς αἴωνα αἰώνος.*

(66) Οἱ γάρ ζ. Ηας sic etiam distingui et explicari possent: Οἱ γάρ ζητοῦντες, κατὰ τὴν ἀληθῆ αἰνοῦντες Κύριον, ἐμπ. Nam qui querunt, si in vera inquisitione laudent Dominum, implebuntur ... cognitione.

A λῶν καὶ σοφισμάτων. Τὸ δὲ ἄρα ζητεῖν περὶ Θεοῦ, ἀν μὴ εἰς ἔριν, ἀλλὰ εἰς εὑρεσιν τελῆν, σωτῆριν ἔστι. Γέργαρπται γάρ ἐν τῷ Δάβιδ· Φάγονται πέρητες καὶ ἐμπλησθήσοται, καὶ αἰρέσονται Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτὸν· ζήσεται ἡ (65) καρδία αὐτῶν εἰς τὸν αἰώνα τοῦ αἰώνος. Οἱ γάρ ζητοῦντες (66) κατὰ τὴν ζητησίαν τὴν ἀληθῆ, αἰνοῦντες Κύριον, ἐμπλησθήσονται τῆς δύσεως τῆς παρὰ τὸν Θεοῦ, τουτέστι τῆς γνῶσεως· καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ αὐτῶν· (καρδία γάρ ἡ ψυχὴ ἀλληγορεῖται, ἡ τὴν ζωὴν χορηγήσασα.) δις: δι' Υἱοῦ δὲ Πατέρη γνωρίζεται. Οὐδὲ μὴν τὰς ἀναίδην (67) τοῖς λέγουσί τε καὶ γράφουσιν ἔκδοτα τὰ ὡτα παρέχειν χρή· ἐπειδὴ καὶ αἱ κύλικες, πρὸς πολλῶν λαμβανόμεναι τῶν ὡτῶν, καταρυπανθεῖσαι, ἀποβάλλουσαι μὲν τὰ ὡτα, πρὸς δὲ τούτοις, ἀποπίπουσαι, καταγνυνται καὶ αὐταῖ. Τὸν αὐτὸν γάρ τρόπον καὶ οἱ ταῖς πολλαῖς φυλαρίαις καταρυπάναντες τὴν ἀγνήν τῆς πίστεως ἀκοήν, τέλος ἡδη ἐκκωφούμενοι πρὸς τὴν ἀληθειαν, ἀχρεῖσι τε γίγνονται, καὶ εἰς γῆν ἀποκίπτουσιν. Οὐκούν εἰκῇ τοῖς παιδίοις παρακελεύομεθα, τῶν ὡτῶν λαμβανομένοις (68) φιλεῖν τοὺς προστήκοντας· τοῦτο δῆπου αἰνιττόμενοι, δι' ἀκοῆς ἐγγίνεσθαι τῆς ἀγάπης τὴν προαίσθησιν· Ἀγάπη δὲ δ Θεός, δ τοῖς ἀγαπῶσι γνωστός· ὡς πιστὸς δ Θεός. δ τοῖς πιστοῖς παραδιδόμενος διὰ τῆς μαθήσεως· καὶ χρὴ ἔξοικειούσθαι τοῦτος αὐτῷ δι' ἀγάπης τῆς θείας· ἵνα δὴ τὸ δομοιον τῷ δομοὶ θεωρῶμεν, καταχούοντες τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἀδόλως καὶ καθαρῶς, δίκην τῶν πειθομένων τοῦτο παλῶν. Καὶ τοῦτο ἦν δὴ ηνίκατο, διτις

ἄρα δὴ, ἐκεῖνος, δὲ ἐπιγράψας τῇ εἰσόδῳ τοῦ ἐν Ἐπιδάρψιν νεώ·

*'Αγρύρ (69) χρὴ τηοῖο θυάδεος ἐτέδις Ιόρτα
'Εμμεραι.....*

ἀγνείη δὲ ἔστι, φρονεῖν διτις. Καὶ μὴ τένησθε ὡς παιδία ταῦτα, οὐκ εἰσελεύσεσθε, φησιν, εἰς τὴν βασιλεῖαν τῶν οὐρανῶν. Ἐνταῦθα γάρ δὲ νεώς τοῦ

(67) Αἰραίδην. Vel ἀνέδην. Conf. Index Graecus.

(68) Τῶν ὡτῶν I. Meminit ejus consuetudinis etiam Plutarchus De auditu, et quidem aliquanto luculentius. Quare verba ejus hic libet ascribere: Οἱ τε πόλοι, τὰ μικρὰ παιδία καταφίλοντες, αὐτοὶ τε τῶν ὡτῶν ἀποτίναι, καὶ τούτοις ταῦτα ποιεῖν κελεύουσιν, αἰνιττόμενοι μετὰ παιδίας, διτις δὲ πιλεν μάλιστα τούς διὰ τῶν ὡτῶν ὑφελοῦντας. H. SILB. — Conf. Archeolog. nostra: Graecæ lib. iv, c. 49.

(69) Αἰρύρ. Distichum hoc imperite in editione Florentina divulgsum, sic continuandum esse nos monuit Fed. Morellus P. R.

*'Αγρύρ χρὴ τηοῖο θυάδεος, ἐτέδις Ιόρτα
'Εμμεραι, διτεῖν δὲ ἔστι, φρονεῖν διτις.*

Ingriditur, castus pectore sancta sapit, Sacra templo nemo profanus, aut non initiatus frequenbat, nisi cum periculo, aut mortis vel altierius damni, cuiusmodi apud Pausaniam multa leguntur exempla. Ad euindem modum veteres philosophi a scholis suis tanquam a mysteriis abiebant illiteratos, ut scholæ Pythagoræ inscriptum erat:

Ἄεισθα συντετοῖσι, θύρας δὲ ἐπιθεσθε, θέσηδος.

Cantabo doctis: vos vam, claudite portas; et Platonis, Ἀγεωμέτρητος οὐδεὶς εἰσίτω. Ita septem sapientum dicta foribus templi Delphici inscripta fuerunt. M. Neander in Phocylidem. Collect.

Θεοῦ (70) τρισὶν ἡδρασμένος θεμελίοις, πίστει, ἐλ- A cernitur fundatum fundamentis, fide, spe, charitate.

CAPUT II.

De spe.

Περὶ μὲν αὖν πίστεως, οὐκανὰ μαρτύρια τῶν παρ' Ἑλλησι γραφῶν περατεθείμεθα· ὡς δὲ μὴ ἐπιμήκιστον παρεῖσθαι, καὶ περὶ τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης πλείστα φιλοτιμούμενοι συναγαγεῖν, ἀπόχρον μόνα ταῦτα εἰπεῖν, ὡς ἐν τῷ *Kritone* ὁ Σωκράτης, πρὸ τοῦ ζῆν (71) τὸ εὖ ζῆν καὶ τεθνάναι τιθέμενος, ἐλπίδα τινὰ ἐπέρευν βίου μετά τὴν τελευτὴν ἔχειν οἴεται. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῷ *Φαῖδρῳ* (72). Αὐτὴν καθ' ἀδιήρ τερομένην τὴν ψυχὴν λέγων μύρην δύνασθαι τῆς ἀληθινῆς σοφίας καὶ κρείττονος τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως μεταλαβεῖν, ὅταν αὐτὴν ὁ ἐρθένδες ἔρως εἰς οὐρανὸν πετρώσῃ, διὰ τῆς φιλοσόφου ἀγάπης εἰς τὴν ἐλπίδος τέλος ἀφικομένην. φησὶν ἀλλοιον βίου οὐδεὶν ἄρχην λαμβάνειν. Εν δὲ τῷ *Συμποσίῳ*. Πᾶσι μὲν ἔρωτα φυσικὸν ἐργεκράσθαι λέγει τῆς τοῦ ὅμοιον τερεσεως· καὶ τοῖς μὲν ἀνθρώποις ἀνθρώπων μύροι, τῷ δὲ σπουδαῖῳ τοῦ παραπλησίου. Ἀδύτοτος δὲ ἐστὶ τοῦτο ποιῆσαι τὸν σπουδαῖον, μὴ ἔχοντα τελεοντας τὰς ἀρετὰς, καθ' ἃς παιδεύει τοὺς προσιόντας νέοντας· καὶ, ὡς ἐν Θεατήτῳ φησι, Γερρήσει, καὶ ἀνθρώπους ἀποτελέσει· κύειν γάρ τοὺς μὲν κατὰ σῶμα, τοὺς δὲ κατὰ ψυχὴν· ἐπειδὴ καὶ παρὰ τοῖς βαρβάροις φιλοσόφοις (73) τὸ κατηχῆσαι τε καὶ φωτίσαι (74) ἀρτερρῆσαι λέγεται· καὶ, Ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέρρησα ἐρ-

Atque de fide quidem satis testimoniorum adduximus earum, quae sunt apud Græcos, scripturarum. Ne autem sit nostra prolixior progressio, si de spe et eharitate plurima conemur colligere, sufficiet hæc sola dicere, quod Socrates in *Critone*, qui ipsi vita honestam et vitam et mortem præponit, aliquam spem alterius vitae se post mortem habere existimat. Etenim in *Phædro* quoque dicens, *Ipsam animam cum per se fuerit, solam posse veræ sapientiam, & et quæ vires humanas superat, esse partipem, quando ipsam, qui hinc sumitur, amor in celum sustulerit, per philosophicam charitatem ad spei finem pervenientem, dicit accipere principium alterius vite æternæ. In *Convivio* autem dicit, *Omnibus quidem esse immistum naturalem amorem generandi simile, et hominibus quidem solum homines, viro autem bono similem: hoc autem non potest vir bonus efficere, qui non perfectas habeat virtutes, per quas sit eruditurus juvenes, qui ad eum ventitant; et ut dicit in *Theæteto*, Generabit, et homines efficiet; alios enim procreare quidem corpore, alios vero anima. Nam apud barbaros quoque philosophos, per auditum instituere et illuminare, dicitur regenerare; et, *Ego genui vos in Christo Jesu* [¶], dicit alicubi præclarus Apostolus. Empedocles autem**

¶ P. 633 ED. POTTER, 553 ED. PARIS. ¶ I Cor. iv, 15.

(70) Οἱ τερεσεως τοῦ Θεοῦ. Scilicet, vir vere pius.

(71) Πρὸ τοῦ ζῆν. In toto fere *Critone* hoc unum ostendit Socrates, honeste potius moriendum, quam turpiter vivendum esse. Locus, quem præcipue respicit Clemens, videtur exstare in principio pag. 36: Καὶ τὸνδε (λόγον) αὐτὸν σκοτεῖ, εἰ ἔτι μένει ἡμῖν ἡ οὐ, ὅτι οὐ τὸ ζῆν περὶ πλείστου ποιητέον, ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν. KP. Ἀλλὰ μένει. ΣΩΚ. Τὸ δὲ εὖ καὶ καλῶς καὶ δικαῖως ὅτι ταῦτα ἔσται, μένει, ἡ οὐ μένει; KP. Μένει. Ac rursus hanc rationem considera, utrum nobis maneat, necne, videlicet, non multi faciendum esse vivere, sed bene vivere. Crit. Manet. Soc. Sed hoc quoque manet, bene et honeste et juste vivere idem esse? Crit. Manet.

(72) Φαῖδρῳ. His, quæ sequuntur, similia quaeram exstant in *Phædri* p. 1222, 1225, nec pauca in principio *Phædonis*. Idem Auctor in *Convivio* hæc dicit pag. 4196: Κύουσι πάντες ἀνθρώποι καὶ κατὰ σῶμα καὶ κατὰ ψυχὴν. Καὶ ἐπειδὲν ἐν τινὶ τὴν ἀληθινῶνται, τίκτειν ἐπιθυμεῖ ἡμῶν ἡ φύσις. *Omniū hominū prægnans et gravidum corpus est, prægnans et anima. El cum primum ad certam astatem pertenerimus, parere nostra natura cupit.* Post alia quædam, hæc etiam addit p. 4197, 4198: Εἰσὶ γὰρ οὖν, οἱ καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς κυοῦσιν ἔτι μᾶλλον ἡ ἐν τοῖς σώμασιν ἡ ψυχὴ προσήκει καὶ κυοῦσαι, καὶ κυεῖν. Τέ οὖν προσήκει; φρόνησιν τε καὶ ἀληθὴν ἀρετὴν, ὃν δὴ εἰτι καὶ οἱ πάντες ποιηταὶ γεννήτορες, καὶ τῶν δημοιουργῶν δοῖο λέγονται ἀερετικοὶ εἶναι· πολὺ δὲ μεγίστη εἶναι καὶ καλλίστη τῆς φρονήσεως, ἡ περὶ τὰς πόλεις τε καὶ οἰκήσεων διακοσμήσεις· ἡ δὲ δυνατὴ λεπτεια σωροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη. Τούτων αὖ δὲ στα-

τις ἐκ νέου ἐγκύμων ἡ τὴν ψυχὴν, θεῖος δὲν, καὶ ἡκούσης τῆς ἡλικίας, τίκτειν τε καὶ γεννᾶν ἐπιθυμεῖ. *Sunt ei qui animam gravidam ei secundam magis quam corpus habeant. Hi sane concipiunt ea, quæ animæ et concepisse, et concipere convenit. Sed quidnam convenit?* prudentiam videlicet, et alias virtutes; quarum rerum poetæ omnes genitores sunt; necnon artifices illi, qui inventores dicuntur; maxima vero et omnium præstantissima prudentia est, qua civilia et domestica gubernantur, cuius nomen est temperantia atque justitia. Quisquis ergo virtutum huiusmodi natura plenus et gravidus est, ideoque divinus, aitale debita imminente, parere jam generare que affectat. Alia eodem pertinentia ibidem sequuntur. Similia sunt, quæ in *Theæteti* principio ac fine de sua obstetricia arte, qua juvenes in parienda sapientia adjuvabant, disserit Socrates.

(73) Τοῖς βαρβάροις. φ. Sic vocat Christianos, ut supererit Judeos.

(74) Φωτίσαι. Hæc vox synonyma est τῷ κατηχῆσαι, translatione ab oculis corporeis ad animum facia. Sic Paulus Ephes. 1, 8: Πεφωτισμένονς τοὺς οὐρανοὺς τῆς διανοίας. Proinde Christus est φῶς τῶν ἀνθρώπων, Joan. 1, 4, 5, 7, etc., et φωτίζει πάντας ἀνθρώπους, ibid. 9. Eodem sensu Apostolus τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας dixisse videtur Hebr. vi, 4. Unde Maximus ad c. 3 Dionysii Areopagitæ De cælesti hierarchi. adnotat: Σημειώσαι ὅτι τὸ φωτίσμα πρὸ τοῦ βαπτισματος. Nota quod illuminatio baptismum præcedat. Est tamen hæc vox pro ipsu baptismo saepè usurpata.

in principiis connumerat etiam amicitiam, intel-
ligens quamdam charitatem, quae cogit ac conci-
liat :

Quam mente aspicias, oculis nec cernere cures.

Quin etiam Parmenides in suo poemate De spe in-
nuens, hæc dicit :

Attamen et quæ absunt, cum iis quæ sunt, mente
Firma : namque quod est ab eo nunquam resecabit,
Undique nec ioto quod dispersum fuit orbe,
Nec quod consistit . . .

A Χριστῷ Ἰησοῦ, δοκίμων που λέγει Ἀπόστολος. Ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς ἐν ταῖς ἀρχαῖς καὶ φιλότητα συγ-
καταριθμεῖται, συγκριτική (75) τινα ἀγάπην
νοῶν,

"Ηρ σὺν νόῳ δέρκεν, μὴ δ' ὅμμασιν ἥσο (76) τε-
[θηπώς].

'Αλλὰ καὶ Παρομενίδης ἐν τῷ αὐτῷ ποιήματι, περὶ
τῆς ἐλπίδος αἰνισσόμενος, τὰ τοιαῦτα λέγει·

Λεῦσσε (77) δ' ὅμως ἀπεόρτα νόῳ παρεόρτα βε-
[βαλως].

Οὐ γάρ ἀπογιήξει τὸ ἐδύ τοῦ ἑόρτος ἔχεσθαι (78).
Οὔτε σκιγδράμερος πάντη πάντως κατὰ κόσμον,
Οὔτε συνιστάμερος . . .

CAPUT III.

Tam fidei quam spei objecta mente tantum percipi posse.

Nam is qui sperat, sicut etiam qui credit, mente B
videt intelligibilia et futura. Si quid ergo dicimus
esse justum, si quid honestum, si quid denique ve-
ritatem esse affirmamus, at ex his nihil oculis un-
quam vidimus, sed sola mente. Logos autem Dei,
Ego sum, inquit, veritas^{**}; est ergo Φ Logos mente
contemplandus. Veros autem, inquit, philosophos
quosnam dicas? Eos, dixi ego, qui sunt studiosi
contemplandæ veritatis. In Phædro autem Plato
veritatem declaravit esse ideam. Idea autem est
Dei notio: quod quidem barbari dixerunt, Dei Lo-
gon. Ipsa autem verba sic habent: *Audendum enim
est verum dicere, maxime cum dicatur de veritate.*

^{**} Joan. xiv, 6. Φ P. 654 ED. POTTER.

(75) Συγχριτική. Hanc vocem explicare potue-
rint Diogenis Laertii verba, lib. viii, segm. 76, quo
loco Empedoclis dogmata recensens, hæc dicit:
'Εδόξει δὲ αὐτὸν τάδε: Στοιχεῖα μὲν εἶναι τέτταρα·
πῦρ, ὕδωρ, γῆν, ἀέρα· φύλακας τέ, η συγχρί-
νεται: νεῖκος, φ διαχρίνεται. Ηας autem illi visa
sunt et placita: Elementa esse quatuor: ignem,
aquam, terram, aerem: amicitiamque, qua copulen-
tur: discordiam, qua secernantur. Dein post alios
Empedoclis versus, quibus quatuor elementa descri-
psit, hos etiam recitat:
'Ἄλλοτε μὲν φύλακτηι συνερχόμεν' εἰς ἡν ἄπαντα,
'Άλλοτε δ' αὖ διχ' ἔκσυστα φορεύμενα ρεικεος
[ἔχοι].

Nonnunquam connectit amor simul omnia, rursus
Nonnunquam sejuncta jubet contentio ferri.
Cicero De amicitia: Agrigentium quidem doctum
quemdam virum, carminibus Græcis vaticinatum se-
runt, quæ in rerum natura, totoque mundo consta-
rent, quæque moverentur: ea contrahere amicitiam,
dissipare discordiam. Plutarchus in lib. De placitis
philosophorum, ἐνωτικὸν id vocat, quod Clemens ac
Laertius συγχριτικόν. Dicit enim Empedoclem, præ-
ter elementa quatuor, statuisse δύο ἀρχικὰς δυνά-
μεις, φύλακας τε καὶ νεῖκος: ὃν η μὲν ἔστιν ἐνωτική,
τὸ δὲ διαφρικόν: duas principales potestates, amici-
tiam et contentionem: illam quidem uniendi, hanc
vero dirimendi principium.

(76) Ἡσο. Non minus aptum ἥσο, sede. SYL-
BURG.

(77) Λεῦσσε. Theodoretus lib. 1, *Contra Græcos:*
Sed et Parmenides Eleates, qui socius fuit Xeno-
phanis Colophonii, rebus iis, quæ intellectu solo per-
cipiuntur, fide occursandum nobis hortatur, inquit
enim:

Λεῦσσε δ' ὅμως ἀπεόρτα νόῳ παρεόρτα βεβαλως.
Nam quæ aberant, animo tanquam præsentia vidit.
Nempe quia nobis ad ea, quæ caviuntur intellectu,

'Ἐπει καὶ δὲ ἐλπίζων, καθάπερ δὲ πιστεύων, τῷ
νῷ δρᾶ τὰ νοητὰ καὶ τὰ μέλλοντα. Εἰ τοινυν φαμέν
τι εἶναι: δίκαιον, φαμέν δὲ καὶ καλόν· δὲλλὰ καὶ ἀλη-
θείαν τι λέγομεν· οὐδὲν δὲ πάντοτε τῶν τοιούτων
τοις ὀφθαλμοῖς εἰδομεν, ἀλλ' η μόνῳ τῷ νῷ. Οὐ δὲ Λέ-
γος τοῦ Θεοῦ, Ἐγώ, φασίν, εἰμι η ἀληθεία: νῷ
ἄρα θεωρητὸς δὲ λόγος. Τούς δὲ ἀληθινοὺς (79),
Ἐγη, φιλοσόφους τηρας λέγεις; Τούς τῆς ἀλη-
θείας, ηρ δὲ ἐγώ, φιλοθεαμορας. Εν δὲ τῷ Φαίδρῳ
περὶ ἀληθείας ὡς ίδεας (80) λέγων δὲ Πλάτων δηλώ-
σει: η δὲ ίδεα ἐννόημα τοῦ Θεοῦ διπερ οἱ βάρβαροι
λόγον εἰρήκασι τοῦ Θεοῦ. Εχει δὲ τὰ τῆς λέξεως
ῶδε: Τολμητέον γάρ οὐν τὸ γε ἀληθές εἰπεῖν, ἀλ-

C *sola mente licet appropinquare. COLLECT.*

(78) Ξεσθαι. Flor. ἔχεσθαι, repugnante metro
pariter et sententia. Sic præpostere eadem editio
mox ἀπειληφότες κηλίδας pro ἀπηλειφότες x. SYL-
BURG.

(79) Τούς δὲ ἀλ. Verba Platonis in lib. v *De
republica*, pag. 667.

(80) Περὶ ἀληθείας ὡς ίδ. Quæ de anima dicit
Plato, Clemens ad veritatem detorquet. Nam ille,
cum Phædri p. 1221, hæc dixerat: Εξ ἀνάγκης
ἀγέννητον τε καὶ ἀθάνατον ψυχή ἀν εἴη. Περὶ μὲν
οὐν ἀθανατίας αὐτῆς ικανῶς περὶ δὲ τῆς ίδεας αὐ-
τῆς ὡδε τολμητέον γάρ οὐν τὸ γε ἀληθές εἰπεῖν,
D Νοννυνα τε καὶ περὶ ἀληθείας λέγοντα: η γάρ ἀχρώ-
ματός τε καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀναψήσ οὐσία δυνά-
σσα ψυχῆς κυδεντήτη μόνῳ θεατῇ νῷ γρήται: περὶ
ην τὸ τῆς ἀληθείας ἐπιστήμης γένος τούτον έχει τὸν
τόπον. Locum vero supercallestēt nec quisquam no-
strorum laudavit adhuc poetarum, nec unquam pro
dignitate laudabili; habet vero se hunc in modum:
audendum enim est verum dicere, præsentim de re-
ritate loquenti, sine colore, sine figura, sine tactu
essentia vere exsistens animæ, gubernatore solo intel-
lectu contemplante utilit, circa quam veræ scientiæ
genus hunc habet locum. Ubi pro θεατῇ νῷ Clemens
θεῷ θεατῇ posuit, vel quia sic legit, vel quia id
eius instituto convenientius putavat. Quamvis apud
Platonem etiam post verba jam allata Dei mentio
statim injecta est: Ατ' οὐν θεοῦ διάνοια τῷ τε καὶ
ἐπιστήμῃ ἀπράτῳ στρεψομένη, καὶ ἀπάστης ψυχῆς,
ὅτιν ἀν μέλλῃ τὸ προτίχον δέξεσθαι, ίδεύσα δια-
χρόνου τὸ δόν, εἰ.

λως τε καὶ περὶ ἀληθείας λέγοτα τὴν γὰρ ἀχρό-
ματος τε καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀραρής οὐσία
δητῶς οὖσα ψυχῆς, κυνερήση μόνῳ Θεῷ θεατῇ.
Προελθὼν δὲ ὁ Λόγος (81), δημιουργίας αἰτίος ἐπειτα
καὶ ξαυτὸν γεννᾷ, διαν τὸν Λόγος σύρξ τέρηται, ἵνα
καὶ θεαθῇ (82). Ὁ τοινυν δίκαιος ζητήσει εὑρεσιν
ἀγαπητικήν, εἰς ἣν σπεύσων, εὑτυχεῖ. Τῷ κρούόρτι
γάρ, φησιν, ἀρουρήσεται. Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται
ὑμῖν. Οἱ γάρ ἀράζοντες τὴν βασιλεῖαν βι-
σταταί (83) οὐ τοῖς ἐριστικοῖς λόγοις, ἐνδελεχεῖται δὲ
ὅρθιοῦ βίου, ἀδιαλείπτοις τε εὐχαῖς (84) ἐκβιάζεσθαι
εἰρηνεῖται, τὰς ἐπὶ τοῖς προτέροις ἀμαρτήμασιν ἀπη-
λειφότες κηλίδας.

Tὴν (85) μέρη τοι κακότητα καὶ Ιλαδὸν ἔστιν ἐλέ-
[σθαι].

Tῷ (86) δ' αὐτὸν πορνύτι καὶ Θεὸς συλλαμβάνει.
Οὐ γάρ (87) ἐκ μέσοισι κεῖται δῶρα δυσμάχητα
Μοισᾶρ τῷτινοις φέρειν. Ἡ γοῦν τῆς ἀγνοίας
ἐπιστασίς τὸ πρώτον ἐστι μάθημα τῷ κατὰ Λόγον
βασιλίζοντι. Ἀγνοήσας τις, ἐζήτησε· καὶ ζητήσας,
εὑρίσκει τὸν διδάσκαλον· εὐρών τε, ἐπιστευεῖ· καὶ
πιστεύεις, ἡλπίσεν· ἀγαπήσας τε ἐκτεῦθεν ἔξομοιού-
ται· τῷ τὴν ἡγαπημένῳ, τοῦτον εἶναι σπεύδων διφάσας
τὴγάπτηση. Τοιαύτην τινὰ μέθοδον Σωκράτης ὑπο-
δείκνυσιν Ἀλκινάδῃ, ὅπερ πυνθανομένῳ. Οὐκ ἀροτεί-
λλιως (88) εἰδέναι με περὶ τῶν δικαίων (89); Ναὶ,
εἰ τε εὑροις. Ἄλλ' οὐκ ἀροτείναι μητίσῃ (90);
Καὶ μάλα γε, εἰ ζητήσαις. Είτα ζητήσαις οὐκ ἀρ-
οτεί με; Ἔγως, εἰ οἰηθεῖς γε μή εἰδέναι. Ταῦτη
τοι καὶ αἱ τῶν φρονίμων παρθένων λαμπάδες, εἰ
νύκτωρ ἀντημέναι ἐν πολλῷ τῷ τῆς ἀγνοίας (91)
εὑρεῖται· ἣν νύκτα ἤνιξατο ἡ Γραφή. Φρόνιμοι ψυχαί,
καθαραὶ ὡς παρθένοι, συνεῖσαι σφᾶς αὐτὰς ἐν

[“]Joan. i, 14. [“]Matth. vii, 7. [“]Matth. xi, 12. [“]P. 655 ED. POTTER, 554 ED. PATRIUS.

[“]Matth. xxv, 1 seq.

(81) Προελθὼν δὲ ὁ Λόγος. Dei Logos respectu
creationis ab eo factæ, et quatenus se ut hominem
generavit, ex Patre προελθεῖν, processisse dicitur.
Quod notandum adversus illos qui ex iis antiquorū
scriptorum locis quibus Logon in tempore processisse
dicunt, eum ab æternō non existisse concludunt.
Justinus M. *Dialogi cum Tryphonie* p. 338, ed Paris.:
‘Ο Πατήρ, διαν τὸν βούληται, δύναμιν αὐτοῦ προπηδῶν
ποιεῖ. Pater, quando velit, potentiam suam prosilire
facit. Tatianus *Orat. ad Græcos*, p. 20, edit. Oxon.:
Σὺν αὐτῷ γάρ διὰ λογικῆς δυνάμεως, αὐτὸς καὶ ὁ Λό-
γος, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ, ὑπέστητο, θελήματο δὲ τῆς ἀπλό-
τητος αὐτοῦ προπηδᾶς Λόγος. Cum ipso enim per Lo-
gicām potentiam, tum ipse, tum Logos, qui inerat,
existit; cum voluit autem ipse, Logos ex ejus sim-
plicitate prosilit. Conf. Cl. Bulli *Defensio fidei Ni-
caenæ*, sect. 5, cap. 6.

(82) Θεαθῇ. Ex Joan. i, 14: Καὶ ὁ Λόγος σύρξ
ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ιμῷ, καὶ θεασάμεθα
τὴν δόξαν αὐτοῦ.

(83) Βιασταί. Matth. xi, 12: Η βιασιλεῖα τῶν
οὐρανῶν βιαζεται, καὶ βιασταί ἀράζονται αὐτὴν.

(84) ἀδιαλείπτοις τε εὐχαῖς. I Thess. v, 17:
Ἄδιαλείπτως προσευχέτε.

(85) Τὴν. Hesiod., *Operum et Dierum* 1, 285.

(86) Τῷ. Stobaeus tit. 29, De assiduitate, hoc car-
men tribuit Alexidi in *Orchestrīde*; libro tamen vi
Stromat. Euripidis esse dicitur. COLLECT.— Sto-
baeus serm. 29, primo Alexidi in *Orchestrīde* seu
Achaide, dein Euripidi in *Hippolyto* hunc versum

A Nam cum sit coloris et figuræ expers, et non tacti-
lis, vere vera est animæ essentia, et a solo gubernato-
re Deo potest aspici. Logos autem progressus,
opificii causa est et creationis; deinde etiam sei-
psum generat, quando *Logos caro factus fuerit*¹⁴,
ut etiam cadat sub aspectum. Justus ergo quæret
inventionem, quæ oritur ex charitate, ad quam
prospere contendit. Pulsanti enim, inquit, aperi-
tur. Petite et dabitur vobis¹⁵. Qui enim regnum
rapiunt, sunt violenti¹⁶, non contentiosis oratio-
nibus, sed rectæ virtute assiduitate; et orationibus,
quæ sunt sine intermissione, dicti sunt rim afferre,
maculis, quas e prioribus peccatis contraxerant,
abstesis:

B Turmatim vitium certe vel pendere possis.

Deusque duris fert opem laboribus.

Non enim expugnat difficultia Musarum dona, in
medio sita sunt, a quolibet auferenda. Ignorationis
itaque animadversio est prima disciplina ei qui
Logo convenienter ambulat. Cum ignorasset quis-
pam, quæsivit: et cum quæsiisset, invenit ma-
gistrum; et cum invenisset, credidit: et cum cre-
didisset, speravit; et cum hinc dilexisset, dilecto
similis efficitur, hoc esse studens, quod prius di-
lexit. Talem fere viam et rationem Socrates indicat
Alcibiadi, sic roganti: **¶** Non aliter existimas me de
iis, quæ sunt justa, cognoscere? Certe, si quidem in-
teneris. Sed non putas me posse invenire? Et ma-
xime quidem, si quæsieris. Deinde existimas me
non posse quærere? Ego quidem existimo, si putaris
te non nosse. Hac ratione sunt etiam prudentium
virginum lampades¹⁷, quæ noctu sunt accensæ in
densis tenebris ignorantia, quam per noctem in-

C [“]Joan. i, 14. [“]Matth. vii, 7. [“]Matth. xi, 12. [“]P. 655 ED. POTTER, 554 ED. PATRIUS.

[“]Matth. xxv, 1 seq.

tribuit: huic postremo eum dat Grotius *Florilegium*
pag. 127, et in Euripidis *Operibus* exstat inter
fragmenta Hippolyti τοῦ χαλυπτομένου v. 15, sed
velut ex Euripidis Phaethonte eum recitat Grotius
in *Excerptis e Trag. et Com.*, p. 411.

(87) Οὐ γάρ ἐκ μέσοισι κεῖται
Δῶρα δυσμάχητα Μοισᾶρ
Τῷτινοις φέρειν.

C Non enim in medio jacens
Dona invicta Musarum,
A quovis ferenda.

(88) Οὐκ ἀροτεί ἀλ. Platonis verba in *Alcibiade*
primo p. 455, hoc modo se habent: Ἀλκ. Οὐκ ἀν
οἴτι με ἀλλιος εἰδέναι περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων;
Σωκρ. Ναὶ, εἴγε εὑροις. Ἀλκ. Ἄλλ' οὐκ ἀν εὐρεῖν με
τὴν; Σωκρ. Καὶ μάλα γε, εἰ ζητήσαις. Ἀλκ. Εἴτα
ζητήσαις οὐκ ἀν οἴτι με; Σωκρ. Ἔγως, εἰ οἰηθεῖς
μή εἰδέναι. Alc. Nonne putas aliter me justa atque
injusta dignoscere posse? Socr. Imo, si quidem in-
teneris. Alc. Annon censes invenisse me? Socr. Et
maxime quidem, modo quæsiveris. Alc. Deinde non
credi me quæsivisse? Socr. Credo quidem, modo te
ignorare putaveris.

(89) Ηπεὶ τῶν δικαίων. Malim ex Platone περὶ
τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων.

(90) Ἡγήση. Malim ex Platone Ἡγῆ.

(91) Ἀγροτας. Flor. c. lit. prepostere ἀγρεῖα;
Nostra lectioni sensus ipse patrocinatur. SYLBUS

nuit Scriptura. Prudentes animæ, mundæ ut virgines, cum intelligent se esse sitas in mundana inscita, lumen accendunt, et mentem excitant, tenebras illuminant, et ignorationem expellunt, et querunt veritatem, et exspectant adventum præceptoris. Fieri ergo non potest, inquam ego, ut sit vulgus philosophorum.

Thyrsigeri multi, pauci sunt re quoque Bacchi, ex Platonis sententia. Multi enim sunt vocati, pauci vero electi²⁰ : et, Non est in omnibus, inquit Apostolus²¹, cognitio. Orale 237 autem, ut liberemur a pravis et perversis hominibus. Non est enim omnium fides²². Quinetiam Cleanthis quoque Stoici philosophi Poetica, hoc modo scribit similia :

*Ne species famam, dum vis sophos esse repente,
Terreat amentis nec te sententia vulgi.
Judicium sapiens et justum non habet ullum*

Vulgus, et in paucis vix hoc reperire licebit.

Magis autem sententiose et breviter comicus :

Pulchra in tumultu judicare non decet.

Audierunt enim, ut existimo, pulchram illam, quæ nobis dicit, Sapientiam : In medio insipientum, observa occasionem; in medio autem cogitantium, versare perpetuo²³. Et rursus : Sapientes occultabunt sapientiam²⁴. Vulgus enim exigit demonstrationem, tanquam pignus veritatis, non contenti nuda, quæ est ex fide, salute.

¶ *Inpravis sed qui vincunt, non credere tutum est.*

Præcipiat nostræ tibi sic persuasio musæ.

Dissecto noscas intra tua viscera verbo.

Pravis enim, inquit Empedocles, hoc est familiare, velle quæ sunt vera vincere, ex eo quod non credant.

²⁰ Matth. xx, 16. ²¹ I Cor. viii, 7. ²² II Thess. iii, 1, 2. ²³ Eccl. xxvii, 12. ²⁴ Prov. x, 14.

¶ P. 656 ED. POTTER, 555 ED. PARIS.

(92) **Φιλόσοφος.** Hæc Platonis verba sunt in lib. vi *De repub.*, p. 678, ubi cum dictum suisset, quod vulgus non possit, id quod per se pulchrum est, attinere, infertur : Philosofos μὲν ἄρα, ήν δὲ ἔγω, πλῆθος ἀδύνατον εἶναι. Philosophus ergo vulgus esse non potest.

(93) **Πολλοί.** Socrates philosophis hoc proverbium ingerit in *Phædonis Platonici* pag. 52 : Eἰσι γάρ δὴ, φασὶν οἱ περὶ τὰς τελετὰς, ναρθηκόφροι μὲν πολλοί, Βάχυοι δέ γε παῦροι. Οὔτοι δὲ εἰσι, κατὰ τὴν ἐμὴν δόξαν, οὐχ ἔλλοι οἱ οἱ περιλοσοφηκότες ὅρθος. Sunt enim, ut vulgo aiunt, qui in mysteriis versantur, thyrsigeri quidem multi, Bacchi vero pauci. Hi vero, ut equidem opinor, non alii sunt, quam qui recte sunt philosophati.

(94) **Αἰσχύροι.** Hunc incerti comici versum H. Grotius in *Excerptis e Trag. et Com.*, p. 910, sic Latine vertit :

Honesta judicare ex strepitu non decet.

Gatakerus eum hoc modo scribi voluit in Adnot. ad M. Antonini lib. ix :

Αἰσχύροι δὲ κρίνειν τὰ καλὰ τῷ πολλῷ ψόφῳ.

Turpe est bona judicare ex vulgi strepitu.

Sylburgius ait : « Sunt, qui malint τῷ πολλῷ ψόφῳ sed retineri tamen et vulgata lectio potest. »

(95) **Εἰς μέσον.** Illoc offendes Eccl. xxvii, 13, quod ita est in vulgata Lat. : *In medio insensatorum*

A ἀγνοίᾳ καθεστώτας κοσμικῇ, τὸ φῶς ἀνάπτουσι, καὶ τὸν νοῦν ἐγείρουσι, καὶ φωτίζουσι τὸ σκήτος, καὶ τὴν ἀγνοιαν ἐξελαύνουσι, καὶ ζητοῦσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ τοῦ διδασκάλου τὴν ἐπιφάνειαν ἀναμένουσι. Φιλόσοφος (92) μὲν οὖν, ήν δὲ ἔγω, πλῆθος ἀδύνατον γενέσθαι.

Πολλοί (93) μὲν ναρθηκόφροι, Βάχυοι δέ τε παῦροι, κατὰ τὸν Πλάτωνα. Πολλοί γάρ αὐλητοί, διλαγοῖς δὲ ἀκλεπτοί· καὶ Οὐκέτε πάσι, φησὶν δὲ Ἀπόστολος, ή γνῶσις. Προσεύχεσθε δὲ Ἰησοῦ συνθάμμενος ἀπὸ τῶν ἀτέπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων· οὐ γάρ πάντων η πλοτίας. Καὶ τῇ Κλεάνθους δὲ τοῦ Στωϊκοῦ φιλοσόφου ποιητικῇ ὡδέ πως τὰ δύοια γράφει· [καλά] Β Μή πρὸς δέξαν ὅρα, ὁθέλων συρθεῖν φίλοντας αἴγα γενέσθαι· Μηδὲ φυσιοῦ πολλών ἀκριτούς καὶ ἀγαθέα δόξαν. Οὐ γάρ πλῆθος ἔχει συνετήρη χρίσιν, οὗτε δι- [καλά] οὔτε καλήρ· διλητοῖς δὲ παρ' ἀνδράσι τοῦτο κερ [εῖρος].

Γνωμικώτερον δὲ ὁ κωμικὸς ἐν βραχεῖ.

Αἰσχύρος (94) δὲ κρίνειν τὰ καλὰ τῷ πολλῷ ψόφῳ. Αἰχησάστι γάρ, οἷμα, τῆς καλῆς ἐκείνης λεγούσης ἥμιν σοφίας· Εἰς μέσον (95) ἀσυνέτων συντίρησον καιρόν· εἰς μέσον δὲ διαρουσμένων, ἐνδελέχισε. Καὶ πάλιν· Σοφοί κρύψονται αἰσθησιν. Ἐνέχυρον γάρ τῆς ἀληθείας τὴν ἀπόδεξιν ἀπαιτοῦσιν εἰ πολλοί, οὐχ ἀρκούμενοι· Ψιλῇ τῇ ἐκ πίστεως σωτηρίᾳ.

C Άλλα κακοῖς μὲν κάρτα πέλει κρατέονταις ἀποτεῖν· Ήδὲ παρ' ἡμετέρης (96) κέλεται πιστώματις [μούσης], Γνῶθι διατιμητέρος ἐτί σπλάγχνοισι λόριο. Τοῖς μὲν γάρ κακοῖς τοῦτο σύνθετος, φησὶν δὲ Εμπεδοκλῆς, τὸ θέθειν κρατεῖν τῷρ ἀληθῶν διὰ τοῦ

serva verbum temporis, in medio autem cogitantium assiduus esto. C. Jansenius id exponit : Significat, cum quis inciderit in consortium imprudentium, non temere sapientiae doctrinam inculcandam, ne sanctum detur canibus, sed servandum verbum temporis opportuno : at cum in prudentum consortium quis fuerit, ibi liberum esse et utile, ut in docendo sit assiduus. Alter porro locus est Proverb. x, 14 : Σοφοί κρύψονται αἰσθησιν. Sapientes abscondent sensum; sic quoque habet Clementis liber Græcus, at in vulgata Latina, Sapientes abscondunt scientiam. Videatur ex Aquila vertisse συγχρύψονται γνῶσιν, aut ex Ilebræo. Empedoclis versus, quos subjicit, aliter convertit et Græco Acciaiolus Theodoreti interpres lib. i *Contra Græcos* :

Infidos vitare malos, nec credere quidquam.

Certa jubent nostræ cunctis oracula Musæ.

Inter malos itaque homines reponendos esse insidieles Agrigentinus censet. COLLECT. — Hæc autem nec Theodoreti, nec Clementis interpres ad ejus mentem exponunt. Clemens enim primo versui hunc sensum tribuit, quod malis scilicet homines διὰ τοῦ ἀπιστεῖν κρατῶσιν, per infidelitatem suam, hoc est fidem dictis denegando, veritatem vincant, ejus scilicet auctoritatib; non cedentes.

(96) Ήδὲ παρ' ἡμ. Malim ὡδε γάρ ἡμετ. quod in Theodoreto existat serm. 1, p. 476.

ἀπιστεῖν. Ὄτι δέ ἔστι τὰ ἡμέτερα ἑνδοξα καὶ πι-
στεύεσθαι ἀξία, γνώσονται Ἐλληνες τοῦ λόγου μᾶλ-
λον ἔκεταζομένου διὰ τῶν ἐπομένων· τῷ γὰρ ὅμοιῷ
τῷ ὅμοιον ἐδιδασκόμεθα· ὅτι, Ἀποκρίθητε (97), φη-
σίν ὁ Σαλομῶν, εἰς μωρῷ ἐκ τῆς μωραῖς αὐτοῦ.
Διὸ καὶ τοῖς τὴν σοφίαν αἰτοῦσι τὴν παρ' αὐτοῖς
δρεχτέον τὰ οἰκεῖα, ὡς ἂν ῥάστα διὰ τῶν ἰδίων εἰς
πίστιν ἀληθείας εἰκότως ἀφίκοιντο. Τοῖς (98) γὰρ
πάσι πάντα ἐγερόμην, λέγει, Ινα τοὺς πάντας
κερδήσω. Ἐπει καὶ τῆς θείας χάριτος ὁ νετός (99)
ἐπὶ δικαιούς καὶ ἀδίκους καταπέμπεται. Ἡ Ιου-
δαῖος (1) μόρων ἔστιν ὁ Θεός, οὐχὶ καὶ ἐθνῶν;
Ναι, καὶ ἐθνῶν· εἰπερ εἰς ὁ Θεός, ὁ γενναῖος κέ-
κραγεν Ἀπόστολος.

CAPUT IV.

Res dirinas per involucra tradere tum apud ethnicos tum sacros scriptores usu esse receptum.

'Ἄλλ· ἐπει μήτε τῷ ἀγαθῷ δικαιῶς, μήτε τῇ γνώ-
σει εἰς σωτηρίαν πιστεύειν ἐθέλουσιν, ἡμεῖς αὐτοῖς
τὰ ἔκεινων ίδια ἡγούμενοι, ὅτι πάντα τοῦ Θεοῦ, καὶ
μάλιστα ἐπειδὴ τὰ καλὰ παρ' ἡμῶν ὥρμηται τοῖς
Ἐλλησιν, ἐγχειρῶμεν αὐτοῖς, ὡς ἀκούειν πεφύκατι·
τὸν γὰρ συνετόν, ήτοι τὸ δίκαιον, ὁ πολὺς οὔτος δχλος
οὐκ ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἐξ ὧν ἀν ησθῇ, δοκιμά-
ζοι. Ἡδοίτο δ' ἀν οὐχ ἐτέροις μᾶλλον, ή τοῖς ὅμοιοις
αὐτοῖς· ὅσον γὰρ (2) τυρόλον ἔτι καὶ κωφόν, οὐ ἔνε-
σιν ἔχον, οὐδὲ φιλοθεάμονος ψυχῆς δψιν ἀθαμᾶντη τε
καὶ δέμερχη· ἦν δὲ Σωτὴρ ἐντίθησι μόνος· ὕσπερ
ἐν τελεταῖς διμύητον, ή ἐν χορείαις διμουσον, οἵπω
καθαρὸν, οὐδὲ ἄξιον ἀγῆντος ἀληθείας, ἐκμελές τε καὶ
ἅπακτον καὶ ὑλικὸν ἔτι, ἔξω θείου χοροῦ ἵστασθαι
δεῖ. Πτερυματικοῖς τε γὰρ πτερυματικά συγχρί-
μεν· διὰ τοῦτο τοῖς ἐπικρύψεως τῶν τρόπουν, θείον
δυτα ὡς ἀληθῶς καὶ ἀναγκαιότατον ἡμῖν, ἐν τῷ ἀδύ-
τῳ τῆς ἀληθείας ἀποκείμενον, ιερὸν ἀτεχνῶς λόγον,
Ἀλγύπτιοι μὲν διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς ἀδύτων (3) καλουμέ-
νων, Ἐβραῖοι δὲ διὰ τοῦ παραπετάσματος (4) ἥντισαντο·
μόνωις δὲ ἔχοντι ἐπιβαλεῖν αὐτῶν τοῖς ιερωμένοις, τούτ-
οις τοῖς ἀνακειμένοις τῷ Θεῷ, τοῖς περιτεμημένοις
τὰς τῶν πατῶν ἐπιυμίλας διὰ τὴν πρὸς μόνον τὸ θείον
ἀγάπην. Οὐκ καθαρῷ (5) γὰρ καθαροῦ ἐφάπτεσθαι,
οὐ θεμιτὸν εἶναι συνεδόκει καὶ Πλάτωνι. Ἐγενέθεν αἱ
προφητεῖαι, οἱ τε χρησμοὶ λέγονται δι' αἰνιγμάτων,
καὶ αἱ τελεταὶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἀνάσθην οὐ δεκ-

A Quod autem nostra sint probabilia, et digna quæ credantur, cognoscent Graeci, si sequentem sermōnem diligenter perpenderint. Simili enim edocemur simile. Dicit enim Salomon : *Responde stulto secundum stultitiam suam*²². Quocirca iis quoque, qui pertinet eam, quæ est apud ipsos, sapientiam, ea sunt exhibenda quæ eis convenient et sunt familiaria , ut per ea quæ ipsis propria sunt, facilius adducantur ad fidem veritatis : *Omnibus enim omnia factus sum*, inquit, *ut omnes lucrisfacerem*²³. Nam imber quoque divinæ gratiæ super justos et injustos demittitur²⁴. *Num Judæorum solum est Deus, non etiam Gentium?* Certe etiam Gentium, si quidem unus est Deus egregius clamavit Apostolus²⁵

Sed quoniam nec bono juste, nec cognitioni ad salutem volunt credere, nos ipsi ea, quæ sunt illorum, propria existimantes, quoniam Dei sunt omnia, maxime vero quia quæ sunt pulchra et honesta a nobis ad Graecos pervenerunt, ea tractemus, prout ipsi apti sunt ad audiendum. Sapientiam enim vel justitiam, non ex veritate, sed ex iis quibus delectatur, maxima pars vulgi metitur. Delectatur autem non magis aliis, quam iis. quæ sunt ei similia. Quidquid enim est adhuc surdum et cæcum, nec habet scilicet intelligentiam, neque animæ contemplandi cupidæ interritum et perspicacem visum, quem solus præbet Servator, sicut in mysteriis profanum, vel in choreis musicæ imperitum, nondum mundum, nec casta veritate dignum, inconcinnumque et inordinatum et adhuc materialē, stare oportet extra chorūm divinū. *Spiritalibus enim spiritalia comparamus*²⁶. Propterea certe per modum occultationis eum, qui est vere divinus, et maxime nobis necessarius, in adyto veritatis repositum sermonem vere sacrūm, *Ægyptii* quidem per ea, quæ apud ipsos vocantur adyta, Hebrei autem per velum, significarunt: quæ adire solis licebat iis qui erant ex ipsis consecrati, hoc est Deo dedicati, *¶* quibus erant circumcisæ vitiiorum cupiditates, per suam in solum Deum charitatem. *Non mundo enim mundum tangere*, Platoni quoque

²² Prov. xxvi, 5. ²³ I Cor. ix, 22. ²⁴ Matth. v, 45. ²⁵ Rom. iii, 29, 30. ²⁶ I Cor. ii, 13.

¶ P. 657 ED. POTTER, 556 ED. PARIS.

(97) Ἀποκρίθητε. Prog. xxvi, 5: Ἀποκρίουν διφοροὶ κατὰ τὴν ἀγροσύνην αὐτοῦ.

(98) Τοῖς. I Cor. ix, 22: Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενε-
σιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω· τοῖς
πάσιν γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινάς σώσω.

(99) Υετὸς. Respiciat Matth. v, 45: Τὸν ἡλιον
ἀρατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει
ἕπει δικαιούς καὶ ἀδίκους.

(1) Ἡ Ιουδ. Rom. iii: Ἡ Ιουδαῖος ὁ Θεός
μόρος; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ταῦτα καὶ ἐθνῶν ἐπειπερ
εἰς ὁ Θεός, δὲ δικαιώσει, εἰτ.

(2) Οὐσορ τρόπ. Η. δοῦν γε, quantum quidem. SYLB.

(3) Ἀδύτων. Auctor Quæstionum et respons. ad Orthodoxos, respons. 25: Τιμία δὲ ἦν τότε παρ'

D αὐτοῖς μαθήματα τὰ ἱερογυνικὰ καλούμενα, τὰ ἐν τοῖς ἀδύτοις οὐ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐγχρήσιοις παραδίδομεν. In pretio autem apud *Ægyptios* fuere tunc temporis, quæ vocantur, litteræ hieroglyphicæ, quæ in adytis non cuivis e vulgo, sed eximiis et delectis tantum tradebantur.

(4) Παραπετάσματος. Similis allegoria occurrit Heb. ix, 3 seq.

(5) Οὐκ καθαρῷ. Socrates in *Phædonis* Platonici pag. 51, ait: Μή καθαρῷ γὰρ καθαροῦ ἐφάπτεσθαι μή οὐ θεμιτὸν ἔτι. Nam impuro quidem parum alti-
gere nefas est. Unde colligit, quemadmodum etiam Clemens, eum, qui corporeis affectibus implicitu-
est, veritatem contemplari non posse.

videbatur esse nefarium. Hinc prophetæ et re- A νυνται, ἀλλὰ μετά τινων καθηρμῶν καὶ προβή-
sponsa dantur per σηνγματα : nec ostenduntur my- σεων .
steria quibusvis accendentibus, nisi post certas ex-
piationes et præcepta :

*Musa enim lucri cupida
Nondum erat, nec mercenaria,
Neque dulcia vendebantur
Metisona a Terpsichore
Vultu argentata
Mollia carmina.*

Jam vero qui docentur ab *Egyptiis*, primum quidem discunt *Egyptiarum litterarum* viam ac rationem, quæ vocatur epistolographica; secundo autem hieraticam, qua utuntur hierogrammatæ; ultimam autem hieroglyphicam; cuius una quidem species est per prima elementa, ciriologica dicta; altera vero symbolica. Symbolicæ autem, una quidem proprie loquitur per imitationem; alia vero scribitur veluti tropice; alia vero, sere significat per quædam ænigmata. Qui solem itaque volunt scribere, faciunt circulum: lunam autem, figuram lunæ cornuum formam præ se ferentem, convenienter ei formæ, quæ proprie loquitur. Tropice autem, per convenientiam traducentes et transferentes, et alia quidem immutantes, alia vero multis modis transfigurantes, imprimitur. Regum itaque laudes fabulis de diis immiscentes, anaglyphicis describunt. Tertii autem generis, quod sit per ænigmata, hoc sit indicium: alia quidem astra, propter obliquam conversionem, assimilabant corporibus serpentum;

(6) 'Α μοῦσα. Ex Pindari Isthmionic. Od. 2,
vers. 9.

(7) Οὐ γιλοκερδῆς. Flor. corrupte οὐ γιλοκερδῆσων. Dorismus est pro communī phrasī, οὐτω γιλοκερδῆς. SYLBURG. — Mox, πὼ τώτ' pro κώ τότε, auctū Pindarum.

(8) *Oι παρ' Αλγυπτίοις παιδ.* Tria scribendi genera *Ægyptii* in usu suis indicat : 1 Ἐπιστολογραφικήν, 2 Ἰερατικήν, seu λεγογραμματικήν. 3 Ἱερογλυφικήν. Primam universi discabant, quibus prioritioris vita cura erat; posteriores vero duas, soli sacerdotes, et qui studiis penitioribus vacabant. Proinde illa quidem δημώδης, *vulgaris*; haec vero duæ, *ἱεραὶ*, *sacrae* dictæ sunt. Diodorus Siculus *Bibliotheca Historica* lib. III, pag. 144, edit. Hanov. : Ὡδῶν γὰρ Αλγυπτίοις ὄντων γραμμάτων, τὰ μὲν δημώδη προσαγορεύμενα πάντας μανθάνειν, τὰ δὲ λέρῳ καλούμενα παρὰ μὲν τοῖς Αλγυπτίοις μόνους γνώσκειν λερεῖς, παρὰ τῶν πατέρων ἐν ἀπόρρητοις μανθάνοντας, παρὰ δὲ τοῖς Αἴθιοψιν ἀπάντας τούτοις χρῆσθαι τοῖς τόποις. Cum enim sua *Ægyptii* sint litteræ, ab omnibus promiscue disci quas vulgares appellantur : sacras autem quas nominant, a sacerdotibus tantum, secreta parentum disciplina traditas, cognosci; quibus tamen omnes indiscriminatim *Aithiopes* utantur. Dein de litteris hieroglyphicis hæc addit : συμβολήκει τὸν γὰρ τύπους ὑπάρχειν αὐτῶν διμοίους ζώας παντοδαποῖς, καὶ ἀκρωτηρίοις ἀνθρώπων, ἔτι δὲ ὄργανοις, καὶ μάλιστα τεκτονικοῖς· οὐ γὰρ ἐξ τῆς τῶν συλλαβῶν συνθέσεως ή γραμματικὴ παρ' αὐτοῖς τον ὑποκείμενον λόγον ἀποδίδωσιν, ἀλλ' ἐξ ἐμφάσεως τῶν μεταγραφούμενων καὶ μεταφορᾶς μνήμη τυνθόλη μέντης· γράφοντι γὰρ λέραχα, καὶ χροῦσ. *Forma eorum variis bestiis et hominum membris, præterea etiam instrumentis, præcipue fabrilibus, similes sunt.* Nam ars apud eos litteraria, non compositione syllabarum, sed descriptiarum imaginum significacione et translatione per exercitationem memorie insculptia

Ἄ μοῦσα (6) τὰρ οὐ φιλοκερδῆς (7)
Κώ τότε ήρ, οὐδὲ ἔργατις·
Οὐδὲ ἐπέργατο τρυνεῖαι
Μελθούσιοι ποτὶ Τερψιχόρας
Ἀργυρωθέσιοι πρόσωπα
Μαλθακόφωνοι δοίδαι.

Αύτίκα οι παρ' Αἰγυπτίοις παιδεύσμενοι (8), πρώτων μὲν πάντων τὴν Αἴγυπτιων γραμμάτων μέθοδον ἐκμανθάνουσι, τὴν ἐπιστολογραφικήν καλουμένην· δευτέρων δὲ τὴν ιερατικήν, η̄ χρῶνται οἱ ιερογραμματεῖς· ύστατην δὲ καὶ τελευταίαν τὴν ιερογλυφικήν· οἵς ή μέν ἔστι διὰ τῶν πρώτων στοιχείων κυριολογικῆς, ή δὲ συμβολικῆς. Τῆς δὲ συμβολικῆς ή μὲν κυριολογεῖται κατὰ μίμησιν, ή δ' ὥσπερ τροπικῶς γράφεται· τῇ δὲ ἀντικρυς ἀλληγορεῖται κατά τινας αἰνίγμούς. "Ηλιον γοῦν γράψαι βουλόμενοι, κύκλον ποιοῦσι· σελήνην δὲ, σχῆμα μηνοειδές κατὰ τὸ κυριολογύσμενον εἶδος· τροπικῶς δὲ, κατ' οἰκειότητα μετάγοντες καὶ μετατιθέντες· τὰ δὲ ἐξαλάττοντες· τὰ δὲ, πολλαχῶς μετασχηματίζοντες, χαράττουσι. Τοὺς γοῦν τῶν βασιλέων ἐπαίνους, θεολογουμένοις μύθοις παραδιδόντες, ἀναγράφουσι διὰ τῶν ἀναγλύφων. Τοῦ δὲ κατὰ τοὺς αἰνίγμούς τρίτου εἶδους δεῖγμα ἔστω, τόδε· τὰ μὲν γάρ τῶν ἀλλων ἀστρων διὰ τὴν πορείαν τὴν λοιῆτην διεφεύγοντας, τὸν δὲ ήλιον τῷ τοῦ κανθάρου (9)· ἐπειδὴ κυκλοτερές ἐκ τῆς

C subjectam orationem exprimit et absolvit. Jam enim depingunt accipitrem, crocodilum, etc. Plinius, Natur. historiæ lib. xxxvi, c. 8: Sculpturæ illæ effigiesque, quas videmus. Egyptiæ sunt litteræ.

(9) Τον κανθάρον. Porphyrius lib. Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων refert, *Ægyptios cantharum seu scarabæum, tanquam vivam solis imaginem, coluisse: Αιγύπτιοι δὲ ἐσέφθησαν ως εικόνα ἡλίου ἐμψυχον κάνθαρος γὰρ πᾶς ἄρρεν, καὶ ἀφεῖς τὸν θρόνον τέλματι, καὶ ποιήσας σφαιροειδῆ, τοῖς ὅπισθιοις ἀνταναφέρει ποστ, ως ἡλίου σόραν, καὶ περόδον ἡμερῶν ἐκδέχεται σεληνιακήν.* Hunc scarabæum *Ægyptii venerantur, quasi vivam et spirantem solis imaginem. Nam scarabæus omnis mas est, et semen in cœnum immissum, ac sphæricum in figuram conformatum postremis pedibus in aversam partem convolvit, solis in cœlo motum simulatus, et integrum lunæ dierum conversionem exspectat. Quæ verba, cum aliis pluribus, Eusebius in sua Preparationis evangel. lib. iii, cap. 4, transluit. Conf. que in hanc rem disserit Horus Apollo Hieroglyph. lib. i, cap. 10. Suidas: Κάνθαρος, παρὰ τὸν κάνθαρα, τουτέστι τὸν δνον· καὶ παρὰ τὸν ὄρδον, τουτέστι τὸ στέρωμα. Φασὶ γάρ, ὅτι ὁ κάνθαρος οὐτώ τίκτεται· ἐπάνι αἱρῆ δνον κόπρον στρογγύλην, μένων κυλίων τοῖς ποστ, καὶ ἐν τῷ κυλέει ἀποσπερμανεῖ, καὶ ἐκ τούτου δὲ κάνθαρος τὸ ζῶν γίνεται. Porro Clementis de cantharo sententiam Eustathius in sui Heracleri pag. 44, hoc modo transluit: Ό δὲ κάνθαρος, ἐκ τῆς βοείας διθου κυκλοπέρης σχῆμα πλασαμένος, ἀντιπρόσωπον κυλινδεῖ· φασὶ δὲ αὐτὸν ἐξάμπτον ἐπάνω τῆς Τῆς, καὶ σπερμαίνειν εἰς τὴν διθιὸν σφαιραν, καὶ τίκτειν ἀρβενα κάνθαρον, οὐ γάρ θῆλυς ὑπάρχει κάνθαρος πώποτε. Καὶ οἱ Αιγύπτιοι διὰ τὴν τοιαῦτην φύσιν αὐτοῦ σέρνονται αὐτὸν εἰς ἔλιον μετασχηματίζοντες, ἐπειδὴ κυλεῖσι σφαιραν, καὶ τὰ διστρα διεφεν σχήμασιν ἀπεικάζονται διὰ τὸ λοξὸν ποιεῖσθαι τὴν πορειῶν αὐτούς. Scarabæus ex bovino stercore, rotundæ figurae*

ροειας θνου σχῆμα πλασάμενος, ἀντιπρόσωπος κυκλίνει (10). Φασὶ δὲ καὶ ἔξαμηνον μὲν ὑπὸ γῆς, θάτερον δὲ τοῦ Ετούς τμῆμα τὸ ζῶον τοῦτο ὑπὲρ γῆς διαιτᾶσθαι· σπερματεῖν τε εἰς τὴν σφαιράν, καὶ γεννᾶν· καὶ θῆλυν κάνθαρον μὴ γίνεσθαι. Πάντες οὖν (11), ὡς ἐπος εἰπεῖν, οἱ θεολογίσαντες, βάρβαροι τε καὶ Ἑλληνες, τὰς μὲν ἄρχας τῶν πραγμάτων ἀπεκρύψαντο, τὴν δὲ ἀλήθειαν αἰνίγμασι καὶ συμβόλοις, ἀληγορίαις τε αὐτὸν καὶ μεταφοραῖς, καὶ τοιουτοῖς τισι τρόποις παραδεδώκασιν· ὅποια καὶ παρ' Ἑλλησι τὰ μαντεῖα· καὶ δὲ γε Ἀπόδλων δὲ Πύθιος Λοξίας (12) λέγεται. Ναὶ μήν καὶ τῶν παρ' Ἑλλησι σοφῶν καλουμένων τὰ ἀποφθέγματα δλήγαις λέξεις μετίονος πράγματος δήλωσιν ἐμφαίνει· οἶον ἀμέλει τὸ, Χρόνου φείδου (13). ήτοι ἐπειδὴ δὲ βίος βράχις, καὶ οὐδὲ τὸ χρόνον τοῦτον εἰς μάτην καταναλῶσαι· η κατ' ἐναντίοτητα, φείσασθαι τῶν ἀναλωμάτων τῶν ίδιωτοις, ἵνα, καὶ πολλὰ ἐτῇ ζήσις, φησί, μὴ ἐπιλεῖπῃ σοι τὰς ἐπιτίθεια. Ωσαύτως καὶ τὸ, Γρῦθοι σαντόν (14), πολλὰ ἐνδείκνυται· καὶ διὰ θυητὸς εἰ, καὶ διὰ δινθρωπος ἐγένου· καὶ δηδὴ πρὸς τὰς ἀλλὰς τοῦ βίου ὑπεροχὰς κατὰ σύγχρισιν, διὰ οὐδενὸς λόγου θηράρχεις, ἐνδοξὸν λέγων η πλούσιον· η τούναντίον, διει, πλούσιος ὁν καὶ ἐνδοξός, οὐ παρὰ μόνῳ σεμνύῃ πλεονεκτήματος· καὶ εἰς τὶς γέγονας γῶθι, φησί, καὶ τίνος εἰκὼν ὑπάρχεις· τίς τέ σου η οὐσία, καὶ τίς η δημιουργία, καὶ η πρὸς τὸ Θεῖον οἰκείωτις τίς, καὶ τὰ τούτοις διμοια. Λέγει δὲ καὶ διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου τὸ Πνεῦμα· Δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς, ἀποκρύψους· θησαυροὺς δὲ τοῦ Θεοῦ, καὶ πλούσιος ἀνέκλειπτης (15), η δυσθήρατός ἐστι σοφία. Ἀλλὰ καὶ οἱ παρὰ τούτων τῶν προφητῶν τὴν θεολογίαν δε-

A solem vero, scarabæi; quoniam cum rotundam ex bubulo & stercore effinxit figuram, eam vultu adverso convolvit. Aliunt autem hoc quoque animal, sex quidem mensibus sub terra, alteram vero partem anni vitam degere super terram, et semen in globum emittere, et gignere, et non nasci seminam scarabæum. Omnes ergo, ut semel dicam, qui de rebus divinis tractarunt, tam barbari quam Graeci, rerum quidem principia occultaverunt; veritatem autem ænigmatibus, signisque ac symbolis, et allegoriosis rursus et metaphoris, et quibusdam talibus tropis modisque tradiderunt: cujusmodi sunt etiam apud Graecos oracula: et Apollo quidem Pythius dicitur Λοξίας, id est obliquus. Quin etiam apophthegmata eorum, qui apud Graecos vorantur sapientes, paucis dictiōibus rei majoris significatiōne innunt: cujusmodi 238 certe est illud, *Parce tempori*; aut quoniam vita est brevis, et non est hoc tempus temere consumendum, aut contra, parcendum privatis sumptibus, ut, etsi, inquit, multos annos vixeris, non desint tibi necessaria. Similiter etiam illud, *Nosce te ipsum*, multa indicat: et quod sis mortalis et quod homo natus es, et quod, si fiat collatio aliorum, quae sunt in vita præstantissima, nulla sit tui habenda ratio, quod te gloria insignem, vel divitem esse jactes; vel contra, quod cum sis dives et gloria insignis, non de solis commodis, quibus alios superas, tc jactare oporteat; et ad quid natus sis, inquit, cognosce, et cuius sis imago, et quænam sit tua essentia, et quod opifcium, et quænam cum Deo conjunctio et affinitas, et quæ sunt his similia. Dicit autem per Isaïam quoque prophetam Spiritus:

B

C

¶ P. 658 ED. POTTER.

pilulas volvit adversus; ferunt hunc sex mensibus super terra immorari, semenque in stercorem pilam emittere, indeque oritur mas scarabæus, nusquam enim scarabæum semenam inventire est. Propter hanc eum naturam Ägyptii scarabæum inter numina collunt, scilicet similem asseverantes, quod sphæram volvit: et sidera serpentium figuris assimilant, quod tortuosum et obliquum sit eorum iter.

(10) *Kυλίνεται. Scribendum ex Eustathio κυλινδεῖ.*

(11) *Πάντες οὖν. Origenes contra Celsum, lib. I. p. 44, postquam de Ägyptiis verba fecerat, hæc præterea adjicit: "Α δὲ εἶπον περὶ Αἴγυπτίων σοφῶν τε καὶ ιδιῶτῶν, δυνατὸν ίδειν καὶ περὶ Περσῶν· παρ' οἷς εἰσι τελεῖται, πρεσβεύμεναι μὲν λογικῶν ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς λογίων, συμβολικῶν δὲ γινώμεναι ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς πολλῶν καὶ ἐπιπλοιστέρων. Τὸ δὲ αὐτὸν καὶ περὶ Σύρων, καὶ περὶ Ἰνδῶν καὶ τῶν ὅσιοι μύθους καὶ γράμματα ἔχοντας. Quod autem de Ägyptiorum sapientiis ei vulgo dixi, idem licet etiam de Persis dicere, apud quos sunt mystica sacra, quæ certis rationibus curantur aviris eruditione præcellentes, a vulgo autem quoad externa tantum signa tractantur, nihil sollicito de penitus cognitione eorum, que per illa significantur. Idem sentiendum de Syria atque India, et quoniam aliis simul cum fabulis scripturas habent.*

(12) *Λοξίας.* Λοξίας cur sit dictus Apollo, meminit etiam Plutarchus p. 339: Διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἀδολεσχίαν μᾶλλον η τὴν ἀσάρειαν. II. SYLVAE. — Aristophanes in principio Pluti:

... τῷ δὲ Λοξίᾳ,

"Ος θεοπιψόδος ἐκ χρυσηλάτου.

Apollini autem, qui ex tripode suo aureo Ambigua soleat responsa dare quarentibus.

Ubi vetus interpres hæc adnotat: Τῷ δὲ Λοξίᾳ, τῷ Ἀπόδλωνι, ήτοι τῷ λοξήν ταν πέμποντι· λοξά γάρ μαντεύεται ὁ θεός· η τῷ λοξήν πορειαν ποιουμένη· δὲ αὐτὸς γάρ ἐστι τῷ ἡλίῳ. Etymologici auctor: Λοξίας δὲ Απόδλων, ὃς μὲν οἱ Πυθαγορικοί, ἀπὸ τοῦ λοξῆν τὴν ταν πέμπειν, τουτέστι τὴν φωνήν· η παρὰ τὸ λοξὸν λέναι τὸν ἡλίον διὰ τοῦ ζωδιακοῦ· καὶ Λοξίας δὲ λοξήν κίνησιν κινούμενος· δὲ αὐτὸς γάρ τῷ ἡλίῳ. Conf. noster in Lycophronis Cassandrae v. 14 Commentarius.

D

(13) *Χρόνοι φείδοι.* Idem censet, quod G. Herivelius in hunc locum, Gilbertus Cognatus. Centuria 3, Adag. 208. Ciceronis scilicet locum ex iii De finibus boni. ita legendum, Tempori parcere. Verumtamen et Erasmus, Cent. 1, Chil. 4 in proverb. Servire scenæ, assert ex Phocylide celebre illud, Καιρῷ λαρπεύειν, Tempori servire; et Lambinus apud Ciceronem legit, Parere tempori, et, Sequi Deum, Καιρῷ πειθαρχεῖν, Θεῷ ψεύτειν. Graecos, omninoque libros veteres ait habere, parere, non parcere. P. Victorius putat legendum parcere. Theophrastum memoriam proditum est dicere soluit, πολυτελές ἀνάλωμα esse tempus, Stobæo teste. COLLECT. — Præceptum hoc Stoicis admodum familiare fuit. Dixit enim Zeno, eorum magister: Μηδενὸς ημᾶς οὔτως εἴρεσσι ὡς χρόνον. Nulla ne nos ταπεινοπειράτες ac tempore; ut referit in Zenone Laertius lib. vii, segm. 23, et Stobæus serm. 96.

(14) *Γρῦθοι σαντόν.* Conf. Strom. 1, p. 351, not.

(15) *Πλούτος ἀνέκλειπτης.* Luc. xii, 35: Θησαυρὸς ἀνέκλειπτος ἐτοῖς οὐπαροῖς.

Dubo tibi thesauros tenebrosos, occultos¹⁰; Dei autem thesauri, et quae non deficiunt divitiae, est quae est venatu difficilis, sapientia. Quin etiam poetæ, qui a prophetis didicere theogiam, per arcana sensa sunt multa philosophantur; Orpheus, inquam, Linus, Musæus, Homerus et Hesiodus, et qui ea sunt ratione sapientes. Venum autem eis apud vulgus est poetica delectatio. Soniniaque et symbola sunt omnia hominibus obscuriora, non propter invidiam (nefas enim est Deum intelligere patibilem), sed ut enigmatum notionem subiens inquisitio, ad inveniendam recurrat veritatem. Ea ratione dicit utique Sophocles, poeta tragicus:

*Deum ipse credam semper esse ejusmodi,
Oracula ut sapientibus det abdita,
Malum scelestis, multa qui paucis docet.*

Malum ponens pro simplici. Aperte itaque de tota nostra Scriptura in Psalmis scriptum est, quod dicta sit in parabola: *Audite, populus meus, legem meam, inclinate aurem vestram in verba oris mei. Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio¹¹.* Praeclarus quoque Apostolus sic dicit quodammodo similia: *Loquimur autem sapientiam inter perfectos; sapientiam autem non hujus saeculi, neque principum hujus mundi, qui destruuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam; quam præfiniuit Deus ante saecula in gloriam nostram, quam nullus ex principibus hujus saeculi cognovit. Si enim cognovissent, Dominum gloriae non crucifixissent¹².* Philosophi autem cum non laborarunt ut adventum Domini afficerent ignominia; sequitur ut invehatur Apostolus in vanam persuasionem eorum qui erant sapientes apud Judæos. Et ideo subjungit: *Sed prædicamus, inquit, ut scriptum est, quae oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quae præparavit Deus iis qui ipsum diligunt. Nobis enim revelavit Deus per spiritum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei¹³.* Spiritalem enim et Gnosticum novit esse sancti Spiritus discipulum, cui Deus suppeditat, quid sit Christi sensus: *Animalis autem homo non suscipit ea quae sunt spiritus; sunt enim ei stulti-*

• P. 659 ED. POTTER, 557 ED. PARIS. ¹⁰ Isa. xlvi, 3. ¹¹ Psal. lxxvii, 1, 2. ¹² I Cor. ii, 6, 7, 8. ¹³ Ibid. 9, 10.

(16) *Τυπόνοια* est locutio, qua aliud dicitur quam audiens exspectabat. Plato, aliquique veteres Graci pro allegoria ὑπόνοιαν dicebant. Plutarchus lib. *De audiendis poetis*, pag. 19: Παρὰ δὲ Ὁμήρῳ σωτάρμενον ἔστι τὸ τοιούτον γένος τῆς διδασκαλίας. Εἶχε δὲ ἀγαθεώρησιν ὁ φέλιμον ἐπὶ τῶν διεβλημένων μάλιστα μύθων· οὓς ταῖς πάλαι μὲν ὑπονοίαις, ἀλλήγορίαις δὲ νῦν λεγομέναις, προσδιάζομενοι καὶ διαστρέφοντες ἦνοι, μοιχευομένην φασὶν Ἀφροδίτην ὑπὸ Ἄρεος μηνύειν τὸν ἥλιον· ὅτι τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρι συνελθὼν ὁ τοῦ Ἄρεος, μοιχικάς ἀποτελεῖ γενέτεις, ἥλιος δὲ ἐπαναφερομένου καὶ καταλαμβάνοντος, οὐ λανθάνουσιν. *Apud Homerum tacitum id doctrina genus exstat, considerationem habens utilem iis in fabulis etiam, quae maxime vituperantur. Quas allegoris (ita enim nunc vocant, cum aliud dicuntur, aliud intelligitur: antiqui ὑπόνοιας ab occulto, qui subasset, sensu nominabant) nonnulli alio distinxentes ac pervertentes, indicium de Venere a Marte adulterata Solem detulisse aiunt hoc sensu,*

A διδαγμένοις ποιηταῖς δι' ὑπονοίας (16) πολλὰ φίλοσοφοῦσι· τὸν Ὄρφέα λέγω, τὸν Λίνον, τὸν Μουσαῖον, τὸν Ὁμηρον καὶ Ἡσίοδον, καὶ τοὺς ταύτη σοφούς. Παραπέτασμα δὲ αὗτοῖς πρὸς τοὺς πολλοὺς ἡ ποιητικὴ ψυχαγωγία (17). "Ονειροί τε καὶ σύμβολα ἀφανέστερα πάντα τοῖς ἀνθρώποις, οὐ φθόνῳ, (οὐ γάρ θεμις ἐμπαθῇ νοεῖν τὸν Θεόν") ἀλλ' ὅπως, εἰς τὴν τῶν αἰνιγμάτων ἔννοιαν ἡ ἡτησίς παρεισδύσσει, ἐπὶ τὴν εὑρεσιν τῆς ἀληθείας ἀναδράμῃ. Ταῦτη τοι Σοφοκλῆς, ὁ τῆς τραγῳδίας ποιητής, φησὶ που.

*Kai τὸν Θεόν τοιούτορες ἔξεπισταμαι,
Σοφοῖς (18) μέρη αἰνιγμάτηρα θεσφάτωρ δει,
Σκαίσις δὲ φαῦλοι, καὶ βραχεῖ διδόσκαιοι.*

τὸ φαῦλον ἐπὶ τοῦ ἀπλοῦ τάσσων. Ἀντικρυς γοῦν περὶ πάστης Γραφῆς τῆς καθ' ἡμᾶς ἐν τοῖς Ψαλμοῖς γέγραπται, ὡς ἐν παραβολῇ εἰρημένης· Ἀκούσατε (19), λαός μου, τὸν τρόπον μου· καθίστατε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ φίλατα τοῦ στόματός μου. Ἀρολέω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς. Καὶ δὲ γενναῖος Ἀπόστολος τὰ ὄμοια λόγω πέτραι· Σοφιλαρ δὲ λαλοῦμερ ἐν τοῖς τελείοις· σοφιλαρ δὲ οὐ τὸν αἰώνος τούτου, οὐδὲ τῷρ ἀρχότωρ τὸν αἰώνος τούτου, τῷρ καταργούμετωρ· ἀλλὰ λαλοῦμερ Θεού σοφιλαρ (20) ἐν μυστηρηρι τὴν ἀποκεκρυμμένην· ἢν προώρισερ ὁ Θεὸς πρὸ τῷρ αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν, ἢν οὐδεὶς τῷρ ἀρχότωρ τὸν αἰώνος τούτου ἐγρωτερ· εἰ γάρ ἐγρωτεωρ, οὐκ ἀρ τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσιν. Οἱ φιλοσοφοὶ δὲ οὐκ ἐνηργήθησαν ἔνυδροισαν τὴν παρουσιαν τοῦ Κυρίου· ἀπόκειται τοίνυν τὴν οἰλεῖν τῶν ἐν Τουδαῖοις σοφῶν ἐπιρραπίζειν τὸν Ἀπόστολον. Διὸ καὶ ἐπιφέρει· Ἀλλὰ κηρύσσομερ (21) καθὼς γέργαραται, φησὶν, ἀ σφαλιμὸς οὐκ εἰδεῖς, καὶ οὐν καὶ ίκουσες, καὶ ἐπὶ καρδιλαρ ἀνθρώπουν οὐκ ἀρέβει· ἀ ητομασερ ὁ Θεὸς τοῖς ἀρατῶσιν αὐτού. Ἡμῖν γάρ ἀπεκάλυψερ (22) ὁ Θεὸς διὰ τοῦ πτερύματος· τὸ γάρ πτερῦμα πάντα ἐρευνητε, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Πνευματικὸν γάρ καὶ γνωστικὸν οἶδε τὸν τοῦ ἀγίου Πνεύματος μαθητὴν, τὸν ἐκ Θεοῦ χο-

quod Veneris sideri Martis sidus congressum, adulterio obnoxias nativitates reddat: Sole autem rursus elato ac deprehendente, non lateant. Alia subjungit τῶν ὑπονοιῶν exempla; cujusmodi etiam πληρα legi poterunt in Heraclide, seu potius Heracliti, Pontiki libro *De allegoriis Homericis*.

(17) *Ψυχαγωγία*. Periodi notam loco commatis post hanc vocem posuimus, sensu exigente.

(18) *Ζοφοῖς*. Duos posteriores Sophoclis versus recitans Plutarchus lib. *De Pythie oraculis*, pag. 406, in eorum priori αἰτὶ pro ἀετῷ, in posteriori βραχό προ βραχεῖ scribit, utroque loco ex Clemente corrigendus.

(19) *Ἀκούσατε*. Psal. *Προσέχετε... τῷ τρόμῳ μν.*

(20) Θεοῦ σ. I Cor. ii, σοφιλαρ Θεοῦ.

(21) *Κηρύσσομερ*. Haec vox a Clemente ad comprehendum Apostoli sensum addita fuisse videtur.

(22) *Ἡμῖν γάρ αἰτ. I Cor. ii: Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πτερύματος αὐτοῦ.*

ρηγούμενον (23), δέστις νοῦς Χριστοῦ. Φυχικὲς δὲ ἄρα πρωκτοὶ οὐδὲ χέραι τὰ τοῦ πτερύματος (24)· μαρτίνης αὐτῷ ἔστιν. Αὐτίκα δὲ Ἀπόστολος πρὸς ἀνθρώπους τηλείστητος τὴν κοινήν πίστιν τῆς μὲν θεμέλιος λέγει, πᾶς δὲ γάλα, γράφων τὸν τρόπον τούτον Ἀδελφοῖς, οὐκ ἡδυρίζῃτο λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πτερυματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς τηλίοις ἢ Χριστῷ· γάλα ὑμᾶς ἐπέτισα, οὐ βρῶμα (25)· οὐκων γάρ ἐδύνασθε· ἀλλ' οὐδὲ ἔτι τοῦ δύνασθε· ἔτι τὸ σαρκικὸν ἔστε. Όπου γάρ εἰς ὑμῖν ἔηδος καὶ ἔρις, οὐχὶ σαρκικὸν ἔστε, καὶ κατὰ ἀνθρώπους περιπατεῖτε; Τὰ αἱρετὰ ταῖς ἀμαρτωλοῖς τῶν ἀνθρώπων· οἱ δὲ τούτων ἀπεσχύμενοι τὰ θεῖα φρονοῦσι, καὶ βρῶματος γνωστικοῦ μεταλαμβάνουσι. Κατὰ τὴν χάριν (26), φησι, τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων, θεμέλιον τέθεικα· ἀλλος δὲ ἐποικοδομεῖ (27) χρυσοῖς καὶ ἀργύριοις (28), Λιθοῖς τιμίοις. Ταῦτα γνωστικά ἐποικοδομήματα τῇ χρηπῖδι τῆς πίστεως τῆς εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν· καλάμη δὲ τὰ τῶν αἱρέσεων ἐπαναθήματα, καὶ ἔντα καὶ χόρτος. Όποιος δὲ ἐκάστοτε τὸ ἔργον, τὸ πῦρ δυκινάσει. Τὴν γνωστικὴν οἰκοδομὴν καν τῇ πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῇ αἰνισθμένος φησιν· Ἐπικοθῶ τὸν ίθεῖται ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πτερυματικόν, εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς. Ἀποκεκαλυμμένως δὲ οὐχ οἶδον τε ἣν τὰ τοιαῦτα τῶν χαρισμάτων ἐπιστέλλειν.

CAPUT V.

De symbolis Pythagorae.

Αὐτίκα τῆς βαρδάρου φιλοσοφίας πάνω σφόδρα ἐπικεχρυμμένως ἥρτηται τὰ Πυθαγόρια σύμβολα (29). Παραίνει γοῦν δὲ Σάμιος, Χελιδόνα ἐν οἰκίᾳ (30) μὴ ἔχειν, τουτέστι, λάλον, καὶ φίθυρον, καὶ πρόγλωσσον ἀνθρωπον, μὴ δυνάμενον στέγειν ὅν ἀν μετάσχῃ, μηδὲ δέχεσθαι (31). Χελιδὼν γάρ καὶ τρυγῶν, ἀγροῦ

C Jam vero a barbara philosophia admodum occulte dependent symbola Pythagorica. Suadet itaque Samius ille, Domi non habere hirundinem, hoc est, loquacem, et susurronem, et effrenata lingue hominem, qui non potest continere nec capere ea quae illi fuerint communicata. Hirundo enim et tur-

“ P. 660 ED. POTTER, 558 ED. PARIS. “ I Cor. ii, 14. “ I Cor. iii, 1, 2, 3. “ Ibid. 10, 12, 13. “ Rom. i, 11.

(23) Τὸν ἐκ Θεοῦ χορηγούμενον. Melius legere τοῦ ἐκ Θεοῦ χορηγούμενον. Lowth.

(24) Τοῦ πτερύματος. I Cor. ii: Τοῦ πτερύματος τοῦ Θεοῦ.

(25) Οὐ βρ. I Cor. iii, καὶ οὐ βρῶμα οὐπω γάρ ήδύνασθε· ἀλλ' οὐτε ἔτι .Dein, καὶ ἔρις, καὶ διχοστασίαι, οὐχ. Ibid.

(26) Χάριν. Χάριον τοῦ Θεοῦ. Ibid.

(27) Ἐποικοδομεῖ. Apud D. Paulum hæc sequuntur: Ἐκαστος δὲ βλεπέτω, πῶς ἐποικοδομεῖ· θεμέλιον γάρ ἀλλοι οὐδεὶς δύναται θεῖαι παρὰ τὸν ζελμενὸν, δις ἔστιν Ἰησοῦς δὲ Χριστός. El δὲ τις ἐποικοδομεῖ. Quia propter repetitum ἐποικοδομεῖ, ut librariorum negligenter sæpe alias sit, excidērunt; vel forte a Clemente consulto sunt omissa.

(28) Χρυσοῖς καὶ ἀργύριοις. Χρυσόν, ἀργυρόν. Ibid.

(29) Πυθαγόρια σύμβολα. Pythagoras in symbolis tradendis Ἀργυρίου hieroglyphicam doctrinam imitatus suisse dicitur. Plutarchus lib. De Iside et Osiride, pag. 354, ed. Paris.: Μάλιστα δὲ οὗτος, ὡς ξοικε, θαυμάσθεις, καὶ θαυμάσας τοὺς ἀνδράς, ἀπειμιμήσατο τὸ συμβόλικον αὐτῶν καὶ μυστηρίων, ἀναμίξας αινίγματι τὰ δόγματα· τῶν γάρ καλυμμένων γραμμάτων ἴσρογλυψικῶν οὐθὲν ἀπολείπεται τὰ τολλὰ τῶν Πυθαγορικῶν παραγγελμάτων· οἵδες εἰς τὸ μὴ ἔσθιεν ἐπὶ δίφρου, μηδὲ ἐπὶ κοίνικος καθῆσθαι, μηδὲ φοίνικα φυτεύειν, μηδὲ πῦρ μαχαίρᾳ

σκαλεύειν ἐν οἰκίᾳ. Pythagoras autem maxime, ut apparel, in admiratione habitus, admiratusque sacerdotes istos, imitatus est rationem eorum, res symbolis quibusdam et per ambages proponendi, suasque sententias involucris texit. Nam quæ vocantur litteræ hieroglyphicæ, his pleraque nil concedunt Pythagoræ præcepta: qualia sunt, non edere in curru, non insidere chanci, non plantare palmam; ignem in adibus gladio non agitare.

(30) Χελιδόνα ἐν οἰκ. Jamblichus hoc symbolum sic recitat in Protrept. pag. 50: Χελιδόνα οἰκίᾳ μὴ δέχου. Laertius, l. viii, segm. 17, hoc modo: Ὁμορφίους γελιδόνας μὴ ἔχειν. Alii vero aliis id modis efferrunt. Plutarchus Symposiac. l. viii, prob. 7, hoc argumentum tractans, euimdein, quem Clemens, auctorem in manibus habuisse videtur.

(31) Τουτέστι... δέχεσθαι. Perperam hæc vertit Interpres, quæ sic explicanda sunt: Hoc est, loquacem, et susurronem, et effrenata lingue hominem, qui ea, quorum participes est, continere nequit, ne domo quidem excipere. Porro hanc symboli hujuscce interpretationem rejecit Plutarchus, loco jam dicto: Ψιθυρισμὸν μὲν γάρ ήκιστα γελιδόνι μέτεστι, λαλῖται δὲ καὶ πολυφωνίας οὐ μᾶλλον ἡ κίτταις, καὶ πέρδιξ, καὶ ἀλεκτορίας. Minimum enim, inquit, susurri habet hirundo, nec magis gorilla aut vocalis est, quam pica, perdix, gallina.

*tur, passeret agri, neverunt tempora suorum ingressum*¹⁸, inquit Scriptura : nec oportet unquam simul habitare cum nugis. Jam vero turtur murmurans, querelæ ingratam ostendens maledicentiam, ædibus merito expellitur :

Edatis varios mihi ne hinc illincque susurros : hirundo autem, cum innuat fabulam Pandionis, abominanda sunt, quæ propter illam vulgo jactantur accidisse : ex quibus Tereum alia quidem esse passum, alia vero & etiam fecisse accepimus. Persequitur autem cicadas quoque musicas : unde merito expellitur, qui verbum persequitur. Per eam, quæ Olympum despicit, sceptriseram Junonem, est mihi in lingua fidei promptuarium, ait poetica ; et Æschylus :

Mihi quoque in lingua clavis est custodiens.

Rursus Pythagoras, *Olla ab igne sublata*, 239 præcipit non relinquere figuram in cinere, sed eam confundere : et qui surgunt e cubili, conturbare stragula. Innuebat enim, non solum esse delendum fastum et superbiam, sed ne iræ quidem esse relinquendum vestigium. Cum autem ebullire cesserit, eam esse componendam, et omnem esse delendam injuriæ memoriam. *Sol autem vobis ne occidat super iracundiam*¹⁹, inquit Scriptura. Et qui dixit, *Non concupisces*²⁰, sustulit omnem acceptæ injuriæ recordationem. Ira enim invenitur impulsio

¶ P. 661 ED. POTTER, 559 ED. PARIS. ¹⁸ Jer. viii, 7. ¹⁹ Ephes. iv, 26. ²⁰ Exod. xx, 17.

(32) Χελιδὼν κ. τ. λ. Jerem. viii : *Τρυπὼν καὶ χελιδὼν ἄγροῦ, στρουθία ἐψύλαξαν καιροὺς εἰσόδων ἑαυτῶν.*

(33) Ως. Homeri locus est *Iliad.* I, Stib. Verba sunt Achilis Ulyssen ac cæteros Græcos ad se missos alloquintis *Iliad.* I, v. 311. Ως μὴ μοι τρύζητε παρήμεροι διλλοθερ δίλλος. In quem locum Eustathius: Εστι δὲ τρύζειν τὸ πολυλογεῖν ή πολυφωνεῖν· ἔξ οὐ καὶ τρυγῶν, ἢν τὸ παροιμίᾳ ἐπὶ σκύμματι τῶν πολυλογούντων παραλαμβάνει, λατιστέρους τρυγόνων καλοῦσα. Ideo Clemens, eum turturem loquacitatem designare dixisset, hoc utitur verbo. Vide proverbium, *Turtur loquacior.* Snidas: Τρύζει, ἀστήμας λαλεῖ, παρ' οὐ καὶ τρυγῶν, ἐπει τάστημα φέγγεται καὶ γογγυστικῶς. COLLECT. Ex *Iliad.* I, v. 311.

(34) Η χελιδὼν δέ. Mox, post Πανδίονος clausa periodo, e præcedenti membro subaudiendum ἔξιζεται, ut cohærentia sit, καὶ ἀφοσιοῦσθαι ἀξιον. Symbolum hoc Pythagore cum seq. exponit etiam Plutarchus *Sympos.* lib. vii, pag. 575. H. SYLBURG. Sensus est, *Turtur, propterea quod murmuret, — est domo ejicienda : — hirundo autem, quæ Pandionis fabulam innuit, eo quod abominari debeamus, quæ propter eam accidisse vulgo dicuntur.* Pleniora sunt illa Plutarchi: Ἀρι οὖν διὰ τὸν μύθον τὸν περὶ τὴν πυδοροφανίαν ἀφοσιοῦντας τὰς χελιδόνας, διποθεν ἡμέρας πρὸς ἔχειν τὰ πάθη διαβάλλοντες, ἔξ ὧν τὸν Τηρέα καὶ τὰς γυναικας, τὰς μὲν δρᾶσαι, τὰς δὲ παθεῖν αἰδεμία καὶ σχέσλια λέγουσι; *Numnam ergo ob infantis necem fabulis vulgataam abominantur hirundines, ut nos eminus a tali flagitio deterrerent; quando Tereum et mulieres impia ista et nefaria partim perpetrasse, partim sustinuisse aiunt?* Clementis verba ob pravam interpunctionem hactenus perperam a multis intellectae fuisse videntur.

(35) Διώκει. Sic etiam Plutarchus: *Σαρκοφάγος γάρ ἔστι, καὶ μάλιστα τοὺς τέττιγας, ιεροὺς καὶ μουσικοὺς ἔντας, ἀποκτίννουσι καὶ σιτεῖται. Carnivora*

A στρουθία, ἐγνωσαν καιροὺς εἰσόδων αὐτῶν (32), φησὶν ἡ Γραφή· καὶ οὐ χρή ποτε φλυαρίᾳ συνοικεῖν. Καὶ μὴν γογγύζουσα ἡ τρυγῶν, μέμψεως καταλαζιὰν ἀχάριστον ἐμφαίνουσα, εἰκότως ἔξοικεται.

Ως (33) μὴ μοι τρύζητε παρήμεροι διλλοθερ δίλλος²¹ ἡ χελιδὼν δὲ (34), ἡ τὸν μῦθον αἰνίττεται τὸν Πανδίονος, ἀφοσιοῦσθαι ἀξιον τὰ ἐπὶ ἔχειν θυρλλούμενα πάθη· ἔξ ὧν τὸν Τηρέα τὰ μὲν παθεῖν, τὰ δὲ καὶ δρᾶσαι παρελήφαμεν. Διώκει (35) δὲ δρα καὶ τέττιγας τοὺς μουσικούς· θίεν ἀπωθεῖσθαι δίκαιος διώκτης τοῦ λόγου. *Nal* τὰς "Ολυμπον κατεδρκομέραν σκαπτοῦχος" *Hær.* Εστι (36) μοι πιστὸν ταμεῖον ἐπὶ γλώσσας, ἡ ποιητικὴ φῆσιν δὲ Αἰσχύλος·

B 'Αλλ' ἔστι κάμοι καλεῖς ἐπὶ γλώσσῃ φθλαξ.

Ηάλιν δι Θυαγόρας· Τῆς χύτρας (37) ἀρθεῖσης ἀπὸ τοῦ πυρὸς, τὸν ἐπὶ τῇ σποδῷ τύπον μὴ ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ συγχεῖν προσέταπε· καὶ ταράττειν ἀναστάτας ἔξ εὐνῆς τὰ στρώματα. Οὐ γάρ τὸν τύπον (38) ἀφανίζειν μόνον δεῖν ἥντετο, ἀλλὰ μηδὲ ὅργης ἰχνος ἀπολιπεῖν· ἐπάν τον δὲ ἀναζέσσατα παύσηται, καθίστασθαι αὐτὴν, καὶ πᾶσαν ἀπαλεῖφειν μνησικακίαν. Ήλιος (39) δὲ ύμην τῇ ὅργῃ, φησὶν ἡ Γραφή, μὴ ἐπιδυνέτω. Καὶ δι εἰπών, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, πᾶσαν ἀφεῖλεν μνησικακίαν· θυμὸς γάρ εὑρίσκεται δρμῇ ἐπιθυμίας ἡμέρου ψυχῆς, κατ'

C enim est hirundo, et maxime cicadas Musis sacras et canoras interficiit, iisque rescitur. Plura hac de re ibidem videre licet.

(36) Εστι. II. Junius cent. 4, proverb. 39, Æschyo tribuit hunc versum, pariter ac sequentem, sicutque utrumque vertit: *Fidum penu, vel ararium, linguæ. Et nostra præsert lingua custodem clavem.* Deinde addit hunc Luciani similem versum:

Ἄρριτων ἐπέων γλώσσης σφρογίς ἐπικεισθω. Arcanum si celet, claudenda est lingua sigillo.

COLLECT.

(37) Τῆς χύτρα. Plutarchus loco superius dicto: Τὸ συνταράττειν ἀναστάτας ἔξ εὐνῆς τὰ στρώματα, καὶ χύτρας τύπον ἀρθεῖσης ἐν σποδῷ μὴ ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ συγχεῖν. *E lecto surgentes jussit conturbare stragula;* ει, olla sublata, ejus vestigia in cinere non relinquere, sed confundere.

(38) Τύπον. Flor. τύφον, tumorem, nempe ex-candescientiam et ebullitionem furentis iræ. *Tumorem iræ dixit Virgilius Æneid.* viii, vers. 40: *Neu belli terrere minis, tumor omnis et iræ Concessere Deum*

Sic accepta Clementis verba hunc sensum præbent, quod non modo iræ tumor et ebullitio, sed quodvis ejus vestigium sit delendum. Sed τύπον Sylburgius in sua editione exhibuit, quam reliqua secutæ sunt. Plutarchus: Τῆς μὲν γάρ χύτρας τὸν τύπον Ἐφη Φιλίνος ἀφανίζειν αὐτούς, διδάσκοντας διε μηδὲν ὅργης ἐνδηλὸν ἀπολιπεῖν ἰχνος, ἀλλ' ὅταν ἀναζέσσας παύσηται καὶ καταστῇ, πᾶσαν ἀπηλεῖσθαι μνησικακίαν. Ollæ formam aiebat Philinus Pythagoricos dum abolere mandant, docere nullum evidens iræ relinquere vestigium; sed ubi ea deserbuit, animusque consedit, omnem esse memoriam offensarum penitus delendit.

(39) Ήλιος. Ephes. iv: Ό ηλιος μὴ ἐπιδυνέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ύμῶν.

έξοχήν ἀμύνης ἐφετικῆς ἀλόγως (40). Τῷ δομοίῳ τρόπῳ καὶ η κοίτη ταράσσεσθαι παραινέται· ὡς μήτε δνειραγμοῦ τίνος, μηδὲ μήν ὑπουροῦ μεθ' ἡμέρων (41), ἀλλὰ μηδὲ τῆς ἐν νυκτὶ ἡδονῆς ἐπιμεμῆσθαι ἔτι. Τάχα δὲ καὶ φαντασίαν τὴν ζοφεράν συγχεῖν τῷ τῆς ἀληθείας φωτὶ δεῖν ἥντεστο. Ὁργίζεσθε, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε, ὁ Δασᾶς λέγει· μὴ συγκινετήσθεθαι τῇ φαντασίᾳ, μηδὲ τῷ ἔργον ἐπάγειν κυροῦντα τὴν ὅργην χρῆναι διδάσκων. Πάλιν, Ἐπὶ τῆς μὴ πλεῖτε, Πυθαγόριον ἔστι· σύμβολον· ὅπλοι δὲ τὰ τέλη καὶ τὰ δομια τῶν μισθωμάτων, ταραχώδη καὶ δισταταὶ ὄντα, παραίτεσθαι δεῖν. Διὰ τοῦτο τοις ὁ Λόγος τοὺς τελώνας λέγει θυσικόλως (42) σωθῆσθαι. Πάλιν δ' αὖ, Δακτύλιοις (43) μὴ φορεῖτε, μηδὲ εἰκόνας αὐτοῖς ἐγχαράσσεσθε θεῶν, παρεγγυᾶτε δὲ Πυθαγόρας· ὃντερ Μωάσῆς πρόσπαλαι διαφέρειν ἐνομοθέτησε, μηδὲν δεῖν γλυκύτον, ή χωνευτόν, ή πλαστόν, ή γραπτόν ἀγαλμά τε καὶ ἀπεικόνισμα ποιεῖσθαι· ὡς μὴ τοῖς αἰσθητοῖς (44) προσανέχωμεν, ἐπειδὴ τὰ νοητὰ μετίωμεν· ἐξευτελεῖτε γάρ τὴν τοῦ Θεοῦ σεμνότητα ή ἐν ἑτοίμῳ τῆς ὑψεως συνήθεια· καὶ τὴν νοητὴν οὐσίαν δι' ὅλης σεβάσεως, ἀτιμάζειν ἐστιν αὐτὴν δι' αἰσθησεως. Διὸ καὶ τῶν Αἰγυπτίων λερέων οἱ σοφώτατοι τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱδος ὑπαίθρου (45) ἀκάρισταν, ὡς Ἐβραῖοι τὸν νεών δινευ ἀγάλματος (46) εἰσάμενοι. Εἰσὶ δὲ οἵ, τὸν Θεὸν σέβοντες,

* P. 662 ED. POTTER. " Psal. iv, 4; Ephes. iv, 26. " Math. xix, 23. * Exod. ix, 4; Levit. xxvi, 1; Deut. iv, 15, 16 seq.

(40) Θυμός . . . ἀλόγως. Ηας sic distingui et explicari possunt: Θυμός γάρ εὐθύνεται ὅρῃ ἐπιθυμίας, τιμέρου ψυχῆς κατ' ἔξοχήν, ἀμύνης ἐφετικῆς ἀλόγως. *Excandescētia est impetus concupiscentiæ, quam mansueta lenisque anima præcipue patitur, sine ratione vindictam appetens.* Quod dicit θυμόν esse ἐπιθυμίαν, id ex Stoicorum scriptis petitum est, qui iram inter species ἐπιθυμίας numerabant. Stobaeus in *Elogiis ethiciis* cap. *De affectibus*, Stoicorum dogmata describens, ait: 'Υπὸ μὲν ὅντος ἐπιθυμίαν ὑπάρχεται τὰ τοιάντα, ὅργη καὶ τὰ εἰδη αἰτητικά, θυμός καὶ χόλος, καὶ μῆνις, καὶ κότος, καὶ πικρία, καὶ τὰ τοιάντα. *Eadem* scribit Diogenes Laertius in Zenone. Item Cicero *Tusculan.* lib. iv: *Libidini subiecta sunt ira, excandescētia, odium, inimicitia, discordia, . . . et cetera ejusmodi.* Quod Clemens θυμὸν dicit esse διογον, id etiam est ex eorumdem phiosophorum sententia, qui quamlibet ἐπιθυμίαν dicebant esse λόγῳ ἀκεθῆ, rationi inobedientem, ac proinde vitiosam. Hinc Laertius lib. viii, segm. 113, ἐπιθυμίαν definiit διογονδρεῖν: et Stobaeus in *Elogiis*, δρεῖν ἀτειθή λόγῳ. et Cicero *Tuscul.* iii: *Altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest, quæ est immoderata appetitio opinationis magni boni, rationi non obtemperans.* Denique, quod θυμὸν præcipue τιμέρων ψυχῆς tribuit, inde fortasse est, quod sit ira brevis, et quæ facile sedari possit. Proinde a Laertio in loco iam dicto dicitur ὅρῃ ἀρχομένη, a Stobeo pariter et Andronico, ὅρῃ ἐναρχομένη, a Cicerone *Tuscul.* iv: *ira nascens, et modo existens.* Ammonius autem sic distinguit ὅργην et θυμὸν, ut illa sit πολυχρόνιος μνησικαῖα, hic vero tantum πρόσκαιρος.

(41) Υπὸν μεθ' ἡμέραν. Plutarchus: 'Ο δὲ Σύλλας εἶχε κοιμήσεως μεθημεριῆς ἀποτεροήν εἶναι τὸ σύμβολον, ἀνατρομένης ἔωθεν εὐθὺς τῆς πρὸς τὸν ὑπὸν παρασκευῆς. *Syllas autem putabat hoc symbolum dehortari a diurno somno, notarique mane ideo apparatus ad somnum sublationem.*

(42) Τελύρας i. δυσκόλως. Videtur id respi-

A cupiditatis mansuetæ animæ, ultiōnem citra rationem supra modum desiderans. Similiter etiam suadetur, ut cubile quoque conturbetur, ut nec alicuius turpis insomni, nec somni quidem interdiu, sed nec alicuius, quæ fuit in nocte, voluptatis meminerimus. Forte autem caliginosam quoque phantasiam significabat oportere luce veritatis confundere. *Irascimini, et nolite peccare*⁴¹, inquit David: non assentiri phantasie, neque factum inducendo iram ratam facere, oportere docens. Rursus, *Super terram non esse navigandum*, est symbolum Pythagoricum. Significat autem, vectigalia, et similes conductiones, quæ sunt turbulentæ et instabiles, esse recusandas: propterea dicit Logos, publicanes difficulter⁴² salutem assecuturos. Rursus autem, B *Non esse gestandos annulos, neque deorum imagines esse eis insculpendas*, præcipit Pythagoras; sicut Moyses⁴³ multis ante sæculis aperte legem sanxit, nullam oportere sculptilem vel fusilem vel fictam vel pictam imaginem simulacrumve facere; ut sensilia minime attenderemus, sed ad ea transiremus, quæ percipiuntur intelligentia. Ut Dei enim maiestas vilis et contempta reddatur, efficit frequens videndi consuetudo: et intelligibilem essentiam collere per materiam, est eam per sensum dedecorare. Quocirca *Ægyptiorum quoque sacerdotum sapien-*

cere, quod Christus dicit Math. xix, 23; Marc. x. 23; Luc. xviii, 24: *Δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*.

(43) Δακτύλιον. Symbolum de annulo non gestando explicat Plutarchus lib. *De educandis liberis* p. 12, ed. Paris., ubi tamen δακτύλιον στενὸν non ferendum ait. Alterum de deorum imaginibus explicat Laertius loco superiori dicto. Utriusque vero meminuit Iamblichus *Protreptici* p. 150, 151. Conf. C. Rittersbusii notæ in *Pythagoræ vitam* p. 65.

(44) Μὴ τοῖς αἰσθητοῖς. Jamblichus in loco jam dicto: Τὴν δέρα Πυθαγορικὴν μέτιθε σπουδῇ μεγάλῃ τὴν ἀφιστάσαν ξαυτὴν διὰ τοῦ νοῦ ἀπὸ σωματικῶν πάντων, καὶ περὶ τὰ νοητὰ καὶ δύλα διὰ τῶν θεωρητικῶν μαθημάτων καταγινομένην. *Magno igitur studio ad hanc Pythagoricanam philosophiam accedito, quæ seipsum per mentem ab omnibus corporibus segregat, et circa ea, quæ mente percipiuntur, et materie expertia sunt, per disciplinas contemplativas occupatur.* Deinde addit: Τὸ δὲ, Θεοῦ τύπον μὴ ἐπιτίλυσε δακτυλίῳ, κατὰ τὴν προλεχθεῖσαν ἐννοιαν προτροπῇ τοιδέ *Φιλοσόφων*, καὶ δωμάτους πρὸ πατέρος ἦρον θεοὺς ὑπάρχειν. *Hoc vero, (Dei formam annulo ne insculpito, juxta sententiam predictam hortatione utitur tali: «Philosophare, et ante omnia deos ducito incorporeos esse.»*

(45) Έδος θυαικορ. *Ἄδες absque tecto.* Qualia nonnulla Graeciae quoque tempora fuisse memorantur. Διὸς Kovouνιαδός οὐκέτι έχων δρόφον, *Jovis pulverei delubrum sine tecto*, memoratur a Pausania in Atticis p. 75, edit. Hanov. Branchidarum templum apud Milesios διέμενε χωρὶς ὄφρος, permansit absque tecto, ut refert Strabo lib. xiv, edit. Paris.

(46) Αἰρετὸν ἀράματος. Quod apud veteres *Ægyptios* ἀξέδανοι νηοὶ ἤσαν, *templa non habuerint simulacra*, memorat Lucianus in libro *De dea Syria*. Idem mos apud Persas veteres obtinuit, ut tradunt Herodotus et Strabo: ut etiam, teste Eusebio, apud Graecos usque ad Cecropis tempora. Nec Ror-

tissimi Minervæ ædein sub dio esse constituerunt, ut illæbræ, qui templum posuerunt absque simulacro. Sunt autem, qui Deum colentes, facta cœli effigie, quæ astra continet, eum adorant; cum nostra quidem certe dicat Scriptura: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*⁴¹. Operæ pretium autem existimo, Eurysi quoque Pythagorei vocem adducere, quæ sic habet: nam cum in opere *De fortuna* dixisset, *Opificem seipso exemplari uenientem, fecisse hominem, subjunxit: Corpus autem est reliquias simile, ut quod factum fuerit ex eadem materia: a præstantissimo autem effectum est artifice, qui ipsum est fabricatus, seipso usus archetypus.* Et in summa, Pythagoras, et qui sunt ex eo cognominati, una etiam cum Platone, maxime ex aliis philosophis, usi sunt legislatore, ut conjici potest ex ipsis dogmatibus; et cum per recte conjectantem famam divinationis, non absque instinctu divino concurrisse cum quibusdam vocibus propheticis, et veritatem per partes et species tractassent, non obscuris appellationibus, nec extra rerum declarationem ingredientibus, honorarunt, cum accepissent manifestationem conjunctionis, quæ intercedit cum veritate. Unde Græca quidem philosophia est similis splendori ex lampade, quam homines accidunt, lucem artificiose a sole suffurati. Logo autem prædicato, universa illa sancta lux eluxit. Deinde furtum quidem noctu utile est in ædibus, interdiu autem illustratur ignis, et universa nox illuminatur tanto sole lucis, quæ percipitur intelligentia. Jam

¶ P. 663 ED. POTTER, 560 ED. PARIS. ⁴¹ Gen. 1, 26.

manis per annos clxx ab urbe condita ullas suisse C deorum imagines, superius retulit auctor, in *Strom.* I.

(47) *Oὐρανοῦ.* Pro oὐρανοῦ Interpres legendum putat ἀνθρώπους quoniam alioqui aut nullus, aut frigidus sit sensus. Ego vulgatam lectionem retainendam puto. *Cœlum enim Dei sedes est,* teste Scriptura: et, ut vulgata Hori Hieroglyphica testimoniatur, pag. 25 Merceriana editionis: θεὸν ἐγκάδιον σημαίνοντες, ή Εἰμαρμένη, ή τὸν πέντε ἀριθμὸν, ἀστέρα ζωγραφούσιν Αἴγυπτοι. STLBURG.

(48) *Kαὶ εἰχ.* Gen. 1: *καὶ εἰχότα ἡμετέραν καὶ καθ' ὅμοιωσιν.*

(49) *Εὐρύσκον.* Malim Εὐρύτου, *Euryli.* Nam Eurytus ἐμαθῆτες Πυθαγόρα πρεσβύτη νέος, adolescentis Pythagoram senem habuit magistrum; ut refert Jamblichus *De vita Pythagoræ*, c. 23. Idem ejusdem libri capite ultimo inter Pythagoram discipulos Eurytum recenset; Eurysi vero nusquam meminit.

(50) *Noμοθέτη.* Nempe Moyse.

(51) *Kαὶ κατὰ τ.* Quæ sequuntur, sic distingui et explicari possent: *Kαὶ κατὰ τίνα μαντείας εἴσοχον φήμην οὐκ ἀθετούσιν συνδραμόντες,* ἐν τίς προφητικαῖς φωναῖς τὴν ἀληθείαν. *Et felici quodam divinatio-*nis augurio non sine Dei instinctu concurrentes, veritatem propheticis quibusdam vocibus secundum ipsius partes ac species comprehensam, nominibus haud obscuris, aut a rerum manifestatione alienis ornarunt, postquam eorum cum veritate conjunctionem manifeste deprehenderant. Vult enim auctor, Pythagoram aliquoque a prophetis Hebræis eductos, veritatem propheticis quidem et allegoricis atque obscuris, non tamen a rerum natura alienis, verborum involucris comprehensam tradidisse,

A οὐρανοῦ (47) μίμημα ποιησάμενοι, περιέχον τὰ ἀστέρα, προσκυνούσι: ναὶ μήν λεγούστης τῆς Γραφῆς, *Ποιήσωμεν ἀνθρώπον καὶ εἰκόνα (48)* καὶ ὅμοιωσιν ἡμετέραν. "Ἄξιον ἡγοῦμαι καὶ τὴν Εὐρύσου (49) τοῦ Πυθαγοροῦ παραθέσθαι φωνὴν, οὐτως ἔχουσαν δὲ ἐν τῷ Περὶ τύχας, τὸν Δημιουργὸν φῆσας, αὐτῷ χρώμενον παραδείγματι, ποιῆσαι τὸν ἀνθρώπον, ἐπῆγαγε. Τὸ δὲ σκάρος τοῖς λοιποῖς ὅμοιοι, ολαγονὸς ἐκ τὰς αὐτὰς ὅλας, ὑπὸ τεχνίτα δὲ εἰργασμένορ ὥστων δεῖ ἐτεχνίτενσειν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενος ἔκαντω. Καὶ δῶς δὲ Πυθαγόρας καὶ οἱ ἀπὸ αὐτοῦ, σὺν καὶ Πλάτωνι, μάλιστα τῶν ἀλλων φιλοσόφων σφόδρα τῷ νομοθέτῃ (50) ὡμιλησαν, ὡς ἔστιν ἐξ αὐτῶν συμβάλλεσθαι τῶν δογμάτων καὶ κατὰ τίνα (51) μαντείας εἴσοχον φήμην, οὐκ ἀθετεῖσιν κατὰ μέρη καὶ εἰδη διαλαβόντες, προστηρούσις οὐκ ἀφεγγέσιν, οὐδὲ ἔξωθεν τῆς τῶν πραγμάτων δηλώσεως πορευομέναις, ἐτίμησαν, τῆς περὶ τὴν ἀλήθειαν οἰκείότητος ἐμφασιν εἰληφότες. "Οθεν τῇ μὲν Ἐλληνικῇ φιλοσοφίᾳ τῇ ἐκ τῆς θρυαλλίδος (52) ξοκεν λαμπῆδον· ήν ἀνάπτουσιν ἀνθρώποι, παρὰ ἡλίου κλέπτοντες ἐντέχνως τὸ φῶς. Κηρυχθέντος δὲ τοῦ Λόγου, πᾶν ἐκείνο τὸ ἄγιον ἔξελαμψε φῶς. Εἴτα κατὰ μὲν τὰς οἰκίας νύκτωρ χρησιμεύει τὸ κλέμμα, τὴμέρας δὲ καταυγάζεται τὸ πῦρ, καὶ πᾶσα τὴν νύκταν ἔκφωτίζεται τῷ τοσούτῳ τοῦ νοητοῦ φωτὸς ἡλίου. Αύτίκα (53) ἐπιτομὴν τῶν περὶ δικαιοσύνης εἰρημένων Μαῶσει, δὲ Πυθαγόρας πεποίηται λέγων, Ζυγόρ μὴ ὑπερβαίνειν (54), τοιτέστι, μὴ παρέρχεσθαι τὸ

(52) Θρυαλλίδος. Thryallis, seu lychnetis, herba est ad lucernas faciendas idonea: de qua conf. Plinius lib. xv, c. 10; Dioscorides, lib. iv, c. 99; Suidas, et Aristophanis vetus scholiastis.

(53) Αὐτίκα. Hoc Pythagoræ symbolum seu præceptum ita exponit D. Hieronymus in *Apolog.* in Rufinum: *Stateram non transiliendam, id est, ne prætergrediare justitiam:* ita Cyrilus, et alii, ut docet Gregor. Gyraldus in libello in *Symbolum Pythag.* Versus autem, qui consequuntur, Jocastæ sunt apud Euripidem in *Phænissis*, act. 2, Eleochem alloquentis. COLLECT.

(54) Ζυγόρ μὴ ψ. Diogenes Laertius in *Pythagora*: *Tὸ Ζυγόν μὴ ὑπερβαίνειν, τοιτέστι τὸ λαον καὶ δίκαιον μὴ ὑπερβαίνειν. Stateram non transiliendam, hoc est aequum et justum non transgredendum.* Plutarchus, *De liberis educandis*, p. 12: Μῆδε ζυγὸν ὑπερβαίνειν διεῖ δικαιοσύνη τὸν πλεῖστον ποιεῖσθαι λόγον, καὶ μὴ ταῦτην ὑπερβαίνειν. *Stateram ne transgrediari.* Summam docet habendam esse rationem justitiae, neque ejus fines transgredendum. Jamblichus sub fine *Protrepticī*: *Τὸ δὲ, Ζυγόν μὴ ὑπερβαίνειν, δικαιοπραγεῖν παραχελεύεται καὶ προτιμᾶν λασθητα καὶ μετρίστητα θαυμαστῶς, καὶ τὴν τελειοτάτην δρεπὴν γιγνώσκειν δικαιοσύνην.* Hoc autem, *Jugum non esse transiliendum, justitiam esse exercendam, et equalitatem honore præceterius afficiendam, mediocritatemque et justitiam perfectissimam virtutem cognoscere, mirabiliter juget.* Porphyrius, *Zυγόρ μὴ ὑπερβαίνειν, τοιτέστι μὴ πλεονεκτεῖν. Jugum non transilire, hoc est non esse pluris appetentem.* Conf. superius Strom. II, p. 470; Lactantius, p. 314, edit. Oxon.; Minutius, iii Octavo, etc.

πρὸς τὰς διανομὰς ἵσον, τιμῶντας τὴν δικαιοσύνην. A vero eorum, quæ a Moyse dicta sunt de justitia, compendium fecit Pythagoras, dicens, *Stateram non esse transiliendam; hoc est, non prætergredendum esse æqualitatem, quæ versatur in distributionibus, honorando justitiam :*

.... ή φίλους δει φίλοις,
Πόλεις τε πόλεσι, συμμάχους τε συμμάχοις (55)
Συνδέι· τὸ γάρ λογοτύπων ἀνθρώποις ἔστι.
Τῷ πλέοντι δὲ πολέμου καθίσταται
Τούλασσον, ἐχθρᾶς δὲ ημέρας κατάρχεται.

κατὰ τὴν ποιητικὴν χάριν. Διὰ τοῦτο δὲ Κύριος· "Ἄρα τε τὸν ζυγό μου, φησίν· διει χρηστός ἐστι καὶ ὀδαρῆς (56)· καὶ τοῖς περὶ πρωτείων φίλοντεικοῦσις τυντίμοις μετὰ ἀπόλογος τὴν ἴσοτητα παρεγγυᾷ, λέγων, ὡς τὰ παιδία αὐτοὺς τούτους τούτους δεῖται. Πασάντως καὶ δὲ Ἀπόστολος (57), Μηδέρα εἰραι ἐτο Χριστῷ δοῦλοι η ἐλεύθεροι, γράφει, η Ἐλλῆνα η Ἰουδαῖον· καὶ τὴν γάρ η κτίσις η ἐτο Χριστῷ, ἀφιλονεκτος καὶ ἀπλεονέκτητος, καὶ λόγης δικαία· σθότος γάρ ἔξω θεοῦ χοροῦ ἴσταται, καὶ ἔπλος, καὶ λόγη. Η καὶ οἱ μύσται (58) καρδιῶντες ἐσθίειν (59) ἀπαγορεύουσι· μή χρῆναι ποτε διδάσκοντες φρυνμάταις καὶ δύναις ἐπὶ τοῖς ἀδουλήτως συμβαλλουσι, δάκνειν καὶ κατεσθίειν τὴν ψυχὴν. Ἀθλιος γοῦν ἐκείνως (60), δην φησι καὶ Ὄμηρος πλανώμενον μόνον, δην θυμὸν κατέδειν. Πάλιν αὖ, δύο ὄδοις (61) ὑποιθεμένου τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀποστόλων δομοῖς τοῖς προφήταις ἀπασι· καὶ τὴν μὲν καλούντων στενήρ καὶ τεθλιμμένην, τὴν κατὰ τὰς ἐντολὰς καὶ ἀπαγορεύσεις περιεσταλμένην· τὴν δὲ ἐναντίαν τὴν εἰς ἀπώλειαν φέρουσαν, πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον, ἀκώλυτην ἰδοναῖς τε καὶ θυμῷ· καὶ φασκόντων, Μαχάριος ἀνήρ, δὲ οὐκ ἐπορεύθη ἐτο θυσιῇ δούλοις, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκέτι δρόσεις, καὶ θῆλυ. Ibid. vi, 15: Ἐν γάρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὐτε περιομή τι λαχύσι, οὐτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καὶ τὴν κτίσις. Ibid. v, 19, 20, 21, ubi cum inter opera carnis recessusset ζῆλοις, φθόνοις, etc., addit: "Οτι οι τοιαύτα πράσσοντες βασιλεῖς θεοῦ οὐ κατηρημένουσιν.

Ἐπ. 664 ED. POTTER, 561 ED. PĀRIS. ⁵⁵ Matth. xi, 29, 30. ⁵⁶ Matth. xviii, 3. ⁵⁷ Galat. iii, 28; vi, 15; v, 19, 20, 21. ⁵⁸ Matth. viii, 13, 14; Luc. xiii, 24. ⁵⁹ Psal. i, 1.

(55) Συμμάχους τε συμμ. Συμμάχους τε ξυμμάχοις Euripides in *Phaeniss.* v. 540.

(56) Ἀδαρῆς. Matth. xi, ἐλαφρός.

(57) Ἀπόστολος. Respiciat Galat. iii, 28: Οὐκ έτι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἐλλήν οὐκέτι δούλοις, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκέτι δρόσεις, καὶ θῆλυ. Ibid. vi, 15: Ἐν γάρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὐτε περιομή τι λαχύσι, οὐτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καὶ τὴν κτίσις. Ibid. v, 19, 20, 21, ubi cum inter opera carnis recessusset ζῆλοις, φθόνοις, etc., addit: "Οτι οι τοιαύτα πράσσοντες βασιλεῖς θεοῦ οὐ κατηρημένουσιν.

(58) Μύσται. Hesychius: Μύσται, μυστήρια εἰδότες. Suidas: Μύστης, δὲ πατούμενος ή διδάσκων.

(59) Καρδιῶντες. Diogenes Laertius in loco superius dicto: Διὰ δὲ τοῦ Καρδιῶν μή ἐσθίειν ἔστιλον μή τὴν ψυχὴν ἀνταίς καὶ λύπαις κατατήσειν. Cor non edendum, animum angoribus doloribusque non excruciamus. Plutarchus: Μή ἐστιλευ καρδίαιν· μή βλάπτειν τὴν ψυχὴν, ταῖς φροντίσαις αὐτὴν κατατρυχούστα. Cor ne edas. Vult animam curis non esse affigendam. Μή λυπεῖν ἐαυτὸν ἀνταίς, se angoribus non contristare, inquit Porphyrius. Alio vero modo Jamblichus hoc symbolum exponit.

(60) Ἐκείνος. Nempe Bellerophon, de quo Homerus *Iiad.* Z, vers. 200, haec dicit: Ἀλλ' ὅτε δὴ κακεῖνος ἀπήγαγετο πάντα θεοῖσιν, Ήσοι δὲ κατεῖδον τὸ Ἀλητον οἵος ἀλάτο, Ορ θυμὸν κατέδωρ, πάτον ἀνθρώπων αἰεεῖτων.

..... amicis scilicet
Junges amicos, oppida oppidis, manus
In prælio; est jus ipsa quippe æqualitas.
Semperque pugnat amplius simul et minus,
Offensionum causa quæ primuria est:

B ut habet venustas poetica. Propterea Dominus. *Tollite, inquit, jugum meum, quoniam benignum est et leve*⁶⁰; et discipulis de primatu contendentibus, cum simplicitate præcipit æqualitatem, dicens *opere eos fieri pueros*⁶¹. Similiter etiam Apostolus scribit⁶², *Nullum esse in Christo servum, vel liberum, vel Græcum, vel Judæum. Nova est enim creatura quæ est in Christo, contentionē et avaritia vacua, et justa æqualitas. Stat enim invidia extra chorūm divinū, et aemulatio, et tristitia. Qua ratione mystæ quoque prohibent vesci corde, docentes non oportere animum mordere et exedere socordia et dolore, propter ea, quæ præter consilium et opinionem eveniunt. Miser ergo ille est, quem Homerus quoque dicit solum errantem suum animum exedere.* ¶ Rursus vero, cum duas vias ponat Evangelium, et apostoli⁶³, atque omnes prophetæ: et unam quidem vocent *arcam et angustum*, quæ contracta sit in præceptis et prohibitionibus; alteram vero contrariam, *latam et spatiōsam*, et in quam voluptatibus et iræ liber est aditus; et dicant, *Beatus vir, qui non ambulavit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit*⁶⁴; hinc et Prodigio Cei proflisciscitur fabula de virtute et vitiis; et Pythagoras, jubens *ingredi via regia, non veretur prohibere sequi vulgi sententiam, quæ plerumque teme-*

C Sed cum ille invitus factus est omnibus diis,
Solus in Aleio campo vagabatur,
Suum animum exedens, semitam hominum vitans.

(61) Δύο ὄδοις. Conf. Clementinorum lib. vii, cap. 7.

(62) Ο τε Aptius forte reposuerimus ὅπῃ, quia, seu quo. SYLB.

(63) Klov. Klov edit. nonnullæ. Vera lectio est Klov. Cei. Erat enim Prodigus ex insula Ceo orinundus. Conf. quæ superius dicta sunt *Pædag.* lib. ii, c. 10, p. 236, not.

D (64) Καὶ Πυθαγόρας. Pythagoræ symbolum, Tὰς λεωφόρους μή βαδίζειν, exponit Diogenes Laertius pag. 315. Philo, pag. 593, e quo Laertii locus corrigit potest. H. SYLBURG.—Græca sic olim habebant: Καὶ Πυθαγόρας οὐκ ὅκνει ἀπαγορεύειν, Tὰς λεωφόρους ὄδοις βαδίζειν προστάττων, μή δεῖ ταῖς τῶν πολλῶν ἐπεσθαι γνώματις. Sed, mutata interpunctione, ita vertere potes ad verbum: *Et Pythagoras non veretur prohibere, ne via regia incadamus, jubes, ne vulgi sententiam sequamur. Certe enim hoc loco Pythagoram vult Clemens prohibere, ne regia via ingrediamur, quæ communis est. Tametsi enim apud Laertium in Vita Pythagoræ legimus, Μή βαδίζειν ἐπειδὲ λεωφόρους, suspicatur tamen illud μὴ delendum Brodæus lib. ii, c. 20 *Miscellan.*, neque hæsitandum esse Erasmo, utrum sit Pythagoræ. Idem censem L. Greg. Gyraldus, profertque loca D. Ambrosii ad Irenæum epist. 6. Nam cum ex populo Judæorum, ut plerique arbitrantur, ge-*

raria est et absonta. Aristocritus autem, in primo libro eorum quæ statuit contra Heracleodorum, meminit cuiusdam epistolæ, quæ sic 240 habet: *Rex Scytharum Atæas populo Byzantino: Nolite afferre detrimentum meis rectigalibus, ne mei equi aquam vestram bibant. Symbolice enim bellum, quod eis erat illatus, significavit barbarus. Similiter Euphorion quoque poeta inducit dicentem Nestorem:*

*Nondum fluvio Simoente caballos irrigavimus.
Et ideo Ægyptii ante templa ponunt sphinges,
quia doctrina, quæ de Deo est, ænigmatica est et
obscura: forte autem quod Deum oporteat amare
et timere: amare quidem, ut sanctis benignum et
propitium; timere autem, ut qui sit impius justus
inexorabiliter. Fere enim simul et hominis imagi-
nem sphinx significat.*

A ἀπαγορεύειν, Τὰς λεωφόρους δδοὺς βαθίζειν, προσ-
τάττων μὴ δεῖν ταῖς τῶν πολλῶν ἐπεσθι τυνάμαται,
ἀκρίτος καὶ ἀνομολογούμενας οὖσας. Ἀριστοχρίτος
δὲ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πρὸς Ἡρακλεόδωρον ἀντιδικου-
μένων μέμνηται τινος ἐπιστολῆς, οὗτος ἔχούσης·
Βασιλεὺς Σκυθῶν Ἀτολας (65) *Βυζαντίων δῆμῳ·*
Μή βλάψετε προσδόους ἡμάς, ἵνα μὴ ἡμεῖς ἵπποι
ὑμέτεροι ὕδωρ πλωσι. Συμβολικῶς γάρ δὲ βάρδαρος
τὸν μέλλοντα πόλεμον αὐτοῖς ἐπάγεσθαι παρεδήλω-
σεν. Ομοίως καὶ Εὐφορίων δὲ ποιητῆς τὸν Νέστορα
παράγει λέγοντα·

*Οἱ δὲ οὖπα Σιμόδερτος Ἀχαΐδας ἄρσαμερ ἵππους.
Διὰ τοῦτο τοι καὶ Αἰγύπτιοι πρὸ τῶν ιερῶν τὰς σφῆ-
γας ἰδρύονται, ως αἰνιγματώδους τοῦ περὶ Θεοῦ λό-
γου καὶ ἀστροῦ δυτος· τάχα δὲ καὶ ὅτι φιλεῖν τε
δεῖ καὶ φοβεῖσθαι τὸ Θεῖον· ἀγαπᾶν μὲν, ως προστ-
νές καὶ εὐμενὲς τοῖς δσοῖς, δεδιέναι δὲ, ως ἀπα-
ραιτήτως δίκαιον τοῖς ἀνοσοῖς. Θηρίου γάρ
δόμου καὶ ἀνθρώπου τῇ σφῆγῃ αἰνίσσεται τὴν εἰ-
κόνα.*

CAPUT VI.

Mysticam tabernaculi Judaici ejusque apparatus significationem exponit.

Longum autem fuerit omnia persequi propheticæ et legalia, ea afferendo quæ dicta sunt per ænigmata; fere enim universa hoc modo oracula sua effert divina Scriptura. Ei autem, qui est sanæ mentis, ad ostendendum id, quod est propositum, sufficiunt, ut existimo, pauca quædam exempla exposita. Ita, exempli gratia ⁶⁶, ostendit occultationem hanc, quæ in veteri templo narratur septem amictuum, quæ ad aliquid spectabat, apud Hebræos relatio; et quæ erat in talari, per varia symbola apparatus, ⁶⁷ quæ referuntur ad apparentias, significans compositionem, quæ a cœlo ad terram usque pertingit. Et operimentum et velum hyacintho et purpura et cocco et byssō erat variatum. Significabat autem, quod natura elementorum obtinet Dei re-

Μακρὸν δὲ ἀν εἴη πάντα ἐπεξείναι τὰ προφητικὰ καὶ τὰ νομικά, τὰ δὲ αἰνιγμάτων εἰρημένα ἐπιλεγόμενους: σχέδιον γάρ ἡ πᾶσα ὁδε πας θεσπίζεται Γραφῇ. Ἀπόχρη δὲ, σίμαι, τῷ γε νοῦν κεκτημένῳ εἰς ἔνδεξιν τοῦ προκειμένου διλγα τινὰ ἐκτεθέντα παραδείγματα. Αὐτίκα όμολογει τὴν ἐπέκρυψιν τῇ περὶ τὸν νεὼν τὸν παλαιὸν τῶν ἐπτὰ περιβόλων πρός τι ἀναφορὰ, παρ' Ἐβραοῖς ἴστερουμένη· ἢ τε κατὰ τὸν ποδῆρη (66) διασκευὴ διὰ ποικίλων τῶν πρὸς τὰ φαινόμενα συμβόλων τὴν ἀπ' οὐρανοῦ μέχρι γῆς αἰνισσομένη συνθήκην· τὸ τε κάλυμμα καὶ παραπέτασμα ὑακίνθιφ καὶ πορφύρᾳ, κόκκῳ τε καὶ βύσσῳ πεποικίλτο. Ἡνίττετο δ' ἄρα, ως ἡ τῶν στοιχείων (67) φύσις ἐπέχει τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ· ἐξ ὑπάρχοντος μὲν γάρ ἡ πορφύρα, βύσσος δὲ ἐκ γῆς ὑακίνθος (68)

⁶⁶ P. 665 ED. POTTER, 562 ED. PARIS. ⁶⁷ Exod. xxv, xxvi, xxvii, xxviii, xxix.

nus duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta. Legerat Moysi divino præceptum oraculo: *Solve calceamentum pedum tuorum: id etiam præceptum Jesu Nave, videlicet ut detritæ et popularis viæ ponereat pulverem, qui viam Domini ambulare desiderarent.* D. Hieronymus *Apol.* in *Ruf.*: *Per viam publicam ne ambules, id est, ne multorum sequareis errores. Sed et Origenes eodem fere sensu exponit evangelicum illud, spatiösam et latam viam declinandum. Sic vero Olympiodorus enuntiat φεύγειν τὰς λεωφόρους. Euphorionem citat Athenaeus lib. De Isthmiis, et Stobæus in Philocete, sed in versu quem citat Clemens, erat Ἀχαΐδας ἵππους, *equas Achaicas. Collect.*—Jamblichus in *Protrepticus*: *Τὰς λεωφόρους δδοὺς ἐπικλήσων, διὰ τῶν ἀτρακῶν βάδιζε.* Publicas vias devitans, per semitas incede. Athenæus lib. ix: *Λεωφόρους δδοὺς μὴ στείχειν, ἀντὶ τοῦ, γνώμη πολλῶν μὴ ἀκολουθεῖν. Publicas vias non ingredi: hoc est, vulgi sententiam non sequi.* Consentient Philo Judæus in principio libr. *Περὶ τῶν πάρτων σπουδῶν εἰραι εἰσινθεροπ.* *Ælianuſ Variæ hist.* lib. iv, c. 17; Porphyrius. *De vita Pythagoræ, etc.**

(65) *Atolac.* H. ms. *Ἀντέας, alibi Atæas.* Sylburg. in Indice Latino.

D *Prædictum intelligit latarem pontificis Iudeorum amictum: quo putabant totum mundum, ejusque præcipuas partes significari.* Philo Judæus lib. *De monarchia*, p. 824: *Ἡ δὲ ἐστίν τῇ ιερᾶς ἐσθῆτος κατασκευὴ μίμημα τοῦ παντός, θαυμάσιον ἔργον ὀφθῆναι, καὶ νοηθῆναι. Hoc cultu pontificis tunica tota est hyacinthina, ad exprimendam aeris naturam. Nam aer natura nigricat.* Idem lib. *De vita Moysis* pag. 671.

(67) *Στοιχεῖον.* Philo, p. 299. H. SYLBURG.

(68) *Ὑάκινθος.* Philo lib. iii *De vita Moysis*, p. 671: *Οὗτος δὲ χιτῶν σύμπας ἐστὶν ὑακίνθινος, ἀέρος ἐκμα-
γεῖσον· φύεται γάρ δὲ ἀτρο μέλας. Hac Pontificis tunica
tota est hyacinthina, ad exprimendam aeris naturam.
Nam aer natura nigricat.* Idem lib. *De congressu qua-
rendæ erud.* gr. p. 441 de Tabernaculi aulæis agens, ἥτε dicit: *Τὰς αὐλαῖς ἐκ τοιούτων συνύψηνεν, διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων σύμβολά ἐστιν· ἐκ γάρ βύσ-
σου, καὶ ὑακίνθου, καὶ πορφύρας, καὶ κυκκίου δη-
μιουργοῦνται, τεσσάρων, ως ἔφην, ἀριθμῶν. Σύμβο-
λον δὲ γῆς μὲν, δὲ βύσσους· μέλας γάρ οὔτος φύεται· ὑπάρχος δὲ ὑακίνθος· μέλας γάρ οὔτος φύεται· ὑπάρχει δὲ πορφύρα· τὸ γάρ τῆς βαθῆς αἵτιον ἐκ θαλάττης,
ἢ ὅμωνυμούσα κοχγύλη· πυρὸς δὲ τὸ κόκκινον.*

τε ώμοιωται: δέρι, ζοφώδης ὁν, ὡσπερ δύκόχος τῷ πυρὶ. Ἀνὰ μέσον δὲ τοῦ καλύμματος καὶ τοῦ παραπετάσματος, Ἐνθα τοῖς λερεῦσιν ἔξην εἰσιέναι, θυμιατήριον τε ἔκειτο, σύμβολον τῆς ἐν μέσῳ τῷ κόσμῳ τῷδε κειμένης γῆς· ἐξ ἣς αἱ ἀναθυμάτιες. Μέσος (69) δὲ καὶ ὁ τόπος ἔκεινος τοῦ τε ἐντὸς τοῦ καταπετάσματος, Ἐνθα μόνῃ τῷ ἀρχιερεῖ ἐπετέτραπτο ῥταῖς εἰσιέναι ἡμέραις, καὶ τῆς ἔξωθεν περικειμένης αὐλαίας τῆς πάσιν ἀνειμένης Ἐβραίοις τὸ μεσάτατον οὐρανοῦ φασι: καὶ γῆς· δέλλοι δὲ κόσμου τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ λέγουσιν εἶναι σύμβολον. Τὸ μὲν οὖν κάλυμμα, κάλυμα λαῖκῆς ἀπιστίας (70), ἐπίπρωσθε τῶν πέντε τετάνυστο κιόνων, εἰργον τοὺς ἐν τῷ περιβόλῳ. Ταύτη τοις μυστικώτατα πέντε ἄρτοι πρὸς τοῦ Σωτῆρος κατακλωνται καὶ πληθύνουσι τῷ δχλῳ τῶν ἀκρωμάνων. Πολὺς γάρ δὲ τοῖς αἰσθητοῖς ὡς μόνοις οὕσι προσανέχων. Ἀθρει (71) δὴ περισκοπῶν, φησὶν δὲ Πλάτιον, μή τις τῶν ἀμνήτων ἐπακούει (72). Εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ ἄλλοι οὐδέτεροι οἰδημένοι εἰραι, ή οὐ δὲ ἀρπλεῖ ταῦτα χειροῦν λαβέσθαι δύναιτο· πράξεις δὲ καὶ γενέσεις καὶ τὰν τὸ ἀρρατον οὐκ ἀποδεχόμενοι, ὡς ἐν οὐσίᾳ μέρει τοιούτοις γάρ οἱ τῇ πεντάδι τῶν αἰσθητῶν προσανέχοντες μόνη. Ἀδατον δὲ ἀκοαῖς καὶ τοῖς ὅμογενέσιν ἡ νόησις τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν πρόσωπον (73) εἴρηται τοῦ Πατρὸς δὲ Υἱὸς, αἰσθησεων πεντάδι, σαρκοφόρος γενόμενος δὲ Λόγος δὲ τοῦ πατρός μηνυτῆς ίδιωματος. Εἰ δὲ ἄμεινον περιέματι, περιέματι καὶ στοιχῶμεν. Διά πλοτεως περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἰδούς, δὲ καλδὲ Ἀπόστολος λέγει. Ἐνδον μὲν οὖν τοῦ καλύμματος λεπτικὴ κέρυκται διακονία, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ πονουμένους πολὺ τῶν ἔξω εἰργει. Πάλιν τὸ παραπέτασμα τῆς εἰς τὰ Ἀγία τῶν ἀγίων παρόδου: κίονες τέτταρες αὐτόθι, ἀγίας μήνυμα τετράδος διαθήκῶν (74) παλαιῶν. Ἄταρ καὶ τὸ τετράγραμμον (75)

A relationem. Purpura enim est ex aqua, et byssus ex terra: et hyacinthus similis est aeri, cum sit ater et obscurus, sicut coceus igni. In medio autem operimenti et veli, quo licebat ingredi solis sacerdotibus, erat situm thuribulum, symbolum terræ, quæ est sita in hoc mundo medio ex qua oriuntur exhalationes. Illum quoque locum, qui medium obtinet inter eum, qui est intra velum, in quem soli permissum erat pontifici ingredi statis diebus, et exterius atrium, quod palebat omnibus Hebrews, dicunt esse medium coeli et terræ. Alii autem dicunt esse symbolum mundi, qui intelligentia percipitur, et sensibilis. Operculum ergo, quo arcebatur populi infidelitas, expansum erat ante quinque columnas, arcens eos qui erant in ambitu. Ea ratione valde mystice franguntur quinque panes a Servatore ⁶¹, et multiplicantur eorum, qui audiunt, multitudini. Multi enim solis attendunt sensilibus, perinde ac si sola sint. Contemplare jam, inquit Plato, et simul diligenter cave ne quis profanus hæc audiat. Profani vero sunt, qui nihil aliud esse putant, nisi id quod possint manibus apprehendere: actiones autem, et generationes, et quidquid non est aspectabile, in eorum quæ sunt numero non habent. Tales enim sunt, qui ad nil aliud attendunt præter quinque sensus. Auditus autem, et quæ sunt ejus generis, adire non possunt Dei intelligentiam. Hinc facies Patris dictus est Filius, sensibus quinque, conspiendi carnem gestans Logos, qui et index paternæ proprietatis: Si autem spiritu virimus, spiritu et ambulemus ⁶². Per fidem ambulamus, non per speciem, egregius ait Apostolus ⁶³: igitur intra experimentum abditum ⁶⁴ sicut sacerdotale ministerium, et eos, qui in ipso laborant, longe arcit ab iis, qui sunt extrinsecus. Rursus velum ponitur aditus ad

B

C

D

* P. 666 ED. POTTER, 563 ED. PARIS. ⁶¹ Joan. vi, 14. ⁶² Galat. v, 25. ⁶³ II Cor. v, 7.

Ιμφερίστατον γάρ φλογί. Αὐταὶ contexta sunt ex rebus quatuor elementa significantibus; videlicet byssus, hyacintho, purpura et coco: quæ illa numero referuntur. Byssus terram significat, ex qua nascitur: hyacinthus aereum sua natura nigricantem: purpura aquam, quod hæc tinctura ex cognomine conchylio facta, aqua suam originem debeat: postremo, ignem color coccineus, cui persimilis est. Similia dicit idem auctor De vita Moysis, lib. iii, p. 667.

(69) Μέσος. Iis, quæ jam sequuntur, lucem allatura videntur, quæ Philo De vita Moysis lib. iii, p. 666, de quinque columnis agens, dicit: Τὴν δὲ αἰτιαν, ἃς ἐνσκα τοὺς πέντε τοῖς πεντήκοντα συγχατατάττων, καὶ χωρὶς αὐτῶν τίθημι, δηλώσω· ἡ πεντάς αἰσθησεων ἀριθμὸς ἐστιν· αἰσθησις δὲ ἐν ἀνθρώπῳ, πῃ μὲν νεύει τρόπος τὰ ἔκτος, πῃ δὲ ἀνακάμπτει πρὸς τὸν νοῦν, ὅπηρέτις οὖσα φύσεως υἱοῖς αὐτοῖς. Διὸ καὶ τὴν μεθόριον χώραν ἀπένειμε τοῖς πέντε· τὰ μὲν γάρ αὐτῶν ἐκνένευκε πρὸς τὰ ἄδυτα τῆς σκηνῆς, ἀπέρ ἐστι συμβολικῶς νοητά· τὰ δὲ ἔκτος πρὸς τὸ ὑπαίθρον καὶ τὴν αὐλὴν, ἀπέρ ἐστιν αἰσθητά. Causam autem cur illas quinque cæteris quinquaginta nunc annumerem, nunc defrāham, indicare non pigebit: quinarius est sensuum numerus; sensus autem in homine aliquando ad externa primior, aliquando ad mentem reficitur, cui a natura minister est additus. Proinde his quinque tabulis locus attributus est in confinio. Nam interna earum spectant adyta labernacula, quæ significant res

intelligibiles; externa vero sunt obversa ad atrium, quo significantur res sensibiles.

(70) Λατηνῆς ἀπιστίας. Hoc est λαοῦ ἀπίστου, populi infidelis: qui eo velo ab adyto introspiciendo arcebatur.

(71) Αθρει. Ex Platonis Theæteto, p. 115.

(72) Ἐπακούει. Congruentius ἐπακούη, sub junctivo modo, vulg. Platonis edit. in Theæteto, p. 74. Eadem: mox οὐκ ἀν δύνωνται ἀπρᾶται ταῖν χειροῦν λαβέσθαι. A. SYLBURG.

(73) Πρόσωπον. Sic superior Pædag. lib. i, c. 7, p. 132: Πρόσωπον δὲ τοῦ Θεοῦ δὲ Λόγος, ὁ φωτίζεται τὸ Θεός καὶ γνωρίζεται. Facies autem Dei est Logos, quo Deus illuminatur et cognoscitur. Ubi conf. Adnotata.

(74) Τετράδος διαθηκῶν. Quatuor scēdera vocare videtur, quæ cum Adamo, Noacho, Abrahamo et Moyse inita sunt.

(75) Τετράγραμμον. H. τετραγράμματον, ex Philone, p. 456, et mox Ἰαὼν pro Ἰαού. Ad vulg. pronunciationem magis accederet Ἰωαά. SYLBURG. Gr. Ἄταρ καὶ τὸ τετράγραμμον δνομα τὸ μυστικὸν, δὲ περιέκειτο οἵ μόνοις τὸ δῶντον βάσιμον ἦν, λέγεται δὲ Ἰαού. D. Hieronymus ad Fabiolam de veste sacerdotali: Octava est lamina aurea, in qua scriptum est nomen Dei Hebraicis quatuor litteris Jod He Vau He, quod apud illos ineffabile nuncupatur. Hæc super pileolum ligneum in pontifice additur, ut in fronte vitta hyacint-

Sancta sanctorum; quatuor illic columnæ declarant sanctum quaternionem veterum testamentorum. Quinetiam mysticum illud nomen tetragrammatum, quod iis solis imponebatur, qui poterant ingredi aditum; dicitur autem Iao, quod exponitur, qui est, et qui est futurus. Quinetiam apud Græcos nomen Θεός, id est Deus, litterarum continet quaternionem. Cum autem in mundo qui percipitur intelligentia solus fuisse Dominus, ingreditur perssones, subiens cognitionem ejus, quod est ineffabile, exsuperans omne nomen⁴⁴, quod voce cognoscitur. Jam vero candelabrum quoque erat situm in australibus partibus thuribuli, per quod declarati sunt motus septem luminarium, quæ australes faciunt conversiones. Ex utraque enim parte candelabri tres inserti sunt tami, et in ipsis lucernæ, quoniam sol quoque, tanquam candelabrum, collocatus in medio aliarum errantium, et iis qui sunt

⁴⁴ Philip. ii, 9.

thinac constringantur. Idem ad Marcellam, epist. 136: In Græcis libris repertum non intelligentes PIP legere consueverant; ut apud Procopium nunc etiam legimus. Theodoretus q. 15, in Exodus: Tūto δὲ παρ' Ἐβραιοῖς ἀφράστον ὄνυμάζεται, ἀπέτερη γάρ παρ' αὐτοῖς διὰ τῆς γλώττης προσφέρειν. Γράφεται δὲ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων, διὸ τετράγραμμον αὐτὸν λέγουσι. Καλοῦσι δὲ αὐτὸν Σαμαρεῖται μὲν Ἰαδὲ, Ιουδαῖοι δὲ Ἰαώ. Hoc autem apud Hebreos dicitur inenarrabile, prohibeturque apud eos lingua pronuntiari; scribitur quatuor litteris, et ob id τετράγραμμον appellatur. Samaritani vocant illud nomen Iabe, Judæi vero Iao. Auctor commentariorum in Psalmos apud D. Hieronymum legi posse ait Iaho, scribens in psalm viii. D. Irenæus lib. i, cap. 34, Iao numerari ait inter nomina Dei. Macrobius lib. i Saturnal. cap. 18, profert oraculum Apollinis:

Φράγμα τὸν πάντων ψατορ Θεὸν ἔμετεν Ἰαώ. Diodorus lib. 1, Epiphanius hæres. 26, Contra Gnosticos. At P. Galatinus lib. ii De arcana cathol. verit. cap. 10, notat nomen hoc eisdem litteris constare, è quibus tria tempora verbi substantivi componuntur. Et sic apud eos sonant: τὸν ιαΐα, id est, suit; τὸν ιού, quod significat, est; τὸν ιιή, id est, erit: ut earundem scilicet personarum æternitas pateat; Patrem scilicet Filium, et Spiritum sanctum semper fuisse, esse et fore. G. Genebrardus alterum Theodoreti locum ex Polymorpho profert lib. i De Trinit., et ait illa Græcorum profanorum loca de Iao Clementi occasionem dedisse ut observaret illud sonare Ἰαού· lectionem ejus non aliunde petendam, quam a Moyse, cui primum tam præclarí vocabuli facta est revelatio. Ei a Domino quod nomen esset ipsi percontanti, responsum est τὸν ιιή, qui sum. Ιιή misit me ad nos. Deus prima persona usus est; Moses cum aliis alloqueretur per tertiam expressit τὸν ιεχε, aut τὸν ιιή. In Chronologia idem pronuntiatisse Adonai cum veteres, tum recentes doctos, præter unum sanctum Pagninum, si modo ab hæreticis non sit corruptus, qui vocem peregrinam Jehovah primus confinxit. Sic itaque verti hic Clementi locus: Quinetiam mysticum illud quatuor litterarum nomen quod iis s. i. q. p. i. a. dicitur autem Ἰαού, quod exponitur, etc. COLLECT.

(76) Μόνοις. Nempte Aaroni, ejusque successoriibus: quorum pétaloi Dei nomine insculptum fuit, Exod. xxviii, 36. Philo De vita Moysis lib. iii, p. 670: Χριστὸν δὲ πέταλον ωσανεὶ στέφανος ἐδημιουργέσθο, τέτταρας ἔχων γλυφάς ὄνυματος, διὰ μόνοις τοῖς ώτα καὶ

A δυομά τὸ μυστικὸν, δὲ περιέχετο οἵ μόνοις (76) τὸ ἀδυτὸν βάσιμον ἦν· λέγεται δὲ Ἰαού, διεθερμηνεύεται δὲ ὡρ καὶ δέσμευτος. Καὶ μήν καὶ καθ' Ἑλληνας Θεὸς τὸ δυομα, τετράδα περιέχει γραμμάτων. Εἰς δὲ τὸν νοητὸν (77) κόσμον μόνος δὲ Κύριος γενόμενος, εἰσεισι τῶν παθῶν εἰς τὴν τοῦ ἀρρήτου γνῶσιν παρεισδύμενος, ὑπὲρ πᾶν δυομα (78) ἔξαναχωρῶν, διὰ φωνῆς γνωρίζεται. Ναὶ μήν (79) δὲ τε λυχνία ἐν τοῖς νοητοῖς ἔχετο τοῦ θυμιατηρίου· δι' ἡς αἱ τῶν ἐπτὰ φωσφόρων κινήσεις δεδήλωνται, νοητοὺς τὰς περιπολήσεις ποιουμένων. Τρεῖς γάρ ἐκτάστερων τῆς λυχνίας ἐμπεφύκασι κλάδοι, καὶ ἐπ' αὐτοῖς οἱ λύχνοι· ἐπειδὴ καὶ δὲ ίλιος, ὥσπερ τε λυχνία, μέσος τῶν ἄλλων πλανητῶν τεταγμένος, τοῖς τε ὑπὲρ αὐτὸν τοῖς τε ὑφ' αὐτὸν κατά τινα θελαν μουσικὴν ἐνδίδωσι τοῦ φωτός. Έχει δέ τι καὶ ἄλλο αἴνιγμα τῇ λυχνίᾳ τῇ χρυσῷ, τοῦ σημείου τοῦ Χριστοῦ, οὐ τῷ σχήματι μόνῳ, ἀλλὰ καὶ τῷ φωτειμδολεῖν πολυτρόπτως (80) καὶ πο-

γλῶτταν σοφίᾳ κεκαθαρμένοις θέμις ἀκούειν καὶ λέγειν ἐν ἀγίοις, ἄλλω δὲ οὐδενὶ τὸ παράπαν οὐδαμοῦ· τετραγράμματον δὲ τὸν δυομα φησὶν δὲ θεολόγος εἶναι. Ad hæc lumen aurea quasi corona insculpta sūit quatuor litteris nominis illius, quod solis aures linguamque sapientia purgatis fas est audire nominareque in sacris, præsterea nemini: id theologi aīmēt esse tetragrammaton.

(77) Εἰς δὲ τὸν r. Verba fecerat de adyto, in quod pontifex singulis annis semel ingrediebatur. Id typus fuit τοῦ νοητοῦ κόσμου, in quod Christus, διὰ τῆς αὐτοῦ θυσίας ingressus est, ut refert Apostolus Hebr. ix, cujus capituli argumentum hac sententia complecti videtur Clemens: In mundum autem, qui mente percipitur, solus intrans Dominus, per passiones suas ingreditur, in ejus cognitionem, qui est ineffabilis, perveniens, super omne nomen, quod voce profertur, evadens. Quæ sententia facilior erit, si pro τῶν παθῶν scribamus διὰ τῶν παθῶν, ut διὰ τὸν παθημάτων Hebr. ii, 10, διὰ τῆς θυσίας Hebr. xi, 26.

(78) Υπὲρ πᾶν δυομα. Respicit Philip. ii, 9: Διό καὶ δὲ θεός αὐτὸν ὑπερέγνωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ δυομα τὸ υπὲρ πᾶν δυομα.

(79) Ναὶ μήν. In epitomen redigit auctor Philonis Judæus verba lib. iii De vita Moysis pag. 669; quæ his lucem dabunt: Τὴν δὲ λυχνίαν ἐν τοῖς νοητοῖς, δι' ἡς αἰνίτεται τὰς τῶν φωσφόρων κινήσεις ἀστέρων· ίλιος γάρ, σελήνη, καὶ ἄλλοι πολὺ τῶν βρελῶν ἀφεστάτες, νοητοὺς ποιοῦνται τὰς περιπολήσεις. Οὐθὲν ἔξ μὲν κλάδοι, τρεῖς δὲ ἐκτάστερων τῆς μέστης λυχνίας ἐκπεφύκασιν εἰς ἀριθμὸν ἔκδομον· ἐπιδὲ πάντων λαμπάδια τε καὶ λυχνία ἐπτὰ, σύμβολο τῶν λεγομένων παρὰ τοῖς φυσικοῖς ἀνθράσται πλανητῶν. Οἱ γάρ ίλιος, ὥσπερ τε λυχνία, μέσος τῶν ἔξ τεταγμένος, ἐν τετάρτῃ χώρᾳ φωσφορεῖ τοῖς ὑπεράκου τρισι, καὶ τοῖς υφ' αὐτὸν τοῖς ἀριθμόδομον διὰ μουσικὸν καὶ θεον ὡς ἀληθῶς δργανον. At candelabrum austrum versus, subindicans motum siderum luminarium; nam sol, lunaque, cum cæteris longe a septentrionalibus partibus deflectentes, magis obversantur australibus. Hinc factum est, ut terni rami producti sint ex medii candelabri utroque latere, ad numerum septenarium. In summitatibus eminebant septem lucernulæ, figuræ planetarum, ut vocant physici. Sol enim, tanquam lucerna, inter illas sex mediis lucet, quartus a summō pariter ac īfimo, temperans musicum illud et vere divinum organum. Idem auctor hanc allegoriam alio modo exponit in lib. Quis sit rerum divinarum hæres, p. 511.

(80) Πολυτρόπτως. Respicit Hebr. i, 1.

λυμερῶς τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, ἐλπίζοντάς τε καὶ βλέποντας διὰ τῆς τῶν πρωτοκτίστων (81) διακονίας. Φασὶ δὲ (82) εἶναι ἐπτά ὀρθαλμοὺς Κυρίου (83) τὰ ἐπτά πτερύματα, ἐπαναπαύμενα τῇ φάσιδῳ τῇ ἀνθούσῃ ἐκ τῆς φίλης Ἰεσσαῖ. Πρὸς δὲ τοὺς βορείους (84) τοῦ θυμιατηρίου τράπεζα εἶχε τὴν θέσιν, ἐφ' ἣς ἡ παράθεσις τῶν δρπτῶν· διτὶ τροφιμώτατα τῶν πνευμάτων τὰ βρέται. Εἶναι δὲ μνοῖ τινες εἰς ἓν σῶμα καὶ σύνοδον μίαν συμπνεούσαν Ἐκκλησιῶν· τὰς τε ἐπὶ τῆς ἀγίας κιβωτοῦ ἴστορούμενα μηνύει τὰ τοῦ νοητοῦ κόσμου, τοῦ ἀποκεκρυμένου καὶ ἀποκεκλεισμένου τοῖς πολλοῖς. Καὶ μήν (85) καὶ τὰ χρύσεα ἔκεινα ἀγάλματα, ἑξαπτέρυγον ἐκάτερον αὐτῶν, εἴτε τὰς δύο ἄρκτους, ὡς βούλονται τινες, ἐμράίνεις, εἴτε, διπέρ μᾶλλον, τὰ δύο ἡμισφαίρια. Ἐθέλει δὲ τὸ δνομικά τῶν χερουδιμῶν δηλοῦν ἐπίγρωσιν πολλῆις. Ἀλλὰ δώδεκα πτέρυγας ἀμφορέα ἔχει, καὶ διὰ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν φερομένου χρόνου, τὸν αἰσθητὸν κόσμον δηλοῖ. Περὶ τούτων οίμαι καὶ ἡ τραγῳδία φυσιολογοῦσα φησίν· Ἀκάμας τε χρόνος περὶ τὸν ἀερόφρενον πτερύγης φοιτᾷ, τικτωτας αὐτὸς ἀντόν· διδύμοι τὸν ἄρκτοι ταῖς ὀκνησιάδραις πτερύγων φίταις τὸν Ἀτλάντειον τηροῦσι πόλον. Ἀτλας δὲ, ὃ μὴ πάσχων πόλος, δύναται μὲν εἶναι καὶ ἡ ἀπλανῆς σφαῖρα, βέλτιον δὲ ἵσως αἰῶνα ἀκίνητον νοεῖσθαι. Ἀμεινον δὲ ἡγοῦμαι τὴν κιδωτὴν, ἐκ τοῦ Ἐβραϊκοῦ ὄνδρατος Θηβαΐα καλουμένην, ἀλλο τι σημαίνειν. Ἐρμηνεύεται μὲν δὲ ἀρθρὸς ἐρύς πάντων τόπων. Εἰτε οὖν ὅγδος καὶ δύο νοτρὸς κόσμος, εἴτε καὶ διπέρ πάντων περιεκτικὸς (86), ἀσχημάτιστος τε καὶ ἀόρατος δηλοῦται Θεός, τὰ νῦν ὑπερκείσθω λέγειν. Πλὴν ἀνάπτωσιν μηνύει τὴν μετά τῶν δοξολόγων πνευμάτων (87), & αἰνίσσεται χερουδίμ· οὐ γάρ ἀν ποτε, δημηδὲ γλυπτὸν εἰδῶλον ὀγημούργειν παρανέσας, αὐτὸς ἀπεικόνιζε τῶν ἀγίων ἀγαλμά· οὐδὲ ἔστι τὴν ἀρχὴν ἐπισύνθετον τι καὶ αἰσθητὸν ζῶν τὸν οὐρανῷ ὥδε πάντας ἔχον. Σύμβολον δὲ θεῖτι λογικῆς μὲν τὸ πρόσωπον ψυχῆς πτέρυγες δὲ

A super ipsum, et iis, qui sunt sub ipso, divina quadam musica lucem indit. Habet autem aliud quoque zenigina, aureum candelabrum, signi Christi, non figura sola, Ι sed eo etiam, quod lucem immittit multiforme multisque modis in eos⁶⁰, qui in ipsum credunt, sperant, et respiciunt, per ministerium eorum, quae sunt primo creata. Dicunt autem esse septem oculos Domini, septem spiritus⁶¹, requiescentes in virga, quae floret ex radice Jesse⁶². Ad boreales autem partes thuribuli, sita erat mensa, super quam panum erat propositio, quoniam ex spiritibus maxime nutriunt boreales. Significabant autem quasdam mansiones Ecclesiarum, quae conspirant in unum corpus et unum coelum. Quae autem de sancta arca narrantur, significant mundum, qui percipitur intelligentia, qui est vulgo occultus et occlusus. Porro autem aureæ illæ imagines, utraque sex habens alas, aut duas ursas, ut quidam volunt, significant, aut, quod magis quadrat, duo hemisphæria. Vult autem nomen cherubim significare multam cognitionem. Sed habent ambo duodecim alas, et per circulum zodiacum, et tempus quod in ipso fertur, significant mundum sensilem. De his, ut existimo, dicit etiam tragœdia describens 241 naturam: Et indecessum tempus perenni fluente plenum circuit, ipsum seipsum pariens. Et geminæ ursæ perniciiter errantibus alarum motionibus Atlanticum servant polum. Atlas autem, seu qui non patitur polus, potest quidem esse inerrans sphæra; melius est autem fortasse intelligi ævum immobile. Melius autem existimo arcum, quae ex Hebraico nomine appellatur Thebola, aliquid aliud significare. Exponitur autem unum pro uno ex omnibus locis. An ergo ogdoas, id est octonarius, et mundus, qui percipitur intelligentia, an etiam qui superat omnia et comprehendit, estque figuræ expers, et non cadit sub asperclum, Deus sit, in præsentia differatur. Cæterum significat illam quietem, quae est cum spiritibus

¶ P. 667 ED. POTTER. " Hebr. 1, 1, " Apoc. v, 6, " Isa. xi, 1, 2.

(81) *Πρωτοκτίστων*. Nempe apostolorum, aliorumque Christi discipulorum; quorum ministerio evangelica lux per orbem diffusa est.

(82) *Φασὶ δὲ*. Eadem de re Gregorius Naz. homilia in Pentecosten, et Nicetas ejus paraphrastes. *De borealibus flabris* Philo p. 456. Paulo post ad ἐπίγρωσιν πολλὴν, addit idem Philo καὶ ἐπιστήμην, p. 455. H. SYLBURG.

(83) *Ἐπτά ὀρθαλμοὺς Κυρ.* Respicit Apoc. v, 6: Καὶ ιερούς ἀρτοὺς ἐστηκὼς ὡς ἐσφαρμέτων, ἔχον κέρατα ἐπτά, καὶ ὀρθαλμοὺς ἐπτά, οἱ εἰσι τὰ ἐπτά τὸν Θεοῦ πτερύματα. Εἰ Isa. xi, 1, 2: Καὶ ἐξελεύσεται φάσιδος ἐπὶ τῆς φίλης τοῦ Ἰεσσαῖ, καὶ ἀνθος ἐκ τῆς φίλης ἀναδησεται· καὶ ἀνατασεται ἐπ' αὐτὸν πτερύμα τοῦ Θεοῦ, πτερύμα σοφίας καὶ συνέσεως, πτερύμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πτερύμα τριώσεως καὶ εὐσεβείας.

(84) *Πρὸς δὲ τοῖς β.* E diverticulo jam ad Philionem redit, qui post verba modo allata, hæc statim adjicit: 'Η δὲ τράπεζα τίθεται πρὸς τοὺς βορείους, ἐφ' ἣς δρπτοι καὶ ἀλεῖς ἐπειδὴ πνευμάτων τὰ βρέται τροφιμώτατα. Versus septentriones autem mensa, in qua panes cum sale: quoniam septentrionales renti regunt maximè.

(85) *Καὶ μήν.* Philo paulo ante verba jam dicta, hæc etiam habet: Τὸ δὲ ἐπίθεμα τὸ προσαγορευμένον ἱλαστήριον βάσις ἐπὶ τῶν πτηνῶν δυεῖν, & πτερά μὲν γλώσση προσαγορεύεται χερουδιμόν, ὡς δὲ Ἐλληνες εἰποιεῖν, ἐπίγρωσις καὶ ἐπιστήμη πολλῆι. Ταῦτα δέ τινες μὲν φασιν εἶναι σύμβολα τῶν ἡμισφαιρίων ἀμφοτέν, κατὰ τὴν ἀντιπρόσωπον θέσιν, τοῦ τε ὑπὸ γῆς, καὶ ὑπὲρ γῆν· πτηνῶν γάρ δὲ σύμπτας οὐρανός. Nam operculum arcæ, quod vocatur propitiatorium, basis est duarum imaginum volucrum, quæ sermone vernaculo nominantur cherubim, hoc est multa scientia; per has quidem aiunt significari utrumque orbis hemisphærium, illum supra terram, alterum infra terram: totum enim cælum volucrum est.

(86) 'Ο περὶ π. π. Haud scio, an rectius δὲ πέρις πάντων περιεκτικός, qui circumquaque continet omnia. SYLBURG.

(87) *Δοξολόγων πτ.* Respicit Isa. vi, 3, ubi de angelis ait propheta: Καὶ ἐκέρατες ἑτερος πρός τὸν ἄλλον, Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος Σαβαὼν, πτερύγης πάσα ἡ τὴν δόξης αὐτῶν. Suidas, Δοξολόγων σε, υμίω σε.

glorificantibus, quos significat Cherubim. Nunquam enim, qui jussit ut ne sculptile quidem fabricaretur simulacrum, ipse sanctorum effinxisset imaginem. Neque est omnino compositum et sensile aliquod in cœlo animal, quod ita se habeat. Est autem facies quidem symbolum animæ præditæ ratione. **¶** Aliae autem sunt ministeria et operationes sublimes, dexterarum simul et sinistrarum potestatum. Vox autem est gratæ mentis gloria, in contemplatione indesinente. Sufficit mysticam interpretationem huc usque procedere. Pontificis autem vestis talaris est signum mundi sensilis. Septem quidem errantium quinque gemmæ, et duo carbunculi, propter Saturnum et Lunam. Ille enim est meridionalis quidem, et humidus, et terrestris, et gravis: hæc vero aeria: unde a nonnullis dicta est ἄρτεμις quasi ἀεροτόμος, hoc est, secans aerem: est autem aer obscurus. Eos autem, qui conferunt ad eorum, quæ hic sunt generationem, eos, inquam, qui præsunt stellis errantibus, divina providentia et in pectore et in humeris merito describit suis positos, per quos actio effectrix generationis est primus septenarius. Pectus autem est habitaculum cordis et animæ. Erunt autem alias quoque gemmæ varii modi salutis: aliae quidem in supereminibus, aliae vero in inferioribus partibus positæ cūjusvis corporis, quod salutem assequitur. Trecinta autem sexaginta tintinnabula, quæ pendent a veste talari, sunt tempus annum: annus, inquam, Domini acceptus, prædicans et resonans maximum adventum Servatoris [¶]. Quin etiam pileus aureus, qui est extensus, significat regalem Domini potestatem: siquidem caput Ecclesia est Servator [¶]. Signum certe principalis imperii, est pileus capitii impositus: et aliqui audivimus, Et Christi caput est Deus [¶], et Pater Domini nostri Iesu Christi. Jam vero pectorale quidem constat, et ex superhumerali, quod est symbolum operis, et ex Logio: hoc autem significat Logon, et est imago cœli, quod a Logo factum est, et subjicitur omnium capiti

¶ P. 668 ED. POTTER, 564 ED. PARIS. [¶] Isa. 3; II Cor. xi, 31.

(88) *Poδίης*. Alio modo hæc exponit Philo *De vita Moysis*, lib. iii, p. 671.

(89) *Ἐριαντός*. *Conf. superius Strom.* i, p. 407, not.

(90) *Πλος*. Philo *De vita Moysis*, lib. iii, p. 673: D Κιδαριν δὲ ἀντὶ διαδήματος ἐπιτίθησται τῇ κεφαλῇ, δικαιῶν τὸν ἱερῷ μενοντον τῷ Θεῷ, καθ' ὃν χρόνον ἵεράται, προφέρειν ἀπάντων, καὶ μηδένα διδωτῶν, ἀλλὰ καὶ βασιλέων. *Cidaris* autem pro diademate imponitur capiti, quia quantisper sacerdos honore suo fungitur et ministerio, non solum privatis hominibus est eminentior, sed etiam cunctis regibus. Porro idem sunt πλος et κιδαρις. Suidas, *Πλος* κόσμος περικεφάλαιος, ὅν οἱ μὲν χυρασταν, οἱ δὲ τιάραν, ἄλλοι δὲ κιδαριν καλοῦσιν. Philo in libro jam dicto p. 670, 671: Πρὸς δὲ καὶ κιδαρις κατεσκευάζετο κιδάρει γάρ οἱ τῶν ἑών βασιλεῖς εἰώθασι χρῆσθαι. Superimposta erat et cidaris: quo insigni reges Orientis uti solebant pro diademate.

(91) *Oι οὐρ.* Philo *De vita Moysis* lib. iii, p. 671: Πρώτων μὲν οἱ ἐπὶ τῶν ἀκρωμάτων σμάραγδοι δύο λίθοι περιφερεῖς μηνύουσιν, ώς μὲν οἰονται τινες, ἀπτέρας τοὺς ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ἡγεμόνας, ήλιον

A λειτουργίαι τε καὶ ἐνέργειαι αἱ μετάρποι δεξιῶν τε ἄμα καὶ λαιῶν δυνάμεων· ἡ φωνὴ δὲ δόξα εὐχάριστος ἐν ἀκαταπαύστῳ θεωρίᾳ. Ἀπόχρη μέχρι τούτου προχωρῆσαι τὴν μυστικὴν ἐρμηνείαν. Τοῦ δὲ ἀρχιέρεως δὲ ποδήρης (88) κόσμου ἐστὶν αἰσθητοῦ σύμβολον· τῶν μὲν ἐπτά πλανητῶν οἱ πέντε λίθοι καὶ οἱ δύο ἐνθραχεῖς, διὰ τε τὸν Κρόνον καὶ τὴν Σελήνην· δὲ μὲν γάρ μεσημβρίνδες καὶ ὑγρός, καὶ γεώδες καὶ βαρύς· ἡ δὲ ἀερώδης· διὸ Ἀρτεμις πρός τιναν εἰρηται, ἀερόμορς τις οὖσα· ζοφερὸς δὲ δὲ ἀήρ. Συνεργοῦντας δὲ εἰς γένεσιν τῶν τῆθε, τούς ἐφεστῶτας τοῖς πλανηταῖς κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν ἐπὶ τε τοῦ στήθους καὶ τῶν δώματων εἰκότως ἰδρυμάται διαγράφει· δὲ ὧν ἡ πρᾶξις ἡ ἐπιγενεσιούργης ἡ ἔδυομάς ἡ πρώτη· στήθος δὲ οἰκητηρίου καρδίας τε καὶ ψυχῆς. Εἴεν δὲ ἀν καὶ B άλλως λίθοι ποικίλοι σωτηρίας τρόποι· οἱ μὲν ἐν τοῖς ὑπερανθεδηρόσιν, οἱ δὲ ἐν τοῖς ὑποβενθηρόσιν ἰδρυμένοι παντὸς τοῦ σωζομένου σώματος. Οἱ τε τριακόσιοι ἑξήκοντα κώδωνες οἱ ἀπρτημένοι τοῦ ποδήρους χρόνος ἐστὶν ἐνιαυσίος, ἐτιαυτὸς (89) Κυρίου δεκτέρας, κηρύσσων καὶ κατηχῶν τὴν μεγίστην τοῦ Σωτῆρος ἐπιφάνειαν. Ἀλλὰ καὶ δὲ πλος (90) δὲ χρυσοῦς, δὲ ἀνατεταμένος, τὴν ἑξουσίαν μηνύει τὴν βασιλικὴν τοῦ Κυρίου· εἰ γε ἡ κεφαλὴ τῆς Βακχησίας δὲ Σωτῆρ. Σημεῖον γοῦν τὴν τιγμονικωτάτης ἀρχῆς δὲ πλος δὲ ὑπὲρ αὐτῆν· ἀλλως τε ἀκηκόαμεν, ὡς εἰρηται, καὶ τοῦ Χριστοῦ κεφαλὴ δὲ Θεός, καὶ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ναὶ μήν το μὲν περιστήθιον, ἐκ τε ἐπωμίδος, ἡ ἐστὶν ἐργου σύμβολον, ἐκ τε τοῦ Λογίου· τὸν Λόγον δὲ τοῦτο αἰνίσσεται, φυσικὴν, καὶ ἐστὶν οὐρανοῦ εἰκὼν, τοῦ Λόγου γενομένου, τοῦ ὑποκειμένου τῇ κεφαλῇ τῶν πάντων τῷ Χριστῷ, κατὰ τὰ αὐτά καὶ ὡσαύτως κινούμενα. Οἱ οὖν (91) ἐπὶ τῆς ἐπωμίδος σμαράγδου φωτεινοὶ λίθοι, ἥλιοι καὶ σελήνην μηνύουσι, τοὺς συνεργοὺς τῆς φύσεως. Χειρὸς δὲ, οἵμαι, δῶμας ἀρχῆς. Οἱ δὲ ἐπὶ τῷ στήθει (92) τέτραχα τεταγμένοι δύοδεκα τὸν ζωδιακὸν διαγράφουσιν ἡμέν κύκλον κατὰ τὰς τέσσαρας τοῦ ἑτούς τροπάς. Ἀλλως τε ἐχρήν τῇ κεφαλῇ τῇ Κυριακῇ (93), νόμον μὲν καὶ προφῆτης, **¶** Luc. iv, 19. [¶] Ephes. v, 25. [¶] I Cor. xi, lxi, 2; **¶** **¶**

καὶ σελήνην. Primum smaragdi duo rotundi humerales indicant, ut quidam existimant, solem et lunam, illum diei, hanc noctis præsidem.

(92) *Oι οὐρ.* Philo ejusdem libri pag. 672: Ἔπειθ' οἱ κατὰ στέρνα δύοδεκα λίθοι ταῖς χροαῖς οὐχ δημοιοι, διανεμηθέντες εἰς τέτταρας στήχους ἐπὶ τριών, τίνος ἐπέρου δέγιματ' εἰσὶν, ἢ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου; καὶ γάρ οὗτος, τετραχῇ διανεμηθεὶς, ἐκ τριῶν ζωδίων τὰς ἐτησίους ὥρας ἀποτελεῖ, ξαρ, θέρος, μετάπων, χειμῶνα, τροπάς τέτταρας, ὡς ἐκάστης δρος τρία ζώδια. Prælerea in pectore duodecim gemmas discolores, ternas distribuitur in quatuor ordines quid aliud significant, quam zodiacum circulum? nam et hic in quatuor partes et ternis signis constantes dividitur, atque ita horas anni conficit, ver, aestatem, autumnum, hiemem, mutationesque quatuor, quarum singulas tria signa determinant. Paria dicit in libro *De monarchia*, p. 825, 824.

(93) Τῇ κεφαλῇ τῇ Κυριακῇ. Nempe capiti Christi, quod *Pileus* significabat, subjacere vult auctor legem et prophetas, quæ gemmæ pectorales pileo quodammodo subiectæ innuebant.

τας ὅποκεισθαι, δι' ὧν οἱ δίκαιοι μηνύονται καθ' ἡκατέρας τὰς Διαθήκας. Προφήτας γάρ ἄμα καὶ δικαίους είναι τοὺς ἀποστόλους λέγοντες, εἴναι αὐτοῖς πάντων ἀντίον τὸν Ἀπόστολον τοῦ Κύριου Πτερύματος. Οὐσπερ δὲ ὁ Κύριος ὑπεράνω τοῦ κόσμου πάντος, μᾶλλον δὲ ἐπέκεινα τοῦ νοητοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἐν τῷ πετάλῳ Ἕγγραπτον διοματίνων (95) πάσης ἀρχῆς καὶ ἔξουσίας είναι τῇξινται· Ἑγγραπτον δὲ διά τε τὰς ἐντολὰς τὰς ἕγγραφους, διά τε τὴν αἰσθητὴν παρουσίαν (96). Ὁνομα δὲ εἰρήται Θεοῦ· ἐπει, ὡς βλέπει (97) τοῦ Πατρὸς τὴν ἀγαθότητα δὲ Υἱὸς, ἐνεργεῖ δὲ Θεὸς Σωτῆρος κεκλημένος, ἡ τῶν δλων ἀρχή· ήτις ἀπεικόνισται μὲν ἐν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀδράτου πρώτη καὶ πρὸ αἰώνων, τετύπωκε δὲ τὰ μεθ' ἔκατην ἀπαντα γενόμενα. Ναὶ μήν τὸ λόγειον τὴν προφητείαν τὴν βιωσαν τῷ Λόγῳ καὶ κηρύσσουσαν, καὶ τὴν χρίσιν τὴν ἐσομένην δηλοῖ· ἐπει δὲ αὐτὸς ἐστι Λόγος δὲ προφητεύων, χρίσιν τε ἄμα καὶ διαχρήσιν ἔκαστα. Φασὶ δὲ καὶ τὸ ἐνδυμα τὸ ποδῆρες τὴν κατὰ σάρκα προφητεύειν οἰκονομίαν, δι' ἣν προσεχέστερον εἰς κόσμον ὥρθη. Ταύτη τοι ἀποδοῦς (98), τὸν ἡγιασμένον χιτῶνα δὲ ἀρχηρεύεις, (κόσμος δὲ καὶ ἡ ἐν κόσμῳ κτίσις ἡγιασται πρὸς τοῦ καλὰ συγκαταθεμένου (99) τὰ γινόμενα·) λόγεται, καὶ τὸν δλον ἐνδύεται ἄγιον ἀγίου ὡς εἰπεν χιτῶνα, τὸν συνεισιόντα εἰς τὰ ἀδυτα αὐτῷ· ἐμοὶ δοκεῖν ἐμφανῶν τὸν Λευτῆν καὶ Γνωστικὸν, ὡς ἀν τῶν δλῶν ιερέων ἀρχοντα (ῦδατι ἀπολελουμένων ἐκείνων καὶ πίστιν ἐνδεδυμένων μόνην, καὶ τὴν ἰδίαν ἐκδεχομένων μονήν), αὐτὸν διαχρίναντα τὰ νοητὰ τῶν αἰσθητῶν, κατ' ἐπανάβασιν τῶν δλῶν ιερέων σπεύδοντα ἐπὶ τὴν τοῦ νοητοῦ διόδον, τῶν τῇδε ἀπολούεσθαι, οὐκέτι ὕδατι, ὡς πρότερον, ἐκαθαίρετο, εἰς Λευτίκην ἐντασσόμενος φυλήν. Ἀλλ ήδη τῷ Γνωστικῷ λόγῳ καθαρὸς μὲν τὴν καρδίαν πᾶσαν, κατορθώσας δὲ εὑ μάλι καὶ τὴν πολιτείαν ἐπ' ἀκρων (1) παρὰ τοῦ ιερέως ἐπὶ μείζον αὐξήσας, ἀτεχνῶς ἡγνισμένος καὶ λόγῳ καὶ βίᾳ ἐπενδυσάμενος τὸ γάνωμα τῆς ὁδῆς, τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου καὶ τελείου ἀνδρὸς τὴν ἀπόρρητον κληρονομίαν ἀπολαβών, ἢν δρθαλμὸς οὐκ εἰδεῖ, καὶ οὐκ οὐκ ἡκουσε, καὶ ἐπὶ καρδιαν ἀνθρώπου οὐκ ἀρέβῃ· οὐδὲς καὶ φίλος γενόμενος, πρόσωπος (2) ήδη πρὸς πρόσωπον ἐμπίπλαται τῆς ἀκορέστου θεωρίας. Οὐδὲν δὲ οἶον αὐτοῦ ἐπακοῦσαι τὸν Λόγου, πλείστα τὸν νοῦν διὰ τῆς Γραφῆς ἐνδι-

A Christo¹¹, ut quod similiter et eodem modo moveatur. Lucidæ vero smaragdi gemmæ, quæ sunt in superhumerali, significant solem et lunam, qui sunt adjutores naturæ. Manus autem, ut opinor, principium est humerus. Duodecim autem illæ, quæ sunt in quatuor ordinibus locatæ super pectus, describunt nobis circulum zodiacum, convenienter quatuor anni conversionibus. Et alioqui oportebat **B** capiti Dominico legem quidem subjici et prophetas, propterea quod justi significantur in utrisque Testamentis. Prophetas enim simul et justos dicentes esse apostolos, recte dixerimus, cum unus et idem sanctus Spiritus operetur per omnes¹². Quomodo autem Dominus est supra mundum universum, atque adeo ultra mundum, qui percipitur intelligentia; ita etiam nomen, quod inscriptum est in lamina, dignum fuit habitum, quod esset super omnem principatum et potestatem. Inscriptum est autem, ut significaret præcepta mandata litteris, et sensilem præsentiam. Dictum est autem nomen Dei, quoniam sicut Filius aspicit bonitatem Patris, ita operatur Deus Servator, vocatus universorum principium, quod ex Deo quidem invisibili, imago effectum est primum, et ante sæcula. Formavit autem omnia quæ post se facta sunt. Jam vero Logium prophetiam, quæ per Logon clamat et prædicat, et futurum judicium significat. Nam idem est Logos, qui simul prædictit, et judicat, et singula discernit. Aliunt autem indumentum, vestem, inquam, talarem, prædicere carnis susceptæ dispensationem, per quam in mundo visus est propinquius. Ea certe ratione sanctificatam exuens pontifex tunicam (mundus autem, et, quæ est in mundo, creatura, sanctificata est ab eo, qui quæ facta sunt bona simul composuit) lavatur, et induitur aliam sanctam sancti, ut ita dicam, tunicam, quæ una cum eo ingreditur in adytum, ostendens, ut mihi videatur, levitatem, et Gnosticum, utpote aliorum sacerdotum principem (cum illi quidem aqua sint abluti, et sola fide induti, et propriam expectent mansionem), postquam ea, quæ percipiuntur intelligentia, discrēvit a sensilibus, superatis aliis sacerdotibus, contendentem ad pervadendum id, quod percipitur intelligentia, ab iis, quæ hic sunt, elui, non amplius aqua emundatum, ut prius, cum in tribus leviticis

P P. 669 ED. POTTER, 565 ED. PARIS. ¹¹ I Cor. xi, 3; Ephes. v, 23. ¹² I Cor. xii, 11.

(94) Ἔρστ. Respicit I Cor. xii, 11: Πάντα δὲ ταῦτα ἐπεργεῖ τὸ ἐτὸν καὶ τὸ αὐτὸν Πτερύμα.

(95) Υπερόβω. Respiceret videtur Philip. ii, 9.

(96) Αἰσθητὴν παρουσίαν. Scilicet τὴν εἰς σαρκὶ παρουσίαν, seu Christi in carne præsentiam.

(97) Ως βλέπει. Respicit Joan. v, 9: Οὐδὲν δύναται Υἱὸς κοιτεῖν αὐτὸν οὐδὲν, ἐτὸν μὴ τι βλέπῃ τὸν Πατέρα κοιτῶντα· ἀ τὸν ἄντερος κοιτῆντα, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὅμοιῶς κοιτεῖ, etc. Coloss. i, 15, 16: Οὐς ἀστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ δοράτου, πρωτότοκος καὶ τὸ πατέρα· διὸ τὸν αὐτὸν ἐκτισθῇ τὰ κάρτα, etc.

(98) Ἀκοδύς. Astipulatur Clemens Judæorum sententiae, qui vestes a summo sacerdote die expiationis induit solitas a communione ejusdem amictu

D distinguunt, moti verbis ultimis 23 vers. Levit. xvi: Relinquit illas ibi. Lowth.

(99) Συγκαταθεμένον. Interpres, simul composuit, perperam. Vertendum fuerat, amuit; respicit enim Gen. i, 31: Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ κάρτα δύο ἐποιησε, καὶ ἴδον καλὰ λευκά. Sensus igitur, mundum, et omnes, quæ in eo sunt, creaturas, sanctificata suisse a Deo, qui ea bona esse annuit et prouuntiavit.

(1) Ἐπ' ἀκρων. Επ' ἀκρων agnoscit etiam Hieron. versio, in extremit. SILBURG.

(2) Πρόσωπον. Respicit I Cor. xiii, 12: Βλέπομεν τὸν ἄντερ δι' ἐσόπτερον τὸν αἰρίγματι, τὸν δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.

referretur ordinem. Sed cum jam verbo Gnostico **A** δόντος λέγει γάρ ἄδε· Καὶ ἐκδύσεται (3) τὰν στολὴν τὴν λιτῆν, οὐρὴν ἐρδεδύκει εἰσπορευόμενος εἰς τὰ ἄτα· καὶ ἀποθήσει αὐτὴν ἑκεῖ, καὶ λούσεται τὸ σῶμα αὐτοῦ ὑδατὶ ἐν τόπῳ ἀτίφῳ, καὶ ἐκδύσεται τὴν στολὴν αὐτοῦ. "Ἄλλως δ', οἶμαι, ὁ Κύριος ἀποδύεται τε καὶ ἐνδύεται, κατιών εἰς αἰσθησιν· ἄλλως δ' οὐτοῦ πιστεύσας ἀποδύεται! (4) τε καὶ ἐπενδύεται, οὐς καὶ ὁ Ἀπόστολος ἔμηνεσε, τὴν ἡγασμένην στολὴν. Ἐντεῦθεν κατέλειπεν τοῦ Κυρίου ἀρχιερεῖς ἀπὸ τῆς ἀγιασθείσης ἥροντο φυλῆς οἱ δοκιμώτατοι, καὶ οἱ εἰς βασιλεῖαν καὶ οἱ εἰς προφητείαν ἐκλεκτοὶ ἐξῆλοντο.

B δόντος λέγει γάρ ἄδε· Καὶ ἐκδύσεται (3) τὰν στολὴν τὴν λιτῆν, οὐρὴν ἐρδεδύκει εἰσπορευόμενος εἰς τὰ ἄτα· καὶ ἀποθήσει αὐτὴν ἑκεῖ, καὶ λούσεται τὸ σῶμα αὐτοῦ ὑδατὶ ἐν τόπῳ ἀτίφῳ, καὶ ἐκδύσεται τὴν στολὴν αὐτοῦ. "Άλλως δ', οἶμαι, ὁ Κύριος ἀποδύεται τε καὶ ἐνδύεται, κατιών εἰς αἰσθησιν· ἄλλως δ' οὐτοῦ πιστεύσας ἀποδύεται! (4) τε καὶ ἐπενδύεται, οὐς καὶ ὁ Ἀπόστολος ἔμηνεσε, τὴν ἡγασμένην στολὴν. Ἐντεῦθεν κατέλειπεν τοῦ Κυρίου ἀρχιερεῖς ἀπὸ τῆς ἀγιασθείσης ἥροντο φυλῆς οἱ δοκιμώτατοι, καὶ οἱ εἰς βασιλεῖαν καὶ οἱ εἰς προφητείαν ἐκλεκτοὶ ἐξῆλοντο.

CAPUT VII.

Ægyptios itidem res sacras per symbola et enigmata repræsentasse.

Unde etiam *Ægyptii* non quibuslibet ea, quae erant apud ipsos, committebant mysteria: neque rerum divinarum cognitionem deferebant ad profanos; sed ad eos solos qui erant ad regnum preventuri, et ex sacerdotibus iis, qui judicati fuerant probatissimi, et educatione, et doctrina, et genere. Ergo quod attinet ad occultationem, sunt *Hebraicis similia Ægyptiorum ænigmata*. Ex *Ægyptiis* alii quidem in navigio, alii vero super crocodilo solem describunt. Significant autem, quod sol per aerem dulcem et humidum ingrediens, gignit tempus, quod ænigmatice significat erocodilus per quamdam aliam sacerdotalem historiam. Porro

"Οὐεν καὶ Αἰγύπτιοι οὐ τοῖς ἐπιτυχοῦσι τὰ παρὰ σφίσιν ἀντιθέντο μυστήρια, οὐδὲ μὴν βεβήλωις τὴν τῶν θεῶν εἰδόσιν ἔξεφερον, ἀλλ' ή μόνοις γε τοῖς μέλλουσιν ἐπὶ βασιλείαν προσέναι, καὶ τῶν ἱερέων τοῖς κριθεῖσιν εἶναι δοκιμωτάτοις ἀπὸ τε τῆς τροφῆς, καὶ τῆς παιδείας, καὶ τοῦ γένους. Ομοια γοῦν τοῖς Ἐβραϊκοῖς κατά γε τὴν ἐπίκρυψιν καὶ τὰ τῶν Αἰγυπτίων αἰνίγματα. Αἰγυπτίων (5) οἱ μὲν ἐπὶ πλοίου, οἱ δὲ ἐπὶ χροκοδείλου τὸν ἥλιον δεικνύουσι. Σημαίνουσι δὲ, ὅτι δὲ ἥλιος, δι' ἀέρος γλυκεροῦ καὶ ὑγροῦ τὴν πορείαν ποιούμενος, γεννᾷ τὸν χρόνον. θν αἰνίζεται δὲ χροκοδείλος, διά τινα δύλτην ἱερατικὴν ιστορίαν. Ναὶ μὴν (6) καὶ ἐν Διοσπόλει τῆς Αἰ-

P. 670 ED. POTTER, 565 ED. PARIS. ⁽¹⁾ I Cor. ii, 9. ⁽²⁾ I Cor. xiii, 12. ⁽³⁾ Levit. xvi, 23, 24.

(3) *Kai* ἐκδύσεται. Hæc in Latina vulgata habentur Levit. xvi, 25: *Depositis vestibus quibus prius induitus erat, cum intraret sanctuarium, relietisque ibi, lavabit carnem suam in loco sancto, indueturque vestibus suis.* At in Graeco LXX omnia ut apud Clementem, hoc excepto, εἰσπορευόμενος εἰς τὰ ἄτα. Clementis Antuerpiensis editio, εἰσπορευόμενος αὐτὸς εἰς τὸ ἄτον. Romana recensio, εἰσπορευόμενος αὐτὸν εἰς τὸ ἄτον. **COLLECT.**

(4) Ἀποδύεται. Respicere videtur II Cor. v, 2, 3, 4, unde corpus, quod Apostolus σκῆνος, noster στολὴν vocat.

(5) *Αἰγυπτιῶν.* Paria sunt quæ dicit Eusebius *Preparationis evangelicæ* lib. iii, cap. 11: "Ἡλιον δὲ σημαίνουσι ποτε μὲν δι' ἀνθρώπου ἐπιδεηρχότους πλοίου, ἐπὶ χροκοδείλου κειμένου. Δηλοὶ δὲ τὸ μὲν πλοίον τὴν ἐν ὑγρῷ κίνησιν, δὲ χροκόδειλος, πότιμον ὕδωρ, ἐν ᾧ φέρεται δὲ ἥλιος. Εσημαίνετο τοίνου δὲ ἥλιος, δι' ἀέρος ὑγροῦ καὶ γλυκεός τὴν περιπλόσιν ποιεῖσθαι. Quorum verborum pars prior Clementis auctoritate, sensu etiam exigente, hoc modo scribi debet: "Ἡλιον δὲ σημαίνουσι, ποτὲ μὲν δι' ἀνθρώπου ἐπιδεηρχότους πλοίου, ποτὲ δὲ ἐπὶ χροκοδείλου κειμενοι. Idem aliquando solem hominis navem concidentis, aliquando crocodilum impositi symbolo representant: ac navigium quidem, motum in humida mollique regione significat: crocodilus vero, aquam ad bibendum facilem, per quam sol feratur. Itaque per humidum ac suarem aeren solis conver-

sionem fieri, declarare voluerant.

(6) *Nai* μήν. J. Pierius Valerianus lib. xxxi Hieroglyphicorum: Ut vero scripturæ hieroglyphicæ speciem aliquam oculis subjiciamus, in Sa pro vestibulo templi, quod Palladi dedicatum erat hujusmodi argumentum: Infans, senex, accipiter, inde mox piscis, postremoque omnium fluvialis equus: quod humanæ fragilitatis conditionem indicat a pueritia vergentis in senium, ac iterum reperascentis, accipiter vero Deum, ac perinde amorem, quodque in nobis divinum est. Piscis, onium simul atque mortem, propter mare, quod exitium ac perniciem appellabant. Equus vero fluvialis impudentem violentiam notabat, ut qui nec patri quidem parcat suo, verum eum interficit, ut matris ipse connubio potiatur, et pro dissidio ponitur, quod in duobus contrariis elementis vivit; atque ita propemodum concors ea discordia, quæ corporum temperaturam constituit, cum dissidere penitus cœperit, mors inde sequatur necesse est. Sic ergo hæc interpretatur Valerianus: Nasimur, Senecimus, Vivimus, Morimur, Naturæ dissidio. Atqui in singulorum interpretatione convenient cum Clemente, quanquam non erocodilum, ut ille, sed hippopotamum insculptum fuisse velit, et in diversa Ægypti urbe. Quod vero ait, pro vestibulo templi, facit ut videatur hic fuisse vertendum, non, in aede sacra quæ vocatur Pylon, est enim Graece, ἐπὶ τοῦ ἵερου καλουμένου πλῶνος, sed, in vestibulo quod sacrum dicitur. **COLLECT.**

γέπτου ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ καλουμένου πυλῶνος, διατετύ-
πωται παιδίον μὲν, γενέσεως σύμβολον, φθορᾶς δὲ δέ
γέρων· Θεοῦ (7) τε αὐτὸν ἵεραξ, ὡς δὲ ἰχθύς (8) μί-
σους· καὶ κατ' ἄλλο πάλιν σημαινόμενον δὲ κροκό-
δειος ἀναιδεῖας. Φαίνεται τοίνυν συντιθέμενον τὸ
πᾶν σύμβολον δῆλωτικὸν εἶναι τοῦδε· Ὁ γιρόμερος (9)
καὶ ἀπογερόμερος, θεός μισεῖ ἀναιδεῖαν. Τά
τε ὅτα καὶ τοὺς ὄφθαλμοὺς (10) οἱ δημιουργοῦντες
τεῖλης τιμίας καθιεροῦσι, ἵστοις θεοῖς ἀνατιθέντες
εἰς τοὺς νεώς· τούτῳ δήπου αἰνισσόμενοι, ὡς πάντα
θεός ὄρφα καὶ ἀκούει. Πρὸς τοῦτο ἀλκῆς (11) μὲν
καὶ ρύμης σύμβολον αὐτοῖς δέλεων· ὕστερον δέ τις
τε αὐτῆς, καὶ γεωργίας, καὶ τροφῆς, δὲ βοῦς· ἀν-
δρεῖας τε καὶ παρθένοις δὲ ἴππος· ἀλκῆς τε αὖτις
συνέστεις ἡ σφῆτης, τὸ μὲν σώμα πᾶν λέοντος, τὸ πρόσ-
ωπον δὲ ἀνθρώπου ἔχουσα. Ὅμοιώς τε τούτοις σύνε-
σιν καὶ μνήμην, καὶ χράτος, καὶ τέχνην δὲ ἀνθρωπος
αἰνισσόμενος, τοῖς Ἱεροῖς πρὸς αὐτῶν ἐγγέλυφεται.
Ἡδη δὲ καὶ ταῖς καλουμέναις παρ' αὐτοῖς κωμα-
σίαις (12), τῶν θεῶν χρυσᾶ ἀγάλματα, δύο μὲν κύ-
νες, ἔνα δὲ ἵεραξ, καὶ ἕιν μίλαν περιφέρουσι· καὶ
καλούσι τὰ τέσσαρα τῶν ἀγαλμάτων εἴδωλα, τέσσαρα
τράμματα· εἰσὶ γοῦν οἱ μὲν κύνες σύμβολα τῶν
διείν τημισφαιρίων, οἵον περιπολούντων καὶ φυλα-
σόντων· δὲ ἵεραξ ἥλιος (13)· πυρώδης γάρ καὶ
ἀναιρετικός· αὐτίκα τὰς λοιμικὰς νόσους ἥλιψ (14)
ἀνατιθέσιν· ἡ δὲ ἕινις σελήνης· τὰ μὲν σκιερὰ τῷ
μέλανι (15), τὰ δὲ φωτεινὰ τῷ λευκῷ τῶν πτήλων
εἰκαζόντων. Εἰσὶ δὲ οἱ τοὺς μὲν τροπικοὺς πρὸς τῶν
κυνῶν μηνύεσθαι βούλονται, οἱ δὲ διαφυλάσσουσι· καὶ
πυλωροῦσι τὴν ἐπὶ νότον καὶ δρόκτον πάροδον τοῦ
ἥλιου. Τὸν δὲ Ισημερινὸν, ὑψηλὸν δύτα καὶ διακεκαυ-
μένον, δὲ ἵεραξ δηλοῖ, καθάπερ ἡ ἕινις τὸν λοξὸν·
ἄριθμοῦ γάρ ἐπινοίας καὶ μέτρου μάλιστα τῶν ζώων

A autem Diospoli quoque, quæ est urbs Ægypti, in
æde sacra, quæ vocatur Pylon, expressus est puel-
lus, signum generationis; senex vero, interitus; et
rursus Dei symbolum, accipiter, ut pisces symbolu-
m odii. Et in alio rursus significato, crocodilus
est signum impudentiæ. Videtur ergo universum
hoc symbolum simul positum hoc significare: O
qui nascimini et interitis, Deus odio habet ✕ im-
pudentiam. Et aures et oculos fabricantes ex materia
pretiosa, consecrant, diis in templis dedicantes,
hoc utique tacite significantes, quod Deus omnia
videt et audit. His accedit, quod roboris quidem
et fortitudinis signum est eis leo; sicut certe et
ipsius terræ, et agriculturæ, et alimenti, est bos;
fortitudinis et libertatis, equus; roboris autem
B rursus cum ingenii solertia, sphinx, quæ totum
quidem corpus habet leonis, faciem autem hominis.
His quoque similiter, ingenii solertia, et memo-
riam, et potentiam, et artem homo significans, ab
eis in templis insculpitur. Jam vero in iis quoque,
quæ ab ipsis vocantur deorum κωμαστæ, aureas
imagines, duos quidem canes, unum autem accipi-
trem, et ibi unam circumferunt: et quatuor ima-
ginum simulacra, vocant quatuor litteras. Atque
duo quidem canes sunt symbola duorum hemi-
sphæriorum, ut quæ circumneant et custodiant: ac-
cipiter vero, solis; est enim igneus, et qui vim
habet interimendi: pestilentes itaque morbos soli
attribuunt. Ibi autem, luna; umbrosa nigris, lu-
cida albis plumis assimilant. Sunt autem, qui vo-
lunt quidem tropicos significari a canibus, qui
custodiunt, et instar janitorum observant acces-
sum solis ad austrum et septentrionem; æquino-
ctiale autem, qui est altus et perustus, significat

P. 671 ED. POTTER, 567 ED. PARIS.

(7) Θεοῦ. Horus Apollo lib. 1: Ήδην βουλήμενοι
σπητῆναι... ἵεραξ ζωγραφοῦσι... διὰ τὸ πολύγονον
εἶναι τὸ ζῶον καὶ πολυχρόνιον. *Deum cum volunt
significare, accipitrem pingunt: quod secundum sit
et diurna ritus hoc animal.*

(8) Ὁ ἰχθύς. Scribendum ἰχθύς in sing. numero.

(9) Ὁ γιρόμερος. Forte ὡς γινόμενοι, compellati-
tive scilicet, *O vos, qui nascimini et defungimini.*
S. T. B.

(10) Τοὺς ὄφθαλμούς. Diodorus Siculus, Bibli-
otheca historica lib. iii: 'Ο δὲ ὄφθαλμὸς δίκης τη-
ρητῆς. *Oculus autem est iustitiae servator.*

(11) Ἀλκῆς. Horus lib. 1, cap. 18: 'Ἀλκήν δὲ
γράποντες, λέοντος τὰ ἐμπροσθεν ζωγραφοῦσι, διὰ τὸ
εὐσθενέστερα αὐτῷ ὑπάρχειν τῷτο τὰ μέλη τοῦ σώ-
ματος. *Hobus notantes, leonis anteriora membra pin-
gunt, quod habet ei ex toto corpore robustissima sunt.*

(12) Κωμασίαις. Conf. quæ de hac voce adnotat

Nicolaus Caussinus, in libro *De symbolica Ægyptio-*

rum sapientia, p. 207, 208.

(13) Ἡλίου. Horus lib. 1, de accipitre agens, ait:
Δοκεῖ καὶ ἥλιον εἴδωλον ὑπάρχειν παρὰ πάντα τὰ πε-
τεῖνά πρὸς τὰς αὐτοῦ ἀκτίνας ὄξυωπον· ἀφ' οὗ καὶ
οἱ ιατροὶ πρὸς ταῖς τῇ ἵεραξ βοτάνῃ
χρωνται· ὅθεν καὶ τὸν ἥλιον, ὡς κύριον δύτα
δράστας, ξερὸς ὅτε ἵεραξόρφον ζωγραφοῦσιν. *Solis
præter cæsteras volucres simulacrum esse videtur, ut-
pote qui defixis in ejus radios oculis intueatur. At-
que hinc est, quod medici ad sananda oculorum vitia*

*hieracia herba utuntur. Inde etiam fit, ut solem,
tanquam visus auctorem et dominum, accipitris forma
pingant.*

(14) Ἡλίου. Heraclitus Ponticus lib. De allegoriis
Homericis ait: Αἱ λοιμικαὶ νόσοι τὴν μεγίστην ἔχουσι
τῆς φορδες πρόσφατον πρὸς τὸν ἥλιον. *Pestilentibus
morbis præcipua corruptionis causa in sole sita est.*
Proinde vult Homerum Apollini auctori pestem,
qua Græci laborarunt, tribuisse in *Iliad.* A.

(15) Τῷ μέλαινι, Hæc explicabit Aristoteles Histor.
an. lib. ix, c. 27: Αἱ δὲ ἕινες, αἱ ἐν Αἰγύπτῳ, εἰσὶ
μὲν διτταὶ· αἱ λευκαὶ αὐτῶν, αἱ δὲ μέλαιναι· Ἐν μὲν
οὐν τῇ ἀλλῃ Αἰγύπτῳ αἱ λευκαὶ εἰσὶ, πλὴν ἐν Πηλου-
σίῳ οὐ γίνονται· αἱ δὲ μέλαιναι εἰν τῇ ἀλλῃ Αἰγύπτῳ
οὐκ εἰσὶ, εἰν Πηλουσίῳ δὲ εἰσὶ. *Ibis Ægypti duplice
genere distinguuntur; sunt enim aliæ candidæ, aliæ
nigrae. Candidæ apud Pelusium tantum non sunt,
cum in reliqua tota Ægypto habeantur. Nigræ contra,
apud Pelusium tantum, in cæstera Ægypto nullæ.*
Similiter Plinius, Nat. hist. lib. x, cap. 30: *Ibis
circa Pelusium tantum nigra est, cæstera omnibus lo-
cis candida. Elianus autem loquitur, ac si eadem
Ibis utrasque, nigras et albas pennas haberuit,*
*Hist. animal. lib. x, cap. 30, ubi narrat, Ibis Mer-
curio sermonis parenti in amore esse, quod ser-
monis speciem quamdam præbeat, namque ejus
nigrae pennæ cum tacito et nondum emissso sermone,
candidæ cum prolato, quique internos sensus enuntiat,
conserri possunt.*

accipiter, sicut ibis obliquum seu signiferum. Numiri enim inventionis et mensuræ, maxime ex animalibus, ibis videtur principium præbuisse Ägyptiis, sicut ex circulis obliquis.

CAPUT VIII.

Apud varios, præsertim poetas et philosophos, non minus quam apud sacros scriptores, usus receptum suisse res sacras symbolice representare.

Sed enim non solum qui ex Ägyptiis vi ratione plurimum valuere, sed ex aliis quoque barbaris ii, qui erant dediti studio philosophia, symbolicum genus sunt consecutati. Aliunt quidem certe Idanthuram quoque Scytharum regem, ut refert Pherecydes Syrius, Dario, qui Istrum trajecerat, bellum minantem, symbolum misisse pro litteris, murem, ranam, avem, jaculum, aratum. Cum autem de his, ut ~~ix~~ erat consentaneum, exorta esset dubitatio, Orontopagas quidem tribunus militum, dicebat eos tradituros imperium, conjectans ex mure quidem, habitationes; ex rana autem, aquas; ex ave vero, aerem; ex jaculo autem, arma; ex arato vero, regionem. Xiphodres autem contra est interpretatus. Dicebat enim: « Nisi tanquam aves evolaverimus, aut tanquam mures terram, vel tanquam ranæ aquam subierimus, illorum tela non effugiemus: non sumus enim domini regionis. » Anacharsin quoque Scytham dicit dormientem, sinistra quidem continuisse pudenda; os autem dextera, significantem oportere quidem utrumque, sed majus esse, linguam cohibere, quam voluptatem. Et quid opus est, ut in barbaris referendis immorer, cum liceat ostendere ipsos Græcos valde esse usos occultatione? Androcydes certe Pythagoricus litteras, quæ vocantur Ephesiæ, vulgo autem valde sunt celebres, dicit locum tenere symbolorum: significare autem ~~ix~~coniam quidem tenebras; eas enī non habere umbras: ~~ix~~coniam autem, lucem; quoniam illustrat umbram: ~~ix~~lumen autem,

* P. 672 ED. POTTER, 568 ED. PARIS.

(16) *Ιδανθούρας τῶν Σκ. β.* Non minus concinnum, τὸν Σκυθῶν βασιλέα, ut articulus feratur ad remotius nomen. Meminit autem illius symbolicæ legationis etiam Herodotus lib. iv, pag. 167, et Athenæus lib. viii, p. 166. H. SYLB.—Porro regem hunc Herodotus Indathyrsum vocat lib. iv, c. 127. Indathyrsam Plutarchus lib. *De communib[us] notiōnib[us], adv. Stoicos.*

(17) *Olaς εἰκός.* Ms. adverbialiter οὐα εἰκός, ut verissime est. SYLB.

(18) *Ἀράχαρσις.* Laertius lib. i, segm. 104. *De Anacharside*, hæc scribit: Ἐπιγράφεται δὲ αὐτοῦ ταῖς εἰκόσι, γλώσσης, γαστρός, αἰδοῖων κρατεῖται. Inscribitur autem ipsius imaginibus, linguam, ventrem, pudenda continere. Plutarchus lib. *De garrulitate*: Ἀνάχαρσις, ἔστιαθεις παρὰ Σδωνι, καὶ κοιμώμενος ὥσθι τὴν μὲν ἀριστερὰν γείρα τοῖς μορφοῖς, τὴν δὲ δεξιὰν τῷ στόματι προσκειμένην ἔχων. Ἑγχρατεστέρου γάρ φετοχαλινοῦ δεῖσθαι τὴν γλώσσαν. *Anacharsis conviūio acceptus apud Solonem, dor-miensque conspectus est*, sinistram quidem manum pudendis, dextram ori applicuisse: *sortiori enim freno putabat indigere linguam.*

(19) *Ἐρδιατρόβειν.* Post hoc verbum subaudendum χρή, χρέα, vel simile quid. Ad sequentia quadrant, quæ de Alexarchi Uranopoli narrantur ab

‘Αλλὰ γάρ οὐ μόνον Αἰγυπτίων οἱ λογικώτατοι, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων, οἵσι φιλοσοφίας ὠρέχθησαν, τὸ συμβολικὸν εἶδος ἐξῆλωσαν. Φασὶ γοῦν καὶ Ιδανθούραν τὸν Σκυθῶν βασιλέα (16), ὃς ιστορεῖ Φερεκύδης ὁ Σύριος, Δαρείψ διαβάντι τὸν Ἰστρόν, πολεμον ἀπειλοῦντα, πέμψαι σύμβολον ἀντὶ τῶν γραμμάτων, μῦν, βάτραχον, δρυιθόν, διστόν, ἄροτρον. Ἀπορίας δὲ οὖσης, οἵσι εἰκός (17), ἐπὶ τούτοις, Ὁροντοπάγας μὲν ὁ χιλιαρχὸς Ἐλεγε, παραδώσειν αὐτοὺς τὴν ἀρχήν τεχμαϊρόμενος ἀπὸ μὲν τοῦ μυδὸς τὰς οἰκήσεις, ἀπὸ δὲ τοῦ βατράχου τὰ θύσατα· τὸν δέρα τε ἀπὸ τῆς δρυιθός· καὶ ἀπὸ τοῦ διστοῦ τὰ δηλα· ἀπὸ δὲ τοῦ ἄροτρου τὴν χώραν. Σιφόδρης δὲ ἔμπαλιν ἡμίμηνευσεν· ἕφασκε γάρ, « Ἔδει μή ὡς δρυιθές ἀναπτῶμεν, ή ὡς μῆνες κατὰ τῆς γῆς, ή ὡς οἱ βάτραχοι καθ’ ὄντας δύωμεν, οὐκ ἀν φύγοιμεν τὰ ἔκεινων βέλη· τῆς γάρ χώρας οὐκ ἐσμὲν κύριοι. » Ἀνάχαρσιν (18) τε τὸν Σκύθην φησὶ καὶ αὐτὸν κοιμώμενον κατέχειν τῇ μὲν λαιφὶ τὰ αἴλού, τῇ δεξιῇ δὲ τὸ στόμα· αἰνιττόμενον, δεῖν μὲν ἀμφοῖν, μείζον δὲ εἶναι γλώττης κρατεῖν ή ἡδονῆς. Καὶ τοιούτοις τοὺς βαρβάρους ἐνδιατρίβειν (19), ἐξὸν αὐτοὺς τὸν Ἑλληνας σφόδρα τῇ ἐπικρύψῃ κεχρημένους παραστῆσαι; Ἀνδροκύδης γοῦν ὁ Πυθαγορικὸς τὰ Ἐφέσια καλούμενα (20) γράμματα, ἐν πολλοῖς δὴ πολυθρύλλητα δυτα, συμβόλων ἔχειν φησὶ τάξιν· σημαίνει δὲ δοκιοι μὲν τὸ σκότος· μή γάρ ἔχει τοῦτο σκιάν· γῶς δὲ κατάσκιοι, ἐπεὶ καταγάζει τὴν σκιάν· μὲν τέ ἔστιν ή γῆ κατὰ ἄρχαλαν ἐπωνυμίαν· καὶ τετράς (21) ὁ ἐνιαυτὸς διὰ τὰς ὥρας· δαμαρι-

Athenæo lib. iii, p. 50; lib. xiii. SYLBURG.

(20) *Τὰ Ἐφέσια καλ.* Ita prius Clemens τῶν Ἐφεσιων λεγομένων γραμμάτων, Strom. I, p. 360, ubi conf. adnotata. Eustathius nominis rationem tradit: Ἐφέσια γράμματα ἐπιδοῖ, δι’ ὧν τινες ἐκ μεγάλων κινδύνων ἐσώθησαν, καὶ ἀγώνας ἐνίκησαν· φωναὶ τινες ἥσαν ἐπὶ στεφάνης, καὶ ζώνης, καὶ τῶν ποδῶν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος αἰνιγματῶδες γεγραμμένα· θύεν καὶ τοῖς ἀσφῶν λαλουμένοις λέγεται: Ἐφέσια γράμματα.

(21) *Καὶ τετράς.* Th. Canterus l. 1, c. 18 Var. lectionum, Ephesiis voces quasdam et notulas magicas suisse docet, quibus utentes in omni negotio superiores evaderent. Hesychius, Ἐφέσια γράμματα ἦν πάλαι, ὑστερὸν δὲ προσθέσαν τινες ἀπάτεων καὶ μᾶλλα. Φασὶ δὲ τῶν πρώτων τὰ ὄνδματα τάδε· δοκι, αἴξ, τέτραξ, δαμναμενές, αἴσιον. In iis quæ sequuntur, Erasmus ait librariorum incuria omissum, quid τέτραξ significaret, id, quod resarcit ex loco Canter. Vide Erasmus, Chil. 2, cent. 8, prov. 49. Suspiciari tamen potes, cum in interpretatione singulorum legas τὸ δὲ αἴξ, αὐτὸς, ac esse hæc duo αἴξ ή γῆ, τέτραξ ἐνιαυτός· nisi malis corrigerem ex Clemente λίξ ή γῆ. Nota item Hesychium tenebras dicere ~~ix~~coniam, luceum ~~ix~~coniam, αἴσιον, ἀληθὲς verum, et Clementem τετράδα dictum pulare anōnum

τεῦς δὲ ὁ ἥλιος, ὁ δαμάζων· τὰ αἰσθά τε ἡ ἀηθῆς. Σημαίνει δὲ ἄρα τὸ σύμβολον, ὃς κεκόσμηται τὰ θεῖα· οἶνον, σκότος πρὸς φῶς, καὶ ἥλιος πρὸς ἐνιαυτὸν, καὶ γῆ πρὸς παντοῖαν φύσεως γένεσιν. Ἀλλὰ καὶ Διονύσιος ὁ Θρᾷξ (22) ὁ γραμματικὸς ἐν τῷ Περὶ τῆς ἑμέστερης τοῦ περὶ τῶν τροχίστων συμβόλου φησὶ κατὰ λέξιν· Ἔσημαιρος γοῦν οὐδὲν λέξεως μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ συμβόλων ἔριοι τὰς πράξεις· διὰ λέξεως μὲν, ὃς ἔχει τὰ λεγόμενα Δελφικὰ παραγγέλματα, τὸ Μηδέτερ ἄγαρ, καὶ τὸ Γρῦθοι σαντόρ, καὶ τὰ τούτοις δημοι· διὰ δὲ συμβόλων, ὃς δὲ τε τροχὸς (23) ὁ στρεψόμενος ἐν τοῖς τῶν θεῶν τεμένεσιν, εἰλκυσμένος παρὰ Αἰγυπτίων· καὶ τὸ τῶν θαλλῶν (24) τῶν διδομένων τοῖς προσκυνοῦσι. Φησὶ γὰρ Ὁρφεὺς δὲ Θρᾷξ·

Θαλλῶν δὲ δύσα βροτοῖσιν ἐπὶ χθονὸς ἔργα μέμηλσεν,
Οὐδέτερ ἔχει μιαρ αἰσθάνεται πρεστήρ, ἀλλὰ κυκλεῖται
Πάντα πέρι· στήριται δὲ καθ' ἐρ μέρος οὐ θέμις
ἐκεῖνον,

Ἄλλ' ἔχει, ὡς ἡρξαρτο, δρόμου μέρος Ισορέκαστος.
Η θαλλοὶ ήτοι τῆς πρώτης τροφῆς σύμβολον ὑπάρχωσιν, ἢ ὅπως ἐπίστωνται οἱ πολλοὶ τοὺς μὲν καρποὺς δὲ ὅλου θάλλειν καὶ αὐξεσθαι διαμένοντας ἐπιπλεῖστον· σφέδες δὲ αὐτοὺς ὀλίγον εἰληχέναι τὸν τῆς ζωῆς χρόνον· τούτου χάριν δίδοσθαι τοὺς θελλούς θούλλονται· τοισὶ δὲ καὶ ἵνα ἐπίστωνται, ὅτι ὡς οὗτοι αὖ καίσονται, οὕτω καὶ τοὺς εἰς τοῦτον τὸν βίον (25) ταχέως ἐκλιπεῖν, καὶ πυρὸς ἔργον γενήσεσθαι. Χρησιμώτατον ἄρα τὸ τῆς συμβολικῆς ἐρμηνείας εἶδος εἰς πολλά, καὶ πρὸς τὴν ὀρθὴν θεολογίαν συνεργοῦν, C καὶ πρὸς εὔσεβειαν, καὶ πρὸς ἐπίδειξιν συνέτεως, καὶ βραχυλογίας ἀσκησιν, καὶ σοφίας ἐνδείξιν· Σαρωνὶ τάρη τὸ χρῆσθαι τῇ συμβολικῇ φράσει, δεκῶς φησιν ὁ γραμματικὸς Διδύμος, καὶ τὸ γνωρίσαι τὸ διὰ ταύτης δηλούμενον. Καὶ μήν τι στοιχειωτικὴ τῶν παλέων διδασκαλία (26) τὴν τῶν τεττάρων στοιχείων περιελήφειν ἐρμηνείαν· Βέδου μὲν γὰρ τοὺς Θρύγας τὸ ὄντωρ φησὶ καλεῖν, καθὼς καὶ Ὁρφεύς·

Καὶ Βέδου Νυμφάρων καταλείπεται ἀγλαὸν ὄντωρ.
Ἄλλα καὶ δὲ θύτης Διῶν δόμοις φαίνεται γράψων·
Καὶ Βέδου λαβὼν, κατά κειρῶν καταχέον, καὶ ἐπὶ τὴν ιεροσκοπίην τρέπων· Εμπαλὺν δὲ δὲ καμικῆς Φιλύδεος (27) Βέδου τὸν ἄερα, βιβδωρὸν δητα, διὰ τούτων γινώσκει·

¶ P. 673 ED. POTTER, 582-69. ED. PARIS.

διὰ τὰς ὄρας, propter quaternioneum tempestatum quadripartitarum hiemis, veris, aestatis et autumni, quas anteā τέσσαρας τοῦ ἑτούς τροπάς dixit, quatuor anni conversiones 570, 60. Eodemque modo interpretatus est duodecim lapides illos S. Hieronymus ad Fabiolam *De vestitu sacerdotum*, cum in singulis versiculis singula dixit assignari tempora, et his ternos menses deputari. COLLECT.

(22) Διονύσιος ὁ Θρᾷξ. Erat ille patria Alexandrinus, Rhodius etiam dictus. Strabo lib. xiv: Διονύσιος ὁ Θρᾷξ, καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Ἀργοναύτας ποιήσας, Ἀλεξανδρεῖς μὲν, ἐκαλούντο δὲ Πέδαιοι. Dionysius Thrax, et Apollonius Argonauticorum auctor, Alexandrini suere, sed nominati sunt Rhodii. Conf. Ger. Vossius lib. 1, *De hist. Græc.*

(23) Τροχός. Conf. N. Caſſinus libri superius

PATROL. GR. IX.

A præsca appellatione est *terra*, et τερπάς, hoc est *quaternion*, annus, propter horas; δαμναμενές autem sol, qui *domat*; et αἴσια, vox vera. Significat autem symbolum, rerum divinarum eum esse ornatum, qui est tenebrarum, si conferantur cum luce, et sol cum anno, et terra cum omnis generis naturæ generatione. Quinetiam Dionysius Thrax grammaticus, in libro *De declaratione symboli de rotulis*, dicit ad verbum: *Significabant autem non per verba solum, sed etiam per symbola, nonnulli actiones: per verba quidem, sicut se habent, quæ dicuntur præcepta Delphica: Nihil nimis, et Nosce te ipsum, et quæ sunt hi similia; per 243 symbola autem, ut et rota, quæ vertitur in deorum templis, quæ tracta est ab Ägyptiis; et rami, qui dantur iis, qui adorant.*

B Dicit enim Orpheus Thracius:

¶ Ramorum est queis sunt hominum terrestria curæ,

Non uno stant fata loco in mente, omnia circum
Voluntur, nec fas una est consistere parte,

Sed quam cœperunt cursus partem omnia servant.

Rami autem, aut sunt symbolum primi nutrimenti, aut ut sciat vulgus fructus quidem in universum germinare et augeri, longissimo tempore permanentes; se autem accepisse exiguum vitæ tempus, ea de causa volunt dari ramos. Fortasse autem etiam ut scient, quod sicut ii rursus uruntur, ita illos quoque hanc vitam cito esse relicturos, et ignis opus futuros. Genus ergo symbolicæ interpretationis est ad multa utilissimum, ut quod et ad rectam conferat theologiam et pietatem, et ad indicandam ingenii soleritiam et brevitatis exercitationem, et ad ostendendam sapientiam. Sapientis enim esse uti dictione symbolica, apposite dicit Didymus grammaticus, et declarare id, quod per eam significatur. Jam puerorum quoque doctrina, quæ versatur in elementis, complectitur interpretationem quatuor elementorum. Dicit enim Phrygas aquam vocare Bedy, sicut etiam Orpheus:

Nympharumque Bedy promanat limpida lympha.

Quin etiam Dion Thyles, videtur scribere similiter: Et acceptum Bedy effunde manibus, et convertere ad aruspicinam. Contra autem comicus Phlydeus,

Bedy aereum, qui vitam suppeditat, per hæc intelligit:

dicti pag. 201, 202, 203, 223.

(24) Τῶν θαλλῶν. Conf. idem p. 203, 204, 205, 206.

(25) Τοὺς εἰς τοῦτον τὸν βίον. Post hæc verba desideratur εἰσιόντας, vel simile quid. SYLBURG.

(26) Στοιχειωτικὴ τῶν π. δ. Scilicet verba quadrata, quibus pueri litterarum elementa edocebantur: de quibus infra.

(27) Φιλύδεος. Sequentes versus Φιλύδιον, Phylidio, adscriptos H. Grotius in *Excerptis e Trag.* et Com., p. 899, sic vertit:

Oro uti liceat ut salutari covo:

Nam sanitas pars hæc est potissima,

Haurire purum spiritum, non turbidum.

Isaac. Casaubonus in *Animad. in Athenæi lib. iii*, c. 9, pag. 169, hæc dicit: i Fabulæ, cuius nomen

Haurire possim ut Bedy salutiferum precor.

Quod sanitatis pars cluit potissima.

Ut aerem, inquam, haud noxiū et purum traham.

Huic opinioni consentit etiam Neanthes Cyzicenus, scribens sacerdotes Macedonum in precibus invocare Bedy, ut sit eis propitius et filii : quod quidem interpretantur aerem. Zaps autem alii quidem indocte pro igni existimarent poni, a nomine ζέσις, quod significat ebullitionem. Sic autem vocatur mare, ut Euphorion in iis quae rescripsit ad Theoridan :

Impulit ad scopulos et perdit naufraga quem Zaps.

¶ Dionysius dictus Iambus similiter,

Et Zaps insano nunc urget in æquore salsa.

Similiter autem Cratinus junior comicus :

Producit et squillas Zaps et minutulos Pisces.

Et Simmias Rhodius :

Ex Amasignetis nata et Telchinibus est Zaps Salsa.

Xθών autem est terra, quaē est effusa in magnitudinem. Et πλῆκτρον, id est plectrum, alii quidem polūm, alii vero aerem, qui omnia pulsat et movet ad naturam et augmentum, aut qui omnia implet. Non legerunt autem isti Cleanthem philosophum, qui solem aperte vocat πλῆκτρον. In oriente enim jubar fulcens, mundum veluti pulsans, in concinnum aptumque cursum lucem deducit. Ex sole autem reliqua quoque astra significat. Sphinx autem non est intelligentia universorum, et ex poetae Arati sententia, mundi conversio, sed forte fuerit quidam spiritalis tenor, qui pervadit mundum et continet ; inclusus autem fuerit eam accipere pro æthere, qui omnia continet et constringit, sicut etiam dicit Empedocles :

*Principium solis tibi nunc age carmine dicam,
Alique orta unde sient, quaē a nobis cuncta videntur:
Tellus, atque mare exundans, atque humidus aer,
Titan, atque æther, qui cuncta astrinxit in orbem.
Apollodorus autem Corcyraeus dicit hos versus
fuisse prolatos a Brachio vase, Milesios expianta a*

¶ P. 674 ED. POTTER, 569-70 ED. PARIS.

erat Πόλεις, incertum fuisse auctorem declarat auctor cum ita loquitur, Φιλόλλιος δὲ ή Φρύνιχος, etc.; idein tamen hoc ipso libro verum auctorem *Philyllium* agnoscit, Φιλόλλιος ἐν Πόλεσι. Apud Clement. Alex. lib. v Strom. Φιλόδεος perperam nominatur, qui nullus unquam fuit in rerum natura; quare ita corrige, δικαιοδότης Φιλόλλιος, etc. » Reinesius, *Var. lect.*, lib. iii, c. 3, pag. 382, hæc ait : « Athenæus lib. viii et xi citat *Philyllium*, quem male Φιλόδεον vocat Clemens Alex. lib. v Strom. ἐν Αἴγυη, sed ea Eubuli est, et melius Suidas, qui in Ἀνάλητον Φιλόλλιον ἐν Αἴγει laudat. »

(28) Άμασιγνήτων. Si legamus *Aste κατιγήτων* καὶ *Telchīnōn*, ἔτη, ἀλυκὴ *Zāψ*, metrum quidem constabit; sed parum consentanea reddi videtur sententia. SYLBURG.—Bochartus *Chanaan.*, p. 400 : Fortasse *Telchines* et *Ignetes* idem populus. Utrisque saltem eadem origo. Clem. Alex. lib. v Strom., dum in eo est ut probet voce *Zāψ* apud veteres mare significari, postquam id probavit exemplis ex *Euphorione* et *Dionysio Iambio* et *Cratino allatis*, addit ex *Simmia Rhodio* : Άμασιγήτων καὶ *Telchīnōn* ἔφη τῇ ἀλυκῇ *Zāψ*, id est, ut quidam volunt, *Ex Amasignetis et Telchinibus nata est Zaps salsa*. Quod est per-

A Έλκειν τὸ Βέδυ σωτήριον προσεύχομαι.

Οπέρ μέρυστόν ἐστιν ὑμεῖας μέρος.

Τὸ τὸν δέρ' ἐλκειν καθαρόν, οὐ τεβολωμέρον.

Συνομολόγος τῆς τοιασδε δόξης καὶ δι Κυζικηνὸς Νεάνθης, γράφων τοὺς Μακεδόνων ιερεῖς ἐν ταῖς κατευχαῖς, Βέδυ κατακαλεῖν θεων αὐτοῖς τε καὶ τοῖς τέκνοις· ὅπερ ἐρμηνεύουσιν δέρα. Ζάψ δὲ τὸ πῦρ οἱ μὲν παρὰ τὴν ζεστήν, ἀμαθῶς ἐδέξαντο· καλεῖται δὲ οὐτως ἡ Θάλασσα, ὡς Εὔφοριν ἐν ταῖς πρὸς θεωρίαν ἀντιγραφαῖς.

Zāψ δὲ ποτὶ σπιλάδεσσι τεῶν διέτειρα πανύρει.

Διονύσιος τε δι Ιαμβος ὁμοίως.

Πόρτου μιαυρομέροιο περιστείρει ἀλυκὴ *Zāψ*.

Ομοίως δὲ Κρατίνος δι νεώτερος καμικός.

Καρβίδας η *Zāψ* ἐκσέρει καὶ ιχθύδια.

B

Καὶ Σιμμίας δι Ρόδιος.

Άμασιγνήτων (28) καὶ *Telchīnōr* ἔφη η ἀλυκὴ *Zāψ*.

Χθὼν δὲ ή γῆ, εἰς μέγεθος καχυμένη. Καὶ πλῆκτρον οἱ μὲν τὸν πόλον, οἱ δὲ τὸν δέρα, τὸν πάντα πλήσσοντα καὶ κιγοῦντα εἰς φύσιν τε καὶ αὖσιν, τὸν πάντων πληρωτικόν. Οὐκ ἀνέγνωσαν δὲ οὗτοι Κλεάνθην τὸν φιλόσοφον, δις ἀντικρυς πλῆκτρον τὸν δέριον καλεῖ· ἐν γάρ ταῖς ἀνατολαῖς ἐρείδων τάξ αὐγάς, οἷον πλήσσων τὸν κόσμον, εἰς τὴν ἐναρμόνιον πορείαν τὸ φῶς ἄγει· ἐκ δὲ τοῦ δέριου σημαίνει καὶ τὰ λοιπὰ δάστρα. Σφιγξ δὲ οὐχ ή τῶν ὅλων σύνεσις (29), καὶ η τὸν κόσμον κατὰ τὸν ποιητὴν *Αρατον* περιγραφά· ἀλλὰ τάχα μὲν διτήκων πνευματικὸς τόνος καὶ συνέχων τὸν κόσμον εἴη ἄν. Αμεινον δὲ ἐκδέχεσθαι τὸν αἰθέρα πάντα ουνέχοντα καὶ σφίγγοντα, καθά καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς φησιν.

Εἰ δὲ ἄγε (30) τοι λέξω πρῶθις δέριον δρχήν,
Ἐξ ὧν δὴ (31) ἐγέροντο ταῦτα ἐσοφώμενα πάντα^{ταῦτα}
Ιαίδα τε καὶ πόρτος πολυκύμων, ηδὲ υγρὸς ἀηρ,
Τετάρτη, ηδὲ αἰθήρ, σφιγγῶν περὶ κύκλον ἀπάντα^{ταῦτα}
Ἄπολλόδωρος δὲ δι Κερκυραῖος τοὺς στίχους τούσδε
ὑπὸ Βράγχου ἀναφωνηθῆναι τοῦ μάντεως λέγει, Μι-

ridiculum. Primo enim illud ex nusquam comparet. Deinde *Amasignetæ* nulli sunt : denique *juxta fabulatores*, *Zaps* (id est mare) *nata* non est ex *Telchinibus*, sed *Telchines* ex *Zabe*, id est ex mari natu. Diodorus lib. v : Τὴν δὲ νῆσον τὴν ὀνομαζομένην Ρέδον πρῶτον κατέκτησαν οἱ προσαρουσμένοι *Telchīnēs*. Οὗτοι δὲ ἔσαν οὐτοὶ μὲν Θαλάσσης, ὡς δι μύθους παραδόσωκε. *Iusulam Rhodum nomine primi habitarunt*, qui dicuntur *Telchines*; illi autem erant maris filii, ut fabulæ tradunt. Itaque in Clemente legendum :

... Ἄμμος

Ιγνήτων καὶ *Telchīnōr* ἔφη η ἀλυκὴ *Zāψ*.
Telchīnū Ignetūmque parentis Zaps salsa creata est.
Sic non modo constabit versus, sed et sensus erit commodus.

(29) Ή τῶν διωρ σύρεται. Forte verius ή τῶν διων σύνεσις, universi colligatio. SYLBURG.

(30) Εἰ δὲ ἄρ. Metrum explabitur, si legamus, Εἰ δὲ ἄγε τοι λέξω πάντων πρῶθις δέρα. SYLBURG.—Editiones Sylburgiana posteriores exhibent, Εἰ δὲ ἄγε τοι νῦν λ. π. δ. α. Scribendum potius fuerat, Εἰ δὲ ἄγε τοι μὲν ἐγώ λ.

(31) Δὴ Seu potius δῆται dein, δέ δὲ γρ. item, δέ αιο.

λησίους καθαίροντος ἀπὸ λοιμοῦ. Οὐ μὲν γάρ ἐπιφεύ-
γων τὸ πλῆθος δάφνης καλάδοις (32), προχατήρχετο
τοῦ ὑμού ὥδε πῶς.

Mέλιπετε, ὡς παιδεῖς, Ἐκάρηντε καὶ Ἐκάρηρα·
Ἐπέκφαλλεν δὲ, ὡς εἰπεῖν, ὁ λαός· Βέδυν, Ζένψ (33),
Χθὼν, Πλῆκτρον, Σφιγξ, Κραξτόν, Χούπτης,
Φλεγμός, Δρώψ. Μέμνηται τῆς ιστορίας καὶ Καλλι-
μαχος ἐν Ἰάμδοις. Κναξέν δὲ κατὰ παραγωγὴν ἡ
νόσος παρὰ τὸ κνατεῖν καὶ διαφέρειν (34). Οὐφαί
τε τῷ κεραυνῷ φλέξαι. Θέσπις (35) μέντοι ὁ τρα-
γικός παρὰ τούτων δόλο τι σημαινεῖσθαι φῆσιν, ὥδε
πως γράψων· *"Ιδε σοι σπένδων Κραξτόν τὸ λευκόν
ἀπὸ θηλαμόνων θλίψας κνακῶν."* Ιδε σοι Χθύπτηρ
τυρόν μίξας ἔρυθρῷ μελίτι, κυττά τὸν σῶν, Πάν-
δικερως, τίθεμαι βωμῶν ἀγίων· Ανίσσεται, οἷμαι, τὴν ἐκ
τῶν τεσσάρων καὶ εἴκοσι στοιχείων ψυχῆς γαλα-
τίδην πρότινην τροφήν (36)· μεθ' ἣν ἡδη πεπηγδεῖ γάλα

¶ P. 675 ED. POTTER, 570-71 ED. PARIS.

(32) Δάφνης κλάδ. Scilicet ex recepto iustrandi
apud Graecos more. Conf. Archæologie nostræ Grae-
cae lib. II, c. 4.

(33) Βέδυν, Z. Conf. Origen., contra Celsum, pag. 416, 417, 418 et seq. ed. Cantabrig.; Salmasii, Exercit. Pliniæ, pag. 629, ed. Traject. ad Rhēm. Κνακὸν pro albo multi dixerunt. Hinc Κνάξ pro lacte in Symbolica veterum theologia, his verbis quæ leguntur apud Clement. Alex. Strom. v: Βέδυν, ζάψ, χθὼν, πλῆκτρον, σφιγξ, κνάξ, ζένψ, θύπτης, φλεγμός, δρώψ. Ubi κνάξ quidam interpretabantur morbum ἀπὸ τοῦ κνατεῖν. Alii lac. Hesychius: Κνάξ, τάλα. Sic autem distinximus apud Clementem, ubi vulgo babetur, κνάξ ζένψ, χθύπτην. Ibi quippe κνάξ ζένψ lac album significat juxta quosdam. Hesychius: Ζένψ, λευκόν. Thespis tragicus ita accepit his versibus qui exstant apud eundem Clem. sic emendandi ac dixerendi:

"Ιδε σοι σπένδων κνάξ ζένψ λευκόν
Ἄπὸ θηλαμόνων θλίψας κνακῶν.
"Ιδε σοι θύπτην τυρόν μίξας
Ἐρυθρῷ μελίτι, κατὰ τῶν σῶν, Πάν-
δικερως, τίθεμαι βωμῶν ἀγίων.
"Ιδε σοι Βρομίου αἴθοπα φλεγμὸν
Λειβω·.

Verba illa veteris ænigmatisæ theologiæ ita Thespis interpretatus erat, κνάξ ζένψ de lacte albo, expresso ex matribus rufis: Ἀπὸ θηλαμόνων κνακῶν. Vaccas ita vocat, quæ rusæ sunt. Hesychius: Θηλαμόν, τροφός. Albas etiam vaccas licet expondere. Θύπτην idem Thespis caseum exponit. Hesychius: Θύπτης, τυρός. At φλεγμός est sanguis. Idem: Φλεγμός, αἴμα. Hinc αἴθοπα φλεγμὸν Βρομίου de vino accepit. Gale Praefat. ad Apollod. in Hist. poet. Script. antiqu., pag. 16, 17. Apollodorus Corcyraeus memoratur a Clem. Alexandrino Strom. v, ubi narrat quid de Branchi vatis lustrali carmine (non autem Empedoclis, ut scriptis Jonsius) Apollodorus ille prodidit. De hoc alibi me legere noui memini; cur autem cum Atheniensi aliquis hunc eundem esse velit, nihil est, opinor, quod vereamur. Quoniam autem incidit mentio carminis istius apud Clem. Alex. valde ænigmatisici, in quo explicando multi olim su-
darunt viri docti, proferam hic in medium, quæ Porphyrius ad id commentatus est, nondum, quod sciām, a quoquā producta. Πορφύριον φλοσοφου περὶ τῶν κνάξ· ζένψ· χθύν· πτίξ· φλεγμού· δρώψ· έρυθρητα. — Apud Clementem Alex. paulo alter: κναξέν, χθύπτης, φλεγμός, δρώψ· et quidem re-
ctius: nam voces istae sunt τεχνήκαι, et continere debent elementa linguae Graecæ omnia, prout Cle-

A fame. Ille enim multitudinem ramiis iauri aspergens, hymnum dicendo praevit hoc modo:

Cantetis, pueri, heus Hecaergan atque Hecaergum.
Illa autem acclamat populus, ut diceret, Bedy, Zaps, Chthon, Plectrum, Sphinx, Cnachzbi, Chthy-
ptes, Phlegmos, Drops. Meininit autem historie Cal-
linachus quoque in lambis: Cnachzbi autem per derivationem est morbus, ex eo quod est κνατεῖν, id
est, angere et dolore afficere; et διαφέρειν, quod est
diffire ac dispergere; et θύψαι, quod est fulmine com-
burere. Thespis autem tragicus per hæc dicit aliquid
aliud significari, scribens hoc modo: Ecce tibi libro
¶ Cnachzbi candidum, quod ex albis expressi altori-
bus. Ecce cum tibi Chthyptem caseum, rubro melle mi-
scuerim, Pan bicorniger, in tuis sanctis id pono alta-
ribus. Ecce tibi Bromii candens fulgor libro. Signifi-
cat autem, ut existimo, primum animæ lacteum nu-

mentis locus ea exhibet. Sed Porphyrium audia-
mus: Ἐν Δελφοῖς εἰς τὸν ναὸν ἐπιγέραπται· τράγος
ἰχθύν ἐξελιφθεῖσαν. Κνάξ μὲν γάρ εστιν
ὁ τράγος κατὰ ἀποκοπὴν τῶν στοιχείων τοῦ κῶς· ἢ
καὶ πάλιν ἀφαιρέστις του ἔξ. Κνακὸν γάρ καλεῖται, ὡς
καὶ Θεόκριτος ἐν Βουκόλοις λέγει· οἵον τράγος κατὰ^C ίχθύς, ὃ μὲν φλεγόμενος, ὃ δὲ δρῶν ὄφον. Λέγει δὲ,
ὅτι ὁ τράγος φλεγόμενός εστιν παντοτε ὑπὸ λαγνείας,
ὅτι ἐν τις τὰς ρίνας αὐτοῦ ἀπασχαλίσῃ, διὰ τῶν
κεράτων ἀναπνεῖ. Multa in his sunt, sive scripta an-
tiqui incuria, sive rei ipsius obscuritate δυνόντα.
Imo ipse philosophus quasi nec sibi nec aliis satis-
ficerisse se crederet, aliam statim subnectit interpre-
tationem, et ipsam quoque mancam. "Εχει δὲ καὶ
ἔτερα ἔρμηνείαν, οὕτω· Τὸ κνάξ ζένψ γάλα εστί· τὸ
δὲ χθὺν πτίξ τυρός· δρώψ δὲ ἄνθρωπος· δρώπες γάρ
ἄνθρωποι λέγονται. Ηδὲ eadem fere apud Hesychium
habes in ζαψιχ, δρώψ, et κνακόν, ubi πυρός pro
τυρός non esse substitendum constat ex eodem
Hesychio in κνακόν et κνηκός. Apud Clementem
Alexand. aliud eodem loco adducitur carmen, huic
plane simile. Βέδυν, ζάψ, χθὼν, πλῆκτρον, σφιγξ, in
quo etiam Alphabetum Graecum comprehenditur.
Nec multum discrepat Porphyriana hujus carminis
explicatio a Clementina. Sic enim pergit Porphy-
rius: Καὶ ἔτερα δὲ πλεῖστα τοιαῦτα διὰ τῶν κῶν στο-
χείων ἀπαρτίζοντα ἕδιον σκοπὸν εὑρομεν, οἷον, βέδιο
(βέδυν), ζάψ, χθὼν (χθῶν περπεραμ), πλῆκτρον, σφιγξ
(σφιγξ), καὶ ἔστιν οὕτω· Βέδυν εστιν ἡ ήγρά· οὔσια· ζάψ
ή πυρώδης οὔσια· χθὼν ἡ γῆ· Πλῆκτρον δὲ ἀτροφίη· σφιγξ
ἡ τούτων· φιλάτλα διὰ τὸ συνεπίγγνωτο. Κλινόδος δὲ Νεα-
πολίτης οὕτως ἔρμήνευτε τὸ προκείμενον. Άτρο, θά-
λασσα, γῆ, θλιός. Καὶ ἔτεροι τινες φιλοσοφοὶ τε καὶ
ποιηταὶ τούτον τὸν σκοπὸν (τρόπον male) ἔρμηνε-
σαν. Quanquam autem ex his dictinibus pierreque
aliquam significationem in Graeca lingua obtine-
rint, inventas tamen existimo a grammaticis ad
puerorum memoriam et pronuntiationem confirmandam;
quod ipsum Clemens Alexandrinus innuit, ubi
vocat στοιχειωτικὴν τῶν παιδῶν διδασκαλίαν. Monet
quoque Quintilianus alicubi de huiusmodi auxiliis.

(34) Διαφέρειν. Forte aptius διαφθείρειν, corrum-
pere: et mox, τὸ κεραυνῷ φλέξαι· ut articulus ad
verbū feratur, non ad nomen. Ibidem Flor. edit.
pro θύψαι habet δρῦψαι, frangere, nihil ad rem. Ea-
dem mox confuse, πανδικάρως pro Πάν δίκερως,
STLBURG.

(35) Θέσπις. Utrum ea quæ sequuntur, Thespis-
dis, an alterius cuiusquam fuerint, disputat Cl. Ben-
tleinus nostras, Dissert. in Phalaridis epistolas, p. 241.

(36) Γυλακτῶδη πρώτην τροφήν. Ita edimus, cum
male legeretur αἱκή, πρώτην. Nisi si quis malit ex

trimentum, quod est ex **xxiv** elementis, post quod lac concretum in cibum succedit. Postremum autem denotat sanguinem *vitis*, seu Logi, candens illud *rumum*, nempe perlicentem letitiam, educationis. *Drops* autem est Logos efficas, qui ex prima cateschi, ad *tiri* incrementum, in *mensuram etatis*⁷⁶, hominem accedit et illuminat. Fertur etiam tertia puerilis in hunc modum *descriptio*, *márpites*, *σφίγη*, *χλώψ*, *ζυνχθηδόν*. Significat autem, ut opinor, per elementorum et mundi administrationem, oportere nos progredi ad perfectiorum cognitionem, vi et labore æterna superata salute: *μάρψ* enim significat comprehendere. *Sphinx* autem mundi compagem; *ζυνχθηδόν* autem difficultatem, et *χλώψ* latenter Domini cognitionem simul et diem **244** significat. Quid vero, an non *Epigenes* quoque in libro *De poesi Orphei* voces *Orpheo* peculiares exponens, dicit, *χεράται* *ὡς καμπυλόχρως*, id est, *radīs incurvi corporis*, *aratra* significari? *στήμασιν* autem, hoc est *staminibus*, *sulcos*; *μίτον* autem, hoc est *filum*, dici allegorice semen, et *Jovis lacrymas* significare pluviam; *μοίρας* autem, hoc est *partes*, vices lunæ, *trigesimam*, *quintanadecimam*, et *novam lunam*. Quocirca dicit etiam *Orpheum* eas vocare *λευκοστόδους*, id est, *candidatas*; ut quæ sint partes lucis. Rursus *λαθιον* quidem, id est, *floridum*, ver significare propter naturam. Noctem autem *ἄργιλα*, propter *quietem*; et lunam *γοργόνιον*, propter eam quæ est in ipsa faciem. Et *Ἄφροδίτην*, id est *Venerem*, apud *Theologum* diei tempus, quo seminare oporteat. Hujusmodi etiam *ænigmatibus* utebantur *Pythagorei*: *Proserpinæ* quidem *cancis*, *stellas errantes*: *Saturni* autem *lacrymam*, mare dicentes allegorice. Et innumerabilia invenimus tam apud philosophos, quam apud poetas dicta *ænigmatice*; cum etiam toti

¶ P. 676 ED. POTTER. ⁷⁶ *Ephes.* iv, 13.

eo fieri τρώχτην alimentum esui accommodatum. *Heinsius*. Πρώκτη τροφὴ forte quasi πρότρη, nisi verius τρώχτη. *Sylburg.* in *Indice Graeco*.

(37) *Δρῶψ*. *Hesychius*, δρῶψ ὁ ἀνθρωπός.

(38) *Τοῖς ἀρότροις*. *Tοῖς ἀρότροις*, et *τοῖς αὐλαξί*, absolute posita sunt; eodem nempe casu, quo vocabula, quæ per hæc explanantur. *Sylb.*

(39) *Θεολόγῳ*. *Iloc* est, *Orpheo* rerum divinarum interpreti.

(40) *Πυθαρόρειοι*. *Stobæus*, serm. 5, p. 69, lin. 36, edit. *Aurel.*: Καὶ μήν οὐδέν ἔστι οὐτω τῆς *Πυθαρούκης φιλοσοφίας* ίδιον, ὡς τὸ συμβολικὸν οἷον, ἐν τελετῇ μεμιγμένον φωνῇ καὶ σωτῆρι διδασκαλίᾳ γένος, ωστε μὴ λέγειν, *Ἄεισθα ξυνετοῖς*, θύρας δὲ ἐπιθεσθαι βεβδίλοις ἄλλ' αὐτοθεν ἔχειν φῶς, καὶ χαρακτήρα τοῖς συνήθεσι, τὸ φραζόμενον, τυφλὸν δὲ καὶ διπτυχον εἶναι τοῖς ἀπειροῖς. Ως γάρ δὲ *Ἀναξ* ἐν Δελφοῖς οὗτε λέγει οὗτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει κατὰ τὸν *Ἡράκλειτον*. οὐτω τῶν *Πυθαρούκῶν* συμβόλων καὶ τὸ φράξεσθαι δοκούν *χρυπτόμενόν* ἔστι, καὶ τὸ κρύπτεσθαι νοούμενον. *Nihil plane adeo proprium est philosophia Pythagorica*, quam *symbolicum doctrinæ genus*, *voci et silentio permisum*, *velut in sacra initiatione*, *ut non opus sit præmonere*:

Cantabo doctis, claudatur porta profanis;

sed statim quodlibet dictum exercitatis lucem et characterem *sui* in promptu ostendit, cæcum autem et obscurum est imperitis. Quemadmodum enim *Apollo* in

Α βρῶμα τελευταῖον δὲ αἴμα δμυτέλου τοῦ Λόγου. τὸν αἴθοπα οἰρον, τὴν τελειοῦσαν τῆς ἀγωγῆς εὐφροσύνην διδάσκει. Δρῶψ (37) δὲ ὁ Λόγος ὁ δραστήριος, ὁ ἐκ κατηχήσεως πρώτης εἰς αὐξησιν ἀνδρὸς, εἰς μέτρον ηλικίας, ἐκφέγων καὶ ἐκφωτίζων τὸν ἀνθρωπὸν. Ἀλλὰ καὶ τρίτος ὑπογραμμὸς φέρεται παιδικός· *μάρπτες*, *σφίγη*, *χλώψ*, *ζυνχθηδόρ*. Σημαίνει: δὲ οἱ μαῖ, διὰ τῆς τῶν στοιχείων καὶ τοῦ κόσμου διοικήσεως τὴν ὅδὸν τὴν δεῖν ἐπὶ τὴν τῶν τελειοτέρων γίνεσθαι γνῶσιν, βίᾳ καὶ πόνῳ περιγνομένης τῆς αἰωνίου σωτηρίας· *μάρψ* μὲν γάρ τὸ καταλαβεῖν. Τὴν δὲ τοῦ κόσμου δρμονταν ἡ *σφίγη*. *Ζυνχθηδόρ* δὲ τὴν χαλεπότητα μηγύει· καὶ *χλώψ* τὴν λανθάνουσαν Κύρου γνῶσιν ὅμα καὶ ἡμέραν δηλοῖ. Τί δὲ οὐχὶ καὶ Ἐπιγένης ἐν τῷ *Περὶ τῆς Ὁρφέως ποιησεως*, τὰ ίδιάζοντα παρ' Ὁρφεῖ ἐκτιθέμενος, φησί, κερκίσι *χαμπυλόχρωσι* τοῖς ἀρότροις (38) μηγύεσθαι; Στήμασι δὲ τοῖς αὐλαξί: *μέτρον* δὲ τὸ σπέρμα ἀλληγορεῖσθαι· καὶ δάκρυνα Διός τὸν διμέρον δηλοῦν· *μοίρας* τε αὖ τὰ μέρη τῆς σελήνης, τριακάδα καὶ πεντεκαιδεκάτην καὶ νομηνίαν· διὸ καὶ *λευκοστόλους* αὐτάς καλεῖν τὸν Ὁρφέα, φωτὸς οὖσας μέρη. Πάλιν ἀρθιορ μὲν, τὸ ξαρ διὰ τὴν φύσιν, ἀργίδα δὲ, τὴν νύκτα, διὰ τὴν ἀνάτασιν καὶ γοργότην τὴν τελήνην διὰ τὸ ἐν αὐτῇ πρόσωπον Ἀγροδίτην τε τὸν καιρὸν κατ' ὃν δὲ σπέρειν, λέγεσθαι παρὰ τῷ Θεολόγῳ (39)· τοιαῦτα καὶ οἱ *Πυθαρόρειοι* (40) ἡνίσαντο, Φερεσφόνης μὲν κύνας τοὺς πλανήτας· Κρόνου δὲ δάκρυνον, τὴν θάλασσαν ἀλληγοροῦντες· καὶ μυρία ἐπὶ μυρίοις εὑροίμεν ἀν υπὸ τε φιλοσόφων, υπὸ τε ποιητῶν αἰνιγματῶν εἰρημένα· διπο γε καὶ διὰ βιθλία ἐπικεχρυμμένην τὴν τοῦ συγγραφέως βιούλησιν ἐπιδειχνυνται· ώς καὶ τὸ *Ἡράκλειτον* (41) *Περὶ φύσεως*: δε καὶ δὲ αὐτὸν τοῦτο σκοτεινὸς προστηγόρευται. Οὐδοί τούτῳ τῷ βιθλίῳ καὶ ἡ Φερεκύδους θεολογία (42) τοῦ Συ-

Delphis, non dicit, nec abscondit, sed innuit, iuxta *Heraclitum*; sic et *Pythagoricis symbolis*, et id quod dici videtur, absconditur, et quod abscondi, intelligitur.

(41) *Ἡρακλεῖτον*. *Heracleides*, seu *Heraclitus*, lib. *De allegoriis Homericis* ait: 'Ο γοῦν σκοτεινὸς Ἡράκλειτος ἀστράφει καὶ διὰ συμβόλων εἰκάζεσθαι δυνάμενα θεολογεῖ τὰ φυσικά. *Nam obscurus Heraclitus de physicis intricate et symbolica deorum adhibens nomina disserit*. *Seneca*, epist. 42.: *Heraclitus*, cui nomine *Σκοτεινός* fuit, orationis obscuritas. *Cicero*, *De finibus*, lib. 11: *Heraclitus*, qui cognomento *Σκοτεινός* perhibetur, *quia de natura nimis obscure meminavit*, etc. *Tatianus*, p. 11, ed. *Oxon.*: *Φασὶν Εὐριπίδην τὸν τραγῳδοποιὸν, κατιόντα καὶ ἀναγινώσκοντα, διὰ μηχηνὶς κατ' ὄλγον τὸ Ἡράκλειτον σκότος σπουδῶν παραδεδωκέναι. Euripidem poetam tragicum adem Dianæ frequentasse, et paulatim tenebras istas Heraclitii relegendo memorias prorsus infixisse produnt. *Diogenes Laertius*, lib. 11, seg. 22, de Socrate hæc narrat: *Φασὶ δὲ Εὐριπίδην αὐτῷ δόντα τὸ Ἡράκλειτον σύγγραμμα ἐρέσθαι*, Τί δοκεῖ; Τὸν δὲ φάναι: "Α μὲν συνῆχα, γενναῖα· οἵμαι δὲ καὶ μὴ συνῆχα· πλὴγ, Δηλοῖς γέ τινος δεῖται κολυμβητοῦ. *Fertur cum Euripides ei legendum Heraclitii opusculum dedisset, rogaretque quid sibi videretur, dixisse: Ea quidem, quæ intellexi, præclaræ sunt: puto item et quæ non intellexi: verum Delio quoipam natatore indigent. Eadem refert Suidas in v. Δηλίου κολυμβητοῦ.**

(42) Η Φερεκύδους θεολογία. *Pherecydes* in epi-

ρίου. Εύφορίων (43) γάρ δι ποιητής, καὶ τὰ Καλλιμάχου Αἰτια (44), καὶ ἡ Λυκόδρονος Ἀλεξάρδρα (45), καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, γυμνάσιον εἰς ἔξῆγησιν γραμματικῶν ἔγκειται ἄπασιν. Ούκουν καὶ τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν, περὶ τῆς ἡμῖν πρόκειται λέγειν, ἐπικεχρυμμένως, καὶ διὰ συμβόλων προφητεύειν ἔνεστιν, ὡς ἀποδέδειχται. «Τοιαῦτα γοῦν δὲ Μωῦσῆς (46) παραίνει· τὰ κοινὰ δὴ ταῦτα, οὐ φάρεσθαι χοῖρον, οὔτε δεξύπτερον, οὔτε ἀετὸν, αὔτε κόρακα. 'Ο μὲν γάρ χοῖρος φιλήδονον καὶ ἀκάθαρτον ἐπιθυμίαν τροφῶν, καὶ ἀφροδισίων λίγην καὶ μεμολυσμένην ἀκολαστὴν μηνύει, διὸ κνηστιῶπαν, ὑλικήν τε καὶ ἐν βορδόρῳ κειμένην, εἰς σφαγὴν καὶ ἀπώλειαν πιαινομένην. 'Εμπαλίν δὲ ἐπιτέρπει διχηλούν καὶ μαρυκώμενον ἐσθίειν μηνύων, φησὶν δὲ Βαρνάβας, κολλάζεις δεῖν μετὰ τῶν φρονουμένων τὸν Κύριον, καὶ μετὰ τῶν μελετῶν δὲ Θαλεῖον διάσταλμα ρήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων δικαιώματα Κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων δὲ τὴν ἡμέλετη ἐστὶν Ἑργον εὐφροσύνης, καὶ ἀναμαρυκώμενων (47) τὸν λόγον Κυρίου. Τί δὲ τὸ διχηλοῦν (48); οὗτοί δικαιοὶ καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν δῆγιον αἰώνα ἐκδέχεται. » Εἶτα ἐπιφέρει· «Βλέπετε, πῶς ἐνομοθέτησεν δὲ Μωῦσῆς καλῶς. 'Αλλὰ πόθεν ἔκεινοις ταῦτα νοήσαι διὰ συνιέναι; 'Ημεῖς δικαίως νοήσαντες τὰς ἐντολὰς λαλούμενος, ὡς τὸ δέλητος Κύριος· διὰ τούτο περιέτεμε τὰς ἀκοὰς ἡμῶν καὶ τὰς καρδίας, ἵνα συνίωμεν ταῦτα. Καὶ μήτ' ὅτι ἀν λέγῃ, Οὐ δέργη τὸν δετὸν, τὸν δεξύπτερον, καὶ τὸν ἱκτίνον, καὶ τὸν κόρακα. Οὐ κολλάθῃ, φησὶν, οὐδὲ δρμοιωθήσῃ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, οἱ οὐκέται διὰ πόνου καὶ ἰδρώτος πορέζειν ἔσυτοις τὴν τροφὴν, ἀλλ' ἐν ἀρπαγῇ καὶ ἀνομίᾳ βιούσιν ἀετὸς μὲν γάρ ἀρπαγὴν, δεξύπτερος δὲ δικαιοίαν, καὶ πλεονεξίαν δὲ κόρακος μη-

A libri indicent abditam scriptoris voluntateis; cuiusmodi est liber Heracliti *De natura*, qui etiam propterea appellatus est σχοτεινός, id est *obscurus*. Huic libro est similius Pherecydis quoque Syri theologia. Euphorion enim poeta, et Callimachi *Causa*, et Lycophronis *Alexandra*, et quae sunt his similia, sunt instar exercitii proposita ad explicandum omnibus grammaticis. Non est itaque absimile quod barbara philosophia, de qua nunc agimus, occulte et per symbola prædicat, ut demonstratum est. *Talia ergo Moyses quoque præcipit: his Φ immundis, non vesci porco, neque aquila, neque accipitre, neque corvo*». Nam porcus quidem, significat voluptati deditam et immundam ciborum cupiditatem, et salaciam ac turpem in re venerea libidinem, semper prurientem, materialemque et in lutu jacentem, et quae ad cedem pinguescit et interitum. Ex adverso autem permittit vesci iis, quae habent fissam ungulam et quae ruminant, significans, inquit Barnabas, oportere adhærere iis, qui timent Dominum, et in corde meditantur eam, quam acceperunt, verbi distributionem, qui loquuntur, et servant Domini justifications; qui sciunt, quod meditatio est opus letitiae, et verbum Domini ruminant. Quid vero sibi vult *bifidum*? Quod justus et in hoc mundo ambulat, et sanctum exspectat sacerdum. Deinde subiungit: «Videte, quam pulchre legem Moyses tulit. Sed undenam illis venit, ut haec intelligerent et comprehenderent? Nos juste præcepta intelligentes, loquimur ut Dominus voluit, propterea aures nostras et corda circumcidit, ut haec intelligamus. Quando certe dixit, *Non vesceris aquila, accipitre, et milvo, et corvo*. Non adhærebis, inquit, neque assi-

¶ P. 677 ED. POTTER, 572 ED. PARIS. " Levit. xi; Deut. xiv.

stola ad Thaletem, quae apud Laertium existat, de suo libro haec dicit: «Ασσα δὲ ἀν ἐπιλέγη θεολογέων, τὰ δὲ λοιπά νοεῖν χρή· ἀπαντά γάρ ἀντίσσοματα. Κωστούματα autem dicat ad deos pertinentia, allegorice intelligenda sunt; omnia enim sunt ἀνigmatice scripta. De Pherecydis Θεολογίῃ seu Θεογονίᾳ, conf. quae memorat Suidas. Conf. etiam Tatianus p. 14, edit. Oxon.; Origenes adv. Cels., p. 303, edit. Cantabrig.

(43) *Eὐφόρων*. Cicero, *De divinat.* lib. ii, c. 64; *Quid?* poeta nemo, nemo physicus *obscurus*! *Ille* vero *nimiris etiam obscurus* Euphorion. At non Homerus. Ut igitur melior? Valde Heraclitus *obscurus*, *mīnime Democritus*, num igitur conferendi?

(44) Τὰ Καλλιμάχου Αἴτια. Cl. Bentleius nostras ad Callimachum haec adnotat pag. 345: «Clemens Alex., Strom. lib. v: Εὐφόρων γάρ δι ποιητής, καὶ Καλλιμάχου Ίδις, καὶ τὰ Αἴτια, καὶ ἡ Λυκόδρονος Ἀλεξάρδρα, καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια γυμνάσιον εἰς ἔξηγησιν γραμματικοῖς ἔχκειται ἄπασι. Ita codex ins. Dionysii Salvagnii: in vulgatis Ίδις abest. Huc itaque vel ad Αἴτια refer illud Statii iv *Sylvarum*, in Epicedio patris:

*Tu pandere dictus
Carmina Battidae.*

Suidas v. Καλλιμάχος. Ίδις. «Ἐστι δὲ ποίημα ἐπιτετρασυμένον εἰς ἀσφέταιν καὶ λοιδορίαν εἰς τύα Ίδιν, γεννέμενον ἐχθρὸν τοῦ Καλλιμάχου. Ἡν δὲ οὐτος ἡ Ἀπολλύντος ὁ γράψας τὰ Ἀργοναυτικά. Ovidius in *Ibide*.

Nunc quo Battidae inimicum devovet Ibin,
Hoc ego devovo teque tuosque modo.
Utique ille, historiis involvam carmina cæcis:
Non soleam quamvis hoc genus ipse sequi.
Illiū ambages imitatus in Ibide dicar,
Oblitus moris judiciique mei.

(45) Η Αυκόδροος Ἀλεξάρδρα. In hoc poemate, olim a me edito, Lycophron Cassandram, seu Alexandram, Priami filiam introducit, de Græcorum Trojanorumque calamitatibus obscure, et oraculo in more vaticinante. Unde τὸ σχοτεινὸν πείημα dictum est.

(46) Μωῦσῆς. Paria superius scripsit auctor, Pædag. lib. iii, c. 11, pag. 296, 297, et Strom. ii, p. 464. Quæ cum his conserui poterunt. Sunt autem eorum pleraque, nonnullis mutatis, aliis omissis atque additis, sumpta ex Barnabæ epistola c. 10 et 11, pp. 30, 31, 35, 36, 37, edit. Antwerp.

(47) Αγαμαρυκωμέρων. Barnab., μαρυκώμενων.

(48) Τί δὲ τὸ διχηλοῦν. Cl. Cotelerius ad Barnabæ locum, postquam Clementis nostri verba attulisset, haec insuper adnotat: «Quibus similia traduntur ab Origene homil. 7, in Leviticum, a Theodoreto quest. 2, in eundem Scripturæ librum, et a Procopio Gazeo ibidem. Nobilis in primis locus Porphyrii, ex Chærenione de sacerdotibus Aegyptiorum ita dissentit, lib. iv *De abstinentia ab animatis*, num. 7: Ιχθύων ἀπέκχοντα πάντων, καὶ τετραπόδων ὅσα μάνυχα, διὰ πελυστικῆς δη μῆ κεφαλῆς. Πτηνῶν δὲ, ὅσα σαρκοφάγα.»

wilaberis bis hominibus, qui labore et sudore ne-
sciunt sibi parare victum, sed in rapina vivunt et
iniquitate. Aquila enim rapinam, accipiter autem
injustitiam, et corvus avaritiam, et plura habendi
cupiditate significat. Scriptum est autem : *Cum
viro innocentem innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverteris*⁷⁸. Sanctis ergo convenit
adhære, quoniam ii, qui eis adhærent, sanctificabuntur.

Te bona namque boni, si una versere, docebunt :

Pravi sed perirent quod fuit ingenium.

Et rursus quando dicit in *Canticum* : *Glorioso enim magnificatus est, equum et ascensorem dejicit in mare*⁷⁹; concupiscentiam multiplicem, et bellu-
num atque impetuosum affectum, una cum ejus auriga, qui scilicet habendas laxarat voluptatibus, in
mare proiecit, *¶* in mundi nempe dejiciens tumul-
tus et perturbationes. Ita etiam Plato in libro *De
anima*, et aurigam, et equum qui defecerat, par-
tem scilicet expertem rationis, qua bipertito divi-
ditur, nempe in iram et cupiditatem, dicit decidere.
Qua ratione Phaethontem quoque propter inconci-
nentiam fabula e curru excidisse significat. Ita
etiam se habet de Joseph. Cum ei adolescenti fra-
tres invidissent, ut qui amplius aliquid prævideret
in cognitione, eum varia exuerunt tunica, et ac-
ceptum in lacum projecerunt⁸⁰ (lacus autem iua-
nis erat, nec habuit aquam), ut qui variam viri
boni cognitionem, ex diligentio studio comparatam
amandassent, et valere jussissent; aut nuda, quæ
est ex lege, sive utentes, projecerunt in lacum aqua
vacuum, ut qui vendidissent in *Egyptum* divino
verbo desertam. Vacuuus autem scientia lacus erat,
in quem projectus ille occulce sapiens cum exuis-
set cognitionem, videbatur similis fratribus, id est

¶ P. 678 ED. POTTER, 575 ED. PARIS. ⁷⁸ Psal. xvii, 25, 26. ⁷⁹ Exod. xv, 1. ⁸⁰ Gen. xxxvii, 23 et seq.

(49) *Ἐσθλῶν.* Hi versus extant in *Theognis Gnom.*, v. 55. Eosdem laudat Plato in *Menone*, ubi pro *μαθῆσαι* existat διδάξεισται.

(50) *Συμμιγῆς* habent etiam Platonis ed. vulg. in *Menone*: metrum tamen requirit potius *συμμιχής*, vel *συμμιχθής*. Sunt qui *συμμιέτης* legant: et mox ἐνόντα. *SILBURG.* — *Συμμιχθής* in *Theognide* extat.

(51) *Ὄδη.* Nempe Moysis *Exod. xv*, post *Egy-
ptios* in mari Rubro demersos.

(52) *Ἐρδέξως.* Paria dicit Philo in lib. *De som-
nis*, pag. 1145: Τέθηκε τὸ ἐπιτιθέμενον ἡμίν πά-
θος, καὶ πρτνὲς ἀταφαὶ ἔρριπται, μὴ μέλλωμεν
τμεῖς, ἀλλὰ στησάμενοι, τὴν ἑροπρεπεστάτην δώ-
μεν ὥδην, παρακλευόμενοι λέγειν πᾶσιν. Ἀσωμεν
τῷ Κυρίῳ ἐνδέξως γάρ δεδόξασται. Ήππον καὶ ἀνα-
βάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν. *Mortuus est in nobis
positus affectus, et præcepis inseppultus projectus est,*
*ne cunctiemur nos, sed sistentes nos, divino cultui
convenientissimum canamus cantum; excitantes omnes
ad dicendum: Canamus Domino: gloriose
enim magnificatus est; equum et insessorem dejicit
in mare.*

(53) Τὸ πολυσκελές. Philo lib. *Περὶ τῶν μετο-
ρωμάτων*, pag. 201, II. *SILBURG.*

(54) Οὕτως καὶ Πλάτων ἐτῷ Περὶ ψυχῆς.
Dialogum De anima adducit Clemens, cum tamē
locus de auriga, καὶ τοῦ ἀποστατήσαντος ἵππου, ε
Platonis *Phædro* sit desumptus. In quo Dialogo,
utane metaphysico, Περὶ τοῦ αὐτοχάλου, hoc est,

Α νύει· γέγραπται δέ Μετὰ ἀνθρός ἀθώου ἀθώας ἐστι,
καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἐστι· καὶ μετὰ στρεβελοῦ
διαστρέψεις. Κολλᾶσθαι οὖν τοῖς ἀγίοις προστήκει,
ὅτι οἱ κολλώμενοι αὐτοῖς ἀγιασθήσονται. Ἐντεῦθεν
δὲ Θεογνὺς γράφει:

*Ἐσθλῶν (49) μὲρ τῷ ἄπ' ἐσθλὰ μαθῆσαι· ἦ
[δὲ κακοῖς]*

Συμμιγῆς (50), ἀπολεῖς καὶ τὸ ἔορτα ρέορ.

Οταν τε αῦ ἐν ὅδῃ (51) λέγει· Ἐρδέξως (52) τῷ
δεδόξασται· Ιππον καὶ ἀραβάτην ἔρριψεν εἰς
θάλασσαν, τὸ πολυσκελές (53) καὶ κτηνῶδες καὶ
δρυμητικὸν πάθος, τὴν ἐπιθυμίαν, σὺν καὶ τῷ ἐπι-
δεινηκότι τηνόχῳ, τὰς τηνας ταῖς ἰδοναῖς ἐπιδειν-
τοι, ἔρριψεν εἰς θάλασσαν, εἰς τὰς κοσμικὰς
ἀταξίας ἀποβαλών. Οὗτον καὶ Πλάτων ἐν τῷ Περὶ
ψυχῆς (54), τὸν τε τηνόχον καὶ τὸν ἀποστατήσαντα
ἵππον, τὸ ἀλογον μέρος, δ δῆ δίχα τέμνεται, εἰς θυ-
μὸν καὶ ἐπιθυμίαν, καταπίπτειν (55) φησιν. Η καὶ
τὸν Φαέθοντα δ' ἀκραστὸν τῶν πώλων ἐκπεσεῖν δ
μῦθος αἰνίζεται. Καὶ μήν καὶ ἐπὶ τοῦ ἱωσήφ, νέον
τοῦτον ζητώσαντες οἱ ἀδελφοί, πλεύσιν τι προσώρμε-
νον κατὰ τὴν γνῶσιν, ἐξέδυσαν τὸν χιτῶνα τὸν ποι-
κιλὸν· καὶ λαβόντες, ἔρριψαν εἰς λάκκον (δὲ λάκ-
κος κενὸς, ὕδωρ οὐκ εἶχε), τὴν ἐκ φιλομαθίας τοῦ
σπουδαίου ποικίλην γνῶσιν ἀποσκοραχίσαντες· Η
ψιλῇ τῇ κατὰ νόμον πίστει κεχρημένοι, ἔρριψαν εἰς
λάκκον τὸν ὄντας κενὸν, εἰς Αἴγυπτον ἀπεμπολήσαν-
τες (56), τὴν τοῦ θεού λόγου ἑρμόν. Κενὸς δὲ
ἐπιστήμης δὲ λάκκος· ἐνῷ φιλεῖς, καὶ τὴν γνῶσιν
ἀποδυσάμενος, ὅμοιος τοῖς ἀδελφοῖς ἐδόξει γνωμὸς
γνώσεως, διαλεληθώς σοφός (57). Κατ' ἄλλο σημα-
νόμενον, εἴη δὲ ἐπιθυμία ποικίλον ἔνδυμα, εἰς

De ipso pulchro, agitur. Describitur autem ibi ἐν-
τελέχεια sapientis, sicut in Clementis *Gnostici*,
Christiani. Utriusque autem ἐντελέχεια est, alte-
rius quidem, ut falsa pulchri, alterius ut falsa
scientiæ εἰδῶλα fugiat, et ut alter κατὰ τὸ ἀληθῶς
κατόν, alter κατὰ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, conjungatur
cum Deo: qui utrumque καὶ τὸ αὐτόχαλον est, καὶ
αὐτὴ ἡ γνῶσις. Non recte ergo Clemens id, quoniam
est proprium *Phædonis*, in quo agitur de anima, et
immortalitate ejus, *Phædro* tribuit: quanquam
obiter et ibi de anima agatur: non προηγουμένως,
sed quatenus τοῦ αὐτοχάλου, qui est Deus immortalis,
per communionem pulchri, particeps sit anima.
HEINSIUS.

(55) *Κατατίπτειν.* Hoc est, in terram decidere.
Platonis verba in *Phædro* pag. 1222, sunt hæc:
Βρίθει δ τῆς κάκης ἐπίπον μετέχων, ἐπὶ γῆν ἔπειτα
τε καὶ βαρύνων. *Gravatur pravitatis particeps equus,*
ad terram vergens atque trahens. E contra alter
equus, qui aninam virtute præeditam comitatur, in
cælum volare dicitur.

(56) *Ἀπεμπολήσατες.* Interpres, qui vendidis-
sent. Verum Josephi fratres eum non vendiderant,
quo tempore in lacum projecerunt, sed postea ven-
debant. Scribendum igitur, una littera mutata,
ἀπεμπολήσαντες, *vendisturi*, in futuro tempore.

(57) *Ὀ διαλεληθώς σοφός.* Malet forte aliquis
δ δη ἀληθῶς σοφός. Sed nil opus est mutatione, si
cum διαλεληθώς subaudiendum iūsi. είναι. *SIL-
BURG.*

άχαντες ἀπέχουσα βάραθρον. Ἐάν δέ τις ἀροτέη Λάκκον, ή λατομήσῃ (58), φησι, καὶ μὴ καλύψῃ αὐτὸν, ἐμπέσῃ δὲ ἐκεῖ μόσχος η ὄντος, ὁ κύριος τοῦ Λάκκου ἀποτίσει ἀργύριον, καὶ δώσει τῷ πλησίον· τὸ δὲ τεθηκός αὐτῷ ξεσται. Ἐνταῦθά μοι τὴν προφητείαν ἔκεινην Ἐπαγε. Ἔγρω βοῦς τὸν κτηνοσάματον, καὶ ὄντος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με (59) οὐ συνῆκεν. Τίνα οὖν μή τις τούτων, ἐμπεσὼν εἰς τὴν ὑπὸ σοῦ διδασκομένην γνῶσιν, ἀκρατής γενόμενος τῆς ἀληθείας, παρακούσῃ τε καὶ παραπέσῃ, ἀσφαλής, φησι, περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ λόγου γίνου· καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀλλήλους προσιόντας ἀπόκλειε τὴν ζῶσαν ἐν βάθει πηγῆν, ποτὸν δὲ δρεγε τοῖς ἀληθείας δεδιψκόσιν. Ἐπικρυπτόμενος δὲ οὐν πρὸς τοὺς οὐχ οἶους τε δυτας παραδέξεσθα τὸ βάθος τῆς γνώσεως, κατακάλυπτε τὸν λάκκον. Οἱ κύριοι οὖν τοῦ λάκκου, ὁ γνωστικὸς, αὐτὸς ζητιμωθῆσται, φησι, τὴν αἰτίαν ὑπέχουν τοῦ σκανδαλισθέντος, ἥτοι καταποθέντος τῷ μεγέθει τοῦ λόγου, μικρολόγου ἔτι δυτος· ή μετακινήσας τὸν ἐργάτην (60) ἐπὶ τὴν θεωρίαν, καὶ ἀποστήσας διὰ προφάσεως τῆς αὔτοτοχείου πίστεως. Ἀργύριον δὲ δύσσει, τῷ παντοκρατορικῷ βουλήματι ὑπέχων λόγον καὶ εὐθύνας. Ήντος μὲν οὖν δ τύπος νόμου καὶ προηγήτων, δ μέχρις Ἰωάννου· δὲ, καίτοι φανερώτερον λαλήσας, ὡς ἀν μηκέτι προφητεύων, ἀλλὰ δεικνύνων ἥδη παρόντα τὸν ἐξ ἀρχῆς καταγγελλόμενον συμβολικῶν, δμας, Οὐκ εἰμι, φησιν, δξιος τὸν ιμάτια τοῦ ὑποδήματος λῦσαι Κυρλου· μη γάρ δξιος είναι ὀμολογεῖ τὴν τοσαύτην βαπτίσαι δύναμιν· χρῆναι γάρ τοὺς καθαροποιοῦντας, ἀπολύειν τοῦ σώματος καὶ τῶν τούτου ἀμαρτημάτων τὴν ψυχήν, ὕστερον τοῦ δεσμοῦ τὸν πόδα. Τάχα δὲ καὶ τὴν τελευταίαν τοῦ Σωτῆρος εἰς ἡμᾶς ἐνέργειαν, τὴν προσεκτῆ (61) λέγω, τὴν διὰ τῆς παρουσίας ἐπικρυπτομένην τῷ τῆς προφητείας αἰνίγματι, δ διὰ τῆς αὐτοψίας τὸν θεσπιζόμενον δεῖξας, τὴν εἰς φανερὸν πόρρωθεν δδεύουσαν μηνύσας ἔχουσαν παρουσίαν, δυτας έλυσεν τὸ πέρας τῶν λογίων τῆς οἰκονομίας, ἐκκαλύψας τὴν ἔννοιαν τῶν συμβόλων. Καὶ τὰ παρὰ Ῥωμαίοις (62), ἐπὶ τῶν διαθηκῶν γινομένα τάξιν εἰ-

* P. 679 ED. POTTER, 573-74 ED. PARIS. ⁵¹ Exod. xxi, 35, 34. ⁵² Isa. 1, 3. ⁵³ Matth. xi, 13; Luc. xvi, 16. ⁵⁴ Marc. 1, 7; Luc. iii, 16; Joan. 1, 27.

(58) Λατομήσῃ. Vulg. Bibl. Exod. xxi: Λατομήσῃ λάκκον· δειν καὶ ἐμπέσῃ ἐκεῖ μ., et mox, οἱ κύριοι τοῦ λάκκου ἀποτίσει, ἀργύριον δώσει τῷ κυρίῳ αὐτῶν· τὸ δὲ τετελεντηκός αὐτῷ ξεσται.

(59) Ἰσραὴλ δέ μ. Isa. 1: Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔττι, καὶ δέ λαος με οὐ συνῆκεν.

(60) Τὸν ἐργάτην. Operarium, qui nondum est ad contemplationem paratus. Sic interpretatur τὸν δυνον, vel βοῦν, superius dictum.

(61) Τὴν πρ. Ηεκ σι distinguntur et exp.: τὴν προσεκτῆ λέγω, τὴν διὰ παρουσίας, ἐπικρυπτομένην, per ipsius præsentiam, quæ olim prophetia enigmata occultabatur.

(62) Παρὰ Ῥωμαίοις. A. Gellius lib. xv, c. 27, testamentorum tria genera suisse tradit; unum, quod calatis comitis in concione populi fieret; alterum, in procinctu, cum viri ad prælium faciendum in aciem vocabantur; tertium, per familiæ emancipationem, cui æs et libra adhiberetur. Quotum postremum (inquit Brissonius, De formulis

D lib. viii, 653) prioribus duobus abolitis diu in usu mansit, eaque res Libripende et Familiæ emptore adhibito, et quinque testibus præsentibus, agebatur. Familiam enim, id est hæreditatem, testator mancipabat imaginario emptori, qui Familiæ emptor dicebatur, nummo uno, aut item altero, dicitis causa, intercedente; Clementem vero ibi καρπισμῶν nomine intellexisse mancipationes, quæ testamentis intercedebant, verisimile penitus insipientibus fiet, cum in solemnibus testamentorum, quæ per æs et libram siebant, totus ille locus versetur. Eoque in genere præter ζυγά et ἀστάρια, id est æs et libram, mancipatio intercedebat, πρὸς τιμῆς (id est pretii) μερισμόν, ut Clemens censem. Item testatio, cuius gratia factas τὰς τῶν ὡτῶν ἐπιψάσει, significat: quāndoquidem in ima aure memoria locū erat: quem tangentes, antestabantur, teste Plinio lib. xi, c. 45. Ilac inter alia ibi Brissonius. Attigit eudem locum etiam Paulus Leopardus, Emend. lib. vi, c. 9, p. 575. SYLBURG.

notione symbolorum. Et quæ a Romanis sunt in A ληχε (63), τὰ διὰ δικαιοσύνην ἔκεῖνα ζυγά καὶ δισά-
testamentis, locum obtinuerunt : nempe libræ illæ, et asses justitiae causa adhibi'a, et mancipationes,
et aurum contrectationes ; illi quidem, velut si-
gnum juste faciendi ; haec autem, ad honoris divi-
sionem ; tertium vero, ut qui incidiisset, veluti quo-
dam onere ipsi imposito, stans audiret et loco intercessoris esset.

CAPUT IX.

Rationes afferuntur cur veritatem involucris symbolicis obtegere visum fuerit.

Sed, ut videtur, nimio quadam demonstrandi studio, plus quam par sit, sum progressus. Vita enim me deficiet, eos omnes recensentem, qui sym-
bolice philosophantur. Memoriae ergo causa, et bre-
vitas, et ut se homines ad veritatem intenderent,
talia barbaricæ philosophiæ sunt scripta. His enim
qui saepe ad eos accedunt, et dederunt sui expe-
rientialiam, et in fide, et in vita universa, communi-
cari volunt eam, que revera est, philosophiam et
veram theologian. Quin etiam nos quoque volunt
opus habere aliquo interprete et duce ; sic enim
fore, ut majus in eas studium conferatur, et nos
minime decipiamur, cum accipiamus a peritis, et
denique profuturos iis, qui se sunt digni, existimam-
runt. Et alioqui omnia quæ ostenduntur per aliquod
velamentum, majorem et angustiorem exhibent ve-
ritatem, sicut ☧ fructus qui in aqua pellent, et for-
mæ quæ per tegumenta concedunt aliquam sui evi-
dentiā. Aliiquid enim addunt splendori, præter-
quam, quod quæ sunt manifesta, uno modo intelli-
gantur. Cum ergo liceat pluribus modis accipere,
sicut certe accipimus, in iis, quæ occulte dicta
sunt, ea cum ita se habeant, fallitur quidem indoctus
et imperitus, comprehendit autem Gnosticus. Jam
ergo nec quibuslibet volunt omnia exponi temere,
nec communicari bona sapientiae, iis qui ne som-
niando quidem sunt anima expurgati (neque enim
fas est quibuslibet obviis ea exponere, quæ parata
fuere cum tot certaminibus), neque profanis nar-
rare Logi mysteria. Aiunt certe Hipparchum Pytha-
goreum, eo quod aperte scripsisset decreta Pytha-
goræ, expulsum suisse e schola, et ob id ipsum,
tanquam mortuo, impositam columnam suisse. Quo-
circa etiam in barbara philosophia vocant mortuos,

☧ P. 680 ED. POTTER, 574-75 ED. PARIS.

(63) *Tάξις εἰληχε.* Nempe ἐν τοῖς διὰ συμβόλων D ετρηκέντοις.

(64) *Ἐλεγχτικαὶ . . . καταροεῖσθαι.* Hervetus
vertit : *Arguunt enim splendores, præter id, quod
quæ sunt manifesta, uno modo intelligantur.* Quod
cum nimis obscurum esset, sic est ab Heinsio mu-
tatum, ut appareat illum auctoris sententiam mi-
nime assecutum suisse. Nam cum dixerat Clemens,
res augustiores videri cum per velum oculis nostris
exhibitentur, rationem ejus dieti hanc adjicit : *Ἐλεγ-
χτικαὶ γὰρ αἱ π. Nam ejusmodi splendor, qui rem
quampiam undequaque illustrat, omnes ejus defectus
arguit et ostendit; ad hanc etiam accedit, quod quæ
aperta sunt, uno solum modo intelligantur;* cum in-
terea, ut ibi sequitur, veritatis intersit, ut sermo-
nes, quibus traditur, diversis sensibus explicari
possint, ut ab iis solis percipiatur, qui ea digni sunt.

(65) *Ἄραιδηρ.* Vel ἀνέδην. Conf. *Index Graecus.*

(66) *Σαρῶς.* Notissimum est illud Pythagorico-
rum effatum, Μή εἶναι πρὸς πάντα ρῆτα.
Non esse omnibus pandenda omnia. Conf. Cicero in
proœmio 4 *Tuscul.* Porro Diogenes Laertius, in
Pythagora hæc refert : *Erat autem ignotum Pythagori-
cum dogma usque ad Philolai tempora. Hic enim
solus tres libros illos præclaros euulgavit, quos Plato
centum minis sibi emi per litteras oravit.*

(67) *Στῆληρ.* Th. Canterus, lib. 1, cap. 2 *Var.
lect.* Origenes, *contra Celsum* : *Ceterum Pythagor-
ræi cenotaphia extruebant iis, qui defecissent a phi-
losophia reflexo cursu ad idioticam vitam, nec ideo
deterior habitus est Pythagoras in doctrina et de-
monstrationibus, aut ejus discipuli. Hic autem Hip-
parchius, cuius hic meminit Clemens, increpatur
gravissime a Lyside Pythagorico in quadam ad eum*

τῇ βαρδάρῳ φιλοσοφίᾳ νεκροὺς καλοῦσι τοὺς ἔχ-
πεισόντας τῶν δογμάτων, καὶ καθυποτάξαντας τὸν
νῦν τοῖς πάθει τοῖς ψυχικοῖς. Τις γάρ μετοχὴ δι-
καιοσύνη καὶ ἀροματός; κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον·
“Η τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκέτος; Τις δὲ συμ-
φώνησις Χριστῷ πρὸς Βελλαῖ; ή τίς (68) μερὶς
πιστῷ μετὰ ἀπίστους; Δίχα (69) γάρ Ὁλυμπίων
καὶ φθιμένων τιμαῖ, Διὸς καὶ (70) ἐξέρχεσθε ἐκ
μέσου αὐτῶν καὶ ἀξοποθητε, λέγει Κύριος· καὶ
ἀκινθάρτου μὴ ἀπτεσθε· κάτω εἰσόδεξομαι ὑμᾶς,
καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς κατέρευ· καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε
μοι εἰς νίστας καὶ θυγατέρας. Οὐ μόνοι ἄρα οἱ
Πυθαγόρειοι καὶ Πλάτων (71) τὰ πολλὰ ἐπεκρύπτοντο,
ἄλλος καὶ οἱ Ἐπικούρειοι (72) φασὶ τίνα καὶ παρ'
αὐτοῖς ἀπόδητα εἶναι, καὶ μὴ πᾶσιν ἐπιτρέπειν
ἐντυγχάνειν τούτοις τοῖς γράμμασιν. Ἀλλὰ καὶ οἱ
Στωϊκοὶ λέγουσι Ζήνωνι (73) τῷ πρώτῳ γεγράφθαι
τινά, & μὴ διδίων ἐπιτρέπουσι τοῖς μαθηταῖς ἀνα-
γνώσκειν, μὴ οὐχὶ πείραν δεδωκός πρότερον, εἰ
γνησίως φιλοσοφοῖσιν. Λέγουσι δὲ καὶ οἱ Ἀριστοτέλους
τὰ μὲν ἐσωτερικά (74) εἶναι τῶν συγγραμμάτων αὐ-
τῶν (75), τὰ δὲ κοινά τε καὶ ἐξωτερικά. Ἀλλὰ καὶ οἱ
τὰ μυστήρια θέμενοι, φιλόσοφοι δύτες, τὰ αὐτῶν δι-
γματα τοῖς μύθοις (76) κατέχωσαν, ὥστε μὴ εἶναι
ἄπαντα δῆλα. Εἴθ' οἱ μὲν, ἀνθρωπίνας κατακρύψαντες
διδέξαντες, τοὺς ἀμαθεῖς ἐκώλυσαν ἐντυγχάνειν· τὴν δὲ
τῶν δύτων δύτων ἀγίαν καὶ μακαρίαν θεωρῶν οὐ
πάντος μᾶλλον ἐπικεκρύψαντες συνέφερεν; Πλὴν οὐδὲ
τὰ τῆς βαρδάρου φιλοσοφίας, οὐδὲ οἱ μῦθοι οἱ Πυθα-

A eos qui exciderunt a dogmatibus, et mentem sub-
jeccerunt animæ perturbationibus. Quæ est enim par-
ticipatio justitiae et injustitiae? ut ait divinus Apo-
stolus ⁸⁸: aut quæ societas luci cum tenebris? Quæ
autem est conventio Christo cum Belial? aut quæ pars
est fidelis cum infidelis? Olympiorum enim et mortuo-
rum sunt separati honores. Quocirca egredimini e
medio ipsorum, et separaremini, dicit Dominus, et im-
mundum ne tetigeritis, et ego suscipiam vos, et ero
vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias ⁸⁹.
Non soli igitur Pythagorei et Plato multa occulta-
bant, sed etiam Epicurei dicunt quædam esse apud
se arcana, et non permittere omnibus ut ea scri-
pta legant. Quin etiam Stoici dicunt a Zenone primo
quædam suis conscripta, quæ non facile permit-
tunt legere discipulis, quorum non prius fuerit fa-
ctum ab ipsis periculum, an germane et sincere
philosophentur. Aristotelei quoque dicunt, ex suis
scriptis alia quidem esse ἐσωτερικά, id est inter-
na; alia vero communia et ἐξωτερικά, hoc est ex-
terna. Quin etiam ii qui instituere mysteria, cum
essent philosophi, sua dogmata obscuraverunt fa-
bulis, ut non essent manifesta omnibus. An vero illi
quidem humanas celabant opiniones, et arcebant
indoctos ne ad eas adirent; eorum autem quæ vere
sunt, sanctam et beatam contemplationem, non
multo magis celari conferebat? Sed neque dogmata
barbaræ philosophiæ, neque fabulae Pythagoricae,
neque quæ sunt apud Platонem in *Repubлиca* de Ar-

B

¶ P. 681 ED. POTTER. ⁸⁸ II Cor. vi, 14, 15.

epistola, quæ etiamnum exstat, et quam subjicit
Cantorus. In ejus calce est hæc sententia: *Si igitur
mutatus fueris, gratulabor; sin minus, jam obiisse
mihi videberis.* Ad quam alludit et D. Gregorius Na-
zianz, in quadam epistola: *Εἰ μὲν οὖν μεταβάλλοιο,
ἄλλα νῦν χαρήσομαι, τῶν Πυθαγορικῶν ἔχῃ τις φι-
λοσόφων ἔταίρον ἐκπεπτωκότα θρησκῶν· εἰ δὲ μή,
ἔχεινος μὲν ἔγραψε *Τέλοντας μοι, ἔγω δὲ τοῦτο μὲν
οὐκ ἐρῶ στὴν χάριν ἐτι.* COLLECT. — Origenis verba
jam allata existant in lib. iii *contra Celsum*, pag. 142.
Conf. ejusdem Operis lib. ii, p. 67, edit. Can-
tabrig. Jamblicus, in *Vita Pythagoræ* hæc refert,
cap. 17, p. 79: *Εἰ γε... δύσκινητος ἔτι τις καὶ δυσ-
ταραχολούθητος εὐρίσκετο, στήλην δὴ τινα τῷ τοι-
ούτῳ καὶ μηνηστὸν ἐν τῇ διατριβῇ χωσαντες, καθά
καὶ Περιάλω τῷ Θουρίῳ λέγεται, καὶ Κύλων τῷ
Συνδαριτῷ ἐξάρχω ἀπογνωσθείσιν ὅπ' αὐτῶν, ἐξη-
λαύνον. Si quis piger ac torpidus inveniebatur, huic
cippῳ monimentoque in schola erecto, quemadmodum
et Periālo illi Thuria, et Cyloni Sybaritarum principi, ab ipsis rejectis | publico iudicio facilitatum suisse (a) | seruit, hominem exigebant, etc.**

(68) *Η τίς. Τις δέ.* II Cor. vi.

(69) *Δίχα.* Ita vox δίχα sumitur p. 143 edit. Pa-
ris. Δίχα σωζόμενων καὶ φθιμένων τροφαῖ. Lowth.
— Videntur hæc e poetarum aliquo sumpta esse.

(70) *Kai.* Hæc particula a Clemente addita est.

(71) *Πλάτων.* Diogenes Laertius, in *Platone*, lib.
iii, segm. 63, de eo dicit: *'Ονόματι δὲ κέχρηται ποι-
κίλοις, πρὸς τὸ μὴ εὔτυπον τὸν εἶναι τοῖς ἀμαθέσι τὴν
πράγματεαν. Λατεροῦ nominibus uittur variis, uī
ne illius opera rudibus et ignaris conspicua sint. Unde
Timaeus, Boëthius, Plutarchus, aliisque libros memori-
rantur edidisse Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι λέξεων.*

⁸⁸ Ibid. 17, 18.

C (72) *Ἐπικούρειοι.* Diog. Laertius lib. x, segm. 5,
refert, Idomeneum, Herodotum et Timocratem
τοὺς ἐκπυταταί αὐτοῦ τὰ χρύσια ποιήσαντας, obscura
Epicuri dogmata illustravisse.

(73) *Zēnōri τῷ πρώτῳ.* Zenonem intelligit Citi-
tium, Stoicorum parentem.

(74) *Ἐσωτερικά.* Hujuscus distinctionis meminit

etiam Cicero Ep. ad Attic. lib. iv, ep. 16: Aristoteles in iis quos ἐξωτερικούς vocat. Item, De finib., lib. v, c. 5, de Aristotele, ejusque discipulo Theo-

phrasto agens, ait: *Duo genera librorum sunt: unum populariter scriptum, quod ἐξωτερικόν appellabunt; alterum limatus, quod in commentariis reliquerunt.*

Origenes, contra Celsum l. i, p. 7: *Ιαρ' οἵς τινες
μὲν ἡσαν ἐξωτερικού λόγοι, ἔτεροι δὲ ἐσωτερικού.*

*Apud quos philosophos exterior alia, et alia interior
doctrina fuit.* A. Gellius l. xx, c. 5: *Commentario-*

D *rum suorum artiumque, quas discipulis tradebat Ari-
stoteles philosophus, regis Alexandri magister, duas
species habuisse dicitur. Alia erant, quæ nominabat
ἐξωτερικά· alia, quæ appellabat ἀχροαματικά.
Ἐξωτερικά dicebantur, quæ ad rhetoricas medita-
tiones, facultatem arguitarum, civiliumque rerum no-
titiam conducebant. Ἀχροαματικά autem vocaban-
tur, in quibus philosophia remotior subtiliorque agi-
tabatur; quæ ad natura contemplationes disceptatio-
nes dialecticas pertinebat.*

(75) *Αὐτῶν.* Forte rectius αὐτῶν, ei. SYLB. —
C. Rittershusius αὐτῶν scribendum monuit in Notis ad

Porphy. *De vita Pythag.* p. 53.

(76) *Toῖς μύθοις.* Credebat plerique, Orphei,
Homeri, aliorumque veterum poetarum fabulis
arcana quædam dogmata inesse. Conf. Heracliti
libellus *De allegoriis Homericis*, alias ut taceam.

(a) Quæ Latinis inter uncinos clausis respondent, in Græco desunt, hallucinato adnotatore vel typographo
Edu. PATROL.

menio, et in *Gorgia de Æaco et Rhadamantho*, et in *Phædone* fabula Tartari, et in *Protagora* Prometheus et Epimetheus, et præterea fabula belli gesti inter Atlantinos et Athenienses in Atlantico, non sunt in singulis vocibus exponendæ allegorice, sed ea solum, quæ ad generalem spectant sententiam. Atque hæc certe inveniemus **246** significari per symbola sub velo allegoriæ. Quinetiam Pythagoræ consuetudo, et quæ cum familiaribus erat duplex conjunctio, vocans quosdam auscultatores, quosdam vero *mathematicos*, qui sincere ac germane attingebant philosophiam, significabat aliud quidem *dictum fuisse*, aliud vero fuisse a multis *occultatum*. Fortassis autem illud quoque duplex orationis genus Peripateticorum, nempe quod opinabile, et quod scibile vocatur, non multum abest quin **¶** dividat opinionem ac samam à vera gloria et à veritate. **B** te καὶ ἐπιστημονικὸν καλούμενον, οὐκ ἀπῆλλαχται

*Mortale a seculo flores decerpere honorum,
Te minime subget, pia possis quo mage sari.*

Musæ certe Ionicæ palam dicunt, « *Vulgus quidem hominum, et eos, qui sibi videntur sapientes, sequi poetas, et uti legibus, ut qui sciant multos esse malos, paucos bonos, eos autem, qui sunt optimi, gloriam persecuti; eligunt enim, inquit, optimi ante omnia perennem gloriam mortalium. Multi autem se expletant, tanquam pecora, ventre et pudendis, et rebus ex iis quæ sunt in nobis turpissimis, metientes beatitudinem.* » Magnus quoque ille Parmenides C

¶ P. 682 ED. POTTER, 576 ED. PARIS.

(77) *Πολιτείᾳ*. Nempe *De repub.* lib. x, p. 761.

(78) *Πρὸς τοῦ Ἀρμερτοῦ*. Pro præpos. πρός, reponendum nomen proprium Ἡρός, ut infra, p. 255, quod prolixius declarat Paulus Leopardus *Ementationum* lib. ix, c. 2. SYLBURG. — Pro πρός lege Ἡρός, ut infra p. 598 edit. Paris., inquit Lowth.

(79) *Γοργίᾳ*. Sc. sub finem *Dialogi*, p. 357.

(80) *Φαιδωνι*. Respicit *Phædonis* p. 83 et seq., et mox *Protagoræ* p. 223 et seq.

(81) *Πολέμου*. Ägyptius quidam sacerdos in *Ti-mao Platoni Soloni* hæc narrat, pag. 1045: Λέγει γὰρ τὰ γεγραμμένα, δοσην ἡ πόλις ὑμῶν ἐπαυσέ ποτε δύναμιν ὑπὲρ πορευομένην ἄμα ἐπὶ πᾶσαν Εὐρώπην καὶ Ἀσίαν, ἔξωθεν ὅρμητεσσαν ἐξ Ἀτλαντικοῦ πελάγους. Traditur enim *vestra civitas* restitisse olim innumeris hostium copiis, quæ ex Atlantico mari profectæ, prope jam cunctam Asiam Europamque ob-sederunt, etc.

(82) *Ἀληγορητέοι*. Editiones Sylburgiana recentiores ἀλληγορητέον perperam exhibent.

(83) *Nal* μή. Videtur hæc sententia, inserta particula τι, cum interrogatione scribi oportere: *Nal* μή τι καὶ ἡ Πυθαγ. — ἀλλὰ τὸ μὲν φάσθαι, τὸ δὲ κεχρυμμένον εἰραι πρὸς τοὺς πολλοὺς, ἤνταστο. *Imo vero quid Pythagoræ duplex cum familiaribus consuetudo — nisi aliud quid esse eloquendum, aliud vero a vulgo occultandum, innuit?* Porro hoc pertinent, quæ memorat A. Gellius lib. 1, c. 9: *Ordo alique ratio Pythagoræ, ac deinceps familiaris successionis ejus, recipiendi instituendique discipulos hujuscemodi fuisse traditur. Jam a principio adolescentes qui sese ad discendum obtulerant, ἐψωτοῦντων. Id verbum significat, mores naturasque hominum, conjectatione quadam de oris et vultus ingenio, deque totius corporis silo atque habitu, sci- citari; eum, qui exploratus ab eo idoneusque fuerat,*

A γρειοι, ἀλλ' οὐδὲ οἱ παρὰ Πλάτωνι ἐν *Πολιτείᾳ* (77) πρὸς τοῦ Ἀρμερτοῦ (78), καὶ ἐν *Γοργίᾳ* (79) Αἴάκου καὶ Ραδαμάνθυος, καὶ ἐν *Φαιδωνι* (80) δὲ τοῦ Ταρτάρου, καὶ ἐν *Πρωταγόρᾳ* δὲ Προμηθέως καὶ Ἐπιμηθέως, πρός τε τούτοις δὲ τοῦ πολέμου (81) τοῦ Ἀτλαντικῶν καὶ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ, οὐχ ἀπλῶς κατὰ πάντα τὰ ὄντα πάντα τὰ ὄντα πάντα τὰ ὄντα ἀλληγορητέοι (82), ἀλλ' οἵας τῆς διανοίας τῆς καθόλου σημαντικά· καὶ δὴ ταῦτα ἔξευροι μεν ἀν διὰ συμβόλων ὑπὸ παρακαλύμματι τῇ ἀληγορίᾳ μηνυόμενα. Ναὶ μήν (83) καὶ ἡ Πυθαγόρου συνουσία, καὶ ἡ πρὸς τοὺς ὄμιλοτάς διττή κοινωνία, ἀκονοματικοὺς τοὺς πολλοὺς, καὶ τινας μαθηματικοὺς ἔτερους (84) καλούσας, τοὺς γνησίους (85) ἀνθαπτομένους τῆς φιλοσοφίας· ἀλλὰ τὸ μὲν φάσθαι, τὸ δὲ κεχρυμμένον εἰραι πρὸς τοὺς πολλοὺς ἤνταστο. Ἰσως δὲ καὶ τὸ διττὸν ἐκεῖνον εἶδος τῶν ἐκ τοῦ Περιπάτου, τὸ ἐν τοῖς λόγοις Ἑνδοξόν (86) διαιρεῖν (87) δόξαν ἀπό τε εὐκλείας καὶ ἀληθείας.

B Μή δέ σέ γ' εὐδέξιοι βιήσεται δυθεα τιμῆς,
Πρός θυητῶν ἀρελέσθαι, ἐφ' ώφ' ὅστης πλέον
[εἰσεῖται.]

Αἱ γοῦν Ἱάδες μοῦσαι διαρρήδην λέγουσι, « τοὺς μὲν πολλοὺς καὶ δοκητισθόους δῆμων ἀοιδοῖσιν ἐπεσθαι, καὶ νύμοισι χρέεσθαι, εἰδότας δὲ τὸ πολλὸν κακόν, δλίγα δὲ ἀγαθούς· τοὺς ἀρίστους δὲ τὸ κλέος (88) μεταδιώκειν· αἱρεῦνται γάρ, φησὶν, ἐναντία πάντων οἱ ἀριστοί, κλέος δένναντον θυητῶν. Οἱ δὲ πολλοὶ κεκρηγμένοις ὅπως κτήνεα, γαστρὶ καὶ αἰδοῖσις, καὶ τοῖς αἰσχίστοις τῶν ἐν ἡμῖν, μετρήσαντες τὴν εὐδαιμονίαν. » Ο τ' Ἐλεάτης Παρμενίδης δέ μέγας διε-

C recipi in disciplinam statim jubebat, et tempus certum tacere; non omnes idem, sed aliud aliis tempus pro-
cessimmo captu solertia. Is autem qui lacebat, quæ dicebantur ab aliis, audiebat; neque percunctari, si-
parum intellexerat, neque commentari, quæ audierat,
fas erat; sed non minus quisquam tacuit quam bien-
num: hi prorsus appellabantur intra tempus tacendi
audiendique ἀκουστικοί· ast ubi res didicerant rerum
omnium difficillimas, tacere audireque, atque esse jam
cœperant silentio eruditæ, cui erat nomen ἔχεμοντα.
tum verba facere et querere, quæque audissent scri-
bere, et quæ ipsi opinarentur expromere potestas erat.
Hi dicebantur in eo tempore μαθηματικοί· ab his,
scilicet, artibus, quas jam dicere atque meditari in-
ceptaverant: quoniam Geometriam et Gnomonicam,
Musicam, cæterasque item disciplinas altiores μαθή-
μata veteres Græci appellabant.

D (84) *Ἐτέροντος*. C. Rittershusius ἐταῖρους mavult in nolis ad *Porphyrium De vita Pythagoræ* pag. 55.

(85) *Γνησίους*. Forte rectius γνησίως adverb. SYLBURG. — Sic paulo superius, γνησίως φιλοσο-φολέν.

(86) *Ἐρδοξον*. Hanc distinctionem cum aliis in locis, tum in *Topicor.* lib. 1, c. 1, tradit Aristoteles, τὰς ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς, scientifica principia, tra-dens esse τὰ δὲ αὐτῶν ἔχοντα πίστιν, quæ a seip-sis fidem habent: τὰ Ἑνδοξά, probabilita esse, τὰ δο-
κοῦντα, quæ videntur esse vera, sed certo non con-
stant sic se habere.

(87) *Διαιρεῖν*. C. Ritterhusius in loco superius dicto διαιρούν scribendum esse monuit.

(88) *Touis ἀρίστοις δὲ τὸ κλέος*. Flor., τοὺς ἀρί-
στους τὸ κλέος δὲ διωχεῖν· quæ lectio non consistit, nisi τὸ κλέοσδε diciūt aliquis velit pro τὸ εἰς κλέος
φέρον, insolenti locutionis genere. SYLBURG.

τῶν εἰσιγεῖται διδασκαλίαν ὅδῶν, ὡδὲ πως γρά- Δ Elates, introducit duarum viarum doctrinam, sic
φων· scribens:

Ἡ μὲν (80) ἀληθεῖης εὐπειθέος ἀτρεμές ήτορ,
Ἡ δὲ βροτῶν δόξαις, ταῖς οὐκ ἔτι πλοτίς ἀληθής.

Una quidem veri est, bene quam cor credere constans
Possit, opinio sed nimium levis altera vulgi,
Cui non certa fides nec inest persuasio vera.

CAPUT X.

Apostolorum sententia de mysteriis fidei occultandis.

Εἰκότως δρα δ θεσπέσιος Ἀπόστολος, Κατὰ ἀπο-
κάλυψιν, φησὶν, Ἐγραφόσθη (90) μοι τὸ μυστήριον
(καθὼς προέγραψα ἐν ὁλῇψι, πρὸς δύνασθε ἀρ-
γιτώσκοτες ροῆσαι τὴν σύνεστιν μου ἐν τῷ μυ-
στηρῷ τοῦ Χριστοῦ) δέ τέρας τερεῖς οὐκ ἐγρα-
φόσθη τοῖς νιοῖς τῶν ἀτρόπων, ὡς τὸν ἀπεκα-
λύψθη τοῖς ἀτροῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφή-
ταις. Ἔστι γάρ τις καὶ τελείων μάθησις, περὶ οὗ
πρὸς τοὺς Κολοσσαῖς γράψων φησίν· Οὐ πανόμενα
ὑπέρ οὐμῶν προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι, ἵνα
πληρωθῆτε τὴν ἐπιτρώσιν τοῦ θείου ματος αὐτοῦ
ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ, περιπα-
τήσαι ἀξιώς (91) τοῦ Κυρίου εἰς πάσαν ἀρέσκειαν.
Ζωτὶ ἔργῳ ἀτροφῷ καρποφοροῦντες καὶ αὐξανό-
μενοι τῇ ἐπιτρώσει τοῦ Θεοῦ, ἐν πάσῃ δυνάμει
ἐρδυναμούμενοι, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐ-
τοῦ. Καὶ πάλιν· Κατὰ τὴν οἰκορομίαν τοῦ Θεοῦ
τὴν δοθεῖσάν μοι, φησὶ, εἰς οὐμᾶς πληρώσαι τὸν
ἀέτορα τοῦ Θεοῦ, τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμέ-
νον ἀπὸ τῶν οὐρών καὶ ἀπὸ τῶν τερεών, δ
νῦν (92) ἐξαρεράθη τοῖς ἀτροῖς αὐτοῦ· οἷς θήλη-
σει διθεὸς γράφοσαι, τι τὸ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ
μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς θύεστιν. Ήστε ἀλλα μὲν
τὰ μυστήρια τὰ ἀποκεκρυμμένα δχρι τῶν ἀποστόλων,
καὶ ὑπὸ αὐτῶν παραδοθέντα ὡς ἀπὸ τοῦ Κυρίου παρ-
ειλήφασιν· ἀποκεκρυμμένα δὲ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ,
ἐφανερώθη τοῖς ἀγίοις. Ἀλλο δὲ τὸ πλοῦτος (93)
τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τοῦ ἐν τοῖς θύεστιν,
οἱ ἔστιν ή πίστις καὶ ή ἐλπίς ή εἰς Χριστὸν, δν
πλλαχή θεμέλιον εἰργχεν. Καὶ πάλιν, οἶον φιλοτι-
μούμενος ἐμφῆναι τὴν γνῶσιν, ὡδὲ πως γράψει·
Νούθετοῦντες πάτητα ἀτρόπων (94) ἐν πάσῃ σο-
φίᾳ (95), ἵνα παραστήσωμεν πάτητα ἀτρόπων
τέλειον ἐν Χριστῷ· οὐ κάτητα ἀτλῶν ἀτρόπων.
ἔπει οὐδεὶς ἀν ἥν διπιστος· οὐδὲ μήν πάντα τὸν πι-

Merito ergo dicit divinus Apostolus: *Per revela-
tionem notum mihi factum est sacramentum (sicut
prius scripsi paucis, prout potestis legentes intelligere
prudentiam meam in mysterio Christi) quod aliis
generationibus non est agnatum filiis hominum, sicut
nunc revelatum est sanctis ejus apostolis et prophete-
tis*⁹⁷. Est enim aliqua etiam perfectis discenda do-
ctrina, de qua dicit scribens ad Colossenses: *Non
cessamus pro vobis orare, et petere ut impleamini
agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia et intelle-
ctu spirituali, ut ambuletis digne Deo, per omnia pla-
centes, in omni opere bono fructificantes, et crescen-
tes in cognitione Dei, omni virtute confirmati, secun-
dum potentiam glorie ejus*⁹⁸. Et rursus, Secundum
dispensationem Dei qua data est mihi, inquit, in vobis,
ut impleam verbum Dei, mysterium quod fuit abscon-
ditum a sæculis et a generationibus, quod nunc ma-
nifestatum est sanctis ejus, quibus voluit Deus notum
facere, quae sint divitiae gloriae mysterii hujus in gen-
tibus⁹⁹. Quocirca alia quidem sunt mysteria qua:
fuerunt absconsa usque ad apostolos et tradita sunt
ab ipsis ut a Domino acceperunt; absconsa au-
tem in Veteri Testamento, quae nunc manifestata sunt
 sanctis. Aliud vero sunt divitiae gloriae myste-
rii in gentibus¹⁰⁰, quod est fides et spes in Christum,
quem alibi dixit fundamentum¹⁰¹. Et rursus veluti-
cupiens manifestare cognitionem, sic scribit: *Ad-
monentes omnem hominem in omni sapientia, ut ex-
hibeamus omnem hominem perfectum in Christo*¹⁰².
Non omnem hominem absolute, quoniam sic nullus
esset infidelis; sed nec omnem, qui credit, perfe-
ctum vocat in Christo; sed omnem dicit hominem,
perinde ac si diceret, totum hominem, utpote pu-
rificatum corpore et anima. Quod enim non sit om-
nium cognitio¹⁰³, subiungit aperte: *Constructi in*

⁹⁷ Ephes. iii, 3, 4, 5. ⁹⁸ Coloss. i, 9, 10, 11. ⁹⁹ I Cor. iii, 10.
¹⁰⁰ Coloss. i, 28. ¹⁰¹ I Cor. viii, 7. P. 683 ED. POTTER, 577 ED. PARIS.

(89) Ἡ μὲν Proclus in Platonem: Οὐ μὲν οὖν Πλάτων διαρρήσην τούς τε λόγους, καὶ τὰς γνώ-
σεις τοὺς γνωστοὺς διείλεν· ὁ δέ γε Παρμενίδης, κατόι
διὰ ποίησιν ἀστροφῆς ὅν, δόμως καὶ αὐτὸς ταῦτα ἐνδει-
κνύμενος φησιν·
Ἡ μὲν ἀληθεῖης ἐμφεγγέος ἀτρεμές ήτορ,
Ἡ δὲ βροτῶν δόξαις, αἷς οὐκ ἔτι πλοτίς ἀληθής.
Clementis Græcus liber habet in v. 1 εὐπειθέος, et
in 2 δόξαις. Diogenes Laertius ita citat:

... Χρέω δέ σε πάντα πιθέσθαι,
Ἑμέρης ἀληθεῖης εὐπειθέος ἀτρεκές ήτορ,
Ἡσὴ βροτῶν δόξαις, τῶν οὐκ ἔτι πλοτίς ἀληθής.
... Velim simul omnia noscūs,

Aut verum simplex, et pectore semper aperto.

Aut male constantis laudem et suffragia vulgi.

COLLECT.— Illos versus recitat etiam Sextus Em-
piricus lib. adv. Mathematicos, pag. 158, apud quem
in primo versu Clementinum εὐπειθέος exstat; in
secundo autem versus idem scribit— ταῖς οὐκ ἔτι πι-

στις ἀληθής, quod rectius est, quam illud Laertii
τῶν οὐκ ἔτι.

(90) Ἐγραφόσθη. Ἐγράφεις Ephes. ubi μοι δ
ἐτέρας.

(91) Περιπατῆσαι ἀξιώς. Περιπατήσαι οὐμᾶς
ἀξιώς Coloss. Dein, ibidem ἐν πατὶ ἔργῳ, et μοι,
εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, ἐν πάσῃ δυνάμει δυνα-
μούμενοι.

(92) "Ο νῦν δέ Coloss., ubi μοι, τις δ πλοῦ-
τος, inascul. gen. Sed Clemens eidem voci neutruum
genius paulo inferius bis tribuit.

(93) Τὸ πλοῦτος. Coloss., δ πλοῦτος, ut prius :
et μοι, μυστηρίου τούτου.

(94) Νούθετοῦντες π. ἀτρ. Καὶ διδάσκοτες πά-
τητα ἀτρόπων addunt vulg. Biblia.

(95) Ἐρ πάτητα σοφίᾳ. Vulg. Bibl. ἐτ πάσῃ σο-
φίᾳ, ut paulo ante : et μοι, ἐτ Χριστῷ Ἰησοῦ.
SILBURG.

*charitate, et in omnes divitias certitudinis intelligi, in agnitionem mysterii Dei in Christo, in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientie absconditi⁹¹; orationi instate, vigilantes in ea cum gratiarum actione⁹²; gratiarum autem actio, non solum sit gratia animae et honorum spiritualium, sed etiam gratia corporis et honorum corporis. Adhuc quoque apertius ostendit, cognitionem non esse omnium⁹³, subjungens: *Orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam vincimus sum, ut manifestem ipsum ita ut oportet me loqui*⁹⁴. Quin etiam tradebantur Hebreis quædam sine scriptis: *Etenim cum deberetis, inquit, esse doctores, propter tempus, ut qui in Testamento veteri consenseritis⁹⁵, rursus opus habetis ut vos doceam quænam sint clementia initii eloquiorum Dei, et facti estis quibus lacte sit opus, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, est imperitus sermonis justitiae; est enim puerulus, ut cui primæ solæ creditæ sint disciplinæ. Perfectorum autem est solidus cibus, qui propter habitum habent sensus exercitatos ad discretionem boni ac mali. Quocirca, dimittentes initii Christi sermonem, ad perfectionem seramur.* Quin etiam Barnabas, qui ipse quoque prædicavit verbum una cum Apostolo in ministerio gentium: *Simplicius, inquit, vobis scribo, ut intelligatis. Deinde paulo inservi, exhibens manifestius traditionis Gnosticæ vestigium, dicit: Quid eis dicit alius propheta Moyses? Ecce hæc dicit Dominus Deus: Intrate in terram bonam, quam juravit Dominus Deus, Deus Abraham, et Isaac, et Jacob, et possidete eum terram fluentem lacte et melle*⁹⁶. *Quid dicat cognitio, discite: Sperate, inquit, in Jesum, qui in carne est vobis manifestandus. Homo enim est terra patiens: ex facie ~~¶~~ enim terre fuit Adæ formatio. Quid ergo dicit in terram bonam fluentem 247 lacte et melle? benedictus Dominus noster, o fratres, qui sapientiam et intelligentiam posuit in nobis occultorum suorum. Dicit enim Propheta: Parabolam Domini quis intelliget, nisi sapiens et sciens, et diligens Dominum suum? Paucorum est hæc capere. Non enim invidens, inquit, præcepit Dominus in aliquo Evangelio: Mysterium meum mihi, et filiis domus meæ; in tuto et extra sollicitudinem sta-**

A στεύοντα τέλειον ἐν Χριστῷ, ἀλλὰ πάντα ἀνθρώπου λέγει, ὡς εἰπεῖν, ὅλον τὸν ἀνθρώπον, οἶον σώματι καὶ ψυχῇ ἡγνισμένον· ἐπειὶ ὅτι οὐ πάντων (96) η γνῶσις, διαρρήδην ἐπιφέρει, Συμβίβασθέντες ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς τὰν πλούτος (97) τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπιγνώσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, ἐν φερεταις οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυψοι· τῇ προσευχῇ προσκαρπερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ σὺν εὐχαριστίᾳ· ἡ εὐχαριστία δὲ οὐκ ἐπὶ ψυχῆς μόνον καὶ τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν σώματος ἀγαθῶν. Καὶ εἴ τις σαφέστερον ἐκκαλύπτει τὸ, μὴ πάρτων εἰναι τὴν γνῶσιν, ἐπιλέγων· Προσευχόμενοι ἀμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵρα σ Θεὸς ἀρολέην ἡμῖν θύραν τοῦ λαλῆσαι τὸ μυστήριον (98) τοῦ Χριστοῦ, δι’ ὃ καὶ δέδεμαι, ἵρα φαρερώσω αὐτὸν ὡς δεῖ με λαλῆσαι. Ἡν γάρ τινα ἀγράφως παραδίδομεν αὐτίκα τοῖς Ἐβραιοῖς: Καὶ γάρ ὁξεῖλοτες εἰναι διδάσκαλοι, διὰ τὸν γρόνον, φησὶν, ὡς ἀν ἐγγιράσαντες τῇ Διαθήκῃ τῇ παλαιᾷ, πάλιν γρελαρ ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς, τίρα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογιῶν τοῦ Θεοῦ· καὶ τεγόρατε γρελαρ ἔχοντες γάλακτος, καὶ οὐ στερεάς τροφῆς. Πᾶς γάρ διετέχων γάλακτος ἀπειρος λόγου δικαιοσύνης· γῆπιος γάρ ἐστι, τὰ πρῶτα μαθήματα πεπιστευμένος. Τελεων δέ ἐστιν, η στερεά τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἔξιτ τὰ αἰσθητήρια τεργυμασμένα ἔχοντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Διὸ ἀζέρτες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελείωτητα φερόμεθα. Ἀλλὰ καὶ Βαρνάβας, διὰ τοῦτο συγκηρύξας τῷ Ἀποστόλῳ κατὰ τὴν διακονίαν τῶν ἔθνων τὸν λόγον, Ἀπολούστερον (99), φησὶν, ὡμῖν γράψω, ἵρα συνίητε (1). Εἰδού υποδάξας, ἥδη σαφέστερον γνωστικῆς παραδόσεως ἔχοντος παρατιθέμενος λέγει· Τι λέτει (2) δ ἄλλος προφήτης (3) Μωϋσῆς αὐτοῖς; Ἰδού τάδε λέτει Κύριος σ Θεός· Εἰσέλθετε εἰς τὴν τὴν τὴν ἀραθήν, ἦρ ωμοσερ Κύριος σ Θεός, σ Θεός Ἀβραὰμ (4), καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ καὶ πατακληρομήσατε αὐτὴν τὴν βέονσαν γάλα καὶ μέλι. Τι λέτει ἡ γνῶσις (5) μάθετε· Εἰπίστατε, φησὶν, ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλιστα φαρεροῦσθαι ὡμῖν Ἰησοῦν· ἀρθρωτος γάρ (6) τὴν ἐστι πάσχοντα· ἀπὸ προσώπου γάρ τῆς (7) η πλάσις τοῦ Αδάμ ἐγένετο. Τι οὖν λέτει εἰς (8) τὴν τὴν τὴν

¶ P. 684 ED. POTTER, 578 ED. PARIS. ⁹¹ Coloss. ii, 2, 3. ⁹² Ibid. iv, 2. ⁹³ I Cor. viii, 7. ⁹⁴ Coloss. iv, 3, 4. ⁹⁵ Hebr. v, 12, 13, 14; vi, 1. ⁹⁶ Exod. xxxiii, 1; Levit. xx, 24.

(96) Οὐ πάρτ. Respicit I Cor. viii, 7: Οὐκ ἐν πάσσιν η γνῶσις.

(97) Πάρ πλούτος. Coloss., πάρτα πλοῦτος masculine, ut supra: et mox, τοῦ Θεοῦ καὶ Ηλετρὸς καὶ τοῦ Χριστοῦ, dein, ἐν εὐχαριστίᾳ.

(98) Θύραν τοῦ λαλῆσαι τὸ μ. Θύραν τοῦ λαλῆσαι τὸ μ. Coloss.

(99) Ἀπολούστερον. Ex Barnabæ cap. 6, p. 18 ed. Antwerp.

(1) Συνίητε. Συνιητε, Barnab.

(2) Τι λέτει δ ἄλλος προφήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς. Barnabas, λέγει δὲ καὶ Μωϋσῆς αὐτοῖς. Porro in iis quæ sequuntur, respicit Exod. xxxiii, 1; Levit. xi, 24.

(3) Ο δ ἄλλος προφήτης. Forte aptius, δ ἄγιος προφ. vel δ παλαιὸς προφ.; nam ἄλλος parum hinc quadrat: inquit Sylburgius non advertens præcessisse apud Barnabam, e quo Clemens hæc recitat, alterius prophetæ mentionem.

(4) Κύριος σ Θεός Ἀβρ. Κύριος τῷ Ἀβρ. Barnab.

(5) Γνῶσις. Sic vocat sensus spiritualis et mystici doctrinam.

(6) Γάρ. Hæc particula abest a Barnaba.

(7) Γῆς. Τῆς τῆς, Barnab.

(8) Εἰς. Hæc propositio abest a Barnaba, ubi mox, εὐλογητὸς δ Κύριος τιμῶν, εις συγιαν καὶ ν.

ἀρταθήρ, τὴν φέουσαν γάλα καὶ μέλι; Εὐλογητὸς Κύριος ἡμῶν, ἀδελφοί, οἱ σοφῶντες καὶ τοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν τῷ πνεύματι χριστινοῦ. Λέγει γάρ οἱ προφῆτες· Παραβολὴν (9) Κυρίου τις τοῖς ηὔθεσι, εἰ μή σοφός καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν Κύριον αὐτοῦ; Ἐπὶ δὲ ιάκων ἐστιν (10) ταῦτα χωρῆσαι· οὐ γάρ φθονῶν, φησί, παρήγγειλεν ὁ Κύριος ἐν τινὶ Εὐαγγελίῳ, Μυστήριον (11) ἔμοι τὸν καὶ τοῖς νοοῖς τοῦ οἰκου μου, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ καὶ ἀμερίμνῳ τῇ ἐκλογῇ ποιούμενος, ἵνα τὰ οἰκεῖα, ὃν εἶλετο λα-
βοῦσα, ἀνωτέρα ζῆλου γένηται. Ὁ μὲν γάρ μη ἔχων γνῶσιν ἀγαθοῦ πονηρός ἐστιν, ὅτι εἰς ἀγαθός (12), οἱ Πατέρες τὸ δὲ ἀγνοεῖν τὸν Πατέρα θάνατος ἐστιν, ὡς τὸ γνῶναι; (13), ζωὴν αἰώνιον, κατὰ μετουσίαν τῆς τοῦ ἀφθάρτου δυνάμεως· καὶ τὸ μὲν μὴ φθείρεσθαι θειότητος μετέχειν ἐστι· φθοράν δὲ ἡ ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἀπόστασις παρέχει. Πάλιν ὁ προφῆτης· Καὶ δώσω σοι θησαυροὺς ἀποκρύψοντος (14), σκοτειούς, δοράτους, ἵνα γνωστὸν ὅτι ἐγὼ Κύριος δὲ Θεός. Τὰ ἑκατόν τούτοις καὶ διαδίδει· Ιδού γάρ μὲν μὴν φθείρεσθαι τὰ πακεχρυμμένην μυστικῶς· καὶ οὐκ εἰσὶ λόγοι οὐδὲ λαλαῖ (15), ὅτι οὐκ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν· τῷ Θεῷ τῷ φήσαντι· Ποιήσει (16) τις χρύσα, καὶ οὐχὶ ἐπάθομαι αὐτόν; Διὰ τοῦτο φωτισμὸς ἡ μαθητεῖα κέληται, ἡ τὰ κεκρυμμένα φανερώσασ, ἀποκαλύψαντος μόνον τοῦ διδασκάλου τὸ πῶμα τῆς, οὐδὲ τοῦ θεραπεύοντος πάντας τὸ πῶμα τῆς, οὐδὲ τοῦ ποιηταί τὸν Δία (17) φασι, οὐδὲ τοῦ θεραπεύοντος πάντας τὸ πῶμα τῆς, οὐδὲ τοῦ ποιηταί τὸν Δία (17) φασι,

* P. 685 ED. ROTTER, 579 ED. PARIS. * Matth. xix, 17. * Isa. xlvi, 3. * Psal. i., 6. * Psal. xvii, 2, 3. * Rom. xv, 29.

(9) Παραβολὴν. Hæc verba in sacris libris frustra quærentur. Similia occurunt Isa. xl, 13; Proverb. i, 6; Eccles. i, 10.

(10) Ἐπὶ διήτωρ ἐστι. Convenientius ἐπειδὴ διλητῶν ἐστι, quia paucorum est. SYLBURG.

(11) Μυστήριον. Ex Isaiae cap. 2, v. 16, sumpsit hæc, quodcumque tandem sit, illud Evangelium: Μυστήριον, inquit, ἔμοι τοῖς νοοῖς τοῦ οἰκου μου. A Graeco LXX in Antuerpiensi editione absunt hæc, at in Rounana nupera in Adnotationib. post illa verba, ἐλπίς τῷ εὐσέβῃ, in nonnullis libris hæc sequuntur, Καὶ εἰπε τὸ μυστήριόν μου ἔμοι. Τὸ μυστήριόν μου ἔμοι καὶ τοῖς ἔμοις. Latina vulg.: Secretum meum mihi. S. Hieronymus monet in LXX non haberi, sed de Theodotionis translatione esse addita, nec habet Cyrillus. S. quidem Chrysostomus, et Theodoretus ita legunt. Apud Procopium a J. Curterio editum, addiuntur hæc sub asterisco tanquam ex aliis editionibus accepta, et in commentario ex interpretatione Symmachii, ea esse significatur. Citanunt a D. Augustino in Ps. vii. Translatio paraph. Chald.: Secretum præmium justorum revelatum est mihi, secretum vindictæ in iustorum revelata est mihi. COLLECT.

(12) Εἰς ἀγαθός. Respicit Matth. xix, 17: Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς, δὲ Θεός.

(13) Τὸ γνῶμα. Respicit Joan. xvii, 3: Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γνωσκωστὸς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ δὲ ἀπέστειλεν Ἰησοῦν Χριστόν.

(14) Θησαυροὺς ἀποκρ. Isa. xlvi: Θησαυροὺς σκοτειούς, ἀποκρύψοντος, δοράτους ἀροίξω σοι, ἵνα γνῷς ὅτι ἐτ.

A tuens electionem, ut cum ea acceperit quæ sunt conjuncta et convenientia iis quæ elegerit, sit zelo superior. Qui enim non habet boni cognitionem, est malus, quoniam unus est bonus¹, nempe Pater; Patrem autem ignorare, est mors; ut nosse, vita æterna, per participationem potestatis, in qua non cadit interitus; et non interire quidem, est esse participem divinitatis; interitum autem assert recessus a Dei cognitione. Rursus propheta: Et dabo tibi thesauros absconditos, obscuros, invisibilis, ut cognoscant quod ego Dominus Deus². His convenienter David quoque psallit: Ecce enim veritatem dilexisti, incerta et occulta sapientia tua manifestasti mihi³. Dies diei eructat verbum, ut aperte scriptum est, et nox nocti annuntiat scientiam, quæ nempe est abdita mystice: et non sunt loquela neque sermones, quorum non audiantur voces eorum⁴; a Deo nempe, qui dixit, Faciet quis clanculum, et non video ipsum? Propterea disciplina dicta est illuminatio, ut quæ manifestaverit ea quæ erant occulta, cum magister solum aperuerit arcæ operculam, contra quam poeta dicunt Jovem honorum quidem dolium obturasse, malorum autem aperuisse. ¶ Scio quod veniens ad vos, inquit Apostolus⁵, veniam in plenitudine benedictionis Christi. Spiritale donum, et traditioνem nempe Gnosticam, quam iis presentibus praesens cupit impertire (neque enim ea poterant significari per epistolam) plenitudinem Christi vocans per revelationem mysterii, quod aeternis temporibus fuerat tacitum, nunc autem

(15) Λέγοις οὐδὲ λ. Psal. xix : λαλαῖ οὐδὲ λόροι, ὡς οὐχὶ ἀρ.

(16) Ποιῆσει. Hæc verba quo loco S. Scripturae existent, nondum potui riperire.

(17) Τὸν Δία. Respicere videtur Pandoræ dominum, e quo Jovis consilio mala omnia in humanum genus provolasse feruntur. Hesiodus, Oper. et dier. l. 1, v. 94 :

Ἄλλα τυρῆν, χείρεσσι πίθου μέτρα πομ' ἀρετοῦσα, Ἐσκέδασ', ἀνθρώποισι δὲ ἐμήσατο κῆδεα λυγρά. Μούρη δὲ αὐτόνι έλπις ἐρ ἀρρήκτοισι δόμοισιν Ἐρδοῖς ἐμήσει, πίθου ὑπὸ γελεσιν, οὐδὲ θύραζα Ἐξέπην· πρόσθετος γάρ ἐπέριβαλε πάμι πίθοιο, Αλτηγὸν βουλήστι Διός ρεζεληγερότω. "Αλλὰ δέ μυρια λυγρά κατ' ἀνθρώπους ἀλάηται.

Sed mulier manibus rasis operculum dimovens, Dispersit, hominibus autem machinata est curas [graves],

Sola vero illic spes in infracta domo
Intus mansit, dolii sub labris, neque foras
Evolavit, prius enim injecit operculum dolii,
Ἐγιοχι consilio Jovis nubicogæ:

Alia vero innumera mala inter homines errant.

Vel alludit ad Jovis dolia quæ memorat Homerus II. Ω. v. 527 :

Δοοὶ τὸν τι πίθοι καθακελαται δὲ Διὸς οὐδεις, Δώρων, οὐδὲ δίδωσι, κακῶν, ἔτερος δὲ, εἴσωρ.

"Ω μέρ καὶ ἀμπιζεῖς δοὶ Ζεὺς τερπικέραυνος,
Αλλοτε μέρ τε κακῷ ὅτε κύρεται, ἄλλοτε δὲ

"Ω δέ κε τῷ λυγρῷ δοῖη, λωβητέρ δέηκε,

*sicut manifestatum per Scripturas propheticas, secundum mandatum aeterni Dei, ad obedientiam fidei in omnes gentes cogniti*⁴; hoc est in eos qui ex gentibus eum esse credebant. Paucis autem ex his ostenditur quoniam sint ea quae sunt in mysterio. Merito ergo Plato quoque de Deo tractans in Epistolis, *Dicendum est*, inquit, *tibi per anigmata, ut si quid huic tabellae in mari, vel in terra acciderit, qui legit non intelligat.* Deus enim universorum, qui omnem vocem, omnem cogitationem, et omnem supererat conceptum, nunquam mandari poterit litteris, cum sit potestate sua ejusmodi, ut verbis non possit exprimi: quod ipsum quoque Plato significavit, dicens: *Hoc ergo considerans, care ne te aliquando peneiteat eorum quae nunc indigne exciderunt.* Maxima autem hujus rei custodia est, nihil scribere, sed addiscere. Non potest enim, non potest fieri, ut quae scripta sunt non excidant. His germana dicit sanctus quoque apostolus Paulus, propheticam et vere antiquam conservans occultationem, a qua quae apud Græcos fuerunt pulchra profluxere dogmata. *Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam dico non hujus saeculi, neque principum hujus saeculi qui destruuntur; sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam*⁵. Deinde paulo inferius cautionem ne sermones in vulgus exeat, docet hoc modo: *Ego, fratres, non potui loqui vobis tanquam spiritualibus, sed tanquam carnalibus; tanquam infantibus in Christo: lac vobis potum dedi, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis, adhuc enim carnales estis*⁶. Si ergo lac quidem est infantium, cibus autem perfectorum nutrimentum dicius est ab apostolis: *lac quidem intelligetur catechesis, veluti primum nutrimentum animæ: cibus autem, epoptica contemplatio; quæ sunt ipsæ carnes et sanguis Logi, hoc est comprehensio divinæ potentiae et essentiae, Gustate et videite, inquit, quod Christus est Dominus*⁷. Sic enim seipsum impertit iis qui sunt talis cibi spiritualis participes, quando anima ipsa seipsam nutrit ex

⁴ P. 686 ED. POTTER, 580 ED. PARIS. ⁵ Rom. xv, 25, 26. ⁶ I Cor. ii, 6, 7. ⁷ I Cor. iii, 1, 2, 3. ⁸ Psal. xxxiii, 3.

Kai ε κακὴ βούβρωστις ἐπὶ χθόνα διαρ ἔλαντει· φοιτῷ δὲ οὐτε θεοῖσι τετιμένος, οὐτε βροτοῖσιν.

Duo quippe dolia jacent in Jovis limine

Donorum quæ dat, alterum malorum; alterum vero

[bonorum:

Cui quidem miscens dederit Jupiter fulmine gau-

[dens,

Interdum quidem in malum ille incidit, interdum et

[in bonum:

Cui vero ex malis dederit, injuriis omnibus obno-

[xiuum facit;

Et illum exitialis dolor acerbissimus super terram

[almam exercet,

Vagaturque nec diis honoratus, neque mortalibus.

(18) *Εὐλογίας Xp. Rom. xv: Εὐλογίας τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ.*

(19) *Tὸ πνευματ. Respicit Rom. i, 11: Ἐπιπο-*

νῶ γάρ ιδεῖν ὑμᾶς, ίνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑπὸ

πνευματικὸν εἰς τὸ σπηριχθῆναι ὑμᾶς. Dein Rom.

xv, 29: Οἶδα δὲ δι τοῦ ἀρχόμενος πρὸς ὑμᾶς ἐν

πληρώματι εὐλογίας τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.

Dein Rom. xvi, 25: Τῷ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι

A τὸν μὲν τῶν ἀγαθῶν πίθον ἐπιλαβεῖν, ἀνοίξα: δε τὸν τῶν φαύλων. Οιδα δι, ἐρχόμενος, φησι, πρὸς ὑμᾶς, δ' Ἀπόστολος, ἐν πληρώματι εὐλογίας Χριστοῦ (18) ἐλεύσομαι· τὸ πνευματικὸν (19) χάρισμα καὶ τὴν γνωστικὴν παράδοσιν, ἣν μεταδοῦναι αὐτοῖς παρὸν παροῦσι ποθεῖ (οὐ γάρ δι' ἐπιστολῆς οὐά τε ἡν ταῦτα μηνύεσθαι) πλήρωμα Χριστοῦ καλέσας κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰώνιοις σεσιγμένου, φαρερωθέντος δὲ τὸν διὰ τε γραφῶν προσηκτῶν, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰώνιον Θεοῦ εἰς ὑπακοὴν πιστεως εἰς πάρτα τὸ θερηγρωπότος, τοντέστι τοὺς ἔξ θυῶν πιστεύοντας, οἵτινες. Ολίγοις δὲ ἐκ τούτων καὶ τὸ, τίνα ταῦτα ἔστι τὰ ἐν μυστηρίῳ, δείκνυνται. Εἰκότως τοίνυν καὶ Πλάτων ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς (20) περὶ θεοῦ διαλαμβάνων, Φαστέον δὴ σοι, φησι, δι' αἰτιγμάτων (21), ίντι τοι δέλτος ἢ τῆς ἐν πνυχαῖς πάθη, δ' ἀραιροῦντος μὴ τρψ. Ο γάρ τῶν ὅλων θεός, δὲ ὑπὲρ πᾶσαν φωνὴν καὶ πᾶσαν ὑδηματαν, οὐκ ἄν ποτε γραφῇ παραδοθείη, ἀρθητος ὁν δυνάμει τῇ αὐτοῦ· διπερ καὶ αὐτὸς δεδήλωκεν Πλάτων λέγων· Πρὸς ταῦτ' (22) οὐν σοκωτὸν εὐλαβοῦ μή ποτέ σοι μεταμελήσῃ τῶν τὸν ἀραιρεῖτων. Μεγίστη δὲ φυλακὴ τὸ μὴ τρψειν, ἀλλ' ἐκμαρθάρειν· οὐν γάρ ἔστιν, οὐκ ἔστι (23) τὰ γραφέτα μή οὐκ ἐκπεσεῖν. Ἄδελφά τούτοις δὲ ἄγιος ἀπόστολος Παῦλος λέγει, τὴν προφητικὴν καὶ τῷ διτι ἀρχαὶν τύχων ἐπικρύψιν, ἀφ' ἣς τὰ καλὰ τοῖς Ἑλλησιν ἐβρύνη δόγματα· Σοφιαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελεῖοις· σοφιαν δὲ οὐ τοῦ αἰώνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχότων τοῦ αἰώνος τούτου, τῶν καταργονυμένων ἀλλὰ λαλοῦμεν θεοῦ σοφιαν (24) ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκρυψιμότηταν. Ἐπειτα ὑποδέξας, τὸ εὐλαβὲς τῆς εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν λόγων ἐκφοιτησεις, ὃδε πιας διδάσκει· Κάτω (25), ἀδελφοί, οὐκ ἡδυρήθητρούμεν λαλῆσαι ως πνευματικοῖς, ἀλλ' ως σαρκινοῖς, ως τηλίοις ἐν Χριστῷ· γάλα ὑμᾶς ἐπειταια, οὐ βρῶμα· οὐπω γάρ ἐδύρασθε· ἀλλ' οὐδὲ ἔτι τὸ δύρασθε· έτι γάρ ἔστε σαρκικοί. Εἰ τολνν (26) τὸ μὲν γάλα τῶν τηλίων, τὸ βρῶμα δὲ

B κατὰ τὸ εὐαγγέλιον μον καὶ τὸ κίνημα Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ ἀποκάλυψιν, εις τια sequuntur.

(20) Ἐπιστολαῖς. Respicit epist. 2 ad Dionysium pag. 1269.

(21) Αἰτιγμάτων. Plato αἰνιγμῶν exhibet. Mox idem, ἣν τι πρὸ δι τι. Dein, ἢ δέλτος πόντου πρό δέλτος ἢ π.

(22) Πρὸς ταῦτ'. Ex ejusdem epistolæ p. 1270.

(23) Οὐκ ἔστι. Absunt hæc a Platone.

(24) Θεοῦ σοφιαν. Σοφιαν θεοῦ apud D. Paulum.

(25) Κάτω. Καὶ ἡγώ, ibid., ubi ποι ὑμίν λαλῆσαι προ λαλῆσαι ὑμῖν. Dein σαρκικοῖς προ σαρκινοῖς· item καὶ οὐ προ οὐ· ει τὸ δύνασθε προ δύνασθε· item οὐτε προ οὐδέ· denique σαρκικοῖς ἔστε προ ἔστε σαρκικοῖ.

(26) Εἰ τολνν. Respicit Heb. v. 13, 14: Πᾶς γάρ δι μετέχων γάλακτος, ἀπειρος ἀργον δικαιοσύνης (τῆς ποιος γάρ ἔστιν) τελεῖον δὲ ἔστιν ἡ στερεά τροφή.

τῶν τελείων τροφή πρὸς τοῦ Ἀποστόλου εἰρηται· μὲν δὴ κατήχησις, οἷονεπτη ψυχῆς τροφή, νοηθῆσται· βρῶμα δὲ ἡ ἐποπτική (27) θεωρία· σάρκες αἴνται καὶ αἷμα τοῦ Λόγου, τοιτέστι κατάληψις τῆς θείας δυνάμεως καὶ οὐσίας. Γεύσασθε καὶ θετε, διτι Χριστός (28) δι Κύριος, φησίν. Οὗτως γάρ έκαντο μεταδίδωσι τοῖς πνευματικύτερον τῆς τοιαύτης μεταλαμβάνουσι βρώσεως, διτε δὴ η ψυχή (29) αὐτῇ έκαντην ἥδη τρέψει κατὰ τὸν φιλαληθῆ Πλάτωνα· βρῶσις γάρ καὶ πόσις τοῦ θείου Λόγου (30) ἡ ἐν δευτέρῳ Πολιτείᾳ δι Πλάτων, θυσαμένους (32) οὐ χοῖρον, ἀλλὰ τι μέτρα καὶ ἀπορον θύμα, οὕτω χρῆναι ζητεῖν περὶ Θεοῦ. Ή δὲ Ἀπόστολος, Καὶ τὸ Πάσχα ἡμῶν ἐτύθη, γράφει, Χριστός· ἀπορον ὡς ἀλτηθῶς θύμα, Υἱὸς Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν (33) ἀγιαζόμενος.

CAPUT XI.

Ad veram Dei cognitionem optime perveniri, si mentem a rebus carnalibus et mundanis quam maxime abstrahamus; idque auctoritate philosophorum probari.

Θυσία δὲ ἡ τῷ Θεῷ δεκτὴ σώματος τε καὶ τῶν τούτου παθῶν ἀμετανόητος χωρισμός· ἡ ἀληθῆς τῷ δυντι θεοσέβεια αὐτῇ. Καὶ μήτι (34) εἰκότως μελέτη θεαγάτου (35) διατούτο (36) εἰρηται τῷ Σωκράτει ἡ φιλοσοφία; ὁ γάρ μήτις τὴν δύνιν παρατίθεμενος ἐν τῷ διανοεῖσθαι, μήτις τινὰ τῶν ἀλλων αἰσθήσεων ἐφελκύμενος, ἀλλ' αὐτῷ καθαρῷ τῷ νῷ τοῖς πράγμασιν ἐντυγχάνων, τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν μέτεισιν. Τοῦτο δρα βούλεται καὶ τῷ Πυθαγόρᾳ ἡ τῆς πενταετίας ειωπή (37), ἢν τοῖς γνωρίμοις παρεγγυᾷ, ὡς δὴ ἀπο-

B. Sacrificium autem Deo acceptum, est corporis et ejus affectionum nunquam pœnitenda separatio; is est verus revera Dei cultus. Annon autem propterea merito dicta est a Socrate philosophia mortis meditatio? qui enim neque visum adducit in cogitando, neque aliquem trahit ex aliis sensibus, sed ipsa pura mente se rebus applicat, is veram persequitur philosophiam. Hoc sibi vult etiam Pythagoræ quinque annorum silentium, quod præcipit discipulis, ut scilicet, aversi a rebus sensilibus, nuda

¹⁰ I Cor. v, 7.

(27) Ἐποπτική. Plenam atque ultimam mysteriorum inspectionem ἐποψεύ vocabant.

(28) Χριστός. Χριστός Psalm.; quod Clemens, una littera mutata, ad propositum suum accommodavit, ut superius Prolepti. p. 72.

(29) Ψυχή. In Platonis *Protagora*, p. 219., Hippocrates et Socrates hæc loquuntur: Ιππ. Τρέψεται δὲ ψυχή, ἡ Σώκρατες, τίτι; Σώκρ. Μαθήματα. Hipp. Verum quibus alitur anima? Socr. Discipiinis.

(30) Λότου. Joan. i, 14: Οἱ λότοι σάρξ ἐγένετο. Respicit etiam Joan. vi, 53, et seq., ubi de esu carnis sanguinisque sui agit Christus.

(31) Φησίτη. Ms. Paris., Κύριος φησίν.

(32) Θυσαμένους. Platonis verba reperiuntur *De repub. lib. II*, pag. 604, sensu paulum diverso ab eo, quem voluisse videtur Clemens. Nam cum facinorū quædam, quæ diis tribuunt poetæ, memoriasset, statim addit: Οὐδὲ ἂν εἰ ἦν ἀληθῆ, φυτην δεῖν ράσθιας οὕτω λέγεσθαι πρὸς ἀφρονάς τε καὶ νέοντας, ἀλλὰ μάλιστα μὲν σιγασθαῖ· εἰ δὲ ἀνάγκη τις ἦν λέγεται, δι' ἀπορήτων ἀκούειν ὡς ὀλιγιστους, θυσαμένους οὐ χοίρον, ἀλλά τι μέγα καὶ ἀπορον θύμα, δι τι διπλας ἐλαχίστοις συνέβη ἀκοῦσαι. Quæ quidem eis vera essent, non tamen putarem iam aperie ad homines mentis inopes adolescentesque proferenda, sed tacenda potius. Sī autem necessitas adesse loquendi, in arcanis audienda paucis, non porcum sacrificantibus, sed pretiosam quamdam raramque viciniam, ut quæ paucissimos audire contingat.

(33) Υπὲρ ήμων. In verbis D. Pauli non puto consulto omissa esse illa a Clemente ὑπὲρ ἡμῶν, quæ sic ipse explicat ὑπὲρ ἡμῶν σφαγιαζόμενος, ut ego quidem legendum arbitror, non ἀγιαζόμενος. Fed. Morellus Prof. Regius. COLLECT.

(34) Καὶ μή τι. H. ms., καὶ μέντοι. SYLBURG.

(35) Μελέτη θ. Multa in hunc sensum loquitur Socrates Platonicus in *Phædron*, pag. 48 et seq., ubi inter alia dicit, quod oī ἀπόδημοι φιλοσοφασ...

C οὐδὲν δέλλο ἐπιτηδεύουσιν ἡ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι· qui philosophiam tractant, nihil aliud commentantur, quam ut moriantur et sint mortui. Quod explicans, addit paulo post: "Ἄλλος ἔστιν δι φιλόσοφος ἀπόλινων ὅτι μάλιστα τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος κοινωνίας· appareat philosophus animam quam maxime potest a commercio corporis segregare. Deinde rationem inferius subjungit: Λογίζεται δέ γέ που τότε κάλλιστα, δταν αὐτὴν τούτων μηδὲν παραλυπῆ, μήτε ἀχοῖ, μήτε τις ἱδοντή, ἀλλ' ὅτι μάλιστα αὐτὴ καθ' αὐτὴν γίγνηται, ἐώσα κατέριν τὸ σώμα, καὶ καθδον δύναται, μή καὶ κοινωνούσα αὐτῷ, μηδὲ ἀπομένη, δρέγεται τοῦ δυτος. Ratiocinatur autem tunc optimè, quando horum nihil eam perturbat, neque auditus, neque visus, neque dolor; sed quam maxime seipsam in se recipiens, deserit corpus, neque quidquam, quod fieri potest, cum eo communicans, neque attingens, ipsum quod vere est affectat.

(36) Διατούτο. Forte διὰ τούτο. MONTFAULC.

(37) Ηερταῖτης σ. Quinquennalis apud Pythagoram silentii meminit Plutarchus *De curiositate*, pag. 309: Πυθαγόρας, inquit, ἔταξε τοῖς νέοις πεντατῆτη σιωπήν, ἔχεινθλαρ προσαγορεύσας. H. SYLB.—Laertius in *Pythagora lib. VIII*, seg. 10: Καὶ αὐτοῦ οἱ μαθηταὶ... πενταετίαν ἡσυχαζον μόνον τῶν λόγων κατακούοντες, καὶ οὐδέποτε Πυθαγόραν ὄρώντες, εἰς διαμασθεῖεν. Ipsius discipuli quinquennium totum silebant, solum quæ dicerentur audientes, ac donec probarentur nunquam Pythagoram videntes. Similia referunt alii quamplurimi, sed Clemenu proxima sunt, quæ exstant in *Auctiōne animalium* apud Lucianum: Ἀγο. Φέρε δὴ ἦν πρώματι σε, τι με διδάξεις; Πυθαγ. Αἰδάξω μὲν οὐδὲν, ἀναμνήσω δέ. Ἀγο. Πώς ἀναμνήσεις; Πυθ. Καθαρὰν πρότερον τὴν ψυχὴν ἐργασάμενος, καὶ τὸν ἐπ' αὐτῇ ρύτον ἔκκλισας. Ἀγο. Καὶ δὴ νόμισον ἥδη κεκαθάρθοι μετίς δι τόπος τῆς ἀναμνήσεως; Πυθ. Τὸ μὲν πρώτον ἡσυχή μακρῇ καὶ ἀφωνίῃ, καὶ πέντε ὥλων ἔτεσιν μηδέν. Non tamen omnibus idem erat silentii

mente Deum coadveniantur. Hæc ergo a Moyse accepta philosophati sunt Græcorum præstantissimi. Præcipit enim ut holocausta, cum ea excoriaverint, membratim dividant¹¹, quoniam Gnosticam animam cum nuda fuerit a pelle materiali, absque nugis corporis et omnibus vitiis, quæ afferunt vanæ et falsæ opiniones, carnalibus exultam²⁴⁸ cupiditatibus, luci consecrari necesse est. Plurimi autem homines, id^{*} quod est mortale tanquam cochleæ induentes, et circa¹² suas ipsorum libidines instar erinaceorum in orbem conglobati, de beato ac incorruptibili Deo, talia qualia de se opinantur. Non animadvertunt autem, etsi sint nobis propinquai, Deum dedisse nobis innumerabilia, quorum ipse non est particeps: generationem quidem, cum ipse sit ingenitus: nutrimentum autem, cum ipse eo non egeat: et augmentum, cum æqualis consistat; senectutis et mortis potestatem, cum ipse sit senii et mortis expers: quocirca et manus, et pedes, et os, et oculos, et ingressus, et egressus, et iras, et iuras, nemo existimet dici Dei affectiones apud Hebreos. Nequaquam: est autem magis pium quædam ex his nominibus dici allegorice, quæ quidem procedente tempore suo loco aperiemus. Ex omnibus medicamentis est maxime salutaris sapientia, Callimachus scribit in Epigrammatibus. Alius autem ex alio sapiens, et olim et nunc, inquit Bac-

A στραφέντες τῶν αἰσθητῶν, ψιλῷ (38) τῷ νῷ τὸ Θεῖον, ἐποπτεύοιεν· παρὰ Μωϋσέως τοιαῦτα φιλοσοφήσαντες οἱ τῶν Ἑλλήνων ἄκροι. Προστάσει γάρ, τὰ διοκαντώματα δειραντας, εἰς μέλη διαρεῖμαι· ἐπειδὴ γυμνή τῆς ὑλικῆς δορᾶς γενομένη τὴν γνωστὴν ψυχὴν, ἀνεψιαὶ τῆς σωματικῆς φλυαρίας καὶ τῶν παθῶν πάντων, δισα περιπτοῦσιν αἱ κεναὶ καὶ φεύδεις ὑπολήψεις, ἀποδυσαμένη τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας, τῷ φωτὶ κακθερωθῆναι ἀνάγκη. Οἱ δὲ πλεῖστοι (39) τῶν ἀνθρώπων, τὸ θυητὸν ἐνδυμενοὶ, καθέπεροι κοχλιαῖ, καὶ περὶ τὰς αὐτῶν (40) ἀκρατίας, ὥσπερ οἱ ἔγινοι σφαιρῆδον εἰλούμενοι, περὶ τοῦ μακαρίου καὶ ἀρθάρτου Θεοῦ τοιαῦτα οἰα καὶ περὶ αὐτῶν δοξάζουσιν. Λέληθε δὲ αὐτοὺς, καὶ πλησίον τῆμῶν τύχωσιν, ὡς μυρία δισα δεδώρηται τῆμῶν ὁ Θεός, ὃν αὐτὸς ἤμετο^B χος· γένεσιν μὲν, ἀγέντος (41) διαφρήνης δὲ, ἀνενδεῆς δὲν· καὶ αὔξησιν, ἐν ισότητι δὲν· εὐγήριαν τε καὶ ἀθανασίαν (42), ἀθανάτος τε καὶ ἀγήρας ὑπάρχων. Διὸ καὶ χεῖρας, καὶ πόδας, καὶ στόμα, καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ εἰσόδους, καὶ ἔξόδους, καὶ ὄργας, καὶ ἀπειλᾶς, μὴ πάθη Θεοῦ τις ὑπολάβῃ παρὰ Ἐβραιοῖς λέγεσθαι· μηδαμῶς· ἀλληγορεῖσθαι δέ τινα ἐκ τούτων τῶν ὀνομάτων δισώτερον· & δὴ καὶ, προϊόντος τοῦ λόγου, κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν δισαφήσομεν. Ἡ καρακής (43) πάρτωρ φαρμάκων σοφία, Καλλίμαχος (44) ἐν τοῖς Ἐπιγράμμασι γράφει· Ἐτερος (45) δὲ ἐξ ἑτέρου σογδεῖς τὸ τε πάλαι τὸ τε νῦν, φησὶ

¹² P. 687 ED. POTTER, 581 ED. PARIS. "Levit. 1, 6.

tempus, sed aliud aliis pro æstimate captu soler-
tare. Sed non minus quisquam tacuit quam bien-
nium: quod superius observatum est ex A. Gellii
lib. 1, cap. 9.

(38) Ἀπεστραφέντες τῶν αἰσθητῶν, γ. 1. II.
Ius. ἀποστραφέντες τῶν τοιούτων, c. SYLB.—Con-
sentit ms. Ottob.

(39) Οἱ δὲ τ. leit. οἱ περὶ τοῦ θυητοῦ. Philo lib. De sacrificiis Abel et Cain, pag. 146: Οὐ γάρ δυνάμεθα διηγεῖσθαι δέ τοι τοῦ Αἰτίου κεφάλαιον ἐν ψυχῇ ταμεῖσται τῇ ἐστῶν, τὸ, Θύχως ἀνθρωπος ὁ Θεός· ἵνα ἀπαντά τὰ ἀνθρωπολογούμενα ὑπερκύψωμεν· ἀλλὰ πλεῖστον μετέχοντες τοῦ θυητοῦ, καὶ χωρὶς αὐτῶν ἐπινοεῖσαι μηδὲν δυνάμενοι, μήτε ἔχονται τὰς λόιας κήρας ἰσχυοντες, ἀλλ' εἰς τὸ θυητὸν εἰσόδουμενοι καθάπερ οἱ κοχλιαῖ, καὶ περὶ αὐτοὺς ὥσπερ ἔκεινοι σφαιρῆδον εἰλούμενοι, καὶ περὶ τοῦ μακαρίου καὶ ἀρθάρτου, καὶ περὶ αὐτῶν δοξάζουμενον, τὴν μὲν ἀπότοιν τοῦ λόγου, διτι ἀνθρωπόμορφον τὸ Θεόν, ἀποδιδράσκοντες, τὴν δὲ ἐν τοῖς ἔργοις ἀσθενειαν, διτι τοῦτο χεῖρας, πόδας, εἰσόδους, ἔξόδους, ἔχθρας, ἀποστροφας, ἀλλοτριώσεις, ὄργας προσαντλάττομεν, ἀνοίκεια μέρη καὶ πάθη τοῦ Αἰτίου. Non potest enim anima nostra semper in prom-p-tu habere præcipuum illam deo sententiam, non esse eum homini similem, ut transcendamus quid-
quid prædicatur de homine; sed quia maxima ex parte affines sumus rerum mortalium, et præter eas nihil cogitare possumus, neque proprios morbos egredi; sed induti rebus mortalibus tanquam cochleæ, eisque harum in morem involuti, easdem de illo beato immor-talique, quas de nobis opiniones habemus, verbis qui-dem negantes Deum humana forma prædium, re au-tent ab impietate quorundam, qui affectus ei tri-buunt, non alieni, utcunque tergiversamus; idec manus, pedes, introitum, exitum, odium, alienationem, aversationem, iram ei affingimus, affectus nihil ad auctorem illum summum pertinentes. Ubi pro ὥσπερ

C ἔκεινοι σφ. scribendum ex Clemente, ὥσπερ ἔχ. νοι σφ. Μοι, πρὶς καὶ περὶ αὐτῶν legendum itidem ex Clemente, οὐαὶ καὶ περὶ αὐτῶν.

(40) Αὐτῶν. Vel αὐτῶν.

(41) Ἀγέντος. A. mavult ἀγέννητος, ingenitus. SYLBURG.

(42) Ἀθαρασταρ. A. mavult εὐθανασίαν, bonam, seu faciem, mortem, SYLBURG.

(43) Ἡ πατρ. F. Morellus idem hoc Callimachi pentametrum sic implet:

Ἡ καρακής πάρτωρ φαρμακικῶν σοφία. COLL. Inter Callimachi fragmenta, quæ collegit Spanheimus, hic versus hoc modo exhibetur :

Ἡ καρακής πάρτωρ φαρμακον ἡ σοφία.

Omnium malorum remedium est sapientia.

(44) Καλλίμαχος. Verba ipsa sat bene distincta sunt: res tamen aliam desiderare distinctionem videntur: ita sc. ut Callimacho tribuat sententia quæ sequitur, non quæ antecedit: itidemque Bacchylidi. Id sane innuit Callimachi locus similis infra, p. 254. Unde mutilatione aliqua perversam esse structuræ coherentiam non absurde suspicis. SYLBURG.

(45) Ἐτερος. Apud D. Cyrillum lib. 1 contra Ju-lianum: Atqui illud in præsentiarum dixisse operæ præsum existimaram, quod vere a quibusdam cele-bratur proverbiū, Sapiens aliis ab alio. Manis-
tum autem, quod posteriores a prioribus didicerint, et non priores a posterioribus. In margine additur. Σοφὸς ἄλλος ἀπ' ἄλλον. At hic in Graeco Ἐτερος δὲ ἐξ ἑτέρου σοφός. Bacchylidis a Plutarcho et Stobaeo citantur multa e Peccanibus, quæ collegit II. Ste-phanius, sed hoc pratermisit, quod reperitur et apud Theodoretum lib. 1 De curatione Græcorum: Audire vero est et Bacchylidem in Peccanibus hæc dicentem: Οὐδέ γάρ φάστον ἀρρήτων ἐπέων πύλας ἐζευρεῖν· hoc est, Naud enim facile est occulorum verborum portas invenire. COLLECT.

Βαχχυλίδης (46) ἐν τοῖς Παιάσιον· Οὐδὲ τὰρ δύστορος ἀφρίτωρ ἐπέωρ πύλας ἔξενερεῖν. Καλῶς δέος Ἰσοχράτης ἐν τῷ Παραθηραλῷ, Τίτας οὖρ (47) καλῶ (48) πεπαιδευμένους; προθεὶς (49), ἐπιφέρει· Πρῶτον μὲν, τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς πράγμασι τοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκάστην προσπίπτουσι, καὶ τὴν δόξαν ἐπιτυχῆ (50) τῶν καιρῶν ἔχοτας, καὶ δινυμένην ὡς ἐπιτοπολὸν στοχαζεσθαι τοῦ συμφέροντος· ἔπειτα, τοὺς πρεπότων καὶ δικαίως διμιούρτας δεῖ τοῖς πλησιάζοντος (51), καὶ τὰς μὲν τῶν ἀλλωρ ἀηδείας καὶ βαρύτητας εὐκόλως καὶ φαδίως φέροτας, σφᾶς δ' αὐτοὺς ὡς δυνατὸν ἐλαχροτάτους (52) καὶ μετριωτάτους τοῖς Εὐροῦσι παρέχοντας· ἔτι δὲ τοὺς τῶν μὲν ἡδονῶν πρατούντας, τῶν δὲ συμφορῶν μὴ λιαρηταμένους, ἀλλ' ἀρδρωδῶς ἐν αἰνταῖς ἀναστρεφομένους (53), καὶ τῆς φύσεως ἀξίως (54) ἡς μετέχοτες τυγχάνομεν. Τέταρτον, ὅπερ μέγιστόν ἐστι (55), τοὺς μὴ διαφθειρομένους ὑπὸ τῶν εὐπραγτῶν, μηδὲ ἐξισταμένους (56) αὐτῶν μηδὲ ὑπερφέροντας τηρομένους, ἀλλ' ἐπιμέροτας τῇ τάξει τῶν εὑρούντων (57). Εἶτα (58) ἐπιφέρει τὸν καλοφῶνα τοῦ λόγου· Τοὺς δὲ μὴ μόρον πρὸς ἐρειπώντας, ἀλλὰ πρὸς ἄπαντα ταῦτα τὴν ἔξι τῆς φύσης εὐάρμοστον ἔχοντας, τούτους φημι καὶ φερομένους εἶραι καὶ τελείους ἀνδρεῖς, καὶ πάσας ἔχειν τὰς ἀμετάξας· Ὁράξεις πῶς τὸν γνωστικὸν βίον καὶ Ἑλλήνες (καίτοι μὴ εἰδότες ὡς ἐπιστασθαι χρῆ) ἔκθειαζονται; τίς δ' ἐστιν ἡ γνῶσις, οὐδὲ δύναται. Εἰ τοίνους λογικὸν ἡμῖν βρῶμα τὴν γνῶσις εἶναι συμπεφύνηται, μακάριοι (59) τῷ δόντι κατὰ τὴν Γραφήν οἱ πειθώτες καὶ διγώντες τὴν ἀλήθειαν· ὅτι πλησιήσονται τροφῆς ἀΐδιου. Πάνου θευματῶν δὲπὶ τῆς σκηνῆς φιλόσοφος Εὐριπίδης τοῖς προειρεύμένοις ἡμῖν συνκρόδις διὰ τούτων εύρισκεται, Πατέρα καὶ γέλοι ἄμα, οὐκ οἰδ' ὅπως, αἰνισσόμενος·

*Sol τῷ πάτερων (60) μεδέοτι κοῦρη
Πέλανόρ τε φέρων, Ζεύς, εἰτ' Ἀΐδης
Ορομάδμενος στέρεται· σὺ δέ μοι
Θυσίαρ ἀπορο παγκαρπαῖς
Δέξαι πλινθη, προχντιλ.*

* P. 688 ED. POTTER, 581 ED. PARIS.

(46) *Bachchulidēs*. Huiusce sententiae partem posteriorem recitat Theodoreetus Θεραπ. α', pag. 477, quem in librum ex Clemente nostro plurima transluit. Porro sententia, cum ea, que Bacchylidis nomen præcedit, tum ea, quae id sequitur, ejus est. Quod quidem tam ex verborum constructione et vrdine patet, quam ex sensu, qui sic se habet: *Alii ex aliis sapientiam discunt; non enim facile est per se invenire, etc.* Proinde, rejicienda Sylburgii sententia superioris posita.

(47) *Tītās οὖρ*. Hæc extant in Panathenaico Isocratis p. 239, edit Stephan. 1593. Eadem recitat Stobæus serm. 1, qui est *De virtute*.

(48) *Kalō*. *Ἐξω* Isocr. eleganter.

(49) *Prothesē*. Ms. Paris. προσθεῖς.

(50) *Ἐπιτυχῆ*. Stobæus ἐπὶ τύχῃ.

(51) *Θμιλούντας* δεῖ τοῖς πλ. *Θμιλούντας* τοῖς πλησιάζονται, Isocrat. et Stob., quos tamen malum ex Clemente, quam hunc ex illis corrigere.

(52) *Ἐλαχροτάτους*. Isocrates ἐλαχροτέρους, sed cum Clemente ἐλαχροτάτους exhibet Stobæus. *Mox*, ξυνοῦσι: pro συνοῦσι, Isocr., Stob. Dein, ἡδονῶν δεῖ

PATROL. GR. IX.

A chyliides in *Pæanibus*: *Neque enim obscurorami versuum sores facile est invenire. Pulchre itaque Isocrates in Panathenaico, cum prius posuisset, Quosnam ergo voco eruditos, subjungit: Primum quidem eos, qui recte utuntur iis quæ quotidie accidunt, et quorum facile opportunitates temporum assequitur opinio, et magna ex parte conjectant id quod est utile; deinde eos qui honeste et juste semper versantur cum eis quorum utuntur consuetudine: et quæ ab aliis quidem afferuntur molestius et indignitates toleranter et facile ferunt, seipso autem quam fieri potest minime graves et quam moderatissimos exhibent iis qui eis utuntur; præterea autem eos qui voluptatibus quidem imperant, et sunt eis superiores: non vincuntur autem a rebus adversis, sed in eis se strenue gerunt, et pro dignitate naturæ cuius sumus participes. Quartum, Φ quod quidem est maximum, eos quos non corrumpunt res secundæ, nec ab eis ad immoderationem traducuntur et insolentiam, sed permanent in ordine eorum qui sunt modesti et recte sapiunt. Deinde colophonem addit orationi: Eos autem qui non solum ad unum ex his, sed ad hanc omnia habent animæ habitum bene compositum, eos dico esse et prudentes et perfectos viros, et omnes habere virtutes. Vides quomodo vitam gnosticam Græci quoque (etsi nesciant quomodo scire oporteat) divinis laudibus celebrent? quænam sit autem cognitiq, ne somniando quidem norunt. Si ergo inter nos convenit, cognitionem esse cibum rationalem, revera sunt beati, ut aiunt divinae Scripturæ, qui esuriunt et sitiunt veritatem, quoniam implebuntur¹² alimento æternō. Valde autem admirabiliter scenicus philosophus Euripides, iis quæ dicta sunt consentit in his, Patrem et Filium simul nescio quomodo tacite significans:*

*Tibi omnium regi libamen
Et molam offerens, Jupiter, sive mavis
Dis vocari: tu autem mihi
Sacrificium rarum omnis fructuum oblationis.
Accipe, plenum, profusum.*

¹² Matth. v. 6.

χρατοῦντας pro ἡδονῶν χρατοῦντας uterque dant. Paulo post, ἡττημένους pro ἡττωμένους, Stob.

(53) *Ἀναστρεφομένους*. Rectius διακειμένους, Isocr., Stob. *Ἀναστρεφομένους* glossema esse videtur.

(54) *Αξίως*. Stob. ἀξίους scribit, male.

(55) *Ἐστι*. Abest ab Isocr. et Stob. Proximum τοῦς non agnoscit Stob.

(56) *Ἐξισταμένους*. Hanc vocem tuerit etiam Stobæus; sed ἐξανισταμένους exhibet Isocrates, qui hinc emendandus videtur. *Mox*, γιγνομένους pro γιγνομένους, Isocr., Stob. Dein, ἐμπένοντας pro ἐπιμένοντας, idem rectius.

(57) *Ἐν φρονούντων* conjuncte, Stob.

(58) *Εἶτα*. Paucis videlicet verbis interpositis.

(59) *Μακάριοι*. Respicit Matth. v. 6: *Μακάριοι οἱ πειθώτες καὶ διγώντες τὴν δικαιούντην*, ὅτι ὡτοὶ χρησθήσοται.

(60) *Sol τῷ π. P.* Victorius lib. xiii Var. lect., c. 2. Qui in veteri cultu deorum deos invocabant, nominibusque ipsos appellabant, timentes ne apud eos offendarent, si forte non suo nec grato illis nomine vocassent, sepe veniam errati sui petebant,

Perfecta enim ex omni ex parte absoluta oblatio, et rurum pro nobis Christus est sacrificium. Et quod Servatorem ipsum nescius dicat, planum faciet, subiungens :

*Tu enim in caelostibus
Sceptrum Jovis tractans,
Terrestrium autem, o Dis, es imperii particeps.*

Deinde dicit aperte :

*Mitte quidem lucem, animas virorum
Scire volentium certamina
Undenam germinaverint : quænam radix malorum,
Et quemnam ex beatis, cum exposuerint,
Invenire possit quies laborum.*

Non abs re ergo in mysteriis quoque quæ sunt apud Graecos, primum ~~ꝫ~~ locum tenent lustrationes, sicut etiam apud barbaros lavacrum. Post hæc autem sunt parva mysteria, quæ habent aliquod fundamentum doctrinæ et præparationis futurorum. In magnis autem de universis non restat amplius discere, sed contemplari et mente comprehendere et naturam et res ipsas. Accipiemus autem expiandi quidem modum, confessione, contemplandi autem, resolutione, procedentes ad priam intelligentiam per resolutionem, ex iis quæ sunt ei subjecta ducentes initium, abstrahentes quidem a corpore qualitates naturales, circuncidentes autem eam quæ est in profundum dimensionem; et deinde eam quæ est in latitudinem,

~~ꝫ~~ P. 689 ED. POTTER, 582 ED. PARIS.

totosque se ad eorum voluntatem referebant, in arbitrio ipsorum ponentes, ut e multis id nomen adsciscerent, quo magis delectarentur suæque initia ignoscerent. Hoc fecit Catullus in Hymno in Diana; cum enim eam pluribus nominibus vocasset, addit, *Sis quoquinque tibi placet sancta nomine;* et Euripides cuius locus citatur a Clemente lib. v Strom., et Socrates in Philebo : *Kal vñn tñn 'Aþroðtñn ðnti èxetññ filion, taútñ prorsagoreúw.* COLLECT.— Hos versus hoc modo emendavit et in ordinem digessit Grotius in excerptis ex incertis Eupidis tragediis p. 431 :

*Sol tñn pártwn meðborri kóþr
Héllarér te ꝑkro, Zénd' el' 'Aðnës
'Urømaðmeroç stérgeriç 'ob ðs moç
Bñslar áþoror þarhurrlas
Áðfær plñrñ prorhntur te.
Sùn gápr èr te theouc tois oúparidaic
Sxñptor rð Áiðs metaxierízwar,
Xðorlwar ð' 'Aðr metéchies áþrñs.
Pémfur mér ꝑos ꝑuñgás áþrñs,
Taíc Bñloméraic ðblouc prormadéir
Hóðer èðlastor, tñc þíla kaxñw
Tír ðei þarhawr ev ðnoumérwouc
Èvþeir mðchawr árákawlar.
Tibi cunctiorum domino vinum
Salsamque molam fero, seu Ditis
Tu sire Jovis nomine gaudes.
Cuncis larga defusa manu
De frugibus accipe dona.
Tu namque deos superos inter
Sceptrum tractas sublime Jovis,
Idem regnum terrestre tenes.
Tu lucem animis infunde virum,
Qui scire volunt, quo sata mentis
Lucta sit ortu, quæ causa mali,
Cui cælicolum rite litando
Requiem sit habere laborum.*

(61) *Xðorlwar.* Rectius Xðovilw ð' 'Aðr, et seq. v. ꝑuñgás áðaírwan, animos attollens. SYLBURG.

(62) *'Exðhrgaðmeroç.* Forte èxhrgaðmeroç. LOWTH.

A 'Olokarþowma yðr ñpèr tñmán kai áþoror ðñmáa ð Xristós. Kal ðti tñn Sxñtéra aúðan oúk eiðans lëtys, sazës, towiðsei èpágyan.

*Sùn gápr èr te theouc tois oúparidaic
Sxñptor rð Áiðs metaxierízwar,
Xðorlwar (61) r' 'Aðr metéchies áþrñs.*

Epeta ðntiixrus lëgei.

*Pémfur mér ꝑos ꝑuñgás áþrñs
Tois Bñloméraic ðblouc prormadéir
Póðer èðlastor, tñc þíla kaxñw,
Tír ðei þarhawr árákawlar. (62)
Èvþeir (63) mðchawr árákawlar.*

Oùx áþteihtas áþra kai tñn muostriw (64) tñn par' 'Ellisios áþrxi meiñ tñx kaxñrásia, kaxñrásia kai tois barbárois (65) tñ ðoutrón meiñ tñnta ð' èsti tñx mikrál muostriw, ðidaskalías tñx ñtóðesiv ðxontra kai proraraxewñs (66) tñn meiñlónw tñx ðe meygála, perì tñn sumptántaw, oú mañhániv èti ñpolépetas, èpoxpeteiv ðe, kai periñoeiv tñn te ꝑosin kai tñx prðgymata. Áðboimèn ð' ðn tñn meiñ kaxñrásia ñtóðon trópon, ðmoloigia (67), tñn ðe èpoxpeteiv ðanalúsies (68), èpì tñx prðtñn wñjow prorhawðuntes ði' ánaðusæs, èk tñn ñtóðekiménaw èutw tñx áþrñtñ wñjowmeiñ, áþfelóntes meiñ tñu ñwmatos tñx ꝑosikas towiðtetas, perielóntes ðe tñn eli' tñ ðáðos ðiástasiv' elta, tñn eli' tñ plátos' kai

— Conjecturam hanc firmat ms. Paris.

(63) Èvþeir. Post èñceiv desiderari videtur eiñ, vel simile aliquod verbum. SYLBURG.

(64) *Muostriw.* Cereris Eleusinie mysteria intelligit, quæ passim apud autores xat' èxohñ dicta sunt muostriw. Eorum dignitatem indicant hæc Aristotelis verba Rhetor. I. II. c. 24 : Tñ muostriw paxow tñxwáttæ, teletæ : *Mysteria sunt omnium honoratissima festivitas. Initiandi variis purgationibus præparabantur. Sopater De diris. quæst. : Mélwaw ðe tois kaxñrásios tois, prò tñx teletæs èntuñgáneiv, èxálouc èñðalwona èmañtow.* Ad lustratione vero solitas ante initia accessurus, vocabam me beatum. Meminerunt etiam alii quamplurimi. *Minora quædam mysteria* discebant, qui majoribus initiari cupiebant. Scholiastes Aristophanis Plut. act. IV, sc. 2, vers. 23 : *'Esti tñx mikrál (muostriw) ðstær prorhawðuris kai prðgymewtis tñn meygálw.* Sunt parva mysteria tanquam prævia purgatio et purificatio ad majora. Hinc petitæ Marini allusio in Vita Procl. : *'Aðhén-ta ðe ðið toútaw lñxawð ðstær tñwón prorhawð-taw, kai mikrál muostriw eli' tñx llátwonos ñggew muostagwylas èn tñx, kai oúk ñtérhádmwos pðða, kai tñ ðógiow, teñvonta kai tñx par' èxelwos ðeles teletæs èpoxpeteiv èpotei. Deductum vero quantum sati erat, per illa veluti per quædam præparationes sacras et parva mysteria. ad Platonis duxit mystagogiam ordine et immodicum progressum, juxta oraculum, intendentem : et quæ apud illum vere divinæ exstant institutiones contemplari faciebat.*

(65) *Barbárois.* I. e. Christianis. *Lavacrum* vocat baptismum, tñ ðoutrón xaliggeserças. Tit. III. 5.

(66) *Proraraxewñs.* Non minus apte legeris proraraxewñs accus. casu. SYLBURG.

(67) *'Omoloigia.* Eorum, qui ad Christi sacramentum accedebant, confessionem comparat lustrationi quæ Gentiliūm mysteriis premiti solebat.

(68) *Arallwseit.* Nempe resolutionis methodo, qua a posterioribus ad priora progredimur. Huic contraria est sùñtæsis, quæ a primis et simplicissimis incipiens, ad ea progreditur quæ ex his composita.

ἐπει τοῦτοις τὴν εἰς τὸ μῆκος. Τὸ γὰρ ὑπολειψθὲν ἔστι σημεῖον (69) μονάς, ὡς εἰπεῖν, θέσιν ἔχουσα· ἣς ἐὰν περιέλωμεν τὴν θέσιν, νοεῖται μονάς. Εἰ τοίνυν, ἀφελότες πάντα διὰ πρόσεστι ταῖς σώμασι, καὶ τοῖς λεγομένοις ἀσωμάτοις, ἀπορρίψωμεν (70) ἐκαυτούς εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Χριστοῦ· κἀκεῖθεν εἰς τὸ ἀχαντὸς ἀγήστητι προσοιμεν, τῇ νοήσει τοῦ παντοχράτορες ἀμηγέπη (71) προσάγοιμεν, οὐχ ὁ ἔστιν, δὲ μὴ ἔστι (72) γνωρίσαντες· σχῆμα δὲ καὶ κίνησιν, ή στάσιν, ή θρόνον, ή τόπον, ή δεξιὰ, ή ἀριστερά, τοῦ τῶν ὅλων Πατρὸς οὐδὲ ὅλως ἐννοητέον, καίτοι καὶ ταῦτα γέγραπται· ἀλλ' ὁ βούλεται δηλοῦν (73) αὐτῶν ἔκαστον, κατὰ τὸν οἰκεῖον ἐπιδειχθεται τόπον. Θύκουν ἐν τόπῳ τὸ πρῶτον αἴτιον, ἀλλ' ὑπεράνω, καὶ τόπου, καὶ χρόνου, καὶ ὀνδράτος, καὶ νοήσεως. Διὰ τοῦτο, καὶ ὁ Μωϋσῆς φησὶν, Ἐμφάνισόν μοι σαυτὸν, ἐναργέστατα αἰνισσόμενος, μὴ εἶναι διδαχὴν πρὸς ἀνθρώπους, μηδὲ βῆτὸν τὸν Θεόν, ἀλλ' ή μόνη τῇ παρ' αὐτοῦ δυνάμει γνωστὸν· ή μὲν γὰρ ἡτησίς ἀειδῆς (74) καὶ ἀόρατος, ή χάρις δὲ τῆς γνώσεως παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Σαφέστατα δὲ ὁ Σολομῶν μαρτυρήσει ἡμῖν ὕδε πως λέγων· Φρόνησις ἀδράπονού σὺν ἔστιν ἐρ ἐμοί, Θεός δὲ δίδωστ μοι σογλαρ· ἄρτια δὲ ἐπίσταμαι. Αὐτίκα τὴν φρόνησιν θείαν ἀλληγορῶν ὁ Μωϋσῆς, ἔνιλος ζωῆς ὑνόμασεν, ἐν τῷ παραδείσῳ πεφυτεύμενον· διὸ δὴ παράδεισος καὶ κόσμος εἶναι δύναται, ἐν τῷ πέφυκεν τὰ ἐκ δημιουργίας ἄπαντα. Ἐν τούτῳ καὶ ὁ Λόγος (75) ἤνθησε τε καὶ ἐκαρποφόρησε σάρκα τερόμενος, καὶ τοὺς τενούματερους τῆς χρηστότητος αὐτοῦ ἐξωποίησεν· ἐπει μηδὲ ἔνευ τοῦ ἔνιλου εἰς γνῶσιν ἡμῖν ἀπέκται· ἐκρεμάσθη γὰρ ἡ ζωὴ ἡμῶν εἰς πίστιν ἡμῶν. Καὶ δὲ γε Σολομῶν πάλιν φησι· Δένδρον (76) ἀθαρασίας ἔστι τοῖς ἀντεγομένοις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο λέγει· Ιδού δίδωμι (77) πρὸ προσώπου σου τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάρυτον, τὸ ἀγαπᾶτον Κύριον τὸν Θεόν, καὶ περεύεσθαι τοις δόδιαις αὐτοῦ καὶ τῆς φωρῆς αὐτοῦ ἀκούειν, καὶ πιστεύειν τῇ ζωῇ. Εἰλιτὲ δὲ παραβῆτε τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, οἱ δέδωκα νῦντι, παντελεῖ ἀπολεῖσθε· τοῦτο τὸν ή ζωὴ η μακρότερη τῶν ημερῶν σου, τὸ ἀγαπᾶτον Κύριον τὸν Θεόν σου. Πά-

A post hæc eam quæ est in longitudinem. Quod enim restat signum, est unitas, ut ita dicam, habens sicutum. A qua si tollamus sicutum, intelligitur unitas. Si ergo, ablatis omnibus quæ adsunt corporibus, et iis quæ dicuntur incorporeæ, nos ipsos projecerimus in Christi magnitudinem; et inde in ejus immensitatem sanctitatem processerimus, ad intelligentiam omnipotentis utcunq; perveniemus, non ita tamen ut quod est, sed quod non est cognoscamus. Figura autem et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextra, vel sinistra, de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda; etiamsi hæc de ipso scripta sint; sed quid significet unumquodque eorum, ostendetur suo loco. Non est ergo prima causa in loco, sed supra locum et tempus et nomen et intelligentiam. Propterea Moyses quoque dicit: Ostende mihi te ipsum¹³, evidentissime innuens Deum non posse doceri, nec verbis exprimi ab hominibus, sed sola ea quæ ab ipso proficiscitur posse potestate cognosci. Inquisitio enim obscura et cæsa; gratia autem cognitionis est ab ipso per Filium. Apertissime autem Salomon nobis feret testimonium, dicens: Prudentia hominis non est in me, Deus autem dat mihi sapientiam, scio autem sancta¹⁴. Jam vero divinam providentiam allegorice Moyses 249 nominavit καὶ lignum vitæ quod plantatum fuit in paradiſo¹⁵: qui quidem paradiſus potest etiam esse mundus, in quo orta sunt omnia quæ processere ex creatione. In eo et Logos floruit et fructum tulit caro factus, et eos qui ejus benignitatem gustarunt vivificavit, quoniam nec absque ligno nobis venit in cognitionem. Suspensa enim est vita nostra ad fidem nostram. Porro autem Solomon quoque rursus dicit: Arbor est immortalitatis iūs qui ipsam apprehendunt¹⁶. Et ideo dicit: Ecce do ante faciem tuam vitam et mortem, diligere Dominum Deum, et ambulare in viis ejus, et audire vocem ejus, et credere vitæ. Sin autem transgressi fueritis justifications et judicia quæ dedi vobis, perditione periremini. Hoc enim est vita et longitudo dierum tuorum, diligere Dominum Deum tuum¹⁷. Rursus: Abraham

¹³ P. 690 ED. POTTER, 583 ED. PARIS. ¹⁴ Exod. xxxiii, 18. ¹⁵ Prov. xxx, 2. ¹⁶ Gen. ii, 9.

¹¹ Prov. iii, 18. ¹⁷ Deut. xxx, 15, 16 seq.

(69) Σημεῖον. Hoc est, punctum. Nam corpus, sublata trina dimensione, sit punctum. Eadem voce aliibi utitur Clemens, et alii perinde auctores.

(70) Ἀποφρίγματε. Ms. Paris. non male, ἀποφρίγματε.

(71) Ἀμηρέπη. Ms. Paris. ἀμηγέπη.

(72) Οὐχ ὁ ἔστιν, δὲ μὴ ἔστι. Cicero: Utinam tam facile possem rerum invenire, quam salsa refutare. H.

(73) Δηλοῦν. Ms. Paris. δῆλον, mendose.

(74) Αειδῆς. Iliis luceat afferent verba Philonis Judæi lib. De nominum mutatione, non procul ab initio: Μωϋσῆς οὖν ὁ τῆς αειδοῦς φύσεως θεατὴς καὶ θεόπτης... πάντα διὰ πάντων ἐρευνήσας ἐζήτει τὸν τριπόθητον καὶ μόνον τηλαγῶς ἰδεῖν. Ἐπει δὲ οὐδὲν σύρισκεν, διὸ οὐδὲ ἐμφερῆ τινα δέσμων τῶν ἀπίστοντων· τὴν δὲ τῶν ἀλλών διόσκαλλαν ἀπογνούς, ἵπται αὐτὸν καταφέγγει τὸ διπούμενον, καὶ δέσται λέγων· Εμφάνισόν μοι σεαυτόν. Quapropter Moyses ina-

spectabilis naturæ spectator Deique inspector omnia per omnia scrutatus, ter expeditum solumque cernere perspicue quærebatur. Et cum nihil reperisset, ac ne formam quidem ullam, quæ referret ea quæ sperabat, abiecta spe doctrinam ejusmodi percipiendi ab aliis, ad illud ipsum se recipit, quod indagabat, atque hoc utitur preicatione: Ostende mihi te ipsum.

(75) Οἱόντος. Respicit Joan. i, 14: Οἱόντος ἀπέρτερο. Itein, I Pet. ii, 3: εἰπερ ἐγένεσθε ὅτι χρονιστὸς ὁ Κύριος.

(76) Δένδρον. Sap. vi, 4: φίλα ἀθαρασίας. A. Sylburg. Putabant Heretus et Sylburgius Clemens te respicere Sap. iii, 4: Ελένεται τὸ κράτος σου, φίλα ἀθαρασίας. Seid recitat Prov. iii, 18, ubi de sapientia agens Solomon dicit: Εὐλογος ζωῆς ἔστι τοῖς ἀντεγομένοις αὐτῆς.

(77) Ιδού δ. Hæc citavit Clemens ex Deut. xxx, 15, 16 et seq., verbis paulum mutatis. Priori eorum parti paria occurrunt Ecclesiastici cap. xv, 17 et alibi.

*cum venisset in locum quem dixit ei Deus, tertio die suspiciens videt locum eminus¹⁸. Nam primus qui-dem dies est qui sit per aspectum rerum pulchra-rum; secundus est optimæ animæ desiderium; tertio vero mens perspicit spiritalia, apertis ejus oculis a magistro, qui die tertio resurrexit. Pos-sunt etiam tres dies accipi pro mysterio signaculi, per quod, is qui vere est Deus, creditur. Inde emi-nus videt locum; est enim Dei regio captu difficilis; quem appellavit Plato *idearum regionem*, cum a Moyse eum accepisset esse locum, ut qui omnia et universa contineat. Merito autem eminus videtur ab Abraham, propterea quod sit in generatione, et per angelum continenter initiatur. Hinc Apostolus: *Videmus nunc, inquit, tanquam per speculum, tunc autem facie ad faciem¹⁹*, nempe per solas illas pu-ras et incorporeas mentis applicationes. Fieri autem potest ut quis in disserendo de Deo, divinet, si ag-grediatur per rationem absque omnibus sensibus, contendere ad id quod est unumquodque, et ab iis quaे sunt non prius discedere, quam transcendent ea quaे id supererinent, id quod est bonum, ipsa apprehenderit intelligentia, versans in ipso sine ejus quod potest apprehendi intelligentia, ex Platoni sententia. Rursus Moyses non permittens aras et delubra multis in locis construi, uno Dei templo extucto, et unigenitum esse mundum, ut ait Basiliides, et unum quod non videtur Basilidi, Deum annuntiavit; et quoniam eum qui comprehendendi non potest, loco non comprehendendit gnosticus ille Moyses, in templo ~~¶~~ nullum posuit colendum simulacrum; Deum sub aspectum non cadere, et circumscribi non posse significans, ad Dei autem notitiam He-bræos utcunque adducens, per honorem ejus quod est in templo nominis. Quin etiam verbum prohibens et fanorum constructiones, et omnia sacrificia, omnipotentem non esse in aliquo innuit, per ea, quaе dicit: *Quam domum ædificabilis mihi, inquit Dominus? Cælum mihi est sedes²⁰*, et quaе deinceps consequuntur. Et de sacrificiis similiter: *Sanguinem taurorum, et adipem agnorum nolo²¹*, et quaе post hæc per prophetam prohibet Spiritus Domini. Pulcherrime igitur his quoque Euripides adstipulatur, scribens: *Quænam domus sit, fabri facta quaе manu, Qua contineri possit immensus Deus?**

~~¶~~ P. 691 ED. POTTER. 584 ED. PARIS. ¹⁸ Gen. xxii, 5, 4. ¹⁹ I Cor. xiii, 12. ²⁰ Isa. lxvi, 1. .
²¹ Psal. l, 13.

(78) Ὡψυχῆς ἀριστῆς ἐπιθ. H. ms. ή τῆς ψυχῆς ἀριστή ἐπιθ. SYLBURG.

(79) Διαρολας δημάτων. Similis phrasis occurrit Ephes. i, 18: *Πέπωτισμένους τοὺς ὁφθαλμοὺς τῆς διαρολας ἡμῶν*.

(80) Σφραγίδος. *Sigilli*, nempe baptismalis, quod recipientes, sicut in tres personas divinas profi-tentur; unde et in aquam ter immergi antiquitus so-lebant.

(81) Βλέπομεν τ. I Cor. xiii: *Βλέπομεν τὰρ ἄρτι ἐπίσπερτον*.

(82) Υπερκείμενα. Vide p. 581, edit. Paris. LOWTH.

(83) Κατήγγειλε. Κατήγγελε ferri potest: si quis

A λιν. Ὁ Ἀβραὰμ ἐλθὼν εἰς τὸν τόπον, δρεῖ πέντε αὐτῷ ὁ Θεὸς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀταβλέψας, ὅρῃ τόπον μαρτύρου. Πρώτη μὲν γάρ ή δι' ἔψεως τῶν καλῶν ἡμέρα, δευτέρα δὲ, ἡ ψυχῆς ἀριστῆς ἐπιθυμία (78). τῇ τρίτῃ δὲ ὁ νοῦς τὰ πνευματικὰ διορᾶ, διοιχθέντων τῶν τῆς διανοίας δημιάτων (79) πρὸς τοῦ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ διαναστάντος διδασκάλου. Εἶν τὸν καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι τῆς σφραγίδος (80) μυστηριον, δι' οὓς δ τῷ δινεται πιστεύεται Θεός. Μαρτύρους οὖν ἀκολούθως ὅρῃ τὸν τόπον· δυσάλιωτος γάρ ή χώρα τοῦ Θεοῦ· ὃν χώραν ίδεων ὁ Πλάτων κέκληκεν, παρὰ Μοῦσέως λαβῶν τόπον εἰναι αὐτὸν, ὡς τῶν ἀπάντων, καὶ τῶν διων περιεχεικόν. Ἀτάρος εἰκότως πόρρωθεν ὀρᾶται τῷ Ἀβραὰμ, διὰ τὸ ἐν γενέσει εἰναι· καὶ δι' ἄγγελου προσεχῶς μυσταγωγεῖται. Ἐντεῦθεν δὲ Ἀπόστολος, *Βλέπομεν* (81) τὸν ὡς δι' ἐσόδην, φησί· τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, κατὰ μόνας ἐκείνας; τάς ἀκραιφνεῖς, καὶ ἀσωμάτους τῆς διανοίας ἐπιθολάξ. Δυνατὸν δὲ κάνει τῷ διαλέγεσθαι τὸ καταμαντεύεσθαι τοῦ Θεοῦ, ἐάν ἐπιχειρῇ τις ἀνευ πασῶν τῶν αἰσθήσεων διὰ τοῦ λόγου ἐπ' αὐτὸν, δὲ στιν ἔκαστον, ὄρμαν, καὶ μὴ ἀποστατεῖν τῶν δυτιῶν πρὸς ἐπαναβαίνων ἐπὶ τὰ ὑπερκείμενα (82) αὐτῷ, δὲ στιν ἀγαθὸν, αὐτῇ νοήσει λάθη, ἐπ' αὐτῷ γινόμενος τῷ τοῦ νοητοῦ τέλει, κατὰ Πλάτωνα. Πάλιν δὲ Μωυσῆς οὐκ ἐπιτρέπων βιωμοὺς καὶ τεμένη πολλαχοῦ κατασκευάζεσθαι, ἔνα δὲ οὖν νεών ιδρυσάμενος τοῦ Θεοῦ, μονογενῆ τε κόσμον, ὡς φησιν ὁ Βασιλεὺς, καὶ τὸν ἔνα, ὡς οὐκ ἔτι τῷ Βασιλείδῃ δοκεῖ, κατήγγελε (83) Θεόν. Καὶ διει τοῦ περιλαμβάνει τόπῳ τὸ ἀπεριβληπτὸν διγνωστικὸν Μοῦσῆς, ἀφίδρυμα οὐδὲν ἀνέθηκεν εἰς τὸν νεών, σεβάσμιον ἀόρατον καὶ ἀπεριγραφὸν δηλῶν εἰναι: τὸν Θεὸν, προσάγων δὲ ἀμηρέπη (84) εἰς ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ τοὺς Ἐβραίους διὰ τῆς τιμῆς τοῦ κατὰ τὸν νεών δύνατος. Ἀλλὰ γοῦν κωλύων δόγμας τάς τε τῶν ιερῶν κατασκευάς καὶ τὰς θυσίας ἀπάστας, τὸ μὴ ἔν τινι εἴναι τὸν παντοχράτορα αἰνίσσεται, δι' ὃν φησι· *Ποῖοι οἰκοι οἰκοδομήσετε μοι* (85); λέγει Κύριος. Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, καὶ τὰ ἔδη. Περὶ τε τῶν θυσιῶν δύοις· *Αἴμα* (86) ταύρων καὶ στέαρ ἀρνῶν οὐ βούλομαι· καὶ δσα ἐπὶ τούτοις διὰ τοῦ προφήτου τὸ Πνεῦμα τὸ ἀγιον ἀπαγορεύει. Παγκάλως τοίνυν καὶ δὲ Εὐριπίδης συνέδει τούτοις γράφων· *Ποῖος* (87) δὲ ἄτρον οἰκος, τεχτόων πλασθεὶς ὑπο-, Δέμας τὸ θεῖον περιβάλλοι (88) τοίχων πτυχαῖς;

tamen η aor. κατήγγειλε malit, per me licet. SYLB.

(84) ἀμηρέπη. Ms. Paris. ἀμηρέπη, f. ἀμηρέπη Montef.

(85) Αἴμα. Bibl. Græc. μον., ubi etiam sententia quaе huic est posterior priorem locum occupat.

(86) Αἴμα. Ps. xlix, 14: *Μὴ φάγομαι κρέα ταῦρων, η αἷμα τράγων πλομα;*

(87) Ποῖος. Exstat in Euripide inter fragmenta incertæ tragœdiæ vers. 219, et in Grotii excerptis p. 425.

(88) Περιβάλλοι. Hoc recte substituit Grotius pro περιβάλλοι, ejusque emendatiōnem firmat ius. Par-
is.

Καὶ ἐπὶ τῶν θυσιῶν ὁσαντάς λέγει·

Οὐ δεῖται (89) γὰρ ὁ Θεὸς, εἰπερ ἐστ' ὄρθως Θεός,
... δοιῶν οἴδε δύστηροι λόγοι.

Οὐ γὰρ χρείας (90) ἔρεχεν ὁ Θεὸς πεποίκηρ (91)
τὸν κόσμον, ἵνα τιμᾶς πρὸς τε ἀρθρώπων, καὶ
πρὸς θεῶν τῶν ἀλλων καὶ δαιμόνων, φησὶν δὲ Πλά-
των, καρποῦτο, οἷος προσοδός τινα ἀπὸ τῆς γερέ-
σσεως ἀρρύμενος, παρὰ μὲν ἡμῶν, καπνούν· παρὰ
δὲ θεῶν καὶ δαιμόνων τὰς οἰκεῖας λειτουργίας.
Διδασκαλικώτατα ἄρα ὁ Παῦλος ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν
ἀποστόλων· Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, φησὶ,
καὶ πάντα τὰ ἐτοίμα, οὐδέτος αἴφραντον καὶ τῆς
Κύριος ὑπάρχων, εὐκαὶ ἐτοίμα ποιεῖται, μήτε
οὐδέ τέ ποτε χειρῶν ἀρθρωτῶν (92) θερα-
πεύεται, προσδεδεμένος τινος, αὐτὸς διδοὺς πάσι
κτονήρ καὶ ζωὴρ, καὶ τὰ πάρτα. Λέγει δὲ καὶ Ζή-
νων, δὲ τῆς Στωϊκῆς κτίστης αἱρέσεως, ἐν τῷ τῆς
Πολιτείας βιβλίῳ, μήτε τανός δεῖται ποιεῖται, μήτε
ἀγάλματα· μηδὲν γὰρ εἰραι τὸν θεῶν ἀξιον κα-
τασκεύασμα. Καὶ γράφειν οὐ δέδειν αὐταῖς λέξεις
τὰδε· Ἱερά τε οικοδομεῖται οὐδὲν δεῖται· ιερὸν γὰρ
μή πολλοῦ ἀξιον, καὶ ἄγιον οὐδὲν χρὴ τομίζεται·
οὐδὲν δὲ πολλοῦ ἀξιον, καὶ ἄγιον, οικοδόμων ἤρ-
γον καὶ βαραντών. Εἰκότως οὖν καὶ (93) Πλάτων,
νεών τοῦ θεοῦ τὸν κόσμον εἰδὼς, τοῖς πολίταις ἐναπ-
έδειξε χωρίον (94) τῆς πόλεως, ἵνα ἐμελλεν ἀνα-
κεῖσθαι αὐτοῖς τὰ εἰδῶλα. Ἰδίᾳ δὲ ἀπειπε μηδενί
κεκτῆσθαι θεῶν ἀγάλματα. Μηδεὶς οὖν ἔτερος (95),
φησὶν, ιερὰ καθιερούντων θεοῖς. Χρυσὸς μὲν (96) γὰρ
καὶ ἀργυρὸς ἐτοίμαται τε πόλεσιν ίδιᾳ (97) καὶ
ἐτοίμαται ἐπιψηφορον κτῆμα· ἐλέγας δὲ,
ἀπολελοιπότος ψυχὴν τὸν σώματος, οὐκεν εὐνήτες (98)
ἀνάθημα· στόηρος δὲ καὶ χαλκὸς πολέμων ὅργα-
να· ξύλοι δὲ μορόξυλοι (99), δι τοιούτης τοιούτης.

¶ P. 692 ED. POTTER, 585 ED. PARIS.

(89) Οὐ δεῖται. Ms. Paris. οὐ δεῖται corrupte.
Post versiculi hujuscem sinem deesse οὐδενός, recte
monuit Sylburgius, Ezech. Spanheimius Commen-
tario in Callimachi Hymn. in Juven. v. 60, pag. 26,
hac scribit: *Inducitur Hercules ab Euripide, aniles
poetarum fabulas de illegitimis deorum amoribus,
similibus, quæ eos dedecent, factis sugillans, et de
quibus ait Hercules furens, 135b :*

... Αὐτῶν οἱ δύστηροι λόγοι.

Et qui versus adducitur etiam, indicto tamen ubi
extaret drame, a Clemente Strom. lib. v. p. 584.
Cum eo qui apud Tragicum præcedit, sed qui ex
eodem ibi obiter emendandum, nempē,

Δεῖται γὰρ ὁ Θεὸς, εἰπερ ἐστ' ὅτι τοιούτων Θεός
οὐδέτερος.

Nam Deus, qui rerum quidem sit Deus, indiget
Nullo.

(90) Οὐ γὰρ χρ. Hæc a Theodoreto bis in Theopat.
Gent. Affect. citantur, primo serm. 4, dein sub si-
nem serm. 7, ubi ea Socrati tribuit, nempē Plato-
niico.

(91) Πεποίκηρ. Ἐποίησε, Theod. serm. 7. Idem
μοις utroque serm.: τιμᾶς πρὸς ἄνθ. Dein, θεῶν ἀλ-
λων absque articulo τῶν.

(92) ἀρθρωτῶν. Act. ἀρθρώπων, et mox ζωὴρ
καὶ πτονήρ, Bib.

(93) Εἰκότως οὐν καὶ. Ms. Paris. corrupte εἰκό-
τως νῦν καὶ.

(94) Χωρίον. Plato lib. x De legibus. paulo ante
finem: Ἐστω γὰρ νόμος οὗτος; ξύρπασι κείμενος

A Et de sacrificiis similiter:

Non his egreditur, si modo est verus Deus,
... nugae quæ poeticæ meræ.

Deus enim non fecit mundum utilitatis gratia, ut ho-
nores scilicet ab hominibus et ab aliis diis et dæmo-
nibus, inquit Plato, perciperet, veluti quoddam ve-
ctigal accipiens a generatione; a nobis quidem sumos,
a diis autem et dæmonibus propria eorum munera oc-
ministeria. Appositissime ergo et efficacissime ad
docendum Paulus in Actis apostolorum: Deus, in-
quit, qui fecit mundum, et omnia quæ in eo sunt, is
cum sit Dominus cœli et terræ, non in manu factis
templis habitat, neque ab humanis manibus colitur
aliquo indigenis, cum ipse det omnibus spiritum et
ritam et omnia¹¹. Dicit autem Zeno quoque auctor
B sectæ stoicæ, in libro De republica: Neque oportere
tempa facere, nec simulacula; nihil enim sit
compositum esse diis dignum. Nec veritus est hæc
lis verbis scribere: Neque opus erit sana adificare,
sanum enim non magni pretii, neque res sancta est
existimanda. Nullum autem magni pretii et sanctum
est adificatorum opus et illiberalium opificum. Mer-
ito ergo Plato quoque, sciens mundum esse Dei
templum, civibus ostendit locum civitatis, ubi ~~καὶ~~ eis
essent reponenda simulacula. Privatum autem prohi-
buit ut nemo haberet deorum simulacula. Nemo ergo
alius, inquit, diis tempa consecret. Nam aurum
quidem et argentum, et in aliis civitatibus privatim,
et in templis, res est invidiosa: tum ebur ex inanimo
corporis extractum, haud satis castum donum Deo.

C Jam ferrum et æs sunt instrumenta bellorum. Li-
gneum autem quocunque quis voluerit uno e ligno
dedicato, itemque lapideum in templis communibus.
Merito ergo in magna epistola: Id namque nullæ

¹¹ Act. xvii, 24, 25.

ἀπλῶς· Ιερὰ μηδὲ εἰς ἐν ιδίαις οἰκεῖαις ἐκτήσθω. Θύειν
δὲ ὅταν ἐπὶ νοῦν ἦν τινι, πρὸς τὰ δημόσια ἵνα θύσων.
Sit autem lex huiusmodi simpliciter cunctis imposita:
sacella nemo in privata domo habeat. Cum animum
quis ad sacrificium induixerit, ad publica sacrificia-
turus accedat. Locus autem Platoni, quem recitare
pergit Clemens, exstat lib. xii De legibus, pagg: 991,
992.

(95) ἔτερος. Scribendum e Platone δευτέρως.
Eius enim verba sunt hæc: Θεοῖσι δὲ ἀναθήματα
χρεῶν ἔμμετρα τὸν μέτριον ἄνδρα ἀνατίθεντα δωρεῖ-
σθαι. Γῆ μὲν οὖν καὶ ἐστί τε οἰκήσεως ιερὰ πάσι
πάτων. Μηδεὶς οὖν δευτέρως ιερὰ καθιερούντων θεοῖς.
Donaria diis moderata a moderatis hominibus offe-
rantur. Terra igitur et focus domiciliorū, templū
deorum omnium omnibus habeantur. Quocirca ne
quis iterum tempa diis consecret.

(96) Χρυσὸς μέν. Χρυσὸς δέ, Plato recte: Χρυ-
σός τε καὶ ἄργ. Theodoretus θεραπ. γ', ubi hunc
locum citat.

(97) Ἐτοίμαται τε πόλεσιν ίδιᾳ. Verba ita ver-
tit Cicero De legibus: In urbibus et in sanis invi-
diosa res est; quasi legisset, ἄλλως τε ἐν πόλεσιν
ίδιᾳ. Lowth.—Malum cum ipso Platone hæc sic scri-
bere: Ἐν ἄλλαις τε πόλεσιν ίδιᾳ τε, καὶ ἐτοίμαται
in aliis urbibus cum privatim, tuni etiam in templis.

(98) Εὐαγέρες. Εὐαγέρες Plat., εὐαγέρες Theodor. ex
Clemente scilicet hæc recitans.

(99) Ξύλοι δὲ μ. Theodoretus imperfecte: Ξύ-
λα δὲ, ὥς τι ἀν έθέλῃ τις ἀνατίθετω, καὶ ἐκ λίθου

*pacto verbis exprimi potest quemadmodum cæteræ disciplinæ: sed ex diuturna circa id ipsum consuetudine vitæque ad ipsum conjunctione, subito tandem quasi ab igne micante lumen resplendens in anima jam seipsam alit. Annon hæc sunt similia iis quæ dicta sunt a **250** propheta Sophonia? Et assumpsit me spiritus, et sustulit in quintum cœlum, et contemplabar angelos qui Domini vocabantur, et diadema eorum impositum in sancto Spiritu, et erat sedes unius-cujusque eorum septuplo major luce solis orientis, habitantes in templis salutis, et laudantes Deum inef-sabilem, altissimum.*

Α ἀραιθέτω· ως αὐτῷ καὶ λίθου πρὸς τὰ κυνά
ιερά. Εἰκότως οὖν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐπιστολῇ (1)· Ὡη-
τὸν γάρ, φησίν, οὐδαμῶς ἔστιν ως τὰ (2) ἀλλὰ
μαθίματα· ἀλλὰ πολλῆς ξύνουσις γινομένης
περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸν, καὶ τοῦ συζῆρ ἐξυιστηρικής,
οἷος ἀπὸ πυρὸς πηδίσαντος ἐξαρθέρ φῶς ἐν τῇ
ψυχῇ γενόμενος, αὐτὸν ἑαυτὸν ἡδη τρέψει. Ἀρ' οὐδὲ
δομοια ταῦτα τοῖς ὑπὸ Σοφονίᾳ λεχθεῖσι τοῦ προφή-
του; Καὶ ἀρέλαβέρ (3) με πτεῦμα, καὶ ἀνίνεγκεν
με εἰς οὐρανὸν πέμπτον, καὶ ἐθεώρουν ἀγγέλους
καλούμενους κυρίους· καὶ τὸ διάδημα αὐτῶν
ἐπικείμενος ἐν Πτεύματι ἀγέλω, καὶ ἦρ ἐκάστουν
ριτέλλοντος, οἰκοῦντας ἐν ταῖς σωτηρίαις, καὶ

CAPUT XII.

Deum nec mente nec verbis comprehendi posse.

*Patrem enim et effectorem hujus universi, et inventorem est difficile, et cum inveneris, ut apud omnes eloquaris, nequit fieri. Verbis enim minime explicari potest, ut aliae disciplinæ, veri amicus dicit Plato. Recte enim audierat quod sapientissimus Moyses montem ascens per sanctam contemplationem, ad fastigium eorum quæ percipiuntur intelligentia, necessario prohibet ne totus populus secum ascendet. Et quando dicit Scriptura : *Ingressus est autem Moyses in caliginem ubi erat Deus* ¹³, hoc significat iis qui possunt intelligere, Deum nec esse aspectabilem, nec verbis posse enuntiari. *Caligo autem, scilicet hominum plurimorum incredulitas et ignorantia, splendori veritatis omnino officit.* Et rursus Orpheus theologus cum ex eo adjutus dixisset :*

¶ Unus perfectus per se, ex uno omnia facta,

¶ P. 693 ED. POTTER. 586 ED. PARIS.

Β Τὸν γὰρ πατέρα (4) καὶ ποιητὴν τοῦδε τοῦ πατέρος εὐπεῖρ τε ἔργον, καὶ εὐρόστα εἰς πάντας ἔξει-
πεῖρ ἀδύνατον. Πηγὴν (5) γὰρ οὐδαμῶς ἔστιν ὡς
τάλλα μαθήματα, ὃ φιλαλέθησεν λέγει Πλάτων. Ἀκή-
κοεν γάρ εὖ μάλα ὡς ὃ πάνσοφος Μωϋσῆς, εἰς τὸ
ὅρος ἀνιών διὰ τὴν ἀγίαν θεωρίαν, ἐπὶ τὴν κορυφὴν
τῶν νοητῶν ἀναγκαῖων διαστέλλεται, μή τὸν πάντα
λαὸν συναναβαίνειν ἔστιν· καὶ ὅτι ἀν λέγη τῇ Γραφῇ.
Εἰσῆγθεν (6) δὲ Μωϋσῆς εἰς τὸν γνόσον οὐ ήρ ο
Θεός, τοῦτο δηλοῖ τοῖς συνιέναι δυναμένοις, ὡς ο
Θεός ἀόρατός ἐστι καὶ ἀρρήτος. Γνόφος δὲ ὡς ἀληθῶς
ἡ τῶν πολλῶν ἀπιστία τε καὶ ἀγνοία, τῇ αὐγῇ τῆς
ἀληθείας ἐπίπροσθε φέρεται. Ορφεύς τε αὖ δ θεολό-
γος ἐντεῦθεν ὡφελημένος (7), εἰπών·

C Εἰς δοτὸν αὐτοτελῆς (8), ἐνδὲ ἔκγορα πάντα τέ-
τυχται,

Exod. xx. 21.

πρὸς τὰ κ. Μον pro θέλη, ἐθέλη, Plat., et statim καὶ λίθου ὡσαύτως recte pro ὡς αὐτῶς καὶ λίθου.

(1) Μεγάλη ἐπ. Septima. Exstat autem locus a Clemente citatus p. 1288.

(2) Tā. Abest a Platone hæc particula; ubi mox,
ἀλλὰ ἐξ πολλῆς συνουσίας γιγνομένης.

(3) *Kai drēl.* Locum istum in Hebr. textu existare negat Fr. Junius; immo ne *Spiritus* quidem mentionem apud Sophoniam: itaque ex apocryphis hæc, ut alia multa, citata videri. SYLBURG.

(4) *Tōr γάρ πατ.* Citantur ab aliis Patribus saepe hæc verba Platonis in *Timao*, quæ ita Latine vertit Cicero *De universitate*: *Atque illum quidem quasi parentem hujus universitatis invenire difficile est, et cum jam invenneris, indicare in vulgus nesas.* Proferuntur a Cyrillo hæc sola lib. I *contra Julianum*; at Theodoretus lib. II et lib. IV *contra Græcos*, addit que hic etiam adiicit Clemens ex aliis fortasse locis Platonis: *Neque enim hoc ita effabile homini sicuti ceteræ disciplinæ. Similis est sententia apud Mercurium Trismegistum ritante Stobæo tit. 78, De diis, Θεού μὲν νόμοις χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον. Τὸ γάρ ἀκώματον σώματι σημῆναι ἀδύνατον.* D. Cyrilloc loco citato, ut quidem habet interpres Latinus: *Deum intelligere difficile est, eloqui autem impossibile, si cui etiam intelligere possibile. Incorporeum enim corpore significare impossibile.* COLLECT.—Coff. superius Prolept., p. 59, n. 2.

(5) *Πνεύμ.* Hoc ex septima Platonis epistola natio-

(5) *Pnytor.* Hoc ex septima Platonis epistola paulo

superius citatum est.

(6) Εἰσῆλθε. Philo lib. *De mutatione nominum*, non procul a principio: Μωύσης οὖν ὁ τῆς δειδέας φύσεως θεατής καὶ θεόπτερος (εἰς γάρ τὸν γνόφον φασὶν αὐτὸν οἱ χρηματοι εἰσελθεῖν, τὴν ἀδράτον οὐσίαν αινιγμένον), πάντα δια πάντων ἐρευνήσας ἔκτητο τὸν τριπόδητον καὶ μόνον τηλαυγῶς ιδεῖν. Quapropter Moyses, inaspectabilis naturæ spectator, Deique inspector (aiunt enim oracula ipsum in caliginem suisse ingressum; ita subobscure inaspectabilem essentiam designantes) omnia et cuncta scrutatus, ter expeditum solumque perspicere cernere quarebat. Cf. Nazzianz. Orait. Περὶ Αστρονομίας εἰς Εἰρήνην βίβλους.

Orat. Ήρε βούλωμας, εἰ μὲν τὸ αὐτὸν πατέριον.
(7) Σύλβαλμένος. *Cum ἡγαλημένος subaudiendum ἔστι, aut pro εἰπών reponendum εἶπεν.* **SYLB.**
— Errat, ut nobis videtur, Sylburgius; *participium enim εἰπών optimē cum sequenti ἐπιφέρει construitur.* **EDIT. PATR.**

(8) *Εἰς ἑταῖρον* αὐτὸν. Ήσεν προτύπιον in *Protreptico*, 75: *Ex se unus genitus*. Ibi enim legitur *εἰς ἑταῖρον* αὐτογενῆς. At hic αὐτοτελῆς, ut et apud Euseb. lib. xiii *De præp. evang.* In hoc versu notat Clemens ipse variam lectionem: quidam eniū legunt, ἐνδοῦ; ἔχοντα πάντα τέτυχται. Alii, πάντα πέφυκεν. Prior lectio in *Adhortatoria oratione Clementis ac Justini reperitur*; posterior nusquam alibi, tertia vero est, *Εἰς ἑταῖρον* αὐτοτελῆς, αὐτοῦ δὲ υπό πάντα τελεῖται. Sic Theodoreetus lib. ii, sic Eusebius lib. xiii *Præ-*

ἢ, πέρικες· γράφεται γὰρ καὶ οὕτως· ἐπιφέρει, A aut nata, nam sic quoque scribitur; subjungit:

..... οὐδέ τις αὐτὸν

Εἰσορὰ θητῶν, αὐτὸς δέ τε πάντας δρᾶται.

Σαφέστερον δὲ ἐπιλέγει·

Αὐτὸς δ' οὐχ ὄρδω· περὶ τὴν τέφρον ἐστήριχται.

Πᾶσι τὸν θητοῖς θηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν δυσσοῖς
Μίκραι· ἔπει τάρχεις τε καὶ δύτεα ἐμπεφύασιν.

Μαρτυρήσει τοῖς εἰρημένοις δὲ Ἀπόστολος, Ολδα,
λέγων, ἀρθρωπον (9) ἐν Χριστῷ ἀρπαγέτα ἥως
τρίτου οὐρανοῦ, κακεῖθεν εἰς τὸν παράδεισον· δὲς
ῆκουσεν ἀρρηγά φίλματα, ἢ οὐκ ἔξιν ἀνθρώπων
λαλῆσαι· τὸ δρῆτον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνισσόμενος·
οὐ νόμῳ καὶ φύσῃ παραγγελίας τινὸς, τὸ οὐκ ἔξιν
προστιθεῖς, δυνάμει δὲ ἄγια (10) ἀρθρεγκτον εἶναι τὸ
Θεῖον μηνύν· εἰ γε ὑπέρ οὐρανὸν τὸν τρίτον ἀρχε-
ται λαλεῖσθαι, ὡς θέμις τοῖς ἐκεῖ μυσταγωγεῖν τὰς
ἔξινεγμένας ψυχάς. Οἶδα γὰρ ἐγὼ τὰ παρὰ Πλά-
τωνι (τὰ γὰρ ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας παρα-
δείγματα, πολλὰ δύτα, ὑποτίθεται μοι νῦν ἡ γραφή,
κατὰ τὰς πρώτας ὑποσχέσεις τὸν καιρὸν ἀναμένου-
σα). πολλοὺς οὐρανοὺς νοούμενους (11). Ἀπορήσας
γοῦν ἐν τῷ Τιμαλφ εἰ χρή πλείονας κόσμους, ἢ τοῦ-
τον ἔνα νομίζειν, ἀδιαφορεὶ περὶ τὰ δύναματα, ἀνω-
νύμως (12) κόσμον τε καὶ οὐρανὸν ἀποκαλῶν· τὰ δὲ
τῆς λέξεως ὅδε ἔχει· Πότερον (13) οὐν ὁρῶς ἔτη
οὐραρόν εἰρήκαμεν ἢ πολλοὺς καὶ ἀπέιρους; Ἡρ-
λέτειν ὁρόθετορ ἔτη, εἰπερ κατὰ τὸ παράδειγμα
ἔνται δεδημιουργημένος. Ἄλλα καὶ τῇ πρὸς Κο-
ρινθίους (14) Ρομαίων ἐπιστολῇ, Ὁκεανὸς ἀπέ-
ρροτος ἀρθρώποις (15), γέγραπται, καὶ οἱ μετ' αὐ-
τῷ τὸν κόσμον. Ἀκολούθως τοίνυν πάλιν ἐπιφέγγεται·
Ὢ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ!

* P. 694 ED. POTTER, 586-587 ED. PARIS.

*parat. In libello etiam De monarchia legitur τέτυ-
κται. Subjicit vero Clemens duos Orphei versus,
qui apud Eusebium non adnectuntur superioribus.
Illa enim verba, νέφος ἐστήριχται, sequitur, λοιπὸν
ἔποι. At hic et apud Justinum in Adhortatoria, et
De monarchia sequitur:*

*Πᾶσι τὸν θητοῖς θηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν δυσσοῖς,
Ἄσθετέες δὲ λέειν Διὰ τὸν κάρταν μεδέκοτα.*

Perionius:

*Mortales nam oculi cunctis mortalibus insunt,
Cunctorumque Jovem non possunt cernere regem.*

At Clemens:

*Πᾶσι τὸν θητοῖς θηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν δυσσοῖς,
Μίκραι· ἐπὶ τάρχεις τε καὶ δύτεα ἐμπεφύασιν.*

Theodoreti interpres:

..... Et mortalia lumina nobis.

Et pupae teneas, caro circum aliqe ossa resistunt.

COLLECT.—Conf. superioris Protrept. p. 64, et quæ
ibi adnotata sunt. Conf. etiam S. Justini M. lib. De
monarchia, pagg. 156, 157, 158, edit. Oxon., et quæ
ibi a nobis sunt adnotata.

(9) ἀρθρωπον. Hæc nonnullis omissis, aliis mu-
tatis recitat ex II Cor. xi. Porro Irenæus, perinde
ac Clemens Paradisum a tertio celo distinguit
lib. ii, cap. 55, p. 183, edit. Oxon., ubi conf. n. 4.

(10) ἄγια. Fortasse scripsit auctor ἀνθρωπίνη,
καμανα: quod cum mss. codd. abbreviare soleant
in ἄνη, facile mutari potuit in ἄγια. Periodi enim
hujuscem sensus est: « Deum a Paulo non dici ἀρρη-
τον, ineffabilem, eo quod nebras sit ipsum eloqui;

A aut nata, nam sic quoque scribitur; subjungit:
..... Nullus et ipsum

Mortalis cernit, verum omnes aspicit ipse.

Apertius autem subjungit:

*Non video hunc, solidus positus nam nimbus in or-
bem est.*

*Namque pupillæ oculis hominum mortalibus insunt
Parva et mortales; iis insunt nam caro et ossa.*

B lis quæ dicta sunt seret testimoniū Apostolus di-
cens: *Novi hominem in Christo raptum usque ad
tertium cælum, et illinc in paradisum, qui audivit
verba arcana quæ non licet homini loqui*; sic signifi-
cans, Deum verbis non posse explicari; non pro-
pter legem et metum alicuius præcepti; illud, non
licet, adjiciens, sed sancta potestate Deum verbis
enuntiari non posse indicans: siquidem super ter-
tium cælum enarrari incipit, ut fas est iis qui illie-
sunt electas animas initiare sacris. Scio autem quæ
sunt apud Platonem (multa enim exempla ex bar-
bara philosophia nunc mihi suggesti scribendi ra-
tio, juxta promissum prius factum, tempus com-
modum exspectans) multos cælos intelligi. Cui
certe dubitasset in Timæo, an oporteat plures mun-
dos, an hunc unum existimare, indifferenter utilit
nominiibus, citra ullum discrimen nominis, nun-
dum et cælum appellans. Dictio autem sic habet:

*Proinde utrum recte diximus unum cælum, an mul-
tos et infinitos? Rectius fuerit unum dicere, siquidem
effectus est ad exemplar. Quin etiam in epistola
Romanorum ad Corinthios scriptum est: Oceanus
infinitus, et qui sunt post ipsum mundi. His ergo
consequenter exclamat divinus Apostolus: O al-
titudine divitiarum et sapientiae et cognitionis Dei*!¹¹

¹¹ II Cor. xii, 2, 4. ¹² Rom. xi, 33.

sed quod id sit hominibus, qui infra tertium cælum
versantur, plane impossibile.

(11) Πολλοὺς οὐρανὸς τονού. Hæc verba loco
alieno inserta esse, cuiilibet attendentī patet. Proinde
sic scribi poterit hæc sententia: Ἀπορή-
σας γ' οὖν ἐν τῷ Τιμαλφ, εἰ χρή πλείονας κόσμους, πολλοὺς οὐρανοὺς νοούμενους, ἢ τοῦτον ἔνα νομίζειν.
Dubitamus enim in Timæo, an plures mundos, quæ
plurium cælorum nomine significat, an hunc unum
existimare oportet. Nisi potius ea verba interpreta-
menti loco margini ascripta, in textum postea ir-
repsisse putanda sint.

(12) ἀρωρίους. Forte rectius συνωνύμως. SYLB.

(13) Πότερον. Hæc in Timæo Platonis, ubi oc-
currunt in pag. 1048, hoc modo scribi ac distinguunt
solet: Πότερον οὐν ὁρῶς ἔνα οὐρανὸν προσειρήχα-
μεν, ἢ πολλοὺς καὶ ἀπέιρους λέγειν ἦν ὁρόθετορ: ἔνα,
εἰπερ κατὰ τὸ παράδειγμα δεδημιουργημένος ἔται.
Quæ sic vertit Mars. Ficinus: Proinde recte
mundum unum diximus? an rectius plures innu-
merabilesve? unum profecto, si modo ad unius si-
militudinem sit formatus.

(14) Πρὸς Κορινθίους. Sequeus commation πρὸς
Κορινθίους, expungendum censet A. Sylburg. per-
peram. Nam citat auctor Clementis Romani ad Co-
rinthios epistolam, quam totius Ecclesias Romanas
nomine scriptam fuisse, ex ejus principio, satis patet.
Porro sententia quæ hic adducta est, existat in
ejus c. 20.

(15) ἀσέραρτος ἀρθρ. Ἀνθρώποις ἀπέραντος
Clem. R.

Nunquid ergo hoc erat quod innuebat propheta, jubens subcinerios, qui ἐγχρυψιας, id est *occulti* dicuntur, facere ozymos? significans vere sacrum de ingenito et potestatis ejus verbum mysticum oportere celari. Hæc confirmans in Epistola ad Corinthios aperte dixit Apostolus: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos. Sapientiam autem non hujus saeculi, neque principium hujus mundi qui destruuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio absconditam*¹⁶. Et rursus alibi dicit: *Ad agnitionem mysterii Dei in Christo, in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi*¹⁷. Hæc obsignat ipse Servator noster sic dicens: *Vobis datum est nosse mysterium regni cælorum*¹⁸. Et rursus Evangelium dicit, Servatorem nostrum dixisse apostolis sermonem in mysterio. Dicit enim de eo prophetia: *Aperiet in parabolis os suum, et eructabit quæ sunt abscondita a constitutione mundi*¹⁹. Jam vero per parabolam quoque de fermento significat Dominus occultationem; dicit enim: *Simile est regnum cœlorum fermento, quod cum accepisset mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec totum fuit fermentatum*²⁰. Nam aut tripartita per obedientiam salva sit anima; ex spiritali potestate, quæ in ea per fidem absconditur, aut quod vis Logi nobis data, cum sit et valida et compendiosa, quemlibet qui eam exceperit et intra se possederit, occulte et latenter ad se trahit, et totam ejus compaginem ad unitatem conductit. Hæc ergo a Solone sapientissime scripta sunt deo:

κτησάμενον αὐτὴν, ἐπικρυμένως τε καὶ ἀφανῶς ἔνότητα συνάγει. Σοφύτα τοίνυν γέγραπται τῷ Σόλωνι.

*Mensuram haud facile est obscuram nosse sciendi,
Extrema ex rebus quæ omnia sola tenei.*

De Deo enim dicit poeta Agrigentinus:

Illum non oculis nostris apprenderē fas est,

*Aut manibus, via quæ revera est maxima, mentes
Ut credant hominum, quæ mox deducere possit.*

¹⁶ I Cor. i, 6, 7. ¹⁷ Col. ii, 2, 3. ¹⁸ Matth. xiii, 11; Marc. iv, 11; Luc. viii, 10. ¹⁹ Psal. lxxvii.
²⁰ Matth. xiii, 35.

(16) Ο προφήτης ἐγχρυψιας κ. Allusio ad Gen. xviii, 6. Lówti.—Quin etiam Moyses azyma comedì jussit Exod. xiii, 6. Quia ἐγχρυψιας fuisse constat ex Exod. xii, 39. Porro Philo etiam ἐγχρυψιας innuere docet τὰ ἀπόχρωνα; occulta, lib. *De sacrificiis Abelis et Caini*, p. 139.

(17) Θεοῦ σοφιας. I Cor. ii, σοφιας Θεοῦ. Mox, Coloss. ii, τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ Χριστοῦ, ἐρ φ̄ pro τοῦ Θεοῦ ἐρ Χριστῷ ἐρ ψ. Dein, καὶ τῆς γνώσεως cum articulo. Ubi ms. Paris. σοφιας καὶ τῆς γνώσεως.

(18) Τὸ μυστήριον. Tὰ μυστήρια, Matth., Luc. Sed τὸ μυστήριον habetur Marc. iv, 11.

(19) Τῷ οὐρανῷ. Τοῦ Θεοῦ, Marc., Luc.

(20) Φησὶ τὸ Εὐαγγέλιον. Ubi id dicit Evangelium? Sane nullibi, si verba respicias. Locus vero quem respicit Clemens, exstat Matth. xiii, 34, 35: *Tauta γάρτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐρ παραβολαῖς τοῖς διδοῖς· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· δικαὶ πληρωθῆ τὸ φθῆσθαι διὰ τοῦ προζήτου, λέγοντος· Αρολέων ἐρ παραβολαῖς τὸ στόμα μου· δρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.* Propheta, cuius ibi mentio sit, auctor est

Α διενναῖος Ἀπόστολος. Καὶ μή τι τοῦτ' ἦν διησετο ὁ προφήτης, ἐγχρυψιας (16) κελεύων ποιεῖν ἀξύμους; μηνύων δὲ τὸν ιερὸν ὡς ἀληθῶς περὶ τοῦ ἀγεννήτου καὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ μύστην λόγου ἐπικεκρύψας δεῖ. Βεβαιῶν ταῦτα ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ δὲ Ἀπόστολος, ἀναφανδὸν εἰρηκε· Σοφιας δὲ λαλοῦμεν ἐρ τοῖς τελεοῖς· σοφιας δὲ οὐ τοῦ αἰώνος τούτου, οὐδὲ τῷ ἀρχόντω τοῦ αἰώνος τούτου, τῷ καταργούμενω· ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφιας (17) ἐρ μυστηριῷ τῷ ἀποκρυμμένῃ. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ λέγει· Εἰς ἐπιτρωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ ἐρ Χριστῷ, ἐρ ψ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφιας καὶ γνώσεως ἀπόχρωντοι. Ἔπισφραγίζεται ταῦτα ὁ Σωτὴρ τῷ μηνὶ, ὃνδε πας λέγων· Υμῖν δέδοται γνῶσαι τὸ μυστήριον (18) τῆς βασιλείας τῷ οὐρανῷ (19). Καὶ πάλιν φησὶ τὸ Εὐαγγέλιον (20) ὡς ὁ Σωτὴρ τῷ μηνὶ ἐλέγεν τοῖς ἀποστόλοις τὸν λόγον ἐν μυστηρίῳ. Καὶ γάρ ἡ προφῆτες περὶ αὐτοῦ φησὶν· Αρολέων ἐρ παραβολαῖς τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἔξερεν ζεταὶ τὰ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου κεκρυμμένα. Ἡδη δὲ καὶ διὰ τῆς περὶ τὴν ζύμην παραβολῆς τὴν ἐπικρυψιν δικύριος δηλοῖ· φησὶ γάρ· Όμοια ἐστει τῇ βασιλείᾳ τῷ οὐρανῷ ζύμῃ, ἢν λαβοῦσα γυνὴ, ἀπέκρυψεν εἰς ἀλεύρον σάτα τρία, ἔως οὐδὲν μάθῃ διλοι. Ἡτοι γάρ ἡ τριμερής καθ' ὑπακοὴν σώζεται ψυχὴ (21); κατὰ τὴν ἐγχρυψιν τοῦ οὐρανοῦ αὐτῇ κατὰ τὴν πίστιν πνευματικὴν δύναμιν· ἡ δὲ τῇ Ισχύν τοῦ Λόγου ἡ δοθεῖσα ήμιν, σύντομος (22) οὖσα καὶ δυνατή, πάντα τὸν καταδεξάμενον καὶ ἐντὸς ἔαντοῦ πρὸς ἔαυτὴν ἔλκει, καὶ τὸ πᾶν αὐτοῦ σύστημα εἰς πέδωνι ταῦτα περὶ Θεοῦ.

C Γνωμοσύνης δὲ ἀγαρές χαλεπώτατόν ἐστι τοῦσα Μέτρον· δὲ δὴ πάντων (23) πειρατα μονυροῦ ἔχει. Τὸ γάρ τοι Θεόν, δὲ Ἀχραγαντίνος φησὶ ποιητῆς, Οὐκ ἐστιν (24) πελάσασθαι (25) ἐρ δρθαλμοῖσιν ἐρχότεον. Ἐμετέροις, ἡ χερσὶ λαβεῖται· ἥπερ τε μετίστη Πειθούς ἀρθρωτοισιν ἀμαξιτός εἰς φρέα τάπτει.

D psalm. lxxviii, 2: *Arolēων ἐρ παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέρξομαι προσθλήματα ἀπὸ ἀρχῆς.*

(21) Η τριμερής... ψυχὴ. Respicit Platonicam animæ divisionem, in partem rationalem, concupiscentem, et irascentem: de qua dictum *Pædag.* lib. iii, cap. 4, et alibi.

(22) Σύντομος. Haud scio an convenientius σύντομος. SILBURG.

(23) Πάντων. Πάντα, Theodoret.

(24) Οὐκ ἐστιν. Apud Theodoretum. Therapeut. lib. i: Οὐκ ἐστιν πελάσασθαι οὐδὲ δρθαλμοῖσιν ἐφικτόν. SILB.—Paulo planius hæc convertit Theodoreti interpres lib. i *De curat. a grititudinum ethnici.* Nec minus Empedocles ita inquit de iis quæ videri oculis nequeunt:

*Nam neque ad hoc oculi valeant accedere nostri,
Non illum pensare manus, certissima nobis
Quæ via res omnes animi ad penetralia militit.*

Ibidem sententia Solonis allata præcedit hanc Empedoclis. COLLECT.

(25) Πελάσασθαι. Ms. Oltob. πλάσασθαι.

Καὶ Ἰωάννης (26) ὁ ἀπόστολος· Θεὸν οὐδεὶς ἔρα-
κεν πάποτε· ὁ μορογενῆς Θεὸς (27), ὁ ὡς εἰς
τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκείνος ἔξηγήσατο· Τὸ δ'
ἀδράτον καὶ ἄρρητον κόλπον ὄνομάσας (28) Θεοῦ,
βαθύτερον (29) αὐτὸν κεκλήκασιν ἐντεῖθεν τινες, ὡς ἀν-
περιειληφότα (30), καὶ ἐγκολπισάμενον τὰ πάντα,
ἀνέφικτον τε καὶ ἀπέραντον (31). Ναὶ μὴν δύσμε-
ταχειρισθάτος περὶ Θεοῦ λόγος, οὗτος ἐστιν. Ἐπει-
γάρ άρχῃ παντὸς πράγματος δυσεύρετος, πάντως
που ἡ πρώτη καὶ πρεσβυτάτη ἀρχῇ δύσδεικτος, ητις
καὶ τοῖς ἀλλοῖς ἀπασιν αἰτίᾳ τοῦ γενέσθαι καὶ γενο-
μένους εἶναι (32). Πῶς γάρ ἀν εἴη φῆτὸν, δικῆτε γέ-
νος ἐστι, μήτε διαφορά, μήτε εἶδος, μήτε ἀπομονή,
μήτε ἀριθμός· ἀλλὰ μήτε συμβεδοχής τι, μήτε ὡς
συμβέδηκέ τι; Οὐκ ἀν δὲ δόλον εἴποι τις αὐτὸν δρ-
θῶς· ἐπὶ μεγέθει· γάρ τάπτεται τὸ δόλον, καὶ ἐστι τῶν
ἄλλων πατήρ. Οὐδὲ μὴν μέρη τινὰ αὐτοῦ λεκτέον·
ἀδιάτατον γάρ τὸ ἔν· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀπειρον, οὐ
κατὰ τὸ ἀδιεξήτητον (33) νοούμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ
ἀδιάτατον, καὶ μῆχον πέρας. Καὶ τοίνυν ἀσχημά-
τιστον, καὶ ἀνωνύμαστον (34). Κάν γονομάζωμεν αὐτό
ποτε οὐ κυρίως· καλοῦντες ητοι ἐν, ἢ τάγαθον, ἢ
νοῦν, ἢ αὐτὸν τὸ δν, ἢ Πατέρα, ἢ Θεὸν, ἢ Δημιουρ-
γὸν, ἢ Κύριον, οὐχ ὡς δνομα αὐτοῦ προφερόμενος
λέγομεν, ὑπὸ δὲ ἀπορίας δνόμασι καλοῖς προσχρύ-
μεθ, ἵνε ἔχει διάνοια, μή περ ἄλλα πλανωμένη,
ἐπερείδεσθαι (35) τούτοις· οὐ γάρ τὸ καθ' ἔκα-
στον μηνυτικὸν (36) τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀθρώας ἀπαντα
ἐνδεικτικὰ τῆς τοῦ παντοχράτορος δυνάμεως. Τὰ γάρ
λεγόμενα (37) ἡ ἐκ τῶν προσόντων αὐτοῖς φῆτά

A **¶** Et Joannes apostolus: *Deum nemo vidit unquam: unigenitus Deus, qui est in sinu Patris, ille exposuit* ³¹. Cum autem id quod inaspectabile et ineffabile est, *Dei sinum nominasset, hinc quidam eum profundum vocaverunt, ut qui omnia comprehendentur, et veluti sinu complexus sit, nec possit quis eum assequi, et sit infinitus. Est quidem certe haec de Deo disputatio tractatu difficillima.* Cum enim **251** cuiusvis rei principium inventu longe sit difficultissimum; est certe omnino primum et antiquissimum principium difficile ad demonstrandum, quod quidem est etiam aliis omnibus causa utiant et facta sint. Quemadmodum enim dici potuit, quod neque est genus, neque differentia, neque species, neque individuum, neque numerus, sed **B** neque accidens aliquod, neque tale cui aliquid accidit? Neque vero totum recte eum dixerit quispiam; nam de magnitudine totum dicitur, quin etiam totius universitatis pater aliquis est. Sed neque dicendum est esse alias ejus partes; in unum enim non cadit divisio. Quin etiam ideo est infinitum, non quod ejusmodi concipiatur ut pervadi non possit, sed quatenus nullam suscipit dimensionem, et finem non habet: et ideo est figuræ expers, et quod nominari non potest. Et si aliquando eum minus proprie nominemus, vocantes unum, aut bonum, aut mentem, aut ipsum id quod est, aut Patrem, aut Deum, aut Creatorem, aut Dominum: non id dicimus tanquam nomen ejus proferentes, sed propter veri nominis defectum pul-

C

¶ Joan. i, 18.

(26) **Καὶ Ἰωάννης** ὁ ἀπόστολος· Θεὸν οὐδεὶς. H. ms. καὶ ὁ θεολόγος Ἰωάννης, Θεὸν οὐδ. **SYL-
BURG.**

(27) **Θεὸς.** Υἱὸς Ιωάννης. Utramque lectionem habet Irenaeus lib. iv, cap. 57.

(28) **Ὄνομάσας.** Ms. Οὐσιος. δνομάζει, ει ποιη
ἐγκολπισάμενον πρὸ ἐγκολπισάμενον.

(29) **Βαθὺν.** Homericum epitheton *Iliad.* B, v. 560:

... **Βαθὺν κατὰ κόλπον ἔχοντας.**

Iliad. Σ, v. 339 :

... **Τρωαὶ καὶ Δαρδανίδες βαθύκολποι.**

(30) **Περειλ.** Philo Judaeus lib. *De confus. lingua-
rum*, p. 339, 340: Κέκληται μὲν ἐτοίμως Θεὸς,
ἐγκεκόλπισται δὲ τὰ δόλα, καὶ διὰ τῶν τοῦ παντὸς με-
ρῶν διελθυσθε. *Vere Deus dicitur, omnia continens in gremio, et omnia pervadens.* Conf. Strom. II, p. 431, n. 4.

(31) **Ἀπέραντος.** H. ms. ἀπέραντον δντα. **SYL-
BURG.**

(32) **Τοῦ τετέσθαι καὶ τετρομένους είναι.** Hoc
est, ut primo fiant, dein ut facta consistant. Similis
est locutio quam ei Platonis *Phaedone* pag. 48, ali-
quoties citatam reperimus: Οὐδὲν ἄλλο ἐπιτηδεύον-
σιν (οἱ φιλόσοφοι) ἡ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνά-
ναι. *Nihil aliud commentantur philosophi, quam
mori atque esse se mortuos.*

(33) **Ἄδιεξήτητος.** Duplicis scripturæ vestigia
sunt, ἀδιεξήγητον, et ἀδιεξήτητον. **Sylb.**—**Ἄδιεξήγη-
τον probasse** evidentur editores Sylburgio posteriores,
sed ἀδιεξήτητον scripsisse Clementem veri-
similius est: quod viro etiam clariss. Montfalc.
placeat.

(34) **Ἄρωνόμαστος.** Nomina rebus imposita

sunt, ut a se invicem distinguerentur: ac proinde Deus, cum unicus sit, nec similem paremve habeat ullum, nullo nomine indiget. Accedit, quod ejus natura quæ nobis parum cognita et ineffabilis est, proprio nomine describi non possit. Hinc Deum nomine carere, cum Patrum, tum philosophorum etiam, constans doctrina est. Clemens superius in *Pædag.*, l. 1, c. 7, p. 132, asserit, Deum quidem, cum prius sine nomine perstisset, hominem factum nomen sumpsisse. Conf. Justinus M. *Apol.* II, pag. 42, ed. Oxon.; Lactantius pag. 22, 23, ed. Oxon.; Minutius in *Octavio*, p. 143, ed. Amstelod.; Origenes *contra Celsum*, pag. 320, ed. Cantab.; Author *Recognitionum* lib. v, cap. 20; aliisque pas- sim.

(35) **Ἐπερείδεσθαι.** His similia scribit Philo lib. *De confus. linguarum*, pag. 357: Ὁνόματος γάρ ὁ Θεὸς οὐ δεῖται: μή δεόμενος δὲ δημαρχεῖτο τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων κλήσιν οἰκεῖται, ἵνα ἔχοντες κα-
ταφυγήν πρὸς ἵκεστας καὶ λιτάς, μή ἀμοιρώσται ἐπί-
δος χρηστῆς. *Deus enim non habet opus nomine, at-
tamen humano generi nomen suum elargitus est, ut
habentes refugium ad preces et supplicationes, spe
bona non destituantur.*

(36) **Ἐκαστον μην.** H. ms. ἔκαστον τῶν ὄνομά-
των μην. **Sylburg.**

(37) **Λεγόμενα.** Vult auctor, « Veras rerum descriptions vel per aliquod, quod iis inhæret, fieri; vel per relationem ad aliquod propinquum. Porro horum neutrum Deo convenit, cui neque ullum est accidens, neque pars, neque aliud quidpiam quod ipsi inhæret, nec ei ad aliam quamvis rem naturalis aliqua relatio est. »

chris utimur nominibus, ut in aliis non aberrans, his inniti possit cogitatio. Non enim singula ex his Deum significant, sed omnia simul Omnipotentis indicant potentiam. Quae enim dicuntur, ex iis quae ipsis adsunt, aut ex ea quae est inter se invicem habitudine ac relatione dicuntur; horum autem nihil potest de Deo accipi. Sed neque scientia accipitur demonstrativa, ea enim ex prioribus constat et ex notioribus: nihil est autem ante ingenitum. Restat utique ut divina gratia, et solo, qui apud ipsum est, Logo, ignotum intelligamus; quomodo Lucas quoque in Actis apostolorum, Paulum dicere commemorat: *Viri Athenienses, per omnia tanquam superstitiones vos video; præteriens enim et aram in qua scriptum erat, IGNOTO DEO. Quem ergo ignorantibus colitis, eum ego vobis annuntio*³⁸.

CAPUT XIII.

Juxta philosophos Dei cognitionem donum esse divinitus datum, et ab iis præcipue peti oportere qui divino afflato dignati sunt.

Quidquid ergo cadit sub nomen, est genitum, velint an non. Sive ergo Pater ipse ad se trahit quemlibet qui pure vixerit et processerit ad notio nem beatæ naturæ, et in quam non cadit interitus; sive liberum quod est in nobis arbitrium, veniens ad boni cognitionem, septa transilit, ut dicitur in gymnasii: non tamen absque eximia gratia alatur et exsurgit anima, et extollitur supra ea quae super eminent; quidquid grave est deponens, et reddens ei quod est cognatum. Dicit autem Plato quoque in *Menone*, virtutem esse datam divinitus, ut hæc ejus verba ostendunt: *Ex hac ergo ratione, o Meno, apparet nobis virtus divina sorte accedere quibus accedit. Annon tibi videtur divina sors eum,*

¶ P. 696 ED. POTTER. ³⁹ Act. xvii, 22, 23.

(38) Ἀποδεικτικῆς. Respiceret videtur auctor demonstrationis definitionem, quam tradit Aristoteles *Analyt.* lib. 1, cap. 2, ubi eam fieri docet, ἐξ ἀληθῶν, καὶ πρώτων, καὶ ἀμέσων, καὶ γνωριμάτερων, καὶ προτέρων, καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος ex veris, et primis, et immediatis, et notioribus, et prioribus, et causis conclusionis. Subjungit: Οὐτος ἔσονται αἱ ἀρχαὶ οἰκεῖαι τοῦ δεικνύμενου. Sic erunt principia propria ejus quod demonstratur. Hinc colligit Clemens Deum demonstrari non posse, quod ei nulla sint principia.

(39) Περιερχόμενος. Act. διερχόμενος.

(40) Ἐλκει. Phrasis ex verbis Christi sumpta Joan. vi, 44: Οὐδὲς δύναται ἀλεῖν πρὸς ἑμές, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ σὲ πέμψας με, ἐλκύσῃ αὐτόν. Joan. xii, 32: Πάτας ἐλκύσας πρὸς ἑμαυτὸν, inquit Christus.

(41) Ἔσκαμμέτα. Suidas: Ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα ὑπὲρ τὰ μέτρα. Ἀπὸ δὲ τῶν πεντάθλων ἡ μεταφορά. Ultra scammata, sive sossas et limites. Translatio ducta est a quinquerionibus. Idem paulo post: Ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πρᾶψαν· επὶ τῶν καθ' ὑπερβολὴν τι πραττόντων. Scammata translire. Dicitur de illis qui in re aliqua facienda modum excedunt.

(42) Χάριτος . . . ἔξαιρέτον. Virg., *Aeneid.* vi : . . . pauci quos æquus amavit

Jupiter, aut ardens erexit ad aethera virtus.

(43) Πτεροῦται. Phrasis e Platone sumpta qui in *Phædro* hæc habet pag. 422: Ἡ ψυχὴ πᾶσα

ἐστιν, ἢ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως· οὐδὲν δὲ τούτων λαθεῖν οἶόν τε περὶ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' οὐδὲ ἐπιστήμη λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ (38). αὐτὴ γάρ ἐκ προτέρων καὶ γνωριμωτέρων συνισταται τοῦ δὲ ἀγεννήτου οὐδὲν προῦπάρχει. Λείπεται δὴ θεῖα χάριτι καὶ μόνῳ τῷ παρ' αὐτοῦ ἀργῷ τὸ ἄγνωστον νοεῖν· καθὸ καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς *Πράξεσι* τῶν ἀποστόλων ἀπομνημονεύει τὸν Παῦλον λέγοντα: "Ἄρδες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάρτα ὡς δεισιδαιμονοτέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Περιερχόμενος (39) τὰρ καὶ ἀραθεωτῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὑρον καὶ βωμὸν ἐτῷ ἐπεγέραπτο, ἍΓΝΩΣΤΟ ΘΕΩ. Οὐ οὖν ἀγροοῦντες εὐσεβεῖτε, τεῦτον ἡτῶ καταγγέλλω ὑμῖν. contemplans quas colitis simulacra, inveni et etiam

πᾶν τοίνυν δὲ πόδι δνομα πίπτει, γεννητόν ἐστιν ἐάν τε βούλωνται, ἔάν τε μή. Εἴτ' οὖν δὲ Πατὴρ αὐτὸς ἔλκει (40) πρὸς αὐτὸν πάντα τὸν καθαρῶς βοσκώστα, καὶ εἰς ἐννοιαν τῆς μαχαρίας καὶ ἀρχάρτου φύσεως κεχωρηκότα· εἴτε τὸ ἐν ἡμῖν αὐτεξούσιον, εἰς γνῶσιν ἀφικόμενον τάγαθοῦ, σκιρτῷ τε καὶ πτῆδὶ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα (41), ἢ φασιν οἱ γυμνασταῖ, πλὴν οὐ χάριτος (42) ἀνευ τῆς ἔξαιρέτου πτεροῦται (43) τε καὶ ἀνισταται: καὶ δινῶ τῶν ὑπερκειμένων αἱρεται ἡ ψυχὴ, πᾶν τὸ βρίθον (44) ἀποτιθεμένη, καὶ ἀποδιδοῦσα τῷ συγγενεῖ. Λέγει δὲ καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ *Mēraru*, θεόσδοτον τὴν ἀρετὴν, ὡς δηλοῦσιν αἱ λέξεις αἱδεῖς. Ἐκ μὲν τοινῦν (45) τούτου τοῦ λογισμοῦ, ἡ *Mēraru*, θείᾳ ἡμῖν (46) γαίρεται

παντὸς ἐπιμελεῖται τοῦ ἀδύνατον· πάντα δὲ οὐρανὸν περιπολεῖ, ἀλλοτε ἐν ἄλλοις εἰσέστι γιγνομένη. Τελέα μὲν οὖσα καὶ ἐπτερωμένη μετεωροποεῖ τε, καὶ ἀπαντά τὸν κόσμον διοικεῖ· τὸ δὲ πτεροῦρρήσασσας δέρεται ἔως ἂν στερεοῦ τινος ἀντιλάβηται· οὐ κατοικισθεῖται, σύμμα γῆνον λαδοῦσα, αὐτὸς αὐτὸς δοκούν κινεῖν διὰ τὴν ἐκείνης δύναμιν, ζῶν τὸ σύμπαν ἐκτῆθη. Φυσὴ καὶ σώμα παγέν. *Omnis anima totius animalium curam habet, totumque percurrit cælum, alias videlicet alias sortita species. Perfecta quidem dum est, et alata, sublimis incedit, ac totum gubernat mundum. Cui vero alæ defluxerint, fertur quod solidum aliquid apprehenderit, ubi habitaculum sortita, corpus terrenum suscipit, illud sese mouere appetit propter animæ potentiam: animalque totum vocatur, anima simul corpusque compactum. Dein pergit narrare quomodo anima alas amittat, iisque iterum recuperatis, in cælum redeat.*

(44) Τὸ βρίθον. Nempe corpoream molem, quae, anima sursum evolante, redditur τῷ συγγενεῖ, cognatae substantiae, id est terræ.

(45) Ἐκ μὲν τοινῦν. Haec verba sub finem *Mēnōnis* existant pag. 428, ut etiam apud *Justinum M.*, *Cohort. ad Græc.*, pag. 115, 116, edit. Oxon.

(46) Θείᾳ ἡμῖν. Plato: Θείᾳ μοίρᾳ ἡμῖν φανερωτα παραγιγνομένη ἡ ἀρετὴ οἵς παραγίγνηται. *Justinus M.*: Θείᾳ μοίρᾳ φαίνεται ἡμῖν παραγιγνομένη ἡ ἀρετὴ, οἵς ἂν παραγίνεται.

μοίρα παραγιγομένη ή ἀρετή, οἵς παρατίνεται. Ἀρός εὐ δοκεῖ σοι τὴν εἰς πάντας ἤκουσαν (47) γνωστικήν ἔξιν θελαρ μοῖραν ἥντιθαι; Σαφέστερον δὲ ἐπιφέρει (48). *Ἐλ δὲ τὸν ἡμεῖς ἐτοπίσαμεν* (49), ἀρετὴ ἀντὶ οὗτος γένεσι, οὗτος διδακτός, ἀλλὰ θελα μοῖρα παραγιγομένη, οὐκ ἀνευ τοῦ, οἷς ἀντὶ παραγιγομένης. Θεόδοτος τούναν ἡ σοφία, δύναμις οὕτα τοῦ Πατρός, προτρέπει μὲν ἡμῶν τὸ αὐτεξόσιον, ἀποδέχεται δὲ τὴν πίστιν, καὶ ἀμελεῖται τὴν ἐπιστασιν τῆς ἐκλογῆς ἀκριτικονιά. Καὶ δὴ αὐτὸν σοι Πλάτωνα παραστήσω, ἀντικρὺς ἡδη Θεού παισι πιστεύειν ἀξιοῦντα· περὶ γάρ θεῶν ἀρετῶν τε καὶ γεννητῶν (50) ποιησάμενος τὸν λόγον ἐν τῷ *Τιμᾶ*. *Περὶ δὲ* (51) τῶν (52) ἀλλωρ δαιμόνων εἰπεῖν, καὶ τῶν τινῶν τένεσιν, φησι, μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς· πιστευτέον δὲ τοῖς εἰρηνήσιν εμπροσθεῖν, ἐκγράτοις μὲν θεῶν οὖσιν, ὡς ἔφασαν, σαφῶς δέ (53) πιστεῖς τοὺς ἁντῶν προγόνους εἰδότων Ἀδύτων ὀντὸς θεῶν παισὶ ἀπιστεῖν, καὶ περ (54) ἀνευ εκεῖνων καὶ ἀραγκαλών ἀποδεξεῖν λέγοντες. Οὐκ οἶμαι δύνασθαι σαφέστερον ὑπὸ Ἑλλήνων προσμαρτυρήσεσθαι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν καὶ τοὺς εἰς προφητείαν κεχρισμένους, τοὺς μὲν παῖδας Θεοῦ ἀνηγρευμένους, τὸν δὲ Κύριον, υἱὸν δυτα γνήσιον, ἀληθεῖς εἶναι περὶ τῶν θείων μάρτυρας· διὸ καὶ δεῖν πιστεύειν αὐτοῖς, ἐνθέοις οὖσι, προσέθηκε. Καν τραγίκωτερον εἴπη τις μὴ πιστεύειν.

Οὐ γάρ τι μοι Ζεὺς ἦν διηρύξας τάδε·

αλλ' ἵστω αὐτὸν τὸν θεὸν διὰ τοῦ γένους τὰς Γραφὰς κατρύξαντα. Πιστὸς δὲ ὁ τὰ οἰκεῖα καταγγέλλων· *τι τοιούτοις*, Μηδεῖς (55), φησιν δὲ Κύριος, τὸν Πατέρα ξέρω, εἰ μὴ Υἱὸς, καὶ φάσιν δὲ τὸν Υἱὸν ἀποκαλύψῃ. Πιστευτέον ἄρα τοῦτο, καὶ κατὰ Πλάτωνα, καὶ ἀνευ τοῦ εἰκότων καὶ ἀραγκαλών ἀποδεξεῖν διὰ τε τῆς Παλαιᾶς διὰ τε τῆς Νέας Διαθῆκης κηρύσσεται καὶ λέγηται· *'Εάρ γάρ μὴ πιστεύσῃς, φησιν δὲ Κύριος. ἀποθαρεῖσθε ἐτοῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν·* ἔμ-

A qui ad omnes pertingit, gnosticum habitum innuere? Apertius autem subjungit: *Sin autem nos nunc in hac tota recte quasivimus disputatione, virtus nec fuerit natura, nec ejusmodi ut doceri possit, sed divina sorte accedit, non absque mente, itis ad quos accesserit.* Ergo divinitus data sapientia, quae est virtus Patris, excitat quidem nostrum liberum arbitrium, admittit autem fidem, curamque et attentionem remuneratur electionis suprema *☧* communicatione. Porro autem ipsum quoque tibi adducam Platonem, aperte volentem ut credatur Dei filii. Nam cum de diis qui sub aspectum non cadunt et sunt geniti, verba fecisset in *Τιμᾶ*: *Caterorum qui dæmones appellantur, et cognoscere, et enuntiare ortum, inquit, magus est opus, quam ferre nostrum valeat ingenium.* Priscis itaque viris est hac in re credendum qui diis geniti, ut ipsi dicebant, parentes suos optime noverant. *Impossible sane deorum filii fidem non habere, licet nec necessariis nec verisimilibus rationibus eorum oratio confirmetur.* Non arbitror a Græcis posse manifestius ferri testimoniūm, Servatorem nostrum, et eos qui uncti sunt in prophetiam, hos quidem cum sint liberi declarati Dei; Dominum autem, cum sit germanus filius, veros esse testes rerum divinarum. Et ideo adjecti, oportere eis credere, cum sint inspirati divinitus. Quod si quis paulo magis tragicē dixerit non credendum:

Nam Jupiter non fuerat, hæc qui dixerat:

is sciat ipsum Deum per Filium prædicasse Scripturas. Fide dignus autem est is qui sua annuntiat; quoniam, *Nemo*, inquit Dominus, *novit Patrem, nisi Filius, et eui Filius revelaverit* ²³. Est ergo hoc credendum ex Platonis quoque sententia, etiam si absque probabilitibꝫ et necessariis demonstrationibꝫ, per Vetus et per Novum Testamentum prædicetur et dicatur. Si enim non credideritis, inquit Dominus, *in peccatis vestris moriemini* ²⁴. Contra au-

☧ P. 697 ED. POTTER, 589 ED. PARIS. ²³ Matth. xi, 27; Luc. iii, 22. ²⁴ Joan. viii, 24.

(47) *Εἰς πάντας ἦκε.* Vult auctor γνῶσιν εἰς πάντας ἤκειν, quod a Christi cognitione nemo, nisi sua forte culpa, prohibeatur. Cum ille sit secundum *Ιωαν.* i, 9: *Τὸ γάρ ἀληθινὸν, διὰ τοῦτο πάντας ἀρθρωπος ἐργάζεται εἰς τὸν κόσμον.* Nisi potius, addita negativa particula, quam ex aliis Clementis sententiis excidisse alibi notatum est, scribamus *οὐδὲ εἰς πάντας ἦκε.. qui ad omnes non pertinet.* Neque enim vel *virtus* Platonis, neque quæ a Clemente dicitur ἔξις γνωστική, ad omnes pertinet, *v. r. um ad paucos θεία μοῖρα, σὺν χάρτῃ beatos.*

(48) *Ἐπιφέρει.* Memoria lapsus est auctor. Nam apud Platonem hæc sententia priorem locum obtinet. Eamdem recitat Justinus *Cohort. ad Græc.*, pag. 115, edit. Oxon.

(49) *Ἐξητήσαμεν.* *Ἐξητήσαμέν τε καὶ ἐλέγομεν,* *Plato*: *Ἐξητήσαμέν τε καὶ λέγομεν, Justin. Μέχρι παραγιγομένη pro παραγιγομένον, uterque: et ἀνευ νοῦ idem pro οὐκ ἀνευ νοῦ, nisi quod non nulli editores neg. part. οὐκ in quosdam Justini libros temere inseruerint.*

(50) *Ἀρετῶν τε καὶ γεννητῶν.* Scribe δρατῶν τε καὶ γεννητῶν, *Visibilium et genitorum*, idque ex ijsō Platone, qui ante verba quæ hic a Clemente

D recitantur, ait: *Ἄλλὰ τὰ ταῦτα τε ἰκανῶς ἡμῖν ταύτη καὶ τὰ περὶ θεῶν δρατῶν καὶ γεννητῶν εἰρημένα φύσεων, ἔχετω τέλος.* Sed *de his jam satis; et jam, quæ de natura deorum illorum, qui tales geniti sunt, ut cernantur, dicenda erant, finem habeant.* Porro visibiles deos vocat cœlum ejusque luminaria.

(51) *Περὶ δὲ.* Hæc petita sunt e Platonis *Τιμᾶ*, pag. 1052. Citata sunt etiam ab Athenagora in *Legat.*, p. 91, edit. Oxon.

(52) *Τῶν.* Sic recte Plato, Athenagoras, et ipse Clemens in edit. Flor.; sed τὸν περιπατητικὸν exhibent editiones posteriores. Mox, πιστέον pro πιστευτέον Plat., Athenag. Deinde ἐγγόνοις pro ἐγγόνοις, Athenag.

(53) *Σαφῶς δέ.* Σαφῶς γε, Athenag. Deinde, που pro ποιος, Plato, Athenag. Mox, αὐτῶν pro ἐαυτοῦ Plato. Paulo post, εἰδότιν pro εἰδότω Plato, Athenag. Sed Athenagoræ tres mss. codd. εἰδότων exhibent.

(54) *Καίπερ.* Κανπερ, Athen. Mox, διενε τε Plato. Denique λέγωντιν pro λέγοντιν Athenag., cuius tamē cod. ms. in bibliotheca Bodleiana asservatus λέγουσιν exhibet.

(55) *Μηδεῖς.* Hæc e memoria recitavit auctor.

tem: *Qui credit, habet vitam aeternam*²⁵. **Beati ergo A**sunt omnes qui fiduciam habent in ipso²⁶; fiduciam autem habere, est quid sive amplius. Quando enim sciverit quispiam magistrum nostrum esse Dei Filiū, concipit fiduciam quod ejus doctrina sit vera. Quemadmodum autem doctrina, ex sententia Empedoclis, *auget præcordia*, ita in Dominum fiducia auget fidem. Atque eorumdem esse dicimus, philosophiam quidem vituperare, fidem autem insectari, et laudare injustitiam, et beatam vitam esse ducere quæ agitur ex cupiditate et libidine. Jam vero siles, etsi est voluntaria animæ assensio, est tamen bonorum operatrix, et justæ fundamentum actionis. Quod si argutetur Aristoteles *facere* quidem docens dici de bestiis et inaniniis, *agere autem esse* **ꝝ hominum** tantum, eos corrigat qui dicunt Deum esse *factorem universorum*. Quod autem agitur, est vel bonum, inquit, vel necessarium; injuriam ergo facere non est bonum; **252** nemo enim facit injuriam nisi propter aliquid aliud. Ex iis autem quæ sunt necessaria, nihil est voluntarium; injuriam autem facere est voluntarium, quare nec est necessarium. Boni autem a malis maxime differunt, institutis et bonis desideriis. Quævis enim animæ nequitia fit cum intemperantia, et qui agit per passionem, per intemperantiam agit et nequitiam. Mihi itaque succurrat in singulis admirari divinam illam vocem: *Amen, amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in ovile, sed aliunde ascendens, ille est sur et latro; qui autem ingreditur per ostium, est pastor ovium, eique janitor aperit*²⁷. Deinde rem prosequens dicit Dominus: *Ego sum ostium ovium*²⁸. Oportet ergo eos per Christum discere veritatem, ut sicut salvi, etiamsi fuerint Græcam philosophati philosophiam. Nunc enim aperte est ostensum, id quod alii generationibus notum non evaserat, **humani**num *filiis nunc esse revelatum*²⁹. Nam Dei quidem unius omnipotentis manifestatio, apud omnes qui recte sapiunt, omnino erat naturalis, et aeternum ex divina Providentia beneficium percipiebat pluri, qui non plane omnem exuerunt pudorem adversus veritatem. Atque ut summatim quidem dicam, Xenocrates Carthaginensis non penitus desperat, quin in rationis expertibus animantibus sit Dei notitia. Democritus autem, etsi nolit, confitebitur per dogmatum suorum consequentiam; fecit D

ꝝ P. 698 ED. POTTER, 590 ED. PARIS.²⁵ **Ioan.** 1, 2, 3. ²⁶ **Ibid.** 7. ²⁷ **Ephes.** III, 5.

(56) *Ἐπίστευται*. Malim ἐπίστευτε, vel aliud aliquod verbum a πιστεύω ductum. Nam cum probare vellet auctor, τὸ πεποιθένται majus quiddam esse τῆς πίστεως, addit: *Cum enim quis ἐπίστευτε, credidit, Jesum esse Dei Filium, tum πέποιθεν*, fiduciam concipit, *eum vera docere*.

(57) *Ποιεῖται*. Herveti *Commentarius*, item Aristotelis *Ethic. ad Nicomach.* lib. vi, c. 5.

(58) *Οὐ ἔτέρο*. Scribere possis ex *Ephes.* III, 5: *Οὐ ἔτέρος γερεαῖς οὐκ ἐγράφεσθη τοῖς νιοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς ρῦν ἀπεκαλύψθη*.

(59) *Καρχηδόνις*. Etsi hoc loco Xenocrates dicitur *Xαρχηδόνις*, *Carthaginensis*, existimandum

παλιν δὲ, *Ο πιστεύων ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Μακρινοὶ δέ πάρτες οἱ πεποιθότες ἐπ', αὐτῷ πλείου ἔστι τῆς πίστεως τὸ πεποιθένται*· ὅτι ἀν γὰρ ἐπίστηται²⁶ τις, ὅτι δὲ Υἱός ἔστι τοῦ Θεοῦ διδάσκαλος ἡμῶν, πέποιθεν ἀληθῆ εἶναι τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. *Ὄς δὲ ἡ μάθησις κατ' Ἐμπεδοκλέα, ... τὰς φρέας αὔξει, οὐτως δὲ εἰς τὸν Κύριον πεποιθήσις αὔξει τὴν πίστιν. Τῶν αὐτῶν γ' οὖν φαμὲν εἶναι, φιλοσοφίαν μὲν φέγειν, πίστεως δὲ κατατρέχειν· ἀδικιαν τε ἐπιανεῖν, καὶ τὸν κατ' ἐπιθυμίαν βίον εὐδαιμονίειν.* *"Ηόη δὲ ἡ πίστις, εἰ καὶ ἔκουσιος τῆς ψυχῆς συγκατάθεσις, ἀλλὰ ἐργάτις ἀγαθῶν, καὶ δικαιοπραγίας θεμέλιος. Καν δὲ Ἀριστοτέλης τεχνολογῇ, τὸ μὲν ποιεῖν²⁷ καὶ ἐπὶ τῶν ἀλόγων ζώντων τάσσεσθαι καὶ ἐπὶ ἀφύγων, διδάσκαλον, τὸ δὲ πράττειν, ἀνθρώπων εἰναι μόνων· εὐθύνετω τοὺς λέγοντας ποιητὴρ τὸν τῶν ὄλων Θεόν· τὸ δὲ πρακτὸν, ἢ ὡς ἀγαθὸν ἢ ὡς ἀναγκαῖον γῆσι. Τὸ τοίνυν ἀδικεῖν ἀγαθὸν οὐκ ἔστιν· οὐδὲς γὰρ εἰ μὴ διά τι ἔτερον ἀδικεῖ· τῶν δὲ ἀναγκαίων οὐδὲν ἔκουσιον· τὸ τοίνυν ἀδικεῖν, ἔκουσιον· ὅστε οὐδὲ ἀναγκαῖον. Τῶν δὲ φαύλων οἱ σπουδαῖοι μάλιστα ταῖς τε αἰρέσσοι, καὶ ταῖς ἀστείαις ἐπιθυμίαις διαφέρουσιν. Ήδεα γὰρ μοχθηρία ψυχῆς μετὰ ἀκρασίας ἔστιν· καὶ διὰ πάθος πράττων δὲ ἀκρασίαν πράττει, καὶ μοχθηρίαν. Ἐπεισιν οὖν μοι παρέκαστα θαυμάζειν τὴν θείαν ἐκείνην φωνήν· Ἄμητρ, ἀμήτρ, λέγω ὑμῖν, ὃ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀραιτῶν ἀλλαγόθετο, ἐκεῖνος πλέπτης ἔστι καὶ ἀηστής· δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήτης ἔστι τῶν προβάτων· τούτῳ δὲ θυρωρὸς ἀνόιτε· εἴτα ἐπεξηγούμενος δὲ Κύριος, λέγει· Ἐγώ είμι ἡ θύρα τῶν προβάτων. Δεῖ τοίνυν διὰ Χριστοῦ τὴν ἀλήθειαν μεμαθύκτας σώζεσθαι, καὶ φιλοσοφίαν τύχωτι· νῦν γὰρ ἐδείχθη ἐναργῶς, δὲ ἐτέραις²⁸ γενεαῖς οὐκ ἐγράφεσθη, τοῖς νιοῖς τῶν ἀνθρώπων τοῦτον ἀπεκαλύψθη. Θεοῦ μὲν γὰρ ἔμφασις ἐνὸς ἦν τοῦ παντοκράτορος παρὰ πᾶσι τοῖς εὐ φρονοῦσι πάντοτε φυσικῇ· καὶ τῆς ἀΐδιου κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν εὐεργεσίας ἀντελαμβάνοντο οἱ πλεῖστοι, οἱ καὶ μὴ τέλεον ἀπηργύριακτες πρός τὴν ἀλήθειαν. Καθόλου γ' οὖν τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν Σενοκράτης δὲ Καρχηδόνιος²⁹ οὐκ ἀπελπίζει καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις. Δημόκριτος δὲ, καὶ μὴ θέλῃ, δημολογήσῃ³⁰ διὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν δογμάτων· τὰ γὰρ αὐτὰ πεποιηκεν εἰδὼλα³¹ τοῖς ἀνθρώποις προσπίπτοντα, καὶ τοῖς*

III, 15, 16, 36; v, 24. ²⁶ **Psal.** II, 12. ²⁷ **Ioan.** I,

est tamen hic potius mendum esse, quam apud Laertium; nam et ipse Clemens lib. II, p. 442 et 606, l. II *Chalcedonensem* eum dicit. Plutarchus in libro *De versutia terrestrium et aquatilium animalium*, tradit Democritum demonstrasse homines ab animalibus ratione parentibus artes edoces esse, ut ab aranea textoriam, ab hirundine architectonicam, a philomela musicam. COLLECT. — Recte omnino Χαλκηδόνιος ms. Paris. Conf. superius *Protrept.* pag. 58, n.

(56) *Ομολογήσῃ*. Forte δημολογήσει. STLBURG.

(57) *Εἰδὼλα*. Conf. quæ de his superius dixit auctor *Protrept.* pag. 57, II.

ἀλόγοις ζώοις ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας· πολλοῦ γε δεῖ τοῦ ἐμφυστήματος (62) ἐν τῇ Γενέσει μεταλαβεῖν ἀναγράπται, καθαρωτέρας οὐσίας παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα μετασχών. Ἐντεῦθεν οἱ ἀμφὶ τὸν Πυθαγόραν θείᾳ μοίρᾳ τὸν νοῦν εἰς ἀνθρώπους ἤκειν φασι, καθάπερ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ὁμολογοῦσιν. Ἀλλ' οὗτοι μὲν τῷ πεπιστευκότι προσεπιπνεούσθαι τὸ ἄγιον Πνεῦμα (63) φαμέν· οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Πλάτωνα νοῦν μὲν ἐν ψυχῇ θείας μοίρᾳ ἀπόρθοιαν ὑπάρχοντα· ψυχὴν δὲ ἐν σώματι κατοικίουσιν· ἀναφανόδην γάρ διὰ Ἰωτῆς ἐνδιαδέκα προφητῶν εἰρηται· Καὶ εσται μετὰ ταῦτα, ἐκχεω (64) ἀπὸ τοῦ πνεύματος μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ οἱ νιοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν προσηγεύσονται. Ἀλλ' οὐχ ὡς μέρος Θεοῦ ἐν ἔκαστῳ ἡμῶν τὸ πνεῦμα. Ὁπως δὲ ἡ διανομὴ αὕτη, καὶ διὰ τοὺς ποτέ ἐστι τὸ ἄγιον Πνεῦμα, ἐν τοῖς περὶ προφητείας κανὸν τοῖς περὶ ψυχῆς ἐπιδειχθήσεται ἡμῖν. Αἰλλὰ τὰ μὲν τῆς γράμμων βάθη κρύπτειν ἀποτελη ἀγαθὴ καθ' Ἡράκλειον· ἀποτελη γάρ διαχυτῆρει μὴ γεγράψεσθαι (65).

A enim easdem imagines in homines incurentes, et in animantes rationis expertes, ex divina essentia. Longe certe abest ut sit homo expers divinæ notio-
nis, quem etiam scriptum est in Genesi ⁴⁰ partici-
pem fuisse inspirationis, ut qui fuerit purioris es-
sentiae particeps quam alia animantia. Hinc Pytha-
goras dicit mentem divina sorte venire ad homines,
sicut latenter Plato et Aristoteles; sed nos quidem
dicimus Spiritum sanctum inspirari ei qui creditit.
Platonici autem mentem quidem, sortis divinæ in
anima effluxionem esse; animam autem in corpore
collocant. Aperte enim dictum est per Joel ¹¹, qui
erat unus ex duodecim prophetis: *Et erit post haec,*
effundam de spiritu meo super x omnem carnem, et
filii vestri et filiae vestre prophetabunt. Verum non
ut pars Dei, est spiritus in unoquoque nostrum.
Cæterum quomodo fiat haec divisio, et quidnam sit
Spiritus sanctus, ostendetur a nobis in libris *De prophetia*, et in libris *De anima*. Sed ad celandas
quidem cognitionis profunditates, bona est incredulitas
ex sententia Heracliti: *non cognosci enim, suum
kabet refugium ad incredulitatem.*

CAPUT XIV.

Græcos ex Hebræorum libris decreta sua mutuatos esse.

Τὸ δ' ἔξῆς ἀποδοτέον (66), καὶ τὴν ἐκ τῆς βαρδάρου φιλοσοφίας· Ἐλληνικὴν κλοπὴν σαφέστερον ἥδη παραστατέον· φασὶ γάρ σῶμα εἶναι τὸν Θεὸν (67) οἱ Στωϊκοί, καὶ πνεῦμα κατ' οὐσίαν, ὥστερ ἀμέλει καὶ τὴν ψυχὴν. Πάντα ταῦτα διντικρυς εὑρήσεις ἐν ταῖς Γραφαῖς. Μή γάρ μοι τὰς ἀλληγορίας αὐτῶν ἐννοήσῃς; (68) τὰ νῦν, ὡς ἡ γνωστικὴ παραδίδωσιν ἀλήθεια, εἰ δῆλο τι δεικνύουσι, καθάπερ οἱ σοφοὶ παλαισταί, δῆλο μηγύουσιν. Ἀλλ' οἱ μὲν, διήκειν διὰ τὰς τῆς οὐσίας τὸν Θεὸν φασίν, ήμεις δὲ ποιητὴν

C

C

x P. 699 ED. POTTER, 591 ED. PARIS. ⁴⁰ Gen. II, 7. ¹¹ Joel. II, 28.

(62) *Tοῦ ἁμφ.* Cum epitheto legendum τοῦ θεοῦ ἐμφυστήματος. SYLBURG.

(63) *Πνεῦμα.* Vult Clemens πνεῦμα dici a Christianis id, quod multi e philosophis νοῦν vocabant. His autem lucem aliquam dabunt, quae scribit Tattianus pp. 45, 47, 48, 53, ed. Oxon. Justinus M. in Dialogo ex mente Platonicis hæc scribit pag. 221: Ἡ ψυχὴ θεία καὶ ἀθάνατος ἐστι, καὶ αὐτοῦ ἔχειν τοῦ βασιλεῖκον νοῦ μέρος. *Ipsa anima divina, et immortalis est, et illius imperantis mentis particula.* Deinde: Ἡμῖν ἐφικτὸν τῷ ἡμετέρῳ νῷ συλλαβεῖν τὸ Θεῖον· *nobis concessum nostra mente Deum complecti.*

(64) *Μετὰ ταῦτα, ἐκ.* Joel. II: *μετὰ ταῦτα καὶ ἐκ.* Deinde καὶ προφητεύσουσιν οἱ νιοὶ ὑμ.

(65) *Ἀποτελη γάρ διαχυτῆρει μὴ γεγράψεσθαι.* Incredulitas delitescit ne agnoscatur. Lowth. Vel: *Incredulitas effugit suspicionem ignorantiæ.*

(66) *Τὸ δ' ἔξῆς ἀποδοτέον.* Τὰ δ' ἔξῆς προσαποδοτέον scribit Eusebius, *Præp. erang.*, lib. XIII, cap. 13, in quod ea quæ hic apud Clementem per aliquot paginas sequuntur, transtulit. Porro Latinam Vigeri versionem, quæ Hervetiana multo concinnior est, nos inde, paucis mutatis, traduximus.

(67) *Σῶμα εἴται τὸν Θεόν.* Stoici Deum putabant esse ζῶον ἀθάνατον, animal immortale, ut resert Diogenes Laertius in Zenone: Οὐσίαν δὲ Θεοῦ Ζῆνων μὲν φησι τὸν δλον κόσμον καὶ τὸν οὐρανόν. *Dei vero substantiam quidem ait mundum totum,* at-

que cælum. Idem affirmabant reliqui Stoicorum principes, Chrysippus, Posidonius, et Antipater, ut ibidem dicitur. Scilicet illis videbatur mundus ingens esse animal, quod divina anima informabat. Seneca epist. 97: *Totum hoc, quo continetur, et unum est, et Deus est.* Hinc, ut statim addit Clemens, Διήκειν διὰ πάσης τῆς οὐσίας, τὸν Θεόν φασιν. *Deum autem unum materiam pervadere.* Conf. superius Protrept. pag. 58, Strom. I, p. 346. Sextus Empiricus Hypotyposeon III, 24, varias de diis opiniones re-
censens, ait: Στωϊκοί δὲ πνεῦμα, διῆκον δὲ διὰ τῶν εἰδεχθῶν. *Stoici autem spiritum esse* putabant, *quod vel turpissima omnia pervadit.* Ideo tradit Laertius loco iam dicto. Cicero lib. II, *De natura deorum*, cap. 40: *Sed tamen his fabulis spretis Deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi qui qualesque sint.* Idem animas, quibus hominum ac reliquorum animalium corpora infor-
mantur, Dei particulas esse dicebant. Seneca loco iam dicto: *Et socii ejus, et membra sumus.* Virgiliius de apibus agens, *Georg. IV, v. 220:* *Esse apibus partem divinæ mentis, et haustus ætherios dixerit: Deum namque ire per omnes Terrasque, tractusque maris cælumque profundum.*

(68) *Ἐρροήσης.* Ἐννοήσας, Eusebii codex ms. in bibliotheca collegii D. Joannis Baptista Oxon. Mox, ταῦν pro τὰ νῦν, Euseb. Deinde δεικνύουσι pro δεικνύουσι, ms. Paris.

naturam omnem permeare volunt, quem nos effectorem solum, et quidem Verbo effectorem esse dicimus. Quibus illud Sapientiae imposuit: *Pervadit autem ac subit per omnia propter suam munditiam*⁴¹; cum id de illa, quam Deus omnium principem creavit, Sapientia, dictum esse non intelligerent. Esto, inquiunt; sed tamen philosophi, nec Stoici tantum, aut Plato, atque Pythagoras, sed etiam Aristoteles peripateticus, materiam inter principia numerant, non principium unum statuunt. Atqui sciant isti velim, materiam illam, quam omni et qualitate et figura carere dicunt, a Platone quoque non certum quid, sive id quod non est, appellatam esse, annon autem mystice admodum et scienter ut **X** qui verum illud unum principium agnosceret, in *Timaeo* haec habet ipsissima? *Nostra vero, inquit, eiusmodi ratio est. De universi seu principio seu principiis, quidve de iis sentiamus, in praesentia dicere omittendum, nec alia de causa, quam quod difficile sit, ea quam sequimur disputandi via, quae nobis hoc in genere videantur exponere.* Ceterum, propheticum illud: *Terra autem erat invisibilis et indigesta*⁴², singendæ hujus materie occasionem iis dedit. Et Epicurus sane, ut casu ac fortuito omnia fieri diceret, in animum induxit, quod illius dicti vim non caperet: *Vanitas vanitatum, omnia vanitas*⁴³; quemadmodum Aristoteles, ut lunari orbe providentiam definiret, ex illo psalmo habuit, *Domine, in caelo misericordia tua, et veritas tua usque ad nubes*⁴⁴. Neque enim ante Domini adventum propheticorum adhuc mysteriorum

X P. 700 ED. POTTER, 591-592 ED. PARIS.
44 Psal. xxxvi, 5.

(69) *Ποιητὴρ μόρον... καὶ Λόγω ποιητήν.* Nam πάντα δι' αὐτοῦ (Λόγου) ἐγένετο, Joan. 1, 3. Stoici vero etiamsi Deum putarent mundi hujuscem effectorem esse, *Naturam in duas diridunt partes: unam quae efficiat; alteram quae se ad faciendum tractabilem preset.* In illa prima esse vim faciendi; in hac materiam: nec alterum sine altero esse posse, etc., ut ait Lactantius, *Divin. instit.*, lib. vii, cap. 3.

(70) *Καθαριστήτη.* Eusebii ms. cod. Joan. καθαρότητα. Dein τὰ τῆς σ. pro ταῦτα τῆς σ., εἰ μοχ. ἀποτίθενται οἱ σοροὶ pro ὑποτίθενται οἱ φιλόσοφοι. Ibid.

(71) *Πυθαγόρας.* Nonnulli Stoicorum sententiam a Pythagor manasse existimant. Nam is quoque censuit Deum animam esse per naturam rerum omnium intentam et commendatam, ut ait Cicero, *De natura deorum*, lib. 1. Porro ejus sententiam plenius exposuit Servius Comment. in locum Virgilii modo allatuni. Mox ἔτωσαν δὲ pro Ios. oīn, Euseb.

(72) *Τίληρ ἄποιν καὶ ἀσχημον.* Describit Aristotelis aliorumque materiam primam, quae τὸ ἀμορφὸν ἔχει, πρὶν λαβεῖν τὴν μορφὴν, *formam caret, priusquam formam acceperit*, ut ait Aristoteles, *Natur. auscult.*, l. 1, c. 8.

(73) *Λεγομένην χρόνον αὐτ.* Λεγομένην πρὸς αὐτῶν, τὸ μὴ τόδε, η̄ μὴ ὅν, πρὸς τοὺς Πλάτωνος εἰρῆσθαι, καὶ μὴ τι μυστικώτατα. Μίαν γάρ τὴν δύτως (Euseb. impress. Λεγομένην πρὸς αὐτῶν), τόλμηρον δὲ μὴ δύν πρὸς τὸ Πλάτωνος εἴρ. Euseb. ms. Joan. Vigerus ad Eusebium hanc nota: « Clementis lectioni similia habet ms. Eus. Nihil tamen in nostra lectione mutandum censeo, præsertim cum ex illis καὶ μὴ τι μυστικ. satis comunoda exprimi sententia nequeat. »

A μόνον αὐτὸν καλοῦμεν; καὶ Λόγω ποιητὴν (69). Παρηγαγεν δὲ αὐτοὺς τὸ ἐν τῇ Σοφίᾳ εἰρημένον. Διήκει δὲ καὶ χωρὶ διὰ πάντων διὰ τὴν καθαρότητα (70). ἐπει μὴ συνῆκαν λέγεσθαι ταῦτα ἐπὶ τῆς σοφίας τῆς πρωτοτίτου τῷ θεῷ. Ναὶ, φασιν. ἀλλὰ ὅλην ὑποτίθενται οἱ φιλόσοφοι ἐν ταῖς ἀρχαῖς, οἱ τε Στωϊκοί, καὶ Πλάτων, καὶ Πυθαγόρας (71), ἀλλὰ καὶ Ἀριστοτέλης διεριπατητικός· οὐχὶ δὲ μίαν ἀρχήν. Ιστωσαν οὖν τὴν καλουμένην ὅλην ἀποιον καὶ ἀσχημάτιστον (72) λεγομένην πρὸς αὐτῶν (73), καὶ τολμηρότερον ἡδη μὴ δύν πρὸς τοὺς Πλάτωνος εἰρήσθαι. Καὶ μὴ τι μυστικώτατα μίαν τὴν δύτως οὐσαν ἀρχὴν εἰδώς, ἐν τῷ *Τιμαίῳ* (74) αὐταῖς φησι λέξεισιν; *Nūr δ'* (75) οὐν τὸ παρ' ημῶν ὄδες ἔχετω. *Τίτην μὲν περὶ πάντων, εἰτε ἀρχὴν, εἰτε ἀρχὰς* (76), **B** εἰτε πῆ (77) δοκεῖ τούτων πέρι, τὸ *rūr* οὐ φητέον, δι' ἀλλο μὲν οὐδὲν, διὰ δὲ τὸ χαλεπὸν εἰραι κατὰ τὸν παρόντα τρόπον τῆς διεξόδου δηλώσαι τὰ δοκοῦντα. Ἀλλως τε ή λέξις ή προφητικὴ ἔκεινη, Ἡ δὲ γῆ ήταν δόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, ἀφορμὰς αὐτοῖς ὅλικῆς οὐσίας παρέσχηται. Ναὶ μὴν Ἐπικούρῳ (78) μὲν ή τοῦ αὐτομάτου παρείσδουσις, οὐ παρακολουθήσαντι τῷ φητῷ, γέργονεν ἐντεῦθεν (79). Ματαύτης ματαιοτήτων, καὶ τὰ πάντα ματαύτης. Ἀριστοτέλει δὲ μέχρι σελήνης ἐπῆλθε κατάγειν (80) τὴν πρόνοιαν (81) ἐκ τοῦδε τοῦ φαλμοῦ. Κύριε, ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἔλεσθ σου, καὶ η̄ ἀλήθεια σου ἔως τῶν **C** τεφελῶν. Οὐδέπω γάρ ἀποκεκάλυπτο ή τῶν προφητικῶν δήλωσις μησηρίων πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας. Τάς τε αὖ μετὰ θάνατον κολάσεις καὶ

(74) *Τιμαίῳ.* Hæc extant in *Timaeo* Platonis, pag. 1058.

(75) **A**'. Δῆ, Euseb. Mox, τόγε παρ' ἡμ. Plato, Euseb. uterque. Dein ἀπάντων pro πάντων, iidem omnes.

(76) **T**' Η... ἀρχάς. Euseb. ms. Joan.: τὸ μὲν γάρ περὶ ἀπάντων εἰτε ἀρχὰς.

(77) **P**η. Πῃ αἱσκη accentu ms. Paris. δπη Euseb. impress. ει ms. Mox, ταῦν pro τὸ νῦν, Euseb. impress.

(78) *Ἐπικούρῳ.* Conf. superius auctor in *Protreptico*, p. 58.

(79) *Ἐρτεῦθεν.* Euseb. ms. Joan., ἐνταῦθα. Εξ εοδοι μοχ. hæc verba ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαύτης scriptoris negligentia propter δημοιτελεύτελαν exciderunt

(80) *Κατάρειν.* Euseb. uterque καταγαγεῖν, ει μοχ. ἀπεκαλύπτετο πρὸ ἀποκεκάλυπτο.

(81) *Πρόνοιαν.* Tatianus *Orat. ad Graec.*, p. 9: Ἀριστοτέλης ἀμάθως ὄρον τῇ Προνοίᾳ θεῖς. Aristoteles termino *Providentia imprudenter positio*. Idem paulo post, p. 40, de Aristotelis disciplulis ait: Οτ τὰ μετὰ σελήνης ἀπρονότα λέγοντες εἶναι. Qui ea, que lunæ subsunt nulla regi providentiam dicunt. Theodoretus, *Θερατ.* ε', p. 561: Ο δὲ Νικομάρου μέχρι σελήνης ὑπειληφε τὸν θεὸν πρωτανεύειν, τὸν δὲ κατὰ ταῦτην ἀπάντων ἡμεληκέναι, καὶ τῇ τῆς εἰμαρμένης ἀνάγκῃ παραδεώκεναι τὴν τούτων ἐπιτροπειαν. Nicomachi porro *Filius*, *luna tenus putavit Dei providentiam res moderari; at ea, quae in luna sunt, omnia negligere, eorumque gubernationem satorum necessitatι tradidisse.* Conf. Atheneagorg legatio, p. 103 ed. Ox.; Clementis *Protrept.*, p. 58.

τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν, ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, ἡ τε ποιητικὴ πᾶσα μοῦσα, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὑφελέτο. Πλάτων (82) γ' οὖν ἐν τῷ τελευταίῳ τῆς Πολιτείας (83), αὐταῖς ψησταῖς λέξεσιν· Ἐγταῦθα δὴ (84) ἀνδρες ἄγριοι διάπυροι θεῖσιν, παρεστῶτες, καὶ (85) καταμαρθάροντες τὸ γένθετμα (86), τοὺς μὲν ιδίᾳ παραλαβόντες (87) ήτορ, τὸν δὲ Ἀρίδαιον καὶ τοὺς ἄλλους συμποδίσαντες (88) χειράς τε καὶ πόδας καὶ κεφαλὴν, καταβαλόντες (89) καὶ ἐκδειράντες, εἰλκον παρὰ τὴν εἰδὼν ἔκτος ἐπ' ἀσπαλάθων κράπτοντες· οἱ μὲν γάρ δινδρες οἱ διάπυροι ἀγγέλους αὐτῷ βούλονται δηλοῦν, οἱ παραλαβόντες τοὺς δέκικους κολάζουσιν· Ο ποῶν (90), φησι, τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ (91) κτενύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φελέρον. Ἐπειταὶ δὲ τούτοις τὴν ψυχὴν εἶναι ἀθάνατον. Τὸ γάρ κολαζμένον ἢ παιδεύσμενον (92), ἐν αἰσθήσει δυν, ζῆ, καὶ πάσχειν λέγηται (93). Τί δέ; οὐκον οἶδεν διΠλάτων, καὶ πυρὸς ποταμὸύς, καὶ τῆς γῆς τὸ βάθος, τὴν πρὸς τῶν βαρβάρων γένενναν καλούμενην Τάρταρον (94) προφητεῖκῶς (95) ὄνομάζων, Κωκυτόν (96) τε καὶ Ἀχέροντα, καὶ Πυριφλεγέθοντα, καὶ τοιαῦτά (97) τινα εἰς τὴν παίδευσιν σωφρονίζοντα παρεισάγων καλαστήρια; Τῶν μικρῶν (98) δὲ, κατὰ τὴν Γραφὴν, καὶ ἐλαχιστών τοὺς ἀγγέλους τοὺς δρῶτας τὸν

A aperiebatur sententia. Jam luenda quoque post ab-
tum supplicia, et illos ignium cruciatus, cum poeta
passim omnes, tum Græci etiam philosophi a bar-
bara philosophia compilarent. Plato quidem in ult-
imo *De republica* disertis conceptisque verbis :
Tum enim vero, inquit, feri homines, et aspectu ignei,
audito mugitu, præsto aderant, aliisque seorsum ab-
ductis, Aridæum ac cæteros, manibus simul ac pe-
dibus cervicibusque constrictis, humili afflictos, et cute
detracta, foris secus viam laniando per medios
raptabant aspalathos. Nam isti quidem homines
ignei angelos apud eum significant, qui arreptos
sceleratos puniunt; juxta illud : *Qui facit ange-*
los suos spiritus, et ministros ignem urentem ^{18.}
Ex quibus immortalem animum esse **253** conse-
quitur. Quod enim aut punitur, aut eruditur, id
cum sensu præditum sit, vivat necesse est, etiamsi
pati dicatur. Quid porro? Numquid etiam Plato, et
ignis fluvios, et illam terræ altitudinem agnovit,
quæ a barbaris gehenna dicitur, quem ipse Tarta-
rum poetice nominavit; Cocytum præterea, Ache-
rontem, Pyrphlegetonem, et similia pœnarum lo-
ca generaque, quibus hominum mores castigentur,
invexit? Idem quos ex Scriptura habemus *parvulo-*
rum ac minimorum angelos, qui Deum ipsum vi-

• Psal. civ, 4.

Σ περὶ χρίσεως παρὰ τῶν προφητῶν μεμαθηκέναι λόγον, ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ τῆς ἀπίστουμένης παρῆλιον λόγῳ. Οὐ γάρ δή που τὴν ψυχὴν, κεφαλὴν, καὶ χεῖρας, καὶ πόδας, καὶ δέρμα, ἔχειν φήσουσιν,

(90) Ο ποιῶν. Iia Chrysostomus in hunc psalmi locum : Τοὺς δὲ αὐτοὺς καὶ πνεύματα καὶ πῦρ προσηγόρευεν, τὸ δυνατὸν καὶ τὸ ταχὺ δί' ἔκαπερ λοιδόσκων ὅξεια μὲν γάρ τοι πνεύματος ἡ φύσις, λοιχρόδε τοῦ πυρὸς ἐνέργεια. Ἀγγέλοις δὲ χρύμενος ὑπουργοῖς ὁ τῶν ὀλων Θεός, καὶ εὑρεγέται τοὺς ἀξίους, καὶ κολάζει τοὺς ἐναντίους· καὶ διὰ τοῦτο καὶ πυρὸς ἐμημνόνευσεν, τὴν κολαστικὴν σημάνων ἐνέργειαν. Hæc postrema reddidit aliter interpres. Ac propterea de iis quoque mentionem fecit, ut scelerum vindicem Dei vim, ac facultatem designaret. Tu vero sic verte : Ac propterea ignis quoque mentionem fecit, ut eorum vim scelerum vindicem ac facultatem designaret. Hæbrei tamen hinc locum ita intelligunt : Qui facis tuos nuntios spiritus ceu ventos, eorumque ministerio ut collibitum fuerit, uteris. COLLECT.

D (91) *Aὐτοῦ*. Eus. *αὐτοῦ*. Proximum *αὐτοῦ* idein non agnoscit.

(92) Ἡ παιδευόμενος. Ex Eusebii cod. Joan. ex-
cidit.

(94) *Táptapor.* Tartarum, et reliqua, quorum hic mentio facta est, loca describit Socrates in

(95) *Προσεγνωτικῶν*. Eusebius uterque ποιητικῶν, quod forte interpretamentum est. Vigero autem Eusebiana lectio præferenda videtur.

(96) Κωκυτόν. Eusebii cod. Joan.: καὶ Κωκυτόν.

artículo.
(98) *Mixpōr.* Εὐεσθ. σμικρῶν. *Respicit auctor*
Math. viii. 10 : Ὁράτε μὴ καταφροήσητε ἐόντες
τῶν μικρῶν τούτων. Λέτω γάρ ὑμῖν, διὰ οἱ ἀγρυ-
λοὶ αὐτῶν ἐν οὐπαροῖς διὰ κατέδις βλέπουσι τὸ
κρόσσωπον τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐπαροῖς.

deant⁴⁴, et diligentem illam vigilemque curam, quae a præsidibus ac tutelaribus angelis in nos derivatur, aperiens, ita scribere non dubitat: *Ubi autem, iuquit, suum quaque vitæ genus, prout cuique sors obtigerat, animæ omnes delegerint, tum easdem Lachesim convenire; hanc una cum singulis, quem ipsi met dæmonem optaverint, eum vitæ custodem futurum emittere, cujus etiam opera, quæ statuerint omnia, perficiantur.* Quod ipsum fortasse, attributum illud Socrati dæmonium innuebat. Præterea, quem a Moyse acceperant, mundi ortum philosophi tradidere. Quos inter Plato diserte, Semperne fuerit, inquit, nullo generatus ortu, an ortus sit sub aliquo temporis principatu, quandoquidem cernitur et tangitur, et est undique corporatus. Itemque cum ait, *Atque illum quidem Effectorem ac Parentem hujus universitatis, invenire difficile; non modo generatum esse mundum ostendit, sed etiam ab ipso Deo, tanquam a patre filium, generatum, quippe quem ab illo uno satum, atque ex nihilo creatum esse velit.* In qua de mundi ortu opinione stoici quoque versantur. Diabolum præterea, quem in barbara philosophia toties appellari audis dæmonum principem, malesticum animum Plato vocat *Legum* decimo, his verbis: *Nunquid necesse est, animum, qui rebus omnibus quæ quoquaversum moventur, et moderetur, et tuisit, ipsum quoque cælum per se moderari? Omnipotens. Unumne autem, an plures? Plures certe, nam pro vobis respondere juvat. Nec pauciores duobus recte posuerimus, beneficium alterum, alterum maleficium.* Idem in *Phædro* hæc habet: *Alia quoque ma-*

¶ P. 702 ED. POTTER, 593 ED. PARIS.

(99) Οὐκ ὀκεῖ. Nempe Plato lib. x *De repub.*, haud procul a fine.

(1) Ἐπειδὴ πάσας. Ἐπειδὴ δὲ οὐν πάσας, Euseb., Plat.

(2) Προεῖται πρὸς τὴν Λάχ. Eusebii cod. Joan. προένται πρὸς τὴν Λ.; Eusebii impress. προένται εἰς τὴν Λ. Plato προσένται πρὸς τὴν Λ., quæ lectio optimæ esse videtur.

(3) Συμπέμπει τὸν βίου. Eusebius uterque τοῦ βίου συμπέμπειν inverso ordine. Plato ξυμπέμπειν τοῦ βίου.

(4) Καὶ ἀποληφ. Eusebii ms. Joan. κοινὸν ἀποληφτήν.

(5) Τοιοῦτο. Euseb. τοιοῦτον.

(6) Πλάτων. Hæc existant in *Timæo* pag. 1047: Σκεπτόν οὐν περὶ αὐτὸν πρῶτον, ὑπερ ὑποκείται περὶ πατέρος ἐρ ἀρχῆ δεῖν σκοπεῖν, πότερον ἡρ δεῖ, τερέσως ἀρχῆ ἔχων οὐδεμιλαν, ἢ τέροντερ, ἀρ ἀρχῆς τυρος ἀρξάμενος τέροντερ ἄπατες τὰς, ἀπάτες τέ ἔστι καὶ σῶμα ἔχων. Πάρτα δὲ τὰ τοιωτά αἰσθητά· τὰ δὲ αἰσθητά, δέξῃ περιηπτά μετὰ αἰσθήσως, γιγνόμενα καὶ γενητα ἐξάρην. *De quo (mundo) primum consideremus quod in omni questione ante omnia investigari debet: Utrumne semper fuerit sine ullo generationis principio, an genitum sit, ab aliquo principio sumens exordium. Id profecto cernitur, tangiturque et corpus habet. Omnia vero hujusmodi sensus movent. Quæ sensus movent, opinionē per sensus percipiuntur. Hæc vero talis esse constat, ut gignantur et genita sint.*

(7) Αρ ἀρχῆς. Eusebii cod. Joan. ἐπαρχῆς.

(8) Ὁρατ.—σῶμα ἔχει. Euseb. Ὁρατὸς τε γάρ, ἀπάτες τε, καὶ σῶμα ἔχει. Ὁρατὸς τε γάρ, ἀπάτες τε,

Α θεότ, πρὸς δὲ καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς δι' ἀγγέλων τῶν ἐφεστώτων ἱκουσαντεῖσκοτὴν ἐμφανῶν, οὐκ ὀκνεῖ⁴⁵ γράφειν· Ἐπειδὴ πάσας (1) τὰς ψυχὰς τοὺς βίους ἥρησθαι, ὃς περ ἐλαχοτ, ἐτάξει προεῖται πρὶς τὴν Λάχεστον (2). ἐκείνης δὲ ἐκδοτῷ, δι' εἴλετο δαίμονα, τοῦτον φύλακα συμπέμπειν τοῦ βίου (3), καὶ ἀποληφτήν (4) τῷ αἱρεθέστερῳ. Τάχα δὲ τῷ Σωκράτει τὸ δαιμόνιον τοιοῦτο (5) τι ἔνισται. Ναὶ μὴν γενητὸν εἶναι τὸν κόσμον, ἐκ Μωύσεως παραλαβόντες, ἐδογμάτισαν οἱ φιλόσοφοι. Καὶ ὁ τοῦ Πλάτων (6) ἀντικρυς εἰρηκε· Πότερον ἡρ ἀρχῆς ἔχων τερέσως οὐδεμιλαν, ἢ τέροντερ ἀπ' ἀρχῆς (7) τυρος ἀρξάμενος; δρατός τε γάρ ὁρ, ἀπάτες ἔστιν· ἀπάτες τε ὁρ, καὶ σῶμα ἔχει (8). Αὔθις τε ἔτει ἐν εἰπεῖ· Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν (9), καὶ Πατέρα τοῦτον τοῦ πατέρος εὑρεῖν τε ἔργον· οὐ μόνον γενητὸν (10) τε ἔδειξε τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ γενονταί σημαντεῖς, καθάπερ νιόν· Πατέρα δὲ αὐτοῦ καλῆσθαι (11), ὡς ἂν ἐκ μόνου γενομένου καὶ εἰς μήδοντος ὑποστάντος. Γενητὸν δὴ καὶ οἱ Στοιχοὶ τίθενται τὸν κόσμον. Τόν τε ὑπὸ τῆς Βαρβάρου φιλοσοφίας θυριλούμενον διάβολον, τὸν τῶν δαιμόνων ἀργοντα, κακοεργὸν εἶναι ψυχὴν ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν Νόμων τοῦ Πλάτων (12) λέγει ταῖσδε ταῖς λέξεις· Ψυχὴν διοικοῦσται τοῖς πάρτη τινούμενοις μῶν οὐ καὶ τὸν (13) οὐρανὸν ἀράτη διοικεῖν γάραν; Τι μή; Μήλαν ἡ πλειον; Πλειον ὅτι τὸν οὐρανὸν διοικητοῦμα. Δυοῖν που (14) ἐλαττον μηδὲν εἰδόμενος, τῆς τε εὐεργέτειδος καὶ τῆς πάρτη τις διναιμένης ἐξεργάσασθαι. Όμοιως δὲ καὶ τῷ Φαιδρῷ ταῦτα (15) γράφει· Εστι (16) μὲν δὴ καὶ ἄλλα κανά· ἀλλα

¶ Matth. xviii, 10.

καὶ σῶμα ἔχων. Cod. Joan. Mox, διπόταν conjuncte pro δόποτ' ἄν.

(9) Τὸν μὲν οὖν π. Conf. superius Protrept. pag. 59, n. 2.

(10) Γενητόν. Euseb. γενητὸν cum duplice v.

(11) Καθάπερ... κεκλησθαι. Ηακ sententia ex Eusebio, tam impresso, quam manuscripto, ex-cidit.

(12) Πλάτων. Exstant hæc Platonis verba in media parte lib. x *De legibus*, p. 952: Ψυχὴν δὴ διοικοῦσται καὶ ἐροῦσται ἐπὶ ἀπαταὶ τοῖς πάρτη. Αἵματα quæ administrat et inhabitat in iis quæ undique moventur. Quin etiam apud Eusebium tam manuscriptum, quam impressum, hæc sic scripta sunt: ψυχὴν διοικοῦσται καὶ ἐροῦσται τοῖς πάρτη. Proinde dubitandum non est, quin hæc verba ἐνοχοῦσται scriptorum negligentia propter διοιστελεστανomissā, Clementi restituenda sint; præcipue cūn, iis sublati, hæc sententia ἀσύνταχτος sit.

(13) Μῶν οὐ καὶ τ. Mῶν δν τ. Euseb. ms. Joan. Deinde διοικεῖν ἀνάγκη pro ἀνάγκη διοικεῖν, Euseb. impress.

(14) Δυοῖν που. Δυοῖν μέν που, Eus. uterque. Δυοῖν μέν γέ που, Plat. Proinde particula μέν ε Clementis libris excidisse videtur. Paulo post ἐξεργάσθαι pro ἐξεργάσθαι cum apud Eusebium, ius etiam in Platone, exstat.

(15) Ταῦτα. Eusebius uterque τάδε.

(16) Εστι, Plato in *Phædro*, pag. 1217, cum mala ex amore provenientia enumerasset, hæc addit: Εστι μὲν δὴ καὶ ἄλλα κακά· ἀλλὰ τις ἔμιξε δαίμονας τοῖς πλειστοῖς ἐν τῷ παραυτίκᾳ τίθονται, οἷον κόλακει δειψηθηρίων καὶ βλάδην μεγάλην ὄμμα; ἐπέκινεν ἡ φύσις;

τις δαίμων θυμίξε τοῖς πλειστοῖς ἐτῷ παραντίκα A ηδονήρ. Ἀλλὰ καὶ τῷ δεκάτῳ τῶν Νόμων ἀντικρὺς τὸ ἀποστολικὸν δείχνυσιν ἔκεινον· Οὐκέ δε τινὲς ήμεῖς η πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς (17) ἔξουσιας (18), πρὸς τὰ πνευματικὰ τῶν ἐτῷ οὐρανοῖς· ὡδὲ πως γράφων· Ἐπειδὴ (19) τῷ συνεχωρήσαμεν αὐτοῖς ήμεῖς εἰραι μὲν οὐρανὸν πολλῶν μεστὸν ἀγαθῶν, εἰραι δὲ καὶ τῷ ἑραρτίῳ, πλειστὸν δὲ τῷ μη· μάχηδὴ φαμέν (20) ἀδάρατος Εσθ' (21) η τοιαύτη, καὶ φυλακῆς (22) θαυμαστῆς δεομένη. Κόσμον τε αὖθις (23) τὸν μὲν νοητὸν οἶδεν η βάρβαρος φιλοσοφίᾳ, τὸν δὲ αἰσθητὸν· τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ εἰκόνα τοῦ καλουμένου παραδείγματος (24)· καὶ τὸν μὲν ἀνατίθησι μονάδι, ὃς ἀν νοητὸν, τὸν δὲ αἰσθητὸν ἔχει (25). Γάμος γάρ παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις, ὃς ἀν γόνιμος ἀριθμός, η ἔξις καλεῖται· καὶ ἐν μὲν τῇ μονάδι συνίστησιν οὐρανὸν ἀράτον, καὶ γῆν ἀγίαν, καὶ φῶς νοητόν· Ἐτῷ ἀρχῇ γάρ, φτων, ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· η δὲ γῆ ἦν ἀράτος· εἰτ' ἐπιφέρει· Καὶ εἰπεν ὁ Θεός, Γερηθήτω (26) φῶς, καὶ ἐγέρετο φῶς· ἐν δὴ τῇ κοσμογονίᾳ τῇ αἰσθητῇ στερεὸν οὐρανὸν (27) δημιουργεῖ· (τὸ δὲ στερεὸν, αἰσθητόν) γῆν τε

B A la sunt, ut plerisque dæmon aliquis præsentem voluptatem admiscuit. Quin et Legum decimo, Apostolicum illud plane repræsentat: Non est nobis collatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, contra spiritualia eorum qui in cælis versantur ⁴⁷, dum ita scribit: Cum enim jam inter nos ita convenerit, ut cælum multis bonis eorumque contrariis, et his quidem pluribus reserium esse fateremur; immortalis profecto pugna hæc sit oportet, et, incredibili quadam cautione indigeat. Similiter mundum agnoscit barbara philosophia duplarem, alterum intelligentia, alterum sensu perceptum; e quibus Archetypus ille sit, hic vero præclaris exemplaris imago. Ac priorem quidem illum, quod incerte percipiatur, unitati, hunc vero qui sensus movet, senario attribuit. Nam et apud Pythagoreos, senarius tanquam genitalis numerus, coniugium vocatur. Ergo in unitate cœlum illud, quod in oculos non cadit, terramque sanctam, et lucem mente perceptam constituit. In principio enim, inquit, fecit Deus cœlum et terram; terra autem erat invisibilis. Quibus deinde subjungit, et dixit Deus, Fiat lux, et facta est lux ⁴⁸. At in ea mun-

⁴⁷ Ephes. vi, 12. ⁴⁸ Gen. i, 1, 2, 3.

τὴνήν τινα οὐκέ δικούσων Sunt alia quoque mala, sed horum plurimis in ipso statim principio dæmon aliquis voluptatem immiscuit: veluti adulatori, gravissime bestiæ maximaque calamitatibus, inseruit natura oblectamentum aliquod non inconcinnum. Unde in argumento Dialogi hæc verba habet Marsilius Ficinus: Tum vero interea mirabile nota mysterium Moysaco simile: Malorum plurimis in ipso statim principio, dæmon aliquis immiscuit voluptatem.

(17) Πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἔξουσιας. Exciderunt hæc ex Eusebio impresso, propter initii similitudinem in utraque sententia. Ab Eusebii ms. cod. Joan. hæc tantum absunt: πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἔξουσιας.

(18) ἔξουσιας. Addit. D. Paulus, Ephes. vi, 12: Πρὸς τοὺς κουμοράτροπας τοῦ στόχους τοῦ αἰώνος τούτου. Verum hoc nec Eusebius agnoscit. Statim pro τῶν ἐτῷ οὐρανοῖς idem Paulus scripsit τῆς πεντηκοστῆς ἐτῷ ἐπουρανοῖς. Clementem iterum sequitur Eusebius.

(19) Ἐπειδὴ. Reperiuntur hæc in posteriore parte lib. x De legibus, pag. 958, ubi συνεχωρήσαμεν pro συνεχωρήσαμεν scriptum est. Deinde ήμεν αὐτοῖς pro αὐτοῖς ήμεν cum ipse Plato, tum Eusebius etiam uterque exhibent. Paulo post idem omnes τὸν οὐρανὸν cum articulo scribunt, ut etiam ms. Paris. qui proinde Clementi restituendus est.

(20) Δὴ φαμέν. Particularam δὴ in Florent. edit. ut etiam in ms. Paris. omissam Clementi restituit Sylburgius ex Platone et Eusebio. Sed δὴ φαμέν ex Eusebii cod. Joan. excidit.

(21) Εσθ'. Plato ἐστίν. Mox ὡς φυλ. pro καὶ φυλ. Euseb. cod. ms. Joan.

(22) Φυλακῆς. Cautione exp. Hervetus et Vigerus: custodia, Marsilius Ficinus non male. Nam eo in loco de cura, quam de hominibus gerunt dīi, agit Plato, ac proinde statim hæc addit: Εὔμαρχοι δὲ ημῖν θεοί τε ἄνα καὶ δαίμονες· ημεῖς δὲ αὐτοῖς καὶ δαίμονων. Sed opitulanti nobis dīi simul et dæmones; nos autem deorum dæmonumque possessio sumus. Statim θαυμαστῆς omittit Eusebii cod. Joan.

(23) Κόσμον τε αὖθις. Hæc absunt ab Eusebii

cod. Joan. ut etiam illa quæ statim sequuntur, νοητὸν οἶδεν η βάρβαρος φιλοσοφίᾳ, τὸν δὲ αἰσθητὸν. Tὸν μὲν Quæ supinus negligensque scriptor propter repetitum τὸν μὲν omisit. Porro duplē mundū, quorum alter æternus atque invisibilis, alter visibilis et caducus sit, a Platoniorum scholis didicerunt cum Clemens, tum alii ex antiquis Patribus. Auctor Recognitionum lib. viii, c. 12: Ego vero mundū dico a Deo factū, et ab ipso quandoque esse solvendū; ut ille appareat, qui æternus est, et ad hoc factus, ut semper sit, et dignos se recipiat iudicio Dei. Quod autem sit alijs invisibilis mundus, qui hunc visibilem intra semetipsum contineat; posteaquam de visibili mundo discusserimus, tunc et ad illum veniemus. Conf. paulo infra Clemens noster pag. 599, ed. Paris., Origenes hom. 3 in Canticorum, Eusebius, Præparat. evangel., lib. ii, c. 23, 24, Augustinus, i Retract. 3, falsus Ambrosius in I Corinth. vi, 2.

(24) Καλούμένου παραδείγματος. Eusebii cod. Joan. καλού παραδείγματος, pulchri exemplaris, non inepte. Videtur autem Clemens præ oculis habuisse Platonis verba in extremo lib. ix De repub., quæ superius allata sunt in finem Strom. iv, pag. 642, vel alium huic similem locum. Justinus M. Cohort. ad Graecos pag. 110, ed. Oxon.: Τούτοις οὖν ἐντυχών οὐ πλάτων, ... ὥθητι εἰδός τε χωριστὸν προπάρχειν αἰσθητοῦ, δὲ καὶ παράδειγμα τῶν γενομένων ὄνομάζει πολλάκις· ἐπειδὴ τὸ Μωυσέως οὕτω περὶ τῆς στρυγῆς σημαῖνε γράμμα. Κατὰ τὸ εἰδός τὸ δειγμέριον ἐτῷ δρει οὕτω ποιήσεις αὐτό. Hæc cum legisset Plato, arbitratus est, prius ideam quamdam discretam, quam formam sensu comprehensibilem existisse: quam et exemplar eorum, quæ facta sunt, sacer numero vocat; quod Moyses de tabernaculo sic habet scriptum: Secundum formam in monte exhibitam sic facies illud.

(25) Εξάδη. Euseb. cod. Joan. τὸ ἔχαδον.

(26) Γερηθήτω. Γενέσιον Eusebius uterque.

(27) Στερεὸν οὐρανόν. Nempe τε στερέωμα cuius mentione sit Gen. i, 6. Mox ἐδημιουργεῖ pro δημιουργεῖ Eusebius uterque.

di procreatione, quam sensus attingit, solidum cœlum condidit (quidquid autem est solidum, idem quoque sensus movet), terraque Ψ si-nul ac lucem, quæ oculis cernerentur. Num tibi eoc Plato secutus videtur, dum animantium ideis in eo mundo, quem sola mens capit, relictis, for-mas illas, quæ in sensum cadunt, pro spiritualium generum varietate molitur? Jure ergo Moyses concretum ex terra Ψ corpus esse docet, quod terrenum a Platone tabernaculum vocatur: animum ratione præditum cœlitus a Deo in faciem inspiratum. Illic enim principis illius facultatis sedem esse volunt, adventitium illum animi primum in paren-tem per sensus ingressum interpretati. Quocirca hominem etiam ad imaginem et similitudinem Dei factum esse Ψ . Imago enim Dei, ratio divina ei regia, homo non patibilis; humana autem mens imaginis imago. Quam similitudinem si alio vocabulo expressam cupis, divinam quamdam assectationem a Moyse appellatam reperies; ait enim: Post Dominum Deum vestrum ambulate, et man-data ejus custodite Ψ . Assectatores autem, opinor, cultoresque Dei sunt, quicunque virtute præstant. Atque hinc Stoici, philosophiæ finem esse dixerunt, congruenter naturæ vivere; Plato vero ipsammet cum

Ψ P. 703 ED. POTTER, 593-594 ED. PARIS.

(28) *Kai τὰ γένη. Et genera.* Malim cum Eusebio κατὰ τὰ γένη, secundum genera. Porro Platonis verba hoc allata sunt ex Timæi pag. 1048, quo loco tradit universa animalia sensibilia ad imaginem alicuius animalis νοητοῦ facta esse: Τούτου δὲ ὑπάρχοντος, τὰ τούτοις ἐφεξῆς ἡμῖν λεχτέον, εἰνὶ τῶν ζώων αὐτὸν εἰς ὅμοιότητα ὁ ξυνιστάς ξυνέστησε. Τῶν μὲν οὖν ἐν μέρος εἶδε πεφυκοτῶν μηδὲν καταξιώσωμεν. Ἀτελεῖ γάρ ἐστι καλλίζων καθόλον. Οὐ δέ εστι τάλλοι ζῶα καθ' ἐν κατὰ γένη μόρια, πάντων δομούστατον αὐτῷ εἶναι τιθύμεν. Τὰ δὴ δη νοητὰ ζῶα πάντα ἔκεινον ἐν έστω περιλαβόντες εἶχει, καθάπερ ἐδει ὁ κόσμος ἡμᾶς, σσα τε δῆλα θρέμματα συνέστηκεν ὄρατα. Τῷ γάρ τῶν νοούμενον καλλίστων καὶ κατὰ πάντα τελῶν μάλιστ' αὐτὸν Θεὸς δομοῖσσαι βουλήθεις, ζῶον ἐν ὄρατον πάνορθεν φύσιν αὐτοῦ συγγενῆ ζῶα ἐντὸς ἔχον ἐαυτοῦ, ξυνέστησε. *Hoc posito, quod sequitur videamus, ad cuius animalis similitudinem Deus mundum constituit. Uni cuidam proprieaque animalium speciei similem fecisse ne arbitremur. Nam si imperfecto animali similis esset factus, pulcher certe non esset. Imo vero illius animalis eum simillimum esse dicamus, cuius animalia cætera et singulatim et generatim partes sunt. Illud siquidem viventia omnia, quæ sola mente perspicuntur, in seipso complectitur, quemadmodum mundus hic nōs et cætera quæ cernuntur animalia continent. Volens itaque Deus omnium quæ intelligi possunt, pulcherrimo et undique absoluto mundum hunc simillimum reddere, animal unum ipsum efficit, aspectui subjectum, animalia cuncta naturæ suæ convenientia intra suum limitem continent.*

(29) *Toū. Abest ab Eusebio utroque.*

(30) *'Ertænða.* Platonī caput τοῦ ἡγεμονικοῦ, cor irascibilis, hepar concupisibilis animæ partis sedes est. Heraclitus Ponticus lib. *De allegoriis Homericis*, cum dixisset humanam animam ex Platonis sententia in tres jam memoratas partes divisa esse, addit: Καθάπερ δὲ οίκους τινὰς ἔκάστων μερίζει, καὶ διατριβάς ἐν τῷ σώμασι διένεμεν. Τὸ μὲν οὖν λογικὸν τῆς ψυχῆς, ὡς αὐτεπόλιν τινὰ τὴν

A δρατήν, καὶ φῶς βλεπόμενον. "Αρ' οὐ δοκεῖ τοι ἐν τεῦθεν δὲ Πλάτων, ζῶων ίδεας ἐν τῷ νοητῷ ἀπολεπτεῖν κόσμῳ, καὶ τὰ εἰδῆ τὰ αἰσθητὰ, καὶ τὰ γένη (28)

δημιουργεῖν τὰ νοητά; Εἰκότως δέ τοι ἐν τῷ σώμα διαπλάττεσθαι λέγει δὲ Μωῦσης, δὲ τὴν φύσιν δὲ Πλάτων σκηνος· ψυχὴν δὲ τὴν λογικὴν ἀνωθεν ἐμπνευσθῆναι ὑπὸ τοῦ (29) Θεοῦ εἰς πρόσωπον. Ενταῦθα (30) γάρ τὸ ἡγεμονικὸν ίδρυσθαι λέγουσι, τὴν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐπεισόδιον τῆς φυχῆς ἐπὶ τοῦ (31) πρωτοπλάστου εἰσόδον ἐρμηνεύοντες· διὸ καὶ κατ' εἰκότα καὶ ὅμοιωσιτ τὸν δινθρωπὸν γεγονέναι. Εἰκὼν μὲν γάρ Θεοῦ λόγος θεῖος; (32) καὶ βασιλικὸς, ἀνθρωπος ἀπαθῆς· εἰκὼν δὲ εἰκόνος ἀνθρώπινος νοῦς (33). Ετέρῳ δὲ εἰ βούλει παραλαβεῖν ὄνοματι τὴν ἔξομολωσιν, εὑρίσκειν παρὰ τῷ Μῶυσει (34)

B τὴν ἀκολούθιαν ὄνομαζομένην θείαν· φησὶ γάρ· "Οπίσω (35) Κυρλον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φυλάξατε. Ἀκόλουθοι δὲ οἵμαι καὶ θεραπευταὶ Θεοῦ πάντες οἱ ἐνάρετοι. Εντεῦθεν (36) οἱ μὲν Στωικοὶ τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας τὸ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν εἰρήκασι· Πλάτων δὲ ὅμοιωσιν Θεῷ, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ (37) παρεστήσαμεν Στρωματεῖ· Ζῆνων (38) δὲ δ Στωικὸς, παρὰ Πλάτωνος λαβὼν, δὲ δὲ, ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, τοὺς ἀγαθοὺς πάντας ἀλλήλων εἶναι φίλους λέγει. Φησὶ

C Gen. ii, 7. " Gen. i, 26. " Deut. xiii, 4.

ἀνωτάτω τῆς κεφαλῆς μοῖραν εἰληγέναι· νομίζει, πᾶσι τοῖς αἰσθητηρίοις ἐν κύκλῳ δορυφορούμενον· τούτῳ δὲ ἀλόγου μερους δὲ μὲν θυμὸς οἰκεῖ περὶ τὴν καρδίαν, αἱ δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν ὄρεσις ἐν ἡπατι. *Tum singulis sua vero domicilia destinat, et certas in corpore sedes distribuit. Rationalem igitur partem in supremo capitis regione tanquam arce collocat, omnibus undique sensuum organis seu satellitibus munitat; partis autem brute, animositas quidem circa cor versatur, cupiditas vero in jecinore.*

(31) *Toū. Ms. Ottobon. τά. Μοχ καθ' ὅμοιωσιν cum p̄r̄p̄os. Gen. i, Eusebius uterque.*

(32) *Θεῖος.* Malit fortasse aliquis δὲ θεῖος cum artic. ex Euseb. Porro his similia superius scripsit auctor Protrept. p. 78.

(33) *Ελκῶν δὲ εἰκότος ἀνθρώπινος τ. Euseb. εἰκὼν δὲ εἰκόνος ἀνθρωπίνης νοῦς, humanæ autem imaginis imago mens. Perperam. Nam vult auctor Dei quidem Verbū, Verbi autem imaginam esse humanam mentem, ac proinde imaginem imaginis; ut superius dixit Protrept. p. 78. Conf. etiam Tatrianus ii, p. 45, edit. Oxoni.*

(34) *Μωῦσεῖ. Euseb. Μωῦση. Μοχ ἀκολούθιαν absque τὴν artic. Euseb. uterque, quod rectius putat Sylburg.*

(35) *Οπίσω. Recitare videtur Deut. xiii, 4: Όπίσω Κυρλον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε, καὶ τοῦτο φοβηθῆσθε, καὶ τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούστε, καὶ αὐτῷ προστεθῆσθε. Conf. superius Strom. ii, p. 482, n. 6.*

(36) *Ἐντεῦθεν. Euseb. ἐντεῦθεν δὲ Paulo post δ Πλάτων cum articulo Euseb. uterque.*

(37) *Δευτέρῳ. Respicit Strom. ii, p. 482, ubi conf. n. 3.*

(38) *Ζῆνων.* Zenonis discipuli, λέγουσι τὴν φιλίαν ἐν μόνοις τοῖς σπουδαῖοις εἶναι διὰ τὴν ὅμοιότητα. ... ἐν τε τοῖς φαύλοις μὴ εἶναι φιλίαν, dicunt amicitiam solos inter bonos, quos sibi in vicem studiorum similitudo conciliat, posse consistere... inter malos autem non posse constare amicitiam; ut aī in Zenone Laertius lib. vii, seg. 124. Statim τε πρὸ Euseb. cod. Joan.

γάρ ἐν τῷ Φαιδρῷ (39) Σωκράτης, ὃς οὐχ εἰμαρταὶ κακοὶ κακῶι φίλοι εἴραι, οὐδὲ ἀγαθοὶ ἀγαθῷ μηλοῖς· ὑπερ καν τῷ Λυστρῷ (40) ἀπέδειξεν ικανῶς, ὃς ἐν ἀδικίᾳ καὶ πονηρίᾳ οὐκ ἀν ποτε σωθεῖται τιλία (41). Καὶ δὲ Ἀθηναῖς ἔνος (42) ὁμοίως φησὶ πρᾶξιν εἴραι φίλην καὶ ἀκόλουθον (43) Θεῷ, καὶ ἡτα λέγοις ἔχοντας ἀρχαῖον, δεῖ ἀν τὸ μὲν ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ, μετρίῳ ἔτι, φίλον γῆραν δὲ ἀμετραῖον τοῖς ἀμέτροις οὐτε τοῖς (44) ἐμμέτροις. Ὁ δὲ Θεὸς ήμιν πάρτων χρημάτων μετροὶ ἀν εἶη. Εἴτα ὑπόδεις, ἐπάγει πάλιν (45): Πᾶς γάρ δὴ ἀγαθὸς ἀγαθῷ δμοιος· κατιτοῦτο (46) δὲ καὶ θεῷ ἐσιώπως ἀγαθῷ τε πατήτι φίλοις ὑπάρχει καὶ θεῷ. Ἐνταῦθα γενόμενος, κάκεινον ἀνεμνήσθην. Ἐπὶ τέλει γάρ τοῦ Τιμαίου λέγει (47): Τῷ καταρούμετρῳ τὸ καταροῦν (48) ἐξομοιώσαι δεῖν κατὰ τὴν ἀρχαῖαν φύσιν· δμοιώσαται δὲ, τέλος ἔχειν τοῦ προτεθέτος ἀτθρώπων (49) ὑπὸ θεῶν ἀριστους θεούς τε τὸν παρόντα καὶ τὸν ἐπειτα χρόνον (50). Ιον τάρ τούτοις ἔκεινα δύναται· Οὐ παύεται δὲ ζητῶν, ἔως ἂν εὔρῃ· εύρων δὲ, θαμβηθῆσται· θαμβηθεὶς δὲ, βασιλεύσει· βασιλεύσας δὲ, ἐπαναπάνεται. Τί δέ; οὐχὶ κάκεινα τοῦ Θάλητος ἐκ τῶνδες ἔρται, τὸ, εἰς τοὺς αἰώνας τῶν αἰώνων δοξάζεσθαι· τὸν θεὸν, καὶ τὸν καρδιογνώστην (51) λέγεσθαι· πρὸς ἡμῶν ἀντικρυς ἐρμηνεύει; Ἐρωτηθεὶς (52) γέ τοι δὲ Θάλης, Τί ἔστι τὸ θεῖον; Τὸ μῆτε

¶ P. 704 ED. POTTER, 594-595 ED. PARIS.

(39) Φαίδρφ. Ήσε occurruunt paulo post medium
istius libri pag. 1227: Οὐ γάρ δή ποτε εἰμαρται
κακὸν κακῷ φίλον, οὐδὲ ἄγαθὸν μὴ φίλον ἄγαθῶν εί-
ται. Nunquam enim sato decrelum est, vel malum
amicum malo, vel bonum bono non amicum esse.
Dein κακῷ κακὸν inverso ordine pro κακὸν κακῷ.
Euseb. cod. Joan. Mox, ἄγαθὸν ἄγαθῶν φίλον idem
corrupte. Pro εἰμαρται ms. Par. ήμαρτον itidem
corrupte.

(40) Ὁπερ κάν τῷ Λυσίᾳ. Eus. cod. Joan. ὅσπερ
καὶ τῷ Λύσιδι. Sed rectius, ut videtur, Eusebius
impress. ὅπερ κάν τῷ Λύσιδι. Fuit enim Lysias
rheor alius a Platonico Lyside, ut recte Vigerus
ad Euseb. observat. Locus autem, quo Plato de-
monstrat malum hominem, eunidemque amicum
esse non posse, exstat pag. 504 : Δοκεῖ γάρ ήμεν
ὅτι πονηρὸς τῷ πονηρῷ, δοσῶ ἀν ἐγγυτέρῳ προστῇ,
καὶ μᾶλλον ὄμβλῃ, τοσοῦτον ἔχθιν γίνεσθαι· δοκεῖ
γάρ. Ἀδικούντας δὲ καὶ ἀδικούμενους ἀδύνατόν που
φένειν εἰναι. Videatur pravus pravo, quo propius ad-
hæret, et frequentius cum eo versutur, eo magis ini-
micus fieri; nam injuriam insert. Fieri vero nequit,
ut qui insert, et qui accipit injuriam, amici sint.

(41) Οὐκ ἀρ χοτε σωθεὶη γυλλα. Omissa in Euseb. cod. Joan.

(42) Οὐ Αθηναῖος ξέρω. Quem scilicet introducit Plato in libris *De legibus*. Nam quæ sequuntur exstant lib. iv *De leg.*, p. 832.

(43) Καὶ ἀν. Αβεστοῦ τοῦ Eusebii cod. Joan.
Μοχ ὅταν conjunctim προ ὅτι ἄν Euseb., ὅτι Plato.
Οὐκεπάσι statim sequuntur, apud Platonem sic existant:
Τῷ μὲν ὁμοίῳ τῷ δύοισον δύνται μετρών φύλον ἀν εἴη,
τῷ δὲ σημεῖον οὐτις ἀλλοτέρος οὐτε τοῖς ἐι.

(44) *Tois. Abest ab Euseb. Mox ὁ δῆ pro ὁ δέ Plato.*

(45) Πάλιν. Πλάτων Euseb. Verba autem, quae modo atlatis subjungit Plato, hæc sunt: Τὸν μὲν οὐν τῶν τοιούτων προσφεύτη γενήσομεν εἰς δύναμιν ἡμαίστα καὶ αὐτὸν τοιούτον ἀνάγκαιον γίγνεσθαι. Καὶ ταπέ τούτον δῆ τὸν λόγον δὲ μὲν σώφρων ἡμῶν Θεῷ φίλος· δημοιος γάρ· δὲ μὴ σώφρων ἀνδριούς.

Deo similitudinem, ut stromate secundo jam ostendimus. Quin et Zeno Stoicus Platonem et barbaram philosophiam secutus Plato bonos omnes inter se amicos esse dixerunt. Socrates enim in *Phaedro* nefas esse ait, *aut rel malo malus amicus sit, aut bonus bono non amicus*. Quod ipsum in *Lyside*, fuse Σ admodum ostendit, ubi amicitiam cum injustitia et improbitate coli nullo modo posse confirmat. Similiter hospes ille Atheniensis rem Deo perjucundam esse docet, *et que congruentem, cuius una quædam sit ac pertineta ratio; ut simili quidem, si modo erit modicum, simile amicum sit; immodica vero nec inter se, nec modicis amica esse possint: Deus ipse denique rerum nobis omnium mensura statuatur*. Quibus haec deinceps Plato subjungit: *Bonus enim omnis bono similia est; quare uti ad Deum etiam accedit, ita non boni tantum omnis, sed ipsius quoque Dei amicus est*. Qui mihi locus alterum illum sub Timae finem in memoriam revocat, ubi docet hoc cuivis agendum esse, ut intelligentia, vim rei percepta, quatenus pristinæ naturæ ratio 254 postuleat, similem efficiat: quod ubi perficerit, tum eum vitæ optimæ hominibus a diis propositæ, finem obtinere, qui non præsens modo tempus, sed etiam futurum complectatur. Illa enim eamdem vim habent quam haec. Non cessabit qui quærerit donec invenerit: cum autem invenerit, admirabitur; admirans autem regna-

τε καὶ διάφορος, καὶ ἀδίκος. Qui igitur huic talis amicus fore studet, necesse est ut quam maxime pro viribus talis efficiatur. Atqui secundum hanc rationem, quisquis hominum temperatus est, Deo est amicus. Similis enim. Intemperatus autem, dissimilis, differens, injustus.

(46) *Katatōnto*. Euseb. κατὰ τοῦτο *divisim.*
Paulo post ἀνεθμήσθην pro ἀνεμνήσθην, mendose.
Euseb. cod. Joan.

(47) Λέτει. Ήσε reperiuntur pag. 1087, non
procul a fine Timaei: Τῷ δὲ ἐν τημῖν ξυγγενεῖς;
εἰσὶ κινήσεις, αἱ τοῦ παντὸς διανοήσεις τε καὶ περι-
φοραί. Τάνταις δὴ ξυνεπόμενον ἔχαστον δὲ τὰς περὶ
τὴν γένεσιν ἐν τῇ κεφαλῇ διεφθαρμένας ἡμῶν πε-
ριόδους ἔξορθωντα, διὰ τὸ καταραγθέντες τὰς τοῦ
παντὸς ἀρμονίας τε καὶ περιφοράς τῷ κατανοούμενῳ
τῷ κατανοούντοις κατὰ τὴν ἄρχ. Ei vero,
quod in nobis divinum est, motus cognati sunt, uni-
versi ipsiis cognationes atque circuitus. Hos itaque
secutum unumquemque nostrum oportet discursiones
illarum nostrarum in capite olim a prima generatione cor-
ruptas, per ipsam mundanæ harmoniæ revolutio-
nisque intelligentiam ita corrigerε, ut intellectus rei
intelligentem vim secundum pristinam naturam si-
milem reddit, per quam similitudinem, vitæ a Deo
optime nobis propositæ, et in praesenti tempore, et
in futuro finem adipiscamus.

(48) Καταροῦν. Euseb. cod. Joan. κατανούμενον.
(49) Ἀνθρώπῳ. Malim ἀνθρώποις cum Pla:one et

(50) Χρόνος. Hactenus Clementis verba recitavit
Eusebius.

(51) Τὸν καρδιῶν Βεττίους τὸν καρδιῶν. λέ-

(31) *Totus* *xapwv*. *Rectius* *to xapwv*. *Ae-*
gesbar, ut articulus referatur ad verbum non ad
nomen. **SYLVESTER.**

(52) Ἐπωρηθεὶς. Diogenes Laertius lib. 1, segm. 36, Thaletis responsa memoriaz tradens, refert illum, Τι τὸ θεῖον; Quid sit Deus? interroganti respondisse: Τὸ μήτε ἀρχὴν ἔχον, μήτε τελευτὴν. Quod initio et fine caret. Tertullianus diversorum,

bit; regnans autem, requiescat. Quid vero? non illa quoque Thaletis quæ ex his sumpta sunt, in sæcula sæculorum Deum gloria affici, et cordis cognitorem a nobis dici aperte interpretatur? Rogatus enim Thales quid sit Deus: Id, inquit, quod neque habet principium nec finem. Cum autem rogasset alias an Deum lateat homo aliquid agens: Et quomodo, inquit, qui ne cogitans quidem? Porro solum esse bonum id quod est honestum, novit barbara philosophia, et virtutem sufficere ad felicitatem, cum dixit: Ecce dedi ante oculos tuos bonum et malum, vitam et mortem, elige vitam¹¹. Nam quod bonum est vitam appellat, et pulchrum ejus electionem; **¶** malum autem electionem contrarii. Boni autem et vitæ unus est finis, esse Dei amatorem. Hæc est enim vita tua et dierum longitudo, id diligere quod pertinet ad veritatem. Illa autem manifestiora sunt. Servator enim cum Deum diligere jussisset et proximum, dicit ab his duobus mandatis totam legem pendere et prophetas¹². Hæc dogmata vulgo jactant Stoici, et ante eos in Phædro precans Socrates: O Pan et dii alii, date mihi ut intus sim pulcher. In Theæteto autem aperte dicit: Qui enim pulchre dicit, is pulcher est bonusque. Et in Protagora fateatur Protagoræ familiaribus, se eum convenisse qui esset pulchrior Alcibiade; si quidem est pulcherri-

¶ P. 705 ED. POTTER. ¹¹ Deut. xxx, 15, 19, 20.

ut videtur, philosophorum historias miscens, aliter hanc rem enarrat Apol. c. 46: Quid enim Thales ille, princeps physicorum, sciscitanti Cræso de Divinitate certum renuntiavit, commeatus deliberaudi sæpe frustratus. Eadem scribit ad Nation. lib. ii, c. 2.

(53) *Πνυθομένου*. Laertius loco jam dicto: Ἡρότης τις αὐτὸν, εἰ λήθει θεούς ἀνθρώπος ἀδικῶν; Ἄλλος δὲ διανοούμενος, ἐφη. Interrogatus, lateretne deos homo male agens? Ne cogitans quidem, inquit. Valerius Maximus lib. vii, c. 2: Mirifice etiam Thales. Nam interrogatus an facta hominum deos fallerent? Nec cogitata, inquit. Ut non solum manus, sed etiam mentes puras habere vellemus; cum secretis cogitationibus nostris cælesti numen adesse credidissimus. Theon sophista in Progymnasm. Pittaco hoc responsum tribuit: Πιτταχὸς δὲ Μίτυληνος ἐρωτηθεὶς, εἰ λανθάνει τις τοὺς θεοὺς φαῦλον τι ποιῶν, εἴπε, οὐδὲ διανοούμενος. Pittacus Mitylenus interrogatus, si quis aliquid pravum agens, deos lateat? respondit, ne cogitans quidem.

(54) *Διαρούμενος*. Cum hac voce subaudieundum lathevæt. SYLB.

(55) *Ίδον*. Hæc composita sunt ex Deut. xxx, 15: Ίδον δέδωκα πρὸ προσφορῶν σου σῆμερος τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάρατον, τὸ ἀραθὸν καὶ τὸ κακόν, et vers. 19: Τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάρατον δέδωκα πρὸ προσφορῶν ὑμῶν, τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν κατάραν. Εκλεξαι τὴν ζωὴν σὺ, Ira Ζησῆς σὺ καὶ τὸ σκέρμα σου.

(56) *Τὸ φιλόθεον γεν*. Deut. xxx: Ἀραχάρ Κύριον τὸν Θεόν σου, εἰσαχούσιν τῆς φωρῆς αὐτοῦ, καὶ ἔχεσθαι αὐτοῦ, δι τοῦτο η ζωὴ σου καὶ η μαρτυρίς τῶν ἡμερῶν σου.

(57) *Ἐχει*. Nempe η βάρβαρος φιλοσοφía, euipus paulo superius facta mentio est.

(58) *Oι Στωϊκοι*. Qualis fuerit Stoicorum de bono sententia omnibus notum est. Cicero lib. iii, De officiis: Etenim quod summum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum virtute congruere semper. Klem hæc paulo post insert: Atque illud quidem ho-

A ἀρχὴν, ἐφη, μήτε τέλος ἔχον. Πνυθομένου (53) δὲ ἔτερου, εἰ λαρθάρει τὸ Θεῖον πρᾶσσων τι ἀτρωποῖς. Καὶ πῶς, εἶπεν, δις τε οὐδὲ διαροούμενος (54); Ναὶ μήν μόνον τὸ καλὸν ἀγαθὸν οἶδεν η βάρβαρος φιλοσοφía, καὶ τὴν ἀρετὴν αὐτάρκη πρὸς εὐδαιμονίαν, ὅπηγίκα ἀν εἰπῆ. Ίδον (55), δέδωκα πρὸ δροθαλμῷ σου τὸ ἀραθὸν καὶ τὸ κακόν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάρατον· ἔκλεξαι τὴν ζωὴν. Τὸ μὲν γὰρ ἀγαθὸν ζωὴν καλεῖ, καὶ καλὸν τὴν τούτου ἐκλογῆν· κακὸν δὲ τὴν τοῦ ἐναντίου αἱρεσιν. Ἀγαθὸν δὲ καὶ ζωῆς ἐν τέλος, τὸ φιλόθεον γενέσθαι (56). Αὕτη γὰρ η ζωὴ σου καὶ τὸ πολυήμερον, ἀγαπᾶν τὸ πρὸς ἀλήθειαν. Σαφέστερον δὲ ἐκεῖνα ἔχει (57). Ο γὰρ Σωτήρ, ἀγαπᾶν παραγγείλας τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησιον, ἐρ ταῦταις φησὶ ταῖς δυσὶν ἐτο-
B λαῖς ὅλοις τὸν τέμον καὶ τοὺς προσφήτας πρέμασθαι. Ταῦτα θυλλοῦσιν οἱ Στωϊκοί (58) τὰ δύγματα· καὶ πρὸ τούτων ὁ Σωκράτης ἐν Φαίδρῳ εὐχόμενος· Ω Πάτερ (59) τε καὶ ἄλλοι θεοί, δοῦτε μοι τάρδον εἰραι καλῷ. Ἐν δὲ τῷ Θεατήτῳ διαρρήθην φησίν (60). Ο γὰρ καλῶς λέγων, καλός τε καταθέσις. Καὶ τῷ Πρωταγόρᾳ (61) καλλιον 'Αλκινιάδου ἐντυχεῖν δημολογεῖ τοῖς ἑταῖροις Πρωταγόρου· εἰ γε σοφώτατον καλλιστόν ἐστι· τὴν γὰρ ἀρετὴν τὸ καλλος τῆς ψυχῆς ἐφη εἶναι· κατὰ δὲ τὸ ἐναντίον τὴν κακίαν αἰσχος ψυχῆς. Αντίτατος (62) μὲν οὖν δ

¹¹ Matth. xxii, 37, 39, 40.

nestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientiæ bus est solis, nec a virtute divelli unquam potest. Nam C Stoici docebant ισοδυναμεῖν τῷ καλῷ τὸ ἀγαθόν, honestum ac bonum tantumdem valere; ut refert in Zenone Laertius lib. vii, seg. 101.

(59) Ω Πάτερ. Extrema fere Socratis in Phædro verba pag. 1243: Ω φίλε Πάν τε καὶ ἄλλοι δος τῆς θεοί, δοῦτε μοι καλῷ γενέσθαι τάξινθεν δὲ οὐσια, τοῖς ἐντὸς εἶναι μοι φίλα. Ο amice Pan, ειτοι omnes, qui locum hunc colitis, dii, date mihi ut pulcher intus efficiar, et quaecunque extrinsecus habeo, intrinsecis sint amica.

(60) Φησίτη. Hæc verba loquitur Socrates ad Theætetum, hominem, ut dialogi istius initio describuntur. Verba Platonis sic de Socrati persimilem: Καλός γάρ εἰ, ὁ Θεατήτης, καὶ οὐχ, ὡς Ελεγος Θεόδωρος, αἰσχρός· δὲ γὰρ καλῶς λέγων καλός τε καγαθός. Pulcher es, ο Theætete, nec, ut aiebat Theodorus, deformis; nam qui pulchre loquitur, pulcher est atque bonus, p. 135.

(61) Κάρ τῷ Πρωτ. Locus sic exstat initio Protagore p. 216, ubi Socrates Ἐταίρῳ fateatur Protagoram esse Alcibiade pulchriorem. Unde forte prototíς Ἐταίροις apud Clementem legendum τῷ Ἐταίρῳ. Verba Platonis sic se habent: Εταίρ. Καὶ οὐτα καλός τις δέ ξένος ἐδοξεῖ σοι εἶναι, ὥστε τοῦ Κλείνου νιέσος καλλίων σοι φανῆσαι; Σώκρ. Πώς δὲ μέλει, ὁ μακάριε, τὸ σοφώτατον καλλίων φανέσθαι; Εταίρ. Άλλο δὲ σοφῷ τινι τίμιν, ὁ Σώκρατες, ἐντυχών πάρει; Σώκρ. Καὶ σοφωτάτου μὲν νῦν δὴ που τῶν γε νῦν, εἰ σοι δοκεῖ σοφώτατος εἶναι Πρωταγόρας. Ηταῖρ. Νανquid insigni forma prædictus tibi visus est peregrinus ille, ut Clinton filio tibi formosior visus sit? Socr. Quid prohibet, ο beate, quo minus quod sapientius est, sit et pulchrius? Ηταῖρ. An forte a sapientis cūjusdam colloquio venis? Socr. Sapientissimi profecto omnium nostræ aetatis hominum, si modo sapientissimus tibi aliorum omnium Protagoras esse videtur.

(62) Αντίτατος. Pertinere hæc videntur ad Antipatrum Tarsensem, philosophum Stoicum, qui floruit circa Olymp. 156, de quo Plutarchus in libro

Στωίκος, τρίχ συγγραψάμενος βιβλία περὶ τοῦ, "Οτι κατὰ Πλάτωνα μόρον τὸ καλὸν ἀγαθόν, ἀποδίκνυσιν, διὰ καὶ καὶ αὐτὸν αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εἰδαιμονίαν· καὶ ἄλλα πλειν παρατίθεται δύγματα, σύμφωνα τοῖς Στωίκοις." Ἀριστοβούλῳ (63) δὲ τῷ κατὰ Πτολεμαῖον γεγονότι τὸν Φιλάδελφον, οὐ μέμνηται: (64) ὁ συνταξάμενος τὴν τῶν Μαχαβαῖκῶν ἐπιτομὴν (65), βιβλία γεγονέναι (66) ικανὰ, δι' ὧν ἀποδίκνυσι τὴν Περιπατητικὴν φιλοσοφίαν ἔκ τε τοῦ κατὰ Μωϋσέα νόμου καὶ τῶν ἄλλων ἡρτῆσθαι (67) προφῆτῶν. Καὶ τὰ μὲν τῇδε ἔχετων ἀδελφοὺς (68) δὲ εἰναι τῆς, ὡς ἀν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ (69), καὶ ἑνὸς διδασκάλου, φανέται που καὶ Πλάτων καλῶν, ὥδε πάντας. Εστὲ μὲν γάρ πάρτως (70) οἱ ἐτῷ πάλιν ἀδελφοὶ (ἥτις σήσομεν πρὸς αὐτοὺς μυθολογοῦντες) ἀλλ' ὁ Θεὸς πλάττων, δοσι μὲν ὑμῶν Ιχαροὶ δρκειν, γρυνούσθεντες τῇ γενέσει συνέμενες αὐτοῖς· διὸ τιμωρούστοι εἰσιν· δοσι δὲ ἐπίκουροι, δργυροφόροι δὲ καὶ χαλκόν τοῖς (71) γεωργοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς. Οθεν (72) ἀνάγκη, φησι, γεγονέναι, ἀσπάζεσθαι τε καὶ φιλεῖν, τούτους μὲν ταύτα ἐφ' οὓς γνώσις, ἐκείνους δὲ, ἐφ οὓς δέξα· λως (73) τὴν ἐκλεκτὴν ταύτην φύσιν γνώσσως ἐφιεμένην μαντεύεται· εἰ μήτι τρεῖς τινὰς ὑποτιθέμενος φύσεις, τρεῖς πολιτείας, ὡς ὑπέλαβόν τινες, διαγράφει· καὶ λουδαῖων μὲν ἀργυρᾶν, Ἐλλήνων δὲ τὴν τρίτην· Χριστιανῶν δὲ (74), οὓς χρυσὸς (75) δ

¶ P. 706 ED. POTTER, 596 ED. PARIS. ¶ II Machab. I, 10.

De tranquillitate animæ. De repugnantibus Stoicorum, et aliis locis: Laertius saepè, itemque Cicerone, qui præceptorum ei suis Diogenem Babylonicum Aristocum ait lib. III *De officiis*, et Panætium discipulum lib. I *De divinatione*.

(63) Ἀριστοβούλῳ. Spencerus ad Origenem hæc adnotat p. 55: « Mira Clementis Alexandrini hoc in loco ἀντιλογίᾳ, inquit Scaliger. Nam duo ibi errores: prior quod pro Philometore Philadelphum ponit (recte quidem, Scaliger, teste ipso Aristobulo apud Eusebium, lib. XIII, c. 12: Η δὲ ὅλη ἐμρητεῖα τὸν δὲ τὸν νόμον πάντων, ἐπὶ τῶν προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, σοῦ δὲ προγόνου). Idem observat clarissimum Grotius in Adnotationibus ad Machab. II; alterquod Aristobulum hunc euimdem facit cum eo, cuius mentio, posterioris Machabæorum capite primo commata decimo: cuius culpæ affinis etiam Eusebius libro octavo in fine capituli octavi. Verum dubito an Clemens et Eusebius culpæ tam affines sint, quam ipse Scaliger suspicionis. Verba sic se habent (Machab. II, cap. 1, com. 10): "Ἐτους ἔκαποτε διγονοτοστού καὶ δύδου δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ οἱ ἐν τῇ λουδαῖᾳ, καὶ ἡ γερουσία, καὶ λουδαῖος Ἀριστοβούλῳ, διδασκάλῳ Πτολεμαῖον τοῦ βασιλέως, ἔντι δὲ ἀπὸ τοῦ τῶν Χριστῶν ἵερων γένους, καὶ τοῖς ἐν Αἴγυπτῳ λουδαῖοις, καὶ τοῖς καὶ ὑγιαίνειν.—Πτολεμαῖον τοῦ βασιλέως, id est Lathyri Ptolemaei Evergetis filii iuxta Junium. Rectius Grotius in Adnotationibus ad Machab. II, cap. 1, com. 10, Physconis dicti prioris hoc nomine, qui Eusebio etiam Evergetes alterius Evergetæ successor, coævus Antiochis Gryphæ et Cyziceno. Neque hactenus quidquam inventi, quod ab isthac interpretatione me dimoveat. Vide ejus allegorias apud Eusebium, lib. VII, c. 14; lib. VIII, c. 10, et lib. XIII, c. 12, *Evang. præpar.*

(64) Οὖν μέμνηται. Scil. II Machab. I, 10: λουδαῖος Ἀριστοβούλῳ διδασκάλῳ Πτολεμαῖον τοῦ βασιλέως, δητὶ δὲ ἀπὸ τοῦ τῶν Χριστῶν ἵερων γένους. Porro Aristobulum Clemens superioris sub Ptolemaeo Philometore collocat Strom. I, pag. 410.

A mūm id quod est sapientissimum. Dicebat enim virtutem esse animæ pulchritudinem, contra autem, vitium animæ turpitudinem. Atque Antipater quidem Stoicus tribus quos scripsit libris, *Quod ex sententia Platonis solum honestum est bonum*, probat etiam, quod ex ejus sententia sit sufficiens virtus ad beatitudinem; et complura alia adducit dogmata, quæ convenient cum Stoicis. Ab Aristobulo autem qui fuit tempore Ptolemaei Philadelphi, cuius meminit is qui composuit Epitomen rerum gestarum a Machabæis^{as}, multos suis libros conscriptos quibus probat, philosophiam peripateticam ex lege Mosica, et aliis dependisse prophetis. Et hæc quidem ita se habeant. Quin etiam fratres esse nos, tanquam unius Dei filios, ac discipulos Præceptoris unius Plato satis declarare visus est, hunc in modum: *Quotquot, inquit, in civitate versamini (sic enim hanc iis fabulam pertinemus), fratres estis omnes. Verum factor ille Deus, qui ex robis ad imperandum apti essent, aurum iis dum procrearentur, admiscuit, ex quo plurimum dignitatis consecuti sunt. Qui vero ad operam aliis navandam idonei forent, his argentum aspersit; agricolis denique ac cæteris opificibus ferrum atque æs insudit.* Ex quo id necessario consequens esse ait, ut alii quæ ad cognitionem pertinent, quæ sunt opinionis alii complectantur ac diligent. Forte enim naturam illam exi-

Conf. Josephus Scaliger in Notis ad Eusebii Chron. n. 1841, in p. 142.

(65) Μαχαβ. ἐπιτομὴν. Nempe secundum historiæ Machabæorum librum, qui epitome est quinque Græcorum voluminum Jasonis Cyrenæi, ut ipse abbreviator monet cap. II, 23.

(66) Γερορέαν. Haud scio an rectius γέγονεν, indic. modo. SYLB.

(67) Ἡρτῆσθαι. Malit fortasse aliquis Ἡρτῆσθαι, vel Ἡρύσθαι. Ferri tamen potest Ἡρτῆσθαι, pendere. ID.

(68) Ἀδελφοὺς. Hæc recitare pergit Eusebius *Præpar. evang.* loco superiori adnotato.

(69) Ἔρδος Θεοῦ. Euseb. ms. cod. Joan. ἔνδος Θεοῦ δυτες, mendose. Sed Euseb. impress. ἔνδος Θεοῦ δυτες, ut qui unius Dei simus. Mox Euseb. Πλάτων καλῶς· quæ lectio ut consistat, extrinsecus sub audiendum, aut verbum εἶπεν, aut participium εἰπών, aliudve hujusmodi: inquit Sylburg. Καλῶς etiam scriptum est in cod. Joan. Porro Platonis verba occurunt sub finem lib. III *De repub.*, p. 628.

(70) Εστὲ μὲν γάρ πάρτως. Euseb. cod. Joan. Εστὲ μὲν πάντως absque γάρ. Plato οὐτὲ μὲν γάρ δὴ πάντες. Mox ἡ φήσομεν pro ὡς φήσομεν ms. Ottob.

(71) Τοῖς. Plato τοῖς τε.

(72) Οθεν. Hæc sic exponi poterint: Unde necessarium fuisse dicit, ut alii quidem ea que ad cognitionem pertinent, alii vero, que ad gloriam amplectantur et ament. Nempe quod diversa ingenia diversis studiis tractantur.

(73) Δέξα λως. Euseb. ἡ δέξα λως γάρ. Quin etiam γάρ agnoscit cod. Joan. Paulo post μήτι pro μήτι, Euseb. Deinde ὑποτιθέμενος pro ὑποτιθέμενος cod. Joan. In quo mox φύτις mendose pro φύσεις.

(74) Χριστιανῶν δέ. Χριστιανῶν cod. Joan. Eusebii editor τὴν χρυσῆν addendum esse, recte conjectit. Quod forte negligentia scriptorum propter similis initium vocis Χριστιανῶν excidit. Unde factum etiam videtur, quod in cod. Joan. hæc voces in unam Χριστιανὴν coaluerint, omissa δὲ intermedia.

(75) Χρυσός. Euseb. ὁ χρυσός cum artic. Mox

iniam et cognitionis avidam præsentit : nisi potius in triplici hoc naturarum discrimine, tria rerum pub. genera, ut nonnulli opinantur, informat : ut Iudicorum quidem argenteam, Græcorum tertiam, Christianorum, quibus aurum illud plane regium, sanctus, inquam, Spiritus infusus est, auram appellari. Sane quidem Christianorum ipse vitam his in *Theateto* verbis expressit : *Dicamus igitur, inquit, de summis illis philosophandi principibus : quid enim eos morem, qui philosophia studio perperam abutuntur? Viam illi, que in forum ducat, ignorant : ubi vel exerceantur judicia, vel senatus, vel publicum aliud civitatis concilium habeatur nesciunt : leges ac plebiscita, neque dum promulgantur, audiunt; neque prescripta cum fuerint, omnino vident : sodalitiorum ad magistratus creandos factiones, conventus, et comessationes cum tibicinis; horum ipsis quidquam facilitare, ne per somnium quidem in mentem venit. Rectene, an secus factum in civitate quid fuerit : num cuiquam mali a majoribus Σ aliquid obvenerit, magis ipsos latet, quam nu-*

¶ P. 707 ED. POTTER.

Ἔγκαταμέμνηται pro ἐγκαταμέμπιται, mendose cod. Joan. Ut etiam paulo post μετὰ λέξιν pro κατὰ λ.

(76) *Χριστιανός*. H. ms. *Χριστιανών*. SYLB.

(77) *Θεατήτῳ*. Scil. p. 127, paulo ante medium istius libelli. Hæc etiam laudavit Eusebius *Præpar. evang. lib. xii*, c. 29, p. 602.

(78) *Αἴρωμεν*. Loquitur Plato de iis quos Coryphaeοs appellat; idque est p. 173, ed. H. Stephan., ubi τὸ δικαστήριον ἡ βουλευτήριον, novus interpres vertit *curia aut senatus*, rectius Hervetus, *prætorium aut curia*, neque enim curia judicum est, sed senatum. Attamen τὰ φησίματα λελεγμένα ἡ γεγραμμένα melius ille, *plebiscita aut alia publica scripta*, quam Hervetus, et *scripta decreta*. COLLECT.

(79) Δῆ. Apud Platonem hæc verba statim sequuntur, ὡς ἔνεκεν ἐπει σοὶ γε δοκεῖ. Quæ, tanquam ad propositum suum minus spectantia omisisse videtur Clemens.

(80) *Διατριβοτας*. Abest a cod. Joan. Ubi mox λέγει δὲ οὗτε corrupte pro λέγοι; οὗτοι δέ που οὐδέ.

(81) *Πον.* Ποῦ ἐκ νέων Plato, ut etiam Euseb. p. 602, ipsum nempe Platonem secutus. Idem vero altero loco, quo Clementem sequitur, ἐκ νέων omittit. Statim οὖτε pro οὐδέ Euseb. uterque. Quæ sequuntur apud Platonem et Eusebium p. 602, sic existant : Πρῶτον μὲν εἰς ἀγοράν οὐκ ἴσται τὴν ὁδόν.

(82) *Οὗτοι*. Οὐδέ Plato et Euseb. p. 602.

(83) *Ψηφίσματα γεγραμμένα*. Ψηφίσματα λεγόμενα ἡ γεγραμμένα Euseb. utroque loco et Plato.

(84) Σπουδαὶ δὲ ἑταῖρῶν καὶ σύνοδοι, καὶ οἱ σὺν αὐλ. Σπουδαὶ δὲ ἑταῖριν ἐπ' ἀρχὰς καὶ σύνοδοι, καὶ δεῖπνα, καὶ σὺν αὐλ. Plato, et Eusebius p. 602, nisi quod ἑταῖριν ibi scriptum sit absque ε. Idem vero p. 673, qua Clementis verba recitat, hæc sic profert : Σπουδαὶ δὲ ἑταῖρῶν, καὶ σύνοδοι ἐπ' ἀρχὰς καὶ σὺν αὐλ.

(85) *Πράττειν*. Cum hoc verbo subaudiendum πράγματά τι, vel simile quid : id est res agere, agere aliquid, quod scilicet viro dignum sit. SYLB.

(86) *Προσταταται*. Προτεταται Plato, Eusebius impress. utroque loco, ut etiam ms. Joan. Statim αὐτοῖς omittit ms. Joan.

(87) *Εὖ*. Hæc quoque rectius Platonis interpres, quem sequere et ita verte : *Quid vero bene, aut male in civitate suo tempore geratur, aut olim apud maiores gestum sit, magis ipsos fugit, quam, ut dicitur, maris arenæ. Id enim sunt χόες. Apud Suidam χόες est nomen festi apud Athenienses, quo loco legen-*

τι βασιλικὸς ἐγκαταμέμικται, τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Τόν τι Χριστιανὸν (76) βίον ἐμφανών, κατὰ λέξιν γράψει τῷ Θεατήτῳ (77) Λέγωμεν (78) δὴ (79) περὶ τῶν πορνυζαντων. Τί γάρ ἄτι τις τούς τε φαύλως διατριβοτας (80) ἐν φυλοσοφίᾳ λέγοι; Οὐτοι δέ που (81) οὐδὲ εἰς ἀγορὰν ίσασι τὴν ὁδόν, οὗτοι δέκα δικαστήριοι ἡ βουλευτήριοι, ή τι κοινὸν ἀλλα τῆς πόλεως συνέδριον· νόμους δέ καὶ γηγενάτα τετραμέτρα (83) οὗτε δρῶσιν οὗτε ἀκούοντας· σπουδαὶ δὲ ἑταῖρῶν καὶ σύνοδοι, καὶ οἱ αὐλητρίσι (84) κῶμοι, οὐδὲ δραρ πράττειν (85) προστιθαται (86) αὐτοῖς. Εὖ (87) δὲ ἡ κακὸς τις γέροντες ἐν προτόρων (88), μᾶλλον αὐτοὺς ἀλλιθερ, ἡ οἱ (89) τῆς βαλανίσσης λεγόμενος χόες. Καὶ ταῦτα (90) οὐθὲ διτι οὐκ οἰδει (91) οἰδει, ἀλλὰ τῷ δητι τὸ σῶμα κεῖται (92) αὐτοῦ καὶ ἐπιδημει· αὐτὸς δὲ (93) πέταται κατὰ Πλειδαρον, ταῖς τε ταῖς ὑπέρερθεν (94), οὐπαροῦ τε ὑπερ διτρογονῶν, καὶ πάστιν πάντη φύσιν ἐρευνώμενος (95). Πάλιν αὖ τῷ τοῦ Κυρίου ḥητῷ, "Ἐστω ὑμῶν τὸ (96) Να,

dum est ex ms. καὶ ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι, ει εἰς Ἀθήνας περὶ Πανάθηνα σ. κ. ε. βασιλεύων τῶν Ἀθηναίων, ει καθαριζόντος αὐτοῦ τὸν φόνον. Item in voce χόας· ἀφικόμενος εὑρετικόν ἐργάμενην ἐργάζειν. COLLECT.

(88) *Γεγονός* ἐν προτόρων. Plat. Euseb. p. 602, ἐν προγόνων γεγονός. Idem statim αὐτὸν pro αὐτούς.

(89) *Oι.* Omittit cod. Joan.

(90) *Καὶ ταῦτα*. Euseb. καὶ ταῦτα, quoad reliqua Clementi consentiens. Idem vero pag. 602, cum Platone hæc sic scribit: *Kαὶ ταῦτα πάντα οὐδὲ οὐδὲν οὐδὲν*. Ms. Joan. ταῦτα οὐχ.... οὐδὲν οὐδέν.

(91) *Οἰδει*. Hæc recte Hervetus, neque aliter interpr. Platonis : *Kαὶ ταῦτα πάντα οὐδὲ οὐδὲν οἰδει*. *Ei ne id quidem scit, se hæc omnia nescire.* 'Αλλὰ τῷ δητι τὸ σῶμα (addendum ex Platone μήνον ἐν τῇ πόλει) κεῖται αὐτοῦ καὶ ἐπιδημει. *Sed re vera ipsius tantum corpus in civitate jacet, ac versatur*. COLLECT.

(92) *Τὸ σῶμα κεῖται*. Plato et Eusebius utiōque loco. *Tὸ σῶμα μόνον ἐν τῇ πόλει κεῖται*. Proinde sic etiam a Clemente scriptum suisse probabile est.

(93) *Αὐτὸς δέ*. Eodem modo Pindari verba recitat Eusebius eo in loco, quo Clementem sequitur. Plato autem hæc sic scribit : *'Η δὲ διάνοια, ταῦτα ἡγησάμενη σμικρά, καὶ οὐδὲν ἀτιμάσσα, πανταχῇ φέρεται, κατὰ Πλειδαρον. Mens vero dum universa ista humiliora existimat, nihilque facit, secundum Pind.* Consentit Eusebius pag. 602, qua hæc ex ipso Platone recitat, nisi quod πέταται pro ερευνώμενος habeat, quod magis Pindaricum est, et forte Platoni restituendum.

(94) *Ταῖς τε ταῖς ὑπέρθεν*. Γῆς ὑπέν. Eusebius, ubi Clementem citat. Idem altero loco Platonem secutus, sic una cum illo hæc scribit : *Τά τε γῆς ὑπέρθεν, καὶ τὰ ἐπίπερθεν γεωμετρουσα, οὐρανοῦ τοῦ περ διτρονομοῦσα*.

(95) *Ἐρευνώμενος*. Hoc recte substituit Sylburius ex Eusebio et H. ms. pro ἐρευνώμενος, quod prius apud Clementem scriptum fuit. Neque enim, ut ait ille, ferri ἐρευνώμενος potest, nisi per syncope alicui usurpetur, ut εὐράμενος. Sed cod. Joan. ἐρευνώμενος habet.

(96) *Ἐστω ὑμῶν τ.* Euseb. cod. Joan. τὸ Εστω ἡμῖν τ. Matthæus, *Ἐστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν Ναὶ ται*, Οὐ οὐ. Jacobus, *Ἡρω δὲ ὑμῶν τὸ Ναὶ ται, καὶ τὸ Οὐ οὐ*. Mox ἔκεινα προ ἰστένοι Euseb.

τα', καὶ τὸ οὐδ, οὖν, ἔκεινο ἀποκαστέον· Ἀλλά μοι γένεδές τε συγγωρῆσαι, καὶ ἀληθὲς (97) ἀγαρίσαι, οὐδαμένς θέμις. Τῇ τε περὶ τοῦ ὀμβρίου ἀπαγορεύεται συνφέρει τίδες ἡ ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν Νόμων λέξις· "Ἐπαιτως δὲ δρκος τε περὶ πάντας ἀπέστω. Καὶ τὸ συνόλον, Πυθαγόρας, καὶ (98) Σωκράτης, καὶ Πλάτων, λέγοντες ἀκούειν φωνῆς Θεοῦ, τὴν κατασκευὴν τῶν θλων θεωροῦντες ἀκριβῶς ὑπὸ Θεοῦ γεγονούσαν, καὶ συνεχομένην ἀδιαλείπτως· ἀκηκόαται γάρ τοῦ Μωϋσέως (99) λέγοντος, Εἰπε, καὶ ἐχέτετο· τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἔργον εἶναι διαγράφοντος· ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ χοῦς διαπλάσεως ιστάμενοι, γῆτῶν μὲν οἱ φιλόσοφοι παρ' ἔκστα τὸ σώμα ἀναγορεύουσιν. Ὁμηρος δὲ οὐκ ὄκνει ἐν κατάρας μέρει θέσθαι (1) τὸ,

et conservat perpetuo, contemplantur; illud omnino Moysis audiere: *Dixit, et factum est*¹⁶⁻¹⁷, quo Dei vocem opus ipsum esse declarat. Dum autem in illa hominis ex pulvere molitione versantur; terrenum . passim philosophi corpus appellant; Homerus vero id etiam imprecationis loco ponere non dubitat,

Ἄλλ' ὑμεῖς (2) μὲν πάντες ὑδωρ καὶ γῆτα γέροισθε· Β Κοθάπερ (3) Ἡσαΐας, Καὶ καταπατήσατε αὐτοὺς, λέγων, ὡς πηλός. Καλλίμαχος δὲ διαρρήδην γράψει·

Ὕπερ κεῖτος (4) οὐριαυτὸς, ϕ ποτε πτηνὸς,
Καὶ τοὺς θαλάσσην καὶ τὸ τετράποντ (5), οὗτος
Ἐγρέθηεθ' ὡς διηλός δ Προμηθέως.

Πάλιν τε αὖ (6) ὁ αὐτὸς,
.... Εἰ σ' (7), ἔφη, δ Προμηθεύς
Ἐπιλασε, καὶ πηλοῦ μὴ ἔξερον τέρποντα.

¶ P. 708 ED. POTTER, 597 ED. PARIS. ¹⁸ Math. v. 37; Jacob. v. 12. ¹⁶⁻¹⁷ Gen. i. ¹⁸ Isa. x. 6.

(97) Ἀληθές. Euseb. impress. et ms. ἀλήθειαν.
Μοι τῇ περὶ πρὸ τῇ τε περὶ cod. Joan. Deinde
Ἐπαιτως τε πρὸ ξπ. δὲ Euseb.

(98) Καὶ. Abest a eod. Joan.

(99) ἀδιαλείπτως· ἀκηκόασι τὸν τοῦ Μ. Ηας
εποικογνιτος Eusebius tam ms. quam impress. ἀδια-
λείπτως ἀκηκόασι τοῦ Μ. λέγ., indesinenter audire-
runt Moyses dicentem.

(1) Θέσθαι. Euseb. impress. et ms. τίθεσθαι.

(2) Ἄλλ' ὑμ. Justinus Orat. *Exhortat. ad Gentes*: Καὶ Οὐρηρος ἀλλοχοῦ που τὸν Μενέλαιον λέγοντα τοῖς μὴ ἑτοίμως δεξαμένοις τὴν τοῦ Ἐκτορος περὶ τῆς μονεμαχίας πρόσκλησιν.
Ἄλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὑδωρ καὶ γῆτα γέροισθε. δι' ὑπερβάλλουσαν δργήν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ προτέραν αὐτούς ἐκ γῆς ἀναλύουν πλάνην. Homerus alio loco Menelaum dicentem introducit iis, qui non aequis animis Hectoris ad singulare certamen provocatio-
nem acceperant.

Sed vos terra quidem cuncti fatis et unda,
(Sic mallem vertissent Hervetus et Perionius.) Ni-
nia iracundia incitatus eos in antiquam prioremque
ex terra effectionem dissolvens. Heraclides Ponticus
in libello *De allegoriis Homericis* docet eum Anaxa-
goras sententiam mutuatum esse hoc versu: *Nam D*
omne corpus in ea demum faticens resolvitur, ex
quibus natum erat: veluti restituente natura mutuum.
Ille vero terram alterum elementum aquæ conju-
nit, ut mistus humor siccitati ex contraria natura
ad mutuatum concordiam temperaretur. Locus est
Iliad. H, in quem scribens Eustathius monet hoc
idem significare quod enecemini, quod hæc duo so-
lum in cadaveribus restent, vel in terram resolva-
mini, quæ duo sunt graviora, et motus expertia
elementa, vobisque similia. Sic Xenophanes dixit:
Ιδετες γὰρ γῆτας τε καὶ ὑδατος ἐκγερόμεσθα.
Qui versus exstat et apud Sextum philosophum, ut
et ille:

..... πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τε λευτᾶ.

A merus, quod aiunt, arenarum. Atque hæc ille omnia sic ignorat, ut eadem abs sese ignorari nesciat; sed re vera solum ejus corpus in civitate versatur et habitat; ipse quidem interea (ut cecinuit Pindarus), supra terram evolat, rerumque celestium rationis astronomia vi enucleat, naturamque adeo totam penitus investigat. Jam vero cum hoc Domini dicto, Sit sermo vester, Est, est; Non, non ¹⁹, alterum illud conferri possit: At mihi nec falsum concedere, nec verum perimere ullo modo fas est. Et cum interdicto nobis jurejurando, congruit illud decimi legum: In omni re laus et juramentum abesto. Et Pythagoras quidem, Socrates, atque Plato, qui Dei se vocem exaudire confirmant, dum fabricam hujus universi, quam divina manus et perfecte elaboravit,

At vos in terram cuncti redeatis, et undam.

Quemadmodum Isaías dum ait, Et conculcate ipsos quasi lulum ²⁰. Et Callimachus diserte:

Erat annus ille, quo volantium cœtus,
Ἐ Καὶ qui sub undis, atque quadrupes, vocem
Sic proferebat, ut lulum Promethei.

Iemque rursus,

.... Si te ipse Prometheus
Finxit, et ex alio non dedit esse luto.

Quem habes et lib. iv Theodorei: hunc etiam Homerū locum citat Sextus lib. ix. COLLECT. — Vigerus ad Eusebium hæc adnotat: « Menelaus paulo commotior ita Græcos alloquitur, τοὺς μὴ ἑτοίμως δεξαμένους τὴν τοῦ Ἐκτορος περὶ τῆς μονομαχίας πρόσκλησιν, ut legimus apud Justin. Martyr. in Parænet. p. 23. Quod Eustathius sic explicat, Αὐτὸν νεκρωθείητε, inquit, καὶ τοῦ μὲν ζωγρόν πνευματίδους θερμοῦ στερηθείητε, γένοισθε δὲ ὑδωρ καὶ γῆ, & δὴ ἐναπομένει τοῖς νεκροῖς σώματος. »

(3) Καθάπ. Alludit forte ad illum Isaiae locum c. x. v. 6: *Et ponam illum in conculcationem quasi lutum platearum*, vel ut cap. xi. v. 27: *Ὡς κεραυνὸς καταπατώ τὸν πηλόν, οὕτω καταπατήσοσθε. Sicut filius conculcans lutum, sic conculcabitini.* Callimachi loco de Prometheo similis ille Juvenal. Sat. 14:

Forsitan hæc spernant juvenes, quibus arte benigna
Et meliore luto finxit præcordia Titan. COLLECT.

(4) Κεῖτος. Ms. Joan. ἔκεινος· ἐνιαυτὸς ὡς π.

(5) Τὸ τετράποντον αὐτῷ ἐφθέγγετο, ὡς διηλός δ Προμηθέως, ms. Paris. Statim οὗτος ex Eusebio posuit Sylburgius pro οὗτῳ. Dein ἐφθέγγετο pro ἐφθέγγεσθ' cod. Joan. Προμηθεος Callimach. Si Ionice, inquit Sylburgius, legamus Προμηθῆος, puri erunt scazontes iamboi. Porro cl. Bentleyus in Fragmentis Callimachi pag. 341, hæc sic scribit:

Ὕπερ κεῖτος οὐριαυτὸς, ϕ τὸ τε πτηνὸν,
Καὶ τοὺς θαλάσσην, καὶ τὸ τετράποντον οὗτος
Ἐγρέθηεθ' ὡς διηλός δ Προμηθῆος.

Erat ille annus, quo et aves,

Et pisces et quadrupedes ita

Loquebantur, ut lulum Promethei.

(6) Αὖ. Abest ab Eusebio tam impress. quam ms.

(7) Εἰ σ'. Εἰ σε Euseb. uterque et cod. Paris.

Μοι Προμηθεὺς absque articulo cod. Joan. Dein μὴ ἔξ ετ. pro μὴ ἔξ ετ. Euseb. et cod. Paris.

255 Hesiodus autem de Pandora,
Vulcanumque jubet terram persundere lympham
Protinus, atque hominis cum voce infundere mentem.

Jam artificiosum ignem, qui certa ratione ac via seratur in generationem, Stoici naturam esse debiunt; ignis autem ac lucis nomine, Deum aut ejus Verbum allegorice Scriptura significat. Quid autem? non ipsem Homerus, aquam abs terra separatam, planeque reiectam aridam paraphrasi quadam explicat? dum ait de Tethys Oceanique dissidio,

*Namque ambos dudum tristis discordia lecto
Complexuque arcet.*

Deo præterea summam rebus in omnibus protestatem Græcorum eruditissimi tribuunt. Epicharmius quidem (Pythagoreus autem is fuit) his versibus,

Nil potest Deum latere, fac ut id mente imbibas:

Ille nos per se intuetur, nec nihil solus potest.

Lyricus vero, sic,

*Deus potis est ex profunda
Nocte revocare purum diem:
Nigris dein tenebris
Diei nitidum condere hoc jubar.*

Qui solus, inquit, illucescente die, noctem efficiere potest, Deus is est. Et Aratus in *Phænomenis* hæc habet:

*¶ Ab Iove principium, nullo qui tempore nobis
Prætereundus erit. Cujus late omnia Numen
Compita, et omne forum, pontique profunda tu-
[mentis,
Alique omnes portus implet: nemoque potenti
Auxilio caruisse queat.*

¶ P. 709 ED. POTTER, 598 ED. PARIS.

(8) Te. Euseb. δέ.

(9) Ἡφαιστος δὲ κέλ. Ἡφαιστον δὲ τεκέλ. Hesi. Oper. et dier. lib. 1, v. 60. Paulo post σθένος pro νόοι, Ibid.

(10) Πῦρ. Stoici dicebant mundi animam esse ignem, itemque astra et cœlum, et ab his omnia vitam et vegetationem habere. Hinc Cotta apud Tullium *De natura deorum* lib. iii: *Sed omnia vestri* (Stoici), *Balbe, solent ad igneum vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes.* Conf. Lipsius *Physiologia Stoicorum* lib. ii, dissert. 12.

(11) Πῦρ δὲ καὶ φῶς. Nempe Exod. III, 2 et D seq.; Joan. 1, 4 et alibi.

(12) Kal. Euseb. δι, hinc forte corrigendum.

(13) Τί δ; Euseb. τι δέ;

(14) Ξει τε. Particula te abest a cod. Joan. Sequentes versus exstant apud Homerum *Iliad.* Σ, vers. 206.

(15) Ἐπίχαρμος. Citantur hæc et a Theodoreto lib. vi *De curat. agrit. Græc.*; quæ vero sequuntur inter fragmenta Pindari reperiuntur, et loco Theodoreti citato, ubi legendum est δρσαι φάσις, non δρεσαι, et hic κελανεφεῖ δὲ τχότει, ut illic, non κελαινεφές. Sic et apud Eusebium lib. xiii, pag. 594, ubi omnia ista ex Clemente proferuntur. COLLECT.

(16) Πυθαγόριος. Sic ali⁹ Epicharmum vocant, ac speciatim Theodoretus serm. 1, p. 478. Et iterum serm. 6, pag. 564, ubi hos ejus versus laudat. Ceterum hos versus Grotius in *Excerptis* pag. 481, hoc modo exhibuit:

A Ἡσιόδος τε (8) ἐπὶ τῆς Πανδώρας λέγει·
Ἡφαιστος δὲ κέλευσε (9) περικλυτὸν, δὲτι τὰ
χιστα
Γαῖαν ὑδει φύρει, ἐν δ' ἀρθρώπον θέμετ αὐδήτη,
Καὶ ρόν....

Πῦρ (10) μὲν οὖν τεχνικὸν δόधι βαδίζον εἰς γένεσιν τὴν φύσιν ὅριζονται οἱ Στωϊκοί· πῦρ δὲ καὶ φῶς (11) ἀλληγορεῖται δὲ Θεός καὶ (12) ὁ Λόγος αὐτοῦ πρὸς τῆς Γραφῆς. Τί δ" (13); οὐχὶ καὶ Ὁμηρος, παραφράζων τὸν χωρισμὸν τοῦ ὄντας ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, τὴν ἐμφανῆ τῆς ἡπρᾶς, ἐπὶ τε (14) μῆς Τηθύος, καὶ τοῦ Ὀκεανοῦ λέγει;

*Ἄδη τὰρ δηρὸν χρόνος ἀλιγάνων ἀπέχονται
Εὐρῆς καὶ φιλότητος.*

B Πάλιν, τὸ δυνατὸν ἐν πᾶσι προσάπτους: καὶ οἱ πατρὶ Ἑλλησι λογώτατοι τῷ Θεῷ· δὲ μὲν Ἐπίχαρμος (15), (Πυθαγόρειος (16) δὲ ἦν), λέγων·

Οὐδὲν ἐκφεύγει (17) τὸ Θεῖον· τοῦτο γιγνώσκει
[(18) σε δεῖ].
Αὐτὸς ἐσθ ἀμῶρ ἐπόπτης· ἀδυρατεῖ δὲ οὐδὲν
[Θεός].

Ο μελοποιὸς δέ,

Θεῷ δὲ δυρατὸν ἐκ μελαίνας
Νυκτὸς ἀμυντορ ὥρσαι (19) φάσος,
Κελαινεψεῖ δὲ σκότει
Καλύψαι καθαρὸν ἀμέρας σόλας·

Ο μόνος ἡμέρας ἐνεστώσης νύκτα ποιῆσαι δυνά-
μενος, φησὶν, οὗτος (20) Θεός ἐστιν. "Ἐν τε τοῖς
Φαινομένοις ἐπιγραφομένοις (21) Ἄρατος (22)·
Ἐκ Διὸς ἀρξάμεσθα (23), εἰπὼν· τὸν οὐδὲν ποτ'
[ἄρδες ἐῶμεν]
Ἄρβητος· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀργαῖαι,
Πᾶσαι δὲ ἀρθρώπον ἀργαῖαι· μεστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάρτες

Οὐδὲν ἐκφεύγει τὸ Θεῖον· τοῦτο γιγνώσκειν σε
[δεῖ].
Αὐτὸς ἐσθ ἀμῶρ ἐπόπτας· ἀδυρατεῖ δὲ οὐδὲν
[Θεῷ].
Res nulla est Deum quæ lateat: scire quod te con-
venit.
Ipse est noster introspector: tum Deus nil non po-
test.

(17) ἐκφεύγει. Διαφεύγει περπεραν Theodoret.

(18) Γιγνώσκειν. Γιγνώσκειν Theod. et Eusebius tam impress. quam ms. Mox ἐστ' ἀμῶν πρὸ ἐσθ' ἀμῶν Euseb. Deinde ἐπέπτης πρὸ ἐπόπτης cod. Joan., περπεραν utrumque. Paulo post Θεῷ πρὸ Θεός Theodoret. recte, sed δὲ Θεός habet cod. Joan.

(19) ὥρσαι. Euseb. δρσαι, quod etsi magis analogum est, ὥρσαι tamen cum Flor. edit. retinui, quoniam illud agnoscit etiam Hesychius. STLB. — Mox κελαινεψεῖς πρὸ κελαινεψεῖς περπεραν ms. Paris.

(20) Ποιῆσαι δυνάμενος, φησὶν, οὗτος. Ms. Paris., ποιῆσαι δυνάμενος ποιῆσαι, φησὶν, οὗτος. Il- lud οὗτος abest a cod. Joan.

(21) ἐπιγραφομένοις. Cod. Joan. ἀπογράψ-
μενος.

(22) Ἄρατος. Euseb. δὲ Ἄρατος. Sed δὲ δόρατος cod. Joan. Porro quæ sequuntur, ex principio *Phæ-
nomenorum* Arati petita sunt.

(23) ἀρχάμεσθα. ἀρχάμεσθα Euseb. et Aratus. Sed ἀρχάμενα περπεραν cod. Joan. ut mox etiam ἀγέλαι πρὸ ἀργαῖαι, λιμένας πρὸ λιμένες, κεχρήμεθα πρὸ κεχρήμεθα.

Ἐπιφέρει (24),

Toῦ γὰρ καὶ γέρος ἐσμέν.

οῖν δημιουργίᾳ (25)

Δεξιὰ σηματεῖται, λαὸς (26) δὲ ἔπι ἔργα ἀγελ-
[ρει (27)].

Αὐτὸς (28) γὰρ τάδε σηματ' ἔργα ὑπάρχεις τοῖς
Ἀστέρας· διακρίτας· ἐστέγαστο δὲ εἰς ἔργαντον
Ἀστέρας· οὐ καὶ μάλιστα τετυγμένα σηματοιοειν
Ἄνθρακας· ὁρῶν, διφρός διπέδη πάρτα φύνται (29).

Καὶ (30) μήτ δεῖ πρώτον τε παῖς ὑπάτορος θά-
[σκοται·

Χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μεγ' ἀνθρώπωσιν
[ἔρεισται·

Καὶ πρὸ τούτου δὲ Ὁμηρος (31) ἐπὶ τῆς Ἡφαιστο-
τεύκτου ἀσπίδος κοσμοποιῶν κατὰ Μωύσεα,

'Ἐρ μὲν γαῖας ἔτενες, ἐρ δὲ οὐπαρός (32) ἐρ δὲ
[θάλασσαν, φυῖαν·

'Ἐρ δέ τε τελέα πάρτα, τάτ' οὐπαρὸς ἐστεγά-
[ρωται·

'Ο γάρ διὰ τῶν ποιημάτων καὶ καταλογάδην συγ-
γραμμάτων (33) ἀδόμενος Ζεὺς τὴν Ἐννοιαν ἐπὶ τὸν
Θεὸν ἀναφέρει. "Ηδη δέ, ὡς εἰπεῖν, ὑπ' αὐτῷ δὲ
Ἀπομόρχιτος (34) εἶται τίνας ὄλιγους γράψει τῶν
ἀνθρώπων, οὐ δὴ ἀρατελροτες (35) τὰς χειρας
ἐταῦθα διὰ τὸν ηέρα (36) κατέομεν οἱ Ελλῆνες·
πάρτα Ζεὺς μυθέεται (37), καὶ πάρθ' οὐτος οὐδε,
καὶ διδοῖ, καὶ ἀγαρέεται· καὶ βασιλεὺς οὗτος
τῶν πάρτων. Μυστικώτερον δὲ ὁ μὲν Βοιωτίος Πλυ-
δαρος (38), διτε Πυθαγόρειος ὁν,

'Ἐρ ἀνδρῶν, ἐρ θεῶν (39) γέρος·

'Ἐκ μᾶς δὲ μητρὸς (40) πρέομεν ἀμφω.

¶ P. 710 ED. POTTER.

(24) Ἐπιφέρει. Proximo scilicet versu; porro εἰτ;
τηπέρει; habent editiones Sylburgiana posteriores.

(25) Δημιουργίᾳ. A. δημιουργίᾳ, dativo casu; id
est opificio seu creatione. SYLBURG.

(26) Δαούς. Hemisticchium hoc omittit Eusebius
lām ms. quam impress.

(27) Ἐκτὸν ἔτειρει. Arati ed. vulg. et Theon.
intrepres, ἐπὶ ἔργον ἔτειρει, sing. numero, Sylburg.;
sed ἀγελεῖται ms. Paris.

(28) Αὐτὸς. Tres versiculos, quos Aratus huic
præmisit, consulto omissoe videtur Clemens. Statini
τάχις pro τάδε Euseb. Arat. Deinde ἐστέγαστο πρ
τετέφατο Euseb. ms. et impress., et Arat. In seq.
versu ms. Paris. mendozae oī καὶ μάλιστα.

(29) Φύγαι. Arat. φύωνται, plur. num.

(30) Καὶ. Arat. τῷ, quocirca. Nonnulli tamen Arati
codices καὶ exhibitent.

(31) Ὅμηρος. Sequens Homeri locus exstat
II. Σ. SYLBURG.

(32) Ἐρ μὲν γαῖας ἔτενες, ἐρ δὲ οὐπαρός. Eu-
sebii cod. Joan. corrupte, 'Ἐν μὲν γαῖας ἔτενες δὲ
ὑπαρνόν. In versu seq. 'Ἐν δὲ τὰ τεῖρα. Euseb. et ms.
Paris. Proximum πάντα e cod. Joan. excidit.

(33) Καὶ κατ. σ. Μάλιν cum Euseb. καὶ τῶν κα-
ταλογάδην συγγραμμάτων.

(34) Απομόρχιτος. Hoc Democriti effatum superius
audavit auctor in Protrept. p. 59.

(35) ἀρατελροτες. Euseb. ἀνατείναντες, quam
ectionem Clemens in Protrept. firmat.

(36) Οὐ τὸν x. τ. λ. Hæc eodem modo superius
scribit Clemens. Sed οὐ νῦν habet Euseb. Unde
hæc adnotat Sylburgius: οὐ νῦν, ubi nunc, apud
Euseb. Sequens vocabulum, duplicitis scripturæ apud
eumdem Eusebium babet vestigia, ἡέρα et αἴθέρα·
quorum posterioris Euripides infra probat p. 257.

(37) Πάρτα Ζεὺς μυθέεται. Πάντα διεμυθεῖσθαι;

A Et rationem subjungit,

Genus omnis ab illo

Quippe trahit,

creatione videlicet,

. . . . qui blanda homines pietate sovendo,
Læta ollis dat signa manu, populosque frequentes

Ultrō operi accingit: certo namque ordine cælum
Sideribus sparsit variis, annique coronam
Texuit, apta suis ut munera quæque notarent

Temporibus, lætoque genus subolescere setu
Quodque darent. Huic prima omnes, huic ultima
[semp]er
Vota ferunt. Salve, o genitor, quem suspicit orbis,
Altique boni auctorem sentit.

B Et ante Aratum Homerus, in clypeo illo, quem
Vulcanus elaborarat, mundi procreationem e Moysis
exemplari describens, ait,

Fecerat hic terras, cælumque, salumque prou-
[sum],
Astraque purpurea cælum quæ luce coronant.

C Qui enim et poetarum et oratorum vocibus Jupiter
celebratur, is omnino Deum significat. Jam Demo-
critus, ut id quoque dicam, paucos admodum ho-
mines lucem intueri, ait, qui manus ad eum tollant,
quem nos Græci aerem nunc vocamus. Quippe satur
omnia Jupiter, omnia novit, dat idem austertique
omnia, omniūque rex est. At Boëtius Pindarus,
altiore quodam mysterio, Pythagoreus enim is
erat,

Virum, inquit, unum est ac Deum genus
¶ X Matre spiritum ambo hausimus ab una.

D Clemens corrupte in Protrept. pro πάντα διὰ μυ-
θεῖσθαι. Cod. Joan. μυθέεται habet. Deinde ἀφαι-
ρεῖται pro ἀφαιρέται Clemens in Protrept. et Eu-
seb. tam ms. quam impress.

(38) Πίνδαρος. Πυθαγόρας cod. Joan.

(39) Ἐρ ἀνδρῶν, ἐρ θεῶν. Ἐν ἀνδρῶν ἐνθάνω
γένος περιπατον conjunctis quæ dirimenda sunt, ut
prolixe docet Theodorus Canterus Variurum lect.
lib. II, c. 11, ubi Pindari versus ita distinguit et
interpolat :

"Ἐρ ἀνδρῶν, ἐρ θεῶν γέρος· ἐκ
Μιᾶς δὲ πρέομεν
Ματρὸς ἀμφότεροι,
Τῆς ὑλῆς,

παραδόντοι· καὶ ἔνα τὸν τούτων δημιουργὸν, δν
λέγεται.

Quod dicit ἀριστοτέχνας πατέρα, inter ea quæ ex-
stant Pindari, nisi mea fallit memoria, non legitur :
ejus tamen dicti etiam Plutarchus aliquoties me-
munit, ut lib. I Sympos. ubi sic inquit: Καὶ τὸν Θεὸν
ὅρα διὰ ἀριστοτέχναν ἥμαν δ Πίνδαρος προσείπεν. Et
Clemens ipse in Protreptico. Apud Dionem Chryso-
stomum in Olympico proferuntur ista :

[Δωδωραῖς

(40) Μητρός. Euseb. ματρός.

Matris nomine materiam intelligit, unumque prætorea horum Molitorem omnium constituit, quem ipse parentem ἀριστοτέχναν, hoc est optimum ac scipientissimum artificem nominat, qui pro sua quemque dignitate, ad ipsam quoque divinitatem protehat. Platonem enim prætero, qui palam ac perspicue, in ea quam ad Erastum et Coriscum scribit epistola, Patrem ac Filium, nescio quo pacto, ex Hebraicis litteris palam ac manifeste aperit, ubi sic eos horatur, *Dum juratis, inquit, studio non illiberali, ac studii sorore doctrina mutuo conjuncti, per Deum ipsum rerum omnium sive præsentium, sive futurorum præsidem, nec non præsidis etiam principiique parentem Dominum jureti, quem quidem si modo recte philosophabimini, cognoscetis.* Idem ea quam in Timæo habet concione, artificem illum Patrem appellat, his verbis: *Vos qui deorum satu orti estis, attendite. Quorum operum ego parens effectorque sum.* Quare cum idem ita loquitur, *Circa universorum regem omnia sunt, ac propter ipsum omnia: idem bonorum omnium principium est.* At circa secundum ea que secundo, circa tertium ea que tertio ordine continentur, cuncta versantur: equidem ista non

Α τῆς ὑλῆς, παραδίωσι· καὶ ἔνα τὸν τούτων δῆμουρὸν, δη (41) ἀριστοτέχναν πατέρα λέγει, τὸν καὶ τὰς προκοπάς καὶ ἀξιῶν εἰς θειότητα παρεπημένον. Σιωπῶ γάρ Πλάτωνα, διντικρὺς (42) οὗτος ἐν τῇ πρὸς Ἐραστὸν (43) καὶ Κορίσκον ἐπιστολῇ φανεται Πατέρα καὶ Υἱὸν, οὓς οἴδη ὅπως, ἐκ τῶν Ἑβραιῶν Γραφῶν (44) ἐμφαίνων, παρακελυόμενος κατὰ λέξιν· Ἐπομένης σπουδῆς τε ἄμα μὴ ἀμονών, καὶ τῆς σπουδῆς (45) ἀδειᾳρῆ παιδεῖα, τὸν ἀτταρων (46) Θεὸν αὐτον, καὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ αὐτοὺς Πατέρα Κύριον ἐπομένητας· δι, ἐὰρ ὁρῶς (47) φιλοσοφήσῃτε, εἰσεσθε (48). "Η τε τὸ Τιμαλψ δημητρία (49) πατέρα καλεῖ (50) τὸν δημιουργὸν, λέγουσα ὅδε πως· Θεοί θεῶν, ὃν ἦν πατήρ, δημιουργός τε ἔργων. "Ωστε καὶ ἐπάνι εἴπει, Περὶ τὸν πάταρ (51) βασιλέα πάντα ἐστι, κακελρου ἔρεξεν (52) τὰ πάντα· κάκειρον αὐτον ἀπάτων καλών (53) δεύτερον δὲ, περὶ τὰ δεύτερα, καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα· οὐκ ἄλλως ἔγειρε ἔξακούν ἢ τὴν ἀγίαν Τριάδα μηνύεσθαι· τρίτον μὲν γάρ εἶναι τὸ ἄγιον Πνεῦμα· τὸν Υἱὸν δὲ (54) δεύτερον, δι, οὐ πάντα ἔγενετο κατὰ βούλησιν τοῦ Πατρός. "Ο δ' αὐτὸς ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς Πολιτείας, Ἡρός (55)

**Διδωρᾶτε μεγασθερές
Ἀριστοτέχνα πάτερ.**

Qui quamvis non nominet Pindarum, eum tamen esse, ex iis, quæ dicta sunt colligere est. Hæc Canterus. Tu eodem modo Eusebium emenda hæc citantem p. 395. Et verte, *Unum virorum, dicens, unum deorum est genus. Ex una matre spiramus ambo, nimirum materia: tradit et unum opificem istorum quem ἀριστοτέχναν πατέρα dicit, sive optimum artificem. Locus Platonis qui sequitur, epistola 6 legitur.* Τὸν πάντων θεὸν ἡγεμόνα, τῶν τε δύντων καὶ τῶν μελλόντων, *Deum rerum omnium, et quæ sunt, et quæ futuræ sunt, principem adhibito studio non ineruditio, et germana disciplina, juntantes, illiusque principis et causæ patrem.* Item, "Οὐ ἀν δυτῶν φιλοσοφῶμεν εἰσθμετα πάντες σαφῶς, *Quem si re vera philosophemur, omnes perspicue cognoscemus.* COLLECT. — Porro ms. Paris. ἐν θέων habet cum edit. Flor. et Euseb.

(41) "Or. Τόν, Euseb. impress. et ms. Vigerus a l Eusebium hæc adnotat: « Canterus, lib. II Var. lect., c. 11, Plutarchi loca profert, ubi ex Pindaro i. l nominis Deo tribuitur; Pindari versus idem ex Dionis Chrysostomi Olympico, hunc in modum refert:

**Διδωρᾶτε μεγασθερές
Ἀριστοτέχνα πάτερ,**

« licet ibi nominatum Pindarus non appelletur.»

(42) "Αρτικρους. Euseb. impress. et ms. & ἀντικρους, otiose positio relativa, inquit Sylburgius, nisi pro ὅτι, quia accipiat.

(43) "Ἐραστον. Cod. Joan. corrupte ἔκαστον. Est autem hæc epistola inter Platonicas sexta, quæ inscribitur Ἐρμελα, καὶ Ἐράστων, καὶ Κορίσκων, Porro eadem Platonis verba recitat etiam Origenes contra Celsum lib. vi, p. 280.

(44) Γραφῶν. Euseb. φωνῶν.

(45) Καὶ τῆς. Καὶ τῇ τῆς Euseb., Plato.

(46) Τὸν πάταρ. Plato plenius, καὶ τὸν πάντων θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε δύντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος.

(47) "Or, ἐὰρ ὁρ. Plato hæc primæ personæ tribuit: "Οὐ ἀν δυτῶν φιλοσοφῶμεν εἰσθμετα πάντες σαφῶς, εἰς δύναμιν ἀνθρώπων εὐδαιμόνων. *Quem, i vere philosophemur, cognoscemus; aperie omnes,*

quatenus felicis hominis natura pertingere potest.

(48) Ἐτεσθε. Cod. Joan. corrupte εἰσεσθαι.

(49) Δημητρία. Concio scilicet Dei Patris universorum ad deos ex se genitos in Timæo Platonis. p. 1054: Θεοί θεῶν, ὃν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων, δὲ ἐμοὶ γενόμενα, διλατά, ἐμοὶ γε θεόντος. *Dii orti ex diis, quorum ego opifex et pater sum, hæc attendite. Quæ a me facta sunt, me ita volente indissolubilia sunt.* Hæc citat Athenagoras, Legat., p. 27, edit. Oxon.

(50) Καλεῖ. Euseb. impress. et ms. λέγει. Paulo post ἐπ' ἄν pro ἐπάνι Euseb.

(51) Περὶ τὸν πάταρ. Exstant hæc in secunda Platonis epistola, quam scribit ad Dionysium, pag. 1269: Φησί γάρ δὴ, κατὰ τὸν ἔκεινον λόγον, οὓς ἵκανος ἀποδεδέκθαι σοι περὶ τῆς τοῦ πρώτου φύσεως: φραστέον δέ σοι δι: αἰνιγμάν. Ἰν δὲ τι ἡ δέλτος η πόντου, η γῆς πτυχαῖς πάθη, δὲ ἀναγνοῦς μὴ γνῶ. "Οδὲ γάρ ἔχει: Περὶ τὸν πάντων βασιλέων πάντα ἐστι, καὶ ἔκεινου ἔνεκα πάντα, καὶ ἔκεινον αἰτιον ἀπάντων τῶν καλῶν. δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα· καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Ais enim, ut ille refert, non sufficienter tibi a me de prima natura demonstratum fuisse. Dicendum est igitur tibi nunc per ἀνιγματα quædam: ut si quid huic tabellæ vel mari, vel terra contingat, qui eam legerit, intelligere non possit. Est autem ita: Circa omnium regem cuncta sunt, ipsius gratia omnia, ipse pulchrorum omnium causa; circa secundum secunda, tertia circa tertium. Cons. superius Clemens in Protrept. p. 60; Justinus M. Apol. I. p. 114, ed. Oxon.; Athenagoras, Legat. pag. 92, 93, edit. Oxon.; Origenes contra Celsum lib. VI, pag. 287; Cyrillus Alex., adversus Julianum lib. I, p. 34.

(52) ἔρεξεν. Euseb. ἔνεκα. Cod. Joan. ἔνεκα.

(53) Απάτων καλών. Euseb. impress. et ms. τῶν καλῶν. Plato plenius ac rectius ἀπάτων τῶν καλῶν.

(54) Τὸν Υἱὸν δέ. Euseb. τὸν δὲ Υἱόν. Ibidem mox, δὲ αὐτὸς. Deinde, τῷ τῇ δεκάτῳ. cod. Joan. Et statim λέρος pro Ἡρός mendose.

(55) Ἡρός τοῦ Ἀρμελού. P. Leopoldus l. IX. c. 2. Emendat. Contulit nuper Clementem Alex. Græcum cum Latino ejus interprete; et quod in conferendo deprehendi erratum Græci codicis, atque interpretis dissimulare hic nolui. Lib. v Strom.

τοῦ Ἀρμενίου (56), τὸ γένος Παμφύλου, μέμνηται· δεὶς ἐστι Ζοροάστρης (57). Αὐτὸς γ' οὖν ὁ Ζοροάστρης γράφει· Τάδε συνέγραψεν Ζοροάστρης δὲ (58) Ἀρμενίου, τὸ γένος Πάμφυλος (59). ἐν πολέμῳ τελευτήσας, ἐν ἀδῃ (60) γενόμενος ἐδάητο παρὰ θεῶν. Τὸν δὴ Ζοροάστρην τοῦτον ὁ Πλάτων διδεκατίζειν ἐπὶ τῇ πυρῷ κείμενον ἀναβιώναι λέγει. Τάχα μὲν οὖν τὴν ἀνάστασιν (61), τάχα δὲ ἐκεῖνα αἰνίσσεται, ὡς διὰ τῶν διδεκατίων ζωδίων ἡ ὅδος ταῖς ψυχαῖς γίνεται εἰς τὴν ἀνάληψιν· αὐτὸς δὲ (62) καὶ εἰς τὴν γένεσιν φησι τὴν αὐτὴν γίγνεσθαι κάθισδον (63). Ταύτη ὑποληπτέον καὶ τὰ τοῦ Ἡρακλέους (64) ἄθιλα τενέσθαι διδεκατία μεθ' ἀ τῆς ἀπαλλαγῆς παντὸς τοῦ κόσμου τούτου τυγχάνει τὸ ψυχή. Οὐ παραπέμπομαι καὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα (65), δεὶς φυσικῶς οὕτως τῆς τῶν πάντων ἀναλήψεως μέμνηται, ὡς ἐσομένης ποτὲ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς οὐσίαν μεταβολῆς. Σαφέστατα (66) Ἡράκλειτος δὲ Ἐρέσιος ταύτης ἐστι τῆς διδεκατίας, τὸν μέν τινα κόσμον (67) ἀδίον εἶναι δοκιμάσας, τὸν δὲ τινα φθειρόμενον τὸν κατὰ τὴν διακόσμησιν εἰδὼς· οὐχ ἔτερον δύνατον ἐκείνου πως ἔχοντος. Ἄλλ' ὅτι μὲν ἀδίον τὸν ἐξ ἀπάστης τῆς οὐσίας διδώσι ποιῆι κόσμον ἥδει (68), φανερὸν ποιεῖ λέγων οὕτως· Κόσμος τὸν αὐτὸν ἀπάρτωρ (69) οὗτε τις θεῶν, οὗτε

A nisi de sancta Triade accipio, et tertii quidem nomine Spiritum sanctum, secundi vero, Filium intelligo, per quem ex Patris voluntate facta sunt omnia. Præterea Reipublicæ decimo, Eris cuiusdam † Armenii filii meminit, genere Pamphyli, qui quidem est Zoroastres. Certe Zoroastres ipse ita de se scribit: *Hac, inquit, scriptis mandavit Zoroastres Armenii filius, Pamphylus genere; cum in bello cecidisset, apud inferos abs diis haec didici.* Hunc ergo Zoroastrem Plato, die ab interitu duodecimo, jam rogo impositum revixisse memorat. Quibus forte resurrectionem, forte alterum illud subobscure significat, animos cum recipiuntur in eæclum, per signa Zodiaci duodecim viam inire; per quæ similiiter, eosdem ait, cum hic generatio B sit, descendere solitos. Nec aliter accipiendum est, duodecim Herculem certamina consecisse, quibus exhaustis, ab universi hujus mundi angustiis animus liberetur. Nec mihi prætereundus Empedocles. Physice enim ille sic rerum omnium instauratiōnis meminit, ut ignis in natūram cuncta olim mutatū iri pronuntiet. Qua in opinione Heraclitus Ephe-sius manifeste versatur. Is enim mundum unum quendam sempiternum esse statuit, *caducum alte-*

† P. 711 ED. POTTER, 599 ED. PARIS.

Ωδὲ οἱ παρὰ Πλάτωνι ἐν Πολιτείᾳ πρὸς τοῦ Ἀρμενίου, καὶ ἐν Γοργίᾳ Αἰακοῦ καὶ Ράσσαμάνθυος. Hic Gentianus ab Armenio vertit, cum vertere debuerit, Eros Armenii, et legere Ἡρός τοῦ Ἀρμενίου. Sequitur enim apud eumdem codem libro. Οὐδὲ αὐτὸς ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς Πολιτείας Ἡρός τοῦ Ἀρμενίου τὸ γένος Παμφύλου μέμνηται, δεὶς ἐστι Ζοροάστρης. Αὐτὸς γοῦν Ζοροάστρης γράφει· τάδε συνέγραψε Ζοροάστρης δὲ Ἀρμενίου, τὸ γένος Πάμφυλος ἐν πολέμῳ τελευτῆσας. Platonis locus est, Ἄλλ' οὐ μέν τοι σοι, ἦν δὲ ἐγώ, Ἀλκίνου γε ἀπόλογον ἐρώ-Δ ἀλκίνου μὲν ἀνδρὸς Ἡρός τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Παμφύλου, δεὶς ποτὲ ἐν πολέμῳ τελευτῆσας. Valerius Maximus lib. i: *Quia minus admirabilia Eris Pamphylii casus facit, quem Platonis scribit inter eos, qui in acie ceciderant, decem diebus jacuisse. Hic impressi tamen codices habent Pheræi, scripti Eæretri, mendose utrumque. Macrobius in Somnium Scipionis scribens: Sed ille Platonicus secretorum relator, Et quidam nomine fuit natione Pamphylius, miles officio qui cum vulneribus in prælio acceptis, etc. Ergo τοῦ Ἀρμενίου, nomen patris Eris sive Zoroastris est. Hæc Leopardus. Itaque et apud Platonem Ficinus et Serranus, et hic Hervetus vertere debuerunt: Eris Armenii filii, genere Pamphylii. Eusebium ait Zoroastris non meminisse Hervetus, quoniam hæc omnia omisit ejus interpres Trapezuntius; at in Græca editione reperies p. 395: Ἡρός τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Παμφύλου, μέμνηται, δεὶς ἐστι Ζοροάστρης. COLLECT.—Conf. Justinus M., Cohort. ad Gent., p. 101, ed. Oxon.; Origenes, contra Celsum, lib. ii, p. 70, ed. Cantab.; Plutarchus, Sympos. lib. ix, q. 5; Cyrillus, contra Julianum, lib. viii; Augustinus, De civitate Dei lib. xxii, cap. 28; Theodoreus, media parte serm. 11, p. 653. Ubi hæc verba Platonis adducit. Clemens denique noster paulo superius in hoc Strom.*

(56) Ἀρμενίου. Cod. Joan. Ἀρμενίου. Proximum τὸ omittit idem.

(57) Ζοροάστρης. Ζοροάστρην alibi appellat auctor. Ζοροάστρην vero Eusebius.

(58) Ὁ. Hanc particulam omittit cod. Joan.

(59) Πάμφυλος. Μῆδος superius Strom. i, p. 399.

(60) ἐν ἀδῃ. Euseb. impress. et ms. ζα ἐν ἀδῃ. Qui locus, inquit Sylburgius, ab eodem Eusebio citatur etiam lib. xi, p. 350. Apud Plat. est Basil. ed. p. 470.

(61) Τάχα . . . αἰνίσσεται. Euseb. Tάχα μὲν οὐ τὴν ἀνάστασιν, ἀλλ' ἐκεῖνα αἰνίσσεται. Quibus sorte non resurrectionem, sed alterum illud subobscure significat.

(62) Αὐτὸς δέ. Scil. Plato, vel vir Pamphylius; qui in loco Platonis citato longa oratione refert, quomodo animis in corpora post obitum novis generationibus redeant.

(63) Γῆγεσθαι κάθισδος. Cod. Joan. κάθισδον γίνεσθαι. Sed γίνεσθαι habet Euseb. impress.

(64) Ἡρακλέους. Euseb. Ἡρακλέος. Mox idem λέγεσθαι pro γενέσθαι habet.

(65) Οὐ παραπέμπομαι καὶ τὸν Ἐμπ. Cod. Joan. παραπέμπομαι τὸν Ἐμπ. Statim. ἐν φυσικῷ οὕτως πρὸ δεὶς φυσικῶς οὕτως, Eus. impr. et ms.

(66) Σαφέστατα. Euseb. οαφέστατα δ.

(67) Τὸν μέρη τινα κόσμον. Κυονοδο τίνα κόσμον ἀδίον, et etiam τίνα κόσμον φειρόμενον, agnouit Heraclitus, cum ἔνα εἶναι τὸν κόσμον. unicūm esse mundū, sensit teste Laertio lib. ix, segm. 8? Et quidem Clementem ac Laertium conciliari haud posse putavit Menagius. Verum Heraclitus sensit unicūm esse mundū eumque ἀδίον, aeternū, ut ait Clemens, scilicet quoad substantiam; sed quoad diakosmētū, ornatum, varios esse mundos, uno pereunte, altero iterum renascente e prioris ruderibus. Hinc addit Clemens, istum alium mundum esse οὐχ ἔτερον ἐκείνου, non alium a priore. Simplicius in Aristotelis Phys. l. viii: "Ooci ἀεὶ μὲν φασιν εἶναι κόσμον, οὐ μὲν τὸν αὐτὸν ἀεὶ, ἀλλὰ ἀλλοτε ὅλον γινόμενον κατά τινας χρόνους περιόδους· ὡς Ἀναξιμένης τε, καὶ Ἡράκλειτος, καὶ Διογένης, καὶ ὑστερον οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς. Ex quibus sequentia Clementis verba facile explicari poterunt.

(68) Κόσμος ἥδει, φαν. Euseb. impress. κόσμον, ἥδη φαν. Illud ἥδη habet etiam cod. Joan.

(69) Ἀπάρτωρ. Euseb. ms. et impress. πάντων.

rum ac pereuntem agnoscit, at externa specie te-
rus, quique alius non sit a priore, certa quadam
et propria ratione spectato. Nam quod sempiter-
num illum agnosceret, qui ex universa rerum na-
tura constans, sibi perpetuo similis maneat, di-
serte profitetur his verbis: *Mundum eundem, in-*
quit, rerum universitatem complexum, deorum ho-
minum nemo condidit; sed sicut idem, est eritque
*semp, Ignis quidam perpetuo vivens, quique rici-*256*
*simum et accenditur modice et modice restinguatur.**

¶ Quod autem illum ipsum et genitum, et corrup-
tioni obnoxium esse tradiderit, ex sequentibus in-
telligas. *Sunt enim, inquit, ignis conversiones istae,*
*ut primum ex igni fiat mare, tum pars maris dimi-
dia in terram, dimidia in vaporem igneum*
beat. Nam quod eas conversiones potestate fieri
vult, ab eo cuius vi cuncta reguntur Verbo atque
Deo, ignem per aerem in humidum converti signi-
ficit, quod ab eo mare vocatur, exterioris hujus
ornatus quoddam quasi semen ex quo deinde cœ-
lum ac terra, quæque amborum sinu continentur,
exstant. Quemadmodum vero idem sibi reddatur,
ac rursus ignescat, plane aperit, dum ita subjun-
git: *Mare, inquit, eodem prorsus modo, eodemque*
mensionis genere diffunditur, quo priusquam terra

¶ P. 712 ED. POTTER, 600 ED. PARIS.

(70) Αλλ' ἡν. Euseb. et ms. Paris. αλλ' ἡν
ἀει.

(71) Μέτρα. Euseb. μέτρω, itemque statim rur-
sus, rectius. *Sylb.* — Aliter legitur in vocibus mul-
tis hic locus apud Eusebium, atque inter cetera
illud sine dubio mendosum est apud Clementem
ἀπτόμενον μέτρα, Eusebius, ἀπτόμενον μέτρω, καὶ
ἀποσθενύμενον μέτρω; *mensura accensus, ei men-*
sura extinctus, sive certo quodam modulo; nam ex
igne extincto fieri omnia volebant Heraclitus et
Hippasus Metapontinus, de quibus Plutarchus lib.
i *De placitis Phil.*: Ἀρχὴ δὲν τὸ πῦρ ἐπιπρό-
γέρ τὰ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτὴν
λέγουσι: τούτου δὲ κατασθνημένου κορμοποιεῖσθαι
τὰ πάντα. Πρῶτον μὲν γέρ τὸ παχυμερότερον αὐτοῦ
εἰς αὐτὸν συστελλόμενον γῆ γίνεται: ἔπειτα ἀναχα-
λωμένην τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ πυρὸς φύσει ὑδωρ ἀποτε-
λεῖσθαι: ἀναθυμώμενον δὲ ἀέρα γίνεσθαι. Πάλιν δὲ
τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ σώματα ὑπὸ πυρὸς ἀνα-
λοῦσθαι ἐν τῇ ἐκτυρώσει. Ηας citata ab Eusebio
lib. xiv, c. 5. *Prap.*, sic vertit Trapezuntius: *Ignem*
esse principium universorum putarunt, quo extincto
cetera gignuntur; cuius solidiorem partem in se con-
tractam, atque constipatam terram fieri. Terram
porro ab igne resolutam in aquam verti, et exhalati-
ones aquarum in aerem transire. Rursus autem
universa corpora, mundumque ignis ardore cor-
rumpi. Vel potius, in illa exustione corruptum iri.
De qua ut de ea Stoicorum opinione quid sentiat
Euseb. vide lib. xv, c. 17 et 48, *Prap. COLLECT.*

(72) *Tropotā.* Euseb. impress. et ms. τροπάς.

(73) Θαλάσσης. Cod. Joan. θαλάσσῃ.

(74) Πῦρ . . . τρέπεται. Euseb. impress. et ms.
τὸ πῦρ cum articulo habet. Hanc autem Heracliti
sententiam explicabit Iaertius lib. ix, segm. 8: Πῦρ
εἶναι στοιχεῖον, καὶ πυρὸς ἀμοιβὴν τὰ πάντα ἀραιώ-
σει καὶ πυκνώσει τὰ γινόμενα. *Ignem elementum*
esse dicit, ignisque riciſſitudine, tum raritate tum
densitate constare, quae fiunt omnia. Paulo vero
post propius ad ea, quae dicit Clemens: Πυκνού-
μενον τὸ πῦρ ἐξυγρανθεῖται, πυκνοτάμενον τε γίνε-
σθαι ὑδωρ πηγνύμανον δὲ τὸ ὑδωρ, εἰς γῆν τρέπε-
ται: καὶ ταῦτη ὅδηγε εἰπεῖ τὸ κάτω εἶναι: πάλιν τε

A ἀρθρώπωτερ ἐποίησεν ἀλλ' ἡν (70), καὶ ἔστιν, καὶ
ἔσται τὸ πῦρ δεῖται πάτερ μέτρα (71), καὶ
ἀποσθεντούμενον μέτρα. "Οτι δὲ καὶ γενητὸν καὶ
φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι ἐδογμάτιζε, μηνύει τὰ ἐπιφε-
ρόμενα: Ήγρός τροπαῖ (72), πρῶτον θάλασσα·
θαλάσσης (73) δὲ τὸ μὲν ἥμισυ τῆς, τὸ δὲ ἥμισυ
πρηστήρ. Δυνάμει γέρ λέγει, διτὶ πῦρ ὑπὸ τοῦ δια-
κοῦντος (74) Λόγου, καὶ Θεοῦ (75) τὰ σύμπαντα δι':
ἄέρος τρέπεται εἰς ὑγρὸν, τὸ ὡς σπέρμα τῆς διαχο-
μήσεως δὲ καλεῖ θάλασσαν ἐκ δὲ τούτου αὐθίς γίνε-
ται γῆ καὶ οὐρανὸς, καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα. "Οπως
δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται, καὶ (76) ἐκπυροῦται, σα-
φῶς διὰ τούτων δηλοῖ: θάλασσα διαχέεται (77),
καὶ μετρέται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, δικοῖος πρώ-
τον (78) ἡ γενέσθαι γῆ. Όμοιως καὶ περὶ τῶν
B ἄλλων στοιχείων τὰ αὐτά. Παραπλήσια τούτῳ καὶ
οἱ ἐλλογιμώτατοι τῶν Στωϊκῶν (79) δογματίζουσι,
περὶ τε ἐκπυρώσεως διαλαμβάνοντες, καὶ κόσμος
διοικήσεως, καὶ τοῦ Ιδίως ποιοῦ κόσμου τε καὶ ἀν-
θρώπου, καὶ τῆς τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἐπιδιαμονῆς.
Πάλιν τε αὐτὸν Πλάτων ἐν μὲν τῷ ἐνδόμφῳ τῆς Πολι-
τείας, τὴν ἐταῦθια ἡμέραν νυκτερινὴν κέλη-
κεν (80), διὰ τοὺς κοσμοκράτορας (81), οἵμα:,
τοῦ σκότους τούτου ὕπνον δὲ καὶ θάρατος τὴν
εἰς σῶμα κάθοδον (82) τῆς ψυχῆς, κατὰ ταῦτα Ἡρ-

αύτὴν τὴν γῆν χεισθαι, ἐξ οὗ τὸ ὑδωρ γίνεσθαι: ἐκ
δὲ τούτου τὰ λοιπὰ σχέδιον πάντα, ἐπὶ τὴν ἀναθυμία-
σιν ἀνάγων τὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Αὕτη ἔστιν ἡ
ἐπὶ τὸ ἄνω δόξα. *Densatum quippe ignem liquefcere,*
C *constantemque aquam fieri; concretam vero aquam*
in humum verti; eamque viam ad inferiora esse. *Humum ipsam denuo effundi,* atque *ex ea fieri hu-*
morem. Ex eo autem reliqua ferme omnia, ad eva-
porationem eam referens, quae ex mari fit, ipsamque
ad superiora viam esse. Si in ilia, paucis mutatis,
quae ad mutationum ordinem spectant, tradit Plu-
tarchus, De placitis philosophorum lib. i, c. 3. Conf.
Recognitiones Clementis lib. ii, cap. 15; Clementina,
hom. 2, c. 26.

(75) Λόγου, καὶ Θεοῦ. Cod. Joan. Λόγου Θεοῦ.
Paulo post Euseb. impress. et ms. οὐρανὸς καὶ γῆ
pro γῇ καὶ οὐρανός.

(76) *Kai.* Omittit banc particulam cod. Joan.

(77) Θάλασσα δ. Quae has voces sequuntur per
aliquot paginas usque ad hæc verba χρονίζουσαν,
ἀμύητον, e cod. Joan. exciderunt.

(78) Πρῶτον. Euseb. πρόσθεν. Statim γῆ ab eo-
dem abest.

(79) Στωϊκῶν. Conf. superius pag. 649, n. 5.

(80) *Nυκτερινὴ κέλη.* Euseb. νυκτερινὴν ἡμέραν
κέλη. Porro multa hujusmodi dicit Plato principio
lib. vii. *De repub.*, ubi hunc mundum καταγείω
οἰκήσει σπηλαίωδει, *subterraneo, specus instar, do-*
micilio comparat. Locus autem, quem respicit Cle-
mēns, existat quatuor circiter paginis ab istius li-
bri initio pag. 696: Τοῦτο δὴ, ὡς ξοίκειν, οὐκ ὁστρά-
κου ἀν εἴη περιστροφή, ἀλλὰ ψυχῆς περιαγωγῆ, ἐκ
νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθίνην τοῦ δυτικοῦ,
Ιούστης ἐπάνοδον, γὰρ δὴ φίλοσοφίαν ἀληθῆ φήσομεν
εἶναι. Ηας, ut videtur, non erit testis revolutio, sed
animæ circumductio, a nocturno quodam die ad ejus
quod vere est contemplationem; quem quidem ascen-
sum veram philosophiam dicimus.

(81) Κοσμοκράτορας. Respicit Ephes. vi, 12,
ubi dicit Apostolus: *Eἰραι ἡμῖν πάλην πρὸς τὰς*
ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἔξουσιας, πρὸς τοὺς κοσμοκρά-
τορας τοῦ σκέπτοντος τοῦ αἰώνος τούτου.

(82) Κάθεσθαι. Euseb. δόδον.

κλείτῳ (83). Καὶ μήτι τοῦτο ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος προσθέσταις τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦ Δαΐδι λέγον· Ἐγὼ ἔχοιμήθηρ, καὶ ὑπέρωσα ἐξηγρέθηρ, ὅτι Κύριος ἀντιληφεταὶ μου. Οὐ γάρ τὴν ἀνάστασιν μόνην τοῦ Χριστοῦ (84) ἐξ ὑπνοῦ ἔγερσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς τάρκα κάθοδον τοῦ Κυρίου ὑπνον ἀλληγορεῖ. Αὐτίκα δὲ αὐτὸς Σωτὴρ παρεγγαῖ, Γρηγορεῖτε· οἶον, Μελετᾶτε ζῆν, καὶ χωρίζετε τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος πειράσθε. Τὴν τε Κυριακὴν ἡμέραν ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς Πολιτείας δὲ Πλάτων διὰ τούτων καταμαντεύεται· Ἐπειδὴ (85) δὲ τοῖς ἐρ τῷ λειμῶντι ἔκάστοις ἐπτὰ ἡμέραι τέροιτο, ἀραιτάρτας, ἐτεῦθε δὴ (86) τῇ ὅγδοῃ πορεύεσθαι, καὶ τριτεῖσθαι τεταρταλούς (87). Λειμῶνα μὲν οὖν ἀκουστέον τὴν ἀπλανῆ σφαῖραν, ὡς ἡμέρων χωρίον, καὶ προστνές, καὶ τῶν δισιν χῶρον· ἐπτὰ δὲ ἡμέρας (88) ἔκάστην κίνησιν τῶν ἐπτὰ, καὶ πᾶσαν τὴν ἐργαστικὴν τεχνην εἰς τέλος ἀναπαύσεως πορεύουσαν. Ἡ δὲ μετὰ τοὺς πλανωμένους πορεία, ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἄγει, τουτέστι τὴν ὅγδοην κίνησίν τε καὶ ἡμέραν. Τεταρταίους δὲ τὰς ψυχὰς ἀπίεινται λέγει, δηλῶν τὴν διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων πορείαν. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐδδομηνταί εἰράν οὐ μόνον οἱ Ἐβραῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἑλληνες ἵσται· καθ' ἣν δὲ πᾶς κόσμος κυκλεῖται τῶν ζωτικούμενῶν καὶ φυομένων ἀπάντων. Ἡσίοδος (89) μὲν οὖτε περὶ αὐτῆς λέγει·

septenario, singulos septem planetarum motus, atque omnem efficiendi artem intelligo', quae ad requietis finem contendit ac properat. Quod autem post errantes illos orbes iter suscipitur, recta perducit in cœlum, is enim octavus est motus atque dies. Denique animos quatriduo proficisci dum ait, iter illud, quod per quatuor elementa conficitur, declarat. Septimum quoque diem sacram esse, non Hebræi modo, verum etiam Græci agnoscent, cujus conversione animantium omnium atque planitarum universitas continetur. Quo Hesiodus ita cecinit,

Πρῶτον ἦν τετράς (90) τε καὶ ἐδδομορ̄ λεπ̄δρ C Luna prima dies, tum quarta, et septima sacra [ἡμαρ̄].
Sept. fest.

Καὶ πάλιν·

Ἐδδομάτη δ' αὐθίς λαμπρὸν φάος ηελιοιο.

Ομηρος δέ (91)·

Ἐδδομάτη δ' ἐπειτα κατήλυθει λεπδρ̄ ημαρ̄.

A fieret. Quod ipsum de aliis similiter elementis intellige. Huic affinia docentur a Stoicorum eruditissimis, cum ab iis, de conflagratione, de gubernatione mundi, de eo, qui talis proprie sit, mundo et homine, deque animorum nostrorum permansione disputatur. Rursus Plato ipse Reipub. septimo, nostrum hunc diem, nocturnum, ob mundi principes, opinor, tenebrarum harum¹⁰; somnum vero atque mortem, animi descensum in corpus vocavit, Heraclitus secutus. Annon id Spiritus de Servatore nostro Davidis ore praedixit, his verbis: Ego dormivi, et soporatus sum; exsurrexi, quoniam Dominus suscepit me¹¹. Nec enim solam Christi Servatoris resurrectionem, a somno excitationem, sed etiam Domini in carnem descensum allegorice somnum¹² appellat. Atque adeo Servator ipse nos ut vigilemus admonet, hoc est ut de vita recte instituenda serio cogitemus, animumque nostrum a corporis complexu abstrahere conemur. Porro diem etiam Dominicum, Reipub. decimo, his verbis vaticinatur Plato: Postquam eo in prato singuli dies septem Ξ constituerint, octavo demum inde proficisci oportet, eoque quatridui itinere pervenire. Equidem pratum illud, sphæram stabilem et immotam accipio, qui locus est suavis admodum et placidus, sanctorumque sedes: at illo dierum

Septimam jamque dies, læti lux candida solis.

Et Homerus,

Septima sacra dies reserato illuxerat orbi.

Ξ P. 713 ED. POTTER. ¹³ Ephes. vi, 12. ¹⁴ Psal. iii, 5. ¹⁵ Matth. xxiv, 42, et alibi.

(83) Ἡρακλείτῳ. Euseb. τῷ Ἡρακλείτῳ. Heracliti dictum de morte quoddam recitat Plutarchus lib. De consol. ad Apollonium, pag. 106: Πότε γάρ ἐν ἡμίν αὐτοῖς οὐχ ἔστιν ὁ θάνατος; καὶ (ἢ φησιν Ἡρακλείτος) τοῦτο τ' ἔνι ζῶν καὶ τεθνήσκεις, καὶ τὸ ἐγρηγορδός, καὶ τὸ καθεῦδρον, καὶ νέον καὶ γηραινῶν γάρ μεταπεσόντα ἔκεινά ἔστιν, κάκεινα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα. Quando enim non inest nobis mors, cum, ut ait Heraclitus, idem sit vivum ac mortuum, vigilans ac dormiens, adolescentes ac decrepitum, quia hæc in illa vicissimque mutentur? Sed Clemens illud dictum potius respicit, quod citat ipse ex Heraclito Strom. iv, p. 628.

(84) Μόρης τοῦ Χρ. Euseb. μόνον τοῦ Σωτῆρος Χρ. SYLBURG.

(85) Ἐπειδὴ. Hæc extant in lib. x De repub., pag. 763, in orat. Eris filii Armenii, cuius paulo ante meminimus Clemens.

(86) Δῆ. Euseb. δεῖ, Plato δεῖν. Sed hic retinendum Eusebianum δεῖ, nam Clemens oratione recta utens, indicativum pro infinitivo posuit.

(87) Τεταρταλούς. Sic communi genere legitur apud Euseb. et Plat. cuius generis exempla cum aliis supra invenies, tum pag. 62, 70, 147. SYLBURG.

(88) Ἐπτὰ ἡμ. Conf. superius Strom. iv, p. 615, n. 12.

(89) Ἡσίοδος. Gemina his scribit Aristobulus apud Euseb., Præp. evang. lib. xiii, cap. 12, p. 667, 668. Item Theophilus ad Autolyc. lib. ii, p. 91: Εἳ μήν καὶ περ τῆς ἐδδομῆς ἡμέρας, ἣν πάντες μὲν ἀνθρώποι δονμάζουσιν, οἱ καὶ πλεῖστοι ἀγνοοῦσιν ὅτι παρ Ἐβραίοις δὲ καλεῖται σάββατον Ἐλληνιστὲ ἐρμηνεύεται ἐδδομάς, ήτις εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων δονμάζεται μὲν, δι τὸν δὲ αἰτίαν καλοῦσιν αὐτὴν οὐχ ἐπιστανται. Præterea de die septimo qui inter omnes mortales celebris est, magna apud pleiosque ignorantia est. Hic enim dies qui ab Hebreis Sabbatum vocatur, Grace, si quis nomen interpretetur, septimus dicitur. Hoc nomine mortales omnes diem istum appellant, at nominis causam nesciunt plerique. Cæterum Ἡσίοδος μὲν οὖν οὐτων scribit Euseb. Porro quod sequitur, exstat in Hesiodi Diebus v. 6.

(90) Πρῶτον ἦν τετρ. Ms. Paris. corrupte πρῶτον μὲν οὐτων τετρ. Statim ἐδδομῇ λεπδρ̄ ημαρ̄, Euseb. Hesiod.

¹⁰ "Ομηρος δέ. Euseb. καὶ "Ομηρος;

Et,

Septima sacra fuit.

Et rursus,

Septima lux aderat, qua cuncta exacta fuere.

Atque iterum,

Septima ubi orta dies, Acherontis liquimus undus.

Quibus accinit Callimachus poeta :

Septima jamque dies, qua cuncta exacta, rubebat.

Itemque,

Omine lata dies est septima, septima rerum.

Et,

Ortus, et eximias inter perfecta coruscat.

Et,

*Omnia sidereo septena videntur in orbe,
Motibus et propriis certos volvuntur in annos.*

Quam diem, uti sanctiorem, ipsæ quoque Solonis elegiæ mirum in modum prædicant. Quid præterea? nonne sacræ litteris congruenter, ubi hæc improborum vox est, *¶ Tollamus justum a nobis, quoniam molestus nobis est* ¹². Plato salutarem Christi dispensationem tantum non prænuntians, ita loquitur secundo *De republica*, *Justo*, inquit, illi, qui *sic animo comparatus erit, verbera imponentur, injicientur vincula, oculi eruentur. Idem postremo hæc omnia perpessus, agetur in crucem*. Socratus etiam Antisthenes illam prophetæ ¹³ vocem, *Cui me assimilavisti? dicit Dominus paraphrasi quadam ex-*

P. 714 ED. POTTER, 601 ED. PARIS. ¹² Sap. II, 42. ¹³ Isa. xl, 18, 25.(92) *'Εβδομάτη δ' ήστι*. Euseb. δὴ οἱ corrupte.(93) *Καλλίμαχος*. Callimachi versus extant in *ter ejus fragmenta*, quæ collegunt viri clarissimi Ezech. Spanheimius et Ric. Bentleius.(94) *'Εβδομάτη δ' ήστι*. Euseb. ἐβδομάτη δ' ἔντι *convenientius*; et mox ἐτέτυχτο ἀπαντα *Sylburg*. In versu primo legitur apud Clementem τετόχοτο, pro quo *Sylburgius* ἐτέτυχτο, sed legendum τετύχοτο. Hesych. τετύχοτο, τιοιμάζοντο. In versu ultimo nescio quid sit ἐπιτελλομένοις ενιαυτοῖς. nemo quod sciām, sic locutus est; sed περιτελλομένοις. Evidem non invitus sic legerint:*Ἐτ κύκλοισι γενέτρα περιπλομένων ἐτιαντῶν.*

Et ita Latine dabo:

*Septem autem omnia facta sunt in celo stellato,
In orbitis apparentia, annis volventibus.*Ric. Bentleius in Fragment. *Callimachi* pag. 374, 375.(95) *'Αγαθοῖσι*. Euseb. ἀγαθοῖς mendose. Mox τελεῖa pro τελεῖn habet idem.(96) *Σόλωνος*. Conf. Strom. vi, pag. 685, 686, D edit. Paris.(97) *Ti δ'*. Euseb. τὰ δέ.(98) *'Αρωμετ ἀφ' ἡμῶν τὸν δίκαιον δτι δύσχρονος ἡμίν ἐστίν*. Sapientie II, 12: *Ἐγερδεύσωρς δὲ τὸν δίκαιον, δτι δύσχρονος ἡμίν ἐστίν*. Latina edit. *Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis*. Alii vertunt, *quoniam incommodus est nobis*; plus quippe volunt esse δύσχρηστον, quam δχρηστον. Locus Platonis legitur pag. 361, edit. H. Steph. quam ascribemus, ut ex eo corrigitur Clementis liber: *"Οὐδὲ διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἔκκαυθήσεται τὸν ὄφραλον, τελευτῶν πάντα χακά παθῶν ἀνασχινδυλεύθησεται"*; καὶ γνώσεται, δτι οὐκ εἰναι δίκαιον, ἀλλὰ δοκεῖ δεῖ θέλειν. *Justus (qui q̄idem ita affectus sit) flagri cōdetur, torquebitur, in rin-*

A Kat,

'Εβδόμη ἦν λεπῆ.

Καὶ πάλιν,

'Εβδομορ ἡμαρ έην, καὶ τῷ τετέλεστο ἄπαντα

Καὶ αὕθις,

'Εβδομάτη δ' ήστι (92) λιπομετρόσορ ἐξ Ἀχαΐας.

Ναὶ μήν καὶ Καλλίμαχος (93) δ ποιητῆς γράψει.

'Εβδομάτη δ' ήστι (94) καὶ οἱ τετύχοτο ἀπαντα.

Καὶ πάλιν,

'Εβδόμη εἰν ἀγαθοῖσι (95), καὶ ἐβδόμη ἐστὶ τετέλεστη.

Καὶ,

'Εβδόμη ἐν πρώτοισι, καὶ ἐβδόμη ἐστὶ τελεῖη.

Καὶ,

*'Επτὰ δὲ πάρτα τέτυχτο ἐν οὐρανῷ ἀστερόσετι.**'Ερ κύκλοισι γενέτρη ἐπιτελλομέροις ἐτιαντοῖς.*

B 'Αλλὰ καὶ αἱ Σόλωνος (96) ἐλεγεῖται σφόδρα τὴν ἐβδομάδα ἐκθετάζουσι. Τι δέ (97); οὐχὶ παραπλήσια τῇ λεγούσῃ Γραφῇ, *'Αρωμετ ἀφ' ἡμῶν τὸν δίκαιον, δτι δύσχρηστος ἡμῶν ἐστε (98)*, δ Πλάτων, μονονούχη προφητεύων τὴν αυτήριον οἰκονομίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς *Πολιτείας* ὥδε (99) φησίν. Οὗτω δὲ (1) διακείμενος δ δίκαιος, μαστιγώθησεται (2), στρεβλώσεται, δεδήσεται ἐκκοπήσεται τῷ δύσθιμῳ τελευτῶν (3) πάρτα κακὰ παθῶν, ἀρασκινδυλεύθησεται (4). "Ο τε Σωκρατικὸς Ἀντισθένης (5), παραφράζων τὴν προφητεύκην ἐκείνην φωνήν (6), *Tiri* (7) με ὀμοιώσας; λέγει Κύριος,

C *cula conjicietur, oculi ei eruentur, denique omnia molestiarum genera passus in crucem tolletur, tel in frustia concidetur, ei cognoscet non esse, sed videri justum concupiscendum esse. Ita vertendum potest cum Ficino videtur, quam cum Serrano. COLLECT.*

(99) *Ωδε*. Οὗτω Euseb., Theodorei. a quo etiam haec citantur Θεραπ. ζ. p. 602.(1) Οὗτω δέ. Hæc extant haud procul a principio lib. II *De repub.*, pag. 594; superius autem allata sunt a Clemente *Str. IV*, p. 587, ubi conf. n. 3.(2) *Μαστιγώθησεται*. Plat. μαστιγώσεται. Theod. αἰκισθήσεται. Statim στρεβλώσεται omittunt Euseb., Plato, pro quo στρεβλωθήσεται habet Theod. Deinde δεδήσεται pro δεδήσεται Plat. Euseb.; δεδήσεται vero retinet Theod. Deinde ἔκκαυθήσεται pro ἔκκοτήσεται Plat.(3) *Τελευτῶν*. Telευταιον Plat., Theod. melius.(4) *Ἀρασκινδυλεύθησεται*. Plat. ἀνασχινδυλεύθησεται. Theod. ἀνασκινδαλεύθησεται.(5) *Αρτισθένης*. Locus est Isaiae xl, 18: *Ti τις ὀμοιώσαςτε Κύριος, Cui ergo similem sericis θευμα; εἰ v. 25: Tiri με ὀμοιώσατε καὶ ὀμοιώθησομεν αὐτοῖς ἄτριος*; Sic Antwerp.; at Romana, καὶ ὑψηθήσομαι. Latina Vulg., *Cui me assimilastis, et ad aquasatis? dicit Sanctus*. Sic Aquila vertit, καὶ ἔξιστοθήσομαι. Clemens habet, *Tiri με ὀμοιώσατε; λέγει Κύριος*. Procopius in hunc locum cap. xlvi. 5, *Tiri με ὀμοιώσατε; — Υμεῖς δὲ λογίσασθε πρόδης ἀτεβεῖας ἀποκλεῖτε τὸν ἀσώματον εἰκότι θυητῶν*(6) *Φωτήν*. Euseb. Γραφήν.(7) *Tiri*. His similia extant Isa. xl, 18, 25; xlvi. 5, et alibi forsitan. Ipsi verba, quæ attulit Clemens, reperire nondum potui.

οὐδεὶς (8) ἐισέπειται φῆσαι· διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς θέμαθείν εἰς εἰκόνος δύναται. Τάδε δὲ δημοσια καὶ ξενοφῶν (9) δὲ Ἀθηναῖς κατὰ λέξιν λέγει· Ὁ γοῦν πάρτα σειωταὶ καὶ ἀτρεμῆται ὡς μὲν μέτρας τις καὶ δύναται, φανερός· ἔποιος δὲ ἐστιν μορφὴν, ἀρτίς· οὐδὲ μήτε οἱ παμφανῆς δοκῶνται ηὔλις, τούτοις οὐτοῖς ξεικεν δρᾶται (10) ἐπιτρέπεται· ἀλλὰ δὲ λόγος οὐτοῖς θεονται, τῷρεν ἐψύχει τὸ φανερότατον.

Τις τάπεις (11) σάρκα δύναται τῷρεν ἐπουράνιον καὶ ἀληθῆν
Οὐρανοῖσιν ιδεῖν Θεόντα διαμέροτον, διὰ πόλιον οὐτοῖς;
[καὶ τοῖς;

Ἄλλα δὲ δικτύωται καὶ ἐρυτοροί ηὔλιοι
Ἀρθρωποι στήριγμα δύναται, θηρητοὶ τεγμάτες·
προειπεν δὲ Σιδηνός. Εὗ γοῦν καὶ ξενοφάνης δὲ Κολοκάντιος (12), διδάσκων δὲτοις εἰς καὶ άσώματος (13) δὲ
Θεός, ἐπιφέρει·

Εἶτα Θεός ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέριστος.

Οὐ τι δέμας θηρητοῖσιν δυοῖσιν οὐδὲ τόνυτα (14).

Καὶ πάλιν·

Ἄλλα διποτοί (15) δοκέονται θεοὺς τερρασθαι·

Τίτην σφετέρην (16) δὲ στόθηται έχειν, φαντάτηρ τε δέ
[μας τε.
Καὶ πάλιν·

* P. 715 ED. POTTER, 602 ED. PARIS.

τῶν ὑποβάλλοντας. Vos autem in quantam impietatis obsecunditatem delapsi estis considerate, qui corpore carentem mortaliū formis subdideritis. Tertullianus lib. i aduersus Marcionem 4: Per Isaiam Deus concionabitur, cui me assimilabitur? Divinis forsitan comparabuntur humana, Deo nostra? Quem locum Pamelius hunc Clementis citans refert ad vers. 18 c. xl, qui fortasse referendus ad 25. Antisthenes dictum apud Eusebium lib. xiii Præp. 7, legitur, Θεὸν οὐδενὶ ξεικέναι φησι, Deum nulli esse similem ait, quapropter nemo potest eum discere ex imagine. Addenda ergo vox Θεόν, libro Clementis. COLLECT.

(8) Οὐδεὶς. Euseb. Θεόντα δέ pro τάπεις.

(9) Ξεργάτης. Hæc Xenophontis verba superius attulit Clemens Protrept. p. 61, ubi conf. adnotata.

(10) Αὐτόν. Euseb. αὐτόν. Deinde αὐτὸν ἀνατίθειν pro ἀνθρώποις αὐτόν. Ibid.

(11) Τις τάπεις. Hæc superius adduxit Clemens in Protrept. pag. 61, ubi conf. n. 10.

(12) Ξεργάτης δὲ Κολ. Physicum intelligit poetam cuius Vitam habemus apud Diogenem Laertium lib. vi.

(13) Ότι εἰς καὶ άσώματος. Xenophanes unum quidem Deum esse putavit, at non άσώματον. Conf. Sextus Empiricus lib. iii, cap. 33. Hypotypos. Pyrrhon. Cicero in Lucullo, Xenophanes unum esse omnia, neque id esse mutabile, et id esse Deum, neque natum usquam quidquam, et conglobata figura.

(14) Οὐ τι δέ... οὐδὲ ν. H. ms. Οὐτε δέ... οὐτε ν. SYLB. Porro sensit Xenophanes, οὐταίναν θεούς σφαροειδῆ, μηδὲν δύοισιν έχονταν ἀνθρώπων. Dei substantiam globosam esse, nihilique cum hominibus habere commune, ut refert Laertius lib. ix, seg. 19.

(15) Άλλα διποτοί. Illic versus in Flor. edit. iambicus est, sic:

Άλλα διποτοί δοκοῦσι τερρασθαι θεούς.
Ex alio nempe vel Cleanthis vel alterius cuiuspiam Operē. SYLBUS.—Eodem modo existat in ms. Pa-
ris. nisi quod δοκέονται pro δοκοῦσι ibi scriptum sit.
Porro hos versus laudavit etiam Theodoretus Θε-
ραπ. γ, pag. 519, ubi priores duo hoc modo se

A plicans, Deum nemini similem esse ait, quod ejus in cognitionem ullius ex imaginis specie venire nemo possit. Quibus affinia Xenophon Atheniensis haec habet ad verbum: Qui omnia concutiat, idemque tranquillet, eum et magnum et potentem esse constitut: qua vero specie sit, non liquet. Ac ne sol ipse quidem, ut lucem quoquo versum diffundere videatur, impune tamen sese videri patitur; quisquis enim in eum imprudenter intueri coepit, visum amittit.

Quæ caro verum oculis, immortalemque videret,

Cælestemque Deum, cujus super aethera sedes?

Quippe, nec adversi radiantia spicula solis
Mortales subeant desixo lumine visus;

B ut jam olim Sibylla cecinit. Jure igitur ac merito Xenophanes ille Colophonius, Deum unum, et corporis expertem esse docens, ita cecinit:

Maximus idem hominum ac superum Deus unicuis
[ille est,
Quem mortalis homo non mente aut corpore reddat.

Atque iterum:

... Ast homines generari Numinia credunt,
¶ Illaque voce sibi cultuque et corpore prostrus
Assimilant.

Itemque,

habent:

Άλλα διποτοί δοκοῦσι γεννᾶσθαι θεούς,
Καὶ τοῖς αἰσθητοῖς τέ έχειν, φωνὴν τε δέμας τε.
At mortales homines putant deos genitos esse,
Sensibus æquales, et voce, et corpore nobis.

C (Clementis editio Florentina habet in altero, τῷ σπερέρην δὲ τοῦθητα έχειν.) Rursus ita:

Άλλα εἰτοι χειρας ελύον δὲ λέξατες... hoc est:
Si manibus possent uti lauri atque elephanthes,
Pingere vel manibus, vel quæ nos facia reserre:
Jam similes et equis divos bubusque videres
Cornipedes finxisse, et eqnos taurosque bicornes,
Haud alio factos quam quo ipsi corpore nunc sunt.

In primo versu Clemens habet, βόες τὸ λέοντες. In secundo Ἑργα τελεῖν. Theodoret. interpres legisse videtur, Ἑργα λέγειν. Sed et tertium versum apud Clementem,

Ἔπποι μέν δὲ τε βοοισι, βόες δέ τε βοοισι διοῖσι, interpretatus est Theodoreti interpres, Heretius omisit, et videtur non satis cum aliis quatuor cohædere, sed ad priores potius referendus. Deus non est similis hominibus, nam equi equis, boves bubus, homines hominibus similes sunt. Idem Theodore-

D tus lib. iv Therapeutices ægriud. Græc. aliam de Deo similem sententiam laudat. Xenophanes igitur Orthomenis, Colophonius, qui Eleaticæ sectæ princeps fuit, omne hoc oculis intumur, unum esse, inquit, orbiculari figura, sinitum, nequaquam genitum, sed æternum prostrus atque immobile. Eamdem ejus sententiam refert et Sextus philosophus contra Mathematicos lib. i: Xenophanis autem dogma erat præter aliorum hominum prænitiones, universitatem esse unum, et Deum congenitum omnibus; esse autem rotundum, et nullis passionibus obnoxium, et immutabilem, et rationalem. Citat idem Sextus et quosdam ejus versus in Homerum et Hesioidum, nam in eos scripsit versus, elegias et iambo: subsannians es qua de diis dixere, ut tradit Laertius Diogenes, qui tamen cum ejus sententiam de Dei substantia globosa expomeret unum eum censuisse, sive singularem reticuit. COLLECT.

(16) Σφετέρην. Euseb. Σφετέραν.

... si manus bovi, manus apta leoni,

Pingeret, atque hominum tractare assuesceret artes:

*Illa bovi similes superos, similesque leoni
Fingeret; acer equus specie formaret equina.
Quisque suo proprium vestiret corpore numen.*

Rursus et Bacchylidem lyricum ita de divino nomine loquentem audiamus :

*Hi sedis semper gravibusque morbis indomiti :
Innocentes, nec ulla in re mortalibus similes.*

Et Cleanthes Stoicum, cuius in quodam poemate sunt, quae sequuntur :

257 *Quidnam bonum sit me rogas? Jamjam [accipe.*

*Quod ordinatum est, integrum, sanctum, pium,
Suique compos, utile, decens, commodum,
Grave, ac severum, quodque semper conserat.
Metu ac dolore majus, et molestia :
Salubre, jucundum, et sibi consentiens.
Clurum, ac modestum, sedulum, lene, ac potens,
Perenne, labis nescium ac semper manens.*

Tum idem vulgi tacite idolatriam carpens, ista subdit :

*Opinionem qui sequitur, haud liber est,
Frusta inde quicquam stultus exspectet boni.*

Non igitur amplius de Deo est ex vulgi opinione sentiendum :

X *Haud enim numen reor,
Hominis scelesti clanculum speciem induens,
Tuum hoc cubile petere, prout homines solent,
Inquit Amphion Antiope. Sophocles vero plane ac diserte :*

*Eyas parenti namque nupsit Juppiter,
Non flavus auro, non olor pluma nitens,
Qualis puellæ juncus est Pleuronice,
Matremque fecit : ast homo plane integer.*

Quibus deinceps hæc attexit,
*Notis volucrum postib[us] gressum intulit
Adulter.*

X *P. 716 ED. POTTER, 602-603 ED. PARIS.*

(17) *'Αλλ' εί τοι χείρας είχορ*. Scribendum cum Eusebio metri gratia :

'Αλλ' εί χείρας έγορ...

Sed tunc, inquit Sylburgius, addendum φαντάσαι, vel simile quid ad explendum metri numerum.

(18) *Ηέ λέοτες*. Theod. η ἐλέφαντες. Paulo post δημοτοις pro δημοιοι ibid. Deinde καὶ οἱ θ. pro καὶ τε θ. Euseb., Theod. καὶ θ. ms. Paris. Porro Vigorous ad Eusebium hæc adnotavit iuxta vocem δημοιοι, οἱ Theodoret. δημοτας, uti conjecteram. Subdit idem Græcorum Medicus, Xenophanem illum eodem in argumento versantem populorum quorumdam ex D more, huic suæ cogitatione fidem asserere. Tous μὲν γάρ Αἴθιοπας, μέλανας καὶ σιμός γράψει ἔφοε τοὺς οἰκεῖους θεοὺς, ὅποιοι δὲ καὶ αὐτοὶ πεφύκασιν τοὺς δέ γε Θράκας, γλauκούς τε καὶ ἐρυθρούς καὶ μέν τοι καὶ Μήδους, καὶ Πέρσας σφίσιν αὐτοῖς ἐκιότας καὶ Αἴγυπτους ὡσάντως αὐτοῖς διαμορφούν πρὸς τὴν οἰκεῖαν μορφήν.

(19) *Σώματ' ἐποιούρ*. Euseb. δῶματ' ἐποίουν ministeri apte. Ex hoc loco expressa videtur Babriæ fabula de homine et leone : quæ inter vulgatas prima est. SYLB.

(20) *Kaνtol.* Ms. Paris. καὶ αὐτοῖς.

(21) *Toῦ*. Euseb. μὲν τοῦ, itidemque δέ in redditione. SYLB.

(22) *Oι μὲν ἀδημῆτες δεῖ καὶ λιαρ ρούσωρ εἰσὶ καὶ αὐτοῖς οὐδὲν ἀνθρώπωις ἱκετοί*. Collegit hoc in numerum fragmentorum Bacchylidis H. Stephanus, itaque vertit : *Illi quidem non dominantur morbis sedis, cuique vacanti nullo modo hominibus si-*

Α 'Αλλ' εί τοι χείρας είχορ (17) βόες, ηδὲ λεοντες (18).

Ἡ γράγαι χείρεσσι, καὶ ἔργα τε λεῖπεν ἄπειρον δημοτας.
Ἴπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βονοίρ δημοιοι,
Καὶ κε θεών ιδέας ἔγρυποι, καὶ σώματ' ἐποιούρ (19)
Τοιοῦθ' οἵλοι περ καντότ (20) δέμας είχορ δημοιοι.

Ἄκονταμεν οὖν πάλιν Βαχυλίδου τοῦ (21) μελεποιοῦ περὶ τοῦ θείου λέγοντος

*Oι μὲν ἀδημῆτες δεῖ καὶ λιαρ ρούσωρ εἰσὶ,
καὶ αὐτοῖς, οὐδὲν ἀνθρώπωις ἱκετοί (22).*

Κλεάνθους τε τοῦ Στωϊκοῦ, ἐν τινι ποιήματι περὶ τοῦ θεοῦ ταῦτα γε γράφοντος (23) :

Τάγαθδρ ἐφωτῆς μ' ολος εστ', ἀκονε δή.

Τεταγμέτορ, δίκαιοις, δισιοις, εὐσεβεῖς.

Κρατούρ ξαντοῦ, χρήσιμοις, καλόρ, δέστρ.

Αὔντρορ, αὐθέλαστοι, αἰει συμφέροι.

Ἄροβορ, ἀλυποι, λυσιτελές, ἀνθρωποι.

Οὐρέλιμοις, εὐάρεστοι, δημολογόμεροι.

Εύκλεις, ἀνυφορ, ἐπιμελεῖς, πράγοι, σφροδίρ.

Χρονίζμεροι, ἀμώμητοι, αἰει διαμέτροι.

Ο δέ αὐτὸς κατὰ τὸ σιωπώμενον, τὴν τῶν πολλῶν διαβάλλων εἰδωλολατρείαν, ἐπιφέρει

Ἀνελεύθερος πᾶς δοτις δόξαρ βλέπει,

Ὄς δή παρ ἐκείνης τενεξόμερος καλοῦ τιτος (24).

Οὐκον εἴτε κατὰ τὴν τῶν πολλῶν δόξαν περὶ τοῦ θεοῦ ὑποληπτέον .

Οὐδέ τάρ λάθρα δοκῶ,

Φωτὸς κακούργου (25) σχίματ' ἐκμιμούμεροι.

Σοὶ τὴρ δέ εὐνήρ, ωσπερ ἀνθρώποις, μολεῖν.

Ἀμφίων λέγει τῇ Ἀντιόπῃ (26). Ο Σοφοκλῆς δὲ εὐθυρημόνως (27) γράφει:

Τὴν τοῦδε τάρ τοι Ζεύς ἔγημε μητέρα,

Οὐ χρυσόμορφος, οὐδὲ ἐπημμιεσμένος

Πτιλορ κακεύοις, ώς κάρην Πλευρωταῖς

Υπημβύωσερ ἀλλ' ὀλοσχερῆς ἀνήρ.

Εἰτ' αὖ ἐπελθὼν (28) καὶ δή ἐπήγαγεν.

Ταχὺς δέ βαθμοῖς νυμφευοῖς ἐπεσγάλη (29)

Ο μοιχός.

miles. Legit ergo pro αἰει καὶ λιαν, quod vertit Heretus, vel valde, δεικνείειν, sed et vox αἰατοι ei suspecta est. Ilanc ejus emendationem confirmat Eusebii lib. xiii, p. 397, si quidem ejus sit αἰατοι. COLLECT.

(23) *Taντά γε γράσορος*. Euseb. ταῦτα γε γράφοτος δίκαιοις. Hos autem Cleanthis versus superiorius adduxit Clemens in Protrept. p. 61, ubi conf. adnotata.

(24) *Καλοῦ τιτος*. Euseb. impress. et ms. τιτος καλοῦ. Mox θείου pro θεοῦ Euseb. impress.

(25) *Κακούργου*. Euseb. κακούργον. Statim σχίματα pro σχίματ' cod. Joan. Paulo post σ' εἰς εὐνήν Euseb. contra metrum.

(26) *Ἄριστος λέγει τῇ Ἀντιόπῃ*. Eusebius hic habet ἐν τῇ Ἀντιόπῃ. Quam lectionem si sequamur, Amphion intelligetur recentior. Nam superior ille Amphion, musicus nempe Antiopes, e Jove filius fuit, Nyctei nepos, ut ex Apollodoro intelligere est. SYLBURG. — Apud Eusebium legitur ἐν Ἀντιόπῃ, αἱ Amphion in Antiope. Scriptis tragediam Antiope Euripides, quam citat Stobæus multis locis. COLLECT.

(27) *Εὐθυρημόρως*. Euseb. εὐθυρημόνως cum duplice p.

(28) *Εἰτ' αὖ ἐπελθὼν*. Euseb. impress. et ms. εἰτα ὑπελθὼν.

(29) *Νυμφευοῖς ἐπεσγάλη*. Euseb. impress. μοιχοῖς ἐπεστάθη. Sed cod. Joan. μυθικοῖς ἐπεστατεῖ.

Ἐφ' οἷς ἐτοι φανερώτερον τὴν ἀκρασίαν τοῦ μυθοποιού· μένου Διὸς ὡδὲ πῶς ἔκδηγεται·

'Ο δ' οὔτε δαιτὸς, οὐδὲ (30) χέριβος θιτὼν,

Πρὸς λέκτρον ἦει, καρδιλαρ ὑδαρμένος·

'Οληρ δ' ἐκείνην εὐχρότην ἔθρυπτετο.

Ταύτη (31) μὲν οὖν παρέσθω ταῖς τῶν θεάτρων ἀνολαῖς· ἀντικρυς δὲ δὲ μὲν Ἡράκλειτος, Τοῦ λόρου τοῦ δέοντος (32) αἰεὶ (33), φησιν, ἀξύνετοι τίγρονται ἀρθρωποι, καὶ πρόσθετον ἡ ἀκοῦσαι, καὶ (34) ἀκούσαντες τὸ πρῶτον. 'Ο μελοποιὸς δὲ Μελανιππίδης

Kλῦθι μοι (35), ὁ πάτερ, θαῦμα βροτῶν,
Ταῖς αἰείων γυνχᾶς μεδέων.

Παρμενίδης δὲ δέ μέγας, ὃς φησιν (36) ἐν Σοφιστῇ Πλάτων, ὡδὲ πῶς περὶ τοῦ Θεοῦ (37) γράφει·

Πολλὰ μάλι, ὡς ἀγέρητος (38) ἐστιν, καὶ ἀνάλεθρον

Οὐλορ μουρογετές τε, καὶ ἀτρεμές, ηδὲ ἀγέρητος.

'Αλλὰ καὶ δὲ (39) Ἡσίοδος·

Αὐτὸς γάρ πάτερ, φησι, βασιλεὺς καὶ κολπαρός

'Αλαράτων σέο (40) δ' οὐ τις ἐρίγρισται κράτος

Ναὶ μήν καὶ ἡ τραγῳδία, ἀπὸ τῶν εἰδώλων ἀποσπῶσα,

εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέπειν διδάσκει· δὲ μὲν (41) Σοφοκλῆς, ὃς φησιν Ἐκαταίος δὲ τὰς Ιστορίας συνταξάμενος, ἐν τῷ κατ' Ἀθραμον (42) καὶ τοὺς Αἰγυπτίους,

ἀντικρυς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἔκδοθε·

Εἰς (43) ταῖς ἀληθείαισιν, εἰς ἐστιν Θεός·

Ὄς οὐρανόν (44) τ' ἔτεντος καὶ γατῶν μακράν,

* P. 717 ED. POTTER, 603 ED. PARIS.

(30) Οὐδέτε. Euseb. οὗτε. Deinde θίσων mendose C pro θιγώ ms. Paris. Paulo post εἴη pro ησι cod. Joan. In vers. seq. ἔθρυπτετο pro ἔθρυπτετο Euseb. B. et impress.

(31) Ταύτη. Euseb. rectius ταῦτι. SYLB. — Recentiores Clementis edit. ταῦτα habent.

(32) Τοῦ λόρου τοῦ δέοντος αἰεὶ, φησίν. Hervetus in libro suo correxerat δὲ δύντος καὶ. Sextus philosophus ex quo in sua *Philosophica poesi* hunc locum exscriptis H. Stephanus, sic habet: 'Ο Ήράκλειτος ἐν αρχάμενος τῶν περὶ γύνεως καὶ τρόπον τινὰ δεικνύει τὸ περιέχον, φησι. Λόγου τοῦδε δύντος ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι, καὶ πρόσθετον ἡ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρώτον. Quem interpres Sextii Hervetus ipse sic expressit: *Cum est autem hæc ratio, non intelligentes sunt homines etiam priusquam audierint, et cum primum audierunt. Loquitur de communione, ut ex antecedentibus constat. Ait enim: Τούτον δὴ κοινὸν λόγον καὶ θεόν καὶ οὐ κατὰ μετοχὴ γινόμενος λογικοί, κριτήριον ἀληθείας φησιν ὁ Ήράκλειτος: Hanc autem communem et divinam rationem, et cuius participatione rationales efficimur dicit Heraclitus esse id, quod de veritate judicat. Atque ita corrigenda est hujus postremi loci interpretatio. Eusebius legit etiam τοῦ λόγου τοῦ δὲ δύντος αἰεὶ, veritatem Trapezuntium: Verbi, quod est semper, sensum homines non capiunt, neque antequam audiant, neque cum primo audierint.* COLLECT. — Simile est, quod Philostratus Heraclito tribuit, epist. 18, p. 391: 'Ηράκλειτος, δὲ φυσικὸς, λόγογον εἶναι κατὰ φύσιν ἔφεσε τὸν ἀνθρώπον: *Heraclitus physicus hominem natura irrationalē esse dixit.*

(33) Αἰεὶ. Euseb. αἰεὶ.

(34) Καὶ. Hanc particulam omittit cod. Joan. Ubi mox Μελαππίδης pro Μελανιππίδῃ.

(35) **Κλῦθι μοι**, ὁ πάτερ, θαῦμα βροτῶν,
Ταῖς αἰείων γυνχᾶς μεδέων.

PATROL. GR. IX.

A Tunc adhuc apertius impotentem fabulosi Jovis libidinem exponens, ita prosequitur :

*Non dextra lympham, non cibum lingua attigit:
At pectus acri saucius morsu, torum
Iniū, atque Veneri nocte se tota dedit.*

Verum ista theatrorum insaniae reserventur. Ille clitus quidem perspicue, Homines ait, seu prius, set postquam audierint, commodas rationis semper ignoratione versari. Et lyricus Melanippides ita cecinit. δῶν, φησιν.

B Audi me, o pater, stupor mortalium,
Qui semper viventem animum regis.
Et magnus ille Parmenides, ut ait Plato in *Sophista*, de Deo hunc in modum scribit:

Nec satus est unquam, nec morti obnoxius ulli;

Integer, unigena, inconclusus, nescius ortus.

Imo etiam Hesiodus:

Te regem ac dominum immortalis turba satetur,

Non alius tecum imperio contendere possit.

¶ Qui et ipsa quoque tragœdia ab idolorum cultu abducens, in cœlum oculos tollere nos docet. Sophocles enim, ut refert Hecataeus historicus, in eo quem de Abramo et Αἴγυπτοι conscripsit libro, hac palam vociferatur e scena :

*Unus profecto est, unus hic tantum, Deus,
Qui cœlum et amplias condidit terræ plagas,*

(36) Ος φησιν. Hæc verba non adversus sequentes, sed ad verba præcedentia referuntur. Plato enim in *Sophista* Magni epipheto Parmenidem ornat p. 166: Παρμενίδης δὲ ὁ Μέγας, ὁ παῖ, παισιν ἥμιν οὖσιν ἀρχόμενος γε καὶ διὰ τέλους τοῦτο ἀπεμάρτυρο. *Magnus autem Parmenides, o puer, dum pueri adhuc essemus, statim ab initio assidueque id determinatus est.* Quis autem ille Parmenides fuerit, satis e Diogenis Laertio notum.

(37) Θεοῦ. Euseb. Θεοῦ, ut paulo superius.

(38) Ος ἀγέρητος ἐστιν, Μοῦνον, μουνογενὲς δέ. Illud δέ agnoscit eliam cod. Joan.

(39) Ο. Hanc particulam non agnoscit cod. Joan. In primo verso τοτὲ pro τοτὶ habet Euseb.

(40) Σέο. Legendum videatur dativo casu sol, aut τοῦ retento, sequens χράτος vertendum in dat. χράτεται, ut sensus sit : *Tecumque nullus alius robore contendit; vel: Tu quo cum robore nullus alius contendit. Nisi forte aliquis ἐρήμεσται malit: ut sit, Tu amque potentiam nemo fulcitur.* SYLBURG.

(41) Ο μέν. Euseb. ms. et impress. δὲ μὲν γάρ.

(42) Εἰς τῷ κατ' Ἀβρ. Hujus libri meminit Josephus Antiq. lib. 1, cap. 7: Ἐκαταῖος βιβλὸν περὶ αὐτοῦ ('Αβράμου) συνταξάμενος κατέλιπε. *Hecataeus liberum de Abrahamo scriptum reliquit.* Vossius se dicit non dubitare quin pars fuerit Historie Iudaicae Hecataei, quam citant Origenes lib. 1, contra Celsum; Eusebius, *Præp. evang.*, lib. iii. Conf. Vossius, *De histor. Gracis*, lib. 1, c. 10.

(43) Εἰς. Eosdem Sophoclis versus in *Exhortatoria ad gentes* laudavit, ubi quod est in Sexto *Imagines et ieneas et ligneas*, ita ex hoc recte emendari constat, si deleas et ligneas: nam in Græco abundant, ηξύων, et addendum est, et aureas, quod omisit interpres, χρυσοτεύκτων. Citarunt, et a Justinō in *Exhortatoria ad gentes* p. 19, et *De monarch.* p. 166,

(44) Ος οὐρ. Cod. Joan. Ος τοι οὐρ.

*Cærulea ponti terga et infrenes Notos.
At nos miselli, pectore errantes vago,
Calamitatum finxitus solatia,
Formas deorum saevas, aut æreas,
Aurove ductas fusili, aut eburneas.
His dum immolamus, dum statio augustos die
Reddimus honores, esse nos remur pios.*

Qui eodem ex loco Euripides :

*Vides sublime fusum immoderatum æthera,
Qui tenero terram circumiectu amplectitur?
Hunc summum habeto divum, hunc perhibeo Jovem.*

Idem in drame, quod Pirithoum inscribit :

*Te, quia te ipso es; quique ætherio
Rerum omne genus turbine versas;
Quem clara dies, quem turbida nox,
Et multicolor; quemque astrorum
Vis, non uno lumine fulgens,
Circum assiduo volvitur orbe.*

Hic enim ex sese ortum, artificem intellectum vocavit. Quæ sequuntur, ad mundum pertinent, in quo lucis etiam est tenebrarumque conflictus. Similiter Æschylus Euphorionis filius, ita de Deo, sane quam graviter :

*Æther, solumque est, atque cælum Juppiter,
Cuncta simul idem est, majus et si quid super.*

Platonem quoque novi sentire cum Heraclito, hunc in modum scribente : *Quod unum sapiens est, solum tamen dici non vult, idemque Jovis nomen*

¶ P. 718 ED. POTTER, 604 ED. PARIS.

p. 166, a Theodoreto, lib. vii *Therapeut. Græc.* et ab Eusebio repræsentantur ex Clemente lib. xiii *Præparat.* In primo, Elēs taīs ἀληθειαῖσιν, εἰς ἔστιν, vertendum fuit :

*Unus profecto verus, unus est Deus,
Vel, Unum profecto numen, unus est Deus.
In penultimo legitur in *Protreptico*, καὶ ξενὰς πανηγύρεις Νέμοντες, at hic, καλάς π. στέφωντες. Apud Justinum, πανηγ. τεύχοντες. At Theodoretus habet : Et coronas affatim dantes, vertente Acciaolo, et in 2 et in 3 versus longe diversus est :*

Terramque fecit et populorum vertices

Pontique fluctus et sonora flumina.

Nisi forte flamina legendum, ubi x' ἀνέμων βίας. sed ex Justino Clementi hæc duo potius corrigenda sunt. COLLECT. — Conf. *Protrept.* p. 63, et quæ ibi adnotata sunt.

(45) *Kārēmōw̄ Blar.* Cod. Joan. καὶ ἀνέμων βίας.

(46) *Θνητοὶ δὲ πολλοὶ.* Ms. Paris. Θνητοὶ δὲ πολλοὶ. Qui etiam πολλοὶ habet cod. Joan.

(47) *Kalās.* Cod. Joan. mendose κάλας.

(48) *Όρᾶς.* Cod. Joan. τρᾶς. Hic Euripidis locus a Plutarcho citatur 369 et 424, et a Cicer. lib. ii *De nat. deorum exprimitur.* ut notavit Petrus Victorius, *Var. lect.* lib. xiii, c. 7. SYLBURG. — Conf. *Protrept.* p. 21, n. 7; p. 63, n. 2.

(49) *'Er.* Abest a cod. Joan.

(50) *'Er.* δὲ τῷ Πειρίθῳ. Euseb. ἐν τε τῷ II. SYLB. — In tragœdia *Pirithoi* forte, sed apud Eusebium legitur non δρῦμψ, sed ρόμψ, ubi distincta in quinque anapæsticos habes hæc verba, vertere ergo potes, qui in ætherea rotatione, seu fornice, aut globo; ρόμψ multa significat. Glossarium: ρόμψος, tornus; Hesychius: ρόμψος, στρόψος, δῖνος, κῶνος: sive motum, sive figuram indicari putes, cælum intellige omnia complectens et ambiens. Idem Eusebius habet, δ τοῦ Εὐφορίωνος Αἰσχύλος: *Et Euphorionis filius Æschylus*, non ut Clementis liber, δ τε Εὐφορίων, δ τε Αἰσχύλος. Euphorion enim pater Æschylus, Suida teste. Cæterum quod hic αὐτοφῦν θημιουργὸν appellari ait Clemens, et alibi ab Or-

A *Πέρτον τε χαροπὸν σίδμα, κατέμων βίας (45).* Θνητοὶ δὲ πολλοὶ (46) καρδιαὶ πλανώμενοι, Ἰδυσσάμεσθα πηγαῖται παραγυχήν, Θεῶν ἀγάλματ' εκ λίθων η χαλκέων, Ἡ χρυσοτεύκτων, η λεραρτίων τύπους. Θυλαῖς τε τούτοις καὶ καλάς (47) παρηγύρεις Στέφορτες, οὐτως εὐσεβεῖς ρούλιμερ.

Εὐριπίδης δὲ, ἐπὶ τῆς αὐτῆς σκηνῆς τραγῳδῶν, Όρᾶς (48), φησι, τὸν ὑψον τένεδ' ἀπειρον αιθέρα, Καὶ γῆν πέριξ ἔχονθ' ύπραις ἐν (49) ἀγκάλαις; Τούτον νόμιμε Ζῆτα, τὸν δὲ ήγουν θεόν.

Ἐν δὲ τῷ Πειρίθῳ (50) δράματι δ αὐτὸς καὶ τὰς τραγῳδίες.

Σὲ τὸν αὐτοφῦν, τὸν ἐν αιθερὶῳ (51)
Ομέρῳ (52) πάτωτα φύσιν ἐμπλέξατα (53)
὾ρ περὶ μὲν φῶς περὶ δ' ὄργανα
Νῦξ αἰολόχρως, ἀκριτός τε ἀστρων
Οὐλός ἐνδελεχώς ἀμφιχορεύει.

B 'Ενταῦθα γὰρ τὸν μὲν αὐτοφῦν τὸν δημιουργὸν νοῦν εἰρηκεν· τὰ δὲ ἔχῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου τάσσεται, διὸ καὶ ἐναντιότες (54) φωτός τε καὶ σκότους. Ο τε Εὐφορίων, δ τε Αἰσχύλος (55), ἐπὶ τοῦ θεοῦ σεμνῶς σφόδρα φησίν.

Ζεύς ἐστιν αιθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός (56). Ζεύς τοι τὰ πάτα, χώτι (57) τῷρδ' υπέρτερον.

Οἶδα ἐγὼ καὶ Πλάτων (58) προσμαρτυροῦντα Ἱπρακλεῖτι φράσοντι· Ἐν τῷ σοφὸν, μούρον λίτεσθαι οὐκ ἔθελει, καὶ ἔθελει Ζητρὸς δρόμα. Καὶ πάλιν

pheo αὐτοφῦν, et in Sibyllinis oraculis, interpretatione aliqua emolliendæ sunt hæc voces, ut monet G. Genebrardus lib. I *De Trinitate*, ne ruamus in precipitum Cœlii Lactantii, qui pudendo errore Deum se procreasse, atque fecisse non dubitavit scribere, lib. II, c. 7 *Inst. Collect.*

(51) *Tὸν ἐν αιθῷ.* Euseb. σὲ τὸν αιθῷ. At Euripidis Schol. in *Orest.* v. 98, citans hunc locum, Clementis lectioneni retinet : item Apollonii Scholiastes, omnino recte.

(52) *Ομέρῳ.* Ρόμψ rectius Eus. impress. et ms. et Eurip. Schol.

(53) *Ἐμπλέξατα.* Sic legit etiam Eurip. Schol., et metrum exigit ἐμπλέξαντ', quod habet Euseb. Hos versus Grotius sic digessit et restituit *Excerpt.* p. 399:

Σὲ τὸν αὐτοφῦν, τὸν ἐν αιθερὶῳ
Ρόμψῳ πάτωτα φύσιν ἐμπλέξατο
὾ρ περὶ μὲν φῶς, περὶ δ' ὄργανα
Νῦξ αἰολόχρως, ἀκριτός τε ἀστρων
Οὐλός ἐνδελεχώς ἀμφιχορεύει.

Τε νοο, τε non aliunde satum,
Qui naturam turbine versas
Totam ætherio, quem lux circum,
Noxque astricolar semper et ingens
Circumsultat chorus astrorum.

(54) *Kalēv.* Euseb. καὶ αἱ ἐν.

(55) Ο τε Εὐφορίων, δ τε Αἰσχ. Euseb. impress. et ms.: δ τε Εὐφορίωνος Αἰσχύλος. Quam lectionem retinendam esse admonuit Stanleius, Comment. in Vitam Æschyl. Erat enim Æschylus Euphorionis filius, ut docent Herodotus lib. II, Pausanias Corinth. 2, et Arcad.

(56) Ζεὺς δ' οὐρανός. Hæc absunt a cod. Joan.

(57) Χώτι. Euseb. χώραι. In marg. cod. Joan. scripsit aliquis χώραι τῷδε. In ms. Paris. τῶνδε τοι ὑπέρτερον pro τῷδε υπέρτερον. Porro Grotius in *Excerptis* pag. 57, hæc meiri causa sic scribit :

.... Χώτι τῷρδ' έθ' υπέρτερον.

(58) Εγὼ καὶ Πλάτων. Cod. Joan. ἐγὼ καὶ δ Πλάτων.

Νόμος καὶ βουλὴ (59) πειθεσθαι ἔτρος. Καν τὸ δῆτὸν ἐκεῖνο ἀναγαγεῖν ἐθέλης, 'Ο ἔχω ὅτα ἀκούειν ἀκούετω, εὑροις ἀν δὲ πως (60) ἐμφανέμενον πρὸς τοῦ Ἐφεσίου (61). Ἀξίνετοι (62) ἀκούσατες, κωδοῖς (63) ἁσίκαιοι· φάτις (64) αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ χαρεστας ἀπέτρει. 'Αλλ' ἀντικρυς καὶ μίαν ἀρχήν καὶ παρ' Ἑλλήνων ἀκούσαι ποθεῖς; Τίμαιος δὲ Λοχρὸς ἐν τῷ φυσικῷ συγγράμματι κατὰ λέξιν ὡδὲ μοι μαρτυρήσει· *Mla ἀρχὰ* (65) *χάρτων ἐστιν ἀγέννητος* (66)· εἰ γάρ ἐγένετο, οὐκ ἄν ἦτι ἀρχὰ, *ἄλλ' ἐκείνα* (67) ἐξ ἀς ἀ ἀρχὰ ἐγένετο· ἐδρύν γάρ ἐκεῖνεν δῆξα ή ἀληθής (68). Ἀκούεις (69), φησιν, ὸστραήλ· Κύριος δὲ Θεός σου, εἰς ἐστιν καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

Οὐτος (70) *ιδοὺ πάντεσσι σαφῆς ἀπλάνητος* B
[ὑπάρχει],

ώς φησιν ή Σίβυλλα. Ἡδη δὲ (71) καὶ Ὀμηρος φαίνεται Πατέρα καὶ Γιδν διὰ τούτων, ώς ἔτυχε μαντείας εὐτόχου, λέγων·

Εἰ μέρ (72) δὲ *Οὔτις* (73) *σε βιάζεται οἷος ἔστρατος,* *Νοῦσον δὲ οὐπως ἐστὶ Διὸς μεράλον ἀλέασθαι.* *Οὐ γάρ* (74) *Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχουν ἀλέγουσιν.*

Καὶ πρὸ τούτου Ὁρφεὺς, κατὰ τοῦ προκειμένου φερόμενος εἰργήκεν·

Υἱός Διὸς μεγάλου, πάτερ Διὸς αἰγιόχου. C *Ξενοκράτης δὲ* (75) δὲ *Χαλκηδόνιος* (76), τὸν μὲν ὑπατὸν Δία, τὸν δὲ νέατον καλῶν, ἐμφατιν *Πατρὸς ἀπολείπεις καὶ Γιοῦ.* Καὶ τὸ παραδεξότατον, Ὀμηρος; (77) γινώσκειν φαίνεται τὸ Θεῖον, δὲ ἀνθρωποποιεῖς εἰσάγων τοὺς θεούς· δην οὐδὲ οὕτως αἰδεῖται *Ἐπίκουρος* (78). Φησὶ γοῦν (79).

¶ P. 719 ED. POTTER, 605 ED. PARIS. • Luc. xiv, 35. ▶ Deut. vi, 4.

(59) *Βουλὴ.* Euseb. βουλῇ dat. casu rectius. SYLBURG.

(60) *Πῶς.* Hanc particulam omittit Euseb. ms. et impress.

(61) *'Εφεσίον.* Scil. Heracliti, cuius eamdem sententiam recitat Theodoreetus Θεραπ. α', p. 476.

(62) *'Αξίνετοι.* Theodoreetus lib. i De cur. Grac. proferit hanc Heracliti γνώμην, eamque ita reddit ejus interpres Lat. *Cum stulti quid audiunt, surdis videntur esse persimiles, celebre dictum vel tunc abesse eos testatur, cum prope adsunt.* Posteriorem partem melius vertit Heriveletus. Vide Erasmus in Proverbio, præsens abest, qui parem locum Aristophanis profert, πρὸς τὸν λόγον τ' αὐτοῦ. COLLECT.

(63) *Κωφοῖς.* Κωφοῖσιν Euseb. ms. et impress. retenta Ion. dialecto.

(64) *Φάτις.* Ms. Paris. φᾶτις. Mox Euseb. παρεῖντας ἀπεῖναι, præsentes abesse, ut ait Sylburg. Idem mox ἀντικρυς μίαν, absque conjunctione καὶ. Porro cod. Ion. hanc inverso ordine scribit: "Αγετικρυς καὶ παρ' Ἑλλήνων μίαν ἀρχήν.

(65) *Mla ἀρχὰ.* Plato in Phædro, pag. 344, eod. genio: 'Αρχὴ δὲ, inquit, ἀγένητον, ἐξ ἀρχῆς γάρ ἀνάγκη πᾶν τὸ γίγνομενον γίγνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδὲ ἐξ ἐνός. Εἰ γάρ ἐν τοῦ ἀρχῆ γίγνοιτο, οὐκ ἀν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο.' (sorte οὐκ ἀν ἀρχῆ γίγνοιτο, ut Timaeus hic, οὐκ ἀν ἦν ἐτι ἀρχά.) Atque ita Tullius reddidit, Tuscul. ii: *Nec enim esset id principium, quod gigebatur aliunde.* Vulgata tamen lectio defendi potest.) 'Ἐπειδὴ δὲ ἀγένητον ἐστι, καὶ ἀδάγθαρτον αὐτὸν ἀνάγκη εἶναι, etc. Vigerus ad Euseb.

A amat. Atque iterum: *Lex est, inquit, hujus unius patere consilio.* Quod si altiore sensu dictum illud accipere volueris. Qui habet aures audiendi, audiat a, sic ab Ephesio illustratum invenies: *Qui quod audiunt, intelligentia non assequuntur, surdis illi similes sunt; in quos tritum illud conveniat, præsentes abesse.* Num vero Græcorum etiam ex ore principium unum audire gestis? Testem dabo Timæum Locrum, qui libro *De natura* sic ad verbum loquitur: *Unum omnium principium est, quod ortu caret; nam si aliunde ortum esset, principium jam non esset, sed illud potius unde ortum haberet.* Quæ opinio, sane vera, ex dicto illo profecta est, Audi, inquit, Israel, Dominus Deus tuus unus est, eique soli seruies b.

Omnibus ecce patet, nulloque errore vagatur,

ut Sibylla cecinit. Jam vero videtur Homerus quoque dicere Patrem et Filium, per aptam, ut videatur, horum divinationem:

Certe cum solus sis vim tibi si afferat Ulis,
Haud ratione queat fugier morbus Jovis ulla,
Namque Jovem ægiferum nihilum curare Cyclopes Suerunt.

Et ante eum Orpheus loquens de eo quod est propositum dixit:

Nate Jovis magni, pater et Jovis ægiferentis.

Xenocrates etiam Chalcedoniensis, qui summum *Sōvēm* appellat, *infimū*, alterum, *Patris nonnullam* dat ac *Filiī significationem.* Quodque præter omnem opinionem est, Η Homerus ipse Numen agnoscere videtur, qui deos introducit humano more sensu quo commotos, quem tamon ne sic quidem reverotur Epicurus. Est enim Homeri quod sequitur:

(66) *Ἀγένητος.* Aptius videtur ἀγένητος, oris carens. SYLBURG.

(67) *Ἐκείνα.* Ms. Paris. ἐξείνα. Statim ης pro ἀς Euseb. et ἐδρύει pro ἐδρύη.

(68) *Ἀληθής.* Euseb. ms. et impress. ἀληθινή.

(69) *Ἀκούεις.* Deut. vi, 4: *Ἄκοντες, ὸστραήλ, Κύριος δὲ Θεός ἡμῶν,* Κύριος εἰς ἐστι, et 13, *Κύριος τὸν Θεόν σου φοβηθῆσῃ,* καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

(70) *Οὐτος.* Conf. superius Protrept. p. 66, et quæ ibi adnotata sunt.

(71) *Ἡδη δὲ.* Quæ sequuntur usque ad αἰγιόχοιο in versus Orphico, omittit Euseb. ms. et impress.

(72) *Εἰ μέρ.* Verba Cyclopum ad Polyphemum conquerentem oculum sibi eruisse Οὖτιν, quo nomine se appellaverat Ulysses, Homer. *Odyss.* I, 410.

(73) *Οὔτις.* Homer. Μῆτις, et mox Νοῦσον γ' προνοοῦ δ'.

(74) *Οὐ γάρ.* Hunc versum interseruit Clemens, qui tamen apud Homerum extat ejusdem *Odyss.* 274.

(75) *Δέ.* Euseb. τε.

(76) *Χαλκηδόνιος.* Euseb. Χαρχηδόνιος mendose. Conf. superius Protrept. p. 58, not.

(77) *Ὀμηρος.* Hæc vox ex Eusebio ms. et impress. excidit.

(78) *Ἐπίκουρος.* Epicurus dicitur poetice omni refugisse. Hinc apud Plutarchum libro *De aud.* Poet.

(79) *Γοῦν.* Euseb. γάρ.

258 Quid me immortalem porro, mortalis Achille,
Præcipiti cursu insqueris? mea numina nondum

A Τίπτε με (80), Πηλέος νική, ποσὶν ταχέσσυν διώκεις,
Αὐτὸς θυητὸς ἐώρ, θεὺς ἀμφροτος; οὐδὲ τού πε
[με (81)]

Scilicet agnosti.

Quo quidem Numen ejusmodi esse declarat, quod nec pedibus, nec manibus, nec oculis, nec toto corpore, mortalis quisquam assequi capereque possit. Cui similem fecistis Dominum? aut cui imagini assimilariastis eum? inquit Scriptura ^a. Nunquid sculptile conflat faber, aut aurifex auro fuso inauraviteum? et quæ sequuntur. Et Epicharmus comicus in *Republika*, sic de Logo perspicue :

Humana vita ratione ac numero prorsus indiget,

Numero ac ratione vivimus; ambo nos sovent.

Tum ita diserte:

Ratio mortales regit, moresque servat.

Deinde :

Si est in homine ratiocinatio, est et divina ratio;

Ratio homini innata est, ad casus vita varios.

^a Isa. xl, 18, 19.

Poet. jubet ποιητικὴν φεύγειν καὶ παρεξελαύνειν, Poeticam fugere, intactamque prætergredi. Et quidem, ut ait Heraclides Ponticus non procul ab initio libri *De allegor. Homer.*: "Απασαν ὅμοι ποιητικὴν, ὥσπερ ὁλόθρον μύθων δέλεαρ, ἀφοιούμενος. Simul poeticeν universam seu pernicioseum fabularum intellectamentum, rejicit. Imo apud Sextum Empiricum *adv. Mathematicos* lib. I, c. ult., poesis declaratur ab Epicureis, Οὐχ οἶον ἀνωρελῆς τῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ φλαβερωτάτῃ· non modo vita inutilis, sed etiam maxime noxia. Idem testantur Cicero lib. *De natura deorum*, Plutarchus libro, *Quod secundum Epicurum suaviter vivi non potest*, etc.

(80) Τίπτε. Verba Apollinis ad Achillem II. X, v. 8. Porro hæc verba τίπτε με exciderunt e cod. Joan.

(81) Ήτο με. Hæc etiam verba e cod. Joan. exciderunt, relicta, ut prius etiam, lacuna.

(82) Οὐδέ. Euseb. οὐθ.

(83) Η. Isa. κατ.

(84) Η. Cod. Joan. κατ.

(85) Ο βίος. Ilos versus Grotius hoc modo explicat et scribit in *Excerpt.*, p. 475 :

Ο βίος ἀνθρώποις λογισμοῦ καὶ ἀριθμοῦ δεῖται [μέρος].

Ζῶμερ ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ· ταῦτα γάρ σώζει [βροτούς].

Omnis in ratione et numero stat vita mortalium : Vivimus ratione ac numero : bina hæc homines sospit [tant.]

Porro Euseb. et ms. Paris. καὶ ἀριθμοῦ pro κάτιμοῦ habent.

(86) Ζῶμερ. In libro Eusebii erat. Ζῶμεν δὲ ἐν ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ. Deinde, *Ratio regit homines.*

Ο λόγος ἀνθρώπον κυβερνᾷ κατὰ πρόσωπον καὶ [σώζει.]

Ωτ εστιν ἀνθρώπῳ λογισμός, εστιν καὶ θεῖος λόγος.

Ο λόγος ἀνθρώπῳ πέψυκε περὶ βίου καταστροφῆς. [φέρει.]

COLLECT. — Sed ne sic quidem prior versus expletur, cuius tale quodpiam requiri videtur acroteleuton, κάτιμον σώζει κακῶν. Sequentे versus recte idem Euseb. περὶ βίου καταστροφᾶς. SILBURG.

(87) Ο λόγος. Hunc versum hoc modo scribit

Ἐγνως ὡς θεός εἰμι....

Οὐχ ἀλωτὸν γάρ είναι θνητῷ, οὐδὲ καταληπτὸν τὸ Θεῖον, οὔτε ποσὸν, οὔτε χερσὸν, οὔτε δρθαλμοῖς, οὐδὲ (82) ὅλες τῷ σώματι, δεδήλωκεν. Τίτι ὀμοιώσατε Κύριος; ή (83) τίτι ὀμοιώματι ὀμοιώσατε αὐτόν; εησον ἡ Γραφή. Μή εἰκότα ἐποιήσει τέκτων; ή (84) χρυσό χόος, χωρεύσας γρυποῖς, περιεχόσωσεν αὐτόν; καὶ τὰ ἐπιτοιότας. "Ο τε καμικὸς Ἐπίχαρμος σαφῶς περὶ τοῦ Λόργου, ἐν τῇ Πολιτείᾳ λέγει ὕδε πας· Ο βίος (85) ἀνθρώποις λογισμοῦ κάτιμον δεῖται [πάντα].

Ζῶμερ (86) δ' ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ.

Ταῦτα γάρ σώζει βροτούς.

B Είτα διαρθρήσην ἐπιφέρει.

Ο λόγος (87) ἀνθρώπους κυβερνᾷ, κατὰ τρόπον [σώζει.]

Είτα (88) ·

Ει εστιν (89) ἀνθρώπῳ (90) λογισμός, εστι καὶ [θεῖος λόγος.]

Ο λόγος ἀνθρώπῳ πέψυκε περὶ βίου καὶ τὰς τρόπον (91). [φέρει.]

Grotius :

Ο λόγος ἀνθρώπους κυβερνᾷ, καὶ τρόπον σώζει [μέρος].

Ratio mortales gubernat : ratio mores continet.

Cum Eusebius pro κατὰ τρόπον σώζει habeat κατὰ πρόσωπον σώζει, Vigerus hæc ibi adnotat : « Reponendum ex Clemente κατὰ τρόπον σώζει. Nisi malis καὶ σώζει κατὰ τρόπ., aut, quod seculus sum, καὶ σώζει τρόπον. Si tamen retineatur κατά, vox τρόπον modum, potiusquam mores, significabit. » (88) Elta. Abest a cod. Joan.

(89) El εστ. Hos versus hoc modo scribit Grotius in *Excerpt.* p. 475 :

"Εστιν ἀνθρώπῳ λογισμός, εστι καὶ θεῖος λόγος.

Ο λόγος ἀνθρώπῳ πέψυκε περὶ βίου καὶ τὰς τρόπον [θεῖος λόγος.]

Ο δέ γε τὰς τέχνας ἄπαντι συνέπεται θεῖος λόγος, Έκδιδάσκων αἰτησί τοις, δι τι ποιεῖν δεῖ συμβεβεκεῖν προ.

Ού γάρ ἀνθρωπος τέχνας εὗρε, δ δέ θεδις ταύτας [φέρει.]

Ο δέ γε τάνθρωπον λόγος πέψυκε ἀπὸ τοῦ θείου [λόγου.]

Est humana ratio : hanc præter est et divina altera : Ratio humana circa vitam et victimum semper occupat : At divina ratio est artis opifex, et comes omnibus,

D Edocens ipsos quid usus maxime factu siet. Quippe homo non reperit artem, sed dat hanc auctor [Deus : Ipsiisque illa humana ratio nata est ratione ex Dei.]

Deinde idem ad primum versum hæc adnotat : « Hoc ἀνθρώπῳ hic genitivus est Doricus, et valet ἀνθρώπινος. Non præponam εἰ ante εστιν cum Casaubono: nihil enim opus, et versus vix patitur. » Ad secundum hæc sribit : « Et hic ἀνθρώπῳ genitivus est. Partem versus posteriorem sic emendavimus, cum esset περὶ βίου καταστροφᾶς. » Ad tertium hæc : « Bene Scaliger δέ γε τὰς τέχνας. Λόγον divinum vocat eum per quem ars quaevit invenitur ac docetur.

(90) Ανθρώπῳ. Ms. Joan. ἀνθρώπων. In vers. seq. Ο λόγος ex eodem excidit, ut etiam exms. Paris.

(91) Περὶ βίου καὶ τὰς τρόπον. Recite Euseb. περὶ βίου καταστροφᾶς. SILBURG. — Quam lectio nem habet etiam ms. Joan.

Ο δέ γε τὰς τέχνας (92) ἄπασι συνέπεται θεῖος
[λόγος,
Ἐκδιδάσκων αἰεὶ αὐτὸς αὐτοὺς (93) δι τὸ ποιεῖν
[δεῖ συμφέρον.
Οὐ γάρ ἀνθρώπος τέχνας εἶν· δέ δὲ Θεὸς ταῦτα
[φέρει.
Ο δέ γε τάνθρώπου λόγος πέψυκ' ἀπὸ τοῦ θείου
[λόγου.

Ναὶ μήν διὰ τοῦ Ἡσαΐου τοῦ Πνεύματος (94) κεκράγθως, Τι μοι (95) πλῆθος τῶν θυσιῶν; λέγει Κύριος· Πλήρης εἰμι διοκαντωμάτων υἱῶν, καὶ στέαρ ἀρῶν καὶ αἷμα ταύρων οὐ βούλομαι· καὶ μετ' ὅλιγα ἐπάγοντος; (96), Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε· ἀφέλετε πονηρας ἀπὸ τῶν γυνχῶν ὑμῶν· καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις· Μένανδρος (97) δὲ κωμικὸς αὐταῖς γράψει ταῖς λέξεσιν·

Εἰ τις δέ (98) θυσίαν προσφέρω, ἀπάμφιλε, ταύρων τι πλῆθος ή ρίψων, η τὴν Δία· Ἐπέρων τοιούτων· καὶ κατασκευάσματα, χρυσᾶς ποιήσας χλαμύδας ἢ τοι πορφυρᾶς (99). Η δι' ἐλέγοντος ή σμαράρδου λίδια, Εὔροντας τοὺς θεούς καὶ καθεστάται· Πεζλάνης⁽¹⁾ ἐκστροφής, καὶ φέρεις κούφας ἔχει. Δεῖ γάρ τὸν ἀνδρα χρήσιμον περινέται, Μή παρθένος⁽²⁾ φθειρότα καὶ μοιχώμενος. Κλέπτοτα καὶ σφάτοτα χρημάτων γάριν. Μηδὲ βελόνης ἔτραμψί⁽³⁾ ἐπιθυμῆς, Πάμψιλε. Ο γάρ Θεὸς βλέπει σε, πληστοὶ παρών.

Θεὸς διττίζων (4) ἔτρω, φησί, καὶ οὐχὶ Θεὸς πόρφυρος. Ή ποιήσει τι ἀνθρώπος ἐν χρυσαλοίς, καὶ οὐχὶ δύομαι αὐτός; διὰ Ιερεμίου φησίν. Καὶ πάλιν δὲ Μένανδρος, παραγράψαν τὴν Γραφὴν ἐκείνην· Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ἐλπίσατε ἐπὶ Κύριον, ὡδὲ πᾶς γράψει·

A Ratio divina artes cuique moderatur suas:

¶ Omnis per se aperit, quid magis cuique conserat.

Haud enim artem ullam homo reperit, Deus hanc unus parit.

Ratio nimis hominis, ratione ex divina sata est.

Porro cum Isaiae voce hæc Spiritus inclamat: Quo mihi multitudinem victimarum restrarum? dicit Dominus: Plenus sum holocaustis hircorum, adspem agnorum, et sanguinem taurorum nolo. Idemque subiungat paulo post: Lavamini, mundi estote, austerite nequitas ex animabus vestris; tum in eamdem sententiam Menander comicus totidem verbis ita scribit:

B Si quis, quod hædi, vel bovis, mi Pamphile, Cruentet aras sanguine, aut aliud deis Quodcunque macet. Sive quod docta manus Laborat arte, purpura ardenti micans, Aurora textum pallium, aut candens ebur, Viridem aut smaragdum, muta qua moles sinit, Animantes imitans, offerat; Numen sibi Credat secundum: mentis hic nimium levis, Heu graviter errat. Commodis sit moribus Homo necesse est: virginis casto innocens Parcat pudori, parcat alieno toro. Furti atque cardis insicias servet manus. Cave ergo vel acum ne appetas, mi Pamphile. Te quippe nusquam non videt præsens Deus.

Deus appropinquans, inquit, ego sum, et non Deus de longe. Num faciet aliquid homo in absconditis, et ego non videbo eum? inquit Deus per Jeremiām. Atque iterum Menander illud Scripturæ: Sacrificate sacrificium justitiae, et sperate in Domino^d, paraphrasi quadam exponens, sic ait:

¶ P. 720 ED. POTTER. * Isa. i, 11. b Ibid. 16. c Jer. xxiii, 23, 24. d Psal. iv, 6.

(92) Τέχνας. Abest a cod. Joan.

(93) Ἐκδιδάσκων αἰεὶ αὐτὸς αὐτός. Αἴτιος pro αἰεὶ habet ms. Paris. Διδάσκων αὐτὸς αὐτός. Euseb. impress. Διδάσκων αὐτοῖς; αὐτός. cod. Joan. Sincerior lectio est, inquit Sylburgius. Ἐκδιδάσκων αὐτοῖς αὐτούς ὅτι ποιεῖν δεῖ συμφέρον. In versu seq. τέχναν τιν' εὑρεν Euseb. ultra metri numerum. Τέχναν τιν' εὗρ', ms. Joan. Τέχναν εὑρεν, ms. Paris. Deinde ταῦτην pro ταῦταν Euseb. Mox, τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τάνθρώπου Euseb. ms. et impress. Et πέρισσεν ἀπὸ γε θ. pro πέψυκ' ἀπὸ τοῦ θ. Euseb. impress. Πέψυκεν ἀπὸ τοῦ θ. ms. Joan. Πέψυκεν ἀπό τε τοῦ θ. ms. Paris.

(94) Τοῦ πν. Τοῦ omittit Euseb. impress. et ms.

(95) Τι μοι. Cod. Joan. εἴμι τι μοι. Mox, τῶν θυσῶν ὑμῶν Isa. i, Euseb. impress. et ms. Deinde χρῶν omittit Euseb. impress. et ms. Deinde αἴμα ταύρων καὶ τράγων, Isa. i.

(96) Ἐπέρωτος. Euseb. impress. et ms. ἐπαγόντος. Deinde τὰς πονηρὰς cum articulo Isa. i, Euseb. ms. et impress.

(97) Μένανδρος. Hos versus Philemoni tribuit Justinus M. lib. De monarchia p. 165, ed. Oxon.

(98) Εἰ τις δέ. Εἰ δέ τις Euseb.; δέ penitus omittit Justin. In versu seq. ή ἐρίσων pro ή ρίψων Justin., Euseb.

(99) Πορφύρας. Πορφύρας Euseb.

(100) Πεπλάνητ. Ms. Paris. πεπλάνηται. Justin. Σπλαντί. In versu seq. καθεστάται προ πεφυκέναι Justin.

(101) Μή παρθ. H. ms. elegantius, μή παρθένους φειρόντα, μή μοιχώμενον. SYLBURG.—Μοιχώμενος cod. Joan. In versu seq. σφάζοντα προ σφάττοντα

Justin.

(3) Μηδὲ βελόνης ἔτραμψί. Corrigere ex Justi. et Euseb. ἐν ἄμμα.

D Ne filum acus vel unum, Pamphile, expetas. Justinus in libello De monarch. p. 168, et Euseb. 599, hos versus proferunt. Sed, ut ait H. Stephanus in Comicis sententiis, Philemoni eos tribuit Justinus, non Menandros, illiusque eos esse arbitratur ille, quod legitur ejusdem argumenti alibi aliis Philemonis ipsius; ac licet videantur a Clemente tanquam e duobus locis allati, ex uno tamen esse, et priores sententiam posteriore continuare, quod in fine priorum et initio posteriorum ponat. Nec acutum, ita ut suspectetur non repetuisse eum verba illa, Nec acutum, sed addidisse cætera consequenter usque ad, Diuque et interdiu, tum pro paraphrasi dicti illius Sacrifice sacrificium, addidisse, Justus Deo autem, etc. COLLECT.—Porro hos versus alii quatuor præcedunt apud Justinum, quos omittunt Clemens ac Eusebius. In primo versu ἐν ἄμμῳ ἐπιθυμήσης cod. Joan. Ἔναμψα ἐπιθυμήσης ms. Paris. In versu seq. Ο γάρ Θεὸς πλένεται σε, παρὼν πληστοῖς, ms. Joan.

(4) Θεὸς διττός. Euseb. Θεὸς ἐγγίζων ἔτρω εἴμι, καὶ οὐχὶ Θεὸς πόρχωθεν. Καὶ πάλιν Μένανδρος omittit intermedii. Vulgata quoque Biblia Jerein. xxiii, habent ἐγγίζων ἔτρω εἴμι· et seq. v. εἰ χρυσήσεται τις ἐν χρυσαλοίς, καὶ ἔτρω οὐκ δύομαι; SYLBURG.—Porro εἴμι pro φησί habet etiam cod. Joan. Apud eumdem ή ante ποιήσει desideratur, et οὐκ προ οὐχί ponitur. Denique illud φησίν post Ιερεμίου abest.

¶.... Neve acum, o suavissime,
Alena quæ sit, appetas : etenim Deo
Injusta nulla, justa quæ modo sunt, placent,
Feliciorem ducere hunc vitam sinit,
Qui nocte terram, qui die assiduo colis.
Deo sacrifices, æqui ad extremum tenax.
Ut veste munda splendidus, sic pectore.
At cum tonabit, siste, nec pavido gradu
Fugam capesse, quandiu nil conscius
Ipse tibi fueris : te Deus præsens viaet.

Adhuc te loquente, inquit Scriptura, dicam, Ecce adsum. Præterea Diphilus comicus hæc habet de judicio :

Putasne vero mortuo, Nicerate,
Quæ omnis omnem fluxit in luxum dies,
Potuisse latebris fugere captatis Deum?
Est oculus ille, est, cuncta qui justus videt.
Dux, ut statuimus, inferos secent viæ,
Patet una castis, altera scelestos manet.
Quamvis profundo semper inclusum sinu
Utrumque terra teneat. I. rapias licet,
Furere, spoliæ, misceas. Erres, cave:
Est, est sub alto Dite judicium super.

¶ P. 721 ED. POTTER.

(5) *Mηδὲ βελ. Vitiata est versuum distinctio; congruentior apud Euseb. hæc :*

..... Mηδὲ βελόνης,
Οἱ φίλαται ἐπιθύμησον ἀλλοτρίας ποτέ.
Οἱ τὰρ Θεός γ' ἔργοις δικαιοὶ ηδεται,
Καὶ οὐκ ἀδίκοις. Πονούντα δὲ ἐξ τὸν ίδιον
Βίον ὑψώσαι, τὴν γῆν ἀρούντα ρύκτα καὶ
Τὴν ήμέραν. Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλονς
Δίκαιος ὡρ, καὶ λαμπρὸς ὡς ταῖς χλαυσί,
Τῇ παρδίᾳ. Βροτῆς ἀκούσας, μὴ φύγης,
Μηδὲν συνειδῶν αὐτὸς αὐτῷ, δέσποτα.
Θ τὰρ Θεός βέλεται σε κληστοὺς παρών.

SYLBURG.—Hi versus apud Justinum prioribus connectuntur pag. 164, ubi conf. quæ a nobis adnotata sunt. Eos hoc modo scribit Grotius in *Excerpti*, pag. 757 :

..... Mηδὲ βελόνης,
Οἱ φίλαται, ἐπιθύμησον ἀλλοτρίας ποτέ.
Οἱ τὰρ Θεός γ' ἔργοις δικαιοὶ ηδεται.
Πονούντα δὲ ἐξ τὸν δίδιον ὑψώσαι βίον,
Τὴν γῆν ἀρούντα ρύκτα καὶ τὴν ήμέραν.
Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλονς δίκαιος ὡρ,
Μηδὲν λαμπρὸς ὡρ ταῖς χλαυσίσαις ὡς τῇ παρδίᾳ.
Βροτῆς ἀκούσας μηδαμῶν πόρχων φύγης,
Μηδὲν συνειδῶν αὐτῷ, δέσποτα.

..... Ne tu vel ad aciculam
Unquam alienam unum adjexit, mi charissime:
Nam justis factis gaudet omnipotens Deus :
Eoque augere rem sinit laboribus,
Occando, sarriendo noctes et dies.
Deo sacrificia semper ingenio probo,
Neu tu albam vestem magis quam mores induas : D
Neu, si de cœlo tonuerit, fugias prolinam,
Here, quippe nullæ conscius culpæ tibi.

(6) *Ποτ' ἀλλοτρίας.* Ms. Paris. ποτὲ ἀλλ. Ms. Joan. ἀλλοτρίας ποτ'. In versu seq. δικαιοὶ ἔργοις pro ἔργοις δικαιοῖς. MSS. Paris. et Joan.

(7) *Μὴ λαμ.* Cod. Joan. καὶ λαμ. In versu seq. μηδὲν συν. pro μὴ συν. Ibid. Deinde αὐτῷ pro ἑαυτῷ, ibid., ubi mox etiam παρών πληστον pro πληστον παρών.

(8) *"Ετι. Similia scribit Isaías lII, 6 : Εγώ εἰμι αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρειμι.*

(9) *Διφύλος.* Hlos versus Theodoretus Θεραπ., lib. v, p. 564, Diphilo etiam tribuit, quos tamēn Justinus M., lib. De monarchia, p. 161, Philemoni ascribit, ubi conf. quæ a nobis adnotata sunt.

(10) *Olei.* Hlos quoque versus Justinum recitat in libello De monarchia, ut notat H. Stephanus, sed partem eorum non Diphilo, ut Clemens, sed Phile-

A Μηδὲ βελόνης (5), ὡ φίλαται,
Ἐπιθύμησος ποτ' ἀλλοτρίας (6). ὁ τὰρ Θεός
Ἐργοις δικαιοὶ ηδεται, καὶ οὐκ ἀδίκοις.
Πονούντα δὲ ἐξ τὸν ίδιον ὑψώσαι βίον,
Τὴν γῆν ἀρούντα ρύκτα καὶ τὴν ήμέραν.
Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλονς, δίκαιος ὡρ,
Μηδὲν λαμπρὸς (7) ὡρ ταῖς χλαυσίσαις ὡς τῇ παρδίᾳ.
Βροτῆς ἀκούσας, μὴ φύγης, μη συνειδῶν
Αὐτὸς ἑαυτῷ, δέσποτα ὁ τὰρ Θεός
Βλέπει σε, πληστοὺς παρών.....

Ἐτι (8) σοῦ λαλούντος, φησίν ή Γραφή, ἐρω.
Ιδού πάρειμι. Διφύλος (9) πάλιν δικαιοῖς τοιαῦται
τιγα περὶ τῆς κρίσεως διαλέγεται.

B Οἰεὶ (10) σον τὸν θαυμάτων, ὡ Νικήρατε,
Τρυφῆς ἀπάσης μεταλαβόντας ἐρ βίω,
Περσέργεια τὸ Θεῖον, ὡς λεληθότας (11);
Ἐστιν Δίκαιος ὁ δικαιομένος, δις τὰ πάρθ' ὄρα.
Καὶ τὰρ καὶ ἀδην δύο τρίδους τρυπίζουσε.
Μιαρ, δικαιων (12) ἐτέραρ δικαιώντων εἰραι
Ὄποι. Καὶ εἰ τὸν δύο καλύψει η γῆ,
Φύσει (13), τῷ πατεὶ χρόνῳ. Αρκαὶ ἀπελθὼν,
Κλέπτ, ἀποστέρει, κύκλα (14). Μηδὲν πλανηθῆται
Ἐστι καὶ ἀδον κρίσις (15) ηγέρει ποιήσει (16)

moni ascribit, partem Euripi, quosdam etiam adnectit alteri sententiae Sophoclis; quin agnoscit idem multa hic mendosa, quaenque non facile inter se convenient; nos tantum attingemus quedam que ad sententiam pertinent, si qui editionem Græcam Clementis adornabunt olim, rationes versuum constituent. Atque in primo quidem Justinus legit Nοκόστρατε, sed Clementis et Eusebii libri Νικήρατε, ut et Theodoretus, qui hæc lib. vi Diphilo tribuit ut Clemens. H. Stephanus Justino assentiendum putat. COLLECT.

(11) *Λεληθότας*. Ms. Ottob. λεληθότας... τὰ πάντα δρῦν.

(12) *Μιαρ, δικ.* Melius Euseb.:
Μιαρ δικαιων, ἐτέραρ δικαιώντων εἰρ' ὄδόν.
Καὶ εἰ τὸν δύο καλύψει γῆ, φασι, χρόνῳ
Τῷ πάρτ', ἀπελθὼν κλέπτ, ἀποστέρει, κύκλα.
Μηδὲν πλανηθῆται, ἐστι καὶ ἀδον κρίσις.
Ηγέρει ποιήσει Θεός δι πάντων δεσπότης.
Οὐ τούρωμα φοβερόν οὐδὲ ἄρ εργασταιμ ἔτι.
Ος τοῖς ἀμαρτάρουσι πρὸς μῆκος βίον
Διδωσιν· τοι τὸ ολεται τούρημέσαν...

Quæ sequuntur cum Eusebianis sat congruunt: nisi quod Eusebius pro χερόνατω habeat χερδινέτω πρæ. temp. Apud Justinum aliquanto magis variant. SYLBURG.—Apud Justinum est alius, sed idem significans, hoc nimiruni: *Alioqui si verum su quod aiunt fore eandem utriusque conditionem, terra utrumque eodem modo tegente.* Lege ergo,

*Unam bonorum, sed malorum esse alteram,
At contegentur ambo si terra obrui,
Agedum, etc.*

Porro post duodecimum versum omisit hunc Heretus :

*"Ος τοῖς ἀμαρτάρουσι πρὸς μῆκος βίον
Διδωσιν...*

Vitam ille quamvis proroget peccantibus. COLLECT.

(13) *Φύσει.* Φασι cod. Joan. ubi mox "Αρπαζ" desideratur. Vigero nec Eusebii nec Clementis lectio probatur; proutde hæc ei hoc modo scribenda videntur:

Kαὶ τὸν δύο καλύψει η γῆ, φασι, χρόνῳ
Τῷ πάρτ', ἀπελθὼν κλέπτ, ἀποστέρει, κύκλα.
Μηδὲν πλανηθῆται, ἐστι καὶ ἀδον κρίσις.

(14) *Κύκλα.* Ms. Joan. κύκλα.

(15) *"Ἔστι καὶ ἀδον κρίσις.* Ms. Ottob. Ἔστι καὶ ἐν ἀδον κρίσις οὐ θεορίωταν.

(16) *Ποιήσει.* Cod. Joan. καὶ ἐν ποιήσει. In versu seq. οὐ θεορίωταν articulo. Deinde φοβερόν προ φοβερούν ibid.

Θεὸς δὲ πάντων Δεσπότης, οὐ τοῦρομα
Φοβερότερός ἐστιν, οὐδὲ ὀργαστιμένος· ἔτοι.
Οὐ τοῖς ἀμαρτάνοντι πρὸς βλογούς μῆκος (17)
[δίδωσιν.]

Εἰ τις δὲ θητῶν οἰεται, τούτῳ μέρει
Κακὸν εἰ πράσσων, τοὺς θεοὺς λειτέται,
Δοκεῖ πεινάει, καὶ δοκῶν ἀλίσκεται,
‘Οτ’ ἀρ σχολὴν ἀρουσα τυγχάρη Δίκη (18).
‘Οράθ’ δοτούσεις οὐκ εἶναι Θεόν·
‘Ἐστιν γάρ, ἐστιν. Εἰ τις πάρτει κακῶς,
Κακὸς πεινάως, τὸν χρόνον κερδάντω (19).
Χρόνον γάρ οὗτος ὑπερερ έώσει δικηρ.

Συνάδει δὲ τούτοις ἡ τραγῳδία (20) διὰ τῶνδε·
‘Ἐσται (21) γάρ, ἐσται καινὸς αἴώρος χρόνος,
‘Οτ’ ἀρ πυρὸς γέμοτα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπός (22) αἰθήρ, η δὲ βοσκηθεῖσα φλέξ
Απαγα τάξιται καὶ μετάρσια
Φλέξει μαρεῖσα....

Καὶ μετ’ ὅλης αὐθίς (23) ἐπιφέρει·

..... ἐπάρ (24) δὲ ἐκλίπη τὸ πᾶν,
Φρούδος μὲν ἐσται κυμάτων ἄπας βυθὸς,
Γῆ (25) δὲ ἐδράνων βόρης. Οὐδὲ γάρ τ’ ἔτι
Πτερωτὰ φύλα βλαστήσει πυρούμενη·
Κάπειτα σώσει πάνθ (26) δὲ πρόσθ’ ἀπώλεσεν.

Τὰ δῶματα τούτοις καὶ τοῖς Ὀρφικοῖς εὐρήσομεν (27)
Ἄδε τακε γεγραμμένα.

Πάντας γάρ χρύγας, κανθίς (28) γάδος ἐς πολυν
[γηθές]

Ἐξ ἱερᾶς χραδίης ἀρετέρητο, μέρμερα φέλων.
‘Ην δὲ δοίως καὶ δικαίως διαβιώσωμεν, μακάριοις
μὲν ἐνταῦθα, μακαριώτεροι δὲ μετὰ τὴν ἐνθένδε
ἀκαλλαγήν, οὐ χρόνῳ τινὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἔχοντες,
ἀλλ’ ἐν αἰώνι ἀναπάνεσθαι (29) δυνάμενοι,
‘Αθαράτοις ἀλλοιστιρ ὀμέστοιο, ἐν τε τραπέζαις
Ἐότες ἀνδρειῶν ἀχαϊῶν ἀπόκληροι, ἀπηρεῖς (30),

☒ P. 722 ED. POTTER, 608 ED. PARIS.

(17) Πρὸς βλογούς μῆκος. Ms. Joan. πρὸς μῆκος
βιον. Deinde τὸ ἐφ' ἡμέραν πρὸ τοῦ φημέραν.

(18) ‘Οτ’ ἀρ σχολὴν ἀρουσα τυγχάρη Δίκη.
Justinī interpres Langus :

Vindicta quamprimum vacare cuperit.

H. Stephanus :

Cum se ultioris tempus offert commodum.

Tum scilicet convincitur falsæ opinionis. COLLECT.

— In vers. seq. ‘Οράται πρὸ ὄρθον. Ms. Paris. Ubi
mox ἔστι γάρ, ἔστι absque in finali.

(19) Τὸν χρόνον κερδάντω. Apud Justinum et
Eusebium,

Κακὸς πεινάως τὸν χρόνον κερδάνετω.
Est, est Deus, sed præditus si quis mala

Mente male agit, deputatis in lucro moram. COLLECT.

(20) Ή τρ. Euseb. impress. et ms. καὶ η τρ.

(21) Ἐσται. Apud Justinum De monarch. ex
Sophocle proferuntur hæc, in quorum primo non
κατινος, sed κείνος legendum.

Venient enim illa seculorum tempora.

COLLECT.—Conf. quæ a nobis adnotata sunt ad
Justinum M., pag. 459, edit. Oxon. Hos porro
versus hoc modo restituit et explicavit Grotius in
Excerptis, p. 144 :

Ἐσται γάρ, Ἐσται κείνος αἰώρων χρόνος,
‘Οταρ πυρὸς γέμοτα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπός αἰθήρ. η δὲ βοσκηθεῖσα φλέξ
‘Απαγα τάξιται καὶ μετάρσια
Φλέξει μαρεῖσον· ἐπάν δ’ ἀρ ἐλλιπή τὸ πᾶν,
Φούδος μὲν ἔσται κυμάτων ἄπας βυθὸς,
Γῆ δερδέων βόρης, οὐδὲ ἀρέτη
Πτερωτὰ φύλα βλαστανεῖ πυρούμενος.
Κάπειτα σώσει πάνθ δὲ πρόσθ’ ἀπώλεσε.

Nam veniet ille, veniet haud dubie dies,

A Cui magnus orbis Dominus ac Rector præest,
Cujus vel ipsum nomen effari horreo,
Quique diuturnam sortibus vitam trahit.

☒ Quod si quis omni scelera molitus die,
Superos latere credit, is novum scelus
Sibi persuadet, justa quod lento manus
Pendere soleat otio. At quisquis Deum
Non esse fingis, proprie infelix tibi.
Deus ille, Deus est. Si quis interea nocens
Impune peccet, beat in lucro moram.
Namque ipse meritas postea pœnas luet.

Quibus hunc in modum accinit tragœdia :

Erit ille quondam sacerdos ac tristis dies,
Cum rutilus alto conditos ignes sinu
Effundet æther: cum rapax flamma hauriet
Ima atque summa, nec modum capiet furor.

B Et paucis interjectis :

..... ast ubi superstes nihil;
Marium profundi gurgiles nulli tum erunt;
Labesactum ab imis sedibus vacuo solum
Gremio jacebit. Haud enim vastis procul
Flammis perustum, summa pennatos greges
Mitteret sub astra; sed tamen quidquid prius
Fuerit ademptum, recipit ac proprium tenet.

Allinia reperiemus in *Orphicis*, quæ sequuntur :

Quod prius abdiderat, lœtas in luminis auras
Sollicitus sacro cunctos ex corde refudit.

Qui si caste integreque vixerimus, beati quidem
hic erimus; at post discessum ex hac vita longe
beatores, nec ullo tempore circumscribetur nostra
hæc felicitas, sed quiete fruemer sempererna,

C Cum superis lare conjuncti, mensaque per avum,
259 Casibus haud hominum, saevoque dolore subacti,

Lazabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum spreta furens
Terras et illis quidquid est sublimius
Depascet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nulla jam frenent undas rada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustus aer pascat aligerum genus:
Mox reddet idem cuncta qui exitio dedit.

(22) Χρυσωπός. Ms. Joan. χρυσωπός.

(23) Αὐθίς. Licet dicat Clemens paulo post reli-
qua subjungi, continuantur tamen apud Justinum,
et juncta citantur; legiturque, τῇ δὲ ἐδράνου ἔρη-
μος, non ἐδραν ὁν, ut apud Clement. aut ἔρανον,
ut apud Eusebium. Item, περιωτὴ φύλα βαστάται,
non φύλα βλαστανεῖ.

D Sedes requiri terra, nec posthac ares
Gestabat aer igne vastatus leves. COLLECT.

(24) Ἐπάν. Euseb., Justin. Ἐπάν. SYLBURG.

(25) Γῆ. Ms. Paris. Γῆ δὲ ἐδραν ὁν ἔρημος. Οὐ
γάρ ἔτι. Ubi cod. Joan. οὐδὲ ἀρέτη. In versu seq.

φύλα pro φύλα ms. Paris.

(26) Σώσει πάνθ. Ms. Paris. σώσει πάντα. In
ms. Joan. hæc verba desiderantur.

(27) Εὐρήσομεν. Ms. Joan. mendose εὐρήσομεν.

(28) Κανθίς. Αὐθίς Euseb. impress. et ms. Mox
χραδίς pro χραδίς Euseb., χραδίς ms. Joan.

(29) Ἀναπαύεσθαι. Euseb., ἀναπαύεσθαι. Paulo
post αὐτοτράπεζοι pro ἐν τε τραπέζαις Euseb., αὐτὸν
τράπεζοι ms. Joan.

(30) Ἐν τε τραπέζαις. Εότες ἀνδρειῶν ἀχαϊῶν
ἀπόκληροι ἀπηρεῖς. Eusebius, αὐτοτράπεζοι, ετ
ἀπηρεῖς. Jos. Scaliger corrigit,

..... ‘Ἐν τε τραπέζαις
Εύριες ἀνδρειῶν ἀχέων, ἀπόκληροι, ἀπηρεῖς.

¶ ut cecinit Empedoclis philosophica poesis. Adeoque vel ex Græcorum ipsorum mente futurus est nemo, vel tantus, ut judicij vim superet, vel tam pusillus, ut lateat. Quin et Orpheus idem hæc habet :

*Divino in verbo defixis totus inhære
Luminibus, mentisque memor lustrare recessus,
Intactum per iter constans incedere gressu,
Æternumque unum cœli modo cernere regem,
Perge alacris.*

Mox, visu Deum attingi non posse confirmans, unius alicui genere Chaldæo notum illum fuisse testatur, sive Abraam dicat, sive filium ejus aliquem, his versibus :

*Ast aliquis tantum Chaldæo a sanguine cretus.
Norat enim qua magnus iter sol flectat in orbem,
Æquatorisque habilis, circumque immania terræ
Pondera, sed proprio gyros convertat in axe :*

*Et volucres effusus equos per cœrula mundi
Verset agens, aurasque obeat, pelagusque profun-
dum.*

Tum quasi dictum illud : *Cælum mihi thronus est,*
terra autem scabellum pedum meorum ^a, paraphrasi quadam explicaret, ista subjungit :

Ille igitur magni supra laquearia cœli

*Immutus, solioque micat sublimis in aureo.
Olli planta humiles subter premit ardua terras :
Oceani extremos attingit dextera fines.*

*Cujus inexhaustum quasi ab radicibus imis
Ferre negant robur nutanti vertice montes.
Atque ut siderea nunquam discedat ab arce,
Cuncta tamen nostris præsens molitur in oris,
Principium in se, ac medium, finemque cœrcens.* C

¶ P. 723 ED. POTTER, 607 ED. PARIS. Isa. LXVI, 1.

Expertes humanarum misericordiarum, incorruptibiles, immortales. COLLECT.— Legendum puto : *'Αρδομέων ἀχέων ἀπόληποι ἐόρτες, ἀτηρεῖς,* seu ἀτε·ρεῖ. *'Αχέων vero sic usurpat etiam Lyricus infra, p. 261.* SYLBURG.— Vigerò hæc sic scribenda videntur :

'Αρδομέων ὄρτες (vel etiam ἐόρτες) ἀπόληποι [ἀτηρεῖς].

(31) Οὐτως. Euseb. οὗτω.

(32) Ὁργεύς. Hos Orphei versus superiorius adduxit auctor in Protrept. p. 63, ubi conf. adnotata.

(33) Μοῦρον. Ms. Joan. μόνον.

(34) Κίρημα. Ms. Paris. κιρήματ' ἀμφὶ χθόρα θ' ᾧ.

(35) Κυκλοτερές τ' ἐρ λω̄ κατὰ δὲ σφέτεροι κτώδακα

Πνεύματα ἡριοχεῖ. SYLBURG.

Atque regit ventos circum aera et aquora circum. COLL.

(36) Πνεύματα. Euseb. πνεύματα.

(37) Παραφράζων. Ex Eusebio insertum est hoc participium. SYLBURG.— Addenda est Clementi dictio ex libro Eusebii, legendumque, εἴτα οὖν παραφράζων τὸ οὐρανός. Deinde quasi circumlocutione exprimens illud, *Cælum mihi sedes e. t. a. s. p. m.* subjungit. Versus est 1, cap. LXVI Isaiae. Testimonium laudant Justinus in *Exhortat. ad Gentes* p. 18, et *De monarch. p. 166*; Theodoretus lib. II *De curat. Græc.*; Cyrilus lib. I *contra Julianum*. In septimo versu legendum et hic et apud Eusebium pag. 393, ut legitur p. 401 :

'Αρχὴν αὐτὸς ἔχων, ἄμα καὶ μέσον, ηδὲ τελευτὴν. Non ut habet Florentina editio, καὶ μέσων ηδὲ τελευτῶν.

Principium ipse unus, medium, finesque tuerit. Et ita videtur interpres legisse Theodoreti. Trape-

A ἡ φιλόσοφος Ἐμπεδοκλέους λέγει ποιητικῇ. Οὐχ οὖτε (31) τις μέγας ἔσται καὶ καθ' Ἑλλαῖς, ὡς ὑπερέχειν τὴν δίκην· οὐδὲ σμικρός, ὡς λαθεῖν. Οὐδὲ αὐτὸς Ὁρφεὺς (32) καὶ ταῦτα λέγει·

*Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τούτῳ προσέδρευε,
Ἐνθύμων κραδίης νοερὸν κύτος· εὐδὲ ἐπίβατε
'Αρχαπιτοῦ, μοῦρον (33) δὲ σύρα κόσμοιο ἀράκτα
'Αθάρατο.*

Αὕτης τε περὶ τοῦ θεοῦ, ἀδρατον αὐτὸν λέγων, μόνη γνωσθῆναι ἐνī τινὶ φησι, τὸ γένος Χαλδαῖον, εἰτε τὸν Ἀβραὰμ λέγων τοῦτον, εἴτε καὶ τὸν ιδίον τὸν αὐτοῦ, διὰ τούτων.

*Ει μὴ μουνορετῆς τις ἀπορρόως φύλον ἀνέβει
Χαλδαῖον· ἴδρις γάρ ἦν ἀστροι πορείης,
Καὶ σφαλμῆς κίνημα (34) ἀμφὶ χθόρα ὡς περιτέλλει,
Κυκλοτερῆς (35), ἐτ ἵσι τε κατὰ σφέτεροι κτώ-
δακα.*

B Πνεύματι (36) δὲ ἡριοχεῖ περὶ τὸ ήρα καὶ περὶ [χεῦμα.

Εἴτα, οὖν παραφράζων (37) τὸ, 'Ο οὐρανός μοι θρόνος, ηδὲ τὴν (38) υποσθόν τῷ ποδῶν μον, ἐπιφέρει.

Aὐτὸς (39) δὲ αὐτὸν αὐτὸς (40) ἐπ' οὐρανὸν [ἐστηρικται Χρυσέων εἰτὶ θρόνῳ, ταῖν θ' ὑπὸ ποσὶν βέβλεψεν. Λεῖψα δὲ δεξιερὴν περὶ τέρμασιν Ὁκεανοῖο Ἐκτέτακεν· δρέων δὲ τρέμει βάσις ἐνθόδιοι θυ- [μοῦ (41).

Οὐδὲ φέρειν δύναται πρατερὸν μέρος. [χάρην Αὐτὸς ἐποντάνιος, καὶ ἐπὶ χθονὶ πάρτα τελευτῇ, 'Αρχὴν (42) αὐτὸς ἔχων καὶ μέσσατος ηδὲ τελευ- [τὴν.

zuntius vertit :

Ipse est principium, medium quoque, et exitus idem. Sic apud Platonem IV De legiū. : 'Ο μὲν δὴ θεός, ὃ περ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, καὶ τελευτὴν καὶ μέσου τὸν ὄντων ἔχων εὐθεῖαν περιειν κατὰ φύσιν περιπορεύμενος. Plutarchus, De exsilio, Εἰς βασιλεὺς καὶ ἀρχῶν θεός ἀρχήν τε καὶ μέσον καὶ τελευτὴν ἔχων τὸν πατρός. Archytas apud Lamblichum, De secula Pythag.: 'Ο θεός ἀρχά τε καὶ τέλος, καὶ μέσον ἐστὶ τῷ πάρτα δίκων καὶ ὄρθροι λόγοι περιπομένων. Vide lib. II Strom. 441. COLLECT.

(38) Ή δὲ τὴν Isa. καὶ τὴν τὴν.

(39) Αὐτὸς. Hæc paulo aliter recitat Justinus M., lib. De monarchia p. 158, ubi conf. quæ a nobis olim adnotata sunt.

D (40) Αὕτης. Ms. Paris. αὐτὸς, et in vers. seq. ταῖν τε ὑπό, mendose. Apud cod. Joan. οὖν τις προ αὐτοῖς, et deinde ταῖν δὲ ὑπό. Quod etiam habet Euseb. impress.

(41) Θυμῷ. Θυμῷ Theodoret. hæc citans. Deinde οὗτε pro οὐδὲ ms. Joan. In versu vero seq. χθόνα pro χθονὶ ibid.

(42) Ἀρχὴν. Euseb. Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων ἄμα καὶ μέσον..., cum quo versu consonant ille apud Plutarch. p. 647: Ζεὺς ἀρχὴ, Ζεὺς μέσος, Διὸς δὲ ἐκ πάρτα τελευτῶν, seu πέλοται. H. Rursum Euseb. ἀλλ' οὐ μὲν θεούτοις. SYLBURG.— Apud ms. Joan. hæc sic exstant :

*Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μέσων ηδὲ τελευτῶν
Ἄλλο οὐ θεού..*

Sei apud ms. Paris. sic :

Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μέσων ηδὲ τελευτῶν.

Ἄλλως οὐ θεού..

Αλλως οὐ θεμιτόν σε λέγειν (43). τρομέω δέ [τε (44) γνία
Ἐν τῷ δὲ ὑπάτου κραιρεῖ.

καὶ τὰ ἐπὶ τούτων. Διὰ γὰρ τούτων δεδήλωκε πάντα ἔχεινα τὰ προφητικά. Ἐάρ̄ ἀροΐζῃς (45) τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ δρη, καὶ ταχίσται (46), ὡς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήκεται κηρός. Καὶ διὰ Ἰησοῦ (47). Τις ἐμέτρησε τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δραμι; τάλιν δταν εἴπη.

Ἄιθρός ηδὲ δίδον, πόρτου γαῖς τε τύπαρρος (48), Βρονταῖς δὲ σείεις βριαρὸν δόμον οὐλύμποιο. Ιαμοες δὲ φρίσσονοι, θεῶν δὲ δέδοκεν δύμαλος. Φοιταῖς πειθοται, ἀμελικτοὶ πρὸ ἔουσαι.

Ἄρθιτε μητροπάτωρ (49), οὐ θυμῷ πάντα δο-

[γεῖται].

Ος κινεῖς ἀτέμους, ρεφέλησι δὲ πάντα καλύ-

[πτεῖς].

Πρηστῆροι σχίζων πλατὺν αἰθέρα· σὴ μὲν ἐν

[ἀστροῖς]

Τάξις, ἀραλλάκτοισι τέσημοσύναισι τρέχουσα (50).

Σφὸ δὲ θρόνῳ πυρθεντὶ παρεστᾶσι πολύμοχοι.

Ἄγγελοι, οἵσι μέμψει, βροτοῖς ὡς πάρτα τελείσται.

Σὺν μὲν ἕαρ λάμπει τέον ἀνθεσι πορφυρέων.

Σὺς (51) χειμὼν ψυχραῖσι τέπερχομένος ρεφέ-

[λαῖσιν].

Ἄς ποτε (52) βαχεντάς βρομίους (53) διέρειμεν

[δύώρας].

Εἴτια ἐπιφέρει (54), δρητῶς παντοκράτορα δνομέζων τὸν Θεόν.

Ἄρθιτορ, ἀθάρατορ, φητὸν μόνορον ἀθαράτων.

Ἐλθε, μέτιστε θεῶν πάτεων, κρατερῆ σύνταράκη,

Φριατός, ἀγίτητος μέρας, ἀρβίτος, δὲ στέρει

[αἰθήρ].

Διὰ μὲν (55) τοῦ μητροπάτωρ οὐ μόνον τὴν ἐκ μὴ δυτῶν γένεσιν ἐμήνυσε, δέδυνε δὲ ἀφορμάς τοῖς τὰς προσούλας (56) εἰσάγουσι, τάχα καὶ σύζυγον νοῆσαι τοῦ Θεοῦ· παραφράζει δὲ ἔκεινας τὰς προφητικὰς

¶ Illa secus memorare nefas, membrisque solutis,
Mecum animo volvens trepido. Nam desuper ipse
Cuncta regit;

et quæ sequuntur. His enim prophætica illa omnia declaravit: Tu si aperueris cælum, tremor corripiet; et a conspectu tuo montes colliquescent, sicut a facie ignis liquecunt cera. Itemque hæc Isaiae: Quis cælum mensus est palmo, et universam terram pugillo rursus cum ita cecinit:

Aetheris, o, Dilisque potens, pelagique, solique.
Qui solidum tonitru quatis alti limen Olympi,
Quemque lares horrent, metuit quem turbæ deorum,
Et cui Parca, licet mansuescere nescia, servit.
Matris summe Parens, cujus furor omnia jactat,

Quique cies ventas, et nubibus omnia condis,
Flammantique procul vastum aera turbine sulcas.

Astra tuo certos volvunt sub Numine motus.
Longo indecessi solium stant agmine circum
Aligeri, quorum mortalia credita curæ.
Vere tuo nitidis se floribus arva coronant;
Et tuu sævit hiems, gelidis sub nubibus acta,

Et tibi debetur Bromii vindemia setus.

Tum diserte omnipotentem Deum sequentibus dicitis appellat:

Immunem interitu, solis quem dicere fas est
Cælitibus.....
Maxime tu divum, fato comitatus adesto.
Ingens, terribilis, cuncto discrimine major,
Quem mors nulla domat, quemque ardens æthra co-
[ronat].

Qui saepe dum Matris eum Patrem nominat, cum rerum ortum ex nihilo significat, tum iis forte qui prosemimationes illas invchunt, conjugis etiam Deo tribuenda occasionem dedit. Cæterum illas quoque

¶ P. 724 ED. POTTER, 608 ED. PARIS. ^a Isa. LXVI, 1, 2. ^b Isa. XL, 12.

(43) **Αλλως οὐ θεμιτόν σε λέγειν.** At pag. 401 Eusebii :

Αλλ’ οὐ μὲν θεμιτόν σε λέγειν.

Sed neque dicere te fas est, tremor occupat artus.

Sequitur apud Clementem : **Ἐν τῷ δὲ ὑπάτου κραιρεῖ, καὶ τὰ ἐπὶ τούτων. Quod vertit Hervetus :**

Cogito dum summum; versus integer in Eusebio :

Ἐν τῷ δὲ ὑπάτου κραιρεῖ περὶ πάρτην ἐν ταῖς.

Pectoraque, ex alto dominatur in ordine cunctis. Coll. Post Ἐν τῷ δὲ τοῦ παραποτατοῦ Εὐσέβιος. STLBURG.

(44) Δέ τε. Euseb. δέ τε.

(45) **Ἐάρ̄ δὲ.** Euseb. ms. et impress. **Ος ἀτέρ** ἀροΐζῃς δὲ οὐρανὸν, τρόμος λήψεται, καὶ ἀπὸ σοῦ δρη ταχ.

(46) **Τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ δρη, καὶ ταχίσται.** Sic habentur hæc in editione Romana nova (nam aliter legitur in Antuerpiensi) nisi quod ταχίσται impressum est. Latina vulg. c. vi Isaiae v. 1: Utinam disrumperes celos, et descenderes, a facie tuu montes defluerent. COLLECT.

(47) **Καὶ διὰ Ἰησοῦ.** Euseb. impress. et ms. καὶ τὰ διὰ Ἰησοῦ.

(48) **Τύπαρρος.** Euseb. impress. et ms. τύραννος. Statim pro Brontais δὲ σείεις Euseb. impress. **Ος βρονταῖς σείεις.** Sed ms. Joan. **Ος βρονταῖς σείεις.**

(49) **Μητροπάτωρ.** Ms. Joan. μητροπάτορος. In vers. seq. τε pro δι Euseb. impress. Sed in ms. δὲ excidit.

(50) **Τρέχουσα.** Ms. Joan. τρέχούσας. In vers. seq. πυρθεντὶ habent Clementis editiones primæ, sed πυρθεντὶ exstat in Euseb. impress. et ms. quod usitatus esse recte observavit Sylburgius.

(51) Σδέ. Joan. σέ.

(52) **Ἄς ποτε.** Vigerns ait : « Libentissime subscribo Frontoni nostro, τῷ μαχαρίτῃ, qui Σάς ποτε legendum optime conjicit: ut ante habes σὸν ἕαρ, σὸς χειμῶν. Simul etiam βαχεντής pro βαχεντάς legi possit »

(53) **Βρομίους.** Brontais, at Eusebius pag. 402: « Άς ποτε βαχεντάς βρόμος διέρειμεν δύώρας.

Quas ebrios olim Bacchus distribuit autumni tempore. Sic interpres Gnomicorum. Jos. Scaliger emendat

Βαχεντής, item δύώρας. Quid si legas, Σάς ποτε et δύώρας. dixit enim ante, Σδὲ μὲν ἕαρ, Σδὲ χειμῶν.

Quæque dat autumnus, tua sunt ea munera, Bacche. Hunc versum illis potes subjicere, hibernum a te quoque tempus. COLLECT.

(54) **Ἐλτα ἐπιφέρει.** Ms. Joan. ἐπιφέρει δὲ μετὰ ταῦτα.

(55) **Διὰ μὲν.** Euseb. διὰ μὲν οὖν, et mox ἐνδέδωκε pro δέωκε.

(56) **Προβολάς.** Intelligit emissiones Αἰονοῦ a Valentiniānis conflictas; de quibus conf. principiū Strom. III.

X prophetarum voces illustrat, illasque Isaiae : *Ecce ego firmans tonitru, et creans spiritum, cuius manus exercitum cali fundaverunt* ^a; et Moysis, per quem ita Deus : *Videte, videte quoniam ego sum, et non est Deus alias praeter me. Ego interficiam, et vivere faciam : percutiam, et ego sanabo, et non est qui auferat de manibus meis* ^b.

A letis solet hic duras submittere rebus,

Ac tristes belli furias, lacrymosaque fata,

ut canebat Orpheus. Quam in rem Parius etiam Archilochus ita scribit :

*O Jupiter, tuum quidem est imperium cœli;
Tu autem opera in cœlis vides
Improba et justa.*

At rursus Thracium Orpheum audiamus :

*Oceani extremos complectitur undique fines
Dextera, subjectasque premis planta ardua terras.*

Quæ quidem ex illis manifeste hausit : *Dominus servabit civitates quæ habitantur, et orbem universum comprehendit manu, quasi nidum* ^c. *Dominus*

X P. 725 ED. POTTER, 609 ED. PARIS. ^a Amos iv, 13. ^b Deut. xxxii, 39. ^c Isa. x, 14.

(57) *Tūn te dīk' Ἡσαῖον.* Apud Eusebium cap. 7, lib. xiii, non legitur ut hic τὴν τε δὲ' Ἡσαῖον, sed τὴν τε δὶκ' Οὐρέ, et ita ex Osee citavit hunc locum in *Exhortat. ad Gentes* pag. 78, l. xxx, qui tamen reperitur Amos iv, 13. Latina vulg. : *Quia ecce formans montes, et creans ventum. Archilochi autem sententiam resert aliter Eusebius, σὺ δὲ Ἐργα ἐπὶ ἀνθρώπους ρέις λεωργά τε καὶ ἀθέμιστα, quæ ita vertit H. Stephanus cum fragmentis Lyricor. : Tu autem opera super nomines edis vafra et nefanda.* Apud Clementem est, τὸ δὲ Ἐργα ἐπ' οὐρανοὺς ὄρᾶς λ. x. ἀθέμιστα. Denique in disticho Orphei quod sequitur rectius habet Justinus, γαῖη ἐπὶ ποσοὶ βέσθηκε, quam alibi γαῖη δὲ ὑπὸ ποσοῖ β. quod interpretantur, *terra sub pedibus jacet.* Cyrilli interpres illud videtur legisse cum vertatur, *super terram pedibus vadit*, nisi malis quod hic legitur, γαῖη δὲ ἐπὶ π. β. COLLECT.— Illud τὴν τε δὶκ' Οὐρέ defensit etiam Eusebii ms. Joan. Porro horum verborum pars prior exstat Amos iv, 15 : *Διότι ἔγενε στρεψῶν βροτῆν, καὶ κτίξων πνεῦμα.* Reliqua ubi sint, nondum liquet. Similia sunt illa psalm. viii, 3 : *Οὐτι δύομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων του, σελήνην καὶ ἀστέρας, οὓς σὺ ἐθεμελίωσας.* Atque ea vocari consueverunt ἡ στρατιὰ τῶν οὐρανοῦ.

(58) *Ἐγώ.* Ms. Joan. Iδού ἔγώ.

(59) *Στρατιὰ τῶν οὐρανοῦ ἐθεμελίωσαν.* Ms. Joan. στρατιὰ τῶν ἀγγέλων ἐποίησαν, exercitum angelorum fecerunt.

(60) *Ίδετε... ἔτερος.* Ms. Joan. *Ίδετε, ίδετε δὲ ἔγω εἰμι θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος.* Illud ἔτερος in Deuter. xxix, 39, desideratur, ubi mox ἀποκτενὼν pro ἀποκτενῷ.

(61) **Αὐτός.** Hos Orphei versus recitavit etiam Justinus M., in *Cohort. ad Graecos* pag. 77, et lib. *De monarchia* p. 157, edit. Oxon. Item Eusebius ex Aristobulo Peripatetico in *Præparat. evangel.* lib. xiii, c. 12. Ceterum οὗτος pro αὐτός utroque loco habet Justin. et mox διδωσι pro φυτεύει.

(62) **Καὶ ἀλτεα δακρυόντα.** Hæc perioche propter voces ὅμοιοτελεύτους χρύσεντα et δακρύδεντα ex Eusebio ms. et impress. excidisse videtur. Porro in altero loco Eusebius hos versus hoc modo profert pag. 665 :

Αὐτός δὲ ἔξ ἀγάθων θηροῖς κανόν οὐκ ἐπιτέλλει Ἀθρώποις· αὐτῷ δὲ χάρις καὶ μῆσος ὀπῆδει, καὶ πόλεμος, καὶ λοιψός, **ιδὲ ἀλτεα δακρύσεντα.**

γραφάς, τὴν τε δὶκ' Ἡσαῖον (57), *Ἐγώ* (58) στρεψῶν βροτῆρ καὶ κτίζων πνεῦμα· οὐν αἱ χεῖρες τὴν στρατιὰ τῶν οὐρανοῦ ἐθεμελίωσαν (59). καὶ τὴν δὶκα Μωϋσέως, *Ίδετε, ίδετε δὲ ἔγω εἰμι,* καὶ οὐκ ἔστι θεός ἔτερος (60) πλὴν ἐμοῦ. *Ἐγώ ἀποκτενῶ,* καὶ ζῆρ ποιήσω· πατάξω, κατὰν λάσομαι· καὶ οὐκ ἔστιν δὲ ἔξελεῖται ἐκ τῶν χειρῶν μον.

Αὐτός (61) δὲ ἔξ ἀγάθοιο κανόν θηροῖς συτεύει,

Καὶ πόλεμορ χρύσεντα, καὶ ἀλτεα δακρυόντα (62),

κατὰ τὸν Όρφεα. Τοιαῦτα καὶ δι Πάρειος (63) Ἀρχιλοχος λέγει.

Ὥ Ζεῦ (64), σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος·
Σὺ δὲ ἔργα ἐπ' οὐρανοὺς (65) ὄρᾶς (66)
Λεωργάτ καὶ δὲ θέμις.

B Πάλιν τὸν φάστων δι Θράκιος Όρφεύς.

Χεῖρα δὲ δεξιερὴν (67) ἐπὶ τέρματος Ὁκεανοῦ
Πάρτοβερ ἐκτέτακε, ταῦτη δὲ ὑπὸ ποσοὶ βέβητη [κερ] (68).

Ταῦτα ἐμφανῶς ἐκεῖθεν εἰληπται· Ο Κύριος σώσει πόλεις (69) κατοικουμένας· καὶ τὴν οἰκουμένην δὲνηρ καταλήψεται τῇ χειρὶ ὡς ρεοττιάρ. Ο Κύριος

Conf. quæ in Justini lib. *De monarchia* adnotavimus.

(63) **Πάρειος.** Euseb. Πάριος.

(64) **Ὥ Ζεῦ.** Hos versus hoc modo profert Eusebius :

*Ὥ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος, σὺ δὲ ἔργα
Ἐπ' ἀνθρώπων φείς, λεωργά τε καὶ ἀθέμιστα.
Cæli quidem imperium tuum est : at vero inde
Acerba in homines, atque infusa mitis.*

(65) **Οὐρανός.** Ms. Joan. ἀνθρώπους, εἰων. Eu-

seb. impress. et mox λεωργά τε καὶ ἀθέμιστα.

(66) **Ὀρᾶς.** Forte δρῆς, id est ρέζεις, λεωργά τε καὶ ἀθέμιστα. SYLBURG.—Paulo post Όρθραίος πρὸ θράκιος μενοδος ms. Joan.

(67) **Χεῖρα** δὲ δεξ. Hi versus paulo superius existant. Illud autem δὲ in cod. Joan. desideratur.

(68) **Γαῖη** δὲ ὑπὸ ποσοὶ βέβητη. Ms. Paris. γαῖη δὲ ἐπὶ ποσοῖ β. Porro hemistichium hoc ad alium Orphei versum pertinebat : quod ex ejus verbis, quæ paulo superius integra recitavit auctor, satis patet.

(69) **Κύριος** σώσει πόλεις. In Antuerp. edit. Isa. x, 13 : Καὶ πεισω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην κατατήψουμε τῇ χειρὶ ὡς νοστιάν. Εἴ περ πεισθεότεο civitates habitatæ, et orbem manu tanquam nidum comprehendam. Latina vulg. : *Detraxi quasi potens in sublimi residentes, et invenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorum.* Corrigendum est in Graecis utrobique ex editione Romana, καὶ σειω πόλεις κατοικουμένας, itaque legitur apud Procopium a J. Curterio editum, et commovebo civitates habitatæ, et in exemplari Graeco Basilii in Isaiam quod sequi debuit ejus interpres; corrigendum est etiam Eusebii lib. xiii, ubi hunc Clementis locum citat, pag. 402. Nam et idem lib. iv *Demonstr. evang.* c. 9, legit. σειω. Qui vertunt ex Hebræo, redditum hæc : *Et descendere feci tanquam potens habitantes,* hoc est, dejeci, deturbavi. Sed illa verba, ut notat Leo Castrus in Isaiam, S. Basilius Orat. in *Julittanæ* Satanæ tribuit, Deo vero Clemens cum Tertulliano lib. ii, *adversus Marcionem*, 25 : *Cæterum qui totum orbem comprehendit manu, velut nidum, cuius cælum thronus, et adversus Prazeam,* 16. Quæ vero sequuntur ex Jeremiah, habes cap. x, v. 12. In Latina vulg. : *Qui fecit terram in fortitudine sua, et præparat orbem in sapientia sua.* COLLECT.— Porro Κύριος absque articulo apud Euseb.

δ ποιήσας (70) τὴν γῆν ἐρ̄ ισχύν τῇ αὐτοῦ (71), ὡς φησιν Ἱερεμίας, καὶ ἀνθρώπως τὴν οἰκουμένην ἐρ̄ τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ· Εἴ τι πρὸς τοὺς διάβολους Φωκυλίδης, τοὺς (72) ἀγγέλους δαιμόνας καλῶν, τοὺς μὲν εἶναι ἀγαθοὺς αὐτῶν, τοὺς δὲ φαύλους, διὰ τούτων παρίστησιν· ἐπει τοιούτης ἀποστάτας τινάς παρελθήσαμεν.

Ἄλλ' ἀρ̄ δαίμονές (73) εἰσιν ἐπ' ἀνθράστων ἀλλοῖ·
Οἱ μὲν, ἐπερχομένου κανὸν ἀνέρος ἐκλύσασθαι.

Καλῶς οὖν καὶ Φιλήμων δικαιοῦσας τὴν εἰδωλολατρίαν ἔκκριπτει διὰ τούτων.

Οὐκ ἔστιν (74) ηὔρις οὐδεμία τύχη θεός (75)·
Οὐκ ἔστιν ἀλλὰ τυντόματος, δὲ γίνεται
Ὦς ἐνυχ (76) ἐκάστῳ, προσαγορεύεται τύχη.
Σοφοκλῆς δὲ ὁ τραγιδοποιός.

Οὐδὲ θεοῖσι, λέγει, αὐθαλέρτα πάντα πέλονται
Νόστρι Διός· κεῖτος γὰρ ἔχει τέλος ηδὲ καὶ
[ἀρχήν.]

Ὅτε Ὀρφεύς·

Ἐρ χράτος, εἰς δαίμων γένετο μέτρας οὐρανοῖς·
[rōr (77) αἴθων.]

Ἐρ δὲ τὰ πάντα τέτυκται· ἐρ φάδε πάντα
[κυκλεῖται],

Πῦρ καὶ ὑδωρ καὶ γαῖα·

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Πίνδαρός (78) τε διηγεῖται
εἰν ἐκβαχεύεται, ἀντικρυς εἰπών·

Τί θεός (79); "Ο τι τὸ πᾶν·

* P. 726 ED. POTTER, 610 ED. PARIS.

(70) Νεοττιάδ. Ὁ Κύριος δ ποιήσας. Νεοττιάδ δ Κύριος ποιήσας ms. Paris., νεοττιάδ Κύριος δ π. Isa. x., νεοττιάδ Κύριος δ π. Euseb. ms. et impress.

(71) Εἰς ισχύν τῇ αὐτοῦ. Jerem. x.; Euseb. impress. et ms. ἐν τῇ ισχύν αὐτοῦ. Μοx δ ἀν. pro καὶ ἀν. Jerem.

(72) Φωκυλίδης, τούς. Eus. ms. et impress. Φωκυλίδης μὲν τούς.

(73) Άλλ' ἀρ̄ δ. Hos versus, qui in illud Phocylidis poema νοοθετικόν, non fuerunt relati, sic interpretatur ad verbum M. Neander :

Verum dæmones hominibus alias alii sunt :
Altius quidem, ut malum ab homine ingrediente (hanc
[vitam] abigant.

Putat etiam Clemens respicere eo versus istos, quod ethnici etiam unicuique nascenti binos tribuerunt genios, quorum alter perniciem nobis molitur, alter juvare studeat. Cuius sententia Eupedo-cleem poematisse ex Plutarcho constat in libello De animi tranquilitate : Οὐ γάρ (ώς Μένανδρος φησιν)

"Ἄκαρτι ἔλμων ἀρδεῖ συμπαραστατεῖ

Εὐθὺς τερομένῳ μυσταγωγὸς τοῦ βίου

Ἄγαδδος,

ἄλλα μᾶλλον (ώς Ἐμπεδοκλῆς) διττά τινες ξαστον τήμων γενόμενον παραλαμβάνουσι καὶ κατάρχονται μοῖραι καὶ δαίμονες. Duos Menandri versus quos citat babes in extrema pagina ista, vide Christianorum hac de re sententiam sub fine lib. vi, Strom. COLLECT.

(74) Οὐκ ἔστιν. Theodoreetus lib. vi, De curat. οὐρανοῖς. Græc. Philemon vero comicus, tametsi homo ad exciendum risum maxime factus, apertissime illos accusat, qui fortunam deam esse dixerunt, sic enim vocalissime exclamat :

Νον est deus fortuna, non, inquam, deus :

Sed casus ille, quo sit omne, ut contigit

Circumque, Fortunæ vocatur nomine.

Tale est illud Juvenalis sat. x :

A qui fecit terram in fortitudine sua, ut inquit Jeros-mias, et erexit orbem in sapientia sua ^a. His Phocylidem adjungas licet, qui angelos dæmonum appellans nomine, bonos ex illis alias, alias vero malos ita distinguit, siquidem nos quoque rebelles non nullos accepimus :

¶ Dæmonibus genus in nostrum non una potestas :

Namque aliis jus est venientem avertere pestem.

Jure ergo idololatriam Philemon comicus ita re-scindit :

Fortuna non est ulla quæ fertur dea,
Non est. At homini quidquid, ut casus tulit,
Acciderit ultra cuique, fortunam vocant.

B Et tragicus Sophocles :

Nec superis, inquit, pro votis omnia cedunt,
Exceptio Jove, principium finemque tenente.

Et Orpheus :

Vis una est. Numenque unum, cœli ignea moles,

Cuncta suo quæ nata sīnu convertit in orbem,

Ignem, undas, terram,

et quæ sequuntur. Lyricus item Pindarus quodam quasi Bacchico furore correptus, ita diserte loqui-tur :

Quid Deus? Universum.

* Jer. x, 12.

C

Nullum numen abest si sit prudentia, sed te
Nos facimus, Fortuna, deam, cæloque locamus.

COLLECT.

(75) Θεός. Desideratur hæc vox in ms. Joan.

(76) ἐνυχ. Euseb. ἐνυχεν. Ubi. mox θεός pro θεοῖσι. Id eodem vers. τέλονται pro πέλονται ms. Joan. Cæterum hæc Grotius in anapæstos hoc modo di-gessit, Excerpt. p. 147 :

... . Οὐδὲ θεοῖς

Αὐθαλέρτα πάντα πέλονται

Νόστρι Διός· κεῖτος γὰρ ἔχει

Πάντων τέλος ηδὲ καὶ ἀρχήν.

Nam nec superis cuncta ex animi

Mente eveniunt, nisi quæ magno

Placuere Jovi; nam principium

Simil est; et finis ab illo.

(77) Γένετο μέτρας οὐρανοῖς. Euseb. γέγονεν μέ-γας οὐρανος.

(78) Πίνδαρος. Hoc quoque inter Pindari frag-menta collectum est :

Τί θεός; "Ο τι τὸ πᾶν.

Sequebatur in Greco Clementis, καὶ πάλιν θεός δ πάντα τύχων βροτούς. H. Stephanus corrigit astipulante Euseb. p. 403, βροτοίς. Deus qui omnia efficit mortali-bus. Hoc ab Herveto, nescio quo casu, in ultra-

que editione prætermisso est. Deinde citatur ex eodem Pindaro : Τί έλπεται σοφίας διάλογον τι ἀνηρ υπὲρ ἄνδρας ἔχειν; Τὰ θεῶν βουλεύματα ἐρευνᾶται, etc. Quid speras sapientia aliquantum te homi-nem habiturum ultra alium hominem? Deorum de-creta inrestigare menti mortali difficile; nam mor-tali prodiit ex matre. Locus prophetæ qui subjici-tur est Isa. xl, 13. in Latina vulg. : Quis audivit Spiritum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit, et ostendit illi? Citatur a D. Paulo ad verbum ex LXX, Rom. xi, 34 et 1 Cor. v, 16: Quis enim cognovit sen-sum Domini, et quis consiliarius ejus fuit? COLLECT.

(79) Εἰπών· Τί Θ. Ms. Paris. εἰπών τι Θ. corrupte.

Et rursus :

Dens omnes procreans mortales.

Dum autem haec ait :

Quid exiguum tibi sapientiam ab homine homo pol-
[liceris?]

Deum consilia rimari mortali naturae difficile est.

Est enim mortali matre sata :

¶ ex illo Isaiae loco sententiam hanc derivavit : *Quis novit sensum Domini ? aut quis consiliarius ejus fuit ? Quibus etiam Hesiodus hunc in modum accinuit :*

260 *Haud ullus vivit mortali a semine vates,*
Qui Jovis aegiferi sensum cognoscere possit.

Quem pariter secutus in Elegiis Solon, jure ita scribit :

Omni homini prorsus mens est ignota deorum.

Mulierem præterea Moyses, cum ob neglectum Dei præceptum, summis in doloribus paritum esse prædixisset, ita consentaneo poeta quidam non ignobilis cecinuit :

.... seu lux aurea noctem,
Seu lucem nox altra premat, dolor additus illis
Usque aderit : superique graves immittere curas
Assidue pergent.

Homerus ita cum ait :

Auratasque Patris librabat dextera lances,
Dei æquitatem significat. Quem eumdem Menander
comicus bonum esse declarans, ita loquitur :

*Ut quisque primum natus in lucem venit,
Moderator illi Genius assistit bonus,
Vitamque format. Nam cave malum putes,
Bonæque vita noxiū.*

Tuū subiungit omnem bonum esse Deum, seu Deum omnem bonum appellat, seu, quod vero propius est, rebus in omnibus bonum esse Deum affirmet. Rursum tragicus Æschylus, cum Dei nobis potestatem declarat, Altissimum eum appellare nil veretur his versibus :

¶ P. 727 ED. POTTER. • Isa. xl, 43.

(80) *Πάντας τεύχων βροτούς, Euseb. πάντα τεύχων βροτοῖς. Quin etiam βροτοῖς habet ms. Joan. ubi statim ἐπειδὴν δὲ εἰπῆ, Τί Ἐλπεῖται pro ἐπάνῳ δὲ εἰτεν δὲ τι Ἐλπεῖται. Quæ sequuntur sic profert Eusebius impress. :*

Tί Ἐλπεῖται σοφιῶν διλητοῖς τι ἀνήρ ὑπέρ ἀνθρόδες
[έχειται;]

Τὰ θεῶν βουλεύματα ἐρευνᾶσαι βροτέα γύνει
[δύσκολοιοι·]

Θρατᾶς δ' ἀπὸ ματρὸς ἔχειν....

Quæ superius in Latino textu exhibentur ; quod auctoris sententiam clarius exprimere videantur, quam quæ apud Clementem nostrum jam leguntur. Quin etiam τὰ θεῶν pro ζεῦσιν habet ms. Joan.

(81) *'Εκεῖθεν ἔσπαχε τὴν διάροιαν. His verbis significat Clemens Pindari sententiam tractam esse ex sequenti Isaiae prophetæ loco. Eodem loquendi genere infra utitur, pag. 267. SYLBURG.*

(82) *Τὶς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο, Euseb. καὶ τὶς αὐτοῦ σύμβουλος absque verbo ἐγένετο, quod omittit etiam ms. Joan.*

(83) *Πάντη. Euseb. ms. et impress. πάμπαν.*

(84) *Εἰς μόχθους καὶ πόνους διὰ τὴν π. Euseb. εἰς μόχθους καὶ μόχθους διὰ π. Hebraismo evidenter. SYLBURG.*

(85) *Γινόμενοι. Euseb. rectius σταύρωμενοι. Id.*

A Kal πάλιν .

Θεὸς δὲ πάντας τεύχων βροτούς (80).

Ἐπάνω δὲ εἰπῆ .

"Ο τι Ἐλπεῖται σοφιῶν διλητοῖς τοι ἀνήρ ὑπέρ [ἀνθρόδες ἔχειται;
Ζαθέων βουλεύματα ἐρευνᾶσαι βροτέα γύνει
[δύσκολοιοι·]

Θρατᾶς δ' ἀπὸ ματρὸς ἔχειν .

ἐκεῖθεν (81) ἔσπαχε τὴν διάνοιαν . Τίς ἐγένετο νοῦς Κυριού, η τὶς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο (82);
"Αλλὰ καὶ Ἡσίοδος δὲ ὅν γράψει, συνάδει τοῖς προειρημένοις .

Mάρτις δὲ οὐδεὶς ἔστιν ἐπιχθονιῶν ἀνθρώπων,
"Οστις ἀν εἰδείη Ζηνὸς ρόν αἰτιόχου .

Εἰκὼνας ἀρα Σόλων δὲ Ἀθηναῖος ἐν ταῖς Ἐλεγίσιαις,
καὶ αὐτὸς καταχολουθήσας Ἡσιόδῳ .

B Πάντη (83) δὲ ἀθαράτων ἀφανῆς ρόν ἀνθρώπων,

γράψει. Πάλιν τε τοῦ Μωϋσέως, εἰς μόχθους καὶ τῷ νοῦς διὰ τὴν παράδασιν (84) τέξεσθαι τὴν γυναικαν, προφητεύσαντος, ποιητῆς τις οὐκ διημος γράψει .

.... οὐδέποτε ήμαρ
Πανύσορται καμάτου καὶ δίζυνος, οὐδέ τι τύχων
Γινόμενοι (85). χαλεπάς δὲ θεοὶ δύσαντοι μετρίμαρας.

"Ετι "Ομηρος μὲν εἰπὼν,
Αύτὸς δὲ (86) χρύσεια Πατήρ ἐτίταιρε τάλαττα,
δίκαιοις τὸν Θεὸν μηγένει. Μένανδρος δὲ δὲ κωμικὸς,
ἀγαθὸν ἐμμηνεύων τὸν Θεὸν, φησίν .

"Ἀπαρτὶ (87) δαίμων ἀνδρὶ συμπαρισταται
Εὐθὺς τερομέτρῳ, μυσταγωρὸς τοῦ βίου
Ἄγαθός κακὸν γάρ δαιμόν (88) οὐ νομιστέον
Ἐλατταί, βίον βλάπτοντα χρηστόν .

Είτε ἐπιφέρει, "Ἀπαρτα (89) δὲ ἀραθὸς εἰραι τὸν Θεόν· ήτοι πάντα Θεὸν ἀγαθὸν λέγων, η διπερ καὶ (90) μᾶλλον, ἐν πᾶσι τὸν Θεὸν ἀγαθὸν (91). Πάλιν αὖ Αἰσχύλος μὲν δὲ τραγῳδοποιὸς, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ παρατιθέμενος, οὐκ ὄκνει καὶ Γύψιστον αὐτὸν νεροσαγορεύειν (92) διὰ τούτων .

(86) Αύτὸς δέ. Καὶ τότε δῆ. Homer. II. Θ. v. 69.

(87) "Ἀπαρτα. Hoc Menandri versus adducit Plutarchus in lib. De animi tranquillitate, ubi pro συμπαρισταται habet συμπαραστατη. Porro eos hoc modo scribit Grotius in Excerpt., p. 753 :

"Ἀπαρτα δαίμων ἀνδρὶ συμπαρισταται
Εὐθὺς τερομέτρῳ μυσταγωρὸς τοῦ βίου
Ἄγαθός κακὸν γάρ δαιμόν οὐ νομιστέον
Ἐλατταί, βίον βλάπτοντα χρηστόν . πάρτα γάρ
Δεῖ ἀραθὸς εἰραι τὸν Θεόν.

Hominem unumquemque, simul in lucem est editus,
Sectatur genius vita qui auspiciūm facit,
Bonus nimurum : credi enim malum nefas,
Bonæ insessorum vita. Nam qui sit Deus,
Bonus idem sit necesse est.

(88) Δαίμον. Ms. Joan. δαίμονα ultra metrum.

(89) "Ἀπαρτα. Græca Menandri verba sunt.
"Ἀπαρτα δὲ ἀγαθὸν εἰραι τὸν Θεόν. Quod duobus modis intelligi potest, uno, Deum omnem bonum esse ; altero, esse bonum καθ' ἀπαρτα in omnibus ; in Latino id non apparent. COLLECT.

(90) Καλ. Omitit hanc particulam Euseb.

(91) "Ἀραθόρ. Euseb. ms. et impress. ἀγαθὸν εἰναι. Statim πάλιν Αἰσχ. absque αὐ, ms. Joan. Deinde τραγῳδὸς προ τραγῳδοποιοῖς Euseb.

(92) Ηροσαγορεύειν. Ms. Joan. γράψειν.

Xώριες (93) θύητῶν τὸν Θεόν, καὶ μὴ δέκει (94) **A**
Ὦμοιος αὐτῷ σάρκιον καθεστάραι.
Οὐκ οἰσθα δ' (95) αὐτόν ποτὲ μὲν ὡς πῦρ (96)

Ἄπλατος ὄρμή, ποτὲ δ' ὄδωρο, ποτὲ δὲ γνόφος·
Καὶ θηροῖν αὐτὸς γίνεται παρεμερής,
Ἀρέμηρ, ρεψέλη τε, κάστραπη, βροντὴ, βροχῆ.
Υπηρετεῖ δ' αὐτῷ θάλασσα καὶ πέτραι,
Καὶ πάσα πηγὴ, χ' ὄδατος (97) συστήματα.
Τρέμει δ' ὅρη καὶ γαῖα καὶ πελώριος
Βυθὸς θαλάσσης, καὶ ὄρεων (98) ὑψὸς μέρα,
Ἐπάλι οὐ πειθαλέψῃ γοργὸν δύμα Δεσπότου
Πάρτα· δύναται γὰρ δέξα ὑψίστου Θεοῦ.

Ἄρ' οὐ δοκεῖ τοι ἐκεῖνο παραφράζειν τό, Ἀπὸ προσώπου (99) Κυρίου τρέμει η τῆ; Ἐπὶ τούτοις διαμαντικώτατος Ἀπόλλων, μαρτυρῶν τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ, λέγειν διαγκάζεται περὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ἣνίκα επὶ τὴν Ἑλλάδα ἐστράτευον Μῆδοι (1), ὡς ἐδεῖτο τε καὶ Ικέτευε τὸν Διὸν περὶ τῆς Ἀττικῆς. Ἐχει δὲ ὁδε διαρροής (2).

Οὐ δύναται (3) Παλλὰς Διὸς Ὁλύμπιον ἔξιλάσασθαι,
Λιστομέγη πολλοῖσι λόγοις καὶ μῆτιδι σκινεῖ·
Πολλοὺς δὲ ἀθαράτων ἥροὺς μαλερῷ πυρὶ (4)

Οἱ ποντοὶ τὸν ιδρῶτι φεύγεινοι (5) ἀστήκαστι,
Δελματικαὶ παλλόμενοι....
καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Θεωρίδας (6) δὲ ἐν τῷ Περὶ φύσεως γράφει· Μία δ' ἀρι τῶν δρτῶν ἀρχὰ μὲν δρτῶν (7) ἀληθινὰ, μία· κεληνή (8) γὰρ ἐν ἀρχᾷ τέ ἐστιν ἐν καὶ μόρον.

Οὐδέ τις ἐσθ' ἔτερος χωρὶς μεγάλου βάσιληος,

P . 728 ED. POTTER, 611 ED. PARIS.

(93) **X**ώριες. Aeschylus versus hi leguntur et in libello *De monarch.* apud Justinum 165. In secundo omisit interpres σάρκιον.

Nec tibi parem esse existimato carneum.

In quarto legitur Graece. Ἀπλατος ὄρμη. J. Langus corrigit, ἀπλατος, forte ἀπληστος.

Vis increata, nunc tenebrae, nunc aqua.

Undecimum ita legendum est apud Clementem et Eusebium, ut habeat Justinus :

**Orar ἐπιβλέψῃ γοργὸν δύμα Δεσπότου.*

Langus,

Domini intuentur cum severa lumina.

Perionius,

Quando Domini torre ipsa vultus aspicit.

Postremum ita Eusebius,

Πάρτα, δύναται γὰρ δέξα ὑψίστου Θεοῦ.

Justinus,

Πάρτα δύναται γὰρ, δέξα δ' ὑψίστου Θεοῦ.

Namque omnia potest gloria summi Dei.

Vel sublata interpunctione et conjunctione,

Namque omnia potest gloria excelsi Dei.

COLLECT.—Conf. quae a nobis in Justinum adnotata sunt, pag. 152, edit. Oxon.

(94) Αὔτει. Ms. Joan. δόκεσαν. Ibidem. in vers. seq. τὸ δόμοιον σάρκιον καθεστ.

(95) Δ'. Euseb. γ', et mox ἀπλατος ὄρμη, et rursum ποτὲ γνόφος, absque conjunctione. Sylb.

(96) Πύρ. Ms. Joan. πατήρ. Mox Vigerus ad ἀπλατος ἡσει δicit: « Quid si ἀπληστος? Quid si ἀπλατος? quasi ἀπρόστοις. »

(97) Πηγὴ, χ' ὄδατος. Ms. Joan. πηγὴ καὶ ὄδατος. Ms. Ottob. πηγὴ καὶ ὄδατος.

(98) Καὶ ὄρεων. Justin. concinnius per crasin κώνεων. Sylb.—Statim ὑψὸς ἐπὶ μέρα ms. Joan. Vigerus ad vers. seq. ἡσει adnotat: « Tum sequens ex Justino in libello *De monarch.* hoc modo restituendus,

« **Orar ἐπιβλέψῃ γοργὸν δύμα Δεσπότου.*

Secerne cunctis Numen a mortalibus,
Huic simile corpus ne putes ultum cave.
X Ignota res est, nunc velut flamma emicat

Aditumque prohibet : unda mox, caligo mox,
Mox et tremenda similis appareat seræ,
Vento, atque nubi, fulguri, tonitruo;
Imbrice similis. Pontus huic, fontes, petrae,
Atque orbe toto quidquid undarum coit,
Obsequitur. Illum montium horrescunt juga,
Tremitque tellus, et sinus vasti mari,
Dum Dominus acri cuncta visu despici,
Immensa quippe est illa majestas Dei.

Nunquid illud tibi videtur illustrare, *A facie Domini tremit terra?* Quin et ipsem Apollo, divinandi tam peritus, suapte testimonio Dei gloriæ serviens, sateri cogitur Minervam, quo tempore impetum in Græciam Medi faciebant, vota Juvi fecisse pro Attica. Ejusmodi autem responsu illud est :

*Jam magnum placate Jovem, Jove nata Minerva,
Haud precibus votisque potest :
Pluribus at superum templis incendia mittit,
Qui nunc fortassis magno terrore subacti,
Expresso sudore fluunt;*

et quæ sequuntur. Thearidas autem in suo *De natura opere*, hoc modo scribit : *Universitatis hujus principium, principium utique verum unum est. Illud enim ex aeternitate unum est atque solum :*

Haud alius quisquam est supremi a Numinе regis,

Psal. LXVIII, 8.

C et seq. vers. ex eod. Justino sic corrige,
Xάρτα δύναται γὰρ δέξα δ' ὑψίστου Θεοῦ.
Mallem tamen,
Xάρτα δύναται γὰρ δέξα δ' ὑψίστου Θεοῦ. »

(99) Απὸ προσώπου. Respicere videtur psalm. LXVIII, 8 : Γῆ ἐσείσθη, καὶ γὰρ οἱ οὐρανοὶ ἐστασαν ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, vel aliquem locum consimilem.

(1) Μῆδοι. Euseb. ms. et impress. οἱ Μῆδοι cum articulo.

(2) Χρησμός. Responsum hoc edidit Aristonice Pythia, quo tempore Xerxes Græciam invasit. Id integrum recitat Herodotus lib. vii, c. 140, 141, et Eusebius, *Præpar. evang.* lib. v, cap. 24. Ejusdem partem adducit etiam Theodoretus Θεραξ. K', pag. 629.

(3) Οὐ δύναται. Duo priores versus secundo responso editi sunt, posteriores tres primo; nam diversis eos temporibus protulisse Apollinem, ex auctoribus jam memoratis liquet.

(4) Μαλερῷ πυρὶ. Ms. Joan. πυρὶ μαλερῷ in verso ordine. Deinde ποντὶ Euseb. ms. et impress.

(5) Ρεύμενοι. Euseb. ms. et impress. φεύμενοι. Idem vero lib. v φεύμενοι habet; quam lectionem tuet Herodotus.

(6) Θεωρίδης. Sei potius Θεωρίδης. Nam Theoridas dictus est ille vir. Fuit autem Metapontinus, et Pythagoram audivit. Jamblichus, sub linem Vitæ Pythagoræ, istius philosophi discipulos enumerans, ait : Metapontiώ δὲ Θεωρίδην καὶ Εύρυτον. *Apud Metapontum, Theoridem et Eurytum.*

(7) Μία δ' ἀρι... μὲν δρι. Scribendum ex Eusebio : *'Αρχὰ τῶν δρτῶν, ἀρχὰ μὲν δρτῶν ἀληθινὰ, μία. Universitatis hujus principium, principium verum atque unum est. Quam lectionem exhibet etiam ms. Joan.*

(8) Κεληνή. Euseb. Dorice κείνα, quod melius.

inquit Orpheus. Quem secutus Diphilus sententio-
sissime ait comicus : *Omnium parentem,*

*¶ ... pia tu mente perpetuo colas,
Et cuius una tot bona existunt manu.*

Jure ergo Plato praestantissima quæque ingenia ad capessendum illud disciplinæ genus assuefacit, quod jam ante maximum esse diximus, hoc est ad percipiendam boni cognitionem, eoque tandem ascendendo pervenientum. Quod quidem non jam, opinur, testam convertere fuerit, sed animum ita circumducere, ut ex nocturno quodam die, vere ad illud quod est, hac sua conversione redeat, quam sane veram philosophiam esse dicemus. Cujus illi qui compotes fuerint, aureo genere satis esse pronuntiat, dum ait : *Fratres quidem universi estis. Qui autem ex aureo illo genere sunt, iidem accuratissime de rebus omnibus judicare possunt. Parentis igitur ac rerum omnium Effectoris sensum ex omnibus aliquem omnia, nativa quadam vi, ac citra ullius di-*

A Ὅρφεος (9) λέγει. Φ πειθόμενος δο κωμικὸς Δίφιλος (10), γνωμικώτατα, Τὸν δρτα (11) πάτερν, φησι

*Πατέρα· τοῦτο διὰ τέλους τίμα μόρον,
Ἄγαπῶν τοσούτων εὐρετὴν καὶ κτίστορα.*

Εἰκέτως τοινυν καὶ Πλάτων (12) ἔθιζε τὰς βελτίστας φύσεις ἀρικεῖσθαι πρὸς τὸ μάθημα, δὲ ἐτῷ πρόσθιον ἔφαμεν εἶναι μέριστον, Ιδείρ τε (13) τάχαδόν, καὶ ἀριθῆραι ἐκείνηρ τὴν ἀράλαστρ. Τοῦτο δὲ (14), ὡς οἴκετε, οὐκ ὁ στράκον ἀρ εἰν περιστροφή, ἀλλὰ ψυχῆς περιαρωγή, ἐκ τυχερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ δρτας (15) οὖσαν ἐπάροδον, ἵνα δὴ φιλοσοφίαν ἀληθῆ φίσσομαι (16) εἶναι. Καὶ τοὺς ταύτης μετασχόντας, τοῦ χρυσοῦ (17) γένους κρίνειν (18). Εστὲ μὲν δὴ πάτερες ἀδελφοί, λέγων· οἱ δὲ τοῦ χρυσοῦ γένους κρίνειν (19) ἀχριδέστατα καὶ πάντη (20). Τοῦ Πατρὸς δρα καὶ Ποιητοῦ τῶν συμπάντων ἐμφύτας καὶ ἀδιδάχτες ἀντιλαμβάνεται πάντα πρὸς πάνταν, τὰ μὲν δύσκα (21) συμπαθοῦντα τῷ ζῶῳ, τῶν δὲ

¶ P. 729 ED. POTTER, 612 ED. PARIS.

(9) Ὅρφεος. Ms. Joan. Ὅρφεος δέ.

(10) Δίφιλος. In libro *Sentent. comicarum* quas J. Hertelius colligit, sic leguntur hæc Diphili ex Eusebio,

*.... Πάτερν πατέρα γερμικώτατον
Τὸν δρτα, τοῦτο διὰ τέλους τίμα μόρον.*

Non ut apud Clementem γνωμικώτατον, quod Her-
veto est sententiosissime. Scribe ergo, Diphilus
dicit,

*Omnium pater ex aquo
Qui est, eum tu perpetuo solum honora.*

COLLECT.— Justinus M., in lib. *De monarchia* p. 172, bæc tribuit Ménanđorū ἐν Διγίλῳ, Menandro in Di-
philo.

(11) Γνωμικώτατα τὸν δρτα. Malim cum Euseb.
γερμικώτατον δρτα. Quod Grotio etiam placuit, qui
hos versus sic restituit in *Excerptis*, p. 717 :

*Τὸν δρτα πατέρων κύριον γερμικώτατον
Καὶ πατέρα, τοῦτο διετέλει τίμα μόρον.
Ἄγαπῶν τοσούτων εὐρετὴν καὶ κτίστορα.
Rerum universarum imperatoreν et patrem
Solum perpetuo colere suppliciter decet,
Artificem tantæ et largitorem copiae.*

Conf. quæ ad Justinum adnotata sunt.

(12) Καὶ Πλάτων. Ms. Joan., δο Πλάτων. Platoni-
nis autem verba haud procul occurrunt a principio
lib. viii *De repub.*, pag. 695 : Ημέτερον δὴ ἔργον
(ἥν δὲ ἔγω) τῶν οἰκιστῶν τὰς τε βελτίστας φύσεις
ἀναγκάσαι ἀρικέσθαι πρὸς τὸ μάθημα, δὲ ἐτῷ ἐμ-
προσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον, ἰδεῖν τε τὸ ἀγαθόν,
καὶ ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάδασιν· καὶ ἐπειδὴν
ἀναβάντες ικανῶς ἰσωσι, μὴ ἐπιτρέπειν αὐτοῖς δὲ νῦν
ἐπιτρέπεται, εἰτε. *Nosrum* igitur, qui condidimus
civitatem, erit officium, optimas hominum naturas
impellere ad eam quam supra diximus maximam
disciplinam, bonumque cognoscendum, adeo ut et
sursum ascendant, et postquam ascenderint et satis
insperxerint, ne ipsis, quod nunc conceditur, permit-
temus, etc.

(13) Τε. Abest ab Eusebio.

(14) Τοῦτο δέ. Ilæc Plato una circiter pagina
post verba jam superius allata scribit : Τίνας οὖν

ἄλλους ἀναγκάσεις ίεναι ἐπὶ φυλακὴν τῆς πόλεως ή
οἰστέρο τούτων τας φρονιμώτατοι, δο' ὧν δρισταὶ πολι-
τεῖται, ἔχουσι τε τιμᾶς ἀλλας καὶ βίου ἀμείνων τοῦ
πολιτικοῦ. Οὐδένας ἄλλους, ἔργη. Βούλει οὖν τοῦτο
ἡδη σκοτώμεν, τίνα τρόπον οἱ τοιούτοι εγγενήσον-
ται, καὶ πώς τις ἀνάξεις αὐτοῖς εἰς φῶς, ὠστέρ, ἐξ
ἄδου λέγονται δὴ τινες εἰς θεοὺς ἀνελθεῖν; Πῶς γάρ
οὐ βούλομαι; ἔργη. Τοῦτο δὴ, ὡς ένικεν, οὐκ ὁ στρά-
κον ἀν εἰπειστροφή, ἀλλὰ ψυχῆς περιαρωγή, ἐκ
τυχερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ δρτας λο-
στης ἐπάροδον, ἵνα δὴ φιλοσοφίαν ἀληθῆ φέσσομεν εί-
ναι. *Quosnam* igitur alios ad custodiam civitatis in-
duces, præter eos, qui optime hæc intelligunt, per qua-
rite civitas colitur, habentique et honores alios et vi-
tam civili præstantiore? Nullos equidem alios. Vis
ergo nunc inquiramus, quo pacto tales in civitate viri
evadant? et qua ratione eos aliquis in lumen educat?
quemadmodum ab inferis ad deos ascendisse aliqui
memorantur. Quidni νεῦμα? Hæc ut videtur non erit
testa revolutio, sed animæ circumductio a nocturno
quodam die ad ejus, quod vere est contemplationem.
Quem quidem ascensum veram philosophiam esse di-
cemos.

(15) Ὁρτως. In Flor. duplicitis scripturæ vesti-
gia sunt, δντως, δντος, quod alibi passim obviua
est, etiam apud Platonem. SYLBURG. — Vera lectio
videtur esse δντος, quam exhibent Plato, Euseb. et
Clementis ms. Ottob.

(16) Φήσομαι. Scribendum φήσομεν, plur. num.
quod exhibit Plato, Euseb. et Clementis ms.
codd. Paris. et Ottob.

(17) Ταῦ χρυσοῦ. Hæc extant sub finem lib. iii
De repub., pag. 628, et superius in hoc Strom. al-
lata sunt p. 595, 596, ed. Paris.

(18) Κρίται. Malim cum Eusebijo κρίνει, jndicat.
Nam refertur ad Platonem.

(19) Κρίται. Omittit hanc vocem Euseb. im-
press. et ms. Vult vero auctor, eos qui sunt aurei
generis εἰς τὸ κρίνειν, ad judicandum, esse aptissi-
mos; unde Plato loco jam dicto magistratus ex iis
eligi præcipit.

(20) Ηάρτη. Post hanc vocem sequitur apud Eu-
seb. εἰς, cum asterisco: unde conjecterit aliquis
supplendum, εἰτε ικανοί, vel simile quid. SYLB. —
Ilud εἰς adjicit etiam ms. Joan. Mox, ξυμπάντων
πο συμπάντων Euseb.

(21) Τὰ μὲν δύ... λογισμῷ. Hæc sic profert Euse-
bius: Τὰ μὲν δύσκα συμπιθούντα, τῶν δὲ ζῶων τῶν

ζημένοις τὰ μὲν ἡδη ἀθάνατα καθ' ἡμέραν ἐργαζόμενα, τῶν δὲ ἔτι (22) θυητῶν τὰ μὲν, ἐν φόνῳ καὶ διὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν ἔτι κατὰ γαστρὸς ὄχούμενα (23), τὰ δὲ, αὐτέξουσί τι λογισμῷ. Καὶ τῶν ἀνθρώπων πάντες Ἐλληνές τε καὶ βάρβαροι, γένος δ' οὐδὲν οὐδαμοῦ τῶν γεωργούντων, οὗτοι νομάδων (24), δὲλλ' οὗτε (25) τῶν πολιτεικῶν δύναται ζῆν, μή προκατειλημμένον τῇ τοῦ χρείττονος πίστει· διὸ πᾶν μὲν ἕθνος ἐψών, πᾶν δὲ ἑσπερίων ἀπόδιενον, ἢ βόρειόν τε καὶ τὰ (26) πρὸς τῷ νότῳ πάντα, μίαν ἔχει καὶ τὴν αὐτὴν πρόληψιν περὶ τοῦ καταστησαμένου τὴν ἡγεμονίαν· εἰ γε καὶ τὰ καθολικώτατα τῶν ἐνεργημάτων (27) αὐτοῦ διαπεφοίτηκεν επ' ἵστης πάντα. Πολὺ δὲ πλέον οἱ παρ'. Ἐλλησι πολυπράγμονες οἱ (28) φιλόσοφοι, ἐπειδὴ βαρβάροι ὄρμαμένοι φιλοσοφίας, ἀράτῳ καὶ μόνῳ, καὶ δυνατωτάτῳ καὶ τεχνικωτάτῳ, καὶ τῶν καλλίστων (29) αἰτιωτάτῳ τὴν πρόνοιαν ἔδοσαν (30)· τὰ ἀκόλουθα τούτοις, εἰ μή κατηγορεῖσιν πρὸς τὴν, οὐδὲν, οὐδὲν ἐπιστάμενοι, δὲλλ' οὐδὲν αὐτὸν δπως νοεῖσθαι πέψυκε τὸν θεὸν, μόνον δ', ὡς ἡδη πολλάκις εἰρήκαμεν, κατὰ περίφρασιν ἀληθῆ (31). Εἰκότες οὖν δ' Ἀπόστολος (32), Ἡ Τουδαλῶν μόρων, φησιν, δ' θεός (33); οὐχὶ καὶ Ἐλλήνων; οὐ μόνον προφητικῶς λέγων καὶ τοὺς ἔξ Ἐλλήνων πιστεύοντες Ἐλληνας εἰσεσθαὶ τὸν θεὸν, δὲλλὰ κάκενο μηνύων, ὡς δυνάμει μὲν δὲ Κύριος καὶ θεὸς πάντων δινεῖ καὶ τῷ δυντὶ παντοκράτωρ· κατὰ δὲ τὴν γνῶσιν τοῦ πάντων θεός· οὐδὲ γάρ δὲστιν, οὐδὲ δπως Κύριος καὶ πατήρ καὶ ποιητής οὐδὲ τὴν ἀληγονίαν ισασιν οἰκονόμιαν τῆς ἀληθείας, μή οὐ πρὸς αὐτῆς διδαχθέντες. C Μασάντως καὶ τὰ προφητικὰ τὴν αὐτὴν ἔχει τῷ ἀποστολικῷ λόγῳ δύναμιν. Ήσαΐας μὲν γάρ φησιν· Εἰ δὲ

* P. 730 ED. POTTER. • Rom. iii, 29.

ζημένοις τὰ μὲν ἡδη ἀθάνατα, τὰ δὲ καθ' ἡμέραν ἐργαζόμενα· τῶν δὲ τοι θυητῶν τὰ μὲν, ἐν φόνῳ καὶ διὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν ἔτι μετὰ γαστρὸς ὄχούμενα, τὰ δὲ αὐτέξουσί τι λογισμῷ.

(22) Τῶν δὲ ἔτι. Ms. Joan. τῶν δὲ τι.

(23) Όχούμενα. Ms. Paris. οἰχούμενα.

(24) Νομάδων. Vigerus ait: « Pascuales homines, aut etiam Nomadas intelligere potes, Elige. »

(25) Οὗτε. Euseb. οὐδέ.

(26) Πάντα... βόρειόν τε καὶ τά. Euseb., πᾶν ἕθνος ἐψών, πᾶν δὲ ἑσπερίων ἀπόδιενον τὸν, βόρειόν τε καὶ τά.

(27) Ἐνεργημάτων. Euseb., ἐνεργητημάτων. Vigerus utramque lectionem rectam pronuntiat. Sed Clementis lectionem se secutum esse et magis probare affirmat. Ibidem mox ἐπίστης conjunct. pro ἐπ' ἵστης, sed ἵστης absque præpos. habet ms. Joan.

(28) Οἱ. Illicum articulum omisit Euseb. impress. et ms. Mox βαρβάρων pro βαρβάρον Euseb. impress. Ibidem mox τῷ ἀράτῳ εἰνι articulo, quem habet etiam ms. Joan. Deinde δυνατῷ πρὸς δυνατωτάτῳ ms. Joan.

(29) Τῶν καλλίστων. Euseb. impress. et ms., τῶν δὲλλων καλλίστων.

(30) Πρόσωπαν ἔδοσαν. Euseb. ms. et impress. προνομίαν ἔδωκαν, privilegium dederunt, ut exp. Sylburg.

(31) Κατὰ περίφρασιν ἀληθῆ. Lege κατὰ περίφρασιν ἀληθῆ. Vide pag. 315, 635, edit. Paris. Id est juxta istam descriptionem Numinis quæ apud philosophos et poetas occurrit, multum ex vero

A sciplinæ adjumentum hauriunt. Et quidem inanimata cum viventibus affectionum communione junguntur, ex animantibus autem vita præditis alia jam immortalia sunt, et in diem etiannum laborant. At ex mortalibus alia in metu constituta, maternis adhuc visceribus inclusa gestantur: alia jam sui juris, suo se consilio arbitrioque regunt. Jam hominum genus universum in Graecos barbarosque dividitur: quorum e numero, nutria prorsus usquam aut agricolarum aut pastorum, ac ne eorum quidem, qui in civitate degunt, natio est, quæ vitam, absque eo quod ejus mentem naturæ superioris fides occupat, ducere tuerique possit. Itaque populi omnes, sive Orientem colant, sive littora Occidentis ultima teneant, sive ad Septentrionem, B sive ad Meridiem habitent, unam et eandem ejus, a quo institutum hoc imperium est, ~~ꝫ~~ anticipationem habent: cum loca pariter et æqualiter omnia, generales quæque vis illius effectricis actiones complexæ sint. Sed tamen curiosi illi e Græcis philosophi, barbarorum permoti philosophia, multo magis illi, qui nec oculis cernit, et solus idem ac præpotens, et sapientissimus Artifex est, sumusque rerum pulcherrimarum Auctor, providentiam tribuerunt: nec tamen quæ sint ex istis consequentia, nisi a nobis doceantur, pavidere, ac ne modum quidem illum nosse possunt, quem ad Deum cognoscendum natura ipsa præscribit; sed tantum uti jam sæpe diximus, periphrasi quadam alioqui vera eum circumscribunt. Merito ergo Apostolus: An Iudæorum, inquit, solum est Deus, non etiam Græcorum: non solum dicens prophetice, eos qui

trahentem, licet minus accurate Dei attributa delineantem. Lowth. — Κατὰ περίφρασιν ἀληθῆ habet etiam Eusebius, ad quein haec adnotat Vigerus: « Clemens κατὰ περίφρασιν quasi Deus ipso mediocri quadam illustratione circumfundat. Malo tamen περίφρασιν. Ita enim Strom. i, p. 251, ubi apostolicum illud Actor. xvii: Quem ergo ignorantes colitis, etc., ex professo tractans, Ἐξ ὧν, inquit, δῆλον, δτι, καὶ ποιητικὸς χρώμενος παραδείγμασιν ἐκ τῶν Ἀράτου Φαιγομέτων, δοκιμάζει τὰ παρ'. Ἐλλησι καλῶς εἰρημένα, καὶ διὰ τοῦ ἀγνώστου θεοῦ τιμάσθαι κατὰ περίφρασιν πρὸς τῶν Ἐλλήνων τὸν δημιουργὸν θεὸν ἥτιστον· κατ' ἐπίγνωσιν δὲ δεῖν δι' Υἱοῦ παραλαβεῖν τε καὶ μαθεῖν. Ubi περίφρασιν τοῦ δημιουργοῦ θεοῦ, ait esse τὸν ἀγνώστον θεόν. Et huic περιφράσει opponit ἐπίγνωσιν, hoc est veram ac propriam cognitionem. Et paulo post adhuc illustrius, οὗτοι οὖν οἱ ἀνοιγόμενοι τυφλῶν δόθαλμοι, (ab apostolis videlicet) ή δι' Υἱοῦ ἐπίγνωσις ἔστι τοῦ Πατρὸς, ή τῆς περιφράσεως τῆς Ἐλληνικῆς κατάληψις. Illæ enim Græcorum etiam poetarum et philosophorum circumlocutiones, ante Christi adventum, plane comprehendendi non poterant. » Conf. Strom. i, p. 372, n. 5. Atque hactenus Eusebius.

(32) Ἀπόστολος. Sequens Apostoli locus in vulg. Bibl. Rom. iii paulo alteri legitur: Clemens eum sūo proposito videtur accommodasse. Sed et Isaiae locus qui paulo infra occurrit, variat aliquantum in vulg. Bibl. cap. xxvi. A. SYLBURG.

(33) ᩪ Τουδαλῶν μόρων... δ' θεός. Rom. iii, ᩪ Τουδαλῶν δ' θεός μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἔθνῶν;

ex Græcis credunt Græcos, Deum esse cognituros, sed illud quoque significans, quod potestate Dominus sit, potestate Deus omnium, et revera omnipotens : cognitione autem non omnium : neque enim id quod est, neque quomodo Dominus et pater et creator, neque reliquam veritatis norunt oeconomicam, nisi ab ipsa didicerint. Similiter etiam prophætica habent eamdem vim cum dicto apostolico. Nam Isaías 26¹ quidem dicit : *Si autem dicilis, In Domino Deo nostro confidimus, nunc misericordiam cum domino meo rege Assyriorum*. Et subjungit : *Et nunc num sine Domino ascendimus in hanc regionem ut in eam bellaremus?* Jonas autem, ipse quoque prophæta, idem tacite significat, cum dicit : *Et accessit ad ipsum is qui proram gubernabat, et dixit ei : Cur tu steriles? Surge, invoca Dominum Deum tuum, ut servet nos et non pereamus*^b. Nam illud quidem, *Deus tuus*, dicens ei qui norat per agnitionem, hoc autem, *ut servet nos Deus*, significavit consensionem gentium adhuc infidelium quæ applicarant mentem ad Omnipotentem. Et rursus idem : *Et dixit ad ipsos : Servus Domini ego sum, et Dominum Deum cœli ego timeo.* Et rursus idem : *Et dixerunt : Nequaquam, Domine, ne pereamus propter animam hominis hujus.* Malachias autem prophæta aperte ostendit Deum dicentem : *Sacrificium non accipiam ex manibus vestris, quoniam ubi ortu solis usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco mihi offertur sacrificium.* Et rursus : *Quoniam Rex magnus ego sum, ait Dominus*

A λέγετε, Ἐπὶ Κύριον (34) τὸν Θεόν ἡμῶν πεποιθαμέν, τῷ μὲν μήχθητε τῷ Κυρίῳ μου βασιλεῖ τῷ (35) Ἀσσυρίων. Καὶ ἐπιφέρει· Καὶ τῷ μὴ ἀνενέψητε ἐκ τὴν χώραν ταύτην τοῦ (36) πολεμῆσαι αὐτήν; Ἰωνᾶς δὲ, δὲ καὶ αὐτὸς προφῆτης, τὸ αὐτὸν αἰνίσσεται, δι' ὧν φησι· Καὶ εἰσῆλθε (37) πρὸς αὐτὸν ὁ πρωρεὺς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τί σὺ φέρχεις; Ἀράστηθι, ἐπικαλοῦ τὸν Θεόν σου, ἔπεις διασώσῃ ἡμᾶς, καὶ μὴ ἀπολύμεθα. Τό μὲν γὰρ, Ὁ Θεός σου, τῷ κατ' ἐπίγνωσιν εἰδότι εἰπών· τὸ δὲ, ὅπως διασώσῃ (38) ἡμᾶς ὁ Θεός, τὴν συναίσθησιν τῶν εἰς τὸν Παντοκράτορα ἐπιβαλόντων τὸν νοῦν ἐθῶν ἐδήλωσεν, τῶν μηδέπω πεπιστευκότων. Καὶ πάλιν δὲ αὐτός· Καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς· Δοῦλος Κυρίου ἐγώ εἰμι (39), καὶ Κύριον τὸν Θεόν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ φοβοῦμαι. Λύθις τε δὲ αὐτός· Καὶ εἶπεν Ηδαμῶς, Κύριε, μὴ ἀπολύμεθα ἔρεκτε τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Μαλαχίας δὲ δὲ προφῆτης ἀντικρὺς ἐμφανίει τὸν Θεόν λέγοντα· Θυσίαν οὐ χρεόξομαι ἐκ τῷ χειρῶν ὑμῶν· διότι αὐτὸς ἀνταποιῆς (40) ηὔλου ἔως δυσμῶν, τὸ δρομά μου δεδέξαται ἐτοῖς ἔθρεσι, καὶ ἐτοῖς πάντα τόπῳ θυσία μοι προσφέρεται. Καὶ πάλιν· Διότι βασιλεὺς μέτρας ἐγώ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ δρομά μου ἐπιφαρές ἐτοῖς ἔθρεσιν. Ποιὸν δνομα; ἐν τοῖς πεπιστευκόσιν δὲ τοῖς Υἱός (41) Πατέρα μηγύνων, ἐν δὲ τοῖς Ἑλλησι τὸ Θεός ποιητής. Το τε αὐτεξόνιον δὲ Πλάτων ἐνδείκνυται διὰ τῶν διηγημάτων· Ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτος· ἵνα τιμῶ καὶ ἀτιμάζω πλέον καὶ ἐλαττον ἔκειται στοις αὐτῆς μεθέξει (42). Άλτα ἀλομέρου (43)

¶ P. 731 ED. POTTER, 613 ED. PARIS. ^a Isa. xxxvi, 7, 8, 10. ^b Jon. i, 6, 9, 14.

(34) *Kύριον*. Isa. xxxvi, 7: *Quod si responderis mihi, In Domino Deo nostro confidimus, et vers. 8. Et nunc trade te domino meo regi Assyriorum.* LXX, Καὶ νῦν μίχθητε δὴ τῷ κυρίῳ μου βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων. Quod in Antverpiensi vertendum sicut, ut habet etiam Chaldaicæ paraphrasis interpretationio. Et nunc commisceamini domino meo regi Assyriorum. Quidam: *At nunc adjungite vos domino meo regi Assyriorum.* Procopius exponit, μίχθητε, τοῦτο οὖτε στῆτε πρὸς μάχην, pugnam inire non dubiletis. Nimis ex Cyriolo ut multa alia, apud quem est, *Capessite arma, et stale in procinctu;* sic poeta: ... hæret pede pes, mixtusque viro vir,
Quidam vero ex Hebreo: Nunc fide-jube, da obsides, vadem promitte regi Assyriorum. COLLECT.—Sunt autem apud Isaiam hæc Rabsacæ verba, Assyrii regis ad Iudeos legati.

(35) *Tῷρ.* Non agnoscent hunc articulum vulg. Bibl.

(36) *Toῦ.* Abest etiam hic articulus a vulg. Bibl.
(37) *Eἰσῆλθε.* Ion. προσῆλθε, ubi mox ἀνάστα καὶ ἐπικαλοῦ pro ἀνάστηθι, ἐπικαλοῦ.

(38) *Διασώσῃ.* Ion. διασώσῃ ὁ Θεός, quod additamentum Clemens etiam paulo post agnoscit. Ibidem statim οὐ μὴ ἀπ. cum dupli negatione.

(39) *Ἐγώ εἰμι.* Ioan. εἰμι ἐγώ, καὶ τὸν Κύριον Θεόν τοῦ οὐρανοῦ ἐγώ σέδομαι. Statim εἶπον πρὸς εἶπαν ibid.

(40) *Ἄπ' ἀρα.* Malach. ἀπὸ ἀνατολῶν τὴν ἡλίου καὶ ἡώς δ. Mox ibid. ἐν πάντι τόπῳ θυμίᾳ προσάγεται τῷ δύναματι μου, καὶ θυσία καθαρά.

(41) *Υἱός.* Vult auctor, Dei quidem Patris nomen fidelibus per Filium, Dei vero creatoris nomen insi-

delibus per opera creationis innotescere.

(42) *Ἐκαστος αὐτῆς μεθέξει.* Αὐτῆς ἐκαστος ξει: Plato lib. x De repub., p. 763.

(43) *Άλτα ἄλ.* Justinus Apologia ii, pro Christianis, pag. 151: *Εἰ μὲν προαιρέσει ἐλευθέρης πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἰρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔσχε τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀνατίνον ἔστι τῶν διως δήποτε πραττομένων. Εἰ paulo post, "Ωστε καὶ Πλάτων εἰπών. Άλτα ἀλομέρου, Θεός δὲ ἀνταποιος, παρὰ Μωϋσέως τοῦ προφήτου εἴτε. Quamobrem quod ait Plato, Culpā est ejus qui elegit, Deus autem culpa vacat, id a Moyse mutuatus dixit. Locus est lib. x, De repub., pag. 617, ed. H. Steph., ubi legimus et illa, "Ην τιμῶν καὶ ἀτιμάζων τὸλέον καὶ ἐλαττον αὐτῆς ξει, quia ita verte Clementi, quam prout quisque vel honorabit, vel despiciet, ita plus vel minus ex ea possidebit. Illa autem verba, Deus enim nunquam est causa malorum, Clementis sunt, non Platonis: ut videtur censuisse Theodoreus lib. vi, hunc locum citans, nisi forte ex alio quopiam Platonis loco hæc summantur qualis ille est in De repub., Μή πάντων αἰτιον τὸν Θεόν, ἀλλὰ τῶν ἀγαθῶν, non quarumvis rerum auctorem esse Deum, sed bonarum, et pag. 379. Τῶν μὲν ἀγαθῶν οὐδένα ἄλλον αἰτιατον, τῶν δὲ κακῶν ἄλλ' ἀττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἰτια, ἄλλ' οὐ τὸν Θεόν. Bonarum quidem rerum nulla alia causa statuenda est πράτη Deum: malarum aliae quæpiam investigandæ sunt, sed nullo modo Deus auctor mali existimandus est. Joach. Perionius in illum Justini locum scribens dum citat alium ex Timæo, et τὸ ἀλομέρον, legi vult, non videtur in hunc lib. x De repub. incidisse. COLLECT.—Conf. superius Pædag. lib. i, p. 139, n. 4.*

Θεος δρατιος· κακων γάρ δ θεος ου ποτε αλιος. A minus omnipotens, et nomen meum clarum est in genibus. Cujusmodi nomine? In iis quidem qui crediderunt, Filius Patrem significans: in Graecis autem, Deus creator. Liberum autem arbitrium Plato his ostendit: Virtus autem non paret alterius dominio, quam prout unusquisque vel honoraverit vel neglexerit, ita plus aut minus ex ea possidebit: eligentis culpa est omnis, Deus autem extra culpam. Deus enim nunquam est causa malorum.

Ο Τρώες ἀρητιφιλοι,
δι λυρικός (44) φησι.
Ζεὺς υψίμεδων, δις ἄκατα δέρκεσαι,
Οὐκ αλιος θρατοῖς μεγάλων ἀξων̄ ἀλλ̄ ἐτ μέσω
[κεῖται κιχεῖται]
Πᾶσιν ἀτρόποισι δίκαιος δολος, ἀγράν,
Εἴνομας ἀπόλονθος
Καὶ σιτατᾶς Θέμιδος.
Οἰδεις παιδες ωρινέτες σύνοικοι.

Πίνδαρος(45) δὲ ἀντικρυς καὶ Σωτῆρα Δια συνοικοῦντα
Θέμιδι εἰσάγει, βασιλέα, σωτῆρα, δίκαιον, ἀρμη-
νεύνων ὥδε παντας:

Πρῶτα μὲν εἴδουλοι Θέμιρ οὐρανοί^{τοις}
Χρυσέσσαντις ἵπποισιν Ὀλεανοῦ παρὰ πάγοις
Μοίραι ποτε κλίμακα σεμνήται
Ἄγορ οὐλύμονος λεπαράν κάθοδος,
Σωτῆρος ἀρχαλαρά δίλοχος Διὸς ἔμεραι.
Α δε τὰς χρυσάμπυκας ἀγλαοκάρπους τίκτεται
[ἀγαθὰ σωτῆρας].

Ο τοίνυν μὴ πειθόμενος τῇ ἀληθείᾳ, διδασκαλίζει δὲ
ἀνθρωπίνη τετυφωμένος (46), δυσδιάλιμων ἀθλίων τε,
καὶ κατὰ τὸν Εύριποντον:

Ος τάδε λεύσσων, θεόν τούχι τοέσι,
Μετεωρολόγων δ' ἐκείς ἔρδυνται
Σκαλαῖς διάπτεις ὡράτειρα (47)
Γλώσσα σκηνολεῖ περὶ τῷρ ἀγαρῶν,
Οὐδέτερ τρόμους μετέχοντα.

Αφικόμενος οὖν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ μάθησιν δὲ βουλόμε-
νος, ἀκούετω μὲν Παρμενίδου τοῦ Ἐλεάτου ὑπ-
ισχυούμενου.

¶ P. 732 ED. POTTER, 613-614 ED. PARIS.

(44) Λυρικός. Non videtur esse Pindarus, cuius
mox mentio sit. Sed fortasse Bacchylides intelligendus, ut supra p. 256. SYLB.

(45) Πίνδαρος. Refertur hoc et inter Pindari fragmenta collecta ab Henr. Stephano, cuius interpretatione ab Hervetiana differt in his, Δια συνοικοῦντα Θέμιδι, Jovem Servatorem maritum Themidis. Εἴδουλοι Θέμιρ οὐρανοίς ἵπποισιν ἵπποισιν ἄγον ποτὲ λεπαράν κάθοδος, consilio valentem Themis caelestem aureis equis duxerunt, etc., ad splendidum adiutum. Η δὲ τὰς χρυσάμπυκας ἀγλαοκάρπους τίκτεται ἀγαθὰ σωτῆρας. Illa autem aurea redimicula gestantes, et præclarum fructum ferentes peperit bonas Horas. In qua interpretatione pro ἀγαθῷ σωτῆρας, legit ἀγαθάς οὓς, sed et alia quædam hic esse depravata, inquit. Emendationem ejus confirmat Hesiodus in Theogonia, ubi hæc de Jove:

Δεύτερον ἡγάπετο λεπαρήρ Θέμιρ, ή τέχεις οὓς.
Postea duxit splendidam Themis quæ peperit Horas.
COLLECT.—In his Pindari verbis articulus τάς et adjuncta epitheta videntur postulare femin. σωτῆρας, servatrices, sed convenientior Henr. Stephani lectio, ἀγαθάς οὓς, bonas Horas: quatuor sc. anni tempora. SYLB.—Bernard. Martin. Var. lect. lib. I, e. 19, p. 18, hæc scribit: Pindarus Charitas Jove et Themide genitas vult apud Clem. Strom. ε'. Πρῶτα μὲν εἴδουλοι Θέμιρ οὐρανοί — ἀγαθὰ σωτῆρας. Locum, quia depravator erat, integrum protuli, ut quid mihi de eo videatur, paucis subiectam. Primum ergo ἀντὶ τοῦ ὄχεων, putarim duas voces in unam coaluisse, et legendum ὄχες δυνα. Tum κλινίθα pro κλίμακα οmnino reponendum. Hesychius Κλινίς, ή ἐπὶ τῆς ἀμάξης καθέ-

O Trojani bellicosi, inquit lyricus,

Jupiter regnator superum qui omnia aspicit,
Non est mortalibus causa malorum, sed omnibus
[hominibus in medio est propositum,
Ut apprehendant justitiam castam et sanctam
Eunomiae comitem et prudentis Themidis.

Beatorum o pueri qui nunc invenientis sociam una
[habitantem].

Pindarus autem aperte inducit Jovem Servatorem
Σκυνα habitantem cum Themide, regem, servatorem.
justum, hoc modo :

Primum quidem, bono consilio prædiūm Themis
Aureis equis, propter Oceanī rupem [calestēm.
Parcas ad venerabiles Olympi scalas, in viā
[duzere splendidam,
Ut esset vetus Jovis Servatoris conjux.
Ea vero, auro ornata, et præclarum fructum
[ferentes, peperit bonas Horas.

Qui ergo non credit veritati, humana autem est doctrina inflatus, miserisque est et infelix, et qui, ut ait Euripides,

Hæc videns, Deum mente non cogitat,
De sublimibus autem rebus disputationis procul
[tortuosas jacit fallacias,
Quas indomita temere jaculator lingua
De iis quæ non videntur, nullius certe particeps
[sententia.

Accedens igitur ad veram qui vult disciplinam, audiat Parmenidem Eleaten promittentem:

Malach. I, 10, 11, 14.

δραν νυμφικήν. Quod ut intelligas, sciendum est, Græcos de more solitos, novam nuptiam noctu e patris domo in viri domicilium, velut in veram et propriam coniubii sedem, curru traducere, in que medianum illam sedentem circumstabant sponsus et parochus, seu paronymphus, unus quidem a sinistra, alter a dextra, ut innuit Suidas, Aristophanis interpres, et alii. Cætera quæ sequuntur apud Pindarum, omnino male, ni fallor, habent: præter illud ἀγαθά, in quo ultima littera deest, quæ in sequenti vocabulo σωτῆρας primas tenet, et propterea librario, ut sære alias usu venit, excidit, neque probatur θεοεκέλος Ήρως Henricus Stephanus, qui pro σωτῆρας legendum censem D ὥρας. Addendum enim erat ὥρας, quod ab exscriptiore omissum fuit, potius quam τὸ σωτῆρας rejiciendum: siquidem Horæ, sive Charites periclitantibus auxiliari eosque servare antiquitus credebantur, ideoque ἀγαθά σωτῆρες dictæ. Leucippus, Πατανικός, καὶ πολλὴ τις εὐχή θεάς σωτῆρας καλοῦντες, εὐηρμούντες τὸν πλοῦν. Neque est quod quispiam novum aut irregulare illud loquendi genus existimet, cum et Græcis et Latinis satis familiare sit. Aeschylus:

Τύχη δὲ σωτῆρος ρυντολοῦσ' ἐργάζετο.
Titinius, Sapientia gubernator narem torquet,
hanc valentia. Licet forte quispiam primum illud,
et ultimum vocabulum, in auferendi casu potius accipi debere crediderit: in libris juris dicitur lex homicidas ferro ultiore prosequi.

(46) Τετυφωμένος. Respicit I Tim. vi. 3, 4.
(47) Ατειρά. Non dicitur, sed ἀτειράς. Ms. Ollub. κτειρά scribit. Malim ἀτειρά.

*Ethereamque scies naturam et in æthere cuncta
Signa, et sacrae clarissima lumina solis,
Quæ res obscura est valde: unde et nata fuere;
Et lunæ disces errantia signa rotundæ.
Naturamque scies, cælum et quod circuit orbem,
Unde sit, utque illud major vis omnia cogens*

Vinxit, ut astrorum fines teneat.

Et Metrodorum, qui, etsi soerit Epicureus, hæc divine dixit: *Memento, Menestrate, quod cum sis mortalæ, et vitam accepisti terminatam, anima ascendisti, donec sacerulum, et rerum ridentis infinitatem, tam quæ futura sunt quam quæ fuerunt: quando cum beato choro, ex Platonis sententia, felicem visionem spectaculumque contemplabimur: nos quidem cum Jove sequentes, alii autem cum diis aliis, et beatissima, si fas est dicere, mysteria peragemus ac celebrabimus, ipsi quidem integri, et nulli malorum perpessioni obnoxii, quæ in posteriori tempore nos manserunt: integra autem et quieta visa aspicientes et contemplantes in luce pura, puri et nequaquam hoc obsignati quod nunc corpus circumferentes nominamus, eo instar ostrei alligati. Pythagorei autem cælum appellant ætérnōvā, id est, terram ex adverso sitam. In qua terra, inquit per Jeremiam, collocabo te in filios, et dabo tibi terram electam hæreditatem Dei omnipotentis, cuius qui fuerint hæredes, erunt reges terræ. Qualia cum mihi affluant innumerabilia alia adjicienda, ut sit dicens modus, finem imponam orationi, ne id nobis quoque eveniat quod dicit Agatho Tragicus:*

* P. 733 ED. POTTER, 614-615 ED. PARIS.

(48) *Ἐργα τε κύκλωπος πεντη περίφοιτα σελήνης.* Hervetus scripserat ad oram libri sui φυτά, et ad eam emendationem suam interpretationem accomodavit. Jos. Scaliger rectius corrigit περίφοιτα, circumvaga. Sic Ovidius de sole:

Æthereæ moles circumvaga flammæ.

Verte ergo :

Et disces lunæ circumvaga gesta rotundæ.

Jam vero postremorum versuum duorum Græca sic habent apud Clementem :

Ἐρθερ μὲν τὸν ἔφυτε, καὶ ὡς μὲν ἀγονοῦ ἐπέδησεν δῆσεν δράχην,

Πειράτ' ἔχειν δοτρων.

Quæ ita legit Scaliger :

*Ἐρθερ ἔφυτε, καὶ ὡς μ. ἀ. ἐ. δράχην
Πειράτ' ἔχειν δοτρων.*

Unde prodit, et quæ illam necessitas coagit fines astrorum tenere. COLLECT.

(49) *Ἐρθερ ἔψυ τε καὶ ὡς μην.* Ms. Paris., Ενθεν μὲν τὸν ἔφυτε καὶ ὡς μην. Quod habet edit. Florent.

(50) *Ταῦτα γε εἰπ.* Ms. Paris. ταῦτα εἰπ., absque particula γε.

(51) *Τὰ ἑσσόμενα.* Melius constabit hemistichium, si legamus τὰ τ' ἑσσόμενα, ut infra p. 274, ex Hom. Iliad.A . SYLB.

(52) *Ἄλλων θ.* Ms. Paris., ἄλλων Θεοῦ τε λέγων ἦθεμα. Paulo post ἴνδριάσομεν προήν ἔργιάσομεν. Id.

(53) *Ἀτρεμητός.* Arius forte ἀτρεκῆ, vera. Id.

(54) *Αστηματοί.* Hæc vox, si vitio caret, significabit nos expertes : quam sc. sua labæ corpus imprimit.

Alioqui legi possit etiam ἀπῆματοι, innocui, illæsi. Id.

(55) *Δι τερεμίου.* Cum his vocibus subaudendum φησι, aut simile quid.—SYLB. Hæc iisdem verbis exprimuntur apud LXX, Jer. iii., 19, usque ad illa Clementis, κληρονομίαν Θεοῦ παντοκράτορος, ἣν

A *Ἐτσι οὖν ὁ αἰθεριαρ τε φύσις, τὰ τ' ἐν αἰθέρι χάρται Σήματα, καὶ καθαρᾶς εὐαγέρεος ἡλιοῦ Λαμπτίδος ἐργάτης, καὶ ἀκάθοθες ἔξετεροτο Ἐργα τε κύκλωπος πεντη περίφοιτα σελήνης (48), Καὶ σύντιτρος εἰδήσεις δὲ καὶ οὐρανὸν ἀμφικτικτορίας Ἐρθερ ἔψυ τε, καὶ ὡς μην (49) ἀγονοῦ ἐπέδησεν δράχην*

Πειράτ' ἔχειν δοτρων...

B Μητροδόρου τε, καίτοι Ἐπικουρείου γενομένου, ἐνθέως ταῦτα γε εἰρηκότος (50). Μέμητρος, Μενέστερας, διότι θηριός φύς, καὶ λαβὼν βίον ἀριστερόν, ἀράβις τῇ γυναικὶ, ἥντις ἐπὶ τῷριν αἰώρᾳ καὶ τὴν ἀκειρατανή τῷριν πραγμάτων, κατεῖδες παῖς τὰ ἑσσόμενα (51) πρό τ' ἔόρτα: ὅτε σὺν εἰδαίμονι χρῆν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, μαχαριάν δίλιν τε καὶ θέαν ἐποπτεύσομεν, ἐπίμενοι μετὰ μὲν Δίος ἡμέτερος, ἀλλοὶ δὲ μετ' ἀιῶνιν θεῶν (52), τελετὴν, ἥν θέμις λέγειν, μαχαριώτατην τελούμενον· ἣν δριγάσομεν, ὀλόκληροι μὲν αὐτοὶ καὶ ἀπαθεῖς κακῶν, ὅσα ἡμᾶς ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ ὑπέμεινεν· ὀλόκληρα δὲ καὶ ἀτρεμητός (53) φάσματα μυούμενοι τε καὶ ἐποπτεύοντες ἐν αὐγῇ καθαρῷ, καθαροὶ καὶ ἀστηματοί (54) τούτου, δινῦν σῶμα περιφέροντες ὀνομάζομεν, διστρέου τρόπον δεδεσμευμένοι. Οἱ δὲ Πυθαγόρειοι τὸν οὐρανὸν τὸν ἀντίχθονα καλοῦσιν ἐφ' ἣς τῆς δι' Ἱερεμίου (55). Τάξω σεισι τέκνα, καὶ δῶσω σοι τὴν ἐκλεκτὴν κληρονομίαν θεοῦ παντοκράτορος, ἣν οἱ κληρονομήσαντες βασιλεύουσι γῆς. Καὶ μυρία ἐπὶ μυρίοις ἐπιρρέει (56) μοι παρατίθεσθαι.. Συμμετρίας δ' οὐν ἔνεκα (57) καταπαυστέον ηδη τὸν λόγον, δπως μὴ τὸ τοῦ τραγῳδοποιοῦ Ἀγάθωνος (58) πάθωμεν καὶ αὐτοῖς·

• Jer. iii., 19.

οι κληρονομήσαντες βασιλεύουσι γῆς· nam ibi tantum est, κληρονομίαν θεοῦ παντοκράτορος ἐθνῶν· *Ηερεδιτατην Dei omnipotentis gentium.* Vulgatae verba sunt : *Quomodo ponam te in filios, et tribuam tibi terram desiderabilem hæreditatem præclarum exercitum gentium?* Theodoretus auctiorem habet hunc versum : *Terram, inquit, electam, hæreditatem per celebrem Dei, Dei inquam omnipotentis gentium.* D. Hieronymus ait LXX transtulisse pro, *hæreditatem præclarum exercitum gentium, hæreditatem nominatam Dei omnipotentis gentium*: Theodoretum vero, *hæreditatem inclitam fortitudinis robustissimi gentium.* Hinc ergo liquet in editionibus LXX desiderari epithetum *hæreditatis*, quod interpres Theodoreti perceperunt. D. Hieronymus *nominatam* verit. Vulgata *omnium maxime ad Hebreum accedit.* COLLECT.

D (56) *Ἐπιρρέει.* Ms. Ottob., ἐπιμυρρέει.

(57) *Συμμετρίας ἔνεκα.* Συμμετρία est partium ad partes, et earumdem ad totum debita proportio. Proinde vult auctor finem se huic libro imponere, ne reliquorum Στρωμάτων mensuram excedat, et abnormis fiat.

(58) *Ἀγάθωνος.* Athenæus hæc ipsa citat Agathonis, initic libri v Dipnos. :

*Τὸ μὲν πάρεργον ἔργον ὡς ποιούμεθα,
Τὸ δὲ ἔργον ὡς πάρεργον ἐκπορούμεθα.*

Operis loco ducimus accessorium, Et in opere salagimus ut accessorio. H. Junius in Proverb., Accessorium operis loco, addit inter similia auctorum loca hunc Nazianzeni Gregorii in Basilium de Saulle agentis: Basileian ενρατο μεῖζον τοῦ ἔργου τὸ πάρεργον ἐμπορευσάμενος: *Saul paternos asinos investigans regno potuit, accessorium ipso instituto negotio manus nactus.* In libro Clementis erat ἔργον ὡς ἡγούμενοι, et ἐκποτεύμενοι. COLLECT.

*Tό μὲν πάρερτος ἔργον ὡς ἡγούμενοι (59),
Τὸ δὲ ἔργον ὡς πάρερτος ἐκπορούμενοι.*

Δεδειγμένου τοίνυν σαφῶς, ὡς οἶμαι, δπως κλέπτας (60) εἰρῆσθαι πρὸς τοῦ Κύριου τοὺς Ἕλληνας ἔξακουστέον, ἐκών παραλείπων τὰ τῶν φιλοσόφων δόγματα. Εἰ γάρ καὶ τὰς λέξεις ἐπίοιμεν αὐτῶν, οὐκ ἀν φάναιμεν πλήθος δισον ὑπομνημάτων συνεργάζοντες, ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας τᾶσαν φερομένην τὴν παρ' Ἑλλήσιν ἐνδεικνύμενοι σωφίαν. Ἡς θεωρίας οὐδὲν ἡττον αὐθίς ἐφαρμόζει κατὰ τὸ ἀναγκαῖον, ὅπερνίκα ἀν τὰς περὶ ἀρχῶν δόξας τὰς παρ' Ἑλλήσι (61) φερομένας ἀναλεγώμεθα. Πλὴν καὶ τούτο ἡμῖν ἐκ τῶν εἰρημένων ἡμῖν ἡσυχῇ περιστάται σκοπεῖν, δν τρόπον ταῖς Ἑλληνικαῖς τῷ οἴω τε δντις διανήχεται τὰ ἐν αὐτοῖς κύματα ἐντευκτέον βίδοις.

"Ολβιος, ὃς ἔοικεν, ἄρα ἐστὶν κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα, δὲς θείων πραπίδων ἐκτῆσατο πλοῦτον.

Δειλὸς δ', ως σκοτεόσσα θεῶν πέρι δόξα μέμηλεν. Γνῶσιν καὶ ἀγνωσίαν ὅρους εὑδαιμονίας κακοδαιμονίας τε θείως ἐδήλωσεν. Χρὴ γάρ εὐ μάλι πολλών ιστορας φιλοσόφους ἀνδρας εἶραι, καθ' Ἡράκλειτον, καὶ τῷ διτις ἀνάγκῃ,

Πολλὰ πλανηθῆται διζήμενοις ἔμμεναι ἐσθλόν (62).

Ηδη μὲν οὖν δῆλον ἡμῖν ἐκ τῶν προειρημένων ὡς ἀλιδιος ἡ τοῦ Θεοῦ εὐποία τυγχάνει, καὶ εἰς πάντας ἐξ ἀρχῆς ἀνάρχου ἴση ἀτεχνῶς ἡ φυσικὴ δικαιοσύνη, κατ' ἀξίαν ἔκάστου γένους γενομένη, οὐκ ἀρξαμένη ποτέ· οὐ γάρ ἀρχὴν τοῦ Κύριος καὶ ἀγαθός εἶναι εἰληφεν δ Θεός, ὃν ἀεὶ δὲ ἐστιν· οὐδὲ μὴν παύεται ποτε ἀγαθοποιῶν, καν εἰς τέλος ἀγάρῃ ἔκαστα. Μεταλαμβάνει δὲ τῆς εὐποίας ἔκάστος ἡμῶν πρὸς δ βούλεται· ἐπει τὴν διαφορὰν τῆς ἐκλογῆς, ἀξία (63) γενομένη ψυχῆς αἱρεσίς τε καὶ συνάσκησις, πεποίηκεν. Όδε μὲν οὖν καὶ δ πέμπτος ἡμῖν τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεύς περαιούσθι.

¶ P. 734 ED. POTTER, 615 ED. PARIS.

(59) Ἔργον ὡς ἡγ. Ms. Ottob., ὡς ἔργον ἡγ. (60) Κλέπτας. Ubi hoc dixit Christus? Conf.

principium Strom. II, p. 428, n. 3.

(61) Ἑλλησι. Scripta Græcorum quomodo cum fructu legi possint, docuit etiam Basilius. SYLB.

(62) Πολλὰ... ἐσθλόν. Plutarchus in libello De ratione auditus citat Phocylidis versum,

Πολλὰ πλανηθῆται διζήμενοις ἔμμεναι ἐσθλόν· qui significat eum, qui cupit in bonorum virorum ha-

A Qui cæteras res ut potissimas habent,
Et negligenter quod potissimum est agunt.

Cum ergo aperte, ut arbitror, ostensem sit, quomodo quod sures a Domino dicti fuerint Græci, sit intelligendum, lubens prætermitto dogmata philosophorum. Nam si eorum quoque verba persequeremur, mox commentariorum innumerabilem colligeremus multitudinem, ostendentes omnem quæ est apud Græcos sapientiam, esse a barbara sumptuosa philosophia. Quam contemplationem nihil secius ut res postulabat attingemus, quando colligemus opiniones Græcorum quæ seruntur de principiis. Sed hæc quoque nobis ex iis quæ dicta sunt licet tacite considerare, quemadmodum sint legéndi libri Græcorum, ei qui scit tranare eorum fluctus.

B

*Divinæ mentis possedit qui bona, felix,
ut videtur ex sententia Empedoclis.*

Sed miser est, tenebrosa Deum cui opinio curæ.

Cognitionem et ignorationem, felicitatis et infelicitatis esse fines divine significavit. Oportet enim multarum rerum esse gnarus viros philosophos, ex Heracliti sententia, et revera 262 necesse est,

Qui querit bonus esse, ut multum devius erret.

Ex iis ergo quæ prius dicta sunt jam est nobis perspicuum, esse æternam Dei beneficentiam, et vere æqualem naturalem justitiam, a principii experie principio, pro uniuscujusque generis dignitate, ad omnes processisse, quæ nunquam cœpit esse. Neque enim hujus quod est esse Dominum et bonum, principium accepit Deus, qui est semper id quod est. Sed neque cessabit ~~καὶ~~ unquam benefacere, etiamsi singula ad finem produxit. Est autem unusquisque nostrum beneficentiae particeps quoisque vult. Differentiam enim fecit electionis, animæ si fuerit digna, optio et exercitatio. Sic ergo quintus quoque liber Commentariorum secundum philosophiam veram Gnosticorum, qui nominatur Stromateus, flniatur.

D beri numero, sape decipi, et multorum dolis expostum esse. Non reperitur inter reliqua Phocylidis carmina cum Gnomicis edita, ut monet M. Neander, qui ejus fragmenta collegit, et commentario explanavit. COLLECT. — Ms. Ottob., πλανηθῆναι pro πλανηθῆναι habet.

(63) Αξία. H. Ms. ἀξίως. SYLB. — Αξίως habet etiam ms. Ottob.

**ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ
ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ ΛΟΓΟΣ ΕΚΤΟΣ⁽⁶⁴⁾.**

**CLEMENTIS ALEXANDRINI
STROMATUM
LIBER SEXTUS.**

CAPUT PRIMUM.

Ordo dicendorum.

¶ Hic autem sextus simul et septimus liber Com-
mentariorum ex vera philosophia Gnosticorum,
qui dicitur *Stromateus*, cum morale rationem
quæ in his traditur, quam maxime fieri potuerit,
descripserit, et ostenderit quonam sit Gnosticus
vitæ instituto, pergit ut philosophis ostendat, eum
minime esse impium et a Dei religione alienum, ut
existimaverunt, solum autem vere pium, et qui in
Deo colendo rite versatur: Gnostici, religionis mo-
dum summatum exponens, quod attinet ad eam
quæ admonet et in memoriam revocat scripturam
citra periculum imprimentam. « Operari enim ci-
bum qui in ænum permanet ^a, » nos jussit Domini-
nus. Et alicubi dicit propheta: « Beatus qui semi-
nat super omnem aquam, quam conculcat vitulus
et asinus ^b: » nempe qui ex lege et gentibus in
unam fidem congregatur populus: « Qui autem est
imbecillus, olera comedit ^c, » ut ait præclarus
Apostolus. Prius autem *Pædagogus*, a nobis in tres
libros divisus, ostendit educationem et institu-
tionem a pueritia, hoc est, vitæ rationem quæ ex ca-
techesi per fidem incrementum accipit, et iis qui
in numerum virorum ascribuntur, præparat ani-
mam virtute præditam, ad scientiam Gnosticam

A 'Ο δὲ δῆ ἔκτος ὁμοῦ καὶ διξέδομος ἡμῖν τῶν κσ-
τὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημά-
των Στρωματέων, διαγράψας, ως ἐνι μάλιστα, τὸν
ἡθικὸν λόγον εν τούτοις περαιούμενον, καὶ παραστή-
σας διστις ἀν εἰη κατὰ τὸν βίον ὃ γνωστικὸς, πρέσει
δείξων τοῖς φιλοσόφοις οὐδαμῶς ὡς ἀθεον τούτον,
ώς ὑπειλήφασι, μόνον δὲ τῷ ὅντι θεοσεδῆ τὸν τρό-
πον (65) τῆς θρησκείας τοῦ γνωστικοῦ, κεφαλαιω-
δῶς ἐκτιθέμενος, δσα τε εἰς γραφὴν (66) ὑπομνηστι-
κὴν ἀκινδύνως ἐγχαράξαι. « Ἐργάζεσθαι γάρ τὴν
θρῶσιν τὴν εἰς αἰώνα παραμένουσαν » δέ Κύριος ἐν-
ετείλατο. Καὶ που δὲ προφήτης λέγει: « Μαχάριος δέ
σπειρων (67) ἐπὶ πᾶν ὄντωρ, οὐ μόσχος καὶ ὄντος πα-
τεῖ... » δὲ ἐκ νόμου· καὶ ἐξ ἔθνων εἰς τὴν μίαν πίστιν
συναγόμενος λαός. « Ό δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει, »
B κατὰ τὸν γενναῖον Ἀπόστολον. Φθάσας δὲ δὲ Πανδα-
γωρδίς ἡμῖν ἐν τρισι διαιρούμενος βίβλοις, τὴν ἐκ
παλιῶν ἀγωγὴν τε καὶ τροφὴν παρέστησεν (68), τοῦ-
τεστιν ἐκ κατηχήσεως συναύξουσαν τῇ πίστει πολε-
τείαν, καὶ προπαρασκευάζουσαν τοῖς εἰς ἄνδρας ἐγ-
γραφομένοις ἐνάρετον τὴν ψυχὴν, εἰς ἐπιστήμης γνω-
στικῆς παραδοχὴν. Ἐναργῶς οὖν τῶν Ἑλλήνων
μαθήτων ἐκ τῶν λεχθησομένων διὰ τῶνδε ἡμῖν, ώς
ἀνοσίως τὸν θεοφιλὴ διώχοντες ἀσεδοῦσιν αὐτοὺς.

¶ P. 735-736 ED. POTTER, 616-617 ED. PARIS.

a Joan. vi, 27. **b** Isa. xxxii, 20. **c** Rom. xiv, 2.

(64) *Κλήμεντος... ἔκτος.* Titulus hoc modo se
habet in ms. Paris., Στρωματέων ἔκτος.

(65) Θεοσεδῆ τὸν τρόπ... γνωστικοῦ κερ.

(66) *Οσα τε εἰς γραφὴν.* Quatenus memori
scriptio sine periculo tradere licet. **»** Vult autem se
Gnosti religionem tradere scriptis quounque licet.

Sunt enim a vulgo celanda mysteria quædam, quæ
λόγῳ πιστεύεται, οὐ γράμματι, ut latius ostendit
Strom. 1, pag. 323 et seq.

(67) *Μαχάριος δὲ σπειρων.* Isa.: μαχάριοι οἱ
σπειρόντες plur. num. Μοx ibidem οὖν βίους καὶ
ὄντος π.

(68) *Παρέστησεν.* Ms. Paris. παρέστηκεν.

τότε ήδη προσέντων τῶν ὄπομνημάτων κατὰ τὸν τὸν Στρωματέων χαρακτῆρα, ἐπίλυτόν τα τε ὑπὸ βαρβάρων προσαπορούμενα ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας. Ἐν μὲν οὖν τῷ λειμῶνι τὰ διάθη τοικείως ἀνθοῦντα, κάν τῷ παραδείσῳ τῶν ἀκροδρύών φυτεῖα, οὐ κατὰ εἶδος ἔκαστον κεχώριστα: τῶν ἀλλογενῶν· εἰ καὶ λειμῶνάς τοις, καὶ Ἐλικώνας, καὶ κηρία, καὶ πέπλους (69), συναγωγὰς φιλομαθεῖς ποικίλως ἔξανθισάμενοι, συνεγράψαντο τοῖς δ' ὡς ἔτυχεν ἐπὶ μνήμην (70) ἐλθοῦσι, καὶ μήτε τῇ τάξει μήτε τῇ φράσει διακεκαθαρμένοις, διεσπαρμένοις δὲ ἐπίτηδες, ἀναιμῆς τῷ Στρωματέων ἡμῖν ὑποτύπωσις λειμῶνος δίκηρα πεποικίλται. Καὶ δὴ ὅδε ἔχοντες ἐμοὶ τε ὄπομνημάτα (71) εἰεν ἀν ζώπυρα τῷ τε εἰς γνῶσιν ἐπιτηδεικόν, εἰτας περιτύχοι τοῖςδε, πρὸς τὸν συμφέρον καὶ ὠφέλιμον μετὰ ἤδρωτος ἡ ζήτησις γενήσεται. Οὐ γάρ μόν τῶν σιτίων τὸν πόνον, πολὺ δὲ πλέον καὶ τῆς γνῶσεως ἥγεισθαι δίκαιον, τοῖς διὰ τοῦ στενῆς καὶ τεθλιμμένης (72) τῆς Κυριακῆς διντῶν ὁδοῦ, εἰς τὴν ἀΐδιον καὶ μακαρίαν παραπεμπομένοις σωτηρίαν. Ἡ γνῶσις δὲ ἡμῶν καὶ δι παράδεισος δι πνευματικῆς αὐτὸς ἡμῶν δι Σωτῆρος ὑπάρχει, εἰς δὲ καταφυτεύμεθα (73), μετατεθέντες καὶ μεταμοσχευθέντες εἰς τὴν γῆν ἀγαθὴν ἐκ βίου τοῦ παλαίον (74). Ἡ μεταβολὴ δὲ τῆς φυτείας εἰς εὐκαρπίαν συμβάλλεται. Φῶς οὖν δι Κύριος καὶ γνῶσις ἡ ἀληθῆς, εἰς δὲ μετετέθημεν. Λέγεται δὲ καὶ δλλῶς διετῇ ἡ γνῶσις· ἡ μὲν κοινῶς, ἡ ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις διμοίων σύνεσίς τε καὶ ἀντίληψις (75), κατὰ τὸ γνωρίζειν ἔκαστον τῶν ὑποκειμένων, πανόρμως ἐμφανομένη· ἡς οἱ μόνον αἱ λογικαὶ (76), ἀλλ' ἵσως καὶ αἱ διογοὶ μεθέξουσιν· ἢν οὐκ ἀν πτοε ἔγως γνῶσιν τε ὄνομασται, καὶ (77) τὴν δι' αἰσθητηρίων ἀντιλαμβάνεσθαι περιφυταν· ἡ δὲ, ἐξαιρέτως δινομαζομένη γνῶσις ἀπὸ τῆς γνώμης καὶ τοῦ λόγου χαρακτηρίζεται· καθ' ἣν μόνας αἱ λογικαὶ δινάμεις γνώσεις γενήσονται (78), αἱ τοῖς νοητοῖς κατὰ φύλην τὴν τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν εἰλικρινῶς ἐπιβάλλουσαι. Ἡ χρήστος (79) ἀνήρ, φησιν δι Δασδί, δι οἰκτίρμων (80),

* P. 737 ED. POTTER, 617-618 ED. PARIS.

(69) Λειμῶνες τινες.... καὶ πέπλους. Hoc est, collectaneorum libros, quibus bujusmodi titulos dabani auctores. Hoc autem distinguit a Stromatis, quod illi quidem in ordinem ac seriem aptam digesti sint, hæc vero omni ornatu atque ordine carent.

(70) Επὶ μνήμην. H. Ms. ἐπὶ μνήμης, minus usitate: et mox διεσπαρμένοις δὲ καὶ ἐπίτηδες, etiam data opera. SYLBURG. Hanc postremam lectionem tuerit etiam Ms. Ottob.

(71) Εποι τε ὑπ. His lucem afferent auctoris verba in Str. I, p. 322, quo loco dicit hoc opus non esse εἰς ἐπίδειξιν τετεχασμένον, ἀλλὰ μοι ὄπομνημάτα, inquit, θησαυρίζεται εἰς γῆρας, λήθης φάρμακον, etc.

(72) Στενῆς καὶ τεθλιμμένης. Respicit auctor Matth. vii, 14. Porro τεθλημένης habet ms. Ottob.

(73) Καταρχντεύμεθα. His lucem dabunt quæ scribit D. Paulus Rom. xi, 17, et seq.

(74) Εἰς τὴν γῆν... παλαιοῦ. Ms. Ottob. εἰς τὴν ἀγαθὴν ἐκ μού τοῦ παλαιοῦ. Ms. Paris, τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν habet. Sylburgius ait in H. ms. extare γῆν τὴν ἀγαθὴν, quod ei rectius videtur.

(75) Όμοιως σύνεσίς τε καὶ ἀντίληψις. Hæc parenthesi includenda sunt. Vult enim auctor, quod

accipiendam. Cum ergo ex iis quæ hic a nobis dicenda sunt, Græci evidenter didicerint, quod eum qui est verus Dei cultor nefarie perseundo, ipsi se impie gerant: tunc jam procedentibus convenienter Stromatum stylo et agendi ratione Commentariis, solvendæ sunt quæ et a Græcis et a barbaris in nos moventur dubitationes de adventu Domini. Atque in prato quidem qui varie florent flores, et in horto arborum plantatio, non sunt juxta singulorum species a plantis alterius cuiusvis generis separata: etiamsi quidam, eruditis varie decerpitis collectaneis, prata et Heliconas, et favos, et peplos, conscriperint: sed iis quæ, prout occasio se obtulit, mihi venerunt in mentem, et neque ordine neque dictione sunt expurgata, sed de industria dispersa sunt, permixtum nobis instar prati variata est Stromatum descriptio. Quæ cum ita se habeant, et mihi erunt ad me excitandum Commentarii: et ei qui est aptus ad cognitionem, si forte in ea inciderit, ejus quod est utile ac conducibile cum sudore siet inquisitio. Non solum enim cibum, sed multo magis etiam cognitionem labor præcedat æquum est, iis qui per arctam et angustam vere viam Dominicam, ad æternam et beatam transmittuntur salutem. Nostra autem cognitionis, et hortus spiritalis, est ipse noster Servator, in quem implantamur, transpositi et transformati in terram bonam ex vita veteri. Mutatio autem plantationis confert ad fertilitatem et bonitatem fructuum. Lux est autem Dominus et vera cognitionis, in quem sumus transpositi. Dicitur autem aliqui duplex etiam cognitionis: una quidem communiter dicta, quæ est in omnibus hominibus, ut etiam perspicacia et apprehensio, quæ ex cognitione singulorum objectorum vulgo elucet: quam non solum habent potestates quæ sunt ratione prædictæ, sed pariter etiam quæ ea carent: quam ego nunquam nominaverim cognitionem, ut cui sit a natura ingeneratum ut apprehendat per sensus. Quæ

sicut γνῶσις, ita σύνεσις et ἀντίληψις duplex sit: una scilicet, quæ sensu, altera quæ intellectu sit.

(76) Λογικαὶ. Interpres addit δυνάμεις. SYLBURG. — Quæ vox cum hoc loco excidisset, paulo post in textum irreppisse videtur.

(77) Καὶ. Supervacanea est hæc particula.

(78) Δυνάμεις γνῶσεις γενήσοται. Supervacanea videtur vox δυνάμεις. Quomodo autem dici potest, et potentiam fieri cognitionem? Id absurdum ut vitaret Hervetus, transludit et participem cognitionis. Forte cum vox δυνάμεις; et sententia præcedente post λογικαὶ excidisset, ut modo dictum est postea in margine adnotata, post λογικαὶ repetitum ab imperito scriba in textum recepta est. Proinde horum verborum sensus est: « Hoc modo nulla erit cognitionis præter solam rationalem, quæ rebus intelligibilibus per simplicem animæ operationem applicatur. »

(79) Χρηστός. Hæc sic distingui et explicari poterint: Χρηστός ἀνήρ, φησιν δι Δασδί, δι οἰκτίρμων (τῶν παραπολυμένων τῇ πλάνῃ) καὶ κιχώρων (τῶν μεταδόσεως τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, οὐχ ὡς ἔτυχεν.

αλλα

(80) Οἰκτίρμων. Psalm. οἰκτείρων.

autem excellenter et praeципue nominatur cognitio, **A** τῶν παραπολυμένων τῇ πλάνῃ, « καὶ χιχρῶν » ἐκ ex mente et ratione formam accipit et characterem, per quam solæ potestates rationis participes sunt cognitiones, quæ iis quæ apprehenduntur intelligentia, per nudam animæ operationem pure ac sincere applicantur. « Bonus est vir, inquit David, qui miseretur » eorum qui errore pereunt, « et commo-
dat » impertiendo verbum veritatis, non temere et ut contigit, sed enim « dispensabit sermones suos in judicio, » profunda supputatione ac ratiocinatione : « is dispersit, dedit pauperibus ». »

CAPUT II.

Ad illud redit quod fine libri quinti probaverat, Græcos scilicet ab Hebræis pleraque furatos esse; quod ex eo ulterius probat quod aliorum dicta a se invicem mutuata sint.

Priusquam autem aggrediamur id quod est propositum, procemii loco fini quinti libri *Stromatum* addenda sunt ea quæ desunt. Quoniam enim ostendimus, symbolicum dicendi genus esse antiquum, eo autem esse usos non solum prophetas nostros, sed etiam ex priscis Græcis permultos, et non paucos ex aliis barbaris **263** gentilibus, oportebat eorum quoque qui initiantur persequi mysteria. Hæc autem declarare distuli in eum locum, quo ea quæ a Græcis dicta sunt de principiis persequentes, consultabimus : nam hujus quoque contemplationis ostendemus fore mysteria. Cum autem ostenderimus mysticum Græcorum sensum, ex veritate quæ nobis sicut tradita per Scripturas, suis illustratum, in quo significato furtuni veritatis ad ipsos pervenisse postea, si non sit grave dictu, demonstravimus : age ipsos Græcos furti in seipsis admissi testes adducamus. Qui enim quæ sunt eorum propria tam evidenter a se invicem assūlutantr, se quidem fures esse confirmant : vel inviti autem ostenduntur a nobis acceptam usurpasser veritatem, et eis qui erant sui generis clanulum tradidisse. **X** Si enim ne a seipsis quidem abstinent, a nostris vix abstinebunt. Ac tacebo quidem eorum dogmata in philosophia, cum scriptis fateantur ii qui in sectas distribuuntur, ne ingratiani animi criminis convincerentur, se decreta præcipua accepisse a Socrate. Cum autem usus fuero paucis testimoniis eorum qui sermonibus elehrantur, et in magna existimatione habentur apud Græcos, et eorum furandi genus in diversis temporibus abunde convicerò, convertar ad ea quæ deinceps sequuntur. Nam cum fecisset Orpheus,

Deterius pejusque aliud quam semina nil est,

¶ P. 738 ED. POTTER, 618-619 ED. PARIS. **a** Psal. cxi, 5, 9.

ἀλλὰ γάρ οἰνορομήσει τοὺς λογούς αὐτοῦ ἐν κρίσει (ἐπιλογισμῷ βαθεῖ). Οὗτος ἐσκόρπ. **Bonus vir**, inquit David, *est qui miseretur*, eorum scilicet qui errore pereunt; *qui commodat*, nempe impertiendo verbum veritatis, non qualicunque modo. Sequitur enim : *Dispensabit sermones suos in judicio*, videlicet profunda cogitatione. *Is dispersit*, etc.

(81) *Μεταδόσεως τοῦ λόγου*. Phrasis Paulina ex Rom. iii, 11; item I Thess. ii, 8.

(82) *Εἰς προχ.* Ms. Paris. *εἰς τὸ προχ.*

(83) *Παραστῆσατος*. Hæc traduxit Eusebius in *Præpar. Evang.* lib. x, cap. 2.

Πρὸ δὲ τῆς εἰς προχείμενον (82) ἑγχειρίσεως ἐν προσιμίου εἴδει προσαποδότεον τῷ πέρατι τοῦ πέμπτου Στρωματῶν τὰ ἐνδέοντα. Ἐπεὶ γάρ παρεστησαμεν τὸ συμβολικὸν εἶδος ἀρχεῖον εἶναι, κεχρῆσθαι δὲ αὐτῷ οὐ μόνον τοὺς προφήτας τοὺς πάρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν παλαιῶν τοὺς πλεονάτους, καὶ τῶν ἀλλών τῶν κατὰ τὰ ἔθνη βαρβάρων οὐκ διέτονος, ἔχρησθαι δὲ καὶ τὰ μυστήρια ἐπελθεῖν τῶν τελούμενων. Ταῦτα μὲν ὑπερτίθεμαι διασαφῆσιν, ὅπερι νίκα δὲν τὰ περὶ ἀρχῶν τοῖς Ἑλλησιν εἰργάμενα ἐπιόντες διελέγχωμεν· τῆσδε γάρ ἐσεσθαι τῆς θεωρίας ἐπιδείξομεν καὶ τὰ μυστήρια. Παραστῆσαντες (83) δὲ τὴν ἔμφασιν τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας (84) ἐκ τῆς διὰ τῶν Γραφῶν εἰς τὴν δεδομένης ἀληθείας περιαγασθεῖσαν, καθ' ὃ σημανθεῖσαν διήκειν εἰς αὐτοὺς τὴν κλοπὴν τῆς ἀληθείας ἐκδεχόμενοι, εἰ μὴ ἐπαχθὲς εἰπεῖν, ἀπεδείξαμεν. Φέρε μάρτυρας τῆς ψλοπῆς αὐτοὺς καθ' ἑαυτῶν (85) παραστῆσαμεν τεῖς Ἑλληνας· οἱ γάρ τὰ οἰκεῖα οὐτως ἀντικρύξας πάρ' ἀλλήλων ὑφαρούμενοι βεβαῖοισι μὲν τὸ κλέπται εἶναι, σφετερίζεσθαι δὲ δύμας καὶ ἀκοντες τὴν πάρ' ἡμῶν ἀληθείαν εἰς τοὺς δύμοφύλους λάθρα διαδείκνυνται. Εἰ γάρ (86) μηδὲ ἑαυτῶν, σχολῇ γ' ἀν τῶν ἡμετέρων ἀφέντοις (87). Καὶ τὰ μὲν κατὰ φιλοσοφίαν σιωπήσομαι δόγματα, αὐτῶν δύολογούντων ἐγγράφως τῶν τὰς αἰρέσεις διανεμούμενων (88), ὡς μὴ ἀχάριστος ἐλεγχθείεν, παρὰ Σωκράτους εἰληφέναι καὶ κυριώτατα τῶν δογμάτων· ὀλίγοις δὲ τῶν καθωμαὶ λημένων καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν εὑδακίμων ἀνδρῶν χρησάμενος μαρτυρίοις, τὸ κλεπτικὸν διελέγχεις εἶδος αὐτῶν, ἐν διαφόροις (89) τοῖς χρόνοις καταχρύμενος, ἐπὶ τὰ ἔντονα τρέψομαι. Ὁρφέως τοινυν ποιήσαντος.

Ὦς οὐ κίντερον ἢν καὶ βίγιον ἀλλο τυραινός.

(84) *Διαρολας*. Euseb. impress. et ms. ἀπίνοιας.

(85) *Ἐαυτῶν*. Euseb. impress. αὐτῶν.

(86) *Εἰ τρόπος*. Ms. Joan. οἱ γάρ.

(87) *Ἄγεδξορται*. Αγέδξωνται scribendum esse putavit aliquis, qui in ms. Joan. ω superposuit τῷ ο.

(88) *Διατερεμέτρων*. Euseb. impress. διανενεμημένων. Eijsdem cod. ms. Joan. διανεμεμημένων corrupte. Μοχ in eodem εὐρηθείεν pro ἐλεγχθείεν.

(89) *Ἐρ διαφόροις*. Euseb. impress. et ms. ἀδιά-

"Ομηρος ἀντικρυς λέγει·

"Ως (90) οὐχ αἰτότερος καὶ κύρτερος ἄλλο γυραικός.

Γράφαντος τε Μουσαλοῦ·

'Ος αἰεὶ τέχνη μέγ' ἀμείνων ἵσχυος ἔστιν,

"Ομηρος λέγει (91)·

Μήτι τοι δρυτόμος περιγίνεται (92) ήδε βίησι.

Πάλιν τοῦ Μουσαλοῦ ποιήσαντος·

'Ος δ' αὗτως καὶ φύlla φύει ζείδωρος δρουρος·

"Άλλα μὲν ἐν μελίσσων ἀποθήτει, ἄλλα δὲ φύει·

"Ως δὲ καὶ ἀνθρώπουν γενεὴ καὶ φύλλον ἐλεῖσ-

[σει] (93)·

"Ομηρος μεταγράφει·

Φύlla (94) τὰ μέν τ' ἀνεμος χαμάδις χει, ἄλλα

[δέ] θ. ὑλη

Τηλεθόσων φύει, διπος δ' ἐπιγίνεται (95) ὥρη.

'Ος ἀνθρώπων γενεὴ, η μὲν φύει, η δ' ἀπολήγει.

Πάλιν δ' αὖ (96) 'Ομήρου εἰπόντος·

Οὐχ δοὶ κταμένοισιν ἐπ' ἀνδρῶσιν εὐχετᾶσθαι,

'Αρχιλοχὸς τε καὶ Κρατίνας γράφουσιν, οὐ μὲν,

Οὐ τὰρ ἐσθὲλα κατθαυοῦσι κερπομεῖν ἐπ' ἀνδρῶσι·

Κρατίνος δὲ ἐν τοῖς Λάσκωσι,

Φοβερὸν (97) ἀνθρώποις τόδι ἀν, κταμένοις ἐπ' αι-

[ζηοῖσιν κανχᾶσθαι μέρα.

Αὕθις τε δ' Ἀρχιλοχὸς, τὸ 'Ομηρικὸν ἔκεινο μετα-

φέρων,

'Ασαύμην (98), οὐδὲν αὐτὸς ἀνθρωποι, ἀντὶ ru-

[πολλῶν.

ἄνδε πως γράφει (99)·

Ἑμιλαχον, καὶ ποὺ τιν' ἀλλον ηδὲ ἀτη κιχῆ-

[σατο.

Καθάπερ διμέλει κάκειν τὸ ἔπος·

Εὐρὸς Ἐρυδίος, καὶ τε (1) κταρκοτα κατέκτα·

μεταποιῶν αὐτὸς, ὃνδε πως ἐξήνεγκεν (2)·

..... δρέω.

Ἐτήτευμον γάρ ξυνὸς ἀνθρώποις Ἀρης.

Ἐτι κάκεινο μεταφράζων·

Νίκης (3) ἀνθρώποισι θεῶν ἐκ πειρατα κεῖται·

¶ P. 739 ED. POTTER, 619-620 ED. PARIS.

φόροις sine præpositione. Atque hactenus Eusebius : qui paulo post, ut adnotat Sylburgius, Porphyrii quoque testimonio hæc Græcorum fuita probat.

(90) "Ως. Hanc particulam omittit ms. Paris. Est autem hoc ab Agamenone dictum *Odyss.* A¹, v. 420.

(91) "Ομηρος λέγει. Jos. Scaliger in conject. in Varronem confert cum hoc Homeri versu qui cum altero isto.

Μήτι δ' αὗτε κυνερήτης ἐν οἰροι πόντῳ

Νηα θοηγ ιθύει,

reperitur *Iliad.* Ψ illos Titinii comicis,

Sapientia gubernator navim torqueat non valentia,

Coquus magnum ahenum, quando servit, paula

[confusat] trua. COLLECT.

(92) Περιγίνεται. In hac voce tacita significatio est adverbī *magis* : idō μᾶλλον non expressum est. SYLBURG.—Exstat autem hic versus *Iliad.* Ψ', 315, ubi μέγ' ἀμείνων pro περιγίνεται scriptum est. Quæ lectioni Clementi restituenda esse videtur, cum in Musæi quoque versu exstet. Unde vero περιγίνεται irrepsit? Scilicet ex alio versu, qui apud Homerum statim sequitur :

Μή τι δ' ήτοχος περιγίνεται ήτιοχοι.

(93) 'Αρθράκουν γενεὴ καὶ φύλλον ἐλ. Apilius forte ἀνθρώπων γενεὴ καὶ φύλον ἐλ. SYLBURG.

(94) Φύlla. *Iliad.* Z', v. 147.

(95) 'Επιγίνεται. Scribendum potius cum Homero ἐπιγίνεται.

(96) Πάλιν δ'. Stobæus lit. 124, 1 In defunctos

A Homerus aperte dicit :

Deterius graviusque aliud quam semina nil est.

Et cum scripisset Musæus,

Vi longe melior, longe præstantior est ars,
dicit Homerus :

Mente una qui ligna secat non robore vincit.

Et rursus cum fecisset Musæus,

In lucem atque vides almam folia edere terram,
Atque perire alia in ramis, ac rursus oriri
Altera, sic hominum sæculum generatio volvit;

transcribit Homerus :

Ventus fundit humili folia altera, sylvaque rursus

Altera producit viridantia tempore verno :
Nascitur humanum sic sæculum, sicque recedit.

B Et rursus cum dixisset Homerus :

De fato functis minime se extollere fas est,
scribunt Archilochus et Cratinus : ille quidem,

Non enim decet defunctos prosequi conviciis :

Cratinus autem in *Laconibus* :

Terribile est hominibus de mortuis hominibus vaude
[jactare.]

Et rursus Archilochus illud transferens Homericum,

Sum lœsus, nec ego pro multis ferre recuso,

C hoc modo scribit :

Erravi, et aliquem utique alium deprehendit cala-
mitas

Sicut certe illum quoque versum :

Communis perimit Mars et qui occiderat ante,

C ipse transmutans, sic protulit :

Faciam quidem :

Nam Mars pater communis est mortalibus.

Præterea illud quoque transferens,

Omniq; in arbitrio, victoria posta deorum est,

non esse exercendam contumeliam, » ubi multa in
hanc sententiam habes, hunc versum ex *Odys.* x
excerpsi, legitque φθιμένοις ἐπ' ἀνδράσιν, Item
que Archilochi quem alii in fragmentis ejus ver-
tunt: « Non enim honestum est mortuos viros con-
victis proscindere. » COLLECT.—Quæ sequuntur,
profert Ulysses in *Odys.* X, v. 412.

(97) Φοβερὸν. Hos Cratinus versus Grotius in Ex-
cerptis p. 491 sic emendavit :

Φοβερὸν ἀνθρώποις τόδε,

D Κταμένοισιν ἐπ' αἰχνοῖσι κανχᾶσθαι μέτρα.

Res hominibus horrenda hæc quidem,

Se jactitare adversus miseros mortuos.

(98) 'Ασαύμην. Agamemnonis dictum *Iliad.* 1, v. 116.

(99) Γράψει. Forte verius μεταγράφει. In versu
seq. si quis ἡμιλαχον malit pro ἡμιλαχον, per me
licet. Agnoscit tamen Hesychius ἡμιλαχο pro
ἡγγόνας « ignorare » autem et « aberrare » sunt
affinitia. SYLBURG.

(4) Καὶ τε. Hoc legitur etiam in vulg. Homeri
edit. *Iliad.* Σ', alioqui maluerit fortasse aliquis
χαίκε. SYLBURG.—Est autem hoc ab Hectorē dictum
Iliad. Σ', v. 309.

(2) Ήδε πως δέ. Ms. Paris. Ὁδέ πως ἐξήνεγκεν
Ἐρηντα εἴτημον γάρ ξυνὸς ἀνθρώποισιν.

(3) Νίκης. Huic similis versus occurrit *Iliad.* II.,
v. 309. Porro ms. Paris. et Flor. edit. pro θεῶν ίε,

Per hunc iambum juvenibus etiam aperte addit **A** διὰ τοῦδε τοῦ ίάμβου δῆλός ἐστι καὶ νέους θαύμαντος :

Victoria ast sita est decum in arbitrio.
Rursus cum dixisset Homerus,
Illotis plantis in humo duraque cubantes,
scribit Euripides in Erechtheo,
. . . In solo haud strato cubant,
Pedesque nullis fontibus lavant suos.
Et cum similiter dixisset Archilochus,
Cor alius alio semper oblectat suum,
convenienter illi Homericō,
De factis aliis alius nam gaudia sumit,

dicit Euripides in *Oeneo* :
Sed alius aliis moribus capitur magis.
Audivi autem *Æschylum* quidem dicentem :
Est qui beatus, is maneat domi decet,
Rem qui gerit male, ille idem faciat quoque :

Euripide similiter in scena clamante :
Felix, beatus si quis, et domi manet :
cum sic dicat etiam Menander in comedie :
Domi manere oportet, et esse liberum,
Aut non beatum illum esse vere dicier.
☒ Rursus cum Theognis dicat :
Qui exsulat, est illi non ulla fides amicus,
fecit Euripides :
Procul fugit quisvis amicus pauperem.
Et cum dixisset Epicharmus : « O filia, hei mibi,

☒ P. 740 ED. POTTER, 620 ED. PARIS.

habent θεῶν ἐν. Mihi verior lectio videtur θεῷ ἐν, « in Deo, » inquit Sylburg. Menelai verba sunt apud Homerum *Iliad.* H:

... Αὐτάρ ὑπερθε
Nίκης πελράτης ἔχονται ἐρ ἀθαράτοισι θεοῖσι.
Sed supernae Victoriae termini tenentur inter im-
[mortales Deos.
Hic legendum esset θεοῖς ἐν πελράτα. Illa vero sunt Achillis Jovem precantis *Iliad.* Z :
... Αὔμψι δὲ Σελλοί
Sol ralovos ὑποζῆται αὐτιπτόδες, χαμαιεῦται.
Circum te autem Sellī habitant rates illoti pedibus
[humi dormientes. COLLECT.
(4) Ἀγιπτόδες. *Iliad.* II, v. 235.
(5) Εῦδονος. Exstat inter Euripidis fragmenta.
Haec autem in ms. Paris. hoc modo exstant : Εῦδονος ἐν δοτρώτω πέδῳ πηγαίς δ' οὐχ.

(6) Πηγαῖς. Edit. Flor. πηγαῖς, ut fortasse legendum sit, Πηγαῖς δ' ἀλούτους (vel ἀνίπτους) οὐχ ὑγρανούντιν πόδας. Nisi forte malis, Πηγαῖς δ' οὐχ ὑγραῖς λανουστιν πόδας. SYLBURG.

(7) Ἀρχιλόχου. Citatur hic Archilochi versus a Sexto philosopho *Contra mathemat.*, ubi querit quid sit bonum. Homeri locus est *Odyss.* E. Vide apud Junium proverbium, « Alia apud alios bona, » et hic lege, « Άλλος γάρ τ' ἄλλοισιν. » COLLECT.

(8) « Άλλος γάρ τ' ἄλλ. » Scribendum ex Homero, « Άλλος γάρ τ' ἄλλ. » Est autem Ulyssis dictum *Odyss.* E, v. 228.

(9) Άλλος. Exstat inter fragmenta *Oenei*.

(10) Οἰκοι. Priorem versum laudat Stobæus serm. 39, qui est *De patria*, ubi δεῖ habet pro χρή. Utramque sic vertit Grotius Florileg. pag. 196 :

Manere debet, quisquis est felix, domi :
Manere ibidem, quisquis infelix agit.
(11) *Tὸν καλῶς πρᾶσσον.* Verius τὸν κακῶς πράσσοντα, id est τὸν δυστυχοῦντα. SYLBURG.
(12) Μεγάνδρου. Hunc versum ex Euripidis Phi-

ρύναι :
Νίκης δ' ἐν θεοῖσι πελράτη.

Πάλιν Όμήρου εἰπόντος,
... Ἀγιπτόδες (4), χαμαιεῦται.

Εὐριπίδης ἐν Ἐρεχθεῖ τράφει :

... Εῦδονος' (5) ἐν δοτρώτῳ πέδῳ,
Πηγαῖς (6) δ' οὐχ ὑγρανούσι πόδας.

Ἀρχιλόχου (7) τε δομοίς εἰρηκότος,

Άλλος δὲ διλφος καρδίην λαίνεται,
παρὰ τὸ Όμηρικὸν,

Άλλος γάρ ἄλλοισιν (8) ἀτῆρ ἐπιτέρπεται
[έργοις].

Εὐριπίδης ἐν τῷ Οἰλεῖ φησιν :

Άλλος (9) δὲ διλφος μᾶλλον ἡδεῖται τρόποις.

B Άχήκοα δὲ Αισχύλου μὲν λέγοντος :

Οἰκοι (10) μένεται χρῆ τὸν καλῶς εὐδαίμονα,
Καὶ τὸν καλῶς πράσσοντα (11), καὶ τὸν
[μέτρον]

Εὐριπίδου δὲ τὰ δομοια ἐπὶ τῆς σκηνῆς βοῶντος :

Μακάριος (12) δοτις εὐτυχῶν οἰκοι μένεται
ἀλλὰ καὶ Μεγάνδρου (13) ὥδε πως κωμῳδοῦντος :

Οἰκοι μένεται χρῆ καὶ μένεται ἐλεύθερος
Η μηκέτ' εἶραι τὸν καλῶς εὐδαίμονα.

Πάλιν Θεόγνιδος μὲν λέγοντος,

Οὐκ ἔστιν φεύγοντι (14) φίλος καὶ πιστὸς ἐταιρος
Εὐριπίδης πεποίηκεν :

Πέρητα (15) φεύγει πᾶς τις ἐκ ποδῶν φίλος.

Επιχάρμου (16) τε εἰπόντος, « Ω θύγατερ, αἱ αἱ

loctete affert Stobæus serm. 39. Eum hoc modo vertit Grotius :

Beatus ille, qui domi felix manet.

(13) Μακάριος. Stobæus tit. 51, *De militia*, hoc affert, quo videtur significari domi manere oportere, et manere liberum, neque publica munera obeunda, quibus astrictus peregre cogaritis prolicisci, neque jam tui juris esse. Tale illud Apostolorum ibidem :

Ταχὺ στρατῶτης γέροντας ἀτ' ἐλεύθερον.

Ex libero ergo factus es miles statim.

COLLECT. Φειορεμ et sequentibus versibus citat Stobæus serm. 52, utrumque serm. 39, ubi indicat petitos esse ex Menandri *Heautontimortumeno*. Eos Grotius ita vertit :

Vers beatus qui sit, in patria sua

Debet manere, et liber, aut potius mori.

(14) Οὐκ ἔστιν φ. Οὐδεῖς τοι φ. Theognis *Gnom.* eleg. v. 208.

(15) Πέρητα. Ex Euripidis *Medea*, v. 561, ubi ἔκποδῶν conjuncte pro ἐκ ποδῶν.

(16) Επιχάρμου. Corruptus Epicharmi locus ita restitui potest :

... Ω θύγατερ, αἱ αἱ τύχας.

Συνοικία τέως τὰν παλαιτέραν.

Plenius etiam sic :

Αἱ αἱ τύχας, Ω θύγατερ, ως σ' ἀπάλεσσα

Νέφη συνοικίας τε τὰν παλαιτέραν.

Sequentia quoque sic interpolari possunt,

‘Ο μὲρ γάρ ἄλληρ δῆτα λαμβάνει τιὰν

Nedriδ, ἄλλη δ' ἄλλοι μαστεύει πόδις.

Et rursum Euripidis locus ex Stob. sic :

Kακὸν τυραινά πρός τραῖαν τεῦξαι τέρος.

SYLBURG.—Stobæus tit. 69 profert ex Euripide in *Aiol.*, sed legit, πρός νέαν ζεῦξαι νέον, εἰ loco duorum sequentium addit :

Μακρὰ γάρ ιχνὺς μᾶλλον ἀρότερος μέτρει.

Θηλεῖα δ' ἡδη θάσσοντες ἐκπείπει δέμας.

τύχας· συνοικίζων με ὡς σεσαπολάπερα· καὶ ἐπά-
γοντος, οὐ μὲν γὰρ διληγοῦ δῆτα λαμδάνει νεάνιδα,
δόλον δὲ διληγοῦ μαστεύει τινά· Εὐριπίδης γράφει·

*Κακὸν γυναικα πρὸς τέον ζεῦξαι γρῖαν (17).
Οὐ μέν γὰρ διληγοῦ δῆτα λαμδάνει νεάνιδα,
Η δέ, διληγοῦ τοῦδε οὐσα, βουλεύει κακόν.*

*Επει Εὐριπίδου (18) μὲν ἐν τῇ Μηδεικῇ εἰπόντος,

*Κακοῦ (19) γὰρ ἀνδρὸς δῶρος ὄντος οὐκ ἔχει,
Σοφολῆς ἐν τῷ Αἰατὶ τῷ μαστιγοφόρῳ ἔκεινον φῆσι
τὸ λάμδιον (20),*

*Ἐχθρῶν (21) δέ ἀδωρα δῶρα, πούκις ὄντησιμα.
Σόλωνος (22) δὲ ποιήσαντος,*

*Τίκτει γὰρ χόρος (23) ὄντριν, δέ τ' ἀν πολὺς δλέος
[ἔπηται].*

*Δυτικρυς δὲ θεογνις γράφει·
Τίκτει τοι χόρος ὄντριν, δέ τ' ἀν κακῷ δλέος
[ἔπηται].*

ἔθεν καὶ διθυκυδίδης ἐν ταῖς Ιστορίαις· « Εἴλθασιν
δὲ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων (24), φηστιν, οἷς δὲ
μάλιστα καὶ δι' ἐλαχίστου ἀπροσδόκητος εὑπραγία
ἐλθῷ, εἰς ὄντριν τρέπεσθαι.» Καὶ Φλιτίστος (25) ὅμοιως
τὰ αὐτὰ μιμεῖται, ὥστε λέγων· « Τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λό-
γον τοὺς ἀνθρώπους εὐτυχοῦντα, ἀσφαλέστερα παρὰ
δέξαν καὶ κακοπραγίαν (26)· εἴλθασι γὰρ μάλιστα οἱ
παρὰ δέξαν ἀπροσδοκήτως εἰς πράσσοντες εἰς ὄντριν
τρέπεσθαι.» Πάλιν Εὐριπίδου ποιήσαντος,

¶ P. 741 ED. POTTER, 621 ED. PARIS.

Diuturnior enim est marium vigor.

Femineum vero corpus citius pubertate destituitur.
COLLECT.

Hi versus Euripidis ex aliqua e deperditis ejus
tragœdiis sumptū sunt: existant autem inter ejus
fragmenta v. 280. Quod citat ex ejus *Æolo Sto-
lævus serm.* 66, et ex *Stobæo Collectaneorum au-
tor*, est ab his versibus plane diversum. Porro
primum ex his versibus sic scripsit Scaliger, quem
sequitur Grotius in *Excerpt.* p. 423.

Γρῖαν γυναικα πρὸς τέον ζεῦξαι κακόν.

Hunc cum reliquis Grotius sic vertit:

Male juniori seminam jungas viro:

Namque ille lecti gaudia alterius petit,

Læsa illa sese ad prava consilia applicat.

(17) *Γρῖαν.* Ms. Paris. v. 618. In ms. Ottob. hæc
sic existant: πρὸς νέον ζεῦξαι νέαν... δουλεύει κακά.

(18) *Ἐβριπίδου.* Ex Homeri versu isto qui legitur
Iliad. Γ :

Ἐχθρὰ δέ μοι τοῦ δῶρα, τῶν δέ μιν ἐν καρδί-

*[ἀλογη],
materiam dicti bujus accepisse creditur, quod in
Ajace exstat pag. 40, et in proverbium abiit:*

'*Ἐχθρῶν ἀδωρα δῶρα,*
licet aliqui Clemens Sophoclem velit versum il-
lum ex isto Euripidis accepisse, qui in ejus *Medea*
legitur, et ab ipsa *Medea* profertur, recusant Jas-
sonis *xenia*, sed ego Clementi nequaquam as-
sentior. H. Stephanus lib. De Sophoc. initiat.
COLLECT.

(19) *Κακοῦ.* Medeæ dictum in tragœdiæ cogni-
minis v. 618.

(20) *Ιάμβ.ον.* Ms. Ottob. laμβανον.

(21) *Ἐχθρῶν.* Dictum Ajacis de gladio quo ab
Hectore accepto se interfecit, in Sophoclis *Ajace*
flagellif. v. 676. Illud δὲ non agnoscit Sophocles.
Deinde καὶ οὐκ pro κούνι habet ms. Paris.

(22) *Σόλωνος.* M. Neander in Theoguidem scri-

A cum quanam fortuna me facis habitare, et sub-
jugat: « Nunc is alteram maritus sumit adoles-
centulam, altera autem querit alium, » scribit Eu-
ripides :

*Conjugere juveni est profecto turpe anum.
Namque hic adire gestis ad juvenulum,
Sed machinatur ipsa egens illi malum.*

Præterea cum Euripides quidem dixisset in *Me-
dea* :

*Etenim malis munus viri haud est utile,
Sophocles in Ajace flagellifero, dicit illud iam-
bicum :*

Dona hostium non dona sunt, nec proderunt.

Cum autem fecisset Solon :

Nascitur ex nimis opibus petulantia multa,

B eodem modo scribit Theognis :

Nascitur ex nimis opibus, petulantia pravis :

unde etiam Thucydides in Historiis : « Solent au-
tem, inquit, permulti homines, quibus maxime
res secundæ aliquantis per evenerunt, fieri insolentes. » Philistus quoque similiter eadem imitatur,
sic dicens: « Multa autem quæ convenienter rationi feliciter succedunt hominibus, sunt et ad fa-
mam et ad rerum adversarum cautionem ✕ tutiora.
Quibus enim præter spem et exspectationem res
secundæ accident, solent evadere insolentes. » Rur-
sus cum fecisset Euripides :

C bens, monet Scholiastem Pindari hunc versum Ho-
mero tribuere, sed ex altero Solonis factum con-
stare ex hoc loco: interpretatur vero sic: « Parit
autem saturitas injustiam, quando malum homi-
num felicitas comitatur. » Idem adnotat Gregorium
Naz. vocare, χόρον ὄντριος ἀρχήν, vide Proverb.
« Satietas ferociam parit, » ubi sic redditur Latine
versus Theognidis :

Fastum copia gignit, opes ubi prarus adeptus.

COLLECT.

(23) *Τίκτει γὰρ η. Η. ms. τίκτει τοι χόρος utro-
bique.* SYLBURG.—In primo versu ms. Ottob. τίκτει
τοι χόρος, sed in secundo τίκτει χόρος habet, omissa
particula. Solonis porro versus inter ejus fragmenta
reperitur: Theognidis autem versus in ejus *Gnom.*,
eleg. v. 153.

(24) *Oι πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων.* SYLBURG.—Sed recepta lectio facile tole-
rari potest. Nam vitium de quo agit auctor, « ple-
risque hominum », adeo familiare est, ut apud
Thucydidem lib. II, cap. 84. Archidamus, Lacedæ-
moniorum rex, merito dicat: Μόνοι γὰρ εὐπρα-
γίαις οὐκ ἔχοντες, καὶ ξυμφοραῖς ἔτερον εἴχομεν: « Soli et secundis non sumus insolentes,
et adversis minus quam alii cedimus. »

(25) *Φλιτίστος.* Recte hunc subjungit Thucydidis;
erat enim Philistus imitator Thucydidis, et ut
multo infirmior ita aliquatenus lucidior, ut ait
Quintilianus lib. X, cap. 1. A Cicerone dicitur « pene
pusillus Thucydidis, » ad Q. fratrem lib. II, epist. 12.
Idem in *Bruto*, ubi M. Catoni censori deesse
amatores conqueritur: « Sicut, inquit, multis
jam sæculis, et Philisto Syracusio, et ipsi Thucy-
didi. » Idem lib. II *De oratore* tradit « Philistini
Thucydidem esse maxime imitatum. » Plura in hanc
rem habes in *Téχνῃ Dionysii Halicarnassensis.*
(26) « Ασφαλέστερα παρὰ δέξαν καὶ κακοκρ.

Lege ἐπισφαλέστερα πρᾶς κακοκρ.

*Ex patre nati matreque itidem qui colunt
Vitam severam, filii sunt optimi:*
scribit Critias: « Incipio autem ab ortu **264** hominis, quemadmodum fuerit corpore præstantissimus et fortissimus: si is qui plantat exerceatur et strenue comedat, et corpus vexet laboribus: materque futuri infantis et sit robusto corpore et se exerceat. » Rursus cum Homerus dixisset de clypeo, quem fabricatus erat Vulcanus:

Tellurem mareque et cælum fabricatus in illo est,

Oceani magnam et vim fluminis indidit illi:
dicit Pherecydes Syrus: « Zas facit magnum pulchrumque pallium, et varie in eo describit terram et Ogenum; et domos Ogeni. » Et cum dixisset Homerus:

*Qui pudor ipse hominem multum laeditique juvatque:
Euripides scribit in Erechtheo:*

Quid de pudore dixerat, negre judicem:

Egemen illo, nec nimis magnum est malum.

Ex mutua autem comparatione furtiva loca sumperis, et ex iis qui simul floruerunt, et in iisdem inter se concertarunt. Ex Euripide quidem in Oreste:

Somni illecebra grata, quæ morbum levas:

et Sophocle ex Eriphyle:

*Abi ad soporem, qui malo huic medebitur:
et Euripide ex Antigone:*

Nothum dedit probrosum natura nomine:

Sophocles autem ex Aleuadibus:

Quidquid bonum est, naturam habet talam quoque.

Rursus Euripides quidem in Ctimeno:

Elenim labore commodat manum Deus:

Sophocles autem in Minoe:

** Qui nil agunt, iis non fortuna fert opem.*

Quin etiam Euripides quidem ex Alexandro:

** P. 742 ED. POTTER, 621-622 ED. PARIS.*

(27) *Ol. γόροι.* Flor. oī πόνοι nihil ad rem. *Sylb.* — Nihilominus eamdem lectionem habet ms. Paris. (28) *Er. μέρ.* Ex *Iliad.* Σ', v. 483. (29) *Er. δ'*. Ex *Iliad.* Σ', v. 606. (30) *Αἰδώς.* *Iliad.* Ω', v. 44.

Οὐδὲ οἱ αἰδῶς
Γίνεται, η τὸ ἀνδρας μέρα στρεται, η δ' ὄντησοι.
E quo forte versu restituendum Clementi ἀνδρας.
(31) *Αἰδοῦς δέ.* In *Erechthei fragmentis* αἰδοῦς τὸν exstat. Hos autem versus Grotius in *Excerpt.* p. 386 sic vertit:

Dificile de pudore judicium mihi est:

Sæpe ejus opus est: est ubi magnum est malum.
Ad posteriorem autem versum annotat Sylburgius, in edit. Flor. perperam scribi oū κακόν, « non malum. » Nihilominus idem in ms. Paris. reperitur.

(32) *Ὥ φελοι.* Orestis dictum in cognominis tragedia v. 211.

(33) *Ἀπελθ' ἔκεινης.* Haud scio an legendum ἔκεινης, « arce, » seu « arcebat. » *Sylburg.*

(34) *Ὀρόματι.* Hic Euripidis versus Sophocleo par erit si ex Stobæi serm. 75 sic scriptus fuerit:

Ὀρόματι μεμπτὸν τὸ νόθον, η φύσις δ' ἵση.

Natura par est, nomen invisum notho.
Cæterum vocum δ' ἵση in δοἴᾳ perquam facilis est mutatio. Porro τὸν νόθον pro τὸν νόθον perperam habet ms. Ottob.

(35) *Αἰευάδωρ.* Aleuadæ nobiles Thessali erant de quibus apud veteres passim mentio fit. Proinde verisimile esset. eorum nomine inscriptam fuisse

A *Ἐκ τῷ πατρὸς καὶ μηρὸς ἐκκονουμένων*
Σκληρὰς διώτας οἱ γόροι (27) βελτιονες.
Κριτίας γράφει: « Ἀρχομαι δέ τοι ἀπὸ γενεῆς ἀνθρώπου, πῶς ἂν βέλτιστος τὸ σῶμα γένοιτο καὶ ἰσχυρότατος· εἰ δὲ φυτεύων γυμνάζοιτο καὶ ἐσθίοι ἐρφαμένως, καὶ ταλαιπωρή τὸ σῶμα· καὶ ἡ μῆτρα τοῦ παιδίου τοῦ μέλλοντος ἔσοθαι ἰσχύοι τὸ σῶμα καὶ γυμνάζοιτο. » Αύθις τε Ὁμήρου ἐπὶ τῆς Ἡφαιστεύκτου ἀσπίδος εἰπόντος

Ἐρ μὲν (28) γαῖας θευξὶ, ἐκ δ' οὐρανὸν, ἐρ δὲ θάλασσαν.

Ἐρδ' ἐτίθει ποταμῷο μέρη σθέρος Ὀκεανοῖο (29).
Φερεχύδης δὲ Σύριος λέγει: « Ζάς ποιὲ φάρος μέγα τε καὶ καλόν· καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλεις γῆν καὶ θύγην, καὶ τὰ Ὄγηνοι δώματα. » Οὐρανού τε εἰπόντος·

B *Αἰδὼς, η τὸ ἀνδρα μέρα στρεται ηδ' ὄντησοι (30).*
Εὐριπίδης ἐν Ἐρεβεῖ γράφει:

*Αἰδὼς δὲ (31) αὐτὸς δυστηρίας ἔκω πέρι·
Καὶ δεῖ γάρ αὐτῆς, κατετιν οὐ κακόν μέτρα.*

Λάδοις δὲ ἐκ παραλήπτου τῆς κλοπῆς τὰ κακά τῶν συναχμασάντων καὶ ἀνταγωνισαμένων σφίς ἀ· τοιαῦτα. Εὐριπίδου μὲν ἐκ τοῦ Ορέστου·

Ὥ φελον κρουν θέλητρο, ἐπίκουρον ρόσου (32).
Σοφοκλέους ἐκ τῆς Ἐρισφύλης·

*Ἄπελθ' ἔκεινης (33) ὅχτον ιητρὸν ρόσου·
καὶ Εὐριπίδου μὲν ἐξ Ἀρτιόντης·*

Ὀρόματι μεμπτὸν τὸ νόθον η φύσις δοῃ (34).
Σοφοκλέους δὲ ἐξ Ἀλευάδωρ (35)·

Ἄπαν τὸ χρηστὸν τὴν ἴσην ἔχει φύσιν (36)

C *Πάλιν Εὐριπίδου μὲν ἐν Κτιμένῳ (37)·*
Τῷ γάρ ποτοῦτι καὶ θεός συλλαμβάνει·
Σοφοκλέους δὲ ἐν Μίτρῳ (38)·

*Οὐκ ἔστι τοῖς μὴ δρῶσι σύμμαχος τύχη·
Ναὶ μὴν Εὐριπίδου μὲν ἐξ Ἀλεξάνδρου (39)·*

Sophoclis tragediam, nisi plerique auctores Ἀλεάδας eam vocassent: quod sit a Stobæo ipsum hunc versum citante serm. 75, et alibi. Conf. *elianus De animal. lib. vii. c. 39*; Hesychius v. ἐψυμνεῖς.

(36) *Ἄπαν.* Verius hunc versum in sermone iam dicto profert Stobæus:

Ο δὴ ρόθος τοῖς γησοῖς ίσον σθέτει.

Ἄπαν τὸ χρηστὸν γησοῖαν ἔχει φύσιν.

Nothus tantumdem valet, quantum legitimus.

Omne quod bonum est, legitimam habet naturam.

D (37) *Κτιμένῳ.* Haud scio an quisquam alias *Ctimenoum* Euripidis citaverit. Klyménē in *Ctimenoum* saepe mutari potuit. Ac proinde Grotius in *Excerpt. p. 411* hunc versum retulit in *Gnomas tragediarum* cui titulus *Φαέθων η Κλυμένη.* Verumtamen idem in *Florilegio* hunc versum citat ex Euripidis *Hippolyto* Stobæum scilicet secutus in serm. 29, unde in operibus Euripidis exstat in fragmentis *Ιππολύτου καλυπτομέρον.* Cl. Gatakerus in *Advers. c. 10* observavit, hanc tragediam dici etiam potuisse *Τημερον*, vel *Τημερίδαν* etiam, sub quo titulo Grotius nonnulla ex ms. edidit apud Stobæum tit. 4 et 13.

(38) Σοφοκλέους δὲ ἐν *M. Ms. Ottob.* Σοφοκλῆς ἐν *M. ac deinde* Εὐριπίδου ἐξ Ἀλεξ.

(39) *Ἀλεξάνδρον.* *Ἀλεξανδρος*, vel *Ἀλέξανδρα*, dicta est quædam Euripidis tragedia, inter cujus fragmenta exstant seqq. versus, quos Grotius sic Latine expressit:

*Χρόνος δὲ δεῖξει, φέταμπρῳ μαθὼν,
Ἡ χρηστὸν δέ τα γράσσομαι σε η κακόν.*

Σοφοκλέους δὲ ἐξ Ἰττάρου. (40)

*Πρὸς ταῦτα κρύπτει μηδέν· ὡς ὁ κάνθ' ὄρῶν
Καὶ κάρτ' ἀκούων πάντ' ἀταπτύσσει χρόνος.
Ἄλλα κάκενα δομοίς ἐπιδράμαμεν. Εὔμήλου γὰρ
ποιήσαντος.*

*Μημοσύνης καὶ Ζηρὸς Όλυμπιον ἑττέα κοῦραι,
Σδῶν τῆς ἐλεγειας ὡς ἄρχεται.
Μημοσύνης καὶ Ζηρὸς Όλυμπιον ἀγλαὰ τέκνα.
Πάλιν αὖ τὸ ὄμηρικν παραφράζων Εὐριπίδης.*

*Τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν; πόθεν τοι πτόλις ἥδε
[τοκῆς] (41);*

τούσδε χρῆται τοῖς Ιαμβίοις (42) ἐν τῷ Αἴγαι.

Πολαρ σε φῶμερ γαῖαν ἐκλειστοπότα

Πολυκερούσθιον (43); γῆ δὲ τίς, πάτρας θ' ὄρος; B

Τίς ἐσθ' ὁ φύσας; τού τεκνήρυξαι πατρός;

Τί δ'; Οὐ Θεόνυδος εἰπόντος.

*Οἰρος κινόμενος πουλὺς, κακός (44) ἦν δέ τις αὐτῷ
Χρῆται ἐπιταμέρως, οὐ κακός, ἀλλ' ἀγαθός (45),*

Πλανάστις γράφει.

*Ὦς οἰρος (46) θητοῖσι θεῶν πάρα δῶρον ἀριστοτορ,
Πινόμενος κατὰ μέτρον ὑπέρμετρος δὲ, χε-
[ρείων;*

Άλλα καὶ Ἡσιόδου λέγοντος.

*Σοὶ (47) δ' ἔτῳ ἀρτὶ πυρὸς δώσω κακόν, φέτε
[ἄπαρτες
Τέρπωται.*

*Εύριπίδης ποιεῖ. «(48) Αὐτὶ πυρὸς δὲ γὰρ ἀλλο πῦρ
μεῖζον καὶ δυσμαχώτερον βλάστον γυναῖκες. » Πρὸς
τούτοις, Υμήρου λέγοντος.*

P. 743 ED. POTTER.

Dies docebit: ille te ostendit mihi

Veriloquus index, si sine bonus an sis malus.

Porro in versu poster. σ' η κακόν, habet ms. Paris.

(40) *Ιττάρου. Ms. Ottob., Υπόνοιο. Quinetiam adnotat Cl. Casaubonus in Athenaei lib. vii, c. 4, legi in quibusdam mss. Υπόνοιο, ut huic tragedie nomen fuerit *Suspiciaci*, non *Hipponeoo*. Sed neque tragediae is titulus satis convenit, neque favent testimonia veterum. Hesychius : Απαλέξασθαι, ἀπαλύξασθαι. Σοφοκλῆς Ιππόνων. Mox : Απαρθένετος, ἀκέραιος, καθαρός. Σοφοκλῆς Ιππόνων.*

(41) *Tīς πόθεν εἰς ἀνδρῶν. Ex Odys. Ξ, v. 187. Sic scribendum : Τίς; Πόθεν εἰς ἀνδρῶν; « Quis? Undenam es virorum? » In ms. Ottob. hujuscem verus principium sic se habet : Τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν, πόθεν τοι πόλις; Mox η δὲ τοι. Ms. Paris.*

(42) *Ιαμβίοις. Ms. Ottob., Ιαμβέοις.*

(43) *Πολυκερούσθαι. Malit fortasse aliquis postulatione, « advenire hospitem. » Sylb.*

(44) *Κακός. Forte κακόν, « malum, » id est res mala : ut in seq. versu. Id.*

(45) *Οἰρος ξ. Apud Theognidem Gnom. Eleg. v. 211 hi versus sic se habent :*

*Oīrō τοι πτέρεις πουλὺν κακόν· ἦν δέ τις αὐτῷ
Πτηὴ ἐπιταμέρως, οὐ κακός, ἀλλ' ἀγαθός.*

In ms. Paris. πολύς pro πουλύς exstat : et in seq. vers. ἐπιστημόνως pro ἐπιταμένως ms. Paris. et Ottob. mendose.

(46) *Ὦς οἰρος. Hi duo versus paulo aliter exstant apud Panyasis. Cuius integrum locum profert Athenaeus lib. ii, c. 2 :*

*Οἰρος δὲ θητοῖσι θεῶν πάρα δῶρον ἀριστοτορ
Ἀγλαδός· φέταμπρῳ μὲν ἐφαρμόσουσι δουδαί,
Πάρτες δ' ὄρησμοι, φέται δ' ἐραγαὶ φύλοτητες.
Πάσας δ' ἐκ πραδίας ἀρταὶ ἀνδρῶν ἀλατάσι
Ηιρόμενος κατὰ μέτρον, υπέρ μέτρον δὲ χερείων.*

A *Ostendet autem tempus, ex quoniam indice,
Te vel probum vel improbum cognoverim :*

Sophocles autem ex Hippone :

*Nihilque celest, quippe cuncta quod videt
Auditque cuncta, tempus illud explicat.*

*Sed illa quoque similiter persequamur. Nam cum
Eumeles fecerit :*

Mnemosyne atque Jove est soboles prognata novena,

Solon sic incipit elegiam :

Natæ ex Mnemosyne et Jove, qui est regnator Olympi.

*Rursus Euripides illud Homericum paraphrastice
circumloquens,*

*Quisnam hominum es? tibi quænam est patria, qui-
[que parentes?*

bis iambis utitur in Αἴγαιο :

Dicemus ecqua te relicta patria

*Passim vagari ut hospitem? Quænam tua
Terra est? Tuum quemnam asseris dici patrem?*

Quid vero? Nonne cum dixisset Theognis :

Potetur nimium si vinum, est res mala: sed si

Utatur bene quis, res bona, non mala fit,

scribit Panyasis :

Bona res est munere divum

*Vinum quod modicum, immodicum at res pessima vi-
[num?*

Quin etiam cum dicat Hesiodus :

Nam tibi pro igne malum reddam quod recreet omnes,

*facit Euripides : « Ignis in locum longe profecto
☒ pervicacius malum, producta mulier. » Ad hæc
cum dicit Homerus :*

C *Vinum optimum est munus deorum mortalibus,
Ac luculentum : vino congruit quævis cantio :
Saltatio quævis : amabilis omnis benevolentia.
Omnes ex hominis corde molestias vinum obliterat,
Si modice bibitur ; supra modum potum noxiū est.*

(47) *Σολ. Irrepsisse videtur hæc vox ex verso
qui apud Hesiodum præcedit e quo scribendum τοῖς.
Sunt autem hæc Jovis de Pandora ad Prometheus
verba, cum ignem cælitus surripuisse. Integer lo-
cus sic se habet Εργ. α', v. 57 :*

*Xαρπεῖς πῦρ καλέγας καὶ ἐμὰς φρένις ἡ περοπεύσας;
Σοὶ τ' αὐτῷ πῆμά καὶ ἀνδράσιν ἐσσομένοισι;
Τοῖς δὲ ἔτῳ ἀρτὶ πυρὸς δώσω κακόν, φέτε
Τέρπωται κατὰ θυμόν, ἔτῳ κακός ἀμφαπλώτες.
Gaudes ignem furalus, quodque animum meum dece-
[peris?*

Id tibique ipsi magnum erit malum et posteris.

D *Ipsi namque pro igni dabo malum, quo omnes
Se oblectent animo, suum malum amplectentes.*

(48) *Ἀρτὶ πυρὸς δὲ γάρ. Rectius ἀρτὶ πυρὸς μὲν
γάρ, inquit Sylburg. Pertinebat autem hi versus ad
Ιππόντον καλυπτόμενορ. Hoc modo eos scribit
Stobæus serm. 71 :*

*Ἀρτὶ πυρὸς τῷ ἀλλο πῦρ μεῖζον ἐκβλαστοῦμεν
Γυναῖκες, πολὺ δυσμαχώτερον.*

*Cæterum ex Clemente et Stobæo inter se collatis,
hos versus hoc modo concinnavit Grotius Florileg.
p. 309 :*

*Ἀρτὶ τῷ πυρὸς
Πῦρ ἀλλο μεῖζον ἡδὲ δυσμαχώτερον
Ἐβλαστοῖς τῇ γυναικεῖς.*

*Proque igni
Novus successit ignis, atque inexpugnabile
Malum, mulieres.
Similem locum ex incerta Menandri fabula exhibet
Grotius in Excerpt. p. 749 :*

*Perdendus venter nulla ratione repleri
Quit, mala plurima qui miseris mortalibus assert,
scribit Euripides :*

*Nam cuncta egestas vincit et venter malus,
Ex quo profecto cuncta profluant mala.*

*Praeterea scribente Callia comicō : « Insanientibus aiunt oportere omnes insanire : » similiter Mēnander in comedīa quae inscribitur *Πωλούμενοι* :*

*Adesse semper non deceat prudentiam.
Etiā evenire aliqua oportet.*

Et cum dixisset Antimachus Teius :

*Ex donis hominum generi mala plurima sunt;
fecit Augias :*

*Elt' οὐ δικαίως προσπεκταταλευμένοι
Γράφοντο τὸν Προμηθέα πρὸς ταῖς πέτραις ;
Τὶ γίνεται ἀντὸν; λαμπάς ἀλλοῦ δὲ οὐδὲ ἔτει
Ἄγαθός; δι μοιτὸν δὲ οὐλμὸν ἄπαντας τοὺς θεοὺς,
Γνωμήνας ἐπιλαστὴν ὡς πολυτυλητοῖς θεοῖς,
Ἐθρος μωρόν. Γαμεῖ τὶς ἀθρόατος, γαμεῖ;
Μᾶλλον διθλιος. Λοιπόν τὰς αἱ πιθυμαὶ,
Γαμηλία τε μοιχὸς ἐπερρυθών λέχει.
Εἴτα δὲ ἐπιβούλαι, φαρμακεῖαι καὶ ρῶσαι
Χαλεπώτατος φθόρος, μεθ' οὐ ζῆται τὸν
Βλού τυρῆν.*

*Et nonne merito saxis religatum asperis
Vincutumque pingi cernimus Promethea?
Nam quid repertum ab illo? fax, ei nil boni
Preterea? sed quod dis credo invisum omnibus,
Finxit mulieres: proh supremi cœlestes,
Centem scelestam! et nuptias aliquis facit?
Facit, inquam, miser heu. Cupiditates imminent,
Et in jugali mæchus luxurians toro,
Insidiae hinc, et venena et longe pessimus
Morborum invidia, quicunq; perpetuo suani
Ætatem degit mulier.*

(49) *Γαστέρα.* Odyss. P, 286, ubi ἀποκρύψαι pro ἀποκλῆσαι exstat.

*Celari at diri nequeunt jejunia ventris,
Multorum humano generi qui causa malorum.*

Athenaeus hos Diphili versus prosert, qui illorum Euripidis meminerunt:

*Εὖ τ' ὁ κατάχρυσος εἰλεῖ πόλλ' Εὐριπίδης,
Νικᾶ δὲ χρεῖα μ', ή ταλαιπώρος τέ μου
Γαστήρ. Ταλαιπωρέτερον οὐδέτερον εστι τάρ.*

*Hoc dixit inter multa pulchre Euripides,
Meus iste venter miser et inopia me domat.
Quid esse namque ventre miserius queat?*

Cum versus Euripidis primus mendosus sit, eique mensura refragetur, videtur legendum ut apud Diphilum: licet nomen οὐλομένη sit in loco Homerici citato et alibi γαστήρ οὐλομένη, λυγρή, et στυγερή dicatur. H. Stephanus in libello *Comicar. sentent.*

COLLECT.

(50) *Νικᾶ.* Grotius hos versus sic exhibet Excerpt. p. 425:

*Νικᾶ με χρεῖα καὶ κακῶς ὀλονυμένη
Γαστήρ, ἀφ' ἣς δὲ πάντα τίνεται κακά.*

Me dira egestas subigit, et miserabilitas

Venter, malorum causa qua serme omnium.

Eodem modo existant inter fragmenta incertæ tragediæ in operibus Euripidis vers. 327. Paulo elegantiū et propriis ad Clementis lectionem restituit Casaubonus *Adnotat. in Athenæi lib. x. cap. 5*:

Νικᾶ δὲ χρεῖα μ', ή κακῶς τ' ὀλονυμένη

Γαστήρ, ἀφ' ἣς δὲ πάντα τίνεται κακά.

Quo Athenæi loco Diphilus in *Parasito* ad hos versus alludens sistitur:

*Εὖ τ' ὁ κατάχρυσος εἰλεῖ πόλλ' Εὐριπίδης,
Νικᾶ δὲ χρεῖα μ', ή ταλαιπώρος τέ μου
Γαστήρ. Ταλαιπωρέτερον οὐδέτερον εστι τάρ
Γαστρός.*

A *Γαστέρα δὲ οὐκας εστιν ἀποκλῆσαι μεμαντάνει,*
Οὐλομένην, ἢ κολλὰ κακά ἀθρώπουσι δίδωσι (49),
Εὐριπίδης ποιεῖ,

*Νικᾶ δὲ χρεῖα μὲν κακῶς τ' ὀλονυμένη
Γαστήρ, ἀφ' ἣς δὲ πάντα τίνεται κακά (50).*

Ἐτι Καλλίς τῷ κωμικῷ γράφοντι, « Μετὰ μανιο-
*μένων φασὶ χρῆναι μανιεσθαι πάντας (51) » ἔμοις
Μένανδρος ἐν *Πωλούμενοις* παρισάζεται λέγων.*

Οὐ πανταχοῦ τὸ φρόνιμορ ἀρμόττει παρόν.

Καὶ συμβῆναι δὲ ἔτια δεῖ (52).

Ἀντιμάχου τε τοῦ Τρίου (53) εἰπόντος,

*Ἐκ τύρδωρων πολλὰ κακά ἀθρώπουσι πέλοντας
Ἄγιας (54) ἐποίησε.*

*Aureus recte multa sane dixit Euripides,
Egestas me vincit, tum arumnosus*

B *Venter meus: nil enim ventre est miserius.*

Quod vero Stephanus in *Collectaneis* citatus, præferat Diphili lectionem Clementinæ, id nequaquam probo, cum οὐλομένη sit in versu Homericō, et γαστήρ alibi οὐλομένη, ut ipse observavit, λυγρή, et στυγερή dicatur. Quin etiam verisimilius est Diphilum, ut poetam, Euripidis verba mutasse quam Clementem.

(51) *Μετὰ μαιν.* Hæc Calliæ verba Grotius in anapæstos digessit Excerpt. pag. 865:

Φασὶ μετὰ μαινομένων

Χρῆναι μαινεσθαι ἄπαντας.

*Αμαδίης μανιούσιοις ἀπαντάνει
Esse insanire decorum.*

(52) *Kai συμβῆναι δὲ ἔτια δεῖ.* Soluta sententia clausula, hoc metro esseri posset: Κάκη συμβεβηκότος δὲ ἔτια κύρσαι δέον. SYLBURG.—Athenæus lib. vi Menandrus citat in comedīa cui titulus *Πωλούμενοι, Venales.* In secundo versu et prosodize et sententiæ ratio postulat: Κάκη συμβανταί δὲ ἔτια δεῖ. *Desipere cum aliis in quibusdam oportet.* In manuscriptis exemplaribus μ et β ita pinguntur, ut similia sint: Ita locutus est Galenus lib. Περὶ φυσικῶν δινδύμων: Οὐχ ἔκοντες, ἀλλ' ὡς ἡ παροιμία φησι, μανιούσιοις ἀναγκασθέντες συμβανταί. *Haud sponte, sed juxta proverbium coacti* cum insanientibus iusanire. Vide Proverbium, *Iusanire cum insanientibus.* Sic Horatius ode 14 lib. iv Carm. :

*Misce stultitiam consilii brevem:
Dulce est desipere in loco.*

Plautus in *Bacchidib.* :

*Nullus frugi esse potest homo, nisi qui bene et male
[facere tenet.*

Improbis cum improbis sit, harpaget, furibus sur-
[tus quod queat.

COLLECT. Simile est Anacreonticum illud:

*Θέλω, θέλω μανῆναι.
Volo, volo insanire.*

Od. 13, v. ult.

(53) *Τρίου.* Teium vocat Antimachum, ut eum ab aliis ejusdem nominis distinguat. Suidas enim quinque Antimachos enumerat. Verum an quisquam alias praeter Clementem Teii Antimachi meminerit, haud scio.

(54) *Αὐγίας.* Hujus poetæ an praeter Clementem quisquam alias meminerit, dicere haud ausim. A Stephano Byzantino in v. Τέγεα, Auge, semina μελοποιος memoratur, ubi pro Αὔγῃ viri docti Αὔγης, viri scilicet nomen, reponunt. Verum id sine auctoritate. Suidas, Αὔγιου Αθηναῖου κωμικοῦ, meminit; et Pollux Αὔγιου κωμικοῦ lib. iii. cap. 3: ex utroque forte corruptio concinnandus fuerit Αὔγιας Clementis.

Δῶρα τὰ (55) ἀνθρώπων ροκ (56) ἡταφεν, ἡδὲ οὐδέν τινας,
Ἡσιόδου (56*) δὲ εἰπόντος,
Οὐ μέν τὰ τι γυναικὸς ἀνήρ ἀηδέστερος
Τῆς ἀγαθῆς· τῆς δὲ αὐτῆς κακῆς οὐ δύναται
[ἄλλο·]

Σεμαντίδης εἶπεν·

Γυναικὸς οὐδὲν (58) χρῆμα· ἀνὴρ ληζεται
Ἐσθλῆς δύνεται, οὐδὲ δύναται κακῆς.
Πάλιν Ἐπιχάρμου εἰπόντος, « Ός πολὺν (59) ζῆσιν
χρόνον, χώς δὲ γιγνόντων, οὐτως διανοῦν, » Εὐριπίδης
γράφει,
Τι δήκοτες δέλφινος μὴ σαφεῖ (60) βεβηκοτες,
Οὐ δύνασται δέλπισται, μὴ λυκούμενοι;
Ομοίως τοῦ κωμικοῦ Διφίλου εἰπόντος, « Εὔμετά-
βολές εἰσιν ἀνθρώπων βίος (61)· » Ποσιδίππος·
Οὐδεὶς ἀλύτης τὸν βίον δημιγατερ,
Ἀνθρώπων ἄντες οὐδὲν δέχονται τὸν τέλευτον πάλιν
Ἐμεινερετούχων (62).

καὶ κατ' ἄλλα σοι (63) φησιν δὲ Πλάτων γράφων
περὶ ἀνθρώπου εὐμεταβόλου ζώου. Αὐτοῖς Εὐριπίδου
εἰπόντος,

« Ο πολύμοχθος βιοτὰ θητοῖς,
Ως ἐξι κατει σφαλερά κεῖσαι·
Καὶ τὰ μὲν αἴξεις, τὰ δὲ ἀποφθινύθεις·
Καὶ οὐκ ἔστιν δρος κελμερος, οὐδὲ
Εἰς, ὅπειρα (64) χρὴ τελέσαι θητοῖς,
Πλὴν δταν δέλθη κρυερά Διδύεται
Θαράτου πεμψθείσα τελευτή (65).»

Διφίλος γράφει.

Οὐκ ἔστι βίοτος (66), δις οὐ κέκτηται κακά,

¶ P. 744 ED. POTTER, 625 ED. PARIS.

(55) Δῶρα. Plato lib. iii De republica:

Δῶρα θεοὺς κείθει καὶ αἰδολοὺς βασιλῆας.
Μυνέρα, credere, deos flectunt regesque reverendos.
Ovidius 3 τῆς Ματαιοτεχνίας:
Munera, credere mihi, placant nominesque deosque.

COLLECT.

(56) Νόον. Ms. Paris. νοῦν.

(56*) Ήσιόδον. Stobaeus tit. 67 ex ejus operibus
hoc distichum collegit. Euseb. lib. x, cap. 2, De
prep., proferens ex Porphyrio et aliis sarta veteri-
num, monet Simonidem ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ, hanc ex eo
simpsisse sententiam, additque Euripidis locum
similiem ex Menalippe, quem apud Stobaeum repe-
ries loco citato, cum alio Sophoclis in Phædra
ejusdem sententiae. Sed quid in re clara tot opus
est testibus? COLLECT.

(57) Οὐ μέν. Ex Hesiodo Τέργ. β, v. 320.

(58) Γυναικὸς οὐδέν. Ms. Paris. γυναικὸς δ' οὐδέν.

(59) Οὐ πολ. Hanc uno tetrametro inclusus Grotius Excerpt. pag. 477:

Οὐ κολὸν ζήσων χρόνον, καὶ ὡς δύλιον, οὐτως διαρόσι.

Tanquam sis diu victurus, tanquam non, ita cogita.

(60) Τι δήκοτες δέλφινος μὴ σαφ. MSS. Ottob.: Τι
δήκοτες δέλφινος μὴ σ. Est autem hoc ex incerta
aliqua tragedia sumptum. Sic vertit Grotius in
Excerpt. p. 435:

Considerantes fluxa quam res sint opes,
Quis agimus avum dulce sine mæroribus?

(61) Εὐμετάβολος. Hanc sententiam, addita
voce μᾶλ, in iambum concinnavit Grotius Excerpt.
p. 797:

Εὐμετάβολος μᾶλ' ἔστιν ἀνθρώπων βίος.

Vita hominum res est admodum mutabilis.

(62) Εὐτυχών. Sententiarum ἀντίθεσις exigere
vñelut ζήτησιν. Proinde Grotius in Excerpt. p. 819,
hac sic vertit:

Nemo transegit ærum sine doloribus.

Mortalis genitus. Contra nemo etiam fuit
Perpetuo infortunatus.

¶ Namque hominum mentes cum facitis munera falluntur.

¶ Cum autem dixisset Hesiodus :

Namque homini melior fuerit possessio nulla,
Conjux quam bona, nil scelerata at pejus habetur,

dixit Simonides :

Uxore nil vir possidet melius bona,
Nec quid scelerata pejus evenit viru.

Rursus cum dixisset Epicharmus : « Ut diu vi-
cturus agiū mente, nec tamen diu, » scribit Eu-
ripides :

Quin, cum nihil sit opibus incertum magis,
Fugamus usquam quidquid est molestia?

Similiter cum dixisset comicus Diphilus : « Mutab-
tur usque vita nostra, nec manet, » ait Posidippus :

Expers molestie acta nemini fuit
Vita, beatus nec finem usque ad ultimum
Permansi:

et alioqui id dicit tibi Plato, scribens de homine,
quod sit animal mutabile. Rursus cum dixisset
Euripides :

O miseranda hominum vita,
Quam tibi cuncta in præcipiti stant :
Modo namque surgis in altum, nunc devergis,
Nec tibi certus terminus usquam est, ubi sistat homo,
Nisi cum venit, Jovis arbitrio,
Frigida mæsti finis leti;

scribit Diphilus :

Nusquam ulla vita est, omnibus carens malis,

C (63) Καὶ κατ' ἄλλα σ. Ita interpolandus vide-
tur locus : Καὶ κατάλληλα σοι φησὶν δ. Πλάτων· « ει
congrua hisce dicit tibi Plato. » Sed incertæ falla-
cesque sunt hæ conjecturæ. STLBURG.

(64) Εἰς, ὅπειρα. Ms. Ottob. εἰς ὅπειρα. Ms. Pa-
ris. εἰς, εἰς ὅπειρα.

(65) Ο πολύμοχθος. Ήσει sic emendavit et di-
gessit Grotius pag. 425 :

Ο πολύμοχθος βιοτὰ θητοῖς,
Ως ἐξι κατει σφαλερά κεῖσαι
Καὶ τὰ μὲν αἴξεις, τὰ δὲ ἀποφθινύθεις·
Κούν ἔστιν δρος κελμερος οὐδεὶς
Εἰς ὅπειρα χρὴ τελέσαι θητοῖς,
Πλὴν δταν δέλθη κρυερά Διδύεται
Θαράτου πεμψθείσα τελευτά.

O vita hominum plena laboris
Quam stas dubio male fulia gradu :
Et modo crescis, modo decrescis :
Nullamque datur cernere metam,
In qua cursum requiescat homo,
Nisi cum leti frigida venit
Superis mittentibus hora.

(66) Οὐκ ἔστι βίος. Scribendum ex mss. Paris.
et Ottob. οὐκ ἔστι βίος. Sylburgius integrum versum
sic scribit :

Οὐκ ἔστι βίος, δις οὐχι κέκτηται κακά.

Totam vero sententiam Grotius modo restituit
Excerpt. p. 797 :

Οὐκ ἔστι βίος, δις οὐχι κέκτηται κακά,
Λύπας, μερίμνας, ἀρπαγὰς, στρέβλας, ρόσους.
Τούτων δὲ θαράτος, καθάπερ λαρός, γαρεῖς
Αιέπαντος τοὺς έχοντας ἀραπαύλης ὄπτω.

Nulla usquam vita est, plena que non sit malis,
Furtis, dolore, morbis, tormentis, metu.
Tantis malis, ut medicus, mors intervenit,
Requiemque fert hominibus in somnum datis.

*Curis, molestiis, agrimonias suis,
Quæ cuncta, medici ad instar, una funditus
Mors tollit, ut sopore nos tetigit suo.*

Præterea cum dixisset Euripides :

*Multæ facies sunt fortunæ,
Multaque præter spea eveniunt;*

ꝝ tragicus similiter Theodectus scribit :

Fluxas vagasque res agi mortalium.

Et cum dixisset Bacchylides : « Apud quos autem mortalium, dæmoni visum est, ut toto tempore vitam agant mediocrem, et in tempore ad canam perveniant senectam, priusquam incident infortunia? » scribit Moschion comicus :

*Vere beatus ille præter cæteros,
Cui vita semper fluxit æquali modo.*

Invenias et cum dixisset Theognis :

Non juvenis vetulo conjux est apta marito,

Quæ, cymba ut clavi, haud audiet imperio :

Aristophanem comicum sribentem :

Non feminæ juveni maritus convenit senex.

Cum autem fecisset Anacreon :

*Cupiditatem tenellum,
265 Vittis cano revinctum
Floridis celebrans :
Tyrannus hic deorum est,
Hominesque subdit unus,*

scribit Euripides :

*Cupido solos quippe non domat viros,
Et seminarum sacra, sed cælum petit,
Divosque turbat, et profunda Nerei.*

Sed ne nostra longius procedat oratio, dum hoc agimus ut ostendamus, quam sint Græci proclives ad furtum, et in orationibus, et in dogmatibus, age adducamus Hippian sophistam Eleum qui aperie nobiscum facit, et id ipsum tractabat, quod ad considerandum est nobis propositum. Sic autem dicit : « Ex his fortasse dicta sunt alia quidem ab Orpheo, alia vero a Musæo breviter, alia alibi : alia autem ab Hesiodo, alia vero ab Homero, alia vero ab aliis poetis, alia vero in iis quæ scripta sunt soluta oratione, alia quidem a Græcis, alia vero a

ꝝ P. 745 ED. POTTER, 623-624 ED. PARIS.

(67) Ἀναπαύσας ὑπρεψ. Ms. Ottob. ἀναπαύσεως ίπνω.

(68) Πολλα. Has Euripidis sententias in duos anapestos digessimus, qui occurunt in fine *Alcestidis*, *Andromachæ*, *Baccharum*, et *Helene*. Posterior versus reperitur etiam in peroratione *Medææ*.

(69) Τὸ μῆ. Hunc versum Theodectæ tribuit etiam Stobæus serm. 403.

(70) Παρ' οἷς δὲ θρ. Inter fragmenta lyricorum hæc ita leguntur correcta : Ηὔροις: δὲ θυητῶν, et πράσσοντας ἐν καιρῷ, et ἔγκυρα δύναται. Paucis autem mortalium concessum est a numine, ut bene rem gerentes mature ad cana tempora inducentem senectutem perveniant, priusquam incident in calamitates. COLLECT.

(71) Κείρος. Hæc sic vertit Grotius in *Excerpt.* p. 921 :

*Ille omnium hominum vere est felicissimus,
Cui vita fluxit æquabiliter perpetuam.*

(72) Νέα τ. A. mavult νέη γυνή. SYLBURG.

(73) Οὐ τοι. E Theognidis *Gnom.*, Eleg. v. 475, ubi prior versus sic se habet :

Οὐ τοι σύμφορος ἐστι γυνὴ ρέα ἀρδρὶ γέροι.

Eodem modo exstat apud Stobæum serm. 69.

Α Λύκας, μερίμνας, δραγαῖς, στρέβλας, ρόσους. Τούτων δὲ θάρατος καθάπερ λαρὺς φαεὶς, Ἀρέπυσε τοὺς ἔχοντας, ἀπανύσας ὑπρεψ. (67).

Ἐτι τοῦ Εύριπίδου εἰπόντος,

Πολλαὶ μορφαὶ τῶν δαιμονιών,

Πολλὰ δὲ δέλπτως κραίνονται θεοί (68).

δ τραγικὸς δμοίως Θεοδέκτης γράφει.

Τὸ μῆ βεβαίους τὰς βροτῶν εἰραι τύχας (69).

Βαχυλίδου τε εἰρηκότος : « Παρ' οἷς δὲ θυητῶν τὸν ἄπαντα χρόνον τῷ δαιμοὶ δώκε, πράσσοντα ἐν καιρῷ πολιορκόταφον γῆρας ἰκνεῖσθαι, πρὶν ἔγκυρας δύῃ (70); » Μοσχίων δὲ κωμικὸς γράφει.

Κείρος δὲ πλάντων ἐστὶ μακαριώτατος,

Οὓς διὰ τέλους ζῶν δμαλὸν ἡσκήσει βίοι (71).

Εὔροις δὲ ἐν καιρῷ γένιδος εἰπόντος,

Β Οὐ τοι κρησίμῳρ ἐστι ρέα (72) γυνὴ ἀρδρὶ γέροι (73).

Οὐ γάρ πηδαλίφ πειθεται ως ἀκατος.

Αριστοφάνη τὸν κωμικὸν γράφοντα *

Αἰσχρὸς ρέα γυναικὶ πρεσβύτης ἀρήρ (74).

Ανακρέοντος γάρ ποιήσαντος,

Ἐρωτα γάρ τὸν ἀρδρὸν

Μέλπομαι (75), βρύοντα μίτραις

Πολυαρθέμοις ἀειδῶν.

Ο δέ (76) καὶ θεῶν δυράστης.

Ο δέ καὶ βροτοὺς δαμάζει.

Εὔριπίδης γράφει *

*Ἐρως γάρ ἀνδρας οὐ μόρους (77) ἐπέρχεται,
Οὐδὲ αὖ γυναικας, ἀλλὰ καὶ θεῶν ἄρων*

Ψυχᾶς ταράσσει, καπὲ πόντον ἔρχεται.

Αλλ' ἵνα μῆ ἐπιπλέον προτῇ δὲ λόγος, φιλοτι-

μούμενον ἡμῶν τὸ εὐεπίφορον εἰς χλοπήν τῶν Ἑλ-λήνων κατὰ τοὺς λόγους τε καὶ τὰ δόγματα ἐπιδει-κνύναι, φέρε ἀντικρυς μαρτυροῦντα ἡμῖν Ἰππιαν

τὸν σφιεσθήν τὸν Ἡλεῖον, δε τὸν αὐτὸν περὶ τοῦ προ-κειμένου μοι σκέμματος ἤκειν (78) λόγον, παρεστη-σώμενα ὡδέ πως λέγοντα. * Τούτων ἵσως εἰρήται τὰ

μὲν Ὁρφεῖ, τὰ δὲ Μουσαὶκοι καταβραχῦ, ἀλλὰ διλα-χοῦ, τὰ δὲ Ἡσιοδῷ, τὰ δὲ Ὄμηρῷ, τὰ δὲ τοὺς ἔλλοις τῶν ποιητῶν, τὰ δὲ ἐν συγγραφαῖς, τὰ μὲν Ἑλλήσι, τὰ δὲ βαρδάροις. Ἐγὼ δὲ, ἐκ πάντων τούτων τὰ μέ-

(74) Ἀριστοφάνη. Stobæus, tit. 69, citat ex Euripide in *Phænīce* hunc similem :

Πιχρὸς ρέα γυναικὶ πρεσβύτης ἀρήρ.

Juveni maritus conjugi gravis est senex.

D Anacreontis carmina reperies cum ceteris ejus operibus p. 211, edit. 2, H. Steph., ubi legitur : Βρύοντα μίτραις πολυαρθέμοις ἀειδῶν. * Abundantem redimiculis variis habentibus flores decantans. *

Vide nun magis placeat μέλλων cum ἀειδεῖς. Euripi- dis autem γνῶμη ex *Phædra* ejus a Stobæo ex- scribitur lib. lxi *De Venere*, legiturque οὐ μόνος ἐπέρ- χεται et ψυχᾶς χαράττει, « animos vulnerat. » His similia multa eadem *Phædra* apud Senecam act.

i. Hippolyti. COLLECT.

(75) Μέλπομαι. Μέλπω, si malis, non refragor. SYLBURG.—Mox μήτραις pro μίτραις mendose ins. Paris. In versu seq. ἀειδεῖν pro ἀειδῶν. Ibid.

(76) Ο δέ. Conjuncte quoque scribi potest δεῖ, id est, οὐτος. SYLBURG.

(77) Μόρον. Sic Stobæus quidem, et posterioris Clementis editiones, metro id exigente : verum edit. Flor. et ms. Paris., μόνον habent.

(78) Ἡξειν. Sententia et structura postulant ἥξειν, vel ἥξει, vel aliud hujusmodi. SYLBURG.

γιστα καὶ διμέριλα συνθεῖς, τοῦτον καιὸν καὶ πολυει-
δῆ τὸν λόγον ποιήσομαι. » Ως δὲ μὴ (79) διμοιρον
τῆν τε φιλοσοφίαν τὴν τε ιστορίαν, ἀλλὰ μηδὲ τὴν
ρητορικὴν, τοῦ δύοιου ἐλέγχου περιβάωμεν, καὶ τού-
των ὅλιγα παραθέσθαι εὖλογον. Ἀλκμαίωνος γάρ
τοῦ Κροτωνίατου λέγοντος, « Ἐχθρὸν διδρά ράδον
φυλάξασθαι ή φίλον » ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἐποίησεν ἐν
τῇ Ἀντιτύρῃ.

.... *Tl τάρ*
Γέροις' ἀρ ἐλκος (80) μεῖζον ή φίλος κακός;

Ξενοφῶν (81) δὲ εἰρηγένει· « Οὐχ ἀν ἔχθρούς ἀλλως πας βλάψειεν διν τις, ή φίλος δοκῶν εἶναι. » Καὶ μὲν ἐν Τηλέσῳ εἰπόντος Εὐριπίδου,

Ἐλληνες δητες βαρβάροις δουλεύσομεν;

Ἔστιν ὑδωρ ψυχῆς, θάρατος δὲ ὑδάτεσσιν ἀμοιβή.

Ἐκ δέ ὑπαρχοῦ τοῦτον τοὺς λόγους, ὃντας πάλιν ὑπάρχειν, οὐδὲν πάλιν ἔχειν. Εἰς τὸν δέ ψυχὴν, διλογίον αἰλίδοσσον σα (82). Ἡράκλειτος (83) ἐκ τούτων συνιστάμενος τοὺς λόγους, ὃντας πάλιν τρέψεις, «Ψυχῆς θάνατος, ὑπάρχειν γενέσθαι· θάνατος δὲ θάνατος, γῆν γενέσθαι· ἐκ τούτων δέ διαφέρειν τοῦτον τὸν θάνατον τοῦ Πυθαγορείου εἰπόντος, «Ὄδε γεννάτος (84) παντὸς ἀρχῆς· καὶ φίλωματα τέτταρα τυγχάνοντι, ἕναρ, ὑδωρ, ἄτηρ, γῆ· ἐκ τούτων τὰρ αἱ γενέσεις τῶν γινομένων»· ὁ Ἀκραγαντῖνος ἐποίησεν Ἐμπε-
πολῆς (85).

Τέσσαρις τῶν πάρτων φίζώματα, πρῶτον ἄκουε.

¶ P. 746 ED. POTTER.

(79) Ὡς δὲ μή. Ὡς μηδέ Eusebius hanc sententiam recitans in *Præparat. Evangel.* lib. x., cap. 2.

(80) *Tί γάρ Γένοιτ' ἀρ ελκος.* Post τί γάρ non abs re interrogationis notam posueris. Statim ελκος pro vulg. έρχος repositum ex Sophocle. SYLBURG.—*Tί γάρ γένοιθ' έρχος* ms. Paris. Apud Sophoclem γίνοιτ' pro γένοιτ' exstat *Antigones* versu 667.

(81) Ξενοκών. In lib. v *De institutione Cyri*, pag. 127, Xenophontis sententia sic se habet: Οὗτος γάρ ἀν φίλους τις ποιήσεται ἄλλως πας πλεότα δηθαντα πολέμῳ, ποτὲ πολέμιος δοχῶν εἶναι· οὐτ' ἀν ἔχθρούς πλεων τις βλάψεται ἄλλως πας, η φίλος δοχῶν εἶναι. « Nec enim aliquis in bello amicos ulla ratione alia pluribus beneficiis affecerit, quam si hostis esse putetur: nec inimicos ulla ratione quis affecerit detrimentis pluribus, quam si amicus esse videatur. »

(82) Έξ δ' ὑδατος. Jos. Scaliger in Notis suis legit ex ipso Clemente: 'Εξ βέδυνος δέ τε γατο' P. 575, dixit Clemens Orpheum vocasse aquam *beay* Phrygum idiomate. Apud Plutarchum ex sententia Heracliti legimus: Πύρδος θάνατος δέρι γένεσις, καὶ δέρος θάνατος υδατί γένεσις. COLLECT.—Sententiae bujusque pars prior in ms. Paris. sic se habet: 'Εξ δὲ υδατος γατα, τὸ δὲ ἐξ γατα. 'Εξ τοῦ δὲ υδατην.

(83) Ἡράκλειτος. Henr. Stephan, in *Poesi philosophica*. Proclus in *Timaeum* mentionem ejusdem loci facit, meminit et Philo. Cæterum Heraclitum maximum scriptorum suorum partem ex Orpheo mutuatum esse idem Clemens scribit tertia ab eo loco pagina: Σιωπῶ δὲ Ἡράκλειτον τὴν Ἐφέσιον, δὲ παρὰ Ὀρφεὸς τὰ πλείστα εἰληφεν. Et Plato in *Cra-*

A barbaris. Ego autem cum ex his omnibus ea quae sunt maxima et ejusdem generis composuero, hanc novam et multiformem conficiam orationem. » Ut autem nec philosophiam nec historiam, nec ipsam dicendi facultatem esse immunem ab hac reprehensione ostendam, consentaneum est ut ex ~~ix~~ his quoque pauca adducamus. Nam cum diceret Alcmæon Crotoniata : « Inimicum facilius est cavere quam amicum ; » in *Antigone* Sophocles fecit :

.... Quippe quod
co est ulcus usquam turpis?

Xenophon autem dixit: « Non aliter inimicos læserit quispiam, quam si videatur esse amicus. » Quin etiam cum in *Telepho* dixisset Euripides:

Græcine vero serviemus barbaris?

Thrasymachus in oratione pro Larissæis dicit:
« Archelao serviemus, cum simus Græci, barbaro? » Cum autem fecisset Orpheus:

Lympha animæ est, sed mors est commutatio lym-
phis:

Ex lympha tellus, lympha ex tellure creatur.

Ex illo autem anima est, integrum quæ aera mutat,
Heraclitus ex his ea quæ ab ipso dicta sunt com-
ponens, sribit : « Animabus mors est, aquam fie-
ri: aquæ autem mors est, fieri terram: ex terra
autem fit aqua, ex aqua vero anima. » Jam vero
cum Athamas Pythagoricus dixisset: « Sic orieba-
tur universi principium, et sunt radices quatuor,
signis, aqua, aer, terra: ex his enim gignuntur ea
quæ gignuntur: » Agrigentinus fecit Empedocles :

Cunctarum rerum radices amplius audi:

*τὸν ἀλλatis duobus Orphei versibus subjugit : Ταῦτα
οὐκ ὄφει, διὰ ἀλλήλοις συμψωνεῖ, καὶ πρὸς τὰ τοῦ
Ἡρακλείου πάντα τείνει. « Animadverte igitur
quam belle hæc consentiant, et ad Heraclitea illa
præclare referantur omnia. Vide p. 628. COLLECT.
Philo Judæus lib., Quod mundus sit incorrupti-
bilis, pag. 958 : Εὗ καὶ Ἡράκλειτος ἐν οἷς φησι,
λυχῆσθαι θάνατος ὑδωρ γενέσθαι. Ήδαπέται θάνατος γῆν
γενέσθαι. Ψυχὴν γάρ οἰόμενος εἶναι τὸ πνεῦμα, τὴν
μὲν ἀέρος τελευτὴν γένεσιν ὑδάτος, τὴν δὲ ζεστος
τῆς πάλιν γένεσιν αἰνίζεται, θάνατον οὐ τὴν εἰ, ἀπα-
ντῶν ἀγαλρέσιν δυνομάζων, ἀλλὰ τὴν εἰς ἔτερον στοι-
χεῖον μεταβολὴν. « Unde laudatur Heraclitus, dum
sit: Animarum mors aquam fieri: aqua mors ter-
ram fieri. Cum enim animam opinaretur esse spi-
ritum, aeris exitium generationem aquæ; et ex
qua pereunte gigni terram subindicat, non pror-
uptus interire dicens elementa, sed mutari ex aliis in
lia. »*

(84) Ὡδὲ γεννάτο. Rectius vel ὥδ' ἐγεννάτο, vel ὥδε γεννάται. Τυγχάνοντι vero quod sequitur, Dori- e positum pro τυγχάνουσι. Empedoclis secundus versus mox ex Plutarcho sic citatur a nonnullis: καὶ καὶ δέωρ, καὶ γαῖα, καὶ ἡρός ἡπιορ ὑψος.
YLBURG.

(85) Ἐμπεδεκλῆς. Plutarchus lib. 1 *De placitis hil.* primum horum versuum profert, sed alios uos subjungit, in quibus nomine Jovis intelligitur agnis, Junonis aer, Plutonis terra, Nestis vero quæam aquam indicat: et alibi apud eundem legitur in secundo ξπιον ὑψος, sed aliis versibus subjungatis. Tertiis, denique, apud Aristotelem ab aliis reparatus reperitur. **COLLECT.**

*Ignum primum et aquam et terram, deinde aethera A
[summum.
Ex his praeterita, et presentia, suntque futura.*

¶ Et cum diceret Plato: « Propterea dii quoque qui norunt homines, quos plurimi faciunt, eos a vita celerius liberant: » Menander fecit:

*Dii quos amabunt, citius e vita auferent.
Cum autem in Oenoma scriberet Euripides:
Obscura rebus scimus e presentibus:
in Phoenice autem:*

Obscura certis indicis discimus;
dicit Hyperides: « Quae autem sunt obscura, ne-
cessere est eos qui docent, investigare signis et iis
quae sunt probabilia. » Et cum rursus dixisset Iso-
ocrates: « Conjectanda autem sunt futura ex iis
quae prius facta sunt; » Andocides non veretur di-
cere: « Oportet enim iis quae prius facta sunt, uti
tanquam signis futurorum. » Præterea cum fecis-
set Theognis:

*Argentum reprobum atque aurum falsamve moneta,
Non aegre sapiens vir reperire queat.*

*Mentem autem chari num pectore fallat amici
Cattidus, atque intus corda dolosa tegat,*

*Hoc reprobum mage nil di dant mortalibus agris,
Nec cuiquam facile est hoc reperire lamen;*

Euripides scribit:

O Jupiter, cur scire nos auri quidem

*Voluisti aperta signa, si quod haud probum est:
At quo malus vir a bono distinguitur,
Non ulla toto est medicina corpore?*

Hyperides autem ipse quoque dicit: « Nullus cha-
racter animi est in vultu hominibus. » Rursus cum
fecisset Stasinus:

¶ P. 747 ED. POTTER, 625 ED. PARIS.

(86) Γέαν. Ms. Paris. γαλαν. In versu seq. δια
γ' τὸν SYLBURG.

(87) Διὰ πλείστον π. H. περὶ πλείστου π. Id.

(88) Οὐρ οἰ θεοί. Stobæus lib. cxix *De laude mor-
tis* hoc carmen citat, et in manuscripto Reginæ ma-
tris additur nomen comedias: Λιέξυπατώρτως,
Bis fallentis, et post sententiam *Æschili* ὡθα-
vate, subjungitur hæc, quæ ab impresso abest,
Ὑψατού.

Nέος δὲ απόλληνθ' ὅρτιρα φιλεῖ Θεός, vel φιλέει.

Plutarchus ad Apollonium et auctor Axiochi apud
Platonem pag. 368 laudant illud ejusdem argu-
mentum:

Tὸν πέρι κῆρι φιλεῖ Ζεὺς τ' αἰγιλοχος καὶ Ἀπόλ-
λων,

*Πατολη φιλότητος οὐδὲ Ικετο γήραος οὐδέτο.
Jupiter hunc totis animis, hunc Phœbus amabat,
Ille tamen justi metas non attigit avi.
Simile denique illud Sapient. iv, 11: « Consum-
matus in brevi explevit tempora multa. Placita
enim erat Deo anima illius. » COLLECT.*

(89) Εὐριπίδου. Ms. Paris. Εὐριπίδου, et statim
τεχμαρόμεθα.

(90) Τεχμαρόμεσθα. Theodoretus *De curat. Græc.*
lib. 6. Persuaderique vobis sinite ab Euripide tra-
goediarum scriptore, qui sic in *Oenoma* suo canit:

*Τεχμαρόμεσθα τοῖς παροῦσι τάχαρές
Præsentibus rebus ea, quæ nos latens conjicimus.*

Πῦρ, καὶ θάρη, καὶ γέα (86), ἦδος αἰθέρος διπλε-
[τορ ύψος].
Ἐκ γὰρ τῶν, δσα τ' ἥρ, δσα τ' ἐσσεται, δσσα
[τ' ἔασσιτε.

Καὶ Πλάτωνος μὲν λέγοντος, « Διὰ τοῦτο καὶ θεοί,
τῶν ἀνθρώπων ἐπιστήμονες, οὓς δὲ διὰ πλείστου
ποιῶνται (87), θάττον ἀπαλλάσσουσι τοῦ ζῆν»,
Μένανδρος πεποίηκεν,

Οὐ οἱ θεοὶ φιλοῦσιν, ἀποθηῆσκει νέος (88).

Εὐριπίδου (89) δὲ μὲν τῷ Οἰομάῳ γράφοντας,

Τεχμαρόμεσθα τοῖς παροῦσι τάχαρη (90).
ἐν δὲ τῷ Φοίνικι,

.... Τάχαρη τεχμηροῖσιν εἰκότως ἀλλοκεται (91).
Υπερίδης λέγει, « Α δὲ στὸν ἀφανῆ, ἀνάγκη διά-
σκοντας τεχμηροῖς καὶ τοῖς εἰκόσι ζητεῖν. » Ισοχρέ-
τους τε αὖ εἰπόντος, « Δεὶ δὲ τὰ μέλλοντα τοῖς προγε-
γενημένοις τεχμηρεσθαι. » Ἀνδραῖδης οὐκ ὄχει λέ-
γειν « Χρὴ γὰρ τεχμηροῖς χρῆσθαι τοῖς πρότερον γε-
νομένοις περὶ τῶν μελλόντων ἐσεσθαι. » Τέτι Θεόγνι-
δος ποιήσαντος,

Χρυσοῦ κιβδήλου καὶ ἀργύρου δισκετος ἀπη.

Κύρρε (92), καὶ ἐξενερεῖ φάδιον ἀτερμ [σοφῷ] (93).

Εἰ δὲ φίλου νέος ἀπρόδε δὲν στήθεσσι μέληπε.

Ψεύτρος (94) ἐών, δόλιον δὲν φερεῖς ήτορ
[ἔχει],
Τοῦτο θεὸς κιβδηλότατος πολησε βροτοῖσιν,
Καὶ γράμμαι πάντωντούς ἀτροπότερος (95).

Εὐριπίδης μὲν γράφει.

Ο Ζεύς (96), τι δὴ (97) χρυσοῦ μὲν, δὲ κιβδη-
[λος ήν],

Τεκμηρίοντοισιν ὄπασας σαρῆ.

Ἄρδων δὲ ὅτῳ χρὴ τὸν κακὸν διειδέται
Οὐδεὶς χαρακτήρ εμπέφυνε σώματι;

Υπερίδης δὲ καὶ αὐτὸς λέγει. « Χαρακτήρ οὐδεὶς;
Ἐπεστιν ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς διανοίας τοῖς ἀνθρώ-
ποις. » Πάλιν Στασίνου ποιήσαντος,

Rursus idem in *Phænissis*:

Ἀφαρές τεχμηροῖσιν ἐοικότιν ἀλλοκεται.
Quod latet, conjecturis congruentibus deprehenditur.
COLLECT.

(91) Τάχαρη. Haec sententiam in versus hoc
modo digessit Grotius Excerpt. p. 415:

.... Τάχαρη
Τεχμηροῖσιν εἰκότως ἀλλοκεται.

.... Inaspicuum quod est
Per signa credibilia venari decet.

(92) Κύρρε. Ms. Paris. κύρσαι, sed ad marg. Κύρρε.

(93) Χρυσοῦ. Exstant hi versus inter Theognidis

Gnom. Eleg. v. 119, ubi αὐσχετος pro ἀσχετος.

(94) Ψεύτρος. Q. c. ψυχρός, SYLBURG; Ms. Paris.
ψυχρός, sed aliquis in marg. ψεύδος scripsit.

(95) Ατροπότερος. Ms. Paris. ἀνιαρότατον. Θεο-
λογίας ἀνιαρότατον. Μοχ ms. Paris. Εὐριπίδης μὲν
γάρ γράφει. Respiciit vero auctor Euripidis *Me-*
deam v. 516.

(96) Ω Ζεύ. Locus indicatur a Stobæo. lib. II
De malitia, ex Euripidis *Medea*, legiturque: Ω Ζεύ,
τι δὴ χρυσοῦ. De versu Stasini vide Suidam in voce
Νήπιος. Sophoclis locus apud ipsum habet καὶ πα-
τρὸς κεκευθέτων. COLLECT.

(97) Δῆ. Edit. Flor. et ms. Paris. δῆτα. Statim
καὶ πρὸ τὸν Euripides habet: sei Stobæus ἦν ρεῖνετ,
hunc versum citans in serm. 2.

Νήπιος, δε πατέρα κατελείπει (98), A
Σενορῶν (99) λέγει: « Όμοιώς γάρ μοι νῦν φαίνομαι πεποιηκέναι, ώς, εἰ τις πατέρα ἀποκτείνας, τῶν παιδῶν αὐτοῦ φεύσαιτο. » Σοφοκλέους τε ἐν Ἀρτιόῃ ποιήσαντος,
Μητρός τ' (1) ἐτὸν καὶ πατρὸς τετευχότων,
Οὐκ ἔστι ἀδελφὸς ὅστις ἀραβίδοτοι (2) ποτέ.

Ηρόδοτος λέγει: « Μητρὸς (3) καὶ πατρὸς οὐκ ἔτεντων, ἀδελφὸν ἄλλον οὐχ ἔξω. » Πρὸς τούτοις Θεοπόμπου (4) ποιήσαντος:

Δις καῖδες οι γέροντες ὁρθῷ τῷ λόγῳ·
 καὶ πρὸ γε τούτου, Σοφοκλέους ἐν τῷ Πηλεῖ·

Πηλέα τὸν Αλάκειον (5) σικευρὸς μόρη
Γεροταγῶν κάραπαδεύω πάλιν.

Πάλιν γάρ αὐτὸς παῖς ὁ γηράσκων ἀτῆρ.
Ἀντιφῶν δὲ βῆτωρ λέγει: « Γηροτροφία γάρ προσέοικε
*παιδοτροφίᾳ. » Ἀλλὰ καὶ διελόσφορος Πλάτων (6),
 « Ἀρ', ώς ἔοικεν, δέ γέρων δῆς παῖς γένοιτο' ἀν'. » Ναὶ μήν θουκυδίδου λέγοντος, « Μαραθωνῖται μόνοι προκινθοῦνενσαι (7). » Δημοσθένης εἶπεν· « Μὴ τοὺς ἐν Μαραθῶνι προκινθοῦνενσαντας. » Οὐδὲ ἐκεῖνα παραπέμψομαι· Κρατίνου ἐν Ποιτίῃ (8) εἰπόντος·*

Τὴν μὲν παρασκευὴν ἵσως γιγάνκετε·
Ἄνδοκιδης δὲ βῆτωρ λέγει: « Τὴν μὲν παρασκευὴν,
 ὡς ἀνδρες δικασταὶ, καὶ τὴν προθυμίαν τῶν ἔχθρῶν τῶν ἐμῶν σχέδον τι πάντες εἰσεσθε. » Όμοιώς καὶ Νικίτης ἐν τῷ πρὸς Λυσίαν ὑπὲρ καταθήκης (9),
 « Τὴν μὲν παρασκευὴν καὶ τὴν προθυμίαν τῶν ἀντιδικῶν ὥριτε, ὡς ἀνδρες δικασταὶ, » φασίν. Καὶ

¶ P. 748 ED. POTTER, 625-626 ED. PARIS.

(98) *Katētrw... καταλείπει.* Al. κτείνας... καταλείπει, non male. Non absimile est illud Homeri de Oreste, *Odyss.* Γ: « *Δε ἀγαθὸς καὶ καῖδα καταρθιμένοιο λιπέσθαι* Ἀρδόρος.

Sic iuravt occiso natum genitore relinquī.

(99) *Σενορῶν.* Memoriæ lapsu Xenophonti trivit, quæ sunt Herodoti lib. 1.

(1) *Μητρός τ'*. Antigones Sophocleæ dictum in cognomine tragedia v. 1028, ubi Μητρὸς δὲ exsistat, et mox κεκενθῶν pro τετευχότων.

(2) *Οστις ἀγαθλάστοι.* Forte ὅστις ἀν βλάστοι. Sylburg. Scribendum potius ὅστις, quod habet Sophocles.

(3) *Μητρός.* Hæc dicit uxor Intaphernis, quæ maluit fratrem, quam maritum et liberos, a morte servare. Herodot. lib. iii, cap. 119: « Αὐτῷ μὲν μοι ἀν ἄλλος γένοιτο, εἰ δαίμων ἔθελοι, καὶ τέκνα ἄλλα, εἰ ταῦτα ἀποδάλοιμ· πατρὸς δὲ καὶ μητρὸς οὐκ ἔτι μεν ζωνταν, ἀδελφὸς δὲ ἀλλος οὐδενὶ τρόπῳ γένοιτο. » Maritus in illo alius, si dæmon voluerit, atque alii liberi, si hos amiserit, esse possunt: alius frater, patre et matre jam vita defunctis, nulla ratione potest esse.

(4) *Θεοπόμπου.* Senarius est Theopompi forte eomici, « Pueros senes bis esse recte dicitur. » Plato lib. 1, *De republ.*: Οὐ μόνον δρ', ώς ἔοικεν, δέ γέρων δῆς παῖς γένοτο' ἀν', ἀλλὰ καὶ διεθυνθεῖς. « Non solum igitur senex, ut videtur, bis erit puer, sed ipse etiam temulentus. » Quem locum hic indicari forte affirmare possit. Erasmus in proverbio, « Bis pueri senes, » multa similia ex aliis auctoribus cum istis numerat, itaque reddit iambicis hæc Sophoclea:

Ego Peleūm Αἴαο satum pueri invicem
Senem puella moderor, atque temporo.
Nam iterum puer, quisquis senescit, redditur.

COLLECT.

PATROL. GR. IX.

A *Stultus qui natos occiso patre relinquit,*
 dicit Xenophon: « Mibi enim videor similiter nunc fecisse, atque si quis, patre occiso, ejus filiis percicerit. » Et cum Sophocles fecisset in *Antigone*.

Nam cui pater materque non superstites,
Quis fratrem ab illis alterum exspectaverit?
 dicit Herodotus: « Nam cum mater et pater Φ non sint amplius, fratrem non habebo. » Ad hæc cum dixisset Theopompus :

Bis pueri senes recta ratione,
 et ante eum Sophocles in *Peleo*:

Natum Αἴαο nunc sola servo in ordibus,
Senemque curo, nutrio, et formo quasi:
Bis quippe puer est, vulgo ut inquiunt, senex,
 dicit orator Antiphon: « Senis enim nutritio est similis educationi pueri. » Quin etiam philosophus quoque Plato: « Senex ergo, ut videtur, bis fuerit puer. » Porro autem cum dicat Thucydides: « Et soli Marathonitæ periculum adiisse: » dicit Demosthenes: « Per eos qui Marathonē periculum adierunt. » Sed nec illa omittam, quod cum Cratinus dixisset in *Pœtine*:

Apparatum quidem fortasse cognoscitis
 dicit orator Andocides: « Apparatum quidem, o judices, vehemensque animi studium et contentio nem adversariorum meorum omnes propemodum scitis. » Similiter etiam Nicias in oratione de deposito, adversus Lysiam: « Apparatum quidem adversariorum, et animi studium et contentio-

C (5) *Αλάκειον.* Ms. Paris. *Alákeion*, et in vers. seq.
 καὶ ἀναπαδεύων solute.

(6) *Πλάτων.* Plato sub finem lib. 1. *De legibus*, p. 782: Οὐ μόνον δρ', ώς ἔοικεν, δέ γέρων δῆς παῖς γένοτο' ἀν', ἀλλὰ καὶ διεθυνθεῖς. « Non solum igitur senex, ut videtur, bis erit puer, sed ipse etiam temulentus. »

(7) *Μαραθωνῖται μέροι προκινθυνέσται.* Leg. Marathonitæ μέροι προκινθύνεσαν, aut imperfecta est constructio. Sylburg. Scribendum potius Marathonī τε μέροι προκινθυνέσται. Sunt enim hec ipsa Thucydidi verba lib. 1, cap. 75, ubi Athenienses sic de se gloriantur: Φαμὲν γάρ Marathonī τε μέροι προκινθυνέσται τῷ βαρβάρῳ. « Praedicamus enim nos solos olim in campis Marathonis magno cum periculo adversus barbarum pugnasse. » Hinc Demosthenes in oratione quadam ad pop. Athen. juravit μὰ τοὺς ἐν Marathonī π.

(8) *'Er Πυτίρη.* Rectius ἐν *Πυτίρη*, ut ter apud Athenæum citatur. Est autem πυτίνη, lagena viminea, seu vimine circumsepta, u. Hesychius et Suidas testantur. Alii pineum doliolum esse putant. Sylburg.—Scribendum *Πυτίρη*, *Pytine*, seu *vase vinario*. Citatur ab Athenæo lib. iii et 1. Gratinus ἐν *Πυτίρη*, quod nomen est ejus comœdiæ cuiusdam, ut vulgata etiam docent lexica ex Aristophane, sed quod vir doctus addit, vinarium dolium esse picatum, videtur istud confundere cum altero vocabulo πυτίνη, quod piceam significat. Hesychius: Πυτίνη πλευτὴ λάγυνος, ή ἀμιτ., ή κυνῆκος δὲ τὸν τυρὸν πηγύων. Inde Glossarium πυτίδα, « coagulum. » Suid.: Πυτίνη, πλέγμα ἀπὸ θαλλῶν, ὅπερ Διοτρέψῃς δενδρολούτος ἔπλεχε, ὅπερ παρ' ἡμῖν λέγεται φλασκίον. Vas ergo est vinarium plexis viminiis obductum, forte vitreum, qualia Diotrepheis ille solebat contexere, unde ad tantas opes emerit, ut etiam φιλαρχος fieret. COLLECT.

(9) *Υπ. καταθ.* Forte ὑπὲρ παρακατεθήκης. Sylb.

videtis, judices. » Et post eum dicit *Aeschines* : « Apparatum quidem, o viri Athenienses, et veluti instructam **266** aciem videtis. » Rursus cum dixisset Demosthenes : « Quantum quidem, o Athenienses, fuerit in hac causa studium, et quam sollicita postulatio ac prehensatio, existimo vos omnes propemodum sensisse : » et *Philinus* similiter : « Quantum quidem fuerit, o judices, studium, et qualis veluti aciei instructio et adornatio in hac causa dicenda, neminem vestrum ignorare existimo. » Rursus cum dixisset *Iocrates* : « Perinde ac si esset pecuniae cognata, non illius ; » *Lysias* dicit in *Orphicis* : « At manifeste apparuit, eum non esse cognatum corporum, sed pecuniae. » Nam

Quod si evitato hoc bello mortisque periclo,

*Essemus senii expertes mortisque futuri,
Non inter primos vellem hancce capessere pugnam,
Prælia sed nec ego te nunc præclara jubem
Indugredi; verum, innumeræ cum sava parant
Mortis fata vias, quæ impendent, posse caveri
Nec datur, insignis nobis age fama paretur
Pugna, aut ex nobis alii ingens gloria detur,*

scribit *Theopompus* : « Nam si cum præsens quidem vitassemus periculum, liceret reliquum tempus secure transigere, non esset mirandum si vitæ esse-mus cupidi. Nunc autem vitæ nostræ tot fatalia imminent pericula, ut mortem in prælio oppetere, videatur esse magis optandum. » Quid vero? an non cum *Chilo* quoque sophista dictum illud enuntiasset : « Sponde, noxa præsto est ; » *Epicharmus* eamdem sententiam alio nomine protulit, dicens : « Sponsio est noxæ filia, sponsio vero multæ? » Quin etiam cum medicus scripsisset *Hippocrates* : « Respicer oportet tempus, et regionem, et ziatem, et morbos ; » dicit *Euripides* in hexametro :

Qui volunt mederier

*Ut unaquaque possit urbs et incolæ,
Hos terram oportet nosse, sic morbo manus
Demum admoveare.*

X P. 749 ED. POTTER, 626-627 ED. PARIS.

(10) *Tὴν μὲν παρουσίαν*. E principio orationis κατὰ Κτηνιώντως, ubi vox ἀνδρες omittitur.

(11) *Φιλίρος*. Ms. Paris. Φιλένος.

(12) *Ὥ πέκον*. Verba Sarpedonis ad *Glaucum Iliad.* M', v. 322.

(13) *Στέλλοιμι μάχην ἐξ αὐτοῦ*. Ms. Paris. στελλο-μην μάχην ἐξ αὐτοῦ.

(14) *Τιμητεῖς εἰς τῷ εὐχός*. Scribendum potius ex Homero, Τομεν, τὴν τὸν κύδος. *Sylburgius* ait : Vulgata lectio *Iliad.* M', τὴν τῷ, « i. e. τῷ τῷ, » vel alicui. Locum vero hunc cum aliis quibusdam inde mutuatis confert Petrus Victorius *Var. lect.* lib. xv, c. 41. .

(15) *Τὶ δέ;* οὐχι. Ms. Paris. τι δέ οὐχι. De *Chilonis* apophthegmate conf. superioris *Strom.* I, pag. 351.

(16) *Ἐγγύα*. Metrum postulare videtur :

Ἐγγύα

Ἄτας μὲν θυγάτηρ, ἐγγύα δέ ζαμιας.

SILBURG.—Sed melius hunc versum correxit *Grotius Excerpt.* p. 481.

Ἐγγύα θυγάτηρ μὲν ἀτας, ἐγγύας δέ ζαμια.

Sponsio suria, jactura sponsionis filia est.

(17) *Ἐρ* ἐξαμέτρῳ τηρήσει ψηστή. Corrupte. Tb. *Gatakerus* scribi voluit, ἐν *Bellerophonte* clare dicit. Verum *Jo. Meursius* in *Euripide*, dicit commemorari apud Sto-

μετὰ τοῦτον Αἰσχίνης λέγει. « Τὴν μὲν παρασκευὴν (10) ὁρᾶτε, ὡς ἀνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ τὴν παράταξιν. » Πάλιν, Δημοσθένους εἰπόντος, « Οση μὲν, ὡς ἀνδρες Ἀθηναῖοι, σπουδὴ περὶ τουτοῦ τὸν ἀγῶνα καὶ παραγγελία γέγονε, σχεδὸν οἷμαι πάντας ὑμᾶς ἡσθῆσθαι. » Φιλένος (11) τε ὅμοιως, « Οση μὲν, ὡς ἀνδρες δικασταὶ, σπουδὴ καὶ παράταξις γεγένηται περὶ τὸν ἀγῶνα τουτοῦ, οὐθ' ἔνα ύμῶν ἀγνοεῖν ἥγουμαι. » Ισοχράτους πάλιν εἰρηκότος, « Οσπερ τῶν χρημάτων, ἀλλ' οὐκ ἔκεινον συγγενῆς οὖσα. » Λυσίας ἐν τοῖς Ὁρρικοῖς λέγει. « Καὶ φανερὸς γέγονεν οὐ τῶν σωμάτων συγγενῆς ὄντων, ἀλλὰ τῶν χρημάτων. » Ἐπεὶ καὶ Ὁμήρου ποιήσαντος.

cum *Homerus* quoque fecisset,

Β *Ὥ πέκον* (12), ει μὲν τὰρ, πόλεμον περὶ τόντος [φυτόντες,

Αλεὶ δὴ μέλλοιμεν ἀτίρω τ' ἀμαρτῶ τε *Ἐσσεσθ'*, οὗτος κεν αὐτὸς ἐν πρώτοισι μαχομέτρῳ, οὗτος κέ σε στέλλοιμεν μάχην ἐξ (13) κυδιάτερος Μυρλαί, μέν δέ οὐκ ἔστι φυγεῖν βροτὸν οὐδὲ ὑπαγένεται.

Τιμητεῖς εἰς τῷ εὐχός (14) δρέξομεν, ηὲ τις ἡμεῖς. Θεόπομπος γράφει. « Εἰ μὲν τὰρ ἡν, τὸν κίνδυνον τὸν παρόντα διαψυγόντας, ἀδεῶς διάγειν τὸν ἐπίλοιπον χρόνον, οὐκ ἀν ἡν θαυμαστὸν φιλοψυχεῖν· νῦν δὲ τοσαῦται κῆρες τῷ βίῳ παραπεψύκασιν, ώστε τὸν ἐν ταῖς μάχαις θάνατον αἰρετώτερον εἶναι δοκεῖν. » Τί δέ; οὐχι. (15) καὶ Χίλωνος τοῦ σοφιστοῦ ἀποφεγγαμένου, « Ἐγγύα, πάρα δέ ἀτα· » Ἐπίχαρμος τὴν αὐτὴν γνώμην ἐτέρῳ δύνδματι προηνέγκατο, εἰπὼν. « Ἐγγύα ἀτας θυγάτηρ, ἐγγύα δέ ζαμιας (16); » Ἄλλα καὶ τοῦ Ιατροῦ Ιπποκράτους, « Ἐπιβλέπειν οὖν δεῖ καὶ ὥρην καὶ χώρην, καὶ ἡλικίην, καὶ νού σους, » γράφοντος. Εὐριπίδης ἐν ἐξαμέτρῳ τηρήσει φησίν (17). ·

*Οσοι δέ λατρεύειν καλῶς,
Πρὸς τὰς διατὰς τῶν ἐροκούντων πόλιν,
Τὴν τὴν ιδόντας, τὰς νόσους σκοκεῖν χρεών.*

bæum serm. 13 ejus poetæ *Tηρέα*, ac putat corruptum hoc nomen esse apud Clementem. « Nam quid, quæso, inquit, est ἐν ἐξαμέτρῳ τηρήσει, » in hexametro servabit? Rescriperim equidem ἐν ἐξαμέτρῳ *Tηρεῖ*, « in hexametro *Tereo*. » Sed quid illud ἐν ἐξαμέτρῳ, « in hexametro? » Plane non capio, ampliusque quærendum censeo. Hæc ille. Forte scribendum : Εὐριπίδης ἐν ἐξαμέτρῳ, *Tηροῦσι* (vel Θελονοῦσι), φησὶν, « Euripides in hexametro : Qui volunt, inquit : » ut illud λατρεύειν reseratur. Sed quid erit illud ἐν ἐξαμέτρῳ, « in hexametro? » Scilicet « in » versu iambico « senario, » qui ἐξ μέτροις, « sex pedibus, » constat. Equidem τηροῦσι illud. vel θέλουσι, quod in his versibus desiderari vidit, *Sylburgius* hoc modo supplevit :

*Οσοι δέ λατρεύειν θελήσονται καλῶς.
Νεκ inmulto aliter Grotius in Excerpt. p. 425:*

*Οσοι θέλουσι λατρεύειν καλῶς,
Πρὸς τὰς διατὰς τῶν ἐροκούντων πόλιν,
Καὶ τὴν ιδόντας, τὰς νόσους σκοκεῖν χρεών.
Quotquot rite medicari volunt,
Spectare debent ipsa terrarum sola,
Populique victimū : ferre sic morbis opem.*

Verum hujusmodi conjectura, miss. codicibus operis nou serentibus, admodum incerta fallacesque sunt.

Ομήρου πάλιν ποιήσαντος·

Μοῖραρδ' οὐειράς ημιμεγένος θυμεραι ἀνδρῶν·
ὅ τε Ἀρχίνος λέγει· « Πᾶσι μὲν ἀνθρώποις διφελεῖται ἀποθανεῖν, ή πρότερον ή εἰς ὕστερον· » ὁ τε Δημοσθένης· « Πᾶσι μὲν γάρ ἀνθρώποις τέλος τοῦ βίου θάνατος (18), κανὲν ὄικοσκω τις αὐτὸν καθεῖρξες τῇρῃ. » Ἡροδότου τε αὖ ἐν τῷ περὶ Γλαύκου τοῦ Σπαρτιάτου λόγῳ φήσαντος τὴν Πυθίαν εἰπεῖν, « Τό τε βρήσθην τοῦ Θεοῦ (19) καὶ τὸ ποιῆσαι ἵσον γενέσθαι· » Ἀριστοφάνης ἔφη·

Διταται γάρ ίσοι τῷ δρᾶτῳ (20) τὸ τοεῖν·

καὶ πρὸ τούτου ὁ Ἐλεάτης Παρμενίδης· « Τὸ γάρ αὐτὸν νοεῖν ἔστι τε καὶ εἶναι. » Ἡ οὐχὶ καὶ Πλάτωνος εἰπόντος· « Ἡμεῖς δὲ τοῦτο δεῖξομεν ἀντὶς ισως οὐκ ἀτόπως, διτὶ ἀρχὴ μὲν ἑρωτὸς ὅρασις· μειοῖ (21) δὲ τὸ πάθος ἀπτίς, τρέψεις δὲ μνήμη, τηρεῖ δὲ συνήθεια· », Φιλήμων δὲ κωμικὸς γράφει·

'Ορῶσι πάτετε πρῶτον· εἰτ' ἔθαιμασαρ,
Εἰτ' ἐπεθεώρησαρ, εἰτ' ἐς ἐλπίδ' ἐρέπεσαρ (22).
Οὐτω γίνεται ἐκ τούτων ἔρως;

Ἄλλα καὶ Δημοσθένους εἰπόντος· « Πᾶσι γάρ ήμιν ὁ θάνατος διφελεῖται, » καὶ τὰ ἔξης δὲ Φανοκλῆς (23) ἐν *"Ἐρωτικῇ Καλοῖς* γράφει·

Άλλά τοι Μοιρῶν ρῆμ' ἀλυτορ, οὐδέπτη ἔστιν
Ἐκφυτέειν, ὀπέσσοι γῆτ' ἐπιφερόμεθα (24).

Εὔροις (25) δὲν καὶ Πλάτωνος εἰπόντος· « Παντὸς γάρ φυτοῦ ἡ πρώτη βλάστη, καλῶς δρμηθεῖσα, πρὸς ἀρετὴν τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, κυριωτάτη τέλος ἐπιθεῖναι τὸ πρόσφορον· » τὸν ιστορικὸν γράφοντα· « Άλλα καὶ τῶν ἀγρίων φυτῶν οὐδὲν ἐν τημεροῦσθαι πέψυκεν,

¶ P. 750 ED. POTTER.

(18) *Πᾶσι ... θάρατος.* Q. Πέρας μὲν πᾶσιν ἀνθρώποις τοῦ βίου πέψυκε θάνατος. SYLBURG.

(19) *Tό τε βρήσθην τοῦ Θεοῦ.* Forte ἥθη· scilicet, et dictum esse, vel active εἰρηχνάται, dixisse; ut allusio sit ad illud S. Scripturæ: Elītē, καὶ ἐγένετο. Cui respondet Latinum proverbium: *Dictum factum.* Aut νοηθῆναι, vel active νοῆσαι, seu ἐννοῆσαι. SYLBURG.—Verum hic fallitur Sylburgius: nam τὸ βρῆσθην τοῦ Θεοῦ corruptum est ex τῷ πειρηθῆναι τοῦ Θεοῦ, tentasse Deum. Nam Herodotus lib. vi, c. 86, quem locum hic respicit Clemens, refert, Glauco interroganti: An sibi depositum non reddire licet? Apollinem Delphicum certis versibus respondisse, quibus prædixit fore, ut Glauces propter impietatem suam cum tota familia misere perderetur. Tauta ἀκούσας δὲ Γλαύκος συγγράψαν τὸν Θεὸν παραιτέσθε αὐτῷ ἵσχειν τῶν ἥθεντων. Ή δὲ Πυθηνὴ ἔφη, τὸ πειρηθῆναι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ποιῆσαι, τον δυναστα. *His auditis,* inquit, *καὶ Glauces veniam sibi eorum quæ dixisset, ut dare, Deum obsecrabat.* Cui Pythia, inquit, idem pollere, tentare Deum, et facere.,

(20) *Tῷ δρ.* Ms. Paris. mendose τῷ δρ. Porro hanc sententiam Grotius in Excerpt. ex incertis fabulis p. 550 sic verit: *Nam par facere et voluisse valet.*

(21) *Mειοῖ.* In H. ms. ad μειοῖ superne scriptum εἶται: non absurde: ut confirmat illud Virgilii: *Mopso Nisa dulcitur: quid non speremus amantes?* SYLBURG.—Abīce pro μειοῖ exhibet ms. Ottob.

(22) *Ἐρέπεσαρ.* Forte ἐνέπεσον aor. 2, quod nūnātius est. Quin et cætera sic videntur interpo-

A Rursus cum dixerit Homerus:

Dico nulli homini mortem vitare licere;
dicit Archinus: « Deberi quidem mortem omnibus hominibus, aut prius aut posterius; » et Demosthenes: « Nam omnibus quidem hominibus vita finis est mors, etiam si quis seipsum servet inclusum in cævea. » Et cum dixisset Herodotus, ubi agebat de Glauco Spartano, Pythiam dixisse: « In Deo perinde esse dicere ac facere; » dixit Aristophanes:

Cogitare atque facere sunt idem,

et ante eum Eleates Parmenides: « Idem est enim, mente agitare et esse. » Annon etiam Φ. cum Plato dixisset: « Nos autem hoc forte ostendemus non absurdum, quod visus quidem est amoris principium: affectionem autem spes minuit, alit vero memoria, conservat autem consuetudo; » scribit Philemon comicus :

Primo videmus, tum subit mirarier,
Deinde contemplamur, et dein spes venit:
Ita fit amor ex his?

Quin etiam cum dixisset Demosthenes: « Mors enim nobis debetur omnibus, » et quæ deinde consequuntur; scribit Phanocles in libro qui inscribitur Amores seu Pulchri:

Parcarum nemopensem effugit, haud potè quisquam. oc,
Quotquot terra sinu divate mater alit.

Porro autem invenies quoque quod cum Plato dixisset: « Cujusvis enim plantæ primum quod recte ortum est germen, ad suæ naturæ virtutem est præcipuum ut appositum finem imponat; » historicum scribere: « Quin etiam nulli plantæ agresti

landa:

Εἰτ' ἐπεθεώρησάρ τε· καὶτ' ἐς ἐλπίδα
Ἐρέπεσαρ· οὐτω γίνεται ἐκ τούτων ἔρως.

SYLBURG.—Hos versus Grotius in Excerpt. p. 77 sic emendavit:

Ὀρῶσι πάτετε πρῶτον· εἰτ' ἔθαιμασαρ,
Ἐπείτα δὲ ἐθεώρησαρ· εἰτ' εἰς ἐλπίδα
Ἐρέπεσαρ· οὐτω γίνεται ἐκ τούτων ἔρως.
Omnis aspiciunt primum: mirari subit,
Tum contemplari: spes succedit postea:
Ex horum cœtu postea amor enascitur.

(23) *Ο Φανοκλῆς.* P. Leopardus lib. iv, cap. 4, Emendat. monet Eusebium Phanoclis meminisse in Chronicis, ejusque longum carmen de Orphei morte existare apud Stobæum de vituperio Veneris. Ita deum corrigit haec duo:

Άλλα τὸ μοιρῶν ρῆμ' ἀλυτορ, οὐδέ ποτ' ἔστιν
Ἐκφυτέειν, etc.

Id est:

Non vitare licet, neque solvare fila sororum,
Quotquot terræ alimus corpora muneribus.
Ceterum sententiae Demosthenis similem ex Euripide prodidit Stobæus tit. 117, Brotocis ἀπασι κατθανεῖν διφελεῖται. COLLECT.—Conf. superius Protrept. p. 32, n. 5.

(24) *Άλλα τοι μ.* Rectius: « Άλλα τὸ Μοιράων ρῆμ' ἀλυτον, οὐδέ τιν' ἔστιν (seu οὐδέ ποτ' ἔστιν, ut legit P. Leopardus Emendat. lib. iv, c. 4.) ἐκφυτέειν. SYLBURG.—Μοξ οὐδέ πως ἔστιν ἐκφυγεῖν pro οὐδέπτη ἔστιν ἐκφυτέειν, Ms. Paris.

(25) *Εὔροις.* Locus existat apud Platonem, De

*est a natura insitum ut mansuescat, ubi teneriorem
æstatem præterierint.* » Et illud Empedoclis :
*Ipse ego namque fui puer olim, deinde puella,
Arbustum, et volucris, mutus quoque in æquore piscis:*
Euripides transcrit in Chrysippo :

*Nihil ex icti quæ nascuntur,
Moritur, verum variat forma,
Monstratque novam.*

Et cum Plato in libris *De republica* dixisset « mu-
lieres esse communes, » Euripides scribit in *Pro-
tesilaos* :

Communis ipse seminarum sit thoros.

Quin etiam cum scriberet Euripides :

Quod namque satis est temperanti sufficit :

Epicurus dicit aperte : « Sufficientia res est omnium
ditissima. » Et rursus cum scribat Aristophanes :

*Stabili frueris sorte, sis justus modo,
Vives bene expers et tumultus et metus;*

dicit Epicurus : « Justitiae fructus maximus est, va-
cuitas perturbationis. » Atque suri quidem Græco-
rum, quod attinet ad sententiam, species cum sint
ejusmodi, sufficient ad exemplum evidens ei qui
potest perspicere. Jam vero quod non sententias

¶ P. 751 ED. POTTER.

repub. p. 765 edit. H. Steph.: Παντὸς γὰρ δὴ φυτοῦ ἡ
πρῶτη βλάστη, καλῶς ὅρμητεσσι πρὸς ἀρέτην τῆς
ἔκυτου φύσεως, κυριωτάτη τέλος ἐπιθεῖναι τὸ πρόσ-
φορον, τῶν δὲ ἀλλών φυτῶν, καὶ τῶν ζώων ἡμέρων
καὶ ἄγρων, καὶ ἀνθρώπων. « In omni stirpe si prima
germina præclare cœperint ad naturæ suæ virtutem,
viri habent sumimam, efficacissimamque ad oppor-
tunum finem consequendum, quod in plantis fit, et
in brutis animalibus, cum ciciribus, tunc feris, et
in hominibus ipsis evenire videmus. » Nonen hi-
storiæ qui hunc locum furatus est, aut temporis in-
jurias, aut librarii incuria surripuit. COLLECT.

(26) *'Εμπεδοκλέους.* Exstant apud Diogenem
Laertium in ejus vita, et apud Athenæum in extre-
mo lib. viii, sed legitur utrobius καὶ εξ ἀλδος ἔμ-
πυρος ἰχθύς. Interpres Laertii :

Plantaque et ignitus piscis, pernixque volucris.

Dalechampius : « Et e mari coctus piscis. » Henr.
Stephano Clementis lectio aptior videtur. Tertullianus
lepipe hoc irridet lib. *De anima*, cap. 33 : « Sed
enim Empedocles, quia se Daum delirarat, idcirco,
opinor, designatus est aliquem se heroum recordari:
Thamnus et piscis fuit, inquit. Cur non magis
et pepo tam insulsus, et chamæleon tam inflatus?
Plane ut piscis, ne aliqua sepulturæ conditio repu-
tesceret, assum se maluit in Ætnam præcipitando.
Atque exinde in illo finita sit metensomatosis, ut
æstiva cœna post assum. » COLLECT.

(27) *'Ηδη.* His versibus Empedocles sententiam
suam explicat : τὴν ψυχὴν παντοῖα εἶναι ζῶαν καὶ
φυτῶν ἐνδύεσθαι. « quod anima, omnigenum anima-
lium atque arborum species induat. » Exstant au-
tem apud Cyrillum contra Julianum, Athenæum ex-
tremo libro octavo, et Laertium extremo Empedocle,
Antholog. lib. i, tit. Eic φιλοσόφους, Philostratum
De vita Apollonii lib. i, c. 2. In primo autem versu
apud nonnullos scriptum est, κούρη τε κόρης τε.
In secundo versu εξ ἀλδος ἔμπυρος ἰχθύς habet Athe-
næus : ubi Casaubonus adnotat, quosdam pro ἔμ-
πυρος, ἔμπυρος, alias Ἐλλοβος legisse. Imo, inquit,
multa saecula sunt, ex quo diverse legi cœpit ille
versus : scribentibus, aliis, καὶ εξ ἀλδος ἔμπυρος
ἰχθύς, aliis ἔμπυρος, aliis εἰν ἀλλ νήχυτος ἰχθύς. In-
veni et ἀμφορος ἰχθύς, sed, ut existimo, mendose

A ὅτι ἀν παραλλάξωσιν τὴν νεωτέραν ἡλικίαν. Κάκινο
τὸ Ἐμπεδοκλέους (26),
« Ήδη γάρ ποτ' ἐτών γενόμηντο κοῦρός τε κόρη τε,
Θάμνος τ' οἰωρός τε, καὶ εἰν ἀλλ Ἐλλοβος ἰχθύς (27).»
Εὐριπίδης ἐν *Χρυσίππῳ* μεταγράφει :

*Ορήσκει (28) δ' οὐδέτερ
Τῷρ γινομένων· διακριτόμενορ δ'
Ἄλλο πρός ἀλλο,
Μορφὴν ἐτέραν ἐπέδειξεν.*

Πλάτωνός τε ἐν *Πολιτείᾳ* (29) εἰπόντος, κοινὰς εἶναι
τὰς γυναικας, Εὐριπίδης ἐν *Πρωτεοιλάφῳ* γράψει :

Κοινὸν γάρ εἰν ἀρα καὶ γυναικεῖον λέχος (30).
‘Αλλ’ Εὐριπίδου γράφοντος,

Ἐπει τά τ’ ἀρκοῦστα λκαρά τοῖς τε σώφροσιν (31).
Ἐπίκουρος ἀντικρὺς φησι· Πλουσιώτατος αἰτη-
κεια πάτεων. Αὕθις τε Ἀριστοφάνους γράφοντος,

Βέβαιορ ἔξεις τὸν βλού δικαιος ὁρ,
Χωρὶς τε θορύβου καὶ φόβου ζήσεις καλῶς (32);

δ’ Ἐπίκουρος (33) λέγει· Δικαιοσύνης καρπὸς μέρι-
στος διπαραξια. Αἱ μὲν (34) ιδέαι τῆς κατὰ διά-
νοιαν Ἑλληνικῆς κλοπῆς, εἰς ὑπόδειγμα ἐναργὲς τῷ
διορῷ δυναμένῳ, τοιαύδε οὖσαι, ἀλις ἔστωσαν. Ήδη
δὲ οὐ τάς διανοίας μόνον καὶ λέξεις (35) ὑφελόμενοι καὶ

C pro ἔμπυρος. » Laertius εξ ἀλδος ἔμπυρος ἰχθύς ha-
bet. Cyrilillus φαῦλος ἰχθύς. Et ita apud H. Stephanum in *Collect. philosophicæ poeseos*. Sed ἔμ-
πυρος ἰχθύς, genuinam lectionem esse, ostendit Petrus Petrus in *Miscellaneis observationibus*, et post
eum Menagius in locum Laertii jam dictum, ubi
alia collegit quas ad hos versus spectant. Conf.
etiam Rittershusius ad Match. p. 46.

(28) *Ορήσκει.* Exstant hi versus apud Philonem
Judæum lib. *Quod mundus sit incorruptibilis*, p. 948,
ubi μορφὴν ιδεῖν ἀπέδειξε pro μορφῇ ἐτέραν
ἐπ. exstat : quam lectionem sequitur Grotius in
Excerpt. p. 417, ubi hos versus una cum aliis eo-
dem spectantibus exhibet :

*Τῷρ γινομένων· διακριτόμενορ
Δ’ ἀλλο πρός ἀλλο,
Μορφὴν ιδεῖν ἀπέδειξε.
Quia sunt, horum
Nihil emoritur : sed secretum
Illiud ab isto,
Propræ sub imagine parei.*

(29) *Πολιτείᾳ.* Nempe lib. v in *De repub.* p. 655 :
Τάς γυναικας ταύτας τῶν ἀνδρῶν τούτων πάντων πάσας
εἶναι κοινὰς, ίδια δὲ μηδενὶ μηδεμίαν συνοικεῖν. Μο-
D lieræ has horum virorum omnes omnium esse com-
munes, nullamque privatim habitare cum aliquo.

(30) *Kοινὸν.* Legendum vel, Κοινὸν γάρ εἶναι καὶ
γυναικεῖον λέχος, vel, Κοινὸν γάρ εἶναι καὶ γυν. Ι.
SYLBURG. — In ms. Paris. εἶναι pro εἰν' scriptum
est.

(31) Τά τ’ ἀρκοῦστα λκαρά. Concinnius leg. τά τ’ ἀρ-
κοῦνθι λκανά, facta crasi. SYLBURG.

(32) *Βέβαιορ.* Ex incerta comœdia. Grotius in
Exc. p. 501, sic vertit :

*Stabile ærum deges sectans justitiae viam,
Et facie vives sine metu ac tumultibus.*

Porro in secundo versu, καὶ φόβου omittit ms. Ot-
toh.

(33) *Ἐπίκουρος.* Conf. superius Strom. II, pag.
495.

(34) *Αἱ μέρι.* Hæc recitat Eusebius *Præpar. Evang.*
lib. x, cap. 2.

(35) *Λέξεις.* Euseb. ms. et impress. τὰς λέξεις
cum articulo.

παραφράσαντες ἐφωράθησαν, ὡς δειχθήσεται (36)· ἀλλὰ γάρ καὶ τὰ φώρια (37) ἀντικρυς ὀλόχληρα ἔχοντες διελεγθήσονται. Αὐτοτελῶς γάρ (38) τὰ ἔτέρων ὑφελμένοι, ὡς ίδια ἔξηγεγκαν, καθάπερ Εὐγάμων ὁ Κυρηναῖος (39) ἐκ Μουσαίου τὸ περὶ Θεσπρωτῶν βιβλίον ὀλόχληρον (40), καὶ Πίσανδρος Καμιρεὺς Πισίνου τοῦ Λινδίου τὴν Ἡράκλειαν· Πανύασις τε ὁ Ἀλικαρνασσεὺς παρὰ Κλεοφίλου τοῦ Σαμίου τὴν Οἰχαλίας ἀλώσιτος. Εὑροις δ' ἂν καὶ Ὁμηρον, τὸν μέγαν ποιητὴν, ἔκεινα τὰ ἔπη,

Olor δὲ τρέψει ἔρος ἀπῆρος ἐριθηλές ἐλαῖης (41),
καὶ τὰ ἔξης, κατὰ λέξιν μετενηοχάτα παρ' Ὀρφέως
ἐκ τοῦ Διονύσου ἀφανισμοῦ. "Ἐν τε τῇ Θεογορίᾳ ἐπὶ
τοῦ Κρόνου Ὀρφεῖ πεποιηται.

Κεῖται ἀποδοχμώσας παχύντινον υγέτεα, καθδέμιντον προς
"Ἡρει (42) κυρδαμάτωρ...
ταῦτα δὲ Ὁμηρος ἐπὶ τοῦ Κύκλωπος (43) μετέθηκεν.
"Ησιόδης τε ἐπὶ τοῦ Μελάμποδος ποιεῖ.
"Ηδὺ δὲ καὶ τὸ πυθέσθαι (44) δοσα θητητοῖσιν θδει-
[μαρ]
'Αθέτρατος δειλῶν τε καὶ ἐσθλῶν τέκμαρ ἐτραρ-
[γές],

καὶ τὰ ἔξης, παρὰ Μουσαίου λαβὼν τοῦ ποιητοῦ κατὰ λέξιν. Ἀριστοφάνης δὲ ὁ κωμικὸς ἐν ταῖς πρώταις Θεσμοφοριαζούσαις (45) τὰ ἐκ τῶν Κρατίνου Ἐμπικραμένων μετενήγεκεν ἔπη. Πλάτων δὲ ὁ κωμικὸς καὶ Ἀριστοφάνης ἐν τῷ Δαιδάλῳ, τὰ ἀλλήλων ὑφαιροῦνται· τὸν μέν τοι Κώκαλον, τὸν ποιηθέντα ἀραρότως τῷ Ἀριστοφάνει (46), ποιεῖ Φιλήμων ὁ κωμικὸς (47) ὑπαλλάξας ἐν Ὑποθολιμματῳ ἐκωμύνθε. Τὰ Ἡσιόδου μετήλλαξαν εἰς πεζὸν λόγον καὶ ὡς ίδια ἔξηγεγκαν Εὔδημος τε καὶ Ἀκουσίλαος οἱ Ιστοριογράφοι. Μελησαγόρους γάρ ἔκλεψεν Γοργίας ὁ Λεοντίνος καὶ Εὔδημος ὁ Νάξιος οἱ Ιστορικοί· καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Προκοννήσιος Βίων, ὃς καὶ τὰ Κάδμου (48)

¶ P. 752 ED. POTTER, 629 ED. PARIS.

(36) Δειχθήσεται. Euseb. imp. et ms. δειχθήσονται, αὐτοτελῶς, omissa scilicet prescriptoris negligentia intermedia sententia, propter δομοτελευτον verbum διελεγθήσονται.

(37) Τὰ φώρια. Ms. Paris. mendose τὰ φωρίεια.

(38) Γάρ. Euseb. ms. Joan. δέ.

(39) Εὐγάμων ὁ Κυρην. Euseb. lib. x *Præparat.* Evang., cap. 1, multa ex hoc libro Clementis citans legit: Εὐγάμων ὁ Κυρηναῖος ἐκ Μουσαίου τὸ περὶ Θεσπρωτῶν βιβλίον. Ediderunt tanquam propria, ut Eugrammon Cyrenaeus ex Musaeo librum integrum de Thesprotis. Ibidem ex Porphyrio et aliis multa in hanc sententiam profert Eusebius, et cūse de Platonis, Demosthenis, Isocratis aliorumque furtis scriperint, narrat. COLLECT. — Cæterum Εὐγάμων ὁ Κυρην. habet Euseb. impress. Εὐγάμων ὁ Μυρηναῖος ms. Joan. Idem vero auctor Εὐγάμωνa vocat in Chronicō ad Olymp. 53: Εὐγάμων Κυρηναῖος ὁ τὴν Τηλετορίαν ποιήσας ἐγνωρίζετο. Eugrammon Cyrenaeus, qui Telegoniam scripsit, agnoscitur.

(40) Οἰλόχληρος. Hactenus Eusebius Clementis verba citavit.

(41) Olor. Iliad. F^r vers. 55.

(42) Ἡρει. Ms. Paris., Ἡρει, ms. Ottob. ήζει, utrumque mendose.

(43) Κύκλωπος. Nempe Polyphemi, Odyss. ix, v. 372.

(44) Πυθέσθαι. Ms. Paris. mendose πιθέσθαι.

(45) Θεσμοφοριαζούσως. Ms. Paris. Θεσμοφοριαζούσαις.

A solum et dictiones suffurati et paraphrastice enuntiaverint, satis planum est, et ostendetur. Quin et iuria cominiisse integra arguentur. Nam cum quæ erant aliquam, tota omnino surripuerint, enuntiarunt tanquam propria: ut Eugrammon Cyrenaeus, ex Musaeo librum integrum de Thesprotis, et Pisander Camireus Pisini Lindii Heracleam, et Panyasis Halicarnasseus a Cleophilo Samio *Oechaliæ captivitatem*. Homerum quoque invenias magnum illum poetam, illos versus,

Atque ut vir nutrit ramum viridantis olivæ,
*et quæ deinceps consequuntur, ad verbum transtulisse ex Orpheo de extinto Baccho. Et quæ ab Orpheo in *Theogonia* facta sunt de Saturno,*

B Atque is obliquus crassa cervice jacebat,
Ut quem cuncta domans jam somnus ceperat,
ea Homerus transtulit ad Cyclopem. Hesiodus autem facit de Melampode :

267 Facta autem a superis quæ sunt audire li-
*[benter]
Par homines : pravi atque boni clarissima sunt hæc
*[signa],**

et quæ deinceps consequuntur, quæ ad verbum accepit a Musaeo poeta. Aristophanes autem in primis *Thesmophoriazusis* versus Η transtulit ex comœdia Cratini cui nomen *Empiprameni*, id est, *Exusti*. Plato autem comicus et Aristophanes in *Dædalo*, sua sibi invicem surripiunt. *Cocalum* autem qui apte factus fuerat a poeta Aristophane comicus *Philemon*, cum eum paululum immutasset, egit in comœdia quæ *Ὑπόδολιμαῖος* inscribitur, id est, *Suppositus*. Hesiодi autem carmina in solutam transmutata orationem, ediderunt tanquam sua, *Eumelus* et *Acensilaus historiographi*: a *Melesagora* autem est suffuratus *Gorgias Leontinus* et *Eudemus Naxius*

(46) Τὸν μέρον τοι Κώκαλον τὸν ποιηθέντα ἀραρότῳ τῷ Ἀριστοφάνῃ, π. Cl. Casaubonus ad Athenei lib. iii, c. 9, hac adnotavit: « Araros, poeta comicus ab Athenæo citatus, filius suit Aristophanis. Nomen illius sepe corruptum ab imperitis hominibus: ut apud Pollucem lib. vi, c. 8: Εἴρηκε τὸ χορτάζειν Ἀριστοφάνης, καὶ τὸ χορτάζεσθαι ἀραρώς. Scribendum Ἀρρώς. Item inepta et absurdā Clementis lectio sic corrígenda: Τὸν μέν τοι Κώκαλον τὸν ποιηθέντα Ἀρρότοι τοῦ Ἀριστοφάνους υἱεῖ Φιλήμων ὁ κωμικὸς ἐν Ὑποθολιμματῳ. Clarissima sententia etsi de auctore ejus fabulæ aliter sentiunt alii. Non enim filio Araroti, sed patri Aristophani *Cocalum* ascribunt. In vita Aristophanis: Πρώτος δὲ καὶ τῆς νέας κωμῳδίας τὸν τόπον ἐπέδεξεν ἐν τῷ Κώκαλῳ, ἐξ οὗ τὴν δράχην λαδόμενοι Μένανδρος τε καὶ Φιλήμων ἔδραματουργήσαν. Quibus verbis confirmari vides, quæ dixerit Clemens de Philemonis furto. »

(47) Ο κωμικὸς. Nisi post has voces subaudiatur copulativa conjunctio, ποιεῖ, quod præcedit, superfluum est. SYLBURG.

(48) Κάδμον. Sex Cadmos enumerat Annii Viterbiensis Pseudo-Xenophon in libello *De æquivociis*: quorum primus Phœnicius, cui Græcarum literarum inventionem plerique tribuunt; postremus, Cadmus Milesius, qui prosas orationem condere primus instituit, teste Plinio lib. v, c. 29, et Solino cap. 40. Idem vero Plinius lib. vii, c. 56: « Prosam, » inquit, « orationem condere Pherecydes Syrius instituit, Cyri regis ætate; historiam Cadmus Milesius. » Strabo lib. i, p. 18, ait primos omnium poetas scri-

historici, et præterea Bion Proconnesius, qui etiam veteris Cadmi scripta transcripsit, eaque in compendium redegit : et Amphilochus et Aristocles, et Leandrius, et Anaximenes, et Hellanicus, et Hecatænus, et Androton, et Philochorus. Dieuchidas autem Megaricus, orationis principium ex Hellanici *Deucalonia* traduxit. Taceo Heraclitum Ephesium, qui plurima ab Orpho accepit. A Pythagora autem immortalem esse animam traxit Plato : illi vero ab Ægyptiis. Multi quoque Platonici scripta litteris mandavere, quibus ostendunt, ut in principio diximus, et Stoicos, et Aristotelem plurima et præcipua dogmata sumpsisse a Platone. Quin etiam Epicurus a Democrito præcipua surripuit decretta. Atque hæc quidem ita se habeant : vita enim me deflignet si velim sigillatim persequi Græcorum furtæ a nimio sui amore profecta, et quemadmodum pulcherrimorum quæ sunt apud ipsos decretorum sibi vindicant inventionem, quam a nobis acceperunt.

A τοῦ παλαιοῦ μετέγραψε κεφαλαιούμενος: Ἀμφιλοχὸς τε καὶ Ἀριστοχῆς, καὶ Λέανδρος, καὶ Ἀνάξιμης, καὶ Ἐλλάνικος, καὶ Ἐκατόλος, καὶ Ἀνδροτίων, καὶ Φιλόχορος· Διευχίδας τε δὲ Μεγαρικὸς, τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου ἐκ τῆς Ἐλλανίκου Δευκαλιωρίας μετέβαλε· σιωπῶ δὲ Ἡράκλειτον τὸν Ἐφέσιον, δὲς παρ' Ὀρφέως τὰ πλεῖστα εἰληφε. Παρὰ Πυθαγόρου δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι Πλάτων ἔσπακεν· οἱ δὲ (49), παρ' Αἰγυπτίων. Πολλοὶ τε τῶν ἀπὸ Πλάτωνος συγγραφὰς πεποιηται, καθ' ἃς ἀποδεικνύουσι, τούς τε Σωτῆκούς, ὡς ἐν ἀρχῇ εἰρήκαμεν, τόν τε Ἀριστοτέλη τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα τῶν δογμάτων παρὰ Πλάτωνος εἰληφέναι. Ἀλλὰ καὶ Ἐπίκουρος παρὰ Δημοκρίτου τὰ προηγούμενα ἐσκευάρηται δόγματα. Ταῦτα μὲν οὖν ταῦτη ἐπιλεγεῖ (50) γάρ με δὲ βίος, εἰ καθ' Ἐκατοντὸν ἐπειέναι αἰρομένην τὴν Ἑλληνικὴν διελέγχων φιλαυτον κλοπὴν, καὶ ὡς σφετερίζονται τὴν εὐρεσιν τῶν παρ' αὐτοῖς καλλιστων δογμάτων, ἣν παρ' ἡμῶν εἰλήφασιν.

CAPUT III.

Quod Græci multa ab Hebreis sint furati ex eo probat quod miracula in sacris litteris tradita in suas historias et fabulas mythologicas transtulerint.

Jam vero non solum convincuntur a barbaris dogmata surripere sua, sed et imitari quæ apud nos divina virtute ab iis qui sancte vixerunt dum nostri curant gerunt, siebant admirabiliter et præter opinionem, eaque tanquam Græcas fabulas prodigiose narrantes. Atque eos quidem rogabimus, verane ea quæ scribunt esse dicant, an falsa. Sed falsa quidem non dicent, non enim seipso sua quidem sponte maxime damnabunt \ddagger stultiæ, quod falsa scribant, sed vera esse confitebuntur. Et quomodo eis adhuc videntur incredibilia, quæ per Moysen et alios prophetas facta sunt miracula? Omnia enim hominum curam gerens Deus omnipotens, alios quidem præceptis, alios vero minis, et nonnullos quidem signis prodigiosis, aliquos vero benignis convertit ad salutem promissis. Verum enim vero cum diurna siccitas Græciam aliquando affligeret, et fructuum esset maxima sterilitas, qui remanserant, inquiunt, propter famam Delphos supplices venientes, rogarunt Pythiam, quomodo liberarentur a tam gravi calamitate. Ea respondit, calamitatis unum esse remedium, si

\ddagger P. 753 ED. POTTER, 630 ED. PARIS.

bendo laudem meruisse, deinde Cadmum, Pherecydem, Hecatænum metri numeros solvisse, reliqua poetica dictio[n]is servasse. Suidas refert, Cadmum, Pandionis filium, Milesium, de urbis patriæ adiunctione, deque tota Ionia quatuor libros scripsisse: et nonnullis Cadmum hunc videri Orpho paulo ju niorem. At Josephus lib. 1 contra Apionem ait, Cadmum Milesium paulum præcessisse τὸν Περσῶν ἐπὶ τὴν Ἐλλάδα στρατεῖας, « Persarum contra Græcos expeditionem. »

(49) Οἱ δέ. Refendum ad Pythagoram et Platonem: aut singulariter legendum δέ, nemp̄ Pythagoras. SYLBURG. — Conf. paulo infra p. 633 edit. Paris, et quæ ibi adnotanda sunt.

(50) Εὐτελεψει. Hæc transtulit Eusebius in *Præparat. Evangel.* lib. x, c. 41. Ubi statim πειρώμην προ αἰρομένην cod. impress. et ms.

B τόδην μόνον ὑφαιρούμενοι τὰ δόγματα παρὰ τῶν βαρβάρων διελέγχονται, ἀλλὰ καὶ προσέτι ἀπομιούμενοι τὰ παρ' ἡμῖν, δινθεν ἐκ τῆς θείας δυνάμεως διὰ τῶν ἀγίων βεβιωκότων εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιστροφὴν παραδόξως ἐνεργούμενα, Ἐλληνικὴν μυθολογίαν (51) τερατεύμενοι. Καὶ δὴ (52) πευσόμεθα παρ' αὐτῶν, ήτοι ἀληθῆ ταῦτα εἶναι διατοροῦσιν, ηὔψευδη. C Καὶ ἀλλὰ (53) φευδῆ μὲν οὐκ ἀν φήσαιεν οὐ γάρ ἀν καταψήσαντο ἁστῶν, οὐκον (54) ἐκόντες τὴν μεγίστην εὐήθειαν τὸ φευδῆ συγγράφειν ἀληθῆ δὲ εἶναι εἰς ἀνάγκης ὄμολογάσαιεν. Καὶ πῶς ἔτι ἀπίστα αὐτοῖς καταφαίνεται τὰ διὰ Μωϋσέως καὶ τῶν ἀλλών προφήτων τεραστίως ἐπιδειγμένα; πάντων γάρ ἀνθρώπων δὲ παντοκράτωρ κηδόμενος Θεός, τοὺς μὲν ἐντολαῖς, τοὺς δὲ ἀπειλαῖς, ἔστιν δὲ οὓς σημείους τεραστίοις, ἐνίους δὲ ἡπίους ἐπαγγείλαις ἐπιστρέψει πρὸς σωτηρίαν. Πλήγη ἀλλ' οἱ Ἐλληνες (55), αὐχμοῦ ποτε τὴν Ἐλλάδα πολυχρονίας (56) φθείροντος, καὶ ἐπιχούσης ἀγονίας καρπῶν, οἱ καταλειφθέντες, φασι, διὰ λιμὸν ίκέται παραγενόμενοι εἰς Δελφοὺς, ἤροντο τὴν Πυθίαν, πῶς δὲ ἀπαλλαγείεν τοῦ δεινοῦ. Μίαν δὲ αὐτοῖς ἔχρησεν ἀρωγὴν (57) τῆς συμφορᾶς, εἰ χρήσαιντο

D

(51) Ἐλληνικὴν μυθολογίαν. Euseb. ms. et impress. Ἐλληνικὴν μυθολογία.

(52) Καὶ δὴ. Hanc sententiam sic profert Eusebius: Καὶ δὴ, πευσόμεθα γάρ αὐτῶν, ήτοι ἀληθῆ ταῦτα ἔστιν, δια. Καὶ εἴ τις πευσόμεθα γάρ αὐτ. habet ms. Joan.

(53) Αὐτά. Hanc particulam omittit Euseb. impress. et ms.

(54) Οὐκον. Hoc etiam omittit Euseb. impress. et ms.

(55) Οἱ Ἐλληνες. Historiam hanc de fame Αἰας. precipibus depulsa referunt Apollodorus *Biblioth.* lib. iii, cap. 11; Pausanias *extremis Atticis*, et paulo latius in *Corinthiacis* pag. 139, edit. Hanov.

(56) Πολυχρονίας. II. παντοπολυχρονίου habet.

(57) Ἀρωγὴν. Euseb. ms. et impress. ἀπαλλαγὴν.

τῇ Αλακοῦ εὐχῇ. Πεισθεὶς οὖν ἐαυτοῖς (58) Αἰακὸς, ἀνελθὼν ἐπὶ τὸ Ἑλληνικὸν δρός (59), τὰς καθαρὰς χεῖρας ἔκτεινας εἰς οὐράνον, κοινὸν ἀποκαλέσας τὸν Θεὸν (60), τῷ Εὔκαρπῳ αὐτὸν τετρυμένην (61) τὴν Ἑλλάδα. Ἀμα δὲ εὐχομένου, βροντὴ ἔξαισις ἔκτύπει (62), καὶ πᾶς ὁ πέριξ ἀήρ ἐνεφοῦτο. Λάδροι δὲ καὶ συνεχεῖς δυμένοι καταρραγέντες, δληγήρωσαν τὴν χώραν. Ἐντεῦθεν ἀρρόνος καὶ πλουσία τελεσφορεῖται εὐκαρπία ταῖς Αλακοῦ γεωργηθεῖσα εὐχαῖς. « Καὶ ἐπεκαλέσατο, φησι, Σαμοῦτὴ τὸν Κύριον καὶ ἔνωκεν Κύριος φωνῆς καὶ ὑετὸν ἐν τῷ μέρᾳ θερισμοῦ (63). » Ὁρᾶς δὲ « ὁ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους » διὰ τῶν ὑποτεταμένων (64) δυνάμεων, εἰς ἔστι Θεός; Πλήρης δὲ ἡ Γραφὴ πᾶσα ἡ καθ' ἡμές κατὰ τὰς τῶν δικαίων εὐχάς, ἐπακούοντος τε καὶ ἐπιταλούντος τοῦ θεοῦ ἔκαστον τῶν αἰτημάτων. Πάλιν ιστοροῦσιν (65) Ἑλληνες, ἐκλειπόντων ποτὲ τῶν Ἐπησίων ἀνέμων, Ἀρισταῖον ἐν Κέψῃ θύσαις Ἰσθμίᾳ Διὶ· πολλὴ γὰρ ἡ φθορὰ, φλογῶμῷ διαπιμπραμένων, καὶ δὴ καὶ τῶν ἀναψύχειν τοὺς καρποὺς εἰωθῶνταν ἀνέμων μῆ πνεόντων, φρίδιας αὐτοὺς ἀνεκαλέσατο. Δελφοὶ δὲ, Ξερέβους ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεύσαντος, ἀνεπούστης Πυθίας·

« Δελφοί (66), λισσεσθ' ἀρέμους, καὶ λώτοις δυταί·

βουβόνιαν καὶ θυσίαν ποιήσαντες τοῖς ἀνέμοις, ἀρωγούς αὐτοὺς ἔχον. Πνεύσαντες (67) γὰρ ἐρήθωμένως περὶ τὴν Σητιάδα δύκραν, συνέτριψαν πάσαν τὴν παρασκευὴν τοῦ Περσικοῦ στόλου. Ἐμπεδοκλῆς (68) τε δὲ Ἀκραγαντίνος « κωλυσανέμας » ἐπεκλήθη. Λέγεται C οὖν, ἀπὸ τοῦ Ἀκράγαντος δρους πνέοντός ποτε ἀνέμου βαρὺ καὶ νοσῶδες τοῖς ἐγχωρίοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν ἀγονίας αἰτίου γινομένου, παῦσαι τὸν δινεμόν· διὸ καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ἔπεις γράψει·

A uterentur precibus Αἰαci. Eis ergo morem gerens Αἴacus, cum in Græcum montem ascendisset, mundis in cœlum extensis manibus communem Deum invocans precatus est, ut afflictæ miseretur Græciæ. Simil ac autem cœpit precari, felix statim tonitru insonuit, et totus aer circumcircumfuit obductus nubibus. Vehementes autem et contumuli imbres erumpentes, totam implevere regionem. Hinc efficitur abundans et copiosa fructuum feracitas, qui Αἰαci, tanquam agricultura, suere impetrati precibus. « Et invocavit, inquit, Samuel Dominum, et dedit Dominus voces et pluviam in die taessis^a. » Vides unum esse Deum qui per subjectas potestates « pluit super justos et injustos^b? Plena est autem nostra Scriptura Dei exaudientis, B et unamquamque efficientis petitionem, per justorum orationes. Rursus narrant Græci, quod cum Etesiae venti aliquando desicerent, Aristæus in Ceo sacrificari Jovi Isthmo : maxima enim erat calamitas, cum ardore omnia essent exusta, et cum venti non spirarent qui solebant fructus refrigerare, eos facile revocavit. Delphi autem, cum Xerxes bello invasisset Græciam, dixisset autem Pythia :

Placate, o Delphi, ventos, jam fata savebunt,

altari posito, et facto ventis sacrificio, eos habuere adjutores. Nam cum circa Sepiadem promontorium spirassent vehementer, Persicæ classis universum apparatus contrivere. Empedocles quoque Agrigentinus κωλυσανέμας, id est venti prohibitor, fut cognominatus. Dicitur certe quod cum ex monte Agrigenti gravis quidam aliquando spiraret ventus, qui non solum morbos importabat incolis, sed eorum etiam uxoris sterilitatis erat causa, fecisse ut is cessaret. Quocirca ipse quoque scribit in versibus :

¶ P. 754 ED. POTTER, 630-631 ED. PARIS.

• I Reg. XII, 18. • Matth. v, 45.

(58) Εαυτοῖς. Scribendum potius αὐτοῖς, cum Euseb. ms. et impress. Alioqui, inquit Sylburg., ταυτοῖς more insolito accipiendum foret pro « sibi » et « illis ».

(59) Τὸ δέλτηρικὸν δρός. Euseb. τὸ δρός τὸ Ἑλληνικόν. In Αἴακον vota fecisse refert Pausanias.

(60) Κοιρὸν ἀποκαλέσας τὸν Θεόν. Melius est Eusebianum illud, κοινὸν ἐπικαλέσας πατέρα τὸν Θεόν. « Communem invocans patrem Deum. » Porro « communem Deum », aut « patrem », vocat Jovem Πλανελλήνιον, seu « Graecorum omnium præsidem »: quem ab Αἴαco invocatum suisce, refert Pausanias in locis jam dictis. Paulo post αὐτῶν pro αὐτόν ms. Joan.

(61) Τετρυμέτην. Euseb. ms. et impress. τετρυμένην, non male.

(62) Ἐπεκτύπει. Euseb. ὑπεκτύπει. Rectius forte ἐπεκτύπει, aut ὑπεκτύπει accipiendum pro « leniter intonuit. » SYLBURG. — Ἐπεκτύπει habet ms. Joan.

(63) Θερισμοῦ. Vulg. Bib. ἐξείνη. Vox θερισμοῦ et precess. coniuncte hoc translata est.

(64) Υποτεταγμένων. Rectius Euseb. ms. et impress. υποτεταγμένων, « subjectarum : » quod Sylburgio etiam placuit. Atque hactenus Euseb.

(65) Πάλιν ιστοροῦσιν. Historiam de Aristæo,

qui « ab Iove impetravit, ut Etesiae flarent, » paucis mutatis, refert Hyginus. Poet. astron. lib. II, c. 4.

(66) Δελφοί. Hanc historiam enarrat Herodotus lib. VII, cap. 178. Porro λόγον pro λόγοιν habet ms. Paris.

(67) Πνεύσαντες. Hoc etiam memoriae tradit Herodotus libri jam citati cap. 188.

(68) Εμπεδοκλῆς. Laertius in Empedocle lib. VIII, seg. 60 : « Επησίων ποτὲ σφοδρῶν πνευσάντων, ὥστε τοὺς καρποὺς λυμῆναι, κελεύσα, δύοντος ἐκδαργῆσαι, καὶ ἀσκοὺς ποιῆσαι, πρὸς τοὺς λόφους, καὶ τὰς ἀχρωταὶς διέτεινε, πρὸς τὸ συλλαβεῖν τὸ πνεύμα. λήζαντος δὲ, Κωλυσανέμαν κληθῆναι. » Etesiae aliquando vehementer flantibus, adeo ut fruges corrumperent, excoriari asinos jussit, factisque utribus, eis collibus et montium verticibus admoveri ad comprehendendos flatus : cessantibusque ventis, ab eventu rei Κωλυσανέμαν vocatum esse. Paria tradit Suidas. Conf. Hesychius v^r Κωλυσανέμας, Philostratus lib. VIII, De vita Apollonii, cap. 3. His adde Porphyrium et Jamblichum in Vita Pythagoræ, qui pro Κωλυσανέμῳ, dictum cum Ἀλεξανδρεῖ commenmorant. Plutarchus Empedoclem naturali quodam artificio ventos avertisse tradit lib. De curiositate, et lib. Contra Colotem.

Indeſſorum ventorū flamina tolles,

*Qui ſpirando hominū perdentēs arva fatigant,
Cunq[ue] voles, eadem tu rurus flamina pones.*

Dicebantque aliquos quidem ipsum sequi « qui opus habebant divinationibus, alios vero qui gravibus morbis diu cruciali fuerant. » Atque justos quidem et curationes et signa et miracula efficerent, ex nostris credidere Scripturis. Utique etiam aliquæ virtutes seu potestates movent ventos, et imbræ distribuunt, audiant Psalmographum : « Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum ! » Is 268 est virtutum et principatum et potestatum Dominus, de quo dicit Moyses, ut cum eo sinus : « Et circumcidite durum cor vestrum, et cervicem vestram non amplius indurabitis. Dominus enim dominorum et Deus deorum, Deus magnus et fortis », et quæ deinceps consequuntur. Et Isaia : « Tollite, inquit, in altum oculos vestros, et videte quis hæc omnia fecerit ». Porro autem dicunt aliqui pestilentias, et grandines, et procellas, et quæ sunt bis similia, non ex sola perturbatione materiali, sed etiam ex aliqua dæmonum, aut angelorum non bonorum ira, fieri solere. Jam vero aiunt magos qui sunt Cleonis, observantes sublimia nubium quæ erant grandines ejaculaturæ, canticos et sacrificios iram depellere. Quod si forte eis quandoque defuerit animal, suo cruentato digito sacrificant. Mantinea quoque Diotima, et Atheniensibus sacrificantibus ante pestilentiā, efficit ut morbus differretur decem annis.

¶ P. 755 ED. POTTER. • Psal. LXXXIII, 1. b Deut. x, 16, 17. • Isa. xl, 26.

(69) *Παύσεις.* Hos versus, cum aliis eodem spectantibus, attulit Laertius lib. VIII, segm. 59. Ubi πνοῖται καταφθινόθουσιν ἄρουραν pro θνητοῖσι κατ. ἄρωράς exstat.

(70) *Kai πάλιν.* Hunc versum sic scribit Laertius : *Kai πάλιν, ην οὐκ ἐθέλησθα, παλίντιτα πνεύματα ἐπάξεις.*

(71) *Αὐτῷ Ἐλεγον.* Malim autem Elægœn quod Ilerveto etiam placuisse videtur hæc Latine vertenti : « dicebat aliquo se sequi, » etc. Sunt enim ea, quæ sequuntur, ipsius Empedoclis, de se inaniter gloriantis verba, quod vel e poetica phrasí satis apparat. Porro pro tuis δὲ νοῦσον σιδηρὸν δῆχαλεπαῖς π. scribendum potius tuis δὲ Ετι νοῦσοις δηρὸν δῆχαλεπαῖς πεπαρμ. Carmiñum, ex quibus haec sententiae sumptæ sunt, parte conservavit Laertius lib. VIII, segm. 62 :

Αἰδράστιν ήδε γυναιξὶ σεβίζομαι· οἱ δὲ ἀμ̄ ἔποι-

Μυρποι, ἔχεροντες ὅπῃ πρὸς κέρδος ἀπαρτές.
Οἱ μὲν μαρτοσυρέων κεχρημέροι, οἱ δέ τι νούσων
Ηλιοτοιν ἐπύθορτο κλύειν εὐηκέα βάξιν.

Mulieribus maribusque color, comitesque sequuntur
Inumeri, ad lucrum quos ardens semita ducit,
Quique prophetiam exercent, qui discere morbi
Omniigeni curam cupiunt, artesque salubres.

(72) *Ἐπὶ ν. r.* Talis quæpiam requiritur lectio, δὲ νοῦσοις δηρὸν καὶ χαλεπαῖς πεπαρμένους : vel, δὲ νοῦσοις δηρὸν καὶ χαλεπῶς πεπαρμ. SYLBURG.

(73) *Ira αὐτῷ συνωμεν.* Ut ipsum nobis praesentem habeamus. Sunt enim hæc Clementis verba, non Moysis, ut putabantur.

(74) *Ἐτι.* Abest a Deuteronom. Quæ sequuntur, ibidein sic se habent : « Ο γάρ Κύριος δ Θεὸς ὑμῶν, οὗτος θεὸς τῶν θεῶν, καὶ Κύριος τῶν κυρίων, δ Θεὸς δέ μέγας καὶ ἰσχυρός.

A *Παύσεις* (69) δ' ἀκαμάτων ἀνέμων μέρος, οἵτινες γάρ
Ὥργημέροι, θητοῖσι καταφθινόθουσιν ἄρουρας.
Καὶ πάλιν εντ' ἐθέλησθα, παλίντιτα πνεύματα θή-

[σεις] (70).

Παραχολουθεῖν τε αὐτῷ Ἐλεγον (71) « τοὺς μὲν, μαν-

τοσυνῶν κεχρημένους, τοὺς δέ, ἐπὶ νοῦσον σιδηρὸν δῆ-

χαλεπαῖς πεπαρμένους (72). » Αντιχρύς γ' οὖν λάστες τε καὶ σημεῖα καὶ τέρατα ἐπιτελεῖν τοὺς δικαιάσιους ἐκ τῶν ἡμετέρων πεπιστεύκασι Γραφῶν. εἰ γάρ καὶ δυνάμεις τινὲς τοὺς τε ἀνέμους κινοῦσι, καὶ τοὺς δημιρους διανέμουσιν ἀλλ' ἀκούσαταν τοῦ ψαλμῳδοῦ. « Ής ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνά-
μεων. » Οὐτός ἐστιν ὁ τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἔξουσιῶν Κύριος, περὶ οὐδὲ Μωυσῆς λέγει, ἵνα αὐτῷ συνῶμεν (73). « Καὶ περιτεμεῖσθε τὴν σκή-
ροχαρδίαν ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυ-
νεῖτε Ετι (74). » γάρ Κύριος τῶν κυρίων καὶ Θεὸς τῶν θεῶν, δ Θεὸς δέ μέγας καὶ ἰσχυρός, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. « Ο τε Ἡσαΐας, « Ἄρατε εἰς ὕψος τοὺς ὄφθαλ-
μοὺς ὑμῶν, λέγει, καὶ ιδετε (75) τις κατέδειξεν ταῦτα πάντα. » Λέγουσι δέ οὖν τινες λοιμούς τε καὶ χαλάζας, καὶ θυέλλας, καὶ τὰ παραπλήσια, οὐκ ἀπὸ τῆς ἀτα-
ξίας τῆς ὑλικῆς μόνης, ἀλλὰ καὶ κατά τινα δαιμόνων ή καὶ ἀγγέλων οὐκ ἀγαθῶν δργῆν, φιλεῖν γίνεσθαι. Αὐτίκα φασὶ (76) τοὺς ἐν Κλεωναῖς μάγους φυλάττοντας τὰ με-
τέωρα, χαλαζοβολήσειν (77) μελλόντων νεφῶν, παράγειν τε ὠδαῖς καὶ θύμασι τῆς δργῆς τὴν ἀπειλήν. Αὔμελει καὶ εἰποτε ἀπορίᾳ ζώου καταλάβοι, τὸν σφέτερον αἰμάξαντες δάκτυλον, ἀρκούνται τῷ θύματι. » Η τε Μαντινική Δεο-
τίμα (78), θυσαμένοις Αθηναίοις πρὸ τοῦ λοιμοῦ, δέκα

C (75) *Ἄρατε εἰς ὕψος τοὺς ὄφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ιδετε.* LXX : « Αναβλέψατε εἰς ὕψος τοὺς ὄφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ιδετε. Latina vulg. c. XL, v. 26 Isaiae : « Levate in excelsum oculos vestros, et videite, quis creavist hæc. » Div. Hieronymus hic : « Si non creditis meis verbis, saltem oculis vestris credite, et ex collorum elementorumque omnium servitute potestatem Domini cogitate. » Tale illud Ciceronis, *De aruspicum responsis*. « Etenim quis est tam vecors, qui aut cum suspexerit in cœlum, deos esse non sentiat, et ea quæ tanta mente fluit, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum, ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet? » COLLECT.

(76) *Φαστ.* Flor. φαστ., sing. numerō. Νοστρυμ φαστον consonant cum synonymo. SYLBURG.

(77) *Μετέωρα χ.* Ms. Paris. μετέωρα τῶν χ.

(78) *Μαντινικὴ Διοτ.* Mendosum est hoc. Nam si voluisset auctor *« Diotimam e Mantinea »* oriundam esse, non dixisset *Μαντινική*, sed *Μαντινίς*. hoc enim feminine est gentile a *Μαντίνεια*. Stephanus v. *Μαντίνεια*, Tὸ θενικὸν, *Μαντινέος*, καὶ *Μαντινίς*. Tὸ κτητικὸν, *Μαντινικός*. Scribendum igitur levi mutatione facta, *Μαντινή Διοτίμα*, *« fatidica Diotima. »* Quam emendationem firmat etiam Plato, cuius verba Clemens hic, celato auctoris nomine, recitat. Porro Platonis locus exstat *Contra* pag. 1193 : Τὸ δὲ λόγον περὶ τοῦ Ἐρωτοῦ, ὃν ποτε ἤκουσα γυναικὸς μαντικῆς Διοτίμας, ἡ ταῦτα τε σοφὴ ἦν καὶ ἀλλα πολλά· καὶ Αθηναίοις ποτὲ θυσαμένοις πρὸ τοῦ λοιμοῦ, δέκα ἑτη ἀναβολὴν ἐποίησαν νόσου. « Referam sermonem de Amore, quem oīli acceperit a fatidica muliere Diotima, quæ et harum rerum perita erat, et alia multa sapienter intelligebat; et Atheniensibus oīli sacris ante pestem peractis morbi dilationem dedit per decenium. »

Ετι μάνασθολήν ἐποιήσατο τῆς νόσου· καθάπερ καὶ τοῦ Κρητὸς Ἐπιμενίδου αἱ θυσίαι αὐτοῖς Ἀθηναίοις τὸν Περσικὸν πόλεμον εἰς τὸν ἵσον ὑπερέθεντο (79) χρόνον. Διαφέρει δὲ οὐδὲν νομίζουσιν, ἐάν γ' οὖν θεοὺς, εἴτε καὶ ἀγγέλους τὰς ψυχὰς ταύτας λέγοιμεν. Αὐτίκα οἱ ἔμπειροι (80) τοῦ λόγου, κατὰ τὰς ἴδρυσεις ἢν πολλαῖς τῶν ἱερῶν, καὶ σχεδὸν πάσας τὰς θήκας τῶν κατοιχομένων ἐνιδρύσαντο· δάιμονας μὲν τὰς τούτων φυχὰς καλοῦντες, θρησκεύεσθαι δὲ πρὸς ἀνθρώπων διδάσκοντες, ὡς ἂν ἔξουσιαν λαβούσας διὰ καθαρότητα τοῦ βίου τῇ θεᾳ προνοιᾷ, εἰς τὴν ἀνθρώπων λειτουργίαν, τὸν περίγειον περιπολεῖν τόπον· Ἡπίσταντο γάρ ψυχάς τινας χρατουμένας φύσει τῷ σώματι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐν τῷ περὶ ἄγγέλων λόγῳ, προϊστορίας τῆς Γραφῆς, κατὰ καιρὸν διαλεξόμεθα. Δημόσκριτος (81) δὲ, ἐκ τῆς τῶν μεταρσίων ταραττήσεως πολλὰ προλέγων, Σοφία (82) ἐπιώνυμάσθι. Ὅποδεξαμένου γ' οὖν αὐτὸν φιλοφρόνως Δαμάσου (83) τοῦ ἀδελφοῦ, τεκμηράμενος ἔχ τινων ἀστέρων, πολὺν ἐσόμενον προεἶπεν διδρόν. Οἱ μὲν οὖν πεισθέντες αὐτῷ συνεῖδον τοὺς καρπούς· καὶ γάρ ὥρᾳ θέρους ἐν ταῖς ἄλωσιν ἦτι ήσαν (84)· οἱ δὲ δόλοι πάντα ἀπώλεσαν, ἀδοκήτου καὶ πολλοῦ καταρρήξαντος διδρόν. Πῶς δὲ ἦτι ἀπιστήσουσιν Ἑλληνες τῇ θείᾳ ἐπιφανείᾳ περὶ τὸ δρος τὸ Σινᾶ· διπηύκα πῦρ μὲν ἐφέλετο, μηδὲν καταναλίσκον τῶν φυομένων κατὰ τὸ δρος, σαλπίγγων τε ἤχος ἐφέρετο, δινευ ὁργάνων ἐμπνεόμενος; Ἐκείνη γάρ ἡ λεγομένη κατάβασις ἐπὶ τὸ δρος Θεοῦ, ἐπίβασις ἐστι θείας δυνάμεως, ἐπὶ πάντα τὸν κόσμον διηκούσης, καὶ κηρυττούσης τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον (85). Τοιαύτη γάρ ἡ κατὰ τὴν Γραφὴν ἀλληγορία. Πλήρης ἐωράθη τὸ πῦρ, ὃς φησιν Ἀριστοθέους, παντὸς τοῦ πλήθους μυριά-

A Sicut etiam Epimenidis Cretensis sacrificia, iisdem Atheniensibus in tantum tempus Persicum bellum distulerunt. Existimant autem nihil referre an has animas deos an angelos dicamus. Jam vero qui sunt eorum doctrinæ periti, in multis templis tanquam deorum statuas, omnes sere mortuorum loculos posuere, dæmones quidem vocantes eorum animas, eas autem coli ab hominibus docentes, ut quæ divina providentia propter vitæ puritatem protestalem acceperint, ut ad hominum ministerium locum qui est circa terram obirent. Sciebant enim aliquas animas ex natura corpore teneri. Sed de his cum agetur de angelis, mox suo tempore disseremus. Democritus autem, quod ex cœli et sublimium rerum observatione multa prædiceret, cognomen Sapientiæ invenit. Cum itaque eum benigne accepisset frater Damasus, facta e quibusdam stellis conjectura, futuram multam pluviam prædictit. Atque alii quidem ei credentes, fructus collegerunt: nam cum esset æstas adhuc, erant in areis: alii autem omnia amiserunt, cum maxima et inopinata ingruisset pluvia. Quomodo autem sunt Græci adhuc non crediti apparuisse Deum in monte Sina, quo tempore ardebat quidem ignis nihil consumens ex iis quæ nascebantur in monte: et tubarum ferebatur sonitus, qui absque ullis inspirabatur instrumentis? Ille enim Dei in montem descensus, divinæ potestatis est adventus, quæ per vadit omnem mundum, prædicatque lucem, ad quam aditus non datur. Talis enim est Scripturæ conveniens allegoria. Cæterum visus est ignis, ut dicit Aristobulus, cum totus populus, qui erat non minus † quam centum myriadum, præter pueros et ætate

* P. 756 ED. POTTER, 632 ED. PARIS. * Exod. iii, 2; xix. 18, 19; xx. 18.

(79) Ἐπερέθετο. *Distulerunt*. Non plane hoc affirmat Plato; sed dilationem prædixisse Epimenidem, apud ipsum memorat Clinias lib. i De leg., pag. 78f: Τὰ δὲ γάρ ἵσως ἀκήκοας, ὡς Ἐπιμενίδος γέγονεν ἀνὴρ θεῖος, δειπνὸν οἰκεῖος: ἐλθὼν δὲ πρὸς τὸν Περσικὸν δέκα ἔτεσι πρόδρομον παρ' ὑμᾶς κατέτην τοῦ Θεοῦ μαντελαν, θυσίας τε ἐθύσατο τινας, δειπνὸς δὲν εἶπε, καὶ δῆ καὶ φοδουμένων τὸν Περσικὸν Ἀθηναίων στόλον, εἶπεν, δεῖκεν ἐτῶν οὐκ ἡσουσιν· δταν δὲ ἐλθωσιν, ἀπαλλαγήσονται, πράξαντες οὐδὲν ὡν ἡλπίζον, παθόντες τε ἡ δράσαντες τλείων κακά. • Fortasse namque audisti Epimenidem virum suisse divinum: qui ex familia nostra fuit, ac decem annis ante Persicum bellum Dei oraculo monitus ad vos pervenit, et sacrificia quædam Dei oraculo edita fecit, Atheniensibusque Persicam formidantibus classem prædixit decennio Persas nequaquam venturos: sed et postquam venerint, infectare discessuros, pluraque perpresso mala quam fecerint. *

(80) Αὐτίκα οἱ ἔμπειροι. Ηας sic distingui et explicari possint: Αὐτίκα οἱ ἔμπειροι τοῦ λόγου κατὰ τὰς ἴδρυσεις, ἐν π. « Jam vero qui sunt periti rationis consecrandarum statuarum, » etc.

(81) Δημόσκριτος. Laertius Democrito lib. ix, segm. 59: Ως δὲ προειπῶν τινα τῶν μελλόντων εὐδοκίμησε, δοιποὺς ἐνθέου δόξης παρὰ τοῖς πλείστοις τξιωθε. • Ubi vero futura quædam prædixerat, sequensque rerum eventus sūdem fecerat, divinis jam honoribus dignus a plerisque judicatus est. *

(82) Σοφία. Similiter Suidas v° Δημόσκριτος.

'Επεκλήθη δὲ Σοφία Δημόσκριτος. • Democritus autem cognominatus est Sapientia. » At Älianu Var. Hist. lib. iv, cap. 20, « Philosophiam cognominatum refert. Οἱ Ἀδερίται ἔκάλουν τὸν Δημόσκριτον Φιλοσοφίαν, τὸν δὲ Πρωταγόραν, Λόγον. « Abderitæ Democritum nominabant Philosophiam, Protagoram vero, Sermonem. » Ibi vero viri docti Σοφίαν pro Φιλοσοφίαν substituerunt, reclamantibus licet niss. coold. Laertius Protag. Σοφίαν nominatum refert lib. ix, seg. 50: Διήκουσε δὲ δὲ Πρωταγόρας Δημόσκριτον, ἔκαλετο δὲ Σοφία, ὡς φησι Φαδωρίνος ἐν Παρτοδακτῇ λοτορῷ. « Audivit Protagoras Democritum, vocabaturque Sapientia, ut Phavorinus in Ὁμηροῦ historia refert. » Sed ea verba, ἔκαλετο δὲ Σοφία, addita a sciole quadam ad oram vocis Δημόσκριτον, conjectit Menagius. Mihi potius pro Σοφία substituendum videtur Σοφιστής. Nam apud Suidam v. Πρωταγόρας, postquam facta esset Democriti, Protagoræ magistri, mentio, additur: Καὶ ἐπεκλήθη πρῶτος οὗτος Σοφιστής· πρῶτος δὲ οὗτος τοὺς ἐριστικοὺς λόγους εὗρε, etc. Quæ fere paria sunt iis quæ tradit Laertius, et forte inde descripta.

(83) Δαμάσου. Eius meminit Plinius lib. viii, c. 33. Alii Δαμάστην vocant, inter quos est Diogenes Laertius loco jam dicto, et Suidas v. Δημόσκριτος.

(84) Εἳ ταῖς ἄλωσιν ἦτι ήσαν. Lege ἐτίθεσαν. Lowth.

(85) Φῶς τὸ ἀπρόσιτον. Respicit I Tim. vi, 16: Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον.

minores, circa montem esset congregatus : esset autem montis ambitus non minor quam quinque dierum. Per totum ergo locum visionis, eis omnibus in orbem utpote castrametantibus, visus est ignis ardens circumcirca. Quo sit ut descensus minime fuerit certo loco terminatus : Deus enim est ubique. Dicunt autem ii quoque qui conscripserunt historias, in Britannia insula esse quamdam speluncam monti subjectam; in fastigio autem hiatum : cum autem ventus in speluncam incidit, et in fossae sinu alluditur, audiri sonum cymbalorum quæ numerose pulsantur. Sæpe autem cum in sylvis quoque mouentur folia, per consertum spiritus impetum, editur sonus avium cantui similis. Ceterum ii qui composuere Persica, in locis quæ in Magorum regione sunt eminentiora, referunt tres montes in longissimo campo ordine sitos : eos autem qui locum transmitunt, cum ad primum quidem montem pervenerint, confusam audire vocem, non sequitur quia si millia hominum aliquot clamorem ederent in acie : ad medium autem ubi est per ventum, majorem simul et evidentiorem strepitum percipere : tandem autem audire in fine canentes pœana, perinde ac si vicissent. Cujusvis autem soni causa est, ut existimo, et locorum levitas et concavitas. Rejectus itaque qui ingressus est spiritus, in eundem locum procedens, sonat vehementius. Et hæc quidem ita se habent. Deus autem omnipotens, etsi nihil sit ei subjectum, potest vocem et visionem auditu ingenerare, ut suam indicans majestatem, præter naturalem consequendi ordinem, ad convertendam eam quæ nondum credit animam, ut accipiat id quod datur præceptum. Cum autem esset nubes et mons altus, quare non poterat diversus exaudiri sonitus, dum per operantem causam moveretur spiritus? Quamobrem dicit etiam propheta : « Vocem verborum vos audiatis, et similitudinem non vidistis. » Vides quemadmodum vox Dominica, Verbum expers figuræ, Verbi virtus, Verbum Domini lucidum, veritas quæ de cœlo desuper ad congregationem venit Ecclesiæ, per lucidum ac propinquum operabatur ministerium.

A Ænōn oὐκ ἔλασσον ἐκατὸν χωρὶς τῶν ἀφηλίκων ἐκκλησιαζόντων κύκλῳ τοῦ δρους, οὐκ ἥπτον ἡμερῶν εἰς τῆς περιόδου τυγχανούστης περὶ τὸ δρος. Κατὰ πάντα τούναν τόπον τῆς δράστεως πᾶσιν αὐτοῖς κυκλόθεν ὡς ἀν παρεμβεληκόσι, τὸ πῦρ φλεγόμενον ἔθεωρετο· ὥστε τὴν κατάβασιν μὴ τοπικὴν γεγονέναι· πάντη (86) γάρ δ θεός ἐστιν. Λέγουσι (87) δὲ καὶ οἱ τὰς ἴστοριας συνταξάμενοι, ἀμφὶ τὴν Βρεταννικὴν νῆσον (88) ἀντρὸν τι ὑποκείμενον δρει· ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς χάσμα· ἐμπίπτοντος οὖν τοῦ ἀνέμου εἰς τὸ ἀντρόν, καὶ προσρηγνυμένου τοῖς καλποῖς τοῦ δρύγματος, κυμβάλων εὑρύθμιως κρουομένων ἤχον ἔξακούσθαι· πολλάκις δὲ καὶ ἀνά τὰς ὄλας, κινουμένων τῶν φύλλων ἀθρόῳ πνεύματος προσβολῇ, δρυθῶν ὥδῃ παραπλήσιος προσπίπτει τὴν. Ἀλλὰ οἱ τὰ Περσικὰ (89) συνταξάμενοι, ἐν τοῖς ὑπερκειμένοις τόποις κατὰ τὴν τῶν Μάγων χώραν τρία κείσθαι δρη ἐφεξῆς ἴστοροῦσιν ἐν πεδίῳ μαχρῷ· τοὺς δὴ διδούσαντας τὸν τόπον, κατὰ μὲν τὸ πρῶτον γενομένους δρος, φωνῆς ἔξακούσιν συγκλύδου (90), οἷον βιώντων οὐκ ὀλίγων τινῶν μυριάδων, καθάπερ ἐν παρατάξει· κατὰ μέσον δὲ ἤκοντας ἥδη, πλειόνος ὁμοῦ καὶ ἐναργεστέρου ἀντιλαμβάνεσθαι θορύβου· ἐπὶ τέλει δὲ παιωνιζόντων ἀκούειν ὡς νενικηκόσαν. Αἰτία δ' οἵμαι πάσης ἤχοῦς ή τε λειότης τῶν τόπων καὶ τὸ ἀντρώδες. Ἀποδαλλόμενόν γ' οὖν τὸ εἰσφορτήσαν πεντεμα πάλιν εἰς αὐτὸν τὸ χωροῦν (91) βιαστέρον τὴν. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτη· Θεῷ δὲ τῷ παντοκράτορι, καὶ μηδενὸς δυντος ὑποκείμενου, φωνὴν καὶ φαντασίαν ἐγγενῆσαι ἀκοῇ δυνατὸν, ἐνδεικνυμένῳ τὴν ἑαυτοῦ μεγαλειότητα παρὰ τὰ εἰωθότα πυστικὴν ἔχειν τὴν ἀκολουθίαν εἰς ἐπιστροφὴν τῆς μηδέπω πιστευούσης ψυχῆς, καὶ παραδοχὴν τῆς δεδομένης ἐντολῆς. Νεφέλης δὲ οὖστις καὶ δρους ὑψηλοῦ, πῶς οὐ δυνατὸν διάφορον ἤχον ἔξακούσθαι, πνεύματος κινουμένου διὰ τῆς ἐνεργούσης αἰτίας; Διὸ καὶ φησιν ὁ προφήτης· « Φωνὴν ῥῆμάτων ὑμεῖς ἤκούετε (92), καὶ ὁμοίωμα οὐκεὶ εἰδετε. » Ορέας δποις τὴν Κυριακὴν φωνὴν Λόγος ἀσχημάτιστος, η τοῦ Λόγου δυνάμις (93), ῥῆμα Κυρίου φωτεινὸν, ἀλήθεια οὐρανόθεν ἀναθεν ἐπὶ τὴν συναγωγὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀφιγμένη, διὰ φωτεινῆς τῆς προσεχοῦς διακονίας (94) ἐνήργεια.

CAPUT IV.

Gracos ex Ägyptiis et Judæorum Gymnosophistis multa philosophia placita hausisse; quos ob sapientiam claros fuisse ostendit.

Sed et aliud quoque inveniemus testimonium, ad confirmandum, quod cum præstantissimi philo-

a Deut. iv, 12

(86) Πάντη. Hoc reposui pro vulg. παντί, ex p. 271. SYLB.

(87) Λέγουσι. Quæ sequuntur, adjecisse videtur Clemens, ut quodammodo explicaret qua ratione Deus vocem emisisse dictus sit. Idem argumentum tractat Philo Judæus lib. *De decalogo*, pag. 748, 749.

(88) Βρεταρριχήν r. Britanni veteres magica inclaruisse perhibentur. Plinius lib. xxviii, c. 4, agens de magica: « Britannia, » inquit, « hodieque eam attonite celebrat tantis cæremoniis, ut dedisse Persis videri possit. »

(89) Αλλὰ οἱ τὰ Περσ. Forte ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ Περσ. SYLBURG.

(90) Συγκλύδου. Magis usitatum esset συγκλύδος; a nominal. συγκλύς.

(91) Τὸ χωροῦν. Post has voces non incommodè distinguens. SYLBURG.

(92) ἤκούστε. Deuteronom. ἤκούσατε.

(93) Τοῦ Λόγου δύραμις. Sic vocat Christum, qui est φῶς, et ἀλήθεια.

(94) Προσεχοῦς διακονίας. Immediatum ministerium. Vide pag. 702. Deo Patri quam maximæ conjunctum. Vide pag. 695 edit. Paris. LOWTE.

φιοσέρφων παρ' ἡμῶν σφετερισμένους, ὥστε διαι-
χεῖ, τῶν καὶ παρὰ τῶν ἀλλών (95) βαρδάρων ἀπηγ-
θίσθαι, τῶν εἰς ἐκάστην αἵρεσιν συντεινόντων τινά,
μάλιστα δὲ Αἰγυπτίων τὰ τε δέλτα καὶ τὸ περὶ τὴν
μετενσωμάτωσιν (96) τῆς ψυχῆς δόγμα. Μετίστι γάρ
οικεῖται τινὲς φιλοσοφίας Αἰγυπτίοι. Αὐτίκα τοῦτο ἐμ-
φαίνεται μάλιστα ἡ ἱεροπρεπῆς αὐτῶν θρησκεία· πρῶ-
τος μὲν γάρ προάρχεται δὲ φύδες, ἐν τι τῶν τῆς μου-
σικῆς ἐπιφερόμενος συμβόλων. Τοῦτον φασι δύο βί-
βλους ἀνειληφέναι δεῖν ἐκ τῶν Ἐρμοῦ (97). ὃν
θάτερον μὲν ὕμνους περιέχει θεῶν, ἐκλογοισιδύν δὲ βασι-
λικού βίου τὸ δεύτερον. Μετὰ δὲ τὸν φύδον ὁ ὠροσκό-
πος, ὥρολόγιον τε μετὰ χεῖρα καὶ φοίνικα ἀστρολο-
γίας ἔχων σύμβολα, πρόσειταιν (98). Τοῦτον τὰ ἀστρο-
λογίουμενα τῶν Ἐρμοῦ βιβλίων, τέσσαρα δύτα τὸν
ἀριθμὸν, δεῖ διὰ στόματος ἔχειν χρή· ὃν τὸ μὲν ἔστι
περὶ τοῦ διακόσιου τῶν ἀπλανῶν φαινομένων ἀστρῶν,
τὸ δὲ περὶ τῶν συνόδων καὶ φωτισμῶν τὴλίου καὶ
σελήνης· δὲ δὲ λοιπὸν περὶ τῶν ἀνατολῶν. Ἐξῆς δὲ ὁ
ἱερογραμματεὺς προέρχεται, ἔχων πτερά ἐπὶ τῆς
κεφαλῆς, βιβλίον τε ἐν χεροῖς καὶ κανόνᾳ, ἐν φόρῳ τε
γραφικὸν μέλαν, καὶ σχοῖνος ἢ γράφουσι. Τοῦτον τὰ
τε ἱερογλυφικὰ καλούμενα, περὶ τε τῆς κοσμογραφίας,
καὶ γεωγραφίας, τῆς τάξεως τοῦ τὴλίου καὶ τῆς σελήνης,
καὶ περὶ τῶν εἰς πλανωμένων, χωρογραφίαν τε τῆς Αι-
γύπτου καὶ τῆς τοῦ Νείλου διαγραφῆς, περὶ τε τῆς
καταγραφῆς σκευῆς τῶν ἱερῶν, καὶ τῶν ἀφιερωμέ-
νων αὐτοῖς χωρίων, περὶ τε μέτρων καὶ τῶν ἐν τοῖς
ἱεροῖς χρησίμων, εἰδέναι χρή. Ἐπειτα δὲ στολιστῆς
τοῖς προειρημένοις ἐπεται, ἔχων τὸν τε τῆς δικαιο-
σύνης πῆχυν καὶ τὸ σπονδεῖον. Οὗτος τὰ παιδευτικὰ
πάντα καὶ μοσχοσφαγιστικά καλούμενα· δέκα δὲ ἔστι
τὰ εἰς τὴν τιμὴν ἀνήκοντα τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν,
καὶ τὴν Αἰγυπτίων εὐέδειαν (99) περιέχοντα· οἶνον
περὶ θυμάτων, ἀπαρχῶν, ὑμνῶν, εὐχῶν, πομπῶν,
δορτῶν, καὶ τῶν τούτοις δομοίων. Ἐπὶ πᾶσι δὲ
δὲ προφήτης (1) ἔξεισι, προφανές τὸ ὑδρεῖον ἔγκε-

¶ P. 757, 758 ED. POTTER, 633, 634 ED. PARIS.

(95) Διαυχεῖται τῶν καὶ παρὰ τῶν ἀλλ. Procul-
dubio verior lectio est, διαυχεῖται τῷ καὶ παρὰ τῶν
ἀλλ., gloriari eo quod etiam ab eis. barb. SYLB.

(96) Μετενσωμάτωσιν. Quidam, ut in Pythagora
referit Laertius, lib. viii, segm. 14. Πρώτων φασι τοῦ-
τον (Πυθαγόραν) ἀποφῆται τὴν ψυχὴν κύκλον ἀνάγκης
ἀμείβουσαν, ἀλλοις ἐνόπειθαι ζώνις. Primum
Pythagoram sensisse aiunt animam circulum ne-
cessitatis immutantem aliis alias illigari animanti-
bus. Quod verum esse poterit si de Græcis tau-
tum accipiat; nam, ut ait Hieronymus in Apolo-
gia adv. Rufinum, et apud Græcos Pythagoras pri-
mus immortales esse animas, et de aliis corpori-
bus transire in alia invenit. Verum hoc dogma
Pythagoras, ut alia multa, ab Ægyptiis didicit,
quibus id tribuit etiam Herodotus in Euterpe cap.
123: Πρώτοι δὲ καὶ τόνδι τὸν λόγον Αἰγύπτιοι εἰσι-
οι εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθίναται; ἐστι. Τοῦ
σώματος δὲ κατασθίνοντος, ἐξ ἄλλο ζῶντος αἰεὶ γινό-
μενον ἐσδύεται· ἐπεκάν δὲ περιέλην πάντα τὸ χερ-
οσάκι καὶ τὰ θαλάσσια καὶ τὰ πετεινά, αὖθις ἐξ ἀνθρώ-
που σώμα γινόμενον ἐσδύνειν. Τὴν περιήλυσιν δὲ
αὔτῃ γίνεσθαι ἐν τρισχιλίοισι ἐτεσι. Τούτην τὴν λόγων
εἰσι οἱ Ἑλλήνων ἐχρήσαντο, οἱ μὲν πρότερον, οἱ δὲ,
νεώτερον, ὡς ίδιων ἐνύπτων ἐντινοῦσι· τῶν ἐγὼ εἰδὼς τὰ
οὐνόματα, οὐ γράψω. Hi, denique, primi extite-
runt qui dicerent animam hominis esse immorta-

A sophi pulcherrima ex iis quæ sunt ἐκ παροδεος dogmata
a nobis sumpserint, iis se veluti jacent et glorien-
tur: nempe quod ex aliis quoque barbaris quædam
decerperint quæ ad unamquamque conferunt se-
ctam, maxime autem ex Ægyptiis, cum alia, tuu
dogma de migratione animæ in corpora. Suau
enim quamdam ac peculiarem exercent Ægyptii
philosophiam. Hoc autem maxime ostendunt sacræ
eorum cæremoniæ. Primus autem procedit cantor,
269 unum aliquod afferens ex symbolis musicæ.
Eum dicunt oportere accipere duos libros ex libriss
Mercurii: ex quibus unus quidem continet hymnos
deorum, alter vero rationes vitæ regiæ. Post can-
torem vero procedit horoscopus, qui in manu ha-
bet horologium et palinam, symbola astrologiæ.
B Eum libros Mercurii qui tractant de astrologia, qui
quidem sunt quatuor numero, oportet semper ha-
bere in ore. Ex quibus unus quidem est de ordine
inerrantium quæ videntur astrorum, alijs vero de
coitu et illuminatione solis et lunæ, reliqui de eo-
rum ortu. Deinceps autem ierograpmatus, id est
scriba sacrorum, pennas habens in capite, et li-
brum in manibus ac regulam, in qua est et atra-
mentum ad scribendum, et juncus quo scribunt,
progreditur. Hunc oportet scire et ea quæ vocantur
hieroglyphica, et mundi descriptionem, et geogra-
phiam, et ordinem solis et lunæ, et quinque er-
rantium, Ægyptique chorographiam et Nili descri-
ptionem, et descriptionem instrumentorum orna-
mentorumque sacrorum, et locorum eis consecratio-
rum, mensurasque, et ea quæ sunt ἐκ in sacris utilia.
Deinde post eos qui prius dicti sunt, sequitur qui
dicitur στολιστής, id est ornator, qui justitiae cubi-
lum, et ad libandum habet calicem. Is scit omnia
quæ vocantur παιδευτικά, id est ad disciplinam
et institutionem pertinentia, et μοσχοσφαγ-
τικά, hoc est, quæ ad ritum mactandorum spe-

lem, quæ de mortuo corpore subinde in aliud atque
aliud corpus, ut quodque gigneretur, immigret.
Atque ubi per omnia se circumfulisset, terrestria,
marina, volucra, rursus in aliquod hominis corpus
genitum introire: atque hunc ab ea circuitum fieri
intrā annorum tria millia. Hanc rationem sunt eis
Græcis qui usurpaverint tanquam suam ipsorum,
alii prius, alii posterius, quorum ego nomina scieus,
non duco scribenda.

(97) Ἐρμοῦ. Cl. Fabricius *Bibliothecæ Græcæ*
lib. i, cap. 11, sect. v, p. 75: « Clemens Alexan-
drinus in Stromateon, p. 633 seq., Ægyptiæ phi-
losophiæ dicendi tradendæque methodum recepsens,
lib. xlvi. Hermetis refert, quorum plures paucio-
res, alii itemque alii addiscere debuerint. Quia
locus notissimus est et paulo prolixior, nolui inter-
grum eumdem hic repeteret, tamen eum a Joh.
Marshamo pag. 241 seq., Lambecio p. 157 seq. et
aliis numeris librorum 42 non satis bene nec ex
mente

(98) Πρόσεισιν. Forte rectius πρόσεισι, predit:
ut paulo superius ἔξειται. SYLBURG.

(99) Τὴν Αἰγυπτίων εὐσέβ. Non minus recte leg.
τὴν Αἰγυπτίων εὐσέβ. SYLBURG.

(1) Ηροφίτης. Conf. Eusebius Eccles. hist. lib.
iv, c. 8, et quæ ibi adnotavit Valesius.

etant vitulorum. Sunt autem decem quæ pertinent ad honorem eorum qui sunt apud eos deorum, et **Ægyptiam** continent religionem: nempe sacrificia, primitiae, hymni, preces, pompæ, dies festi, et quæ sunt his similia. Post omnes exit propheta, qui propositum in sinu gestat hydram: quem sequuntur qui emissos panes portant. Is, ut qui sit sacerdotum præfector, ediscit libros decem qui vocantur Sacerdotales: continent autem de legibus, et iis, et universa sacerdotum disciplina: propheta enim apud **Ægyptios** præfest etiam distributioni vestigium. Sunt ergo quadraginta duo libri Mercurii valde necessarii, ex quibus triginta quidem et sex, qui continent omnem **Ægyptiorum** philosophiam, ediscunt ii qui ante dicti sunt: reliquos autem sex pæstrophorū, id est qui gestant pallium, ut qui pertineant ad medicinam, nempe de constructione corporis, et de morbis, et de instrumentis, et medicamentis, et de oculis, et postremo de mulieribus. Et res quidem **Ægyptiorum**, ut paucis dicam, sunt ejusmodi. Indorum autem philosophia suit ipsa quoque valde celebrata. Alexander quidem certe Macedo, cum Indorum decem cepisset Gymnosophistæ, qui videbantur esse optimi et præstantissimi, sermonisque brevitate cæteris antecellere, quæstiones eis proposuit, cum qui non apte responderet se esse de medio sublaturum minatus. Et cum ex iis quidem majorem natu judicare jus-

mente Clementis computetur, observabit lector eum quam optime prodire sic:

1. Υμοι θεων.
2. Ἐκλογισμὸς βασιλικοῦ βίου.
3. Περὶ τὸν διακόσμου τῷρ διλατῶν γαιομέων δοτρῶν.
4. Περὶ τῷρ συνόδων ήλιον καὶ σελήνης.
5. Περὶ τῷρ φωτισμῶν ήλιον καὶ σελήνης.
6. Περὶ τῷρ ἀρατολῶν ήλιον καὶ σελήνης.
7. Περὶ λερογλυφικᾶς, βιβλία l.
8. Περὶ κοσμορραφίας.
9. Περὶ τῆς τάξεως ἡλίου καὶ σελήνης.
10. Περὶ τῷρ ε' πλαταριών.
11. Χωρογραφία τῆς Αἰγύπτου.
12. Η τοῦ Νείλου διατραφή.
13. Περὶ τῆς καταρραφῆς σκευῆς τῷρ λερέων.
14. Περὶ τῷρ ἀξιερωμάτων αὐτοῖς χωρίων.
15. Περὶ μέτρων.
16. Περὶ τῷρ ἐτοῖς λεροῖς χρηστίμων.
- Tὰ παιδευτικὰ καὶ μοσχοσφραγιστικά (ita enim recte ex Herodoti lib. II, 39, et Porphyrii IV. Περὶ ἀποχῆς pag. 366 legit Marshamus, pag. 242, et Conringius p. 57, non μοσχοσφραγιστικά) βιβλία i, τὰ εἰς τὴν τιμὴν ἀνήκοντα τῷρ παρ' αὐτοῖς θεῶν καὶ τὴν Αἰγυπτιῶν εὑσέβειαν περιέχοντα, olor.
17. Περὶ θυμάτων.
18. Περὶ ἀπαρχῶν.
19. Περὶ ὅμηρων.
20. Περὶ εὐχῶν.
21. Περὶ πομπῶν.
- 22-26. Περὶ ἔρωτῶν καὶ τῷρ τούτοις ὄμοιων.
- Tὰ λερατικὰ βιβλία ii. Περὶ τε νόμων καὶ θεῶν καὶ τῆς δῆμος παιδειας τῷρ λερέων.
- 27-36. Tὰ λατρικὰ βιβλία 5'.
37. Περὶ τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς.
38. Περὶ νόσων.
39. Περὶ ὁργάνων.
40. Περὶ φαρμάκων.

A κολπισμένος: Ὡς ἔπονται οἱ τὴν ἐκπεμψιν τῶν διρτῶν βαστάζοντες. Οὗτος, ὃς δὲ προστάτης τοῦ λεροῦ, τὰ λερατικὰ καλούμενα τοῦ βιβλία ἐκμανθάνει, περιέχει δὲ περὶ τε νόμων καὶ θεῶν, καὶ τῆς δῆμος παιδειας τῶν λερέων ὁ γάρ τοι προφῆτης παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ τῆς διανομῆς τῶν προσόδων ἐπιστάτης ἐστίν. Δύο μὲν οὖν καὶ τεσσαράκοντα αἱ πάνι ἀναγκαῖαι τῷ Ἐρμῇ γεγόνασι βίβλοι: ὧν τὰς μὲν λαζαρίτης τὴν πάσσαν Αἰγυπτίων περιεχούσας φιλοσοφίαν οἱ προειρέμενοι ἐκμανθάνουσι: τὰς δὲ λοιπὰς ἔξι, οἱ παστοφόροι, λατρικὰς οὖσας, περὶ τε τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς, καὶ περὶ νόσων, καὶ περὶ ὁργάνων, καὶ φαρμάκων, καὶ περὶ ὁργαλμῶν, καὶ τὸ τελευταῖον περὶ τῶν γυναικῶν (2). Καὶ τὰ μὲν Αἰγυπτίων, ὃς ἐν βραχεῖ φάναι, τοσαῦτα Ἰνδῶν δὲ ἡ φιλοσοφία καὶ αὐτῶν διαβεβήται: Ἀλέξανδρός γ' οὗν δὲ Μακεδών (3), δέκα λαβὼν Ἰνδῶν γυμνοσφιστὰς, τοὺς δοκοῦντας ἀρίστους εἶναι καὶ βραχυλογωτάτους, προβλήματα αὐτοῖς προβλήκε, τὸν μὴ ἀποκρινόμενον εὐστόχως ἀνέλειν ἀπειλήσας, ἵνα τὸν πρεσβύτερον αὐτῶν ἐπιχρίνειν κελεύσας. Ὁ μὲν οὖν πρώτος, ἐξετασθεὶς, πότερον οἰεται τοὺς ζῶντας εἶναι πλεονας ἢ τοὺς τεθνεῶτας: Τοὺς ζῶντας, ἐφη· οὐ γάρ εἶναι τοὺς τεθνεῶτας: δε δεύτερος δὲ, πότερον τὴν γῆν ἢ τὴν θάλασσαν μείζονα θηρία τρέφειν Τὴν γῆν, ἐφη· ταῦτης γάρ μέρος εἶναι τὴν θάλασσαν δὲ τρίτος, ποιῶν ἐστι τῶν ζώντων πρνουργότατον, δέ μέχρι νῦν οὐκ ἐγνώσθη· εἶπεν, "Ανθρωπος" (4): δὲ τέταρτος, ἀν-

41. Περὶ ὁργαλμῶν.

42. Περὶ τῶν γυναικῶν.

(2) Γυναικῶν. Seu potius γυναικείων, subintelecto νόσων, vel alia simili dictione.

(3) Ἀλέξανδρός τ' οὐρὸν δὲ Μακεδών. Ms. Ottob., Ἀλέξανδρος Μακεδόνων βασιλεύς. His autem similia scribit in *Alexandro Plutarch*.

(4) Ο δέ τρίτος, ποιῶν ἐστι τῷρ ζῶντας πανευργατατον, δέ μέχρι νῦν οὐκ ἐγνώσθη, εἰτεν, "Ανθρωπος". Itaque legendum esse apud Plutarchum in *Vita Alexandri*, ubi perperam, ἀνθρωπος οὐκ ἐγνώκεν, confirmatione hanc lectionem hoc Euripidis testimonio de hominis calliditate:

Βραχὺ τοι σύδεος ἀνέρος,
Ἄλλα ποικιλλας πραξίδων,

Δαμαὶ φύλα πόντου

Χθονιῶν τ' ἀρετῶν τε παιδεύματα.

Sic ergo vertendum est: « Tertius autem, Quodnam est animalium callidissimum? Quod bucusque, inquit, non sicut cognitum, homo... » Sie Plato vi De republica hominem dicit: Παιδεῖας μὲν ὄρθης τυχὸν, θεότατον ήμερώτατον τε ζῶντας καλῶς δὲ μὴ τρασέν, ἀγριώτατον δύστα φύει γῆ. In quarti responso legitur apud Plutarchum τὸν Σάδβαν ἀπέτασσον. Arrianus lib. vi videtur hunc ipsum Σάρπον appellare, nam et urbis paulo post meminit et

pag. 134 Brachmannum, δοις ἀποτάσσεσ αἴτιοι εγένοντο. In quinto deest vox una Clementi, quam ex Plutarcho suffice: Προτέρων γεγονέναι τὴν ήμερην εἶπεν, ήμέρος μιᾶς. « Diem, inquit, uno die. »

Hoc est, uno die noctem antecessit dies. Et lege ἀποκρίσεις ἀπόρους, non ἀποφῆσεις. « Insolubiles esse responsiones. » In his etiam aliter Clemens ac Plutarchus in editione Aldina 229:

Tοσαῦτα κακὰ φέρουσαν, οἷον κατὰ φέρουσαν, εἰ μέχρι τίνος ἀνθρώπῳ καλῶς ἔχει ζῆν, πον ἀνθρώπων καλῶς ἔχον. Ιεμι, πρώτον ἀποκτεῖναι τὸν πρώτον ἀποκρινούμενον, bis ροσίτη νοῦς πρώτων. Colleget.

χρινομενος; τίνι λογίσμῳ τὸν Σαβδᾶ (5) ἀπέστησαν, δέρχοντα αὐτὸν δυτα· ἀπεκρίθη, καλῶς ζῆν βουλόμενοι αὐτὸν, ἢ κακῶς ἀποθανεῖν. Ὁ δὲ πέμπτος, ἐρωτηθεὶς, πότερον οἰεται τὴν ἡμέραν πρότερον ἢ τὴν νύκτα γεγονέναι, εἶπεν· Ἡμέρα μία (6)· τῶν γάρ ἀπόρων ἐρωτήσεων ἀνάγκη καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἀπόρους εἶναι. Ὁ δὲ ἔκτος, ἀπορηθεὶς (7) πῶς ἀν τις φιληθεὶς μάλιστα· Ἀν, κράτιστος ὁν, ἔφη, μὴ φοβερὸς εἴη. Ὁ δὲ ἔδομος, ἐρωτηθεὶς πῶς ἀν τις ἔξ ἀνθρώπων γένοιτο Θεός. Εἰ πράξειεν, εἶπεν, ἢ πρᾶξις (8) ἀνθρωπὸν μὴ δυνατόν ἐστιν. Ὁ δὲ δύος, ἐρωτηθεὶς τι ἴσχυρότερον, ζωὴ ἢ θάνατος· Ζωὴ, ἔφη, τοσαῦτα κακὰ φέρουσα. Ὁ δὲ ἔννατος, ἐξετασθεὶς μέχρι τίνος ἀνθρώπων καλῶς ἔχει ζῆν. Μέχρι οὖν, ἔφη, μὴ νομίζῃ τὸ τεθνάναι τοῦ ζῆν ἀμεινον. Κελεύσαντος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν δέκατον εἰπεῖν τι· δικαστὴς γάρ ἦν Ἐπερός, ἔφη, ἐπέρου χειρὸν εἶπεν τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου φήσαντος· Οὐκοῦν καὶ οὐ πρῶτος ἀποθάνη (9) τοιαῦτα κρίνων. Καὶ πῶς, εἶπεν, βασιλεὺ, ἀλληθῆς εἶναι, φήσας πρῶτον ἀποκτεῖναι τὸν πρῶτον ἀποκρινάμενον κάκιστα; Καὶ ὡς μὲν κλέπταις πάσης γραφῆς Ἑλληνες εἰρηνται, ἵκανῶς, σῆμαι, διά πλειόνων δέδειχται τεκμηρίων.

vvere. Cum autem jussisset Alexander, ut decimus rebus, aliud dixit deterius. Cum autem dixisset Alexander: Ergo tu quoque morieris primus, qui hæc judicas. Et quomodo, inquit, o rex, verax fueris, qui dixisti te primum eum esse interfectorum qui peccime responderis? Et quod omnis generis scriptorum Græci dicti sint fures, satis, ut opinor, pluribus ostensum est indicuiss.

CAPUT V.

Græcos aliquatenus Dei veri notitiam habuisse.

"Οτι: δε ου κατ' ἐπίγνωσιν ξασι τὸν Θεὸν, ἀλλὰ κατὰ περίφασιν (10), Ἐλλήνων οἱ δοκιμώτατοι, Πέτρος ἐν τῷ κηρύγματι λέγει· « Γινώσκετε οὖν ὅτι εἰς Θεός ἔστιν, ὃς ἀρχὴν πάντων (11) ἐποίησεν, καὶ τέλους ἔξουσίαν ἔχων· καὶ ὁ ἀδράτος, ὃς τὰ πάντα δρᾶ· ἀχώρητος (12), ὃς τὰ πάντα χωρεῖ· ἀνεπιδεῖς, οὐ τὰ πάντα ἐπιδέεται, καὶ δι' ὃν ἔστιν· ἀκατάληπτος, ἀέννατος, ἀφθαρτος, ἀποίκητος, ὃς τὰ πάντα ἐποίησεν λόγῳ δυνάμεως αὐτοῦ, τῆς γνωστικῆς γρα-

¶ P. 759 ED. POTTER, 635 ED. PARIS.

(5) *Tὸν Σαβδᾶ. Η., τὸν Σάβδαν. Μοχ εἰταν* *re-ctius forte δέρχοντα αὐτῶν.* SYLBURG.

(6) *Ἡμέρα μία.* « *Uno die,* » vel « *unus dies.* » Nam ambiguum suisce hoc responsum, statim ad-ditur. Verum Plutarchus huic viro responsum tribuit, quo « diem uno die noctem præcedere, » clare pronuntiatur: προτέραν γεγονέαν τὴν ἡμέραν εἶπεν ἡμέρα μίᾳ. Proinde Plutarchum potius et Clemente quam ex illo hunc corrigendum existimaverim. Aliter respondit Thales, ut ait Diogenes Laertius in *Thalete lib. 1, segm. 36:* Πρὸς τὸν πυθόμενον τι πρότερον γεγονέας, νῦν ἢ ἡμέρα; « Ή νῦν, ἔφη, μιᾶς ἡμέρας πρότερον. » Sciscitanti cuidam, utrum prius factum esset, ποχ αν dies? Νοχ, ait, una prius die. Idem responsum occurrit in Excerptis ex veteri Lexico Græco-Latino, ubi de responsis sapientum: Τῷ πέμπτῳ ἡρώτησεν, τις πρῶτος ἐγεννήθη, νῦν ἢ ἡμέρα; « Ό δὲ εἶπεν νύκτα μίαν πρότερον ἡμέραν.

(7) *Ἀπορηθεὶς.* A. et H. malunt ἐπερωτηθεὶς. Relinerti tamen etiam ἀπορηθεὶς potest, pro Cuius ei hoc dubium esset propositum, » seu, « De hoc dubio interrogatus. » SYLBURG.

(8) *Πρᾶξαι.* Forte πρᾶξαι. MONTFAUC.

(9) *Ἄποθάρη.* Modi enallage est pro ἀποθανῇ,

A sisset, primus quidem examinatus, utros t. istimet esse plures, vivosne an mortuos: vivos dixit, non esse enim mortuos. Secundus autem, terrane an mare majores aleret bellus: Terra, inquit, nam ejus quoque pars est mare. Tertius autem, quodnam sit animantium callidissimum, quod hucusque non fuit cognitum: Homo, inquit. Quartus autem rogatus, quanam ratione moti, Sabba, qui erat eorum princeps, impulissent ad defectionem: ¶ respondit, volentes eum vel honeste vivere, vel male mori. Quintus autem rogatus, utrum existimaret suisse priorem, diem an noctem: Uno die, inquit. Dubiarum enim quæstionum dubias etiam responsiones esse, necesse est. Sextus autem rogatus, quanam ratione fieri posset ut quis maxime diligenteretur: Si cum sit, inquit, potentissimus, non fuerit terribilis. Septimus autem rogatus, quomodo ex hominibus fieret deus aliquis: Si ea, inquit, fecerit quæ fieri non potest ut homo faciat. Octavus autem interrogatus, quid sit fortius, vita an mors: Vita, inquit, quæ tam multa mala ferat. Nonus autem examinatus, quousque bene sit homini vivere: Quousque, inquit, non existimet melius esse mori quam vivere. Cum autem jussisset Alexander, ut decimus rebus, aliud dixit deterius. Cum autem dixisset Alexander: Ergo tu quoque morieris primus, qui hæc judicas. Et quomodo, inquit, o rex, verax fueris, qui dixisti te primum eum esse interfectorum qui peccime responderis? Et quod omnis generis scriptorum Græci dicti sint fures, satis, ut opinor, pluribus ostensum est indicuiss.

B

Quod autem Deum norunt, non per agnitionem, sed per qualecumque ejus manifestationem, Græcorum probatissimi, dicit Petrus in prædicatione: « Cognoscite ergo unum esse Deum, qui fecit omnium principium, et finis habet potestatem, et qui cum sit inconspicuus, omnia videt: cum capi non possit, omnia capit, nullius cum rei indigeat, eo indigent omnia, et per quem sunt omnia; qui comprehendi non potest, æternus, ab interitu alienus, non factus:

seu ἀποθνήσκει. SYLBURG.

(10) *Περίφασιν.* Lege περίφρασιν. LOWTH.—Conf. superius Stromat. I, p. 372, n. 5, et Strom. v, p. 750, n. 5.

(11) *Ἀρχὴν πάρτων.* Scilicet Filium. Nam illud Genes. 1: « In principio Deus creavit, » multi e veteribus Ecclesiæ scriptoribus de Filio interpretantur: qui a Apoc. III, 14, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ, « principium creature Dei, » dicitur. Clemens noster infra p. 644 edit. Paris.: Εἰς γάρ τὸν δυτικὸν ὄ Θεός, ὃς ἀρχὴν τῶν ἀπάντων ἐποίησε, μηδένα τὸν πρωτόγονον ιδεῖν, ὁ Πέτρος γράπει συνεις ἀχριδίως τὸ, « Εν ἀρχῇ ἐποίησεν ὄ Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. »

(12) *Ἀχώρητος.* Simile est illud Hermæ Pastoris lib. II, mandat. 1: « Ipse capax universorum, solus immensus est. Qui nec verbo definiri, nec mente concepi potest. » Arnobii et Serapionis conflict. p. 543: « Capax, non captabilis. » Augustinus in Alteratione cum Pascentio Ariano: Laudantes Deum, dicere solemus in precibus, ejus magnitudinem admirantes: Qui capit omnia, quem capit nemo, sed hominum: nam totus capit a Filio. »

cf. Rieu. i.
—

?

qui omnia fecit verbo virtutis suæ, » hoc est secundum gnosticam scripturam, Filii. Deinde subiungit: « Hunc Deum colite, non ut Græci, » utpote quod eumdem quem nos & colunt Deum viri probi apud Græcos, sed non perfecta cognitione, ut qui a Filio datam non didicerint traditionem. « Né colatis, » inquit, « igitur; » non dixit, Deum quem Græci, sed « ne colatis ut Græci: » cultus Dei mutans modum, non autem alium Deum annuntians. Quid autem sit: « Non colatis ut Græci, » ipse Petrus explanabit, subjungens: **270** « Quoniam dum feruntur ignorantia, et Deum non sciunt, » ut nos perfecta cognitione, « cum, potestate quam dedit eis ad usum, formassent ligna et lapides, æs et ferrum, aurum et argentum, ex ipsorum materia et usu, et quæ substantiæ serva sunt excitas-
sent, ea colunt: et quæ eis dedit Deus in cibum, volucres aeris, et maris natatilia, et terræ serpen-tes, et feras, cum quadrupedibus agri pecoribus, mustelasque et mures, seles et canes et simias: et proprios cibos hominibus sacrificant: et mortua mortuis offerentes tanquam diis, in Deum sunt integrati, per hæc ipsum esse negantes. » Et quod ita se habeat, utpote quod nos ipsi et Græci eumdem Deum noverimus, sed non similiter, sic rursus inferet hoc modo: « Neque colite ut Judæi: etenim illi, solos se Deum nosse putantes, nesciunt se ado-

¶ P. 760 ED. POTTER.

(13) *Tῆς γνωστικῆς γραφῆς.* In hæc verba Cl. Grabius in *Spicil.* 1, p. 528, hæc adnotat: « Per hanc intelligit Clemens interpretationem mysticam, secutus in hac phrasí Barnabam, qui in epistola sua cap. vi, ubi verba Moysis citaverat: « Ecce ista ait Dominus Deus: Intrate in terram bonam, quam juramento promisit Dominus Abrabamo, et Isaaco, et Jacobo, et ut hereditatem possidete eam; terram fluentem lacte et melle, » immediate post, mysticæ explicationis gratia, addit: Tί λέγει ἡ γνῶσις, μάθετε: ἐλπίσατε ἐπὶ τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ὑμῖν Ἰησοῦν. » Quid dicat cognitio, (i. e. quis sit sensus spiritualis et mysticus, ut in editione Oxoniensi Barnaba bene exponitur) discite. Sperate in Jesum, qui in carne manifestandus est vobis. » Quæ ipsa Barnabæ alibi citat Clemens Alexandr. neimpe lib. v *Strom.*, pag. 578. Sic hoc quoque loco per λόγον δυνάμεως Θεου, docet Filium Dei sensu mystico intelligendum esse: unde potius τῇ γνωστικῇ γραψῃ quam τῇ γνωστικῇ γραφῇ legendum puto. Ille ille. Mihi in Clementis verbis nihil mutandum videtur. Sunt autem hæc, non Petri, sed Clementis Petri sententiani explicantis verba.

(14) Οὓς δηλορότι. Hæc verba usque ad μεμαθητῶν Clementis sunt: ac proinde Cl. Grabius *Spicileg.* 1, pag. 63, ea tanquam ipsius Petri recitans, bujus loci sensum pervertit.

(15) Μὴ τολντο. Insolita est verborum trajectio. Simplicior ordo est: οὐχ εἶπε τούν, Μὴ σέβεσθε Θεὸν δι Ελλ. SYLBURG.

(16) Οὓς ἡμεῖς κατὰ τὴν γρῶσιν τελεῖσθαι. Ut nos cognitione perfecta. Hæc etiam Clementis verba sunt, quibus explicat quo sensu Petrus gentes Deum non scire dixerat: licet ea Græbus ipsi Petro tribuerit.

(17) Ήρ ἔδωκεν αὐτοῖς ἔξουσιας εἰς χρῆστον. Non incommodè scribi posse videtur, ὡς ἔδωκεν αὐτοῖς ἔξουσιαν εἰς χρῆστον. « quoram ipsis dedit potestate ad usum, » seu « ut iis utereutur. »

A φῆς (13), » τουτέστι τοῦ Υἱοῦ. Εἴτα ἐπιφέρει: « Τούτον τὸν Θεὸν σέβεσθε, μή κατὰ τοὺς Ἑλληνας: » ὡς δηλούστι (14) τὸν αὐτὸν ἡμῖν σεβόντων Θεὸν καὶ τῶν παρ' Ἑλλησι δοκίμων, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν παντελῆ τὴν δι' Υἱοῦ παράδοσιν μεμαθηκότων. « Μή τοίνυν (15), » φησι, « σέβεσθε, » οὐχ εἶπεν, Θεὸν δι οἰς Ἑλληνες, ἀλλά, « μή κατὰ τοὺς Ἑλληνας: » τὸν τρόπον τὸν τῆς σεβήσεως ἐναλλάττων τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ ἄλλον καταγγέλλων. Τί οὖν ἔστι τό, « μή κατὰ τοὺς Ἑλληνας, » αὐτὸς διασαφήσει Πέτρος ἐπιφέρων: « Ότι ἀγνοεῖ φερόμενοι, καὶ μή ἐπιστάμενοι: τὸν Θεὸν » ὡς ἡμεῖς κατὰ τὴν γνῶσιν τὴν τελείαν (16), « ήν ἐδωκεν αὐτοῖς ἔξουσιας εἰς χρῆσιν (17), μορφώσαντες ἔνδιλα καὶ λίθους, χαλκὸν καὶ σίληρον, χρυσὸν καὶ ἀργυρον, τῆς ὑλῆς αὐτῶν καὶ χρῆσεως, τὰ δοῦλα τῆς ὑπάρχεως ἀναστήσαντες, σέβονται (18). καὶ δὲ δέδωκεν αὐτοῖς εἰς βρῶσιν δι Θεός, πετεινὰ τοῦ ἀέρος, καὶ τῆς θαλάσσης τὰ νηκτὰ, καὶ τῆς γῆς τὰ ἔρπετά, καὶ τὰ θηρία σὺν κτήνεσι τετραπόδοις τοῦ ἀγροῦ, γαλάς τε καὶ μῦς, αἰλουρούς τε καὶ κύνας, καὶ πιθήκους: καὶ τὰ ίδια βρώματα βροτοί, θύματα θύουσιν (19) καὶ νεκρὰ νεκροῖς (20) προσφέρουσες ὡς θεῖς, ἀχαριστοῦσι τῷ Θεῷ, διὰ τούτων ἀρνούμενοι: αὐτὸν εἶναι: » καὶ δι τοῦ ὡς τὸν αὐτὸν Θεὸν τῷ μὲν τε αὐτῶν καὶ Ἑλλήνων ἐγνωκότων φέρεται (21), πλὴν οὐχ ὁμοίως, ἐποίσει πάλιν, ὥδε πας: « Μῆρε κατὰ ιουδαίους (22) σέβεσθε, καὶ γάρ ἔκεινοι μόνοι:

Nam « lignum, lapides, » et cætera, quæ hic au-
merantur, opponit aliis δέδωκεν αὐτοῖς εἰς βρῶσιν δι Θεός, « quæ Deus ipsis dedit in cibum. »

(18) *Tῆς ὑλῆς αὐτῶν καὶ χρῆσεως, τὰ δοῦλα τῆς ὑπάρχεως δραστήσατες, σέβοται.* Hæc sine dubio corrupta sunt. Interea vero, donec ms. aliquis codex apparet, cujus ope emendentur, sic scribi potuerint: Τὴν ὑλὴν, αὐτῶν καὶ χρῆσεως τὰ δοῦλα τῇ ὑπάρχει ἀναστήσαντες, σέβονται. « Materia in, et quæ ipsorum usui natura inservire debent, stas-tuentes, colunt. » Vel, χρῆσεως τὰ δοῦλα καὶ τῆς ὑπάρχεως: « quæ serva sunt usui et possessioni. » Nam ὑπάρχεις interdum idem est ac τὰ ὑπάρχοντα, πλοῦτος, κτήματα. Vel aliquid his simile, nam in certa plerumque sunt hujusmodi conjecturæ.

(19) *Kαὶ τὰ ίδια βρώματα βροτοί δ. θ.* Interpres, « et proprios cibos hominibus sacrificant, » nihil ad sensum Petri. Proinde pro βροτοῖς, « mortali bus hominibus, » scribendum βρωτοῖς, « cibis: » qua voce intelligit δέδωκεν δι Θεός εἰς βρῶσιν: ut sensus sit, Αἴγυπτοι, aliasque gentes, a quibus bruta coluntur, τὰ ίδια βρώματα τοῖς βρωτοῖς θύειν. « proprios cibos sacrificare » iis animalibus, quæ sunt ipsis a Deo in cibum concessa. Nam sicut νεκρὰ νεκροῖς, ita βρώματα βρωτοῖς θύειν eos dicere videtur.

(20) *Νεκρὰ νεκροῖς.* Scilicet, « mortua » animalia « mortuis » hominibus, quos ut deos colebant. Proinde triplicem idolatriæ formam innuere videatur: primam, qua res vitæ expertes; secundam, qua bruta animalia; tertiam, qua mortui homines voluntur.

(21) *Φέρεται.* Metaphorice utitur hac voce, ut statim ἐπιφέρει. Sensus est: « Et propterea quid fert: nos et Græcos eumdem Deum, licet diverso modo, cognoscere, iterum » inferet.

(22) *Μῆρε κατὰ ιουδ.* Eadem ex Petri prædicione adducit. Origenes l. xiv, in Joan. p. 21: « Φέρεται αὐτὸν, ὡς Πέτρου διδάσκαντος, μή δεῖν καθ' Ἑλληνας προσκυνεῖν τὰ ίδια ὑλῆς πράγματα ἀποδε-

οικέμενοι τὸν Θεὸν γινώσκειν, οὐκ ἐπίστανται, λα-
τρεύοντες ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους, μηνὶ καὶ
σελήνῃ καὶ ἐὰν μὴ (23) σελήνη φανῇ, σάββατον οὐκ
ἀγουσι τὸ λεγόμενον πρῶτον· οὐδὲ νεομηνίαν διγου-
σιν οὔτε ἀξυμα, οὔτε ἑορτὴν, οὔτε μεγάλην ἡμέραν (24). » Εἴτα τὸν κολοφῶνα τοῦ ζητουμένου προσ-
επιφέρει· « Ποτε καὶ ὑμεῖς, δσίως καὶ δικαίως μαν-
θάνοντες, & παραδίδομεν ὑμῖν, φυλάσσεσθε, καὶνῶς
τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ σεβόμενοι· εὑρομεν γάρ
ἐν ταῖς Γραφαῖς, καθὼς ὁ Κύριος λέγει· Ἰδοὺ (25)
διεπίθεμαί ὑμῖν Καινὴν Διαθήκην, οὐχ ὡς διεθέμην
τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐν δρει Χωρῆ. » Νέαν ὑμῖν (26)
διέθετο· τὰ γάρ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων παλαιά,
ὑμεῖς δὲ, οἱ καὶνῶς αὐτὸν τρίτῳ γένει σεβόμενοι,
Χριστιανοί (27). Σαφῶς γάρ, οἶμαι, ἐδήλωσε τὸν ἔνα
καὶ μόνον Θεόν, ὃ πο μὲν Ἑλλήνων ἔθνικῶς, ὃ πο δὲ
Ἰουδαίων Ἰευδαῖκῶς, καὶνῶς δὲ ὑφ' ἡμῶν καὶ πνευ-
ματικῶς γινωσκόμενον. Πρὸς δὲ καὶ δτι ὁ αὐτὸς Θεὸς
ἀμφοῖν ταῖν Διαθήκαιν χορηγός, δ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς
φιλοσοφίας δοτήρ τοῖς Ἑλλησι, δ' ἡς ὁ παντοκράτωρ
περ· Ἑλλησ δοξάζεται, παρέστησεν, δῆλον δὲ κάν-
θενδε. «Ἐκ γ' οὖν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ
ἐκ τῆς νομικῆς, εἰς τὸ ἐν γένος τοῦ σωζομένου συνά-
γονται λαοῦ οἱ τὴν πίστιν προσιέμενοι, οὐ χρόνῳ
ἐπιρουμένοιν τῶν τριῶν λαῶν, ἵνα τις φύσεις ὑπολά-
θοι τριτάς, διαφόροις δὲ παιδευμένον Διαθήκαις,
τοῦ ἐνὸς Κυρίου δντας (28), ἐνὸς Κυρίου βήματι·
ἐπει δτι, καθάπερ Ἰουδαίους (29) σώζεσθαι ἐνούσετο

¶ P. 762 ED. POTTER, 636 ED. PARIS. * Jer. xxxi, 31, 32; Hebr. viii, 8, 9, 10.

χομένους, καὶ λατρεύοντας ἔύλοις, καὶ λίθοις, μή τε
κατὰ Ἰουδαίους σέβειν τὸ Θεὸν, ἐπείπερ καὶ αὐτοὶ^D
μόγοι οἱόμενοι ἐπίστασθαι Θεὸν, ἀγνοοῦσιν αὐτὸν, λα-
τρεύοντες ἀγγέλους, καὶ μηνὶ, καὶ σελήνῃ. «Εὐη
τραδεῖ, quasi Petrus docuerit, non oportere genti-
lium more adorare, materialia laudantium atque
servientium lignis et lapidibus; neque Judæorum
more Deum colere, quandoquidem et ipsi soli Deum
scire existimati, ipsum ignorant servientes angelis,
et mensi, et lunæ. » Porro Judæis angelorum cul-
tum exprobaret etiam Celsus apud Origenem lib. I,
p. 20: Λέγων αὐτοὺς σέβειν ἀγγέλους καὶ γοντεῖα
προσκεῖσθαι ἡς ὁ Μωϋσῆς αὐτοῖς γέγονεν ἐξηγητής.
« Dicens eos venerationem et cultum exhibere an-
gelis, et vacare damnatis maleficisque artibus a
Moysē præceptore acceptis. » Idem infra repetit
lib. V, p. 234 edit. Cantabrig. Hieronymus Resp.
ad quæstionem ab Algasia propositam Judæos ejus-
dem criminis accusat: « Conversus autem Deus,
tradidit eos, ut colerent militiam cœli sicut scriptum
est in libro prophetarum. Militia autem cœli non
tantum sol appellatur, et luna et astra rutilantia,
sed et omnis angelica multitudo, eorumque exer-
citus, qui Hebraice appellatur Sabaoth, id est vir-
tutum, sive exercituum. » Idem paulo post: « Tra-
didit eos Deus, ut servirent militiam cœli, quæ nunc
ab Apostolo dicitur religio angelorum. » Verum Cl.
Spencerus existimat non tam Judæos in verbis Pe-
tri intelligendos esse, quam Cerinthi discipulos,
hæreticos scilicet Ιουδαῖοντας, qui angelorum cultu
eo tempore infames erant. Conf. ejus annotationes
in Origenis lib. I, p. 20.

(23) *Kai εἰσ μή.* Conf. Seldenus *De anno cirili Jud.*, p. 98.

(24) *Μεγάλην ἡμέραν.* Cl. Grabius *Spicileg.* I
p. 329, in hæc verba adnotat: « Hac diem expia-
tionis designari vix dubito: utpote de qua Deus

A rare angelos et archangelos, mensem et lunam : et
nisi luna apparuerit, non agunt sabbatum quod
vocant primum, neque agunt neomeniam, neque
azyma, neque festum, neque magnum diem. »
Deinde ejus quod quæritur insert colophonem:
« Quare vos quoque sancte et juste quæ vobis tra-
dimus discentes, servate, noviter Deum per Chri-
stum colentes. Invenimus enim in Scripturis, ¶ sicut
dicit Dominus: Ecce facio vobis Testamentum No-
vum, non ut feci patribus vestris in monte Chor-
eb. » Novum dedit nobis Testamentum : quæ
enim sunt Judæorum et Græcorum, sunt vetera.
Nos autem qui nove ipsum tertio genere colimus,
sumus Christiani. Aperte enim, ut arbitror, ostendit
unum et solum Deum, a Græcis quidem genti-
liter, a Judæis autem Judaice, nove autem a nobis
cognosci et spiritualiter. Præterea autem ostendit,
quod idem Deus suppeditavit utrumque Testamen-
tum, qui etiam Græcis dedit Græcam philosophiam,
per quam omnipotens a Græcis gloria afficitur. Id
autem hinc quoque est manifestum. Ex Græca qui-
dem certe disciplina, et ex regali, in unum gentis
populi cui salus datur, congregantur qui fidem ad-
mittunt, non tempore divisis tribus populis, ne quis
triplices existimet naturas, sed diversis eruditis Te-
stamentis, cum sint unius Domini, unius Domini
verbo. Quoniam quemadmodum Judæos Deus sal-
vos esse voluit, dans eis prophetas, ita etiam Græ-

C ipse Levit. xxiii, 21, ad Judæos ait: « Et vocabitis
hunc diem celeberrimum atque sanctissimum. »
Rabbini quoque dicunt, omnibus festis cessantibus
hoc expiationis festum perdurare debere, neque
mundum sine illo subsistere posse. Vide doctissi-
mum Morinum lib. ix *De penitentia*, cap. 34. »

(25) *Ιδού.* Exstant hæc Jerem. xxxi, 31, 32, et
Hebr. viii, 8, 9, 10, verum, si verba spectantur,
paulo aliter quam hic.

(26) *Υμῖν.* Forte rectius ἡμῖν· itemque mox
ἡμεῖς, sive Petri, sive Clementis sint verba. SVLb.

(27) *Νέαν...* *Χριστιανοί.* Hanc sententiam Petro
tribuere videtur Grabius: quæ Clementis potius
est, quo sensu intelligenda sint hæc verba Νέαν Δια-
θήκην explicantis.

(28) *Ορτως.* Ms. Paris. δντας. Aliis δντων pla-
cuisse videtur.

(29) *Ἐπει,* δτι καθάπερ Ἰουδαίους... μέλιστα
ἔτεσθαι. Cl. Beveregius nostras codice *Canon.*

lib. I, c. 14, in hac verba adnotat: « Joan. Bapt.
Cotelerius in notis ad secundam Clementis Romani
Epistolam, doctos viros hujus loci sensum nonduni
attigisse opinatus est, ut qui verba ista sic acci-
piant quasi λάθετε, etc., sit Apostoli exhortatio. Ille
autem verba illa δ ἀπόστολος λέγων Παῦλος, non re-
ferenda putat ad consequentia λάθετε καὶ τὰς Ἑλ-
ληνικὰς βίβλους, sed ad præcedentia ista olxeōtou
αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφήτας, seu ad versiculum 12
primi capituli Epistole ad Titum, ubi scilicet Apos-
tolus dicit: Εἰπέ τις ἐξ αὐτῶν ίδιος αὐτῶν προφή-
της. Hæc autem verba λάθετε καὶ τὰς Ἑλληνικὰς
βίβλους, et quæ sequuntur, non sancti Pauli, sed
Clementis esse arbitratur vir doctus. Quæ quidem
nova horum Clementis verborum expositio mihi
etiam primo intuitu summe arrisit. Totum autem
contextum postea revolvens statim inveni quod hæc
Clementis Alexandrinī verba sensum istum nequa-

corum spectatissimos in propria sua lingua prophetas excitatos, prout poterant capere Dei beneficentiam, a vulgo secrevit, praeter Petri prædicationem, declarabit Paulus apostolus dicens : « Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sibyllam quomodo unum Deum significet, et ea quæ sunt futura : et Hystaspes sumite et legite, et invenietis Dei Filium multo adhuc clarius et apertius esse scriptum, et quemadmodum adversus Christum multi reges instruerunt aciem, odio habentes illum, et eos qui nomen ejus gestant, et ejus fideles, et ejus tolerantiam et adventum. » Deinde uno verbo nos interrogat : « Totus autem mundus, et quæ sunt in mundo, cujus sunt ? Nonne Dei ? » Propterea dicit Petrus Dominum dixisse apostolis : « Si quis ergo velit ex Israel duci pœnitentia, et propter nomen meum credere in Deum, remittentur ei peccata post duodecimi annos. Egredimini in mundum, ne quis dicat : Non audivimus. »

quam admittant. Doctissimus Pater in hisce libris non oratorem agit, non epistolam aut exhortationem scribit, ac propterea neminem definite alloquitur. Atque ideo cum scribit : *Λάβετε τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους, ἐπίγραψε Σιβύλλαν*, hæc non ipsius Clementis, sed sancti Pauli mox memorati verba sint necessere est. Et præterea sancti Pauli verba in Epistola ad Titum nulla machina hoc trahi possunt. Præterquam enim quod Apostolus ibi de uno solo propheta loquatur, Clemens hic de pluribus ; quodque sanctus Paulus proprios suæ linguae prophetas a Deo gentilibus, prout percipere poterant Dei beneficentiam, excitatos esse, nullo modo affirmet ; præter hæc, inquam, observandum etiam est, ista verba ad aliam bujus sententiae partem pertinere. Clemens enim non asserit D. Paulum dixisse Deum suos Græcis prophetas excitasse, sed ipse hoc dixit, probatque tum ex Petri prædicatione, tum ex Paulo, ut ait, dicente λάβετε τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους. Res clarior adhuc eluecescet, si ea recolamus quæ proxime post verba a nobis citata sequuntur. Refert enim sanctum Paulum hæc dixisse : « Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sibyllam quomodo unum Deum indicet, et ea quæ futura sunt. Sumptum etiam Hystaspes legite, et invenietis Dei Filium multo clarius apertiusque esse scriptum, utque multi reges adversus Christum aciem instruerunt, odio habentes tum illum, tum eos qui nomen illius gestant, et ejus fideles, illiusque tolerantiam atque adventum. » Cum hæc a D. Paulo prolatam tradidisset, mox addit : *Είτα ἐν λόγῳ πυνθάνεται ἡμῶν, δόλος δὲ κόσμος καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τίνος;* Οὐχὶ τοῦ Θεοῦ ; Deinde uno verbo nos interrogat, « totus autem mundus et quæ in mundo, cuius sunt ? Nonne Dei ? » Haec autem verba de nullo alio nisi de sancto Paulo intelligi possunt. Quis enim hoc interrogasse dicatur, nisi is de quo ante facta fuerat mentio istis verbis : *O ἀπόστολος λέγων Παῦλος.* Quod enim doctissimus vir hæc verba prædicationi Petri tribuenda censem, a ratione prorsus alienum est. Etenim sancti Petri sermo ex apocrypho isto libro a Clemente hic citatus, prius finitus fuit, quam hæc a D. Paulo vel alio quopiam dicta referuntur. Quin etiam post ultima ista a nobis recitata verba, statim hæc subjungit : *Διὰ τοῦτο φησιν ὁ Πέτρος εἰρηκέναι τὸν Κύριον τοὺς ἀπόστολος,* etc. Quod si præcedentibus verbis Petrum illud interrogasse voluisset, nomen ejus ibi potius inseruisset. Cum sanctus autem Paulus istam protulisse interrogationem clarissime hic perhibetur, nihil

A ὁ Θεὸς, τοὺς προφήτας διδοὺς, οὗτοι καὶ Ἑλλήνων τοὺς δοκιμωτάους, οἰκείους αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ προφήτας ἀναστῆσας, ὃς οὗτοι τε ήσαν δέχεσθαι τὴν παρεθεοῦ εὐεργεσίαν, τῶν χυδαίων ἀνθρώπων διέκρινε. δηλώσει πρὸς τὸν Πέτρον κηρύγματι ὃ ἀπόστολος λέγων Παῦλος : « Λάβετε (30) καὶ τὰς Ἑλληνικὰς βίβλους, ἐπίγραψε Σιβύλλαν, ὡς δηλοῖ ἔνα Θεὸν καὶ τὰ μέλλοντα ἕσεσθαι καὶ τὸν Ὅστάσπην λαβόντες, ἀνάγνωτε, καὶ εὑρήσετε πολλῷ τριλαυγέστερον καὶ σαφέστερον γεγραμμένον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ καθὼς παράταξιν ποιήσουστε τῷ Χριστῷ πολλοὶ βασιλεῖς, μισουντες αὐτὸν, καὶ τοὺς φοροῦντας τὸ δονομα αὐτοῦ, καὶ τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπομονὴν, καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. » Εἴτα ἐν λόγῳ πυνθάνεται ἡμῶν : « Όλος δέ δὲ κόσμος καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τίνος ; Οὐχὶ τοῦ Θεοῦ ; » Διὰ τοῦτο φησιν ὁ Πέτρος εἰρηκέναι τὸν Κύριον τοὺς ἀπόστολοις . « Εὖν μὲν οὖν τις θελήσῃ τὸν Ἱσραὴλ μετανοῆσαι (31), διὰ τοῦ ὄντων μου πιστεύειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἀφεθήσονται αὐτῷ αἱ ἀμαρτίαι μετὰ δώδεκα ἑτη (32). Εξέλθετε εἰς τὸν κόσμον, μη τις εἰπῃ . Οὐκ ἤκουσαμεν. »

B dubii esse potest, quin is etiam ea quæ præcedunt, si Clementi fidem habeamus, dixerit. Clemens autem hæc vel ex traditione vel saltem ex apocrypho aliquo libro D. Pauli nomen præ se ferente, hauisse videtur. Qualis etiam D. Petri nomen sibi in scriptum habens, et Petri *Prædication* dictus, hoc ipso in loco a Clemente laudatur, multaque tamquam a Petro dicta ex eodem recitantur. » Conf. Grabii *Spicileg.* p. 66.

C (30) *Λάβετε.* Theod. *Canterus lib. II Var. lect.*, cap. 19, hunc locum citans corrigit illa *Lactantii lib. vii, c. 16* : « *Sibylla* tamen aperte interitaram Romanum loquitur. *Hystaspes* quoque, qui sicut Medorum rex antiquissimus, a quo annis quoque nomen accepit, posteris reddit sublatum ex orbe imperii nomenque Romanum, multo ante præfatus illa, quam Trojana gens conderetur. » Et cap. 18 meminit ejusdem et in *Epiotome* cap. ultimo, quibus locis « *Hystaspes* », legendum, non *Hystaspes*. C Justinus *Apol. 2* : *Σιβύλλα δὲ καὶ Ὅστάσπης γενήσεσθαι τῶν φθαρτῶν ἀνάλωτοι διὰ πυρὸς ἔφαστον.* Amm. *Marcellinus lib. xxiii* : « *Multa ex Chaldaeorum arcaniis Bactrianus addidit Zoroastres, deinde Hystaspes rex prudentissimus Darii pater, qui cum superioris Indiæ secretæ fiderint penetraret, ad nemorosam quandam venerat solitudinem.* » Agathias lib. II de *Zoroastre* agens : « *Nam Persæ ipsi nostri temporis Hystaspis temporibus eum floruisse tradunt, quam ob causam res plane ambigua est, an Darii pater, an aliis quispiam hic fuerit Hystaspes, uteinique hic Persarum magister, et magiæ inventor.* » Quod vero paulo ante vertit interpres, ex Græca disciplina et ex regali, *Græce est* : « *Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς παιδίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς νομικῆς εἰς τὸ ἐν γένος.* » Ex Græca igitur disciplina et ex legali. Itaque videtur errore typographi deceptus, non consulto Græco exemplari. Tres populos intelligit, gentes sive Græcos, legis Mosaicæ cultores sive Iudeos, et novæ legis sive Christianos. *COLLECT.* Porro Justinus etiam *Sibyllam* et *Hystaspem* simul memorat *Apol. I*, p. 38, in verbis modo allatis; et iterum pag. 87 : *Τάς Ὅστάσπου ή Σιβύλλης ή τῶν προφητῶν βίβλους.* *Hystaspē aut Sibyllā aut prophetarum libros.* » Conf. *Valesius ad Ammianī Marcellini lib. xxiii.*

D (31) *Μετανοῆσαι.* Si metanōēsas legamus, expedita est structura : si metanōēsas retineamus, subaudienda erit copulativa καὶ. *SYLBURG.*

(32) *Μετὰ δώδεκα ἑτη.* Cl. Grabius *Spicileg. I.*, pag. 67, in hæc verba adnotat : « *Ea Petri verba*

CAPUT VI.

Evangelium ethnicis in inferno positis non minus quam Judæis et ethnicis viventibus suis annuntiatum.

'Ἄλλ' ὡς κατὰ καιρὸν ἔκει τὸ κήρυγμα νῦν, οὕτω A κατὰ καιρὸν ἐδόθη νόμος μὲν καὶ προφῆται βαρβάροις, φιλοσοφίᾳ δὲ Ἑλλησι, τὰς ἀκοὰς ἐθίζουσα πρὸς τὸ κήρυγμα. « Λέγει γ' οὖν Κύριος (33) ὁ φυσάμενος Ἱερατὴ· Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν τῷ μέρῃ σωτηρίας ἐδοθῆσά σοι· Ἐδωκά (34) σε εἰς διαθήκην ἑθνῶν, τοῦ καταστρῶσας τὴν γῆν καὶ κληρονομήσας κληρονομίαν ἑρήμου, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι. » Εἰ γάρ « δέσμιοι » μὲν Ιουδαῖοι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ Κύριος· « Ἐξέλθετε, εἶπεν, ἐκ τῶν δεσμῶν, οἱ θέλοντες, » τοὺς ἔχοντας δεδεμένους, καὶ τὰ δυσδάσταχτα (35) φορτία, φρεστίν, αὐτοῖς διὰ τῆς ἀνθρωπίνης παρεγχειρίσεως ἐπαναθεμένους λέγων· δῆλον ὡς « οἱ ἐν σκότει οὗτοι οὐ εἰνεν, οἱ ἐν τῇ εἰδωλολατρείᾳ κατορθωρυγμένον ἔχοντες τὸ τιγεμονικόν· τοῖς μὲν γάρ κατὰ νόμον δικαιοῖς ἐλειπεν ἡ πίστις. Διδούσι τούτους λώμενος ὁ Κύριος, ἐλεγεν, « Η πίστις σου σέσωκε σε· » τοῖς δὲ κατὰ φιλοσοφίαν δικαοῖς, οὐχ ἡ πίστις μόνον ἡ εἰς τὸν Κύριον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀποστῆναι τῆς εἰδωλολατρείας ἔδει. Αὐτίκα ἀποκαλυφθείστης τῆς ἀληθείας, καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τοῖς προπεπτραγμένοις μεταμέλονται. Διόπερ ὁ Κύριος εὐηγγελίσατο (36) καὶ τοῖς ἐν ἄδου. Φησί γ' οὖν ἡ Γραφὴ· « Λέγει (37) ὁ ἄδης

• Isa. xliv, 8, 9. • Matth. xxiii, 4; Luc. xi, 47.

quod attinet, quibus refert, Christum apostolos jussisse, ut post duodecim annorum spatium Hierosolymis abirent in universum mundum, ea paulo aliter distinxii, quam in editione Clementis Alexandrini leguntur. Ibi enim voces μετὰ δώδεκα ἔτη, perperam, ut mihi quidem videtur, juncτæ sunt cum præcedentibus: Ἀφεθῆσονται αὐτῷ αἱ ἀμαρτίαι, et in Latina versione positum: « Remittuntur ei peccata post duodecim annos. » Aptius autem cohærent cum sequentibus: « Εξέλθετε εἰς τὸν κόσμον, ideoque cum istis composui, et Latine redidi: « Post duodecim annos egredimini in munus domum. » Eadem Servatoris instructionem apostolis datum memorat Apollonius, scriptor Clementis Alexandrini æqualis, in *Syngrammate contra Cataphygas hæreticos*, ex quo fragmenta quedam nobis conservavit Eusebius lib. v. *Hist. eccl.*, c. 18, et hæc quoque post alia exinde notavit: Καὶ δὲ ὡς ἐκ παραδόσεως τὸν Σωτῆρα φησι προστεταχέντα τοῖς αὐτοῖς ἀποστόλοις, ἐπὶ δώδεκα ἔτεσι μὴ χωρισθῆναι τῆς Ἱερουσαλήμ. « Ad hæc tanquam ex veterum tractatione refert Dominum apostolis suis præcepisse, « ne intra duodecimi annos Hierosolymis excederent. » Id utrum factum sit, et an apostoli post duodecim demum annos in universum orbem dispersi Evangelium prædicare coeperint, a plurimis controvertitur, sed hac de re agere non est hujus loci. Atque hæc quidem ille: quæ sumpsit ex Cl. Cavei *Historia litteraria* vol. I, p. 4.

(35) Λέγει... ὁ Κ. Ηæc præfatio e commate præced. buc translata est.

(34) Ἐδοθῆσα σοι· Ἐδωκ. Isa., ἐδοθῆσα σοι, καὶ ἐπλασά σε, καὶ ἐδωκά σε. Male ἐδωκάς σε habent vulg. Clementis libri: quod olim adnotavit Sylb. Moi καταστῆσαι pro καταστηναι Isa. ac deinde κληρονομίας ἑρήμους pro κληρονομίαν ἑρήμου.

(35) Δυσδάσταχτα. Respicit Matth. xxiii, 4, vel Luc. xi, 47, unde et verbum φαστον adjicit.

Sed ut in tempore nunc venit prædicatio, ita in tempore data quidem est lex et prophetæ barbaris: philosophia autem Græcis, aures assuefaciens ad prædicationem. « Dicit itaque Dominus qui salvum fecit Israel: Tempore accepto exaudiui te, et in die salutis tibi dedi auxilium: dedi te in testamentum gentium, ut inhabitares terram, et possideres hereditatem, dicens iis qui sunt in vinculis: Egredimini: et ut revelentur iis qui sunt in tenebris a. » Si enim « vinciti » quidem sunt Judæi, quibus dixit Dominus: « Egredimini ex vinculis, qui vultis, » dicens eos qui sua sponte sunt vinciti, et qui « onera, inquit, toleratu difficultia, » in se per humanam suscepunt impositionem, clarum est quod qui sunt « in tenebris b, » ii sunt qui habent principalem animæ partem defossam in cultu simulacrorum. Nam iis quidem qui erant justi ex lege, fides deerat. Et ideo cum eos curaret Dominus, dicebat: « Fides tua te salvum fecit c. » Iis autem qui erant justi ex philosophia, non solum opus erat fide in Dominum, sed etiam ut discederent a cultu simulacrorum. Jam vero revelata eis veritate, ipsi quoque penitentia ducti sunt propter ea quæ fecerant. Quamobrem prædicavit Dominus iis quoque qui erant apud

c Matth. ix, 22 et alibi.

(36) Ὁ Κύριος εὐηγγ. Christum in inferno Evangelium prædicasse, non pauci ex antiquis Patribus docuerunt ex I Petr. iii, 19. Eorum testimonia satis multa videre licet in Spenceri Adnotationibus ad Origenis *contra Celsum* lib. ii, p. 85 edit. Cantabrig., et Cotelerium in Hermæ *Pastorem* lib. iii, similitud. 9. Conf. etiam superius *Strom.* ii, p. 452. His adjicere licet Irenæum l. iv, c. 45, p. 347, ed. Oxon.: « Sufficenter increpavit eum Scriptura, sicut dixit presbyter, ut non glorietur universa caro in conspectu Domini. Et propter hoc Dominum in ea quæ sunt sub terra descendisse, evangelizantem et illis adventuin suum, remissam peccatorum existentem his qui credunt in eum. Crediderunt autem in eum omnes qui sperabant in eum, id est, qui adventum ejus prænuntiaverunt, et dispositib. ejus servierunt, justi et prophetæ, et patriarchæ: quibus similiter ut nobis remisit peccata. » Conf. ejusdem libri cap. 50.

(37) Λέγει. Non eadem penitus verba, sed quæ tamen videtur in mente habuisse Clemens, Jobi sunt xxviii, 22: « Ἡ ἀπώλεια καὶ ὁ θάνατος εἰπαν. » Αχνόμεν αὐτῆς τὸ κλέος. Latina Vulg.: « Perditio et mors dixerunt, Auribus nostris audivimus famam ejus. » Chaldaicæ paraphrasis interpretatio: « Dominus perditionis et angelus mortis dixerunt. » Clementis verba sunt: Λέγει ὁ ἄδης τῇ ἀπώλειᾳ· Εἴδος μὲν αὐτοῦ οὐκ εἰδομεν, φωνὴν δὲ αὐτοῦ ἡχούμεν. Similis est locus et Jobi xxvi, 6: « Nudus infernus coram illo, et nullum est operimentum perditioni. » Γυμνὸς ἄδης ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔστι περιβόλαιον τῇ ἀπώλειᾳ, quem sic interpretatur quidam ex veteribus apud Nicetam Heraclæensem in *Expositione seu Catena manuscripta* cl. v. Petri Delbenii abbatis: Ταῦτα δὲ προφητικῶς εἰς τὴν διὰ σαρκὸς οἰκονομίαν τοῦ Μονογενοῦς εἰρηταί, αὐτοῦ γάρ ἐνώπιον γυμνὸς ἔστιν ὁ ἀπεργῆς καὶ σκοτεινὸς ἄδης, καὶ ἡ γείτων τοῦ ἄδου ἀπώλεια, ἥγουν θάνατος, οὐκ ἔχει

9

¶ inferos. Dicit quidem certe Scriptura : « Dicit infernus perditioni : Ejus quidem speciem non vidi-
mus, ejus autem vocem audivimus ». Non locus utique voce accepta, dicit ea quae prius dicta sunt, sed ii qui sunt collocati apud inferos, et seipsos tradiderunt ad exitium, tanquam ex nave aliqua se sua sponte in mare projicientes. Ipsi ergo sunt qui divinam audierunt virtutem et vocem. Nam quis sanæ mentis, et justorum et peccatorum animas esse existimaverit in una condemnatione injustitiae, injustitiæ maculam inurens providentia? Quid vero? annon significant Dominum annuntiasse Evangelium, et iis qui perierant in diluvio, vel potius viucti fuerant, et iis qui in « præsidio » continebantur et custodia? Ostensum est autem in secundo quoque Stromate, **271** apostolos ad instar Domini, iis quoque qui erant apud inferos annuntiasse Evangelium. Oportebat enim, ut existimo, sicut hic, ita illuc quoque, optimos discipulos esse magistri imitatores, ut unus quidem, eos qui erant ex Hebreis, illi vero gentes ad conversionem deducerent, hoc est, eos qui in justitia quæ est ex lege et ex philosophia, vixerant quidem sed non perfecte, verum cum errore et prolapsione vitam transegerant. Hoc enim divinum decebat consilium et providentiam, ut qui in justitia majorem habuere dignitatem, et præ cæteris egregie vixerunt, et eorum quæ peccarant ducti sunt penitentia, etiamsi sint in alio loco, cum extra controversiam sint in eorum numero qui sunt Dei omnipotentis, salvi fieren per propriam uniuscujusque cognitionem. Operatur autem, ut existimo, Servator, quandoquidem ejus est opus salvum facere : quod quidem certe fecit, eos qui in ipsum voluerint credere, per prædicationem ubicunque essent trahendo ad salutem. Si ergo Dominus nulla alia de causa descendit ad inferos, quam ut annuntiaret Evangelium, sicut certe descendit : aut descendit ut annuntiaret omnibus, **¶** aut solis Hebreis. Atque si omnibus quidem, salvi erunt omnes qui crediderint, etiamsi sint ex gentibus, cum jam illuc confessi fuerint. Sunt enim

¶ P. 763-764 ED. POTTER, 637-638 ED. PARIS.

ἀποκρυψῆν. Αὐτὸς ἀνθρωπὸς γεγονὼς, καὶ τὸν δόνην ἐσκύλευσε, καὶ τοὺς ἔκεισε ἐν ἀνδρείᾳ ἔξηγαγεν. Εἰρητὰ δὲ καὶ ἐν ταῖς Παροιμίαις Ἀδές καὶ ἀπώλεια φανερὰ παρὰ Κυρίῳ. Οὐκ ἔκριθη γάρ παρ' αὐτῷ οὐτε τὸ χωρίον ἐν ὧ αἱ ψυχαὶ κατείχοντο πρὸ τῆς αὐτοῦ ἐπιδημίας, οὐτε οἱ ἀπολέσθαι δόξαντες διὰ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄδου κατῆλθε, καὶ τὰς ἀπ' αἰώνος ψυχὰς αἰώνιας δεσμῶν ἀπέλυσεν. **¶** Ηαὲ de Unigeniti dispensatione in carne propheticæ dicta sunt, si quidem coram eo tenebrosus, et splendore carent infernus nudus est, et quæ illi propinquæ est perditio, hoc est mors, latere non potest. Ille scilicet homo factus et infernum spoliavit, et qui illuc erant virtute sua eduxit. Dictum est, et in Proverbii : Infernus et perditio manifesta apud Dominum. Neque enim locus, in quo versabantur animæ, quæ ante illius adventum detinebantur, absconditus illi fuit, neque illi, qui ob corruptionem ac mortem funditus interisse videbantur, sed ad inferos descendit, et, quæ a sa-

Α τῇ ἀπώλειᾳ. Εἶδος μὲν αὐτοῦ οὐκ εἶδομεν, φωνὴν δὲ αὐτοῦ ἡκούσαμεν. **¶** Οὐχ ὁ τόπος δῆπου φωνὴν λαβὼν, εἴπεν τὰ προειρημένα, ἀλλ' οἱ ἐν ἄδου καταγέντες, καὶ εἰς ἀπώλειαν ἐαυτοὺς ἐκδεμιάστες, καθάπερ ἐκ τινος νεώς εἰς θάλασσαν ἐκόντες ἀπορθίψαντες. Αὐτοὶ τοίνυν εἰσὶν οἱ ἐπακούσαντες τῆς θείας δυνάμεως τε καὶ φωνῆς· ἐπει τίς ἀν εὐφρονῶν, ἐν μιᾷ καταδίκῃ καὶ τὰς τῶν δικαίων καὶ τὰς τῶν ἀμαρτωλῶν ὑπόλαθοι εἶναι ψυχάς, ἀδίκιαν τῆς προνοίας καταχέων; Τί δέ; οὐχὶ δηλοῦσιν (38) εὐηγγελίσθαι τὸν Κύριον τοῖς τε ἀπολαόσιν ἐν τῷ κατακλυσμῷ, μᾶλλον δὲ πεπεδημένοις (39), καὶ τοῖς ἐν « φυλακῇ » τε καὶ « φρουρᾷ » συνεχομένοις; Δέδεικται δὲ καν τῷ δευτέρῳ Στρωματεῖ (40), τοὺς ἀποστόλους, ἀκολούθων τῷ Κυρίῳ, καὶ τοὺς ἐν ἄδου εὐηγγελισμένους· ἔχρην βάρος, οἷμα, ωσπερ κάνταυθα, οὐτω δὲ κάκεισε τοὺς ἀρίστους τῶν μαθητῶν μιμητὰς γενέσθαι τοῦ διδασκάλου, ἵν ὁ μὲν τοὺς ἐξ Ἐβραίων, οἱ δὲ τὰ ἔθνη, εἰς ἐπιστροφὴν ἀγάγασι, τουτέστι τοὺς ἐν δικαιοσύνῃ τῇ κατὰ νόμον καὶ κατὰ φιλοσοφίαν βεβιωκότας μὲν, οὐ τελείως δὲ, ἀλλ' ἀμαρτητικῶς διατεραναμένους τὸν βίον· τοιτὶ γάρ ἐπερπετε τῇ θείᾳ οἰκονομίᾳ, τοὺς ἀξίαν μᾶλλον ἐσχηκότας ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ προηγουμένων βεβιωκότας, ἐπει τε τοῖς πλημμεληθεῖσι μετανεοτήκοτας, καν ἐν δλλῳ τόπῳ τύχωσιν, ἔξομολογουμένων ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ δηνας τοῦ παντοκράτορος, κατὰ τὴν οἰκείαν ἐκάστου γνῶσιν σωθῆνας. Ένεργεῖ (41) δὲ, οἷμα, καὶ δὲ Σωτὴρ, ἐπει τὸ σάκρειν ἔργον αὐτοῦ ὅπερ οὖν καὶ πεποίκη, τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσται βεβουλημένους διὰ τοῦ κηρύγματος, δηποι ποτ' ἔτυχον γεγονότες, ἐλκύσας εἰς σωτηρίαν (42). Εἰ μὲν οὖν πάντας, σωθήσονται πάντες οἱ πιστεύσαντες, καν ἐξ ἔθνῶν δηνες τύχωσιν, ἔξομολογησάμενοι ήδη ἐκει· ἐπει σωτῆροι καὶ παιδευτικαὶ εἰς κολασίες τοῦ Θεοῦ, εἰς ἐπιστροφὴν δηγουσαὶ, καὶ τὴν μετάνοιαν τοῦ ἀμαρτωλοῦ (43) μᾶλλον, ή τὸν θάνατον αἰρούμεναι· καὶ ταῦτα καθερώτερον διορθήν δυναμένων τῶν σωμάτων ἀπηλλαγμένων ψυχῶν, καν

¶ Job. xxviii, 22.

cuso fuerant, animas, perpetuis vinculis expedivit. **¶** Locus ex Proverbii citatus, est c. xv, v. 22 : « Infernus et perditio coram Domino, quanto magis corda filiorum hominum. » **COLLECT.**

(38) **Δηλοῦσιν.** Nempe Scripturæ. Respicit vero I Pet. iii, 19, 20. Statim εὐηγγελίσθαι actiue sumitur pro εὐαγγελίσασι· ut paulo post εὐηγγελισμένοις τοὺς ἐν ἄδου pro εὐαγγελισάμενοι.

(39) **Μᾶλλον** δὲ πεπεδημένοις. « Seu potius vincitos. » Est correctio ejus quod fuerat dictum, nempe diluvio mortuos periisse.

(40) **Δευτέρῳ Στρωμ.** Respicit Strom. II, pag. 452.

(41) **Ἐνεργεῖ.** Sic non multo post δύναμιν ἐνεργητικὴν vocat Christum.

(42) **Ἐλκύσας** εἰς σωτ. Respicit Joan. vi. 44; XII, 32.

(43) **Τοῦ ἀμαρτωλοῦ.** Respicit Ezech. xviii, 23, 32; xxix, 11, vel similem S. Scripturæ locum.

πάθεσιν ἐπισκοτῶνται διὰ τὸ μηκέτι ἐπιπροσθέσθαι οὐδεποτέ. Εἰ δὲ Ἰουδαίους μόνον εὐγγελίσατο, οἵς Εἰσιπεν τὴν διά τοῦ Σωτῆρος ἐπίγνωσί τε καὶ πίστις, θῆλὸν που ὡς ἄρα ἀπροσωπολήπτου (44) δῆτος τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι, καθάπερ ἐνταῦθα, οὕτως κάκει τοὺς ἔξ έθνῶν ἐπιτηδείους εἰς ἐπιστροφὴν εὐγγελίσαντο. Καὶ καλῶς εἰρήται τῷ Πομένῃ· «Κατέβησαν οὖν αὐτῶν (45) εἰς τὸ ὑδωρ· ἀλλ’ οὗτοι μὲν (46) ζῶντες κατέβησαν, καὶ ζῶντες (47) ἀνέβησαν· ἔχεινοι δὲ, οἱ προκεχοιμημένοι, νεκροὶ κατέβησαν, ζῶντες δὲ ἀνέβησαν.» Ναὶ μὴν καὶ σώματά φησι τὸ Εὐαγγέλιον (48) πολλὰ τῶν κεκοιμημένων «ἀνεστάσθαι», εἰς ἀμείνων δῆλον δὲ μετατεθειμένων τάξιν. Γέργονεν ἄρα τις καθολικὴ κίνησις καὶ μετάβεσις κατὰ τὴν οἰκουμέναν τοῦ Σωτῆρος. Δικαῖοις τοίνυν δικαῖου, καθὸ δίκαιος ἐστιν, οὐ διαφέρει· ἐάν τε νομικὸς ἦ, ἔάν τε Ἑλλην. Οὐ γάρ Ἰουδαίων (49) μόνων, πάντων δὲ ἀνθρώπων ὁ Θεὸς Κύριος, προσεχέστερον δὲ τῶν ἐγνωκότων πατήρ. Εἰ γάρ τὸ καλῶς βιοῦν καὶ νομίμως ἐστὶ βιοῦν, καὶ τὸ εὐλόγως βιοῦν κατὰ νόμον ἐστὶ βιοῦν· δρθῶς δὲ βεβιωκότες οἱ πρὸ πόρου εἰς πίστιν (50) ἐλογίσθησαν, καὶ δίκαιοι εἶναι ἐκρίθησαν· δῆλὸν που καὶ τοὺς ἔκτο; νόμου γενομένους, διὰ τὴν τῆς φωνῆς ἰδιότητα (51) ὀρθῶς βεβιωκότας, εἰ καὶ ἐν ᾧδου ἔτυχον δυτες καὶ ἐν φρουρῇ (52), ἐπακούσαντας τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς, εἴτε τῆς αὐθεντικῆς, εἴτε καὶ τῆς διὰ τῶν ἀποστόλων ἀνεργούστης, ἢ τάχος, ἐπιστραφῆναι τε καὶ πιστεῦσαι· μεμνήμεθα γάρ διε τὸ δύναμις (53) τοῦ Θεοῦ, ἐστιν δὲ Κύριος, καὶ οὐκ ἄν ποτε ἀσθενήσαι δύναμις. Οὐτῶς οἷμα δείκνυσθαι, ἀγαθὸν μὲν τὸν Θεὸν, δυνατὸν δὲ τὸν Κύριον, σώζειν μετὰ δίκαιοιστιν καὶ ισότητος τῆς πρὸς τὸν ἐπιστρέφοντας, εἴτε ἐνταῦθα εἴτε καὶ ἀλλαχθότι. Οὐ γάρ ἐνταῦθα μόνον ἡ δύναμις ἡ ἀνεργητικὴ φθάνει, πάντη δέ ἐστι, καὶ δεῖ ἐργάζεται. Αὐτίκα ἐν τῷ Πέτρου Κηρύγματι δὲ Κύριος φησι πρὸς τοὺς μαθητὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν· «Ἐξελεξάμην ὑμᾶς δώδεκα μαθητὰς, χρίνας ἀξίους ἐμοῦ·» οὓς δὲ Κύριος; ἵξενται καὶ ἀποστόλους, πιστοὺς ἡγησάμενος, εἶναι, πέμπων ἐπὶ τὸν κόσμον εὐαγγελίσασθαι τοὺς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἀνθρώπους, γινώσκειν, ὅτι εἰς Θεός ἐστι· διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως ἐμῆς δηλοῦντας (54) τὰ μέλλοντα, ὥπως οἱ ἀκούσαντες καὶ πιστεύσαντες σωθῶσιν· οἱ δὲ μὴ πιστεύσαν-

A salutares, et quae erudiunt, Dei castigationes, ad-
ducentes ad conversionem, et potius penitentiam
peccatoris eligentes quam mortem: idque præcipue
cum possint animæ purius perspicere, quae sunt li-
beræ a corporibus, etiamsi obscurantur perturba-
tionibus, eu quod non se amplius eis opponat et
impedit caruncula. Sin autem Christus Judæis su-
lum annuntiavit Evangelium, quibus defuit ea quae
est per Servatorem agnitione et fidem, clarum est uti-
que quod cum apud Deum nullus sit personarum respectus, apostoli quoque, sicut hic ita etiam illic,
annuntiarunt Evangelium iis qui ex gentibus erant
apti ad conversionem. Et recte dictum est a Pa-
store: « Descenderunt ergo eorum in aquam, sed hi
quidem descenderunt viventes, et viventes ascen-
derunt: illi autem qui prius dormierant mortui de-
scenderunt, vivi autem ascenderunt. » Jam vero
dicit etiam Evangelium, multa quae dormierant
« surrexisse », corpora, ut quae videlicet translata
essent ad meliorem locum. Fuit ergo generalis qui-
dam motus et translatio per Servatoris dispensa-
tionem. Justus ergo non differt a justo; quatenus
est justus, sive is fuerit ex lege, sive Graecus: non
enim Judæorum solum, sed etiam omnium homi-
num est Deus Dominus, propinquius autem pater
eorum qui cognoverunt. Si enim honeste vivere,
est etiam legitime vivere: et vitam agere rationi
consentaneam, est vivere ex lege: qui autem recte
vixerunt ante legem, in fidem sunt reputati, et justi
sunt judicati: clarum est quod ii etiam qui cum
extra legem essent, recte vixerunt per vocis pro-
prietatem, etiam in inferis essent et in custodia,
exaudita voce Domini, vel ipsa per se, vel etiam quae
operabatur per apostolos, mox conversi fuerint et
crederint. Meminimus Dominum esse « Dei virtu-
tem », et fieri non posse ut virtus unquam fuerit
imbecilla. Sic existimo ostendi, bonum quidem esse
Deum: potentem vero Dominum salutem dare cum
justitia et aequalitate in eos qui convertuntur, sive
hic, sive etiam alibi. Non huc enim solum pervenit
virtus operatrix, sed est ubique, et semper operatur.
Jam vero in Petri Prædicatione dicit Dominus ad
discipulos post resurrectionem: « Elegi vos duo de-
cim discipulos, judicans esse me dignos, » quos
voluit apostolos fieri Dominus, fideles ratus esse.

* P. 765 ED. POTTER, 639-640 ED. PARIS. a Matth. xxvii, 52. b I Cor. 1, 29.

(44) Ἀκροσωπολήπτου. Respicit Act. x, 34; D Rom. ii, 11, vel similem locum.

(45) Κατέβησαν οὖν αὐτῶν. Hæc superius ad-
duxit auctor Stromat. II, pag. 452. E quo loco,
astipulante etiam Hermæ Latina versione, scriben-
dum Κατέβησαν οὖν μετ’ αὐτῶν εἰς τὸ ὑδωρ καὶ πά-
λαιν ἀνέβησαν. « Descenderunt igitur cum illis in
aqua, et rursus ascenderunt. »

(46) Μέρ. Hanc particulam non agnoscit Cle-
mens in Strom. II.

(47) Καὶ ζῶντες. Strom. II, καὶ πάλιν ζῶντες.

(48) Τὸ Εὐαγγέλιον. Respicit Matth. xxvii, 52:
Καὶ τὰ μηνύματα ἀνεψηθεῖσαν· καὶ πολλὰ σώματα
τῶν κεκοιμημένων ἀγίων ἤγερθη. Μοτ, δηλούντι πρ
δῆλον δὲ παντελοῦτο Montfalc.

(49) Οὐ γάρ Ἰουδ. Respicit Rom. iii, 29; x, 52,
vel alium his consimilem locum.

(50) Εἰς πλοῖον. Respicit Rom. ix, 3, vel locum
aliquem huic similem.

(51) Αὐτὰς τὴν τῆς φωνῆς ἰδιότητα. « Vocis pro-
prietatem vocat rationem illam, qua se Deus Pa-
tribus ante legem manifestabat. Proinde non assen-
tior H. apud Sylburgium scribenti τὴν τῆς φωνῆς
ἰδιότητα, « naturæ proprietatem. »

(52) Εἰς φρουρā. Respicit I Pet. iii, 19.

(53) Δύναμις. I Cor. 1, 29: Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν
καὶ Θεοῦ σορόν.

(54) Ἐμῆς δ. Illud ἐμῆς mendosum videtur.
Scribendum forte ἐμφανῶς δηλοῦντας, « manife-
sticantes: » vel aliquid simile.

mittens in mundum ad annuntiandum Evangelium hominibus qui sunt in orbe terrarum, ut cognoscant unum esse Deum, per meam Christi fidem futura significantes, ut qui audierint et crediderint, salvi stant; qui autem non crediderint, cum audiverint, ferant testimonium, ut qui non possint se excusare dicendo: Non audivimus. Quid ergo? non etiam apud inferos fuit eadem economia ac dispensatio, ut illic quoque omnes animæ, auditæ prædicatione, aut ostendant poenitentiam, aut propterea quod non crediderunt, justum fateantur esse supplicium? Esset autem non levis iniuritatis, eos qui ante adventum Domini excessissent, cum nec eis fuisset annuntiatum Evangelium, nec in credendo vel non credendo ulla posset in eos culpa conferri, vel salutem assequi, vel puniri. Neque enim fas est illos quidem indicta causa fuisse condemnatos: solis autem eis, qui fuerunt post ejus adventum, frui divina licuisse justitia. Omnibus autem animis ratione prædictis desuper dictum est: Quæcunque vestrum fecit alius in ignoratione, Deum aperie non cognoscens, si ea agnoscens, ductus fuerit poenitentia, ei omnia peccata remittentur. «Ecce enim, inquit, posui ante faciem vestram mortem et vitam, ut eligatis vitam»: ut facta comparatione electionem faceret, dicit Deus se posuisse, non autem ambo fecisse. Et in alia dicit Scriptura: «Si me audieritis et volueritis, bona terræ comedetis: sin autem me non audieritis, neque volueritis, gladius comedet vos: os enim Domini hæc locutum est». Rursus autem aperie David, vel potius Dominus ex persona sancti: est autem is unus, atque idem a mundo condito: qui-cunque diversis temporibus per fidem fuit et erit salvus: «Latatum est cor meum, et exultavit lingua mea». Præterea autem caro quoque mea in spe habitat, inquit. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. Notas fecisti mihi vias vitae. Impiebis me latitia cum vultu tuo. Quemadmodum ergo pretiosus est populus Domino, ita populus sanctus omnis est cum Iudeo, etiam is qui ex gentibus convertitur, qui prædice-

a Deut. xxx, 15, 19. b Isa. i, 19, 20. c Psal. vi, 9, 10, 11. d Act. ii, 26, 27, 28.

(55) *Ossa èr ágyr.* Respicere videtur Act. iii, 17, 19; xvii, 30, vel parallelum his locum.

(56) *Téthyska.* Deut.: Δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν στήμερον τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, ἐκλέξαι τὴν ζωὴν. Sylburgio ἐκλέξασθε imper. mod. aptius quam ἐκλέξασθαι merito visum est.

(57) *Éadr.* Isaïe vulg. Bibl.: Εἳν θέλητε μηδὲ εἰσαχούστε... ἐὰν δὲ μη θέλητε μηδὲ εἰσαχούστε μου, μάχαιρα... Sylburg.

(58) *Mεταβολῆς κόσμου.* Scribendum potius καταβολῆς κόσμου, «mundo condito.» Statim ηγράνθη ἡ καρδία μου Psalm., Act. Paulo post eis φῶν Act.

(59) *Ωσπερ.* Vide Herveti notas.

(60) *Ος δὲ προσήλυτος προεφητεύετο.* «Qui prædicens batur fore proselytus:» vel, «Qui proseliti nomine a prophetis significabatur.» Quo sensu verbum προφητεύεσθαι: superius adhibetur

A τες, ἀκούσαντες, μαρτυρήσωσιν, οὐκ ἔχοντες ἀπολογίαν εἰπεῖν. Οὐκ τὸκούσαμεν. Τι οὖν; οὐχὶ καὶ ἐν φῶν ἡ αὐτὴ γέγονε οἰκονομία, ἵνα κάκει πᾶσαι αἱ ψυχαὶ, ἀκούσασαι τοῦ κηρύγματος, ἢ τὴν μετάνοιαν ἐνδείξωται, ἢ τὴν κόλασιν δικαίαν είναι, δι' ὧν οὐκ ἐπίστευσαν, διμολογήσωσιν; «Ἄν δὲ πλεονεξίας οὐ τῆς τυχούστης ἔργον, τοὺς προεξεληλυθότας τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, μήτε εὐηγγεισμένους, μηδὲ ἐξ αὐτῶν τὴν αἰτίαν παρασχομένους, κατὰ τὸ πιστεύσαι τῇ μη, ήτοι τῆς σωτηρίας τῇ τῆς κολάσεως μετασχεῖν. Οὐ γάρ που θέμις, τοὺς μὲν ἀκρίτως καταδεικνύσθαι, μόνους δὲ τοὺς μετὰ τὴν παρουσίαν τῆς θείας ἀπολελαυχέναι δικαιωσύνης. Πάσαις δὲ ἀνωθεν ταῖς ψυχαῖς εἰρήται ταῖς λογικαῖς: «Οσα ἐν ἀγνοίᾳ τις (55) ὑμῶν ἐποίησε, μήτε εἰδὼς σαφῶς τὸν Θεὸν, ἐὰν ἐπιγνοὺς μετανοήσῃ, πάντα αὐτῷ ἀφεθήσεται τὰ ἀμαρτήματα.» Ἰδοὺ γάρ, φησι, τέθεικα (56) πρὸ προσώπου ὑμῶν τὸν θάνατον, καὶ τὴν ζωὴν, ἐκλέξασθαι τὴν ζωὴν.» πρὸς σύγκρισιν ἐκλογῆς τεθεισθαι λέγων ὁ Θεὸς, οὐ πεποιηκέναι δέμφω. Καὶ ἐν ἑτέρᾳ Γραφῇ λέγει: «Ἐὰν (57) ἀκούστε μου καὶ θελήσητε, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν δὲ μη, ἀκούστε μου, μηδὲ θελήσητε, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γάρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα.» Πάλιν δὲ ἀντικρυς δὲ Δαβὶδ, μᾶλλον δὲ ὁ Κύριος ἐκ προσώπου τοῦ ὅσιου· εἰς δὲ οὗτος ἐκ μεταβολῆς κόσμου (58). πᾶς δὲ διαφόρος χρόνοις διὰ πίστεως σωθείς τε καὶ σωθήσαμενος. «Ηύφρανθη μου τῇ καρδίᾳ καὶ ἡγαλλιάσατο ἡ γλώσσα μου. «Ετι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, φησίν· ἐτι οὐκ ἔγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς φῶν, οὐδὲ δώσεις τὸν ὄσιόν σου ίδειν διαφθοράν. Ἔγνώρισάς μοι ἔδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὑφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.» Ωσπερ (59) οὖν τίμιος δὲ λαὸς τῷ Κυριῷ, οὗτως δὲ λαὸς ἀγίος ἄπαξ ἐστιν σὺν τῷ Ιουδαίῳ, καὶ δὲ ἐθνῶν ἐπιστρέψων δεὶς δὲ προσῆλυτος προεφτεύετο (60). Εἰκότας ἄρα «βοῦν (61) φησι καὶ ἀρκτὸν» ἐπὶ τὸ αὐτὸν ἐσεσθαι τῇ Γραφῇ· βοῦς μὲν γάρ εἰρηται δὲ Ιουδαῖος, ἐκ τοῦ κατὰ νόμον ὑπὸ ζυγὸν καθαροῦ κριθέντος ζώου, ἐπει καὶ διχηλεῖ, καὶ μηρυκάται δὲ βοῦς· δὲ ἐθνικὸς δὲ διὰ τῆς ἄρκτου ἐμφανεται, ἀκαθάρτου καὶ ἀγρίου θηρίου. Τίκτει δὲ τὸ ζῶν σάρκα ἀτύπωτον (62), ἣν σχηματίζει εἰς τὴν

D Strom. iv, p. 604.

(61) *Boôr.* Allegoria de bove et ursso, enarratur etiam a Justino M. pag. 76, et Greg. Nazianz. homil. in Natalem Christi. H. Sylburg. — Similem de bove allegoriam superius attulit Clemens Strom. II, p. 479.

(62) *Σάρκα ἀτύπωτον.* Id confirmat Plinius *Natur. hist.* lib. viii, cap. 56, ubi agens de ursarum catulis ait: *Hi sunt candida informisque caro, paulo muribus major, sine oculis, sine pilo: ungues tantum prominent: hanc lambido paulatim figurant.* Idem ille tradit lib. x, cap. 63, et *Ælian. De animal.* lib. ii, c. 49. Fabulam esse jam omnibus est compertum. Causam præbuit catulorum ortus, crassissimis secundis obvolutorum, quas non nisi diu lambido mater revellere potest. Sic videlicet contexti informis carnis speciem monstrant.

τοῦ θηρίου διμοιδητα τῇ γλώττῃ μόνον· λόγῳ γάρ οὐκ εἶπονται: εἰς τὸ ἡμερῶσθαι (63) ἐκ τοῦ θηριώδους βίου δὲ ἔχνων ἐπιστρέψων· τιθασσεύσεις τε ἥδη καὶ αὐτὸς ὡς βοῦς ἀγνίζεται. Αὐτίκα φησὶν δὲ προφῆτης· «Σειρῆνες (64) εὐλογήσουσί με καὶ θυγατέρες στρουθῶν, καὶ τὰ θηρία πάντα τοῦ ἄγρου.» Τῶν ἀκαθάρτων (65) ζώων τὰ θηρία τοῦ ἄγρου γιγνώσκεται, τουτέστι τοῦ κόσμου· ἐπει τὸν εἰς πίστιν ἄγρους καὶ ρυπαροὺς τὸν βίον, μηδὲ τῇ κατὰ νόμον δικαιοσύνῃ κεκαθαρμένους, θηρία προσαγορεύει. Μεταβαλόντες μέντοι ἐκ τοῦ εἶναι θηρία διὰ τῆς Κυριακῆς πίστεως, ἀνθρώποι γίνονται Θεοῦ, τὴν ἀρχὴν ἐν τοῦ θελήσαι μεταβάλλεσθαι, εἰς τὸ γενέσθαι προκόπτοντες. Τοὺς μὲν γάρ προτρέπει δὲ Κύριος, τοῖς δὲ ἥδη ἐγχειρίσασι καὶ χείρα δρέγει καὶ ἀνέλκει· «Οὐ γάρ ὑποστέλλεται (66) πρόσωπον διὰ πάντων δεσπότης· οὐδὲ ἐντραπήσεται μέγεθος, ὅτι μικρὸν καὶ μέγαν αὐτὸς ἐποίησεν, ὄμοιως τε προνοεῖ πάντων.» Καὶ δὲ Δασίδης φησι· «Εἰ δὲ καὶ ἐνεπάγησαν ἔθνη ἐν διαφθορᾷ, ήτις ἐποίησαν, ἐν παγίδῃ ταύτη ή ἔκρυψαν, συνελήφθη ὁ ποὺς αὐτῶν.» Άλλα (67) ἐγένετο Κύριος καταφυγὴ τῷ πέντῃ, βοηθὸς ἐν εὐχαριστίαις καὶ ἐν θλίψει. Εὔκαρπως ἄρα εὐηγγελίσθησαν οἱ ἐν θλίψει ὄντες. Καὶ διὰ τοῦτο φησιν· «Ἀναγγελεῖτε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ,» ἵνα μή (68) ἀδίκως κριθῶσιν. Εἰ τοίνυν τοὺς ἐν σαρκὶ διὰ τοῦτο εὐηγγελιστο, ἵνα μὴ καταδικασθῶσιν ἀδίκως, πῶς οὐ καὶ τοὺς προξεληλυθότας τῆς παρουσίας αὐτοῦ διὰ τὴν αὐτὴν εὐηγγελίσαστο αἰτίαν; «Δίκαιος γάρ δὲ Κύριος, καὶ δικαιούντης ἡγάπησεν· εὐθύτητα εἰδεῖς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.» Οὐ δὲ ἀγαπῶν ἀδικίαν (69) μισεῖ τὴν ἐκατοῦ ψυχήν. Εἰ γ' οὖν ἐν τῷ κατακλυσμῷ ἀπώλετο πᾶσα ἀμαρτωλὸς σάρξ, εἰς παιδείαν γενομένης αὐτοῖς κολάσεως, πρῶτον μὲν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, παιδεύτικὸν καὶ ἐνεργητικὸν (70) τυγχάνον, σώζειν τοὺς ἐπιστρέφοντας, πιστεύτεον. Ἐπειτα δὲ καὶ τὸ λεπτομερέστερον, ή ψυχή, οὐκ ἄν ποτε πρὸ τοῦ παχυμερεστέρου, ὅπατος, πάθοι τι δεινὸν, διὰ λεπτότητα, καὶ ἀπλύτητα μὴ κρατουμένης (71), ή καὶ ἀσώματος προσαγορεύεται. «Ο δὲ παχυμερὲς ἐκ τῆς ἀμαρτίας πεπαχυμένον τύχη, τοῦτο ἀπορίπτεται (72) σὺν τῷ σαρκικῷ πυεύματι (73), τῷ κατὰ τῆς ψυχῆς ἐπιθύ-

A batur proselytus. Merito ergo dicit Scriptura: «bonum et ursam » simul futuros. Nam bos quidem dictus est Iudeus, ex animali quod a lege sub jugo judicatum est mundum, quandoquidem bos et ursam habet ungulam, et ruminat: gentilis autem significatur per ursam, quae est animal immundum et agreste. Parit autem hoc animal carnem informem, quam lingua sola effingit in similitudinem animalis. Verbo enim formatur ad hoc, ut ex vita ferina mansuetus, qui convertitur ex gentibus: mansuetus autem ipse quoque ut bos purificatur. Jam vero dicit propheta: «Sirenes mihi benedicent et filiae passerum, et omnes bestiae agri.» Ab immundis animalibus bestiae agri cognoscuntur, hoc est mundi: quoniam eos qui in fidem sunt agrestes, et vita sordidi, nec ea quae est ex lege justitia purgati, appellat feras. Mutati autem ex fera, per fidem Dominicam sunt homines Dei, ex velle primum mutari, ad ipsum fieri proficientes. Alios enim adhuc tunc Dominus, aliis vero qui jam sunt aggressi, et manum praebet et sursum trahit. «Non enim personam respicit et reveretur qui est omnium dominus: neque curabit magnitudinem, quoniam ipse fecit magnum et parvum, et similiter omnibus providet et omnium curam gerit.» David quoque dicit: «Sin autem infixa sunt etiam gentes in interitu quem fecerunt, in hoc laqueo quem absconderunt comprehensus est pes eorum.» Sed sicut Dominus refugium pauperi, adjutor in opportunitate et in afflictione. «Opportune ergo annuntiatum est Evangelium iis qui sunt in afflictione.» Et ideo dicit: «Annuntiate in gentibus studia ejus,» ne injuste judicentur. Si ergo iis qui erant in carne, propterea annuntiavit Evangelium, ne injuste condemnentur: quomodo non iis etiam qui excesserunt ante ejus adventum, propter eamdem annuntiavit causam? «Justus enim Dominus, et justitiam dilexit, rectitudinem videt vultus ejus.» Qui autem diligit justitiam, odio habet animam suam. «Si ergo in diluvio periit omnis caro peccatrix, castigatione eis redeunte in disciplinam, primum quidem voluntatem Dei, quae erudien-

B

(64) Σειρῆνες. Η. ἡμεροῦσθαι παντὶ πρᾶς. D Στεπρ. SYLBURG.

(65) Τῶν ἀκαθάρτων. Verbū εἶναι subintelligendum videtur; ut sensus sit: «Ex immundis autem animalibus esse feræ agri, hoc est mundi, cognoscuntur.»

(66) Ἐποστέλλεται. Vulg. Bibl. Sapient. vi, ὑποστέλλεται εἰ μοχ προνοεῖ περὶ πάντων. SYLBURG.

(67) Άλλα. Psal. καὶ Ibidem μοχ, ἐν εὐκαρπίαις, ἐν θλίψει.

(68) Ἰτα μή. Hæc Clementis verba sunt.

(69) Ἀδικία. Vulg. Bibl. psalm. x, τὴν ἀδικίαν cum articulo. SYLBURG.

D (70) Ἐνεργητικόν. Hanc vocem agnoscit etiam Herveti versio, «vim habet erudiendi et operandi.» Sed haud scio an convenientius εὐεργετικόν, seu εὐεργητικόν. SYLBURG. — Verum voce Ἐνεργητικόν, cum de humana salutis procreatione ageret, paulo superius bis usus est auctor p. 638 et 639 edit. Paris.

(71) Κρατουμένης. Congruentius H. κρατουμένη. Mox aptius f. ή «qua ratione.» SYLBURG,

(72) Ἀπορίπτεται. Ms. Paris. ἀπορίπτεται cum duplice p.

(73) Σαρκικῷ πν. Respicit Gal. v, 17: «Η γάρ σάρξ ἐπιθύμει κατὰ τοῦ πνεύματος. Opponit autem Clemens πνεῦμα σαρκικόν, «spiritum,» seu animam, «carnalem» animæ rationali ac ἀσωμάτῳ.

di et operandi vim habet, credendum est dare salutem iis qui convertuntur. Deinde etiam anima, quae est res longe subtilior, minime potuerit affici ab aqua quae est crassior, ut quae propter subtilitatem et simplicitatem minime supereretur, quae etiam appellatur incorporea. Quod autem per se crassum, a peccato fuerit incrassatum, hoc una cum spiritu carnali abhicitur, qui concupiscit adversus animalia. » Jam vero eorum quoque qui communionem inducunt et commendant, princeps Valentinus, in ea quae est *De amicis homilia*, scribit ad verbum : « Multa ex iis quae scripta sunt in libris publicis, inveniuntur scripta in Dei Ecclesia. Hæc enim sunt inania quae a corde profiscuntur verba. Lex quae scripta est in corde, ea est populus dilecti, qui diligitur, et ipsum diligit ». Libros autem communes, sive Judaicas, sive philosophorum dicit scripturas, communem facit veritatem. Isidorus quoque Basiliensis simul filius et discipulus, in primo libro *Expositionum prophetarum Parchor*, ipse quoque scribit ad verbum : « Dicunt autem Attici quædam fuisse significata Socrati, dæmone eum consequente. Dicit etiam Aristoteles, omnes homines uti dæmonibus, qui eos sequuntur eo tempore quo migrant in corpus; quam cum a prophetis accepisset doctrinam, et in suos retulisset libros, non tamen unde accepisset eam confitetur. » Et rursus in secundo ejusdem operis sic scribit : « Nec existimet aliquis, quod dicimus esse proprium electorum, hoc fuisse prædictum ab aliquibus philosophis. Non est enim hoc eorum inventum, sed cum sumpsissent a prophetis, id tribuerunt ei qui est sapiens ex eorum sententia. » Et rursus in eodem : « Mihi enim videtur, ut ii qui sibi philosophiam vindicant, discant quid sit quercus alata, et varium quod in ea est pallium; quae omnia Pherecydes allegoriee dixit in theologia, e Chami prophetia ista petens. »

* P. 767 ED. POTTER, 641-642 ED. PARIS.

(74) Τὴν κοινότητα. Id est, Deum se revelasse gentibus non minus quam Judæis. Lowth.

(75) Δημοσίας βίβλους. Cl. Græbius in *Spicileg.* I, p. 54, in hac verba adnotat : « Quinam sint libri publici » vel vulgares, declarat Clemens dum addit : Δημοσίας γάρ βίβλους είτε τὰς Ἰουδαϊκὰς λέγει (f. λέγων) γραφάς, είτε τὰς τῶν φιλοσόφων, κοινοποιεῖ τὴν ἀλήθειαν. « Libros autem communes, sive Judaicas, sive philosophorum dicens scripturas, communem facit veritatem. » Sed quid sibi volunt hæc Valentini : Nōmōs ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ οὐτὸς ἔστιν ὁ λαὸς ὁ τοῦ ἡγαπημένου, et quae sequuntur ? Ego λόγος pro λαὸς substituo, ac ita verto : « Lex quae scripta est in corde, est verbum dilecti, quod diligitur et ipsum diligit. » Dices : Quisnam iste νόμος ac λόγος ? Respondeo ex Eclogis propheticis Valentianorum apud Clementem p. 809, col. 1 : Nōmōs καὶ λόγος αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν Κηρούγματι « Lex et verbum ipse Servator dicitur sicut Petrus in *Prædicatione* ait. » Vide tom. I hujus *Spicil.*, p. 62. »

(76) Προσήγουν. Ms. Paris. τοῦ προφήτου cum art. Porro conf. Eusebii *Eccl. hist.* lib. IV, c. 7, et quæ ibi adnotavit Valesius.

Α μοῦντι. « Ήδη δὲ καὶ τῶν τὴν κοινότητα (74) προσεύδων ὁ κορυφαῖος Θύαλεντῖνος ἐν τῇ Περὶ φίλων διμιάρχῳ κατὰ λέξιν γράφει. « Πολλὰ τῶν γεγραμμένων ἐν ταῖς δημοσίοις βίβλοις (75) εὑρίσκεται γεγραμμένα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· τὰ γάρ κενά ταῦτα ἔστι τὰ ἀπὸ καρδίας φήματα· νόμος ὁ γραπτὸς ἐν καρδίᾳ, οὐτός ἔστιν ὁ λαὸς ὁ τοῦ ἡγαπημένου, δικαιούμενος, καὶ φιλῶν αὐτὸν. » Δημοσίας γάρ βίβλους, εἴτε τὰς Ἰουδαϊκὰς λέγει γραφάς, εἴτε τὰς τῶν φιλοσόφων, κοινοποιεῖ τὴν ἀλήθειαν. Ιστόρως τε, διασταύρωσιν οὐδές ἀμά καὶ μαθητῆς, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν προφήτων (76) Παρχώρ Ἐξηγητικῶν καὶ αὐτὸς κατὰ λέξιν γράφει. « Φασὶ δὲ οἱ Ἀττικοὶ μεμηνύσθαι τινα Σωκράτει, περιπομένου δαίμονος αὐτῷ· καὶ Ἀριστοτέλης δαίμονις κεχρῆσθαι πάντας ἀνθρώπους λέγει, συνομαρτυρῶν αὐτοὺς παρὰ τὸν χρόνον τῆς ἐνσωματώσεως προφητειῶν τοῦτο μάθημα λαβών, καὶ καταθέμενος εἰς τὰ ἑαυτοῦ βιβλία· μή διμολογήσας σύθεν υφειλετο τὸν λόγον τούτον. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς αὐτῆς συντάξεως ὥδε πως γράφει. « Καὶ μή τις οἰσθω, δι φαμεν ίδιον εἶναι τῶν ἐκλεκτῶν, τοῦτο προειρημένον ὑπάρχειν ὑπό τινων φιλοσόφων· οὐ γάρ ἔστιν αὐτῶν εὑρῆμα· τῶν δὲ προφητῶν σφετερισμάτων (77), προσέθηκαν τῷ μή ὑπάρχοντι (78) κατ' αὐτοὺς σοφῷ. » Αὖθις τε ἐν τῷ αὐτῷ· « Καὶ γάρ (79) μοι δοκεῖ τοὺς προσποιουμένους φιλοσοφεῖν, ίνα μάθωσι τι ἔστιν ἡ ὑπόπτερος δρῦς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῇ πεποικιλμένον φῦρος· πάντα δια Φερεκύδης ἀλληγορίας ἔθεολόγησε, λαβών ἀπὸ τῆς τοῦ Χάρη προφῆτας. »

CAPUT VII.

Quæ sit vera sapientia et unde dicatur.

Τὴν ὑπόθεσιν (80), ὡς πάλαι παρεσημειωσάμεθα, οὐ τὴν κατὰ ἐκάστην αἵρεσιν ἀγωγήν φαμεν, ἀλλὰ διτερούς ἔστι φιλοσοφία, δρῦῶς σοφίαν τεχνικήν

Rom. II, 15.

(77) Τῷρ δὲ προφητῶν σφετεροῦ. Ferri lectio potest si accipias pro « a prophetis mutuati. » Alioqui legendum foret, τὰ δὲ τῶν προφητῶν σφετερισμάτων. STLBURG.

(78) Τῷ μή ὑπάρχειν. Negativam particulam μή omisit interpres.

(79) Καὶ γάρ. Cl. Græbius *Spicil.* II, pag. 68, hæc adnotat : « Vult Isidorus philosophiæ studiosos discere, quid sit, vel symbolice significet, « quercus » alata et discolor ejus pallium. » Mirum sane ! Ubi enim quercus alata ? quis unquam de ea legit, vel scripsit ? Nisi itaque mea me fallit conjectura pro δρῦς ponì debet δρύῳ avis genus apud Aristophanem in *Anibis*, p. 555 edit. Biseti. Hanc itaque avem alatam et egregiis variatam coloribus pro emblemate quadam accepit Pherecydes Syrius, quem in numerum VII sapientum ab aliquibus relatum fuisse testatur Clemens lib. I Strom. p. 299, ejusque theologiam inter mysticos ac intellectu difficiles libros recesset.

(80) Τὴν ὑπόθεσιν. Hæc verba in vulgatis editionibus ad præcedentem sententiam perperam referuntur.

τὴν ἐμπειρίαν παρέχουσαν τῶν περὶ τὸν βίον· τὴν δὲ σοφίαν (81), ἐμπεδὸν γνῶσιν, θείων τε καὶ ἀνθρώπινων πραγμάτων κατάληψίν τινα βεβαίαν οὖσαν καὶ ἀμετάπτωτον, συνειληφύσαν τὰ τε ὄντα, καὶ τὰ παραφυκότα, καὶ τὰ μέλλοντα· ἣν ἐδιάξατο τὴν διά τε τῆς πάρουσίας, διά τε τῶν προφητῶν ὁ Κύριος· καὶ ἔστιν ἀμετάπτωτος ὑπὸ Λόγου παραδοθεῖσα (82). Ταύτη καὶ πάντων ἀλήθης ὑπάρχει βουλήσει (83), ὡς διὰ τοῦ Γείου ἔγνωσμένη· καὶ ἡ μὲν αἰώνιος ἔστιν, ἡ δὲ χρόνῳ λιπαστελής· καὶ ἡ μὲν, μία καὶ ἡ αὐτή, αἱ δὲ πολλαις καὶ ἀδιάφοροι· καὶ ἡ μὲν ἀνευ παθητικῆς τινος κινήσεως, ἡ δὲ μετὰ παθητικῆς ὀρέξεως· καὶ ἡ μὲν τέλειος, ἡ δὲ ἐνδεήση. Ταύτης οὖν τῆς σοφίας ἐπιθυμεῖ ἡ φιλοσοφία, τῆς φυχῆς, καὶ τῆς ὄρθρότητος τοῦ λόγου, καὶ τῆς τοῦ βίου καθαρότητος, ἀγαπητικῶς καὶ φιλητικῶς διατεθεῖσα πρὸς τὴν σοφίαν, καὶ πάντα πράττουσα ἐνεκα τοῦ τυχεῖν αὐτῆς. Φιλόσοφοι δὲ λέγονται παρ' ἡμῖν μὲν οἱ σοφίας ἐργοῦταις, τῆς πάντων δημιουργοῦ καὶ διδασκάλου, τουτέστι γνῶσεως τοῦ Γείου τοῦ Θεοῦ· παρ' Ἐλλησι δὲ, οἱ τῶν περὶ ἀρετῆς λόγων ἀντιλαμβανόμενοι. Εἴτη δὲ ἀν φιλοσοφίᾳ, τὰ παρ' ἔκστη τῶν αἰρέσεων, τῶν κατὰ φιλοσοφίαν λέγων, ἀδιάλητα δόγματα μετά τοῦ διμολογουμένου βίου εἰς μίαν ἀθροισθέντα ἔκλογήν δὲ καὶ αὐτὰ ἐκ τῆς βαρδάρου κλαπέντα θεοδωρήτου χάριτος, Ἐλληνικῷ κεκόσμηται λόγῳ· τῶν μὲν (84) γάρ κλέπται, ὃν δὲ καὶ παρήκουσαν· ἐν δὲ τοῖς ἀλλοις δὲ μὲν κινούμενοι (85) ειρήκαστιν, ἀλλ' οὐ τελείως, ἐξειργάσαντο· τὰ δὲ ἀνθρωπικῷ στοχασμῷ τε καὶ ἐπιλογισμῷ, ἐν οἷς καὶ παραπτουσιν. Ἐπιβάλλειν δὲ οἰονται τῇ ἀλήθειᾳ οὗτοι μὲν τελείως, ὡς δὲ ἡμεῖς αὐτοὺς καταλαμβανόμεθα, μερικῶς. Πλέον γ' οὖν τοῦ κιδόνου τούτου οὐκ ἴσσαν οὐδέν. Καὶ μήτην ὡς ἡ γεωμετρία περὶ μέτρα καὶ μεγέθη καὶ σχήματα πραγματεούμενη διὰ τῆς ἐν τοῖς ἐπιπέδοις καταγραφῆς, ἡ τε ἡγαραφία τῶν ὀπτικῶν δλον τόπων ἐπὶ τῶν σκηνογραφουμένων φαίνεται παραλαμβάνουσα· αὕτη δὲ φευδογραφεῖ τὴν ὅψιν τοῖς κατὰ προσδολήν τῶν ὀπτικῶν γραμμῶν σημείοις χρωμένη κατὰ τὸ τεχνικόν· ἐντεῦθεν ἐπιφάσεις, καὶ ὑποθέσεις, καὶ φάσεις σώζονται, καὶ τὰ μὲν δοκεῖ προβοχεῖν, τὰ δὲ ἴσχειν, τὰ δὲ ἀλλως πως φαντάζεσθαι ἐν τῷ δημιαλῷ καὶ λειψόντω δὲ καὶ οἱ φιλόσοφοι ἡγαραφίας δίκην ἀπομιμοῦνται· τὴν ἀλήθειαν φιλαυτία δὲ πάντων ἀμετημάτων αἰτία ἐκάστοις ἐκάστοτε. Διόπερ οὐ χρή, τὴν εἰς ἀνθρώπους δόξαν αἰρούμενοι, φιλαυτον εἶναι, ἀλλὰ τὸν Θεόν ἀγαπῶντα, τῷ δὲ διοι διοι μετὰ φρονήσεως γίνεσθαι. Εἰ γ' οὖν τις τοῖς μερικοῖς ὡς τοῖς καθολικοῖς χρώμενος τύχῃ, καὶ τὸ δοῦλον ὡς Κύριον, καὶ ἡγεμονεῖται (86), σούλλεται τῆς ἀληθείας· οὐ συνεῖ τὸ τῷ

¶ P. 768 ED. POTTER. 642-643 ED. PARIS.

censem lib. v Strom. p. 577, ubi etiam paulo ante pag. 567 symbolum avis aliorumque animantium ab Idanthera Scytharum rege usurpatum, a Pherecyde autem memoratum, variasque ejus expositiones refert. Prophetia autem Chami nullam alibi mentionem reperio, hancque apocrypham scripturam a Basiliide vel aliis haereticis confictam fuisse arbitror.

(81) *Zögler*. Similem Sapientiae definitionem superius tradit auctor Strom. lib. 1, p. 333, ubi conf. n. 2.

(82) Ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου παραδοθεῖσα.
• Quæ ratione dimoveri non potest cum fuerit tra-

A phia, vere artificiosam sapientiam, quæ præbet experientiam eorum quæ sunt in vita. Sapientiam autem, solidam rerum divinarum et humanarum cognitionem, firmam quandam et stabilem, et quæ non potest excidere comprehensionem, et quæ continet ea quæ sunt, et præterita, et futura : quam nos docuit per suam præsentiam et per prophetas Dominus, estque ejusmodi ut non possit excidere, ut quæ a Verbo sit tradita. Ideo quoque omnino vera est voluntate, ut quæ sit cognita per Filium : et partim quidem est æterna, partim autem temporis utilis : et partim quidem una est et eadem, partim autem multæ et indiferentes : et partim quidem est absque ullo motu patibili, partim autem cum patibili appetitione : et partim quidem perfecta, partim vero indigens. Hanc ergo sapientiam **273** concupiscit philosophia, animæ et verbi rectitudinis, et vitæ puritatis : quæ est benevole affecta in sapientiam, et omnia facit ut eam consequatur. Philosophi autem apud nos quidem dicuntur qui amant sapientiam, quæ est omnium opifex et magistra, hoc est Filii Dei cognitionem. Apud Græcos autem dicuntur philosophi, qui disputationes de virtute suscipiunt. Philosophiae autem nomine dicuntur, quæ in unaquaque hæresi (de iis loquor quæ sunt in philosophia) reprehendi non possunt decreta, cum vita congruente in unam coacta electionem : quæ ipsa quoque a barbara divinitus data subrepta gratia, Græca ornata sunt eloquentia. Nam alia quidem sunt sufficiati, alia vero perverse audierunt. In aliis autem, aliqua quidem dixerunt commoti, sed ea non reddidere perfecta : aliqua autem humana conjectura et ratiocinatione, in quibus etiam labuntur. Arbitrantur autem se isti quidem assequi veritatem perfecte, ut autem a nobis deprehenduntur, aliqua solum ex parte : nihil certe amplius norunt quam hunc mundum. Quanquam quemadmodum geometria in mensuris, magnitudinibus et figuris, per eam quæ sit in planis descriptionem, et pictura totum locum optimum, quem vocant perspectivum, videtur assumere in iis quæ adumbrantur. Hæc autem falso describit visum, artificiose utens signis quæ flunt per applicationem linearum visus. Hinc conservantur ἐπιφάνειαι, id est eminentes visiones, et hypotheses, D hoc est visiones inferiores, et φάσεις, hoc est visa. Et videntur quidem alia eminere, alia vero subsidiare : aliqua vero, aliquo alio modo visione apprehendi in loco brevi et æquabili. Ita autem philosophi

dita. *Cons. superius Str. II*, p. 433, n. 5.

(83) *Bouλήσει*. Ex voluntate, sc. Dei.

(84) *Tw̄r p̄er. Notabilis est articulorum communatio : tw̄n p̄ev... w̄v d̄t, et mox & p̄ev... t̄z d̄t... cum utrobique iidem et similes poni soleant.* SYLBURG.

(85) *Kiroύμετοι.* Scilicet divinitus : quod opponit τῷ ἀνθρωπίνῳ στοχαστῷ.

(86) *Ὡς Κύπιον καὶ πηγεορεῖται.* A. ὡς Κύπιον καθηγῆται. Possit etiam legere, ὡς Κύπιον καθηγεονται. Vulgata lectio ferri potest si καὶ accipiat ut pro « etiam, vel : » id est, si, ut dominans, etiam » seu « dux, præire velit. » SYLBURG.

quoque instar picturæ imitantur veritatem, φιλαυτία autem, hoc est nimius amor sui, est semper quibuslibet causa peccatorum omnium. Quocirca non oportet eligendo et expetendo gloriam ab hominibus, οὐ esse nimium sui amantem, sed Deum diligendo esse sanctum cum prudentia. Si quis ergo utatur quidem singularibus, tanquam universis ac generalibus, et id quod servit habeat pro eo quod dominatur, a veritate excidit, non intelligens id quod a Davide dictum est per confessionem: « Terram seu cinerem tanquam panem manducabam α. » Nimius autem sui amor, et vana opinio ac persuasio, est ei terra, et error. Quod si ita est, ex disciplina cognitionis et scientia: si est autem disciplina, necesse est querere magistrum. Nam Cleanthes quidem sibi magistrum ascribit Zenonem, et Theophrastus Aristotelem, et Metrodorus Epicurum, et Plato Socratem. Sed nisi venero ad Pythagoram, et Pherecydem, et Thalecm, et primos sapientes, consisto eorum querens magistrum. Et seu dixeris Ἀἴγυπτος, seu Ἰνδος, seu Βαβυλονιος, seu Μαγος ipsos, non cessabo eorum doctorem requiri. Porro autem te quoque deduco ad primum ortum hominum, et illinc incipio querere quis fuerit magister? nullus quidem ex hominibus, nondum enim didicabant. Sed nec aliquis ex angelis: neque enim quomodo indicant angeli quatenus angeli, ita audiunt homines. Neque enim quomodo sunt nobis aures, ita est illis lingua: neque instrumenta vocis quis dederit angelis, labra, inquam, et quæ juxta ea sita sunt, et gutturi, et arteriam, et viscera, et spiritum, et aerem qui pulsatur. Multum autem abest, ut Deus insonet sanctitate quæ adiri non potest, qui ipse quoque separatus est ab archangelis. Jam vero angelos quoque accipimus didicisse veritatem, et qui eis praesunt principatus: ortum enim habuere. Restat ergo ut nos quoque ascendentis, eorum desideremus doctorem. Quoniam autem unum est ingenitum, nempe Deus omnipotens, unum est etiam prægenitum, et per quod omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Unus enim est revera Deus, qui fecit principium universorum β, significans primogenitum Filium, scribit Petrus, præclare intelligens illud: « In principio fecit Deus cœlum et terram γ. » Is autem dictus est Sapientia ab omnibus prophetis, is est magister omnium quæ aucta

A Δασδοὶ καὶ ἔξομολόγησιν εἰρημένον. « Γῆν σπόδον (87) ὡσεὶ δρότον ἔφαγον. » Ή φιλαυτία δὲ καὶ ἡ αἰήσις αὐτῷ γῆ ἐστι καὶ τλάνη. Εἰ δὲ τοῦτο, ἐκ μαθήσεως ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἐπιστήμη· μαθήσεως δὲ οὖσης, ξητεῖν ἀνάγκη τὸν διδάσκαλον. Κλεάνθης μὲν γάρ Ζῆνωνα ἐπιγράφεται, καὶ Θεόφραστος Ἀριστοτέλη, Μητρόδωρός τε Ἐπίκουρον, καὶ Πλάτων Σωκράτην. Άλλα καὶ ἐπὶ Πυθαγόραν Ἐλθω, καὶ Φερεκύδην, καὶ Θάλητα, καὶ τοὺς πρώτους σοφοὺς, ἵσταμαι, τὸν τούτων διδάσκαλον ζητῶν· καὶ Αἰγυπτίους εἰπῆς, καὶ Ἰνδοὺς, καὶ Βαβυλωνίους, καὶ τοὺς μάργους αὐτοὺς, οὐ παύσομαι τὸν τούτων διδάσκαλον ἀπαιτῶν. Ἀνάγω δέ σε καὶ ἐπὶ τὴν πρώτην γένεσιν ἀνθρώπων· κακεῖθεν ἀρχομαι· ζητεῖν τις διδάσκαλος· ἀνθρώπων μὲν οὐδεὶς· οὐδέποτε γάρ μεμαθήκεσαν· ἀλλ’ οὐδὲ ἀγγέλων Β τις· οὐδὲ γάρ ὡς μηνύουσιν οἱ ἀγγέλοι, καθὸ διγγελοι, οὕτως ἀκούουσιν ἀνθρώποι· οὐδὲ ὡς ἡμῖν τὰ ὄντα, οὕτως ἐκεῖνοις ἡ γλῶττα· οὐδὲ διν δραγανά τις δύρη φωνῆς ἀγγέλοις, χελή, λέγω, καὶ τὰ τούτους παρακείμενα, καὶ φάρυγγα, καὶ ἀρτηρίαν, καὶ σπλάγχνα, καὶ πνεῦμα, καὶ πλησσόμενον ἀέρα· πολλοὺς γε δεῖ (88), τὸν Θεὸν ἐμδοῦν ἀπροσίτῳ ἀγιότητι, καὶ ἀρχαγγέλων αὐτὸν (89) κεχωρισμένον. « Ήδη δὲ καὶ τοὺς ἀγγέλους μεμαθηκέναι παρειλήφαμεν τὴν ἀλήθειαν, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτων ἀρχοντας· γενητοὶ (90) γάρ. Λείπεται τοῖνυν, ὑπεξαναβάντας ἡμᾶς, καὶ τὸν τούτων διδάσκαλον ποθεῖν. Ἐπει δὲ ἐν μὲν τὸν ἀγένητον, διπαντοκράτωρ Θεός, ἐν δὲ καὶ τὸ προγεννηθεῖν, « δι’ οὐ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο» οὐδὲ δεῖ. Εἰς γάρ τῷ διντὶ ἐστιν δι Θεός, δις ἀρχὴν τῶν ἀπάντων ἐποίησε (91), μηνύών τὸν πρωτόγονον Γίδην (92). δι Πέτρος γράψει, συνεὶς ἀκριβῶς τὸ, «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν δι Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Σοφία δὲ οὗτος εἰρηται πρὸς ἀπάντων τῶν προφητῶν· οὕτως ἐστιν δι τῶν γεννητῶν ἀπάντων (93) διδάσκαλος, δι σύμβουλος τοῦ Θεοῦ, τοῦ τὰ πάντα προεγνωκότος. Ο δὲ δικιενε, ἐκ πρώτης καταδοῆς κόσμου, πολυτρόπων (94) καὶ πολυμερῶς πεπαίδευκε τε καὶ τελειοῦ, θειν εἰκότως εἰρηται· « Μή εἰπητε (95) ἐαυτοῖς διδάσκαλον ἐπὶ τῆς γῆς. » Όρδες διόθεν ἔχει τὰς λαζές· ή φιλοσοφία ἡ ἀληθής, καὶ ὁ νόμος (96) εἰκὼν καὶ σκιά τῆς ἀληθείας τυγχάνῃ· σκιά γάρ δι νόμος τῆς ἀληθείας. Άλλ’ ή φιλαυτία τῶν Ἑλλήνων, διδασκάλους τινάς ἀνθρώπους ἀνακηρύξτει. Ής οὖν ἐπὶ τὸν ποιητὴν τὸν Θεὸν πᾶσα ἀνατρέψει πατρὶ (97),

¶ P. 769 ED. POTTER, 643-644 ED. PARIS.

α Psal. cii, 9. β Joan. i, 3. γ Gen. i, 1.

(87) Γῆν σπόδον. Interpres legit γῆν καὶ σπόδον. Vulg. Bibl. psal. ci, γῆν hoc loco non agnoscunt. SYLBURG.—Verumtamen e seq. sententia satis constat Clementem γῆν legisse. Utrum σπόδον legerit, au potius id in margine libri ex vulg. Bibliis adnotatum, deinde in textum irreperserit, non est adeo manifestum.

(88) Δεῖ. Distinctione post hanc vocem non opus est. SYLBURG.

(89) Ἀρχαγγέλων αὐτόρ. Convenientius forte ἀρχαγγέλων αὐτῶν, « ab archangelis ipsis. » Id.

(90) Γερητοί. Α. mavult γεννητοί, « geniti : » itemque paulo post, γεννητῶν ἀπάντων. Id.

(91) Εἰς... ἐστοῖσε. Hæc Petri in Prædicatione verba fuisse videntur: quod non advertit Grabius.

D D Legat.: Πρῶτον γέννημα εἶναι τῷ Πατρὶ. Recognit. Clementis lib. iii, c. 52, Deus, qui unus et verus est, primo germini et suo amicos bonos et fideles instituit præparare. » Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius.

(92) Τὸν πρωτόγονον Γίδην. Sic Athenagoras in

Respicit Heb. i, 4.

(94) Πολυτρόπως. Respicit Heb. i, 4.

(95) Μή εἰπητε. Quoad sensum recitat Matth.

xxiii, 8, 9, 10.

(96) Ο νόμος. Paulum mutat Hebr. x, 1.

(97) Πατρὶ. Ephes. iii, 14, 15: Τὸν πατέρα τοῦ

Κυρίου τὴν Ιησοῦ Χριστοῦ, ἐξ οὐ πᾶσα πατρὶ εἰν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς οὐνομάζεται.

οὗτως καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἡ τῶν καλῶν διδάσκαλία, καὶ ἡ δικαιοῦσα, καὶ εἰς τοῦτο χειραγωγοῦσά τε καὶ συλλαμβάνουσα. Εἰ δὲ ἔκ τινος ποιήσεως τὰ τῆς ἀληθείας ὅπερ δήποτε τρόπῳ (98) λαβόντες σπέρματα (99), οὐχ ἐξεθεψάν τινες· γῇ δὲ ἀγόνῳ καὶ ἀνομορίᾳ παραδεδωκότες, ἀγρίαις συνεπνίξαντο βοτάναις· καθάπερ οἱ Φαρισαῖοι ἐξετράπησαν τοῦ νόμου, ἀνθρώπινας (1) παρεισάγοντες διδάσκαλίας· τούτων οὐχ διδάσκαλος αἴτιος, ἀλλ' οἱ παρακούειν προηρημένοι. Οἱ πεισθέντες δὲ αὐτῶν τῇ τε τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ καὶ τῇ τῶν Γραφῶν σαφηνεῖται ἐπιγνώσεις γίνονται τοῦ νόμου· καθάπερ καὶ οἱ ἀπὸ φιλοσοφίας διὰ τῆς τοῦ Κυρίου διδάσκαλίας ἐν ἐπιγνώσεις τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας καθίστανται· « Τὰ λόγια γὰρ Κυρίου λόγια ἀγνά, ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῇ γῇ (2), κεκαθαρισμένον ἐπταπλασίως»· ἥτοι ὡς ἀργυρος πολλάκις ἀποκαθαρθεὶς, εἰς δοκίμιον καθίσταται ὁ δίκαιος, νόμισμα Κυρίου γενόμενος, καὶ χάραγμα βασιλικὸν ἀναδεξάμενος· ἣ ἐπει καὶ Σαλομῶν (3) λέγει, « γλῶσσαν δικαίου ἀργυρον πεπυρωμένον»· τὴν δεδοκιμασμένην καὶ σοφήν διδάσκαλίαν ἐπαινεῖται καὶ ἀποδεκτήν (4) τυγχάνειν μηνύων, δὲ ἀν ἐκκεκαθαρμένην πλουσίων τυγχάνῃ τῇ γῇ, τουτέστιν δὲ ἀν πολυτρόπως ἡ γνωστικὴ ψυχὴ ἀγιάζηται κατὰ τὴν ἀποχήν τῶν γεωδῶν πυρώσεων. Ἀγνίζεται δὲ καὶ τὸ σώμα ἐν ᾧ οἰκεῖ, ἐξιδιωποιούμενον εἰς εἰλικρίνειαν ἀγίου νεώ. Ὁ δὲ ἐν τῷ σώματι καθαρισμὸς τῆς ψυχῆς πρώτης πρώτος, οὗτός ἐστιν ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν (5). Ἡν τίνες τελείωσιν ἥγονται, καὶ ἐστιν ἀπλῶς τοῦ κοινοῦ πιστοῦ, Ἰουδαίου τε καὶ Ἑλληνος, ἡ τελείωσις αὐτῆς· τοῦ δὲ Γνωστικοῦ μετὰ τὴν ἄλλοις νομιζομένην τελείωσιν ἡ δικαιοσύνη εἰς ἐνέργειαν εὐποιίας προσβαίνει· καὶ ὅπερ δὴ ἡ ἐπίστασις τῆς δικαιοσύνης εἰς ἀγαθοποιίαν ἐπιδέδωκε, τούτῳ δὴ τελείωσις ἐν ἀμεταβόλῳ ἔξει εὐποιίας καθ' ὅμοιωσιν τοῦ Θεοῦ διαμένει. Οἱ μὲν γὰρ (6) σπέρματα Ἀβραὰμ, δοῦλοι· ἔτι τοῦ Θεοῦ, οὗτοι εἰσιν οἱ κλητοί (7)· νιοὶ δὲ Ἰακὼβ οἱ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ, οἱ τῆς κακίας πτερνίσαντες (8) τὴν ἐνέργειαν. Εἰ τοινυν αὐτόν τε τὸν Χριστὸν σοφίαν

Ἄ. P. 770 ED. POTTER, 644-645 ED. PARIS. • Matth. xxxiii, 8, 9, 10. • Psal. xi, 7. • Psal. xii, 6.
• Prov. x, 20.

(98) Ὄτε δήποτε τρόπῳ. Ms. Ottob. δ τῷ δήποτε τόπῳ.

(99) Λαβόντες σπέρματα. Respicit parabolam de seminatore, Luc. viii, 5 et seq.

(1) Ἀρθρωτίας. Matth. xv, 9: Διδάσκοντες διδάσκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων, iterumque Marc. viii, 7.

(2) Δοκίμιον τῇ γῇ. Agnoscunt etiam Vulg. Bibl. psal. xi. Heb. versio, « excoccum in fornace. » STLBURG.

(3) Σαλομῶν. Prov. x, 20: « Ἀργυρος πεπυρωμένος; γλῶσσα δικαίου, καρδία δὲ ἀσεβοῦς ἐκλείψει. » Argentum igne purgatum lingua justi, cor autem impuri deficiet. » Latina: « Argentum electum lingua justi, cor autem impiorum pro nibilo. » Aquila et Symmachus, ἀργυρος ἐκλεκτός. Paraph. Chald.: « Argentum conflatum lingua justi. » Sic psal. xi, paulo ante, ἀργύριον πεπυρωμένον, quod Hervetus « argentum ignitum, » Vulgata « argentum igne examinatum, » δοκίμιον τῇ γῇ. « probatum terræ; » D. Hieronymus, « argentum igne probatum, separatum a terra, » et Psal. cixii, 140, Πεπυρωμένον τὸ ἀλγίτιν σου σφῆρα, « ignitum eloquium tuum vehe-

A sunt, Dei consiliarius qui præscivit omnia. Is autem ab alto, a prima mundi constitutione, « multifariam multisque modis » et docuit et perficit. Unde merito dictum est: « Ne dixeritis vobis magistrum super terram ». Vides undenam ansas acceperit vera philosophia, etiamsi ἡ lex sit imago et umbra veritatis: est enim lex veritatis umbra. Sed Graecorum nimius amor sui, quosdam homines prædicat doctores. Quomodo ergo ad Deum crearem omnis recurrat cognatio, ita etiam ad Dominum eorum, quae bona sunt et honesta, doctrina, et quæ justificat, et quæ ad hoc deducit et fert opem. Si qui autem ex aliqua creatura semina veritatis quomodo cunque accepta non enutrierunt, sed terræ sterili et aridæ mandantes, ea herbis suffocarunt agrestibus, quomodo Pharisæi a lege declinarunt, doctrinas humanas induentes, non est eorum causa magister, sed qui perperam audire voluerunt. Qui autem ex iis crediderunt et Domini adventui et Scripturarum declarationi, ii attingunt cognitionem legis: sicut etiam philosophi, per doctrinam Domini perducuntur ad agnitionem veræ philosophiæ. Eloquia enim Domini eloquia casta, argentum ignitum, probatum terræ, purgatum septuplum ^b: scilicet quod ut argentum 274 sæpe purgatum probatur justus, Domini nummus effectus, et regalem accipiens characterem ^c: aut quoniam Salomon quoque dicit « lingua justi esse argentum ignitum ^d: probatum et sapientem doctrinam, esse laudabilem et admittendam significans, quando sæpe terra fuerit expurgata, hoc est, quando anima cognitione prædicta, fuerit multis modis sanctificata, per abstinentiam a terrenis inflammationibus. Sanctificatur autem corpus quoque in quo habitat, cum ut proprium dedicatur in sancti templi puritatem et sinceritatem. Quæ est autem in corpore primæ animæ prima purgatio, ea est abstinentia a malis, quam quidam existinant perfectionem; ac ea est, ut ita dicam, perfectio communis fidelis Iudei et Graeci. Gnostici

D C expurgata, hoc est, quando anima cognitione prædicta, fuerit multis modis sanctificata, per abstinentiam a terrenis inflammationibus. Sanctificatur autem corpus quoque in quo habitat, cum ut proprium dedicatur in sancti templi puritatem et sinceritatem. Quæ est autem in corpore primæ animæ prima purgatio, ea est abstinentia a malis, quam quidam existinant perfectionem; ac ea est, ut ita dicam, perfectio communis fidelis Iudei et Graeci. Gnostici

menter. » D. Hieronymus: « Probatus sermo tuus nimis. » Vox Hebraica « igne expurgatum » significat. Tale illud quod habes p. 658, ex psal. xvi, 3: « Inflammasti me, et non est inventa in me iniurias; » H.: « Ἐπύρωσάς με, καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδίκια. Vulgata: « Igne me examinasti, et non est inventa in me iniurias. » D. Hieronymus: « Conflasti me, et non invenisti cogitationes meas transire os meum. » COLLECT.

(4) ἀποδεκτήν. Ms. Paris. ἀποδεκτός mendose.

(5) ἀποχὴ τῶν κακῶν. Ms. Ottob. ἀποχὴ τῶν κακῶν. Huic convenit illud Horatii in Epist., I, 1, v. 41, 42:

..... Sapientia prima est

Stultitia caruisse.....

(6) Οἱ μὲν γάρ. Vide Herveti commentarium.

(7) Οἱ κλητοί. Respicit Matth. xx, 10: Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, δίγοι δὲ ἐκλεκτοί vel alium huic similem locum.

(8) Πτεροποιητες. Alludit ad etymologiam nominis Jacob, qui Graece πτερνιστής, Latina « supplantator » dicitur.

autem justitia supra eam quam alii existimant esse perfectionem, ad honorum operum effectiōēm procedit: et cui justitiā augmentum crevit ad bene agendum, ei perfectio permanet in immutabili habitu bene agendi; ad Dei similitudinem. Nam qui sunt quidem semen Abrahæ et præterea servi Dei, ii sunt vocati. Filii autem Jacob, qui supplantaverunt vitii operationem, sunt ejus electi. Si ergo et ipsum Christum dicimus sapientiam, et ejus operationem, eam quæ sit per prophetas, per quam ediscitur traditio gnostica, ut ipse præsens sanctos docuit apostolos: sapientia fuerit cognitio, ut quæ sit scientia et comprehensiōē eorum quæ sunt, et futura sunt, et præterita, stabilis et firma, ut quæ a Filio Dei sit tradita et revelata. Atque si est quidem sapientis finis, contemplatio, tum eorum qui sunt adhuc philosophi contemplatio, divinam quidem appetit scientiam: nondum autem assequitur, nisi per declaratam, per quam docetur quomodo se habent, habuerunt, et habitura sunt, quæ sunt, quæ futura sunt, et prius fuerunt. Cognitio autem ipsa est, quæ per successionem ad paucos ex apostolis absque scriptis tradita pervenit. Hinc ergo cognitio, seu sapientiam mavis dicere, exerceatur oportet donec perveniat ad contemplationis habitum æternum, et in quem non cedit alteratio.

CAPUT VIII.

Philosophiam esse cognitionem a Deo datam, licet respectu ad perfectiorem Evangelii lucem ab Apostolo vilipendatur.

Nam Paulus quoque in Epistolis nou videtur reprehendere philosophiam: sed eum qui ad gnosticum fastigium pervenit, non vult amplius recurrere ad Græcam et philosophiam, eam allegorice vocans et mundi elementa ^a, ut quæ elementa quodammodo doceat, et sit veluti disciplina præcedens veritatem. Quocirca ad Hæbræos quoque scribens, qui a side ad legem reflectebantur: « An rursus, » inquit, « opus habetis ut vos doceam quænam sint elementa initii eloquiorum Dei? et opus vobis esse coepit lacte, et non solidi cibo ^b? » Similiter autem ad Colossenses quoque qui convertuntur ex Græcis: « Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum ^c, scilicet alliciens, reverti ad philosophiam quæ elementaris est doctrina. Quod si quis dicat, per hominem intelligentiam fuisse inventam a Græcis philosophiam: atque invenio Scripturas dicentes, in-

A φαμὲν, καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν διὰ τῶν προφητῶν (9), δι’ ἣς ἔστι τὴν γνωστικὴν παράδεσιν ἐκμαθάνειν, ὡς αὐτὸς κατὰ τὴν παρουσίαν τοὺς ἀγίους ἐδίδαξεν ἀποστόλους· σοφίᾳ εἰη δὲν ἡ γνῶσις, ἐπιστήμη οὖσα καὶ κατάληψις τῶν δυτῶν τε καὶ ἐσομένων, καὶ παρωχηκότων, βεβαῖα καὶ ἀσφαλῆς, ὡς δὲν παρὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ παραδοθεῖσα καὶ ἀποκαλυφθεῖσα. Καὶ δὴ καὶ εἰ ἔστι τέλος τοῦ σοφοῦ ἡ θεωρία, δρέγεται μὲν, ἡ μὲν ἔτι φιλοσόφων, τῆς θείας ἐπιστήμης οὐδέπω δὲ τυγχάνει, ἦν μὴ μαθῆσει παραλόην στρηνισθέσα αὐτῷ τὴν προφητικὴν φωνὴν, δι’ ἣς τὰ τ’ ἔντα, τὰ τ’ ἐσσόμενα, πρὸ τ’ ἔντα (10). Δικαὶος ἔχει τε καὶ ἔχει καὶ ἔχει, παραλαμβάνει. Ἡ γνῶσις δὲ αὐτὴ (11), ἡ κατὰ διαδοχὰς εἰς ὀλίγους ἐκ τῶν ἀποστόλων ἀγράφως παραδοθεῖσα, κατελήλυθεν. B Εντεῦθεν δὲ ἄρα γνῶσιν εἴτε σοφίαν συναστηθῆναι χρή εἰς ἔξιν θεωρίας ἀλιθίον καὶ ἀναλλοιώτον.

disciplinam acceperit vocem propheticam ipsi declaratam, per quam docetur quomodo se habent, habuerunt, et habitura sunt, quæ sunt, quæ futura sunt, et prius fuerunt. Cognitio autem ipsa est, quæ per successionem ad paucos ex apostolis absque scriptis tradita pervenit. Hinc ergo cognitio, seu sapientiam mavis dicere, exerceatur oportet donec perveniat ad contemplationis habitum æternum, et in quem non cedit alteratio.

Ἐπεὶ καὶ Παῦλος ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς οὐ φελοσοφίαν διαβάλλων φαίνεται· τὸν δὲ τοῦ γνωστικοῦ μεταλαμβάνοντα ὑψοῦς, οὐκ ἔτι παλινδρομένη ἀξιοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, στοιχεῖα τοῦ κόσμου ταύτην ἀλληγορῶν, στοιχειωτικὴν τινα οὖσαν, καὶ προπαιδείαν τῆς ἀληθείας. Διὸ καὶ τοῖς Ἐβραίοις γράφων, τοῖς ἐπαναχάμπτουσιν εἰς νόμον ἐκ πίστεως, « Ἡ (12) πάλιν, φησι, χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ, καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος, καὶ οὐ στερεές τροφής; » Ήσαύτως ἄρα καὶ τοῖς ἐξ Ἑλλήνων ἐπιστρέψασι Κολοσσαῖς· « Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου τούτου (13), καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν· » δελεάζων (14) αὐθις εἰς φιλοσοφίαν ἀναδραμένην, τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν. Κανένα λέγη τις κατὰ σύνεσιν ἀνθρώπων φιλοσοφίαν εὑρῆσθαι πρὸς Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὰς Γραφὰς εὑρίσκω τὴν σύνεσιν θεόπεμπτον εἶναι λεγούσας. Οὐ γοῦν Ψαλμῳδὸς με-

^a P. 771 ED. POTTER, 645-646 ED. PARIS.

^b Coloss. II, 8. ^c Hebr. V, 12. ^d Coloss. II, 8.

(9) Διὰ τῶν προφητῶν. Vult, quod ubique trandunt antiqui Patres, Christum et veteres et prophetas locutum fuisse. Barnabas, ut alios præteream, cap. v de Christo agens, ait: « Prophetæ ab ipso habentes donum, in illum prophetaverunt. »

(10) Tā τ'. Homeri locus est *Iliad.* A.

(11) Ἡ γνῶσις δὲ αὐτὴ. Αὐτὴ agnoscit etiam interpretis versio, « cognitio autem ipsa. » Si quis demonstrative malit αὐτη, « hæc, » per me licet. SYLBURG.—Porro γνῶσιν appellat arcanorum cognitionem, quam cum paucis tantum communicasse Christum alibi tradit. Conf. Strom. I, p. 322, n. 10, p. 323, n. 7.

(12) Ἡ. Abest hæc particula ab Hebr. v, 12.

(13) Τοῦ κόσμου τούτου. Vulg. Bibl. Col. II, τοῦ κόσμου, absque demonstrativo τούτου. SYLBURG.

(14) Δελεάζων. Hervetus maluit δηλῶν, « significans elementarem doctrinam reverti ad philosophiam. Sed nihil mutandum. Sensus est: « Quasi esca quadam illiciens iterum ad philosophiam, elementarem illam doctrinam, recurrere. » Seu clarius: « Velut esca quadam alliciens ut iterum ad philosophiam, elementarem illam doctrinam, revertantur. » Allusio est ad Apostoli verba ista: Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν. SYLBURG.

γίστην ἡγεῖται δωρεὰν τὴν συνεστιν, καὶ αἰτεῖ λέγων· « Δοῦλος σός (15) εἰμι ἔχω· συνέτισον με. » Καὶ μή τις τὸ πολύπειρον τῆς γνώσεως αἰτούμενος δὲ Αδειδὸς γράψει· « Χρηστότητα καὶ παιδείαν, καὶ γνῶσιν διδάσκον με, διτὶ ταῖς ἐντολαῖς σου ἐπίστευσα; » Κυρίας εἶναι τὰς διαθήκας ὀμολόγηται, καὶ τοῖς τιμωτέροις δίδοσθαι. Λέγει γοῦν ὁ φαλμὸς πάλιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· « Οὐκ ἐποίησεν οὕτως οὐδὲν ἔθνει (16), καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν αὐτοῖς. » Τὸ δὲ, « Οὐκ ἐποίησεν οὕτως, » πεποιηκέναι μὲν δηλοῖ, ἀλλ' οὐχ « οὕτως. » Ἐν συγχρίσει γοῦν τὸ « οὕτως » πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τὴν καθ' ἡμᾶς γνωμένην· ἔξην δὲ δῆπου τῷ προφήτῃ εἰπεῖν ἀπλῶς τὸ « Οὐκ ἐποίησεν, » δινευ τῆς προσθήκης τοῦ « Οὕτως. » Ναὶ μήν καὶ δὲ Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν, « Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, φησίν, διτὶ προσωπολήπτης (17) οὐκ ἔστιν δὲ θεός· ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει δὲ φοδούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἔστιν. Οὐ χρόνῳ τούτῳ τὸ ἀπροσωπλήπτον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐξ αἰώνος· οὐδὲ μήτιν ἥρξατο ποτε ἡ εὐεργεσία αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ περιορίζεται τόποις ἡ ἀνθρώπων τισίν· οὐδὲ γάρ μερική ἡ εὐποίᾳα αὐτοῦ. « Ἀνοιξάτε μοι πύλας δικαιοσύνης, φησίν· ἐν αὐταῖς εἰσελθών (18), ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ. Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου. Δίκαιοι εἰσελέσονται ἐν αὐτῇ. » Ἐξηγούμενος δὲ τὸ δητὸν τοῦ προφήτου Βαρνάδας (19), ἐπέφερε· « Πολλῶν πυλῶν ἀνεψητῶν, ἡ ἐν δικαιοσύνῃ (20), αὕτη ἔστιν ἡ ἐν Χριστῷ· ἐν δὲ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες. » Τῆς αὐτῆς ἔχεται ἐννοίας κάκεῖον τὸ προφητικὸν· « Κύριος ἐπὶ οὐδάτων πολλῶν· » οὐ τῶν διαθηκῶν, τῶν διαφόρων μόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν τῆς διδασκαλίας τρόπων, τῶν τε ἐν « Ἑλλησιν εἰς δικαιοσύνην ἀγόντων τῶν τε ἐν βαρβάροις. Σαφῶς δὲ ἦδη καὶ δὲ Αδειδὸς μαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ, φάλλε· « Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἀμαρτωλοὶ εἰς τὸν ἄδην, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ· » ἐπιλανθάνονται δὲ δηλονότι οὐ πρότερον ἐμέμνηντο· καὶ διὸ πρὶν ἡ ἐκλαθέσθαι· ἐγίνωσκον, τούτον παραπέμπονται. Ἡν δρα εἰδῆσις τις ἀμαυρότα τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσι. Καὶ ταντὶ μὲν τῇδε ἔχεται. Πολυμαθῆς δὲ εἶναι χρή τὸν Γνωστικὸν. Καὶ ἐπειδὴ Ἐλληνές φασι, Πρωταγόρου (21) προκατάρκαντος,

A telligentiam esse a Deo missam. Psalmographus certe maximum esse donum existimat intelligentiam, et 'petit dicens: « Servus tuus ego sum, fac ut sim intelligens ». Nunquid autem multiplicem petens cognitionem, scribit David: « Bonitatem et disciplinam et cognitionem, doce me, quoniam mandatis tuis credidi ». Ubi fatetur x testamenta esse maxime auctoritatis, et dari solis præstantioribus. Dicit quidem certe rursus psalmus de Deo: « Nulli genti sic fecit, et judicia sua non manifestavit eis ». Illud autem, « Non sic fecit, » fecisse quidem significat, sed non « sic ». Illud ergo, « sic, » positum est, ut fiat comparatio cum nostra excellentia. Poterat alioquin propheta dicere absolute, « Non fecit, » absque additamento huius b « sic ». Quin etiam Petrus quoque in Actis: « In veritate comprehendo, inquit, quod Dominus non acceptor personarum, sed in omni gente qui timet ipsum et operatur justitiam, est ei acceptus d. » Non tempore ergo perfectum est ut Deus personas non respiceret, sed id sicut ab aeterno. Neque vero cœpit unquam ejus beneficentia: sed neque circumscribitur certis locis vel hominibus. Neque enim particularis est ejus beneficentia. « Aperite mihi, inquit, portas justitiae: in ipsis ingressus, confitebor Domino. Haec est porta Domini. Justi transibunt per eam e. » Propheta autem dictum exponens Barnabas insert: « Cum multæ portæ sint apertæ, ea quæ est in justitia, ea est in Christo, in quam beati sunt omnes qui sunt ingressi. » Eidem sententiæ adhæret illud quoque propheticum: « Dominus super aquas multas f, » quod significat non solum testamenta diversa, sed etiam diversos modos doctrinæ qui scilicet inter Graecos adducunt ad justitiam, et qui inter barbaros. Quin etiam aperte psallit David, veritati ferens testimonium: « Avertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliviscuntur Dei g: » obliviscuntur scilicet ejus cuius prius meminerant: et quem cognoscēbant priusquam obliviscerentur, eum jubent valere et amandant. Erat ergo quædam obscura Dei cognitio etiam apud gentes. Et haec quidem ita se habeaut.

x P. 772 ED. POTTER, 646-647 ED. PARIS. a Psal. cxviii, 125. b Ibid., 66. c Psal. cxliv, 20. d Act. x, 34, 35. e Psal. cxviii, 19, 20. f Psal. xxix, 3. g Psal. ix, 17.

(15) Σόρ. Psalm. σοῦ.

(16) Οὐδέποτε έθνει. Vulg. Bibl. psal. cxlvii, παντὶ έθνει, Hebraico more. SYLBURG.—Chrysostomus homili. in psal. xiv: Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς οὐκ εἴπεν, διτὶ ἐποίησεν ἐν παντὶ έθνει, ἀλλ' οὕτως οὐδὲν ἐποίησε, τοῦτ' ἔστιν οὐ πλάκας αὐτοῖς ἐπεμφεν, οὐ γράμματα, οὐ νομοθέτην Μωϋσέα, οὐτ' ἀλλὰ τὰ ἐπὶ τοῦ Συνάγορους. Ἀλλὰ τούτων ἐκ περιουσίας ἰουδαϊοὶ ἀπέλαυναν· ἡ μέντοι πᾶσα φύσις ἡ ἀνθρωπίνη ἀρχοῦντα εἰχε τὸ ἀπό τοῦ συνειδότος νόμον. COLLECT.

(17) Οτι προσωπ. Act. apostol. x, ordine inverso, οὐκ ἔστι προσωπολήπτης δὲ θεός. SYLBURG.

(18) Ερ αὐταῖς εἰσ. Psal. cxvii, εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς. A. Sylburg.

(19) Βαρνάδας. Memorizæ lapsu auctor Barnabæ tribuit, quæ pertinent ad Clementis Romani epist. I, cap. 68. Porro haec superius etiam adduxit Cle-

D mens noster. Strom. I, pag. 539, ubi conf. adnotata.

(20) Η ἐτι δικαιοσύνη. Sic edit. Flor. et Sylburg., ms. Paris., Clemens noster in Strom. I, et Clemens, denique, Romanus. Sed ἡ δικαιοσύνη absque præpos. ἐν habent Clementis nostri editiones posteriores, editorum negligentia: quod doctis viris, qui haec allegarunt, non paucis imposuit.

(21) Πρωταγόρου. Maximus Tyrius pag. 196. H. SYLBURG.—Conf. etiam Stephani abbreviator Herinnlaus voce Ἀβδηρα. Diogenes Laertius in *Protagora*, lib. ix, seg. 51: Πρώτος ἐφη δύο λόγους εἶναι περὶ πάντος πράγματος, ἀντικειμένους ἀλλήλοις, οἱ, καὶ συνηρώτα, πάντος τοῦτο πράξας. « Primum dixit duas omnium rerum rationes invicem contrarias, quibus etiam interrogando utebatur, prius id instituens. » In quem locum commentarium scribeus

Oportet autem Gnosticum multa didicisse. Et quoniam dicunt Græci, præente Protagora, inventam fuisse disputandi rationem, **275** qua omni argumento aliud opponeretur, dici convenit etiam aliquid adversus tales orationes. Dicit enim Scriptura: « Qui multa dicit, vicissim quoque audiet ». Parabolam autem Domini quis intelliget, nisi sapiens et sciens, et qui diligit Dominum suum? Sit ergo, qui talis est, fidelis: sit ejusmodi ut possit explicare cognitionem, sit sapiens in sermonibus discernendis, sit in factis admirabilis, sit castus et mundus. Eo enim debet esse magis humilis, quo videtur esse major, » dicit Clemens in epistola ad Corinthios. Talis ut qui possit illi parere præcepto: « Et aliquos quidem ex igne rapite, miseremini autem eorum qui discernuntur ». Falsum quidem certe facta est ut rami amputentur: sed implexos quoque palmites ea distinguimus, et spinas quæ vītibus cohærescant excindimus, ad quas non potest facile accedi. Hæc autem omnia referuntur ad putandas vites. Rursus homo factus est principali- ter ad Dei cognitionem: sed et est geometra, et agricola, et philosophatur. Ex quibus unum quidem conducit ad vivendum, alterum vero ad bene vi- vendum, tertium ad ea meditanda quæ sunt de- monstrativa. Porro autem illi qui dicunt philo- sophiam esse profectam a diabolo, illud quoque sciant, quod Scriptura dicit, « diabolum transfigu- rari in angelum lucis ». Quid agentem? Prophe- tantem scilicet. Si autem prophetat ut angelus lucis, vera dicit scilicet. Si angelica et lucida pro- phetat, tunc etiam prophetat utilia, quando trans- figuratur ad similitudinem operationis, etiam si sit alius, quatenus est subjectum defectionis. Nam quomodo deceperit quempiam, si non studiosum per vera adducat ad quamdam secum conjunctio- nem et familiaritatem, et ita postea ad mendacium sublucens? et alioqui invenietur diabolus scire veritatem, etsi non ita ut comprehendat, ita tamen ut non sit ejus ignarus. Non est ergo falsa philo- sophia, etiamsi qui est fur et mendax, per trans- figurationem operationis vera dicat. Neque vero propter eum qui dicit, sunt imperite ea prius dam- nanda quæ dicuntur (quod in iis quoque qui nunc prophetare dicuntur est observandum), sed sunt

¶ P. 773 ED. POTTER, 647-648 ED. PARIS.

Menagius, hanc Clementis nostri sententiam, quod ei paulo durior visa esset, sic correxit: Καὶ ἐπειδὴ Ἐλλήνες φασι, Πρωταγόρου προκατάρξαντος, παντὶ λόγῳ λόγον ἀντιτίθεμεν παρατηνέασθαι.

(22) *Ecto tolvr.* Haec etiam Clementis Romani verba, quæ loco epistolæ ejus paulo superius dicto leguntur, adduxit Clemens noster *Strom.* 1, p. 339, quo etiam, loco de sophistica tractat. Porro ἔτη pro ἔτω, cum hic, tum in seq. sententia, habent Clemens Romanus et noster. Reliquæ autem lectio-
num diversitates ibi adnotatae sunt.

(23) *I*dp. Abest a Clemente Roinano hæc parti-
cula.

(24) *Kai oūc. Respicit Judæ vers. 22, 23, ubi tamen hæ sententiæ paulo aliter se habent: Kai oūc μὲν ἐλεύεται διαχρινούμενοι, οὐς δὲ ἐν φόνῳ σώζετε, ἐκ*

παντει λόγω λόγον ἀντικείσθαι παρεσκευάσθαι, καὶ πρὸς τοὺς τοιούτους τῶν λόγων ἀρμάζει λέγεσθαι. Λέγει γὰρ ἡ Γραφὴ· Ὁ τὰ πολλὰ λέγων καὶ ἀντακούσεται. Παραβολὴν δὲ Κυρίου τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς, καὶ ἐπιστήμων, καὶ ἀγαπῶν τὸν Κύριον αὐτοῦ; Ἐστω τοιούνν (22) πιστὸς ὁ τοιούτος· ἔστω δυνατὸς γνῶσιν ἑξεπειν· ἡτα σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων, ἡτα γοργὸς ἐν ἔργοις, ἡτα ἀγνός. Τοσούτῳ γὰρ (23) μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, δῶση δοκεῖ μᾶλλον μείζων εἶναι, » δ Κλήμης ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησι· τοιούτος, οἵος τε ἐκείνῳ πειθεῖσθαι τῷ παραγγέλματι· « Καὶ οὓς (24) μὲν ἐκ πυρὸς ἀρπάζετε, διακρινομένους δὲ ἐλεεῖτε. » Ἀμέλει τὸ υἱέπανον ἔνεκεν τοῦ κλαδεύειν προηγουμένως γέγονεν· ἀλλὰ καὶ πεπλεγμένα τὰ κλήματα διαστέλλομεν ἐν αὐτῷ, καὶ ἀκάνθας κόπτομεν τῶν συμπεψυκιῶν ταῖς ἀμπτέλοις, αἷς οὐ ράδιόν ἔστι προσελθεῖν· ταῦτα δὲ πάντα τὴν ἀναφορὰν ἔχει ἐπὶ τὸ κλαδεύειν. Πάλιν, ἄνθρωπος προηγουμένως γέγονεν εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ γεωμετρεῖ, καὶ γεωργεῖ, καὶ φιλοσοφεῖ· ὃν τὸ μὲν ἐπὶ τὸ ζῆν, τὸ δὲ ἐπὶ τὸ εὖ ζῆν, τὸ δὲ ἐπὶ τὸ μελετᾶν τὰ ἀποδεικτικὰ γεγένηται. Ναὶ μὴν οἱ λέγοντες τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ὀρμᾶσθαι, κάκενον ἐπιστησάτωσιν, διτι φησιν ἡ Γραφὴ· μετασχηματίζεσθαι τὸν διάδολον εἰς ἀγγελον φωτός. » Τί ποιήσοντα (25); εἰδηπολον, διτι προφητεύσοντα. Εἰ δὲ ὡς ἀγγελος φωτὸς προφητεύει, ἀλλῆθ ἀρα ἐρεῖ. Εἰ ἀγγελικὰ καὶ φωτεινὰ προφητεύσει, καὶ ὡφέλιμα, τότε διτι καὶ μετασχηματίζεται καθ' ὅμοιότητα ἐνεργείας, καὶν ἀλλος γέ κατὰ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀποστασίας· ἐπει τῶς ἀνἀπτήσει τινα, μὴ διτι τῶν ἀληθῶν ὑπαγόμενος τὸν φιλομαθῆ εἰς οἰκειότητα, καὶ οὕτως ὑστερον εἰς ψεῦδος ὑποσύρων; ἀλλως τε καὶ ἐπιστάμενος τὴν ἀληθείαν εὑρεθῆσεται· καὶ εἰ μὴ καταληπτικῶς, ἀλλ' οὖν οὐκ διπειρός γε (26) αὐτῆς. Οὐ τοίνυν ψευδῆς ἡ φιλοσοφία, καὶν δὲ κλέπτης, καὶ δὲ φεύστης κατὰ μετασχηματισμὸν ἐνεργείας τὰ ἀληθῆ λέγῃ. Οὐδὲ μὴν διὰ τὸν λέγοντα προκαταγνωστέον ἀμαθῶς καὶ τῶν λεγομένων· ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν προφητεύειν νῦν δὴ λεγομένων παρατηρητέον· ἀλλὰ τὰ λεγόμενα σκοπητέον εἰ τῆς ἀληθείας ἔχεται. » Ήδη δὲ καὶ καθολικῷ λόγῳ πάντα ἀναγκαῖα καὶ λυσιτεῖται τῷ βίῳ θεόθεν ἥκειν εἰς ἡμᾶς λέγοντες, οὓς ἀν ἀμάρτωσιμεν· τὴν δὲ φιλοσοφίαν, καὶ μᾶλλον «Ελλησιν οἴον διαθήκην οἰκείαν αὐτοῖς δεδόσθαι, ὑποθέσαν (27) οὕσαν

^a Job xi, 2. ^b Jud. 22, 23. ^c II Cor. xi, 14.

D τοῦ πυρὸς ἀρπάζοντες. Verum hoc in loco novem
mss. codices, Vulgata Latina, et, ut videtur Ἀθιο-
pica versio, pro ἐλεῖσse διαχρινόμενοι exhibent
ἐλέγχετε διαχρινομένους.

(25) Ποιήσοντα. Edit. Flor. ποιήσαντα, tempore aoristo; minus recte, ut declarant seq.

(26) Ἀπειρός γε. Ms. Paris., ἀπειρός τε.

(27) Υποεύδρα. Id est « scalam, » seu « gradum, » quo ad superiorem philosophiam ascendiatur. Nam male Hervetus « fundamentum » veritatis. Mox ad vocem φιλοσοφῶντες adnotat Lowthius, deesse καίτηρον, vel quid simile: non advertens scilicet in Parisiensi editione, quam præ manibus habuit, typographorum negligentia omissas fuisse has voces, φιλοσοφίας, καὶ τοι. Porro φιλοσοφίαν pro φιλοσοφίᾳ exhibit ms. Paris.

τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας, καὶ οἱ φιλοσοφοῦντες τὰ Ἐλλήνων ἔθελοκωφῶσι τὴν ἀλήθειαν, ἔξευτελ-ζοντες τὴν φωνὴν τὴν βαρδάρων, ἢ καὶ ὑφορώμενοι τὸν ἐπηρημένον τῷ πιστῷ κατὰ τοὺς πολιτικοὺς νόμους τοῦ θανάτου κλίνουν. Πασπερ δὲ ἐν τῇ βαρδάρῳ φιλοσοφίᾳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐλληνικῇ ἐπεσπάρτη τὰ ζιζάνια, πρὸς τοῦ τῶν ζιζανίων οἰκείου γεωργοῦ· δθεν αἱ τε αἱρέσεις παρ' ἡμῖν συνανεψύσαν τῷ γονίμῳ πυρῷ, οἱ τε τὴν Ἐπικούρου ἀθεότητα καὶ τὴν ἡδονὴν, καὶ ὅσα δλλα παρὰ τὸν δρόδον λόγον ἐπέσπαρται, τῇ Ἐλληνικῇ φιλοσοφίᾳ κηρύσσοντες, νθοὶ τῆς θεόθεν δωρηθείσης γεωργίας. Ἐλλησιν ὑπάρχουσι καρδια. Ταύτην τοις αἰώνος τούτου, τὴν φιλοτίδονον καὶ φίλαυτον δ' Ἀπόστολος λέγει, ὡς ἀν τὰ τοῦ κόσμου τοῦδε καὶ περὶ αὐτὸν μόνον διδάσκουσαν, ὑποκειμένην τε ἀκολούθως κατὰ προστασίαν τοῖς τῇδε δρχουσι (28). Διδ καὶ στοιχειωτική τίς ἐστιν ἡ μερικὴ αὐτῆ φιλοσοφία, τῆς τελείας δντως ἐπιστήμης ἐπέκεινα κόσμου περὶ τὰ νοητὰ, καὶ ἔτι τούτων τὰ πνευματικάτερα ἀναστρεφομένης, ἢ δρθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὓς οὐκ ἔχουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδιῶν (29) ἀνέδη ἀνθρώπων, πρὸς ἡ διασαφῆσαι τὸν περὶ τούτων λόγον ἡμῖν τὸν διδάσκαλον, ἄγια ἄγιων καὶ ἔτι τούτων κατ' ἐπανάδασιν (30) τὰ ἀγιώτερα ἀποκαλύψαντες (31) τοῖς γνησίως καὶ μὴ νθως τῆς Κυριακῆς οὐθεσίας κληρονόμους. Αὐτίκα γάρ τοιμόσιν φάναι (ἐνταῦθα γάρ ἡ πίστις ἡ γνωστική) πάντων ἐπιστήμονα εἶναι, καὶ πάντων περιληπτικὸν, βεβαίᾳ καταλήψει κεχρημένον, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμῖν ἀπόρων καὶ τῷ δντι γνωστικῶν (32) ὅποιος ἦν Ἰάκωνος (33), Πέτρος, Ἰωάννης, Παῦλος, καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι· γνώσεως γάρ πλήρης ἡ προφητεία ὡς ἀν παρὰ Κυρίου δοθεῖσα, καὶ διὰ Κυρίου πάλιν τοῖς ἀποστόλοις σαφηνισθεῖσα. Καὶ μήτι ἡ γνῶσις ίδιωμα ψυχῆς τυγχάνει λογικῆς, εἰς τοῦτο ἀσκουμένης, ἵνα διὰ τῆς γνώσεως εἰς ἀθανασίαν ἐπιγραφῇ; Ἀμφα γάρ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, γνῶσις τε καὶ δρμή. Εὔρισκεται δ' ἡ δρμή μετά τινα συγκαταθέσιν κίνησις οὖσα· δο γάρ δρμήσις εἰς τινα πρᾶξιν πρότερον τὴν γνῶσιν τῆς πρᾶξεως λαμβάνει, δεύτερον δὲ τὴν δρμήν. Ἔτι κατὰ τοῦδε κατανοήσωμεν ἐπειδὴ γάρ τὸ μαθεῖν τοῦ πρᾶξι πρεσβύτερον ἐστι· φύσει γάρ ὁ πράσσων τοῦτο, δ πρᾶξις βούλεται, μανθάνει πρότερον· καὶ ἡ μὲν γνῶσις ἔχ τοῦ μαθεῖν· τὸ πρᾶξις δὲ ἐκ τοῦ ὄρμηται· καὶ τοῦ μανθάνειν ἡ γνῶσις· ἔπειται δὲ τῇ ἐπιστήμῃ δρμή, μεθ' ἣν ἡ πρᾶξις (34). ἀρχὴ καὶ δρμούργος πάσης λογικῆς πρᾶξεως ἡ γνῶσις εἴη δν. Πατ' αὐτούς ταῦτη μόνη χαρακτηρίζεται (35) ἡ

¶ P. 774 ED. POTTER, 649-648 ED. PARIS.

(28) Τοῖς τῇδε δρχουσι. Scilicet, τοῖς δρχουσι τοῦ αἰώνος τούτου, I Cor. II, 6.

(29) Οὐδὲ ἐπὶ καρδ. I Cor. II, 9, καὶ ἐπὶ καρδιῶν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέδη.

(30) Κατ' ἐπαρδέσασιν. Nempe ἐπενδέοντα, a minus perfecta revelatione, quæ omnibus facta est, ad τὰ ἀγιώτερα, mystica scilicet, seu τὴν γνῶσιν, quam paucis communicavit Christus.

(31) Ἀποκαλύψατο. Lege ἀποκαλύψατα. Lowth.

(32) Τῷ δρτι γνωστικῷ. Quæ pertinent ad cognitionem, seu mysticam revelationem. Herve-

A consideranda quæ dicuntur, an veritatem habeant. Jam vero si juxta communem sermonem, quæcumque sunt vitæ necessaria et utilia, divinitus ad nos venire dicamus, minime errabimus: vel potius si dicamus, ipsam quoque philosophiam Græcis veluti proprium datum esse testamentum, ut quæ sit fundamentum Christianæ philosophiae, etiam si qui ex Græcis philosophantur, ad veritatem sua sponte obsurdescant, barbarorum contemnentes vocem, aut etiam reformidantes mortis periculum, quod fideli a legibus civilibus intentatur. Quomodo autem in barbara philosophia, ita etiam in Græca (seminalata sunt zizania a, a solito agriculta zizaniorum: unde etiam et quæ sunt apud nos, exortæ sunt haereses pariter cum bono tritico et genitali: B et qui Epicuri impietatem, et voluptatem, et quæcunque alia præter rectam rationem sata sunt, ex præscripto Græca tradunt sapientiæ, divinitus datae Græcis agriculturæ sunt fructus adulterini. Hanc dicit Apostolus (sapientiam hujus sæculi b, quæ est scilicet voluntaria, et nimio tenetur sui amore, ut quæ doceat quæ sunt hujus mundi, et quæ ad ipsum solum spectant, et consequenter, quod ad præfecturam attinet, est subjecta iis qui hic sunt principibus. Quamobrem partialis hæc philosophia quodammodo tradit elementa ejus quæ vere perfecta est scientia, quæ versatur circa ea quæ ultra mundum sunt, et percipiuntur intelligentia, et his adhuc magis spiritualia, quæ oculus non vidit, et auris non audivit, nec in cor hominis ascenderunt c, prius quam quod de iis est verbum, magister noster nobis aperiat, sancta sanctorum, et his præterea sanctiora per ascensum revelat iis, qui germane sincereque et non adulterine sunt haereses Dominicæ adoptionis. Jam enim audiens dicere (hic enim est fides cognitionis) eum omnia scire, et firma comprehensione comprehendere ea etiam quæ sunt nobis dubia et inexplicabilia, qui vere est cognitione prædictus: cuiusmodi sunt Jacobus, Petrus, Joannes, Paulus, et reliqui apostoli. Est enim prophetia cognitione plena, ut quæ data sit a Domino, et rursus per Dominum declarata apostolis. Nunquid autem cognitionis est proprietas animæ ratione præditæ, quæ ad hoc exercetur, ut per cognitionem inscribatur ad immortalitatem? Sunt enim ambæ animæ potestates, cognitionis, inquam, et appetitio seu impulsio. Invenitur autem appetitio motus esse, qui assensionem

D Matth. XIII, 25. b I Cor. II, 6. c Ibid. 9.

tus legisse videtur τῷ δντι γνωστικόν.

(33) Ιάκωβος. Conf. superius Strom. I, p. 322, n. 10.

(34) Καὶ τοῦ μαρθά... πρᾶξις. Mutila hic apparet sententiārum repetitio: quarum forte aliqua ad libri marginem adnotata, deinde in textum irrepsit.

(35) Χαρακτηρίζεται. H. ms. χαρακτηρίζετο, optativo modo. Flor. edit. utroque modo, et χαρακτηρίζεται, et χαρακτηρίζετο. Hervetus interpres nobiscum, characterem accipit. St. L. — Ms. Paris., χαρακτηρίζετο. Ms. Ottob., χαρακτηρίζετο.

quamdam sequitur. Qui enim ad aliquam impelliatur actionem, ante actionem assumit cognitionem, deinde autem appetitionem seu impulsionem. Præterea hoc quoque consideremus. Quoniam enim discere est antiquius quam agere (nam naturaliter qui agit, id quod vult agere, prius discit): et^o cognitionis quidem est ex doctrina: agere autem ex appetitione: et ex doctrina, est cognitionis: scientiam autem sequitur appetitio, post quam actio: omnis actionis quæ ratione suscipitur principium et opifex fuerit cognitionis. ¶ Quare merito ex ea sola formam et characterem suscipit proprietas animæ ratione præditæ: revera enim appetitio quidem, sicut etiam cognitionis, movetur in iis quæ sunt. Cognitionis autem ex eo ipso, est quædam animæ consummata contemplatio eorum quæ sunt, aut alicujus, aut aliquorum, aut si fuerit consummata omnium simul. Quanquam dicunt aliqui sapientem hominem persuasum habere, esse quædam quæ comprehendendi nequeant, adeo ut non aliter comprehendat 276 quam quod comprehendit ea, quæ comprehendendi nequeant esse incomprehensibilia, quod quidem est commune, et eorum qui parum possunt prospicere. Nam qui est ejusmodi, affirmat esse aliqua quæ comprehendendi nequeant. Gnosticus autem ille, de quo loquor, ea comprehendit quæ videntur aliis non posse comprehendendi, ut qui credat Dei Filio nihil esse incomprehensibile, unde nec esse ejusmodi ut doceri non possit. Qui enim propter suam in nos charitatem passus est, eum nihil quod faciat ad doctrinam cognitionis subduxisse æquum est. Fit ergo ipsa fides, firma et stabilis demonstratio, quoniam ea quæ a Deo sunt tradita, sequitur veritas. Quod si quis etiam desiderat multarum rerum experientia, novit antiqua, et conjectat futura, scit strophas orationum, et solutiones ænigmatum. Præcigna et prodigia, et temporum eventus, discipulus sapiet.

CAPUT IX.

Gnosticum verum animi perturbatis affectibus omnino carere.

Talis enim est gnosticus, ut in eum ex solâ cadant affectiones quæ sunt ad conservationem necessariæ, nempe famæ, sitis, et similia. Sed in Servatore quidem corpus, ut corpus, necessaria postulare ministeria ut in vita permaneat, fuerit ridiculum. Comedebat enim non propter corpus quod sancta virtute continebatur: sed ne eis qui cum eo versabantur, in mentem veniret de eo aliter sentier, sicut postea quidam existimarent eum apparuisse visione et phantasmate. Ipse autem, prorsus, passionis erat expers, ut quem nullus subiret motus affectionis, neque voluptas, nec dolor. Apostoli autem cum iram et metum et cupiditatem, per Dominicam doctrinam, gnostice admodum superassent, ne ea quidem quæ videntur bona ex iis quæ passionem inferunt motionibus, utpote auctoriam, æmulationem, gaudium, cupiditatem suscepissent, ut qui propter firmum quendam et sta-

¶ P. 775 ED. POTTER, 649-650 ED. PARIS.

(36) *Τελειωθεῖσα.* H. ms., τελειωθεῖσα δέ. SYLBURG. — Eamdem lectionem exhibet ms. Paris.

(37) *Ἐπει.* Flor., ἐπει, minus apte. SYLBURG.

(38) *Στροφῆς.* Similia sunt, sed non prorsus eadem, quæ leguntur Sap. vii, 17, 18. Eadem Clemens paulo infra adducit pag. 660 edit. Paris.

(39) *Τοιοῦτος.* Stoicorum more loquitur, qui sa-

A τῆς λογικῆς ιδιότης ψυχῆς· τῷ δὲ γάρ ή μὲν ἡρμή, καθάπερ γνῶσις, ἔστιν ἐπὶ τῶν δυνών κινουμένη· γνῶσις δὲ αὐτὸν τούτο θέα τις ἔστι τῆς ψυχῆς τῶν δυνών, ήτοι τινὸς, ή τινων, τελειωθεῖσα (36) τῶν συμπάντων. Καί τοι φασὶ τινες τὸν σοφὸν ἀνθρωπὸν πεπίσθαι εἶναι τινὰ ἀκατάληπτα, ὡς καὶ περὶ τούτων ἔχειν τινὰ καταληφθεῖν καταλαμβάνοντος, ὅτι ἀκατάληπτα ἔσται τὰ ἀκατάληπτα, διπερὶ ἔστιν κοινῶν καὶ τῶν διλόγων προορίσθαι δυναμένων· βεβαιοὶ γάρ δι τοιούτου εἶναι τινὰ ἀκατάληπτα· δι Γνωστικὸς δὲ ἐκεῖνος, περὶ οὐ λέγω, τὰ δοκοῦντα ἀκατάληπτα εἶναι τοῖς ἄλλοις κατάλαμβάνει· πιστεύσας δὲ οὐδὲν ἀκατάληπτον τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν οὐδὲν ἀδιδαχτον· δι γάρ δι' ἀγάπην τὴν πρὸς ἡμᾶς παθών, οὐδὲν διν ὑπεστελέσθαι εἰς διδασκαλίαν τῆς γνώσεως.

B Γίνεται τοινυν αὐτῇ ή πίστις ἀπόδειξις βεβαία· ἐπει (37) τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παραδοθεῖσιν ἀλήθεια ἔπειται. Εἰ δὲ καὶ πολυπειρίαν ποθεῖ τις, «οὐδὲ τὰ ἀρχαῖα, καὶ τὰ μέλλοντα εἰκάσῃ· ἐπίσταται στροφὰς (38) λόγων καὶ λύσεις αἰνιγμάτων, σημεῖα καὶ τέρατα προγινώσκει, καὶ ἔκβασίες καιρῶν, καὶ χρόνων, » δι τῆς σοφίας μαθητής.

C Τοιοῦτος (39) γάρ δι γνωστικός, ὡς μόνοις τοῖς διὰ τὴν μονήν τοῦ σώματος γνινομένοις πάθεσι περιπτεῖν, οἷον πενήη, δίψει, καὶ τοῖς δύμοισι. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ Σωτῆρος τὸ σῶμα ἀπαίτειν. ὡς σῶμα τὰς ἀναγκαῖας ὑπηρεσίας εἰς διαμονὴν, γέλως· ἀν εἰτ· ἔφαγε γάρ οὐ διὰ τὸ σῶμα, δυνάμει συνεχόμενον ἀγίᾳ· ἀλλ' ὡς μὴ τοὺς συνόντας διλῶς περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ὑπεισέλθοι· ὧστερον δοκεῖται τινὲς αὐτὸν πεφανερῶσθαι ὑπέλαθον· αὐτὸς δὲ ἀπαξιπλῶς ἀπαθῆς ἦν, εἰς δινέδειν παρεισδύεται κίνημα παθητικὸν, οὗτος ἡδονὴ, οὗτος λύπη. Οἱ δὲ ἀπόστολοι, ὁργῆς καὶ φόδου, καὶ ἐπιθυμίας διὰ τῆς Κυριακῆς διδασκαλίας γνωστικώτερον κρατήσαντες, καὶ τὰ δοκοῦντα ἀγαθὰ τῶν παθητικῶν κινημάτων, οἷον θάρσος, ζῆλον, χαράν, ἐπιθυμίαν, οὐδὲ αὐτά δινέδειντο, ἐμπέδω τινὶ τῆς διανοίας καταστέσθαι μηδὲ καθ' ὅτιοῦν μεταθαλλόμενοι, ἀλλ' ἐν ἔξι ἀστησεως δει μένοντες ἀναλλοιωτοι, μετά γε τὴν τοῦ

D Sap. vii, 17, 18.

pientem suum prorsus ἀπαθῆ esse volebant. Conf. superius *Pædagogî* lib. 1, cap. 2, p. 99, n. 4. Quia etiam aliis locis eorumdem philosophorum dogmata et phrases sermonibus suis immiscet. Conf. superius *Pædag.* lib. 1, cap. ult., et quæ ibi adnotata sunt.

Κυρίου ἀνάστασιν. Καν γάρ μετὰ λόγου γινόμενα τὰ προειρημένα ἀγαθά τις ἐκδέχηται, ἀλλ' οὐν γε ἐπὶ τοῦ τελείου οὐ παραδεκτέον, δις οὔτε θαρσεῖν ἔχει· οὐδὲ γάρ ἐν δεινοῖς γίνεται, μηδὲν δεινὸν ἡγούμενος τῶν ἐν τῷ βίῳ, οὐδὲ ἀποστῆσαι τι καὶ τούτου (40) αὐτὸν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης (41) δύνεται· οὐδὲ εὐθυμίας χρέα ἔστιν· οὔτε γάρ εἰς λύπην ἐμπίπτει, πάντα καλῶς γίνεσθαι πεπεισμένος· οὐδὲ μὴν θυμοῦται· οὐδὲ γάρ ἔστιν δι τι συγκινήσει αὐτὸν πρὸς θυμὸν, ἀγαπῶντα δεῖ τὸν Θεόν, καὶ πρὸς τούτων μόνῳ διλον τετραμμένον, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ μεμισηκότα. Ἀλλ' οὐδὲ ζηλοῖ· οὐδὲ γάρ ἐνδεῖ τι αὐτῷ πρὸς ἔξομοιων τῷ καλῷ καὶ ἀγαθῷ εἶναι· οὐδὲ ἄρα φιλεῖ τινα τὴν κοινὴν ταύτην φιλίαν, ἀλλ' ἀγαπᾷ τὸν Κτίστην διὰ τῶν κτισμάτων. Οὖτ' οὐν ἐπιθυμίζει καὶ δρέξει τινὶ περιπίπτει, οὔτε ἐνδεής ἔστι κατά γε τὴν φυχὴν τῶν ἀλλών τινὸς, συνών διηδοῖ· ἀγάπης τῷ ἑραστῷ· ϕ δὴ ὠκειώται κατά τὴν αἱρεσίν, καὶ τῇ ἐξ ἀσκήσεως ἔχει, τούτῳ προσεχέστερον συνεγγίζων, καὶ μακάριος ὁν διὰ τὴν τῶν ἀγαθῶν περιουσίαν. Άστε ἐνεκά γε τούτων ἔξομοιούσθαι βιάζεται τῷ διδασκάλῳ εἰς ἀπάθειαν· νοερὸς γάρ δι Λόγος τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅν (42) δι τοῦ νοῦ εἰκονισμὸς δράσει μόνῳ τῷ ἀνθρώπῳ· ἢ καὶ θεοειδῆς καὶ θεοείκεος ὁ ἀγαθὸς ἀνήρ κατά φυχὴν· δι τε αὖ θεᾶς ἀνθρωπειδῆς· τὸ γάρ εἶδος ἐκάστου δο νοῦς, ϕ χαρακτηριζόμενα· παρ' δι (43) καὶ οἱ εἰς ἀνθρώπον ἀμαρτάνοντες ἀνδροὶ τε καὶ ἀσεβεῖς. Λῆρος γάρ καὶ τὸ φάσκειν τὸν γνωστικὸν καὶ τέλειον μὴ δεῖν ἀφαιρεῖν θυμοῦ καὶ θάρσους, ὡς μὴ καὶ ἀνευ τούτων κατέξαντας οὐδὲν τῶν περιστάσεων, οὐδὲ ὑπομενούντος τὸ δεινά. Ἀλλ' εἰ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀφέλοιμεν αὐτοῦ, ὡς πάντως ὑπὸ τῶν λυπηρῶν συγχεθησομένου, καὶ διὰ τοῦτο κάκιστα ἀπαλλάξαντος τοῦ τε ζῆν (44), εἰ μὴ μετείη αὐτῷ, δι (45) τισιν ἐδοξεῖν· οὐκ δι τῶν ὅμοιων τοῖς καλοῖς κάγαθοῖς ἔφεστιν λάδοι. Εἰ γ' οὐν ἡ πᾶσα οἰκείωσις ἡ πρὸς τὰ καλὰ μετ' ὀρέξεως γίνεται, πῶς ἀπαθῆς μένει, φησίν, δι τῶν καλῶν δρεγόμενος; Ἀλλ' οὐκ ἵσασιν, ὡς ξοικεῖν, οἵτοι τὸ θεῖον τῆς ἀγάπης· οὐ γάρ ἔστιν ἔτι δρεῖσι τοῦ ἀγαπῶντος ἡ ἀγάπη· στερκτικὴ δὲ οἰκείωσις, εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως ἀποκατεστήκυται τὸν γνωστικὸν, χρόνου καὶ τόπου (46) μὴ προσδεδμενον. Οὐ δὲ οἵτις ἔσται δι' ἀγάπης δῆμη γενόμενος, τὴν ἐπίπλα προειληφὼς διὰ τῆς γνώσεως, οὐδὲ δρέγεται τινος, ἔχων, ὡς οἴον τε, αὐτὸν τὸ δρεκτὸν· εἰ-

ϟ P. 776 ED. POTTER, 650-651 ED. PARIS.

(40) Καὶ τούτου. Facili mutatione scribi etiam possit κατὰ τούτου, «in hac», scilicet vita.

(41) Τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Posterior ille genitivus τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, præcedentis τούτου est exegesis quædam. Cum iis vero quæ mox breviter attinguntur de Christiana εὐθυμίᾳ, conser Seneca librum *De tranquillitate animi*. SYLBURG.

(42) Καθ' δι. H. ms. καθ' δ, neutro genere. SYLBURG.—Porro huic sententiæ sic demum sensus constabit, si hoc, vel simili modo scripta fuerit: Καθ' δ τοῦ νοῦ εἰκονισμὸς δρᾶται ἐν μόνῳ τῷ ἀνθρώπῳ. Quod in Latina versione expressimus. Porro ms. Paris.

A bilem statum mentis, nihil penitus mutarentur, sed in exercitationis habitu semper manebant alieni ab alteratione, post Domini quidem certe resurrectionem. Nam etsi quis eas, quæ prius dictæ sunt, motiones, si cum ratione sian, bonas esse concedat: at in perfecto quidem certe minime sunt admittendæ, qui neque habet audaciam: neque enim versatur in rebus gravibus et molestis, cum ex iis quæ sunt in vita, nihil grave molestumve existinet, neque potest eum aliquid hujusmodi abducere a Dei charitate: neque tranquillitate animi opus habet, neque enim in dolorem incidit animive angorem, cum persuasum habeat omnia recte fieri: neque irascitur, neque est enim quod eum ad iram moveat, cum semper Deum diligat, et ad hoc solum totus sit conversus, et ideo ex Dei creaturis nullam habet odio. Sed neque æmulatur, nihil enim ei deest ad assimilationem, quo sit bonus et honestus. Sed neque amat aliquem communī hac amicitia, sed Creatorem diligit per creaturas. Neque ergo in cupiditatem aliquam incidit aut appetitionem, neque quoad animam alterius cujusvis rei indiget, cum jam per charitatem versetur cum dilecto, cui quidem jam est familiariter conjunctus per electionem, et per habitum qui procedit ab exercitatione, ei appropinquat continentius, et est beatus propter bonorum abundantiam. Quonobrem his de causis maxima vi contendit in hoc assimilari Domino ipso ut nullas admittat passiones: est enim Logos Dei intelligens, per quem mentis, sive intelligentiæ, imago in solo homine cernitur: quo respectu etiam Deiformis et Deo similis sit per animam vir bonus, et rursus Deus est hominis formæ similis. Forma enim uniuscujusque est mens, ex qua proprium suscipimus characterem. Quo fit ut qui peccant in hominem, sint profani et impii. Est enim ridiculum dicere, quod eum qui est gnosticus et perfectus, non oporteat excindere iram et audaciam, utpote quod absque his neque sit adversus ea quæ ingruerint excitandus, neque quæ sunt gravia toleraturus. Sed si etiam cupiditatem ab eo abstulerimus, fore ut ab omnibus rebus molestis et asperis conturbetur et obruatur, et ideo e vita pessime excedat, si non sit ejus particeps, nec, ut quibusdam videtur, eum capiat eam rerum desiderium, quarum capit viros bonos et honestos. Si ergo oannis conjunctio et conciliatio

ἢ perperam habet pro seq. δ.

(43) Παρ' δ. Flor. et H. ms., παρ' ϕ, minus apte. SYLBURG.—Id tamen habet etiam ms. Paris.

(44) Απαλλάξαντος τοῦ τε ζῆν, vel absque demonstrativo pronomine ἀπαλλάξαντος τοῦ ζῆν, ut supra pag. 265. De præcedente συγχεθησομένου dicetur in indecide. SYLBURG.

(45) H. M. Paris., mendose δ.

(46) Χρόνου καὶ τόπου. Nam amore conjuncti esse possunt, qui vel maxime a se invicem distant. Sic paulo post: Καν μηδέπω κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἀλλ' ἐκεῖνῃ γε τῇ γνωστικῇ ἀγάπῃ, etc.

quæ cum iis quæ sunt bona et honesta initur, si cum appetitione, quomodo potest esse sine passionibus is qui ea quæ sunt honesta expedit? Sed hi, ut videtur, nesciunt divinitatem charitatis. Non est enim utique charitas ejus qui diligit appetitio, sed est benevolia conjunctio, in unitatem fidei restituens eum qui est gnosticus, loco et tempore minime indigentem. Qui autem per charitatem jam versatur in iis in quibus est futurus, ut qui spem percepit per cognitionem, nihil expedit, ut qui, quoad fieri potest, habeat quod est expetendum. Merito ergo manet in uno immutabili habitu, diligens gnoscere. Neque ergo vehementi ardebit studio ut assimiletur pulchris, cum habeat per charitatem ipsam pulchritudinem. Audacia autem et cupiditate quid ei adhuc est opus, qui cum Deo nullis passionibus obnoxio, conjunctionem acceperit per charitatem, et per eam se in ejus amicorum numerum ascripserit? Is ergo qui gnosticus et perfectus, eximendus est a quavis animæ affectione ac perturbatione. Cognitio enim efficit exercitationem: exercitatio autem habitum vel dispositionem. Ejusmodi autem constitutio efficit ut quis sit passionibus immunis, non solum ut iis modum imponat. Immunitatem autem a passionibus acquirit perfecta amputatio cupiditatis. Sed nec eorum quæ vulgo jactantur bonorum, hoc est patibulum bonorum quæ propinqua sunt passionibus, est particeps gnosticus: ut, exempli causa, lètitiae, quæ adjuncta est voluptati: et mœstiae, ipsa enim adjuncta est dolori: et cautionis, subjicitur enim metui. Sed nec excandescens, collocata est enim prope iram; etiam si quidam dicant, ea jam non esse amplius mala, sed bona. Fieri enim non potest, ut qui iam semel est consummatus per charitatem, et inexplibilem contemplationis delectationem æterne et insatiabiliter percipit, **277** eaque fruitur, parvis et humiliis quibusdam et abjectis delectetur. Quæ enim justa ei amplius restat causa cur ad bona mundana revertatur, qui eam acceperit et lucem ad quam non patet aditus?^a Etsi nondum tempore et loco, at illa quidem certe gnostica charitate, propter quam sequitur hæreditas, perfectaque restitutio: dum is qui mercedem solvit, id per opera præstat, quod electione gnostica, per charitatem prius accepit gnosticus. Annon enim peregrinans

A κότως τοῖνυν ἐν τῇ μιᾷ ἔξει (47) μένει τῇ ἀμεταβολῇ, γνωστικῶς ἀγαπῶν· οὐδὲ ἄρα ζηλώσει ἑξομοιωθῆναι τοῖς χαλοῖς εἶναι (48) δι' ἀγάπης ἔχων τοῦ κάλλους. Θάρσους τε καὶ ἐπιθυμίας τίς ἔτι τούτῳ χρείᾳ, τὴν ἐκ τῆς ἀγάπης οἰκείωσιν πρὸς τὸν ἀπαθῆ θεόν ἀπεληφτί, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης ἔσυτὸν εἰς τοὺς φίλους ἐγγεγραφότι; Ἐξαρτέον ἄρα τὸν γνωστικὸν (49) ἡμῖν καὶ τέλεον ἀπὸ παντὸς φυχικοῦ πάθους· τῇ μὲν γάρ γνῶσις συνάσκησιν, ηγνῶσησις δὲ ἔξιν τῇ διάθεσιν, η κατάστασις δὲ τῇ τοιάδε ἀπάθειαν ἐργάζεται, οὐ μετριοπάθειαν· ἀπάθειαν δὲ καρποῦται παντελής τῆς ἐπιθυμίας ἐκκοπή. Ἀλλ' οὐδὲ ἔκεινων τῶν θρυλούμενων ἀγαθῶν, τουτέστι τῶν παρακειμένων τοῖς πάθεσιν παθητικῶν ἀγαθῶν, μεταλαμβάνει ὁ γνωστικός· οἶνον (50) εὐφροσύνης λέγω, ητὶς παράξειται τῇ ήδονῇ καὶ κατηφείται· αὐτὴν γάρ τῇ λύπῃ παρέζευχται καὶ εὐλαβείᾳ· ὑπέσταλκε γάρ τῷ φόβῳ. Ἀλλ' οὐδὲ θυμοῦ· παρὰ τὴν ὀργὴν οὗτος τέτακται. Κανένας τινες μηκέτ' εἶναι ταῦτα κακά, ἀλλ' ήδη ἀγαθά· ἀδύνατον γάρ, τὸν ἀπαξ τελειωθέντα δι' ἀγάπης, καὶ τὴν ἀπλήρωτον τῆς θεωρίας εὐφροσύνην ἀδίλως καὶ ἀκορέστως ἔστιώμενον, ἐπὶ τοῖς μικροῖς καὶ χαμαζήλοις ἐπιτέρπεσθαι· τίς γάρ ὑπολείπεται ἐπὶ τούτῳ εὔλογος αἰτίᾳ τὰ κοσμικὰ παλινόρομεν ἀγαθά, τῷ «τὸν ἀπρόσιτον» ἀπειληφτὶς φῶς; Κανένας μηδέπου κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἀλλ' ἔκεινη γε τῇ γνωστικῇ ἀγάπῃ, δι' ήν καὶ τῇ κληρονομίᾳ, καὶ οὐ παντελής ἔπειται ἀποκατάστασις, βεβαιοῦντος δι' ἐργῶν τοῦ μισθωτοῦ, διὰ τοῦ ἐλέσθαι γνωστικός. Διὰ τῆς ἀγάπης φύσις προειληφειν ὁ γνωστικός. Ή γάρ οὐχὶ ἀποδημῶν πρὸς τὸν Κύριον δι' ἀγάπην τὴν πρὸς αὐτὸν, καὶ τὸ σκῆνος αὐτοῦ ἐπὶ γῆς θεωρήσαι, ἔσυτὸν μὲν οὐκ ἔχαγε τοῦ βίου (51)· οὐ γάρ ἐπιτραπταὶ αὐτῷ· ἔχηγαγε δὲ τὴν ψυχὴν τῶν πατῶν· συγκεχώρηται γάρ αὐτῷ· ζῆ τε αὖ νεκρώσας τὰς ἐπιθυμίας, καὶ οὐκ ἐπὶ συγχρήται τῷ σώματι· μόνον δὲ αὐτῷ ἐπιτρέπει χρῆσθαι τοῖς ἀναγκαῖοις, ἵνα μὴ αἰτίᾳ τῆς διαλύσεως παράσχῃ; Πῶς οὖν ἐτι τούτῳ τῆς ἀνδρείας χρείᾳ, μή γινομένῳ ἐν δεινοῖς, τῷ γε μή παρόντι, διλεῖ δὲ ἡδη συνόντι τῷ ἐραστῷ; Τίς δὲ καὶ σωφροσύνης ἀνάγκη, μή χρήζοντι αὐτῆς; Τὸ γάρ ἔχειν τοιάτας ἐπιθυμίας, ὡς σωφροσύνης δεῖσθαι πρὸς τὴν τούτων ἐγχράτειαν, οὐδέπω καθαροῦ, ἀλλ' ἐμπαθοῦ. Ἀνδρεία τε διὰ φόβον καὶ δειλίαν παραλαμβάνεται· οὐ γάρ δή πρέπον ἐτι, τὸν φίλον τοῦ Θεοῦ, δν προώρισεν (52) δ Θεὸς πρὸ καταδολῆς κα-

P. 776 ED. POTTER, 651-652 ED. PARIS.

I Tim. vi, 16.

(47) *Miā ἔξει.* Conf. superius Strom. iv, p. 635, n. 5. De eadem unitate paulo post etiam plura dicit auctor.

(48) *Eltau.* Pro eltau requiritur ixanw̄s, vel simile quid: ut ixanw̄s ἔχων τοῦ κάλλους, eo modo dictum sit, quo alibi γένους καὶ ἀξιώματος εὐ ἔχειν. *Stra.*

(49) *Tōr γνωστικόν.* Sunt, qui malint τὸ γνωστικόν, neutro genere. Mīhi Vulgata lectio videtur magis consentanea: eamque confirmingat et præcedentia et sequentia. *Ip.*

(50) *Olor.* Quæ hæc sequuntur corrupta, sic,

levi mutatione facta, restitui poterint: Οἶον εὐφροσύνης, λέγω, ητὶς παράξειται τῇ ήδονῇ, καὶ κατηφείται· αὐτὴ γάρ τῇ λύπῃ παρέζευχται· καὶ εὐλαβείᾳ· ὑπέσταλκε γάρ τῷ φόβῳ. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ θυμοῦ· παρὰ τὴν ὀργὴν οὗτος τέτακται. Quod in Latina versione explicatum est. Atque his sere siñilia Lowthius etiam admonuit.

(51) *H γάρ... ἔχει τοῦ β.* Lege η γάρ... et reliqua sine interrogatione. *Lowth.*

(52) *Οὐ προώρισε.* Respicit Ephes. 1, 4, 5: Καθὼς ἔξελέσατο ήμας ἐν αὐτῷ πρὸ καταδολῆς καὶ σμου.. προορίσας ήμας εἰς νιοθεσίαν

σφου εἰς τὴν δικρανήν (53) ἐγκαταλεγῆναι υἱοθεσίαν, τὸ δονάτης ή φόδοις περιπίπτειν, καὶ περὶ τὴν καταστολὴν ἀπασχολεῖσθαι τῶν παθῶν. Τολμῆσας (54) γάρ φῆσαι· μὲν, καθάπερ πρωρισμένος κείται δι' ὃν πράξει, καὶ οὖν τεύξεται, οὐτω καὶ αὐτὸς προορίσας ἔχει δι' ὃν ἔγνω, ὃν ἡγάπησεν, οὐκ ἔχων δυστέκμαρτον τὸ μέλλον, καθάπερ οἱ πολλοὶ στοχαζόμενοι βιοῦσιν, ἀπειληφώς δὲ διὰ πίστεως γνωστικῆς, διὰ τοὺς ἄλλους δῦνηλον. Κάστιν αὐτῷ (55) δι' ἀγάπην ἐνεστῶς ἡδη τὸ μέλλον· πεκιστευκεν γάρ διά τε τῆς προφητείας, διά τε τῆς παρουσίας, τῷ μὴ φυεδομένῳ Θεῷ· καὶ διὰ πίστεων, ἔχει, καὶ κρατεῖ τῆς ἐπαγγελίας· ἀλήθεια δὲ διὰ ἐπαγγειλάμενος. Καὶ τὸ τέλος τῆς ἐπαγγελίας διὰ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ ἐπαγγειλαμένου κατ' ἐπιστήμην βεβαίως ἀπειληφεν. Θὲ δὲ, τὴν ἐν οἷς ἐστι κατάστασιν βεβαίαν τῶν μελλόντων κατάληψιν εἰδὼς, δι' ἀγάπης προσαπαντῷ τῷ μέλλοντι. Αὐτίκα οὖδε εὑξεται τυχεῖν τῶν τῇδε διεύξεσθαι πεπεισμένους τῶν δυντῶν ἀγαθῶν, ἔχεσθαι δὲ διετὸν τῆς ἐπινόδου καὶ κατορθωτικῆς πίστεως. Καὶ πρὸς τούτον παμπόλλους ὡς διὰ μάλιστα δομοίους αὐτῷ γενέσθαι εὑξεται εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ, ή κατ' ἐπίγνωσιν τελειοῦται· σωτήριος γάρ τις διὰ Σωτῆρι ἐκημοιούμενος· εἰς δὲ (56) ἀνθρωπίνῃ φύσει χωρῆσαι τὴν εἰκόνα θέμις, ἀπαρσόβατως τὰ κατά τὰς ἐντολὰς κατορθῶν. Τὸ δὲ (57) ἐστι θρησκεύειν τὸ Θεῖον διὰ τῆς δυντῶν δικαιοσύνης ἔργων τε καὶ γνώσεως. Τούτου φωνὴν κατὰ τὴν εὐχήν οὐκ ἀναμένει Κύριος· «Ἄτησαι,» λέγων, «καὶ ποιήσω· ἐννοήθητι· (58), καὶ δώσω·» καθόδου γάρ ἐν τῷ τρεπομένῳ τὸ ἀτρεπτὸν ἀδύνατον λαβεῖν πῆξιν καὶ σύστασιν. Ἐν τροπῇ δὲ τῇ συνεχεῖ, καὶ διὰ τοῦτο ἀστάτου τοῦ τῆγεμονικοῦ γινομένου, ἡ ἐκτικὴ δύναμις οὐ σώζεται· διὰ γάρ ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ὑπεισιόντων καὶ προσπίπτοντων ἀεὶ μετεβάλλεται, πῶς δὲ ποτε ἐν ἔξει καὶ διαθέσει, καὶ συλλήθηδην ἐν ἐπιστήμῃς κατοχῇ γένοιτο· ἀλλὰ τὰς ἀρχὰς ἡ μάθησις αὐτῆς, ἐκθρέψεως τε καὶ αὐξήσεως, ἐπειτα δὲ ἐκ τῆς ἀδιαλείπτου μελέτης εἰς ἔξιν ἔρχεται (60)· οὕτως, ἐν ἔξει τελειωθεῖσα τῇ μυστικῇ, ἀμετάπτωτος δι' ἀγάπην μένει· οὐ γάρ μόνον τὸ πρώτον αἴτιον, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ γεγενημένον αἴτιον κατεβληφε, καὶ περὶ τούτων ἀμπάδως ἔχει, μονίμους μονίμους, καὶ ἀμεταπτώτους, καὶ ἀκινήτους λόγους κεκτημένος· ἀλλὰ καὶ περὶ ἀγαθῶν, καὶ περὶ κακῶν (61), περὶ τῆς γενέσεως ἀπάσης, καὶ συλλήθηδην εἰπεῖν, περὶ ὧν ἐλάλησεν ὁ Κύριος, ἀχριβεστάτην ἐκ καταβολῆς κόσμου εἰς τέλος ἀλήθειαν παρ' αὐτῆς ἔχει τῆς ἀληθείας μαθών, οὐκ εἰ που τι

ং P. 778 ED. POTTER, 652-653 ED. PARIS.

(53) Ἀκραρ. « Summam, » perfectissimam : ad quam paucis attingere datum est.

(54) Τολμῆσας. Vide Herveti commentarium.

(55) Κάστην αὐτῷ. H. ms. ἀλλ᾽ έστιν αὐτῷ. SYLB.

(56) Εἰς δὲ. Forte rectius εἰς δ, seu εἰς δούον, « in quantum, quatenus. » Id.

(57) Τὸ δ. Τὸ δὲ pro τοῦτο δέ, infra quoque tribus quatuorve in locis ita usurpatur, nominatim p. 283.

(58) Ερροήθητ. Ήστε ex apocrypho quadam libro petita, infra allegavit auctor p. 665, et Strom.

PATROL. GR. IX.

A apud Dominum per suam in eum charitatem etiamsi in terra cernatur ejus tabernaculum, seipsum quidem a vita non educit (non est enim ei permisum), sed animam abducit a passionibus (est enim hoc ei concessum), vivit etiam cupiditatibus suis morte affectis, et corpore non amplius utitur, sed solum ei permittit **ং** uti necessariis, ne ei præbeat causam dissolutionis? Quomodo ergo est ei amplius opus fortitudine, qui in malis non versetur, ut qui ne sit quidem præsens, sed totus sit cum eo quem diligit? Quis vero est etiam usus temperantiae, cum ea non egeat? Tales enim habere cupiditates, ut temperantia opus sit ad eas cohercendas, nondum est mundi, sed ejus qui adhuc invenitur animi perturbationibus. Fortitudo autem as-

B sumitur propter metum et timideitatem. Non est enim utique decorum, ut Dei amicus, quem Deus prædestinavit ante mundi constitutionem, ut refratur in summam filiorum adoptionem, voluptatibus subjiciatur vel timoribus, et occupetur in comprehendendis animi perturbationibus. Audacter enim dixerim, quemadmodum is est prædestinatus per ea quæ aget, et id quod consequetur: ita ipse quoque a se prædestinatum, per eum quem cognovit, habet quem dilexit: nec futurum incertis conjecturis apprehendit, sicut plerique vivunt conjectantes, sed per fidem gnosticam, accepit id quod est incertum et obscurum aliis: et per charitatem jam est ei præsens id quod est futurum. Credidit enim, et per prophetiam, et per præsentiam, Deo qui non mentitur, et habet id quod credit, et obtinet præmissionem: veritas autem est qui promisit, et fidem promissionis, propterea quod fide dignus sit is qui promisit. Firmiter accepit per scientiam. Is autem qui eum in quo est statum, novit esse firmam futurorum comprehensionem, futuro occurrit per charitatem. Ideoque nec optabit quidem consequi ea quæ hic sunt, cui persuasum est fore ut consequatur ea quæ vere bona sunt, sed semper optabit talē, quæ ipsum voti compotem reddet fidem tenere: et præterea quamplurimos fieri similes ad Dei gloriam, quæ persicitur per ipsam cognitionem. Est enim salutaris, qui Servatori assimilatur, quatenus humanæ naturæ fas est ad ejus pervenire imaginem, præcepta sine offensa exsequens. Hoc autem est Deum colere, per veram iustitiam factorum et cognitionis. Hujus vocem in preicatione non exspectat Dominus: « Pete, » inquiens, « et faciam: animo cogita, et dabo. » In summa enim, in eo quod mutatur, fieri non potest ut id quod est immutabile, figatur et consistat. Cum enim

C

vii, p. 743 ed. Paris.

(59) Ἐπίμικτος. Hæc vox opponitur τῷ συγγενένειν, « connato: » ac proinde aliquid « extrinsecus accedens » significat. Scribendum potius ἐπίκτητος: durius enim est ἐπίμικτος γνῶσις. Emendandus obiter Hesychius: « Ἐπίκτητον, ἔξωθεν εἰσελθόν. » Scrite ἐπίκτητον.

(60) Ἐρχεται. Ms. Ottob. δρχεται.

(61) Περὶ ἀγαθῶν καὶ περὶ κακῶν. Ms. Ottob., περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν.

facultas animæ principalis in perpetua mutatione versetur, adeoque sit instabilis, vis ejus retentrix servari nequit. Quomodo enim is, qui a rebus, quæ extrinsecus incurunt, semper mutatur, habitum aut dispositionem possidere, atque ut summarum Φ dicam, scientiam retinere potuerit? Quin et philosophi quoque virtutes, habitus et dispositiones et scientias esse existimant. Quo modo aut non simul generatur cum hominibus, sed est mista scientia: et ut primo discatur quidem, indiget attentione, enutritione et incremento, deinde ex assidua meditatione pervenit ad habitum: ita cum ad habitum mysticum crevit, propter charitatem manet talis ut nunquam possit excidere. Non solum enim primam, et eam quæ ab hac est genita causam comprehendit, et in his firmiter manet, stabiles et quæ excidere et dimoveri nequeunt, rationes stabiliter possidens: sed etiam de bonis et malis, et universo rerum oriu ac generatione, et ut semel dicam, de iis quæ locutus est Dominus, accuratissimam et exactissimam a mundi constitutione ad finem usque veritatem, ab ipsa veritate didicit: non si quid visum fuerit probabile, aut ex Graeca oratione necessarium, ipsi veritati præponens. Quæ autem a Domino dicta sunt, pro apertis et manifestis sumet, etiamsi aliis obscura fuerint: ita de C προσιέμενος.

omnibus accepit cognitionem. Quæ sunt autem apud nos oracula, et de iis quæ sunt, ut sunt, respondent: et de futuris, ut erunt: et de iis quæ facta sunt, ut fuerunt. In iis solis quæ scientiam constituant, cura sit scientia prædictus, se præclare geret, et de bono tractandam suscipiet orationem, iis quæ intelligentia percipiuntur semper adhærens: ab illis supernis archetypis, suam rerum humanarum describens administrationem, quemadmodum qui navigant, navem ad astrum dirigunt: ad omnem bonam actionem semper præsto et paratus, omnia gravia et molesta solitus despiciens: quando aliquid sustinere oportuerit, nihil temerarium, neque quod sibi et reipublicæ non conveniat, unquam peragens, providus ac prospiciens, et qui minime flectitur voluptatibus tam iis quæ vigilanti, quam iis quæ somnianti accidentunt. Tenui enim diætae, et frugalitati assuefactus, est temperans, et expeditus cum gravitate, paucis ad vitam necessariis indigens, nihil quaerens quod sit supervacuum: sed nec hæc per se et tanquam res præcipuas, sed quæ ad vitæ communionem, ut peregrinationi carnis necessaria, 278 quantum necesse est admittens.

CAPUT X.

CnósticuM veruM etiám sciențiaruM huManaRuM cogniționem sibi comparaturuM tanquam fidei adjutricuM atque ad reM diViNaS percipiendas animuM præparantiuM.

Præcipua enim est ei omnium rerum cognitio. Per consequentiam ergo iis quoque attendit quæ exercent ad cognitionem, Φ sumens ex unaquaque disciplina id quod consert ad veritatem. Ex musica ergo, persequens proportionem quæ est in iis quæ sunt apte composita; in arithmeticâ autem, adnotans augmenta et decrementa numerorum, et rela-

⊗ P. 179-180 ED. POTTER, 653-655 ED. PARIS.

(62) Εν τοῖς ἐπ. . . χρατιστεύσει. Hoc est, « In iis solis, quæ scientiam constituunt, quorum ipse est sciens, præstabit. » Hervetus legit: « En τοῖς ἐπιστημονικοῖς μόνοις, ὃν ἐπιστήμων, χρατ., ut ex ejus versione apparet. Mihi hæc sententia sic potius scribenda videtur: « En τοῖς ἐπιστημονικοῖς, μόνος ὃν ἐπιστήμων, χρατιστεύσει. » In rebus quæ ad scientiam pertinent, cum ille solus sit scientia prædictus, primas obtinebit,

(63) Έχειν. Ms. Ottob., έχει. Paulo ante πλοιζόμενοι.

A φανεῖ πιθανὸν ἢ κατὰ λόγον Ἐλληνικῶν ἀναγκαστικὸν, πρὸ αὐτῆς αἰρούμενος τῆς ἀληθείας: τὰ δὲ εἰρημένα ὑπὸ Κυρίου, σαφῆ καὶ πρόδρολα ἔχει λαβὼν, καν τοῖς ὅλοις ἢ ἐπικεχρυμμένα, ἡδη περὶ πάντων ἀπελήφε τὴν γνῶσιν. Τὰ λόγια δὲ τὰ παρ' ἡμῖν θεοπίκει περὶ τε τῶν ὄντων ὡς ἔστι: περὶ τε τῶν μελλόντων. ὡς ἔσται περὶ τε τῶν γεγονότων, ὡς ἐγένετο. Ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς μόνοις, ὡς ἐπιστήμων, χρατιστεύσει: (62), καὶ τὸν περὶ τάγαθοῦ λόγον πρεσβεύσει, τοῖς νυητοῖς προκείμενος δεῖ, ἀπ' ἐκείνων ἀναθεν τῶν ἀρχετύπων τὴν περὶ τὰ ἀνθρώπεια αὐτοῦ διοικήσαντας προγραφόμενος, καθάπερ οἱ πλοιζόμενοι δὲ, πρὸς τὸ διστροφὸν τὴν ναῦν κατευθύνοντες πρὸς πᾶσαν καθῆκουσαν πρᾶξιν ἑτοίμως ἔχειν (63) παρεκευασμένος, πάντα τὰ δύληρά καὶ δεινὰ εἰθισμένος ὑπερορᾶν· δότ' ἀν ὑπομεῖναι δέῃ, μηδὲν προπετεῖ, μηδὲν ἀσύμφωνον, μήτε αὐτῷ μήτε τοῖς κονοῖς ποτὲ ἐπιτελῶν· προορατικὸς ὃν καὶ δικαιμπτος ἥδοναις, ταῖς τε ὑπαρ, ταῖς τε δι' ὄντειράτων (64)· διάτη γάρ λιτῇ καὶ αὐταρκίᾳ συνειθισμένος, σωφρονικῆς εὐστατής, μετὰ σεμνότητος ὑπάρχει, δύλων τῶν ἀναγκαλῶν πρὸς τὸ διαζῆν δεύμενος· μηδὲν περιττὸν πραγματευόμενος· ἀλλὰ μηδὲ ταῦτα ὡς προηγούμενα, ἐκ δὲ τῆς κατὰ τὸν βίον κοινωνίας, ὡς ἀναγκαῖα τῇ τῆς σαρκὸς ἐπιδημίᾳ, εἰς δοὺς ἀνάγκη,

B προηγουμένη γάρ αὐτῷ ἡ γνῶσις. Κατ' ἐπακολούθημα (65) τοίνυν καὶ τοῖς εἰς γνῶσιν γυμνάζουσιν αὐτὸν προσανάκειται, παρ' ἐκάστου μαθήματος τὸ πρόσφορον τῇ ἀληθείᾳ λαμδάνων. Τῆς μὲν οὖν μουσικῆς τὴν ἐν τοῖς ἡρμοσμένοις ἀναλογίαν διώκων, ἐν δὲ τῇ ἀριθμητικῇ τὰς αὐξήσεις καὶ μειώσεις τῶν ἀριθμῶν παρατημειόμενος, καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους

(64) Όντειράτων. Sanctitatem in « somniis » alibi etiam requirit. Clemens: ut Strom. vii, pag. 746 edit. Paris.: Διὸ καὶ οὐθίων, καὶ πίνων, καὶ γαμῶν, ἐὰν δὲ Λόγος Ἐρη, ἀλλὰ καὶ ὄντερον, τὰ ἄγια ποτεῖ, καὶ νοεῖ. Unde et comedens, et bibens, et uxorem ducens, si id jubeat Verbum, et etiam somnia videns, sancta facit, et cogitat.

(65) Κατ' ἐπακ. Τὰ κατ' ἐπακολούθημα, « quæ alterius gratia », opponuntur iis, quæ προηγουμένως, « principaliter ac per se », appetuntur.

σχέσεις, καὶ ὡς τὰ πλεῖστα (66) ἀναλογίᾳ τινὶ ἀριθμῶν ὑποπέπτωκε· τὴν γεωμετρικὴν οὐσίαν αὐτὴν (67) ἐφ' ἔουσιτῆς θεωρῶν, καὶ ἐθίζουμενος, συνεχές τι διάστημα νοεῖ, καὶ οὐσίαν ἀμετάβλητον, ἐπέραν τῶν τοῦ σωμάτων οὖσαν· ἔχει τε αὐτὸν τῆς ἀστρονομίας, γῆθεν αἰλορούμενός τε, τῷ νῷ συνυψώθεσται οὐρανῷ (68), καὶ τῇ περιφορῷ συμπεριπολήσει: ιστορῶν δὲ τὰ θεῖα καὶ τὴν πρὸς ἀλληλὰ (69) συμφωνίαν· ἀφ' ὧν δρμάμενος Ἀβράμ εἰς τὴν τοῦ κτίσαντος ὑπεξανέδη γνῶσιν. Ἀλλὰ καὶ τῇ διαλεκτικῇ προχρήσεται: ὁ γνωστικὸς, τὴν εἰς εἰδὴν τῶν γενῶν ἐκλεγόμενος διαιρεσιν, καὶ τὴν τῶν δυτῶν προσίστεται: (70) διάχρισιν, μέχρις ἀν τῶν πρώτων καὶ ἀπλῶν ἐφάψηται. Οἱ πολλοὶ δὲ, καθάπερ οἱ παῖδες τὰ μορμούχια, οὐτῶν δεῖσις τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, φοδούμενοι μὴ ἀπαγάγῃ ἀντούς. Εἰ δὲ τοιαύτη παρ' αὐτοῖς ἔστιν ἡ πίστις (οὐ γάρ ἀν γνῶσιν εἰποιμι:) ἵνα λυθῇ πιθανολογίᾳ, λυθήτῳ (71) διὰ τούτους μάλιστα, δομολογήτωντων οὐχ ἔξειν τὴν ἀλήθειαν· ἀνίκητος γάρ, φησίν (72), ἡ ἀλήθεια: ψευδοδοξία δὲ καταλύεται (73). Αὐτίκα πορφύραν ἔξειν ἀντιπαραθέσεως ἀλλῆς πορφύρας ἐκλεγόμεθα. «Μοστὲ εἰ τις δομολογεῖ καρδίαν μὴ ἔχειν διωρθωμένην, τράπεζαν οὐκ ἔχει τὴν τῶν ἀργυραμοῖδῶν, οὐδὲ μή τὸ κριτήριον τὸν λόγον (74). Καὶ πῶς ἔτι τραπεζίτης (75) οὐτος, δοκιμάσαι μὴ δυνάμενος καὶ διακρίναι τὸ ἀκίνθηλον νόμισμα τοῦ παραχαράγματος; Κέχραγε δὲ ὁ Δαβὶδ, «ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα οὐ σαλευθήσεται δίκαιος, οὐτ' οὖν ἀπατηλῷ λόγῳ, οὐδὲ μή τὴν πεπλανημένη ἥδονή·» θίνει οὐδὲ τῆς οἰκείας κληρονομίας σαλευθήσεται. «Ἄποδακοης ἄρα πονηρᾶς οὐ φοβηθήσεται·» οὐτ' οὖν διαβολῆς κενῆς, οὐδὲ μήτην ψευδοδοξίας τῆς περὶ αὐτῶν· ἀλλ' οὐδὲ τοὺς πανούργους δεδείξεται λόγους, οὐ διαγνῶνται τούτους δυνάμενος, ἡ πρός τε τὸ ἔρωταν ὅρθῶς καὶ ἀποκρίνασθαι· οἶνον θριγκὸς γάρ ἔστι διαλεκτικὴ, ὡς μήτη καταπατεῖσθαι πρὸς τὸν σοφιστῶν τὴν ἀλήθειαν. «Ἐπαινουμένους γάρ κρήτην τῷ ὄνδριτι τῷ ἀγίῳ τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸν Προφήτην, «εὐφραίνεσθαι τὴν καρδίαν, ζητοῦντας τὸν Κύριον. Ζητήσατε οὖν αὐτὸν καὶ κραταύθητε· ζητήσατε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διαπαντὸς παντοίως (76).» — «πολυμερῶς γάρ καὶ πολυτρόπως, λαλήσας, οὐχ ἀπλῶς γνωρίζεται. Οὐκούν ὡς ἀρεταῖς τάυταις συγχρόμενος ἥμεν δι γνωστικὸς, πολυμαθῆς ἔσται, ἀλλὰ συνεργοῖς τισι καὶ τῷ

* P. 781 ED. POTTER, 655-656 ED. PARIS.
a Hebr. 1, 1.

(66) Ής τὰ πλ. In omnibus fere rebus numeros D magnam habere vim a multis creditum, ut alibi εσφενομένῳ dictum est.

(67) Οὐσίαν αὐτ. Id est, « ipsam essentiam » a corpore abstractam. Nam geometria considerat quantitatem ejusque proprietates a materia præcisas. Ilinc considerando spatii naturam, que immobilitis ac immutabilis est, assurgit ad contemplationem naturæ divinæ.

(68) Οὐρανός. H. ms. ἐν οὐρανῷ. SYLBURG.

(69) Πρὸς ἀλληλὰ. Scilicet divina et creat. Unde ab his ad illa dicit ascendisse Abrahamum.

(70) Προσίστεται. Hervetus interpres legit προσίστεται, « adducet eorum, quæ sunt, distinctionem. » Si q̄his προσίστεται malit, per me licet : id est, « insuper videbit, » seu « sciet. » SYLBURG. — Malit

A tiones inter se invicem, et quod pleræque res subjectæ sint proportioni numerorum : et geometricam ipsam essentiam in seipsa contemplans et ei se assefaciens, aliquod continuum intelligentia percipit spatium, et immutabilem essentiam, quæ est a corporibus hisce diversa. Et rursus ab astronomia a terra mente elevatus, cum cœlo in sublime tolletur, et simul cum astrorum conversione circumagetur, semper considerans divina, et eam quæ est inter se invicem consensionem, a quibus adductus Abraham ascendit ad cognitionem ejus qui creaverat. Quin etiam dialectica utetur gnosticus adnotans divisionem generum in species ; et admittet eorum quæ sunt distinctionem, donec attigerit prima et simplicia. Multi autem, non secus ac pueri larvas, timent Græcam philosophiam, dum verentur ne eos abducatur. Sed si talis est apud eos fides (non dixerim enim cognitionem) ut probabilitate orationis per eos dissolvatur, fateantur se non esse habituros veritatem : veritas enim, ut aiunt, est insuperabilis, dissolvitur autem falsa opinio. Jam enim eligimus purpuram per comparationem alterius purpuræ. Quare si quis fatetur se non habere cor recte formatum, is non habet mensam argentariorum, sed neque vim judicandi, scilicet rationem. Et quemadmodum erit adhuc trapezita, qui non potest probare et discernere probum nummum a falso et adulterino? Clamat autem David : « In æternum non commovebitur justus ». Neque ergo fallaci oratione, neque falsa voluptate : unde neque movebitur a sua hereditate. « Ab auditione ergo mala non timebit », neque ergo ab inani calumnia, sed nec a falsa opinione quæ eum circumstat : sed neque callidas pertimescat orationes, qui eas sic potest discernere ut et ad interrogandum recte et ad respondendum sit paratus : est enim dialectica, veluti vallis quidam, ne veritas conculcetur a sophistis. Oportet enim eos « qui laudantur in sancto nomine Domini », ut vult Propheta, « lætari corde querentes Dominum. Quærite ergo eum, et confirmemini : querite faciem ejus perpetuo modis omnibus. » Nam cum « multis et multis modis » sit locutus, non uno modo cognoscitur. Non ergo ut his tanquam virtutibus a Psal. cxii, 6. b Ibid., 7. c Psal. cv, 3, 4.

C fortasse aliquis προσήστεται. Nam Clemens paulo infra dicit, προσήστεται τὴν ἀλήθειαν, « admittet veritatem. »

(71) Λυθήτῳ. Hervetus vertit, ac si legisset, τὸν λυθή πιθανολογίᾳ διὰ τούτους ceteris, forte quod obscuriora essent, omissis. Sensus autem videtur esse : « Per hos (philosophos) omnino dissolvatur, et sic demum ejusmodi homines ad diligendum se non habere veritatem. »

(72) Φησίτ. A., φασι, plurali num. SYLBURG.

(73) Καταλύεται. Ms. Ottob., καταλύεται.

(74) Κριτήριον τὸν λόγον. H. ms., κριτήριον τῶν λόγων. SYLBURG.

(75) Τραπεζίτης. Respicit dictum illud : Γίνεσθε τραπεζίται δικιοιοι. « Estote probi nummularii. » De quo superius Strom. I, p. 425, n. 2.

(76) Πατρολῶς. Non exstat hæc vox Hebr. 1, 1.

utatur gnosticus, habebit disciplinarum multarum cognitionem, sed utens tanquam adjutricibus in communibus et propriis discernendis admittet ad veritatem. Est enim omnis erroris et omnis falsæ opinionis causa non posse discernere quanam ratione inter se convenient ea quæ sunt, et quanam ratione differant. Si autem quis diversa non persequeatur distincta oratione, non animadvertis se confundere communia et propria. Hoc autem si fiat, necesse est, ut incidatur in devia et errores. Nominum autem et rerum distinctio, in ipsis quoque Scripturis magnam lucem affert animis. Necesse est enim exaudire et dictiones plura significantes, et plures, quando quid unum significant: unde etiam fit, ut recte respondeatur. Vitandus autem est multis, isque plane inutilis labor circa res quæ nullius sunt usus: cum gnosticus disciplinis utatur, tanquam præviis exercitationibus, quibus adjuvatur tum ad veritatem accurate, quatenus licet, et inconcusses trahendum, tum ad improbos sermones, qui veritatem excindere moliuntur, pulsando. Non erit igitur eorum ignarus, quæ ad encyclicas disciplinas, et Græcam philosophiam percipientes conducunt; sed haec non addiscit primario ac sui gratia, sed secundaria quadam ratione, necessitate ac circumstantiis id exigentibus. Quibus enim improbe et malitiose utuntur hæresium patroni, iis recte uteatur gnosticus. Quamvis sit ergo partialis tantum veritas quæ in Græca apparet philosophia, quæ vere quidem est veritas; tamen quomodo sol illuminans colores, et album et nigrum, ostendit qualis sit unusquisque eorum; sic ipsa quoque refellit omnem sermonis probabilitatem. Merito ergo a Græcis quoque acclamatum est: « Principium magnæ virtutis regina veritas. »

CAPUT XI.

Mysticas rerum divinarum significationes contineri ostendit in numerorum arithmeticorum proportionib[us], et rationum geometricarum ut et modorum musicorum differentiis.

Quemadmodum ergo in astronomia habemus exemplum Abramam, ita etiam in arithmeticâ eundem Abramam. « Cum enim audiisset abductum

(77) *Prosternet.* Hanc vocem agnoscit etiam Hervelius versio. « admittet veritatem. » A. proposita manuit, ut paulo ante. SYLBURG.—Statim post elevat subaudiendum ostentat, vel simile quid.

(78) *Πή τε.* Ms. Ottob., πή τε καὶ.

(79) *Λήστεται.* Flor. λύστεται, et solvet: parum ad rem. SYLB.

(80) *Συγχρωμένους* τοῖς μαθήμασι τοῦ γνωστικοῦ. Scribendum συγχρωμένου τοῖς μαθήμασι τοῦ γνωστικοῦ. Quod in Latina versione expressissimum.

(81) *Αδρωτ.* Ms. Ottob., λόγον.

(82) *Αὐτῆ.* Ms. Ottob., αὐτό.

(83) *Άρχα.* Hoc Pindari effatum citavit etiam Stobæus serm. II, qui est *De veritate*: « Άρχας μεγάλας ἀρετᾶς ὄντος ἀλάθεια, μὴ πτασίης ἐμὲ σύνθετον τραχεῖ ποτὲ φεύδει. Ubi pro ἄρχας. Scaliger reportavit ἄρχος, quod a Grotio retentum. Verior lectio est ἄρχα, quod habet Clemens. Proinde ex hoc et Stobæo inter se collatis hi versus sic scribi poterunt:

Ἄρχα μεγάλας ἀρετᾶς,
Ὄντος ἀλάθεια,

A διαστέλλει τὰ τε κοινὰ καὶ τὰ ιδιὰ προσήσται (77) τὴν ἀλήθειαν· εἶναι γάρ πάσης πλάνης καὶ φευδόδος ζίας αἰτιον, τὸ μὴ δύνασθαι διασκέψειν, πή τε (78) ἀλλήλοις τὰ δύτα κοινωνεῖ, καὶ πή διενήσοχεν. Εἰ δὲ μὴ κατὰ διωρισμένα τις τὸν λόγον ἐφοδεύσῃ, λήστεται (79) συγχέας τὰ τε κοινὰ καὶ τὰ ιδιά· τούτων δὲ γνομένου, εἰς ἀνοίλαν καὶ πλάνην ἐμπίπτειν ἀναγκαῖον. Η διαστολὴ δὲ τῶν τε ὀνομάτων τῶν τε πραγμάτων καὶ ταῖς Γραφαῖς αὐταῖς μέγα φῶς ἐντίκτει ταῖς φυχαῖς· ἀναγκαῖον γάρ ἐπακούειν τῶν τε πλεονα σημαίνουσῶν λέξεων, καὶ τῶν πλειόνων δὲ δὲν ἔν τι σημαίνωσιν· δισεν καὶ τὸ ὅρθως ἀποχρίνεσθαι περιγίνεται. Τὴν πολλὴν δὲ ἀχρηστίαν παραιτήσον, ἀπασχολοῦσαν περὶ τὰ μηδὲν προσήκοντα· οἷον δὲ συναιτίοις προγυμνάσμασιν, εἰς τε τὴν ἀκριβῆ παράδοσιν τῆς ἀλήθειας, δισεν ἐφικτὸν καὶ ἀπερίσπαστον, συγχρωμένους τοῖς μαθήμασι τοῦ γνωστικοῦ (80), καὶ εἰς προφυλακὴν τῶν κακοτεχνούντων λόγων (81) ἐκκοπὴν τῆς ἀληθείας. Οὐκ ἀπολειφθήσεται τοῖνυν τῶν προκοπόντων περὶ τὰς μαθήσεις τὰς ἐγκυκλίους καὶ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν· ἀλλ' οὐ κατὰ τὸν προγιούμενον λόγον, τὸν δὲ ἀναγκαῖον, καὶ δεύτερον, καὶ περιστατικόν· οἷς γάρ ἀν πανούργως χρήσωνται οἱ κατὰ τὰς αἰρέσεις πονούμενοι, τούτοις δὲ γνωστικὸς εἰς εὖ καταχρήσεται. Μερικῶς οὖν τυγχανούσης τῆς κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐμφαινομένης ἀληθείας, ἡ τῷ δυτὶ ἀλήθεια, ὁσπερ Κλεος ἐπιλάμψας τὰ χρώματα, καὶ τὸ λευκόν, καὶ τὸ μέλαν, ὅποιον ἔκαστον αὐτῶν, διαδέκχεται· οὗτος δὲ καὶ αὐτὴ (82) πᾶσαν ἐλέγχει σοφιστικὴν πιθανολογίαν· εἰκότως δρα προαναπεφώνηται καὶ τοῖς Ἑλλησιν· « Ἀρχά (83) μεγάλας ἀρετᾶς ὄντος ἀλήθεια. »

D
Μὴ πτασίης ἐμὲ σύνθετον
Τραχεῖ ποτὲ φεύδει.
Divā, virtutum teneranda princeps,
Veritas, tu me rege, tu tuere,
Ne fidem fallam, neque pacia mendax
Fædera rumpam.

(84) *Άκοντας.* In his quoque sequuntur Clemens Barnabam initiatus est; qui in c. ix hanc scribit: Λέγει γάρ· Καὶ περιέμεν τὸν ἄβραδόν ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀνδράς δέκα καὶ δύτω καὶ τριακοσίους. Τίς οὖν ἡ δοθεῖται τούτῳ γνῶσις; μάθετε· τοὺς δεκαοκτὼ πρώτους, είπα τοὺς τριακοσίους· τὸ δὲ δέκα καὶ δύτω, λιώτα δέκα, ήτα δύτω, ἔχει Ιησοῦν· οτι δὲ σταυρός, ἐν τῷ Τ ἑμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τοὺς τριακοσίους. Δηλοὶ οὖν τὸν μὲν Ιησοῦν ἐν τοῖς δυοῖς γράμμασι, καὶ ἐν ἐν τὸν σταυρόν. « Narrat enim Scriptura, quod Abraham viros e domo sua decem et octo et trecentos circumcidit. Quæ ergo illi in hoc data est cognitio? Discite: primo, decem et octo; dein, trecentos: decem autem et octo exprimuntur per: i decem, η octo: habes initium nominis Ιησοῦς· quia vero crux in figura litteræ T.

τος ἀλήφθη δὲ Λῶτ, τοὺς λόγους οἰκογενεῖς τινὲς ἀριθμῆσας, καὶ ἐπεξελθών, πάμπολυν ἀριθμὸν τῶν πολεμίων χειροῦται. Φασὶν οὖν εἶναι τοῦ μὲν Κυριακοῦ σημείου (83) τύπον κατὰ τὸ σχῆμα τὸ τριακοσιοστὸν στοιχεῖον, τὸ δὲ λῶτα καὶ τὸ ἡτα τοῦνομα σημαίνειν τὸ σωτήριον· μηνύεσθαι τούν, τοὺς Ἀβραὰμ οἰκείους εἶναι κατὰ τὴν σωτηρίαν· τοὺς τῷ σημείῳ καὶ τῷ δόνδατι προσπεφευγότας, κυρίους γεγονέναι τῶν αἰχμαλωτικόντων, καὶ τῶν τούτων ἀκολουθούντων παμπόλων ἀπίστων ἔθνων. Ἡδὴ δὲ δὲ μὲν τριακόσια ἀριθμὸς τριάς ἔστιν ἐν ἑκατοντάδῃ· ἡ δεκάς δὲ δομολογεῖται παντελεῖος (86) εἶναι· δὲ δὲ δεκάνος κύβος (87) δὲ πρῶτος ἡ λατήτης ἐν ἀπάσαις ταῖς διαστάσεσι, μήκους, πλάτους, βάθους· « Άλι τε ἡμέραι τῶν ἀνθρώπων ἔσονται, φησίν, ἕτηρκ. » Ἐστι δὲ δὲ ἀριθμὸς (88) ἀπὸ μονάδος κατὰ σύνθεσιν πεντεκαιδέκατος· σελήνη δὲ πεντεκαιδέκατη πλησιάτης γίνεται. Ἐστι δὲ (89) ἐλλώς δὲ ἑκατὸν εἴκοσι τρίγωνος (90) ἀριθμὸς, καὶ συνέστηκεν ἐξ λατήτης μὲν τοῦ ἔδη (91). « Όν ἡ κατὰ μέρος σύνθεσις τετραγώνους (92) γεννᾷ· α', γ', ε', ζ', θ', ια', ιγ', ιε' ἐξ ἀνιστήτης δὲ τοῦ νε', ἐπτὰ τῶν ἀπὸ δυάδος ἀρτίων, οἱ γεννῶσι τοὺς ἑτερομήκεις, β', δ', σ', η', ι', ιβ', ιδ'. Κατ' ἀλλο πάλιν σημαίνομενον συνέστηκεν δὲ κατὰν κ', ἀριθμὸς ἔχ τεσάρων· ἐνδὸς μὲν τριγώνου, τοῦ πεντεκαιδέκατου, ἐπέρου δὲ τετραγώνου, τοῦ

A suisse **¶** Lot captivum, trecentis octodecim vernaculis suis numeratis ^a, hostes aggressus vincit maximum eorum numerum. Dicunt ergo Dominici quidem signi typum quod ad figuram attinet, esse elementum, quod significat trecentos: λῶτa autem et ἡτα significare nomen salutare. Significari ergo eos esse Abrahā domesticos et ei conjunctos, quod ad salutem attinet, qui ad signum et nomen Domini confugerunt, et superasse eos qui abducebant in captivitatem, et plurimas gentes insidieles quae eos sequebantur. Jam vero numerus quidem trecentenarius est ternarius in centenario. Decimus autem citra ullam controversiam est undequa perfectus. Octo autem qui est primus cubus, est æqualitas in omnibus dimensionibus, **279** longitudinis, latitudinis, et altitudinis. « Dies hominum, » inquit, « erunt centum et viginti anni ^b. » Est autem ille numerus ab unitate per compositionem quintus decimus. Luna autem quintadecima est plena. Est autem alias quoque centum viginti numerus triangulus, et constat ex paritate numeri **LXIV**. Quorum quæ sit per partes compositio, gignit quadratos, **I**, **III**, **V**, **VII**, **IX**, **XI**, **XIII**, **XV**. Ex imparitate autem numeri **LVI**, nempe septem paribus a binario, qui gerant eos qui sunt altera parte longiores, **II**, **IV**, **VI**, **VIII**, **X**, **XII**, **XIV**. In alia rursus significazione constat

¶ P. 782 EB. POTTER, 656-657 ED. PARIS.

• Gen. xiv, 14 et seq. • Gen. vi, 5.

quæ designat numerum ccc, habitura erat grammam, ideo ait, et trecentos. Ostendit itaque Jesus in duabus litteris, et crucem in tertia. In quem locum scribens Cotelarius plurimos ex antiquis scriptoribus recenset qui hac allegoria usi sunt.

(85) *Κυριακοῦ σημείου*. Κυριακὸν σημεῖον vocat τὸν σταυρὸν, (i crucem, cuius formam repræsentat T. Sequentes duæ litteræ, et η; primæ duas initiales sunt salutaris nominis Ἰησοῦς. SYLBURG. — Clemens paulo post: Elos δὲ τὸ τριακοσίου πήχεις σύμβολον τοῦ Κυριακοῦ σημείου λέγουσι. Conf. quæ ad Barnabæ locum jam dictum adnotavit Cotelarius.

(86) *Παντελεῖος*. Sic superiorius auctor Strom. II, p. 455, τὸν τέλειον ἀριθμὸν δεκάδα vocat: Philonem ποτὲ secutus lib. De septenario et festis p. 4195, De congressu quærendæ eruditio[n]e gratia pag. 457, quod contineat πάσας ἀριθμῶν διαφορὰς καὶ ἀναλογίας, et omnes numerorum differentias et proportiones, ut fusiū idem exponit lib. De decalogo, p. 746 et seq. Conf. etiam idem lib. De mundi opificio p. 20 et seq., ubi septenarii aliquorumque numerorum mystica explicatio instituitur.

(87) Ο δὲ δεκάνος κύβος. Sic etiam Philo lib. De decalogo p. 748. Καὶ μὲν δὲ κύβον τὸν δύδον, δὲ ἔστιν Ιάκως Ιωάννης Ιωάννης. Denique cubicus octavus pariter par pariter. Porro dicitur cubus, vel numerus quadratus, qui gemina dimensione in æqua concrescit, ut bis duo, ter tres, quater quatuor, etc., secundum Boethium De musica lib. II, c. 6. A. Gellius lib. I, cap. 20: « Κύβος est figura ex omni latere quadrata;... in numeris similiter κύβος dicitur cum omne latus ejusdem numeri æqualiter in sece solvitur: sicuti sit cum ter terna ducuntur; atque idem ipse numerus triplicatur. » Porro Plutarchus, ubi quærerit cur Romani maribus nona ab ortu die dominica imponerent, feminis vero octava, de quadrati numeri perfectione disputans, hæc habet verba: « Ή δις ἀριθμῶν ἀπάντων τὰ μὲν ἐννέα πρῶτάς ἔστι τετράγωνος, ἀπὸ περιττοῦ καὶ τελείου τῆς τριάδος, τὰ

δὲ δεκάνος κύβος ἀπὸ ἀρτίου τῆς δυάδος. Aut quia omnium numerorum novem primus est quadratus, natus ex ternario, qui est impar et perfectus; octo autem prius est cubus natus e binario pari. » Hæc Plutarchus Rom. quæst. 102. Conf. infra p. 683 edit. Paris., et quæ ibi adnotanda sunt.

(88) *Ἐστι δὲ ὁ ἀριθμὸς*. Sensus est: Existit autem numerus hic πρώτος, si numeros qui ab unitate usque ad xv intersunt inclusive, nempe ab α' usque ad τε' in unam summam colligas: efficiunt enim cxx. SYLBURG.—Viginti et centum sunt octies quindecim.

(89) *Ἐστι δέ*. Ms. Paris., ἔστι δὲ καὶ.

(90) *Τετράγωνος*. Quomodo trigonus est hic numerus, cum duabus tantum partibus constet? Nempe quoniam istarum partium altera in octo, altera in septem subdividitur: octo autem et septem sunt quindecim, qui numerus est trigonus, ut paulo post dicitur.

(91) *Ξδ.* Quare hic numerus λογος, et par? Quia constat octo numeris, qui hic apud Clementem sequuntur.

D At lvi numerus est ἀντίστοι, et impar, et quia septem numeris deinceps ab auctore memoratis constat. Quoniam vero cxx constat istis septem et octo minoribus numeris, ideo dicitur κατὰ σύνθεσιν πεντεκαιδέκατος, id est, ex quindecim numeris compositus. Priora autem octo incipiunt ἀπὸ μονάδος, et ab unitate, et sic per impares 3, 5, etc.. procedunt. Posteriora septem incipientes ἀπὸ δυάδος, et a numero binario procedunt per ἀρτίους, et pares numeros, 4, 6, etc. Proinde non male conjectit Hervetus post ξδ' desiderari hujusmodi verba: « Οκτὼ τῶν ἀπὸ μονάδος περισσῶν, et Octo imparibus ab unitate. »

(92) *Τετραγώνους*. Sic vocat hos octo numeros, quia duo quater repetita efficiunt quatuor latera. Septem vero numeri sequentes sunt ἑτερομήκεις, quia septimus numerus est impar, atque adeo efficit unum latus et inæquale. Non recte igitur Hervetus scribendum putavit τετραγώνους.

cxx numerus ex quatuor, uno quidem triangulo, nempe xv, altero vero quadrato, nempe xxv, tertio autem pentagono, nempe xxxv, quarto autem \bowtie hexagono, nempe xlvi. Eadem enim proportione sumptum est v in unaquaque specie. Triangulorum enim ab unitate v quidem est xv. Quadratorum vero xxv, et eorum qui deinceps sequuntur, per proportionem. Jam vero numerus xxv, qui est v ab unitate, dicitur esse symbolum tribus Leviticæ. Numerus autem xxxv, ipse quoque habetur ex ea quæ sit ex duplis descriptione, arithmeticæ, geometricæ et harmonica : nempe vi, viii, ix, xii, quorum compositio generat numerum xxxv. In his diebus dicunt Judæi formari fetus septem mensium. Numerus autem quadragesimus quintus constat ex descriptione quæ sit ex triplis, nempe vi, ix, xii, xviii, quorum compositio procreat xlvi. Et in his similiter diebus dicunt formari fetus novem mensium. Et est hoc quidem species exempli arithmeticæ. Geometriæ autem testimonium sit tabernaculum quod construitur, et arca quæ fabricatur, quæ quibusdam proportionibus, quæ cum summatione procedunt, divinis construuntur inventiōnibus, per donum intelligentiæ, quæ a sensilibus ad ea quæ percipiuntur intelligentia, vel potius ab his ad sancta et Sancta sanctorum nos traducit. « Ligna » enim quadrata, significant quadratam figuram quoquaversus pervasisse, rectos angulos efficientem, id est securitatem. Et adiuncti « quidem longitudine erat trecentorum cubitorum, latitudo vero quinquaginta, altitudo autem tringinta : et superne in cubitum », qui ex lata base aciuitur instar pyramidis, desinit arca, eorum qui per ignem purgantur et probantur symbolum. Hæc geometrica præbetur proportio ad transmittendum ad sanctas illas mansiones, quarum differentias subjectorum numerorum ostendunt differentiæ. Qui autem inferuntur numeri, sunt sextupli, ut trecenta ad quinquaginta ; et decupla, ut trecenta sunt decupla ad xxx, et ϵ πιδιμορφi, hoc est superbipartientes : L enim sunt ad xxx superbipartientia. Sunt autem qui trecentos cubitos dicunt esse symbolum signi Domini. Quinquaginta autem, spei et remissionis

\bowtie P. 783 ED. POTTER, 657-658 ED. PARIS.

(93) *Tetragráwou*. Scribendum πενταγάνου, quod viro etiam clarissimo Montfaulcon placuisse video. Nam si xv efficit tria latera, xxv quatuor latera, xlvi sex latera, tum certe xxxv constabit quinque lateribus.

(94) *Απὸ μονάδος* ε' δὲ, δι' ε'. Scribendum ἀπὸ μονάδος δι' ε', δι' ε', incipiendo ab unitate ter quinque efficiunt quindecim, numerum τριγώνου, tribus lateribus constantem.

(95) *E' ἀπὸ μ.* Scilicet procedendo per numerum quinaria. Nam quinques quinque sunt xxv.

(96) *Tetragráwou*. Simile est illud Philonis *De vita Mosis* lib. iii, pag. 672, ubi Aaronis pectorale describit : Σχῆμα δ' ἀπένειμεν δι τεχνίτης τετράγωνον τῷ λόγῳ, πάνι καλῶς αἰνιτόμενος, ὃς χρή καὶ τὸν τῆς φύσεως λόγον, καὶ τὸν τοῦ ἀνθρώπου βεβηκέναι πάντη, καὶ μηδὲ διοιγὴν κράτανεσθαι. *I* Voluit autem

A κε', τρίτου δὲ τετραγώνου (93), τοῦ λε', τετάρτου δὲ ἕξαγάνου, τοῦ με'. Κατὰ γὰρ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν δὲ πρεβληπται καὶ ἔκαστον εἶδος· τῶν μὲν γὰρ τριγώνων ἀπὸ μονάδος, ε' δὲ, δι' ε' (94)· τῶν δὲ τετραγώνων δι' κε' καὶ τῶν ἑξῆς ἀναλόγως· ναὶ μὴν δι' κε' ἀριθμὸς ε' ἀπὸ μονάδος (95) ὥν, τῆς Λευιτικῆς φυλῆς εἶναι σύμβολον λέγεται· δι' δὲ λε' καὶ αὐτὸς ἔχεται τοῦ ἐκ τῶν διπλασίων διαγράμματος ἀριθμητικοῦ, καὶ γεωμετρικοῦ, καὶ ἀρμονικοῦ, σ', θ', ι'', ς'', ὥν τῇ σύνθεσις γεννᾷ τὸν λε'. Ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις Ιουδαιοὶ διαπλάσεσθαι τὰ ἐπτάμηνα λέγουσιν δὲ με', τοῦ ἐκ τῶν τριπλασίων διαγράμματος, τοῦ σ', θ', ι'', ιη''. Ὡν τῇ σύνθεσις γεννᾷ τὸν με' καὶ ἐν ταύταις δημοίως ταῖς ἡμέραις τὰ ἐννάδημηνα διαπλάσεσθαι φαστοί. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ εἶδος τοῦ ἀριθμητικοῦ ὑποδείγματος· γεωμετριαὶ δὲ ἔστω μαρτύριον τῇ κατασκευαζομένῃ σκηνῇ, καὶ τεκταινομένῃ κιβωτός· ἀναλογίαις τιοὶ λογικωτάταις, θείαις ἐπινοίαις κατασκευαζόμεναι, κατὰ συνέσεως δότιν, ἐκ τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰ νοητὰ, μᾶλλον δὲ ἐκ τῶνδε εἰς τὰ ἄντα, καὶ τῶν ἀγίων τὰ Ἀγία, μεταγούσης τῆμάς· τὰ μὲν γὰρ τετράγωνα (96) ἑύλα, τὰ τετράγωνον σχῆμα πάντη βεβηκέναι ὁρθὰς γωνίας ἐπιτελοῦν, τὸ ἀσφαλὲς δηλοῦ· καὶ μῆκος μὲν τριακόσιοι πήχεις, τοῦ κατασκευάσματος, τὸ πλάτους δὲ ν'. βάθους δὲ, λ'. καὶ εἰς πῆχυν δινθεῖται, ἐκ τῆς πλατείας βάσεως ἀποξυνόμενον πυραμίδος τρόπον τῇ κιβωτός· τῶν διὰ πυρὸς καθαιρομένων καὶ δοκιμαζομένων σύμβολον. Ἡ γεωμετρικὴ (97) αὕτη παρέχεται ἀναλογία, εἰς παραπομῆν τῶν ἀγίων ἔκεινων μονῶν, ὡν τὰς διαφορὰς, αἱ διαφοραὶ τῶν ἀριθμῶν τῶν ὑποτεταγμένων μηνύουσιν. Οἱ δὲ ἐμφερόμενοι λόγοι εἰσὶν ἔξαπλασιοι, ὡς τὰ τριακόσια τῶν ν'. Καὶ δεκαπλάσιοι, ὡς τῶν λ' δεκαπλάσια, τὰ τριακόσια· καὶ ἐπιδιμορφοὶ τὰ γὰρ ν', τῶν λ' ἐπιδιμορφα. Εἰσὶ δὲ τοὺς τριακόσιους πήχεις σύμβολον τοῦ Κυριακοῦ στριμείου (98) λέγουσι· τοὺς ν' δὲ, τῆς ἐλπίδος, καὶ τῆς ἀφέσεως τῆς κατὰ τὴν πεντηκοστὴν· καὶ τοὺς λ', τῇ ὡς ἐν τισι, δώδεκα (99), τὸ κήρυγμα δηλοῦν ιστοροῦσιν, οἵτις τριακόσιῷ μὲν ἐκήρυξεν δι Κύριος ἔτει· ιη' δὲ ἡσαγοὶ οἱ ἀπόστολοι· καὶ εἰς πῆχυν συντελεῖσθαι τὸ κατασκεύασμα, εἰς μονάδα τελευτώσης τῆς τοῦ δικαίου προκοπῆς, καὶ εἰς τὴν ἐνότητα (1) τῆς πλ-

• Gen. vi, 14-16.

D rationale illud quadrangulum esse artifex, pulchre subindicans oportere rationem tum naturæ, tum hominis quaquaversum pervadere, et esse prorsus inconcussam. »

(97) *H γεωμετρ. De sequentibus numeris conf. Herveti Commentarius.*

(98) *Κυριακοῦ σημείου*. Nempe crucis, ut paulo superius dictum est.

(99) *H*, ὡς ἐν τισι, δώδεκα. Hæc, tanquam superflua, tollenda putavit Hervetus. Verum id quidem absque causa: quod ex numero (duodecim) apostolorum, qui his verbis respondet, clarissime patet.

(1) *Eἰς τὴν ἐν. Sic Paulus justorum perfectiōnem describens Ephes. iv, 13: Μέχρι κατανήσουμεν πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως.. εἰς ἀνόρε τέλειον.*

στεως· ή δὲ τράπεζα ή ἐν τῷ ναῷ πηχῶν ἐγεγόνει
 ξένος (2)· καὶ πόδες οἱ τέσσαρες ἀνὰ πήχυν ἔνα ήμισυ.
 Συνάγουσιν οὖν τοὺς πάντας πήχεις δώδεκα, συμ-
 φύνων τῷ κατὰ τὸν ἐνιαύσιον κύκλον ἐλίγμῳ τῶν
 μηνῶν ἦ', καθ' οὓς τὰ πάντα φύει τε καὶ τελεσφο-
 ρεῖ ἡ γῆ, ταῖς τέσσαρσιν ὥραις οἰκειούμενη. Γῆς
 δ', οἵμαι, εἰκόνα ή τράπεζα δηλοῖ, τέσσαριν ὑπερ-
 ειδομένη ποστ, θέρει, μετοπώρῳ, ἔαρι, χειμῶνι, δι'
 ὃν ὅδεύει τὸ ἔτος. Διὸ καὶ κυμάτια στρεπτά φησιν
 (3) ἔχειν τὴν τράπεζαν, ἵτοι ὅτι περιόδοις καιρῶν
 κυκλεῖται τὰ πάντα, ἢ καὶ τάχα τὴν ὠκεανῷ περιφ-
 ρεομένην ἐδήλου γῆν. Ἐτὶς τῆς μουσικῆς παράδειγμα
 φάλλων ὁμοῦ, καὶ προφητεύων ἐκκεισθω Δαβὶδ, ὄμ-
 νῶν τὸν Θεὸν ἐμμελῶς· προσήκει δὲ εὖ μάλα τὸ
 ἐκαρμόνιον γένος τῇ Δωριστὶ ἀρμονίᾳ, καὶ τῇ Φρυ-
 γίστῃ τὸ διάτονον, ὡς φησιν Ἀριστόδηνος. Ἡ τοίνυν
 ἀρμονία τοῦ βαρβάρου ψαλτηρίου, τὸ σεμνὸν ἐμφά-
 νουσα τὸν μέλους, ἀρχαιωτάτη τυγχάνουσα, ὑπόδειγμα
 Τερπάνδρου (4) μάλιστα γίνεται πρὸς ἀρμονίαν τὴν
 Δώριον ὑμοῦντι τὸν Δία, ὡδέ πως.

Ζεῦ, πάντων ἀρχά, πάντων ἀρχήτωρ,
Ζεύ (5), σοὶ πέμπω ταύτας ὑμινών ἀρχάν.

Εἶη δ' ἀν τῷ φαλμῷ καθάρα διλληγορουμένη,
 κατὰ μὲν τὸ πρῶτον σημαινόμενον, δ' Κύριος,
 κατὰ δὲ τὸ δεύτερον οἱ προτεχῶς κρούοντες τὰς
 ψυχὰς ὑπὸ μουσηγέτῃ τῷ Κυρίῳ. Καν δ' οὐδὲ-
 μενος λέγηται λαδὸς κιθάρα (6) κατ' ἐπίπνοιαν
 τοῦ Λόγου, καὶ κατ' ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ δοξάζων
 μουσικῶς ἔξακούεται, κρουόμενος εἰς πίστιν τῷ Λό-
 γῳ (7). Λάδοις δ' ἀν καὶ δίλλως μουσικὴν συμφωνίαν
 τὴν ἐκκλησιαστικὴν, νόμου καὶ προφητῶν ὁμοῦ, καὶ
 ἀποστόλων σὺν καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ· τὴν τε ὑποδεη-
 κυῖαν τὴν καθ' ἔκαστον προφήτην κατὰ τὰς μεταπη-
 δήσεις τῶν προσώπων συνῳδίαν· ἀλλ', ὡς ξεικεν, οἱ
 πλεῖστοι τῶν τὸ δνομα (8) ἐπιγραφούμενων, καθάπερ
 οἱ τοῦ Ὁδυσσέως ἑταῖροι, ἀγροίκως μετίασι τὸν λό-
 γον, οὐ τὰς Σειρῆνας, ἀλλὰ τὸν ρύθμον (9) καὶ τὸ μέ-
 λος παρερχόμενοι, ἀμαθίᾳ βύσαντες τὰ ὄντα· ἐπει-
 τέροις ισασιν οὐ δυνησόμενοι, ἀπαξ ὑποσχόντες τὰς
 ἀκοδὲς Ἑλληνικοῖς μαθήμασι, μετάταῦτα τοῦ νόστου τυ-
 χεῖν. Τῷ δ' ἀπανθίζομένω τὸ χρεῖαντος εἰς ὀψέλειαν τῶν
 κατηχουμένων, καὶ μάλιστα Ἑλλήνων δυτῶν (τοῦ Κυ-
 ρίου (10) δὲ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς) οὐκ ἀφεκτέον
 τῆς φιλομαθίας, ἀλλγων δίκην ζώων· πλείω δ', ὡς
 ἐν μάλιστα, βοηθήματα τοῖς ἐπαίνουσιν ἔρανιστέον.

ΙΠΠΑὴν οὐδαμῶς τούτοις ἐνδιατριπτέον, ἀλλ' η εἰς μό-

A quæ datur in pentecoste. Et triginta, aut, ut est in nonnullis, duodecim, dicunt significare prædicatio-
 nem, quoniam tricesimo quidem anno prædicavit Do-
 minus: duodecim autem fuerunt apostoli. Et in cubi-
 tum consummatum suisse ædificium, justi profectu
 desinente in monadem et in unitatem fidei. ^a Mensa
^B **Φ** autem in templo erat sex cubitorum, et ejus pedes
 quatuor erant circiter unius cubiti et dimidii. Colli-
 gunt ergo omnes cubitos duodecim convenienter duo-
 decim mensium conversioni quæ sit per circulum
 anni, quibus terra omnia producit et perficit, cum
 quatuor temporibus anni inita consuetudine. Terræ
 autem, ut arbitror, imaginem mensa significat, quæ
 quatuor fulcitur pedibus, æstate, autumno, vere,
 hieme, per quos annus ingreditur. Quocirca dicit
 etiam mensam habere undulas inflexas ^b, ac torti-
 les, aut quod temporum conversionibus omnia cir-
 cumgantur, aut fortasse significavit terram quam
 circumfluit oceanus. Præterea exemplum musicæ
 simul psallens et prophetans ponatur David,
 Deum concinne et numerose laudans. Doricæ au-
 tem harmoniæ maxime convenit genus ἐναρμόνιον,
 id est *concinnum*, et Phrygiæ διάτονον, quod est
 vehemens aut acutum, ut ait Aristoxenus. Barbari
 itaque psalterii harmonia, modorum præ se ferens
 gravitatem, cum fuerit antiquissima, omnino exem-
 plum præbuit Terpandro ad Doricam harmoniam,
 Jovem laudanti hoc modo: « Jupiter, omnium
 principium, dux omnium, hoc hymnorum princi-
 piū ad te mitto, Jupiter. » Potuerit autem a psal-
 mographo allegorice accipi cithara, in primo qui-
 dem significato, Dominus; in secundo autem ii qui
 assidue quadammodo pulsant animas, præeunte
 Domino. Populus quoque qui sit salvis, dici potue-
 rit cithara per Logi inspirationem; et qui per
 Dei cognitionem musice glorificat, exauditur, Verbo
 pulsans ad fidem. Aliter quoque acceperis musicam
 pro consonantia ecclesiastica, legis et prophetarum
 simul et apostolorum cum Evangelio, et concentu
 qui in unoquoque propheta subit, dum ab una per-
 sona ad aliam transilitur. Sed plurimi, ut videtur,
 ex iis qui nomine sunt inscripti, non secus ac
 socii Ulyssis, imperite aggrediuntur doctrinam:
 non Sirenes, sed ipsos numeros et modos præter-
 eunt, obstruentes aures propter inscitiam, quo-
 niam sciunt, si Græcis disciplinis aurem semel

* P. 784 ED. POTTER, 658-659 ED. PARIS.

a Exod. xxv, 23 et seq. b Ibid., 24.

(2) *Πηχώ... ἔξ.* Quomodo certe Exod. xxv, 23,
 hæc mensa dicitur suisse δύο πήχεων τὸ μῆκος, καὶ
 πήχεως τὸ εὔρος, καὶ πήχεως καὶ ἡμίσους τὸ ὄψος.

(3) *Φησίν.* Si quis pluraliter φαστι malit, per me
 licet SYLBURG.

(4) *Τερπάρδρῳ.* Qui scilicet νόμους λυρικοὺς
 πρώτος ἔγραψεν, ut ait Suidas.

(5) *Ζεύ.* Forte rectius post Ζεύ distinxeris quam
 ante. SYLBURG.

(6) *Κιθάρα.* Similia superius seribit auctor in
 Protrept. p. 5, ubi conf. not. 7 et 8.

(7) *Κρουόμερος...* Αόληρος. « Pulsatus a Verbo. »
 Nam hominem comparat instrumento musico, quod
 a Verbo inspiratur, seu pulsatur, ut e loco Pro-

treptici jam dicto clarius appareat.

(8) *Τὸ δρόμα.* Scilicet Christi, ut supra. Solet
 enim δρόμα simpliciter positum pro Christi nomine
 sumi. Proinde οἱ δρόμοι ἐπιγραφόμενοι sunt
 Christiani.

(9) *Οὐ τὰς Σειρῆνας, ἀλλὰ τὸν φόνο.* « Non Sire-
 nas, id est quod fallax est et noxiū, sed numeros ipsos, scilicet doctrinam, quæ valde utilis
 ac jucunda est. Multo aliter ipse Ulysses, qui Si-
 renas quidem effugit malo navis alligatus, earum
 vero cantui aures avide præbuit, Odyss. M. v. 155.

(10) *Toῦ Κυρίου.* Hoc dicto innuit, Græcas di-
 sciplinas perinde Domini esse ac barbaras.

præbuerint futurum ut nunquam possint reverti postea. Ei autem qui decerpit id quod est conducibile ad usum catechumenorum, præcipue eorum qui sunt Græci, (« Domini autem est terra et plenitudo ejus ») non est abstinendum a studio doctrinæ, *¶ instar brutorum animantium.* Sed potius quamplurima iis qui audiunt, quoad ejus fieri potest, suppeditanda sunt auxilia. Verum nequaquam est in his ulterius immorandum, quam ad percipiendam quæ ex ipsis provenit utilitatem, ut cum **280** eam acceptam posse derimus, possimus dum reverti ad veram philosophiam, quæ est summum animæ refugium quod ab omnibus præbet securitatem. Est ergo attingenda musica ad mores orbandos et componendos. Certe etiam in convivio nobis invicem psallendo propinamus, nostram lenientes cupiditatem, et Deum glorificantes propter copiosam donationem eorum quibus fruuntur homines, et quod perpetuo suppeditet nutrimenta ad augmentum corporis et animæ. Est autem supervacanea respendua musica illa nimis artificiosa, quæ frangit animos et varie afficit passionibus, ut quæ sit aliquando quidem lugubris, aliquando vero impudica et incitans ad libidinem, aliquando autem lymphata et insana. Eadem ratio est etiam de astronomia; ea enim cum rerum sublimium cognitione, de figura universi, et cœli conversione, et astrorum motione agens, ad creatum virtutem proprius adducit animam, docetque nos facile sentire tempora anniversaria, mutationem aeris, ortusque et occasus siderum. Unde ars etiam navigandi et agricultura, plurimam ex ea capit utilitatem, sicut architectura, et ars ædificandi, ex geometria. Efficit autem quam maxime hæc quoque disciplina ut anima sit ad percipiendum promptior, et verum perspiciat, et falsum arguat, certasque assensiones inveniat et proportiones, adeo ut venetur simile in dissimilibus; inducitque nos ut inveniamus longitudinem absque latitudine, et superficiem quæ caret altitudine, et punctum quod nullas habet partes, et a sensibus nos traducit ad ea quæ percipiuntur intelligentia. Philosophiam ergo adjuvant disciplinæ, et ipsa philosophia ad tractandum de veritate. Ecce enim chlamys primum fuit vellus, deinde carptum fuit, et sublegmen stamenque factum est, deinde contextum. Oportet ergo animam prius esse

A νον τὸ ἀπ' αὐτῶν χρήσιμον· ὡς λαβόντας τοῦτο (11) καὶ κτησαμένους, ἀπεινὰ οἰκαδε δύνασθαι ἐπὶ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν, πεισμα τῇ ψυχῇ βέβαιον τὴν ἐκ πάντων ἀσφάλειαν πεποιημένον. Ἀπτέον ἔρα μουσικῆς εἰς καταχόσμησιν ἥθους καὶ καταστολῆν. Ἀμέλει καὶ παρὰ πότον φάλλειν (12) ἀλλήλοις προπίνομεν, κατεπέδοντες ἡμῶν τὸ ἐπιθυμητικὸν, καὶ τὸν Θεὸν δοξάζοντες ἐπὶ τῇ ἀρθρόνῳ τῶν ἀνθρώπειῶν ἀπολαύσεων δωρεῖ, τῶν τε εἰς τὴν τοῦ σώματος τῶν τε εἰς τὴν τῆς ψυχῆς αἰδήσιν τροφῶν ἀΐδιας ἐπιχοργηγήσῃνα. Περιττὴ δὲ μουσικὴ ἀποπτυστέα, ἡ κατακλῶσα (13) τὰς ψυχὰς, καὶ εἰς ποικίλιαν ἐμβάλλουσα, τοτὲ μὲν θρηνῶδη, τοτὲ δὲ ἀκόλαστον καὶ τραγική, τοτὲ δὲ ἐκβαχευομένην καὶ μανικήν. Οὐ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ ἀστρονομίας· αὗτη γάρ μετὰ τῆς τῶν μεταροσῶν ἴστοριας (14), περὶ τε σχήματος τοῦ παντὸς, καὶ φορᾶς οὐρανοῦ, τῆς τε τῶν ἀστρων κινήσεως, πλησιάτερον τῇ κτιζόουσῃ δυνάμει προσάγουσατην ψυχὴν, εὐαισθήτως ἔχειν διδάσκειν ὁρῶν ἑταῖρον (15), ἀέρων μεταβολῆς, ἐπιτολῶν ἀστρων· ἀπει καὶ ναυτιλίᾳ, καὶ γεωργίᾳ τῆς ἀπὸ ταύτης χρείας πεπλήρωται, καθάπερ τῆς γεωμετρίας, ἀρχιτεκτονικῆς τε καὶ οἰκοδομικῆς. Παρακολουθητικὴν δέ, ὡς ἔνι μάλιστα, τὴν ψυχὴν καὶ τούτῳ παρασκευαζεῖ τὸ μάθημα, τοῦ τε ἀληθεῖς διορατικὴν, καὶ τοῦ φεύδους διελεγκτικὴν, δμολογιῶν τε καὶ ἀναλογιῶν εὑρετικὴν, ὧστε ἐν τοῖς ἀνομοτοῖς τὸ δόμιον θηράδν· ἐνάγει τε ἡμᾶς ἐπὶ τὸ εὐρεῖν ἀπλατές μῆκος, καὶ ἐπιφάνειαν ἀδαμῆ, καὶ σημεῖον ἀμφέρες· καὶ ἐπὶ τὰ νοητὰ μετατίθησον ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν. Συνεργὰ τοινῦν φιλοσοφίας τὰ μαθήματα, καὶ αὐτὴ ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ περὶ ἀληθείας διαλαβεῖν. Αὔτικα ἡ χλαμὺς πόκος ἦν τὸ πρώτον εἴτα ἐξάνθη, κρόκη τε ἐγένετο, καὶ στήμων· καὶ τότε ὑφάνθη. Προπαρασκευασθῆναι τοινῦν τὴν ψυχὴν καὶ ποικίλιας ἐργασθῆναι χρή, εἰ μέλλοι ἀριστὴ κατασκευάζεσθαι· ἐπεὶ τῆς ἀληθείας τὸ μὲν ἔστι γνωστικὸν, τὸ δὲ ποιητικὸν, ἐρρύπησε δὲ (16) ἀπὸ τοῦ θεωρητικοῦ· δεῖται δὲ ἀσκήσεως καὶ συγγρυματιστικῆς πολλῆς καὶ ἐμπειρίας. Ἄλλὰ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ τὸ μὲν τι ἔστι πρὸς τοὺς πέλας, τὸ δὲ ὡς πρὸς αὐτὸν· διόπερ καὶ τὴν παιδείαν οὕτω χρή συνεσκευάσθαι, ὥστε ἀμφοτέροις ἐνηρμόσθαι. «Ενεστε μὲν οὖν αὐτάρκως τὰ συνεκτικὰ τῶν πρὸς γνῶστν φερόντων ἐκμαθόντα, ἐφ' ἡσυχίας τοῦ λοιποῦ μένεντον, κατευθύνοντα τὰς πράξεις πρὸς τὴν θεωρίαν (17). Διὰ δὲ τὴν τῶν πέλας ὠφέλειαν, τῶν

¶ P. 785 ED. POTTER, 659-660 ED. PARIS.

¶ I Cor. 2, 26.

(11) *Toῦτο.* Τοῦτο accus. casu agnoscit etiam II. ms. Idem paulo post κείσμα, et πιον τὴν ἀπάντων ἔτερον. SYLBURG. — Hanc postremam lectionem tueatur etiam ms. Ottob.

(12) *Ψάλλειν.* Scribendum ψάλλοντες, quod Lowthio etiam placuit: vel τὸν τῷ φάλλειν. Vel sic formari possit hæc sententia: Ἀμέλει καὶ ἐν τῷ παρὸν πότον φάλλειν, ἀλλήλοις προπίνομεν. « Certe etiam in cantibus convivialibus nobis invicem propinamus. » Conf. superioris Pædag. lib. II, c. 4.

(13) *Κατακλῶσα.* De i musica animos frangente, agit etiam Philo p. 130. H. SYLBURG.

(14) *Τῆς τῶν μεταροσῶν ἴστοριας.* II. ms. τὴν

tῶν μεταροσῶν ἴστοριαν. SYLBURG. — Quam lectio neum exhibent etiam mss. Paris. et Ottob.

(15) *Ἐτὲλων* vel ἐτείλων, usurpatum pro ἐνιαυσίων, & annuarum, & seu cuiusque anni temporum. Mox rectius sorte ἐπιτολῆς ἀστρων.

(16) *Ἐρρύπησε* δέ. Scilicet τὸ ποιητικὸν. Nam τὸ θεωρεῖν πρæcedat τὸ ποιεῖν necessere est: ut superius explicatum p. 649 edit. Paris.

(17) *Κατευθύνοτα τὰς πράξεις χρός τὴν θεωρίαν.* Cum paulo ante dictum sit τὸ ποιητικὸν ἐρρύπησεν απὸ θεωρητικοῦ, et actione præsupponat contemplationem, quomodo hic dicit auctor « actiones dirigendas esse ad contemplationem? Nempe κατευ-

μὲν ἐπὶ τὸ γράφειν (18) λεμένων, τῶν δὲ ἐπὶ τὸ πα-
ραδόσιον στελλομένων τὸν λόγον· ή τε δὲ πατέρα
χρήσιμος, ή τε τῶν γραφῶν τῶν Κυριακῶν ἀνά-
γνωσις εἰς ἀπόδεξιν τῶν λεγμένων ἀναγκαῖα, καὶ
μάλιστα, ἐπὶ ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἀνάγνωσται πα-
τέρεις οἱ ἐπαίστοις. Τοιαύτην τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Δαῦΐδ
διαγράφει· « Παρέστη ἡ βασιλισσα ἐκ δεξιῶν σου ἐν
ἱματισμῷ διαχρύσω περιθεβλημένῃ, πεποικιλμένῃ· »
καὶ τοῖς Ἑλληνικοῖς καὶ περιττοῖς, « ἐν χροσσωτοῖς
χρυσοῖς περιθεβλημένῃ, πεποικιλμένῃ. » Ἡ ἀλήθεια
δὲ διὰ τοῦ Κυρίου· « Βουλὴν γάρ σου, φησί, τίς ἔγνω,
εἰ μή σὺ δέδωκας σοφίαν, καὶ ἐπεμψάς τὸ ἄγιόν σου
Πνεῦμα ἀπὸ ὑψίστων· καὶ οὕτω διωρθώθησαν αἱ
τρίβαι τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἀρεστά σου (19) ἐδι-
δάχθησαν οἱ ἀνθρώποι, καὶ τῇ σοφίᾳ ἐσώθησαν; »
Ο γνωστικὸς γάρ οἶδε κατὰ τὴν γραφὴν τὰ ἀρχαῖα,
καὶ τὰ μέλλοντα εἰκάζει· ἐπίσταται στροφὰς λόγων
καὶ λύσεις αἰνιγμάτων· σημεῖα καὶ πέρατα προγ-
νώσκει, καὶ ἐκδάσεις καιρῶν καὶ χρόνων, ὡς προει-
ρήκαμεν (20). Ὅρδες τὴν τῶν μαθημάτων πηγὴν,
ἐκ τῆς σοφίας ὀρμωμένην· Τοῖς δὲ ὑποκρούοντοι, Τί
γάρ θερελος εἰδέναι τὰς αἰτίας τοῦ, πῶς κινεῖται ὁ
ἥλιος, φέρε εἰπεῖν, καὶ τὰ λοιπὰ διστρα, ή τὰ γεω-
μετρικὰ θεωρήματα ἐπεσκέψθαι, ή τὰ διαλεκτικὰ,
καὶ τῶν δὲ πάσι τῶν μαθημάτων· Πρὸς γάρ καθ-
ηκόντων ἀπόδοσιν ταῦτα μηδὲν ὠφελεῖν, εἴναι τε
ἀνθρωπίνην σύνεσιν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν· μή
γάρ εἰναι διδαχτὴν τῆς ἀληθείας (21)· ἐκεῖνα λεκτέον·
Πρῶτον μὲν οὖτις καὶ περὶ τὰ μέγιστα τῶν δυτῶν
πτεραίσσουσιν οὔτοις, τουτέστι τὴν προσάρτεσιν τοῦ νοῦ·
« Οἱ γάρ (22) φυλάξσοντες, φασὶν, δύσις τὰ δσια,
δσιωθῆσονται· καὶ οἱ διδαχθέντες αὐτὰ, εὑρήσουσιν
ἀπολογίαν. » Ο γνωστικὸς γάρ μόνος εὐλόγως πάντα
δύσις πράξεις τὰ πρακτέα, ὡς μεμάθηκε κατὰ τὴν
τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν, δι’ ἀνθρώπων παράλαβόν.
Πάλιν τε αὖ ἀκούειν ἔξεστιν· « Ἐν γάρ χειρὶ αὐτοῦ,
τουτέστι τῇ δυνάμει καὶ σοφίᾳ, καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ λό-
γοι τῆς ἡμῶν, πᾶσά τε φρόνησις, καὶ ἐργατεῶν ἐπι-
στήμη· οὐθὲν γάρ ἀγαπᾶτὸς θεὸς εἰ μή τὸν σοφίᾳ
συνοικοῦντα. » Ἐπειτα δὲ οὐκ ἀνέγνωσαν τὸ πρὸς τοῦ
Σολομῶντος εἰρημένον. Ήροὶ γάρ νεώς κατασκευῆς
διαλαβὼν, ἀντικρύς φησιν· « Τεχνίτες (23) δὲ σοφία
κατεσκεύασεν· ή δὲ σή, πάτερ, διακυνερνά πρόνοια. »
Καὶ πῶς οὐκ ἀλογον, τεκτονικῆς καὶ ναυπηγικῆς
χείρον νομίζειν φιλοσοφίαν· Τάχα που καὶ ὁ Κύριος
τὸ πλήθος ἐκεῖνο τῶν ἐπὶ τῆς πόσας καταχλιθέντων
καταντικρὺ τῆς Τιβεριάδος τοῖς ἰχθύσι τοῖς δυσι,
καὶ τοῖς πέντε τοῖς χριθίνοις (24) διέθρεψεν ἅρποις·

¶ P. 786 ED. POTTER, 660-661 ED. PARIS. • Psal. XLIV, 10. • Ibid., 14, 15. • Sap. VII, 17, 18.
• Sap. vi, 10.

Οὐνειν non est hoc loco « dirigere » tanquam ad
lineam, sed tanquam ad normam. Proinde sensus
est, « actiones conformes esse debere regulæ quam
per contemplationem accepimus. » Nisi potius ma-
lit aliquis hæc, mutato verborum ordine, sic scribi:
Κατευθύνοντα πρὸς τὰς πράξεις τὴν θεωρίαν· « di-
rigendo contemplationem ad actiones. »

(18) Γράψειν. Conf. superius Strom. I, p. 318.

(19) Ἀρεστά σου. Forsan rectius ἀρεστά σοι.
SYLBURG.

(20) Ος προειρήκαμεν. Scilicet p. 649 edit. Paris.

A præparatam, et varie elaboratam, antequam optima
evadere poterit. Nam veritatis alia quidem est pars
quæ versatur in cognitione, alia vero in actione:
profluxit autem hæc a contemplatione. Magna insu-
per exercitatione indiget et experientia. Quin
etiam contemplationis, alia quidem pars quæ ad
proximos spectat, η alia vero quæ ad seipsum.
Quamobrem sic quoque eruditionem oportet esse
comparatam, ut utrisque conveniat. Ei ergo qui suffi-
cienter didicerit illa, quæ continent ea quæ deduc-
unt ad cognitionem, licet deinceps manere quietum,
actiones dirigendo ad contemplationem. Cum
autem propter proximorum utilitatem, alii qui-
dem se conferant ad scribendum, alii vero ad ver-
bum tradendum se comparant, cum alia doctrina
est utilis, tum Scripturarum Domini lectio est ne-
cessaria ad eorum quæ dicuntur demonstrationem,
præcipue si ii qui audiunt accedunt ex Græcorum
scholis. Quamdam talem Ecclesiam describit David:
« Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato,
circumdata varietate a, » atque iterum Græcis, et
aliis præstantibus « aureis fimbriatis circumdata
et variata b. » Veritas autem per Dominum: « Cone-
lium enim tuum, inquit, quis novit, si non tu
dederis sapientiam, et miseris sanctum tuum Spir-
itum ab altissimis, et ita correctæ fuerint viæ eorum
qui sunt in terra, et didicerint homines ea quæ
tibi placent, et salvi fuerint sapientia c. » Nam
gnosticus per scripturam novit antiqua et conjicit
futura; scit strophas orationum, et ænigmatum
solutiones; præscit signa et prodigia, et eventus
temporum, ut prius diximus. Vides fontem disci-
plinarum manare a sapientia. Iis autem qui obji-
ciunt, Quid enim juvat nosse causas (exempli gratia)
quomodo sol moveatur, et reliqua astra; aut geo-
metrica speculatum esse theorematum, aut dialectica,
et unamquamque ex aliis disciplinis? ad officia
enim tradenda eas nihil conferre, et Græcam phi-
losophiam esse humanam intelligentiam; minime
enim doceri a veritate: illa sunt dicenda: Primum
quidem, quod circa ea quæ sunt maxima, nempe
mentis electionem erant. « Qui enim sancta, in-
quit, sancte servant, sanctificabuntur, et qui ea di-
dicerunt, invenient responsionem. d » Merito enim
solus gnosticus omnia sancte faciet quæ sunt fa-
cienda, ut didicit ex doctrina Domini, etiam si ac-
ceperit per homines. Et rursus licet audire: « In
manu enim ejus, » hoc est virtute et sapientia,

(21) Διδαχτὴρ τῆς ἀληθείας. Forsan διδαχτικὴν
τῆς ἀληθείας. Vulgatam lectionem secutus interpres,
verit: « minime enim doceri a veritate. » SYLBURG.

(22) Οἱ γάρ. Sap. vi, 11. Οἱ γάρ φυλάξσοντες
δύσις τὰ δσια δσιωθῆσονται. Latina: « Qui enim
custodierint justitiam, juste judicabuntur: qui didi-
cerint justa, invenient quid respondeant. » COLLECT.

(23) Τεχνίτες. Sap. XIV, Τεχνίτης.

(24) Καὶ τοῖς πέντε τοῖς χριθ. Ms. Ottob. καὶ
τοῖς ἐν τοῖς χριθ. Numerali scilicet « in p̄ies». ἐν
τερα.

et nos, et verba nostra, et omnis prudentia, et operum scientia ^a. Nihil enim diligit Deus, nisi cum qui cohabitat cum sapientia ^b. » Præterea autem non legerunt quod dictum est a Salomone. Nam cum de templi constructione tractasset, aperte dicit: « Artifex autem construxit sapientia, ^c tua autem, pater, gubernat providentia ^c. » Et quomodo non est a ratione alienum, arte fabrili et arte ædificandarum navium deteriore exstinctare philosophiam? Fortasse autem Dominus quoque illam, eorum qui in herba decubuerunt multitudinem ex adverso Tiberiadis, piscibus duos et hordeaceis quinque aluit panibus ^d, innuens præviam Judæorum et Græcorum eruditionem, quæ præcedit divinum triticum nutrimenti quod per legem educitur. Est enim hordeum tritico citius tempore æstatis. Quæ autem per undas gentiles gignitur et fertur Græcam philosophiam, pisces significabant, in copiosum cibum dati iis qui humi adhuc **281** jacebant, qui quidem non capiebant incrementum sicut fragmenta panum; tamen cum benedictionis Domini facti essent participes, habuerunt inspiratam divinitatis resurrectionem per Verbi potentiam. Quod si ulterius quærendi sollicitus es, puta unum ex piscibus esse encyclicam disciplinam, alterum vero significare ipsam quæ supervenit philosophiam, quæ scilicet cum ipsius Domini verbo comparantur. « Mutorum autem piscium chorus affluerit, » dixit alicubi Musa tragica. « Me quoque oportet minui, augeri » autem solum jam deinceps Verbum Domini, in quo lex finitur, dixit propheta Joannes ^e. Jam mibi intellige mysterium veritatis, veniam tribuens si ad id pertractandum vereor progreedi ulterius, hoc solum prædicans: « Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ^f. » Dictus certe est « la-

^a P. 787 ED. POTTER, 861-662 ED. PARIS.
^b Joan. vi, 11. ^c Joan. iii, 30.

(25) Αὐξήσατες μὲν οὐκ. Panis inter edendum adeo auctor est, ut illius fragmenta duodecim coquinos implerent: piscium vero fragmenta collecta nulla memorantur. Proinde hos auctor comparat verbo Græcis tradito, quod etiamsi tantos fructus ferre nequeat, quantos solet, quod a Judæis ac bene præparatis recipitur, tamen nutrit et vitam conservat. Quod ideo visum est adnotare, quia Clementis sensum non bene exposuit Hervetus. Porro Lowthius hic adnotat: « Ita innuere videtur S. Joan. c. vi, 13. Sed B. Marcus disertat fragmenta superfluisse, tam e piscibus, quam e panibus, c. vi, 43. »

(26) Τηρ ἀρδοτυσιν τῆς θειότητος... ἐπεπεύθαντος. Ex Irenæo notum est, ejus temporibus sensisse Christianos, sese in baptismō S. Spiritus particeps fieri, a quo ad immortalitatem alerentur, et cuius vi a mortuis resurrecti essent. Proinde « resurrectionem divinitatis » vocat auctor eam, quæ divina virtute efficienda est.

(27) Περίεργος εἰ. Ms. Ottob. περίεργον ή.

(28) Συρδλογοι. Scribendum potius σύλλογοι, vel συνανάλογοι, quod Herveto placuit, quem editiones posteriores secutæ sunt. Auctoris vero sententia, quam vix quisquam hactenus satis exposuisse videtur, sic se habet: « Collecta vero sunt ex verbo

A αινισσόμενος τὴν πρωταιδείαν Ἐλλήνων τε καὶ Ιωδαίων πρὸ τοῦ θείου πυροῦ, τῆς κατὰ τὸν νόμον γεωγουμένης τροφῆς. Προπετεστέρα γάρ εἰς ὅπαν θερους τοῦ πυροῦ μᾶλλον ἡ χριθή· τὴν δὲ ἀνὰ τὸν κλύδωνα τὸν ἔθικὸν γεννωμένην τε καὶ φερομένην φιλοσοφίαν Ἐλληνικὴν, οἱ ἰχθύες ἐμήνυον, εἰς διατροφὴν ἔκτενη τοῖς ἔτι: χαμαλ κειμένοις δεδομένα, αὐξήσαντες μὲν οὐκ (25) ἔτι καθάπερ τῶν ἄριστῶν κλάσματα, τῆς δὲ τοῦ Κυρίου μεταλαβόντες εὐλογίας, τὴν ἀνάστασιν τῆς θειότητος, διὰ τῆς τοῦ Ἀλέγον ὑνάμεως ἐνεπνεύσθησαν (26). Ἀλλ᾽ εἰ καὶ περίεργος εἴ (27), ἔκλαβε θάτερον τῶν ἰχθύων τὴν ἐγκύωσιν, τὸν λοιπὸν δὲ αὐτὴν ἔκεινην τὴν ἐπαναβεβηκέντα μνύειν φιλοσοφίαν· αἰ δῆτα συνάλογος (28) λόγον τοῦ Κυριακοῦ. « Χορὸς (29) δ' ἀνάδυον ἥψιν ἐπερρέθειη, » τῇ μούσῃ τῇ τραγικῇ εἰρηκε πω « Κάμε (30) δεῖ ἐλαττοῦσθαι, αὐξεῖν, δὲ μόνον ἥμιλοιπὸν τὸν Κυριακὸν λόγον, εἰς δὲ περαιώται δὲ νομος, δι προφῆτης εἰρηκεν Ἰωάννης. Σύνει δέ ματα μυστήριον τῆς ἀληθείας, συγγράψαν ἀπονέμοντες περαιτέρω (31) προβαίνειν τῆς ἐξεργασίας ὅχνα, τοὺς μόνον ἀνακηρύσσων· « Πάντα δὲ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἔν. Ἀμέλεις « λίθος ἀκρηγνιατὸς εἰρηται, ἐν τῷ πάστα οἰκοδομῇ (32) συναπολογουμένη αὐξεῖ: εἰς ναὸν ἄγιον Θεοῦ, » κατὰ τὴν θείον Ἀπόστολον. Σιωπῶ τὰ νῦν τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ παραβολὴν λέγουσαν· « Ὁμοία (33) ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπων, σαγήνην εἰς θάλασσαν βεβληκότι, κακὸν τοῦ πλήθους τῶν ἐκαλωτῶν ἰχθύων τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀμεινόνων ποιούμενόν. » Ἡση « Ήση δὲ καὶ τὰς τέσσαρας ἀρετὰς (34) ἀντικρυς τῇ παρ ἥμιλοφια ὁδὲ πως ἀνακηρύσσει, ὥστε καὶ τούτων τὰς πηγὰς τοῖς Ἐλλησιν παρὰ Ἐβραίων δεδόσθαι. Μαθεῖν δὲ ἐκ τῶνδες ἔξεστι· « Καὶ εἰ δικαστύνη ἀγενῆτις (35), οἱ πόνοι ταύτης εἰσὶν ἀρεταί. Σωζομένη γάρ καὶ φρόνησις ἐκδιδάσκει δικαιοσύνην καὶ ἀ-

^b Sap. vii, 18. ^c Ibid., 28. ^d Sap. xii, 2, 5.

Domini. » Nam cum unum e piscibus, encyclicam doctrinam; alterum, philosophiam innuere disisset: jam denum addit, fragmenta post eonam collecta exhibere verbum Domini; quod post encyclicam doctrinam atque philosophiam, quæ præviæ disciplinas appellat, postremo sequi debet.

(29) Χορὸς. Hæc verba iambicum constituent, si pro ἐπερρέθειη scriptum fuerit ἐπερρέθειη. Idem Sylburgio placuit, qui tamen pro ἐπερρέθη frequentius usurpari ἐπερρέθη, adnotat. Interpres optativum modum ei ipse agnoscit, affluerit.

(30) Κάμε. Respicit Joannis Baptista verba, Joan. iii, 30: « Εκείνον δεῖ αὔξανεν, ἵνα δὲ ἐλαττοῦσθαι, etc.

(31) Εἰ περαιτέρω. Ed. Flor. εἰπερ ἐτέρῳ εροre satis evidente. SYLBURG.

(32) Πάσα οἰκ. Vulg. Bib. Ephes. ii, πᾶσα η οἰκ. Et μοι, ναὸν ἄγιον ἐν Κυρίῳ. Id.

(33) Ομοία. Non tam ipsa Matthæi verba, quam sensum hic exhibet Clemens.

(34) Τὰς τέσσαρας ἀρετὰς. Nempe prudentiam, fortitudinem, justitiam, temperantiam: quæ cardinales virtutes vulgo appellantur.

(35) Εἰ δικαιοσύνην ἀρετὴ τις. Videlur legendum σωφροσύνην. LOWTH.

δρείαν, ὃν χρησιμώτερον οὐδέν εστιν ἐν βίῳ ἀνθρώπῳ τοις. » Ἐπὶ τάδεν εἰδέναι αὐτοὺς κάκείγο ἔχρην· θτὶ φύσει (36) μὲν ἐπιτήδειοι γεγόναμεν πρὸς ἀρετὴν, οὐ μὴν ὅστε ἔχειν αὐτὴν ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ πρὸς τὸ

ex multitudine captorum piscium meliores elegit. » Jam vero quatuor quoque virtutes aperte, quae est apud nos sapientia, hoc modo prædicat, unde et earum quoque fontes Graecis dati fuisse ab Hebreis constat. Ex his autem quae sequuntur id sciri potest: « Et si quis diligit justitiam, ✕ labores ejus sunt virtutes. Temperantia enim et prudentia docet justitiam, et fortitudinem quibus nihil est in vita hominibus utilius. » Postremo illud quoque illos scire oportebat, quod natura quidem apti nati sumus ad virtutem, non quod eam habeamus ab ortu, sed simus apti ad eam acquirendam.

CAPUT XII.

Hominem quamdam habere aptitudinem ad perfectionem, gnosticum autem solum eam revera consequi.

Ὥ λόγῳ λύεται τὸ πρὸς τῶν αἱρετικῶν ἀπορούμενον τὴν ἡμῖν, πότερον τέλειος ἐπλάσθη ὁ Ἀδὰμ ἢ ἀτελῆς. 'Αλλ' εἰ μὲν ἀτελῆς, πώς τελεῖος Θεοῦ ἀτελὲς τὸ ἔργον, καὶ μάλιστα ἀνθρωπος; εἰ δὲ τέλειος, πῶς παραβαίνει τὰς ἑντολὰς; Ἀκούσονται γάρ καὶ παρ' ἡμῶν (37) ὅτι τέλειος κατὰ τὴν κατασκευὴν οὐκ ἐγένετο, πρὸς δὲ τὸ ἀναδέξασθαι τὴν ἀρετὴν ἐπιτήδειος. Διαφέρει γάρ δὴ ποιὸν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν γεγονέναι ἐπιτήδειον πρὸς τὴν κτῆσιν αὐτῆς· ἡμᾶς δὲ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν βούλεται σώζεσθαι. Αὕτη οὖν φύσις ψυχῆς, ἐξ ἐκατῆς ὀρμῶν· εἴτα λογικοὶ δύντες, λογικῆς οὐσίης (38) τῆς φύλοσοφίας, συγγενές τι ἔχομεν πρὸς αὐτὴν. Ή δὲ ἐπιτήδειοτης φορὶ μὲν ἔστι πρὸς ἀρετὴν, ἀρετὴ δὲ οὐ. Πάντες μὲν οὖν, ὡς ἐφην, πρὸς ἀρετῆς κτῆσιν πεφύκασιν· ἀλλ' ὁ μὲν μᾶλλον, δ' ἡττον πρόσεστι τῇ τε μαθῆσι, τῇ τε ἀστήσει· διὸ καὶ οἱ μὲν ἐξήρκεσαν μέχρι τῆς τελείας ἀρετῆς, οἱ δὲ μέχρι τινὸς ἐφθασαν· ἀμεληθέντες δὲ αὐτὸν (39) τινες, καὶ εἰ ἄλλως ἤσαν εὑφυεῖς, εἰς τούναντίον ἀπετράπησαν. Πολὺ δὲ μᾶλλον ἡ μεγέθει πασῶν μαθήσεων καὶ ἀληθείᾳ διαφέρουσα γνῶσις, χαλεπωτάτη κτήσασθαι, καὶ ἐν πολλῷ καμάτῳ περιγίνεται. « 'Αλλ', ὡς ξοικεν, οὐκ ἔγνωσαν μυστήρια Θεοῦ· ὅτι ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἀνθρώπον ἐπὶ ἀφθαρτίᾳ, καὶ εἰκόνα (40) τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτὸν· » καθ' ἣν ἰδιότητα τοῦ πάντα εἰδότος ὁ γνωστικὸς καὶ δίκαιος καὶ δούς μετὰ φρονήσεως εἰς μέτρον (41) ἡλικίας τελείας ἀφικεῖσθαι σπεύδει. « Οὐτὶ δὲ οὐ μόνον αἱ πράξεις καὶ αἱ ἔννοιαι, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγοι καθαρεύουσι τῷ γνωστικῷ· » « Ἐδοκίμασας τὴν καρδίαν μου, ἐπεσκέψω νυκτός, φη-

¤ P. 788 ED. POTTER, 662-663 ED. PARIS.
47, 48. ¤ Sap. vii, 8. ¤ Sap. ii, 22, 23.

(36) *Φύσει.* Aristoteles *Ethic. ad Nicomachum* I. II, c. 1: Οὐτ' ἀρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταὶ· ἀλλὰ πεφύκοι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτὰς, τελειουμένοις δὲ διὰ τοῦ θεοῦ. « Neque igitur natura, neque præter naturam virtutes efficiuntur: sed ita, ut nos quidem natura idonei simus ad ipsas suscipendas, sed consuetudini persicimur. »

(37) Ἀκούσονται γάρ καὶ παρ' ἡμῶν. Ms. Ottob. ἀκούσονται παρ' ἡμῶν, reliquis omissis.

(38) Εἴτα λογικοὶ δύντες, λογικῆς οὐσίης. Ms. Ottob. εἴτα λογικῆς οὐσίης, omisso λογικοὶ δύντες.

(39) ἀμεληθέντες δὲ αὐτὸν. Plutarchus *De liberorum educatione*, pag. 1. H. SYLBURG.

(40) Καὶ εἰκόνα. Sap. v, 23: « Quoniam Deus

A pis angularis, in quo omnis ædificatio coagmentata augetur in sanctum Dei templum, » ut ait divinus Apostolus. Taceo in præsentia parabolam quæ est in Evangelio, dicentem: « Simile est regnum cœlorum homini qui sagenam jecit in mare, et

ex multitudine captorum piscium meliores elegit. » Jam vero quatuor quoque virtutes aperte, quae est apud nos sapientia, hoc modo prædicat, unde et earum quoque fontes Graecis dati fuisse ab Hebreis constat. Ex his autem quae sequuntur id sciri potest: « Et si quis diligit justitiam, ✕ labores ejus sunt virtutes. Temperantia enim et prudentia docet justitiam, et fortitudinem quibus nihil est in vita hominibus utilius. » Postremo illud quoque illos scire oportebat, quod natura quidem apti nati sumus ad virtutem, non quod eam habeamus ab ortu, sed simus apti ad eam acquirendam.

CAPUT XII.

Hominem quamdam habere aptitudinem ad perfectionem, gnosticum autem solum eam revera consequi.

Ὥ λόγῳ λύεται τὸ πρὸς τῶν αἱρετικῶν ἀπορούμενον τὴν ἡμῖν, πότερον τέλειος ἐπλάσθη ὁ Ἀδὰμ ἢ ἀτελῆς. 'Αλλ' εἰ μὲν ἀτελῆς, πώς τελεῖος Θεοῦ ἀτελὲς τὸ ἔργον, καὶ μάλιστα ἀνθρωπος; εἰ δὲ τέλειος, πῶς παραβαίνει τὰς ἑντολὰς; Ἀκούσονται γάρ καὶ παρ' ἡμῶν (37) ὅτι τέλειος κατὰ τὴν κατασκευὴν οὐκ ἐγένετο, πρὸς δὲ τὸ ἀναδέξασθαι τὴν ἀρετὴν ἐπιτήδειος. Διαφέρει γάρ δὴ ποιὸν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν γεγονέναι ἐπιτήδειον πρὸς τὴν κτῆσιν αὐτῆς· ἡμᾶς δὲ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν βούλεται σώζεσθαι. Αὕτη οὖν φύσις ψυχῆς, ἐξ ἐκατῆς ὀρμῶν· εἴτα λογικοὶ δύντες, λογικῆς οὐσίης (38) τῆς φύλοσοφίας, συγγενές τι ἔχομεν πρὸς αὐτὴν. Ή δὲ ἐπιτήδειοτης φορὶ μὲν ἔστι πρὸς ἀρετὴν, ἀρετὴ δὲ οὐ. Πάντες μὲν οὖν, ὡς ἐφην, πρὸς ἀρετῆς κτῆσιν πεφύκασιν· ἀλλ' ὁ μὲν μᾶλλον, δ' ἡττον πρόσεστι τῇ τε μαθῆσι, τῇ τε ἀστήσει· διὸ καὶ οἱ μὲν ἐξήρκεσαν μέχρι τῆς τελείας ἀρετῆς, οἱ δὲ μέχρι τινὸς ἐφθασαν· ἀμεληθέντες δὲ αὐτὸν (39) τινες, καὶ εἰ ἄλλως ἤσαν εὑφυεῖς, εἰς τούναντίον ἀπετράπησαν. Πολὺ δὲ μᾶλλον ἡ μεγέθει πασῶν μαθήσεων καὶ ἀληθείᾳ διαφέρουσα γνῶσις, χαλεπωτάτη κτήσασθαι, καὶ ἐν πολλῷ καμάτῳ περιγίνεται. « 'Αλλ', ὡς ξοικεν, οὐκ ἔγνωσαν μυστήρια Θεοῦ· ὅτι ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἀνθρώπον ἐπὶ ἀφθαρτίᾳ, καὶ εἰκόνα (40) τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτὸν· » καθ' ἣν ἰδιότητα τοῦ πάντα εἰδότος ὁ γνωστικὸς καὶ δίκαιος καὶ δούς μετὰ φρονήσεως εἰς μέτρον (41) ἡλικίας τελείας ἀφικεῖσθαι σπεύδει. « Οὐτὶ δὲ οὐ μόνον αἱ πράξεις καὶ αἱ ἔννοιαι, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγοι καθαρεύουσι τῷ γνωστικῷ· » « Ἐδοκίμασας τὴν καρδίαν μου, ἐπεσκέψω νυκτός, φη-

B Qua ratione solvitur ea dubitatio, quæ ab hæreticis adversus nos movetur: utrum perfectus formatus sit Adam, an imperfectus. Sed si imperfectus quidem, quomodo perfecti Dei imperfectum est opus, et maxime homo? sin autem perfectus, quomodo transgreditur præcepta? Audient enim a nobis, quod perfectus quidem non fuit creatus, sed aptus ad suscipiendam virtutem; multum enim ad virtutem referit, factum esse aptum ad eam acquirendam. Vult autem nos ex nobis ipsis salvos fieri. Hæc quippe est natura animæ, ut ipsa a seipsa moveatur; deinde cum simus ratione prædicti, ratione autem constet philosophia, habemus quamdam cum ipsa cognitionem. Aptitudo autem est quidem motus ad virtutem, non autem ipsa virtus. Atque omnes quidem, ut dixi, apti sunt natura ad acquirendam virtutem; sed alius quidem magis, alius vero minus accedit ad disciplinam et exercitationem. Quocirca alii quidem usque ad perfectam pervenere virtutem, alii vero usque ad aliquam saltem: neglecti autem rursus aliqui, eliamsi aliqui bonum habereunt ingenium, aversi sunt in contrarium. Multo autem magis, cognitio quæ magnitudine et veritate præstat omnibus disciplinis, est ad acquirendum difficillima, et multo labore superatur. « Sed, ut videtur, Dei non novere mysteria, quod scilicet Deus creavit hominem ob immortalitatem, et fecit eum imaginem suæ proprietatis, » per quam proprietatem ejus qui novit omnia, is qui est gnosticus, et justus, et sanctus, cum pru-

• Joan. i, 3. • Ephes. ii, 20, 21. • Matth. xiii,

D creavit hominem inextinguibilem, et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum. » LXX: Καὶ εἶχον τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτὸν· « Et imaginem propriæ similitudinis fecit eum. » In editione Romana Sixti V adnotatum est in plerisque libris haberi τῆς ἰδίας ἰδιότητος, « proprietatis suæ, » hoc est propriæ nature, ut sicut ipse est immortalis, ita eum ornaret eadem gloria, quæ cum propria sit ipsius Dei, singulare ejus beneficio homini communicata est. Citatur paulo post versus psalmi xiv, de quo vide quæ supra. COLLECT.

(41) Εἰς μέρpor. Respicit Ephes. iv, 13: Μέχρι καταντήσωμεν ... εἰς ἀνέρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.

dentia contendit pervenire ad mensuram perfectas. Quod autem non solum actiones et cogitationes, sed etiam verba sint munda ei qui est cognitione praeditus: « Probasti cor meum, visitasti me noctu, inquit, inflammasti me, et non inventa est in me iniqitas. Ne loquatur os meum opera hominum. » Et quid dico opera hominum? scilicet ipsum agnoscit peccatum, non id cuius ipse agit paenitentiam; est **¶** enim hoc commune aliorum quoque fideliuum, sed quodcunque est peccatum; neque enim certum aliquod condemnat, sed simpliciter, omne peccatum; neque quod quis male fecit, sed quod non sit faciendum, adducit. Unde est etiam duplex paenitentia: una quidem communis, propterea quod peccaverit; altera vero, cum peccati naturam didicerit, primo loco persuaderet ab ipso desistere peccato, cui est consequens ut non peccet. Ne ergo dicant, quod qui facit injuriam et peccat, delinquit per dæmonum obsessionem: sic enim nulli esset culpe affinis. Cum autem in peccando eadem eligat quæ dæmones, et sit instabilis, et levius, et varius in cupiditatibus ut dæmon, sit homo dæmoniacus. Jam qui est natura quidem malus, cum propter vitium factus sit peccator, redditus est improbus, id habens quod sponte elegit: ad peccatum autem cum sit pronus, in actionibus etiam peccat; contra autem vir bonus se recte gerit. Quocirca non solum virtutes, sed etiam actiones honestas, bona vocamus. Ex bonis autem, scimus quædam quidem per se esse eligenda et expetenda, ut cognitionem (nihil enim aliud ex ipsa veniam cum affuerit, nisi solummodo ut ea adsit, et in perpetua sinu contemplatione, et ad ipsam et propter ipsam contendamus), quædam vero, propter alia, ut fidem, et propter evitacionem supplicii quæ ex ea proficiuntur, et utilitatem quæ capitur ex remuneratione. Timor enim est multis causa ne peccent. Promissio autem est occasio persequendi obedientiam, per quam obtinetur salus. Perfectissimum ergo bonum est cognitionis, quæ est per se expetenda: per consequentiam autem, bona quoque quæ per eam consequimur. Et supplicium ei quidem qui punitur, est causa correctionis: iis autem qui possunt **282** eminus perspicere, sit exemplum, per quod caveat ne amplius cadant in similia. Suscipiamus ergo cognitionem, non ea quæ eveniunt

A σὸν· ἐπύρωσάς με, καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἑμοὶ ἀδειά-
ζως ἄν μη λαλήσῃ τὸ στόμα μου τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώ-
πων. Καὶ τί λέγω (42) τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων; αὐτὴν
τὴν ἀμαρτίαν γνωρίζει, οὐ παραχθεῖσαν ἐπὶ μετάνοιαν
κοινὸν γάρ τοῦτο καὶ τῶν ἀλλών πιστῶν, ἀλλ' ὁ
ἐστιν ἀμαρτία· οὐδὲ γάρ τῆσδε τίνος καταγινώσκει,
ἀλλ' ἀπλῶς πάσης τῆς ἀμαρτίας· οὐδὲ ὁ ἐποίησε τις
κακῶς, ἀλλὰ τὸ μῆτρον τοῦτον συνιστήσιν. "Οἶνεν καὶ
ἡ μετάνοια δισσή· ἡ μὲν (43) κοινὴ, ἐπὶ τῷ πεπληρω-
μελτρέναι, ἡ δὲ, τὴν φύσιν τῆς ἀμαρτίας καταμα-
θοῦσα, ἀφίστασθαι τοῦ ἀμαρτάνειν αὐτοῦ κατὰ τὸ προ-
ηγούμενον λόγον πειθεῖ, ψήπεται τὸ μῆτραντάνειν.
Μή τοινυν λεγόντων ὡς ὁ ἀδικῶν καὶ ἀμαρτάνων
κατ' ἐνέργειαν δαιμόνων πλημμελεῖ· ἐπει τὸν ἀδικῶν
γένοιτο· τὰ δὲ αὐτὰ τοῖς δαιμονίοις κατὰ τὸ ἀμαρ-
τάνειν (44) αἰρούμενος, ἀνέδραστος καὶ κοῦρος καὶ
εὔμετάνοιος ἐν ἐπιθυμίαις, ὡς δαιμόνων, τίνεται: δαι-
μόρωπος δαιμονικός. Αὐτίκα δὲ μὲν κακὸς φύεται,
ἀμαρτητικός (45) διὰ κακίαν γενόμενος, φαῦλος καθ-
έστηκεν, ἔχων ἦν ἐπίλετο· ἀμαρτητικὸς δὲ ἐσ-
τί, καὶ κατὰ πράξεις διαμαρτάνει· ἐμπαλεῖ δὲ ὁ σπου-
δαῖος κατορθώσι. Διὸ οὐ μόνον τὰς ἀρετὰς, ἀλλὰ καὶ
τὰς πράξεις τὰς καλὰς ἀγαθὰ καλοῦμεν. Τῶν δὲ
ἀγαθῶν (46) ισμεν τὰ μὲν αὐτὰ δι' αὐτὰ (47) αἱρετά,
ὡς τὴν γνῶσιν (οὐ γάρ ἀλλο τι ἐξ αὐτῆς θηρώμεν,
ἐπειδὸν παρῇ, ἡ μόνον τὸ παρεῖναι αὐτήν, καὶ δὲ
διδιαιτεῖται θεωρίᾳ τὴν ἡμᾶς εἶναι, καὶ εἰς αὐτήν, καὶ
δὲ αὐτήν ἀγωνίζεσθαι); τὰ δὲ δι' ἕτερα, τὴν πίστιν, διὰ
τὴν ἐξ αὐτῆς περιγινομένην (48) φυγήν τε τῆς κο-
λάσεως, καὶ ὠφέλειαν τὴν ἐκ τῆς ἀνταπόδοσεως. Φέ-
νος μὲν γάρ αἰτιος τοῦ μῆτραντάνειν τοῖς παι-
λοῖς. Επαγγελία δὲ ἀφορμὴ τοῦ διώκειν ὑπακοήν,
δι' ἣς τὴν σωτηρία. Τελειώτατον δρά ἀγαθὸν ἡ γνω-
σία, δι' αὐτήν οὖσα αἱρετή· κατ' ἀποκαλούμενης δὲ
καὶ τὰ διὰ ταύτης ἀκολουθοῦντα καλά. Καὶ τὴν κολασί-
τῳ μὲν κολαζομένην διορθώσεως αἴτια· τοῖς δὲ δι-
ορθρίστην πόρρωθεν δυναμένοις παράδειγμα γίνεται, δι' οὗ
τὸ συνεμπίπτειν τοῖς ὅμοιοις ἀνακόπτουσι. Δεξύρετε
οὖν τὴν γνῶσιν οὐ τὸν ἀποδαινόντων ἐψιέμενον,
ἀλλ' αὐτοῦ ἔνεκα τὸν γινώσκειν ἀσπαζόμενον. Ηρό-
τη γάρ ὠφέλεια ἡ ἔξις ἡ γνωστική, ἥδονάς ἀδιλασίες
παρεχομένη καὶ ἀγαλλίασιν, καὶ νῦν καὶ εἰς ὑστε-
ρον. Τὴν δὲ ἀγαλλίασιν εὐφροσύνην εἶναι φασιν, ἐπι-
λογισμὸν οὖσαν τῆς κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἀρετῆς, διά-
των τοῖς ἐστιάσεως καὶ διαχύσεως ψυχῆς. Τὰ δὲ με-
τέχοντα τῆς γνώσεως ἔργα, αἱ ἀγαθαὶ καὶ καλαὶ πράξεις

¶ P. 789 ED. POTTER, 663-664 ED. PARIS. **¶** Psal. xvii, 3, 4.

(42) Λέρω. Vel λέγει, dicit. De sequentibus conf. Herveti Commentarius.

(43) Δισσή· η μέρ. Ms. Ottob. δισσή ἐστιν ἡ μέρ.

(44) Κατὰ τὸ ἀμαρτάνειν. Ahest a ms. Ottob.

(45) Αὐτίκα δὲ μέρ κακὸς φύεται, ἀμαρτητ. Nemo natura malus, est: verum quicunque malus est, fit ἀμαρτητικὸς φύεται, et ad peccandum natura pronus. Ea enim est malitia natura, ut homines ad male agendum impellat. Proinde hæc sic interpungi et explicari poterunt: Αὐτίκα δὲ μέρ κακὸς, φύεται ἀμαρτητικὸς διὰ κακίαν γεν. Jam qui malus est, cum per malitiam natura fue-

rit ad peccandum propensus, improbus fit, eam habens, quam sponte elegit, malitiā. Cum vero ad peccandum propensus sit, actionibus etiam suis peccat. Econtra vir probus, etc. ¶

(46) Τὼν δὲ ἀγαθῶν. Aristoteles Ethic. ad Nicomachum lib. 1, cap. 6: Δῆλον οὖν διττῶς λέγοτε ἀγαθά· καὶ τὰ μὲν καθ' αὐτὰ, θάτερα δὲ ταῦτα. Manifestum est igitur dupliciter bona dici: alia quidem per se, alia vero propter hæc. ¶

(47) Αὐτά. Scribendum polius αὐτά cum aspero; ut apud Aristotelem in verbis jam allatis.

(48) Περιγινομένην. Ms. Paris. περιγινομένην.

εἰσιν. Πλοῦτος μὲν γάρ ἀληθής ὁ ἐν ταῖς κατὰ τὴν πράξεις πλεονασμός· πεντὰ δὲ ἡ κατὰ τὰς κοσμίας ἐπιθυμίας (49) ἀπορλ· αἱ κτήσεις γάρ καὶ χρήσεις τῶν ἀναγκαῖων οὐ τὴν ποιότητα ἔχουσι βλασφέρδαν, ἀλλὰ τὴν παρὰ τὸ μέτρον ποσότητα. Διέπερ τὰς ἐπιθυμίας ὁ γνωστικὸς περιγράφει κατά τε τὴν κτῆσιν κατά τε τὴν χρήσιν, οὐχ ὑπερβαντῶν τὸν τῶν ἀναγκαῖων ὄρον. Τὸ δέ την ἀναγκαῖον ἦγον μενος εἰς ἐπιστήμης συναύξησιν, καὶ τὴν περιποίησιν τῆς γνώσεως, οὐ τὸ δέ (50), ἀλλὰ τὸ εὖ δέ την περὶ πλείστου ποιήσεται. Μήτ' οὖν παῖδας, μήτ' αὖ γάμον ἡ τοὺς γονεῖς, τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης καὶ τῆς ἐν βίῳ δικαιούνης προτιμῶν· ἀδελφὴ (51) δὲ τούτῳ ἡ γυνὴ μετὰ τὴν παιδοποίησιν ὡς καὶ διμοτερία κρίνεται· τότε μόνον τοῦ ἀνδρὸς ἀναιμιμνησκόμενη, διπλύνα τὸν τοῖς τέκνοις προβλέπη, ὡς ἀν ἀδελφῇ τῷ δυτὶ ἐσομένη καὶ μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τῆς σαρκὸς, τῆς διαχωρίζουσῆς καὶ διορίζουσῆς τὴν γνῶσιν τῶν πνευματικῶν, τῇ ιδιότητι τῶν σχημάτων. Αὐταὶ γάρ καθ' αὐτὰς ἐπίσης εἰσὶ ψυχαὶ· αἱ ψυχαὶ οὐθέτεραι, οὔτε διφένες (52), οὔτε θήλειαι, ἐπεὶ μήτε γαμώσι μήτε γαμίσκονται (53). Καὶ μήτι οὕτω μετάτιθεται εἰς τὸν ἀνδρα ἡ γυνὴ, ἀθήλυντος ἐπίσης καὶ ἀνδρικὴ καὶ τελεία γενομένη; Τοῦτ' ἡν δέρα δ τῆς Σάρρας, γένεσιν παιδὸς εὐαγγελισθείσης, γέλως· οὐκ ἀπιστησάσης, οἵμαι, τῷ ἀγγέλῳ, καταιδεσθείσης δὲ ἐκείνης αὐθίς τὴν διμήτριαν (54), δι' οὓς Εμελλε παιδὸς γενήσεθαι μήτηρ. Καὶ μήτις ἔκτοτε δ 'Αβραάμ, ὅπηγίκα παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Αἴγυπτου διάτο τῆς Σάρρας ἐκινδύνευε κάλλος, οἰκείως (55) C αὐτὴν ἀδελφὴν προσείπεν, ἀλλ' οὔτε διμοτητρίαν οὐδὲπω καὶ διμοτητρίαν; Τοῖς μὲν οὖν ἐξ ἀμαρτιῶν μετανεοτηκότι καὶ μήτε στερεῶς πεπιστευκότι διὰ τῶν διήσεων παρέχει δ θεός τὰ αἰτήματα· τοῖς δ ἀναμαρτήτως καὶ γνωστικῶς βιούσιν ἐννοησαμένοις μάνοις διέλωτιν. Αὐτίκα τῇ "Αννῃ ἐννοηθείσῃ μόνον (56), τοῦ παιδὸς ἐδόθη σύλληψις τοῦ Σαμουὴλ· « Αἰτησαι (57), φησὶν ἡ Γραφὴ, καὶ ποιήσω· ἐννοήθητι, καὶ

A cupientes, sed propter hoc ipsum solum, neque ut cognoscamus, eam amplectentes. Prima enim utilitas est habitus cognitionis, innoxias præbens voluptates, et exultationem, et nunc et in posterum. Exultationem autem dicunt esse lætitiam, ortam ex reputatione veræ virtutis, per quamdam exhilarationem et diffusionem animi. Facta autem quæ participant cognitionem, sunt bona et honestæ actiones; nam veræ quidem X divitiae, est abundantia in iis quæ sunt ex virtute actionibus. Paupertas autem est honestarum cupiditatum inopia, possessiones enim, et usus rerum necessariarum, quoad qualitatem non nocent, sed quoad quantitatem, cum ea modum excedit. Quocirca gnosticus circumscribit cupiditates, et quoad possessionem, et quoad usum, nec transitit necessitatis terminum. Hic ergo vivere necessarium existimans ad augendam scientiam et parandam cognitionem, non ipsum vivere, sed bene vivere faciet plurimi. Neque filios, neque rursus matrimonium, aut parentes præferens charitati in Deum, et ei quæ est in vita justitiae. Uxor autem ei sit soror post liberrum susceptionem, eodem loco habetur ac si esset eodem patre nata, tunc solum viri recordans, quando illios aspicerit, ut quæ sit revera futura soror post carnis depositionem, quæ dividit et distinguit cognitionem spiritualium, proprietate sexuum. Ipsæ enim per se pares sunt animæ; animæ neutræ, nec masculæ, nec feminæ, quandoquidem neque uxores ducunt, nec nubunt. Nunquid autem sic in virum transmutatur mulier quæ aequa sit seminea mollitie indomita, virilis et perfecta? Hoc ergo fuit Saræ risus e , cui ipse pueri ortus fuit annuntiatus, non quod, ut arbitror, angelo sibi non habuisset, sed quod rursus puderet congressionis per quam futura erat mater filii. Et nunquid post id tempus, quando apud regem Ægypti propter Saræ pulchritudinem vocatus est in periculum, eam proprie Abraham B

X P. 790 POTTER, 664-665 ED. PARIS. • Gen. xviii, 12.

(49) Κοσμίας ἐκθυμίας. Haud scio an verius κοσμικὰς ἐπιθυμίας· ut vera « paupertas » intelligatur, « mundanis concupiscentiis carere. » Interpretis vertit in moderatis actionibus. » SYLBURG. — Posit tamen recepta lectio satis commode retineri, si κοσμίας ἐπιθυμίας exp. « honestas affectiones. » Nam quemadmodum « divitias » vocat auctor « bonarum actionum affluentiam ; » sic econtra « paupertatem in inopia honestorum affectuum » constituit.

(50) Οὐ τὸ δέ Στ . Socratis effatum in Platonis Critone p. 36: Οὐ τὸ δέ περὶ πλείστου ποιητέον, ἀλλὰ τὸ εὖ δέ. « Non multi faciendum vivere, sed bene vivere. »

(51) Ἀδελφὴ. Sic Clemens superius Strom. III, p. 536, de apostolis ait: Οὐχ ᾧ γαμετάς, ἀλλ' ᾧ ὁσ περιῆργον τὰς γυναῖκας. « Non ut uxores, sed ut sorores, circumducebant mulieres. » Eodem sensu « sororem » ante eum usurpavit in Pastore Hermas lib. I, vis. 2, cap. 2: « Sed impropera hæc verba filiis tuis, et conjugi tuæ, quæ futura est soror tua. » Idem similiter fratris vocem adhibuit lib. III. simil. 9, c. 11: « Nobiscum dormies ut frater, non ut maritus. »

(52) Οὔτε δέδρ. Respicit Galat. III, 28: Οὐχ ἐν δρσεν καὶ θῆλη. Luc. xx, 35: Οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἔχεισκονται.

(53) Γαμώσι, μήτε γαμίσκονται. Modi diversitas in γαμώσι εἰ γαμίσκονται occurrit etiam alibi. SYLBURG.

(54) Ἐκείνης αὐθίς τὴν δύ. Congruentius ἐκείνης αὐθίς τὴν διμήτριαν. Id.

(55) Οἰκείως. Haec sententia hoc, vel simili modo scribenda videtur: Οἰκείως αὐτὴν ἀδελφὴν προσείπεν, τὴν διμοτητρίαν οὔσαν, ἀλλ' διμοτητρίαν οὐδέπω. « Proprie ipsam sororem appellavit, ut quæ eodem patre, licet non eadem matre, nata esset. » Id enim ipse Abraham testatur Gen. xx, 12: Καὶ γάρ ἀληθῶς ἀδελφὴ μου ἐστὶν ἐκ πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ μητρὸς· ἐγενήθη δέ μοι εἰς γυναῖκα.

(56) Ἐννοηθείση μόνον. Respicit I Sam., 1, 13: Καὶ αὐτὴ (Αννα) ἐλάλει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς, καὶ τὰ χεῖλα αὐτῆς ἐκινεῖτο, καὶ φωνὴ αὐτῆς οὐκ ἤκουετο.

(57) Αἰτησαι. Hoc dictum Clemens idem argumentum tractans, superius in hoc libro allegavit, pag. 653, et infra Strom. VII, pag. 723, 728, 743, edit. Paris.

appellavit sororem ^a, sed non eadem matre nedum eodem patre natam? Atque iis quidem qui peccatorum ducti sunt pœnitentia, et non srimiter crediderunt, per preces præbet Deus petitiones. Iis autem, qui vivunt citra peccatum et gnostice, concedit si vel solummodo cogitarint. Ecce enim Annæ quæ solummodo cogitaverat, data est Samuelis pueri conceptio: « Pete, inquit Scriptura, et faciam: animo cogita, et dabo. » Deum enim accepimus cognitorum cordium ^b, non qui conjicit ex motu animæ, sicut nos homines; sed neque eventu (ridiculum ^c enim esset sic cogitare): neque ut architectus laudavit opus factum, sic quoque Deus cum fecisset lucem deinde eam vidisset, dixit bonam ^d. Ille autem priusquam fecisset, sciens qualis esset futura, eam laudavit quæ facta est, ut qui potentia pridem bonum saceret per æternum propositum, quod postea actu futurum erat bonum: et quod futurum erat jam prædictum esse bonum, dictione per hyperbaton celante veritatem. Orat ergo gnosticus etiam cogitatione omni hora, per charitatem Deo conjunctus, et familiaris effectus. Et primum quidem petet remissionem peccatorum, postea non amplius peccare; deinde posse benefacere, et omnem quæ facta est per Dominum creationem, et dispensationem intelligere, ut « mundo corde ^e » effectus per agnitionem quæ est per Filium Dei, « facie ad faciem » in beati spectaculi mysterio initietur, exaudiens Scripturam quæ dicit: « Bonum est jejunium cum oratione ^f. » Jejunia autem significant omnem generaliter abstinentiam ab omnibus prorsus malis, tam quæ actu fiunt, quam quæ verbis, et ipsa cogitatione. Est ergo, ut videtur, justitia quadrata, omni ex parte æqualis et similis, in verbo, in facto, in abstinentia a malis, in beneficentia, in perfectione cognitionis, nusquam ullo modo claudicans, ne videatur injusta et inæqualis. Quatenus ergo est aliquis justus, est omnino is quoque fidelis: quatenus autem est fidelis, nondum est etiam justus. Justitiam dico quæ sit per profectum et consummationem, per quam gnosticus justus dicitur. Jam vero Abraham qui factus fuerat fidelis,

^a P. 791 ED. POTTER, 665-666 ED. PARIS. ^b Gen. xx 2 et seq. ^c Act. i, 24; xv, 8. ^d Gen. i, 3, 4. ^e Matth. v, 8. ^f 1 Cor. xiii, 12. ^g Tob. xi, 8.

(58) Οὐκ ἐκ κινήματος ψυχῆς τεκμ. Forte scribendū, Οὐκ ἐκ κινήματος ψυχῆν τεκμ. « Non conjectans animam, » ejusque affectus, « ex motu » aliquo externo, « ut nos homines » solemus.

(59) Τοῦτο ἐπήρεσεν, δὲ γέγενετο. Sic edit. posteriores hanc sententiam emendarunt, quæ in Flor. Sylburg. et ms. Paris. hoc modo exstat: τοῦτο ἐπήνεσεν, τὸ ἐγένετο.

(60) Τῆς φράσεως ὑπερβατῷ. Flor. τῇ φράσεως ὑπερβατῷ, perperam. Conciannus et plenius τῷ τῆς φράσεως ὑπερβατῷ. SYLBURG.

(61) Ἐπὶ τὸ εὖ π. Procul dubio prior lectio est, ἐπὶ τῷ εὖ ποιεῖν dativo scilicet casu, pro « post, » seu « præter » et « ultra bene faciendo facultatem: » inquit Sylburgius. Malim vero ἐπὶ τὸ εὖ ποιεῖν, ac deinceps bene agendi facultatem. Nam hic ἐπὶ, ut prius μετά, absque casu positum, significat « deinceps, præterea, insuper, » etc.

δώσω. » Καρδιογνώστην γάρ τὸν Θεὸν παρειλήφαι, οὐ κινήματος ψυχῆς τεκμαιρόμενον (58), καθίση, ἡμεῖς οἱ ἀνθρώποι: ἀλλ᾽ οὐδὲ ἐκ τοῦ ἀποβαίνοντος γηλοῖον γάρ οὕτω νοεῖν· οὐδὲ ὡς ὁ ἀρχιτέκτων γενόμενον τὸ ἔργον ἐπήνεσε, καὶ ὁ Θεὸς οὕτω ποιήσας τὸ φῶν, ἐπειταὶ ίδων, καλὸν εἶπεν. « Οὐ δέ, καὶ πρὶν ἡ ποίησι, οἷον ἔσται εἰδὼς, τοῦτο ἐπήνεσεν, δὲ γένετο (59), διάναμει ποιοῦντος καλὸν ἄνωθεν διὰ τῆς ἀνάρχου προθέσεως τὸ ἐσόμενον ἐνεργεῖα καλὸν αὐτίκα τὸ ἐσόμενον, ἢδη προείπεν εἶναι καλὸν, τῆς φράσεως ὑπερβατῷ (60) χρυψάσης τὴν ἀλήθειαν. Εὔχεται τοῖνι γνωστικὸς καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν πᾶσαν τὴν ὥραν, ἡ ἀγάπης οἰκειούμενος τῷ Θεῷ. Καὶ τὰ μὲν πρώτα ἐριστιν ἀμαρτιῶν αἰτήσεται: μετὰ δὲ τὸ μηρέτι ἀμαρτινεῖν, ἐπὶ τὸ εὖ ποιεῖν (61) δύνασθαι, καὶ τὰς τὴν κατὰ τὸν Κύριον δημιουργίαν τε καὶ οἰκουμέναν συτίνειν, ἵνα δὴ καθαρὸς (62) τὴν καρδίαν γενόμενος δὲ πιγνώσεως τῆς διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὴν μακαρίαν θέαν μυθῇ, ἐπακούσας τῆς λεγούσης Γραφῆς: « Ἄγαθὸν νηστείᾳ μετὰ προευχῆς. » Νηστεῖαι δὲ ἀποχάς κακῶν μηνύουσαν τῶν ἀπαξιπλῶν, τῶν τε κατὰ τὴν διάνοιαν αὐτήν. « Ως ξοκεν οὖν, δικαιοισύνη τετράγωνός (63) ἐστι, πάντοθεν ιστὶ καὶ δομοία, ἐν λόγῳ, ἐν Ἑργῷ, ἐν ἀποχῇ κακῶν, ἐν εὐπάθῃ, ἐν τελείστητη γνωστικῇ, οὐδαμῆτι οὐδαμοῖς χαλεπίσας ινα μὴ δοικός τε καὶ ἀνισος φανῇ. « Ή μὲν οὖν τοις δικαιοις, πάντως οὗτος καὶ πιστός δὲ πιστός, οὐδέποτε καὶ δίκαιος τὴν κατὰ προκοπὴν καὶ τελείων δικαιοισύνη λέγω καθό » ἦν δὲ γνωστικὸς δίκαιος λέγεται. Αὐτίκα τῷ Ἀβραὰμ πιστῷ γενομένῳ ἐλαγχίστηκε δικαιοισύνην, εἰς τὸ μεῖζον καὶ τελείωτερον τῆς αστεως προθεσθήκοιτι. Οὐ γάρ δὲ πατεχόμενος μόνον τῆς κακῆς πράξεως δίκαιος, ἐάν μη προσεργάπται (64) καὶ τὸ εὖ ποιεῖν καὶ τὸ γινώσκειν δὲ γενιτιαν, τῶν μὲν ἀφεκτέον, τὰ δὲ ἐνεργητέον. « Διὰ τὸν ὅπλων τῆς δικαιοισύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν φησιν δὲ Ἀπόστολος παραπέμπεσθαι τὸν δίκαιον εἰς κληρονομίαν τὴν ἀκραν, ὑπὸ μὲν τῶν πεφραγμένων, τοῖς δὲ ἐνεργοῦντας οὐ γάρ η σκέπη μόνη τῆς πατευχίας, καὶ η τῶν ἀμαρτημάτων ἀποκή, Ικανὴ τοις τελείωσιν, εἰ μὴ προσλάθοι τὸ ἔργον τῆς δικαιοισύνης.

(62) Καθαρὸς. Respicit Matt. v, 8: Μακάροις καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· οἵτι οὐτοὶ τὸν Θεὸν δύνονται. 1 Cor. xiii, 12: Βλέπομεν μὲν γάρ ἄρτι δὲ ἐσόπτωρ ἐν ανίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.

(63) Τετράγωνος. Hac voce metaphorice utuntur auctores. Τετράγωνος ἀνήρ est: « vir undequare percussus. » Plato in *Protagora*: Λέγει γάρ ποι τοι Σιμωνίδης πρὸς Σκῶπαν τὸν Κρέοντος τοῦ Θεοτοκοῦ, οἵτι ἀνδρας ἀγαθὸν μὲν ἀληθέως γενέσθαι χαλεπόν γερσί τε, καὶ ποστ, νόν τε τετράγωνον ἀνενέψαντας. Aristoteles *Ethic. ad Nicomachum* lib. i, c. 10: Η ἀγαθὸς ἀληθῶς καὶ τετράγωνος ἀνενέψαντας. Latinis « hominem rotundum » vocant. Horatius lib. ii, sat. 7:

... totus teres atque rotundus.
(64) Εἳρ μὴ προσέξειρ. Ms. Ottob. f. 14v προσεξειρ γάστηται. Ibidem mox, τῆς μὲν ἀφεκ.

τὴν εἰς εὐποίησαν ἐνέργειαν. Τότε ὁ περιδέξιος ἡμῖν καὶ γνωστικὸς ἐν δικαιοσύνῃ ἀποκαλύπτεται (65), δεδοξασμένος ἡδη κάνθινδε, καθάπερ ὁ Μωῦσῆς « τὸ πρόσωπον » τῆς ψυχῆς ὅπερ ἐν τοῖς πρόσθεν τὸ σῶμα χαρακτηριστικὸν (66) τῆς δικαίας εἰρήκαμεν ψυχῆς. Καθάπερ γάρ τοις ἐρίοις ἡ στύψις τῆς βαφῆς ἐμμείνασα, τὴν ιδιότητα καὶ παραλλαγὴν πρὸς τὰ λοιπὰ παρέχει Ἑρία: οὕτως καὶ τῇς ψυχῆς ὃ μὲν πόνος (67) παρῆλθε, μένει δὲ τὸ καλόν καὶ τὸ μὲν ἡδὺ καταλείπεται, ἀναμάζεται δὲ τὸ αἰσχρόν αὐτοῖς γάρ ἐκατέρας ψυχῆς χαρακτηριστικαὶ ποιότητες, ἀφ' ὧν γνωρίζεται ἡ μὲν δεδοξασμένη, ἡ δὲ κατεγνωσμένη. Καὶ μήν καθάπερ τῷ Μωῦσεῖ ἐκ τῆς δικαιοτραγίας καὶ τῆς κατὰ τὸ συνεχὲς πρὸς τὸν Θεὸν τὸν λαλοῦντα αὐτῷ ὅμιλας, ἐπίχροιά τις ἐπικάθιζε τῷ προσώπῳ δεδοξασμένη: οὗτοι καὶ τῇ δικαίᾳ ψυχῇ θεία τις ἀγαθωσύνης δύναμις, κατά τε τὴν ἐπισκοπὴν, κατά τε τὴν προφητείαν, κατά τε τὴν διοικητικὴν ἐνέργειαν ἐγχριμπομένη, οἷον ἀποχράσματος νοεροῦ, καθάπερ ἡ λιακῆς ἀλέας, ἐναποτμαίνεται τι, δικαιοσύνης σφραγίδος ἐπιφανῆ, φῶς τὴν ἡγαμένον ψυχῇ δι' ἀγάπης ἀδιαστάτου, θεοφορούστης καὶ θεοφόρουμένης.^a Ἐνταῦθα τῇ ἔξομοισις τῇ πρὸς τὸν Σωτῆρα Θεὸν ἀνακύπτει τῷ γνωστικῷ, εἰς δοσὸν ἀνθρωπίνῃ θεμιτὸν φύει, γινομένῳ τελειῷ, « ὡς ὁ Πατὴρ, φησίν, δὲν τοῖς οὐρανοῖς » αὐτός ἐστιν ὁ εἰπών, « Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν είμι: » ἐπει καὶ ὁ Θεὸς, οὐχ ἡ φύσις ἀγαθός ἐστι, ταῦτη μένει μακάριος (68) καὶ διφθαρτος, οὔτε πράγματα ἔχων, οὔτε ἀλλω παρέχων, ποιῶν δὲ ίδιως ἀγαθά: Θεὸς δυτικός καὶ πατὴρ ἀγαθῶν τε καὶ γινόμενος ἐνδιδασκαλίποτος εἰπούσας, ἐν ταῦτοτητι τῆς ἀγαθωσύνης ἀπαραβάτως μένει. Τί γάρ δηφελος ἀγαθοῦ μὴ ἐνεργοῦντος μηδὲ ἀγαθύνοντος; signaculum, lucem animæ unitam per charitatem quæ Servatori Deo sit assimilatio, exoritur gnosticus, qui quidem evasit perfectus, quantum licet humanæ naturæ, sicut pater, inquit, qui est in cœlis^b; ipse est qui dixit: « Filioli, adhuc parum sum vobis- cum ». Nam Deus quoque, non quatenus est natura bonus, ea ratione manet beatus, et ab interitu alienus: neque habens negotii aliquid, neque alii exhibens, modo autem peculiari bona faciens. Cum vero sit Deus, et pater bonus, et versetur in continua beneficentia, in eadem bonitate ita permanet ut nunquam ab ea digrediatur: quis est enim boni usus quod neque operatur, neque bono afficit?

CAPUT XIII.

Vere perfectis eminentes quosdum glorie gradus in cœlis reservatos, honori episcopatus, presbyteratus et diaconatus in Ecclesia terrestri respondentes.

Ο τοίνου μετριοπαθῆσας τὰ πρῶτα, καὶ εἰς ἀπά- θειαν μελετήσας, αὐξήσας τε εἰς εὐποίησαν γνωστικῆς

* P. 792 ED. POTTER, 666-667 ED. PARIS. ^a Gen. xv, 6; Rom. iv, 3. ^b II Cor. v, 1, 7. ^c Exod. xxxiv, 29. ^d Malth. v, 48. ^e Joan. XIII, 33.

(65) Ἀποκαλύπτεται. Apparet, revelatur. ^a Est autem hæc vox ab historia Moysis faciem velantis ac retegentis sumpta. Exod. xxix, 35: Εἶδον οἱ νιοὶ Ισραὴλ τὸ πρόσωπον Μωῦσέως, ὅτι δεδόξασται· καὶ περιθήκε Μωῦσῆς κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ.

(66) Τὸ σῶμα χαρακτ. Omnino legendum ίδιωμα χαρακτηριστικόν. Vide p. 681 edit. Paris. Lowth.

(67) Ο μὲν πόνος. Allusio est ad Musonii verba, quæ A. Gellius initio libri xvi sic refert: « Αν τι πράξις καλὸν μετὰ πόνου, δὲ μὲν πόνος οὐχεται, τὸ δὲ καλὸν μένει ἀν τοιστῆς αἰσχρὸν μετὰ ἡδονῆς, τὸ μὲν ἥδιον οὐχεται, τὸ δὲ αἰσχρὸν μένει. Quam sententiam Cato in oratione ad Equites sic expressit: « Si quid per laborem recte feceritis, labor ille a vobis cito

A reputatum est ad justitiam ^a, ut qui processerat ad id quod est sive majus et perfectius. Non enim qui abstinet solum a mala actione, est justus, nisi præterea ipsi accedat ut et bene faciat, et cognoscat, propter quam causam abstinendum quidem sit ab his, illa vero sint agenda. Per « arma justitiae dextera et sinistra ^b, dicit Apostolus justum transmitti ad summam hæreditatem, his quidem munitionem, illis vero etiam agentem. Non enim solum armaturæ tegumentum, et abstinentia a peccatis, sufficit ad perfectionem, nisi assumpserit etiam opus justitiae, scilicet bene agendi viam. Tunc autem perfecte instructus et gnosticus factus justitia conspicitur, jam hinc non secus ac ^c Moyses, « facie ^d, animi glorificatus, quam quidem prius diximus corpus characterem tribuens justæ animæ. Nam quemadmodum tinctura lanæ indita in ea manens, proprietatem quamdam et diversitatem ab alia lana tribuit: ita etiam in anima transit quidem labor, manet autem quod est bonum et honestum: et quod jucundum quidem est relinquitur, ^e 283 quod turpe autem est abstergitur. Hæ sunt enim qualitates, ^f cf. ad. 513^b

B quæ utrique animæ formam et characterem tribuunt, ex quibus una quidem cognoscitur esse glorificata, altera vero condemnata. Certe sicut ex vita justæ acta, et ex ea quæ continentur ei intercedebat cum Deo loquente consuetudine, Moysis vultui insidiebat glorificata quædam coloris species; ita etiam justæ animæ divina quædam vis bonitatis inhærens per inspectionem, prophetiam et administrantem vim, quasi radii intellectualis, perinde atque caloris solaris, quiddam imprimis conspicuum justitiae continuam, quæ Dcum fert et a Deo fertur. Hinc signaculum, lucem animæ unitam per charitatem quæ Servatori Deo sit assimilatio, exoritur gnosticus, qui quidem evasit perfectus, quantum licet humanæ naturæ, sicut pater, inquit, qui est in cœlis^b; ipse est qui dixit: « Filioli, adhuc parum sum vobis- cum ». Nam Deus quoque, non quatenus est natura bonus, ea ratione manet beatus, et ab interitu alienus: neque habens negotii aliquid, neque alii exhibens, modo autem peculiari bona faciens. Cum vero sit Deus, et pater bonus, et versetur in continua beneficentia, in eadem bonitate ita permanet ut nunquam ab ea digrediatur: quis est enim boni usus quod neque operatur, neque bono afficit?

D Qui ergo primum suis passionibus moderatus est, seque exercuit ut impatibilis evadat, et crevit ad

Gen. xv, 6; Rom. iv, 3. ^b II Cor. v, 1, 7. ^c Exod.

recedet; benefactum a vobis, dum vivetis, non abscedet; sed si qua per voluptatem nequierit feceritis, voluptas cito abibit, nequierit factum illud apud vos semper manebit. ^d SYLBURG.

(68) Μέρει μακάριον. Hoc, tanquam primum Epicuri effatum, recitat Diogenes Laertius lib. x, seg. 139: Τὸ μακάριον καὶ διδάσκαλον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἀλλω παρέχει. ^e Quod beatum atque immortale est, neque ipsum negotia habet, neque alii præbet. Cicero lib. i De natura deorum, de Epicuro agens ait: « Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellat is Κυρτάς δόξας, hæc, ut opinor, prior sententia est: Quod beatum et immortale est, id non habet, nec exhibet cuiquam negotium. ^f Idem alii plures testantur.

beneficentiam gnostice perfectionis, est hic quidem aequalis angelis: jam autem lucidus, et tanquam sol resplendens per beneficentiam, contendit justa cognitione per Dei dilectionem, ad sanctam mansionem, sicut apostoli, qui non ideo, quod primi fuerint electi facti sunt apostoli ex quadam exigua naturae proprietate; nam Judas quoque fuit cum eis electus, sed idonei erant qui apostoli eligerentur, ab eo qui etiam fines praevidet. Qui itaque non una cum eis fuit electus, Matthias, cum se praebuissest dignum ut fieret apostolus, sufficitur in locum Iudee. Licet ergo nunc eis quoque qui se in Dominicis exercuere mandatis, et perfecte ac gnostice vixere convenienter Evangelio, ascribi in numerum apostolorum. Hic est revera presbyter Ecclesia, et verus diaconus, id est minister Dei voluntatis, si faciat et doceat quae sunt Domini, non ut qui ordinetur ab hominibus, neque quod sit presbyter justus censatur; sed quod sit justus referatur in presbiterium. Et licet his in terris non fuerit prima sede honoratus, sedebit in quatuor et viginti thronis populum judicans, ut dicit Joannes in Apocalypsi. Nam unum quidem est revera salutare testamentum, quod a constitutione mundi ad nos pervenit per generationes diversas et tempora, etiam pro dandi ratione existimatum fuerit esse diversum. Consequens enim est esse unam immutabilem salutis dationem, ab uno Deo per unum Dominum, quae multis modis prodest. Propter quam causam tollitur «maceria», quae dividebat Graecum a Judeo ad hoc ut esset populus peculiaris: et sic ambo «perveniunt ad fiduci unitatem», et ex ambobus una est electio. Et electis, inquit, sunt magis electi, qui ex perfecta cognitione, et ab ipsa Ecclesia sunt decepti, et magnificentissima gloria honorati, iudices et administratores, ex aequo et ex Iudeis et ex Graecis quatuor et viginti duplicata gloria. Nam hic quoque in Ecclesia progressiones episcoporum, presbyterorum, diaconorum, sunt, ut arbitri-

¶ P. 793 ED. POTTER.

(69) *Kατὰ τινά unde altera scriptura colligitur, κατά τινα φύσεως ἔξαρτον ιδίωτα.* SYLBURG.—Respicit vero auctor hæreticos, qui alios aliis natura præstare, et propter hanc præstantiam salutem consequi docebant: quod dogma superius refellit.

(70) *Tοῦ γενέσθαι ἀπόστολος.* Congruentius tamen genesim auctoressum.

(71) *Kαὶ τοῦ.* Ideo docet auctor suo tempore «licuisse» ad apostolicam dignitatem eveniri, quod episcopi in locum ac dignitatem apostolorum successerint. Proinde idem est episcopatum obtinere, ut ad apostolicam dignitatem eveniri. Hinc statim mentionem inicit ordinum episcopatui subiectorum: nempe presbyterorum, qui πρωτοχαθεδριῶν non obtinuerint, et diaconorum. Haud aliter Theodoreetus in I Corinth. xii, 28, aliisque in locis tradit, quod primævi Christiani, τοὺς νῦν καλουμένους ἐπισκόπους, ἀπόστολους ὄντας, qui nunc vocantur episcopi, apostolos vocabant. Idem Comment. in Philipp. i, 1, 2, inde colligit Epiphonitum episcopatum obtinuisse, quod a Patre ἀπόστolo; dictus sit: Σεφῶς τοντυν ἐδίδαξεν, ως τὴν

A τελείστηος, Ισάγγελος μὲν ἐνταῦθα. Φωτεινὸς δὲ ἡγι καὶ ὡς δ ἥλιος λάμπων κατὰ τὴν εἰνεργείαν, σπένδε τῇ γνώσει τῇ δικαίῳ δι' ἀγάπης Θεοῦ ἐπὶ τὴν ἀγάπην μονῆν, καθάπερ οἱ ἀπόστολοι· οὐχ δι τὴν ἡσαν ἐκεῖνα γενόμενοι ἀπόστολοι κατά τι φύσεως (69) ἐξαρτηθέντων. ἐπει καὶ δ Ἰούδας ἐξελέγη τὸν αὐτοῖς ἀλλοῖς τε τὴν ἡσαν ἀπόστολοι γενέσθαι ἐκλεγέντες πρὸ τοῦ καὶ τὰ τέλη προορωμένου· δ ὁ γοῦν μὴ σὺν αὐτοῖς ἐκεῖνος Ματθίας, ἀξιον ἑαυτὸν παρασχόμενος τοῦ γενέσθαι ἀπόστολον (70), ἀντικατατάσσεται Ἰούδας. Ἐξεστιν καὶ νῦν (71) ταῖς Κυριακαῖς ἐνασκήσαντας ἐντολής, κατὰ τὸ Εδαγγέλιον τελείων βιώσαντας καὶ γνωσθῶς, εἰς τὴν ἔκλογήν τῶν ἀποστόλων ἐγραψῆσαι. Οὗτος πρεσβύτερος ἐστι τῷ δοντι τῆς Ἐκκλησίας, καὶ διάκονος διληθῆς τοῦ Θεοῦ βουλήσεως, ἐὰν ποτὶ B καὶ διδάσκῃ τὰ τοῦ Κυρίου· οὐχ ὑπὸ ἀνθρώπων χειροτονούμενος, οὐδὲ δι τοι πρεσβύτερος, δικαιος νομόμενος· ἀλλ ὅτι δίκαιος, ἐν πρεσβύτερῳ κατατεθμένος· καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς πρωτοχαθεδρίᾳ μὴ πιμηθῆ, ἐν τοῖς εἰκοσι (72) καὶ τέσσαροι καθεδέται θρόνοις, τὸν λαὸν χρίων, ὡς φησιν ἐν τῇ Ἀποκάλυψει: Ἰωάννης. Μία μὲν γάρ τῷ δοντι διαθήτη ἡ στήριος, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εἰς τὴν ἡμέραν, κατὰ διαφόρους γενέάς τε καὶ χρόνους, διάφορος εἶναι τὴν δόσιν ὑποληφθεῖσα. Ἀκόλουθον γάρ εἰναι μίαν ἀμετάθετον σωτηρίας δόσιν, παρ' ἑνὸς Θεοῦ, δὲ ἑνὸς Κυρίου πολυτρόπως (73) ὠφελούσαν· δὲ ἣ αἰτίαν τὸ μεστοιχον (74) αἱρεται τὸ διορίον τῷ Ιουδαίου τὸν Ἐλληνα εἰς περιούσιον λαὸν. Καὶ εὐτῶς ἀμφοι εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως κατανοῦνται καὶ ἡ ἔξ ἀμφοῖν ἔκλογὴ μία· καὶ τῶν ἐκείνων, φτονὸν (75), ἐκλεκτότεροι οἱ κατὰ τὴν τελείαν, γνῶνται τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς ἀπήγνωσμένοι, καὶ τῇ μεγαλοπρεπεστάτῃ δόξῃ τετιμημένοι, κριται τε καὶ διοικηταὶ ἐπίσης ἐκ τοῦ Ιουδαίων ἐκ τῆς Ἐλλήνων οἱ τέσσαρες καὶ εἴκοσι, διπλασιασθείσης (76) τῆς χάριτος· ἐπει καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν προκοπαὶ ἐπισκόπων, πρεσβύτερων, διακόνων, μητριματα, οἵμαι, ἀγγελικῆς δόξης κάκείνης τῆς οἰκονομίας τυγχάνουσιν, ἣν ἀναμένειν φασιν αἱ Γραφαὶ τοῦ

C ἐπισκοπικὴν οἰκονομίαν αὐτὸς ἐπεπίστευτο, ἔχων ἀπόστολου προστηρόταν. Ε converso apostolatus dicitur ἐπισκοπή, Act. i, 20, et veteres scriptores apostolisi non raro episcoporum nomen tribuunt. Epiphanius, hæres. 27, par. 6: Πρώτοι Πέτρος καὶ Παῦλος ἀπόστολοι: αὐτοὶ καὶ ἐπισκόποι. Conf. Cyprianus in Epist. ad Rogationum; Ambrosius in Ep. ii, 2, alios ut inimici quamplurimos.

D (72) *Ἐρ τοῖς εἰκοσι.* Ubi haec verba scribit Joannes? Scilicet eorum prima pars de viginti quatuor thronis occurrit Apocal. iv, 4; xi, 16. Pars vero posterior χριτῶν τὸν λαὸν, sumpta esse videtur ex Matth. xix, 28, vel Luc. xxii, 50. Nec infrequens est Clementi aliisque antiquis Patribus, ut Scripturas in memoria recitantes, diversa commisceant.

(73) *Πολυτρόπως.* Respicit Hebr. i, 1.

(74) *Τὸ μεστοιχον.* Haec composuit auctor ex Ephes. ii, 14, 15, 16; iv, 13.

(75) *Φησιν.* Scilicet Joannes in Apocalypsi, quam hic explicat.

(76) *Δικαίασ.* Respicit numerum apostolorum, qui duplicatus numerum viginti quatuor seniorum efficit.

καθ' ἔγος τῶν ἀποστόλων ἐν τελειώσει δικαιοσύνης κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βεβιώκατε. Ἐν νεφέλαις (77) τούτους ἀρθέντας γράφει δὲ Ἀπόστολος, διαχονήσει μὲν τὰ πρῶτα, ἐπειτα ἐγκαταταγῆναι τῷ πρεσβυτερῷ κατὰ προκοπὴν δόξης; (« δόξα γάρ δόξης διαφέρει ») ἄχρις ἂν εἰς « τέλειον ἄνδρα » αὐξήσωσιν. ὅπερας εἶναι in presbyteratum profectu gloriæ: (« gloria enim differt a gloria: ») donec creverint in « virum perfectum. »

CAPUT XIV.

Veritatis et bonorum operum studiosis pro cuiusque merito in cœlis locum assignatum iri.

Οἱ τοιοῦτοι, κατὰ τὸν Δαβὶδ, « καταπαύσουσιν ὅρεις ἀγίῳ Θεῷ, » τῇ ἀνωτάτῳ Ἐκκλησίᾳ, καθ' ἣν οἱ φιλόσοφοι συνάγονται τοῦ Θεοῦ, « οἱ τῷ δόντι (78) Ἱεραπλίται, οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν, ἐν οἷς δόλος οὐδεὶς: » οἱ μὴ καταμείναντες ἐν ἑδομάδι (79) ἀναπαύσεως, ἀγαθοεργίᾳ δὲ θελας ἔξομοιώσεως εἰς ὁγδοαδικής εὐεργεσίας κληρονομίαν ὑπερχύψαντες, ἀκόρέστου θεωρίας εἰδικρινεῖ ἐποπτείᾳ προσανέχοντες: « Ἔστι δὲ (80) καὶ ἀλλα, φησὶν ὁ Κύριος, πρόβατα, ἢ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης; » ἀλλης αὐλῆς καὶ μονῆς ἀναλόγως τῆς πίστεως κατηξιώμενα. « Τὰ δὲ ἐμὲ πρόβατα, τῆς ἐμῆς ἀκούει φωνῆς, » συνιέντα γνωστικῶς τὰς ἐντολάς· τὸ δὲ ἔστι μεγαλοφρόνας καὶ ἀξιολόγως ἐκδέχεσθαι σὺν καὶ τῇ τῶν ἔργων ἀνταπόδοσι: τε καὶ ἀντακολουθίᾳ. « Ωστε, ὅταν ἀκούωμεν, « Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, » οὐχ ἀπλῶς τοὺς ὀπισθοῦν πιστεύσαντας σωθήσεσθαι λέγειν αὐτὸν ἐκδεχόμεθα, ἐὰν μὴ καὶ τὰ ἔργα ἐπακολουθήσῃ. Αὐτίκα Ιουδαίοις μόνοις ταῦτην ἔλεγε τὴν φωνὴν, τοῖς νομικοῖς καὶ ἀνεπιλήπτως (81) βεβιωκόσιν, οἵς μόνον ἡ εἰς τὸν Κύριον ὑπελείπετο πίστις. Οὐκ ἂν οὖν μετὰ ἀκρασίας πιστὸς εἴη, ἀλλὰ καὶ ἐξέλθῃ (82) τὴν σάρκα,

¶ P. 794, ED. POTTER, 668, ED. PARIS. • Psal. xv, 1. ^a Joan. x, 16. ^b Ibid. 28. ^c Marc. v, 34, et alibi.

(77) Εἳς τῷ δρόμῳ. Hic respicere videtur I Thess. iv, 17: Ἐπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἀμα σὺν αὐτοῖς ἀρταγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἔσομεθα. Dein Apocalypses loca modo citata: ροστεα I Corinth. xv, 41, denique Ephes. iv, 13.

(78) Οἱ τῷ δρόμῳ. Hæc sententia composta est ex Joan. i, 47: Ιδὲ ἀληθῶς Ἱεραπλίτης, ἐν ὃ δόλος οὐκ ἔστι, εἰ Matth. v, 8: Μαχαρίοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν δύονται.

(79) Ἐδόμαδι. Ἐδόμαδι allegorice vocat quietem a malo, ὁγδόδᾳ vero reversione in ad bene agendum. Conf. superius Strom. iv, pag. 612, n. 12.

(80) Ἔστι δέ. Hunc et sequentem S. Scripturæ locum e memoria recitat auctor.

(81) Τοῖς νομικοῖς καὶ ἀρ. Non incommodè scribi possit, τοῖς νομικῶς καὶ ἀνεπιλήπτως β.: « qui secundum legem et inculpare vitam egerunt. »

(82) Καὶ ἐξέλθῃ. Non uno in loco asserit Clemens, eos, qui post baptismum vitiis peccatisque iniquinati fuerint, supplicii quibusdam purgandos esse. Sic Strom. iv, p. 634: Ἰστέον μέν τοι, τοὺς κατὰ τὸ λοιπὸν τοῖς ἀμαρτήμασι περιπτοντας, τούτους εἶναι τοὺς παιδεύμενους· τὰ μὲν γάρ προεντρέντα ἀφείθη, τὰ ἐπιγενόμενα ἐκκαθαίρεται. In Strom. vii, p. 745, extrema edit. Paris, dicit Christianum perfectum: Οἰκτείρειν τοὺς μετὰ θάνατον παιδεύμενους διὰ τῆς κολάσεως ἀκουσίων ἔξομολογουμένους· Misereri eorum, qui post mortem castigantur, per supplicium inviti consistentes; cum scilicet ipse gravioribus peccatis immunis, et castigatorias, has pœnas non metuat. Eiusdem libri p. 732, ed. Paris.

PATROL. GR. IX.

A tror, imitationes gloriæ angelicæ, et illius œconomiae ac dispensationis, quam dicunt Scripturæ exspectare illos qui, insistentes vestigiis apostolorum, vixerunt in perfectione justitiae convenienter Evangelio. Hos sublatos in nubibus scribit Apostolus, primi quidem diaconos futuros, deinde cooptandos esse in presbyteratum profectu gloriæ: (« gloria enim differt a gloria: ») donec creverint in « virum perfectum. »

B Qui sunt tales, ut ait beatus David, « requiescent in monte sancto Dei », supra scilicet Ecclesia, in qua congregantur Dei philosophi, qui vere sunt « Israelitæ, Φιλοσοφοὶ τοῦ κόσμου, in quibus nullus est dolor, » qui non permanerunt in septenario quietis, sed Deo assimilati bonorum operum effectione, ad octonarii beneficentiae hæreditatem sublati sunt, insatiable contemplationis puræ ac sinceræ speculationi attendentes. « Sunt autem aliæ quoque, inquit Dominus ^b, oves, quæ non sunt ex hoc ovili, quæ alio scilicet ovili et mansione pro proportione fidei sunt dignatae. » Meæ autem oves meam vocem audiunt ^c, gnoscite scilicet mea mandata intelligentes. Hoc autem licet magnifice et pro dignitate meritisque accipere cum operum remuneratione, et mutua consequentia. Quare quando audierimus, « Fides tua te salvam fecit ^d, non accipimus eum dicere absolute eos salvos futuros qui quomodo cunque crediderint, nisi opera quoque fuerint consecuta. Quippe Judæis solis hanc dicebat vocem, qui legem tenebant et vixerant

C sit, « consummatis præmia dari » πεπαυμένοις τῆς καθάρσεως, « cum cessaverint a purgatione. » Nec mirum, si in hanc sententiam inciderit, qui cum Judaicis traditionibus, tum etiam philosophicis ac præsertim Platonicis et Pythagoricis, tantopere delectatus est. Est autem notissimum similia dogmata a Judæorum magistris recepta fuisse. Plato sententiam suam exponit *Phædonis* pag. 83, 84; *Gorgiae* pag. 356, 357, edit. Francofurt. aliisque in locis. Philosophorum hac de re dogma explicat Virgilius, *Aeneid.* vi, 735:

Quin et supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamē omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporæ excedunt pestes; penitusque necesse est
Multo diu concreta modis inolescere miris:
Ergo exercentur pœnis veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanées
Suspense ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluit scelus aut exuritur igni.
Quisque suos patimur manes. Exinde per amplum
Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus.

D Origenes, Clementis discipulus, magistri sui sententiam plurimis in locis tuetur, ut homil. in Exod.: « Venientum est ergo omnibus ad ignem, venientum est ad conflatorium; sedet enim Dominus, et conflat, et purgat filios Iuda. Sed et illuc cum veniatur, si quis multa opera bona et parum aliquid iniurias attulerit, illud parum tanquam plumbum igne resolvitur, ac purgatur, et totum remanet aurum purum; et si quis plus illuc plumbi detulerit, plus exuritur, ut amplius d. coquatur, ut etsi pa-

absque reprehensione, quibus deerat sola fides in A ἀποθέσθαι τὰ πάθη ἀνάγκη τοῦτον, ὡς εἰς τὴν μονὴν Dominum. Non ergo fuerit aliquis fidelis qui intemperans est, sed etsi e carne exierit, necesse est ut vitia deponat, ut possit ad propriam pervenire mansionem. Plus est autem cognoscere quam credere: sicut etiam quam salvum esse, majus est postquam salvus factus est, supremo honore dignum 284 esse habitum. Cum ergo per multam disciplinam vitia exuerit fidelis noster, transit ad **¶** maximum supplicium quod est melius priori mansione, inferens secum proprietatem penitentiæ eorum peccatorum quæ admisit post baptismum. Discruciat ergo adhuc amplius, cum vel nondum, vel ne omnino quidem ea assequatur, quorum videt alios esse participes. Præterea autem pudore afficitur ὁ εα quæ deliquit (quæ quidem sunt fidei maxima supplicia). Bona est enim Dei justitia et justa est ejus bonitas. Et licet cessaverint cruciatus in implendis quas luunt pœnis, et expiandis quæ admissa sunt ab unoquoque delictis, habent tamen maximum permanentem dolorem, quod cum sint inventi digni alio ovili, non una sint cum iis qui sunt gloria affecti propter justitiam. Jam vero Salomon sapientis nomine gnosticum intelligens, hæc dicit de iis qui mirantur dignitatem ejus mansionis: « Videbunt enim mortem sapientis et non intelligent quid de eo decreverit, et ad quid eum stabilit»

¶ P. 795, ED. POTTER, 669, ED. PARIS.

rum aliquid sit auri, purgatum tamen resideat. Quod si aliquis illac totus plumbeus venerit, fiat de illo hoc quod scriptum est, Demergetur in profundum tanquam plumbum in aqua validissima. Sed longum est, si per ordinem velimus exponere; sufficiat pauca perstringere. Idem aliis in locis tradidit, ignem hunc purgatorium vel ac apostolis ac martyribus ipsis, sed illæsis et intactis, pertrans-eundum esse: nec eo leviora tantum ac venialia peccata, aut temporalem reatum, cum hodiernis purgatoriis patronis, sed gravissima etiam sclera elui expurgarique vult; adeo ut vel ipsi damnati, ac diaboli etiam, tandem salutem consequantur. A qua sententia Clemens non abhoruisse videtur, cum tradiderit d'abolum penitentiam agere posse, Strom. I, p. 368, et πάθη atque ἀρρωτὰ graviora scilicet crimina, pœnis post mortem elui docet; ut ex seq. nota patebit. Conf. que in Origenis lib. IV, contra Celsum pag. 168, adnotavit Spencerus.

(83) *Πλέον*. Hoc fusius exponit auctor in Strom. VII, p. 732, 733, edit. Paris: « Η μὲν οὖν πίστις σύντομος ἔστιν, ὡς εἰπεῖν, τῶν κατεπειγόντων γνῶσις· τῇ γνῶσις δὲ ἀπόδεξις τῶν διὰ πίστεως παρειλημμένων ἴσχυρὰ καὶ βέσσιος, διὰ τῆς Κυριακῆς διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει, εἰς τὸ ἀμετάπτωτον καὶ μετ' ἐπιστήμῃς καὶ καταληπτὸν παραπέμπουσα. Καὶ μοι δοκεῖ πρωτη τις εἶναι μιτασθολή αὐτήριος ἢ ἐξ ἑκάνω εἰς πίστειν, ὡς προειπον· δευτέρα δὲ ἡ ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν· τῇ δὲ εἰς ἀγάπην περισσουμένη ἐνθένδε ἡδη φίλων φίλω τὸ γνωστικὸν τῷ γιγνωσκόμενῳ παρίστησιν. Καὶ τάχα δ τοιοῦτος ἐνθένδε ἡδη προλαβὼν ἔχει τὸ ισάγγελος εἶναι. Vult autem varius esse gradus, seu προχοτάς, quibus ad summam perfectionem et gloriam tenditur; ut endem loco plenius docet. Primus eorum est, in quibus πάθη καὶ ἀρρωτά, « passiones et incontinentia, » fidei administra sunt. His peccata suppliciis eluenda sunt, priusquam ad olxeatā μονήν, « mansionem ipsis in celo præstitum, » ascendere liceat. Secundum

C ad gradum pertinent πίστοις, « fideles: » qui depositis peccatis, sive per virtutis in hac mortali vita studium; sive per pœnas, quas post mortem pertulerunt, ad beatorum quidem sedes, verum non summas aut primas transmittuntur. Tertio denique loco constituit gnosticos, seu perfectos, quibus Deus summum gloriæ ac felicitatis apicem designavit, et ισαγγέλους, « angelis pares, » esse voluit: ut aliis in locis scribit Clemens.

(84) *Διὰ πολλ.* Hac sic scribi et explicari poterunt: Διὰ πολλῆς... βελτίστα τῆς προτέρας μονῆς, μεγίστην καλάστιν ἐπιφερόμενος τὸ ἰδίωμα τῆς μεταποντίας. — « Cum igitur fidelis noster per multam disciplinam vitia exuerit, in meliorem ac beatiorem ea, quam prius habuit, mansionem transit; maximum supplicium perferens, quod iis proprium est, quos penitet peccatorum post baptismum commisso-rum. »

(85) *Μηδέπω*. Sensisse videtur auctor, nonnullos post peractam purgationem ad summum glorie culmen perventuros, alios vero inferiore in loco semper mansuros esse.

(86) *Τιμωρία*. De pœnis purgatoriis post hanc vitam futuris locus intelligendus. Vide p. 745, edit. Paris. Lowth.

(87) *Μεγίστην*. Huic sententiae sic derum sensus et syntaxis constabit, si hoc, vel simili, modo scripta fuerit: Μεγίστην ἔχουσα παραμένουσαν λύπην οἱ τῆς δλλῆς ἄξιοι εὑρεθέντες αὐλῆς, ἐπὶ τῷ μη συνειναι τοῖς διὰ τὴν δέοντα. « Manebit illis maximus dolor, qui altera aula (sc. inferiore) digni sunt inventi, quod non una sint cum iis, qui propter justitiam glorificanti sunt. » Quin etiam Sylburgio visum est « planiorem fore structuram et sententiam, si pro conjunctione ὅτι reponatur pluralis articulus ot. »

(88) *Ἐπὶ . . . αὐτοῦ*. Haec non Sapientiae Salomonis, ut hactenus existimata fuisse videntur, sed Clementis verba sunt.

γίοις ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἐστιν; οὐ μόνον τοῖνυν ὁ πιστὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἔθνικὸς δικαιούτας κρίνεται· ἐπειδὴ γάρ
γίοις ὁ Θεὸς, ἀτε προγνώστης ὁν, μὴ πιστεύοντα
τοῦτον, οὐδὲν ἥττον ὅπως τῇ γε καθ' ἑαυτὸν ἀνα-
θέξηται τελείωσιν, ἕδωκε μὲν φιλοσοφίαν αὐτῷ·
ἀλλὰ πρὸ τῆς πίστεως· ἕδωκε (89) δὲ τὸν ἡλιον
καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ ἀστρα εἰς θρησκείαν
ἀπὸ πιστεύοντος ὁ Θεὸς τοὺς Ἐθνεσιν, φησὶν δὲ νό-
μος, ἵνα μὴ τέλεον ἀθεοί γενόμενοι, τελείως καὶ
διαφθαρόσιν. Οἱ δὲ, καν ταύτῃ γενόμενοι τῇ ἐν-
τολῇ ἀγνώμονες, γλυπτοῖς προσεσχήκατες ἀγάλμασι,
καὶ μὴ μετανοήσωσι, κρίνονται· οἱ μὲν, ὅτι δυνη-
θέντες, οὐκ τὸν θεόν σαν πιστεῦσαι τῷ Θεῷ· οἱ δὲ, ὅτι
καὶ θελήσαντες, οὐκ ἔξεπόνησαν περιγενέσθαι πιστο-
ναὶ μήτε κάκενοι οἱ ἀπὸ τῆς τῶν ἀστρῶν σεδήσεως
μὴ ἐπαναδραμόντες ἐπὶ τὸν τούτων ποιητὴν· ὅδος
γάρ ἡν αὐτῇ δοθεῖσα τοὺς Ἐθνεσιν, ἀνακύψαι πρὸς
Θεὸν διὰ τῆς τῶν ἀστρῶν θρησκείας· οἱ δὲ μὴ ἐπὶ^B
τούτους θελήσαντες ἐπιμεῖναι τοῖς δοθεῖσιν αὐτοῖς ἀ-
στρασιν, ἀλλὰ καὶ τούτων ἀπόπεισόντες εἰς λίθους καὶ
ξύλα, ἢ ὡς χνοῦς, φησὶν, ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς στα-
γῶν ἀπὸ κάδου (90), περισσοὶ εἰς σωτηρίαν, οἱ ἀπόρ-
θιπτόμενοι τοῦ σώματος· ὥσπερ οὖν τὸ μὲν ἀπλῶς
σώειν τῶν μέτων (91) ἐστί· τὸ δὲ ὄρθως καὶ δεόν-

• Sap. iv, 17. • Sap. v, 3, 4, 5. • Deut. iv, 19.

(89) Ἔδωκε. Respicit Deut. iv, 19 : Καὶ μὴ ἀνα-
θέξας εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ίδων τὸν ἡλιον καὶ τὴν
σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, καὶ πάντα τὸν κόσμον
τοῦ οὐρανοῦ, πλάνητες προσκυνήσῃς αὐτοῖς, ἀπέ-
νειμε Κύριος ὁ Θεὸς αὐτὰ πᾶσι τοῖς Ἐθνεσι τοῖς ὑπο-
κάτω τοῦ οὐρανοῦ. Clementis autem verba sic scribi
et explicari poterunt: «Ἔδωκε δὲ τὸν ἡλιον καὶ
τὴν σελήνην καὶ τὰ ἀστρα, ἀπὸ πιστεύοντος ὁ Θεὸς εἰς
θρησκείαν τοὺς Ἐθνεσι, φησὶν δὲ νόμος. » Dedit au-
tem solem, et lunam, et astra, quae fecit Deus, in
cultum gentibus, ait lex. Putavit enim, Deum gen-
tibus concessisse, ut celestia corpora, religioso
cultu prosequerentur, quod prestat pro diis habere-
ta, quae veri Dei non sunt, quam absque religionis
sensu vitam agere: hoc scilicet sensu illud ἀπένειμε
τοῖς Ἐθνεσι in loco Deuteronomii jam allato acci-
piendum esse arbitratus. Proinde gentium εἰδω-
λατρεῖαν in hoc præcipue constituisse autem,
quod, posthabitus cœli luminaribus, «sculptilia si-
mulacula adoraverint. »

(90) Ὡς χνοῦς, φησὶν, ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς
σταγῶν ἀπὸ κάδου. Apud LXX. Isa. xl, 15 : Εἴ
πάντα τὰ Ἐθνα ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς βοῦς
ζυροῦ ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς στελος λογισθήσονται.
«Si omnes gentes sicut stilla a stilula, et sicut mo-
mentum stateræ reputatae sunt, et quasi salivæ re-
putabuntur. » Vel, ut est apud D. Hieronymum,
«Reputatae sunt. » Vulgata, «Ecce gentes sicut stilla
stilulæ, et quasi momentum stateræ reputatae sunt.
Ecce insulæ quasi pulvis exiguis. » Aquila, ut do-
cet D. Hieronymus, vertit postremum illud voca-
bulum λεπτὸν βαλλόμενον, Hebræi aiunt, eo signifi-
cari tenuissimum pulvrem, qui vento raptante
sepe in oculos mittitur, et sentitur potius quam
videtur. Quod ergo LXX salivam dicunt, id Aquila
pulverem, unde Clemens χνοῦς ἐλογίσθησαν. Ter-
tullianus utramque vocem usurpat lib. De resurre-
ctione carnis 59 : «Sed cum idem prophetae nationes
ostendat nunc deputatas velut pulverem et salivam,
nunc speraturas et credituras in nomen, et in bra-
chium Domini. » Idem in Scorpiano 10 : «Quasi
stillicidium stilulæ, et pulverem areae, et sputamen,
et locustas deputavit. » In quem locum Pamelius

A lierit Dominus, et dicent de ejus gloria : « Is est
quem aliquando habuimus in derisum, et in para-
bolam opprobrii, insipientes. Vitam ejus existima-
vimus insaniam, et mortem ejus ignominiosam.
Quomodo est enumeratus inter filios Dei, et in
sanctis est sors ejus? » Non solum ergo fidelis,
sed etiam gentilis justissime judicatur. Quoniam
enim sciebat Deus, ut qui præscientia prædictus sit,
eum non esse creditur, nihil secius ut suam
acciperet perfectionem, ei philosophiam dedit, sed
ante fidem. Dedit autem solem, et lunam et astra
in religionem, quæ Deus fecit gentibus, inquit lex,
ne si omnino essent impii et plane a Deo alieni,
omnino etiam interirent. Illi autem in hoc etiam
mandato ingrati, sculptilibus attenderunt imagini-
bus: quod si non fuerint ducti pœnitentia, judi-
cantur. Aliqui quidem quod cum possent, nolue-
runt Deo credere; alii vero, quod etiam cum vellent,
non elaboraverunt ut fierent fideles: quin etiam
illi quoque, qui a cultu astrorum non recurrerunt
ad eorum creatorem. Hæc enim via data fuit gen-
tibus, ut per astrorum cultum Deum suspicerent;
qui autem ne in iis quidem quæ eis data sunt astris
voluerunt permanere, sed ab eis ad ligna et lapides

C scribens arbitratur, Clementem legisse «quasi spu-
tum» lib. vii Stromatum, et «pulverem» lib. vi. At
Leo Castrus in doctis in Isaiam Commentariis, ut
«sputum reputabuntur, inquit, rejecti a corpore
Ecclesiæ, » citatque Clementem hoc libro. Verum
neque hic «sputum» facile reperias, et in lib. vii,
p. 750, 10, conjungitur pars hujus versus Isaiae,
«tanquam stilla a cado, » cum altera, «tanquam
pulvis, » quæ est ex psalm. i, non ex Isaiā, ubi
utuntur LXX eadem voce, qua hic Clemens pulve-
rem significat, ὡς χνοῦς δν ἐχρίπτει ὁ ἄνεμος. Et
libro quarto in incredulos usurpatur. COLLECT. —
Conf. superius Strom. iv, p. 634, n. 3; Tertullianus,
De fuga in persec. c. 2: «In stillam stilulæ, et in
pulverem areae, et in salivam nationibus deputatis
a Deo. » Idem, adversus Marcionem, lib. iv, c. 25:
«Ecce enim de nationibus, inquit, nemo (Deum
cognovit) propter quod et illas stillicidium stilulæ
deputavit, et Sionem tanquam speculum in vinea
dereliquit. » Similia sunt illa IV Esdra vi, 56:
«Residuas autem gentes ab Adam natas dixisti eas
nil esse, et quoniam salivæ assimilate sunt, et quasi
stillicidium de vase similasti abundantiam eorum. »

D (91) Μέσων. Tria actionum genera constituit
auctor; quorum primum est κατόρθωμα seu per-
fecta actio, quæ soli gnostico ac perfecto Christia-
no convenit, eumque εἰς τὴν ἀνωτάτω δόξαν, «ad
supremum gloriæ fastigium, » evehit. Secundum
genus est τῶν μέσων, «mediarum» actionum, quæ
a fidelibus minus perfectis sunt, et salutem atque
inferiore gloriæ gradum conciliant. Tertio loco
constituit τὰς ἀμαρτητικὰς, seu «peccatrices, »
quæ ab iis sunt qui salute excidunt. In his autem
eos philosophos secutus est, qui bonas actiones in
duas species distribuunt; quorum sententiam ex-
pli cat Cicero De officiis lib. I, c. 3: «Atque etiam
alia divisio est offici: nam et medium quoddam
officium dicitur, et perfectum. Perfectum officium
rectum opinor vocemus, quod Græci κατόρθωμα
hoc autem commune, καθῆκον vocant. Atque ea
sic definunt, ut rectum quod sit, id perfectum of-
ficium esse desiniant; medium autem officium id
esse dicant, quod, cur factum sit, ratio probabit. »

procidere, et reputati sunt, inquit, ut pulvis terræ **¶** et ut gutta ex cado, supervacanei scilicet ad salutem, et ejecti a corpore. Quemadmodum ergo simpliciter salvum facere, est ex iis, quæ sunt media, recte autem et ut decet, perfectum est officium: ita etiam omnis actio, gnostici quidem, perfectum est officium; ejus autem qui simpliciter est fidelis, media dici possit actio, ut quæ secundum rationem mundum fiat, neque recte geratur ex scientia. Contra autem cuiusvis gentilis peccat actio. Non enim absolute bene agere, sed scopum quemdam spectando actiones producere, et ex ratione operari oportere ostendunt Scripturæ. Sicut ergo lyram pulsandi imperitis, non est lyra tangenda, neque tibia inflanda iis, qui inflandi sunt imperiti: ita nec sunt aut invenienda negotia iis qui non acceperunt cognitionem et nesciunt quomodo iis uti oporteat per totam vitam. Atque non solum quidem in bellis suscipitur a bellatoribus certamen pro libertate; sed etiam in conviviis, et in cubili, et in judiciis, ii qui verbo sunt uncti erubescentes servi fieri voluptatis. **¶** Injusto lucro nunquam virtutem permutavero. **¶** Lucrem autem evidenter injustum, est voluptas ei dolor, labor et metus, et ut semel dicam, vitia et motus animæ, quorum præsens jucunditas affert postea molestiam. **¶** Quid enim prodest si totum mundum lucreris, inquit, perdas autem animam? **¶** Clarum est ergo quod qui bonas non faciunt actiones, nec ea quidem norunt quæ sunt sibi utilia. Quod si ita est, ne ii quidem Deum recte precari possunt ut ab eo bona accipiant, cum quæ sint vere bona ignorent, neque si acceperint, donum senserint, neque pro dignitate eo usi fuerint quod non norunt, et propter imperitiam recte utendi

¶ P. 796, ED. POTTER, 669 670, ED. PARIS.

reddi possit. **¶** Eamdem divisionem fusius explicat Stobæus in *Elogis ethicis* cap. *De expetendis et fugiendis*, pag. 174, 175.

(92) **Kai λόγοι ἐνεργεῖν καθῆκεν.** Scribendum potius καὶ κατὰ λόγον ἐνεργεῖν, et secundum rationem operari. **¶** Sylburgus ait: «Convenientius H. καθήκειν, infinitivo verbi modo alioquin ante al Γραφαὶ, inserendum foret ὡς, seu ὥσπερ, sicut.»

(93) **Παρὰ λόγον.** Παρὰ λόγον habet etiam H. ms., sed rectius H. παρὰ δλον, (per totum.) **¶** SYLBURG.—Παρὰ λόγον habent etiam mss. Paris. et Ottob., quorum posterior χρηστέον τὸν βίον habet pro τὸν βίον χρηστέον.

(94) **Οὐ μήν ποτ' ἀρ ἀρετὰν ἀλλάξωμαι.** Haud scio an verior lectio sit, oū μήν πω τὰν ἀρετὰν ἀλλάξομαι. **SYLBURG.**

(95) **Tl. τάρ.** Hoc quoad sensum extat Matth. xvi, 26; Marc. viii, 36; Luc. ix, 25.

(96) **Οὐδὲν ἀρ εἰ ἀπολαύσειαν.** Convenientius οὐδὲν τι ἀπολαύσειαν. **SYLBURG.**

(97) **Μηδέπω χρηστέον.** Legendum puto, vel μηδέ πως χρηστέον, vel μηδέπω χρήσθαι. **Ib.**

(98) **Πρὸς ταῦθ'.** In Græco anapæstici sunt versus ex comœdia Aristophanis, cui titulus 'Αχαρεῖς, quos etiam παρῳδῶν usurpat Cicero lib. viii ad Atticum epistola 8, ut monuit nos Fed. Morellus Pr. Reg. Clemens tamen legit πρὸς ταῦθ' οἱ χρήσι, ut apud Ciceronem, non ut apud Aristophanem πρὸς ταῦτα Κλέων. Vide quæ in eum locum Manutius et Bosius. **COLLECT.**—Visum est Heinsio scribere, Πρὸς

A τως κατόρθωμα· οὗτω καὶ πᾶσα πρᾶξις, γνωστικὸν μὲν, κατόρθωμα, τοῦ δὲ ἀπλῶς πιστοῦ, μέσῃ πρᾶξις λέγοιτ' ἄν, μηδέπω κατὰ λόγον ἐπιτελουμένη, μηδὲ μήν κατ' ἐπιστασιν κατορθουμένη· παντὸς δὲ ἐμπαλιν τοῦ ἑθνικοῦ, ἀμαρτητικῆ· οὐ γάρ τὸ ἀπλῶς εὖ πράττειν, ἀλλὰ τὸ πρός τινα σκοπὸν τὰς πρᾶξεις ποιεῖσθαι καὶ λόγον ἐνεργεῖν καθῆκεν (92), αἱ Γραφαὶ παριστάσιν. Καθάπερ οὖν τοῖς ἀπειροῖς τοῦ λυρίζειν λύρας οὐχ ἀπτέον, οὐδὲ μήν τοῖς ἀπειροῖς τοῦ αὐλεῖν αὐλῶντας οὐδὲ πραγμάτων ἀπτέον τοῖς μὴ τὴν γνῶσιν εἰληφόσι, καὶ εἰδόσιν δπως αὐτοῖς παρὰ λόγον (93) τὸν βίον χρηστέον. Τὸν γοῦν τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα οὐ μόνον ἐν πολέμοις ἀγωνίζονται οἱ πολέμων ἀθληταί, ἀλλὰ καὶ ἐν συμποσίοις, καὶ ἐπὶ κοιτῇ, καὶ τοῖς δικαστηρίοις, οἱ ἀλευφάμενοι τῷ λόγῳ, αἰχμάλωτοι γενέσθαι ἡδονῆς αἰσχυνόμενοι. «Οὐ μήν ποτ' ἄν ἀρετὰν ἀλλάξωμαι: (94) ἀντ' ἀδίκου κέρδους·» **¶** Αδίκου δὲ ἀντικρυς κέρδος, ἡδονὴ καὶ λύπη, πόνος τε καὶ φόβος, καὶ συνελόντες εἰπεῖν τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, ὃν τὸ παραυτίκα τερπνόν, ἀνιαρὸν εἰς τούπιον. **¶** Τί γάρ (95) ὑφελος, ἐὰν τὸν κόδιμον κερδήσῃς, φησι, τὴν δὲ ψυχὴν ἀπολέσῃς; **¶** δῆλον οὖν τοὺς μὴ ἐπιτελοῦντας τὰς καλὰς πράξεις, οὐδὲ γιγνώσκειν τὰ ὕφελιμα ἔσαντοις. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ εἴδασθαι ὅρθως οἴοι τε οὗτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ λαβεῖν τὰ ἀγαθά, ἀγνοοῦντες τὰ δυτικά ἀγαθά, οὐδὲ ἀν λαβόντες, αἰσθαντο τῆς δωρεᾶς, οὐδὲ ἀν εἰ ἀπολαύσειαν (96) κατ' ἀξίαν οὐ μή ἔγνωσαν, ὑπὸ τῆς ἀπειρίας τοῦ χρηστοῦ τοῖς δοθεῖσις καλῶς, ὑπὸ τε τῆς ἀγαθῆς ἀμάθιας, μηδέπω χρηστέον (97) ταῖς θείαις δωρεαῖς ἐγνωκότες. **¶** Αμάθια δὲ ἀγνοιας αἰτία· καὶ μοι δοκῶ, κομπώδους μὲν εἶναι ψυχῆς καύχημα, πλὴν εὔσυνειδῆτου, ἐπιφέγγεσθαι τοῖς κατὰ περιστασιν συμβαίνουσι· **¶** Πρὸς ταῦθ' (98) δι τι χρή καὶ παλαιμάσθαι· τὸ γάρ εὐ μετ'

¶ Matth. xvi, 26.

ταῦτα δι τι χρή καὶ παλαιμάσθων. Verum hæc sic potius scribenda sunt:

Πρὸς ταῦθ' δι τι χρή καὶ παλαιμάσθωτο.

Τὸ γάρ εὐ μετ' ἐμοῦ καὶ τὸ δίκαιον

Σύμμαχος ἔσται· κού μη ποθ' ἀλῶ

(καλὰ πράσσων.)

Ad hæc quidquid placuerit agant.

Nam bene mecum erit, et jus

Me adjurabit; nec unquam capiar

(dum honesta facio.)

Hervetus postrema verba, καλὰ πράσσων, ad precedentes versus pertinere existimans, perinde explicavit, ac si scriptum fuisset κακὰ πράσσων. Sunt autem non poetæ, sed ipsius Clementis verba. Porro hi anapæstici versus extant apud Ciceronem lib. viii ad Atticum epist. 8: «Fulsisse mihi videbatur τὸ καλόν ad oculos ejus, et exclamasse ille vir, qui esse debuit:

Πρὸς ταῦθ' δι τι χρή καὶ παλαιμάσθωτο.

Καὶ τὰρ ἐκ' ἐμοῦ καὶ τεκταινέσθω.

Τὸ γάρ εὐ μετ' ἐμοῦ.

Ubi posterius καὶ in secundo versu redundant. Character recte se habent, nec Bosii aliorumve emendatione indigent. Sumpti autem sunt hi versus ex parabasi actus 2 Acharn. Aristophanis, ubi sic se habent:

Πρὸς ταῦτα Κλέων καὶ παλαιμάσθω,

Καὶ τὰρ ἐκ' ἐμοῦ καὶ τὸ δίκαιον

Σύμμαχος ἔσται· κού μη ποθ' ἀλῶ

θμοῦ· καὶ τὸ δίκαιον σύμμαχον ἔσται· καὶ οὐ μὴ ποτε ἀλῷ κακὰ πράσσων.» Αὕτη δὲ ἡ εὔσυνειδήστα, τὸ δῖκαιον τὸ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὸ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιον διατίθεται, καθεράν τὴν ψυχὴν φυλάττουσα διανοήμασι σεμνοῖς, καὶ λόγοις ἀγνοῖς, καὶ τοῖς δικαίοις Ἑργοῖς· οὕτω δύναμιν λαβοῦσα Κυριακὴν ἡ ψυχὴ, μελετᾷ εἶναι Θεός (99). κακὸν μὲν οὐδέν ἄλλο, πλὴν ἀγνοῖς, εἶναι νομίζουσα, καὶ τῆς μῆτρας τὸν ὄρθρον λόγον ἐνεργεῖας· δεὶς δὲ εὐχαριστοῦσα ἐπὶ πᾶσι τῷ Θεῷ, δι' ἀκοῆς δικαίας καὶ ἀναγνώσεως θείας, διὰ ζητήσεως ἀληθοῦς, διὰ προσφορᾶς ἀγίας, δι' εὐχῆς μακαρίας· αἰνοῦσα, ὑμνοῦσα εὐλογοῦσα, φάλλουσα, οὐ διορίζεται ποτε τοῦ Θεοῦ κατ' οὐδένα καιρὸν ἡ τοιάδε ψυχὴ. Εἰκότες οὖν εἴρηται· «Καὶ οἱ πεποιθότες ἐπὶ αὐτῷ, συνήσουσιν ἀλήθειαν· καὶ οἱ πιστοὶ ἐν ἀγάπῃ προσμενοῦσιν αὐτῷ»· δρᾶς οὐαὶ περὶ τῶν γνωστικῶν διαλέγεταις ἡ σοφία· ἀναλόγως ἄρα καὶ μοναχοὶ ποιεῖται κατ' ἀξίαν τῶν πιστευσάντων. Αὕτικα δὲ Σαλομῶν· «Δοθήσεται (1) γάρ αὐτῷ τῆς πίστεως ἡ χάρις ἐκλεκτῇ, καὶ κλῆρος ἐν ναῷ Κυρίου θυμηρέστερος.» Τὸ συγχριτικὸν γάρ δείκνυσι μὲν τὰ ὑποδεήκοτα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ, διὸ ἔστιν ἡ πᾶσα Ἔκκλησία· ἀπολείπεται δὲ ἴννοςεν καὶ τὸ ὑπερθετικὸν, ἐνθα δὲ Κύριός ἔστιν. Ταύτας ἐκλεκτὰς οὐσας τὰς τρεῖς μονάδας οἱ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀριθμοὶ αἰνίσσονται, «δι τριάκοντα (2-3), καὶ δὲ ἑξήκοντα (4), καὶ δὲ ἕκατόν»· καὶ ἡ μὲν τελεία κληρονομία τῶν εἰς «ἄνδρα τέλειον» ἀφίκονται μέντον, κατ' εἰκόνα τοῦ Κυρίου· ἡ δὲ ὅμοιότης (5), οὐχ ὡς τινες, ἡ κατὰ τὸ σχῆμα τὸ ἀνθρώπειον· ἀθεος γάρ ήδε ἐφορίᾳ· οὐδὲ μήτη ἡ κατ' ἀρετὴν (6), ἡ πρὸς τὸ πρώτον αἵτιον· διεθῆς γάρ καὶ ήδε ἡ ἔκδοσις, τὴν αὐτὴν ἀρετὴν εἶναι ἀνθρώπου καὶ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ προσδοκησάντων· «Ὑπέλαβες, φησίν, ἀνομίαν, θεὶς ἐσοματίοις ὅμοιός ἀλλ' ἀρκετὸν» γάρ· τῷ μαθητῇ γενέσθαι (7) ὡς δὲ διδάσκαλος, «λέγει δὲ Διδάσκαλος. Καθ' ὅμοιότηταν οὖν τοῦ Θεοῦ δὲ εἰς υἱοθείαν καὶ φύλαν τοῦ Θεοῦ καταταγεῖς, κατὰ τὴν συγχληρονομίαν τῶν κυρίων καὶ θεῶν (8) γίνεται, ἐὰν,

δεός A Φ iis quæ data sunt, et propter extreimam insecundam quomodo divinis quidem donis utendum sit ne-scientes. Doctrinæ autem parentia est causa igno-rationis; atque jactabundæ quidem, sed bene sibi-consciæ animæ est gloriatio, adversus eos easus qui eveniunt eloqui, «Ideo agat quod volet: nam ex parte mea est bonum: justumque mecum pri-gnabit. Neque unquam male facere deprehendar.» Hæc autem bona conscientia, et sanctitatem erga Deum, et justitiam erga homines conservat, mun-dam custodiens animam honestis cogitationibus et verbis castis, et justis operibus. Sic vim Domini cum acceperit anima, meditatur esse Deus, putans nullum aliud esse malum præter ignorationem, et operationem quæ non fit ex recta ratione. Semper autem propter omnia Deo agens gratias, per ju-stam auditionem et divinam lectionem, per veram inquisitionem, per sanctam oblationem, per beatam orationem, laudans, canens, benedicens, psal-lens, a Deo nullo unquam tempore talis dividitur anima. Merito ergo dictum est: «Et qui in ipso confidunt, intelligent veritatem, et fidèles in dilectione in ipso permanebunt.» Vides quænam disserat sapientia de gnosticis. Proportione ergo habita variae sunt mansiones, pro dignitate et meritis eorum qui crediderunt. Ecce enim Salomon: «Dabitur enim ei, inquit, fidei gratia electa, et sors in templo Domini jucundior b.» Comparati-vum enim 285 indicat inferiora in templo Dei, quod est universa Ecclesia; relinquit autem super-lativum quoque cogitandum, in quo est Dominus. Has tres electas mansiones significant numeri qui sunt in Evangelio, «triginta, et sexaginta, et centum c.» Et perfecta Φ quidem hæreditas est eorum qui evadunt in «virum perfectum», ad imaginem Domini. Similitudo autem non est, ut quidam existi-mant, in figura humana: est enim impia hæc con sideratio; sed nec quæ in virtute primæ causæ traditur assimilatio: est enim hæc quoque impia

* P. 797-798, ED. POTTER, 671, ED. PARIS.

* Sap. iv, 9. ^a Ibid. 14. ^c Matth. xii, 8.

Περὶ τὴν πόλιν ὧν, ὥσπερ ἐκεῖτος,
Δειλὸς καὶ λακκοκαταπύτων.
*Hic Cleo nihil inausum linguat
Nihil intentatum in me faciat.
Mecum decus et fas: pia iura
Me comitantur: nunquam ego capiar
Ob Rempublicam, ut ille cinædus
Fædissimus, ac metuendus.*

(99) Θεός. Conf. superius *Protrept.* p. 88, not. 7.
(1) Δοθήσεται. Sapientia Salom. iii, 14: «Da-bitur enim illi fidei donum, et sors in templo Dei acceptissima.» De eunuchis loquitur, qui non operati sunt iniquitatem, de quibus et dicitur Isa. lvi, 5: «Dabo eis in domo mea et intra muros meos patrem, et nomen melius a filiis et filiabus.» Paulo post citatur ex psal. xliv, 22: «Ὑπέλαβες, φησίν, ἀνομίαν, διτὶ ἐσοματίοις ὅμοιος, quod in Antwerp. edit. vertitur ut in Vulgata: «Existimasti iniquitatem, quod ero tui similis.» At in plerisque libris Vulgata legitur «inique.» Theodotio, Aquila et 7, edit. ex Hebreo: «Ὑπέλαβες ἐτόμενος ἐσομαι: ὅμοιος,

^a cot. Symmachus, «Ἐνδόμισας ἔστοθαι με ὡς σέ, quod videtur ante oculos habuisse S. Hieronymus, dum vertit: «Existimasti me futurum similem tui.» Apud D. Augustinum lego, «Suspiciatus es iniquitatem, quod ero tibi similis.» Theodoretus sic explicat, «Suspiciatus es, me tua iniquitate delectari.» D. Chrysostomus aliter, «Existimasti me hæc ferre non propter patientiam, sed quod nolle hæc ca stigari, et quæ a te siebant non ægre ferrem.» COLLECT.

(2-3) Οἱ τριάκοντα. Respicit Matth. xiii, 8, ubi se-men, quod ἐπεσεν ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν, ἐδίδου καρπὸν, ὁ μὲν ἔκαπτον, δὲ ἑξήκοντα, δὲ τριάκοντα.

(4) Οἱ ἑξήκοντα. Particulam δὲ omittit ms. Paris.

(5) Οἱ υἱοί. Conf. superius *Protrept.* pag. 79.

(6) Κατ' ἀρετὴν. Conf. infra *Strom.* vii, p. 753, edit. Paris.

(7) Γενέσθαι. Psalm. L. Ινα γίνεται.

(8) Θεῶν. Nam ἔγω εἰπα, Θεοὶ ἔστε, inquit per *Psalmographum* Deus. Conf. *Protrept.* p. 88, n. 7; *Strom.* iv, p. 633, n. 4.

traditio eorum, qui exspectarunt eamdem esse vir- Α καθώς αὐτὸς ἐδίδαξεν ὁ Κύριος, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον tutem hominis et Dei omnipotentis : « Existimasti, τελειωθῆ. » inquit ^a, inique, quod ero tibi similis; sufficit, enim a discipulo si fiat ut magister ^b, » inquit Magister. Ad Dei ergo sit similitudinem, qui est in filium adoptatus, et in numerum amicorum cooptatus, ex eo quod est cohæres dominorum et deorum, si quemadmodum ipse docuit Dominus, per Evangelium fuerit consummatus.

CAPUT XV.

De variis cognitionis ad perfectionem ducentis gradibus; et qua de causa multa obscure et mystice in S. Scriptura tradantur.

Gnosticus igitur magis propinquam exprimit similitudinem, nempe magistri mentem, quam cum ille haberet, præcepit et consuluit sapientibus et prudentibus; exprimit, inquam, hanc intelligens ut voluit qui docuit, et magnifico sensu accepto, pro dignitate quidem docens « in tectis ^c, » eos qui alte volunt adfiscari, prius autem incipiens facto exsequi ea quæ dicuntur, convenienter exemplo ipsius vitæ. Ea enim præcepit quæ fieri poterant. Et revera oportet eum qui est regalis et Christianus, principatum posse obtinere et præsse. Neque enim solum constituti sumus, ut dominaremur iis solis quæ sunt foris bestiis, sed etiam feris, quæ sunt in nobis ipsis animi perturbationibus. Per scientiam ergo, ut videtur, bonæ et malæ vitæ, salvis sit gnosticus « plus » intelligens et operans « quam Scribæ et Pharisæi ^d. Intende, bene prosperare et regna, » scribit David ^e, « propter veritatem et mansuetudinem, et justitiam, et deducet te mirabiliter dextra tua, » hoc est Dominus. « Quis ergo sapiens, et intelliget hæc? intelligens, et cognoscet hæc? quoniam rectæ viæ Domini, » inquit propheta ^f, significans gnosticum solum posse ea intelligere et explicare quæ obscure dicta sunt a Spiritu. Et « qui intelligit in tempore illo, silebit, » inquit Scriptura ^g, ab enuntiando scilicet indignis. Quoniam inquit Dominus, « Qui habet aures ad audiendum, audiat ^h, » dicens esse quorumvis audire et intelligere. Jam vero David dicit: « Tenebrosa aqua in nubibus aeris. A fulgore coram ipso nubes transierunt, grando et carbones ignis ⁱ; » abditos esse docens sanctos sermones, et gnosticis quidem claros et perspicuos, tanquam grandinem innoxiam, significat demitti divinitus; ~~¶~~ vulgo autem obscuros, tanquam qui exigne extinti sunt carbones, quos nisi quis accenderit et suscitatur, non ardebunt, neque illuminabuntur. « Dominus » ergo, inquit, « dat mihi linguam disciplinæ, ut sciām, » in tempore, « quando oporteat

^a P. 799, ED. POTTER, 672, ED. PARIS. ^b Psal. xlix, 21. ^c Matth. x, 27; Luc. xii, 3. ^d Matth. v, 20. ^e Psal. xiv, 4. ^f Os. xiv, 9. ^g Amos. v, 13. ^h Matth. xi, 15. ⁱ Psal. xviii, 14, 12.

(9) Έπὶ τῶν δωμάτων. Allegorice exponit illud Christi dictum: «Οὐ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων. Matth. x, 27; Luc. xii, 3.

(10) Βασιλικόν. Clementi idem est βασιλικός qui Christianus: nam Christus ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ τερεῖς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ, ut dictum est Apoc. i, 6.

(11) Πλέον. Respicit Matth. v, 20: «Ἐὰν μὴ πειτεύσῃς ἡ δικαιούμενη ὑμῶν πλεῖον τῶν Γραμματέων

» Ό γνωστικὸς δρα τὴν προσεχεστέραν ἀναμάσσεται δομιστητα, τὴν διάνοιαν τὴν τοῦ διδασκάλου, ἥντινα ἔκεινος νοῶν, ἐνετείλατο τε καὶ συνεδουλευσε τοῖς φρονίμοις καὶ ὀψφροῖς· ταύτην συνιεῖς, ὡς ὁ διδάξας ἐδούλετο, καὶ διὰ τὴν νόησιν ἀναλαβὼν τὴν μεγαλοπρεπῆ, διδάξας μὲν ἀξιολόγως « ἐπὶ τῶν δωμάτων (9) » τοὺς ὑψηλῶς οἰκοδομεῖσθαι δυναμένους, προκατάρχεις δὲ τῆς τῶν λεγαμένων ἐνεργειας κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς πολιτείας· δυνατὰ γάρ ἐνετείλατο· καὶ δῆ τῷ δυτὶ ἀρχικὸν εἶναι καὶ ἡγεμονικὸν τὸν βασιλικόν (10) τε καὶ Χριστιανόν· ἐπειδὴ μή τῶν ἔξω μόνων θηρίων κατακυριεύειν ἐτάγημεν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῷ μεταξύ τοις ἄγριοις παθῶν· κατ’ ἐπίστασιν οὖν, ὡς ξοκε, τοῦ κακοῦ καὶ ἀγαθοῦ βίου σύζεται δι γνωστικὸς, « πλέον (11) τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων » συνιεῖς τε καὶ ἐνεργῶν. « Ἐντεινον καὶ κατεύδου καὶ βασίλευε, » δο Δασιδ γράφει, « ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραθητος (12) καὶ δικαιοσύνης, καὶ δόηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιά σου· » τουτέστιν δι Κύριος. « Τίς οὖν σοφός; καὶ συνήσει ταῦτα· συνετός; καὶ γνώσεται (13) αὐτά· διότι εύθεται αἱ δόθι τοῦ Κύριου, » φησὶν δι προφήτης, δηλῶν μόνον δύνασθαι τὸν γνωστικὸν τὰ ἐπικεχρυμμένως πρὸς τοῦ Πνεύματος εἰρημένα, νοήσειν τε καὶ διασαφήσειν. « Καὶ δ συνιδων ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, σωπήσεται, » λέγει δι Γραφή· δηλοντί πρὸς τοὺς ἀναξίους ἔξειπεν· διτι φησὶν δι Κύριος, « Ό Ξάνθων ὅτα ἀκούειν, ἀκούετω· » οὐ πάντων εἶναι τὸ ἀκούειν καὶ συνιέναι, λέγων. Αὔτικα δο Δασιδ, « Σκοτεινὸν ὑδωρ ἐν νεφέλαις ἀέρων, » γράφει· « ἀπὸ τῆς τηλαυγῆσεως ἐνώπιον αὐτοῦ, αἱ νεφέλαι διῆλθον, χάλαζα καὶ ἀνθρακες πυρὸς· » ἐπικεχρυμμένους τοὺς ἀγίους λόγους εἶναι διδάσκων, καὶ δῆ τοῖς μὲν γνωστικοῖς διειδεῖς καὶ τηλαυγεῖς, καθάπερ δι χάλαζαν ἀδιλαβῆ, καταπέμπεσθαι θεόθεν μηνύει· σκοτεινοὺς δὲ πολλοὺς (14), καθάπερ τοὺς ἐκ πυρὸς ἀπεσθεσμένους ἀνθρακας, οὓς εἰ μή τις ἀνάψαι καὶ ἀναζωπυρήσαι, οὐκ ἐκφεγγήσονται, οὐδὲ ἐμφωτισθήσονται. « Κύριος (15) » οὖν, φησὶ, « δίδωσι μοι

καὶ Φαρισαίων, οὐ μή εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

(12) Πραθητος. Psalm. πραθητος.

(13) Γρώσεται. Os. ἐπιγνώσεται, et statim διαδοτός.

(14) Σκοτεινὸν δὲ πολλούς. Optime interpres legit σκοτεινοὺς δὲ πολλοὺς. HEINSIUS.

(15) Κύριος. Isa. Κύριος, Κύριος.

γλῶσσαν παιδείας, τοῦ γνῶναι ἐν καιρῷ (16), ἡνίκα A εἰπαὶ λόγον, » οὐ κατὰ τὸ μαρτύριον μόνον, ἀλλὰ γάρ καὶ τὸν κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόχρισιν. « Καὶ ή παιδεία Κυρίου (17) ἀνοίγει μου τὸ στόμα· γνωστικοῦ ἄρα καὶ τὸ εἰδέναι χρῆσθαι τῷ λόγῳ, καὶ ἔπειτε, καὶ δημοσίᾳ, καὶ πρὸς οὓς τινας. "Ηδη δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγων, « Κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν, » τὴν μὲν διδασκαλίαν τὴν Ἑλληνικὴν στοιχειώδη περιβαλλούσαν εἶναι, τελείαν δὲ τὴν κατὰ Χριστὸν, καθάπερ ἡδη πρότερον ἐμηνύσαμεν. « Αὐτίκα ἡ ἀγριέλαιος (18) ἐγκεντρίζεται εἰς τὴν πιότητα τῆς ἐλαίας· καὶ δὴ καὶ φύεται δύο ειδῶς ταῖς ἡμέροις ἐλαίας (19) χρῆται γάρ τὸ ἐμφυτευόμενον ἀντὶ γῆς τῷ δένδρῳ τῷ ἐν ψήματενεται· πάντα δὲ δύον τὰ φυτὰ ἐκ κελεύσματος θείου βεβλάστηκε· διὸ καὶ ἀγριέλαιος δικτίνος τυγχάνῃ, ἀλλὰ τοὺς Ὀλυμπιονίκας στέψει, καὶ τὴν ἀμπελὸν ἡ πτελέα εἰς θύφος ἀνάγουσα εὔκαρπεν διδάσκει· ὅρμεν δὲ ἡδη πτελίαν τὴν τροφὴν ἐπισπάμενα τὰ ἄγρια τῶν δένδρων, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πέττειν. Τὰ οὖν ἄγρια τῶν τημέρων ἀπεπτέρερα ὑπάρχει· καὶ τὸ αἴτιον τοῦ ἄγρια εἶναι αὐτά, στέρησις δυνάμεως πεπτικῆς· λαμβάνει τοίνυν τροφὴν μὲν πτελίαν ἡ ἐγκεντρισθεῖσα ἐλαία, διὰ τὸ ἀγρίζει ἐμφύεσθαι· οἷον δὲ ἡδη πέττειν ξεθίζεται τὴν τροφὴν, συνεξομοιουμένη τῇ πιότητι (20) τῆς ἡμέρου· ὡς δὲ καὶ ὁ φιλόσοφος, ἀγρίζει εἰκαζόμενος ἐλαία, πολὺ τὸ ἀπεπτόν ἔχων, διὰ τὸ εἶναι ζητητικὸς καὶ εὐπαρακολούθητος καὶ δρεκτικὸς τῆς πιότητος τῆς ἀληθείας· ἐὰν προσλάβῃ τὴν θείαν διὰ πίστεως δύναμιν, τῇ χρηστῇ καὶ ἡμέρᾳ καταφυτεύθεις γκώσει, καθάπερ ἡ ἀγριέλαιος, ἐγκεντρισθεῖσα τῷ δυτικῷ καλῷ καὶ ἐλεήμονι λόγῳ, πέττει τε τὴν παραδιδομένην τροφὴν, καὶ καλλιέλαιος γίνεται· ὁ γάρ τοῦ ἐγκεντρισμὸς τὰς ὀχρείους εὐγενεῖς ποιεῖ, καὶ τὰς ἀφρόους φορίμους γίνεσθαι βιάζεται, τέχηγ τῇ γεωργικῇ καὶ ἐπιστήμῃ τῇ γνωστικῇ. Φασὶ δὲ οὐν γίνεσθαι τὸν ἐγκεντρισμὸν κατὰ τρόπους τέσσαρας (21). Ἐνα (22) μὲν, καθ' ὃν μεταξὺ τοῦ ἔυλου καὶ τοῦ φλοιοῦ ἐναρμόζειν δεῖ τὸ ἐγκεντριζόμενον (23)· ὡς κατηχοῦνται οἱ ἔξ θυνῶν ιδιῶται, ἔξ ἐπιπολῆς δεχόμενοι τὸν λόγον. Θάτερον (24) δὲ ὅταν, τὸ ἔυλον σχίσαντες, εἰς αὐτὸν ἐμβάλωσι τὸ εὐγενές φυτόν· διαμβάλει (25) ἐπὶ τῶν φιλοσοφησάντων· διαταρθέντων γάρ αὐτοῖς τῶν δογμάτων, τῇ ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας ἐγγίνεται· ὡς δὲ καὶ Τουδαῖοις διο-

A loqui sermonem ^a, » non solum in ferendo testimonio, sed etiam in interrogando et respondendo. « Et disciplina Domini aperit os meum ^b. » Est ergo gnostici ut sciat uti sermone, et quando, et quomodo, et apud quos oportet. Jam vero Apostolus quoque dicens: « Secundum elementa mundi, et non secundum Christum ^c; » tradit doctrinam quidem Græcam esse instar elementorum, Christi autem doctrinam esse perfectam, sicut jam prius significavimus. Jam vero « oleaster inseritur in pinguedine oleæ ^d; » quin etiam nascitur eadem fere specie qua olea sativæ. Nam id quod est insitum, pro terra utitur, arbore in qua inseritur. Omnes autem plantæ simul jussu divino germinarunt. Quocirca etiamsi sit oleaster agrestis, eos tamen coronat qui in Olympicis vineant certaminibus. Et ultimus vitem in altum extollens, eam docet esse fertilem. Videmus autem plus nutrimenti attrahere agrestes arbores, propterea quod non possint concoquere. Quæ sunt ergo agrestia, minus concoquunt quam sativa; et causa cur ea sint agrestia, est privatio facultatis concoctricis. Plus ergo nutrimenti accipit inserta olea, propterea quod sit plantata in agresti. Assuevit autem veluti concoquere nutrimentum, dum assimilatur pinguedini sativæ. Sic etiam philosophus, qui agresti olea assimilatur, cum multa habeat non concocta, propterea quod et libenter inquirat, et facile assequatur, et pinguedinem appetat veritatis, si per fidem, divinam acceperit virtutem, in bonam et mitem insertus cognitionem, tanquam oleaster insitus in Logon vere pulchrum et misericordem, et quod traditur nutrimentum concoquit, et sit bona et sativa olea. In-silio enim eas quæ erant inutiles facit generosas, et quæ erant steriles, cogit esse fertiles, arte agriculturæ et scientia gnostica. Aiunt autem insitionem fieri quatuor modis: uno quidem, quo inter lignum et corticem oportet eum adaptare qui inserit; quo quidem modo catechismum suscipiunt, qui sunt ex gentibus idiotæ, qui verbum accipiunt in superficie. Altero autem, quando ligno fisco, in ipsum plantam generosam immiserint: quod quidem accidit in iis qui sunt philosophati. Eis enim dissecatis dogmatibus, ingeneratur agnitus veritatis: ita autem Iudeis quoque aperta veteri Scriptura, nova et gene-

* P. 800, ED. POTTER, 673, ED. PARIS. ^a Isa. L, 4. ^b Ibid. 5. ^c Col. II, 8. ^d Rom. XI, 17.

(16) Ἔρ καιρῷ. Hæc Clementis verba sunt, non D Iсаіз.

(17) Παιδεία Κυρίου. Isa. Παιδεία Κυρίου, Κυρίου δονοίγει μοι τὰ ὄντα, faveunte Hebr. textu, ut adnotat Sylburg.

(18) Ἡ ἀγριέλαιος. Respicit Rom. XI, 17: Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλασθησαν, σὺ δὲ, ἀγριέλαιος ὁν, ἐνεκεντρισθῆς ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ποιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένουν.

(19) ἐλαίας. Ms. Paris. ἐλαίας.

(20) Πιστητη. Ms. Paris. mendose ποιότητι.

(21) Τέσσαρας. Τρεῖς τρόποι εἰσὶν ἐγκεντρισμῶν: tres sunt modi insitionis; inquit auctor Geoponic. lib. x, c. 75, eorum scilicet, quos enumerat Clemens, tertium omittens. Conf. Theophrastus De

causis plant. lib. I, c. 6, Columella lib. V, c. 11. Petrus Crescentiensis, lib. II, c. 22.

(22) Ἔρα. Καλεῖται οὐτος δ τρόπος ἐμφυλλισμός: vocatur hic modus infoliatio, inquit auctor Geoponic. loco jam dicto.

(23) Τὸ ἐγκεντριζόμενον. Id quod inseritur. Interpres legit τὸ ἐγκ. in edit. Flor. Sed neutrum genus agnoscit H. ms. inquit Sylburgius.

(24) Θάτερον. Hic proprie dicitur ἐγκεντρισμός: quando αὐτὸν μέσον τὸ ἔυλον σχίσαντες, ἐμβάλωσι τὰ ἐνθέματα. media lignosa parte fissa, surculos injiciunt.

(25) Συμβαλτει. H. ms. σχῆμα. De insitionis genribus prolix Geoponica p. 109. II. Sylburg.

rosa planta **286** oleæ inseritur. Tertia autem insitio agrestes tangit et hæreticos, qui vi trahuntur ad veritatem; nam cum utrumque surculum falce acuta deraserint, donec medullam quidem nudaverint, sed non ulceraverint, eas inter se vincunt. Quartus autem modus insitionis est, qui dicitur inoculatione; a generoso enim trunco circumciditur oculus, ita ut cum eo in orbem cortex circumscribatur, unius palmi magnitudine. Deinde æqualiter cum oculo circumscriptus ereditur truncus, et sic immittitur circumligatus, et luto circumlitus, integro servato oculo et minime inquinato. Hoc est genus doctrinæ gnosticæ, quæ res potest perspicere ipsas. Hoc quidem certe genus est maxime utile in arboribus sativis. Potest autem quæ ab Apostolo dicitur *in insito, in bonam, fieri oleam*^a, nempe in ipsum Christum, ut agrestis et infidelis natura eorum videlicet qui credunt in Christum, implantetur in Christum. Melius est autem uniuscujuſque fidem in ipsa inseri anima. Sanctus enim Spiritus per eam quodammodo distributus transplantatur, prout est uniuscujuſque circumscriptio, incircumscripte. De cognitione autem disserens Salomon hæc dicit: « Clara est, et non marcescit sapientia, et facile cernitur ab iis qui ipsam diligunt: eos qui cupiunt prævenit ut præcognoscatur. Qui mane surrexit ad ipsam, non laborabit; de ipsa enim cogitare, est perfectio prudentiæ. Et qui propter ipsam vigilaverit, cito erit cura vacuus, quoniam eos qui ipsa digni sunt, ipsa querens circuit. (Non est enim omnium cognitio ^b.) Et in semitis ab ipsis benebole visione apprehenditur ^c. Semita autem sunt vitæ traducendæ ratio, et Testamentorum multisformis varietas. Mox subjungit: « Et in omni cogitatione occurrit ipsis ^d, ut quæ varie consideretur, per omnem scilicet doctrinam. Deinde insert, perficiēt ad adducens charitatem; per rationem syllogisticam, et veras propositiones maxime demonstrative ac vere sic inferens. « Ejus enim principium, verissimum est desiderium disciplinæ, hoc est, cognitionis; « cura autem disciplinæ est dilectio; dilectio autem est observatio legum ejus; attentio autem legum, est incorruptibilitatis confirmatio; incorruptibilitas autem facit ut ad Deum prope accedatur. Sapientiæ ergo desiderium attollit ad regnum ^e, docet enim, ut arbitror, veram disciplinam esse quoddam desiderium cognitionis. Exercitium autem disciplinæ sit per dilectionem cognitionis. Et dilectio quidem est observatio mandatorum quæ deducunt ad cognitionem. Observatio autem ipsorum, est confirmatio præceptorum propter quam incorruptibilitas contingit. « Ea autem

^a P. 801, ED. POTTER, 674, ED. PARIS. ^b Rom. xi, 24. ^c Ibid. 17, 18, 19, 20.

^d Ibid. 16. ^e Ibid. 17, 18, 19, 20.

(26) Ἐπιστριον. Alibi rectius ἐπίσφρηνον, inquit in Indice Graeco Sylburg.

(27) οὐ γάρ πάντων η γνῶσις. Haec verba non sunt Sapientiæ, sed in parenthesis scribenda; ut interpolata scilicet a Clem. ex I Cor. viii, 7, ubi citit Apostolus, οὐκ ἐν πᾶσιν η γνῶσις.

A χθείσης τῆς παλαιᾶς Γραφῆς, τὸ νέον καὶ τύγενες ἔγκεντριζεται τῆς ἑλαῖας φυτόν· ὁ τρίτος δὲ ἔγκεντρισμὸς τῶν ἀγριάδων καὶ τῶν αἰρετικῶν ἀπίτεται, τῶν μετὰ βίας εἰς τὴν ἀλήθειαν μεταγομένων· ἀποξαντες γάρ ἔκάτερον ἐπίσφρηνον (26) ὅξει δρεπάνῳ, μέχρι τοῦ τὴν ἐντεριώνην γυμνώσαι μὲν, μή ἐλκώσαι δὲ, δεσμεύσους πρὸς ἀλληλα· τέταρτος δὲ ἐστιν ἔγκεντρισμοῦ τρόπος διαγόμενος ἐνοφθαλμισμός· περιαριεται γάρ ἀπὸ εὐγενοῦς στελέχους ὀφθαλμὸς, συμπεριγραφομένου αὐτῷ καὶ τοῦ φλοιοῦ κύκλῳ, ὃσον παλαιοτειῶν μῆκος· εἴτα ἐναποξέται τὸ στέλεχος κατ' ὄφθαλμὸν, Ισον τῇ περιγραφῇ· καὶ οὕτως ἐντίθεται περισχοινίζομενον καὶ περιχριόμενον ππλῶ, τηρουμένου τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀπαθοῦς καὶ ἀμολύντου. Εἶδος τοῦτο γνωστικῆς διδασκαλίας, διαθρεῖν τὰ πράγματα δυναμένης· ἀμέλει καὶ ἐπὶ τὴν ἡμέραν δένδρων τοῦτο μάλιστα χρησιμένες τὸ εἶδος. Δύναται δὲ δὲ τὸν Ἀποστόλου λεγόμενος « ἔγκεντρισμὸς εἰς τὴν καλλιέλαιον » γίγνεσθαι, τὸν Χριστὸν αὐτὸν, τῆς ἀνημέρου καὶ ἀπίστου φύσεως καταφυτευομένης εἰς Χριστὸν, τουτέστι τῶν εἰς Χριστὸν πιστεύοντων· δύμενον δὲ τὴν ἔκάστου πίστιν ἐν αὐτῇ ἔγκεντριζεσθαι τῇ ψυχῇ. Καὶ γάρ τὸ ἄγιον Πνεῦμα ταῦτη πᾶς μεταφυτεύεται διανενεμημένως, κατὰ τὴν ἔκάστου περιγραφὴν ἀπεριγράφως. Περὶ δὲ τῆς γνώσεως διαλογῶν διαλεγόμενος, τάδε φησί· « Λαμπρὰ καὶ ἀμέριντάς ἐστιν ἡ σοφία, καὶ εὐχερῶς θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἀγαπῶντων αὐτήν· φθάνει τοὺς ἐπιθυμοῦντας προγνωσθῆναι. 'Ο δρθρίσας ἐπ' αὐτήν, οὐ κοπιάσει· τὸ γάρ ἐνθυμηθῆναι περὶ αὐτῆς φρονήσεως τελεύτης· καὶ δὲ ἀγρυπνήσας δι': αὐτήν ταχέως ἀμέριμνος ἐσται· δὲ τοὺς ἀξίους αὐτῆς περιέρχεται ζητοῦσα· (οὐ γάρ πάντων η γνῶσις (27)·) καὶ ἐν ταῖς τρίβοις φαντάζεται αὐτοῖς εὑμενῶς· τρίβοι δὲ τὴν τοῦ βίου διεξαγωγὴ καὶ ἡ κατὰ τὰς διαθήκας πολυειδία. Αὐτίκα ἐπιφέρει· « Καὶ ἐν πάσῃ ἐπινοίᾳ ὑπαντεῖ αὐτοῖς, ποικιλῶς θεωρουμένη, διὰ πάσης δηλονότι παιδείας. Είτα ἐπιλέγει τὴν τελεωτικὴν ἀγάπην παρατιθέμενος διὰ λόγου συλλογιστικοῦ καὶ λημμάτων ἀληθῶν ἀποδεικτικωτάτην καὶ (28) ἀληθῆ ὥδε πως ἐπάγων ἐπιφοράν· « Ἀργὴ γάρ αὐτῆς ἀληθεστάτη (29) παιδείας ἐπιθυμία, τουτέστι τῆς γνώσεως· « φροντὶς δὲ παιδείας ἀγάπη· ἀγάπη δὲ τήρησις νόμων αὐτῆς· προσοχὴ δὲ νόμων βεβαίωσίς τοις ἀφθαρτίας (30)· ἀφθαρτία δὲ ἔγγυς είναι ποιεῖ θεοῦ. Ἐπιθυμία ἄρα σοφίας ἀνάγει ἐπὶ βασιλείαν. Διδάσκει γάρ, οἷμαι, ὡς ἀληθινὴ παιδεία ἐπιθυμία τις ἐστὶ γνώσεως· δισκησις δὲ παιδείας συνίσταται δὲ ἀγάπην γνώσεως· καὶ ἡ μὲν ἀγάπη τήρησις τῶν εἰς γνῶσιν ἀναγουσῶν ἐντολῶν· ἡ τήρησις δὲ αὐτῶν βεβαίωσις τῶν ἐντολῶν, δι' ἣν ἡ ἀφθαρτία ἐπισυμβάνει· ἀφθαρτία δὲ ἔγγυς είναι ποιεῖ θεοῦ.

(28) *Kai. Abest a ms. Paris.*

(29) Ἀληθεστάτη. Vulg. Bib. Sapient. vi: ἡ ἀληθεστάτη, cum articulo. SYLBURG.

(30) Νόμων βεβαίωσίς ἀφθαρτίας ἀφθαρτία δέ. Ms. Paris. mendose, νόμων βεβαίωσις ἀφθαρτία· ἀφθαρτία δέ.

Ει δέρα ἀγάπη τῆς γνώσεως ἀφθαρτον ποιεῖ, καὶ ἄγγρυς θεοῦ βασιλέως τὸν βασιλικὸν ἀνάγει, ζητεῖν δρα δεῖ τὴν γνῶσιν εἰς εὑρεσιν. "Εστι δὲ ἡ μὲν ζήτησις ὁρμὴ ἐπὶ τῷ καταλαβεῖν διά τινων σημείων ἀνευρίσκουσα τὸ ὑποκείμενον· ἡ εὑρεσίς δὲ, πέρας καὶ ἀνάταυσις ζητήσεως ἐν καταλήψει γενομένης· ὅπερ ἔστιν ἡ γνῶσις· καὶ αὕτη κυρίως εὑρεσίς ἔστιν ἡ γνῶσις, κατάληψις ζητήσεως ὑπάρχουσα. Σημεῖον δὲ εἶναι φασὶ τὸ προηγούμενον, οὐ συνυπάρχον, ἢ ἐπόμενον. Τῆς τοίνυν περὶ θεοῦ ζητήσεως εὑρεσίς μὲν ἡ διὰ τοῦ Γιοῦ διδασκαλία, σημεῖον (31) δὲ τοῦ εἶναι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν Γίδην τοῦ θεοῦ, αἱ τε προηγούμεναι τῆς παρουσίας αὐτοῦ προφητεῖαι, τοῦτον κηρύσσουσαί, αἱ τε συνυπάρχασαι τῇ γενήσει αὐτοῦ τῇ αἰσθητῇ (32) περὶ αὐτοῦ μαρτυρίᾳ· πρὸς δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν κηρυσσόμεναι τε καὶ ἐμφανῶς δεικνύμεναι δυνάμεις αὐτοῦ. Τεχμήριον (33) τοῦ παρ' ἡμῖν εἶναι τὴν ἀλήθειαν τὸ αὐτὸν διδάξαι τὸν Γίδην τοῦ θεοῦ. Εἰ γάρ περὶ πᾶν ζήτημα καθολικὰ ταῦτα εὑρίσκεται, πρόσωπον τε καὶ πρᾶγμα, ἡ δυντικὴς ἀλήθεια παρ' ἡμῖν δεικνυται μόνοις· ἐπεὶ πρόσωπον μὲν τῆς δεικνύμενης ἀληθείας, δὲ Γίδης τοῦ θεοῦ, τὸ πρᾶγμα δὲ, ἡ δύναμις τῆς πίστεως, ἡ καὶ παντὸς οὐτινούσουν ἐναντιουμένου καὶ αὐτοῦ δὲλου ἐνισταμένου τοῦ κόσμου πλεονάζουσα. 'Αλλ' ἐπεὶ τοῦτο ἀνωμαλόγηται βεβαωθῆναι ἐν αἰώνιοις ἔργοις καὶ λόγοις, καὶ πέρηνεν ἡδη κολάσεως (34), οὐκ ἀντιρρήσεως δξιος ἀπας δη μη νομίζων εἶναι πρόνοιαν, καὶ τῷ δηντικοῖς· δέονται δέ τοις ποιούντες καὶ τίνα τρόπον βιοῦντες, εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ παντοκράτορος θεοῦ ἀφικούμεθα, καὶ πῶς τιμῶντες τὸ θεῖον, αφίσιν σωτηρίας αἴτιοι γινούμεθα, οὐ παρὰ τῶν σφιστῶν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ γνόντες καὶ μαθόντες τὸ εὐάρεστον αὐτῷ, τὸ δίκαιον καὶ διστον δρᾶν ἐγγειροῦμεν. Τὸ σώκεσθαι δὲ ἡμᾶς εὐάρεστον αὐτῷ· καὶ ἡ σωτηρία διὰ τε εὐπραγίας διὰ τε γνώσεως παραγίνεται· ὃν διμορφὸν δὲ Κύριος διδάσκαλος. Εἴπερ οὖν καὶ κατὰ Πλάτωνα, οὐ παρὰ τοῦ θεοῦ οὐ παρὰ τῶν ἐκγνών τοῦ θεοῦ τὸ ἀληθεῖς ἐκμανθάνειν μόνως οἶντες, εἰκότες παρὰ τῶν θείων λογίων τὰ μαρτύρια ἐκλεγόμενοι, τὴν ἀλήθειαν αὐχοῦμεν ἐκδιδάσκεσθαι διὰ τοῦ Γίδου τοῦ θεοῦ, προφητεύθενταν μὲν τὸ πρῶτον, ἐπειτα δὲ καὶ σαφήνισθέντων. Τὰ συνεργοῦντα δὲ πρὸς τὴν εὑρεσιν τῆς ἀληθείας, οὐδὲ αὐτὰ ἀδόκιμα. Ή γοῦν φιλοσοφία πρόνοιαν καταγγέλλουσα, καὶ τοῦ μὲν εὐδαίμονος βίου τὴν ἀμοιβήν, τοῦ δὲ αὐτοῦ κακοδαίμονος τὴν κόλασιν, περιληπτικῶς θεολογεῖ· τὰ πρὸς

P. 802, ED. POTTER, 674, ED. PARIS.

(31) Σημεῖον. Vox dialectica, quam explicabunt Aristotelis verba Analyt. prior. lib. II, c. 26 : Σημεῖον δὲ βούλεται εἶναι πρότασις ἀποδεικτική, ἢ ἀναγκαῖα ἢ ἐνδέξιος· οὐ γάρ δυντος ἔστιν, οὐ δὲν γενομένου, πρότερον ἢ ὑστερον γέγονε τὸ πρᾶγμα· τοῦτο σημεῖον ἔστι τοῦ γεγονέναι ἢ εἶναι. « Signum autem nihil aliud esse videtur, quam propositio demonstrativa, aut necessaria, aut probabilis. Nam quo extante res existat; vel quo facto prius aut posterioris res facta est: hoc est signum indicans rem factam esse aut extare. »

(32) Τῇ αἰσθητῇ. « Sensibili, » quae opponitur generationi νοητῇ ac æternæ.

(33) Τεχμήριον. Signi species est. Aristoteles

A efficit, ut prope τὸ Deum simps. Si ergo dilectio cognitionis facit alienum ab interitu, et eum, qui est regalis, prope Deum regem extollit, oportet cognitionem querere usque ad inventionem. Est autem inquisitio quidem, impulsio ad comprehendendum, quæ per quædam signa invenit id quod est subiectum. Invenitio autem est finis et requies inquisitionis quæ pervenit ad comprehensionem, quod quidem est cognitio: et ipsa proprie inventio est cognitio, ut quæ sit comprehensio inquisitionis. Signum autem dicunt esse id quod præcedit, aut quod est una, aut quod sequitur. Ejus ergo quæ est de Deo inquisitionis, inventio quidem est doctrina quæ est per Filium. Signum autem quod sit Servator noster ille ipse Filius Dei, sunt quæ ejus adventum præcedunt, prophetiae, quæ ipsum prædicant: et quæ comitabantur ejus ortum sensilem de ipso testimonia: et quæ post ejus assumptionem prædicantur et aperte ostenduntur virtutes ejus. Quod ergo sit apud nos veritas, indicium est, quod ipse docuerit Dei Filius. Si enim in omni quæstione hæc generalia inveniuntur, res et persona, quæ vere est veritas, apud nos solos esse ostenditur. Nam veritatis quidem quæ ostenditur persona est Filius Dei: res vero, virtus fidei, quæ quodcunque ei adversatur, et vel ipsum totum mundum repugnantem superat. Sed quoniam hoc jam in confessio est confirmatum esse æternis factis et sermonibus, satisque apparet dignum esse qui supplicio afficiatur, non contra quem dicatur, quicunque existimat non esse providentiam, et revera impium; nobis autem est propositum, quid agendo, et quomodo vivendo perveniamus ad omnipotentis Dei agnitionem, et quemadmodum Deum honorando, efficiamur nobis causa salutis, non a sophistis, sed ab ipso Deo edociti, ejusque quod ei est gratum, cognitione imbuti, id, quod est justum et sanctum, facere aggredimur. Ut autem simus salvi ei est gratum, et salus accedit per bonam operationem et cognitionem, quorum amborum est magister Dominus. Si ergo vel ex Platoni sententia, aut a Deo, aut ab iis qui a diis duxere originem, verum soluni disci potest: merito jactamus nos veritatem disceire per Filium Dei, seligentes testimonia ex divinis eloquiis, quæ fuerunt quidem primum prædicta, deinde declarata. Quæ autem ad veritatem inveniendam adjuvant, ne ipsa quidem sunt rejicienda.

loco jam dicto: Tὸ τεχμήριον τὸ εἰδέναι ποιοῦν φαστὸν εἶναι· « indicium aiunt esse, quod scire facit. »

(34) Κολάσεως. Simile est, quod scribit Aristoteles de problemate Topico agens, Topic. lib. I sub finem cap. 11 : Οὐ δεὶ δὲ πᾶν πρόβλημα οὐδὲ πᾶσαν θέσιν ἐπισκοπεῖν ἀλλ' ἦν ἀπορήσειεν ἀν τις τῶν λόγου δεμένων, καὶ μη κολάσεως ἢ αἰσθητικῶς· οὐ μὲν γάρ ἀποροῦντες, πότερον δεῖ τοὺς θεοὺς τιμᾶν, καὶ τοὺς γονεῖς ἀγαπᾶν, οὐ δέ, κολάσεως δέονται. « Nec vero oportet omnime problema aut omnem thesin in quaestionem revocare: sed eam de qua dubitate quispiam possit egens rationis, non poena, aut sensus. Nam qui ambigunt utrum oporteat deos colere et parentes diligere, necne, pœna indigent. »

Ipsa certe philosophia, quæ annuntiat providentiam, et beatæ quidem vitæ remunerationem, miseræ autem punitionem, summatis theologiam tractat. Quæ autem accurate et exacte traduntur, et quæ sigillatim habentur, ea utique non servat. Neque enim de Filio **287** Dei, neque de ea quæ est per providentiam oœconomia tractat, ut nos : non enim divinam noverat religionem. Quamobrem haereses quoque quæ sunt in barbara philosophia, etiamsi unum Deum dicant, etiamsi Christum celebrent, id in genere dicunt, non ex veritate. Nam et alium Deum adinveniunt, et Christum non accipiunt, sicut tradunt prophetæ. Verum enim vero quæ sunt apud eos falsa dogmata, quandiu adversantur vitæ quæ agitur ex veritate, sunt contra nos ^a. Ecce enim Paulus Timotheum circumcidit propter eos qui credebant ex Iudaïis, ne si dissolveret ea quæ in lege carnali intellecta erant, a fide desicerent qui ex lege fuerant initiati, etsi ipse recte sciret non justificare circumcisionem. « Omnis enim omnia fieri » profitebatur, ut se accommodaret, principalia conservans interim dogmata, « ut omnes lucrisaceret ^b. » Daniel autem « torquem » sub rege gestavit Persarum, non despiciens vexari populum. Mendaces ergo sunt revera, non iij qui se accommodant propter negotium salutis : neque qui labuntur in aliquibus ex iis quæ sunt singularia, sed qui concidunt in iis quæ sunt vel maxime principalia, et Dominum quidem, quoad fieri ab eis potest, rejiciunt ; auferunt autem veram Domini doctrinam : quia non pro dignitate Dei et Domini Scripturas disserunt et tradunt. Depositum enim quod Deo redditur, est convenienter Domini doctrinæ, per ejus apostolorum piam traditionem intelligentia et exercitatio. « Quod autem auditis in aurem, » abdite scilicet et mystice (nam quæ sunt ejusmodi, dicuntur in aurem dici allegorice), « super domos, inquit, prædicate » : ea scilicet magnifice excipientes, sublimiter dicenda tradentes, et ex regula veritatis Scripturas explicantes. Neque enim prophetia, neque ipse Servator adeo aperte $\ddot{\chi}$ elocutus est divina mysteria, ut ea facile capi possent a quibuslibet, sed disseruit in parabolis. De Domino quidem certe dicunt apostoli, quod « omnia locutus est in parabolis, et nihil loquebatur eis sine parabola ^c. » Si autem « omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ^d ; » ergo

^a P. 803, ED. POTTER, 676, ED. PARIS. ^b Act. xvi, 3. ^c I Cor. ix, 19 et seq. ^d Matth. x, 27. ^e Matth. xiii, 34. ^f Joan. i, 3.

(35) Κατὰ περίπλον. An legendum κατὰ περίπλον, ut supra p. 612, ed. Paris. LOWTH.

(36) Τοῖς λασι. Respicit ad illud Pauli I Cor. ix, 19 : Πάσιν ἐμαυτὸν ἔδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδίσω. et inox vers. 22 : Τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντας τινὰς σώσω. Infra eadem iisdem verbis repeluntur pag. 310. SYLBURG.

(37) Μανιάκην. Μανιάκην, Dan. v, 7, 29, quod usitatus est.

(38) Λεγοῦντες. Λεγοῦντες vitiosum est. Interpres vertit « disserunt ». Fortasse verius λαλοῦντες, ut in sequentibus aliquoties. Si quis λαβόντες

A ἀκρίβειαν δὲ καὶ τὰ ἐπὶ μέρους οὐχ ἔτι σώζει - οὔτε γάρ περὶ τοῦ Γιοῦ τοῦ Θεοῦ, οὔτε περὶ τῆς κατὰ τὴν πρόνοιαν οἰκονομίας, ὁμοίως ἡμῖν διαλαμβάνει. οὐ γάρ τὴν κατὰ τὸν Θεὸν ἕγων θρησκείαν. Διότεροι αἱ κατὰ τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν αἱρέσεις, καὶ θεὸν λέγωσιν ἔνα, καὶ Χριστὸν ὑμῶν, κατὰ περιπτώψιν (35) λέγουσιν, οὐ πρὸς ἀλήθειαν · διδον τε γάρ Θεὸν παρεργίσκουσι, καὶ τὸν Χριστὸν οὐχ ὡς αἱ προφητεῖαι παραδίδασιν ἔκδεχονται. 'Αλλ' οὖν γε τὰ φευδὴ τῶν δογμάτων αὐτοῖς, ἔστι ἀναντιώνται τῇ κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἀγωγῇ, καθ' ἡμῶν ἔστιν. Αὐτίκα δ Παῦλος τὸν Τιμόθεον περιέτεμεν διὰ τοὺς ἐξ Ιουδαίων πιστεύοντας, ἵνα μὴ καταλύσοντος αὐτοῦ τὰ ἐκ τοῦ νόμου σαρκικώτερον προειλημμένα, ἀποστεῖ τῆς πίστεως οἱ ἐκ νόμου κατηχύμενοι · εἰδὼς ἀκριβῶς ὅτι περιτομὴ οὐ δικαιοῖ · τοῖς πᾶσι (36) γάρ πάντα γίγνεσθαι » ὡμολόγει κατὰ συμπεριφορὰν, σάζων τὰ κύρια τῶν δογμάτων, « ἵνα πάντας κερδίσῃ». Διανιήλ δὲ, « τὸν μανίακιν (37) » ἐδάστασεν ἐπὶ τῷ βασιλέως τῶν Περσῶν, μὴ ὑπεριδών θιλιζῆναι τὸν λεών. Ψεῦσται τοίνυν τῷ διητού οὐχ οἱ συμπεριφερόμενοι δι' οἰκονομίαν σωτηρίας, οὐδὲ οἱ περὶ τινὰ τῶν μέρει σφαλλόμενοι, ἀλλ' οἱ εἰς τὰ κυριεύτατα παραπίπτοντες, καὶ ἀθετοῦντες μὲν τὸν Κύριον, τὸ δοσον ἐπ' αὐτοῖς, ἀποστεροῦντες δὲ τὸν Κύριον τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν · οἱ μὴ κατ' ἀξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν Κύριον τὰς Γραφὰς λεγοῦντες (38) τε καὶ παραδίδοντες · παραθήκη (39) γάρ ἀποδιδομένη Θεῷ ή κατὰ τὴν τὸν Κύριον διδασκαλίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, τῆς θεοεδοῦς παραδόσεως σύνεστι τε καὶ συνάσκησις · « Ο δὲ ἀκούετε εἰς τὸ οὗ, » ἐπικεχρυμμένως δηλονότι καὶ ἐν μυστηρίῳ · (τὰ ποιῶντα γάρ εἰς τὸ οὗ λέγεσθαι ἀλληγορεῖται ·) « ἐπὶ τῶν δωμάτων, φησι, κηρύξατε · » μεγαλωφρόνως τε ἐκδεξάμενοι καὶ ὑψηγόρως παραδιδόντες, καὶ κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας κανόνα, διασπούντες τὰς Γραφάς · οὔτε γάρ ή προφητεῖαι, οὔτε ὁ Σωτὴρ αὐτοῖς, ἀπλῶς οὕτως ὡς τοῖς ἐπιτυχοῦσιν εὐάλωτα εἶναι, τὰ θεῖα μυστήρια ἀπεζηζύχατο, ἀλλ' ἐν παραβολαῖς διελέξατο. Λέγουσι γοῦν οἱ ἀπόστολοι περὶ τοῦ Κυρίου, διη : « πάντα ἐν παραβολαῖς ἐλάλησε, καὶ οὐδὲν ἀνευ παραβολῆς ἐλάλει (40) αὐτοῖς. » Εἰ δὲ « πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ξέν, » καὶ ή προφητεῖαι ἄρα καὶ δι νόμος δι' αὐτοῦ τε ἐγένετο, καὶ ἐν παραβολαῖς ἐλαλήθησαν δι' αὐτοῦ πλήν « Απαντά δρθὲ ἐνώπιον τῶν συκίντων (41), φησιν ἡ Γραφή· τουτ-

malit, per me licet. Παραδίδοντες sane ibidem scribi potest, ut paulo post. SYLBURG.

(39) Παραθήκη. Sic edit. Flor. Sylburgius et ms. Paris. Id vero recentiores editiones in παρακαταθήκη mutarunt.

(40) Οὐδέποτε ἀρεν παραβολῆς ἐι. Matth. χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλ.

(41) Απαντά δρθὲ ἐτόπιον τῶν συκίντων. Latina Vulgata, « Recti sunt intelligentibus, et equi inventientibus scientiam, » Proverb. viii, 9. Introducitur Sapientia de suis sermonibus verba faciens. LXX : Πάντα ἐγώπια τοῖς συνιοῦσι, καὶ

έστι, τῶν δοῖς ὑπ' αὐτοῦ σαφηνισθεῖσαν τῶν Γράφων ἐξήγησιν κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα ἐκδεχμενοὶ διεσώζουσι. Κανὼν δὲ ἐκκλησιαστικὸς ἡ συνεδία καὶ ἡ συμφωνία νόμου τε καὶ προφητῶν τῇ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν παραδιδομένη διαθήκη. Γνώσει μὲν οὖν ἔπειται φρόνησις, σωφροσύνη δὲ τῇ φρονήσει· εἰρήσθω γάρ τὴν μὲν φρόνησιν ὑπάρχειν γνῶσιν θείαν, καὶ ἐν τοῖς θεοποιούμενοις (42), τὴν δὲ σωφροσύνην θνητὴν καὶ ἐν ἀνθρώποις εἶναι φιλοσοφοῦσιν, οὐδέπω σοφοῖς, αὐτίκα εἰπερ ἀρετῆ τέ ἔστιν θεία καὶ γνῶσις ἔαντης· ἡ σωφροσύνη δὲ οἷον ἀτελῆς φρόνησις, ἐφιεμένη μὲν φρονήσις, ἐργατικὴ δὲ ἐπιπόνως, καὶ οὐ θεωρητικὴ· καθάπερ ἀμέλεις ἡ δικαιοσύνη (43), ἀνθρωπίνη οὖσα, κοινὴν ὑποδέησης τῇ διστήτῃ (44), θείαν δικαιοσύνην ὑπάρχουσαν· τῷ τελείῳ γάρ οὐκ ἐν συμβολαῖσι πολιτικοῖς, οὐδὲ ἐν ἀπαγορεύσεις νόμου, ἀλλ' ἐξ ιδιοπραγίας καὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἡ δικαιοσύνη. Διὰ τολλὰς τούτην αἰτίας ἐπικρύπτονται τὸν νοῦν αἱ Γραφαὶ· πρῶτον μὲν, ἵνα ζητητικὸν ὑπάρχωμεν, καὶ προσαγρυπνῶμεν δει τῇ τῶν σωτηρίων λόγων εὑρέσει· ἔπειτα μηδὲ τοῖς ἀπασι προσήκοντιν ήν νοεῖν ὡς μὴ βλαβεῖν ἑτέρως ἐκδεξάμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος σωτηρίας εἰρημένα. Διὸ δὴ τοῖς ἐκλεκτοῖς τῶν ἀνθρώπων, τοῖς τε ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν ἐγκρίτοις τηρούμενα τὰ ἄνγια τῶν προφητεῶν μυστήρια, ταῖς παραβολαῖς ἐγκαλύπτεται· παραδολῆς γάρ δὲ χραχτῆρι ὑπάρχει τῶν Γραφῶν· διότι καὶ δὲ Κύριος, οὐκ ὁν κοσμικὸς, ὡς κοσμικὸς εἰς ἀνθρώπους ἤλθε· καὶ γάρ ἐφόρεσε τὴν πάσαν ἀρετὴν ἔμελλε τὸν σύντροφον τοῦ κόσμου ἀνθρώπων ἐπει τὰ νοητὰ καὶ κύρια διὰ τῆς γνώσεως ἀνάγειν ἐκ κόσμου εἰς κόσμον. Διὸ καὶ μεταφορικῇ κέχρηται τῇ γραφῇ· τοιούτον γάρ ἡ παραδολὴ, λόγος ἀπό τινος οὐ κυρίου μὲν, ἐμφεροῦς δὲ τῷ κυρίῳ, ἐπει τάληθες καὶ κύριον δίγων τὸν συνιέντα· ἢ, ὡς τινές, φασι, λέξις δι' ἔτερων τὰ κυρίως λεγόμενα μετ' ἐνεργείας περιστάνουσα. Ἡδὲ δὲ καὶ ἡ οἰκονομία πάσα· δὲ περὶ τὸν Κύριον προφητεύθεισα, παραδολὴ ὡς ἀληθῶς φαίνεται τοῖς μη τὴν ἀλήθειαν ἐγνωκόσιν, δι' ἀν τις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τοῦ τὰ πάντα πεποιηκότος, σάρκα ἀνειληφότα, καὶ ἐν μήτρᾳ παρθένου κυοφορηθέντα.

¶ P. 804, ED. POTTER, 677, ED. PARIS. • Prov. viii, 9.

ἀρδὰ τοῖς εὐρίσκουσι γνῶσιν. • Omnia præsentia intelligentibus, et recta invenientibus scientiam. • Chaldaica paraphrasis, • Manifesti sunt omnes viro intelligenti, et recti his, qui expelunt scientiam. • In Romana editione adnotatur, verti etiam πάντα εἴδεται, apud Scholiasten εἴσοδοτα. In præcedenti versu erat πάντα τὰ βήματα τοῦ στόματος μου. COLLECT.

(42) Θεοποιούμένοις. Sæpe dicit auctor, sanctos homines, deos fieri. Conf. superius p. 88, not. 7. Similiter Gregorius Nazianz., in Orat. Θεοποιοῦν dicit τὸ ἄγιον Πνεύμα, • Spiritum sanctum deos faciem. • Theophilus lib. i ad Autolyc. p. 101 et 103, edit. Paris., ait hominem Θεὸν ἀναδειχθῆναι, cum sit factus abānatos.

(43) Καθάπερ ἀμέλεις ἡ δικαιοσύνη. Scribe tam locum hoc modo, Καθάπερ ἀμέλεις ἡ δικαιοσύνη, ἀνθρωπίνη οὖσα, ὡς κοινὸν τι ὑποδέηση τῇ διστήτῃ, κατὰ θείαν δικαιοσύνην ὑπάρχούσῃ. Et

A prophetia quoque et lex per ipsum factæ sunt, et per ipsum dictæ sunt in parabolis. Cæterum: « Recta sunt omnia, » inquit Scriptura •, coram iis qui intelligunt, » hoc est iis qui ab ipso declaratam Scripturarum expositionem, ex ecclesiastica regula accipientes conservant. Regula autem ecclesiastica est concentus et consensio legis et prophetarum, convenienter testamento quod traditur per Domini adventum. Atque cognitionem quidem sequitur prudentia, prudentiam autem temperantia. Dicatur enim prudentiam quidem esse divinam cognitionem, et in iis qui dii sunt; temperantiam autem esse mortalem, et in hominibus qui dant operam philosophiæ et nondum sapientes sunt. Jam vero si virtus est divina, etiam ipsius cognitio; temperantia autem est veluti imperfecta prudentia, prudentiam quidem desiderans, laboriose autem operans, et non contemplans: sicut certe justitia quæ est humana, ut quid commune, subjicitur sanctitati, quæ divina est justitia. Ei enim qui est perfectus, non in civilibus contractibus, neque in prohibitione legis, sed ex propria actione et dilectione in Deum est justitia. Propter multas ergo causas occultant Scripturæ sententiam. Primum quidem, ut diligenter inquiramus, et semper in intelligenda salutari vigilemus doctrina. Præterea, ne omnibus quidem conveniebat hominibus intelligere, ne fraudi iis esset, si aliter acciperent ea quæ a sancto Spiritu dicta sunt salutariter. Quocirca electis hominibus, C et iis qui ex fide cooptati sunt ad cognitionem asservata sancta mysteria prophetiarum, teguntur parabolis. Scripturarum enim stylus est parabolicus. Quocirca Dominus quoque cum non esset mundanus, tanquam mundanus venit ad homines. Portavit enim omnem virtutem, hominemque qui erat in mundo enutritus, ad ea quæ percipiuntur intelligentia, et sunt principalia, a mundo in mundum erat sublaturus. Quocirca scriptura quoque utilit metaphorica. Ejusmodi enim est parabola, ut quæ sit oratio ab aliquo non proprio quidem, sed quod est simile proprio, ad id quod est verum et proprium deduceat eum qui intelligit: aut ut

D Plato quidem in *Protagora*, τὴν διστήτητα καὶ τὴν δικαιοσύνην κατὰ τὸ αὐτὸν ponit, et eodem habet loco. Alii τὴν διστήτητα diis immortalibus tribuunt, sicut τὴν θέμιν. Ut cum Pythagorici dicunt, θέμιν, ήγουν διάστητα, φημίζεοτι παρὰ τοῖς οὐρανίοις θεοῖς, δικαῖον δὲ παρὰ τοῖς χθονίοις, νόμον δὲ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις. Quis et noster sequitur. Qui præterea ita διστήτητα distinguit et δικαιοσύνην, quod altera sit superior et comprehendat justitiam, altera sit inferior et comprehendatur sub sanctitate. Ita ars superior, quæ complectitur inferiorem, ὑπερβαντεν dicitur, et ὑπερδικήν vocatur. Qua de re alibi. Ita est intelligendum quod ait, τὴν δικαιοσύνην ὑποδέησην: τῇ διστήτῃ. Et eleganter ait, sanctitatem cum sit justitia; sicut species ad genus, κατὰ θείαν δικαιοσύνην ὑπάρχειν, id est, et ad divinam justitiam referri. • HEINSIUS.

(44) Υποδέηση τῇ διστήτῃ. Forte ὑποδέηση τῇ διστήτῃ, accus. casu. SILENTIUS.

dicunt aliqui, dictio quæ per alia, ea quæ proprie dicuntur ostendit cum efficacia. Jam vero universa quoque œconomia quæ prædicta est a prophetis de Domino, videtur omnino parabola iis qui veritatem non norunt, quando Filiū Dei qui fecit omnia, carnem suscepisse, et in utero Virginis concepsum esse, (quaterus scilicet fuit genita sensibilis ejus caruncula,) et consequenter quatenus fuit genitus passum esse et resurrexisse, unus quidem dicit, alii vero audiunt : « Judæis quidem scandalum, Græcis autem stultitiam, » ut dicit Apostolus ^a. Replicatæ autem Scripturæ et iis « qui aures habent ^b verum ostendentes, illud ipsum quod passa est caro quam suscepit Dominus, » Dei virtutem et sapientiam ^c esse annuntiant. Postremo parabolicum Scripturæ genus cum sit, ut ostendimus, antiquissimum, merito apud prophetas maxime abundavit, ut etiam philosophos, qui erant apud Græcos, et eos qui erant apud alios barbaros sapientes, ostenderet sanctus Spiritus ignorasse futurum Domini adventum, et mysticam, quæ ab ipso tradenda fuit, doctrinam. Merito ergo quæ Dominum prædicat prophetia, ne præter **288** multorum dicens opiniones aliquibus videretur blasphemare, ea quæ significantur figuravit vocibus, quæ possint etiam ducere ad alias mentis conceptiones. Jam vero prophetæ omnes qui Domini adventum, et sancta quæ cum ipso erant, prædixerunt mysteria, persecutionem passi sunt, occisi sunt, sicut ipse quoque Dominus qui eis explanavit Scripturas. Ejus quoque discipuli, qui verbum prædicaverunt, postquam ipse excessit ex vita, usi sunt parabolis. Unde etiam Petrus in *Prædicatione* loquens de apostolis dicit : « Nos autem cum evolvissemus libros quos habuimus prophetarum, qui partim quidem per parabolas, partim autem per ænigmata, partim vero expressa ea auctoritate et claris verbis Christum Iesum nominant, invenimus ejus adventum, et mortem, et crucem, et reliqua omnia supplicia qui-

^a II Cor. 1, 23. ^b Matth. xi, 15, et alibi. ^c II Cor. 1, 24.

(45) Ος παρεστήσαμεν. Scilicet per maximam partem Strom. v.

(46) Οἱ κηρύξατες τὸν λόγον, ὡς αὐτὸς, μετ' αὐτὸν τὸν ζῆν παρεβάλοντο. Qui verbum prædicaverunt, ut ipse, post ipsum vitam exposuerunt, aut, « vita functi sunt. » COLLECT.

(47) Ής αὐτὸς. Haud scio an rectius ὡς εἰπωται, seu ὡσάντως, « eodem modo. » SYLBURG.

(48) Μετ' αὐτὸν τὸν ζῆν παρεβάλοντο. Post ipsum vitæ dispendium subierunt. Id enim est τὸν ζῆν παραβάλεσθαι. Hervetus perinde exponit ac si legisset, μετ' αὐτοῦ τὸν ζῆν παρεβάλοντο.

(49) Πρὸ τοῦ Ἱεροσόλυμα κτισθῆναι. Christus in cœlum non ascendit « ante conditam, » sed ante captam Hierosolymam. Proinde pro κτισθῆναι scribendum ληφθῆναι, ἀλωθῆναι, quod Herveto placuit, καθαιρεθῆναι vel aliquid simile. Verum hæc alii ad novam Hierosolymam referunt. Proinde cl. Græbius *Spicileg.* 1, pag. 329, in hæc verba adnotat : « Ad illustrandum Petri locum dicam. Quod Petrus hic viva voce prædicasse dicitur, id, ipsum in canonica ejus epistola cap. 1, vers. 11, diserte scribit, nempe prophetas ser-

α (καθὸ γεγένηται τὸ αἰσθητὸν αὐτοῦ σαρκίσαν·) ἀπλούνως δὲ, καθὸ γέγονε, τοῦτο πεπονθότα καὶ ἀνταμένον, δὲ μὲν λέγει, οἱ δὲ ἀκούοντιν, « Ιουδαῖος μὲν σκάνδαλον, » Ἐλλησι δὲ μωρίαν, » ὡς φησιν δ. Ἀπόστολος. Διανοιχθεῖσαι δὲ αἱ Γραφαὶ, καὶ τοῖς ὑτα ξέουσιν ἐμφῆνασαι τὸ ἀληθὲς αὐτὸν ἔχειν, δὲ πέπονθεν ἡ σὰρξ, ἦν ἀνεληφεν δὲ Κύριος, « δύναμις Θεοῦ καὶ σοφίαν » καταγγέλλουσιν. Ἐπὶ πᾶσι τε τὸ παραβολικὸν εἶδος τῆς Γραφῆς, ἀρχαιώτατον δν, ὡς παρεστήσαμεν (45), εἰκότως παρὰ τοῖς προφήταις μάλιστα ἐπλέοντας, ἵνα δὴ καὶ τοὺς φιλοσόφους τοις παρὰ τὴν Ελλησι, καὶ τοὺς παρὰ τοῖς ἄλλοις βαρεράρως σοφοὺς ἡγνοηκένται τὸ διγονοῦ ἐπιδειξη Πνεῦμα τὴν ἐσμένην τοῦ Κυρίου παρουσίαν, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν παραδοθησομένην μυστικὴν διδασκαλίαν. εἰκότως δρα κηρύσσουσα ἡ προφητεία τὸν Κύριον, ὡς μὲν παρὰ τὰς τῶν πολλῶν ὑπολήψεις λέγουσα, βλαστρημένη τισ δοκοῖ, ἐσχημάτισε τὰ σημαινόμενα φωναῖς ταῖς καὶ ἐπὶ ἑτέρας ἐννοιαῖς διγειν δυναμέναις. Αἰτίᾳ οἱ προφῆται πάντες οἱ προθεσπίσαντες τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ σὺν αὐτῇ τὰ ἄγα μυστήρια ἐδιδόθησαν, ἐφονεύθησαν· καθάπερ καὶ αὐτὸς δὲ Κύριος, διασφῆσας αὐτοῖς τὰς Γραφὰς, καὶ οἱ τοιοῦτοι γνώριμοι, οἱ κηρύξαντες τὸν λόγον (46), ὡς αὐτὸς (47), μετ' αὐτὸν τὸ ζῆν παρεβάλοντο (48), δθεν καὶ δὲ Πέτρος, ἐν τῷ *Κηρύγματι* περὶ τῶν ἀποστόλων λέγων, φησιν « Ἡμεῖς δὲ, ἀναπτύξαντες τὰς βίβλους, δις εἰχομεν τῶν προφητῶν, & μὲν δὲ παραβολῶν, δὲ δὲ δι' αἰνιγμάτων, & δὲ αὐθεντικῶν; καὶ αὐτολεξεῖ τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν δονομαζόντων, εὑρομεν καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, καὶ τὸν θάνατον, καὶ τὸν σταυρὸν, καὶ τὰς λοιπὰς κολάσεις πάσας, διας ἐποίησαν αὐτῷ οἱ Ιουδαῖοι, καὶ τὴν Ἕγερσιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀναληψιν, πρὸτοῦ Ἱεροσόλυμα κτισθῆναι (49), καθὼς ἐγέγραπτο. Ταῦτα πάντα δὲ εἰσὶ αὐτὸν ταῦτα δέσται. Ταῦτα οὖν ἐπιγνόντες, ἐπιτεύσαμεν τῷ Θεῷ διὰ τῶν γεγραμμένων εἰς αὐτὸν. » Καὶ μετ' ὅλης ἐπιφέρει πάλιν, θεῖα προνοΐᾳ τὰς προφητείας γεγενῆσαι παριστάς ἀστε-

vatos esse, in quod rel quale tempus significaret ei posteriores glorias, τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. Ex quibus lux accedit D iis, quae in *Prædicatione Petri* ex apocrypho quotid. V. T. scripto allegari videntur : Ταῦτα πάντα, δέδει αὐτὸν παθεῖν, καὶ μετ' αὐτὸν & ἔσται. *Hæc omnia sunt, quæ oportebat ipsum pati, et post ipsum quæ erunt, nempe non solum resurrectio ejus aliisque ascensio in cœlos, sed et sancta civitas, Hierosolymæ novæ, descensio de cœlo, quam auctor Prædicationis Petri respexit, dum mentionem fecit assumptionis Christi in cœlos, priusquam conderetur Hierosolyma, πρὸ τοῦ Ἱεροσόλυμα κτισθῆναι, quamque prolixè describit S. Joannes Apocalyp. cap. xx, quod ita incipit : Et vidi cœlum novum et terram novam; primum enim cœlum et prima terra abiit, et mare jam non est. Et ego Joannes vidi sanctam civitatem, Hierusalem novam, descendente de cœlo, a Deo paratam. Quæ consona sunt istis Petri, II epist. c. m. v. 43 : *Novos cœlos et novam terram secundum promissa ipsius expectemus, in quibus justitia habitat.* »*

Ἐγνωμεν γάρ δι: δ Θεδς αύτα προσέταξεν δυ-
τως (50), καὶ οὐδὲν ἄτερ Γραφῆς λέγομεν. Ἐχει δ'
ούν καὶ ἄλλας τινὰς ιδιότητας ἡ Ἑβραιών διάλεκτος,
καθάπερ καὶ ἔκστη τῶν λοιπῶν, λόγον τινὰ ἐμπε-
ρίχουσα, ἐθνικὸν ἐμφαίνοντα χαρακτῆρα. Διάλεκτον
γούν δρίζονται λέξιν ἐθνικῷ χαρακτῆρι συντελουμέ-
νην (51): ἀλλ ὅτε γε ἔκειναις ταῖς διαλέκτοις ἡ
προφητεία γνώριμος καθίσταται· ταῖς μὲν γάρ Ἑλ-
ληνικαῖς κατ' ἐπιτήδευσιν αἱ καλούμεναι τῶν τρόπων
ἔξαλλαγατ τὰς ἐπικρύψεις ποιοῦνται, κατ' εἰκόνα τῶν
παρ' ἡμῖν προφητεῶν ἀναγρέμεναι· πλὴν ἔκουσιον
τῆς παρατροπῆς παρὰ τὸ ὄρθδον ἐμμέτρῳ ή σχεδιών
φράσεις γινομένης δείκνυται. Ἐστι γοῦν ὁ τρόπος λέξις
παρατεγραμμένη ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἐπὶ τὸ μῆκον,
κατασκευῆς ἔνεκα καὶ φράσεως τῆς ἐν τῷ λόγῳ εὐ-
χρηστίας (52) χάριν. Ἡ προφητεία δὲ οὐδὲν δλως τοὺς
περὶ τὰς λέξεις σχηματισμούς ἐπιτήδευει διὰ τὸ κάλ-
λος τῆς φράσεως, τῷ δὲ μῆκον εἶναι τὴν ἀλήθειαν,
ἐπικρύπτεται πολυτρόπως, μόνοις τοῖς εἰς γνῶσιν με-
μυημένοις, τοῖς δι' ἀγάπης ζητοῦσι τὴν ἀλήθειαν, τὸ
φῶς ἀνατέλλουσα. Λέγεται δὲ δύνις εἰδος τῆς προφη-
τείας ἡ παρομία κατὰ τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν·
λέγεται τε καὶ παραβολή· τό τε αἰνίγμα ἐπὶ τούτοις.
Ἄλλα μήνι καὶ « σοφία (53) » λέγεται· καὶ ὡς ἔτερον
αὐτῆς: « ἡ πανδεία, λόγοι τε » αὖ « φρονήσεως, » καὶ
« στροφαὶ λόγων, » καὶ « δικαιοσύνη ἀληθῆς, » διδα-
σκαλία τε αὖ « τοῦ κατευθύναι κρίμα, » καὶ « πα-
νουργία ἀκάκων, » κατὰ τὴν παιδείαν περιγινομένη, αλ-
οθησίας τε καὶ ἔννοια τῷ νεοκατηχήσαντι γινομένη·
« Ο τούτων ἀκούσας, φησι, τῶν προφητῶν, σοφίας,
σοφώτερος ἔσται· κυβέρνησιν (54) δὲ δ νοήμαν κτή-
σεται, καὶ νοῆσαι παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον, φή-
σεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα. » Εἰ δὲ ἀπὸ (55) Ἔλλη-
νος τοῦ Διὸς κατ' ἐπίκλησιν Δευκαλίωνος (56) τὰς
Ἑλληνικὰς (57) συνέδῃ κεκλησθαι διαλέκτους, ἐκ τῶν

XP. 805, ED. POTTER, 678, ED. PARIS. • Prov. I, 1-4.

(50) Προσέταξεν δυτως. Legi posset etiam προσ-
έταξεν οὐτως, « imperavit ita. » SYLB.

(51) Διάλεκτον γοῦν ὄρθοτας λέξιν ἐθνικῷ
χαρακτῆρι συντελουμένην. « Desiniunt itaque dia-
lectum dictionem, quae gentis stylo et charactere
conspicitur. » Corinthi, De dialectis, Διάλεκτος, λέ-
ξις ιδιον χαρακτῆρα τόπου ἐμφαίνουσα. « Diction pro-
prium characterem loci ostendens est dialectus. » COLLECT.

(52) Εὐχρηστίας. Lege εὐχρήστου. LOWTH.

(53) Σοφία. Respici Proverb. I, 1, 2, 3, 4: Παρομίαι Σολομώντος ιεροῦ Δαΐδος, δὲ ἀδιστήσεων ἐν
Ιεραθῇ. Δέξασθαι τε στροφὰς λόγων, νοῆσαι τε δι-
καιοσύνην ἀληθῆ, καὶ κρίμα κατευθύνειν. Ένα δῷ
ἀκάκων πανουργίαν, παῦι δὲ νέψι αἰσθησίν τε καὶ ἔν-
νοιαν.

(54) Κυβέρνησις. Prov. I, 1: Ο δὲ νοήμαν κυβέρνησιν
κτήσεται, νοῖσαι τε.

(55) Εἰ δὲ διὸ Ἔλληνος. Quo tempore vixerit
Hellen, discere ex Eusebio in Chronico, an. xxxviii
Cecropis primi Athen. regis, eumque ita lege ex iis: « Ab Helleni Deucalionis et Pyrrha filio ii, qui
prius Graeci, Hellenes nuncupati, et Acta Attica vocata. » Clemens tamen pag. 351, tempore Crotopi
Deucalionis inundationem constituit, cum successor
Cecropis regnaret. Myses Cecropi συγχρονον ple-
riique faciunt, Clemens Ínachos. Pausanias in Lacon.
ab Hellade dictos Hellenes, urbe Thessaliam. Ste-
phanus de urbibus, de Hellade hæc. Extisit h. upo

A bus eum afficerunt Judæi, et resurrectionem et in cas-
los assumptionem, priusquam conderentur Hierosolyma, sicut scriptum est: *Hæc omnia sunt quæ
oportebat ipsum pati, et post ipsum quæ erunt.* Hæc
ergo cum agnoscimus, Deo credidimus ex iis quæ
de ipso scripta sunt. » Et paulo post rursus infert,
divina Providentia factas esse Scripturas, sic refe-
rens: « Sciebamus enim Deum hæc vere jussisse;
et absque Scriptura nihil dicimus. » Habet autem
alias quoque quasdam proprietates sermo Hebreus,
sicut etiam unusquisque ex reliquis, peculiari quo-
dam constans loquendi genere, quod gentis ostendit
stylum et figuram. Dialectum itaque definiunt,
dictionem quæ gentis stylo ac figura consicitur; sed
non ejusmodi dialectis nota est prophetia. Græcis
enim quæ troporum vocantur mutationes, de indu-
stria occultant, deductæ ad similitudinem earum
quæ sunt apud nos prophetiarum. Verum id dicitur
esse per voluntariam a recto declinationem quæ
fit vel versu vel soluta dictione: est quippe tropus,
dictio transcripta a proprio ad non proprium com-
positionis causa, et propter rectum phraseos usum
quæ est in oratione. Prophetia autem minime uti-
tur figuris in dictionibus, propter ornatum oratio-
nis. Quia autem non omnium est veritas, multis
modis occultatur, iisque solis qui sunt iniciati ad
cognitionem, qui veritatem querunt propter chari-
tatem, lucem exoriri facit. Dicitur autem proph-
etiae species proverbium a barbara philosophia; di-
citur quoque parabola et deinde ænigma. Quint
etiam dicitur « sapientia », et ut ab ea diversum
quid « disciplina », et rursus « sermones pruden-
tiæ », et « strophæ verborum, et vera justitia », et
rursus doctrina « dirigendi judicium », et « astu-
tia quæ simplicibus » accedit ex disciplina et « sen-

« Ἐλληνος, οὐ τοῦ Δευκαλίωνος, ἀλλὰ τοῦ Φθίου καὶ
Χρωστῆς. Vide Strab. lib. viii et ix. COLLECT.

(56) Εἰ λιηρος τοῦ Διὸς τοῦ κατ' ἐπικλησιν
Δευκαλίωνος. Hervetus exp.: « Hellene, Jovis filio,
qui fuit cognominatus Deucalion. Porro Hellenem
Deucalionis filium fuisse, multi scribunt: « Eum-
dem vero appellatum fuisse Deucalionem, haud
quisquam. » Proinde haec Clementis verba sic La-
tine reddi debent: « Hellene, filio Jovis, quoad no-
men vero Deucalionis. » Sensus enim est, Hellenem
quidem, cum revera Jovis esset, pro Deucalionis
filio vulgo habitum fuisse. Idem aliis pluribus con-
tagissse fertur. Hercules, Jovis filius, Amphitryonias
dictus est: Hector, cum Priami filius habere-
tur, ab Apolline genius est secundum Lycophronem
Cassandrae v. 264. Idem igitur de Helleni in-
telligendum est: quem alii Jove, alii Deucalione
natum tradunt. Apollodori, lib. I, c. 7: Γνονται δὲ
ἐκ Πύρρας Δευκαλίωνι παῖδες Ἐλλην μὲν πρῶτος, δύ-
εκ Διὸς ἔνιοι γενηθεῖσαι λέγουσαν. « Porro ex Deuca-
lionē et Pyrrha natī sunt, Hellen ante alios, quem
a Jove ortum esse nonnulli tradunt. » Conon, nar-
rat. 27: Περὶ Ἔλληνος τοῦ παῖδος αὐτοῦ (Δευκα-
λίωνος) δύ ἔνιοι τοῦ Διὸς παῖδα εἶναι φασιν. « De Hel-
lene filio Deucalionis, quem nonnulli Jovis esse si-
luum dicunt. »

(57) Εἰ λιηρικάς. Apollodori versionem obiter
hic emenda, loco iam dicto: Αὐτὸς (Ἔλλην) μὲν ἀρ-
ιστοῦ τοὺς καλουμένους Γραικοὺς προηγόρευεν « Εἰ-

sus et intelligentia, » quæ ei inditur qui est recensiter imbutus cæchesi. « Qui hos, inquit, audiuit prophetas, sapiens, erit sapientior, gubernationem autem possidebit intelligens, et intelliget parabolam et obscuram orationem, et sapientum dicta et ænigmata ». Si autem ab Hellene Jovis filio, qui fuit κογνομινatus Deucalion, contigit Hellenicas, id est Græcas, appellari dialectos, ex temporibus quæ prius exhibuimus, facile perspici potest, quot generationibus sint Hebræa lingua posteriores dialecti Græcorum. Procedente autem scriptura, prædictos a propheta tropos quoad unamquamque partem adnotantes, gnosticam vivendi rationem, per regulam veritatis, sedulo et artificiose exhibemus. Annon enim Virtus que Hermæ quoque in visione apparuit in figura Ecclesiæ, dedit librum ut describeret quem annuntiari electis volebat? Eum autem inquit se transcripsisse ad litteram, cum non inveniret quomodo syllabas persiceret. Significabat utique Scripturam esse omnibus claram, prout in nuda lectione accipitur, et hanc esse fidem quæ locum obtinet elementorum. Quocirca allegorice dicitur « lectio secundum litteram ». Scripturarum autem explicationem gnosticam fide jam proficiente assimilari ei quæ sit per syllabas lectioni intelligimus. Quin etiam jubetur Isaías propheta^b, « novo » libro accepto in eo « scribere » quædam; sanctam cognitionem, per Scripturarum expositionem, futuram prædicente Spiritu, quæ illo tempore nondum erat scripta, propterea quod nondum cognosceretur; dictum enim fuerat ab initio iis solis qui intelligent. Jam vero cum apostolos docuerit Servator, scriptæ non scripta jam quoque nobis traditur traditio, quæ novis cordibus, secundum novum illum librum per potentiam Dei inscribitur. Ea ratione qui apud Græcos sunt eruditissimi, Mercurio, quem dicunt esse sermonem, consecrarent propter usum vocis atque interpretationem, fructum mali Punici. Habet enim multas latebras oratio. Merito ergo Moysen quoque qui assumebatur, duplum vidit Jesus filius Nave, et unum quidem cum angelis, alterum autem supra montes, qui

¶ P. 806, ED. POTTER, 679, ED. PARIS.

?ηνας^a. « Hellen quidem de se Hellenas, qui postea Græci vocati sunt, nominavit. » Verti debuit: « Qui prius Græci vocati fuerant. » Horum enim nomina illud Γραικῶν antiquius fuisse, satis omnibus notum est.

(58) Παρεστήσαμεν. Nempe superius in Strom. lib. 1.

(59) Τοῦ προφήτου. Id est Salomone. Vide supra ad p. 470 edit. Paris. Lowth.

(60) Ἡ δύναμις. Intelligit « anum », quæ Hermæ Ecclesiam repræsentabat, Pastor. lib. 1, vis. 11, cap. 1: « Et cum surrexissem ab oratione, video contra me anum illum, quam ei anno superiori videram, ambulantem, et legentem libellum aliquem. Et ait mihi: Potes hæc electis Dei renuntiare? Dico ei: Domina, in memoria retinere non possum; da autem mihi libellum, et describam. Accipe, inquit, et restituas mihi illum. Ut autem accepi, in quemdam locum agri secedens, descripsi omnia ad litter-

A χρόνων ὧν φθάσαντες παρεστήσαμεν (58), ἡδὲ συνιδεῖν δοσις γενεαῖς τῆς Ἐβραίων φωνῆς αἱ περὶ Ἐλλησι μετεγένεστεραι διάλεκτον ὑπάρχουσι. Προϊστησι δὲ τῆς γραφῆς τοὺς προειρημένους ὑπὸ τοῦ προφήτου (59) τρόπους καθ' ἐκάστην περικοπὴν σημειώμενοι, παρεστήσομεν τὴν γνωστικὴν ἀγωγὴν, καὶ τὸν τῆς ἀληθείας κανόνα φιλοτέχνων ἐνδεικνύμενα. « Η γέροντος καὶ ἐν τῇ δράσει τῷ Ἐρμῆ ἁδύναμις (60), ἐν τῷ τύπῳ τῆς Ἐκκλησίας φανεῖσα, ἐδοκεῖ τὸ βιβλίον εἰς μεταγραφὴν, δι τοῖς ἐκλεκτοῖς ἀναγγελῆσαι ἐδούλετο; Τοῦτο δὲ μετεγράψατο πρὸς γράμμα, τρις, μῆτρα εὐρίσκων (61) τὰς συλλαβὰς τελέσαται. Ἐότιον δὲ δρᾶ τὴν μὲν Γραφὴν πρόδηλον εἶναι πάσι, κατὰ τὴν ψιλὴν ἀνάγνωσιν ἐκλαμβανομένην, καὶ ταύτην εἶναι τὴν πίστιν στοιχείων (62) τάξιν ἔχουσαν, δι τοῦ (63) καὶ ἡ πρὸς τὸ γράμμα ἀνάγνωσις, ἀλληγορεῖται τῇ διάπτυξι δὲ τὴν γνωστικὴν τῶν Γραφῶν, προκοπῶσης ἡδη τῆς πίστεως εἰκάζεσθαι τῇ κατὰ τὰς συλλαβὰς ἀναγνώσεις ἐκδεχόμεθα. Ἀλλὰ καὶ Ἡσαΐας (64) ἐπροφήτης βιβλίον « καινὸν » κελεύεσται λαδῶν, ἐγγράψαι τινά, τὴν γνῶσιν τὴν ἀγίαν διὰ τῆς τῶν Γραφῶν ἐγγήσεως ὑπερεργούσης εἰσεσθαι προφητεύοντος τοῦ Ιησοῦ ματος, τὴν ἔτι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἀγραφὸν τιχάνονταν, διὰ τὸ μηδέπω γιγνώσκεσθαι· εἰρητὸν γέροντος ἀρχῆς μόνοις τοῖς νοοῦσιν. Αὐτίκα διδάσκων τῷ Σωτῆρος τοὺς ἀποστόλους, ἡ τῆς ἐγγράφου διγραφὸς ἡδη καὶ εἰς τὴν διαδίδοται παράδοσις, γαρδίας καιναῖς κατὰ τὴν ἀνακαλνωσιν τοῦ βιβλίου τῇ δυνάμῃ τοῦ Θεοῦ ἐγγεγραμμένη. Ταύτη οἱ τῶν παρ' Ἐλλήσιον λογισταῖς τῷ Ἐρμῇ, δι τὴν λόγον εἶναι φαστοί, διὰ τὴν ἐρμηνείαν καθιεροῦσι τῆς φοιτᾶς τὸν καρπόν· παντευθῆς γέροντος λόγος. Εἰκότως δέρα καὶ τὸν Μοῦσαν ἀναλαμβανόμενον διττὸν εἰδεν τὸν Ιησοῦς τὸν Ναοῦ· καὶ τὸν μὲν μετ' ἀγγέλων, τὸν δὲ ἐπὶ τὰ δρῦν περὶ τοῦ φάραγγας κηδείας ἀξιούμενον. Εἰδὲ δὲ τὸν Ιησοῦς τὴν θέαν ταύτην κατέπιεν, πνεύματι ἐπαρθεὶς, σὺν τῷ Χαλέδῃ· ἀλλ' οὐχ ὅμοιως ἀμφορεύειν τὸν δέ, ἐπικατελθών, ὑπερεργούσης τὴν δόξαν διηγεῖτο τὸν διαθρῆσαι δυνηθεῖς μᾶλλον θατέρου, ἀλλ' καὶ καθαρότερος γενόμενος· δηλούσης, οἷμα, τῆς ιστορίας, μὴ πάντων εἶναι τὴν γνῶσιν· ἐπειδὴ οἱ μὲν τὸ

^a Prov. 1, 5, 6. ^b Isa. viii, 1.

Dram; non enim inveniebam syllabas. »

(61) Μὴ εὐρίσκων. Hoc modo cum marmora et nummi, tum etiam libri vetustissimi scripti conspiciuntur, perpetua scilicet litterarum serie, nulla vocum distinctione facta.

(62) Στοιχεῖα. Respicere videtur Hebr. v, 12: Τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων.

(63) Δὲ δ. Ms. Paris. διό.

(64) Ἡσαΐας. Isa. viii, 1: « Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grande, et scribe in eo stylo hominis: velociter spolia. » LXX: Λέπτα σταυτῷ τόμον καινὸν μέγαν. Eusebius legit, τόμον καινοῦ, ut adnotatur in editione Romana, in quibusdam libris esse τόμον χάρτου καινοῦ. Clemens habet βιβλίον καινὸν κελεύεσται λαδῶν. « Sume tibi librum novum magnum, » verterunt LXX et addiderunt « novum, » ut admonerent prophetiam esse de Testamento Novo. Eusebius lib. vii, c. 3, Demonstrat, evang. COLLECT.

σώμα τῶν Γραφῶν τὰς λέξεις καὶ τὰ δύναματα, καθάπερ τὸ σώμα τὸ Μωϋσέως, προσδέποισιν· οἱ δὲ τὰς διανοίας καὶ τὰ ὑπὸ (65) τῶν δύναμάτων δηλούμενα διορῶσι, τὸν μετὰ ἀγγέλου Μωϋσέα πολυπραγμανοῦντες. Ἀμέλει καὶ τῶν ἐπιδομένων τὸν Κύριον αὐτὸν οἱ μὲν πολλοί, « Τίς Δαβὶδ, ἐλέσθω με, » Ελεγον· ὅλιγος καὶ Ήδὸν ἐγγίγνωσκον τοῦ Θεοῦ, καθάπερ ὁ Πάτερ· διὸ καὶ ἐμακάρισεν, « ὅτι αὐτῷ σάρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκαλύψει τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ᾽ ἡ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, » δηλῶν τὸν γνωστικὸν οὐ διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τῆς κυνθείσης, ἀλλὰ δὲ αὐτῆς τῆς δυνάμεως τῆς πατρικῆς, γνωρίζειν τὸν Ήδὸν τοῦ Πλαντοκράτορος. Οὐ μόνον τοίνυν τοῖς ἐπιτυγχάνουσιν ἀπλῶς οὐτα δύσκολος ἡ τῆς ἀληθείας κτῆσις, ἀλλὰ καὶ ὃν τυγχάνεις ἡ ἐπιστήμη οἰκεῖα, μηδὲ τούτοις διθύρων δίδοσθαι τὴν θεωρίαν, ή κατὰ τὸν Μωϋσέα ιστορία διδάσκει, μέχρις ἂν ἔθισθεντες ἀντωπεῖν (66), καθάπερ οἱ Ἐβραῖοι (67), τῇ δόξῃ τῇ Μωϋσέως, καὶ οἱ ἄγιοι (68) τοῦ Ισραὴλ ταῖς τῶν ἀγγέλων ὀπτασίαις, οὕτω καὶ ἡμεῖς ταῖς τῆς ἀληθείας μαρμαρυγαῖς ἀντιτίθλεπεν δυνηθῶμεν.

ternam potentiam cognoscere Filium Omnipotentis. Non incident, est adeo difficultis acquisitio veritatis; sed ne his quidem quorum est propria scientia, totam simul acervatim dari contemplationem, docet Moysis historia, donec sicut Hebraei gloriam Moysis, et sancti Israel angelorum visiones, ita nos quoque objectum veritatis splendorem adversis intueri oculis possimus.

CAPUT XVI.

Exemplum hujus mystici intellectus (de quo in capite præcedente) ponit in explicatione mystica Decalogi.

Τοῦδειγμα δ' ἡμῖν κατὰ παραδρομὴν ἐκκείσθω C εἰς σαφήνειαν γνωστικὴν ἡ Δεκάλογος. Καὶ ὅτι μὲν Ιερὰ ἡ δεκάς, παρέλκει λέγειν τὰ νῦν. Εἰ δὲ αἱ πλάκες αἱ γεγραμμέναι ἔργον Θεοῦ, φυσικὴν ἐμφαίνουσαν δημιουργίαν εὑρεθῆσονται· « δάκτυλος » γάρ (Θεοῦ), δύναμις νοεῖται Θεοῦ, δὲ ἡς ἡ κτίσις τελειοῦται οὐρανοῦ καὶ γῆς· ὃν ἀμφοῖν αἱ πλάκες νοηθῆσονται σύμβολα· Θεοῦ μὲν γάρ γραφή καὶ εἰδοποίᾳ ἐνυποχειμένη (69) τῇ πλακὶ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου τυγχάνει· ἡ Δεκάλογος δὲ, κατὰ μὲν οὐράνιον εἰκόνα, περιέχει ἥλιον καὶ σελήνην, ἀστρα, νέφη, φῶς, πνεῦμα, θύμορ, ἀέρα, σκότος, πῦρ. Αὕτη φυσικὴ Δεκάλογος οὐρανοῦ· ἡ δὲ τῆς γῆς εἰλῶν, περιέχει ἀνθρώπους, κτήνη, ἔρπετά, θηρία, καὶ τῶν ἐνύδρων ιχθύας καὶ κήτη· τῶν τε αὖ πτηγῶν δμοίων τὰ τε σαρκωδόρα καὶ τὰ ἡμέρων χρώμενα τροφῆ· φυτῶν τε

δέσμων (70), τὰ καρποφόρα καὶ ἄκαρπα. Αὕτη φυσικὴ Δεκάλογος γῆς. Καὶ « ἡ κιβωτὸς » δὲ, ἡ ταῦτα περιειληφυῖα, ἡ τῶν θειῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων γνῶσις εἴη ἀν καὶ σοφία (71). Τάχα δὲ ἀν εἰεν αἱ δύο πλάκες αὗται δισσῶν προφητεία διαθηκῶν.

¶ P. 807, ED. POTTER, 680, ED. PARIS. ^a Marc. x, 48, et alibi sæpe. ^b Matth. xvi, 17. ^c Exod. xxxii, 15, 16; xxii, 18. ^d Exod. xxv, 16.

(65) Ταῦ. Ms. Ottob. ὑπέρ.

(66) Ἀντωπεῖται. Hæc vox infra occurrit in Excerptis e Theodotop. 791, edit. Paris. Ἀντοματεῖν dicit auctor Constitut. apost. lib. vi, c. 2, ubi adnotat Cotelerius, « Lucam, et post eum Barnabam, ac verum Clementem Romanum, Clementemque Alexandrinum, et alios, ante vero auctorem libri Sapientiæ, ἀντοφθαλμεῖν usurpasse; Dionysium

A dignus erat cui in convallibus justa fierent. Vidit autem Jesus hoc spectaculum inferius, sublatus spiritu, una cum Chaleb; sed non vident ambo similiter. ¶ Verum hic quidem descendit citius, ut qui multum quod gravabat inferret; ille autem cum descendisset, postea narravit gloriam quam erat contemplatus, ut qui magis quam alter posset perspicere cum esset purior: significante, ut arbitror, historia, non omnium **289** esse cognitionem.

Näm alii quidem corpus Scripturarum, nempe dictiones et nomina perinde ac corpus Moysis accipiunt; alii vero sententias, et quæ a nominibus significantur pervident, eum qui est cum angelis Moysen curiose inquirentes. Certe etiam ex iis qui ipsum Dominum invocabant, multi quidem dicebant: « Fili David, miserere mei^a; » pauci autem cognoscebant Filium Dei, sicut Petrus, quem etiam beatum pronuntiavit, « quoniam ei caro et sanguis non revelavit^b » veritatem « sed Pater ejus qui est in cœlis^c: » significans gnosticum, non per ejus carnem quæ fuit gestata in utero, sed per ipsam paternam solum iis qui temere ac imperite in Scripturas incident, est adeo difficultis acquisitio veritatis; sed ne his quidem quorum est propria scientia, totam simul acervatim dari contemplationem, docet Moysis historia, donec sicut Hebraei gloriam Moysis, et sancti Israel angelorum visiones, ita nos quoque objectum veritatis splendorem adversis intueri oculis possimus.

B

Nobis autem gnosticæ declarationis in transcurso exemplum sit Decalogus. Et quod sacer quidem sit denarius numerus, supervacaneum est nunc dicere. Sin autem tabulæ scriptæ opus sint Dei^c, invenientur naturale ostendere opificium. Per « digitum » autem « Dei » intelligitur Dei potentia, per quam efficitur creatio cœli et terræ; quorum amborum intelligentur tabulæ esse signa. Nam Dei quidem scriptura et formatio in subjecta tabula, est mundi creatio. Decalogus autem imagine quadam cœlesti, continet solem et lunam, astra, nubes, lucem, spiritum, aquam, aerem, tenebras, ignem: hic est cœli naturalis Decalogus. Terræ autem imago continet homines, pecora, reptilia, bestias, et ex aquatilibus pisces et cete: et rursus similiter ex volucribus, et quæ sunt carnivores, et quæ miti utuntur cibo; et ex plantis similiter, et quæ sunt fertiles, et quæ steriles. Hic est terræ naturalis Decalogus. Porro autem « arca^d », quæ bœc continebat, rerum divinarum et humanarum erit cognitio et sapientia. Fortasse autem fuc-

verò Pseudo-Areopagitam cum Clemente Alexandrino, Method. Athanas. ἀντωπεῖν, et ἀντωπῆσαι. »

(67) Οἱ Ἐβρ. Respicit Exod. xxxiv, 30 et seq.

(68) Οἱ ἄγιοι. Scilicet prophetæ, veluti Dan. x,

7 et seq., et alibi.

(69) Ἐρυποκ. Forte rectius ἐναποχειμένη. SYLVE

(70) Ὡς αὐτῶς. Vel conjuncte ὡς αὐτῶς.

(71) Σοφία. Conf. superius Praedag. p. 181, not.

rint hæ duæ tabulæ, prophetia duorum testamenterum. **Mystice** autem sunt renovatæ, cum simul abundaret ignoratio et peccatum. Dupliciter vero, ut videtur, scribuntur præcepta duplicibus spiritibus, nempe et principali, et eo quì subjicitur; quoniam « caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem ». Est autem in ipso quoque homine quidam denarius: **quinq[ue] sensus**, et vocis edendæ facultas, et vis seminaria: et hic quoque octavus qui suit in formatione spiritus: nona est facultas animæ qua tenet principatum, quæ etiam dicitur **principalis**: et decima est sancti Spiritus quæ per fidem accedit, formam et characterem tribuens, proprietas. His accedit, quod decem quibusdam humanis partibus videtur lex imperare, visui, auditui, odoratui, tactui, gustui instrumentisque eorum administris, quæ sunt duplia, nempe manibus et pedibus: hæc est enim hominis formatione. Intromittitur autem anima, et etiam prius intromittitur **principalis** facultas qua ratiocinamur, quæ non generatur per dejectionem seminis, ut etiam absque ea numerus decimus colligatur eorum, per quæ universa actio hominis perficitur. Nam ordine cum primum est homo genitus, accipit initium vitæ ab iis quæ passionibus sunt obnoxia: ratiocinandi ergo facultatem quæ etiam est **principalis**, dicimus esse animali causam constitutionis: quin etiam partem expertem rationis, et esse animatam, et esse ejus partem. Jam vitalem quidem facultatem, qua nutriendi continetur vis et augendi, et ut in summa dicam, movendi, sortitus est spiritus carnalis, qui et motu est facillimus, et quoquo versus per sensus et reliquum corpus procedit, et per corpus primum patitur. Principalis autem animæ facultas habet liberam eligendi facultatem, in qua inquisitio, disciplina et cognitio. Verum enim vero universa ita ordinata sunt, ut ad unam principalem referantur facultatem: et propter illam et vivit homo, et certo modo vivit. Per corporeum itaque spiritum homo sentit, concupiscit, lætatur, irascitur, alitur, augetur: quin etiam per eum actiones aggreditur, convenienter ei, quod mens cogitarit et

P. 803, ED. POTTER, 681, ED. PARIS. Gal. v, 17.

D

(72) **Γράφονται**, δισσοῖς πνεύμασιν ἐντολαῖς. Forte rectius γράφονται, δισσοῖς πνεύμασιν ἐντολαῖς: ut conjicere licet ex v. 48. Utique Hervetus interpres ita legit. SYLBURG. — Totam hanc sententiam sic scribe: Δισσῶς, ὡς ξοιχε., γράφονται, δισσοῖς δεδομέναις πνεύμασιν ἐντολαῖς, sicut infra: τοῖς δισσοῖς πνεύμασι τὰς δεδομένας ἐντολάς. Paulo enim post: Εἰκότως τοινυν αἱ δύο πλάκες τοῖς δισσοῖς πνεύμασι τὰς δεδομένας ἐντολάς, τῷ πλασθέντι τῷ τε ἡγεμονικῷ, τὰς πρὸ τοῦ νόμου παραδεδομένας. HEINSIUS.

(73) **Τῷ τε**. Id est rationali et sensibili hominis facultati. Sic Philo Judæus lib. *Quis sit rerum divinarum hæres.* p. 504: Tί δ' αἱ στῆλαι τῶν γενικῶν δέκα νόμων, ἀς ὑνομάζει πλάκας; δύο εἰστιάσθμοι τοῖς τῆς ψυχῆς μέρεσι· λογικῷ γάρ καὶ ἀλγήῳ παιδεύθησαι καὶ σωφρονισθῆναι χρή. « Quid innuunt columnæ decem legum generalium, quas

A 'Ανεκαινίσθησαν δισσοῖς πνεύμασιν μυστικῶς, πλεοναζούσης ἀρισταῖς καὶ ἀμαρτιαῖς. Δισσῶς, ὡς ξοιχε., γράφονται, δισσοῖς πνεύμασιν ἐντολαῖς (72), τῷ τε (73) ἡγεμονικῷ τῷ τε ὑποκειμένῳ· ἐπειὲν ἡ σάρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ (74) πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. « Εστι δὲ καὶ δεκάς τις περὶ τὸν δινθρωπὸν αὐτὸν, τὰ τε αἰσθητήρια πέντε καὶ τὸ φωνητικὸν καὶ τὸ σπερματικόν· καὶ τοῦτο (75) δὴ ὅδον τὸ κατὰ τὴν πλάκαν πνευματικόν· ἔννατον δὲ τὸ ἡγεμονικής ψυχῆς· καὶ δέκατον τὸ διά τῆς πίστεως προσηνόμενον ἀγίου Πνεύματος χαρακτηριστικὸν ίδιωμα. « Ετὶ πρὸς τούτοις δέκα τοῖν δινθρωποῖς μέρα προστάσσειν ἡ νομοθεσία φαίνεται, τῇ τε ὄρους καὶ ἀκοῆς, καὶ τῇ δισφρήσει, ἀφῇ τε καὶ γεύσει, καὶ τούτων ὑπουργοῖς ὀργάνοις, δισσοῖς οὖσι, χερὶ τοῖς ποσὶν· αὐτῇ γάρ ἡ πλάκα τοῦ δινθρώπου. « Επεισχρίνεται δὲ ἡ ψυχὴ, καὶ προεισχρίνεται (76) τὸ ἡγεμονικόν, φ διαλογιζόμεθα, οὐ κατὰ τὴν σπέρματος καταβολὴν γεννώμενον, ὡς συνάγεσθαι καὶ ἀνευ τούτου τὸν δέκατον ἀριθμὸν, δι' ὃν ἡ τάξις ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτελεῖται. Τῇ τάξις γὰρ εὐθέως γεννόμενος δὲ δινθρώπος, ἀπὸ τῶν παθητικῶν ἀρχὴν τοῦ ζῆν λαμβάνει. Τὸ λογιστικὸν τοῦν καὶ ἡγεμονικὸν αἴστιον εἶναι φαμὲν τῆς συστάσεως τῷ ζῷῳ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ διλογον μέρος ἐψυχώσεται καὶ μόριον αὐτῆς εἶναι. Αὐτίκα τὴν μὲν ζωτικὴν δύναμιν, ἢ ἐμπειριέχεται τὸ θρηπτικὸν τε καὶ αἵτητον καὶ καθ' δλου κινητικὸν, τὸ πνεῦμα εἰληγε τοῖς σαρκικόν, ὁξυκόντον δὲν, καὶ πάντες (77) διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λοιποῦ σώματος πορευόμενοί εἰσι καὶ πρωτοπαθοῦν διά σώματος· τὴν προαιρετικὴν τὸ ἡγεμονικόν ἔχει δύναμιν, περὶ τὴν ή ζήτησιν καὶ ἡ μάθησις καὶ ἡ γνῶσις. « Άλλα γάρ τη πάντων ἀνθρώπων εἰς ἐν συντέταχται τὸ ἡγεμονικόν, καὶ δὲ τοῦτο δὲ δινθρώπος, καὶ ταῦς ζῆν. Διὰ τοῦ σωματικοῦ δρᾶ πνεύματος αἰσθάνεται δὲ δινθρώπος, ἐπιθυμεῖ, ἔδεται, ὀργίζεται, τρέφεται, αἰσχεται· καὶ δὴ (78) καὶ πρὸς τὰς πράξεις διὰ τούτου πορεύεται τὰ κατανοούσαν τε καὶ διάγοιαν· καὶ ἐπειδὴν κρατῇ τῶν ἀνθρώπων, βασιλεύει τὸ ἡγεμονικόν. Τὸ δὲν, οὐκ ἐπιθυμήσεις, οὐδὲ δουλεύσεις, φησι, τῷ σαρκικῷ πνεύματι, ἀλλὰ δρεῖται τάξις· ἐπειὲν ἡ σάρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ

nominant tabulas? duæ sunt numero pares animæ partibus. Nam brutæ pariter ac rationali debetur eruditio castigatioque. »

(74) **Καὶ τὸ**. Galat. τὸ δέ.

(75) **Καὶ τοῦτο**. Nempe πνοὴν ζῶσης, quam in creando homine ἐνεψύστον δὲ Θεός, Genes. II. 7. Hanc Clemens paulo superius dixit τὸ ὑποκειμένον πνεῦμα, et infra πνεῦμα σαρκικόν, σωματικόν.

(76) **Προεισχρίνεται**. Possit etiam scribi προεισχρίνεται.

(77) **Καὶ παντὶ**. Aplius καὶ πάντῃ· ut interpres verlit, et quoquo versus per sensus et reliquum corpus procedit. SYLBURG.

(78) **Καὶ δή**. Hoc est, quin etiam quæ mente ac animo conceptæ sunt, in actionem per hunc transeunt. Herveti versio ferri posset, si legas τὰς κατ' ἔννοιαν.

τοῦ πνεύματος, καὶ εἰς τὸ περὶ φύσιν ἀτακτεῖν ἐπανίσταται· καὶ « τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς » εἰς τὴν κατὰ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου διεξαγωγὴν ἐπικρατεῖ. Μήτι οὖν εἰκότως « κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι », δινθρωπὸς εἰργται, οὐ κατὰ τῆς κατασκευῆς τὸ σῆμα, ἀλλ᾽ ἐπεὶ δὲ μὲν θεός λόγῳ τὰ πάντα δημιουργεῖ, δὲ δὲ ἀνθρωπὸς, δι γνωστικὸς γενόμενος, τῷ λογικῷ τὰς καλὰς πράξεις ἐπιτελεῖ; Εἰκότως τοίνυν αἱ δύο πλάκες τοῖς διστοις πνεύμασι τὰς δεδομένας ἐντολάς, τῷ τε πλασθέντι, τῷ τε ἡγεμονικῷ τὰς πρὸ τοῦ νόμου παραδεδομένας, ἀλλὰ καὶ εἰργηταὶ (79) μηνύειν, καὶ τὰ τῶν αἰσθήσεων κινήματα κατά τε τὴν διάνοιαν ἀποτυποῦνται κατά τε τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἐνέργειαν φανεροῦνται. Ἐξ ἀμφοῖν γάρ τι κατάληψις. Πάλιν τε αὖ ὡς αἰσθήσις πρὸς τὸ αἰσθητὸν, οὕτω νόμισις πρὸς τὸ νοητόν. Διτταὶ δὲ καὶ εἰ πράξεις, αἱ μὲν καὶ ἔννοιαν, αἱ δὲ καὶ ἐνέργειαν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη (80) τῆς Δεκαλόγου ἐντολὴ παρίστησιν, διτι μόνος εἰς ἐστι θεός παντοχάρτωρ, δις ἐκ τῆς Αιγύπτου τὸν λαὸν μετήγαγεν διὰ τῆς ἑρήμου εἰς τὴν πατρών γῆν, διπος καταλαμβάνωσι μὲν διὰ τῶν θεῶν ἐνεργημάτων, ὡς ἐδύναντο, τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἀφιστῶνται δὲ τῆς τῶν γενητῶν (81)

A conceperit. Cum autem vicerit cupiditates, regnat principalis facultas. Illud ergo, « Non concupisces: non servies, inquit, carnali spiritui, sed ei imperabis, quoniam « caro concupiscit adversus spiritum » et insurget, Φ ut se turpiter et indecora gerat præter naturam; et « spiritus adversus carnem », obtinet imperium, ad hoc ut homo vitam transigat secundum naturam. Annon ergo merito dictus est homo « factus esse ad Dei imaginem », non quod altinet ad figuram constructionis, sed quoniam Deus quidem ratione omnia architectatur: homo autem qui evaserit Gnosticus, rationis facultate bonas et honestas peragit actiones? Merito ergo duæ tabulæ, duobus spiritibus data præcepta, et ei qui est formatus, et B ei qui est principalis, quæ ante legem tradita fuerant, dictæ sunt significare: quin etiam sensuum motus indicantur tum quatenus in mente recipiuntur, tum quatenus de corporis operatione procedunt, est enim ex ambobus deprehensio. Et rursus, ut se habet sensus ad sensible, ita intelligentia ad id quod ea comprehenditur. Sunt autem duplices quoque actiones, aliæ

* P. 809 ED. POTTER, 682 ED. PAR.S.

(79) Άλλὰ καὶ εἰρ. Malum hæc sic scribere: εἰργηταὶ μηνύειν ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν αἰσθ. Sylburgius ait: « Haud scio an legendum ἀλλοχῇ εἰργηται. Si quis ordine inverso καὶ ἀλλα malit, per me licet. Interpres, ut corrupta, transiliit. »

(80) Η μὲν πρώτη. Haud in promptu est dicere, quo modo Clemens Decalogum in partes suas distribuerit. Nam præceptum de honore parentibus tribuendo clare quintum vocat: cum tamen alterum de non sumendo in vanum Dei nomine secundo, et quod de Sabbato agit, tertio loco ponere videatur; ac proinde quæ hæc præcepta precedunt, universa uno præcepto concludantur, necesse est. Porro post quintum præceptum statim illud addit, quo adulterium prohibetur: tum alterum, quo homicidium; ac deinde eo, quod de falso testimonio agit, prorsus omisso, vel cum præcedente confuso, decimum pronuntiat esse, quo a qualicunque concupiscentia arcemur. Pro certo igitur tenendum est quod cum Clemens præceptum de honore parentibus tribuendo quinto loco ponat, ante id alia quatuor numeraverit; et quod post id itidem quatuor præcedere voluerit præceptum illud, quo qualisunque concupiscentia prohibetur, cum hoc decimum esse aperte doceat. Quæ cum ita sint, Clementis verba hoc, vel alio simili, modo scribenda esse videntur: Καὶ ἡ μὲν πρώτη . . . πατρών γῆν. Οὐτας καταλαμ. . . ἔχοντες θεὸν, δὲ δεύτερος ἐμήνυε λόγος. Μή δεν λαμβάνειν . . . αὐτὸς μόνος, τρίτος ἐστι λόγος. Τέταρτος δὲ δι μηνύων γεγονέναι, etc. Qua mutatione haud ita magna siet, ut et secum consentiat Clemens, et cum Philone Judæo, querat in iis, quæ ad veterem legem spectant, ubique sere sequitur, ut sæpe alias observatum est. Philo enim primum id præceptum esse declarat, quo dicitur unum esse verum Deum colendum, qui Iudeos ex Aegypto eduxit; secundum, quo simulacra coli prohibentur; tertium, quo Dei nomen in vanum non esse sumendum decernitur; quartum, quo septimi diei observatio præcipitur, etc. Conf. ejus lib. *Quis sit rerum dinarum heres*, pag. 504, lib. *De decalogo*, lib. *De specialibus præceptis* in ipso principio. Ad sententiam nostram confirmans accedit, quod Philo, perinde ac Clemens no-

* Gen. 1, 26.

ster, præceptum de adulterio ei, quo prohibetur homicidium, anteponat; octavo autem loco præceptum de furto, et illud, quo qualisunque concupiscentia prohibetur, decimo constitutum. Sylburg. ait: « Hœschelius Decalogi numerum sic impleri posse arbitratur, si post γῆν inseratur, δὲ δεύτερος δὲ λόγος (seu δὲ δευτέρα ἐντολῇ) παρίστηται: μιτato mox δεύτερος in τρίτος, et τρίτος in τέταρτος. Mihi vero, inquit, post comma istud, δὲ δεύτερος δὲ ἐμήνυε λόγος, mutilatus esse videtur locus, deesseque enarratio secundi præcepti de imaginibus. Id enim eum hoc loco agnovisse, satış declarant quæ cum alibi passim contra imagines disputat, tum p. 249, 295 et 303, secundum vero ei præcepto locum tribuunt etiam Philo tribus in locis, et Josephus p. 69, itemque Origenes homilia octava in Exodum, Athanasius in *Synopsi sacrae Scripturæ*, Gregorius Naz., in *Carminibus*: imo et recentiores, Nicophorus, Zonaras, Cedrenus et Suidas in voce *Πλατύ*: atque adeo nisi hoc loco defectus statuatur, et mox pro τρίτος reponatur τέταρτος, quomodo consistet ordo et numerus in sequentibus? Manifeste namque cum ceteris supra nominatis auctoribus decimum præceptum esse dicit περὶ ἑκατομῶν, p. 292. Atque in libi octo hexametris expressa hæc decem præcepta per Gregorium pag. 36:

Οὐ γνώσῃ θεὸν ἀλλος· ἔχει σέβας ολος ἐρός γε.
Οὐ στήσεις ἱδαλμα κερὸς καὶ ἀκροορ εἰκώ.
Οὐ ποτε μαγιστρὸς μητὸν μεγάλου θεοῖο.
Σέββατα πάντα φύλασσε μετάρσια καὶ σκιεύεται.
Οὐδιος, ηρ τοκέσσι φέρης χάρις ηρ ἐπέοικε.
Φεύγειν ἀρδροφόρου παλάμας ἄρος, ἀλλοτρίης τε
Εὐρης· κλεπτοσύνης τε κακόφρονα, μαρτυρίης τε
Ψευδῆ· ἀλλοτρίων τε πόθον, σκινθῆρα μόρον. »

Atque hactenus viri doctissimi Hœschelius et Sylburg., quorum conjecturæ an Clementis sententiae magis consentaneæ sint, quam quæ a nobis allata sunt, æquus lector, omnibus diligenter perspicio, facile judicabit.

(81) Γερητώρ. A. mavult γεννητῶν. SYLBURG.

quidem per 290 mentis agitationem, aliae vero per operationem. Et primum quidem præceptum Decalogi ostendit unum solum esse Deum omnipotentem ^a, qui populum transtulit ex Ægypto per solitudinem in terram patriam, ut per divinas quidem operationes comprehendenderent, ut poterant, ejus potentiam; ab eorum autem quæ sunt genita abstinerent idolatria, omnem spem habentes in Deo vero. Secundum autem significat non oportere assumere ^b, neque inferre magnam et omni veneratione dignam ejus potentiam, quæ quidem est nomen (hujus enim solummodo discendi multi erant adhuc capaces), neque transferre ejus nuncupationem ad res genitas et inanes, quas ^c quidem fecere homines artifices; in quibus is qui est non ponitur. (In identitate enim ingenita, qui est, est ipse solus.) Tertium autem significat, mundum a Deo esse factum; et dedisse nobis septimum diem ad quiescendum ^c, propter eam quæ est in vita afflictionem et malorum perpessionem. Deus enim indefessus, nullisque obnoxius est passionibus, et nullius indiget; quiete autem indigemus nos, qui carnem gestamus. Septimus ergo dies dicitur quies, abstinentia a malis, præparans illum primarium et ex quo cuncta orta sunt diem, qui est vere nostra quies, qui quidem prima quoque est revera lucis generatio, in qua omnia simul et cernuntur et possidentur. Ex hoc die prima sapientia et cognitio nos illuminat; lux enim veritatis, lux vera, umbræ expers, qui citra divisionem dividitur Spiritus Domini in eos qui sunt per fidem sancti dei, qui est instar luminaris ad eorum quæ sunt agnitionem. Eum ergo per totam sequentes vitam nullis efficiuntur passionibus obnoxii: id autem est quiescere. Quocirca Solomon ^d quoque ante colum et terram, et omnia quæ sunt, Omnipotenti di-

^c P. 810 ED. POTTER, 662-683 ED. PARIS.
^d Prov. viii, 22 et seq.

(82) Ιερητα καὶ μάταια. Vult auctor μάταια esse «creata», ac proinde nomen Dei sumere ἐπὶ ματαιῷ esse id rebus creatis imponere. Itaque hoc præcepto, secundum Clementem, prohibentur Dei nomen creaturis impōnere, quibus proxime superiori præcepto divinum cultum tribuere vetitum est.

(83) Ο ὥρ. Nomen Dei Exod. iii, 14.: Τέγω εἰμι δῶν, etc.

(84) Τρίτος. Legendum omnino τέταρτος, uti notavit Sylburg. Nam p. 687, edit. Paris., proximum mandatum ut quintum ordine recensetur. Deest itaque tertii præcepti explicatio, quamvis secundum ita exponat, ut etiam tertii vim quoddammodo in se contineret, unde forte defectus ortum habuit. Ita infra nonum cum decimo in unam et eamdem interpretationem coalescit. Lowth.—Porro mihi nec secundi præcepti, ut Sylburgio visum est, nec tertii enarratio desiderari videtur; quorum prius de divino cultu, posterius de divino nomine rebus creatis non tribuendo, salis clare exposuit auctor; ut modo dictum est.

(85) Ἀράπανος. Id significat Hebraica vox Σέβετον. Conf. Strom. iv, pag. 612. n. 12.

(86) Ετοιμάζουσα. Hoc est, praesignificans Christum qui nobis et existentiam et lucem donat, et requiem. His similia scribit Barnabas epistolæ

A εἰδωλολατρίας, τὴν πᾶσαν ἑπτίδα ἐπὶ τὸν κατ' αὐτήν θεῖαν ἔχοντες θεόν· δὲ δεύτερος δὲ ἐμήνυε λόγος, μὴ δεῖν λαμβάνειν, μηδὲ ἐπιφέρειν τὸ μεγαλεῖνον κράτος; τοῦ θεοῦ (ὅπερ ἔστι τὸ δνομα· τοῦτο γάρ μόνον ἔχωρουν καὶ ἔτι νῦν οἱ πολλοὶ μαθεῖν), μὴ φέρειν τούτου τὴν ἐπικλήσιν ἐπὶ τὰ γενητὰ καὶ μάταια (82), ἀ δῆ οἱ τεχνῖται τῶν ἀνθρώπων πεποίκησι, καθ' ὧν δῶν (83) οὐ τάσσεται (ἐν ταύτῃ τοι γάρ ἀγεννήτῳ δῶν αὐτὸς μόνος). Τρίτος (84) δέ ἔστι λόγος δι μηνύσαν γεγονέναι πρὸς τοῦ θεοῦ τὸν κόσμον, καὶ δεδωκέναι ἀνάπτασιν τὴν ἡμέραν ἑδδόμην ἡμέραν, διὰ τὴν κατὰ τὸν βίον κακοπάθειαν· θεὸς γάρ ἄκμητος τε καὶ ἀπεθῆς, καὶ ἀπροσδέχεται ἀναπαύλης δὲ ἡμεῖς οἱ σαρκοφοροῦντες δεδμεθα· ἦ δέδδηται τοινύν ἡμέρα ἀράπανος (85) κηρύσσεται, ἀπαγὴ κακῶν, ἐτοιμάζουσα (86) τὴν ἀρχέγονον ἡμέραν, τὴν τῷ δυτὶ ἀνάπτασιν ἡμῶν· τῇ δῆ καὶ πρώτην τῷ δυτὶ φωτὸς γένεσιν, ἐν φαντασίᾳ πάντα συνθεωρεῖται, καὶ πάντα κληρονομεῖται. Έκ ταύτης τῆς ἡμέρας ἡ πρώτη σοφία καὶ ἡ γνῶσις ἡμᾶς ἐλλάμπεται· τὸ γάρ φῶς τῆς ἀληθείας φῶς ἀληθεῖς, ἀσκιον, ἀμερῶς μεριζόμενον Πνεῦμα Κυρίου εἰς τοὺς διὰ πίστεως ἡγιασμένους, λαμπτῆσος ἐπέχον τάξιν, εἰς τὴν τῶν δυτῶν ἐπίγνωσιν. Ἀκολυθοῦντες οὖν αὐτῷ δὲ ὅλου τοῦ βίου, ἀπαθεῖς καθιστάμεθα· τὸ δέ ἔστιν ἀναπαύσασθαι. Διὸ καὶ Σολομὼν πρὸς οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων τῶν δυτῶν τῷ Παντοκράτορι γεγονέναι τὴν σοφίαν λέγει, ης τῇ μεθεξίς ή κατὰ δύναμιν, οὐ κατ' οὐσίαν λέγω, θείου καὶ ἀνθρωπίνων καταληπτικῶν ἐπιστήμονα εἶναι (87) διδάσκει. Ἐνταῦθα γενομένους, ἐν παρέργῳ καὶ ταῦτα ὑπομνηστέον· ἐπειὶ περὶ ἑδδομάδος καὶ ὄγδοαδος δὲ λόγος παρεισῆλθε· κινδυνεύει (88) γάρ τῇ φωνῇ δηδούλους ἑδδομάδας εἶναι κυρίως, ἔξις δὲ τῇ ἑδδοράκες κατά γε τὸ ἐμφανές· καὶ τῇ μὲν, κυρίως εἶναι Σάξετον, ἐργάτις (89) δὲ τῇ ἑδδομάδῃ· τῇ τε γάρ κοσμογόνεια ἐν ἔξι περιοῦται ἡμέραις· τῇ τε γάρ τροπῶν (90) ἐπὶ

a Exod. xi, 2, 3 et seq. b Ibid. 7. c Exod. xx, 8.

sus c. 15, ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius.

(87) Ἐπιστήμονα εἰν. Hoc est, «habere scientiam docet. Cum autem hic pervenimus, hæc quoque sunt obiter memoranda.» Quia Hervetus perinde vertit, ac si legisset: «Ἐπιστήμωνας εἴναι διδάσκει, ἐνταῦθα γενομένους. Ἐν παρέργῳ καὶ ταῦτα ὑπομνηστέον, ἐπειὶ περὶ ἑδδομάδος. Quo modo hæc sententia in edit. Flor. interpuncta est; ubi tamen ἐπιστήμωνa occurrit, non ἐπιστήμωνa.

(88) Κιρδυρένει. Vide pag. 684, ed. Paris. Lowth.—Herveti etiam Commentarium, ei quæad Barnabæ locum paulo superius dictum adnotat Cotelerius

(89) Ἐργάτις. Ἐδδομάδα etiam mystice ἐργάτιδα dictam suisse ex Nicomacho tradi Photius.

(90) Η τε διὰ τροπῶν. His similia scribit Macrobius in Somnium Scipionis lib. 1, cap. 6. Clemens autem Philonis verba abbreviavit, lib. De opificio mundi: "Ο θεός ἡγεμών ἡμέρας ἡλιος, διττάς καθ' ἔκαστον ἐνιαυτῶν ἀποτελῶν ισημερίας, ἐφει καὶ μετοπώρῳ, τὴν μὲν ἐσφράγην ἐν Κρήτῃ, τὴν δὲ μετοπώρινὴν Ζυγῷ, ἐναργεστάτην παρέργεται πίστις τοῦ περὶ τὴν ἑδδομήν θεοπεποῦς. Ἐκατέρα γάρ τῶν ισημεριῶν ἑδδομῶν γίνεται μηνὶ, καθ' ἀς καὶ ἐορτάζεις διείρηται νόμῳ τὰς μεγίστας καὶ ὀημοτελεστάτας ἐορτάς· ἐπειδή περ ἀμφοτέραις ὅσα ἐκ τῆς τελειογονεῖται, ἐφει μὲν ὁ τοῦ σίτου καρπός, καὶ τῶν

τροπάς κίνησις τοῦ ἡλίου, ἐν ᾧ συντελεῖται μηρός· ἢν πὴ μὲν φυλλοφρόει, πὴ δὲ βλαστάνει τὰ φυτά, καὶ αἱ τῶν σπερμάτων γίνονται τελεώσεις. Φασὶ δὲ καὶ τὸ Ἐμέριον (91) ἀπαρτίζεσθαι πρὸς ἀκρίβειαν μηρὸν τῷ ἔκτῳ, τουτέστιν ἔχατὸν ἡμέρας καὶ ὅδον-κοντα πρὸς ταῖς δύο καὶ τρισὶ, ὡς ἴστορει Πόλυβος μὲν ὁ Ιατρὸς ἐν τῷ Περὶ ὀκταμήνων, Ἀριστοτέλης δὲ ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ Περὶ γύνεως· οἱ τε Πισθαγόρειοι ἔτενθεν, οἷμα, ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κατὰ τὸν προφῆτην (92) γενέσεως τὸν ἥξι (93) ἀριθμὸν τέλειον νομίζουσι, καὶ μεσευθήτην (94) καλοῦσι: τούτον καὶ τάραν, διὰ τὸ μέσον αὐτὸν εἶναι τοῦ εὐθέως, τουτέστι τὸν δέκα καὶ τὸν δύο· φαίνεται γάρ ίσον ἀμφοῖν ἀπέχων. 'Οις δ' ὁ γάμος ἐξ δέρβενος καὶ θηλείας γενίq, οὐτως δὲ ἔξι ἐκ περισσοῦ μὲν τοῦ τρία, δέρβενος ἀριθμοῦ λεγομένου, ἀρτου δὲ τοῦ δύο, θήλεος (95) νομίζομένου, γεννᾶται· οἰς γάρ τὰ τρία γίνεται ὁ ἔξι. Τοσαῦτα πάλιν αἱ γενικώταται κινήσεις, καθ' ἃς ἡ πᾶσα γένεσις φέρεται ἀνω, κάτω, εἰς δεξιά, εἰς ἀριστερά, πρόσω, ὄπιστα. Εἰκότως ἀρά τὸν ἑπτά-ἀριθμὸν ἀμήτορα (96) καὶ διγονον λογίζονται, τὸ Σάβ-

¶ P. 811 ED. POTTER.

ἄλλων δια σπαρτά, μετοπώρῳ δὲ τὸ τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν ἄλλων πλείστων ἀρρόδύων. « Sol ipse diei dux, bina quotannis æquinoctia faciens, vere atque autumno, vernum in Ariete, autunmale in Libra, evidentissimam probationem exhibet divina maiestatis in septenario. Utrumque enim æquinoctium sit mense septimo; quibus temporibus festa indixit lex duo maxima et celeberrima, quandoquidem utroque quidquid terra fert perficitur, vere quidem frumentum, et quæcumque seminamus alia; autumno vero vitis fructus, et plerarumque arborum. »

(91) Φασὶ δὲ καὶ τὸ ἔμ. Macrobius, in *Somnium Scipionis* lib. 1, cap. 6: « Habet et alia suæ veneratiois indicia, sed ne longior faciat sermo fastidiū, unum ex omnibus ejus officiū persequemur; quod idoneo pœtulimus, quia hoc commemo-rato, non senarii tantum, sed et septenarii pariter dignitas astruetur. Humano partui frequentiorem usum novem mensium, certo numerorum modula-mine natura constituit; sed ratio sub ascili senarii numeri multiplicatione procedens etiam septem menses compulit usurpari; quam breviter absolu-teque dicimus duos esse primos omnium numero-rum cubos, id est a pari octo, ab impari viginti se-pem: et esse imparem marem, parem feminam et superius expressimus. Horum uteisque si per senarium numerum multiplicetur, efficiunt dierum nu-merum, qui septem mensibus explicantur. Cœant enim numeri mas ille qui memoratur et femina, octo scilicet et viginti septem; parium ex se quinque et triconta. Hæc sexies multiplicata creant de-cem et ducentos: qui numerus mensem 7 claudit. »

(92) Προσήγεται. Nempe Moysem.

(93) Εἳ. Euclides lib. vii, definit. 22: Τέλειος ἀριθμὸς ἐστιν, ὁ τοῖς ἑαυτῷ μέρεσιν τοῖς δών· « Per-sectus numerus est, suis partibus æqualis existens. » Cassiodorus lib. De amicitia: Senarius numerus, perfectus, constans ex partibus suis. Si enim con-junxeris unum, duo, tria, perfectum habebis senariūm. » Conf. Censorinus cap. 11. Hinc senarium numerum Veneri sacrum fuisse tradit Jambli-chus *De vita Pythagoræ* lib. 1, cap. 28. Idem dictus est Ἀφροδίτη Ζυγία, Γαμηλία, Ἀνδρογυνία, ut re-fert Photius in *Excerptis* e Nicomacho. Item Γάμος. ut tradit Plutarchus lib. De animæ procreatione, ex *Timao*; et anonymous apud Meursium Denarii Pythagorici cap. 8. Ab eodem dicitur Ἀρένθητος. Eius verba, quæ Clementinis paria sunt, hic legisse

A cit genitam fuisse sapientiam, cuius participatio quæ est per virtutem, non dico per essentiam, dicit eos qui hic fuerint rerum divinarum et huma-narum habere scientiam, idque per modum com-prehensionis. Hæc quoque sunt obiter revocanda in memoriam, quoniam de septenario et octonario instituti cœpit jam serino. Qui est enim octonarius, videtur esse omnino proprie septenarius; septenarius autem aperte senarius, et hic quidem proprie esse Sabbatum; septenarius autem operæ destina-tur, nam et mundi ortus sex finitur diebus, et motus solis, qui sit a conversionibus ad conversiones, seu ab uno tropico ad alterum, perficitur sex mensibus, per quem uno tempore cadunt folia, altero vero tem-po-re plantæ pullulant, et semina perficiuntur. Aiunt fe-lum quoque perfecte Ξ absolvī mense sexto, hoc est, centum et octoginta duobus diebus et dimidio, ut scribit Polybus quidem medicus in libro *De octomestribus*, Aristoteles autem philosophus in libro *De natura*. Et Pythagorei, hinc, ut arbitror, a mundi ortu ex sententia prophetæ numerum senarium perfectum

B haud pigebit: « Εἴδετον καὶ περισσοῦ τῶν πρότων, δέρβενος καὶ θήλεος, δυνάμει καὶ πολλαπλασιασμῷ γίνεται· διὸ καὶ ἀρένθητος καλεῖται. » Ετὶ δὲ γάμος καλεῖται, ὅτι αὐτὸς τοῖς ἑαυτῷ μέρεσιν ἐστιν τοῖς. γάμοι δὲ ἔργον τὰ δύοις ποιεῖν τὰ ἔγονα τοῖς γονεῖσιν. « Ex pari et impari primis, mari ac se-minina, potentia ac multiplicatione sit senarius, unde etiam virosemmina appellatur. Ac præterea etiam matrimonium dicitur quod suis partibus sit æqualis: est autem opus matrimonii problem paren-tibus similem facere. » De numero senario plura refert Macrobius, in *Somnium Scipionis* lib. 1, c. 6. Non sunt autem verba Philonis, quem sequi ait Clemens, hoc loco prætereunda lib. De septenario et sexi pag. 1177: Μωύσης δὲ ἀπὸ σεμνοτέρου πράγματος ἐκάλεσεν αὐτὴν συντέλειαν καὶ παντέλειαν, δέκας μὲν τὴν γένεσιν τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἀναθεῖ, ἑδομάδι δὲ τὴν τελεωσιν. « Εἴδετον δὲ τρία παγεῖς, ἔχων δέρβενα μὲν τὸν περιστὸν, θῆλυν δὲ τὸν δρειον, ἔκ ὧν εἰσὶν αἱ γένεσις κατὰ φύσεως θεσμοὺς ἀκινήτους· ἑδομὰς δὲ ἀμιγέστατος, καὶ φῶς (εἰ χρὴ τάληθες εἰπεῖν) ἔξαδος· ἀλλὰ γένενται ἔξις, ταῦθι ἑδομὰς τελεσφορηθέντα ἐπεδείξατο. » Moyses autem ab re honestiore indigitavit ipsam consummationem et absolutam perfectionem. Hexadi quidem ortu mundi partium consecrato, hebdomadi vero absoluta perfectione data. Etenim hexas est numerus par et impar, compactus ex his tribus, cum habeat masculum imparem, feminam vero parem: ex quibus sunt procreaciones juxta immota naturæ statuta. Porro hebdomas purissima est et lux hexadis (si veritati favendum est), nam quæ generavit hexas, eadem hebdomas ostendit ad perfectionem redacta. »

(94) Μεσευθήτην. Scribendum μεσευθύν. Facta enim est hæc vox ex μέσος et εὐθύς.

(95) Δύο, θήλεος. Hinc Juno dictus est numerus binarius, ut tradunt Eulogius in *Somnium Scipionis*, et Martianus Capella. A Proclo dicitur γόνιμος ἀριθμός, secundus numerus. » Comment. in Hesiodi Dies. Conf. Meursius Denarii Pythagorici cap. 4.

(96) Ἀμήτορα. Philo Judæus lib. Quis sit rerum divinorum hæres, pag. 504: Τέταρτος δὲ περὶ τῆς δειπνοθέντου καὶ ἀμήτορος ἑδομάδος, ἵνα τὴν ἀπράξιαν αὐτῆς μελετῶσα γένεσις, εἰς μνήμην τοῦ ἀπράτως πάντα δρῶντος γένηται. Quartum mandatum est de semper virgine sine matre hebdomada, ut creatura assueta ejus otio, reminiscatur ejus, qui

existimant : et eum appellant μεσεύθην et γάμον. Μεσεύθην quidem, id est medirectum, quod sit medium recti, hoc est decem et duorum : videtur enim ex æquo abesse ab ambobus ; γάμος autem est, conjugium ; nam ut conjugium generat ex masculo et semina, ita sex, ex impari quidem ternario, qui dicitur masculus, ex pari autem, nempe binario, qui semina existimatur, gignitur : bis enim tria fiunt sex. Tot rursus sunt motus maxime generales, per quos fertur omnis generatio, sursum, deorsum, dextrorsum, sinistrorum, ante, pone. Merito ergo numerum septenarium existimant esse sine matre et sine prole. Sabbathum interpretantes, et speciem quietis dicentes allegorice, in qua « nec uxores ducunt, nec nuptum dantur amplius ». Neque enim ex numero aliquo ad aliquem sumentibus sit septenarius, neque ad aliquem sumptus facit alium ex iis qui sunt intra duodenarium. Octonarium autem cubum appellant, cum septem errantibus inerrantem sphæram connumerantes, per quas sit magnus annus, veluti quædam periodus

a Luc. xx, 35.

omnia facit invisibiliter. *Id lib. 1 Legis allegor.*, p. 43 : Καὶ πρῶτος ἀπὸ τελείου τοῦ ἔξ καὶ μονάδος, κατὰ τινὰ λόγους οἱ ἐντὸς δεκάδος ἀριθμοὶ γεννώνται, ή γεννώσι τοὺς ἐντὸς δεκάδος καὶ αὐτῆς ἡ δέ γε ἑδόματα οὔτε γεννᾷ τινὰ τῶν ἐντὸς δεκάδος ἀριθμῶν, οὔτε γεννᾶται ὑπὸ τινος παρ' ὅ μυθεύοντες οἱ Πυθαγόρειοι τῇ ἀειπαρθένῳ καὶ ἀμήτῳρι αὐτὴν ἀπεικάζουσιν, ὅτι οὔτε ἀπεκυθήθη, οὔτε ἀποτέξεται. Et primus numerus nascitur ex perfecto, id est senarii et unitate : præterea juxta quamdam rationem qui infra denarium sunt numeri, aut gignunt eos qui sunt infra denarium, aut ab iis gignuntur, aut utrumque : at septenarius nec gignit ullum eorum, nec gignitur a quoquam. Quapropter Pythagorici eam semper virgini ac sine matre natæ similem esse fabulantur, quia et illa nec partu est edita, nec unquam pariet. Porro Minerva δειπάρενος et ἀμήτωρ est apud poetas. Hæc autem Philo plenius exponit lib. *De septenario et festis* p. 1177, 1178.

(97) Δωδεκάδος. *Duo denarii*; seu potius δεκάδος, *denarii numeri*, ut apud Philonem est.

(98) Κύβος. *Macrobius in Somnium Scipionis lib. 1. c. 5*, postquam cubi naturam docuisset, addit : « Ex his appareat octonarium numerum solidum corpus et esse et haberi ; siquidem unum apud geometras puncti locum obtinet. Duo lineæ ductum faciunt, quæ duobus punctis, ut supra diximus, coercentur : quatuor vero puncta adversum se in duobus ordinibus, bina per ordinem posita expriment quadri speciem a singulis punctis in adversum punctum ejecta linea. Haec quatuor, ut diximus, duplicata et octo facta duo quadra similia describunt : quæ sibi superposita additæque altitudine formam cubi, quod est solidum corpus, efficiunt. »

(99) Περιόδος. Non pauci ex antiquis Ecclesiæ scriptoribus putarunt mundum sex millibus annorum consummandum esse, qui sex creationis diebus respondent ; septima futurum esse judicium, octavo omnium restitutionem. *Barnabas epist. c. 15* : Προσέχετε, τέκνα, τι λέγει τὸ συνετέλεσεν ἐξ ἡμέραις τοῦτο λέγει, ὅτι συντελεῖ ὁ Θεός Κύριος ἐν ἔξαισιχιλίοις ἔταις τὰ πάντα. Ή γάρ ἡμέρα παρ' αὐτῷ χλία ἔτη· αὐτὸς δὲ μαρτυρεῖ, λέγων· Ἰδοὺ οἱμερον ἡμέρα ἔταις ὡς χλία ἔτη. Οὐκοῦν, τέκνα, ὃς ἐξ ἡμέραις, ἐν τοῖς ἔξαισιχιλίοις ἔταις συντε-

λανονταίς τὴν ἀναπαύσεως εἰς; ἀλληγοροῦντες· καθ' ἣν « οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται ἔτι » · οὔτε γάρ ἐκ τίνος ἀριθμοῦ ἐπὶ τινὲς λαμβάνουσι γίνεται ὁ ἐπτά, οὔτε ἐπὶ τινὰ ληρῶν, ἀποτελεῖ τῶν ἐντὸς τῆς δωδεκάδος (97) τὸ ἔκτεπτον. Τὴν τε ὁγδοάδα κύριον (98) καλοῦσι, μετὰ τῶν ἐπὶ πλανημένων τὴν ἀπλανή συγκαταριθμοῦντες σφείραν, δι' ὧν ὁ μέγας ἐνιαυτὸς γίνεται, οἷον περιόδος (99) τῆς τῶν ἐπιγγελμάνων ἀνταποδόσεως. Ταύτη (1) τὸ δ Κύριος τέταρτος ἀνάδεις εἰς τὸ δρός, ἔκτος γίνεται, καὶ φατὶ περιλαμπεται πνευματικῷ, τὴν δύναμιν τὴν ἀπ' αὐτοῦ παραγυμνώσας, εἰς δοσον οἶνον τε τὸ ἰδεῖν τοῖς ὄρδεν ἐκλεγεῖται· δι' ἑδόμης ἀνακηρυσσόμενος τῆς φωνῆς Γίδες εἶναι Θεοῦ, ἵνα δὴ οἱ μὲν ἀναπαύσωνται, πεισθέντες περὶ αὐτοῦ, ὃ δὲ διὰ γένεσεως, ἥν ἐδήλωσεν ἡ ἔξας, ἐπίστημος, ὅγδας ὑπάρχων, φανῆ Θεὸς ἐν σαρκὶ, τὴν δύναμιν ἐνδεικνύμενος· ἀριθμούμενος μὲν ὡς δινθρωπος, κρυπτόμενος δὲ δῆς ἦν· τῇ μὲν γάρ τάξει τῶν ἀριθμῶν συγκατεῖ γεται καὶ δ ἔξ, ἥ δὲ τῶν στοιχείων ἀκολουθία ἐπίσημον γνωρίζει τὸ μὴ γραφόμενον (2). Ἐνταῦθα κατέ

λεσθήσεται τὰ πάντα. *Kai κατέπλανε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑδόμῃ.* « Adverte, filii, quid dicat : Consummari in sex diebus : id ait, omnia consummabit Dominus Deus in sex millibus annorum. Nam apud illum dies æquiparatur mille annis ; ut ipse statuit, dicens : Ecce hodiernus dies erit tanquam mille anni. Itaque, filii, in sex diebus, hoc est, in sex annorum millibus consummabunt universa. Et requierit die septima. Idem paulo pos : Πέρα γέ τοι λέγε αὐτοῖς. Τὰς τεομητρίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάδεστα ὑμῶν οὐκ ἀνέχομαι. Οράτε, πῶς λέγε. Οὐ τὰ νῦν Σάδεστα ἐμοὶ δεκτά, ἀλλ᾽ & πεποιητά, ἐν τῷ καταπάσας τὰ πάντα, ἀρχήν ἡμέρας, δρῦς ποιῶν, δέστιν ἀλλού κόσμου ἀρχῆν. Διὸ καὶ δημιουρὸν τὴν ἡμέραν τὴν ὁδόντας εἰς εὐφρόνινην, τὸν καὶ ὁ Ἱησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς. « Deinum illis dicit : Νοιτινὰ vestra et Sabbata vestra non sero. Cernite qua ratione loquatur : Non mihi accepta sunt presentia Sabbata : sed illa quæ feci ; quando scilicet universis finem inponens, octavi diei faciam initium, hoc est initium alterius mundi. Idecirco et diem octavum in lætitia agimus ; in quo et Jesus resurrexit, et cum apparuerit, ascendit in celos. » Conf. quæ ibi adnotavit Cotelerius. Vide Lactantium lib. vii, cap. 14.

(1) *Taύτη.* Dominus in montem ascendit quartus : comitatus nemipe tribus discipulis, Petro, Jacobo, Joanne, deinde, accessione Moysis et Elie, fit sextus ; ut testatur Marc. ix, Matth. xvii, Luc. ii, et Collectanea infra p. 535. SYLBURG.—Pro septima persona vocem Dei Patris habet. Christum Filium suum esse cœliū declarantis. Proinde Christus, qui ante id tempus purus ac simplex homo existimat, Θεὸς ἐν σαρκὶ esse, alique duplēm babere naturam, apprens, octonarium numerum complevit. Ex his liquet, quod secundum Clementem Christus verus Deus sit ; deinde hoc ex eo colligi posse, quod Filius Dei sit ; postremo, quod persona Christi sit a persona Patris distincta.

(2) Έπιστολοὶ γραψότες τὸ μὴ γραφόμενον. Videtur legendum ἐπίσημον μὴ γνωρίζει τὸ γραφόμενον· intelligit enim notam sextam numeralem Σ, quam non agnoscit ordo alphabeti. LOWTH.—Receptæ lectionis sensus est, numeralem notam Σ, licet in alphabeto « scribi non » soleat, tameo inter

μὲν τοὺς ἀριθμούς αὐτοὺς σώζεται τῇ τάξῃ ἐκάστη μονάς εἰς ἑδομάδα τε καὶ δγδάδα, κατὰ δὲ τὸν τῶν στοιχείων ἀριθμὸν ἔκτον γίνεται τὸ ζῆτα, καὶ ἑδομὸν τὸ ητα. Ἐκκλαπέντος (3) δ', οὐκ οἶδ' ὅπως, τοῦ ἐπισήμου εἰς τὴν γραφήν, κανὸν οὗτως ἐπώμεθα, ἔκτη μὲν γίνεται τῇ ἑδομάς, ἑδομὴ δὲ τῇ δγδάδας· διὸ καὶ ἐν τῇ ἔκτῃ δὲ ἀνθρωπὸς λέγεται πεποιηθεῖσα, οὐ τῷ ἐπισήμῳ (4) πιστὸς γενόμενος, ὡς εὐθέως Κυριακῆς χληρονομίας ἀνάπτωσιν ἀπολαβεῖν. Τοιοῦτον τι καὶ τῇ ἔκτῃ ὥρᾳ (5) τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἐμφαίνει, καθ' ἣν ἐτελείωθη δὲ ἀνθρωπὸς. Ναὶ μήν τῶν μὲν δοκῶν αἱ μεσότητες γίνονται ἔπτα, τῶν δὲ ἔπτα φαίνονται εἴναι τὰ διαστήματα (6) ἔξι· ἀλλος γάρ ἐκεῖνος λόγος, ἐπάνι ἑδομὰς δοξάῃ τὴν δγδάδα, καὶ « οὐρανοὶ τοῖς οὐρανοῖς (7) διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ. » Οἱ τούτων αἰσθητοὶ τύποι τὰ παρ' ἡμῖν φωνήντα στοιχεῖα. Οὐτως καὶ αὐτὸς εἰρηται δὲ Κύριος Α καὶ Ω, εἰ ἀρχὴ καὶ τέλος, δι' οὐ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ χαρίει αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν. Οὐ τοινύν (8), ὥσπερ τινὲς ὑπολαμβάνουσι, τὴν ἀνάπτωσιν τοῦ Θεοῦ πέπαυται ποιῶν δὲ Θεός· ἀγαθὸς γάρ ἡν, εἰ παύεται ποτε ἀγαθοφρεγῶν, καὶ τοῦ Θεοῦ εἴναι παύεται· διπέρ οὐδὲ εἰπεν θέμις. « Εστι δὲ οὖν καταπεπαυκέναι, τὸ τὴν τάξιν τῶν γενομένων εἰς πάντα χρόνον ἀπαράδειν τριάδαςσεσθαι τεταχέναι, καὶ τῆς παλαιᾶς ἀταξίας ἐκαστον τῶν κτισμάτων καταπεπαυκέναι· αἱ μὲν (9) γάρ κατὰ τὰς διαφόρους ἡμέρας δημιουργίαις ἀκολουθίαις μεγίστη παρειλήψεισαν, ὡς δὲ ἐκ τοῦ προγενεστέρου τὴν τιμὴν ἐξόντων ἀπάντων τῶν γενομένων, ἀμα νοήματι (10) κτισθέντων, ἀλλ' οὐκ ἐπίσης δύτων τιμίων. Οὐδὲ δὲ τοινύν (11) δεδήλωτο τὸ ἐκάστου γένεσις, ἀθρώας ποιήσαι λεχθεῖστης τῆς δημιουργίας· ἔχοτην γάρ τι καὶ πρώτων ὄντωνται. Διὰ τοῦτο δρα προεφητεύθη πρώτα, ἐξ ὧν τὰ δεύτερα, πάντων δύοντος ἐκ μιᾶς οὐσίας μιᾶς δυνάμει γενομένων· ἐν γάρ, οἵματι, τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ ἐν μιᾷ ταύτῃτι. Πώς δὲ ἐν ἐν χρόνῳ γένοιτο κτίσις, συγγενομένου τοῖς οὖσι καὶ τοῦ χρόνου; Ήδη δὲ καὶ ἐν ἑδομάσι (12) πᾶς δὲ κόσμος κυκλεῖται τῶν ζωγρονομένων καὶ τῶν φυμένων ἀπάντων. Ἐπτὰ μὲν εἰσὶν οἱ τὴν βεγίστην δύναμιν ἔχοντες πρωτόγονοι ἀγγέλων ἀρχοντες· ἔπτα (13) δὲ καὶ οἱ ἀπὸ τῶν μαθημάτων τοὺς πλάνητας εἴναι φασιν ἀστέρας, τὴν περίγειον διοίκησιν.

* P. 812-813 ED. POTTER, 684-685 ED. PARIS.

numerandum in ordinem litterarum referri, ac sextum ibi locum tenere. Proinde huic divinam Christi naturam comparat, quæ licet non appareret, tamen per vocem cœlitus datam patescat, octonarium numerum complevit. Nihil igitur hic mutandum.

(3) Ἐκκλαπέντος. Legendum omnino εἰσχλαπέντος. Vult Clemens « irrepsisse » hanc notam numeralem inter litteras ε et ζ, cum non esset litera. Lowth.

(4) Τῷ ἐπισήμῳ. Hoc est Christo, qui notæ sexti numeri respondet, ut modo dictum est.

(5) Ἐξετηστρα. Hac hora Christus hominem morte σωτιστι, Math. xxvii, 45; Marc. xv, 35; Luc. xxi, 44; Joan. xix, 14.

(6) Διαστήματα. Intervalla; idem, quod μεσότητες. Lowth.

(7) Τοῖς αἰραροῖς. Hæc verba vulgata Biblia non agnoscunt. Verum cum in seq. comitate dictum sit

A remunerationis Φ eorum quæ sunt promissa. Ideo cum quartus in montem ascendisset Dominus, fit sextus, et spiritali luce illuminatur manifestans a se prospectam virtutem, quatenus videri poterat ab iis qui electi fuerant ut viderent, per septimam vocem prædicatus Filius Dei, ut illi quidem quiescerent, de ipso satis persuasi, ipse vero per generationem quam significavit insignis senarius, factus octonarius, appareret Deus in caruncula, suam ostendens potentiam: cum numeraretur quidem ut homo, celaretur autem quisnam esset. Nam in numerorum quoque ordinem refertur senarius: elementorum autem consequentia notam agnoscit quod non scribitur. Hic in ipsis quidem numeris servatur ordine unaquaque unitas usque ad septenarium et octonarium. In ordine autem elementorum fit ζῆτα sextum, et ητα septimum. Cum autem subrepsit, nescio quomodo, sexti nota in scribendi formam, si sic quidem sequamur, fit septenarius quidem sextus, octonarius vero septimus. Quocirca etiam sexto die dicitur homo suis creatus, qui fuit fidelis ei qui est insignis, ut Dominicæ hereditatis quietem protinus acciperet. Tale quid ostendit etiam hora sexta salutaris œconomiae, qua consummatus fuit homo. Jam vero ipsorum quidem octo, media fiunt septem; septem autem videntur habere sex spatia. Alia est enim illa ratio quando septenarius glorificaverit octonarium, et « cœli cœlis 291 enarrant gloriam Dei ». Figuræ autem eorum sensiles, sunt elementa nostra vocalia. Sic etiam ipse Dominus dictus est Α et Ω, et principium et finis β, per quem omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil ε. Non ergo, sicut Φ quidam existimant, quietem Dei facere cessavit Deus. Nam cum sit bonus, si cessarit unquam beneficere, Deus quoque esse cessabit, quod nefas quidem est dicere. Quievisse ergo, est ordinasse, ut servaretur, citra ullam transgressionem in omnem tempus ordo eorum quæ facta sunt, et fecisse, ut unaquaque creatura cessaret a veteri confusione. Quæ enim diversis diebus fuerunt creationes, maxima acceptæ sunt consequentia, utpote quod omnia quæ facta sunt, honorem sint habitura ex am-

* Psal. xviii, 1. & Apoc. xi, 6. & Joan. i, 3.

D ιμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται βῆμα, inde factum videtur οὐρανοὶ τοῖς οὐρανοῖς, ut sententiæ quodammodo pares essent.

(8) Οὐ τοινύν. Hæc sic distinguenda et explicanda sunt: Οὐ τοινύν, ὥσπερ τινὲς ὑπολαμβάνουσι τὴν ἀνάπτωσιν τοῦ Θεοῦ, πέπαυται ποιῶν δὲ Θεός. Non igitur, quenadmodum quidam quietem Dei concipiunt, quievit Deus ab agendo.

(9) Αἱ μέραι. Vide Herveti Commentarium.

(10) Αμα νοήματι. Vide pag. 721, edit. Paris. Lowth.

(11) Φωτῆ. Vocem intelligit Dei singulis rebus ordine suo dicentis Γένοτο.

(12) Ἐδεμάσι. Conf. Laelius lib. vii, cap. 14.

(13) Ἐπτά. Alexander Aphrodis. lib. ii, pro 47: « Οὐ δὲ τέλειος δὲ ἔπτα φύσει ἀριθμὸς, δηλον ἐκ τοῦ διοικεῖν τὸν Θεὸν τὸν περίγειον κόσμον ἐπτὰ ἀστροις. & Numerum septenarium διατίνει τελεῖται esse,

tuitate, nec sit futura par eorum aestimatio, licet cogitatione simul facta sint. Neque voce suisset declaratus uniuscujusque ortus, si acervatim et simul omnia fecisse, dicta esset creatio. Oportebat enim aliquid primum quoque nominasse. Propterea ergo prima a propheta dicta sunt, ex quibus secunda, cum omnia simul potestate facta sint ex una essentia. Est enim una, ut opinor, Dei voluntas in una identitate. Quomodo autem in tempore facta fuerit creatio, si una cum iis quae sunt tempus quoque factum fuerit? Jam vero etiam in septenariis totus mundus circumagit omnium quae et viva gignuntur et quae nascuntur. Septem quidem sunt quorum est maxima potentia, primogeniti angelorum principes. Porro autem mathematici quoque dicunt esse septem stellas errantes quae terram administrant, a quibus Chaldaei existimant omnia per sympathiam, quae ad mortalem vitam pertinent, fieri quo sit ut etiam de futuris quædam promittant dicere. Ex inerrantibus autem septem quidem sunt Pleiades. Ursæ autem constant ex septem stellis, per quas et agricultura exercetur et navigatur. Luna vero septimo quoque die mutat figuram. Et in prima quidem \texttimes hebdomade, est dimidiata, in secunda est plena; tertia autem ab occasu rursus est dimidiata, et quarta, non appareat. Quin etiam ipsa quoque, sicut tradit Seleucus mathematicus, septies figuram mutat. Ex obscura enim et non apparente fit cornuta lunula, deinde semiplena, deinde amphicyrta et plena; et rursus occidendo amphicyrta, et similiter dimidiata, et cornuta lunula.

\texttimes P. 814 ED. POTTER.

Constat ex eo quod Deus terrarum orbem septem astris regat. » Macrobius, in *Somnium Scipionis* lib. I, c. 6: « Septem quoque vagantium sphærarum ordinem illi stelliferæ et omnes continent subjecit artifex fabricatoris providentia; quæ et superioris rapidis motibus obviarent, et inferiora omnia gubernarent. » Philo, lib. *De septenario et festis* p. 1177: « Autreūtatoς γάρ καὶ ἀλιμώτατος ὁ ἀριθμὸς εὐ πεφυκὼς πρὸς δρυχή καὶ τὴν μερονίαν. Ἔνιος δὲ αὐτῆς καιρὸν προστηρέουσαν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τεχμηράμενοι τὴν νοητὴν αὐτῆς οὐσίαν· δσα γάρ τῶν ἐν αἰσθητοῖς ἀριστα, δι' ὧναι Ἐγέσιοι ὥραι καὶ τῶν καιρῶν αἱ περίοδοι τεταγμένως ἐπιτελοῦνται, μετέθηκεν ἑδομάδος· λέγου δι' πλάνητας ἐπτὰ, καὶ δρυχῶν, καὶ πλειάδας, καὶ σελήνης αὐξομένης τε καὶ μειομένης ἀνακυκλήσεις, καὶ τῶν δὲλων τὰς ἐναρμονίους καὶ πάντες λόγου χρέτους περιποράς. » Esi etenim numerus validissimus ac præstantissimus, pulchra a natura comparatus ad imperium et principatum. Quidam vero ipsam appellant occasionem, a rebus sub sensum oculorum cadentibus conjectura facta intelligibilis ipsius essentiae. Nam quæcumque et rebus sensibilibus optima sunt, per quas Eiesiæ tempestates et temporum meatus ac circuitus ordinate peraguntur; septenario vim percipiunt; dico equidem errores seu planetas septem et ursam et pleiadas et lunæ crescentis ac terga vertentis et diminutæ revolutiones, aliorumque stellarum harmonicos et quovis sermone potiores circuitus. »

(14) Ἐπτάστεροι. Philo, lib. *De mundi opificio*, p. 26: « Άρχος τε μήν, ἦν φασὶ πλωτήρων εἶναι προπομπὸν, ἐξ ἐπτὰ ἀστέρων συνέστηκεν. » Ursæ quidem quæ dicitur nautarum deductrix, ex septem stellis constat. » Idem paulo post: Καὶ ὡς τῶν πλειάδων χορὸς ἀστέρων ἑδομάδι συμπεπλήρωται. » *Pleiadum* etiam chorus ex septem stellis absolvitur. »

(15) Γεωργίαι. Agricolas et nautas sidera spescere, supra quoque docuit Clemens p. 280, et Basilicus p. 187. STLBURG.

(16) Η σελήνη. Alexander Aphrodis. loco iam dicto: « Όμοιως δὲ καὶ ἡ σελήνη τῷ ἐπτὰ ἀριθμῷ σχηματίζεται. » Luna itidem per septenario for-

A ἐπιτελοῦνταις· ὅφει ὡς κατὰ συμπέθειαν οἱ Χαλδαῖοι πάντα γίνεσθαι νομίζουσι τὰ περὶ τὸν θυγάτερον βίον παρ' ἄλλοι περὶ τῶν μελλόντων λέγειν τινὰ ὑπογνωταῖς· τῶν δὲ ἀπλανῶν, ἐπτὰ μὲν αἱ πλειάδες· ἐπτάστεροι (14) δὲ αἱ δρυχτοί, καθ' ἄς αἱ γεωργίαι (15) καὶ ναυτιλίαι συμπεραιοῦνται· ἡ σελήνη (16) τοις δὲ ἐπτά τὴν ἡμερῶν λαμβάνει τοὺς μετασχηματισμούς. Κατὰ μὲν οὖν τὴν πρώτην ἑδομάδα διχότομος γίνεται, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν πανσέληνος· τρίτη δὲ ἐπτῆς (17) ἀποκρούσεως αὐθίς διχότομος· καὶ τετάρτη ἀφανίζεται. Ἀλλὰ καὶ αὐτῇ, καθάπερ Σέλευκος διμηταῖς παραδίδωσιν, ἐπτάκις μετασχηματίζεται· γίνεται γάρ ἐξ ἀφεγγοῦς μηνοειδής, εἴτα διχότομος, εἴτα ἀμφίκυρτος πανσέληνος τε· καὶ κατὰ ἀποκρούσιν πάλιν ἀμφίκυρτος, διχότομος τε ὅμοιος καὶ μετασχηματίζεται. »

B νοείδης.

matur. » Philo, lib. *De mundi opificio* pag. 23: Ἄλλο μονάδος συντεθεὶς ἐξῆς ὁ ἐπτὰ ἀριθμὸς, γενεῖ τὸν ὄχτων καὶ εἶκος τελείον, καὶ τοῖς αὐτοῦ μέρεσιν ισούμενον· ὁ δὲ γεννηθεὶς ἀριθμὸς ἀποκαταστατικός ἐστι σελήνης, ὁφει οὐδὲ ἡρέστατο σχήματος λαμβάνειν αὐτῆσσιν αἰσθητῶν, εἰς ἔκεινον κατὰ μετων ἀναχαμπτούστης· αὗτεραι μὲν ἀπὸ τῆς πρωτῆς μηνεῦσις ἐπιλάμψεως διχρι διχότομον τὴμ μέραις ἐπιτελεῖ, εἰτοῦ ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὴν μηνοειδή, ταῖς ταῖς ἐξῆς δὲ λεχθεὶς ἀριθμὸς συμπεπλήρωται. » *Septenario* ex unitate et reliquis deinceps numeris compositus, gignit xxviii, perfectum numerum æquatum suis partibus. Is ita natus numerus apud est ad restituendam lunam in id momentum ex quo primum cœpit crescere sensibiliter, et ad quod decrescendo solet recurrere; ea crescit a prima luna facie usque ad dimidiatam diebus septenis, moxque totidem aliis ad plenum orbem proficit; deinde rursum a meta per eamdem viam a pleno orbe ad dimidiatum aliis septenis diebus recurrit, totidemque ad lunatam faciem, quibus deinceps additus conficitur modo dictus numerus. » Macrobius in *Somnium Scipionis* lib. I, c. 6: « Similibus quoque dispensationibus hebdomadum hominis se vices sempiterna lege variando disponit. Primit enim septem usque ad medietatem velut divisi orbis excrescit, et διχότομος τunc vocatur; secundis orbem renascentes ignes colligendo iam complet, et plena tunc dicitur; tertius διχότομος rursus efficitur, cum ad medietatem decrescendo contrahitur; quartis ultima luminis sui diminutione tenuatur. Septem quoque permutationibus, quas phasis vocant Græci, toto mense distinguitur; cum nascitur, cum sit dichotomos; et cum sit ἀμφίκυρτος, cum plena, et rursus ac denuo dichotomos, et cum ad nos luminis universitate privatur. Amphicyrta est autem, cum supra diametrum dichotomos est antequam orbis conclusione cingatur, vel de orbe jam minuens inter medietatem ac plenitudinem insuper median luminis curvat eminentiam. »

D (17) *Tῆς*. Hanc particulam omittiit ms. Ottob.

Ἐπατάνω φόρμιγγι (18) νέους καλυδήσομεν Α [ῦμρους,

ποιητής τις οὐκ ἀσημος γράφει, καὶ τὴν παλαιὰν λύ-
ραν ἐπτάχθογγον εἶναι διδάσκων. Ἐπτά (19) καὶ
περὶ τῷ προσώπῳ τῷ ἡμετέρῳ ἐπίκειται τῶν αἰσθη-
τηρίων τὰ δργανα· δύο μὲν τὰ τῶν ὄφθαλμῶν, δύο δὲ
τὰ τῶν ἀκουστικῶν πόδων· δύο δὲ, τὰ τῶν μυκτή-
ρων· ἔδομον δὲ τὸ τοῦ στόματος. Τάς τε τῶν
ἡλικιῶν μεταβολὰς κατὰ ἔδομάδα γίνεσθαι, Σόλω-
νος (20) αἱ ἐλεγεῖται δηλοῦσιν ὅδε πῶς·

**Πάις μὲν ἀνήρος ἐὼν ἔτις ἔρος ὀδόντων
φύσας, ἐκβάλλει πρώτον ἐπ' ἔτεις.
Τοὺς δὲ ἐπέρους δὲ τὴν τελέσθει θεδὲς ἐπ' ἔτις.
[τοὺς.**

**Ἡβῆς (21) ἐκφαίνει σπέρματα (22) γενομένης.
Τῷ τετάρτῃ δὲ γένεσιον δέξεμένων ἐπὶ γυναικῶν (23).**

**Αλαγροῦνται γροῦης ἀνθος ἀμειδομένης.
Τῷ δὲ τετάρτῃ κάκη τις (24) ἐν ἔδομάδι μέτρον
[στος
γυναικί, ἢ (25) τὸ ἀνδρες σήματα ἔχοντο ἀρετῆς.**

(18) **Ἐπατάνω φόρμιγγι.** Pindarus quoque φόρ-
μιγγα ἐπτάχτυπον dicit: itemque scholiastes ejus
ἐπτάχορδον λύραν, Lucianus ἐπτάμιτον λύραν, Sy-
nnesius ἐπτάτον λύραν hymno 8, et Philo pag. 19,
septichordem lyram, septiem planetarum choreas
respondere tradit. Plutarchus quoque pag. 442, ly-
ram ἐπτάχθογγον sussit scribit usque ad Terpan-
drum: postea numerum chordarum a Timotheo
Mileio auctum esse. Unde λύραν et φόρμιγγα pro
eodem accipiunt multi, sicut Eustathius etiam in
Homerico illo, φόρμιγγα λγείη Ἰμερόν χιθάριζε.
Diversa tamen facit Gregorius carmine Nicobulū ad
filiū, Basilius homilia in psalm. 1, et Lucianus
libro Πρὸς ἀπαλδεντούς Inventorem autem lyrae Pla-
to facit Amphionem, Pausanias Mercurium. **ΗΟΣΚΡ.**
ΣΥΛΒΡ.

(19) **Ἐπτά.** Philo, lib. modo dici pag. 27: Πάλιν τε αὐτὸν ἡ γεμονικάταν ἐν ζώῳ κεφαλὴ τοῖς
ἀναγκαιοτάτοις ἐπτά χρήσαι, δυστὸν ὄφθαλμοῖς, ἀκαίσι-
σισι, αὐλαῖς μυκτήρος δυστὸν, ἔδδυμῳ στόματι.
Item quod regnum obtinet in animante caput,
maxime necessariis instrumentis septem utitur,
geminis oculis, auribusque totidem, et narium illi-
stulis, septiisque ore. Idem, lib. 1 Legis allegor.
pag. 42: Τό γε ἡ γεμονικάταν τοῦ ζώου πρόσωπον
ἐπτάχη κατατέτρησαι, δυστὸν ὄφθαλμοῖς, καὶ ωτὸι
δυστὸν, ισοις μυκτήρισι, ἔδδυμῳ στόματι. Principalis
pars hominis septem habet foramina: oculos duos-
totidem aures, naresque, os septimum. Similia
scribit Macrobius, in Somnium Scipionis lib.
1, c. 6, ubi de virtute septenarii alia tradit satis
multa.

(20) **Σόλωνος.** Conf. Censorinus c. 14; Philo, D
De mundi opificio, p. 24.

(21) **Ἡβῆς.** In edit. Flor. hoc modo exstat hic
versus:

**Ἡβῆς δὲ φαρελῆς σπέρματα γενομένων.
Eudem sic exhibet ms. Paris.:**

Ἡβῆς δὲ φαρελῆς σπέρματα γενομένης.

Ibidem σήματα γενομένης habet Philo.

(22) **Σπέρματα.** Solonis de ætate hominis elegos
descripsit et Philo, in lib. De mundi fabric., ubi
pentameter hic ita legitur:

Ἡβῆς δὲ φαρελῆς σπέρματα γενομένης.

Non ut apud Clementem:

Ἡβῆς δὲ φαρελῆς σπέρματα γενομένης.

J. Christophrorus interpres Philonis,

Puberis hinc aevi signa reclusa patent.

scribit quidem poeta non ignobilis, docens veterem
lyram habuisse septem sonos. Sunt etiam i.
nostra facie septem instrumenta sensuum; duo
quidem oculorum, duo autem meatuum auditus,
duo narium, et oris septimum. Etatum quoque
mutationes fieri per septenarium elegiæ Solonis si-
gnificant hoc modo:

*Infans septenos postquam compleverit annos,
Vallum oris dentes conspicere incipies.
Postquam septem alias Deus huic concesserit annos.*

*Fit pubes, semenque huic genitale datur.
Verum septem aliis postquam annis creverit aetas,*

**B Densa seges barbae contingit orta genas.
Additus est ilii cum septenarius alter,**

Vir tum virtutis sortia signa dabit.

Ac licet lectio Philonis vera sit, hoc tamen et de se-
cundo septenario prodit Macrobius, in Somnium
Scipionis lib. 1, c. 6: Post autem bis septem ipsa-
etas necessitate pubescit. Tunc enim moveri incipi-
pit vis generationis in masculis, et purgatio semina-
rum. In tertio mendose Clemens ἀεξόμενον ἐπι-
γενύων, Philo ἀεξόμενον ἐπι γυναικῶν.

*Barba genas decorat, cum tertia creverit aetas,
Mutaturque rubens flore cadente color.*

Macrobius: Post ter septem annos genas flore
vestit juventa: idemque annus finem in longum
crescendi facit. Duodecimum sic habet Cle-
mens:

Οὐδὲ ἐσθεῖται οὐδὲ δυμως ἔργα μάταια θέλει.

Philo:

*Οὐδὲ ἔρδειται οὐδὲ δυμως ἔργα μάταια θέλει.
Nec facinus post hac vile patrare velit.*

Quintum decimum cum pentanetro Clemens:

**Tῇ ἐντάρῃ ἐτι μὲν δύναται, μετριώτερα δὲ αὐτοῦ
Πρός μεγάλην ἀρετὴν σώμα τε καὶ δύναμις.**

Philo vero, μαλακώτερα δὲ αὐτοῦ Πρός μεγάλην
ἀρετὴν γλῶσσα τε καὶ σφίη.

**Ad novies septem valet μιτραque, τερυμ ubi clara
Res est cæpta geri, sermoque mensque labat.**

Macrobius ait: Cum numerus septem se multiplicat, eum facere statem que proprie perfecta et
habetur, et dicitur: adeo ut illius astatim homo, ut
pote qui jam perfectionem et attingerit, et neendum
praterierit: et consilio aptus sit, nec ab exercitio
virium alienus habeatur. Cum vero decas, qui et
ipse perfectissimus numerus est, perfecto numero,
id est heptadī jungitur, haec a physicis creditur
meta vivendi. Philo item ibidem ex Hippocrate
docet in hominis natura septem esse tempora. In-
fans est usque ad annos septem, dum emitit den-
tes. Puer ad quatuordecim, dum semen in eo cre-
scere incipit. Adolescens usque ad vicesimum pri-
mum, dum barba pubescit lanugo. Juvenis usque
ad vicesimum octavum, dum totius corporis vires
augescunt. Vir ad undequinquaginta, nempe ad
septies septem. Senex ad quinquaginta sex. Decre-
pitus quod inde reliquum est temporis obtinet.
COLLECT.

(23) **Ἀεξομένων ἐπὶ γυναικῶν.** Hanc lectionem e
Philone substituit Sylburg. In edit. Flor. et ms. Ga-
ris. exstat ἀεξόμενον ἐπι γενύων.

(24) **Πᾶς τ. Ph. lo., πᾶς; ἐν τῷ ἔδομάδεσσιν ἀρι-
στος.**

(25) **Ὕπ. Philo α.**

X. Hinc monet adveniens uxorem ducere quintus,
Posteritatis et hunc tum meminisse suæ.
Sollers ingenium est, firma et prudentia sexto,
Stulta nec hoc deinceps facta videre juvat.
Septimus accessit cum septenarius, atque
Octavus, lingua pollet et ingenio.
Nono aliquid possunt, sed jam minuuntur in illo
Vires, queis peragunt sortita facta viri.
Sed decimus cum alijs septem perficerit annos,
Maturam mortem tristia sata dabunt.

Rursus in morbis dies criticus, est septimus et quartus decimus, in quibus decertat natura adversus causas morbi. Aliaque ejusmodi innumerabilia adducit Hermippus Berytius in libro *De septenario*. Aperte autem mysticam de septenario et octonario rationem iia, qui cognoscunt, tradit beatus David sic psallens : « Anni nostri sicut aranea meditabuntur. Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Sin autem in potestate, octoginta anni ». Id autem fuerit regnare. Ut ergo discamus mundum esse genitum, non in tempore autem facere Deum existimemus, subjunxit prophetia : « Hic est liber generationis, et eorum quæ sunt in ipsis, quando facta sunt, quo die fecit Deus cœlum et terram ». Illud epim, « Quando facta sunt, » enuntiationē significat indefinitam et experientem temporis. Hoc autem, « Quo die fecit Deus; » hoc est, in quo et per quem fecit omnia, et « sine quo factum est nihil », significat eam quæ per Filiū sit operationem, quem dicit David : « Hic est dies quem fecit Dominus, exultemus et letemur in eo », hoc est, per eam quæ per ipsum tradita est cognitionem, divinis fruamur epulis. Dies enim dictus est *Lugos* qui occulta illuminat, et per quem in lucem et ad gene-

X. P. 815 ED. POTTER, 686 ED. PARIS.
¶ Psal. cxvii, 24.

(26) Γάμου μ. Philo μεμνημένον ἀρ' γάμου εἶναι. In vers. seq. idein ἐξπίσω habet pro εἰς ὅπισω.

(27) Καταρτύνεται. Hanc vocem et Philone substituit Sylburg. pro καρτύνεται, quam habent edit. Flor. et ms. Paris. A. transpositione facta legit. τερὶ πάντα νόος καρτύνεται ἀνδρός, non incommodo. Nos Philonem secuti sumus, inquit Sylburg. In versu seq. ὁμῶς et Philone substituit Sylburg, cum δοτὸν habeat edit. Flor., quod in ms. Paris. etiam occurrit.

(28) Μέγ' ἀριστος. Philo μετ' ἀριστας. In versu seq. idem ἀμφότερα pro ἀμφοτέρων exhibet.

(29) Τῇ δεκ. Philo :

Τῇ δεκάτῃ εἰ τις τελόνας κατὰ μέτρον ικνεοῦ. In seq. vers. ἔχει habent edit. Flor. et ms. Paris., sed ἔχει et Philone hoc transluit Sylburg.

(30) Πάλιν. Alexander Aphrodis. lib. ii, problem. 47, de perfectione septenarii agens : Τὰ νοσήματα δὲ τῷ ἑπτά ἀριθμῷ ἀναλόγως χρητεῖται. « Morbi quoque eodem modo septimo die judicantur. » A. Gellius lib. iii, cap. 10 : « Discrimina etiam periculorum in morbis majore vi fieri putant in diebus, qui conficiuntur ex numero septenarii; eosque dies omnium maxime ita ut medici appellant, χριτικοὺς ή χριτίμους, cuique videri, priuam hebdomadam, et secundam, et tertiam. » De virtute septenarii numeri alia quoque multa ibidem legi possunt. Conf. Iuannis Meursii *Denarius Pythagoricus* cap. 9.

A Πέμπτη δ' ὥριον ἀρδετα γάμου μεμνημένορ (26)
[εἰναι].
Καὶ παῖδων ἡτεῖται εἰς ὅπισω γενεῖται.
Τῇ δὲ ἕκτῃ περὶ πάντα καταρτύνεται (27) ἦδος ἀνδρός, :
Οὐδὲ ἐσιδεῖται ἔθ' ὁμῶς ἔργα μάταια θέλει.
Ἐπτὰ δὲ τοῦτο καὶ τλωσσαρέν ἐβδομάδοι μέτ' ἀριστοῖς (28).
Οκτὼ δὲ ἀμφοτέρων τέσσαρα καὶ δέκα ἔτη.
Τῇ δὲ ἐντάτῃ ἔτι μετ' δύναται, μετρώτερα δὲ αὐτοῦ
Πρὸς μετάλλην ἀρετὴν σῶμά τε καὶ δύναμις.
Τῇ δεκάτῃ (29) δὲ δὲ δῆ τελέση Θεὸς ἔπειτε οὐτοῖς,
Οὐκ ἀτὰ μάρος ἐπών μοῖραν ἔχοι θαράτου.

B Πάλιν (30) ἐν ταῖς νόσοις κρίσιμος ἡ ἀδόμητη καὶ ἡ τεσσαρεσκαιδεχάτη, καθ' ἃς ἡ φύσις διαγωνίζεται πρὸς τὰ νοσοποιὰ τῶν αἰτίων καὶ μυρία τοιάντα, ἀγάζων τὸν ἀριθμὸν, παρατίθεται Ἐρμιππος (31) ὁ Βηρύτιος ἐν τῷ Περὶ ἐβδομάδος. Σαφῶς δὲ τὸν περὶ ἀβδομάδος τε καὶ ὄγδοάδος μυστικὸν λόγον τοῖς γιγάντοις παραδίδωσιν ὁ μακάριος Δασιδ. ἄνδει πάντας φύλαλων. « Τὰ ἐτη τῆς ἡμῶν ὡς ἀράχην ἐμελέτων. Αἱ τήμεραι τῶν ἐτῶν τῆς ἡμῶν ἐν αὐτοῖς (32) ἀβδομήκοντα ἐτη. Εἴναι δὲ ἐν δυναστείαις, ὄγδοοικοντα ἐτη. Εἰναι δὲ τῆς βασιλεύειν. » Τὰ τοίνυν γενητὸν (33) εἶναι τὸν κόσμον διδαχθῶμεν, μηδὲ ἐν χρόνῳ δὲ ποιεῖν τὸν Θεὸν ὑπολένθωμεν, ἐπιτηγανεν ἡ προφητεία. « Αὕτη η βίδος γενέσεως καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς, ὅτε ἐγένετο (34), η τήμερα ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Τὸ μὲν γάρ « Ότε ἐγένετο, » ἀδριστὸν ἐχεροπάν καὶ ἀχρονον μηνύει τὸ δέ, « η τήμερα ἐποίησεν ὁ Θεὸς, » τουτέστι, ἐν η καὶ δι' ης τὰ πάντα ἐποίησεν, « ης καὶ χωρὶς ἐγένετο οὐδὲ ἔν, » τὴν δι' Υἱοῦ ἐνέργειαν δηλοῖ. ὅν φτισιν δι οὐδιδι. « Αὕτη (35) η τήμερα ἡνὶ ἐποίησεν δι Κύριος. εὐφρανθῶμεν καὶ ἀγαλλιαθῶμεν (36) ἐν αὐτῇ, » τουτέστι, κατὰ τὴν δι' αὐτοῦ γνῶσιν παραδόμενην, τὴν θελαν ἐστίασιν εὐωχηθῶμεν. Ήμέρα γάρ εἰρηται, δι φωτίων (37) τὰ ἐπικεχρυμμένα λόγος, καὶ δι' οὐ

C Psal. lxxxix, 9, 10. Gen. ii, 4. Joan. i, 3.

(31) Ἐρμιππος. Hujus viri superius facta mentio est in Sir. i. Hermippi scripta recensens Cl. Vossius, Histor. Græc., p. 220, hunc Περὶ ἐβδομάδος librum pretermisit.

(32) Εὐ αὐτοῖς. Sic vulg. Bibl. Ps. lxxxix. Eadem post ὄγδοοικοντα ἐτη subjungunt, καὶ τὸ πλεῖον αὐτῶν κόπος καὶ πόνος. SYLBURG.

(33) Γενητόν. A. γεννητόν. Sed vulgatum γεννήτον λετερ sequens vocabulum γενέσεως εἰ verbum ἐγένετο. Id.

(34) Γενέσεως καὶ τῶν ἐτῶν αὐτοῖς. ὅτε ἐτένετο. Genes. γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο. Ibidem mox ἐποίησε Κύριος δι Θεός.

(35) Αὕτη. S. Chrysostomus in hunc locum Ps. cxviii : « Ήμέραν ἐνταῦθον οὐχὶ τὸν δρόμον λέγει τὸν ἡλιακὸν, ἀλλὰ τὰ κατορθώματα τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα. ὡστερ τήμερον πονηράν λέγει εὖ τὸν δρόμον τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτῇ κακά, οὐτέ ταῦτα τήμεραν ἀγαθήν τὰ ἐν αὐτῇ κατορθώματα. » Ο δέ λέγει τοιοῦτον ἐστι τὰ τοῦ Θεού κατορθώματα τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα δι Θεός ἐποίησεν. COLLECT.

(36) Εὐφρανθῶμεν καὶ ἀγαλλιαθῶμεν. Vulg. Bibl. psalm. cxvii, ἀγαλλιασθῶμεν καὶ εὐφρανθῶμεν. A. SYLBURG.

(37) Ο φωτίων. Christus dicitur φωτίζειν πάντα ανθρώπον, Joan. i, 9. Φωτίζειν τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, I Cor. iv, 5.

εἰς φῶς καὶ γένεσιν ἔκαστον τῶν χτισμάτων παρῆλθεν. Καὶ ὅλως ἡ Δεκάλογος διὰ τοῦ λόγου (38) στοχεύειν τὸ δυναμα τὸ μακάριον δηλοῖ, Λόγον ὃντα τὸν Ἰησοῦν παριστώσα. Ὁ δὲ πέμπτος ἐξῆς ἐστι λόγος περὶ τιμῆς πατρὸς καὶ μητρός. Πατέρα δὲ καὶ Κύριον τὸν Θεὸν λέγει σαφῶς· διὸ καὶ τοὺς ἐπιγνόντας αὐτὸν υἱούς ἀναγορεύει καὶ θεούς (39). Κύριος οὖν καὶ Πατήρ ὁ κτίστης πάντων, μήτηρ δὲ οὐχ, ὡς τινες, ἡ οὐσία ἐξ ἣς γεγόναμεν, οὐδὲ, ὡς ἔτεροι ἐκδεδώκασιν, ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ᾽ ἡ θεία γνῶσις καὶ ἡ σοφία, ὡς φησι Σολομών, « μητέρα (40) δικαίων » ἀνακαλῶν τὴν σοφίαν, καὶ ἐστι δὲ ἀντὴν αἰρετή. Πάντα τε αὖ τὸ καλὸν καὶ σεμνὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ δὲ Χιοῦ γιγνώσκεται. « Επειταὶ τούτῳ δὲ περὶ μοιχείας λόγος· μοιχεία δὲ ἐστὶν, ἐάν τις καταλιπὼν τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἀληθῆ γνῶσιν, καὶ τὴν περὶ Θεοῦ διάληψιν, ἐπὶ τὴν μή προστηκουσαν Ἑρχῆται φευδῆ δέξαν, ἢ τοις θεοποιῶν τι τῶν γενητῶν (41) ἡ καὶ ἀνειδωλοποιῶν τι τῶν μή δυντων εἰς ὑπέρθεσιν, μᾶλλον δὲ ἔκβασιν γνώσεως ἀλλοτρία δὲ τοῦ γνωστικοῦ ἡ φευδῆς δέξαν, ὥσπερ ἡ ἀληθῆς οἰκεῖα τε καὶ σύζυγος. Διήπερ καὶ δὲ γενναῖος Ἀπόστολος, ἐν τι τῶν τῆς πορνείας εἰδῶν τὴν εἰδωλολατρείαν (42) καλεῖ, ἀκολούθως τῷ προφήτῃ λέγοντι· « Ἐμοίχευε τὸ ξύλον καὶ τὸν λίθον· τῷ ξύλῳ εἰπεν (43), διτι, Πατήρ μου εἶ σύ· καὶ τῷ λίθῳ, Σὺ ἐγένησάς με. » Επειτα δὲ περὶ φύσου λόγος ἐπακολουθεῖ. Φύνος δὲ ἐξαρτίσταις βεβαῖα. Τὸν οὖν ἀληθῆ λόγον περὶ Θεοῦ καὶ τῆς ἀιδιότητος αὐτοῦ διδούλου διεξάρειν, ἵνα τὸ φεῦδος ἐγχρίνῃ, λέγων ἢ τοις ἀπρονότητον εἴναι· τὸ πᾶν, ἢ τὸν κόσμον ἀγένητον, ἢ τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν βεβαίων (44) ἐξαλεφταῖς. Μετὰ δὲ τοῦτον δὲ περὶ κλοπῆς ἐστι λόγος. Ὡς οὖν ὁ κλέπτων τὰ ἀλλοτρία, μεγάλως ἀδικῶν, εἰκότως περιπίπτει τοῖς ἐπαξίοις κακοῖς· οὕτως δὲ τὰ θεῖα τῶν ἔργων φρετερίζομενος διὰ τέχνης ἢ τοις πλαστικῆς ἢ γραφικῆς (45), καὶ λέγων ἔαυτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ζώων καὶ φυτῶν· δομίων τε οἱ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν ἀπομιμούμενοι κλέπται εἰσι. Κανὸν γεωργὸς τις ἡ, κανὸν πατήρ παιδίου, διάκονος (46) ἐστι σπερμάτων καταβολῆς· δὲ θεὸς δὲ τὴν πάντων αἰνῆσιν καὶ πλείστων παρέχων, εἰς τὸ κατὰ φύσιν προσάγει τὰ γινόμενα. Οἱ πλεῖστοι δὲ σὺν καὶ τοῖς φιλοσόφοις τὰς αὐξήσεις καὶ τὰς τροπὰς τοῖς ἀστροῖς κατὰ-

A rationem accessit unaquaque creatura. Et in summa, Decalogus per elementum λόγου significat nomen beatum, Ῑ Jesum, qui est Verbum, ostendens. Quintum autem deinceps sequitur praeceptum, 292 de honore patris et matris. Deum autem aperte dicit Pater et Dominum: quo circa eos etiam qui ipsum agnoverunt, appellat filios et deos. Dominus ergo et Pater est, qui est Creator omnium: mater autem non, ut quidam existimant, est substantia ex qua sumus geniti, neque ut aliqui exposuerunt, Ecclesia, sed divina cognitio et sapientia, ut dicit Salomon, « justorum matrem » appellans sapientiam, et est propter se eligenda. Et rursus etiam boni et honesti cuiuscunq; a Deo per Filium cogitio proficiuntur. Dein consequitur praeceptum de adulterio. Est autem adulterium, si quis relictus ecclesiastica et vera cognitione, et de Deo persuasione, accedat ad falsam quæ non convenit opinionem, aut in deos referens aliquid ex iis quæ sunt facta, vel alicujus ex iis quæ sunt simulacrum aliquod constitutens, itaque transiliens cognitionem, vel potius ab ea desiliens. A Gnostico autem aliena est falsa opinio, sicut vera est ei conjuncta et familiaris. Quocirca præclarus quoque Apostolus^b unam fornicationis speciem vocat idolatriam, consequenter prophetæ qui dicit: « Mæchatus est cum ligno et lapide^c. Ligno dixit, Pater meus es tu; et lapidi, Tu me genuisti^d, » Deinde de cæde consequitur præceptum. Est autem cædes « firma » ac constans « ablatio ». Verum ergo de Deo et ejus æternitate serinonem qui vult « auferre », ut falsum inserat, dicens vel universum nulla regi providentia, vel mundum esse ingenitum, vel negans aliquid ex iis quæ sunt firma ac stabilia in vera doctrina, is est perniciosissimus. Post hoc autem sequitur de furto præceptum. Quemadmodum ergo qui aliena furtatur, cum magnam faciat injuriam, in ea quæ meetur mala merito incidit; ita qui divina opera sibi vindicat per singendi vel pingendi artem, et dicit se esse effectorem animantium et plantarum: et similiter qui veram imitantur philosophiam, sunt fures. Sive fuerit quis agricola, sive pater filii, est minister

¶ P. 816 ED. POTTER. ^a Prov. 1, 8; xxxi, 1.

^b Col. iii, 5. ^c Jer. iii, 9. ^d Jer. ii, 27.

D spicere autem videtur Coloss. iii, 5. Quin etiam εἰδωλολατρεῖαν et πορνείαν aliis in locis conjunctas reperties, ut Gal. v, 20; I Petr. iv, 3.

(43) Εἰπεν. Jerem. εἰπαν.

(44) Βεβαῖων. Post βεβαίων deesse videtur τὸ ἀντιρών, vel simile quid, ut sensus sit: « Dicens aut absque ulla providentia ire hoc universum, aut mundum non esse factum, aut aliquid eorum quæ secundum veram doctrinam stabilia sunt, convellest est perditissimus. » Nisi forte malis, ἢ τι κατὰ τῆς ἀληθοῦς διδασκαλίας βεβαίων, εἰ αλiquid contra veram doctrinam astruens. » SYLBURG.

(45) Γραφικῆς. Vide superius Protrept. p. 54, not.

(46) Διάκονος. Respicit Pauli verba I Cor. iii, 5, 6: Τις οὖν ἐστι Παῦλος, τις δὲ Ἀπόλλω, ἀλλ' ἢ διάκονοι, δι' ὣν ἐπιστεύσατε, καὶ ἐκάτιψ ὡς δὲ Κύριος ἔδωκεν; Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπόλλω ἴποτεσν ἀλλ' δὲ Θεὸς ἤδηνεν, εἰ seq.

(38) Διὰ τοῦ λόγου. Hæc littera uti in nomine Iesu prima est, ita denarium numerum notat. Hinc non pauci ex antiquis scriptoribus denarium numerum Christi typum suisse volunt. Qua de re conf. quæ adnotavit Cotelerius in Constitut. apost. lib. ii, cap. 25. Vide etiam superius Clementem Pædag. lib. ii, c. 4, p. 195; et lib. iii, c. 12, p. 305.

(39) Θεούς. Vide superius Protrept., pag. 88, not. 7.

(40) Μητέρα. Vult auctor divinam sapientiam a Salomonem matrem dictam esse Proverb. 1, 8; xxxi, 1, et aliis in locis, in quibus præceptorum, vel honoris, matris mentio facta est.

(41) Γενητῶν. Αἱ γεννητῶν, itemque paulo post ἀγένητον. SYLBURG.

(42) Τὴν εἰδωλολατρείαν. Sic Clemens infra Strom. vii, p. 744, edit. Paris. Πορνεία δὲ τρεῖς τὰς ἀνωτάτως διαφορὰς παρεστήσαμεν κατὰ τὸν Ἀπόστολον, φιλεργούνταν, φιλεργυρίαν, εἰδωλολατρείαν. Re-

dejectionis seminum : Deus autem præbens omnium augmentum et perfectionem, adducit ea quæ gignuntur ad id quod cujusque naturæ convenit. Plurimi autem, una cum philosophis, augmenta et mutaciones tribuunt astris principaliter, quod in se est, **¶** universorum Patrem privantes sua indefessa et in-exhausta potentia. Elementa autem et astra, hoc est potestates administrantes, ordinata sunt ad ea exsequenda quæ divinæ œconomiae convenient, eique parent, et aguntur ad ea quæ sunt eis imperata, quo ea duxerit verbum Domini : quandoquidem divina potentia omnia occulte operari solet. Qui ergo dixerit se aliquid excogitasse vel fecisse ex iis quæ pertinent ad creationem, impii et nefarii incepit dabat penas. Decimum autem præceptum est de omnibus cupiditatibus. Quemadmodum ergo qui concupiscit ea quæ non decet, cogitur reddere rationem : sic etiam non permittitur res falsas concupisci, neque existimare, ex iis quæ sunt genita, animata quidem per se posse, inanima autem omnino non posse salutem dare vel laedere. Et si quis dicat antidotum non posse mederi, et cicutam interimere, ignorat se callido decipi sophismate. Nihil enim ex iis operatur absque eo qui herba et medicamento utitur, sicut nec securis absque eo qui scindit, neque serra absque eo qui secat. Quemadmodum autem per se quidem non operantur ; habent autem alias qualitates naturales, que per artificem applicatae proprium opus efficiunt : ita per generalem Dei providentiam ministerio eorum que mouentur propinquius, propagatur ad singulas res efficax operatio.

CAPUT XVII.

Philosophiam non tradidisse perfectam Dei cognitionem; esse tamen in animarum medefum a Deo datum.

Sed, ut videtur, Græci philosophi Deum non C cognoscunt quem nominant, quoniam Deum nequam colunt ut Deum. Sunt autem quæ ipsi philosophantur, ut ait Empedocles, « ut quæ per vulgi linguam temere transierint effusa ex ore, cum parum noverint de toto. » Nam, ut ars viam excogitat, qua lux quæ a sole procedit, per vas vitreum aqua plenum ignescat : ita etiam philosophia, cum ex divina Scriptura veluti quamdam ignis scintillam acceperit, a paucis conspicitur. Certe quemadmodum eundem aerem spirant omnia animantia, sed alia aliter, et ob diversum finem : ita etiam plurimi accedunt ad veritatem vel potius ad id quod de veritate dicitur. Non enim de Deo dicunt aliquid, sed suas affectiones Deo attribuentes exponunt. Agunt enim vitam, quærentes id quod est probabile, non autem id quod verum. Ex imita-

¶ P. 817 ED. POTTER, 688 ED. PARIS.

(47) *O toltrur.* Vel hæc et quæ præcedunt, ad præceptum de falso testimonio pertinent, vel id prorsus omisso videtur Clemens. Sylburg. ait : « Missa est noni præcepti explicatio, ut supra p. 290, expositi secundi. Quod si ab auctore data opera factum est, nonum cum octavo propter affinitatem conjunctum dicetur, ut secundum eum

prime. »

(48) *Υπολαμβάνειν.* Ms. Ottob. ἀπολαμβάνειν.

(49) *Πρωτ τοῦ κρίστος.* Ms. Ottob. πρώτων

A τὸ προηγούμενον ἀνατιθέσιν, ἀποστεροῦντες τὸ δόσον ἐπ' αὐτοῖς τὴν ἀκάματον δύναμιν τὸν Πατέρα τῶν δλων. Τὰ δὲ στοιχεῖα καὶ τὰ ἄστρα, τουτέστιν εἰ δυνάμεις αἱ διοικητικαὶ, προστάγησαν ἔκτελεν τὶς εἰς οἰκονομίαν ἐπιτήδεια· καὶ αὐτά, τε πεθεται, ἀρταὶ τε πρὸς τῶν ἐπιτεταγμένων αὐτοῖς, ἢ ἂν ἦγε τὸ ἥρμα Κυρίου ἐπειπέρ τῇ θείᾳ δύναμις ἐπικεκ- μένως πάντα ἐνεργεῖν πέφυκεν. Οἱ τοινύν (47) τὸν φάμενος ἐπινεονοκέναι τι ἡ πεποιηκέναι τῶν πρα- δημιουργίαν συγτεινόντων εὐθύνην ὑψέει τοῦ ἀπε- δοῦς τολμῆματος. Αἴκατος δὲ ἐστιν ὁ περὶ ἐπιθυ- μῶν ἀπασῶν λόγος· καθάπερ οὖν δ τῶν μὴ καθηκό- των ἐπιθυμιῶν εὐθύνεται, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον οὐκ ἐφεῖται ψευδῶν πραγμάτων ἐπιθυμεῖν, οὐδὲ ὑπολε- θάνειν (48) τῶν ἐν γενέσει τὰ μὲν ἐμψυχα ἐξ εἰσῶν δύνασθαι, τὰ δὲ δύσυχα, καθάπαξ μὴ δύνασθαι οὐκεῖν ἢ βλάπτειν· καὶ τις λέγη τὴν ἀντίδοτον λαθεῖ, μὴ δύνασθαι, καὶ τὸ κώνειον φθείρειν, σφιζόμενος λείφειν. Οὐδὲν γάρ τούτων ἐνεργεῖ δίνει τοῦ τῇ βοτάνῃ καὶ τῷ φαρμάκῳ χρωμένου· ὕσπερ οὐδὲν ἡ ἀξίην δίνει τῷ κόπτοντος, οὐδὲν δὲ πρὶν τοῦ πρίζοντος (49). Ή; Καὶ καθ' ἑαυτὰ μὲν οὐκ ἐνεργεῖ, ἔχει δὲ τινας ποιήσας φυσικὰς τῇ τοῦ τεχνίτου ἐνεργείας συντελουσας τὸ ο- κεῖον Ἐργον· οὗτως τῇ καθολικῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ διὰ τῶν προσεχέστερων κινουμένων (50) καθ' ὑπέδην εἰς τὰ ἐπὶ μέρους διαδίδοται ἡ δραστικὴ ἐνέργεια.

B

Αλλ', ὡς ξοικεν, εἰ φιλόσοφοι τῶν Ἑλλήνων, θεῖον ὄνομάζοντες, οὐ γιγνώσκουσιν· ἐπει (51) μὴ σέβονται κατὰ Θεὸν τὸν Θεόν. Τὰ φιλόσοφούμενα δὲ παρ' αὐτοῖς, κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα, « Ως (52) διὰ πολλῶν δὴ γλώσσης ἐλθόντα ματαλῶν ἐκκέχυται στομάτων ὀλίγον τοῦ παντὸς εἰδότων. » Ως γάρ του τὸ ἀπὸ τοῦ τὴλον φῶς δι' ὑέλου σκένους πλήρους ὑδατος μεθ- δεύει τῇ τέχνῃ εἰς πῦρ, οὗτως καὶ ἡ φιλόσοφα ἐκ τῆς θείας Γραφῆς τὸ ἐμπύρευμα λαδοῦσα, ἐν δίλη- φαντάζεται. Ναὶ μὴν ὡς τὸν αὐτὸν ἀέρα ἀναπνεῖ τὶς ζῶα ἄπαντα, ἀλλα δὲ ἄλλως, καὶ εἰς τὶς διάφορον· οὗτως δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν μετέλειν οἱ πλεῖστοι, μῆ- λον δὲ, τὸν περὶ ἀληθείας λόγον. Οὐ γάρ περὶ θεοῦ τι λέγουσιν, ἀλλὰ τὰ ἑαυτῶν πάθη ἐπὶ θεὸν ἀνάγο- τες ἐξηγοῦνται. Γέργονε γάρ αὐτοῖς δὲ βίος τὸ πιθ- νὸν ζητοῦσιν, οὐ τὸ ἀλήθεον· ἐκ μιμήσεως δὲ ἀλ- θεία οὐ διδάσκεται, ἀλλὰ ἐκ μαθήσεως. Οὐ γάρ ἴν-

δίνει τοῦ πρίζοντος.

(50) Διὰ τῶν προσεχέστερον κινουμένων. Per causas Deo proximiiores. • Vide supra ad p. 683, p. 695, edit. Paris. Lowth.

(51) Ἐπει. Respiceret videtur illius Pauli, Rom. 1, 21: Διότι γνώτες τὸν Θεόν, οὐχ ἡς Θεόν ἐδέξαστον.

(52) Ως. His versibus metrum constare observavit Sylburgius, si εἰδότων μετετοινειν. Ως διὰ πολλῶν δὴ γλώσσης ἐλθόντων ματαλῶν. ἐκκέχυται στομάτων ὀλίγον τοῦ κατέδει λόγων.

δέξιον, είναι Χριστὸν πιστεύομεν (53), καθάπερ οὐδὲ εἰς τὸν ἡλιόν ἐνεκά γε τοῦ φαίνεσθαι μόνον ἐν ἡλιῷ δυτικαὶ παρερχόμεθα· ἀλλ' ἐνταῦθα μὲν τοῦ ἀλεσίνεσθαι χάριν, ἐκεῖ δὲ τοῦ εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐνεκαὶ (54), Χριστιανὸν εἶναι βιαζόμεθα (55). Οἵτις μάλιστα βιαστῶν ἐστιν ἡ βιαστεία, ἐκ ζητήσεως, καὶ μαθήσεως, καὶ συναστήσεως τελείας τὸ γενέσθαι βασιλέας καὶ σαρπούμενών. Ὁ μιμούμενος ἄρα τὴν δόκησιν δηλοῖ καὶ τὴν πρόδηλην. "Οτί" ἀν δέ τις, ἔνσυμα λαβῶν τοῦ πράγματος, ἐξάψῃ τοῦτο ἔνδον ἐν τῇ ψυχῇ πόλῳ καὶ μαθήσει (56), πάντα ἐπὶ τούτοις κινεῖ πρὸς τὸν ἐπιγνῶναι. Οὐ γάρ τις μὴ ἀντιλαμβάνεται, οὐδὲ ποθεῖ αὐτὸν, οὐδὲ ἀπάγεται τὴν ἐξ αὐτοῦ ὀφέλειαν. Τὸ δεύτερον οὖν ὁ γνωστικὸς ἐπὶ τέλει τῶν κατορθωμάτων (57) μιμεῖται τὸν Κύριον, εἰς δοσὸν ἐψικτὸν ἀνθρώποις, πολύτητα τινα κυριακὴν λαβὼν, εἰς ἑξαμοίσιν θεούν· οἱ δὲ μὴ ἐπιτάσσουσι τὴν γνῶσιν, οὐδὲ κανονίζειν δύνανται τὴν ἀλήθειαν. Μεταλαμβάνειν οὖν τῶν γνωστικῶν θεωρημάτων οὐδὲ οὔλον τε, ἐάν μη τῶν προτέρων διανοημάτων κενώσιμεν ἐστούν· ἀπλῶς γάρ οὐτως διλήθεια κοινῶς λέγεται παντὸς νοητοῦ τε καὶ αἰσθητοῦ. Αὐτίκα ἔνεστι θεάσασθαι καὶ ζωγραφίας ἀλήθειαν παρὰ τὴν δημώδην, καὶ μουσικῆς σεμνότητα παρὰ τὴν ἀκόλαστον. Καὶ φιλοσοφίας οὖν ἐστιν ἀλήθεια τις παρὰ τοὺς ἄλλους φιλοσόφους, καὶ κάλλος ἀληθινὸν παρὰ τὸ δεδολωμένον. Οὐκούν τοτὲ τὰς ἐπὶ μέρους ἀλήθειας, καθ' ὃν τὸ ἀλήθειαν κατηγορεῖται, αὐτὴν δὲ τὴν ἀλήθειαν πολυπράγμονή· οὖν, οὐδὲ ὀνόματα ζητοῦντες μαθεῖν τὸ γάρ περ θεοῦ πρᾶγμα οὐκέτιν ἔν, ἀλλὰ μυρία. Διαφέρει δὲ τὸν θεὸν εἰπεῖν, ή τὰ περὶ θεοῦ. Καθόλου δὲ εἰπεῖν περὶ ἐκάστου πράγματος (58), τῆς οὐσίας τὰ συμβεβήκατα διαχριτέον· καὶ μοι ἀπόρη φάναι θεὸν εἶναι τὸν Κύριον πάντων· αὐτοτελῶς δὲ λέγω τὸν Κύριον πάντων, οὐδὲν δέ οὐ πολειπομένου κατὰ ἑξάρεσιν. Ἐπειτανούν δύο εἰσὶν ίδεια τῆς ἀλήθειας, τὰ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ πράγματα, οἱ μὲν τὰ ὀνόματα λέγουσιν, οἱ περὶ τὰ κάλλη τῶν λόγων διατριβούσεις, οἱ παρ' Ἑλλησι φιλόσοφοι τὰ πράγματα δὲ παρ' ἡμῖν ἐστι τοῖς βαρδάροις. Αὐτίκα ὁ Κύριος οὐ μάτην τὸ θέλησεν εὑτελεῖ (59) χρήσασθαι σώματος μορφῇ. Ιναὶ μή τις τὸ ὠραῖον ἐπανῶν καὶ τὸ κάλλος θαυμάζων, ἀφίστηται τῶν λεγομένων, καὶ τοῖς καταλεπομένοις προσανέχων, ἀποτέμνηται τῶν νοητῶν. Οὐ τοίνυν περὶ τὴν λέξιν, ἀλλὰ περὶ τὰ σημαντύμενα ἀναστρεπτέον·

¶ P. 818 ED. POTTER, 689 ED. PARIS.

(53) Οὐ γάρ ίτα δέξιον, εἶται Χριστὸν πιστεύομεν. Hanc sententiam edit. Flor. et ms. Paris. sic distinguunt: οὐ γάρ ίτα δέξιον εἶναι, Χριστὸν πιστ. Intercidisse visentur voces ἀγαθοὶ εἰς, quae a scriptore nimium festinante propter similitudinem dictionum εἶναι et εἰς facile omitti potuerunt, ut saepe alias contigit. His autem suppletis, sic se habebit sententia: Οὐ γάρ ίτα δέξιον εἶναι ἀγαθοὶ, εἰς Χριστὸν πιστεύομεν. « Non ut boni esse videamur, in Christum credimus. » Porro respicere videatur Clemens tritum illud Amphiarai apud Aeschyl.

Οὐ γάρ δοκεῖν ἀγαθὸς, ἀλλ' εἶται θέλει.

(54) Τοῦ εἶται καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἔρετα. Congruentius, τοῦ εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐνεκαὶ· ut idem sc. casus et sequatur et præcedat insinuitum εἶναι, ut cum alibi passim, tum p. 311. STUTBURG.

A tione autem non docetur veritas, sed ex disciplina. Non enim ut videamur, esse Christum credimus: quomodo nec ad solem, ut in sole tantum esse videamur, accedimus; ¶ sed hic quidem, ut calescamus, illuc autem, ut viri boni et honesti simus, Christiani esse vi contendimus. Regnum enim est eorum qui sunt maxime violenti; qui ex inquisitione, disciplina et perfecta exercitatione hos percipiunt fructus, quod reges siant. Qui ergo imitatur opinionem, ostendit sibi esse quamdam anticipatam notionem. Quando autem quispiam accepta rei quasi scintilla, eam intus in anima accenderit desiderio et doctrina, omnia movet postea ut penitus cognoscat. Quod quis enim non omnino apprehendit, neque ipsum desiderat, neque amplectitur inde. B provenientem utilitatem. Postremo igitur Gnosticus, propter finem eorum quæ recte geruntur, imitatur Dominum, quoad licet hominibus, quadam Dominica imbutus qualitate, ad Dei assimilationem; qui autem nesciunt cognitionem, nec certa possunt regula metiri veritatem. Fieri ergo non potest ut simus participes contemplationum 293 Gnosticarum, nisi nos exinaniamus prioribus cogitationibus; simpliciter enim ac in universum dicitur veritas de quolibet quod intelligentia sensu percepitur. Jam vero facile est distinguere veram picturam a vulgari, et musicam honestam ab impudica. Ergo philosophi quoque est aliqua veritas separata ab aliis philosophis, et vera pulchritudo distincta ab adulterina. Non ergo partes veritatis, de quibus prædicatur nomen veritas, sed ipsa veritas est in-daganda, non autem sola nomina. Quod enim de Deo dicitur, non est res una, sed innumerabiles. Refert autem an Dēum dicas, an quæ sunt de Deo. Et, ut summatim dicam de rebus universis, essentia est ab accidentibus ejus distinguenda; ac mihi sufficit dicere Deum esse eum qui est Dominus universorum; absolute autem dico Dominum universorum, nullo reliquo quod excipiatur. Quoniam ergo duæ sunt ideæ seu species veritatis, nempe nomina et res, alii quidem dicunt nomina, qui in ornatu et elegantia versantur orationis, cuiusmodi sunt apud Græcos philosophi; res autem sunt apud nos barbaros. Jam vero Dominus non frustra voluit uti vili et humili forma corporis, ne quis spe-

(55) Βιαζόμεθα. Conf. superius Strom. IV. p. 565, not. Respicit auctor Matth. xi, 12: Ἡ βιαστεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἀπάγουσιν αὐτήν.

(56) Μαθήσει. Ms. Ottob. παθήσει.

(57) Επὶ τέλει τῶν κατορθωμάτων. In fine actionum præclare gestarum. Quasi dicat id esse ultimum τῶν κατορθωμάτων viri perfecti, ut Christum imitetur.

(58) Καθόλου δὲ εἰπεῖν περὶ ἐκάστου πράγματος. Malim, et quidem meliori sensu, καθόλου δὲ ἐν τῷ εἰπεῖν περὶ ἐκάστου πράγματος, τῆς οὐσίας τὰ συμβεβήκατα διαχριτέον. HEINSIUS.

(59) Εὐτελεῖ. Vide Strom. p. 470, edit. Paris. Pædag. lib. III, cap. 4. LOWTH.— Respicere autem videtur auctor Isa. LIII, 2, 3: Οὐκ ἐστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δέξα, et seq.

Clem̄ **X** laudans et admirans pulchritudinem, absiste- **A** τοῖς μὲν οὖν ἀντιληπτοῖς (60), καὶ μὴ κινηθεῖσι πρὸ γνῶσιν οὐ πιστεύεται ὁ λόγος· ἐπεὶ καὶ οἱ κάρδες ἀνθρωπίας ἀπομιμοῦνται φωνὰς, ἔννοιαν οὐκ ἔργα τες οὐ λέγουσι πράγματος· ἀντιληφθεῖς δὲ πιστεως ἔχεται. Οὐτως καὶ "Θρηρος εἶπε.....
apprehendi possunt, et non mota sunt ad cognitionem, verbum minime creditur. Nam corvi quoque voces imitantur humanas, cum ejus rei quam dicunt nullam habeant notitiam. Intelligens autem prehensio fidem proxime consequitur. Ita etiam dixit Homerus,

Hominum pater atque deorum,

nesciens quisquam sit pater, et quomodo sit pater. Quemadmodum autem ei qui habet manus, naturale quiddam est apprehendere; et ei qui oculos sanos, lucem videre: ita ei qui fidem acceperit, proprium est esse participem cognitionis, si jacto et fundamento, aurum, argentum, lapides pretiosos, allaborare, et ei et superaedificare voluerit. Non ergo pollicetur se velle esse participem, sed impetrare: neque se futurum, sed esse regalem, et lucidum, et Gnosticum. Neque nomine, sed re ipsa res velle attingere convenit. Nam cum sit bonus Deus, propter principalem universa creature partem, cum eam vellet esse salvam, ad reliqua quoque facienda est conversus, hoc eis primum præbens beneficium ab initio, ut fierent: esse enim melius, esse quam non esse, quivis confitebitur. Deinde prout erat capax uniuscujusque natura, factum est et sit innumquaque ad ipsum quod est melius proficiens. Quamobrem non est absurdum, datum quoque esse philosophiam a divina Providentia, quae præpararet ad eam quae est per Christum perfectionem, si non erubescat a barbara cognitione discere philosophia prosectorum ad veritatem. Sed et sunt pili quidem numerati ^a, et minimi motus; philosophia autem quomodo non est in numero? Atqui Samsoni quoque data est vis in pilis, ut etiam rejectitiis artes circa res quae ad usum

X P. 819 ED. POTTER, 690 ED. PARIS.

(60) Ἀντιληπτοῖς. H. ms. ἀντιληπτικοῖς, activa significacione. SYLBURG.— Mibi scribendum videtur οὐκ ἀντιληπτοῖς, ac deinde negativam particulam, quae praedit verbum πιστεύεται, omitti debere, ut sententia sic se habeat: Τοῖς μὲν οὖν ἀντιληπτοῖς καὶ μὴ κινηθεῖσι πρὸς γνῶσιν πιστεύεται ὁ λόγος. « His igitur qui non sunt ad percipiendum apti, neque ad cognitionem moventur creditur verbum. » Quod effalum exemplo corvorum illustrare pergit auctor. Videtur autem negativa particula scriptorum negligentia propter viciniam similis vocis οὐκ excidisse, deinde vero alieno loco in textum recepta fuisse.

(61) *Pater.* Ex *Iliad.* A. v. 544.

(62) *Προσονοδομῆσαι.* Respicit I Cor. iii, 42: Εἰ δὲ τις ἐπονοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τούτον, χρυσὸν, ἀργυρὸν, λίθους τιμίους.

(63) *Αρχεσθαι.* Scribendum potius ἀρχεται, et incipit, indic. modo, qui ab imperitis scriptoribus propter vicinos infinitivos in infinitivum mutatus fuisse videtur: quod verbo καθήκει in hac etiam sententia contigit. Qua mutatione facta, huic sententiæ hic tandem sensus constabit: « Non igitur se pollicetur fore, sed incipit esse, participem. Neque in futuro, sed in actu regalem, et luce præditum, et Gnosticam esse decet. »

(64) *Καθῆκει.* Hoc recte substituit Sylburg. pro

... *Pater* (61) *ἀνθρώπων τε θεῶν τε.*

μὴ εἰδὼς τις ὁ πατὴρ καὶ πῶς ὁ πατὴρ. Ήδὲ ἡ χειρας ἔχοντι, τὸ λαβεῖν κατὰ φύσιν· καὶ τῷ ὄφελοι μούς ὑγιαίνοντας κεκτημένῳ τὸ φῶς ίδειν· οὐτοὶ τοὶ πίστιν εἰληφότι τὸ γνῶσεως μεταλαβεῖν οἰκεῖον πάντα φυκεν, εἰ προσεξεργάσασθαι καὶ « προστικοδομῆσαι (62) χρυσὸν, ἀργυρὸν, λίθους τιμίους, » τῷ καταδηθέντι « θεμελίῳ » γλίχοιτο. Οὐ τοίνυν ὑποσχεῖται βούλεσθαι μεταλαμβάνειν, ἀλλὰ ἀρχεσθαι (63)· οὐδὲ μέλλειν, ἀλλ᾽ εἶναι βασιλικὸν τε καὶ φωτεινὸν, καὶ γνωστικὸν καθήκεν (64)· οὐδὲ δύματι, ἀλλ᾽ ἔργῳ ἀόλεινα παπεσθαι τῶν πραγμάτων προσῆκεν. « Αγαθὸς γάρ ὁ Θεὸς, διὰ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς κινησιῶν ἀπάσης, σώζεσθαι βουλόμενος τούτο, ἐπὶ τὸ ποιεῖν ἐτράπετο καὶ τὰ λοιπά· πρώτην ταῦτην εὐεργεσίαν, τὸ γενέσθαι, ἀπὸ ἀρχῆς παρασχὼν αὐτοῖς· ἀμεινον εἶναι πολλῷ τὸ εἶναι τοῦ μὴ εἶναι, πᾶς δὲ τις δύολογήσειν. « Επειτα ὡς ἐνεδέχετο φύσεως ἔχειν, ἔκαστον ἐγένετο τε καὶ γίνεται, προκόπων εἰς τὸ αὐτὸν ἀμεινον (65). » Ποτ' οὐκ ἀποτον καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ ἐκ τῆς θείας Προνοίας δεδδοθαι, προκαθένουσαν εἰς τὴν διὰ Χριστοῦ τελείωσιν, ἦν μὴ ἐπισχύνηται γνώσει βαρβάρων μαθητεύουσα φιλοσοφία προκόπτειν εἰς ἀλήθειαν. « Αλλ' « αἱ μὲν τρίχες ἡριθμηται » καὶ τὰ εὐτελῆ κινήματα φιλοσοφία δὲ πῶς οὐκ ἐν λόγῳ (66); καὶ τοι καὶ τῷ Σαρψὸν ἐν ταῖς θριξὶν ἡ δύναμις ἐδόθη. ἵνα καὶ τὰς ἀποθήτους τῶν ἐν τῷ βίῳ τέχνας τὰς κειμένας καὶ με-

a Luc. xii, 7.

infinitivo καθήκειν, quem habent edit. Flor. et ms. Paris. Nisi potius καθήκει legendum videatur.

(65) *Προκόπτων* εἰς τὸ αὐτὸν ἀμεινον. Hoc est, « proficiens ad idem melius. » At vero non est « idem », omnibus « melius », aut omnino bonum. Quod diceret auctor, si haec ejus essent verba. Hoc absurdum ut vitaret interpres, hoc commatione sic verit: « Ad ipsum, quod est melius, proficiens; » omissa scilicet voce αὐτῷ, quae in datiuū αὐτῷ mutata, facilem sententiam præbebit: « Προκόπτων εἰς τὸ αὐτὸν ἀμεινον » « progrediens ad id, quod est ipsi melius. »

(66) « Αλλ' αἱ μὲν τρίχες ἡριθμηται καὶ τὰ εὐτελῆ κινήματα φιλοσοφία δὲ πῶς οὐκ ἐν λόγῳ ἀνδρα τιθεται? » neque in prelio habendum videtur. — « Si ergo, inquit, capituli nostri numerati sunt capilli, » ut ait Dominus Matth. x, 30, « cur non aliquo in pretio philosophia halebitur, aut numero? » Unde addit illud de Samsoni, cuius fortitudo in pilis licet rejectitiis, quibus innuntur externæ disciplinæ, hoc est profanæ et ethnicae: sic enim intelligendum illud quod sequitur. COLLECT.

νούσας μετά τὴν ἔξοδον τῆς ψυχῆς χρυπάλ (67), μή δικαιούσας δικαιοσύνης διδοσθαις (68). Αὐτίκα, φησὶν, ἡ Πρόνοια δικαιούειν ἐκ τῶν προηγουμένων καθάπερ κεφαλῆς εἰς πάντας διήκει, ὡς « τὸ μύρον, φησι, τὸ καταβαῖνον ἐπὶ τὸν πώγωνα τὸν Ἀρρὼν καὶ ἐπὶ τὴν δικαιούσαν τοῦ ἔνδυματος αὐτοῦ, » τούτετι τοῦ μεγάλου Ἀρχιερέως, « δι' οὐ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν· », οὐκ εἰς τὸν τοῦ σώματος κόσμον (69). ἔξωθεν δὲ τοῦ λαοῦ φιλοσοφία, καθάπερ ἐσθῆτς. Οἱ τοίνυν φιλοσοφοί, οἱ εἰς τὴν οἰκείαν συναίσθησιν πνεύματι αἰσθητοί τικύ συνασκηθέντες, ἐπάν την μή μέρος φιλοσοφίας, ἀλλὰ τὴν αὐτοτελῶς φιλοσοφίαν πολυπραγμονώσι, φιλαλήθως τε καὶ ἀτύφως προσμαρτυροῦντες τῇ ἀληθείᾳ, καὶ παρὰ τοῖς ἐτεροδόξοις ἐπὶ τῶν καλῶν (70) εἰρημένων προκόπτωσιν εἰς σύνεσιν κατὰ τὴν θελαν διοίκησιν τὴν ἀρρήτην ἀγαθότητα, τὴν ἐκάστοτε εἰς τὸ δμεινον κατὰ τὸ ἐγχωροῦν προσαγομένην τὴν τῶν δντων φύσιν. Ἐπειτα οὐχ Ἑλλησι μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάροις διμιλήσαντες, ἐπὶ τὴν πίστιν ἐκ συνασκήσεως κοινῆς εἰς σύνεσιν ίδεν διγονται· παραδέξαμενοι δὲ τὸν θεμέλιον τῆς ἀληθείας, δύναμιν προσλαμβάνουσι προΐέντες πρόσωπα ἐπὶ τὴν ζήτησιν· κανθένδε ἀγαπῶσι μὲν μαθητευσάμενοι, γνῶσεως δὲ δριγύνωντο, σπεύδουσιν εἰς σωτηρίαν. Ταῦτη φησὶν ἡ Γραφὴ « Πνεῦμα αἰσθῆσεως » δεδοθεῖ (71) τοῖς τεχνίταις ἐκ τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ οὐδὲν ἄλλο τὴν φρόνησίς ἔστι, δύναμις ψυχῆς θεωρητική τῶν δντων, καὶ τοῦ ἀκολούθου δμοίου τε καὶ ἀνομοίου, διακριτική τε αὖ καὶ συνθετική, καὶ προστατική καὶ ἀπαγορευτική, τῶν τε μελλόντων καταστοχαστική. Διατείνει δὲ οὐκ ἐπὶ τὰς τέχνας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτήν. Τί δῆ ποτε οὖν καὶ ὁ δρις « φρόνιμος » εἴρηται; ἐπει τὸν τοῖς πονηρεύμασιν έστιν εὑρεῖν ἀκολουθίαν τινὰ, καὶ διάκρισιν καὶ σύνθεσιν, καὶ στοχασμὸν τῶν μελλόντων, καὶ τὰ πλείστα τῶν ἀδικημάτων διὰ τούτο λανθάνει, διτι προσοικομόνται φρίσιν οἱ κακοί, τὸ πάντη τε καὶ πάντως

* P. 820 ED. POTTER, 691 ED. PARIS. * Luc. xxi, 17. * Psal. cxxxii, 2. * Joan. i, 3.

† Exod. xxviii, 3. * Gen. iii, 1.

(67) *Xarpal*. Postquam anima e corpore exierit, earum artium, quae ad hunc mundum et res corporales spectant, nulla ei erit utilitas. Proinde hujusmodi disciplinæ ab anima cœlum petente humi jacent relictæ.

(68) *Ἐρροῆσαι διδοσθαι*. Congruentius ἐννοήσῃ διδ. subjunctivo modo. H. ms. ἐννοήσαι δύνασθαι, luxata structuræ cohærentia. SYLBURG. — Quidni legetur νοῆσαι, mutato tantum accentu, ut ex infinitivo fiat optativus? EDIT. PATROL.

(69) Οὐκ εἰς τὸν τοῦ σώματος κόσμον. A. cum Herveto legendum putat, οὐκ εἰς τὸν τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς κόσμον. Mihi vulgata lectio magis placet. SYLBURG. — Nihil hic puta deesse, verum ita cohærenter hec cum superioribus, ut Græca indicant satis, οὐκ εἰς τὸν σώματος κόσμον, ἔξωθεν δὲ τοῦ λαοῦ φιλοσοφία καθάπερ ἐσθῆτς. « Non in corporis ornatum, est enim extra populum philosophia, tanquam vestis. » Indicat nimirum descendere in vestis oram, non in corpus, et vestem significare philosophiam, quae non est pars corporis, ut neque philosophi ex populo Judaico aut Christiano. Ideoque Græci Patres τὰ ἔξω, καὶ τὰ ἔξωθεν δικαιοσθήσια, τέχνας, ἀγνῶνας, appellant, quae ad ethnicos pertinent. Euthymius in hunc psalmi lo-

A vitæ pertinuerint, quæ jacent et humi manent post excessum animæ, agnosceret non posse absque diuina potestate percipi *. Jam vero ~~ꝝ~~ divina Providentia, inquit, desuper ex iis quæ sunt principalia, tanquam ex capite, pervadit ad omnes, sicut « unguentum, inquit, quod descendit in barbam Aaron, et in oram vestimenti ejus », hoc est magni Sacerdotis, « per quem omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil »; non in mundum corporis; extrinsecus autem philosophia populi est tanquam vestis. Philosophi ergo qui ad proprium sensum spiritu sensili exercitati, postquam non pàrtē philosophiæ, sed eam quæ est per se absolute philosophia, curiose indagaverint cum quodam amore veritatis, et citra ullam arrogantiā, veritati ferentes testimonium, et ex iis quæ apud eos qui sunt diversæ opinionis recte dicta sunt, proficerint ad intelligentiam, per divinam administrationem et ineffabilem bonitatem, quæ semper quantum fieri potest, ad id quod est melius adducit eorum quæ sunt naturam; deinde non solum cum Græcis, sed etiam cum barbaris habuerint consuetudinem, a communi ad propriam intelligentiam exercitatione ducuntur ad fidem; tanquam fundamento autem suscepta veritate acquirunt etiam ulteriore potentiā progrediendi ad inquirendum: et exhibent eis quidem gratum est discere, cupientes autem cognitionem, magno studio contendunt ad salutem. Ea ratione dicit Scriptura ⁴, « spiritum sensus » datum esse a Deo artificibus; is autem nihil est aliud quam prudentia, vis animæ quæ contemplatur ea quæ sunt, discernitque et comparat id quod est consequens, simile et dissimile, præcipitque et prohibet, et futura conjectat. Pertinet autem non ad artes solum, sed etiam ad ipsam philosophiam. Cur nam ergo serpens quoque dictus est « prudens »? Quoniam in maleficiis quoque invenitur consequentia aliqua et discretio, et compositio,

C D cum unguentum legale indicari ait, quod super capita sacerdotum effundebatur, illudque, « in oram vestimenti, » verit Aquila, « ἐπὶ στόμα ἔνδυμάτων αὐτοῦ, » ad os usque, « id est, » tunicam ejus circa pectus sanctam reddebat, » inquit Theodorei interpres, « a principe ad subditos usque concordie utilitas pervenit. » D. Augustinus tom. VIII: « Non puto, quod oram vestimenti in lateribus voluit intelligi: sunt enim oræ in lateribus, sed a barba descendere unguentum ad oram potuit, quæ in capite est, ubi aperitur capitum. Tales sunt, qui habitant in unum, ut quo modo per oras istas intrat caput hominis, ut vestiat se, sic per concordiam fraternam Christus intrat, qui est caput nostrum, ut vestiatur, et hæreat illi Ecclesia. » COLLECT.

(70) *Kalōr*. Seu potius καλῶς εἰρ.

(71) *Πνεῦμα αἰσθῆσεως δεδοσθαι*. LXX, Exodi xxviii, 3: Καὶ σὺ λάλησον πᾶσι τοῖς σοφοῖς τῇ διανοίᾳ, οὓς ἐνέπλησα πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθῆσεως. In editione Romana adnotatur vocem σοφίας abesse a nonnullis libris. Latina vulg.: « Et loqueris cunctis sapientibus corde, quos replevi spiritu prudentiæ, ut faciant vestes Aaron, in quibus sanctificatus ministret mihi. » COLLECT.

et conjectura futurorum, et ideo latent pleraque scelera, quoniam mali sibi omni ratione provident ut possint vitare supplicia. Cum sit autem multiplex prudentia et extensa per totum mundum, et per 294 omnia humana, in unoquoque eorum mutat appellationem. Et cum primis quidem causis se applicaverit, appellatur intelligentia: quando autem eam demonstrativa ratione confirmaverit, nominatur cognitio, sapientia et scientia; quando autem versatur in iis quae tendunt ad pietatem, et absque contemplatione acceperit principem rationem, per operationis quae est in ipsa observationem fides dicitur: et si in rebus sensilibus id quod videtur constituerit, tanquam in his verissimum, recta opinio: et in iis rursus quae admotis manibus sunt actionibus, ars. Cum autem absque primarum causarum contemplatione, similium observatione et traductione, ad aliquid agendum impulsionem ceperit, et aliquid constituerit, appellatur experientia: cujus est proprius ille revera principalis sanctus Spiritus, quem post firmam ac stabilem fidem, postremo per inspectionem assumit is qui credidit. Cum sensum ergo excellentiorem participari philosophia, ut ostensum est ex iis quae prius dicta sunt, prudentiae sunt particeps: quae itaque de iis quae percepta fuerit intelligentia, ratione sunt pertractatio, cum electione et assensione, dicitur dialectica. Quae ea quidem quae dicuntur de veritate, confirmat per demonstrationem, eas autem quae inferuntur dissolvit dubitationes. Qui ergo dicunt philosophiam non venire huc a Deo, videntur omnino dicere fieri non posse ut Deus videat omnia singularia; neque eum esse causam honorum omnium, siquidem unumquodque eorum sit ex singularibus, verum nihil ex iis quae sunt, omnino constitut nolente Deo: quod si eo volente tum est a Deo philosophia, cum talem esse qualis est esse ipsam voluerit, propter eos qui non alia ratione abstinerent a malis. Deus enim novit omnia, non solum ea quae sunt, sed etiam quae futura sunt, et ut erit unumquodque, et eos qui sunt singulares motus prævidens, et intuetur omnia, et omnia exaudit, et nudam animam aspiciens intrinsecus, uniuscujusque etiam ex singularibus æternam habet intelligentiam, et quod sit in theatris, et in partibus rei uniuscujusque, inspicio, circumspicio, et simul aspicio, hoc evenit in Deo. Is

¶ P. 821 ED. POTTER, 692 ED. PARIS.

(72) Αὔτων. Abest haec vox a ms. Ottob.

(73) Ἀρχικὸν λόγον. Id est Filium Dei. Vide p. 703, ed. Paris. LOWTH.

(74) Πιστησαμένη. H. ms. πιστωσαμένη. SYLB.—Πιστωσαμένη habent etiam ms. Ottob. et Paris., quae proinde vera lectio est.

(75) Ἰδιός εστιν ἔκειρο. Recte interpres, θεον δε εστιν ἔκεινο. HEINS.

(76) Καὶ ἐπισκοπήν. Nempe θείαν, et secundum divinam curam et providentiam. Quo sensu eadem vox paulo infra occurrit.

(77) Πάρτ. Hemistichium Homericum Iliad. Γ., v. 277:

A τὰς τιμωρίας διαφεύγειν. Πολυμερῆς δὲ οὖν ἡ φρήνης, δι' δοὺς τεταμένη τοῦ κόσμου, διὰ τε τῶν ἀθρωπίνων ἀπάντων, καθ' ἔκαστον αὐτῶν (72) μεταβάλλει τὴν προστηγορίαν· καὶ ἐπειδὴ μὲν ἐπιβόλλει τοῖς πρώτοις αἰτίοις, νόησις καλεῖται· δι' ἀν δὲ τητὴν ἀποδεικτικῶν λόγων βεβαιώσηται, γνῶσις τε καὶ σφίζει καὶ ἐπιστήμη διομάζεται· ἐν δὲ τοῖς εἰς εἰλέθειαν συντείνουσι γινομένη, καὶ δινευ θεωρίας παραδεξαμένη τὸν ἀρχικὸν λόγον (73), κατὰ τὴν τὸν ἔκειρας τῆρησιν πίστις λέγεται· καν τοῖς αἰτίοις πιστησαμένη (74) τὸ γε δοκοῦν, ὃς ἐν τούτῳ ἀληθέστατον, δόξα ὁρθή· Ἐν τέ αὖ ταῖς μεταχρουργίας πράξεσι τέχνη. "Οπου δὲ δινευ θεωρίας τῶν πρώτων αἰτίων, τηρήσει τῶν διμοίων καὶ μεταβάσει ποιήσει τινὰ δρμήν καὶ σύστασιν, ἐμπειρία προσαγορεύεται· Ιδίον εστιν ἔκεινο (75), καὶ τῷ ὅντι κύριον, καὶ ἡγεμονικόν, δὲπι πᾶς προσλαμβάνει μετὰ τὴν βεβαίαν πίστιν διγιον κατ' ἐπισκοπήν (76) ὁ πιστεύσας πνεῦμα. Διαφορωτέρας ἄρα αἰτίησες φροντίσεις μεταλαβοῦσα, ὃς ἐκ τῶν προεργμένων δεῖχθεται, φρονήσεως μετέχει. "Η γ' οὖν περὶ τῶν ἀγθεντῶν λογική διέξοδος μετὰ αἰρέσεως καὶ συγκαταθέσεως διαλεκτική λέγεται· βεβαιωτικὴ μὲν τῶν πρὸς ἀληθείας λεγομένων δι' ἀποδεξεως, διακριτικὴ δὲ τῶν ἐπιφερομένων ἀποριῶν. Κινδυνεύουσι τοινοὶ φάσκοντες μὴ θεόθεν φιλοσοφίαν δεῦρο ἤσχειν, ἀδύνατο εἶναι λέγειν πάντα τὰ ἐπὶ μέρους γινώσκειν τὸν θεόν, μηδὲ μήν πάντων εἶναι τῶν καλῶν αἰτίον, καὶ τὸν ἐπὶ μέρους ἔκαστον αὐτῶν τυγχάνῃ· οὐκ ἀν δὲ τῇ ἀρχῇ ὑπέστη τι τῶν δυτῶν, ἀδουλήτων ἔργον τῷ θεῷ· εἰ δὲ βουλομένου, θεόθεν ἡ φιλοσοφία, τοιτην εἶναι βουληθέντος αὐτήν οἷα εστί, διὰ τοὺς μὴ ἄλλως ή οὐτως ἀφεξομένους τῶν κακῶν. Οἱ γέραι θεοὶ πάντα οἰδεν, οὐ μόνον τὰ δυτά, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀσθμένα, καὶ ὃς ἔσται ἔκαστον· τάς τε ἐπὶ μέρους κινήσεις προορών, εἰ πάντες ἐφορῷ (77), καὶ πάντες ἐπακούει, εἰ γυμνήν ἐσωθεν τὴν ψυχὴν βλέπων, καὶ τὴν ἐπίνοιαν τὴν ἔκαστου τῶν κατὰ μέρος ἔχει· αἰώνος· καὶ ὅπερ ἐπὶ τῶν θεάτρων (78) γίνεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἔκαστου μερῶν, κατὰ τὴν ἐνόρασιν (79) εἰ καὶ περιόρασιν, καὶ συνόρασιν, τοῦτο ἐπὶ τοῦ θεοῦ γίνεται. Ἀθρόως τε γάρ πάντα, καὶ ἔκαστον ἐν μέρει, μιᾳ προσβολῇ προσβλέπει· οὐ πάντα μέντοι κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπέρεισιν. "Ηδη γ' οὖν παλλὰ τῶν ἐν τῷ βίῳ, καὶ διά τινος λογισμοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει τὴν γένεσιν, θεόθεν τὴν ἐναυσιν εἴη φότα. Αὔτεικα ή ὑγεία διὰ τῆς λατρικῆς, καὶ ή εὐέξι διὰ τῆς ἀλειπτικῆς, καὶ ὁ πλοῦτος διὰ τῆς χρηματι-

'Ηέλιος θ', δις πάρτ' ἐφορᾶς, καὶ πάρτ' ἐπακούεις.

(78) Θεάτρων. His similia scribit Petrus Damiani in Opusc. 36, cap. 7: «Plane qui in theatro residet, non simul omnia videt; quia cum intendit aciem ante se, non videt post se. Qui autem non in theatro, sed super theatrum excelsius supereminet, totius undique interiori theatri ambitum uno comprehendit aspectu. Ita omnipotens Deus, quia omnibus, quae volvuntur, incomparabiliter supereiunet, omnia simul suis subjecta conspectibus, praesentialiter videt. »

(79) Ἐρόσιστρ. H. ms. ἀνόρασιν. SYLBURG.

επικῆς λαμβάνει γένεσίν τε καὶ παρουσίαν, κατὰ Πρόνοιαν μὲν τὴν θείαν, κατὰ συνεργίαν δὲ τὴν ἀνθρωπίνην. Θεόθεν δὲ καὶ ἡ σύνεσις. Αὐτίκα τῇ τοῦ Θεοῦ βουλήσει μάλιστα τὴν ἀγαθῶν ἀνδρῶν προσάρτεσις ὑπακούει· διόπερ κοινὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν (80) μὲν ἔστιν καὶ τῶν κακῶν ἀνθρώπων πολλὰ τῶν προτερημάτων· γίνεται δὲ δύμας ὥφελιμα μόνοις τοῖς ἀγαθοῖς τε καὶ σπουδαῖοις, ὃν χάριν αὐτάκεποιται οἱ Θεοί (81). πρὸς γὰρ τῶν ἀγαθῶν χρῆσιν ἀνδρῶν ἡ τῶν θεοδοξίας δύναμις πέφυκεν. Ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν ἐναρέτων ἀνθρώπων ἐπίνοιαι (82), κατὰ ἐπίνοιαν θείαν γίγνονται, διατιθεμένης παῖς τῆς ψυχῆς, καὶ διαδιδομένου τοῦ θείου θελήματος εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ψυχὰς, τῶν ἐν μέρει θείων λειτουργῶν συλλαμβανομένων εἰς τὰς τοιαύτας διακονίας· κατά τε γὰρ τὰ θεῖα (83) καὶ πόλεις νεκέμηνται τῶν ἀγγέλων αἱ προστασίαι· τάχα δὲ καὶ τῶν ἐπὶ μέρους (84), ὃν ἐντοις (85) ἀποτετάχεται τίνες. "Ο γ' οὖν ποιμὴν, καὶ τῶν καθ' ἔκστον κήδεται προβάτων· καὶ μάλιστα τούτοις σύνεστι προσεχεστέρα ἡ ἐπισκοπή, δσοι διαπρεπεῖς τὰς φύσεις τε καὶ δυνατοῖς τὰ πλήθη συγωφελεῖν ὑπάρχουσιν. Οὗτοι δὲ εἰσὶν οἱ ἡγεμονικοὶ καὶ παιδευτικοὶ· δι' ὧν ἡ ἐνέργεια τῆς προνοίας ἀριθμῶν δεῖχνυται, ὅπηνίκα διὰ τοῦτο παιδεῖας ἢ διὰ ἀρχῆς τίνος καὶ διοικήσεως εὑ ποιεῖν ἐθέλη τοὺς ἀνθρώπους ὁ Θεός· ἐθέλει δὲ πάντοτε· διὸ συγχίνει τοὺς

¶ P. 822 ED. POTTER, 693 ED. PARIS.

(80) *Koirά μὲν τῶν ἀγ. H. κοινὰ τῶν ἀγ.,* expropria priorē μὲν. Alioqui legendum foret, τῶν ἀγαθῶν τὰ ἔστιν καὶ τῶν κακῶν. SYLBURG.

(81) *Gīretai.... Θεός.* Hanc sententiam sic edidimus ex Flor. et Sylburg, fāventibus etiam mss. codicibus; quae in posterioribus editionibus hoc modo corrupta est: *Πλεταὶ δὲ δύμας ὥφελιμα αὐτάκεποιται τοῖς ἀγαθοῖς τε καὶ σπουδαῖοις,* ὃν χάριν ὁ Θεός. Proinde Lowthii conjectura opus haud est, qui ad hanc verba ὃν χάριν Θεός, adnotat: « Supplendum ἐποίησεν vel quid simile. »

(82) *Ἐπίνοιαι.* Mālet forte aliquis ἐπίπνοιαν θείαν, ex pag. seq. SYLBURG.—Quod interpreti quoque placuit.

(83) *Katά τε τὰρ τὰ θεῖην.* Lib. vii Strom.: « Sunt enim jussu dīvino et antiquo per gentes distributi angelī. » D. Hieronymus in cap. vii Danielis loco illo Deuter. xxxii: « Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum angelorum Dei. » Sic enim legitur apud LXX: κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, non, ut habet Latina, « filiorum Israel. » Idem Epiphanius, hæres. 51, et Basilius, in Psalm. xxxiii, citati ab Anastasio, quæst. 60, in Scripturam, cum Cyrillo *De adoratione in spiritu*, cuius verba Græce nondum edita subjiciemus: Τοὺς ἀγίους ἀγγέλους θεμεν πάρα Θεοῦ τεταγμένους εἰς τε τὸ δεῖν τοῖς πεπιστευχοῖς ἐπικουρεῖν, καὶ οὐοντει καθηγεῖσθαι λαοῦ. « Scimus sanctos angelos a Deo esse ordinatos ad opem necessariam ferendam creditib[us], et ut sint veluti duces populi. » Item Theodo[ri] eti lib. iii τῆς Θεραπευτικῆς, *De cura iouie Græcorum*, ubi de δæmonibus agit: Εἴτα κατὰ τῶν ἀνθρώπων ᾧ εἰλόγη θεία τετιμένων λυττῆσαι, καὶ τὸν κατ' αὐτὸν ἀναδέξασθαι πόλεμον. Τὸν δὲ ποιητὴν τῇ μὲν τῶν ἀγγέλων ἐπιστάσιᾳ φρουρῆσαι τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος, ὅπως μῆτρις καὶ τυραννῖδι χρώμενος δοράτως ἐπιών, οὓς διὰ φύσιον ἐμίστησεν, αδεῶς διαφθειρῆ· τὴν δὲ ἀγωνιστὴν οὐκ ἔτι κωλύσαι διαμάχην, ἵνα δεῖη τοὺς ἀριστούς τὴν πάλην, καὶ γένωνται ἀνδραγαθίας ἀρχέτυπα.

A enim simul omnia ac unumquodque etiam sigillatim aspicit uno intuitu, non tamen omnia per principale institutum. Multa enim ex iis quæ sunt in vita, per humanam rationem ortum accipiunt, cum divinitus accepérint suscitabulum. Ecce enim sanitas per medicinam, et bona corporis habitudo per alipticam, et dīvitiae per negotiationem oriuntur, et adsunt, per divinam quidem Providentiam, verum humana opera concurrent. A Deo autem est etiam intelligentia. Atque divinæ quidem voluntati maxime obedit bonorum virorum liberum eligendi arbitrium; *ꝝ* quoniam bonorum quidem et malorum hominum multa sunt commoda communia; flunt tamen utilia solis bonis et probis, querorū causa Deus hæc fecit. Ad usum enim bonorum virorum, enata est vis eorum quæ data sunt divinitus. Quin etiam eorum cogitationes qui sunt virtute prædicti, per divinam flunt inspirationem, cum anima quodammodo sit disposita, et divina voluntas in humanas animas transmittatur, certis Dei ministris, ad talia ministeria opem ferentibus. Nam per gentes et civitates sunt distributæ angelorum præfecturæ: fortasse autem etiam ex iis sunt deputati singulis. Pastor itaque et singularum ovium curam gerit: iis tamen maxime providendi et visendi tenet eum cura, qui sunt et præclaro ingenio, et po-

οῦ δὴ ἔνεκα τὴν θιαίαν ἔκεινον προσθελὴν διακαλύσας, τῇ τῶν ἀγγέλων φρουρᾷ τὴν λογισμῶν συνεώρησεν ἀγωνίαν, ὅπως τοὺς ἀξιονέκους ἀποφῆνῃ τῶν στεφάνων ἀξιους· οὐκ ἀντίδος μὲν ἔκεινον εἰς ἀντιπάλους τάξιν ἀποκληρώσας, εἰς δέον δὲ τῇ ἔκεινον πονηρίᾳ χρησάμενος, καθάπερ οἱ λατροὶ ταῖς ἔχιδναις εἰς νοσημάτων ἀπαλλαγήν. *Subinde autem rabies quadam contra humanum genus incitatatos.* quod ad imaginem Dei factum videbant, atrox bellum adversus hominem suscepisse. Deum vero creatorem angelis præsidentibus custodisse humanum genus, ne qua vel violentia vel tyrannide adversarius, dum sub aspectum non cadit, superintuens, quem invidia succensus oderat, secure disperderet. Neque tamen coptum sustulisse certamen, ut ea scilicet colluctatio pugiles fortissimos proderet, eaque occasione plurima virtutis ederentur exempla. Hujus itaque rei causa tametsi violentos adversarii contrahens impetus per angelorum custodiam repressisset, illi tamen concessit, ut hominis rationes atque cursus tentationum pugna vexaret, ut eos corona dignos ostenderet, qui fortiter restitissent. Neque enim diabolus contra homines armavit ipse, atque instruxit; sed ad eorum utilitatem diaboli malitia usus fuit. Ita medicos solere aiunt, qui ad morborum curationem vipers nonnunquam utuntur. *»* Hæc ita veritatis Acciaiolus, quæ si quis cum editione Theodoreti et Anastasi in Biblioth. Patrum contulerit, in libro, quo Acciaiolus usus est, vocem ἀρπάτως, in eo vero quo Hervetus, λατροὶ defuisse animadvertis. Cæterum angelos ἐγρηγορότας dictos ait Clemens lib. ii, ut apud Daniel iv, 10: « Et ecce vigil et sanctus de celo descendit. » Scholiastes Græcus: Τὸ δὲ εἰρ οὐδὲν ἔτερον ἡ ἐγρηγορίας καὶ ἐγρυπνος ἐρμηνευεται. S. Hieronymus LXX ἀγγελον translatisse testis est, Theodotionem vocem Chaldaicam εἰρ reliquisse. COLLECT.

(84) *Kai τῶν ἔστι μέρους.* Lowthio legendum videtur κατὰ τοὺς ἐπὶ μέρους.

(85) *Ἐριοις.* Ms. Oltob. ἀντοις. Forte ἀντοις pro ἀνθρώποις. MONTPAUL.

pulo multum possunt prodesse. Ii autem sunt qui et ad regendum et docendum sunt apti, per quos providentia evidenter ostenditur, quando vel per doctrinam, vel per magistratum aliquem, et administrationem vult Deus benefacere hominibus; vult autem semper, et ideo movet eos qui sunt apti ad ea utiliter efficienda quae pertinent ad pacem et virtutem et beneficentiam. Quidquid autem est virtute praeditum et a virtute oritur, et resurit ad virtutem: et aut ad hoc datur ut siant boni, aut ad hoc ut ii qui sunt boni, utantur iis commodis quae dedit natura; adjuvat enim et in universis, et in singularibus. Quomodo ergo non est absurdum, ut qui diabolo confusionem tribuunt et injustitiam, eum rei praeclaræ et quæ est ex virtute, nempe philosophiæ, datorem constituant? Tum enim Græcis ad hoc, ut **ꝝ** boni viri fierent, diabolus ipsa divina Providentia magis benignus videretur. Contra autem existimo legis esse proprium et rectæ rationis, reddere quod unicuique convenit, et quod est ejus proprium, et quod ad eum pertinet. Nam ut lyra est solius cyatharæ, et tibia solius tibicinis, ita commoda bonorum virorum sunt possessiones; ut ejus, qui est beneficus, natura est benefacere; ut ignis est calefacere, et lucis illuminare. Malum autem non faciet bonus, ut neque lux tenebras, aut ignis frigescat; ita contra, vitium non fecerit aliquid quod sit ex virtute; est enim ejus operatio male facere, ut tenebrarum, oculos confundere. Non est ergo vitii opus philosophia, quæ facit homines virtute præditos; restat itaque ut sit Dei, cuius solum opus est bene facere; et quæcumque a Deo dantur, recte et dantur et accipiuntur. Porro autem et si usus philosophiæ non est malorum, sed datus est Græcorum optimis et præstantissimis, hinc quoque clarum a quo data sit, a providentia scilicet, quæ unicuique distribuit pro meritis ea quæ convenient. Merito ergo Judæis quidem lex, **295** Græcis autem data est philosophia usque ad adventum: ex eo autem tempore universalis est vocatio, ad peculiarem populum justitiae, per eam quæ est ex side doctrinam, per unum congregante domino, qui est unus solus Deus amborum, Græcorum scilicet et barbarorum, vel potius totius humani generis. Philosophiam autem sæpe diximus, id quod per philo-

A ἐπιτιθείους εἰς τὴν ὠφέλιμον ἔξεργασίαν τῶν πρὸς ἀρετὴν τε καὶ εἰρήνην καὶ εἰς εὐποίειαν συντειχώνταν. Τὸ δὲ ἐνάρετον πᾶν ἀπ' ἀρετῆς τέ ἐστι, καὶ πρὸς ἀρετὴν διαφέρεται· καὶ οὗτος τὸ γενέσθαι σπουδαῖος δίδοται, ή πρὸς τὸ δυνατός χρῆσθαι τοῖς κατὰ φύσιν προτερήμασι· συνεργεῖ γάρ ἐν τε τοῖς καθ' ὅλου, ἐν τε τοῖς ἐπὶ μέρους. Πώς οὖν οὐκ ἀποποντὴν τὴν ἀπο-
B ξίαν καὶ τὴν ἀδικίαν προσνέμοντας τῷ διαβόλῳ (86), ἐναρέτου πράγματος τοῦτον τῆς φιλοσοφίας δοτεῖται ποιεῖν; κινδυνεύει γάρ εὔμενότερος τοῖς Ἑλλήσιν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας γεγονέναι, τῆς θείας Προνοίας τε καὶ γνώμης (87). Ἐμπαλιν δὲ οἷμαι νόμου ἰδίουν καὶ λόγου παντὸς ὄρθου, τὸ προστήκον ἔκάτω, καὶ τὸ ἴδιον, καὶ τὸ ἐπιβάλλον ἀποδίδονται. Ός γάρ δὲ λύρα μόνου τοῦ κιθαρίστου, καὶ δὲ αὐλὸς τοῦ αὐλητοῦ, οὕτω τὰ προτερήματα τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἔστι κτήματα· καθάπερ φύσις τοῦ ἀγαθοτοιοῦ τὸ ἀγαθοποιεῖν· ὡς τοῦ πυρὸς τὸ θερμαλεῖν, καὶ τοῦ φωτὸς τὸ φωτίζειν· κακὸν δὲ οὐκ ἀν ποιήσει (88) ἀγαθὸς, ὡς οὐδὲ τὸ φῶς σκότος, ή ψύξει (89) τὸ πύρ· οὕτως ἐμπαλιν δὲ κακία οὐκ ἀν τι ἐνάρετον ποιήσει· ἐνέργεια γάρ αὐτῆς τὸ κακοποιεῖν, ὡς τοῦ σκότου τὸ συγχεῖν τὰς δύνεις. Οὐ τοίνου κακίας ἔργον δὲ φιλοσοφία ηὔτης ποιοῦσα, λείπεται δὴ θεοῦ (90), οὐ μόνον τὸ ἀγαθύνειν ἔργον ἔστιν· καὶ πάντοι δια παρὰ θεοῦ δίδοται, καλῶς δίδοται τε καὶ λαμβάνεται. Ναὶ μήτη δὲ καρκίσις τῆς φιλοσοφίας οὐκ ἔστιν ἀν κακῶν, ἀλλ' δὲ τοῖς ἀριστοῖς τῶν Ἑλλήνων δίδοται· δῆλον καὶ διὸν δεδώρηται, παρὰ τῆς κατ' ἀξίαν τὰ προσήκοντα ἔκαστοις ἀπονεμάνεσθαι δηλοντες προνοίας. Εἰκότας οὖν Ἰουδαίοις μὲν νόμος, Ἐλλήσι δὲ φιλοσοφία μέχρι τῆς παρουσίας (91), ἐντεῦθεν δὲ δὲ τῆς καθολικῆς εἰς περιούσιον δικαιοσύνης λαὸν (92), κατὰ τὴν ἑκ πίστεως διδάσκαλιαν, συνάγοντος δὲ ἐνδικούς (93) τοῦ Κυρίου, τοῦ μόνου ἐνδικού ἀκούοντος Ελλήνων τε καὶ βαρβάρων, μᾶλλον δὲ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Φιλοσοφίαν πολλάκις εἰρήκαμεν τὸ κατὰ φιλοσοφίαν ἐπιτευχτικὸν τῆς ἀληθείας, καὶ μερικὸν τυγχάνῃ· δηδὲ καὶ τὰ ἐν τέχναις ἀγαθά, ὡς ἐν τέχναις (94) θεόθεν ἔχει τὴν ἀρχήν. Ός γάρ τὸ τεχνικῶς τι ποιεῖν ἐν τοῖς τῆς τέχνης θεωρήμασι περιέχεται, οὕτω τὸ φρονίμως. ὑπὸ τὴν φρόνησιν τέτακται· ἀρετὴ δὲ δὲ τὴν φρόνησις, καὶ ἴδιον αὐτῆς γνωρίζειν τὰ τέλλα, καὶ πολὺ πρότερον τὰ καθ' ἑαυτήν· δὲ τε σοφία (95), δύναμις οὖται, οὐκ

ꝝ P. 823 ED. POTTER, 694 ED. PARIS.

(86) Διαβόλῳ. Conf. superius Strom. i, p. 366 not.

(87) Κιρδυρεύει γάρ εὐμενότερος τοῖς Ἑλλήσιν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας γεγονέται, τῆς θείας προρολας τε καὶ γνώμης. Ήσει verba cum non caperet interpres, quod facilissimum erat, prætermisit. Atqui hoc vult auctor. Qui aiunt philosophiæ, rei tam bona, καὶ ἐνάρετον, auctorem esse diabolum, nonne absurdam tuerintur sententiam? Nam si hoc est verum, melius de Græcis meritus est diabolus, quam Deus, et quæ cuncta omnibus largitur bona, divina providentia. Scribe, κινδυνεύει γάρ εὔμενότερος τοῖς Ἑλλήσιν γεγονέται τῆς θείας προνοίας, ut duas voces reliqua inducantur. HEINSIUS.

(88) Οὐδὲ ἀριστήσει. H. mavult οὐκ ἀν ποιήσει, οὐ ποιήσει, ut mox in seq. membro. STYLBURG.

(89) Ψύξει. Legi possit etiam ψῦξιν, « refrigerationem. » Id.

(90) Θεοῦ. Subaudiendum ἔργον εἶναι. IB.

(91) Παρουσίας. Scilicet τοῦ Χριστοῦ.

(92) Περιούσιον δικαιοσύνης λαόν. Respiceret videtur Tit. ii, 14: Καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, γλωττῇ καλῶν ἔργων.

(93) Αἱ ἑτοῖς. Respiciunt forte Rom. v, 19: Αἱ τῆς ὑπακοῆς ἐνδικούς δικαιοι κατασταθῆσονται οἱ παλλοι.

(94) Ός ἐτρέχαις. Non incommodè scribi, posse videtur ὡς ἀν αἱ τέχναις, « ut ipse quidem artes. »

(95) Σοφία. Hanc Sapientiæ definitionem tradit Pædag. lib. ii, cap. 2, p. 181, ubi conf. notas.

διλο τί έστιν ή ἐπιστήμη τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀγαθῶν. «Τοῦ Θεοῦ δὲ ή γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, » θεόθιν ἤκειν τὰ ἀγαθά τοῖς ἀνθρώποις διδάσκουσα, εἰρήνην ή Γραφή· δυνάμει θεῖα καὶ Ισχὺς τῆς διαδέσεως καθηκόνσης εἰς ἀνθρωπίνην βοήθειαν. Αὗταί τρεῖς τρόποι πάσης ὡφελείας τε καὶ μεταδόσεως ἀλλιψ παρ' ἄλλου· ὁ μὲν κατὰ παραχολούθησιν, ὡς ὁ παιδοτρίβης σχηματίζων τὸν παιδία· ὁ δὲ καθ' ὅμοιωσιν, ὡς ὁ προτρεπόμενος ἔτερον εἰς ἐπιδοσιν τῷ προεπιδούνται· καὶ ὁ μὲν συνεργεῖ τῷ μανθάνοντι, ὁ δὲ συνωφελεῖ τὸν λαμβάνοντα· τρίτος δὲ ἔστιν ὁ τρόπος (96) ὁ κατὰ πρόσταξιν, ὅποτε ἀν δικαιοτρίβης, μηκέτι διαπλάσσων τὸν μανθάνοντα, μηδὲ ἐπιδεικνύς δι' ἕαυτοῦ ἐδ πάλαισμα εἰς μίμησιν τῷ παιδὶ, ὡς δὲ ἡδη ἐντριβεστέρηψ (97), προστάττοι ἐξ ὀνόματος τὸ πάλαισμα. Ὁ γνωστικὸς τοίνυν, θεόθεν λαβὼν τὸ δύνασθαι ὡφελεῖν, δύνησας τοὺς μὲν, τῇ παραχολούθησε: σχηματίζων, τοὺς δὲ τῇ ἔξομοιώσει προτρεπόμενος, τοὺς δὲ, καὶ τῇ προστάξει παιδεύων καὶ διδάσκων (98)· ἀμέλει καὶ αὐτὸς τοῖς ἴσοις παρὰ τοῦ Κυρίου ὡφέληται. Οὕτως οὖν καὶ ἡ θεόθεν διατίνουσα εἰς ἀνθρώπους ὡφέλεια γνώριμος καθίσταται, συμπαραχαλούντων ἀγγέλων· καὶ δι' ἀγγέλων γάρ η θεία δύναμις παρέχει τὰ ἀγαθά, εἰτ' οὖν ὀρωμένων, εἴτε καὶ μή. Τοιοῦτος καὶ ὁ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Κυρίου τρόπος. «Οτε δὲ (99) καὶ κατὰ τὰς ἐπινοίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς ἐπιλογισμούς (εἶμπεν (1)), τι καὶ ἡ δύναμις (2), καὶ ἡ ἐντίθησις ταῖς φρεσὶν Ισχύν τε καὶ συναίσθησιν ἀκριβεστέραν, (μένος) τε καὶ ἡ θάρσος προθυμίας, ἐπὶ τε τὰς ἔτησις, ἐπὶ τε τὰ ἔργα παρέγουσα· ἔχειται δὲ δύμας καὶ πρὸς μίμησιν τε καὶ ἔξομοιώσιν τὴν θευμαστὰ τῷ δυτὶ καὶ δύγια τὰ τῆς ἀρετῆς ὑποδείγματα διὰ τῶν ἀναγεγραμμένων πράξεων. Καὶ μὲν δὴ καὶ τὸ τῆς πράξεως εἶδος ἐμφανέστατον, διά τε τῶν διαθηκῶν τῶν Κυριακῶν, διά τε τῶν παρ' Ἐλλησι νόμων, ἀλλὰ καὶ τῶν κατὰ τὴν φιλοσοφίαν παρηγγελμένων. Κατ', συνελόντι φάναι, πᾶσα ὡφέλεια θωτική, κατὰ μὲν τὸν ἀνωτάτῳ λόγον ἀπὸ τοῦ παντοχάρτορος Θεοῦ, τοῦ πάντων ἐγγητουμένου Πατρὸς, δι' Υἱοῦ ἐπιτελεῖται, δις καὶ διὰ τοῦτο «Σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων», φησὶν ὁ Ἀπόστολος, «μάλιστα δις (3) πιστῶν»· κατὰ δὲ τὸ προσεχὲς, ὅπο τῶν προσεχῶν ἔκάστοις, κατὰ τὴν τοῦ προσεχοῦς τῷ πρώ-

τῷ αὐτῷ Κυρίῳ (4) ἐπίταξιν τε καὶ πρόσταξιν.
pertinet, secundum supremam quidem rationem, a
statur per Filium, qui etiam propterea est « Ser-
tem fidelium. » Proxime autem ab iis quae su-
dus qui est propinquus primæ cause, nempe Dom

* P. 824 ED. POTTER, 694-695 ED. PARIS.

(98) Διδασκων. H. ms. addit καὶ δρουμένω εἴτε

(99) *Ote δε.* « Quando autem. » Scribendum potius, translato in posteriorein syllabam accentu, δε δε. « quondamque autem. »

(1) *Euxreī*. Phrases Homericas hic adhibet auctor. Scribit enim Homerus in *Iliad.* K':

Asophiam assequitur veritatem, etiamsi partiale tantum. Jam vero ea etiam quæ bona sunt in artibus, ut in artibus habent principium divinitus. Ut enim artificiose aliquid facere continetur in artis contemplationibus, ita prudenter facere locatur sub prudentia; prudentia autem est virtus, et proprium est ejus et alia cognoscere, et ea maxime quæ ad ipsam pertinent. Et sapientia quæ est facultas, nihil est aliud quam scientia divinorum et humanorum bonorum. **B** Dei autem est terra et ejus plenitudo^a, bona divinitus venire ad homines docens Scriptura dixit; per divinam scilicet virtutem ac potestatem, perveniente distributione ad humanum auxilium. Jam vero sunt tres modi omnis utilitatis, quam alius alteri impertitur: unus quidem per assecrationem, ut paedotriba dum effingit puerum; alius autem per assimilationem, ut qui alterum ut profectum faciat prius proficiendo hortatur, et ille quidem adjuvat eum qui discit; hic autem simul prodest ei qui profectum ~~est~~ capit. Tertius autem modus est qui sit jussu, quando paedotriba non amplius informans eum qui discit, nec ipse luctam exercens puer ad imitationem proponit, sed tanquam jam satis exercitato nominatum imperat ut luctetur. Gnosticus igitur, cum a Deo potestatem juvandi acceperit, alios quidem juvat, effingens assecratione, alios vero adhortans assimilatione, alios vero præceptione docens et erudiens. Certe ipse quoque pari ratione adiutus est a Domino. Sic ergo cognoscitur utilitas **C** quæ a Deo pervenit ad homines, simul adhortantibus angelis. Etenim divina virtus præbet bona per angelos, sive videantur, sive non videantur. Talis etiam fuit modus in adventu Domini. Quandoque autem et per hominum cogitationes et ratiocinationes virtus aliquid inspirat, et in mentes vim immittit, et sensum perfectiorem, et promptitudinem et alacritatem animi præbens, et ad quæstiones et ad opera. Exponuntur autem nobis quoque nihilo secius ad imitationem et assimilationem, vere admirabilia et sancta virtutis exempla per res gestas quæ scriptæ sunt. Porro autem genus quoque actionis est manifestissimum et per testamenta Domini, et per leges quæ sunt apud Græcos, quin etiam per ea quæ sunt præcepta in philosophia. **D** ut summatim dicam, omnis utilitas, quæ ad vitam Deo omnipotente, qui præest omnibus Patre, prævator omnium, inquit Apostolus^b, maxime aūt proxima singulis, per jussum et præceptionem aino.

..... Τῷ δὲ ἐμπατεύοντι μέρος γλαυκῶπις Ἀθήνη,
Iliad. P^r, v. 570 :
Καὶ οἱ μνῆσις θάρσος ἐρι στήθεσσιν ἐτῆκε,
Iliad. E^r, v. 149.

ΙΙαδ. Ε, ν. 1, 2:Τυδεδὴ Διομήδει Παλλὰς Ἀθήνη
Δῶκε μέρος καὶ θάρσος...
(2) Λύγων. Legendum videtur θεῖα δύναμις

(3) *Afest a vulg. Bib.*

(4) *Toῦ χροσεχοῦς... Κυρίῳ.* I.e. ege Kuplou. Vid p. 633 et 688, edit. Paris. LOWTH

CAPUT XVIII.

Gnosticum verum philosophiam quasi per otium attингere. ad ulteriora progredientem, Christianam scilicet doctrinam, omnis sapientia fontem.

Gnosticus noster semper versatur in iis quae sunt praeципua. Sed si quando est ei otium, et tempus relaxandi animi ab iis quae sunt praecipua, loco alterius recreationis, Graecam quoque attingit philosophiam, veluti bellarium aliquod ad cœnam illatus, non ut qui neglexerit præstantiora, sed ut qui acceperit quantum decet, idque propter eas quas dixi causas. Qui autem in philosophia appetiverunt ea quae non sunt necessaria, sed supervacanea, et solum contentiosis & vacant sophismatibus, discedunt ab iis quae sunt necessaria et præcipua, rationum plane umbras persequentes. Ac bonum quidem est scire omnia; cui autem imbecillus est animus ad multarum disciplinarum suscipiendam peritiam, ea sola eliget quae sunt præcipua et meliora. Nam quae est revera scientia, quam dicimus solum gnosticum habere, est stabilis comprehensio per veras ac stabiles rationes deducens ad causæ cognitionem. Qui habet autem scientiam ejus quod verum est in re aliqua, quæcumque ea sit, in eadem habet etiam ejus quo falsum est scientiam. Illud ergo mihi recte se habere videtur, si sit philosophandum: hoc ipsum enim consequitur. Sed et si non philosophandum: (nemo enim condemnabit aliquem, si non prius hoc noverit.) Est ergo philosophandum. Haec cum ita se habeant, oportet Graecos discere per legem et prophetas, colere unum Deum qui est vere omnipotens. Deinde illud doceri per Apostolum: « Nobis autem nullum est simulacrum in mundo », quoniam in rebus genitis nihil potest Dei referre imaginem. Præterea doceri, quod nec eorum quos colunt simulacula sunt imagines: neque enim quoad figuram tale est genus animarum, cujusmodi singunt Graeci statuas. Non cadunt enim animæ sub aspectum, non solum quae sunt compotes rationis, sed nec animæ aliorum animantium. Corpora autem ipsorum, nunquam sunt partes ipsarum animarum, sed instrumenta, ut quibus aliæ quidem insideant, aliarum vero sint vehicula,

& P. 825 ED. POTTER, 695-696 ED. PARIS.

(5) Olor τρωγάλιστι τι ἐπὶ τῷ δεῖτρῳ παρογύνετο. Ita lib. I Strom.: « Et quae est quidem ex fide veritas, tanquam panis necessaria est ad vivendum. Quae autem procedit disciplina, est obsonio similis et bellariis, desinente cœna, etc. » Basilius integrum hac de re scripsit homiliam πρὸς οὓς, de qua et Nicephorūm vid. ad lib. I, c. 26, *Hist. eccl. COLLECT.*

(6) Σοφίσμασι, τῶν ἀργκαλών, καὶ χυρ. Ms. Ottob. σοφίσμασι μετὰ τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ χυρ.

(7) Καράληψις. Vide superius Strom. II, p. 433, R. 5.

(8) Καὶ γάρ. Sensus est: « Mihi igitur illa videtur oratio recte se habere, qua queritur, an sit philosophandum, etiam si non sit philosophandum. Nihil enim dampnari aut improbari potest, antequam

Ο γνωστικὸς δὲ ἡμῖν ἐν τοῖς χωριστάτοις ἂς ποιεῖται· εἰ δέ που σχολὴ καὶ ἀνέσεως χωρὶς ἄποτῶν προηγουμένων, ἀντὶ τῆς ἀλλης βιβλιούμενος καὶ τῆς Ἐλληνικῆς ἐφάπτεται φιλοσοφίας, οἶνος τρωγάλινος ἐπὶ τῷ δεῖπνῳ παρογύνετος (5)· οὐ τῶν χριστιανῶν ἀμελήσας, προσλαβὼν δὲ, ἐφ' ὅσον πρέπει, καὶ τότε, δὲ ἂς προεῖπον αἰτίας. Οἱ δὲ τῶν οὐκ ἀναγκαιον καὶ περιττῶν τῆς φιλοσοφίας ὀρεχθέντες, καὶ μήν τοῖς ἐριστικοῖς προσανέχοντες σοφίσμασι, τῶν ἀντικαίων καὶ χωριστάτων (6) ἀπελείθησαν, οἱ τοις σκιάς ἀτεχνῶς τῶν λόγων διώχοντες. Καλὸν μὲν ὡς τὸ πάντα ἐπισταθεῖται· ἔτιδε δὲ ἀσθενεῖ ἐπεκτείνεται ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν πολυμαθοῦ ἐμπειρίαν, τὰ προγράμματα καὶ βελτίων αἰρήσεται μόνα· ἡ γάρ τῷ ἑταῖρῳ ἐπιστήμῃ, ἢν φαμεν μόνον ἔχειν τὸν γνωστικὸν. Β κατάληψίς (7) ἐστι βεβαῖα οὐκέτι λόγων ἀλτηῶν καὶ βεβαίων ἐπὶ τὴν τῆς αἰτίας γνῶσιν ἀνάγνωσα. Οὐ δὲ ἐπιστήμων τοῦ ἀληθοῦς περὶ δὲ δηποτοῦν αὐτίκα καὶ τοῦ φεύδους περὶ τὸ αὐτὸν ἐπιστήμων ὑπάρχει. Καὶ γάρ (8) οὐν εὐ πῶς ἔχειν μοι φαίνεται ὁ λόγος εἰλινοῦς, εἰ φιλοσοφητέον· αὐτὸν γάρ τι αὐτῷ ἀκοινοῦται· ἀλλὰ εἰ καὶ μὴ φιλοσοφητέον (οὐ γάρ τις καττράτινδες μὴ τούτο πρότερον ἔγνωκας.) Φιλοσοφητέον γάρ. Τούτων οὕτως ἔχοντων, τοὺς "Ελάτυγες χρή, οὐ νόμου καὶ προφητῶν ἔχμανθάνειν ἔνα μόνον εἰς θεόν, τὸν δύτις δύτα παντοκράτορα, Ἑπειτα (9) τὸν Ἀποστόλου διδάσκεσθαι· « Ἡμῖν (10) δὲ εἰς εἰδῶλον ἐν κόσμῳ· » ἐπειδὲ μηδὲν ἀπεικόνισμα τῷ θεῷ οὖν τε ἐν γενητοῖς (11) εἴναι· προτεικάδικοι δὲ, ὡς οὐδὲ τούτων ὡς σέδουσιν ἀγάλατα, εἴ τινα αἰτικόνες· οὐ γάρ πω τοιούτον κατὰ τὸ σχῆμα τὸ τῶν ψυχῶν γένος, δύοτα διαπλάσουσιν Εὐτρόπιον τὸ ξένα. Ψυχαὶ μὲν γάρ, ἀόρατοι, οὐ μόνον αἰτιγικαὶ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν ἀλλων (12) ζώων· τὰ δὲ αὐτά ματα μέρον μὲν αὐτῶν οὐδέποτε γίνεται τὸν ψυχῶν, δργανα δὲ ὅν μὲν ἐνιζήματα, ὅν δὲ ὄργανα· ἀλλων δὲ ἀλλον τρόπον κτήματα. 'Αλλ' οὐδὲ τὸν ἑγάνων τὰς εἰκόνας οἶνον τε ἀπομιμεῖσθαι ἐνεργεῖ· ἐπειδὲ καὶ τὸν ἥλιον τις, ὡς ὀρᾶται, πλαστέω, καὶ τὸν τοῖς χρώμασιν ἀπεικαζέτω· ἐπάν δὲ ἀπολέπεται.

a 1 Cor. viii, 4.

sit cognitum. » Vult autem auctor, vel ea saltem causa philosophandum esse, ut statuere valeamus. D utrum philosophandum sit, necne. Nam de re pertinuit ignota judicium recte ferri non potest.

(9) Ἔπειτα. Ἔπειτα pro vulg. ἐπειδὲ agnoscit etiam Herveti versio, « deinde doceri per Apostolum. » Exstat autem Apostoli locus 1 Cor. viii, 4. STLBURG.—Ἐπειδὲ habet ms. Paris.

(10) Ἡμῖν. Apud D. Paulum 1 Cor. viii, 4, scriptum est: Οἴσαμεν, ὅτι οὐδὲν εἰδῶλον ἐν κόσμῳ. Sed v. 6, additur, ἡμῖν εἰς θεόδος δὲ Πατέρα. οὐδὲ ημῖν Clementis sumptum videtur.

(11) Γερηγορίς. A. γεννητοῖς, « genitis. » STLBURG.

(12) Τῶν ἀλλων. Hoc agnoscit Herveti versio, « aliorum animalium. » Sed verius fortasse ἄλλων. Id.

τὰ εἰδώλα, τότε ἀκούσονται τῆς Γραφῆς, « Ἐδὲ μή Α πλεονάσῃ (13) ὑμῶν ἡ δικαιούσην πλείον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, » τῶν κατὰ ἀποχὴν κακῶν (14) δικαιουμένων, σὺν τῷ μετά τῆς ἐν τούτοις τελείωσεως καὶ « τῷ τὸν πλησίν ἀγαπᾶν, » καὶ εὐεργετεῖν δύνασθαι, οὐκ ἔσεσθε βασιλικοῖ (15). Ἡ ἐπίτασις γάρ τῆς κατὰ τὸν νόμον δικαιούσης τὸν γνωστικὸν δείχνυσιν. Οὗτῳ τις κατὰ τὸ ἡγεμονοῦν τοῦ οἰκείου σώματος τὴν κεφαλὴν ταγεῖς, ἐπὶ τῷ ἀκρητητα τῆς πίστεως χωρῆσας, τὴν γνῶσιν αὐτὴν, περὶ ἣ πάντα ἐστὶ τὰ αἰσθητήρια, ἀκροτάτης ὅμοιως τεῦχεσθαι τῆς κληρονομίας. Τὸ δὲ ἡγεμονικὸν τῆς γνῶσεως σαφῶς δὲ Ἀπόστολος τοῖς διαθρεῖν δύναμένοις ἐνθείνυνται, τοῖς Ἑλλαδικοῖς ἐκεῖνοις γράφων Κορινθίοις ὥδε πῶς: « Ἐλπίδα δὲ ἔχοντες αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν, εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, » οὐ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κηρύγματος τὴν κατὰ τὸν τόπον λέγων· ἐπειὶ καὶ ἐν « Ἀχαΐᾳ » πεπλεονακέναι τὴν πίστιν αὐτός φησιν. Φέρεται δὲ (16) καὶ ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, καὶ ἐν « ταῖς Ἀθήναις » κηρύξας τὸν Λόγον· ἀλλὰ τὴν γνῶσιν διδάσκει, τελείωσιν οὖσαν τῆς πίστεως, ἐπέκτεινα περιστεύειν τῆς κατηχήσεως κατὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας, καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα. Διὸ καὶ ὑποδέξ, ἐπιφέρει· « Εἰ δὲ καὶ ἰδώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ᾽ οὐ τῇ γνώσει, » Πλήν οὗ γε ἐπὶ τῷ κατευληθθεῖ τὴν ἀλήθειαν αὐχοῦντες τῶν Ἑλλήνων εἰπάτωσαν ἡμῖν παρὰ τίνος μαθόντες διδάσκονται. Παρὰ θεοῦ μὲν γάρ οὐκ ἀν φήσαιεν παρὰ ἀνθρώπων δὲ ὅμολογούσι. Καὶ εἰ τοῦτο, ἢ τοι γε παρ' ἐαυτῶν (17), δύκε ἐκμαθόντες, ὥστε περ ἀμέλει καὶ τετυφωμένοι τινὲς αὐτῶν αὐχοῦσιν, ἢ παρ' ἑτέρων τῶν ὅμοιων. Ἄλλοι οὐκ ἔχεγγυοι διδάσκαλοι περὶ θεοῦ λέγοντες ἀνθρώποι, καθὸ δινθρώποι· οὐ γάρ ἀξιόχρεώς γε, δινθρώπος τε ὁν, καὶ περὶ θεοῦ τάληθή λέγειν, δὲ ἀσθενής καὶ ἐπίκηρος περὶ τοῦ ἀγενήτου, καὶ ἀφάρτου, καὶ τὸ ἔργον περὶ τοῦ πεποιηκότος. Εἴθ', δὲ μή περ αὐτοῦ τάληθή λέγειν δυνάμενος, ἄρ' οὐ πλέον οὐδὲ τὰ περὶ θεοῦ πίστευτος; « Οσον γάρ δυνάμει θεοῦ λείπεται ἀνθρώπος, τοσοῦτον καὶ δὲ λόγος αὐτοῦ ἐξασθενεῖ, καὶ μή θεον, ἀλλὰ περὶ θεοῦ λέγη καὶ τοῦ θείου λόγου. Ἀσθενής γάρ φύσει δὲ ἀνθρώπειος λόγος, καὶ ἀδύνατος φράσαι θεόν· οὐ τοινομά λέγω· κοινὸν γάρ τοῦτο οὐ φιλοσόφων μόνον ὑνομάζειν, ἀλλὰ καὶ ποιητῶν· οὐδὲ τὴν οὐσίαν· ἀδύνατον γάρ· ἀλλὰ τὴν δύναμιν καὶ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ. Καὶ τοι ἐπιγραφόμενοι θεον διδά-

^a P. 826 ED. POTTER, 696-697 ED. PARIS.
^a I Cor. i, 6. ^c Act. xvii. ^f II Cor. xi, 6.

(13) Πλεοράσῃ. Matth. περισσεύσῃ ἡ δικ... ὑμῶν.

(14) Ἀποχήτη κ. Eodem modo Pharisaorum et Christianorum justitiam aliis etiam in locis distinguunt, quod illi a malis tantum abstinerent, hi præterea bonis operibus faciendis se exerceant.

(15) Βασιλικοί. Respicit Jac. ii, 8: Εἰ μέν τοι νόμον τελείτε βασιλικὸν κατὰ τὴν Γραφὴν Ἀγαπῆσας τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· καλῶς ποιεῖτε.

(16) Φέρεται δέ. Forte aptius φέρεται τε. « seruque. » ΣΥΛΛΟΓΕ.

aliarum vero alio modo possessiones. Sed nec fieri potest ut instrumentorum expressas imitemur imagines. Fingat enim solem prout videtur, aliquis, et iridis imaginem repræsentet coloribus. Postquam autem simulacra reliquerint, tunc audient Scripturam: « Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisaorum », qui ^b 296 justificantur per abstinentiam a malis, ita ut præterea cum ea quæ est in his perfectione, « proximum » quoque possitis « diligere » et ei benefacere, non eritis « regales ». Augmentum enim ejus quæ est ex lege justitiæ, gnosticum indicat. Sic cum fuerit aliquis collocatus in capite quod suum regit corpus, cum pervenerit ad summum fidei, ipsam, inquam, cognitionem circa quam sunt ^c omnes sensus, assequetur similiter summam hæreditatem. Cognitionem autem obtinere principatum, aperte ostendit Apostolus iis qui possunt perspicere, hoc modo scribens Græcis Corinthiis: « Spem autem habentes augescente fide vestra, fore, ut magnificemur secundum regulam nostram in abundantia, ut in iis quæ sunt supra vos evangelizem ». Non dicens ulteriorem extensionem prædicationis quoad locum, quoniam fidem quoque dicit abundasse in « Achaia »; quin etiam in Actis quoquo apostolorum fertur Verbum prædicasse « Athenis »; sed docet cognitionem, quæ est perfectio fidei, abundare ultra cateschesin, convenienter majestati doctrinæ Domini, et regulæ ecclesiasticæ. Quocirca paulo etiam inserius subjungit: « Si autem sum imperitus sermone, sed non cognitione », C. Cæterum qui ex Græcis gloriantur, quod ab eis comprehensa fuerit veritas, dicant nobis a quoniam gloriantur se didicisse. A Deo quidem non dixerint: ab hominibus autem conlitterentur. Et si hoc ita est, aut a seipso sero didicerunt, sicut certe ex ipsis quoque quidam insolenter gloriantur: aut ab aliis similibus. Sed non sunt fide digni cum de Deo dicunt homines, quatenus homines. Neque enim qui homo est, potest pro dignitate de Deo vera dicere; imbecillus et morti obnoxius, de ingenito, et eo in quem non cadit interitus: et opus de eo qui fecit. Deinde qui non potest de se ipso, vera dicere, annon multo magis nec de Deo quidem ei credendum est? Quantum enim abest homo a Dei potestate, tam est etiam ejus oratio, imbecilla, etiamsi non Deum, sed de Deo dicat, et verbo divino. Est enim imbecilla natura humana

^a Matth. v, 20. ^b Jac. ii, 8. ^c II Cor. x, 15, 16.

(17) Παρ' ἐαυτῶν. Sic Diogenes Laertius in proœmio seg. 3, cum multis enumerasset, qui inventionem philosophiæ barbaris tribuunt, addit: Ανθάνουσι δὲ αὐτοὺς τὰ τῶν Ἑλλήνων κατορθώματα. ἀφ' ὧν μή δι γε φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ γένος ἀνθρώπων ἡρκεῖ, βαρέρροις προσάπτοντες. « Sed hi profecto per imprudentiam Græcorum egregia facta inventaque barbaris applicant. Ab iis enim non solum philosophia, verum ipsum quoque hominum genus ab initio manavit. »

oratio, et quae non possit Deum dicere, non dico. non nomen, est enim hoc commune non solum philosophis, sed etiam poetis eum nominare, neque essentialiam, neque enim potest fieri, sed vim et opera Dei. Et quidem qui Deum sibi ascribunt magistrum, vix perveniant ad Dei notitiam, opem eis ferente gratia ad quantulamcunque cognitionem, utpote voluntate voluntatem, et sancto Spiritu sanctum Spiritum contemplari assuefacti, e quoniam spiritus scrutatur Dei profunda. Animalis autem homo non capit ea quae sunt Spiritus ^a. Sola ergo est a Deo tradita, quae est apud nos sapientia: a qua dependent omnes fontes sapientiae, qui cunque ad veritatem seruntur. Venientis certe ad homines Domini qui nos erat docturus, innumerabiles fuere significatores, annuntiatores, praeparatores, & praecursores, jampridem ex mundi constitutione, per opera, per verba praesignificantes, praedicentes esse venturum, et quomodo, et quando, et quænam essent futura signa. Eminus certe lex premeditatur et prophetia. Deinde præcursor ostendit presentem, post quem prædicatores docentes adventus virtutem declarant. Philosophi Græcis solis, neque iis omnibus placuere, sed Platonii quidem Socrates, et Xenocrati Plato, Aristoteles Theophrasto, et Cleanthi Zeno: qui suos solos persuaserunt asseclas. Magistri autem nostri verbum non mansit in sola Iudea; sicut philosophia in Græcia, sed diffusum est per totum orbem terræ, Græcorum simul et barbarorum gentibus et vicis et totis urbibus persuadens, totas domos et seorsum unumquemque ex iis qui auscultarunt, et ex ipsis etiam philosophis non paucos jam traducens ad veritatem. Et Græcam quidem philosophiam si quivis magistratus prohibuerit, ea statim perit: nostram autem doctrinam a prima usque prædicatione prohibent simul reges et tyranni, et singuli duces et magistratus cum universis satellitibus et innumerabilibus etiam hominibus, in nos belligantes, hosque pro viribus excindere conantes. Illa autem magis etiam floret: non enim emoritur ut doctrina humana, neque flaccescit ut donum imbecillum. Nullum enim Dei donum est imbecillum: manet autem ejusmodi ut prohiberi

σκαλον, μόγις εἰς Ἐννοιαν ἀφικηνοῦνται θεοῦ, τῆς γέριτος αὐτούς συλλαμβανούστης εἰς ποσὴν ἐπίτρων· οἶνον θελήματι (18) θέλημα, καὶ τῷ ἄγρῳ Πνεύματι τῷ ἄγιον Πνεύμα θεωρεῖν έθέζοντες· οἱ δὲ πιεῦμα τὰ βάθη τοῦ θεοῦ ἐρευνᾶ. Ψυχικὸς δὲ ἀνθρώπος ὁ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος. Μόνη τοινυν ἡ πάρ' ἡμῖν θεοδίδακτός ἐστι σοφία· ἀφ' ἣς αἱ πᾶσαι πηγαὶ (19) τῆς σοφίας ἤρηται, δσαι γε τῆς ἀληθείας στοχάζονται. Ἀμέλεις ὡς ἀν τοῦ Κυρίου ἤκοντος εἰς ἀνθρώπους τοῦ διδάξαντος ἡμᾶς, μυριοὶ σημάντορες, καταγγελεῖς, ἔτοιμαστα, πρόδρομοι, ἀνωθεν ἐκ κατεβολῆς, κόσμου, δι' ἔργων, διὰ λόγων προμηνύοντες, προητεύοντες ἐλεύσεσθαι, καὶ ποῦ, καὶ πῶς, καὶ τίνα τὰ σημεῖα. Ἀμέλεις πόρρωθεν προμελετῇ ὁ νόμος, καὶ προφητεῖ· ἐπειτα δὲ, ὁ πρόδρομος (20) δείκνυσι τὸ παρόντα· μεθ' ὃν οἱ κήρυκες τῆς ἐπιφανείας τὴν διναμιν ἐκδιδάσκοντες (21), μηνύουσι μάνοις, καὶ εἰς τούτοις ἀπασιν ἥρεσαν, ἀλλὰ Πλάτωνι μὲν Σωκράτῃ, καὶ Εενοχράτει Πλάτων, Ἀριστοτέλῃς Θεοφράστῳ (22), καὶ Κλεάνθει Ζήνων οἱ τοὺς ίδιους μόνοι αἱρετιστάς ἐπεισαν. Ὁ δέ γε τοῦ διδασκάλου τοῦ ἡμετέρου λόγος οὐκέτι Εμεινεν ἐν Ιουδαϊκῃ μόνῃ, καθέπερ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἡ φιλοσοφία· ἔχούθη δὲ ἀνὰ πάσαν τὴν οἰκουμένην, πελθων Ἑλλήνων τε ὅμοι καὶ βαράρων, κατὰ ἔθνος καὶ κώμην, καὶ πόλιν πλειν, οἷχους δίους καὶ ίδια ἔκαστον τῶν ἀπακηκόστων, καὶ αὐτῶν γε τῶν φιλοσοφῶν οὐκ ὀλίγους ἥρη ἐπὶ τὴν ἀληθείαν μεθιστάς. Καὶ τὴν μὲν φιλοσοφίαν τῇ Ἑλληνικῇ ἐὰν ὁ τυχών δρχων καλύπτῃ, οὐχὶ παραχρῆμα· τὴν δὲ ἡμετέρων διδασκαλιῶν ἔκποτε σὺν καὶ τῇ πρώτῃ καταγγελίᾳ κωλύουσιν δύοι βασιλεῖς καὶ τύραννοι, καὶ οἱ κατὰ μέρος ἀρχοντες, καὶ ἡγεμόνες μετὰ τῶν μισθοφόρων ἀπάντων, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἀπειρων ἀνθρώπων, καταστρατεύμενοι τοῦ ἡμῶν, καὶ διη δύναμις ἐκκόπτειν πειρώμενοι· ἡ δὲ καὶ μᾶλλον ἀνθεῖ· οὐ γάρ ὡς ἀνθρωπίνη ἀποθνήται διδασκαλία, οὐδὲ ὡς ἀσθενής μαραντεῖται διωρέει· οὐδεμία γάρ ἀσθενής διωρέει θεοῦ· μένει δὲ ἀκούειν, διωχθῆσθαι εἰς τέλος προφητευθεῖσα. Είτε περὶ μὲν ποιητικῆς Πλάτων (23), ο Κοῦφον γάρ τι χρῆμα καὶ ιερὸν ποιητῆς, γράφει· « καὶ οὐχ οἵδε τε ποιεῖ, πρὶν δὲ ἐνθεός τε καὶ ἔκφρων γένηται. » Καὶ δὲ Δημόκριτος δομοίς· Ποιητής δὲ ἀσσα μὲν δὲν γράψει· ἐνθουσιασμοῦ καὶ ιεροῦ πνεύματος, καλά κάρτε

* P. 827-828 ED. POTTER, 697-699 ED. PARIS.

* I Cor. II, 10, 14.

(18) Θεοίματι. Nempe τοῦ θεοῦ, quod sæpe alias in huiusmodi phrasibus subintelligitur.

(19) Πάσαι τὴνται. Phrasis poetica. Simile illud Homeri:

Ἐξ οὐν περ πάρτες ποταμοί, καὶ πάσα θάλασσα.

(20) Ο πρόδρομος. Nempe Joannes Baptista.

(21) Εκδιδάσκοντες, μ. Hervetus interpres locum sic interpolat: διδασκοντες μηνύουσιν οἱ φιλόσοφοι τοις Ἑλλήσι μάνοις. « Philosophi autem Græcis solis, neque iis omnibus, placuere. » SYLBURG.

(22) Ἀριστοτέλης Θεοφράστῳ. Rectius, Ἀριστοτέλης δὲ Θεοφράστῳ, inserta conjunctione. Id.

(23) Πλάτων. Platonis verba existant in ejus Dialego cui titulus *Io*, pag. 364: Κοῦφον γάρ χρῆται τοιντῆς ἐστι, καὶ πτηνὸν, καὶ ιερὸν καὶ οὐ πρότερον οἵδε τε ποιεῖν, πρὶν ἀν ἐνθεός, τε γένηται καὶ

ἔκφρων, καὶ δὲ νοῦς μηκέτι ἐν αὐτῷ ἐντῇ. Τεως δὲ τούτῳ ἔχῃ τὸ κτῆμα, ἀδύνατος πάντας ποιεῖν ἀνθρώπως καὶ χρηστηρεῖν. « Ατε οὖν οὐ τέχνη ποιουντες, καὶ πολλὰ λέγουσι καὶ καλά περὶ τῶν πραγμάτων, ὥσπερ σὺ περὶ Οὐμήρου, ἀλλὰ θεικά μοίρα τούτο μόνον οἵδε τε ἔκποτες ποιεῖν καλῶς, ἐφ' οὐ η Μουσα αὐτὸν ὥρμησεν. » Iles enim levis, volatilis, atque sacra, poeta est: neque cænere prius potest quam Deo plenus, et extra se positus, et a mente alienatus sit. Nam quandiu mente valet, neque singere carmina, neque dare oracula quisquam potest. Non arte igitur aliqua hæc præclaræ canunt, que tu de Homero refers, sed sorte divina id quicunque recte efficeret potest, ad quod Musa quæmpiam incitat. » Similia dicit Socrates, in *Apologia* pag. 17.

ἴστιν. Ἡσμεν δὲ οἵα ποιηταὶ λέγουσι. Τοὺς δὲ τοῦ ἀποποχράτορος προφήτας θεοῦ οὐκ ἀν τις καταπλάκηται, δργανα (24) θεας γενομένους φωνῆς! Καθάπερ οὖν ἀνδριάντας ἀποπλασάμενοι τοῦ γνωστικοῦ, ἢδη μὲν ἐπενείξαμεν δι' ἑστι, μέγεθός (25) τε καὶ κάλλος ἥθους αὐτοῦ, ὡς ἐν ὑπογραφῇ, δηλώσαντες ὅτιος γάρ κατὰ τὴν θεωρίαν ἐν τοῖς φυσικοῖς, μετὰ ταῦτα δηλωθήσεται, ἐπάν περ γενέσεως κόσμου διαλεμβάνειν ἀρξάμεθα.

ῥητοῖς instrumenta fuerint divinæ vocis, nemo obstupescet! Gnostici igitur veluti statuam effingentes, jam quidem ostendimus, quænam sit ejus morum magnitudo et pulchritudo, veluti delineando. Qualis autem sit in contemplatione rerum naturalium, postea ostendetur, cum de ortu mundi tractare coepimus.

A nequeat, cum prædictum tamen sit fore, ut ea perpetuo patiatur persecutionem. Deinde de Poetica quidem dicit Plato: « Res quædam levis et sacra est poeta, nec potest versus facere priusquam fuerit Deo afflatus et mente excesserit. » Democritus quoque similiter: « Poeta autem quæcumque quidem scriperit cum dei afflato et sacro spiritu, sunt valde pulchra. » Et scimus quidem qualia sunt, quæ dicunt poetæ. Quod vero omnipotens Dei pro-

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ Ο ΕΒΔΟΜΟΣ

CLEMENTIS ALEXANDRINI

STROMATUM

LIBER SEPTIMUS.

297 CAPUT PRIMUM.

Verum Gnosticum maxime sincerum esse Dei cultorem, immeritoque ab incredulis tanquam atheum calumnias pati.

“Ηδη δὲ καὶρος παραστῆσαι τοῖς Ἑλλησι μόνον δηνῶς είναι θεοσεδῆ τὸν γνωστικὸν, ὡς, ἀναμαθόντας τὸν φιλοσόφους οὓς τέ ἔστιν δι τῷ δηνὶ Χριστιανούς, τῆς ζωντῶν ἀμαθίας καταγνῶνται, εἰκῇ μὲν καὶ ὡς διένυχε διώκοντας τοῦντα (26), μάτην (27) δὲ

(24) Ὀργαρα. Athenagoras, *Legat.*, p. 8, edit. Paris.: Πιστεύειν τῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματι, ὡς δργανα κεκινηκότι τὰ τῶν προφητῶν στόματα. «Credere spiritui divino, qui prophetarum ora, tanquam instrumenta, permovit.»

(25) Μέτεθος. Phrasis e poeta aliquo sumpta. Non multum absimile est illud Homeri, *Iliad.* B., v. 57, 58 :

Μάλιστα δὲ Νέστορι δίψ
Ειδὼς τε, μέτεθος τε συήρ τ' ἀρχιστα ἐψκει.

(26) Τούρομα. Scilicet τῶν Χριστιανῶν. Nam conqueri solebant veteres Christiani, se nullius criminis convictos, ob solūm *o nomen*, Christianorum puniri. Justinus Martyr, *Apol.* I, c. 3, p. 7, edit. Oxon.: Τοὺς κατηγορουμένους ἐφ' ὑμῶν πάντας πρὶν ἐλεγχόντας οὐ τιμωρεῖτε· ἐφ' ἡμῶν δὲ τὸ δυνομά ω; ἐλεγχον λαμβάνετε. « Neminiem vestrum,

Jam vero tempus est ut Græcis ostendamus, solūm esse vere pium ac religiosum eum qui est Gnosticus, ut cum didicerint philosophi qualis sit is qui vere est Christianus, suam damnent inscitiam, ut qui temere et nulla ra-

ubi fuerit accusatus, priusquam convincatur poena afflictis: de nostris autem nomen ipsum tanquam comperti criminis argumentum arripitis. » Athenagoras noui procul a principio *Legat.*: Τὸ τούντων πρᾶς ζωντας ήσον καὶ ἡμεῖς ἀξιοῦμεν, μή δην Χριστιανοί λεγόμενα μισεῖσθαι καὶ κολάζεσθαι . . . ἀλλὰ κρινεσθαι . . . μή ἔτι τῷ ὄνόματι, . . . ἐπὶ δὲ τῷ ἀδεκήματι. Ergo vestram hanc in omnes æquabilitatem nos quoque imploramus: ut ne quis idcirco, quod

(27) Μάτηρ. Athenagoras p. 45, ed. Oxon.: Τρίο ἐπιφριμίζουσιν ἡμῖν ἔγκληματα, ἀθεότητα, Θυέστεια δεῖπνα, Οἰδιποδεῖους μῆτες. « Trium flagitorum infamis rumor de nobis spargitur, impietas, epularum Thyestearum, concubitus incesti. » Conf. Arnobius, *adv. Gent.*, lib. I.

tione nomen persequuntur; nulla autem causa eos impios, et a Deo alienos vocent, qui non ruerunt eum qui vere est Deus. Apud philosophos autem evidentioribus oportet uti rationibus, **¶** ut ex sua ipsorum doctrina exercitati jam possint intelligere, etiamsi seipsos nondum dignos præbuerint, qui sint facultatis credendi participes. Dictionum autem propheticarum mentionem in presentia non faciemus, tempore opportunopostea usuri Scripturis. Quæ autem ab eis significantur summam indicabimus, Christianismum describentes, ne interrumpamus orationis continuationem, si una assumamus Scripturas, idque iis qui nondum intelligunt earum dictiones. Postquam autem ostenderimus Scripturæ sensum, tunc eis cum jam crediderint, ex abundanti producentur ipsa Scripturæ testimonia. Quod si ea quæ a nobis dicuntur, videantur aliquibus ex vulgo diversa a Scripturis Domini, sciendum est ea illinc et spirare et vivere, cumque ex eis argumentum habeant, prosliteri se sententiam solam eorum quæ dicuntur, non vero ipsas dictiones esse adductura. Nimis enim diligens pertractatio quæ non sit in tempore, merito videri possit esse supervacanea; tum vero non considerare omnino id quod est principium, nimirū fuerit societate et egestatis. Vere autem et beati sunt qui scrutantur testimonia Domini: toto corde exquirentes ipso **¶** De Domino autem testimonium ferunt lex et prophetæ. Est ergo nobis propositum ostendere, solum Gnostizum esse sanctum, et pium, riteque eum qui est vere Deus colere, prout ejus decet maiestate: eum autem qui sic Deum colit prout ejus majestatem decet, consequitur ut ipse a Deo ameritur, et Deum amet. Quicquid ergo est excellens, existimat esse honorabile pro dignitate: et in rebus quidem sensilibus, esse honorandos magistratus et parentes, et omnem seniorem; in iis autem quæ docentur, antiquissimam philosophiam et vetustissimam prophetiam; in his autem quæ intelligentia percipiuntur, id quod est vetustius generatione, tempore et principio carent principium, et eorum quæ sunt primitias, Filium; a quo discere oportet eam, quæ superius est, causam, nempe Patrem universorum, quæ quidem est vetustissima. et omnium beneficentissima, et voce non utique traditur, sed reverentia et silentio cum sancta admira-

A ἀθέους ἀποκαλοῦντας (28) τὸν τῷ ὅντι θεῷ ἐγνωκότας. Ἐναργεστέροις δ', οἷμαι, πρὸς τῶν φιλοσοφίους χρῆσθαι προσήκει τοῖς λόγοις, ὡς ἐπαίσιν ἐκ τῆς παρ' αὐτοῖς παιδείας ἕδη γερμανασμένους δύνασθαι, καὶ εἰ μηδέπω ἀξίους ἔνυντις μεταλαβεῖν τῆς τοῦ πιστεύει δυνάμεως παραγγίκασι. Τῶν δὲ λέξεων τῶν προφητικῶν ἐπὶ τῷ παρόντος οὐκ ἐπιμνησθεῖσμεθα, κατὰ τοὺς ἐπικαρπούς τόπους ὑστερον ταῖς Γραφαῖς συγχρησμένοις: τὰς δὲ ἐξ αὐτῶν δηλούμενα σημανοῦμεν κεφαλαιωδῶς, τὸν Χριστιανισμὸν ὑπογράψοντες, ἵνα μὴ διακριπτωμένοι συνεχὲς τοῦ λόγου συμπαραλαμβάνοντες (29) τὰς Γραφὰς καὶ ταῦτα, τοῖς μηδέπω συνιεῖσι τὰς λέξεις αὐτῶν ἐπάντα δὲ τὰ σημανοῦμενα ἐνδεξάμενα, τότε αὐτοῖς ἐκ περιουσίας πιστεύεσσας καὶ τὰ μαρτύρια φανερωθήσεται. Κανὸς ἐτεροιά τισι τῶν πολλῶν καταφαίνεται τὰ ὑψηλῶν λεγόμενα τῶν κυριακῶν Γραφῶν, Ιστέον διτοις ἐκεῖθεν ἀναπνεῖ τε καὶ ὅπῃ, καὶ τὰς ἀφορμὰς ἀπὸ αὐτῶν ἔχοντα, τὸν νοῦν μάρτιον, οὐ τὴν λέξιν παριστῆν ἐπαγγέλλεται. **¶** Η τε γάρ ἐπὶ πλέον ἐπεξεργασίᾳ, μὴ κατὰ καιρὸν γνομένη, περισσοῦ ἔχειν ἀντί εἰκότως τότε μηδὲ διώς ἐπεσκέψθαι τὸ κατεπείγον, δρᾶθυμον κομιδῆς καὶ ἐνδεξές: «μαχαρίους δὲ ἄλληδες (30) οἱ ἐξερευνῶντες τὰ μαρτύρια Κυρίου (31), ἐν δηλητικῇ καρδιᾷ ἐκτίνησονται αὐτὸν» μαρτυροῦσι (32) δὲ περὶ Κυρίου δὲ νόμος καὶ οἱ προτίττοντες πρόκειται τοίνυν παρατίθεσαι τὴν ἡμῖν, μόνον τὸν Γνωστικὸν διστόντες καὶ εὐσεβῆ, θεοπρεπῶς (33) τὸν ὅντι θεὸν θρησκεύοντα· τῷ θεοπρεπεῖ δὲ τὸ θεοφιλές ἐπεται καὶ φιλόθεον. Τίμιον μὲν οὖν ἔπειτα τὸ ὑπερέκοντι γείται κατὰ τὴν ἀξίαν, καὶ τιμάσσον, ἐν μὲν τοῖς αἰσθητοῖς, τοὺς ἀρχοντας καὶ τοὺς γονεῖς, καὶ πάντα τὸν πρεσβύτερον, ἐν δὲ τοῖς διδαχτοῖς τὴν ἀρχαιοτέρην φιλοσοφίαν καὶ τὴν πρεσβύτερην προφητείαν ἐν δὲ τοῖς νεανιστοῖς τὸ πρεσβύτερον ἐν γενέσει, τὴν ἀρχοντον καὶ διανομον ἀρχήν τε καὶ ἀπαρχὴν τῶν δοντων, τὸν δέντρον παρ' οὐ ἐκμανθάνειν τὸ ἐπέχεινται αἴτιον, τὸν Πατέρα τῶν δῶλων, τὸ πρέσβιτον καὶ πάντων εὐεργεικότατον, οὐκέτι φωνῇ παραδιδόμενον, σεβάσματι δὲ καὶ αὐτῇ μετὰ ἐκπλήξεως ἀγίας σεβαστὸν, καὶ σεπτὸν κυριατατα· λεγόμενον μὲν πρὸς τοῦ Κυρίου, ὡς οἶδον τε ἐπαίσιν τοῖς μανθάνοντος, νοούμενον δὲ πρὸς τὸν ἔξειλεγμένων εἰς γνωστὸν παρὰ Κυρίου, «τῶν τὰ αἰσθητήρια, » φησὶν δὲ Ἀπόστολος, « συγγεγυμνασμένων (34). **¶** Θεραπεία τοίνυν τοῦ θεοῦ, ἡ συνεχῆς ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς τῷ γνωστικῷ, καὶ τὴν περὶ τὸ θεῖον

¶ P. 829 ED. POTTER, 699-700 ED. PARIS.

¶ Psal. cxix. 2.

quod Christiani dicimus, nos odio ac pena afficiat; sed ut judicemur non propter nomen, sed propter crimen. **¶** Tertullianus, *Apol.*, cap. 2: «Oditur itaque in hominibus innocuis etiam nomen innocuum.» Conf. idem *Ad nationes* lib. 1, c. 3 Proinde Plinius in epistola ad Trajanum, «hæsitare se refert, Nomen ipsum, etiamsi flagitiis careat, an fl gitia cohærentia nomini puniantur.»

et ms. Paris. exstat.

(28) Ἀποκαλοῦταις. Post ἀποκαλοῦντας non male inseretur articulus τούς, ut bis paulo post.

SYLBURG. (29) Συμπαραλαμβάροντες. Hoc substituit Sylburg. pro συμπεριλαμβάνοντες, quod in edit Flor.

(30) Οὓς ἀληθῶς. Hæc Clementis, non psalmi, verba sunt.

(31) Κυρίου. Psal. αὐτοῦ. Nam ibi prius facta est Κυρίου mentio.

(32) Μαρτυροῦσιν. Respiceret videtur Act. x. 45: Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, vel similem Novi Testamenti locum.

(33) Θεοπρεπῶς. Hanc vocem, quæ ad sequentem sententiam pertinere videtur, editiones vulg. cum præcedente connectunt.

(34) Συγγεγυμνασμένων. Γεγυμνασμένων, Hebr. v. 14.

αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀδιάλειπτον ἀγάπην ἀσχολίᾳ· τῆς γὰρ περὶ τοὺς ἀνθρώπους θεραπείας ἡ μὲν βελτιωτική, τῇ δὲ ὑπερτεική· Ἱατρικῇ μὲν σύμπατος, φιλοσοφίᾳ δὲ ψυχῆς βελτιωτική· γονεῖς μὲν ἐκ πατέων καὶ ἡγεμόνων ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων ὑπηρετικῇ ὥφελεια προσγίνεται. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν μὲν βελτιωτικήν οἱ πρεσβύτεροι (35) σώζουσιν εἰκόνα, τὴν ὑπερτεικήν δὲ, οἱ διάκονοι. Ταύτας ἄμφω τὰς διακονίας ἀγγελοι τε ὑπηρετοῦνται τῷ Θεῷ κατὰ τὴν τῶν περιγείων οἰκονομίαν, καὶ αὐτὸς ὁ γνωστικός, Θεῷ μὲν διακονούμενος, ἀνθρώποις δὲ τὴν βελτιωτικήν ἐνδικνύμενος θεωρίαν, δῆπας ἀν καὶ παιδεύειν ἢ τεταγμένως εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐπανάρθωσιν· θεοσεῖνης γὰρ μόνος δὲ καλῶς καὶ ἀνεπίληπτως περὶ τὸν ἀνθρώπια ἔξυπηρετῶν τῷ Θεῷ. Πατέρες γάρ οἱ θεραπεῖς φύσιῶν ἀρίστη καθ' ἣν γίνονται οἱ καρποὶ καὶ συγκομιζονται, ἐπιστήμη καὶ ἐμπειρίᾳ γεωργικῇ τὴν ὥφελειαν τὴν ἐξ αὐτῶν παρεχομένη τοῖς ἀνθρώποις· οὐτως δὲ θεοσεῖνα τοῦ γνωστικοῦ τοὺς καρποὺς τῶν δι' αὐτοῦ πιστευσάντων ἀνθρώπων εἰς ἔκυρην ἀναδεχομένη, ἐν ἐπιγνώσει πλειόνων γιγνομένων καὶ ταύτη σωμόμενων, συγκομιδὴν ἀρίστην δὲ ἐμπειρίας ἐργάζεται. Ἡ δὲ θεοπρέπεια (36) ἔξις ἐστὶ τὸ πρέπον τῷ Θεῷ σώζουσα, θεοφιλῆς δὲ θεοπρεπῆς μόνος. Οὗτος δὲ μὲν εἶναι, δὲ εἰδὼς τὸ πρέπον, καὶ κατὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ κατὰ τὸν βίον ὅπῃ βιωτέον ἐσομένῳ, καὶ δὴ ἐξουσιούμενον ἡδη, Θεῷ. Ταύτη δρα φιλόθεος τε (37) τὸ πρῶτον ὡς γὰρ δὲ τιμῶν τὸν πατέρα, φιλοπάτωρ· οὐτως δὲ τιμῶν τὸν Θεόν, φιλόθεος. Ἡ (38) καὶ μοι καταφαίνεται τρίτα (39) εἰναι τῆς γνωστικῆς δυνάμεως ἀποτε-

C P. 830 ED. POTTER, 701 ED. PARIS. • Hebr. v, 14.

(35) *Πρεσβύτεροι.* Duos tantum sacros ordines hoc loco memorat auctor, presbyteros et diaconos: episcopos scilicet presbyterorum nomine comprehendens. Sunt enim omnes episcopi presbyteri, licet omnes presbyteri non sint episcopi. Proinde ab eodem aliis in locis trium ordinum clarissima facta mentio est: ut *Rædag.* lib. III, cap. 42, p. 309: Μηρίαι δὲ οὖται εἰς πρόσωπα ἐκλεκτὰ διατίνουσται, ἐγγεγράφαται ταῖς βίβλοις ταῖς ἀγίαις: αἱ μὲν, πρεσβυτέροις, αἱ δὲ ἐπισκόποις, αἱ δὲ διακόνοις, αἱ δὲ ἡγιαῖς. Οὐδὲ *cogn.* not. 4. Iterum *Strom.* vi, p. 793: Ἐπεὶ καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν προκοπεῖ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, μιμήματα, οἷματα, ἀγγελικῆς δόξης, κακεῖντις τῆς οἰκονομίας τωγχάνοντις. Haud aliter *Clemens Romanus in Epist. priore ad Corinthios* cap. 52, in *Ecclesia Judaizorum* duos ordines fuisse ait, sacerdotem nempe ac levitas. Εξ αὐτοῦ γὰρ ἵεται καὶ λευται πάντες οἱ λειτουργοῦντες τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ Θεοῦ. Ab illo enim orti sunt omnes sacerdotes ac levitae, qui altari Domini ministrant. Quo loco generali ἐπέρων nomine, cum inferiores sacerdotem intelligit. Idem enim paulo post a sacerdotibus et levitis ἀρχιερέων distinguit, cap. 40: Τῷ γάρ ἀρχιερεῖ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομέναι: εἰσοδοι, καὶ τοῖς ἵεταιντοις δόσις δὲ τόπος προστέταχται, καὶ λευταις ἴδιαι διακονίαι ἐπιχεινται. Si unum quippe sacerdoti sua munia tributa sunt, et sacerdotibus locis propriis assignatus est, et levitis sua ministeria incumbunt. Haud aliter *Philo Iudaicus* quandoque duos ordines memorat: ut in lib. III, *De vita Moysis*, p. 679; ubi aperte dicit, in *Ecclesia Judaica* duos fuisse ordines, aedituorum et sacerdotium: et paulo post p. 694: Τῶν περὶ τὸν νεών λειτουργῶν δύο τάξεις εἰσίν: ἡ μὲν κρείστων ἱερέων, ἡ δὲ ἐλάττων γενεάρων. *Templi ministrorum* duu-

A tione est præcipue colenda et veneranda: quæ quidem enuntiatur a Domino, quantum possunt audire ii qui discunt, intelligitur autem ab iis qui a Domino electi sunt ad cognitionem, qui sunt, ut ait Apostolus, « exercitati sensibus ». Dei ergo cultus, quem præstat Gnosticus, consistit in continua animæ suæ cura, et occupatione circa Deum per indesinente charitatem. Cultus enim qui versatur ~~in~~ circa homines, unus quidem est qui reddit meliores; alius vero, qui in ministerio occupatur. Et medicina quidem corpus, philosophia vero animam reddit melioram. Ac parentibus a filiis, magistratibus autem ac principibus ab iis qui parent eorum ditioni per ministerium accedit utilitas. Similiter in Ecclesia, istius cultus quæ facit meliores, presbyteri servant imaginem; ejus autem, quæ servit, diaconi. Ambobus his ministeriis angelii Deo serviunt in dispensatione rerum terrenarum: et ipse etiam Gnosticus, qui Deo quidem inservit, hominibus autem ostendit eam qua sunt meliores contemplationem, quomodo cuncte ad erudiendum fuerit constitutus, ad hominum correctionem. Ille enim solus est pius ac religiosus qui pulchre ac citra ullam reprehensionem, in rebus humanis Deo servit. Sicut quippe ea planitarum cultura est optima, per quam nascuntur et comportantur fructus, quæque ex illis per scientiam ac peritiam agriculturæ hominibus utilitatem afferit: ita Gnostici religio ac pietas, eorum hominum fructus qui per ipsum crediderunt in se accipiens, cum plures ad cognitionem veniant, eaque salvi sunt,

sunt ordines, sacerdotum potior, aedituorum inferior; eodemque modo sacerdotes distinguit sub finem libri *De sacerdotum honoribus*, pag. 834. Non tamen existimandus est inferioris subsellii sacerdotes summo Pontifici ordine ac dignitate pares haberi voluisse, quem ab iis clare aliis in locis distinguit, τῆς ἵετας τάξεως ταξίαρχον eum appellans, non procul a fine lib. II *De monarchia* p. 827. Eodem loquendi genere utitur *Constitutionum apostolicarum* auctor, nunc duos, nunc tres sacerdotum hominum ordines enumerans. Nam in lib. II sub finem cap. 25: Ἅρχιερεῖς ei sunt episcopi, Ἱερεῖς presbyteri, Λευται vero diaconi. Sed in lib. VIII sub finem cap. 1, ait, quod Oī τε ἐπίσκοποι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἵεται: Tam episcopi, quam presbyteri, sacerdotes sint.

(36) *Ἡ δὲ η θεοπρ.* Flor. Ἡ δὲ η θεοπρ. gemino articulo nulla membrorum coherentia. SYLBURG.— Receptam lectionem recte substituit Sylburg., nisi potius legendum sit ei δὲ η θεοπρέπεια, quod habet ms. Paris.

(37) *Φιλόθεος τε.* Τε post φιλόθεος rectius forte expungetur, ut superflua. Praecedentis clausula sententia est, qua vivendum sit ei qui quasi Deus quidam futurus est, atque adeo jam assimilatur Deo, seu, ad Dei similitudinem se conformat. SYLBURG.— At vero non est inutilis hæc particula. Nam cum dixerat auctor τὸν θεοπρεπῆ esse θεοφιλή, hic addit eum esse, etiam φιλόθεον. Sic paulo ante: Τῷ θεοπρεπῆ δὲ τὸ θεοφιλές ἔπειται καὶ φιλόθεον. (38) *H. Ms. Paris.* ή, quod etiam in edit. Flor. exstat.

(39) *Τρίτη.* His similia superius scribit Clemens Strom. II, p. 453: Τρίτων τοινυν τούτων ἀντέχεται δὲ ἡμεδαπός φιλόσοφος πρώτων μὲν θεωρίας, δεύτερων δὲ τῆς των ἐντολῶν ἐπιτελέσεως, τρίτου ἀνδρῶν ἄγα-

optimum per suam peritiam comportat proventum. Quatenus autem θεοπρέπεια (ita enim vocatur cultus Dei majestati cōveniens) est habitus qui id conservat quod Deum decet: θεοπρέπής, id est, qui convenienter Dei majestati Deum colit, solus erit Dei amicus. Is autem erit qui novit quid illum decet et in scientia et in vita, qua sit vivendum ei qui est futurus Deus et jam Deo assimilatur. Ea ergo ratione erit etiam in primis Dei amans: nam ut qui patens honorat, amat patrem; ita qui Deum honorat, Deum amat. Qua quidem ratione mihi quoque videntur esse tria effecta Gnosticae potestatis: primo res nosse; secundo, id efficere quocunque Logos dictaverit; tertio, **ꝫ** ea quae occulta sunt apud veritatem, prout Deo dignum est, tradere posse. Is ergo cui persuasum fuerit Deum esse omnipotenter, et divina mysteria didicerit a Filio ejus unigenito, quemadmodum fuerit is Θεος, id est impius? nam Θεος quidem est qui non putat esse Deum: deinde autem, hoc est superstitosus, qui timet dæmonia; qui omnia in deorum referunt numerum, et 298 lignum et lapidem, et spiritum, et hominem qui vivit e ratione redactum in servitutem.

CAPUT II.

Bei Filiū omnium esse gubernatorem a Patre constitutum, ipsumque hominum curam gerere et Servitorem esse.

Fides ergo est nosse Deum, quae est prima post Adjiciam doctrinæ Servatoris, nullo modo injusta facere, idque existimare decere Dei agnitionem. Eo respectu in terra quidem res est præstantissima homo, qui est maxima in Deum pietate. In celo autem res est præstantissima angelus, qui loco propria et jam purius est aeternæ et beatæ vitæ particeps. Perfectissima autem et sanctissima, et uariam principalis, et quae maxime imperat, et est maxime regia, et longe beneficentissima, est natura Filii, quae est soli omnipotenti propinquissima. Hæc est maxima excellentia, quae omnia ordinat ex voluntate Patris, et optime gubernat universum, indefessa et inexhausta potestate cuncta operans, propterea quod agit arcana respiciens notiones. Nunquam enim a sua excedit specula Dei Filius, ut qui non dividatur, non dissecetur, non transeat a loco ad locum, sit autem semper ubique, et contineatur nusquam: totus mens, totus lux paterna, totus oculus, qui omnia videt, omnia audit, scit omnia, potestate scrutatur potestates. Ei

ꝫ P. 831 ED. POTTER, 702 ED. PARIS.

θν χατασκεψης, οὐ δῆ συνελθόντα τὸν γνωστικὸν ἐπιτελεῖ. "Ο τι δ' ἀν ἐνδέη τούτων, χαλεύει τὰ τῆς γνώσεως.

(40) *"Αρθρωπότε λογικῶς βιοῦντα καταδεδουλωμένος.* Aliquanto aptior lectio esse videtur, ἀνθρώπῳ τε λογικῶς βιοῦντι καταδεδουλωμένος, « hominique, qui rationabiliter vixit, se veluti servum obstringens; » cuiusmodi superstatio supra exponitur plenius pag. 268. SYLBURG. — Verum satis aperta forte videtur auctoris sententia, si modo καταδεδουλωμένον mutetur in nominaliūν καταδεδουλωμένος. quod clarissimo etiam Lowthio placuit: « Qui omnia in deorum numerum referunt, tum lignum, tum lapidem: et spiritum hominemque, qui e ratione vivit, in servitutem redigit. » Nec insolitum est, ut passiva participia activo sensu adhibeantur. *« Servitatem »* autem eam vocat auctor, qua se homines falsis diis addicunt; de qua superiorius, paulo post principium Protreptici.

(41) *Η πράξη.* Post has voces distinguendum, hoc sensu: « Fides ergo prima (seu primus fidei

λέσματα, τὸ γνώσκειν τὰ πράγματα: δεύτερον δὲ επιλέσμα τι ἀνδρός ὑπαγορεύῃ: καὶ τρίτον τὸ παραβληναι: δύνασθαι θεοπρεπῶς τὰ παρά τῇ ἀληθείᾳ πικέχυμένα. 'Ο τοίνυν Θεὸν πεπεισμένος εἶναι παντοκράτορα, καὶ τὰ θεῖα μυστήρια παρὰ τοῦ μονογενῆ Παιδὸς αὐτοῦ ἔκμαθών, τῶς οὗτος δέσμος; δέσμος μὲν γάρ δὲ μη νομίζων εἶναι Θεόν· δεισιδαίμονς δὲ δεδιώς τὰ δαιμόνια, δὲ πάντα θεάζων, καὶ ξύλον, καὶ λίθον, καὶ πνεῦμα, ἀνθρωπόν τε λογικῶς βιοῦντα καταδεδουλωμένον (40).

B ΠΙΤΤΙΚΟΣ οὖν τὸ εἰδέναι τὸν Θεόν, ἡ πρώτη (41) μετὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίας τὴν πεποιθησιν (42), τὸ κατὰ μηδένα τρόπον ἄδικα δρᾶν, τοῦτ' εἴναι πρέπη τὸ γένεσθαι τῇ ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ. Ταύτη κράτον μὲν ἐν γῇ ἀνθρώπος δὲ θεοσεβέστατος, κράτιστον δὲ ἐν οὐρανῷ διγγελος, τὸ πλησιατέρον κατὰ τόπον καὶ ἡδη καθαρώτερον τῆς αἰώνιου καὶ μακρίας ζωῆς μεταλαγχάνων. Τελειωτάτη δὴ καὶ ἀγνωστή, καὶ κυριωτάτη καὶ ἡγεμονικωτάτη, καὶ βασιλικήτη, καὶ εὐεργετικωτάτη ἡ Υἱοῦ φύσις (43), ἡ τῷ μόνῳ παντοκράτορι προσεχεστάτη. Αὕτη ἡ μεγίστη ὑπεροχὴ, ή τὰ πάντα διατάσσεται κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ πᾶν ἀριστα οἰκαίζει, ἔκαμπτω καὶ ἀτρύπτω δυνάμει πάντα ἐργαζομένη, δι' ὃν ἐνεργεῖ τὰς ἀποκρύφους ἐννοιας ἐπιθέλουσα. Οὐ γάρ ἔξισταται (44) ποτε τῆς αὐτοῦ περιωπῆς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· οὐ μεριζόμενος, οὐκ ἀποτεμνόμενος, οὐ μεταβαλύων ἐκ τόπου εἰς τόπον, πάντη (45) δὲ ὃν πάτετε, καὶ μηδαμῇ περιεχόμενος· ὅλος νοῦς, ὅλος φύσις πατρῶν (46), ὅλος δρθαλμὸς, πάντα δρῶν, πάντα ἀκούων, εἰδὼς πάντα, δυνάμεις τὰς δυνάμεις ἐρευνῶν.

C gradus) scire atque agnoscere Deum; deinde, post fiduciam in Servatoris doctrinā collocatam, nullo modo injusti quidquam facere, id Dei agnitionem decens existimare. » SYLBURG.

(42) *Πεποιθησιν.* Deest ἐνεργεῖ, vel quid simile. LOWTH.

(43) *Φύσις.* Conf. Cl. Bulli *Defensio fidei Nicene* sect. 2, c. 6, 9, 13, ubi absolutam « naturam » Filii Paternæ naturæ æqualem esse, licet ejus relativa « natura » Patri inferior sit, fusius ostendit.

D (44) *Οὐ γάρ ἔξισταται.* Hanc sententiam explicavit idem clarissimus vir, sect. 4, c. 3, p. 271.

(45) *Πάντη.* Flor. παντί, et mox πατρώς masc. genere perperam. SYLBURG. — Παντί habet etiam ms. Paris.

(46) *Πατρῶος.* Hoc substituit Sylburg. pro masc. πατρῶος· quod tamen retineri possit, si referatur ad sequentem sententia clausulam, hoc modo: « Οὐλος φύσις, πατρώος ὅλος δρθαλμός. » Totus ius, ius Patris oculus. »

Τούτῳ πάσῃ ὑποτέταχται στρατιὰ ἀγγέλων τε καὶ θεόν (47), τῷ λόγῳ τῷ πατρικῷ τὴν ἄγιαν οἰκονομίαν ἀναδειγμένων (48) διὰ τὸν ὑποτάξαντα (49)· δι' ὧν καὶ τάντες αὐτοῦ οἱ ἀνθρώποι· ἀλλ' οἱ μὲν κατ' ἐπήρωσιν, οἱ δὲ οὐδέπω· καὶ οἱ μὲν ὡς φύλοι (50), οἱ δὲ ὡς οἰκέται πιστοί· οἱ δὲ ὡς ἀπλῶς οἰκέται. Οὐ διδάσκαλος οὗτος ὁ παιδεύων μυστηρίους μὲν τὸν γνωτικὸν, ἐπίσης δὲ ἀγαθαῖς τὸν πιστὸν, καὶ παιδείᾳ τῇ ἐπανθρωπικῇ δι' αἰσθητικῆς ἐνεργειας τὸν σκληροκάρδιον ἐντεύθεν τὴν πρόνοιαν ἰδεῖ, καὶ δημοσίᾳ, καὶ παντεγχοῦ. Υἱὸν δὲ εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον δν ἡμεῖς φαμεν, διντικρυς αἱ θεῖαι παριστάσαι προφητεῖαι. Ταύτη δὲ πάντων Κύριος Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων τοὺς ἔθελοντας πείθει· οὐ γάρ βιάζεται τὸν (51) ἐξ αὐτοῦ σωτηρίαν λαβεῖν διὰ τοῦ ἐλέσθαι, καὶ πάντα ἀποπληρώσαι τὰ παρ' αὐτοῦ πρὸς τὸ λαβεῖσθαι τῆς ἐλπίδος δυνάμενον. Οὐτός ἐστιν δὲ διώδης καὶ τοῖς Ἑλληστὶ τὴν φιλοσοφίαν διὰ τὸν ὑποδεεστέρων ἀγγέλων (52). Εἰσὶ γάρ (53) « συνδιανοεμένοι » προστάξει θεοῖς τε καὶ ἀρχαῖς « ἀγγέλοις κατὰ Εθνην ». Ἀλλ' « ἡ μερὶς Κυρίου » η δόξα τῶν πιστεύοντων. « Ήτοι γάρ οὐ φροντίζει πάντων ἀνθρώπων δὲ Κύριος » καὶ τοῦτο η τῷ μη δύνασθαι πάθοις ἔν, (ὅπερ οὐ θεμιτόν· ἀσθενεῖας γάρ σημεῖον.) η τῷ μη βούλεσθαι, δυνάμενος· οὐχ ἀγαθοῦ δὲ τὸ πάθος· οὐκεν ὑπὸ τρυφῆς ράθυμος, δι' ἡμᾶς τὴν παθητὴν ἀναίσθων σάρκα (54). η καθέται τῶν συμπάντων, διπερ καὶ καθήκει τῷ Κυρίῳ πάντων γενομένῳ· Σωτὴρ γάρ ἐστιν· οὐχὶ τῶν μὲν, τῶν δὲ οὐ. Πρὸς δὴ ὅτον ἐπιτρεπεῖτος ἔκαστος εἶχε, τὴν ἔκυτον διένειμεν εὐεργεσίαν. « Ἑλλήσι τε καὶ βαρβάροις, καὶ τοῖς ἐκ τούτων πρωτισμένοις (55) μὲν, κατὰ δὲ τὸν οἰκεῖον καιρὸν κεκλημένοις, πιστοῖς τε καὶ ἐκλεκτοῖς. Οὕτ' οὖν φύοντος ποτ' ἀν τοιν δὲ πάντας μὲν ἐπ' ἵσης κεκληκὼς, ἔξαιρέτους δὲ τοῖς ἔξαιρέτως πεπιστευκόσιν ἀποκείματα τιμάς· οὐθὲν ὑπὸ ἐτέρου κωλυθείη ποτ' ἀν δὲ πάντων Κύριος, καὶ μάλιστα ἔξυπηρετῶν (56) τῷ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ παντοκράτορος θελήματι· Πατρός. Ἀλλ' οὐδὲ ἀπετεται τοῦ Κυρίου ἀπαθοῦς ἀνάρχως γενομένου φθόνος· οὐτε μὴν τὰ ἀνθρώπων οὐτας ἔχει, οὐ φθονητὰ εἶναι πρὸς τοῦ Κυρίου· ἀλλος δὲ οὐ φθονῶν, οὐ καὶ πάθος ἥψετο. Καὶ μὴν οὐθὲν ὑπὸ

A subjecta est universa militia angelorum et deorum: Verbo, inquam, paterno quod sanctam suscepit dispensationem, propter eum qui subjicit. Propterea ipsius sunt omnes homines; sed alii quidem per agnitionem, alii vero nondum; et alii quidem ut amici, alii vero ut servi fideles; alii vero ut absolute servi. Hic est magister, qui mysteriis quidem erudit eum qui est Gnosticus; et spe bona eum qui est fidelis; et corrigente disciplina per sentientem operationem, eum qui est duro corde; hinc est Providentia X privatim, publice, et ubique. Dei autem esse Filium, et eum esse quem nos Servatorem et Dominum dicimus, aperte divinas ostendunt prophetiae. Hac ratione qui est omnium Graecorum et barbarorum Dominus, persuadet iis qui volunt; non enim cogit eum qui ab ipso salutem accipere valet, eligendo, et omnia implendo, quas ab ipso exiguntur ad spem accipiendo. Hic est qui dat Graecis sapientiam per inferiores angelos. Sunt enim jussu divino et antiquo et per gentes distributi angeli a. Sed et pars Domini est opinio credentium. Aut enim omnium hominum curam non gerit Dominus, idque ei accedit, aut quod non possit (quod quidem est nefarium, est enim signum imbecillitatis), aut quod nolit cum possit, quae non est boni affectio; minime vero socors ob delicias, qui propter nos carnem accepit patibulum. Aut curam gerit universorum, quod quidem est consentaneum, cum sit Dominus universorum. Servator enim est: non horum quidem servator, illorum vero non. Pro ea autem quam habet unusquisque aptitudine, suum divisit beneficium, et Graecis et barbaris, et iis, qui ex his praedestinati quidem fuerant, suo autem tempore sunt vocati, fidelibus et electis. Neque ergo poterit is caipiā invidere, qui omnes quidem ex æquo vocavit; iis autem qui eximie crediderunt, honores tribuit eximios. Neque ab alio prohibitus unquam fuerit, qui est omnium Dominus, et boni omnipotensque Patris voluntati maxime servit. Sed neque in Dominum qui impatibilis est et sine principio genitus, unquam cadit invidia; sed nec res hominum ita

X P. 832 ED. POTTER, 703 ED. PARIS. a Deut. κκκη, 8, 9.

(47) Θεῶν. Vide superius *Protrept.*, pag. 88, not. 7.

(48) Ἀναδειγμένῳ. Mallet forte aliquis ἀναδειγμένων, « suscipiendo » significazione. Sed reliqui tamen etiam νηγ. lectio potest significatione et exhibendi. — SYLBURG.

(49) Τὸν ὑποτάξαντα. Nempe Patrem, qui res universas Filio subjecit. Respicit auctor I Cor. xv, 27, 28 : Πάντα γάρ ὑποτάξειν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, et seq.

(50) Πές φύλοι. Respicit Ioan. xv, 14, 15 : « Υμεῖς φύλοι μου ἔστε, ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἔγω ἐντέλλομαι ὑμῖν. Οὐχέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, etc. Hebr. iii, 5 : Καὶ Μωϋσῆς μὲν πιστὸς ἐγ ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων.

(51) Τότε. Hæc particula in editionibus Sylburgio recentioribus omissa, hanc versionem peperit : « Neminem enim cogit ab ipso salutem accipere, propterea quod possit eligere, et omnia a se in-

D plere ad spem accipiendo. »

(52) Ἀγγέλων. Conf. superius Strom. 1, p. 366, not.

(53) Εἰσὶ γάρ. Respicit Deut. xxxii, 8, 9, qui secundum versionem τῶν Ο', quam Clemens hunc locum recitans alibi sequitur, sic se habet : « Οὐ διεμέρισεν δὲ Υἱούς Εθνη, ὃς διέσπειρεν νιοὺς Ἀδάμ, ἐστησεν δριαίς θενῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. Καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἱακώβ.

(54) Οὐκοντιν ὑπὸ τρυφῆς ράθυμος... ἀναταλῶν σάρκα. Hæc parenthesis includenda sunt. LOWTH.

(55) Πρωτισμένης. Respicere videtur Rom. viii, 30 : Οὐς δὲ πρωτιστεῖν, τούτους καὶ ἐκάλεσε: verba Clementis, quæ statim sequuntur, ex aliis Apostoli sententiis compunctione sunt, Tit. i, 2, etc.

(56) Ἐξυπηρετῶν. Hanc Clementis sententiam adiuvat Petavium defendit Cl. Bullus in Def. fidei Nicenæ sect. 2, sub finein c. 6.

habent, ut eis possit invidere Dominus. Alius autem est qui invidet in quem cadit affectio. Sed nec dici potest Dominum nolle dare salutem humano generi propter ignorationem, quod nesciat quomodo sit gerenda cura uniuscujusque. Ignoratio enim Deum non tangit, qui ante mundi constitutionem fuit Patris consiliarius: hæc erat enim sapientia «qua» Deus «delectabatur», omnipotens. Dei enim virtus sive potestas est Filius, utpote ante omnia quae sunt genita, Logos Patris maxime principalis, et ejus sapientia. Qui et proprie etiam dici poterit magister eorum qui per ipsum sunt formati. Sed neque ab aliqua voluptate abstractus, relinquit unquam hominum curam, qui quum suscepisset carnem quæ natura genita fuerat patibilis, ad imparabilitatis \neq habitum eam eruditivit. Quomodo autem est Servator et Dominus, si non est omnium Servator et Dominus? Sed est quidem servator eorum qui crediderunt, propterea quod scire voluerint; eorum autem qui non crediderunt est Dominus quousque, consideri valentes, propriam et eis convenientem ab ipso acceperint beneficentiam. Omnis autem Domini operatio, relationem habet ad Omnipotentem, et est Filius paterna quædam, ut ita dicam, operatio. Nunquam ergo Servator habet odio homines, qui ex præcellentibus in homines charitate, non despectis carnis humanae imbecillitatem, sed ea indutus, ad communem venit hominum salutem: est enim communis fides eorum qui elegi-
runt. Sed neque proprium opus unquam negliget, quod soli ex aliis animalibus homini mentis perceptio indita sit in creatione Dei; neque alia melior et convenientior hominum administratio Deo erit, quæ est ordinata. Semper ergo convenit ei quod est secundum naturam melius ac præstantius, ut præsit ei quod est deterius, et ut ei qui aliquid valet, præclare regere detur ejus administra-
tio. Est autem id quod vere regit et præest, divinus Logos et ejus Providentia, quæ omnia quidem observat, nullius autem ex iis qui ad eam pertinent despicit curationem. Ii autem qui ad ipsum pertinere, et ei 299 esse conjuncti elegerunt, erunt qui per fidem initiantur. Hic omnium bonorum, voluntate Patris omnipotentis, auctor et causa Fi-
lius est primus effector motus, potestas quæ sensu non potest comprehendendi. Non enim id quod erat, visus est iis qui non poterant capere propter imbe-
cillitatem carnis. Cum autem carnem accepisset sensilem, venit ostensurus hominibus sufficientes

\neq P. 833 ED. POTTER, 703-704 ED. PARIS.

(57) *Katalelekei ποτ' ἀρ.* Illoc ita usurpatum ut mox, πῶς δ' ἀν ἐστι — cum alioqui optativo modo gaudiebat hæc particula, ut paulo post, et alibi pas- sim. SYLBURG.

(58) 'Εξομολογήσεσθαι. Εξομολογήσασθαι substituit Sylburgius, quem reliquæ editiones seculæ sunt.

(59) 'Ενεστάχθαι. Illoc substituit Sylburg. pro ἐνεστάλωται, quod habet edit. Flor. et ms. Paris.

A ἀγνοίας ἔστιν εἰπεῖν μὴ βούλεσθαι τώκειν τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Κύριον, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι ὅπως ἔκαστος ἐπιμελητέον. Ἀγνοία γάρ οὐχ ἄπτεται τοῦ Θεοῦ, τοῦ πρὸ καταβολῆς κόσμου συμβούλου γενομένου τὸν Πατρός. Αὐτῇ γάρ ἡν σοφία «ἢ προσέχαιρεν» ἐπινοκράτωρ Θεός· δύναμις γάρ τοῦ Θεοῦ δὲ γίδες, ἂπει πάντων τῶν γενομένων ἀρχικώτατος Λόγος τοῦ Πατρὸς, καὶ σοφία αὐτοῦ· χρίως ἀν καὶ διδάσκαλος λεχθεὶς τὸν δι' αὐτοῦ πλαστέντων· οὐδὲ μὴ γένος τίνος ἡδονῆς περιπλάνενος, καταλείπει ποτε· ἀν (57) τὴν ἀνθρώπων κτηματονίαν· δῆς γε, καὶ τὴν σάρκα τὴν ἐμπαθῆ φύσει γενομένην ἀναλαβόντες ἐτις ἔξιν ἀπαθείας ἐπιτίθενται. Ήδως δὲ ἀν ἐστι Σωτήρ καὶ Κύριος, εἰ μὴ πάντων Σωτήρ καὶ Κύριος; Ἀλλὰ τὸν μὲν πεπιστευκότων σωτήρ, διὰ τὸ γνῶναι βεβουλήσθαι, τῶν δὲ ἀπειθησάντων Κύριος, ἐστιν ἀν, ἔξομολογήσεσθαι; (58) δυνηθέντες, οἰκείας καὶ καταλέγουσας δι' αὐτοῦ τύχωσιν εὐεργεσίας. Πίστα δὲ ἡ τοῦ Κυρίου ἐνέργεια ἐπὶ τὸν παντοκράτορα τὴν ἀνατορφὴν ἔχει, καὶ ἔστιν, ὡς εἰπεῖν, πατρική τις ἐνέργειας δι' Γίδος. Οὐκ ἀν οὖν ποτε δ Σωτήρ μισάνθρωπος· δῆς γε, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν φύσινθρωπίαν σφραγίδας ἀνθρωπίνης εὐπάθειαν οὐχ ὑπεριδὼν, ἀλλὰ ἀνδυτάμενος, ἐπὶ τὴν κοινὴν τῶν ἀνθρώπων ἐλέγουθε σωτηρίζειν κοινῇ γάρ ἡ πίστις τῶν ἐλομένων. 'Αλλ' οὐδὲ τοῦ ιδεαν ποτε ἀν ἀμελοτῆ ἐργου, τῷ μόνῳ τῶν διλλῶν ζῶντων ἀνθρώπων ἐννοιαν κατὰ τὴν δημιουργίαν ἐνεστάχθαι; (59) Θεοῦ· οὐδὲ ἀν βελτίων τις διλλή καὶ ἀρμονιστέρα διοίκησις ἀνθρώπων εἴη τῷ Θεῷ τῆς τεταγμένης. Προστήκει γ' οὖν ἀει τῷ κρείττονι κατὰ φύσιν τὴν τοῦ χειρόνος, καὶ τοῦ δυναμένου (60) καλῶς τι διέπειται ἀποδέδοσθαι τὴν ἐκείνου διοίκησιν. 'Εστι δὲ τὸ ὡς ἀλτηῶς ἄρχον τε καὶ ἡγεμονοῦν ὁ θεῖος Λόγος, καὶ τούτου πρόνοια, πάντα (61) μὲν ἐφορῶσα, μηδενὸς δὲ τῶν οἰκείων ἔαντης παρρρώσα τὴν ἐπιμέλειαν. Οὐτού δὲ ἀν εἰν οἱ ἐλόμενοι οἰκεῖοι εἰναι αὐτῷ, οἱ διὰ πίστεως τελειούμενοι. Οὗτος ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν θελήματι τοῦ παντοκράτορος Πατρὸς αἵτιος δὲ γίδες καθοւσταται, πρωτουργὸς κινήσεως, δύναμις διληπτικαὶ αἰσθήσεις. Οὐ γάρ δὴ ἡν, τούτο ὁφθη τοῖς χωρῆσαι μη δυναμένοις διὰ τὴν ἀσθέτειαν τῆς σάρκας· αἰσθήτην δὲ ἀναλαβόντες σάρκα, τὸ δυνατὸν ἀνθρώπων κατὰ τὴν ὑπακοὴν τῶν ἐντολῶν διέξων ἀφίκηται; (62). Δύναμις οὖν πατρική ὑπάρχων, ἀδόλως περιγίνεται ὥν ἀν ἔξει-
D ληρ, οὐδὲ τὸ μικρότατον ἀπολείπων τῆς ἔαυτοῦ διοικήσεως ἀφρόντιστον· οὐδὲ γάρ δὲ ἔτι ἡν αὐτῷ τὸ διέπειται εἰργασμένον. Δυνάμεως δὲ, οἷμαι, τῆς μεγίστης τοῦ πάντων τῶν μερῶν, καὶ μέχρι τοῦ μικροτάτου προστήκουσα (63). δι' ἀκριθείας ἔξετασις πάντων, εἰς τὸν

a Prov. viii, 30.

(60) Τοῦ δυναμένου. Convenientius τῷ δυναμένῳ, dat. casu. SYLB.

(61) Πάντα. Ms. Ottob. πάντων.

(62) Ἀφίκηται. Sic edit. Flor. et ms. Paris. Sed rectius, inquit Sylburgius, ἀφίκηται, vel saltem ἀφίκητο.

(63) Προστήκουσα. Legi potest etiam προσήκουσα, «progrediens, procedens.» SYLB.

πρώτον διοικητήν τῶν δλων, ἐκ θελήματος Πατρὸς κυβερνῶντα τὴν πάντων σωτηρίαν, ἐφορώντων ἑτέρων ὑφ' ἔτέρους ἡγουμένους τεταγμένων, ἐστ' ἄν τις ἐπὶ τὸν μέγαν ἀφίκηται ἀρχιερέα· ἀπὸ μιᾶς γάρ ἀνωθεν ἀρχῆς τῆς κατὰ τὸ θέλημα ἐνεργούσης ἤρτηται τὰ πρώτα, καὶ δεύτερα, καὶ τρίτα· είτα ἐπὶ τέλει τοῦ φαινομένου (64) τῷ ἄκρῳ ἡ μακαρία ἀγγελοθεσία· καὶ δὴ μέχρις ἡμῶν αὐτῶν ἄλλοι ὑπὲρ ἄλλοις, ἐξ ἐνδεκατοῦντος τοῦ σώζοντος, διατετάχαται· Ήτος οὖν συγχινεῖται, καὶ μικροτάτη σιδήρου μοίρα, τῷ τῆς Ἡρακλείας (65) λίθῳ πνεύματι διὰ πολλῶν τῶν σιδηρῶν ἐκτεινομένη (66) δακτυλίων, οὗτω καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι ἐλάχισμενοι, οἱ μὲν ἐνάρετοι οἰκειοῦνται τῇ πρώτῃ μονῇ (67), ἐφεξῆς δὲ ἄλλοι μέχρι τῆς τελευταίας· οἱ δὲ ὑπὸ ἀσθενείας κακοὶ, δὲ ἀπλησίαν (68) ἀδικοῦντες περιπεπτωχότες, οὔτε χρατοῦντες, οὔτε χρατούμενοι, περικαταρθέουσιν, ἐλιχθύντες τοὺς πάθεις, καὶ ἀποπίπτουσι χαμαὶ. Νόμος γάρ ἀκανθῶν νύτος, αἰρεῖσθαι τὸν βουλόμενον ἀρετὴν· διὸ καὶ αἱ ἐντολαὶ αἱ κατὰ νόμον τε καὶ πρὸ τοῦ νόμου, οὐκ ἐνδημοις, (« δικαίῳ γάρ νόμος οὐ κείται ») τὸν μὲν ἐλόμενον, ζωὴν δίδων καὶ μακάριον γέρας λαμβάνειν ἕταξιν· τὸν δὲ αὐτὸν κακὸν ἡσθέντα συνεῖναι οἵς εἶλοτο συνεχώρησαν· πάλιν τε αὖ, τὴν βελτιουμένην ἐκάστητο ψυχὴν εἰς ἀρετῆς ἐπίγησιν (69), καὶ δικαιοσύνης αὐξῆσιν, βελτίσσα πάλοιαμβάνειν ἐν τῷ παντὶ τὴν τάξιν, κατὰ προκοπὴν ἐκάστητην ἐπεκτεινομένην εἰς ἔξιν ἀπαθείας, ἀχρις ἀντικατοπτρῆς τοῦ κατανήσης εἰς ἄνδρα τέλειον, τῆς γνώσεως τε ὅμοι καὶ κληρονομίας ὑπεροχῆς. Αὕτα αἱ σωτήριοι περιτροπαὶ κατὰ τὴν τῆς μεταβολῆς τάξιν ἀπομερίζονται, καὶ χρόνοις, καὶ τόποις, καὶ τιμαῖς, καὶ γνώσεις, καὶ κληρονομίας, καὶ λειτουργίαις καθ' ἐκάστητην, ἐκάστητης (70) ἔως τῆς ἐπαναθετικαίας καὶ προτεχόντος τοῦ Κύρου ἐν ἀδιάδητῃ θεωρίᾳ. Ἀγωγὸν δὲ τὸ ἐραστὸν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν, παντὸς τοῦ δλον ἔσυτὸν τῇ τῆς γνώσεως ἀγάπῃ περιβενθηκότος τῇ θεωρίᾳ. Διὸ καὶ τὰς ἐντολὰς δὲ ἔλακε, τάς τε προτέρας, τάς τε δευτέρας, ἐκ μιᾶς ἀριθμένος πτηγῆς ὁ Κύρος, οὔτε τοὺς πρὸ νόμου ἀνόμους εἴναι ὑπεριδῶν, οὔτε αὐτοὺς (71) μὴ ἐπαίνοντας τὰς βαρδάρου φιλοσοφίας ἀφηνιάσαι συγχωρήσας. Ταῦτα μὲν γάρ ἐντολάς, τοῖς δὲ φιλοσοφίαν παρασχών, συνέκλεισε τὴν ἀπίστιαν εἰς τὴν παρουσίαν· διό τε (72) ἀναπληγῆτος ἐστὶ πᾶς δὲ μὴ πιστεύσας. Ἀγεις γάρ ἐξ ἐτέρας προκοπῆς Ἐλληνικῆς τε καὶ βαρδάρου. ἐπὶ τὴν διὰ πιστεῶς τελείωσιν. Εἰ δέ τις Ἐλλήνων, ὑπερ-

A esse eorum vires, ut possint obedire mandatis. Cum sit ergo virtus paterna, facile superat ea quæ voluerit, ne minimum quidem relinquens, cuius curam non gerat ejus administratio. Neque enim si id fieret, totum ab eo utique recte esset effectum. Maximæ autem, ut arbitror, potestatis est omnium partium etiam usque ad minimam, accurata examinatio, pervadens ad primum universorum administratorem, qui ex voluntate Patris gubernat omnium salutem, aliis ordinatis qui sub aliis praefectis observent, et curam gerant, donec perveniant ad magnum pontificem. Ab uno enim desuper principio, quod convenienter Patris voluntati operatur, dependent prima, secunda et tertia. Deinde in summo fine ejus quod apparet, beati positi sunt B angeli, atque adeo usque ad nos ipsos, alii sub aliis sunt ☧ collocati, qui ex uno et per unum et servantur et servant. Quemadmodum ergo vel minima pars ferri, lapidis magnetis spiritu movetur per multos annulos ferreos extensa: ita etiam qui sunt virtute praediti, divino Spiritu attracti, cum prima mansione conjuguntur, deinceps autem alii usque ad postremam; qui autem sunt mali ex imbecillitate, cum per injustam insatiabilitatem in malum habitum inciderint, cum nec se teneant, neque ab alio teneantur, circumfluunt circumacti perturbationibus, humique decidunt. Lex enim haec principio data est, ut qui velit eligat virtutem. Quocirca præcepta quoque quæ et in lege, et ante legem erant, non justis data (« justo enim non est lex lata »), statuerunt, ut qui elegisset quidem, æternam vitam et beatum præmium acciperet: qui autem rursus vitio esset delectatus, concessere ut versaretur cum iis quæ elegerat: et rursus ut anima quæ assidue evadit melior ad acquirendam virtutem, et parandam, augendamque justitiam, meliorem locum accipiat in universo, ut quæ per unumquemque profectum extendatur ad habitum imparibilitatis, donec « prosecerit ad virum perfectum », nempe ad cognitionis simul et hæreditatis excellentiam. Salutares hæ conversiones, pro ordine mutationis, dividuntur, et temporibus, et locis, et honoribus, et cognitionibus, et hæreditatibus, et ministeriis, usque transcendentem continuamque in C æternitate contemplationem Domini. Quod est autem amabile, adducit ad sui contemplationem quem-

☒ P. 834 ED. POTTER, 704-705 ED. PARIS.

• I Tim. 1, 9. b Ephes. iv, 13.

(64) *Toῦ φαιρομέρον.* An cœlum significat? Vide p. 561, edit. Par. Lowth.

(65) *Ἡρακλείας.* A Clemente hoc loco dissentit Brodæus, *Misc. lib. iii, c. 29*, ubi alieni refert causam, cur lapis Herculeus, seu Magnes, ferrum attraheat. SYLB.

(66) *Ἐκτεινομέρη.* Videtur legendum ἐκτεινομέρη, ut jungatur cum πνεύματi. Lowth.

(67) *Πρώτη μερῆ.* Vide p. 563, 565, 668, 706, 722, 737, 752, edit. Paris. Id.

(68) *Ἀπληστίας.* Medicorum phrasibus hic utitur. Docent enim illi τὴν ἀπληστίαν, « nimiam ingluviem », deducere ad κακεῖαν, « pravum », cor-

poris « habitum. »

(69) *Ἐπίγησιν.* Verum esse puto ἐπίκτησιν, « acquisitionem. » C. legit ἐπίδοσιν. SYLB. — Fed. Morellus Prof. Reg. loco illius corrupti vocabuli reponebat ἐπ' ἔξηγησιν vel ἐπίδοσιν. « Ad accretiōnem virtutis et justitiae incrementum. » COLLECT.

(70) *Καθ' ἐκάστητην ἐκάστητης.* Id est καθ' ἐκάστητην τάξιν ἐκάστητης μεταβολῆς. Cl. Lowthius ἐκάστοις προέκαστης subslituit.

(71) *Ἄυτούς.* Haud scio an verius αὐτούς, dīvisim. Mox sane verius legemus, ἐπαίνοντας τῆς βαρδάρου φιλοσοφίας. SYLB.

(72) *Οὐτε.* Apilius forte leg. οὐτε, aut ὥστε. Id.

libet, qui se totum applicavit ad contemplationem per dilectionem cognitionis. Quocirca praecepta dedit et priora et posteriora, ex uno fonte hauriens Dominus, nec eos qui erant ante legem, sine lege esse sinens : nec eos qui non audiebant barbaram philosophiam, ferri effrenatos permittens. Nam cum illis quidem praecepta, his vero præbuisset philosophiam, incredulitatem conclusit in ipsius adventum, quo tempore est inexcusabilis quisquis non crediderit. Nam a diverso tum Graeco tum barbaro profectu, ad eam quæ est per fidem deducit perfectionem. Si quis autem ex Graecis, prætermissa quæ præcedit Graecorum philosophia, veram doctrinam protinus invasit, is etsi plane rufis, longo alias superavit intervallo, cum salutis compendium per fidem elegerit ad perfectionem. ¶ Quæcunque ergo nihil impediabant quominus esset homini liberum eligendi arbitrium, effectit ut ea ad virtutem opem ferrent, ut aliqua ratione iis etiam qui possunt obscuræ et exiliter perspicere, is qui revera solus est unus omnipotens, bonus appareat Deus, a sæculo in sæculum dare salutem per Filium. Is autem nulla ratione est causa mali; ad universi enim salutem, ab eo qui est universorum Dominus, omnia sunt ordinata, et universe et sigillatim. Est ergo officium justitiae salutaris unumquodque semper ad id quod est melius, quoad fieri potest, debere: ad saltem enim et permanzionem ejus quod est præstantius, convenienter suis moribus ordinari minora. Statim enim quidquid est virtute præditum, mutatur in melius, habens propriam causam mutationis, electionem cognitionis, quam habebat anima in sua potestate. Castigationes autem necessariae honestate magni qui omnia observat iudicis, tum per adjunctos angelos, tum per varias præjudicaciones, tum per perfectum omni ex parte judicium, cogunt eos qui plane dedoluerunt, duci pœnitentia.

CAPUT III.

Gnosticum verum id agere ut Deo ejusque Filio sit quam simillimum.

Alia autem taceo, Dominum glorificans. Cæterum C dico Gnosticas illas animas, quæ excellentia contemplationis uniuscujusque sancti ordinis vitæ institutum superant, quibus beatæ deorum habitations sunt distributæ, cum inter sanctas sanctitate eximiae fuerint reputatae, et integræ ex integris translatæ, in meliora meliorum locorum loca venerint, et non in speculis aut per specula divinam amplectentes contemplationem, quam maxime autem evidenti et plane sincero diuinæ visionis sempiternæ semper exceptas convivio, quo satiari non possunt quæ supra modum amant animæ, et inexplebili frumentis lætitia in sæcula nunquam terminanda, permanere, honoratas, ut ita dicam, identitate om-

¶ P. 8/5 ED. POTTER, 705-706 ED. PARIS.

(75) *Eis teleiowit̄ el̄mētōs.* Forte eīs teleiowit̄ σὺν ἀλ̄μενος, ut sit, « per fidem in perfectionem saltu facio. » SYLBURG.

(76) *Eis ἀμετ̄w̄ oik̄st̄s̄ t̄h̄s μ. H.* eīs ἀμετ̄w̄ ἡκούst̄s̄ (vel oik̄noust̄s̄) σὺn μ. Sed legi posset etiam, eīs ἀμετ̄w̄ oik̄st̄s̄ nam oik̄st̄s̄ paulo post etiam occurrit. Interpres verit, « Ecce enim quidquid est virtute præditum, mutatum in melius, habens propriam causam mutationis, electionem. » SYLB.—Hanc sententiam sic scribe, auct̄x̄a metaball̄l̄s̄ p̄m̄ t̄d̄ ἐνέργεια eīs ἀμετ̄w̄, oik̄st̄s̄ metabolīs̄. Aut potius, oik̄st̄s̄ t̄h̄s̄ metabolīs̄ aict̄l̄s̄ t̄h̄s̄ aīres̄t̄ t̄h̄s̄ γνώσ̄s̄ ἔχων. Quemadmodum interpres legit. HEINS.

δὲς τὸ προηγούμενον τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἐλη̄-
χῆς, εὐθέως ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἀλη̄θῆ διδασκαλίην,
ὑπερδισκευσεν οὔτος, καὶ ιδιώτης ἦ, τὴν ἑα-
μήν τῆς σωτηρίας διὰ πίστεως εἰς τελεώπιτ̄ ἐ-
μενος (73). Πάντ' οὖν δια μηδὲν ἐκάλυψεν εἴναι
τῷ ἀνθρώπῳ τὴν αἰρεσίν, συνεργά πρὸς ἀρετὴν
ἐποιήσεται καὶ ἔδειξεν, διποτὲ ἀμηγήπεται καὶ τοῖς ἀμ-
δρῶς διορᾶν δυναμένοις διὰ τῶν μόνον εἰς ταν-
χράτωρ ἀγαθῶς ἀναφαίνηται θεός ἢ αἰώνος εἰς τὰ
σῶῶν διὰ γένους. Κακλαὶ δ' αὐτὸν πάντας δια-
τις· πρὸς γάρ τὴν τοῦ διου σωτηρίαν τῷ τόντῳ
Κυρίῳ πάντα ἐστὶ διατεταγμένα, καὶ καθίουν
ἐπὶ μέρους. «Ἐργον οὖν τῆς δικαιοσύνης τῆς σωτηρίου
ἐπὶ τὸ ἀμεινὸν αἰτεῖ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον εἰπεῖν
προάγειν· πρὸς γάρ τὴν σωτηρίαν τοῦ χριστοῦ
καὶ διαμονὴν ἀναλόγως τοῖς ἑαυτῶν θεοῖς δικαιεῖται
καὶ τὰ μικρότερα. Αὐτίκα μεταβάλλει πᾶν τὸ ἐνέρ-
γειαν εἰς ἀμεινῶν οἰκήσεις τῆς μεταβολῆς (74) αἰτεῖ
τὴν αἰρεσίν τῆς γνώσεως ἔχων, ἢν αὐτοκρατορῆ
ἐκέκτητο ἡ ψυχή. Παιδεύσεις δὲ αἱ ἀναγκαῖαι ἀρετ-
τὶς τοῦ ἐφορῶντος μεγάλου χριτοῦ διὰ τοῦ πο-
προσεχῶν ἀγγέλων, διὰ τε προκρίσεων ποικίλων, εἰς
διὰ τῆς χρίσεως τῆς παντελοῦς, τοὺς ἐπὶ πλέων
γηγέντας (75) ἐκδιάζονται μετανοεῖν.

τὸ διατάξιον ad id quod est melius, quoad fieri potest, debere: ad saltem enim et permanzionem ejus quod est præstantius, convenienter suis moribus ordinari minora. Statim enim quidquid est virtute præditum, mutatur in melius, habens propriam causam mutationis, electionem cognitionis, quam habebat anima in sua potestate. Castigationes autem necessariae honestate magni qui omnia observat iudicis, tum per adjunctos angelos, tum per varias præjudicaciones, tum per perfectum omni ex parte judicium, cogunt eos qui plane dedoluerunt, duci pœnitentia.

CAPUT III.

Gnosticum verum id agere ut Deo ejusque Filio sit quam simillimum.

C Tὰ δ' ἅλλα σιγῶ, δοξάων τὸν Κύριον. Πλὴν εὐ-
νας φημὶ τὰς γνωστικὰς ψυχὰς, τῇ μεγαλουργῷ
τῆς θεωρίας ὑπερβαίνουσας ἐκάστης ἀγίας τέλεων
τὴν πολιτείαν, καὶ διὰ μακάριας θεοῦ (76) αἰτεῖσις
διωρισμένας διακεκλήρωνται, ἀγίας εἰς τὰς
λογισθεῖσας, καὶ μεταχομισθεῖσας ὅλας ἢν μὲν εἰς
ἀμεινους ἀμεινόνων τόπων τόπους φριξούντων, εἰς
ἐν κατόπτροις (77) ή διὰ κατόπτρων ἐκτὸς (78) τῆς
θεωρίαν ἀσπαζομένας τὴν θείαν, ἐνεργῆ δὲ ὡς εἰς
μάλιστα, καὶ ἀκριβῶς εἰλικρινῆ τὴν ἀκόρεστην ἵνα
ψυχῶς ἀγαπώνταις ψυχαῖς ἐστιωμένας εἰς τοὺς ἐπι-
τητούς αἰώνας, ταῦτά της τῆς ὑπεροχῆς ἀπόστολος
μημένας διαμένειν. Αὕτη τῶν καθαρῶν τῇ καρδίᾳ (79)
ἡ καταληπτὴ θεωρία. (80). Αὕτη τοινυν τῇ ἐνέργειᾳ

3/

(75) Ἀπηληγορία. Respicit Ephes. iv, 19.
(76) Θεῶν. Varios deorum spirituum ordines
intelligit. Vide p. 589, 710, 732. Lowth.

(77) Εγ κατόπτροις. Respicit I Cor. xiii, 12:
Βλέπομεν γάρ ἀρτὶ διὰ ἐσόπτρου ἐν αντίγματι, εἰς
δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.

(78) Επι. Hoc loco supervacua esse videtur
præpositio; cuius loco substituendum forte est.

(79) Καλαρός τῇ καρδίᾳ. Respicit Matth. v, 8:
Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ θεοὺς γίνονται.

(80) Η καταληπτὴ θεωρία. Interpres, « contum-
platio quæ comprehendendi potest. » Sed scribens
est τὴν καταληπτικὴν θεωρίαν, « scientia comprehen-

τοῦ τελειωθέντος γνωστικοῦ, προσομιλεῖν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως, ἐξομοιούμενον εἰς δύναμιν τῷ Κυρίῳ διὰ πάσης τῆς εἰς τὸν Θεόν θεραπείας, ἣντις εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων διατείνει σωτηρίαν κατά κηδεμονίαν τῆς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας· κατά τε αὖ τὴν λειτουργίαν, κατά τε τὴν διδασκαλίαν, κατά τε τὴν δι' ἔργων εὐποίαν (81). Ναὶ μήν ἑαυτὸν κτίζει (82) καὶ δημιουργεῖ· πρὸς δὲ (83), καὶ τοὺς ἐπαίνοντας αὐτοῦ κοσμεῖ, ἐξομοιούμενος Θεῷ ὁ γνωστικός· τῷ φύεται (84) τὸ ἀπαθέτης κεκτημένῳ, τὸ ἐξ ἀσκήσεως εἰς ἀπάθειαν συνεσταλμένον, ὡς ἔνι μάλιστα, ἐξομοιῶν· καὶ ταῦτα ἀπερισπάστως προσομιλῶν τε καὶ συνῶν τῷ Κυρίῳ. Ἡμερότης δ', οἷμα, καὶ φιλανθρωπία καὶ μεγαλοπρεπής θεοσένεια γνωστικῆς ἐξομοιώσεως κανόνες. Ταύτας φημὶ τὰς ἀρετὰς ὃντις ἀνέκτη (85) εἶναι παρὰ Θεῷ, τὴν ἀποφονήν καρδίαν, μετ' ἐπιστήμης ὄρθης, « ὀλοκάρπωμα (86) τοῦ Θεοῦ » λεγούσης τῆς Γραφῆς, ἐκφωτίζομένου εἰς ἔνωσιν ἀδιάκριτον πάντος τοῦ ἀναληφθέντος εἰς ἀγιωσύνην ἀνθρώπου. Ξῆρες γέρε αὐτοὺς « αἰχμαλωτίζειν (87), » καὶ ἑαυτοὺς ἀναιρεῖν, « τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον, τὸν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας φθειρόμενον, » ἀποκτινύντας, καὶ τὸν καινὸν ἀνιστάντας ἐκ τοῦ θανάτου « τῆς παλαιᾶς διαστροφῆς (88), » τὸ τε Εὐαγγέλιον, ὅτε Ἀπόστολος κελεύουσι, τὰ μὲν πάθη ἀποτιθεμένους, ἀναμαρτήσους δὲ γενομένους. Τοῦτ' ἦν δρα δὴ ἡνίσσετο καὶ δὲ νόμος, τὸν ἀμαρτωλὸν ἀναιρεῖσθαι πελεύων, καὶ μετατίθεσθαι ἐκ θανάτου εἰς ζωὴν τὴν ἐκ πίστεως ἀπάθειαν. Οὐ μὴ συνιέντες οἱ νομδιδάσκαλοι, φιλόνεικον ἐκδέξαμεν τὸν νόμον, ἀφροδίς τοῖς μάτην διαβάλλειν ἐπιχειροῦσι παρεστήκασι· διὸ ἦν αἰτίαν, οὐ θύμονεν εἰκεῖας ἀνενδεῖ τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα τοῖς πάσι παρεσχημένῳ· τὸν δὲ ὑπὲρ ἡμῶν λερεύθέντα δοξάζομεν, ὅπερι αἴτοις (89) λερεύοντες, εἰς τὸ ἀνενδεῖς ἐκ τοῦ ἀνενδεῖς καὶ εἰς τὸ ἀπαθέτης ἐκ τοῦ ἀπαθοῦς. Μόνη γάρ τῇ ἡμετέρᾳ σωτηρίᾳ ὁ Θεὸς ἤδεται. Εἰκὼν δρα τῷ μὴ νικώμενῷ ἥδοναῖς θυσίαν οὐ

¶P. 836 ED. POTTER, 706-707 ED. PARIS.

siva, » qua scilicet Dei essentiam perfecte intuentur et quodammodo comprehendunt. Solent autem hujusmodi voces ab imperitis scriptoribus inter se mutari. Sic μεθεκτοὶ pro μεθεκτικοὶ superius positum Strom. i., p. 348, ubi coaf. not. ἐφεκτοὶ pro ἐφεκτικοὶ Strom. viii., p. 924, διδακτικὴν pro διδακτὴν Strom. i., p. 534.

(81) Κατά τε αὖ τὴν λειτουργίαν, κατά τε τὴν διδασκαλίαν, κατά τε τὴν δὲ ἔργων εὐποίαν. Edit. Flor. et ms. Paris., κατά τε αὖ τῇ λειτουργίᾳ, κατά τε τῇ διδασκαλίᾳ, κατά τε τῇ δὲ ἔργων εὐποίᾳ. Sed procul dubio, inquit Sylburg. accus. casu legendū τὴν λειτουργίαν, τὴν διδασκαλίαν, et τῇ δὲ ἔργων εὐποίᾳ· ut interpres quoque verit, « per curam exercendæ in nos beneficentia, et rursus per sacra ministeria, et per doctrinam, et per bonorum operum effectioinem. »

(82) Ἐαυτὸν κτίζει. Id est, sēmetipsum virtutibus instruit: quod metaphorice « creare » dicitur. Hinc enim sententiae similia sunt, quae paulo post scribit auctor: Εὔεεδης δρα ὁ γνωστικός, ὁ πρώτον ταυτὸν ἐπιμελόμενος· ἔτειτα τῶν πληστού, τὸν ὡς δριστὸν γένοντα, π. τ. λ.

(83) Δέ. Ms. Paris. δῆ.

(84) Φύσει. Sic infra p. 726, edit. Paris.: τῷ

A nimodæ excellentiæ. Hæc est contemplatio quæ comprehendi potest ab iis qui sunt **300** mundo corde. Hæc est ergo operatio ejus qui est consummatus in cognitione, ut cum Deo habeat consuetudinem per magnum pontificem, pro viribus Domino assimilatus per universam in Deum pietatem, quæ tendit ad hominum salutem per curam exercendæ in nos beneficentia: et rursus per sacra ministeria, et per doctrinam, et per bonorum operum effectioinem. Jam vero Gnosticus seipsum creat et fabricatur; quin etiam eos qui ipsum audiunt, exornat Deo similis factus; ei nempe qui natura impatibilis est, impatibilitatem exercitatione comparatam, quoad fieri potest, assimilans, idque quia a Domini consuetudine et conversatione minime protest avelli. Mansuetudo autem, ut ego quidem opinor, et benignitas, et eximia in Deum pietas, sunt regulæ assimilationis Gnosticæ. Has ego dico virtutes esse « sacrificium Deo gratum et acceptum, cor a fastu alienum » cum recta scientia, dicente Scriptura, esse « Dei holocaustum », cum quicunque ex hominibus assumptus est ad sanctitatem, illuminatur ad eam quæ discerni non potest unionem. Nam seipso « redigere in captivitatem, » et seipso interimere, « veteri qui per cupiditates corruptitur, homine, » interfectio, novoque suscitato a « veteri, » mortis « conversatione, » et Evangelium jubet et Apostolus, depositis cum peccato perturbationibus animi. Hoc erat quod lex quoque tacite significabat, jubens peccatorem tolli de medio, et a morte ad vitam traduci, hoc est impatibilitatem, quæ ex fide provenit. Quod cum non intelligerent ii qui legem docebant, legem autem accepissent, ac si contentionum daret ansas, dederunt occasioνem iis qui eam temere volunt calumniari. Propter quam causam merito nos Deo non sacrificamus, qui nullius indiget, et omnia præbuit hominibus;

¶ Philipp. iv, 18. ¶ Psal. li, 17, 19.

δρα ἀναπόδητον τὴν ἀρετὴν ἀσκήσει γνωστικῇ πεποιημένῳ φυσιοῦται ἡ ξένη. « Ei ergo, qui exercitatione Gnostica virtutem, quæ non potest amitti, comparaverit, efficitur, naturalis « habitus. »

(85) Θυσίαν δεκτήν. Respicere videtur B. Pauli verba de Philippensiis donis, quæ vocat θυσίαν δεκτήν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ. Philipp. iv, 18.

(86) Ὀλοκάρπωμα. Hæc S. Scripture verbâ haud facile reperiuntur, sed respxisse videtur alicior psal. li, 17, 19: θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμένον, καρδίαν συντετριμένην καὶ ταπεινωμένην δὲ θεός οὐκ ἔχουσαντες. Τότε εὐδοκήσεις θυσίαν δικαιούντης, καὶ ὀλοκαυτώματα.

(87) Αἰχμαλωτίζειν. Respicit Rom. vi, 6, 7; II Corinth. x, 5; Ephes. v, 22, 23, 24; Coloss. III, 8, 9, vel alium his similem locum.

(88) Διαστροφῆς. « Perversionis, » seu « pravæ conversationis. » Nam in διαστροφὴν mutavit apostolicam vocem ἀναστροφὴν Ephes. v, 22: Τὴν τρόπεραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον. Simili figura sceleratos Iudeos Apostolus κατατομῇ νοικούσι, lanquacum περιτομῆς nomine indignos, Philipp. iii, 2.

(89) Αὐτούς. Seu potius αὐτούς.

sed eum glorificamus qui est pro nobis sacrificatus, nos ipsos sacrificantes, ad id quod est nullius indigens, ex eo quod nullius indiget, et ab imparibili ad id quod est imparibile. Deus enim sola nostra salute delectatur. Merito ergo ei non offerimus sacrificium, qui non vincitur a voluptatibus, cum inferius, nec usque ad crassissimas perveniat nubes, longe etiam ab iis consistat quae sit per summum exhalatio, si modo perveniat. Nullius ergo indiget Deus, nec capitur voluptate, nec est aut lucri aut pecuniae cupidus, cum abundet, et cuilibet quod ortum est et indiget, omnia praebat. Sed nec sacrificii, neque donarii, neque rursus gloria et honore Deus invocatur, neque aliis ejusmodi allicitur; sed solis viris bonis et honestis apparel, qui justum nunquam prodiderint. ¶ vel propter metum intentatum, vel propter promissa magnifica. Qui autem non perspexere humanae animae libertatem, quae quod ad vitam attinet electionem, redigi in servitutem non potest, ea quae ab imperita sunt injustitia aegre ferentes, non esse Deum existimant. Similique his opinione, qui in voluptatum intemperiam, et vehementes dolores, et in repentina infortunia incidentes, aut casibus adversis fracti, dicunt non esse Deum; vel si sit, non omnia intueri. Alii autem sunt quibus est persuasum, eos qui dii existimantur, sacrificiis et donis posse placari, ut faveant eorum libidinibus, neque volunt credere solum esse eum qui est vere Deus, qui est in veritate justae bonitatis identitate. Pius ergo est Gnosticus. Is quippe primo quidem sui curam gerit, deinde proximorum, ut sicut quam optimi. Etenim filius bono patri gratificatur, si se ipse bonum praebat, et patri similem: et pariter principi is qui ejus subjicitur imperio. Nam credere quidem et parere, est in nostra potestate. Malorum autem causam si quis putaverit materiæ ambecillitatem, et inconsideratos ignorationis im-

¶ P. 837 ED. POTTER, 707-708 ED. PARIS.

(90) *Eis oīc καὶ φθάσει.* Nescio an verius, εἰ που καὶ φθάνει: vel εἰς οὓς ἀν φθάοι. SYLBURG.

(91) Γενητῷ. Α. mavult γεννητῷ. Id.

(92) *Kaleitai.* Legendum omnino κηλεῖται. LOWTH.

(93) *Oσοι.* His similia scribit Plato lib. x *De leibis*, quo sere toto tres impiorum hominum sententias resellit. Nam, ut statim a principio istius libri refert, nemo sere est in deos impius, nisi ἐν δῃ τι τῶν τριῶν πάτσων· ἢ τούτῳ, ὅπερ εἴπον, οὐχ ἡγούμενος· ἢ τὸ δεύτερον, δύτας, οὐ ρυντίειν ἀνθρώπων· ἢ τρίτον, εὑπαραμυθήτους εἶναι, δυταῖς τε καὶ εὐχαῖς παραγομένους. « Unum ex his tribus eveniat: vel enim, quod prius dixi, deos esse neget; vel, etsi putet esse deos, de rebus tamen humanis curare ipsos minime arbitretur; vel tertio quamvis et sint et de hominibus curant habeant, facile tamen placari eos votis et sacrificiis arbitretur. »

(94) *Παραιτητούς.* Vox e Platone sumpta: qui cum primum esse deos, deinde iis res universas curare esse, ostendisset, insert p. 958: Τὸ δὲ παραιτητούς αὐτὸν θεοὺς εἶναι τοῖς ἀδικοῦσιν, δεχομένους δῶρα, οὗτοι τινὶ συγχωρητέον, παντὶ τε αὐτὸν δύναμιν ἐρόπτεον. « Sed iniquorum hominum eos muneribus corrumphi, nullo modo dici permittemendum est; et si dicatur, omnino pro viribus refu-

Α προσάγομεν, κάτω που καὶ οὐδὲ μέχρι νεφῶν τῶν εχτάτων, μακρὰν δὲ καὶ τούτων, τῆς διτὸς καπνοῦ ἀναθυμιάσεως φθανούσης, εἰς οὓς καὶ φένει (90). Οὐτ' οὖν ἐνδεῖς, οὐδὲ μήν φύσισσιν, φιλοχερδές τε ἡ φιλοχρήματον τὸ Θεῖον, πάξεις δὲν, καὶ πάντα παρέχον παντὶ τῷ γενητῷ (91) μὲν εἶναι οὔτε θυσίας, οὐδὲ μήν ἀναθήματιν, οὐδὲ μὴ δέξῃ καὶ τιμῇ καλεῖται (92) τὸ Θεῖον, καὶ παρέχει τοιούτοις τιστὶν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς καλεῖς κάγακοις ἀνδράσι φανεῖται, οἱ τὸ δίκαιον οὐκ ἄν ποτε πρέψει ἡ φόδου ἔνεκεν ἀπειλουμένου, ἢ δύρων ὑποσκετικούς μειζόνων. « Οσοι (93) δ' οὐ καθεωράκασι τὸ αἰθεριόν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀδούλωτον πρὸς ἐμμῆγην βίου, δυσχεραίνοντες τοῖς γινομένοις πρᾶξις ἀπαίδευτου ἀδίκιας, οὐ νομίζουσιν εἶναι Θεόν. Ιτε τούτοις κατὰ τὴν δόξαν οἱ, τῇ τῶν ἕδονῶν ἀκρατεῖ, καὶ ταῖς ἔξαιστοις λύπαις, καὶ ταῖς ἀθυλήτοις λύχαις περιπτίστοντες, καὶ πρὸς τὰς συμφορὰς διαδῶντες, οὐ φασιν εἶναι Θεόν, ἢ ὅντα μὴ εἶναι πεπλοκόπον. « Άλλοι δέ εἰσιν οἱ πεπεισμένοι παρεπούς (94) εἶναι θυσίας καὶ δώροις τοὺς νομίμους θεούς, συναιρομένους, ὡς εἰπεῖν, αὐτῶν τοῖς ἀκολασίαις, καὶ οὐδὲ θέλουσι πιστεύειν μάνων ἐπὶ τὸν δυτικὸν Θεόν, τὸν ἐν ταύτοτητι τῆς δίκαιας ἀγάθεσύνης δυτικόν. Εὐσεβῆς ἀρά δὲ γνωστικός, δὲ πρώτος ἔκατον ἐπιμελόμενος, ἐπειτα τῶν πλησίον, ίντις ἔστοις γεννόμεθα (95)· καὶ γάρ δὲ οὐδὲ πατέρες ἀρά καρίζεται, σπουδαῖον ἔαυτὸν καὶ δομοιον τὸ πατέρερχόμενος, καὶ δρχοντι δὲ ἀρχόμενος· ἔτι τὸ πατέρεται καὶ πειθεῖσθαι ἐφ' ἡμῖν. Κακῶν δὲ αἰτιῶν καὶ ὑλῆς (96) ἀντιτίθενται ὑπολάθοι καὶ τὰς ἀθυλήτους τῆς ἀγνοίας ὄρμάς· τάς τε ἀλόγης δὲ ἀνθρίστων (97) ἀνάγκας ὑπερκρίπει καθάπέρ οὐραίων δὲ μεθήσεως δὲ γνωστικός γεννόμενος, τὴν θείαν προσιένει μιμούμενος, εἰν ποτε τοὺς θέλοντας τῶν ἀνθρώπων κατὰ δύναμιν· καὶ εἰς ἀρχὴν καταστατη ποτε, καθάπέρ δὲ Μωϋσῆς, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀρχομένων τήτεται, καὶ τὸ ἄγριον καὶ ἀπιστον ἔξτημερώσεται, το-

tandum. »

(95) *Γενώμεθα.* Nonnullis γένενται: magis παρείστη.

(96) *Υἱης.* Materiam Deo coœvam esse putavereunt post Platonem aliosque philosophos Valentianos. Proinde huic, tanquam cause, creaturarum ita defectusque tribuunt; et ab hac impedimentu suis Creatorem existimant, quominus mundum perfectum faceret. Conf. Strom. II, p. 467, n. 5; Stobæus, Eclog. phys., lib. I, cap. 8: Πλάτων εἶπεν τὴν ὑλήν, ὅτε δὲ τὴν ποιοῦντος πρὸς τὴν ὑλὴν σχέσιν· καὶ τὸ μὲν εἰς πρόδοντα, etc. « Plato nomine materiam, nunc opificis ad materiam habitum definit; et alia Providentiæ, alia necessitatib[us] tribuit. Sic enim ait in Timæo: « Mundi enim hujus generatio ex necessitatib[us] mentis que coitu mixta est. » Origenes, Philocalia cap. 24, pag. 83: « Υἱη γένεται θελεῖς, ἵνα μὴ τῶν κακῶν ποιητὴν εἴηται τὸ Θεόν. » Vis enim esse materiam [ab aeterno] ne malorum effectorem dicas Deum. » Adversus quam opinionem toto isto capite disputat.

(97) *Δι' ἀμαστῶν.* Referendum videtur ad prebendis ἄν τις ὑπολάθοι· si quis per inscitiam opinetur. « Nam, qui huiusmodi hominibus opponitur. Gnosticus διὰ μαθῆσεως ιις πρεστατο στατιον διicitur.

μῆ μὲν τῶν ἀρίστων, κολάσει δὲ τῶν μοχθηρῶν, τῇ θεῖον λόγον εἰς παιδείαν ἐγγραφομένην. Μάλιστα γὰρ δύαλμα θεῖον καὶ θεῷ προτεμφερὲς ἀνθρώπου δικαίου ψυχή, ἐν διὰ τῆς τῶν παραγγελμάτων ὑπαρχῆς τεμενίζεται καὶ ἐνιδρύεται διά πάντων ἡγεμῶν θητῶν τε καὶ ἀθανάτων, βασιλεύεις τε καὶ γενήτωρ τῶν καλῶν, νόμος ὁν δοτῶς, καὶ θεσμὸς, καὶ λόγος αἰώνιος, ίδιας τε ἔκάστοις καὶ κοινῇ πᾶσιν εἰς ὃν Σωτὴρ. Οὐτος δὲ τῷ δυτὶ Μονογενῆς, δὲ τῆς τοῦ παμβασιέως καὶ παντοκράτορος Πατρὸς δόξης χαρακτήρ (98), ἐναποσφραγιζόμενος τῷ γνωστικῷ τὴν τελείαν θεωρίαν κατ' εἰκόνα (99) τὴν ἑαυτοῦ, ὡς εἴναι τρίτην ἡδη τὴν θείαν εἰκόνα, τὴν διῃ δύναμις ἔξομισμένην πρὸς τὸ δεύτερον αἰτιον, πρὸς τὴν δυτικὰς ζωῆς, δι' ἣν ζῶμεν τὴν ἀληθῆ ζωῆν οἷον ἀπογράφοντες τὸν γνωστικὸν γινόμενον ἡμῖν περὶ τὰ βέβαια καὶ παντελῶς ἀναλλοίωτα ἀναστρεψόμενον. Ἀρχῶν οὖν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἑαυτοῦ, βεβαίαν κατάληψιν τῆς θείας ἐπιστήμης κεκτημένος, τῇ ἀληθείᾳ γνησίως πρόσειστον. Ή γάρ τῶν νοητῶν γνῶσις καὶ κατάληψις, βεβαία δεδοτῶς ἀν λέγοιτο ἐπιστήμη, ης τὸ μὲν περὶ τὰ θεῖα ἔργον ἔχειν σχοπεῖν, τι (1) μὲν τὸ πρῶτον αἰτιον, τι δὲ « δι' οὐ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ χωρὶς οὐ γέγονεν οὐδέν » τίνα τε αὐτὸν τὰ μὲν ὡς διήκοντα, τὰ δὲ ὡς περιέχοντα, καὶ τίνα μὲν συνημμένα, τίνα δὲ διεζευγμένα· καὶ τίνα τούτων ἔκαστον ἔχει τὴν τάξιν, καὶ ἢν δύναμιν, καὶ ἢν λειτουργίαν εἰσφέρεται ἔκαστον· ἐν τε αὐτοῖς ἀνθρωπίνοις, τι τε αὐτὸς ἔστιν δὲ ἀνθρωπός, καὶ τις τὰ κατὰ φύσιν ἡ παρὰ φύσιν ἔστι· πῶς τε αὐτὸις οἱ πάσχειν προσήκει· τίνες τε ἀρεταὶ τούτου, καὶ κακλαὶ τίνες· περὶ τε ἀγαθῶν, καὶ κακῶν, καὶ τῶν μέσων· ὅσα τε περὶ ἀνδρείας, καὶ φρονήσεως, καὶ σωφροσύνης, τῆς τε ἐπὶ τὰς παντελῶς ἀρετῆς δικαιούσης. Ἄλλα τῇ μὲν φρονήσεις καὶ δικαιούσῃ εἰς τὴν τῆς σοφίας καταχέρηται κτῆσιν (2), τῇ δὲ ἀνδρείᾳ οὐκ ἐν τῷ τὰ περιστατικά ὑπομένειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἡδονῆς τε καὶ ἐπιθυμίας, λύπης τε αὐτὸν καὶ δργῆς, καὶ καθόλου πρὸς πᾶν ήτοι τῷ μετὰ φύσις ἡ μετὰ ἀπάτης τύπος ψυχαγωγοῦν ἡμᾶς ἀντιτάσσεται (3). Οὐ γάρ ὑπομένειν δεῖ τὰς κακίας καὶ τὰ καλά (4), ἀλλὰ πειθεῖσθαι καὶ τὰ φοβερὰ ὑπομένειν. Χρήσιμος οὖν καὶ ἡ ἀλγήδων εὑρίσκεται κατά τε τὴν λατρικήν, καὶ παιδειτικήν, καὶ κολαστικήν· καὶ διὰ τούτης ἡθηδιορθοῦνται εἰς ὥφελειαν ἀνθρώπων. Εἶδη δὲ τῆς ἀν-

A petus, et rationis expertes propter inscitiam necessitates; cum has Gnosticus perinde ac feras aliquas bestias per disciplinam longe superaverit, divinum imitans institutum, bene facit pro viribus hominibus qui voluerint; et si quando fuerit in magistratu constitutus, non secus ac Moyses, præbit ad salutem iis in quos obtinebit imperium, et mansuetacit id quod est agreste et insidie: cum honore quidem eorum qui sunt optimi ac præstantissimi, suppicio autem improborum, quatenus conveniens rationi est ad disciplinam. Imago enim valde divina et Deo similis, est viri justi anima, in qua per præceptorum obedientiam ædificatur et collocatur dux mortalium et immortalium omnium, rexque et genitor honorum, qui vere est lex et præscriptum, et Verbum æternum: et privatim singulis, et communiter omnibus est unus Servator. Hic est revera Unigenitus, et omnium regis et omnipotentis Patris glorie figura, quæ Gnostico imprimet perfectam contemplationem ad sui imaginem, ut sit jam **ꝫ** tertia divina imago, quæ quoad ejus fieri potest assimilatur causæ secundæ, eique qui est revera vita, per quam veram vitam vivimus: veluti describentes eum qui Gnosticus a nobis dicitur, qui versatur in iis quæ sunt stabilia, nec omnino mutari possunt. Sibi ergo et suis imperans, stabilem possidens comprehensionem divinæ scientiæ, germane ac sincere accedit ad veritatem. Eorum enim quæ intelligentia percipiuntur cognitio et comprehensio, jure dici potest stabilis scientia; cuius ea quidem pars quæ versatur in rebus divinis, hoc habet munus ut consideret quæ sit prima causa, quid vero sit « per quod facta sint omnia, et sine quo factum est nihil »; et quænam sint ea quæ se habent ut penetrantia, quæ autem ut continentia: et quæ sint conjuncta, **301** quæ vero ut disjuncta; et quemnam habeat ordinem unumquocunque eorum, et quas vires, et quod ministerium asserat unumquodque. Et rursus in rebus humanis, quid sit ipse homo, et quid sit ei secundum et præter naturam, et quemadmodum rursus agere vel pati oporteat, et quænam sint ejus virtutes, et quænam vicia, et de bonis et malis et mediis: tum quæcumque de fortitudine, de prudentia et tempe-D rantia, et de ea quæ est supra omnes omni ex parte

* P. 838 ED. POTTER, 708-709 ED. PARIS.

* Joan. 1, 3.

(98) **Χαρακτήρ.** Respicere videtur Hebr. 1, 3: « Οἱ ὄντες ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. »

(99) **Εἰκόνα.** Conf. Protrept. pag. 78, not. 12.

(1) **Ἡς** τὸ μὲν **κερ** τὰ θεῖα ἔργον ἔχειν σχοπεῖν, τι. Legendum existimo: ή τὸ μὲν περὶ τὰ καλά, ἔργον ἔχειν σχοπεῖν τι· « cuius ea pars, quæ circa res divinas versatur, id negotii, seu muneris, habet, ut speculetur. »

(2) **Κτῆσις.** Flor. xtīon, « creationem; » param ad rem. SYLBURG.—**Κτίσιν** habet etiam ms. Paris.

(3) **Ἀντιδοσεῖσθαι.** Scribendum potius ἀντιτάσσεισθαι, quod respondelit præcedenti verbo ὑπομένει. Cum vero dici non soleat ἀντιτάσσεισθαι τῆς

τὸνης, sed potius τῇ ἡδονῇ, vel πρὸς τὴν ἡδονήν, desiderior videtur post ὄργης verbum χρατεῖν, aut aliud simile, ut sentientia sic se habeat: Τῇ δὲ ἀνδρείᾳ, οὐχ ἐν τῷ τὰ περιστατικά ὑπομένειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἡδονῆς τε καὶ ἐπιθυμίας, λύπης τε αὐτὸν καὶ δργῆς χρατεῖν· καὶ καθόλου πρὸς πᾶν ήτοι τῷ μετὰ φύσις ἡ μετὰ ἀπάτης τύπος ψυχαγωγοῦν ἡμᾶς ἀντιτάσσεται. « Fortitudine autem non solum utilitur in ferendis adversis casibus, sed in superando voluptatem et concupiscentiam, dolorem quoque et iram; et, ut summatim dicam, adversus quamlibet rem, quæ nos aut vi aut dolo allicit, obtinendo. »

(4) **Τὰ καλά.** Forte verius τὰ κακά, « mala. » SYLBURG.

perfecta virtus, justitia, tractari solent. Ac prudenter quidem et justitia utitur ad parandam sapientiam: fortitudine autem, non solum in ferendis causibus, sed etiam in resistendo voluptati et cupiditati, dolorique et irae: et in summa, cuivis rei quaenam vel vi vel fraude aliqua allicit. Non enim virtus et honesta sustinere oportet, sed et persuaderi ut ea sustineamus, quae sunt terribilia. Invenitur autem dolor quoque utilis tum ad medendum, tum ad erudiendum et castigandum; et per eum corriguntur mores ad utilitatem hominum. Fortitudinis autem species sunt tolerantia, mentis sublimitas, magnitudo animi, liberalitas, magnificencia. Propter quam causam, nec reprehensione, nec vulgi mala fama afficitur Gnosticus, neque opinionibus subjicitur, neque assentitionibus; et in sustinendis laboribus, sive agit aliquid quod oportet, sive causus omnes fortior superat, revera vir videatur inter alios homines. Et rursus conservans prudentiam, modeste ac temperate vivit in quiete animae, ea quae praecipiuntur excipit tanquam quae sibi convenient; ea vero quae sunt turpia, ut aliena et aversatur, et veluti mundus et supermundanus, ornata et decorata se gerens, et nullo modo delinquens. Maxime quidem dives, ex eo quod nihil concupiscat, ut qui paucis egeat, et omnium bonorum abundet copia, propter boni cognitionem. Ejus enim justitia est primum munus, amore complecti eos qui sunt eiusdem generis, et cum eis agere et versari, et in terra et in celo. Ea ratione lubenter quoque imperit et communicat si possideat: et cum sit commis ac benignus, summo odio habet malos, quodvis maleficium perfecte abhorrens. Oportet ergo discere esse fidelem et sibi et proximo, et parere praecipitis. Hic est enim Dei servus qui sua sponte se subjicit praceptis; qui autem non jam propter pracepta, sed propter ipsam cognitionem est mundus corde, is est Dei amicus. Neque enim nascimur natura virtute praediti, neque ea postquam sumus nati, ut aliquae aliæ partes corporis, accedit postea naturaliter; nam sic non esset voluntarium, nec laudabile; sed nec ex eorum quae quotidie eveniunt usu accedente et consuetudine sicut sermo, virtus perficitur (vizium enim propemodum hoc modo ingeneratur), sed nec ex arte aliqua, sive ex iis quae proponunt sibi quæstum, sive ex iis quae pertinent ad curam corporis, accedit cognitio. Sed nec ex liberalibus disciplinis: bene enim cum eis agitur, si tantum possunt preparare animam et ei mini-

† P. 839 ED. POTTER, 710 ED. PARIS.

(5) Ἄλμα. A. pro ἄλμα, legit ἄμα, «simul.» SYL.

(6) Κόσμος καὶ ὑπερκόσμος. Cum vox κόσμος habitabilem hunc «mundum» et «ornatum», seu «decorum» significet, κόσμος «decorum» vel «mundanum» denotat; ὑπερκόσμος autem eum, qui vel «supra modum decorum» sectatur, vel habitabili hoc «mundo, superior» evadit. Quia in ambiguitate hic ludit auctor.

(7) Οὐ. Sensus est, «eum libenter impetriri ea quae possidet.» Interpres edit. Flor. secutus est, in qua ὡν exstat.

Α δρείας καρτερία, μεγαλοφροσύνη. μεγαλεύχυτις, ἀλευθερίτης, καὶ μεγαλοπρέπεια. Καὶ δι' ἣν αἰτίαν οὔτε μέμψεως οὔτε κακοδοξίας, τῆς ἐκ τῶν ποιῶν ἀντιλαμβάνεται ὁ γνωστικός, οὔτε δόξαις οὔτε καλακεῖαις ὑποβέβηται· ἐν τε τῷ ὑπομένειν πόνους διεπραττόμενος ἄλμα (5) τι τῶν προστηκόντων, καὶ ἀνδρείως ὑπεράνω πάντων τῶν περιστατικῶν γινόμενος, ἀνήρ τῷ διτοις ἐν τοῖς ἀλλοις ἀναφαίνεται ἀνθρώποις· σώζωντες αὐτὴν φρόνησιν, σωφρονεῖ ἐν ἡσυχίᾳ· τιτῆς ψυχῆς, παραδεκτικῆς τῶν ἐπαγγελμάτων ἡς οἰκείων, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν αἰσχρῶν ὡς ἀλλετρίων, γενόμενος κόσμοις καὶ ὑπερκόσμοις (6), ἐν οὐσιᾳ καὶ τάξεις πράσσων, καὶ οὐδὲν οὐδαμῆ πληρμέλων· πλουτῶν μὲν ὡς διτοις μάλιστα ἐν τῷ μηδενὸς ἐπιθυμεῖν, ἀτε διληγοδεής ὧν καὶ ἐν περιουσίᾳ παντες. Β ἀγαθοῦ διὰ τὴν γνῶσιν τάγαθοῦ. Δικαιοσύνης γέρῳ αὐτοῦ πρῶτον ἔργον τὸ μετὰ τῶν διοφύλων φύλειν διάγειν, καὶ συνείναι τούτοις ἐν τε γῇ καὶ οὐρανῷ. Ταύτη καὶ μεταδοτικὸς ὧν (7) ἀν ἡ κακτημένος· φιλάνθρωπος τε ὧν, μισοπονηρότατος κατὰ τὴν τελείαν ἀποστροφὴν κακουργίας πάσης. Μαθεῖν ἀρά δει πτῶν εἶναι καὶ ἐντῷ καὶ τοῖς πέλας, καὶ ταῖς ἐπολαῖς ὑπήκοον· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ θεράπων τοῦ Θεοῦ, δὲ καὶ ταῖς ἐντολαῖς ὑπαγόμενος· δὲ δὲ ἡδη μή, διὰ τὰς ἐντολὰς, δι' αὐτὴν δὲ τὴν γνῶσιν καθερὸς τῇ καρδίᾳ, φίλος οὗτος τοῦ Θεοῦ. Οὗτε γάρ φύσις τὴν ἀρετὴν γεννώμεθα ἔχοντες, οὔτε γενομένοις, ὡσπερ ἄλλα τινὰ τῶν τοῦ σώματος μερῶν, φυσικῶς ὑστεροῦ ἐπιγίνεται· ἐπεὶ οὐδὲ ἀν ἡδη ἔχούσιον οὐδὲ ἐπανεπτόντον· οὐδὲ μή ἐκ τῆς τῶν συμβάντων καὶ ἐπιγινομένης συνθείας, ὃν τρόπον ἡ διάλεκτος, τελειοῦται ἡ ἀρετὴ· σχεδὸν γάρ ἡ κακία τούτον ἐγγίνεται τὸν τρόπον· οὐ μή οὐδὲ ἐκ τέχνης τινὸς ἥτοι τῶν πορτοτικῶν ἢ τῶν περὶ τὸ σώμα θεραπευτικῶν ἢ γνῶσις περιγίνεται· ἀλλ' οὐδὲ ἐκ παιδείας τῆς ἐγκυαλουάγαπητὸν γάρ εἰ παρασκευάσαι μόνον τὴν ψυχὴν καὶ διακονῆσαι δύνατο (8); οἱ νόμοι γάρ οἱ ποιεῖσκοι, μοχθηράς ισως πράξεις πεισχεῖν οἵοι τε· ἀλλ' οὐδὲ οἱ λόγοι οἱ πιστικοί, ἐπιπόλαιοι δινεῖς, ἐπιστημονικὴν τῆς ἀληθείας διαμονὴν παράσχοιν διν. Φιλοσοφία δὲ ἡ Ἑλληνικὴ οἰον προκαθείρει καὶ προσθίζει τὴν ψυχὴν εἰς παραδοχὴν πίστεως, ἐφ' ἡ τὴν γνῶσιν ἐποικοδομεῖ ἡ ἀληθεία. Οὗτος ἐστιν οὐτως διθλητὴς ἀληθῶς, δὲ ἐν τῷ μεγάλῳ πτῶι τῷ καλῷ κόσμῳ τὴν ἀληθινὴν νίκην κατὰ πάντων στεφανούμενος τῶν παθῶν. Ο τε γάρ ἀγωνοθέτης (9) δι παντοκράτωρ Θεός· δὲ βραβεύεται δι Μονογενῆς Γίδης τοῦ Θεοῦ· θεαταὶ δὲ ἀγγελοι καὶ θεοί· καὶ τὸ παγκράτιον τὸ πάμμαχον «οὐ πρὸς (10) αἴμα καὶ σάρκα,

(8) Παρασκευάσαι μόροι τὴν ψυχὴν καὶ διεκονῆσαι δύνατο. «Παραραγετε αἰνιαναὶ εἰ ξεσκευεῖ· Ἀπὸ τοῦ διακονῶν, πον ἀπὸ τοῦ διακονεῖν. Σίς παύλοι ποστ, προκαθείρει καὶ προσθίζει τὴν ψυχὴν εἰς παραδοχὴν πίστεως.» Πρεπρυγατε εἰ παρατατικοῖς αἰνιαναῖς.» COLLECT.

(9) Ἀγωνοθέτης. Sic superius in Protrept., pag. 77: «Ἐν τῷ τῆς ἀληθείας σταδίῳ γνησίοις ἀγρυπνίωμενα, βραβεύοντος μὲν τοῦ Λόγου τοῦ ἀγίου, ἀγωνοθετούντος δὲ τοῦ δεσπότου τῶν ὄλων.

(10) Οὐ πρός. Respiciit Ephes. vi, 12: Οὐκ ἐστιν

ἀλλὰ τὰς διὰ σαρκῶν ἐνεργούσας πνευματικάς ἔχουσις ἐμπαθῶν παθῶν (11). Τούτων περιγινόμενος τῶν μεγάλων ἀνταγωνισμάτων, καὶ οἶον ἄθλους τίνεις τὸ πειράζοντος ἐπαρτώντος καταγωνισάμενος, ἐκράτησε τῆς ἀθανασίας· ἀπαραλόγιστος γάρ ἡ τοῦ Θεοῦ ὑψός εἰς τὸ δικαιότατον κρίμα. Κέκληται μὲν οὖν ἐπὶ τὸ ἀγώνισμα τὸ θέατρον (12), παγκρατίζουσι δὲ εἰς τὸ στάδιον οἱ ἀθληταί· καὶ δὴ ἐκ τούτων περιγίνεται (13) ὁ πειθήνιος τῷ ἀλεῖπτῃ (14) γενόμενος. Πλαστὸς γάρ πάντα ισα κεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐστιν αὐτὸς ἀμεμφῆς. Ἐλεῖται δὲ ὁ δύναμενος, καὶ ὁ βούληθεις ἰσχύει. Ταῦτη καὶ τὸν νοῦν εἰλήφαμεν, ἵνα εἰδῶμεν δὲ ποιοῦμεν· καὶ τὸ « Γνῶθι σαυτὸν » ἐνταῦθα εἰδέναι ἐψ’ ψεγόναμεν· γεγόναμεν δὲ εἴναι πειθήνιοι ταῖς ἐντολαῖς, εἰ τὸ βούλεσθαι σώζεσθαι ἐλούμενα. Αὕτη ποὺ ἡ Ἀδράστεια, καθ’ ἣν οὐκ ἐστι διαδρᾶναι (15) τὸν Θεόν. Τὸ δράμα ἀνθρώπειον Ἐργον εὑπείθεια Θεῷ, σωτηρίαν κατηγγελκότι ποικίλην (16) δὲ ἐντολῶν. Εὐαρέστησις δὲ δομολογία· δὲ μὲν γάρ τενεργήτης προκατάρχει τῆς εὐποίας· δὲ μετὰ τῶν δεόντων λογισμῶν παραδεξάμενος προθύμως καὶ φυλάξας τὰς ἐντολὰς, πιστὸς οὗτος· δὲ καὶ εἰς δύναμιν ἀμειβόμενος δι’ ἀγάπης τὴν εὐποίαν ἥδη φίλος. Μία δὲ ἀμοιβὴ κυριωτάτη παρὰ ἀνθρώπων, ταῦτα δρᾶν διπέρ ἀρεστὰ τῷ Θεῷ (17)· καθάπερ ἂν ίδιου γεννήματος, καὶ κατὰ τὶς συγγενοῦς ἀποτελέσματος, διδάσκαλος καὶ Σωτῆρ ἀναδέχεται τὰς ὀφελεῖας (18) τε καὶ ἐπανορθώσεις τῶν ἀνθρώπων εἰς ίδιαν χάριν τε καὶ τιμῆν καθάπερ καὶ τὰς εἰς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ βλάβας ίδιας ἀχαριστίας τε καὶ ἀτιμίας ἥγομενος. Τίς γάρ ἀλλη ἄποιτοι ἀν ἀτιμίᾳ Θεοῦ; Διόπερ ὅλην (19) τοσοῦνδε οὐδὲ ἔστιν ἀμοιβὴν κατ’ ἀξίαν σωτηρίας ἀποδιδόναι πρὸς τὴν παρὰ τοῦ Κυρίου ὀφελειαν. Ως δὲ οἱ τὸ κτήματα κακοῦντες τοὺς δεσπότας ὑδρίζουσι, καὶ ὡς οἱ τοὺς στρατιώτας, τὸν τούτων ἥγομενον· οὕτω τοῦ Κυρίου ἔστιν ἀνεπιστρέψια τὴ περὶ τοὺς κακωτιώμενους αὐτῷ κάκωσις. « Οὐ-

Σ. P. 840, ED. POTTER, 710-711, ED. PARIS.
τὴν πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἄρχας, πρὸς τὰς ἔχουσις, πρὸς τοὺς κοινωράτορας του ἀλονὸς τούτου, πρὸς τὰ πνευματικά τῆς πονηρίας τὸν τοῖς ἐπουρανίοις.

(11) Παθῶν. Absentia in ms. Paris.

(12) Τὸ θέατρον. Hæc vox non solum locum significat in quo spectacula exhibentur, sed etiam ipsum spectaculum, ut 1 Cor. iv, 9, et spectatorum cœlum, ut hic. Hesych., θέατρον, θέαμα, σύναγμα.

(13) Καὶ δὴ ἐκ τούτων περιγίνεται. Haud scio an apius, καὶ δὴ καὶ τούτων περιγίνεται, « atque adeo etiam hæc supererat. » SYLBURG.

(14) Ἀλεῖπτη. Qui certaturos « ungebat, » Aliptes dicebatur. Idem leges ac totam rationem certaminis docebat. Hinc ea vox ad alia transferri solet. Suidas : Ἀλεῖπται, οἱ πρὸς τοὺς ἄγωνας ἐπιτροποῦντες. « Ο Θεολόγος λέγει· Ἀλεῖπται τῆς ἀρετῆς. » Aliptes. Qui ad certamina alios instruunt et exercent. Theologus (Greg. Nazianz. per translationem) dixit, Aliptæ virtutis. Idem παιδοτρίης, « puerorum magister, » dicebatur. Alexander, Aphrodis. lib. 1, Probl. : Οἱ ἀθληταὶ, μέλλοντες παλέσιν ἐλαῖον προμαλάτουσαν παρὰ τῶν παιδοτρίην. « Athletæ ante luctandum a pædotribis prius oleo molliuntur. » Hesychius, et Suidas : Παιδοτρία, ἀλεῖπται, γυμνασται. Laertius, l. viii, segm. 46, eos enumerans quibus Pythagoræ nomen fuit :

PATROL. GR. IX.

A strare. Nam leges civiles malas actiones forte possunt reprimere; sed ad persuadendum comparati sermones, cum versantur in superficie, stabilem et scientificam permansionem veritatis non efficiunt. Philosophia autem Graeca veluti præpurgat et præparat animam ad fidem accipiendam, super quam veritas ædificat cognitionem. Hic est verus athleta, qui in magno stadio, nempe pulchro hoc mundo, coronatur, veram assecutus victoriam adversus omnes animi perturbationes. Nam et agonotheta est omnipotens Deus, et qui præmia distribuit est unigenitus Dei Filius; spectatores autem sunt angeloi et dii: variisque et ex omni genere pugnæ constans certamen « non est adversus carnem et sanguinem, » sed adversus spiritales potestates quæ per carnes operantur vehementes vitiorum et affectionum motus. Qui hæc magna superaverit prælia, et tentatorem, qui veluti quædam certamina intentat, prostraverit, is potitus est immortalitate: falli enim non potest Dei sententia in justissimo judicio. Ac vocalum quidem est theatrum ad certamen, in stadio autem decertant athletæ; et ex his utique superat qui aliipæ paruerit. Omnibus enim præmia a Deo proposita sunt æqualia, et est ipse alienus a reprehensione; misericordiam autem consequitur is qui potest, et potens est is qui voluerit. Hac ratione mentem quoque accepimus, ut sciamus quod agimus; et illud: « Nosce te ipsum, » hic est scire propter quid orti simus; orti autem snmus ut eligeremus obedire præceptis, si quidem velimus esse salvi. Hæc est Nemesis, propter quam Deum non licet effugere. Est ergo officium hominis, Deo parere, qui variam annuntiavit salutem per præcepta. Grati autem animi conciliatio est confessio: benefactor enim prior incipit benefacere. Qui autem cum iis quas oportet considerationibus alaci animo acceperit mandata et custodie-

C Ceteros Φιλάσιος, σωματικῆς, ἀλεῖπτης· « alter Philius, corporum exercitator, aliptes. » Erat is Pythagoras, Eratocles filius, scripsitque Ἀλεῖπτικά, ut resert Jamblichus, *De vita Pythagoræ*, c. 5. « Exercitator » idem dictus est a Plinio lib. xxiii, c. 7. Clemens metaphorice voce ἀλεῖπτου usus est Pædag. lib. 1, c. 7, p. 132: « Ο λόγος ἦν δὲ ἀλεῖπτης ἄμα τῷ Ἰακὼβῳ, καὶ παιδαγωγὸς τῆς ἀνθρωπότητος. » Verbum autem erat, una Jacob aliptes, et pædagogus humanae naturæ. »

D (15) Διαδρᾶναι. Respicit etymologiam vocis Ἀδράστεια, non multo aliter Suidas, « Adrasteia, Nemesis: quam nemo effugere poterit. » Theodoretus, serm. 6. « Adrasteia δὲ τὴν αὐτὴν (πρόνοιαν), ὅτι οὐδὲν αὐτὴν ἀποδιδράσκει, » Adrasteiam dici volunt Providientiam, quia nihil eam effugiat. »

(16) Ποιεῖται. « Variam. » Sunt enim salutis, seu felicitatis « variis » gradus.

(17) Απερ ἀρεστὰ τῷ Θεῷ. « Quæ Deo placent. » Sic recte recentiores editiones. Sed Flor., quam scutus est interpres, ἀριστα, « optima, » scribit. Quam lectionem præbet etiam ms. Paris.

(18) Ήρεδελιας. Respicit forte Clemens Matth. x, 40, 41, 42; xlv, 40, 45; Luc. x, 16; Joan. xiii, 20.

(19) Οληγ. Absolute usurpatum videtur, ut χρήμα, pro ὅλως. SYLBURG.

rit, is est fidelis. Qui autem pro accepto beneficio pro viribus refert gratias per charitatem, is jam est amicus. Una est autem ab hominibus praecipua gratiae relatio, ea facere quae Deo sunt optima. Nam tanquam proprium fetum, et sibi quodammodo cognitum effectum, magister et Servator accipit utilitates et correctiones hominum ac si in suum ipsi fensiones quas accipiunt ii qui ipsi crediderunt, tanquam ingratiani animi in se admissa crimina, propriaque probra et dedecora existimat. Quod enim aliud probrumi ac dedecus Deum attigerit? Quocirca nec possunt **302** omnino referri gratiae pro dignitate salutis, si conferantur cum utilitate qua a Domino profisciscitur. Sicut autem qui vexant possessiones, dominos injuria afficiunt, et qui militares, eorum imperatorem; ita Domini est contemptio, eorum qui sunt illi dedicati, vexatio. Sic etiam enim sol non solum cœlum et totum mundum illuminat, super terram et mare resplendens, sed etiam per fenestras et parvum quodlibet foramen, vel in intima penetralia domorum lucem emitit; ita Verbum undequaque effusum, vel minima respicit ex iis que in vita geruntur.

¶ CAPUT IV.

Ethnicos effuxisse deos sibi simillimos, tam quoad formam externam quam internos animi motus; unde fons et origo omnis superstitionis.

Græci autem sicut humana forma præditos, ita humanis quoque passionibus obnoxios deos existimant. Et quemadmodum eorum formas sibi similes singuli describunt, ut ait Xenophanes: « *Aethiopes quidem nigros et simos, Thraces autem fulvos et cœruleos;* » ita etiam animos assimilant iis qui eos effingunt, barbari quidem agrestes et efferatis moribus; Græci autem mansuetiores, sed in quos tam cadunt passiones. Quocirca necesse est quidem ut improbi malas deo suscipiant cogitationes, probi autem optimas. Quamobrem qui est animo vere regio et gnosticus, is cum et pie Deum colat, et sit alienus a superstitione, persuasum habet eum solum qui est solus Deus, esse honorandum, venerandum, magnificum, beneficium, principem et auctorem bonorum omnium, malorum autem non esse causam. Atque de Græcorum quidem falsa religione satis, ut arbitror, ostendimus in libro qui dicitur *Protrepticus*, abunde adhibitis iis quæ eo faciebant historiis. Non sunt ergo repetenda ea quæ aperte dicta sunt: quatenus autem fuerit ad hæc illustranda necessarium, cum ad hunc locum pervenerimus, catenus satis est pauca ex multis adducere, quibus ostendamus eos esse impios qui Deum pessimis hominibus assimilant. Aut enim eorum sententia dii laeduntur ab hominibus, et tum qui laeduntur a nobis apparebit esse hominibus deteriores; aut si non laeduntur, quare

¶ P. 841, ED. POTTER.

(20) *O Eterogárrης.* Hæc scilicet dixit Xenophanes, eos redarguens qui theoūs ἀνθρωπομόρφους putabant. Existimavit enim ille, οὐταν̄ θεού, μηδὲν οὐδιον̄ ἔχειν ἀνθρώποις. « *Dei essentiam nihil habere simile hominibus,* » ut refert Laertius lib. ix, segm. 49. De eo Theodoretus, *Θεραζ.* Γ', p. 519, hæc tradit: *Εἴτα σαφέστερον κωμῳδῶν τὴν ἐξαπάτην, ἀπὸ τοῦ χρώματος τῶν εἰδῶν διελέγχει τὸ φεῦδος.* Τοὺς μὲν γὰρ Αἴθιοπας μέλανας καὶ σιμοὺς γράψειν ἔφησε τοὺς οἰκείους θεοὺς, δόποιοι δὲ αὐτοῖς περικαστοί τοὺς δέ γε Θράκας γλauκούς τε καὶ ἐρυθρούς· καὶ μέντοι καὶ Μήδους καὶ Πέρσας, σφίσιν αὐτοῖς ἐοικότας· καὶ Αἰγυπτίους ὡσαύτας αὐτοὺς διαμορφοῦν πρὸς τὴν οἰκείαν μορφήν. « *Tum vero imposuimus hanc manifestius carpens, ab*

Α περ γὰρ τρόπους δὲ ήλιος οὐ μόνον τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν ὅλον κόσμον φωτίζει, γῆν τε καὶ θάλασσαν ἐπιλάμπων, δὲλλὰ καὶ διὰ θυρίδων καὶ μικρᾶς διπῆς πρὸς τοὺς μυχαῖτανος οἰκους ἀποστέλλει τὴν αὐγὴν οὐτως δὲ λόγος πάντη κεχυμένος καὶ τὰ σμικρότατα τῶν τοῦ βίου πράξεων ἐπιθέλει.

honorem et gratiam fierent: econtra damna et offensiones quas accipiunt ii qui ipsi crediderunt, tanquam ingratiani animi in se admissa crimina, propriaque probra et dedecora existimat. Quod enim aliud probrumi ac dedecus Deum attigerit? Quocirca nec possunt **302** omnino referri gratiae pro dignitate salutis, si conferantur cum utilitate qua a Domino profisciscitur. Sicut autem qui vexant possessiones, dominos injuria afficiunt, et qui militares, eorum imperatorem; ita Domini est contemptio, eorum qui sunt illi dedicati, vexatio. Sic etiam enim sol non solum cœlum et totum mundum illuminat, super terram et mare resplendens, sed etiam per fenestras et parvum quodlibet foramen, vel in intima penetralia domorum lucem emitit; ita Verbum undequaque effusum, vel minima respicit ex iis que in vita geruntur.

¶ CAPUT IV.

Ethnicos effuxisse deos sibi simillimos, tam quoad formam externam quam internos animi motus; unde fons et origo omnis superstitionis.

B « *Ἐλλῆνες δὲ, ὥσπερ ἀνθρωπομόρφους, οὗτα καὶ ἀνθρωποπαθεῖς τοὺς θεοὺς ὑποτίθενται. Καὶ καθάπερ τὰς μορφὰς αὐτῶν ὅμοιας ἐαυτοῖς ἔκαστος ὁ εἰ-ζωγραφοῦσιν, ὃς φησιν δὲ Ξενοφάνης (20), « *Αἴθιοπές τε μέλανας σιμούς τε, Θράκης τε πυρθύνος καὶ γλαυκούς· οὗτα καὶ τὰς ψυχὰς δημοιοῦσιν καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀναπλάττουσιν· αὐτίκα βάρβαροι οἱ μὲν θεριώνεις καὶ ἀγρίοις τὰ διθή, ήμερωτέρους δὲ Ἐλληνες, πλὴν ἐμπαθεῖς. Διὸ εὐλόγως τοῖς μὲν μοχθηροῖς φαύλας ἔχειν τὰς περὶ θεοῦ διανοήσεις ἀνάγκη, τοῖς δὲ σπουδαῖοις ἀρίστας· καὶ διὰ τοῦτο δὲ τῷ δυτὶ βασιλικὸς τὴν ψυχὴν καὶ γνωστικός, οὗτος καὶ θεοσεβής, καὶ ἀδεισιδαίμων ὁν, τίμιον, σεμνόν, μεγαλωπρέπες, εὐποιητικὸν, εὐεργετικὸν, ἀπάντων ἀρχηγὸν (21) ἀγαθῶν, κακῶν δὲ ἀνάτιτον (22), μάνον εἶναι τὸν μένον θεὸν πεπεισμένος. Καὶ περὶ μὲν τῆς Ἐλληνᾶς δεισιδαιμονίας ικανῶς, οἵμαι, ἐν τῷ *Προτρεπτικῷ* ἐπιγραφομένῳ ἡμῖν λόγῳ παρεστήσαμεν, κατακέρας τῇ κατεπειγούσῃ συγκαταχρώμενος ιστορίᾳ. Οὐκουν χρὴ αὖθις τὰ ἀριδήλως εἰρημένα μυθολογεῖν· ὅταν δὲ ἐπισημῆνασθαι κατὰ τὸν τείπον γενομένους, διάτιον ἐκ πολλῶν ἀπόχρη καὶ τάδε εἰς ἐνδείξιν τοῦ ἀθέτους παραστῆσαι τοὺς τοῖς κακίστοις ἀνθρώποις τὸ θεῖον ἀπεικάζοντας. « *Ητοι γὰρ βλάπτονται πρὸς ἀνθρώπων αὐτοῖς οἱ θεοί, καὶ χείρους τῶν ἀνθρώπων ὡς τὴν μάρτιν βλαπτόμενοι δεῖχνυνται· οἱ, εἰ μὴ τούτο, πᾶς ἐφ' οὓς οὐ βλάπτονται, καθάπερ δέσύχολον γρασῖν: οὐ εἰς δργήν ἐρεθιζόμενον, ἐκπικραίνονται; ή φασι; (23)***

C *D* ipso quoque simulacrorum colore falsitatem coaguit. *Αἴθιοπας* enim inquit suos sibi deos effingere atros, prorsus ac simos; qua videlicet corporis habitudine ipsi *Αἴθιοπες* nascuntur: *at Τhracēς deos effingere glaucos, et rubore suffusos: pari modo Persas Medosque, sibi perquam similes deos facere; Αἴγυπτος item formare eos ad imaginis sue exemplum.* *Conf.* quæ superius Clemens e *Λεωφάνη* recitat pag. 714, 715, et quæ ibi adnotata sunt.

(21) *Εὐεργετικὸν, ἀπάντων ἀρχηγόν.* Ms. Paris. εὐεργετικὸν ἀπάντων ἀρχ.

(22) *Araττιον.* Conf. Strom. I, pag. 318, n. 3.

(23) *Φασι.* Flor. φησί· rectius Int. φασι plus num. SYLBURG.

τὴν Ἀρτεμίν (24) δι' Οἰνέα Αἰτωλοῖς ὀργισθῆναι. Ήπώς γάρ οὐκ ἐλογίσατο, θεὸς οὖσα, ὡς οὐ καταφρονήσας ὁ Οἰνέος, ἀλλ' ἦτοι λαθόμενος (25), η ὡς τευχῶς τημέλησεν; Εὖ δὲ καὶ η αὐτὴ (26) δικαιολογουμένη πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν ἐπὶ τῷ (27) χαλεπαίνειν αὐτῇ τετοχυτά ἐν τῷ ιερῷ, λέγει·

..... σκῦλα (28) μὲν βροτοφθόρα
Χαίρεις ὄρωρ· ἀπὸ τεκρών ἔρεταια
Κού (29) μαρὰ σοι ταῦτ' ἔστιν· εἰ δ' ἔτω τεκον,
Δεινὸν τέδ' ἥγη·

« κατοι (30) καὶ τὰ ἄλλα ζῶα ἐν τοῖς ιεροῖς τίχωντα οὐδὲν ἀδικεῖ. » Εἰκότας τοινυν δεισιδαιμονες περὶ τοὺς εὐνοργήτους γινόμενοι, πάντα σημεῖα (31) τργούνται εἰναι τὰ συμβαίνοντα καὶ κακῶν αἴτια· [ἐάν μης (32) διορύξῃ (33) βωμὸν δυντα πήλινον,] καν, μηδὲν ἀλλο ἔχων, διατραγῇ ληκύθιον· ἀλεκτρυῶν τρεφόμενος ἔχων ἀπὸ ἐσπέρας φτονή, τιθέμενοι τοῦτο σημεῖόν τινος (34). Τοιοῦτον τίνα ἐν τῷ Δεισιδαιμονὶ δέ Μένανθρος διακωμόδει·

Ἀγαθόν (35) τι μοι γέροιτο, πολύτιμοι θεοί (36)!

‡ P. 842, ED. POTTER, 712, ED. PARIS.

(24) Ἀρτεμίν. Respicit Iliad. I, vers. 529:
Καὶ τὴν τοῖσι κακὸν, χρυσόθρονος Ἀρτεμίς ὁρσε
Χωσαμένη, δοι οὐτὶ θαλύσια γονῶν ἀλωῆς.
Οἰρέν δέξεται· ἄλλοι δὲ θεοὶ δαίρυνθ' ἔκατόμβας.
Οἴη δ' οὐκ ἔρθετε Δίως κούρην μεράλιον.
Ἡ λάθετ', η οὐκ ἐρόντει, ἀδάστο δὴ μέρη θυμῷ.
Ἡ δὲ χολωσαμένη, διοργέντη, Ιοχέαρα,
Ὥρσεγέπει· χλούντηρ σὺν ἄρρενοι, ἀργιόδοντα,
Οὓς κακὰ πόλλ' ἔρδεσκετ ἔδωρ Οἰρήνος ἀλωήν.
Etenim inter hos malum aureo solio sedens Diana
[excitavit]
Irata; quod sibi non sacra post fruges comportatas
[in secundo loco agri
Æneus fecerat; alii enim dii epulati erant heca-
[tombas:]

Soli vero non fecit Jovis filia magni,
Sive oblitus est, sive non adverit: lassus est certe
[multum animo:]

Illa etenim irata, Jovis genus, sagittis gaudens,
Immissi silvestrem aprum, serum candidis dentibus:
Qui damna multa paravit, frequentans Ænei agrum.

(25) Ἡτοι λαθ. Paraphrasis hemistichii Homerici:
Ἡ λάθετ', η οὐκ ἐρόντει....

Quod scholiastes Græcus sic exponit: « Ητοι, ἐν νοῦσαις θύσαι, ἐπελάθετο, η οὐδὲ δέως ἐνόρσεν.

(26) Ἡ αὐτὴ. « Eadem. » Quae vero illa? an Diana de qua prius locutus est auctor? At illa, cum ἀειπάρθενος fuerit, ea quae sequuntur, loqui non potuit. Scribendum igitur videut η Λητώ, « Latona, » vel aliquid simile.

(27) Επὶ τῷ Flor. ἐπὶ τῷ, accusativo casu, minus convenienter. SYLBURG.

(28) Σκῦλα. De puerperii impuritate conf. Archaeologiae nostræ Græca lib. iv, c. 14. Porro his paria sunt, quae de Diana Taurica apud Euripidem profert Iphigenia in Taurid., v. 380:

Tὰ τῆς θεοῦ δὲ μέμρομαι σοψίσματα,
Ἡτις, βροτῶν μὲν ἦν τις ἄγηται φέρον,
Ἡ καὶ λοχεῖας, η τεκρού θήγη χεροῖν,
Βούμων ἀπειρτεῖ, μυσταρὸν ὡς ἡτονύμην,
Αὔτη δὲ θυσίαις ἡδεται βροτοτόροις.
Hoc vero damno ναραμένα,
Quæ, si quis quidem mortalium patrarit cædem,
Aut etiam parvum, aut cadaver attigerit manu,

A perinde ac iracunda anicula ad iram incitata indignantur? quemadmodum dicunt Dianam propter OEnicum iratam fuisse Αἰτοις. Quomodo enim cum dea esset non cogitavit, non per contemptum, ΟΕneum, sed vel quod esset oblitus, vel quasi sacrificasset, neglexisse? Bene autem ipsa quoque causam suam defendens apud Minervam, propriea quod ei succenseret quod in templo peperisset, dicit:

..... spolia gaudes cum vides,
Erepta cæsis, lacera, semidiruta.
‡ Nec exsecraris ista; sin me hic conspicis
Peperisse, turges;

« quanquam cætera quoque animalia quæ in templis pariunt, eis nullam faciunt injuriam. » Merito ergo superstitionis, cum tam proclives ad iram pertimescant, omnia quæ eveniunt, existimant esse signa et causas malorum; si mus aram quæ erat e luto constructa perfoderit, et cum nihil aliud haberet, lecythum corroserit; si gallus qui alitur, vesperi cecinerit, hoc alicuius signum esse statuentes. Talem quemdam ludificatur Menander in comedie quæ inscribitur Δεισιδαιμων, id est Superstitiosus:

Bonum mihi quid accidat, boni Dei!.

Eum arcet ab ara, ut impurum existimans.
Ipsa vero delectatur hostiis humanis.

(29) Κού. Ms. Paris. καὶ οὐ.

(30) Κατοι. Continuandum videtur metrum hoc fortasse modo: Κατοι καὶ ἄλλα ζῶα ἐν τοῖσι τε-

ροις οὐδὲν ἀδικεῖ τίχοτα. SYLBURG.

(31) Σημεῖα. Omnia et præsagia futuri mali; de quibus conf. Archaeologia Græca lib. ii, cap. 17.

(32) Μῆν. Cicero lib. ii De divinat., c. 27: « Nos autem ita leves atque inconsiderati sumus, ut si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. » Qua de re, ut etiam de gallorum cantu, aliusque portentis eodem loco plura disserit.

(33) Διορύξῃ. Flor. διορύξῃ, « disternet, » perperam. Ibidem mox rectius διατράγῃ, ut etiam paulo post διέτραγεν. SYLBURG.

(34) Τιρός. Si malis τινές, « aliqui, » per me licet. Id.

(35) Ἀγαθόν. Theodoretus lib. i, p. 6, De curat. Græc., hos versus Menandri profert: « Bene precor hoc veriat, o dii, multum colendi, » etc. Unde constat, non duos tantum priores esse Menandri verba, sed et quæ sequuntur usque ad Antiphontis apophthegma. Porro illud Bionis: « Si inus calathum arroserit, Græce μῆν τὸν θύλαχον διέτρωγεν. Theodoreti interpres reddit: « Si inus panarium saccum corosit. » Simile illud apud Ciceronem lib. ii De divinat.: « Nos autem ita leves et inconsiderati sumus, ut si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. Ante vero Marsicum bellum, quod clypeos Laruvii, ut a te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum aruspices esse dixerunt. Quasi vero quidquam intersit mures, diem et noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. » Idem eodem loco Diogenis dicterium tribuit conjectori: « Quod etiam conjector quidam et interpres portentorum non inscite dicitur ei respondisse, qui cum ad eum retulisset, quasi ostentum, quod anguis domi vestem circumnexus fuisset: Tum esset, inquit. ostentum, si anguem vestis circumPLICasset. Hoc ille responso satis aperte declaravit, nihil habendum esse portentum, quod fieri posset. » COLLECT.

(36) Πολύτιμοι θεοί. Flor. ὡς πολύτιμοι θεοί. contra metrum. SYLBURG. — Ο πολύτιμοι, habet

*Nam dexter pedis ligans corrigiam
Rupi.*

Merito, o nugator, erat enim putrida; tu autem
es parcus et sordidus, qui nolis novas emere. »
Lepidum est illud Antiphontis: nam cum quidam
male præsagiret ex eo quod sus porcellos devoras-
set, isque eam vidisset ob sordes ejus qui ipsam
alebat, fame valde attenuatam: « De signo, inquit,
lætare, quod cum sic esuriret, filios tuos non co-
mederit. » — « Quid mirum, inquit Bion si mus cala-
thum arroserit, cum non inveniret quod comedet?
hoc enim fuisse mirum, si (ut ludens arguta-
batur Arcesilaus) murem calathus comedisset. »
Recte ✕ certe Diogenes quoque admiranti cuidam
quod invenisset pistillum a serpente in gyrum cir-
cumdatum: « Ne mireris, inquit; esset enim illud
mirabilius, si vidisses rectum serpentem esse a pi-
stillo circumdatum. » Oportet enim animantia ra-
tionis expertia currere, pugnare, parere et mori;
quæ cum illis sint secundum naturam, præter na-
turam a nobis ne accipientur:

Et volucres multæ veniunt sub lumina solis.

Philemon quoque comicus talia ridet in comœdia :
*Cum conspicantem video, quisnam sternuit,
Aut est locutus forte, vel prodit foras,*

¶ P. 843, ED. POTTER, 712-713, ED. PARIS.

ms. Paris. Πολύτιμοι, Theodoretus hos versus
citas serm. 6, qui est *De providentia*. Sequentia
Sylburgius existimat ad metrum sic melius exigui-
posse:

Ἐγκαίρως τὸν θεόν τον πατέρα την επισκέπτεσθαι
πάλιν τούτην τὴν αἰώνιαν συνάντησιν τοῦτον τὸν θεόν τον πατέρα την επισκέπτεσθαι
πάλιν τούτην τὴν αἰώνιαν συνάντησιν τοῦτον τὸν θεόν τον πατέρα την επισκέπτεσθαι

Ubi femininum κατνάς, ait, respicere substantivum ἐμβάδας. Eadem Grotius, in *Excerptis* p. 715, hoc modo digessit :

A. Ἀγαθὸρ γένετο μοι, ὁ πολυτίμητος θεός!
Ὑποδούμενος γὰρ δεξιάς τῆς ἐμβάδος
Τὸν ἴματα διέβην· Β. Εἰκόνων γ', ὁ Κλειστα·
Σαρρός γὰρ ἦν· σὺ δὲ σμικρολόγος σὺ θέλω
Καιροῦ πολάτης.

A. Bene hoc mihi proveniat, o sancti dei,
Quod inter calcandum dextri calcei.
Vinculum diruptum est. **B.** Merito evenit, Clinia:
Namque erat id detrimentum: et tu præparcus nimis,
Qui non novum emeres.

(37) Διέρρηξα. Theodoret. rectius διέρρηξ', et
τοιχ σμικρολόγος pro μικρολόγος.

(38) Ἀρτιζώντος. Non intelligit Antiphontem oratorem, sed alium τερατοσκόπον, de quo Suidas v. Ἀρτιζών, et Hermogenes De formis orat. lib. ii. Conf. Vossius, De historicis Græcis. Cæterum ea quæ sequuntur, Theodoretus transtulit in serm. p. 10: 'Ἀντιφῶν, τινὸς δυσχεραίνοντος, καὶ οἰωνὸν χαλεπά τινα σημαντεῖν νομίσαντος, ὅτι ἡ ὄντα τὰ οἰκεῖα κατέρρων ἔγγονα, Χαῖρε, εἶπεν, ἐπὶ τῷ σημείῳ, ὅτι πεινώσα τὰ σὰ οὐ κατέφαγε τέκνα. Εἴοις δὲ τούτῳ καθὼ τὸ παρό τοῦ Βίλονος ἐτρημένον· καὶ γάρ ἐξεῖνος τὰ τοιάδε τέλινα, Τί θωμαστὸν, ἔφη, εἰ δὲ μῆς τὸν θύλακον διέτρωγεν, οὐκ ἔχω ὅ τι φάγη; τοῦτο δὴ θωμαστὸν, εἰ, ὥσπερ Ἀρχεσίλαιος παῖζων ἐνεχειρεῖ, τοῦ μὲν ὁ θύλακος κατέφαγε. Καὶ ὁ Διογένης, ἔψυχος ὑπέρηρι ἐαυτὸν ἐνειλήσαντος, καὶ τινὸς τοῦ θωμαστὸν, καὶ τέρας εἶναι νομίσαντος, Μή θαύμαζε, εἶπεν· ἦν γάρ παραδοξότερον, εἰ τὸ ὑπερνοτὸν ὄρη τῷ δρεῖ κατειλήμενον τεθέασο. · Quin et

Α Ὑπόδούμενος, τὸν Ιμάρτα τῆς δεξιᾶς ἐμβάνος
Διέφηξα (37).

Ειλέκτως, ω φλήνασε· σαπρὸς γάρ ήν· σὺ δὲ μαρ-
λόγος, οὐκ ἐθέλων καινὰς πρίσασθαι. » Χάρεν τὸ τοῦ
Ἀντιφῶντος (38)· οἰωνισταμένου τινὸς, ὅτι κατέρ-
γεν οὗ τὰ δελφάκια, θεασάμενος αὐτὴν ὑπὸ λυκοῦ ἡδὲ
μικροφυχίαν τοῦ τρέφοντος κατισχναμένην· « Καὶ τοῦ
εἶπεν, ἐπὶ τῷ σημειῷ· ὅτι, οὕτω πεινᾶσσα, τὸ εἶ-
ούντος ἔφαγε τέκνα. » — « Τί δὲ καὶ θαυμαστὸν, εἰ δὲ μὲ,
φῆσιν ὁ Βίλων, τὸν θύλακον διέτραγεν, οὐχ εἴρητο
τι φάγη; τοῦτο γάρ ήν θυμαστὸν, εἰ, (ῶστερ ἀρ-
κεσθαις παῖζων ἐνεχείρει), τὸν μὲν δὲ θύλακα κατέρ-
γεν. » Εὑλοῦν καὶ Διογένης πρὸς τὸν θυμαστὸν ἀπο-
έμψει τὸν δρψιν ἐν τῷ ὑπέρωφ περιειλημένον (39), οἱ
θαύμασε, Ἐφη· ήν γάρ παραδοξότερον (40) ἐκεῖνον· εἰ
Β τὸ ὑπερον περὶ δρψι τῷ δρψι κατειλημένον (41)
ἐθεάστω. » Δεῖ γάρ καὶ τὰ δλογα τῶν ζώων τρέπειν
καὶ θεῖν, καὶ μάχεσθαι, καὶ τίκτειν, καὶ ἀποτίκτειν
& δὴ ἐκείνοις δυντα κατὰ φύσιν οὐκ ἀντίτι-
νοιτο παρὰ φύσιν.

"Οριθες (42) δέ τε πολλοί ὑπ' αὐτὰς ηεῖσιν Φοιτῶσιν.

Ο' κωμικός δὲ Φιλήμων καὶ τὰ τοιαῦτα κωμῳδίαι.
"Οτ" ἀρ. *Ιδω* (43) [φρστ] παραπροῦντα τις ἔπειτα,
Η τις ἐλάλησεν, η̄ τις ἔστιν δ (44) προώ̄ν (45)

CAntipho, cum videret quemdam graviter ferre, si-
bique ominosum id fore suspicari, quod sus apud
se fetus, quos enixa fuerat, devoraverat : Gaud.
inquit, hoc signo ; quoniam fane affecta tulit tuus
non comedit. Simile vero huic est, quod Bion
dixisse fertur : nam is quoque huiusmodi supersti-
tiones irridens, Quid mirum est, inquit, si mos,
cum non habuerit quidquam quod esset, panarium
saccum corrotis ? Illud sane mirandum contigisset,
si, ut Archesilaus dicere solebat, murem sacrum
comedisset. Diogenes autem, cum forte pistillo ser-
pens se obvolvisset, factumque id valde quidam
admiratus, portentum esse opinaretur : Ne queso,
inquit, mirare ; magis enim præter opinionem
accideret, si pistillum recto serpenti se obvo-
visset. *

(59) Περιελημένον. In Flor. sunt etiam alterius scripturarē vestigia, περιεληγμένον· illud a περιελέω, hoc a περιελίσσω. SYLBURG., in Indice Graec.

(40) Παραδοξότερον. Ms. Paris. παραδοξωτέρην
(41) Κατειλημέρον. Κατειλιμμένον ms. Paris.
Επί τατειλιγμένου Montfaucon. Κατειλημμένου Theodor.

D (42) *"Opribec.* Haec dicit Eurymachus Homericus

(43) "Or" är *Iðw*. Hos etiam versus e Clemente ut videtur, recitat Theodoretus loco superius dicto. Primum autem versiculum hoc modo scribit Grotius in *Excerptis*, pag. 77:

"Οταν δὲ παραπούντ' ίδω, τίς έπιταπεῖ.
Ibidem hos versus sic Latine vertit :

*Quenquam servare video equis sternual,
Ecquis loquatur, ecquis promoveat pedem;
Hunc sine m'ora ulta duco promealem ad forum:
Sibi quisque nostrum sternuit, loquitur sibi,
Sibi prouditur, non populo Quiritium.
Ita parvi cuncti tecum erit ut naturam iubet.*

(44) *H* τις ἐστιν ὁ προίωρ σκοπούρτα, ταῦτα
τοῦτον εὐθὺς ἔργον. Αντὶ Theodoretum legimus

(45) *Προϊών.* Theodoret. προσιών. Idem μόνον ἀπὸ λῶ pro πωλῶ, deinde οὕτῳ pro οὕτῳ habet.

Σκοποῦντα, πωλῶ τοῦτο εὐθὺς ἐτὸντος.
Ἄντρῳ (46) βαθίζει, καὶ λαλεῖ, καὶ πάρυται
"Ἐκστος ἡμῶν, οὐχὶ τοῖς ἐτὴ πόλει.
Τὰ χρήματα (47) ὡς πέφυκεν, οὐτως γίνεται.

Εἴτα νήφοντες μὲν, ὑγείαν αἰτοῦνται· ὑπερεμπιπλά-
 μενοι δὲ καὶ μέσαις ἐγχυλιδμενοι κατὰ τὰς ἔορτάς,
 νέους ἐπισπῶνται· πολλοὶ δὲ καὶ τὰς γραφὰς δε-
 δίστη τὰς ἀνακειμένας. Ἀστείως πάνυ δὲ ιογένες (48)
 ἐπὶ οἰκίᾳ μοχθηροῦ τινος εύρων ἐπιγεγραμμένον,
 «Ο Καλλίνικος Ἡρακλῆς (49) ἐνθάδε κατοικεῖ· μη-
 δὲν εἰσίτω κακόν· Καὶ πῶς, Ἐφη, δὲ κύριος εἰσε-
 λεύσεται τῆς οἰκίας; » Οἱ αὐτεὶ δὲ οὗτοι πᾶν ξύλον
 καὶ πάντα λίθον, τὸ δὴ λεγόμενον, λιπαρὸν (50)
 προσκυνοῦντες, Ἑρία (51) πυρρά, καὶ ἀλῶν χόν-
 δρους (52), καὶ δῆδας, σκιλλαν τε καὶ θεῖον δεδίσαι,
 πόλεις τῶν γοτήτων καταγοητευθέντες κατά τινας ἀκά-
 θάρτους καθαρμούς. Θεδὲ δὲ, δὲ τῷ δυτὶ Θεδὲ, ἄγιον
 μόνον οἶδε τὸ τοῦ δικαίου ἥβος, ὕστερε ἐναγές τὸ δόι-
 κον καὶ μοχθηρόν. Ὁρέψαντος ἔστι τὰ ὑπα (53) ἀπὸ
 τῶν περικαθαρθέντων, εἰ θαλψθείη, ζωγρονούμενα·
 οὐκ ἀν δὲ τούτο ἐγίνετο, εἰ ἀνελάμβανε τὰ τοῦ περικα-
 θαρθέντος κακά. Χαριέντως γούν καὶ ὁ κωμικὸς Δι-
 φίος; κωμῳδεῖ τοὺς γόντας διὰ τῶνδε·

*Προτίδας ἀγρίων κούρας, καὶ τὸν πατέρ' αὐτῶν
 Προτίτορον Ἀβαρτιάδηρ καὶ γραῦν πέμπτην ἐρί·
 Δρᾶτι μιᾶ (54), σκιλλη τε μιᾶ, πόσα (55) σώματα
 [γάρτων!]*

* P. 844, ED. POTTER, 713-714, ED. PARIS.

σκοποῦντα, ἀπολῶ. « Speculatum si quis accedat,
 perdam hunc ego hominem e vestigio. In foro sibi
 quilibet nostrum et ambulat, et loquitur et sternutat.
 Annon enim illis, qui sunt in civitate? Ita res
 sunt, ut natura institutæ sunt? » Sternutationes
 olim superstitionis observabant tanquam omnia, si
 dextræ, si sinistra. Ita ω, si dum induit calceus,
 sternutamentum obligisset, lectum repetere solerent,
 ut tradit Augustinus lib. i De doctr. Christiana. Inde
 κληρονομικῆς frequens mentio, de qua L. Cœlius
 Rhod. lib. xxiv, c. 27, Antiq. lect., et Jos. Scaliger
 lib. i, c. 16. Ausioniar. COLLECT.

(46) Αὔτῳ. Εαὐτῷ ms. Paris. et primæ Clemenc-
 tis edit.

(47) Πράγματα. Ms. Paris. πράγματα.

(48) Ο Διοτέρης. Hæc Diogenes Laertius in Dio-
 gene narrat, lib. vi, segm. 39: Εὐνούχου μοχθηροῦ
 ἐπιγράψαντος ἐπὶ τῆς οἰκίας, Μηδὲν εἰσίτω κακόν·
 Ο οὖν κύριος, Ἐφη, τῆς οἰκίας πῶς εἰσελεύσεται;
 « Cum spado quidam nequam domui sua inscripse-
 rat, Nil ingrediatur mali: Dominus igitur, inquit,
 domus quomodo ingredietur? » Deinde segm. 50: Νεογάμου ἐπιγράψαντος ἐπὶ τῆς οἰκίας, Ο τοῦ Διὸς
 παῖς Ἡρακλῆς Καλλίνικος ἐνθάδε κατοικεῖ, μηδὲν εἰσί-
 τω κακόν ἐπέγραψε. Μετὰ τὸν πόλεμον ἡ συμμαχία·
 Inserpseral quidam domui sua, uxore super du-
 cita: Jovis filius Callinicus Hercules hic habitat,
 nihil ingrediatur mali. Rescripts illi: Post bellum
 suppetiæ. » Hinc appetat, Clementem e duobus
 Diogenis responsis unum composuisse. Idem a Theodo-
 reto, Clementem scilicet sequente, factum in
 serm. iam dicto: Οὐτῳ πάλιν οὔτος (Διογένης), ἐν
 οἰκίᾳ τοῦς μοχθηροῦ ἐπιγεγραμμένον εύρων, Ο τοῦ
 Διὸς παῖς Καλλίνικος Ἡρακλῆς ἐνθάδε κατοικεῖ,
 μηδὲν εἰσίτω κακόν· Καὶ πῶς, Ἐφη, δὲ κύριος εἰσε-
 λεύσεται τῆς οἰκίας; « Iuritus Diogenes cum repe-
 risset apud quemdam domesticō parieti inscriptum:
 Jovis natus victoria clarus Hercules has habitat
 aedes; nequid intret mali: Ei quomodo, inquit, do-
 minus intrabit domus? »

A *Hunc vendo dicto citius; aut muto in foro.*
Loquitur sibi ipse sternuitque quilibet.
Res ut futuræ, sponte sic fiunt sua.

Deinde sobrii quidem petunt sanitatem; implentes
 autem se et comessationibus festis diebus volutan-
 tes, morbos attrahunt. Multi autem suspensas quo-
 que timent inscriptiones. Lepide admodum Dioge-
 nes, cum invenisset scriptum ante domum cuiusdam
 improbi: « Insignis victoria Hercules hic habitat, nihil
 mali ingrediatur. Et quomodo ingredietur, inquit do-
 minus ædium? » Ii autem ipsi omne lignum et omnem
 lapidem pinguem, ut dicitur, adorantes, lanas flavas,
 et frusta salis, et faces, et scillam, et sulphur timent,
 incantati a præstigiatoribus per quasdam inimun-
 das expiations. Deus autem, qui revera est Deus,
 sanctos solum novit justi mores, sicut impuros, inju-
 stos 303 et sceleratos. Videre quidem certe licet
 ova ab his quæ purgantur si sola fuerint, vivificari:
 atqui hoc nequaquam fieret, si ejus ipsius, quod
 purgatur, mala participarent. Eleganter certe co-
 micus quoque Diphilus his ridet præstigiatores:

*Prætidas expurgans nempe, ipsarumque parentem:
 Præton Abantiaden, et anum quintam super illis.
 Scilla una tædaque una, quot corpora dixi!*

C (49) Ο Καλλίνικος Ἡρακλῆς. Theodoretus ple-
 nius, « Ο τοῦ Διὸς παῖς Καλλίνικος Ἡρακλῆς. Dio-
 genes Laertius, « Ο τοῦ Διὸς παῖς Ἡρακλῆς Καλλί-
 νικος. Proinde verisimile est, ea verba, τοῦ Διὸς
 παῖς, e Clemente excidisse.

(50) Αἴτωρ... λιπαρόν. S. Augustinus, lib. xvi
 De civitate Dei, cap. 38: « Nec more idolatriæ la-
 pidem perfudit oleo Jacob velut faciens illum Deum,
 neque enim adoravit euendum lapidem, vel ei sacri-
 ficiavit, sed quoniam Christi nomen a christmate
 est, id est ab unctione. » Arnobius, lib. i: « Si
 quando consperceram lubricatum lapidem, et ex
 olivi unguine ordinatum, tanquam inesset vis præ-
 sens: adulabar, affabar. » Propertius, lib. i:

Nullas illa suis contemnet fletibus aras,

Et quicunque sacer qualis ibique lapis.

Apuleius, lib. i Floridor.: « Vel truncus dolamine
 effigiatu, vel cespes libamine humigatus, vel lapis
 unguine delibutus. » Hec collegit P. Colvius, in
 Apul. quibus addit hæc, de quibus monuit nos Fed.
 Morellus, prof. reg.; Tibullus, lib. i, eleg. 4:

Nam veneror, seu stipas habet desertus in agris,

Seu retus in trivio florida sertæ lapis.

Theophrastus, ἐν τῷ δειπνοῖς μοντας χαρακτῆρι, Καὶ
 τῶν λιπαρῶν λίθων, τῶν ἐν ταῖς τριόδοις, παρεῖν ἐκ
 τῆς ληκύθου Ελατον κατασχεῖν, καὶ ἐπὶ γόνατα πεσῶν
 καὶ προσκυνήσας ἀπαλλάξσεσθαι: « Ejusdem homi-
 nis est unctis lapidibus, qui in viarum anfractibus
 et compitis stant, oleum e vaseculo diffundere, dein
 cum in genua procubuerit et adoraverit, alio faces-
 sere. » COLLECT.

(51) Ἐρία. Lanas una cum aliis rebus in lustra-
 tionibus adhibebant veteres Graeci, aliæque gentes.
 Vide Archæol. Græc. lib. ii, cap. 4; lib. iv, c. 8

(52) Αἴτωρ χόνδρους. Conf. Protrept. p. 19, n 6

(53) Ότα. Recte interpres legit ωά, « ova; » quæ
 in lustrationibus adhiberi solita sunt.

(54) Δρᾶτι μιᾶ. Grotius tota substituit.

(55) Πόσα. Grotius tota substituit.

*Jungitur et sulphur pariter pariterque bitumen.
Oceanique frementis et alti jungitur unda.
At tu, aer, has per nebulas mihi mitte precanti
Anticyram, ut cimicem hunc fieri faciam mihi suctum.*

Recite quoque Menander:

... si verus tibi
*Morbus quis esset, pharmaco vero foret
Opus, sea ecce reperisti pharmacum
Inane, inani quod tibi fugis malo.
Jam profuturum crede, si te seminæ
Lustrent in orbem, sonitibus lavent tribus,
Jungantque lentem pariter et multum salem.
Bene est piatus, conscius sibi bene.*

Jam vero dicit tragœdia: « Oreste, quis te perdit
morbus? Conscientia ipsa, quoniam sum mibi con-
scius me perpetrasse gravia. » Revera enim non
est alia puritas quam abstinentia a peccatis. Pulchre
ergo dicit etiam Epicharmus: « Mundam si mentem
habeas, es mundus toto corpore. » Porro autem
animas quoque dicimus oportere prius purgari a
malitia et improbis dogmatibus per rectam rationem,
et tunc sic converti ad memoriam præcipitorum
¶ religionis capitum: nam ante mysteriorum quoque
traditionem, exhiberi oportere existimant quasdam
expiationes iis qui sunt initiandi mysteriis, utpote
cum oporteat impia deposita opinione ad veram
converti traditionem.

CAPUT V.

Animam sanctam præstantius esse Dei templum quovis ædificio manu facto.

Annon enim recte et vere nullo loco circumscribemus cum qui non potest circumscribi, neque in templis manu factis concludimus eum qui omnia continet? Aedificatorum autem et lapicidarum, sor didæque et illiberalis artis quodnam fuerit sanctum

¶ P. 845, ED. POTTER, 714-715, ED. PARIS.

(56) Πολυχοισθων οαλάσσης. Forte melius
πολυχοισθων τε θαλάσση. SYLBURG.
(57) Εἰ μέρ. Talis quæpiam requiritur lectio :
Εἴ μερι τι κακὸν ἀληθὲς εἶχες, ω φίλε,
Ἀληθὲς ἀληθὲς γέμμακος τούτου σ' ἔδει,
SYLBURG. — Ilos versus Grotius, in *Excerpt.* pag.
751, hoc modo scribit :

Ει μέρ τι κακὸν ἀληθὲς ἔσχες, Φειδία,
Ζητεῖς ἀληθὲς φάμακον τούτου σ' ἔδει.
Νῦν δ' οὐκ ἔχεις. Εὔρηκα δὲ κερύρ φάμακον
Πρόδ το κερόρ. Οἰησθήτι δὲ ωφελεῖν τι σε.
Περιμακάτωσαί σ' αἱ γυναικεῖς ἐν κύκλῳ,
Καὶ περιθέτωσαί ἀπὸ κρουνῶν τρῶν ὑδωρ.
Τούτῳ περιβάραι, ἐμβαλὼν ἡλας, φακούς.
Πᾶς ἄγρυς ἔσθ' οἱ μηδέρ συνιδῶν κακὸν

*O Phidias, vero si laborares malo,
Nimirum vero opus esset et medicamine.
Nunc id cum non sit, inane medicamen dabo
Ad morbum inanem : tu tibi crede id profore.
Ergo te abstergant undiqueaque mulieres,
Aquamque asportent, sed tribus de fontibus,
Qua perfundaris sale permista et lentibus.
Sat ille purus nullius sceleris sibi
Qui concepit.*

(58) Τούτου σ' ἔδει. Ms. Paris. τούτους σε δεῖ. In
versu seq. εὐρηκα pro εὑρηκας, ibid.

(50) *Nūr dē oúx ἔχεις.* In superiorum versuum, qui corruptissimi sunt, emendatione assentior Sylburgio. Hic fortasse ita fuerat conceptus. *Nūr dē oúx ἔχεις*, xevón τ' ἔχεις θψάρμαχον. HEINSIUS.

(60) *Kαὶ περιθέτωσαν.* Corrupte, nec pro modo

Α Θειο τ' ἀσφάλτῳ τε πολυνφοίσκοι θαλάσσης (50).
Ἐξ ἀκαληφέταιο βαθυφύδου Αἰγαοῖο.
Ἄλλα, μάκαρ ἄλλο, διὰ τῶν ρεψέων διάπεμψε
Ἀρτίκυρον, ἵνα τόνδε κορίτη πηγῆ σα ποιήσῃ.
Εὖ γάρ καὶ δέ Μένανδρος :

Ει μέν (**57**) τι κακόν ἀληθές είχες φιλιάσαις ἀλ-
[θέες φύρμακον, τούτου σ' ἔδει (**58**).]
Νῦν δ' οὐκ ἔχεις (**59**). **Κερδὲ** εὐρηκας τὸ ϕέμακον,
Πρός τὸ κερόν. **Οἰνόθητι** δ' ὥφελειρ τί τε.
Περιμάστας αρ' αἱ γυναικεῖς ἐρ κύκλῳ,
Καὶ περιθέωσαρ (**60**) ἀπὸ κρουών τρῶσι.
Τύδατι περιφέραν (**61**), ἐμβάλων ἄλις, γαστίς.
Πᾶς ἀγρός ἔστιρ δι μηδὲν ἑαυτῷ κακού συνίεται.
Αὐτίκα ἡ τραγῳδία (**62**) λέγει· « Ὁρέστα, τίς σ' (**63**)
ἀπολλύσι νόσος; Ἡ σύνεσις· δοι σύνοιδα δεῖν εἰ-
γασμένος. » Τῷ γάρ θντι ἡ ἀγνεία οὐκ ἀλλη τίς εἴπει
πλὴν τὴν ἀμαρτημάτων ἀποχή. Καλῶς ἀρε καὶ
Ἐπίχαρμός φησι· « Καθαρὸν (**64**) τὸν κοινὸν εἰ-
ἔχης, ἀπαν τὸ σῶμα καθαρὸς εἰ. » Αὐτίκα καὶ τὰς
ψυχὰς προκαθαίρειν χρεών (**65**) φαμεν ἀπὸ τῶν φρί-
λων καὶ μοχθηρῶν δογμάτων διε τοῦ λόγου τοῦ ὅρ-
θου· καὶ τότε οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν προηγουμένους
φαλαίων ὑπόμνησιν τρέπεσθαι· ἐπει καὶ τοὺς τῆς
τῶν μυστηρίων (**66**) παραδόσεως καθερμούς τις
προσάγειν τοῖς μυεῖσθαι μέλλουσιν ἀξιούστιν (**67**), οὐ
δέον τὴν διθεον ἀποθεμένους δέξαν, ἐπὶ τὴν ἀληθῆ
τρέπεσθαι παράδοσιν.

CAPUT V.

^{τε} Η γάρ οὐ καλῶς καὶ ἀληθῶς οὐκ ἐν τόπῳ πιν-
μιγράφουμεν τὸ ἀπερίληπτον, οὐδὲ ἐν Ἱεροῖς (68) κα-
είργυμεν χειροποιήταις τὸ πάντων περιεκτικόν;
Τί δὲ ἀν καὶ οἰκοδόμων, καὶ λιθοδόνων, καὶ φανέστω
τέχνης ἄγιον εἴη Ἐργον; Οὐχὶ (69) ἀμένους τώτε,

versus. Scripsérat, ut arbitror, poëta : Καὶ πέρι τοῦ
θέτωσαν, ἀπὸ χρουνῶν τριῶν Ὑδατὶ περιφέλαι.
HEINSIUS.

(62) *Τραγῳδία*. Nempe *Orestes* Euripidis v. 395.
 ubi Menelaus et Orestes hæc loquuntur:
 Men. *Τί χρῆμα πάσχεις;* τις σ' ἀπέλλαγεν νέκος.
 Or. *Ἡ σύνεταις, οὐ σύνοιδα δεῖται εἰρηνάμερος.*
 Men. *Quid tibi accidit? quis morbus te perdit?*
 Or. *Conscientia, quod sum mihi conscientius fecisse*
[atrocis].

(63) Σ'. Ms. Paris. σέ, et in sequente rem
δεινά absque apostropho.

(64) *Kαθαρόν.* Hanc sententiam sic digessit Cratius, Excerpt. pag. 477:

Mentem si habeas puram, purus eris et tuto corpore.

(65) *Xρεών*. Cum xρεών subaudiendum inservit
εἶναι, « opus esse. » SYLBURG.
(66) *Mυστηρών*. Similis allusio superius occurrit

(67) Ἀξιωντις. Ms. Paris. ἀξιωνθαι.

(69) *Quixl.* Act. VII. 49; Isa. lxxvi. 1: 'Ο οὐρανός

μοι θρόνος, ἢ δὲ γῆ ύποποδίου τῶν ποδῶν μου· Ήπει
οίκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τές τάξ
τῆς καταπαύσεως μου;

οι τὸν ἀέρα καὶ τὸ περιέχον, μᾶλλον δὲ τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸ σύμπαν, ἀξιον τὴν ήγησάμενοι τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπεροχῆς; γελοίον μέντ' ἀν εἰη, ὡς αὐτοὶ φασιν οἱ φιλόσοφοι, ἀνθρώπων δυτα, παίγνιον Θεοῦ (70), Θεὸν ἐργάζεσθαι, καὶ γίγνεσθαι παιδιάς τέχνης (71) τὸν Θεόν· ἐπει τὸ γινόμενον ταύτην καὶ δύοιον τῷ ἔξ οὐ γίνεται, ὡς τὸ ἔξ ἐλέφαντος ἐλεφάντινον, καὶ τὸ ἐκ χρυσοῦ χρυσοῦν· τὰ δὲ πρὸς ἀνθρώπων βαναύσων κατασκευαζόμενα ἀγάλματά τε καὶ λεπά ἐκ τῆς ὅλης τῆς ἀργῆς γίνεται· ὥστε καὶ αὐτὰ ἀν εἴη ἀργὰ καὶ ὄλικα καὶ βέβηλα· καὶ τὴν τέχνην ἐκτελέσης, τῆς βαναύσιας μετελήφεν. Οὐκέτ' οὖν λεπά καὶ θεῖα τῆς τέχνης τὰ ἔργα. Τί δὲ ἀν καὶ ἰδρύοιτο, μηδενὸς ἀνιδρύτου τυγχάνοντος; ἐπει τάντα ἐν τόπῳ. Καὶ μήν τὸ ἰδρυμένον ὑπὸ τίνος ἰδρύεται, πρότερον ἀνιδρυτον δν. Εἰπερ οὖν ὁ Θεὸς ἰδρύεται πρὸς ἀνθρώπων, ἀνιδρυτὸς ποτε ἦν, καὶ οὐδὲ ὅλως ἦν. Τοῦτο γάρ ἀν ἦν ἀνιδρυτον, τὸ οὐκ δν· ἐπειδήπερ (72) πᾶν τὸ μή δν ἰδρύεται· τὸ δὲ δν ὑπὸ τοῦ μή δυτος οὐκ ἀν ἰδρυνθεῖ· ἀλλ' οὐδὲ ὑπ' ἀλλοῦ· δυτως δν γάρ ἐστι καὶ αὐτό (73)· λειπεται δη διφ' ἑαυτοῦ (74). Καὶ πῶς αὐτὸ δέ τι γεννήσει; ή πῶς αὐτὸ τὸ δν ἑαυτὸ εἶναι ἐνιδρύει; Πλότερον, ἀνιδρυτον δν πρότερον, ἰδρυσεν ἑαυτό; 'Αλλ' οὐκ ἀν οὐδὲ ἦν· ἐπει τὸ μή δν ἀνιδρυτον. Καὶ τὸ ἰδρύσθαι νομίσθεν πῶς, δ φύσαν εἶχεν δν, τοῦθ' ἑαυτὸ ὑπερτερον ποιοί; Οὐ (75) δὲ τὰ δυτα, πῶς οὖν τοῦτ' ἀν δέοιτο τίνος; 'Αλλ' ει καὶ ἀνθρώπων εἰδές τὸ Θεῖον, τῶν ίσων δεήσεται τῷ ἀνθρώπῳ, τροπής τε καὶ σκέπτης, οἰκίας τε καὶ τῶν ἀκολούθων πιθῶν. Οι δομοισχήμονες γάρ καὶ δομοισπάθεις τῆς ιστης δεήσονται διαιτης. Ει δὲ τὸ λερὸν (76) διχῶς ἐκλαμβάνεται, ὅτε θεδες αὐτὸς καὶ τὸ εἰς τιμὴν αὐτοῦ κατασκευασμα, πῶς οὐ κυρίως τὴν εἰς τιμὴν τοῦ Θεοῦ κατ' ἐπίγνωσιν ἀγίαν γενομένην Ἐκκλησίαν λερὸν ἀν εἰπομεν Θεοῦ, τὸ πολλοῦ ἀξιον, καὶ οὐ βαναύσια κατεσκευασμένον τέχνῃ, ἀλλ' οὐδὲ ἀγύρτου χειρὶ δεδαδαλμένον (77), βουλήσει δὲ τοῦ Θεοῦ εἰς νεών πεποιημένην; οὐ γάρ νῦν τὸν τόπον, ἀλλὰ τὸ ἀθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν (78) Ἐκκλησίαν καλῶ. Αμείνων δ νεώς οὗτος εἰς παραδοχὴν μεγέθους ἀξίας

¶ P. 846, ED. POTTER.

(70) *Παιγνιον Θεοῦ*. Sic hominem Plato non uno in loco appellat. En eius verba lib. vii *De leg.*, 889: Φύεται δὲ εἶναι θεὸν μὲν πάστης μακάριου σπουδῆς ἀξιον· ἀνθρώπων δὲ (ὅπερ εἰπομεν ἔμπροσθεν) θεὸν τι παίγνιον μεμηχανημένον. Ac Deum quidem natura omni beato studio dignum; hominem vero, sicut etiam supra diximus, Dei ludo esse fictum.

(71) *Παιδίας τέχνης*. Rectius παιδίαν τέχνης, iusum, seu ludicrum artis, ut mox τῆς τέχνης τὰ ἔργα. SILBURG.

(72) *Ἐπειδήπερ*. Interpres recte legit: Ἐπειδήπερ πᾶν τὸ μή δν οὐδὲ ἰδρύεται. Nam in aliis quoque iocis adnotavimus negativas particulas e Clementis libris excidisse.

(73) 'Αλλ' οὐδὲ ὑπ' ἀλλοῦ· δυτως δν γάρ ἐστι καὶ αὐτό. Sic Sylburgius, et, quae eum sequuntur, editiones. Sed Flor. ἀλλ' οὐδὲ ὑπ' ἀλλοῦ· δυτως δν γάρ ἐστι καὶ αὐτό. Ubi δυτος mutatum in δυτος, quia quid esset δυτως δν non apparuit. Deinde in recentioribus editionib; δν etiam in δν mutatum est. Sed in editionis Florentinæ lectione nil mutari

A opus? Annos sunt iis meliores qui aerem et id quod continet, vel potius totum mundum et universitatem, existimarent esse digna Dei excellentia? Ridiculum enim fuerit, ut ipsi dicunt philosophi, hominem, qui est ludus Dei, Deum efficere, et ex ludicra arte Deum fieri; quoniam id quod sit, sit idem et simile ei ex quo sit, ut quod sit ex ebore eburneum, et quod ex auro aureum. Quæ autem a vilibus hominibus conficiuntur simulacra et templa, fiunt ex inertis materia: quare ipsa quoque fuerint inertia, materialia, et profana, et ut artem perficeris, sordes semper participant et illiberalitatem. Non sunt ergo utique sacra et divina artis opera. Quidnam vero collocari possit, cum nihil sit quod non sit collocatum, quoniam omnia sunt in loco? Quod vero collocatur, ab aliquo collocatur cum prius collocatum non esset. Si ergo Deus collocatur ab hominibus, fuit aliquando non locatus, et nec omnino quidem erat. Id enim erat non locatum, quod non erat: quandoquidem quidquid non est, non collocatur; quod autem est, collocari non poterit ab eo quod non est; sed nec ab ullo alio: nam ipsum quoque vere est: restat itaque ut a seipso. Et quomodo aliquid seipsum generabit? aut quomodo ipsum quod est, seipsum quoad esse collocabit? Utrum cum prius non esset collocatum, seipsum collocavit? Sed ne sic quidem fuisset, quoniam id quod non est, collocari non potest. Et quod existimatum est esse collocatum, quomodo quod prius habuit, hoc seipsum postea fecerit? Cujus autem sunt ea quæ sunt, quomodo hoc aliquo adhuc opus habuerit? Sed et si Deus est homini forma similis, perinde ac homo opus habebit nutrimento et tegumento et domo, et aliis quæ consequenter accidunt. ¶ Nam qui eamdem habent formam et easdem affectiones, eodem quoque victu egebunt. Si autem sacram duo haec significet, nempe et Deum ipsum, et id quod est constructum in ejus honorem, cur non proprie eam quæ in Dei honorem per agnitionem sancta facta est Ecclesiam,

debuit præter distinctionem. Nam si δυτως ad præcedentia verba relatum fuerit, satis perspicua statim erit sententia: ἀλλ' οὐδὲ ὑπ' ἀλλοῦ δυτως· δν γάρ ἐστι καὶ αὐτό· sed neque ab alio ente, nam et ipsum quoque ens est; ac proinde utrumque pariter locum possidebit, vel eo carebit.

(74) 'Υφ' ἑαυτοῦ. Sic recte libri recentiores: ἐφ' ἑαυτοῦ. Flor., Sylb., Ms. Paris.

(75) Οὐ. Jam ad sermonem de Deo reddit.

(76) *Ιερός*. Duplicem hujuscemodo vocis sensum notat. Nam primo ipse Deus dicitur ιερός, deinde πᾶν τὸ ἀντιθέμενον τῷ Θεῷ, et quidquid Deo dicatum est; ut Suidæ verbis utar.

(77) *Δέδαδαλμένον*. Flor. δεδαλμένον, omissa initiali thematis syllaba. Sequens participium πεποιημένην respicit femininum Ἐκκλησίαν. SILBURG.

(78) *Ἐκλεκτῶν*. Montacutius, *Apparat.* I, pag. 2, ἐκκλησῶν, et evocatorum, et scribendum monuit. Sed fortasse Clemens non tam Ἐκκλησίας etymologiam tradere, quam similibus vocibus quodammodo ludere voluit.

Dei sacrum dixerimus, quod est magni pretii, et non illiberali arte constructum, sed neque manu præstigioris ordinatum, sed voluntate Dei templum effectum? non enim nunc locum, sed electorum congregationem, appello Ecclesiam. Melius est hoc templi ad accipiemad Dei dignitatis magnitudinem. Animal enim quod est magni pretii, ei qui est omni pretio dignus, imo cuius pretio nihil omnino respondet, consecratum est propter insignem sanctitatem. Erit autem is Gnosticus qui magni pretii est, qui est in honore apud Deum, in quo Deus est collocatus, hoc est, in quo consecrata est Dei cognitio. Hic divinam inveniems effigiem et sanctam imaginem in justa anima, quando ea quidem fuerit beata, ut quæ est præpurgata, beata autem efficiat opera. Hic est et quod nondum collocatur, et quod est collocatum: hoc quidem in iis qui jam facti sunt Gnostici; illud autem in iis qui sunt in promptu ut sicut, etiam si nondum sim digni Dei scientiam accipere. Nam quidquid est creditur, jam tanquam fidele et Deo possumus in honore simulacrum, virtute præditum, Deo est dedicatum.

CAPUT VI.

Preces et gratiarum actiones a mente pura indesinenter oblatas omni sacrificio longe esse potiores.

Quemadmodum ergo Deus loco non circumscribitur; neque animalis figuræ unquam assimilatur: ita nec in eum similes cadunt affectiones, neque alicujus indiget, sicut quæ sunt nativa, ut sacrificium instar alimenti propter famem concupiscat. In quocunque cadunt affectus, in id cadit interitus, et ei qui non nutritur, cibum præberè est stultitia. Porro autem comicus quoque ille Pherecrites lepide in comœdia quæ inscribitur *Fugitivi*, fecit deos cum hominibus expostulantes de sacris,

304 quod cum diis sacrificarent, primum secereretur id quod corum dedecori assignaretur, cum dicit: Nonne cum femora ad inguen usque valde circumlinxit, et lumbos satis attenuastis, ipsam deinceps spinam tanquam limatam distribuistis nobis quasi canibus? Deinde cum vos vestri invicem pudeat, multis modis celatis. Eubulus autem, qui est ipse quoque comicus, hoc modo ipse quoque scribit de sacrificiis:

X P. 847, ED. POTTER, 716, ED. PARIS.

(79) Ἀξιας τοῦ Θεοῦ. Forte convenientius ἀξιαν τοῦ Θεοῦ, « dignam Deo. » SYLBURG.

(80) Ἀριδρυτον. Lege ἐνδρυτον. LOWTH.

(81) Πιστὸν ἥδη. Hauc sententiam perinde vertit D. Interpres, ac si esset scriptum: πιστὸν ἥδη, καὶ τῷ Θεῷ καθιδρυμένον.

(82) Φιλαρτὰ πάντα ἑστὶ. Forte non minus apte legeris, φιλαρτὰ πάντας ἑστὶ. SYLBURG.

(83) Αὐτούς. Ms. Paris. αὐτοῖς.

(84) Ὄτε. Forte verius Ὄτε, « cum, quando. » SYLBURG. — Hos autem versus Grotius sic restituit et explicavit *Excerpt.*, p. 511:

Ὅτε τοῖς θεοῖς ὄντε πάρτι
στ' ἀποκριέμενοι τὸ νομιζόμενο
Ἡμῖν (αισχύνη τὸ καὶ εἰπεῖν),
Οὐ τὸ μηρὸν περιλάγατες
Κομιδὴ μέχρι τῶν βουβώνων,
Καὶ τὴν ὅσχὺν κομιδὴ ψυλῆρ,
Αοιδόν τὸν σπόρδυλον αἰτόρ
“Ωσπερ ρινήσαρτες ρέμετε,
“Ωσπερ καὶ τοῖς κυστὶ ημῖν·
Εἰτ’ ἀλιζήλους αἰσχυνόμενοι
Οὐλήμασι κρύπτετε πολλοῖς;
Sacra cum faciliis, nobisque dñe

A τοῦ Θεοῦ (79). Tὸ γάρ περι πολλοῦ ἀξιον ζῶν, οὐ τοῦ παντὸς ἀξιο, μᾶλλον δὲ οὐδενὸς ἀνταξιο, οὐ ὑπερβολὴν ἀγιστήτος καθιέρωται. Εἴη δὲ οὐκ εἰ γνωστικὸς δι πολλοῦ ἀξιος, δι τίμιος τῷ Θεῷ, τοῦ δὲ Θεὸς ἐνδρυται, τούτοσιν ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶν καθιέρωται. Ἐνταῦθα καὶ τὸ ἀπεικόνισμα εὑραμένον τὸ θεῖον καὶ ἀγιον ἀγαλμα ἐν τῇ δικαιᾳ ψυχῇ, δταν μακαρία μὲν αὐτῇ τογχάνῃ, δτα πρωτεύει μένη, μακαρία δὲ διαπραττομένη ἔργα. Ἐνταῦθα καὶ τὸ ἀνιδρυτον (80) καὶ τὸ ἐνιδρυμένον: τὸ μὲν τῶν ἡδη γνωστικῶν, τὸ δὲ ἐπὶ τῶν οἰων τε γενέσιν, καὶ μηδέπω ὧσιν ἀξιοι: ἀναδέξασθαι ἐπιστήμην θεοῦ. Ήδη γάρ τὸ μέλλον πιστεύειν, πιστὸν ἥδη (81) οὐ θεῶ καὶ καθιδρυμένον εἰς τομὴν ἀγαλμα τινάρια

B ἀνακείμενον Θεῷ.

C CAPUT VI.

Preces et gratiarum actiones a mente pura indesinenter oblatas omni sacrificio longe esse potiores.

Kαθάπερ οὖν οὐ περιγράφεται τόπῳ θεοῖ, αὐτὸς παντοῖς είσι ποτε ζῶντος σχήματι: οὐδὲ δικαιαπαθῆς οὐδὲ ἐνδεής, καθάπερ τὰ γεννητὰ, ὡς θεῖον δικην τροφῆς διὰ λιμὸν ἐπιθυμεῖν. Οὐ πάπεται τίποι φιλαρτὰ πάντα ἑστί (82): καὶ τῷ μὴ τρεφομένῳ πειθεῖν φορὰν μάταιον. Καὶ δὲ γε κωμικὸς ἐστίν: Φερεχράτης, ἐν Αὐτομόδοις χαριέντως αὐτούς τοποτήκε τοὺς θεούς καταμερόμενους τοὺς ἀνθρώπους τῶν Ιερῶν, — εἰ δὲ (84) τοῖσι θεοῖσι θύετε, πρότερον ἀποκρίνετε (85): τὸ νομιζόμενον ὑμῶν αἰσχύνη τὸ πειπεῖν. Οὐ τὼ μηρὼν περιλάβαντες κομιδὴ μήτρα βουβώνων, καὶ τὴν ὅσχυν κομιδὴ ψυλῆρ, λαπον τὸ σπόρδυλον αὐτὸν ὡσπερ ρινήσαρτες, ἐνέμεθ (86) ὡσπερ καὶ τοῖς κυστὶ (87), ημῖν; Εἰτε ἀλιζήλους αἰσχυνόμενοι, οὐ λήμασι κρύπτετε πολλοῖς (88). Εἴδουλος δὲ, δὲ καὶ αὐτὸς κωμικὸς, ὡδὲ ποιεῖ τῶν θυσιῶν γράφει.

*Assignatis more coacti
Partem (pudor est ista referre)
Annon gemino femore ambo
Ipso tenus inguine, lumbos
Quamvis tenues cum linxistis,
Limataam denique spinam
Et detritam tanquam canibus
Nobis donare soletis,
Tegitisque mola munera salsa,
Quoniam pudet ista videri?*

(85) Ἀποκρίνετε. Meltrum breviorēm lectioēm requirit, talēm quampliām, ἀποκρίνετε δημιοῦ τοῦ αἰσχύνη τὸ κατείπετεν. Et paulo post, μέχρι καὶ βοῶνων, seu μέχρι τῶν βουβώνων. SYLBURG. — In his Paris. prior illa sententia sic se habet: Ἀποκρίνεται τὸ νομιζόμενον ὑμῶν αἰσχύνη τῷ.

(86) Ἐνέμεθ. Forte ενέμεθ. SYLBURG.

(87) Κυοτ. Tertullianus, in *Apol.*: « Volo et rītus vestros recensere, non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta et tabidosa quæque macratis: cum de opinis et integris supervacua quæque truncatis, capitula et ungulas quæ domi quoque pueris et canibus destinassetis. »

(88) Οὐ λήμασι κρύπτετε πολλοῖς. Fortasse

Αὐτοῖς δὲ τοῖς θεοῖσι τὴν κέρκον μύρην
Καὶ μηρόν, ὥσπερ πιεδερασταῖς, θύεται.

Καὶ παραγάνων τὸν Διόνυσον ἐν Σεμέλῃ, διαστελλόμενον πεποίκην· « Πρῶτον μὲν (89), ὅταν ἐμοὶ τι θύωσι τίνες, αἷμα, κύστιν, μὴ καρδίαν μηδὲ ἐπιπλανίαν (90)· ἔγὼ γὰρ οὐκ ἐσθίω γλυκεῖαν οὐδὲ μηρίαν (91).» Μένανδρος (92) τε, « τὴν δοσφύν (93) ἀκραν., πεποίκη, « τὴν χολήν, δοτέα τὰ ἄδρωτα, » φησί, εἰς τοὺς θεοῖς ἐπιτιθέντες, αὐτὸι τὰ ἄλλα ἀναλισκουσιν. « Ή γὰρ οὐχ ἡ τῶν δολοκαυτωμάτων κνίσσα καὶ τοῖς θηρίοις ἀφεκτέα; Εἰ δὲ τῷ δοντὶ ἡ κνίσσα γέραξ ἐστὶ θεῶν τῶν παρ' Ἐλλησιν, οὐκ ἀν φθάνοντεν καὶ τοὺς μαγείρους θεοποιῶντες, οἱ τῆς Ισης εὐδαιμονίας ἀξιοῦνται, καὶ τὸν ίτιδον (94) αὐτὸν προσχωνύντες, προσεχεστέραν γινομένην τῇ κνίσσῃ τῇ πολυτιμήτῳ; καὶ που Ἡσίοδος (95) κατά τινα μερισμὸν κρεῶν ἀπατηθέντα φησι πρὸς τοῦ Προμηθέως τὸν Δία, λαβεῖν δοτέα λευκὰ βοὸς δολίῃ ἐπὶ τέχνῃ

Ὡ. P. 848, ED. POTTER. 716-717, EB. PARIS.

scripserat, οὐ κλέμμασι χρύπτετε πολλοῖς. HEIN-BIUS.

(89) Πρῶτον μέν. Metrum tales quampliam lectionem exigit :

Πρῶτον μέν, δοταν ἐμοὶ τι θύωσι τίνες,
Θύουσιν αἷμα, κύστιν, οὐ μὴ καρδία,
Μηδὲ ἐπιπλανίαν· ἔγὼ γάρ σάρκα οὐκ ἐσθίω
Γλυκ.

SYLBURG.— Idem versus a Grotio hoc modo emendari sunt, Excerpt., pag. 655 :

Πρῶτον μέν ἦτορ ἐμοὶ τι θύωσιν, τίνες
Θύουσιν κύστιν, αἷμα· μηδὲς καρδία,
Μηδὲ ἐπιπλανίαν· οὐκ ἔγὼ γάρ εσθίω
Γλυκύτερον οὐδὲν μηρόν.

Primum mihi si faciendum est, sunt qui sacrificant Aut sanguinem aut vesicam: nemo corculum, Omentum nemo. Femore namque suarius Nil rōscor unquam.

(90) Ἐπιπλανίαν. « Omentum. » Vide Hesych. et Casaubon in Athen. lib. iv, c. 11. LOWTH.

(91) Ἐτῶ γάρ οὐκ ἐσθίω γλυκεῖαν οὐδὲ μηρόν.

Hervetus corrigit γλυκεῖαν, sed non assequitur mentem auctoris. Tu lege οὐκ ἐσθίω γλυκεῖαν, οὐδὲ μηρόν. Hesychius, γλυκεῖαν τὸ γάλα καὶ τὴν χολήν. Rectius, γλυκεῖαν τὸ γάλα, quam ut erat, aut ut volunt quidam, γλυκήν. Coel. Aurelianus lib. iii, c. 1: « Multa enim contrariae significatiois vocabula sumpserunt, ut sella, quae Graeci γλυκέα vocant, velut dulcia, cum sint amarissima. » Idem Plinius lib. xvii, c. 10. Hic ipse Clemens lib. iii, Strom., p. 177, Flor. edit.: Μηδὲ λεγόντων ἐλευθερίαν τὴν ὑπὸ ἡδονῆς δουλείαν, καθάπερ οἱ τὴν χολήν γλυκεῖαν. « Neque dicant libertatem eam, quae est sub voluptate, servitudinem, sicut ii, qui bilem dicunt dulcem. » Ita verterat antea Hervetus, sed altera pars huius sententiae ab ejus amanuensi prætermissa est p. 462. Porro μηρία Favorinus exponit τὰ μηρίασι δοτά, « femoralia ossa, » et Hesychius, μηρία τὰ ἐπὶ τῶν μηρῶν ἔξαρισμένα δοτά. Vide et igitur hic: « Ego enim neque selle vescor, neque femorum ossibes. » Sic paulo post, τὴν χολήν δοτέα τὰ ἄδρωτα, « bilem, » sive « fele, et quæ comedi non possunt ossa. » Et p. 707, « ossibus et bile tosta, » illud vero infra, num. 50, sic leg: « Justissimo verbo honorantes, per quod accepimus cognit. ea q. d. per illud glorif. » Fides ex auditu, aud. per verbum Christi (Rom. x.) Justum dicit per verbum edoces, verbo remunerari. Sic p. 711: « Gratias agens per verbum ei datum. » COLLECT.

(92) Μένανδρος. Menandi verba tali videntur

A Diis quippe caudam consecratis et semur,
Tanquam sclestis nempe prediconibus.

Et in Semele introductum Bacchum facit disceptantem : « Primum quidem quod mihi sacrificant quidam sanguinem et vesicam, cordis autem ne superflui quidem : ego enim neque dulci vescor victimam, nec femoribus. » Scripsit autem Menander : « Cum summos lumbos, bilem, et quæ comedi non possunt ossa diis imposuerint, ipsi consumunt alia. » Annon enim a nidore sacrificiorum vel bestiis est abstinentium? Sin autem revera nidor est munus deorum qui sunt apud Græcos, cur non prius quoque coquos in deos referunt, qui æquali dignantur beatitudine, et non ipsum adorant caminum, qui est huic venerabili nidori propinquior? B Quin etiam Hesiodus dicit Jovem deceptum a Prometheus in divisione carnium accepisse, κεκαλυμένα ἀργέτι δημῳ.

includenda metro:

... δασφύν ἀκρα, κύστιν, χολήν,
Οὐστα τὰ ἄδρωτα τοῖς θεοῖς ἐπιτιθέμετοι,
Αὐτὸι τὰ λοιπά δραλλοσκονού εὐωχούμετοι.

SYLBURG.— Hi Menandri versus existabant in ejus Δυσκόλῳ, ut refert Athenæus lib. iv, c. 11, quo loco eos una cum aliis citavit; quos hoc modo exhibet Grotius, in Excerpt., pag. 719 :

Ως θύοις δὲ οἱ τυμβωρύχοι,
Κίστας ψέρπεται καὶ σταυροί, οὐχὶ τῷρ θεῶν
Ἐρεξ, ἀλλι ἔκαντων. Οἱ λιβαρωτοὶ εἰστεῖται
Καὶ τὸ πόλανον· τοῦτο ἐλασσερὸν θεός εἶτι τὸ αὖρο
Ἄκαρ ἐπιτιθέτει. Οἱ δὲ τὴν δασφύν ἀκρα
Καὶ τὴν χολήν εἰστὰ τὰ ἄδρωτα τοῖς θεοῖς
Ἐπιτιθέταις αὐτὸι τὰλλα καταπιτρούσοι.

Ut sacrificant vecicularii,
Cistas et urnas inserunt, non hercule
Deum, sed suapte gratia. Thus res pia est
Libumque: namque id omne diis impenditur
Flammis impositum. Cæterum isti fel merum,
Lumbique extrema, et ingustabilia ossua
Diis ponentes, reliquum ipsi devorant.

(93) Τὴν δασφύν. In vulgaris Athenæi libris hæc sic exstant :

... Οἱ δὲ τὴν δασφύν ἀκρα,
Καὶ τὴν χολήν ἔτι ἐς τὰ βρώματα τοῖς θεοῖς
Ἐπιτιθέταις, αὐτὸι τὰλλα καταπιτρούσοι.

Verum in secundū versu noīnnulli codices ibi habent, Καὶ τὴν χολήν, δοτὰ τὰ ἄδρωτα τοῖς θεοῖς· quod Clementi proprius est.

(94) Ἡσίοδος. H. apte τὸν ίπνον, « furnum » seu « caminum. » Genus vero cur paulo post mutatum sit nescio, nisi forte relatio facta sit ad intellectum, τὴν κάμινον. SYLBURG.

(95) Ἡσίοδος. Theogon. v. 556, de Prometheus agens scribit :

... τοτέ ἐπειτα μέγατα βοῦν πρόσφοροι θυμῷ
Δαστόμετος προβοήτη, Διός ρόντες ἔξαπατοσκωτ.
Τῷ μέν γάρ σάρκας τε καὶ ἔγκατα πτον δημῳ
Ἐρ πύρῳ κατέθηκε, καλύψας γαστρὶ βοεῖη
Τῷ δὲ αὐτῷ δοτέα λευκὰ βοὸς δολίῃ ἐπὶ τέχνῃ
Εὐθετοσας κατέθηκε, καλύψας ἀργέτι δημῳ.
... ibi tum magnum bovem prompto animo
Divisum proposuit, Jovis mentem fallens:
Hæ enim carnesque et intestina pingui adipe
In pelle depositi, tegens ventre bovinο;
In altera rursum ossa alba bovis dolosa arte
Rite disponens depositi, tegens candida arrina, etc.
Post hæc, memoratis quæ ad Jovis electionem pertinent, hos versus, quos allegavit Clemens, subjunxit v. 556.

*Arte maia ossa vovis nitraa pinguedine tecta
Hinc fit ut ossa viri sacras adolere per aras
Assueli, veteris imitentur originis usum.*

Sed nequaquam dixerint, quæ ex indigentia oritur cupiditate vexatum nutritri Deum. Eum itaque efficient plantæ similem, ut qui nutriatur absque appetitione; et bestiis quæ latent in cavernis; quas dicunt aut in aeris crassitudine, aut etiam ipsa propriis corporis exhalatione nutriti, et citra offensionem augeri. Atque si citra ullam egestatem eis Deus nutritur, quid est opus nutrimento ei qui non indiget? Sin autem gaudet honorari, cum natura nullius indigeat, non abs re nos Deum precibus honoramus, et hoc sacrificium optimum et sanctissimum cum justitia emitimus, justissimo Logo cum honorantes, per quem accipimus cognitionem, ea quæ didicimus per eum glorificantes. Est ergo quod est hic terrestre apud nos altare, congregatio eorum qui intenti sunt orationibus, unam quadammodo vocem habens communem et unam mentem. Quæ per odoratum autem accipiuntur nutrimenta, etsi sint diviniora iis quæ per os, tamen arguant respirationem. Quid ergo de Deo dicunt, utrum perspirat sicut genus dæmonum? an inspirat solum, ut aquatilia per branchiorum dilatationem? an circumspirat, ut insecta per compressionem incisionis pennarum? Sed nulli ex his, si sapiant, Deum assimilaverint. Quæ autem respirant per pulmonis ad thoracem objectam dilatationem, ea attrahunt aerem. Deinde si Deo dederint viscera et arterias, et venas, et nervos, et partes, inducent eum nihil differentem. Conspiratio autem proprie dicitur in Ecclesia. Est enim Ecclesiae sacrificium, oratio, quæ a sanctis exhalatur animis, cum sacrificium simul aperitur et tota mens Deo. Sed antiquissimam quidem aram in Delo sanctam vulgo jactarunt. Ad hanc autem solum dicunt etiam accessisse Pythagoram, cæde et morte minime inquitam; aram autem vere sanctam esse justam ani-

(96) *Toῖς φωλεύοντις θηρίοις.* Ea intelligit animalia, quæ certo quodam cujusque anni tempore secretis in locis abdita, absque alimento vivunt. Qualia dicuntur esse ursæ, hystrices, serpentum aviumque genera quædam, et ἔντομα σχεδὸν ἀπάντα, et insecta prope omnia. » Conf. Aristotleles *De hist. animal.* lib. viii, cap. 14, 15, 16, 17.

(97) *Ἄστιαδῶς.* « Innoxie, » seu absque aliarum rerum consumptione.

(98) *Δοξάζοντες δὲ μεμαθήκαμεν.* Legendum videtur doξάζοντες ἐφ' οἷς μεμαθήκαμεν. Lowth.

(99) *Θειότεραι.* Hoc est magis spirituales, seu subtile.

(1) *Διαπνεῖται ως τὸ τῶν δαιμόνων τέρος.* Gatakerus *Comment.* in lib. vi *Marci Antonini* pag. 228, 229, in hac Clementis verba adnotat: « Cæterum aliis ego dispiciendum libens proposuerim τὸ διαπνεῖσθαι Clementis Alex. quid velit, quod dæmonibus ille tribuit Strom. vii, quo loco τὸ διαπνεῖσθαι, καὶ ἐμπνεῖσθαι, καὶ περιπνεῖσθαι, καὶ ἀναπνεῖν a se invicem distinguit. Mihi suspicio obovertitur locum mendo neutiquam immunem esse, legiisque debere, πότερον διαπνεῖται ως τὸ τῶν δρυῶν, vel τὸ τῶν δένδρων (non autem τὸ τῶν δαιμόνων) ἐν, cum non sit verisimile a dæmonibus exor-

A *Ἐκ τοῦ δὲ ἀθαράτοισιν ἐπὶ χθονὶ γῦνα ἀρθράτων Kalouν* στέα λευκὰ θυμέντων ἐπὶ βαμών.

‘Αλλ’ οὐκ διν οὐδαμός φασι κατὰ τὴν ἑκ τῆς ἑνέλεις ἐπιθυμίαν κακούμενον τρέφεσθαι τὸν Θεόν. “Ομοιον οὖν αὐτὸν φυτῷ ποιήσουσιν ἀνορέκτως τρεφόμενον, καὶ τοῖς φωλεύοντις θηρίοις (96). φασι τοὺς ταῦτα, εἴτε ὑπὸ τῆς κατὰ τὸν ἀέρα παχύτητος, εἴτε ἀλλ’ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς τοῦ οἰκείου σώματος ἀναθυμάσεως τρεφόμενα, ἀστιαδῶς (97) αἰγένειν. Καίτοι εἰ ἀνενέως τρέφεται αὐτοῖς τὸ Θεῖον, τις ἔτι χρέα τροφῆς τῷ ἀνενέει; Εἰ δὲ τιμώμενον χαίρει, φύσει ἀνενέεις ὑπάρχον, οὐκ ἀπεικότως ἡμεῖς δι’ εὐχῆς τιμώμενον τὸ Θεόν· καὶ ταύτην τὴν θυσίαν ἀρίστην καὶ ἀγωνάτην μετὰ δικαιούντης ἀναπέμπομεν τῷ δικαιοστάτῳ Λόρη γεραίροντες· δι’ οὗ παραλαμβάνομεν τὴν γνῶσιν, ἀλλ’ τούτου δοξάζοντες δὲ μεμαθήκαμεν (98). Ἐστι γάν τὸ παρ’ ἡμῖν θυσιαστήριον ἐνταῦθα τὸ ἐπίγειον τὸ ἀθροίσμα τῶν ταῖς εὐχαῖς ἀνακειμένων, μίαν ὁστερό ἔχον φωνὴν τὴν κοινὴν καὶ μίαν γνώμην. Αἱ δὲ διὰ τῆς ἀσφρόσεως, εἰ καὶ θειότεραι (99) τῶν διὰ σύρμα τος τροφαὶ, ἀλλὰ ἀναπνοής εἰσι δηλωτικαί. Τι δὲ φασι περὶ τοῦ Θεοῦ; πότερον διαπνεῖται, ἀντὶ τοῦ δαιμόνων γένος (!); ή ἐμπνεῖται μόνον, ὡς τὰ ἄνδρα κατὰ τὴν τῶν βραγχίων διαστολήν; ή περιπνεῖται, καθάπερ τὰ ἐντυμα κατὰ τὴν διὰ τῶν περύγων ἐπιθύμιν τῆς ἐντομῆς; ‘Αλλ’ οὐδὲ διὰ τοὺς ἀπεικάσταις, εἰγεεύ φρονοῦεν, τὸν Θεόν· ὅτα δὲ ἀναπνεῖ κατὰ τὴν τοῦ πνεύμονος πρὸς τὸν θύρακα ἀντιδιαστολὴν, δύμουλκει τὸν ἀέρα. Είτα, εἰ σπλάχνα δοίεν καὶ ἀρτηρίας, καὶ φλέβας, καὶ νεῦρα, καὶ μόρια τῷ Θεῷ, οὐδὲν διαφέροντα (2) εἰσογήσονται τοῦτον. Ἡ σύμπνοια δὲ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας λέγεται κυρίως. Καὶ γάρ ἔστιν ἡ θυσία τῆς Ἐκκλησίας μῆγος ἀπὸ τῶν ἀγίων φυχῶν ἀναθυμάσεως, ἐκκαλυπτομένης ἀμά της θυσίας καὶ τῆς διανοίας ἀπάσης τῷ Θεῷ. ‘Αλλὰ τὸν μὲν ἀρχαιότατον βωμὸν ἐν Δῆλῳ ἀγνὸν εἶνα τεθρυλήκασι· πρὸς δὲ (3) δὴ μόνον καὶ Πιθαγόραν (4) προσελθεῖν φασι, φόνῳ καὶ θανάτῳ μή

sum Clementem, cum in reliquo gradatim ab inferioribus ad superiora ascendat, ab aquatilibus ad insecta, ab insectis ad animantia perfectiora. Εἰ τὸ διαπνεῖσθαι τοῦ Marco, τοῦ ab aliis attribuitur stirpibus, ut illic probatur. » Vox διαπνεῖσθαι infra occurrit in *Excerptis Theodoti* cap. 52, D pag. 982.

(2) *Οὐδὲν διαφέροτα.* Desiderari videtur ἥμων, vel τῶν ἀνθρώπων, vel aliquid simile. Sensus est: « Eos qui viscera et arterias et reliquias partes Deo tribuunt, eum non diversum ab hominibus efficiunt. » Quin etiam hic cl. Lowthius adnotavit deesse vocem ἀνθρώπου.

(3) *Πρὸς δὲ Ms. Paris. πρὸς τὸν.*

(4) *Πιθαγόρα.* Laertius in *Pythagora* lib. viii, seg. 13: « Αμέλει καὶ βωμὸν προσκυνῆσαι μόνον ἐν Δῆλῳ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Γενέτορος, δε ἐστιν θισθεν τοῦ Κερατίνου, διὰ τὸ πυροῦ, καὶ κρήθας, καὶ τὸ πότανα μόνα τίθεσθαι ἐπὶ αὐτοῦ ἀγέν πυρός, iερεῖον δὲ μηδὲν, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης ἐν Δηλίω πολιτείᾳ. » Tantum aram in Delo Apollinis Genitoris, quæ post Corincam est, adorare solēbat, quod frumentum, et hordeum, et placentas illi absque usu ignis imponere moris sit, victimam autem nulλα, ut Aristoteles in *Deliorum republica* testa-

μετανθέντα· βωμὸν δὲ ἀληθῶς ἄγιον, τὴν δικαίαν φυ-
χῆν, καὶ τὸ ἀπ' αὐτῆς θυμίαμα, τὴν ὁσίαν εὐχὴν λέ-
γουσιν ἡμῖν ἀπίστησούσιν; Σαρκοφαγῶν (5) δὲ οἷμα, προφάσεις αἱ θυσίαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπινενόηται· ἐξῆνδὲ καὶ ἀλλως, δινευ τῆς τοιαύτης εἰδωλολατρείας, μεταλαμβάνειν κρεῶν τὸν βουλόμενον. Αἱ μὲν γὰρ κατὰ τὸν νόμον θυσίαι τὴν περὶ ἡμᾶς εὐσέβειαν ἀληθηροῦσι, καθάπερ ἡ τρυγὴν καὶ ἡ περιστερὰ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσφερόμεναι, τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ ἀληθοῦ μέρους τῆς ψυχῆς προσδεκτὴν μηγόνουσι τῷ Θεῷ· εἰ δὲ τὰς δικαίων οὐκ ἐπιφορτίζει τῇ τῶν κρεῶν βρώσει τὴν ψυχήν, λόγῳ τινὶ εὐλόγῳ χρῆται· οὐχ ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ τὴν μετενδεσιν ὀνειροπολοῦντες τῆς ψυχῆς. Δοκεῖ δὲ Εενοχράτης ἴδιᾳ πραγματεύμενος περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ζώων τροφῆς (6), καὶ Πολέμων ἐν τοῖς περὶ τοῦ κατὰ φύσιν βίου συντάγμασι σχφῶς λέγειν, ὡς ἀσύμφορον ἔστιν ἢ διὰ τῶν σιρκῶν τροφὴ, εἰργασμένη ἡδη καὶ ἐξομοιουμένη ταῖς τῶν ἀλόγων ψυχαῖς. Ταύτη καὶ μάλιστα (7) Ἰουδαῖοι χοιρεῖου ἀπέχονται, ὡς ἀν τοῦ θηρίου τούτου μιαροῦ δυντος· ἐπεὶ μάλιστα τῶν ἀλλων τοὺς καρποὺς ἀνορύσσει καὶ φθείρει. Ἐδώ δὲ λέγωστε τοῖς ἀνθρώποις δεδότθαι τὰ ζῶα, καὶ ἡμεῖς συνομολογοῦμεν, πλὴν οὐ πάντως εἰς βρῶσιν· οὐδὲ μήν πάντα, ἀλλ' οἵσα ἀεργά (8). Διόπερ οὐ κακῶς (9) ὁ κακικὸς Πλάτων ἐν ταῖς Ἑορταῖς τῷ δράματι φησιν·

Tῶν τὴν τετραπόδων οὐδὲν ἀποκτείνειν ἔδει

· Ἡμᾶς τὸ λοιπόν (10), πλὴν ύπερ· τὰ τὰρ κρέα· · Ἡδιστ' ἔχουσι, κούδερ (11) ἐψ' ὑδὲ γίνεται πλὴν (12) ὑστριχες ἡμῖν καὶ πηλός τε καὶ (13) βοή. · Οθεν καὶ ὁ Αἰσαπος οὐ κακῶς ἔφη· τοὺς οὓς κεχράτναι μέγιστον· συνειδέναι γὰρ αὐτοῖς εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησίμοις, δτ' ἀν ἐλκωνται, η πλὴν εἰς τὴν θυσίαν (14). · Διὸ καὶ Κλεάνθης (15) φησιν· ἀνθ' ἀλῶν

¶ P. 849, ED. POTTER, 717-718, ED. PARIS.

Lur. · Jamblicus, *De vita Pythagorae* cap. 5: Λέγεται δὲ περὶ αὐτὸν χρόνον θαυμασθῆναι· περὶ τὴν Δῆλον, προσελθόντα πρὸς τὸν ἀναίμακτον λεγόμενον, τὸν τοῦ Γενέτερος Ἀπόλλωνος βωμόν. *Conf. Archaeologiae nostrae Graecæ* lib. II, c. 2.

(5) Σαρκοφαγῶν. Proinde tradunt auctores, antiquissimis sarculis nec diis oblata, nec hominibus in cibum concessauisse animantia. Vide *Archæologiæ nostræ Graecæ* lib. II, cap. 4.

(6) Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ζώων τροφῆς. Hunc librum omisit Laertius, Xenocratis scripta enumerans, nisi forte idem sit cum eo quem Ηυθαγόρεια inscripsit.

(7) Ταύτη καὶ μάλιστα. De causis cur Judæi a nullis carnibus abstinerint, vide Spencerum *De legibus Hebreorum* lib. I, cap. 5.

(8) Αεργά. Proinde gravissimi sceleris reus olim est habitus, quicunque βοῶν ἐργάτην, τὸ bovem operarium, τὸ mactasset. Plinius quemdam memorat, qui id exilio luit, *Nat. hist.* lib. VIII, c. 45. Vide *Archæologiæ nostræ Graecæ* lib. II, c. 4.

(9) Διόπερ οὐ κακῶς. Cicero, *De natura deor.* lib. II: · Sus vero quid habet præter escam? cui quidem ne putresceret, animam ipsam pro sale datum dicit esse Chrysippus. Qua pecudc, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura secundius. · Varro, *De rerustica* lib. II, c. 4: · Suillum pecus donatum natura dicunt ad epulandum. Λαque ei animam datum esse perinde ac saleni,

A mam, Χ et qui ab ea emittitur suffitum sanctam orationem, nobis dicentibus non credent? Esui autem carnium, ut arbitrör, prætextus ut esset aliquis, excogitata sunt hominibus sacrificia: licebat autem alioqui absque tali cultu simulacrorum, ei qui vellet, vesci carnis. Quæ enim ex lege flunt sacrificia, allegorice nostram significant religionem: ut turtur et columba quæ offeruntur pro peccatis, emundationem partis animæ quæ caret ratione, Deo esse acceptam significant. Si quis autem ex justis esu carnium animam non onerat, satis consentanea utitur ratione; non qua Pythagoras et ejus asseclæ, somniantes animæ transmigrationem. Videtur autem Xenocrates seorsum tractans de nutrimento ex animalibus, et Polemon in opere de Vita secundum naturam, aperte dicere, quod noxium sit carnis nutrimentum, quod conlectum est et assimilatum animis bestiarum. Ea ratione Judæi quoque maxime abstinent a carne suilla, utpote quod hoc animal sit maxime sceleratum, quoniam maxime omnium fructus effudit et corruptit. Sin autem dicant hominibus data esse animantia; nos quoque id confitemur, sed non omnino ad comedendum; sed neque omnia, sed quæcumque non laborant. Quocirca non male Plato comicus in commœdia quæ inscribitur *Festa*, dicit:

Ex quadrupedibus autem nullum deinceps oportet [nos occidere]

Præter sues : carnes enim

Habent suavissimas, et nihil ad nos reddit ex sue, Præterquam seta et lutum et clamor.

Unde etiam dicebat Æsopus, « maxime clamare sues, quia quando trahuntur intelligunt se ad uihil aliud esse utiles quam ad sacrificium. » Quocirca Cleanthes quoque dicebat « eos pro sale habere

quæ servaret carnem. » Plutarchus Stoicis ascripsit hanc sententiam lib. V *Sympos.* cap. 10: Διὸ καὶ τὸν Στωϊκῶν ἔνοι τὴν ὑπὸ σάρκα κρέα γεγονέναι λέγουσι τῆς ψυχῆς ὥσπερ ἀλλὰ παρεσπαρμένης ὑπὲρ τοῦ διαμένειν. *Colleget.*

(10) Αποκτείνειν ἔδει ἡμᾶς τὸ λοιπόν. Ms. Paris. ἀποκτείνειν ἔδει τὸ λοιπόν. Ms. Ottob.

(11) Κρέα Ἡδιστ' ἔχουσι, κούδερ. Ms. Paris. κρέα ἡδιστα ἔχουσιν, καὶ οὐδέν.

(12) Πλὴν. Labascit versus. Stabit si scribas:

..... οὐδὲν ἀψ' ὑδὲ γίνεται,

Πλὴν ὑστριχες, καὶ πηλός ἡμῖν καὶ βοή. HEINSIUS. — Eodem modo postremum hunc versum scribit Grotius; sed in præcedente γίνεται pro γίνεται metri causa substituit, *Excerpt.*, p. 485.

(13) Πηλός τε. Copulativam τε omittit. ms. Paris.

(14) Κεραράται μέγιστον οὐρειδέραι τὸν αὐτοῖς εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησίμοις, δτ' ἀν ἐλκωνται, η πλὴν εἰς τὴν θυσίαν. Cl. Rittershusius in notis in Porphyrium *De vita Pythagoræ* p. 8, existimare se ait, hæc duo verba, ὅταν ἐλκωνται, rectius collocari post κεραράται μέγιστον· ac deinde pro η πλὴν scribi debere πλὴν η, vel omnino delendum esse η.

(15) Κλεάνθης. Cleanthis dictum Cicero lib. V *De finibus* sic expressit: « Ut non inscite illud dictum videatur in sue, Animam illi pecudi datum pro sale, ne putresceret. » Meminit ejus et Plutarchus in *Sympos.* problem. SILBURG.

animam, ne carnes putrescerent. » Alii ergo eo vescuntur, ut qui sit inutilis; **¶** alii vero, ut qui fructus perimat; et alii eo non **305** vescuntur, quod sit animal proclive ad coitum. Ea ratione neque hircum lex sacrificat, præterquam propter solam malorum ablegationem, quandoquidem voluptas est malitia metropolis. Jam vero hircinarum quoque carnium esum dicunt conferre ad morbum comitialem; dicunt autem et maximum augmentum fieri ex carnibus porcinis. Quocirca iis quidem qui corpus exercent est utilis, iis autem qui ipsam cunantur augere animam, propter eam quæ ex esu carnium ingeneratur hebetudinem, non utique. Fortasse autem Gnosticus quispiam, exercitationis quoque gratia abstinuerit a carnibus, et ne caro nimis luxuriet, et nimio impetu feratur ad rem Venereum. « Vinum enim, inquit Androcydes, et carnis ingurgitationes, corpus quidem robustum efficiunt, animam vero debiliorem. » Est ergo impium et a religione alienum hoc nutrimentum ad perfectam intelligentiam. Quocirca *Ægyptii* quoque in iis quæ eorum ritu sunt purificationibus, non permittunt sacerdotibus vesci carnibus: et avicularum carnibus utuntur tanquam levissimis; pisces autem non tangunt, cum propter alias quasdam fabulas, tum maxime quod ejusmodi cibus carnem reddat flaccidam. Jam vero animantia quidem terrestria et volucria, eundem quem nostræ animæ, aerem inspirantia, nutrituntur, ut quæ cognatam aeri habeant animam; pisces autem ne hunc quidem dicunt respirare aerem, sed illum qui cum

A αὐτοὺς ἔχειν τὴν ψυχὴν, » ἵνα μὴ σαπῇ τὰ κρέα. Οἱ μὲν οὖν ὡς δῆμος τὸν θύσιον ἐσθίουσιν (16), οἱ δὲ ὡς λιμανικὸν τῶν καρπῶν· καὶ ἄλλοι, διὰ τὸ κατωχερόν, εἰς συνουσίαν εἰναι τὸ ζῶον, οὐκ ἐσθίουσιν. Ταῦτα οὐδὲ τὸν τράγον δόνομος θύει, πλὴν ἐπὶ μόνῃ τῇ διαπομπῇσι τῶν κακῶν (17)· ἐπεὶ μητρόπολις κακίς τὸν ηὖθις. Αὕτη καὶ συμβάλλεσθαι τὴν τῶν τραγέων κρεῶν βρῶσιν πρὸς ἐπιληψίαν λέγουσι. Φασὶ δὲ πλείστην ἀνάδοσιν ἐκ χοιρεών γίνεσθαι κρεῶν· διὸ τοῖς μὲν ἀσκοῦσι τὸ σῶμα χρησιμεύει, τοῖς δὲ αὐτὴν τὴν ψυχὴν αἴνειν ἐπιχειροῦσι, διὰ τὴν νοθρίαν τὴν ἀπὸ τῆς κρεωφαγίας ἐγγινομένην, οὐκ ἔτει. Τάχις ἀντὶ τῶν γνωστικῶν καὶ ἀσκήσεως χάριν σαρκοφαγίας ἀπόσχοιτο, καὶ τοῦ μὴ σφριγῆν περὶ τὰ ἀρρώστια τὴν σάρκα. « Οὐνος (18) γάρ, » φησὶν Ἀνδροκύδης (19), « καὶ σαρκῶν ἐμφορήσεις σῶμα μὲν βραμάλεον ἀπεργάζονται, ψυχὴν δὲ νωχαλεστέραν. » Αθετος (20) οὖν ἡ τοιαύτη τροφὴ πρὸς σύνεσιν ἀκριβῆ. Διὸ καὶ Αἰγύπτιοι (21) ἐν ταῖς κατ' αὐτοὺς ἀγείαις οὐκ ἐπιτρέπουσι τοῖς λερεῦσι συτείσθαι σάρκας, ὅριθεοις (22) τε ὡς κουφοτάτοις χρῶνται· καὶ λιθίου οὐχ ἄποτονται, καὶ διὸ ἄλλους μέν τινας μύθους, μάλιστα δὲ ὡς πλαδαρὰν τὴν σάρκα τῆς τοιαῦτος κατασκευαζόντος βρώσεως. « Ήδη δὲ τὰ μὲν χεράτια καὶ τὰ πτηνά, τὸν αὐτὸν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς ἀναπνέοντα δέρπα τρέφεται, συγγενῆ τῷ δέρπῳ τὴν ψυχὴν κεκτημένα. Τοὺς δὲ λιθούς οὖδε ἀναπνεῖν φασι τούτον τὸν δέρπον, ἀλλ' ἐκεῖνον δὲ ἐγκέρχαται τῷ οὐδεὶς εὐθέως κατὰ τὴν πρώτην γένεσιν, καθάπερ καὶ τοὺς λοιποὺς στοιχεῖοις· δὲ καὶ δεῖγμα τῆς ὑλικῆς (23) δαμονῆς. Δεῖ τοινυν θυσίας προσφέρειν τῷ Θεῷ, μὴ

¶ P. 850, ED. POTTER, 718-719, ED. PARIS.

(16) *Ὡς δῆμος ἐσθίουσιν.* « Comedunt tantquam animal et ad nihil aliud est utille. » Hinc a Plutarchos *Sympos.* lib. iv. qu. 5, inducitur quidam τοὺς Ἰουδαίους ἐπισκόπωταν, ὅτι τὸ δικαιότατον χρέας οὐκ ἐσθίουσιν. « Judæos subsannans, quod carnem justissimam non comedenter. » Ubi et carnem justissimam, porcum appellat quod in hoc tantum destinatus videatur ut nobis in cibum cederet, cum vivus nulli usui inserviat. Porro aliam rationem cur quedam animalia primum mactari atque comedи cœperint, hanc fuisse subjungit auctor, quod λυμαντικὰ τῶν καρπῶν sint. Quam etiam ob causam eadem diis primum oblata fuisse referunt alii Ovidius *Metamorphos.* lib. xv.

.... et prima putatur

*Hostia sus meruisse necem, quia semina pando
Eruerat rostro, spemque intercepserat anni.*

Vite capri morsa Bacchi mactatus ad uras

Dicitur ultor: nocuit sua culpa duobus.

Conf. *Archæologiæ nostræ Græcæ lib. II, c. 4.*

(17) *Τῇ διαπομπῇσι τῶν κακῶν.* Levit. xvi, fit menti hirci emissarii, quem Græci ἀποπομπαῖον χέραρον dicunt. G. Gesnerus de quadrupedib[us], Platiniæ hæc de hirci carne citat: « Caprarum et hircorum jecora fugito, ne in epilepsiam incurras. » Clemens dixit, συμβάλλεσθαι τὴν τῶν τραγέων κρεῶν βρῶσιν πρὸς ἐπιληψίαν. Versus autem, quos hales paulo post, recitat Cyrus lib. ix in Julianum. Unde Porphyrius sic dicit in secundo libro *De abstinentia ab animalibus:* « Quod autem non diis, sed dæmonibus sacrificia per sanguinem obtulerunt, a theologis, qui virtutem totam norunt, creditum est. » Adducit autem et poetæ sententiam sic habentem: « Quis sic stultus et tam dissolutus

persuasibilis vir, etc. » Vide hac de re Eusebium lib. iv. c. 5, *Præpar. evang. COLLECT.*

(18) *Οὐνος.* Plutarch. *Περὶ εὐθυμίας,* p. 159. Iisdem prope verbis: Οὐνός τε καὶ σαρκῶν ἐμφόρος σῶμα μὲν λαγυρὸν ποιοῦσι καὶ βραμάλεον, ψυχὴν δὲ ἀσθενῆ. Et Theopompus apud Athen. lib. iii. 1, 79, 43: Τὸ γάρ ἐσθίειν πολλὰ καὶ κρέα φασιν τοὺς λογισμούς ἔχαστει καὶ τὰς ψυχὰς ποιεῖται βραδεῖρας. SYLBURG. — Eamdem ejus sententiam repertis et apud Plutarchum *De animi tranquillitate.* Vide Theod. Canterbury lib. i. cap. 16 *Var. lect. COLLECT.*

(19) *Ἀνδροκύδης.* Nempe δὲ ταῦτος, de quo apud Athenæum et Plinium mentio fit; non vero δὲ Πυθαρικός, cuius librum *De symbolis Pythagoricis* alibi citat Clemens.

(20) *Αθετος.* Ms. Paris. 3300.

(21) *Αἰγύπτιοι.* Julianus orat. 6: Αἰγύπτιοι δὲ οὐ τῶν λερέων, ἀλλὰ τῶν παμφάγων, οἵ πάντα ἐσθίειν νόμος. « Cum Ἀργυπius sis, non e sacerdotium genere, sed ex eo quod promiscue vescitur, cuique edere omnia licet. »

(22) *Ὀριθείοις.* Julianus orat. 5, p. 176, de Cereris sacris agens, ait: « Επὶ τούτοις ἀπαγορεύεται λιθούσιν ἄπασι χρῆσθαι· κονδύλον δέ ἐστι τούτο καὶ πρὸς Αἰγύπτιους πρόβλημα. » Secundum, nullo piscium genere vesci conceditur; sed hæc nobiscum Ἀργυπius communis est quæstio. » Idem paulo post: Ηπειροῦς ἐπιτρέπει χρῆσθαι, πλὴν ὀλύμπων: « Volucres ad iaculum adhibere permittit, paucis duntaxat exceptis. » Et nox. Καὶ τῶν τετραπόδων τοῖς συνήθεσται, πάντῃ τοῦ κοιτου. « Quadrupedes item usitatas, præter porcum. » Quorum institutorum quæ fuerit ratio, prout ipsi videbatur, ibidem exponit.

(23) *Υλικῆς.* An potius ὑδατικῆς, « aquæ. »

πωλυτελεῖς, ἀλλὰ θεοφιλεῖς· καὶ τὸ θυμίαρα ἔκεινον τὸ σύνθετον (24) τὸ ἐν τῷ νόμῳ, τὸ ἐκ πολλῶν γλωσσῶν τε καὶ φωνῶν, κατὰ τὴν εὐχὴν συγχείμενον, μᾶλλον δὲ τὸ ἐκ διαφόρων ἔθνων τε καὶ φύσεων, τῇ πατέρᾳ τὰς διαθήκας (25) δόσει σκευαζόμενον εἰς ἡ τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, καὶ κατὰ τοὺς αἰνους συναρμένον, καθαρῷ μὲν τῷ νῷ, δικαιῷ δὲ καὶ ὅρῃ τῇ πολιτείᾳ, ἐξ ὅτιών Ἑργων εὐχῆς τε δικαίας· ἐπειδὴ in unitatem fidei, Φιλοποιητικήν καὶ in laudibus congregatur, mente quidem pura, justa autem et recta vita institutione, ex sanctis operibus et justa oratione Nam

Tις ὁδε (26) μωρὸς,
κατὰ τὴν ποιητικὴν χάριν,

καὶ λιαρ ἀρειμέρως (27)

Ἐβπιστος ἀρδρῶν, δστις ἐλπίζει (28) θεοὺς,
Οὐτῶν ἀσάκων, καὶ χολῆς πυρονμέρης,
Ἄ καὶ κνστὶ πειρῶστιν οὐγὶ βρώσιμα,
Χαρειρ ἀτρη (29), καὶ γέρας λαχεῖτος,

καὶ χάριν τούτων τοῖς δρῶσιν ἐκτίνειν (30), καὶ λησταῖ, καὶ τύραννοι τύχωσιν; Φαμὲν δ' ἡμεῖς ἀγιάζειν τὸ πῦρ (31), οὐ τὰ χρέα, ἀλλὰ τὰς ἀμαρτωλοὺς ψυχάς· πῦρ οὐ τὸ παμφάγον καὶ βάναυσον, ἀλλὰ τὸ φρόνιμον λέγοντες, τὸ δικινούμενον διὰ ψυχῆς τῆς διερχομένης τὸ πῦρ.

Aqua fuit contemporatus statim in primo mundi ortu, sicut etiam cum reliquis elementis, quod etiam est indicium materialis permansionis. Oportet ergo Deo offerre sacrificia, non sumptuosa ac splendida, sed quae sunt accepta, et subtilum illum in lege compositum, qui constat ex multis linguis et vocibus in oratione, vel potius qui ex diversis gentibus et sexibus per donum testamentorum constitutis in unitatem fidei, Φιλοποιητικήν καὶ in laudibus congregatur, mente quidem pura, justa autem et recta vita institutione, ex sanctis operibus et justa oratione Nam

Quis adeo stultus,
ut ait lepor poeticus,

et tam ignavi est animi,

Tam credulus quis est, ut autem deos,
Tostaque biles, et ossibus tantum meris,
Quæ forte rodant nec famelici canes,

B Lætarier, sibiique munus poscere hoc,
et iis, qui hæc faciunt gratiam reddere, quamvis sint piratae aut latrones, aut tyranni? Nos autem dicimus ignem sanctificare, non carnes, sed animas peccatrices; ignem dicentes non illum edacem et omnia consumentem et plane sordidum et illiberalē, sed prudentem, qui pervadit animam per ignem transeuntem.

CAPUT VII.

Quali oratione utatur Gnosticus verus et quomodo a Deo exaudiatur.

Σέβειν δὲ δεῖν ἐγκελευόμεθα καὶ τιμᾶν τὸν αὐτὸν, καὶ λόγον Σωτῆρά τε αὐτὸν καὶ ἡγεμόνα εἶναι πεισθέντες, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα, οὐκ ἐν ἑξαρέτοις τριμέραις, ὥσπερ ἄλλοι τινὲς, ἀλλὰ συνεχῶς τὸν δόλον βίον τοῦτο πράττοντες, καὶ κατὰ πάντα τρόπον· ἀμέλει τὸ γένος τὸ ἐκλεκτὸν, ἡ Ἐπτάκις τῆς τριμέρας γίνεσά σης (32), φῆσθ, κατ' ἐντολὴν δικαιούμενον. Οὐθενὶ οὔτε ὠρισμένον τόπον, οὐδὲ ἑξαρέτον ιερὸν, οὐδὲ μὴν ἑορτάς τινας καὶ τιμέρας ἀποτεταγμένας, ἀλλὰ τὸν πάντα βίον ὁ γνωστικὸς ἐν παντὶ τόπῳ, καὶ πατέρα ἐκατὸν μόνος ὃν τυγχάνῃ, καὶ δικαὶος τινὰς ἀντῶν ὁμοίως (33) πεπιστευκότων ἔχῃ, τιμᾶν τὸν Θεόν, πουτέστιν χάριν ὁμολογεῖ τῆς γνώσεως τῆς πολιτείας. Εἰ δὲ ἡ παρουσία τινὸς ἀνθρὸς ἀγαθοῦ διὰ τὴν ἐντροπὴν καὶ τὴν αἰδῶ πρὸς τὸ κρείττον δεῖ σχηματίζει

¶ P. 831, ED. POTTER. * Psal. cxviii, 164.

(24) Τὸ σύνθετον. Respicit Exod. xxx, 34 et seqq.

(25) Κατὰ τὰς διαθήκας. Βοη διαθήκη apud Clementem denotat quamvis voluntatis divinae significationem. Vide p. 562, 695, 760, ac præsertim 765. Lowth.

(26) Tις ὁδε. Exstant iidem versiculi apud Porphyrium Ηερὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς. Cæterum minus emendate, quam hic leguntur. HEINSIUS.—Hos incerti poetæ versus citat etiam Cyrillus lib. ix Adv. Julianum, p. 306, 307, ex Porphyrii lib. ii Ηερὶ ἀποχῆς. Illo modo eos scripsit explicavitque Grot., in Excerpt., p. 923:

Tις ὁδε μωρὸς λιαρ ἀρειμέρως
Ἐβπιστος ἀρδρῶν, δστις ἐλπίζει θεοὺς
Οὐτῶν ἀσάκων καὶ χολῆς πυρονμέρης,
Ἄ καὶ κνστὶ πειρῶστιν οὐγὶ βρώσιμα,
Χαρειρ ἀπαρχῆ, καὶ γέρας λαχεῖτος,
Τούτων τε τοῖσι δρῶσιν ἐκτίνειν
Quis gente in hominum tam supine est credulus,
Aut stultus adeo est, qui deos existimet
Seu bilis ustæ, sive crudorum ossium,

Projecta que vix tangat esuriens canis,
Gaudere donis, idque honori ducere,
Facientibusque gratiam reponere?

D (27) Ἀρειμέρως. Sic recentiores editiones, sed ἀνεμένος habent Flor. et ms. Paris.

(28) ἐλπίζει. Cyril. ἐλπίζῃ.

(29) Ἀπάτη. Hoc substituit Sylburg. pro ἀπάντα, quod in Flor. existabat, ut etiam in ms. Paris. Malum ἀπαρχῆ, quod habet Cyrilus.

(30) ἐκτίνειν. Ms. Paris. ἐκτίνειν.

(31) Τὸ πῦρ. Respiceret videtur Matth. iii, 14; Luc. iii, 16: Ηενεύματι ἀγίῳ καὶ πυρὶ· vel alium his similem locum. Agit enim auctor de mystico ac spirituali igne. Deinde, Hebr. iv, 12: Ζῶν γάρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ..... καὶ δικινούμενος ἀχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος.

(32) Ηενεύματι. Vulg. bibl. Psal. cxviii, in fine, γίνεσά σε. A. SILBURG.

(33) Τῶν ὁμοίων. Flor. τῶν ὁμοίων, e similiū; parum apte. Paulo post, rectius forsitan cum distinctione, τῆς γνώσεως, τῆς πολιτείας, ut mox. SILBURG.

melius format et effingit : quomodo is qui cum Deo semper est præsens, per cognitionem, et vitam, et gratiarum actionem, non jure se melior semper evadat in omnibus et factis et verbis et affectu? Talis est-is cui est persuasum, Deum ubique adesse, non autem certis ac definitis locis esse conclusum : ut cum se absque eo esse aliquando existimaverit, noctu et interdiu intemperantia se dedat et libidini. Per totam ergo vitam diem festum agentes, ubique et omni ex parte Deum adesse persuasi, laudantes agros colimus, hymnos cauentes navigamus, et in omni alio vitæ instituto, ut decet, ex arte versamur. Propius autem Deo jungitur Gnosticus, ut qui simul quidem gravitatem et hilaritatem ostendat in omnibus. Gravitatem quidem, propterea quod ad Deum se convertat ; hilaritatem autem, propterea quod humana bona reputet quæ dedit nobis Deus. Videtur autem cognitionis excellentiaria Propheta sic ostendere : « Benignitatem et disciplinam et cognitionem doce me » ; « ascendendo amplificans id quod est principale perfectionis. Hic ergo homo est vere regalis, hic sacerdos sanctus Dei : quod quidem nunc quoque servatur apud eos qui sunt prudentissimi ex barbaris, qui sacerdotiale genus provehunt ad regnum. Hic ergo nequaquam se tradit confusa turbæ quæ theatris dominatur. Quæ autem dicuntur et fiunt et videntur voluptatis illipientis gratia, ne in somnis quidem admittit. Neque has ergo quæ visu percipiuntur voluptates, nec eas quæ in aliis fruendis capiuntur varietates : ut sumptuosos suffit qui odoratum alliciunt, aut condimenta ciborum, et quæ ex variis vinis sentiuntur delicias gustum inescantes ; neque odoriferas ex variis floribus contexuras, quæ per sensum animam effeminant ; sed honestum rerum omnium usum ad Deum semper referens, et cibi, et potus, et unctionis, universorum datori offert primitias, gratias agens et per donum et unctionem, et per Verbum ei datum : ad conviviales epulas **306** raro veniens, nisi si quod amicitiam concordiamque profiteretur convivium, ut veniat ei persuaserit. Est enim ei persuasum, Deum omnia scire et audire, nec vocem solum, sed etiam cogitationem. Nam auditus quoque qui sit in nobis per meatus corporeos, non per vim corpoream, sed per

A τὸν ἐντυγχάνοντα, πῶς οὐ μᾶλλον δισμπαρών ἀεὶ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ βίου καὶ τῆς εὐχαριστίας; ἀδιαλείπτως τῷ Θεῷ, οὐκ εὐλόγως ἂν ἔαυτοῦ παρ' ἔκαστα κρείττων εἴη εἰς πάντα, καὶ τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους καὶ τὴν διάθεσιν; Τοιούτος δὲ πάντη παρεῖναι τὸν Θεὸν πεπεισμένος, οὐχὶ δὲ ἐν τόποις τισὶν ὠρισμένοις καταχειλεισμένον ὑπολαβὼν, ἵνα δὴ χωρὶς αὐτοῦ ποτε οἰηθεῖς εἶναι, καὶ νύκτα καὶ μεθ' ἡμέραν ἀκολαστανῇ. Πάντα τοινυν τὸν βίον ἔστρηνται, πάντη πάντοθεν παρεῖναι τὸν Θεὸν πεπεισμένοι, γεωργοῦμεν αἰνοῦντες, πλέομεν ὑμνοῦντες, κατὰ τὴν διλήτην πολιτείαν ἐντέχνως ἀναστρέψμεθα. Προσεχέστερον δὴ δι γνωστικὸς οἰκειοῦται Θεῷ, σεμνὸς ὁν ἄμα καὶ ἱλαρὸς ἐν πᾶσι· σεμνὸς μὲν δὲ τὴν ἐπὶ τὸ Θεῖον ἐπιτροφὴν, ἱλαρὸς δὲ διὰ τὸν ἐπιλογισμὸν τῶν ἀνθρωπίων ἀγαθῶν, ὁν ἔσωκεν ἡμῖν ὁ Θεός. Φαίνεται δὲ τὸ ἔξοχον τῆς γνώσεως δι Προφῆτης ὁδὲ περιστάς. « Χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γνῶσιν διδαξόν με» (34)· κατ' ἐπανάβασιν αὐξήσας πήγεμονταν τῆς τελειότητος. Οὗτος ἄρα διτιας διεπιλικός ἀνθρωπός· οὗτος Ἱερεὺς δισιος τοῦ Θεοῦ· ὅπερ ἔτι καὶ νῦν παρὰ τοὺς λογιωτάτους τῶν βαρδάρων (35) σώζεται, τὸ Ιερατικὸν γένος εἰς βασιλείαν προσαγόντων. Οὗτος οὖν οὐδαμῆ μὲν ἐκυτὸν εἰς ὄχλοσφροσίαν τὴν τῶν θεάτρων δεσπότιν ἐνδίδωσι· τὰ λεγόμενα δὲ καὶ πραττόμενα καὶ δρώμενα τὸν τρόπον τῶν θεάτρων διεπιλέγονται. Οὕτ' οὖν ταύτας τὰς τὸν τῆς θέας, οὗτε τὰς διὰ τῶν διλῶν ἀπολαυσμάτων ποικιλίας, οἷον θυμιαμάτων πολυτέλειαν τὴν διεπρτιν γοητεύουσαν, ή βρωμάτων συγκατένεταις καὶ τὰς ἔξ οίνων διαφόρων ἀπολαύσεις, δελεαζούσες τὴν γεῦσιν· οὐδὲ τὰς πολυανθεῖς καὶ εύώδεις πλοκές, ἐκθηλυούσας δι αἰσθήσεως τὴν ψυχήν· πάντων δὲ τὴν σεμνὴν ἀπόλαυσιν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναγαγών ἀεὶ, καὶ τῆς βρώσεως καὶ τοῦ πόματος καὶ τοῦ χρίσματος, τῷ δοτῆρι τῶν διλῶν ἀπάρχεται, χάριν διμολογῶν καὶ διὰ τῆς δωρεᾶς καὶ τῆς χρήσεως (36), καὶ διὰ λόγου τοῦ δοθέντος αὐτῷ· σπανίως εἰς τὰς ἑστιάσεις τὰς συμπτυχίας ἀπάντων, πλὴν εἰ μή τὸ φιλικὸν καὶ διμοτικὸν, ἐπαγγελλόμενον αὐτῷ τὸ συμπόσιον, ἀφικέσθε προτρέψαι. Πέπεισται γάρ εἰδέναι πάντα τὸν Θεὸν καὶ ἐπατείν, οὐχὶ τῆς φωνῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐννοίας· ἐπει τὸ ἀκοή μὲν ἡμῖν (37), διὰ σωματικῶν πόρων ἐνεργουμένη, οὐ διὰ τῆς σωματικῆς δυνάμεως ἔχει τὴν ἀντίληψιν, ἀλλὰ διὰ

¶ P. 852, ED. POTTER, 720, ED. PARIS. * Psal. cxviii, 66.

(34) Χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γνῶσιν διδαξόν με. « Benignitatem et disciplinam et cognitionem doce me. » Ita LXX Psal. cxviii, 66. Vulgata, « Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doce me. » D. Hieronymus vertit: « Bonum sermonem et scientiam doce me. » Euthymius explicat: « Bonitatem erga amicos et cognatos, disciplinam in actionibus, et scientiam in contemplando. » Coll.

(35) Τῷ βαρδάρῳ. Cum alias forte gentes, tum præsertim Ἀργυρίου respicunt, a quibus Graecorum philosophi præcipua sua dogmata didicunt. Quo autem loco apud hos fuerint sacerdotes docebunt Plato Politico pag. 550: Περὶ μὲν Ἀργυρίου οὐδὲ ἔξεστι βασιλέα χωρὶς ἵερατον ἄρχειν· ἀλλὰ ἐν

ἄρα καὶ τύχῃ πρότερον ἐξ διλῶν γένους βασιλέως, ὃστερον ἀναγκαῖον εἰς τοῦτο εἰστελεῖσθαι αὐτὸν τὸ γένος· « Apud Ἀργυρίου non licet regem absque sacerdotio imperare, quinimo si ex alio genere quispiam vi regnum usurpet, cogitur post regni assumptionem sacris initiari, ut rex denique sit et sacerdos. » Deinde commemorat similem in pluribus Graecorum urbibus receptam esse consuetudinem. Conf. Archæologiæ Graecæ lib. II, c. 3.

(36) Χρήσεως. Flor. χρίσεως, « unctionis : » parum convenienter. SYLBURG. — Χρίσεως habeat etiam ms. Paris.

(37) Ἡ ἀκοή μὲν ἡμῖν. Flor. ἡ ἀκοή ἐν ἡμῖν, « auditus » in nobis. SYLBURG.

τεινος ψυχης αισθησεως καλ της διακριτικης των οηματουσων τι φωνων νοησεως. Ούκ ούν ἀνθρωπεσθης & Θεος τουδ' ἔνεκα (38), κατ' ἓνα ἀκούση. οὐδὲ αἰσθησεων αύτῶν δεῖ, καθάπερ ἡρεσεν τοῖς Στωικοῖς, « μάλιστα ἀκοής καὶ ὅψεως· μή γάρ δύνασθαι ποτε ἐπέρως ἀντιλαμβάνεσθαι» (39). ἀλλὰ καὶ τὸ εὑπαθές τοῦ ἀέρος, καὶ ἡ δυνάτη συναίσθησις τῶν ἀγγέλων, ἥ τε τοῦ συνειδότος ἐπαφωμένη τῆς ψυχῆς δύναμις, δυνάμει τῇ ἀρρήφω καὶ ἀνευ τῆς αἰσθητῆς ἀκοής, δύμα νοήματι πάντα γινώσκει. Καν μή τὴν φωνὴν τις ἐξικνεῖσθαι πρὸς τὸν Θεὸν λέγῃ, κατὰ περὶ τὸν ἀέρα κυλινδουμένην· ἀλλὰ τὰ νοήματα τῶν ἀγίων τέμνει, οὐ μόνον τὸν ἀέρα, ἀλλὰ καὶ τὸν δλον κόσμον. Φθάνει δὲ ἡ θελα δύναμις, καθάπερ φῶς, δῆλη διεδειν τὴν ψυχήν. Τί δ'; οὐχὶ καὶ αἱ προαιρέσεις φθάνουσι πρὸς τὸν Θεόν, προεῖσαι τὴν φωνὴν (40) τὴν ἑαυτῶν; οὐχὶ δὲ καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως πορθμεύονται; τίνα καὶ φωνὴν ἀναμείναι (41), δικατά πρόθεσιν τὸν ἑκλεκτὸν καὶ πρὸ τῆς γενέσεως τὸ ἐσόμενον ὡς ἕδη ὑπάρχον ἐγνωκώς; ἥ οὐχὶ πάντη εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς ἀπάστης τὸ φῶς τῆς δύναμεως ἐκλάμπει, « τὰ ταμεῖα », ἐρευνῶντος, ἥ φησιν ἡ Γραφὴ, « τοῦ λύχνου τῆς δύναμεως»; « Όλος ἀκοή καὶ δλος ὁφθαλμὸς, ἵνα τις τούτοις χρήσηται τοῖς ὄνταςιν, δι Θεός. Καθ' δλου τοίνυν οὐδεμίαν σύνει θεοσέβειαν, οὔτε ἐν ὑμνοῖς οὔτε ἐν λόγοις, ἀλλ' οὐδὲ ἐν γραφαῖς ἥ δύγμασιν, ἥ μή πρέπουσα περὶ τοῦ Θεοῦ ὑπόληψις, ἀλλ' εἰς ταπεινάς καὶ ἀσχήμονας ἐκτερπομένη ἐννοίας τε καὶ ὑπονοίας· διεν « ἡ τῶν πολλῶν εὐφημία δυσφημίας οὐδὲν διαφέρει, » διὰ τὴν τῆς ἀληθείας δύγνοιαν. Όμ μὲν ούν αἱ ὄρεξεις εἰσὶ καὶ ἐπιθυμίαι, καὶ δλως εἰπεῖν αἱ ὄρματα, τούτων εἰσὶ καὶ αἱ εύχαι. Διόπερ οὐδεὶς ἐπιθυμεῖ πόματος, ἀλλὰ τοῦ πιειν τὸ ποτόν· οὐδὲ μήν κληρονομίας, ἀλλὰ τοῦ κληρονομῆσαι· οὐτωσὶ δὲ οὐδὲ γνῶσεως, ἀλλὰ τοῦ γνῶναι· οὐδὲ γάρ πολιτείας ὅρθης, ἀλλὰ τοῦ πολιτεύεσθαι. Τούτων ούν αἱ εὔχαι, ὃν καὶ αἰτήσεις· καὶ τούτων αἱ αἰτήσεις, ὃν καὶ ἐπιθυμίαι· τὸ δὲ εὐχεσθαι καὶ ὁργεσθαι καταλλήλως γίνεσθαι (42) εἰς τὸ Ξεῖν τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ παρακείμενα ὠφελήματα. Τῇ κτήσει τοίνυν δι γνωστικός, τὴν εὐχὴν καὶ τὴν αἰτήσιν τῶν διτων ἀγαθῶν τῶν περὶ ψυχὴν ποιεῖται (43) καὶ εὐχεται, συνεργῶν ἀμα καὶ αὐτὸς εἰς ἔξιν ἀγαθότητος ἐλθεῖν, ὡς μηκέτι ἔχειν τὰ ἀγαθὰ καθάπερ μαθήματά τινα παρακείμενα, εἰναι δι ἀγαθῶν. Διὸ καὶ τούτοις μάλιστα προσήκει εὐχεσθαι, τοῖς εἰδόσι τὸ Θεῖον ὡς χρή, καὶ τὴν πρόσφορον ἀρετὴν ἔχουσιν αὐ-

A quemdam sensum animalem et intelligentiam quae discernit, voces aliquid significantes apprehendit. Non est ergo Deus humana forma praeditus, ut audiatur, neque ei sensibus est opus, ut placuit Stoicis, « præcipue auditu et visu; non posse enim unquam aliter apprehendere; » sed et aeris ad patiendum facilitas, et acerrima angelorum consensio, et vis quae animæ attingit conscientiam, inexplicabili potestate etiam absque sensili auditione simul cum cogitatione cognoscit omnia. Quod si quis dicat vocem inferius in aere volvi, nec ad Deum pervenire; ac cogitata sanctorum secant non solum aere, sed ~~et~~ totum mundum. Statim autem vis divina, perinde ac lux, totam perspicit animam. Quid vero, non etiam ipsa animi consilia ad Deum perveniunt, et suam quasi emittunt vocem? annon ea etiam transmittuntur a conscientia? Quamnam autem vocem exspectaverit, qui secundum propositum suum, electum etiam ante nativitatem, et id quod futurum est, tanquam quod sit, cognovit? Annon profundum cujusvis animæ elucescere facit lux potestatis, cum « penetralia, » ut ait Scriptura, « scrutetur lucerna potestatis? Totus auditus, et totus oculus est, ut his nominibus utar, Deus. Nullam ergo religionem servat, neque in hymnis, neque in sermonibus, sed neque in scripturis aut dogmatibus, indecens de Deo opinio; verum ad humiles et indecoras deflectit notiones et cogitationes: quo sit ut « multorum laudatio nihil differat a maledicto, » propter veritatis ignorationem. Atque quorum quidem sunt desideria et appetitiones, et ut semel dicam, animi impulsiones, pro iis sunt etiam precatio-nes. Quamobrem nemo potum desiderat, sed bibere potum; sed nec hereditatem, verum esse heredem; ita neque cognitionem, sed nosse; neque rectam rempublicam, sed rempublicam gerere. Pro iis ergo rebus preces sunt, quae petuntur; et ea petuntur, quae cupiuntur. Precari autem et appetere sunt inter se invicem, ad habendum bona et ea, quae adjuncta sunt, commoda. Is itaque qui cognitione tanquam possessione quadam est praeditus, et petit et precatur ea quae sunt vere bona, nempe bona animæ, ipse quoque cooperans ut perveniat ad habitum bonitatis, ut non amplius habeat bona tanquam alias adjunctas disciplinas, ipse autem sit bonus. Quocirca eos maxime decet precari qui Deum norunt ut oportet, et ei congruam habent

¶ P. 853, ED. POTTER, 721, ED. PARIS.

(38) Τοῦδ' ἔνεκα. Flor. τοῦθ' ἔνεκα, contra normam. Nam in τούτῳ ἔνεκα non potest ultimæ diaphthongi illa fieri elisio. SYLBURG.

(39) Ἀντιλαμβάνεσθαι. H. ms. Ἀντιλαβέσθαι. SYLBURG.—Ἀντιλαβέσθαι exstat etiam in ms. Ottob.

(40) Τὴν φωνὴν. Psalm. xix, 3: Οὐκ εἰσ λαλεῖ οὐδὲ λόγοι, ὃν οὐχὶ ἀκούνται αἱ φωναὶ αὐτῶν.

(41) Πορθμεύονται; τίτα καὶ φωνὴν ἀναμείναι· nempe αἱ προαιρέσεις. SYLBURG.—Porro in editione Sylburgiana hæc sententia sic exstat: πορθμεύονται τίτα καὶ φωνὴν ἀναμείναι. Recepitam lectionem Heinio debemus.

(42) Καταλλήλως γίνεσθαι. Sic recentiores editiones; καὶ ἀλλήλους γίνεσθαι habent Flor. et ms. Paris. Malim vero καταλλήλως γίνεται· τι serie consequenti et ordine se excipiunt. Sed illud γίνεται ab imperito scriptore propinquos infinitivos respiciente in γίνεσθαι mutatum videtur: quod alias etiam contigit.

(43) Τῇ κτήσει τοινυτὸν ὁ γνωστικός. Heinio legit κτήσει, haec notans: « Vocab τὴν κτήσει γνωστικόν, qui nondum ad habitum cognitionis pervenit. Opponit ergo talēm τῷ γνωστικῷ τῇ ἔξει. At interpres legerat, τῇ κτήσει, qua voce totum interpolaverat sensum. » EDIT. PATROL.

virtutem, qui sciunt quænam sint vere bona, et quæ sint petenda, et quando, et quomodo singula. Est autem extrema inscita, ab iis qui non sunt dii tanquam a diis petere; aut quæ non sunt utilia petere, quæ sibi mala sunt sub specie boni flagitantes. Unde merito cum sit unus bonus Deus, ab ipso ex bonis alia quidem nobis dari, alia vero permanere, precamur nos et angeli, sed non similiter. Non est enim idem, petere ut donum permaneat, atque ab initio ut id accipiamus contendere. Quin etiam aversio et depulsio malorum, est species precatio-nis, sed ea precatione nunquam est utendum ad damnum hominum, nisi justitia curam gerens Gno-sticus, dispenset hanc petitionem iis qui mali sensum exuerunt. Est ergo, ut audacius dicam, precatio, cum Deo conversatio. Quare licet susurrantes, et ne labra quidem aperientes tacite loquamur, intus clamavimus. Quanlibet enim internam collo-cutionem Deus exaudit perpetuo. Hinc et caput et manus in cœlum extendimus, et pedes excitamus in ultima acclamazione orationis, promptitudine et alacritate spiritus assequentes essentiam quæ apprehenditur intelligentia: et una cum sermone cor-pus a terra abducere conantes, erigentes animam desiderio meliorum alatam cogimus in sancta pro-gredi, magno animo carnis vinculum despicientes. Scimus enim optime, eum qui est Gnosticus, totum mundum lubenter transcendere, velut Judæi Ägyptum, ut aperte ostendat, se Deo quam proximum esse futurum. Quod si nonnulli certas ac definitas horas constituant precatiōni, ut, verbi causa, ter-tiam, sextam, nonam: at Gnosticus, per totam orat vitam; dum per preces suas cum Deo studet versa-ri. Reliquit autem, ut semel dicam, omnia quæ non sunt utilia, cum eo jam pervenerit, ut jam hinc acceperit consummationem ejus qui ex chari-tate agit. Jam vero triplicem horarum divisionem, quæ totidem sunt honoratae precibus, sciunt qui no-runt beatam sanctorum mansionum trinitatem. Hic

P. 854, ED. POTTER, 722, ED. PARIS.

(44) *Toῖς δ'.* Forte τοῖς γ', aut δ' superfluit, ut alibi. *SYLBURG.*

(45) *Kαὶ ψυθυρίζοντες.* Ut Anna, I Reg. 1. H. Id.

(46) *Toὺς τε πόδας ἐπ.* Ita Tertullian. graviter reprehendit illos qui statim post finitam orationem assidebant. *LOWTH.*

(47) *Εἰ δὲ τινες.* Non antiquum modo, sed inde usque ab ipsis apostolis traductum ad posteros esse morem statis horis orandi, cum ex hoc constat loco, tum ex aliis multis veterum Patronis. S. Hieron., epist. 7, tom. I, *ad Latam*: « Mane hymnos canere, tercia, sexta, nona hora stare in acie quasi belatricem Christi, accensaque lucerna reddere sa-criticium vespertinum, » et epist. 8, *ad Demetriadem*: « Præter psalterium et orationis ordinem, quod tibi hora tercia, sexta, nona, ad vesperam, media nocte et mane semper est exercendum, sta-tue quot horis Scripturam ediscere debeas. » Idem epist. 22 et 27. Basilius singularum rationem red-dit reg. fus. expl. 57: Κατὰ τὴν τρίτην ὥραν εἰς τὴν προσευχὴν ἀνιστάσθαι ὑπομνησέντας τῆς του Πνεύ-matos ὄντες κατὰ τὴν τρίτην ὥραν τοῖς ἀποστόλοις οὐδομένης. Cyprian., *De orat. Domina*: « Horarum spatiā jampridem spiritualiter determinantes adora-

A τῷ· οἱ ἵσαι τίνα τὰ δυτικὰ ἀγαθὰ, καὶ τίνα αἰτήσει, καὶ πότε, καὶ πῶς ἔκαστα. Ἐσχάτη δὲ ἀμάθεια, παρὰ τῶν μὴ θεῶν ὡς θεῶν αἰτεῖσθαι· ἢ τὰ μὴ συμφέροντα αἰτεῖσθαι, φαντασίᾳ ἀγαθῶν κακὰ αἰτουμένους αἰτίαν. «Οὐεν εἰκάστως ἐνὸς δυτος τοῦ ἀγαθοῦ θεῶν, παρ' αὐτοῦ μόνου τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν δοθῆναι, τὰ δὲ παραμεῖναι εὐχάριστα, ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἄγγελοι· ἀλλὰ οὐκ δημοκινοί. Οὐ γάρ ἔστι ταυτὸν αἰτεῖσθαι παραμεῖναι τὴν δύσιν, ή τὴν ἀρχὴν σπουδάζειν λαβεῖν. Καὶ ἡ ἀποτροπή δὲ τῶν κακῶν εἰδος εὐχῆς, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων βλάβῃ τῇ τοιμᾶς συγχρητέων εὐχῇ ποτε· πλὴν εἰ μὴ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς δικαιο-sύνης τεχναζόμενος, τοῖς δ' (44) ἀπηληγράσθιν δὲ γρα-στικὸς οἰκονομοὶ τὴν αἰτησίν. «Ἐστιν οὖν, ὡς εἰπεῖν τολμηρότερον, δομιλία πρὸς τὸν Θεὸν ἡ εὐχὴ. Καὶ θυρὶζοντες (45) ἄρα, μηδὲ τὰ χεῖλη ἀνοίγοντες μετὰ σιγῆς προσλαῶμεν, ἔνδοθεν κεκράγαμεν. Πλάσαντες τὴν ἐνδιάθετον δομιλίαν δὲ θεὸς ἀδιαλείπτως ἐπέλειπεν. Ταύτη καὶ προσανατείνομεν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ χεῖρας εἰς οὐρανὸν αἴρομεν, τούς τε πόδας ἐπεγίρη-μεν (46) κατὰ τὴν τελευταῖν τῆς εὐχῆς συνεκρύπτο-σιν, ἐπακολουθοῦντες τῇ προθυμίᾳ τοῦ πνεύματος εἰς τὴν νοτῆην οὐσίαν· καὶ συναφιστάνειν τῷ λόγῳ τὸ σῶμα τῆς γῆς πειρώμενοι, μετάρσιον ποιησάμενοι τὴν ψυχὴν ἐπερωμένην τῷ πόθῳ τῶν κρειττονῶν, ἐπὶ τὰ ἄγια χωρεῖν βιαζόμεθα, τοῦ δεσμοῦ καταμα-γαλοφρονοῦντες τοῦ σαρκικοῦ. Ισμεν γάρ εἰ μὲν τὸν γνωστικὸν τὴν ὑπέρβασιν παντὸς τοῦ κίσματος, ὕσπερ ἀμέλει τῆς Αἰγύπτου οἱ Ιουδαῖοι, ἐκουσίας ποιούμενον, ἐνδεικνύμενον ἐναργῶς παντὸς μᾶλιστος, ὡς δὲτι μάλιστα σύνεγγυς ἔσοιτο τοῦ θεοῦ. Εἰ δὲ τινες (47) καὶ ὥρας ταχτὰς ἀπονέμουσιν εὐχῆς, ὡς τρί-την φέρε καὶ ἔκτην καὶ ἐννάτην, ἀλλὰ οὖν γε δὲ γρα-στικὸς παρὰ δόλον εὑχεται τὸν βίον, δι' εὐχῆς συνεῖναι μὲν σπεύδων θεῷ, καταλέλουπε δὲ, συνελόντες εἰπεῖν, πάντα δσα μὴ χρησιμεύει γενόμενος ἔκει, ὡς ἀντίθεντες διδῇ τὴν τελείωσιν ἀπειληφώς τοῦ κατὰ ἀγάπη δρωμένου. Ἀλλὰ καὶ τὰς τῶν ὥρῶν διανομές τρι-χῇ (48) διεσταμένας καὶ ταῖς ἵσαις εὐχαῖς τετιμη-

tores Dei, statutis et legitimis temporibus servie-bant, et manifestata postmodum res est, sacramen-ta olim suis, quod ante sic justi preocabantur. Nam super discipulos hora tercia descendit Spir-itus sanctus, qui gratiam Dominicæ reppromis-sione implevit. De sexta Basil.: «Ἐν δὲ τῇ ἔκτῃ ὥρᾳ μετὰ μήματος τῶν δύτινων ἀναγκαῖαν εἶναι τὴν προτε-χὴν ἐκρίναμεν τῶν λεγόντων, Ἐσπέρας δι' προινῆς μεσημέριας διηγήσομαι καὶ ἀπαγγελῶ. Sexta quip-pe meridies. Cyprian. item: « Petrus, hora sexta in tectum superioris ascendens, signo pariter el rite Dei monentis instructus est, ut omnes ad gralism salutis admitteret, cum de emundandis genitilibus ante dubitaret. » De nona Basil.: « Ή δὲ ἐντελεῖ παρ' αὐτῶν ἡμῖν τῶν ἀποστόλων ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀναγκαῖα εἰς προσευχὴν παραδέδοται, τοπορικαὶ δὲτι Πέτρος καὶ Ιωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ λέπον ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς ἐννέατην. Cyprian.: « Εἰ Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccatis nostra sanguine suo abluit, et ut redimere et vivificare nos posset, tunc victoriam suam passione per-fecit. » Eadem nona ratio redditur et in Constit. apost. lib. viii, c. 34. COLLECT.

(48) *Τριχῇ.* Cyprian., *De orat. Dom.*: « In ora-tionibus vero celebrandis invenimus observasse

νας θασιν οἱ γνωρίζοντες τὴν μακαρίαν τῶν ἀγίων A περὶ τοῦ μὴ δεῖν εὐχεσθαι πρός τινων ἐπεροδόξων, τούτους τῶν ἀμφὶ τὴν Προδίκου αἰρέσιν παρεισαγόμενων δογμάτων. Ἰνα οὖν μηδὲ ἐπὶ ταύτῃ αὐτῶν τῇ ἀθέψι φοιτίᾳ ὡς ἔνη ὁγχίλλωται αἰρέσι, μαθέτωσαν προειλῆφθαι μὲν ὑπὸ τῶν Κυρηναϊκῶν (49) λεγομένων φιλοσόφων ἀντιρήσεως δ' ὅμως τεύξεται κατὰ καιρὸν ἡ τῶν Φευδωνύμων (50) τούτων ἀνάστος γνῶσις, ὡς μὴ νῦν παρεισδυμένη τὸ ὑπόμνημα, οὐκ ὀλίγη οὔσα ἡ τούτων καταδρομή, διακόπτῃ τὸν χεροῦ λόγον, δεικνύντων ἡμῶν μόνον δητῶς ὅσον καὶ θεοσεβῆ τὸν τῷ δητεῖ κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα γνωστικὸν, φί μόνῳ ἡ αἰτησίς κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν ἀπονεμημένῳ γίνεται (51) καὶ αἰτήσαντι καὶ ἐννοηθέντι (52). Ὡσπερ γάρ πᾶν (53) δ βούλεται δύναται ὁ Θεός, οὕτως πᾶν δὲν αἰτήσῃ ὁ γνωστικὸς λαμβάνει. Καθόλου γάρ ὁ Θεός οἶδε τοὺς τε ἀξίους τῶν ἀγαθῶν, καὶ μή. "Οὐεν τὰ προσήκοντα ἔκάστους διδώσιν· διὸ πολλάκις μὲν αἰτήσασιν ἀναξίοις, οὐκ ἀν δοῖῃ· δοῖη δὲ ἀξίους δηλοντί ὑπάρχουσιν. Οὐ μὴν παρέλκει ἡ αἰτησίς, καὶν χωρὶς ἀξιώσεως δίδοται τὰ ἀγαθά. Αὐτίκα δὲ τε εὐχαριστία, δὲ τε τῶν πέλας εἰς ἐπιστροφὴν αἰτησίς, ἔργον ἐστὶ τοῦ γνωστικοῦ· δὲ καὶ ὁ Κύριος τρέχετο, εὐχαριστῶν μὲν ἐν οἷς ἐτελείωσεν τὴν διακονίαν, εὐχάριστος; δὲ ἀλλὰ πλεῖστοις οὗτοις ἐπιγινώσκει γενέσθαι, ἵν' ἐν τοῖς σωζόμενοις δὲ τῆς σωτηρίας κατ' ἐπιγνωσιν ὁ Θεός δοξάζεται, καὶ δ μόνος ἀγαθὸς καὶ ὁ μόνος Σωτὴρ δι· Υἱοῦ ἐξ αἰῶνος εἰς αἰώνα ἐπιγινώσκεται. Καὶ τοι καὶ δὲ πίστις τοῦ λήψεσθαι εἰδος εὐχῆς ἐναποκειμένης γνωστικῶς. Ἀλλ' εἰ ἀφορμῇ τις ὀμιλίας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν γίνεται δὲ τε εὐχή, οὐδεμίαν ἀφορμὴν παραλειπτέον τῆς προσόδου τῆς πρὸς τὸν Θεόν. Ἀμέλει συμπλακεῖται τῇ μακαρίᾳ προνοίᾳ δὲ τοῦ γνωστικοῦ διστάτης, κατὰ τὴν ἔκουσιον δικολογίαν τελείαν τὴν εὐεργεσίαν ἐπιδείκνυσι τοῦ Θεοῦ· οἶνεν γάρ ἀντεπιστροφὴ τές ἐστι τῆς προνοίας δὲ τοῦ γνωστικοῦ διστάτης, καὶ ἀντίστροφος εὐνοια τοῦ φίλου τοῦ Θεοῦ. Οὐτε γάρ δὲ θεός δικών ἀγαθὸς, διὸ τρόπον τὸ πῦρ θερμαντικόν· ἔχουσις δὲ τῶν ἀγαθῶν μετάδοσις αὐτῷ, καὶν προλαμβάνη τὴν αἰτησίν (54). οὐτε μὴν δικών σωθῆσεται δὲ σωζόμενος οὐ γάρ ἐστιν ἀψυχος· ἀλλὰ παντὸς

P. 855 ED. POTTER. 723 ED. PARIS.

cum Daniele tres pueros in fide fortes et in captivitate victores horam tertiam, sextam, nonam sacramenta scilicet trinitatis: quae in novissimis temporibus manifestari debebat. Nam et prima hora in tertiam veniens, consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quartam procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando a septima nona completetur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur. De tribus mansionibus vide GGG, 20, lib. vi. COLLECT.

(49) *Kυρηναϊκῶν*. Intelligit Aristippi Cyrenaei philosophi discipulos, e quibus ii qui Theodorum sectabantur, τὰς περὶ θεῶν δόξας, omnem scilicet de diis opinionem, penitus tollebant; ut refert in Aristippo Laertius; Cicero lib. i *De nat. deor.*; Sextus Empiricus, Pyrrh. Hypoth. lib. iii, c. 24, et lib. viii *Adv. mathematicos*; Plutarch., lib. i

PATROL. GR. IX.

A mihi veniunt in mentem quidam qui diversa sentiunt, nempe qui Prodicū hæresin sequuntur, a quibus docetur non esse orandum. Ne ergo de hac impia sua sapientia, tanquam nova hæresi se efferant, scient eam a philosophis qui 307 dicuntur Cyrenaici se accepisse. Suo autem tempore adversus impiam falso nominatorum istorum dicetur cognitionem, ne si huic commentario insereretur, cœptam interrumperet orationem prolixa de iis disputatio, cum id hoc loco ostendimus, eum solum esse vere piūm ac religiosum Dei ✕ cultorem, qui ex regula ecclesiastica vere est gnosticus, cui soli, id quod petit secundum Dei voluntatem tribuitur, et cum petiit, et cum cogitavit. Quemadmodum enim quidquid vult potest Deus, ita quidquid petierit gnosticus, id accipit. Omnino enim novit Deus eos qui bonis digni sunt, et qui non. Unde dat ea quæ singulis convenient. Quamobrem indignis, etiāq[ue] sāpē petierint, non dabit; dabit vero iis qui sunt digni. Neque superflua tamen propterea est petitio, etiamsi absque petitione dentur bona. Jam et gratiarum actio, et petitio eorum quæ pertinent ad conversionem proximorum, est opus gnostici; qua quidem ratione oravit quoque Dominus, gratias quidem agens quod ministrum perfecerat: rogans autem ut ad cognitionem venirent quam plurimi, ut in iis qui salvi sunt, per salutem ex agnitione Deus glorificetur, et qui est solus bonus et qui solus Servator, per Filium ex sæculo in sæculum agnoscatur. Quin etiam fides qua quis credit acceptur esse se quod petit, quædam precatio est, in animo gnosti reposita. Ceterum si conversationis cum Deo occasio est precatio, accedendi sane ad Deum nulla est prætermittenda occasio. Ejus certe, qui est gnosticus, sanctitas conexa cum beata providentia, per spontaneam confessionem, ostendit perfectum Dei beneficium. Est enim veluti quædam mutuo respondens providentia cura, sanctitas gnostici, et reciproca amici Dei benevolentia. Neque enim Deus invitus est bonus, quo modo ignis est prædictus vi calefaciendi; verum voluntarie bona impertit, etiamsi anticipet petitioνem. Neque vero invite salvus erit is qui sit salvus

D *De placitis philosoph. c. 7; Clemens noster superius in Protrepticō, etc.*

(50) *Φευδωνύμων*. Scilicet γνωστικῶν, qui non τῆς γνώσεων falso sibi arrogabunt. Sic superius Strom. III, p. 520: Οἱ ἀπὸ Προδίκου Φευδωνύμων γνωστικούς σφᾶς αὐτῶν ἀναγορεύοντες. Ubi conf. not.

(51) *Ἀπορετεμπέρω γίνεται*. Scribe φί μόνῳ ἡ αἰτησίς, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν ἀπονεμημένῃ γίνεται, καὶ αἰτήσαντι καὶ ἐννοηθέντι. HEINSIUS.

(52) *Ἐρροηθέντι*. Conf. superius Strom. vi, p. 790, not.

(53) *Πᾶν*. Respicit Matth. xxii, 22: Πάντα, ἔτα δὲν αἰτήσῃς ἐν τῇ προσευχῇ, πατέσοντες, λήψεσθε.

(54) *Καὶ προλαμβάνῃ τὴν αἰτησίν*. Hoc ad sequentia referenda sunt, non ad antecedentia, quod fecit interpres. LOWTH.

(non est enim inanimus); sed omnino voluntarie et libero animi arbitrio contendet ad salutem. Quocirca præcepta quoque homo accepit, ut qui ex se moveri possit ad utrum velit ex iis quæ sunt eligenda et fugienda. Non facit ergo Deus bona ex necessitate, sed libera voluntate bene facit iis qui ex se convertuntur. Non est enim servilis quæ ad nos venit divinitus, tanquam a deterioribus ad meliores procedens, providentia. Sed miseratione nostrâ imbecillitatis, exercentur continuae providentiae dispensationes, sicut pastoris erga oves, et regis erga eos qui ejus parent imperio, et nostrum erga praefectos nostros, **¶** qui eos regunt qui sunt eis commissi, eo ordine qui suit eis traditus a Deo. Dei ergo sunt servi et cultores, qui liberalissimum et maxime regalem cultum ac servitatem exhibent, qui fit per piam mentem et cognitionem. Est ergo omnis quoque locus vere sacer, et etiam omne tempus in quo Deum mente concipimus. Quando autem is cuius est bona mens, gratusque animus, petit per orationem, quodammodo ipse ad acceptiōnem aliquid confert, eo quod ex preicatione apparet, eum libenter accipere quod desiderat. Quando enim nostram propensionem accepit is qui est dator bonorum, ejus conceptionem omnia simul bona consequuntur. Certe per orationem examinantur mores, quomodo se habeant ad officium. Si autem vox et loquela nobis data est ut nos invicem intelligamus, quomodo non ipsam animam et mentem Deus exaudit, cum jam certe anima animam, et mens mentem exaudiat? Unde loquaces Deus linguis non exspectat, ut hominum interpres, sed

¶ P. 856 ED. POTTER, 724 ED. PARIS.

(55) Έξ αὐτῶν. Lege ἐξ αὐτῶν, « sua sponte. »

(56) Υπηρετική. Quidam e Stoicis negabant

Deum esse sensu præditum aut animatum, ac speciatim Boethius. Laertius, Zenone lib. vii, segm. 143: Βόηθος; δέ φασι οὐκ εἶναι ζῶν τὸν κόσμον: « Boethius autem ait mundum non esse animal. » Mundum scilicet pro more Stoicorum Deum vocans. Neque quidquam aliud esse credebat, quam subtile quoddam corpus totum mundum pervadens, quod vitam motumque rebus impertit. Hinc Seneca, Nat. Quest. lib. iii, cap. 29: « Sive animal est mundus, sive corpus natura gubernante, ut arbores, ut sata. » Higitur Providentia statuebat esse ὑπηρετικὴν δύναμιν, « potentiam, » aliis « servire natam: » item ἐκ χειρόνων εἰς κρίττονας: « a deterioribus ad præstantiores» procedere, ab inanimis nempe corporibus ad animata et rationis usu prædicta: Tὸν γάρ ζῶον τὸν μὴ ζῶον κρίττονος: « quippe animatum est inanimato præstantius, » ut Stoicorum verba adhibeam. Adversus hujusmodi atheos dicit Clemens Deum non providere nobis ex necessitate, sed κατὰ προαιρέσιν, « ex libero arbitrio, » et κατ' ἔλεον τῆς φιλέρχεις ἀσθενειας, « miseratione humanæ imbecillitatis» motus.

(57) Τοὺς τεταγμένους διέποντας. Malim τοὺς τεταγμένως διέποντας, « qui ordinatae regunt. » Quo modo καταλήλους paulo superius pro καταλήλως scriptum esse adnotatum est p. 721.

(58) Τάξις. Innuit diversos esse magistratum gradus et ordines, omnes vero a Deo institutos. Οὐ γάρ ἔστιν ἔξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ: αἱ δὲ οὖσαι ἔξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Rom. xiii, 1.

(59) Συνεργεῖ τι πρὸς τὴν λῆψιν, δισμένως, δι-

μᾶλλον ἔκουσιν καὶ προαιρετικῶς σπεύσει: πρὸς αὐτηρίαν· διδ καὶ τὰς ἐντολὰς ἔλαβεν ὁ ἀνθρώπος, ὡς ἀν ἐαυτῷ δρμητικὸς πρὸς ὄπτερον ἀν καὶ βούλετο τῶν τε αἰρετῶν καὶ τῶν φευκτῶν. Οὐκούν ὁ θεὸς ἀνάγκη ἀγαθοποιεῖ, κατὰ προαιρέσιν δὲ εἴποιει τοὺς ἐξ αὐτῶν (55) ἐπιστρέφοντας. Οὐ γάρ ὑπηρετικῇ (56) γέ ἔστιν ἡ εἰς ἡμᾶς θεόθεν ἔξουσα, οἷον ἐκ χειρόνων εἰς κρίττονας προτοῦσα, ἡ πρόνοια: κατ' ἔλεον δὲ τῆς ἡμετέρας ἀσθενειας αἱ προσεχεῖς τῆς προνοίας ἴεργονται οἰκονομίαι: καθάπερ καὶ ἡ τῶν ποιμένων εἰς τὰ πρόδατα, καὶ ἡ τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς ἀρχομένους, καὶ ἡμῶν αὐτῶν πειθηγίων πρὸς τοὺς ἡγούμενους ἔχονταν, τοὺς τεταγμένους διέποντας (57) καὶ ἦν ἐνεχειρίσθησαν τάξιν (58) ἐκ Θεοῦ. Θεράποντες δέ καὶ θεραπεύται τοῦ Θεοῦ οἱ ἐλευθερικωτάτην καὶ φιλικωτάτην θεραπείαν προσάγοντες, τὴν δὲ τῆς θεοσεβούς γνώμης τε καὶ γνώσεως. Πλέον δὲ καὶ τοπος ιερὸς τῷ δυντι, ἐν φ τὴν ἐπίνοιαν τοῦ Θεοῦ λαζάρονται, καὶ χρόνος. « Οταν δὲ ὁ εὐπροαιρέτος ἡμῶν καὶ εὐχάριστος δι' εὐχῆς αἰτεῖται, ἀμηγέπη συνεργεῖ τι πρὸς τὴν λῆψιν, ἀσμένως, δι' ὧν ενχεται, τὸ ποδομένον λαμβάνων (59). » Επὲν γάρ τὸ παρ' ἡμῶν εὐεπιφορὸν τὸν ἀγαθὸν λάδοι (60) δοτήρ, ἀθρόα πάντα τῷ συλλήψει αὐτῆς ἔπειται τὰ ἀγαθά. « Αἱ μέλει ἐξεῖται διὰ τῆς εὐχῆς δι τρόπος (61), πῶς ἔχει πρὸς τὸ πρότικον. Εἰ δὲ ἡ φωνὴ καὶ ἡ λέξις τῆς νοήσεως κάτιν δέδοται ἡμῖν, πῶς οὐχὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ τοῦ ἐπακούεις δι Θεός, ὅπου γε ἡδη ψυχὴ ψυχῆς, καὶ νοῦς νοῦς ἐπαίεις; » Οθεν τὰς πολυφύνους γλώσσας οὐκ ἀναμένεις δι Θεός, καθάπερ οἱ παρὰ ἀνθρώπου ἐρμηνεῖς, ἀλλ' ἀπαξιπλῶς ἀπάντων γνωρίζεις τις νοήσεις: καὶ ὅπερ ἡ φωνὴ σημαίνει, τοῦτο τῷ

ἄρτιον εἶχεται, τὸ ποθούμενον λαμβάνων. Ad verbum: « Non nihil cooperatur ad acceptiōnem facile accipiens id, quod desiderat, operationum suarum. » Illud vero quod præcessit, « et cognitionem, et tempus, » ambiguum est. Clemens vult omnem locum et tempus sacram esse, in quo ad Dei cognitionem pervenimus. COLLECT.

(60) Λάδοι. Ms. Paris. λάδη.

(61) Εξεῖται διὰ τῆς εὐχῆς δι τρόπος. Hic trópon accipe non « modum, » sed « mores, ipsos vel τὴν προαιρέσιν, ut ante dixit, τὸν εὐπροαιρέτον καὶ εὐχάριστον, » qui bono animi instituto accedit ad orationem cooperari ad obtinendum, » seu « affectum animi. » Sic vetus comicus: Τρόπος έστι πειθῶν τοῦ λέγοντος δι λόγος, « Mores dicentis persuadent, non oratio. » S. Chrysostomus, Hom. in Chananaam: Ιστέον δὲ δι τοῦ ζητεῖται τόπος προευχῆς, ἀλλὰ τρόπος. Οἱ ιερεμίας ἐν βορδῷ τοῦ θεοῦ ἐπεσπάσατο. Οἱ Δανιὴλ ἐν λάχχῳ λεόντων, καὶ τὸν θεοῦ ἔκμηντατο. Interpres Hom. 17, ex variis in Mattheum locis tom. II: « Non queritur locus, sed devotione mentis. Jeremias in lacu ceasi demersus erat, et fidelier orans Deum promeruit. Daniel in lacum leonum missus, ad se Dei misericordiam inclinavit. » Item post pauca: Οὐδὲν τοῦν ἀπὸ τοῦ τόπου κωλύεται τὰ τῆς εὐχῆς μόνοντα τῇ εὐχῇ συμβαίνων. Φησὶν γάρ δι Ασβιδός: « Αλέων τὸ δινομα τοῦ Θεοῦ μου μετ' ὧδης μεγαλυνῶ αὐτὸν τὸν αἰνέσει, καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑπὲρ μάσχον νέον. » Hec in homilia Chrysostomi non reperiuntur Latina, sed apud Anastasium Quæst. 2, in Scripturam. COLLECT.

Θεῷ τῇ ἔννοιᾳ ἡμῶν λαλεῖ, ἢν καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας εἰς νόσους ήσουσαν ἤπιστατο. Ἐξεστιν οὖν μηδὲ φωνῇ τὴν εὐχὴν παραπέμπειν, συντείνοντα, μόνον δὲ ἔνδοθεν (62) τὸ πνευματικὸν πᾶν εἰς φωνὴν τὴν νοητὴν, κατὰ τὴν ἀπερίσπαστον πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιστροφὴν. Ἐπεὶ δὲ γενεθλίου ἡμέρας εἰκὼν τῇ ἀνατολῇ (63), κάκειθεν τὸ φῶς αὗξεται ἐκ σκότους λάμψαν τὸ πρώτον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ (64) καλινδουμένοις ἀνέτειλε γνώσεως ἀληθείας ἡμέρα κατὰ λόγον τοῦ θελούντος, πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὔχαι. «Οθεν καὶ (65) τὰ πελαῖτα τῶν ιερῶν πρὸς δύσιν ἔβλεπεν· Ήνα οἱ ἀπαντιπρόσωπον (66) τῶν ἀγαλμάτων ἰστάμενοι πρὸς ἀνατολὴν τρέπεσθαι (67) διάσκωνται. » Κα-

(62) *Παραπέμπειν, συντείνοντα, μόνον δὲ ἔνδοθεν.* Hanc sententiam recentiores editiones sic proferunt : *Παραπέμπειν, συντείνοντα μόνον ἔνδοθεν.* Priorem lectionem firmat ms. Paris.

(63) *Ἐπεὶ δὲ γενεθλίου ἡμέρας εἰκὼν τῇ ἀνατολῇ.* «Quoniam autem natalis diei imago est oriens, et illinc augetur lux, qua primum illuxit ex tenebris, sed et iis, qui versabantur in ignoracione, exortus est dies cognitionis veritatis; ea ratione ad orientem solem fiunt orationes.» COLLECT.—S. Scripturæ Christum orienti soli sacerdoti numero assimilant, ut Zach. iii, 8; vi, 12; Jerem. xxiii, 5; Luc. i, 78, etc. Vult autem Clemens, preces versus orientem Deo offerri, quod oriens Christi imago sit, a quo lux in mundum spiritalem diffunditur sicut ab oriente in naturalem. Conf. Constitutionum Apost. lib. ii, cap. 57. Ubi de hoc ac similibus ritibus plura adnotavit Cotelarius.

(64) *Τοῖς δὲ διστάντοις.* Respiceret videtur Matth. iv, 16: Οἱ λαοὶ δὲ καθήμενος ἐν σκότῳ εἶδε φῶς μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

(65) *Οθεν καὶ.* Vitruvius lib. iv, c. 5: «Aedes autem sacræ deorum immortalium ad regiones, quas spectare debeat, si erunt constituendæ, uti signum, quod erat in cella collocatum, speciat ad vespertinam cœli regionem, ut qui adierint ad aram immolantes aut sacrificia facientes, specient ad partem cœli orientis, et simulacrum, quod erit in æde.» G. Gyrald. Syntag. 17, Geneal. ex Pindari Commentaris tradit—ad orientem diis, occidente heroiibus sacra facta et preces, itemque ex Porphyrio et Luciano supplices diis ἀντιπρόσωπος orientem spectasse. Id ipsum a Pythagoricis observatum scribit L. Cœlius, Trismegistum autem ad meridiem conversum orasse, Lect. antiq., lib. xii, cap. 2, etc. Quod vero templo dixit Clemens respexisse ad occidentem, de vestibulo intelligendum est, non de cella, quo modo Josephus lib. viii Antiq. cap. 2, dixit templum Salomonis versum suisse ad orientem, cuius pars dextera dicitur, quae erat australis, ad quam erat positum mare. III Reg. vii. Rationem assert Anastasius, Quæst. 48, in Scripturam: Τὸ μὲν μῆκος ἦν ἕπτην, τὸ δὲ ἐνρος κ'. Ετέραπτο δὲ οὐ πρὸς ἡνῶν, τὰ οἱ προσευχόμενοι μὴ τὸν ήλιον ἀνίσχοντα προσκυνῶσιν, ἀλλὰ τὸν ήλιον Δεσπότην. Longitudo quidem erat *lx cubitorum*, latitudine autem *xx*. Conversum autem erat non ad orientem, ne precantes adorarent solem orientem, sed solis Dominum. Ita legendus est hic locus in Bibliotheca SS. Patrum, ut et ille sub finem quæstionis: «Et totam altitudinem suisce centum viginti cubitorum.» Καὶ πᾶν τὸ ὄφος ἔχατὸν εἴχοι πῆχεις. Id quod indicat locus c. 32 Paral. quem subjicit: «Et altitudo centum viginti, et deauravit ipsum intrinsecus auro puro.» Græce in ms. Reginæ erat: Καὶ κατεχρύσωσεν αὐτὸν ἔσωθεν χρυσίῳ καθαρῷ· interpres vide-

A cognoscit omnium, ut semel dicam, mentes: et quod nobis vox significat, hoc Deo nostra loquitur cogitatio, quam etiam ante creationem sciebat esse venturam in mentem. Licet ergo etiam absque voce emittere orationem, modo quis quidquid est intrinsecus spiritale, intendat in vocem quæ mente precipitur, per induvsum ad Deum conversionem. Quoniā autem diei natalis imago est oriens, atque illinc quoque lux augetur quæ primum illuxit ex tenebris, iisque qui voluntantur in ignoracione exortus est dies cognitionis veritatis, quemadmodum sol oritur, ideo ad ortum matutinum habentur preces. Unde etiam templorum anti-

B tur legisse ἔωθεν. Sed et illud οὐ πρὸς ἡνῶ, mendi suspectum est, si cum Josepho conseratur, unde sumptum videtur. COLLECT.—In Constitut. apost. lib. ii, initio c. 57, de templo ædificando hoc preceptum exstat: Καὶ πρῶτον μὲν δὲ οἶκος ἔσται ἐπιμήκης, καὶ ἀνατολικὸς τετραμμένος, ἐξ ἔχατέρων τῶν μερῶν τὰ παστοφόρια πρὸς ἀνατολὴν, δοτικὲς εοικε νῆτοι. «Ἄς primo quidem ædes sit oblonga, ad orientem versa, ex utraque parte Pastophoria versus orientem habens, et quæ navi sit similis.» Ubi consuli poterunt quæ de basilicis ac templis ad orientem spectantibus adnotavit Cotelarius. Porro recentiora quidem templo ad orientem spectasse dicuntur a nonnullis, ut ingredientes πρὸς δύσιν oculos ferrent; vetera autem contrarium situm obtinuisse. Hygnus De agror. limit. constit. lib. i: «Antiqui architecti in occidente templo spectare recte scripserunt: postea placuit omnem religionem eo convertere, ex qua parte cœli terra illuminatur.» Conf. Archæol. Græco lib. i, c. 2.

(66) *Οἱ ἀλαντιπρόσωποι.* Flor. οἱ ἀπαντιπρόσωποι· corrupta et structura et sententia. SYL.B.

(67) *Πρὸς ἀνατολὴν τρέπεσθαι.* Hunc orandi ritum vultu ad orientem converso acceptum ab apostolis testantur hæc veterum Patrum loca, ex quibus et rationes varias petes. Tertullian. Adversus gentes seu in Apologet.: «Ad Persas si forte deputabimur, licet solem in linteo depictum non adoremus habentes ipsum ubique in suo clypeo, denique inde suspicio quod innotuerit, nos ad orientis regionem precari.» Idem Adversus Valentianos: «Amat figuram Spiritus sancti orientem Christi figuram.» Epiphan. lib. xix scribit pseudo-prophe tam Elxai nomine prohibuisse orare ad orientem et faciem ad Hierosolyma convertendam docuisse ex omnibus partibus mundi. Origenes hom. 5, in Num.: «Quod genua flectimus orantes, et quod ex omnibus cœli plagis ad orientis partem conversi orationem fundimus, non facile cuiquam puto ratione compertum.» Apud sanctum Athanasium Quæst. ad Antiochum 16, quæ in Græco ms. 34, respondendum esse gentibus docetur: «Οτι οὐχ ὁς ἐν ἀνατολαις περιγραφομένου τοῦ Θεοῦ κατὰ ἀνατολὰς προσκυνούμενος ἀλλ' ἐπειδὴ δὲ θεὸς φῶς ἀληθινὸν καὶ ἔστιν καὶ λέγεται, τούτου χάριν πρὸς τὸ φῶς τὸ κτιστὸν ἀφορῶντες, οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τῷ ποιήσαντι αὐτὸν προσκυνούμενον ἐκ τοῦ πρώτου στοιχείου τὸν πρὸ πάντων στοιχείων, καὶ τῶν αἰώνων θεὸν γεράροντες.» Non ideo adoramus ad orientem, quod in ea parte mundi Deus aliquo modo circumscriptus habitet; sed quia Deus lux est vera, diciturque, eam ob causam ad creatum istud lumen conversi, non illud, quod creatum est lumen, sed ejus luminis creatorem adoramus, et ex elemento omnium splendidissimo, omnium elementorum splendidissimum creatorem Deum, veneramur. Ita redditum interpres Anepiander, sed ad verbum ex manuscripto extenuau

quissima respiciebat ad occidentem, οὐ ut qui vultu stant ad simulacra converso, doceantur verti ad orientem. « Dirigatur oratio mea tanquam incensum in conspectu tuo : elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum », aiunt Psalmi. Sceleratis ergo hominibus oratio, non solum aliis, sed etiam sibimetipsis est perniciosissima. Siquidem etiamsi ea quae fausta et prospera dicunt, postquam petierint, acceperint, ipsa haec laedunt eos qui acceperunt, ut qui sint usus eorum nescii. Orant siquidem ut ea possideant quae non habent bona, atque quae videntur bona, non ea quae sunt, petunt. Gnosticus autem, eorum quae possidet stabilitatem, ad ea autem quae eventura sunt aptitudinem, eorum autem quae est accepturus, petet aeternitatem. Quae autem vere sunt bona quae versantur in animo, ea ut et sint sibi et permaneant, precatur : unde neque aliquid ex iis quae absunt desiderat, contentus presentibus. Neque enim est propriis bonis defectus, cum jam sibi sit sufficiens ex divina gratia et cognitione. Sed cum suis quidem sit contentus, alius autem non egeat, omnipotentem autem cognoscat voluntatem, et simul habeat et precetur, maxime autem omnipotenti **308** adhaerescat potentiae, dum studet esse spiritalis, per interminatam charitatem, uiuitur Spiritui. Sic magni est et excelsi animi, qui id quod est omnium praestantissimum, quod omnium optimum, possidet per scientiam, et facile quidem applicatur ad contemplationem : eorum autem quae cadunt in contemplationem, in anima vim habet permanentem, hoc est perspicacem scientiae acrimoniam. Hanc οὐ autem ut possideat potestatem quam maxima vi contendit : eaque quae cum mente pugnant in potestate habet sua, et in contemplatione quidem perpetuo residens, et in ea se exercens exercitatione, ut a jucundis abstineat, et in faciendo recte se gerat, magna praeterea instructus experientia, tam in doctrina, quam in iis quae ad vitam pertinent, dicendi

A τευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιον οὐ παρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἐσπερινή, » οἱ Φαίμοι λέγουσι. Τοῖς μοχθηροῖς τοῖνυν τῶν ἀνθρώπων ἡ εἰχὴ οὐ μόνον εἰς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ εἰς σφῆς αὐτῆς βλαβερωτάτη. Εἰ γοῦν καὶ διὰ φασιν εὐτυχήματα εἰτησάμενοι λάδοιν, βλάπτει λαδόντας αὐτούς, ἀνεπιστήμονες τῆς χρήσεως αὐτῶν ὑπάρχοντας. Οἱ μὲν γάρ, οὐκ ἔχουσιν, ενχονται κτήσασθαι, καὶ τὰ δοκοῦντα ἀγαθά, οὐ τὰ δυτα, αἰτοῦνται· ὁ γνωστικὸς δὲ, ὃν μὲν κέχτηται, παραμονὴν (68), ἐπιτηδείηται δὲ εἰς ἀλλέλεις ὑπερβαίνειν, καὶ ἀδικιάτητα (69) ἐν οὐ λήψεται αἰτήσασθαι· τὰ δὲ δυτας ἀγαθά τὰ περὶ ψυχὴν, ενχεται εἶναι τε αὐτῷ καὶ παραμείναι: ταύτης οὐδὲ δρέγεται τινος τῶν ἀπόντων, ἀρχούμενος ταῖς παρούσιν. Οὐ γάρ ἐλειτῆς τῶν οἰκείων ἀγαθῶν, Ιανὸς ὃν ἥδη αὐτῷ ἐκ τῆς θείας χάριτός τε καὶ γνωσεως· ἀλλὰ αὐτάρκης μὲν γενόμενος, ἀνενθεῖς ἢ τῶν ἀλλων· τὸ παντοκρατορικὸν δὲ βούλημα ἐγνωκός, καὶ ἔχων ἄμμα καὶ εὐχόμενος, προσεχής τῇ τανθρεῖ δυνάμει γενόμενος, πνευματικὸς εἶναι σπουδάστας δὲ τῆς ἀριστου ἀγάπης, ἡνωται τῷ Πνεύματι. Οὔτις δι μεγαλόφρων, δὲ πάντων τιμώτατον, δὲ τὸ πάντας ἀγαθωτάτον κατὰ τὴν ἐπιστήμην κεκτημένος, εἴθιτος· μὲν κατὰ τὴν προσοβολὴν τῆς θεωρίας, ἐμμονοὶ δὲ τὴν τῶν θεωρητῶν δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ κεκτημένης, τουτέστι τὴν διορατικὴν τῆς ἐπιστήμης δριμύτητα. Ταύτην δὲ ὡς ἔνι μάλιστα βιάζεται κτήσασθαι τὴν δύναμιν, ἐγκρατής γενόμενος τῶν ἀντιστρατευμάτων τῷ νῦν· καὶ τῇ μὲν θεωρίᾳ ἀδιαλεῖπτως προσεδέσιον, τῇ δὲ φεκτικῇ δὲ τοῦ δέδειν καὶ τῇ κατορθωτικῇ τῷ πρακτέων ἐγγυμανασάμενος ἀσκήσει, πρὸς τούτους ἐμπειρίῃς πολλῇ χρησάμενος, τῇ κατὰ τὴν μάθησιν· καὶ τὸν βίον, παρέρθσιν ἔχει, οὐ τὴν ἀπόλως οὐτας ἀδυργλωτον δύναμιν, δύναμιν δὲ ἀπλῷ λόγῳ χρημένην (70), μηδὲν τῶν λεχθῆναι δυναμένων κατὰ τὴν προσήκοντα καιρόν, ἐφ' ὃν (71) μάλιστα χρή, ἐπικρυπτομένην μήτε διὰ χάριν μήτε διὰ φόδον ἀξιώγως. Οἱ γοῦν τὰ περὶ θεού διειληφώς, πρὸς αὐτής τῆς ἀληθείας (72), χοροῦ μυστικοῦ λόγῳ τῷ προτέρεων.

B Καὶ διδότητα ὃν λήψεται, αἰτήσασθαι. ΗΕΙΝΟΣ.
 (69) Ἀλιδίστητα. Pro διδότητα sententia requirit potius ἀχηδίαν, aut simile quid. Ἀχηδίστητα in carmine tantum usurpareris. In eamdem sententiam alia infra, p. 315. SYLB.
 (70) Χρωμάτηρ. Flor. χρωμάνη.
 (71) Ἐφ' ὦν. « Coram quibus. » Alioqui apios ἐφ' ὄ. Sic paulo post, ἀμεταστάτω τῷ νῦν· vel verbaliiter ἀμεταστάτως. SYLB.
 (72) Οὐ τούτο τὰ περὶ θεού διειληφώς, πρὸς αὐτής τῆς ἀληθείας. Scribe ei distingue: « Qui ergo ea, quae ad Deum spectant, ab ipso mystico veritatis accepit choro et oratione, quae virtutis magnitudinem, ceteraque quae ad Deum spectant, quemadmodum dignum est, ea demonstrat, cum excuso quodam, quem precatio suppeditat, animo uititur, iisque, qua mente sola concipiuntur et spiritu, per cognitionem quasi copulatur. » Nam interpretationem non satis recte expre-

¶ P. 857-858 ED. POTTER, 725 ED. PARIS.

illud sic vertendum est. « Ex primo elemento Deum, qui ante omnia elementa et secula fuit, venerantes. » Christianis aliam rationem reddit. Οἱ δέ γε πιστοὶ ἀκούετων καὶ μανθανέτων, ὅτι τούτου τῶν χάριν οἱ μακάριοι ἀπόστολοι κατὰ ἀνατολὰς τὰς τῶν Χριστιανῶν ἐκκλησίας προσέχειν πεποιήκασιν, καὶ κατὰ τὸν παράδεισον ἡμᾶς προσάγειν, θεον ἐξεπάσαμεν, βουλόμενοι, ἵνα, πρὸς τὴν ἀρχαὶ τῶν ἡμῶν πατρίδα καὶ χώραν ἀφορώντες, αἰτῶμεν τὸν Δεσπότην ἀποκαταστῆσαι ἡμᾶς, θεον ἐξεπάσθημεν. « Audiant vero fidèles et discant, quod sancti apostoli Christianorum ecclesias ideo jussérunt orientem versus suas preces fundere, ut ad paradisum, unde cecideramus, respicentes, suppliciter a Deo petamus, et a nostro Domino, ut in antiquam nos patriam et locum, unde cecidimus, restituere velit. » Eadem ratio redditur in *Constitut. apost. lib. II, c. 57*, ex F. Turriani interpret., vide apud *Justinum Quæst. 118*, et *Damascenum lib. IV, c. 17*, *De fide orthodox.* COLLECT.

(68) Οὐ γνωστικὸς δέ, ὃν μὲν κέχτηται, παραμονὴν, κ.τ.λ. Scribe: « Οὐ γνωστικὸς δέ, ὃν μὲν κέχτηται, παραμονὴν, ἐπιτηδείητα δὲ εἰς ἀλλέλεις ἀποβαίνειν,

D καὶ διδότητα ὃν λήψεται, αἰτήσασθαι. ΗΕΙΝΟΣ.
 (69) Ἀλιδίστητα. Pro διδότητα sententia requirit potius ἀχηδίαν, aut simile quid. Ἀχηδίστητα in carmine tantum usurpareris. In eamdem sententiam alia infra, p. 315. SYLB.

(70) Χρωμάτηρ. Flor. χρωμάνη.
 (71) Ἐφ' ὄ. « Coram quibus. » Alioqui apios ἐφ' ὄ. Sic paulo post, ἀμεταστάτω τῷ νῦν· vel verbaliiter ἀμεταστάτως. SYLB.
 (72) Οὐ τούτο τὰ περὶ θεού διειληφώς, πρὸς αὐτής τῆς ἀληθείας. Scribe ei distingue: « Qui ergo ea, quae ad Deum spectant, ab ipso mystico veritatis accepit choro et oratione, quae virtutis magnitudinem, ceteraque quae ad Deum spectant, quemadmodum dignum est, ea demonstrat, cum excuso quodam, quem precatio suppeditat, animo uititur, iisque, qua mente sola concipiuntur et spiritu, per cognitionem quasi copulatur. » Nam interpretationem non satis recte expre-

τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς, καὶ ἀξίαν αὐτήν τε καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς ἐνδεικνυμένην (73) χρήται μετὰ διάρματος ἐνθου τῆς εὐχῆς, τοῖς νοητοῖς καὶ πνευματικοῖς ὡς ἔνι μάλιστα γνωστικῶς οἰκειόμενος. "Οθεν ἥμερος καὶ πρᾶος ἀεὶ, εὐπρόσιτος, εὐαπάντητος, ἀνεξίκακος, εὔγνωμον, εύσυνειδητος" (74) αὐτηρὸς οὗτος ἦμιν, αὐτηρὸς οὐχ εἰς τὸ ἀδιάφθορον μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἀπειραστον. Οὐδαμῇ γάρ ἐνδέσιμον οὐδὲ ἀλώσιμον ἤδονῇ τε καὶ λύπῃ τὴν ψυχὴν παρίστησι· δικαστῆς, ἐὰνδ Λόγος καὶ ἄλλοι γενόμενος, μηδὲ ὅτιοῦν τοῖς πάντεσι χαριζόμενος, ἀμεταστάτῳ (75) ἡ πέψικεν τὸ δίκαιον πορεύεσθαι· (76) βαθὺς·· πεπισμένος εὐ μάλα παγκάλως διοικεῖσθαι τὰ πάντα, καὶ εἰς τὸ ἀμεινὸν ἀεὶ τὴν προχοπήν προΐέναι ταῖς ἀρετὴν ἐλομέναις ψυχαῖς. Εστ' ἀν τὸν ἀπ' αὐτὸν ἀρέτανται τὸ ἀγαθὸν, ἐπὶ προθύροις, ὡς εἰπεῖν, τοῦ Πατρὸς προσεχεῖς τῷ μεγάλῳ ἀρχιερεῖ γενόμεναι. Οὗτος ἥμιν δικαίωντος διοικεῖσθαι τὰ κατὰ τὸν κόσμον. Ἀμέλει πάσιν εὐαρεστεῖται τοῖς συμβαίνουσιν. Εὐλόγως οὖν οὐδὲν ἐπικίνητε τῶν κατὰ τὸν βίον εἰς τὴν ἀναγκαῖαν χρῆσιν, οὐδὲ ὅτιοῦν, πεπισμένος (77) ὡς δὲ τὰ πάντα εἰδὼς θεός, δι τὸν συμφέρη καὶ οὐκ αἰτουμένοις τοῖς ἀγαθοῖς χορηγεῖ. Καθάπερ γάρ, οἷμαι, τῷ τεχνικῷ τεχνικῶς, καὶ τῷ ἑθνικῷ ἑθνικῶς, οὕτω καὶ τῷ γνωστικῷ γνωστικῶς (78) ἔκαστα ἀποδίδοται. Καὶ δὲ μὲν ἐξ ἑθνῶν ἐπιστρέφων, τὴν πόλιν· δὲ εἰς γνῶσιν ἐπαναστήνων τῆς ἀγάπης τὴν τελείτητα αἰτήσεται. Κορυφαῖος δὲ ὁ γνωστικὸς θεωρίαν εὑχεται αὐξεν τε καὶ παραμένειν, καθάπερ δὲ κοινὸς ἀνθρώπος; τὸ συνεχὲς ὑγιαίνειν. Ναὶ μήν μηδὲ ἀποπεισεῖν ποτε τῆς ἀρετῆς αἰτήσεται, συνεργῶν μάλιστα πρᾶος τὸ ἀπτωτός (79) διαγενέσθαι. Οἶδεν γάρ καὶ τῶν ἀγγέλων τινάς, ὅπλον ἡθυμίας διαστήσαντας αὐθις χαμαλ, μηδέτω τέλεον εἰς τὴν μίαν ἔκεινην ἔχειν (80) ἐπ τῆς εἰς τὴν διπλήν ἐπιτηδείατος ἐκθλίψαντας ἔαυτούς. Τῷ δὲ ἐνθένδε εἰς γνώσεως ἀκρότητα καὶ τὸ ἐπαναστηνόδης ὑψός ἀνδρὸς ἐντελοῦς γεγυμνασμένη προσόντος (81) τὰ κατὰ χρόνον καὶ τόπον ἄπαντα ἀμεταπτώτας βιούν ἐλομένηρ, καὶ ἀσκοῦντι διὰ τὴν τῆς γνώμης τὰ πάνταν μονότονον ἀδραιστητα· δοσις δὲ βριθούσα τις ἐπιλείπεται γωνία κάτω φέπουσα, καὶ

¶ P. 859 ED. POTTER, 726 ED. PARIS

εργατικῶν τυπογράφων παῖδες. Et fortasse melius ἐν διευκρινόμενον. HEINSIUS.

(73) Ἐρδεικυρμέτηρ. Sic editiones recentiores; sed ἐνδεικνυμένων habent editiones primæ et ms. Paris.

(74) Εὐσυνειδητος. Hanc sententiam sic distinguunt edit. Flor.: εὐσυνειδητος, αὐτηρὸς, οὗτος ἥμιν τοῦτηρος, οὐχ· nec multo alter ms. Paris.

(75) ἀμεταστάτω. ἀμεταστάτως non male habent editiones recentiores. Conf. superior Sylburgii nota.

(76) Η πέπεικεν τὸ δίκαιον πορεύεσθαι. Scribe: Η πέπεικεν τὸ δίκαιον, «qua suadet justitia et trahit.» Η πέπεικε τὸ δίκαιον πορεύεσθαι, «qua irascat justitia.» Hæc Heinsius. Verum, vulgare legiōne retenta, hoc commination non incommodē sic explicari poterit: «Qua justitia profiscisci amat.»

(77) οὐθὲ ὅτιον, πεπισμένος. Perperam Flor. οὐτε οὖν πεπισμένος. Nam οὐθὲ ὅτιον ad prætentia referri debet.

A libertatem possidet; non quidem vim effrenatè linguae, sed vim quæ simplici utitur oratione, nihil eorum quæ convenienti tempore dici possunt, et de quibus maxime dicendum est pro dignitate, celans neque propter gratiam, neque propter timorem. Qui ergo ea quæ ad Deum spectant, ab ipso mystico veritatis accepit choro, oratione quæ virtutis ostendit magnitudinem, quemadmodum et dignum est, quæque ad eum spectant, demonstrans, cum ex celso quodam quem precatio suppeditat animo, utitur, iisque quæ mente sola concipiuntur et spiritu per cognitionem quasi copulatur. Quo fit ut sit semper benignus, mansuetus, aditus facilis, affabilis, patiens, gratus, bona prædictus conscientia. Idem est rigidus et austerus, idque non solum ut non corrumpatur, sed etiam ad hoc ut non tentetur. Nunquam enim animum voluptati aut dolcri submittit, aut ab eis expugnatur. Judex si ad id vocet Logos, immobilis fit, animi motibus nihil penitus largiens, immutabiliter qua justum jubet profligisci ingrediens, persuasum habens omnia pulcherrime administrari, quæque virtutem elegerint, semper in melius prolicere animas, donec ad ipsum bonum venerint, ut quæ in vestibulis, ut ita dicam, Patris, magno Pontifici propinquæ evaserint. Hic ergo gnosticus est fidelis cui est persuasum quæ sunt in mundo optime administrari. Aequo certe is fert animo omnia quæ eveniunt. Merito ergo nihil ex iis quæ ad vitam pertinent, ad usum necessarium requirit: ut cui sit plane persuasum, quod qui omnia novit Deus, id quod est utile suppeditat bonis etiam non potentibus. Sicut enim artifici artificiose, et gentili gentiliter: ita etiam gnostico gnostice præbentur singula. Et qui ex gentibus quidem convertitur, fidem: qui autem jam ascendit ad cognitionem, charitatis petet perfectionem. Gnosticus autem, qui ad suminum jam pervenit gradum, precatur ut contemplatio augeatur et permaneat: sicut qui est homo vulgaris, ut sit perpetuus sanus. Quin etiam petet ut a virtute nunquam excidat, ipse interea cooperans maxime ut perpetuo maneat ejusmodi ut non possit excidere. Novit

(78) Γνωστικῶς. Hanc vocem nec Flor. agnoscit, nec ms. Paris. Quam tamen addenda esse recte conjectat Sylburgius, ut similitudo esset in membris sententiæ. Vult enim auctor: « Unicuique homini pro suo vivendi instituto, ea, quæ ad vitam necessaria sunt, præberi, artificem ex arte sua vivere, gentilem more gentilium, » et gnosticum pariter « pro gnosticæ vita ratione, qua quidem a Deo omnia expectat, quibus indiget. »

(79) Απτωτος. Sic Flor., Sylburg. et ms. Paris. Quod recentiores editiones in ἀπτωτας mutarunt.

(80) Μιαρ... ἔξιτ. Hoc est, « habitum, » quo quis stabilis eodemque prorsus modo permanet: cui opponitur διπλῆ, quo quis in « utrumvis » flexilis est. Conf. superioris Strom. iv, p. 633, not. 5.

(81) Προσδόου. Forte πρὸ δόου, sc. ἔστι, ut προσδόου, id est, « expedient, progressus ejus adjuvant. » SYLBURG.

enim aliquos quoque ex angelis, propter socordiam humi esse lapsos, quod nondum perferte ex illa in utramque partem proclivitate, in simplicem illum atque unicum expediissent se habitum. Ei vero qui ex hoc loco, ad summum cognitionis gradum, et extremam viri perfecti se exercuit sublimitatem, omnis et locus succurrit et tempus postquam semel sine ullo lapsu vitam transigere elegit, seque in eo constanti ac uniformi mentis stabilitate exercet. Quibus autem gravis aliquis adhuc relinquitur angulus deorsum vergens, una quoque detrahitur id quod per fidem sustollitur. Ei ergo, qui exercitatione gnostica virtutem quae non potest amitti comparavit, efficitur naturalis habitus. Et sicut lapidi gravitas, ita hujus scientia evadit hujusmodi ut amitti non possit: nec invito, sed sponte, vi rationis et cognitionis atque providentiae, eo deducitur ut non amittatur. Quippe cavendo eo deducitur ut amitti non possit. Cautionem enim ne peccet, bonam autem considerationem, ne rursus amittat virtutem, tenebit. Cognitio autem videtur bonam præbere considerationem, docens discernere ea quae possunt adjuvare ad hoc ut virtus permaneat. Res est ergo maxima Dei cognitio: quocirca ea quoque ita conservatur virtus ut amitti nequeat. Qui antem Deum novit est sanctus et pius; qui est ergo gnosticus, eum solum esse pium jam probatum est. Isque gaudet quidem de bonis præsentibus; latatur autem propter ea quae sunt promissa, tanquam jam præsentia. Neque enim eum latent tanquam adhuc absentia, propterea quod qualia sint jam ante cognoverit. Cognitione ergo persuasus quale sit unumquodque ex futuris, jam hoc possidet. Quod enim est mancum ac defectivum, metendum est ex eo quod ad ipsum pertinet. Si ergo possidet sapientiam, et est res divina sapientia: qui est particeps ejus quod non indiget, non erit indigena. Nam in sapientia communicatione non se invicem movent et retinent operatio et id quod participat; neque aliquid tum auferatur, aut sit indigena. Apparet ergo non minui operatio per ipsam communicationem. Sic ergo habet omnia bona gnosticus, potestate; sed nondum etiam numero; tum enim dimoveri non posset, quod attinet ad divinos qui dehentur profectus et administrationes. Hunc quoque Deus adjuvat, propinquiore honorans curatione. Annon enim bonorum virorum gratia, et ut ea possiderent, et illis usui vel potius saluti essent, omnia facta sunt? Non ergo eis auferet ea quae sunt propter virtutem, propter quos sunt quae facta sunt. Clarum est enim quod bonam ipsorum **309** naturam et sanctum institutum honorans, iis qui bene vivere constitue-

A κατασπέται τὸ διὰ τῆς πίστεως ἀναγόμενον. Τῷ δὲ ἀναπόδηλον τὴν ἀρετὴν ἀσκήσει γνωστικῇ πεποιημένῳ φυσιοῦται ἡ ἔξις· καὶ καθάπερ τὸ λίθῳ τὸ βάρος, οὗτως τοῦδε ἡ ἐπιστήμη ἀναπόδηλος, οὐκ ἀκουσίως (82), ἀλλ' ἔκουσίως, δυνάμει λογικῇ, καὶ γνωστικῇ, καὶ προνοητικῇ, καθίσταται. Επὶ δὲ τὸ μῆδικονθῆναί δι' εὐλαβείας ἀναπόδηλον γίνεται· τῆς μὲν εὐλαβείας πρὸς τὸ μῆδικοντανεῖν, τῆς δὲ εὐλαβείας πρὸς τὸ ἀναπόδηλον τῆς ἀρετῆς, ἀνέστεται. Ἡ γνώσις δὲ ἐσικεν τὴν εὐλογιστικὴν παρέχειν, διορᾶν διδάσκουσα τὰ βοηθεῖν πρὸς τὴν παραμονὴν τῆς ἀρετῆς δυνάμενα. Μέγιστον δέρα ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ· δὲ καὶ ταύτη σύζεται τὸ ἀναπόδηλον τῆς ἀρετῆς. Οὐ δὲ ἐγνωκός τὸν Θεὸν δισιος καὶ εὐσεβής· μόνος δέρα ὁ γνωστικὸς εὐσεβής ἡμῖν εἶναι δέδειται. Ήπος B χαίρει μὲν ἐπὶ τοῖς παροῦσιν ἀγαθοῖς, γέγραπτον ἐπὶ τοῖς ἐπιγγελμένοις, ὡς ἡδη παροῦσιν· οὐ γιρ λέληθεν αὐτὸν ὡς ἀν ἀπόντα ἔτι, δι' ὃν ἔρω τοῖς οὐλαίσι ἔστιν. Τῇ γνώσει οὖν πεπεισμένος καὶ ἐξιστοντὸν τῶν μελλόντων, κέχτηται τοῦτο. Τούτος ἐνδέεις καὶ ἐπιδεῖς πρὸς τὸ ἐπιβάλλον μετρεῖται. Εἰ γάρ σοφίαν κέχτηται, καὶ θεῖον ἡ σοφία, δὲ ἀνενδεοῦς μετρίων ἀνενδεῖς εἴη ἄν. Οὐ γάρ τὴς σοφίας μετάποντος κινούντων καὶ λογότων ἀλλήλους τῆς τε ἐνεργείας καὶ τοῦ μετίσχοντος γίνεται, οὐδὲ ἀφαιρουμένου τούτου οὐδὲ ἐνθεούς γινομένου. Ἀμειώτος δ' οὗν τὴν ἐνέργειαν δι' αὐτῆς τῆς μεταδόσεως δείχνεται. Οὔτως οὖν πάντα ἔχει τὰ ἀγαθὰ δὲ γνωστικὸς ἡμῖν κατὰ τὴν δύναμιν· οὐδέπω δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν· ἐπει τὸν ἀμειώτος δι' ἣν κατὰ τὰς δοφειλομένας ἐνθέους προκοπάς· καὶ διοικήσεις. Τούτῳ συλλαμβάνει καὶ δὲ Θεός, προεχεστέρᾳ τιμῆσας ἐπισκοπή. Ἡ γάρ οὐχὶ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν χάριν, καὶ εἰς τὴν τούτων κτήσιν καὶ ὠφέλειαν, μάλλον δὲ σωτηρίαν, τὰ πάντα γέγονεν. Οὐκουν ἀφέλοιτο τούτους τὰ δι' ἀρετὴν, δι' οὓς τοι γεγονότα. Δῆλον γάρ ὡς τὴν φύσιν αὐτῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν προσίρεσιν τὴν ἀγαθαν τιμώμενά τοις καὶ τοῖς εὖ βιοῦ ἐπανηρημένοις ισχὺν πρὸς τὴν πάτην σωτηρίαν ἐμπνεῖ· τῆς μὲν προστέπτων μόνον, τοῖς δὲ ἀξίοις γενομένοις ἐξ ἑαυτῶν καὶ συλλαμβάνομένος· ἐπιγεννηματικὸν γάρ ἄπαν τῷ γνωστικῷ ἀγαθόν· ἐγεῖ δή τὸ τέλος ἔστιν αὐτῷ ἐπισταθεῖ καὶ πράσσειν ἐπιστημόνως ἔχαστον. Οὐς δὲ δὲ τοῖς διγέλαν παρέχεται τοῖς συνεργοῦσι πρὸς ὑγείαν, οἵτος καὶ δὲ Θεός τὴν ἀδίον σωτηρίαν τοῖς συνεργοῖς πρὸς γνῶσιν τε καὶ εὐπραγίαν· οὖν δὲ τῷ ποιεῖ διηντων ἐφ' ἡμῖν δὲ προστάττουσιν αἱ ἔντολαι, καὶ ἐπαγγελία τελειοῦται. Καὶ μοι δοκεῖ κάκείν καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησι λέγεσθαι· Ἀθλητής τις οὐκ ἀρνήσεται τὸν τοῖς πάλαι, πολλῷ τῷ χρόνῳ τὸ σωμάτιον εἶ μάλα πρὸς ἀνδρείαν ἀσκήσας, εἰς Ὁλύμπια ἀνεβεῖ· εἰς τοῦ Πισσαίου Διὸς τὸ δραγαλματ ἀποβλέψει· τὸ πάντα, εἰπεν, ὁ Ζεὺς, δεόντως μοι τὰ ερδία τοῦ

* P. 860 ED. POTTER, 727 ED. PARIS.

(82) Καὶ καθάπερ τῷ λίθῳ τὸ βάρος, οὗτως τοῦδε ἡ ἐπιστήμη ἀραπόδηλος, οὐκ ἀκουσίως. Scribe totum locum hoc modo: Καὶ καθάπερ τῷ λίθῳ τὸ βάρος, οὗτως τοῦδε ἡ ἐπιστήμη ἀναπόδηλος. Οὐκ

ἀκουσίως γάρ ἀλλ' ἔκουσίως δυνάμει λογικῇ, καὶ γνωστικῇ, καὶ προνοητικῇ καθίσταται ἐπὶ τὸ μῆδικονθῆναί δι' εὐλαβείας μὲν ἀναπόδηλον γίνεται, κ.τ.τ. Εἰ ita convertendum. HEINSIUS

ἀγῶνα παρεσκεύασται, ἀπόδος φέρων δικαίως τὴν νίκην ἐμοί. » Όθε γάρ καὶ τῷ γνωστικῷ ἀνεπιληπτῶς καὶ εὐσυνειδήτως τὸ παρ' ἑαυτὸν (83) πάντα ἔκπεπληρωθότι, εἰς τε τὴν μάθησαν, εἰς τε τὴν συνάσκησιν, εἰς τε τὴν εὔποιαν, καὶ εἰς τὴν εὐαρέστησιν τῷ Θεῷ, τὸ πᾶν συναιρεῖται πρὸς τὴν τελείστητα τὴν σωτηρίαν. Ταῦτ' οὖν ἀπαιτεῖται παρ' ἡμῶν τὸ ἐφ' ἡμῖν καὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς ἀνηκόντων παρόντων τε καὶ ἀπόντων, αἱρεσίς τε καὶ πόθος, καὶ κτῆσις, καὶ χρῆσις, καὶ διαμονή. Διὸ καὶ ἀχραντον τὴν ψυχὴν ἔχειν χρή καὶ ἀμίαντον ελλιξιρινῶς τὸν προσομιλοῦντα τῷ Θεῷ, μάλιστα μὲν ἀγαθὸν τελέως ἔσυντὸν ἔξειργασμένον· εἰ δὲ μὴ, κανὸν προκόπτοντα ἐπὶ τὴν γνῶσιν, καὶ ἐφιέμενον αὐτῆς, τῶν δὲ τῆς κακίας ἔργων τέλεον ἀπεσπασμένον. Ἀλλὰ καὶ τὰς εὐχὰς ἀπάτες ἐπιεικῶς ἄμα καὶ μετ' ἐπιεικῶν ποιεῖσθα: πρέπον ἔστιν· σφαλερὸν γάρ τοις ἐτέρων ἀμαρτήμασι συνεπιγράφεσθαι. Περὶ τούτων ἄρα δὲ γνωστικῶς καὶ συνεύξεται τοῖς καινότερον πεπιστευκόσι, περὶ ὧν καὶ συμπράττειν καθήκει· ἅπας δὲ διὸς αὐτοῦ παντηγυρὶς ἀγία. Αὐτίκα θυσίας μὲν αὐτῷ, εὐχαὶ τε καὶ αἶνοι, καὶ αἱ πρὸ τῆς ἐστιάσεως (84) ἐντεύξεις τῶν Γραζῶν· φαλμοὶ δὲ καὶ ὅμοι παρὰ τὴν ἐστιάσιν, πρὸ τῆς κοίτης· ἀλλὰ καὶ νύκτωρ εὐχαὶ πάλιν. Διὰ τούτων ἔσυντὸν ἐνοποιεῖ τῷ θείῳ χορός ἐκ τῆς συνεχοῦς μνήμης (85), εἰς ἀείμνηστον θεωρίαν ἐντεταγμένος. Τί δ'; οὐ καὶ τὴν δλῆγη θυσίαν, τὴν κατὰ τοὺς δεομένους ἐπίδοσιν καὶ δογμάτων καὶ χρημάτων, γιγνώσκει; Καὶ μάλα· ἀλλὰ τῇ διὰ σόματος εὐχῇ οὐ πολυλόγῳ (86) χρῆται, παρὰ τοῦ Κυρίου, καὶ ἡ χρῆ αἰτεῖσθαι, μαθὼν. Ἐν παντὶ τοίνουν τόπῳ, οὐκ ἀντικρυρὶς δὲ, οὐδὲ ἐμφανῶς τοῖς πολλοῖς εὑξεῖται· δὲ, καὶ περιπάτῳ χρύμενος, καὶ ὀμβλίχ, καὶ ἡσυχίᾳ, καὶ ἀναγνώσει, καὶ τοῖς ἔργοις τοῖς κατὰ λόγον, κατὰ πάντα τρόπον εὐχεῖται· κανὸν ἐν αὐτῷ τῷ ταμεὶῳ τῆς ψυχῆς ἐννοηθῇ μόνον, καὶ « ἀλαλήτοις στεναγμοῖς (87) » ἐπικαλέσθηται τὸν Πατέρα· δὲ ἔγγυς καὶ ἐτί λαλοῦντος πάρεστι. Τριῶν δὲ διητῶν πάσης πράξεως τελῶν, διὰ μὲν τὸ καλὸν καὶ τὸ συμφέρον πάντα ἐνεργεῖ, τὸ δὲ ἐπιτελεῖν διὰ τὸν δύσωτον (88) κοινὸν βίον διώκουσιν καταλιμπάνει. εὐθιτιμ, sed et noctu, rursus orationes. Per eas

* P. 861 ED. POTTER, 728 ED. PARIS.

(83) Παρ' ἑαυτόν. Sic Flor., Sylburg. et ms. Paris. Sed editiones recentiores παρ' ἑαυτοῦ exhibent; quod non incommodo legi posse ait Sylburg.

(84) Πρὸ τῆς ἐστιάσεως ἐτ. Solebant veteres Christiani libros sacros singulis diebus lectitare. Clemens superius *Pædag.* lib. ii, cap. 10, p. 228 : Μηδὲ ἐξ ἐκκλησίας, φέρε, ἡ ἀγορά, ἥκοντα εὐωνύμων, ἀλεξιρύνος ὁρέειν δίκην, ὀπηνίκα εὐχῆς καὶ ἀναγνώσεως, καὶ τῶν μεθ' ἡμέραν εὐεργῶν ἔργων διὰ καιρός. *Conf. Constitut. apost.* lib. vi, c. 27; et quae ibi adnotavit Cotelerius.

(85) Συντεχοῦς μνήμης. Τὴν ἀδιάστατον περὶ τοῦ Θεοῦ μνήμην commendat etiam Philo p. 269, et præclare Basilius p. 14: Οὗτε γάρ, inquit, ἀμαρτίας καιρὸν τινὰ διώσουμεν οὐτε τῷ ἔχθρῳ τόπον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καταλείψουμεν, διὰ τῆς συνεχοῦς μνήμης ἐνοικον ἔχοντες ἔσυντὸν τὸν θεόν. STILBURG.

(86) Πολυλόγῳ. Respicere videtur Matth. vi, 7 et seq.

A runt, vires inspirat ad reliquam salutem; alios quidem solum adhortans, aliis vero qui ex se digni evaserunt opem ferens. Est enim omne bonum ejusmodi ut adnascatur ei qui est gnosticus: siquidem ei est finis scire et facere scienter unumquaque. Quemadmodum autem medicus praebet sanitatem iis qui ei cooperantur ad sanitatem: ita etiam Deus æternam salutem iis qui cum eo cooperantur ad cognitionem, et ad bonas actiones. Porro simul cum actione, quandoquidem in nostra sint potestate ea quæ præcepta imperant, perficitur promissio. Ac mihi videtur illud quoque recte dici apud Græcos. Athleta quidam non ignobilis inter veteres, cum longo tempore corpusculum exercisset ad fortitudinem, petens Olympia, cum Pisani Jovis aspexisset statuam: « Si omnia, inquit, o Jupiter, mihi recte parata sunt ad certamen, merito mihi redde victoriam. » Sic enim gnostico, cum inculpet et cum bona conscientia, quod ad se attinet, omnia impleverit, et ad doctrinam, et ad exercitationem, et ad bonorum operum effectiōnem, et ad hoc ut Deo sit gratus, id omne, salutem deducit ad perfectionem. Hæc ergo a nobis exiguntur quæ sita sunt in nostra potestate, et eorum quæ ad nos pertinent tam præsentium quam absentium electio, et desiderium, et possessio, et usus, et permansiō. Quocirca vere puram et immaculatam oportet habere animam, eum qui cum Deo conversatur, et ut scipsum bonum perfecte efficiat: sin minus, progrediatur saltem ad cognitionem, et eam desideret, a vitii autem operibus omnino sit separatus. Quin etiam decet eum omnes preces et probe facere, et cum probis. Est enim lubricum ac periculosum cum peccatis aliorum communicare. Una ergo cum iis qui recentius crederunt, gnosticus de iis precabitur de quibus una etiam agere convenit. Universa autem ejus vita, tamenquidam dies festus est. Atque ei quidem sacrificia, sunt ipsæ preces et laudes, et quæ ante cibum sunt Scripturarum lectiones; psalmi autem *XII* hymni, dum cibus sumitur, et antequam eatur scipsum unit choro divino, ex memoria continua,

(87) Ἀιανήτοις στεναγμοῖς. Rom. viii, 26: Αὐτὸν τὸ Πνεῦμα ὑπερανυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στενάγμοις δλαλήτοις.

(88) Τὸ δὲ ἐπιτελεῖν διὰ τὸν δ. Interpres vertit: « Voluptatis autem causa aliquid agere, his relinquit qui vulgarem vitam sequuntur: » ut legisse videatur, τὸ δὲ ἐπιτελεῖν τὸ διὰ τὴν ἕδονὴν τοῖς τὸν κοινὸν βίον διώκουσιν καταλιμπάνει. STILBURG. — Indubium est huic Clementis sententiæ complendæ aliquid deesse. Nam cum tria « finium, » seu bonorum genera memorasset, ac deinde duorum, « honesti, » nempe atque « utilis, » fecisset mentionem, desiderari apparet, quæ de tertio, « jucundo » scilicet, dicere instituit. Hoc vero, una solūmodo voce in aliam non dissimilem, διὰ scilicet in ἡδεῖα, mutata, facile suppleri poterit: Τὸ δὲ ἐπιτελεῖν ἡδεῖα, τὸν δύσοιστον κοινὸν βίον διώκουσιν καταλιμπάνει. « Ju- cunda autem allaborare, his relinquit qui communem vitam, quæ plena est ærumpvis ac toleratu-

in semper memoranda ascriptus contemplatione. Quid vero, non aliud quoque sacrificium, nempe dogmatum et pecuniarum in egenos largitionem cognoscit? Maxime. Sed nec ea que sit ore utitur verbosa precatione, ut qui quæ petere oporteat, a Domino didicerit. In omni ergo loco orabit, sed non ut aperte populo appareat. Quin vero et inter ambulandum, et in sermone et quiete et lectione, et ceteribus quæ sunt ex ratione, omni modo precatur. Quin si in ipsius animæ penetralibus solum cogitaverit, atque inenarrabilibus gemitibus Patrem invocaverit, ille prope adest eo adhuc loquente. Cum sint autem tres fines cuiusvis actionis, propter id quidem quod est bonum et utile omnia operatur: voluptatis autem causa aliquid agere, his relinquit qui vulgarem vitam sequuntur.

CAPUT VIII.

Gnosticum verum ita colere veritatem ut ne quidem opus habeat juramento uti.

Longe autem abest ut qui in tali pietate probatus est, sit ad mentiendum propensus et ad jurandum: est enim jusjurandum confessio definitiva cum divina assumptione. Qui est autem semel fidelis, quomodo seipsum insidem præbuerit, ut etiam opus habeat jurejurando, et non ita vitam instituat, ut ea sit firmum ac definitum jusjurandum, si demque ostendat confessionis in constanti stabili que vita et sermone? Si autem in judicio ejus qui facit et loquitur, positum est facere injuriam, non in perpessione ejus qui patitur persecutionem, neque mentietur, neque pejerabit, ut qui Deum afficeret injuria, cum cum sciat natura esse hujusmodi ut minime laedi possit. Sed neque propter proximum mentietur, vel aliquid transgreditur, quem didicit diligere, etiamsi non sit familiaris. Propter seipsum autem multo minus aut mentietur, aut pejerabit, siquidem nunquam sua sponte in scipsum injustus invenietur. Sed neque jurat, ut qui in affirmatione quidem, « Ita »: in negatione autem, « Non », usurpare constituerit. **Jurare enim est jusjurandum, vel tanquam jusjurandum, mente conceptum proferre ad aliquid persuadendum.** Sufficit ergo ei vel affirmationi vel negationi addere illud, Vere dico, ut fidem iis faciat, qui responsi ejus non perspicunt stabilitatem. Oportet enim cum habere, ut ego quidem existimo, apud externos quidem vitam fide dignam, ut ne postuletur quidem ab eo jusjurandum: apud seipsum autem et qui cum eo conversantur, animi æquitatem, quæ est justitia voluntaria. Jam vero recte gnosticius jurat, proclivis autem ad jurandum non est, verum raro quidem accedit ad jurandum, eo quem

A Πολλοῦ γε δεῖ τὸν ἐν τοιάτῃ εὐσεβείᾳ ἑξεπάθων πρόχειρον εἶναι περὶ τὸ ψεύσασθαι περὶ τὸ δύσται· ὅρκος μὲν γάρ ἔστιν δμολογία καθοριστικὴ πετὰ προσπαράλιψεως θείας (89); ὁ δὲ ἀπᾶς πιστὸς ἄν διαυτὸν διπιστὸν παράσχοι, ὡς καὶ ὅρκοι δύσται, οὐχὶ δὲ ἐμπέδως καὶ καθωρισμένως ὅρκοι (90) εἶναι τούτῳ τὸν βίον; ζῆτε καὶ πολιτεύεται, καὶ τὸ πιστὸν τῆς δμολογίας ἐν ἀμεταπτώτῳ καὶ ὥρᾳ δεῖχνεις βίῳ τε καὶ λόγῳ. Εἰ δὲ ἐν τῇ κρίσει τῷ δρῦντος καὶ λαλούντος τὸ ἀδικεῖν, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ πίσθει κείται τοῦ διακονουμένου (91), οὗτε ψεύσεται οὔτε ἐπιορκήσεται, ὡς ἀδικῶν τὸ θεῖον, τούτο τίσαι διδασκεῖς ὑπάρχειν εἰδὼς· ἀλλ' οὐδὲ διὰ τὸ πλάσιον ψεύσεται ἢ παραβήσεται τι, ὃν γε ἀγαπῶν μεμάτηκε, καὶ μὴ συνήθης τυγχάνῃ. Δι' ἐαυτὸν δὲ ἐφ' ἐπιπλοίον οὔτε ψεύσεται οὔτε ἐπιορκήσεται, εἴτε τίσαι οὐχὶ ἐν ποτε ἀδικοεις εἰς ἐαυτὸν εὑρεῖται. Ἀλλ' οὐδὲ οὔται (92) ἐπὶ μὲν τῆς συγκαταθέσεως μόνον τὸ *(Nel.)* ἐπὶ δὲ τῆς ἀρνήσεως τὸ « Οὐ » προσόλμενος τίσσεται ἐπιρρήματα. Ὁμοίως γάρ ἔστι τὸ ὅρκον, ἢ ὡς ἐνῷκον, ἀπὸ διανοίας προσφέρεσθαι (93) παραστατικός· Ἀρχεῖ τοίνυν αὐτῷ ήτοι τῇ συγκαταθέσει ἢ τῇ ἀρνήσει προσθένται τὸ, Ἀληθῶς λέγω, εἰς παράστατα τῶν μὴ διορώντων αὐτοῦ τὸ βίβασιον τῆς ἀποκρίσεως. « Εχειν γάρ, οἷμαι, χρή πρὸς μὲν τοὺς ἔξω τὸν φίλον ἀξιόπιστον, ὡς μηδὲ ὅρκον αἰτεῖσθαι, πρὸς ἐαυτὸν δὲ καὶ τοὺς συνιέντας (94) εὐγνωμοσύνην, ἢ τις ἔτι ἔκούσιος δικαιοσύνη. Αὐτίκα εὐορκος μὲν, οὐ μὴ εἰς επιφρόνος ἐπὶ τὸ δμυνύναι δὲ γνωστικός, δὲ γε σταύρος ἐπὶ τὸ δμυνύναι διφτυχούμενος, οὕτως μέν τοι ὡς ἔργον. Καὶ τοι τὸ ἀληθεύειν κατὰ τὸν ὅρκον μετὰ τηρίφωντας τῆς κατὰ τὸ ἀληθὲς γίνεται· Τὸ εὔρειν ἢ συμβαίνει κατὰ τὴν κατόρθωσιν τὴν ἐν τοῖς καθι-

¶ P. 862 ED. POTTER, 729 ED. PARIS. • Matth. v, 37. • Jac. v, 12.

difficilis, sequuntur. » Vult enim auctor, virum vere perfectum non egere voluptatibus, quibus hujuscemodi vita ærumnas leniat, quas ille vel parum, vel ne quidem omnino sentit.

(89) *Μετὰ προσπαράλιψεως θείας.* « Cum assumptione divini nominis, » inquit in *Indice Greco Sylburg.*

(90) *Ὀρχος.* Id de Xenocrate philosopho tradunt auctores. Cicero *pro Balbo*: « Athenis aiunt, cum quidam apud eos, qui sancte graviterque vivisset, testimonium publice diceret, et, ut mos Grecorum est, jurandi causa ad aras accederet, una voce omnes judices, ne is juraret, reclamassem. » Idem *ad Atticum* lib. xv: « Quæ mihi res multo honoriscentior visa est, quam ut illa, cum

jurare tui cives Xenocratem dicentes prohibuerunt, » etc. Conf. Diogenes Laertius in *Xenocrate;* Valerius Maximus, lib. II, c. ult.

(91) *Διακονούμενος.* Lege ἀδικούμενος. Quam lectionem secutus videtur interpres Lowth. — Forte prior lectio est διακονέντος, quæ vox forensis est, et eum significat, qui persecutionem patitur, ut interpretis verbis utar.

(92) *Αλλ' οὐδὲ οἰται.* Scribendum δὲ οὐδὲ δημυται. Non modo non pejerat, « sed ne omnino quidem jurat, » juxta Christi præceptum.

(93) *Προσφέρεσθαι.* H. προσφέρεσθαι, proferre. *Sylburg.*

(94) *Τοὺς συνιέντας.* Forte aptius τοὺς συνιέντας, « eos qui secum conversantur. » Id.

κανούσιν (95). Ποῦ τοίνυν ἔτι (96) τὸ δρχου χρεία τῷ κατὰ δικρον ἀληθείας βιοῦντι; Ὁ μὲν οὖν μηδὲ δύνις πολλοῦ γε δεῖ (97) ἐπιορχήσει· ὁ δὲ μηδὲν παραβάνων τῶν κατὰ τὰς συνθήκας οὐδὲ δικόσαι πάντοτε· ὅπου γε τῆς τε παραβάσεως καὶ τῆς ἐπιτελέσεως ἐν τοῖς Ἐργοῖς ἡ κύρωσις, ὕσπερ ἀμέλει τὸ φεύδεσθαι καὶ τὸ φευδορκεῖν ἐν τῷ λέγειν, καὶ τὸ δμύναντι (98) παρὰ τὸ καθῆκον. Ὁ δὲ δικαίως βιοὺς, μηδὲν παραβάνων τῶν καθηκόντων, Ἑνθα ἡ κρίσις ἡ τῆς ἀληθείας ἔξετάζεται, τοῖς Ἐργοῖς εὑροκεῖ. Παρέλκει τούνυν αὐτῷ τὸ κατὰ τὴν γλώτταν μαρτύριον. Πεπεισμένος οὖν πάντη τὸν θεόν εἶναι πάντοτε, καὶ αἰδούμενος μὴ ἀληθεύειν, ἀνάξιον τε αὐτοῦ καὶ φεύδεσθαι γινώσκων, τῇ συνειδήσει τῇ θείᾳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀρκεῖται μόναις· καὶ ταύτῃ οὐ φεύδεται, οὔτε παρὰ τὰς συνθήκας τι ποιεῖται· ταύτῃ δὲ οὐδὲ (99) δμυνυσιν δρχον ἀπαιτηθεῖς, οὐδὲ ἔχαρος ποτὲ γίνεται, ἵνα μὴ φεύσηται, καὶ ἐναποθηκῇ τοῖς βασάνοις.

pacta conventa facit aliquid. Unde etiam neque jurat, si fuerit rogatus: neque unquam quod juravit negat, ne falsum dicat, etiamsi moriatur in tormentis.

CAPUT IX.

Virtutibus multo magis pollere debere illum qui alias docendi munus in se suscepit.

Πλειον δέ τι καὶ μᾶλλον ἐπιτείνει τὸ γνωστικὸν ἀξιωμα δὲ τὴν προστασίαν τῆς τῶν ἐτέρων διδασκαλίας ἀναλαβὼν, τοῦ μεγίστου ἐπὶ γῆς (1) ἀγαθοῦ τὴν οἰκονομίαν λόγῳ τε καὶ Ἐργῳ ἀναδεξάμενος, δι' ἣς πρὸς τὸ θείον συνάφειάν τε καὶ κοινωνίαν ἐμμεσιτεύει. Ός δὲ οἱ τὰ ἐπίγεια θρησκεύοντες τοῖς ἀγάλμασι καθάπερ ἐπάσιοι προσεύχονται, τὰς βενεῖας ἐπὶ τούτων (2) τιθέμενοι συνθήκας· οὕτως ἐπὶ τῶν ἐμψύχων ἀγαλμάτων τῶν ἀνθρώπων ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ Λόγου ἡ ἀληθῆς πρᾶξ τοῦ ἀξιοπίστου παραλαμβάνεται διδασκάλου, καὶ ἡ εἰς τούτους (3) εὐεργεσία εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται τὸν Κύριον, οὐ κατ' εικόνα παιδεύων ὁ τῷ ὄντι ἀνθρωπὸς δημιουργεῖ καὶ μεταρρύθμιζει, καὶ νίζων εἰς σωτηρίαν τὸν καττχούμενον ἀνθρωπὸν. Ός γάρ τὸν σίδηρον "Ἄργυρη προσαγορεύουσιν" Ἑλληνες, καὶ τὸν οἶνον Διόνυσον κατά τινα ἀναφοράν· οὕτως δὲ γνωστικὸς, λίαν σωτηρίαν ἤγομενος τὴν τῶν πέλας ὀφέλειαν, ἀγαλμα ἐμψύχον εἰκότως ἀν τοῦ Κυρίου λέγοιτο, οὐ κατὰ τὴν τῆς μορφῆς λίθιτηα, ἀλλὰ κατὰ τὸ τῆς δυνάμεως σύμβολον, καὶ κατὰ τὸ τῆς κηρύξεως δομοίωμα. Πᾶν δῆρα δὲ τι πέρ ἀν ἐν νῷ, τοῦτο καὶ ἐπὶ γίνωστης φέρει, πρᾶξ τοὺς ἐπαλέιν ἀξίους ἐκ τῆς συγκαταθέσεως καὶ ἀπὸ γνώμης λέγων ἄμα καὶ βίους (4). Ἀληθῆ τε γάρ

¶ P. 863 ED. POTTER, 730 ED. PARIS.

(95) Τὸ εὑρεῖν οὖν συμβαίνει κατὰ τὴν κατόρθωσιν τὴν ἐργούσιν. Scribe, τὸ εὐορκεῖν οὖν συμβαίνει κατὰ τὴν κατόρθωσιν τ. ἐν τ. καθ. ΗΕΙΝΟΣΙΟΣ.

(96) Ποῦ τοίνυν ἔτι. Ποῦ τοίνυν ἔτι habent editiones recentiores contra veterum codicium fidem.

(97) Δεῖ. Flor., δή pro δεῖ, perperam. SYLBURG.

(98) Ἔρ τῷ λέγειν, καὶ τὸ δμύναντι. Scribe, ἐν τῷ λέγειν καὶ τὸ δμύναντι· in dicendo et jurando.

(99) Οὐδέδε. Hæc particula in recentioribus editionibus, seu casu, seu industria, perperam omissa est.

A diximus modo. Quanquam ut sit verax in jurejurando, sit ex ea quam cum veritate habet consensione. Hoc ergo sit, quatenus quis se recte gerit vulgo in officiis. Cur nam ergo est opus juicerando ei qui ita vivit ut jam pervenerit ad summum veritatis? Qui igitur ne jurat quidem, multum abest ut sit pejeraturus: qui autem nihil transgreditur ex iis quæ pacta et conventa sunt, is nunquam juraverit: quandoquidem utrum violaverit an perficerit, facto confirmat: sicut certe mentiri et perjurare, in dicendo et jurando, est præter officium. Qui autem juste vivit, nihil ex iis quæ officium fieri postulat, transiliens, ubi examinatur judicium veritatis, is factis 310 vere jurat. Est ergo ei superfluum lingua testimonium. Cum ergo sit ei semper persuasum Deum esse ubique, et erubescat non verum dicere, et falsum dicere cognoscat se esse indignum, divina et sua ipsius contentus est conscientia: et ideo non mentitur, neque præter

B semper persuasum Deum esse ubique, et erubescat non verum dicere, et falsum dicere cognoscat se esse indignum, divina et sua ipsius contentus est conscientia: et ideo non mentitur, neque præter venerantur, precantur simulacra perinde ac si aueriant, stabilia ducentes pacta conventa quæ eis sunt auctoribus: ita in animatis imaginibus, scilicet hominibus, vera Logi magnificientia a fide digno magistro accipitur: et quod in eos conferatur beneficium, refertur ad ipsum Dominum, ad cuius imaginem docens is qui revera est homo, creatus et concinnat, ad salutem renovans, hominem catechumenum. Quomodo enim ferrum Martem Græci appellant, et vinum Bacchum, propter quamdam relationem: ita gnosticus, proximorum utilitatem propriam salutem existimans, merito dicetur Domini imago animata, non quoad formæ proprietatem, sed quoad communionem potestatis, et similitudinem prædicationis. Quidquid habet in mente, id etiam fert in lingua: atque apud eos qui digni sunt audire, ex assensione et sententia simul loquitur et vivit. Vera enim simul sentit et dicit,

(1) Ἐπὶ γῆς. Flor. ἐπὶ τῆς· ambigue. Nostra lectio ἐπὶ γῆς, repellitur, infra p. 317, alioqui etiam cum articulo legi potest ἐπὶ τῆς γῆς. SYLBURG.

(2) Ἐπὶ τούτων. Coram hisce, vel legendum ἐπὶ τούτων, «super hoc», deorum scilicet invocationum testimonio. SYLBURG.

(3) Ἡ εἰς τούτους. Respicere videtur Matth. x, 42; xxv, 4, vel alium his similem locum.

(4) Βίους. Aut siu legendum videtur: ut sit, «animo pariter et vita»: aut βίους, sicut infra p. 316, ut sit, «simul dicens et vivens», id est verbis pariter et vita actionibus declarans. SYLBURG.

nisi quando loco medicinæ, ut medicus ad ægrotantes, ad eorum qui laborant salutem, mentietur, aut falsum dicet, ut aiunt sophistæ. Ecce enim Timotheum præclarus circumcidit Apostolus, cum interea vociferaretur et scriberet «circumcisionem» manu factam nihil prodesse^a: sed ne repente a lege avellens ad eam quæ est ex fide cordis circumcisionem, adhuc reluctant eos qui audiebant Hebræos, a Synagoga sese cogeret distrahere, se Judæis accommodans, «factus est Judæus, ut omnes lucrisaceret^b. Qui ergo propter proximorum salutem quibus se accommodat, se demittit, is nullius simulationis omnino cogitur esse particeps ob periculum quod imminet justis ab iis qui eis invident. Propter solam autem propinquorum utilitatem, faciet quædam quæ primario non fierent

• Rom. ii, 25; Ephes. ii, 41. ^b 1 Cor. ix, 19 seq.

(5) Θεραπευτας μέρει. Philo lib. De Cherubim p. 110: Τὸ δὲ τὸ κάμνοντι μὴ ἀληθεύσαται τὸν λατρὸν χενοῦν ἢ τέμνειν ἢ καίσιν διεγνωκότα ἐπ' ὥφελει^c τοῦ καστούντος, ἵνα μὴ, περολῶν τὰ δεινά, φύγῃ τὴν θεραπείαν, ἢ ἔξασθενήσαται ἀπέπιπη πρὸς αὐτῆν· ἢ πρὸς τοὺς πολεμίους τὸν σοφὸν ψεύσασθαι ἐπὶ τῇ τῆς πατρόδος σωτηρίᾳ, δεῖσαντα μὴ ἐκ τοῦ ἀληθεύσαται δωσθῆ τὰ τῶν ἀντιπάλων, οὐ καθῆκον ἔργον δεντῶς ἐνεργεῖσται. E diverso quoties ægrotō non dicit vera medicus, purgaturus eum aut secturus aut usturus propter ipsius utilitatem, ne forte metu doloris fugiat medicinam, aut ob imbecillitatem linquatur animo: item quoties sapiens mendacio fallit hōstem propter salutem sue patriæ: veritus ne si vera prodat, vires addat adversariis, inobligiosam rem facit officioso. Plato non procul ab initio lib. iii De repub. p. 611: Εἰ γάρ ὁρθῶς ἐλέγομεν δρτι, καὶ τῷ δυτὶ θεοῖς μὲν ἀρχηστον ψεύδος, ἀνθρώποις δὲ χρῆσιμον, ὡς ἐν φαρμάκῳ εἴδει, δῆλον ὅτι τὸ γε τοιούτον λατρὸς δοτέον, ιδίωταις δὲ οὐχ ἀπέτον. Δῆλον, Ἕψη. Τοῖς ἄρχουσι δὴ τῆς πόλεως, εἰπερ τιστὶ ἀλλοις, προσήκει ψεύσασθαι ἢ πολεμίων ἢ πολιτῶν ἔνεκα ἐπ' ὥφελει^c τῆς πόλεως· τοῖς δὲ ἄλλοις πάσιν οὐχ ἀπέτον τοῦ τοιούτου. Si enim recte paulo ante dicebamus revera, diis inutile est mendacium, hominibus autem pro medicamento est utile: quare publicis medicis est concedendum, privatis autem hominibus minime attingendum. Patet, inquit. Igitur rempublicam administrantibus præcipue, si quibus aliis, mentiri convenit, vel hostiū vel civium causa ad civitatis utilitatem. Reliquis autem a mendacio abstinentiam est.)

(6) Ψεύσεται, ἢ ψεῦδος. Horum phrasium differentiam explicabit A. Gellius lib. II, c. 41: «Verba sunt hæc ipsa P. Nigidii, hominis in studiis bonarum artium præcellentis, quem M. Cicero ingenii doctrinamque nomine summe reveritus est.—Inter mendacium dicere et mentiri distat. Qui mentitur, ipse non fallitur, sed alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur.—Item hoc addidit:—Qui mentitur, inquit, fallit quantum in se est:—Item hoc quoque super eadem re dicit:—Vir bonus, inquit, præstare debet, ne mentiatur; prudens, ne mendacium dicat: alterum incidit in hominem, alterum non.—Varie mehercule et lepide Nigidius tot sententias in eamdem rem, quasi aliud atque aliud diceret, disparravit.»

(7) Τιμόθεος. Act. xvi, 5.

(8) Περιτομή. Respicit Rom. ii, 25; Ephes. II, 41.

A φρονεῖ ἄμα καὶ ἀληθεύει: πλὴν εἰ μὴ ποτὲ τὸ βεβαπεῖα μέρει^d, καθάπερ λατρὸς πρὸς νοσούντας τὴν σωτηρία τῶν καμνόντων, ψεύσεται, ἢ ψεῦδος^e ἐρι, κατὰ τοὺς σοφιστάς. Αὐτίκα Τιμόθεον (7) ὁ γενικὸς περιέμενον 'Απόστολος, κεχραγὸς καὶ γράπε, «περιτομήν» (8) τὴν χειροποίητον οὐδὲν ὥφελεί^f δὲλλ' ἵνα μὴ ἀθρώς ἀποσπῶν τοῦ νόμου πρὸς τὴν πίστεως τῆς καρδίας περιτομήν, ἀφηναμένος τὸ τοὺς ἀκρωμένους τῶν Ἐβραίων ἀποβρήσαι τὴς συαγωγῆς ἀναγκάσῃ, συμπεριφέρομενος ἰουδαίον: «Ιουδαῖος, Ιουδαῖος ἐγένετο, ἵνα πάντας κερδήσῃ» (9). Οἱ τοίνυν μέχρι (10) τῆς συμπεριφορᾶς διὰ τὴν πέλας σωτηρίαν συγκαταβαίνων ψιλῆς, διὰ τὴν δι' οὓς συμπεριφέρεται σωτηρίαν, οὐδεμὲν ὑποχρέως εἰσιν τοῖς δικαίοις ἀπὸ τῶν ἡλιόντων κίνδυνον μετέχων.

(9) Πάντας κ. De isto πάντας κερδήσῃ dictum supra p. 287. STILBURG.

(10) Ο τολτύρ μ. . . οὐδαμῶς ἀταρκεῖσται. Interpres legebat: Διὰ τὸν ἐπηρητημένον τοῖς δικαίοις ἀπὸ τῶν ζηλούντων κίνδυνον μετέχειν, ὑπὸ οὐλαρῆς ἀναγκάζεται. Locus est obscurus. Hoc vult. Aliud esse συμπεριφοράν, quæ sit cum aliqui se accommodat, vel ut eum lucrisaciatur, vel ne eum aut alium magis a veritate avertat: quod Apostolus fecit qui Timotheum circumcidit. Aliud ὑπόχρισιν, qua semper abstinentium est, ne scandalum detur: quod vitandum est, διὰ τὸν ἐπηρητημένον τοῖς δικαίοις ἀπὸ τῶν ζηλούντων κίνδυνον^g hoc est, quia semper de scando et quidem dato, boni periclitantur, quorum actiones omnes improbi et æmuli observant. Dicit autem, posse aliquem accommodare se καὶ συγκαταβαίνειν, qui propter non cogitur ὑποχρέονται. Quod est fugiendum propter eam, quam dixi, causam. Quasi diceret, διαταβαίνων καὶ συμπεριφέρομενος, hoc est, qui se ratione, qua Apostolus, demittit et accommodat, nullius simulationis illicite esse particeps cogitat, quæ est fugienda (nam hoc deest), διὰ τὸν ἐπηρητημένον τοῖς δικαίοις ἀπὸ τῶν ζηλούντων κίνδυνον. HEINSIUS.—Mihi in hac sententia redundare dentur verba haec, διὰ τὴν πέλας σωτηρίαν, quæ forte interpretamenti loco in marginis scripta juxta commation illud διὰ τὴν τῶν δι' οὓς συμπεριφέρεται σωτηρίαν, deinceps in texum repræserunt. Poterit etiam postremia sententia ὑπάντησαν, «cogitur», facile mutari in ἀναγκάζεται, «credit», fugiens scilicet. Qua mutatione facta, hoc modo se habebit sententia: «Ο τοιούτοις μέχρι τῆς συμπεριφορᾶς συγκαταβαίνων ψιλῆς, διὰ τὴν τῶν δι' οὓς συμπεριφέρεται σωτηρίαν, οὐδεμὲν ὑποχρέως διὰ τὸν ἐπηρητημένον τοῖς δικαίοις ἀπὸ τῶν ζηλούντων κίνδυνον μετέχων, ὑπὸ οὐλαρῆς ἀναγκάζεται.» Proinde qui eo tantum se demittit, ut se aliis accommodet, propter eorum salutem quibus se accommodat, nec ullius simulationis praemetu periculi, quod invidi ac malevoli homines justis intentare solent, particeps est, is nequam recedit aut tergiversatur. Sensus est, eum hostibus terga non dare, qui se tantum proximis accommodat, ut eorum salutem promoveat, nunquam autem praemetu periculi prava simulatione utitur. Quod si cui placet vulgatum ἀναγκάζεται retinere, explicari poterit ea sententia particula, «is nequam cogitur», metu scilicet: quemadmodum paulo post dicitur ἀδούλωτος οὗτος ἐν φρενῳ.

(11) Μετέχω. Rectius μετέχειν. LOWTH.—Item Herveto placuisse jam superioris dictum est.

ἀναγκάζεται· ἐπεὶ δὲ τῶν πλησίον ὥφελείᾳ μόνῃ ποιήσει τινὰ, & οὐκ ἀν προηγουμένως αὐτῷ πραχθείη, εἰ μὴ δι’ ἔκεινους ποιοί· οὗτος ἐαυτὸν ἐπιδίδωσιν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν γνωρίμων, οὓς ἀύτὸς ἔγέννησεν (12) ἐν πίστει, εἰς ὑπόδειγμα τοῖς διαδεξασθαι τὴν δικρανούνταν τοῦ φιλανθρώπου καὶ φιλοθέου παιδευτού δυναμένοις, εἰς παράστασιν τῆς ἀληθείας τῶν λόγων, εἰς ἐνέργειαν τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Κύριον· ἀδούλωτος οὗτος ἐν φόβῳ, ἀλτηθῆς ἐν λόγῳ, καρτερικῆς ἐν πόνῳ, μηδὲ ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ ψεύσασθαι θέλω ποτέ· καὶ τούτῳ τὸ ἀναμάρτητον πάντοτε κατορθῶν· ἐπεὶ τὸ ψεῦδος αὐτὸς, ἄτε μετά τινος δόλου εἰρημένον, οὐκ ἀργός ἐστι λόγος, ἀλλ’ εἰς κακίαν ἐνεργεῖ. Πάντοθεν δρα μαρτυρεῖ τῇ ἀληθείᾳ μόνος ὁ γνωστικός, καὶ ἔργω καὶ λόγω. Ἄει γάρ κατορθοῖ ἐν πᾶσι πάντως, καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν πράξει, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ. Αὕτη μὲν οὖν, ὡς ἐν ἐπιδρομῇ φάναι, ἡ τοῦ Χριστιανοῦ θεοσέβεια. Εἰ δὴ καθηκόντως ταῦτα ποιεῖ καὶ κατὰ λόγον ὅρθιν, εὐσεβῶς ποιεῖ καὶ δικαίως. Εἰ δὲ ταῦτα οὐτε ἔχει, μόνος ἀν εἰη τῷ δυτὶ εὐσεβής τε καὶ δικαιος καὶ θεοσέβης ὁ γνωστικός. Οὐκ δέρα ἀθεος ὁ Χριστιανός· τουτὶ γάρ ἦν τὸ προκείμενον ἐπιδεῖξαι τοῖς φιλοσόφοις· ὥστε οὐδὲν κακὸν ἢ αἰσχρόν, δὲ ἐστιν ἀδικον, κατὰ μηδένα τρόπον ἐνεργεῖ ποτέ. Ἀκολαύθως τοίνυν οὐδὲ ἀσεβεῖ, ἀλλ’ ἢ μόνος τῷ δυτὶ θεοσέβει, διάλικας καὶ προσηκόντως τὸν δυτῶν δυτὰ θεούς παντηγεμόνα καὶ βασιλέα καὶ παντοκράτορα, κατὰ τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν διάλικας προτρεπόμενος (13).

A ab eo, si non faceret illorum causa. Is enim seipsum tradit pro Ecclesia, pro familiaribus & quos ipse in fide genuit, in exemplum iis qui suscepturi sunt summum illud officium benigni et pii doctoris, ut ostendat verborum veritatem et operetur charitatem in Dominum. Is est ejusmodi ut a timore non redigatur in servitatem, verus in sermone, tolerans in labore, nec in prolato sermone unquam mentiens, et in eo se semper ita gerens ut non peccet: quandoquidem ipsum mendacium, ut quod cum aliquo dolo dictum sit, non est sermo otiosus, sed exercetur ad vitium. Undique ergo veritati testimonium fert solus gnosticus, et facto et oratione: semper enim in omnibus omnino se recte gerit, et in sermone, et in actione, et in ipsa cogitatione. Hæc ergo est, ut summatim dicam, Christiani pietas et religio. Si hæc facit rite, et convenienter rectæ rationi, pie facit et juste. Si hæc autem ita se habent, gnosticus solus revera erit pius, justus religiosusque Dei cultor. Non est ergo Christianus atheistus, quod fuerat propositum ostendere philosophis, quare nullum malum vel turpe, quod est injustum, ullo modo unquam operabitur. Consequenter ergo nec se gerit impie, sed vel solus pie ac sancte Deum colit, eum, inquam, qui vere est Deus, princeps, et rex omnium, et omnipotens, ex vera religione pure et casto colens.

CAPUT X.

Quibus gradibus ad veram perfectionem tendit gnosticus.

Ἐστιν γάρ, ὡς ἐπος εἶπεν, ἡ γνῶσις τελείωσίς τις τὸν ἀνθρώπου, ὡς ἀνθρώπου, διὰ τῆς τῶν θεῶν ἐπιστήμης συμπληρουμένη, κατὰ τις τὸν τρόπον καὶ τὸν βίον καὶ τὸν λόγον σύμφωνος καὶ διμόλογος ἐαυτῇ τε καὶ τῷ θεῷ λόγῳ. Διὰ ταῦτης γάρ τελειούται ἡ πίστις, ὡς τελείου τοῦ πιστοῦ ταῦτη μόνως γιγνομένου. Πίστις μὲν οὖν ἐνδιάθετόν τι ἐστιν ἀγαθὸν, καὶ δινευ τοῦ ζητεῖν τὸν θεὸν ὁμολογοῦσα εἶναι τοῦτον καὶ δοξάζουσα ὡς δυτα. “Οθεν χρή, ἀπὸ ταῦτης ἀναγρέμενον τῆς πίστεως καὶ αὐξήθεντα ἐν αὐτῇ, χάριτι τοῦ θεοῦ τὴν περὶ αὐτοῦ κομίσασθαι, ὡς οἶδόν τε ἐστι, γνῶσιν. Γνῶσιν δὲ σοφίας τῆς κατὰ διδασκαλίαν ἐγγινομένης διαφέρειν φαμέν· ἢ μὲν γάρ τι ἐστιν γνῶσις, τοῦτο πάντως (14) καὶ σοφίας τυγχάνει· ἢ δέ τι σοφία, οὐ πάντως γνῶσις. Ἐν μόνῃ γάρ τῇ τοῦ προφορικοῦ λόγου τὸ τῆς σοφίας δνομα φαντάζεται (15). Πλὴν ἀλλὰ τὸ μὴ διστάσαι περὶ θεοῦ,

C Est enim, ut ita dicam, cognitio, quædam hominis, tanquam hominis, perfectio, quæ completeretur per rerum divinarum scientiam; et moribus, et vita, et sermone, congruens, et consentiens sibi et Logo divino. Per hanc enim fidem perficitur, utpote cum per eam solummodo fidelis efficiatur perfectus. Est ergo fides aliquod bonum intrinsecus positum, et quæ absque eo quod Deum quærat, Deum esse constetur, et tanquam qui sit glorificat. Unde oportet ab hac fide eductum et in ea auctum, gratia Dei, quoad fieri potest, ejus accipere cognitionem. Dicimus autem cognitionem differre a sapientia quæ per doctrinam acquiritur: nam quatenus aliquid est cognitio, eatenus idem omnino est etiam sapientia: quatenus autem est aliquid sapientia, non eatenus est omnino cognitionis. In sola enim sermonis prolati cognitione, no-

* P. 864 ED. POTTER, 731 ED. PARIS.

(12) Ἐγένησεν. Sic de Onesimo D. Paulus Philem. 20: “Ον ἐγένησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου.

(13) Οσιώς προτρεπόμενος. F. Morellus legendum censet προτρεπόμενος, « precibus Deum pie castaque concilians. » COLLECT.

(14) Τοῦτο πάντως. Forte melius ταῦτη πάντως. SYLBURG.

(15) Εν μόνῃ γάρ τῇ τοῦ προφορικοῦ λόγου τὸ

τῆς σοφίας δνομα φαντάζεται. Cognitionem Clemens definīt alibi ἀπόδειξιν τῶν διὰ πίστεως παρελημένων λογιράν καὶ βέβαιον, « demonstrationem eorum, quæ per fidem tradita sunt, firmam certamque; » sapientiam vero hic ait esse cognitionem non quamvis, sed prolati verbi opera partam, ut cum a magistro docemur, atque hanc solam hujus nominis esse cognitionem. COLLECT.

men sapientiae accipitur. Verum enimvero de Deo non dubitare, sed credere, est fundamentum cognitionis. Est autem utrumque Christus, fundamentum, inquam, et aedificium, per quem est et principium et finis. Et extrema quidem non docentur, nempe principium et finis; fides, inquam, et charitas. Cognitio autem quae datur ex traditione ¶ per Dei gratiam, veluti quoddam depositum committitur iis qui seipsos doctrina 311 dignos exhibuerint, ex qua elucescit charitatis dignitas, ex luce in lucem. Dictum est enim, « habenti dabitur a. » Fidei quidem cognitio: cognitioni autem, charitas: charitati autem, hereditas. Hoc autem sit quando quis peperderit a Domino per fidem, cognitionem, et charitatem, et una cum eo ascenderit, ubi est fidei nostrae et charitatis Deus et custos. Hinc denique traditur cognitio iis qui ad hoc sunt apti et selecti, eo quod majori præparatione opus sit et præexercitatione, et ad ea audienda quæ dicuntur, et vitam componendam, et ad considerate progrediendum ad id quod est ultra eam quæ est ex lege justitiam. Ea nos deducit ad finem intermedium et perfectum, prius docens eam quæ nobis est futura, Deo convenientem cum diis vivendi rationem, cum ab omni pena et suppicio fuerimus liberati, quæ sustinemus ex peccatis ad salutarem disciplinam. Post quam redemptionem, præmium et honores dantur consummatis, cum cessaverint quidem a purgatione, cessaverint autem etiam ab alio quoconque ministerio, quantumvis sancto, et inter sanctos: deinde eos qui fuerint mundi corde, in propinquitatem Domini evectos, manet perpetua contemplationis restitutio, et deorum appellantur nomine, qui in iisdem sedibus sunt collocati, in quibus alii dii qui sunt primi sub Servatore constituti. Est ergo cognitio, velox ad purgationem, et apta ad illam acceptam mutationem in melius. Unde etiam facile traducit ad id quod est animæ cognatum ac divinum et sanctum, et per cuiusdam proprii luminis mysticos profectus transmittit homi-

A πιστεῦσαι δὲ, θεμέλιος γνώσεως. Ἀμφω δὲ ὁ Χριστὸς, διὰ τε θεμέλιος ἢ τε ἐπικαθοδομή, δι' οὐ καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. Καὶ τὰ μὲν ἄκρα οὐ δάσκεται, ἢ τε ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· πίστις λέγω καὶ ἡ ἀγάπη· ἡ γνῶσις δὲ, ἐκ παραδόσεως διαδιδομένη κατὰ χάριν Θεοῦ, τοὺς ἀξίους σφᾶς ἔμαυτοὺς τῆς διδασκαλίας παρεχομένους οἷον παρακατήση ἐγχειρίζεται, ἀφ' ἣς τὸ τῆς ἀγάπης ἀξιῶμα ἐκλάμπει, ἐκ φωτὸς εἰς φῶς. Εἴρηται γὰρ, « Τῷ ἔχοντι προστεθῆσεται (16) » τῇ μὲν πίστει, ἡ γνῶσις τῇ δὲ γνώσει, ἡ ἀγάπῃ τῇ ἀγάπῃ δὲ, ἡ κληρονομία. Γίνεται δὲ τοῦτο, ὅποτε διὰ τις κρεμασθῆ τοῦ Κυρίου διά τε πίστεως, διά τε γνώσεως, διά τε ἀγάπης, καὶ συναναβῇ αὐτῷ ἐνθα ἐστιν ὁ τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ ἀγάπης θεὸς καὶ φρουρός ὅθεν ἐπὶ τέλει τῇ γνώσει παραδίδοται τοῖς εἰς τοῦτο ἐπιτηδεοῖς καὶ ἐγχρίτοις, διὰ τοῦ πλείονος παρασκευῆς καὶ προγυμνασίας δεῖθαι καὶ πρὸς τὸ ἀκούειν τῶν λεγομένων, καὶ εἰς καταστολὴν βίου, καὶ εἰς τὸ ἐπὶ τέλον τῆς κατὰ νόμον δικαιούσης κατ' ἐπίστασιν προεληλυθέντας. Αὕτη πρὸς τέλος ἀγεῖ τὸ ἀτελεύτητον καὶ τέλειον, προδιδόσκουσα τὴν ἐσομένην ἡμῖν κατὰ θεῶν μετὰ θεῶν (17) διαιταν, ἀπολυθέντων ἡμῶν κολάσεως (18) καὶ τιμωρίας ἀπάσης, ἃς ἐν τῶν ἀμαρτημάτων εἰς παντεῖν ὑπομένουν σωτήριον· μεθ' ἣν ἀπολύτρωσιν τὸ γέρας καὶ αἱ τιμαὶ τελειωθεῖσιν ἀποδίδονται, πεπαυμένοις μὲν τῆς καθάρσεως, πεπαυμένοις δὲ καὶ λειτουργίας τῆς ἀλλῆς, καὶ ἀγίᾳ ἢ καὶ ἐν ἀγίοις· ἐπειτα καθαροῖς τῇ καρδὶᾳ (19) γενομένοις κατὰ τὸ προστέχει τοῦ Κυρίου προσμένει τῇ θεωρίᾳ τῇ διδίκῃ ἀποκαταστασίᾳ· καὶ θεοὶ τὴν προστηγορίαν κέχληται οἱ σύνθρονοι τῶν ἀλλῶν θεῶν τῶν ὑπὸ τῷ Σωτῆρι πρώτων τεταγμένων γενησόμενοι. Ταχεῖα τοινῦν εἰς κάθαρσιν (20) γνῶσις, καὶ ἐπιτηδεῖος εἰς τὴν ἐπὶ τὸ κρείττον εὐπρόσδεκτον μεταβολὴν. Οὐθεν καὶ ρεῖδως εἰς τὸ συγγενὲς τῆς ψυχῆς θεῖόν τε καὶ ἀγίον μετουκίζει, καὶ διὰ τινος οἰκείου φωτὸς διαβιβάζει τὰς προκοπὰς τὰς μυστικὰς (21) τῶν ἀνθρώπων, ἀχρις δὲ εἰς τὸν κορυφαῖον ἀποκαταστησῆ τῆς ἀναπαύσεως τόπον τὸν καθαρὸν (22) τῇ καρδὶᾳ, πρόσωπον πρὸς

* P. 865 ED. POTTER, 732 ED. PARIS. • Luc. xix, 26.

(16) *Τῷ ἔχοντι προστεθῆσεται.* Τῷ ἔχοντι δοθήσεται, *Luc. xix. 26 et alibi.*

(17) *Kατὰ θεὸν μετὰ θεῶν.* Ms. Paris., κατὰ τῶν θεῶν μετὰ θεῶν. *Conf. superius Protrep. pag. 88, not. 7.*

(18) *Κολάσεως.* *Conf. Strom. vi, pag. 668 edit. Paris.*

(19) *Καθαροῖς τῇ καρδὶᾳ.* *Respicit Matth. v, 8.*

(20) *Καθαροῖς.* *Platonem hoc loco sequitur Clemens. Refert enim Plato, pessimorum hominum animas, statim ac e corpore exierint, in Tartara mitti, nunquam egressuras; eas, in quibus virtutis vitiisque aliquid admisimus est, variis purgationibus purificatas, tandem in beatorum sedes transire; at quæ per philosophiam in hac vita repurgata fuerint, quamprium a corpore solute sint, summam felicitatem consequi. Hæc ille in *Phadone* p. 84: Oi δὲ δὴ ἀν δέκαντις διαφερόντως πρὸς τὸ δύτικα βιώναι, οὐτοὶ εἰσὶν οἱ τῶνδε μὲν τῶν τόπων τῶν ἐν τῇ γῇ ἐλευθερούμενοι τε καὶ ἀπαλλαττόμενοι, ὥσπερ δεσμωτήριῶν, ἀνω δὲ εἰς τὴν καθαρὰν ὀλητὴν ἀψικνούμενοι,*

καὶ ἐπὶ τῆς οἰκιζόμενοι. Τοιτῶν δὲ αὐτῶν οἱ φιλοσοφίᾳ ίκανῶς καθηράμενοι δινεν τε σωμάτων ζῶσι τὸ παράπονον εἰς τὸν ἐπείτα χρόνον, καὶ εἰς οἰκήσεις εἰς τούτων καλλίους ἀφικούνται· « Qui autem pie πρæceteris vixisse inveniuntur, hi sunt qui ex his terrenis locis tanquam et carcere soluti, atque liberati, ad altiora transcendunt, puramque supra terram habitant regionem. Inter has autem quicunque satiis per philosophiam purgati sunt, absque corporibus omnino totum per tempus vivunt. habitationesque, his etiam pulchriores nanciscuntur. Reliqui ibi videri poterunt.

(21) *Διαβιβάζει τὰς προκοπὰς τὰς μυστικὰς.* *Lege προκοπῆς τῆς μυστικῆς διαβιβάζει τὸν ἀνθρώπον. Lowth.—Alludit auctor ad varias illas lustrationes, quas certò ordine subibant, qui Cereris Eleusinia mysteria ἐποπτεύειν cupiebant: de quibus alibi dictum est. *Conf. Strom. lib. vi, pag. 667, 668 edit. Paris.**

(22) *Τὸν καθαρόν.* *Conjunxit auctor Matth. v, 8, et I Cor. xiii, 12.*

πρόσωπον ἐπιστημονικῶς καὶ ἀκάταλγοτεκνῶς τὸν Θεὸν ἐποπτεύειν διδάξασα. Ἐνταῦθα γάρ που τῆς γνωστικῆς ψυχῆς ἡ τελείωσις, πάσης καθάρσεως τε καὶ λειτουργίας ὑπερβάσαν σὺν τῷ Κυρίῳ γίγνεσθαι, δους ἔστιν προσεχῶς ὑποτεταγμένη. Ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομός ἐστιν, ὡς εἰπεῖν, τῶν κατεπειγόντων γνῶσις· ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ πίστεως παρειλημμένων ἴχυρά καὶ βέβαιος, διὰ τῆς Κυριακῆς διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει, εἰς τὸ ἀμετάπτωτον καὶ μετ' ἐπιστήμης καὶ καταληπτὸν (23) παραπέμπουσα. Καὶ μοι δοκεῖ πρώτη τις εἶναι μεταβολὴ σωτήριος ἡ ἐξ ἔθνῶν εἰς πίστιν, ὡς προείπον· δευτέρα δὲ ἡ ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν. Ἡ δὲ, εἰς ἀγάπην περαιουμένη, ἐνθένθε δῆδη φιλοφόβων τῷ γιγνώσκον τῷ γιγνωσκομένῳ (24) παρίστασιν. Καὶ τόχα δ τοιούτος ἐνθένθε δῆδη προλαβὼν ἔχει τὸ «Ισάγγελος» (25), εἶναι. Μετά γ' οὐν τὴν ἐν σαρκὶ τελευταίαν ὑπεροχήν, ἀεὶ κατὰ τὸ προσῆκον ἐπὶ τὸ κρείττον μεταβάλλων, εἰς τὴν πατρίδαν αὐλήν, ἐπὶ τὴν Κυριακὴν δυτικῶν διὰ τῆς ἀγίας ἑδομάδος (26) ἐπειγεται μονήν, ἐσόμενος, ὡς εἰπεῖν, φῶς ἐστῶς (27) καὶ μένον ἰδίως (28), πάντη πάντως διτρεπτόν. Οἱ πρώτοι τῆς Κυριακῆς ἐνεργείας τρόπος τῆς εἰρημένης ἡμῖν κατὰ τὴν θεοσέβειαν ἀμοιβῆς δεῖγμα. Πολλῶν δυνατῶν μαρτυρίων (29) δυτικῶν, παραστήσομαι ἐν, κεφαλαιωδῶς πρὸς τοῦ προφήτου Δαβὶδ ὡς πᾶς εἰρημένον· «Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ δρός τοῦ Κυρίου, ἢ τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἀγίῳ αὐτοῦ; Ἀθώος χερσὶ καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ· δὲς οὐκ Ἐλασσεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, οὐδὲ ὥμοσεν» (30) ἐπὶ δόλῳ τῷ πλησίον αὐτοῦ· οὐτος λήψεται εὐλογίαν παρὰ Κυρίου, καὶ ἐλεημοσύνην παρὰ Θεοῦ Σωτῆρος εὗτοῦ. Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, ζητούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἱακώβ. «Συντόμως, οἴτις, τὸν γνωστικὸν ἐμήνυσεν διηρύτης· κατὰ πατέροιμον, ὡς ἔοικεν, ἡμῖν Θεὸν εἶναι τὸν Σωτῆρα ιπέδειξεν διαβόλο, πρόσωπον (31) αὐτὸν εἰπὼν τοῦ Ιεού Ἱακώβ, τὸν εὐαγγελισάμενον καὶ διδάξαντα περὶ τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ Ἀπόστολος «χαρακτήρα ἡς δέξῃς τοῦ Πατρός» τὸν Γίνεν προσείπεν, τὸν τὴν λήθειαν περὶ τοῦ Θεοῦ διδάξαντα, καὶ χαρακτηρίζαντα, στις Θεὸς καὶ Πατήρεος εἰς καὶ μόνος ὁ παντοχρά-

A nem, donec in supremum quietis locum restitueris eum qui est mundo corde, docens Deum scienter et per comprehensionem contemplari facie ad faciem. Hæc est enim utique animæ cognoscentis perfectio, ut cum omnem purgationem et ministerium superaverit, sit cum Domino, ubi est proxime ei subjecta. Fides ergo, ut ita dicam, est brevis et compendiosa eorum quæ necessaria sunt cognitio. Cognitio autem est firma ac stabilis demonstratio eorum quæ assumpta sunt per fidem, quæ per doctrinam Domini super fidem ædificatur, quæ transmittit ad infallibilitatem et scientiam, et perfectam comprehensionem. Ac mihi quidem ea videtur esse prima salutaris mutatio, quæ fit a gentibus ad fidem, ut prius dixi: secunda autem, quæ est a fide in cognitionem. Illa vero desinens in charitate, amicum, id quod cognoscit, ei reddit quod cognoscitur. Et fortasse qui est ejusmodi, jam præoccupavit, ut sit «similis angelis.» Post supremam igitur quæ est in carne excellentiam, semper prout convenit mutatus in melius, ad paternam aulam, ad vere Dominicam per sanctam hebdomadem contendit mansio- nem, futurus, ut ita dicam, lumen peculiari modo stans et manens, quod est omni ex parte omnino immutabile. Qui est primus modus Dominicæ operationis, ejus quæ dicta est a nobis remuneratio- nis, pro pietate indicium. Ex multis autem quæ sunt testimoniorum, unum exemplum adducam, quod sic summatis effertur a propheta David: «Quis ascen- det in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus, et mundo corde; qui non accepit in vano animam suam, neque juravit in dolo proximo suo. Nec accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo Servatore suo. Hæc est generatio quærentium Dominum, quærentium faciem Dei Jacob.» Breviter, ut arbitror, nobis gnosticum significavit Propheta: cursimque et obiter, ut videtur, nobis demonstravit David, Servatorem esse Deum, eum vocans «faciem Dei Jacob», qui annuntiavit et docuit de Spiritu. Quocirca Apo- stolus quoque appellavit Filium «characterem gloriæ

C Psal. xxiv, 3, 4, 5, 6.

(23) Καὶ καταληπτόν. Καὶ ante καταληπτόν, nisi τοῦ «etiam» accipiatur, superfluere videtur. STLB. - Porro καταληπτόν pro καταληπτόν, substituentum videtur: ut alibi διδαχτικόν πρὸς διδαχτόν, ἐφετικόν πρὸς ἐφετόν, etc. Solent enim hujusmodi voces inter se permutari, ut aliis locis diximus.

(24) Τὸ γιγνώσκον τῷ γιγνωσκομένῳ. Τὸ γιγνωσκομένῳ habent recentiores editions, reliquis per elegantiam omissis. Quod Cl. Lowthius non an- advertens, hic adnotavit: «Lege τὸ γιγνώσκομέν τῷ γιγνωσκομένῳ. Ita legit interpres.»

(25) Ίσαγγελος. Respicit Luc. xx, 36.

(26) Ἐδομάδος. Apud Clementem ἑδομάς in- triores beatorum sedes, δύδοάς vero supremum il- lō cōsūlū signifcat, quod Κυριακὴν μονήν, «Dominī aūsionēm», appellat. Sic Strom. v. p. 667: «Οὐδοάς νοητὸς κόσμος, «mundus» solo «intellectu per- p̄tibilis», dicitur. Et in Excerpt. e Theod. p. 987, «en ἀναγεννᾷ Χριστός, εἰς ζωὴν μετατίθεται εἰς ζωάδα, «quem regenerat Christus, in vitam trans- ritur in ogoadein:» id est cœlum supremum.

D Qua de re plura superius diximus, Strom. iv, p. 612, D not.; vi, p. 794.

(27) Φῶς ἐστῶς. Id superius etiam vocat φῶς διτρεπτόν, «lucem constantem et immutabilem.» Strom. i, p. 418: Τὸ διετεκόντων σημαίνειν δηλοῦ τὸ ἐστῶς καὶ μόνιμον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ διτρεπτόν αὐτοῦ φῶς. Ubi ἐστῶς, μόνιμον εἰ διτρεπτόν αὐτοῦ φῶς. Hinc alibi dictum est Sinnonem magum appellatum fuisse ἐστῶτα, «stantem,» Deum scilicet immutabilem. Conf. superius Strom. ii, p. 456, not.

(28) Μέτρον ίδιως. Scribi etiam poterit μένον αἰ- δίως, «perpetuo manens.» Nam semiinternam lu- cem describit auctor.

(29) Μαρτυρίων. Ms. paris. μαρτυρῶν.

(30) Οὐδὲ ὥμοσεν. Vulg. Bibl. Psalm. xxii, καὶ οὐκ ὥμοσεν. STLBURG. — Mox ibidem ζητούντων αὐτὸν.

(31) Πρόσωπον. Conf. superius pag. 132, 665, not.

Patris^a, qui veritatem de Deo docuerit, et expresserit quod Deus et Pater unus est et solus omnipotens, quem nemo novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit^b. Unum autem esse Deum, per eos qui querunt faciem Dei Jacob, indicatum est: quem solum esse Deum Patrem bonum exprimit Servator noster et Deus. Generatio autem quærentium eum, est genus electum, quod est vi inquirendi ad cognitionem præditum. Et ideo Apostolus quoque dicit: « Nihil vobis prodero nisi vobis locutus fuero aut in revelatione, aut in cognitione, aut in prophetia, aut in doctrina^c. » Quanquam nonnulla quoque recte sunt ab iis qui non sunt gnostici: sed non ex ratione, sicut sit in fortitudine. Nonnulli enim cum sint natura iracundi, et deinde id absque ratione aluerint, ad multa citra rationem quodam seruntur impetu, faciuntque similia iis qui sunt fortes: adeo ut tanquam illiberales opifices eadem nonnunquam recte gerant, quod attinet ad tolerantiam: sed neque ex eadem causa, ex qua gnosticus, neque idem sibi propONENTES, nec si totum corpus tradant. Charitatem enim non habent, ut ait Apostolus, quæ generatur per cognitionem. Quæcunque ergo sit actio a sciente, ea est recta actio: quæcunque autem ab insciente, mala est, etiamsi pervicacissime persistat, quoniam non agit fortiter ex consideratione: neque dirigit actionem ad aliquid utile ex iis quæ ad virtutem dirigunt, et procedunt a virtute. Eadem autem ratio est etiam in aliis virtutibus: adeo ut etiam in religione obtineat. Non ergo gnosticus solum quoad **312** sanctitatem eo modo se habet: verum religioni ex scientia profectæ sunt etiam Vitam enim gnostici, nunc est nobis propositum describere, non autem adducere dogmatum contemplationem: quam convenienti tempore postea exponemus, servato rerum ordine.

CAPUT XI.

Veri gnosti vitam describere pergit, et præsertim quam fortis sit in malis ipsaque etiam morte toleranda, si Deus ita jusserit, exponit.

Is ergo universa vere et magnifice percepit, ut

P. 867 ED. POTTER, 734 ED. PARIS. ^a Hebr. 1, 3. ^b Matth. xi, 27. ^c I Cor. xiv, 6.

(32) *Or oὐδ.* Respicit Matth. xi, 27: Οὐδὲς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τοὺς ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ψὲν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι.

(33) Οὐδὲρ ύμᾶς. Tί ύμᾶς interrogative apud B. Paulini.

(34) Θυμοειδῆς. Haud aliter Aristoteles de adulterinis fortitudinis speciebus agens, *Ethic. ad Nicomachum* lib. iii, c. 8: Καὶ τὸν θυμὸν δὲ ἐπὶ τὴν ἀνδρείαν ἐπιφέρουσιν· ἀνδρεῖοι γάρ εἶναι δοκοῦσιν οἱ διὰ θυμὸν ὡστέρ τὰ θηρία ἐπὶ τοὺς τρώσαντας φερόμενοι, ὅτι καὶ οἱ ἀνδρεῖοι θυμοειδῆς δέ· « Εἴ τραμ in fortitudinem referunt. Fortes enim videntur etiam esse qui propter iram tanquam feræ in vulnerantes seruntur, quod et fortis iracundi sint. » Idem paulo post: Οἱ δὲ διὰ ταῦτα μάχιμοι μὲν, οὐχ ἀνδρεῖοι. Οὐ γάρ διὰ τὸ καλὸν, οὐδὲ ὡς ὁ λόγος, ἀλλὰ διὰ τὸ πάθος· « Propter hanc autem pugnares sunt, non fortes. Non enim agunt propter honestatem, neque ut dictat ratio, sed propter affectum. »

A τῷρ, « διὸ οὐδεὶς (32) ξύγω, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ψὲν τὸν Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Εναὶ δὲ εἶναι: τὸν Θεὸν διὰ τῶν ἡτούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ιακὼβ μεμήναται: διὸ μόνον δυτὶ Θεὸν Πατέρα ἀγαθὸν χαρακτηρίζει: Σωτήρ ἡμῶν καὶ Θεός. Ηγενέται δὲ τῶν ζητητικῶν εἰς γνῶσην τὸ γένος ἐστι τὸ ἔκλεκτὸν, τὸ ζητητικὸν εἰς γνῶσην. Διὰ τοῦτο καὶ διὸ Ἀπόστολος φησίν: « Οὐδὲν διμέρει (35) ὡφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω τῇ ἀποκαλύψῃ, τῇ ἡγνώσει, τῇ ἐν προφητείᾳ, τῇ ἐν διδαχῇ. » Καὶ τοι πράσεται τίνα καὶ πέρι τῶν μὴ γνωστικῶν δρθῶς, ἀλλὰ κατὰ λόγον, οἷον ἐπὶ ἀνδρείας. « Ενιοι γάρ ἐχεισθεὶς θυμοειδῆς (34) γενθέμενοι, εἰτα διεύ τοῦτο θρέψαντες, ἀλλογας ἐπὶ τὰ πολλὰ δρμῶς, καὶ δομοια τοῖς ἀνδρεῖοις δρῶσιν, ὥστε ἐνίστεται τὰ αὐτὰ πατορθοῦν, οἷον βαναύσους (35) ὑπομένειν εὐκαλόλας· ἀλλὰ οὗτε ἀπὸ τῆς αὐτῆς αἰτίας τῷ γνωστικῷ, οὗτε καὶ τὸ αὐτὸν προθέμενοι· οὐδὲ δὲν τὸ σῶμα ἀπαντάσιν (36). » Αγάπην γάρ οὐκ ἔχουσι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τὴν διὰ τῆς γνώσεως γενομένην. Πάσα αὖτις διὰ τοῦ ἐπιστήμονος πρᾶξις εὐπραγία· τῇ δὲ διὰ τοῦ ἀνεπιστήμονος κακοπραγία, καὶ ἐντασιν σώζει· ἐπὶ μὴ ἐκ λογισμοῦ ἀνδρεῖται, μηδὲ ἐπὶ τι χρήσιμο τῶν ἐπὶ ἀρετὴν καὶ ἀπὸ ἀρετῆς καταστρεφόντων τῷ πρᾶξιν κατευθύνει. Ό δὲ αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῶν ἀλλων ἀρετῶν· ὥστε καὶ ἐπὶ θεοσεβείας ἀνάλογον. Οἱ μόνον τοῖνυν τοιούτος ἡμῖν κατὰ τὴν διστοτήτην διαγνωστικός· ἀκόλουθα δὲ τῇ ἐπιστημονικῇ θεοσεβείᾳ καὶ τὰ περὶ τὴν ἀλλην πολιτείαν ἐπαγγέλματα. Τὸν δὲ γάρ τον γνωστικοῦ διαγράφειν ἡμῖν πρόκειται: τὰ νῦν, οὐχὶ τὴν τῶν δογμάτων θεωρίαν παρατίθεσθαι, τὸ δὲ οὐτερόν κατὰ τὸν ἐπιβάλλοντα καιρὸν ἐκθησόμενα σώζοντες ἄμα καὶ τὴν ἀκολουθίαν.

C consentanea præcepta de reliqua vita institutiose. Vitam enim gnostici, nunc est nobis propositum describere, non autem adducere dogmatum contemplationem: quam convenienti tempore postea exponemus, servato rerum ordine.

Περὶ μὲν οὖν τῶν δλων ἀληθῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς

(35) *Βαναύσους.* Id est « tanquam opifices, labores facile pati, assuetudine didicerunt. Τεχνίτην εἰ βάναυσον sic distinguunt Ammonius: Τεχνίτης καὶ βάναυσος διαφέρει: τεχνίτης μὲν γάρ ἐσται ὁ λογικής τεχνής ἐμπειρος καθεστώς βάναυσος δὲ, δὲ καὶ λόγου (scribe διάλογον), τινὸς ἐπιτελέματος. Possit etiam pro βάναυσος, mutatione per quam faciliter scribi βασάνους, τορmenta; ut sensus sit: « Adeo ut eisdem quandoque rebus veluti in tormentis facile perferendis præclare se gerat. » A qua interpretatione neque abhorrent quæ præcedunt, neque quæ sequuntur. — Lowth. hanc sententiam sic scribi voluit: Οἶόν τε βάναυσος, καὶ διομένειν.

(36) Οὐδὲ δὲν τὸ σῶμα ἀπαντάσιν ἐπιδιώσιται. Forte, οὐδὲ αὐτὸν τὸ σῶμα ἀπαντά ἐπιδιώσεν· vel οὐδὲ αὐτὸν τὸ σῶμα ἀπαντά ἐπιδιώσασιν· addendumque hic putat Acerius, ινα καυθησονται, ex I Cor. xxi. SYLBURG.— Verum sensus per quam facilis erit, verbo ἐπιδιώσεων sola accentus mutatione in ἐπιδιώσιν converso. Quod interpres in Latina versione recte expressit.

διεληφεν, ὡς ἀν θείαν χωρίσας (37) διδασκαλίαν. Αἱρέζαμενός γ' οὐν ἐκ τοῦ θαυμάζειν τὴν κτίσιν, δεῖγμα τοῦ δύνασθαι λαβεῖν τὴν γνῶσιν κομίζων οἰκοδεν πρόθυμος μαθητῆς τοῦ Κυρίου γίνεται· εὐθέως δὲ ἀκούσας, θεόν τε καὶ πρόνοιαν ἐπίστευσεν ἐξ ὧν ἐθαύμασεν. Ἐνθένδε οὖν ὁρμώμενος, ἐκ παντὸς τρόπου συνεργεῖ πρὸς τὴν μάθησιν, πάντ' ἐκένα ποιῶν, δι' ὧν λαβεῖν δύνασται τὴν γνῶσιν ὧν πεθεῖ· πόθος δὲ κατὰ προκοπήν πίστεως ἄμα ζητήσεις κραθεῖς συνίσταται· τὸ δὲ ἐστὸν δῖον γενέσθαι τῆς τοσάτης καὶ τηλικαύτης θεωρίας. Οὕτως γεύεται τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ὁ γνωστικός· οὐ γάρ τὰς ἀκοὰς, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν παρίστησι τοῖς ὑπὸ τῶν λεγομένων δηλουμένοις πράγμασιν. Οὐσίας τοίνυν καὶ τὰ πράγματα αὐτὰ παραλαβὼν διὰ τῶν λόγων, εἰκότας καὶ τὴν ψυχὴν ἐπὶ τὰ δέοντα ἀγεῖ· τὸ «Μή μοιχεύσῃς, Μή φονεύσῃς» (38), »ἴδως; ἐκλαμβάνων ὡς εἰρηται τῷ γνωστικῷ, οὐχ ὡς παρὰ τοῖς; ἀλλοις ὑπεληπταί. Πρόσεισιν (39) οὖν ἐγγυμαζόμενος τῇ ἐπιστημονικῇ θεωρίᾳ εἰς τὸ ἐναγωνίσασθαι τοῖς καθολικώτερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον εἰρημένοις· εἰδὼς εἰ μάλα, ὅτι «ὁ διδάσκων δινθρωπὸν γνῶσιν», κατὰ τὸν Ηροφῆτην, Κύριος ἔστιν, διὰ στόματος ἀνθρωπίνου Κύριος ἐνεργῶν. Ταῦτη καὶ σάρκα ἀνεληφεν. Εἰκότως οὖν οὐδέποτε τὸ δῆμον πρὸ τοῦ συμφέροντος αἰρεῖται· οὐδὲ ἀν προκαλῆται αὐτὸν κατὰ τινὰ περιστάτιν προκαταληφθέντα ἐταιρικῶς ἐκνιαζομένη ὥραία γυνή· ἐπει μηδὲ τὸν Ἰωσήφ παράγειν τῆς ἐνστάσεως ἰσχυσεν ἢ τοῦ δεσπότου γυνή· ἀπεδύσατο δὲ αὐτῇ πρὸς βίαν κατεχούσῃ τὸν χιτῶνα, γυμνὸς μὲν τῆς ἀμαρτίας γενόμενος, τὸ κόσμιον δὲ τοῦ θίους περιβαλλόμενος. Εἰ γάρ οἱ τοῦ δεσπότου ὄφθαλμοι οὐχ ἐώρων, τοῦ Αἰγυπτίου λέγω, τὸν Ἰωσήφ, ἀλλ' οἵγε τοῦ παντοχράτορος ἐπεσκόπουν. Ἡμεῖς μὲν γάρ τῆς φωνῆς ἀκούομεν, καὶ τὰ σώματα θεωροῦμεν· δὲ Θεός δὲ τὸ πρᾶγμα ἀφ' οὐ φέρεται τὸ φωνεῖν καὶ βλέπειν, ἐξετάζει. Ἀκολούθως δρα, καὶ νόσος ἐπὶ τὴν περιστατικῶν τῷ γνωστικῷ, καὶ δὴ μάλιστα ὁ φιθερώτατος θάνατος, ἀτρεπτος μένει κατὰ τὴν ψυχὴν, πάντα εἰδὼς τὰ τοιαῦτα κτίσεως ἀνάγκην εἶναι, ἀλλὰ καὶ οὕτως δυνάμει τοῦ Θεοῦ φάρμακον γίνεσθαι σωτηρίας, διὰ πατέσιας τοὺς ἀπήνεστερον μεταρρυθμιζομένους εὐεργετοῦντα, πρὸς τῆς ἀγαθῆς δυντως κατ' ἀξίαν μεριζόμενα προνοίας. Χρώμενος τοίνυν τοῖς κτιστοῖς, δόπτ' ἀν ἐρεῖ (40) Λόγος, εἰς δοσον ἐρεῖ, κατὰ τὴν ἐπὶ τὸν κτίσαντα ἐνχαρισταίνειν, καὶ τῆς ἀπολαύσεως κύριος καθισταται. Οὐ μητικακεῖ ποτε, οὐ χαλεπανεῖ οὐδενί, καὶ μίσους ἀξίος τυγχάνῃ ἐφ' οἵς διαπράττεται· σέβει μὲν γάρ τὸν Ποιητήν, ἀγαπᾷ δὲ τὸν κοινωνὸν τοῦ βίου, ἀκτερών καὶ ὑπερευχόμενος αὐτοῦ διὰ τὴν ἀγνοίαν αὐτοῦ· καὶ δὴ καὶ συμπάσχει τῷ σώματι, τῷ φύσει

A qui divinam acceperit doctrinam. Facto igitur ab admiratione rerum creatarum initio, atque eo ipso certum indicium, quod ad percipiendam sit idoneus cognitionem, domo secum afferens, sit alacer et promptus Domini discipulus. Simil ac autem de Deo audire cœpit ac de providentia, credidit ex iis quæ est admiratus. Hinc impulsus omnibus modis dat operam disciplinæ, omnia agens quibus possit accipere cognitionem eorum quæ desiderat. Desiderium autem per profectum fidei, consistit contemplatur cum inquisitione: id autem est fieri dignum tali tantaque contemplatione. Sic Dei gnosticus gustabit volūntatem: non aures enim præbet, sed animum, rebus quæ significantur ab iis quæ dicuntur. Cum ergo ipsas rerum essentias et res ipsas acceperit per verba, merito \ddagger animam quoque deducit ad ea quæ oportet, illud, « Non moechaberis, Non occides », peculiari modo accipiens, ut dictum est gnostico, non ut ab aliis concipitur. Pergit ergo se exercens contemplatione scientifica, ut paulatim quoque se exerceat in iis quæ magis universe et magnificentius dicta sunt, recte sciens, quod « qui docet hominem scientiam \ddagger , » ut ait Prophetæ, est Dominus, per os hominis Dominus operans. Ideo carnem quoque accepit. Merito ergo nunquam jucundum præseri utili, nec si casu aliquo invadat eum meretricioque more forte fortuna provocet formosa mulier: quoniam nec Joseph quidem ab instituto abducere potuit uxori domini. Ab ea autem exui se patiebatur, per vim tenente tunicam, ut qui a peccato quidem fuerit nudatus, honestatis autem ornementum induerit. Nam etsi oculi domini, Aegyptii inquam, Joseph non videbant, at omnipotentis quidem certe inspiciebant. Nam nos vocem quidem audimus, et corpora contemplamur: Deus autem ipsam rem examinat, a qua fertur vox et aspectus. His consequenter, si vel morbus, vel casus aliquis, gnosticum invaserit, atque adeo mors quæ est omnium maxime terribilis, manet animo interitus, s: iens quæcunque sunt hujusmodi esse naturæ necessitatem: sed sic quoque Dei virtute ea effici medicamentum salutis, ut qua per disciplinam eos beneficio afficiant qui difficilius transformantur, et vere bona pro meritis dispergiantur providentia. Utens igitur rebus creatis, quando et quantum dicit Verbū, eique qui creavit agens gratias, usus earum fit dominus. Nunquam acceptæ est memor injuriæ, nemini fit infensus, etiamsi sit odio dignus propter ea quæ facit: colit enim Creatorem, diligit autem vitæ socium, ejus misertus, et pro eo orans propter ejus ignorantiam. In corpus quoque suum

B

C

D

\ddagger P. 868 ED. POTTER, 735 ED. PARIS. • Exod. xx, 15, 14. \ddagger Psal. xciv, 10.

(37) Χωρήσας. Id restituimus ex Flor. Sylb. et ms. Paris. pro χωρίσας, quod in recentiores editiones perperam irrepserat, Math. ix, 41: Οὐ πάντες χωροῦντο τούτους τὸν λόγον, ἀλλ' οἵς δέονται.

(38) Μή μοιχεύσῃς, Μή φονεύσῃς. Sic Flor., Syllburg. et ms. Paris., pro quo editiones recentio-

res perperam Μή μοιχεύσεις, μὴ φονεύσεις.

(39) Πρόσεισιν. \ddagger Accedit. \ddagger Interpres πρόσεισιν legisse videtur.

(40) Ἐρεῖ. Lege αἰρεῖ, ut etiam pag. 741, 746, 756 ed. Paris. Lowth.

per concessionem afficitur : cui quidem natura patibili est alligatus. Non tamen primario moveatur ex perturbatione. In involuntariis certe casibus, a doloribus seipsum deducens ad ea quae sunt ejus propria, non abducitur ab iis quae sunt ab eo aliena : sed iis solum cedit et se accommodat quae sunt ei necessaria, quoisque illæsa conservatur anima. Non enim existimatione solum aut externa specie vult esse fidelis, sed cognitione et veritate, hoc est firmo stabilique facto, et sermone efficaci. Non solum ergo laudat bona et honesta, sed ipse etiam contendit esse bonus et honestus, a bono et fidelis servo factus per charitatem amicus, propter perfectionem χ habitus, quam ex veradisciplina et multa exercitatione pure acquisivit. Cum ergo magna vi contendat ut perveniat ad summum cognitionis, moribus ornatus, habitu compositus, omnia habens commoda ejus qui est vere gnosticus, pulchrasque respiciens imagines : multos quidem qui perfecte vixerunt, patriarchas, plurimos autem prophetas, et nobis innumerabiles angelos, et postremo Dominum qui nos docuit, et ostendit fieri posse ut summanu illam vitam assequamur : ideo omnia mundi bona quae sunt in promptu et ad manum, non diligit, ne humi remaneat, sed ea quae sperantur, vel potius jam sunt cognita, quoad comprehensionem autem sperantur. Hac ergo ratione labores, et tormenta, et afflictiones sustinet, non ut qui sunt fortis apud philosophos propter spem quod præsentes quidem sunt cessaturi dolores, sint autem rursus jucundorum futuri participes ; sed cognitione ei persuasionem ingeneravit firmissimam, se esse recepturum, quae sperat, futura. Quocirca non solum quae hic sunt supplicia, sed etiam jucunda contemnit omnia. Aiunt certe beatum Petrum, cum vidisset uxorem suam duci ad mortem, letatum quidem esse quod vocaretur, et quod domum reduceretur, eam adhortatus ac consolatus, nomine compellasse, ac dixisse, « Heus tu memento Domini. » Tale erat beatorum illorum matrimonium, et usque ad charissimos perfecta affectio. Ea ratione Apostolus quoque, « Qui uxorem dicit, sit tanquam

χ P. 868 ED. POTTER, 736 ED. PARIS.

(41) *Katá.* Hanc præpositionem, quam libri recentiores omittunt, restituimus e Flor., Sylburg. et ms. Paris., ut alia etiam quamplurima.

(42) *Kai érephw.* « Etiam efficaci. » Alioqui καὶ redundaret. SYLB.

(43) *Maθῆσεως τῆς ἀληθοῦς καὶ συνασκήσεως.* Sic edidimus ex Flor. et Sylburg. *Maθῆσεως καὶ ἀληθοῦς συνασκήσεως* habent recentiores edit. ; *μαθῆσεως ἀληθοῦς καὶ συνασκήσεως* ms. Paris.

(44) *Λογιζόμενος.* Flor., λογιζομένους.

(45) *Παύσασθαι.* Flor. παύσασθαι pro fut. παύεσθαι. SYLBURG.

(46) *Tῶν μελλόντων ἐλπίδων.* Solœcismi species per intellectum pro τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. SYLBURG.

(47) *Φαστ' γ' οὖν.* Hæc citat Eusebius *Ecclesiastical History*, lib. III, c. 24; Nicophorus lib. IX, cap. 14.

(48) *Fυραῖα,* De B. Petri uxore conf. quæ adnotavit Cotelerius ad *Recognit.* Clementis lib. VII.

A παθητῷ ἐνδεδεμένος. Ἀλλὰ οὐ πρωτοπαθεῖ κατὰ τὸ πάθος. Κατά (41) γ' οὖν τὰς ἀκουσίους περιστάσεις, ἀνάγκην ἔχουσαν ἀπὸ τῶν πόνων ἐπὶ τὰ σίκεια, οὐ συνποφέρεται τοῖς ἀλλοτροῖς αὐτοῦ. συμπεριφέρεται δὲ τοῖς ἀναγκαῖοις αὐτοῦ μόνον, εἰς δοσοῦ ἀδλαβῆς τηρεῖται ἡ ψυχὴ. Οὐ γάρ που ἐν ὑπολήψει, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ δοκεῖν, πιστὸς εἶναι βούλεται· γνώστε δὲ καὶ ἀληθεῖα, δὲ στιν Εργῷ βεβαίῳ, καὶ λόγῳ, καὶ ἐνεργῷ (43). Οὐκοῦν οὐ μόνον ἐπαινεῖ τὰ καλὰ, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς βιάζεται εἰναι καλδες, ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πιστοῦ δούλου μεταβαίνων δι' ἀγάπης εἰς φύλον, δὲ τὸ τέλεον τῆς ἔξεως, δὲ ἐκ μαθήσως τῆς ἀληθεῖας καὶ συνασκήσεως (43) πολλῆς καθαρῶς ἐκτίσασκε. Ὡς ἀν οὖν ἐπ' ἀκρον γνώσεως ἤκειν βιαζόμενος, τῷ θεοὶ κεκοσμημένος, τῷ σχήματι κατεσταλμένος, πάντα ἔκεινα ἔχων δσα πλεονεκτήματά ἔστι τῷ κατ' ἀληθειαν γνωστικοῦ, εἰς τὰς εἰκόνας ἀφορῶν τὰς καλάς, πολλοὺς μὲν τοὺς κατωρθωκότας πρὸς αὐτοῦ πατριάρχας, παμπόλλους δὲ προσφήτας, ἀπόρους δὲ δοσούς ἡμίν ἀριθμῷ λογιζόμενος (44) ἀγγέλους, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι Κύριον, τὸν διδάξαντα καὶ εραστήσαντα δύνασθαι εἶναι τὸν κορυφαῖον ἔκεινον κτίσασθαι βίον· διὰ τοῦτο τὸ πρόχειρα πάντα τοῦ κόσμου καλὰ οὐκ ἀγαπᾷ, ἵνα μὴ καταμείνῃ καμάς, ἀλλὰ τὰ ἐλπιζόμενα, μᾶλλον δὲ τὰ ἐγνωσμένα ἔχει, εἰς κατάληψιν δὲ ἐλπιζόμενα. Ταύτη δρα τοὺς πάνους καὶ τὰς βασάνους, καὶ τὰς θλίψεις, οὓς ἀπέρα τοῖς φιλοσόφοις οἱ ἀνδρεῖοι, ἐλπίδει τοῦ πανταχοῦ: (45) μὲν τὰ ἐνεστῶτα ἀλγεινά, αὐθις δὲ τὰ θέριαν μετασχεῖν, ὑπομένει· ἀλλ' ἡ γνῶσις αὐτῷ πεισμα βεβαίστατον ἐνεγέννησε τῆς τῶν μελλόντων ἐλπίδων (46) ἀπολήψεως. Διόπερ οὐ μόνον τῶν ἐταύθια κολάσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν θέριων ἀπάντων επαφρονεῖ. Φασὶ γ' οὖν (47) τὸν μακάριον Πέτρον, θεασάμενον τὴν αὐτοῦ γυναῖκα (48) ἀγομένην τῷ ἐπὶ θάνατον (49), θεθῆναι μὲν τῆς κλήσεως χάριν, καὶ τῆς εἰς οἶκον ἀνακομιδῆς, ἐπιφωνήσατε δὲ εὖ μέλι προτρεπτικῶς τε καὶ παρακλητικῶς ἐξ ὀνόματος προσειπόντα· « Μεμνήσθω αὐτῇ τοῦ Κυρίου (50). » Τοιοῦτος ἦν δὲ τῶν μακαρίων γάμος, καὶ τὸ μέχρι τῶν φιλάτων τελεία διάθετις. Ταύτη καὶ δὲ Ἀπόστολος· « Θε γαμῶν (51), φησίν, ὡς μὴ γαμῶν· » ἀπροσπ-

D (49) *Tὴν ἐπὶ θράτορ.* H. μαντὶ τὴν ἐπὶ θενάτου. Utrobiique autem subauditur accus. δέοντος. SYLBURG.

(50) *Μεμνήσθω αὐτῇ τοῦ Κυρίου. Euseb. lib. III Hist. cap. 24,* narrat hoc ipsum ex Clemente, legitime Μέμνησο, ὡς αὐτῇ, τοῦ Κυρίου. Κυρίας cap. 3 ita vertit: « Aiunt beatum Petrum cum vidisset uxorem suam duci ad passionem, gavissimum esse electionis gratia, et exclamassem ad eam cum duceretur, ac proprio nomine compellantem dixisse: « O conjux, memento Domini. » Talia conjugia sanctorum erant, tam perfecta fuit affectio beatorum. » Idem Niceph. lib. II, c. 44. Coll. — Rectius H. M. μνῆσον, ὡς αὐτῇ. Resert autem hæc etiam Euseb. lib. III, c. 24. SYLBURG. — Similia scribit etiam Cl. Lowthius.

(51) *Ο γαμῶν.* Respicit I Cor. vii, 29: Τοῦτο δὲ φημι, ἀδελφοί, δτι δὲ καὶ ρδες συνεσταλμένες· τὸ λοιπὸν ἔτοιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὄνται.

θῆ τὸν γάμον ἀξιῶν εἶναι καὶ ἀπερίσπαστον τῆς πρὸς τὸν Κύριον ἀγάπης· ἡς ἔχονται ἀποδημούσῃ τοῦ βίου πρὸς τὸν Κύριον τῇ γυναικὶ δὲ τῷ δυντὶ ἀνὴρ παρῆνεσεν. Ἀρ' οὐ πρόδηλος ἦν ἡ πίστις αὐτοῖς τῆς μετὰ θάνατον ἀλπίδος, τοῖς καὶ ἐν αὐταῖς τῶν κολάσσων ταῖς ἀκμαῖς εὐχαριστοῦσι τῷ Θεῷ; βεβαίαν γάρ, σίμαι, τὴν πίστιν ἐκέκτηντο, ἡ κατηκολούθουν πισταὶ καὶ ἐνέργειαι. Ἐστιν οὖν ἐν πάσῃ περιστάσει ἕρχωμένη τοῦ γνωστικοῦ ἡ ψυχὴ, οἰον ἀθλητοῦ τὸ σῶμα ἐν ἀναρτεῖσθαι καὶ βώμῃ καθεστηκύτια. Εὔσουλος μὲν γάρ ὑπάρχει περὶ τὰ ἀνθρώπων τῷ δικαίῳ τὸ πρακτέον γνωματεύουσα, τὰς ἀρχὰς θεόθεν δινωθεν, καὶ πρὸς τὴν θείαν ἔξομοιωσιν (52) πραότητα ἡδονῶν καὶ λυπῶν σωματικῶν περιπεποιημένη· κατεξανίσταται δὲ τῶν φρόνων εὐθαρσῶς (53), καὶ πεποιθὼς τῷ Θεῷ. Ἀτέχνως (54) οὖν ἐπίγειος εἰκὼν θείας δυνάμεως ἡ γνωστικὴ ψυχὴ, τελείᾳ ἀρετῇ κεκοσμημένη, ἐκ πάντων ἄμα τούτων, φύσεως, ἀστήσεως (55), λόγου συνηγένειμένου (56). Τοῦτο τὸ κάλλος τῆς ψυχῆς νεώς γίνεται τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ὅτι ἀν διάθεσιν ὁμολογουμένην τῷ Εὐαγγελῷ κατὰ πάντα κτήστηται τὸν θίον. Ὁ τοιούτος ἄρα κατεξανίσταται παντὸς φύσου, παντὸς δεινοῦ, οὐ μόνον θανάτου, ἀλλὰ καὶ πενίας, καὶ νόσου, ἀδόξιας τε καὶ τῶν ὅσα τόποις συγγενῆ, ἀήττητος ἡδονῆς γενέμενος, καὶ τῶν ἀλόγων ἐπιθυμιῶν κύριος. Εὖ γάρ οἶδε τὰ ποιητέα καὶ μή, ἐγνωκὼς κατὰ κράτος (57) τὰ τῷ δυτὶ δεινὰ καὶ τὰ μή· θεν ἐπιστημόνως ὑφίσταται δὲ δεῖ (58) καὶ προστήκειν αὐτῷ δ λόγος ὑπαγορεύει, διακρίνων ἐπιστημάτων τῷ δυτὶ τὰ θαρράλεα, καυτέσται τὰ ἀγαθά, ἀπὸ τῶν φαινομένων, καὶ τὰ φοβερά ἥπετα τῶν δοκούντων, οἷον θανάτου, καὶ νόσου, καὶ πενίας· ἀπερ δόξης μᾶλλον ἡ ἀληθείας ἔχεται. Οὗτος ὁ τῷ δυτὶ ἀγαθὸς ἀνὴρ, δ ἔξω τῶν παθῶν, κατὰ τὴν ἔξιν ἡ διάθεσιν τῆς ἐναρέου ψυχῆς ὑπερβάς διὸν τὸν ἐμπαθῆ θίον. Τούτῳ πάντα εἰς ἔστιν τὸν ἀνήρτηται πρὸς τὴν τοῦ τέλους κτήσιν. Τὰ μὲν γάρ λεγόμενα τυχηρὰ δεινά ταῦτα (59) τῷ σπουδαίῳ, οὐ φοβερά, δὲ μή κακά. Τὰ δὲ (60) τῷ δυτὶ δεινά ἀλλότρια Χριστιανοῦ τοῦ γνωστικοῦ, ἐκ διαμέτρου χωροῦντα τοῖς ἀγαθοῖς, ἐπειδὴ κακά, καὶ ἀμήχανον δῆμα τῷ αὐτῷ τὰ ἐναντία κατὰ τὸν αὐτὸν καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν ἀπαντῶν· Ἀμεμφῶς τοίνυν ὑποκρινόμενος (61) τὸ δρᾶ-

A qui nun ducat ^a, , 313 inquit, volens matrimonium minime moveri affectione, et nequaquam divelli a charitate in Dominum, quam tenere e vita ad Dominum peregrinanti uxori suasit, qui vere vir erat. Annon ergo eis fides spei post mortem satis erat testata, qui etiam in ipso tormentorum articulo Deo agebant gratias? Firmam et constantem, ut opinor, fidem possidebant, quam fideles quoque consequebantur operationes. Est ergo in quovis casu fortis ac valida gnosti anima, quæ veluti corpus athlete, et optima est habitudine, et maximas habet vires. Est enim optimi quidem consilii in iis quæ ad homines pertinent, quid sit justo faciendum decernens: ut quæ principia coelitus, et ut Divinitati fieret similis, lenitatem quamdam ~~ꝫ~~ ac moderationem in voluptatibus corporis doloribus que sibi comparavit: audacter autem insurgit adversus metus, in Deo habens fiduciam. Revera ergo terrestris divinae virtutis imago est anima gnostica, perfecta virtute exornata ex his omnibus simul, natura, exercitatione, et quæ simul cum ea crevit, ratione. Hæc pulchritudo animæ sit templum sancti Spiritus, quando dispositionem Evangelio consentientem per totam vitam habuerit. Qui est ejusmodi, insurgit adversus omnem metum, omne periculum, et quidquid est formidabile: non solum mortem, sed etiam paupertatem, et morbum, et ignominiam, et quæcumque sunt hujus generis, ut qui et a voluptate vinci nequeat, et rationis expertibus dominetur cupiditatibus. Bene enim novit quæ sint agenda et quæ non: ut qui strenue neverit quænam sint revera gravia, et quæ non. Unde scienter ea sustinet quæ oportet, et quæ decere ei dictat ratio; scienter distinguens ea de quibus habenda est fiducia; hoc est, ea quæ sunt bona, ab iis quæ videntur, et terribilia ab iis quæ apparent, morte scilicet, morbo, et paupertate: quæ quidem sunt opinionis potius quam veritatis. Hic est revera vir bonus, qui per habitum vel dispositionem animæ virtute prædictæ remotus ab animi perturbationibus universam illam vitam superavit quæ perturbationibus est obnoxia. Hujus omnia a seipso dependent ad finem aequiendum. Nam quæ fortunæ dicuntur incommoda,

C

^a I Cor. vii, 29.

(52) Θεῖας ἔξομοιωσιν. 'Hoc est, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἔξομοιωσιν. SYLBURG. in Indice Graeco.

(53) Εὐθαρσῶς. Congruentius εὐθαρσής καὶ πεποιθὼς. Minorī mutatione legeretur εὐθαρσός, si usū receptum esset. Id.

(54) Ἀτέχνως. Conf. Index Graecus.

(55) Φύσεως ἀστήσεως. Ellipsis est conjunctio-nis, aut mendum aliquod subest. SYLBURG.

(56) Συνηγένειαν. Legi συνηγένειν. LOWTH.

(57) ἐγνωκὼς κατὰ κράτος. « Qui plene ac perfecte novit. » Hesychius: Κατὰ κράτος, τσυχυρώς, τελείως. Idem paulo post: Κατὰ κράτος, ἀρδην, φοράδην, παντελώς, σφέρα.

(58) Δεῖ. Structura et sententia vel insin. δεῖν postulant, vel conjunctionem δῆ. SYLBURG.

(59) Τὰ μὲν γάρ λεγόμενα τυχηρὰ δεινά ταῦτα. Recite distinxit interpres: Τὰ μὲν λεγόμενα τυχηρά

D δεινά, ταῦτα τῷ σπουδαίῳ οὐ φοβερά, δὲ μή κακά. HEINS.

(60) Οὐτὶ μή κακά· τὰ δέ. Flor., δὲ μή κατὰ δέ· et mox μόνος ἀθαρραλέος· mutilata utrobiique et structura et sententia. SYLBURG.

(61) Ὑποκριτόμενος. Hæc vox ab histrionibus translata est, quos Graeci ὑποκριτάς vocant. Vetus est proverbium: Μῆμος ὁ βίος. Ad id plurimi scriptores alluserunt. Conf. epistola Seneca 77, sub finem; Lucianus in Nigrino; Suetonius in Augusto cap. 99; Aristonis dictum apud Laertium lib. vii segm. 160; Teleitis philosophi apud Stobæum serm. 106; Maximus Tyrius dissert. 37; Epicteti verba, quæ proxime ad Clementem accedunt, adjiciuntur ex Enchirid. cap. 23: Μέμνησο δὲ ὑποκριτῆς εἰ δράματος οἷον ἀν θέλη διδάσκαλος· ἀν βραχὺ βραχέος, ἀν μαχρὸν μαχρῶν· ἀν πτερωδὸν ὑποκρίνεσθαι σε θέλη, ἵνα καὶ τούτον εὑρισῶς ὑποκρίνῃ· ἀν χωλὸν, ἀν ἀρχοντα, ἀν ιδιώτην. Σὺν γάρ τούτῃ ξενι.

ea viro bono non sunt formidabilia, quoniam non sunt mala : quae autem vere sunt gravia, ea sunt a Christiano gnostico aliena, utpote quae ex diametro pugnant cum bonis, sunt enim mala, nec fieri potest ut eidem eodem tempore simul insint contraria. Qui citra ullam ergo reprehensionem agit actum vitae, quem ei Deus agendum præbuerit, quae sunt agenda et quae sustinenda cognoscit. Annon enim ab ignoratione eorum, quae sunt gravia aut non gravia, oritur timiditas? Quare, solus gnosticus fidenti est animo, ut qui norit bona quae sunt, et futura sunt; cum his autem, ut dixi, una sciat ea quae non sunt revera gravia : sciens quippe solum vitium esse inimicum, et exitium asserre iis qui proficiunt ad cognitionem, armis Domini munitus, **X** adversus id bellum gerit. Non enim si quid ex imprudentia, et diaboli operatione vel potius co-operatione consistit, hoc protinus imprudentia erat aut diabolus. Quoniam nulla operatio est prudentia : prudentia enim est habitus. Nulla autem operatio est habitus. Non ergo ea, quae per ignorationem consistit actio jam est ignoratio, sed vitium quidem est propter ignorationem, non tamen ignoratio : neque enim affectus, neque peccata sunt vitia, etsi procedant a vitio. Nemo ergo citra rationem fortis, est gnosticus : nam pueros quoque sic dixerit aliquis fortis, qui quae sunt formidabilia sustinent, propter eorum quae sunt gravia ignorationem : ignem quidem certe sic tangunt. Sed et feras quae in hastas incurront, cum sint fortes citrationem, virtute quis præditas vocaverit. Fortasse autem hi quoque fortes dicent præstigiatores se in gladios rotantes, qui ex quadam experientia propter vilem mercedem malam artem exercent. Qui est autem revera fortis, cum per populi malitiam in manifestum sit periculum adductus, quod occurrit fideriter admittit : hac ratione discretus ab aliis qui dicuntur martyres, quod alii quidem sibi ipsis

A μα τοῦ βίου, ὅπερ ἀν δ Θεὸς ἀγωνίσασθαι παράσχῃ. τὰ τε πρακτέα τὰ τε ὑπομενέτα γνωρίζει. Μήτε οὖν ήδις ἔγνοιαν τῶν δεινῶν, καὶ μὴ δεινῶν, συνισταται; ή δειλία; Μόνος ἡράλεος ὁ γνωστικός, τὰ τε δυτα ἀγαθὰ καὶ τὰ ἐσόμενα γνωρίων· συνεπιστάμενος δὲ τούτοις, ὥσπερ Ἐφην, καὶ τὰ μὴ τῷ δυτι δεινά· ἐπει, μόνην κακίαν ἔχθραν οὔσαν εἰδὼς καὶ καθαρετικὴν τῶν ἐπι τὴν γνῶσιν προκοπτόντων, τοὺς δόπλους τοῦ Κυρίου πεφραγμένους, καταπολεμεῖ ταύτης. Οὐ γάρ εἰ διφροσύνη τι συνισταται; καὶ διαβόλους ἐνέργειαν, μᾶλλον δὲ συνέργειαν, τοῦτ' εὐθέως διάβολος ή ἀφροσύνη· διτι μηδεμία ἐνέργεια φρόνησις· ἔξις γάρ η φρόνησις· οὐδεμία δὲ ἐνέργεια ἔξις. Οὐ τοίνυν οὐδὲ ήδις ἄγνοιαν συνισταμένη πρᾶξις ἡδη ἄγνοια, ἀλλὰ κακία μὲν δι· **B** διγνοιαν, οὐ μὴν ἄγνοια· οὐδὲ γάρ τὰ πάθη ούτε τὰ ἀμαρτήματα κακίαι, καίτοι ἀπὸ κακίας φερόμενα. Οὐδεὶς οὖν ἀλόγως ἀνδρεῖς γνωστικός· ἐπει καὶ **(62)** τοὺς παῖδας λεγέτω τις ἀνδρείους, ἀγνοικά τῶν δεινῶν ὑψισταμένους τὰ φοβερά ἀπονταί γοῦν οὔτω **(63)** καὶ πυρός· καὶ τὰ θηρία τὰ δύστε ταῖς λόγχαις πορευόμενα, ἀλόγως δυτα ἀνδρεῖα, ἐνάρετα λεγόντων· τάχα δὲ οὗτοι καὶ τοὺς θαυματοποιοὺς ἀνδρείους φῆσσουσιν, εἰς τὰς μαχαίρας κυδιστῶντας ἔξι ἐμπειρίας τινὸς, κακοτεχνοῦντας ἐπὶ λυπρῷ τῷ μισθῷ· Ο δὲ τῷ δυτι ἀνδρεῖος, προφανῆ τὸν κινδύνον διὰ τὸν πολλῶν ζῆλον ἔχων, εὐθαρσῶς πᾶν τὸ προστὸν ἀναδέχεται· ταύτη τῶν ἀλλων λεγομένων μαρτύρων χωρίζομενος, ή οι μὲν, ἀφορμάς **(64)** παρέχοντες σφίσιν αὐτοῖς, ἐπιρρίπτοντες **(65)** αὐτοῖς τοῖς κινδύνοις οὐκ οἴδη ὅπως· (εὔστομεῖν γάρ δίκαιον) οι δὲ, περιστελλόμενοι κατὰ λόγον τὸν ὄρθον, ἐπειτα τῷ δυτι καλέσαντος τοῦ Θεοῦ προθύμως ἐαυτοὺς ἐπιδόντες, καὶ τὴν κλῆσιν, ἐκ τοῦ μηδὲν αὐτοῖς **(66)** προπετὲς συνεγνωκέναι, βεβαιοῦσι, καὶ τὸν ἀνδρα ἐν τῇ κατὰ ἀλήθειαν λογικῇ ἀνδρεῖᾳ ἔξετάζεσθαι παρέχονται. Οὐτ' οὖν φόδω τῶν μειζόνων δεινῶν τὰ ἐλάττω καθάπερ οι λοιποὶ ὑπομένοντες, οὐτ' αὐτὸς

¤ P. 871 ED. POTTER, 737-738 ED. PARIS.

δοθεὶς ὑποκρίνασθαι πρόσωπον καλῶς· ἐκλέξασθαι δὲ αὐτὸς ἄλλου· « Actorem esse fabula talis, qualis magistro probata fuerit, te memento: si brevis, brevis; si longa, longa: si mendicum agere te voluerit, fac eam quoque personam ingeniose representes. Ita si clauduni, si principem, si plebeium. Hoc enim tuum est datam personam bene effingere: eam autem eligere alterius. »

(62) Ἐπει καὶ. Similia scribit Plato in Lachete pag. 492: Οὐ γάρ τι, ὡς Λάχης, ξωγε ἀνδρεῖα καλῶ οὔτε θηρία οὔτε ἀλλὰ οὐδὲ τὰ δεινά ὑπὸ ανοίας μὴ φοβούμενον, ἀλλὰ ἀφοβον καὶ μωρόν. « Ή καὶ τὰ παιδία πάντα οἱρει με ἀνδρεῖα καλεῖν, ἀ δι' ἀνοίαν οὐδὲν δέδοκεν; Ἀλλ, οἵμαι, τὸ ἀφοβον καὶ τὸ ἀνδρεῖον οὐ ταύτων ἔστιν. Ἐγώ δὲ ἀνδρίας μὲν καὶ προμηθείας πάντα τισθ ὥλγοις οἵμαι μετεῖναι. Θρασύτητος δὲ καὶ τόλμης καὶ τού ἀφοβου μετὰ ἀπρομηθείας πάνυ πολλοῖς καὶ ἀνδρίων καὶ γυναικῶν καὶ παιδῶν καὶ θηρίων. Ταῦτα οὖν σὺ καλεῖς ἀνδρεῖα καὶ οι πολλοί, ἐγώ θραστα καλῶ. ἀνδρεῖα δὲ τὰ φρόνιμα, περὶ ὧν λέγω. **i** Equidem, Laches, neque bruta fortia voco, neque aliud quidquam ob inscitiam terribilium nihil formidans, intrepidum vero et satuum. An pueros omnes fortis vocare me putas, qui ob inscitiam nihil metuunt?

D Arbitror equidem intrepidum non idem esse ac fortē. Nam fortitudinem et providentiam in paucis admodum reperiri existimo: ferocitatem vero et audaciam metu parentem, omni absque providentia, in multis et viris, et mulieribus, puerisque et seris. Quae igitur et tu et alii multi fortia nominatis, ego ferocia nuncupo: fortia vero, quae prudenter discernunt, quae audacia et quae metu sunt digna. **i** Conf. Aristoteles Ethic. Eudem. lib. iii, cap. 1.

(63) Οὐτω. Forte congruentius οὗτοι, nempe οι παῖδες. SYLBURG.

(64) Ἀφορμάς. Adversus eos qui temere sese martyrio objiciebant, superius dictum Strom. IV, pag. 597, aliisque locis.

(65) Ἐπιρρίπτοντες. Forte congruentius, ἐπιρρίπτοντες αὐτοὺς τοῖς κινδύνοις· aut ἐπιρρίπτοντες neutraliter accipiendū pro eī injicientes se, irruentes. SYLBURG. — Rectius ἐπιρρίπτουσιν ἐαυτούς. Illos, qui se offerebant judicibus, gravissime increpat, supra pag. 504 edit. Paris. LOWT.

(66) Αὐτοῖς. Malim αὐτοῖς, « sibi; » ut etiam supra.

γον τὸν ἀπὸ τῶν διμοτίμων, καὶ διμογνωμόνων ὑφο-
ρύμενοι, τῇ τῇς κλήσεως ἐμμένουσιν διμολογίᾳ·
ἄλλῃ διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην ἔχοντες πειθον-
ται τῇ κλήσει, μηδένα ἔτερον σκοπὸν ἐλόμενοι· ἢ τὴν
πρὸς τὸν Θεὸν εὐαρέστησιν, οὐχὶ δὲ διὰ τὰ ἄθλα
τῶν πόνων. Οἱ μὲν γάρ φιλοδοξίᾳ, οἱ δὲ εὐλαβεῖς κο-
λάζεις ἀλλῆς δριμυτέρας (67)· οἱ δὲ, διά τινας ἡδο-
νᾶς καὶ εὐφροσύνας τὰς μετὰ θάνατον (68) ὑπομέ-
νοντες, παιδεῖς ἐν πίστει· μαχάριοι μὲν, οὐδέποι δὲ
ἀνδρες ἐν ἀγάπῃ τῇ πρὸς τὸν Θεόν, καθάπερ ὁ γνω-
στικὸς, γεγονότες. Εἰσὶ γάρ, εἰσὶ καθάπερ ἐν τοῖς
ἀγῶνις τοῖς γυμνικοῖς, οὕτω δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἐκκλη-
σίαν στέψαντο ἀνδρῶν τε καὶ πατέρων (69)· ἢ δὲ ἀγάπη
αὐτῇ δι’ αὐτήν (70) αἱρετή, οὐ δι’ ἄλλο τι. Σχεδὸν οὖν
τῷ γνωστικῷ μετὰ γνώσεως, ἡ τελείστης τῆς ἀνδρίας
ἐκ τῆς τοῦ βίου συνασκήσεως αὔξεται, μελετήσαντος
δει τῶν παθῶν κρατεῖν. Ἀφοσον οὖν, καὶ ἀδεῖ, καὶ
πεποιθότα ἐπὶ Κύριον ἡ ἀγάπη ἀλείφουσα, καὶ γυμνά-
σα, κατασκευάζει τὸν ἴσιον ἀθλητὴν, ὡς περ
δικαιοσύνη τὸ διαπαντὸς ἀληθεύειν αὐτῷ τοῦ βίου
περιποιεῖ. Δικαιοσύνης γάρ ἦν ἐπιτομὴ φάναι (71).
· Ἐσται (72) ὑμῶν τὸ Ναὶ, ναὶ, καὶ Οὐ, οὐ. · Ό δὲ αὐ-
τὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῆς σωφροσύνης. Οὗτος γάρ διὰ φι-
λοτιμίαν, καθάπερ οἱ ἀθληταὶ στεφάγων καὶ εὐδοξίας
χάριν, οὗτ’ αὖ φιλοχρηματίαν, ὡς τινες προσποιοῦν-
ται σωφρονεῖν, πάθει δεινῷ τὸ ἀγαθὸν μεταδιώκον-
τες· οὐ μήν οὐδὲ διὰ φιλοσωματίαν ὑγιειας χάριν.
ἄλλ’ οὐδὲ δι’ ἀγροικίαν ἐγκρατῆς καὶ ἀγευστος ἡδο-
νῶν οὐδεὶς κατ’ ἀλήθειαν σώφρων. Ἀμέλει γευσάμενοι
τῶν ἡδονῶν οἱ τὸν ἔργατην τρίβοντες βίον, αὐτίκα
μάλα καταγνύουσι τὸ ἀκαμπτὲς τῆς ἐγκρατειᾶς εἰς
τὰς ἡδονάς. Τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ νόμοι καὶ φύσις κω-
λυδενοι· καίρουν γάρ λαβόντες παραχλέπτουσι τὸν
νόμον, ἀποδιδράσκοντες τὰ καλά. Ἡ δὲ δι’ αὐτήν αἱ-
ρετὴ σωφροσύνη, κατὰ τὴν γνῶστην τελειουμένη, δεῖ
τε παραμένουσα, κύριον καὶ αὐτοκράτορα τὸν ἀνδρα
κατασκευάζει, ὡς εἶναι τὸν γνωστικὸν σώφρονα, καὶ
ἀπαθῆ ταῖς ἡδοναῖς τε καὶ λύπαις ἀτεγκτον, ὡς περ
φαστὸν τὸν ἀδάμαντα τῷ πυρὶ (73). Τούτων οὖν ἀτία
ἡ ἀγαπάτη καὶ κυριωτάτη πάσης ἐπιστήμης ἀγάπη·

* P. 872 ED. POTTER, 738-739 ED. PARIS.

(67) Εὐλαβεῖς κολάσεως ἀλητῆς δριμ. Eadem habet supra p. 531 edit. Paris. LOWTH.

(68) Τὰς μετὰ θάρατον. Conf. p. 529 edit. Paris. Id.

(69) Πατέρων. Puerorum certamina ab Eleis olymp. xxvii prium instituta suis, refert Pausanias ENAC. I. p. 301 edit. Hanov. : Τὰ δὲ ἐπὶ τοὺς παισὸν ἔς μὲν τῶν παταντέρων οὐδέμιλαν ἥκει μνῆμα, αὐτοὶ δὲ ἀρέσαντες σφίσι κατεστήσαντο Ἡλεῖον. Δρόμου μὲν δὴ καὶ πάλης ἐτέθη παισὶν ἀθλα ἐπὶ τῆς ἐνδόμητης καὶ τριποστῆς Οὐλυμπίαδος· καὶ Ἰπποσθένης Λα-
κεδαιμόνιος πάλην, Πολυνείκης δὲ τὸν δρόμον ἐνίκη-
σεν Ἡλεῖος. Πρωτηὶ δὲ ἐπὶ ταῖς τεσσαράκοντα Οὐλυμ-
πίαστ πόκτας ἐσεκάλεσαν παιδεῖς καὶ περιῆ τῶν
ἐσελθόντων Συνδαρίτης Φιλήτας· οἱ Puerorum vero
certamina nullo veteris memoria exemplo, arbitratu
suo instituerunt Elei. Ac primum quidem de cursu
et lucta, septima et tricesima olympiade, pueris
proposita præmia. Luctæ Hipposthenes Lacedemo-
nius, cursus palmam accepit Polynices Eleus. At
vrima et quadragesima olympiade pueros in ce-

A præbeant occasionem, et se nescio quomodo in ipsa
pericula injiciant (si loqui sic fas est); hi vero
primo ex recta ratione declinantes, deinde cum
Deus vocaverit prompto et alacri animo se traden-
tes et confirmant vocationem ex eo quod nihil te-
mere de se constituerint, et virum præbent in vera
ac rationali fortitudine probandum. Neque ergo
metu majorum minora tolerant, ut reliqui: neque
timentes ne vituperentur ab iis qui sunt ejusdem
loci et sententiæ, in confessione persistunt vocatio-
nis, sed propter suam in Deum charitatem lubentes
parent vocationi, nullum alium sibi scopum propo-
nentes, nisi ut Deo placeant, non autem propter
præmia laborum. Nam alii quidem propter gloriæ
cupiditatem: alii vero quod vitent aliud gravius
supplicium: alii vero propter quasdam lætitias et
voluptates post mortem futuras, patiuntur: qui
pueri sane in fide sunt; beati quidem, sed qui non
dum viri evaserunt in ea quæ est erga Deum cha-
ritate, sicut gnosticus. Sunt enim, sunt quemad-
modum in gymnicis certaminibus, ita etiam Ι in Ec-
clesia, coronæ virorum et puerorum. Charitas autem
ipsa propter se est expertenda, non propter aliquid
aliud: gnostico igitur, una cum cognitione augetur
perfectio fortitudinis ex vitæ exercitatione, dum
semper meditatur affectuum victoriam. Metu ergo
et formidine vacuum, et in Domino confidentem
redit suum athletam, inungens 314 ipsum et
exercens charitas: quemadmodum ei tribuit justi-
tia ut per totam vitam verum dicat. Est enim justi-
tiae compendium dicere: « erit vestrum, Ita, ita, et
Non, non ». Eadem ratio est etiam temperantiæ.
Neque enim propter honoris cupiditatem, sicut
athletæ propter coronas et gloriam: neque rursus
propter pecuniae cupiditatem, ut nonnulli præ se
ferunt temperantiam, gravi vitio ad bonum perse-
quendū impulsū. Sed neque qui propter corporis
sui amorem sanitatis gratia, neque qui propter
rusticitatem est continens, et non gustat volupta-
tes, ullus vere est temperans. Certe cum semel vo-

a Matth. v, 37; Jac. v, 12.

stuum pugna commiserunt. Competitores superavit Sybaritanus Philetas. »

(70) Δι’ αὐτήν. Vel potius δι’ αὐτήν, « propter se. »

(71) Ἐπιτομὴ φάραι. Flor., ἐπὶ τὸ μῆ φάγαι, vitiōse divulsis, quæ conjungi debent. SYLBURG.

(72) Ἐσται. Matth. v, 3: « Εστω δὲ διάλογος ὑμῶν τὸ Ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ Οὐ οὐ. » Jac. v, 12: « Ήτω δὲ ὑμῶν τὸ Ναὶ ναὶ, καὶ τὸ Οὐ οὐ. » Ms. Paris., Ἐσται... καὶ τὸ Οὐ, οὐ. »

(73) Τὸν ἀδάμαντα τῷ πυρὶ. Clemens infra Strom. viii, p. 931, exemplo ostendens nullam cau-

sam nisi in idonea materiali agere posse, ait: Καθάπερ τὸ πῦρ τῷ ξύλῳ· τὸν ἀδάμαντα γάρ οὐ καύει· « Quemadmodum ignis in lignum; nam adamanta non uret. » Plinius Nat. hist. lib. xxxvii, c. 4. de certis adamantum generibus scribit: « In-

cudibus hi deprehenduntur ita resipiennes factum, ut ferrum utrinque dissultet, incudesque etiam ipse dissiliant. Quippe duritia inenarrabilis est, simili-
que ignium victrix natura, et nunquam incale-
scens. »

luptates gustaverint qui laboribus vitam terunt, continentiae inflexam duritiem infringunt ad voluntates. Tales autem sunt ii quoque qui lege et metu prohibentur: qui si occasionem nacti fuerint sumit legem transgrediuntur, quae honesta sunt suffientes. Quae est autem propter seipsam expetenda temperantia, ut quae per cognitionem perficiatur et semper maneat, dominum et imperatorem efficit hominem, ut sit temperans is qui est gnosticus, et nec afficiatur voluptatibus, nec liquescat doloribus, sicut aiunt adamantem igne minime liquescre. Horum ergo causa, est sanctissima et omnium scientiarum praecipua charitas. Per cultum enim ejus quod est optimum et excellentissimum, quod ex uno characterem accipit, amicum simul et filium efficit gnosticum; « perfectum » revera « vi-
rum, » ut qui creverit « in mensuram ætatis ». Quinetiam quae est circa eamdem rem concordia est consensio: quod autem idem est, unum est.
Community sit in uno. Gnosticus igitur, cum diligat eum qui vere est unus Deus, et vir est vero perfectus, et Dei amicus, et in filii locum cooptatus: hæc enim sunt nomina nobilitatis et cognitio-
nis, et perfectionis in Dei visione, quam summum profectum capit anima gnostici, munda plane esse-
cta, « facie, » ut ait ille, « ad faciem ^b » Deum omnipotentem in æternum videre dignata. Tota enim effecta spiritalis, cum ad id quod est cognatum processerit in Ecclesia spiritali, manet in Dei requie.

A διὸ γάρ τὴν τοῦ ἀρίστου καὶ ἔξοχωτάτου θεραπείαν, δὴ τῷ ἐν τῷ χαρακτηρίζεται (74), φύλον δμοῦ καὶ σὺν τὸν γνωστικὸν ἀπεργάζεται, « τέλειον » (75) ὡς ἀληθῶς « ἄνδρα, εἰς μέτρον ἥλικας », αὐξήσαντα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὁμόνοια ἡ περὶ ταύτην πρᾶγμα συγκατάθεσίς ἐστι· τὸ δὲ ταύτην ἐν ἑστίν· ἢ τε φιλία δι' ὅμοιοτητος περαντεῖται, τῆς κοινότητος ἐν τῷ ἐν τοῖς κειμένης. Ὁ ἄρα γνωστικὸς, τοῦ ἐνδὸς δυτῶς Θεοῦ ἀγαπητικὸς ὑπάρχων, τέλειος δυτῶς ἀνὴρ καὶ φύλος τοῦ Θεοῦ, ἐν Γενὶ καταλεγεὶς τάξει. Ταῦτα γάρ ὀνόματα εὐγενεῖς, καὶ γνώσεως, καὶ τελείότητος κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἐποπτείαν, ἢν κορυφαιστάτην προκοπήν ἡ γνωστικὴ ψυχὴ λαμβάνει, καθαρὰ τέλεον γενομένη, « πρόσωπον, » φησι, « πρὸς πρόσωπον » ὅρῳ ἀδίλως καταξιουμένη τὸν παντοκράτορα Θεόν. Πνευματικὴ γάρ
B ὅλη γενομένη πρὸς τὸ συγγενὲς, χωρίσασα ἐν πνευματικῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ, μένει εἰς τὴν ἀνάπausin τοῦ Θεοῦ.

Amicitia autem perficitur per similitudinem, cum communitas sita sit in uno. Gnosticus igitur, cum diligat eum qui vere est unus Deus, et vir est vero perfectus, et Dei amicus, et in filii locum cooptatus: hæc enim sunt nomina nobilitatis et cognitio-
nis, et perfectionis in Dei visione, quam summum profectum capit anima gnostici, munda plane esse-
cta, « facie, » ut ait ille, « ad faciem ^b » Deum omnipotentem in æternum videre dignata. Tota enim effecta spiritalis, cum ad id quod est cognatum processerit in Ecclesia spiritali, manet in Dei requie.

CAPUT XII.

Verum gnosticum beneficium et continentem esse et mundana omnia despicer.

Atque hæc quidem hactenus. Cum autem ita se C habeat gnosticus, et quod ad corpus attinet, et quod ad animam, et quod ad propinquos, seu fuerit servus, seu hostis lege factus, seu alius qualiscunque, æqualis est et similis: nam convenienter legi divinæ non « despicit fratrem » eodem patre et eadem matre natum: eum certe qui affligitur levat consolationibus, abhortationibus, iis quae sunt ad vitam necessaria succurrens: dans omnibus egenitibus, licet non similiter, verum juste et pro meritis; quinetiam ei qui ipsum persecuitur et odio habet, si eo indigeat; parum curans eos qui dicunt, propter metum ei ledisse, si non fecerit propter metum, sed ut ei opem ferret. Qui enim ut inimicis subveniant non parcunt pecunia, et malorum osores sunt, quomodo non erit in suos major eorum D charitas? Qui talis est, ex hoc progreditur ad perfecte sciendum, et cuinam maxime, et quantum, et quando, et quomodo sit daturus. Quis autem ejus viri jure fuerit inimicus, qui nullam inimicitiarum causam præbet omnino? Et annon, sicut dicimus de Deo, Deum nulli adversari, nec esse alicuius inimicum (est enim creator omnium, et nihil est ex iis quae consistunt, quod nolit; dicimus autem ei esse inimicos eos qui non parent, et ex ejus præ-

Ταῦτα μὲν οὖν ταῦτη. Οὗτα δὲ ἔχων δὲ γνωστικὸς πρὸς τὸ σῶμα, καὶ τὴν ψυχὴν, πρὸς τε τοὺς πέλας, καὶν οἰκέτης ἦ, καὶν πολέμιος νόμῳ γενόμενες, καὶ διτισοῦν, ισος καὶ δμοιος εὐρίσκεται· οὐ γάρ « ὀπερορῷ τὸν ἀδελφὸν » κατὰ τὸν θεὸν νόμον δμοπάτριον δυτα καὶ δμομῆτριον· ἀμέλει θιεύδεμενον ἐπικοψίζει, παραμυθίας, παρορμήσει, ταῖς βιωτικαῖς χρείαις ἐπικουρῶν, διδοὺς τοῖς δεομένοις πάσιν, ἀλλ' οὐχ δμοιῶς, δικαίως δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν· πρὸς δὲ καὶ τῷ καταδικώντι, καὶ μισοῦντι, εἰ τούτου δέοιτο δλίγα φροντίων τῶν λεγόντων διὰ φόνον αὐτῷ δεδοκέναι, εἰ μὴ διὰ φόνον, διὰ ἐπικουρίαν δὲ τούτο ποιόνη. Οἱ γάρ πρὸς ἔχθροὺς ἀφιλάργυροι καὶ μισοπόνητοι (76), πόσῳ μᾶλλον πρὸς τοὺς οἰκείους ἀταπτήκοι; Ο τοιοῦτος ἐκ τούτου πρόεισιν ἐπὶ τὸ ἀκριβῶς εἰδέναι, καὶ διώγμα τις μάλιστα, καὶ δόπσον, καὶ δόπτε, καὶ δπως ἐπιδῶ. Τίς δ' ἀν καὶ ἔχθρος εὐλόγως γνοῖοτο ἀνδρὸς οὐδεμίαν οὐδαμῶς παρέχοντος αἰτίαν ἔχθρας; Καὶ μήτι, καθάπερ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ; οὐδενὶ μὲν ἀντικεῖσθαι λέγομεν τὸν Θεόν (77), οὐδὲ ἔχθρον εἶναι τινος· (πάντων γάρ κτίστης, καὶ οὐδέν ἐστι τῶν ὑποστάντων δ μὴ θέλει· φαμὲν δ αὐτῷ ἔχθροὺς εἶναι τοὺς ἀπειθεῖς, καὶ μὴ κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ πορευομένους, οἷον τοὺς διεχθρεύοντας αὐτοῦ τῇ Διαθήκῃ· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ γνωστικοῦ εύ-

^a Ephes. iv, 13. ^b I Cor. xiii, 12.

(74) Τῷ δὲ χαρακτ. Vult auctor: Deo peculiare esse, ut multiplicari nequeat.

(75) Τέλειον. Respicit Ephes. iv, 13: Μέχρι κατατησθωμεν οι πάντες... εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἥλικιας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.

(76) Μισοπόνητοι. Legendum videtur οὐ μνησοπόνητοι, vel ἀμνησοπόνητοι. Lowth.

(77) Θεότ. Conf. Pædag. lib. I, c. 8, pag. 433, not. 9.

ρωμεν ἄν, Αὐτὸς μὲν γάρ ούδενι ούδέποτε κατ' οὐδένα τρόπον ἔχθρος ἄν γένοιτο· ἔχθροι δὲ εἶναι νοοῦτο αὐτῷ οἱ τὴν ἐναντίαν δόδην τρεπόμενοι. Ἀλλὰς τε κανὴ ἔξις ἡ παρ' ἡμῖν μεταδοτικὴ, δικαιοσύνη (78) λέγεται· ἀλλὰ καὶ ἡ κατ' ἀξίαν διαχριτικὴ πρὸς τὸ μᾶλλον καὶ ἥπτον, ἐφ' ὧν καθήκει κατ' ἐπιστήμην γενέσθαι, ἀκροτάτης δικαιοσύνης εἰδός τυγχάνει. Ἐστι μὲν οὖν ἡ κατὰ κατὰ ἰδιωτισμὸν (79) πρός τινας κατορθοῦνται, οἷον ἡδονῶν ἐγχράτεια· ὡς γάρ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι τυχεῖν ὡν ὅρῳ (80) τις, καὶ ἐκ τοῦ πρὸς ἀνθρώπων φόδου, εἰσὶ δὲ διὰ τὰς μειζονας ἡδονὰς ἀπέχονται τῶν ἐν τοῖς ποσὶν ἡδέων· οὕτω κανὴ τῇ πίστει ἡ διὰ ἐπαγγελίαν ἡ διὰ φόδου Θεοῦ ἐγχράτευνται τινες. Ἀλλ' ἔστι μὲν θεμέλιος γνώσεως ἡ τοιαύτη ἐγχράτεια, καὶ προσάγωγή τις ἐπὶ τὸ βέλτιον, καὶ ἐπὶ τὸ τέλειον ὅρμη. «Ἀρχὴ γάρ σοφίας, » φησι, « φόδος Κυρίου. » Οἱ τέλειοι δὲ, δι' ἀγάπην (81), πάντα στέγει, πάντα ὑπομένει, οὐχ ὡς ἀνθρώπῳ ἀρέσκων, ἀλλὰ Θεῷ. » Καίτοι καὶ διπλεῖνος ἔπειται αὐτῷ κατ' ἐπακολούθημα οὐκ εἰς τὴν ἐπιπονήτην ὁφέλειαν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν ἐπιπονύτων μημησίν τε καὶ χρῆσιν. Λέγεται καὶ κατ' ἀλλοῦ σημαντόμενον ἐγχρατῆς οὐκ ὁ τῶν παθῶν μόνον κρατῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν ἀγαθῶν ἐγχρατῆς γενόμενος, καὶ βεβαίως κτησάμενος τῆς ἐπιστήμης τὰ μεγαλεῖα, ἀφ' ὧν καρποφορεῖ τὰς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας. Ταύτη ούδέποτε, περιστάσεως γενομένης, τῆς ἴδιας ἔξεως ὁ γνωστικὸς ἔξιστατοι. Ἐμπεδος γάρ καὶ ἀμετάθλητος ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιστημονικὴ κτῆσις, ἐπιστήμη θείων καὶ ἀνθρώπειών πραγμάτων ὑπάρχουσα. Οὐποτε οὖν δύνοιται γίνεται ἡ γνώσις, οὐδὲ μεταβάλλει τὸ ἀγαθὸν εἰς κακόν· διὸ καὶ ἐσθεῖται καὶ πίνεται, καὶ γαμεῖ, οὐ περογυμένως, ἀλλὰ ἀναγκαῖως. Τὸ γαμεῖν δὲ, ἐξαν δο Λόγος ἔρη (82), λέγω, καὶ ὡς καθήκει. Γενόμενος γάρ τέλειος, εἰκόνας ἔχει τοὺς ἀποστόλους, καὶ τῷ διντὶ ἀνήρ οὐκ ἐν τῷ μονήρῃ ἐπανελέσθαι δείκνυται βίον, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀνδρας νικᾶται, διὸ γάμῳ καὶ παιδοποιίᾳ, καὶ τῇ τοῦ οἴκου προνοΐᾳ, ἀνηδόνως τε καὶ διλυπήτως ἐγγυμνασάμενος μετὰ τῆς τοῦ οἴκου κηδεμονίας, ἀδιάστατος τῆς τοῦ Θεοῦ γενόμενος ἀγάπης, καὶ πάσης κατεξανιστάμενος πείρας, τῆς διὰ τέχνων καὶ γυναικῶν, οἰκετῶν τε καὶ κτημάτων προσ-

A ceptis non ambulant, ut qui ejus Testamentum prosequantur odio), idem etiam in gnostico inveniemus? Ipse enim nulli unquam ullo modo erit inimicus: nisi quod ejus inimici dici poterunt, qui in viam ei contrariam convertuntur. Et alioqui is qui est in nobis distribuendi habitus, dicitur justitia: quinetiam habitus discernendi pro meritis aut magis aut minus, in quibus id oportet fieri ex scientia, summa est species justitiae. Ac sunt quidem quedam quae vulgi more recte geruntur ab aliquibus, ut continentia a voluptatibus; quemadmodum inter gentes, ex eo quod non possit consequi quod videt aliquis, et ex eo quod timet homines: sunt autem etiam qui propter maiores voluptates abstinent ab iis quae sunt jucunda in praesentia. Ita ergo B etiam in fide, aut propter promissionem, aut propter Dei metum se nonnulli continent. Et est quidem fundamentum cognitionis, talis continentia, et quedam ad id quod est melius deductio, et ad id quod est perfectum impulsus. «Initium» enim «sapientiae», inquit, «est timor Domini». Qui est autem perfectus propter charitatem «omnia suffert, omnia sustinet, non ut homini placens, sed Deo». Quantquam eum quoque laus sequitur per consequentiam, non ad suam utilitatem, sed ad imitationem et usum eorum qui laudant. Dicitur autem alia quoque significatio «continens», non solum is qui comprimit animi perturbationes, sed etiam is qui bona «continuit», et firmiter acquisivit scientiae magnitudinem, ex qua producit eas quae ex virtute sunt operationes. Ea facit ut si quis casus evenerit, a proprio habitu nunquam excedat gnosticus: est enim solida et immutabilis boni quae scientiam constituit possessio, ut quae divinarum rerum et humanarum sit scientia. Cognitio ergo nunquam sit ignoratio, neque bonum mutatur in malum. Quocirca et comedit, et bibit, et uxorem dicit, non perse ac principaliter, sed necessitate adductus. Uxor autem ducere, dico, si Logos dixerit, et ut convenit. Qui enim fuerit perfectus, exempla habet apostolos: et revera vir esse probatur, non in eo quod vitam elegerit monasticam: verum ille viros

* P. 874 ED. POTTER, 740-741 ED. PARIS.

^a Prov. 1, 7. ^b I Cor. xiii, 7; II Thess. 11, 4.

(78) *Μεταδοτικὴ, δικαιοσύνη.* Videtur legendum διελεμοσύνη. Causa erroris vox δικαιοσύνης quae sequitur. Lowth.

(79) *Κατὰ ἰδιωτισμὸν.* Ἰδιωτισμὸς est mos quivis plebeii. Epictetus c. 34: «Οἰστρῆρδες γάρ διόπτος εἰς ἴδιωτισμὸν. » Nam is ejusmodi locus est, e quo proclivis sit in plebeium morem lapsus. Cui affinis est, de quo alibi loquitur, ἰδιώτου στάσις καὶ χαρακτήρ, «plebeii hominis status et nota: » ut c. 71: «ἰδιώτου στάσις καὶ χαρακτήρ» ούδέποτε ἐξ ἑαυτοῦ προσδοκᾷ ὡφέλειαν ἢ βλάβην, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ξέων. Φιλοσόφου στάσις καὶ χαρακτήρ πάσαν ὡφέλειαν καὶ βλάβην ἐξ ἑαυτοῦ προσδοκᾷ. «Plebeii status et nota est, nunquam a seipso vel damnum expectare, vel utilitatem; sed a rebus externis. Philosophi status et expressa imago est, omnem utilitatem et damnum a semetipsa expectare. »

(80) Οὐδὲν. Haud scio an auctor scripsisset ἡρῷ,

D «amat, cupit: » ut alluserit ad illud Theognidis: *Πρῆγμα δὲ τερπτότατορ, οὗ τις ἔρῃ, τὸ τυχεῖν.* Sylburg.

(81) Δι' ἀγάπην. Conjungit I Cor. xiii, 4: Πάντα στέγει, πάντα ποτεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει· et I Thess. 11, 4: Οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν.

(82) Εἰτε δο Λόγος ἔρη. Pro ἔρῃ mallet fortasse aliquis alio*τι*, itemque supra p. 342, et infra p. 317, et similiiter p. 321, αἰρουντι pro ἔρουντι præsertim cum supra evidenter ejus scripturæ extant vestigiū, p. 215, ἐάν δο Λόγος αἰρῃ. Sed cum eadem significat καλεῖν legatur p. 308, nil temere mutantum censuerim, maxime cum etiam ante semel et iterum hæc locutio usurpata sit, et αἰρετιν «capendi» seu «capessendi» significatio non sit usitatum præterquam in pass. et media forma. Syl-

vincit, qui in **315** matrimonio, et liberorum procreatione, et domus cura, **icitra** voluptatem et dolorem se exercet, et cum in familiae versetur curatione, induvulsus tamen est a Dei charitate, insurgitque adversus omnem tentationem quae assertur per filios, uxorem et famulos, et possessiones. Ei autem qui domum non habet, magna ex parte evenit ut non tentetur. Qui ergo sui solummodo curam gerit, vincitur ab eo, qui cum sit inferior quidem in iis quae pertinent ad suam salutem, superior autem in eorum, quae ad vitam spectant, dispensatione, exiguum revera conservat imaginem, per veritatis curam. Sed nobis quidem, quam fieri potest maxime, prius varie exercenda est anima, ut ad suscipiendam cognitionem sit expedita et facilis. Non videtis quomodo mollitur cera et purgatur aes, ut novum accipiat characterem? Jam vero ut mors est animae separatio a corpore, ita cognitio est veluti mors rationalis, abducens et separans animam a motibus et perturbationibus, et deducens ad vitam bonarum operationum, ut tunc Deo dicat libere: «Vivo sicut tu vis.» Nam cujus est institutum ut placeat hominibus, is Deo placere non potest: quoniam non quae conserunt, sed quae delectant plerique eligunt; qui autem Deo placet, bonis hominibus per consequentiam sit gratus et acceptus. Quomodo ergo cibus et potus et Venus ei amplius fuerit delectabilis, cum etiam sermonem qui aliquam assert voluntatem, motumque cogitationis et operationem jucundam, habeat suspectam? «Nemo» enim «potest duobus dominis servire, Deo et mammona:» non pecuniam intelligens sic nude dicit, sed suppeditationem quae sit a pecunia in varias voluptates. Revera non potest fieri ut qui Deum cognovit magnifice et vere, eis quae adversantur serviat voluptatibus. Est ergo unus quidem solus ab omni cupiditate alienus ab initio, benignus et clemens Dominus, qui propter nos factus est homo. Quicunque autem student assimilari characteri qui ab ipso datus est, ut siant expertes cupiditatis per exercitationem magna vi contendunt. Qui enim concupivit, et seipsum postea continuuit, instar est viduae, quae rursus sit virgo per temperantiam. Is eam cognitionis mercedem Servatori et Magistro reddidit, quam ipse petiit; nempe abstinentiam a malis, et bonarum actionum operationem, per quas accedit salus. Sicut ergo qui artes didicerunt, per ea quae sunt docti alimenta acquirunt: ita gnosticius, per ea quae scit, vitam acquirens, sit salvus: qui enim noluerit perturbationem excindere animae, seipsum occidit. Sed, ut videtur, alimenti quidem defectus est ignorantia animae: nutrimentum vero,

¶ P. 875 ED. POTTER, 741-742 ED. PARIS.

(83) Ἀτέχνως. Conf. Index Græc.

(84) Επειτωρ καὶ χωρίων τὴν ψυχήν. Forte verius ἀπάγων, «abducens», inquit Sylburg. Scribe, ἀπάγων καὶ χωρίων τὴν ψυχήν. Et hoc convenit cum definitione philosophiae, quam Platonici tradunt: Οὐτι φιλοσοφίᾳ ἐστιν ἡρεξις τοφαζ, καὶ λύ-

Α φερομένης· τῷ δὲ ἀοίκῳ τὰ πολλὰ εἶναι συμβέβηκεν ἀπειράστῳ. Μόνου γ' οὖν ἔσωτοῦ κηδόμενος, ἡττᾶται πρὸς τοῦ ἀπολειπομένου μὲν κατὰ τὴν ἔσωτοῦ σωπήλαν, περιττεύοντος δὲ ἐν τῇ κατὰ τὸν βίον οἰχονομίᾳ, εἰκόνα ἀτέχνως (83) σώζοντος ὅληγην τῇ τῆς ἀληθείας προνοΐᾳ. Ἀλλ' ἥμιν γε, ὃς ἔνι μάλιστα, προγυμναστέον ποικίλως τὴν ψυχήν, ἵνα εὐεργός γένηται πρὸς τὴν τῆς γνώσεως παραδοχήν. Οὐχ δρᾶτε πῶς μαλάσσεται κηρὸς καὶ καθαρίται χαλκὸς, ἵνα τὸν ἐπέντα χαρακτῆρα παραδέξηται; Αὐτίκα ὡς δὲ θάνατος χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος, οὕτως ἡ γνώσις οἴον δὲ λογικὸς θάνατος, ἀπὸ τῶν παθῶν ἐπείγων καὶ χωρίων τὴν ψυχήν (84), καὶ πρόγων εἰς τὴν τῆς εὐποιίας ζωὴν, ἵνα τότε εἰτῇ μετὰ παρθησίας πρὸς τὸν Θεόν· «Ὄς θέλεις ζῶ.» B Ό μὲν γάρ ἀνθρώποις (85) ἀρέσκειν προαιρούμενος Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύναται, ἐπειὶ μὴ τὰ συμφέροντα, ἀλλὰ τὰ τέρποντα αἰρούνται οἱ πολλοὶ ἀρέσκων ἐξ τις Θεῷ, τοῖς σπουδαῖοις τῶν ἀνθρώπων εὐάρεστοις καὶ ἐπακολούθημα γίνεται. Τερπνὰ τοίνυν τούτῳ πῶς εἴτι ἀν εἴη τὰ περὶ τὴν βρῶσιν, καὶ πόσιν, καὶ ἀφροδίσιον ἡδονὴν, διποὺ γε καὶ λόγον φέροντά τινα ἡδονὴν καὶ κίνημα διανοίας καὶ ἐνέργημα τερπνὸν ὑφορᾶται; «Οὐδεὶς γάρ δύναται δυστικοὶς δουλεύειν,» Θεῷ καὶ μαμωνῷ· οὐ τὸ ἀργύριον λέγων φησὶ φιλῶς οὐτως, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀργυρίου εἰς τὰς ποικίλας ἡδονὰς χορηγίαν· τῷ δοντὶ οὐχ οἴδων τε τὸν Θεὸν ἐγνωκότα μεγαλοφρόνως καὶ ἀληθῶς ταῖς ἀντικείμεναις δουλεύειν ἡδοναῖς. Εἴτε μὲν οὖν μόνος, δὲ ἀνεπιθύμητος ἐξ ἀρχῆς, δὲ Κύριος διφλάνθρωπος, δὲ καὶ δι' ἡμᾶς ἀνθρωπός· οὗτοι δὲ ἔξομοιοῦσθαι σπεύδουσι τῷ ὑπὲρ αὐτοῦ δεδομένῳ χαρακτῆρι, ἀνεπιθύμητοι ἐξ ἀσκήσεως γενέθησαν βιάζονται. «Οὐ γάρ ἐπιθυμήσας,» καὶ κατασχὼν ἔσωτοῦ, ἔκαθάπερ ἡ χήρα (86) διὰ σωφροσύνης αὐθίς παρθένος. Οὗτος μισθὸς γνώσεως τῷ Σωτῆρι καὶ διδασκάλῳ, δια τὸν ἀποχήν τῶν κακῶν, καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς εὐποιίας, δι' ὧν ἡ σωτηρία περιγίνεται. «Ωσπερ οὖν οἱ τὰς τέχνας μεμαθήκοτες δι' ὧν ἐπαιδεύθησαν, πορίζουσι τὰς τροφὰς, οὐτως δὲ γνωστικὸς δι' ὧν ἐπισταται πορίζων τὴν ζωὴν σώζεται· διὸ μὴ θελήσας τὸ τῆς ψυχῆς ἐκκόψαι πάθος ἔσωτὸν ἀπέκτεινεν. Ἀλλ' ὃς ξοικεῖν, ἀτροφία μὲν ἡ ἀγνοια τῆς ψυχῆς, τροφὴ δὲ ἡ γνώσις. Αἴτιοι δὲ εἰσιν αἱ γνωστικαὶ ψυχαὶ, δις ἀπεικόνισται τὸ Εὐαγγέλιον ταῖς ἡγιασμέναις παρθένοις, ταῖς προσδεχομέναις τὸν Κύριον. Παρθένοι μὲν γάρ, ὡς κακῶν ἀπεσχημέναις· προσδεχόμεναι δὲ διὰ τὴν ἀγάπην τὸν Κύριον, καὶ τὸ οἰκεῖον ἀνάπτουσαι φῶς εἰς τὸν πραγμάτων θεωρίαν, φρόνιμοι ψυχαί· Ποθοῦμέν σε, δὲ Κύριε, λέγουσαι, ήδη ποτὲ ἀπολαβεῖν ἀκολούθως οἵτις ἐνετείλω, ἐξῆσαμεν, μηδὲν τῶν παρηγγελμένων παραβενηκούσαι· διὸ καὶ τὰς ὑπ-

· Matth. vi, 24; Luc. xvi, 13.

σις καὶ περιαγωγὴ ψυχῆς ἀπὸ σώματος, ἐπὶ τὰ νοητὰ τμῶν τρεπομένων καὶ τὰ κατ' ἀλήθειαν δυτα. Ηὔκολος.

(85) Ἀνθρώποις. Conf. Rom. viii, 8; Gal. i, 10.

(86) Χύμα. Conf. Strom. iii, pag. 558, not. 5.

σχέσεις ἀπαιτοῦμεν· εὐχόμεθα δὲ τὰ συμφέροντα, Α ὁδὸς ὡς καθηκόντως (87) τοῦ αἰτεῖν τὰ κάλλιστα παρὰ τοῦ· καὶ πάντα ἐπὶ συμφόρῳ δεξόμεθα, καὶ πονηρὰ εἶναι δοκῇ τὰ προσιόντα γυμνάσια, ἀτίνα ἡμῖν προσφέρει· ή σὴ οἰκονομία εἰς συνάσκησιν βεβαιώτητος. Ὁ μὲν οὖν γνωστικὸς, δι' ὑπερβολὴν ὀσιότητος αἰτούμενος, μᾶλλον ἀποτυχεῖν ἔτοιμος, ή μὴ αἰτούμενος τυχεῖν. Εὐχὴ μὲν αὐτῷ (88) διὸς ἄπας καὶ διμιτία πρὸς Θεόν· καὶν καθαρὸς ἦ διαμαρτημάτων, πάντως οὖν βούλεται τεύξεται. Λέγει γάρ ὁ Θεὸς τῷ δικαίῳ· « Αἴτησαι (89), καὶ δῶσω σοι· ἐννοήθητι, καὶ ποιήσω. » Ἐάν μὲν οὖν συμφέροντα ἥ, παραχρῆμα λήψεται· δισύμφορα δὲ οὐδέποτε αἰτήσεται· διὸ οὐδὲ λήψεται· οὗτος ἔσται δὲ βούλεται. Καν τις ἡμῖν λέγῃ ἐπιτυγχάνειν τινὰς καὶ τῶν ἀμαρτωλῶν κατὰ τὰς αἰτήσεις, σπανίως μὲν τοῦτο διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαίων ἀγαθότητα· διδοται δὲ τοῖς καὶ ἄλλους εὐεργετεῖν δυναμένοις· ὅθεν οὐδὲ διὰ τὸν αἰτήσαντα ἡ δύσις γίνεται, ἀλλ' ἡ οἰκονομία, τὸν σώζεσθαι δι' αὐτοῦ μέλλοντα προορωμένη, δικαίων πάλιν ποιεῖται τὴν δωρεάν· τοις δὲ δέσιοις, τὰ δυντας ἀγαθὰ καὶ μὴ αἰτουμένοις δίδοται. « Οὐτὸν οὖν μὴ κατὰ ἀνάγκην ἢ φόδον ἦ διπλία δίκαιος τις ἦ, ἀλλ' ἐκ προαιρέσεως, αὐτῇ ἡ δόξα λέγεται βασιλικὴ (90), ἣν τὸ βασιλικὸν δέσεύει γένος· διλασθηρά δὲ αἱ ἄλλαι παρεκτροταὶ καὶ χρηματίδεις. Εἴ γ' οὖν τις ἀφέλοι τὸν φόδον καὶ τὴν τιμὴν, οὐκ οἰδεὶ εἴ τι οὐστήσονται τὰς θλίψεις οἱ γεννάδαι τῶν παρθησιαζομένων φιλοσόφων. Ἐπιθυμίαι δὲ καὶ τὰ δάλλα ἀμαρτήματα τριβολοί (91) καὶ σκόλοπες εἰργνται. Ἐργάζεται τοινόν ὁ γνωστικὸς ἐν τῷ τοῦ Κυρίου ἀμπελῶνι, φυτεύων, κλαδεύων, ἀρδεύων, θείος δυντας ὑπάρχων τῶν εἰς πίστιν καταπεφυτευμένων γεωργός. Οἱ μὲν οὖν τὸ κακὸν μὴ πράξαντες μισθὸν ἀξιούσιν ἀργίας λαμβάνειν· ὃ δὲ ἀγαθὸς πράξας ἐκ προαιρέσεως γυμνῆς ἀπαιτεῖ τὸν μισθὸν ὡς ἐργάτης ἀγαθός. Ἀμέλει καὶ διπλοῦν λήψεται, ὃν τε οὐκ ἐποίησε, καὶ ἀνθ' ὃν εὐηργέτησεν. Ὁ γνωστικὸς οὗτος πειράζεται ὑπὸ οὐδενός· πλὴν εἰ μὴ ἐπιτρέψῃ ὁ Θεὸς, καὶ τοῦτο διὰ τὴν τῶν συνόντων ὠφελειαν. Ἐπιτρώνυνται γάρ οὖν πρὸς τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀνθρικῆς παρακαλούμενος ὑπομονῆς. Ἀμέλει καὶ διὰ τοῦτο οἱ μακάριοι ἀπόστολοι εἰς πῆγεν καὶ βεβαίωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰς πεῖραν καὶ μαρτύριον τελειώτητος ζήθησαν. Ἐχων οὖν ὁ γνωστικὸς ἔναυλον τὴν φωνὴν τὴν λέγουσαν· « Όν ἡγώ πατάξω, σὺ ἐλέγεσον, » καὶ τοὺς μισθούτας αἰτεῖται μετανοῆσαι. Τὴν γάρ τῶν κακούργων ἐν τοῖς σταδίοις ἐπιτελουμένην τιμωρίαν καὶ παιδῶν ἔστι μὴ θεάσασθαι (92)· οὐ γάρ ἔστιν διπλας ὑπὸ τῶν αὐτῶν (93) παιδευθείη ποτέ· ἀν δὲ γνω-

cognitio. Hæ autem sunt gnosticæ animæ, quas assimilavit Evangelium virginibus sanctificatis quæ Dominum exspectant^a. Nam virgines quidem sunt ut quæ a malis abstinerint, exspectant autem Dominum propter charitatem: suumque accendunt lumen ad rerum contemplationem, prudentes animæ, dicentes: O Domine, jam tandem desideramus te recipere; secundum ea quæ tu mandasti viximus, nihil prætermittentes eorum quæ præcepisti. Quamobrem promissa quoque petimus. Precamur autem quæ sunt utilia, cum non conveniat a te petere quæ sunt pulcherrima; et accipiemus omnia pro utilibus, etiamsi videantur esse mala quæ offerentur nobis exercitia, quæ quidem nobis tua offert dispensatio ac cura, ad stabilitatem exercendam et constantiam. Atque is quidem qui gnosticus est, propter insignem sanctitatem, est parator, non assequi si petat, quam assequi si non petat. Precatio quidem est ei universa vita, et cum Deo conversatio. Quod si mundus sit a peccatis, omnino quod vult assequetur. Justo enim dicit Deus: « Pete, et dabo tibi; cogita, et faciam. » Si sunt ergo utilia, accipiet protinus: inutilia autem nunquam petit, et ideo non accipiet: ita, quod vult, erit. Quod si quis dicat nobis, quosdam etiam peccatores impetrare id quod petant: hoc quidem raro sit, propter justam Dei bonitatem. Datur autem eis etiam qui possunt aliis benefacere: unde non sit donatio propter eum qui petiit: sed divina dispensatio, qua prævidet, alterum esse per ipsum salvum futurum, rursus justam facit donationem: iis autem qui sunt digni, ea etiam quæ vere sunt bona dantur licet non petentibus. Quando ergo non necessitate vel metu vel spe fuerit justus aliquis, sed ex libero animi instituto, hæc dicitur via regia, quam ingreditur regale genus: sunt autem lubricæ et præcipites aliae ab ea declinationes. Si quis ergo metum et honorem abstulerit, nescio an toleraturi jam sint afflictiones, præclarí isti, et qui tanta in loquendo utuntur libertate philosophi. Cupiditates ergo et alia peccata dicta sunt tribuli et valli. Operatur ergo gnosticus in vinea Domini, plantans, putans, irrigans, vere divinus agricola eorum qui sunt plantati in fide. Et qui malum quidem non fecerunt, æquum censem ut otii mercedem accipiant: qui autem bona fecit ex nudo ac puro animi instituto, exigit mercedem ut bonus operarius. Duplum certe accepturus est, tum ob ea quæ non fecit, tum et ea quæ bene fecit. Hujusmodi

^a P. 876 ED. POTTER, 742-743 ED. PARIS.

Matth. xxv, 1 et seq.

(87) Καθηκόντως. Forte verius καθήκοντος. SYLBURG.

(88) Εὐχὴ μὲρ αὐτῷ. Ms. Paris., εὐχὴ γάρ αὐτῷ. (89) Αἴτησαι. Conf. Strom. vi, pag. 665 edit. Paris.

(90) Βασιλικὴ. Conf. Strom. ii, p. 438, n. 4.

(91) Τριβολοί. Respiciit Gen. iii, 14; Isa. v, 1 et seq.; Num. xxxiii, 55; Ezech. xxvii, 24; Ose. ii, 6; Luc. xiii, 6 et seq., vel alium his similem locum.

(92) Καὶ παῖδες ἔστι μὴ θεάσασθαι. Sensus melius constaret, si deleretur partic. negativa. Vox παῖδες simili sensu occurrit pag. 738 edit. Paris., inquit Lowth. Verum, retenta negativa particula, sensus est, ne pueris quidem, vel imperfectioribus Christianis, opus esse ut ejusmodi spectacula contemplentur.

(93) Ὅποτε τῶν αὐτῶν. Scribe, ὑπὸ τοιούτων. HEINSIUS.

gnosticus a nemine tentatur, nisi Deus permiserit; idque propter eorum qui cum eo versantur utilitatem. Confirmat certe alios ad fidem per virilem provocando eos tolerantiam. Et prosector propterea beati apostoli, **316** ad confirmandas et stabilendas Ecclesias, ad experientiam et martyrium ducti sunt perfectionis. Cum ergo habeat gnosticus vocem hanc assidue in auribus sonantem quæ dicit: «Quem ego percussero, tu ejus miserere», petit ut ii etiam qui eum habent odio, ducantur pœnitentia. Nam quod de maleficiis in stadiis sumitur supplicium, est etiam puerorum non contemplari: non potest enim fieri ut ab iisdem unquam doceatur vel delectetur gnosticus, qui ex libero animi instituto, ut bonus esset et honestus se exercuit. Ideoque aduersus voluptates durum semper infractumque habuit animum, et in peccata nunquam incidens, alienorum non castigatur exemplis malorum: multum autem abest ut terrenis voluptatibus et spectaculis delectetur, qui mundanas, etsi sint divinæ, contempsit promissiones. «Non omnis», ergo «qui dicit: Domine, Domine, ingredietur in regnum Dei, sed qui facit voluntatem Dei». Is autem erit operarius gnosticus, qui mundanas quidem vincit cupiditates, licet sit adhuc in carne. De iis autem quæ cognovit futuris, et quæ adhuc sub visum non cadunt, tam certam habet persuasionem, ut ea magis adesse putet, quam quæ sunt præsentia. Hic est idoneus operarius, qui iis quidem quæ novit latatur: quod autem in hujus vita necessitatibus volutetur, animo contrahitur, nondum dignatus efficaci eorum quæ novit participatione. Ac idcirco tanquam aliena utitur hac vita, quatenus requirit id necessitas. Novit ipse jejunii quoque enigmata horum dierum, quarti, inquam, et sexti. Dicitur autem ille quidem Mercurii, hic vero Veneris. Hinc ille jejunat in vita, et ab avaritia, et a libidine, ex

¶ P. 877 ED. POTTER, 743-744 ED. PARIS.

(94) Λέγων. Matth., λέγων μοι. Ibidem mox, φασιλελαν τῶν οὐρανῶν, et deinde τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου τὸν ἐν οὐρανοῖς.

(95) Τῆς τετράδος καὶ τῆς παρασκευῆς. De jejunio quartæ et sextæ feriæ antiquitus usurpatum vide Constitut. apost. c. 19 lib. v. et 24 lib. vii: ita S. Nicolaum his diebus a lacte abstinuisse memorie proditum est. COLLECT.—De duobus jejuniis diebus meminit etiam Petrus Alexandrinus, episcopus et martyris, in Synodico ms.: Oùx ἔγκαλέσει τις τὴν, inquit, παρατρομένοις τετράδα καὶ παρασκευὴν ἐν αἷς καὶ νηστεύειν ἡμῖν κατὰ παράδοσιν εὐλόγως προστέτακται: τὴν μὲν τετράδα, διὰ τὸ γενόμενον συμβούλιον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἦπι τῇ προδοσίᾳ τοῦ Κυρίου, τὴν δὲ παρασκευὴν, διὰ τὸ πεπονθέναι αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν. Meminit eoruimdem dierum Epiphanius quoque p. 387, et Ignatius epist. 5, p. 29. SYLBURG.—Tertullianus De jejun. adv. Psych. cap. 14: «Cur stationibus quartam et sextam Sabbati dicamus et jejuniis parasseven.» Euthymius Alexandrinus Annal. tom. I, pag. 522: «Græci enim Melchitæ piscium esu duobus diebus insignibus, viz. quarta et sexta feria, per totum anni decursum abstinent.» Epiphanius Hæres. 75, part. II, inter hæretica Acrii dogmatæ hoc etiam recenset, quod statuerit τετράδων

A στικὸς ἡ τερψθείη, ἐκ προαιρέσεως καλὸς καὶ ἀγαθὸς εἶναι συνασκήσας, καὶ ταῦτη ἀπεγκτος ἡδονᾶς γε— νόμενος· οὐποτὲ ὑποπίπτων ἀμαρτήμασιν, ἀλλοτρίων κακῶν ὑποδειγμασιν οὐ παιδεύεται πολλοῦ γε δεῖ τα ἐπιγένοις ἡδονᾶς τε καὶ θεωρίας εὐαρεστεῖσθαι τούτους, δος καὶ τῶν κοσμικῶν, κατοικοῦντων θείων θνητών, ἐπαγγελιῶν κατεμεγαλοφρόνησεν. «Οὐ πᾶς», ἔρει «δὲ λέγων (94), Κύριε, Κύριε, εἰσλεύεται εἰς τὴν φασιλελαν τὸ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.» Οὗτος δὲ ἐν εἴη ὁ γνωστικὸς ἐργάτης, ὁ κρατῶν μὲν τῶν κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν, ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ σαρκὶ ὅν· περὶ δὲ ἐν έγνω τῶν μελλόντων, καὶ ἔτι ἀρράτων, πεπεισμένος ἀκριβῶς ὡς μᾶλλον ἡγείσθαι τῶν ἐν ποσὶ παρείναι ταῦτα. Οὗτος ἐργάτης εὐθετος, χαίρων μὲν ἐφ' οἷς ἔγνω, συστελλόμενος δὲ ἐφ' οἷς ἐπεγκυλεῖται τῇ τοῦ βίου ἀνάγκῃ, μηδέπω καταξιούμενος τῆς ὧν ἕγνω ἐνεργούστης μεταλήψεως. Ταῦτη τῷ βίῳ τῷδε ὡς ἀλλοτρίῳ, δοσιν ἐν ἀνάγκης συγχρῆται μοιρά. Οἶδεν αὐτὸς καὶ τῆς νηστείας τὰ αἰνίγματα τῶν ἡμερῶν τούτων, τῆς τετράδος καὶ τῆς παρασκευῆς (95) λέγω. «Ἐπιφυμίζονται γάρ ἡ μὲν Ἐρμοῦ, ἡ δὲ Ἀφροδίτης. Αὐτίκα νηστεύει κατὰ τὸν βίον φιλαργυρίας τε ὁμοῦ καὶ φιλοδονίας, ἐξ ὧν αἱ πᾶσαι ἐκφύονται κακίαι· πορνείας γάρ ἡδη πολλάκις τρεῖς τάς ἀνωτάτως διαφοράς παρεστήσαμεν (96) κατὰ τὸν Ἀπόστολον, φιληδονίαν, φιλαργυρίαν, εἰδωλολατρείαν. Νηστεύει τοίνυν καὶ κατὰ τὸν νόμον (97) ἀπὸ τῶν πράξεων τῶν φαύλων, καὶ κατὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου τελείτητα ἀπὸ τῶν ἐννοιῶν τῶν πονηρῶν. Τούτῳ καὶ εἰ πειρασμοὶ προσάγονται οὐκ εἰς τὴν ἀποκάλυψαν, ἀλλ᾽ εἰς τὴν τῶν πέλας, ὡς ἔφαμεν, ὥφελειαν, εἰ πειραν λαβὼν πόνων καὶ ἀλγηδόνων κατεφρόνησε καὶ παρεπέμψατο. Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ περὶ ἡδονῆς λόγος· μέγιστον γάρ, ἐν πειρᾳ γενόμενος (98), εἴτα διποσχέσθαι. Τί γάρ μέγα, εἰ δὲ μὴ οἰδέ τις, ἐγχρατεύετο; Οὗτος ζητολήγη τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον διαπράξαμενος, Κυριακὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ποιεῖ, διὸ δὲ ἀπο-

• Matth. vii, 21.

καὶ προσάδησαν ἐσθίειν. Hac de re qui plura legere cupit, adeat Beveregii in Apost. can. 69, et Cotelerii in Constit. apost. lib. v, cap. 15, notas.

(96) Τρεῖς τὰς ἀνωτάτως διαφοράς παρεστήσαμεν. Malim τὰς τρεῖς ἀνωτάτως διαφοράς παρεστήσαμεν, «tres differentias superioris notavimus.» D Recipit vero Strom. vi, p. 687, edit. Paris., etc.

(97) Κατὰ τὸν νόμον. Putabant Judæi, «legem» Mosaicam solis externis (actionibus) positam esse. Ea sententia suisse Pharisaos, ex Evangelio satis appareat. Hinc Josephus Polybius reprehendit, quod Antiochum morte a Deo puniūt existimaverit propter sacrilegium animo quidem destinatum, nondum vero peractum: Td γάρ μηκέτι ποιῆσαι τὸ ξεργὸν βουλευσάμενον οὐκ ἡν τιμωρίας δέσιον. «Nec enim piænam merebatur opus adhuc insectum quod animo destinaverat.» Hac præcipue causa videtur apud Justinum pag. 227 Trypho Evangelii præcepta ejusmodi putavisse, ὃς ὑπολαμβάνει μηδένα δύνασθαι φιλάται αὐτά· «ut suspicio nostra sit, a ne-mine observari posse.»

(98) Γερόμερος. Congruentius γενόμενον, accus. casu. SYLBURG.—Similia superioris scribit auctor Strom. III, p. 558.

εξάλη φαῦλον νόγμα καὶ γνωστικὸν προσλάβῃ, τὴν ἐν αὐτῷ τοῦ Κύριου ἀνάστασιν (99) δοξάζων. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἀνὴρ τὸν Κύριον ὄρφν νομίζει, τὰς δύναμις αὐτοῦ πρὸς τὰ ὄρφνα (1) χειραγωγῶν, καὶ βλέπειν δοκεῖ ἢ μὴ βλέπειν ἐθέλῃ· κολάζων τὸ ὄρφνα, ὅτε ἀνὴρ τὸν μένον ἔσται κατὰ τὴν προσδοκήν τῆς δύναμεως συναίσθηται· ἐπει τοῦτο μόνον ὄφν βούλεται καὶ ἀκούειν, δὲ προστήκειν αὐτῷ. Αὔτεκα τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς θεωρῶν, καὶ τῆς σαρκὸς τὸ κάλλος αὐτῇ βλέπει τῇ ψυχῇ τῇ μόνον τὸ καλὸν ἀνευ τῆς σαρκικῆς ἡδονῆς ἐπισκοπεῖν εἰθισμένη. Ἀδελφοὶ δὲ εἰσὶ τῷ ξντι κατὰ τὴν κτίσιν τὴν ἐξειλεγμένην (2), καὶ κατὰ τὴν ὁμοθειαν, καὶ κατὰ τὴν τῶν ἔργων ὑπόστασιν (3), τὰ αὐτὰ ποιοῦντες, καὶ νοοῦντες, καὶ λαλοῦντες ἐνεργήματα ἄγια καὶ καλά, ἢ δὲ Κύριος αὐτοὺς ἡδέλησεν ἐκλεκτοὺς ὄντας φρονεῖν. Πίστις μὲν γάρ ἐν τῷ τὰ αὐτὰ αἱρεῖσθαι· γνῶσις δὲ ἐν τῷ τὰ αὐτὰ μεμαθήκειν· καὶ φρονεῖν· ἐλπὶς δὲ ἐν τῷ τὰ αὐτὰ τοιεῖν (4). Καν κατὰ τὸ ἀναγκαῖον τοῦ βίου δλίγον τι τῆς ὥρας περὶ τὴν τροφὴν ἀσχοληθῆ, χρεωκοπεῖσθαι οἰεται, περισπώμενος ὑπὸ τοῦ πράγματος. Ταύτη οὐδὲ δναρ ποτὲ μὴ ἀρμόδον ἐκλεκτῷ βλέπει ἀτέχνως (5). Ξένος (6) γάρ καὶ παρεπίδημος ἐν τῷ βίῳ παντὶ τὰς οὐτος, δεῖ, πόλιν οἰκῶν, τῶν κατὰ τὴν πόλιν κατεφρόνησε, παρ' ἀλλοις θυμαζομένων· καὶ καθάπερ ἐν ἑρμηίᾳ τῇ πόλει βιοῖ, ἵνα μὴ ὁ τόπος αὐτὸν ἀναγκάζῃ, ἀλλ' ἡ προαίρεσις δεικνύῃ δίκαιον. Ο γνωστικὸς οὐτος, συνελόντι εἰπεῖν, τὴν ἀποστολικὴν ἀπουσίαν ἀναπατηροῖ, βιοὺς δρῶς, γιγνώσκων ἀνριθῶς, ὠφελῶν τοὺς ἐπιτηδεους, τὰ δρη μεθιστὰς (7) τῶν πλησίον, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἀνωμαλίας ἀποδάλλων. Καίτοι ἔκαστος ἡμῶν αὐ-

A quibus oīnia oriuntur vitia. Fornicationis enim sāpe jam tres ex Apostoli sententia superius posuimus differentias, libidinem, avaritiam, idololatriam. Jejunat ergo etiam ex lege a malis actionibus, et ex Evangelii perfectione a malis cogitationibus. Ei adhibentur etiam tentationes, non ad emundationem, sed ad propinquorum, ut diximus, utilitatē: si laborum facto periculo et dolorum, eos contempserit et ablegarit. Eadem est etiam ratio de voluptate: est enim res maxima, cum quis eam expertus fuerit, deinde abstinere. Quid enim magnum, si quis se contineat ab iis quae non novit? Is vero exsequens praeceptum Evangelii, facit illum diem Dominicum, quo malam abjecerit animi sententiam et acceperit eam qua est ex cognitione, eam qua est in ipso Domini glorificans resurrectionem. Quinetiam cum scientificæ contemplationis acceperit comprehensionem, se Dominum videre existimat, visum suum deducens ad ea quae eadūt sub aspectum, eti videatur videre ea quae non vult videre: castigans videndi facultatem, cum senserit se voluptate affici. Ex applicatione visus. Nam hoc solum vult videre et audire quod ad se pertinet. Jam vero fratrum animas considerans, carnis quoque pulchritudinem ipsa aspicit anima, quae solum id quod est honestum consuevit intueri absque voluptate carnali. Fratres autem sunt qui revera per electam creationem, et morum consensionem, et operum substantiam, eadem faciunt et cogitant et loquuntur opera sancta et honesta, quae non vult videtur ipsos, cum sint electi, sentire. Nam fides in hoc consistit, ut eadem eligant: cognitio autem in eo, quod eadem didicerint et sentiant:

* P. 878 ED. POTTER, 744 ED. PARIS.

(99) Ἀνάστασιν. Conf. Rom. vi, 6 et seq.

(1) Τὰ ὄρφνα. Scribendum potius τὰ μὴ ὄρφνα, vel τὰ ἀόρφνα, et invisibilia. » Excudit forte a propter ejusdem litteræ in voce præcedente viciniam, ut sāpe alias sit. Deinde sententiam hanc hoc modo distinguit velim: Τὰς δύναμις αὐτοῦ πρὸς τὰ ὄρφνα χειραγωγῶν· καὶ βλέπειν δοκεῖ ἢ μὴ βλέπειν ἐθέλῃ, κολάζει. Ut sensu sit: «Dominum se videre existimat, oculos suos ad ea, quae visum fugiunt, duces. Quod si ea videatur sibi videre, quae videre non vellει, castigans videndi facultatem. » Quintum etiam ὄρφνα Cl. Lowthio placuit.

(2) Κτλστοι τὴν ἐξειλεγμένην. Novam intelligit electorum creationem, quam generaliori humani generis creationi contradistinguit. Sic Strom. v, p. 706, postquam dixerat Platonem universos homines, quod eodem Deo Patre nati essent, fratres appellasse, insert: «Οθεν ἀνάγκη, φησι, γεγονέναι, ἀσπάξεσθαι τε καὶ φιλεῖν, τούτους μὲν ταῦτα ἐφ' οὓς γνῶσις, ἐκείνους δὲ, ἐφ' οὓς δόξα· ἵνας τὴν ἐκλεκτὴν ταῦτην φύσιν γνώσεως ἐφιεμένη μαντεύεται.

(3) Ὑπόστασιν. Id est, peculiariter characterem, seu naturam. Id enim significat ὑπόστασις. Suidæ locum præterire non possum v. Ὑπόστασις vol. iii, p. 561 ed. Cantabrig. : «Ὑποστατικὴ δὲ διαφορὰ τυγχάνει λόγος, καθ' ὃν ἡ κατὰ ἀθροισμα τῶν θεωρουμένων ἰδιωμάτων κοινῶν τῆς οὐσίας. Ἐπερότες τέμνουσα κατὰ ἀριθμὸν δλλο ἀπ' ἀλλο, τὴν τῶν ἀτέμνων ποιεῖται πληρύν. Ήσει μιτια esse pronunia et doctissimus interpres: quia, sublata post vo-

cem οὐσίαν periodi nota, integra ac perspicua statim apparebunt. Proinde sic exponi poterunt: «Hypostatica vero, seu personalis, differentia, est ratio, qua diversitas in rebus congeriem communium essentiæ proprietatum habentibus unum ab alio dividens, individuorum multitudinem facit. » Ea enim personaliter differre intelliguntur, quae sub eadem insima specie posita sunt; ac proinde eamdem essentiam atque essentiales proprietates habentia, non nisi certa accidentium congerie discrepant: ut Plato, Socrates, etc.

D (4) Ποιεῖται. Videat legendum ποθεῖται. Lowth.

(5) Ἀτέχνως. Sic supra p. 737 edit. Paris. et alibi. Conf. Index Græcus. Alioquin ἀτέχνως hoc sensu usitatus est. Nam hæc adverbia sic distinguunt Ammonius: «Ἀτέχνως καὶ ἀτεχνῶς διαφέρει· τὸ μὲν γάρ παροξύτονον σημαίνει τὸ χωρὶς τέχνης, καὶ ἀμάβλως, τὸ δὲ περισπώμενον τίθεται ἀντὶ τοῦ ἀπλῶς, καὶ ἀδήλως, καὶ καθάπακ, καὶ καθόλου, ἀντικρυς, ἢ φανερῶς. Possit etiam hoc adverbium ad sequentem sententiam non incommodo referri: Ταύτη οὐδὲ δναρ ποτὲ μὴ ἀρμόδον ἐκλεκτῷ βλέπει. Ἀτεχνῶς ξένος γάρ καὶ παρεπίδημος ἐν τ. β. «Hinc sit ut ne somnium quidem videat, quod non electio conveniat. Nam hospes prorsus et peregrinus. »

(6) Εἴρος. Respicit Hebr. xi, 13: «Ομολογήσαντες, οἵτινοι καὶ παρεπίδημοι εἰσὶν ἐπὶ τῆς γῆς.

(7) Ὁρη μεθιστάς. Allegorice exponit Matth. xxi, 21; Marc. xi, 25; Cor. xiii, 2; Luc. iii, 5; Isa. xl, 4, vel his similem locum.

spes autem in eo, quod eadem faciant. Quod si propter vitæ necessitatem in se nutriendo consumat exiguum temporis particulam, fraudari se debito existimat, dum avelitur per negotium. Hinc sit revera ut ne somnium quidem videat, quod non electo conveniat. Nam totus revera is est hospes, et peregrinus in tota vita, qui in civitate habitans, contemnit ea quæ in civitate sunt et quæ alii mirantur, vivitque in civitate ut solitudine, ut non locus eum cogat, sed vivendi institutum ostendat esse justum. Hujusmodi gnosticus, ut summatim dicam, apostolicam compensat absentiam, recte vivens, accurate cognoscens, suos juvans necessarios, montes propinquorum transmovers, et inæqualitates ipsorum animæ abiciens. Quanquam unusquisque nostrum sua vitis est et operarius. Idem etiam quæ sunt optima agens vult latere homines, Domino simul et sibi ipsi persuadens se vivere ex præceptis, et hæc præferre propter ea quæ esse creditit. « Ubi enim, » inquit, « est mens alicujus, illic est etiam ejus thesaurus ». Ipse per charitatis perfectionem seipsum diminuit, ne unquam contemnat afflictum fratrem, si se sciverit facilius laturum egestatem quam frater. Existimat certe illius dolorem esse dolorem proprium, et si ex sua præbens inopia propter beneficentiam aliquo afficiatur incommodo, id non ægre fert, sed adhuc magis **X** auget beneficium. Habet enim puram et sincram fidem, eam quæ est de rebus, per opera et contemplationem laudans Evangelium. Et sane non « laudem ab hominibus » accipit, « sed a Deo », peragens ea quæ docuit Dominus. Idem, per spem propriam avulsus, non gustat ea quæ sunt in mundo pulchra, omnia quæ hic sunt magno animo despiciens: sed et miseretur eorum qui post mortem castigati, per supplicium inviti consilientur, bonam semper habens conscientiam, et **317** semper paratus ad exitum, ut « peregrinus et hospes, carum quæ hic sunt hæreditatum, memor tantum priorum: quæ autem hic sunt omnia aliena existimans: non solum Domini mandata admirans,

* P. 879 ED. POTTER, 745-746 ED. PARIS.

(8) Αὔτεν. « Ejus, » nempe Domini. Vel autou, « sui, » ut exp. interpres.

(9) « Οπου γάρ δι θησαυρός τινος, φησίν, ἔχει καὶ δι νοῦς αὐτοῦ » allusio enim est ad dictum Matth. vi, 21. A. SYLBURG.

(10) Ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἐρδεῖται. Respicit forte Marc. xii, 44; Luc. xxi, 4, ubi vidua dicitur in gazophylacium conjecisse ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς: « ex sua penuria. »

(11) Τὸν ἔπαινον. Respicit Rom. ii, 29: Οὐ δὲ ἔπαινος οὐκ ἔξ αὐτών, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(12) Τοὺς μετὰ θάρατον. Vide pag. 668, 745. LOWTH. — Item Strom. vii, p. 732 edit. Paris.

(13) Ἐξομολογούμένους. Videtur Clemens sensisse, homines eos, qui in hac vita pœnitentiam agere negligunt, suppliciis post mortem ad peccatorum confessionem ac pœnitentiam cogendos esse. Cofpl. Strom. vii, p. 794, n. 4.

(14) Εὔνυρελητος πρὸς τὴν ἔξ. Interpres le-

A τοῦ (8) τε ἀμπελῶν καὶ ἐργάτης. Οὐ δὲ καὶ πράσσων τὰ δριστα λανθάνειν βούλεται τοὺς ἀνθρώπους, τὸν Κύριον ἄμα καὶ ἑαυτὸν πεῖθων, δια κατὰ τὰς ἐντολὰς βιοῦ, προχρίνων ταῦτα ἔξ ὧν εἶναι πεπίστευκεν. « Όπου γάρ δι νοῦς (9) τινὸς, » φησίν, « ἔχει καὶ δι θησαυρὸς αὐτοῦ » αὐτὸς ἑαυτὸν μειονεκτεῖ, πρὸς τὸ μὴ ὑπεριδεῖν ποτε ἐν θλίψει γενόμενον ἀδελφὸν, διὰ τὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ τελείωσιν, ἐδὺν ἐπίστηται μάλιστα ράσον ἑαυτὸν τοῦ ἀδελφοῦ τὴν ἔνδειαν οἰσσοντα. Ἡγεῖται γ' αὖν τὸν ἀλγηδόνα ἔχειν τὸν δλγημα· καὶ ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἔνδειας (10) παρεχόμενος δι' εὐποίαν πάθη τι δύσκολον, οὐ δυσχεραίνει ἐπὶ τούτῳ, προστάξει δὲ ἐτι μᾶλλον τὴν εὐεργεσίαν. « Έχει γάρ δικρατὸν πίστιν τὴν περὶ τῶν πραγμάτων, τὸ Εὐαγγέλιον δι'. Ἐργαν καὶ θεωρίας ἐπιτινῶν· καὶ δὴ οὐ « τὸν ἔπαινον (11) B οὐ παρὰ ἀνθρώπων, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ» καρποῦται, ἀ εδίδαξεν δι Κύριος, ταῦτα ἐπιτελῶν. Οὗτος, περιστώμενος ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐλπίδος, οὐ γενεται τῶν ἐν κόσμῳ καλῶν, πάντων τῶν ἐνταῦθα καταμεγαλοφρονῶν, οικτέρων τοὺς μετὰ θάνατον (12) παιδευομένους διὰ τῆς κολάσεως ἀκούσιως ἐξομολογουμένους (13), εὐσυνείδητος πρὸς τὴν ἔξοδον (14), καὶ δὲ: ἔτοιμος ὡν, ὡς ἀν « παρεπιδήμος καὶ ἔνος » τῶν τῇδε κληρονομημάτων, μόνων τῶν ἴδιων μεμνημένος· τὰ δὲ ἐνταῦθα πάντα διλότρια ἥγονύμνος· οὐ μόνον θαυμάζων τὰς τοῦ Κυρίου ἐντολάς, ἀλλ', ὡς ἔπος εἰπεῖν, δι' αὐτῆς τῆς γνώσεως μέτοχος ὡν τῆς θείας βουλήσεως, οἰκεῖος δυντως τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἐντολῶν ἔξειλεγμένος ὡς δίκαιος· ἥγεμονικός δὲ καὶ βασιλικός, ὡς δι γνωστικός χρυσὸν μὲν πάντα τὸν ἐπὶ γῆς καὶ ὑπὸ γῆν, καὶ βασιλείαν τὴν ἀπὸ περάτων ἐπὶ πέρατα Ήκεινού ὑπερορῶν, ὡς μόνης τῆς τοῦ Κυρίου ἀντέχεσθαι θεραπείας διὸ (15) καὶ ἐσθίων, καὶ πίνων, καὶ γαμῶν, ἐὰν δι Λόγος ἔρη (16), ἀλλὰ καὶ ὀνείρους (17) βλέπων, τὰ ἄγια ποιεῖ καὶ νοεῖ· ταῦτη καθαρὸς εἰς εὐχήν πάντοτε. Οὐ δὲ καὶ μετ' ἀγγέλων εὔχεται, ὡς ἀν ἡδη καὶ Ισάγγελος (18), οὐδὲ ἔξω ποτὲ τῆς ἀγίας φρουρᾶς γίνεται, καὶ μόνος εὔχηται, τὸν τῶν ἀγίων (19) χορὸν συνιστάμενον ἔχει. Διττὴν οὖτος οἶδε (20) καὶ τὴν μὲν τοῦ πιστεύοντος ἐνέργειαν, τὴν δὲ τοῦ πιστεύομένου τὴν κατ' ἀξίαν ὑπερ-

a Matth. vi, 21. b Rom. ii, 29.

gisse videtur, εὐσυνείδητος καὶ πρὸς τὴν ἔξοδον δεῖται. Sed vox εὐσυνείδητος simili modo infra adhibetur p. 749 edit. Paris., εὐσυνείδητος ὡν ταῖς ἐξουσίαις δροῦσην. Proinde receptam lectionem sollicitare haud opus est.

(15) Διό. His similia superius scribit auctor p. 741 edit. Paris.

(16) Ἔρη. De verbo ἔρη supra dictum ad pag. 514. SYLBURG.

(17) Ὁρείρους. Clemens paulo supra: Οὐδὲ δυνατό ποτὲ μὴ ἀρμόνιον ἐκλεκτῷ βλέπει· « Ne somniū quidem, nisi quod electo convenit, videt. » Concl. Strom. vi, p. 654 edit. Paris.

(18) Ισάγγελος. Similia scribit paulo supra p. 733 edit. Paris. aliisque locis quamplurimis.

(19) Ἀγίων. Sic Flor., Sylburg. et ms. Paris., sed ἀγγέλων in recentiores libros irrepstis.

(20) Διττὴν οὖτος οἶδε. Post has voces desiderari videtur τιτιν, πιστεως κατάστασιν, aut simile quid. SYLBURG.

οχήν· ἐπει ταῦτα καὶ ή δικαιοσύνη διπλῆ· η μὲν δι' ἀγά-
πην, η δε διὰ φόβου. Εἴρηται γοῦν· 'Ο φόβος « τοῦ
(21) Κυρίου ἀγρίδος· δικαίων εἰς αἰώνα αἰώνος· » οἱ
γάρ ἐκ φόβου εἰς πίστιν καὶ δικαιοσύνην ἐπιστρέφον-
τες εἰς αἰώνα δικαίωνται. Αὐτίκα ἀποχῇ κακῶν
ἔργαζεται δι φοβούμενος (22)· ἀγαθοποιεῖ δὲ προτρέ-
πτει, ἐποικοδομοῦσα εἰς τὸ ἔκούσιον, η ἀγάπη, ἵνα τις
ἀκούσῃ παρὰ τοῦ Κυρίου· « Οὐκ ἔτι ύμας δούλους
(23), ἀλλὰ φίλους λέγω, » καὶ πεποιθόντες ἡδη προσή-
ταις εὐχαῖς. Τὸ δὲ εἶδος αὐτὸς (24) τῆς εὐχῆς εὐχα-
ριστίᾳ ἐπὶ τε τοῖς προγεγούσιν, ἐπὶ τε τοῖς ἐνεστῶσιν,
ἐπὶ τε τοῖς μέλλουσιν, ως ἡδη διὰ τὴν πίστιν παροῦσιν.
Τούτου δὲ ἥγεται τὸ εἰληφέναι τὴν γνῶσιν· καὶ δὴ
καὶ αἰτεῖται οὕτω ζῆσαι τὸν ὠρισμένον ἐν τῇ σαρκὶ^B
θίον, ως γνωστικὸς, ως ἀσταρκος· καὶ τυχεῖν μὲν τῶν
ἀρίστων, φυγεῖν δὲ τὰ κείρονα. Αἰτεῖται δὲ καὶ ἐπι-
κουφισμὸν περὶ ὅν τὴν ἡμαρτήσαμεν ἡμεῖς, καὶ ἐπιστρο-
φὴν εἰς ἐπίγνωσιν· οὕτως δέξας ἐπόμενος τῷ κα-
λοῦντι κατὰ τὴν Ἑξοδὸν, ως ἔκεινος καλεῖ προάγων,
ως εἰπεῖν, διὰ τὴν ἀγάθην συνελθούσιν σπεύδων ἐπὶ τὸ
εὐχαριστῆσαι· κάκει σὺν Χριστῷ γενόμενος, δέξιον
ἔσυτὸν παρασχὼν διὰ καθαρότητα, κατὰ ἀνάκρασιν
ἔχειν τὴν δύναμιν (25) τοῦ Θεοῦ, τὴν διὰ τοῦ
Χριστοῦ χορηγουμένην. Οὐ γάρ μετουσίᾳ θερμότητος
θερμός, οὐδὲ πυρὸς φωτεινός, ἀλλ' εἶναι δόλος φῶς
βούλεται. Οὗτος οἰδεν ἀκριβῶς τὸ εἰρημένον· « Ἐάν
(26) μὴ μισήσῃ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, πρὸς
ἔτι δὲ καὶ τὴν ιδίαν φυχὴν, καὶ ἐὰν μὴ τὸ σημεῖον
(27) βαστάσῃτε. » Τάς τε γάρ προσπαθείας τὰς σαρ-
κικὰς πολὺ τῆς ἡδονῆς τὸ φίλτρον ἔχούσας μεμίσκη,
καὶ καταμεγαλοφρονεῖ πάντων τῶν εἰς δημιουργίαν
καὶ τροφὴν τῆς σαρκὸς οἰκείων· ἀλλὰ καὶ τῆς σωμα-
τικῆς φυχῆς (28) κατεξανίσταται, στόμιον ἐμβαλὼν
ἀφηνιάζοντι τῷ ἀλόγῳ πνεύματι· « οὐτε η σάρξ ἐπι-
θυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος. Τὸ σημεῖον δὲ βαστάσαι·
τὸν θάνατὸν ἔστιν περιφέρειν, ἔτι ζῶντα πᾶσιν ἀπο-
ταξάμενον· ἐπει μὴ ἵστη ἔστιν ἀγάπη τοῦ· σπείραν-
τος τὴν σάρκα (29), » καὶ τοῦ τὴν φυχὴν εἰς ἐπιστή-
μην κτίσαντος. Οὗτος, ἐν ἔξει γενόμενος εὐποιητική,
θάττον τοῦ λέγειν καλῶς εὐεργετεῖ, τὰ μὲν τῶν ἀδελ-
φῶν ἀμάρτηματα μερίσασθαι εὐχόμενος εἰς ἔξομο-

¶ P. 880 ED. POTTER, 746-747 ED. PARIS.

(21) Τοῦ. Hunc articulum non agnoscit Psalm. xix.

(22) Έργάζεται δι φοβούμενος. Mallem ἔργάζε-
ται δι φόβου· in quam sententiam multa supra p. 161
et seq. pag., item in *Pedagogo* p. 51. SILBURG.

(23) Δούλους. Respicit Joan. xv, 13: Οὐκέτι
ύμας λέγω δούλους, οὐτε δούλος οὐκ οἰδε τι ποιεῖ
αὐτοῦ δι κύριος· ύμας δὲ εἰρηκα φίλους. Et v. prae-
ceit. Υμεῖς φίλοι μου ἔστε, ἐάν ποιήτε ὅσα ἔγω ἐν-
τελλομαι ύμιν.

(24) Αὐτὸς. Aplius, opinor, αὐτῷ, « ei, » dativo
casu. SILBURG.

(25) Κατὰ ἀράχρασιν ἔχει τὴν δύναμιν. Sibi
concretam, » inolitam. Vide p. 529, 752. LOWTH.

(26) Εἰρ. Respicit Luc. xiv, 26, 27: Εἰ τις ἔρ-
χεται πρὸς μὲν, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ, καὶ
τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς
ἀδελφούς, καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ
φυχὴν, οὐ δύναται μου μαθῆτῆς εἶναι. Καὶ ὅστις οὐ

A sed, ut ita dicam, per ipsam cognitionem particeps
divinæ voluntatis, vere familiaris Domini et manu-
datorum electus, ut qui sit justus: imperandi au-
tem et regnandi potestate præditus, ut qui sit
gnosticus: omne præterea aurum, quod est super
terram, et sub terra, et regnum quod est a finibus
ad fines Oceani despiciens, ut solum Domini cul-
tum teneat. Quocirca et comedens, et bibens, et
uxorem ducens, si dicat Logos, quinetiam somnia
aspiciens, sancta facit et cogitat; ea ratione sem-
per mundus ad orationem. Quinetiam precatur
cum angelis, ut qui jam sit etiam æqualis angelis,
neque est unquam extra sanctam custodiam, et li-
cet oret solus, habet chorum angelorum una assi-
stente. Sed et novit duplē, et ejus qui credidit
operationem, et ejus quod creditur, pro dignitate
excellentiam. Nam justitia quoque est duplex, una
quidem propter charitatem, altera vero propter
metum. Dictum quidem certe est: timor « Domini
castus, permanens in sæculum sæculi ^a: » qui enim
convertuntur a timore ad fidem et justitiam, per-
manent in sæculum. Jam vero abstinentiam a malis
operatur is qui timet. Adhortatur autem benefacere
charitas superædificans ipsi voluntarium, ut quis
audiat a Domino: « Non vos amplius dico servos,
sed amicos ^b, » et cum fiducia accedit ad preces.
Genus autem ipsum prectionis est gratiarum actio
propter præterita, præsentia, et futura, ut quæ sint
per fidem jam præsentia: id autem ^b cognitionis
præcedit acceptio. Quinetiam petit ut vivat vitam
in carne definitam, tanquam gnosticus, tanquam
expers carnis, et consequatur quidem quæ sunt
optima, fugiat autem quæ sunt deteriora. Petit au-
tem sublevationem quoque eorum quæ nos pecca-
vimus, et conversionem ad agnitionem, tam acriter
sequens eum qui vocat in excessu, quam ille vocat
præcedens, per bonam conscientiam, ut ita dicam,
festinans ad agendas gratias, et ut cum illuc fuerit
cum Christo, ut qui scipsum dignum præbuerit
propter puritatem, per quamdam quasi tempera-
tionem habeat Dei virtutem quæ suppeditatur per

^a Psal. xix, 9. ^b Joan. xv, 14, 15.

D βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσσω μου,
οὐ δύναται μου εἶναι μαθῆτης.

(27) Τὸ σημεῖον. Hoc est τὸν σταυρὸν, cuius in ver-
bis Luce iam allatis mentio sit. Sic supra Strom. v,
p. 666. « Εγειρέτι καὶ ἀλλο αἰνῆμα ἡ λυχνία ἡ χρυσῆ,
τοῦ σημείου τοῦ Χριστοῦ. Item in I Excerptis
Theod. p. 979: « Ο σταυρὸς τοῦ ἐν πληρώματι ὄρου
σημεῖον ἔστιν χωρίζει γάρ τοὺς ἀπίστους τῶν πι-
στῶν, ως ἔκεινος τὸν κόσμον τοῦ πληρώματος· διὸ
καὶ τὰ σπέρματα ὁ Ἰησοῦς διὰ τοῦ σημείου ἐπὶ τούς
ώμων βαστάσας εἰσάγει εἰς τὸ πλήρωμα. Conf. Str.
vi, p. 782, n. 1.

(28) Σωματικῆς φυχῆς. Hoc est, animæ sentien-
tis; quiam ἀλογὸν πνεύμα vocat, et τῇ λογικῇ φυχῇ
ορποῖτ.

(29) Τοῦ σπείρατος τὴν σάρκα. Σπείρειν εἰς
τὴν σάρκα dixit Apostolus Galat. vi, 8: « Ο σπείρων
εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φύ-
ραν.

Christum. Non enim caloris participatione calidus, neque ignis, lucidus, sed vult totus esse lux. Idem accurate novit id quod dictum est : « Nisi odio habueritis patrem et matrem, et præterea propriam quoque animam, et nisi signum portaveritis. » Nam et carnales affectiones, quæ voluptatis maximas habent illecebras, odit, magnoque despicit animo omnia quæ ad creationem et nutritionem carnis sunt accommodata. Etiam insurgit adversus animam corpoream, imperium detrectanti spiritui, experti rationis, frenum injiciens, quoniam « caro concupiscit adversus spiritum ». Signum, autem « portare », est mortem circumferre, adeo ut vivus adhuc omnibus renuntiet; quoniam non est æqualis charitas ejus qui « seminavit carnem », et ejus qui animam creavit ad scientiam. Hic cum ad benefaciendi habitum pervenerit, dicto citius beneficio afficit, orans ut fratrum quidem peccatorum sit particeps ad confessionem et cognitorum conversionem, ad propria autem bona amicissimis communicanda paratissimus. Ipsi autem sic ei sunt amici. Augens autem quæ apud ipsum deponuntur semina, ea quam mandavit Dominus agricultura, manet quidem nulli peccato affinis; sit autem continens; et spiritu quidem degit cum sui similibus in choris sanctorum, etiamsi adhuc in terris detineatur. Hic toto die et nocte dicens et faciens jussa Domini, supra modum lætatur, non solum cum mane surgit et meridie, sed etiam cum deambulat, et dormit, et vestes induit et exuit, et docet filium, si natus Deo semper agens gratias, sicut animalia glorificantia, quæ allegorice dicuntur per Isaiam : **Tole-**rans **X** præterea cuiusvis tentationis : « Dominus, » inquit, « dedit, Dominus abstulit. » Talis erat Job quoque, qui propter singularem in Dominum charitatem, omnia sibi externa una cum sanitate auferenda, depositus : « erat » enim, inquit, « justus, sanctus, abstinentis ab omni improbitate. » Verbum autem « sanctitatis », omnia quæ ad Deum spectant jura, totamque vitæ rationem comprehendit. Quæcum sciret, erat gnosticus. Oportet enim, neque si sint bona, eis esse nimium deditum, cum humana sint; neque rursus si mala, nimium ægre ferre, sed utrisque esse superiorem, hæc quidem concilando, illa vero ad egenos transmittendo. In accommodando se autem gnosticus admodum est cautus, ne forte non intelligatur, aut accommodatio fiat tandem dispositio.

CAPUT XIII.

Verum gnosticum delictis in seipsum admissis ignoscere.

Nunquam meminit eorum, qui in se peccarunt, sed eis remittit : quocirca juste etiam orat, ubi dicit : « Dimitte nobis, nam nos quoque dimittimus. » Nam hoc quoque unum est ex iis quæ vult Deus, nihil concupiscere, nullum habere odio : unius enim voluntatis opus omnes homines. Annon autem gnosticum volens « perfectum » esse Serva-

X P. 881 ED. POTTER, 747-748 ED. PARIS. 3; Job 1, 21. **a** Matth. vi, 12; Luc. xi, 4.

(30) **Κύριος.** Respicere videtur Marc. iv, 20, vel alium huic similem locum.

(31) **Zōa.** Nempe seraphim, quos describit Isa. vi, 2, 3.

(32) **Ἄφελετο.** Job 1, 21, ἀφελατο.

(33) **Τόσοῦτος γάρ καὶ δὲ Ιώβ,** δε τοῦ ἀχαιρεθῆται τὰ ἔκτος σὺν καὶ τῇ τοῦ σωματος ὑγιεῖς προσαπέθετο πάντα διὰ τὴν πρᾶς τὸν Κύριον ἀγάπης. Scribe, δε καὶ μέχρι τοῦ ἀφαιρεθῆναι τὰ ἔκτος σὺν καὶ τῇ τοῦ σωματος ὑγιεῖς προσαπέθετο πάντα διὰ τὴν πρᾶς τὸν Κύριον ἀγά-

λόγησιν καὶ ἐπιστροφὴν τῶν συγγενῶν, κοινωνεῖν δὲ τῶν ίδιων ἀγαθῶν προσθυμούμενος τοῖς φιλάτοις αὐτοὶ δὲ οὐτως αὐτῷ οἱ φίλοι. Αὖξων οὖν τὰ παρ' αὐτῷ κατατίθέμενα σπέρματα, καθ' ἣν ἐνετείλατο Κύριος (30) γεωργίαν, ἀναμάρτητος μὲν μένει, ἐγκρατῆς δὲ γίνεται, καὶ μετὰ τῶν ὄμοιων διάγει τῷ πνεύματι ἐν τοῖς χοροῖς τῶν ἀγίων, καὶ ἐπὶ τῆς ἔτι κατέχηται. Οὗτος, δι' ὅλης ἡμέρας καὶ ἴνυκτὸς λέγων καὶ ποιῶν τὰ προστάγματα τοῦ Κυρίου, ὑπερευφραίνεται, οὐ πρωτας μόνον ἀναστὰς καὶ μέσον ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ περιπατῶν, καὶ κοιμώμενος, ἀμφιενύμενός τε καὶ ἀποδύμενος, καὶ διδάσκει τὸν υἱὸν, ἐάν υἱὸς δὲ τὸ γένος, ἀχώριστος ὡν τῆς ἐντολῆς καὶ τῆς ἐλπίδος, εὐχαριστῶν ἀει τῷ Θεῷ καθάπερ τὰ ζῶα (31) τὰ δοξολόγα τὰ διὰ Ἰησοῦ ἀλληγορούμενα. **B** ὑπομονητικὸς πρᾶς πάσαν πεῖραν. « Ο Κύριος, » φησὶν, « ἐδωκεν, δέ Κύριος ἀφελετο (32). » Τοιοῦτος γάρ καὶ δὲ Ιώβ, δε τοῦ ἀφαιρεθῆναι τὰ ἔκτος σὺν καὶ τῇ τοῦ σώματος ὑγιεῖᾳ προσαπέθετο πάντα διὰ τῆς πρᾶς τὸν Κύριον ἀγάπης. « ἦν (34) γάρ, φησὶν, « δίκαιος, ὅσιος, ἀπεχόμενος ἀπὸ πάσης πονηρίας. » Τὸ δὲ « στοινον » τὰ πρᾶς τὸν Θεὸν δίκαια κατήγορον οἰκονομίαν μηνύει. « Α δὴ ἐπιστάμενος, γνωστικὸς ἦν. Χρή γάρ μήτε, ἐάν ἀγαθὸς δη, προστετηκέναι τούτοις ἀνθρωπίνοις οὖσι, μήτε αὖ, ἐάν κακὸς, ἀπεχθάνεσθαι αὐτοῖς ἀλλὰ ἐπάνω εἶναι ἀμφοῖν, τὰ μὲν πατοῦντα, τὰ δὲ τοῖς δεομένοις παραπέμποντα. **C** Η δὲ συμπεριφορὰ διάθεσις γένηται.

εὶ fuerit filius, inseparabilis a mandato et a spe : **D** Οὐδέποτε τῶν εἰς αὐτὸν ἀμαρτησάντων μέμνηται, ἀλλὰ ἀφίησι· διὸ καὶ δίκαιως εὐχετᾷ· « Ἄφεις ἡμῖν, λέγων καὶ γάρ ἡμεῖς ἀφίεμεν· » ἐν γάρ ἐστι καὶ τοῦτο ὡν δὲ Θεὸς βούλεται, μηδενὸς ἐπιθυμεῖν, μηδένα μισεῖν ἐνδε γάρ θελήματος ἔργον οἱ πάντες ἀνθρωποι. Καὶ μήτε τὸν γνωστικὸν ἐτέλειον (35), εἶναι βουλόμενος δὲ Σωτῆρῆμῶν, ἡ ων τὸν οὐράνιον Πατέρα,

εἰ συμπεριφορὰ διάθεσις γένηται.

a Luc. xiv, 26, 27. **b** Galat. v, 17. **c** Isa. vi, 2.

πηγ. HEINSIUS.

(34) **Ἔτι.** Job 1, 4 : Καὶ ἦν δὲ ἀνθρωπὸς ἐκεῖνος ἀληθινὸς, διμερπτος, δίκαιος, θεοσεβῆς, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος. Eadem fere verba repetit Deus ejusdem libri c. ii, v. 1.

(35) **Τέλειον.** Respicere Matth. v, 48 : « Εσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥστερ δὲ Πατήρ ὑμῶν δὲ ἐγ τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.

τουτέστιν ἔαυτὸν, ὡς λέγων· « Δεῦτε (36), τέκνα, φόρον Κυρίου·» οὐδὲ τῆς δι' ἀγγέλων βοηθείας ἐπιδεῖ Εἴ εἰναι βούλεται τούτον, παρ' ἔαυτοῦ δὲ δξιον γενόμενον λαμβάνειν, καὶ τὴν φρουρὴν ἔχειν παρ' ἔαυτοῦ διὰ τῆς εὐπειθείας; Ὁ τοιούτος ἀπαιτεῖ παρὰ Κυρίου, οὐχὶ δὲ καὶ αἰτεῖ καὶ ἐπὶ τῶν πενομένων ἀδελφῶν οὐκ αὐτὸς αἰτήσεται ὁ γνωστικός, οὐδὲ χρημάτων περιουσίαν εἰς μετάδοσιν, ἔκεινος δὲ ὃν δόνται χορηγίαν εὑξεταῖ γενέσθαι. Διδώσι γάρ οὖτα καὶ τὴν εὐχήν τοῖς δεομένοις ὁ γνωστικός, καὶ τῷ διὰ τῆς εὐχῆς ἀγνώστως ἄμα καὶ ἀτύχως παρέχεται (37). Πενία μὲν οὖν πολλάκις καὶ νόσος, καὶ τοιαῦται πείραι, ἐπὶ νοοθεσίᾳ προσφέρονται, καὶ πρὸς διόρθωσιν τῶν παρεληλυθέων, καὶ πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν μελλόντων. Ὁ τοιοῦτος, τὸν ἐπικουφισμὸν τούτοις αἰτούμενος, ἀτε τὸ ἔξαιρετον τῆς γνώσεως ἔχων, οὐ διὰ κενοδοξίαν, ἀλλὰ διὰ αὐτὸν εἶναι γνωστικόν, αὐτὸς ἐργάζεται τὴν εὐποίαν, δργανὸν γενόμενος τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος. Λέγουσι δὲ ἐν ταῖς Παραδόσεσι Ματθίαν τὸν ἀπόστολον παρ' ἔκαστα εἰρηκέναι (38), ὅτι, « Ἐὰν ἐκλεκτοῦ γέλτων ἀμαρτήσῃ, θιμαρτεῖν δὲ ἐκλεκτὸς εἰ γάρ οὕτως ζευτὸν ἔγενε ὡς ὁ Λόγος ὑπαγορεύει, κατηρδέσθη ἀν αὐτοῦ τὸν βίον καὶ δὲ γέλτων εἰς τὸ μὴ ἀμαρτεῖν. » Τί τοινυν περὶ αὐτοῦ τοῦ γνωστικοῦ φίσαιμεν; « Ή (39) οὐκ οἴδατε, φησὶν δὲ Ἀπόστολος, ὅτι ναὸς ἔστε τοῦ Θεοῦ; Θεῖος ἄρα ὁ γνωστικός, καὶ ἡδη ἄγιος, θεοφορὸν καὶ θεοφορούμενος. Αὔτικα τοῦ ἀμαρτήσαις ἀλλότριον παριστάσας ἡ Γραφή, τοὺς μὲν παραπεσόντας τοῖς ἀλλοφύλοις πιπτάσκει. « Μὴ ἐμβλέψῃ (40) δὲ πρὸς ἐπιθυμίαν ἀλλοτρίᾳ γνωστικὸν λέγουσα· ἀντικρυσ ἀλλότριον, καὶ παρὰ φύσιν τοῦ

A tor noster, « sicut Patrem cœlestem », hoc est seipsum, dicens: « Venite, filii, audite a me timorem Domini », non vult hunc amplius opus habere auxilio quod datur per angelos, sed a seipso cum dignus evaserit accipere, et a seipso habere præsidium per obedientiam? Qui talis est, exigit a Domino, non petit: 318 et si egeant fratres, non petet gnosticus, pecunia copias quas eis impertiat: sed precabit illis suppeditari ea quibus indigent. Nam sic dat etiam gnosticus preces iis qui indigent, et non per preces inscienter simul præbet et simpliciter. Et paupertas quidem sæpe et morbus, talesque tentationes loco admonitionis præbentur in correctionem præteriorum, et ad curam futurorum. Qui est ejusmodi, petet ut hi subleventur; ut qui habeat eximium cognitionis munus non in vanam gloriam, verum ex hoc ipso quod sit gnosticus, exercet ipse beneficentiam, ut qui factus sit instrumentum Dei bonitatis. Dicunt autem in Traditionibus, Matthiam apostolum subinde dixisse: « Si electi vicinus peccaverit, peccavit electus: nam si se ita gessisset ut jubet Logos, ejus vitam ita esset reveritus vicinus ut non peccasset. » Quid ergo dicemus de gnostico? « An nescitis, » inquit Apostolus, « quod templum Dei estis? » Divinus ergo est gnosticus, et jam sanctus, qui Deum fert et ab eo afflatur. Jam vero ostendens Scriptura eum esse alienum a peccato, cf. col. 325. eos qui offenderunt, vendit alienigenis: « Ne aspiciat autem ad concupiscentiam mulierem alienam, » dicens, aperte dicit peccatum esse alienum, et præter naturam templi Dei. Templum autem,

* P. 882 ED. POTTER, 748 ED. PARIS. • Math. v, 48. • Psal. xxxiv, 11. • I Cor. iii, 16.

(36) Δεῦτε. Vulg. Bibl. Psalmo xxxiii : Δεῦτε, τέκνα φόρον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. A. SYLBURG.

(37) Καὶ τῷ διὰ τῆς εὐχῆς ἀγνώστως ἄμα καὶ ἀτύχως παρέχεται. Interpres legit, καὶ οὐ τῷ. Totus locus sic concipiatur: Καὶ οὐ τῷ διὰ τῆς εὐχῆς ἀγνώστως ἄμα καὶ ἀτύχως παρέχεται. Clemens passim colores, quibus suum gnosticum describit, a Platonis sapiente desumpsit. Hic autem tractat τὸ περὶ εὐχῆς κετάλαιον, « quomodo precandum sit sapienti. » Secundo Alcibiade ostendit Plato ἀλεγχτικῶς, quam periculosas sint eorum preces, qui a Deo definite aliquid precantur: adeo ut Deo præscribant quid concedi sibi velint, cum ignorant quid petendum sibi ad felicitatem sit, ut qui nesciant in quo felicitas consistat. Nec prudenter facere, qui ea petunt quae conducunt, ejus autem rei judicium permittunt Deo. Clemens ait idem facturum esse gnosticum, cum pro fratre intercedit; non petiturum esse opes, quibus egestati fratris miseri et paupertate oppressi possit succurrere: sed in genere esse permisurum Deo, ut illi tribuat quibus illi opus esse novit. Hac enim ratione non tam opes quibus eget, et quae fortasse illi non conducunt, quam ipsas preces suas illi daturum esse: non autem contra imperit, ea, quae ab aliis petuntur, opes et similia: cum interdum contraria conducant; sicut morbus et paupertas. HEINSIUS. — Atque hæc illi, ab auctoris sententia prorsus aberrantes. Vult enim ille, « gnosticum perfectumque Christianum, si quos fratres penuria laborantes consperxerit, non sibimet ipsi pecuniam, quam illis largiatur, a Deo petere, sed potius ut

ipse Deus ea, quibus indigent, suppeditet precari. « Sic enim indigentibus preces tribuit, et hoc, quod per preces fit, dono incognitus et absque fastu, (cuius suspicione raro absunt, qui e suo peni largiuntur) » benefacit. » Proinde cum articulo τῷ subintelligendum δώρῳ, vel aliquid simile. Sensus eodem recidet, si mutetur in οὐτῷ, vel prorsus omittatur.

(38) Λέγουσι δὲ ἐν ταῖς Παραδόσεσι Ματθίαν εἰρηκέναι. « Dicunt autem in Traditionibus dixisse Matthiam; » paulo post, « qui Deo afflat, et afflatur, » Graece erat, θεοφορῶν καὶ θεοφορούμενος. COLLECT. — Matthiæ Traditiones superiorius laudavit

D Clemens Strom. ii, p. 452: Strom. iii, p. 523. A quibus haereticis confutis fuerit apocryphus hic liber, ex Clementis nostri verbis conjicere licet quae occurrunt paulo ante finem Strom. vii: Τῶν αἱρέσεων αἱ μὲν ἀπὸ ὄντων προσαγορεύονται, ὡς ἡ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, καὶ Μαρκίωνος, καὶ Βασιλεῖδου, καὶ τὸν Ματθίου αὐχῶς προσαγεσθαι δόξαν.

(39) Η. Hanc particulam in I Cor. iii, 16, desiderata adjectisse videtur auctor ex ejusdem epist. c. vi, 19: « Ή οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἄγιου Πνεύματός ἐστιν; paulo post, ναὸς Θεοῦ ἔστε πρὸ ναὸς ἔστε τοῦ Θεοῦ exstat I Cor. iii, 16. »

(40) Μὴ ἐμδι. Hæc verba in S. Scripturæ libris frustra forte quærentur. Adversus seminas ἀλλοτρίας non pauca dicit Solomon Prov. v, 20; vii, 5, xxxi, 33, aliisque locis. De viro, qui mulierem aspicit πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, pronuntiat Christus Matth. v, 28.

unum quidem est magnum, ut Ecclesia: alterum vero parvum, ut homo qui servat semen Abrabae. Non concupisces ergo aliquid aliud, qui habet Deum in se requiescentem. Jam vero relictis omnibus quae sunt impedimento, et despecta tota quae eum abstracta habet materia, cœlum secat per scientiam: et spiritualibus transmissis essentiis, et omni principatu et potestate, tangit supremos thronos, ad illud solum tendens, propter quod solum cognoscebat. «Serpente», ergo juncto cum «columba»^a, simul perfecte vivit et cum bona conscientia, spem fidei commiscens ad exspectationem futuri. Sentit enim donum quod accepit, ut qui dignus sit habitus qui consequeretur, et translatus sit a servitute in filiorum adoptionem, consequenter scientiae: ut qui neque non cognoverit Deum, sed potius sit ab ipso cognitus propter similitudinem, et pro gratia dignitate ostendat operationes: opera enim sequuntur cognitionem, non secus ac umbra corpus. Merito ergo nihil eum conturbat ex iis quae accidunt, neque quidquam veretur ex iis quae utilitatis causa a divino sunt consilio: neque erubescit mori, ut qui bonam habeat conscientiam, ut ostendatur potestatis, ab omnibus, ut ita dicam, animæ maculis emundatus, et qui sciat post excessum ex hac vita fore, ut secum melius agatur. Unde jucundum et utile nunquam dispensationi et divino præfert consilio, per mandata seipsum exercens ut evadat Domino acceptus in omnibus, et apud mundum laudabilis, quandoquidem dependent omnia ab uno Deo omnipotente. «In propria», inquit, «venit Filius Dei, et sui eum non receperunt^b.» Quamobrem etiam in usu rerum mundanarum, non solum agit gratias et admiratur creaturam, sed etiam utens ut oportet, laudatur; quoniam ei finis desinit in contemplationem ex operatione gnostica, quae sit convenienter mandatis, profectam. Hinc jam per scientiam colligens viaticum contemplationis, postquam magnifice accepit magnitudinem contemplationis, procedit ad translationis sanctam remunerationem. Audivit enim psalmum dicentem: «Circumdate Sion, et comprehendite eam, narrate in turribus ejus^c.» Significat enim, ut arbitror, eos qui Logon alte suscepserunt, futuros altos ut tress, et firmiter staturos in fide et cognitione. Et haec quidem quam fieri potest brevissime dicta sint Græcis instar seminis, de gnostico. Sciendum est autem, quod si unum vel alterum ex his fideli recte gesserit, non tamen geret omnia, neque cum summa illa scientia cum qua gnosticus.

¶ P. 883 ED. POTTER, 748-749 ED. PARIS.

(41) Τῇ περιστερᾷ τὸν δψιν. Respicit Matth. x, 16: Γίνεσθε οὖν φρόνιμοι: ὡς οἱ δψεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραῖ.

(42) Ἐκ δουλειᾶς. Respicit Rom. viii, 21, et seq. Deinde Gal. iv, 9: Νῦν δὲ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ.

(43) Ἀποθανεῖν. Legendum videtur ἀποθα-

νοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀμαρτίαν λέγει. Ναὸς δὲ ἐστιν δὲ μέγας, ὡς ἡ Ἐκκλησία, δὲ μικρὸς, ὡς δὲ θυρωπός δὲ τὸ σπέρμα σώκων τὸ Ἀβραάμ. Οὐκ ἔργα ἐπιθυμήσεις τινὸς ἐτέρου δὲ ἔχων ἀναπαύσμενον τὸν Θεόν. Λούτικα πάντα τὰ ἐμποδὼν καταλιπών, καὶ πᾶσαν τὴν περισπῶσαν αὐτὸν ὑλὴν ὑπερφωνήσας, τέμνει διὰ τῆς ἐπιστήμης τὸν οὐρανόν· καὶ διελθὼν τὰς πνευματικὰς οὐσίας καὶ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἔξουσίαν, ἀπτεται τῶν θρόνων τῶν ἄκρων, ἐπειδὴ ἐκεῖνο μόνον ιέμενος, ἐφ' δὲ γνωμόν. Μίξας οὖν τῇ περιστερῇ τὸν δψιν (41), τελείως ἄμα καὶ εὔσυνειδήτως βιοῖ, πίστιν ἐλπίδι κεράσας πρὸς τὴν τοῦ μέλλοντος ἀπεκδοχῆν. Αἰσθάνεται γάρ τῆς δωρεᾶς τῆς Ἐλασεν, δξιος γενόμενος τοῦ τυχεῖν, καὶ μετατεθεὶς ἐκ δουλείας (42) εἰς νιοθεσίαν, ἀκόλουθα τῇ ἐπιστήμῃ, μήτε μὴ γνοὺς τὸν Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθεὶς τε πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τέλει, πρὸς δέξιαν τῆς χάριτος ἐνδεικνύμενος τὰ ἐνεργήματα· ἐπειδὴ γάρ τῇ γνώστει, ὡς τῷ σώματι ἡ σκιά. Ἐπ' οὐδένι τοίνυν εἰκότως ταράσσεται τῶν συμβαινόντων, οὐδὲ ὑποπτεύει τῶν κατὰ τὴν οἰκονομίαν ἐπὶ τῷ συμφέροντι γινομένων οὐδὲ αἰσχύνεται ἀποθανεῖν (43), εὐσυνειδῆτος ὥν ταὶς ἔκουσίαις δοθῆναι· πάντας, ὡς ἐπίπειν, τοὺς τῆς Ψυχῆς ἀποκεκαθαρμένους σπίλους, διὸ εὑ μάλλα ἐπιστάμενος ἀμεινον αὐτῷ μετὰ τὴν ἔξοδον γενέσθαι. «Οθεν οὐδέποτε τὸ ἥδυ καὶ τὸ συμφέρον προκρίνει τῆς οἰκονομίας, γυμνάζων ἐαυτὸν διὰ τῶν ἐντολῶν, ἵνα καὶ πρὸς τὸν Κύριον εὐάρεστος ἐν πᾶσι γίνηται, καὶ πρὸς τὸν κόσμον ἐπαινετός· ἐπειδὴ τὰ πάντα ἔνδος τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ἴσταται. «Εἰς τὰ (44) Ιδια, «φησὶν,» ἥλθεν οἱ Γῆδος τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ίδιοι αὐτὸν οὐκ ἐδέξαντο.» Διὸ καὶ κατὰ τὴν τῶν κοσμικῶν χρῆσιν οὐ μόνον εὐχαριστεῖ καὶ θαυμάζει τὴν κτίσιν, ἀλλὰ καὶ χρώμενος ὡς προσῆκεν ἐπαινεῖται (45)· ἐπειδὴ τὸ τέλος αὐτῷ διὸ ἐνεργείας γνωστικῆς τῆς κατὰ ἐντολὰς εἰς θεωρίαν περαιοῦται. Ἐνθένδε δηδοῖ διὸ ἐπιστήμης τὰ ἐφόδια τῆς θεωρίας καρπούμενος, μεγαλοφρόνως τε τὸ τῆς γνώσεως ἀναδεξάμενος μέγεθος, πρόσισιν ἐπὶ τὴν ἀγίαν τῆς μεταθέσεως ἀμοιβήν. Ἀχήκοε γάρ τοῦ φαλμοῦ λέγοντος: «Κυκλώσατε Σιών, καὶ περιλάβετε αὐτὴν διηγήσασθε ἐν τοῖς πύργοις αὐτῆς·» αἰνίσσεται γάρ, οἷμα, τὸν ὑψηλῶς προσδέξαμένους τὸν Λόγον, ὑψηλούς ὡς πύργους ἔσεσθαι, καὶ βεβαίως ἐν τε τῇ πίστει καὶ τῇ γνώσει στήσεσθαι. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἔνι μάλιστα διὰ βραχυτάτων περὶ τοῦ γνωστικοῦ τοῦ Ἑλλησι σπερματικῶς (46) εἰρήθω· Ιστέον δέ, διτι, ἐὰν ἐν τούτων δὲ πιστὸς δὲ καὶ δεύτερον κατορθώσῃ, ἀλλ' οὕτι γε ἐν πᾶσιν, ἀλλ' οὐδὲ μήν μετ' ἐπιστήμης τῆς δικρας, καθάπερ δὲ γνωστικός.

^a Matth. x, 16. ^b Joan. i, 11. ^c Psal. xlvi, 12.

nών. Lowth.

(44) Εἰς τὰ Ιδια, Ιο. i, 11: Εἰς τὰ Ιδια ἥλθε, καὶ οἱ ίδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.

(45) Ἐπαινεῖται. «Gloriatur,» ut ea vox sumitur Psalm. xxxiv, 2. Lowth.

(46) Σπερματικῶς. Conf. supra p. 308, n. 2.

CAPUT XIV.

Gnostici perfecti descriptionem claudit, illustratione adhibitq; e I Cor. vi, 1, etc., quem locum paraphrastice exponit.

Καὶ δὴ τῆς κατὰ τὸν γνωστικὸν ἡμῖν, ὡς εἰπεῖν, Α ζπαθείας, καθ' ἣν ἡ τελείωσις τοῦ πιστοῦ « δι' ἀγάπης εἰς ἀνδρά τέλειον εἰς μέτρον ἡλικίας προβάνουσα ἀφικεῖται, » ἔξομοιούμενη Θεῷ, Ισάγγελος ἀληθῶς γενομένη, πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἐκ Γραφῆς μαρτύρια ἔπειται παρατίθεσθαι· ἀμεινον δὲ οἷμαι ὑπερθέσθαι τὴν τοιαύτην φιλοτιμίαν διὰ τὸ μῆκος τοῦ λόγου, τοῖς πονεῖν ἐθέλουσα καὶ προσεκπονεῖν τὰ δόγματα κατ' ἔκλογήν τῶν Γραφῶν ἐπιτρέψαντες (47). Μιᾶς δ' οὖν διὰ βραχυτάτων ἐπιμνησθήσομαι, ὡς μὴ ἀνεπισημειώτων παραληπεῖν τὸν τόπον. Λέγει γάρ ἐν τῇ προτέρᾳ τῇ πρὸς Κορινθίους (48) ἐπιστολῇ δοθεὶς Ἀπόστολος: « Τολμᾶτε τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἔτερον, χρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἀγίων; » Ή οὐκ οἴδατε (49) διὰ οἱ ἥγιοι τὸν κόσμον χρινοῦσι; καὶ τὰ ἔξῆς. Μεγίστης δὲ οὖστης τῆς περικοπῆς, ταῖς ἐπικαίροις τῶν ἀποστολικῶν συγχρόμενοι λέξει, διὰ βραχυτάτων, ἐξ ἐπιδρομῆς οἶον, μεταφράζοντες τὴν φῆσιν, τὴν διάνοιαν τοῦ φρεσοῦ τοῦ Ἀποστόλου παραστήσομεν, καθ' ἣν τοῦ γνωστικοῦ τὴν τελειότητα ὑπογράψει. Οὐ γάρ ἐπὶ τοῦ ἀδικεῖσθαι μᾶλλον ἢ ἀδικεῖν θέτοι τὸν γνωστικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀμνηστίακον είναι διδάσκει, μηδὲ εὐχεσθαι κατὰ τοῦ ἀδικήσαντος ἐπιτρέπων. Οἶδε γάρ καὶ τὸν Κύριον διντεκρυψεν εὐχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἔχθρῶν παραγγείλαντα. Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ τῶν ἀδίκων πορνεσθαι τὸν ἡδικημένον φάσκειν οὐδὲν ἀλλ' ἢ ἀνταποδοῦναι βούλεσθαι δοκεῖν, καὶ ἀνταδικῆσαι (50) δεύτερον ἐθέλειν, ὅπερ δομοίς ἐστὶν ἀδικῆσαι καὶ αὐτὸν· τὸ δὲ « ἐπὶ τῶν ἀγίων χρίνεσθαι » ἐθέλειν τινὰς λέγειν ἐμφανεῖ τοὺς δι' εὐήγης τοῖς ἀδικήσασιν ἀνταποδοθῆναι τὴν πλεονεξίαν αἰτουμένους· καὶ εἴναι μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμείνους, οὐδέπω δὲ ἀπειθεῖς (51), ἣν μὴ, ἀμνηστίακοι τέλεον γενόμενοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν προσεύξωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἔχθρων. Καλὸν οὖν καὶ φρένας καλὰς ἐκ μετανοίας αὐτοὺς τῆς εἰς τὴν τίστιν μεταλαθεῖν. Εἰ γάρ καὶ ἔχθροις ἢ ἀλήθεια τοὺς παραζηλοῦντας κεκτησθαι δοκεῖ, ἀλλ' οὐτε γε αὕτη διεγθεύεται τινι· δὲ τε γάρ « Θεὸς (52) ἐπὶ δικαίους

A Atque illius, ut ita dicam, affectuum vacuitatis, quam gnosticō tribuimus, per quam fidelis hominis perfectio, et per charitatem in virum procedens perfectum ad mensuram pervenit ætatis ^a, et Deo assimilata, vere facta æqualis angelis, succurrunt multa quidem alia, quæ ex Scriptura adduci possunt, testimonia. Satius autem existimamus hanc laudem propter disputationis nimiam prolixitatem, iis relinquere qui volunt laborare, permittentes ut una etiam elaborent dogmata, per allegationem Scripturarum. Unius autem brevissime meminero, ne locum prætermittam non adnotatum. Dicit enim divinus Apostolus in priore Epistola ad Corinthios: « Audeat aliquis vestrum habens negotium cum alio, judicio contendere apud iustos et non apud sanctos? ^b An nescitis quod sancti mundum judicabunt ^b, et quæ sequuntur. Cum sit autem locus prolixior, adhucitib; Apostoli, quæ maxime ad rem faciunt, verbis, quam poterit brevissime fieri, et quasi in transitu ipsum interpretabimur locum, sensumque apostolici adducemus dicti, quo describit perfectionem gnosti. Non constituit enim gnosticum, in hoc solum quod injuria potius afficiatur, quam afficiat; sed et docet eum etiam **319** obliisci acceptæ injuriæ, ne permittens quidem male precari ei qui fecit injuriam. Scit enim Dominum quoque aperte jussisse « orare pro inimicis ^c. » Dicere enim eum qui est affectus injuria judicio contendere apud iustos, nihil est aliud quam velle videri vicem reddere, et velle injuriam referre, quod quidem est ipsum quoque similiter injuria afficere. Ubi ^d autem dicit velle se aliquos « apud sanctos judicio contendere, » notat eos qui petunt precibus ut iis qui fecerunt injuriam par pari referatur: et esse quidem prioribus secundos meliores, sed nondum plane obedientes, nisi injuriæ perfecte obliviscentes, ex doctrina Domini precentur etiam pro inimicis. Pulchrum est ergo quod bonam mentem ex ea quæ est ad fidem penitentia acceperint. Nam etsi veritas videatur habere inimicos qui ipsi invident, ipsa

* P. 884 ED. POTTER, 750 ED. PARIS. ^a Ephes. iv, 13. ^b I Cor. vi, 1, 2. ^c Matth. v, 44.

(47) Ἐπιτρέψαντες. Congruentius ἐπιτρέψαντας, accusus, casu. SYLBURG.

(48) Προτέρᾳ τῇ πρὸς Κορ. Flor. προτέρᾳ τῆς πρὸς Κορ., quæ lectio consistere non potest, nisi sub-intelligamus μερίδι, aut aliud ejusmodi. Id.

(49) Ή οὐκ οἴδατε I Cor. vi, 2.

(50) Ἀρταδικῆσαι. Maximus Tyrinus dissert. 2, quæ est *De referenda injuria*: Εἰ τὸ ἀδικεῖν πονηρόν, καὶ τὸ ἀνταδικεῖν δομον... Καὶ μήν εἰ διὰ ἀδικῶν κακῶς ποιεῖ, διὰ ἀντιποιῶν κακῶς οὐδὲν ἡττον κακῶς ποιεῖ... Si simpliciter injuriam inferre improbum est: etiam referre injuriam huius simile est. Εἰ si is, qui injuriam facit, male facit: qui malum male compensat, non minus male facit.

(51) Ἀπειθεῖς. Rectius εὐπειθεῖς, ut interpres quoque verlit. et nondum tamen plane obedientes. SYLBURG. — Cotelarius ad Constitut. apost. lib. II,

D c. 45, ἀπαθεῖς scribendum esse monuit: « Correclum velim, inquit, Alexandrinum Clementem multo ante finem Stromatei penultiimi p. 750 edit. Paris., quo loci enarrans textum Apostoli, I Cor. vi, 1, etc., de causis et litibus Christianorum, atque inter se comparans eos qui apud sanctos, et eos qui nullatenus judicio contendunt, dicit secundos primis esse meliores, sed tertios perfectionem attigitisse: Καὶ εἴναι μὲν τῶν προτέρων τοὺς δευτέρους ἀμείνους, οὐδέπω δὲ ἀπειθεῖς (male edunt ἀπειθεῖς, male emendant εὐπειθεῖς, ut antecedentia et consequentia ostendunt), ἣν μὴ ἀμνηστίακοι τέλεον γενόμενοι, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν προσεύξωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἔχθρων. » Idem similia scribit in Recognitionum Clementis lib. v, c. 2.

(52) Θεός. Respicit Matth. v, 45: « Οπως γένησθε οἱ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, διὰ τὸν ἡλιον

tamen nulli est inimica : nam et « Deus facit solem suum oriri super justos et injustos ». Quinetiam ipsum Dominum misit ad justos et injustos, et qui contendit Deo assimilari, per maximam injuriæ acceptæ oblivionem, remittens « septuagesies septies », utpote per totam vitam et universam in mundo oberrationem, qua hebdomadum numeratione significatur, est benignus et clemens in quemlibet, etiamsi quis per universum suæ vitae tempus, injuria afficit gnosticum. Non enim solam possessionem vult virum bonum aliis eorum permittere qui ipsum affecere injuria, sed etiam vult justum ab illis judicibus petere remissionem peccatorum, iis qui in ipsum peccaverunt. Et merito, siquidem in eo solum quod est externum, et in eo quod pertinet ad corpus, quamvis usque ad mortem procedatur, detrimento afficiunt ii qui conantur facere injuriam : ex quibus nihil est quod sit gnosti proprium. Quomodo autem angelos qui defecerunt judicabit quispiam, qui ipse defecerit ab illa lenitate, et acceptæ injuriæ oblivione, quam prescribit Evangelium ? « Cur non ergo potius, » inquit, « injuria afficimini ? Cur non potius fraudanmini ? Sed vos injuriam facitis et fraudatis », eis scilicet qui per ignorantiam peccant, precantes male : et fraudatis Dei clementia et bonitate, quantum est in vobis, eos quibus male precamini, « et etiam fratres ; » eo nomine non eos solos qui sunt in side, sed etiam futuros proselytas designans. An enim is qui nunc est inimicus sit postea crediturus, nos nondum scimus. Ex quibus aperte colligitur, etsi non sint omnes, at nobis tamen ipsi debere videli fratres. Jam vero omnes quoque homines, quod sint unius Dei opus et unam imaginem in una natura induit, etiam si sint alii magis obscurati, solus agnoscit is qui est scientia præditus, qui etiam per creaturas agnoscit operationem, per quam rursus Dei adorat voluntatem. « Ali nescit is quod injusti regnum Dei non possidebunt » ?, injuriam ergo facit qui refert injuriam, seu facto, seu verbo, sive ipsa voluntatis cogitatione, quam post legis paedagogiam circumscribit Evangelium. « Et haec quidem eratis : tales scilicet quales adhuc sunt quibus ipsi non ignoscitis. » Sed abluti estis : non absolute ut reliqui, sed per cognitionem abjecistis animales affectiones, ut pro viribus assimilaremini bonitati divinae providentiae tum per tolerantiam, tum per acceptæ injuriæ oblivionem. « Super justos et injustos », sermonis et operum benignantatem, sicut sol, illucentes. Hoc igitur assequatur gnosticus sive

^a P. 885 ED. POTTER, 751-752 ED. PARIS.
^b Ib. 9. ^c Ib. 41. ^d Matth. v, 45.

αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέγει ἐπὶ δικαιούς καὶ ἀδίκους. Deinde Matth. xviii, 21, 22, ubi rogante Petro : Κύριε, ποσάκις ἀμαρτήσεις εἰς ἡμᾶς ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; Ἔως ἐπτάκις; respondet Jesus : Οὐ λέγω σοι ἔως ἐπτάκις, ἀλλ' ἔως ἑβδομηκοντάκις ἐπτά.

(53) Ἐβδομάδων ἀριθμός. Vide supriorem partem p. 668 edit. Paris. Lowth.

A καὶ ἀδίκους τὸν αὐτοῦ ἐπιλάμπει φῶλιον, καὶ τὸν Κύριόν γε αὐτὸν ἐπὶ δικαιούς ἐπεμψε καὶ ἀδίκους. ὅτε ἔξομοιούσθαι βιαζόμενος Θεῷ, διὰ τῆς πολλῆς ἀμνησικαχίας ἀφεὶς ἑβδομηκοντάκις ἐπτά, οἷον κατὰ πάντα τὸν βίον καὶ καθ' ὅλην τὴν κοσμικὴν περιήλυσιν, ἑβδομάδιν ἀριθμουμέναις (53) σημαινομένην, παντὶ τῷ χρηστεύεται, εἰ καὶ τις τὸν πάντα τούτον ἐν σαρκὶ βιοὺς χρόνον ἀδικεῖ τὸν γνωστικόν. Οὐ γάρ τὴν κτῆσιν μόνην ἄλλοις ἐπιτρέπειν ἀξιοῖ τὸν σπουδαῖον τῶν ἡδικηρότων αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ παρ' ἐκείνων αἰτεῖσθαι τὸν κριτῶν βούλεται τὸν δίκαιον τὴν ἀφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν τοῖς εἰς αὐτὸν πεπλημμελήκοστοῖς καὶ εἰκότως· εἴγε τὸ ἔκτος μόνον καὶ τὸ περὶ σῶμα, καὶ μέχρι θανάτου προβαίνῃ, πλεονεκτούσιν οἱ ἀδικεῖν ἐπιχειροῦντες· ὃν οὐδὲν οἰκεῖον τοῦ γνωστικοῦ. Πῶς δὲ ἂν καὶ ἀγγέλους (54) τις κρίνῃ τοὺς ἀποστάτας, αὐτὸς ἀποστάτης ἐκείνης τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἀμνησικαχίας γενόμενος ; « Διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε ; φησί· « Διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε ; Ἄλλα ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, » εὐχόμενοι κατὰ τούτων δηλοντί τῶν κατ' ἄγνοιαν πλημμελούντων, καὶ ἀποστερεῖσθε (55) τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας τε καὶ ἀγαθότητος, τὸ δοσὸν ἐφ' ὑμῖν, τοὺς καθ' ὃν εὑχεῖσθε, καὶ τοὺς ἀδελφούς (56) « οὐ τοὺς κατὰ πίστιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πρεστηλύτους λέγων. Εἰ γάρ καὶ ὁ νῦν διεγέρευων ὑστερὸν πιστεύει, οὐκ ισμενοί οὐδέποτε ἡμεῖς. Ἐξ ὃν συνάγεται σαζῶς, εἰ καὶ μή πάντας εἶναι, ἡμῖν γε αὐτοῖς δοκεῖν εἶναι ἀδελφούς. » Ήδη δὲ καὶ πάντας ἀνθρώπους, ἐνδεικνύοντας θεοῦ καὶ μίαν εἰκόνα, ἐπὶ μίᾳ οὐσίᾳ περιβεβλημένους, καὶ τεβολωμένους τύχωσιν ἄλλοι ἄλλων μᾶλλον, μόνος ὁ ἐπιστήμων γνωρίζει καὶ διὰ τῶν κτισμάτων τὴν ἐνέργειαν, δι' οὓς αὖθις τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ προσκυνεῖ. « Η οὐκ οἰδατε, διτι διδίκοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν ; » Ἀδικεῖτε οὖν ὁ ἀντιδικῶν, εἰτ' οὖν ἔργῳ, εἴτε καὶ λόγῳ, εἴτε καὶ τῇ τοῦ βούλεσθαι ἐννοίᾳ, ἣν μετὰ τὴν τοῦ νόμου παιδεγγίαν τὸ Εὐαγγέλιον περιγράφει. « Καὶ ταῦτα τινες ἥτε ; Τοιοῦτοι δῆλον, ὅποιοι ἔτι τυγχάνουσιν οἵς αὐτοὶ οὐ συγγινώσκετε. » Ἄλλα ἀπελούσασθε· « οὐχ ἀπλῶς ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ μετὰ γνώσεως τὰ πάθη τὰ ψυχικὰ ἀπερρίψασθε, εἰς τὸ ἔξομοιούσθαι, διη δύναμις, τῇ ἀγαθότητῃ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας διὰ τε τῆς ἀμνησικαχίας διά τε τῆς ἀμνησικαχίας· « ἐπὶ δικαιούς καὶ ἀδίκους » τὸ εὐμενὲς τοῦ λόγου καὶ τῶν ἔργων, καθάπερ ὁ ἡλιος, ἐπιλάμποντες. Εἴτ' οὖν μεγαλονοί τούτο περιποιεῖσθαι ὁ γνωστικός, εἴτε μιμήσει τὸν κριτήτονος. Τρίτη δὲ αἰτία τοῦ, « Αφες, καὶ ἀγέθησται σοι· » βιαζομένης ὡσπερ τῆς ἐντολῆς εἰς σωτηρίαν δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος. « Ἄλλ' ἡγιάσθη-

^a Matth. v, 45. ^b Matth. xvi, 22. ^c I Cor. vi, 7, 8.

(54) Ἀγγέλους. Respicit I Cor. vi, 3 : Οὐκ οἰδατε διτι ἀγγέλους κρινούμεν;

(55) Ἀποστερεῖσθε. Malim ἀποστερεῖτε activum, ut supra.

(56) Καὶ τοὺς ἀδελφούς. Malim καὶ ταῦτα τοὺς ἀδελφούς, vel καὶ ταῦτα ἀδελφούς, « et hoc etiam fratres, » ex loco Apostoli jam dicto; ejus enim verba recitat Clemens.

τε » τῷ γάρ εἰς τοῦτο ἤκοντι ἔξεως, ἀγίῳ εἶναι συμβαίνει, μηδὲν τῶν παθῶν κατὰ μηδένα τρόπον περιπίπτοντι, ἀλλ' οἴον ἀσάρκῳ ἥδῃ, καὶ ἀνευ τῆσδε τῆς γῆς (57) ἀγίῳ γεγονότι. Διόπερ « Ἐδικασθήτε, » φησι, τῷ (58) ὄνδριτι τοῦ Κυρίου · ἐποιήθητε, ὡς εἰπεῖν, ὑπὸ αὐτοῦ δίκαιοι εἶναι ὡς αὐτὸς, καὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἀγίῳ ὡς ἔνι μάλιστα κατὰ δύναμιν ἀνεκράθητε. Μή γάρ οὐ (59) « πάντα μοι ἔξεστιν; Ἄλλ' οὐχ ἔξουσιασθήσομαι, » φησι, παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον τι ποιήσαι, η νοήσαι, η λαλῆσαι. « Τὰ δὲ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ η κοιλία τοῖς βρώμασιν, δὲ θεός καταργήσει (60), » τουτέστι τοὺς οὐτα λογιζόμενους καὶ βιωντας, ὡς διὰ τὸ ἐσθίειν (61) γενομένους, μή οὐχὶ δὲ ἐσθίοντας ἵνα ζῶσι μὲν κατὰ ἀκόλουθον, κατὰ δὲ προηγούμενον τῇ γνώσει προσανέχοντας. Καὶ μήτι οἴον σάρκας εἶναι τοῦ ἀγίου σώματος τούτους φησι; Σῶμα δὲ ἀλληγορεῖται τῇ Ἐκκλησίᾳ Κυρίου, δι πνεύματικὸς καὶ ἀγίος χορός· ἐξ ὧν οἱ τὸ δικαιαὶ ἐπικεκλημένοι μόνον, βιωντές δὲ οὐ κατὰ λόγου, σάρκες εἰσὶ. « Τὸ δὲ σῶμα (62) τοῦτο : πνεύματικὸν, τουτέστιν η ἀγία Ἐκκλησία, οὐ τῇ πορνείᾳ, οὐδὲ τῇ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἀποστάσει, δὲ πρὸς τὸν ἔθνικὸν βίον, καὶ οὐδένα τρόπον οὐδὲ ὅπως τις οὖν (63) οἰκειωτέον. Πορνεύει γάρ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ αὐτοῦ σῶμα δὲ ἔθνικῶς ἐν Ἐκκλησίᾳ πολιτευόμενος, εἰτὸν ἐν ἔργῳ, εἴτε καὶ ἐν λόγῳ, εἴτε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ. Ο ταύτῃ « κολλώμενος (64) τῇ πόρνῃ, » τῇ παρὰ τὴν Διαθήκην ἐνεργείᾳ, ἀλλο « σῶμα » γινεται, οὐχ ἀγίον εἰς σάρκα μίαν, » καὶ βίον ἔθνικὸν, καὶ διληγεῖ ἐλπίδα (65). « δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ » ἐν « πνεύματι πνευματικὸν σῶμα τὸ διάφορον τῆς συνόδου γένος· οὐδὲ οὗτος ἀπάτης, ἀνθρωπος ἀγίος, ἀπαθήτης, γνωστικὸς, τέλειος, μορφούμενος τῇ τοῦ Κυρίου διδασκαλίᾳ, ἵνα δὲ, καὶ ἔργῳ, καὶ λόγῳ, καὶ αὐτῷ τῷ πνεύματι, προσεχές γενομένος τῷ Κυρίῳ, τὴν μονὴν ἔχειν τὴν ὁφειλομένην τῷ οὐτας ἀπηθρωμένῳ ἀπολάθῃ. Ἀπόρχῃ τὸ δεῖκμα τοῖς ὄντας ἔχουσιν. Οὐ γάρ ἔκκυκλεῖν χρή τὸ μυστήριον, ἐμφανεῖν δὲ οἷον εἰς ἀνάμνησιν τοῖς μετεσχηκόσι τῆς γνώσεως, οἱ καὶ συνήσουσιν ὅπως εἰρηται πρὸς τοῦ Κυρίου, « Γίνεσθε (66) ὡς δὲ Πατήρ ὑμῶν τέλειοι, τελείως » ἀφίεντες τάς ἀμαρτίας, καὶ ἀμνηστικῶντες, καὶ ἐν, τῇ ἔξει τῆς ἀπαθείας καταβιοῦντες. Ήδὲ γάρ τελείων φαμεν λατρόν, καὶ τελείων φιλόσοφον, οὐτας, οἵμαι, καὶ τελείων γνωστικόν. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων, καίτοι μέγιστον δη, εἰς ὅμοιότητα θεοῦ πα-

A animi magnitudine, sive imitatione ejus quod est melius. Tertia est autem causa: « Remitte, et remittetur tibi, » veluti cogente mandato ad salutem per insignem bonitatem. « Sed sanctificati estis » ; ei enim qui ad hunc venit habitum, sanctum esse contingit, ita ut in nullam animi cadat perturbationem, sed perinde sit ac si carne caret, et sine hac terra sanctus evaserit. Quamobrem « justificati estis, » inquit, « nomine Domini b, » facti estis, ut ita dicam, ab ipso justi sicut ipse : et Spiritui sancto, quoad fieri potuit, commissi et consenserat estis. An non enim « omnia mihi licent? Sed non in protestatem redigar c, » inquit, ut aliquid faciam vel cogitem, vel loquar præter Evangelium. « Esce, autem « ventri, et venter escis, quas Deus destruet d, » B hoc est eus qui sic cogitant et vivunt, tanquam nati sint ut comedant, non autem comedunt ut vivant quidem per consequentiam, cognitioni autem attendant principaliter. Et nunquid eos esse dicit veluti carnes sancti corporis? Corpus autem allegorice dicitur Domini Ecclesia, spiritalis et sanctus chorus, ex quibus ii qui solo vocantur nomine, non autem vivunt ex ratione, sunt carnes. « Hoc autem corpus » spiritale, hoc est sancta Ecclesia, neque cum « fornicatione, » neque ab Evangelio defectione, quæ decent vitam gentilem, ullo modo oportet inire consuetudinem. Fornicatur enim in Ecclesiam suumque corpus, is qui gentiliter vivit in Ecclesia sive facto, sive verbo, sive etiam ipsa cogitatione. « Qui » huic « adhaeret meretrici, » hoc est operationi præter Testamentum, sit aliud « corpus, » non illud sanctum « in carnem unam, » et viam [habet] gentilem, et spem aliam : « qui autem adhaeret Domino » in « spiritu e, » corpus spirituale per diuersum genus congressionis. Filius hic totus, homo sanctus, impatibilis, gnosticus, perfectus, formatus doctrina Domini, ut cum facto et verbo et ipso spiritu Domino adhaeserit, 320 recipiat illam mansionem quæ debetur ei qui sic vir evasit. Sufficit hoc specimen eis qui habent aures. Non est enim evolvendum mysterium, sed tantum est indicandum, quantum sufficit ad revocandum in memoriam iis qui sunt participes cognitionis, qui etiam intelligent quemadmodum dictum sit a Domino : D « Estote ut Pater vester perfecti, perfecte! » peccata remittentes, et acceptæ injuriæ obliscentes,

* P. 886, ED. POTTER, 753 ED. PARIS. • I Cor. vi, 11. b Ibid. c Ibid. d Ibid.. 16, 17. f Matth. v, 48.

(57) Αρεν τῆσδε τῆς γῆς. Possit etiam scribi δῶν τῆσδε τῆς γῆς, « supra hanc terram, » id est in cœlo.

(58) Τῷ. « En τῷ apud D. Paulum.

(59) Μή γάρ οὐ. Has voces non agnoscit D. Paulus.

(60) Α δ θεός κατ. D. Paulus, δὲ θεός καὶ ταῦτην καὶ ταῦτα καταργήσει.

(61) Αὐτὸς ἐσθίειν. Conf. supra Paedagog. sub initio lib. II, p. 162, n. 3.

(62) Τὸ δὲ σῶμα. I Cor. vi, 13 : Τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ.

(63) Όπως τις οὖν. Malim ὄπωστιον, « φιεμο-

docunque. » SYLBURG.

(64) Ο ταύτη κολλώμενος. Respicit I Cor. vi, 16, 17 : « Η οὐκ οἰδετε, δτι τὸ κολλώμενος τῇ πόρνῃ ἐν σῶμα ἔστιν ; » Εσονται γάρ, φησιν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ο δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύματι ἔστι.

(65) Οὐδὲ ἄγιον εἰς σάρκα μίαν, καὶ βίον ἔθνικὸν καὶ ἀλληγεῖ ἐλπίδα. Scribe : « Ο ταύτη κολλώμενος τῇ πόρνῃ τῇ παρὰ τὴν Διαθήκην ἐνεργείᾳ, ἀλλο σῶμα γίνεται, οὐχ ἀγίον εἰς σάρκα μίαν, καὶ βίον ἔθνικὸν καὶ ἀλληγεῖ ἐλπίδα. HEINSIUS.

(66) Γίνεσθε Matth. v, 48 : « Εσοσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὃπερ δ Πατήρ δ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειος ἔστι.

et viventes in habitu imparibilitatis. Sicut enim perfectum dicimus medicum, et perfectum philosophum : ita, ut opinor, perfectum gnosticum. Sed nihil ex his, etsi sit maximum, assumitur ad Dei similitudinem : non enim, ut Stoici, valde impie hominis et Dei eamdem esse dicimus virtutem. Annon ergo debemus esse perfecti, ut vult Pater? Nequaquam enim fieri potest ut sit aliquis perfectus ut est Deus : vult autem Pater nos, ita viventes ut obediamus Evangelio, perfectos fieri citra reprehensionem. Si ergo cum hoc ita sit dictum ut aliquid subintelligi debeat, id quod deest subaudierimus, ut sententia suppleatur iis qui possunt quod desicit intelligere : et voluntatem Dei cognoscemus, et pro dignitate mandati simul pie et magnifice vivemus.

CAPUT XV.

Respondet objectioni illorum qui Ecclesiæ se adjungere recusant propter hæresium varietates.

Quoniam autem restat nunc ut respondeamus iis quæ a Græcis et Judæis nobis objiciuntur : in non-nullis autem dubitationibus similiter atque prædictis nos reprehendunt quæ aliam sequuntur doctrinam hæreses : operæ faciemus pretium, si prius expurgatis iis quæ in medio sunt, parati ad solvendas dubitationes, progrediamur ad sequens Strom. Primum ergo hoc adversus nos adducunt, dicentes non oportere credere & propter dissensionem hæresium : distrahit enim nos ac defatigat etiam ipsa veritas, dum alii alia constituunt dogmata. Quibus respondemus, quod et apud vos Judæos, et apud eos qui inter Græcos fuere in maxima existima-

A ραλαμβάνεται· οὐ γάρ καθάπερ οἱ Στωῖκοι· (67) ἀθέως πάνυ τὴν αὐτὴν ἀρετὴν ἀνθρώπου λέγομεν καὶ Θεοῦ. Μήτι οὖν τέλειοι γίνεσθαι δρεῖλομεν, ὡς δ Πατὴρ βούλεται; Ἀδύνατον γάρ καὶ ἔμῆχανον, ὡς δ Θεός ἐστι, γενέσθαι τινὰ τέλειον· βούλεται δὲ δ Πατὴρ ζῶντας ἡμᾶς κατὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπακοὴν, ἀνεπικήπτως τελείους γίγνεσθαι. Ήν οὖν, κατ' Ἐλευθερίων λεγομένου τοῦ βητοῦ, προσυπακούσωμεν τὸ ἐνδέον, εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς περικοπῆς τοῖς συνιέναι δυναμένοις ἀπολειμμένον ἐκλαβεῖν, καὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ γνωρισθεῖν, καὶ κατ' ἀξίαν τῆς ἐντολῆς εὐεσθῶς ἅμα καὶ μεγαλοφρόνως πολιτευσθεῖν.

¶ P. 887, ED. POTTER, 754 ED. PARIS.

(67) Οἱ Στωῖκοι. Stoici Deo ac hominibus eam-
dein rectam rationem inesse putabant. Laertius lib. vii, seg. 88: Διόπερ τελος γίνεται τὸ ἀκόλουθως τῇ φύσει ἔγγινον· διπερ ἐστι κατ' ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν τῶν ὄλων, οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὡς ἀπαγορεύειν εἰνθέντες ὁ νόμος ὁ κοινὸς, διπερ ἐστιν ὁ ὄρθος ἀγρός διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ἐν τῷ Διὶ καθηγεμόνι τούτῳ τῆς τῶν διοικήσεως δντι. Ἐδικροὶ οὐδεὶς effici-
tur consentaneæ secundum naturam vivere, secun-
dum suam atque universorum naturam, nihil eo-
rum faciendo quæ a communī lege prohibentur,
quæ est recta ratio in omnes pervenientis, eademque
in Jove hoc principe gubernatiois omnium quæ
sunt. Hinc factum, ut easdem utrisque virtutes tri-
buerint. Cicero *De legib.* lib. 1: « Jam vero virtus
eadem in homine ac Deo est, neque ullo alio in Ge-
nione præterea. Est autem virtus nihil aliud, quam in
se perfecta, et ad summum perducta natura. Est
igitur homini cum Deo similitudo. » Eorum senten-
tiam exponit Origenes *contra Celsum* lib. iv, p. 179,
180: Εἰ δέ τις τὸ λεγόμενον ὑπὸ τινῶν, εἴτε τῶν
νοούντων, εἴτε τῶν μὴ συνιέντων, ἀλλὰ παρακουσάν-
των ἀλγοῦντος, φάσκων, διτι δὲ Θεός ἐστιν, εἴτε μετ'
ἔκεινον ἡμεῖς· καὶ τοῦτο γ' ἂν ἐρμηνεύοιμε τὸ,
ἡμεῖς, λέγων ἀντὶ τοῦ, οἱ λογικοὶ, καὶ ἐτι μᾶλλον οἱ
επουδαῖοι λογικοὶ. Καθ' ἡμᾶς γάρ η αὐτὴ ἀρετὴ ἐστι
τῶν μακερῶν πάντων, ωστε καὶ η αὐτὴ ἀρετὴ ἀν-
θρώπου καὶ Θεοῦ. « Quod si quis illud a quibusdam,
sive intelligentibus, sive non intelligentibus, sed
potius ab iis, qui perperam sanum sermonem au-
diverunt, hoc dictum dicat: Est Deus, deinde post
illum nos: equidem vocem banc, nos, interpretar-
er, id est ratione prædicti, vel potius ratione virtu-
teque ὥρατι. Nam juxta nostrum dogma eadem est

C virtus beatorum omnium, ac proinde eadem Dei et
hominis. » Hanc sententiam ut impiam supra repre-
hendit Clemens *Strom.* ii, p. 501; *Strom.* vi, p. 798.
Quinetiam iidem philosophi eo processerunt, ut sa-
pientem suum dii virtute ac felicitate parem face-
rent. Seneca ep. 74. « Quanti testimamus hoc otium,
quod inter deos agitur, quod deos facit? Ita dico.
Lucili: et te in coelum compendiario voco. Solebat
Sextius dicere, Jovem plus non posse quam bonum
virum. Plura Jupiter habet, quæ præstet homini-
bus: sed inter duos bonus non est melior, qui lo-
cupletior: non magis quam inter duos, quibus par-
scientia regendi gubernaculum est, meliorem dixi-
ris, cui majus speciosiusque navingium est. Jupiter
quo antecedit virum bonum? diutius bonus est.
Sapiens nihilo se minoris aestimat, quod virtutes
ejus spatio breviore clauduntur. Quemadmodum ex
duabus sapientibus qui senior decessit non est bea-
tor eo cuius intra pauciores annos terminata virtus
est, sic Deus non vincit sapientem felicitate,
etiamsi vincit ætate. Non est virtus major, quæ
longior. Jupiter omnia habet: sed neippe aliis tra-
didit habenda. Ad ipsius hic unus usus pertinet,
quod utendi etiam omnibus causa est. Sapiens tam
æquo animo omnia apud nos videt contemnitque
quam Jupiter: et hoc se magis suspicit, quod Ju-
piter ut illis non potest, sapiens non vult. Creda-
mus itaque Sextio monstranti pulcherrimum iter,
et clamanti:

« Hac itur ad astra,
etc. » Alia testimonia prætereo.

(68) Εὐτρεπεῖς. Eūtrēpeῖs habent editiones Syl-
burg. recentiores.

(69) Παρατετρεῖ. H. παρατεθῆνετ, perit, intell. » SYL.

καὶ οὐ δήπου φατὲ δεῖν ὁκνεῖν ἡτοι φιλοσοφεῖν καὶ ιουδαϊζειν, τῆς διαφωνίας ἔνεκα τῆς πρὸς ἀλλήλας τῶν παρ' ὑμῖν αἱρέσεων. Ἐπειτα δὲ ἐπισπαρήσεσθαι τὰς αἱρέσεις τῇ ἀληθείᾳ, καθάπερ τῷ πυρῷ « τὰ ζιζάνια, » πρὸς τοὺς Κυρίου προσφητικῶς εἰρήται, καὶ ἀδύνατον μὴ γενέσθαι τὸ προειρημένον ἔτεσθαι· καὶ τούτου ἡ αἵτια, ὅτι παντὶ τῷ καλῷ μῶμος ἔπειται. Μή τι οὖν, εἰ καὶ παραβαίη τις συνθήκας, καὶ τὴν ὄμοιογίαν παρέλθοι τὴν πρὸς ἡμᾶς, διὰ τὸν ψευσάμενον τὴν ὄμοιογίαν ἀφεξόμεθα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς; Ἀλλ' ὡς ἀψευδεῖν χρή τὸν ἐπιεικῆ, καὶ μηδὲν ὃν ὑπέσχηται ἀκύρων, καὶν ἀλλοὶ τινὲς παραβαίνωσι συνθήκας· οὕτω καὶ ἡμᾶς κατὰ μηδένα τρόπον τὸν ἔκκλησιαστικὸν παραβάνειν προστήκει κανόνα· καὶ μάλιστα τὴν περὶ τῶν μεγίστων ὄμοιογίαν ἡμεῖς μὲν φυλάττομεν, οἱ δὲ παραβαίνουσι. Πιστεύεον οὖν τοῖς βεβαίοις ἔχομένοις τῆς ἀληθείας. Ἡδη δὲ καὶ ὡς ἐν πλάτει χρωμένοις τῷδε τῇ ἀπολογίᾳ, ἔνεστι φάναι πρὸς αὐτούς, ὅτι καὶ οἱ Ιατροὶ ἀναντίας δόξας κεκτημένοις κατὰ τὰς οἰκείας αἱρέσεις, ἐπισῆς Ἕργη θεραπεύουσιν. Μήτι οὖν, κάμνων τις τὸ σῶμα, καὶ θεραπείας δεδρμενος, οὐ προστέται Ιατρὸν διὰ τὰς ἐν τῇ Ιατρικῇ αἱρέσεις; Οὐκ ἕρα οὐδὲ δὲ τὴν ψυχήν νοσῶν καὶ εἰδώλων ἐμπλεως, ἔνεκα γε τοῦ ὑγιανταί καὶ εἰς Θεὸν ἐπιστρέψαι, προφασίσαιτο ποτε τὰς αἱρέσεις. Ναὶ μὴν διὰ « τοὺς δοκίμους (70), » φησίν, « αἱ αἱρέσεις· » δοκίμους ἡτοι τοὺς εἰς πίστιν ἀφικνουμένους λέγει, ἐκλεκτικώτερον προστέταις τῇ χυριακῇ διδασκαλίᾳ, καθάπερ τοὺς δοκίμους τραπεζίτας (71) τὸ κιβδηλὸν νόμισμα (72) τοῦ χυρίου ἀπὸ τοῦ παραχαράγματος διακρίνοντας· τῇ τοὺς ἐπὶ τῇ εὐτῇ πίστει δοκίμους ἡδη γενομένους κατά τε τὸν βίον κατὰ τε τὴν γνῶσιν. Διὰ δὴ τοῦτο ἕρα πλείονος ἐπιμελείας καὶ προμηθείας δεσμεθαί εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ πόνου ἀκριβῶς βιωτέον, καὶ τις ἡ δυντικὴ θεοσέξεια. Δῆλον γάρ, ὅτι δυσκόλου καὶ δυσέργου τῆς ἀληθείας τυγχανούστης, διὰ τοῦτο γεγνασιν αἱ ζητήσεις, ἀφ' ὧν αἱ φιλαυτοὶ καὶ φιλόδοξοι αἱρέσεις, μὴ μαθόντων μὲν μηδὲ παρειληφότων ἀληθῶς, οὐητιν δὲ γνώσεως εἰληφότων. Διὰ πλείονος τοίνυν φροντίδος ἐρευνητέον τὴν τῷ δηντὶ ἀληθειαν, ἢ μόνη περὶ τὸν δηντικὸν δηνταί τοις αἱρέσεις, ἀλλ' οὐ τελείον ἀποστατέον· οὐδὲ γάρ, ὀπώρας παρακειμένης, τῆς μὲν ἀληθοῦς καὶ ὥριμου, τῆς δὲ ἐκ κτηροῦ ὡς διει μάλιστα ἐμφερούς πεποιημένης, διὰ τὴν δομοδητητας ἀμφοῖν ἀφεκτέον. Διακρίτεον δὲ δόμου τε τῇ καταληπτικῇ θεωρίᾳ, καὶ τῷ χυριατάτῳ λογισμῷ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ φαινομένου. Καὶ ὥσπερ δόμον μιᾶς μὲν τῆς βασιλικῆς τυγχανούστης, πολλῶν δὲ καὶ ἀλλων τῶν μὲν ἐπὶ τινα κρημνὸν, τῶν δὲ ἐπὶ ποταμὸν

* P. 888, ED. POTTER, 733 ED. PARIS.

(70) Διὰ τοὺς δοκίμους. Hoc brevitatis causa dictum pro eo, quod latius apud Paulum est I Cor. xi.: *Tua et δοκίμου φανεροὶ γένωνται.* STLBURG.

(71) *Toὺς δοκίμους τραπ.* Respicit Christi praeceptum superius memoratum Strom. I, pag. 425, not.

A tione philosophos, fuere plurimæ hæreses: neque tamen ideo dubitandum esse dicitis quin sit philosophandum, aut Judaicæ hærendum discipline, propter eam quæ est inter se vestrarum dissensionem sectarum. Præterea autem fore ut in veritate seminentur hæreses, velut in frumento « zizania » prophetice dictum est a Domino, et fieri non potest, ut non fiat id, quod prædictum est esse futurum. Hujus autem causa est, quod quidquid est pulchrum sequitur reprehensio. Num ergo si quis pacta conventa non observaverit, et transgressus fuerit eam quæ sit apud nos confessionem, propter eum qui non stetit suæ professioni, abstinebimus nos quoque a veritate? Sed ut oportet virum probum minime esse mendacem, et nihil insírmare B corum quæ pollicitus est, etiamsi aliqui alii pacta conventa transiliant: ita nos quoque nullo modo convenit transilire regulam ecclesiasticam: maximeque eam quæ sit de rebus maximis professio nem, nos quidem observamus, illi vero transiliunt. Est ergo credendum iis qui firmiter adhaerent veritati. Jam vero nobis large hac defensione licet ut iisque respondere, quod medici quoque quorum convenienter suis sectis diversæ sunt sententiæ, ex æquo re ipsa curant. Num ergo quispiam ægrotans, et qui ut curetur opus habet, non admittit medicum, propter eas quæ sunt in medicina hæreses? Ita quoque qui anima ægrotat, et est plenus simulacrorum vanitate, sanitati sane et ad Deum conversioni nunquam hæreses prætextat. Certe propter « probatos, » inquit, sunt « hæreses »: « probatos autem dicit, vel eos qui venientes ad fidem, majori delectu accedunt ad doctrinam Dominicam, tanquam probos argentarios qui nummum domini adulterinum discernunt ex falsa impressione; aut eos qui in ipsa fide jam probati evaserunt, et in vita et in cognitione. Propterea ergo majori cura opus est et providentia, ut examineatur quo modo sit exacte vivendum, et quænam sit vera pietas. Clarum est enim quod cum veritas sit ardua et difficultis, propterea certe oriuntur quæstiones, ex quibus præ nimio sui amore et gloriæ cupiditate, nascuntur hæreses eorum qui non didicerunt quidem, neque vere acceperunt, sed sibi cognitionis sumpsere persuasionem. Est ergo nobis majori studio et cura perscrutanda ~~ꝝ~~ ea quæ vere est veritas, quæ sola circa eum qui vere est Deus versatur. Laborem autem consequitur dulcis inventio et memoria. Est ergo labor inveniendi subeundus propter hæreses, sed non est omnino deficiendum. Neque enim si appositus sit fructus, unus quidem verus et matus, aliud vero factus ex cera quam

* Matth. xiii, 25 et seq. ^b 1 Cor. xi, 19.

(72) *Tὸ κιβδηλὸν τροῦ.* Id est, « numisma adulterinum a probo ac legitimo ex falsa impressione discerneret. » Nam χυρίον νόμισμα opponitur τῷ κιβδηλῷ. Interpres perperam « numismum domini » vertit.

maxime similis, propter similitudinem est abstinentum ab utroque. Simul autem discernendum est comprehensiva contemplatione, et principali consideratione, verum ab eo quod appareat. Et quemadmodum si una quidem sit via regia, et multæ etiam aliæ, ex quibus aliquæ ferunt in præcipitium, aliquæ vero ad fluvium rapide fluentem, aut ad mare profundum, non dubitaverit quispiam viam ingredi propter dissensionem, sed utetur via regia et trita et sejncta a periculo: ita cum alii alia dicant de veritate, non est discedendum, sed diligentius est inquirenda ejus accuratissima cognitio. Nam cum oleribus hortensibus una etiam nascuntur herbae. Num propterea abstinent agricultæ a cultura hortorum? Cum ergo habeamus a natura multa quæ nos incitant, et dant occasionem ad ea quæ dicuntur examinanda, etiam veritatis invenire consequentiam debemus. Quocirca merito etiam **321** condemnatur, si non assentiamur iis quibus oportet parere, nec discernamus id quod repugnat, et indecorum, et præter naturam est, et falsum, a vero et consentaneo, et decoro, et eo quod est secundum naturam. Quibus quidem est utendum, tanquam occasionibus agnoscendæ ejus quæ vere est veritatis. Græcis ergo est inanis hic prætextus: volentibus enim licebit invenire veritatem. His autem qui causas adducunt quæ carent ratione, manet condemnatio inadmissibilis. Utrum enim tollunt an concedunt esse demonstrationem? Existimo omnes esse concessuros præter eos qui sensus quoque tollunt. Si sit autem demonstratio, C necessæ est descendere ad quæstiones, et per ipsas Scripturas discere demonstrative, quomodo lapsæ sunt heres; et contra, quomodo in sola veritate et antiqua Ecclesia sit perfectissima cognitio, et ea quæ est revera optima heresis. Ex iis autem qui declinant a veritate, alii quidem seipso solos, alii vero propinquos quoque conantur fallere. Atque ii quidem qui appellantur δοξοφοι, hoc est, opinione sua sapientes, qui se veritatem invenisse existimant, nullam habentes veram demonstratiōnem, ii seipso decipiunt, acquiescentium existimantes: quorum non parvus est numerus, qui et quæstiones declinant ne confutentur, et doctrinam vitant **X** ne condemnentur. Qui autem eos qui accedunt decipiunt, sunt valde astuti, qui etiamsi D satis assequantur se nihil scire, probabilibus tamen ut opinor, natura probabilium argumentorum, et alia verorum. Ita usurpari ut veritati opponatur, et ab ea distinguitur, cognoscimus: a qua cum quedam ad hominum perniciem avulserint sophistæ, humanis et a se inventis ea infidientes artibus, gloriantur se præsse diatribæ seu scholæ potius quam Ecclesiæ.

X P. 889, ED. POTTER, 756 ED. PARIS.

(73) *Πόσι.* Id est, herbae ἐκ τῆς γῆς αὐτομάτως βλαστῶνται: « quæ sponte » et absque hominum opera « e terra gerinant; » ut ait Hesychius.

(74) *"Αρεψ τῷ τὰς αἰσθήσεις ἀναρρόντῳ.* • Exceptis illis, qui sensus tollunt. Philosophi quidam negabant certo sciri quidquam, ut Academ-

A φύση ή θάλασσαν ἀγχισθῆ φερουσῶν, οὐκ ἐν τις ὄχυνσαι διὰ τὴν διαφωνίαν ὀδεῦσαι, χρήσαιτο δ' ἀν τῇ ἀκινδύνῃ καὶ βασιλικῇ καὶ λεωφόρῳ οὕτως, ἔλλας ἄλλων περὶ ἀληθείας λεγόντων, οὐκ ἀποστατέν, ἐπιμελέστερον δὲ θρατέον τὴν ἀκριβεστάτην περὶ αὐτῆς γνῶσιν ἐπει κάν τοις κηπευομένοις λαχόντος συναναψύνονται καὶ πάντας (73). Μήτι οὖν ἀπέχονται οἱ γεωργοὶ τῆς κηπευτικῆς ἐπιμελείας; Ἐχοντες οὖν πολλάς ἔκ φύσεως ἀφορμάς πρὸς τὸ ἔξειταί εἰντα λεγόμενα, καὶ τῆς ἀληθείας τὴν ἀκολουθίαν ἔξειρίσκειν ὑφελομενού διὸ καὶ εἰκότως χρινόμεθα, οἵς δέον πειθεσθαι, μή συγκαταπιθέμενοι, μή διαστελλοντες τὸ μαχόμενον, καὶ ἀπρεπές, καὶ παρὰ φύσιν, καὶ φύδος, ἀπὸ τε τάλαθους καὶ τοῦ ἀκόλουθου, καὶ τοῦ πρέποντος, καὶ τοῦ κατὰ φύσιν αἵς ἀφορμάς B καταχρηστέον εἰς ἐπίγνωσιν τῆς δυτικῆς οὖσης ἀληθείας. Ματαία τοίνυν τοῖς Ἐλλησιν ἡ πρόφασις αὐτῆς μὲν γάρ βουλομένοις ἔξεσται καὶ τὸ εὔρειν τὴν ἀληθείαν τοῖς δὲ αἰτίας ἀλδγούς προσβαλλομένοις ἀναπολόγητος ἡ κρίσις. Πότερον γάρ ἀναρρόντι ή συγκαταπιθενται εἶναι ἀπόδειξιν; Οἷμα πάντας δὲν διμολογήσειν ἔνευ τῶν τὰς αἰσθήσεις ἀναρρόντων (74). Ἀποδεῖξεις δ' οὖσης, ἀνάγκη συγκαταβαίνειν εἰς τὰς ζητήσεις, καὶ δι' αὐτῶν τῶν Γραφῶν ἐκμανθάνειν ἀποδεικτικῶς, ὅπως μὲν ἀπεσφάλησαν αἱ αἰρέσεις, ὅπως δὲ ἐν μόνῃ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ ἀρχαὶ Ἐκκλησίᾳ ἡ τε ἀκριβεστάτη γνῶσις καὶ τῷ δυντὶ ἀριστὴ αἰρέσεις. Τῶν τε ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐκτρεπομένων, οἱ μὲν σφᾶς αὐτοὺς μόνους, οἱ δὲ καὶ τοὺς πέλας ἔξαπαταν ἐπιχειροῦσιν. Οἱ μὲν οὖν δοξόσοις: καλούμενοι, οἱ τὴν ἀληθείαν εὑρτέκενται νομίζοντες, οὐκ ἔχοντες ἀπόδειξιν οὐδεμίαν ἀληθῆ, έστιν οὖτοι ἀπατῶσιν ἀναπεπαῦσθαι νομίζοντες ὥν πλῆθος οὐκ ὀλίγον, τὰς τε ζητήσεις ἐκτρεπομένων διὰ τοὺς ἐλέγχους (75), ἀποφευγόντων δὲ καὶ διδασκαλίας διὰ τὴν κατάγνωσιν οἱ δὲ τοὺς προτιθέντας ἔξαπατωντες πανούργοι σφόδρα· οἱ καὶ παραχολουθοῦντες αὐτοῖς (76), οἱ μηδὲν ἐπίστανται, πιθανοί; οἵμως ἐπιχειρήμασι σκοτίζουσι τὴν ἀληθείαν. Ἐτέρα δ', οἷμα, τῶν πιθανῶν ἐπιχειρημάτων, καὶ ἐτέρα τῶν ἀληθῶν ἡ φύσις. Καὶ διτὶ τῶν αἰρέσεων ἀνάγκη τὴν ὄνομασίαν πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἀληθείας λέγεσθαι, γινώσκομεν ἀφ' ής τινα ἀποσπάσαντες ἐπὶ λύμη τῶν ἀνθρώπων οἱ σφισταὶ, ταῖς ἔξευρημέναις σφίσιν ἀνθρωπικαῖς τέχναις ἐγκατορύζεντες, αὐχοῦσι προστασθαι διατριβῆς μᾶλλον ἡ Ἐκκλησίας.

argumentis obscurant veritatem. Alia est autem, Ne confutentur. Vide pag. 759. Vide etiam Protrept. p. 11 edit. Paris. Lowth.

(76) *Ἄτροις.* Scribendum potius αὐτοῖς, ut scire alibi, et paulo supra αὐτούς.

mici, ullamve sensibus cognitionem posse nos adisci. COLLECT.

(75) Διὰ τοὺς ἐλέγχους. Interpres recte vertit: « Ne confutentur. » Vide pag. 759. Vide etiam Protrept. p. 11 edit. Paris. Lowth.

(76) *Ἄτροις.* Scribendum potius αὐτοῖς, ut scire alibi, et paulo supra αὐτούς.

CAPUT XVI.

Duas rationes proponit quibus vera fides ab heresi distingui possit: 1° ad Scripturas recurrendo, atque ex iis de doctrina quavis judicium ferendo.

'Αλλ' οἱ πονεῖν ἔτοιμοι ἐπὶ τοῖς καλλίστοις οὐ πρό- Α τερον ἀποστησονται ζητοῦντες τὴν ἀλήθειαν, πρὸν ἀν τὴν ἀπόδεξιν ἀπ' αὐτῶν λάβωσι τῶν Γραφῶν. 'Εστι μὲν οὖν κοινά τινα τῶν ἀνθρώπων χριτῆ- ρια, καθάπερ τὰ αἰσθητήρια· τὰ δὲ ἄλλα τῶν (77) βουληθέντων, καὶ ἀσκησάντων τὰ ἀληθῆ τὰ διὰ νοῦ καὶ λογισμοῦ τεχνικά, λόγων ἀληθῶν τε καὶ φεύδων. Μέγιστον δὲ τὸ καὶ τὴν οἰστιν ἀποθέσθαι, ἐν μέσῳ καταστάντας ἀκριβοῦς ἐπιστήμης καὶ προποτοῦς δοξοσφίας, καὶ γινόνται, ὅτι ὁ τὴν αἰώνιον ἐλπίζων ἀνάπτωσιν γιγνώσκει καὶ τὴν εἰποδὸν αὐτῆς ἐπίπονν οἶσαν καὶ «τεθλιμμένην» (78)· ὃ τε ἡ πατέρα εὐαγ- γελισθέται, καὶ τὸ σωτήριον, φησιν, ἐν ἡ ὥρᾳ ἐπιγνῷ, μὴ «ἐπιστρεψέσθαι» (79) εἰς τὰ ὄπιστα καθάπερ ἡ Λώτ γυνή, μηδὲ εἰς τὸν πρότερον βίον τὸν τοῖς αἰσθητοῖς προσανέχοντα, μηδὲ μήτην εἰς τὰς αἰρέσεις παλινδρομεῖται· ἐθίσουσι γάρ ἀμηγέπη τὸν δυτικὸν μῆ- γνώσκουσι θέον. «Ο γάρ φιλῶν πατέρα η μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ· τὸν δυτικὸν πατέρα καὶ διδάσκαλον τῆς ἀλη- θείας, τὸν ἀναγεννῶντα καὶ ἀνακτίζοντα, καὶ τι- θηνούμενον τὴν ψυχὴν τὴν ἔξειλεγμένην, «οὐκ ἔστι μου ἀξίος, λέγει, τοῦ εἶναι οὐδὲ θεός, καὶ μαθητής θεοῦ, δομοῦ καὶ φίλος καὶ συγγενής». «Οὐδὲς» (80) γάρ εἰς τὰ ὄπιστα βλέπων καὶ ἐπιβάλλων τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἀρροτρον εὑθετος τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. » 'Αλλ', ὡς ξούχεν, τοῖς πολλοῖς καὶ μέχρι νῦν δοκεῖ ἡ Μαριάμ λεγὺν εἶναι διὰ τὴν τοῦ παιδίου γένησιν, οὐκ οὖσα λεχώ· καὶ γάρ (81) μετὰ τὸ τεκεῖν αὐτὴν μαιω- θεῖσαν, φασι τινες παρθένον εὔρεθην. Τοιαῦται δ' ἡμῖν αἱ Κυριακαὶ Γραφαὶ, τὴν ἀλήθειαν ἀποτίκτου- σι, καὶ μένουσαι παρθένοι μετὰ τῆς ἐπικρύψεως

Sed qui in rebus pulcherrimis labore impen- dere sunt parati, non desistent prius querere veri- tatem, quam ex ipsis Scripturis acceperint demon- strationem. Ac sunt quidem communes hominibus facultates judicandi, sicut sensus: alia autem eo- rum qui consultarunt, et exercuerunt ea quae vera sunt: nempe quae vera et falsa, per mentem et ratio- cinationem artificiosè distinguunt. Maximum est au- tem deposita sui opinione, consistere in medio accu- ratæ scientiæ et temerariae sapientiæ opinionis, et nosse quod qui aeternam sperat quietem, cognoscit etiam ejus introitum esse laboriosum et arctum. Et qui semel admisit Evangelium, ne ille, salutare, inquit, qua hora cognoverit, ad ea quae sunt retro convertatur sicut uxor Lot^a, neque ad priorem vitam quae dat operam rebus sensilibus, sed neque recurrat ad hereses. In consuetudinem enim nescio quomodo suam pertrahunt, cum eum qui revera est non neverint Deum. «Qui enim diligit patrem vel matrem plus quam me^b, qui sum vere pater et magister veritatis, qui regenero et recreo, soveo- que et a lo electam animam, non est me dignus, ut sit, inquit, Dei filius, et Dei discipulus, et simul etiam amicus et cognatus: Nemo enim ad ea quae sunt retro respiciens, et manum suam mittens ad aratum, est aptus regno Dei^c. Sed, ut videtur, multis in hodiernum diem videtur Maria esse puerpera propter ortum filii, cum non sit puerpera. Quidam enim dicunt, eam postquam peperisset, inspectam ab obstetricice, inventam suis virginem. Tales au- tem sunt nobis Scripturæ Dominicæ, veritatem

⌘ P. 890, ED. POTTER, 757 ED. PARIS. • Luc. xvii, 31, 32. ⚡ Matth. x, 37. ⚡ Luc. ix, 62.

(77) Τὰ δὲ ἄλλα τ. Hæc mendosa videntur ac mutilla. Voluisse videtur auctor, quod licet omnibus insit naturalis quædam judicandi de rebus, sicut et sentiendi, vis, tamen ii, qui mentes suas in investiganda veritate et discernendis veris sermonibus a falsis exercuerunt, diversam ac præstantiorē rem habeant judicandi facultatem, quam ceteri.

(78) Τεθλιμμένηρ. Respicit Matth. vii, 14: Στε- νὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὥρδες ἡ ἀπάγουσα εἰς ζωὴν.

(79) Μὴ ἐπιστρεψ. Respicit Luc. xviii, 31, 32: Οὐ ἐν τῷ ἀγρῷ δομῶν μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὄπιστα. Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

(80) Οὐδεὶς. Luc. ix, 62: Οὐδεὶς ἐπιβάλων τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἀρροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὄπιστα εὑθετός ἔστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.

(81) Καὶ γάρ. Non pauci sunt, qui Mariæ virginitatem prorsus illibatalem et perpetuam suisse con- tentunt. Ut vero ἀειταρθένος et esset et dicere- tur, necesse fuit ut virgo conciperet, virgo ut pa- ret, virgo ut semper permaneret; inquit Montacutius Apparat. ix, sect. 59. Eo usque tandem invaluit hæc sententia, ut Can. 3 Concilii Lateranensis sub Martino I, decretum fuerit, B. Virginem incorruptibiliter enixam esse. Alter sensit Tertullianus, sub fine libri *De carne Christi* hæc scribens: «Agnoscimus ergo signum contradicibile, concep- tum et partum virginis Mariæ, de quo Academicci isti: Peperit, et non peperit: Virgo, et non virgo: quasi non, etsi ita dicendum esset, a nobis magis

dici conveniret. Peperit enim, quæ ex sua carne; et non peperit, quæ non ex viri semine. Et virgo, quantum a viro; non virgo, quantum a partu. Non tamen ideo, peperit, et non peperit; et ideo virgo, quæ non virgo: quia non de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem de- fensionem. Lux, lux; et tenebrae, tenebrae; et Est, est; et Non, non. Quod amplius, hoc a malo est. Peperit, quæ peperit: et si virgo conceperit, in partu suo nupsit, ipsa patefacti corporis lege; in quo nihil interfit, de vi masculi admissi, an emissi, idem illud sexus resignaverit. Hæc denique vulva est, propter quam et de aliis scriptum est: Omne masculinum adap- periens vulvam, sanctum vocabitur Domino. Quis vere sanctus, quam Dei Filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Cæterum omnibus nuptiæ patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est, quam virgo; saltu quadam mater ante- quam nuptia. Et quid ultra de hoc retractandum est? Cum hac ratione Apostolus non ex virgine, sed ex mu- liere editum Filium Dei pronuntiavit, agnovit adap- pertæ vulvae nuptialem passionem. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa, quæ peperit et non peperit. Sed videte, ne vos jam tunc providens Spir- ritus sanctus notariat hac voce, disceptatores super uterum Mariæ. Cæterum non, contra illam suam simplicitatem, pronuntiasset dubitative, Isaia di- cente: Concipiet, et pariet.

parientes, et manentes virgines cum occultatione mysteriorum veritatis. « Peperit, et non peperit, » inquit Scriptura, ut quæ ex se, non ex coniunctione conceperit. Quamobrem gnosticis quidem conceperunt Scripturæ. Quod quia non intellexere hæreses, quasi quæ non conceperunt eas ablegant. Cum autem omnes homines idem habeant judicium, alii quidem quod Logos dictat sequentes faciunt argumenta: alii autem cum seipso dediderint voluptatibus, Scripturam torquent ad suas cupiditates. Opus est autem, ut opinor, amatori veritatis robore animi. Necessæ enim labi in maximis, eos qui res maximas aggrediuntur, nisi regulam veritatis ab ipsa veritate acceptam tenuerint. Qui autem eo devenerunt, ut a recta via exciderint, merito etiam falluntur in plurimis singularibus, propterea quod non habeant verorum et falsorum judicium plane exercitatum, in iis quæ oportet eligendis. Si enim haberent, parerent Scripturis divinis. Quemadmodum ergo si quis fiat bestia ex homine, similiter atque ii qui fuerant infecti venenis Circæs: ita homo Dei esse, et Domino fidelis esse desiit, qui adversus ecclesiasticam recalcitravit traditionem, et in humanarum hæreseon desiluit opiniones. Qui autem ex hoc errore reversus obediit Scripturis, et vitam suam permisit veritati, Deus quodammodo ex homine efficitur. Principium enim doctrinæ habemus Dominum, qui et per prophetas, et per Evangelium, et per beatos apostolos, « multisariam multisque modis » a principio ad finem dedit cognitionis. Principium autem si quis C alio opus habere existimaverit, non utique vere poterit manere principium. Qui est ergo ex seipso fidelis, ei merito fides habetur in Dominica Scriptura et voce, quæ per 322 Dominum operatur ad hominum beneficium. Ipsa autem tanquam criterio utimur ad res inveniendas. Quidquid autem judicatur, non creditur priusquam fuerit judicatum, quare nec est principium id quod opus habet judicio. Merito ergo cum fide comprehendenterimus principium indemonstrabile, ex abundanti etiam ab ipso principio de principio demonstrationes su-

τῶν τῆς ἀληθείας μυστηρίων. « Τέτοκε (82) καὶ οὐ τέτοκε, » φησὶν ἡ Γραφή: ὡς ἂν ἐξ αὐτῆς (83) οὐχ ἐκ συνδυασμοῦ συλλαβοῦται· διόπερ τοῖς γνωστικοῖς κεκυρικασιν αἱ Γραφαὶ. Αἱ δὲ αἰρέσεις, οὐκ ἐκμαθούσαις, ὡς μὴ κεκυρικασιαὶ παραπέμπονται. Πάντων δὲ ἀνθρώπων τὴν αὐτὴν κρίσιν ἔχοντων, οἱ μὲν, ἀκολουθοῦντες τῷ ἐροῦντι (84) Λόγῳ, ποιοῦνται τὰς πίστεις· οἱ δὲ, ἀδοναῖς σφᾶς αὐτοὺς ἐκδεδωκότες, βιβλίονται πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τὴν Γραφήν. Δεῖ δὲ, οἵματι, τῷ τῆς ἀληθείας ἐραστῇ ψυχικῆς εὐτονίᾳ· σφάλλεσθαι γάρ ἀνάγκη μέγιστα τοὺς μεγίστοις ἐγχειροῦντας πράγμασιν, ἢν μὴ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας παρ' αὐτῆς λαβόντες ἔχωσι τῆς ἀληθείας. Οἱ τοιοῦτοι δὲ, διετοπεσόντες τῆς ὁρῆς ὅδοῦ, καὶ τοῖς πλεῖστοις τῶν κατὰ μέρος σφάλλονται· εἰκότως, διά τὸ μὴ ἔχειν ἀληθῶν καὶ φευδῶν κριτήριον, συγγεγυμνασμένον (85) ἀχριβῶς τὰ δίσοντα αἰρεῖσθαι. Εἰ γάρ ἐκέκτητο, ταῖς θείαις ἐπειθόντο ἄν Γραφαῖς. Καθάπερ οὖν εἰ τις ἐξ ἀνθρώπων θηρίον γένοιτο παραπλησίως τοῖς ὑπὸ τῆς Κίρκης (86) φαρμακεύεισιν, οὕτως ἀνθρωπος εἰναι τοῦ Θεοῦ καὶ πιστὸς τῷ Κυρίῳ διαμένει ἀπολύτεκνος ὁ ἀναλακτίσας τὴν Ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, καὶ ἀποστρέψας εἰς δόξας αἰρέσεων ἀνθρωπίνων. Οἱ δὲ ἐκ τῆς δισεῖς τῆς ἀπάτης παλινδρομήσας, κατακύρωσάς τῶν Γραφῶν, καὶ τὸν ἔαυτοῦ βίον ἐπιστρέψας (87) τῇ ἀληθείᾳ, οὖν ἐξ ἀνθρώπου θεὸς ἀποτελεῖται. « Ἐχουμεν γάρ τὴν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας τὸν Κύριον, διά τε τῶν προφητῶν, διά τε τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ διὰ τῶν μακαρίων ἀποστόλων, « πολυτρόπως καὶ πολυμερῶς » ἐξ ἀρχῆς εἰς τέλος ἥγομένων τῆς γνώσεως. Τὴν ἀρχὴν (88) δὲ εἰ τις ἔτερον (89) δεῖσθαι ὑπολάβει, ω' χέντε ἀνθρώπων ἀρχὴν φυλαχθείη. « Οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔαυτοῦ πιστὸς τῇ κυριακῇ Γραφῇ τε καὶ φωνῇ ἀξιόπιστος εἰκότως ἀν διὰ τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν ἐνεργουμένην. Ἀμέλει πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων εὑρεσιν, αὐτῇ χρώμεθα κριτηρίῳ· τὸ κρινόμενον δὲ πᾶν ἔτι ἀπιστον πρὶν κριθῆναι· ώστ' οὐδὲ ἀρχὴ τὸ κρίσις δεδύμενον. Εἰκότως τοίνυν πίστεις πειριθαλόντες ἀναπόδεικτον τὴν ἀρχὴν, ἐκ πειρουσίας καὶ τὰς ἀποδεξίες παρ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς περὶ τῆς ἀρχῆς λαβόντες, φωνῇ Κυρίου παιδευόμεθα πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Οὐ γάρ ἀπλῶς ἀποφανομέ-

† P. 891, ED. POTTER, 758 ED. PARIS. • Heb. 1, 1.

(82) Τέτοκε. Hic sententia, quam Tertullianus etiam loco iam dicto allegavit, in S. Scripturis frustra queretur. Eam Rigaltius ex apocrypho quadam libro petitam fuisse existimavit. Pamelio et nonnullis aliis, qui Tertullianum explicarunt, visum est librum Jobi respici, in quo hæc exstant: « Vacca peperit, et non est privata fetu suo. » Verum Ezechiel satis aperte indicat Tertullianus hæc scribens: « Legimus quidem apud Ezechiel de vacca illa, quæ peperit et non peperit. » Sed in Ezechieli propheta libro hæc verba nusquam apparent. Quo factum, ut nonnulli Ezechielum, tragicum inter Judæos poetam, citari putent. Sed e sequentibus Tertulliani verbis satis appareat, eum non poete cuiquam, sed auctori divinitus afflato hæc tribuere: unde ea nonnulli ex Ezechiele propheta post Tertulliani sententiam excidisse conjiciunt.

(83) Αὐτῆς. Vel potius αὐτῆς, et mox iterum αὐτούς.

(84) Ἐροῦντι. Lege αἰροῦντι. Vide ad p. 735 edit. Paris. Lowth.

(85) Συγγεγυμνασμένος. Respiceret videtur Heb. v. 14.

(86) Κίρκης. Respicit Homer. Odyss. Δ. v. 235.

(87) Ἐπιστρέψας. Interpres legit ἐπιτρέψας, « vitam suam permisit veritati. » Retineri tamen et vulgata lectio potest, hoc sensu, « ad veritatem convertit. » SYLBURG.

(88) Ἀρχὴ. Principium dicitur, quod alii fidem facit. Proinde id, quod demonstratione indiget, pro principio haberri non debet. Aristoteles Analyt. poster. lib. 1, c. 11: « Ἀρχὴ δὲ ἐστιν ἀποδεῖξεως πρότασις ἀμεσος· ἀμεσος δὲ, οἷς μὴ ἄλλῃ προτέρᾳ. » Principium autem demonstrationis est propositio immediata. Immediata autem est, qua non est alia prior. »

(89) Ἐτεροπ. Sic Flor. Sylburg. et ms. Paris. Sed editiones recentiores ἐτέρου exhibent.

νοις ἀνθρώποις προσέχοιμεν, οἵς καὶ ἀνταποφαινεσθαι ἐπίστης ἔξεστιν. Εἰ δὲ οὐκ ἀρκεῖ μόνον ἀπλῶς εἰπεῖν τὸ δόξαν, ἀλλὰ πιστώσασθαι δεῖ τὸ λεγθὲν, οὐ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀναμένομεν μαρτυρίαν, ἀλλὰ τῇ τοῦ Κυρίου φωνῇ πιστούμεθα τὸ ζητούμενον· μή πασῶν ἀποδέξεων ἔχεγγυωτέρα, μᾶλλον δὲ μή μόνη ἀπόδεξις οὐστα τυγχάνει· καθ' ἣν ἐπιστήμην οἱ μὲν ἀπογευσάμενοι μόνον τῶν Γραφῶν πιστοί, οἱ δὲ καὶ προσωτέρω χωρῆσαντες ἀκριβεῖς γνώμονες τῆς ἀληθείας ὑπάρχουσιν, οἱ γνωστικοὶ· ἐπειὶ καὶ τοῖς κατὰ τὸν βίον ἔχουσι τις πλέον οἱ τεχνῖται τῶν ἴδιωτῶν, καὶ παρὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἔκτιπουσι τὸ βέλτιον. Οὐτωςούν καὶ τῷμεῖς, ἀπ' αὐτῶν περὶ αὐτῶν τῶν Γραφῶν τελείως ἀποδεικνύντες, ἐκ πιστεώς πειθόμεθα ἀποδεικτικῶς. Καν τολμήσωσι προφητικᾶς χρήσασθαι· Γραφαῖς καὶ οἱ τὰς αἱρέσεις μετιόντες, πρῶτον μὲν οὐ πάσαις, ἐπειτα οὐ τελείας, οὐδὲ ὡς τὸ σῶμα καὶ τὸ θρόνος τῆς προφητείας ὑπαγορεύει· ἀλλ' ἐκλεγόμενοι τὰς ἀμφιθύλας ειρημένα, εἰς τὰς ίδιας μετάγουσι δόξας, ὀλίγας σποράδην ἀπανθίζόμενοι φωνάς· οὐ τὸ σημαινόμενον ἢ π' αὐτῶν σκοπούντες, ἀλλ' αὐτῇ ψιλῇ ἀποχρώμενοι τῇ λέξει. Σχεδὸν γάρ εἰν πᾶσιν οἷς προσφέρονται ἥρτοις, εύροις ἀν αὐτοὺς ὡς τοῖς ὄνδραις μόνοις προτανέχουσι, τὰ σημαινόμενα ὑπαλλάττοντες· οὐθὲν ὡς λέγονται γινώσκοντες, οὐθὲν ὡς ἔχειν πεφύκασι χρώμενοι αἱς καὶ δὴ κομίζουσι ἐκλογαῖς. Ἡ ἀληθεία δὲ οὐκ ἐν τῷ μετατιθέναι (90) τὰ σημαινόμενα εὑρίσκεται· (οὕτω μὲν γάρ ἀνατρέψουσι πᾶσαν ἀληθῆ, διδασκαλίαν·) ἀλλ' ἐν τῷ διασκέψασθαι τι τῷ Κυρίῳ καὶ τῷ παντοχράτορι Θεῷ τελείως οἰκεῖόν τε καὶ πρέπον, καὶ τῷ βεβαιοῦν ἔκαστον τῶν ἀποδεικνύμενων κατὰ τὰς Γραφὰς ἐξ αὐτῶν πάλιν τῶν ὁμοίων Γραφῶν. Οὐτέ οὖν ἐπιστρέψειν ἐπὶ τὴν ἀληθείαν ἐθέλουσιν, αἰδούμενοι· καταθέσθαι τὸ τῆς φιλαυτίας πλεονέκτημα· οὐτέ ἔχουσιν διπλῶς διαθῶνται τὰς αὐτῶν δόξας, βιαζόμενοι τὰς Γραφάς· φθάσαντες δὲ ἐξενεγκεῖν εἰς τοὺς ἀνθρώπους δόγματα φευδῆ, σχεδὸν ἀπάσταις ταῖς Γραφαῖς ἐναργῶς μαχόμενοι, καὶ ἀεὶ ὅφ' ἡμῶν τῶν ἀντιλεγόντων αὐτοῖς ἐλεγχόμενοι, τὸ λοιπὸν ἔτι καὶ νῦν ὑπομένουσι, τὰ μὲν, μή προσέσθαι τῶν προφητικῶν (91), τὰ δὲ, ἡμᾶς αὐτοὺς, ὡς ἀλλῆς γεγονότας φύσεως (92), μή οἶους τε εἶναι συνεῖναι τὰ οἰκεῖα ἐκείνοις διαβάλλονται· ἐνίστατε δὲ καὶ τὰ ἑαυτῶν διελεγχόμενα ἀρνοῦνται δόγματα, ἀντικρύς ὁμολογεῖν αἰδούμενοι· καὶ ταῖς Γραφαῖς, δυοῖν θάτερον ὅπερ τῶν προεστώτων τοῦ δόγματος ἔστι οεάσασθαι

A mentes, voce Domini erudimur ad agnitionem veritatis. Neque enim hominibus simpliciter enuntiantibus fidem habeamus, quibus licet etiam enuntiare contrarium. Si autem non satis est simpliciter quod videtur dicere, sed insuper oportet probare quod dictum est, tum non exspectantrius testimonium hominum, sed voce Domini probamus quod queratur, quae est magis fide digna quam quævis demonstratio: vel potius quæ est sola demonstratio, per quam scientiam, qui solum gustavere Scripturas, sunt fideles. Qui autem etiam ulterius processerunt, sunt perfecti indices veritatis, ii scilicet qui sunt gnostici: quandoquidem etiam in iis quæ ad vitam pertinent, eos qui sunt rudes, superant artifices, et super communes notiones exprimunt B id quod est melius. Sic ergo nos quoque ex ipsis de ipsis Scripturis perfecte demonstrantes, ex fide persuademos demonstrative. Quod si propheticis quoque Scripturis uti ausi fuerint qui sectantur hæreses, primum quidem non omnibus, deinde non perfectis, neque ut dictat corpus et contextura prophetiæ: verum eligentes ea quæ dicta sunt ambiguae, traducunt ad proprias opiniones, paucas voces sparsim carpentes, neque id considerantes quod ex ipsis significatur, sed ipsa nuda dictione utentes. Nam in omnibus fere quæ adducunt locis, ipsos sola intueri videbis nomina, ut qui mutent significata, neque quemadmodum dicuntur cognoscant, neque iis quas afferunt allegationibus, ita, ut earum natura postulat, utantur. Veritas autem non inventitur in translatione significationum (sic enim omnem veram everterent doctrinam), sed in eo quod quis consideret quid Domino et omnipotenti Deo perfecte conveniat, et eum deceat, et in eo ut confirmet unumquodque ex iis quæ demonstrantur per Scripturas, ex ipsis rursus similibus Scripturis. Neque ergo volunt converti ad veritatem, ut quos pudeat sui in seipso aenoris deponere prærogativam: neque sciunt qua ratione possint suas stabilire opiniones, Scripturis vim afferentes. Cum autem ad falsa in vulgo proferendum dogmata processerint, cum omnibus fere Scripturis evidenter pugnantes, et semper a nobis qui contra eos dicimus confutati, quod reliquum est, nunc adhuc quoque pergunt se opponere, partim quidem ex propheticis aliqua non admittendo, partim autem nos, quasi simus alterius naturæ, et quæ ~~ꝝ~~ sunt illorum propria non possimus intelligere, calumniando. Nonnunquam autem etiam cum convincuntur, sua negant dogmata, aperiè consiliari erubescentes quæ

¶ P. 892 ED. POTTER, 759 ED. PARIS.

(90) *Mετατιθέται.* Conf. supra Strom. III, pag. 529.

(91) Τὰ μὲν μή προτεσθαι τῶν προφητικῶν. Scripte, μή προσέσθαι, quemadmodum Latine expressissimus. Nam isti, de quibus agit, hæretici quosdam non admittebant prophetas. Μή προσέσθαι τὰς Γραφὰς est, quod infra dicit, διτε τὰς προφητείας εἰργούσιν ἑαυτῶν τῇς Ἐκκλησίᾳ, ὑφορώμενοι δι-

Ἐλεγχον καὶ νοοθεσίαν. Εἰ εαδεῖν νοετούτοις : Ἀμ-λεῖ πάμιτολλα συγχαττύσοι φεύγοντα καὶ πλάσματα, ήνα δὴ εὐλόγως δόξαντι μή προσέσθαι τὰς Γραφὰς. Ηείνσιος.

(92) Ἀλλης γεγονότας φύσεως. Hæretici de quibus agit auctor, somniabant se ab aliis hominibus *in natura* distinguiri, ejusque prærogativa salvus fieri; ut supra pleniū dictum est.

se seorsum sic docere gloriantur. Id enim in omnibus hæresibus videre lieet, si ipsorum dogmatum quis persequatur nequitas. Nam postquam a nobis cversi fuerint, ostendentibus ipsos aperte adversari Scripturis, duorum alterum ab iis qui tuentur aliquod dogma fieri videbimus: aut enim suorum dogmatum consequentiam, aut ipsam prophetiam, vel potius suam ipsorum spem despiciunt. Semper enim id potius sumunt, quod eis visum fuerit esse evidentius, quam quod dictum est a Domino per prophetas, et ab Evangelio, quodque apostolorum testimonio comprobatum est et confirmatum. Cum viderent ergo sibi imminere periculum, non de uno dogmate, sed de conservanda hæresi, non veritatem invenire (nam cum ea quæ sunt in medio posita et in promptu apud nos legerunt, tanquam via ea contempserunt), sed quod est commune in fide superare contendentes, excesserunt a veritate. Nam cum ecclesiasticæ cognitionis non didicerint mysteria, neque veritatis percepint majestatem, ut qui in perscrutando rerum profundo fuerint soecordes, et superficie tenus legerint, Scripturas valere jussérunt. Inani ergo sapientiæ opinione elati, perpetuo litigant, aperte ostendentes se magis curare ut videantur philosophi, quam ut philosophentur. Jam vero cum non necessariis rerum nitantur principiis, et humanis moti opinionibus, nihil non ut ad finem suum perveniant moliantur, contendunt magis, quia se convinci vident, adversus eos qui veram tractant philosophiam, et quidvis potius tolerant, et omnem, ut aiunt, rudenter movent, etiamsi futuri sint impii, propterea quod non credant Scripturis, quam a sectæ sibi grato honore traducantur, et a vulgo jactata in eorum ecclesiis prima sede, propter quam, illum quoque convivialem, in illa quæ falso nomine appellatur agape, primum accubitum amplectuntur. Quæ est autem apud nos agnitus veritatis, ut ex iis quæ jam fidem obtinuerunt, iis quæ nondum fidem obtinuerunt ideo habeatur, efficit; quæ quidem est essentia, ut ita dicam, demonstrationis. Sed omnis, ut videtur, hæresis ab initio habet aures quæ non audiunt id quod est utile, sed solum patent iis quæ dicuntur ad voluptatem. Nam curatus utique esset eorum

¶ P. 895, ED. POTTER, 760 ED. PARIS.

(93) *Aἰροῦνται.* Irenæus lib. iii, cap. 2. Unusquisque enim ipsorum omnimodo perversus semel ipsum regulam veritatis depravans prædicare non confunditur. Cum autem ad eam itinerum traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos; adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem. Apostolos enim adminiscuisse ea, quæ sunt legalia, Salvatoris verbis: et non solum apostolos, sed etiam ipsum Dominum modo quidem a Deniurgo, modo autem a medietate, interdum autem a summitate fecisse sermones: se vero indubitate, et incontaminata, et sincere absconditum scire mysterium.

(94) *Πρὸς Ἑτι.* Vel conjuncte præsteti.

A γενόμενον. ή γάρ τῆς ἀκολουθίας τῶν σφετέρων δημάτων, ή τῆς προφητείας αὐτῆς, μᾶλλον δὲ τῆς έκπτωτος καταχρονούστιν. αἰροῦνται (95) δὲ ἔκάστοτε τὸ δόξαν αὐτοῖς ὑπάρχειν ἐναργέστερον, ή τὸ πρὸς τοῦ Κυρίου διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένον καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, πρὸς Ἑτι (94) δὲ καὶ τῶν ἀποστόλων συμμαρτυρούμενόν τε καὶ βεβαιούμενον. Ὁρῶντες οὖν τὸν κίνδυνον αὐτοῖς οὐ περὶ ἐνδέηματος, ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος αἱρέσεις διατηρεῖν, οὐ τὴν ἀλήθειαν ἔξευρίσκειν (τοῖς μὲν γάρ ἐν μέσῳ καὶ προχείρως ἐντυχόντες παρ' ἡμῖν, ὡς εὐτελῶν κατεφρόνησαν), ὑπερθῆνται δὲ σπουδάσαντες τὸ κοινὸν τῆς πίστεως, ἐξένησαν τὴν ἀλήθειαν. Μή γάρ μαθότες τὰ τῆς γνώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μυστήρια, μηδὲ χωρίσαντες τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀλήθειας, μέχρι τοῦ βάθους τῶν πραγμάτων κατελθεῖν ἀπορᾷθυμτισαντες, ἐξ ἐπιπολῆς ἀναγκάντες, παρεπέμψαντο τὰς Γραφάς. Υπὸ δοξοφορίας τοίνυν ἐπηρμένοι, ἐρίζοντες διατελοῦσι, δῆλοι γεγονότες, ὡς τοῦ δοκεῖν (95) μᾶλλον, ἢ περ τοῦ φιλοσοφεῖν προνοοῦνται. Αὐτίκας οὐκ ἀναγκαῖς ἀρχές πραγμάτων καταβαλλόμενοι, δόξαις τε ἀνθρωπίναις κεκινημένοι, ἐπειτα ἀναγκαῖος τέλος ἀκολουθεῖν αὐτοῖς ἐκποριζόμενοι, διαπλήκτιζονται: διὰ τοὺς ἐλέγχους, πρὸς τοὺς τὴν ἀλήθη φιλοσοφίαν μεταχειρίζομένους· καὶ πάντα μᾶλλον ὑπομένουσι, καὶ πάντα (96), φασι, κάλων κινοῦσι, καὶ ἀσεβεῖν διὰ τὸ ἀπίστειν τὰς Γραφαῖς μέλλουσιν, ἢ περ μετατίθενται, ὑπὸ φιλοτιμίας, τῆς αἱρέσεως, καὶ τῆς πολυθρυλλήτου κατὰ τὰς Ἐκκλησίας αὐτῶν πρωτοκαθεδρίας· δι' ᾧ κακείνην τὴν συμποτικὴν διὰ τῆς φευδωνύμου ἀγάπης πρωτοκλισίαν ἀσπάζονται. Ἡ παρ' ἡμῖν δὲ τῆς ἀλήθειας ἐπίγνωσις ἐκ τῶν δῆμη πιστῶν τοῖς οὖτα πιστοῖς (97) ἐκπορίζεται τὴν πίστιν· οὐσίᾳ, ὡς εἰπεῖν, ἀποδείξεως καθίσταται ἀλλ', ὡς ξοικεῖν, πάσα αἱρέσις, ἀρχήν ὡτα ἀκούοντα οὐκ ἔχει τὸ σύμφορον, μόνον δὲ τοῖς πρὸς τὸν ἡδονὴν ἀνεψιγότα. Ἐπει τοῦτο ισχῆ τις αὐτῶν, εἰ πείθεσθαι τῇ ἀλήθειᾳ μόνον τελούλθῃ. Τριτὴ δὲ θεραπεία οἰήσεως, καθάπερ καὶ παντὸς πάθους· μάθησίς τε τοῦ αἰτίου καὶ τὸ πῶς ἀν ἔξαιρεθεῖη τοῦτο· καὶ τρίτον τῇ δικηγορίᾳ τῆς φυχῆς, καὶ δι ὑπερμήδη πρὸς τοῖς κριθεῖσιν ὁρίως ἔχων (98) ἀκολουθεῖν δύνασθαι. Οὓς γάρ διφθαλίδες τεταρχημένος, οὕτω καὶ ἡ φυχὴ τοῖς παρὰ φύσιν θολωθεῖσα δόγμασιν, οὐχ οἴα τε τὸ φῶς τῆς ἀλήθειας

(95) *Τοῦ δοκεῖτ.* Alludere videtur ad vulgatam illam Amphiarai apud Ἀσ्चylum sententiam:

Οὐ γάρ δοκεῖτί πριστος, αλλ' εἶναι θέλει.

(96) *Πάντα.* Suidas: Πάντα κάλων σείειν· παρομία ἐπὶ τῶν πάσας προθυμίας χρωμένων. Παρῆκται δὲ ἀπὸ τῶν τὰ δρμενα καλῶντων. « Omnem rudenter movere. Proverbium de iis, qui omni studio in aliqua re elaborant. Ducta est metaphorā ab illis, qui vela demittunt. » Conf. Julius Pollux, Fa vorinus, Index Graecus, etc.

(97) *Τοῖς οὖτα πιστοῖς.* Scriptum est in Flor. τοῖς οὖτα πιστοῖς. Sed rectius C. τοῖς οὖτα πιστοῖς, ut interpres quoque, iis quæ nondum creditibilia. » STYLBURG.

(98) *Οὐρῶς ἔχων.* Rectius II. ὁρθῶς ἔχειν, recte habere. » STYLBURG. *Οὐρῶς ἔχειν* habet ms. Paris.

διδεῖν ἀκριβῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ποστ (99) παρορφ. Ἐν σύν θαλερῷ ὑδάτι καὶ τὰς ἔγχειρες (1) ἀλίσκεσθαι φασὶν ἀποτυφλουμένας. Καὶ καθάπερ τὰ πονηρά παιδία τὸν παιδαγωγὸν ἀποκλεῖει, οὕτως οὖτοι τὰς τροφητεῖς; εἰργουσιν ἕκυπων τῆς Ἐκκλησίας, ὑφορώμενοι δι' ἐλεγχον (2) καὶ νουθεσίαν. Ἀμέλει πάμπολα συγκατίσουσι: φεύγεται καὶ πλάσματα, ίνα δὴ εὐλόγως δόξινι μή προσίσθαι τὰς Γραράς. Ταύτη τῷ οὖν οὐκ εὔσπειρες, δυσαρεστούμενοι ταῖς θείαις ἐντολαῖς, τουτέστι τῷ ἄγιῳ Πνεύματι. Όσπερ δὲ οἱ ἀμυγδαλαὶ κεναὶ λέγονται οὐκ ἐν αἷς μηδὲν ἔστιν, ἀλλὰ ἐν αἷς δηρηστον τὸ ἐνδόν· οὕτω τοὺς αἰρετικοὺς τοὺς κενοὺς (3) τῶν τοῦ Θεοῦ βουλημάτων καὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ παραδεσεων εἶναι φαμέν, πικρίσοντας ὡς ἀληθῶς κατὰ τὴν ἀγρίαν ἀμυγδαλὴν, ἔξαρχοντας δογμάτων (4), πλὴν ἵσα δι' ἐνέργειαν (5) τῶν ἀληθῶν ἀποθέσθαι καὶ ἀποκρύψαι οὐκ ἰσχυσαν. Καθάπερ τοινύν ἐν πολέμῳ οὐ λειπτέον τὴν τάξιν ἢν διστρατηγὸς ἔταξε τῷ στρατιώτῃ, οὕτως οὐδὲ (6) ἦν ἔδωκεν ὁ Λόγος, διὸ δροχοντα εἰλήφαμεν γνώσεως τε καὶ βίου, λειπτέον τάξιν. Οἱ πολλοὶ δὲ οὐδὲ τοῦτο ἔξηταχασιν, εἰ ἔστι τινὶ ἀκολούθησον, καὶ τίνι τούτῳ, καὶ ὅπως. Οἶος (7) γάρ ὁ Λόγος, τοιόσδε καὶ ὁ βίος εἶναι τῷ πιστῷ προστήκει, ὡς ἔπεισθαι δύνασθαι τῷ Θεῷ ἐξ ἀρχῆς τὰ πάντα εὐθείαν περαίνοντι. Ἐπὸν δὲ παρεβῇ τις τὸν Λόγον καὶ διὰ τούτου τὸν Θεὸν, εἰ μὲν διὰ τὸ αἰφνίδιον προσπεσεῖν τινὰ φαντασίαν ἡσθένησε, προχείρους τοὺς τὰς φαντασίας (8) τὰς λογικὰς ποιητέον· εἰ δὲ τῷ ΕΘΕΙ τῷ προκατεσχότι τητηθεῖς, γέγονεν, ἢ φησιν ἡ Γραφὴ (9), χυδαῖος, ἀποκαυτεῖον τὸ θέον εἰς τὸ παντελές, καὶ πρὸς τὸ ἀντιλέγειν αὐτῷ τὴν ψυχὴν γυμναστέον. Εἰ δὲ καὶ μαρτύριμα δόγματα ἐφέλκεσθαι τινας δοκεῖ, ὑπεξαιρετέον ταῦτα καὶ πρὸς τοὺς εἰρηνοποιοὺς τῶν δογ-

aliquis, si tantum voluisse parere veritati. Est autem triplex ratio curandi nimiam de se opinionem, sicut etiam quemvis affectum: cognitio causæ et quomodo ea possit auferri, et tertium, animæ 323 exercitatio, et assuetatio ut possit sequi ea quæ recte judicata fuerint. Quemadmodum enim oculus turbatus, ita etiam anima conturbata iis dogmatibus quæ sunt præter naturam, non potest veritatis lucem perfecte videre, sed ea quæ sunt ante pedes perperam videt. Dicunt itaque anguillas quoque excæcas capi in aqua turbida. Et sicut improbi pueri excludunt pædagogum, ita etiam hacent prophetias a sua Ecclesia, suspectas eas habentes propter reprehensionem et admonitionem. Scilicet quam plurima consarcunt mendacia et segmenta, ut jure videantur non admittere Scripturas. Hac ergo ratione non sunt pii, ut qui divinis præceptis non acquiescant, hoc est, sancto Spiritui. Quemadmodum amygdala dicuntur inane, non in quibus nihil inest, sed in quibus id quod inest est inutile: ita etiam hæreticos dicimus qui sunt inane Dei consiliorum et Christi traditionum, qui non aliter amari sunt ac agrestis amygdala, et sunt principes auctoresque dogmatum, nisi si quæ propter veri evidentiam deponere et occultare non potuerunt. Quenadmodum ergo in bello non est ordo deserendus quem dedit imperator militi: ita nec deserendus est ordo quem dedit nobis Logos, quem accepimus principem ac ducem cognitionis et vitae. Vulgus autem ne hoc quidem examinavit, an sit sequendus aliquis, et quisnam hic, et quemadmodum. Quale enim est Verbum, talem quoque vitam esse convenit fideli, ut possit sequi Deum qui ab initio omnia recta via dirigit. Post-

(99) Τὰ ἐν ποστ. Sic supra cap. 12, init. Eἰσὶ δὲ οἱ διὰ τὰς μείζους τὸνας ἀπέχονται τῶν ἐν τοῖς ποστιν τὸνα.

(1) Τὰς ἔγχειρες. Aristoteles *De hist. animal.* lib. viii, paulo ante finem c. 2: Τῶν δὲ ἔγχειν τρέφονται μὲν δίλγατι τινὲς καὶ ἐνιαχοῦ, καὶ ἐλύτη, καὶ σιτοίς, ἀντὶ τις παραβάλλῃ· αἱ μέντοι πλεῖσται τῷ ποτίσμῳ ὑδάτι. Καὶ τούτο τηροῦσιν οἱ ἔγχειλοτρόφοι, ὅπως ὅτι μάλιστα καθαρὸν η ἀποκρέον (ἀεὶ καὶ ἐπιβρέσσον) ἐπὶ πλαταμώνων, ἥ κονιώνται τοὺς ἔγχειλωνας. Ἀποτηγοντας γάρ ταχινὸν, ἐὰν μὴ καθαρὸν ἥ τὸ ὑδάρ. ἔχουσι γάρ τὸ βρέγχια μικρά. Διόπερ ὅταν θηρεύωσι, ταράττουσι τὸ ὑδάρ. Καὶ ἐν τῷ Στρυμόνι δὲ περὶ Πλειάδα ἀλίσκονται· τότε γάρ ἀναθολουσται τὸ ὑδάρ καὶ ὁ πηλὸς ὑπὲ πτενεμάτων γινομένων ἐναντίων· εἰ δὲ μὴ συμέρεται ἡσυχίαν ἔστιν. (Anguillæ paucæ quædam, certisque locis vescunt limo, atque edulis, si quis apponat: sed plurimæ dulci humore vivunt. Idque qui vivariis anguillariis dant operam, servant, ut quam maxime pura sinceraque sit aqua, affluens semper, et effluens per ripas, ubi vivaria extrinsecunt. Nam nisi aqua sit clara, brevi strangulatæ intereunt: branchias enim habent exiguae. Hinc turbare aquam soliti sunt, qui eas piscentur. Et quidem in Strymone amne circa Vergiliis capiuntur: fūc enim aqua, et lutum adversis flatibus inturbatur: alioqui satius est quiescere.)

(2) Εἰργουσιν ἕκυπων τῆς Ἐκκλησίας, ὑφορώμενοι δι' ἐλεγχον. Η. εἰργουσιν ἕκυπων, τῆς Ἐκκλησίας ὑφορώμενοι δι' ἐλεγχον. Vulgataū lectionem

sequitur Herveti versio: « Prophetias hacent a sua Ecclesia suspectas eas habentes propter reprehensionem et admonitionem. » SYLBURG.

(3) Τοὺς αἰρετικοὺς τοὺς κερούς. II. τοὺς αἰρετικοὺς κενούς, expuncto posteriore articulo τούς. Id.

(4) Ἔξαρχοτας δογμάτων. Ἔξαρχειν παντὸς δόγματος, « auctorem fieri senatusconsulorum, » dixit in Galba Plutarchus, de Nymphidio agens.

(5) Δι' ἐνέργειαν, ut interpres quoniam, « propter veri evidentiam. » SYLBURG.

(6) Οὕτως οὐδὲ Flor. οὕτως οὐδὲ διὸ ἔδωκεν ὁ Λόγος ἀργοντα εἰλήφαμεν γνώσεως τε καὶ βίου λειπτέον τάξιν. Lūxata est structura pariter et sententia. Nobis veram lectionem præxit interpretis versio: « Ita non deserendus est ordo quem dedit nobis Verbum, quem accepimus principem ac dicemus cognitionis et vitae. » SYLBURG.—Ms. Paris. Οὕτως οὐδὲ διὸ ἔδωκεν ὁ Λόγος ἀρχοντα εἰλήφαμεν γνώσεως τε καὶ βίου λειπτέον τάξιν.

(7) Oloc. Alludit auctor ad veteris poetæ sententiam, quæ superius allata est sub finem Protrept. p. 95, n. 1.

(8) Προχείρους τοὺς τὰς φαντ. expuncto articulo τούς, ut interpres quoque, « efficiendum ut prompta sint visa quæ sunt ex ratione. » SYLBURG.

(9) Η γραφὴ. Apocrypham scripturam citore videtur.

quam autem transgressus fuerit Verbum quispiam, et per id, Deum, si propterea imbecillior fuit quod aliqua repentina se obtulerit species, efficiendum est ut sint in promptu species rationales: sin autem more **¶** qui prius invaluit victus, vulgaris, ut ait Scriptura, factus fuerit, curandum est ut mos illi penitus aboleatur, et ut ei resistat, exercenda est anima. Si autem pugnantia quoque aliqua dogmata videtur attrahere, ea sunt subducenda, et eundum est ad eos qui quieta dogmata efficiunt, et divinis Scripturis eos incantant qui sunt rudes et imperiti, et strepitum pertimescant, per Testamentorum consequentiam eis veritatem explanantes. Sed, ut videatur, magis declinamus ad ea quae sunt opinabilia, etiam si sint contraria, quam ad veritatem: est enim illa austera gravisque. Atque cum sint quidem tres animae affectiones, ignoratio, opinio, scientia: qui in ignorantia quidem versantur, sunt gentes; qui autem in scientia, vera Ecclesia: qui vero in opinione, ii qui sectantur haereses. Nihilo ergo apertius videamus affirmantes eos qui sciunt de iis quae sciunt, quam hos de iis quae opinantur, quod attinet ad affirmandum absque demonstratione. Se itaque invicem despiciunt et irrident, sitque ut idem sensus ab aliis quidem in maximo honore habeatur, ab aliis autem damnetur amentiae. Atqui didicimus aliud quidem esse voluptatem, quae est attribuenda gentibus; aliud autem contentionem quae in haeresibus præponitur; aliud gaudium, quod, ut proprium, est Ecclesie assignandum; aliud autem laetitiam, quae danda est vero gnostico. Quemadmodum autem si quis Ischomacho se dederit instituendum, eum faciet agricolam; et si Lampidi, nautam; et Charidemo, imperatorem; et Simoni, equitandi gnarum; et Perdici, cauponem; et Crobulo, opsoniorum conditorem; et Archelao, saltatorem; et Homero, poetam; et Pyrrhoni, contentiousum; et Demostheni, oratorem; et Chrysippo, dialecticum; et Aristoteli, physicum; et Platonii, philosophum: ita qui paret Domino, et per eum data sequitur prophetiam, perfecte efficitur

A μάτων πορευτέον, οἱ κατεπάθουσι ταῖς θελαῖς Γραφαῖς τοὺς φορδεῖς τῶν ἀπείρων, τὴν ἀλήθειαν δὲ τῆς ἀκολουθίας τῶν Διαθηκῶν ταφηνίζοντες. Ἀλλά, ὡς ξοικεν, βέπομεν ἐπὶ τὰ ἔνδοξα μᾶλλον, καὶ τὸν ἐνστίτιον τηγάνη, ἥπερ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν· αὐτοῦρά γάρ ἐστι καὶ σεμνή. Καὶ δὴ τριῶν οὐσῶν διαθέτεων τῆς ψυχῆς, ἀγνοίας, οἰήσεως, ἐπιστήμης, οἱ μὲν ἐν τῇ ἀγνοίᾳ τὰ θένη, οἱ δὲ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἡ Ἐκκλησία δὲ ἀληθής, οἱ δὲ ἐν οἰήσει οἱ κατὰ τὰς αἰρέσεις. Οὐδὲν γοῦν ταφέστερον ἴστενται τοὺς ἐπισταμένους περὶ ὧν Ισαῖα διαβεβαιούμενους καὶ περὶ ὧν οἴονται (10), δισονγε ἐπὶ τῷ διαβεβαιούσθαι ἀνευ τῆς ἀποδεξίας. Καταφρονοῦσι γοῦν ἄλληλων καὶ καταγελῶσι· καὶ συμβάνει τὸν αὐτὸν νοῦν, παρ' οἷς μὲν ἐντιμότατον εἶναι, παρ' οἷς δὲ παρανοίας ἥλωκενται. Καίτοι μεματθήκαμεν ἀλλο μὲν τοι εἶναι ἡδονὴν, ἣν ἐν τοῖς Εὐθεσιν ἀπονεμητέον, ἀλλο δέ τι ἐριν, ἣν ἐν ταῖς αἰρέσεσι (11) προχριτέον· ἀλλο χαράν, ἣν τῇ Ἐκκλησίᾳ προσοικειώτεον· ἀλλο δὲ εὐφροσύνην, ἣν τῷ κατὰ ἀλήθειαν ἀποδοτέον γνωστικῶν. Ός δέ, ἐὰν πρόσχη τις Ἰσχομάχῳ, γεωργὸν αὐτὸν ποιήσει· καὶ Λάμπιδι (12), ναυάληρον· καὶ Χαριόημψ, στρατηγὸν· καὶ Σίμωνι, ἵππικόν (13)· καὶ Πέρδικι, κάπτηλον· καὶ Κρωβύλῳ, δόφοποιόν (14)· καὶ Ἀρχελάῳ, δρυχηστήν· καὶ Οὐμήρῳ, ποιητήν· καὶ Πύρφωνι, ἐριστήκον· καὶ Δημοσθένει, ῥήτορα· καὶ Χρυσίππῳ, διαλεκτικόν· καὶ Ἀριστοτέλῃ (15), φυσικόν· καὶ φιλόσοφον, Πλάτωνι· οὗτας ὁ τῷ Κυρίῳ πειθόμενος, καὶ τῇ δοθείσῃ δι' αὐτοῦ καταχολουθήσας προφητείᾳ, τελέως ἐκτελεῖται κατ' εἰκόνα τοῦ διδασκάλου, ἐν σαρκὶ περιπολῶν Θεός (16). Ἀποπίπτουσιν δέ τοις τὸν ὄφους οἱ μὴ ἐπόμενοι Θεῷ, ἐὰν ἡγῆται (17)· ἡγεῖται δὲ κατὰ τὰς θεοπνεύστους Γραφάς. Μυρίων γοῦν διητῶν κατ' ἀριθμὸν & πράσουσιν ἀνθρώπων, σχεδὸν δύο εἰσὶν ἀρχαὶ πάσης ἀμαρτίας, ἀνοια (18) καὶ ἀσθένεια· ἅμφω δὲ ἐφ' ἡμῖν, τῶν μῆτες ἑθελόντων μανθάνειν, μῆτες αὖ τῆς ἐπιθυμίας κρατεῖν. Τούτων δὲ δι' ἣν μὲν οὐ καλῶς κρίνουσι, δι' ἣν δὲ οὐκ ισχύουσι τοῖς δρθῶς κριθεῖσιν· οὕτε γάρ, ἀπατηθεὶς τις τὴν γνώμην, δύναται ἀν (19) εὐ πράττειν, καὶ πάντα δυνα-

¶ P. 894, ED. POTTER, 761 ED. PARIS.

(10) *Kai περὶ ὦρολορται. Scribe, quod secutus quoque interpres videtur: Οὐδὲν γοῦν ταφέστερον ἴστενται τοὺς ἐπισταμένους, περὶ ὧν Ισαῖα διαβεβαιούμενους, ἢ τούτους περὶ ὧν οἴονται. HEINSIUS.*

(11) *Αἱρέσεσι. Flor. ἑρέσει, corruptie. SYLBURG.*

(12) *Λάμπιδι. Lampidis cognomine Nauclerici meminit Plutarchus lib. An seni gerenda sit respublica: 'Ο δὲ Λάμπις ὁ Ναυκληρίχος, ἐρωτηθεὶς, πῶς ἐκτίσατο τὸν πλοῦτον, Οὐ χαλεπῶς, ἔφη, τὸν μέγαν, τὸν δὲ βραχὺν ἐπιπόνως καὶ βραδέως. «Lampis, qui a multarum possessione navium Nauclericus est vulgo dictus, interrogatus aliquando, qua ratione tantas opes sibi parasset? Magnas, respondit, haud difficulter, paucas autem non sine laboribus et multo tempore.»*

(13) *Σίμωνι, Ιππ. Plinius lib. xxxiv, c. 8, refert Demetrium fecisse «equitem Simonem, qui primus de equitatu scripsit.» Xenophon statim ab initio lib. Περὶ ἵππωντος: «Ἐγράψε μὲν οὖν καὶ Σίμων περὶ ἵππωντος, δε γαὶ τὸν κατὰ τὸ Ἐλευσίνιον Ἀθήνῃσιν πάνω χαλκοῦν ἀγέθηκε, καὶ ἐν τῷ βάθρῳ τὸ έπαντοῦ*

ἔργα ἔξετύπωσεν. «Scripsit quidem et Simo librum De re equestri, qui Athenis equum æneum in Eleusinio dicatum posuit, et in basi opera ipsius est facta cælavit.»

(14) *Κρωβύλῳ, σψ. Idem forte hic cum Crobilo poeta, quem citat Suidas v. Ὁφραγία, et Τιμαχίδης, item Athenaeus et Harpocration.*

(15) *Ἀριστοτέλῃ. Magis analogum Ἀριστοτέλει, ut ibidem Δημοσθένει. SYLBURG.*

(16) *Θεός. Conf. Protrept. p. 88, n. 7. Ἡγῆται, «quoscumque duxerit.»*

(17) *Ἐάρ ἡγῆται. Scribendum proculdubio ἡ Ἡγῆται, «quoscumque duxerit.»*

(18) *Ἄροια. Herv. interpres ἀγνοία, «ignorantia,» ut mox sunt qui legant οὐ κακῶς κρίνουσι, «non male judicant.» Vulgatam lectionem probat etiam Illeverti versio, «quod non recte judicant.» Deinde post commutationem istud, οὐκ ἰσχύουσι τοῖς δρθῶς κριθεῖσιν, deest ἀκολουθεῖν, ut paulo supra, aut aliud ejusmodi verbum. SYLBURG.*

(19) *Δύναται ἀρ. Usitatus δύναται ἀν, opt. modo. Id.*

τὸς ή τὸν γνωσθέντα ποιεῖν· οὗτος καὶ χρίνειν τὸ δέοντα ισχύων, διεμπτον ἔσυντον παράσχοιτ' ἀν τοῖς ἕργοις ἔξασθενῶν. Ἀκολούθους τοίνυν δύο τῷ γένει καὶ παιδεῖα παραδίδονται πρόσφοροι ἐκατέρᾳ τῶν ἀμαρτιῶν · τῇ μὲν ἡ γνῶσις τε καὶ ἡ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν μαρτυρίας ἐναργῆς (20) ἀπόδειξις, τῇ δὲ ἡ κατὰ Λόγον διστησίς, ἐκ πίστεώς τε καὶ φόβου παιδαγωγουμένη. Ἀμφω δὲ εἰς τὴν τελείαν ἀγάπην συναύξουσι· τέλος γάρ οἶμαι τοῦ γνωστικοῦ τὸ γε ἐνταῦθα διττόν· ἐφ' ὧν μὲν, ἡ θεωρία ἡ ἐπιστημονική, ἐφ' ὧν δὲ ἡ πρᾶξις. Εἴη μὲν οὖν καὶ τούσδε τοὺς αἱρετικοὺς καταμαθόντας, ἐκ τῶνδες τῶν ὑπομνημάτων σωφρονισθῆναι τε καὶ ἐπιστρέψαι ἐπὶ τὸν παντοκράτορα Θεόν! εἰ δὲ καθάπερ οἱ κωφοὶ (21) τῶν δψεων, τοῦ καινῶς μὲν λεγομένου, ἀρχαιοτάτου δὲ, μὴ ἐπάνοιεν ἄστματος, παιδεύθειεν οὖν πρὸς τοῦ Θεοῦ, τὰς πρὸ τῆς κρίσεως πατρῷας νοούσιας ὑπομένοντες, ἵστ' ἀν καταισχυνθέντες μετανοήσασιν, ἀλλὰ μὴ εἰς τὴν παντελῆ φέροντες ἔσυτοὺς διὰ τῆς ἀπηνοῦς ἀπειθείας ἐμβάλλοιεν κρίσιν! Γίνονται γάρ καὶ μερικαὶ τινες παιδεῖαι, ἀς κολάσεις ὀνομάζουσιν, εἰς ᾧς ἡμῶν οἱ πολλοὶ τῶν ἐν πραπτώματι γενομένων ἐκ τοῦ λαοῦ τοῦ κυριακοῦ κατολισθαίνοντες περιπέπτουσιν. Ἄλλ' ὥς πρὸς τοῦ διδασκάλου ή τοῦ πατρὸς οἱ παιδεῖς, οὐτως τὴν πρᾶξιν τῆς Προνοίας κολαζόμεθα. Θεὸς δὲ οὐ τιμωρεῖται (22). ἔστι γάρ η τιμωρία κακοῦ ἀνταπόδοσις· κολάσεις μέντοι πρὸς τὸ χρήσιμον καὶ κοινῆ καὶ ίδιῃ τοῖς κολαζόμενοις. Ταῦτα μὲν ἀποτρέψαι βουλόμενος τῆς εἰς τὰς αἱρέσεις εὐεμπτωτὰς τοὺς φιλομαθοῦντας, παρεβέμην· τούς δὲ τῆς ἐπιπολαζούσης, εἴτε ἀμαθίας εἴτε ἀδελτηρίας, εἴτε κακεξίας, εἰθ' δὲ δηπότε κρήτη καλεῖν αὐτήν, ἀποταῖσαι γλαχυμονος, μεταπεῖσαι δὲ καὶ προσαγαγεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τούς γε μὴ παντάπασιν ἀνιάτους, ἐπιχειρῶν, τοῖσδε συνεχρησάμην τοῖς λόγοις. Εἰσὶ γάρ οἱ οὐδὲ ἀνέχονται τὴν ἀρχὴν ἀπακούσαι· τῶν πρὸς τὴν ἀληθείαν προστρεπόντων, καὶ δὴ φιλαρεῖν ἐπιχειροῦσι, βλασφήμους τῆς ἀληθείας καταχέοντες λόγους, σφίσιν αὐτοῖς τὰ μέγιστα τῶν θντων ἐγνωκέναι συγχωρούντες, οὐ μαθόντες, οὐ ζητήσαντες, οὐ πονέσαντες, οὐκέτι εὑρόντες τὴν ἀκολουθίαν· οὐς ἐλέήσειν διὰ τις ἡ μισήσειν τῆς τοιαύτης διαστροφῆς. Εἰ δέ τις λάσιμος τυγχάνει, φέρειν δυνάμενος ὡς πῦρ ή στόηρον τῆς ἀληθείας τὴν παρθησίαν, ἀποτέμνουσαν, καίουσαν τὰς ψευδεῖς δόξας αὐτῶν, ὑπερέχτω τὰ ὡτα τῆς ψυχῆς. Ἐσται δὲ τοῦτο, ἐὰν μὴ, βρθυμεῖν ἐπειγόμενος, ἀποδιωθῶνται τὴν ἀληθείαν, ή δόξης δριγνώμενοι, καίνοτομεῖν βιάζωνται· βρθυμοῦσι μὲν γάρ οἱ, παρὸν τὰς οἰκείας ταῖς θείαις Γραφαῖς ἐξ αὐτῶν τῶν Γραφῶν πορθεῖσθαι ἀποδεῖξις, τὸ παράπαν καὶ ταῖς ἡδοναῖς αὐτῶν συναρρούμενον ἐκλεγόμενοι. Δόξης δὲ

Ad magistri imaginem, Deus in carne versatur. Hanc ergo altitudinem minime assequuntur, qui non sequuntur Deum eos ducentem; dicit autem per Scripturas divinitus inspiratas. Et cum sint innumerabilia quae sunt ab hominibus, sunt utique duo cuiusvis peccati principia, ignoratio et imbecillitas: est autem **¶** utrumque in nostra potestate, cum nec velimus discere, nec cupiditatem continere. Ex his autem, unum efficit ut non recte judicent, alterum vero, ut non possint exequi quae recte sunt judicata. Neque enim si quis fuerit deceptus in sententia, recte agere poterit, etiam si sit satis potens ut agat ea quae fuerint cognita: neque qui potest id quod oportet judicare, se ab omni reprehensione alienum præbebit, si ad res gerendas sit impotens. Conqueritur ergo duæ quoque genere disciplinæ traduntur utriusque peccato utiles: illi quidem, cognitionis, et ex Scripturarum testimonio evidens demonstratio; huic vero, quae est secundum Logon exercitatio, quae per fidem et timorem instituitur. Crescunt autem ambo simul in perfectam charitatem. Gnostici enim est hic quidem, ut arbitror, duplex finis: in aliquibus quidem, contemplatio ex scientia; in aliis vero, actio. Ac utinam fieri potuerit, ut hi hæretici, si quae in his traduntur commentariis didicerint, corrigantur, et convertantur ad Deum omnipotentem: sin autem tanquam surdi serpentes (quod nove quidem dicitur, est autem antiquissimum), non exaudiant canticum, a Deo certe castigentur, paternas admonitiones quae ante judicium sunt patienter sustinentes, donec pudore affecti ducantur pœnitentia: non autem per immanem inobedientiam seipso injiciant in perfectum judicium! Sunt enim quædam partiales disciplinæ, quas vocant castigationes, in quas multi ex nostris qui in delicto fuerunt, ex populo Dominicano diligentes incident. Verum sicut a magistro vel patre pueri, ita nos castigamur a **324** Providentia. Deus autem non punit (est enim punitio, mali redditio), castigat autem et communiter et privatim ad utilitatem eorum qui puniuntur. Hæc quidem adduxi, partim quod vellem adhortari studiosos ne facile prolabantur in hæreses; partim autem ut ab hac quae consistit in superficie sive in scitia, sive stultiæ, sive mala habitudine, sive quocunque alio nomine eam vocare oporteat, desistant, efficeri cupiens; partim quoque, ut a pristina sententia deducerem, adducerem autem ad veritatem eos qui non sunt omnino immedicabiles, usus sum his sermonibus. Sunt enim qui ne quidem in animum inducunt audire eos qui hortantur ad

¶ P. 895, ED. POTTER, 762 ED. PARIS.

(20) Ἐναργῆς. Flor. ἐνεργής, perperam. SYLB. Ms. Paris., ἐνεργῆς.

(21) Οἱ κωφοὶ. Psal. LVIII, 5, 6 : Θυμὸς αὐτοῖς κατὰ τὴν ὅμοιωσιν τοῦ δψεως, ὥστε ἀσπίδος κωφῆς καὶ βουλόσης τὰ ὡτα αὐτῆς. ήτις οὐκ εἰσακούσεται φωνὴν ἐπαδόντων, φαρμάκου τε φαρμακευμένου ταράχησοῦ.

(22) Θεὸς δὲ οὐ τ'. Favit Clemens isti sententiae (quam vehementer amplexus est postea Origenes) quae omnem pœnam vel ἐπανορθώσεως vel παραιτήματος causa inflictam vult. Vide pag. 668, 745, edit. Paris., licet pag. 536 certam etiam pœnam rationem agnoscat, τιμώρησιν dictam. Lowth.

veritatem; quin etiam nugari aggrediuntur, verba in veritatem maledica effundentes; sibi rerum maximarum vindicantes agnitionem, cum nec didicerint, nec quaesierint, nec laborarint, nec invenerint consequentiam: quorum misereatur potius aliquis quam odio habeat, propter talem eorum perversitatem. Si quis est autem medicabilis, qui tanquam ignem vel ferrum ferre possit libertatem veritatis, secantem et urentem falsas opiniones, praebat aures animae. Hoc autem flet, si non otium et socordiam amplectentes extrudant veritatem, aut gloriam desiderantes, res novas moliantur. Sunt enim socordes, qui, cum liceat ex ipsis Scripturis, divinis Scripturis convenientes colligere demonstrationes, id omnino non faciunt, sed quod eorum voluptatibus suffragatur eligunt. Gloriae autem tenentur desiderio, qui ea quae convenient sermonibus divinitus inspiratis, tradita a beatis apostolis et magistris, voluntarie elidunt, per alias argumentationes, humanis doctrinis resistentes divine traditioni, ut haeresis constituant. Nam inter eos viros qui tanti erant in ecclesiastica cognitione, quid restabat dicendum a Marcione, verbi gratia, aut Proculo, et similibus, qui non sunt ingressi recta via? Neque enim eos qui præcesserunt superare potuerunt sapientia, ut aliquid adinvenirent iis quae ab illis vere dicta sunt: sed bene cum eis actuun esset, si discere potuissent ea quae prius sunt tradita. Solus ergo gnosticus, cum in ipsis consuevit Scripturis, apostolicam et ecclesiasticam servans dogmatum rectitudinem, rectissime vivit secundum Evangelium, et demonstrationes ita ut quærerit inventum: ut qui emittatur a Domino, a lege et a prophetis. Nam vita, ut opinor, gnosti, nihil est aliud quam facta et verba quae sequuntur traditionem Domini. Verum et non est omnium cognitio^a. Nolo enim vos ignorare, fratres, inquit Apostolus, et quod omnes sub nube erant, et spiritualis cibi et potus erant particeps^b, aperte confirmans, non omnes qui verbum audiunt, facto et verbo cepisse magnitudinem cognitionis. Unde etiam subjunxit:

¶ P. 896, ED. POTTER, 763 ED. PARIS. • I Cor. viii, 7. b I Cor. x, 1, 3, 4.

(23) *Eirai. Lowthio non immerito delendum vi- detur.*

(24) *'Ορθοροήλαρ τώρ δογμάτων. Sic Euseb. Hist. Eccles. lib. iv, c. 5: Τῆς ἀποστολικῆς ὁρθοροήλαρ. Videatur autem hæc locutio desumpta esse ex Epistola ad Timotheum, in qua Apostolus dixit: 'Ορθοτοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Quod ibi adnotavit Valerius.*

(25) *Δεῖ ἄρ. Rectius δεῖ ἄν. Lowth.*

(26) *Υπὸ τοῦ Κυρίου. Forte rectius ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ut sit, « allegans a Domino. » Nec enim quadrare videtur Herveti versio, et ut qui emittatur a Domino. » SYLBURG.*

(27) *Ἄπδ. Hanc præpositionem in ὑπὸ mutarant editiones Sylburgio recentiores.*

(28) *Οὐ κάρτερ. I Cor. viii, 7: Οὐκ ἐν πᾶσιν η γνῶσις.*

(29) *Οτι κάρτες. I Cor. x: Οτι οι πατέρες ἡμῶν πάντες.*

(30) *Καὶ πνευματικοῦ. Sensu convenient quæ-*

A ἐπιθυμούσιν, δοσι τὰ προσφυῇ τοῖς θεοπνεύστοις ἀλγοῖς ὑπὸ τῶν μαχαρίων ἀποστόλων τε καὶ διδασκάλων παραδίδομενα, ἔκδοτες εἶναι (23) σοφίζονται, εἰς ἕτερων παρεγγειρήσεων, ἀνθρωπείας διδασκαλίας ἐνιστάμενοι θεῖς παραδότες ὑπὲρ τοῦ τὴν αἱρεσὺν συστήσασθα. Τις γάρ ὡς ἀληθῶς ἐν τῇ λικουδίᾳ ἀνδράσι, κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν λέγω γνῶσιν, ὑπελέπτε λόγος, Μαρκῶνος, φέρε εἰπεῖν, ή Προδίκου, καὶ τῶν ὅμιλων, τὴν ὁρθὴν οὐ βαδισάντων ὅδον; Οὐ γάρ ἀν ὑπερέβαλον σορῆς τοὺς ἐμπροσθεν ἀνδρας, ὡς προσξευρεῖν τι τοῖς ὑπὸ ἐκείνων ἀληθῶς βρθεῖσιν· ἀλλ' ἀγαπητὸν ἦν αὐτοῖς, εἰ τὰ προπαραδεδομένα μαθεῖν ἡδονὴθεσαν. Ο γνωστικὸς δρά τιμον μόνος, ἐν αὐταῖς καταγηράσας ταῖς Γραφαῖς, τὴν ἀποστολικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σώζων ὀρθοτομίαν τῶν δογμάτων (24), κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὄρθοταπειστοῖ, τὰς ἀποδείξεις, ὡς ἀν (25) ἐπιζητήσῃ, ἀνευρίσκει, ἀναπεμπόμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου (26), ἀπὸ (27) τε νόμου καὶ προφητῶν. Ο βίος γάρ, οἵματι, τῷ γνωστικοῦ ούδεν διλλο ἐστίν ή Ἑργα καὶ λόγοι τῆς τοῦ Κυρίου ἀκόλουθοι παραδόσει. 'Αλλ' οὐ πάντων (28) ή γνῶσις. Οὐ θέλω γάρ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, φησιν δὲ Απόστολος, « οἵτι πάντες (29) ὑπὸ τὴν νεψέλην ἥσσαν, καὶ πνευματικοῦ (30) βρώματός τε καὶ πόματος μετέλαβον, » κατατκενάνων σαρῶς, μὴ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον κεχωρικέντες τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως ἔργῳ τε καὶ λόγῳ· διὸ καὶ ἐπίγαγεν· « 'Αλλ' οὐκ (31) ἐν πᾶσιν αὐτοῖς τάχα κηρησαντας· Τίς οὖτος; Ο εἰπών, « Τί με λέγετε (32) Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου, » τούτεστι τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος, ήτις ἐστὶ βρώμα (33) ἡμῖν πνευματικῶν, καὶ πώμα διέφαν οὐκ ἐπιστάμενον, ὑδωρ ζωῆς γνωστικῆς. Ναὶ, φησίν (34), ή γνῶσις εἰρηται « φυσιοῦν. » Πρὸς οὓς φαμέν· Τάχα μὲν ή δοκοῦσα γνώσις « φυσιοῦν » λέγεται, ήτις (35) τετυφωθεὶς τὴν λέξιν ἔρμηνειν ὑπολάθοι. Εἰ δὲ, διπερ καὶ μᾶλλον, τὸ μεγαλεῖν τε καὶ ἀληθῶς φρονεῖν μηνύει ή τοῦ Αποστόλου φωνή, λέλυται μὲν τὸ ήπορημένον· ἐπόμενοι δὲ οὖν ταῖς Γραφαῖς, κυρώσωμεν τὸ εἰρημένον. « Ή σοφία, φησιν δὲ οὐρανόν, εἰνεψιστωσε τὰ ἔαυτῆς τέκνα (36). » Οὐ δίποτα

D scribit B. Paulus I Cor. x, 3, 4.

(31) 'Αλλ' οὐκ. I Cor. x, 5: 'Αλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλεοσιν αὐτῶν ἡδόκησεν δὲ θεός.

(32) Τι με λεγ. Conjungit Luc. vi, 46: Τί δέ με καλεῖτε Κύριον, καὶ οὐ ποιεῖτε δὲ λέγω; Matth. vii, 21: Οὐ πᾶς δὲ λέγω μοι Κύριος, Κύροις εἰσελέγεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

(33) Βρώμα. Respicit Joan. vi, 48 et seqq., iv, 14.

(34) Φυσία. A. plur. num. φασι. SYLBURG.

(35) Ήτις. Εἰ τις legit interpres.

(36) Η σοφία, εγοῖσι δὲ Σολεύμνων, ἐτρευτισθε τὰ ἔαυτῆς τέκνα. Eccli. iv, 12, apud LXX: Η σοφία υἱοὺς ἔαυτῆς ἀνύψωσε, καὶ ἐπιλαμβάνεται τῶν ἔτεοντων αὐτῆς. « Sapientia filios suos exaltavit, et suscepit inquirentes se. » In Romana editione postrema legitur ἔαυτῇ ἀνύψωσε, in qua et hæc adnotantur in scholiis. Et fortasse ex hoc loco sumpsit Tertullianus, quod ponit in Scorpiano: « Sophia jugulavit filios suos, » et videtur leguisse

γάρ τύφον ἐνεποίησεν δέ Κύριος ταῖς μερικαῖς κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τῇ ἀλήθειᾳ πεποιθέντα, καὶ εἶναι μεγαλόφρονα ἐν γνώσει τῇ διὰ τῶν Γραφῶν παραδίδομένη, ὑπεροπτικὸν τῶν εἰς ἀκαρτίαν ὑποσυρέντων (37), παρασκευάζει· δὲ σημαντεῖ τῇ «Ἐνεψυσίωσε» λέξις· μεγαλοπρέπειαν τῆς σοφίας τοῖς κατὰ τὴν μάθησιν τέκνοις ἐμφυτευσάσης (38) διδάσκει. Αὐτίκα φησιν δέ Ἀπόστολος (39). «Καὶ γνώσουμεις οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν,» εἰ μεγαλοφρόνως (ὅπερ ἐστὶν ἀλήθως· ἀλήθειας δὲ μεῖζον οὐδὲν) τῆς Γραφῆς συνιέτε (40). Ἐνταῦθα γάρ «ἡ δύναμις τῶν πεφυσιωμένων τέκνων τῆς σοφίας» οἶον, Εἰσομαί, φησιν, εἰ δικαίως ἐπὶ τῇ γνώσει μέγα φρονεῖτε· «Γνωστὸς γάρ κατὰ τὸν Δαΐδης «ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ θεῷς, τουτέστι τοῖς καὶ ἐπίγνωσιν Ἰσραὴλίταις. Ἰουδαία (41) γάρ ἔξομολόγησεις ἔρμηνεύεται. Εἰκότως ἄρα εἴρηται πρὸς τοῦ Ἀποστόλου· «Τὸ δέ, οὐ μοιχεύσεις (42). Οὐ κλέψεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἰ τις ἐπέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνάκεφαλοισται, ἐν τῷ· Ἀγαπήσεις τὸν π. Ἰησοῦν σου ὡς ἁυτόν.» Οὐ γάρ χρή ποτε, καθάπερ οἱ τὰς αἱρέσεις μετιόντες ποιοῦσι, μοιχεύειν τὴν ἀλήθειαν, οὐδὲ μήν κλέπτειν τὸν κανόνα τῆς Ἐκκλησίας (43), ταῖς λόισις ἐπιθυμίαις καὶ φιλοδοξίαις χαριζομένους ἐπὶ τῇ τῶν πλησίον ἀπάγῃ, οὓς παντὸς μᾶλλον ἀγαπῶντας, τῆς ἀλήθειας αὐτῆς ἀντέχεσθαι διδάσκειν προστέκει. Εἴρηται γοῦν ἀντικρυνεῖς, «Ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς Ἐθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ,» οὐν μὴ κριθῶσιν, ἀλλὰ ἐπιστραφῶσιν οἱ προανηκότεροι δοῦλοι δὲ τοῖς «γλώσσαις αὐτῶν δολοῦσιν,» ἔγγραφα ἔχουσι τὰ ἐπιτίμια.

Non mæchaberis, Non furaberis, Non concupisces, et si quod est aliud mandatum, hoc dicto in compendium redigitur, nempe, *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*. Non oportet enim unquam, sicut faciunt qui heresēs sequuntur, adulterare veritatem, neque furari regulam Ecclesiæ, proprias cupiditati et gloriæ inserviendo in fraudem propinquorum, quos omnino ut ament veritatem atque amplectantur docere oportet. Aperte ergo dictum est: «Annuntiate inter gentes studia ejus¹, ut non judicentur, sed convertantur qui prius audierint. Quicunque autem «linguis suis dolose agunt², scriptis pœnis puniuntur.

CAPUT XVII.

Rationem alteram proponit qua vera fides ab heresi distingui possit, examinando scilicet quænam fuerit prior traditio, illa Ecclesiæ, an ea quam heretici venditant.

Οἱ τοίνυν τῶν ἀτεβόν ἀπότομενοι λόγων, δῆλοις τε ἐξάρχοντες, μηδὲ εὗ τοῖς λόγοις τοῖς θεοῖς, ἀλλὰ ἐξημαρτημένως συγχρώμενοι, οὔτε αὐτοὶ εἰσίσιν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, οὔτε οὐδὲ ἐξηπάτησαν ἐῶσι τυγχάνειν τῆς ἀληθείας· ἀλλ' οὐδὲ τὴν κλεῖν (44)

¹ P. 897, ED. POTTER, 764 ED. PARIS. ² I Cor., x. 5. ³ I Cor. x. VIII, 1. ⁴ I Cor. iv, 19. ⁵ Psal. LXXVI, 1. ⁶ Rom. XIII, 9. ⁷ Psal. IX, 11. ⁸ Psal. XIV, 3.

ἐνεθυσίασse. J. Pamelius in Tertullianum scribens, locum illum referit ad Prov. ix, ἔστραξε τὰ ἐστήτης θύματα, «immolavit victimas suas,» putatque legisse illum paraphrastice, «filios suos.» Latina Vulg. «Sapientia filii suis vitam inspirat, et suscipit inquirentes se.» G. Lansenio in ea scribenti videtur interpres legisse ἐκύρωσεν, nec multum ab illa sententia discedit lectio Clementis. COLLECT.

(37) Ὑπορρέετων. Convenientius ὑποσυρόντων, active: ut interpres quoque, «contempnere eorum, quæ trahunt in peccatum.» SYLBURG.

(38) Ἐμφυτευσάσης. Legite ἐμφυτευείσης. LOWTH.

(39) Φησιν δὲ Ἀπόστολος. Post has voces, ex

A «Sed non in eis omnibus est complacitum.» Cui-nam? Ei qui dixit: «Quid mihi dicitis, Domine, et non facitis voluntatem Patris mei?» hoc est doctrinam Servatoris; quæ nobis cibus spiritualis, et potus qui nescit situm; aqua vitæ gnosticæ. Atqui, inquiunt, dicitur «inflare cognitione b.» Quibus respondemus: Fortasse quidem quæ videtur cognitione «inflare» dicitur, si quis existimet dictionem idem sibi velle quod tumescere et insolentem reddere: ⁹ sin autem, quod potius dicendum est, magnifice et vere sentire significat vox Apostoli, solutum quidem est id de quo dubitatur. Sequentes autem Scripturas, confirmemus quod dictum est. «Sapientia,» inquit Salomon, «inflavit suos filios.» Non enim quibusdam doctrinæ particulis, fastum et arrogatiām ingeneravit Dominus, sed in veritate habere fiduciam, et esse magnificum in cognitione quæ traditur per Scripturas, efficit contemptorem eorum quæ trahunt ad peccatum: quod significat dictio «inflavit.» Quæ docet magnificentiam sapientiæ, quæ implantatur iis qui sunt per doctrinam filii. Jam vero inquit Apostolus: «Et cognoscam non sermonem eorum qui sunt inflati, sed virtutem e.,» an magnifice (quod quidem est vere: veritate autem nihil est magius) Scripturas intelligatis. In hoc enim est «virtus inflatorum filiorum sapientiæ.» Quasi dicat: Sciam an de vestra cognitione jure vos magnifice sentiatis. «Notus enim est,» ut ait David, «in Judæa Deus^d,» hoc est, iis qui per cognitionem sunt Israelitæ: Judæa enim exponit cor-

C fessio. Merito ergo dictum est ab Apostolo: «Illiud,

compendium reeditur, nempe, *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*.» Non oportet enim unquam, sicut faciunt qui heresēs sequuntur, adulterare veritatem, neque furari regulam Ecclesiæ, proprias cupiditati et gloriæ inserviendo in fraudem propinquorum, quos omnino ut ament veritatem atque

amplectantur docere oportet. Aperte ergo dictum est: «Annuntiate inter gentes studia ejus¹, ut non

judicentur, sed convertantur qui prius audierint. Quicunque autem «linguis suis dolose agunt²,

scriptis pœnis puniuntur.

Qui impios ergo alttingunt sermones, aliquisque tradunt, neque verbis divinis recte, sed perverse utuntur, neque ipsi in **325** regnum cœlorum in-

D grediuntur, neque eos, quos deceperunt, sinunt assequi veritatem. Sed nec ipsi introitus clavem ha-

I Cor. IV supplendum istud membrum, «Ἐλεύσομαι ταχέως πρὸς ὑμᾶς.» SYLBURG.

(40) *Tῆς Γραφῆς συνιέτε.* Flor., τῆς Γραφᾶς συνιέται, niendo evidente. SYLBURG. *Tῆς Γραφᾶς συνιέται* habet etiam ms. Paris.

(41) *Ιουδαία.* Conf. supra Strom. I, p. 355, n. 4.

(42) *Οὐ μοιχεύσεις.* Rom. XIII, 9: Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ φευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθ.

(43) *Tὸν καρότα τῆς Ἐκκλησίας.* Conf. supra Strom. VI, p. 803.

(44) *Τὴν κλείστην.* Respicit Matth. XVI, 19; Luc. XI, 52.

bentes, sed falsam quamdam, et, ut dicit consuetudo, ἀντικλεῖδα, id est, aversam clavem, per quam, non relaxato velo, ut nos ingredimur per Domini traditionem, sed exciso ostio, et muro Ecclesiæ clam perosso, veritatem transgredientes, efficiuntur principes ac duces mysteriorum. **Xanima** impiorum. Quod enim Catholica Ecclesia posteriora sua fecerint conciliabula, non est opus multis probare. Nam Domini quæ fuit in adventu doctrina, cum cœpisset ab Augusto, medio tempore Tiberii consummatur. Apostolorum autem ejus doctrina, usque ad Pauli ministerium, Neronis tempore consuminatur. Inferius autem circa tempora Adriani imperatoris fuerunt, qui hæreses excoitarunt, et pervenerunt usque ad ætatem Antonini natu majoris, sicut Basilides, etiam si Glauciam sibi adscrivat magistrum, ut ipsi gloriantur, qui fuit Petri

A ἔχοντες αὐτοὶ τῆς εἰσόδου, φευδῇ δὲ τινα, καὶ, ὡς φρσιν ἡ συνήθεια, ἀντικλεῖδα, δι' οὓς οὐ τὴν αὐλαῖν ἀναπετάσαντες, ὥσπερ ἡμεῖς διὰ τῆς τοῦ Κυρίου παραδόσεως εἰσείμεν (45), παράθυρον δὲ ἀναπεμπτεῖς, καὶ διορύξαντες λάθρα τὸ τείχον τῆς Ἐκκλησίας, ὑπερβαίνοντες τὴν ἀλήθειαν, μυσταγωγοὶ τῆς τῶν ἀσεβῶν ψυχῆς καθίστανται. **Oti** (46) γάρ μεταγενεστέρας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τὰς ἀνθρώπινας συντλύσεις πεποιήκασιν, οὐ πολλῶν δὲ λόγων. Ἡ μὲν γάρ τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν παρουσίαν ὁ δισκαλία, ἀπὸ Αὐγούστου καὶ Τίβεριου Καίσαρος ἀρχαίμενη, μεσούντων τῶν Αὐγούστου χρόνων τελεῖσθαι (47). ἡ δὲ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ μέχρι γε τοῦ Παύλου λειτουργίας ἐπὶ Νέρωνος τελεῖσθαι κατέδε, περὶ τοὺς Ἀδριανούς (48) τοῦ βασιλέως χρόνων, οἱ τὰς αἰρέσεις ἐπινοήσαντες γεγόνασι, καὶ μέχρι γε τῆς Ἀντωνίου (49) τοῦ πρεσβυτέρου διέτεινται τὰ

* P. 898, ED. POTTER, 765 ED. PARIS.

(45) *Euseb.* Rectius εἰσίμεν, vel εἰσίμεν **Sylb.**

(46) "Oti. De tota hac periodo vide Pearsonum in *Vindictis Ignat.* part. II, cap. 7, et Dodwellum in *Irenæum* n. 19. Lowth.

(47) Ἡ μὲν γάρ... τελεῖσθαι. Rectius interpres μεσούντων τῶν Τίβεριου χρόνων, « medio Tiberii tempore : » ut patet et superiori *Chronologia* p. 147. **Sylburg.**—De lectione meliori, quam interpres est secutus, vide Sylburgium, inquit Heinsius. Hanc sententiam sic emendat Montacutius *Originum eccles.* part. II, p. 341: « Απὸ Αὐγούστου ἀρχαίμενη, μεσούντων Τίβεριου χρόνων τελ. Nascebatur enim, quod pueri nostri sciunt, imperante Augusto Christus: imperante Tiberio crucifixus. Cujus imperio ultra medium decurso prædicationem auspicebatur, a quo sensu non abhorret Tertullianus. » Pearsonus loco jam dicto hæc scribit: « Vox Αὐγούστου postiore loco recte poni non potest: neque enim de Augusto ipso intelligi poterit, post cuius imperii media tempora Christus natus, neque Tiberio ea vox convenit ubi eterque siun nominatur. Menetum agnoscit Sylburgius, et pro Αὐγούστου legitum interprete Τίβεριον. Et quidem satis Grace dicitur μεσούντων τῶν Τίβεριου χρόνων, « medio τίβερι τοποθετεῖται οὐδὲν οὐδὲν τίβερι τοποθετεῖται. » Sed dubito an ita loqueretur Clemens, qui xv quidem Tiberii baptizatum esse Christum agnovit, et post unum annum passum etiam putavit, sed xxii tantum annos Tiberio assignavit. Cum igitur levior mutatio sufficere posse videatur, forte legendum μεσούντων τῶν Αὐγούστου χρόνων, « Augustis illis tempus dimidiabitibus, » vel, utroque imperatore dimidiatus sibi sumente, ut ipse loquitur lib. I: Πεντεκαθεδάτῳ οὖν θεοὶ Τίβεριον, καὶ πεντεκαθεδάτῳ Αὐγούστου οὕτω πληροῦνται τὰ τριάκοντα ἑταῖς οὖς ἐπαθεν. « Quintodecimo ergo anno Tiberii, et quintodecimo Augusti sic impluentur tringinta anni usque ad tempus quo passus est Christus. » Sed optima correctio a meliori codice exspectanda est. Mihi hæc cl. Pearsoni emendatio paulo durior videtur; nec video cur Montacutii conjectura rejici debeat, si vox μεσούντων laxior sensu sumpta, ut sepe alias sit, paulo ultra medium Tiberiani Imperii annum extendatur. Nec Dodwell hoc de loco sententia prætereunda est, quam bis verbis exponit Dissert. I in *Irenæum* pag. 34 et seq.: « Ait ergo Clemens, juvenes illos hominum coetus (qui scilicet homines, non Deum, habent auctorem) cœtibus Ecclesiæ catholicæ, id adeo esse manifestum, ut ne quidem opus esset ad id probandum prolixiori oratione. Distinguit nimimum tria Ecclesiæ intervalla. Primum illud quo vixit Dominus, quod xxx erat, pro ea

opinione quæ apud **vulgus** obtinebat, annorum. Ergo illud ita ait incepisse ab Augusti temporibus, ut fuerit Tiberio imperante consummatum. Includenda enim parenthesi verba illa, μεσούντων τοῦ Αὐγούστου χρόνων, et in eam sententiam intelligenda, ut, cum illa Domini viventis disciplina ab Augusto incepit, in Tiberium desierit, sic tamen illa inter utrumque imperatorem distribuenda esset, ut media ejus pars Augusto esset assignanda. Quod exinde colligebant, quod iamjam receptum esset apud vulgus, xxx Domini ann. cum xv Tiberi anno concurrisse; 2° deinde intervallum ponit a passione Domini ad martyrium S. Pauli, Neronis imperio ad exitum vergeante; 3° intervallum a Neroni porrigitur ad Adrianum. His itaque tribus intervallis recentiores Clemens illos statuit hæreticos qui sub Adriano tandem in lucem ita prodierint, ut pertigerint usque ad Antoninum. In qua sententia expendi meretur, utrum verbum τελεῖσθαι recte se jungatur a verbis proxime præcedentibus μεσούντων τοῦ Αὐγούστου χρόνων, ad quæ referti videtur. Nam cum dixisset Christi doctrinam Augusto ac Tiberio imperantibus ἀρχαῖσθαι, sequitur ut ostenderet quo tempore eadem τελεῖσθαι, « desierit. » Quemadmodum in sententia proxime sequente dicit apostolorum doctrinam, « quæ a fine doctrinæ Christi initium sumpsisse intelligitur, ἐπὶ Νέρωνος τελεῖσθαι, » Nerone imperante desuisse. Illud insuper adjiendum, quod verbum μεσούντων τοῦ Αὐγούστου χρόνων.

D (48) *Adrianoū.* Hæc respicit Cedrenus, scribens: « Οἱ γάρ οἳς Κλήμης ὁ Στρωματεὺς, ἐπὶ Αδριανοῦ ὑπῆρχον Σατορύδος, Βασιλέος, καὶ Καρποχρήτης. » Ut enī ait Clemens *Stromateon* auctor, sub Adriano fuerunt Saturnilus, Basilides, et Cyprianos.

(49) *Antartrou.* Irenæus lib. III, c. 4, et ex eo Eusebius *Hist. eccl. lib. IV*, cap. 10, referunt Valentiniū Romam venisse Antonino Pio imperatore, Hygino Romano pontifice. Basilidem sub Adrianū hæresin suam propagasse fuse ostendit Pearsonus loco superiori dicto. Conf. Epiphanius lib. I, c. 31; Theodoretus *Hæret. Fab. lib. I.* De Marcione et Valentino hæc scribit Tertullianus lib. *De præscript. hæret.* c. 3: Ubi tunc Marcion, Ponticus Nauclerus, Stoicæ studiosus? Ubi Valentinus Platonice sectator? Nam constat illos neque adeo olim suis, Antonini fere principatu, et in Catholicæ primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, sub episcopatu Eleutherii benedicti. »

πατές, καθάπερ δὲ Βασιλειδῆς, καὶ Γλαυκίαν ἐπιγράψηται διάστακαλον, ὡς αὐχοῦσιν αὐτὸν, τὸν Ηέτρου ἔμηνέα. Ως αὐτῶς (50) δὲ καὶ Οὐαλεντίνον Θεοδάτην διηκόνειαν (51) φέρουσιν· γνώριμος δὲ οὗτος ἐγέγνετο Παύλου. Μαρκίων γάρ (52), κατὰ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς

¶ P. 899 ED. POTTER, 766 ED. PARIS.

(50) Ως αὐτῶς. Recte ms. Paris. ὥσπερ τις.

(51) Θεοδάτης ἀκηκοεῖ. Scribendum, facili mutatione, Θεοδᾶ (vel Θεοδᾶς) διακηκοεῖν, « Theudain audivit. » Quod observarunt clarissimi viri, Bentleius, Grabiis, etc. Solet enim verbum διακονεῖν hoc sensu adhiberi. Sic supra Strom. I, p. 352: Τοῦτον διαδέχεται Ἀρχέλαος· οὐΣωκράτης διήκουσεν. Ei succedit Archelaus, quem audivit Socrates. » Diogenes Laertius in Socrate: Διήκουσεν Ἀρχέλαον τοὺς φυσικούς. « Archelanus physicum audivit. » Apud eumdem alia quoque exemplia ubique sere obvia sunt. Theodec hæretici alii etiam meminerunt. Vigilius Tapsensis lib. I contra Arium, Sabellium, et Photinum, cap. 20: « Et quia multi dogmatum nostrorum auctores exstiterant, doctrinam obviantes apostolicā, omnesque sectatores suos discipulos nominabant, nec erat illa nominis discretio inter veros falsosque discipulos, sive qui Christi, sive qui Dosithei, sive Theodæ, sive Judee cujusdam, sive etiam Joannis sectatores, qui se quasi Christo credere fatebantur. »

(52) Μαρκίων γάρ, κατὰ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἡλικίαν γενόμενος, ὡς πρεσβύτης νεωτέροις συνεργέτερος μεθ' ὄντος Σίμωνος ἐπ' ὅλην τοι. Cl. Pearsonus loco superioris dicto hæc scribit: [Tres hæresiarchas nominat Clemens, Basilidem, Valentiniūm, et si forte Marcionem: si forte inquam; nam illa verba, Μαρκίων γάρ, κατὰ τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἡλικίαν γενόμενος, ὡς πρεσβύτης νεωτέροις συνεγένετο, « Marcion enim, sub eadem ætate versabatur ut senex cum junioribus, » ut vulgo exponuntur, scana esse non possunt, ut nec que sequuntur, μεθ' ὄντος Σίμωνος ἐπ' ὅλην κηρύσσοντος τοῦ Πέτρου ὑπήκουε, « post quem Simon Petrum audiit paululum prædicantem, » ut hodie leguntur et exponuntur. Quis enim in historia ecclesiastica ferre potest aut Marcionem senem fuisse, cum Basilides et Valentinius juvenes essent, aut Simonem qui S. Petrum audiit post Marcionem exstisset? De Marcione aliter sensit Epiphanius, ut ostendimus: aliter etiam veteres locuti sunt. Justinus martyr Valentiniānorum et Basilidiānorum meminit, dictos eos a nominibus hæresiarcharum docet; imo vero: Καὶ εἰσὶν ὦφελον, inquit, ἀπὸ προσωνυμίας τῶν ἀνθρώπων, ἐξ οὐπέρ εξάχη διδαχῆ καὶ γνώμην ἥρεστο. » Ei sunt apud nos qui a nomine eorum virorum, ex quo doctrina et sententia quaelibet incepit, » denominati sunt. Solum Marcionem memorat quasi adhuc in vivis cum ipse scribebat, et postquam contra omnes hæreses scripsisset. An eum tantummodo in vivis tunc fuisse monuissest, si eodem tempore Basilides et Valentinius, non tantum vixissent, sed etiam juvenes et in florenti adhuc ætate fuissent? Observat Ireneus de ætate hæreticorum agens, Valentiniūm sub Hygino Romam venisse, Marcionem sub Aniceto postea invalluisse; an ille putavit Valentiniūm juniores fuisse cum Marcion iam senex esset? Ille igitur saltem ut ab iis exposita sunt a Clemente prolicisci non potuerunt. Quare Isaacus Vossius (epist. 2 ad Rivotum) huic loco tanquam minime sane medelam adhibuit et pro illis quæ dedimus hæc legit: Μαρκίων γάρ γενάτη τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἡλικίαν γενόμενος ὡς πρεσβύτης νεωτέροις συνεγένετο, μεθ' ὄντος Σίμωνος. Quæ si recte capio hoc sonant: « Marcion enim sub eadem ætate cum illis tanquam cum senioribus junior veritus est; cum quibus Simon, » etc. Ita ille, acute quidem, ut solet. Dodwellus loco citato, cum Vossii conjecturam, quoad priorem partem, probasset,

A interpres. Similiter autem Valentiniūm quoque vicunt audivisse Theodadē; is autem fuit Pauli familiaris. Marcion enim cum natus esset eadem qua ipsi ætate, versabatur ut senex cum junioribus, post quem, Simon Petrum audiit paululum predi-

de reliquis verbis quæ ad Simonem spectant, μεθ' ὄντος Σίμωνος ἐπ' ὅλην, etc., hæc adjicit: « Hæc verba ita intelligo, non ut ad ultimum eorum, quos supra nominaverat, Marcionem referantur (quorum enim ille antiquissimi hæretici cum recentissimo, in ætatis causa, comparatio?), sed ad primum omnium Basilidem, eumdemque antiquissimum. Proinde media verba omnia, καὶ Γλαυκεῖαν ἐπιγράψηται, etc., usque ad illa, νεώτερος συνεγένετο, parenthesis incluserim. Tum et voces illas ἐπ' ὅλην ad voces μεθ' ὄντος, non ad ἐπήκουσεν, referendas censuerim, non ut brevi tempore S. Petrum apostolum audiret Simon (quod nihil ad consilium Clementis), sed ut hæreticorum omnium antiquissimus Simon, S. Petri auditor, non multo fuerit illo, quem paulo ante non nominaverat, Basilide superior. Quod omnino faciebat aptissime ad demonstrandam illam, quam demonstrandum suscepereat Clemens, hæreticorum, præ Ecclesia, novitatem: scholam nimirum Simonianam, ni fallor, intellexit, et discessum illius ab Ecclesia manifestum, unde prodierat Basilides. Prodierat Basilides e schola Simonis Menandriana sub initium Adriani. Discesserat ab Ecclesia ea schola sub finem, ut ostendimus, Trajani. Ita recte dixerit Clemens Simonem, quasi scholæ ab Ecclesia alienæ auctorem, Basilide ἐπ' ὅλην fuisse seniorem. » Idem infra in Addendis hæc subiicit: « Non dissimulandum arbitror amici cuiusdam docti sententiam, qui nostra legerat, antequam ederentur, de illo loco Clementino. Monuit ille post verba illa Πέτρου ἔργην, inchoat:dam esse parenthesis, endem tamen quo nos illum conclusius loco concludendam; postea mutatione levissima pro μεθ' ὄντος reponendum μεθ' οὐ. In ea nimirum sententia est ille, ut ad S. Petrum referantur verba illa μεθ' οὐ, cui fuerit proinde coactus Simon, Petri scilicet aliquantis per discipulus. Id enim indicant verba ἐπ' ὅλην, sic illum fuisse magistrum erroris, ut tamen prius fuerit discipulus veritatis, qui tamen diu, ut diabolus, in veritate non permanserit. Hæc ille, quād nos fecimus, fortasse rectius. » Valesius in Annotationibus ad Eusebii lib. II, c. 11, μεθ' ὄντος exp. « ante eum, superioris eo. » Quenadmodum ait in Act. apost. c. v, v. 37: Μετὰ τούτον ἀνέστη Ιούδας, significat « Judæus ante eum (Theudam) exstisset. » Quæ quidem expositio licet prima fronte durior videatur, tamen prorsus necessaria est, ac verissima; nec amplius destituitur. Nam quoties ab ultimo, utpote nobis propiore, numerare instituimus, tunc ex ultimo primus, et ex primo ultimus fiat necesse est. Quād ob causam « retro fuisse » dixit Tertullianus in Apologetic, pro olim et antea fuisse: et retrosiorem usurpat pro antiquiore. Et tamen retro idem est Latinis quod post. Sed quoniam Casaubonus negat Graecos unquam ita locutos fuisse, producendum est testis omni exceptione major. Is est Clemens Alexandrinus, qui in lib. vii Stromatei sub finem, eodem prorsus modo locutus est quo B. Lucas. Postquam enim observavit hæreticos fere omnes circa tempora imperatoris Adriani erupisse, et usque ad principatum Antonini Pii pervenisse, ut Basilidem et Valentiniūm, hæc subiungit: « Nam Marcion iisdem quidem temporibus vixit quibus Basilides et Valentiniūs. Verum tanquam senior cum illis adhuc junioribus est versatus. » Adit deinde μεθ' ὄντος Σίμωνος ἐπ' ὅλην κηρύσσοντος τοῦ Πέτρου ὑπήκουεν. « Post quem Simon prædicantem Petrum audiit aliquando. » Quis non videt in hoc Clementis loco « post

cantem. Quæ cum ita habeant, clarum est ex antiquissima et verissima Ecclesia, has recentiores, et quæ his sunt adhuc inferiores tempore, suisæ innovatas, adulterinæ note hæreses. Ex iis quæ dicta sunt manifestum esse existimo, unam esse veram Ecclesiam, eam, quæ vere est antiqua, in cuius catalogum referuntur ii qui sunt justi ex proposito. Nam cum unus sit Deus et unus Dominus, propterea id etiam quod est summe venerabile, et ex eo quod sit unicum laudatur, ut quod sit imitatio principii quod est unum. In unius ergo naturæ sortem cooptatur Ecclesia quæ est una, quam conuantur hæreses in multas discindere. ¶ Et essentia ergo et opinione et principio et excellentia, solam esse dicimus, antiquam et catholicam Ecclesiam, in unitatem unius fidei quæ est ex propriis testamentis, vel potius ex testamento quod est unum diversis temporibus, in quibus Dei voluntate per unum Dominum congregat eos qui sunt ordinati, quos prædestinavit Deus, cum eos justos futuros cognovisset ante mundi constitutionem. Ceterum Ecclesiæ quoque eminentia, sicut principium constructionis, est ex unitate, omnia alia superans, et nihil habens sibi simile vel æquale. Atque de iis quidem dicetur postea. Ex hæresibus autem alias quidem appellantur ex nomine, ut quæ appellatae sunt a Valentino et Marcione et Basilide, etiam si gloriuntur se Matthei opinionem adducere: sicut enim una omnium apostolorum sicut doctrina, ita etiam traditio; alias autem ex loco, ut Peratici; alias autem ex gente, ut Phrygum hæresis; alias autem ex operatione, ut Encratitarum; alias autem ex propriis dogmatibus, ut Docitarum et Hæ-

res, recentiores, seu posteriores sunt, conversatio est hæreticis. Vox enim νεωτέροις cum αὐτοῖς conjungi non debet, quasi ipso Marcione illi juniores aut posteriores fuerint: sensus omnis vocis αὐτοῖς refertur ad αὐτήν et in voce γενόμενος finitur; νεωτέροις cum συνεγένετο arcte conjungitur eosque denotat, cum quibus Marcion tanquam discipulus conversatus est, a quibus suæ hæreses principia quedam mutuatus est, qui quidem ipsi Basilidis et Valentini discipuli fuerunt. Ita vocem eam alibi usurpat Clemens, ut lib. I: Θάλης δὲ Φοίνιξ ὁ τὸ γένος καὶ τοῖς Αἰγυπτίων προφήταις συμβεδῆκεν εἰρήται· καθάπερ καὶ ὁ Πυθαγόρας αὐτοῖς γε τούτοις, Χαλδαῖον τε καὶ μάγων τοῖς ἀρίστοις συνεγένετο. Unū συμβεδῆκεν: et συγγενέσθαι idem. Ita optime Clementi cuius veteribus convenit.]

(53) Υπάκουετε. Ἐπίχουσεν scriendum esse arbitratur Dodwellus loco jam dicto.

(54) Φαμέτ τὴν ἀρχαῖαν. Ms. Paris. φαμέτ, η ἀρχαῖαν.

(55) Ἔρδς. Pro ἐνός Flor. perperam habet τὸ οἶς: ut etiam Herveti versio, in quibus Dei voluntate per unum Dominum congregat eos q. 3 SYLBURG.—Ἐν οἷς habet etiam ms. Paris.

(56) Παράδοσις. Respicit apocryphas Matthei παράδοσις, de quibus supra p. 748, edit. Paris.

(57) Περατικολ. Spencerus in Origenis lib. vi, p. 294, adnotat Peraticorum heresin suis, quam invenit Peraticus Euphrates: de quo agit Thendretus lib. 1 De hær. fab. in Peratis.

¶ P. 900, ED. POTTER, 767 ED. PARIS.

hunc, idem valere atque *c. ante hunc.*? Neque enim Simon Magus posterior fuit Marcione. Imo dum ante Marcionem vixit, ut inter omnes constat. Sed nimurum Clemens cum a propinquioribus incipiens, hæreticorum indicem texeret, primos numeravit qui erant ultimi, et postremum omnium posuit Simonem, qui revera erat oīnnum primus. Eodem quoque modo locutus est Simeon Metaphrastes in Actis passionis Petri, Alexandrini episcopi, ubi Petrus in carcere positus Achillam et Alexandrum ita afflat: Μεμνήσθαι δὲ καλὸν καὶ τὸ μεγάλον Διονυσίου, δε τῇδε κακίσσι περιών, Σαβελλοῦ μάλιστα ἐπιθεμένου καὶ πολλὰ τούτον λυποῦντος, οὕτω τὸν πάντα τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνον διὰ Χριστὸν στενούμενος διετέλεσε· καὶ μετ' αὐτὸν Ἡρακλᾶς τε καὶ Δημήτριος οἱ μαχάριοι ἐπέστροποι, εἰτε. Vides ut Metaphrastes, seu potius actor ex quo Metaphrastes haec acta descripsit, Heraclam ac Demetrium episcopos ait suisæ post Dionysium, quos tamen constat prædecessores suisæ Dionysii. Sei et geographiæ scriptores, quoties terrarum situm et populorum nomina describunt, eodem loquuntur modo. Dicunt enim μετὰ τούτους εἰσὶν ἔξεινος. Quod idem valet ac *c. supra hos siti sunt isti.* Pearsonus loco citato haec insert: *c. Utrum Henrici Valesii expositio ferri possit judicent eruditii. Ego mentem Clementis ita recte exprimi posse sentio: Quod ad Marcionem enim attinet, ille quidem sub eodem imperio Adriani vixit, sub quo Basilides et Valentinus; sed cum senex esset, cum illis qui his junio-*

res, recentiores, seu posteriores sunt, conversatio est hæreticis. Vox enim νεωτέροις cum αὐτοῖς conjungi non debet, quasi ipso Marcione illi juniores aut posteriores fuerint: sensus omnis vocis αὐτοῖς refertur ad αὐτήν et in voce γενόμενος finitur; νεωτέροις cum συνεγένετο arcte conjungitur eosque denotat, cum quibus Marcion tanquam discipulus conversatus est, a quibus suæ hæreses principia quedam mutuatus est, qui quidem ipsi Basilidis et Valentini discipuli fuerunt. Ita vocem eam alibi usurpat Clemens, ut lib. I: Θάλης δὲ Φοίνιξ ὁ τὸ γένος καὶ τοῖς Αἰγυπτίων προφήταις συμβεδῆκεν εἰρήται· καθάπερ καὶ ὁ Πυθαγόρας αὐτοῖς γε τούτοις, Χαλδαῖον τε καὶ μάγων τοῖς ἀρίστοις συνεγένετο. Unū συμβεδῆκεν: et συγγενέσθαι idem. Ita optime Clementi cuius veteribus convenit.]

(53) Υπάκουετε. Ἐπίχουσεν scriendum esse arbitratur Dodwellus loco jam dicto.

(54) Φαμέτ τὴν ἀρχαῖαν. Ms. Paris. φαμέτ, η ἀρχαῖαν.

(55) Ἔρδς. Pro ἐνός Flor. perperam habet τὸ οἶς: ut etiam Herveti versio, in quibus Dei voluntate per unum Dominum congregat eos q. 3 SYLBURG.—Ἐν οἷς habet etiam ms. Paris.

(56) Παράδοσις. Respicit apocryphas Matthei παράδοσις, de quibus supra p. 748, edit. Paris.

(57) Περατικολ. Spencerus in Origenis lib. vi, p. 294, adnotat Peraticorum heresin suis, quam invenit Peraticus Euphrates: de quo agit Thendretus lib. 1 De hær. fab. in Peratis.

γῶν (58)· αἱ δὲ ἀπὸ ἐνεργειας, ὡς ἡ τῶν Ἐγκρα- A matitarum; aliae autem ex positionibus, et iis quae τῶν (59)· αἱ δὲ ἀπὸ δογμάτων ἰδιαζόντων, ὡς ἡ τῶν ipsæ honorarunt, ut qui appellantur Caianistæ et Δοκιτῶν (60) καὶ Αἰματιτῶν· αἱ δὲ ἀπὸ ύποθέσεων, Ophiani; aliae vero ex iis quae nefarie ausæ sunt et καὶ ὁν τετιμήκασιν, ὡς Καῖνισται (61) τε καὶ οἱ perpetrarunt, ut qui ex Simonianis vocantur En- θυιανοί (62) προσαγορευμένοι· αἱ δὲ ἀρχ' ὁν tychitæ. παρανήμως ἐπετήδευσάν τε καὶ ἐτόλμησαν, ὡς τῶν Σιμωνιανῶν οἱ Ἐντυχιταὶ (63) καλούμενοι.

CAPUT XVIII.

Ex mystico sensu legis de mundis et immundis animalibus, Judæos et hæreticos ab Ecclesia distingui posse ostendit.

'Οπήγε οὖν τινα δλίγητην ὑποδεῖξαντες τοῖς φιλοθεά-
ρουσ τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ τοῦ κατὰ τὰς θυσίας νόμου,
περὶ τε Ἰουδαίων τῶν χυδαίων, περὶ τε τῶν αἰρέ-
σσων μυστικῶν διαχρινομένων, ὡς ἀκαθάρτων ἀπὸ
τῆς περὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζώων θείας Ἐκ-
κλησίας (64), καταπαύσωμεν τὸν λόγον. Τὰ μὲν γάρ
θιχηλοῦντα (65) καὶ μηρυκισμὸν ἀνάγοντα, τῶν ιε-

B Nos autem ubi iis qui in Ecclesia spectandi te-
nentur desiderio, ex lege de sacrificiis, tum de
Judæis vulgaribus, tum de hæresibus quæ mystice
discernuntur, tanquam iminundæ, ex divina mun-
dorum et immundorum animalium distinctione,
parvum quoddam foramen ostenderimus, finiemus
orationem. Quæ enim sunt fissis ungulis et rumi-

(58) Φριγῶν. Nempe a Phrygia: unde oī κατὰ Φρύγας. *Cataphryges*, vulgo dicti.

(59) Ἐγκρατῶν. Sic Flor. et Sylburg. Ἐγκρα-
τιῶν habent recentiores editiones. Sed verior le-
ctio est Ἐγκρατητῶν. His autem hæreticis nomen
inditum est quod nimiam præcipere ἐγκράτειαν,
a nuptiis scilicet, animantium esu, etc.

(60) Δοκιτῶν. Scribendum potius Δοκητῶν. Nam eos, qui Christum δοκήσει, *specie* sola huma-
nam naturam induisse docebant, Δοκητάς dictos
fuisse, omnibus notum est.

(61) Κατανοταί. H̄i Καῖνοι dicti sunt ab Epi-
phanio heres. 38. Καῖνοι a Theodoreto *Hæret. fab.*
lib. 1, c. 38. Irenæus lib. 1, c. 35, nominis rationem
indicat: «Alii autem rursus Cain a superiori prin-
cipalitate ducunt, et Esau et Core, et Sodomitas;
et omnes tales cognatos suos confiduntur; et pro-
pter hoc à factore impugnatos, neminem ex eis
male acceptos. Tertullianus *De prescript. hæretic.*
c. 47: «Nec non etiam erupit alia quoque hæresis,
quæ dicitur Cainæorum. Et ipsi enim magnificant
Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum,
quæ operata sit in ipso. Nam Abel ex inferiore
virtute conceptum, procreatum: et ideo inferiorem
repertum. H̄i qui hoc asserunt, etiam Judæum pro-
digorem defendant.»

(62) Οφιτοί. Ophitas vocant Epiphanius hæ-
res. 37, et Theodoretus *Hæret. fab.* lib. 1, ut etiam
Tertullianus loco iam dicto: «Accesserunt his,
hæretici etiam illi, qui Ophitæ nuncupantur. Nam
serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam
ipsi Christo preferant. Ipse enim, inquit, scien-
tia nobis boni et mali originem dedit. Hujus animi
advertisens potentiam et majestatem Moyses, in-
quiunt, æreum posuit serpentem; et quicunque
ipsum asperxerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse,
autem præterea, Christus in Evangelio imitatur ser-
pentis ipsius sacram potestatem, dicendo: Et sicut
Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari
oportet Filium hominis. Ipsum introducunt ad be-
nedicenda eucharistia sua.» Conf. Irenæus lib. 1,
sub finem cap. 34: Origenes in *Celsum* lib. III, principio,
aliisque plures.

(63) Ἐντυχηταί. Ἐντυχητά hos hæreticos vo-
care videtur Theodoretus in Simone lib. 1 *Hæret. fab.*
«Ἐν τῆς δέ τῆς παχροτάτης ἀνεψύσαν βέζης
Κλεοδανοί, Δοσιθεανοί, Γορθηνοί, Μασθόθεοι, Ἀδρια-
νιταί, Ἐντυχηταί, Κανιταί.» Ex hac amarissima
radice orti sunt Cleobanii, Dositheani, Gortheani,
Maschothei, Adrianistæ, Entychitæ, Canistæ.»

(64) Ἐν τοῦ κατὰ τὰς θυσίας νόμου... θείας
Ἐκκλησίας. Locus perturbatus, qui ita restitui

potest: «Ex τοῦ κατὰ τὰς θυσίας νόμου περὶ καθα-
ρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζώων, ὡς Ἰουδαίων τῶν χυδαίων,
καὶ αἰρέσσων μυστικῶν διαχρινομένων ἀπὸ τῆς θείας
Ἐκκλησίας. Lowth.

(65) Τὰ μὲν τρίπ διχηλοῦται. Hæc sumpsit Cle-
mens ex Irenæi lib. v. c. 8. «Prædicti autem signifi-
caliter omnia haec lex, de animalibus delineans
hominem; quæcumque duplēcēm ungulam habent
et ruminant, mundā enuntians; quæcumque autem
vel utrumque vel alterum horum non habent, velut
immunda segregans. Qui sunt ergo mundi? Qui in
Patrem et Filium similiter iter firmiter faciunt;
hæc est enim firmitas eorum, qui duplēcēs sunt
ungulæ; et eloquia Dei meditantur die ac nocte,
uti operibus bonis adornantur; hæc est enim rumi-
nantium virtus. Immunda autem quæ neque duplēcē
ungulam habent, neque ruminant, hoc est,
qui neque in Deum fidem habent, neque eloquia
eius meditantur; hæc autem ethnicorum est abo-
minatio. Quæ autem ruminant quidem, non habent
autem ungulam duplēcē, et ipsa immunda, hæc
Judeorum est imaginialis descriptio: qui quidem
eloquia Dei in ore habent, stabilitatem autem ra-
dices sue non insingunt in Patre et in Filio: propter
hoc autem et lubricum est genus ipsorum. Etenim
quæ sunt unius ungulæ animalia facile labuntur;
firmiora autem sunt quæ duplēcē quidem ungu-
lam habent, succendentibus invicem ungulis fissis
secundum iter, et altera ungula subhajulat aliam.
Immunda autem similiter, quæ duplēcē ungulam
habent, non autem ruminant; hæc est autem om-
nium videlicet hæreticorum ostensio, et eorum qui
non meditantur eloquia Dei, neque operibus justi-
tiae adornantur, quibus et Dominus ait: «Quid mihi
dicitis: Domine, Domine, et non facitis que dico
vobis?» Qui enim sunt tales, in Patrem quidem
et Filium dicunt se credere, nunquam autem me-
ditantur eloquia Dei, quemadmodum oportet, ne-
que justitiae operibus sunt adornati; sed quemad-
modum prædiximus, porcorum et canum assum-
pserunt vitam, immunditiae, et gulæ, et reliquæ in-
curiae semetipsos tradentes. Juste igitur tales om-
nes, qui propter suam incredulitatem et luxuriam
non adipiscuntur divinum Spiritum, et variis cha-
racterib[us] ejiciunt se vivificans Verbum, et in suis
concupiscentiis irrationaliter ambulant, Apostolus
quidem carnales et animales vocavit; prophetæ
autem jumenta et feras dixerunt; consuetudo au-
tem pecora et irrationalib[us] interpretata est; lex
autem immundos enuntiavit.» Conf. supra *Pædag.*
lib. III, cap. 11, p. 297, n. 15.

nant, hostias esse mundas et Deo acceptas tradit Scriptura, utpote quod justi per fidem iter ingrediuntur ad Patrem et Filium. Hæc est enim stabilitas eorum quorum fissæ sunt unguæ, qui Dei eloquia diu noctuque meditantur et ruminant in animæ disciplinarum receptaculo : quam etiam gnosticam exercitationem, mundi animalis ruminacionem, dicit lex allegorice. Quæ autem neque utrumque, neque ex iis habent alterum, secernit ut immunda. Ac quæ ruminant quidem, bisfidam autem non habent unguam, vulgus Judæorum tacite significant; qui eloquia quidem Dei habent in ore, fidem autem et basin non habent, quæ transmittit ad Patrem per Filium, et innititur veritati^a. Unde etiam ejusmodi genus animantium labile est, ut quorum pedes minime sunt bisfidi, neque duplicitati fidei innituntur. « Nemo enim, » inquit, « cognoscit Patrem nisi Filius, et cui Filius revelaverit^b. » Rursus autem illa quoque contra sunt similiter immunda, quæ bisfidas habent unguas, minime autem ruminant. Hæc enim indicant hæreticos, qui ingrediuntur quidem in nomine Patris et Filii, accuratam autem eloquiorum declarationem subtiliter exprimere, et in tenues partes comminuere nequeunt, et justitiae opera paulo crassius, non autem accuratius et subtilius obeunt, si modo obeunt. Iis qui sunt tales dicit Dominus : « Cur mihi dicitis : Domine, Domine, et non facitis quæ dico^c? » Sunt autem omnino immundi, qui nec bisfidas habent unguas neque ruminant.

Vos autem, Megarenses, inquit Theognis, 326 neque tertii, neque quarti,

*Neque duodecimi estis, neque in ratione, nec numero, sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ^d, et tanquam stilla a cado^e. » His a nobis prætractatis, locoque morali nobis summatum sparsimque descripto, ut sumus polliciti, iisque quæ ad veram excitant cognitionem, hic et illuc inspersis dogmatibus, ut a quolibet eorum qui mysterii non sunt initiati, non facile possint inveniri sanctæ traditiones, aggrediamur quod sumus polliciti. Sunt autem libri *Stromatum* utique similes, non illis elaboratis hortis in quibus sunt arbores et*

¶ P. 901, ED. POTTER. • Levit. II, 4; Deut. xiv, 3 seq. • Luc. x, 22. • Luc. vi, 46. • Psal. I, 4. • Isa. xl, 15.

(66) *Mελετῶτων*. Respicit Psal. I, 2 : 'Αλλ' ή ἐν τῷ νόμῳ Κύριον τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσεις ἡμέρας καὶ νυκτός.

(67) Οὐδεῖς. Luc. x, 22 : Οὐδεὶς γινώσκει τίς ἔστιν δὲ Γίδες εἰ μὴ δὲ Πατήρ, καὶ τίς ἔστιν δὲ Πατήρ εἰ μὴ δὲ Γίδες, καὶ φένανται δὲ Γίδες ἀποκαλύψαι.

(68) Τί με λέγει. Luc. vi, 46 : Τί με καλεῖτε Κύριε Κ. Nulla sensus variatione. A. SYLBURG.

(69) Υμεῖς. Theocriti scholiastes epigramma proferit ab Apollinis oraculo Megarensibus redditum, unde hæc duo sunt hexam. :

'Υμεῖς δ', ώ Μεγαρεῖς, οὔτε τρίτοι, οὔτε τέταρτοι, οὔτε δυωδέκατοι, οὐτ' ἐρ Αἰχρψ, οὐτ' ἐρ ἀριθμῷ.

At vos nec recipit, Megarenses, tertius ordo,
Non quartus, neque bissexus, neque denique vestri
Ulla usquam ratio est, nusquam numerusve, locusve.

A ρειών, καθαρὰ καὶ δεκτὰ τῷ Θεῷ παραδίδωσιν τῷ Γραφῇ, ὡς δὲ εἰς Πατέρα καὶ εἰς Γίδην διὰ τῆς πίστεως τῶν δικαίων τὴν πορείαν ποιουμένων· αὐτῇ γάρ η τῶν διχηλούντων ἐδραύτης, τῶν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν μελετώντων (66) καὶ ἀναπεμπαζομένων ἐν τῷ τῆς ψυχῆς τῶν μαθημάτων δοχείῳ· ἣν καὶ συνάστησιν γνωστικὴν ὑπέρχουσαν καθαροῦ ζύου μηρυκισμὸν δὲ νόμος ἀλληροεῖ. Όσα δὲ μήτε ἐκάπερον, μήτε τὸ ἕτερον τούτων ἔχει, ὡς ἀκάθαρτα ἀφορίζει. Αὐτίκα τὰ ἀνάγοντα μηρυκισμὸν, μή διχηλοῦντα δὲ, τοὺς Ἰουδαίους ανίσσεται τοὺς πολλούς· οἱ τὰ μὲν λόγια τοῦ Θεοῦ ἀντιστόμα ἔχουσι, τὴν δὲ πίστιν καὶ τὴν βάσιν δὲ Γίδην πρὸς τὸν Πατέρα παραπέμπουσαν οὐκέτι ἔχουσιν ἐπεριδομένην τῇ ἀλληθείᾳ· διθεῖν καὶ ὄλισθηρὸν τὸ γένος τῶν τοιούτων θρεμμάτων, ὡς δὲν μή σχιδανοπόδεν δητῶν, μηδὲ τῇ διπλόῃ τῆς πίστεως ἐπεριδομένων· Οὐδεῖς (67) γάρ, φησι, γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μή δὲ Γίδες καὶ φένανται δὲ Γίδες ἀποκαλύψῃ. Ἐμπαλίνε δὲν ἀκάθαρτα ὅμοιάς κάκείνα, δσα· δεχηλεῖ μὲν, μηρυκισμὸν δὲ οὐκέτι ἀνάγει. Ταυτὸν γάρ τοὺς αἱρετικοὺς ἐνδείκνυται, δινόματι μὲν Πατρὸς καὶ Γίδου ἐπιβοκτάς, τὴν δὲ τῶν λογίων ἀκριβῆ σαφήνειαν λεπτουργεῖν καὶ καταλεαίνειν ἐξασθενοῦντας, πρὸς δὲ καὶ τὰ Ἑργα τῆς δικαιούσης διλοχερέστερον, οὐχὶ δὲ ἀκριβέστερον μετερχομένους, εἰ γε καὶ μετέλθοιεν. Τοιούτους τιστὸν δὲ Κύριος λέγει, « Τί με λέγετε (68) Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε δὲ λέγω; » Ἀκάθαρτοι δὲ πάριπτοι μή διχηλοῦντες, μηδὲ ἀνάγοντες μηρυκισμόν.

C 'Υμεῖς (69) δ', ώ Μεγαρεῖς (φησὶν δὲ Θέογνις), οὔτε τρίτοι, οὔτε τέταρτοι, οὔτε δυωδέκατοι, οὐτ' ἐρ Αἰχρψ, οὐτ' ἐρ ἀριθμῷ, οὐδὲλλ' ἡώς (70) δὲ χροῦς, δην ἐκρίπτει δὲ ἀνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς τῆς, καὶ ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου. Τούτων ἡμίν προδιηνυσμένων, καὶ τοῦ ιθικοῦ τρόπου (71) δὲν ἐν κεφαλαίῳ ὑπογραφέντος σποράδην (72), δὲς ὑπερσήμεθα, καὶ διεριμμένως τὰ ζώπυρα τῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἐγκαταστειράντων δόγματα, ὡς μή φρδίαν είναι τῷ περιτυχόντι τῶν ἀμυήτων τῇ τῶν φύλων παραδόσεων εὑρεσιν, μετίωμεν ἐπὸ τὴν ὑποσχεσιν. Εοίκασι δέ πως οἱ Στρωματεῖς οὐ παραδείσοις ἐξησημένοις, ἐκείνοις τοῖς ἐν στοιχείῳ κάτα-

D Apud Theocritum tale quid reperitur. Theognidis vero elegi tantum existant. Vide Proverbiorum chiliadas. Subiectū iis Clemens duo loca ex sacris Litteris, quorum alter est Isa. xl, 15 : « Ecce gentes quasi stilla situlae. » Tertullianus *adversus Judeos*: « Ne Israel adhuc superbias, quod gentes velut stillicidium situlae, aut pulvis ex area deputentur. » Vide p. 536, 542. COLLECT.

(70) Αλλ' η ώς. Conf. supra *Strom.* vi, p. 795, not.

(71) Ηθικοῦ τρόπου. Aptius interpres ηθικοῦ τόπου, « loco morali. »

(72) Εἰ κεφαλαίῳ ὑπογραφέντος σποράδην. Photius hæc citans, ἐν κεφαλαίοις ὑπογραφέντος σποράδην τε. Idem mox μαθήματα substituit pro δόγματα.

παρτευμένοις (73) εἰς ἡδονὴν δίκαιως· δρεις δὲ μᾶλλον συσκέψη τινὶ καὶ δασεῖ, χυπαρίσσοις καὶ πλατάνοις, δάφνῃ τε καὶ κισσῷ, μηλέαις τε δμοῦ καὶ ἐλαΐσις, καὶ συκαῖς καταπευμένῳ, ἔξεπτήδες ἀναμεμιγμένης τῆς φυτείας καρποφόρων τε δμοῦ καὶ ἀκάρπων δένδρων, διὸ τοὺς ὑφαιρεῖσθαι καὶ κλέπτειν τολμῶντας τὰ ὄρια, ἐθελούσης λανθάνειν τῆς Γραφῆς. Εἴς ὧν δὴ μεταμορχέουσας καὶ μεταφυτεύουσας ὁ γεωργὸς, ὥραῖον κατακοσμήσει παράδεισον, καὶ δλασσος ἐπιτερπές. Οὐντ' οὖν τῆς τάξεως οὗτε τῆς φράσεως στοχάζονται οἱ Στρωματεῖς· ὅπου γε ἐπίτηδες καὶ τὴν λέξιν οὐχ Ἑλληνες εἶναι βούλονται (74), καὶ τὴν τῶν δογμάτων ἔγκατασπορὰν λεληθότως, καὶ οὐ κατὰ τὴν ἀλήθειαν πεποίηνται, φιλοπόνους καὶ εὐρετικούς εἶναι τοὺς εἰ τινες τύχοιεν (75) παρασκευάζοντες. Πολλὰ γάρ τὰ δελέατα καὶ ποικίλα διὰ τὰς τῶν Ιχθύών διαφοράς. Καὶ δὴ μετὰ τὸν ἔνδομον τούτον ἡμῖν Στρωματέα, τῶν ἑξῆς ἀπ' ἀλλης ἀρχῆς ποιησόμεθα τὸν λόγον.

A plantæ in certum ordinem ad delectandos oculos digestæ: sed alicui potius spiso et umbroso monti, in quo simul sunt plantatæ cupressi et platani, laurus et hedera, mali et oleæ et ficus, ita ut de industria \ddagger fertilium simul et non fertilium plantæ arborum sint commissæ: cum propter eos, qui quæ sunt pulchra et matura subripiunt et suffurantur, latere velit Scriptura. Ex quibus cum vivaradices sumpserit, et alibi inseruerit agricola, pulchrum hortum efficiet et nemus amœnum. Neque ergo ordinem, neque dictionem spectant libri Stromatum; cum etiam Graeci de industria nolint adesse ornatum dictionis, et latenter, non ut rei jubet natura, dogmata inserant: hoc agentes ut si qui eorum scripta legant, sint laboriosi et acres ad inveniendum. Sunt enim multæ et variæ escæ propter multas piscium differentias. Atque adeo post hunc septimum librum Stromatum, de iis quæ deinceps sequuntur, aliud sumemus exordium.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ ΛΟΓΟΣ ΟΓΔΟΟΣ⁽⁷⁶⁾.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM LIBER OCTAVUS.

CAPUT PRIMUM.

Oportet omnes qui se tum philosophicis, tum theologicis questionibus exercent, id agere ut certum aliquod inveniant.

'Ἄλλ' οὐδὲ οἱ παλαιτατοι τῶν φιλοσόφων ἐπὶ τὸ \ddagger C Sed neque antiquissimi philosophi ad contentio-mφισθητεῖν καὶ ἀπορεῖν ἐφέροντο, ἥπού γ' ἀν-dendum serebantur et ad dubitandum, nedum nos ἦμεις, οἱ τῆς δυτικῆς ἀντεχόμενοι φιλοσ-

\ddagger qui amplectimur eam quæ vere est philosophiam:

\ddagger P. 902, ED. POTTER. \ddagger P. 903 ED. POTTER, 768 ED. PARIS.

(73) 'Ἐν στοιχείῳ καταπεγνυτ. Aptius interpres εν στοιχῳ, ut Pausanias: Δένδρα ἐπὶ στοιχῳ, et Virgilii eclog. 1:

Pone ordine viles.

SYLBURG.

(74) "Οπου γε ἐπίτηδες καὶ τὴν λέξιν οὐχ Ἑλληνες εἰραι βούλονται. Scribe: "Οπου γε ἐπίτηδες καὶ τὴν λέξιν οὐχ ὥραιαν Ἑλληνες εἶναι βούλονται. HEINSIUS.

(75) Εἰ τινες τύχοιεν. Rectius sorte ἐντύχοιεν,

incederint, legerint: \ddagger vel, οἵτινες ἂν τύχοιεν, \ddagger quicunque fuerint. SYLBURG.

(76) Κλήμεντος λόγ. Certissimum est hunc librum nihil cum reliquis commune habere. Ideo notat Photius, septem Stromatewn libros, τὴν ἄστην ἔπιγραφῃ, καὶ ἐνιαίους τυγχάνειν ἐν ἄπαι τοῖς βιβλίοις, τὸν μὲν ἤγδον διάφορὸν τε εἶναι καὶ τῇ ἔπιγραφῃ καὶ τῷ ἀδάφει. illi est, \ddagger eamdem esse omnibus inscriptionem, uniformes quoque esse omnes: cæterum qui numero octavas

X quos aperte inventionis causa ad perscrutandum quærere jubet Scriptura. Recentiores autem Graecorum philosophi, inani laudis cupiditate commoti, resellendo simul et contendendo, ad nugas deducuntur inutiles. Contra autem barbara philosophia, omnem expellens contentionem : « Quærite, » inquit, « et invenietis; pulsate, et aperietur; petite, et dabitur vobis ». Atque pulsat quidem per inquisitionem, qua per interrogationem et responsionem instituitur oratio, veritatis fores, juxta id quod appareat. Aperto autem per scrutinationem eo quod est impedimento, ingeneratur contemplatio scientifica. Iis qui sic pulsant aperitur, ut opinor, id quod quæritur. Et iis qui sic petunt interrogations secundum Scripturas, Deus cognitionem divinitus profectam comprehensivam, quo quidem contendunt, donat inquisitione vere lucem præbente. Non enim fieri quidem potest ut quis inventiat, non autem quærat : neque ut quærat quidem, non autem perscrutetur : neque ut perscrutetur, non autem explicet et aperiat per interrogationem, ad evidentiam deducens id quod quæritur : neque ut rursus per accuratum aliquis procedens examen,

A φίλας, οὓς ἀντικρυς (77) ἡ Γραφὴ εὐρέσεως χάριν ἐπὶ τὸ διερευνᾶσθαι (78) τὸ ζητεῖν παρεγγυαῖ· οἱ μὲν γὰρ νεώτεροι τῶν παρ' Ἑλλησι φιλοσόφων, ὑπὸ φιλοτιμίας κενῆς τε καὶ ἀτελοῦς, ἐλεγχτικῶν ἅμα καὶ ἐριστικῶν εἰς τὴν ἀχρηστὸν ἔξαγοντας φιλαρίαν· ἐμπαλιν δὲ ἡ βάρβαρος φιλοσοφία, τὴν πάσαν ἔριν ἐκβάλλουσα, « Ζητεῖτε, εἴπε, καὶ εὑρήσετε· χρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν» αἰτεῖσθε (79), καὶ δοθήσεται ὑμῖν. Κρούει μὲν οὖν κατὰ τὴν ζητησιν διπρὸς ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν λόγος, τὴν θύραν τῆς ἀληθείας κατὰ τὸ φανόμενον· διοιχθέντος δὲ τῶν ἐμποδῶν κατὰ τὴν ἔρευναν, ἐπιστημονικῇ ἐγγίνεται θεωρία. Τοῖς οὖτας, οἷμαι, κρούουσιν, ἀνοιγόντας τὴν ζητούμενον. Καὶ τοῖς οὖτας αἰτεῖσθαι τὰς πύσεις κατὰ τὰς Γραφάς, ἐφ' ὃ βαίνουσιν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γίνεται τὸ δόσις τῆς θεοδωρήτου γνῶσεως καταληπτικῶς, διὰ τῆς λογικῆς δοτῶντος ἐκλαμπούσης ζητησίας. Οὐ γὰρ εὑρεῖν μὲν οἶν τε, μή ζητῆσαι δέ· οὐδὲ ζητῆσαι μὲν (80), οὐχὶ δὲ διερευνήσασθαι· οὐδὲ (81) διερευνήσασθαι· μὲν, οὐχὶ δὲ διαπεύξαι καὶ ἀναπετάσαι δι' ἐρωτήσεως εἰς σαρφήνειαν ἄγοντα τὴν ζητούμενον· οὐδὲ αὖ διὰ πάστης ἔξετάσεως χωρίσαντα, μή οὐχὶ λοιπὸν ἐπαθόλον λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην τοῦ

X P. 904 ED. POTTER, 769 ED. PARIS. a Matth. vii, 7; Luc. xi, 9.

est, et titulo a reliquis differre et subjecto. » Quantquam enim variis in reliquis utatur digressionibus, cum προηγουμένως de perfectione agat gnostici, tamen totum saltem argumentum est theologicum, et ad eundem tendit finem. At vero totus hic liber est logicus. Primo enim omnium de definitione, postremo agitur de causis. Quod ad inscriptionem, notat idem patriarcha, titulum in exemplaribus nonnullis hujus libri suis : Τίς δὲ τῷδε μενος πλούσιος ; qua inscriptione ac titulo Eusebius et Hieronymus peculiarem librum suis scriptum a Clemente observant. In aliis : Στρωματευς δηδοος. Sed et initium suisse diversum, idem notat. In aliis : Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους. In aliis : Ἄλλοι οὐδὲ οἱ παλαιτατοι. Quid ergo ? An ἀτατε Photii idem prorsus hujus libri, quod nunc est, sicut subjectum ? Ne hoc quidem persuadere mihi possum. Quo pacto enim ? Nam cum idem auctor multis adnotasset, plurimas in ejus *Hypotyposisibus* existare blasphemias, quas Rutilius alibi suis ab hereticis horrendum in modum depravatas notat, tandem addit, in octavo quoque hoc libro esse haereses nonnullas, non quidem tot tantasque quot in illis, sed tamen quasdam quoque quae in illis fuerant sententias defendi : quae a sana et recepta ab omnibus doctrina aberrarent. Quas hic frustra queret lector. Non minus sane quam in libris Aristotelis, qui *Organis* nunc nomine inscribuntur. Ex hoc libro, seu fragmento potius (nam est nobilissimum profecto) apparet, quam diversa fuerint librorum hujus viri fata : quantumque in iis sibi male seriat homines, sicut et οἱ ἑτερόδοξοντες, permiserint. Ante omnia qui legit Photium, non dubitabit, quin octavus *Stromatewn*, ut subjectio a reliquis diversus, ita illa quoque etate multa cum *Hypotyposisibus* communia habuerit. Hi autem libri, quemadmodum inscriptio nos docet, doctrinæ Christianæ institutionem aut delineationem continebant. Non tam ἐμμέθοδον καὶ δογματικὴν καὶ ἐντεχνον, quan liberam et nullis legibus constituta. Nam diversos ex sacris Litteris interpretabatur locos, ut Eusebius et Photius nos docent : e quibus sine dubio doctrinæ corpus colligebat. In iisdem libris, non est dubitandum, quin τὴν προ-

παιδείαν tractaverit. Quemadmodum notatur de Origene. Ita eas artes vocabant, quarum scientia majori scientiæ, religioni nimirum Christianæ, præmittebatur. Quarum princeps est logica. Ita Sextus Empiricus in iis libris quas *'Υποτυπώσεις* inscripsit, ut informet scepticum, et doceat quo pacto oppugnare debeat dogmaticos, libro secundo, quidquid est logicum examinat. Ibi enim agit de criterio, de veritate et vero, quae a Stoicorum dialecticis præmittebantur : tuni de demonstratione, de syllogismis et inductione, definitione, et divisione, de generibus et speciebus, aliisque quæ in ea parte a dogmaticis traduntur. Postremo et de sophismatibus. Eodem modo Clemens non est dubitandum quin in suis *Hypotyposisibus* idem fecerit, et ex illis libris hoc fragmentum sit desumptum : cui tempore Photii nonnulla ex iisdein libris parum sana adhæserunt, quæ aut logicis inspersa fuerunt, εἰς παράδειγμα, aut quæ postea præceptis prius traditis accommodarant. Librum integrum non esse, satis moles reliquorum evincit. Quo pacto autem reliquis conveniat non capio. Quanquam in fine septimi, ait se ἀπ' ἀλλης ἀρχῆς ποιησεῖσθαι τὸν λόγον. Quod fecisse eum notat Photius, et tamen theologicá tractasse. Quo pacto enim non θεολογικά, si ἑτερόδοξα, si impura, si heretica ? Quare puto diu esse, cum amissus est octavus *Stromatewn*. Nunc autem partem *Hypotyposeon* ejus locum invasisse. HEINSIUS.

(77) Οὗτος ἀρτ. Ms. Paris. οἵτις ἀντ.

(78) Διερευνᾶσθαι τὸ ζητεῖν. Interpres vulg. lectionem retinet, « ad perscrutandum quærere jubet », omissa articulo : sed rectius opinor, διερευνᾶσθαι καὶ ζητεῖν, « ad perscrutandum et quærendum. » SYLBURG.

(79) Αἰτεῖσθε. Αἰτεῖτε habet uterque evangelista ; et apud utrumque, hoc membrum primo loco ponitur.

(80) Ζητησαί μ. . . διαπτύξαι. Ms. Paris. ζητῆσαι μὲν, οὐχὶ δὲ ἐρευνήσασθαι· οὐχὶ δὲ διερευνήσασθαι· μὲν οὐχὶ διαπτύξαι.

(81) Διερευνήσασθαι οὐδέ. Hæc desunt in Florent. edit. SYLBURG.

ζητουμένου. Ἀλλ' ἔστι μὲν εὐρεῖν τὸν ζητήσαντα· ζητῆσαι δὲ, εἰ οἰηθεῖ πρότερον μὴ εἰδέναι. Ήδων δὴ ἐντεῦθεν ἀγόμενος πρὸς τὴν εὔρεσιν τοῦ καλοῦ, εὐτρωμόνως ζητεῖ, ἀφιλονείκως, ἀφιλοδέξως, ἐρωτώμενος καὶ ἀποχρισμένος, πρὸς δὲ, καὶ αὐτὰ ἐπιτηπτόμενος τὰ λεγόμενα. Ἐχομένους γάρ καθήκει, οὐ μόνον τῶν Γραφῶν τῶν θείων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐννοιῶν τῶν κοινῶν τὰς ζητήσεις ποιεῖσθαι, εἰς τι πέρας ὡφέλιμον τῆς εὑρέσεως καταληγούστης. Ἐκδέχεται γάρ δὲλλος τόπος τε καὶ δικλος τοὺς ταραχώδεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰς ἀγοραίους εὐρησιλογίας· τὸν δὲ καὶ ἀληθείας (82) ἐραστὴν τε ἄμα καὶ γνώριμον, εἰρηνικὸν εἶναι καν ταῖς ζητήσεσι προστήκεν, δὲ ἀποδέξεις ἐπιτημονικῆς ἀριλαύτως καὶ φιλαληθῶς εἰς γνῶσιν προσιόντα καταληπτικήν.

pacificum, et in inquisitionibus per demonstrationem scientificam, et sine nimio amore sui, tantum veritatis amantem, accedere ad comprehensivam cognitionem.

CAPUT II.

Quod antea dixerat, eos qui philosophia aut theologia operam dant, id agere debere ut certum aliquod inventiant, illud obtineri posse ait primum claris et perspicuis tam rerum quam nominum definitionibus.

Τίς ἀν οὖν διλλή βελτίων ή ἐνεργεστέρα (83) μέθοδος εἰς ἀρχὴν τῆς τοιαύτης εἴη ἀν διδασκαλίας, ή τὸ προταθὲν δνομα λόγῳ διελθεῖν οὕτω σαφῶς, ὡς πάντας ἀκολουθήσαι τοὺς δόμιοφόνους; Ἄρ' οὖν τοιούτοις ἔστιν δνομα τῆς ἀπόδειξεως, οὗτον περ τὸ **βλίτυρι** (84), φωνῇ μόνον, οὐδὲν σημαίνουσα; Καὶ πῶς (85) οὐθ' ὁ φιλόσοφος, οὐθ' ὁ φίτωρ, ἀλλ' οὐδὲ ὁ δικαστής, ὡς ἀσημον δνομα προφέρεται τὴν ἀπόδειξιν (86), οὗτε τις τῶν δικαζομένων ἀγνοεῖ τὸ σημαίνομενον, ὅτι οὐχ ὑπάρχει; Αὐτίκα ὡς ὑποστάτων πορίζονται τὴν ἀπόδειξιν οἱ φιλόσοφοι, ἀλλοις δὲλλοις. Περὶ παντὸς τοινυν τοῦ ζητουμένου εἰ τις δρῶς διαλαμβάνοι, οὐκ ἀν ἐφ' ἔτεραν ἀρχὴν δόμιοφουμένην μᾶλλον ἀναγάγοι τὸν λόγον, ή τὸ τέλος τοὺς δόμιοφέντες τε καὶ δόμιοφοις ἐκ τῆς προσηγορίας δριμολογούμενον σημαίνεσθαι. Είτα ἐντεῦθεν δρμηθέντα ζητεῖν ἀνάγκη, εἰ ὑπάρχει τὸ σημαίνομενον τοῦ τόπου ὁ λόγος (87), εἰτε καὶ μή ἐφεξῆς δὲ, εἰπερ ὑπάρχειν δειχθεῖη, ζητητέον τούτου τὴν φύσιν ἀκριβῶς, ὅποια τις ἔστιν, καὶ (88) μή ποτε ὑπερβαίνει τὴν δοθεῖσαν τάξιν. Εἰ δ' οὐκ ἀρχεῖ τοῦτο μόνον ἀττικῶς εἰπεῖν περὶ τοῦ ζητουμένου τὸ δόξαν (ἔξεστι γάρ καὶ τὸν ἀντικαθιστάμενον ἐπίστης ἀνταπογνήνα-

¶ P. 905 ED. POTTER, 770 ED. PARIS.

(82) Τὸν δὲ καὶ ἀληθεῖας. Forte rectius τὸν δὲ τῆς ἀληθείας. **SILBURG.** Hanc correctionem firmat Ms. Paris.

(83) **Ἐνεργεστέρα.** Flor., ἐνεργεστάτη, perpetram superlativo pro comparativo supposito. **SILBURG.** — **Ἐνεργεστάτη.** Ms. Paris.

(84) **Βλίτυρι.** Vel **βλήτυρι**, adhiberi solet ut exemplum vocis nihil significantis: Παραπλήρωμα λόγων μὴ ἔχοντων λόγον vocal Suidas v. **βλήτυρι.** Scribitur etiam **βλίτρι.** Laertius **Zenone** lib. vii, sect. 57, tradit λόγον εἰ λέξιν differre, ὅτι λόγος αὐτοῦ ημαντικός ἔστι, λέξις δὲ καὶ ἀσημαντος, ὡς ἡ βλίτρι· εἰ quod λόγος semper aliquid significet: λέξις autem dicatur etiamsi nihil significet. ut **βλίτρι.** Quin et Artemidorus lib. iv, cap. 3, **βλήτυρι** vocat, nisi mendosi sint ejus codices.

(85) Καὶ πῶς. Legi potest καὶ πῶς, absque in-

A non deinceps accipiat præmium, videlicet scientiam ejus quod quaeritur. Sed ejus quidem est invenire qui quaesierit: querere autem ejus, qui prius existimaverit se nescire. Hinc autem ductus desiderio ad id quod pulchrum est inveniendum, benigne quaerit, citra contentionem et citra gloriæ cupiditatem, interrogando et respondendo, et ea etiam quæ dicuntur considerando. Oportet enim non solum eos, qui ad divinas se applicant Scripturas, sed eos etiam qui communes sequuntur notiones, ita proponere quæstiones ut in finem aliquem utilem desinat inventio. Turbulentos enim homines, et forenses sermonum inventiones, aliud excipit locus et alia turba: eum autem, qui veritatis simul est amator et discipulus, oportet esse,

B Quænam ergo erit alia melior aut evidentior methodus ad principium talis doctrinæ, quam ut nomen propositum tam aperte definitione persequatur, ut id assequantur quicunque eadem lingua utuntur? Estne demonstrationis ergo nomen ejusmodi **βλίτυρι**, vox solum, nihil significans? Quare igitur neque philosophus, neque orator, sed neque judex, tanquam nomen nihil significans, profert demonstrationem, neque aliquis ex iis qui iudicio contendunt, ignorat non existere, id quod significatur? Jam vero philosophi demonstrationem, tanquam rem quæ vere aliquo modo subsistit, quaerunt. De quavis ergo re quaesita si quis recte tractare velit, non ad aliud principium quod sit magis extra controversiam potius deducet orationem, quam ad id quod quicunque sunt ejusdem gentis et sermonis, ex appellatione fatentur significari. Deinde ab eo progrediendo, necesse est quaerere, existat necne id quod oratione significatur. Deinde, si esse fuerit ostensum, accurate quaerendum est qualis sit ejus natura, et num ordinari datum supereret. Si autem **327** non sufficit id solum quod visum est, absolute dicere de eo quod

terrogatione. **SILBURG.**

(86) Αὐτὸν οὐδὲ ὁ δικαστὴς ὡς ἀσημον δρμα προφέρεται τὴν ἀπόδειξιν. Scribe, εἰς ἀσημον δνομα. Nemo enim interrogatus quid sit **βλίτυρι**, ut illud explicat vel definit. **HEINSIUS.**

D (87) **Εἰ** ὑπάρχει τὸ σημαίνομενον τοῦ τόπου ὁ λόγος. Ait primo omnium, proposita voce, quæ sit loco definiti, videndum esse an definitio cum ejus conveniat significatione, deinde, an cum natura et essentia. Unde et diversæ definitiones oriuntur: quarum aliae grammaticorum, aliae philosophorum sunt propriæ. Scribe: Είτα ἐντεῦθεν δρμηθέντα ζητεῖν ἀνάγκη, εἰ ὑπάρχει τὸ σημαίνομενον τοῦτο που ὁ λόγος, εἰτε καὶ μή. **Iu.**

(88) Οποια τις ἔστιν, κατ. Ms. Paris., δποτὲ τις ἔστιν κατ.

quæritur (licet enim ei qui adversatur, ex æquo contrarium afferre quod velit) : verum oportet confirmare id quod dictum est. Et si ejus quidem referatur judicium ad id de quo similiter dubitatur, et illius pariter ad alterum de quo dubitatur, procedet in infinitum, et non poterit demonstrari. Si autem ejus quod est certum et extra controversiam, referatur fides ad id quod omnes confitentur, illud est constituendum doctrinæ principium. Omne ergo nomen propositum, est sumendum ad definitionem quæ est certa et extra controversiam, et manifesta iis qui sunt participes ejusdem considerationis, ut pote futurum doctrinæ principium, expositum autem inventionem eorum quæ queruntur. Age ergo ponamus nomen, de quo agimus, esse *sol*. Dicunt itaque Stoici eum esse aliquid « accensum ex aquis marinis intellectu præditum. » An non est ergo definitio ipso nomine obscurior, quæ alia demonstratione indiget ut constet an sit vera ? Melius est ergo dicere communi et aperta oratione, solem nominari id quod est splendidissimum eorum quæ cælum obeunt. Est enim, ut opinor, fide dignior, et apertior, et quam omnes similiter confitentur homines, hæc oratio.

CAPUT III.

De demonstratione adhibita in quæstionibus philosophicis, quæ quomodo a syllogismo distinguuntur exponitur.

Similiter autem demonstrationem quoque omnes fatebuntur homines rationi esse consentaneam, quæ iis de quibus dubitatur, ex iis quæ sunt certa et extra controversiam, facit fidem. Non solum autem demonstratio et fides et cognitio, sed etiam præscientia seu præcognitio, dicitur duobus modis : una quidem scientifica ac stabilis ; altera autem solum ex spe. Ac proprie igitur dicitur demonstratio, quæ fidem scientificam indit animis eorum qui discunt ; altera autem est ex opinione. Sicut etiam homo, unus quidem vere est homo qui communem habet prudentiam ; alter vero agrestis et belluinus.

¶ P. 966 ED. POTTER, 771 ED. PARIS.

(89) *Η τοῦ διαιρούμενου.* Legendum videtur ἡ τοῦ μὴ διαιρούμενου, ut sensus sit : « Quod si rei, quæ non est certa, fides referatur in id, quod est omnibus certum et extra controversiam positum, tum illud est pro doctrinæ principio habendum. » Quem sensum confirmant, tum quæ præcedunt, tum quæ sequuntur. Sic paulo post, « eam esse demonstrationem, rationi consentaneam, » dicit, quæ τοῖς ἀμφισθητούμενοῖς ἐκ τῶν διαιρούμενῶν ἔκπορθει πίστιν « rebus in controversia positis ex iis, quæ sunt extra controversiam, fidem conciliat. »

(90) *Ἐξηγησόμενός τε.* Rectius ἔξηγησόμενον δέ, ut præcedens μὲν habeat suam redditivam.

SYLBURG.

(91) *Araumma.* Ipsissima Stoicorum et aliorum quorumdam philosophorum verba repetit. Plutarchus *De placitis philosophorum* I. II, p. 20, ubi de sole : Οἱ Στωϊκοὶ, ἀναμμα νοερὸν, ἐκ θαλάττης. Diogenes Laertius in *Zenone*, I. vii, seg. 145 : Τρέφεσθαι δὲ τὰ ἔμπυρα ταῦτα καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα τὸν μὲν ἥλιον ἐκ τῆς μεγάλης θαλάττης νοερὸν ὄντα ἀναμμα, τὴν δὲ σελήνην ἐκ ποτίμων ὑδάτων, ἀφερούγη τυγχάνουσαν, καὶ πρᾶγμασιν εὖσαν, ὡς ὁ Ποσειδῶ-

Α σταὶ δι βούλεται), ἀλλὰ πιστώσασθαι χρή τὸ λεχθέν· εἰ μὲν εἰς διοίως ἀμφισθητούμενον ἀναφέροιτο αὐτοῦ ἡ κρίσις, κακένου πάλιν διοίως εἰς ἀμφισθητούμενον ἔτερον, εἰς ἀπειρον προσήσεται καὶ ἀναπόδεικτον ἔσται· εἰ δὲ εἰς διολογούμενον ἀπασιν ἡ τοῦ διαιρούμενου (89) πίστις ἀναφέροιτο, ἐκεῖνο τὴν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας ποιητέον. Πάνον τὸ προβληθὲν διονομα μεταλαμβάνειν χρή εἰς ἄργον διαιρούμενόν τε καὶ σαφῆ τοῖς κοινωνούσι τῆς σκέψεως, ἀρχὴν μὲν τῆς διδασκαλίας ἐσόμενον, ἔξηγησόμενόν τε (90) τὴν τῶν ζητουμένων εὑρεσιν. Φέρε οὖν προθεσθεῖ τὸν ἥλιον τοῦνομα. Φασιν οὖν οἱ Στωϊκοὶ τοῦτ' εἶναι « ἀναμμα (91) νοερὸν ἐκ θαλάττην ὑδάτων. » Αρ' οὐκ ἀσφέτερος δὲ λόγος αὐτοῦ τοῦ διαιρούμενος, ἀλλὰς ἀποδείξεως δεόμενος εἰ ἀλήθες εἰστιν ; Αμεινον οὖν εἰπεν κοινῷ καὶ σαφῇ τῷ ἀληφῷ, ἥλιον διονομέσθαι τὸ λαμπρότατον τῶν κατ' οὐρανὸν ἴστων πιστότερος γάρ, οἵμαι, καὶ σαφέτερος, καὶ πάσιν διοίως διαιρούμενος δὲ λόγος οὗτος.

B Καὶ id quod est splendidissimum eorum quæ cælum

‘Ως αὕτως (92) δὲ καὶ τὴν ἀπόδειξιν πάντες διθρηποι διαιρούμενοι εὐλογον εἶναι (93) τοῖς ἀμφισθητούμενοῖς ἐκ τῶν διαιρούμενῶν ἔκπορθειν τὴν πίστιν. Οὐ μόνον δὲ ἀπόδειξις καὶ πίστις καὶ γνῶσις, ἀλλὰ καὶ πρόγνωσις λέγεται διχῶς τὴν μὲν ἐπιστημονικὴν τε καὶ βεβαίαν, ἀλλὴ δὲ μόνον ἐπιστική. Κυρώτατα μὲν οὖν ἀπόδειξις λέγεται τὴν ἐπιστημονικὴν πίστιν ἐντιθεῖσα ταῖς τῶν μανθανότων ψυχαῖς· δοξαστικὴ δὲ τὴν ἐπέρα· ὡς καὶ θνητωπος δὲ μὲν διτικός ἀνθρωπος, δὲ τὰς κοινὰς φρένας κεκτημένος, δὲ διγριος καὶ θηριώδης. Οὐτω τοι καὶ δικαιωματικὸς ἔλεγεν, ὡς (94) « χαρεῖς ἔστιν ἀνθρωπος,

D νιος ἐν τῷ ἔκτῳ τοῦ Φυσικοῦ λόρου· τὰ δὲ ἄλλα διὰ τῆς γῆς. « Nutriri autem et hæc ignea et astra cætera. Solem quidem ex mari magno, quod sit intellectualis vapor; lunam vero ex potabilibus undis, quod sit permista aeri, ac vicina terræ, ut Posidonius in sexto *De ratione naturæ* ait; ex terra autem cætera. Conf. Cicero lib. II, *De nat. deorum*. Caterum eadem verba, de Stoicis agens habet Porphyrius lib. *De antro Nymphaeum*, itemque bis Stobæus *Eclog. physic.* lib. I, cap. 25, pag. 55, 56, edit. Aurel. Allobrog., ubi Heracliti Hecatei et Cleanthis sententias de sole refert, nisi quod pro ἀναμμα, uno loco ἐναλμα, altero ἀναλμα corrupte legatur.

(92) Ως αὕτως. Malim conjuncte ὀστάτως.

(93) *Εὐλογος εἶναι.* Legendum forte, aut λόγον εἶναι, aut plenius εὐλογον εἶναι λόγον, ex p. 329, edit. nostræ. Vulgatam lectionem tamen retinet etiam interpres, « confessi fuerint rationi esse consentaneam quæ . . . » SYLBURG.

(94) Ως. Metrum constabit si legamus : Ως χαρεῖς ἔστιν ἀνθρωπος, διν ἀνθρωπος ἡ. Apud Stobæum titulo quinto, *De temperantia*, legitur : « Η γαστερίς ἔστιν ἀνθρωπος, ἀν ἀνθρωπος ἡ. » Utique.

Εστ' ἀν ἄνθρωπος ή. Καὶ ἐπὶ βοὸς καὶ ἵππου καὶ **χειρὸς δὲ αὐτὸς λόγος,** παρὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ ζώου ἡ **κακίαν·** εἰς γάρ τὴν τοῦ γένους τελειότητα βλέποντες, ἐπὶ τὰ κυριώτατα τῶν σημαντομένων ἔρχομεθα. **Αὐτίκα λατρὸν νοοῦμεν,** φημὶδὲν τῆς λατρικῆς δυνάμεως ἔνδει· γινωστικὸν δὲ, ψημὴδὲν λείπει τῆς ἐπιστημονικῆς εἰδήσεως. Καὶ διαφέρει ἔνδειξις συλλογισμοῦ, ἢ τὸ μὲν ἔνδεικνύμενον ἔνδειξις ἐστὶ δηλωτικὸν, **Ἐν ὑπάρχον καὶ αὐτός ὁς τοῦ μηχέτι εἶναι παρθένον ἔνδειξιν εἴναι τὸ κύειν φαμέν·** τῷ δὲ συλλογισμῷ λαμβανόμενον, ἐν ὑπάρχον (93), ἔπειται πλείστιν, ὡς τοῦ Πύθωνα προδιδόναι. Βοῦντιον, εἰ σύτως Επιχειρεῖ, οὐχ ἐν ἀλλὰ πλείω λαμβάνεται τὰ δηλωτικά· καὶ τὸ μὲν περαίνειν (96) ἐξ ὀμοιογουμένων συλλογίζεσθαι ἐστι, τὸ δὲ γε ἐξ ἀληθῶν τι περαίνειν ἐπιδεικνύειν ἐστίν· ὡστ' εἶναι σύνθετον τινα τῆς ἀποδείξεως τὴν δημοσίαν, ἐκ τε τοῦ τὰ λαμβανόμενα πρὸς τὰ ζητούμενα ἀληθῆ λαμβάνειν κάκι τοῦ τομπέρασμα αὐτοῖς ἀκόλουθον ἐπιφέρεσθαι. Εἰ δή τοι μὴ ὑπάρχοι τὸ πρότερον, ἢ μὴ ἐποιοί (97) αὐτῷ τὸ δεύτερον, οὐχ ἀπόδειξε μὲν, συνελογίσασθος δέ. Τὸ μὲν γάρ οἰκεῖον ἐπενεγκεῖν συμπέρασμα τοῖς λημμασι συλλογίσασθαι μόνον ἐστί· τὸ δὲ καὶ τῶν λημμάτων ἔκαστον ὑπάρχειν ἀληθές, οὐ συλλογίσασθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀποδείχειν. Περαίνειν δὲ ἐστίν, ὡς καὶ ἔχ τοῦ ὄνδρος δῆλον, τὸ ἀγενίον ἐπὶ τὸ πέρας. **Ἐστι δὲ δῆποι πέρας ἐν ἔκάστῳ λόγῳ τὸ ζητούμενον δὲ δῆ καὶ συμπέρασμα καλεῖται.** Οὐδὲτι δὲ & πλοῦς καὶ πρώτος λόγος ὄνομάζεται συλλογισμὸς, καὶ ἐν ἀληθῆς ἡ, ἀλλ' ἐστι τούλαχιστον ἐκ τριῶν (98) τοιούτων σύνθετον, διεῖν μὲν ὡς λημμάτων, ἐνδὲ δὲ ὡς συμπεράσματος. **Ήτοι δὲ πάντα ἀποδείξεως δῆται,** ἢ καὶ τινα ἐξ αὐτῶν ἐστι πιστά. **'Ἄλλ' εἰ μὲν τὸ πρότερον, ἔκάστης ἀποδείξεως ἀπόδειξιν απονήτες,** εἰς ἀπειρον ἔκβησμεθα, καὶ σύτως ἀνατραπήσεται ἢ ἀπόδειξις· εἰ δὲ τὸ δεύτερον, ταῦτα αὐτὰ τὰ ἐξ αὐτῶν πιστά τῶν ἀποδείξεων ἀρχαὶ γενήσονται. **Αὐτίκα οἱ φιλόσοφοι ἀναποδείκτους ὄμοιογούσι τὰς τῶν ὅλων ἀρχάς·** ὡστ' εἰπερ ἐστίν ἀπ-

Sic etiam dixit comicus: « Elegans animal est homo, donec fuerit homo. » De bove quoque, equo et cane eadem est ratio, prout fuerit virtus vel virtutum animalis; respicientes enim ad perfectionem generis, venimus ad ea quae sunt precipua ex significatis. Exempli gratia, medicum intelligimus, cui nihil deest medicæ facultatis; gnosticum autem, eum cui nihil desicit cognitionis scientificæ. A syllogismo autem differt indicatio; quatenus id quidem quod indicat, unum significat, ipsumque unum ac idem sit: ut uterum gerere dicimus esse indicium quod semina non sit amplius virgo. Quod autem in syllogismo sumitur cum sit unum, plura consequitur; ut, quod Pytho proderet Byzantinos, verbi causa, non unum, sed plura sumuntur quae id indicent. Et concludere quidem ex iis quae quis constiterit, est syllogismum confidere. Ex veris autem aliiquid concludere, est demonstrare. Adeo ut sit quædam composita utilitas demonstrationis: nempe et quod quæ sumuntur ad quæsita probandum vera sint, et quod inferatur consequens conclusio. Quod si non existat prius, vel id non consequatur secundum, non demonstravit quidem, sed effecit syllogismum; assumptis enim propositionibus convenientem inferre conclusionem, solum **καί est syllogizare. Ex assumptis autem propositionibus efficiere etiam unamquamque veram, non solum est syllogizare, sed etiam demonstrare. Concludere autem, quod est περαίνειν, ut etiam patet **ex nomine,** est ad finem deducere. Est autem in unaquaque oratione finis id quod queritur, quod etiam vocatur conclusio. Nulla autem simplex et prima oratio vocatur syllogismus, etiamsi sit vera, sed est ad minimum composita ex tribus hujusmodi: duabus quidem, ut quæ sumuntur propositionibus, una autem, ut conclusione. Porro aut omnia egent demonstratione, aut etiam quædam ex iis sunt credibilia. Sed si prius quidem verum est: uniuscumque demonstrationis petentes demonstrationem,**

¶ P. 907 ED. POTTER, 772 ED. PARIS.

gratiosum quid? (seu « *gratiosum et elegans*, animal) *est homo, si homo sit.* Quo in loco *Æschylus* ascribitur hic versus: *Plutarchus, si recte memini, Menandro tribuit. H. SYLBURG. Grotius Excerpt. p. 911, sic legit ac vertit:*

Ὄς χαρεῖ ἐστ' ἄνθρωπος, ἐδὲ ἄνθρωπος η!

Quam res reuinata est homo, sed qui vere est homo!

(95) **Tῷ δὲ συλλογισμῷ λαμβανόμενον,** ἐν ὑπάρχον. Congruentius, τὸ δὲ συλλογισμῷ λαμβανόμενον, ἐν ὑπάρχον nominativo sc. casu, ut in precedente sc. membro τὸ μὲν . . . Sic ibidem aptius, τὸ μὲν περαίνειν ut interpres quoque vertit, et concludere quidem. SYLBURG.

(96) **Περαίνειν.** Flor. corrupte, περαίνειν.

(97) **Εἰ δή τοι μὴ ὑπάρχοι τὸ πρότερον,** ἢ μὴ ἔτ. A., τὸ μὴ ὑπάρχον. Sed procul dubio verior lectio est, εἰ δ' ήτοι μὴ ὑπάρχοι τὸ πρότερον, « *Si vero non sit prius.* » SYLBURG. Porro dixerat auctor, ad demonstrationem duo requiri: primo, ut premissæ sint veræ: secundo, ut ex iis debita conclusio sequatur; verum ad syllogismum sufficeret, si ex quibuslibet premissis sequatur conclusio.

sio. Idem mox repetit: **Quomodo autem tum erit syllogismus, si μὴ ἐποιοί, « non sequatur, » conclusio?** Certe de syllogismi essentia statuunt universi logicæ scriptores, ut aliqua conclusio ex præmissis, seu veris, seu falsis, elicatur. Proinde hæc sic velim scribi: **Εἰ δή τοι μὴ ὑπάρχοι τὸ πρότερον, ἐποιοί δὲ αὐτῷ τὸ δ.** « *Si prius non existat, id est si præmissæ non sunt veræ, « sequatur autem idem secundum, » id est si ex præmissis, licet falsis, oriatur conclusio, « non demonstravit quidem, verum tamen syllogizavit.* » Similia quædam occurront apud Aristotelem *Analyt. poster. lib. 1, cap. 2,* ubi postquam demonstrationis conditions (quæ tamen plures sunt quam quas Clemens requirit) enumeraisset, addit: **Συλλογισμὸς μὲν γάρ ἐσται καὶ ἀνεπιτύχητος, ἀπόδειξις δὲ οὐκ ἐσται· οὐ γάρ ποιήσει ἐπιστήμην.** « *Nam syllogismus erit etiam sine his: demonstratio vero non erit, quia non efficit scientiam.* »

(98) **Ἐκ τριῶν.** Conf. Aristoteles in libris analyticis.

procedemus in infinitum, et sic evertetur demonstratio: sin autem secundum, ea ipsa quae sunt ex se credibilia, erunt principia demonstrationum. Jam vero philosophi fatentur esse indemonstrabilia principia universorum: quamobrem si est demonstratio, omnino necesse est prius esse aliquid ex se credibile, quod quidem dicitur primum et indemonstrabile. Ad fidem ergo indemonstrabilem reducitur omnis demonstratio. Erunt autem alia quoque demonstrationum principia post eum fontem qui est ex fide, nempe ea quae evidenter apparent ex sensu et intelligentia. Nam ea quidem quae in sensum incidunt, sunt simplicia, et ejusmodi ut solvi nequeant: quae autem ex intelligentia, simplicia, rationalia et prima. Quae autem ex his gignuntur, sunt quidem composita, sed nihilo secius evidencia, et credibilia, et primis magis rationalia. Quam ergo propriam rationis facultatem habemus omnes natura insitam, ea pertinet ad id quod est consequens, et ad id quod repugnat. Si qua ergo fuerit ejusmodi inventa oratio, ut ex iis, quae jam sunt credibilia, iis, quae nondum sunt credibilia, possit fidem facere, eam ipsam dicemus esse essentiam demonstrationis. Dictum est autem, fidei quoque et demonstrationis genus esse duplex: unum quidem, quod solam assert persuasionem animis auditorum, alterum vero, quod efficit scientiam. Si quis ergo incepit ex iis quae sunt evidencia sensu et intelligentia, et deinde convenientem intulerit conclusionem, vere demonstrat: sin autem ex opinabilibus solum, non autem primis, hoc est neque sensu evidentiis nec intelligentia, si convenientem quidem inferat conclusionem, syllogizabit quidem, sed non efficiet scientificam demonstrationem: **¶** sin autem non convenientem, ne omnino quidem syllogizabit. Dissert autem demonstratio a resolutione. Unumquodque enim ex iis quae demonstrantur, demonstratur **328** per quedam, quae demonstrantur, illis quoque prius demonstratis ab aliis, donec recurrerimus ad ea quae sunt per se credibilia, aut ad ea quae sunt evidencia sensu et intelligentia, quod quidem nominatur resolutio. Demonstratio autem est, quando a primis venit id quod queritur, per omnia quae sunt intermedia,

* P. 908 ED. POTTER, 773 ED. PARIS.

(99) *Πρότερον.* Nam, ut ait Aristoteles principio lib. i *Analyt. posteriorum*: Πάσα διδασκαλία καὶ πᾶσα μάθησις διανοητική ἐκ προῦπαρχούσης γίνεται γνώσεως. « Omnis doctrina et omnis disciplina dianoetica sit ex antecedente cognitione. » Quod ibi adductis exemplis late probat.

(1) *Ἄλυτα.* Hoc est, quae et resolvi non possunt, in alia se priora. Quod in primis principiis necessarium est. Eadem sunt ἀπλά, et simplicia, ut quae ex aliis non constent, alioqui non essent prima.

(2) *Λογικότερα τῶν πρώτων.* Nempe quod prima principia per se obvia sint, secunda vero ex primis per facultatem τοῦ λόγου, et rationis, et inferuntur.

(3) *Οὕτω.* Sic legendum esse pro vulg. οὕτω, vidit etiam interpres, dum verit, et iis quae non sunt

A διεῖς, ἀνάγκη πᾶσα πρότερον (99) εἶναι τι πιστόν εἶ καυτοῦ· δοῦ πρώτον καὶ ἀναπόδεικτον λέγεται· ἐπὶ τὴν ἀναπόδεικτον ἄρα πίστιν ἡ πᾶσα ἀπόδειξις ἀνάγεται. Εἰσε δὲ ἀπλα τῶν ἀπόδειξεων ἄρχαται μετὰ τὴν ἑκ πίστεως πηγῆν, τὰ πρὸς αἰσθησιν τε καὶ νόησιν ἐναργῶς φαινόμενα. Τὰ μὲν γάρ πρὸς αἰσθησιν συμβάντα ἔστιν ἀπλά τε καὶ διλύτα (1). τὰ δὲ πρὸς νόησιν, ἀπλά τε καὶ λογικά καὶ πρώτα· τὰ δὲ εἶ αὐτῶν γεννώμενα σύνθετα μὲν, οὐδὲν δὲ ἔτιν ἐναργῆ καὶ πιστὰ καὶ λογικώτερα τῶν πρώτων (2). Ἀκολούθου καὶ μαχομένου οὖν ἔστιν, ἥπερ ίδιαν λόγου δύναμιν πεφυκίαν ἀπαντεῖς ἔχομεν φύσει. Εἴναι οὖν τις εὐρεθῆ λόγος τοιοῦτος οὗτος ἐκ τῶν ἡδη πιστῶν τοις οὕτω (3) πιστοῖς ἐκπορίζεσθαι τὴν πίστιν δυνάμενος, αὐτὸν τοῦτον εἶναι φήσομεν οὐσίαν ἀπόδειξεως. Εἰρηται δὲ ὡς καὶ τὸ τῆς πίστεως καὶ τὸ τῆς ἀπόδειξεως γένος διττόν· τὸ μὲν πειθώ μόνον ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀκουόντων, τὸ δὲ ἐπιστήμην ἀπεργαζόμενον (4). Εἰ μὲν οὖν ἐκ τῶν πρὸς αἰσθησιν καὶ νόησιν ἐναργῶν ἀρχαῖτο τις, καπεῖται τὸ οἰκεῖον ἐπενέγκοι συμπέρασμα, δυντας ἀπόδεικνυσιν εἰ δὲ εἶ ἐνδόξων μόνον, οὐ μὴν πρώτων γε, τουτέστιν οὔτε πρὸς αἰσθησιν οὔτε πρὸς νόησιν ἐναργῶν· εἰ μὲν οἰκεῖον ἐπιφέροι συμπέρασμα, συλλογεῖται μὲν, οὐ μὴν ἐπιστημονικήν γε ποιήσεται τὴν ἀπόδειξιν· εἰ δὲ οὐκ οἰκεῖον, οὐδὲ συλλογεῖται τὴν ἀρχήν. Διεφέρει δὲ ἀνάλυσεως (5) ἀπόδειξις· ἔκαστον μὲν γάρ τῶν ἀπόδεικνυμένων διά τιναν ἀπόδεικνυμένων ἀπόδεικνυται, προαποδεῖγμένων χάκείων ὑφ' ἐτέρων, ἔχρις δὲ εἰς τὰ ἐξ ἔκαυτῶν πιστὰ ἀναδράμαμεν, ή εἰς τὰ πρὸς αἰσθησιν τε καὶ νόησιν ἐναργῆ· ὅπερ ἀνάλυσις δύνομαζεται· ἀπόδειξις δὲ ἔστιν, δια τὸ πρὸ τῶν πρώτων τὸ ζητούμενον ἀφικνῆται διά πάντων τῶν ἐν μέσῳ. Χρή τοινυν τὸν ἀπόδεικτικὸν ἄνδρα τῆς μὲν ἀληθείας ὡς τῶν λημμάτων πολλὴν ποιήσασθαι πρόνοιαν, τῶν δὲ δύνομάτων ἀφρονιστεῖν, εἴτε ἀξιώματά τις θέθλοι καλεῖν, εἴτε προτάσεις, εἴτε λήμματα. Ὅμοιως δὲ καὶ τοῦ, τίνων ὑποκειμένων τί περιλένεται, πολλὴν ὡς αὐτῶς (6) πεπονθεῖσθαι τὴν πρόνοιαν· εἴτε δὲ περαίνοντα λόγον εἴτε περαντικὸν, εἴτε συλλογιστικὸν, θέθλοι τις δύνομάτειν αὐτὸν, ἥκιστα φροντίζειν. Δύο γάρ ταῦτα ἐν ἀπαστροφῇ τοῦ προθέτειν· τὰ μὲν λήμματα ἀληθῆ λαμβάνειν, ἀκόλουθον (7) δὲ αὐτοῖς

D sunt probabilitia. » SYLBURG.

(4) *Ἀπεργαζόμενον.* Forte rectius ἐναπεργαζόμενον. SYLBURG.

(5) *Ἀνάλυσεως.* Ἀνάλυσιν intelligit eam, quae res in primas ejus causas regrediendo per varias demonstrationes tandem resolvit. Conf. Aristoteles *Analyt. post.* lib. ii, cap. 22.

(6) *Ως αὐτῶς.* Scribendum conjuncte ωατῶς.

(7) *Ἀκόλουθον.* Contigit, ut prava distinctione, et forte materiæ obscuritate, hic locus parum fuerit hactenus intellectus. Sic igitur eum conceptum expr. Ἀκόλουθον δὲ αὐτοῖς ἐπιφέρειν συμπέρασμα· ὅπερ τινὲς καὶ ἐπιφοράν καλούσι, τὸ ἐπιφερόμενον τοῖς λήμμασιν. Περὶ παντὸς τοῦ ζητούμενου.... δεῖ τῶν λημμάτων, οἰκείων δὲ τῷ προβληθέντι, καὶ προ-

ἐπιφέρειν συμπέρασμα· ὅπερ τινὲς καὶ ἐπιφέρονται (8) καλοῦσι, τὸ ἐπιφερόμενον τοῖς λήμμασι περὶ πάντας τοῦ ζητουμένου καθ' ἔκαστον πρόσθλημα. Διαφέροντα μὲν δεῖ τῶν ληγμάτων, οἰκείον δὲ τῷ (9) προβούθεντι, καὶ προσδιθέν αὐτῷ εἰς λόγον μεταλαμβάνειν (10) ἀναγκαῖον· τόν τε λόγον τοῦτον διμολογούμενον ἀπασιν εἶναι προσῆχει· τῶν δὲ ληγμάτων μὴ οἰκείων τῷ προσδιήματι λαμβανομένων, οὐκ ἐνδέχεται καλῶς οὐδὲν αὐτῷ ἔξευρεν, ἀγνοουμένου δὲ τοῦ προσδιήματος, δὲ καὶ ζήτημα καλεῖται τῆς φύσεως. Ἐν πᾶσιν οὖν τοῖς ζητουμένοις ἔστι τι προγινωσκόμενον, τὸ πάντως ἐξ ἑαυτοῦ πιστὸν δν ἀναποδείχτως πιστεύεται· δὲ χρή ποιεῖσθαι τῆς ζητήσεως αὐτῶν ὄρμητήριον, καὶ τῶν εὑρῆσθαι δοκούντων χριτήριον.

diversis quidem opus est propositionibus, et quæ est ei propositum ad disputationem, conveniens esse apud omnes certam et extra omnem cont quæstioni propositæ non convenientia, fieri non tota quæstio proposita, quæ etiam quæstio naturæ aliquid quod præcognoscitur, quod cum sit om stratione. A quo quidem est procedendum ad inqu dentur esse inventa, criterium.

CAPUT IV.

In omni questione explicanda, primo rei de qua queritur definitio ponenda, ad ambiguitatem quae in terminis s^epe occurrit vitandam.

Πάτα γάρ ζήτησις ἐκ προῦπαρχούσης εὑρίσκεται γνώσεως· εἶναι δὲ (11) τὴν γνῶσιν τὴν προῦπάρχασσαν τοῦ ζητουμένου παντὸς ποτὲ μὲν τῆς οὐσίας ψιλῶν, ἀγνοούμενων δὲ τῶν ἔργων αὐτῆς (οἷον λίθων καὶ πάντων ζώων (12), ὡν τὰς ἐνεργείας ἀγνοοῦμεν), η̄ παθῶν, η̄ δυνάμεων, η̄ ἀπλῶν εἰπεῖν ἐν τῶν ὑπαρχόντων (13) τοῖς οὖσιν· ἐνίστε δὲ γιγνώσκεσθαι μέν τε τούτων τῶν δυνάμεων η̄ παθῶν, η̄ τινα τούτων, ὡς τῆς ψυχῆς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη, ἀγνοεῖσθαι

A Oportet ergo virum qui est prædictus facultate demonstrandi, veritatis quidem propositionum maximam curam gerere, nomina autem non curare, si quis effata, sive propositiones, sive assumptiones malit eas vocare. Similiter autem magna quoque cura est gerenda, quibus suppositis quid concludat : an autem concludentem orationem, an conclusivam, an syllogisticam quis velit appellare, non curare. Dico enim eum qui demonstrat, oportere hæc duo observare in omnibus, nempe ut veras quidem assumat propositiones, eis autem consequenti inservat conclusionem, quam quidem non nulli etiam appellant ἐπιφοράν, hoc est illationem, id scilicet quod in unaquaque quæstione in-

B fertur propositionibus, de eo quod quæritur. Atque ei quod propositum est convenient. Id quoque quod assumere necesse est : et hanc orationem oportet controversiam. Si sumantur autem propositiones quæ potest, ut recte aliquid inveniat, cum ignoretur appellatur. In omnibus ergo quæ quærentur, est nino ex seipso credibile, creditur absque demon- uisionem, statuendumque est id eorum, quæ vi-

C ✕ **Omnis enim quæstio invenitur ex aliqua præ-existenti cognitione.** Sciendum autem cognitionem præexistere cuilibet quæstioni, aliquando quidem solummodo essentia cum ejus ignorentur munera et officia (ut, verbi causa, lapidum, et omnium animalium, quorum ignoramus operationes), aut affectiones, aut facultates, aut, ut semel dicam, unum eorum quæ insunt in iis quæ sunt. Non-nunquam autem cognosci quidem aliquid ex his

¶ P. 999 ED. POTTER.

Οὐπότεν αὐτὸν εἰς λόγον μ. & . *His autem consequentem inferre conclusionem, quæ quidem a non-nullis ἐπιφορά, seu illatio dicitur, ut quæ ex propositionibus illata sit. In qualibet quidem proposita questione, qualisunque fuerit materia quæsita, diversis opus est propositionibus, quæ tamen ejusmodi esse debent, ut materiæ propositæ convenient: quin et ipsa proposita materia est in orationem necessario assumenda.* Porro quod συμπέρασμα et ἐπιφορά dicatur syllogismi conclusio, et quod ad probationem cujusvis problematis requirantur plures vel expressæ vel salem subintellecτæ propositiones, et cetera quæ hic dicit auctor, non opus fuerit explicare iis, qui veteres logicæ scriptores primis labbris attigerunt.

(8) Ἐπιγορά. Stoicorum est hæc vox. Philo-
ponus in prior. Analyt. refert Stoicos κανονέρων
βαδίζειν, « viam notam insistere, » et sibi propria
in dialecticis habere vocabula, quæ cum Aristoteli-
cis comparat hunc in modum :

Peripatetici :	Stoici :
Πρόγυμνατα	Τυχάνοντά.
Νοτίματα vocant	Ἐξφορικά.
Φωνάς	Λεχτά.
Ἡγούμενον utrisque commune est.	
Ἐπόμενον,	Αῆνον.

Συνημένον,
Μετάληψιν.
Συμπέρασμα,

Hinc λόγος Stoicis consistit εἰς λημματος ή λημμάτων, καὶ προσλήψεως, καὶ ἐπιφορᾶς· εἰς uno lem-
mate vel pluribus, assumptione, et conclusione :)
ut ait in Zenone Diogenes Laertius.

D (9) Διαχόρω μὲν δεῖ τῷρ λημμάτων, οἰκείος δὲ τῷ. Scribe : Οἰκείων δὲ τῷ προβληθέντι. ΗΕΙΚ-
ΣΙΟΣ.

(10) Εἰς λόγον μεταλαμβάνειν. Hoc est ad definitionem referre, tanquam ad lapidem Lydium: cum ea conserre, vide pag. 776 edit. Paris. Phrasis duriuscula, et uni forsitan Clementi propria. LOWTH.

(11) *Ebrai* δέ. Conf. quæ postea dicentur sub finem p. 776, edit. Paris., ex quibus hæc fiunt clariora.

(12) *Alþor xal ráttar ȝaw.* Vulg. lectionem sequitur etiam interpretis versio, « lapidum et omnium animalium. » Sed verior forte scriptura, *λθων, φυτῶν, ζώων* « lapidum, plantarum, animalium. » SYLBURG.

(13) Ἐτ τῶν ὑπαρχόντων. Lege forte τινῶν ὑπαρχ. δέλεο τῶν. Lowth.—Scribendum potius τῶν ἐννπαρχόντων τοῖς οὐσίν, ea quae rebus i. insunt. D

facultatibus, vel affectionibus, vel aliqua ex his, ut animæ cupiditates et affectiones: ignorari autem et quæri essentiam. In multis autem cum ipsa nostra intelligentia sit sibi ipsi subjecta, hæc omnia in quæstione versari, cuinam ex substantiis sic insint. Nam cum utrorumque, essentiæ scilicet et operationis, notiones cogitatione conceperimus: ita quæstionem aggredimur. Sunt autem etiam aliqua, quorum cum sciamus operationes simul cum essentiis, ignoramus affectiones. Est ergo inventionis ratio et methodus ejusmodi: incipiendum enim est a cognitione earum quæ proponuntur quæstionum: sæpe enim decipit figura dictionis, et confundit ac perturbat mentem, ut non facile inveniat ex qua sit differentia: ut, exempli causa, an non sit animal fetus qui gestatur in utero. Nam cum et animalis et fetus qui in utero gestatur aliquam habeamus notionem, quærimus an fetus qui in utero gestatur insit esse animal: hoc autem est, an substantiæ quæ gestatur in utero, insit ut tunc possit moveri, et præterea sentire. Quamobrem operationum et affectionum inquisitio instituitur, cum essentia prius fuerit cognita. Statim ergo is qui proponit, prius est interrogandus quidnam vocet animal; hoc enim est maxime faciendum, quando viderimus nomen duci in diversos usus; et perscrutandum est, an de significato dubitetur ex appellatione, an sit apud omnes extra controversiam.. Si enim dixerit se vocare animal, quid-

δε καὶ ζητεῖσθαι τὴν οὐσίαν. Ἐν πολλοῖς (14) δὲ τῆς νοήσεως αὐτῆς τῆς ἡμετέρας ὑποτιθεμένης ἔαυτῇ, ταῦτα πάντα (15) τὴν ζητησιν εἶναι τινὶ τῶν οὐσιῶν (16), ἀν οὖτα μὲν ὑπάρχῃ· ἀμφοτέρων γάρ τῆς τε οὐσίας τῆς τε ἐνεργειας τὰς ἐπινοίας ἐν τῇ διανοὶ λαβόντες, οὗτας ἐπὶ τὴν ζητησιν ἐρχόμεθα. "Εστι δὲ ὁν καὶ τὰς ἐνεργειας εἰδότες δῆμα ταῖς οὐσίαις, ἀγνοοῦμεν τὰ παθήματα. Έστιν οὖν ἡ μέθοδος τῆς εὑρέσεως τοιαύτη· ἀρχέσθων γάρ εἰς αὐτοῦ τοῦ γνωρίζειν τὰ προβλήματα· πολλάκις γοῦν ἔκπατε τὸ τῆς λέξεως σχῆμα, καὶ συγχεῖ καὶ ταράττει τὴν διάνοιαν, ὥστε μὴ ρᾳδίως εὑρίσκειν ἐκ ποίας ἐστὶ διαφορᾶς· οἷον εἰ μὴ ζῶν (17) τὸ κυούμενον· ἔχοντες γάρ καὶ ζῶσι τι νόημα καὶ κυούμενον, ζτοῦμεν, εἰ τῷ κυούμενῳ ζῶψι εἶναι ὑπάρχει· τοῦτο δὲ ἐστὶν, εἰ τῇ κυούμενῃ οὐσίᾳ τὸ τε κινεῖσθαι δύνασθαι, καὶ ἐτί τὸ αἰσθάνεσθαι ὑπάρχει. "Ωστε ἐνεργειῶν ἐστι καὶ παθῶν ἡ ζητησις ἐπὶ προγνωσκομένης οὐσίας. Εὐθέως οὖν τὸν προβάλλοντα ἀντερωτήτεον, τί ποτε καλεῖ ζῶν· μάλιστα γάρ τοῦτο ποιτέον, ἐπειδὸν καὶ εἰς διαφόρους χρήσεις ἡγμένον θῶμεν τὸνομα· καὶ διερευνητέον, εἴτε ἀμφισθούμενόν ἐστι τὸ σημαινόμενον ἐκ τῆς προσηγορίας, εἴτε ὅμοιογύμενον (18) ἀπασιν. Εἰ γάρ ζῶν εἰποι καλεῖν, δι τοῦτο μὲν αὐξάνῃ καὶ τρέφεται, πάλιν αὖ προσανερωτήσομεν, εἰ καὶ τὰ φυτά (19) νομίζοι (20) ζῶα· καπεῖτα φάντος μὲν οὗτας, ἐπιδεικνύειν ἤδη χρή τι τὸ κυούμενόν τε καὶ τρεφόμενον. Πλάτων (21-22) γάρ καὶ τὰ φυτὰ ζῶα καλεῖ, τοῦ τρίτου

(14) Έρ πολλοῖς. Dixerat auctor, interdum essentias sciri, affectiones ignorari: interdum e contra ignorari essentias, sciri autem affectiones. Tertium restat, ut utræque sciantur tum affectiones, tum essentiæ; quæri autem, cui essentiæ affectiones convenient. Proinde hæc sic distinguunt et explicari poterunt. 'Ἐν πολλοῖς δὲ τῆς νοήσεως αὐτῆς τῆς ἡμετέρας ὑποτιθεμένης ἔαυτῇ ταῦτα πάντα τὴν ζητησιν εἶναι, τινὶ τῶν οὐσιῶν ἀν οὖτα μὲν ὑπάρχῃ. 'In multis autem cum ipse noster intellectus hæc omnia sibi supposuerit, cui potissimum essentiæ eo modo insint, quærit.'

(15) Υποτιθεμένης ἔαυτῇ ταῦτα πάντα. Hæc non sunt divellenda, quod fecit interpres. Sensus enim est: 'Cum mens hæc omnia conceptibus suis subjecerit.' Lowth.

(16) Τινὶ τῶν οὐσιῶν. Forte legendum est τινά. Ut v. g. postquam conceperimus substantiam spiritualiæ et intelligentem, a materia penitus separatam, quæramus an istiusmodi substantia usquam detur. Lowth.

(17) Εἰ μὴ ζῶον. Quid bac de re senserint philosophi, tradit Plutarchus *De placitis philosophorum* lib. v, cap. 15.

(18) Εἰτ' ὅμ. Ms. Paris. melius, εἴθ' δι.

(19) Τὰ φυτά. Inter philosophos celebriæ quæstio fuit, utrum plantæ essent animalia, necne. Id affirmavit Pythagoras. Laertius in *Pythagora* lib. viii, seg. 28, refert eum tradidisse, Ζῆν μὲν δσα μετέχει θερμοῦ· διὸ καὶ τὰ φυτὰ ζῶα εἶναι· εἰ quod viventer quæcumque caloris participant: ac ideo plantas esse animalia. , Plutarch. initio *Quæst. natural.*: Ζῶον γάρ ἔγγειον τὸ φυτὸν εἶναι, οἱ περὶ Πλάτωνα, καὶ Ἀναξαγόραν, καὶ Δημόκριτον οἴονται. Aristote-

les *De plantis* lib. i, c. 1: 'Ἀναξαγόρας μὲν οὖν καὶ Ἐπεδοκλῆς ἐπιθυμίᾳ ταῦτα κινεῖσθαι λέγουσιν, αἰσθάνεσθαι τε καὶ λυπεῖσθαι, καὶ ἔδεσθαι διαβούνται. 'Ον δὲ μὲν Ἀναξαγόρας καὶ ζῶα εἶναι, καὶ ζεσθεῖσα καὶ λυπεῖσθαι εἴπε, τῇ τε ἀπόρροῇ τῶν φύλλων, καὶ τῇ αὐξήσει τοῦτο ἐκλαμβάνων' δὲ Ἐπεδοκλῆς γένος ἐν τούτοις κεχραμένον εἶναι ἔδεξαν. 'Ωσαντας καὶ δὲ Πλάτων ἐπιθυμεῖν μόνον αὐτὰ διὰ τὴν σφρόδραν τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως ἀνάγκην ἔφεσεν. 'Αναξαγόρας itaque et Empedocles desiderio eas duci aiunt: sentire item, ac tristitia voluntateque affici affirmant. Et Anaxagoras animalia ipsa esse, et voluptate ac dolore moveri docuit, e foliorum scilicet defluvio, et ex incremento istud colligens. Empedocles vero sexum his administrum esse arbitratus est. Eodem modo Plato quoque, appetitu solum illas duci, ob vehementem scilicet facultatis altricis necessitatem, affirmabat.' Conf. etiam Plutarchus *De placitis philosophorum* lib. v, c. 26, ubi philosophorum hac dè quæstione opiniones recenset; item Stobæus *Eclog. physic.* lib. i, cap. 59, p. 87.

(20) Νομίζοι. Congruentius νομίζει, indic. modo. SYLBURG.

(21-22) Πλάτων. Platonis verba, quæ respicere videatur Clemens, extant in *Timæo* p. 1078: Τῆς γάρ ἀνθρωπίνης συγγενῆς φύσεως φύσιν δίλαις ίδεις καὶ αἰσθάνεσθαι κεραυνύntες, ὡς δὲ τέτερον ζῶον εἶναι, φυτεύουσιν· ἀντὶ δὲνδρα καὶ φυτὰ καὶ σπέρματα φυτευθέντα ὑπὸ γεωργίας, τιθασσῶς πρὸς ήμάς έσχε. Πρὶν δὲ ήμα τὰ τῶν ἄργιών γένην, πρεσούτερα τῶν ἡμέρων δύτα. Πάντα γάρ δὲ τοῦ περὶ διατάξη τοῦ ζῆν, ζῶον μὲν ἀν δὲ δίκηη λέγοιτο ὄρθοτάτα. Μετέγει γε μὴν τοῦτο, δὲν ἔντι λέγομεν, τοῦ τρίτου φυχῆς εἰδους, δι μεταξὺ φρεγῶν ὄμφαλον τε ἰδρύσθαι λα-

τῆς ψυχῆς εἶδους τοῦ ἐπιθυμητικοῦ (23) μόνου μετέ-
χοντα· Ἀριστοτέλης (24) δὲ τῆς φυσικῆς τε καὶ
Θρεπτικῆς ψυχῆς (25) μετέχειν οἰεται τὰ φυτά, ζῶα
δὲ ἡδὴ προσαγορεύειν οὐκ ἀξιοῖ. Τὸ γάρ δὴ τῆς ἑτέ-
ρας ψυχῆς τῆς αἰσθητικῆς μετέχον τοῦτο μόνον ἀξιοῖ
καλεῖσθαι ζῶον. Οὐ μήν οὐ γε Στωϊκοί (26) τὴν φυτι-
κὴν δύναμιν ἡδὴ ψυχὴν ὄνομάζουσιν. Ἀποφέσαντος
δὲ τοῦ προβαλόντος εἶναι· ζῶα καὶ τὰ φυτά, δεῖξομεν
ἔστω μαχόμενα λέγειν· τῷ γάρ τρέφεσθαι τε καὶ
αὐξάνεσθαι τὸ ζῶον ὅρισμένος, ἀλλὰ καὶ τὸ φυτὸν
οὐκ εἶναι ζῶον ἀποφηνάμενος, οὐδὲν ἀλλοῦ ἔστι λέ-
γειν, ή ὅτι τὸ τρεφόμενόν τε καὶ αὔξανόμενον καὶ
ζῶον ἔστι καὶ οὐ ζῶον. Τί οὖν βούλεται μαθεῖν, εἰ-
πάτω· ἀρά γε εἰ αὐξεται καὶ τρέφεται τὸ κατὰ γα-
στρὸς, ή εἰ αἰσθησέως τίνος, ή καὶ τῆς καθ' ὅρμην κι-
νήσεως αὐτῷ μέτεστιν; κατὰ μὲν γάρ Πλάτωνα τὸ
φυτὸν ἔμψυχόν τε καὶ ζῶον· κατὰ δὲ Ἀριστοτέλη
ζῶον μὲν οὖπω· λείπει γάρ αὐτῷ τὸ αἰσθητικόν.
Ἐμψυχον δὲ ἡδη· ἔστι γοῦν αὐτῷ τὸ ζῶον οὐσία
Ἐμψυχος αἰσθητική· κατὰ δὲ τοὺς Στωϊκούς, οὗτοι
Ἐμψυχον οὕτε ζῶον ἔστι τὸ φυτόν· ἔμψυχος γάρ οὐ-
σία τὸ ζῶον· εἰ τοινυν ἔμψυχον τὸ ζῶον, ή ψυχὴ δὲ
φύσις αἰσθητική, δῆλον ὡς αἰσθητικὸν ἡδη τὸ ἔμψυ-
χον. Εἰ μὲν οὖν ἀντερωτηθεὶς ὁ ζητήσας, εἰ ζῶον τὸ
κατὰ γαστρὸς ἔτι καλεῖ τὸ ζῶον, ἐπὶ τὸ τρεφόμενον
καὶ αὐξον ἔχει τὴν ἀπόκρισιν· εἰ δὲ φάσκοι
τοῦτ' εἶναι δὲ ζητεῖ, πότερον αἰσθητικὸν ἡδη τὸ
χυνούμενον, ή καὶ καθ' ὅρμην τινά ἔστι κινη-
τικὸν ἐαυτοῦ, ἡδη σαφῶς γίνεται ή διερεύνησις τοῦ
πράγματος, οὐ μενούσης ἔτι τῆς περὶ τούνομα
ἀπάτης· μη διποκρινόμενος δὲ πρὸς τὸ ἀντερωτηθὲν,
μηδὲ βουλόμενος τὶ ποτὲ ἔστιν εἰπεῖν δὲ νοῶν, ή κα-
τὰ (27) τίνος ἐπιφέρων πράγματος τὸ ζῶον ὄνομα,
τὴν πράτασιν ἐποιήσατο κελεύων δὲ τῆμας αὐτοὺς

A quid augetur ei alitur; rursus eum rogabimus, an plantas quoque existimet animalia: deinde hoc cum concesserit, tum oportet ostendere quid sit quod utero gestatur et alitur. Plato enim plantas quoque vocat animalia, ut quae solam tertiam animæ speciem, nempe eam quæ concupiscit, participant. Aristoteles autem censet plantas et naturalis et nutrientis animæ esse particeps, animantia autem non censet esse vocanda: quod enim alterius animæ, nempe sentientis, est particeps, id solum vult vocari animal. Stoici autem naturalem seu vegetantem facultatem, non nominant animam. Quod si is qui proposuit, negaverit plantas esse animalia, ostendemus eum secum pugnantia dicere: nam cum definierit animal ex eo quod alatur et augeatur, et plantam non esse animal pronuntiarit, nihil aliud visus est dicere, quam quod id quod alitur et augetur, est et animal et non animal. Dicat ergo quid velit discere. Num an augeatur et nutritur fetus qui est in utero, aut an sit particeps sensus alicujus, an etiam motus appetendi? Nam ex sententia quidem Platoni, planta est animata et animal: ex sententia vero Aristotelis, nondum quidem est animal; deest enim ei vis sentiendi; est tamen animata: est quippe, ut ipse vult, animal, essentia animata sentiendi potestate praedita. Ex Stoicorum autem sententia, neque animatum, neque animal est planta: est enim animal animata essentia. Si ergo animal est animatum, anima autem est natura vi sentiendi praedita: manifestum est quod animatum est sentiendi potestate praeditum. Si ergo is qui quæsivit, vicissim fuerit interrogatus, an animal quod est in utero adhuc vocet animal, eo quod alatur et augeatur,

* P. 950 ED. POTTER, 774 ED. PARIS.

τοι· ϕ δέξις μὲν λογισμοῦ τε καὶ νοῦ μέτεστι τὸ
μηδὲν, αἰσθησέως δὲ ἡδείας καὶ ἀλγεινῆς μετά ἐπι-
θυμιῶν. Πάσχον γάρ διατελεῖ πάντα. «Quippe hu-
mani generis naturam quondam cognitam aliis
formis sensibusque miscentes, quasi animal quad-
dam aliud plantaverunt. Talia sunt domesticæ ar-
bores, plantæ, semina, quæ consita nunc cultaque
ab arte mitia nobis sunt: quondam vero sine cul-
tura, agrestia. Quidquid enim vitæ est particeps,
jure animal nominabitur. Quod autem nunc dici-
mus, tertiaz animæ specie est particeps, quam in-
ter diaphragma et umbilicum locavimus. Cui opini-
o, ratio, mens nulla penitus inest. Sensus vero
suavis et tristis una cum cupiditatibus convenit.
Omnia siquidem continue patitur.»

(23) Ἐπιθυμητικοῦ. Lege φυτικοῦ, ut ostendunt
sententia. Lowth.

(24) Ἀριστοτέλης. Eius sententiam ipsius ver-
bis accipe ex lib. II *De anima*, c. 3: «Τάρχεται δὲ
τοῖς μὲν φυτοῖς τὸ θρεπτικὸν μόνον· ἐτέροις δὲ αὐτῷ
τε καὶ τὸ αἰσθητικόν. Εἰ δὲ τὸ αἰσθητικόν, καὶ τὸ
θρεπτικόν μὲν γάρ ἐπιθυμία καὶ θυμὸς καὶ
βούλησις. Τὰ δὲ ζῶα πάντα μιαν ἔχει τῶν αἰσθη-
σέων τὴν ἀφήν. Οἱ δὲ αἰσθητοὶ ὑπάρχει, τούτῳ ἡδονῇ
τε καὶ λύπῃ, καὶ τὸ ἡδὺ τε καὶ λυπηρὸν· οἷς δὲ ταῦτα,
καὶ ἡ ἐπιθυμία. Αἱ plantis quidem inest nutritiūm
solum. Aliis vero et ipsum inest et sensitivum:
quod si sensitivum, certe etiam inest appetitivum:
appetitus enim est cupiditas, ira, et voluntas;

cuncta vero animalia unum habent, id est tactum;
cui autem sensus inest, ei voluptas quoque ac dolor,
nec non jucundum et molestum inest; sed quibus hæc insunt, etiam cupiditas inest. Idem
hac de re plura dissertat lib. I *De plantis*.

(25) Φυσικῆς... ψ. Oinnino legendum φυτικῆς...
ψυχῆς, «animæ vegetantis.» Sic paulo post, φυτι-
κὴ δύναμιν, «facultatem vegetantem.» Ipse Ari-
stoteles τὸ φυτικόν, «facultatem vegetantem», ait
D esse αἴτιον τοῦ τρέφεσθαι καὶ τοῦ αὔξεσθαι, «causam
nutriendi et augendi», *Ethic. ad Nicomach.* lib. I,
cap. 13: idem φυτικὴ δύναμιν vocat, *De anima*
lib. II, cap. 4. Alia exempla mittit.

(26) Στωϊκοί. Sic etiam Galenus lib. IV *De
dogmate Hippocratis et Platonis*: Οἱ Στωϊκοί δὲ
οὐδὲ ψυχὴν ὀλις ὄνομάζουσι τὴν τὰ φυτὰ διοικοῦσαν.
Scilicet vim vegetandi generali nomine φύσεων νο-
μοῦ, iis solis, quæ motum aut sensum habent,
ψυχὴν tribuentes. Conf. Salmasius in *Epictetum*
p. 122, 123.

(27) Μηδὲ βουλόμενος τι ποτέ ἔστιν εἰπεῖν δὲ
row, ή x. Simplicior structura est, μηδὲ βουλό-
μενος τι ποτὲ ἔστιν νοῶν, ή x., ut interpres quoque
verit, «neque velit dicere quidnam intelligat.»
SYLBURG. — Μηδὲ β.... εἰπεῖν, δὲ νοῶν, ή x., ma-
Paris. Malim scribere δὲ νοῶν, quid sit, quod intel-
ligens, etc., qua mutatione facia, tota sententia
satis clara esse vide***.

habet responcionem. Sin autem dicat esse id quod querit, utrum fetus qui gestatur in utero sit jam sentiendi vi praeditus, an etiam per aliquam appetitionem sit se movendi potestate praeditus, sit jam aperte rei perscrutatio, non manente amplius deceptione nominis. Si autem non respondet ad id quod fuit vicissim rogatus, neque velit dicere quidnam intelligat, aut cuinam rei tribuens nomen animalis, fecerit propositionem, jubeat autem nos dividere, is notetur esse contentious. Si autem cum sint duo modi, unus quidem qui sit per **329** interrogationem et responcionem, alter autem persequendo et explicando latius, negavit alterum: audiat nos omnia persequentes quae pertinent ad questionem propositam: deinde postquam perfecerimus, tunc licebit ei vicissim tractare de singulis. Si autem conetur interrogando interrumpere examinationem, planum est eum nibil velle audire. Sed si malit quidem respondere, primum omnium est roganus, cuinam rei tribuat nomen animalis. Et ubi hoc responderit, rursus est roganus, quidnam ei significet fetus qui gestatur in utero, an quae sunt jam formata et animalia, an etiam semen dejectum vult significare id quod est in utero, an sola ea quae jam sunt membris efficta et expressa, quae appellantur *embrya*. Cum autem ad hoc quoque responderit, oportet deinceps id quod est propositum concludere et docere: si autem nos velit dicere ipso non respondentem, audiat: Quoniam tu non vis dicere quoniam significato dicas id quod proposuisti (aliter enim ego non de significationibus verba facerem, sed jam de rebus ipsis considerarem), scias te perinde fecisse, ac si proposuisses an canis sit animal: merito enim dixissem, De quo cane agis? ego enim et de terrestri, et marino, et de astro coelesti, quin etiam de Diogene, et de aliis deinceps loquor canibus; non enim divinaverim utrum de omnibus interroges, an de aliquo. Quod ergo postea es facturus, hoc cum

X P. 9¹ ED. POTTER, 775 ED. PARIS.

(28) *Tὸ ἔτερον*. Quod sc. nobis interrogantibus respondere tenetur.

(29) *Ἐψ’ ὅτι*. Scribe ἐψ’ ὅ τι.

(30) *Οὐ τι ποτε*. *Οὐτι ποτε* ms. Paris. Scribendum vero iterum ὅ τι. Porro hæc sententia, quæ propter pravam distinctionem hactenus perperam intellecta fuit, sic scribi et exponi debet videtur: Πάλιν ἐρωτητέον, ὅ τι ποτε αὐτῷ σημαντεῖ τὸ κυούμενον. ή τὸ κατὰ γαστρὸς, ή τὰ διαπεπλασμένα ἡδη καὶ τὰ ζῶα (sic enim scribendum; non ζῶα). Καὶ τὸ σπέρμα αὐτὸν (sic enim legere malum quam αὐτὸν), καταβεβλημένον, τὸ κατὰ γαστρ. «Est iterum roganus, quidnam ei significet fetus? An id, quod utero gestatur; an quae sunt jam formata et viva. Et rursus an id, quod utero gestatur, significare velit semen dejectum; an potius ea sola quae jam sunt efficta et formata, quae *embrya* vocantur.»

(31) *Η τὰ διαπεπλασμένα ἡδη καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὸ σπέρμα*. Legendum omnino ή τὸ σπέρμα, deletis, quæ interponuntur reliquis, quæ ex sequentiibus *huc irrepserunt*: et mox ita legenda sunt, ή μόνα δηρθροῦ καὶ διαπεπλασμένα ζῶα τὰ ἐμβρυα, etc. *Lowthi*. Conf. nota proxime superior.

A διελέσθαι, ἐριστικὸς ὑπάρχων γνωρισθείτι. Εἰ δὲ, δυοῖν τρόποιν ὑπερχόντοιν, ἐτέρου μὲν τοῦ κατ’ ἔρυτρον τε καὶ ἀπόκρισιν, ἐτέρου δὲ τοῦ κατὰ διέζοδον, ἤρηται τὸ ἔτερον (28), ἐπακουσάτω πάντα τὰ εἰς τὸ πορόλημα διεξιόντων ήμῶν· εἰτ’ ἐπειδὴν τελεώσωμεν, ἐξέσται αὐτῷ τότε περὶ ἐνὸς ἐκάστου ἐν μέρει διαλαμβάνειν. Εἰ δὲ διακόπτειν ἐπιχειροῦ τὴν ἐξέτασιν πυνθανόμενος, δῆλος ἐστιν οὐδὲν ἀκούειν βουλόμενος. 'Αλλ’ εἰ μὲν ἀποκρίνεσθαι ἔλοιτο, πάντων πρώτων ἐρωτητέον αὐτὸν, ἐψ’ δις (29) φέρει πρᾶγμα τὸ ζῶον δυνομα· κάπειδάν τούτο ἀποκρίνεται, πάλιν ἐρωτητέον, δι τοῦ ποτε (30) αὐτῷ σημαντεῖ τὸ κυούμενον, ή τὸ κατὰ γαστρὸς, ή τὰ διαπεπλασμένα ήδη καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὸ σπέρμα (31) αὐτὸν καταβεβλημένον, τὸ κατὰ γαστρὸς αὐτῷ σημαντεῖν βούλεται· ή μόνα τὰ δηρθρωμένα τε καὶ ήδη διαπεπλασμένα, τὰ ἐμβρυα καλούμενα. Ἀποκριναμένου δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, περαίνεν ήδη τὸ προκείμενον ἐφεῆς καὶ διδάσκειν χρή. Εἰ δὲ ἡμᾶς λέγειν βούλοιτο αὐτὸς μὴ ἀποκρινάμενος, ἀκούσατο· Ἐπεὶ σὺ μὴ βούλει λέγειν καθ’ ὅτου σημανιομένου λέγεις δ προύδαλες (οὗτῳ γάρ ἀν οὐ περὶ σημανιομένων ἐγὼ ἐποιούμην τὸν λόγον, ἀλλ’ ὑπὲρ αὐτῶν ήδη τῶν πραγμάτων ἐσκοπούμην), γίνωσκε τοιοῦτον (32) τι ποιήσας, οἷον εἰ καὶ προύδαλες εἰ ζῶον ὁ κύων· εἰκάστας γάρ ἀν εἴποιμι, Ποίου κυνός; ἐγὼ γάρ καὶ περὶ τοῦ χερσαίου καὶ τοῦ θαλαττίου, καὶ τοῦ κατ’ οὐρανὸν δάστρου, ἀλλὰ καὶ Διογένους (33) καὶ τοῦ ἄλλων ἐφεῆς δίειμι κυνῶν· οὐ γάρ ἀν μαντευσαί μην, πότερον ὑπὲρ πάντων ἐρωτᾶς, ή τινός. Ὁπερ οὖν ἐξ ὑτέρου ποιήσεις, τοῦτ’ ήδη μαθεῖν (34), περὶ ποίου ζητεῖς, σαφῶς εἰπέ. Εἰ δὲ περὶ ὄντων στρέψῃ, τὸ κυούμενον, αὐτὸν δὴ τοῦτο τοῦνομα, παντὶ δῆλον, οὗτοι μήτε ζῶον ἐστι, μήτε φυτὸν, ἀλλ’ δυομά τε καὶ φωνὴ, καὶ σῶμα, καὶ δν, καὶ τί, καὶ πάντα μᾶλλον ή ζῶον. Καὶ εἰπερ τοῦτο προύδαλες, ἔχεις τὴν ἀπόκρισιν. Οὐ μήν οὐδὲ τὸ σημανιομένον ἐκ τοῦ κυούμενον διεστι τοῦτο ζῶον· ἀλλ’ ἐκεῖνο μὲν ὄντων τέ ἐστι, καὶ λεκτέον καὶ πρᾶγμα καὶ νόημα,

(32) *Τοιοῦτον*. Sic paulo post, τοιοῦτον γάρ τι σημαίνει. Sed utroque loco malum τοιοῦτο.

(33) *Διογέρους*. Nota sunt illa Diogenis responsa Laertii lib. vi, seg. 60: Ἀλέξανδρος ποτε ἐπιστάντος αὐτῷ, καὶ εἰπόντος· Ἐγὼ εἰμι Ἀλέξανδρος δι μέγας βασιλεύς· Κάγω, φησι, Διογένης δι κύων. Ἔρωτησες τι ποιῶν κύων καλεῖται; Ἐφη, τοὺς μὲν διδόντας φαίνων, τοὺς δὲ μὴ διδόντας ὀλακτῶν, τοὺς δὲ πονηροὺς δάκχων. «Alexandro aliquando subito illi superveniente et dicente: Ego sum Alexander magnus ille rex. At ego, inquit, Diogenes canis. Interrogatus, quidnam faciens canis vocaretur. Quod eis, inquit, blandior, qui dant; in eos vero, qui non dant, oblatro; malos autem mordet.» Quin et universi Antisthenis sectatores κύωνες εἰ κυνικοὶ dicebantur, vel διὰ τὴν κυνικὴν τόλμαν, πρόπτερ caninam impudentiam: vel ἀπὸ τῶν Κυνοάργους, a Cynosarge, loco Athenis, quo ille scholam aperuit. Conf. Menagiūs in Diog. Laertii *Antist.* lib. vi, seg. 2, 13.

(34) *Μαθεῖται*. Lege μαθῶν. Ila etiam interpreta Lowthi.

καὶ πάντα μᾶλιν ή ζῶν. "Αλλή δέ τις εἴη τοῦ ζῶντος φύσις· ἐναργῶς γάρ ἐδεῖχνυτο τοῦ πράγματος αὐτοῦ τῶν ζητουμένων, λέγω δὲ τοῦ ἐμβρύου (35) τῆς φύσεως, ὅποιατίς ἔστιν· ἔτερον ὑπάρχον πρόβλημα (36) τὸ περὶ τῶν σημαινομένων ἐκ τοῦ ζῶντος ὄντος. Λέγω τοίνυν, εἰ τοῦτο λέγεις ζῶν τὸ δυνάμενον αἰσθάνεσθαι τε καὶ κινηθῆναι καθ' ὄρμήν, ζῶντος ἔστιν οὐχί ἀπλῶς τὸ κινούμενον καθ' ὄρμήν καὶ αἰσθανδύμενον· δύναται γάρ καὶ κοιμάσθαι, η̄ μὴ παρόντων τῶν αἰσθητῶν μὴ αἰσθάνεσθαι· τὸ δὲ δυνάμενον ἔστιν ὄρμῆν, η̄ καὶ αἰσθάνεσθαι πεφυκές, ζῶν γνωρισμα. Τοιούτον γάρ τι σημαίνεται ἐκ τούτων, πρώτον μὲν, εἰ τὸ κινούμενον καθ' ὄρμήν μὴ αἰσθάνεσθαι η̄ κινεῖσθαι δύναται (37), διπέρ πρόκειται σκοπεῖσθαι· ἔτερον δὲ, εἰ τὸ κινούμενον αἰσθέσθαι ποτὲ η̄ κινηθῆσθαι δύναται καθ' ὄρμήν· καθ' ὅ σημαινόμενον οὐδεὶς ζητεῖ ἐναργῶς δν. Ἐξήτητο δὲ, πότερον ζῶντος ἔστιν ἡδη τὸ ἐμβρύον, η̄ φυτὸν ἔτι· κακπειτα μετελήφθη τοῦ ζῶντος λόγον, ήν' η̄ σαρές. Αἰσθήσει δὴ καὶ κινήσει τῇ καθ' ὄρμήν εὐρόντες αὐτὸν διαφέρον τοῦ μὴ ζῶντος, πάλιν τούτῳ διωρισάμεθα τῶν παρακειμένων αὐτῷ πραγμάτων, ἔτερον μὲν εἶναι φάμενοι τὸ δυνάμει τοιούτον, δι μήπω μὲν ἔστιν αἰσθανδύμενόν τε καὶ κινούμενον, ἔσται δέ ποτε τοιούτον· ἔτερον δὲ τὸ κατ' ἐνέργειαν ὑπάρχον ἡδη τοιούτον· τούτου δὲ τὸ μὲν ἡδη ἐνεργοῦν, τὸ δὲ ἐνέργειν μὲν δυνάμενον, ἡσυχάζον δὲ η̄ κοιμώμενον· τοῦτο δέ ἔστι τὸ ζητουμένον. Οὐ γάρ ἐκ τοῦ τρέφεσθαι τὸ ἐμβρύον ζῶν εἶναι λεκτέον, δι τῆς οὐσίας ἔστιν ἀποχωρούντων τοῦ ζητουμένου, τοῖς δ' ἀλλας συμβενήσκοσ προσεχόντων τὸν νοῦν. Κοινῇ δ' ἐπὶ πᾶσι τοῖς εὐρ̄οσκεσθαι λεγομένοις τέτακται η̄ ἀπόδειξις, η̄ τις ἔστι λόγος, έξ ἐτέρων ἔτερον τι πιστούμενος. Ήξ ὃν δὲ χρή πιστούσθαι τὸ ζητουμένον, διμολογεῖσθαι τε καὶ γινώσκεσθαι δεῖ τῷ μανθάνοντι. Ἀρχὴ δὲ τούτων ἀπάντων ἔστι τὸ πρὸς αἰσθησίν τε καὶ νόσους ἐναργές. Ή μὲν οὖν πρώτη ἀπόδειξις, ἐκ τούτων ἀπάντων σύγκειται· η̄ δὲ ἐκ τῶν ἡδη φύσαντων ἀποδεδείχθα, διὰ τῆσδε (38) πάλιν ἔτερόν τι περαίνουσα, πιστή μὲν οὐδὲν ἥττόν ἔστι τῆς προτέρας· οὐ μήν καὶ πρώτη ὁνομάζεσθαι δύναται, διότι μηδὲ ἐκ πρώτων περαίνεται προτάσσεων. Τὸ μὲν οὖν πρώτον εἰδός τῆς τῶν ζητουμένων διαφορᾶς, τριῶν δητῶν, ἐδείχθη· λέγω δὲ (39) τὸ, τῆς οὐσίας γινωσκομένης, ἀγνοεῖσθαι τι τῶν ἔργων η̄ παλὸν αὐτῆς· δευτέρα δὲ τὴν διαφορὰ προσθήματων, έφ' οὐ τὰ μὲν ἔργα καὶ πάθη γινώσκομεν διπαντες, ἀγνοοῦμεν δὲ τὴν οὐσίαν· οἶον, ἐν τίνι (40) τοῦ σώματος μορίῳ τὸ ἡγεμονικόν ἔστι τῆς φύσης (41).

A jam didiceris, dic aperte, de quonam quæras. Si autem in excutiendis nominibus verseris, clarum est quod ipsum nomen fetus, neque est animal, neque planta, sed nomen, et vox, et corpus, et id quod est, et aliquid, et quidvis potius quam animal. Et si hoc proposuisti, habes responsionem. Sed neque quod significatur ex nomine fetus, est animal: sed illud quidem est et incorporeum, η̄ et dicendum est idem et rem et cogitatum, et quidvis potius quam animal. Erit autem quædam alia natura animalis. Aperte enim ostensum est, de re ipsa de qua quæritur, natura, inquam, fetus qui est in utero, cuiusmodi ea sit. Alia est quæ proponitur quæstio de significatis hujus nominis animal. Dico ergo, si hoc dicas animal quod potest sentire B et moveri ex appetitione, id animal est non quod simpliciter ex appetitione movetur et sentit, nam potest etiam dormire, aut si non adsint sensilia, non sentire. Quod autem potest vel impelli appetitione, vel etiam sentire, est a natura datum signum quo animal cognoscitur. Tale quid enim ex his significatur. Primum quidem, an fetus qui in utero gestatur, ex appetitione non sentire aut moveri possit, quod quidem proponitur considerandum: alterum autem, an fetus qui gestatur in utero, aliquando sentire aut moveri potest ex appetitione: in quo significato nemo quærit, cum sit evidens. Quæsitum autem fuerat, utrum fetus jam sit animal, an etiam adhuc planta; deinde nomen animalis traductum est ad definitionem, ut esset manifestum. Cum autem ex sensu et motu appetendi, invenissemus ipsum differre a non animali, id rursus distinximus a rebus ei adjunctis, dicentes aliud quidem esse id quod potestate est tale, quod nondum quidem sentit et movetur, erit autem aliquando tale: alterum autem, quod actu jam est tale. Hujus autem est aliud quidem quod jam agit, aliud autem, quod agere quidem potest, quiescit autem vel dormit: hoc est autem id quod quæritur. Non enim ex eo quod alatur fetus, dicendum est esse animal, quod quidem est eorum qui receidunt ab essentia, iis autem quæ alioqui accidunt mentem adhibent. In omnibus autem quæ dicuntur inventiri, posita est demonstratio, quæ quidem est oratio, quæ probat aliud ex aliis. Ea autem ex quibus probatur id quod quæritur, oportet eum qui discit consiliter et cognoscere. Horum autem omnium est principium, id quod est evidens sensu et intelligentia. Atque prima quidem demonstratio constat ex

² P. 9/2 ED. POTTER, 776 ED. PARIS.

(35) Τοῦ ἐμβρύου. Τῷ ἐμβρύῳ ms. Paris.

(36) Ἔτερον ὑπάρχον πρόβλημα. Ήσαν cum superioribus connectenda erant, quod non animadverit interpres. Sensus n. est, questionem de variis significatis vocis ζῶν distinctam omnino esse ab illa, qua de natura animalis, in quo sita sit, disceptatur. Lowth.

(37) Καθ' ὄρμήν μὴ αἰσθάνεσθαι η̄ κινεῖσθαι δύναται. Scribendum: Μὴ αἰσθάνεσθαι η̄ καθ' ὄρμήν

κινεῖσθαι δύναται· « non potest sentire, aut appetitione moveri. » Sic paulo ante: Αἰσθάνεσθαι τε καὶ κινηθῆναι καθ' ὄρμήν· et statim: τὸ κινούμενον καθ' ὄρμήν, καὶ αἰσθανδύμενον. Dein: ὄρμῆν η̄ καὶ αἰσθάνεσθαι.

(38) Διὰ τῆσδε. Melius legeretur τῶν δέ. Lowth.

(39) Λέγω δέ. Repetit quæ superius dixerat, p. 775, edit. Paris.

bis omnibus. Quæ autem ex iis per hanc prius fuere demonstrata, rursus aliquid aliud concludit, at quidem non minus credibilis quam prior: non potest tamen prima quoque nominari, quoniam neque ex primis concluditur propositionibus. Prima ergo species differentia eorum quæ queruntur, cum tres sint, est ostensa: dico ἔτι autem cum cognoscatur essentia, ignorari aliquam ejus actionem vel affectionem. Secunda autem differentia propositarum quæstionum erat, in qua opera quidem et affectiones omnes cognoscimus, ignoramus autem essentiam, ut, exempli causa, in quanam parte corporis sita sit pars animæ principialis.

CAPUT V.

Specimen dat demonstrationis in discutienda quæstione de Scepticorum ἐποχῇ.

Eadem autem demonstrationis pertractatio est etiam in hac quæstione. Dicunt aliqui non posse esse plura principia unius animalis. Atque unius quidem generis principia non possunt esse plura unius animalis: generibus autem diversa, non est absurdum. Apud Pyrrhonios, sit quam vocant ἐποχή, hoc est assensionis sustentio, quæ vult nihil esse firmum ac stabile. Ea si a seipsa incœperit, clarum est, quod primum seipsam infirmabit. Aut ergo dat aliquid esse verum, et non est de omnibus sustinenda assensio: aut persistit dicens nihil esse veri, et tum clarum est quod nec ipsa prius verum dicet. Aut enim ipsa verum dicit, aut non. Quare si verum dicit, concedit vel invita, esse aliquid veri. Sin autem non verum dicit, vera ea relinquit quæ volebat tollere de medio. Nam quatenus falsa ostenditur quæ perimit epochæ, seu **330** assensionis sustentio, eatenus vera esse ostenduntur, ea quæ perimuntur, quemadmodum somnium quod dicit omnia somnia esse falsa: nam cum seipsam perimat, confirmat alia. Et in summa, si est vera, ducet a seipsa principium, nec sit sustentio assensionis ab aliquo alio, sed primum a seipsa. Deinde si comprehendit quod sit homo, vel quod sustinet assensionem, clarum est eum non sustinere assen-

'Η δὲ αὐτὴ ἐπιχείρησις τῆς ἀποδεξεως καὶ τούτου τοῦ προβλήματος. Φασιν οὖν τινες μὴ ἐγχωρεῖν πλείους ἀρχὰς ἐνδεῖ εἶναι ζώου. Ὁμογενεῖς μὲν οὖν ἀρχὰς οὐκ ἐγχωρεῖ πλείους ὑπάρχειν ἐνδεῖς ζώου διαφερούσας δὲ τοῖς γένεσιν, οὐδὲν διτοπον. Πρὸς τοὺς Πυρρωνίους (42) εἶη, φασιν, ἡ ἐποχή, βέβαιον εἶναι μηδέν· δῆλον δὲ ἀφ' ἐντῆς ἀρκαμένη, πρῶτον ἀκυρώσωται ἐντήν. Ἡ τοινυν διδωσιν ἀληθέες τι εἶναι, καὶ οὐ περὶ πάντων ἐφεκτέον (43). Ἡ ἐνίσταται, μηδὲν εἶναι ἀληθέες λέγουσα· καὶ δῆλον δὲ (44) οὐδὲ αὐτὴ πρότερον ἀληθεύεται. "Ητοι γάρ αὕτη ἀληθεύει, η οὐκ ἀληθεύει. 'Ἄλλο' εἰ μὲν ἀληθεύει, δίδωσιν ἀκουσάται εἶναι ἀληθέες· εἰ δὲ μὴ ἀληθεύει, διληθῆ ἀπολείπει· οὐπερ ἀνελεῖν ἐδούλετο. Ἐν γάρ φευδήδεικνυται ἡ ἀναιροῦσα ἐποχή, ἐν τούτῳ τὰ ἀναιρούμενα ἀληθῆ δεικνυται, ὡς διδειρρος διλητων ψευδεῖς εἶναι πάντας τοὺς δινέρους· αὔτοῦ (45) γάρ ἐναιρετικὴ οὖσα, τῶν δὲλων γίνεται κυριωτική (46). Καὶ διλωσεῖσταιν ἀληθής, ἀφ' ἐντῆς πρωτον· ἐπειτα, εἰ καταλαμβάνεται, δὲ ἀνθρωπός εστιν ἡ δὲ ἐπέχει, δῆλος εστι μὴ ἐπέχειν (47). Πῶς δὲν καὶ ἀποκρίνοιτο (48) πρὸς τὸ ἐκρητηθέν; περὶ γάρ αὕτου τούτου δῆλος εστιν οὐκ ἐπέχων ναὶ μήν καὶ ἀποφαίνεται, δὲ ἐπέχει· δὲν εἰ δεῖ πειθόμενον αὐτοῖς περὶ πάντων ἐπέχειν, περὶ αὐτῆς πρότερον τῆς ἐποχῆς ἐφέρομεν,

¶ P: 9/3 ED. POTTER, 777 ED. PARIS.

(40) *Ἐρ τίνι.* Celebris quæstio de qua, quid philosophi clariiores senserint, vide apud Plutarchum *De placitis philosophorum* lib. iv, cap. 5.

(41) *Τῆς ψυχῆς.* Post hæc deest tertia quæstionum species, de qua supra p. 773 edit. Paris. LOWTH.

(42) *Πυρρωνίους.* De Pyrrhonis dogmate et secta conf. in ejus vita Laertius lib. ix, seg. 61, 62, ubi hæc scribit: "Οθεν γενναϊτας δοκει φιλοσογήσας, τὸ τῆς ἀκαταληψίας καὶ ἐποχῆς εἰδός εἰσαγαγών, ὡς Ἀσκάνιος ὁ Ἀδηρίτης φρονίν οὐδὲν γάρ ἐφασκεν οὔτε καλὸν, οὔτε αἰσχρόν, οὔτε δίκαιον, οὔτε δίδικον. Καὶ ὅμοιως ἐπὶ πάντων, μηδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν· οὐ γάρ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε εἶναι ἔκαστον. Ακόλουθος δὲν καὶ τῷ βίῳ, μηδὲν ἐκτρεπόμενος μηδὲ φυλακτόμενος, ἀπαντα ὑφιστάμενος, ἀμάξας, εἰ τύχοι, καὶ χρηματούς, καὶ κύνας, καὶ δσα τοιάντα, μηδὲν ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιτρέπων. Σώζεσθαι μέντοι (καθά φασιν οἱ περὶ τὸν Καρύστιον Ἀντίγονον), ὑπὸ τῶν γνωρίμων παραχολουθύντων. Αἰνεσίδημος δὲ φησι φιλοσοφεῖν μὲν αὐτὸν κατὰ τὸν τῆς ἐποχῆς λόγον, μή μέντοι γε ἀπροοράτως ἔκαστα πράττειν. Ι. Unde εἰ nobilissime philosophia in tractasse videtur, commentus modum, quo de omnibus nihil decerneret,

neque quidquam comprehendi posse diceret, ut Ascanius Abderites auctor est. Negabat enim quidquam honestum esse aut turpe, justum vel injustum. Eadem ratione et de omnibus; nihil vere esse, ceterum lege atque consuetudine cuncta homines facere. Neque enim esse quidquam istud potius quam illud. Consentanea ad bæc illi et vita erat; nihil declinans nihilque devitans, sustinebat omnia: currus si forte occurrisset, ei prærupta, ei canes, et talia, nihil omnino sensibus permittens. Servatum autem (ut Caristius Antigonus resert) a sequentibus se amicis. Porro Ἀenesidemus ipsum de assensu quidem retinendo philosophatum esse tradit, non tamen imprudenter gessisse singula.»

(43) *Ἐφεκτέον.* Ms. Paris., ἀφεκτέον.

(44) *Δῆλον δὲ.* Non minus aptum adverb. δῆλον δὲ. STLBURG.

(45) *Αὐτοῦ.* *Rectius* αὐτῆς, seu ἐντῆς, εἰ sui- ipsius. » Id.

(46) *Κυριωτική.* Η. χυρωτική, usitatus. Id.

(47) *Ἐπέχει.* Ms. Paris., ἐπέχειν. Πῶς δὲν καὶ τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν ἀμφισθήσιν ἀφίκετο περὶ πάντων ἐπέχων; Πῶς δὲν καὶ ἀποκρίνεται πρὸς τὸ ἐκρητηθέν;

(48) *Ἀποκρίνοιτο.* In Flor. est etiam altera scriplura ἀπεχρήνετο, indic. modo. Id.

είτε πιστέον αὐτῇ, είτε καὶ μή. "Ετι εἰ τοῦτο αὐτό έστι τὸ ἀληθὲς τὸ μὴ εἰδέναι τὸ ἀληθὲς, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἀληθέας τι παρ' ἔκεινον δίδοται. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο ἀμφισβήτησιμον ἐρεῖ, τὸ ἀγνοεῖν τάληθὲς, ἐν αὐτῷ τούτῳ δίδωσιν εἶναι τὸ ἀληθὲς γνώριμον, ἐνῷ τὴν περὶ αὐτοῦ ἐποχὴν φαίνεται μὴ βεβαιῶν (49). Εἰ δὲ αἵρεσις (50) ἔστι πρόσκλισις δογμάτων, ἡ, ὡς τινες, πρόσκλισις δόγματος πολλοῖς ἀκολουθίαν πρὸς ἀλληλα καὶ τὰ φαινόμενα περιέχουσα (51), πρὸς τὸ εὖ ζῆν συντείνουσα· καὶ τὸ μὲν δόγμα ἔστι κατάληψίς τις λογική· κατάληψίς δὲ ξένης καὶ συγκατάθεσις τῆς διανοίας· οὐ μόνον οἱ ἐφεκτικοί (52), ἀλλὰ καὶ πάς δογματικὸς ἐν τισιν ἐπέχειν εἰλθεν, ήτοι παρὰ γνώμης δοθένειαν, ἡ παρὰ πραγμάτων διάφειαν, ἡ παρὰ τὴν τῶν λόγων διοσθενίαν.

ad recte vivendum: et dogma est quædam quæ sit ratione comprehensio: comprehensio autem est habitus et assensio animi: non solum ephectici, sed etiam quilibet dogmaticus, in nonnullis solet sustinere assensionem, aut propter mentis imbecillitatem, aut rerum obscuritatem, aut vires æquales rationum.

CAPUT VI.

De genere, speciebus et differentiis, et quis sit eorum usus in definitionibus

ΑΙ τῶν ζητήσεων (53) ἐφοδοι καὶ ἀρχαὶ περὶ ταῦτα καὶ ἐτ τούτοις εἰσὶν. B Quæstionum insinuationes et principia circa hæc et in his sunt.

Προταχτέον δή καὶ τῶν δρῶν, καὶ τῶν ἀποδείξεων, καὶ διαιρέσεων, ποσαχῶς λέγεται τὸ ζητούμενον· τά τε διμώνυμα χειριστέον (54), καὶ τὰ συνώνυμα εὐχρηνῶς ταχτέον κατὰ τὰς σημασίας· ἔπειτα ζητητέον, εἰ τῶν πρὸς ἔπειτα θεωρούμενών ἔστι τὸ προχείμενον, ἡ καθ' αὐτὸν λαμβάνεται· ἐπὶ τούτοις, εἰ ἔστι, τί ἔστι, τί αὐτῷ συμβέβηκεν· ἡ καὶ οὐτως, εἰ ἔστι, τί ἔστι, δότι ἔστι. Πρὸς δὲ τὴν τούτων θεωρίαν ἡ τῶν καθ' ξεστα γνῶσις καὶ ἡ τῶν καθόλου συνυποδόλαι (55), καὶ τὰ πρότερα, καὶ τὰ ἐπὶ τὰς διαφοράς, καὶ αἱ διαιρέσεις αὐτῶν. Ἡ μὲν οὖν ἐπαγωγὴ (56) φέρει τὸ καθόλου καὶ τῶν δρισμῶν· οἱ δὲ διαιρέσεις τὰ εἰδῆ καὶ τὰ τί ἦν εἶναι (57) καὶ τὸ διπομόν· ἡ δὲ θεωρία τοῦ ποσαχῶς τὴν ληφτὸν τοῦ οἰκείου· αἱ δὲ διαπορήσεις τὰς κατ' αὐτὰς (58) διαφορὰς καὶ τὰς ἀποδείξεις, καὶ διλας τὴν θεωρίαν συναύξουσι, τὰ τε παρεπόμενα αὐτῇ· ἐκ πάντων δὲ ἐπιστήμη τε παρίσταται καὶ ἀλήθεια. Πάλιν τὸ κεφαλαιωθὲν ἐκ τῆς διαιρέσεως δρῶς γίνεται· λαμβάνεται γάρ καὶ πρότερος τῆς διαιρέ-

¶ P. 9¹/₄ ED. POTTER, 778 ED. PARIS.

(49) Μὴ βεβαιῶ. Delenda videtur particula negativa μή, ut sensus sit: « Hoc ipso concedit veritatem posse cognosci, quod videtur retentionem assensionis suadere. »

(50) Αἵρεσις. Conf. Diogenes Laertius in proœmio seg. 20: Sextus Empiricus Hypotyp. lib. 1, Suidas v. Αἵρεσις.

(51) Περιέχουσα. Continenſ. Hervetus exp. πρᾶbens, » quod est παρέγουσα. Posset legi περιέχουσι, » continentibus. »

(52) Ἐφεκτικοί. Ἐφεκτοί. Forte verius Ἐφεκτικοί. SYLBURG. — Sic superius μεθεκτοί pro μεθεκτικοί Strom. 1, pag. 348, ubi conf. not.

(53) ΑΙ τῶν ζητ. Titulum ipsum Hervetus interpres omittit, et absque separatione sequentia cum precedentibus connectit. SYLBURG.

(54) Χειριστέον. Χειριστέον agnoscit etiam Her-

sionem. Quomodo respondeat etiam ad rogatum? nam clarum est eum de hoc non sustinere assensionem. Atqui se sustinere assensionem pronuntiat. Quod sequendo si oporteat nos de rebus omnibus sustinere assensionem, de ipsa assensionis sustentatione assensionem primum sustinebimus, sitne ei credendum, an non. Præterea, si hoc ipsum verum est, quod verum nesciatur, neque omnino veri quidquam ab illo datur: si autem de hoc quoque dicet dubitari posse, an Χ verum ignoretur, eo ipso dat verum cognosci posse, quod suam de ipso assensionis sustentationem videatur non confirmare. Quod si hæresis est dogmatum inclinatio, aut, ut quidam dicunt, inclinatio quæ multis dogmatibus præbet consequentiam inter se et ea quæ apparent, tendens

ad recte vivendum: et dogma est quædam quæ sit ratione comprehensio: comprehensio autem est habitus et assensio animi: non solum ephectici, sed etiam quilibet dogmaticus, in nonnullis solet sustinere assensionem, aut propter mentis imbecillitatem, aut rerum obscuritatem, aut vires æquales rationum.

Ante definitiones autem, demonstrationes, et divisiones, prius ponendum est quot modis dicatur id, quod quæritur: et tractanda sunt homonyma, et synonyma sunt apte et distinete ponenda secundum suas significations. Deinde quærendum est an ex iis, quæ considerantur, ut relata ad alia, sit id quod proponitur, an per seipsum sumatur. Post hæc, an sit, quid sit, quid ei accidat: aut sic etiam, an sit, quid sit, propter quid sit. Ad hæc autem contemplanda consert singulorum cognitionis et universorum, et ea quæ sunt priora, et differentiæ, et earum divisiones. Atque inductio quidem assert id quod est universum et definitionem: divisiones autem, species, et quid sit, et individuum. Contemplatio autem qua consideratur, quot modis dicatur, assert assumptionem ejus quod est proprium: dubitationes autem, eas quæ sunt in ipsis differentias et demonstrationes: et alioqui augent contemplationem, et ea quæ ipsam consequuntur: ex omnibus autem

veli versio, et tractanda sunt homonyma: » sed verius χωριστέον. SYLBURG.

(55) Συνυποδόλαι. L. συνεπιδόλλει. LOWTH.

(56) Ἐπαγωγὴ. Inductio enim est argumenti species, qua ex singularibus colligitur universale.

(57) Καὶ τὸ τί ηρει. Quid sit res, id est essentiale ejus definitionem. Nam ex divisione rerum, partes earum, et essentiæ rationem discimus. Unde et paulo post, definitionis demonstrationem sequi divisionem affirmat: et divisionem τί ἔστι, » quid sit, » docere. Quomodo autem tum definitio ex inductione procedit, ut sententia præcedente dicitur? Hunc nodum Clemens paulo infra solvit, ubi docet definitionem et præcedere divisionem, et eam subsequi.

(58) Κατ' αὐτὰς. In Flor. est etiam altera lectio καθ' αὐτὰς. Priorem sequitur Herveti versio, » eas quæ sunt in ipsis differentias. » SYLBURG.

ostenditur scientia et veritas. Rursus id quod in sumnam redigitur ex divisione, appellatur definitio; sumitur enim determinatio et prior divisione, et posterior: prior quidem, quando concessa vel tantum proposita fuerit; posterior autem, quando demonstrata, et per sensum, ex singularibus, in sumnam colligitur universale; inductionis enim principium est sensus: finis autem, id quod est universale. Atque inductio quidem non ostendit quid sit, sed quod sit, vel non sit: **¶** divisio autem quod sit, et determinatio similiter atque divisio, essentiam docet, et quid sit, non autem an sit. Demonstratio autem tria, nempe an sit, et quid sit, et propter quid sit aperit. Sunt autem nonnullae quoque definitiones quae causam continent. Quoniam autem scire est, quando causam viderimus: sunt autem causae quatuor, materia, id quod movet, forma, finis: erit quadruplex determinatio. Primum ergo sumendum est genus, in quo sunt ea quae sunt proxima supremis: postea propinqua differentia. Differentiarum autem continuatio scissa et divisa, compleat quid sit esse, seu rei essentiam ac definitionem. Non necesse est autem dicere omnes uniuscujusque differentias, sed eas quae species constituant. Geometrica resolutio et compositione divisioni dialecticae et definitioni similis. Et a divisione quidem recurrimus ad ea quae sunt simpliciora, et magis principalia. Atque genus quidem rei quae queritur dividimus in eas quae ei insunt species: ut exempli causa, in homine, animal quod est genus, dividimus in eas quae in ipso apparent species, nempe mortale et immortale. Et sic semper genera quae videntur esse composita, secantes in species simpliciores, accedimus ad id quod queritur, et non amplius suscipit divisionem. Cum enim animal divisorimus in mortale et immortale, deinde vero mortale in terrestre et aquatile, et rursus terrestre in volucre et pedestre, et sic propinquam ei quod queritur speciem, quae etiam comprehendit id quod queritur, divisorimus, secundo deveniemus ad simplicissimam speciem, quae nihil quidem aliud, sed id solum quod queritur comprehendit. Rursus enim pedestre dividimus in rationis particeps et expers rationis. Deinde ex iis speciebus quae sumuntur ex divisione, eligentes ea quae sunt magis propinqua homini, cum ex iis unam compuerimus orationem, efficiimus hominis definitio-

¶ P. 9/5 ED. POTTER, 779 ED. PARIS.

(59) Υστερος. Conf. Aristotelis *Analyt. post.* lib. II, cap. 15.

(60) Ἀρχή. Eadem docet Aristoteles *Analyt. lib. I*, cap. 18.

(61) ὅτι ἔστι περ. • Quod sit, • etc. Perperam: Id enim, ut dictum est, docet inductio. Scribendum, τὸ τι ἔστι• vel, δι τι ἔστι• • quid sit. • Id quippe afferre divisionem, mox ait.

(62) *Altīat.* Conf. Aristoteles *Analyt. poster.* lib. II, c. 11, quod sic incipit: Ἐπειδὲ ἐπίστασθαι οἰδημάτων, δταν εἰδῶμεν τὴν ἀλτίαν. *altīat* δὲ τέσσαρες. • Cum autem putemus nos tunc scire, quando causam cognoscimus; causae vero quatuor sint, •

A σεως καὶ ίστερος διορισμός· πρότερος μὲν, ίσταν συγχωρθῆ ή προτερή. ίστερος (59) δὲ, δταν ἀποδειχθῆ καὶ κατά την αἰσθήσην δὲ ἐκ τοῦ καθ' ἕκαστα κεφαλαιούται τὸ καθόλου: ἀρχή (60) γὰρ τῆς ἐπαγωγῆς ή αἰσθήσις· πέρας δὲ τὸ καθόλου. Ή μὲν οὖν ἐπαγωγή οὐ τὸ τι ἔστι δείχνυσιν, ἀλλ' οτι ἔστιν, ή οὐκ ἔστιν. ή διαιρέσις δὲ, οτι ἔστι παρίστησιν (61), δ τε διορισμὸς ομοίως τῇ διαιρέσι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τι ἔστι διδάσκει, οὐχὶ δὲ τὸ εἰ ἔστιν ή τε ἀπόδειξις, τὰ τρία, τὸ τε εἰ ἔστιν, καὶ τὸ τι ἔστιν. καὶ τὸ διετί ἔστιν, σαρφηγίζει. Εἰσὶ δὲ ἔνιοι καὶ τῆς αἰτίας ἐμπειρικτικοὶ ὄροι. Ἐπειδὲ ἐπίστασθαι ἔστιν, δταν ίσωμεν τὴν αἰτίαν. αἰτία (62) δὲ τέσσαρες, ή ὑλη, τὸ κινοῦν (63), τὸ εἰδός, τὸ τέλος· τετραχῶς ἔσται διορισμός. Ληπτέον οὖν πρώτον τὸ γένος, ἐν φ. ἔστι τῶν ἐπάνω τὰ ἔγγυτα· μετά τούτο, τὴν προσεχῆ διαφοράν. Ή δὲ συνέχεια τῶν διαφορῶν (64), τεμνόμενη καὶ ἀποδιαιρευμένη, τὸ τι ἦν εἶναι ἐκτιτάροι. Οὐκ ἀνάγκη δὲ πάσας λέγειν ἐκάστου τάς διαφοράς, ἀλλὰ τάς εἰδοποιούσας. Ή γεωμετρικὴ ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις, τῇ διαλεκτικῇ διαιρέσει καὶ δισμῷ ξοικεῖ καὶ ἀπὸ μὲν τῆς διαιρέσεως, ἐπὶ τὰ ἀπλούστερα καὶ ἀρχικώτερα ἀνατρέχομεν. Τὸ γοῦν γένος τοῦ ζητούμενου πράγματος διαιροῦμεν εἰς ἐνυπάρχοντα αὐτῷ εἰδῆ· οἷον ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ζῶν, γένος δν, εἰς τὰ ἐμφανόμενα εἰδῆ διαιροῦμεν, τὸ θητὸν καὶ ἀθάνατον· καὶ οὕτως ἀει τὰ σύνθετα δοκοῦντα εἶναι γένη εἰς τὰ ἀπλούστερα εἰδῆ τέμνοντες, ἐπὶ τὸ μὴ ζητούμενον (65) καὶ μητέτει τομήν ἀποδεχόμενον παραγνώμεθα. Τὸ γὰρ ζῶον εἰς τὸ θητὸν καὶ ἀθάνατον διελόντες, είται μέντοι τὸ θητὸν εἰς τὸ χερσαῖον καὶ ἐνυδροῦν, καὶ πάλιν τὸ χερσαῖον εἰς τὸ πτηνόν καὶ πεζόν, καὶ οὕτως τὸ προσεχὲς τῷ ζητούμενῳ εἰδός, δ καὶ περιλαμβάνει τὸ ζητούμενον, διαιροῦντες, ἀφενόμεθα τέμνοντες ἐπὶ τὸ ἀπλούστατον εἰδός, διπερ ἀλλο μὲν οὐδὲν, μόνον δὲ τὸ ζητούμενον παραλεμβάνει. Πάλιν γάρ τὸ πεζὸν εἰς λογικὸν καὶ διλογὸν διαιροῦμεθα· καπίτα τὰ προσεχή τῶν ἐκ τῆς διαιρέσεως; λαμβανόμενων εἰδῶν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκλεγόμενοι, καὶ ἐπίσυνθέντες εἰς ἔνα λόγον, τὸν δρόν τοῦ ἀνθρώπου ἀποδιδομέν, δς ἐστι ζῶον θητὸν, χερσαῖον, πεζὸν, λογικόν. Οὐθὲν ὑλης μὲν τάξιν ἐπέχει ή διαιρέσις, τῷ δρῷ τὴν ἀπλότητα τοῦ ὀνόματος ἀναζητοῦσα· τεχνήτου δὲ καὶ δημιουργοῦ δ δρος ἐπιτυντίθεται; καὶ κατασκευάζων, καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ δντος παριστάς· οὐ τούτων τῶν πραγμάτων ὡν ἔχομεν καθολικές διανοίας. Τούτων τῶν διαινοιῶν τοὺς ἐμμηνευτικοὺς λέ-

etc., quae sere κατὰ λέξιν repetit Clemens.

(63) Τὸ κυροῦ. Id est, τὸ ποιητικόν. H. SELBERG. Nempe causa efficiens, ή τι πρώτον ἐκίνησε, εις quae primum movit, εις ut ab Aristotele dicitur loc. cit.

(64) Συνέχεια τῶν διαφορῶν. Coacervatio differentiarum, cuius specimen occurrit in definitione hominis infra posita, pag. 779 edit. Paris. LOWTH.

(65) Τὸ μὴ ζητ. Delenda est particula neq. μή. sensus enim est, per ejusmodi divisionem perveniri tandem ἐπὶ τὸ ζητούμενον, εις ad id quod queritur, quod ulterioris divisionis capax non est; ut statim sequitur. Idem Lowthio quoque visum est.

γους είναι φαμέν· τούτων γάρ τῶν διανοιῶν, καὶ αἱ Α διαιρέσεις γίνονται. Τῶν δὲ διαιρέσεων ἡ μέν τις εἰς εἴδη διαιρεῖ τὸ διαιρούμενον, ὡς γένος· ἡ δέ τις εἰς μέρη, ὡς ὅλον· ἡ δὲ εἰς τὰ συμβενήκοτα. Ἡ μὲν οὖν τοῦ ὅλου εἰς τὰ μέρη διαιρεσίς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ μέγεθος ἐπινοεῖται· ἡ δὲ εἰς τὰ συμβενήκοτα οὐδέποτε δὴ δύναται διαιρηθῆναι, εἴγε καὶ οὐσίαν ἔκστιφ δεῖ πάντας τῶν δητῶν ὑπάρχειν. "Οὐθεν δέδηκιμοι διμφαί αὗται αἱ διαιρέσεις, μόνη δὲ εὑδοχίμει ἡ τοῦ γένους εἰς εἰδῆ τομή, ὑφ' ἣς χαρακτηρίζεται ἡ τε ταυτότης ἡ κατὰ γένος, ἡ τε ἐπερότης ἡ κατὰ ίδικάς διαιφοράς. Τὸ εἶδος δὲν ἐν τινι μέρει θεωρεῖται· οὐ μήν ἀνάπταται, εἰ τι μέρος ἐστὶ τίνος, τοῦτο καὶ εἶδος γενήσεται· ἡ γάρ χειρί μέρος μὲν ἐστι τοῦ ἀνθρώπου, εἶδος δὲ οὐκ ἔστιν. Καὶ τὸ μὲν γένος ἐν τοῖς εἰδεσιν ἔνυπάρχει· τὸ γάρ ζῶν καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ βρύῃ· τὸ δὲ ὅλον, ἐν τοῖς μέρεσιν οὐκ ἔνυπάρχει· οὐ γάρ δὲ ἀνθρώπος ἐν τοῖς πολὺν ὑπάρχει. Διὸ κυρώτερον τὸ εἶδος τοῦ μέρους· καὶ δοσα τοῦ γένους κατηγορεῖται, ταῦτα πάντα καὶ τοῦ εἰδούς κατηγορηθῆσεται. "Αριστον μὲν οὖν εἰς δύο θεωρεῖν (66) εἰδῆ τὸ γένος· εἰ δὲ μῆ, εἰς τρία. Τὰ τοίνυν εἰδῆ, γενικώτερον μὲν διαιρούμενα, χαρακτηρίζεται τῷ τε ταυτῷ καὶ θατερῷ· Ἐπειτα δὲ διὰ τῶν γενικῶν σημανομένων διαιρούμενα χαρακτηρίζεται. "Ἐκαστον γάρ τῶν εἰδῶν ήτοι οὐτία ἔστιν ὥσπερ ὅταν λέγωμεν, Τῶν δητῶν τὰ μὲν σώματά ἔστι, τὰ δὲ ἀσώματα· ἡ ποσδήν, ἡ πρόστι, ἡ ποῦ, ἡ πότε, ἡ ποιεῖν, ἡ πάσχειν. Παντὸς οὖν τίνος οὖν ἐπιστήμων τίς ἔστι, τούτου καὶ τὸν ὄρον ἀποδώσει· ὡς δὲ γε μὴ δυνάμενος λόγῳ περιλαβεῖν καὶ δρίσασθαι διτιοῦν, τούτου ἐπιστήμων οὐκ ἀν ποτε εἴη. Ἐκ δὲ τῆς τοῦ ὄρου ἀγνοίας καὶ τὰς πολλὰς ἀμφισβητήσεις γίνεσθαι καὶ τὰς ἀπάτας, συμβαίνει. Εἰ γάρ δὲ τὸ πρᾶγμα εἰδῶς ἔχει κατὰ διάνοιαν τὴν εἰδῆσιν αὐτοῦ, δύναται δὲ καὶ λόγῳ σαφηνίσαι διανοεῖται, ἡ δὲ τῆς διανοίας ἐρμηνείᾳ ὅρος ἐστὶν, ἀναγκαῖον ἔστι τὸν εἰδῶν τὸ πρᾶγμα δύνασθαι αὐτοῦ καὶ τὸν ὄρον ἀποδίδναι. Προσλαμβάνεται δὲ ὄροις καὶ ἡ διαιφορά, σημείου τάξιν ἐπέχουσα τῷ ὄρῳ. Τῷ γοῦν τοῦ ἀνθρώπου ὄρῳ τὸ γελαστικὸν προστεθὲν, ποιεῖ τὸ ὅλον ζῶν λόγικὸν, θηγῆδην, χερσαῖον, πεζὸν, γελαστικόν. Σημεῖα γάρ ἔστι τὰ κατὰ διαιφορὰν προσαγόμενα τῷ ὄρῳ οἰκείων πραγμάτων· τὴν δὲ φύσιν αὐτῶν τῶν πραγμάτων οὐκ ἔνδειχνυται. Αὐτίκα ίδουν ἀπόδοσιν φασιν εἶναι τὴν διαιφοράν· καὶ καθὸ τῶν ἀλλων ἀπάντων διεφέρει τὸ ἔχον τὴν διαιφορὰν, ἀ μόνῳ ὑπάρχει καὶ ἀντικατηγορεῖται τοῦ πράγματος ἐν τοῖς ὄροις, ἀνάγκη τὸ πρώτον γένος ὡς ἀρχηγὸν καὶ ὑποστατὸν (67) δεῖ παραλαμβάνειν. Ἐν μὲν οὖν τοῖς μαχροτροπίοις ὄροις τὸ πλήθος τῶν εἰδῶν τῶν ἔξευρισκομένων διὰ τῶν δέκα κατηγοριῶν· ἐν δὲ τοῖς ἐλαχίστοις, τὰ προτριγύμενα τῶν προσζῶν εἰδῶν ληφθέντα, τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν διασημαίνει τοῦ πράγματος· δὲ ἐλάχιστος ἐκ τριῶν συνέστηκε, τοῦ γένους καὶ δυεῖν τῶν

nem, quae est animal mortale, terrestre, pedestre, rationis particeps. Quo sit ut materiæ quidem locum præstet divisio, definitioni quærens simplicitatem nominis: artificis autem et opificis definitio, quæ componit et construit, et ejus quod est ostendit cognitionem. Non harum autem rerum, nec idearum 331 sunt definitiones, sed rerum quarum habemus universales in animo notiones. Harum notionum dicimus esse orationes interpretativas; harum enim notionum sunt etiam divisiones. Ex divisionibus autem, una quidem ~~per~~ dividit rem divisam in species, ut genus: altera autem in partes, ut totum: alia vero in accidentia. Atque totius quidem in partes divisio, ut plurimum consideratur in magnitudine: quæ sit autem in accidentia, nunquam potest tota explicari, siquidem oportet unicuique entium omnino inesse essentiam. Unde etiam reprehabantur ambæ hæ divisiones: sola autem probatur divisio generis in species, a qua formam characteremque accipit quæ est secundum genus identitas, et diversitas quoad differentias speciales. Species semper in aliqua parte consideratur, non tamen contra si quid est pars alicuius, hoc erit etiam species: manus enim est pars quidem hominis, non est autem species. Et genus quidem inest in speciebus: animal enim inest in homine et bove. Totum autem non inest in partibus. Homo enim non inest in pedibus. Quocirca species est parte potior. Et quæcunque de genere prædicantur, ea etiam omnia prædicabuntur de specie. Atque optimū quidem fuerit contemplari genus in duabus speciebus: sin minus autem, in tribus. Species ergo divisæ quidem generalius, characterem accipiunt ex eodem et altero. Deinde vero divisæ, per ea quæ generaliter significantur characterem accipiunt. Unaquæque enim species aut est substantia: ut cum dicimus: Ex iis quæ sunt, alia quidem sunt corporea, alia vero incorporea: aut quantum, aut quod refertur ad aliquid, aut ubi, aut quando, aut agere, aut pati. Cujuscunque ergo rei habet aliquis scientiam, ejus etiam dabit definitionem: quemadmodum qui non potest oratione comprehendere et definire quidlibet, ejus rei nunquam habebit scientiam. Ex ignorantia autem definitionis, accidit ut multæ dubitationes oriuntur et deceptions. Si enim qui rem novit, habet in animo ejus cognitionem: potest autem quis oratione explicare id quod habet in animo: ejus autem quod animo cogitatur explicatio, est definitio: necesse ergo est ut qui rem norit, possit ejus etiam dare definitionem. Assumitur autem in definitionibus etiam differentia, quæ signum obtinet in definitione. Hominis itaque definitioni adjectum, vi ridendi præditum, facit totum: animal rationis particeps, mortale, terrestre, pede-

D

²
* P. 9/6 ED. POTTER, 779-780 ED. PARIS.

(66) Θεωρεῖν. Θεωρεῖν agnoscit etiam Herveti versio, contemplari genus in duabus speciebus: atque ita est in p. precedente, non aspernanda ta-

PATROL. GR. IX.

men est A. lectio διαιρεῖν, ~~et~~ dividere.

67) Υποστατόν. Quod reliquis substernit: • LOWTH.

10

stre, vi ridendi præditum. Quæ enim per differentiam adhibentur definitioni, sunt signa rerum propriarum, ipsarum autem rerum naturam non indicant. Jam vero dicunt differentiam esse proprii redditionem, et secundum quod differt ab aliis id quod habet differentiam, quod soli inest, et de remulso prædicatur: necesse est in definitionibus primum genus assumere ut principale, et quod subsistat. Et in longioribus quidem definitionibus, multitudo specierum quæ inveniuntur per decem prædicamenta: in minimis autem, quæ ex propinquis speciebus sumptæ fuerint principales, rei essentiam et natorum significant. Quæ est autem minima, constat ex tribus, ex genere, et duabus speciebus maxime necessariis. Hoc autem fit propter brevitatem. Dicimus ergo: Homo est animal vi ridendi præditum. Tunc assumendum est id quod præcipue accedit ei quod definitur, aut propria ejus virtus, aut proprium ejus munus ac officium, aut aliquid aliud ejusmodi. Quare cum definitio debeat rei essentiam exponere, non potest quidem rei naturam accurate comprehendere: per præcipias autem species declarat essentiam: et habet definitio propemodum essentiam in qualitate.

CAPUT VII.

De causis dubitandi sive assensum sustinendi.

Quæ efficiunt ut sustineatur assensio, causæ sunt duæ supremæ. Una quidem, mens humana quæ est multiplex et instabilis, cui quidem natura est insitum ut generet dissensionem, aut aliorum inter se invicem aut sui ipsorum a seipso. Secunda autem, ea quæ est in rebus discrepantia, quæ etiam maxime efficit ut sustineatur assensio. Nam cum neque omnibus visis possimus credere propter repugnantiam: neque omnibus fidem non habere, quod id quod dicit omnia esse incredibilia, cum sit ex omnibus, in numerum etiam omnium ascribatur; neque aliquibus quidem credere, aliquibus vero non credere, propter æqualitatem: eo deducti sumus ut sustineamus assensionem. Harum autem principalium causarum, propter quas assensionem sustinemus, cogitationis quidem instabilitas, generat dissensionem: dissensio autem est immediata causa propter quam sustinetur assensio. Hinc plena quidem est vita judiciis et curiis, et in summa, eorum quæ dicuntur bona et mala electione: quæ quidem dubiæ mentis et ad oppositarum rerum infirmitatem claudicantis, sunt argumenta. Sunt itaque libris plenæ bibliothecæ, classesque et commentationes iis qui in dogmatibus inter se dissentiantur.

A ἀναγκαιοτάτων εἰδῶν. Γίνεται δὲ τούτο διὰ συνειμίαν. Φαμὲν οὖν· Ἀνθρώπος ἐστι τὸ ζῶον γελαστικόν τὸ τε ἔξαιρέτως συμβεβηκός τῷ ὅριζομένῳ προσπαραληπτέον, ή τὴν ίδιαν ἀρετὴν αὐτοῦ, ή τὸ ίδιον ἔργον αὐτοῦ, καὶ τοιούτων τινῶν δίλων. Ἐξηγητικὸς οὖν ὁ δρός ὣν τῆς τοῦ πράγματος οὐσίας, περιλαβεῖν μὲν ἀκριβῶς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος ἀδύνατεῖ· διὰ δὲ τῶν χωριστάτων εἰδῶν τὴν δήλωσιν τῆς οὐσίας ποιεῖται, καὶ σχεδὸν ἐν ποιότητι ὁ δρός τὴν οὐσίαν ἔχει.

B Τὰ ποιητικὰ τῆς ἐποχῆς αἵτια δύο ἐστι τὰ ἀνωτάτω· ἐν μὲν τῷ πολύτροπον καὶ διστατὸν τῆς ἀνθρωπίνης γνώμης, διπερ γεννητικὸν εἶναι πέφυκε τῆς διαφωνίας, ήτοι τῆς (68) ἀλλήλων πρὸς ἀλλήλους. ή τῆς ἑαυτῶν πρὸς ἑαυτούς· δεύτερον δὲ ἡ ἐν τοῖς οὖσι διαφωνία, ή καὶ εἰκότως ἐμποιητικὴ καθέστηκε τῆς ἐποχῆς. Μήτε γάρ πάσαις φαντασίαις πιστεύειν δυνηθέντες διὰ τὴν μάχην, μήτε πάσαις ἀπίστειν (69) διὰ τὸ καὶ τὴν λέγουσαν πάσας ἀπίστους ὑπάρχειν ἐξ ἀπασῶν οὖσαν συμπεριγράψειν πάσαις· μήτε τισὶ μὲν πιστεύειν, τισὶ δὲ ἀπίστειν διὰ τὴν ισότητα, κατήθημεν εἰς ἐποχήν. Τούτων δὲ αὐτῶν τῶν ἀρχικωτάτων τῆς ἐποχῆς τὸ μὲν ἀδέναιον τῆς διανοίας γεννητικὸν ἐστι διαφωνία· ή δὲ διαφωνία, προσεχὲς αἵτιον τῆς ἐποχῆς· θεῖν πλήρης μὲν ὁ βίος δικαστηρίων τε καὶ βουλευτηρίων, καὶ καθόλου τῆς περὶ (70) τὰ λεγόμενα ἀγάθα καὶ κακὰ αἰρέσεως, ἀπερ ἡ πορημένης ἐστι διανοίας καὶ πρὸς τὴν τῶν (71) ἀντικειμένων πραγμάτων εἰς ἀσθένειαν (72) μετοχλαζούστης τεκμήρια· πλήρεις δὲ αἱ θῆκαι τῶν βιβλίων, καὶ αἱ συντάξεις καὶ αἱ πραγματεῖαι τῶν διαφωνούντων ἐν τοῖς δόγμασι, καὶ πεποιθότων ἑαυτούς τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλήθειαν γινώσκειν.

C Τὰ ποιητικὰ τῆς ἐποχῆς καὶ κακὰ αἰρέσεως, ἀπερ ἡ πορημένης ἐστι διανοίας καὶ πρὸς τὴν τῶν (73) ἀσθέτων, τὰ τε ὄντα, σύμβολα ὄντα τῶν νοημάτων κατὰ τὸ προηγουμένον,

Qua methodo tum res, tum nomina ad certas classes reduci possunt.

In voce tria versantur: nempe et nomina quæ sunt signa eorum quæ animo cogitantur principali-

† P. 97 ED. POTTER, 781 ED. PARIS.

(68) Ήτοι τῆς. Duplicem dissensionem statuit; aliam, qua diversi homines inter se dissentunt; aliam qua quis a seipso discrepat.

(69) Μήτε π. α. Sensus est: Credi non posse hauc propositionem, « Nihil est credendum. » Quia tum ne hæc quidem propositio esset credenda, cum etiam ea generali voce « nihil » excluderetur. Simili arguento adversus Pyrrhionorum ἐποχὴν suffra est usus p. 777 edit. Paris.

(70) Kal καθόλου τῆς π. Vult, difficultatem

eligendi quod optimum est, quæ ubique gentium conspicitur, esse manifestum indicium, quod in multis rebus retinenda sit assensio.

(71) Kal πρὸς τὴν τῶν. Τὴν superfluum est. Sic expl.: Quæ sunt indicia mentis dubiae, quæque præ rerum inter se repugnantia ob infirmitatem claudicat.

(72) Εἰς ἀσθέτων. Dele εἰς. Lowth.

(73) Tpla. Hæc se tria sequuntur: res, conceitus, voces. Voces representant conceptus, con-

καν' ἐπικολούθημα δὲ καὶ τῶν ὑποκειμένων· δεύτερον δὲ τὰ νοήματα, ὁμοιώματα καὶ ἔκτυπάματα τῶν ὑποκειμένων δύτα. "Οθεν ἄπασι καὶ τὰ νοήματα τὰ αὐτά ἔστι, διὸ τὸ τὴν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὑποκειμένων ἄπασιν ἐγγίνεσθαι τύπωσιν· οὐκέτι δὲ καὶ τὰ δύναματα, διὸ τὰς διαιλέκτους τὰς διαφόρους. Τρίτον δέ, τὰ ὑποκειμένα πράγματα, ὡφ' ὧν ἡμῖν τὰ νοήματα ἐντυπούνται. Τὰ μὲν οὖν δύναματα ἡ γραμματικὴ εἰς τὰ καθολικά στοιχεῖα κόθ' ἀνάγει· ὠρισμένα γάρ χρή εἶναι τὰ στοιχεῖα· τῶν γάρ καθ' ἔκαστα, ἀπειρῶν δύτων, μή εἶναι ἐπιστήμην· ίδιον δὲ ἐπιστήμης καθολικοῖς (74) ἐπερείδεσθαι θεωρήμασι καὶ ὠρισμένοις. "Οθεν τὰ καθ' ἔκαστα εἰς τὰ καθόλου ἀνάγεται. Ή δὲ τῶν φιλοσόφων πραγματεία περὶ τε τὰ νοήματα καὶ τὰ ὑποκειμένα καταγίνεται. Επὶ δὲ τούτων, τὰ καθ' ἔκαστα (75), διπειρά στοιχεῖά τινα καὶ τούτων εὑρέθη (76), ὡφ' & πάν τὸ ζητούμενον ὑπάγεται· καὶ εἰ μὲν φαίνοιτο ὑψὸν δὲ τι ὑποδεδυκός τῶν στοιχείων, ή καὶ πλειόν, ἀποφανούμεθα αὐτὸν εἶναι· εἰ δὲ πάντα διαφύγοι, μηδαμῆ εἶναι. Τῶν λεγομένων (77) τὰ μὲν ἀνευ συμπλοκῆς λέγεται, ὡς τὸ ἀνθρωπός, καὶ ὡς τὸ τρέχει, καὶ δοσα λόγον οὐκ ἀποτελεῖ, δ δῆ (78) τὰλητές ή τὸ φεῦδος ἔχει· τῶν δὲ μετὰ συμπλοκῆς (79) λεγομένων τὰ μὲν οὐσίαν σημαίνει, τὰ δὲ ποιὸν, τὰ δὲ ποσὸν, τὰ δὲ πρός τι, τὰ δὲ ποῦ, τὰ δὲ πότε, τὰ δὲ κείσθαι, τὰ δὲ ἔχειν, τὰ δὲ ποιεῖν, τὰ δὲ πάσχειν· δ δῆ καὶ στοιχεῖα τῶν δύτων φαμὲν, τῶν ἐν ὅλῃ καὶ μετὰ τὰς ἀρχάς (80). Εστι γάρ λόγῳ θεωρητὰ ταῦτα· τὰ δὲ ἄντα νῷ μόνῳ ληπτά ἔστι κατὰ τὴν πρώτην ἐπιβολὴν· τῶν δὲ ὑπὸ τὰς δέκα κατηγορίας ὑποτασσομένων, τὰ μὲν καθ' αὐτὰ λέγεται, ὡς αἱ ἐννέα κατηγορίαι, τὰ δὲ πρός τι. Καὶ πάλιν τῶν ὑπὸ ταῦτας τὰς δέκα κατηγορίας τὰ μέν ἔστι συνώνυμα, ὡς βοῦς καὶ ἀνθρωπός, καθὸ

A ter, per consequentiam autem, etiam subjectorum: secundo autem, cogitata quæ res subjectas referunt et exprimunt. Unde sunt omnibus eadem cogitata, & propterea quod ex rebus subjectis eadem forma et typus ingeneretur omnibus: non itidem etiam nomina, propter diversos sermones. Tertium autem, sunt res subjectæ, ex quibus nobis imprimuntur cogitata. Atque nomina 332 quidem reducunt grammatica in vigintiquatuor generalia elementa: oportet enim esse elementa definita: eorum enim quæ sunt singularia, cum sint infinita, non est scientia. Est autem proprium scientiæ, universis ac generalibus theorematibus niti et definitis. Unde singularia reducuntur ad universa ac generalia. Philosophorum autem indagatio versatur et in iis B quæ animo cogitantur, et in rebus subjectis. Quoniam autem singularia horum sunt infinita, horum quoque sunt quædam inventa elementa, ad quæ reducitur quidquid queritur: et si videatur quidem subire unum aliquod, vel etiam plura ex elementis, id esse pronuntiamus: quod si omnia effugerit, nequam esse. Ex iis quæ dicuntur, alia quidem dicuntur absque connexione, ut *homo*, et ut *currit*, et quæcumque orationem minime perficiunt, quæ habet verum vel falsum; alia vero cum connexione. Ex iis autem quæ dicuntur absque connexione, alia quidem significant essentiam, alia autem quale, alia vero quantum, alia autem quæ referuntur ad aliquid, alia autem ubi, alia vero quando, alia autem situm esse, alia autem habere, alia vero agere, alia autem pati; quæ etiam dicimus esse elementa eorum quæ sunt in materia et post principia. Considerari enim possunt hæc ratione. Quæ carent autem materia, sola mente possunt apprehendi per C

¶ P. 918 ED. POTTER, 782 ED. PARIS.

cepsius representant res. Ac res quidem et concepsius ubique sunt eadem, voces autem differunt. Aristoteles lib. De interpretatione cap. 1: "Οσπερ οὐδὲ γράμματα πᾶσι τὰ αὐτὰ, οὐτως οὐδὲ φωναὶ αἱ αὐταὶ. Οι μέντοι ταῦτα σημεῖα πρώτως, τὰ αὐτὰ πᾶσι παθήματα τῆς ψυχῆς· καὶ ὡς ταῦτα ὁμοιώματα, πράγματα ἡδὸν τὰ αὐτά. Ut litteræ non sunt apud omnes eadem, ita neque voces sunt eadem. Sed passiones animi, quarum haec primum sunt signa, eadem sunt apud omnes. Eadem sunt etiam res, quarum haec passiones sunt simulacra."

(74) *Καθολικοί*. Conf. Aristotelis Analyt. poster. lib. 1, cap. 4.

(75) 'Ἐπειδὴ τούτων, τὰ καθ' ἔκαστα. Scribe cum interpretē: "Ἐπειδὴ δὲ τούτων τὰ καθ' ἔκαστα διπειρά, στοιχεῖά τινα καὶ τούτων εὑρέθη. Paulo post: Τῶν δὲ μετὰ συμπλοκῆς λεγομένων, τὰ μὲν οὐσίαν σημαίνει, τὰ δὲ ποιὸν. Recte interpres, χωρὶς συμπλοκῆς legit. Quis enim logicus dicet, voces singulas quæ comprehenduntur prædicamentis, otovet στοιχεῖα πρώτα, μετὰ συμπλοκῆς λέγεσθαι; HEINSIUS.

(76) *Εὑρέθη*. Forte congruentius εὑρεθεῖη, opt. modo. STLBURG.

(77) *Tōr λεγομ.* Hic aliquid deesse vidit Herivelus, et post eum Heinsius. Quod vero deerat, neuter perfecte supplevit. Id quid sit, ex Aristotele facile liquebit. Is enim libro *De categor.* cap. 2 haec verba habet: Τῶν λεγομένων τὰ μὲν κατὰ συμπλοκὴν λέγεται, τὰ δὲ ἀνευ συμπλοκῆς. Τὰ μὲν οὖν κατὰ

D συμπλοκὴν οἷον, ἀνθρωπός τρέχει, ἀνθρωπὸς νικᾷ· τὰ δέ μετα συμπλοκῆς οἷον, ἀνθρωπός, βοῦς, τρέχει, νικᾷ. Εorum quæ dicuntur alia conjuncta efficiuntur, alia sine conjunctione. Conjuncta: ut, homo currit, homo vincit. Sine conjunctione: ut, homo, vos, currit, vincit.

(78) 'Ο δῆ. Lege δ, et referendum ad λόγους. Lowti. — Aristoteles libri jam dicti c. 4: Τῶν δὲ κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴ λεγομένων οὐδὲν οὔτε ἀληθές, οὐτε φεῦδες ἔστιν οἷον, ἀνθρωπός, λευκὸν, τρέχει, νικᾷ. Εorum autem, quæ sine omni conjunctione dicuntur, nihil est verum aut falsum: ut homo, album, currit, vincit.'

(79) *Tōr δὲ μετὰ συμ.* Lege τῶν δὲ ἀνευ συμ. Nam μετά positum ab imperito scriba, qui non advertit, prius membrum, quod tractabat de his quæ μετὰ συμπλοκῆς dicuntur, intercidisse. Quod vero prædicamenta sint voces incomplexæ, cuivis notum. Audi Aristotelem principio cap. 4 libri modo citati: Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἔκαστον ήτοι οὐσίαν σημαίνει, ή ποσὸν, ή ποιὸν, ή πρός τι, ή ποῦ, ή πότε, ή κείσθαι, ή ἔχειν, ή ποιεῖν, ή πάσχειν. Εorum quæ sine omni conjunctione dicuntur, unumquodque aut substantiam significat, aut quantum, aut quale, aut ad aliquid, aut ubi, aut quando, aut situm esse, aut habere, aut agere, aut pati.'

(80) *Μετά τὰς ἀρχάς*. Nam summa rerum principia prædicamenta transcendunt.

primam applicationem. Ex iis autem quae collocantur sub decem praedicamentis, alia quidem per se dicuntur, ut novem praedicamenta, alia autem relata ad aliquid. Et rursus ex iis quae sunt sub his decem praedicamentis, alia quidem sunt synonyma, sicut *bos* et *homo*, quatenus animal. Sunt enim synonyma, quorum amborum nomen est commune, ut *animal*: et ratio eadem, hoc est, definitio, nempe, essentia animata. Heteronyma autem sunt, quae circa idem subjectum sunt in diversis nominibus, ut *ascensus* et *descensus*: **²* est enim eadem *via*, sive sursum, sive deorsum. Est autem alia species heteronymorum, utpote *equus*, et *niger*, quae et nomen et rationem habent, alterum ab altero diversum, et neque habent idem subjectum: sunt ea autem dicenda altera, non heteronymia. Polyonyma autem sunt quae eamdem quidem habent rationem, nomen autem diversum, ut *eunis*, *spatha*, *gladius*. Denominativa autem sunt, quae ex aliquo altero sunt nominata, ut a fortitudine *fortis*. Homonyma autem sunt, quae utuntur eodem nomine, non habent autem eamdem rationem, ut *homo*, qui est et *animal*, et *homo pictus*. Ex homonymis autem, alia quidem habent idem nomen ex *fortuna*, ut *Ajax Locrus*, et *Ajax Salaminius*; alia autem ex intentione. Et ex his, alia quidem per similitudinem, ut *homo*, et qui est *animal*, et qui *pictus*; alia autem per proportionem ac convenientiam quod sint inferius; alia autem ex operatione, ut *pes* *navis*, per quem *navis* navigat, et *pes noster*, per quem movemur. Dicuntur etiam homonyma ab eodem et ad idem, ut a medico liber et *scalpellum* medica, et a medico qui utitur, et ad rationem medicam.

CAPUT IX.

De diversis generibus.

Ex causis, aliæ quidem sunt quae dicuntur procatarcticæ, aliæ vero synecticæ, aliæ autem adjuvantes, aliæ sine quibus non. Procatarcticæ, quae primo dant occasionem ad hoc ut aliquid fiat, quemadmodum pulchritudo dat incontinentibus occasionem amoris; eis enim visa solum ingenerat affectionem amatoriam, nec tamen necessario. Synecticæ, quae etiam per synonymia seu univoco vocantur, per se perfectæ quandoquidem per se est plene efficiens effectus. Deinceps autem omnium causarum exempla ostendentur ei qui discit.

**²* P. 9/9 ED. POTTER, 785 ED. PARIS.

(81) *Συνώνυμα*. Aristoteles libro superius dicto cap. 1, sect. 2: Συνώνυμα δὲ λέγεται, ὃν τὸ τε δνομα κοινὸν, καὶ ὁ κατὰ τὸνομα λόγος τῆς οὐσίας ὁ αὐτός· οἷον ζῶν, ὃ τε ἀνθρωπός, καὶ ὁ βοῦς. • *Synonyma* autem dicuntur, quorum et nomen est commune, et ad illud nomen accommodata definitio est eadem; quemadmodum et *homo*, et *bos* dicitur *animal*.

(82) *Ομώνυμα*. Aristoteles libri modo dicti cap. 1, initio: Ομώνυμα λέγεται, ὃν δνομα μόνον κοινόν· ὁ δὲ κατὰ τὸνομα λόγος τῆς οὐσίας ἔτερος· οἷον ζῶν ὃ τε ἀνθρωπός καὶ τὸ γεγραμμένον. • *Homonyma* dicuntur, quorum nomen solum est commune, ad illud vero nomen accommodata definitio est diversa: quemadmodum et *homo*, et quod pi-

άζων· ἔστι γάρ συνώνυμα (81), ὃν τὸ τε δνομα ἀμφοῖν κοινὸν, τὸ ζῶν· καὶ ὁ λόγος, ὁ αὐτός, τουτέστιν ὁ δρός, τουτέστιν οὖσι εἰμιχνος· ἔτερώνυμα δὲ, οσα περὶ τὸ αὐτὸ δηποκείμενον ἐν διαφόροις ἔστιν δνόμασιν, οἷον ἀνάβασις καὶ κατάβασις· ὅδος γάρ ἡ αὐτή, ἡτοι εἰς τὸ ξνω, ἢ εἰς τὸ κάτω. Τὸ δὲ ἄλλο εἶδος τῶν ἔτερώνυμων, οἷον ἵππος καὶ μέλας, καὶ δνομα καὶ λόγον ἔτερον ἀλλήλων ἔχοντα, μηδὲ τοῦ δηποκείμενου κοινωνοῦντα· ἔτερα δὲ λεκτέον, οὐχ ἔτερώνυμα. Πολυώνυμα δὲ τὰ τὸν μὲν λόγον τὸν αὐτὸν ἔχοντα, δνομα δὲ διάφορον· ὡς δορ, ἔφος, φάσγανον· παρώνυμα δὲ ἔστι τὰ παρά τι ἔτερον ὄνομασμένα, ὡς ἀπὸ τῆς ἀνδρείας ὁ ἀνδρεῖος. Τὰ δὲ δμώνυμα (82), τῷ αὐτῷ δημάτι χρώμενα, λόγον δὲ οὐ τὸν αὐτὸν ἔχοντα· οἷον ἀνθρωπός, τὸ τε ζῶν καὶ ὁ γεγραμμένος. Τῶν δὲ δμώνυμων τὰ μὲν ἀπὸ τύχης δμωνυμεῖ, ὡς Αἴας (83) ὁ Λοχρός καὶ ὁ Σαλαμίνιος· τὰ δὲ ἀπὸ διανοίας καὶ τούτων τὰ μὲν καθ' δμοιστήτα, ὡς ἀνθρωπός τὸ τε ζῶν καὶ ὁ γεγραμμένος· τὰ δὲ κατὰ ἀναλογίαν, ὡς πόδες Ἰδης (84), καὶ οἱ ἡμέτεροι πόδες, διὰ τὸ κατωτέρω εἶναι· τὰ δὲ κατ' ἐνέργειαν, ὡς ποὺς πλοίου (85), δι' οὐ τὸ πλοῖον πλεῖ, καὶ ποὺς ὁ ἡμέτερος, δι' οὐ κινούμεθα. Λέγεται δὲ δμώνυμα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸ αὐτό· ὡς ἀπὸ τοῦ λατροῦ (86) τὸ βιβλίον καὶ τὸ σμιλίον λατρικά, ἀπὸ τε τοῦ χρωμένου λατροῦ, καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν λόγον τὸν λατρικόν.

• *De diversis generibus.*

Tῶν αἰτίων τὰ μὲν προκαταρκτικά· τὰ δὲ συνεκτικά· τὰ δὲ συνεργά· τὰ δὲ, ὃν οὐκ ἀνευ. Προκαταρκτικά μὲν τὰ πρώτως ἀφορμὴν παρεχόμενα εἰς τὸ γίγνεσθαι τι, καθάπερ τὸ κάλλος τοῖς ἀκολάστοις τοῦ ἔρωτος· ὄφθὲν γάρ αὐτοῖς, τὴν ἔρωτικὴν διάθεσιν Εμποιεῖ μόνον, οὐ μήν κατηναγκασμένως· συνεκτικά δὲ, διπερ (87) συνωνύμως καὶ αὐτοτέλη καλεῖται, ἐπειδή περ αὐτάρκως δι' αὐτοῦ ποιητικόν ἔστι τοῦ ἀποτελέσματος. Ἐξῆς δὲ πάντα τὰ αἰτία ἐπὶ τοῦ μανθάνοντος δεικτέον· δὲ μὲν πατήρ αἰτίων ἔστι προκαταρκτικὸν τῆς μαθήσας· δὲ διδάσκαλος δὲ συνεκτι-

D ctum est, animal dicitur. •

(83) Αἴας. Ajaces duo a Trojani belli auctoribus multum celebrati.

(84) Πόδες Ἰδης. Pedes Idæ montis II. Υ. v. 59. Πάρτες δὲ ἐστελοτο πόδες πολυπλόκος Ἰδης.

(85) Ποὺς πλοίου. Nonius Marcellus: « Remi sunt navales pedes. » Vocantur alias « pedes », funes nautici, quibus vela astringuntur. Unde Lycophron ποδῶντα λίγα vocat. Conf. Meursius in istius poetæ Cassandrae v. 97 et 1015, et noster ibidem commentatorius.

(86) Ἀπὸ τοῦ λατροῦ. Redundare videntur hæc voces. Forte ἐπὶ τοῦ λατροῦ legendum.

(87) Συνωνύμως. Sic legeplenum esse pro vulg. συνώνυμα, liquet ex p. 334.

κόν· ἡ δὲ τοῦ μανθάνοντος φύσις συνεργὸν αἴτιον· δὸς χρόνος τῶν ὧν οὐκ ἀνεύ λόγου ἐπέχει. Αἴτιον δὲ κυρίως λέγεται τὸ παρεκτικὸν τινος ἐνεργητικῶς· ἐπεὶ καὶ τὸν σιδηρὸν τμητικὸν φαμὲν εἶναι οὐ μόνον ἐν τῷ τέμνειν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μὴ τέμνειν. Οὗτος οὖν καὶ τὸ παρεκτικὸν ἄμφω σημαίνει, καὶ τὸ ἥδη ἐνεργοῦν, καὶ τὸ μηδέπω μὲν, δυνάμει δὲ καχηρμένον τοῦ ἐνεργῆσαι. Οἱ μὲν οὖν, σωμάτων, οἱ δ', ἀσώματων φασὶν εἶναι τὰ αἴτια· οἱ δὲ τὸ μὲν σῶμα κυρίως αἴτιον φασι, τὸ δὲ ἀσώματον καταχρηστικῶς καὶ οἷον αἰτιώδως. "Ἄλλοι δ' ἔμπαλιν ἀναστρέψουσι, τὰ μὲν ἀσώματα κυρίως αἴτια λέγοντες, καταχρηστικῶς δὲ τὰ σώματα· οἷον τὴν τομὴν, ἐνέργειαν οὖσαν, ἀσώματον εἶναι, καὶ αἴτιαν εἶναι τοῦ τέμνειν, ἐνεργείας οὖσας καὶ ἀσώματου, καὶ τοῦ τέμνεσθαι, δυοῖς τῇ τε μαχαρὶ καὶ τῷ τεμνομένῳ, σώμασιν οὖσας. Τὸ τικῶν ἐστιν αἴτιον λέγεται τριχῶς· τὸ μὲν, δὲ ἐστιν αἴτιον, οἷον δὲ ἀνδριαντοποιός· τὸ δὲ, οὐ δὲ τοῖς αἴτιον, τοῦ γίνεσθαι τὸν ἀνδριάντα· τὸ δὲ, φὲτοῖς αἴτιον, ὥσπερ ἡ Ὁλη· τῷ χαλκῷ γάρ αἴτιος ἐστι τοῦ γίνεσθαι τὸν ἀνδριάντα. Τὸ γίνεσθαι οὖν καὶ τὸ τέμνεσθαι, τὰ οὖν ἐστιν αἴτια, ἐνέργειαι οὖσαι, ἀσώματοι εἰστιν. Εἰς δὲ λόγον κατηγορημάτων, ή, ὡς τινες, λεκτῶν (λεκτὰ (88) γάρ τὰ κατηγορήματα καλοῦσιν Κλεάνθης καὶ Ἀρχέδημος·) τὰ αἴτια· ή, διπερ καὶ μᾶλλον, τὰ μὲν κατηγορημάτων αἴτια λεχθῆσται, οἷον τὸ τέμνεται, οὐ πτῶσις τὸ τέμνεσθαι· τὰ δὲ ἀξιωμάτων, ὡς τοῦ ναῦς γίνεσθαι (89), οὐ πάλιν ή πτῶσις ἐστι τὸ ναῦν γίνεσθαι. Ἀριστοτέλης δὲ προστηγορίαν (90), οἷον τῶν τοιούτων, οιχίας, νεώς, καίστεως, τομῆς· ἡ πτῶσις δὲ ἀσώματος εἶναι δύολογεῖται. Διδούσης δὲ λέγεται σου διὰ τοῦ στόματος· διπερ ἀληθές· οικίαν δὲ λέγεις, οικία δρά διὰ τοῦ στόματος σου διέρχεται· διπερ ψεῦδος· οὐτε γάρ τὴν οικίαν λέγομεν σῶμα οὖσαν, ἀλλὰ τὴν πτῶσιν, ἀσώματον οὖσαν, ής οἰκία τυγχάνει. Καὶ τὸν οἰκοδόμον οἰκοδομεῖν λέγομεν κατὰ τὴν ἐπὶ τὸ γενησόμενον ἀναφοράν. Οὕτω φαμὲν χλαμύδα ὑφαίνεσθαι· τὸ γάρ ποιοῦν ἐνεργείας δηλωτικὸν ὑπάρχει. Οὐκ ἐστι δὲ ἐτέρου μὲν τὸ ποιοῦν, ἐτέρου δὲ τὸ αἴτιον, ἀλλὰ ταῦτον, τῆς χλαμύδος, καὶ τῆς οιχίας· καθ' δὲ γάρ αἴτιος τοῦ γίνεσθαι, κατὰ τοῦτο καὶ ποιητικὸς ἐστι τοῦ γίνεσθαι. Τὸ δὲ αὐτὸν δρά αἴτιον καὶ ποιητικὸν καὶ δι' δ'. Καὶ εἰ μὲν τί ἐστιν αἴτιον καὶ ποιητικὸν, τούτο πάντως ἐστι καὶ δι' δ'. εἰ δέ τι ἐστι δι' δ', οὐ πάντως τοῦτο καὶ αἴτιον. Πολλὰ γοῦν ἐφ' ἐν ἀποτέλεσμα συντρέχει, δι' δὲ γίνεται τὸ τέλος· ἀλλ' οὐκ ἐστι πάντα αἴτια. Οὐ γάρ

A Pater quidem est causa procataretica disciplinæ: magister autem, synectica. Ejus autem qui discit, ingenium, est causa adjuvans; tempus autem obtinet rationem causarum sine quibus non. Causa autem proprie dicitur id quod aptum est præstare aliquem effectum: sicut etiam ferrum dicimus esse secare aptum, non solum cum secat, sed etiam cum non secat. Sic ergo παρεκτικόν quoque, id est, præstare aptum, ambo significat, et id quod iam operatur, et quod nondum quidem operatur, sed vim habeat operandi. Porro autem alii quidem dicunt causas esse ex corporibus: alii vero ex incorporeis: alii autem dicunt corpus quidem esse proprie causam, incorporeum δὲ autem per abusionem et quodammodo causaliter. Alii autem converunt e contrario, res incorporeas quidem proprie dicentes esse causas; per abusionem autem corpora: ut, verbi causa, sectionem, cum sit operatio, esse incorpoream; et esse pariter causam corporibus, gladio quidem secandi, quod est actio et quid incorporeum; et rei sectæ, ut sectetur. Aliorum autem causa dicitur tribus modis. Uno quidem, id quod est causa, ut statuarius; alio autem, id cuius causa est, ut fiat statua; alio vero, id cui est causa, ut materia: æri enim causa est ut fiat statua. Fieri ergo et scindi, quæ sunt causæ cuius sunt, cum sint operationes, sunt incorporea. Qua ratione, categorematum, vel ut nonnulli dicunt, dictorum (categorematum enim λεκτά, hoc est dicta, vocant Cleanthes et Archidemus) sunt causæ: vel, quod potius dicendum est, aliæ quidem dicentur causæ categorematum, ut hujus, scinditur, cuius casus est scindi: aliæ vero, pronuntiatorum, ut hujus, navis sit, cuius rursus casus est, navem fieri. Aristoleles autem vocat appellationem, nempe eorum quæ sunt ejusmodi, domus, templi, ustionis, sectionis. Est autem extra controversiam, casum esse incorporeum, quo circœ illud quoque sophisma sic solvit. Quod tu dicis transit per os tuum, quodquidem est verum: domum autem dicis, domus ergo transit per os tuum. Quod quidem salsum est. Neque enim domum dicimus quæ est corpus, sed casum qui est incorporeus, quem habet domus. 333 Et ædificatorem dicimus ædificare per eam relationem quæ sit ad id quod futurum est. Sic dicimus texi chlamydem, id enim quod facit, significat operationem. Non est autem alterius quidem, id quod facit, alterius vero, causa, sed ejus-

‡ P. 920 ED. POTTER, 784 ED. PARIS.

(88) Λεκτά. Vox a Stoicis usurpari solita. Λεκτά et κατηγορήματα distinguit in Zenone Laertius lib. 7, seg. 43: Καὶ τῶν ἔχ τούτων ὑφισταμένων λεκτῶν, ἀξιωμάτων, καὶ αὐτοτελῶν, καὶ κατηγορημάτων. Eorum quia ex istis subsistunt, dictorum, pronuntiatorum, et ex se perfectorum, et prædicamentorum. Λεκτά apud Stoicos secundum Philorōnum est synonymum ταῖς φωναῖς. Conf. quae ex eo citata sunt p. 772. Laertius in Zenone lib. 7, seg. 63, definīt λεκτόν esse, τὸ κατὰ φωναῖς λόγικὴν ὑφιστάμενον. et quod secundum rationalem

visionem subsistit. Ioidem etiam λεκτόν et κατηγορήμα distinguit. Conf. Suidas, v. κατηγορήμα, et Sextus Empiricus Adv. Mathematicos p. 232.

(89) Τοῦ ναῦς γίνεσθαι. Sic recte edit. Flor., quod posteriores editiones perperam mutaverunt in τοῦ ναοῦς γίνεσθαι. Lowthio scribendum videtur, τὸ ναῦς γίνεται.

(90) Ἀριστοτέλης δὲ προστηγορίαν. Deest aliiquid. Lowthi.

dem et chlamydis et domus. Quatenus enim causa est ut fiat, ea ratione est etiam efficiens, ut fiat : eadem autem omnino est causa et efficiens, et propter quod. Et si aliquid quidem est causa et efficiens, hoc quoque est omnino propter quod : si quid autem est propter quod, non est id omnino quoque causa. Multa quidem certe concurrunt ad unum effectum, propter quae sit finis : sed non sunt omnia causae. Filios enim non occidisset Medea, nisi fuissest irata ; neque fuissest irata, nisi laborasset zelotypia ; neque fuissest zelotypa, nisi amasset ; neque amasset, nisi Jason Colchos navigasset ; neque Colchos navigasset, nisi Argo fuissest ædificata ; neque Argo fuissest ædificata, nisi ligna fuissest scissa ex Pelio. ☩ In his enim omnibus cum sit propter quod, non sunt omnia causae causae filiorum, sed sola Medea. Quamobrem id quod non prohibet, non operatur : quocirca non est causa id quod non impedit, sed id quod prohibet : in agendo enim aliquod et operando causa intelligitur. Præterea, quod non prohibet, separatum est ab eo quod sit, causa autem refertur ad id quod sit ; non erit ergo causa id quod non prohibet. Propterea quidem certe perficitur, quod non adsit id quod potest prohibere. Quatuor autem modis dicitur causa : efficiens, ut statuarius ; et materia, ut æs ; et forma, ut character ; et finis, ut honor gymnasiarchæ. Eorum ergo sine quibus non, rationem æs tenet, ad hoc ut fiat statua, et est similiter causa. Nam quidquid est sine quo non contingit fieri effectum, causa est necessario, causa autem non absolute, non est enim synectica causa, id sine quo non, sed adjuvans. Quidquid autem operatur, effectum reddit cum ejus quod patitur aptitudine ; nam disponit quidem causa, patitur autem unum quodque prout ei fuerit aliquid a natura insitum, nam eoncurrerit ipsa aptitudo et eorum sine quibus non, rationem obtinet. Est ergo causa inefficax absque aptitudine : ea vero non est causa, sed solum adjuvat. Omnis enim causa consideratur in agendo. Scipsam autem non fecerit terra : quare nec fuerit causa sui ipsius. Ridiculum est autem dicere, ignem non esse causam unctionis, sed ligna : neque gladium sectionis, sed carnem : neque quod victus sit athleta, vires adversarii, sed suam imbecillitatem. Causa synectica non opus habet tempore : nam cauterium simul ac carni fuerit applicatum, præbet dolorem.

⊗ P. 921 ED. POTTER, 785 ED. PARIS.

(91) Δι' δ. Flor. conjuncte διό, minus perspicue. Ille autem allusio est ad prologum *Medæ* Euripideæ, qui apud Ciceronem quoque expressus est. Disputatio de causa prohibente, supra tractata latius p. 134. SYLBURG.

(92) Διατλησι μὲν τὰς τὸ αἰτιον. Vide quæ paulo post sequuntur. LOWTH.

(93) Καταταλαυσθῆται. Sic recte Flor. Postiores editiones perperam exhibent κατὰ παλαιοῦντα.

(94) Ἀχροτα. Duplici sensu hanc vocem acci-

A ἀν ἐτεχνοτόνησε Μήδεια, ει μὴ ὡργίσθη· οὐδὲ ἄν ὡργίσθη, ει μὴ ἔζηλωσεν· οὐδὲ τοῦτο, ει μὴ ἡράσθη· οὐδὲ τοῦτο, ει μὴ Ἰδων ἐπλευσεν εἰς Καλχούς· οὐδὲ τοῦτο, ει μὴ Ἀργώ κατεσκευάσθη· οὐδὲ τοῦτο, ει μὴ τὰ ξύλα ἐκ τοῦ Ηηλείου ἐτμήθη. Ἐν τούτοις γάρ διπατιν τοῦ δι' δ (91) τυρχάνοντος, οὐ πάντα τῆς τεχνοτόνιας αἴτια τυγχάνει, μόνη δὲ τῇ Μήδεια· διδ τὸ μὴ κωλύον ἀνενέργητόν ἐστιν· διδ οὐχ ἐστιν αἴτιον τὸ μὴ κωλύον, ἀλλὰ τὸ κωλύον. Ἐν γάρ τῷ ἐνεργεῖν καὶ δρᾶν τι τὸ αἴτιον νοεῖται. "Ετι τὸ μὴ κωλύον κεχώρισται τοῦ γινομένου· τὸ δὲ αἴτιον πρὸς τὸ γινόμενον. Οὐκ ἄν εὖ εἴη αἴτιον τὸ μὴ κωλύον. Διὰ τοῦτο γοῦν ἐπιτελεῖται, ὅτι τὸ δυνάμενον κωλύεται οὐ πάρεστιν. Τετραχῶς τὸ αἴτιον λέγεται, τὸ ποιεῦν, ὃς δ ἀνδριαντοιός· καὶ τῇ ὑλῇ, ὃς δ χαλκός· καὶ τὸ εῖδος, ὃς δ χαρακτήρ· καὶ τὸ τέλος, ὃς δ τιμὴ τοῦ γυμνασιάρχου. Τῶν ὧν οὐκ ἀνευ λόγον δ χαλκός ἐπέχει πρὸς τὸ γενέσθαι τὸν ἀνδριάντα, καὶ διμοίως ἐστὶν αἴτιον. Πᾶν γάρ οὐ χωρὶς οὐκ ἐνδεχόμενον γενέσθαι τὸ ἀποτέλεσμα, κατὰ ἀνάγκην ἐστὶν αἴτιον· αἴτιον δὲ οὐχ ἀπλῶς· οὐ γάρ ἐστι συνεκτικὸν τὸ οὐ μὴ ἀνευ, συνεργὸν δὲ· πᾶν δὲ τὸ ἐνεργοῦν, παρέχει τὸ ἀποτέλεσμα μετ' ἐπιτηδειότητος τοῦ πάσχοντος· διατίθεται μὲν γάρ τὸ αἴτιον (92)· πάσχει δὲ ἐκαστον εἰς δ πέφυκέ τι, παρεκτικῆς τῆς ἐπιτηδειότητος οὐσίας, καὶ τῶν ὧν οὐκ ἀνευ λόγον ἐπεχούστης· διπρακτον οὖν τὸ αἴτιον ἀνευ τῆς ἐπιτηδειότητος· οὐκ ἐστι δὲ αἴτια, ἀλλὰ συνεργός· ἐπει πᾶν αἴτιον ἐν τῷ δρᾶν νοεῖται· αὐτὴν δὲ οὐκ ἄν ποιοι τῇ γῇ· ὥστε οὐδὲ αἴτια ἀν εἴη ἐχοῦσα. Καταγέλαστον δὲ τὸ λέγειν, μὴ τὸ πῦρ αἴτιον τῆς καύσεως, ἀλλὰ τὰ ξύλα· μηδὲ τὴν μάχαιραν τῆς τομῆς, ἀλλὰ τὴν σάρκα· μηδὲ τοῦ καταπαλασθῆναι (93) τὸν ἀθλητὴν τὴν Ισχὺν τοῦ ἀντιπάλου, τὴν ἐαυτοῦ δὲ ἀσθένειαν. Τὸ συνεκτικὸν αἴτιον οὐ δεῖται χρόνου· τὸ γάρ καυτήριον δῆμα τῷ κατὰ τῆς σαρκὸς ἐπεριθῆναι τὴν ἀλγηδόνα παρέχει. Τῶν προκαταρκτικῶν τὰ μὲν χρόνου δεῖται, δῆρις δὲ γένηται τὸ ἀποτέλεσμα· τὰ δὲ οὐ δεῖται, ὡς τῇ πτῶσις τοῦ καταγματος. Μήτι οὐ κατὰ στέρησιν χρόνου ἀχρονα (94) λεγεται ταῦτα, ἀλλὰ κατὰ μείωσιν, ὡς καὶ τὸ ἐξαιρήσις, μηδὲ αὐτὸς χωρὶς χρόνου γενόμενον. Πάντα αἴτιον ὡς αἴτιον δικινοὶ ληπτὸν τυγχάνει ἐπὶ τινος, καὶ πρὸς τινος μέντοι ἀποτελέσματος· καθάπερ τῇ μάχαιρᾳ τοῦ τέμνειν· πρὸς τινι δὲ, καθάπερ τῷ ἐπιτηδειῶντι, καθάπερ τὸ πῦρ τῷ ξύλῳ· τὸν ἀδάμαντα (95) γάρ οὐ καύσει. Τὸ αἴτιον τῶν πρὸς τινος μέντοι ἀποτελέσματος· καθάπερ τῇ μάχαιρᾳ τοῦ τέμνειν· πρὸς τινος μέντοι ἀποτελέσματος· καθάπερ τῷ μῆρξάμενον ἐπὶ χρόνου.

D (95) Ἄδάμαντα. De adamante super. dictum Str. 7, p. 739 ed. Par.

pit : 1° κατὰ στέρησιν· pro re quæ tempore caret ; cuiusmodi est Deus, æternus ; 2° κατὰ μείωσιν· pro re quæ exiguum tempus durat. Quo sensu χρόνος temporis moram notat. Hoc Hesychius vocat Ἀχρονοτρίβες, σύντομον, ταχύ· παρὰ τὸ μὴ τετριφθαι ἐν χρόνῳ, η̄ χρόνον πολὺν διατρίψαι. Priori sensu ideem exp. ἀχρονον, τὸ μὴ ἀρξάμενον ἐπὶ χρόνου.

(96) Αδάμαντα. De adamante super. dictum Str. 7, p. 739 ed. Par.

καὶ περὶ τοῦ δημιουργοῦ καὶ ποιητοῦ λόγος καὶ πα-
τρός. Οὐκ ἔστιν αὐτὸς τι ἐαυτοῦ αἴτιον, οὐδὲ ἐαυτοῦ
τις πατήρ· ἐπεὶ τὸ πρώτον γενήσεται δεύτερον· τό γε
μήν αἴτιον ἐνεργεῖ καὶ διατίθεται· τὸ ύπὸ τοῦ αἴτιου
γενόμενον πάσχει καὶ διατίθεται. Οὐ δύναται δὲ τὸ αὐ-
τὸ πρᾶξις ἐαυτῷ λαμβανόμενον ἐνεργεῖν ἄμα καὶ δια-
τίθεσθαι, οὐδὲ νίστι εἶναι καὶ πατήρ. Καὶ ἀλλοι; τὸ
αἴτιον τοῦ ὑπὸ αὐτοῦ γενόμενου προχρονεῖ κατὰ τὴν
οὐσίαν, ὡς τῇ μάχαιρᾳ τῆς τομῆς. Οὐ δύναται δὲ τὸ
αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ προχρονεῖν τῇ ὑλῇ καθὸ αἴ-
τιον ἔστιν, ἄμα καὶ ὑστερεῖν καὶ ὑστεροχρονεῖν, καθὸ
τῆς αἰτίας ἔστιν ἔργον. Διαφέρει τε τὸ εἶναι τοῦ γε-
νέσθαι· οὕτω καὶ αἴτιον μὲν τοῦ γενόμενου, πατήρ
δὲ υἱοῦ. Οὐκ ἐνδέχεται γάρ τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ
εἶναι δῆμα καὶ γίνεσθαι· οὐδὲν οὖν ἔστιν ἐαυτοῦ αἴ-
τιον. Ἀλλήλων οὐκ ἔστι τὰ αἴτια, ἀλλήλοις δὲ αἴτια·
τῇ γάρ σπληνικῇ διάθεσις προῦποκειμένη, οὐ πυρ-
τεῦ αἴτιος, ἀλλὰ τοῦ γίνεσθαι τὸν πυρτεῖν· καὶ δ πυ-
ρτεῖς, προῦποκειμένος, οὐ σπληνίδς, ἀλλὰ τοῦ αἴ-
σθαι τὴν διάθεσιν. Οὕτω καὶ αἱ ἀρεταὶ ἀλλήλαις αἴ-
τιαι τῷ μῇ χωρίζεσθαι (96), διὰ τὴν ἀντακολουθίαν·
καὶ οἱ ἐπὶ τῆς φαλίδος λίθοις ἀλλήλοις εἰσὶν αἴτιοι τοῦ
μάνειν κατηγορήματος (97), ἀλλήλων δὲ οὐκ εἰσὶν
αἴτιοι· καὶ δ διδάσκαλος δὲ καὶ δ μαθάνων ἀλλήλοις
εἰσὶν αἴτιοι τοῦ προκόπτειν κατηγορήματος. Λέγεται
δὲ ἀλλήλοις αἴτια, ποτὲ μὲν τῶν αὐτῶν, ὡς δ Ἐμπορος
καὶ δ κάπηλος ἀλλήλοις εἰσὶν αἴτιοι τοῦ κερδαλεύεν·
ποτὲ δὲ δόλου καὶ δόλου, καθάπερ τῇ μάχαιρᾳ καὶ τῇ
σάρξ· τῇ μὲν γάρ τῇ ταρκὶ τοῦ τέμνεσθαι· τῇ σάρξ δὲ τῇ
μάχαιρᾳ τοῦ τέμνειν τὸ δρθαλμὸν (98) ἀντὶ δρθαλ-
μοῦ καὶ ψυχῆν ἀντὶ ψυχῆς· δὲ μὲν γάρ πλήξας τινὰ
θανατίμως αἴτιος ἔστιν αὐτῷ τοῦ θανάτου, τῇ τοῦ γίνε-
σθαι τὸν θάνατον· ἀντιπληγεῖς δὲ ὑπὸ αὐτοῦ θανατί-
μως, ἔσχον αὐτὸν ἀντατίον, οὐ καθὸ ἐγένετο αὐτῷ αἴ-
τιος, καθὸ ἐτερον δέ· αἴτιος μὲν γάρ αὐτῷ θανάτου
γίνεται, οὐχ δὲ θάνατος δὲ τούτῳ πάλιν (99) τὴν θανα-
τίμην ἀντεπέθηκε πληγήν, ἀλλ' αὐτὸς δὲ τρωθείς.
“Ωστε” δόλου μὲν αὐτὸς γέγονεν αἴτιος, δόλον δὲ ἔσχεν
αἴτιον. Καὶ δ ἀδικήσας δόλου μὲν αἴτιος καθίσταται,
τοῦ διδικθητός· δὲ δὲ ἀντιτιμωρεῖσθαι κελεύων νόμος
οὐκ ἀδικήματος, ἀλλὰ τῷ μὲν ἐκδικίᾳ, τῷ δὲ παιδείᾳ.
“Ωστε” οὐκ δόλην τὰ αἴτια ὡς αἴτια, δημήτης
αἴτια. Ἔτι ζητεῖται, εἰ πολλὰ κατὰ σύνοδον ἐνδε-
αἴτια γίνεται πολλά· οἱ γάρ ἀνθρώποι, συνελόν-
τες (1), αἴτιοι εἰσὶ τοῦ καθέλκεσθαι τὴν ναῦν, ἀλλὰ
σὺν τοῖς δόλοις, εἰ μῇ τι καὶ τὸ συνάντιον

A Ex procatareticis aliae quidem tempore opus habent,
donec ad finem perductus fuerit effectus; aliae au-
tem non indigent, ut casus fracturæ. Num ergo haec
non dicuntur expertia temporis per ejus privationem,
sed per diminutionem, ut etiam repente,
quod nec ipsum quidem factum est absque tem-
pore? Omnis causa, quatenus causa, concipitur
esse alicujus, et versari in aliquo. Alicujus quidem
effectus, ut gladius secandi; in aliquo autem ver-
sari, nempe in idoneo subjecto, quemadmodum ignis
in ligno, non uret enim adamantem. Causa est ex
iis quæ referuntur ad aliquid; concipitur enim per
eam quæ est ad alterum habitudinem. Quo sit ut duo-
bus sibi invicem applicatis, causam ut causam intel-
ligamus. Eadem autem est ratio opificis, effectoris, et
B patris. Non est aliquid ipsum sui ipsius causa, neque
F est aliquis pater suus: nam sic primum, futurum
esset secundum. Causa quidem certe agit et afficit:
quod a causa factum est, patitur et afficitur. Non po-
test autem idem a seipso sumptum, operari simul et
affici, neque esse filius et pater. Et alioqui id quod
est causa eo quod sit ab ipsa, est prius tempore quoad
essentiam, ut gladius incisione. Non potest autem
idem simul et tempore esse prius quoad materiam.
quatenus est causa; et tempore esse posterius, qua-
tenus est opus causæ. Et differunt esse ac fieri. Sic
etiam causa quidem ejus quod sit, pater vero filii. Non
contingit enim idem secundum idem et esse simul
et fieri. Nihil est ergo sui ipsius causa. Causæ
non sunt altera alterius invicem, sed altera alteri.
Spleniaca enim quæ prius existit affectio, non est
causa febris, sed ut fiat febris; et quæ præcedit
febris, non splenis causa est, sed ut augeatur af-
ficio. Sic etiam virtutes sunt sibi invicem causæ ne
separentur, propter mutuam consequentiam: et
qui sunt in fornici lapides sunt sibi invicem cau-
sæ quoad prædicatum manendi, non sunt autem
invicem causæ. Magister quoque et discipulus
sunt sibi invicem causæ quoad prædicatum pro-
ficiendi. Dicuntur autem alteri alterius inter se cau-
sæ, aliquando quidem eorumdem, ut mercator
et caupo sunt sibi invicem causæ ut proficiant;
ali quando autem alterius et alterius, quemad-
modum ensis et caro; ille quidem carni, ut scin-
datur; caro autem gladio, ut scindat oculum pro
oculo, et animam pro anima. Qui enim alicui

³
* P. 922 ED. POTTER, 786-787 ED. PARIS.

(96) *Αἴτιαι, τῷ μῇ χωρίζεσθαι.* Rectius αἴτια
τῷ μῇ χωρίζεσθαι, ut interpres quoque, « sibi in-
vicem causæ sunt ne separentur. » SYLBURG.—Cave
autem, ne vulgo receptam lectionem sollicites. Sen-
tire enim est: « Virtutes sibi invicem causæ sunt,
eo quod propter mutuam consequentiam non sepa-
rentur. » Quippe virtutes, cum inter se sint con-
nexæ, ut loquuntur morales philosophi, necessario
se mutuo ponunt in eodem subjecto, et vicissim
tolunt; licet aliqui non sint sui invicem causæ:
id quod Clemens supra dicit esse ἀλλήλοις αἴτια,
non vero ἀλλήλων αἴτια. Conf. Strom. II, pag. 379
edit. Paris.

(97) *Τοῦ μέρειον κατηγορήματος.* Hujus prædi-
cati manere. Ita mox. LOWTH.

(98) *Τὸ δρθαλμόν.* Tό mavult A. Sed τὸ recte
scriptum; quippe quod totam sequentem senten-
tiā respicit: in cuius fine subaudiendum εὐλόγως
εἴρηται, vel simile quid. SYLBURG.

(99) *Οὐχ δὲ θάρατος δὲ τούτῳ κάλιν.* Corrupta.
LOWTH.

(1) *Συνελόντες.* Malet forte aliquis συνελον-
τες, « una trahentes: » ferri tamen et συνε-
λόντες potest. Aliis verbis supra in eadem re utitur,
pag. 137. SYLBURG.

vulnus infixit letale, is ei causa est mortis, aut ut ei mors accidat; qui autem ab ipso est vicissim lethaliter sauciatus, eum vicissim causam habuit non per id quo ei fuit causa, sed per aliud: ipsi enim sit causa mortis; non autem mors mortale ipsi vulnus vicissim intulit, sed ipse sauciatus. Quare ipse quidem fuit alterius causa, aliam autem causam habuit. Et qui alii fecit injuriam, causa quidem est alterius, **334** nempe ejus cui facta est injuria. Lex autem quae contra iubet eum supplicio affici, non injuriæ ac maleficii, sed alteri quidem vindictæ, alteri vero disciplinæ causa est. Quamobrem non sunt sui invicem causæ ut causæ, sed illa quæ causæ sunt. Præterea queritur an multa per congressum siant multæ causæ unius. Coniuncti enim homines causæ sunt ut navis trahatur; verum cum aliis, nisi concausa sit causa. Alii autem dicunt, si multæ **¶** causæ sint, seorsum una est unius causa, veluti ut quis sit beatus, quod unum est, causæ sunt virtutes, quæ sunt multæ; et ejus quod est calefieri, et dolere, multæ sunt causæ similiter. Numquid ergo multæ virtutes sunt una potestate, et quæ calefaciunt, et dolore afficiunt: et multitudo virtutum quæ est unum genere, sit causa unius, nempe ut quis sit beatus? Revera autem procatareticæ quidem causæ sunt unius plures et genere et specie: et genere quidem, ut cuiuslibet morbi, exempli gratia, algor, resolutio, labor, mala concoctio, ebrietas: specie autem febris. Continentes autem causæ, genere solum, non iidem etiam specie. Nam ut quis boni sit odoris, quod est unum genere, multæ sunt causæ specie, utpote thus, rosa, crocus, styrax, myrrha, unguentum. Rosa enim non erit adeo odorifera, ut myrrha. Idem autem sit causa contrariorum, quod aliquando accidit propter ipsius causæ magnitudinem, ac vim, aliquando autem ob ejus, quod patitur, aptitudinem. Ob certam quidem vim, eadem chorda quatenus intenditur aut remittitur, acutum aut gravem edit sonum; ob aptitudinem autem eorum quæ patiuntur, mel quidem sanos dulcedine afficit, amarore autem eos qui febre laborant; et unum et idem vinum, alias quidem ciet ad iram, alias vero exhilarat; et idem sol ceram quidem liquefacit, lutum autem exciscat. Porro autem ex causis aliæ quidem sunt aperæ, aliæ quas cogitando assequimur, aliæ obscuræ: aliæ quas colligimus. Ex obscuris autem, aliæ quidem sunt obscuræ ad tempus, ut quæ aliquo quidem tempore abditæ fuerint, aliquando autem

¶ P. 923 ED. POTTER, 787-788 ED. PARIS.

(2) *Oiroc.* Vinum idem alios aliter afficeret, docet etiam Philo *Hœri τῶν μετορματῶν* pag. 172. Plutarchus pag. 199, 387, et Aristot. problem. 17, sect. 3. H. SYLBURG.

(3) *Tῶν λόγων θεωρ. πόρ.* Id est, « pororum, » seu « meatuum, » corporis, qui, licet sensui haud sint obvii, « ratione, » tamen deprehenduntur ac « videntur. » Tῶν λόγων θεωρητῶν π. habet Flor.,

A αἰτίον. "Ἄλλοι δέ φασιν, εἰ πολλὰ αἴτια κατίδειν, ἔκαστον ἐνδεικνύεται. Τοῦ γοῦν εὐδαιμονεύντος διάτοις αἴτια τυγχάνουσιν αἱ ἀρεταὶ, πολλὰ οὖσαι καὶ τοῦ θερμανεῖσθαι καὶ τοῦ ἀλγεῖν ὅμοιως πολλὰ τὰ αἴτια. Μήτι οὖν αἱ πολλαὶ ἀρεταὶ μία ἐστὶ κατὰ δύναμιν, καὶ τὰ θερμανεῖντα καὶ τὰ ἀλγοῦντα· καὶ τὸ πλῆθος δὲ τῶν ἀρετῶν, κατὰ γένος ἐν τυγχάνον, ἐνδεικνύεται τοῦ εὐδαιμονεύντος; Τῷ δοντὶ δὲ προκαταρκτικὰ μὲν αἴτια ἐνδεικνύεται πλεόνα, κατὰ γένος καὶ κατίδεικος· καὶ κατὰ γένος μὲν, τοῦ νοσεῖν ὀπωσοῦν, οἷον ψύξις, ἔκλυσις, κόπος, ἀπεψύλια, μέθη· καὶ εἶδος δὲ, τοῦ πυρετοῦ. Τὰ δὲ συνεκτικὰ αἴτια κατὰ γένος μόνον, οὐκ ἐστὶ δὲ καὶ κατίδεικος. Τοῦ γάρ εὐδαιμονεύεσθαι κατὰ γένος ἐνδεικνύεται πλεόνα, πολλὰ τὰ αἴτια καὶ εἶδος· οἰνον λιθινωτός, βόδον, χρόκος, στύραξ, σμύρνα, μύρον τὸ γάρ βόδον οὐκ ἀν οὔτως εἰνδεικνύεται της σμύρνας. Τὸ δὲ αὐτὸν τῶν ἐναγτίων αἴτιον γίνεται ποτὲ μὲν παρὰ τὸ μέγεθος τοῦ αἵτιου καὶ τὴν δύναμιν, ποτὲ δὲ παρὰ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ πάσχοντος. Παρὰ μὲν τὴν ποιάν τοῦν δύναμιν, ή αὐτή χορδὴ παρὰ τὴν ἐπίτασιν ή τὴν ἀνεστίν δέινη ή βαρὺν ἀποδίδωσι τὸν φόβογον· παρὰ δὲ τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν πασχόντων τὸ μέλι γλυκάζει μὲν τοὺς ὑγιαίνοντας, πικράζει δὲ τοὺς πυρέσσοντας· καὶ εἰς καὶ δὲ αὐτὸς οἶνος (3) τοὺς μὲν εἰς φργήν, τοὺς δὲ εἰς διάχυσιν ἀγειρεῖ· καὶ δὲ αὐτὸς ἥλιος τήξει μὲν τὸν χηρὸν, ἕτεραν δὲ τὸν πηλόν. Τῶν οὖν αἴτιων τὰ μὲν ἐστι πρόδηλα, τὰ δὲ ἐπιλογισμῷ λαμβανόμενα· τὰ δὲ δῆλα· τὰ δὲ ἀναλογισμῷ. Καὶ τῶν ἀδήλων τὰ μὲν πρὸς καιρὸν ἀδήλη, κατὰ μὲν τινὰ καιρὸν ἀποκεκρυμένα, κατὰ δὲ τινὰ πάλιν ἀδήλη, καὶ κατὰ μηδένα καιρὸν πρόδηλα γενέσθαι δυνάμενα· καὶ τῶν μὲν φύσει τὰ μὲν καταληπτά· ἀπέρο οὐκ ἀδήλη τινες ἐκάλουν, διὰ σημείων ἀναλογιστικῶς λαμβανόμενα, καθάπερ ή συμμετρία τῶν λόγων θεωρητῶν πόρων (3). τὰ δὲ ἀκατάληπτα, τὰ κατὰ μηδένα τρόπον ὑπὸ κατάληψιν πεσεῖν δυνάμενα, & δὴ καὶ ἀδήλη, ἐν τῷ καθάπατῃ λέγεσθαι (4). Καὶ τὰ μὲν προκαταρκτικά, τὰ δὲ συνεκτικά, τὰ δὲ συναλτία, τὰ δὲ συνεργά· καὶ τὰ μὲν τοῦ κατὰ φύσιν, τὰ δὲ τοῦ παρὰ φύσιν, τὰ δὲ νόσου, καὶ κατὰ τὸ ὑποθετικός (5), τὰ μὲν παθῶν, τὰ δὲ τοῦ μεγέθους αὐτῶν, τὰ δὲ χρόνων καὶ καιρῶν. Τῶν μὲν οὖν προκαταρκτικῶν αἰρομένων μένει τὸ ἀποτέλεσμα· συνεκτικῶν δὲ ἐστὶν αἴτιον, οὐ παρόντος, μένει τὸ ἀποτέλεσμα· καὶ αἰρομένου, αἱρεται. Τὸ δὲ συνεκτικὸν συνωνύμως καὶ αὐτοτελές καλούσιν ἐπειδὴ αὐτάρκειας δι' αὐτοῦ (6) ποιητικὸν ἐστὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Εἰ δὲ τὸ αἴτιον αὐτοτελοῦν ἐνεργεῖας ἐστὶ δηλωτι-

quod explicare frustra conatus est interpres.

(4) *Ἀρέτεσθαι.* Supply δυνάμενα, vel lege λέγεται.

(5) *Ὑποθετικός.* Flor., ὑπερηκός· quod ne Ionismus quidem facile admiserit. Regulare ὑποθετικός supra quoque legitur pag. 325, et infra pag. 336. SYLBURG.

(6) *Δι' αὐτοῦ.* Vel potius δι' αὐτοῦ, « per se. »

χόν, τὸ συνεργὸν ὑπῆρεσταν σημαίνει, καὶ τὴν σὺν οὐδέτερῳ λειτουργίᾳν. Εἰ μὲν οὖν μηδὲν παρέχεται, οὐδὲ συνεργὸν λεγθῆσεται· εἰ δὲ παρέχεται, τούτου τάντας γίνεται αἴτιον, οὐ καὶ παρέχεται, τούτου τοῦ δ' αὐτοῦ γινομένου. "Εστιν οὖν συνεργὸν, οὐ παρόντος ἐγίνετο τὸ ἀποτέλεσμα· προδήλως" (7) μὲν οὖν παρόντος (8), ἀδήλως δὲ ἀδήλου. Καὶ τὸ συναλτιον δὲ ἐκ τοῦ γένους ἐστὶ τῶν αἴτιων, καθάπερ δὲ συστρατιώτης στρατιώτης, καὶ δ συνέφηδος ἔφηδος. Τὸ μὲν οὖν συνεργὸν αἴτιον τῷ συνεκτικῷ πρὸς τὴν ἐπίτασιν βοηθεῖ τοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ γινομένου· τὸ δὲ συναλτιον οὐκ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐστιν ἐννοίᾳς· δύναται γάρ συναλτιον ὑπάρχειν, καὶ μὴ συνεκτικὸν αἴτιον ἢ τι. Νοεῖται γάρ σὺν ἐτέρῳ τὸ συναλτιον, οὐδὲ αὐτῷ (9) δυναμένῳ κατ' ίδίαν ποιῆσαι τὸ ἀποτέλεσμα, αἴτιον δὲ σὺν αἴτιῳ. Διαφέρει δὲ τοῦ συναλτιον τὸ συνεργὸν ἐν τῷ τὸ μὲν συναλτιον κατ' ίδίαν μὴ ποιοῦντος τὸ ἀποτέλεσμα παρέχειν· τὸ δὲ συνεργὸν ἐν τῷ κατ' ίδίαν μὴ ποιεῖν, ἐτέρῳ δὲ προσερχόμενον τῷ κατ' ίδίαν ποιοῦντι, συνεργεῖ αὐτῷ πρὸς τὸ σφράγιστον γίνεσθαι τὸ ἀποτέλεσμα. Μάλιστα δὲ τὸ ἐκ προκαταρκτικοῦ συνεργὸν γεγονέναι τὴν τοῦ αἴτιου διατείνειν δύναμιν παρίστησιν (10).

obit cum alio. Atque si nihil quidem præstet, ne dicetur quidem adjuvans; sin autem præstet, ejus sit omnia causa, quod etiam præstat, hoc est, ejus quod sit per ipsam. Est ergo causa adjuvans, quæ cum adest sit effectus, apertus quidem apertæ, obscurus autem obscuræ. Porro autem concausa quoque est ex genere causarum, quemadmodum commilito est miles, et coëphebus est ephesus; atque adjuvans quidem causa fert opem causæ synecticæ, ad intentionem ejus quod ab ipsa sit. Concausa autem non est eadem notio; potest enim aliquid esse concausa, etsi non sit causa synectica. Intelligitur enim concausa cum alio, quod per se non potest effectum efficiere, ut quæ sit causa cum causa. Dissert autem adjuvans causa a concausa, quod concausa quidem, ei quod seorsum non efficit, præbeat effectum; adjuvans autem seorsum quidem non efficiat, alteri autem accedens quæ seorsum efficit, ei ferat opem ad hoc ut sit effectus vehementissimus. Maxime autem ex procataretica causa factam esse causam adjuvantem, ad vim causæ intendendam confert.

* P. 924 ED. POTTER.

(7) Προδήλως . . . ἀδήλως. Flor., προδήλω.....
ἀδήλω.

(8) Παρόντος. Scribendum προδήλου, quod requirit sententiārum oppositio. Atque hoc etiam videt interpres. Παρόντος ex periocha p̄eecedente videtur irrepisse; vel sorte margini ascriptum, postea in textum ab imperito scriba receptum est.

A rursus apertæ videntur; aliæ autem obscuræ natura, quæ nullo tempore possunt esse apertæ. Et ex his quidem quæ sunt natura, aliæ quidem possunt deprehendi, quas quidem vocabant non obscuras, ut quæ per signa reputando ac ratiocinando colligantur, quemadmodum symmetria dubiarum orationum quæ cadunt in contemplationem: aliæ vero quæ deprehendi nequeunt, quæ nullo modo possunt cadere sub deprehensionem, quæ etiam dicuntur penitus obscuræ. Et aliæ quidem sunt procatareticæ, aliæ vero synecticæ, aliæ autem concausa, aliæ vero adjuvantes. Et aliæ quidem, ejus quod est secundum naturam; aliæ vero, ejus quod præter naturam. Aliæ autem morbi et secundum accidens; aliæ quidem affectionum, aliæ vero earum magnitudinis, aliæ autem temporum et occasionum. Atque si tollantur quidem causæ procatareticæ, manet tamē effectus. Synectica autem causa est, quæ si adsit, manet effectus; et si tollatur, tollitur. Synecticam per synonymiam ξ appellant, etiam per se perfectam, quandoquidem est sufficienter per se efficiens effectus. Si autem causa per se perfectam significat operationem, adjuvans causa significat ministerium, et munus quod

(9) Λύτῳ. Flor. divide, αὐτῷ τῷ. Sed pronomen αὐτῷ agnoscit etiam Herveti versio, « quod nec ipsum per se potest effectum efficiere. » SYLBURG.

(10) Παρίστησιν. Mancum esse hunc Στρωματέα, e superiorum proœmiis et epilogis sat clarum est. An vero idem etiam ultius sit, non abs redubitaveris. Plura enim superiorum prologi nobis pollicentur quam hic usque sint pertractata. Id.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΛΟΓΟΣ
ΤΙΣ Ο ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ ΠΛΟΥΣΙΟΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI
LIBER
QUIS DIVES SALVETUR.

Cum Clementis Alexandrini egregius de *Salvabilitate divitum* libellus, qui per plura saecula intercederat, et tandem Michaelis Geisleri opera sub Origenis nomine, alieno prorsus loco editus (nimirum ejus *Commentario in prophetiam Jeremiæ*), tanquam etiamnum ineditus, ad paucorum notitiam pervenerit: porro cum deinceps *Auctario Græcorum Patrum* Combeffisiano insertus, inter scriptorum neotericorum quibuscum componebatur catervas, vel adhuc delituerit: rem non ingratam litteratis futuram speravi, si efficerem ut melioribus, hoc est, suis auspiciis tandem aliquando in publicum prodiret. Genuinum esse opus non tantum fidem faciunt scripti pondus et decor, sed et Eusebii Cæsariensis testimonium, qui in *Historia sua ecclesiastica*, librum sæpius laudat, et lib. iii, cap. 23, exinde solidas paginas descripsit; quæ quidem in ms. Vaticano (cui unico exemplari, quantum adhuc novimus, opus hoc servatum debemus), mutilæ occurrabant, et ex Eusebio feliciter restituantur. Mentio itidem tractatus hujus habetur in Hieronymi Catalogo; quinimo non solum eum laudat, sed ejusdem principium *Bibliotheca sua* inseruit Photius, cod. iii. Unde nullus superest dubitandi locus de libelli auctore et statu. Interim non abnuerim ultimam periodum, ὡ διὰ τοῦ πατέρος, etc., a librario adjectam, qui tractatum hunc pro homilia Origeniana venditavit, et proinde solemní concionum clausula finiendum censuit. Talia passim inten-tasse hoc hominum genus, alibi a me, in opusculis Cypriano ascriptis, est observatum. Supervacuum fortasse non fuerit admonuuisse in exemplari nonnullas fuisse lacunas, quæ lectori moram facturæ videbantur, quas nos vocibus quam paucissimis interpositis supplevimus. Sed ne adjectitia genuinis commi-scerentur, quæcumque a nobis interpolata fuerunt, uncis inclusimus. FELL.

335 ¶ I. Qui encomiorum munera divitibus tribuunt, ii vero mihi nedum adulatores et illiberales merito habendi esse videntur, qui magno se gratificari simulent quorum nulla gratia; verum etiam impii ac insidiosi: impii quidem, quod, posthabitum Dei laudibus et gloria, qui unus perfectus ac bonus est, « ex quo omnia, et per quem omnia, et in quo omnia » [quem sibi ille honorem vindicat], hominibus tribuunt [piaculari et impura] vita voluntibus, [ipsi] proinde, in mercedem, judicio divino obnoxii: insidiosi autem, quoniam cum et sole opes sufficient ad emolliendos corrum-pendosque locupletum animos, deque via per quam salus paratur, procul avocando: illi contra etiam

A. Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους τοῖς πλουτιδιουντις, ii vero mihi nedum adulatores et illiberales merito habendi esse videntur, qui magno se gratificari simulent quorum nulla gratia; verum etiam impii ac insidiosi: impii quidem, quod, posthabitum Dei laudibus et gloria, qui unus perfectus ac bonus est, « ex quo omnia, et per quem omnia, et in quo omnia » [quem sibi ille honorem vindicat], hominibus tribuunt [piaculari et impura] vita voluntibus, [ipsi] proinde, in mercedem, judicio divino obnoxii: insidiosi autem, quoniam cum et sole opes sufficient ad emolliendos corrum-pendosque locupletum animos, deque via per quam salus paratur, procul avocando: illi contra etiam

¶ P. 925 ED. POTTER. • Rom. xi, 35.

(11) Θεοπρεπέστατος. Ηας et quæ sequuntur uncis inclusa, ex conjectura ad biatus codicis ms. implenarios addita. FELL.

(12) Γέρας. Τέρας, ms. Id.

Εστι σωτηρίας· οἱ δὲ προσεμπλήσσουσι, τὰς γνώμας τῶν πλουσίων ταῖς ἡδοναῖς τῶν ἀμέτρων ἐπαίνων ἔκπορντες· καὶ καθάπαξ τῶν ὅλων πραγμάτων πλὴν τοῦ πλούτου, δι’ ὃν θαυμάζονται, παρασκευάζοντες ὑπερφρονεῖν· τὸ δὴ τοῦ λόγου, πῦρ ἐπὶ πῦρ μετοχετεύοντες, τύφῳ τύφον ἐπαντλοῦντες καὶ δγχον πλούτῳ προσανατιθέντες, βάρει φύσει φορτίον βαρύτερον, οὐ μᾶλλον ἔχρην ἀφαιρεῖν καὶ περικόπτειν, ὡς σφαλεροῦ νοσήματος καὶ θανατηφόρου. Τῷ γάρ ὑψουμένῳ καὶ μεγαλυνομένῳ ἀντίστροφος ἡ πρὸς τὸ ταπεινὸν μεταβολὴ καὶ πτώσις, ὡς ὁ θεῖος διδάσκει λόγος. Ἐμοὶ δὲ φαίνεται μακρῷ φιλανθρωπίτερον εἶναι τοῦ θεραπεύειν [ἀνελευθέρως] τοὺς πλουτοῦντας [καὶ προσεπαινεῖν] ἐπὶ κακῷ τὸ συναίρεσθαι [λόγοις, καὶ] τὴν σωτηρίαν αὐτοῖς [χατεργάζεσθαι] ἀπαντα τὸν δυνατὸν τρόπον· τοῦτο μὲν ἐξαιτουμένους παρὰ Θεοῦ, τοῦ βεβαίως καὶ ἡδέως τοῖς ἐκατοῦ τέκνοις τὰ τοιαῦτα προειμένου· τοῦτο δὲ διὰ τῆς χάριτος (13) τοῦ Σωτῆρος ιωμένους τὰς ψυχὰς αὐτῶν, φινίζοντας καὶ προσάγοντας ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας κτήσιν· ἥς δ τυχόν καὶ ἔργοις ἀγαθοῖς λαμπτυνόμενος, μόνος οὗτος βραβεῖον τῆς αἰώνιου ζωῆς ἀναιρήσεται. Δεῖται δὲ καὶ ἡ εὐχὴ ψυχῆς εὑρώστου καὶ λιπαρᾶς, ἀχρι τῆς ἐσχάτης ἡμέρας τοῦ βίου συμμεμετρημένη· καὶ πολιτεῖα διαθέσεως χρηστῆς καὶ νομίμου, καὶ πάσις ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Σωτῆρος ἐπεκτεινομένης.

B. Κινδυνεύει δὲ οὐχ ἀπλοῦν τι εἶναι τὸ αἴτιον τοῦ τὴν σωτηρίαν χαλεπωτέραν τοῖς πλουτοῦσι δοκεῖν ἡ τοῖς ἀχρημάτοις τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ποικίλον. Οἱ μὲν γάρ αὐτόθιν καὶ προχείρως ἀκούσαντες τῆς τοῦ Σωτῆρος φωνῆς, διει· ἔργον κάμηλος διὰ τρυπήματος βεφίδος διεκδύσεται, ἡ πλούσιος εἰς τὴν βασίλειαν τῶν οὐρανῶν, ἀπογνόντες ἐκατοῦς ὡς οὐ βιωσόμενοι, τῷ κόσμῳ πάντα χαριζόμενοι, καὶ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ὡς μόνης ἑαυτοῖς ὑπολειπομένης, ἐκκρεμασθέντες ἀπέστησαν πλέον τῆς ἐκεῖ ὄδοῦ, μηχεῖτι πολυπραγμονήσαντες, μήτε τίνας τοὺς πλουσίους διεσπάτης καὶ διδάσκαλος προσαγορεύει, μήτε ὅπως τὸ διδύνατον ἐν ἀνθρώπῳ Θεῷ (14) δυνατὸν γίνεται. "Ἄλλοι δὲ τοῦτο μὲν συνῆκαν ὅρθως καὶ προσηκόντως, τῶν δὲ ἔργων τῶν εἰς τὴν σωτηρίαν ἀναχερόντων ὀλιγωρήσαντες, οὐ παρεσκευάσαντο τὴν δέουσαν παρασκευὴν εἰς τὸ τῶν ἐλπιζομένων τυχεῖν. Λέγω δὲ ταῦτα ἔκτειρα ἐπὶ τῶν πλουσίων, καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς ἐπιφανοῦς σωτηρίας ἡσθημένων· τῶν ἀνοήτων τῆς ἀληθείας ὀλίγον μο: μέλιτι.

G. Χρή τοινυν τοὺς φιλαλήθως καὶ φιλαδέλφως (διακειμένους) καὶ μήτε καταθρασυνομένους αὐθαδῶς τῶν πλουσίων κλητῶν, μήτε αὖ πάλιν ὑποπίπτοντας αὐτοῖς διὰ οἰκείαν φιλοκέρδειαν, πρῶτον μὲν αὐτῶν ἐξαιρεῖν τῷ λόγῳ τὴν κενήν (15) ἀπόγνωσιν, καὶ δηλούν μετά τῆς δεούσης ἐξηγήσεως τῶν λογίων τοῦ Κυρίου, διότι οὐκ ἀποκέκοπται τέλεον αὐτοῖς ἡ κληρονομία τῆς

¶ P. 926 ED. POTTER. • Matth. xxiii, 12. ▶ Matth. xix, 24. ¶ P. 927 ED. POTTER.

(13) Διὰ τῆς χάρ. Interponit ms., λέγω. FELL.
(14) Ήσ. II. in ms. Id.

A stolidiores efficiunt, divitum mentes immodicarūn laudum oblectationibus fastu efferentes, idque adeo præstantes, ut cætera omnia plane flocci pendant, præter divitias ✕ ob quas in honore habentur; igni, ut dicitur, ignem addendo, fastuunque fastu cumulando, ac thesauris molem apponendo, gravi elemento gravius pondus, de quo potius auferendum erat et amputandum, ceu morbo periculoso ac letifero. Ei enim qui se extollit ac magnum facit, vicissim succedit tumentis animi in humile mutatio ac casus, uti docet sermo divinus: pro priusque ad humanitatem existimo, quam palpare [illiberaliter] divites [et laudibus evehere] pro eo quod maleficerint, [monitis subvenire, et] salutem illis [procurare] quibus fieri potest mediis; nimirum Deum orando, qui res ejusmodi suis filiis firmiter ac jucunde fruendas elargitur: tum vero per gratiam Salvatoris eorum animis mederi, illuiniando et ad capessendam veritatem nos eis duces offerendo: quam quisquis adeptus fuerit, bonisque operibus claruerit, solus vitæ æternæ bravium præmio reportabit. Enimvero oratio, quæ utique ad extremum spiritum durare debet, robustum animum atque serenum: porro vitæ ratio ac disciplina, probam mentem, æquique acjusti tenacem, et quæ ad omnia Salvatoris præcepta extendatur, postulat.

C II. Forte autem non unum quid simplex est quod facit, ut opulentorum salus difficilior appareat salute egenorum, sed diversi generis hujus ratio exsisterit. Alii enim auditis raptiū et perfunditorie illis Domini Salvatoris; vocibus: «Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cœlorum», animum despondentes quasi vitam minimè consecuturi, et tanquam præsens hæc vita sola illis reliqua sit, illius desiderio suspensi, longius a via quæ in cœlum dicit, diverterunt, ne pervestigantes quidem serioque pensantes quosnam Dominus et magister appetet divites, ac nec quomodo apud homines impossibile Deo sit possibile. Alii vero, hoc quidem recte convenienterque intellexerunt; neglectis tamen quæ ad salutem spectant, operibus, quantum par erat apparatum non fecerunt, ut eorum quæ in spe posita sunt, compotes efficerentur. Ambo hæc dicta a me sunt de divitibus, quibus nota est et virtus Salvatoris et illustris salus; de aliis parum curro, quibus ut intelligenter, veritatis radius non affulsi.

D III. Decet ergo ut qui veritatis fratrumque amore teneantur, quippe nec petulanter insurgunt in divites qui vocati sunt (i. e. Christiani) neque vero lucri proprii causa rursum illis assentantur; prium quidem ex eorum animis verbi prædicatione eximant inanem metum; congruaque oraculorum Domini expositione liquido ostendant, ✕ non om-

(15) Κενήν Καινήν, ms. FELL.

nino repulso eos ab hereditate regni cœlorum, si modo dicto audientes sint ut mandata exsequantur: deinde admoneant, timere eos ubi nullus timendi locus, eosque qui velint, Dominum placide suscipere: tumque ad hæc ostendere et institutione catechetica docere par erit, qua nempe ratione quibusve operibus pariter affectibusque spes alatur, ut quæ nec illis omnino negata sit, nec rursus temere nulloque hominis conatu obveniat. Sed sicut se in athletis res habet (ut parva et corruptibilia cum magnis et incorruptibilis conferamus), ita quoque in ipso contingere cogitet qui sæculi opibus dives est. Etenim quicunque de victoria et corona desperaverit, is nec omnino ut in arenam descendat, non men dederit; qui vero hanc ipse quidem animo spem conceperit, labores tamen et cibos et exercitationes in eam rem congruas non admittit, corona indonatus manet, ac spes illum frustrata est. Sic et quisquis terrenis opibus afflit, caveat ne se ipse primum a Salvatoris certaminibus præmiisque exclusum ducat, modo fidelis exsistat, ac divinæ bonitatis magnitudinem intelligat; nec rursus nulla exercitatione nulloque certamine posito, citra pulverem atque sudorem immortalitatis se corona donandum speret, sed se Verbo tradat ac rationi tanquam palæstræ magistro, Christoque certaminum præsidi subjiciat. Cibus illi ac potus præstitutus, Novum Domini Testamentum; exercitamenta, mandata; ornatus ac cultus, bonæ animi affectiones ac dothes; fides, spes, charitas, veri cognitio [benignitas], lenitas, misericordia, castitas; ut cum novissima tuba ineundi cursus signum dederit atque hinc emigrandi velut stadio^a, ex mortali hac vita, bona fretus conscientia, certaminum præsidi victor coronis, angelorumque præconio ac plausu donatus revertitur.

336 IV. Detigitur nobis Salvator, ut hinc ordinentes sermonem, vera et convenientia, quæque ad stratum salutem faciunt, conferamus; primum de spe ipsa, deinde iis quæ ad spem conducunt. Ille quidem indigentibus largitur, docetque rogantes, porro ignorantiam solvit, atque desperationem excutit; eosdem rursus de divitibus sermones inducens, qui ipsi seipsos interpretantur lutoque exponant. Nihil enim sic juvet, ac ipsa rursus audire verba, quæ in Evangelii exposita, nec justo satis examine atque errore auditoribus præ infanta mentis accepta, haec tenus vos conturbarunt. Et cum exiret in viam, accedens quidam genu flectebat, dicens: Magister bone, quid faciam ut ~~ad~~ vitam æternam possideam? Jesus autem ait: Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi unus, Deus. Præcepta nosti: Ne adulteres, ne occidas, ne fureris, ne falsum testimonium dixeris, ne fraudem feceris, honora patrem tuum et matrem tuam. At ille respondens, ait illi: Hæc om-

P. 928 ED. POTTER. ³ I Cor. ix, 24.

(16) Υπομημονεῦσαι. Υποκυμάτωσιν, ms. FELL.

(17) Ἐπαιρούσθο. Ἐπαιρούσθε τῆς, ms. Id.

A βασιλεῖς τῶν οὐρανῶν, ἐὰν υπακούσωτι ταῖς ἐν λαῖς εἰθ' ὑπομημονεῦσαι (16) ὡς ἀδεῖς δεῖται δέ καὶ ὅτι βουλομένους αὐτοὺς δὲ Σωτὴρ ἀσμάτως δέ; ταὶ τότε καὶ προσδεικνύαι καὶ μυσταγωγεῖν ὅπλον καὶ διάθεσεων ἐπαιρούσθο (17) τὰ τῆς ἐλπίδος, ὡς οὖτ' ἀμηχάνου καθεστώσης αὐτοὶ οὗτε τούναντίον εἰκῇ περιγινομένης ἀλλ' ὅντερ τὸ πον ἔχει τὸ τῶν ἀθλητῶν, ἵνα μικρὰ καὶ ἐπίκτηι μεγάλοις καὶ ἀφθάρτοις παραβάλωμεν, τουτὶ καὶ ἐξαυτῷ δὲ κατὰ κόσμον πλούτων λογιζέσθω. Καὶ γε ἔκεινων δὲ μὲν ὅτι δυνήσεται νικᾶν, καὶ στεφάνους τυγχάνειν ἀπελπίσας, οὐδὲ δλως ἐπὶ τὴν ἀθλητὴς ἀπεγράψατο δὲ ταύτην μὲν ἐμβαλόμενος τῇ γάρ μη τὴν ἐλπίδα, πάνους δὲ καὶ τροφὰς καὶ γυμνάσιος μὴ προσέμενος προσφόρους. ἀστεφάνωτος διεγένετε καὶ διήμαρτε τῶν ἐλπίδων. Οὐτω τις καὶ τὴν ἐπίγειο περιβεβλημένος περιβολὴν, μήτε τὴν ἀρχὴν ἔσωτε διθλῶν τῶν Σωτῆρος ἐκκηρυστέτω, πιστὸς γε ἄν, καὶ τὸ μεγαλεῖον συνορῶν τῆς τοῦ Θεοῦ φιλαθρωπίας μήτε μὴν αὐθίς ἀνάσκητος καὶ ἀναγώνιστος μείνας, ἀκοντίτι κάνινδρωτι τῶν στεφάνων τῆς ἀφθαρτίας ἐλπίζετω μεταλαβεῖν· ἀλλ' αὐτὸν ὑποβαλέτω φέρων γυμναστῇ (18) μὲν τῷ Λάριψ, ἀγωνοθέτῃ δὲ τῷ Χριστῷ· τροφὴ δὲ αὐτῷ καὶ ποτὸν γενέσθω τεταγμένον τῇ Κανὴ Διαθήκῃ τοῦ Κυρίου· γυμνάσια δὲ ἐντολαι, εὐσχημούνη δὲ καὶ κόσμος αἱ καλαὶ διαθέσεις, ἀγάπη, πίστις, ἐλπίς, γνῶσις ἀληθείας, [ἐπιείκεια], πραστήρ, εὔσπλαγχνα, σεμνότης, ἵνα, ὅταν ἐσχάτη σάλπιγγις ὑποσημήνῃ τοῦ δρόμου καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐξόδου, καθάπερ ἐκ σταδίου τοῦ βίου μετ' ἀγαθοῦ τοῦ συνειδότος τῷ ἀθλοθέτῃ παραστῇ νικηφόρος, ὡμολογημένως τῆς ἄνω πατρίδος ἀξίος, εἰς ἣν μετὰ στεφάνων καὶ κηρυγμάτων ἀγγελικῶν ἐπανέρχεται.

præsentetur, cœlesti palam dignus patria, in quam coronis, angelorumque præconio ac plausu donatus revertitur.

D'. Δοίᾳ τοῖνυν δὲ Σωτῆρο, ἐντεῦθεν ἀρξαμένοις τοῦ λόγου, τάληθη καὶ τὰ πρέποντα καὶ τὰ σωτήρια συμβαλέσθαι τοῖς ἀδελφοῖς, πρός τε τὴν ἐλπίδα πρώτον αὐτὴν, καὶ δεύτερον πρὸς τὴν τῆς ἐλπίδος προσαγγήν. Οὐ δῆτος εἰπεῖν δεομένοις, καὶ αἰτοῦντας διδάσκεις λύει τε τὴν ἀγνοιαν, καὶ τὴν ἀπόγνωσιν ἀποσείται, τοὺς αὐτοὺς πάλιν εἰσάγων λόγους περὶ τῶν πλουσίων ἔσωτῶν ἐρμηνεάς γινομένους καὶ ἔγηγητάς ἀσφαλεῖς. Οὐδὲν οὔρα οἴον αὐτῶν αὐθίς ἀκούσαι τῶν φῆτῶν, ἄπειρος δὲ ὁμᾶς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀχρινόν διετάρασσεν, ἀδασανίστως καὶ διημαρτημένως ὑπὸ νηπιότητος ἀκρωμένους· Ἐκπορευομένῳ αὐτῷ εἰς δόδον προσελθόντι τις ἐγονυπέτει, λέγων Διάσκαλε ἀγαθὲ, τι ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; Ό δὲ Ἰησοῦς λέγει· Τί με λέγεις ἀγαθὸν; οὐδέτες ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς, δὲ Θεός. Τὰς ἐντολὰς οἶδας· Μή μοιχεύσῃς, μὴ φονεύσῃς, μὴ κλέψῃς, μὴ φευδομαρτυρήσῃς, μὴ ἀποστερήσῃς, τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα. Οὐ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ· Πάν-

(18) Γυμναστικῇ. Præcedentia, nec non et quæ sequuntur ad rem agonisticam spectant. FELL.

τα ταῦτα ἐφύλαξε. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας τὴν πάτησεν αὐτὸν καὶ εἶπεν· Ἐν σοι ὑστερεῖ· εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, πώλησον ὅσα ἔχεις, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἔξις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ καὶ δεῦρο, ἀκολουθεῖ μοι. Ὅ δὲ, συγνάσσες ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γάρ πλούσιος, ἔγων κτήματα πολλά. Περιβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· Πῶς δυσκολώς οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ! Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Πάλιν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς· Τεκνία, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποθεῖς ἐπὶ χρήμασιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν! Εὐκολώτερον διὰ τῆς τρυμαλίας τῆς βελόνης κάμπλος εἰσελεύσεται ἡ πλούσιος εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, καὶ ἐλεγον· Τίς οὖν δύναται σωθῆναι; Ὁ δὲ, ἐμβλέψας αὐτοῖς, εἶπεν· Ὅτι παρὰ ἀνθρώπους ἀδύνατον παρὰ Θεῷ δυνατόν· πάντα γρήδυνατά ἔστι παρὰ τῷ Θεῷ. Ἡρξατο δὲ Πέτρος λέγειν αὐτῷ· Ἱδε, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ τὰ κολουθήσαμέν σοι. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, λέγει· Ἀμήν ὑμῖν λέγω, διὰ ἀφῆσθαι τὰ ἴδια καὶ γονεῖς, καὶ ἀδελφούς, καὶ χρήματα ἔνεκεν ἐμοῦ καὶ ἔνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου μου, ἀπολήψεται ἐκαπομπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τώτῳ, ἀγρούς καὶ χρήματα καὶ οικίας καὶ ἀδελφούς μετὰ διωγμῶν, ἐν δὲ τῷ ἐρχομένῳ ζωῇ ἔστιν αἰώνιος. Παῦλος δὲ ἔστονται πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. »

E. Ταῦτα μὲν ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ γέγραπται· καὶ ἐν τοῖς δόλοις δὲ πᾶσιν (19) ὁμολογουμένως, ὅλγον μὲν ἵσως ἐκασταχοῦ τῶν βρημάτων ἐνελλάσσεται, πάντα δὲ τὴν αὐτήν τῆς γνώμης συμφωνίαν ἐπιδείχνυται. Δεῖ δὲ, σαφῶς εἰδότας, ὃς οὐδὲν ἀνθρώπινα δὲ Σωτὴρ, ἀλλὰ πάντα θεῖα σοφίᾳ καὶ μυστικῇ διδάσκει τοὺς ἑαυτοῦ, μὴ σαρκίνως ἀκροδέναι τῶν λεγομένων, ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτοῖς κεχρυμμένων μετὰ τῆς ἀξίας ζητήσεως καὶ συνέσεως ἐρευνᾷ καὶ καταμανθάνειν. Καὶ γάρ τὰ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δοκοῦντα τὴν πληώσθαι πρὸς τοὺς μαθητάς τῶν ἥτιμένων ὑπειρημένων οὐδὲν ἤτονος, ἀλλὰ πλείονος ἐτοῦν τῆς ἐπιστάσεως εὑρίσκεται δεδμένα διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς φρονήσεως ἐν αὐτοῖς ὑπερβολήν. Όπου δὲ καὶ τὰ νομιζόμενα ὑπὸ αὐτοῦ διηγοῦχθαι τοῖς ἵσω, καὶ αὐτοῖς τοῖς τῆς βασιλείας τέκνοις ὑπὸ αὐτοῦ καλούμενοις, ἔτι χρήζει φροντίδος πλείονος, ἢ που γε τὰ δέξαντα μὲν ἀπλῶς ἐξενηγέθαι, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ διηρωτημένα πρὸς τῶν ἀκουσάντων, εἰς δόλον δὲ τὸ τέλος αὐτὸν τῆς σωτηρίας διαφερόντων, σκοπησμένων δὲ θαυμαστῷ καὶ ὑπερουρανῷ διανολας βάθει, οὐκ ἐπιπολαῖς δέχεσθαι ταῖς ἀκοστὶς προσῆκεν, ἀλλὰ καθιέντας τὸν νοῦν ἐπὶ αὐτὸν τὸ Πνεῦμα τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀπόρρητον.

G. Ηρώτηται μὲν γάρ τὴν θέσιν δὲ Κύριος ήμῶν καὶ Σωτὴρ ἐρώτημα καταλληλότατον αὐτῷ· ἡ Ζωὴ περὶ ζωῆς, δὲ Σωτὴρ περὶ σωτηρίας, διδάσκαλος περὶ

§ P. 98 ED. POTTER. • Marc. x, 17, 18, seqq.

(19) *Πᾶσιν.* Matthæo nimirum et Marco; nam Joannes res gestas ad historiæ modum minime enarrandas suscepit. FELL.

A nia observavi. Jesus autem intuitus eum, dilexit eum, et dixit: Unum tibi deest. Si vis perfectus esse, vende quæcumque habes, et distribue pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo; et veni, sequare me. Qui contristatus in verbo, abiit moerens; erat enim dives, habens multas possessiones. Et circumspiciens Jesus, ait discipulis suis: Quam difficile qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt. Discipuli autem obstupescabant in verbis ejus. At Jesus rursus respondens, ait illis: Filioli, quam difficile est confidentes in pecuniis, introire in regnum Dei! Facilius est camelum per foramen acus ingredi, quam divitem intrare in regnum Dei. Qui magis admirabantur, atque dicebant: Et quis potest salvus fieri? Et intuens illos Jesus ait: Apud homines impossibile est, sed non apud Deum; omnia enim possibilia apud Deum. Cœpit et Petrus dicere: Ecce nos dimisimus omnia, et secuti sumus te. Respondens Jesus, ait: Amen dico vobis, omnis qui sua reliquerit et parentes et fratres et pecunias propter me et propter Evangelium; centies tantum nunc in tempore hoc recipiet, agros et pecunias et domos et fratres cum persecutionibus, et in futuro vita æterna erit. Multi autem erunt primi novissimi, et novissimi primi. »

V. Hæc quidem in Marci Evangelio scripta sunt; quin et in reliquis plane omnibus eadem habentur, paucis forsitan per singulos verbis immutatis, sed quæ eamdem ubique sententiam continent. Decet autem nos qui aperte sciamus, nihil Salvatorem quasi humano more locutum esse, sed divina mysticaque sapientia suos cuncta docuisse; sermones hos non carnaliter audire, sed latenter in eis sensum digna investigatione mentisque solertia ac sagacitate perquirere et addiscere. Nam cum et ipsa quoque quæ ab ipso Domino videntur discipulis suis exposita, non minori, sed majori etiam consideratione indigere noscantur, quam quæ obscurius ac velut ænigmata dicta sunt, ob profundissimam in eis altitudinem sensuum; cumque adeo etiam illa, quæ ab eo scholæ domesticis videntur explanata, ac iis, quos ab eo filios regni invenimus vocatos, majori adhuc opus habeant indagatione, quam quæ videntur simpliciter ab eo prolata, quæ proinde nemo auditorum interrogavit ut exponerentur, & pertinentia ad ipsum salutis finem, mirandoque ac supercœlesti mentis consideranda profundo; non perfuntur hæc auribus baurienda, sed ita ut ad ipsum Salvatoris Spiritum ac sententiæ arcanum animum demittamus.

VI. Jucunda certe Domino nostro ac Salvatori oblata quæstio est, ipsi nimirum convenientissima. Nempe oblata quæstio Vitæ de vita, Salvatori de-

salute. Magistro ac doctori de capite eorum quæ dogmata tradebantur, Veritati de vera immortalitate, Verbo de paterno verbo atque doctrina, Perfecto de perfecta requie, Incorruptibili de firma incorruptione. De illis oblata illi quæstio est, quorum etiam causa descenderat, quibus instituit, quæ docet, quæ præbet, ut ostendat Evangelii argumentum esse, ut vita æterna ipsa tribuatur. Præsciebat autem ut Deus, tum quæ interrogandus erat, tum quod responsum interrogans esset acceptiurus. Quis enim id potius fecerit quam propheta prophetarum, omnisque propheticæ spiritus arbiter ac Dominus? Vocatus autem bonus, a primo hoc verbo sumpta occasione inde etiam doctrinam auspicatur, convertens discipuli animum in Deum bonum, primumque ac solum vitæ æternæ præbitorem, quam ab eo acceptam, nobis confert Filius.

VII. Itaque maximum et præcipuum documentorum ad vitam spectantium, ab initio statim animo inserendum est; ut Deus æternus esse ac æternorum dator, agnoscat; primumque ac supremum, et unum ac bonum Deum, Deum nobis per scientiam et comprehensionem vindicemus. Hoc enim immobile inconcussumque principium et principale vita fulcimentum, Dei, qui est vere scientia, et qui ea quæ sunt (æterna scilicet) largitur; ex quo etiam aliis provenit, ut esse accipient, eoque incolumia sint. Hujus quippe ignoratio mors est; cognitio vero et necessitudo atque ad eum dilectio ductaque cum eo similitudo, sola vita existit.

337 VIII. Hunc ergo primum agnoscendum iubet ei qui veram vitam sit acturus: « Quem nemo novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit ^a. » Exinde cognoscenda est magnitudo Salvatoris post illum novaque gratia, quodque juxta Apostolum, « lex per Moysem data est; gratia et veritas per Jesum Christum facta est ^b; » nec paria sunt, quæ per servum fidelem data sunt, et quæ a vero filio donata sunt. Denique si Moysis lex sufficiens erat ut vitam præstaret ^c; frustra nimis Salvator ipse adveniret, nostrique causa pateretur, ab ortu nativitatis ad metam usque emenso humanæ vite curriculo. Frustra quoque, qui omnia legis mandata a juventute impleverat ^d, ~~ab~~ ab alio, illi proolutus, immortalis vitæ exposceret premia. Neque enim solum legem servaverat, sed et a prima ætate in eam rem incubuerat. Quid enim magni aut egregii est, senectus non ita delictorum ferax? sed si quis lasciviente juventa ac ætatis æstu matrum præ se sensum ferat, et quam pro temporis ratione senior appareat; hic plane admirandus ac præclarus pugil, et judicio canus. Hic tamen cum tantus esset, apprime noverat certusque erat, nihil sibi quidem ad justitiam deesse: omnino autem illi vita opus erat; idcirco præstari rogat ab eo, qui solus dare

A κεφαλαιον τῶν διδασκομένων δογμάτων, Ἀλήθεια περὶ τῆς ἀληθινῆς ἀθανασίας, ὁ Λόγος περὶ τοῦ Πατρὸς λόγου, ὁ Τέλειος περὶ τῆς τελείας ἀναπαύσεως, ὁ Ἀφερτος περὶ τῆς βεβαίας ἀφερτασίας. Ἡρώτηται περὶ τούτων περὶ ὧν καὶ κατελήλυθεν, ἀπιδένει, ἀ διδάσκει, ἀ παρέχει, ἵνα δεῖξῃ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπόθεσιν, διτι δόσις ἐστὶν αἰώνιον ζωῆς. Προσέβδε δὲ ὡς Θεὸς καὶ μέλλει διερωτήθησεσθαι, καὶ μέλλει τις αὐτῷ ἀποκρίνεσθαι. Τίς γὰρ καὶ μᾶλλον ἢ ὁ προφήτης πρόφρετῶν, καὶ Κύριος παντὸς προφητικοῦ πνεύματος; Κληθεὶς δὲ ἀγαθὸς, ἀπ' αὐτοῦ πρώτου τοῦ ῥήματος τούτου τὸ ἐνδόσιμον λαβὼν, ἐντεῦθεν καὶ τῆς διδασκαλίας ἀρχεται, ἐπιστρέψων τὸν μαθητὴν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἀγαθὸν, καὶ πρῶτον καὶ μόνον ζωῆς αἰώνιον ταμίαν, ἵνα ὁ Γείος ὄδωστιν ἡμῖν παρ' ἔκεινου λαβών.

B Ζ'. Οὐκοῦν τὸ μέγιστον καὶ κορυφαιώτατον τῶν πρὸς τὴν ζωὴν μαθημάτων, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς εὐθὺς ἐγκατατέθεσθαι τῇ ψυχῇ δεῖ· γνῶναι τὸν Θεὸν τὸν αἰώνιον, καὶ δοτῆρα αἰώνιων, καὶ πρῶτον, καὶ ὑπέρτατον, καὶ ἔνα, καὶ ἀγαθὸν Θεὸν κτήσασθαι διὰ γνώσεως καὶ καταλήψεως. Αὕτη γάρ ἀτρεπτος καὶ ἀσάλευτος ἀρχὴ, καὶ κρηπὶς ζωῆς, ἐπιστήμη Θεοῦ τοῦ δυντωντος, καὶ τὰ ἔντα, τούτεστι τὰ αἰώνια, δωρουμένου· ἐξ οὗ καὶ τὸ εἶναι τοῖς ἅλλοις ὑπάρχει καὶ τὸ μείναι (20) λαβεῖν. Η μὲν γάρ τούτου ἀγνοια θάνατός ἐστιν, ἢ δὲ ἐπίγνωσις αὐτοῦ καὶ οἰκείωσις, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη καὶ ἔξομοιωσις, μόνη ζωῆ.

C Ή'. Τοῦτον οὖν πρῶτον ἐπιγνῶναι τῷ ζησομένῳ τὴν δυτικήν ζωὴν παρακελεύεται, « οὖν οὐδεὶς ἐπιγινώσκει, εἰ μή ὁ Γείος ἀποκαλύψῃ. » Ἐπειτα τὸ μέγεθος τοῦ Σωτῆρος μετ' ἔκεινον καὶ τὴν καινότητα τῆς χάριτος μαθεῖν, διτι δὴ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια δι'. Ἰησοῦς Χριστοῦ ἐγένετο » καὶ οὐκ ἵσα τὰ (21) διὰ δούλου πιστοῦ διδόμενα τοῖς ὑπὸ τοῦ γνησίου Γείου δωρουμένοις. Εἰ γοῦν ίκανὸς ἦν ὁ Μωϋσέως νόμος ζωὴν αἰώνιον παρασχεῖν, μάτην μὲν δὲ Σωτῆρος αὐτὸς πάραγίνεται, καὶ πάσχει δι' ἡμᾶς ἀπὸ γενέσεως μέχρι τοῦ σημείου τὴν ἀνθρωπότητα διατρέχων μάτην (22) δὲ διά πάσας πεποιηκώς ἐκ νεότητος τὰς νομίμους ἐντολὰς, παρὰ δὲ πάσι τοῖς νόμοις, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς ἀπὸ περπτήσεως μόνον τὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς ἀπὸ περπτήσεως τὴν ιλικίας ἀρξάμενος. Ἐπειτα καὶ τι μέγα δὲ ὑπέρλαμπρον γῆρας ἀγνοον ἀμαρτημάτων; ἀλλ' εἰ τις ἐν σκιρτήματι νεοτησίῳ καὶ τῷ καύσωνι τῆς ιλικίας παρέχηται φρόνημα πεπανόν, καὶ πρεσβύτερον τοῦ χρόνου, θαυμαστὸς οὖτος ἀγνωστῆς καὶ διαπρεπῆς, καὶ τὴν γνώμην πολιώτερος. Ἄλλ' δῆμος οὖτος δὲ τοιοῦτος ἀκριβῶς πέπεισται, διότι αὐτῷ πρὸς μὲν δικαιοσύνην οὐδὲν ἔγειται, ζωῆς δὲ δῆλως προσδεῖ· διὸ αὐτὴν αἰτεῖ παρὰ τοῦ δούλων μόνου δυναμένου. Κατὰ πρὸς μὲν τὸν νόμον ἀγει τοῦ παρθησίαν, τοῦ Θεοῦ δὲ τὸν

^a P. 930 ED. POTTER. • Matth. xi, 27. ^b Joan. i, 17. ^c Gal. ii, 21. ^d Marc. x, 20.

(20) Μεῖναι. Forte μὴ εἴναι. FELL.
(21) Ἰσα τὰ. Ms., εἰς τὰ. Id.

(22) Μάτην. Conf. Strom. vii, p. 747, edit. Paris.

Τίνι ικετεύει. Ἐκ πίστεως εἰς πίστιν μετατίσσεται. Αὐτοῖς σφαλερῶς ἐν νόμῳ σαλεύων καὶ ἐπικινδύνως γυνών, εἰς τὸν Σωτῆρα μεθορμίζεται.

B. Ό γοῦν Τησους οὐκ ἐλέγχει μὲν αὐτὸν, ὡς πλέον τὰ ἐκ νόμου μὴ πεπληρωκότα, ἀλλὰ καὶ ἀγάπην καὶ ὑπερασπόμενα: τῆς ἐν οἷς ἔμαθεν εὐπειθείας ἀπελή δὲ εἶναι φησὶν ὡς πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν, ὡς οὐ τέλεια πεπληρωμάτα: καὶ νόμου μὲν ἐργάτην, ἀργὸν δὲ ζωῆς ἀληθινῆς. Καλὰ μὲν κάκεινα· τίς δὲ οὐ φησιν; Ή γάρ « ἐντολὴ ἀγία » ἀχρι παιδεργίας τινὸς μετὰ φόδου καὶ προπαιδείας, ἐπὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ νομοθεσίαν τὴν ἀκραν καὶ χάριν προχωροῦσαν· τίτρωμα δὲ νόμου Χριστὸς εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πατεσσόντι· οὐχὶ δὲ δούλους ποιῶν ὡς δούλος, ἀλλὰ τελεοῦντας τὸ θέλημα τοῦ Πατρός.

C. Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι· οὐκ ἄρρεν πω τέλειος ήν· οὐδὲν γάρ τελείου τελείστερον. Καὶ θέλως τό, « Εἰ θέλεις, » τὸ αὐτεξούσιον τῆς προσδιαλεγομένης αὐτῷ φυχῆς ἐδήλωσεν· ἐπὶ τῷ ἀνθρώπῳ γάρ ἦν ἡ αἱρετική, ὡς ἐλευθέρωφ· ἐπὶ Θεῷ δὲ ἡ δόσις, ὡς Κυρίῳ. Διδωσι δὲ βουλομένους καὶ ὑπερσπουδαχόσι καὶ δεομένους. Τνί οὖτας τίσις αὐτῶν ἡ σωτηρία γένηται. Οὐ γάρ ἀναγκάζει δὲ θεός (βίᾳ γάρ ἐχθρὸν θεῖ), ἀλλὰ τοῖς ζητοῦσι πορίζει, καὶ τοῖς αἰτοῦσι παρήγει, καὶ τοῖς χρούουσιν ἀνογεῖ. Εἰ θέλεις οὖν, εἰ δινῶς θέλεις, καὶ μὴ ἔσυντον ἐξαπατᾶς, κτήσαι τὸ ίδιόν. Ἐν σοι λείπει, τὸ ἐν τῷ μένον, τὸ ἀγαθόν, τὸ δῆντερον, τὸ δέσμον, δέπερ νόμος οὐ δίδωσιν, δέπερ νόμος οὐ γωρεῖ, δὲ τῶν ζώντων ίδιόν ἐστιν. Ἀμέλει δὲ πάντα τὰ τὸν νόμον πληρώσας ἐκ νεότητος καὶ τὰ ὑπέρογκα ἄρναξάμενος, ἐν τούτῳ πραθήναι τοῖς δῆλοις οὐ δεδύνηται, τὸ τοῦ Σωτῆρος ἐξαίρετον, ἵνα λάδη ζωὴν αἰώνιον, ἢν ἐποθεῖ· ἀλλὰ δυσχεράντας ἀπῆλθεν, ἀχθεσθεὶς τῷ παραγγέλματι τῆς ζωῆς, δέπερ ἡς ικέτευεν. Οὐ γάρ ἀληθῶς ζωὴν ἥθελεν, ὡς ἔρασκεν, ἀλλὰ δόξαν προσέρεσες ἀγαθῆς μόνην περιεβάλετο· καὶ περὶ πολλὰ μὲν οἶσι τε ἦν ἀσχολεῖσθαι, τὸ δὲ ἐν, τὸ τῆς ζωῆς ἔργον ἀδύνατος καὶ ἀπρόθυμος καὶ ἀσθενής ικτελεῖν. Ὁποιόν τι καὶ πρὸς τὴν Μάρθαν εἴπεν δὲ Σωτὴρ ἀσχολουμένην πολλὰ καὶ περιελκομένην καὶ περιαστομένην διακονικῶς· τὴν δὲ ἀδελφὴν αἰτιωμένην, διτι τὸ ὑπηρετεῖν ἀπολεπτοῦσα, τοῖς ποιῶν αὐτοῦ παρακάθηται, μαθητεικὴν ἔμοισα σχολήν· « Σὺ περὶ πολλὰ ταράσσογε· Μαρία δὲ τὴν ἀγαθήν μερίδα ἐξελέξετο, καὶ οὐκ ἀφιερεθήσεται ἀπ' αὐτῆς»· οὐτω καὶ οὕτων ἐκέλευε, τῆς πολυπραγμοσύνης ἀφειμένον, τὸ προστετέκεναι καὶ προσκαθέζεσθαι τῇ χάριτι τοῦ ζωῆς αἰώνιον προτιθέντος.

Ια hunc quoque, negotiosa occupatione omissa, uni ipse vitam aeternam proponeret.

A possit. At quidem ad legem quod spectat, longe securus erat, Dei tamen Filio supplicat. Ex fine in fidem transfertur. Veluti qui non tuto in legis navigio jactaretur ac periculose stationem habuerat, ad Salvatorem transmittit.

B. IX. At vero Jesus non illum redarguit, quod legis omnia non impleverit, quin etiam diligit, et quod iis, quibus fuerat institutus, strenue obsecutus sit, passis ulnis amplectitur, ad vitam tamen aeternam quod attinet, imperfectum eum pronuntiat, quod ea quae perfectionis sunt, non impleverit; ac legis quidem operarium dicit, verum in aeternæ vite rebus cessatorem. Bona quidem et illa; quis eat infiditas? Nam « mandatum sanctum » hactenus ut paedagogi cuiusdam vice cum timore fungatur praeviaque institutionis, ad summum legis Jesu verticem gratiamque viam sternens: plenitudo vero legis Christus ad justitiam omni credenti; non qui ut servus servos faciat, sed et filios et fratres et cohæredes, Patris voluntatem facientes præset.

X. « Si vis perfectus esse »^a. Nondum ergo perfectus erat: perfecto namque nihil perfectius est. Ceterum præclare illud atque divine: « Si vis, » colloquentis animæ liberam arbitrii facultatem ostendit: in homine quippe, tanquam libero, libera erat voluntatis electio; in Deo autem dare, tanquam Domino atque arbitrio. Dat autem volentibus et summo studio adnitentibus et orantibus, ut sic illorum propria exsistat salus. Neque enim Deus cogit (vis enim inimica est Deo), sed quærentibus tribuit, et potentibus præbet, ac pulsantibus aperit^b. Si vis igitur, si vere vis, et te ipsum non fallis, illud compara quo desiceris. Unum tibi deest; illud unum quod manet, quod bonum est, quod est jam supra legem, quod lex non dat, quod lex non capit, quod viventium proprium est. Denique qui totam legem a juventute impleverat, et qui de se sic magna atque superba locutus erat, unum hoc omnibus parare nequivit, quod Salvatoris singulare est, ut vitam aeternam, cuius eum desiderium incesserat, arriperet: ~~¶~~ sed tristis abiit, vite mandato gravatus, cuius gratia supplicatum venerat. Non enim vere vitam ambiebat, ut verbis proferebat; sed bona duntaxat voluntatis famam aucupabatur: ac D quidem circa multa sollicitus esse poterat, unum vero illud, opus illud salutis ut perficeret, non valebat; inque rem supinus et infirmus erat. Sicut enim Martha dixit Dominus, cum in multis esset sollicita et ministrandi cura distraheretur ac turbaretur, sororique vitio daret quod, relieto ministerio, sederet ad pedes ejus, discipulæ otium captans: « Tu erga multa turbaris: Maria autem optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea^c: tantum adhærere jubet, ejusque assidere gratiæ, qui

* P. 931 ED. POTTER. • Rom. vii, 19. ^d Gal. iii, 21. . • Rom. x, 4. ^d Matth. xix, 21.
• Matth. viii, 7; Luc. xi, 9. ^e Luc. x, 41.

XI. Quid ergo sicut quod illi fugam suasit, fecit que ut se a magistro, a supplicatione, a spe, a vita, a laboribus, quibus jam perfunctus erat, subdiceret? Nempe, « Vende quæ habes. » Quid vero hoc sibi vult? Haud sane, quod quidam obvio statim sensu accipiunt, facultates projici jubet et pecunias a se anovere; sed quæ de divitiis vana judicia sunt animo exterminare, erga eas effrenem libidinem ac avaritiae labem, sollicitudines, sœculi spinas, quæ suffocant vitæ semen. Haud enim magnum dignumque ænulatione, temere, non ut vitam nanciscaris, divitiis carere: sic namque qui nihil prorsus habent, sed, omni destituti vitæ solatio, quotidiani mendici per vias inopes projecti sunt, cum et Deum ignorent Deique justitiam, ea duntaxat ratione quod extrema premantur pauperate, omnique vitæ subsidio careant, ac vel minimis deficientur, omnium beatissimi essent ac religiosissimi, solique compotes vitæ æternæ. Nec nova res abdicare divitias, et in pauperes atque egenos elargiri; quod et multi ante Salvatoris adventum præstiterunt, qua ut litterarum studiis mortuæque sapientiae vacarent, qua ut inani jactantia nominis claritatem ac gloriolæ curam captarent, Anaxagoræ, Democriti, Cratetes.

338 XII. Quid igitur ut novum Deique proprium jubet, ac solum ejusmodi ut vivificare queat, quod antiquis salutem non attulit? Quid vero eximum quid ac singulare nova creatura, Dei Filius præcipit ac docet? Non hoc mandat quod in aspectum cadit, quod alii fecere, sed aliud quid majus divinusque et perfectius, quod illo significatur: ut animum scilicet affectumque vitiis nudemus, ac quæ aliena sunt, radicitus ex eo excindamus et ejiciamus. Hoc nimirum viri fidelis proprium documentum, dignaque Salvatore doctrina. Antiqui enim, contemptis exterioribus, possessiones quidem reliquerunt **X** ac amiserunt; sed vicia animi ac perturbationes arbitror et auxerunt. Superbi enim ex hoc et elati evaserunt, inanis gloria pleni, et qui reliquorum contemptu ducerentur, quasi ipsi aliquid supra hominem gessissent. Quomodo igitur Salvator in æternum victuris præcipere, quæ sint nocitura labemque allatura, quod attinet ad vitam, quam sancte pollicetur? Nam etsi illud contigerit, potest quis, deposito facultatum onere, nihilominus adhuc pecuniarum cupiditatem ac sitim animo inolitam vigenterque habere: ac usum quidem abjeisse, indigentia tamen simulque desiderio dilapidata rei familiaris, duplíciter dolere, tum nimirum quod desint necessaria servitia, tum quod ea abjecisse pœnitentiat. Fieri enim non potest, nec secus unquam sit, ut cui desint necessaria quibus vitam sustentet, non animo frangi atque a potioribus undevis hæc parare conatur.

XIII. At quanto satius oppositum, ut per opes mediocres et ipse mala non toleret, et quibus oport-

X P. 982 ED. POTTER.

A IA'. Τί τοινυν ἦν τὸ προτρεψάμενον αὐτὸν εἰ γῆν, καὶ ποιήσαν ἀπαυτομάλησαι τοῦ διδασκῆτος ἰκεσίας, τῆς ἐλπίδος, τῆς ζωῆς, τῶν προπεμένων; « Πώλησον τὰ ὑπάρχοντά σου. » Τί δὲ ἔστιν; Οὐχ & προχείρως δέχονται τινες, τὴν ἡ χουσαν οὐσίαν ἀποβρίψαι προστάσσει καὶ ἀποστότω τῶν χρημάτων ἀλλὰ τὰ δύγματα περὶ χρητῶν ἔξορίσαι τῆς ψυχῆς, τὴν περὶ αὐτὰ πτοιάνσον, τὰς μερίμνας, τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου, σπέρματα τῆς ζωῆς συμπλήγουσιν. Οὗτε γάρ καὶ ζῆτων τὸ τηνάλλως ἀπορεῖν χρημάτων μὴ λόγῳ ζωῆς οὕτω μὲν γάρ ησαν οἱ μηδὲν ἔχοι μηδαμῆ, ἀλλὰ ἔρημοι καὶ μεταίται τῶν ἐφ' ἣμέ οἱ κατὰ τὰς οδοὺς ἐρριμμένοι πτωχοὶ, ἀγνοοῦντες Θεὸν καὶ δικαιούντες θεούντες, κατ' αὐτὸν τὸ ἀπορεῖν καὶ ἀμηχανεῖν βίου καὶ τῶν ἐλαχίστων μαχαριώτατοι καὶ θεοφιλέστατοι, καὶ νοι ζωὴν ἔχοντες αἰώνιον. Οὗτες καὶνδὲ τὸ ἀπείπαλοντον καὶ χαρίσασθαι πτωχοῖς ἢ πένησιν, δι πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος καθόδου πεποιήκασιν, οἱ τῆς εἰς λόγους σχολῆς καὶ νεκρᾶς σοφίας ἔνεκεν δὲ φήμης κενῆς καὶ κενοδοξίας, Ἀναζαγόραι Διμόκριτοι καὶ Κράτητες.

B IB'. Τί οὖν ὡς καὶνδὲ, ίδιον θεοῦ παραγγέλλει: μόνον ζωοποιὸν, δι τοὺς προτέρους οὐχ ἔσωσε; Τι ἔξαρτόν τι ἡ καὶνη κτίσις, δι Γίδης θεοῦ μηνύει: διδάσκει; Οὐ τὸ φαινόμενον, ὅπερ ἀλλοι πεποιήκα παρεγγυῖ, ἀλλὰ ἔτερόν τι διὸ τοῦτο σημαινόμενο μεῖζον καὶ θειότερον καὶ τελειότερον, τὸ τὴν ψυχὴν διάθειν καὶ τὴν διάθεσιν γυμνῆσαι τῶν ἀπὸ τῶν πθῶν καὶ πρόρθιζα τὰ ἀλλότρια τῆς γνώμης ἔκτειν καὶ ἐκβαλεῖν. Τοῦτο γάρ ίδιον μὲν τοῦ πιστοῦ τὸ μῆμα, ἄξιον δὲ τοῦ Σωτῆρος τὸ διδάγμα. Οἱ γάρ πρότερον καταφρονήσαντες τῶν ἔκτος, τὰ μὲν κτιστὰ ἀφῆκαν καὶ παραπώλεσαν, τὰ δὲ πάθη τῆς ψυχῶν οἷμαὶ ὅτι καὶ προσεπέτειναν. Ἐν ὑπερῷ γάρ ἐγένοντο καὶ ἀλαζονεῖς καὶ κενοδοξίᾳ καὶ περ φρονήσαι τῶν ἀλλων ἀνθρώπων, ὡς αὐτοὶ τι ὑπεδινθρωπον ἐργαζόμενοι. Πῶς ἂν οὖν ὁ Σωτὴρ παρινει τοῖς δει βιωσιμένοις τὰ βλάφοντα καὶ λυμανούμενα πρὸς τὴν ζωὴν ἦν ἐπαγγέλλεται; Καὶ γάρ δικάκειν ἔστι, δύναται τις ἀποφορτισάμενος τὴν κτίσιν, οὐδὲν ἥττον ἔτι τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ὅρεξιν τῶν χρημάτων ἔχειν ἐντετηκαίναν καὶ συζῶσαν καὶ τὴν μὲν χρῆσιν ἀποβεβλήκεναι, ἀπορῶν δὲ ἄμα καὶ ποθῶν ἀπερ ἐστάθησε, διπλῆ λυπεῖσθαι, καὶ τῇ τῇ ὑπηρεσίᾳ ἀπουσίᾳ καὶ τῇ τῆς μετανοίας παρουσίᾳ Ἀνέφικτον γάρ καὶ ἀμήκανον, δεδμενὸν τῶν πρὸ τὸ βιοτεύειν ἀναγκαῖων μὴ κατακλᾶσθαι τὴν γνώμην καὶ ἀσχολίων ἀγειν ἀπὸ τῶν χρειτόνων, διωσοῦν καὶ ὀθενοῦν ταῦτα πειρώμενον ἐκπορίζειν. sollicitata mente avocetur, dum quovis modo au-

C II'. Καὶ πόσῳ χρησιμώτερον τὸ ἐναντίον, ίκανὸν κατηγόρειν αὐτὸν τε περὶ τὴν κτῆσιν μὴ κακοπ-

τεῖν, καὶ οἵς καθῆκεν ἐπικουρεῖν; Τίς γάρ ἀν κοινωνίᾳ καταλίποιτο παρὰ ἀνθρώποις, εἰ μηδεὶς ἔχει μρέν; Πᾶς δὲ τοῦτο τὸ δόγμα πολλοῖς ἄλλοις καὶ καλοῖς τοῦ Κύριου δόγμασιν οὐχὶ φανερῶς ἐναντιουμενῶν εὑρίσκοιτο καὶ μαχόμενον; «Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐπὶ τοῦ μαμμονᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα, ὅταν ἐκλιπήτε, δέξανται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰώνιους σκηνάς. Κτησασθε θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου μήτε σῆς μήτε βρῶσις ἀφανίζουσι· μήτε κλέπται διορύσσουσι.» Πᾶς δὲν τις πεινῶντα τρέφοι, καὶ διψῶντα ποτίζοι, καὶ γυμνὸν σκεπτάζοι, καὶ ἀστεγον συνάγοι, ἢ τοὺς μὴ ποιήσασιν ἀπειλεῖ πῦρ καὶ σκότος τὸ ἔξωτερον, εἰ πάντων αὐτὸς ἔκαστος φθάνοι τούτων ὑστερῶν; Ἀλλὰ μὴ αὐτὸς τε ἐπικενούσθαι Ζαχαρίῳ κελεύει ναι Μαρθαὶ τοῖς (23) πλουσίοις καὶ τελώναις. Καὶ τὰ μὲν χρήματα αὐτοὺς οὐ κελεύει μεθεναι, τὴν δὲ δικαίαν κρίσιν ἐπιθέτεις, καὶ τὴν ἀδικον ἀφελῶν, κατέλεις· «Σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς οὐδὲς Ἀβραάμ ἐστιν.» Οὕτω τὴν χρειαν αὐτῶν ἐπιτανεῖ, ὥστε καὶ μετὰ τῆς προσθήκης ταύτης τὴν κοινωνίαν ἐπιτάσσει, ποτίζειν τὸν διέντα, ἀρτὸν διδόναι τῷ πεινῶντι, ὑποδέχεσθαι τὸν ἀστεγον, ἀμφιενύναν τὸν γυμνόν. Εἰ δὲ τὰς χρειας οὐδὲν τε ἐκπληροῦν ταύτας μὴ ἀπὸ χρημάτων, τῶν δὲ χρημάτων ἀφίστασθαι κελεύει, τι ἀν ἔτερον εἰ ποιῶν δὲ Κύριος, η τὰ αὐτὰ διδόναι τε καὶ μὴ διδόναι παραινῶν, τρέφειν τε καὶ μὴ τρέφειν, ὑποδέχεσθαι καὶ ἀποκλείειν, κοινωνεῖν καὶ μὴ κοινωνεῖν; ὁπερ ἀπάντων ἀλογώτατον.

C. Οὐχ δρα ἀπορρίπτεον τὰ καὶ τοὺς πέλας. Χρήματα κτήματα γάρ ἐστι κτητὰ δυτα, καὶ χρήματα χρήσιμα δυτα καὶ εἰς χρήσιν ἀνθρώπων παρεσκευασμένα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἢ δὴ παράκτιαι καὶ ὑποβέβληται καθάπερ ὑλὴ τις καὶ δργανα πρὸς χρῆσιν ἀγαθήν τοῖς εἰδόσι τὸ δργανον. Εὖ χρῆ τεχνικῶς, τεχνικὸν ἐστιν· έὖν ὑστερῆς τῆς ἡχῆς, ἀπολαύει τῆς σῆς ἀπαιδευσίας (24) δν ἀναίτιον. Τοιούτον καὶ δὲ πλούτος δργανόν ἐστι. Δύνασαι χρῆσθαι δικαίως αὐτῷ; πρὸς δικαιοσύνην καθυπηρετοῦ· ἀδίκως τις αὐτῷ χρήσαι; πάλιν ὑπηρέτης ἀδικίας εὑρίσκεται. Πέψυκε γάρ ὑπηρετεῖν, ἀλλ' οὐκ ἀργειν. Οὐ χρή τοίνυν τὸ ἔξ αὐτοῦ μὴ ἔχον μήτε τὸ ἀγαθὸν μήτε τὸ κακόν, ἀναίτιον δν, αἰτιασθαι· ἀλλὰ τὸ δυνάμενον καὶ καλῶς τούτοις χρῆσθαι καὶ κακῶς, ἀφ' ὧν ἀν ἐληται· καθ' αὐτό· τοῦτο δέ ἐστι νοῦς ἀνθρώπου καὶ κριτήριον, ἐλεύθερον ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸ αὐτεκόύσιον τῆς μεταχειρήσεως τῶν δοθενῶν. Πόστε μὴ τὰ κτήματά τις ἀφανίζετω μᾶλλον η τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, τὰ μὴ συγχωροῦντα τὴν ἀμέλινα χρῆσιν τῶν ὑπαρχόντων· ἵνα, καλὸς καὶ ἀγαθὸς γενόμενος, καὶ τούτοις τοῖς χρήμασι χρῆσθαι δυνηθῇ καλῶς. Τὸ οὖν ἀποτέλεσθαι πᾶσι τοῖς ὑπάρχοντος· καὶ πωλήσαι πάντα τὰ ὑπάρχοντα, τοῦτον τὸν

P. 93 ED. POTTER.

4

5.

Luc. xvi, 9.

5.

Matth. vi, 19.

5.

Math. xxv, 35.

5.

Luc. v, 29;

20;

(23) Τοῖς. Addit Combesius contra fidem exemplaris, συνδειπνεῖται. FELL.

PATROL GR. IX.

A tet suppeditet. Quæ enim jam apud homines reliqua communicatio sit, si nemo quidquam habeat? Quomodo vero dogma hoc non aperie pugnet cum multis aliis ac præclaris, quæ Dominus sanxit rataque voluit? «Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipient vos in æterna tabernacula». Parate thesauros in cœlo, ubi neque ærugo neque tinea demoluntur, neque sures effodiunt. » Quanam quis ratione esurientem alat, sicuti potum det, nudum contegat, peregrinum colligat, quæ nisi quis faciat, ignem comminatur et tenebras extiores, si quisque ipse prior horum omnium egenus exstiterit? Quin et ipse excipi se hospitio a Zaccæo jubet et Matthæo, qui divites essent et publicani. Ac quidem dimittere eos pecunias non jubet; sed adjecto justo iudicio ablatoque injusto, subiungit: «Hodie salus huic domui facta est, eo quod et ipse filius Abrahæ.» Sic vero laudat pecuniarum usum, ut cum hac adjectione communicationem præcipiat, potum dare sicuti, esurienti panem præbere, peregrinum suscipere, nudum vestire. Quod si hæc nemo munia absque pecuniis explere potest, jubet que ut divortio facto illas relinquamus; quid aliud, quæso, facit Dominus, quam ut eadem dare et non dare jubeat, alere et non alere, suscipere et non suscipere, communicare et non communicare? Quod omnium insulsissimum est.

C. X. Non ergo abjiciendæ sunt opes, quæ et in proximi cedant utilitatem: etenim possessiones dicuntur, quia earum ea indoles est ut possideantur; insuper opes appellantur ✠ quia opem ferunt, et humanis usibus sunt a Deo accommodatae. Porro divitiæ ac opes præsto sunt subjacentque velut materia quædam et instrumentum, boni usus præstandi causa, his qui vim instrumenti scient. Si ex artis rationibus utaris, artificiale est; si arte careas, imperitiæ tuæ labem contrahit, cum sit ipsum ab omni immune culpa. Tales divitiæ quoque sunt; instrumentum sunt. Potes illis uti, justitia comite? ad justitiam ministræ sunt. Utitur quis illis, ea non comite? ministræ rursus sunt iniustitia. Divitiis enim ex indole est ut inserviant, non ut præsint aut imperent. Cum igitur opes ex se neque bonum neque malum habeant, atque omni vaccent criminе, haud ipsæ vituperandæ sunt; sed quod suo arbitratu, et a se illis bene aut male uti potest; mens scilicet humana ac judicii facultas, cui liberum sit qua ratione uti velit illis ad usum concessis. Nemo igitur divitiias et opes, et non magis affectus ac perturbationes destruat, per quas non liceat uti facultatibus in bonum virtutis; quo-

Matth. vi, 19.

5.

Math. xxv, 35.

5.

Luc. v, 29;

20;

(24) Ἀπαιδευσία. Ἀπουσία ms. FELL.

nimirum bonus quis ac probus effectus, his quoque divitiis ac pecuniis probe exque honesti ratione uti possit. Quod igitur cunctis opibus renuntiare jubemur, et ut quae in censu sunt, omnia vendamus; in hunc modum intelligendum est, ut de affectibus animi ac perturbationibus dictum accipiatur.

339 XV. Ego certe illud etiam addiderim. Quandoquidem alia quidem extra animam, alia intus inque anima sunt; ac siquidem anima illis bene honesteque utatur, illa quoque bona honestaque videntur; sin autem male, mala; num, quæso, qui facultates abalienare jubet, has magis reputat, quibus sublatis adhuc vitia manent ac perturbationes; an vero illas, quibus peremptis ipsæ quoque utiles divitiæ flant? Siquidem igitur abjectis quis sacerularis fastus divitiis, vitiiorum adhuc ac affectuum segete dives esse potest, tametsi terrena substantia ei non suppetit (cupiditas enim quod suum est agit, animumque velut præfocat angitque et premit, aluminisque ac inolitis desideriis accedit), nihil plane ei profuit, quod egenus divitiis factus est, qui vitiis et affectibus dives sit. Non enim ea abjecit quæ abjicienda erant; sed quæ promiscui usus: ac sibi quidem servitia abstulit, ianatam vero libidinis vitiique materiam exteriori penuria succedit. Renuntiandum ergo facultatibus quæ noxiæ sint, non iis rebus quæ si quis rectum usum attenderit, conducere etiam possint. Conducunt vero quæ prudentia comite et sobrietate ac pietate dispensantur. Porro ea submovenda quæ noxia: quæ autem foris sunt, ea nihil damni afferunt. Sic igitur Dominus etiam exteriorum usum insinuat, jubens ponere non ea, quibus vita sustentatur; sed quæ illis male utantur, ægritudines animi vitiæque seu effectus.

XVI. Horum copia ipsa quidem suppetens, cunctis mortifera est; et si pereat, salutis causa est. Ab ea mundam, hoc est, pauperem nudamque animam præstare decet, sicque jam Salvatorem audire dicentem: « Veni, sequere me ».^a Via enim ipse tunc fit, habenti cor purum: in impuram autem animam, Dei gratia non subit. Impura autem est quæ desideriis dives, multisque amoribus, iisque sacerularibus, feta est atque parturit. Nam qui possessionibus locuples, aurumque et argentum et domos tanquam Dei dona habet, Deoque largitorum in hominum salutem ex eis obsequitur; novitque fratribus potius causa, quam in sui gratiam hæc a se possideri; animoque quam pro illorum possessione præstantior, non ut servus hisque mancipatus, ea possidet; neque animo circumfert, nec eis vitam suam definit ac circumscribit, sed ei honesti aliquid operis atque divini in laboris partem semper assumit, et si quando necesse fuerit illis privari, placido animo parique hilaritate eorum jacturam ferre potest ac abundantiam: hic ille est qui a Domino beatus prædicatur, et pauper spiritu vocatur ^b, expeditus hæres regni cœlorum, non qui divitiarum impatiens earum cultu vivere non potest.

^a P. 934 ED. POTTER. ^b Marc. x, 21. ^b Matth. v, 3.

(25) Εἰρημέρων. Scribe εἰρημένον.

B ΙΕ'. Ἐγώ γοῦν κάκεινο φῆσαιμ' ἀν. Ἐπειδὴ τὰ μὲν ἐντός ἔστι τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ ἔκτος: καὶ μὲν ἡ ψυχὴ χρῆται καλῶς, καλὰ καὶ ταῦτα δοκεῖ· ἐὰν δὲ πονηρῶς, πονηρά· δὲ κελεύων ἀπαλλοτριῶν τὰ ὑπάρχοντα, πότερον ταῦτα παραιτεῖται, ὃν ἀναιρεθέντας ἔτι τὰ πάθη μένει· ἡ ἔκεινα μᾶλλον, ὃν ἀναιρεθέντων καὶ τὰ κτήματα χρήσιμα γίνεται; Εἰ τοίνου δὲ ἀποβαλλών τὴν κοσμικὴν περιουσίαν ἔτι δύνεται πλουτεῖν τῶν πατῶν, καὶ τῆς ὅλης μὴ παρούσης (ἢ γάρ τοι διάθεσις τὸ αὐτῆς ἐνεργεῖ καὶ τὸν λογισμὸν ἔγχει, καὶ πιέζει καὶ φλεγμαίνει: ταῖς συντρόφοις ἐπιθυμιαῖς); οὐδὲν οὖν προβργον γέγονεν αὐτῷ πιωχεύειν χρημάτων, πλουτοῦντι τῶν πατῶν. Οὐ γάρ τὰ ἀπόδηλατα ἀπέβαλεν, ἀλλὰ τὰ ἀδιάφορα· καὶ τῶν μὲν ὑπηρετικῶν ἐστὸν περιέκαψεν, ἔξκαυσε δὲ τὴν ὅλην τῆς κακίας τὴν ἐμφυτον τῇ τῶν ἔκτος ἀπορίᾳ. Ἀποτακτέον οὖν τοῖς ὑπάρχουσι τοῖς βλαβεροῖς, οὐχὶ τοῖς, ἐὰν ἐπιστῆται τις τὴν ὁρθὴν χρῆσιν, καὶ συνωφελεῖν δυναμένοις. Ήφελεὶ δὲ τὰ μετὰ φροντίσεως καὶ σωφροσύνης καὶ εὔσεβείας οἰκονομούμενα. Ἀπωτέα δὲ καὶ ἐπιζήμια τὰ δὲ ἔκτος οὐ βλάπτει. Οὕτως οὖν δὲ Κύριος καὶ τὴν τῶν ἔκτος χρεῖαν εἰσάγει, κελεύων ἀποθέσθαι οὐ τὰ βιωτικὰ, ἀλλὰ τὰ τούτοις κακῶς χρώμενα· ταῦτα δὲ ἦν τὰ τῆς ψυχῆς ἀφρωτήματα καὶ τὰ πάθη.

C ΙΓ'. Ο τούτων πλοῦτος, παρὼν μὲν, ἄπασι θαντηρόρος, ἀπολλύμενος δὲ, σωτήριος· οὐ δει καθαρεύουσαν, τουτέστι πιωχεύουσαν καὶ γυμνὴν τὴν ψυχὴν παρασχόμενον, οὕτως ἡδη τοῦ Σωτῆρος ἀκούσαι λέγοντος: « Δεῦρο, ἀκολούθει μοι. » Όδες γάρ αὐτὸς ἡδη τῷ καθαρῷ τὴν καρδίαν γίνεται· εἰς δὲ ἀκάθαρτον ψυχὴν θεοῦ χάρις οὐ παρεισδύεται. Ἀκάθαρτος δέ ἡ πλουτοῦσα τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ ὀδίνουσα πολλοῖς ἔρωσι καὶ κοσμικοῖς. Ό μὲν γάρ ἔχων κτήματα καὶ χρυσὸν καὶ ἀργυρὸν, καὶ οἰκίας ὡς θεοῦ δωρεάς· καὶ τῷ τε διδόντι θεῷ λειτουργῶν ἀπ' αὐτῶν εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν· καὶ εἰδὼς, ὅτι ταῦτα κέκτηται διὰ τὸν ἀδελφὸν μᾶλλον ἢ ἐστὸν καὶ κρείττων ὑπάρχων τῆς κτήσεως αὐτῶν, μὴ δοῦλος ὃν κέκτηται, μηδὲ ἐν τῇ ψυχῇ ταῦτα περιφέρων, μηδὲ ἐν τούτοις ὄριζων καὶ περιγράφων τὴν ἐστὸν ζωὴν, ἀλλὰ τι καὶ καλὸν ἔργον καὶ θεῖον ἀεὶ διαπονῶν· καὶ ἀποστερθῆναι δέῃ ποτὲ τούτων, δυνάμενος θεωρεῖ τῇ γνώμῃ, καὶ ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἐνεργεῖν ἐξ ἰσου, καθάπερ καὶ τὴν περιουσίαν οὗτος δὲ μακαριζόμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ πιωχὸς τῷ πνεύματι καλούμενος, κληρονόμος ἔτοιμος οὐρανοῦ βασιλείας, οὐ πλούσιος ζῆσαι μὴ δυνάμενος.

I^r. Ό δέ ἐν τῇ ψυχῇ τὸν πλοῦτον φέρων, καὶ A δὺνθεού Πνεύματος ἐν τῇ καρδίᾳ χρυσὸν φέρων ή ἀγρόν, καὶ τὴν κτήσιν διμετρὸν δὲι ποιῶν, καὶ ἔκάστοτε τὸ πλεῖον βλέπων, κάτω νενευκώς καὶ τοῖς τοῦ κόσμου θηράτροις πεπεδημένος, γῆ ὡν καὶ εἰς γῆν ἀπελευθερωμένος, πόθεν δύναται βασιλεῖας οὐρανῶν ἐπιθυμῆσαι καὶ φρονίσαι, δινθρωπος οὐ καρδίαν, ἀλλὰ ἀγρόν ή μέταλλον φορῶν, ἐν τούτοις εὐρεθησμένος ἐπάναγκες ἐν οἷς εἴλετο; «Οπου γάρ δοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖ καὶ δὲ θησαυρὸς αὐτοῦ. Θησαυροὺς δή γε δὲ Κύριος οὐδὲ διττούς τὸν μὲν ἀγαθὸν, Ὁ γάρ «ἀγαθὸς δινθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προφέρει τὸ ἀγαθόν», τὸν δὲ πονηρόν, Ὅ γάρ «κακὸς ἐκ τοῦ κακοῦ θησαυροῦ προφέρει τὸ κακόν· διτὶ ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ σόμα λαλεῖ.» Ωσπερ οὖν θησαυρὸς οὐχ εἰς παρ' αὐτῷ, καθὸ καὶ παρ' ἡμῖν, δὲ τὸ αἰρνόδιον μέγα κέρδος ἐν εὑρέσει διδούς· ἀλλὰ καὶ δεύτερος δὲ ἀκερδῆς καὶ διζηλος καὶ δύσκτητος καὶ ἐπιζήμιος· οὗτῳ καὶ πλοῦτος δὲ μὲν τις ἀγαθῶν, δὲ δὲ κακῶν εἰ γε τὸν πλοῦτον καὶ τὸν θησαυρὸν οὐκ ἀπηρτημένους ξέμεν ἀλλήλων τῇ φύσει. Καὶ δὲ μὲν τις πλοῦτος κτητῆς ἀν εἴη καὶ περιβλητος, δὲ δὲ ἀκτητος καὶ ἀπόδητος. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ πτωχεία μακαριστὴ μὲν ἡ πνευματική· διὸ καὶ προσέθηκεν δὲ Ματθαῖος· «Μακάριοι οἱ πτωχοί.» Πῶς; «Τῷ πνεύματι.» Καὶ πάλιν· «Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ.» Οὐκοῦν διθλοις οἱ ἑναντίοις πτωχοί, Θεοῦ μὲν ἀμοιροί, ἀμιστότεροι δὲ τῆς ἀνθρωπίνης κτήσεως, ἀγευστοὶ δὲ δικαιοσύνης Θεοῦ. justitiam Dei.» Igitur miseri pauperes contrariæ indolis, qui Dei expertes magisque expertes humanarum facultatum, Dei justitiam ne quidem delibarunt.

II^r. Ωστε τοὺς πλουσίους μαθηματικῶς (26) ἀκουούστεν, τοὺς δυσκόλως εἰσελευσομένους εἰς τὴν βασιλείαν, μή σκαιῶς μηδὲ ἀγροίκως μηδὲ σαρκικῶς. Εἰ γάρ οὕτω λέλεκται, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἔκτος ἡ σωτηρία, οὔτε εἰ πολλὰ οὔτε εἰ ὀλίγα ταῦτα, ή μικρὰ ή μεγάλα, ή ἐνδοξά ή ἀδοξά, ή εὐδόκιμα ή ἀδόκιμα· ἀλλ' ἐπὶ τῇ ψυχῇς ἀρετῇ, πίστει, καὶ ἐλπίδι, καὶ ἀγάπῃ, καὶ φιλαδελφίᾳ, καὶ γνώσει, καὶ πραστήτῃ, καὶ ἀποφάσῃ, καὶ ἀληθείᾳ, ὃν διθλον ἡ σωτηρία. Οὐδὲ γάρ διὰ καλλος σώματος ζήσεται τις, ή τούναντίον ἀπολείται· διὸ δὲ μὲν τῷ δοθέντι σώματι, ἀγνῶς καὶ κατὰ Θεὸν γράμενος, ζήσεται· δὲ δὲ φθείρων τὸν ναὸν Θεοῦ φθάρεται. Δύναται δέ τις καὶ αἰσχρὸς διελγάνειν, καὶ καλὸς σωφρονεῖν. Οὐδὲ λογίς καὶ σώματος μέγιθος ζωτοποιεῖ, οὐδὲ τῶν μελῶν οὐδὲν ἀπολλύει· ἀλλ' ἡ τούτοις ψυχὴ χρωμένη τὴν αἰτίαν ἐφ' ἐκατέραν παρέχεται. Ὅποιοι γοῦν, φησι, παιδίμενος τὸ πρόσωπον διπερ δύναται καὶ λογύρος τις ὃν καὶ εὐεκτῶν ἐπακοῦσαι, καὶ πάλιν ἀσθενικός τις ὃν ἀκρασίᾳ γνώμης παραδῆναι. Οὗτῳ καὶ ἀπορός τις αὐτὸν καὶ δύνατος εὐρεθεῖν ποτ' ἀν μεθύων ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ ρήμασι πλούσιος, νήφων καὶ πτωχεύων τὸν οὐρανόν, πεπισμένος, συνετός, καθαρός, κεχαλασμένος. Εἰ

VII^r. At qui fert opes in animo, et loco Spiritus Dei fert aurum in corde sive agrum, nulloque iis adhibito modo prædia et possessiones semper auget, ac quotidie alia pluraque animo cogitat, in terram pronus cernuusque, ac mundi laqueis irretitus, qui terra sit et in terram reversurus sit, unde is regni cœlorum desiderio accendatur ac ejus cura affici possit; homo scilicet, qui non cor, sed agrum aut metallum gerat, quem plane necesse sit in iis deprehendi, quorum amore captus existit? Ubi enim est mens hominis, ibi et thesaurus ejus est. Duplicem porro thesaurum novit Dominus: alterum bonum; «bonus enim homo de bono thesauro cordis sui profert bonum;» alterum malum, «malus enim de malo thesauro profert malum; ex abundantia enim cordis os loquitur». Quemadmodum igitur thesaurus non unus apud eum, velut etiam se res in nobis habet, quo scilicet inopinato invento, ingens lucrum offendenti præstatur; sed et aliis est nullius frugis, nihilque expetendus, insustare possessionis atque damnosus: sic sunt quoque bonorum, deque malorum genere, divitiae; siquidem divitias et thesaurum haud inter se natura dirimi scimus. Ac quidem erant divitiae merito possidenda ac amplexanda, itemque ne dignæ quidem quæ possideantur ac responda. Ad Χ eumdem modum etiam paupertas spiritualis quidem beata prædicanda; unde et adjecit Matthæus: «Beati pauperes spiritu.» Quo id modo? Nimirum «pauperes spiritu.» Ac rursus: «Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam Dei.» Igitur miseri pauperes contrariæ indolis, qui Dei expertes magisque expertes humanarum facultatum, Dei justitiam ne quidem delibarunt.

C 340 XVIII. Divites ergo qui difficile intrabunt in regnum cœlorum subtilius ac erudite intelligendi, non pravo sensu rusticusque ac carnali intellectu. Non enim ita dictum est, nec in eis quæ foris sunt salus posita est, sive illa multa sive pauca sint, sive parva sive magna, sive laude clara sive obscura, sive probata sive reproba; sed in animi virtute, fide, spe et charitate, fraterno amore, et scientia, et mansuetudine, et modestia, et veritate, quorum præmium salus est. Neque enim vivet quispiam quod pulchro sit corpore, aut contra, peribit; sed qui caste exque divinis rationibus utitur concesso corpore, is vivet; qui vero Dei templum corrumpit, disperdetur. Potest vero quis etiam deformis indulgere libidini, et qui pulcher sit, studere castitati. Neque robur molesque ac proceritas corporis vitam afferunt, nec membrum aliquod dat perniciem; sed causam in utrumque præbet, qua bis anima utitur. Sustine, inquit, si quis te in faciem cedit; cui et robustus et prospera utens valetudine obaudire potest; et contra quis infirmus, mentis petulantia ejus transgressor esse. Sic et rursus egenus quidam et inops, cupi-

* P. 235 ED. POTTER. • Matth. vi, 21; xii, 35, 34. • Matth. v, 3. • Ibid. 6. • I Cor. iii, 17.
• Matth. v, 39; Luc. vi, 29; II Cor. xi, 20.

(26) Μαθηματικῶς. Forte πνευματικῶς, aut μεμελημένως. FELL.

dictatibus ebrius extiterit, quique divitiis affuat, sobrius et egenus voluptatum: nempe obsequendi animo, sedulus, cordatus, mundus, castigatus. Si igitur quod potissimum primumque vitam est habitum, anima est, eique vitam praestat, quae illi virtus quasi adnascitur atque comes est, vitium autem vitam perimit; aperte constat, ipsam tum eorum egenam quae quis divitiis labefactat, incolumente fore; tum iis affluentem quae ex divitiis proclive inolescunt, interitu mergendam. Nec jam alibi quam in anima ipso statu et affectione, ut Deo obsequatur mundamque se praebat, et ut transgre- diendo mandata, vitium ac malitiam colligat, causam queramus cur haec ita utrinque eveniant.

XIX. Vere igitur probeque dives est, qui fretus virtutibus est et quavis fortuna sancte et fide uti potest: falso autem dives, qui carne dives est, vi- tamque transtulit ad exteriorem substantiam quae praeterit atque interit, ac quandoque in alterius censum transit, et ad extremum nullius plane exsistit. *** Rursus** eadem ratione est et verus pauper, et spurius alius falsique nominis pauper exsistit: quorum nempe alius pauper spiritu sit, quod est proprium, alias saeculari fastu, quod alienum. Mundi igitur fastu pauperi, ac qui dives vitiis sit, non qui spiritu pauper, et secundum Deum dives exsistat. Recede, ait, ab his, quas in animo possides, alienis facultatibus, ut mundo corde evadens videas Deum; quod et alia verborum forma est, ut intres in regnum cœlorum. Quoniam vero modo ab eis re- cesseris? Vendendo. Quid ergo? Ita nimirum ut prædiorum pretio pecuniam recipias? Nempe opes opibus commutando, constata quae in oculos incurrit substantia? Nequaquam. Sed ita ut loco earum, quae animo ante inerant, quem esse salvum cupis, alias divitias deificas vitæque æternæ pararias (ex divini scilicet ratione mandati consertos animi affectus) inferas; pro quibus erit tibi merces ac perpetuus honor et salus æternaque incorruptio. In hunc mo- dum recte vendis quae possides, multa illa et super- flua, et quae tibi cœlum occidunt, cum illis com- mutans, que salutem afferre possint. Illa habeant carnali ritu pauperes et qui his indigeant: tu vero spiritualibus eorum loco receptis divitiis, thesaurum in cœlis habeas.

XX. Hæc per metaphoram dicta non intelligens ille multis pecuniis locuples et homo legalis; neque ut possit idem et pauper esse et dives, et habere pecunias et non habere, necnon uti saeculo et non uti, abiit tristis et mœrens, relicta vitæ sorte, quam solummodo cupere, ac non etiam assequi potuit; qui sibi nimirum quod arduum erat, impossibile reddiderit. Arduum namque ac difficile non circum- duci animum et labefactari, affluentium bonorum floridaque specie præstigio prope obrepentium con- spicuo censu ac divitiis; non tamen impossibile cum his etiam nancisci salutem, si quis ab iis op-

*** P. 936 ED. POTTER.**

(27) Πλούτου. Tóutou ms. FELL.

(27') Vertit interpres quasi legisset ὅς (subbau- diendo ἔστι). Klotzius, in editione sua Lipsiana

A τοίνυν ἔστι τὸ ζησμένον μάλιστα καὶ πρώτον ἡ ψυχὴ, καὶ περὶ ταύτην ἀρετὴ μὲν φυομένη σώζει, κακία δὲ θανατοῖ· δῆλον ἥδη σαφῶς, ὅτι αὐτῇ καὶ πτωχεύουσα ὡν ἀν τις ὑπὸ πλούτου (27) διαφείρει, σώζεται, καὶ πλουτοῦσα τούτων, ὡν ἐπιτρίβει πλοῦτος, θανατοῦται. Καὶ μηκέτι ζητῶμεν ἀλλαχοῦ τὴν αἰτίαν τοῦ τέλους πλήν ἐν τῇ τῆς ψυχῆς καταστάσει καὶ διαθέσει πρός τε τὴν ὑπακοήν Θεοῦ καὶ καθορτήτη, πρός τε παράδασιν ἐντολῶν καὶ κακίας συλλογῆν.

B 10'. Οἱ μὲν δρα ἀληθῶς καὶ καλῶς ἔστιν ὁ τὸν ἀρετῶν πλούτοις, καὶ πάσῃ τύχῃ χρῆσθαι δόσις καὶ πιστῶς δυνάμενος· δὲ νόθως πλούσιος, ὁ κατὰ σάρκα πλούσιος, καὶ τὴν ζωὴν εἰς τὴν ἔξω κτῆσιν μετενηγόρως τὴν παρερχομένην καὶ φθειρομένην, καὶ δῆλος ἄλλου γινομένην, καὶ ἐν τῷ τέλει μηδὲνος μηδαμῆ. Πάλιν αὐτὸς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ γνήσιος πτωχὸς, καὶ νόθος ἄλλος πτωχὸς καὶ ψευδώνυμος· δὲ μὲν κατὰ πνεῦμα πτωχὸς, τὸ διόν, ὁ δὲ κατὰ κόσμον, τὸ ἀλλοτριον. Τῷ δὴ κατὰ κόσμον πτωχῷ καὶ πλούσιῳ κατὰ τὰ πάθη, δ(27') κατὰ πνεῦμα οὐ πτωχὸς καὶ κατὰ Θεὸν πλούσιος, Ἀπόστολι, φησι, τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ ψυχῇ σου κτημάτων ἀλλοτρίων, ἵνα, καθαρὸς ἢ καρδίᾳ γενομένος, ἕδρες τὸν Θεόν· δοπερ καὶ δι' ἑτέρας φωνῆς ἔστιν, εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Καὶ πῶς αὐτῶν ἀποστῆς; Πωλῆσας. Τί οὖν; χρήματα ἀντὶ κτημάτων λάθης, ἀντίδοσιν πλούτου προσποιησάμενος, ἔξαργυρίσας τὴν φανερὸν οὐσίαν; Οὐδὲν μάρως. Ἀλλὰ ἀντὶ τῶν προτέρων ἐνυπαρχόντων τῇ ψυχῇ, ἣν σῶσαι ποθεῖς, ἀντεισαγόμενος ἐπερπατοῦν θεοποιὸν καὶ ζωῆς χορηγὸν αἰώνιον, τὰς κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διαθέσεις ἀνθ' ὧν σὺ περιέσται μισθὸς καὶ τιμὴ διηγεῖχς, καὶ σωτηρία, καὶ αἰώνιος ἀφθαρσία. Οὕτω καλῶς πωλεῖς τὰ ὑπάρχοντα, τὰ πολλὰ καὶ περισσά, καὶ ἀποκλείοντά σι τοὺς οὐρανούς, ἀντικαταλασσόμενος αὐτῶν τὰ σῶσαι δυνάμενα. Ἐκείνα ἔχέτωσαν οἱ σαρκικοὶ πτωχοὶ καὶ τούτων δεδμενοι· σὺ δὲ τὸν πνευματικὸν πλούτον ἀντιλαβὼν ἔχοις δὲν ήδη θησαυρὸν ἐν οὐρανοῖς.

C K'. Ταῦτα μὴ συνιεῖς κατὰ τρόπον δὲ πολυχρήματος καὶ ἔννομος ἀνθρώπος, μηδὲ δπως δ αὐτὸς καὶ πτωχὸς δύναται εἶναι καὶ πλούσιος, καὶ ἔχειν τὰ χρήματα καὶ μὴ ἔχειν, καὶ χρῆσθαι τῷ κόσμῳ καὶ μὴ χρῆσθαι, ἀπῆλθε στυγνὸς καὶ κατηφῆς, λιπὸν τὴν τάξιν τῆς ζωῆς, ἡς ἐπειθυμεῖν μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τυχεῖν τὴν δύνατο, τὸ δύσκολον ποιήσας ἀδύνατον αὐτὸς ἔσαυτῷ. Δύσκολον γάρ δην μὴ περιάγεσθαι, μηδὲ καταστρέψθαι τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν προσόντων ἀδρῶν τῷ προδῆλῳ πλούτῳ καὶ ἀνθηρῶν γοητευμάτων οὐκ ἀδύνατον δὲ καὶ ἐν τούτῳ λαβέσθαι σωτηρίας, εἰ τις ἔστι τοῦ αἰσθητοῦ πλούτου ἐπ-

an. 1832, particulam οὐ repudiavit, ita ut δὲ κατὰ πνεῦμα πτωχὸς καὶ x. Θ. π. verbi sequentis, φρεσι, subjectum evadat. Edīt. PATROL.

ιν νοησόν καὶ θεοδίδακτον μεταγάγοις; καὶ μάθοις τοῖς δάιαφρόσι χρήσθαι καλῶς καὶ ίδιως, καὶ ὡς ἀνεῖς ζωὴν αἰώνιον ὄρμῷτο. Καὶ οἱ μαθῆται δὲ τὸ πρώτον μὲν καὶ αὐτὸν περιδεῖς καὶ καταπληγεῖς γεγνασιν. Ἀκούσαντες τί δῆποτε; ἄρά γε διτὶ χρήματα καὶ αὐτὸν ἐκέχτηντο πολλά; Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ δικτύδια καὶ ἀγκιστρά, καὶ τὰ ὑπηρετικά σκαρφίδια ἀφῆκαν πάλαι, ἀπέρ ἦν αὐτοῖς μόνα. Τί οὖν φορηθέντες λέγουσι· «Τίς δύναται σωθῆναι;» Καλῶς ήσουσαν, καὶ ὡς μαθῆται, τοῦ παραβολικῶς καὶ ἀπαρχῶς λεχθέντος ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ ήσθοντο τοῦ βάθους τῶν λόγων. Ἐνεχα μὲν οὖν χρημάτων ἀκτημάτης, εὐέλαπιδες ἡσαν πρὸς σωτηρίαν ἐπειδὴ δὲ συνῆδεσαν ἔσαντος μήπω τὰ πάθη τέλεον ἀποτιθεμένοις (ἀρτιμαθεῖς γάρ ἡσαν καὶ νεωστὶ πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡνδρολογημένοι), περισσῶς ἐξεπλήττοντο, καὶ ἀπεγίνωσκον ἔσαντος οὐδέν τι ἥττον ἐκείνου τοῦ πολυχρημάτου καὶ δεινῶς τῆς κτήσεως περιεχουμένου, ἢν γε προέκρινε ζωῆς αἰώνιου. «Ἄξιον οὖν ἦν τοὺς μαθῆτας φόδου παντὸς, εἰ καὶ δὲ χρήματα κεκτημένος καὶ δὲ τῶν παθῶν ἔγκυος ὁν, ἐπλούτουν, καὶ αὐτοὶ παρτηλησώντες ἀπελαθήσονται οὐρανῶν. Ἀπαδῶν γάρ καὶ καθαρῶν ψυχῶν ἔστιν ἡ σωτηρία. Μαγαρ itaque illis timore dignum videbatur: si tum is qui pecunias haberet, tum qui affectibus gravidus esset, in divitium censu habendi essent, ipsique perinde regno cœlorum ejiciendi forent. Animas enim immunes ab affectibus ac labe puras manet salus.

ΚΑ'. Ό δὲ Κύριος ἀποκρίνεται· «Διότι τὸ ἐν ἀνθρώποις ἀδύνατον δυνατὸν θεῷ.» Πάλιν καὶ τοῦτο μεγάλης σοφίας μεστόν ἔστιν· διτὶ καθ' αὐτὸν μὲν ἀπὸκαν καὶ διαπονούμενος ἀπάθειαν ἀνθρώπων, οὐδὲν ἀνένει· ἐὰν δὲ γένηται δῆλος ὑπερεπιθυμῶν τούτου καὶ διεσπουδακών, τῇ προσθήξῃ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως περιγίνεται. Βουλομέναις μὲν γάρ δὲ θεὸς ταῖς ψυχαῖς συνεπιπνεῖ· εἰ δὲ ἀποστατεῖν τῆς προθυμίας, καὶ τὸ δοθὲν ἐκ θεῶν πνεῦμα συνεστάλῃ. Τὸ μὲν γάρ δικοντας σώζειν, ἔστι βιαζομένου· τὸ δὲ αἴρουμένους, χαριζομένους. Οὐδὲ τῶν καθευδόντων καὶ βλακευόντων ἴστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' «οἱ βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτὴν.» Αὕτη γάρ μόνον βία καλή, θεὸν βιάσασθαι, καὶ παρὰ θεοῦ ζωὴν ἀρπάσαι. Ό δὲ γνοὺς τοὺς βεβαίως, μᾶλλον δὲ βιαίως ἀντεχομένους, συνέχωρησεν, εἰςέ· χαίρει γάρ δὲ θεὸς τὰ τοιαῦτα ήττωμενος. Ταγάρτοις τούτων ἀκούσας δὲ μακάριος Πέτρος, δὲ ἐκλεκτὸς, δὲ ἔξαιρετος, δὲ πρῶτος τῶν μαθητῶν, ὑπὲρ οὐ μόνου καὶ ἔσαντο τὸν φόρον δὲ Σωτῆρος ἐκτελεῖ, ταχέως ἡρπασε καὶ συνέλαβε τὸν λόγον. Καὶ τί φησιν; «Ίδε τὴμεῖς ἀφῆκαμεν πάντα, καὶ τὴκολουθήσαμέν σοι.» Τὰ δὲ πάντα εἰ μὲν τὰ κτήματα τὰ ἔσαντο λέγει, τέσσαρας δολούς ίσως τοῦ διλού καταλιπῶν μεγαλύνεται, καὶ τούτων ἀνταξίαν ἀποφαίνων ἀν λάθον τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· εἰ δὲ ἀπέρ ἄχρι νῦν ἐλέγομεν τὰ παλαιὰ τὰ κτήματα, καὶ ψυχαὶ νοοῦματα ἀπορρίψαντες, ἔπονται κατ' ἔχον τῷ διδασκάλῳ, τοῦτ' ἀνάπτοιτο ἡδη τοῖς ἐν οὐρανοῖς ἐγγραφημένοις. Οὕτω γάρ ἀκολουθεῖν δητας τῷ Σωτῆρι ἀναμαρτσαὶν καὶ τελειώτητα τὴν ἐκείνου μετερχόμε-

A bus quæ in sensum cadunt, ad eas se transferat, quæ in mente intelliguntur. Deoque docente noscuntur; noveritque bene uti illis quæ promiscui usus sunt propriaque illi ratione, et ut animi desiderio ad vitam æternam enitatur. Quin et discipuli, illi quidem primum timore perculti ac attoniti sunt. Quo nempe audit? Num quod ipsi quoque multas pecunias habebant? Verum ipsa quoque vilia retia hamosque ac piscatorias scaphas lintresque jam olim reliquerant, quæ sola illis in censu erant. Quid ergo timentes aiunt: «Et quis potest salvus fieri?» Praeclare audierant, et ut discipuli, quod per parabolam sensuque obscuriore a Domino dictum fuerat, ac sententiæ altitudinem intellexerant. Et quidem quod attinet ad pecuniarum abdicationem, B η bona spe consequendæ salutis freti erant: quod vero necdum se perfecte affectus vitiaque exuisse sibi consciæ erant (quippe nuper disciplina imbuti recensque a Salvatore in familiari asciti), supra modum animis perculti erant, suamque ipsi salutem, haud secus ac divitis illius habentis multas pecunias, direque animo rei familiaris addicti (quam et vitæ æternæ prætulerat), in desperatis habebant. Magno itaque illis timore dignum videbatur: si tum is qui pecunias haberet, tum qui affectibus gravidus esset, in divitium censu habendi essent, ipsique perinde regno cœlorum ejiciendi forent. manet salus.

341 XXI. Dominus vero respondit: «Quod est impossibile apud homines, est possibile Deo.» Et hoc rursus magnæ sapientiæ plenum est: idcirco nimirum quod homo ipse a se, suaque virtute operam ponens, studensque ac laborans ut compressis affectibus tranquilli animi fiat, nihil inde praestat: sin autem ejus desiderio vehementius inardescat, diligentiamque omnem adhibeat, adjuncta illi diuina virtute evadet votorum compos. Deus namque volentibus animis aspirat. Sin autem a cœpta animi alacritate abscesserint, etiam datus a Deo spiritus contrahitur. Invitis enim salutem afferre, ejus est qui vim afferat; volentibus autem libero animi proposito, ejus qui liberaliter indulget. Nec dormientium et in deliciis agentium est regnum cœlorum; sed violenti rapiunt ei illud. Hæc enim sola bona violentia, Deo vim inferre, atque a Deo vitam rapere. Qui autem novit eos, qui strenue ac firmiter, D imo qui violenter rei incumbunt, ejus copiam facit ceditque; gaudet enim Deus in his se vinci. Itaque cum hæc audisset beatus Petrus, electus ille et eximius, primus ille discipulorum, pro quo uno et seipso Dominus tributum pendit; sermonem confessim rapuit vimque ejus comprehendit. Quid vero ait? «Ecce nos reliquimus omnia, et secuti suinus te.» Porro omnia, si ea dicat quæ in censu habebat, relictis forsitan, quæ tota substantia esset, quatuor obolis, magnifice glorietur, imprudensque dignum horum præmium vicemque regnum cœlorum pronuntiet. Sin autem quas hactenus memo-

^a P. 967 ED. POTTER. ^b Marc. x, 26. ^c Luc. xviii, 27. ^d Matth. xi, 12. ^e Matth. xvii, 26.
• Matth. xix, 28.

raviumus, veteribus spiritualibus quasi facultatibus animique aegritudinibus atque vitiis projectis, magistri vestigia sequuntur; id vero jam illis connectat, qui cœlis ascribendi sunt. Sic enim revera præstatur ut Salvatorem sequatur, qui illius ab omni immunem noxa vitam colat ac perfectionem, qui in illam velut speculum contuendo animum perornet componatque, ac in omnibus pares illi mores prorsus induat.

XII. « Respondens autem Jesus, ait: Amen dico vobis, qui reliquerit propria, et parentes et fratres et pecunias propter me et propter Evangelium, recipiet centies tantum ^a. » At neque hoc vos turbet, nec quod adhuc durioribus verbis alio loco editum est: « Qui non odit patrem et matrem et filios, adhuc autem et animam suam, non potest esse meus discipulus ^b. » Non enim præcepit odium et divortium a charissimis Deus pacis, qui et inimicos diligere jubeat. Quod si inimici diligendi sunt, pari etiam ratione ab eis ascendendo, qui sunt genere conjunctissimi; aut si odio habendi affines et cognati, potiori ratione rejiciendos inimicos descendendo ratio edocet. Proinde alia aliam sententiam liquido destruit. At non invicem destruunt, neque ulla re adversantur, aut vel prope destruunt. Ex eodem quippe affectu et animo, eademque regula patrem odio habeat amando inimicum, qui nec inimicum ulciscatur, neque patrem plus Christo vereatur. In illo quidem verbo odium resecat et voluntatem inferendi mala, in hoc vero nimiam in conjunctos reverentiam, dum haec saluti officiat. Si ergo infidelis cuiquam pater aut filius aut frater existiterit, atque horum quilibet fidei vitæque in celis consequenda impedimentum præstiterit; huic ne consentiat, aut cum illo concordiam habeat, sed spiritualis inimicitæ causa carnalem necessitudinem diluat.

XXIII. Rem arbitrator litis esse contestationem. Hinc quidem videatur astans pater dicere: « Ego te prosemnavi, enutrivi; sequere me, pariterque inique age, nec Christi legi obsequere, » ac quidquid aliud vir blasphemus et mortuus natura dixerit. Aliunde vero audi Salvatorem: « Ego te regeneravi, qui male a mundo mortis victima fuisses genitus: in libertatem asserui, sanavi, redemi. Ego Dei boni patris tibi vultum ostendam: noli patrem vocare super terram: mortui sepeliant mortuos: tu vero me sequere; sublimem enim ducam in requiem arcanorum, et quæ nemo eloqui queat, bonorum; quæ oculus non vidit, nec auris audiat, nec in cor hominis ascenderunt ^c, in quæ desiderant angeli prospicere, et videre quæ præparavit Deus bona sanctis seque diligentibus filiis ^d. Ego nutritius tuus, qui meipsum panem præbeam, quem qui gustaverit, nemo adhuc mortis periculum faciet; qui fundam quotidie potum immortalitatis. Ego magister cœlo celsioris doctrinæ ac disciplinæ. Pro te cum morte certamen desudavi, ac cuius reus pœnæ eras ob tracta delicta Deoque negatam fidem et incredulitatis crimen, ego exsolvi. » Qui hos utrinque sermo-

A νον, καὶ πρὸς ἐκείνην ὡσπερ κάτοπτρον κοσμῶνται καὶ φυθμίζονται τὴν ψυχὴν, καὶ πάντα διὰ πάντων ὅμοιας διατεθέντα.

B **C** νετεθεντα πρεστatur ut Salvatorem sequatur, qui illius ab omni immunem noxa vitam colat ac perfectionem, qui in illam velut speculum contuendo animum perornet componatque, ac in omnibus pares illi mores prorsus induat.

KB. « Αποχριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· Ἐμήν λέγω ὑμῖν, δεὶς ἀφί τὰ ίδια, καὶ γονεῖς καὶ ἀδελφούς, καὶ χρήματα ἔνεκεν ἐμοῦ καὶ ἔνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀπολήψεται ἐκατομπλασίαν. » Ἀλλὰ μηδὲ τοῦθ' ὑμᾶς ἐπιταρασσέτω, μηδὲ τὸ ἔτι σκληρότερον ἀλλαχοῦ ταῖς φωναῖς ἔξενηγμένον, « Οὓς οὐκ μισεῖ πατέρα καὶ μητέρα, καὶ παῖδας, προσέτι δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἔστου, ἐμδὲς μαθῆτῆς εἰναι οὐ δύναται. » Οὐ γάρ εἰσηγεῖται μίσος καὶ διάλυσιν ἀπὸ τῶν φιλτάτων ὁ τῆς εἰρήνης Θεός, δι γε καὶ τοὺς ἔχθρους ἀγαπᾶν παρατινῶν. Εἰ δὲ τοὺς ἔχθρους ἀγαπητέον, ἀνάλογον ἀπ' ἐκείνων ἀνιόντες καὶ τοὺς ἔγγυτάν τον γένους· ή εἰ μιστέτεν τοὺς πρὸς αἱματος, πολὺ μᾶλλον τοὺς ἔχθρους ἀποδάλλεσθαι κατιών ὁ λόγος διδάσκει. « Ποτε ἀλλήλους ἀναιροῦντες ἐλέγχοντ' ἀν οἱ λόγοι. Ἄλλος οὐδὲ ἀναιροῦσιν, οὐδὲ ἔγγυς· ἀπὸ γάρ τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ διαθέσεως καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ ὅρῳ πατέρα μισοῦται τις ἄν ἔχθρὸν ἀγαπῶν, ὁ μήτε ἔχθρον ἀμυνόμενος, μήτε πατέρα Χριστοῦ πλέον αἰδούμενος. » Εν ἐκείνῳ μὲν γάρ τῷ λόγῳ μίσος ἐκκόπτει καὶ κακοποίαν, ἐν τούτῳ δὲ τὴν πρὸς τὰ σύντροφα δυσωπίαν, εἰ βλάπτω πρὸς σωτηρίαν. Εἰ γοῦν ἀθεος εἴη τινι πατήρ, ή οὐδεὶς, ή ἀδελφός, καὶ κώλυμα τῆς πίστεως γένοιτο, καὶ ἐμπόδιον τῆς δικαιοσύνης, τούτῳ μὴ συμφέρεσθω, μηδὲ δόμονοειτω, ἀλλὰ τὴν σαρκικὴν οἰκειότητα διὰ τὴν πνευματικὴν ἔχειαν διαλυσάτω.

KΓ. Νόμισον εἶναι τὸ πρᾶγμα διαδικασίαν. Ο μὲν πατήρ σοι δοκείτω παρεστῶς λέγειν· « Ἔγὼ ἔσπειρα καὶ ἔθρεψα· ἀκολούθει μοι, καὶ συναδίκει, καὶ μὴ πειθού τῷ Χριστοῦ νόμῳ· » καὶ δεῖς ἀν εἰποι βλάσφημος ἀνθρώπος καὶ νεκρος τῇ φύσει. Ετέρωθεν δὲ ἔκουε τοῦ Σωτῆρος· « Ἔγὼ σε ἀνεγέννησα, κακῶς ὑπὸ κόσμου πρὸς θάνατον γεγενημένον· τὴν εὐθέρωσα, λασάμην, ἐλυτρωσάμην. Ἔγὼ σοι δεῖξω Θεού πατρὸς ἀγαθοῦ πρόσωπον· μὴ κάλει σε αυτῷ πατέρα ἐπὶ γῆς· οἱ νεκροὶ τοὺς νεκροὺς θαπτέωσαν· σὺ δέ μοι ἀκολούθει· ἀνδέω γάρ σε εἰς ἀνάπτασιν ἀρρήτων καὶ ἀλέκτων ἀγαθῶν, οὐ μὴ ὀφθαλμὸς εἴδεις, μήτε οὖς ἤκουσεις, μήτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπων ἀνέβῃ, εἰς δὲ ἐπιθυμοῦντας ἀγγελοι παρακύψαι, καὶ ίδειν ἀπερ τῆτοι μαστεν διθέος τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθά καὶ τοῖς φιλοῦσιν αὐτὸν τέκνοις. Ἔγὼ σου τροφεὺς, δρότον ἐμαυτὸν διδούς, οὐ γευσάμενος οὐδεὶς· έτι πεῖραν θάνατον λαμδάνει, καὶ πόμα καθ' ἥμεραν ἐνδιδοὺς ἀθανασίας. Ἔγὼ διδάσκαλος ὑπερουρανίων παιδευμάτων· ὑπὲρ σοῦ πρὸς τὸν θάνατον διηγωνισάμην καὶ τὸν οὖν ἔξετισα θάνατον, δην δψειλες ἐπὶ τοῖς προημαρτημένοις καὶ τῇ πρὸς θεόν ἀπίστῃ. » Τούτων τῶν λόγων ἐκατέρωθεν διακούσας, ὑπὲρ σεαυτοῦ δικασσον, καὶ τὴν φῆφον ἐνεγκε τῇ σαυτοῦ σωτη-

^a R. 938 ED. POTTER. • Marc. x, 29 ^b Luc. xiv, 26. ^c I Cor. ii, 9. ^d I Pet. i, 19.

ρή. Καν ἀδελφὸς δομοια λέγῃ, καν τέχνον, καν γυνῆ, καν ὅστισον, πρὸ πάντων ἐν σοὶ Χριστὸς δ νικῶν ἐστω· ὑπὲρ σοῦ γὰρ ἀγωνίζεται.

ΚΔ'. Δύνασαι καὶ τῶν χρημάτων ἐπίπροσθεν εἶναι. Φράσον· « Ναὶ οὐκ ἀπάγει με Χριστὸς τῆς κτήσεως, δ Κύριος οὐ φθονεῖ. » Ἀλλ᾽ ὅρφες σεαυτὸν ἡττώμενον ὑπὸ αὐτῶν καὶ ἀνατρεπόμενον; « Άφες, βέφον, μίσησον, ἀπόταξαι, φύγε. » Καν δέξιός σου ὄφθαλμὸς σκανδαλίζῃ σε, » ταχέως ἔκκοψον αὐτόν., Λιρετώτερον ἐτεροφθάλμῳ βασιλεία Θεοῦ, η δολοκλήρῳ τὸ πῦρ. Καν ξείρ, καν ποῦς, καν ἡ ψυχὴ, μίσησον αὐτήν. « Αν γάρ ἐνταῦθα ἀπόληται ὑπὲρ Χριστοῦ, ἔκει ζωγρονήσεται.

ΚΕ'. Ταύτης δὲ δομοίως ἔχεται τῆς γνώμης καὶ δὲ ἐπόμενον· « Νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ἀγροὺς καὶ χρήματα καὶ οἰκίας καὶ ἀδελφοὺς μὴ ἔχειν μετὰ διωγμῶν. » Οὗτε γὰρ ἀχρημάτους, οὔτε ἀνεστίους, οὔτε ἀναδέλφους ἐπὶ τὴν ζωὴν καλεῖ, ἐπειὶ καὶ πλουσίους κέχληκεν· ἀλλ᾽ ὃν τρόπον προειρήκαμεν, καὶ ἀδελφοὺς καὶ τὸν, ὁσπερ Πέτρον μετ' Ἀνδρέου, καὶ Τάκανον μετὰ Ἰωάννου τοὺς Ζεβεδαίους παῖδας, ἀλλ' ὅμοιοσύντας ἀλλήλοις τε καὶ Χριστῷ. Τὸ δὲ μετὰ διωγμῶν ταῦτα ἔκαστα ἔχειν ἀποδοκιμάζει. Διωγμὸς δὲ δ μέν τις ἔξιθεν περιγίνεται, τῶν ἀνθρώπων η δι· ἔχθρων, η διὰ φύδον, η διὰ φιλοκέρδειαν, η καὶ τὸν ἔνεργειαν διαβολικὴν τοὺς πιστοὺς θλιανθίτων· δὲ δὲ καλεπώτατος ἐνδοθέν ἔστι διωγμὸς, οὐδὲ τῆς ἔκάστης τῆς ψυχῆς προπεμπόμενος, λυματομένης ὑπὸ ἐπιθυμιῶν ἀθέων καὶ ἡδονῶν ποικίλων καὶ φαύλων ἐλπίδων καὶ φθαρτῶν ὀνειροπολημάτων· διὸν δὲ τῶν πλειόνων ὀρεγμένη, καὶ λυσσῶστα ὑπὸ ἀγρίων ἐρώτων, καὶ φλεγομένη καθάπερ κέντροις η μάκι τοῖς προκειμένοις αὐτῇ πάθεσιν, ἔξαιμάσηται πρὸς σπουδὰς μανιώδεις καὶ ζωῆς ἀπόγνωσιν καὶ θεού καταφρόνησιν. Οὕτος δὲ διωγμὸς βαρύτερος καὶ καλεπώτερος, ἐνδοθέν δρμάμενος, δεῖ συνών, ὃν οὐδὲ ἔκψυγεν διωκόμενος δύναται· τὸν γάρ ἔχθρὸν ἐν ἐντῷ περιάγει πανταχοῦ. Οὕτω καὶ πύρωσις, η μὲν ἔξιθεν προσπίπτουσα δοκιμασίαν κατεργάζεται, η δὲ ἐνδοθέν θάνατον διαπράττεται. Καὶ πόλεμος, δὲ μὲν ἐπακτὸς ἥδιοις καταλύεται, δὲ δὲ ἐν τῇ ψυχῇ μέχρι θανάτου παραμετρεῖται. Μετὰ διωγμοῦ τοιούτου πλούτον ἔχειν ἔχῃς τὸν αἰσθήτον, καν ἀδελφοὺς τῶν πρὸς αἱματος καὶ τὰ δόλα ἐνέχυρα, κατάλιπε τὴν τούτων παγκτησίαν τὴν ἐπὶ κακῷ, εἰρήνην σεαυτῷ παράσχεις, ἐλευθερώθητι διωγμοῦ μακροῦ, ἀποστράφθῃ πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ ἔκειναυ, ἐλοῦ τὸν Σωτῆρα πρὸ πάντων, τὸν τῆς σῆς συνήγορον καὶ παράκλητον ψυχῆς, τὸν τῆς ἀπειρού πρύταγιν ζωῆς. « Τὰ γάρ βλεπόμενα πρόστακαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια. » Καὶ ἐν μὲν τῷ παρόντι χρόνῳ ὄντομορα καὶ ἀθέσαια, ἐν τῷ ἐρχομένῳ δὲ ζωὴ ἔστιν εἰώνιος.

Ei in præsenti quidem **¶** tempore caduca sunt nullaque firmitate fulta; in futuro autem æterna est vita.

¶ P. 929 ED. POTTER. **¶** P. 940 ED. POTTER. **¶** Matth. v, 29. **¶** Marc. xx, 50. **¶** II Cor. v, 18.

A nes audias, pro te ipse esto judex, inque tuæ rem salutis fert sententiam. Et si frater similia loquatur, et si filius, et si uxor, et si quivis alias, ante **¶** omnes Christus in te vincat; quippe cujus ille gratia in arenam descendat.

XXIV. Potes et pecuniis opponere. Dicito: « Sane non vetat Christus ne possessiones habeam, non invidet Dominus. » At vides illarum te vinci libidine, et a mentis statu ea te dimoveri? Dimitte, projice, odio habe, abrenuntia, fuge. « Et si dexter oculus scandalizat te, » quam primum erue eum **a**. Melius est cum unoculo regnum Dei, quam integro ignis. Sive sit manus, sive pes, sive anima, habe odio. Si enim hic Christi causa etiam pereat, futuro ævo ad vitam reparandam exspecta.

B **342** **XXV.** Hunc sensum habent et quæ sequuntur: « Nunc, in tempore hoc, agros, pecuniam, domos et fratres non habere cum persecutionibus **b**. Neque enim vocat ad vitam qui pecunia careant, qui sine lare et tecto, qui fratres nullos habeant, cum vocaverit etiam divites; sed, ut supra diximus, fratres quoque illius cultos moribus, veluti Petrum et Andream, necnon Jacobum et Joannem Zebedæi filios; verum inter se concordes et cum Christo. Cæterum singula hæc cum persecutionibus **c** habere non probat. Persecutio vero alia quidem forinsecus obtingit, persecutibus hominibus fidèles et vel inimicitiae causa, vel invidie, vel lucri, vel suggestione diabolica. At gravissima persecutio est, quæ oritur intrinsecus ex ipsa cujusque anima, depravata impiis desideriis variisque voluptatibus, necnon improba spe inanibusque insomniis; quæ plura semper habendi cupiditate et ferinis amoribus rabida, æstuansque, objectis velut stimulis aculeisque, affectibus, ac libidinibus, cruentetur ad furiosa studia, ad desperandam salutem Deique spretionem. Persecutio hæc gravior est et acerbior, ex animo ipso prorumpens, semperque præsens, quam nec evitare potest qui illa appetitur: quippe qui hostem omni loco in se ipse circumferat. Similiter etiam quæ extrinsecus adhibetur, incensio ac tentatio, probationem operatur; quæ vero intrinsecus oritur, mortem inducit. Bellum quoque accidentario ac velut casu externo agente conflatum, facile dissolvitur; quod autem ipsi animo inest, ad mortem usque extenditur. Cum tali igitur persecutione si carnales divitias habeas, si fratres carnales et alia pignora; omnem hanc possessionem censumque in malum cedentem relinque, tibi ipse pacem præbe, prolixa liberare persecutione, ad Evangelium ab illis convertere, præ omnibus Salvatorem elige, tuæ patronum ac solatiū animæ, nullumque finem habituræ præbitorem vitæ. Quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna **c**.

XXVI. « Erunt primi novissimi, et novissimi, primi. » Multa hic locus habet reconditionis sensus, et quae egeant explicatione; non tamen de illo impræsentiarum vertitur quæstio. Non enim ad solos divites spectat, sed ad omnes plane homines qui fidei semel nomen dedere. Itaque huic modo supercedeamus quæsito: quod autem subjectum argumento est ita demonstratum arbitror, ut satis factum sit datae fidei; quod nempe Salvator ad ipsas divitias quod attinet longeque copiosam substantiam, divites nullo modo excluderit aut eis salutem intercluserit, si modo possint ac velint divinis inclinare mandatis, vitamque suam rebus temporaneis præferant, necnon fixis in Dominum luminibus, ejus ut boni gubernatoris nutum avida expectatione attendant, quid velit, quid jubeat, B quid mandet, quam suis nautis dat tesseram; quo tandem et unde cursum navigationis intendat. Quid enim peccat aliquis aut nocet, quod ante fidem susceptam animum adhibens ususque parcimonia, quantæ sufficiant ad honestam vitæ sustentationem sibi facultates paravit? aut, quod etiam a culpa remolius est, si statim a Deo præbente animam, in domum ejusmodi hominum genusque copiosum inductus est, potens scilicet pecunia et divitis præstans? Si enim ejectus vita est, quod non sponte sua inter divitias natus est, injuriam certe a Deo Creatore patitur, temporaria quidem prosperitate donatus, vita autem æterna privatus. Quorsum vero prorsus opus erat opes e terra pullulare, si mortem important ejusque auctores existunt? Si quis tamen, quibus fultus divitiis est, de potentia decedere animumque flectere potest; et modeste sapere atque sobrius esse, Deumque unum quærere ac Deum anhelare, et cum Deo conversationem habere: hic pauper præsto mandatis est, liber, invictus, nulla laborans ægritudine, nullo ex pecuniis vulnere. Sin minus, « facilius camelus per acum ingreditur, quam dives ejusmodi intrabit in regnum cœlorum. » Porro etiam astius quidpiam significet camelus, per arcam ac coangustatam viam anteveriens divitem; quod Salvatoris mystrium in Expositione principiorum et theologiae condiscere licet.

XXVII. Verum exponamus primum de parabola quod illius conspicuum est, et cuius gratia dicta fuit. Doceat locupletes haud negligendam salutem, quasi ejus jam spes omnis illis sublata sit; nec vero rursus opes pelago mergendas aut improbandas, quasi vita insidiantes et inimicas: sed discendum, quomodo quave ratione illis utendum, et ut vita eomparanda sit. Nam quia non omnino perit quis, timens quia dives sit, nec omnino salvus est, ea fiducia ac spe, qua se salvum fore confidit:

* P. 941 ED. POTTER. • Marc. x, 54. • Ibid. 25.

(28) Σορισμός. Seu σαφηνισμόν, « explicationem, dilucidationem. »

(29) Kal Θεοῦ. Hujus libri mentio habetur Strom.

KG'. « Εσονται οἱ πρῶτοι ἐσχατοί, καὶ οἱ ἐσχατοί πρῶτοι. » Τοῦτο πολύχουν μέν εστι: κατὰ τὴν ὑπονοιὰν καὶ τὸν σοφισμὸν (28), οὐ μήν ἐν γε τῷ παρόντι τὴν ζῆτησιν ἀπαιτεῖ. Οὐ γάρ μόνον ἔπει πρὸς τοὺς πολυκτήμονας, ἀλλ' ἀπλῶς πρὸς ἀπαντας ἀνθρώπους, τοὺς πίστει καθάπαξ ἐσωτούς ἐπιδιόντας. « Οστε τούτο μὲν ἀγακείσθω τὰ νῦν· τὸ δέ γε προκείμενον ἡμῖν οἷμα μηδέν τι ἐνδεέστερον τῆς ἐπαγγελίας δεδείχθαι, ὅτι τοὺς πλουσίους οὐδένα τρόπον δ Σωτὴρ κατ' αὐτὸν γε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν περιβολὴν τῆς κτήσεως ἀποκέκλεικεν, οὐδὲ αὐτοῖς ἀποτέλεψε τὴν σωτηρίαν, εἰ γε δύναντο καὶ βούλοιντο ὑποκύπτειν τὴν ἐσωταῦν ζωὴν, τοῦ Θεοῦ ταῖς ἐντολαῖς, καὶ τῶν προσκαίρων προτιμένων καὶ βέπτοις πρὸς τὸν Κύριον ἀτενεῖ τῷ βλέμματι, καθάπερ εἰς ἀγαθοῦ κυβερνήτου νεῦμα δεδορκτέει, τὶ βούλεται, τὶ προστάσσει, τὶ σημαίνει, τὶ δίδωσι τοῖς αὐτοῦ ναύταις τὸ σύνθημα, ποῦ καὶ πόθεν τὸν ὄρμον ἐπαγγέλλεται. Τί γάρ ἀδίκει τις, εἰ προσέχων τὴν γνώμην, καὶ φειδόμενος πρὸ τῆς πίστεως, βίον Ικανὸν συνελέξατο; Η καὶ τὸ τούτου μᾶλλον ἀνέγκητον, εἰ εὐθὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν νέμοντος, εἰς οἷκον τοιούτων ἀνθρώπων εἰσικισθῆ γένος ἀμφιλαρφές, τοῖς χρήμασιν Ισχύον καὶ τῷ πλούτῳ χρατοῦν; Εἰ γάρ διὰ τὴν ἀκούσιον ἐν πλούτῳ γένεσιν ἀπελήλατο ζωῆς, ἀδίκειται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ γενιαμένου Θεοῦ, προσκαίρου μὲν ἡδυπαθείας κατηκαμένος, διδίου δὲ ζωῆς ἀπεστερημένος. Τί δὲ διῶκτος πλούτον ἔχρην ἐκ γῆς ἀνατείλαι ποτε, εἰ χορηγὸς καὶ πρόξενός ἐστι θανάτου; 'Ἄλλ' εἰ δύναται τις ἐνδοτέρω τῶν ὑπαρχόντων κάμπτειν τῆς ἐξουσίας, καὶ μέτρια φρονεῖν, καὶ σωφρονεῖν, καὶ Θεὸν μόνον ζητεῖν, καὶ Θεὸν ἀναπνεῖν, καὶ Θεῷ συμπαλιτεύεσθαι, πτωχὸς οὗτος παρέστηκε ταῖς ἐντολαῖς, ἐλεύθερος, ἀγήτητος, ἀνοσος, ἀτρωτος ὑπὸ χρημάτων. Εἰ δὲ μή, « θάττον κάμηλος διὰ βελόνης εἰσελεύεσται, η δι τοιούτος πλούσιος ἐπὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ παρελεύεσται. » Σημαίνετω μὲν οὖν τι καὶ ὑψηλότερον τὴν κάμηλος, διὰ στενῆς δόδου καὶ τεθλιμένης φθάνουσα τὸν πλούσιον, διπερ ἐν τῇ ἀρχῶν (29) καὶ θεολογίας ἐξηγήσει μυστήριον τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχει μαθεῖν.

D KZ'. Οὐ μήν ἀλλὰ τὸ γε φαινόμενον πρῶτον, καὶ δι' δ λέλεκται, τῆς παραδολῆς παρεχέσθω. Διδούσκετω τὸν εὐποροῦντας ὡς οὓς ἀμελητέον τῆς ἐσωταῦν σωτηρίας, ὡς ἡδη προκατεγνωσμένους, οὐδὲ καταποντιστέον (30) αὐτὸν τὸν πλοῦτον, οὔτε καταδικαστέον ὡς τῆς ζωῆς ἐπίβουλον καὶ πολέμιον· ἀλλὰ μαθητέον τίνο τρόπον καὶ πῶς πλούτων χρηστέον, καὶ τὴν ζωὴν κτητέον. Ἐπειδὴ γάρ οὔτε ἐκ παντὸς ἀπόλυτα τις, ὅτι πλούτει δεδώκει, οὔτε ἐκ παντὸς σώζεται θαρρῶν καὶ πιστεύων ὡς σωθῆσ-

i, 3. FELL.

(30) Καταποντιστέον. Respicit Cratetis philosophi historiam, quam vide in Diogene Laertio.

ταῖς φέρε σκεπτίσον ἡν τινα την ἐλπίδα αὐτοῖς δὲ πάντη ὑπογράψει, καὶ πῶς ἀν τὸ μὲν ἀνέλπιστον ἀχέργυνον γένοιτο, τὸ δὲ ἐλπισθὲν εἰς κτήσιν ἀφέντο. Φῆσιν οὖν δὲ διδάσκαλος, τίς ἡ μεγίστη τῶν θνητῶν, ἡρωτημένος· « Ἀγαπήσεις τὸν Κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεως σου. » Ταύτης μείζων μηδεμίᾳ ἐντολὴν εἶναι καὶ μᾶλλον εἰκότως· καὶ γάρ καὶ περὶ τοῦ πρώτου καὶ περὶ τοῦ μεγίστου παρήγγελται, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, Πατέρος ἡμῶν, δι' οὗ καὶ γέγονε καὶ ἔστι τὰ πάντα, καὶ εἰς δὲ τὰ σωζόμενα πάλιν ἐπανέρχεται. « Υπὸ τούτου τοίνυν προαγαπηθέντας καὶ τοῦ γενέσθαι τυχόντας οὐχ ὅσιον ἀλλοι πρεσβύτερον διγειν καὶ τιμώτερον· ἔκτινοντας μόνην τὴν χάριν ταύτην μικρὸν ἐπὶ μεγίστοις, ἀλλο δὲ μηδοτοιοῦν ἔχοντας ἀνενθεῖ καὶ τελείωθεν πρὸς πρόσωπον ἀμοιβὴν ἐπινόησαι· αὐτῷ δὲ τῷ ἀγαπητῷ τὸν Πατέρα εἰς οἰκεῖαν ἰσχὺν καὶ δύναμιν, ἀφθαρτούν, νομιζομένους. » Οὔσον γάρ ἀγαπῆς τοῦ Θεοῦ, τοσούτῳ καὶ πλέον ἐνδοτέρῳ τοῦ Θεοῦ παραδύεται.

ΚΗ. Δευτέραν δὲ τάξει, καὶ οὐδέν τι μικροτέραν τῶντος εἰναι λέγει, τὸ « Ἀγαπήσεις τὸν τλησίον σου ἃ σεαυτὸν· » οὐκοῦν τὸν Θεόν ὑπὲρ σεαυτόν. Πυνθανομένου δὲ τοῦ προσδιαλεγομένου, « Τίς ἔστι μου τλησίον; » οὐδὲ τὸν αὐτὸν τρόπον Ἰουδαίοις προωρίσατο τὸν πρὸς αἱματος, οὐδὲ τὸν πολιτην, οὐδὲ τὸν προστήλην, οὐδὲ τὸν δόμοις περιτεμημένον, οὐδὲ τὸν ἄλλο καὶ ταύτην νόμῳ χράμενον· ἀλλὰ ἀνωδέν καταβείνοντα διπλὸν Ἱερουσαλήμ διγειν τῷ λόγῳ τινὰ εἰς Τεργέω, καὶ τοῦτον δείκνυσιν ὑπὸ ληστῶν συγχεκεντημένον, ἐφριμμένον τὴν τιμὴν τῆς οδοῦ, ὑπὸ ιερέως παροδεύμενον, ὑπὸ Λευτού παρορύμενον, ὑπὸ δὲ τοῦ Σαμαρίτου τοῦ ἐξωνειδισμένου καὶ ἀφωρισμένου κατελεύμενον· δεὶς οὐχι κατὰ τύχην, ὡς ἔκεινοι παρῆδον, ἀλλ’ ἡκεν ἐσκευασμένος ὡν δικινδυνεύων δέστο οὖν, Ἐλασιν, ἐπιδέσμους, κτῆνος, μισθὸν τῷ πανδοχεῖ, τὸν μὲν ἥδη διδόμενον, τὸν δὲ προσυπισχούμενον. « Τίς, Ἔφη, τούτων γέγονε πλησίον τῷ τὰ δεινὰ παθόντες; » Τοῦ δὲ ἀποκρινομένου, « Ό τὸν Εἰσον πρὸς αὐτὸν ἐπιδειξάμενος· Καὶ οὐ τοίνυν, πορευθεῖς, οὕτω ποιεῖ, » ὡς τῆς ἀγάπης βλαστανούσης εὐτοίλιν.

ΚΘ. Εν ἀμφοτέραις μὲν οὖν ταῖς ἐντολαῖς ἀγάπην εἰσηγεῖται· τάξει δὲ αὐτὴν διῆρηκε. Καὶ δηποτὲ μὲν τὰ πρωτεῖα τῆς ἀγάπης ἀνάπτει τῷ Θεῷ, δηποτὲ δὲ τὰ δευτερεῖα νέμει τῷ πλησίον. Τίς δὲ δῆλος εἴη τὰλη αὐτὸς δὲ Σωτὴρ; ή τίς μᾶλλον ἡμᾶς ἐλεήσας ἔκεινον, τοὺς ὑπὸ τῶν κοσμοκρατόρων τοῦ σκότους ἀλιγού τεθνατωμένους τοῖς πολλοῖς τραύμασι, φόνοις, ἐπιθυμίαις, ὄργαις, λύπαις, ἀπάταις, ἡδοναῖς; Τούτων δὲ τῶν τραυμάτων μόνος Ιατρὸς Ἰησοῦς, ἐκκόπτων ἄρδην τὰ πάθη πρόβριζε· οὐχ ὡσπερ δὲ νέκις φύλακα τὰ ἀποτελέσματα, τοὺς καρποὺς τῶν πονηρῶν φυτῶν, ἀλλὰ τὴν ἀξίνην τὴν ἐαυτοῦ πρὸς τὰς μάκρις κακίας προσαγαγών. Οὗτος δὲ τὸν οἶνον (31)

ϟ P. 842 ED. POTTER. • Matth. XII, 36, 37, 38. **ϟ** Matth. XXII, 39. **ϟ** Luc. X, 29. **ϟ** Ibid. 36, 37.

(31) Oīcr. Respicit Luc. I, 34.

Age consideremus, quam illis spem Salvator prescribat; et qua item ratione quod extra spem fore videtur, pignoris loco fiat, quodque illa nititur, in adiectionem evadat. Ait igitur magister, interrogatus, quod sit maximum mandatorum, « Diliges Dominum Deum ex tota anima tua, et ex tota virtute tua. » Hoc nullum esse majus mandatum; et jure quidem optimo: nam et de primo maximoque latum mandatum est, de ipso nimisimum Deo, Patre nostro, per quem facta sunt atque existunt omnia, et ad quem rursus revertuntur quae sunt salva. Ab hoc igitur ante dilectos et conditos, nefas aliud quidvis antiquius ducere ac praestantius, quam ut hanc duntaxat exiguum gratiam maximorum numerum grata vice referamus, cum nihil aliud excogitari possit, quod nullius egenti ac perfecto Deo rependi a nobis possit; ipsaque ea ratione qua Patrem diligimus, quanta virtus ac facultas est, incorruptionis munus consequamur. Quanto enim quis amplius Deum diligit, tanto in Deum intimius quasi pervadit.

343 **XXVIII.** Alterum autem ordine, nec quidquam priore minus ait esse mandatum: « Diliges proximum tuum sicut teipsum. » Ergo Deum supra teipsum. Percontante autem eo, quocum illi sermo: « Et quis est meus proximus? » non eodem modo, quo Iudei, designavit proximum, id est consanguineum, civem, proselytum, aut qui similiter circumcisus sit, vel una eademque lege utitur; sed hominem inducit, qui procul ab Jerusalem descendat in Jericho: huncque ostendit a latronibus confossum, projectum semivivum in via; quem sacerdos prætereat, levites despiciat; Samaritanus vero (spretus ille ac segregatus) misericordia impertiat: venit autem non casu ut illi secus locum transiens, sed illis instructus quae sic versanti in periculo ac laboranti opus erant, puta oleo, alligaturis, jumento; qui mercedem stabulario partim tribuat, partim se daturum pollicetur. « Quis horum, inquit, fuit proximus ejus, qui dira passus est? » Illoque respondente, « Qui fecit misericordiam in illum. Et tu, inquit, vade, et fac similiter; » quod videlicet charitas beneficentiae parens sit.

XXIX. In utroque igitur mandato charitatem documento tradit, ordine tamen ambo haec distinxit: primasque charitatis partes Deo ascribit, secundas vero proximo tribuit. Quis vero alias fuerit quam ipse Salvator? aut quis illo majorem nobis misericordiam impedit, a mundi scilicet rectoribus tenetraharum vix non multis vulneribus, terroribus, desideriis, furoribus, incoeroribus, fraudibus, voluntatibus enecatis atque extinctis? Horum porro vulnerum medicus solus est Jesus, qui radicitus vita prorsus exscindat, non sicut lex nuda effecta (pravarum fructus plantarum), sed qui ipse suam securim malitiæ radicibus admoverit. Hic est, qui

vinum (sanguinem vitis Davidicæ) sauciis animabus infudit; qui ex visceribus Spiritus oleum adbibuit, abundantiorique largitate tribuit. Hic est qui sanitatis salutisque alligaturas, charitatem, fidem, spem insolubiles efficit. Hic est qui angelos et principatus et potestates, ut nobis ministerio fungantur, sub magna mercede subjicit; nam et ipsi liberabuntur a mundi vanitate in revelatione gloriæ siliarum Dei. Hunc igitur æque diligere oportet ac Deum: diligit autem Christum, qui facit ejus voluntatem, servatque illius mandata. « Non enim omnis qui dicit mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem Patris mei. » Et: « Quid me dicitis, Domine, Domine, et non facitis quæ dico? » Et: « Vos beati qui videtis et auditis, quæ nec justi, nec prophetæ viderunt; » modo tamen feceritis ea quæ dico.

XXX. Primus igitur hic est, qui Christum diligit; secundus ille, qui ejus fideles honori habet ac colit. Quod enim in discipulum quis egerit, hoc in se Dominus factum accipit, ac quidquid illud est sibi ascribit. « Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitiui, et dedistis mihi libere; hospes eram, et collegistis me; nudus, et cooperuistis me; infirmus, et visitastis me; in carcere eram, et venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, et pavimus te; et sitiensem, et dedimus tibi potum? Quando autem te vidimus hospitem, et collegimus? et nudum, et cooperuimus? aut quando te vidimus infirmum, et visitavimus? aut in carcere, et venimus ad te? Et respondens rex dicet illis: Amen dico vobis, quandiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. » Rursus vero e contrario, ad eos qui hæc non præbuerunt: « Amen dico vobis, quandiu non fecistis uni ex his minimis, nec mihi fecistis. » Alio item loco: « Qui vos recipit, me recipit; qui vos non recipit, me spernit. »

XXXI. Hos vocat et filios et pueros et infantes et amicos, et parvulos in præsenti, si cum futura illorum in cœlis magnitudine conferantur. « Ne contemnatis, inquit, unum ex his pusillis; angeli enim eorum semper vident faciem Patris mei, qui est in cœlis. » Alio quidem loco: « Nolite timere, pusillus gressus: complacuit enim Patri dare vobis regnum cœlorum. » Hac ipsa ratione, etiam Joanne, qui maximus est inter natos mulierum, qui minor est in regno cœlorum (suum nimirum discipulum) majorem esse dicit. Ac rursus: « Qui recipit justum aut prophetam in nomine justi aut prophetæ, illius

A (τὸ αἷμα τῆς ἀμπελου τῆς Δασιδ) ἐκχέας ἡμῶν ἐπὶ τὰς τετραμένας ψυχάς, δ τὸ ἐκ σπλάγχνων Πνεύματος ἔλαιον προσενεγκών, καὶ ἐπιδαψίλευσμένος· οὗτος δ τοὺς τῆς ὑγείας καὶ σωτηρίας δεσμοὺς ἀλύτους ἐπιδεῖξας, ἀγάπην, πίστιν, ἐλπίδα· οὗτος δ διαχονεῖν ἀγγέλους καὶ ἀρχὰς καὶ ἔξουσίας ἡμῖν ὑποάξιας ἐπὶ μεγάλῳ μισθῷ διδτί καὶ αὐτοὶ ἐλευθερωθήσονται ἀπὸ τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου παρὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς δόξης τῶν οἰωνῶν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτον οὖν ἀγαπᾶν ἵσα χρή τῷ Θεῷ· ἀγαπᾶ δὲ Χριστὸν Ἰησοῦν δ τὸ θελήμα αὐτοῦ ποιῶν καὶ φυλάσσων αὐτοῦ τὰς ἑντολάς. « Οὐ γάρ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ᾽ δ ποιῶν τὸ θελήμα τοῦ Πατρός μου. » Καὶ· « Τί με λέγετε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἀλλέγω; » B Καὶ· « Υμεῖς μαχάριοι οἱ ὄρωντες καὶ ἀκούοντες, ἀ μήτε δίκαιοι, μήτε προφῆται, » ἐὰν ποιεῖτε ἀλέγω.

A'. Πρῶτος μὲν οὖν οὗτος ἐστιν δ Χριστὸν ἀγαπῶν, δεύτερος δὲ δ τοὺς εἰς ἔκεινον πεπιστευκότας τιμῶν καὶ περιέπων. « Οὐ γάρ ἂν τις εἰς μαθητὴν ἐργάσηται, τοῦτο εἰς ἔκαπτον δ Κύριος ἐκέχεται, καὶ πᾶν ἔκαπτον ποιεῖται. » Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου. « Ἐπείνασα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν ἐδίψησα, καὶ ἐδώκατέ μοι πιεῖν, καὶ ἔένος ἡμῖν, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνὸς ἡμῖν, καὶ ἐνεδύσατε με· ἡσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθε με· ἐν φυλακῇ ἡμῖν, καὶ ἤλθετε πρὸς μέ. Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες· Κύριε, πότε σε εἰδομεν πεινῶντα, καὶ θύρεψαμεν ἦδυῶντα, καὶ ἐποιείσαμεν; Πότε δὲ εἰδομέν σε ἔζον, καὶ συνηγάγομεν ἦ γυμνὸν, καὶ πειρεβάλομεν; ἦ πότε σε εἰδομεν ἀσθενοῦτα, καὶ ἐπεσκέψαμεθα; ἦ ἐν φυλακῇ καὶ ἤλθομεν πρὸς σέ; Καὶ ἀποκριθεὶς δ βασιλεὺς ἐρει αὐτοῖς· « Ἄμην λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐν τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. » Πάλιν ἐκ τῶν ἐναντίων πρὸς τοὺς ταῦτα μὴ παρασχόντας· « Ἄμην λέγω ὑμῖν; ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἐν τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Οὐ μᾶς δεχόμενος ἐμὲ δέχεται· δ ὑμᾶς μὴ δεχόμενος ἐμὲ ἀθετεῖ. »

A'. Τούτους καὶ τέκνα καὶ παιδία, καὶ νήπια, καὶ φύλους ὄνομάει, καὶ μικρούς ἐνθάδε ὡς πρὸς τὸ μέλλον ἀννα μέγεθος αὐτῶν· « Μή καταφρονήστε, λέγων, ἐνδὲ τῶν μικρῶν τούτων· τούτων γάρ οἱ διαπαντός βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου ἐν οὐρανοῖς. » Καὶ ἐτέρωθι· « Μή φοβεῖσθε, τὸ μικρὸν ποιμνιον ὑμῖν γάρ ηδόκησεν δ Πατήρ παραδοῦνας τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ τοῦ μεγίστου ἐν γεννητοῖς γυναικῶν Ἰωάννου, τὸν ἐλάχιστον ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, τουτέστι τὸν ἔκαπτον μαθητὴν, εἶναι μείζω λέγει. Καὶ πάλιν· « Οὐ δεχόμενος δίκαιοιν ἦ προφήτην εἰς δυνομα δίκαιου ἦ

5 P. 943 ED. POTTER. a Joan. xiv, 23; Matth. vii, 21. b Luc. vi, 40. c Matth. xiii, 23.
a Matth. xxv, 34, seqq. d Matth. x, 40; Luc. x, 16. e Matth. xviii, 10. f Luc. xii, 32; Matth. xi, 11.

προφήτου, τὸν ἔκεινων μισθὸν λήψεται· δὲ μαθητὴν ποτηρίον ψυχροῦ ὑδατος, τὸν μεθὺν οὐκ ἀπολέσει. » Οὐκοῦν οὗτος μόνος δι-
μῆτος οὐκ ἀπολύμενός εστι. Καὶ αὐθίς· « Ποιήσατε ὑμῖν φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα, ὅταν ἐλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰώνιους σκηνάς»·
ζύντε μὲν ἀπασάν κτήσιν ἢν αὐτός τις ἐφ' ἑαυτοῦ
κτίσται, οὐκέτιν οὔσαν ἀποφαίνων. Ἐκ δὲ ταύτης
τῆς ἀδικίας ἐνὸν καὶ πρᾶγμα δίκαιον ἐργάσασθαι καὶ
σωτήριον, ἀναπαῦσαι τινα τῶν ἔχοντων αἰώνιον σκη-
νῆν παρὰ τῷ Πατρὶ. «Οὐρα πρῶτον μὲν, ὡς οὐκ ἀπαι-
τεῖσθαι σε κεκέλευκεν, οὐδὲ ἐνοχλεῖσθαι περιμένειν,
ἀλλ' αὐτὸν ζητεῖν τοὺς εὖ πεισμένους, δέξους τε δυ-
νατούς τοῦ Σωτῆρος μαθητάς. Καλὸς μὲν οὖν καὶ δι τοῦ
Ἀποστόλου λόγος· « Ιλαρὸν γάρ δότην ἀγαπῆ δ
Θεός, καίροντα τῷ διδόναι, καὶ μὴ φειδομένον, ὡς
τείροντα, ἵνα (32-3) οὕτω καὶ θερίσῃ, δίχα γογγυσμοῦ
καὶ διακρίσεως, καὶ λύπης, καὶ κοινωνοῦντα, διπέρ
ιττὸν εὐεργεσία ἀγαθή (34). Κρείττων δὲ τούτου
δι τοῦ Κυρίου λελεγμένος ἐν διλόις χωρίῳ· « Παντὶ τῷ
αἰτοῦντι σε δίδου. » Θεοῦ γάρ δυντας ἡ τοιαύτη φιλο-
δηπερ αὐτοῖς δὲ δι λόγου ὑπὲρ ἀπασάν εστι τελείστη-
τα (35), μηδὲ αἰτεῖσθαι περιμένειν, ἀλλ' αὐτὸς ἀνα-
γέντιν, διτις δέξιος εὐ παθεῖν.

αἱ hæc omni major est perfectione, ut nec exspectes qui dī-
gous sī in quæm beneficium conferas.

ΑΒ. Ἐπειτα τηλικοῦτον μισθὸν ὄρισαι τῆς κοινω-
νίας, αἰώνιον σκηνήν! ὁ καλῆς ἐμπορίας! ὁ θείας
ἀγράς! Μνεῖται χρημάτων τις ἀφθαρτίαν, καὶ δοὺς
ἢ διαλύμενα τοῦ κόσμου, μονήν τούτων αἰώνιον ἐν
ώραντος ἀντιλαμβάνειν. Πλεῦσον ἐπὶ ταύτην, ἀν σω-
φροτῆς, τὴν πανήγυριν, ὁ πλούσιες. Καν δέη, περέλ-
θε γῆν Δημητρίου (36). Μή φείσῃ κινδύνων καὶ πόνων,
ἴντεαθα βασιλεῖαν οὐράνιον ἀγοράσσῃ. Τί σε λί-
θῳ διαφανεῖς καὶ σμάραγδοι τοσοῦτον εὐφράνουσι,
καὶ οὐκα τροφὴ πυρὸς, ή χρόνου παίγνιον, ή σεισ-
μοῦ τάρεργον, ή ὑδρίσμα τυράννου; ἐπιλύμησον ἐν
ώραντος οἰκήσαι καὶ βασιλεῦσαι μετὰ Θεοῦ. Ταύτην
αὶ τὴν βασιλεῖαν δινθρωπος δώσει Θεὸν ἀπομιμού-
μενος. Ενταῦθα μικρὰ λαβὼν, ἔκει δι' ὅλων αἰώνων
σίνοις σου ποιήσεται· ἱκέτευσον ἵνα λάθη· σπεῦ-
σον, διωνίσαν· φοβήθητι μή σε ἀτιμάσῃ. Οὐδὲ γάρ
τεκμιεύσται λαβεῖν, ἀλλὰ σε παρασχεῖν. Οὐδὲ μή σε
εἰπεν Κύριος· δός, ή παράσχες, ή εὐεργέτησον, ή
βοήθησον· Φίλοιο δὲ ποιήσαι. Ό δὲ φίλος οὐκ ἐκ
μιᾶς θεσσας, ἀλλὰ συνουσίας μαχρᾶς. Οὐδὲ γάρ ή
πίστης, οὐδὲ ή ἀγάπη, οὐδὲ ή καρτερία μιᾶς ἡμέρας,
ἀλλ' ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

longa familiaritate præstatur. Nam neque fides aut
perseveravit usque in finem, salvus erit¹.
ΑΓ. Πώς οὖν δι δινθρωπος ταῦτα δίδωσι; Δώσω
τὴρ οὐ μόνον τοῖς φίλοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς φίλοις τῶν
φίλων. Καὶ τις οὗτος ἔστιν δι φίλος τοῦ Θεοῦ; Σὺ
μὲν μή κρίνε τις δέξιος ή τις ἀνάξιος· ἐνδέχεται

A mercedem recipiet; et qui potum dederit discipulo
in nomine discipuli calicem aquæ frigidæ, non per-
det mercedem². » Hæc igitur sola merces non
peribit. Et rursus: « Facite vobis amicos de mam-
mona iniuritatis, ut cum defeceritis, recipient vos
in æterna tabernacula³; » ita nimis ut quidquid
facultatum penes se quis possideat, non esse pro-
prium natura censem substantiamque pronuntiet.
Ex hac porro iniuritate licet etiam rem justam ac
salutarem præstare; ut nempe eorum aliquem refi-
cias atque sustentes, qui æternum apud Patrem ta-
bernaculum nacti sunt. Vide primum quidem non
jussisse ut a te exigi patiaris, nec ut importunos
tibi fore egenos sinas; sed ut tu ipse queraras in
quos beneficium sis collocaturus, et qui Salvatoris
digni discipuli existant. Et præclare quidem ab
Apostolo, « hilare enim datorem diligit Deus⁴; »
qui largitate delectatur, nec seminando parcus ex-
sistat, ut et ita parique ubertate metat; sine mur-
muratione et distinctione, nullaque mœstitudine
tribuat, quod præclaræ munus beneficentia est.
Hoc autem melior est, quem Salvator dixit alio lo-
co: « Omni potenti te, tribue⁵. » Dei namque vere
ejusmodi sicutque facilis largitas. Cæterum doctri-
nae qui a te efflagitet, sed ipse inquiras quis di-
gnus si in quæm beneficium conferas.

344 XXXII. Deinde tantam statuere mercedem
erogationis, æternum tabernaculum! o pulchram
negotiationem! o divinum mercimonium! Emit quis
pecunia incorruptionem, datisque sæculi rebus
quæ intereunt, præmiū loco æternam in cœlis man-
sionem recipit. Tu qui dives es, ad has, si sapis,
navigationem institue nundinas. Si necesse sit,
terram omnem peragra. Ne parcas periculis ac la-
boribus, ut quandiu præsens agitur vita, coemas
regnum cœlorum. Cur te adeo recreant lapilli pre-
tiosi et smaragdi, domusque ignis pabulum, sive
temporis ludibrium, aut terræ motus aliud agentis
excidium, aut tyranni injuria? in votis habeto cœ-
lorum habitaculum et ut regnes cum Deo. Hoc tibi
regnū homo dabit, Deum imitans. Hic, quæ parva
sunt acceptis, ibi te per omnia sæcula contuberna-
lem efficiet. Supplica ut accipiat; festina, enitere;
time ne te ille spernat. Nec enim is in mandatis
D habet ut accipiat, sed tu ut præbeas. Quia ne hoc
quidem dixit Dominus, dato, præbe, beneficentia
utere, auxilio sove, sed: « Fac amicum⁶. » Ami-
cus autem, non una largitione seu munere, sed « qui

XXXIII. Quonam igitur modo homo hæc tribuit?
Dabo enim non solum amicis, verum etiam amicis
amicorum. Ecquisnam vero hic est Dei amicus?
Tu quidem noli judicare quis dignus aut iudicatus

¹ P. 94 ED. POTTER. ² Matth. x, 41. ³ Luc. xvi, 9. ⁴ II Cor. ix, 7. ⁵ Luc. vi, 30. ⁶ Luc.
xii, 37 Matth. x, 22.

(32-3) Ἱρα. Ms. habet ἵνα μή. FELL.
(34) ἀγαθή. Ms., καθά. FELL.

(35) Τελειώσητα. Ms., θεότητα. FELL.
(36) Γῆν διηγ. Ms., τὴν δημ. FELL.

sit; fieri enim potest ut opinione tua errore labaris. Sic vero in proclivi cum sit error, melius erit, ut et indignis beneficias propter dignos, quam ut dum caves indignos, ne in eos quidem qui bene merentur, incidas. Dum enim nimia cautione ute-
ris, viderisque probare quinam merito necne accep-
turi sint, contingit ut Dei amicos colere negligas;
cujus neglectus poena, æternum ignis supplicium
existit. Quod vero omnibus qui indigeant deinceps
præbeas, necesse omnino etiam aliquem nancisci,
qui apud Deum salutem conciliare queat. « Noli
itaque judicare, ut non judiceris : qua mensura
mensus fueris, remetetur tibi. Mensura bona, con-
ferta et coagitata, et superfluens reddetur tibi ».
Cunctis aperi viscera, quæ Dei discipulorum numero
ascripti sint, non fastidiose conjectis in corpus
oculis, nec ita ut pro æstate aut statura orisque
compositione neglectum quemquam habueris. Si
quis denique egenus, pannosus, deformis, debilis
videatur, ne idcirco inique feras aut averseris. Ha-
bitus hic nobis exterius adhibitus est, nostri in
mundum ingressus occasio, ut in communem hanc
scholam ingredi possemus; sed intus inhabitas qui
absconditus est Pater et Filius ejus, qui pro nobis

XXXIV. Hic habitus oculis objectus mortem de-
cipit et diabolum : quibus nimirum interior opulen-
tia (decor scilicet) inaspecta sit; et circa corporu-
sculum furore agitantur, ut imbecillum contemnen-
tes, qui ad interiores animique contuendas opes
excipiunt; non intelligentes quantum thesaurum
in testaceo vase^b, seramus, Dei Patris virtute,
Deique Filii sanguine, necnon Spiritus sancti rore
communitum. Tu vero care ne decipiaris, qui ve-
ritatis gustum feceris, magnæque redemptoris
pretio dignus habitus sis: sed contra quam faciunt
reliqui homines, coge tibi exercitum inermem, ad
bella ineptum, fundendi sanguinis nescium, ira va-
cuum, incontaminatum; senes pietate præstantes, \ddagger
pupilos religiosis moribus, viduas mansuetudine
instructas, viros charitate ornatos. Tales divitiis
luis, corporique et animo tibi para satellites, quo-
rum Deus imperator existat; per quos ipsa prope
mergenda navis emergat, quam sole levant sancto-
rum preces; vigensque morbus edometur, quem D
fugent crebro injectæ manus; ac latronum insultus
inermis fiat, piis precibus despoliantibus; visque
postremo dæmonum frangatur, contenta mandatorum

XXXV. Hi omnes milites ac custodes strenui.
Nemo otiosus, nemo inutilis. Hic quidem a Deo te
tuamque salutem efflagitare potest, ille vero labo-
rantem solari; alius lacrymas et gemitus miserante
affectu in tui gratiam ad universorum Dominum
fundere, alius quidpiam eorum, quæ ad salutem
conducunt docere; alter libere admonere ac corri-

A γάρ σε διαμαρτεῖν περὶ τὴν δόξαν. Θεὶς δὲν ἀμφισβήτη-
δε τῆς ἀγνοίας, διμεινον καὶ τὸν ἀναξίους εὐ ποιεῖν
διὰ τοὺς ἀξίους, ἢ φυλακούμενος τοὺς ἔργα
θούς, μηδὲ τοῖς σπουδαίοις περιπεσεῖν. Ἐκ μὲν γάρ
τοῦ φείδεσθαι, καὶ προσποιεῖσθαι δοκιμάζειν τοὺς
εὐλόγως ἢ μὴ τευχομένους, ἐνδέχεται σε καὶ θεοφ-
λῶν ἀμελῆσαι τιμῶν (37)· οὐδὲ τὸ ἐπιτίμιον κόλασις
Ἐμπυρος αἰώνιος· ἐκ δὲ τοῦ προίσθιαι πᾶσιν ἔξῆς
τοῖς χρῆσουσιν, ἀνάγκη πάντως εὑρεῖν τινὰ καὶ τὸν
σῶσαι παρὰ Θεῷ δυναμένων. « Μή κρίνε τοινύν, ίνα
μὴ κριθῆς· φέρ μέτρῳ μετρεῖς, τούτῳ καὶ ἀντιμετρη-
θῆσται σοι. Μέτρον καλὸν, πεπιεσμένον καὶ αστα-
λευμένον, ὑπερεχυνόμενον ἀποδοθῆσται σοι. » Πᾶ-
σιν διναξίον τὰ στιλάγχη τοῖς τοῦ Θεοῦ μαθητᾶς
ἀπογεγραμμένοις· μὴ πρὸς σῶμα ἀπειδὸν ὑπερ-
πῶς, μὴ πρὸς ἡλικίαν ἀμελῶς διατεθεῖς. Μηδὲν εἰς
ἄκτημαν ἢ δυσειδῆς ἢ ἀσθενῆς φαίνεται, πρὸς τοῦτο
τῇ ψυχῇ δυσχεράντης καὶ ἀποστραφῆς. Σχῆμα τούτ-
οστιν ἔξιθεν ἡμίν περιβελημένον, τῆς εἰς κόσμον
παρόδου πρόφασις, ἵνα εἰς τὸ κοινὸν τούτο παθενή-
ριον εἰσελθεῖν δυνηθῶμεν· ἀλλ᾽ ἐνδὸν δὲ κρυπτὸς ἐν-
κεῖ Πατήρ, καὶ ἀ τούτου Παῖς, δὲ πέρι ἡμῶν ἀποδε-
νῶν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἀναστάς.

mortuus est, et nobiscum resurrexit.

ΑΔ'. Τοῦτο τὸ σχῆμα βλεπόμενον ἔξαπατε τὸν
θάνατον καὶ τὸν διάβολον· δὲ γάρ ἐντὸς πλούτος, τὸ
κάλλος, αὐτοῖς ἀθέατός ἐστι· καὶ μαίνονται περὶ τὸ
σαρκίον, οὐ καταφρονοῦσιν ὡς ἀσθενοῦς, τῶν ἐνδὸν
βντες τυφλοὶ κτημάτων· οὐκέτι πειστάμενοι πηλίκον
τινὰ « θησαυρὸν ἐν διστραχίψ σκεύει » βαστάζουμεν,
δυνάμεις Θεοῦ Πατρὸς καὶ αἴματι Θεοῦ Παιδὸς καὶ
δρόσῳ Πνεύματος ἀγίου περιτετειχισμένον. Ἀλλὰ
τούτο γε μὴ ἔκπατηθῆσι, δὲ γεγευμένος τῆς ἀληθείας,
καὶ κατηξιωμένος τῆς μεγάλης λυτρώσεως· ἀλλὰ τὸ
ἐναντίον τοῖς ἀλλοις ἀνθρώποις σαντῷ κατέλεξον
στρατὸν διπλὸν, ἀπόλεμον, ἀναίμακτον, ἀδργητόν,
ἀμίλαντον, γέροντας θεοσεβεῖς, ὀρφανούς θεοφιλεῖς,
χήρας πραθητη ὥπλισμέκας, ἄνδρας ἀγάπη τεχνο-
μημένους. Τοιούτους κτηζαὶ τῷ σῷ πλούτῳ καὶ
τῷ σώματι, καὶ τῇ ψυχῇ δορυφόρους, ὃν στρατηγεῖ
Θεός, δὲ οὓς καὶ ναῦς βαπτιζομένη κουφίζεται, μό-
ναις ἀγίων εὐχαῖς κυβερνωμένη, καὶ νάσος ἀκμάζε-
σα δαμάζεται, χειρῶν ἐπιβολαῖς διωκομένη, καὶ
προσοβολῇ ληστῶν ἀφοπλίζεται, εὐχαῖς εὔσεβεις
σκυλευομένη, καὶ δαιμόνων βίᾳ θραύσεται, προ-
τάγμασι συντόνωις ἐλεγχομένη ἐν ἔργοις.
opera ac tenore iners comprobata.

ΑΕ'. Οὗτοι πάντες οἱ στρατιῶται καὶ φύλακες μέναιοι.
Οὐδεὶς ἀργός, οὐδεὶς ἀχρεῖος. Ό μὲν ἔκστισθαι σε
δύναται παρὰ Θεοῦ, δὲ παραμυθῆσασθαι κάμνοντα,
δὲ δακρύσαι καὶ στενάξαι συμπαθῶς ὑπὲρ σοῦ πρὸς
τὸν Κύριον τῶν δλῶν, δὲ διδάξαι τι τῶν πρὸς τὴν
σωτηρίαν χρησίμων, δὲ νουθετῆσαι μετὰ παθή-
σας, δὲ συμδουλεῦσαι μετ' εὐνοίας· πάντες δὲ φί-

* P. 945 ED. POTTER. a Matth. vii, 1; Luc. vi, 38. b II Cor. iv, 7.

(37) Τιμῶν. Scribe τινῶν.

λέγει ἀλήθως, δόδωνας, ἀρδώνας, ἀνυποκρίτως, ἀκολα-
χεύεις, ἀπλάστως. Ότι γλυκεῖα θεραπεία φιλούντων
ω πακέριοι διάγοναι θαρρούντων! ω πίστις εἰλικρι-
νής θεον μόνου δεδινθων! ω λόγων ἀλήθεια παρὰ τοῖς
κένταυροις μή δυναμένοις! ω κάλλος ἔργων παρὰ τοῖς
θεῷ διακονεῖν πεπειγμένοις, πείθειν θεον, ἀρέσκειν
θεῷ, ω στραχός τῆς σῆς ἀπεσθαϊ λαλεῖν, ἀλλὰ τῷ
βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἐν σοὶ κατοικοῦντι.

staat, Deo placeant, non carnem tuam impuro amore contingent! ut loquantur, ita tamen ut cum rege seculorum, qui in te habitet, sermonem habeat.

ΑΓ'. Πάντες οὖν οἱ πιστοί, καλοὶ, θεοπρεπεῖς, καὶ τῆς προστηγορίας ἄξιοι, ἃν ὑπέρ διάδημα περίκεινται. Ήτο μήν ἀλλ' εἰσὸν ἡδη τινὲς καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἐκλεκτόσηρι, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ἥττον (37) ἐπίσημοι πρὸς τὸν λιμένα ἐκ τοῦ κλινώνος τοῦ κόσμου νεωλιχούντες θευτούς καὶ ἐπανάγοντες ἐπ' ἀσφαλές οὐ βουλόμενοι δοκεῖν ἄγιοι, καὶν εἶπη τις, αἰσχυνόμενοι· ἐν βάθει τῷρμης ἀποκρύπτοντες τὰ ἀνεκλάητα μυστήρια, καὶ τὴν αὐτῶν εὐγένειαν ὑπερηφανοῦντες ἐν κόσμῳ βλέπεσθαι· οὓς δὲ λόγος ἡ φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλλας τῆς γῆς· καλεῖτ. Τοῦτ' ἐστι τὸ σπέρμα, εἰκὼν καὶ διάστοις Θεοῦ, καὶ τέκνον αὐτοῦ γνήσιον, καὶ κληρονόμων, ὧστε πρὸ ἐπὶ τινὰ ξενιτείαν ἐνταῦθα πεμπόμενον ὑπὸ μεγάλης οἰκονομίας καὶ ἀναλογίας τοῦ Ιησοῦ, δὲ ὅν καὶ τὰ φανερὰ καὶ τὰ ἀφανῆ τοῦ κόσμου δεδημιούργηται· τὰ μὲν εἰς δουλειαν, τὰ δὲ εἰς ἀπόκτησιν, τὰ δὲ εἰς μάθησιν αὐτῶν (38)· καὶ πάντα μέρις ἀν ἐνταῦθα τὸ σπέρμα μένη, συνέχεται· καὶ συνεχέντας αὐτοῦ, ταῦτα τάχιστα λυθῆσται.

quod semen mortali hoc statu manserit : quo collec
ΔΖ. Τί γάρ ξτι δει Θεύ τὰ τῆς ἀγάπης μυστήρια; Καὶ τότε ἐποπτεύεις τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, δν δ
μυωνής Γέλος Θεὸς μόνος ἔξηγήσατο. Έστι δὲ καὶ
εὐθὺς ὁ θεὸς ἀγάπη, καὶ δ' ἀγάπην ἡμῖν ἐθηράθη (39).
Καὶ οὐ μὲν ἀρρένων αὐτοῦ, Πατήρ τὸ δὲ εἰς ήμιν (40)
συμπαθές, γέγονε μήτηρ. Ἀγαπήσας δὲ Πατήρ ἐθηλύν-
θη καὶ τούτου μέργα σημεῖον, δν αὐτὸς ἐγέννησεν ἐξ
ἴαυτοῦ· καὶ δὲ τεχθεὶς ἐξ ἀγάπης καρπὸς, ἀγάπη. Διὰ
τοῦτο καὶ αὐτὸς κατηλθεῖ διὰ τοῦτο ἀνθρώπων ἀνέδυ-
νε τοῦτο τὰ ἀνθρώπων ἔκων ἐπαθεν, ἵνα πρὸς τὴν
ἱμετέραν ἀσθένειαν, οὓς ἡγάπησε μετρηθεῖς, ἥμας
ἀρὸς τὴν ἰαυτοῦ δύναμιν ἀντιμετρήσῃ. Καὶ μέλλων
πένθεσθαι καὶ λύτρον ἱαυτὸν ἐπιδιδούς, καινὴν ἡμῖν
Ιασθήκην καταλιμπάνει· Ἀγάπην ὑμῖν δίδωμι τὴν
ἡμῖν. Τίς δέ ἐστιν αὕτη, καὶ πόση; Ὑπέρ ήμων ἔκά-
στου καθῆκε τὴν ψυχὴν τὴν ἀνταξίαν τῶν ὀλων. Δ
Ταῦτην ἥμας ὑπὲρ ἀλλήλων ἀνταπαιτεῖ. Εἰ δὲ τὰς
ψυχὰς ὀφειλομεν τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ τοιαύτην τὴν
συνθήκην πρὸς τὸν Σωτῆρα ἀνθομοιογήσθεμε, Εἰτι
αὐτὸν κόσμου, τὰ πτωχὰ καὶ ἀλλότρια καὶ παραρ-
βέντα καθείρξομεν ταμιευόμενοι; Ἀλλήλων ἀποκλει-
σομεν, καὶ μετὰ μικρὸν ἔξει τὸ πῦρ; Θείως γε καὶ ἐπι-
πόντις δὲ Ιωάννης, «Ο θεὸς φιλῶν, φησι, τὸν ἀδελφὸν,
ἀνθρωποτόνος ἐστι»: σπέρμα τοῦ Κατοῦ, θρέμμα τοῦ

~~5~~ P. 946 ED. POTTER. • Matth. v. 13-14.

(37°) *Mällor ἡγετον.* Mällor ἡ·ἡγετον ed. Klotzii
Lips. 1832. EDIT. PATBO.

(38) Αύτων. Αύτῷ, ins. FELL.

A pere, alter benevole consilium dare; omnes denique vere, sine dolo, nullo timore, nulla simulatione autve adulatione, nihilque ficte amare. O dulce amicorum obsequium! o beata servitia eorum, qui fiducia polleant! o sincera fides eorum qui solum Deum timeant! o verborum veritas apud eos qui mentiri non possunt! o pulchra illorum opera, quibus constitutum est ut Deo ministrent, Deum flammore contingant! ut loquantur, ita tamen ut cum habeat.

345 XXXVI. Omnes itaque fideles, prebi, di-
vinisque moribus instituti, atque ea digni nuncu-
patione, qua velut diadema corona inclyta redi-
miti sunt. Enimvero non desunt qui et jam inter
Belectos majori electis præstantia fulgeant, eoque
magis illustres sint, quo velut ad portum ex mundi
procella seipsos subducant, resque suas in tutum
recipient: qui sancti videri nolunt; ac si quis nun-
cupaverit, erubescant: qui imo ipso pectore ineffa-
bilia mysteria abscondant, suamque nobilitatem
humanis oculis objici contemnant. Hos nimurum
Scriptura «lumen mundi et sal terræ» vocat^a. Hoc
nempe semen (Dei scilicet imago et similitudo, ve-
raque ejus proles et hæres) velut in exsilium quod-
dam ac peregrinationem magno Patris propensiore
consilio congruaque eis ratione ac sorte huc mit-
titur: quo auctore mundi res, tum oculis exposite,
tum occultæ conditæ sunt: alia quidem eorum «b-
sequiis deditæ, aliæ vero ipsorum exercendi gratia
constitutæ: cunctaque continentur ac conservantur,
icto celerrime dissolvenda sunt.

C* XXXVII. Quid enim Deo amplius necessaria charitatis mysteria? Tuncque adeo Patris similitudines inspicies, quem solus enarravit unigenitus Filius Deus. Est autem et Deus ipse charitas, qua et venatus prope a nobis captus est. Et quidem arcata deitate Pater; qua vero nos misericordia persecutus est, exstitit mater. Pater diligendo, quasi seminam induit; hujusque rei grande indicium est, quem is ex se genuit: ac qui ex charitate prognatus fructus, ipse charitas est. Propter hoc et ipse descendit; propter hoc hominem induit; propter hoc volens humana passus est, ut imbecillitati nostrae sese commetiens, cum dilexisset, suæ nobis virtutis mensuram modumque vicissim rependeret. Jamque immolandus, ac cum se pretium redempcionis daret,
D novum nobis Testamentum reliquit: Dilectionem meam do vobis. Quænam vero haec et quanta? Pro unoquoque nostrum animam posuit, cuius majus omnibus pretium existit. Hanc, ut alter pro altero ponamus, a nobis exigit. Quod si pro fratribus ponere animas debemus, atque hoc cum Salvatore vicissim pacti testamentum sumus, adbuene quæ seculi sunt, egena illa et aliena et effluentia continebimus ac recondemus? Alter alteri clausa habe-

{39} Ἐθηράθη. Legendum videtur ἐθηλύρθη. Ia.

(40) Elç ሚኑር. Scribe elç አማካር.

limus, quæ brevi post absumenda ignis habebit? A διαβόλου. Θεοῦ σπλάγχνον οὐκ ἔχει· ἀλπίδα κρεπτόνων οὐκ ἔχει· διστορός ἐστιν· ἀγονός ἐστιν· οὐκ ἐστι κλῆμα τῆς ἀεὶ ζώσης ὑπερουρανίας ἀμπέλου· ἀκόπτεται, τὸ πῦρ δθρουν ἀναμένει (41).

XXXVIII. Tu vero præcellentem viam condiscito, quam ostendit Paulus deducentem ad salutem. «Charitas non querit quæ sua sunt ^b, » sed in fratrem effusa est: ita in illum versa est, casto ejus amore insanit. «Charitas operit multitudinem peccatorum; perfecta charitas foris mittit timorem; non agit perperam, non inflatur, non gaudet super iniquitate; congaudet autem veritati; omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidit. Prophetæ evançantur, linguae cessant, curationes in terra desciunt; manent autem tria hæc, fides, spes, charitas; major autem inter hæc est charitas ^c. » Et merito; fides enim transit, cum ipsis nostris oculis videndo Deum credemus. Spes quoque evanescit, illorum conspectu quæ in spe posita sunt. Charitas vero in complementum pariter venit, et augetur magis, ubi perfectio advenerit. Si quis illam in animum suscepere, quamvis peccatis obnoxius sit, quamvis multa illicita perpetraverit, adiuncta charitate puraque adhibita pœnitentia, errata sua corrigere potest. ✕ Nam neque hoc tibi deesse velim, ut desperes animumque desponeas; ut et divitem noveris quis tandem ille sit, qui locum in cœlis non habeat, quove is modo suis facultatibus utatur.

XXXIX. Si quis tum abundantes divitias, tum penuriam quo ægre vitam sustentet evaserit, etenacum bona proclive assequi potuerit, sed vel forte per ignorantiam aut vitæ casus involuntarios, post signaculum et liberationem a peccatis, in peccata seu debita prolapsus fuerit, ita ut illis prorsus obrutus sit; is a Deo penitus rejectus est, et reprobus existit. Quisquis enim ex toto corde ad Deum convertatur, portæ ei apertæ sunt, suscipitque libentissimo animo Pater filium vere pœnitentem. Vera autem pœnitentia est, in eadem non rursus delabi, sed ex animo prorsus evellere, quibus se mortis reum peccatis agnoscit. His enim sublatis, in te rurus Deus habitabit. Ingens enim et incomparabile gaudium festamque lætitiam in cœlis esse Patri dicit atque angelis, dum unus peccator convertitur et pœnitentiam agit ^d. Idcirco etiam clamabat: «Misericordiam volo, et non sacrificium. Nolo mortem peccatoris, sed ut eum pœniteat. Si fuerint peccata vestra ut lana phœnicioe tincta, quasi nivem dealbabo; et si fuerint nigriora fuligine, ut nivem alba abluedo præstabo.» Solus enim Deus peccata potest dimittere, et delicta non imputare; quando-

AH'. Σὺ δὲ μάθε τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν, ἃν δεκνυστὶ Παῦλος ἐπὶ σωτηρίαν: «Ἡ ἀγάπη τὰ ἁντῆς εἰς ζῆτε, » ἀλλ' ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν ἐκκέχυται· περὶ τούτον ἐπτόται, περὶ τούτον σωφρόνως μαίνεται. «Ἀγάπη καλύπτει πλήθος ἀμαρτιῶν· ἡ τελεία ἀγάπη ἐκβάλλει τὸν φόδον οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιούται, οὐκ ἐπιγαρεῖ τῇ ἀδικίᾳ· συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθεϊᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἔλπιζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. Προφητεῖαι καταργοῦνται, γλῶσσαι παύονται, λάσεις ἐπὶ γῆς καταλείπονται· μένει δὲ τὰ τρία ταῦτα, πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη· μείζων δὲ τούτοις ἡ ἀγάπη». Καὶ δικαίως· πίστις μὲν γάρ ἀπέρχεται, ὅταν αὐτοψίᾳ πεισθῶμεν ἰδόντες θεόν. Καὶ ἐλπὶς ἀφανίζεται τῶν ἀλπισθέντων (ἐργομένων). Ἀγάπη δὲ εἰς πλήρωμα συνέρχεται, καὶ μᾶλλον αὔξεται τὸν τελείων παραδοθέντων. «Ἐὰν ταύτην ἐμβάλῃται τις τῇ ψυχῇ, δύναται, καὶ ἐν ἀμάρτημασιν ἡ τεγενημένη, καὶ πολλὰ τῶν κεκωλυμένων εἰργασμένος, αὔξεται τὴν ἀγάπην, καὶ μετάνοιαν καθαρὰν λαβῶν, ἀναμέχεσθαι τὰ ἐπτασμένα. Μήτε γάρ τοῦτο εἰς ἀπόγνωσιν καὶ ἀπόνοιαν καταλείφθω, εἰ καὶ τὸν πλούσιον μάθοις δοτις ἐστιν, δὲ χώραν ἐν οὐρανοῖς οὐκ ἔχων, καὶ τινὰ τρόπον τοῖς οὖσι χρώμενος.

C

ΑΘ'. «Ἄν τις τὸ τε ἐπίρρυτον τοῦ πλούτου καὶ γελεπὸν εἰς ζωὴν διαφύγοι, καὶ δύνειτο τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν ἐπαύρασθαι, εἰη δὲ τετυχηκὼς ἢ δι' ἀγνοιῶν ἢ περίστασιν ἀκούσιον μετὰ τὴν σφραγίδα καὶ τὴν λύτρωσιν περιπετῆς τοῖς ἀμαρτήμασιν ἡ παραπτώμασιν, ὡς ὑπανηγχθεῖ τέλεον· οὗτος κατεψήφισται παντάπασιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Παντὶ γάρ τῷ μετ' ἀληθείας ἐξ ὀλης τῆς καρδίας ἐπιστρέψαντι πρὸς τὸν Θεὸν ἀνεψύγαστιν αἰθύρα, καὶ δέχεται τρισάσμενος Πατὴρ οὐδὲν ἀληθῶς μετανοοῦντα. Ἡ δὲ ἀληθινὴ μετάνοια τὸ μηκέτι τοῖς αὐτοῖς ἔνοχον εἶναι, ἀλλὰ ἀρδην ἐκριζῶσαι τῆς ψυχῆς, ἐφ' οὓς ἐστοῦ κατέγνω θάνατον ἀμαρτήμασι. Τούτων γάρ ἀναιρεθέντων, αὐθις εἰς τὸ Θεός εἰσοικισθεται· μεγάλην γάρ φησι καὶ ἀνυπέβλητον εἶναι καρδίαν καὶ ἐօρτην ἐν οὐρανοῖς τῷ Πατρὶ καὶ τοῖς ἀγγέλοις ἐνὸς ἀμαργωλοῦ ἐπιστρέψαντος καὶ μετανοήσαντος. Διὸ καὶ κέχραγεν· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν. Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν. Καὶ ὡσιν αἱ ἀμαρτίαι ὑπὸ φοινικοῦ ἔριον, ὡς χιόνα λευκανῶ· καὶ μελάντεραι τοῦ σκότους, ὡς ἔριον λευκὸν ἐκνίψας ποιήσω.» Θεῷ γάρ μόνον δυνατὸν διφεστιν ἀμαρτιῶν παρασχέσθαι καὶ μὴ λογίσασθαι παραπτώματα· ὅπου γε καὶ ἥμιν

✖ P. 947 ED. POTTER. ^a I Joan. iii, 14. ^b I Cor. xii, 32; xiii, 5. ^c I Pet. iv, 8; I Joan. vii, 18: I Cor. xiii, 4. ^d Luc. xv, 2. ^e Ose. vi, 6; Matth. ix, 13; Ezech. xviii, 23; Isa. i, 18; Luc. v, 21.

(41) Τὸ πῦρ ἀθροῦν ἀραιέστι. Densus ignem expectat.

παρακελεύεται τῆς ἡμέρας ἐκάστης διάφεναι τοῖς ἀδελφοῖς μετανοοῦσιν. Εἰ δὲ ἡμεῖς πονηροὶ δυτες ἴσμεν ἀγαθὸν δόματα διδόναι, πάσῳ μᾶλλον δι Πατήρ τὸν οἰκτιρμῶν, δι ἀγαθὸς Πατήρ πάσης παρακλήσεως, δι πολυεύσπλαγχνος καὶ πολυέλεος πέφυκε μακροθυμίην, τοὺς ἐπιστρέψαντας περιμένειν; Ἐπιστρέψατε δὲ ἐστιν δυτῶς ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων τὸ παύσασθαι, καὶ μηκέτι βλέπειν εἰς τὰ δύτισα.

Μ'. Τῶν μὲν οὖν προγεγενημένων Θεος δίδωσιν δρεπιν, τῶν δὲ ἐπώντων αὐτὸς ἔκαστος ἑαυτῷ. Καὶ τοῦτο ἔστι μεταγνῶναι, τὸ καταγνῶναι τῶν παρφημάνων, καὶ αἰτήσασθαι τούτων ἀμνηστίαν παρὰ Πατρὸς, δις μόνος τῶν ἀπάντων οὗτος τε ἔστιν ἀπράκτα ποίησαι τὰ πεπραγμένα, ἐλέκυ τῷ πατέρι αὐτοῦ, καὶ δρόσην Πνεύματος ἀπαλεῖψαι τὰ προημαρτημένα. «Ἐφ' οἷς (42) γάρ ἀν εὑρι ὑμᾶς, φησὶν, ἐπὶ τούτοις καὶ κρινῶν» καὶ πατέρι ἔκαστα βοᾷ τὸ τέλος πάντων. «Δεῦτε καὶ τῷ τὰ μέγιστα εὖ πεποιηκότι κατὰ βίον, ἐπὶ δὲ τοῦ τέλους ἔξοχειλαντι πρὸς κακίαν, ἀνόητοι (43) πάντες οἱ πρόσθεν πόνοι, ἐπὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ δράματος ἐξάθλῳ γενομένῳ τῷ τε χείρον καὶ ἐπισευμένως βιώσαντι πρότερον ἔστιν ὑστερὸν μετανοήσαντι πολλοῦ χρόνου πολιτείαν πονηρὰν ἔκνικῆσαι τῷ μετὰ τὴν μετάνοιαν χρόνῳ. Ἀκριβείας δὲ δει πολλῆς, ὥστε τοῖς μακρῷ νόσῳ πεπονηκόσι σώμασι διαιτῆς χρεῖα καὶ προσοχῆς πλείονος. Ὁ κλέπτης, ἀφεσιν βούλει λαβεῖν; Μηχετί κλέπτε. Ὁ μοιχεύσας, μηκέτι πυρούσθω. Ὁ πορνεύσας, λοιπὸν ἀγνευέτω. Ὁ ἀρπάσας, ἀποδίδου καὶ προσαποδίδου. Ὁ φευδομάρτυς, ἀλήθειαν ἀσκήσουν. Ὁ ἐπιλορκος, μηκέτι δυνηε, καὶ τὰ ἄλλα πάθησύντεμνε, ὅργην, ἐπιθυμίαν, λύπην, φόδον, ἵνα εὔρεθῆς ἐπὶ τῆς ἔξδου πρὸς τὸν ἀντιδίκον ἐνταῦθα διαλεῦσθαι φθάνων. ἔστι μὲν οὖν ἀδύνατον τοις διόρθους ἀποκόδγαι πάθη σύντροφα, ἀλλὰ μετὰ θεοῦ ὑνάδεως, καὶ ἀνθρωπειας ἰκεσίας, καὶ ἀδελφῶν βοηθείας, καὶ εἰλικρινοῦς μετανοίας, καὶ συνεχοῦς μελέτης κατορθοῦνται.

Δεινοὶ inolitos confessim simulque præcidere impossibile fratribus fratrumque auxilio; necnon vera pœnitentia assiduaque meditatione res præstari potest.

ΜΑ'. Διὸ δεῖ πάντως σε τὸν σοδαρὸν καὶ δυνατὸν καὶ πλούσιον ἐπιστήσασθαι ἑαυτῷ τινα δινθρωπὸν Θεοῦ καθάπερ ἀλείπτην (44) καὶ κυρερνήτην. Αἴδοι κανένα, φοδοῦ καλὸν ἔνα. Μελέτησον ἀκούειν καλὸν ἔνδε παρθηταζομένου καὶ στύφοντος ἄμα καὶ θεραπεύοντος. Οὐδὲ γάρ τοῖς ὁρθαλμοῖς συμφέρει τὸν δεῖ χρόνον ἀκολάστους μένειν, ἀλλὰ καὶ δακρύσαι καὶ δηχθῆναι ποτὲ ὑπὲρ τῆς ὑγιείας τῆς πλείονος. Οὐτῶς καὶ φυσῇ δηγκοῦς ἱδονῆς οὐδὲν δλεθριώτερον· ἀποτυφλοῦνται (45) γάρ ἀπὸ τῆς τήξεως, ἐδὲν ἀκίνητος τῷ παρθηταζο-

¶ P. 948 ED. POTTER. * Matth. vi, 14. ^a In Evang. apocr. ^b Matth. v, 14.

(42) Εφ' οἷς. Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphonie Iudeo*, p. 26 ed. Paris. : Διὸ καὶ δι τημέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν· Ἐν οἷς ἀν ὑμᾶς καταλάβω, ἐν τούτοις καὶ κρινῶν. Quocirca et Dominus noster Jesus Christus dixit: In quibus vos deprehendo, in eis etiam judicabo. Conſ. quæ adnotavit Cl. Grabiis in *Spicileg. sicc. i.* p. 327.

(43) Ἀνόητος. Scribe ἀνόητοι, inutiles.

A quidem nobis etiam Deus præcipit, ut pœnitentibus fratribus quotidie dimittamus ^a. Quod si nos, cum simus mali, novimus bona dare; quanto magis Pater misericordiarum, bonus ille Pater totius consolationis, misericordiæ visceribus totus affluens, et multum misericors, longa propense uti patientia habet, et eos qui convertuntur exspectat ^b? Vere autem converti a peccatis, est peccandi finem facere, nec ultra ad ea quæ sunt retro, respicere.

346 XL. Præteriorum igitur quidem veniam concedit Deus; in sequentia autem ut non incidat, sibi quisque auctor existit. Et hoc est pœnitere, de transactis dolorem habere, hæcque a Patre memoria deleri flagitare; qui unus omnium potest misericordia sua, infecta facere quæ facta sunt, ac

B Spiritus rore abolere superioris vitæ delicta. ^c In quibus enim, ait, vos invenero, in eis judicabo: ^d ac quotidie universalem finem clamat; ita nimirum ut et qui optimam duxerit vitam, ad extremum autem ad malitiam vitiaque deslexerit, nihil jam anteactæ vitæ laboribus juvandus sit, qui ad finem lusæ fabulæ palæstra excesserit; et contra, qui antea ^e male dissoluteque vixit, si ejus illum pœnitentiat, multi temporis vitam perditam, assumpta postmodum pœnitentia, ejusque abrepto propositi vigore, exsuperare potest. Longe accurata vero opus diligentia est, sicut et longa ægritudine affectis corporibus exquisitior diaeta majorque cautio necessaria est. Vis, o fur, tibi scelus dimitti? Deline furari. Qui adulter est, non amplius libidinis faces admittat. Qui fornicarius et constuprator, deinceps caste vivat. Qui raptor es, redde, et quidpiam plus addito. Testis falsus, verax esse discito. Perjurus, a juramento abstine, atque alias affectus vitiaque præcide, iram, cupiditatem, animi mœstiam, timorem, ut sub excessum cum adversario te transegisse eique reconciliatum esse ^f, interim dum præsens vita ageretur, inveniaris. Et affectus qui forte est; Dei tamen virtute et humanis pre-

C C XLI. Quapropter necessarium omnino est, ut superbus et potens ac dives aliquem tibi Dei hominem pœficias, qui te virtutis studio animet, tibiique ille rector ac gubernator exsistat. Habeas unum saltem quem verearis, vel unum habe quem timeas. Assuesce vel unum audire libere loquentem, qui acrimonia sua simul et mordeat, et molliore cultu deliniat. Neque enim conductit oculis semper lascive intueri, sed et lacrymas aliquando fundere, et acrioribus pungi pro majori valetudine. Sic ei

(44) Ἀλείπτης. Simili sensu verbum ἀλείφειν adhibet *Stromat.* II, pag. 484: Πάσης τοίνυν ἀρετῆς μεμνημένος δι θεος νόμος, ἀλείφει μάλιστα τὸν δινθρωπὸν τὴν ἐγχράτειαν. Omnis ergo virtutis cum meminerit lex divina, hominem maxime exercet ad continentiam.

(45) Ἀποτυφλοῦνται. Scribe ἀποτυφλοῦται, sing. num. et paulo superius κατορθοῦται.

animo assidua voluptate nihil perniciosius : cœscatur enim colligatione, dum libere increpantibus sermone immotus persistit. Hunc tu et iratum timeas et gementem doleas, et sedantem iram reverearis, et pœnas deprecantem antevertas. *Hic pro te plures noctes insomnes ducat, fundens pro te preces ad Deum, ac consuetis precibus Patrem captans.* Neque enim ille viscera sua dura præbet orantibus filiis. Rogabit autem pure, si a te honoretur tanquam Dei angelus, nec per te contristetur, sed propter te. *Hæc est pœnitentia non ficta.* *Deus non irridetur,* ne verbis inanibus aures dat. Solus enim medullas scrutatur, et renes cordis; pleneque audit inter flamas positos, et exaudit deprecantes in ventre cœti; et prope est cunctis fidelibus, præcul vero ab infidelibus, nisi ad sanctiorem mentem pœnitendo redeant.

XLII. Ut autem magis confidas, modo sic vere pœnitueris, certæ tibi fidei tutamque manere salutis spem; audi fabulam, quæ ipsa non fabula, sed vera de Joanne apostolo *ꝝ tradita narratio sit, ac memoriae studiose commendata.* Cum enim post tyranni obitum e Patmo insula Ephesum rediisset, vicinas quoque gentes rogatus visebat, partim quidem ut episcopos constitueret, partim vero ut integras Ecclesias disponeret ac formaret, partim etiam ut unumquemque eorum, quos Spiritus designaret, in clerum cooptaret. Cum itaque ad urbem quamdam haud procul Epheso dissitam venisset (ejus et nomen nonnulli referunt) atque alias præsentia verbisque suis fratres consolatus esset, ad extremum viso juvete quadam egregia corporis statura, eleganti vultu, ferventique ingenio atque indole, ad loci episcopum conversus: *Hunc, inquit, coram Ecclesia ac Christo teste, omni tibi opera commendo.* Tumque illo suscipiente ac cuncta præstita rum pollicente, eadem ipsa Joannes rursus perurgebat ac contestabatur. Posthac Joannes quidem Ephesum profectus est; presbyter vero adolescentem sibi traditum in domum suam suscipiens, educando, continendo, fovendo operam dabat; ac tandem sacro baptismate initiavit. Deinceps sacerdos de pristina cura atque custodia paulatim remisit, ut qui perfectum ei tutamen, ac quo cautum ombino foret, Domini signaculum adhibuisse. Illum ergo præmatura potuit libertate, æquales quidam sibi adjungunt, desides ac dissoluti, et flagitiis omnibus assuefacti. Ac primum quidem magnificis conviviis juvenem illiciunt: noctu deinde ad spoliandos obvios egressi, secum trahunt; inde ad majorem scelerum societatem cohortantur. At ille sensim assuescerat pravitati, genii magnitudine ac præstanti indole velut equus duri oris robustusque a recto abreptus, ac frenum mordens, acrius in præceps

ꝝ P. 949 ED. POTTER. Gal. vi, 7.

(46) *Κλῆρον, ἥνα τέ τινα κληρώσων.* Scribe ex Eusebio, κλῆρῳ ἔνα γέ τινα κληρώσειν. Conf. idem Eusebius *Eccles. Hist.* lib. III, c. 23, per totam hanc

A μένῳ διαιμείνῃ λόγῳ. Τοῦτον καὶ δριγισθέντα φοβήθητι, καὶ στενάκατα λυπήθητι, καὶ δρῆτη πάνοπα αἰδέσθητι, καὶ κόλασιν παραπομένῳ φθάσον. Οὗτος ὑπὲρ σοῦ πολλὰς νύχτας ὀγρυπνησάτω, πρεσβεύον ὑπὲρ σοῦ πρὸς Θεὸν, καὶ λιτανεῖαις συνήθεσι μαγεύων τὸν Πατέρα. Οὐ γάρ ἀντέχει τοῖς τέκνοις αὐτῷ τὰ σπλάγχνα δεομένοις. Λειστεῖται δὲ καθαρὸς ὑπὲρ σοῦ προτιμώμενος ὡς ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, καὶ μηδὲν ὑπὸ σοῦ λυπούμενος, ἀλλ᾽ ὑπὲρ σοῦ. Τοῦτο μετάνοια ἀνυπόκριτος. *Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται,* οὐδὲ προσέχει κενοῖς φήμασι· μόνος γάρ ἀνακρίνει μυλοὺς καὶ νεφροὺς καρδίας, καὶ τῶν ἐν πυρὶ κατακούει, καὶ τῶν ἐν κοιλίᾳ κήπους ἵκετευόντων ἔξακούει, καὶ πᾶσιν ἔγγυς ἔστι τοῖς πιστεύουσι, καὶ πόρφυρ τὰς ἀθέσις, ἀν μὴ μεταγοήσασιν.

B

MB. *Ἴνα δέ ἔτι θαρρῆς, οὕτω μετανοήσας ἄγ-θῶς, δτι: σοι μένει σωτηρίας ἔλπις ἀξιόχρεως, ἀκούσον μῦθον, οὐ μῦθον, ἀλλὰ ἕντα λόγον περὶ Ἱώνων τοῦ ἀποστόλου παραδεδομένον καὶ μνήμη πεφυλαγμένην. Ἐπειδὴ γάρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος, ἀπὸ τῆς Πάτρου τῆς νήσου μετῆλθεν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον, ἀπῆις παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἔθνων, ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου ἂ δῆλας Ἐκκλησίας ἀρμόσαν, ὅπου δὲ κλῆρον (46), ἔνα τε τινα κληρώσων ὑπὸ τοῦ Πνεύματος σημανομένων. Ἐλθὼν καὶ ἐπὶ τινα τῶν οὐ μαχράν πόλεων (ἥς καὶ τούνομα λέγουσα ἔνιοι: [47]) καὶ τὰ δῆλα ἀναπάντες τοὺς ἀδελφούς, ἐπὶ πάσι τῷ καθεστῶτι προσιδῆις ἐπισκόπῳ, νεανίσκον ἰκανὸν τῷ σύμματι καὶ τὴν ἔκιν ἀστεῖον καὶ θερμὸν ἴδων. *Τοῦτον, ἐφη, οὐ παριθεμαὶ μετὰ πάσης σπουδῆς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρος.* Τοῦ δὲ δεχομένου καὶ πάνθ' ὑποχνουμένου, καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ διετείλατο καὶ διεμαρτύρατο. Καὶ δὲ μὲν ἐπὶ τὴν Ἔφεσον ἀπῆρεν· δὲ πρεσβύτερος ἀναλαβὼν οἰκαδε τὸν παραδοθέντα νεανίσκον, ἐτρεψε, συνεῖχεν, ἔθαλπε, τὸ τελευτίον ἐφύτισε. Καὶ μετὰ τοῦτο ὑφῆκε τῆς πλείονος ἐπιμελείας καὶ παραφυλακῆς, ὡς τὸ τέλεον αὐτῷ φυλακτήριον ἐπιστήσας τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου. Τῷ δὲ ἀνέσως πρὸ δρας λαβομένῳ προσφείρονται τινες ἡλικες ἄγοι, καὶ ἀπερρύματες, ἔθαδες κακῶν. Καὶ πρώτον μὲν δι' ἐστιάσεων πολλῶν πολυτελῶν αὐτὸν ἐπάγονται· εἰτά που καὶ νύκτωρ ἐπὶ λωποδισταν, ἔξιντες συεπάγονται· εἰτά τι καὶ μείζον συμπράττεται ἡξίουν. Οὐ δέ κατ' ὅλην προσειθίζεται, καὶ διὰ μέγεθος φύσεως ἐκστάτης, δισπερ διστομος καὶ εὐρωστος ἱππος, ὁρῆς ὁδοῦ, καὶ τὸν χαλινὸν ἐνδακῶν, μειζόνως κατὰ τὸν βαρύθρων ἐφέρετο. Ἀπογονὸς δὲ τελέως τὴν ἐν Θεῷ σωτηρίαν, οὐδὲν ἔτι μικρὸν διενοεῖτο, ἀλλὰ μέγα τι πράξας, ἐπειδὴ περ ἀπαξ ἀπόλωλεν, ἵσα τοῖς δῆλοις παθεῖν ἡξίουν. Αὐτοὺς δὲ τούτους ἀναλαβὼν καὶ ληστήριον συγκροτήσας, ἔτοιμος λήσταρχος ἦν, βιαιότατος,*

historiam.

(47) *Ἐριοι. Smyrna erat, si Chron. Alexandr. fides. FELL.*

μιαφορώτατος, χαλεπώτατος. Χρόνος ἐν μέσῳ, καὶ τινος ἐπιπεδούσης χρείας, ἀνακαλοῦσι τὸν Ἰωάννην. Ὁ δὲ, ἐπειδὴ τὰ ἄλλα ὡν χάριν ἤκει κατεστήσατο, ἢ Ἀγε δῆ, Ἐφη, ὁ ἐπίσκοπος, τὴν παρακαταθήκην ἀνόδος ἡμῖν, ἥν ἐγώ τε καὶ δὲ Σωτῆρος παρακαταθέμεθα ἐπὶ τῆς Ἔκκλησίας, ἃς προκαθέξῃ, μάρτυρος, Ὅ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἔξεπλάγη, χρήματα οἰδόμενος, διπερ οὐκ Ἐλαβε, συκοφαντεῖσθαι· καὶ οὔτε πιστεύειν εἶχεν ὑπὲρ ὡν οὐκ εἰχεν, οὔτε διπιστεῖν Ἰωάννην. Ὡς δέ· Τὸν νεανίσκον, εἰπεν, ἀπαιτῶ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδελφοῦ, » στενάξας (48) κάτωθεν δὲ πρεσβύτης καὶ τι καὶ ἐπιδαρύσας· Ἐκεῖνος, Ἐφη, τέθνηκε. Πώς, καὶ τίνα θάνατον; Θεῶν τέθνηκεν, εἰπεν. Ἀπέδη γάρ πονηρός; καὶ ἐξώλης, καὶ τὸ κεφάλαιον, ληστής· καὶ νῦν ἀντὶ τῆς ἐκκλησίας τὸ δρος κατείληψε μεθ' ὅμοιον στρατιωτικοῦ. » Καταρρήξαμενος οὖν τὴν ἐσθῆτα δὲ ἀπόστολος, καὶ μετὰ μεγάλης οἰμωγῆς πληξάμενος τὴν κεφαλήν· « Καλὸν γε, Ἐφη, φύλακα τῆς τάδελκου ψυχῆς κατέλιπτον. Ἄλλ' ἵππος ἥδη μοι παρέστω, καὶ τηγεμῶν γινέσθω μοι τις τῆς ὁδοῦ. » Ἐλαυνεν ὕστερον εἶχεν αὐτόθεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ χωρίον, ὑπὸ τῆς προφυλακῆς τῶν ληστῶν ἀλίσκεται, μήτε φεύγων, μήτε παραιτούμενος, ἀλλὰ βοῶν· « Ἐπὶ τοῦτο ἐλήλυθα, ἐπὶ τὸν δρόχοντα ὑμῶν ἀναγάγετε με. » Ὡς τέως, ὕστερον ὑπειστρι, ἀνέμενεν. Ὡς δὲ προσιόντα ἤρωτε τὸν Ἰωάννην, εἰς φυγὴν αἰδεσθεὶς ἐτράπε-
το. Ὁ δὲ ἐδίωκεν ἀνὰ κράτος, ἐπιλαθόμενος τῆς ἡμι-
κλίας τῆς ἐσωτοῦ, κεκραγώς· « Τέ με φεύγεις, τέκνον, τὸν σωτοῦ πατέρα, τὸν γυμνὸν, τὸν γέροντα; Ἐλέγ-
ον με, τέκνον· μή φοδοῦ· ἔχεις ἔτι ζωῆς ἐλπίδα. Ἐγὼ Χριστῷ δύσω λόγον ὑπὲρ σοῦ· ἀν δέη, τὸν σὸν
θάνατον ἐκὼν ὑπομενῶ, ὡς δὲ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν·
ὑπὲρ σοῦ τὴν ψυχὴν ἀντιδώσω τὴν ἐμήν. Στῆθι, πλί-
στευσον· Χρεισθεὶς με ἀπέστειλεν. » Ὁ δὲ ἀκούσας πρῶτον μὲν ἐστη κάτω βλέπων· εἴτα ἐρρίψε τὰ διπλα, εἴτα τρέμων ἐκλας πικρῶς. Προσελθόντα δὲ τὸν γέ-
ροντα, περιέλαβεν ἀπολογούμενος ταῖς οἰμωγαῖς ὡς
ἴδιντο, καὶ τοῖς δάκρυσι βαπτιζόμενος ἐκ δευτέρου,
μόνην ἀποκρύπτων τὴν δεξιάν. Ὁ δὲ ἐγγυώμενος,
ἐπομένων, ὡς διεστιν αὐτῷ παρὰ τοῦ Σωτῆρος εὐ-
ρητα, δεδήμενος, γονυπετῶν, αὐτήν τὴν δεξιὰν ὡς
ὑπὸ τῆς μετανοίας κεκαθαρμένην καταφιλῶν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπανήγαγε. Καὶ δαψιλέστι μὲν εὐχαῖς
ἐξαπομένοντος, συνεχέστι δὲ νηστείαις συναγωνιζόμενος,
πακιδαῖς δὲ ῥήσεσι (49) λόγων κατεπάδων αὐτοῦ τὴν
γνώμην, οὐ πρότερον ἀπῆλθεν, ὃς φασι, πρὶν αὐτὸν
κατέστησε τῇ Ἔκκλησίᾳ, διδύνος (50) μέγα παρά-
δειγμα μετανοίας ἀληθινῆς καὶ μέγα γνώρισμα πα-
λιγγενεῖας (51), τρόπαιον ἀναστάσεως ἐλπίομέ-
νης (52), διταν ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰώνος οἱ ἄγγελοι:
τοὺς ἀπόθως μετανοῦντας δέξανται εἰς ἐπουρανίους
οὐρανούς· πρὸ δὲ πάντων αὐτὸς δὲ Σωτῆρος προσ-

† P. 950 ED. POTTER.

(48) Στενάξας. Anastas. Sinaita, στενάξει μάγα τι βάθους· εἴτα δακρύει. FELL.

(49) Ρήσεσι. Cod. Reg., Gall., σειρῇσι λόγων, ut et Niceph. lib. II, c. 42. Id.

(50) Διδύνεις. Anastas. Sinaita addit, ξως αὐτὸν

A cerebatur. 347 Jam itaque prorsus abjecta spe sa-
lutis ex Deo consequendæ, nihil ultra mediocre ani-
mo designabat; sed grandi aliquo perpetrato fa-
cinore, quod semel perierat, pari reliquis exitu
luere vixdum reluctantibus animis cogitabat. Illis
igitur ipsis assumptis, institutoque latronum cœle-
gio, dux ipse latronum haud segniter erat; violen-
tia, cædibus atque atrocitate cunctos superabat.
Aliquanto post tempore, cum novi aliquid neces-
sarii operis aut negotii incidisset, iterum ad eam
urbem accitus est Joannes. Qui cum venisset, et
cuncta quorum gratia venerat, ordinasset: « Age-
dum, inquit, episcope, redde nobis depositum quod
ego pariter et Christus tibi commendavimus, sub
Ecclesiæ cui præs præsentia, ipsaque coram teste. »
B Ad hæc episcopus primo quidem morari ac attol-
nitum esse, cum existimaret pecuniam, quam non
acepisset, a se per calumniam repeti: et sicut
adhibere fidem, ut se habere existimaret quæ non
had habebat, sic nec Joanni dissidere audebat. Sed
ubi Joannes: « Juvenem, inquit, repeto et fratri
animam; » alto senex ducto suspirio, vultumque
lacrymis affusus: « Is, ait, mortuus est. Quomodo,
inquit Joannes, ac quo mortis genere? Deo, ait ille,
mortuus est. Malus quippe evasit et perditus; ac
quod maximum, latro: nuncque adeo pro ecclesia
montem occupavit, cum latronum pari satellitio. »
His auditis apostolus scissa veste, et cum ingenti
genitu caput seriens: « Bonum te, inquit, animæ
fratri custodem constitui! Sed jam mihi præsto sit
equus et aliquis ductor itineris. » Inde ab ecclesia, ita
ut erat, concito equo iter properavit. Cumque ad
locum venisset, ab iis qui excubias agebant, latro-
nibus capit; non ille fugam petens, aut veniam
deprecaus, sed clamans: « In hoc ipsum veni, ad
vestrum me ducem deducite. » Is vero ut erat arma-
tus interim exspectabat. Sed ubi accidentem agno-
vit Joannem, præ pudore in fugam versus est. At
Jeannes totis viribus concito cursu, ætatis oblitus,
hominem persecuti institit, identidem clamans:
« Quid ne patrem tuum, fili. fugis inermem, semicu-
lum? Miserere mei, fili; noli timere; adhuc tibi su-
perest vitæ ac salutis spes. Ego pro te Christo ratio-
nem reddam. Si sit opus, tuam ipse libens mortem
sustinebo, quemadmodum Dominus pro nobis mor-
tem tulit. Animam meam pro tua vicariam dabo:
sta modo, et crede. A Christo missus sum. »
His ille auditis, primum quidem vultu in terram
dемисso substitit: deinde projectis armis, acerbe
flore cœpit. Accidentem vero senem complexus,
gemitu ac lamentis, quam maxime poterat, crimen
diluebat, et lacrymis velut altero quodam baptismo
expiabatur, solam dexteram occultans. Tum apo-

παῖδα μεθ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ Ἔκκλησίᾳ συνήγαγε. Id.

(51) Παλιγγενεῖας. Scribe παλιγγενεῖας.

(52) Ελπίζομέντης. Sic Anastas. Sinaita; βλεπο-
μένης, Euseb. FELL.

stolus spondens dejeransque veniam se illi a Salvatore nactum esse, oransque ac in genua pro voluntus, ipsam juvenis dexteram, velut jam penitentia expiatam, exosculans, ipsum in ecclesiam reduxit. Exinde partim cœbris orationibus Deum deprecans, partim continuatis una cum juvene jejuniis simul decentans, variisque denique sermonum illecebris animum ejus demulcens, non prius destitit, ut aiunt, quam illum firma constantia Ecclesiae gremio admovisset; magno veræ poenitentia exemplo exhibito, grandique iteratæ generationis documento, et futuræ resurrectionis trophæo (quando in consummatione sæculi angeli vere poenitentes in supercœlestia habitacula deportabunt), hinc angeli læte gestientes, laudantes, cœlos aperientes: præ cunctis vero ipse Salvator obviam factus humanissime suscipit, lucem præbens, quam nullæ X offuscan tenebræ, nec tempora ulla interimant: ductor ipse in sinum Patris, in vitam æternam, in regnum cœlorum iter parans. Ista quis credat, fidemque cum Dei discipulis, tum Deo sponsori habeat; prophetiarum, Evangeliorum, apostolorum dictis. Qui in his vitam instituat, auerumque præbeat atque opera exerceat, sub ipso excessu dogmatum finem ipsamque exhibitam veritatem conspiciet. Qui enim poenitentia angelum plane recipit, haud eum tunc ulla poenitudo incedet, cum corpus reliquerit; nec confundetur, dum Salvatorem cum maiestate sua exercituque venientem viderit. Nullus ignis exterabit metus. Sin autem quispiam eo animo sit ut manere ac quotidie in voluptatibus volutans delinquere velit, præsentisque vita delicias æterna vita potiores ducat, atque a Salvatore veniam indulgentे mentis sensu abhorreat; is neque Deum, neque divitias, nec quod ante lapsus sit in crimen vocet, sed suam ipsius animam quæ ipsa sponte intereat. Ei vero cui cura salutis est ac inspectio, eamque desiderat, ac pene effictum vimque ipse adhibens præbere roget, Pater ille bonus qui est in cœlis, veram emundationem vitamque tribuet nulli mutationi obnoxiam; cui cum Filio Iesu Christo, qui vivorum et mortuorum Dominus est, per Spiritum sanctum, sit gloria, honor, potestas, æterna maiestas, nunc et semper, et in generationes generationum, inque sæcula sæculorum. Amen.

X P. 931 ED. POTTER.

(53) Respicere videtur poenitentia angelum, de quo frequens occurrit mentio in Hermetis *Pastore Fili.*

ΕΚ ΤΩΝ ΘΕΟΔΟΤΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΟΥ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΕΠΙΤΟΜΑΙ.

EXCERPTA

EX SCRIPTIS THEODOTI ET DOCTRINA QUÆ ORIENTALIS VOCATUR

AD VALENTINI TEMPORA SPECTANTIA

Interprete Roberto PEARSE A. M.

Sequentes ex Theodoto ἔχογατ stylum quidem et phrasin Clementis majori ex parte præferunt, in doctrinis tamen non usquequaque consonant: ut si a Clemente sunt excerpta, non de Clementis, sed de Theodoti sententia pleraque relata videantur. Qua de re intelligentioribus calculum permitto. Hervetus sane

illa non est interpretatus : vel quia passim mutilata et depravata, vel quia non usquequa orthodoxa sunt, ut quæ Basilidis quoque et Valentini opiniones identidem allegent. SYLBURC. — Hic Valentinianorum totas expositiones aliorumque hæreticorum videtur Clemens sedulo adnotare atque exponere, ut eorum magis videlicet commentatio videatur, quam ejusdem Clementis ac viri vere ecclesiastici. Nam propterea illi inscriptum opus aut etiam breviatori Theodoto κατὰ τὸν Οὐαλεντίνον χρόνον, nisi potius legendum αἰώνας, aut nisi alterum pro altero et quasi συνώνυμα vel Clemens vel etiam Theodotus voluit, in Deo et angelis magis αἰώνας, in nobis κατὰ τὸ παθήτον, et mortali hoc tempore ac rerum statu χρόνον. Ut sit expositio locorum Scripturarum aut etiam Christianæ religionis mysteriorum ad mentem Valentini ejusque θεονομία et quasi theogoniæ, non contra eum : quod miror opus a viro ecclesiastico eo sensu proficisci potuisse, vel certe Eusebium dissimulasse. Quod si ipse hæc ut portentosa, et aliena a regula ecclesiastica, ipsa ea narratione satis elidi existimavit, ut sere Epiphanius laudato Ancorati opere, debuit certe sensum mentemque suam distinctius promere, et pretiosum a vili separare. Etsi non carent omni venia priscæ adeo ætatis homines, et qui primi Scripturarum agrum sic hæreticorum sensibus horrentem excoledendum suscepérant, si illorum non multa extirparunt, suaque ipsis illorum in isto una quasi pene conflata ac confusa viderunt. Quanquam probabilius est majori luce Clementem suam lucubrationem digessisse, et quid ecclesiasticum quidve Valentinianum et hæreticum, magis insinuasse, quæ breviora sic non observaverit. Quis iste Theodosius, nimis incertum, cum hic etiam Theodosius citetur, qui fuerit Clemente antiquior et ex Valentini secta. Nescio an Theodosius Ancyranus Cyrilli collega adversus Nestorium, satis probatus Nicephoro patriarchæ in suis *Antirrheticis*, in istis operam posuisse dici possit, atque hinc nævos contraxisse, ut non satis sanus in fide Deitatis visus sit, ut neque Eusebius cum suo Origene qui ideis aut incertis conjecturis animum pascit sibi divinat, non certe aliquid assert in quo lector conquiescat. Hac cautela opus hoc explicandum suscepit, quidquid in illud a me conferatur, et ut ita in eo aliqua antiquitatis lumina venemur, ut incontaminata nobis fidès ac vere ecclesiastica, ex hæreticorum illis fabulis atque fragmentis nihil detrimenti sentiant, sed ad ridendas hominum vere stultorum in sapientia sua nænias nugasque magis convalescat. Videndi Epiph. hæresi 31, Irenæus toto late opere *Adversus hæreses*, Tertullianus et alii. Quod Ἀνατολικὴ διδασκαλία titulus profert, indicio est Europæum potius hominem fuisse qui ita inscripsit, seu sedi ejus subiectum, qui Asianos vel Syros hinc notare voluerit. Sic illi ἀνατολικοὶ, ex quibus Valentinianorum illæ fæces ac reliquorum primæ fere ætatis hæreticorum. COMBER. — Theodosi meminit Ignatius Epist. interpol. ad Trallianos, c. 11, ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius. Conf. etiam quæ superius e Valesio allata sunt ad Strom. 1, cap. 21.

A'. Πάτερ, φησί, παρατίθεμαι τοι εἰς χεῖρας τὸ πτεῦμά μου (54). Οἱ προέβαλε, φησί, σαρκίον τῷ Λόγῳ τῇ Σοφίᾳ, τὸ πνευματικὸν σπέρμα, τοῦτο στολισάμενος κατῆλθεν ὁ Σωτὴρ. Οὐθεν ἐν τῷ πάθει τὴν Σοφίαν παρατίθεται τῷ Πατρὶ, ἵνα αὐτὴν ἀπολάδῃ παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μὴ κατασχεθῇ ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν στερίσκειν δυναμένων. Οὕτω πᾶν πνευματικὸν σπέρμα τοὺς ἔκλεκτούς διὰ τῆς προειρμένης φωνῆς παρατίθεται. Τὸ ἔκλεκτὸν σπέρμα φαμὲν καὶ σπιρθῆτρα ζωοποιούμενον ὑπὸ τοῦ Λόγου, καὶ κόρην δύθαλμοῦ, καὶ κόκκον σιράπεως, καὶ ζύμηρ, τὰ δόξαντα καταδιηρήσθαι γένη ἐνοποιοῦντα [ἰστ. ἐνοποιοῦντα] εἰς τίστιν.

B'. Οἱ δ' ἀπὸ Οὐαλεντίνου, πλασθέντος, φασί, τοῦ ψυχικοῦ σώματος, τῇ ἔκλεκτῇ ψυχῇ οὔσῃ ἐν ὑπνῳ ἐντεθῆναι ὑπὸ τοῦ Λόγου σπέρμα ἀρρενικὸν, διεπέστιν ἀπόρθιον τοῦ ἄγγελικοῦ, ἵνα μὴ ὑστέρημα ἦ. Καὶ τοῦτο ἔξυμωσε τὰ δόξαντα καταδιηρήσθαι, ἐνοποιοῦν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν σάρκα, ἀ καὶ ἐν μερισμῷ ὑπὸ τῆς Σοφίας προηρέχθη. Γύπνος δὲ ἦ οὐδὲν ἡ λήθη τῆς ψυχῆς, ἃν συνείχε, μὴ διαλυθῆναι, ὕστερ τὸ πνευματικὸν διπέρ τὸν ἐνέθηκε τῇ ψυχῇ ὁ Σωτὴρ. Τὸ σπέρμα, ἀπόρθιον ἦ τοῦ ἀρρενοῦς καὶ ἄγγελικον· διὰ τοῦτο λέγει ὁ Σωτὴρ· Σώζουν σὺ καὶ ἡ γυνὴ καὶ τοῦ.

C'. Ἐλθὼν οὖν ὁ Σωτὴρ, τὴν ψυχὴν ἔξηπνισεν, ἔξῆψε δὲ τὸν σπιρθῆτρα. Δύραμις τάρο, οἱ λόγοι

⁶ P. 951-956 ED. POTTER. ^a Luc. xxiii, 46. ^b P. 957 ED. POTTER. ^c I Pet. ii, 9. ^d Isa. xlii, 3. ^e Deut. xxxii, 10. ^f Matth. xiii, 31, 53. ^g Gen. xix, 47.

(54) Τὸ πτεῦμά μου. Animam suam Patri commendat et nos in illa, omnesque electos semenque electorum, quæ et Athanasii, Patrumque aliorum in Catena expositio est, nec aliter intelligendus Ambrosius cum ait: *Spiritus Patri commendatur, ut celestia quoque ab iniquitatibus vinculo solverent-*

A 348 I. Pater, ☧ ait, in manus tuas spiritum meum depono ^a. Quod carnale Verbo produxit Sapientia, inquit, nempe semen spiritale, hoc vestitus descendit Salvator. Hinc est quod in passione Sapientiam Patri commendat, ut eamdem a Patre recipiat, neque hic in terris detentus sit ab iis, qui deprivare possunt. Sic omne semen spiritale, electos nempe, voce predicta ☧ commendat: *Electum semen ^b vocamus scintillam a Verbo vivificandam ^c, et oculi pupillam ^d, et sinapis granum, et fermentum ^e,* quæ et si appareant genera a se divisa, ad eamdem tamen fidem conspirant.

II. Valentini autem sequaces dicunt, corpore animali formato, animæ electæ in somno insatum esse a Verbo semen virile, quod angelici est defluxio, ne esset defectus. Et hoc quæ divisa apparuerunt fermentavit, in unum animam et corpus redigens, quæ separati a Sapientia producta fuissent. Somnus vero Adæ fuit animæ oblivio, quæ illi contigit, ne dissolveretur, sicuti spiritale illud quod animæ indidit Salvator. Semen defluxio fuit masculi et angelici, propterea dicit Salvator: *Servare tu et anima tua ^f.*

III. Servator itaque veniens animam expergefecit, scintillamque accendit. *Potentia enim sunt ser-*

tur, i. e. animæ, quarum celestis, et a Deo origo. Hæreticorum proclivis error, quod divina et humana in Christo non satis distinguunt, utraque in Christo vera, qui unus ipse verus cum Patre Deus, verusque homo nobiscum. Sic passim Chrysostomus aliquie probati Patres. COMBER.

mones Domini. Hanc ob causam inquit, Splendat lux vestra coram hominibus. ^a Et post resurrectionem suam apostolis Spiritum immittendo, pulvarem quidem sicuti favilla esset, eventilavit ac separavit; accendebat autem scintillam ac viviscavit.

IV. Dominus, quippe maxima humilitate praeditus, non ut angelum, sed ut hominem se conspicendum præbuit. Et cum in monte ab apostolis suis gloria et maiestate visus est ^c, non propter semet ipsum hoc fecit, ut nimirum semet ostentaret, sed Ecclesiæ suæ gratia, quæ genus electum est ^d, ut disceret profectum ejus post exitum e carne. Ipse enim in cœlo lux fuit, est etiam illud quod in carne apparuit; et quod hic visum fuit non illo quod in cœlo posterius, neque excisum fuit e cœlo quandiu hic in terris versabatur, perinde quasi de loco in locum discederet, aut hunc occuparet, illum vero relinquere; sed erat quod ubique est, cum apud Patrem tum in terris, ultiote qui Patris est virtus. Ad hoc, impleri illum Servatoris sermonem oportuit, quem protulerat: *Sunt quidam ex illis qui hic astant, qui mortem non gustabant, usquedum conspiciant Filium hominis in maiestate sua.* Petrus itaque, Jacobus et Joannes viderunt in gloria, et obdormierunt.

V. Quomodo itaque faciem Domini lucidam conspicientes non fuerunt stupore percussi; at simul ac vocem ejus audiverunt in terram cecidere? Quia nimirum aures quam oculi a fide absunt longius, et inusitata vox majorem terrorem incutit. Evidem cum vocem audiret Joannes ille Baptista ^f, ~~qui~~ haud timuit, quippe in spiritu auditivit ipse, cui vox illa usitata: at vero qua homo tantum quis audiens, obstupescit. Hanc ob causam dicit illis Salvator: *Nemini dixeritis quod vidistis.* At non oculis carnalibus lumen conspicerant: his enim nihil affine vel proprium cum hoc lumine, nisi prout Servatoris voluntas carni videndi virtutem concesserit, insuper quod et anima vidit, dedit carni, participanti neurope, eo quod arcte cum ea conjuncta sit. Illud vero, *Nemini dixeritis*, ne forte illud, quod Dominus erat, intelligentes, in illum manus injicere abstinerent se, et sic dispensatio esset imperfecta, abessetque a Domino mors, ut qui frustra conatus est quod perficere non potuit. Præterea, vox illa in monte prolatæ electis qui intelligere possent facta est; ideoque mirati sunt, testimonio illi lato, cui et ipsi crediderant: vox autem illa in fluvio Jordane prolatæ est illis qui in eum credituri erant; quapropter et ab eisdem fuit neglecta vox, qui institutionibus legis peritorum implicati delineabantur.

^a P. 958 ED. POTTER. ^b Matth. v, 16. ^c Matth. xvii, 1-8. ^d I Pet. ii, 9.
• Matth. xvi, 27; Luc. ix, 27. ^e Joan. i, 33. ^f Matth. xvii, 9.

'55) Διὰ πολλὴν ταξ. Alte satis et orthodoxe de Christi mysteriis, qui se ita exinanivit, ut non annulus sed homo fieret, quæ extrema vilitas in creatura intelligente, idem ipse qui in cœlis et qui in terra, nec a se divisus, nempe deitate qua ubique est, non ita humanitatis, quæ circumscripta est, ga-

A τοῦ Κυρίου. Διὰ τοῦτο εἰρηκε· Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθετέ τών ἀνθρώπων. Καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἐμφυσῶν τὸ Πνεῦμα τοῖς ἀποστόλοις, τὸν μὲν χοῦν, καθάπερ τέφραν, ἀπέψυσε καὶ ἔχωριεν ἐξῆπτε δὲ τὸν σπινθῆρα καὶ ἐζωποίει.

D'. Ο Κύριος διὰ πολλήν ταπεινοφροσύνην (55) οὐχ ὡς ἀγγελος ὁ φθη, ἀλλ' ὡς ἀνθρωπος· καὶ ὅτε ἐν δόξῃ ὄντος τοῖς ἀποστόλοις ἐπὶ τοῦ δρους, οὐ δε' ἐκυρῶν ἐποίησε δεικνὺς ἐκατόν, ἀλλὰ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ήτις ἐστὶ τὸ γέρος τὸ ἐκλεκτόν, ἵνα μάθῃ τὴν προκοπὴν αὐτοῦ μετὰ τῆς σαρκὸς ἔξοδον. Αὐτὸς γάρ καὶ ἀνω φῶς ἦν, καὶ ἐστὶ τὸ ἐπιφανὲν ἐν σαρκὶ, καὶ τὸ ἐνταῦθα ὄφθεν, οὐχ ὕστερον τοῦ ἀνων, οὐδὲ διεκέκοπτο ἢ ἀνωθεν μετέστη δεῦρο, τόπον ἐκ τούτου ἀμείδον, ὡς τὸν μὲν ἐπιλαβεῖν, τὸν δὲ ἀπολιπεῖν· ἀλλ' ἦν τὸ πάντη δν, καὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, κάνταῦθα δύναμις γάρ ἦν τοῦ Πατρός. "Ἄλλως τε ἔχρην κάκενον πληρωθῆναι τὸν λόγον τοῦ Σωτῆρος, δν εἴπεν· *Eἰσὶ τινὲς τών ὀδεις στριχοτεινοι, οἱ οὐ μὴ γεύσονται θαρρέτεν, ἀλλα διὰ ιδωσι τὸν γίλον τὸν ἀνθρώπουν ἐν δόξῃ.* Εἰδον οὖν καὶ ἐκοιμήθησαν δ τε Πέτρος, καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης.

E'. Πῶς οὖν, τὴν μὲν δύνιν τὴν φωτεινὴν ιδόντες, οὐχ ἐξεπλάγησαν· τὴν δὲ φωνὴν ἀκούσαντες, ἐπεισον ἐπὶ γῆν; διτι ὥτα τυγχάνει (56) ἀπιστότερα ὄφθαλμῶν, καὶ τὴν παρὰ δόξαν φωνὴν μᾶλλον ἐκπλήσσει. Ο δὲ Ἰωάννης δ βαπτιστὴς, τῆς φωνῆς ἀκούσας, οὐχ ἐφοβήθη, ὡς ἀνέν πνεύματι ἀκούσας συνήθει τῆς τοιαύτης φωνῆς· καθὼδ δὲ ἀνθρωπός τις ἐστι, μόνον ἀκούσας κατεπλάγη· διδ καὶ λέγει αὐτοῖς δ Σωτῆρι· *Μηδεὶς εἰπήτε δ ιδετε.* Καίτοι οὐδὲ σαρκικοῖς ὄφθαλμοῖς τὸ φῶς ἐωράκεισαν· οὐδὲν γάρ συγγενὲς καὶ οἰκεῖον ἐκεῖνῳ τῷ φωτὶ καὶ τῇδε τῇ σαρκὶ· ἀλλ' ὡς τὴν δύναμις καὶ τὴν βούλησις τοῦ Σωτῆρος ἐνεδύναμετ τὴν σάρκα, εἰς τὸ θεάσασθαι· ἀλλως τε καὶ δ τὴν φυγὴν εἶδε, μετέδωκε κοινωνοῦσῃ τῇ σαρκὶ, συμπεπλέχαις αὐτῇ. Τὸ δὲ, *Μηδεὶς εἰπήτε, ἵνα μὴ, δ ἐστιν δ Κύριος νοήσαντες, ἀπόσχιονται τοῦ επιβάλλειν τῷ Κυρίῳ τὰς χεῖρας,* καὶ ἀτελῆς τὴν οἰκονομίαν γένηται, καὶ δ θάνατος ἀπόσχηται τοῦ Κυρίου, ὡς μάτην πειράων ἐπὶ ἀνηντύρη. Καὶ ἐτι δη μὲν ἐν τῷ δρει φωνὴ τοῖς ἡδη συνιείσιν ἐκλεκτοῖς ἐγένετο· διδ καὶ ἐθαύμασαν μαρτυρουμένου τοῦ πιστευόμενου· δὲ ἐπὶ τῷ ποταμῷ τοῖς μέλλουσι πιστεύειν· διδ καὶ ἡμελήθη τὴν φωνὴν αὐτοῖς προκατεχομένοις ἐπὶ τῇ τῶν νομοδιδασκάλων ἀγωγῇ.

tione. COMBER.

(56) Ότα τ. Herodoti dictum est, pag. 2: "Ωτα γάρ τυγχάνει ἀνθρώποισι ἐόντα ἀπιστότερα ὄφθαλμῶν, quod a Philone quoque duobus in locis usurpat. II. SYLVESTER.

G. Τὸν, Ἐρ ἀρχῆς ἡρὸν ὁ Αὔτος, καὶ ὁ Αὔτος ἡρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεός ἡρὸς ὁ Αὔτος, οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου οὐτως ἔκδεχονται. Ἀρχὴ μὲν γάρ τὸν Μονογενῆ λέγουσιν, δὸν καὶ Θεὸν προσαγορεύεσθαι, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔξης ἀντικρυῖς Θεὸν αὐτὸν δηλοὶ λέγων. Ὁ μορογενῆς Θεός (57), ὁ ὥρ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο· τὸν δὴ Λόγον τὸν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦτον, τὸν ἐν τῷ Μονογενεῖ, ἐν τῷ νῦν καὶ τῇ ἀληθείᾳ, μηρύει (58) τὸν Χριστὸν τὸν Λόγον καὶ τὴν ζωὴν. “Οθεν εἰκότως καὶ αὐτὸν Θεὸν λέγει τὸν ἐν τῷ Θεῷ τῷ νῦν δοτα. Ὁ γέροντες ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ, ζῶντος δὲ τοῦ σύζυγος· διὸ καὶ φησιν δὲ Κύριος· Ἐγώ εἰμι η̄ ζῶν.

Z. Ἀγνωστος οὖν ὁ Πατήρ ὅν, τιθέλησε γνωσθῆναι τοῖς Αἰώνιοις καὶ διὰ τῆς Ἐρθυμητήσεως τῆς ἔχουσαν, ὡς ἀντὶ ἑαυτῶν ἐγνωκίους, πνεῦμα γνώσεως, οὐσίας ἐν γνώσει, προέβαλε τὸν Μονογενῆ. Γέγονεν οὖν καὶ ὁ ἀπὸ γνώσεως, τουτέστι τῆς πατρικῆς Ἐρθυμητήσεως προελθὼν γνώσις, τουτέστιν ὁ Υἱός· διτὶ δὲ Υἱοῦ ὁ Πατήρ ἐγνώσθη. Τὸ δὲ τῆς ἀγάπης πνεῦμα κέρατας τῷ τῆς γνώσεως ἐξηγεῖται τοῖς Αἰώνιοις, ὡς δὲν καὶ ὑπὸ τοῦ καθολοῦ αὐτοῦ προβληθείς. Ὁ δὲ ἐνταῦθα ὀφεῖς οὐκ ἔτι μονογενῆς, ἀλλ' ὡς μονογενῆς πρὸς τοῦ ἀποστόλου προσαγορεύεται, δοξαρίῳ ὁ μορογενῆς· διτὶ, εἰς καὶ διὰ τὸν ὥν, ἐφ' μὲν τῇ κτήσει πρωτότοκος ἐστιν Ἱησοῦς, ἐν δὲ Πληρόματι (59) μορογενῆς. Ὁ δὲ αὐτὸς ἔστι, τοιοῦτος ὃν ἔκαστη τόπῳ, οἷος κεχωρῆται δύναται, καὶ οὐδέποτε τοῦ μελναντοῦ δικαστᾶς μεριζεται· φησι γάρ δὲ Απόστολος· Ὁ γάρ ἀναβατές, αὐτός ἔστι καὶ ὁ καταβάτης. Εἰκόνα δὲ τοῦ Μονογενοῦς τὸν Δημιουργὸν λέγουσι· διὸ καὶ αὐτὰ τῆς εἰκόνος τὰ ἔργα. “Οθεν καὶ δὲ Κύριος εἰκόνα τῆς πνευματικῆς ἀνατάσσεως ποιήσας τοὺς νεκροὺς οὓς θάγειρεν, οὐκ ἀφθάρτους τὴν σάρκα, ἀλλ' ὡς αὔθις ἀποθανομένους θάγειρεν.

H. Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν ταύτῃ τοιούτῳ Λόγῳ Θεὸν ἐν Θεῷ φαμεν, διτὶ καὶ εἰς τὸν καθολοῦ τοῦ Πατρός εἶναι λέγεται, ἀδιάστατος, ἀμέριστος, εἰς Θεός. Πάρτα δὲ αὐτοῦ ἐγένετο, κατὰ τὴν προτεχνήν ἐνέργειαν τοῦ ἐν ταύτῃ τοιούτῳ Λόγῳ, τὰ τε πνευματικὰ καὶ νοητὰ καὶ αἰσθητά. Οὗτος τὸν κόλπον τοῦ Πατρός ἐξηγήσατο δὲ Σωτήρ. Καὶ Ἡσαΐας· Καὶ ἀνταποδώσω τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς

⁶ **P.** 969 ED. POTTER. ^a Joan. i, 4. ^b Ibid. 18. ^c Ibid. 4. ^d Joan. xi, 25; xiv, 6. ^e Joan. i, 14. ^f Col. i, 15. ^g Eph. iv, 10. ^h Joan. i, 3. ⁱ Ibid. 18.

(57) Ὁ μορογενῆς Θεός. Etiam Syr. Θεός, reliqui forte melius Υἱός, unigenitus Filius, quae vox non sinit trahi deitatem Verbi ad Valentinianorum διωνυμίαν, sed ut vere Filius Deusque intelligatur, singularique nativitate qua unus ipse unigenitus humanitate et carne, idem primogenitus et fratres habens, quibus vere communicit. Reliqua, et quod divina quaque nomina res et Αἰώνες, seu aliiquid distinctum vereque existens accipiuntur, Valentinianorum deliria. COMBER.

VI. Illud: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*^a, Valentini sequaces sic interpretantur. Principium quidem Unigenitum dicunt, quem etiam Deum nominari, sicuti in iis quæ sequuntur Deum eum esse liquido ostendit Joannes dicens: *Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit*^b. Verbum scilicet hoc, quod erat in principio, illud quod in Unigenito, quod in mente, et quod in veritate fuit, Christum Verbum et vitam indicat. Unde merito et ipsum nominat Deum qui in Deo mente exsistit. *Quod in ipso Verbo factum est, vita erat*^c conjux; quamobrem et Dominus inquit: *Ego sum vita*^d.

B **VII.** Parum itaque cognitus Pater, ab Αἰονίbus cognosci voluit, et per sui ipsius *Enthymesin*, utpote qui se optime noverit, spiritus scientiae quæ exsistit in scientia produxit Unigenitum. Fuit ergo a scientia, hoc est, scientia veniens ab *Enthymesi* Patris, hoc nimurum est Filius, quod per Filium Pater nobis sit cognitus. Spiritus vero ille charitatis illi scientiae spiritui mistus est ad eumdem modum quo Pater Filio, et *Enthymesis* veritati; non aliter ac scientia ab *Enthymesi*, a veritate proveniens. Et ille quidem qui *in sinu Patris Filius unigenitus manserit, Enthymesin* hanc Αἰονίbus per scientiam patefacit, ut qui *in sinu eius processerit*. Qui vero hic visus est in terris, non amplius unigenitus, sed quasi unigenitus ab apostolo consideratur, *gloriam quasi Unigeniti*^e; **X** quod cum unus idemque sit, separatum in creatura Jesus quidem *primogenitus*, in *Plenitudine vero unigenitus*^f. Ille autem idem est, nempe talis unicuique loco, qualis ab eodem eapi possit, et nunquam a manente ille qui descendit, dividitur; dicit enim Apostolus: *Qui enim ascendit, idem est qui descendit*^g. Imaginem autem Unigeniti Demiurgum nominant: proinde eadem sunt imaginis opera. Hinc et Dominus resurrectionis spiritalis imaginem consciens mortuos quos suscitavit, non carne a corruptione immuni suscitavit, sed quasi qui iterum mortem subirent.

D **VIII.** Nos autem Deum Verbum per identitatem in Deo esse asserimus, qui et *in sinu Patris esse* dicitur, qui nec separari vel dividi possit, sed unus est Deus. *Omnia per ipsum facta sunt*^h, per virtutem immediatam Verbi, quod in identitate est, cum spiritualia, tum intelligibilia, et quæ sensu percipiuntur. Hic Salvator Patris sinus patefecitⁱ. Et

(58) *Mηρύει. Sc. Joannes apostolus.* STLBURG

(59) *Ἐρ δὲ Πληρόματι.* Vox est qua male usi Valentini pro scena quadam et capacitatem supra cœlos, uti sic satis explicant, in quo Unigenitus pro loci immensitate magnus, hic in terris parvus. Sic deliri homines nihilque minus quam vere *Gnostici*, i. e. sapientes excellentique scientia prædicti, sed plane insipientissimi bardique, nec aliter ei intellectus sinus Patris. COMBER.

Isaias dicit: *Et reddam opera eorum in sinu eorum*^a. A in cogitationem eorum quae in anima est, ex qua prima creaturæ omnis primogenitus producitur. Qui vero per identitatem Unigenitus est, quocum Salvator virtute non separanda operatur, hic est lux Ecclesiæ, quæ prius in tenebris et ignorantia fuit. *Et tenebrae eam non comprehendenterunt: apostatae nimis ac reliqui ejusdem fariñæ homines eum non norunt, cum et mors ipsum non detinuerit.*

IX. Fides non una est, sed diversa. Dicit itaque Salvator: *Fiat tibi secundum fidem tuam*^b. Inde dicitur, homines qui vocati fuerant in adventu Antichristi seducendos esse, impossibile vero ut seducantur qui fuerint electi. Proinde dicit: *Et si possibile foret, electi mei*^c. Rursus cum ait: *Discedite de domo Patris mei*^d, vocatis ibi dicit. Similiter quod dictum est a peregrinatione redeunti, illi qui rem suam abligurierat, cuique *ritulus saginatus*^e manutatus fuerat, vocationem respicit. Rursus ubi rex eos qui in viis erant^f ad nuptiarum cœnam vocavit. Ex æquo quidem vocati fuerunt omnes, quippe super justos et injustos pluit, solemque universis accedit^g. Eliguntur autem sive majori prædicti, ad quos inquit: *Patrem meum nemo vidit nisi Filius*^h, et: *Vos mundi lux estis*ⁱ, et: *Pater sancte, sanctifica eos in nomine tuo*^k.

350 X. Neque spiritualia ac quæ intelligunt, neque archangeli qui omnium primi creati sunt, quin et nec ipse informis et qui sine \texttimes specie, sine figura, et corpore: sed et formam habet propriam, et corpus pro ratione excellentiae hujuscemus spiritus omnes superat. Sicuti et qui primi sunt creati pro ratione excellentiae qua sanctis qui illis subsunt, exsuperant. Illud enim quod genitum est, non omnino caret substantia, quamvis non formam similem et corpus habent cum hisce corporibus quæ in hoc mundo sunt. Mascula enim et feminea sunt quæ hic in terra existunt, et inter se distineta: ast illie Unigenitus quidem et qui proprie intelligendi vi prædictus est, specie propria atque essentia propria summe pura principalissima utitur, et Patris virtute attente fruitur. Qui vero primum creati sunt, numero licet diversi, in quantum eorum singuli desuntur et circumscribuntur, nihilominus similitudo rerum unitatem et æquitatem et simili-

^a P. 960 ED. POTTER. ^b Isa. LXV, 7. ^c Matth. ix, 29. ^d Matth. xxiv, 24. ^e Joan. II, 46. ^f Luc. xv, 25. ^g Matth. xxii, 9. ^h Matth. v, 45. ⁱ Matth. xi, 27; cf. John 14, 9.

(60) *Γενηθήτω σον καὶ μανύλ: Γενηθήτω σον κατὰ τὴν πίστιν σου, ut Matth. ix, et xv. SYLBURG.*

(61) *Οὐδὲ αὐτὸς δύεται. Videatur subaudiri monogenῆς Θεός vel Υἱός. Perinde enim illi corpus assignat et formam, ac quidquid corporum est. Et de angelis quidem haud aliter argumentatur Joannes Thessalonicensis in vii synodo. De Deo autem aut Verbo nemo est catholicorum, qui non rideat ac despiciat, quidquid olim simpliciores monachi in Nitria et per Ægyptum istiusmodi sacribus per nimiam simplicitatem (ne stoliditatem dicam) potati. Altior nobis de Deo cogitatio, quem nullo sensu*

A τὸν κόλπον αὐτῶν, εἰς τὴν ἐννοιαν αὐτῶν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ, ἀφ' ἣς πρώτης ἐνεργεῖται πρωτότοκος πάστος κτίσεως. Οὐ δέ ἐν ταῦτοτητι Μονογενῆς, οὐ κατὰ δύναμιν ἀδιάστατον ὁ Σωτὴρ ἐνεργεῖ, οὐτός ἐστι τὸ φῶς τῆς Ἐκκλησίας, τῆς πρότερον ἐν σκότῳ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ οὖσης. Καὶ ἡ σκοτία αὐτὸν οὐ κατέλαβεν. Οἱ ἀποστάταις καὶ οἱ λοιποὶ τῶν τοιούτων ἀνθρώπων οὐκέτι ἔγνωσαν αὐτὸν· καὶ οὐ θάνατος οὐ κατέσχεν αὐτὸν.

B Θ'. Η πίστις οὐ μία, ἀλλὰ διάφορος. Ο γοῦν Σωτὴρ φησι: *Γενηθήτω σον κατὰ* (60) *τὴν πίστιν.* "Οθεν εἰρηται τοὺς μὲν τῆς κλήσεως ἀνθρώπους κατὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου πλανηθήσεσθαι· ἀδύνατον δὲ τοὺς ἐκλεκτούς· διὸ φησι· Καὶ, εἰ δινατόρ, τοὺς ἐκλεκτούς μου. Πάλιν δταν λέγει· Ἐξέλιθετε ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Πατρός μου, τοῖς κλητοῖς λέγει· πάλιν τῷ ἐξ ἀποδημίας ἐλθόντι καὶ κατεδηδυκότι τὰ ὑπάρχοντα, φέτε σιτευτὸν ἔθυσε μέσχον, τὴν κλήσιν λέγει· καὶ δόου ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ δεκάπον τοῦ γάμου τοὺς ἐν ταῖς δόδοις κέκληκε. Πάντες μὲν οὖν κέληγονται ἐπίστης· βρέγει γάρ ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ τὸν ἄλιον ἐπιλάμπει πάτιν ἐκλέγονται· δὲ οἱ μᾶλλον πιστεύσαντες, πρὸς οὓς λέγει· Τὸν Πατέρα μου σύδεις ἐώραξε, εἰ μὴ ὁ Υἱός· καὶ· Υμεῖς ἔστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· καὶ· Πάτερ ἄγε, ἀγίασον αὐτοὺς ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ.

C Ι'. Αλλ' οὐδὲ τὰ πνευματικά καὶ νοερά, οὐδὲ οἱ ἀρχάγγελοι οἱ πρωτόκτιστοι, οὐδὲ μήτρ οὐδὲ ἅμορφος (61) καὶ ἀνέδεος καὶ ἀσχημάτιστος καὶ διώματος ἔστιν· ἀλλὰ καὶ μορφὴν ἔχει ίδιαν, καὶ σῶμα ἀνάλογον τῆς ὑπεροχῆς τῶν πνευματικῶν ἀπάντων. Ός δέ καὶ οἱ πρωτόκτιστοι ἀνάλογον τῆς ὑπεροχῆς τῶν ὑφ' αὐτοῦ δισίων (62). "Οὐλως γάρ τὸ γενητὸν οὐκ ἀνούσιον μὲν, οὐχ δημοιον δὲ μορφὴν καὶ σῶμα ἔχουσι τοῖς ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ σώμασιν. "Αρρενά τε γάρ καὶ θῆλα τὰ ἐνταῦθα, καὶ διάφορα πρὸς αὐτά· ἔκει δὲ ὁ μὲν Μονογενῆς καὶ ίδιως νοερός. ίδει δὲ οὐσία ίδια κεχρημένος ἀκρωτ., εἰλικρινεῖ καὶ ἡγεμονικωτάτη, καὶ περοσχῶς τῆς τοῦ Πατρὸς ἀπολαύσων δυνάμεως· οἱ δὲ πρωτόκτιστοι, εἰ καὶ ἀριθμῷ διάφοροι, καὶ δὲ καθ' ἕκαστον περιώρισται καὶ περιγέραπται, ἀλλ' ἡ δημοιότης τῶν πραγμάτων ἐνότητα καὶ δημοιότητα ἐνδείχνυται. Οὐ γάρ τῷδε μὲν πλέον, τῷδε δὲ ἥττον παρέσχεται τῷδε ἐπειδὴ οὐδὲ πλοεπιπτάται τις αὐτοῖς προκοπή ἐξ ἀρχῆς, ἀπειλ-

D corporis, ac ne mentis intelligentia nisi ipso dominante ad seque trahente ac lumen præbente, tuncque etiam pro nostro modulo nec comprehendendo attingere liceat: quomodo nec videns nec videatur corpus est ex insula Gnosticorum philosophia, τὸ νοερὸν et νοητὸν idque longe excellens, quæ sic vocibus ex visu acceptis, ut sensuum nobilissimo, nostro more significamus. COMEF.

(62) *Τὼν ὑψ' αὐτοῦ δότων. Forte τῶν ὑπ' αὐτοὺς δισίων eorum, qui sub eis sunt, sanctorum. Ibidem iuxta A., τὸ γεννητόν. SYLBURG.*

φότων τὸ τέλειον ἄμα τῇ πρώτῃ γενέσει παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ δὲ μὲν φῶς ἀπρόσωπος εἴρηται, ὡς μονογενῆς καὶ πρωτότακος, δὲ ὁ φθαλαῖδος (63). οὐκ εἰδεῖ, καὶ οὐδὲ οὐκ ἔκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίᾳν ἀνθρώπουν ἀρέβην· οὐδὲ ἔσται τις τοιούτος, οὐδὲ τῶν πρωτοχτίστων, οὔτε ἀνθρώπων· οἱ δὲ διαπατέδος τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς βλέποντο· πρόσωπον δὲ Πατρὸς (64) δὲ Υἱός, δι’ οὗ γνωρίζεται δὲ Πατήρ. Τὸ τολνυν δρῶν καὶ δρώμενον ἀσχημάτιστον εἶναι οὐ δύναται οὐδὲ ἀσώματον. Ὁρῶσι δὲ ὁφθαλμῷ οὐκ αἰσθητῷ, ἀλλ’ οἷῷ παρέσχεν δὲ Πατήρ, νοερῷ. gnoscitur. Illud itaque quod videt et quod videtur, figuræ quidem omnis aut corporis expers esse non potest. Vident autem non oculo sensibili, sed tali qualem præbuit Pater, nimirum mentali.

IA'. Ὄταν οὖν εἶπε δὲ Κύριος· Μή καταρροήσῃ τε ἑρδὸς τῶν μυκρῶν τούτων· ἀμήρα λέγω υἱόν, τούτων οἱ ἄγγελοι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς διαπατέδος βλέποντον, οἵον τὸ προκεντημάτων (65), οἵοι ἔσονται οἱ ἔκλεκτοι, τὴν τελείαν ἀπολαβόντες προκοπήν. Μακάριοι δὲ οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, διτὶ αὐτοὶ τὸν Θεόν δύοται· πρόσωπον δὲ τοῦ ἀσχηματίστου πῶς ἂν εἴη; Σώματα γοῦν ἐπουράνια εύμορφα καὶ νοερὰ (66) οἴδεν δὲ Ἀπόστολος. Πώς δὲ ἀν καὶ δύναματα διάφορα αὐτῶν ἐλέγετο, εἰ μή σχήμασιν ἦν περιεγγραμμένα, μορφῇ καὶ σώματι (67); Ἀλλὴ δέξαι ἐκουπαριῶν, ἀλλὴ ἐπιγειῶν ἀλλὶ ἀγγέλων, ἀλλὴ ἀρχαγγέλων· ὡς πρὸς τὴν σύγκρισιν τῶν τῆσδε σωμάτων, οἵον ἄστρων, ἀσώματα καὶ ἀνέλεια, ὡς πρὸς τὴν σύγκρισιν τοῦ Υἱοῦ σώματα μεμετρημένα καὶ αἰσθητά. Οὕτω καὶ δὲ Υἱός πρὸς τὸν Πατέρα παραβαλλόμενος. Καὶ δύναμιν μὲν ίδιαν ἔχει ἔκαστον τῶν πνευματικῶν καὶ ίδιαν οἰκονομίαν, καθὸδὲ δὲ δόμοῦ τε ἐγένοντο (68), καὶ τὸ ἐντελὲς ἀπειλήφασιν οἱ πρωτόκτιστοι, καινὴν τὴν λειτουργίαν καὶ ἀμερίστον.

IB'. Οἱ πρωτόκτιστοι οὖν τὸν τε Υἱὸν δρῶσι καὶ διαυτοὺς καὶ τὰ ὑποβεβηκότα, ὕσπερ καὶ οἱ ἀρχάγγελοι τοὺς πρωτοχτίστους. Ὁ δὲ Υἱὸς ἀρχὴ τῆς πατρικῆς ὑπάρχει θέας, πρόσωπον τοῦ Πατρὸς λεγόμενος. Καὶ οἱ μὲν ἄγγελοι νοερὸν πῦρ (69), καὶ

¶ P. 961 ED. POTTER. * Tob. xii, 15. † I Tim. vi, 16. ‡ I Cor. ii, 9. § Matth. xviii, 10. • Ibid. ¶ Matth. v, 8. ¶ I Cor. xv, 40.

(63) Ἀ ὁφθ. Forte congruentius δὲ ὁφθ., ut referatur ad singulare φῶς. SYLBURG.

(64) Πρόσωπον δὲ Πατρός. Sic superius Stomat. v, pag. 665: Ἐντεῦθεν πρόσωπον εἴρηται τοῦ Πατρὸς δὲ Υἱός· hinc *vultus Patris dicitur Filius*, etc., ubi conf. adnotata.

(65) Τὸ προκε. Etiam si divise legas τὸ προκέντημα τῶν (i. e. τούτων) οἵοι ἔσονται οἱ ἔκλεκτοι, τamen ne sic quidem sat recte constare videtur locus. Fr. Junius, οἴον τὸ προκέντημα, τοιούτοις ἔσονται οἱ ἔκλεκτοι· ut τοῦ προκεντημάτος vocabulo significetur ἡ τῶν πρωτοχτίστων φύσις. SYLBURG.

(66) Εὔμορφα καὶ νοερά. Sic nimirum vel Clemens vel Valentiniani colligunt profiteri Paulum esse cœlestia corpora pulchra specie et intelligentia, quod illorum aliam et aliam δέξαν dicit, quæ similiiter futura sibi sanctorum resurgentium. Sed δέξαν hanc nihil cogit ut aliud intelligamus quam splendorem, fulgorem, lucem et quod reddidit interpres claritatem, ex qua corporea et visibili lieuit

A tudinem ostendit. Non enim huic quidem amplius, illi vero minus ex septem illis suit concessum *, nec ullus iis deest proiectus, qui a principio perfectionem omnem una cum primo ortu a Deo per Filium acceperunt. Et ille quidem lumen inaccessum vocatur ^b, ut unigenitus et primogenitus, quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendiit ^c: nec quis talis futurus, nec ex illis qui primo creati sunt spiritibus, nec inter homines. Spiritus vero illi semper vident faciem Patris ^d: hæc autem Patris facies Filius est, per quem Pater cognoscitur. Illud itaque quod videt et quod videtur, figuræ quidem omnis aut corporis expers esse non potest. Vident autem non oculo sensibili, sed tali qualem præbuit Pater, nimirum mentali.

XI. Cum igitur Dominus dixerit: Ne contemnatis unum ex parvis istis: dico enim vobis, angelos eorum per omne tempus intueri faciem Patris ^e: indicat, quod qualis sit προκεντημάτων natura, tales futuri electi, cum proiectum perfectum acceperint. Insuper: Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt ^f: ejus autem quo pacto sit facies, qui figuræ expers sit? Corpora igitur cœlestia formosa et intelligentia novit Apostolus; et diversa eorumdem nomina quomodo idem diceret, nisi figuris, nisi forma, ni denique corpore ^g aliquo circumscripta forent? Alia gloria cœlestium, alia terrestrium, alii angelorum, alia archangelorum ^h: in quantum cum corporibus terrestribus, aut qualia fuerint astra comparentur, absque corpore et forma sunt; sin vero cum Filio comparaveris, corpora quidem desinuit et sensibilia dici possunt. Sic et Filius si cum Patre collatus fuerit. Quinetiam unusquisque spiritus potentiam sibi quidem propriam habet propriaque dispensationem; prout vero simul facti sunt, et perfectionem acceperunt primo creati, commune quoddam munus habent et indivisum.

XII. Primo itaque creati et Filium vident, et seipsos, et inferiora, sicut et archangeli vident primo creatos. At vero Filius Patrem videndi principium est, quique facies Patris dicitur. Et angeli quidem sunt ignis intelligens, et secundum essentiam spi-

D Paulo arguere ad animarum spiritalem majorem minoremque gloriam et claritatem, nec animarum solidum sed et corporum ac corporalem; erit enim altera alteri comes, sed illa hujus parentis ac origo, et quod non facit Pauli exemplum. COMBEF.

(67) Μορφὴ καὶ σῶμα. Forte μορφὴ τε καὶ σῶμα. SYLBURG.

(68) Ομοῦ τε ἐγένετο. Melius δομοῦ τι ἐγένετο, ut apud Plutarchum et alios. SYLBURG.

(69) Ἅγγελοι τοερὸν πῦρ. Ignis intelligens, nec aliter Basilius pluresque sanctorum qui angelos re ipsa corporeos volunt, eorumque subtilissima esse corpora, nec ejusdem rationis ac crassa hæc nostra; ex quo fit ut et dicantur spiritualia, et angeloi spiritus sic quasi comparatione, qua distinctione consultuli illis Patribus, nec aut Scripturæ adversum videantur, aut aliquid docuisse quod postea Ecclesia damnaverit. Ad Unigenitum autem quod trahunt Valentiniani, impium est nec audiendum. COMBEF.

ritus intelligentes et depurgati. Lux vero intelligens sunt, quippe maximus profectus est ab igne intelligentie perfecte purgato, in quo cupiunt angeli intropiscere ^a, inquit Petrus. Ad hoc, Filius puritate majori excellit, utpote qui lux inaccessa sit Deique potentia, et secundum apostolum, cuius pretioso et immaculato et incontaminato sanguine redempti sumus^b, cuius quidem vestimenta ut lux splenduerunt, facies vero ejus sicuti sol ^c, in quem oculis adversis intueri difficile admodum sit.

XIII. Hic est panis cœlestis et cibus spiritalis viam suppeditans cum manducetur et cognoscatur. Lux est ille hominum, nimirum Ecclesiæ. Qui quidem panem cœlestem comederunt, mortui sunt ^d. Qui vero verum illum Spiritus panem comedit, non morietur. Panis vivus qui a Patre datus, Filius est, B illis nimirum qui manducare volunt. Panis autem quem ego dabo, inquit, caro mea est ^e, seu quo caro nutritur per eucharistiam, vel quod et potius, caro corpus ejus est, quod est Ecclesia, panis cœlestis, synagoga benedicta. Forte autem ex substantia eadem respectu subjecti, facti sunt electi, et quasi finis ejusdem participes futuri.

351 XIV. Dæmonia incorporea dicuntur, non ut corpus non omnino habentia (figuram enim quamdam habent, et hanc ob causam cruciatus sensum percipiunt); sed comparatione facta corporum illorum quæ salute ^f prædicta sunt, spiritalium umbra cum sunt, corporis expertia dicuntur. Et angelis sunt corpora; visu enim percipiuntur. Quin et ipsa quidem anima est corporea; itaque Apostolus inquit: Seminatur quidem corpus animale, suscitatur vero corpus spiritale ^g. Quomodo vero animæ quæ puniuntur sentiunt, cum non sint illis corpora? Timete ergo, inquit, eum qui post mortem potest et animam et corpus in gehennam conjicere ^h. Quod enim sensui appetit, non igni purgatur, sed in terram resolvitur. Contra vero exemplo Lazari et divitis ⁱ animam esse corporalem, per membra corporea liquido ostenditur.

XV. Quemadmodum vero gessimus imaginem ter-

^f P. 962 ED. POTTER. ^a I Pet. i, 12. ^b Ibid. f. ^c Math. xvii, 2. ^d Joan. vi, 49. ^e Ibid. 51. ^g I Cor. xv, 44. ^h Math. x, 28. ⁱ Luc. xvi, 24.

(70) *H.* Hæc particula deest in Flor. edit. SYL-BURG.

(71) Οπερ καὶ μᾶλλον. Hoc magis et præcipue significare panem illum cœlestem mysticum ejus corpus, quod et illo per eucharistiam nutriamur, ut sic ejus membra adolescamus. Huncque sensum Augustinus egregie prosequitur. Maneat ergo sic antiquo auctore, nutriti per eucharistiam carnem nostram pane illo a Patre dato qui Filius est: non umbra aliqua ac figura, quod erat panis cœlestis quem vocat, a manna distinctus citra ἀληθινὸν ἄρτον Πνεύματος, verum panem Spiritus, qui vera ipsa vita edentibus, ut non moriantur præbet, et quem spiritus Deique virtus ejusmodi panem præstantiore supra munere efficiat. COMBER.

(72) Σώματα. Tertullianus *De carne Christi*, cap. 6: Constat angelos carnem non propriam gestasse, utpote naturas substantias spiritalis; et, si

A πνεύματα νοερὰ τὴν οὐσίαν ἀποκεκαθαρμένοι· φῶς δὲ νοερὸν, ἡ μεγίστη προκοπὴ ἀπὸ τοῦ νοεροῦ πυρὸς, ἀποκεκαθαρμένου τέλεον, εἰς ἀ ἐξιθυμοῦσιν ἀγγεῖοι πυρανύχαι, ὁ Πέτρος φησίν· ὁ δὲ Γίδης έτει τούτου καθαρώτερος, ἀπόρσιτον φῶς, καὶ δύναμις Θεοῦ, καὶ, κατὰ τὸν ἀπόστολον, τιμὴ καὶ ἀμώμῳς καὶ ἀσπιλῷ αἷματι ἐλυτρώθημεν· οὐ τὰ μὲν ἱμάτια ὡς φῶς ἐλαμψή, τὸ πρόσωπον δὲ ὡς ὁ γῆιος, φημὶ δὲ ἀντωπῆσαι έστι βρέδιας.

ΙΓ'. Οὗτος έστιν ἄρτος ἐπουράνιος, καὶ πνευματικὴ τροφὴ ζωῆς παρεκτικὴ, κατὰ τὴν βρώσιν καὶ γκωνιν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, τῆς Ἐκκλησίας δηλονότι. Οἱ μὲν οὖν τὸν οὐράνιον ἄρτον φαγόντες ἀπέθανον· ὁ δὲ τὸν ἀληθινὸν ἄρτον τοῦ Πνεύματος έσθιων οὐ τεθνήσκεται. Οἱ ζῶν ἄρτος ὁ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δοθεὶς ὁ Γίδης έστι, τοῖς έσθιειν βουλομένοις· Οἱ δὲ ἄρτος ὃν ἔτρω δώσω, φησίν, ἡ σάρξ μου ἔστιν· ήτοι ὁ τρέφεται ἡ σάρξ διὰ τῆς εὐχαριστίας· ἥ (70) διπερ καὶ μᾶλλον (71), ἡ σάρξ τὸ σῶμα αὐτοῦ έστιν, διπερ έστιν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἄρτος οὐράνιος, συναγωγὴ εὐλογημένη. Τάχα δὲ ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας τῶν ἀκλεκτῶν κατὰ τὸ ὑποκείμενον γενομένων, καὶ ὡς τοῦ αὐτοῦ τέλους τευξομένων.

ΙΔ'. Τὰ δαιμόνια ἀσώματα είρηται, οὐχ ὡς σῶμα μὴ ἔχοντα· (ἔχει γάρ καὶ σχῆμα· διὸ καὶ συναίσθησιν κολαζεως ἔχει) ἀλλ' ὡς πρὸς σύγκρισιν τῶν σωζομένων σωμάτων πνευματικῶν σκιὰ δύτα, ἀσώματα είρηται. Καὶ οἱ ἄγγελοι σώματά (72) εἰσιν· δρῶνται γοῦν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ σώμα· ὁ γοῦν Ἀπόστολος· Σπελερεται μὲρ γάρ σῶμα γυναικεύ, ἐγείρεται (73) δὲ σῶμα πνευματικόν. Πῶς δὲ καὶ αἱ κολαζόμεναι ψυχαὶ συναίσθανονται, μὴ σώματα οὖσαι; Φοβίθητε γοῦν, λέγει, τὸν μετὰ θάρροντας δυνάμενον καὶ γυνήριν καὶ σῶμα εἰς τέερρα βαλεῖν. Τὸ γάρ φαινόμενον οὐ πορτικαῖον, καθαίρεται, ἀλλ' εἰς γῆν ἀναλύεται. Ἀντικρυς δὲ ἀπὸ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλούσιον διὰ τῶν σωματικῶν μελῶν σῶμα είναι δείχνυται· ἡ ψυχή.

ΙΕ'. Ως δὲ ἐφορέταινεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοῖκου,

D corporis alicuius, sui tamen generis. Putabant sci- licet nonnulli, tum angelos, tum humanaς etiam animas, tenuiori materia constare.

(73) Ἐγείρεται. Quasi resurrectio in eo sita sit, quod animæ ipsæ corpora spiritalia terrenum corpus exuerunt, quaæ crassa heresis est ipsi Paulo notata, II Tim. ii, 18, qui dicunt resurrectionem jam esse factam. Perdet etiam et mitte, in gehennam ipsa hæc quæ videntur corpora, sed ubi illa resuscitaverit, ut sicut scelerum, sic et pœnæ sint animabus quibuscum vixerunt socia. Lazari historia si quidem vera historia est, sic ἀλληγορεῖται, ut humano modo significetur divitis epulonis animæ pœna, quæ ipsa jam vere torqueatur etsi corpus non est, quidquid mysterii sit, quod corpus divina virtute, ejusque instrumentum vere spiritus dæmones et animas torquet. COMBER.

φυρέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, τοῦ πνευματικοῦ, κατὰ προκοπήν τελειούμενοι. Πλὴν πάλιν εἰκόνα λέγει, ὡς εἶναι σώματα πνευματικά. Καὶ πάλιν Ἀρτι βλέπομεν δι' ἐσθίτρων ἐν αἰνῆματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Αὐτίκα γάρ ἀρχόμεθα γιγάντειν. Οὐδὲ πρόσωπον (74), ιδέα, καὶ σῆμα, καὶ σῶμα. Σχῆμα μὲν οὖν σχήματι θεωρεῖται, καὶ πρόσωπον προσώπῳ, καὶ ἐπιγνώσκεται τὰ γνωρίσματα τοῖς σχήμασι καὶ ταῖς οὐσίαις.

I^o. Καὶ ή περιστερά δὲ σῶμα ὄφθη· ἢν εἰ μὲν τὸ ἄγιον Πνεῦμα φασιν, οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλείου τὸν δάκονον, οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντίνου (75) τὸ πνεῦμα τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ Πατρὸς, τὴν κατέλευσιν πεποιημένον ἐπὶ τὴν τοῦ Λόγου σάρκα.

I^z. Ἔστιν Ἰησοῦς καὶ ή Ἐκκλησία καὶ ή σοφία εἰς ὅλων κρᾶσις τῶν σωμάτων δυνατή, κατὰ τοὺς Οὐαλεντίνιανούς. Ἡ γοῦν ἀνθρωπίνη μίξις ή κατὰ γάμου ἐκ δυεῖν μεμιγμένων σπερμάτων ἐνδὸς γένεσιν παῖδεσσι ἀποτελεῖ· καὶ τὸ σῶμα, εἰς τὴν ἀναλυθὲν, κέρχεται τῇ γῇ, καὶ τὸ ὕδωρ τῷ οἴνῳ. Τὰ δὲ κρείττω καὶ διαφοριώτερα σώματα ρρᾶσιν ἰσχει τὴν χρᾶσιν. Πνεῦμα γοῦν πνεύματι μίγνυται. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ κατὰ παράθεσιν τοῦτο γενέσθαι, ἀλλ’ οὐ κατὰ κρᾶσιν. Μήτι οὖν ή θελα δύναμις, διήκουσα τὴν ψυχὴν, ἀγάπαει αὐτὴν κατὰ τὴν τελευταίαν προκοπήν; Ὁ γάρ Θεός πνεῦμα δύον θέλει πνεῖ· ή γάρ δύναμις οὐ κατ’ οὐσίαν διήκει, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν καὶ ισχύν. Παράκειται δὲ τὸ πνεῦμα τῷ πνεύματι, ὡς τὸ πνεῦμα τῇ ψυχῇ.

Ith. Ὁ Σωτὴρ ὄφθη κατιών τοῖς ἀγγέλοις· διὸ καὶ εὐηγγελίσαντο αὐτὸν. Ἀλλὰ καὶ τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς λοιποῖς δικαίοις τοῖς ἐν τῇ ἀναπαύσει οὖσιν ἐν τοῖς δεξιοῖς ὄφθη· Ἡγαλλιάσατο γάρ, φησιν, Ιταῖδη τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήρη, τὴν ἐν σαρκὶ παρουσίαν. Οθεν ἀναστὰς ὁ Κύριος εὐηγγελίσατο (76) τοὺς δικαίους τοὺς ἐν τῇ ἀναπαύσει, καὶ μετέστησεν αὐτοὺς καὶ μετέθηκε, καὶ πάντες ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζήσονται. Σκιὰ γάρ τῆς δόξης τοῦ Σωτῆρος τῆς παρὰ τῷ Πατρὶ ή παρουσίᾳ ή ἐνταῦθα· φωτὺς δὲ σκιὰ οὐ σκότος, ἀλλὰ φωτισμός ἐστιν.

I^o. Καὶ ὁ Λόγος σάρξ ἐγένετο, οὐ κατὰ τὴν παρουσίαν μόνον ἀνθρωπὸς γενόμενος, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀρχῇ ὃ ἐν ταύτητι Λόγος κατὰ περιγραφὴν καὶ οὐ κατ’ οὐσίαν γενόμενος, ὁ Γιός· καὶ πάλιν σάρξ ἐγένετο, διὰ προφητῶν ἐνεργήσας. Τέκνον δὲ τοῦ ἐν ταύτητι Λόγου δὲ Σωτὴρ εἰρηται· διὰ τοῦτο Ἐρ δρῆπην ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ τέρτορες ἐν αὐτῷ, ζωή ἐστιν· ζωή δὲ ὁ Κύριος. Καὶ

X^o. P. 963 ED. POTTER. ^a I Cor. xv, 49. ^b I Cor. xiii, 12. ^c Luc. iii, 22. ^d Joan. iv, 24; iii, 8.
• Joan. viii, 56. ^f Joan. i, 14.

(74) Οὐδὲ πρᾶτος. Forte leg. τὸ δὲ πρόσωπον ίδεα· οὐδὲ παραμένει τοῦ προσώπου πάνταν οὐδέ παραμένει τοῦ προσώπου πάνταν.

(75) Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλερτ. Eadem paulo infra repetit.

A reni, geremus etiam imaginem cælestis ^a, et spiritalis, secundum profectum perfectionem adepti. Sed rursus imaginem dicit, quasi sint corpora spiritalia. Ac iterum: Nunc videmus per speculum in ænigmate, tunc vero facie ad faciem ^b. Illico enim incipimus cognoscere. Nec facies, nec species, nec figura, neque corpus est. Figura ergo figura conspicitur, faciesque facie, atque a figuris et essentiis ipsa indicia notæque cognoscuntur.

XVI. Quinetiam columba corporeæ ^c vi-a est, quam nonnulli Spiritum sanctum dicunt, Basilius vero sequaces ministrum vocant, qui in Valentini sententiam pedibus eunt spiritum Enthymeseos, seu contemplationis Patris, in Verbi carnem se dissolventem, ac descendenterem.

XVII. Est Jesus et Ecclesia et sapientia et secundum Valentianos per omnia corpora mistio potens. Mistio igitur humana nuptialis ex duobus seminibus mistis infantis unius generationem perficit; corpus etiam in terram solutum terræ miscetur, et aqua vino. Corpora vero meliora et excellētiora misionem facile admittunt. Spiritus igitur spiritui miscetur. Mihi vero videtur per juxtapositionem hoc fieri, et non per misionem. Anne itaque potentia divina pertransiens animam, eamdem per profectum perfectum sanctificat? Deus enim spiritus ubi vult spirat ^d. Potentia nimirum non essentiæ respectu, sed per virtutem et potentiam pervadit. Adjacet autem Spiritus divinus spiritui alteri, eodem plane modo quo spiritus animæ adsit.

XVIII. Salvator cum in terras descenderet angelis visus est, quamobrem et adventus illius leti fuerunt nuntii. Sed et Abraham reliquisque justis, qui in requie ad dextram erant, visus est: Exsultavit enim, inquit, ut rideret diem meum ^e, diem nimirum mei in carne adventus. Hinc resurgens Dominus, justis in requie evangelizavit, eosdemque submovit, transtulit, et omnes sub umbra ejus vivent. Præsentia enim Salvatoris in terris, umbra est gloriæ ejusdem quæ apud Patrem est. Umbra autem lucis, non tenebræ sed illuminatio est.

XIX. Quinetiam Verbum caro factum est ^f, nempe non solum præsentia sua homo factum est, verum etiam in principio Verbum identitate unum cum Patre, per circumscriptiōnem non essentialiter homo factum, hoc est, Filius: et rursus caro factum est cum per prophetas operatum est. Salvator autem identitate Verbi (quod cum Patre idem est) Filius dicitur, idcirco In principio erat Verbum, et Ver-

(76) Εὐηγγελίσατο. Conf. quæ superius dixit Clemens Strom. II, p. 579; Strom. VI, pag. 637 edit Paris., et quæ ibi adnotata sunt.

bum erat apud Deum. Quod factum est in ipso, vita cest^a, vita vero Dominus est. Paulus similiter: Induitio novum hominem qui secundum Deum creatus est^b. Perinde quasi diceret: In illum crede, illum scilicet a Deo, secundum Deum, in Deo Verbum creatum. Potest autem illud, secundum Deum creatum, finem profectus indicare, ad quem homo pervenire debet, illi non absimile: Rejecit finem in quem creatus erat. Insuper clarius in aliis ac manifester dicit: Qui est imago Dei invisibilis; dein addit: Primogenitus omnis creaturæ^c. Siquidem imaginem invisibilis Dei dicit Verbum illius Verbi quod in identitate est; primogenitum vero omnis creaturæ, qui impassibilis est genitus, creator ac princeps originis omnis creaturæ essentiaque factus. In ipso enim omnia fecit Pater, hincque formam servi^d sumpsisse dictus est, non solum carnem per præsentiam suam, verum etiam ex subjecto essentiam. Serva vero est substantia, utpote patibilis, ac quæ causæ illi strenuaæ principalissimæque sit subjecta.

352 XX. Illud enim: *Ante luciferum genui te^e,* sic interpretamur, ratione Verbi a Deo primum creati, et quod ante solem et lunam omnemque creaturam nomen tuum sit^f.

XXI. Illud etiam: *Secundum imaginem Dei creavit illos, masculum et feminam fecit eos^g,* productionem optimam sapientiae nominari Valentiniiani asserunt, ex qua qui masculi sunt, electio, femina vero vocatio sunt. et masculos quidem angelos vocant, feminas vero seipso, spiritum excellentem. Sic et in Adamo quod quidem masculum fuit, in eo mansit; omne autem seminimum, quippe semen ex illo Eva exstitit, e qua sunt feminæ, sicuti ex illo masculi; masculi itaque cum Verbo sunt corrupti, feminæ vero in viros relatae angelis uniuertur, inque Plenitudinem evadunt. Hanc ob causam mulier in virum transformari dicitur, et in angelos terrestris Ecclesia mutari.

XXII. Cumque Apostolus dicat: *Alioqui quid facient qui baptizantur pro mortuis?*^h pro nobis, in-

P. 984 ED. POTTER.^a Joan. 1, 4 et 14. ^b Eph. iv, 24. ^c Col. 1, 15. ^d Phil. ii, 7. ^e Psal. cix, 3. ^f Psal. LXXII, 17. ^g Gen. 1, 267. ^h I Cor. xv, 29.

(77) *Oι βαπτιζόμενοι ὑπέρ τῶν νεκρῶν.* Gra- viore Valentinianni errore quam Marcion relatus Chrysostomus hom. 40 in I Cor. xv. vicarium baptismum hic insinuat: nam ille alterum pro altero, hominem vivum pro defuncto catechumeno, ridiculo sane conatu intingebat, et ut jam illa ea ascripta intinctione fidelis censeretur, et cui Ecclesiæ preces prodesse possent. Eundemque vel similem errorem jam tum in Ecclesia Corinthiorum viginis jactat famosus Scaliger, quo sic in memoria Christi baptismatis Kalendis Febr. aut etiam 6 Januar. pro charis baptizarentur, ad eum alludere Apostolum, ut sic omnimodo et sic quasi ad hominem ex ipso illorum sensu asserat resurrectionem mortuorum: quod certe leve esset ex inolita prava consuetudine nec errore vacante fidei mysterio præsidium querere. Valentinianni vero angelos sic baptizari pro hominibus volunt, et salutem consequi cuius nomine angelus aliquis bapti-

πο Παῦλος: "Ἐρδυσαι τὸν καυρὸν ἀνθρώπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα· οὖν· Εἰς αὐτὸν πίστευσαν, τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κατὰ Θεὸν, τὸν ἐν Θεῷ Λόγῳ κτισθέντα. Δύναται δὲ τὸ, κατὰ Θεὸν κτισθέντα, τὸ εἰς δὲ μέλλει τέλος προκοπῆς φθάνει δὲ ἀνθρωπὸς μηρύειν, ἐπίσης τῷ, Ἀπεβάλετο εἰς δὲ ἔκτισθη τέλος. Καὶ ἔτι σαφέστερον καὶ διαρρήξῃ ἐν ἄλλοις λέγει· "Ος ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ δοράτου· εἴτα ἐπιφέρει· Πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ἀράτου μὲν γάρ Θεοῦ εἰκόνα τὸν Λόγον τοῦ Λόγου, τοῦ ἐν ταύτῃ· πρωτότοκον δὲ πάσης κτίσεως, γεννηθεὶς ἀπαθῶς, κτίστης καὶ γενεαλόγης τῆς ὅλης ἐγένετο κτίσεως τε καὶ οὐσίας. Ἐν αὐτῷ γάρ δὲ Πατὴρ τὰ πάντα ἐποίησεν· θεν καὶ μορφὴ δούλου λαβεῖν εἰρηται, οὐ μόνον τὴν σάρκα κατὰ τὴν παρουσίαν, B ἀλλὰ καὶ τὴν οὐσίαν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου· δούλη δὲ ή οὐσία, ὡς ἐν παθητῇ καὶ ὑποκειμένῃ τῇ δραστηρίᾳ καὶ κυριωτάτῃ αἰτίᾳ.

K'. Τὸ γάρ, *Πρὸ δὲ ἀσφόρου ἐγένετα σε, οὗτος ἔχακονεν ἐπὶ τοῦ πρωτοχίστου Θεοῦ Λόγου, καὶ πρὸ τὴν καὶ σελήνης, καὶ πρὸ πάσης κτίσεως τὸ δονομά σου.*

KA'. Τὸ, *Kατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτούς· ἀρσεν καὶ θηλὺν ἐποίησεν αὐτούς· τὴν προβολὴν τὴν ἀρίστην φασὶν οἱ Οὐαλεντινιανοὶ τῆς σοφίας λέγοσθαι, ἀφ' ἣς τὰ μὲν ἀρρενικὰ τῇ ἐκλογῇ, τὰ δὲ θηλυκὰ ἡ κλῆσις· καὶ τὰ μὲν ἀρρενικὰ ἀγγελικὰ καλοῦσι, τὰ θηλυκὰ δὲ ἐαυτοὺς, τὸ διαφέρον πινεῦμα. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, τὸ μὲν ἀρρενικὸν ἔμεινεν αὐτῷ, πᾶν δὲ τὸ θηλυκὸν σπέρμα δρα ς ἀπ' αὐτοῦ Εἷναι γέγονεν, ἀφ' ἣς αἱ θήλειαι, ὡς ἀπ' ἐκείνου οἱ ἀρρενες· τὰ οὖν ἀρρενικὰ μετὰ τοῦ Λόγου συνεστάλη· τὰ θηλυκὰ δὲ, ἀπανδρωθέντα, ἐνοίται τοῖς ἀγγέλοις, καὶ εἰς Πλήρωμα χωρεῖ. Διὰ τοῦτο τῇ γυνῇ εἰς ἄνδρα μετατίθεσθαι λέγεται, καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἐκλησία εἰς ἀγγέλους.*

KB'. Καὶ ὅταν εἴπῃ δὲ Ἀπόστολος· *Ἐπει τὶ ποιούσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν* (77);

D zatus sit, quæ mere sunt nœnæ et nugæ. Chrysostomi expositio, quod nos ipsi qui intingimur, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν baptizemur pro mortuis nostris corporibus, et in fidem resurrectionis illorum, quam ore proflteamur dum symbolum reddimus, et signo representemus, dum aquis imminergimur et emergimus, ac piscinam Pauli phrasi pro sepulcro habemus in mortem Christi baptizati illique consulti, ipsa una vera dignatio Paulo et argumento haberi possit, frustraque est quidquid in eam arietat Scaliger, quod non scriptum sit, ὑπὲρ νεκρῶν βαπτιζόμενοι, sed ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, adiuto articulo, quod est δριστικόν, quasi baptizari pro uno aliquo mortuorum, non quasi generatim pro mortuis ad resurrectionis astriuendam fidem. Certe argutus homo, ut vim Graecæ vocis agnoverit quam hac tenuis parum adverterent etiam acutissimi interpretes, Joan. Chrysostomus et Graeci alii, imo certe adverterent qui in Graecis et tyrones sint, sive que

ὑπὲρ τμῶν γάρ, φησιν, οἱ ἄγγελοι ἐβαπτίσαντο, ὡν
εσμεν κέρη. Νεκρὸς δὲ ἡμεῖς, οἱ νεκρωθέντες τῇ
συστάσει ταύτῃ· ζῶντες δὲ καὶ ἀδρένες, οἱ μὴ με-
ταλαβόντες τῆς συστάσεως ταύτης. Εἰ νεκροὶ οὐκ
ἔγειρονται, τί καὶ βαπτιζόμεθα; ἔγειρόμεθα οὖν
ἡμεῖς ισάγγελοι τοῖς ἀδρέσιν ἀποκατασταθέντες, τοῖς
μέλεσι τὰ μέλη, εἰς ἑνωσιν. Οἱ βαπτιζόμενοι δὲ,
φασιν, ὑπὲρ τμῶν τῶν νεκρῶν οἱ ἄγγελοι εἰσιν οἱ
ὑπὲρ τμῶν βαπτιζόμενοι, ἵνα ἔχοντες καὶ ἡμεῖς τὸ
δνομα μὴ ἐπισχεθῶμεν, κωλυθέντες εἰς τὸ Πλήρωμα
παρελθεῖν τῷ ὅρῳ καὶ τῷ σταυρῷ. Διὸ καὶ ἐν τῇ
χειροθεσίᾳ (78) λέγουσιν ἐπὶ τέλους (79)· Εἰς λύ-
τρωσιν ἀγρυπνικήν, τουτέστιν, ἣν καὶ ἄγγελοι ἔχου-
σιν· ἵν· ἢ βεβαπτισμένος δ τὴν λύτρωσιν κομισάμε-
νος τῷ αὐτοῦ ὄνδριματι, ψ καὶ δ ἄγγελος αὐτοῦ προ-
βενδάπτισται. Ἐβαπτίσαντο δὲ ἐν ἀρχῇ οἱ ἄγγελοι ἐν
λυτρώσει τοῦ δνοματος τοῦ ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ἐν τῇ
περιστερῇ κατελθόντος καὶ λυτρωσαμένου αὐτόν.
Ἐδέησε δὲ λυτρώσεως καὶ τῷ Ἰησοῦ (80), ἵνα μὴ
κατασχεθῇ τῇ ἐννοίᾳ ἢ ἐνετέθῃ τοῦ ὑστερήματος
προσερχόμενος διὰ τῆς σοφίας, ὡς φησιν ὁ Θεό-
δοτος.

ΚΓ'. Τὸν Παράκλητον οἱ ἀπὸ Οὐάλεντίνου τὸν Ἰησοῦν ἁέγουσιν· ὅτι πλήρης τῶν Αἰώνων ἐλήλυθεν, ὡς ἀπὸ τοῦ δόλου προελθών. Χριστὸς γάρ, καταλεψίχας τὴν προβατούσαν αὐτὸν Σοφίαν, εἰσελθὼν εἰς τὸ Πλήρωμα ὑπὲρ τῆς ἔξω καταλειφθεῖσῆς Σοφίας, ἤτισατο τὴν βοήθειαν· καὶ ἐξ εὑδοκίας τῶν Αἰώνων Ἰησοῦς προβάλλεται Παράκλητος τῷ παρελθόντι αἰώνι. Ἐν τύπῳ δὲ Παρακλήτου ὁ Παῦλος ἀναστάτεως ἀποστολή γέγονεν (81)· αὐτίκα μετὰ τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ αὐτὸς ἀπεστάλη κηρύσσειν. Διὸ καὶ καθ' ἔτερον ἐκήρυξε τὸν Σωτῆρα γενητὸν καὶ παθητὸν (82) διὰ τοὺς ἀρίστους, ὅτι, τούτον γνῶναι δυνηθέντες, κατὰ τὸν τόπον τούτον δεδίασιν· καὶ κατὰ τὸ πνευματικὸν ἐξ ἀγίου Πνεύματος καὶ Πασθένου, ὡς

• P. 965 ED. POTTER.

vere ὑπὲρ τῶν νεκρῶν baptizamus, pro nobis ipsis nostrisque corporibus mortuis, ut resurrectionem quæ est in Christo et ad vitam consequamur, non quæ beneficio quasi Creatoris etiam mortalum futura est, ut et corpore toloque homine quo peccaverunt penas ducant, tametsi eam sic credamus ex quo symbolo reddamus, ex quo ipso nugaciissimus Aristarchus Christi εἰς ἄδου κατάβασιν descensum ad inferos temere nimis expungit. COMBES.

(78) Διὸ καὶ ἐν τῷ χειρ. Constitut. apostol. lib. VIII. cap. 9: Χειροθεστὰ καὶ εὐχὴ ὑπὲρ τῶν ἐν πε-
ταύλοις *Impositio manuum et oratio pro paenitentiis*. Oratio, quæ cum impositione manuum fiebat,
χειροθεστὰ quandoque dicta videtur: hinc postea in
his *Excerptis* συχνά διὰ χειρῶν, quæ scilicet fiebant
impositis vel sublati manibus. Conf. quæ ad *Con-
stitutionum apost.* locum iam dictum adnotavit Co-
learius.

(79) Ἐτ τῇ χειροθεσίᾳ ... ἐπὶ τέλους. Manuum
hæc admotio in baptismō, de quo superius, vicem
unguenti in consignatione diaconica perinde ac in
ordinatione, in qua leguntur publicæ scilicet pre-
ces, quarum fuit hæc pars aliqua eique successerit,
quod ita modo in fine habetur: Πρὸς τὸ σωθῆναι
αὐτὸν σὺν ἡμῖν πάσῃς θλίψεως ἀργῆς καὶ ἀνά-
χης, ut nobiscum liberentur ab omni afflictione et

Aquit, ngeli baptizati sunt, quorum membra sumus.
Nos autem mortui sumus, neci dati constitutione
hac : viventes vero et masculi, qui status hujuscem
non sunt participes. Si mortui non resurgunt, quare
et nos baptizamur? nos igitur resurgentemus, angelis
similes in virorum numerum collocati, membris uti
nos et membra aduniamur. Qui vero baptizati, in-
quiunt, pro nobis mortuis, angelii sunt qui pro nobis
baptizantur, ut et nos nomen habentes per terminum
ac crucem in Plenitudinem ingredi non impediamur.
Quapropter et in manuum impositione dieunt in
fine : *In redempcionem angelicam*, hoc est, quam-
etiam angeli habent, ut baptizatus sit qui nomine
proprio redempcionem adeptus est, quo et angelus
ejus prius fuit baptizatus. Angeli vero in principio
B baptizati fuerunt in redempctione nominis illius qui
columbae forma in Jesum descendit et ipsum re-
demit : redempctione opus fuit et ipsi Jesu, ut non
conceptu defectus illius detineretur, cui per sapien-
tiam accedens fuerit addictus, prout asserit Theodo-
dotus.

XXIII. Paracletum Jesu nominant Valentiani, quod Aeonum plenus quasi ab universo prodiens venerit. Christus enim Sapientiam a qua processerit relinquens, inque **X** Plenitudinem veniens, relicta quæ est extra illum Sapientia, auxilium petuit, et pro voluntate Aeonum Jesus sæculo praeterlabenti mittitur Paracletus. Paracleti vero forma, Paulus resurrectionis factus est apostolus, utpote qui statim a Domini passione ipse prædicatum missus fuerit. Itaque secundum utramque naturam Salvatorem prædicavit, nempe genitum ac patibilem illorum gratia qui optimi sunt, quod cum illum cognoscere iis concessum sit, loci hujuscemodi contemplatione timore percutiantur: et secundum spicilegium

*.angustia. Fuerit itaque ei^s λύτρωσιν ἀγγελικήν, non
absurdo illo sensu quem auctor ponit, quasi angelo
redemptore qui pro nobis baptizatus fuit, sed ut
neophyti pari angelis sorte vel etiam illis interces-
soribus a malis liberentur, fortisque pugiles sint.
Quod si hæretica hæretico spiritu composita for-
mula et precatio ipsa Valent. nihil nostra attinet
explicare. COMBEF.*

(80) Έδέντος δέ λυτρώσεως καὶ τῷ Ἰησοῦ. Spurcissima blasphemia δρος ipse Christus est qua ostium ut in sequentibus, sine quo et cruce non ejus meritis ingredi velint in cœlos εἰς τὸ Πλήρωμα, in quorum sic nomine angelii baptizati sunt. Ut sic errorem errori nectant, fiatque illorum chaos immensum. Quasi et Christo fuerit damnatio quædam quod carnei assumpsisit seu illi copulatus est, per quam οὐνοιος fieret defectui, eumque contingereτ τοῦ Πληρώματος sensu capi. Fasset ille Theodosius ejus auctor dogmatis ac forte totius lucubrationis, quem breviator illaudatum sic bella parte abire non voluit, ac cujus sequentibus passim auctoritatem arcessit. COMBEEF.

(81) Ἀποστολή γέγ. Forte ἀπόστολος γέγ. SYLB.

(82) Γερντόν καὶ παθ. Aptius γεννητὸν καὶ παθ. Ibidem mox verius esse videtur διὰ τοὺς ἀριστερούς. propter sinistros, ut pag. seq. Mox sane memoran-
ter etiam δεξίοι λέγεται. SYLBURG.

ritale ex Sp̄itu sancto et Virgine, eo scilicet modo quo angeli dextri cognoscunt. Mente enim propria Dominum unusquisque cognoscit, at non simuliter angeli omnes horum parvorum electorum qui futuri sunt in eadem h̄ereditate et perfectione^a, faciem Patris vident^b. Fortasse facies quidem et ipse Filius est: sicut etiam est illud omne Patris comprehensibile quod per Filium edocti vident. Quod autem reliquum Patris est, ignotum est.

XXIV. Dicunt Valentiniani, quod Spiritus ille quem prophetarum singuli ad ministerium habuerunt, super omnes qui de Ecclesia sint, sit effusus, hancque ob causam signa Spiritus, nempe sanaciones, et propheticæ, per Ecclesiæ membra flunt. Ignorant autem quod Paracletus, qui in Ecclesia immediate operatur, ejusdem substantiæ et virtutis sit cum illo qui sub Veteri Testamento operabatur.

XXV. Angelum desinierunt Valentiniani: verbum existentis annuntiationem habens. Dicunt autem et Æonas eodem quo Verbum Verba censeri. Apostoli, inquit, in signa duodecim translati sunt. Ad eundem enim modum quo ab illis persicitur rerum generatio, ita ab apostolis regeneratio.

353 XXVI. Videlur id Jesu quod est visibile. Sapientia et Ecclesia fuerunt ab excellenti semine, quam induit per corpus, ut sentit Theodotus. Invisibile vero nomen quod est Filius unigenitus. Unde cum dicat: *Ego sum ostium*^c, hoc dicit: quod ad eum usque terminum, qui ego sum, venietis, quotquot excellenti semine nati sitis. Cum vero ipse ingreditur, semen quoque una cum illo ingreditur in Plenitudinem, per ostium scilicet colligatum et inductum.

XXVII. Sacerdos ingrediens intra velamen secundum, cum *laminam*^d juxta altare **X** incensi depositum, tum et ipse in silentio nomen in corde in-sculptum habens *ingrediebatur*^e. Significans positionem veluti laminæ aureæ puræ levisque factæ per purgationem quasi corporis, animæ positionem esse: in quo splendor et nomen cultus religiosi erat insculptum, per quod principatis et potestatis, qui nomen sortitus est, innotuit. Ponit autem corpus hoc, laminam levem, cum intra velamen secundum in mundo intelligibili exsistat, quod quidem velamen perfectum plenumque est rebus universitatibus, juxta altare incensi, juxta angelos ora-

X P. 966 ED. POTTER. ^a Heb. i, 14. ^b Matth. xviii, 10. ^c Joan. x, 7. ^d Exod. xxviii, 36.
^e Levit. xvi, 3.

(83) *Katὰ εἰς.* Scribendum potius conjuncte καθεῖται.

(84) *Εἰς διακονῶν.* Conf. quæ paulo superius dixit auctor.

(85) *Τῆς αὐτοῦ οὐσίας.* Congruentius τῆς αὐτῆς οὐσίας, ejusdem substantiæ. SYLBURG.

(86) *Συνεισέρχεται.* Forte συνεισέρχεται, ut sensus sit, cum vero ipse intrat, semen quoque cum eo intrat. De mystico autem summi sacerdotis in sanctuarium introitu et habitu ejusdem, latius su-

A οἱ δεξιοὶ ἀγγελοὶ γινώσκουσιν. Τίδις γάρ ἔκστος γνωρίζει τὸν Κύριον, καὶ οὐδὲ δόμοις πάντας τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ὁρῶσιν οἱ ἀγγελοὶ τούτων τῶν μικρῶν τῶν ἐκλεκτῶν, τῶν ἐσμένων ἐν τῇ αὐτῇ αἰληρογομίᾳ καὶ τελειώτητι. Τάχα δὲ τὸ πρόσωπόν ἐστι μὲν καὶ ὁ Γιός· ἐστι δὲ καὶ δοσον καταληπτὸν τοῦ Πατρὸς δι' Γιοῦ δεδιδυγμένον θεωροῦσι· τὸ δὲ λοιπὸν ἀγνωστὸν ἐστι τοῦ Πατρός.

ΚΔ'. Λέγουσιν οἱ Οὐαλεντινιανοὶ, διτὶ δ κατὰ εἰς (83) τῶν προφητῶν ἔσχεν Πνεῦμα ἑξάρετον εἰς διακονίαν (84), τοῦτο ἐπὶ πάντας τοὺς τῆς Ἐκκλησίας ἑξεχύθη· διὸ καὶ τὰ σημεῖα τοῦ Πνεύματος, λέστεις καὶ προφητεῖαι, διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτελοῦνται. Ἀγνοοῦσι δὲ, διτὶ δ Παράκλητος προσεχῶς ἐνεργῶν νῦν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῆς αὐτοῦ οὐσίας (85) ἐστὶ καὶ δυνάμεως τῷ προσεχῶς ἐνεργήσαντι κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην.^f

ΚΕ'. Τὸν ἀγγελον ὡρίσαντο οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου λόγον ἀπαγγελίαν ἔχοντα τοῦ δυτος. Λέγουσι δὲ καὶ τοὺς Αἰώνας δύμων μάρτιος τῷ Λόγῳ Λόγους. Οἱ ἀπόστολοι, φησι, μετετέθησαν τοῖς δεκαδόν ζωδίοις. Ως γάρ υπ' ἔκεινων τῇ γένεσι διοικεῖται, οὕτως ὅπλα τῶν ἀπόστολῶν τῇ ἀναγέννησις.

ΚΖ'. Ορᾶται τὸ δρατὸν τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ Σοφία καὶ ἡ Ἐκκλησία ἦν τῶν σπερμάτων τῶν διαφερόντων, ἦν ἐστολίσατο διὰ τοῦ σαρκίου, ὡς φησιν δ Θεόδοτος. Τὸ δὲ ἀόρατον δυομά, ὅπερ ἐστὶν δὲ Γίνες δ μονογενῆς. "Οθεν ὅταν εἴπῃ, Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα, τοῦτο λέγει, διτὶ μέχρι τοῦ δρου, οὖν εἰμι ἐγὼ, ἐλεύσεσθε οἱ τοῦ διαφέροντος σπέρματος. "Οταν δὲ καὶ αὐτὸς εἰσέρχηται, καὶ τὸ σπέρμα συνεισέρχεται (86) αὐτῷ εἰς τὸ Πλήρωμα διὰ τῆς θύρας συναγθὲν καὶ εἰσαχθὲν.

KZ'. Οἱ λερεὺς εἰσιών ἐντὸς τοῦ καταπετάσματος τοῦ δευτέρου, τὸ τε πέταλον (87) ἀπειθεῖται παρὰ τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ θυμιάματος, αὐτὸς δὲ ἐν συγῇ τῷ ἐν τῇ καρδίᾳ ἐγκεχαραγμένον δυομα ἔχων εἰσήγειται εἰς τὴν ἀπόθεσιν τοῦ καθάπερ πετάλου χρυσοῦ καθαροῦ γενομένου καὶ κούφου διὰ τὴν κάθαρσιν τοῦ ὕπαρχον σώματος, τῆς ψυχῆς ἀπόθεσιν· ἐν φέγγειαραχτὸ τὸ γάνωμα καὶ τὸ δυομα τῆς θεοσεβείας, δι' οὐ ταῖς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἐγινώσκετο τὸ δυομα περικείμενος. Ἀποθεῖται δὲ τοῦτο τὸ πέταλον τὸ ἀδράς, γενόμενον ἐντὸς τοῦ καταπετάσματος τοῦ δευτέρου ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ, δὲ ἐστὶ δεύτερον διοσχερές καταπέτασμα τοῦ πνυτὸς, παρὰ τὸ θυσιαστηρίου τοῦ θυ-

pra pag. 240, 241. SYLBURG

(87) *Tό τε πέταλον.* Non solum laminam auream nomine ΔΕΙ inscriptam ponebat sacerdos intra secundum velum ingressurus in die expiacionis, verum etiam reliquum omnem ornatum ex ritu summi sacerdotii, quod luctus habitu et pœnitentis illuc ingrederebatur, ac quasi simplex sacerdos, nullaque majori pompa a reliquis: quæ vera ac litteralis ratione, non quæ auctor ex sua aut Valentinianorum persona hic ἀλλαγοει. COMBER.

μιάματος, παρὰ τοὺς λειτουργούς τῶν ἀναφερομένων εὐχῶν ἀγγέλους. Γυμνή δὲ ἡ ψυχὴ, ἐν δυνάμει τοῦ συνειδότος οὖν σῶμα τῆς δυνάμεως γενομένη, μεταβαίνει (88) εἰς τὰ πνευματικά, λογικὴ τῷ δότι καὶ ἀρχιερατικὴ γενομένη, ὡς ἀν Ἐμψυχον μένη, ὡς εἰπεῖν, ὑπὸ τοῦ Λόγου προσεχῶς ἥδη, καθάπερ οἱ ἀρχάγγελοι τῶν ἀγγέλων ἀρχιερεῖς γενόμενοι, καὶ τούτων πάλιν οἱ πρωτότοιτοι. Ποῦ δὲ ἔτι; Γραφῆς καὶ μαθήσεως κατόρθωμα τῇ ψυχῇ ἐκείνῃ τῇ καθαρῇ γενομένῃ, ὃπου καὶ ἀξιούται πρόσωπον πρὸς πρόσωπον θεὸν δρᾶν; Τὴν γοῦν ἀγγελικὴν διδασκαλίαν ὑπερβάσα καὶ τὸ δυνομα τὸ διδασκόμενον ἐγγράψως, ἐπὶ τὴν γνῶσιν καὶ κατάληψιν τῶν πραγμάτων ἔρχεται, οὐκ ἔτι νύμφη, ἀλλ’ ἥδη Λόγος γενομένη καὶ παρὰ τῷ νυμφῷ καταλύνων μετὰ τῶν πρωτοκλήτων καὶ πρωτοτοίτων, φίλων μὲν δι’ ἀγάπην, υἱῶν δὲ διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ ὑπακοήν, ἀδελφῶν δὲ διὰ τὸ τῆς γενέτεως κοινόν. Πότε τὸ μὲν τῆς οἰκουμένης ἦν, τὸ πέταλον παρακείσθαι καὶ μανθάνειν εἰς γνῶσιν· τὸ δὲ δυνάμεως, τὸ θεοφόρον γίνεσθαι τὸν ἀνθρώπον προσεχῶς ἐνεργούμενον ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ καθάπερ σῶμα αὐτοῦ γινόμενον.

KH'. Τὸ δέ, θεὸς ἀποδιδούς ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην τοῖς ἀπειθοῦσι, φασὶν οἱ ἀπὸ Βασιλείδου κατὰ τὰς ἐνσωματώσεις· οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντίνου, τοὺς τρεῖς τόπους, δηλούσθαι τοὺς ἀριστερούς· τετάρτην δὲ γενεάν, τὰ σπέρματα αὐτῶν. **Eleor** δὲ αὐτῶν εἰς χιλιάδας, ἐπὶ τὰ δεξιά.

KΘ'. Ἡ Σιγή, φασὶ, μήτηρ οὕτα πάντων τῶν προθηθέντων ὑπὸ τοῦ Βάθους, δὲ μὲν οὐκ ἔσχεν εἰπεῖν, περὶ τοῦ Ἀρέτου σεσίγηκεν· δὲ κατέλαβε, τοῦτο ἀκατάληπτον προστηγόρευσεν.

A'. Εἴτα ἐκλαθόμενοι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, παθεῖν αὐτὸν λέγουσιν ἀθέως. Ὁ γάρ συνεπάθησεν (89) ὁ Πατήρ, στερεός ὡν τῇ φύσει, φασὶν ὁ Θεόδοτος (90), καὶ ἀνένθοτος, ἐνδοσιμον ἐποντὸν παρασχὼν, ἵνα τῇ Σιγῇ τοῦτο (91) καταλάβῃ, πάθος ἐστίν· τῇ γάρ συμπάθεια πάθος τινὸς διὰ πάθος ἐτέρου· ναὶ μήν καὶ τοῦ πάθους γενομένου, τὸ δόλον συνεπάθησε, καὶ αὐτοὺς εἰς διδρόωσιν τοῦ παθόντος ἤγαγεν.

ΑΑ'. Ἀλλὰ καὶ εἰ δὲ κατελθὸν Εὔδοκία τοῦ δόλου ἦν (ἐν αὐτῷ γάρ πᾶν τὸ Πλήρωμα ἦν σωματικῶς) ἐπαθεῖ δὲ αὐτοῖς, δηλοντεῖ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ σπέρματα συνεπαθεῖ, δι’ ὃν τὸ δόλον καὶ τὸ πᾶν εὑρίσκεται πάσχον. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τοῦ δωδεκάτου Αἰώνος πελσεως τὰ διὰ παιδεύθεντα, ὡς φασι, συνεπάθησε. Τότε γάρ

* P. 967 ED. POTTER. * Deut. v, 9; Num. xiv, 18. * Col. ii, 9.

(88) *Metabatret.* Lactantius lib. vii, cap. 8: *Necessere esse in terram resolvi, quod est in homine ponderosum, et dissolubile: quod autem tenueratque subtile, id vero esse individuum, ut domicilio corporis velui carcere liberatum, ad cælum et ad naturam suam perrollare. Hæc sere Platonis collecta breviter, quæ apud ipsum late copiose explicantur. In eadem sententia fuit etiam Pythagoras ante, ejusque præceptor Pherecydes.*

(89) *Ο γάρ συνεπεξ. Legendum videtur οὐ γάρ συνεπάθησεν αὐτὸς interrogative capiendo pro τι. SYLB.*

A tionum quæ oblate fuerint ministros. Nuda vero anima in potentia conscientiæ sicut corpus potentiae effecta, ad spiritalia transit, rationalis verbo et pontificia evadens, ut jam a Verbo immediate, ut ita loquar, animata maneat, sicut archangeli angelorum pontifices facti et horum similiter qui primum creati sunt. Ubi vero adhuc Scripturas ac disciplinas officium animas illi quæ pura sit, quando etiam facie ad faciem Deum videre meretur? Proinde angelicam doctrinam superans nomenque illud quod scripto docetur, ad cognitionem et rerum comprehensionem venit, non amplius sponsa sed jam Verbum facta, et apud sponsum manens, cum primo vocatis creatisque, amicis quidem ob amorem, filiis vero ob doctrinam et obedientiam, fratribus autem propter ortus communionem. Quare illud quidem dispensationis erat, laminam scilicet gestare ac ad scientiam discere: illud autem potentiae quod homo Deum portans immediate ab afflato Domini fiat, ac quasi ejus corpus fuerit.

XXVIII. Nempe illud: *Deus reddens in tertiam et quartam generationem incredulis**, Basiliidiani interpretantur de corporum carcere; Valentiniiani vero loca tria sinistra significari contendunt, quartam autem generationem, eorum semina. *Faciens vero misericordiam in mille*, de iis qui ad dextram sunt.

XXIX. Sige, dicunt, seu Silentium, quæ mater sit omniuin quæ a Bytho, seu profundo, facta sunt, quod de Arrheto, seu ineffabili, loqui non potuit, tacuit; quod vero comprehendit, hoc incomprehensum vocavit.

XXX. Insuper gloriæ divinæ immemores, Deum pati impie contendunt. Quod enim Pater compassus est, inquit Theodotus, qui natura sua firmus sit, et in quo **¶** nulla sit remissio, gratuum facilemque semelipsum præbens, ut hoc Sige comprehendere, passio est. Compassio enim cuiusdam passio est ob alterius passionem: quin et cun passio fuerit, universum quoque passione affectum est, et ipsi ad emendationem illius qui passus est, adducti sunt.

XXXI. Sed quamvis ille qui descendit, Eudocia seu Voluntas universi fuit (in ipso enim omnis Plenitudo corporaliter exstitit **b**); hic quoque passus est, sicuti et ipsa semina, quæ in illo sunt, passione sunt affecta, quorum gratia totum quoque et universum pati invenitur. Sed et passione *Æonis*

(90) *Φησίν δ Θεόδοτος, etc., in seq. Esse Theodotum inter Valentini sequaces, clarum, qui, velut alii, sectam auxerit acceptaque dogmata cum ætatis plenæ majori impietate cunctulaverit. Absurdus igitur epitolatori visus, qui ab illo notatur ut impius: et certe impiuum quod Deo πάθος tribuit, velut more nostro miserando perturbetur labemque ullam incurrat aut vitium, quod utrumvis (solet) prodere πάθος. COMBER.*

(91) *Touto. Aptius καὶ αὐτό, εἰς σραμ: nempe τὸ δόλον. SYLB.*

Iudecimi universa castigata, ut loquuntur, et passione pariter affecta sunt. Tunc enim agnoverunt esse se gratia Patris, esse quoque nomen quod nominari non potest, esse denique formam et scientiam. Qui vero voluit *Aeon*, illud quod scientia superius est rapere, ignorantiae ac deformitati factus est obnoxius; unde et vacuitas scientiae exstitit, quod est umbra nominis, quod est Filius, qui forma est nomen.

XXXII. Cum igitur in Plenitudine sit unitas, *Aeonum* singuli propriam Plenitudinem conjugium habent. Quaecunque igitur ex conjugio, aiunt, proveniunt, plenitudines sunt, quaecunque vero ex uno, imagines. Unde Theodotus Christum qui ex contemplatione Sapientiae processerit, imaginem **B** Plenitudinis vocavit. Hic autem matrem relinquens et ad Plenitudinem ascendens quasi ab universis detentus est, quinetiam et a Paracleto.

354 XXXIII. Adoptatus attamen est Christus, ut inter plenitudines electus, et rerum mundi hujusce primogenitus. Est itaque verbum hoc prava nostri doctrina ex materia subjecta, Salvatorem primogenitum vocans, cum ille quasi radix et caput nostrum sit. Ecclesia vero ipsius Christi, dicunt, fructus, carentes quod inconveniens est, recepto in Plenitudinem qui ex contemplatione materna ortus est: mater rursus dispensationis principem produxit, in imagine illius qui ab ea fugebat, propter desiderium illius qui fuerit melior, qui character Patris universorum fuit: quapropter et minor ille est, quasi ex passione cupiditatis formaverit. Abominata tamen est, inquit illi, cum illius severitatem videret.

XXXIV. Sed et potentiae sinistre, ab illa prius quam dextræ productæ, a lucis adventu praesentia non formantur. Sinistre vero relictae sunt a loco ipso formandæ. Matre itaque una cum Filio et seminibus in **X** Plenitudinem ingressa, tunc locus matris potestatem ordinemque accipiet, quem nunc habet mater.

XXXV. Jesus lux nostra, ut dicit apostolus ^a, seipsum *exinanies* ^b, hoc est, ut vult Theodotus, extra terminum exiens, quoniam angelus erat, e Plenitudine angelos seminis excellentis secum eduxit. Et ipse quidem redemtionem, quasi e Plenitudine progressus, habuit, angelos autem ad seminis correctionem duxit: quasi enim pro parte rogar obsecrantque angeli, nostrique gratia detenti, ingredi festinantes, veniam nobis precantur, ut una cum illis nos etiam ingrediamur. Quippe cum nostri fere opus habent ut ingrediantur (quoniam sine nobis ingredi non illis concessum sit, hanc ob

¶ P. 968 ED. POTTER. ^a Joan. viii, 12. ^b Phil. ii, 7.

(92) Ο δὲ βουληθεὶς Αἰών. Clare hoc peccatum diaboli ex superbia ejus pœna scelerumque ex illa castigatione, ut se adversus Deum erigant et quasi a se sibi esse et quas possident dotes tribuant: nec alia in istis desint veræ fidei consona, sed fabulis immista illisque obruta, quibus sic superbi homi-

A ἐπέγνωσαν, ὅτι εἰσὶν χάριτι τοῦ Πατρὸς, εἰσὶν δνομια ἀνωνύμωστον, μορφὴ καὶ γνῶσις. Ο δὲ βουληθεὶς Αἰών (92) τὸ ὑπὲρ τὴν γνῶσιν λαβεῖν, ἐν ἀγνωσίᾳ καὶ ἀμορφίᾳ ἐγένετο· ὅθεν καὶ κένωμα γνώστων εἰργάσατο· ὅπερ ἐστὶ σκιὰ τοῦ ὄντος, ὅπερ ἐστὶν Γίδης, μορφὴ τῶν Αἰώνων. Οὗτος τὸ κατὰ μέρος δνομια τῶν Αἰώνων ἀμέλει ἐστὶ τοῦ ὄντος.

Aeonum est. Hic sigillatim *Aeonum* nominis utique

ΑΒ. Ἐν Πληρώματι οὖν ἐνθήτος εὑστρ., ἔκχεστος τῶν Αἰώνων ἔσιον ἔχει Πλήρωμα, τὴν συζυγίαν. Οὐσια οὖν ἐκ συζυγίας, φασι, προέρχεται, πληρώματά ἐστιν· ὅσα δὲ ἀπὸ ἑνὸς, εἰκόνες. Ήθεν δ Θεόδοτος τὸν Χριστὸν ἐξ ἐννοίας προελθόντα τῆς Σοφίας, εἰκόνα τοῦ Πληρώματος ἐκάλεσεν. Οὗτος δὲ, καταλείψας τὴν μητέρα, ἀνελθὼν εἰς τὸ Πλήρωμα, ἐκρατήθη, ὥσπερ τοῖς δῖοις, οὗτω δὲ καὶ τῷ Παρακλήτῳ.

ΑΓ. Υἱόθετος μέντοι γέγονεν ὁ Χριστὸς, ὡς πρὸς τὰ πληρώματα ἐκλεκτὸς γενόμενος, καὶ πρωτότοκος τῶν ἐνθάδε πραγμάτων. Ἐστιν οὖν δὲ λόγος οὗτος παράκουσμα τοῦ ἡμετέρου ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, πρωτότοκον λέγων τὸν Σωτῆρα· καὶ ἐστιν ὡσπερεὶ φίλα καὶ κεφαλὴ ἡμῶν. Ή δὲ Ἐκκλησία, καρπὸν αὐτοῦ Χριστοῦ, φασι, τὸ ἀνόικειον φυγόντες (93), συσταλέντος εἰς τὸ Πλήρωμα ἐκ τῆς μητρώας γενομένου ἐννοίας· ἡ μητρὶ αὐτοῖς τὸν τῆς οἰκονομίας προηγάγετο ἀρχοντα, εἰς τύπον τοῦ φυγόντος αὐτὴν κατ’ ἐπιπόθησιν αὐτοῦ κρείττονος ὑπάρχοντος, δε δὴ τύπος τοῦ Πατρὸς τῶν δῶν· διὸ καὶ ήττων γίνεται, ὡς δὲ ἐκ πάθους τῆς ἐπιθυμίας συνεστῶσα. Ἐμυσάχθη μέντοι ἐνεδούσα τὴν ἀποτομίαν αὐτοῦ, ὡς φασιν αὐτοῖς.

ΔΔ'. Ἀλλὰ καὶ εὐώνυμοι δυνάμεις, πρῶται προβληθεῖσαι τῶν δεξιῶν ὑπὸ αὐτῆς, ὑπὸ τῆς τοῦ φαντὸς παρουσίας οὐ μορφοῦνται· κατελείφθησαν δὲ αἱ ἀριστεραὶ ὑπὸ τοῦ τόπου μορφωθήναι. Τῆς μητρὸς οὖν μετά τοῦ Γίδην καὶ τῶν σπερμάτων εἰσελθούσῃς εἰς τὸ Πλήρωμα, τότε δὲ τόπος τὴν ἐξουσίαν τῆς μητρὸς καὶ τὴν τάξιν ἀπολήψεται, δὴν νῦν ἔχει ἡ μητρὴ.

ΔΕ. Ο Ιησοῦς τὸ φῶς ἡμῶν, ὡς λέγει ὁ ἀπόστολος, ἐαυτὸν κενώσας, τουτέστιν ἐκτὸς τοῦ ὄρου γενόμενος, κατὰ Θεόδοτον, ἐπει ἀγγέλος δὴν, τοῦ Πληρώματος, τοὺς ἀγγέλους τοῦ διαφέροντος σπέρματος συνεξήγαγεν ἐαυτῷ· καὶ αὐτὸς μὲν τὴν λύτρωσιν ὡς ἀπὸ Πληρώματος προελθὼν εἰχεν, τοὺς δὲ ἀγγέλους εἰς διόρθωσιν τοῦ σπέρματος ἤγαγεν· ὡς γάρ ὑπὲρ μέρους δέονται καὶ παρακαλοῦσι, καὶ δι’ ἡμᾶς κατέχομενοι, σπεύδοντες εἰσελθεῖν, διφειν δημητοῦνται, ἵνα συνεισέλθωμεν αὐτοῖς· σχεδὸν γάρ ἡμῶν χρείαν ἔχοντες ἵνα εἰσέλθωσιν· (ἐπει δὲν ἡμῶν οὐκ ἐπιτρέπεται αὐτοῖς· διὰ τοῦτο γάρ οὐδὲ ἡ μητήρ συνελή-

nes et qui scientiae arcem tenere in Christianis vivere vellent, in confusione sua gloriam quærerent, eamque inter Satanæ primogenitos, quasi apostoli Joannis oraculo haberent. COMBER.

(93) Φυγόντες. Haud scio an verius φυγόντος, genitivo casu, ut mox. SYLB.

λύθεν δικαίου ήμῶν, φασίν¹⁾ εἰκότως ὑπὲρ ήμῶν δέονται.

ΛΓ'. Ἐν ἐνότητι μέντοι γε προεδρήθησαν οἱ ἄγγελοι ήμῶν, φασὶν, εἰσόντες, ὡς ἀπὸ ἐνὸς προελθόντες. Ἐπεὶ δὲ ἡμεῖς ήμεν, οἱ μεμερισμένοι, διὰ τοῦτο ἐκαπτίσατο δὲ Ἰησοῦς, τὸ ἀμέριστον μερισθῆναι, μέχρις ήμδες ἐνώπιοι αὐτοῖς εἰς τὸ Πλήρωμα, ἵνα ἡμεῖς οἱ πολλοὶ ἐν γενέμενοι, οἱ πάντες τῷ ἐν τῷ δὲ ήμδες μερισθέντες ἀνακραβῶμεν.

ΑΖ'. Οἱ ἀπὸ Ἀδάμ ἐξελθόντες, οἱ μὲν δίκαιοι, διὰ τῶν ἐκτισμένων τὴν ὁδὸν ποιούμενοι, παρὰ τῷ τόπῳ κατείχοντο, κατὰ τοὺς Ήναλεντινιανούς οἱ δὲ ἔτεροι, ἐν τῷ τοῦ σκεπτοῦ ἐκτισμένῳ ἐν τοῖς ἀριστεροῖς ἔχοντες συναίσθησιν τοῦ πυρός.

ΑΗ'. Ποταμὸς ἐκπορεύεται πυρὸς ὑποχάτῳ τοῦ θρόνου τοῦ τόπου, καὶ φεὶ εἰς τὸ κενὸν τοῦ ἐκτισμένου· δὲ ἐστιν ἡ γέννησις τοῦ πυρὸς φέοντος, μὴ πληρουμένης (94). Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ τοῦ πυρίνος ἐστι. Διὰ τοῦτο, φησὶ, καταπέτασμα ἔχει, ἵνα μὴ ἐκ τῆς προσόψεως ἀναλαβῇ τὰ πράγματα. Μόνος δὲ διὰρράγεται πρὸς αὐτὸν, οὐ κατὰ εἰδόνα καὶ διὰριερεὺς ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὰ ἄγνα τῶν ἀγίων εἰσῆγεται. Ἐνθεν καὶ διὰ Ἰησοῦς παραχληθεὶς συνεκαθέσθη τῷ τόπῳ, ἵνα μένη τὰ πράγματα καὶ μὴ προαναστῇ αὐτοῦ, καὶ ἵνα τὸν τόπον ἡμερώσῃ, καὶ τῷ σπέρματι διδόνεις Πλήρωμα παράσχῃ.

ΑΘ'. Ἡ μήτηρ προβαλοῦσα τὸν Χριστὸν διάβληφον, καὶ ὑπὸ αὐτοῦ καταλειφθεῖσα, τοῦ λοιποῦ οὐκέτι οὔσην προεβαλεν ὀλόκληρον, ἀλλὰ τὰ δυνατὰ παρ' αὐτῇ περέσχεν· ὅστε καὶ τοῦ τόπου καὶ τῶν κλήρων οὖν τὰ ἀγγελικὰ αὐτῇ προβάλλουσα, παρ' αὐτῇ κατέχει τῶν ἐκλεκτῶν τῶν ἀγγελικῶν ὑπὸ τοῦ ἀρρένος ἐτείρησεν πρότερον προβολῆμένων.

Μ'. Τὰ μὲν γάρ δεξιὰ πρὸ τῆς τοῦ φωτὸς αἰτήσεως προηνέθη ὑπὸ τῆς μητρὸς, τὰ δὲ σπέρματα τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τὴν τοῦ φωτὸς αἴτησιν, στε ὑπὸ τοῦ ἀρρένος τὰ ἀγγελικὰ τῶν σπερμάτων προεβάλετο.

ΜΑ'. Τὰ διαφέροντα σπέρματα, φησὶ, μήτε ὡς πάθη, διὰ λυσομένων, συνελύθη ἀν καὶ τὰ σπέρματα μήτε ὡς κτίσιν προεληυθέντα, ἀλλ' ὡς τέκνα. Ἀπαρτιζομένης γάρ τῆς κτίσεως, συναπτηρίσθη ἀν καὶ τὰ σπέρματα· διό καὶ τὴν οἰκείότητα ἔχει πρὸς τὸ φῶς, διὰ τῶν προήγαγε, τουτέστι τὸν Ἰησοῦν, διὰτησάμενος τοὺς Αἰώνας Χριστὸς, ἐν φωνησίσθη κατὰ δύναμιν καὶ τὰ σπέρματα συνελύθοντα αὐτῷ εἰς τὸ Πλήρωμα· διότι πρὸ καταβολῆς κόσμου εἰκότως λέγεται ἡ Ἐκκλησία ἐκλελέθη. Ἐν ἀρχῇ τοίνυν συνελογίσθημεν, φασὶ, καὶ ἐφανερώθημεν. Διὰ τοῦτο δὲ Σωτῆρι λέγει· Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν, μηγένων περὶ τοῦ φωτὸς τοῦ φανέντος καὶ μορφώσαντος, περὶ δὲ Ἀπόστολος λέγει, "Ο φωτίζει κάτα ἀνθρώποις ἐργομένοις εἰς τὸν κόσμον, τὸν τοῦ διαφόρου σπέρματος. Ότε γάρ ἐφωτίσθη διάνθρωπος, τότε εἰς τὸν κόσμον ἥλθε, τουτέστιν ἐσυτὸν ἐκόσμησε, χωρίσας αὐτοῦ τὰ ἐπισκοποῦντα καὶ συναναμειγμένα αὐτῷ

A causam enim ne quidem mater absque nobis, aiunt ingressa est), verisimile est quod pro nobis orent.

XXXVI. In unitatem tamen, aiunt, angeli nostri ingressi producti sunt, ut qui ab uno processerunt. Quoniam vero nos eramus qui divisi fueramus, eam ob causam Jesus baptizatus est, uti quod suit indivisum divideretur, donec illis in Plenitudine et nos uniret, ut nos multi unum facti, omnes uni, qui pro nobis divisus erat, commisceatur.

XXXVII. Qui quidem Adami sunt posteri, ex his nonnulli justi sunt, nimur qui per creatuas iter facientes a loco fuerant detenti, secundum Valentini sequaces: alii autem in tenebrarum creato in sinistris, qui ignis sensu sunt affecti.

B XXXVIII. Fluvius igneus sub throno loci ingrediebatur, et fluit in cavitatem creati, quæ est gehenna, quæque a perpetuo ignis fluxu hand impletur. Insuper locus ipse igneus est. Proprietas dicit, velamen habet ut ex conspectu res non dissolvantur. Solus vero archangelus ad illum ingreditur, sub cuius imagine pontifex semel in anno in Sancta sanctorum ingrediebatur. Inde etiam Jesus evocatus loco consedit, ut res maneant et non ante ipsum surgant, utque locum mansuetat, ut deinde semini transitum in Plenitudinem præberebat.

C XXXIX. Mater postquam Christum integrum produxerat, et ab eodem fuit derelicta, postea nihil amplius integrum protulit, sed illa, quorum concessa est illi facultas, præbuit. Itaque absque loco clerisque cum ipsa angelos produxerat, apud se continet, electis angelorum a masculo prius productis.

XL. Dextra quidem ante lucis petitionem a matre fuerunt producta, semina vero Ecclesiæ post lucis petitionem, cum a masculo semina angelica producta sunt.

¶ XLI. Excellentia semina, ait, nec ut affectus, quibus solutis et semina una solverentur; neque ut creatura quædam prodierunt, sed ut filii. Quippe creatione soluta, semina quoque simul sunt soluta: quapropter etiam cum luce necessitudinem habent, quam primo produxit, nempe Jesum, Christus qui Abomas petiit, in quo et semina cum eo in Plenitudinem ingressa, similiter pro virili defæcata sunt, quoniam ante jacta mundi fundamenta merito dicitur Ecclesia suis electa. Itaque in principio, aiunt, et nos electi manifestatique sumus. Dicit igitur Salvator: *Splendeat lux rectra*, indicans seu loquens de luce illius qui apparuit et transformavit, de quo apostolus inquit: *Qui illuminat omnem hominem venientem in mundum*^b, hoc est mundum seminis excellentis. Cum enim illuminatus est homo, tunc in mundum venit, hoc est, seipsum ordinavit separatis a se tenebris et passionibus illi ad-

¶ P. 969 ED. POTTER. a Matth. v, 16. b Joan. i, 9.

(94) Πληρουμένης. Scribendum potius πληρουμένη, ut referatur ad γέννησιν.

misticus. Adamum quoque cum in mente contineret ^A πάθη. Καὶ τὸν Ἀδάμ διημιουργὸς ἐνοίᾳ πρωτῷ, Demiurgus, seu rerum conditor, in fine creationis ἐπὶ τέλει τῆς δημιουργίας αὐτὸν προήγαγεν. eumdem produxit.

XLII. Crux termini hujusce qui in Pleromate seu Plenitudine est, signum est; infideles enim a fidelibus separat, ut ille mundum a Plenitudine. Hancque ob causam semina per signum in humeros suscipiens Jesus, in Plenitudinem induxit: quippe humeri seminis Jesus dicitur, caput autem Christus. Unde dictum est: *Qui non tollit crucem suam et sequitur me, non est frater meus.* Tulit igitur corpus Jesu, quod consubstantiale fuit Ecclesiae.

355 XLIII. Dicunt igitur quod potestates dextræ Iesu atque Christi nomina cognoverint, ante ejusdem adventum: signum vero dicunt virtutem non scivisse. Dante etiam Spiritu potestatem omnem, approbante similiter et Plenitudine, angelus consilii ^b missus est, et post Patrem universorum caput factus est. *Omnia enim in ipso creata sunt visibilia et invisibilia, throni, dominationes, regna, deitates, ministrations* ^c: quare Deus etiam ipsum exaltavit, deditque illi nomen supra omne nomen, ut omne genu flectatur, omnisque lingua confiteatur, quod Dominus gloriae Jesus Christus Salvator^d, idem ipse qui ascendit, quique descendit. Quod vero ascendit, quid est nisi quod et descendit? Qui descendit, idem est, in partes terræ infimæ, et qui supra cœlos ascendit^e.

XLIV. Videns autem Sapientia similem ipsum luci quæ ipsam reliquerat, cognovit, accurrit, exsultavit, et denique adoravit: angelos autem masculos cum vidisset qui cum illo missi sunt, incanduit ore rubor, velumque ^f imposuit. Hujusce mysterii gratia Paulus jubet *ut mulieres potestatem gestent super caput, propter angelos*^f.

XLV. Mox igitur Salvator formam assert, nimirum affectuum damnationem atque medicinam, ostendens quæ a Patre ingenito in Plenitudine, quæque ad ipsam usque essent: amovens vero quibus laboraverat affectus, ipsam quidem ab iisdem immunem fecit. Passiones autem discernens servavit, et non ut ab interiori dispositione liberavit, et diripiebat, sed et ad ipsam dispositionis secundæ substantiam deduxit. Hunc in modum per Salvatoris apparitionem Sapientia est producta, quæque exterius sunt, creata fuerunt. *Omnia enim per ipsum facta sunt, absque illo factum est nihil*^g.

XLVI. Primum itaque ex affectu incorporeo et accidente in incorporeum, in materiam hæc ipsa

^g

^a P. 970 ED. POTTER. ^a Matth. x, 39. ^b Isa. ix, 6. ^c Col. i, 16. ^d Phil. ii, 9, 10, 11. ^e Eph. iv, 9, 10. ^f I Cor. xi, 10. ^g Joan. i, 3.

(95) Οὐκ ἔστι μου ἀδελφός. Vulg. Bib. Matth. x: Οὐκ ἔστι μου ἄδιος: atque ita etiam Clemens supra pag. 321. Ferri tamen et ἀδελφός potest, quoniam apud Lucanum xiv, 27, est οὐ δύναται μου εἶναι μάθητής. SYLBURG.

(96) Δύναμις. Δύναμιν accipendum per ellipsis præpositionis κατά· aut transposita copula legendum, δύναμιν δύντος καὶ πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν. SYL-

BURG. 'Ο σταυρὸς τοῦ ἐν Πληρώματι ὅρου σημεῖον· χωρίζει τοὺς ἀπίστους τῶν πιστῶν, ὡς ἐκεῖνος τὸν κόσμον τοῦ Πληρώματος. Διὸ καὶ τὰ σπέρματα διὰ τοῦ σημείου ἐπὶ τῶν ὄμων βαστάσας εἰσάγει εἰς τὸ Πλήρωμα· ὥμοι γάρ τῷ σπέρματος διὰ Ιησοῦς λέγεται· κεφαλὴ δὲ διὰ Χριστοῦ. "Οὐδὲν εἴρηται, 'Ος οὐκ αἱρεῖ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ μοι, οὐκ ἔστι μου ἀδελφός (95). "Ηρεν οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ιησοῦ, διπερ ὅμοιοισιν ἦν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

MΓ'. Λέγουσιν οὖν, ὅτι αἱ δεξιαὶ ἔδεσαν τοῦ Ιησοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ τὰ ὄντα, καὶ πρὸ τῆς παρουσίας ἀλλὰ τὸ σημεῖον οὐκ ἔδεσαν, φασι, δύναμιν (96). Καὶ δόντος πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πνεύματος, συνενάσαντος δὲ καὶ τοῦ Πληρώματος, ἐκπέμπεται διὰ τῆς Βουλῆς ἀγγελος, καὶ γίνεται κεφαλὴ τῶν ὄλων μετὰ τῶν Πατέρων. Πάρτα γάρ ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ φρέατα καὶ τὰ ἀδράτα, θρόνοι, κυριότητες, βασιλεῖαι, θεότητες, λειτουργίαι· διὸ καὶ διὰ Θεᾶς αὐτὸν ὑπερέγκυος, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὄντα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄντα, ἵνα πᾶν γόνυν κάμψῃ, καὶ πᾶσα γλώσσα ἐξομολογησηται, διτι Κύριος τῆς δόξης Ιησοῦς Χριστὸς Σωτῆρος, ἀραβίς αὐτὸς καὶ καταβάτης. Τὸ δὲ ἀρέτην, τὸ ἔστιν, εἰ μὴ διτι καὶ κατέβη; 'Ο καταβάτης αὐτὸς ἔστιν εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς, καὶ ἀραβίς ὑπεράρω τῷ οὐρανῷ.

ΜΔ'. Ιδούσα δὲ αὐτὸν ἡ Σοφία ὅμοιον τῷ καταλίποντι αὐτὴν φωτὶ, ἐγνώρισε καὶ προσέδραμε, καὶ τὸ γαλακτίσατο καὶ προσεκύνησε· τοὺς δὲ ἄρρενας ἀγγέλους τοὺς σὺν αὐτῷ ἐκπεμφθέντας θεασμένη, κατηβέσθη καὶ κάλυμμα ἐπέθεστο. Διὰ τούτου τοῦ μυστηρίου διὰ Παύλου κελεύει τὰς γυναικας φορεῖς ἔξουσιας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.

ΜΕ'. Εὐθὺς οὖν διὰ Σωτῆρος ἐπιφέρει αὐτὴν μόρφων τὴν κατάγνωσιν καὶ ἱστιν τῶν παθῶν, δεῖξε; ἀπὸ Πατρὸς ἀγενήτου τὰ ἐν Πληρώματι καὶ τὰ μέχρι αὐτῆς ἀποστήσας δὲ τὰ πάθη τῆς πεπονθίας, αὐτὴν μὲν ἀπαθῆ κατεσκεύασε, τὰ πάθη δὲ διακρίνας ἐφύλαξε, καὶ οὐχ ὑσπερ τῆς ἐνδον (97) διεφορθῆ, ἀλλ' εἰς οὐσίαν ἡγαγεν αὐτά τε καὶ τῆς δευτέρας διαθέσεως. Οὕτω διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας ἡ Σοφία γίνεται, καὶ τὰ ἔξω κτίζεται. Πάρτα γάρ διὰ αὐτοῦ γέγονε, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γέγονεν οὐδέποτε.

ΜΖ'. Πρῶτον οὖν ἐξ ἀσωμάτου πάθους καὶ συμβεβηκότος εἰς ἀσώματον, ἐπὶ τὴν ὄλην αὐτὰ μετήν

BURG.

(97) *Tῆς ἐρδοῦ.* Videtur opponere τὸ τῆς ἐνδον, τῷ δευτέρᾳ κτίσεως, ut velit mundum interiorē et quod Pleromate continetur, quidquid affectuum est, passionum, vitiorum, ægritudinum diffuisse et extirpare, etc. Hæc Valentinianorum Gnosticorumque doctrina, ex illis Origenis disputata et in Ecclesiā invenīta. COMBER

τὴσεν καὶ μετέβαλεν, εἴθ' οὐτωσίς συγχρίματα (98) A καὶ σώματα ἀθρόως γάρ οὐσίαν ποιῆσαι τὰ πάθη οὐκ ἐνην· καὶ τοῖς σώμασι κατὰ φύσιν ἐπιτήδειότητα ἐνεποίησεν.

MZ'. Πρῶτος μὲν οὖν Δημιουργὸς ὁ Σωτὴρ γίνεται καθολικός· ή δὲ Σοφία δευτέρα οἰκοδομεῖ οἰκον διαντῇ, καὶ ὑπῆριτε στύλους ἐπτά· καὶ πρῶτον πάντων προβάλλεται εἰκόνα τοῦ Πατρὸς Θεὸν, δι' οὗ ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τοιτέστι τὰ οὐράνια καὶ τὰ ἐπίγεια, τὰ δεξιά καὶ τὰ ἀριστερά. Οὗτος, ὡς εἰκὼν Πατρὸς, Πατὴρ γίνεται, καὶ προβάλλει πρῶτον τὸν ψυχικὸν Χριστὸν Υἱοῦ εἰκόνα· ἐπειτα τοὺς ἀρχαγγέλους, αἰώνων εἰκόνας· εἰτα ἀγγέλους, ἀγγέλων, ἐκ τῆς ψυχικῆς καὶ φωτεινῆς οὐσίας, ἣν φησιν ὁ προφητηκός λόγος, *Kai aπεῦμα θεοῦ ἐπεσέρετο ἐπάρω τῷ οὐρανῷ, κατὰ τὴν συμπλοκὴν τῶν δύο οὐσῶν τῶν αὐτῶν πεπεισμένων, τὸ εἰλικρινὲς ἐπιφέρεσθαι εἰπών· τὸ δὲ ἐμβριθές καὶ ψλικὸν ὑποφέρεσθαι, τὸ θολερὸν καὶ παχυμερές.* Ἀσώματον δὲ καὶ ταύτην ἐν ἀρχῇ αἰνίσσεται, τὸ φάσκειν ἀδράτον· οὐτε γάρ ἀνθρώπῳ τῷ μηδέπω δυτὶ ἀδράτος ἦν, οὔτε τῷ (99). . . ἐδημιούργει· γάρ· ἀλλὰ τὸ διμορφὸν καὶ ἀνείδεον καὶ ἀσχημάτιστον αὐτῆς, ὃντας ἔξεφώνησεν.

MH'. Διακρίνας δὲ δὴ Δημιουργὸς τὰ καθαρὰ ἀπὸ τοῦ ἐμβριθοῦ, ὡς ἀν ἐνιδών τὴν ἐκατέρου φύστην, φῶς ἐποίησε, τουτέστιν ἐφανέρωσεν, καὶ εἰς τῶς καὶ Ιδέαν προσήγαγεν· ἐπεὶ τόχε τῇλαχὸν καὶ οὐράνιον φῶς πολλῷ ὑπερέπειρον ἐργάζεται· καὶ ποιεῖ ἐκ τῶν ψλικῶν, τὸ μὲν ἐκ τῆς λύπτης οὐσιῶδες, κτίζον πνευματικὰ τῆς πονηρίας (1), πρὸς δὲ τὴν πάλη τὴν, διὸ καὶ λέγει δὲ Ἀπόστολος· *Kai μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν τῷ ἐστραγγίσθητε· τὸ δὲ ἐκ τοῦ φόδου, τὰ θηρία· τὸ δὲ ἐκ τῆς πλήξεως καὶ ἀπορίας, τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου.* Τὸν δὲ τοὺς τριούς στοιχείος τὸ πῦρ ἐνανιερεῖται καὶ ἐνέσταρται καὶ ἐμφαλεύει, καὶ ὑπὸ τούτων ἐξάπτεται, καὶ τούτοις ἐπαποθνήσκει, μὴ ἔχον τύπον ἀποτακτὸν (2) ἐκατοῦ ὡς καὶ τὰ δόλα στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὰ συγχρίματα δημιουργεῖται.

MΘ'. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν δι' αὐτοῦ ἐνεργοῦσαν, οἰδημένος ιδίᾳ δυνάμει δημιουργεῖν, φιλεργὸς ὅν φύσει, διὰ τοῦτο εἶπεν δὲ Ἀπόστολος· *Ὑπεράγη τῇ ματαιότητι τοῦ κόσμου οὐχ ἐκόν,* ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξατα, ἐπ' ἐπίλει, διτὶ καὶ αὐτὸς ἐλευθερωθῆσται, διταν συλλεγῇ τὰ σπέρματα τοῦ Θεοῦ. Τεχμήριον δὲ μάλιστα τοῦ ἀκουστοῦ τὸ εὐλογεῖται τὸ Σάββατον καὶ τὴν ἀπὸ τῶν πόνων ἀνάπauσιν ὑπερασπίζεσθαι (3).

N'. Λαβὸν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, οὐ τῆς ἔηρᾶς, ἀλλὰ τῆς πολυμεροῦς καὶ ποικιλῆς ὕλης μέρος, ψυχὴν

• P. 971 ED. POTTER. • Prov. ix, 11. • Gen. i, 2. • Eph. vi, 22; iv, 30. • Rom. viii, 20.

(98) Συγχρίματα. Εαmdem vocem paulo infra adhibebit, ἐξ ὧν τὰ συγχρίματα δημιουργεῖται.

(99) Tῷ. A. supplet τῷ διτι. De informi autem cuius mentio prius occurrit, vide et Basilium, p. 6. H. SYLBURG.

(1) Πνευματικὰ τῆς π. Forte πνεύματα τῆς πο-

PATROL GR. IX.

A infudit ac transtulit, dein similiter in mista animalium corpora, fieri enim non potuit ut passiones illico substantiam facerent, et corporibus habita naturae eorumdem ratione utilitatem indidit.

XLVII. Primus itaque Demiurgus, ceu opifex universalis Salvator factus est, dein Sapientia secunda sibi domum adificat^a, collocat columnas septem, primumque omnium Deum Patris imaginem producit, per quem fecit cœlum et terram, hoc est, cœlestia atque terrestria, dextra ac sinistra. Hic ut Patris imago Pater factus est, et producit primum animalem Christum Filii imaginem: dein archangelos Aeonum imagines, deinceps angelos angelorum ex animali lucidaque substantia, de qua sermo propheticus: *Et Spiritus Dei cerebatur super aquas^b,* duarum substantiarum complexu quæ cedunt ipsæ et obsequuntur, quod purum supra terram ferri dicens, quod vero grave atque materiale, turbidum crassumque subsidere. Incorporarem vero et hanc esse in principio, nobis innuit, cum et invisibilem nominat. Neque enim homini, qui nondum esset, invisibilis erat, neque Demiurgus ceu opifex, ipse enim condidit: sed quod illius informe, quod speciei, quod figuræ fuerit expers hoc modo enuntiavit.

XLVIII. Discernens vero Demiurgus quæ pura ab eo quod crassum, ut qui amborum naturam optimè cognovit, lucem creavit, hoc est, manifestavit, atque ad lucem speciemque produxit. Quippe diu post formatur solis cœlique lumen, idque ex materiali: nempe quod substantiale fuit ex tristitia, condidit spiritalia nequitiæ, adversus Φ quæ nobis est lucta, unde dicit Apostolus: *Et ne contristate Spiritum sanctum Dei, in quo signati esisti:* ex timore vero, bestias, ex stupore vero angustiaque, elementa mundi. In tribus autem elementis ignis sublimis exstat, et illis inspersus est, et in illis latet, et sub iisdem acceditur, inque illis moritur, formam sui determinatam non habens sicuti reliqua elementa, ex quibus mista viventium corpora formantur.

XLIX. Quoniam vero nesciebat, quæ per ipsum operabatur, virtute propria se res creare existimans, cum natura lubens operetur, propter hoc dicit Apostolus: *Subjectum esse vanitati mundi non sua sponte, sed propter eum qui subjecit in spe^c*, quod ipse etiam liberabitur, cum Dei semina collecta fuerint. Præcipue vero sit indicio quod invitatus operatus est, quoniam *Sabbato benedixit^d*, et requiem a laboribus tuerit.

L. Pulvere e terra sumpto non ex arida, sed ex diversis partibus dividua variaque materia terre-

D D Gen. i, 2. • Eph. vi, 22; iv, 30. • Rom. viii, 20.

nηρίας. SYLBURG.

(2) Τύποι ἀποτ. Forte τόπον ἀποτακτόν, locum assignatum.

(3) Υπερασπάζεσθαι. Convenientius videtur ὑπερασπάζεσθαι, amplecti ei præferri laboribus. SYLBURG.

nam animam et materialem fabricatus est, rationis expertem, ejusdemque cum bestiarum animabus substantiae. Hic est homo, qui ad imaginem: qui vero ad ipsius Demiurgi similitudinem, ille est, in quem insufflavit inspiravitque ejusdem substantiae aliquid, illi angelorum opera inserens. Et eo quidem respectu quo invisibilis est et incorporeus, substantiam ejus vitæ flatum appellavit, cum autem induit formam, *anima vivens* ^a factus est, quodque ita futurum ipse in scriptis prophetarum fatetur.

356 Lⁱ. Homo itaque est in homine, animalis in terrestri, non in parte pars, sed in toto totus existens, in ineffabili Dei potentia ^b: unde in paradiso, in cœlo quarto creatur: quippe illuc caro terrena non ascendit, sed erat animæ divinæ pro carne, quod materiale fuit. Hæc indicat dictum illud: *Hoc nunc os ex ossibus meis* ^c. Anima divina ipsa in carne latens et solida quæque male affecta ac potentior est, hoc in loco significatur. *Et caro de carne mea*, animam materiale significat; quæ divinæ animæ corpus est. De utraque anima Salvator loquitur, cum dicit, *timendum esse eum, qui potest animam hanc atque hoc etiam corpus animale in gehenna perdere* ^d.

Lⁱⁱ. Carnem hanc adversarium ^e vocavit Salvator, Paulus etiam *legem mentis meæ repugnantem* ^f; monet quoque Salvator *ligare* ^g ac diripere ejusdem vasa quasi potentis adversus animam cœlestem bellum gerentis, monetque *dum in via sumus* ^h ab illis liberari, ne in carcerem incidamus et poenam: similiter *X* et benevolo erga eam animo simus, nec peccatorum licentia alamus aut robur conferamus, sed inde jam mortificemus a mælitia abstinendo exlemque reddamus, ut in dissolutione sua extirpata atque diffusa evanescat, neque per se subsistendi facultatem, aut robur aliquod ut in transitu per ignem maneat, obtineat.

Lⁱⁱⁱ. Hoc *zizanium* ⁱ animæ concretum vocatur, bono nimirum semini. Hoc semen diaboli, quasi ejusdem cum eo substantiae, et serpens supplanterque, atque lastro, caput regis percutiens. Adamus autem habuit obscure in seipso inque animam suam semen spiritale a Sapientia seminatum, ordinatum, ait, *per angelos in manu mediatoris*. *Mediator vero unius non est, Deus autem unus est* ^k. Per angelos itaque masculos semina ministrantur quæ a Sapientia sunt producta, quatenus fieri contingit. Quo enim pacto Demiurgus qui obscure a Sapientia mo-

^j P. 972 ED. POTTER. ^a Gen. ii. 7. ^b II Cor. xii. 4. ^c Gen. ii. 23. ^d Matth. x. 28. ^e Matth. v. 25; Luc. x. 5. 8. ^f Rom. vii. 23. ^g Matth. xii. 29. ^h Luc. xii. 58; Matth. v. 25. ⁱ Matth. xiii. 25 seqq. ^k Gal. iii. 19.

(4) Θελη. Θελη legendum esse dativo casu, satis declarant sequentia. SYLBURG.

(5) Εὐρεῖται αὐτῷ. Idem ad Luc. xii. 58, ἀπηλάχθαι, cum illo transigere, res componere, ac item finire antequam judicio cum illo experiare. Sed durius hæc Valentianorum allegoria, ut εὐνοεῖται carnis, intelligatur qui jam deterit et extenuat, ut ipsa tandem diffleturque et evanescat, nullamque

A γεώδη καὶ ψική τετράγωνο θλογον, καὶ τῆς τῶν θηρίων δμούσιον. Οὗτος κατ' εἰκόνα ἀνθρωπος· ὁ δὲ καθ' δμοίωσιν τὴν αὐτοῦ τοῦ Δημιουργοῦ ἐκτίνος ἔστιν, δην εἰς τοῦτον ἐνεψύστησέν τε καὶ ἐνέσπειρεν, δμούσιόν τι αὐτῷ δι' ἀγγέλων ἐνθείς καθὸ μὲν ἀδρατὸς ἔστι καὶ ἀσώματος, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ πνήματος προσείπε· μορφωθὲν δὲ, ψυχὴ ἔσται ἡγένετο· δπερ εἶναι καὶ αὐτὸς ἐν ταῖς προφητικαῖς γραφαῖς δμολογεῖ.

N^A. "Ανθρωπος γοῦν ἔστιν ἐν ἀνθρώπῳ, ψυχικὸς ἐν χοῦκῷ, οὐ μέρει μέρος, ἀλλὰ ὅλως ὅλος συνὼν, ἀφῆται δυνάμει Θεοῦ· δθεν ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ πετάρτῳ ουρανῷ δημιουργεῖται· ἐκεῖ γάρ χοῖκη σάρξ οὐκ ἀναβαίνει, ἀλλὰ ἦν τῇ ψυχῇ θελη (4) οἷον σάρξ ἡ ψική. Ταῦτα σημαίνει, Τοῦτο τὸν στοῦν ἐκ τῶν δοτῶν μου· τὴν θελαν ψυχὴν αἰνίσσεται τὴν ἐργαζομένην τῇ σαρκὶ καὶ στερεὰν καὶ δυσπαθῆ καὶ δυνατωτέραν· Καὶ σάρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου· τὴν ψικὴν ψυχὴν, σῶμα οὖσαν τῆς θείας ψυχῆς. Περὶ τούτων τῶν δυεῖν καὶ ὁ Σωτὴρ λέγει, φοβεῖσθαι δεῖται δυνάμερος ταῦτη τὴν ψυχὴν καὶ τοῦτο τὸ σῶμα τὸ ψυχικὸν ἐτρέπεισθαι.

B **N^B.** Τοῦτο τὸ σαρκίον ἀντιδικον ὁ Σωτὴρ εἶπε, καὶ ὁ Παῦλος τόμοις ἀντιστρατεύμενος τῷ τομῷ τοῦ τοῦσαν παραινεῖ καὶ ἀπτάσαι· ἐκ Ισχυροῦ τὰ σκεύη, τοῦ ἀντιπολεμοῦντος τῇ οὐρανῷ ψυχῇ, ὁ Σωτὴρ· καὶ ἀπηλάχθαι αὐτοῦ παραινεῖ τὰ τὴν δόδρ, μή τῇ φυλακῇ περιπέσωμεν καὶ τῇ κολάσει· ὅμοιως δὲ καὶ εὔνοεῖν αὐτῷ (5), μή τρέφοντας καὶ ρωνύντας τῇ τῶν ἀμφιρημάτων ἑξουσίᾳ, ἀλλὰ ἐντεῦθεν νεκροῦντας τῷ καὶ ἔξιτηλον ἀποραινοντας, ἀποχῇ τῆς πονηρίας, ἵνα ἐν τῇ διαλογίᾳ ταύτῃ διαφορθὲν καὶ διαπνεῦσαν (6) λάθῃ, ἀλλὰ μή καθ' αὐτό τινος ὑποστάσεως λαβόμενον, τὴν Ισχὺν ἔχη παράμονον ἐν τῇ διὰ πυρὸς διεξόδῳ.

N^I. Τοῦτο ζέλαντος δύναμεῖται συμφύει τῇ ψυχῇ τῷ χρηστῷ σπέρματι. Τοῦτο καὶ σπέρμα τοῦ διαβόλου ὡς δμούσιον ἔκειναι, καὶ δψις καὶ διαπερνστής, καὶ ληστής ἐπιτιθέμενος κεφαλῇ βασιλέως· Ἔσχε δὲ ὁ Ἄδημ ἀδήλως αὐτῷ ὑπὸ τῆς Σοφίας ἐνσπαρὲν τὸ σπέρμα τὸ πνευματικὸν εἰς τὴν ψυχήν, διαταρεῖς, φησι, δι' ἀγγέλων ἐτρέπεισθαι· οὐδὲ μεστίτης ἐρδεῖς οὐκέ δεῖται· οὐδὲ θεδεῖς ἔστιν. Αἱ ἀγγέλων οὖν τῶν ἀρρένων τὰ σπέρματα ὑπηρετοῦνται τὰ εἰς γένεσιν προβληθέντα ὑπὸ τῆς Σοφίας, καθὸ ἐγχωρεῖ γένεσθαι. "Ἄτε γάρ Δημιουργός, ἀδη-

moram faciat, dum erit transitura per ignem. De corpore carnis vitaque carnali et peccato nihil abhorret, metaphora ducta ab iis qui ipsi item dirimunt sibiique donant, aut mitius justum faciunt antequam judicis sententia severiore cogantur. COMBEF.

(6) Διαπνεῦσαρ. Hac voce utitur Clemens Strom. p. 117 edit. Paris.

λας κινούμενος; ὑπὸ τῆς Σοφίας, οἵτε αὐτοκίνητος εἰναι· δροῖσις καὶ οἱ δινθρωποι. Πρῶτον οὖν στέρησα πνευματικὸν τὸ ἐν τῷ Ἀδὰμ προέβαλεν ἡ Σοφία, ἵνα τὸ δύστοῦν τῇ λογικῇ καὶ οὐρανίᾳ ψυχῇ μὴ κενῆ, ἀλλὰ μυελοῦ γέμουσα πνευματικοῦ.

ΝΔ'. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀδάμ τρεῖς φύσεις γεννῶνται· πρώτη μὲν τῇ διλογίᾳ, ἡς ἦν Κάιν, δευτέρα δὲ τῇ λογικῇ, καὶ τῇ δικαίᾳ, ἡς ἦν Ἐθελήτης· τρίτη δὲ τῇ πνευματικῇ, ἡς ἦν Σήθ. Καὶ δὲ μὲν τοῖς οὐρανίοις θεοῖς, δὲ τῇ πνευματικῇ καθ' ιδίαν (7). Ἐφ' οἷς τρισὶν ἀνευ τῶν δλλῶν παῖδων τοῦ Ἀδάμ εἰρηται· Αὕτη η βίβλος τετράσεως ἀνθρώπων. "Οτι δὲ πνευματικὸς δὲ Σήθος, οὗτε ποιμανίει οὔτε γεωργεῖ, ἀλλὰ παῖδα καρποφορεῖ, ὡς τὰ πνευματικά, καὶ τοῦτον, δες ξηλπισσεν ἐπικαλεσθαι τὸ δρόμον Κυρίου, ἀνω βλέποντα, οὐ τὸ πολιτευμα ἐτούτῳ οὐρανῷ· τοῦτον δὲ κόσμος οὐ χωρεῖ.

ΝΕ'. Τοῖς τρισὶν ἀτωμάτοις ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ τέταρτον ἐπενδύεται τὸν τοῖς δερματίνοις χιτῶνας. Οὗτος οὖν ἀπὸ τοῦ πνεύματος οὗτος οὖν ἀπὸ ἐμφυσήματος σπείρει δὲ Ἀδάμ· Οείσα γάρ κάμψων καὶ διατάξαντος τοῦτον, οὐχ ὑπὸ αὐτοῦ δὲ προβάλλεται κάμψων. Τὸ δὲ ὑλικὸν αὐτοῦ, ἐνεργὸν εἰς σπέρμα καὶ γένεσιν, ὡς ἀν τῷ σπέρματι συγχεκραμένον, καὶ ταύτης ἐν τῷ τῆς ἀρμονίας ἀποστῆναι μηδύναμενος. Κατὰ οὗτο πατήρ τῆς μηδέν δὲ Ἀδάμ.

ΝΓ'. Ό πρῶτος δὲ ἀνθρώπος ἐκ τῆς χοινίδος. Εἰς τὸν δὲ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τὸν δικαίου καὶ τὸν λογικοῦ πάντες ἀντίστοιτο, πάντες δὲ τὸν δικαίοντας, καὶ τὸν λογικόντας, καὶ τὸν διατάξαντας. Διὰ τοῦτο πολλοὶ μὲν οἱ ὑλικοί, οὐ πολλοὶ δὲ οἱ ψυχικοί· σπάνιοι δὲ οἱ πνευματικοί. Τὸ μὲν οὖν πνευματικὸν φύσει συζύμενον· τὸ δὲ ψυχικὸν, αὐτεξούσιον δὲν, ἐπιτηδειότητα ἔχει πρὸς τὴν πίστιν καὶ ἀφθαρτίαν, καὶ πρὸς ἀπίστιαν καὶ φθοράν, κατὰ τὴν οἰκείαν αἴρεσιν· τὸ δὲ ὑλικὸν φύσει ἀπόλλυται. "Οταν οὖν τὰ ψυχικὰ ἐγκερτρισθῆται εἰς πίστιν καὶ ἀφθαρτίαν, καὶ μετάσχῃ τῆς πιστήτης τῆς ἁλατας, καὶ διατελέσθη τὰ θυτη, τότε οὐτω πᾶς Ἰσραὴλ (8). Τιμῆτος δὲ ἀλληγορεῖται ὁ πνευματικός, δὲ δόμενος τῶν θεῶν, δὲ τοῦ πιστοῦ Ἀθραρίου οὐδες γνήσιος, δὲ ἐκ τῆς λειτουργίας, οὐχ δὲ κατὰ σάρκα, δὲ ἐκ τῆς δούλης τῆς Αἰτνατίας.

ΝΖ'. Γίνεται οὖν ἐκ τῶν γενῶν τῶν τριῶν, τοῦ μὲν μόρφωσις τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ δὲ μετάθεσις τοῦ ψυχικοῦ ἐκ δουλείας εἰς ἐλευθερίαν.

ΝΗ'. Μετὰ τὴν τοῦ θανάτου τοῖνυν βασιλείαν, μετάλλην μὲν καὶ εὐπρόσωπον τὴν ἐπαγγελίαν πεποιη-

⁸ P. 973 ED. POTTER. ^a Gen. v. 1. ^b Gen. iv, 26. ^c Phil. iii, 20. ^d 1 Cor. xv, 47. ^e Rom. ii, 23. Gal. iv, 26.

(7) Κατ' ιδίαν. H. dubitat an verius sit κατ' ιδίαν. SYLBURG.

(8) Πᾶς Ἰσραὴλ. A. post hæc verba addendum putat οὐθίστεται, ἐκ Kom. xi, 26. Sed subaudiri

A vetur, a se moveri ipse putat, similiter et hominēs. Primum itaque semen quod in Adamo fuit, produxit Sapientia, ut os anima rationalis atque cœlestis esset, non vacua sed medulla plena spirituali.

LIV. Ab Adamo autem tres naturæ nascuntur, prima quidem quæ rationis expers fuit, et ad hanc Cain pertinebat; secunda vero ratione prædicta iusta que, ad quam Abel; tertia vero spiritualis, ad quam Seth. Et terrestris quidem est ad imaginem, animalis vero ad Dei similitudinem, spiritualis denique ad propriam. De tribus hisce, sine cœteris Adami liberis, dictum est: *Hic liber est generationis hominum* ^a. Quod vero Seth spiritualis fuit, nec pastor erat neque terram coluit, sed spirituum more prolem genuit, eamque quæ *nomen Domini invocare* ^b speravit; quæ sursum oculos tollat, *cujus conversatio in cœlo* ^c, quam mundus non capit.

LV. Tribus in Adamo incorporeis, quartum quoque terrestre induit, pelliceas nimirum tunicas. Proinde nec ex spiritu neque ex spiraculo Adamus seminat, ambo quippe divina. Et per illum quidem, non autem ab illo producuntur ambo. Quod vero illius est terrenum, id ad semen atque generationem efficax est, quasi semini commixtum esset, estque ejusmodi, ut ab illa quæ in vita est harmonia abscedere non possit. Hoc itaque modo Pater noster Adamus exsistit, et genuit.

LVI. *Primus homo de terra terrenus* ^d. Quod si ex animali seminasset ac spirituali, ad eundem modum quo ex materiali, omnes pares ac justi natūræ essemus, et in omnibus doctrina ^e esset. Itaque multi sunt terreni, non vero multi animales, rari vero qui spirituales sunt. Itaque quod quidem spiritale, natura sua salvatur: quod vero animale liberisque arbitrio præditum, id idoneum est cum ad fidem tum ad incorruptionem, imo et ad infidelitatem ac corruptionem, hocque ex electione ac voluntate propria; quod demum terrenum, natura sua hoc interit. Cum itaque quæ ex animali sunt substantia inserta sint in bonam olivam, in fidem, et in incorruptionem, atque olivæ pinguedinem participet, cum denique gentes fuerint ingressæ, tunc ita omnis Israel salvis erit ^f. Israel autem spiritualis sensu allegorico intelligitur, qui Deum sit visurus, Abrahami fidelis filius verus, matre libera, non secundum carnem natus et ex ancilla *Egyptiaca* ^g.

LVII. Fit igitur ex tribus generibus, adeo ut unum quidem forma sit spiritualis, alteri vero animalis ex servitute in libertatem translatio.

LVIII. Post mortis itaque imperium, promissione magna et speciosa quidem perfectum, quæ nibilo-

etiam potest ex antecedenti membro verbum εἰσελύεσθαι, id est *tunc demum totus Israel intrabit*. De insitione autem latius tractatum supra p. 288. SYLBURG.

minus mortis ministra facta est, omni principatu ac deitate deficiente ac fatiscente, magnus ille pugil Jesus Christus in seipso potentia Ecclesiam sumens, nempe electos ac vocatos quod quidem spiritale a parente, quod vero animale ex dispensatione, salva fecit et extulit quæcumque assumperat, ac per illa quæque his sunt similia. Si enim primitiæ sanctæ, etiam massa; si radix sancta, etiam rami.

357 LIX. Primum itaque semen a parente induit, non qui caperetur, sed qui virtute caperet, quod paulatim per scientiam formatur. Ad locum autem cum venerit, invenit Jesum Christum induisse, qui ante prædicatus fuerat, quem prophetæ atque lex prænuntiabant, et imago Salvatoris erat. Quinetiam et animalis hic Christus, quem induerat, invisibilis erat. Oportebat autem ut ille qui in mundum venturus erat talis esset, qui videri, qui teneri, qui sociam vitæ rationem inire, et demum qui corpus ejusmodi haberet quod sensu percipi posset. Hinc igitur illi corpus est ex invisibili animali substantia, virtute vero ex divina fabrica contextum, cum in mundum sensibilem veniret.

LX. Hoc itaque: *Spiritus sanctus in te superveniet, corporis Dominici fabricam indicat; virtus vero Altissimi tibi obumbrabit* ^a, formationem Dei dicit, quæ corpus in Virgine formavit.

LXI. Quod autem ipse qui assumpsit, diversus fuerit, ex iis manifestum est, quibus satetur: *Ego sum vita, ego sum veritas* ^b, *¶ ego et Pater unum sumus* ^c. Illud autem spirituale, etiam et animale, quod assumpsit, hunc in modum notum facit: *Puer vero crescebat et proficiebat valde* ^d. Insuper Sapientia fuit, ut quod spirituale esset, ostenderet; magnitudinis, ut id quod animale. Per illa vero quæ ex latere fluxerunt ^e, effluxiones affectuum manifestabat, et affectiones ex libidinosis pravissime rectas sedatasque factas substancias, salutem suis consecutas. Et cum dicat: *Oportet Filium hominis reprobari, contumeliis affici, et crucifigi* ^f, quasi de alio videtur loqui, nempe de eo qui passionibus sit obnoxius. *Et præcedam vos*, ait, *tertia die in Galilæam* ^g, ipse enim omnia præcedit, et animam modo invisibili salvatam se suscitatulum indicavit, restitutumque quo nunc præcedit ^h. Mortuus autem est Spiritu qui super eum in Jordano descendit abscedente, nec virtute propria hoc factum est, sed illius qui subduxit se, ut vim suam mors exsereret, quippe quo pacto vita præsente mori in illo potuit corpus? sic enim et mors polita Salvatoris ipsius esset, quod absurdum. Dolo autem mors expugnata est: corpore enim moriente ac ipsum subigente morte, Salvator, radium potentiae

^a P. 974 ED. POTTER. ^b Luc. 1, 35. ^c Joan. xix, 6. ^d Joan. x, 30. ^e Luc. ii, 40, 52. ^f Joan. xix, 34. ^g Luc. ix, 22. ^h Matth. xxvi, 32. ⁱ Act. ii, 24.

(9) Λέγει. Post hoc verbum deesse videtur σύλληψιν, aut simile quid. SYLBURG.

(10) Ἐτερος ἡν φ ἀρ. Congruentius forte ἔτερος

A μέντην, οὐδὲν δὲ ἥπτον διακονίαν θανάτου γεγενημένην, πάσης ἀπειπούσης ἀρχῆς καὶ θεότητος, ὁ μέγας ἀγωνιστής Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ἑαυτῷ δυνάμει τὴν Ἐκκλησίαν ἀναλαβών, τὸ ἐκλεκτὸν καὶ τὸ κατήτον, τὸ μὲν παρὰ τῆς τεκούσης, τὸ πνευματικόν, τὸ δὲ ἐκ τῆς οἰκονομίας, τὸ ψυχικόν, δὲ ἀνέστως καὶ ἀνήγεκνεν ἄπερ ἀνέλαβε, καὶ δι' αὐτῶν καὶ τὰ τούτοις δημοιοῦντα. Εἰ γάρ η ἀπαρχὴ ἀρίστα, καὶ τὸ φύραμα εἰ η βίζα ἀρίστα, καὶ οἱ κλάδοι.

ΘΘ. Σπέρμα μὲν οὖν πρῶτον παρὰ τῆς τεκούσης ἐνεδύσατο, οὐ χωρίσθεις ἀλλὰ χωρήσας αὐτῷ δυνάμει, δὲ κατὰ μικρὸν μορφοῦται διὰ γνῶσεως καὶ δὲ τὸν τόπον γενόμενος, εὗρεν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐνδύσασθαι τὸν προκεχηρυγμένον, ὃν κατηγγέλλον αἱ προφῆται καὶ δὲ νόμος, διτα εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος. **B** Άλλας καὶ οὐτος δὲ ψυχικός Χριστὸς, δὲ ἐνεδύσατο, ἀδρατος ἦν. “Εδεις δὲ τὸν εἰς κόσμον ἀφικούμενον, ἐφ’ ὃ τε ὁ φθῆναι, κρατηθῆναι, πολιτεύεσθαι, καὶ αἰσθητοῦ σώματος ἀντέχεσθαι· σώμα τοίνυν αὐτῷ ὑφάναι τῆς ἐκ τῆς ἀφανοῦς ψυχικῆς οὐσίας, δυνάμει μὲν δὲ θεῖας ἐκ κατασκευῆς εἰς αἰσθητὸν κόσμον ἀφιγμένον.

Ξ. Τὸ οὖν, *Πρενύμα ἄγνωτον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, τὴν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου λέγει* (9). Δύναμις δὲ ὑψίστου ἐπισκάσει σοι, τὴν μέρφωσιν δηλοῖ τῷ Θεῷ, ἢ ἐνεπύποιε τὸ σώμα ἐν τῇ Παρθένῳ.

ΞΑ. “Οὐτι μὲν οὖν αὐτὸς ἔτερος ἦν φ ἀνεληφεν (10), δηλον ἐξ ὅν δομογει, Ἐγὼ η ζωή, ἐρώ η αἴτη θεια, ἐρώ καὶ δὲ Πατήρ ὅτε ἐσμεν. Τὸ δὲ πνευματικὸν δὲ ἀνεληφεν καὶ τὸ ψυχικὸν οὐτως ἐμφαίνει. Τὸ δὲ παιδίον ηδέειρ καὶ προέκοπτει σύζερπε. Σοφίας μὲν γάρ τὸ πνευματικὸν δεῖξαι, μεγέθους δὲ τὸ ψυχικόν. Διὰ δὲ τῶν ἐκρύντων ἐκ τῆς πλευρᾶς ἐδήλου τὰς ἐκρύσεις τῶν παθῶν, ἀπὸ τῶν ἐμπαθῶν ἀπαθεις γενομένας τὰς οὐσίας σεσῶσθαι. Καὶ ὅγει λέγη, δεῖ τὸν Σίδην τοῦ ἀνθρώπου διαδοχικούσθηται, ὑδριοθῆται, σταυρωθῆται, ὡς περὶ ἀλλου φανεται λέγων, δηλονότι τοῦ ἐμπαθοῦς. Καὶ προδέξω ύμᾶς, λέγει, τῇ τρίτῃ τῷ τοῦ ιμερών εἰς τὴν Γαλιλαϊαν· αὐτὸς γάρ προάγει πάντα, καὶ τὴν ἀφανῶς σωζομένην ψυχὴν ἀναστήσειν ἥντοστο καὶ ἀποκαταστήσειν οὐν τοῦ προάγει. Ἀπέθανε δὲ, ἀποστάντος τοῦ καταβάντος ἐπ’ αὐτῷ ἐπὶ τῷ Ιορδάνῃ Πνεύματος, οὐκ ίδιᾳ γενομένου, ἀλλὰ συσταλέντος, ἵνα καὶ ἐνεργήσῃ δὲ θάνατος· ἐπει τῶς, τῆς ζωῆς παρούσης ἐν αὐτῷ, ἀπέθανε τὸ σώμα; οὐτω γάρ ἐν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος δὲ θάνατος ἐκράτησεν δὲ διατοπον. Δόλως δὲ δὲ θάνατος κατεστρατηγήθη ἀποθανόντος γάρ τον σώματος καὶ κρατησαντος αὐτὸν τοῦ θανάτου, ἀναστείλας τὴν ἐπελθούσαν ἀκτίνα τῆς δυνάμεως δὲ Σωτῆρος, ἀπείλεσε μὲν τὸν θάνατον (11), τὸ δὲ θυητὸν σώμα ἀποβαλὼν πάθη ἀν-

ἥν οὖν ἀνεληφεν, *alius* (seu *diversus*) ab eo quem assumpsit. SYLBURG.

(11) Ἀπείλεσε μὲν τὸν θάνατον. Legendum τι

τησε. Τὰ ψυχικά μὲν οὖν οὐτως ἀνίσταται καὶ πιστεύσαντα δὲ τὰ πνευματικά ὑπὲρ τούς οὓς εἶται, ἐνδύματα γάμων τὰς ψυχὰς λα-
δόντα.

ΞΒ'. Κάθηται μὲν οὖν δὲ ψυχικὸς Χριστὸς ἐν δεξιᾷ τοῦ Δημιουργοῦ· καθὸ καὶ δὲ δασιδ λέγει, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, καὶ τὰ ἔξης· κάθηται δὲ μέχρι συντελείας, ἵνα θωστεν εἰς διέξεκτησαρ. Ἐξεκένησαν δὲ τὸ φαινόμενον, δὴν σάρκες τοῦ ψυχικοῦ. Ήστοῦν γάρ αὐτοῦ οὐ συντριβήσεται, φησι· καθάπερ ἐπὶ τοῦ Ἄδαμ τὴν ψυχὴν ὅστοῦν τὴλληγρησεν ἡ προφητεία. Αὐτὴν γάρ ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ, πάσχοντος τοῦ σώματος, ἐστήνει εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πατρὸς παρακατέθετο. Τὸ δὲ ἐν τῷ ὄστρῳ πνευματικὸν οὐκ εἴτε παρακαταθετεῖ· ἀλλ’ αὐτὸς σώζει.

ΞΓ'. Ἡ μὲν οὖν τῶν πνευματικῶν ἀνάπτασις ἐν Κυριακῇ ἐν ὅγδοάδι (12), ἡ Κυριακὴ ὀνομάζεται· παρὰ τῇ μητρὶ ἔχοντα τὰς ψυχὰς τὰ ἐνδύματα δχρι συντελείας· αἱ δὲ ἀλλαὶ πισταὶ ψυχαὶ παρὰ τῷ Δημιουργῷ· περὶ δὲ τὴν συντελειαν ἀναχωροῦσι καὶ αὗται εἰς ὅγδοάδα. Εἴτα τὸ δεῖπνον τῶν γάμων, κοινὸν πάντων τῶν σωζομένων, δχρις ἀπίστωθῆ πάντα καὶ δλῆλα γνωρίσῃ.

ΞΔ'. Τὸ δὲ ἐντεῦθεν ἀποθέμενα τὰ πνευματικὰ τὰς ψυχὰς δμα τῇ μητρὶ κομιζομένη τὸν νυμφίον, κομιζόμενα καὶ αὐτὰ τοὺς νυμφίους τοὺς ἀγγέλους ἐστῶν, εἰς τὸν νυμφῶνα ἐντὸς τοῦ ὄρου εἰσασι, καὶ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος δψιν ἔρχονται· Αἰώνες νοεροὶ γένομενα, εἰς τοὺς νοεροὺς καὶ αἰώνιους γάμους τῆς συζύγιας.

ΞΕ'. Οἱ δὲ τοῦ δεῖπνου μὲν ἀρχιτρίχλινος, τῶν γάμων δὲ παράνυμφος, τοῦ νυμφίου δὲ φίλοις, ἐστῶς ἐμπροσθεν τοῦ νυμφῶνος, ἀκούων τῆς φωνῆς τοῦ νυμφίου, χαρᾶς χαίρει. Τοῦτο αὐτὸν τὸ πλήρωμα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀναπταύσεως.

ΞΖ'. Οἱ Σωτὴρ τοὺς ἀποστόλους ἐδίδασκε, τὰ μὲν πρῶτα τυπικῶς καὶ μυστικῶς, τὰ δὲ ὑστερα παραδοικῶς καὶ ἡνιγμένως, τὰ δὲ τρίτα σαφῶς καὶ γνωμῶς κατὰ μόνας (13).

ΞΖ'. Οτε δημεν ἐν τῇ σαρκὶ, φησὶν δὲ Ἀπόστολος, ὡς περ ἔξω τοῦ σώματος ἡδη λαλῶν. Σάρκα οὖν λέγειν αὐτὸν φασιν ἐκείνην τὴν ἀσθένειαν, τὴν ἀπὸ τῆς ἄνω γυναικὸς προβολὴν. Καὶ ὅταν δὲ Σωτὴρ πρὸς Σαλώμην (14) λέγῃ, μέχρι τότε εἶναι θάνατον, ἀγριεῖς ἀν αἱ γυναικεῖς τίχτωσιν, οὐ τὴν γένεσιν κακίζων ἐλεγεν, ἀναγκαίων οὔσαν διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πιστευόντων δεῖ γάρ εἶναι τὴν γένεσιν ταύτην, δχρις

¶ P. 975 POTTER. ED. • Psal. cix, 4. b Act. iii, 21. c Zach. xii, 10. d Joan. xix, 37 Ex. xii, 46. • Luc. xxiii, 46. f Joan. ii, 8; iii, 29. g Joan. xvi, 24. h Rom. vii, 5.

detur ἡ πελησε μὲν τῷ θανάτῳ, minatus est morti : vel saltem ἡ πελεσε, devoluit (id est submovit) mortem. SYLBURG.

(12) Ἐν Κυριακῇ ἐρ ὁρθ. Scribendum potius vi-

A supervenientem contrahens, mortem quidem fugavit, mortale vero corpus passiones excutiens suscitavit. Quae itaque animalia sunt, hunc in modum suscitat salvaque facit : spiritualia vero fide imbuta, excellentiore obtinent salutem, vestimenta nuptiarum animas nacta.

LXII. Christus itaque animalis in dextera Demiurgi sedet, sicuti David ait : *Sede a dexteris meis* ^a, et quae sequuntur. *Ad consummationem* ^b vero sedet, ut videant in quem confixerunt ^c. Considererunt vero quod sensibus subiectum fuit, quod quidem fuit animalis caro. *Os enim*, ait, *eius non comminuetur* ^d, sicuti etiam in Adamo ossis nomine sensu spirituali animam induxit prophetia. Ipsa enim Christi anima corpore paciente, scipsam in B manu Demiurgi commendavit ^e. Quod vero in osse spiritale, non amplius commendatur, sed ipse salutem præstat.

LXIII. Requies itaque spiritualium in Dominica, in ogoade ceu octava, quae Dominica dicitur, quae apud matrem animas indumenta habent ad consummationem usque, cæteræ vero fideles animæ apud Demiurgum : in consummatione vero recessunt et ipsæ in ogoadem ; dein cœna nuptiarum communis omnium qui salutem consequentur, donec omnia fuerint æqualia, seque alia invicem cōgoverint.

LXIV. Exinde vero spiritualia animabus abjectis unacum matre sponsum consecuta, sponsos similiter angelos suos et ipsa consecuta, in thalamum intra terminum ingrediuntur, et in conspectum Spiritus veniunt, *Æones intelligentes facta, in spiritales scilicet æternasque conjugii nuptias.*

LXV. Cœnæ vero architriclinus, ac nuptiarum pronubus, *spoħsi vero amicus* ^f, stans ante thalamum, sponsi vocem audiens, gaudio gaudet. Hoc illius gaudii plenitudo et quietis ^g.

LXVI. Salvator apostolos docebat primo quidem typice ac mystice, dein vero parabolis atque ænigmatically, postremo clare et nude seorsim assumptos.

LXVII. Cum essemus in carne ^b, inquit Apostolus, quasi jam extra corpus loqueretur. Carnem igitur vocat, inquiunt, infirmitatem illam quae a propagine primæ mulieris fuit. Et cum Salvator ait Salomæ, landiu mortem fore, quandiu mulieres parerent, non quasi generationem criminaretur, hoc dixit, quae ad salutem fidelium est necessaria; oportet enim generationem hanc esse, donec aem

detur ἡ πελησε μὲν τῷ θανάτῳ, minatus est morti :

(15) Κατά μόρας. Malim conjuncte χαταμόνας.

(14) Σαλώμη. Conf. Clementis Strom. iii, p. 540.

quod ante sit prædestinatum, productum fuerit: sed de prima muliere obscure significat, cuius passiones creatura fuerunt, et quæ substantias informes producat, per quam et Dominus ipse descendit, ut a passione nos liberaret, et semetipsum illi insereret.

358 LXVIII. Quandiu quidem seminæ tantum filii suimus, quasi conjugio turpi, imperfecti, infantes, stulti et infirmi, atque informes, abortivorum ad instar mulieris filii eramus editi; postquam vero a Salvatore formam accepimus, vii nuptialisque thalami filii evasimus,

LXIX. Fatum quidem est concursus multarum sibique contrariarum virtutum. Hæc vero sunt invisibles et obscuræ, quibus cura motus astrorum commissa est, perque illa præsident resque administrant. Quo enim pacto illorum unumquodque mundi motu abruptum una movetur, illorum quæ secundum idem inclinamentum facta sunt, velut ipsius filiorum dominatum obtinuit.

LXX. Per sidera itaque non erratica errantiaque potestates invisibles qua bis præsunt inventæ, rerum ortus dispensant atque prospiciunt. Sidera vero ipsa nil quidem faciunt, vim autem potestatum dominantium indicant, ad eum modum quo volatus avium aliquid significat, at nihil præstat.

LXXI. Duodecim igitur signa ac septem stellæ, quæ ingrediuntur, hæcque percurrent, nunc quidem una comitantur, nunc vero occurrent, horum ortus quæ a potestatibus ☽ moventur, motum substantiæ indicant ut generentur animaia, atque sibi contrariorum conversionem. Diversæ vero sunt cum stellarum potestates, beneficæ, maleficæ, dextræ, sinistræ: his commune est quod genitum. Harum autem quodlibet proprio tempore nascitur, illo qui dominatur quæ juxta naturam sunt perficiente, hoc quidem in principio, illud vero in fine.

LXXII. Ab hoc potestatum dissidio ac pugna Dominus nos liberat, et pacem præbet ab acie hac instructa potestatum et angelorum, qua hi quidem pro nobis, illi vero contra nos collocantur, alii quidem militibus sunt similes qui nobis auxilio sunt, ut Dei ministri; alii vero latronibus. Qui enim malus est, non a rege succinctus accepit gladium, sed sibi per recordiam ac superbiam ipse rapuit.

LXXXIII. Propter adversarios alii per corpus resque externas animam invadunt servitutique addicunt: qui vero dextri sunt, non idonei sunt ut nobiscum comites salutem præbeant nosque custodiunt, non enim perfecte prospiciunt, sicut bonus Pastor; sed mercenario similis quisque, qui cum lu-

ꝝ P. 976 ED. POTTER.

(15) *"Astræ. De astris quoque Philo pag. 6. oīς δυνάμεις μὲν ἔδωκεν ὁ Θεὸς, οὐ μὴν αὐτοκρατεῖς.*
H. SYLBURG.

A ἀν τὸ σπέρμα προσενεχθῆ τὸ προλεογισμένον· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀνω θηλείας αἰνίζεται, ἵνα τὰ πάθη κτίσις γέγονεν, τῆς καὶ τὰς ἀμόρφους οὐσίας προσαλλούστης, δι' ἣν καὶ ὁ Κύριος κατῆλθεν, ἀπὸ μὲν τοῦ πάθους ἡμᾶς ἀποσπάσων, ἐκατὸν δὲ εἰσποιητάμενος.

EII'. "Ἄλιρι μὲν γάρ ἡμεν τῆς θηλείας μόντις τέχνα, ὡς ἀν αἰσχρᾶς οὐεὐγίας, ἀτελῆ καὶ νήπια καὶ ἄφρονα καὶ ἀσθενῆ καὶ ἀμορφα, οἵον ἐκτρώματα προσενεχθέντα, τῆς γυναικὸς ἡμεν τέχνα· ὑπὸ δὲ τοῦ Σωτῆρος μορφωθέντες, ἀνδρὸς καὶ νυμφῶνος γέγοναμεν τέχνα.

EIII'. Ἡ ειμαρμένη ἐστὶ σύνοδος πολλῶν καὶ ἐναντίων δυνάμεων αὐτὰς δέ εἰσιν ἀόρτοι καὶ ἀφανεῖς, ἐπιτροπεύουσαι τὴν τῶν ἀστρων φορὰν, καὶ δι' ἐκείνων πολιτεύομεναι. Καθὸ γάρ ἔκαστον αὐτῶν ἐφθακεν τῇ τοῦ κόσμου κινήσει συναναφερόμενον, τῶν κατα-αὐτὴν τὴν φορὴν γενομένων εἰληχεν τὴν ἐπικράτειαν, ὡς αὐτοῦ τέχνων.

Ο'. Διὰ τῶν ἀπλανῶν τοίνυν καὶ πλανωμένων ἀστρων αἱ ἐπὶ τῷ τούτῳ ἀόρτοι δυνάμεις ἐποχούμεναι, ταμεύουσαι τὰς γενέσεις καὶ προσκοποῦσι· τὰ δὲ ἀστρα (15), αὐτὰς μὲν οὐδὲν ποιεῖ, δείκνυσι δὲ τὴν ἐνέργειαν τῶν κυρίων δυνάμεων, ὥσπερ καὶ ἡ τῶν ὄρνιθων πτησίς σημαίνει τι, οὐχὶ ποιεῖ.

ΟΑ'. Τὰ τάινυν δεκαδύο ζώδια, καὶ οἱ ταῦτα ἐπίσηταις ἀστέρες, τοτὲ μὲν συνοδεύοντες, τοτὲ δὲ ὑπαπατῶντες, ἀνατέλλοντες οὖτοι, πρὸς τῶν δυνάμεων κινούμενοι, κινησιν τῆς οὐσίας δηλοῦσιν εἰς γένεσιν τῶν ζώων, καὶ τὴν τῶν περιστάσεων τροπήν. Διάφοροι δ' εἰσὶ καὶ οἱ ἀστέρες καὶ αἱ δυνάμεις· ἀγαθοποιοί, κακοποιοί, θεῖοι, ἀριστεροί· ὡν κοινὸν τὸ τικτόμενον ἔκαστον (16) δὲ αὐτῶν γίνεται κατὰ καιρὸν τὸν ἕδιον, τοῦ δυνατεύοντος τὰ κατὰ φύσιν ἀποτελοῦντος, τὸ μὲν ἐν ἡρῷ, τὸ δὲ ἐπὶ τέλει.

ΟΒ'. Ἀπὸ ταύτης τῆς στάσεως καὶ μάχης τῶν δυνάμεων ὁ Κύριος ἡμᾶς βύεται, καὶ παρέχει τὴν εἰρήνην διὰ τῆς τῶν δυνάμεων καὶ τῆς τῶν ἀγγέλων παρατάξεως, ἣν οἱ μὲν ὑπὲρ ἡμῶν, οἱ δὲ καὶ ἡμῶν παρατάσσονται· οἱ μὲν γάρ στρατιώταις ἐσίκασι, συμμαχοῦντες ἡμῖν, ὡς ἀν ὑπηρέται Θεοῦ· οἱ δὲ, λῃσταῖς· διὰ τὸ πονηρὸς οὐ παρὰ βασιλέως ἐξώσατο λαβὼν τὴν μάχαιραν, ἐκυρῷ δὲ ἐξ ἀπονοίᾳ ἀρπάσας.

ΟΓ'. Διὰ δὴ τοὺς ἀντικειμένους οἱ διὰ τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐκτὸς ἐπιβατεύουσι τῆς ψυχῆς, καὶ ἐνεχυράζουσι εἰς δουλείαν. Οἱ δὲ δεξιοὶ οὐχ εἰσὶν παραχολουθοῦντες σώζειν καὶ φυλάσσειν ἡμᾶς· οὐ γάρ εἰσι τέλεον προνοητικοί, ὥσπερ δὲ ἀγαθὸς Πολυμήν· ἀλλὰ μισθωτῷ παραπλήσιος ἔκαστος, τὸν Λύκον

(16) *"Εκαστος. Flor. ἔκαστου, genitivo casu.*
H. SYLBURG.

δρῶτει προσιόντα καὶ φεύγοντι, καὶ οὐ προθύμῳ τὴν φυχὴν ὑπὲρ τῶν ιδίων προβάτων ἐπιδιδόναι. Πρὸς έτι (17) δὲ καὶ ὁ ἀνθρωπὸς, ὑπὲρ οὐ ή μάχη, διαθένεις δὲν ζῶν, εὐεπίφορόν ἔστι πρὸς τὸ χεῖρον καὶ τοὺς μισοῦσι συλλαμβανόμενον· δθεν καὶ πλείω τὰ κακά ὑπάρχει αὐτῷ. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος κατῆλθεν εἰρήνην ποιήσων τοῖς ἀπ' οὐρανῶν (18), οὐ τοῖς ἀπὸ γῆς, ᾧς φησιν ὁ Ἀπόστολος· Εἰρήνη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δόξα ἐπὶ ὑψίστοις.

ΟΔ'. Διὰ τοῦτο ἀνέτειλε ξένος ἀστὴρ καὶ καίνδες, καταλύων τὴν παλαιὰν ἀστροθεσίαν (19), καίνῳ φωτὶ, οὐ κοσμικῷ λαμπόμενος, ὁ καίνας ὄδοις καὶ σωτῆρος τρεπόμενος· αὐτὸς ὁ Κύριος ἀνθρώπων δόγγος, ὁ κατελθὼν εἰς γῆν, ἵνα μεταθῇ τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντας ἀπὸ τῆς εἰμαρμένης εἰς τὴν ἔκεινου πρόνοιαν.

ΟΕ'. "Οτι δέ ἐστι, φασὶν, εἰμαρμένη, τοῖς ἀλλοῖς τὰ ἀποτελέσματα προλεγόμενα δείκνυσιν· ἐναργῆς δὲ ἀπόδειξις καὶ ἡ τῶν μαθημάτων θεωρία. Αὐτίκα οἱ μάργοι οὐ μόνον εἰδορ τὸν ἀστέρα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀληθὲς Ἑγγωναν, δτι βασιλεὺς ἐτέχθη, καὶ ὃν βασιλεὺς, δτι θεοσεβῶν (20). Τότε ίουδαῖοι μάνοι διαβότοι ήσαν ἐπὶ θεοσεβεῖς· διὰ τοῦτο γάρ καὶ ὁ Σωτὴρ πρὸς θεοσεβεῖς κατιών, ἐπὶ τούτους γάρ θεούς πρώτους τοὺς τότε ἐπὶ θεοσεβεῖς δέξαν ἀποφερομένους.

ΟΓ'. Ός οὖν ἡ γέννησις τοῦ Σωτῆρος γενέσεως ἡμᾶς καὶ εἰμαρμένης ἐξέβαλεν, οὕτω καὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ πυρὸς ἡμᾶς ἐξείλετο, καὶ τὸ πάθος πάθους, ἵνα κατὰ πάντα ἀκολουθήσωμεν. αὐτῷ· Ὁ γάρ εἰς Θεὸν βαπτισθεὶς εἰς Θεὸν ἐχώρησεν, καὶ εἰληγερ ἔξουσιαν ἐπάρω σκορπίων καὶ δρεσσῶν περιπατεῖται, τῶν δυνάμεων τῶν πονηρῶν. Καὶ τοῖς ἀποστολοῖς ἐντέλεται· Περιδρότες κηρύσσετε, καὶ τοὺς πιστεύοντας βαπτίζετε εἰς δρόμον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πρενύματος· εἰς οὓς ἀναγεννώμεθα, τῶν λοιπῶν δυνάμεων ἀπασῶν ὑπεράνω γίνομεν.

ΟΖ'. Ταύτη θάντης καὶ τέλος λέγεται τοῦ παλαιοῦ βίου τὸ βάπτισμα, ἀποτασσομένων ἡμῶν τοῖς πονηραῖς ἀρχαῖς· ζωὴ δὲ κατὰ Χριστὸν, ἡς μόνος αὐτὸς κυριεύει. Ἡ δύναμις δὲ τῆς μεταβολῆς τοῦ βαπτισθέντος οὐ περὶ τὸ σώμα, (διὰ τοῦτο γάρ ἀναβαλλεῖται) ἀλλὰ περὶ φυχῆν. Αὐτίκα δοῦλος Θεοῦ ἂμα τῷ ἀνελθεῖ τοῦ βαπτισμάτος καὶ πρὸς τῶν ἀκαθάρτων λέγεται (21) πνευμάτων, καὶ εἰς δὲν πρὸ δλίγου ἐνήργουν, τούτον ἡδη φρίσσουσιν.

ΟΗ'. Μέχρι τοῦ βαπτισμάτος οὖν ἡ εἰμαρμένη, φασὶν, ἀληθής· μετὰ δὲ τοῦτο οὐκ ἔτι ἀληθεύουσιν

A pum venientem viderit^a, fugam init, et non illi, qui prouple et animo alaci pro ovibus suis vitam suam deponit. Insuper et homo cuius gratia est pugna, animal est imbecillum, et quod facile in pejus mutetur, ac illis qui odio habent auxilium fert; hinc est quod plura illi mala obtingunt. Hanc ob causam descendit Dominus, ut ille qui e cœlis et non qui e terra pacem præberet, ut dicit Apostolus: Pax in terra, et gloria in excelsis^b.

B LXXIV. Itaque stella nova ac insolita orta est, nova luce veterem stellarum positionem solvens, non luce quæ mundi fuerit lucens, sed quæ vias novas et quæ salutis conducunt, ostendat. Nempe Dominus ipse qui hominibus viæ dux est, quique in terram descendit, ut e fato ad illius providentiam illos qui in Christum credant, transferret.

LXXV. Quod vero, dicunt, sit fatum, quæ prædicta de aliis sunt, certoque evenerunt, ostendunt. Probatio vero perspicua est scientiarum contemplatio. Statim magi non modo stellam Domini videbunt^c, sed et quod verum esset cognoverunt, quod rex natus esset, et quorum rex fuerit, nempe Dic cultorum. Porro Judæi soli cultus divini respectu celebres tunc habebantur. Et hanc ob causam est, quod Salvator ad Dei cultores descendens, ad illos primum venit^d, qui tunc temporis ob cultum diuinum gloriam retulerunt.

C LXXVI. Prout itaque Salvatoris nativitas nos genesi fatoque, sic et ejusdem baptismus ab igne nos liberavit, et passio a passione, ut in omnibus eum sequamur. Qui enim in Deum baptizatus est^d, in Deum concessit, accepitque potestatem super scorpiones ac serpentes calcandi^e, hoc est in potestates improbas. Jubet quoque apostolos, Circumeuntes prædicate, et eos qui credent baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti^f: in quos renascimur reliquis omnibus potestatibus superiores facti.

LXXVII. Hanc ob causam vitæ veteris mors atque finis baptismus dicitur, nobis potestatibus malis renuntiantibus. Vita vero secundum Christum, cuius solus ipse dominus est: virtus autem mutationis ejus qui baptizatus est, non quoad corpus attenditur, idem enim ascendit, sed quoad animam. Illoco Dei servus, quam primum a baptismate ascenderit spiritibus ipsis impuris aurem etiam præbet, et in quem paulo ante agebant, hunc jam timent tremuntque.

LXXVIII. Ad baptismum itaque, usque, fatum, dicunt, verum sit: at post ipsum veri nihil lo-

^a P. 977 ED. POTTER. ^b Joan. x, 41. ^c Luc. ii, 14. ^d Math. ii, 2. ^e Gal. iii, 27. ^f Luc. x, 19. ^g Math. xxviii, 19.

(17) Πρὸς έτι. Malim conjunctum προσέτι.

(18) Ἀπ' οὐρανῶν. A. ἀπ' οὐρανοῦ, singulari numero: Flor. ambiguo errore ἀπ' οὐρανόν. SYLB.

(19) Ἀστροθεσία. Post hanc vocem non male distinxeris, ut sequens comination καίνῳ φωτί, cum sequenti participio jungatur, non cum antecedenti. SYLBURG.

(20) Οτι θεοσεβ. Plena structura est, δτι θεοσεβῶν ἐτέχθη βασιλεὺς. Τότε γάρ ίουδ. SYLBURG.

(21) Λέγεται. Ferri potest, nempe pro δομολογεῖται, si quis lamen λείπεται aut φεύγεται: malit, per me licet. SYLBURG.

quuntur astrologi. Est autem non solum lavacrum quod in libertatem nos asserit, verum etiam et scientia quales fuerimus, quid sumus electi, ubi eramus, vel ubi fuimus conjecti, quo properamus, unde redempti sumus, quid generatio, quid regeneratione.

359 LXXIX. Quandiu itaque, dicunt, adhuc scimen est informe, seminæ est filius: postquam vero fuerit formatum, in virum transfertur, et filius sponsi sit, non amplius infirmus, iisque quæ mundi sunt visibilis et invisibilis subjectus, sed vir factus, fructus masculus quoque factus est.

LXXX. Quem gignit mater, in mortem trahitur atque in mundum: quem vero regenerat Christus, in vitam transfertur in ogdoadem, et mundo quidem moriuntur, at Deo vivunt, ut mors morte disolvatur, et resurrectione corruptio mutetur. Quippe in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti signatus, immunis ab omni alia virtute est, perque tria hæc nomina ab omni quæ in corruptione fuit, triade mutatus, liberatus est; *Cum enim imaginem terrestrem gesserat, ita tunc gerit imaginem cœlestis* ^a.

LXXXI. Quæ quidem ignis pars est corporeæ, corpora hæc omnia attingit; quæ vero pura ac incorporeæ est, hanc dicunt incorporeæ attingere, nempe dæmones, angelos nequitæ, ipsumque diabolum. Hoc **X** pacto ignis subcœlestis natura sua duplex est, nimirum intelligibilis et sensibilis: ad eundem modum baptismus duplex est, alterum quidem sensibile, quod per aquam fit, quod ignem sensibilem extingueendi vim habet; alterum vero intelligibile, per Spiritum, quod ignis intelligibilis est remedium eundemque depellendi vim habet. Spiritus etiam corporeus ceu ventus, ignis sensibilis cibis atque somes est, cum modicus fuerit, sin autem plus æquo fuerit ac vehemens, extinguendi vim habet. Spiritus autem, qui e cœlo nobis potestatum, et principatum malorum imperium sibi vindicat.

LXXXII. Insuper panis atque oleum eadem nominis virtute sanctificantur, non revera eadem prout apparent quæ sunt accepta, sed virtute quadam in virtutem spiritualem mutantur. Ad hunc modum et aqua que exorcizatur et baptismus fit, non solum quod deterius est capit, verum etiam sanotificationem accipit.

LXXXIII. Ad baptismus gaudentes accedere conveniebat. Sed quoniam sæpenumero descendantibus nonnullis spiritus etiam impuri una descendunt, cumque homine sigilli sunt participes, insanabiles in posterum facti sunt, hancque ob causam gaudio timor admiscetur, ut quis purus solus ipse descenderit.

X P. 978 ED. POTTER. ^a I Cor. xv, 49.

(22) Οὗτως... φύσιν. H. ms., οὗτως ἐστὶ τὸ ἐπουράνιον πῦρ διασὸν τὴν διαφορὰν φύσιν. Ubi constructionis norma in clausula postulat potius διάφορον φύσιν, vel διαφορὰν φύσει, aut accusativorum illum alteruter redundat. SYLBURG.

(23) Αἱτα Πνεύματος. H. διὸ τῷ Πνεύματος, cum

οἱ ἀστρολόγοι. "Εστιν δὲ οὐ τὸ λουτρὸν μόνον τὸ ἐλευθεροῦν, ἀλλὰ καὶ ἡ γῆσις· τίνες ἡμεν, τί γεγόναμεν· ποῦ ἡμεν, ἢ ποῦ ἐνεβλήθημεν· ποῦ σπεζόμεν, πόθεν λυτρούμεθα· τί γένηταις, τί ἀναγένηταις.

Θθ. Τις οὖν ἀμέρφωτον, φασιν, ἔτι τὸ σπέρμα, θηλεῖας ἐστὶ τέκνον· μορφωθὲν δὲ, μετετέθη εἰς δοῦρα, καὶ Γιδὸς νυμφίου γίνεται, οὐχ ἔτι ἀσθενῆς καὶ τοῖς κοσμικοῖς ὑποκείμενος ὄρατοῖς τε καὶ ἀράτοις, ἀλλ᾽ ἀνδρωθεὶς, ἀρρήν γίνεται καρπός.

ΠΠ'. Όν γεννᾷς ἡ μήτηρ, εἰς θάνατον ἀγεταὶ καὶ εἰς κόσμον· δὸν δὲ ἀναγεννᾷς Χριστὸς, εἰς ζωὴν μετατίθεται εἰς ὅγδοάδα· καὶ ἀποθνήσκουσι μὲν τῷ κόσμῳ, ζῶσι δὲ τῷ Θεῷ, ἵνα θάνατος θανάτῳ λυθῇ, ἀναστάσει δὲ ἡ φύρορά. Διὰ γὰρ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου. Πνεύματος σφραγισθεὶς, ἀνεπιληπτός ἐστι πάσῃ τῇ ἀλλῃ δυνάμει· καὶ διὰ τριῶν δυομάτων, πάσης τῆς ἐν φύρορῷ τριάδος ἀπηλάτηγη. Φορέσας τὴν εἰκόνα τοῦ χοικοῦ, τότε φορεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουραρίου.

ΠΑ'. Τοῦ πυρὸς τὸ μὲν σωματικὸν, σωμάτων ἀπετεται πάντων, τὸ δὲ καθαρὸν καὶ ἀσώματον ἀσωμάτων φασιν ἀπτεσθαι, οἷον δαιμόνων, ἀγγέλων τῆς πονηρίας, αὐτοῦ τοῦ διαβόλου. Οὕτως ἐστὶ τὸ ἐπ' οὐρανὸν πῦρ διεσδὸν τὴν φύσιν (22), τὸ μὲν νοητὸν, τὸ δὲ αἰσθητόν. Καὶ τὸ βάπτισμα οὖν διπλοῦν ἀναλόγως, τὸ μὲν αἰσθητόν, δι' ὑδατος, τοῦ αἰσθητοῦ πυρὸς σεβεστήριον· τὸ δὲ νοητὸν, διὰ Πνεύματος (23), τοῦ νοητοῦ πυρὸς ἀλεξητήριον. Καὶ τὸ σωματικὸν πνεῦμα τοῦ αἰσθητοῦ πυρὸς τροφὴ καὶ ὑπέκκαιμα γίνεται·, ὀλίγον δὲ πλεῖστον δὲ γενόμενον, σεβεστήριον πέφυκε. Τὸ δὲ δυναθεν δοθὲν ἡμῖν πνεῦμα, ἀσώματον δὲν, οὐ στοιχείων μόνων, ἀλλὰ καὶ δυνάμεων κρατεῖ καὶ ἀρχῶν πονηρῶν.

ΠΒ'. Καὶ ὁ ἄρτος καὶ τὸ ἔλαιον ἀγιάζεται τῇ δυνάμει τοῦ ὄντος (24), οὐ τὰ αὐτὰ δυτα κατὰ τὸ φαινόμενον οὐαί ἐλήφθη, ἀλλὰ δυνάμει εἰς δύναμιν πνευματικὴν μεταβέληται. Οὕτω καὶ τὸ διωρ καὶ τὸ ἔξορκιζόμενον καὶ τὸ βάπτισμα γινόμενον, οὐ μόνον χωρεῖ τὸ χείρον, ἀλλὰ καὶ ἀγιαστὸν προσλαμβάνεται.

ΠΓ'. Ἐπὶ τὸ βάπτισμα χαροντες ἔρχεσθαι προσῆκεν. 'Ἄλλ' ἐπει πολλάκις συγκαταβαίνει τις καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα παρακολουθοῦντα, καὶ τυχόντα μετὰ τοῦ ἀνθρώπου τῆς σφραγίδος, ἀνιάτα τοῦ λοιποῦ γίνεται, οὐ τῇ χαρῇ συμπλέκεται φένος, ἵνα τις μόνος καθαρὸς αὐτὸς κατέλθῃ.

articulo. SYLBURG.

(24) Ἀγιάζεται τῇ δυνάμει τοῦ ὄντος. Gregorius Nyssenus homilia in s. baptism. H. De exorcismo autem quod sequitur, non congruit cum eo, quod supra docuit Clemens pag. 177. SYLBURG.

ΠΔ'. Διὸ τοῦτο νηστεῖαι, δεήσεις, εὐχαὶ χειρῶν (25), γρυνκλισίαι, ὅτι ψυχὴ ἐκ κόσμου καὶ ἐκ στόματος λεβντων ἀνασύζεται· διὸ καὶ πειρασμοὶ εὐθέως, ἀγανακτούντων τῶν ἀφ' ὧν ἀφηρέθη, καὶ τις φέρῃ προειδὼς, τά γε ἔξω σαλεύουσιν.

ΠΕ'. Αὐτίκα δὲ Κύριος μετὰ τὸ βάπτισμα σαλεύεται: εἰς δὲ ἡμέτερον τύπον, καὶ γίνεται πρῶτον μετὰ θηρίων ἐν τῇ ἐρήμῳ· εἶτα κρατήσας τούτων καὶ τοῦ δροντος αὐτῶν, ὡς ἂν ἡδη βασιλεὺς ἀληθῆς, ὑπὸ ἀγγέλων ἡδη διακονεῖται. Οὐ γάρ ἀγγέλων ἐν σπειρὶ κρατήσας, εὐλόγως ὑπὸ ἀγγέλων ἡδη δουλεύεται.. Δει τούτων ὠπλίσθαι τοῖς κυριακοῖς ὅπλοις, ἔχοντας τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἀτρωτον, ὅπλοις σδέσαι τὰ βέλη τοῦ διαβόλου δυναμένοις, ὡς φησιν δὲ Ἀπόστολος.

ΠΖ'. Ἐπὶ τοῦ προκομισθέντος νομισμάτος δὲ Κύριος εἶπεν οὐ, Τίνος τὸ κτήμα; ἀλλὰ, Τίνος ἡ εἰκὼν καὶ η ἐπιγραφή; Καλσαρὸς· ίνα οὖ ἐστιν, ἔκεινωρ δοθῆ. Οὕτως καὶ δι πιστός· ἀπογραφὴν μὲν ἔχει διὰ Χριστοῦ τὸ δονομα τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς εἰκὼν. Καὶ τὰ ἀλογαζῶα διὰ σφραγίδος δείχνυσι τίνος ἐστιν ἔκαστον, καὶ ἐκ τῆς σφραγίδος ἐκδικεῖται. Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἡ πιστὴ, τὸ τῆς ἀληθείας λαβοῦσα σφράγισμα, τὰ στήματα τοῦ Χριστοῦ περιφέρει. Οὗτοι εἰσὶ τὰ παιδία τὰ ἡδη ἐν τῇ κοτῃ συναραπτανόμενα, καὶ αἱ παρθένοι αἱ φρεγίμοι, αἱς αἱ λοιπαὶ αἱ μέλλουσσαι οὐ συνεισῆθον εἰς τὰ ἡτοιμασμένα ἀγαθά, εἰς δὲ ἐκπλημοῦσιν ἀγγελοι παρακύψαι.

^a Matth. iv, 11. ^b Eph. vi, 16. ^c Matth. xxii, 20. ^d Gal. vi, 17. ^e Luc. xi, 7. ^f Matth. xxv, 1. ^g 1 Pet. i, 12.

(25) Εὐχαὶ χειρῶν. Χειρῶν supervacuum videatur, ideoque tollendum. SYLBURG. Scribendum absque commate interposito εὐχαὶ χειρῶν. Nam χειρῶν ad præcedens εὐχαὶ referri debet, non ad sequens γρυνκλισίαι, ut sit in editt. vulg. Sunt autem

A LXXXIV. Inde proveniunt jejunia, supplicationes, preces cum manibus extensis, geniculationes, quod anima ex mundo atque ex ore leonum conservetur. Proinde mox sunt tentationes, indigne serentibus a quibus quis fuerit sublatus, perinde quasi quis scienter tulerit, quæ exterius eveniunt ac percutiunt.

B LXXXV. Dominus statim post baptismum in formam nostram jactatur, et primo cum bestiis in deserto versatur ^a. Deinde superatis his earumque principe, ut qui jam vere rex esset, ab angelis ei ministratum est. Qui enim angelis in carne impetravit, merito ab angelis nunc ei servitur. Oportet itaque ut armis Dominicis instruamur, utque corpus ac animam a vulneribus immunem possideamus, armis nimirum ejusmodi, quæ diaboli tela extinguere possunt ^b, ut inquit Apostolus.

C LXXXVI. Cum Domino numisma fuerit oblatum, dixit ille, non Cujus illud juris est? sed Cujus est imago ac superscriptio? Cæsaris ^c: ut cujus esset, illi daretur. Sic etiam fidelis, Dei nomen per Christum sibi superscriptum ^d habet, Spiritum autem ut imaginem. Quin et muta animalia per signaculum ostendunt cujus unumquodque pecus sit, atque ex signo hoc vindicantur. Sic etiam anima quæ fidelis, quæque sigillum veritatis accepit, stigma Christi secum portat ^e. Hi pueruli sunt illi qui jam in cubili conquescent ^f, hi prudentes illæ virgines sunt ^g, quibuscum quæ tardæ fuerunt, non ingressæ sunt in parata bona, in quæ cupiunt angeli inspecticare ^g.

εὐχαὶ χειρῶν preces, quæ manibus impositis, vel ad cœlum sublati fiunt, ut paulo superius dictum est. Conf. Constitut. apost. lib. VIII, c. 9, et quæ ibi adnotavit Cotelerius.

ΕΚ ΤΩΝ ΠΡΟΦΗΤΙΚΩΝ

ΕΚΛΟΓΑΙ

EX SCRIPTURIS PROPHETICIS ECLOGÆ.

Excerpta ista ex propheticis, an et ipsa e Theodoti scriptis collecta sint, et an a Clemente collecta, non immerito ambigas. Nam et stilus, in nonnullis et sententiae a superioribus discrepant: neque omnia ex unius auctoris sententia deponit additiuncula ista p. 347: Ως δὲ ἡμεῖς ἀν φαῖμεν, πατέντεις τὴν περιστατὴν· ετιρυσ p. 350: δὲ Πανταῖος δὲ ἡμῶν ἔλεγεν, ἀστριώτας τὴν προφητείαν ἐκφέρειν τὰς λέξεις. SYLBURG. — Haec Epitomæ atque Electa indicio sunt, suis in pretio opus ipsum, sed sua prolixitate deterruisse ab scribendo: dumque illis eruditis homines ejus solantur absentiam, sic demum interrisse; ut in aliis fere contingit, quorum sic facta sunt Ἐκλογαὶ. Leve autem quod Clementis Ὑποτυπώσεων Eclogarum habemus, hinc colligitur, quod illis omnium pene locorum Scripturæ breves expositiones alii communistæ haberentur, sic quasi confuse, quæ sic paucæ exstant in his Electis. Caute omnino legenda, quæ sic vera falsis communista, nec satis distincta, ejus generis ad nos veterum pervenere, quantavis eruditio, monumenta. COMBER.

A'. Οἱ ἀμφὶ τὸν Σεδράχ, Μισάχ, Αβδεναγώ, ἐν τῇ D καμίνῳ τοῦ πυρὸς ὑμνοῦντες τὸν Θεόν, λέγουσιν Εὐ-

360¹ I. Qui Sidrach, Misach, Abdenago, in camino ignis Deum laudantibus astiterunt ^a, dixisse

¶ P. 979 ED. POTTER. * Dan. iii, 58, 59, 60.

eos asserunt, Benedicite, caeli, Dominum; laudate et superexaltate illum in saecula. Dein: **Benedicite, angeli, Dominum.** Porro: **Benedicite, aquas, et omnia quae super caelos sunt, Dominum.** Sic nimurum de potestatis puris Scripturæ sacrosanctæ interpretantur caelos ac aquas, sicut et in Genesi liquido constat ^a. Merito itaque varia vocis ðunam̄etos significatio cum fuerit, subjungit Daniel: **Benedictio omnis potestas Dominum.** Dein ordine: **Benedicite, sol et luna, Dominum;** insuper: **Benedicite, stellæ caeli, Dominum.** Benedicite, omnes religiosi, **Dominum;** **Deum deorum laudate et confitemini illi, quoniam in omnia saecula misericordia ejus.** In Daniele hæc scripta reperias, dum pueri tres in camino Deum suum celebrant.

II. Benedictus es, qui intrueris abyssos, sedens super cherubim, inquit Daniel ^c, sensu plane ^b eodem ac Enoch, qui dixit: *Et vidi omnes materias.* Abyssus enim est, quod secundum substantiam suam spectata interminatum est, Dei autem potentia terminatur. Substantiae itaque materiales, ex quibus genera ac illorum species ex parte sunt, abyssi vocantur. Quippe non solam aquam vocavit abyssum; quamvis et aqua quæ abyssus, allegorice ipsa materia interpretetur.

III. In principio crearit Deus cælum et terram ^d; terrestria nimurum ac cœlestia. Quod autem hoc verum sit, ad Osee dixit Dominus: *Vade, sume tibi uxorem fornicationis, atque filius fornicationis; quoniam fornicans fornicabitur terra a Domino.* Non enim elementum intelligit, sed illos qui in elemento sunt, nimurum qui sensu terreno prædicti sunt.

IV. Quod vero Filius sit principium ac caput, li-quido docet Osee. *Et erit in loco ubi dictum sit eis: Non populus meus vos, vocabuntur ac ipsi filii Dei vitentis. Et congregabuntur filii Israel simul, et constituent sibi caput unum, et ascendent de terra, quoniam magnus dies Israelis.* Quippe cui credit quis, hunc etiam seligit. Credit autem quis Filio, qui est principium cœu caput; quamobrem et ulterius dixit: *Filiorum autem Iuda miserebor, ac salvabo in Domino Deo ipsorum.* Salvator vero est ille qui salvos facit, nempe Filius Dei; hic itaque primitiæ, principium, cœu caput est.

V. Spiritus dicit per Osee: Ego magister vester. Clangite tuba super colles Domini; sonate super excelsa. Numquam et hoc ipsum est baptismus, quod regenerationis est signum, ex materia est excessus,

^a P. 980 ED. POTTER. ^a Gen. 1, 7. ^b Dan. 1, 2. ^c Ibid. 10, 11. ^d Ibid. 7. ^e Ose. v.

(26) **Εὐλογεῖτε ἄγγελοι τὸν Κύριον.** Vulg. Bibl. in cantico trium puerorum εὐλογεῖτε ἄγγελοι Κυρίου τὸν Κύριον ετ μω, Εὐλογεῖτε ὅδατα πάντα τάπερ-άνω τοῦ οὐρανοῦ, τὸν Κύριον. SYLBURG.

(27) **Εὐλογεῖτε, τὰ ἀστ.** Articulus τὰ additus ex eiusdem Bibl. Eadem mox οἱ σεβόμενοι τὸν Κύριον, cum articulo. Sed non legitur hoc canticum in Hebraicis Bibiliis: ideoque seorsum inter apocrypha collocatur. SYLBURG.

A λογεῖτε, οἱ οὐρανοὶ, τὸν Κύριον ὑμεῖς καὶ ψευ-
ψοῦντε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰώνας. Είτα, Εὐλογεῖτε,
ἄγγελοι, τὸν Κύριον (26) είτα, Εὐλογεῖτε, ὅδατα
καὶ πάντα τὰ ἐπάρω τοῦ οὐρανοῦ, τὸν Κύριον.
Οὕτως ἐπὶ δινάμεων τάσσουσιν αἱ Γραφαὶ καθαρῶν
τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰ ὅδατα, ὡς καὶ ἐπὶ τῇ γενέσει
δηλοῦται. Εἰκότας οὖν ποικίλως τῆς δυνάμεως δι-
μαζομένης, ἐπάγει Δανιήλ· Εὐλογεῖτε πᾶσα δύνα-
μις τὸν Κύριον· είτα ἐφεξῆς, Εὐλογεῖτε, ἥλιος
καὶ σελήνη, τὸν Κύριον· καὶ, Εὐλογεῖτε, τὰ
ἀστρα (27) τοῦ οὐρανοῦ, τὸν Κύριον. Εὐλογεῖτε,
πάντες οἱ σεβόμενοι, Κύριον· τὸν Θεὸν τὸν θεῶν
ὑμεῖς καὶ ἔξομοιογείσθε, διτὶ εἰς πάντας τοὺς
αἰώνας τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ἐν τῷ Δανιήλ γέγραπται, τῶν
τριῶν πατέων ἐν τῇ καμίνῳ ὑμνούντων.

B' **Εὐλογημένος εἴ ὁ βλέπων ἀδυσσουν, καθη-**
μένος ἐπὶ χερουβίμ, ὁ Δανιήλ λέγει, ὁ διαδοχῶν τῷ
Ἐνώῳ (28), τῷ εἰρηκότι· **Καὶ εἰδορ τὰς ὄλας κά-**
στας· ἀδυσσος γάρ τὸ ἀπεράτωτον κατὰ τὴν ἴδιαν
ὑπόστασιν, περαιούμενον δὲ τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ.
Αἱ τοίνυν οὐσίαι ὀλικαὶ, ἀφ' ὧν τὰ ἐπὶ μέρους γένη
καὶ τὰ τούτων εἰδή γίνεται, ἀδυσσοι εἰρηγναὶ· ἐπει
μόνον τὸ ὄλωρ οὐκ ἀν εἶπεν ἀδυσσον· καὶ τοις καὶ
ὄλωρ ἀδυσσον ἡ ὅλη ἀλληγορεῖται.

C **Γ'. Εἰ ἀρχὴ ἐποιησερ ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ**
τὴν γῆν, τὰ γῆνα καὶ τὰ οὐράνια. Οτι δὲ τοῦτο ἀλ-
θεῖ, εἰπεν δι Κύριος πρὸς Ποσεΐδαν, Βάδιζε, Ιδέε σεωτῷ
γυραίκα πορετας καὶ τέκνα πορετας· διστι
ἐκπορεύουσα ἐκπορεύεσι η γῆ ἐπὶ δυπισθερ τοῦ
Κυρίου. Οὐ γάρ τὸ στοιχεῖον λέγει, ἀλλὰ τοὺς ἐπὶ τῷ
στοιχείῳ, τοὺς γηγενὲς φρόνημα (29) ἔχοντας.

Δ'. Οτι δὲ ἀρχὴ ὁ Υἱός, Ποστὲ διδάσκει σαφῶς· Καὶ
ἔσται, ἐρ τῷ τόπῳ οὗ ἐρχέσθη αὐτοῖς· Οὐ λαός
**μον ὑμεῖς, οληδήσορται καὶ αὐτοὶ νιοι θεοῦ ζω-
τος. Καὶ συναρχήσορται οἱ νιοι Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ**
αἰντο, καὶ θήσορται ἐν τῆς γῆς· οτι μεγάλη ημέρα τοῦ
Ἰσραὴλ (30). Φ γάρ τις πιστεύει, τούτον αἰρεῖται..
Πιστεύει δέ τις τῷ Υἱῷ, ὃς ἔστιν ἀρχὴ· διδ καὶ προ-
είπεν· Τοὺς δὲ νιοὺς Υἱούδα ἐλεήσω, καὶ σώσω
ἐρ Κυρίῳ θεῷ αὐτῶν. Συνήρ δὲ ὁ σώζων, Υἱὸς
τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἀρα η ἀρχὴ.

Ε'. Δι' Ποσηὶ τὸ πνεῦμα, Ἐγώ δὲ παι·ευτῆς ὑμῶν,
φησι. **Σαλπίσατε σάλπιγγι ἐπὶ τοὺς βουρνοὺς Κυ-
ρίου· ἡχίσατε ἐπὶ τῷ ὑγηλῶν.** Καὶ μήτι αὐτὸ^e
τὸ βάπτισμα, ἀναγεννήσεως ὑπάρχον σημεῖον, τῆς

(28) **Ἐρώχ.** Enochii librum citant etiam Origenes *De principiis* lib. iv, c. ult.; Hilarius ad psal. cxxxii; *Constit. apost. auctor lib. vi, c. 16,* aliisque plures.

(29) **Γηγενὲς φρόνημα.** In Flor. geminae lectio-
nis sunt vestigia, γηγενὲς φρόνημα et γηγενὴ φρό-
νηματα. SYLBURG.

(30) **Μεγάλη ημέρα τοῦ Ισραὴλ.** Locus de ma-
gna Israelis die extat Osee i, 11. SYLBURG.

Φλῆρες ἐστιν ἔκβασις, διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίας μεγάλου καὶ σφραγίδος φεύγματος; δεὶ φερομένου καὶ πειραρχέροντος ἡμᾶς; ἐξάγων οὖν τῆς ἀτοξείας ἡμᾶς ὁ Κύριος, φωτίζει, εἰς τὸ φῶς ἄγων τὸ ἀσκιόν καὶ οὐκ ἔτι οὐλικόν.

Γ'. Τοῦτον τὸν ποταμὸν τῆς ὄλης (31) καὶ τὴν θάλασσαν διέκοψαν καὶ διέστησαν δυνάμει Κυρίου προφῆται δύο, περατουμένης τῆς ὄλης καθ' ἔκάτερον διάστημα δύοτας· βουλήσει τοῦ Θεοῦ διευπηρέτους καθαροὺς στρατηγοὺς ἀμφο, δι' ὧν ἐπιστεύθη τὰ σημεῖα, οὐαὶ δὴ διέκαιος ἐκ τῆς ὄλης γένηται, δι' αὐτῆς διεύσας τὰ πρώτα. Θατέρψ μὲν γε τῶν στρατηγῶν, καὶ τονόμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπεβέβλητο.

Ζ'. Αὔτικα δὲ δύοτας καὶ πνεύματος ἡ ἀναγέννησις, καθάπερ καὶ ἡ πάσα γένεσις. *Πνεῦμα γάρ Θεοῦ ἐπεχέρετο τῇ ἀδύνσσω.* Καὶ διὰ τοῦτο δὲ Σωτὴρ ἐβαπτίσατο, μηδὲν οὐτός, οὐαὶ τοῖς ἀναγεννωμένοις τὸ πᾶν δύωρ ἀγιάσῃ. Ταῦτη τοις οὖ μόνον τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν καθαιρέθμεθα. Σημεῖον γοῦν τοῦ καὶ τὰ δύρατα ἡμῶν ἀγιάζεσθαι, τὸ καὶ πνεύματα (32) ἀκάθαρτα συμπεπλεγμένα τῇ ψυχῇ διολίζεσθαι ἀπὸ τῆς γενέσεως τῆς καινῆς τε καὶ πνευματικῆς.

Η'. "Υδωρ ἐπάνω τοῦ οὐρανοῦ· ἐπεὶ τὸ βάπτισμα γίνεται διὰ δύοτας καὶ Πνεύματος, ἀλεξητήριον δὲ πυρὸς τοῦ δισσοῦ, τοῦ τε τῶν ἀσφράτων ἀποτομένου καὶ τοῦ τῶν ὀρχατῶν· ἀνάγκη καὶ τοῦ δύοτας τὸ μέν τι νοητὸν, τὸ δὲ αἰσθητὸν ὑπάρχον, ἀλεξητήριον τῆς διπλότητος τοῦ πυρός· καὶ τὸ μὲν ἐπίγειον δύωρ τὸ σῶμα ἀπορρύπτει, τὸ δὲ ἐπουράνιον δύωρ, διὰ τὸ εἶναι νοησόν καὶ ἀσφράτον, Πνεῦμα ἀλληγορεῖται ἀγιον, τῶν ἀσφράτων καθαριτικῶν, οἷον τοῦ Πνεύματος δύωρ, ὃ τοπερ ἔκειτο τοῦ σώματος.

Θ'. "Ο Θεός καὶ τὸν φόδον τῇ ἀγαθότητι συνέμιξε δι' ἀγαθότητα. Τὸ γάρ συμφέρον ἐκάστῳ τοῦτο ἥδη παρέχει, ὡς λατρὸς ἀρρώστουντι, ὡς πατήρ ἀτακτούντι τῷ παιδὶ. "Ο γάρ φειδόμενος τῆς βακτηρίας εὐτοῦ μισεῖ τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Καὶ δὲ Κύριος δὲ καὶ οἱ ἀπόστολοι, εὐτοῦ ἐν φόδῳ καὶ πόνοις ἀνεστράφησαν. "Οταν οὖν πιστοῦ σώματος ἦ, ηδὲ διὰ ἀμάρτημά τι προημαρτημένον ἐπιτιμῶντος τοῦ Κυρίου, ηδὲ μέλλοντα προφυλαξαμένου, ηδὲ καὶ κατ' ἐνέργειαν προσοδολήν (33) ἔξωθεν γινομένην οὐ κωλύσαντος, διὰ τοις χρήσιμον καὶ αὐτῷ καὶ τοῖς πέλας παραδειγμάτος χάριν.

Ι'. "Ηδη δὲ οἱ ἐν σαθρῷ οἰκοῦντες σώματι, καθάπερ ἐν πλοιῷ πλέοντες παλαιῷ, οὐκ εἰσὶν ὑπτοι, ,

¶ P. 981 ED. POTTER. ^a Jos. iii, 16. ^b Exod. xiv, 21. ^c Gen. i, 2. ^d Prov. xiii, 24.

(31) *Potamὸν τῆς ὄλης.* Respicit ad duos mirificos Israelis transitus; alterum per mare rubrum, Moyse duce, Exodi XIV, alterum per Jordanem fluvium, duce Josua, Josuæ cap. iii. Alteri autem horum tam ducum, quam prophetarum, nempe Josuæ, nomine Servatoris nostri dicitur suisse inditum; quia et ipse Ἰησοῦς in Græcis Bibliis appellatur, sed ad dioto discrimino, ὁ Ναοῦ, Navæ filius. SYLBURG

A per doctrinam Salvatoris, magnum illud ac rapidum fluentum, quod perpetuo volvatur, nosque una gurgite serat? Dominus igitur nos ex confusione educens, illuminat, ad lucem dicens quam nulla obscurent tenebrae, et quæ jam materialis non est.

VI. Materiae fluviūm hunc ac mare exciderunt ^a ac divisorunt potentia divina prophetæ duo ^b, materia terminum utrinque constitente, cum aqua divisa fuerit. Dei nempe voluntati serviebant præclarí duo duces, per quos credita sunt signa; ut nimirum justus ex materia fieret, qui per eam iter primum habuisse. Verum ducum alteri, etiam nomen Salvatoris nostri inditum fuit.

VII. Illoco ex aqua Spirituque regeneratio, sicut et rerum omnium creatio: *Spiritus **¶** enim Dei se-rebatur super abyssum* ^c. Hancque ob causam baptizatus est Salvator noster, cum baptismō non egeret ipse, ut his qui regenerarentur aquam omnem sanctificaret. Itaque non corpore solum sed et anima mundi evadimus. Signum vero quod et invisibilis nostra saeculifcentur, quodque spiritus impuri animæ conmisti, a nova spiritualique generatione separantur.

VIII. Aqua super cœlum, quoniam baptismā per aquam fit atque Spiritum; quod et duplicitis ignis sit remedium. Cum alter rebus hisce accendatur, quæ invisibilia sunt, alter hisce quæ conspicua sunt; necesse fuit ut aqua partim quidem intelligibilis, partim sensibilis duplicitis hujuscem ignis remedium sit, ac utriusque injuriam avertat. Ac quidem aqua terrena corpus abluit, aqua vero cœlestis quoniam spiritualis et invisibilis, sensu allegorico pro Spiritu sancto sumitur, cuique tanta vis inest, ut invisibilia mundet, veluti Spiritus aqua, prout illa corporis aqua fuerit.

IX. Deus, tanta ejus bonitas, timorem bonitati etiam admisit. Quod enim unicuique convenit, hoc jam concedit, ad euudem modum quo medicus iusfirmo, aut sicut pater filio, officii sui haud satis memori. Qui enim *parcit virginæ suæ, odio habet filium suum* ^d. Insuper Dominus illiusque apostoli, in timore ac laboribus fuerunt educati. Cum itaque filialis alicujus corpus labor hic incesserit, evenit hoc, vel quod Dominus ob crimen aliquod prius commissum poenas reposcat, vel quod in posterum majorem curam adhibeat, vel quod ex potestate sua vim extrinsecus illatam non impedit, ut deinde utile aliquid illi aliisque ad exemplum prononiat.

361 X. Jam vero qui corrupto sunt corpore ac languido, non secus ac qui navigio vetusto nav-

(32) *Pnēumata.* Credebat e veteribus nonnulli, spiritus seu bonos, seu malos, humanis animabus semper assistere. Conf. Hieron. Pastor. lib. II. mand. 6, sect. 2, et quæ ibi adnotavit Cotelarius.

(33) *Pnēomēlios.* Legendum videtur divide πόδες βαλῆν, aut πρᾶς ἐπιβολῆν, seu ἐπιβολὴν. SYLBURG

gant, non sunt supini, sed semper anima in Deum A ἀλλ' ἀσι εύχονται, ἀνατεταμένοι πρὸς τὸν Θεόν. intenta preces effundunt.

XI. Seniores valde conquesti sunt, nisi mali aliquod in dies corpori accideret, quod fortiter illis perserendum foret. Timebant enim ne forte in vita hac pœnis, peccatis illorum debitibus, non receptis, quæ quidem multa, illis qui in carne sunt, per ignorantiam comitantur, sæculo futuro pœnam confertim reciperent, quam ob causam hac in vita curari malebant. Timendus itaque nobis est non morbus exterior sed potius peccata propter quæ morbus contingit; animæque morbus, non corporis; quippe *omnis caro senum*^a. Insuper corporea quæque exterius sunt bona, temporanea sunt; quæ vero non videntur, aeterna^b.

¶ XII. Quæ ad scientiam pertinent, ex iis nonnulla jam percipimus; alia vero, ex his quæ possidemus, firmiter speramus. Neque enim omnia sumus adepti, nec omnibus deficitur, sed velut arrhabonem bonorum coelestium paternaque hæreditatis accepimus. Viatica vero viae Dominicæ ejusdem beatitudines sunt. *Quærite enim, dixit, cura sollicita exquirite regnum Dei, et hæc omnia adjicentur vobis.* Scit enim Pater vester quibus indigetis^c. Sicque non solum vacare, sed et curas etiam conferre vetat. Non enim ad staturam, inquit, *cura hac sollicita quidpiam adjicere potestis*^d. Manifeste enim cognoscit Deus, quænam nos habere et quibus indigere expediat. Curis itaque terrenis evacuat, nos ipsos illis, quæ ad Deum sunt, impleri vult. *Quippe nos ingemiscimus, superindui cupientes quæ incorruptibilia sunt*^e, priusquam corruptionem exuerimus. Effusa enim fide, infidelitas evanescit. Ad eundem modum etiam in scientia ac justitia. Oportet itaque non solum animam evacuare, verum etiam Deo implere. Neque enim amplius malum, quod esse desiit; neque omnino bonum, quod nondum aliquid accepit: quod vero nec bonum neque malum, nihil est. *Revertitur enim in dominum purgatam ac vacuam*^f, in quam eorum nulla quæ ad salutem sunt, injecta fuerunt, ubi prius spiritus impurus habitaverat, qui secum alios septem spiritus impuros assumit. Quare malis evacuatis, ut Deo bono animum impleamus necesse est quod est domicilium electum. Impletis enim quæ prius fuerunt quod Deo sanctum est.

XIII. *Omne verbum firmatur in duobus vel tribus testibus*^g: hoc est, in Patre, in Filio, ac Spiritu Sancto; quibus testibus et adjutoribus, quæ mandata vocantur, observari debent.

XIV. Jejunium, est a cibo abstinentia, prout ex ipsa voce constat. At cibus nos non magis justos vel injustos reddit. Secundum vero sensum mysticum, liquido constat, quod velut singulis vita ex cibo est, et non nutriti mortis indicium, sic nos

⁹ *P. 982 ED. POTTER.* ^a Isa. xl, 6. ^b II Cor. iv, 18. ^c Matth. vi, 33 et 32. ^d Matth. vi, 27; Luc. xii, 25. ^e II Cor. v, 2. ^f Matth. xii, 44. ^g Deut. xviii, 6.

(34) *Εἰ μὴ ὅτι πάσχοιεν.* Legendum videtur ei μὴ τι πάσχοιεν. SYLBURG.

IA'. Οἱ πρεσβύτεροι σφόδρα ἤγοντο, εἰ μὴ ὅτι πάσχοιεν (34) κατὰ τὸ σῶμα ἐκάποτε· ἔφοδοντο γὰρ μήπως ἐνταῦθα οὐ κομιζόμενοι τὰ ἐπίχειρα τῶν ἀμαρτημάτων, ἢ πολλὰ τοῖς ἐν ταρχὶ κατ' ἄγνοιαν παραχολουθεῖ, ἀθρόαν ἐκεῖ κομισονται τὴν δίκην· ὃςτε ἐνθάδε θεραπεύεσθαι τξίουν. Φοβητέον δῆρα οὐχὶ νόσον τὴν ἔξωθεν, ἀλλὰ ἀμαρτημάτα, δι' ἣν τὸν νόσον φυχῆς, οὐ σώματος· διτι κᾶσσα σάρξ κόρτος· τὰ δὲ σωματικὰ καὶ τὰ ἐκτὸς καλλί, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βιεπόμενα αἰώνια.

IB'. Τὰ τῆς γνώσεως, τὰ μὲν ἡδη μετέχομεν· τὰ δὲ, δι' ὧν ἔχομεν, βεβαίως ἐπιέιμεν· οὗτε γὰρ πᾶν κεκομίσμεθα, οὗτε παντὸς ὑστεροῦμεν· ἀλλ' οἶσιν ἀφραδῶνα τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν καὶ τοῦ πατρόφου πλούτου προσειλήφαμεν. Τὰ δὲ ἐφδία τῆς κυριακῆς ἔδοσι οἱ μακαρισμοὶ τοῦ Κυρίου. Ζητεῖτε γάρ, εἴπε, καὶ μεριμνᾶτε τὴν βασιλελαρ τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῖτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν· οἵδε γάρ ὁ Πατὴρ ὁ ωριαλος ἔχετε. Οὗτως οὐ μόνον τὰς ἀσχολίας, ἀλλὰ καὶ τὰς φροντίδας περιγράφει. Οὐ γάρ τῇ ἡλικίᾳ, φησιν, ἐκ τοῦ φροττίσειν προσθεῖται τι δύνασθε. Ο γάρ Θεὸς οἶδε σαφῶς, τίνα μὲν ἡμῖν ἔχειν, τίναν δὲ ἀπορεῖν συμφέρει. Κενώσαντας οὖν σφᾶς αὐτοὺς τῶν κοσμικῶν φροντίδων, ἀξιοὶ πληροῦσθαι τῆς εἰς Θεόν. Ἡμεῖς γάρ στεράζομεν, ἀπετρόνυσσθαι ποθοῦντες τὰ διφθαρτα, πρὶν ἐκδύσασθαι τὴν φθοράν. Ἐπιχειρέμενος γάρ τῆς πίστεως, ἀπορεῖ ἡ ἀπίστια. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ γνώσεως καὶ δικαιοσύνης. Οὐ χορὶ οὖν μόνον κενώσαι τὴν φυχήν, ἀλλὰ καὶ πληρώσαι Θεόν. Οὗτος γάρ ἔτι κακὸν, ἐπει πέπαυται· οὗτε δὴ ἀγαθὸν, ἐπει μηδέπω εἰληφεν· τὸ δὲ μήτε ἀγαθὸν μήτε κακὸν οὐδέν εστιν. Ἐπάρειοι γάρ εἰς τὸν κεκαθαρμένορ οἶκον καὶ κενόν, ἐάν μηδὲν τῶν σωτηρίων ἐμβλημῇ, τὸ προενοικήσαν ἀκάθαρτον πνεῦμα, συμπαραλαμβάνον ἀλλαζόπεττα ἀκάθαρτα πνεύματα. Διὸ κενώσαντας τῶν κακῶν δεῖ πληρώσαι τὴν φυχήν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, διπερ ἐστὶν οἰκητήριον ἐπιλεγχέμενον. Πληρωθέντων γάρ τῶν κενῶν, τότε ἡ σφραγίς ἀπακολουθεῖ, ἵνα φυλάσσηται τῷ Θεῷ τὸ διγονον.

IC'. *Πᾶν δῆμα ἰσταται ἐπὶ δύο καὶ τριῶν μαρτύρων·* ἐπὶ Πατρὸς καὶ Γεωργίου καὶ ἀγίου Πνεύματος, ἐφ' ὧν μαρτύρων καὶ βοηθῶν αἱ ἐντολαὶ λεγόμεναι φυλάσσεσθαι διφέλουσιν.

ID'. Η νηστεία (35) ἀποχὴ τροφῆς ἐστι κατὰ τὸ σημανόμενον. Τροφὴ δὲ οὐδέν δικαιοτέρους ἡ μᾶζη ἢ ἀδικιατέρους ἀπειργάζεται· κατὰ δὲ τὸ μαστικὸν δηλοῖ διτι, ὥστε ποιεῖται τοῖς καθῃτοῖς ἔνα ἐκ τροφῆς ἡ ζωή, ἡ δὲ ἀτροφία θανάτου σύμβολον· οὕτως καὶ ἡ μᾶζη τῶν

(35) *Η νηστεία.* De jejunii abstinentia vide et Basil. pag. 133 et 137. H. SYLBURG.

κοσμικῶν νηστεύειν χρή, ἵνα τῷ κόσμῳ ἀποθάνωμεν, οὐ καὶ μετὰ τοῦτο τροφῆς θείας μεταλαβόντες Θεῷ ζήσωμεν. "Ἄλλως τε κενοῖ τῆς θάλασσῆς τὴν φυχὴν η νηστεία καὶ καθαρόν καὶ κούφην σὺν καὶ τῷ σώματι παρίστησι τοῖς θείοις λόγοις. Τροφὴ μὲν οὖν κοσμικὴ διπέτερος βίος καὶ τὰ ἀμαρτήματα· τροφὴ δὲ θείκη, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, ὑπομονή, γνῶσις, εἰρήνη, σωφροσύνη. Μακάριοι γάρ οἱ πειρῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιουσύνην τοῦ Θεοῦ· οὗτοι γάρ καὶ ἐμπλησθήσονται. Φυχὴ δὲ, ἀλλ' οὐ σώμα, τὴν δρεξινήν ταῦτην λαμβάνει.

IE'. Τῆς πίστεως τὴν εὐχήν ισχυροτέραν ἀπέφηνεν ὁ Σωτὴρ τοῖς πιστοῖς ἀποστόλοις ἐπὶ τυρος δαμιοτιῶντος, ὃν οὐκ ισχυσαν καθαρίσαν, εἰπὼν, Τὰ τοιαῦτα εὐχῇ κατορθοῦνται. 'Ο μὲν πιστεύσας ἀφεσιν ἀμαρτημάτων Ἐλαβε παρὰ τοῦ Κυρίου· δὲ ἐν γνώσει γενομένος, ἀπει μηδέτεροι ἀμαρτάνων, παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀφεσιν τῶν λοιπῶν κομίζεται.

IΓ'. "Ωστερ αἱ θεραπεῖαι καὶ αἱ προφητεῖαι καὶ τὰ σημεῖα, οὗτας καὶ ἡ γνωστικὴ διδασκαλία δὲ ἀνθρώπων ἐνεργοῦντος τοῦ Θεοῦ ἐπιτελεῖται· δὲ γάρ Θεὸς δι' ἀνθρώπων τὴν δύναμιν ἐπιδείχνυται. Καὶ δρθῶς ἡ προφητεία φασί· Καὶ ἀποστελῶ ἐπ' αὐτοῖς (36) ἀνθρώποις δὲ σώσει αὐτούς. Αὐτὸς οὖν ἐκπέμπει ποτὲ μὲν προφήτας, ποτὲ δὲ ἀποστόλους, σωτῆρας τῶν ἀνθρώπων. Οὗτῳ Θεὸς δὲ ἀνθρώπων εὐεργετεῖ· οὐχὶ γάρ τὰ μὲν δύναται, τὰ δὲ οὐ δύναται δὲ Θεὸς, οὐδὲ ἀσθενεῖ ποτὲ ἐν οὐδενὶ· ἀλλ' οὐδὲ τὰ μὲν ἔκδοντος, τὰ δὲ ἀκοντος αὐτοῦ γίνεται· καὶ τὰ μὲν δὲ αὐτοῦ, τὰ δὲ υφ' ἑτέρου· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐγένυντε δὲ ἀνθρώπων, καὶ ἐπαλδευσε δὲ ἀνθρώπων.

IΖ'. 'Ο Θεὸς ἡμᾶς ἐποίησεν, οὐ προδότας. 'Ἐχρήν γάρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς διπού ήμεν εἰ προῆμεν, καὶ πῶς καὶ διὰ τὸ δέσποτον ἥκομεν εἰ δὲ οὐ προῆμεν, τῆς γενέσεως μόνος αἴτιος δὲ Θεός. 'Ως οὖν οὐκ ὄντας ἐποίησεν, οὗτας καὶ γενομένους σώζει τῇ ίδιᾳ χάριτι, ἐλαύδησις (37) καὶ ἐπιτήδειοι φανῶμεν, εἰ μὴ παρῆσε πρὸς τὸ οἰκεῖον τέλος· καὶ γάρ ζώτωρ ἐστι καὶ τεκνῶν Κύριος.

participes, si modo fuerimus digni et idonei; si non segnes simus ad finem proprium; quippe virorum est ille et mortuorum Dominus^d.

ΙΗ'. "Οὐρα δὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ· οὐ μόνον ἐπ' ἀνθρώπων μη δυτας εἰς τὸ εἶναι παράγων, καὶ τοὺς γενομένους αἰδῶν καθ' ἡλικίας προκοπήν, ἀλλὰ καὶ τοὺς πιστεύοντας σώζων κατὰ τὸ οἰκεῖον ἐκάστω. "Ηδη δὲ μεταβάλλει καὶ ὥρας, καὶ καιρούς, καὶ καρπούς, καὶ στοιχεῖα. Οὗτος γάρ εἰς Θεός, δὲ καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν γενομένων οἰκείως ἐκάστω μετρήσας.

¶ P. 983 ED. POTTER. ^a Matth. v, 6. ^b Marc. ix, 18-28. ^c Isa. xix, 20. ^d Rom. xiv, 9.

(36) Ἀκοστελῶ ἐπ' αὐτοῖς. Forte ἀποστελῶ ἐπ' αὐτούς, vel ἐπαποστελῶ αὐτοῖς· aut ἐπ' omnino intellenda est. SYLBURG.

quoque ab his quæ mundi hujusce sunt, jejunemus oportet, eum nempe in finem ut mundo moriamur; ac dein alimoniam divinam consecuti, Deo vivamus. Insuper animum a fæce materiali levat jejunium, et purum levemque cum ipso corpore constitutum, sermonibus doctrinisque divinis aptum reddit. Sacculi proinde hujusce cibus, vita præterita atque peccata sunt; cibus vero divinus, fides, spes, caritas, patientia, scientia, pax, temperantia. Beati enim qui esurunt ac sitiunt justitiam Dei; nam et ipsi saturabuntur ^a. **¶** Anima vero et non corpus hunc appetitum sumit.

XV. Preces majoris esse virtutis quam fidem, apostolis fidelibus animi sui sensum protulit Salvator, cum de dæmoniaco quodam ageretur ^b, quem mundare haud poterant, dicens, miracula ejusmodi per preces præstari. Quippe qui credidit, a Domino peccatorum remissionem adeptus est; qui vero scientiam est consecutus, quique non amplius peccat, a seipso remissionem reliquorum impletat.

XVI. Sicut sanationes, et prophetiae, et signa, ad eundem modum et doctrina quæ ad scientiam tendit, per homines Deo adjuvante et afflante perficitur. Deus enim per hominem suam ostendit potestatem. Hinc recte dicit prophetia: *Et mittam ad eos virum, qui salvabit eos* ^c. Ipse quidem est qui nonnunquam prophetas, quandoque vero apostolos mittit, qui hominibus salutem parent. Hunc in modum Deus per hominem beneficia præstat. C Non enim quædam efficere potest Deus, et alia non potest; neque re ulla infirmus est. Sed et nec ipso volente quædam fiunt, alia vero quasi ipso invito sunt effecta; et hæc quidem ab ipso, alia vero ab alio; quin et nos quoque per homines genuit, perque homines erudiit.

362 XVII. Deus quidem nos creavit, cum prius non essemus. Oportuit enim et nos scire ubi eramus, si modo prius fuisset; et quomodo, et quam ob causam hunc in mundum venerimus. Si prius non fuimus, ortus tunc nostri causa quidem unica est Deus. Sicut itaque cum nondum essemus creavit, ad eundem modum cum in rerum natura simus ipsi, gratia sua nos salutis reddit

D XVIII. Vide vero Dei potentiam; non tantum in hominibus, qui cum nondum essent, in naturam deducat, ac postquam fuerint per ætatis profectum ad eorumdem augmentum evehat, verum etiam secundum illud quod cuique congruum est, qui credunt salvos reddit. Jam vero et horas, et tempora, et fructus, ac elementa mutat ipse. Ille enim est Deus unus, qui principium ac finem eorum quæ sunt unicuique, convenienter definiat.

(37) Ἐάν δέ. Sic quoque distingui locus poterit, ἐὰν δέξιοι καὶ ἐπιτήδειοι φανῶμεν εἰ μὴ (id est, εἰ δὲ μη) παρῆσε πρὸς τὸ οἰκ. τέλος. SYLBURG.

XIX. Homo qui ex fide et timore ad scientiam processit, non ut servus novit dicere, *Domine, Domine*; sed ut filius invocare didicit, *Pater noster*; nimurum a spiritu servitutis liberatus qui ad timorem tendit, ac per charitatem ad filiorum adoptionem translatus, atque nunc ex charitate illum collat, quem prius timuit. Non enim timor amplius in causa est, quod a vetitis abstineat, sed charitati tribuendum, quod ad mandata animum appellat. *Ipse*, inquit, *Spiritus testimonium perhibet, cum dicimus: Abba, Pater* ^a.

XX. Sanguine vero pretioso redimit nos Dominus, ab heris olim acerbis nosmet liberans, hoc est a peccatis, quorum causa spiritualia nequitiae nobis fuerunt domini. Dicit itaque ad libertatem illam quae est Patris, cohæredes filios et amicos. *Fratres enim mei*, ait Dominus, *et cohæredes sunt, qui faciunt voluntatem Patris mei* ^b. Nolite igitur vocare vobis patrem super terram. Sunt enim super terram et heri; in cœlis autem Pater est, ex quo cognatio omnis cum in cœlis tum in terra ^c. Spontaneis enim ac volentibus imperat charitas: ast illis qui pareant inviti, timor hicce malus dominatur: qui vero ad bonum eruditoris vices supplet, ad Christum dicit, maximeque salutaris est.

XXI. Si vero quis Deum intelligit, nequaquam sane pro dignitate sua est. Quæ enim est Dei dignitas? aut quenam illi præstantia par? sed quanta concessa est illi facultas, intelligat lumen magnum, captumque superans, et pulcherrimum, inaccessumque; lumen, inquam, ejusmodi, quod omnem potentiam bonam, quod virtutem omnem elegantem sortitum sit; quod illi curæ sint omnia, quod sit misericors, absque passionibus, bonitate splendidum, quod denique sincerum, dulce, sumptuosum.

XXII. Quod ex se moveatur anima, hoc Dei gratia acceptum referre debet, quod ex se habeat anima, nempe agendi potentiam, ab ea exposcit quasi symbolum ad salutem. Vult enim anima proprium esse bonum illud, quod ei tribuit Dominus. Quippe sensu parum caret, ut sicut corpus feratur. Proinde habere, illius est qui prius accepit; accipere vero illius qui voluerit atque appetierit; tenere vero quod accepit, illius est qui tenere cogitaverit et possit. Hancque ob causam anima facultatem eligendi dedit Deus, ut ipse quidem officii sui admoneat, illa vero eligens accipiat teneat.

XXIII. Sicut per corpus Salvator locutus est ægrotosque sanavit, ad eumdem modum prius quidem per prophetas ^d; nunc autem per apostolos ac doctores. Virtuti enim Domini ministrat Ecclesia: inde tunc quoque hominem assumpsit, ut per eum voluntati Patris serviret; imo hominem semper induit Deus humanus, misericors, ut hominibus salutem conciliaret; prius quidem prophetas, nunc

A 10^θ. Έκ πίστεως καὶ φόβου προκόψας εἰς γνῶσιν δινθρωπος, οἶδεν εἰπεῖν, Κύριε, Κύριε ἀλλ' οὐκ ᾧ δοῦλος, ἐμάθε λέγειν, Πάτερ ἡμῶν τὸ πνεῦμα τῆς δουλείας τὸ εἰς φόβον ἐλευθερώσας, καὶ δι' ἀγάπης προκόψας εἰς ιεροτελείαν, αἰδούμενος ἡδη δι' ἀγάπην δν ἐφοβεῖτο πρότερον οὐ γάρ ἔτι διὰ φόβου ἀπέχεται τῶν ἀφεκτέων, ἀλλὰ δι' ἀγάπην ἔχεται τῶν ἐντολῶν. Αὐτὸς, φησι, τὸ Πνεῦμα μαρτυρεῖ, διατρέπεται Ἄβδα δ Πατήρ.

C K'. Ἀγοράζει δὲ ἡμᾶς Κύριος τιμίψ αἷματι, δεσποτῶν πάλαι τῶν πικρῶν ἀπαλλάσσων ἀμαρτιῶν, δι' δις τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐκυρίευσεν ἡμᾶν. Ἀγει οὖν εἰς ἐλευθερίαν τὴν τοῦ Πατρὸς συγχατρα-
B νόμους οὐδούς καὶ φίλους. Ἀδελφοί μου γάρ, φησίν δι Κύριος, καὶ συγκλητορεύμοι οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μουν. Μή καλέστης οὖν ἑαυτοῖς πατέρα ἐπὶ τῆς γῆς δεσπόται γάρ ἐπὶ τῆς γῆς· ἐν δὲ οὐρανοῖς δι Πατήρ, ἐξ οὐ πᾶσα πατριὰ ἐν τε οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀγάπη γάρ ἔκουσιν ἀρχεῖς ἀκόντων δε διάδοσος οὗτος δι φαῦλος· δὲ εἰς ἀγαθὸν παιδαριωγῶν εἰς Χριστὸν ἄγει, καὶ ἔστι σωτῆρος.

C ΚΑ'. Εἰ δή τις νοεῖ Θεὸν, κατ' ἀξίαν μὲν οὐδαμῶτις γάρ γένοιτο ἀξία Θεού; ἀλλ' οὐς δυνατόν ἔστι, νοεῖτω μέγα καὶ ἀπειρόντον καὶ κάλλιστον φέντος, ἀπρόσιτον, πᾶσαν δύναμιν ἀγαθήν, πᾶσαν ἀστείαν ἀρετὴν συγκεκληρωμένον, πάντων κτήδμενον, φιλοικτήριον, ἀπαθές, ἀγαθὸν, πάντα εἰδός, προγνώσκον πάντα, εἰλικρινές, γλυκὺν, λαμπρὸν, ἀκτήρατον.

summa præditum; quod omnia sciat, prænoscat atque incorruptum sit.

D KB'. Ἐπει ἐξ ἑαυτῆς κινεῖται ἡ ψυχὴ, ἡ χάρις δι τοῦ Θεοῦ, δ ἔχει ἡ ψυχὴ, τὴν προθυμίαν ἀπαιτεῖ παρ' ἑαυτῆς, οἷον ἔρανον εἰς σωτηρίαν. Βούλεται γάρ τῆς ψυχῆς Γόιον εἶναι: τὸ ἀγαθὸν, διδώσαντι αὐτῇ δι Κύριος· οὐ γάρ ἔστιν ἀναίσθητος, ἵνα φέρηται οὐς σῶμα. Τὸ μὲν οὖν ἔχειν, τοῦ λαβόντος· τὸ λαβεῖν δὲ, τοῦ θελήσαντος καὶ δρεγχέντος· τὸ χρατεῖν δὲ δι Ελα-
beν, τοῦ χρατεῖν μελετήσαντος καὶ δυναμένου. Διετοῦτο ἐπὶ τῇ ψυχῇ δι Θεὸς τὴν αἵρεσιν δέδωκεν, ἵνα αὐτὸς μὲν μηνύσῃ τὸ δέον, η δὲ, ἐλομένη, δέξῃται καὶ κατάσχῃ.

E ΚΓ'. Οὐσπερ διὰ τοῦ σώματος δι Σωτῆρ ἐλάλει καὶ λάτο, οὐτα καὶ πρότερον μὲν διὰ τῶν προφητῶν, νῦν δὲ διὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διδασκάλων· τῇ Ἐκκλησίᾳ γάρ ὑπηρετεῖ τῇ τοῦ Κυρίου ἐνεργείᾳ· Ἑνθεν καὶ τότε ἀνθρωπον ἀνέλαβεν, ἵνα δι' αὐτοῦ ὑπηρετήσῃ τῷ θελήματι τοῦ Πατρός· καὶ πάντοτε δινθρωπον φιλάνθρωπος ἐνδύεται Θεὸς εἰς τὴν ἀνθρώπων σωτηρίαν, πρότερον μὲν τοὺς προφῆτας.

^a P. 974 ED. POTTER. ^b Rom. viii, 15; Gal. iv, 6. ^c Matth. xii, 50; xxiii, 9. ^d Eph. iii, 15.

^a Heb. i, 1

νυν δὲ τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ γάρ ὅμοιον τῷ ὅμοιῳ ἔξυπηρετσὶν κατέλληλον πρὸς τὴν ὅμοιαν σωτηρίαν.

ΚΔ'. "Οτε χοῖκοι ἡμεν... Καίσαρ δέ ἐστιν ὁ πρόσκαιρος ἄρχων, οὐ καὶ εἰκὼν ἡ χοῖκη ὁ παλαιὸς ἀνθρώπος, εἰς δὲν ἐπαλινδρόμησεν. Τούτης οὖν τὰ χοῖκα ἀποδοτέον, & πεφορέκαμεν ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ χοῖκου, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· ἔκαστον γάρ τῶν παθῶν ὥστερ γράμμα καὶ γάραγμα ἡμῖν καὶ σημεῖον. "Αλλο γάραγμα νῦν ὁ Κύριος ἡμῖν, καὶ δῆλα ὀνόματα καὶ γράμματα ἐνσημαίνεται, πίστιν ἀντὶ ἀπειστίας, καὶ τὰ ἑξῆς. Οὗτως ἀπὸ τῶν ὄλικῶν ἐπὶ τὰ πνευματικὰ μεταγόμεθα, φορέσαντες τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.

ΚΕ'. Ὁ Ἰωάννης φησὶν, διτι, Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς ὑδατεῖ βαπτίζω, ἔρχεται δέ μον ὁ πίστω (38) ὁ βαπτίζων ὑμᾶς ἐτὶ πνεύματι καὶ ψυρὶ. Πυρὶ δὲ οὐδένα ἔβαπτισεν. "Ενιοὶ δὲ, ᾧς φησὶν Ἡρακλέων (39), πυρὶ τὰ ὄντα τῶν σφραγίζομένων κατεσημήνατο (40)· οὕτως ἀκούσαντες τὸ ἀποστολικόν· Τὸ γάρ πνεῦμα ἐτὶ τῇ ψειρὶ αὐτοῦ, τοῦ διακαθάριστος τὴν ἄλλων καὶ συντάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην· τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ. Πρόσκειται οὖν τῷ Διὶ πυρὸς, τῷ Διὶ πνεύματος· ἐπειδὴ τὸ σίτον ἀπὸ τοῦ ἄχυρου διακρίνει, τουτέστιν ἀπὸ τοῦ ὄλικου ἐνδύματος διὰ πνεύματος· καὶ τὸ ἄχυρον χωρίζεται διὰ τοῦ πνεύματος λιχμώμενον· οὕτως τὸ πνεῦμα διαχωρίστικήν ἔχει δύναμιν ἐνεργειῶν ὄλικῶν. Ἔπειδὲ τὰ μὲν ἔξ ἀγενήτου (41) καὶ ἀρθάρτου γέγονε, τὰ σπερματικὰ ζωῆς, δὲ πυρὸς καὶ ἀποτίθεται, τὸ δὲ ὄλικόν, μέχρι σύνεστι τῷ κρείττονι, μένει· ὅταν ἐκείνου χωρίσθῃ, ἀπόλλυται· ἐν ἔτέρῳ γάρ εἶχε τὸ εἶναι. Τοῦτο γοὺν χωριστικὸν μὲν δυνάμει τὸ πνεῦμα, ἀναλωτικὸν δὲ τὸ πῦρ· πῦρ δὲ τὸ ὄλικόν νοητέον. 'Αλλ' ἐπεὶ μὲν τὸ σωζόμενον σίτια θοικεν, τὸ δὲ διαπεψυκός τῇ ψυχῇ τῷ ἄχυρῳ, καὶ τὸ μὲν ἀσώματον, τὸ δὲ χωριζόμενον ὄλικόν ἐστιν· ἀντέθηκεν τῷ μὲν ἀσωμάτῳ τὸ πνεῦμα, λεπτὸν καὶ καθαρὸν σχέδον ὑπὲρ νοῦν, τῷ δὲ ὄλικῷ τὸ πῦρ, οὐ πονηρὸν οὐδὲ κακὸν ὑπάρχον, ισχυρὸν καὶ κακοῦ καθαρικόν· ἀγαθὴ γάρ δύναμις τὸ πῦρ νοεῖται καὶ ισχυρὰ, φθαρτικὴ τῶν χειρόνων καὶ σωστικὴ τῶν ἀμεινόνων· διὸ καὶ φρόνιμον (42) λέγεται παρὰ τοῖς προφήταις τούτῳ τὸ πῦρ.

lus, aut pravus sit, sed qui fortis, quique mali purgandi gemitus fortisque, potentia deteriora corrumpendi hicce in prophetarum scriptis prudens audit.

ΚΖ'. Οὗτως γοῦν καὶ ὅταν ὁ Θεὸς λέγηται πῦρ καταπαλίσκον, οὐ κακίας, δῆλα δυνάμεως δύνομα καὶ σύμβολον ἐκλεκτέον. 'Ος γάρ τὸ πῦρ ισχυρότατον τῶν στοιχείων καὶ πάντων κρατοῦν, οὕτω καὶ δ

⁹ Η P. 985 ED. POTTER. ^a Matth. xxii, 21. ^b I Cor. xv, 49. ^c Matth. iii, 11. ^d Matth. iii, 12; Lue. iii, 17. ^e Deut. iv, 24. ^f P. 986 ED. POTTER.

(38) Μον ὁπίσω. Vulg. Bib., ὁπίσω μον, Matth. iii, 11. Luc. iii, 16 Joan. i, 27. Syl.

(39) Ἡρακλέων. Conf. Augustinus *De hæres.*, cap. 16.

(40) Κατεσημήνατο. Pluraliter legendum videtur κατεσημήναντο· ut feratur ad Ἑντο. Nec enim vel

A autem Ecclesiam. ^g Quippe similem ad salutem, simile simili subservire maxime convenit.

XXIV. Cum terreni fuerimus... Cæsar autem est princeps temporaneus, cuius et *imago* terrena ^a, nimirum vetus homo, ad quem quidem reversa est. Huic itaque quæ sunt terrena reddenda sunt, quæ in imagine terreni gessimus; et quæ sunt Dei, Deo. Affectuum enim singuli quasi littera, nota, et signum nobis impressum sunt. Aliam nunc nobis notam Dominus, alia nomina, litterasque alias obsignat, nempe fidem pro incredulitate, ac sic deinceps reliqua. Hunc in modum a terrestribus ad spiritualia sumus eveuti, dum *cœlestis* imaginem portemus ^b.

B 363 XXV. Dixit Joannes : *Ego quidem baptizo vos aqua; venit autem post me, qui vos baptizabit in spiritu et in igne* ^c. Igne vero neminem baptizavit. Quidam autem, prout asserit Heracleon, igne aures eorum obsignarunt, qui hujusce baptismatis sigillum accepérant: hoc nimirum pacto apostoli illud intelligentes: *Ventilabrum enim in manu ejus, ad aream purgandam; ac congregabit triticum in horreum; paleam vero comburet igne inextinguibili* ^d. Adjungitur itaque huic per ignem, illud per spiritum; eam nempe ob causam quod triticum a palea discernat; hoc est ab indumento terreno per spiritum. Palea similiter a vento seu spiritu ventilante separatur. Sic spiritus virtutes materiales separandi vim habet. Quoniam vero alia quidem ex increato atque incorruptibili facta sunt, nimirum quæ vitæ sunt semina, frumentum etiam reconditur: quod vero terrenum est quandiu meliori conjugitur, permanet; quam primum vero ab illo surreit separatum, perit; in alio enim quod esset, habuit. Hujus itaque separandi vim habet spiritus; consumendi vero vim, ignis; ignis autem materialis hic intelligendus. Ast quoniam id quod salutem consequitur, tritico quidem est simile, quod autem animæ adhæreat ac una nascatur, paleæ non absimile quidem est; et hoc quidem incorporeum, quod vero separatur, terrenum est, opposuit incorporeo spiritum, tenuem purumque, quippe qui veleti mens est; terrestri vero, ignem, non qui malum, aut pravus sit, sed qui fortis, quique mali purgandi gemitus fortisque, potentia deteriora corrumpendi hicce in prophetarum scriptis prudens audit.

D XXVI. Sic itaque cum et Deus *ignis* consumens ^e vocatur, non malitia, sed potentia ^f nomine ac signum intelligendum. Ad eundem enim modum quo ignis elementorum est fortissimum,

ad Christum vel ad Heracleonem referri verisimile videtur. Syl.

(41) Ἀγενήτου. A., ἀγενήτου. Syl.

(42) Φρόνιμος. Conf. Clemens superius *Pædag.* lib. iii, c. 8, p. 280, not.

reliquisque dominatur, eodem plane modo omnipo-
lens ac omnitenens est etiam Deus, qui potest te-
nere, creare, facere, alere, augere, servare, quique
corporis animæque potestatem habet. Sicut itaque
elementis aliis ignis præcellit, eodem modo tum
diis, ac virtutibus, ac principatibus præcellit Om-
nitenens. Ignis autem virtus duplex est, alia qui-
dem ad fructuum productionem ac eorumdem ma-
turitatem, insuper ad animalium generationem ac
eorumdem cibum necessaria; cuius sol imago est:
alia vero ad dissolutionem ac corruptionem tendit,
qualis est ignis ille terrestris. Proinde cum Deus
ignis consumens vocatur, virtus tunc fortis intelligi-
tur, cui nihil opponi possit, cuique nihil impossibi-
le sit insuper et perdere eam posse. De virtute
hac affirmat Salvator: *Ignem veni mittere in ter-
ram*^a; nimurum virtutem, quæ quidem sanctos
purgat; terrestres autem, prout asserunt illi, delet,
destruit: sententia vero nostra est, quod eru-
diat. Ignis autem timorem, lux diffusionem habet.

XXVII. Non autem scripserunt seniores, neque
illis arridebat, ut cura traditionis docendæ alteri
curæ ac scribendi labori incumberet, nec quidem
uti tempus præmeditandi quæ essent dicenda scri-
bendo insumerent. Fortasse vero cum ejusdem ge-
nii non esse persuasum habuerint, libros compo-
nendi atque docendi studium, unicuique quod ex
indole esset, permiserunt. Quippe alterum quidem
libere atque impetu quodam ex ore dicentis fluens
cito una rapere potest; alterum autem, quod ex-
aminis diligenter legentium quotidie subdatur, dis-
quisitionem summam postulat, operamque sedulam
exigit. Est etiam, ut ita dicam, scripta doctrinæ
confirmatio, sicque ad nepotes hoc modo scriptis
transmissio. Quippe seniorum depositum, ex scri-
pto loquens, scriptore utitur ministro, ad traditio-
nem eorum quæ leguntur. Ad euindem itaque mo-
dum quo *Magnes lapis*, alia materiæ conjunctus,
ferrum solummodo, propter necessitudinem qua illi
sit affine, ad se trahit; sic etiam libri, multi cum
sint qui iis versantur, hos tantum trahunt, qui in-
telligendi fuerint capaces. Veritatis enim sermo,
aliis quidem stultitia^b, *aliis vero scandalum*;
paucis autem est sapientia. Sic Dei virtus inveni-
tur, licet invidia rumpatur gnosti. Propterea
quærit etiam, an *¶* pejus fuerit indigno dare, vel di-
gno haud præbere: præque nimio amore, pericu-
lum est; ne non solum omni, cui deceat, verum
etiam interdum indigno servide petenti communi-
cat: non propter orationem, quippe non laudis D
amore mouetur, sed propter perseverantium peten-
tis, oratione prolixa ad fidem animum erudiantis.

¶ P. 987 ED. POTTER. • Luc. xii, 49. b I Cor. i, 18.

(43) *H μηδέτερος ἀδύτατος.* In Flor. sunt etiam
alterius scripturar vestigia, ή μηδέν ἀδύνατος, *quæ
nihil non facere potis est.* SYLBURG.

(44) *Υπὸ τῶν ἐντυγχανόντων ἐκάστοτε βασανίζεται.* οὐ πολλῶν
χρήται τῷ γράφοντι πρὸς τὴν παράδοσιν
τῶν ἐντυγχανομένων. Καθάπερ οὖν ή μαγνῆτις λίθος,
τὴν δλῆγην ὑλὴν παραπεμπόμενη, μόνον ἐφελκετεῖ
δι' ἐπιτηδειότητα τὸν σίδηρον· οὕτως καὶ τὰ βιβλία,
πολλῶν δντων τῶν ἐντυγχανόντων, τοὺς οἶους τε συν-
ιέναι μόνους ἐπισπάται: δι' γάρ τῆς δλῆθετας λόρος
τοῖς μὲν μωρίᾳ, τοῖς δὲ σκάρδαλοις, δλίγοις δὲ σ-
φίᾳ· οὕτως καὶ δύναμις εύρεσκεται θεοῦ· φθόνος δὲ
ἀπεί (46) γνωστικοῦ· διὰ τοῦτο γάρ καὶ ζητεῖ, πό-
τερον χειρὸν ἀναξιῶδονται, ή δέξιον μὴ παραδοῦναι·
καὶ κινδυνεύει οὐ πολλῆς τῆς ἀγάπης, οὐ μόνον
παντὶ τῷ προσήκοντι, δλλ' ἔσθι δτε καὶ ἀνάξιψ λιπ-
ριῶς δεομένῳ κοινωνήσειν, οὐ διὰ τὴν δέσην· οὐ γάρ
φιλοδοξεῖ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ δεομένου μελε-
τῶντος εἰς πίστιν διὰ πολλῆς τῆς δεήσεως.

(45) *Μαγνητική.* Similitudo de Magnetis lapidis

A Θεὸς παντοδύναμος καὶ παντοκράτωρ, διανάμενος
κρατήσαι, κτίσαι, ποιῆσαι, τρέφειν, αὔξειν, σώζειν.
σώματος καὶ ψυχῆς ἔξουσίαν ἔχων. Ως οὖν τα..
στοιχείων ὑπερέχει τὸ πῦρ, οὗτον θεῶν τε καὶ δυνά-
μεων καὶ ἀρχῶν ὁ παντοκράτωρ. Διπλῆ τε ἡ δύνα-
μις τοῦ πυρὸς, ή μὲν πρὸς δημιουργὸν καὶ πέπα-
σιν καρπῶν καὶ ζώνων γένεσιν καὶ τροφὴν ἐπιτή-
δειος, ής εἰκὼν δὲ πυρὸς ἀνάλωσιν καὶ
φυσικόν, ὡς τὸ πῦρ τὸ ἐπίγειον. Πύρ οὖν δται λέγε-
ται ὁ Θεὸς καταναλίσκον, δύναμις ἰσχυρὰ καὶ ἀπρο-
σάντητος, ή μηδὲν ἀδύνατον (43), ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπο-
λέσσαι δυνατόν. Περὶ τοιαύτης δυνάμεως καὶ διατήρη-
λέγει· Πύρ ήλθορ βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, διλόντος δύ-
ναμιν, τῶν μὲν ἀγίων καθαρικήν, τῶν δὲ ὑλικῶν,
ώς μὲν ἔκεινοι φαστι, ἀφανιστικήν· ὡς δὲ τομεῖς ἀν-
φαίμεν, παιδευτικήν. Ἐχει δὲ καὶ φόνον τὸ πῦρ,
καὶ διάχυσιν τὸ φῶς.

B καὶ διάχυσιν τὸ φῶς.

KZ'. Οὐκ ἔγραφον δὲ οἱ πρεσβύτεροι, μήτε ἀπε-
σχολεῖν βουλόμενοι τὴν διδασκαλικὴν τῆς παραδόσεως
φροντίδα τῇ περὶ τὸ γράφειν δλῃ φροντίδι, μηδὲ
μήν τὸν τοῦ προσκέπτεσθαι τὰ λεχθησόμενα καὶ φῶν
καταναλίσκοντες εἰς γραφὴν. Τάχα δὲ οὐδὲ τῆς αὐ-
τῆς φύσεως κατόρθωμα τὸ συντακτικὸν καὶ διδασκα-
λικὸν εἶδος εἶναι πεπισμένοι, τοῖς εἰς τοῦτο πεζυ-
κόσι συνεχώρουν. Τὸ μὲν γάρ, ἀκωλύτως καὶ μετὰ
ρύμης φέρεται ρέυμα τοῦ λέγοντος, καὶ που τέχεις
συναρπάσαι δυνάμενον· τὸ δὲ, οὐδὲ τῶν ἐντυγχανόν-
των (44) ἐκάστοτε βασανίζομενον ἀκριβῶς, τῆς ἐξ-
τάσεως τυγχάνον δκρας καὶ τῆς ἐπιμελεῖς ἀξιούται·
καὶ ἔστιν οὖν εἰπεῖν ἔγγραφος διδασκαλίας βεβαίω-
σις, καὶ εἰς τοὺς ἀφιγνόντους οὕτως διὰ τῆς συντάξεως
παραπεμπόμενης τῆς φωνῆς. Ἡ γάρ τῶν πρεσβύ-
τέρων παρακαταθήκη, διὰ τῆς γραφῆς λαλούσσα,
ὑπουργῷ χρήται τῷ γράφοντι πρὸς τὴν παράδοσιν
τῶν ἐντυγχανομένων. Καθάπερ οὖν ή μαγνῆτις λίθος,
τὴν δλῆγην ὑλὴν παραπεμπόμενη, μόνον ἐφελκετεῖ
δι' ἐπιτηδειότητα τὸν σίδηρον· οὕτως καὶ τὰ βιβλία,
πολλῶν δντων τῶν ἐντυγχανόντων, τούς οἶους τε συν-
ιέναι μόνους ἐπισπάται: δι' γάρ τῆς δλῆθετας λόρος
τοῖς μὲν μωρίᾳ, τοῖς δὲ σκάρδαλοις, δλίγοις δὲ σ-
φίᾳ· οὕτως καὶ δύναμις εύρεσκεται θεοῦ· φθόνος δὲ
ἀπεί (46) γνωστικοῦ· διὰ τοῦτο γάρ καὶ ζητεῖ, πό-
τερον χειρὸν ἀναξιῶδονται, ή δέξιον μὴ παραδοῦναι·
καὶ κινδυνεύει οὐ πολλῆς τῆς ἀγάπης, οὐ μόνον
παντὶ τῷ προσήκοντι, δλλ' ἔσθι δτε καὶ ἀνάξιψ λιπ-
ριῶς δεομένῳ κοινωνήσειν, οὐ διὰ τὴν δέσην· οὐ γάρ
φιλοδοξεῖ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ δεομένου μελε-
τῶντος εἰς πίστιν διὰ πολλῆς τῆς δεήσεως.

natura, usurpata etiam supra, pag. 299, et apud
Philonem, p. 630, sed aliam ejus rei causam adnotat
Joannes Broddæus *Miscell.* lib. iii, cap. 29.
SYLBURG.

(46) *Φθόρος δὲ ἀτ.* Seusus est, *Dei (absit verbo
invidia) gnosti*, i. e. hominis gnosti in divinam
quamdam naturam transmutati: quod tamen abs-
que invidia dictum volo. SYLBURG.

KH'. Εἰσὶ δὲ οἱ, λέγοντες εἶναι γνωστικοί, τοι; A φθονοῦσι μᾶλλον ἢ τοῖ; ἔκτός. Ός δὲ ἡ θάλασσα ἀνέται (47) πᾶσιν, ἀλλ' ὁ μὲν νήσεται, ὁ δὲ ἐμπορεύεται, ὁ δὲ ἀγρεύει τοὺς ἤχους. Καὶ ὡς ἡ γῆ κοινὴ, ἀλλ' ὁ μὲν δδεύει, ὁ δὲ ἀροί, θηρῷ δὲ ἔτερος, καὶ τις δὲ λός μέταλλα ἔρευνθ (48), ὁ δὲ οἰκοδομεῖ· οὕτως καὶ τῆς Γραφῆς ἀναγινωσκομένης, ὁ μὲν εἰς πίστιν, ὁ δὲ εἰς ἡθος ὥφελεῖται, ἀπαρεῖται δὲ δὲλλος δειπνισμονίαν (49), διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῶν πραγμάτων· ὁ δὲ ἀθλητής, γνωρίσας τὸ στάδιον τὸ Ὀλυμπιακὸν, ἐπαποδεύεται τῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἀγωνίζεται καὶ νικηφόρος γίνεται, τοὺς ἀντιπάλους καὶ κατατρέχοντας τῆς γνωστικῆς δόδυ παρακρούσαμενος καὶ ἀγωνισάμενος. Ἀναγκαῖα γάρ ἡ γνῶσις καὶ πρὸς ψυχῆς γυμνασίαν καὶ πρὸς σεμνότητα ήθους, ἀξιεντρεπτοτέρους ποιοῦσα τοὺς πιστοὺς, καὶ τῶν πραγμάτων ἀκριβεῖς θεατάς. Ός γάρ οὐκ ἔστι πιστεῦσαι ἐνευ κατηγήσεως, οὗτως οὐδὲ καταλαβέσθαι ἀνευ γνώσεως.

KΘ'. Τῶν γάρ εὐχρήστων καὶ ἀναγκαίων (50) εἰς σωτηρίαν, οἷον Πατρὸς καὶ Σιοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς δεῖ πάντως καὶ τὸν περὶ αὐτῶν λόγον, ὃς ἔστι γνωστικός, εὐχρηστὸν δόμον καὶ ἀναγκαῖον τυγχάνειν. Τοῖς δὲ καὶ τὴν προστασίαν ἐπανηρημένοις τοῦ ὥφελεν εὐχρηστος ἡ πολυπειρία πρὸς τὸ μὴ διαλαθεῖν τι τῶν δοκούντων παρ' δὲλλοις ἀναγκαίως καὶ πολυμαθῶς ἐπεγνώσθαι. Φέρει δὲ καὶ ἀλλή συγγρυμνασίαν (51) ψυχῆς ζητητικῆς ἡ τῆς ἐπερδόδου διδασκαλίας ἔκθεσις, καὶ ἀνεξαπάτητον τῆς ἀληθοῦς (52) τηρεῖ τὸν μαθητήν, περισαλπίζεσθαι πάντοθεν ἡδη προμεμελετηκτά τοις πολεμικοῖς ὄργανοις.

Α'. Τοῦ γνωστικοῦ νόμου, καθάπερ λέγουσι τὴν Κρήτην διγονον εἶναι: θηρίων ὀλεθρίων, δὲ βίος καθαρὸς ἀπὸ παντὸς πονηροῦ ἔργου τε καὶ νοήματος καὶ λόγου, οὗτε ἐχθρὸν ἔχοντος τὸ παράπαν, ἀλλὰ καὶ φθόνου καὶ μίσους, καὶ βλασφημίας πάσης καὶ διαβολῆς ἔκτος δυτῶν (53).

ΑΔ'. Ἐν πολλῷ τῷ βίῳ μακαριστὸς οὐ διὰ τὸ μακρὸν γενόμενος ζῆν, φ γε καὶ διὰ τὸ ζῆσαι καὶ ὑπῆρξεν ἀξιψ τοῦ ζῆν ἀεὶ γενέσθαι (54). Οὐδένα δελύπηκεν, διὰ μὴ τῷ λόγῳ παιδεύων τοὺς ἡλκωμένους τὴν καρδίαν, καθάπερ μέλιτι σωτηρίψ, γλυ-

9
ꝝ P. 988 ED. POTTER.

(47) Ἀριεται. Malim, ἀνεῖται: πᾶσι, expositum est omnibus, patet omnibus. SYLBURG.

(48) Μέταλλα ἔρευνθ. Flor. et H. mss., μεγάλα ἔρευνθ, magna scrutatur. Sed μέταλλα legendum esse, recte vidit eliam X. et H. Id.

(49) Ἀπαιρεῖται δὲ δὲλλος δεισ. H. ms. ἀπαιρεῖται δὲ δὲλλος. Sed vulg. lectio melior. Id.

(50) Ἀρευ γνώσως· τῶν γὰρ εὐχρήστων καὶ δραγκ. Haud scio an verior scriptura sit, ἐνευ γνώσεως τῶν τοῦ εὐχρήστων καὶ δραγκ. Absque cognitione eorum quidem quae utilia et necessaria sunt ad salutem. Id.

(51) Ἀλλή συντ. Legi etiam potest δὲλλην συγγ. Id.

PATROL. GR. IX.

A XXVIII. Sunt vero qui, cum gnosti esse dicantur, domesticis magis quam exteris invident. Uti vero omnibus patet mare liberum, sed alius quidem in eodem natat, alius mercaturam exercet, piscaturam vero facit alius. Et sicut terra communis est, alius tamen in eadem iter facit, alius arat, venatur alius, metalla scrutatur alius quis, alius denique ædificat, sic etiam Scripturarum lectione, hic quidem ad fidem, ad mores ædificatur ille, superstitionem alius deponit, nempe quod res penitus cognoscat. Ille vero qui pugil est, ac stadium Olympiacum probe intelligit, doctrina capessenda exuitur, ac certat victorque evadit, viæ gnosticæ adversarios qui semet opponunt, depellens atque palmam reportans. Quippe necessaria quidem est scientia, tum ad animæ exercitationem, tum ad morum honestatem, quæque agiliores semper fideles reddat, atque accuratos rerum inspectores. Ad eumdem enim modum ut absque catechesi vel institutione fieri non potest uti credat quis, sic neque sine scientia ut comprehendat,

B XXIX. Non solum hisce quæ quidem ad salutem utilia et necessaria sunt, nempe Patre, Filio, ac Spiritu sancto, sed et opera animæ nostræ semper opus est, utque ratio quæ de illis est, quæ gnostica vocatur, utilis simul atque necessaria sit. His autem qui prælaturæ munus suscepereunt, ut aliis benefaciant, experientia multa utilis, ut ne quid eorum lateat illos, quæ ab aliis necessario, qui doctrina multa fuerint imbuti, cognita videantur. Insuper doctrina hæreticorum exponenda, alteram animam excedendi curam assert, et discipulum ab erroribus immunem præstat, qui ubique instrumentis bellicis clangere, jam animo paratus ac institutus sit.

C XXX. Legis gnostica vita (sicuti de Creta dicunt, quod bestias exitiales parum producat) ab omni pravo opere, animi sensu, ac sermone est pura, nec priors inimicum habet, sed extra invidiæ ac odii, ac blasphemiae omnisque calumniæ aleam posita est.

ꝝ XXXI. Longævitate beatus est ille celebrandus, non qui multos in annos vixerit, sed qui vivendo, quodque exstitit, vita æterna se dignum præstitit. Neminem tristitia afficit, præterquam dum animo exulceratos castigari, salutari quasi melle, quod

(52) Τῆς ἀληθοῦς. Legi potest τάληθοῦς, aut cum præcedente membro repetendum διδασκαλίας. SYLBURG.

(53) Ὁρτωρ. Congruentius δυτος, singulari numero; ut paulo ante ξενοτος. Id.

(54) Ὡ γε.... γερέσθαι. Paulo congruentius, φ γε καὶ διὰ τὸ ζῆσαι εὐ ὑπῆρξεν ἀξιον τοῦ ζῆν, ἀεὶ γενέσθαι· cui etiam ob vitam recte actam, vita dignum fore semper esse superstitem. Sensus est, ἐν πολλῷ τῷ βίῳ μακαριστὸς γενόμενος οὐ διὰ τὸ μακρὸν ζῆν, ἀλλὰ διὰ τὸ εὖ ζῆν, καὶ διὰ τὸ εὖ ζῆσαι, τοῦ ἀεὶ ζῆν γενέσθαι. Id.

et dulce mordaxque sit. Proinde vir sapiens ac vere gnosticus præ omnibus decorum, cum eo quod rationi consentaneum est, servat. Quidquid enim ex affectu et passionibus est, ex anima omni absciso et ablato, cum eo quod præstantissimum purumque sit, ac filiorum libertatem adoptione consecutum, postea versatur vitamque suam agit.

XXXII. Pythagoras voluit, non solum eruditissimum, verum etiam sapientium antiquissimum ducentum fore, qui rebus nomina imponeret. Oportet itaque ut Scripturas sacras accurate perscrutando, quoniam in parabolis contextas esse constat, ex nominibus earumdem sententias venemur, quas Spiritus sanctus de rebus sibi proposuit, et ut ita dicam, vocibus indidit, indeque mentem suam expressam docet; eum nempe in siuem, ut nomina quæ significacione multiplici dicta sunt, diligenter a nobis expensa explicitur, et absconditus in multis sic tegentibus sensus, quasi contrectando condiscendoque appareat atque eluceat. Sic enim et plumbum attritu candescit, alba ex nigro cerussa jam facta. Sic etiam et scientia lucem ac splendorem effundens, vere divina illa sapientia fuerit, purum illud lumen, illuminans illos quorum pupilla oculorum pura fuerit, veritatem ut videant eamdemque firmiter comprehendant.

364 XXXIII. Proinde lucis hujuscemodo principio, face accusa, ex passione quæ quidem in illa versatur, quam maxime licet ad similitudinem contendentes, lucis pleni, viri Israelitæ re ipsa evadimus. Amicos enim fratresque vocavit illos, qui desiderio, qui conatu, ut cum Deo similitudinem ineant, student operamque navant.

XXXIV. Loci quidem puri prataque accepérunt voces, ac aspectus quosdam apparitionum sanctarum; hominum autem unusquisque, qui accurate fuerit purgatus, doctrinæ ac virtutis divinæ compos evadit.

XXXV. Insuper mihi quidem innotescit, quod scientiæ mysteria, a multis ludibrio habeantur, præcipue vero cum tropologia sophistica haud mista sunt ac consuta: paucos vero, sicuti lumen repente symposio triclinioque illatum, primum stupore percutiet; postea assuescentes se atque mente ex exercitati, quasi gaudio recreati ac exsultantes, Dominum..... Prout enim voluptas liberationem a dolore ex natura sua habet, sic et scientia ignorantiae ablationem. Sicut enim somno gravati qui sunt maxime, semet vigilare maxime arbitrantur, qui clarioribus minusque dissipatis ac alio trahentibus in somnis spectaculis sint occupati; sic qui summa laborant ignorantia, se maxime scire arbit-

¶ P. 989 ED. POTTER.

(55) Διαχτ... μὲν εἰρημέτρα. Planior erit sententia, si transposito μὲν, legamus, διαπύσσηται μὲν τὰ δύναματα πολυσήμως εἰρημένα. SYLBURG.

(56) Οὐτεως γάρ. Conciinnius ὡς γάρ, ut enim. Id.

A κεὶ τε δυτὶ καὶ δρκτικῷ. Όστε παντὸς μᾶλιον ἡ γνωστικός τὸ πρέπον δὲ μετὰ τοῦ κατὰ λόγου φύλασσει. Τοῦ γάρ ἐμπεθοῦς παντὸς περιτμηθέντας καὶ περιαιρεθέντος ἀπάστης τῆς ψυχῆς, τῷ χρείστῳ καθερῷ γενομένῳ καὶ τὴν θεραπείαν εἰς μετεστέλλειν τοῦ λοιποῦ σύνεστι τε καὶ βιοῖ.

B ΛΒ'. Πυθαγόρας τῆς μὴ μόνον λογιώτατον, ἀλλὰ καὶ πρεσβύτατον ἡγείσθαι τῶν σοφῶν τὸν θέμενον τὰ δύναματα τοῖς πράγμασι. Δεῖ τοίνυν τὰς Γραφὰς ἀκριδῶς διερευνώμενος, ἐπειδὴ ἐν παρεξόλαις εἰρῆσθαι ἀνωμολόγηνται, ἀπὸ τῶν ὄνομάτων θρωμάτους τὰς δόξας, δις τὸ ἄγιον Πνεῦμα περὶ τῶν πραγμάτων ἔχον, εἰς τὰς λέξεις, ὡς εἰπεῖν, τὴν αὐτοῦ δάκνινην ἔκτυπωσάμενον διδάσκει, ἵνα τῇμιν ἀκριδῶς ἔξεταζόμενα διαπύσσηται τὰ δύναματα πολυσήμως μὲν εἰρημένα (55), τὸ δὲ ἔγκεχρυμμένον ἐν πολλοῖς τοῖς σχέπουσι φηλεψώμενον καὶ καταμανθανόμενον εκφαντηταὶ καὶ ἀναλάμψῃ. Οὐτως γάρ καὶ ὁ μαῖδος τοῖς τρίβουσιν ἔξανθει λευκὸν ἐκ μέλανος τὸ φύμιον· οὐτεως καὶ (56) ἡ γνῶσις, φέγγος καὶ λαμπτήτητα καταχέουσα τῶν πραγμάτων, ἡ τῷ δυτὶ δεῖσι σοφία εἴη δὲν, τὸ φῶς τὸ εἰλικρινὲς, τὸ φωτίζον τοὺς καθαροὺς τῶν ἀνθρώπων ὡς κόρην δρθαλαμοῦ, εἰς δέντιν καὶ κατάληψιν τῆς ἀληθείας βεβαίαν.

C ΛΓ'. Ἀναψάμενοι τοίνυν τῆς ἀρχῆς τοῦ φυτῆς ἑκεῖνου ἐκ τοῦ πάθους τοῦ περὶ αὐτὸν, ὡς ἐν μάλιστα ἔξομοιοῦσθαι πειρώμενοι, φωτὸς ἐμπλεοὶ φύτες Ἱστρητῆται τῷ δυτὶ γινόμεθα. Φίλους γάρ εἰπε καὶ ἀδελφοὺς τοὺς ἔχομένους τῆς πρὸς τὸ θεῖον ἀφορούσεως κατὰ ἐπιθυμίαν καὶ δίωξιν.

D ΛΔ'. Ἡν (57) τόποι μὲν καθαροὶ καὶ λειπόντες ἐδέξαντο φωνὰς καὶ τινας δέκτες ἀγίων φαρμάτων· ἀνθρωπος δὲ δὲ ἀκριδῶς κεκαθαρμένες ἐπὶ διδασκαλίας καὶ δυνάμεως θεῖκῆς καταξιωθῆσται.

E ΛΕ'. Οἶδα δὲ ἐγὼ, διτὶ τὰ τῆς γνώσεως μυστήρια τοῖς μὲν πολλοῖς χλεύην φέρει, καὶ μάλιστα μὴ κακατυμένα, σοφιστικὴ τροπολογίᾳ· τοὺς δὲ ὀλίγους, καθάπερ φῶς ἐπεισενεχθὲν ἔξαφνης συμποιῶν τοῦ συνηρεφεῖ, ἐκπλήξει τὰ πρῶτα· ἐπειτα ἐθίσαντες καὶ συντραφέντες καὶ ἐγγυμνασάμενοι τῷ λογισμῷ, ὡς ὑπὲρ ἡδονῆς εὐφραινόμενοι καὶ ἀγαλλιώμενοι τὸ Κύριον. Ός γάρ ἡδονὴ τὴν τῆς ἀληθείας ἀπαλλαγὴν οὐσίαν ἔχει, οὐτως ἡ γνῶσις τῆς ἀγνοίας τὴν ὑπεξαιρεσιν. Ός γάρ οἱ μάλιστα καθεύδοντες οἰονται μάλιστα ἐγρηγορένται, ἐνεργεστοριας (58) ὑποπίποντες καὶ ἀπερισπάτους τοῖς ἔναρ φυντασίαις· οὐτως οἱ μάλιστα ἀγνοοῦντες μάλιστα εἰδέναι νομίζουσι. Μακάριοι δὲ οἱ ἔξι μηνοῦ τοῖς

(57) Ἡρ. Etiam si οὐ legamus pro ἦν, tamen δε sic quidem sat recte constare videtur sententia. SYLBURG.

(58) Ἐραρεστέροις. Οὐσιατιος ἐναρτεστέραις, lemnina terminatione. Id.

καὶ τῆς παραφροσύνης ἀνεγειρόμενοι καὶ ἀναβλέψαντες τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν.

ΛΓ'. Δεῖ τοίνυν ἐπίστης τῷ βουλομένῳ τὸ πειθόμενον ἔχειν τὸν μαθητὴν, καὶ τῷ πόθῳ τὴν πίστιν ἐγκαταμείξαντα, γυμνάζειν καὶ μελετᾶν ἐκάστοτε πρὸς ἑαυτὸν τὴν τῶν θεωρημάτων ἀλήθειαν ἔξετάζοντα. Ἐπειδὰν δὲ εὖ ἔχειν αὐτῷ δοχῇ, τότε δὴ καὶ εἰς τὰς τῶν πέλας ζητήσεις καθιέναι· ἐπειὶ καὶ οἱ νεοττοὶ προσαποκειρῶνται (59) τοῦ πετάσαι ἐπὶ τῆς καλιάς, γυμνάζαντες τὰ πτερά.

ΛΖ'. Ἡ γάρ ἀρετὴ ἡ γνωστικὴ πανταχοῦ καλὸν καὶ πρὸδον καὶ ἀδλαβές, καὶ δίλυπον, καὶ μακάριον, καὶ παρεσκευασμένον, ἄριστα μὲν διμιλεῖν παντὶ τῷ θείῳ, ἄριστα δὲ ἀνθρώποις, θεωρητικὸν διμοῦ καὶ πρακτικὸν ἀγαλμα θείον τὸν ἀνθρώπων κατασκευαζούσα, καὶ φιλόκαλον ἀπεργαζομένη δὲ ἀγάπης· τὸ γάρ καλὸν, ὡς ἔχει σοφίᾳ θεωρητὸν καὶ νοητὸν, ἐνταῦθα σωφροσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ διὰ πίστεως πρακτὸν· ἐν σαρκὶ μελετήσαντες ἀγγελικὴν ὑπουργίαν, ὥσπερ ἐν τόπῳ διαφανεῖ καὶ ἀμιάντῳ τῷ σώματι τὸν νοῦν καθιερώσαντες.

ΛΗ'. Πρὸς δὲ Τατιανὸν (60), λέγοντα εὐκτικὸν εἶναι τὸ Γενηθῆτω φῶς, λεκτέον· Εἴ τοίνυν εὐχόμενος ἦδη τὸν ὑπερκέιμενον (61) θεόν, πῶς λέγει Ἔγω Θεὸς, καὶ πλὴρης ἐμοὶ ἀλλος οὐδεὶς; εἰπομένως ὡς κολάσεις εἰσὶ βλασφημῶν, φύλαρις, ἀκολάστων ἀρημάτων, λόγω (62) κολαζομένων καὶ παιδεύομένων.

ΛΘ'. Ἐφασκεν δὲ καὶ διὰ τὰς τρίγας κολάζεσθαι καὶ τὸν κόσμον τὰς γυναικας ὑπὸ δυνάμεως τῆς ἐπὶ τούτοις τεταγμένης, ή καὶ τῷ Σαμψών δύναμιν παρείχει ταῖς θρήξιν, ήτις κολάζει τὰς διὰ κόσμου τριχῶν ἐπὶ πορνείαν ὄρμώσας.

Μ'. Καθάπερ ἀγαθοῦ ἀπορροίᾳ ἀγαθύνονται, οὕτως καὶ κακοῦνται. Καλὴ ή χρίσις τοῦ Θεοῦ, ή τε διάκρισις ή τῶν πιστῶν ἀπὸ τῶν ἀπίστων, ή τε πρόκρισις ὑπὲρ τοῦ μὴ μείζονος περιπτεσεν χρίσει, ή τε χρίσις, παίδευσις οὖσα.

ΜΑ'. Ἡ Γραφὴ φησι τὰ βρέφη τὰ ἐκτεθέντα τημελούχῳ παραδίδοσθαι ἀγγέλῳ, ὑψ' οὖν παίδευεσθαι τε καὶ αὐξεῖν· καὶ ἔσονται, φησιν, ὡς οἱ ἔκατον ἐτῶν ἐνταῦθα πιστοί· διὸ καὶ Πέτρος ἐν τῇ Ἀποκαλύψῃ φησι· Καὶ δοτραχὴ πυρὸς κηδῶσα ἀπὸ τῶν θρεψῶν ἐκείνων, καὶ πλήσσουσα τοὺς ὁρθαλμοὺς τῶν γυναικῶν. Ἐπειὶ δὲ δίκαιος ὡς σπιρθῆρ διὰ καλάμης ἐκλάμπει, καὶ χρίνει Ἐθνη.

ΜΒ'. Μετὰ δόσου δσιωθήσῃ. Κατὰ αἰνόν

* Gen. i, 3. ^a Isa. XLIV, 6. ^c Jud. XVI, 13. ^d P. 990 ED. POTTER. ^b Apoc. Petri Revelat.

^e Sap. III, 7. ^f Psal. XVII, 26.

(59) *Προσαποκειρῶνται.* Forte verius προσαποκειρῶνται, prius experiuntur (seu tentant) volatus. SYLBURG.

(60) *Tatianor.* Conf. Gul. Cave Histor. litter., vol. II, p. 53, et testimonia de Tatiano in ejus edit. Oxon., p. 7.

A trantur. Beati vero qui, ex somno hoc dementiaque excitati, ad lucem ac veritatem oculos convertant.

XXXVI. Pariter itaque oportet, eum qui discipulū obsequentem habere velit, et desiderio admista fide exercere, et apud se quotidie meditari, veritatem argumentorum expendendo. Et cum eamdem se recte tenere judicaverit, tunc nimirum ad quæstiones hisce vicinas descendere; quoniam et avium pulli pennas exercendo etiam in nido volunt experiantur.

XXXVII. Virtus enim gnostica, ubique bonum mansuetumque, et innoxium, et dolorum expertem, ac beatum paratumque, optime versari in omnibus quæ ad Deum, imo optime in his quæ ad homines B altineant, simulacrum divinum, contemplatione simul et actione hominem excultum reddens, ac per charitatem honesti amatorem præstans. Bonum enim prout illic sapientia consideratur et intelligitur, sic etiam hic temperantia et justitia per fidem exercetur; functionem angelicam in carne militantes, sicut in loco conspicuo et impolluto, in corpore mentem sacrificamus.

365 XXXVIII. Contra vero Tatianum, asserentem optantis esse scriptum illud *Fiat lux* ^a, dicendum est: Si igitur orationem ad Deum superiorem dirigat, quomodo dicit: *Ego Deus, et præter me non est alius ullus* ^b? Diximus blasphemiarum poenas esse, verborum petulantium nugas, ratione punitorum atque castigatorum.

C **XXXIX.** Insuper etiam asseruit mulieres propter crines ac mundum puniri, a virtute quæ rebus hisce præfecta fuerit, que crinibus Samsonis virtutem præbuit ^c; quæ etiam illas punit quæ per crinium ornatum in scortationem feruntur.

XL. Sicuti boni defluxione redduntur boni, sic et mali qualitate similiter imbuuntur. Bonum est Dei judicium: ac discriminē fideles inter et infideles, imo judicium illud quod prohibet ne in majus judicium quis incidat; illud demum judicium quod est emendatio.

XLI. Scriptura dicit, infantes projectos angelo tutori tradi erudiendos atque educandos. ^d Et crunt, inquit, quasi centum annorum in hoc sæculo fideles. Quapropter etiam Petrus in Apocalypsi dicit: *Et fulgor ignis exsiliens ab infantibus illis, et mulierum oculos perstringens* ^d. Quippe iustus in arundineto sicut scintilla ^e effulget, gentesque judicabit.

XLII. Cum sancto sanctus eris. ^f Utī nempe pro /σωτ

(61) *Εὐχόμενος* ἦδη τὸν ὑπερχ. Nescio an verius εὐχόμενος ἔτει τὸν ὑπερχ. *precans, petebat a sup.* SYLBURG.

(62) *Λόγω.* Ambiguum est λόγω an λόγων scripturali auctor. Id.

laudis suæ ratione, atque ex agnitione nostra, Deus glorificetur; similiter ex hæreditatis jure. Sic quoque dictum illud, *vixit Dominus, atque illud, surrexit Dominus*^a.

XLIII. *Populus quem non neveram, servivit mihi*^b; per testamentum non neveram. *Filiī alieni, qui ea quæ alterius sunt, æmulati sunt.*

XLIV. *Magnificans salutes regis ejus. c Reges vocantur omnes fideles, in regnum translati, qui que hæredes futuri sunt.*

XLV. Malorum tolerantia, dulcedo quidem est melle major; non autem qua malorum tolerantia est, sed ratione fructus ejusmodi tolerantiae. Quoniam itaque continens qui est, ab affectibus non est prorsus immunis, utpote qui non absque labore a passionibus contineat. Cum vero insit habitus, haud amplius continens est, quod in uno habitu et Spiritu sancto homo nunc sit.

XLVI. Spiritus vocantur, quæ in anima passiones sunt, non autem spiritus potentes, quippe tunc homo qui his esset obnoxius dæmonum legio foret, sed propter suggestionem. Eadem enim anima, mutatione quadam, alias atque alias qualitates dum recipiat. spiritus tunc recipere dicitur.

XLVII. Ratio a creatura discedere nos non jubet, sed ut nulla passionum pravitate cum illa una versaremur: cumque aliquid acciderit, ut moleste non seramus, nec contristemur, neque possidendi desiderio simus abrepti. Cum ab affectu rerum possessione, omniisque libidine discedere jubeat Providentia divina, in eos solos sermonem vertit, qui in carne versantur.

XLVIII. Illico Petrus in Apocalypsi dicit, infantes abortivos, conatus ac sortis esse melioris, hos angelo tutori tradi, ut scientiæ præceptis imbuti, habitationem nanciscantur meliorem, eadem nempe passi, quæ si in corpore versati fuissent, patarentur; reliqui vero, salutis tantum sicut participes, quasi injuriam passi, misericordiam consecuti, ac manent sine cruciata, præmii loco hoc quidem reportantes.

XLIX. Mulierum autem lac defluens ex uberibus ac concretum, inquit Petrus in **¶** Apocalypsi, bestias parvas ac carnivoras pariet, et in eas recurrentia, devorabunt; nimis propter peccata venisse pœnas erudiendo; ex peccatis nasci illas dicit, sicuti propter peccata venundatus est populus; quodque in Christum credere noluit, ut dicit Apostolus, a serpentibus mordebat.

L. *Dixit quidam senex, animal esse quod in*

• *Luc. xxiv, 34. b Psal. xvii, 45. c Ibid. 51.*

(63) *Katà alrōr σου.* A. legendum suspicatur, καθάς εἰς αἰῶνας δεδέχεται: alludi enim ad locum qui est Sap. iii. In Flor. edit. corrupte scriptum κατὰ αἰώνων. SYLBURG.

(64) *Tῆς χτίσεως.* Aptius τῆς χτήσεως, acquisitione et possessione bonorum: itemque mox τῇ κτήσιν: ut declarant sequentia. Id.

A σου (63), δεδέξασται τὸ δνομά σου, καὶ ἐπίγνωση τιῶν, δοξαζομένου τοῦ Θεοῦ κατά τε τὴν κληρομέλαν. Οὐτω καὶ τὸ Ζῆ Κύριος, καὶ τὸ Ἀνέστη Κύριος.

ΜΓ'. Λαδὸς δὲ οὐκ ἔγραψε, ἐδούλευσε μοι· κατὰ διαθήκην οὐκ ἔγραψεν. Υἱοὶ ἀλλότριοι, τὰ τοῦ ἑλλήνος καὶ ἐγλαυκέτες.

ΜΔ'. *Μεγαλύνων τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως αὐτοῦ.* Βασιλεῖς πάντες λέγονται οἱ πιστοὶ εἰς φαλαῖαν κατὰ κληρονομίαν τε.

ΜΕ'. Ἡ μακροθυμία γλυκύτης ἐστιν ὑπὲρ τὸ μὲν, οὐχ ὅτι ἐστὶ μακροθυμία, ἀλλὰ κατὰ τὸν καρπὸν τῆς μακροθυμίας. Ἐπει οὖν ὁ ἐγκρατής ἐστιν ἀπαθής, κρατῶν οὐν ἀπόνιας τῶν παθῶν· ὅταν δὲ ἔξι τηνταί, οὐκ ἔτι ἐγκρατής, ἐν μιᾷ ἔξει καὶ ἀγκυρίᾳ ματι γενομένου τοῦ ἀνθρώπου.

ΜΖ'. Πνεύματα λέγεται τὰ πάθη τὰ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐκ ἔξουσίας πνεύματα, ἐπει ἔσται ἐμπαθής ἀνθρώπος λεγεών δαιμόνων· ἀλλὰ κατὰ τὴν προτροπήν. Ἡ γάρ αὐτὴ ψυχὴ, κατὰ μεταβολὰς δὲλτας καὶ δλλας ποιότητας κακίας ἀναδεχομένη, πνεύματα λέγεται ἀνειλφένα.

ΜΖ'. Ό λόγος τῆς χτίσεως (64) ἀφίστασθαι οἱ κελεύει, ἀλλ' ἀπροσπαθῶς διοικεῖσθαι τὴν χτίσιν· ἐπιτυμβάντος δέ τινος, μὴ ἀγανακτεῖν, μηδὲ λυπεῖσθαι, μηδὲ ἐπιθυμεῖν χτήσσασθαι· τῆς ἐν πάθει παρακτήσεως ἀφίστασθαι κελεύει καὶ πάστης προσπειλασθεῖς, ή θεῖα Πρόνοια ἀναστρέψει ἐπὶ μόνους τὰς ἐν σαρκὶ (65).

ΜΗ'. Αὐτίκα δὲ Πέτρος ἐν τῇ **¶** Ἀποκαλύψει φησί, τῇ βρέφῃ ἔξαμδωθέντα, τῆς ἀμείνονος ἔσόμενα πείρας (66), ταῦτα ἄγγέλῳ τημελούχῳ παραδίδοσθαι, ἵνα, γνώσεως μεταλαβόντα, τῆς ἀμείνονος τύχη μηνῆς, παθόντα δὲ ἐπαθεν καὶ ἐν σώματι γενόμενα· τὰ δὲ ἔτερα μόνης τῆς σωτηρίας τεύξεται, ὡς τὰ κηρύμνα ἐλεθήσητα, καὶ μένει ἀνευ κολάσεως, τῶν γέρας λαδόντα.

ΜΘ'. Τὸ δὲ γάλα τῶν γυναικῶν, ρέον ἀπὸ τῶν μαστῶν καὶ πηγυμένον, φησὶν δὲ Πέτρος ἐν τῇ **¶** Ἀποκαλύψει, γεννήσει θηρία λεπτὰ σαρκοφάγα, καὶ ἀνατρέχοντα εἰς αὐτάς, κατεσθίει, διὰ τὰς ἀμφιτιὰς γίνεσθαι τὰς κολάσεις διδάσκων. Ἐκ τῶν ἀμαρτιῶν γεννᾶσθαι αὐτάς φησιν, ὡς διὰ τὰς ἀμαρτιὰς ἐπράθη δὲ λαός· καὶ διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν, ὡς φησιν δὲ Ἀπόστολος, ὑπὸ τῶν δρεῶν ἐδάχνοντο.

N'. *Ἐλεγε πρεσβύτης ζῶν εἶναι τὸ κατὰ γαστήρα:*
1001
¶ P. 994 ED. POTTER.

(65) *Ἀναστρέψει ἐπὶ μόνους τοὺς δὲ οὐραὶ Paulo melius ἀναστρέψει. Εἴτι μένοντας ἐν σαρκὶ, adhuc commemorantes in hac carne: ut ἀναστρέψει τῆς προσταθείας per ellipsin præpositionis ἀπό dictum sit, ut alibi ἀνακαλεῖται.* SYLBURG.

(66) *Πείρας.* Non male cum H. legemus μόρια. Id.

εἰσιοῦσαν γάρ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν μήτραν ἀπὸ τῆς Α κακαλέρεσσες ηὐτρεπισμένην εἰς σύλληψιν, καὶ εἰσκριθεῖσαν ὑπὸ τίνος τῶν τῇ γενέσει ἐφεστώτων ἄγγέλων, παραγικώσκοντος τὸν καιρὸν τῆς συλλήψεως, κινεῖν πρὸς συνουσίαν τὴν γυναῖκα. Καταβληθέντος δὲ τοῦ σπέρματος, ὡς εἰπεῖν, ἔξοικειοῦσθαι τὸ ἐν τῷ σπέρματι πνεῦμα, καὶ οὕτω συλλαμδάνεσθαι τῇ πλάστῃ, Μαρτύριον ὠνόμασεν πᾶσιν, ὅπηνίκα ἀν εὐαγγελίζωνται οἱ ἄγγελοι τὰς στείρας οὖν προεισκρίνουσι τῆς συλλήψεως τὰς ψυχάς· καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸ βρέφος ἐσκρηνηστέρως ἔμψυχον (67)· καὶ αἱ στείραι διὰ τοῦτο εἰσὶ στείραι, ὡς ἂν μὴ εἰσκρινομένης τῆς τὴν τοῦ σπέρματος καταβολὴν συναγούστης εἰς κατοχὴν συλλήψεως καὶ γεννήσεως.

ΝΑ'. Οἱ οὐρανοὶ (68) διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ. Οἱ οὐρανοὶ λέγονται πολλαχός, καὶ οἱ κατὰ διάστημα καὶ περίοδον, καὶ οἱ κατὰ διαθήκην τῶν πρωτοκτίστων ἄγγέλων ἐνέργεια προσεχής (69)· κυριωτέρων γάρ παρουσίαν ἄγγέλων αἱ διαθῆκαι ἐνήργησαν (70), ἡ ἐπὶ Ἀδάμ, ἡ ἐπὶ Νώε, ἡ ἐπὶ Ἀδραδίμ, ἡ ἐπὶ Μωϋσέως. Διὰ γάρ τοῦ Κυρίου κινηθέντες πρωτόκτιστοι ἄγγελοι, ἐνήργουν εἰς τοὺς προσεχεῖς τοῖς προφήταις ἄγγέλους, ἡγούμενοι δόξαν Θεοῦ, τὰς διαθῆκας. Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὴν γῆν γενόμενα ὑπὸ ἄγγέλων διὰ τῶν πρωτοκτίστων ἄγγέλων ἐγένοντο εἰς δόξαν Θεοῦ.

NB'. Καλοῦνται δὲ οὐρανοὶ κυρίως μὲν ὁ Κύριος, ἐπειτα δὲ καὶ οἱ πρωτόκτιστοι, μεθ' οὓς καὶ οἱ ἄγιοι πρὸ νόμου δινθρωποι, ὡς οἱ πατριάρχαι καὶ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται· εἴτα καὶ οἱ ἀπόστολοι. **Πολησιτ** δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀραγγέλλει τὸ στερέωμα. Στερέωμα λέγει τὸν θεὸν τὸν ἀπαθῆ καὶ ἀμετάλητον, ὡς καὶ διλασῆ ὁ αὐτὸς Δαΐδης, Ἀγαπήσωσε, Κύριε, η ἰσχύς μου. Κύριος στερέωμά μου, καὶ καταψυγή μου. Τὴν ποίησιν οὖν τῶν χειρῶν αὐτοῦ αὐτὸς τὸ στερέωμα ἀναγγέλλει, τουτέστιν δείκνυσι καὶ φαίνει τὴν ποίησιν τῶν ἄγγέλων αὐτοῦ· ἀναγγέλλει γάρ καὶ δείκνυσιν οὓς ἐποίησεν.

ΝΓ'. Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται φῆμα. Ὅς οἱ οὐρανοὶ πολλαχός, οὕτως καὶ ἡ ἡμέρα. የῆμα δὲ ὁ Κύριος· καὶ ὁ αὐτὸς δὲ ἡμέρα πολλαχή εἰρηται. Καὶ τὸν τυκτὸν ἀραγγέλλει τρωσιτ. Ὁ διάβολος διδει ἐλευσόμενον τὸν Κύριον εἰ δὲ θεὸς (71) αὐτὸς εἰη, οὐκ ἡπίστατο· διὸ καὶ ἐπειράζεν αὐτὸν, ἵνα γνῷ εἰ δυνατός ἐστιν. Ἐδη (72) φησι, καὶ διέστη ἀπ' αὐτοῦ εἰς καιρὸν, τουτέστιν ἀνεβάλλετο τὴν εὑρεσιν εἰς

• Luc. 1, 41. • Psal. xviii, 1. • Psal. xvi, 3.
• Luc. iv, 13.

(67) Ἐμψυχος. Post hanc vocem in Flor. delectus signum est, cum tamen structuræ nihil debet. SYLBURG.

(68) Οἱ οὐρανοὶ. Enarratio est psalmi xviii, quæ quantum hic quadret, judicent alii. Id.

(69) Ἐνέργεια προσεχής. Etiam si legas ἐνέργεια προσεχεῖς, parum lucis sententia accesserit. Id.

(70) Ἐνήργησαν. Flor., ἐνειργήσθησαν, corrupse. Id.

A ventre reperitur. Ingressam enim animam in matricem per emundationem ad fetus concipiendum bene preparatam, atque ab angelorum aliquo qui hominum generationi præsunt infusam, qui et conceptionis opportunitatem articulumque optime cognoverit, movere ad mariti complexus mulierem: semine vero commisto, ut ita loquar, spiritus qui quidem in semine est, amice conjungitur, sicque per formationem concipi. Omnibus rei bujusce testimonium perhibuit, cum angelos iis, quæ steriles sunt annuntiant, ante conceptionem infundere animas. Et in Evangelio exultavit infusa, ut pote qui jam anima prædictus esset. Hanc ob causam steriles sunt steriles, quasi non infundatur anima, quæ semen conjectum colligat, ad conceptionis ac generationis detentionem rectam.

366 **L1.** Cœli enarrant gloriam Dei **b.** Cœli dicuntur multis modis; qui scilicet per distantiam ac periodum sunt, et qui per testamentum angelorum primo creatorum virtus immediata. Quippe angelorum præsentiam principaliorem testamenta ceu foedera sunt operata, in Adamo, in Noe, in Abrahamo, in Moyse. Primæ enim creationis angelii a Domino moti, in angelos prophetis immediate conjunctos, operati sunt, existimantes gloriam Dei, nimirum testamenta ceu foedera. Nam opera quæ ab angelis in terra peracta sunt per creationis primæ angelos in Dei gloriam edita fuerunt.

LII. Cœli vero vocantur, præcipue quidem, Dominus; dein autem, qui primo fuerunt creati; post hos et homines sancti ante legem, nempe patriarchæ, et Moyses, atque prophetæ; et dein quoque apostoli. Opus vero manuum ejus annuntiat firmamentum. Firmamentum vocat Deum, qui a passione immunis est ac immutabilis, sicuti et alio loco idem ille David asserit: *Diligam te, Domine, virtus mea: Dominus firmamentum meum ac refugium meum* ^{c.} Opus itaque manuum ejus ipsum firmamentum annuntiat; hoc est ostendit ac apparere facit opus angelorum suorum. Annuntiat enim ac ostendit, quos ille fecit.

LIII. Dies diei eructat verbum ^{d.} Sicut cœli multipliciter dicuntur, sic etiam dies. **¶** Verbum autem Dominus est, ac ipse sæpenumero dies nominatus est. **Et nox nocti indicat scientiam.** Cognovit diabolus Dominum venturum esse: an vero Deus idem esset futurus, illum latuit. Quapropter ipsum tentavit, ut cognosceret qualis illi potentia fuerit, utrumque dicit: *Et recessit ab eo ad tempus* ^{e.} : hoc

1002

• Psal. xviii, 2. **¶** P. 992 ED. POTTER.

(71) Θεός. Hæc vox addita e Flor. edit. margine. SYLBURG.

(72) Ἐάν. Pro ἐάν structura postulat εἴτα vel εἴτας, sicut. Lucas cap. iv, dicit: Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἔχοις καιροῦ. Sequentia vero, ἀνεβάλλετο τὴν εὑρεσιν εἰς τὴν ἀνάστασιν, alludere videntur ad narrationem quæ est in Evangelio secundum Nicodemum. Id.

est differebat cognitionem hanc ad resurrectionem usque. Quippe noverat illum esse Dominum, qui resurrecturus esset. Similiter etiam dæmones, quoniam Salomonem Dominum esse putarunt; ipso autem peccante, probe cognoverunt, non esse illum. *Nox nocti*; dæmones autem omnes norunt Dominum esse illum qui post passionem a morte resurrexit. Jam vero dicit etiam Enoch, transgressores angelos docuisse homines astronomiam, divinationem, reliquasque artes.

LIV. *Non sunt loquela neque sermones, quorum non audiantur voces eorum: nempe nec dierum, neque noctium. In omnem terram exivit sonus eorum.*^a Transtulit sermonem ad solos sanctos, quos etiam cœlos vocavit atque dies.

LV. Stellæ, corpora spiritalia, quibus cum angelis præfectis est rerum administratio communis, non quidem generationis sunt ipsæ causæ, signa vero sunt eorum quæ sunt, quæ futura sunt et quæ prius exsisterunt, in vertentibus cœli tempeste anni tempestatisbus; in frugum ubertate etiam et penuria; in pestibus ac febribus ardoribus; in homines vero nec per somnium virtutem suam exserunt astra; ast indicant tum ea quæ sunt, tum quæ futura, quæ etiam fuerunt.

LVI. *Et in sole posuit tabernaculum suum.*^b Hic loci hyperbaton est; sermo enim est de secundo adventu. Hunc itaque in modum quod ordine tam præpostero scriptum est, serie recta legendum est nobis. *Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo, exultabit ut gigas currere viam suam: a summo cœli egressus ejus, nec est qui se abscondat a calore ejus.* Et dein: *In sole posuit tabernaculum suum.* Proinde dicunt quidem nonnulli, ipsum Salvatorem corpus suum in sole posuisse, ut Hermogenes. Corpus autem dicunt, alii quidem tabernaculum suum, alii Ecclesiam fidelium. Noster autem Pantenus dixit, indefinite voces prophetas efferre Φ in pluribus, et præsente pro futuro uti, et rursus præsenti tempore pro præterito. Quod et nunc ap-

/1003

^a Psal. xviii, 4, 5. ^b Ibid. 6. Φ P. 903 ED.

(73) Ἐρώχ. Apocryphis plurimum delectatus Clemens, in quibus hic liber Enoch, Petri Revelatio, Prædicatio, etc., ex quibus proclive haurire, quæ sanæ doctrinæ adversantur; aut certe nescio quo genio, ac velut ostentandæ eruditio sumo quodam sic promere, et chartis oblinere, vel etiam docendo obtrudere; quod magistrorum Κατηχήσως Alexandriæ vitium non leve videtur, ad quod forte cogaret ipsa gentis indeoles, et quod nisi his instructi meritus, omnique τῇ ἔξω sapientia (sæculari scilicet ut Græcanica), quantum decebat apud auditores, fidem non obtinebant. COMBER. — Vide hunc Enoch de angelis librum partim editum in *Animadvert.* Scal. ad Eusebium. Conf. Clementis Strom. i, p. 366, not. 7; item *Recognitiones* Clementis lib. iv, c. 26, et *Clementina homil.* 8, c. 12, et seq.

(74) Σημαῖνει. Homeri locus est *Iliad.* A. STLBURG.

(75) Τὴν θέρμην αὐτοῦ, genit. casu. A. Id.

(76) Πατραῖς δέ. Meminit hic Pantæni, quod

A τὴν ἀνάστασιν. Ἡδει γάρ τούτον εἶναι τὸν Κύριον τὸν ἀναστησόμενον. Ὁμαλὸς καὶ οἱ δαίμονες ἐπεὶ καὶ Σολομῶνα ὑπώπτευσαν εἶναι τὸν Κύριον. Ἔγνωσαν δὲ μὴ εἶναι, ἀμαρτόντος αὐτοῦ. Νῦξ ρυκτέλη πάντες οἱ δαίμονες ἔγνωσαν ὅτι Κύριος ἦν ὁ ἀναστὰς μετὰ τὸ πάθος. Ἡδη δὲ καὶ Ἐνώχ (73) φησιν, τοὺς παραβάντας ἀγγέλους διδάξαι τοὺς ἀνθρώπους ἀπτρούματαν καὶ μαντικήν, καὶ τὰς ἄλλας τέχνας.

ΝΔ. Οὐκ εἰσὶ λαλια σὺνδε λόγοι, ἢν οὐκ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν· οὗτε τῶν ἡμερῶνδες τῶν νυκτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν τῆν ἔξηλην δὲ φύσην αὐτῶν. Μετήνεγκε τὸν λόγον ἐπὶ μόνους τοὺς ἀγίους, οὓς οὐρανούς τε εἰρήκεν καὶ ἡμέρας.

B NE. Οἱ ἀστέρες, οώματα πνευματικά, κεχωνυκτά ἀγγέλοις ἐφεστῶσι διοικούμενα, οὐκ αἴτια γενέσωσι, σημαντικά δὲ τῶν γινομένων τε καὶ ἐσομένων καὶ γενομένων, ἐπεὶ τε τροπῶν ἀέρων, ἐπεὶ τε εἰρηρίας καὶ ἀκαρπίας, ἐπεὶ τε λοιμῶν καὶ φλογῶν, ἐπεὶ τε τῶν ἀνθρώπων. Οὖτ' δναρ τὰς ἐνεργείας ποιεῖ τὰ ἀστρα· σημαίνει (74) δὲ τὰ τ' ἔδοντα, τὰ τ' ἔσσομενα, πρό τ' ἔδοντα.

NC. Καὶ ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ. Ἐνταῦθα ὑπερβατὸν ἔστι· περὶ γάρ τῆς παρουσίας τῆς δευτέρας δλόγος. Οὕτως οὖν ἀναγνωστέον τὸ ὑπερβατὸν κατὰ ἀκόλουθιαν. Καὶ αὐτὸς, ὃς τυμπλοὶ ἐκπορεύματος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ, ἀγαλλιάσεται ὡς τίτας δραμεῖν δόδον αὐτοῦ. Ἀπ' ἀκρον τοῦ οἴρων δὲ ἔξοδος καὶ οὐκ δυστικὸς δὲ πορευομένος εἰς τὴν θέρμην αὐτοῦ (75). Καὶ τότε· Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ. Τοιούτοις μὲν οὖν φασι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ ἡλίῳ αὐτὸν ἀποτίθεσθαι, ὡς Ἑρμογένης σῶμα δὲ λέγουσιν οἱ μὲν τὸ σκῆνος αὐτοῦ, οἱ δὲ τὴν τῶν πιστῶν Ἐκκλησίαν δὲ Πατραῖς δὲ (76) ἡμῶν Ἐλεγεν, δορίστως τὴν προφητείαν ἐφέρειν τὰς λέξεις, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ τῷ ἐντοπίῳ ἀντὶ τοῦ μέλλοντος (77) χρῆσθαι χρόνῳ, καὶ

POTTER.

D de illo advertit Eusebius, l. vi, c. 13, ejusque sententias aliquas affert: quanquam non præceptorem aut magistrum vocali, sed solum Pantænum ἡμῶν, *nostrum*, sive Alexandrinum perinde velit, sive etiam hominem ecclesiasticum, quem Hermogeni opponat, qui forte ἀπὸ τῶν αἱρέσεων fuerit. Quid si ipse Hermogenes, cuius Paulus meminuit II Tim. i, 16, qui sic ab eo (sanaque adeo doctrinam) aversus sit, cum eum Jacobus prius ex mago convertisset: haud dissimilis Simonis aut Elymiae, cuius sententias Dionysius refellit. Longe distant, quod Pantænum, suum Clemens dicat, et quod suum magistrum, sive Eusebius τὴν διδασκαλίαν vocem addidit, sive qui fecit ἐκλογάς sustulit: sic levī lapsu nutat veritas, nec ubique Eusebius autores assecutum, aut satis expressisse dicta illorum ac sensa, in Irenæo, Tertull., etc., observavil, qui sic strenue in eo nuper laboravit, Hen. Vale-

(77) Ἀντὶ τοῦ μ. Flor., ἢν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος STLBURG.

πάλιν τῷ ἐνεστῶτι ἀντὶ τοῦ παρωχηκότος· δὲ καὶ νῦν φαίνεται. Τὸ γάρ θέτο καὶ ἐπὶ τοῦ παρωχηκότος καὶ ἐπὶ τοῦ ἐσομένου τάσσεται. Ἐπὶ μὲν τοῦ ἐσομένου, διε, πληρωθείσης ταύτης τῆς κατὰ τὴν παρουσίαν κατάστασιν (78) περιόδου, ὁ Κύριος ἐλεύσεται, καὶ τοὺς δικαίους, τοὺς πιστούς, οἵς ἐπαναπαύεται καθάπερ στηνῇ (ἐν γάρ σώμα οἱ πάντες, ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους, τὴν αὐτὴν πίστιν καὶ δικαιοσύνην ἔλθουσιν) εἰς τὴν αὐτὴν ἐνότητα ἀποκαταστήσομενος (79)· ἀλλ' οἱ μὲν ὡς κεφαλή, οἱ δὲ ὡς ὄφθαλμοι, οἱ δὲ ὡς ὄντα, οἱ δὲ ὡς χεῖρες, οἱ δὲ ὡς στῆθη, οἱ δὲ ὡς πόδες, ἐν τῇλιψ τεθήσονται φωτεινοί. Λάμψατε ὡς ὁ ἥλιος· ἡ ἐν τῇλιψ, ἐπεὶ ἀρχοντικὸς ἄγγελος ἐν τῇλιψ· εἰς τὴν ἀρχήν τοῦ ἡμερῶν τέταχται, καθάπερ ἡ σε. Ἡγησίες τὸ ἀρχεῖον κατέβασαν. Ήμέραι δὲ ἄγγελοι ἐκλιθησαν. Μετὰ τῶν μεθ' ἥλιου (80) ἄγγέλων, φησι, ταγήσονται ἐν, ὡσπερ κεφαλὴ σώματος ἑνὸς ὁ ἥλιος ἐτόμενοι ποτε κατὰ τινα· περὶ δὲ καὶ αὐτοὶ ἀρχοντες ἡμερῶν, ὡς ἐκείνος ὁ ἐπὶ τοῦ ἥλιου, ἐπὶ τὸ μετίζον, ἐφ' ὧ μετῆλθεν πρὸ αὐτοῦ ἐν τῷ αὐτῷ· καὶ πάλιν ἐπαναθόμενοι κατὰ προκοπὴν ἀφίκονται (81)· ἐπὶ τὴν πρώτην μονήν, κατὰ τὸν παρωχηκότα ἔθετο· τούς τε πρωτόκτιστους ἄγγέλους εἰς τὸ μητέρι· κατὰ τὴν πρόνοιαν τῷ ὠρισμένῳ λειτουργεῖν, ἀλλ' ἵνα ἐν ἀναπαύσει, καὶ πρὸς μόνη τῇ θεωρίᾳ τοῦ Θεοῦ· οἱ δὲ προτεχέστεροι τούτοις προκάθουσιν εἰς τὴν ἐκείνοις ἀπολελοίπασι τάξιν· καὶ οὕτως οἱ ὑποδεστήκοτες ἀναλόγως.

NZ'. Εἰσὶν οὖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον οἱ ἐν τῇ ἀρχῇ ἀποκαταπάτασι πρωτόκτιστοι· θρόνοι δὲ ἀνέλεν, καίτοι δυνάμεις δύτες οἱ πρωτόκτιστοι διὰ τὸ ἀναπαύεσθαι ἐν αὐτοῖς τὸν Θεὸν, ὡς καὶ ἐν τοῖς πιστεύουσιν. Ἐκαστος γάρ, κατὰ τὴν ἴδιαν προκοπὴν, οἰκεῖαν ἔχει τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν· ἐφ' ἦν γνώσεις ἀναπάύεται ὁ Θεὸς, ἀδίλων γενομένων διὰ τῆς γνώσεως τῶν ἐγνωστῶν. Καὶ μήτι τὸ, Ἐρ τῷ ἥλιψ θέτο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ, οὔτες ἔξαρονται· Ἐρ τῷ ἥλιψ θέτο, τούτεστιν, ἐν τῷ θεῷ τῷ πλησίον Θεὸς, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ Ηλί, Ηλί (82), ἀντὶ τοῦ, Θεός μου, Θεός μου. Καὶ τὸ ὑπεράρι πάσης ἀρχῆς καὶ ἔξουσίας καὶ δυνάμεως, καὶ κατεδὲς ὀρόματος ὀρομαλούμενου, οἱ τελειωθέντες εἰσὶν ἐξ ἀνθρώπων, ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, εἰς τὴν πρωτόκτιστον τῶν ἀγγέλων φύσιν. Οἱ γάρ ἐξ ἀνθρώπων εἰς ἄγγέλους μεταστάντες γλαία Εἳη μαθητεύονται ὑπὸ τῶν ἄγγέλων, εἰς τελειότητα ἀποκαθιστάμενοι· εἴτα οἱ μὲν διδά-

A paret. Quippe illud, posuit, pro præterito et futuro ponitur. Pro futuro quidem, quod, periodo status hujusce præsentis impleta, veniet Dominus, ac iustos, nempe fidèles, in quibus quasi in tabernaculo conquiescit (unum enim corpus omnes sunt, ex eodem genere, qui fidem eamdem ac iustitiam receperunt), in eamdem unitatem restituturus. At hi quidem ut caput, illi vero ut oculi, hi quidem ut aures, illi vero ut manus, hi denique uti pectora, illi vero ut pedes, in sole collocabuntur lucidi. Luceat ut sol ^a, vel in sole; quoniam angelus princeps in sole est. Diebus enim uti præsit, collocatus est sicuti luna ut nocti præsit ^b. Dies autem, angelii, vocali sunt. Cum solis angelis, inquit, ordine pari una sedem obtinebunt, unum, ut caput, corpore uno existente, sol et ipsi ratione quadam tandem aliquando futuri sint. Dierum autem et ipsi præsidēs, sicut ille qui in sole sedem habet, ad id quod majus est, quo et ipse prior in eodem commigraverit; ac rursum ascendentēs ad stationem priorem revertunt, respectu præteriti posuit; ut pote primæ creationis angelii, non amplius per providentiam ministerio definito sint occupati, sed ut in requie, in perseverantia, atque assidua Dei contemplatione maneant. Qui vero his immediatores sunt, ad eum nempe ordinem proficiunt, quem ipsi reliquerunt; sic etiam ratione pari, qui sunt inferiores.

C **367 LVII.** Sunt itaque, secundum Apostolum, creationis primæ angeli, qui in summa arce collocati sunt; hi vero throni sint; quamvis virtutes sunt primo creati, quippe in iis quiescit Deus, sicut etiam in fidelibus. Unusquisque enim secundum profectum proprium, propriam etiam de Deo scientiam habet; in qua quidem scientia conquiescit Deus, ac illi æternitatem consecuti sunt, propter scientiam, qua sunt prædicti. Et, an comma: In sole posuit tabernaculum suum, sic sit intelligendum: In sole posuit, hoc est in Deo qui est proximus Deus; sicut est in Evangelio: Eli, Eli ^c, pro eo nimirum, Deus meus, Deus meus. Insuper hoc,

D **368** **¶ Super omnem principatum, et potestatem, ac virtutem, et omne nomen quod nominatur, hi sunt, qui ex hominibus angeli et archangeli perfecte constituti, uti demum naturam creationis primæ angelorum consequantur. Quippe qui ex hominum in an-**

1004

• Matth. xiii, 43. ^d Gen. i, 18. ^e Matth. xxvii, 46. **¶ P. 994 ED. POTTER.**

(78) *Παρουσίαν κατάστασιν.* Corrupte utrobiisque. SYLBURG.—Legendum videtur παρουσίαν κατάστασιν. Paulo ante Sylburgio visum est legi debere ordine inverso, τῷ παρωχηκότος ἀντὶ τοῦ ἐνεστῶτος· id certe innuunt sequentia.

(79) *Ἀποκαταστήσομενος.* Flor., ἀποκαταστήσομενοι. Quia lectio non male congruit. Nostre scripturæ, singulare numero, cohærentia haec est, cum præcedentibus, Ὁ Κύριος ἐλεύσεται, καὶ (i.e. etiam) τοὺς δικαίους, τοὺς πιστούς (sequentia enim sunt parentheta), εἰς τὴν αὐτὴν ἐνότητα ἀποκαταστήσομενος. Forsan etiam sequentia sic legenda: Ἄλλ' οἱ μὲν ὡς κεφαλή, οἱ δὲ ὡς μέλη. Καὶ τούτων οἱ μὲν ὡς ὄφθαλμοι. SYLBURG.

(80) *Μεθ' ἥλιου.* Forte καθ' ἥλιου, vel ἐφ' ἥλιου, in sole; ut paulo infra. Sequentia sic interpolabuntur paulo melius: ταγήσονται ἐν, ὡσπερ κεφαλὴ σώματος, δύτος ἑνὸς, ὁ ἥλιος, ἐσόμενοι, ποτε κατὰ τινα περίοδον καὶ αὐτοὶ ἀρχοντες ἡμερῶν. SYLBURG.

(81) *Ἄρχονται.* Non minus aptum fut. tempus ἀφίκονται. Id.

(82) *Ηλί.* Quasi quidem ἐν τῷ Ηλί. Hebraico יְהוָה, quod solem significaret. SELD. Mira Hebraici sermonis inscritia, illa τοῦ ἥλιου, et Ἡλεῖ evangelici conjugatio: ut et quod Romani milites, illa voce Eliam appellasse Dominum in cruce putaverunt. COMBER.

gerorum statum transeunt, sub angelorum institu-
tione, mille annos erudiuntur, ad perfectionem qui-
dem reversi ac determinati. Dein, qui docendi mu-
nus in se suscepserunt, in potestatem archangeli-
cam transeunt: qui vero discendi partes perse-
runt, illos rursus, qui ex hominibus ad angelos transeunt, erudiendos suscipiunt; sic postea perio-
dis certis jam dictis in propriam angelicamque corporis stationem constituuntur.

LXXX. *Lex Domini immaculata convertens ani-
mas* ^a. *Lex ac Verbum, ipse Salvator dicitur, prout
asserit Petrus in Prædicatione; ino propheta: De
Sion exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem* ^b.

LIX. *Testimonium Domini fidele, sapientiam pra-
stantis parvulis. Testamentum Domini verum, sa-
pientiam prastantis parvulis; bis nimirum qui ab
omni malitia sunt immunes; tum apostolis, dein et
nobis. Insuper et ipsum Domini testimonium, quo
post passionem a mortuis resurrexit, illud ipsum,
revera verum cum esset, ad firmatatem fidei Eccle-
siam adduxit.*

LX. *Timor Domini castus, permanens in sæcu-
lum sæculi. Illos qui a timore ad fidem conversi
sunt ac justitiam, in sæculum permanere asserit.
Judicia Domini vera, firma, immobiliaque, quæ
mercedem justam concedunt, et quæ in unitatem
fidei justos constituant. Quippe hoc indicat, quod
dicitur: *Justificata in semetipsa* ^c. *Super aurum ac
lapidem pretiosum hujusmodi sunt desideria* ^d.*

LXI. *Etenim servus tuus custodit ea* ^e. Nempe
haud quia servus sicut David: sed populus omnis
qui tandem salutis particeps futurus sit, ex obe-
dientia mandatis praestita, Dei servus vocatus est.

LXII. *Ab occultis meis munda me* ^f. Nempe a co-
gitationibus extra rationem rectam, ac defectibus.
Quippe hæc a justo prorsus aliena esse affirmat.

LXIII. *Si mei non fuerint dominati, tunc imma-
culatus ero* ^g. Perinde quasi dixisset ille, *Si mei non
dominati fuerint, qui me persecuntur sicuti Do-
minum, non ero immaculatus. Haud enim in mar-
tyrum album desertur quis, ni persecutionem pas-
sus fuerit: neque justus appetet quis, ni injuriam
passus, injuriam ipse parem haud retulerit: nec
demum tolerans malorum.*

1005

^a P. 995 ED. POTTER. ^b Psal. xviii, 8. ^c Joan. ii, 3. ^d Psal. xviii, 10. ^e Ibid. 12. ^f Psal.
cxiii, 16. ^g Psal. xviii, 13. ^h Ibid. 14.

(83) Ό νόμος τοῦ Θεοῦ ἀμώμος. Vulg. Bibl. psalmo xviii: Ό νόμος Κυρίου ἀμώμος. SYLBURG.

(84) Τούτο... Δεδικαωμένα. Hæc parenthesi in-
cludenda sunt.

(85) Δοῦλος olor Δαβὶδ. Forte δοῦλος ἦν ὁ Δα-
βὶδ, servus erat David. Qui mox sequitur locus e
Petri concione, citatus etiam supra, p. 168 et 154.
SYLBURG.

(86) Ἀρεξίχακος. In excerptis Augustanis iti-
deum manca est hujus xviii psalmi enarratio. Sequi-

A ξαντες μεταπλενται εις ἀρχαγελικὴν ἔκουσαν· οι
μαθόντες δὲ τοὺς ἐξ ἀνθρώπων αὐθις μεθισταμένους
εις ἀγγέλους μαθητεύουσιν· ἐπειτα οὐτως περόδους
ρήταις ἀποκαθίστανται τῇ οἰκείᾳ τοῦ σώματος ἀγγε-
λοθεσά.

NH'. Ό νόμος τοῦ Θεοῦ ἀμώμος (83), ἐπιστρέ-
ψων ψυχάς. Νόμος καὶ Λόγος, αὐτὸς δὲ Σωτὴρ ἐ-
γεται, ὡς Πέτρος ἐν Κηρύγματι· καὶ δὲ προφῆταις:
Ἐκ τῷ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ Λόγος Κυ-
ρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ.

ΝΘ'. Ή μαρτυρία Κυρίου χιστὴ, σοφίζουσα
νήπια· ἡ Διαθήκη Κυρίου ἀληθής, σοφίζουσα νή-

B πίους, τοὺς ἀκάκους, τούς τε ἀποστόλους, ἐπειτα καὶ
ἡμᾶς. Ἀλλὰ καὶ ἡ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μαρτυρία καθ'
ἡν παθών ἀνέστη, ἀληθής γενομένη κατὰ τὸ Ἑργὸν
αὐτὸς, εις βεβαίωσιν πίστεως ἡγαγε τὴν Ἐκκλη-
σίαν.

Ξ. Ό φρεος Κυρίου ἀγρός, διαμέρωτεις αἱώνα
αἱώνος. Τοὺς ἐκ φόδου εις πίστιν ἐπιστραφέντας καὶ
δικαιοσύνην, εις αἰώνα παραμένειν λέγει. Τὰ κρί-
ματα Κυρίου ἀληθινά, βέβαια καὶ ἀμετακίνητα,
κατ' ἄλλας ἀπονεμητικά, καὶ εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πί-
στεως ἀποκαθίσταντα τοὺς δικαίους· τοῦτο γάρ ση-
μανεῖτο, Δεδικαωμένα (84) ἐπὶ τὸ αὐτό. Αἱ τοιαύ-
ταις ἐπιθυμίαις ὑπὲρ χρυσῶν καὶ λιθοῦ τιμορ.

C ΕΑ'. Καὶ τὰρ δὲ δούλος σου φυλάσσει αὐτά· οὐχ
ὅτι δοῦλος οἶον Δαβὶδ (85), ἀλλὰ πᾶς δὲ λαός δὲ συ-
ζημένος δοῦλος Θεοῦ, δι' ὑπακοήν ἐντολῆς κεκλη-
μένος.

ΕΒ'. Έκ τῶν χρυσῶν μου καθάρισόν με· τὸν
ἐννοιῶν τῶν παρὰ τὸν ὄρθρον λόγον, τῶν ἐγκαταλει-
μάτων. Ταῦτα γάρ ἀλλότρια λέγει δικαίου.

ΕΓ'. Έάρ μή μου κατακυριεύσωσι, τότε δμω-
μος ἔστομαι· ἐπίσης τῷ, Έάν μή μου κατακυριεύ-
σωσιν οἱ διώκοντες με ὥστερ τὸν Κύριον, οὐκ ἔσ-
ματι ἀμώμος· οὐ γάρ μάρτυς γίνεται τις, ἔάν μή
διωχθῇ· οὐδὲ δίκαιος φαίνεται, ἔάν, μή ἀδικηθείῃ,
μή ἀνταδικηθῇ· οὐδὲ μήν ἀνεξίκακος (86).

D tur in eisdem excerptis fragmentum psalmi xii.
hoc videlicet, ut H. notavit; Κύριε, σῶσον τὸν βασι-
λέα, τουτέστι τὸν εἰς βασιλέα κεχρισμένον λαόν. Οὐ
γάρ μόνον τὸν Δαβὶδ. Διὸ καὶ ἐπάγει· Καὶ ἐπάκουον
ἡμῶν, ἐν ᾧ ἡμέρᾳ ἐπικαλεσώμεθά σε. Τὸ ἀναδη-
ναι ἐπὶ τὴν χαρόπον τὸ καλὸν ὑπὸ τῆς Γραφῆς λέγε-
ται, καὶ τὸ νεκτῆσαι τὴν καλὴν βουλήν. Ωκε an digna-
sint Clemente penes acutiores esto iudicium. SYL-
BURG.

Note of Sylbburg here omitted, in
reference to the heresies of Clement.

CLEMENTIS ALEXANDRINI

FRAGMENTA.

I.

¶ ADUMBRATIONES IN PRIOREM D. PETRI EPISTOLAM.

Hæc Commentariola in priorem Epistolam canonicam S. Petri, Epistolam S. Judæ, et duas Epistolas S. Joannis, Cassiodorus transtulisse videtur; illorum quidem meminit, lib. *Dirinarum lectionum*, ubi ait: *Clementem Alexandrinum Epistolam S. Petri primam, S. Joannis primam et secundam, et Jacobi* (rectius *Judæ*), *Attico sermone declarasse*. Adit porro, quod si quidem Clemens ibi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est, se ita transferri fecisse in Latinum, ut, exclusis quibusdam offendiculis, purificata doctrina ejus securior possit hauriri. Nimirum se propositetur, non tam interpretis quam censoris jure usum; et pessimo, utinam et singulari, exemplo, cum errores libello eximendos satageret, auctoritatem penitus labefactasse. Opus hoc in Bibliothecis Patrum, sub *Adumbrationum* nomine comparet, quo titulo laudatur a Fabro Stapulensi, in *Commentariis in Epistolas catholicas*, quem etiam titulum sortitur in codice ms. vetutissimo coenobii S. Mariæ Montis Dei, referente Philippo Labbeo in *Dissert. hist. de script. eccl.* Hosce commentarios partem fuisse 'Υποτυπώσεως adumbrationes reddidisse. Ex iisdem *Hypotyposeson* fontibus accipimus fragmentum illud non contennendum, quod Nicetæ Catena Græc. Patr. in Job, ex Bodleiana nostra bibliotheca ante aliquot annos per Patricium Junium edita, nobis conservavit: cui et illa succedunt quæ habentur in Catena in Lucam, quam Corderius Latine edidit. FELL.

368 ¶ Cap. 1, vers. 3.—*Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui per magnam misericordiam suam regeneravit nos. Si etenim Deus nos genuit ex materia, postea vero secundum profectum vitæ regeneravit. Pater Domini nostri per resurrectionem Jesu Christi; secundum fidem vestram resurgentis in nobis. Sicut e contrario moritur in nobis, id nostra infidelitate faciente. Dicebat autem iterum, nunquam reverti secundo ad corpus animam in hac vita; neque injustam fieri quæ angelica facta est, neque malignam, ne iterum occasionem peccandi per susceptionem carnis accipiat: in resurrectione autem, utramque in corpus reverti, conjunguntur sibimet invicem juxta genus proprium, secundum compositionem alterius se quadam congruentia coaptantes sicut sagena, vel ædificatio lapidum. Propterea Petrus inquit (cap. 11, v. 5): *Et vos ipsi sicut lapides vivi ædificamini dominus spiritualis; custoditum scilicet in cœli locum significans sedis angelicæ. In vos*, inquit (cap. 1, v. 5, 9), *qui virtute Dei conservamini fide ac speculatione, percepturi finem fidei vestrae animarum salutem. Hinc appetat quoniam non est naturaliter anima incorruptibilis, sed gratia Dei, per fidem et justitiam, et per intellectum perficitur incorruptibilis. De qua salute*, inquit (v. 10), *exquisierunt et scrutati sunt prophetæ, et cætera quæ sequuntur. Declaratur per hoc, cum sapientia locutos esse prophetas, et spiritum in eis Christi suis secundum possessionem et subjectionem Christi, per archangelos enim et propinquos angelos qui Christi vocan-**

A tur spiritus, operatur Dominus. Quæ nunc, inquit (v. 12), annuntiata sunt vobis per eos qui vobis evangelizaverunt. Vetera, inquit, quæ per prophetas facta sunt et plurimos latent, nunc vobis revelata sunt per evangelistas. Vobis enim, inquit (ibid.), manifesta sunt per Spiritum sanctum qui missus est: hoc est Paracletum, de quo Dominus dixit: *Nisi ego abiero, ille non veniet* ^a. In quem concupiscunt, inquit (ibid.), angeli prospicere; non angeli apostatae, sicut plurimi suspicantur; sed quod verum est ac divinum, angeli qui desiderant profectum perfectionis illius adipisci. Sanguine, inquit (v. 19), pretioso, sicut agni incontaminati et immaculati. Hic tangit Leviticas et sacerdotiales antiquas celebrationes: significat autem animam mundam per justitiam, quæ offertur Deo. Præcogniti quidem, inquit (v. 20), ante constitutionem mundi. Primo quippe præcognitus ante omnem creaturam quod erat Christus. Manifestati autem in novissimis, per generatum corpus. Regenerati non ex semine corruptibili (v. 23). Corruptibilis igitur est anima quæ cum corpore simul profunditur, ut quidam putant. Verbum autem Domini, inquit (v. 25), permanet in æternum; tam prophetia quam divina doctrina. (Cap. 11, v. 9): *Vos autem genus electum, regale sacerdotium. Quoniam vero electum genus sumus Dei electione, abunde clarum est. Regale autem dixit, ¶ quoniam ad regnum vocati sumus, et sumus Christi. Sacerdotium autem propter oblationem quæ sit orationibus et doctrinalis, quibus acquiruntur animæ quæ offeruntur Deo. Qui cum*

¹⁰⁰⁶
¶ P. 996 ED. POTTER. ^a Joan. xvi, 7. ¶ P. 997 ED. POTTER.

malediceretur, inquit (v. 23), non maledicebat; cum A patereretur, non comminabatur. Dominus hoc utique per bonitatem atque patientiam. *Tradebat autem iudicanti se injuste* (ibid.), sive semetipsum, ut sit hyperbaton hoc modo se habens: tradebat autem semetipsum secundum iustum legem iudicantibus; quia inutilis illis erat, utpote justus existens: vel tradebat Deo iuste iudicantes, id est eos qui eum nequissime condemnabant, et gratis neci ejus instabant, ut supplicia perpetientes, erudiantur. *Qui enim vult vitam*, inquit (cap. iii, v. 10), *diligere, et videre dies bonos*; hoc est qui vult æternus et incorruptibilis fieri. Vitam vero, Dominum dicit; dies autem bonos, hoc est sanctos. *Quia oculi*, inquit (v. 11), *Domini super justos, et aures ejus in preces eorum*. Multiformem Spiritus sancti speculationem significat: *Vultus autem Domini super facientes mala* (v. 12), hoc est sive iudiciu[m], sive ultio, sive manifestatio. Dominum vero Christum, inquit (v. 15), *sancificate in cordibus vestris*. Sic habes etiam in oratione Dominicâ: *Sanctifice nomen*, inquit, *tuum*^a. Christus enim, inquit (v. 18), *semel pro peccatis nostris mortuus est, justus pro injustis, ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu*. Hæc ad fidem eorum redigens dicit. Hoc est: in nostris vivificatus est spiritibus. Adveniens, inquit (v. 20), *prædicavit eis qui quondam erant increduli*; speciem quidem ejus non viderunt, sonum vero vocis audierunt. *Cum sustinet*, inquit (ibid.), *Dei longanimitas*. Ita est bonus Deus, ut etiam per eruditionem salutis operetur effectum. *Per resurrectionem*, inquit (v. 21), *Iesus Christi*; scilicet quæ per fidem in nobis effecta est. *Subjectis sibi angelis* (v. 22), qui sunt primus ordo: et subditis potestatis, qui sunt secundi ordinis: subditis quoque virtutibus, quæ ad tertium ordinem pertinere declarantur. Qui reddent, inquit (cap. iv, v. 5), *rationem ei qui paratus est iudicare vivos et mortuos*. Hi secundum præcedentia iudicia erudiuntur. Ob hoc etiam subjungit (v. 6): *Propter*

hoc enim et mortuis evangelizatus est, nobis qui quondam videlicet exstabamus infideles. Ut iudicentur quidem secundum hominem, inquit (ibid.), in carne, vivant autem secundum Deum in spiritu. Qui a fide videlicet exciderunt; dum adhuc in carne sunt, iudicantur secundum iudicia præcedentia uponiteant. Idcirco et subnectit, dicens: *Vivant in spiritu secundum Deum*. Sic Paulus quoque; nam et ipse tale aliquid dicit quem *tradidi* (inquietus Satana, ut vivat spiritu^b). (Cap. iv, v. 10): *Sicut boni, videlicet dispensatores multiformis gratiæ Dei*. Similiter et Paulus: *Multifarie, inquit, et multi modis Deus olim locutus est patribus nostris*^c. *Gaudete*, inquit (v. 13), *communicantes passionibus Christi*: hoc est si justi estis, propter justitiam patimini, sicut Christus pro justitia passus est. Beati, inquit (v. 14), *quoniam qui est ejus honoris et virtutis Dei Spiritus, super eos requiescit*. Hoc possessivum, ejus, et angelicum spiritum significat: gloria quippe Dei, illi sunt per quos secundum fidem et justitiam glorificatur ad gloriam honorabilem, secundum profectum introductorum fideliū. Potest etiam sic intelligi *Spiritus Dei super nos*; hoc est, qui secundum fidem animæ supervenit, veluti venustas quædam mentis et animi pulchritudo. Quoniam, inquit (v. 17), *tempus iudicii inchoandi a domo Domini*. His enim, in persecutionibus constitutis, iudicium consequetur. Deus autem, inquit (cap. v, v. 10), *totius gratiæ*. Totius gratiæ dixit, quoniam bonus est, et omnium bonorum dator est ipse. *Salutat vos Marcus filius meus* (v. 14). Marcus Petri sectator, palam prædicante Petro Evangelium Romæ coram quibusdam Cæsareanis equitibus, et multa Christi testimonia proferente; penitus ab eis ut possent quæ dicebantur memoriam commendare, scripsit ex his quæ Petro dicta sunt, Evangelium quod secundum Marcum vocatur. Sicut Lucas quoque, et Actus apostolorum style exsecutus agnosceret, et Pauli ad Hebreos interpretatus Epistolam.

II.

EJUSDEM ADUMBRATIONES IN EPISTOLAM JUDÆ.

369 Judas, qui catholicam scripsit Epistolam, frater filiorum Joseph extans, valde religiosus; cum sciret propinquitatem Domini, non tamen dixit se ipsum fratrem ejus esse; sed quid dixit (cap. i, v. 1) *Judas serrus Iesu Christi*, utpote Domini; *frater autem Jacobi*. Hoc enim verum est; frater erat ejus, Joseph. Subintroierunt enim quidam, inquit (v. 4), *homines impii qui olim præscripti et prædestinati erant in iudicium Dei nostri*, non ut sicut impii, sed existentes jam impii, in iudicium præscripti sunt.

D *Quoniam Dominus Deus semel populum*, inquit (v. 5), *de terra Ægypti liberans, deinceps eos* *qui non crediderunt, perdidit*; ut eos videlicet per suppliū erudiret. In præsenti quippe tempore puniti sunt et perierunt propter eos qui salvantur, donec convertantur ad Dominum. *Angelos vero*, inquit (v. 6) *qui non serraverunt proprium principatum*, scilicet quem acceperunt secundum profectum, *sed dereliquerunt*, inquit (ibid.), *suum habitaculum, cœlum* videlicet ac stellæ significans, apostatae facti sunt et

^a Matth. vi, 9. ^b 1 Cor. v, 5. ^c Heb. i, 4.

vocati. In judicium, inquit (ibid.), magnæ diei vinculis perpetuis sub caligine reservavit. Vicinum terris locum, hoc est caliginosum aerem significat. Vincula vero dixit amissionem honoris in quo constiterant, et cupiditatem infirmarum rerum; cupiditate quippe devincti propria, converti non queunt. **Sicut Sodoma**, inquit (v. 7), et **Gomorrrha**. Quibus significat Dominus remissius esse, et eruditos pernitusse. Similiter **isdem**, inquit (v. 8), et **hi somniantes**, hoc est qui somniant imaginatione sua libidines et reprobas cupiditates, bonum esse putantes, non illud quod vere bonum est, et omni bono superius. **Carnem quidem**, inquit (ibid.), maculant, dominationem autem spernant, majestatem autem blasphemant; hoc est solum Dominum qui vere Dominus noster est, Jesus Christus, et solus laudabilis. **Majestatem**, inquit, blasphemant, hoc est angelos. (V. 9): *Quando Michael archangelus cum diabolo disputans, altercabatur de corpore Moysis: hic confirmat assumptionem Moysis. Michael autem hic dicitur qui per propinquum nobis angelum altercabatur cum diabolo. Hi autem*, inquit (v. 10), *quæcunque quidem ignorant, blasphemant. Quæcunque autem naturaliter tanquam muta animalia noverunt, in his corrumpuntur.* Significat eos comedere ac bibere, et rebus venereis indulgere, et alia eos perpetrare dicit quæ sunt communia cum animalibus ratione parentibus. **Væ illis**, inquit (v. 11), *quia in via Cain abierunt.* Sic etiam peccato Adæ subjecimus secundum peccati similitudinem. **Nubes**, inquit (v. 12), *sine aqua;* hoc est, qui verbum divinum et secundum in se non possident. **Ob hoc**, inquit (ibid.), et a ventis, et spiritibus violentis, hujusmodi circumferuntur homines. **Arbores**, inquit (ibid.), *autumnales infructosæ*, et infideles videlicet, qui nullum fructum fidelitatis apportant. **Bis**, inquit (ibid.), *mortuæ; semel scilicet quando delinquendo peccarunt; secundo vero, quando suppliciis contradentur secundum prædestinata Dei judicia: mors quippe reputanda est, etiam quando quisque hereditatem non continuo promereretur. Fluctus*, inquit (v. 13), *ferocis maris.* His verbis vitam gentilem significat, quorum ambitionis abominabilis est finis. **Sidera errantia**, hoc est errantes et apostatas significat, ex hujusmodi stellis sunt, qui angelorum cecidere de sedibus, quibus, propter apostasiam, caligo tenebrarum reservatur in sempiter-

A num. Prophetavit autem de his septimus, inquit (v. 14), ab Adam Enoch. His verbis prophetiam comprobat. **Isti**, inquit (v. 19), segregantes, fideles ab infidelibus, secundum propriam infidelitatem redarguti. Et iterum discernentes a carnibus. **Animales**, inquit (ibid.), **Spiritum non habentes**: Spiritum scilicet qui est per fidem secundum usum justitiae superveniens. **Vos autem**, inquit (v. 20), *charissimi, superadficantes vosmetipos sanctissima vestra fide in Spiritu sancto.* **Quosdam autem**, inquit (v. 21), *salvate de igne rapientes* (v. 22), *quibusdam vero miseremini in timore*, id est eos qui in ignem cadunt, doceatis ut semetipos liberent. **Odientes**, inquit (v. 23), *eam quæ carnalis est maculatam tunicam;* animæ videlicet tunica macula est, spiritus concupiscentiis pollutus carnalibus. **Ei autem**, inquit (v. 24), *qui potens est conservare vos sine offensione, et constituere ante conspectum gloriae sue immaculatos in lætitia.* In conspectu gloriae sue dicit, coram angelis. **Immaculatos autem constitutendos**, angelos factos, cum dicit Daniel de populo, et venit in conspectu Domini, non hoc dicit quoniam vidit Deum; hoc enim impossibile est ut quisque non mundo corde videat Deum: sed hoc dicit, quia cuncta quæcunque faciebat populus, in conspectu erant Dei, et manifesta illi constabant; hoc est quoniam nihil absconditum est a Domino. In Evangelio vero secundum Marcum interrogatus Dominus a principe sacerdotum si ipse esset **Christus Filius Dei** benedicti; respondens dixit: *Ego sum, et videbitis Filium hominis a dextris sedentem virtutis* ^a. **Virtutes autem significant sanctos angelos.** Proinde etiam cum dicit *a dextris Dei*, eosdem ipsis dicit propter æqualitatem et similitudinem angelicarum sanctorumque virtutum qui nominantur nomine Dei. **Eum ergo sedere in dextra** dicit, hoc est in eminenti honore requiescere. In aliis autem Evangelii dicitur principi sacerdotum interroganti si ipse esset **Filius Dei**, non e contra respondisse. Sed quid dixit? **Vos dicitis** ^b. Satis bene respondens. Si enim diceret, sicut vos intelligitis, mentiretur utique non se confitens **Filium Dei**, illi non ita de illo sentiebant; dicens autem, **vos dicitis**, vere locutus est. Quod enim non sapiebant, verbis dicebant, hoc ille verum esse confessus est.

III.

EJUSDEM ADUMBRACTIONES IN EPISTOLAM I JOANNIS.

370 [¶] Cap. 1, v. 1 — *Quod erat ab initio, quod vidimus oculis nostris, quod audivimus. Consequens Evangelium secundum Joannem, et conveniens etiam hæc Epistola principium spiritale continet.* Quod ergo dicit ab initio, hoc modo presbyter exponebat, quod

principium generationis separatum ab opificiis principio non est. Cum enim dicit *quod erat ab initio*, generationem tangit sine principio Filii cum Patre simul exstantis: erat ergo Verbum æternitatis significativum non habentis initium, sicut etiam Ver-

¹⁰⁰⁹ ^a Marc. xiv, 61-62. ^b Matth. xxvi, 64. [¶] P. 999 ED. POTTER.

bum ipsum, hoc est Filius Dei secundum aequalitatem substantiae unum cum Patre consistit, sempiternum est et infectum: quod semper erat Verbum, significatur dicendo, *in principio erat Verbum*^a. Quod vero dixit, *quod vidimus oculis nostris*, Domini significat in carne praesentiam, et manus, inquit (ibid.), *nostræ contrectaverunt de verbo vitae*. Non solum carnem ejus, sed etiam virtutes ejusdem Filii significat, sicut radius solis usque ad haec insima loca pertransiens, qui radius in carne veniens palpabilis factus est discipulis. Fertur ergo in traditionibus, quoniam Joannes ipsum corpus quod erat extrinsecus tangens, manum suam in profunda misisse, et ei duritiam carnis nullo modo reluctatam esse, sed locum manui praebuisse discipuli. Propter quod et insert: *Et manus nostræ contrectaverunt de verbo vitae*: contrectabilis utique factus est qui venit in carne, sicut et vita quæ manifestata est (v. 2). Nam et in Evangelio sic dicit: *Et quod factum est, in ipso vita erat, et vita erat lux hominum*^b. *Et nuntiamus*, inquit (ibid.), *vobis vitam aeternam quæ erat apud Patrem, et palam facta vobis*. Patris appellatione significat, quoniam et Filius semper erat sine initio. *Quia Deus*, inquit (v. 5), *lumen est*; non essentiam divinam exprimit, sed declarare volens majestatem Dei, quod melius est et excellentius apud homines proprie divinitati coaptavit. Sic et Paulus *lumen* vocans *inaccessibile*^c. Sed et ipse Joannes in eadem ipsa Epistola, *Charitas*, inquit, *Deus est*^d; virtutes significans Dei, quoniam clemens est et misericors, et quia lumen, hoc est justos secundum profectum animi per charitatem constituit. Lumen ergo Deus qui est inenarrabilis secundum rationem substantiae: *Et tenebrae*, inquit (ibid.), *in eo sunt nullæ*, hoc est nulla iracundia, nulla passio, nulla circa quemquam malum retentio nullum perdens, sed cunctis salutem tribuens. Lumen autem significat, vel præcepta legis, vel fidem, vel doctrinam. Tenebrae vero horum contraria, non veluti altera via sit. Una quippe via est secundum præcepta divina. Monas namque Dei opus est, dyas autem et quidquid præter monadem constat, ex vita perversitate contingit. *Et sanguis Filii ejus*, inquit (v. 7), *mundat nos*. **371** Doctrina quippe Domini quæ valde fortis est, sanguis ejus appellata est. *Quod si dixerimus quod non peccavimus, mendacem facimus eum, et verbum ejus non est in nobis* (v. 9). Doctrina ejus, videlicet sive verbum, veritas est. Et si quis, inquit (cap. ii, v. 1), *peccaverit, consolatorem habemus ad Patrem Ierum Christum*. Sicut enim apud Patrem consolator est pro nobis Dominus; sic etiam consolator est quem post assumptionem suam dignatus est mittere. Haec namque primitivæ virtutes ac primo creatæ, immobiles existentes secundum sub-

Astantiam et cum subjectis angelis et archangelis, cum quibus vocantur aequivoce, diversas operationes efficiunt. Sic etiam et Moyses Michael angelus virtutem per vicinum sibi et insitum angelum vocat. Similiter quoque in prophetis sanctis invenimus, sed Moysi quidem propinquus ac vicinus angelus apparuit. Exaudivit eum, et locutus ei Moyses, manifeste facie ad faciem. Aliis autem prophetis secundum operationem angelorum motus quidam siebat, veluti audientium ac videntium. Idecirco et soli audiebant, solique cernebant, sicut et in Samuele manifestatur^e; Elisæus etiam solus audiebat vocem, qua vocatus est^f. Si autem esset manifesta et communis vox, ab omnibus praesentibus audiretur; nunc autem a solo in quo operabatur motus qui ab angelo siebat, audita est. *Non solum autem*, inquit (v. 2), *pro nostris peccatis* Dominus propitiator est, hoc est fidelium, *sed etiam pro toto mundo*; proinde universos quidem salvat, sed alios per supplicia convertens, alios autem spontaneas assequentes voluntate, et cum honoris dignitate, *et omne genu flectatur ei, caelestium, terrestrium et infernorum*^g; hoc est angeli, homines et animæ quæ ante adventum ejus de hac vita migravere temporali. *Et in hoc cognoscimus quoniam novimus eum, si mandata ejus custodiamus* (v. 3); qui enim intellector est, utique et opera perficit quæ pertinent ad virtutis officium. Qui vero opera perficit, ~~non~~ non continuo etiam intellector (87) est. Potest enim esse rectangularum operationum, non tamen intelligibilium sacramentorum cognitor; demum sciens quædam opera perfici timore supplicii, quædam vero propter recompensationem remunerationis, docet, perfectionem intellectualis hominis per charitatem opera complentis: proinde subjungit ac dicit (v. 5): *Qui vero custodit verbum ejus vere, in hoc charitas Dei perfecta est. In hoc enim cognoscimus, quoniam in ipso sumus secundum fidem et secundum charitatem. Non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus quod habuistis a principio* (v. 7), per legem scilicet et prophetas. Ubi dicitur unus est Deus. Idecirco et insert (ibid.): *Quoniam mandatum vetus est verbum quod audistis. Iterum autem dicit (v. 8): Mandatum autem hoc est quod tenebrae transierunt*, D perversionis scilicet, et lumen verum ecce jam clariuit; secundum fidem scilicet, secundum intellectum, secundum testamentum, secundum preparata judicia in hominibus operans. Qui dicit se, inquit (v. 9), *in lumine esse*, in lumine dicit in veritate. *Et fratrem suum*, inquit (ibid.), *odit*. Fratrem videlicet dicit non solum proximum, sed et Dominum. Oderunt enim eum infideles, et non custodiennes mandata ejus. Propter quod etiam insert (v. 10): *Qui diligit fratrem suum, in lumine permanet, et scandalum in eo non est*. Deinde proiectus et pro-

^a P. 1060, ED. POTTER. ^b Joan. i, 4. ^c Ibid. 3, 4. ^d 1 Tim. vi, 16. ^e 1 Joan. iv, 16. ^f 1 Reg. III, 3 seqq. ^g 1 Reg. xix. ^h Phil. ii, 10.

(87) Gnosticus, ex Clementis dialecto.

vectiones significat animarum adhuc in carne positi-
tarum, et filiolos quidem vocare eos quibus sunt
remissa peccata propter nomen Domini; nam multi
solo credunt nomine. **P**atres autem perfectos ap-
pellat, eos qui intellexerunt quod erat ab initio, et
intelligibiliter percepérunt (v. 13). Filium videlicet
de quo supra dixit, quod erat ab initio. **S**cribo, in-
quit (ibid.), *vobis, juvenes, quia viciſtis malignum.*
Fortes juvenes contemnentes voluptates; *malignum*
diaboli extollentiam significat. Filii autem cognoscunt Patrem, utpote qui ab idolis confagerunt, et
ad unum Deum convocati sunt. *Quoniam mundus,*
inquit (v. 13), *in maligno est.* Nonne mundus et
omnia quae in mundo sunt, creatura Dei dicuntur,
et haec valde bona? Sed concupiscentia carnis et
oculorum, et ambitio saeculi (v. 16), quae ex vita
perversione contingunt, non ex Patre, sed ex
mundo est, et ex vobis. **I**dcirco et mundus per-
transiet et concupiscentia ejus (v. 17): qui vero
fecerit voluntatem Dei et mandata ejus, perma-
net in aeternum. *Ex nobis,* inquit (v. 19), *exierunt,*
sed non erant ex nobis; neque angeli apostatae, ne-
que homines cadentes, sed ut manifestentur quoniam
non sunt ex nobis (88). Clare satis discernit
genus electorum et perditorum, et illud quidem
quod in fide permanens, unctionem habet a sancto,
qua sit secundum fidem. Qui vero non permanet in
fide, mendax est, et antichristus. *Qui dicit,* inquit
(v. 22), *quia Jesus non est Christus.* Jesus enim
Salvator et liberator et Christus rex: qui negat Fi-
lium (v. 23), ignorando eum, nec Patrem ha-
bet, neque cognoscit eum. Qui vero cognoscit C
Filium et Patrem secundum scientiam novit;
cum manifestatus fuerit Dominus, in secundo
adventu, fiduciam habebit, et non confundetur.
Quae confusio est grande supplicium. *Omnis,* in-
quit (v. 29), *qui facit justitiam, ex Deo natus est,*
secundum fidem scilicet renatus. (Cap. III, v. 1):
Propterea mundus non cognoscit nos, quoniam nec
eum cognovit. Mundum dicit saeculariter in deliciis
viventes. *Dilectissimi,* inquit (v. 2), *nunc filii Dei*
sumus, non naturali dilectione: sed quia pa-
trem Deum habemus. Major quippe est charita-
tas, ut cum nullam cognitionem habeamus ad
Deum, diligit nos tamen, et filios suos vocat. (Ibid.):
Et nequam claruit quod erimus: hoc est ad qua-
lem per venturi sumus gloriam: *Si enim manifesta-*
tus fuerit, hoc est, si perfecti fuerimus, similes ei
erimus, veluti requiescentes et justificati mundi in

A virtute, ut ipsum vultum ejus videamus sicuti est, comprehensibiliter. (V. 8): *Qui vero facit iniusti-*
am, ex diabolo est, hoc est ex patre diabolo: eamdemque consecutans et eligens. *Ab initio,* inquit (ibid.), *diabolus peccat.* Ab initio scilicet a quo pec-
care coepit inconvertibiliter in peccando perseverans. *Omnis,* inquit (v. 9), *qui natus ex Deo est,*
non peccat, quia semen ejus in eo manet. Verbum
ejus videlicet in eo qui secundum fidem renatus
est. (V. 10): *Sic filios Dei intelligimus sicut et*
filios diaboli, similia diabolo eligentes; sic etiam
ex maligno esse dicitur. (V. 15): *Omnis qui*
odit fratrem suum, homicida est. In hoc enim
secundum infidelitatem Christus moritur: recte
itaque subjungit dicens (ibid.): *Et scitis quia*
omnis homicida et infidelis non habet vitam aeternam in seipso manentem. In mente quippe fidei vi-
vens Christi permanet, ipse enim pro nobis (v. 16),
hoc est pro credentibus, animam suam posuit; hoc
est pro apostolis. Si ergo pro apostolis animam suam
posuit, apostolos autem ejus dicit semetipsos, tanquam
si diceret, nos, inquam, apostoli, propter quos animam
suam posuit, debemus pro fratribus animas ponere
(ib.), salus quippe proximorum, apostolorum erat
gloria, *quia major est,* inquit (v. 20), *Deus corde no-*
stro, hoc est virtus Dei conscientia quae subsequetur
animam, propter quod subjungit et dicit (ibid.):
Quoniam cognoscit omnia. (V. 21): *Charissimi, si cor*
nostrum non redarguat nos, fiduciam habebit apud
Deum. (Cap. IV, v. 2): *In hoc cognoscimus quia manet*
in nobis, de spiritu quem dedit nobis secundum epi-
scopatum, scilicet et providentiam futurorum. *Per-*
fecta, inquit (v. 18), *charitas non foras mittit timorem.*
Perfectio namque fidelis hominis charitas est. *Iste*
est, inquit (cap. V, v. 6), *qui venit per aquam et*
sanguinem; et iterum (v. 7), *quia tres sunt qui testi-*
ficantur, spiritus, quod est vita, et aqua, quod est
regeneratio ac fides, et sanguis, quod est cognitio,
et hi tres unum sunt. In Salvatore quippe, istae sunt
virtutes salutiferæ, et vita ipsa in ipso Filiō ejus
existit. (V. 14): *Et haec est confidentia quia habemus*
ad eum, quia si quid petierimus secundum vo-
luntatem ejus, audiet nos. Non absolute dixit quod
petierimus, sed quod oportet petere. (V. 19): *Et mun-*
dus omnis in maligno constitutus est; non creatura,
sed saeculares homines, et secundum concupiscentias
viventes. (V. 20): *Et Filius Dei venit, et dedit nobis*
intellectum, secundum fidem scilicet advenientem in
nos, qui etiam Spiritus sanctus appellatur.

IV.

EJUSDEM ADUMBRATIONES IN EPISTOLAM II JOANNIS.

Secunda Joannis Epistola, quæ ad virgines scri-
pta est, simplicissima est. Scripta vero est ad quam-
dam Babyloniam *Electam* nomine, significat autem

101
¶ P. 400 ED. POTTER.

(88) Lapsi et apostatae.

electionem Ecclesiae sanctæ. Astruit in hac Epistola
persecutionem fidei extra charitatem non esse, et
ut nemo dividat Jesum Christum; sed unum cre-

dere Iesum Christum venisse in carne. Nam qui habet Filium in intellectu perceptibiliter, et Patrem quoque cognoscit et magnitudinem virtutis ejus sine initio temporis operantem intelligibiliter mente continet. Si quis venit ad nos, inquit (v. 10), et hanc doctrinam non portat, non suscipiat eum in domum, et Ave ne dixeritis ei; qui enim dixerit Ave, communicat operibus ejus malignis. Tales salutare prohibet et in hospitium suscipere. Illoc enim in

A hujusmodi non est inhumanum, sed nec conquerere vel contreditur cum talibus adiutoriis qui bona valent intelligibiliter divina tractare, ne per eos traducantur a doctrina veritatis, verisimilibus inducti rationibus. Arbitror autem, quia et orare cum talibus non oportet, quoniam in oratione quae sit in domo, postquam ob orando surgitur, salutatio gaudi est et pacis indicium.

V.

EK NIKHTOU (89) ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΙΣ ΙΩΒ ΕΣΗΓΗΣΕΩΣ.

EX NICETÆ CATENA IN JOB.

(Cap. I, vers 21.)

372 Jobi autem verba sic eleganter intelligi possunt: *nudus a vitio et peccato, quasi ex utero matris e terra in initio formatus sum, nudus in eamdem revertar; non autem a possessionibus, hoc enim parvum et vulgare esset, sed a vitio et peccato, et a tenebrioso idolo, quod eos excipit qui injuste vixerunt. Juxta vero illud, quod omnibus in promptu ac familiare est, cuncti nascimur nudi, itemque nudi esserimus, fasciis solis, quæ humanis in mortuorum corporibus adhibentur, devineti. Etenim vitam Deus nobis aliam præparavit, et præsentem pro curriculi via ad eam instruxit; eas demum pro viatico possessiores constituentes, quæ necessitatibus inservirent: cum hanc vero viam semel emensi fuerimus, facultatum et divitiarum omnis comitatus nos deserit. Eorum enim, quæ in vita habemus, nihil nostrum dici potest, una excepta pietate, cujus est nostra certa possessio; hanc mors ingruens nobis non eripiet, rebus autem omnibus aliis quamvis invitatos nos exuet. Opes quidem ad hanc vitam sustinendam accepimus, atque harum solo fructu decerpimus, demigrat unusquisque exiguum vitæ monumentum relinquent; hoc demum est felicitatis omnis extrellum, hic cunctorum honorum quæ sunt in vita exitus. Recte igitur infans, ut matris utero caput extulit, non e risu, sed a lamentis statim incipit; flebili enim voce, vitæ propemodum indignatur, quæ exitiosa ac letalia munera, a primo exordio degustanda ei proponit. Similatque enim editus in lumen et susceptus est, manus pedesque ejus fasciis constringuntur et vinculis impeditus uberibus potitur. O vitæ primordium, mortis prodromum! Nullus est infans ad vitam ingressus, nec interposita*

B 'Αλλὰ τὰ τοῦ Ἰὼν κομψότερον μὲν οὖτα νοητὸν γυμνὸς κακίας καὶ ἀμαρτίας, ὡς ἐκ κοιλίας μητρὸς, ἐκ τῆς γῆς κατ' ἄρχας διεπλάσθη, τυμπὸς εἰς τὴν γῆν καὶ ἀπελεύσομαι· γυμνὸς οὐ κτημάτων, τοῦτο γάρ μικρόν τε καὶ κοινόν, ἀλλὰ κακίας καὶ πονηρίας, καὶ τοῦ ἐπομένου τοῖς ἀδίκων βιώσασιν ἀειδοῦς εἰδώλου· κατὰ δὲ τὸ πρόχειρον, πάντες ἀνθρώποι καὶ γυμνοὶ γεννώμεθα, καὶ γυμνοὶ πάλιν ἐκφερόμεθα, τοῖς ἐνταρφίοις μόνοις σπαργάνοις δεσμούμενοι. Ἀλλον γάρ ἡμῖν δὲ Θεὸς προητέλεστον, καὶ τοῦ πρὸς ἐκεῖνον δρόμου τὴν παρούσαν ζωὴν ὅδὸν κατεσκεύασε, τὰς παρὰ τῆς κτήσεως χριεῖς; εἰς ἐφόδια μόνον τῆς ὁδοῦ κατατάξας· ταῦτην δὲ ἡμῖν τὴν ὁδὸν ἐκελθοῦσιν δὲ τῶν κτηθέντων ἀσυλάνετος πλοῦτος. Οὐδὲν γάρ ὅν ἐσχήκαμεν, ἔχομεν διοικητούς, τοὺς κτήματος μόνον τῆς εὐσεβείας ἐσμὲν ιδιοκτήτορες ταῦτην ἡμᾶς θάνατος ἐπειθών οὐ συλλέσι, τὸν δὲ ἀπάντων ἐκβαλεῖ καὶ μὴ θέλοντας· εἰς ὑποκατάστασιν γάρ τὴν βιωτικὴν πάντες παρελάσομεν κτῆσιν, καὶ μόνον ταῦτης τὴν χρῆσιν ἔκαστος καρπούσαμενος ἀπειστεί, βραχὺ παρὰ τοῦ βίου κομψόμενον μνῆμα· τοῦτο γάρ πάστης εὐημερίας τὸ τέλος, τοῦτο τῶν βιωτικῶν ἀγαθῶν τὸ συμπέρασμα. Καλῶς ἔρετὸ δ βρέφος, τῆς γαστρὸς παρακύψαν, θρήνου εἰδένει, οὐ γέλωτος ἀρχεται· κλαίει γάρ ὠσπερ τοῦ βίου καταδούν, παρ' οὐ θνητιμαίων ἐκ προοιμίων ἀπογεύεται δώρων τεχθὲν γάρ χεῖρας εὐθέως σπαραγνοῦται, καὶ πόδας, καὶ δεσμοῖς ἐνειλημένον ἀπολαύει τῆς θηλῆς. Ω προοιμίου ζωῆς, προδρόμου νεκρόσεως! Ἀρτὶ τὸ βρέφος εἰς ζωὴν παρελήλυθε, καὶ νεκρῶν εὐθέως αὐτῷ στολισμὸς προστηνέθη· ὑπομηνήσκει γάρ τοῦ τέλους τοὺς τεχθέντας ἡ φύσις. Διὸ καὶ τὸ παιδίον γεννηθὲν ἀποδύρεται, καθάπερ τῇ μητρὶ διὰ τοῦ θρήνου βιῶν· Τί με πρὸς ταῦτη, ὡς μῆ-

P. 1062 ED. POTTER.

(89) 'Ex Nicētoū. Prima fragmenti hujusce sententia occurrit superius in Strom. IV, pag. 636: 'Ιὼν δὲ ὁ δίκαιος, Αὐτὸς, φησι, γυμνὸς ἐστήλθον ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι ἐκεῖνού κτημάτων γυμνὸς, (τοῦτο μὲν γάρ μικρόν τε καὶ κοινόν·) ἀλλὰ ὡς δίκαιος, γυμνὸς ἀπεισι κακίας τε καὶ

ἀμαρτίας, καὶ τοῦ ἐπομένου τοῖς ἀδίκων βιώσασιν ἀειδοῦς εἰδώλου. Quæ sequuntur, non tam ipsius Clementis esse videntur, quam alterius cuiusdam auctoris, cuius nomen e Nicetæ Catena excidit quod in hujusmodi operibus sæpe alias sit.

τερ, τὴν ζωὴν ἀπεκύησας, ἐν δὲ τοῦ ζῆν δὲ προσθήκη προκοπή πρὸς τὸν θάνατον; Τί με πρὸς πολυτάραχον αἰώνια παρήγαγες, ἐν δὲ τεγθέντι μοι τὰ προσματά τὰ σπάργανα; Τί με τοιούτῳ παραδεῖσας βίῳ, ἐν δὲ καὶ νεότης ἐλεεινῇ τρυχομένῃ πρὸς γῆρας, καὶ γῆρας φευκτὸν, ὃς ἐπιθανάτιον; Δεινὸν, δὲ μῆτερ, τοῦ βίου τὸ στάδιον, θάνατον ἔχον τῶν τρεχόντων καμπτῆρα. Πικράν τὴν βιωτικὴν δδοιτοροῦμεν δδὸν, τάφον ἔχουσαν τῶν δδευόντων κατάλυμα· χαλεπὸν τὸ τῆς ζωῆς διαπλέομεν πέλαγος, ἅδην γάρ ἔχει πειρατὴν ἐφεστῶτα. Μόνος ἐν ἀπασι γυμνὸς γεννᾶται ὁ ἀνθρώπος, οὐχ ὅπλον, οὐχ ἔνδυμα συγγεννώμενον σχών· οὐχ ὡς τῶν διλλων ζώων ἐλάττων, ἀλλ' ὅπως ἡ μὲν γύμνωσις, καὶ τὸ μηδὲν συνεπάγεσθαι, κατασκευάζῃ σοι μέριμναν· τῇ μέριμνα δὲ τὸ σοφὸν ἐκπομπεύσῃ, τὴν ἄργιαν ἐκβάλλη, εἰσεγάγῃ τὰς τέχνας δι' ἔνδειαν, γεννήσῃ μηχανῶν ποικιλίας. Ὁ γάρ γυμνὸς πολυμήχανος, ὥσπερ κέντρῳ τῇ χρείᾳ νυσσόμενος, τῶς θετοὺς ἀποφύγῃ, τῶς σφράσται κρύος, πῶς πληγάς ἀντιφράξηται, πῶς γεωργήσῃ τὴν γῆν, πῶς φοδήσῃ θηρία, πῶς δαμάσῃ τὰ δυνατώτερα. Βρεχόμενος, δροφήν ἐτεχνήσατο· φίγωσας, ἐπενόσησεν ἔνδυμα· πληττόμενος μεμηχάνηται θύρακα· ἀκάνθαις τὰς χεῖρας γυμνὰς ἐν γεωργίαις αἰμάσσων, ἐμελέτησεν δργάνων θοήθειαν· γεγυμνωμένος θηρίοιςεις βρῶμα, εὑρεν ἐκ φόδου τέχνη, τὰ φοδοῦντα φοδοῦσαν. Ἀλλην ἐξ ἀλλῆς ἐγέννησεν ἡ γύμνωσις σύνεσιν, ὡς εἶναι καὶ τὴν γύμνωσιν δῶρον καὶ χάριν δεσποτικήν. Γυμνὸς οὖν καὶ δι' ίών καταστὰς χρημάτων, κτημάτων, εἰτεκνίας, πολυτεχνίας, καὶ πάντα ἐν βραχεῖ ἀποβάλλων, τὴν εὐχάριστον ταύτην φωνὴν ἐξεβόησεν Γυμνός ἐξῆλθον ἐκ τηδύος, γυμνός καὶ ἀπειλήσομαι ἔκει, πρὸς Θεὸν δηλαδὴ καὶ τὴν μακάριαν λῆσιν ἐκείνην καὶ ἀνάπαισιν.

μεμηχάνηται θύρακα· ἀκάνθαις τὰς χεῖρας γυμνὰς ἐν γεωργίαις αἰμάσσων, ἐμελέτησεν δργάνων θοήθειαν· γεγυμνωμένος θηρίοιςεις βρῶμα, εὑρεν ἐκ φόδου τέχνη, τὰ φοδοῦντα φοδοῦσαν. Ἀλλην ἐξ ἀλλῆς ἐγέννησεν ἡ γύμνωσις σύνεσιν, ὡς εἶναι καὶ τὴν γύμνωσιν δῶρον καὶ χάριν δεσποτικήν. Γυμνὸς οὖν καὶ δι' ίών καταστὰς χρημάτων, κτημάτων, εἰτεκνίας, πολυτεχνίας, καὶ πάντα ἐν βραχεῖ ἀποβάλλων, τὴν εὐχάριστον ταύτην φωνὴν ἐξεβόησεν Γυμνός ἐξῆλθον ἐκ τηδύος, γυμνός καὶ ἀπειλήσομαι ἔκει, πρὸς Θεὸν δηλαδὴ καὶ τὴν μακάριαν λῆσιν ἐκείνην καὶ ἀνάπαισιν.

A **mora mortuorum pannis amicitur : natura enim finis memoriam revocat iis qui nascuntur.** Huc pertinet editi infantis ejulatus, flebili quasi voce, apud matrem lamentantis : Cur me in hanc vitam, mater, enixa es, in qua vita prorogatio ad mortem est progressio? Cur me in multarum turbarum sacerdum introduxisti, in quo mihi nato fasciae sunt exordia? Cur hujusmodi me vita addixisti, in qua et juventus miseranda, ante senium malis affrita et confecta, et senectus, ut exitiosa, fugienda? Formidabile, o mater, et grave est hujus vitæ stadium, cuius meta est currentium interitus. Calamitosam vitæ viam ambulamus, quæ sepulturam habet pro diversorio; difficile atque infestum vitæ pelagus navigamus, cui infernus tanquam pirata, imminet. B Solus ex omnibus homo nudus gignitur, nullo vel armorum vel indumentorum connato genere protectus; non ideo, quod sit ceteris animantibus inferior, sed ut nuditatis nostræ consideratio, et quod nihil in mundum invexerimus, studium in nobis procreet; studium vero et sollicitudo prudentiam pandat, socordiam procul abeget, artes ad vitandam egestatem introducat et artificiorum diversitates progignat. Qui enim nudus est, indigentia tanquam stimulo impulsus, multa invenit et fabricatur, quomodo pluvia declinandas, quomodo frigus prudenter arcendum, quomodo ad repellendos ictus muniri oportet, quomodo terra colenda, quomodo feris metus incutieundus, et quomodo robustiora animalia domanda sint. Quamobrem pluvia perfusus tecta fabricavit; frigore vehementiore afflictus, indumenta excogitavit; ictus ac vulneratus, thoracem invenit; cum manus in agricolatione occupatae spinis cruentarentur, rusticorum instrumentorum adminiculum excogitavit; nudus **X** exsistens et esca belluis, artem commentus est, quæ formidabilibus formidinem incuteret. Aliam ex alia solertia nuditas genuit, ut jam nuditas donum sit Domini, et gratia ab illo concessa. Nudatus igitur Job opibus suis, possessionibus, præclara et numerosa sobole, et brevi spatio his omnibus spoliatus, hac plena gratia animi voce exclamavit: *Nudus egremus sum ex utero, nudus etiam revertar illuc, nimis ad Deum et beatorum sortem ei requiem.*

VI.

EX NICETÆ CATENA IN JOB (90).

(Cap. xxiv, v. 7.)

x/

Χρῆμα τῶν διλλων ἀπάντων ὅτι μάλιστα τιμαλφέστατον ἡ ἀταραξία· τοιούτον ἡμίν διάλυσις ὑπογράψει τὸν μακάριον ἱών. Εἰρηταις γάρ περὶ αὐτοῦ· *Tl̄ς ἀτήρο ὄποκερο ἱών, πιτωρο μυκητηριομότρο ὡς ὑδωρ;* Ἀξιοζήλωτος γάρ ἀληθῶς, καὶ παντὸς, οἷμα, θεύματος ἀξίος, εἰ πρὸς τοῦτο τις ἤκει μακροθυμίας, ὡς εὐκόλως δύνασθαι διαθλεῖν τὴν ἐν τῷ πλεονεκτεῖσθαι δρμεῖαν ἀληθῶς, καὶ οὐ τοὺς τυχοῦσιν εὐκαταγώνιστον λύπην.

P. 103 ED. POTTER.

(90) Altera hujus et precedentis fragmenti versio extat in Pauli Comitoli Catena in Jobum, ubi de posteriori p. 451 observat, interpretationem hanc

D **373** Animi tranquillitas rerum omnium longe pretiosissima est: talem nobis hic tractatus Jobum pro exemplari proponit; dictum enim est de eo: *Quis vir ut Job, bibens subsannationem sicut aquam?* Vere etiam æmulatione et omni admiratione dignus censendus est, si eo tolerantiae quis pervenerit, ut cum inoreore, ex injuria illata reipsa acerbo, et qui obvius quibusque rebus expugnari non potest, facile certare valeat.

Clementis totidem verbis usurpatam esse a Cyrillo Alex., sub cuius nomine extat in Catena Nicetæ.

VII.

EX NICETÆ CATENA IN MATTHÆUM.

(Cap. v. v. 42.)

Eleemosynæ faciendæ, at cum judicio, et iis qui digni sunt, ut retributionem inveniamus Altissimi. Væ autem habentibus, et hypocrisi accipientibus, aut sese ipsos juvare valentibus, et ab aliis auxiliū emendicare volentibus. Qui enim habuerit, ac per hypocrisim aut desidiam acceperit, condemnabitur.

A Ποιητέον ἐλεημοσύνας, ἀλλὰ μετὰ χρίσεως, καὶ τοῖς ἄξιοις, ἵνα εὑρωμεν ἀνταπόδομα παρὰ τοῦ Θύ-
στου. Οὐαὶ δὲ τοῖς ἔχουσι, καὶ ἐν ὑποχρέοις λαμβί-
νουσιν, ἡ δυναμένοις βοηθεῖν ἑαυτοῖς, καὶ λαμβάνεν
παρ' ἑτέρων βουλομένοις! ὁ γὰρ ἔχων καὶ δι' ὑποχρέ-
σιν ἢ ἀργίαν λαμβάνων κατακριθεται.

¶ Ex eadem in cap. xiii, v. 31,32.

Annuntiativus regni cœlorum sermo acer quidem ac mordax, quemadmodum sinapi, ac cholera di-
gerens, id est iracundiam; et phlegnia incidens, id est superbiam, ex quo sermone vera animæ sa-
nitas, ac perpetuum temperamentum oritur. Ad tautum autem incrementum germen sermoris per-
venit, ut nata ex eo arbor sit: quæ utique esse
possit ubique terrarum stabilita Christi Ecclesia,
ut omnia implete sic, ut in ramis ejus inhabitant
volucres cœli, angeli videlicet Dei ac sublimes
animæ.

B Ο τῆς τῶν οὐρανῶν βιστελεῖς καταγγελτικὸς λόγος
δριμὺς μὲν ἔστι καὶ δρακτικὸς, καθάπερ τὸ σίνετο, καὶ
τῆς χολῆς βιατικὸς, τουτέστι τοῦ θυμοῦ, καὶ τῷ
φλέγματος διακοπτικὸς, τουτέστι τοῦ τύφου, ἐξ οὐ
λόγου ἡ ἀληθῆς τῆς ψυχῆς ὑγίεια, καὶ ἡ δίδωσις εἰ-
σιτησία περιγίνεται. Εἰς τοσαύτην δὲ αὔξην ἡ φύ-
του λόγου προσήθεν, ὡς τὸ ἐξ αὐτοῦ φύον δένδρον
(τοῦτο δ' ἀν εἴη ἡ πανταχοῦ γῆς ίδρυμένη τοῦ Χρι-
στοῦ Ἐκκλησία) τὰ πάντα πληρώσαι, ὥστε ἐν ταῖς
χλάδοις αὐτῆς κατασκηνῶσαι τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ,
ἀγγέλους δηλαδὴ θείους καὶ μετεώρους ψυχάς (91).

Ex eadem in cap. xii, v. 46.

Margarita est etiam pellucida et mundissima Je-
sus, quem ex divino fulgore Virgo concepit: quem-
admodum enim margarita in carne et concha, ac
liquore existens corpus videtur esse lucidum ac li-
quidum, lucis ac spiritus plenum, ita et incarnatum
Deus verbum lux est spiritualis per lucidum ac li-
quidum corpus fulgens.

“Εστι μαργαρίτης καὶ διαυγής καὶ καθηρώτας;
Ἴησοῦς, διν ἐξ ἀστραπῆς τῆς θείας ἡ Παρθένος ἐγε-
νήσεν. Ωσπερ γὰρ δὲ μαργαρίτης, ἐν σφρίᾳ καὶ
δστρεψίᾳ καὶ ἐν ὑγροῖς γενόμενος, σῶμα εοικεν εἶναι
ὑγρὸν καὶ διειδές, φωτὸς καὶ πνεύματος γέμον, οὐποτε
καὶ δὲ σαρκωθεὶς θεός λόγος, φῶς ἔστι νοσρὸν, δὲ
φωτὸς καὶ ὑγροῦ ἐκλάμψας σώματος (92).

VIII.

EX CATENA IN S. LUCAM A CORDERIO EDITA.

P. 1013, ed.
Potter.

CAP. III, v. 22. Non hic hominis, sed colum-
ba similitudinem Deus assumpsit; quia volebat nova
quadam apparitione Spiritus per columbæ similitu-
dinem, simplicitatem ac mansuetudinem declarare.

CAP. XVI, v. 17. Forte autem per iota et per api-
cem justitia ejus clamat, si recti ad me veneritis, et
ego recta ad vos veniam; sin obliqui, et ego oblique,
dicit Dominus virtutum ^a; insinuans implicatas et
obliquas peccatorum esse vias. Nam recta naturæ-

C que consentanea via quæ per iota Iesu insinuator,
est ipsa ejus bonitas, quæ fidèles ex auditu, sine
cespitatione constanter dirigit. Non itaque præter-
ibit a lege iota unum aut unius apex, hoc est, neque
a rectis et probis mutuæ reprimissiones: neque ab
obliquis et injustis, quæ illis interminata est pena.
Benefacit enim Dominus bonis, declinantes autem in
obligationes adducet Dominus cum operantibus ini-
quitatem ^b.

IX.

FRAGMENTA
EX CLEMENTIS ALEXANDRINI LIBRIS ΥΠΟΤΥΠΩΣΕΩΝ.

Ex lib. III. — Ap. OEcum. in I ad Cor., xi, 10.

Propter angelos. Angelos dicit justos ac probos D Διὰ τοὺς ἀγγέλους. Ἄγγελους φησὶ τοὺς δικιούς;
viros. Operiatur ergo, ne ad stuprum eis offendit
καὶ ἐναρέτους. Κατακαλυπτέσθω οὖν, ἵνα μὴ εἰς πορ-

¶ P. 1064 ED. POTTER. ^a Psal. xviii, 27. ^b Psal. cxxiv, 5.

(92) Simile quid in eodem Clementis Pædag. lib. II, cap. 12, reperias

(91) His quodammodo respondent, quæ in Cle-
mentis nostri Pædag. lib. I, cap. 11, leguntur.

νείν αὐτοὺς σκανδαλίσῃ· οἱ γάρ δυτικοὶ καὶ ἐν Αὐτῷ: nam et qui vere in cœlis sunt angeli, ipsam οὐρανῖς ἄγγελοι καὶ κατακεκαλυμμένην αὐτὴν βλέποντες τούτην.

Ex lib. IV. — Ap. eumdem in II ad Cor. v. 16.

Εἰ δὲ καὶ ἐγρώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν. Νοτερὸς δὲ τῶν τὸ κατὰ σάρκα ἐστὶ τὸ ἐν ἀμαρτίαις, καὶ τὸ ἔξω τούτων οὐ κατὰ σάρκα οὕτω καὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ κατὰ σάρκα τὸ εἰκεῖν τοῖς φυσικοῖς πάθεσι, τὸ μὴ εἰκεῖν δὲ οὐ κατὰ σάρκα· ἀλλ’ ὡσπερ, φησὶν, ἐκεῖνος ἀπῆλλαγη, οὕτω καὶ ἡμεῖς.

Ex lib. IV. — Ap. eumdem in II ad Cor. vi. 14.

Η καρδία ἡμῶν πεπλάνηται. Εἰς τὸ πάντα διδάξεις ὑμᾶς. Τιμεῖς δὲ στενοχωρεῖσθε ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν, τουτέστιν, ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ἀγάπῃ, η̄ ἀγαπᾶν με δοφέλετε.

¶ Ex lib. V. — Ap. eumdem in Ep. ad Galatas, v. 24.

Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα. Καὶ τί λέγω, φησὶν, ἐν ἀρετῆς εἶδος; εἰσὶ γάρ τινες οἱ καὶ ἐσταύρωσαν ἑαυτούς, ὅσον πρὸς τὰ πάθη, καὶ τὰ πάθη ὃσον πρὸς ἑαυτούς. Κατὰ ταύτην τὴν ἐρμηνείαν οὐ παρέλκεται τὸ δέ. *Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι, τείνοντες, ἐν τούτων σάρκα ἐσταύρωσαν.*

Ex libro V. — Ap. Moschum Prati spiritualis cap. 176.

Ναὶ ἀληθῶς ἐβαπτίσθησαν (οἱ ἀπόστολοι), *καθὼς Κλήμης ὁ Στρωματεὺς* ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν *Ὑποτυπώσεων* μέμνηται. Φησὶ γάρ, τὸ ἀποστολικὸν ἥρεν ἐξηγούμενος τὸ λέγον, *Ἐνύχαριστῶ, διτι μηδέτερα ὅμως ἐβάπτισα· Χριστὸς λέγεται Πέτρον μόνον βεβαπτίχναι, Πέτρος δὲ Ἀνδρέαν, Ἀνδρέας Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, ἐκεῖνοι δὲ τοὺς λοιπούς.*

Ex lib. VI. — Ap. Euseb. *Ap. Potter. p. 1016.*

Κλήμης δὲ ἐν Ἑκτῷ τῶν *Ὑποτυπώσεων* γράφων ὅπερες παρίστησι. Πέτρον γάρ φησι καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος, ὡς δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου προτετιμημένους, μὴ ἐπιδικάζεσθαι δόξης, ἀλλ’ Ἰάκωβον τὸν δίκαιον ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων καὶ Ἰωάννην, ἐκεῖνοι δὲ τοὺς λοιπούς.

374 Ex eodem libro VI. — Ap. Euseb., ibid. c. 15. Ap. Potter. p. 1023.

Οὗτοι δὴ οὖν ἐπιδιμήσαντος αὐτοῖς τοῦ θείου λόγου, ἡ μὲν τοῦ Σίμωνος ἀπέσθη καὶ παραχρῆμα καὶ τῷ ἀνδρὶ καταλέντο δύναμις· τοσοῦτο δὲ ἐπέλαμψε ταῖς τῶν ἀχροατῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὔσεβειας φέγγος, ὡς μὴ τῇ εἰσάταξικανῶς ἔχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοή, μηδὲ τῇ ἀγράψῳ τοῦ θείου κηρύγματος διδασκαλίᾳ· παρακλήσει δὲ παντοῖαις Μάρκον, οὐ τὸ Εὐαγγέλιον φέρεται, ἀκόλουθον δύτα Πέτρον, λιπαρῆσαι, ὡς δὲ καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλεῖψαι διδασκαλίας· μὴ πρότερόν τε ἀνιέναι ἡ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτῃ αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου γραφῆς. Γνώτα δὲ τὸ πραχθὲν, φασὶ

Porro etiam si cognovimus Christum secundum carnem. Quemadmodum apud nos secundum carnem esse, dicitur esse in peccatis; et sine his esse, dicitur esse non secundum carnem: ita quoque apud Christum secundum carnem esse dicitur, naturalibus subjici affectionibus; non subjici vero, esse non secundum carnem. Sed quemadmodum ille, inquit, liberatus est, sic et nos.

B Cor nostrum dilatatum est. Ut vos omnia doceremus; sed vos angusti estis in visceribus vestris, hoc est, in dilectione erga Deum, qua me diligenter debetis.

Hi autem Christi carnem. Et quid singulatim, inquit, virtutum species recenseo? Sunt enim quidam qui seipso crucifixerunt quoad affectus, et affectus quoad seipso. Juxta hanc interpretationem δὲ non est parelcon, sed sensus est: οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, id est qui vero tendunt ad Christum, suam carnem crucifixerunt.

Ap. Potter. p. 1016.

*C Sane illi (apostoli) baptizati sunt, sicut ei Clemens Stromateus meminit in quinto Hypotyposes. Apostolicum enim illud dictum exponens quo dicitur: *Gratias ago Deo, quia neminem vestrum baptizavi, Christus, inquit, dicitur Petrum solum baptizasse, Petrus Andream, Andreas Jacobum et Joannem, illi autem reliquos.**

Ap. Potter. p. 1023.

Clemens certe in sexto Institutionum libro ita tradidit. Ait enim, post Servatoris ascensum, Petrum, Jacobum et Joannem, quamvis Dominus cæteris ipsis prætulisset, non idcirco de primo honoris gradu contendisse, sed Jacobum cognomine Justum Jerosolymorum episcopum elegisse.

Ap. Euseb., Hist. eccl., II, 1. Ap. Potter. p. 1023.

D Igitur cum Dei doctrina Romanos adventu suo illustrasset, Simonis quidem vis ac potentia cum ipso simul auctore brevi extincta utque deleta est. Tantus autem veritatis fulgor eminuit in mentibus eorum, qui Petrum audierant, ut parum haberent semel audisse, nec contenti essent cœlestis veritatis doctrinam viva voce, nullis traditam scriptis acceptisse: sed Marcum Petri secatorem cuius hodie exstat Evangelium, enixe orarent ut doctrinæ illius, quam auditu accepérant, scriptum aliquod monumentum apud se relinqueret. Nec prius destiterunt, quam hominem expugnassent, auctoresque scribendi illius quod secundum Marcum dicitur, Ενα-

geli exstisset. Quod cum Petrus per revelationem sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardenti hominum studio, librum illum auctoritate sua compobasse dicitur, ut deinceps in ecclesiis legeretur. Refertur id a Clemente in sexto *Institutionum libro.*

Ex eodem libro. — *Ap. Euseb. ibid. Apud Potter. p. 1024.*

¶ Tunc etiam, ut divina tradit Scriptura, Heroes cum Jacobi cædem gratissimam esse Judæis videret, Petrum quoque adortus est. Quem in vincula conjectum capitali supplicio jam addicturus erat, nisi Petrus divina virtute, angeli scilicet noctu apparentis auxilio, præter omnium spem vinculis liberatus, ad prædicationis ministerium dimissus fuisset.

Vide supra, col. 34—38.

Ex eodem libro. — Ap. Euseb. Hist. eccl. vi, 14. Ap. Potter. p. 1024.

Idem (Clemens) in libris *Utopianos*, omnium, ut uno verbo dicam, utriusque Testamenti Scripturarum compendiosam instituit enarrationem, ne illis quidem prætermis Scripturis, de quibus inter multos ambigitur. *Judæ Epistolam* et *Barnabæ*, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo; et *Revelationem* quæ dicitur Petri. *Epistolam autem ad Hebræos Pauli* quidem esse affirmat, sed *Hebraico sermone*, utpote ad *Hebræos*, primum scriptam fuisse; *Lucam vero eamdem Græco sermone* studiose interpretatum, Græcis hominibus edidisse. Quare in ea epistola et in *Actibus apostolorum* eundem dictionis colorem reperiri. Hanc vero inscriptionem *Paulus apostolus*, recte atque ordine omissam fuisse observat.

Clementini Comment.

Ex lib. VII. — Ap. cunctis in I ad Tim. II, 6. Ap. Potter. p. 1015.

Temporibus suis. Hoc est quando recte se habebant homines ad fidem.

Καροῖς ἀλοις. Τουτέστιν, ὅτε ἐπιτηδείως εἶχε πρὸς τὴν πίστιν οἱ ἀνθρώποι.

Cap. III, v. 16. Potter. p. 1015.

Visus est ab angelis. (Ο mysterium! Nobiscum viderunt angeli Christum, cum prius non vidissent.) Non sicut ab hominibus.

Ὥρῳ διγέλοις. (Ω μυστήριον! Μεθ' ἡμῶν εἴδον οἱ διγέλοις τὸν Χριστὸν, πρότερον οὐχ δρῶντες.) Ή ως τοῖς ἀνθρώποις.

Cap. V, v. 8. Potter. p. 1015.

Et maxime domesticis. Suis et domesticis provi- det, qui non solum curam habet eorum, quæ ali- quo modo contingunt, sed et sui ipsius, proprios amputando affectus.

Καὶ μάλιστα τῶν οἰκειῶν. Τῶν ἴδιων καὶ τὸν- κείων προνοεῖ, δι μὴ μόνον τῶν προστεκόντων προνῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ, διὰ τοῦ ἔκχόπτειν τὰ πάθη.

Cap. V, v. 10. Potter. p. 1015.

Si sanctorum pedes lavit. Hoc est si extrema mi- nisteria sanctis absque rubore exhibuit.

Εἰ δέριων πόδας διτύει. Τουτέστιν εἰ τὰς ἕσχάς ὑπηρεσίας τοῖς ἄγιοις ἀνεπαισχύντως ἔχετεστιν.

Cap. V, v. 21. Potter. p. 1015.

Sine præcipitatione judicii. Hoc est cavens ne ad aliquid impingendo, subjiciaris judicio et ultiioni inobedientiæ.

Χωρὶς προκρίματος. Τουτέστιν ἀνευ τοῦ εἰς τὰς πταίσαντα ὑποπεσεῖν τῇ χρίσει καὶ τῇ τῆς παραχοής κολάσει.

Cap. VI, v. 15. Potter. p. 1015.

Qui testatus est sub Pontio Pilato. Testatus est per ea quæ fecit, quod ipse esset Christus Filius Dei.

Τοῦ μαρτυρήσαρτος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Ἐμαρτύρησε γάρ δι' ὧν ἐπραττεν, δι τοῦτος δι Χριστὸς δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

¶ P. 1006 ED. POTTER.

Apropos eundem — Idem in II ad Tim. ii, 2. Potter. p. 1015.

Διὰ πολλῶν μαρτύρων. Τουτέστι νόμου καὶ περι- A Per multos testes. Hoc est legem ac prophetas. φητῶν. Τούτους γάρ Ἀπόστολος ἐποιεῖτο μάρτυρας Nam hos in testes proferebat Apostolus suae præ-dicationis.

Ex eodem libro VII. — Ap. Eusebium Hist. eccl. l. ii, c. 1. Potter, p. 1015.

Ἔταν δέ τῷ Δικαιώῳ καὶ Ἰωάννῃ καὶ Πέτρῳ κατὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκε τὴν γνῶσιν ὁ Κύριος. Οὗτοι τοῖς λοιποῖς ἀπόστολοις παρέδωκαν· οἱ δὲ λοιποὶ ἀπόστολοι τοῖς ἔδυομήκοντα, ὃν εἰς ἥγη καὶ Βαρνάβας.

Ex eodem libro. — Ap. eundem ibid., c. 2. 9.

Περὶ τούτου δὲ ὁ Κλήμης τοῦ Ἱακώβου καὶ ἰστορίαν μνήμης ἀξίαν ἐν τῇ τῶν Υποτυπώσεων ἑδδομῇ παρατίθεται, ὡς ἐκ παραδόσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ φάσκων, ὅτι δὴ ὁ εἰσαγαγών αὐτὸν εἰς δικαστήριον, μαρτυρήσαντα αὐτὸν ἰδὼν, κινηθεὶς ὡμολόγησεν εἶναι καὶ αὐτὸς ἕκατὸν Χριστιανόν. Συναπήχθησαν δύο B διμφω, φησι, καὶ κατὰ τὴν δόδον τζίνωσεν ἀφεθῆναι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἱακώβου. Ὁ δὲ, ὀλίγον σκεψάμενος, Εἰρήνη σοι, εἴτε, καὶ κατεψήλησεν αὐτὸν. Καὶ οὕτως διμφέσεροι δύοι ἔκαρατο μήθησαν.

Ex eodem libro. — Apud eundem Hist. Eccl. vi, c. 14.

“Ηδη δέ, ὡς ὁ μακάριος Ἐλευθερός, ἐπειδὴ ὁ Κύριος ἀπόστολος ὃν τοῦ Παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἐβραίους, διὰ μετριότερα δὲ Παῦλος, ὡς ἀν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, οὐκ ἐγγράφει ἕκατὸν Ἐβραίων ἀπόστολον, διὰ τε τὴν πρὸς ὄντα Κύριον τιμὴν, διὰ τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἐβραίοις ἐπιστέλλειν, θε-κῶν κήρυκα δύτα καὶ ἀπόστολον.

Ex eodem libro. — Ibidem paulo post.

Τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον, καὶ Πνεύματι τὸ Εὐαγγέλιον ἔξειπόντος, τοὺς παρόντας πολλοὺς δύτας παρακαλεῖσαν τὸν Μάρκον, ὡς ἀν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρφωθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιήσαντα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ. Ὁπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον, προτρεπτικῶς μῆτε κωλῦσαι μῆτε προτρέψασθαι· τὸν μέντοι Ἰωάννην Ἐσχατον, συνιδόντα δὲ τὰ σωματικά ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων, Πνεύματι θεοφορηθέντα, πνευματικὸν ποιῆσαι Εὐαγγέλιον.

C Cum Petrus in urbe Roma verbum Dei publice prædicasset, et Spiritu sancto afflatus Evangelium promulgasset, multi qui aderant Marcum cohortati sunt, utpote qui Petrum jamdudum sectatus fuisse, et dicta ejus memoria teneret, ut quæ ab apostolo prædicata erant conscriberet. Marcus igitur Evangelium composuit, iisque qui illud ab ipso rogabant impertiit. Quod cum Petrus comperisset, nec prohibuit omnino rem fieri, nec ut fieret, incitavit. At Joannes omnium postremus, cum videret in (aliorum) Evangelii ea, quæ ad corpus Christi pertinent, tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus spatile Evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit.

X.

375 FRAGMENTA

Ex Clementis Alexandrini libro De Providentia.

Ap. S. Maximum, Opp. l. II, p. 144.

Οὐσία ἔστιν ἐπὶ Θεοῦ. Θεὸς οὐσία θεία ἔστιν, ἀείδινον τε καὶ διαφράγματον τε καὶ ἀπερίγραφον, καὶ sempiternum aliquid omnisque principii expersum, τῶν δυτῶν αἰτίου. Οὐσία ἔστι τὸ δι' οὐλοῦ ὑφεστῶς. ó/incorporeumque et incircumscripum, ac rerum

1016

ꝝ P. 4007 et seq. ED. POTTER, passim.

P. 1017, ed. Potter.

auctor. Substantia est, quod undique vere exsistens (id est subsistens) est. Natura rerum veritas est vel rerum substantia, sive, ut alii sentiunt, eorum quae in rerum naturam producuntur, generatio atque origo; ut autem alii, Dei providentia, rebus quae sunt hoc indens, quod est esse, et tali modo esse.

Ap. eundem, ibid. p. 152.

Voluntas est naturalis facultas ejus quod est ex natura appetendi vim habens. Voluntas est naturalis appetitus, naturae utenti ratione conveniens. Voluntas naturalis est mentis sui arbitriæ motus liber; sive mens quæ circa aliquid libere moveatur; aut intelligentis animi motus sui arbiter ac potens.

A Φύσις ἐστὶν ἡ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια, ἢ τούτων τῶν οὐσίων· κατὰ δὲ τοὺς δόλους, ἡ τῶν εἰκόνων παραγενομένων γένεσις· καθ' ἑτέρους δέ, ἢ τῷ θεῷ πρόνοια ἐμποιούσα τοῖς γινομένοις εἰδεῖν, καὶ τὸ πῶς εἶναι.

XI.

P. 1020, ed. Potter.

FRAGMENTA.

Ex Clementis Alexandrini libro *De anima*.

6/2 Sei Potter.

(Ap. Maximum, serm. 53, De anima, p. 156, et Antonium Melissam.)

Omniibus solutæ ac respirantes animæ vitam habent, et licet a corpore separatae existant, inque illud desiderio ferantur, in Dei tamen sinum evolant immortales; haud secus ac hiberna tempestate terreni vapores radiis solis attracti, versus ipsum feruntur.

B Πάντων ἀναπνέουσαι αἱ ψυχαὶ τὸ ζῆν ἔχουσι, εἰναὶ χωρισθῶσι τοῦ σώματος καὶ τὸν εἰς αὐτὸν εὔρεσθαι πόθον ἔχουσαι, εἰς τὸν θεοῦ κόλπον φέρονται ἀπλανατοί· ὡς ἐν χειμῶνος ὥρᾳ· οἱ ἀτμοὶ τῆς γῆς, ὅπου τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων ἐφελκόμενοι, φέρονται πρὸς αὐτὸν.

Hæc sententia quoque legitur cod. 143, Barocc., cap. Περὶ ἐπιμελίας ψυχῆς, fol. 181, p. 1.

Eternal punishment, quibus præstaret, haud esse incorruptibiles. Dum enim ignis inextinguibilis perpetuo torquentur supplicio, nec unquam moriuntur, nullum malo suo finem nancisci possunt.

C Αθάνατοι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ, καὶ τῶν ἀσεβῶν, αἱ θεμεινοὶ ἢν μὴ ἀφθάρτους είναι. Κολαζόμεναι γέροντοι τοῦ ἀσέβεστου πυρὸς ἀπεράντω τιμωρίᾳ καὶ μὴ θνήσκουσαι, ἐπὶ κακῷ τῷ ἐσαυτῶν τέλος λαβεῖν αὐτὸν.

XII.

Fragmentum ex Clementis Alexandrini libro *De obtrectatione*. P. 1020, ed. Rha.

Ap. Anton. Meliss., lib. II, serm. 69, De obtrectatoribus et contumelia, Græc. serm. 54, p. 87.

Fac nunquam reverearis eum, qui apud te alteri detrahit, sed potius illum sic moneas, dicens: Deline, frater; ego quotidie gravius labor et pecco, et qui possum illum condemnare? Duos enim lucraberis, uno emplastro et te ipsum, et proximum sanans.

C Μηδέποτε αἰδεσθῆς τὸν πρὸς σὲ καταλαλοῦτα, μᾶλλον δὲ λέγε· Παῦσαι, ἀδελφέ· ἔγὼ καθ' ἡμέραν χαλεπώτερα πταίω, καὶ πῶς ἐκεῖνον κατακρίναι δύναμαι; Δύο γάρ κερδανεῖς, ἐν μιᾷ ἐμπλάστρῳ καὶ σεαυτὸν καὶ τὸν πλησίον λασάμενος.

P. 1021, ed. Potter.

Hæc in iis Clementis libris, quos superstites habemus, nusquam reperire est, ac proinde pronum colligere, quod sententia ista sit fragmentum deperditi libri Περὶ καταλαλίας, *De obtrectatione*, quem Eusebius inter Clementis Alexandrini opera recenset, quoniam ab Antonio in serm. Περὶ καταλαλῶν καὶ περὶ οὐρανῶν allegatur. Cæterum qui præscripta a Clemente verba in dicto casu adhibet, et ipsum sanare dicitur, dum peccata sua confiteatur, et proximum, dum eum bene reprehendit:

ostendit quod vere malum est. Quocirca sapienter dispositus Deus, ut his argumentis, quo quisque animo sit, monstretur.

δειχνύει τὸ δυτικὸν κακόν. "Οθεν διὰ τῶν ὑποθέσων τούτων ἐμγραψάσθω δ Θεὸς φανερῶται τὴν ἔκστατην διάθεσιν.

Ex Maximi serm. 59, Περὶ λογικοῦ καὶ λογισμοῦ, pag. 669, et Joan. Damasceni lib. II Parallel., c. 7d, nec non Antonii Meliss. lib. I, serm. 64, et lib. II, serm. 87.

Οὐχ ἡ τῶν πράξεων ἀποχὴ δικαιοῖ τὸν πιστὸν, ἀλλ' ^A Νον inde fidelis justificatur, quod a facinoribus abstineat, sed ex cogitationum castitate et pura sinceritate (93).

XIII.

376 FRAGMENTA ALIA EX ANTONIO MELISSA.

Lib. I, serm. 17, De pœnitentia et confessione, Græc. serm. 179, p. 300.

Μετάνοια τότε ἀμαρτήματος παντὸς γίνεται ἀπλειπτικὴ, δταν ἐπὶ τῷ γενομένῳ ψυχῆς σφάλματι ἀναβολὴν μὴ δέξηται, μηδὲ παραπέμψῃ τὸ πάθος εἰς χρονικὸν διάστημα. Οὕτω γάρ οὐχ ἔξει καταλείψαι· ἵνος ἐν τῷ δικαιῷ, ἃτε ἄμα τῷ ἐπιδῆναις ἀποσπασθὲν δίκην φησοῦ (94) ἀρτιστεύταν.

“Μόσπερ οἱ λεγόμενοι καρκίνοι εὐεπιχείρητοι τυγχάνουσιν διὰ τὸ ποτὲ μὲν πρόσω βαίνειν, ποτὲ δὲ δημισθενεῖς οὔτως καὶ ψυχὴ, ποτὲ μὲν γελῶσα, ποτὲ δὲ πενθοῦσα, ποτὲ δὲ τρυφῶσα, οὐδὲν ὥφελῆσαι δύναται.

‘Ο ποτὲ μὲν πενθῶν, ποτὲ δὲ τρυφῶν καὶ γελοιάζων, δμοιός ἐστι τῷ μετά δάρτου τὸν κύνα τῆς φιληδονίας λιθάζοντι, δε τῷ μὲν σχήματι τοῦτον διώκει, τῷ δὲ πράγματι παρεδρεύειν τοῦτον προτρέπει.

Ex lib. I, serm. 51, De laude, Græc. serm. 51, pag. 77.

Σοφῶ τινι τῶν κολάκων τινὲς ἐμακάριζον· ὁ δέ φησι πρὸς αὐτούς· Εἰ μὲν τοῦ ἐπαινεῖν με παύσθε, ἐκ τῆς ὑμῶν ὑποχωρήσεως μέγα εἶναι ἐμαυτὸν νενόκκα· εἰ δὲ ἐπαινοῦντες οὐ παύεσθε, ἐκ τοῦ ὑμῶν ἐπαίνου τὴν ἐμαυτοῦ ἀκαθαρσίαν στοχάζομαι.

Ἐπίπλαστος Ἐπαινος ἀληθοῦς ἀτιμότερος φόγος.

Ex lib. II, Serm. 46, De osoribus laborum et pigris, Græc. serm. 90, pag. 151.

Τοῖς ἀτόνοις καὶ ἀσθενικοῖς τὸ μέτρον (95) ὑπὲρ τόνον δοκεῖ.

Ex lib. II, serm. 55, De proximo, quod ejus onera ferenda sint, eique succurrendum, et quod amice reprehendere deceat, si quid indecenter egerit, etc. Græc. serm. 74, pag. 128.

Πιστὸς εὖ μάλα ὁ μετ' ἐπιστῆμης Ελεγχος (96)· δτε καὶ τελειοτάτη ἀπόδειξις εὐρίσκεται ἡ γνῶσις τῶν κατεγνωσμένων (97).

Ex lib. II, serm. 74, De superbis et inanis gloriæ cupidis, Græc. serm. 33, pag. 52.

Τῷ ὑψομένῳ καὶ μεγαλυνομένῳ παραπέπηγεν ^D ἀγχιστροφος ἡ πρὸς τὸ ταπεινὸν μεταβολὴ καὶ πτῶσις, ὡς δ θεῖος διδάσκει λόγος.

Ex lib. II, serm. 87, Græc. serm. 82, pag. 141.

Καὶ λόγος καθαρὸς καὶ βίος ἀκηλεύωτος θρόνος καὶ ναὸς ἐστιν ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ.

(93) Atque hæc quidem in editis Clementis operibus non existant: habetur autem simile aliquod dictum lib. vi Strom., p. 665, ubi ait; Οὐχ ὁ ἀπεχθμένος μόνον τῆς κακῆς πράξεως δίκαιος, ἐὰν μὴ προσεξεργάσται καὶ τὸ εὖ ποιεῖν. Non qui abstineat solum a præta actione es! justus, nisi insuper bona

Pœnitentia tunc omne peccatum abolet, cum aliquo in anima errore oborto, moram non admittit, neque ad ullum temporis spatium affectionem transmittit. Sic enim nullum malitia vestigium in nobis relinquare potest, cum in primo ingressu revellatur. Instar plantæ, antequam radicem agat.

^B Quemadmodum cancri facile capiuntur, ubi modo antrorum, modo retrorsum incedunt: sic etiam anima, nunc risui et deliciis, mox luctui dedita, nihil proficere potest.

Qui nunc luget, nunc deliciatur et ridet, similis est homini, panem adversus canem sensualitatis, lapidis instar, projicienti, qui gestu quidem fugat canem, facto autem remanere hortatur.

^C Assentatores quidam beatum prædicabant sapientem quemdam; ille vero dicebat ad eos: Si me laudare destiteritis, ex discessu vestro magnum aliquem meipsum cogitabo; si vero laudare non desinitis, ex laude vestra meam impuritatem corjicio.

Laus facta pejor est reprehensione vera.

Qui infirmi et imbecilles sunt, iis vel quod mediocre est, supra vires ipsorum videtur.

Fidelis est ea maxime, quæ cum scientia sit, reprehensio: quandoquidem perfectissima est demonstratio, condemnatorum reorum cognitio.

^{P. 1022, ad} Exaltanti se et magnificanti affixa est volubilis ad Poter. humilitatem mutatio et casus, ut divinum verbum docet.

Sermo purus et vita immaculata sunt thronus et templum Dei verum.

opera faciat.

(94) Lege φυτοῦ.

(95) Forte μέτριον.

(96) Versio forte corrigenda.

(97) Gemini habentur lib. I Strom., p. 550 D. Hæc Grab.

XIV.

FRAGMENTUM ΛΟΓΟΥ ΓΑΜΙΚΟΥ, SIVE LIBRI DE NUPTIIS.

Ex Maximi serm. 3, p. 538. De pudicitia et castitate, et Joan. Damasceni lib. iii Parallel., cap. 27.

Virginum corruptio dicitur non solum scorbutus, verum etiam immatura aetate elocatio, cum, ut ita dicam, immatura viro elocatur, vel a seipsa, vel a parentibus.

XV.

FRAGMENTA DIVERSORUM LIBRORUM DE PERDITORUM CLEM. ALEX.

Ex Maximi serm. xi, p. 565. Joan. Damasceni lib. ii Parallel. c. 70, et Antonii Meliss. lib. i serm. 52, Græc. Lat. serm. p. 72, et cod. Barocc. 143, fol. 17t, pag. 1 et 2.

Amicitiae morbus est adulatio.

Plerique hominum fortunas principum magis, quam ipsos principes colere solent.

Νόσος φιλίας ἡ κολακεία.

Τὰς τῶν ἀρχόντων εὐπραγίας μᾶλλον ἢ τοὺς ἀρχοντας αὐτοὺς εἰώθασι θεραπεύειν οἱ πλεῖστοι (98).

Ex Maximi serm. 13, pag. 574, et Antonii Meliss. lib. i, serm. 34, Græc. Lat. serm. 32, pag. 45, et serm. 33, p. 47.

Sobrietatis amatores luxum, tanquam animi cor-
porisque morbum, devitant.

Rerum necessiarum possessio et usus non qualitatem noxiā habet, sed, quæ modum excedit, quantitatē.

Paucitas cibi necessarium bonum est.

Όλιγοδείας μὲν ἔρασται, πολυτέλειαν δὲ ὡς φυ-
χῆς καὶ σώματος νόσον ἔχτρεπόμενοι.

Η τῶν ἀναγκαίων κτῆσις καὶ χρήσις οὐ τὴν ποι-
τητα βλαβεράν ἔχει, ἀλλὰ τὴν παρὰ τὸ μέτον ποι-
τητα

Ἄγαθὸν ἀναγκαῖον ἡ ὀλιγοστία (1).

P. 1023, ad. Rötter. — *Ex Maximi serm. 52, pag. 654, et Antonii Meliss. lib. i, serm. 54.*

Clara ipsaque animo præsens memoria mortis
ciborum excindit appetitum, quo in humilitate
excisso, una quoque vitia et libidines exciduntur.

Μνήμη θανάτου ἐναργῆς περιέκαψε βρώματα·
βρωμάτων δὲ ἐν ταπεινώσει κοπέντων, συνεξεκόπη-
σεν πάθη (2).

Ex Maximi serm. 55, pag. 661.

Cum primis haud licet Christianis per vim emen-
dare, si quid peccaverunt. Non enim qui necessitate
a malo abstinent, Deus coronat, sed qui mentis
proposito.

Μάλιστα πάντων Χριστιανοῖς οὐκ ἐφέται τὸ πρὸ^τ
βίαν ἐπαγροθοῦν τὰ τῶν ἀμαρτημάτων πταίσματα.
Οὐ γάρ τοὺς ἀνάγκη τῆς κακίας ἀπεχομένους, ἀλλὰ
τοὺς προαιρέσει στεφανοῦ δ Θεός.

Fieri non potest, ut quis aliter firma constantia
bonus sit, quam sua ipsius voluntate. Nam qui alio
cogente bonus redditur, bonus non est, quod non
propria voluntate sit, quod est. Qua enim quisque
poterit libertate, id præstat, quod vere bonum est,
et prodit quod...

Οὐ δυνατὸν τινὰ ἀγαθὸν εἶναι βεβαίως, εἰ μὴ κατὰ
προαιρέσιν οἰκεῖαν. Οὐ γάρ ὁ τέτερον ἀνάγκης ἀγα-
θὸς γινόμενος, οὐκ ἀγαθός· διὰ μὴ ίδει προαιρέσει
ἐστιν. Τὸ γάρ ἐκάστου ἐλεύθερον ἀποτελεῖ τὸ
δυντὸς ἀγαθὸν, καὶ...

(98) Hæc a Maximo et Damasceno allegata cum in editis Clementis Alex. tractatibus non existent, deperditi cujusdam libri partem constituisse certum est, et quidem Λόγου γαμικοῦ, uti colligo ex lib. iii Pædag., c. 8, ab initio p. 237, D, ubi Cle-
mens scribit: *Quomodo oporteat quidem uxorem simul cum marito vivere, et de domus administratio-
ne, et usu famulorum, et quæ ab ea seorsim fieri
oporteat, et de tempore matrimonii* (NB. παθὲ δὲ καὶ τῆς ὥρας τοῦ γάμου), *et de iis, quæ mulieribus con-
veniunt, disserrimus in libro De nuptiis* (ἐν τῷ γα-
μικῷ διέξιμεν λόγῳ).

(99) Hæc duo dicta, tanquam juncta, et imme-
diata se invicem consequentia repræsentantur in

novissima Maximi editione; sed distincta, licet ex eodem forte libro petita, fuisse patet ex Joanne Da-
masceno et Antonio Melissa.

(1) Priora duo dicta Compefisius in Indice aucto-
rum, in Excerptis Maximi citatorum, Clementi Rom.
ascripsit perperam, sicuti contra Clementi Alexandrino male attribuit quod a Maximo serm. 49, pag.
650, allegatur, siquidem hoc est Clementis Romani,
uti in Spicilegio Patrum sæc. 1, pag. 269 seq. mo-
nui.

(2) Hoc dictum in Latina Maximi editione t. V
Bibl. M. Patrum non exstat. Sed si Clementis
Alexandrini est, ex lib. De continentia petitus
detur.

377 XVI.

Fragmenta, quæ Græce tantum in editione Oxoniensi leguntur. *f. 1017, col. 299.*

Apud auctorem Chronicus Paschalis, pag. 7, al. 5.

Τοῖς μὲν οὖν παρεληλυθόσιν ἔτεσι τὸ θυόμενον πρὸς Ἰουδαίων ἥσθιεν ἑορτάζων δὲ Κύριος Πάσχα. Ἐπεὶ δὲ ἐκήρυξεν αὐτὸς ὡν τὸ Πάσχα δὲ ἀμύνς τοῦ Θεοῦ, ὡς πρόσβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος, αὐτέκα ἐδίδαξε μὲν τοὺς μαθητὰς τοῦ τύπου τὸ μυστήριον τῇ ἣν, ἐν δὲ καὶ πυνθανονται αὐτοῖς. Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι τὸ Πάσχα φαγεῖν; Ταύτη οὖν τῇ ἡμέρᾳ καὶ δὲ ἀγιασμὸς τῶν ἀζύμων, καὶ ἡ προετοιμασία τῆς ἑορτῆς ἐγίνετο. Οὐθὲν δὲ Ιωάννης ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ εἰκότως ὡς ἀν προετοιμαζομένους ἥδη ἀπονίκασθαι τοὺς πόδας πρὸς τοῦ Κυρίου τοὺς μαθητὰς ἀναγράψει. Πέπονθε δὲ τῇ ἐπιούσῃ δὲ σωτὴρ ἡμῶν, αὐτὸς ὡν τὸ Πάσχα, καλλιερευθεὶς ὑπὸ Ἰουδαίων.

Ibidem.

Ἀκολούθως ἄρα τῇ ἢδι, ὅτε καὶ ἐπαθεν, ἔωθεν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τῷ Πιλάτῳ προσάγοντες, οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἀκωλύτως ἐστέρας τὸ Πάσχα φάγωσι. Ταύτη τῶν ἡμέρων τῇ ἀκριβεῖτα καὶ αἱ Γραφαὶ πέπται συμφωνοῦσι, καὶ τὰ Εὐαγγέλια συνηράσσουσι. Ἐπιμαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἀναστασίς· τῇ γοῦν τρίτῃ ἀνέστη τὴν ἡμέραν, ἦτις ἐν πρώτῃ τῶν ἐνδομάδων τοῦ θερισμοῦ, ἐν δὲ καὶ τὸ δράγμα ἐνομοθετεῖτο προενεγκεν τὸν ιερέα.

Apud Macarium Chrysocephalum, orat. xi in Lucam, sub finem. — Ex ms. bibl. Bodl. cod. 211, Baroce.

1. Ὁπόση χορεῖα (3) καὶ πανήγυρις ἐν οὐρανῷ γίνεται, εἴ τις ἔξόριος γέγονε καὶ φυγάς τῆς ὑπὸ τῷ Ιατρῷ πολιτείας (4), ἀγνοῶν ὡς οἱ μακρύνοντες αὐτοὺς ἀπ' λαύτου ἀπολοῦνται! Εἰ τὴν δόσιν καὶ τὴν κτῆσιν καὶ τὴν κληρονομίαν τὴν πατρών ἀνήλωσεν, εἰ τινος ἔξειλπεν τῇ πίστις, καὶ τῇ ἐλπίᾳ δεδαπάνηται, τοῖς ἔθνεσιν συντέρχοντος εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀστατικῆς ἀνάχυσιν· εἴτα λιμύττων καὶ στερούμενος, καὶ μηδὲν οἱ χοῖροι σιτοῦνται πληρούμενος, ἀναστάς ἥλθε πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ χρηστὸς πατήρ οὐκ ἐπιμένει· ἔνως ἀν δὲ παῖς πρὸς αὐτὸν ἀφίκεται· οὐδὲ γάρ ἴσως δυνήσεται πόθεν (5), οὐδὲ τολμήσει μὴ θλεω τυχῶν αὐτοῦ προσελθεῖν. Διὸ βουληθέντος μόνον, εὔθους ἀρξαμένου, πρῶτον θρυμήσαντος, ἔτι μαχράν ἀπέχοντος, ἐπιλαγχνίσθη, καὶ ἐκδραμῶν, ἐπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεψήσεν αὐτόν. Καὶ τότε θαρρῶν ὁ παῖς, ἐξομολογεῖται τὰ πεπραγμένα. Διὰ

A Superioribus annis Dominus Pascha celebrans, comedederat mactatum a Judæis. Jam vero prædicans se ipsum esse Pascha agnum Dei, qui ut ovis ad mactationem duceretur, statim docuit discipulos figuræ mysterium die decima tertia, qua etiam ex ipso percontantur: *Ubi vis Pascha tibi ad comedendum paremus a?* Illa igitur die et azymorum sanctificatio et præparatio festi facta est. Unde et Joannes illa die convenienter utpote præparatorum jam discipulorum pedes a Christo lotos scribit ^b. Insecuta autem die passus est Salvator noster, qui ipse erat Pascha, immolatus a Judæis.

B Congruenter igitur die quartadecima qua etiam passus est, mane principes sacerdotum et scribæ Christum Pilato adducentes, non ingressi sunt prætorium, ne polluerentur, sed nullo impedimento Pascha vespere comederent. Huic accurata die computationi et concinunt Evangelia. Testimonium quoque ei perhibet resurrectio: tertio enim die resurrexit, qui in primam hebdomadem messis incidit, qua lex præceperat a sacerdote manipulum spicarum offerri.

C quis extorrem se reddidit et exsulem a civitate Paratis, ignarus quod his qui ab eo recedunt sit per eundum! Postquam largitionem filius possessionemque et hæreditatem patriam consumpsit, quando fides alicujus deficit et spes dilapidata est, cum gentibus is currit in effusam ac dissolutam vitam. Deinde famelico et inopi cum nec illi daretur impleri quibus porci cibantur, surgit et ad patrem suum tendit. Bonus autem pater non exspectat donec ad eum veniat filius; neque enim poterit fortasse, aut veritus ne propitium haud inveniat, non audebit: ideo volente illo solum et primum vix impetum capiente statim, absente adhuc procul, pater misericordia commotus accurrit, et collo ejus allabatur, filiumque exosculatur. Tunc D confidens ille, admissa confitetur. Ideoque pater ei

^a Matth. xxvi, 17. ^b Joan. xiii, 5.

13 (3) Ὁπόση χορ. Pérlegenda in commentario Cærecorum præcipue Patrum, in Lucam, utrum alterius forte sint auctoris. — Emendatoria Oxoniensi editione a se hic exhibita fragmenta ista testatur Fabricius: qui et ea Latine reddidit.

(4) Πολιτεύεις. Πολιτεύειν hoc loco malim accipiere pro vita ratione et consuetudine, quam pro ciuitate. Eo siquidem sensu apud scriptores ecclesiasticos

sticos vox ista frequentissime usurpata comperitur: quin et ipsem contextus eamdem interpretationem suadere videtur. Vide Sickerum in Thesauro eccl. tom. II, col. 795 seq., et Cangium in Glossar. Græc. tom. II, col. 1194.

(5) Δυνητεῖται ποτε. Fortasse legendum, δυνητεῖται ποτε. FABRIC.

Solent enim scribae in nominibus apposendis hallucinari.

p. 1018, ad. Ritter. gloriā et honorem debitum decentemque restituit, ^A stolamque primam iterum illi induit, incorruptibilitatem, annulumque, regium insigne et divinum sigillum, expressam figuram sanctimoniz, gloriæ signaculum, fidele documentum testimonii: *Signavit enim, inquit, quod Deus verax est* ^a. Induit etiam calceos, non corruptibiles, quales exuere jubetur calcaturus terram sanctam ^b, prohibeturque induere qui mittitur ad prædicandum regnum cœlorum ^c; sed incorruptibles, aptosque ad profactionem in cœlum, et decentes atque cœlesti iter ornantes, quales nunquam illotis pedibus inducuntur, sed iis quos magister noster, Dominus laverit ^d. Varia quidem sunt impiaæ animæ calceamenta quibus ligatur illa et constringitur; propriorum enim peccatorum laquei quemlibet constringunt. Ideo Abraham regi jurat Sodomorum, quod, *A filo subtegminis usque ad corrigiam calceamenti non accipiam ex omnibus quaæ tua sunt* ^e. Quare vulgatis illis et corruptis in terra vitam omnis injustitia avaritiaque occupatam tenet, ut per Amosum Dominus Israelem arguit cum ait: *Super tribus sceleribus Israel et super quatuor non convertam eum: pro eo quod vendiderit pro argento justum, et pauperem pro calceamentis quaæ conferunt pulverem terræ* ^f.

2. Quæ vero jubet pater calceamenta dare pœnitenti qui ad ipsum confugerat filio, non impedientia sunt nec in terram trahunt; aggravatur enim a terreno tabernaculo mens, et multarum plena sit curarum: sed vero sublimia et sursum attollentia et transducentia in cœlum, cuiusmodi gradu et vehiculo indiget qui Patrem adire parat. Omnibus enim hisce prius extrinsecus pulchre pulcher ornatus ad interiorem lætitiam ingreditur. *Efferte enim dixit, qui prius dixerat, Procul adhuc filio absente ad eum accurrit, et collum ejus est amplexus.* Illic enim oportet præparationem omnem ad ingressum in nuptias, ad quas vocati sumus, perfici. Quisquis igitur paratus ingredietur, dicet: *Hocce gaudium meum perfectum es*. Fœdus autem ac deformis audiet: *Amice, quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem* ^b? Pinguis cibus est et laitus, deliciaeque beatorum magnæ et abundantes: vitulus saginatus mactatur, qui alibi agnus dicitur, non simpliciter, ne quis parvum cogitet, sed magnus, imo maximus. Neque enim parvus qui Dei agnus est, qui tollit peccatum mundi ^c; qui ut ovis ad mactationem ductus est; victima medullosa, cuius omnis adeps Domino debetur secundum sanctam legem ^d; totus enim consecratus ac devotus Domino est; ita bene altus et grandis, ut in omnia pertingat ac sufficiat, vescentesque illo ac fruentes sauret: caro enim est et panis, et utramque cum sit, comedendum se nobis præbet. Accendentibus igitur filiis Pater vitulum dat, qui macta-

taūta δ Πατήρ αὐτῷ τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῇ ὄφειλομένην καὶ πρέπουσαν ἀποδίδωσι, τὴν στάθη τὴν πρώτην ἐνδύων, τὴν ἀφθαρσιαν, καὶ δακτύλιον σῆματρον βισιλικὸν, καὶ σφραγῖδα θελαν, ἐκτύπωμα ἀγιάσματος, ἀποσφράγισμα δόξης, πίστωμα μαρτυρίας· Ἐσχράτισε γάρ, φησίν, δτι ὁ Θεὸς ἀληθῆ ἔστι· καὶ ὑποδήματα οὐ φθαρτά, δὲ ὑπόλιστοισι καλεύεται δ τῆς ἀγίας γῆς ἐπιβεντήκως, καὶ οἵ ὑποδέσθαις καλύεται δ κτηρύσσων τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἀπεσταλμένος, ἀλλ' ἀτριβῆ καὶ εὐάρμοστα τῇ πρὸς οὐρανὸν διαβάται, εὐπρεπῆ τε καὶ κορμῶντα τὴν ἐπουράνιον πορείαν, οἵα μήποτε δινποτοὶ πόδες ὑποδύωνται, ἀλλ' οὖς ἀν νίψῃ τῆμῶν διδάσκαλος καὶ δ Κύριος. Πολλὰ μὲν οὖν τὰ τῆς πονηρᾶς ψυχῆς ὑποδήματα, οἵσι πεπέδηται καὶ συνέσφιγκται: τεραῖς γάρ τῶν ιδίων ἀμαρτημάτων ἔκαστος σφίγγεται. Καὶ διὰ τοῦτο ἐπόμνυται Ἄβραμ πρὸς τὸν βασιλέα Σοδομῶν· *Ei ἀπὸ σπαρτίου ἔως σφαιρωτῆρος ὃν δῆματος λήψομαι ἀπὸ πάντων τῶν σῶν.* Ὡς ἐκεῖνον κέκοινωμένων καὶ φυρομένων ἐπὶ γῆς ἀδικίᾳ πλαστα καὶ πλεονεξίᾳ κατέχει τὸν βίον· ὡς διὰ τοῦ Ἀμάραντος ἐλέγχει τὸν Ἰσραὴλ δύγων· *Ἐπὶ ταῖς τρισὶν ἀσθεταὶς Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ ταῖς τέσσαροις οὐκ ἀποστραγήσομαι αὐτὸν, ἀρθ' ὦν διάδοτοι δρυγριοὶ δικαιοι, καὶ πένηται ἐρεκτεῖ ὑποδημάτων, τὰ πατούντα ἐπὶ τὸν κοῦν τῆς τῆς.*

2. *Α δὲ κελεύει δ πατήρ ὑποδήματα τοὺς θερόποντας δοῦναι τῷ μετανοήσαντι καὶ προσφυγόντι: οὐδὲν οὐκ ἐπίπεδα οὐδὲν ἔλκοντα εἰς τὴν γῆν (βρίσθει γάρ τὸ γεῦδες σκῆνος νοῦν πολυφρόντιδα): ἀλλὰ μετέντερα καὶ ἀνώφορα (6) καὶ διαπορθμεύοντα πρὸς οὐρανὸν, οἵας ἐπιβάθρας καὶ δύχηματος δεῖται δ πρὸς τὸν Πατέρα ποιησάμενος ἐνδοθεν. Πλάσι γάρ τούτοις πρότερον ἔξω καλὸς καλῶς κεκοσμημένος, ἐπὶ τὴν ἐνδόν εὐφροσύνην εἰσέρχεται: Ἐξερέγκατε γάρ εἰπε προς πῶν τὸ, *Ἐτι δὲ αὐτοῦ ἀπέχοντος μακράν, δραμῶν ἐπεσει ἐπὶ τὸν τράχηλον* ἐντεῦθεν γάρ δει τῷ παρασκευῇ πᾶσαν τῆς εἰς τοὺς γάμους εἰς οὓς ἐκλιθημένης εἰσόδου κατηρτίσθαι. Ὁ μὲν οὖν ἐτοιμός γεγονὼς εἰσελθεῖν, ἐρει· *Αὕτη η χαρὰ η ἐμὴ πεπλήρωται* δ δὲ ἀκαλλῆς καὶ δυσσιδῆς ἀκούσεται: *Ἐταῖρε, πώς ὁδε εἰσηλθεις μὴ ἔχων ἐνδύματα γάμουν;* Ἡ δὲ πίων καὶ λιπαρὰ τροφὴ, καὶ τρυφὴ τῶν μακαριῶν ἡ ἀμφιλαζῆς καὶ διαρκῆς, δ μάσχος δ σιτευτὸς θύεται, δ καὶ πάλιν ἀμνὸς λεγόμενος, οὐδὲ δπλῶς, ἵνα μή τις μικρὸν ὑπολάβῃ, ἀλλ' δ μέγας καὶ μέγιστος. Οὐ μικρὸς γάρ δ τοῦ Θεοῦ ἀμνὸς, δ αἱρων τὴν ἀμαρτιαν τὸν κόσμον, δ ὡς πρόσβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθεῖς, δ θύμα τὸ μεμιλωμένον, οὐ κατὰ τὸν ιερὸν νόμον πᾶν σταρ τῷ Κυρίῳ· πᾶς γάρ δ ἀνακείμενος καὶ ἀνατεθειμένος τῷ Κυρίῳ· οὐτως εὐτραφῆς καὶ ὑπερηγμένος, ὡς εἰς πάντα χωρῆσαι καὶ ἀναδοθῆναι, καὶ πληρῶσαι τοὺς ἐσθίοντας αὐτὸν, καὶ τοὺς ἐμφορουμένους αὐτὸν δ καὶ σάρξ καὶ δρπος ὧν, καὶ ἀμφότερα ἔστων διδοὺς ήμιν φαγεῖν. Τοῖς μὲν οὖν προσιούσιν οὐτοὶ δ*

^a Joan. iii., 33. ^b Exod. iii., 5. ^c Matth. x., 10. ^d Joan. xiii., 8. ^e Gen. xiv., 23. ^f Amos ii., 6. ^g Joan. iii., 29. ^h Matth. xxii., 12. ⁱ Joan. i., 29.

(6) *Kαὶ ἀνώφορα.* Hec male omittuntur in editione Fabriciana.

Πατήρ τὸν μέσχον δίδωσι, καὶ θύεται, καὶ τρύγεται· τοὺς δὲ μὴ προσιόντας διώκει καὶ ἀποκηρύττει, καὶ ἀλιξιμάτατος ταῦρος εὐρίσκεται· διὰ γάρ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀνθρείαν λέλεκται περὶ αὐτοῦ. Ός δέξα μοροκέρωτος αὐτῷ. Ὁρᾶ δὲ αὐτὸν καὶ ὁ προφῆτης Ἀβδαχούχ κέρας ειφοροῦντα, καὶ τὸν ἀμυντήριον ἄδει τρόπον Κέρατα ἐρ χερσὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ σημεῖον δείκνυσιν αὐτοῦ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἔξουσίαν, ἐκατέρωθεν μᾶλλον δὲ πανταχόθεν καὶ διὰ πάντων διήκοντα τὰ κέρατα· Ἐνδυναμοῦνται δὲ οὗτως οἱ ἑσθίοντες, καὶ τοσαύτην Ισχὺν ἐκ τῆς ζωτικῆς ἐν ἑαυτοῖς Ισχύουσι τροφῆς, ὡστ' αὐτοῖς καὶ κατ' ἔχορῶν εἰναι καρπεροῖς καὶ μονονούχῃ τοῦ ταύρου κέρασιν ὥπλισμένοι. Ός λέγει· Ἐρ σοι τοὺς ἔχθρούς ημῶν κερατιούμεν.

3. Εὐφροσύνη καὶ συνιδία καὶ χοροί· κανὸν δὲ πρεσβύτερος, δὲ πάρεδρος ἀεὶ καὶ καπαπεθῆς τῷ πατρὶ δυσχερῶς φέρει, μηδέποτε μὲν αὐτὸς ἐν ἴσωτίᾳ μηδὲ ἐν διαχύσει γινόμενος, μεμαχαρισμένον δὲ δρῶν τὸν ἐκδεδικημένον. Παρακαλεῖ οὖν τοῦτον δὲ πατήρ, λέγων· Τέκνον, σὺ πάρτος μετ' ἐμοῦ εἰ. Καὶ τὶς μείζων εὐφροσύνη καὶ ἕορτη καὶ πανήγυρις τοῦ διαπαντὸς συνεῖναι καὶ παρεστάναι καὶ λειτουργῆιν τῷ Θεῷ; Καὶ πάρτα τὰ ἐμὰ σά ἐστι. Μακάριος δὲ δὲ κληρονόμος τοῦ Θεοῦ, φίλος πατήρ ἐκτῆσατο· δὲ πιστὸς, οὐδὲς ἐστιν δὲ κόσμος τῶν χρημάτων. Εὐθραψθῆται δὲ καὶ χαρῆται ἔδει, διτὶ δὲ ἀδελφῶν σου οὐτος τεκρός ἦν, καὶ ἀρέτης. Χρηστὲ Πάτερ, δὲ ζωαγονῶν τὰ πάντα, δὲ ἐγείρων τοὺς νεκρούς! Καὶ ἀπολαλῶς ἦν, καὶ εὐρέθη. Μακάριος δὲ δὲ ἔξελέξω, καὶ προσελάσον, καὶ δὲ ζητήσας εὐρίσκεις. Μακάριοι ὡρὲς ἀρέτησαν αἱ ἀροτλαὶ, καὶ ὡρὲς ἐπεκαλύψθησαν αἱ ἀμαρτλαὶ. Ἀλλὰ τὸ μὲν μετανοεῖν ἐξ ἀμαρτημάτων ἀνθρώπινον καὶ γινέσθω τούτῳ μεθ' ὑποστροφῆς ἀσχέτου· διὰ γάρ μὴ οὖτως, δενειδισθήσεται, διτὶ μὴ ἐξ ὀλης καρδίας, ἀλλ' ἐπὶ σπειδεῖ. Καὶ τὸ καταφυγεῖν ἐπὶ τὸν θεόν, ἡμέτερον· καὶ πρὸς τοῦτο ἀδιαλείπτως καὶ συντόνως ἐπειγώμεθα. Δεῦτε, γάρ λέγει, πρὸς μὲν πάρτες οἱ κοπιῶτες καὶ πεφορτισμένοι, κάρων ἀρακαύσων ἀμάρτης. Καὶ τὸ δεῖσθαι καὶ τὸ ἐξομολογεῖσθαι μεταταπεινοφροσύνης ἑκούσιον. Διὸ ἐντέλεται· Λέγε σὺ ἀρώτος τὰς ἀμαρτλας σου, ἵνα δικαιωθῆς. Ἐπὶ δὲ τούτοις τίνων τευχέμεθα, καὶ τὶ ἐσδιέθα, οὐχ ἡμεῖς κριταί.

4. Οὔτως (7) ἔχει καὶ ἀκριβῶς ἡ παραβολὴ· Ἡκενδὸ παῖς δὲ μετανοῶν πρὸς τὸν εὐσπλαγχνὸν πατέρα, οὐ ταῦτα ἐλπίσας ποτὲ, τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ τὸν δακτύλιον, καὶ τὰ ὑποδήματα, οὐδὲ γεύσασθαι τοῦ μέσχου τοῦ αιτευτοῦ, οὐδὲ μεθέξειν εὐφροσύνης, οὐδὲ συνφίδιας καὶ χορῶν ἀπολαύσειν· ἀλλ' ἀγαπητὸν μὲν ἦν αὐτῷ τυχεῖν φίλους καθ' ἑαυτὸν· Ποίησον με, βεβούλευτο εἰπεῖν, ὡς ἔτα τῷ μισθῶτι σου. Τὴν δὲ φιλοφροσύνην ἰδὼν προύπαντήσασαν τοῦ

^a Num. xxiii, 22. ^b Habac. iii, 4. ^c Psal. xlvi, 6. ^d Psal. lxiv, 5. ^e Psal. xxxi, 1. ^f Matth. xi, 28. ^g Isa. xlvi, 26.

(7) Οὕτως κ. τ. 2. Huc usque Clemens: quæ sequuntur, alterius procul dubio sunt auctoris, cuius nomen scriba in margine apponere neglexit. Nam

A tur et comeditur. Non accedentem autem persequitur rejicisque, et robustissimus taurus reperitur. Propter magnitudinem enim ac robur dictum de eo, quod gloria ejus sit velut unicornis ^a. Nam et propheta Habacuc eum cornu ferentem conspicit, et vindictæ ejus modum decantans, *Cornua*, inquit, in manibus ejus ^b. Propterea et hoc signum denotat ejus potentiam et potestatem: cornua enim utrinque, vel potius usquequaque ferunt. Qui vero comedunt, ita corroborantur, et tantas vires ex vivifico illo cibo in se capiunt, ut et contra inimicos sint validi et tantum non taurorum armati cornibus. Unde ait: *In te inimicos nostros ventilabimus cornu* ^c.

B 378 3. Lætitia hinc et concentus chorique, ægre serente licet fratre majore natu, qui patri semper adhæserat eique obsequens fuerat, nequitquam vero ipse flagitiis se et libidinibus dederat, jam vero videbat alterum, pœnam qui meruerat, beate agere. Blande igitur illum compellans pater, *Fili*, inquit, tu semper mecum es. Et quænam major lætitia festumve aut panegyris, quam semper adesse et assistere Deo eique inservire? *Et omnia mea tua sunt*. Beatus qui haeres est Dei, in cujus usus Pater sua possidet: fidelis, cuius est universus opum bonorumque mundus. *Exultare autem et gaudere oportebat, quod frater hic tuus mortuus erat, et revixit*. Bone Pater, qui vivificas omnia, et excitas mortuos! *Et perditus erat, ac repertus est*. Beatus quem elegisti, et assumpsisti ^d, quemque quærens reperis. Beati quorū remissæ sunt iniquitates, et quorū lecta sunt peccata ^e. Sed resipiscere a peccatis, hominis est: idque fiat non revocanda conversione. Nam qui hoc non facit, ignominia afficietur, quoniam non ex toto animo, sed per impetum modo redit. Nos decet ad Deum confugere. Hoc perpetuo et assidue agamus. Venite enim, inquit, ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos ^f. Et rogare et consideri cum humilitate, in nostra voluntate positum est. Ideo præcipit: *Dic tu prius peccata tua, ut justificeris* ^g. Exinde autem quid consecuturi et quid futuri, non nos judices sumus.

D

4. Sic accurate se habet parabolæ sententia: Venit filius poenitens ad misericordem patrem, non illa sperans, priorem stolam annulumque et calceamenta, neque de vitulo saginato se comesturum, neque lætitiae futurum participem, aut concentibus et choris se fruiturum. Sed illud modo desiderabat consequi, quod apud se optabat, volebatque rogare: *Fac me sicut unum de mercenariis tuis*. Cum vero bonitatem videret patris sibi ante

nova sequitur expositio parabolæ; ea que certe est auctoris Clemente recentioris, quia Novatiani in fine refutat Graue.

f. 1019, ed.
Potter.

venientem obviam, de hac siluit; dixit vero quæ A ante meditatus animo fuerat: *Peccavi in cœlum et coram te.* Hæc humilitas et sui ipsius condemnatio facta ipsi est causa justificationis et gloriae: justus enim prius se ipsum condemnat. Ita et publicanus præ Pharisæo justificatus discessit. Neque novit filius ea quæ consequebatur vel accipere vel iis uti, aut data sibi applicare. Nam nec stolam ipse accepit et induit; sed, *Induite, inquit, illum.* Neque annulum ipse manui induxit: sed qui jussi erant: *Date annulum in manum ejus.* Neque se ipse calceavit, sed quibus erat dictum: *et calceamenta in pedes ejus.* Hæc ipsi fortassis et aliis incredibili et insperata, antequam fierent, visa sunt. Gratiissima vero et admiranda cum illis donatus est.

5. Hunc sensum parabola monstrat, concessum singulis esse rationis exercitium. Ideo luxuriosus inducitur, portionem facultatum a patre postulans, hoc est ratione utentis conditionis. Omnibus enim data est rationabilis facultatis possessio, ut bona observent et a malis abstineant. Sed hac ornati a Deo multi, data cognitione male utuntur, ut pravis actionibus luxurientur, opesque rationabilis facultatis male dissipant: visum ad turpes contemplationes, lingua ad voces blasphemias, olfactum ad foetidas voluptatum libidines, os ad porcinam voracitatem, manus ad rapinas, pedes cursui ad insidias, cogitationes ad consilia impia, rationem ad desidiæ consuetudinem, mentem ad bestialia oblectamenta: nihil adeo rationabilis facultatis servant quod non dissipent. Talem igitur Christus, veluti obscura rationis utentem luce, et rationi congruentia a natura divina petentem, in parabola introducit; eumdemque deinde hæc a Deo consecutum, datisque usum male, maxime vero bonis baptismi concessis, unde etiam eum nequam appellat. Deinde post datorum dissipationem, iterum biunc reparationem per pœnitentiam et benignitatem a Deo ipsi præstitam.

6. *Adducite, inquit, vitulum saginatum, et mactate, et manducemus et læti epulemur: quia hic filius meus, summæ charitatis nomen quod fidelibus datum innuit, mortuus erat et perierat, summæ alienationis appellatio.* Quid enim a viventibus alienus, quam quod mortuum est ac periit? neutrum enim possideri amplius potest. Sed e summa charitatis necessitudine in summe alienam exciderat conditionem: ad summam charitatis familiaritatem iterum revertitur per pœnitentiam. *Induite enim illum, inquit, stolam primam, quam habuit tunc statim, cum baptismus ipsi contigit.* Gloriam intelligo baptismatis, remissionem peccatorum, et aliorum bonorum exhibitionem, quam statim cum lavaerum attigit, est consecutus. *Et date annulum in manum ejus;* per hoc indicatur S. Trinitas:

B Πατρὸς, τοῦτο μὲν ἐσιώπησεν, εἶπε δὲ ἡ πρὸ τῶν ἑταῖρων Πάτερ, ἡμαρτοί εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐρώπιστον σου. Ταῦτα δὲ αὐτῷ ἡ τε ταπεινόφροσιν, καὶ ἡ ἐκτοῦ κατηγόρια γέγονε τῆς δικαιώσεως καὶ τῆς δόξης αἵτια δίκαιος γὰρ ἔσωτον κατηγόρος ἐν πρωτολογίᾳ. Οὕτω καὶ δ τελώνης ὑπὲρ τὸν Φαρισαῖον ἀπῆλθε δεδικτιωμένος. Οὖτ' οὖν ἡ πισταὶ παις ὃν τεύχεται, οὗτε δέξασθαι, οὗτε χρήσασθαι, οὔτε ἀρμόσαι αὐτῷ τὰ διδόμενα. Ἐπειτὴ μήτε τὴν στολὴν λαβὼν αὐτὸς ἐνεδύσατο ἀλλ', Ἐρδύσατε, φησιν, αὐτόρ. Οὐ τὸν δακτύλιον αὐτὸς εἰς τὴν χεῖρα ἤνεγκεν, ἀλλ' οἱ κεκελευσμένοι· Δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ· οὐδὲ ἐστὸν ὑπέδυσεν, ἀλλ' εἰ ἀκούσαντες καὶ ὑποδίματα εἰς τοὺς πόδας. Καὶ ταῦτα ἡ Λωσιανὴ αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἀπισταὶ καὶ ἀνέλπιστα πρὶν οὕτω γενέσθαι· ἀσπαστὰ δὲ καὶ θαυμαστὰ, ἐν οἷς ἐδύρθη γενόμενα.

C 5. Ταῦτη τὴν ἔννοιαν ἡ παραβολὴ δείκνυει, τὴν δεδομένην ἔκάστῳ τοῦ λογικοῦ γυμνασίου. Διὰ τοῦτο διαστοσ εἰσάγεται τῆς οὐσίας ἀπαιτῶν τὸν πάτερα τὸ μέρος· τούτεστι τῆς λογικῆς καταστάσεως. Ἀπειτε γὰρ ἡ τοῦ λογικοῦ παραδέδοται κατηγήσις, εἰς τε τὴν τοῦ καλῶν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν τῶν κακῶν ἀπογῆν. Ἀλλὰ τοῦτο παρὰ Θεοῦ κεκοσμημένοι πολλοὶ κέχρηνται τῇ γνώσει τῇ δεδομένῃ κακῶς πρὸς πράξεων πονηρῶν ἀστοταίν· καὶ κακῶς τοῦ λογικοῦ τὴν οὐσίαν καταναλίσκουσιν· τὸ βλέμμα πρὸς αἰχμῆς θεωρίας, τὴν γλώσσαν εἰς βλασφήμους φωνάς, τὴν διφρησίαν εἰς δυσώδεις ἡδονῶν ἀσελγείας, τὸ σόμα πρὸς χοιρώδη γαστριμαργίαν, τὰς χείρας πρὸς ἀρπαγὰς, τοὺς πόδας πρὸς δρόμον ἐπιθυμούλων, τοὺς λογισμοὺς πρὸς ἀσεβείας βουλᾶς, τὴν γνώμην εἰς ἁρυματίας ἐμψύχρησιν, τὸν νοῦν εἰς κτηνῶδη διατριγήν οὐδὲν τῶν τῆς λογικῆς οὐσίας τηροῦσιν ἀπέκριπτον. Τὸν τοιούτον οὖν δὲ Χριστὸς, ὡς λογικὸν ἐσκοτισμένον, καὶ τὰ πρέποντα τῷ λόγῳ παρὰ τῆς φύσεως ἀπαιτοῦντα τῆς θείας, διὰ τῆς παραβολῆς ὑποτίθεται· εἴτα παρὰ Θεοῦ κομιζόμενον, καὶ χρέον τοῖς δεδομένοις κακῶς, καὶ μάλιστα τῶν τοῦ βαπτίσματος ἡξιώμενον καλῶν, σθεν καὶ δυστον διομάζει. Εἴτα μετὰ τὴν τῶν δεδομένων ἀπώλειαν, καὶ πάλιν τὴν διὰ μετανοίας ἀνάκτησιν, τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν εἰς αὐτὸν γινομένην.

D 6. Ἐρεγκόρτες γὰρ, φησι, τὸν μόσχον τὸν στεντὸν, θύσοτε, καὶ φαρότες εὐχρατῶμεν· οὐδὲν οὐδέ τοις οὐλός μον, ἀκρας οἰκειότητος θνομα, καὶ μηνυτικὸν τοῖς πιστοῖς δεδομένου, νεκρὸς ἢν καὶ ἀπολιώτως, ἀκρας ἀλλοτριότητος ρῆσις· εἰ γὰρ ἀπολιώτος καὶ νεκροῦ τοῖς ζῶσιν ἀλλοτριώτερον· κατηγήσθαι γὰρ οὐκέτι οὐδέτερον. Ἀλλ' ἀπ' ἀκρας ἐπισών οἰκειότητος εἰς ἀκραν ἀλλοτριότητα, πρὸς ἀκραν ἐκ μετανοίας ἐπανῆλθεν οἰκειότητα πάλιν. Ἐρδύσατε γὰρ αὐτὸν, φησι, τὴν στολὴν τὴν χρωτῆρ, ἣν εὐθὺς τετυχκῶς τοῦ βαπτίσματος ἔσχε· τὴν διέχαν φημι τὴν τοῦ βαπτίσματος, τῶν ἀμάρτημάτων τὴν ἀρεσιν, τὴν τε τῶν ἄλλων ἀγαθῶν χρωτῆρ, ἡς ἔτυχεν εὐθὺς τῆς κολυμβηθῆρας ὀψάμενος. Καὶ διότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ· τῆς Τριάδος ἐντύθια τὸ αἰγιγμα· ἐκείνη γὰρ τοῖς πιστοῖς ἐνσηρ-

γιέσται. Καὶ ὑκοδύσατε αὐτοῦ τὸν πόδας, εἰς τὴν ἐπομένην τῆς εἰρήνης, τὴν τε πρὸς τὰς καλὰς πράξεις ὀλόδρομον.

7. Ἀλλ' οὓς εὐρίσκει Χριστὸς ἀπολωλτας μετὰ τὴν ἀμαρτίαν τὴν εἰς βάπτισμα, τούτους δὲ θεομάχος Ναυάτος ἀπόλλυσι. Μηδὲν τούνυν μηδὲ αὐτοὶ μετανοοῦντες λογίζωμεθα πτωσίμα: φυλαττόμενοι τὸ πίπτειν, πεπτωχότες ἀναπτῷμεν. Καὶ δειλιῶντες τὴν πρόσκρουσιν, μετὰ τὴν πρόσκρουσιν ἀπόγνωσιν φεύγωμεν, ἐστηρίχθαι σπουδάζοντες: κατενεχθέντες εἰς ἀνόρθωσιν σπεύδωμεν. Πειθώμεθα πρὸς ἡμᾶς τῷ Δειπότῃ βῶντι. Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ μὲν ἀρακάνσω ύμᾶς. Κτησώμεθα τὴν τοῦ λόγου δωρεὰν πρὸς πράξεις εὐγνωμοσύνης. Μάθωμεν ἐνταῦθα τὴν τῶν κακῶν ἀποχήν, ἵνα ἐν τοῖς μέλλουσι μὴ μάθωμεν ἀκοντες. Χρησώμεθα βίᾳ πρὸς τὰ καλὰ γνηματίψ: πρὸς τὸ τῆς ἀμαρτίας παροξύνωμεθα μίσος. Βαθύν τινα τὸν τοῦ Κτίστου περιφέρωμεν ἔρωτα, ὅλη πρὸς αὐτὸν κολληθῶμεν καρδίᾳ, τὴν τοῦ λόγου μὴ κακῶς κατὰ τὸν ἄσωτον οὐσίαν καταναλώσωμεν. Τὴν ἀποκειμένην ἔκεινην κτησώμεθα καύχησιν, ἥν δὲ Παῦλος ἔδια καυχώμενος Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Αὐτῷ πρέπει δέξαι καὶ τιμῇ σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι: εἰς τοὺς αἰώνας τῶν αἰώνων ἀμήν.

Apud eundem Macarium Chrysoccephalum, orat. viii in Math. cap. viii, e cod. Barocc. 156, et lib. vii in Lucam, cap. xiii, e cod. Barocc. 211.

Οὐκ ἀνθρωπίνην οὖν δμοίωσιν δ Θεός (8) ἐνταῦθα λαμβάνει, ἀλλὰ περιστεράς, διτὶ τὴν ἀφέλειαν καὶ τὸ πρᾶρδον τῆς νέας ἐπιφανείας τοῦ Πνεύματος ἐδούλετο δεῖξαι τῷ τῆς περιστερᾶς δμοιώματι. Ὁ μὲν γάρ νόμος βαρὺς ἦν καὶ μαχαίρφ κολάζων, ἡ δὲ χάρις ἰλαρά καὶ λόγῳ βρυθμίζουσα πραστητος. Ταῦτά τοι καὶ δὲ Κύριος πρὸς τοὺς ἀποστόλους εἰπόντας ἐν πυρὶ κολάσαι τοὺς μὴ δεξαμένους αὐτοὺς κατὰ τὸν Ἰηλαν. Οὐκ οἴδατε, φησί, ποιον Πνεύματός ἔστε.

Apud eundem Macarium lib. xiii, in Math. cap. ix

P. 1020, ed.

Τάχα δὲ διὰ τοῦ λότα καὶ τῆς κερατας ἡ δικαιοσύνη κέρχαγεν αὐτοῦ. Εὔρος δρόσοι πρὸς μὲν ἡκητε, καὶ ἄλλων ἀρθρὸς πρὸς ύμᾶς· ἐὰν πλάγιοι πορεύησθε, καὶ ἄγω πλάγιος, λέγει. Κύριος τῶν δυνάμεων. Τὰς ἐπιπλήξεις τῶν ἀμαρτωλῶν πλαγίας αἰνιττόμενος δόδοις· ἡ γάρ εὐθεία καὶ κατὰ φύσιν, ἥν αἰνιττεῖται τὸ λότα τοῦ Ἰησοῦν, ἡ ἀγαθωσύνη αὐτοῦ, ἡ πρὸς τοὺς έξ ὑπακοῆς πεπιστευκότας, ἀμετακίνητός τε καὶ ἀρρεπής. Οὐ μὴ οὖν παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου οὗτε τὸ λότα, οὗτε ἡ κερατα, τουτέστιν οὗτε ἡ τοῖς εὐθέσι

• Eph. vi, 15. • Matth. xi, 28. • Rom. viii, 35.

(8) Ὁ Θεός. Al., δ Παράκλητος. FABRIC. Primam periodum paulo aliter et accuratius citat idem Macarius orat. vii in Lucam, cuius inscriptio est: Εἰς παραμονὴν τῶν φύτων, cap. xiii, cod. 211, Barocc., hunc neimpe in modum: Οὐκ ἀνθρωπίνην δμοίωσιν ἐνταῦθα τοῦ Θεοῦ παρειληφότος, ἀλλὰ τὸ περιστερᾶς εἶδος, διτὶ τὴν ἀφέλειαν, etc., ut supra usque ad δμοιώματι. Atque hanc lectionem genuinam esse patet non modo ex Græca Catena in Lucam ms. in bibliotheca Vindobonensi cod. 42 theol. juxta ordinem Lambecii, ubi eodem modo legitur, nisi

A illa enim fidelibus imprimitur. Et inducite calceamenta in pedes ejus, ut parati sint ad Evangelium pacis a, et integrum bonarum actionum cursum.

7. Sed quos post peccatum in baptismata commissum perditos Christus iterum reperit, hos Novatus Dei adversarius vult perdere. De nullo igitur et nos lapsi si ab eo resipuerimus desperemus; caveamus tamen labi, lapsi autem revertamur. Venentesque impingere, postquam impeginus, fugiamus desperare, atque stabiliri maturemus, erigique properemus supplantati. Credamus clamanti ad nos Dominum: *Venite, omnes qui laboratis, et reficiam vos* b. Adhibeamus rationis donum ad actiones decentes. Discamus cum maxime abstinere a malo, ne in futurum discendum hoc nobis sit invitis. Vita utamur ut in bono nos exerceamus, et peccatorum magis magisque in nobis accendamus odium. Altum Conditoris amorem circumferamus, toto illi adhæreamus corde, nec, filii nequam exemplo, rationis facultatem male consumamus. Repositam illam nobis comparemus gloriationem, qua effervesce Paulus clamat: *Quis nos separabit ab amore Christi* c? Ipsi competit gloria et honor cum Patre et sancto Spiritu, in sæcula sæculorum. Amen.

379 Non humanam hic, sed columbae similitudinem assumpsit Deus, quia simplicitatem ac mansuetudinem novæ apparitionis Spiritus volebat columbae imagine significare. Lex enim gravis fuerat et gladio puniebat; at gratia suavis et voce mansueta utens ad corrigendum. Hinc Dominus ad apostolos, cum dixissent ut Eliæ exemplo hos a quibus receperit non fuerant igne puniret: *Nescitis, inquit, cujus Spiritus es* d.

Apud eundem Macarium lib. xiii, in Math. cap. ix

Fortasse per rectum iota et obliquum apicem Potter. justitia ejus exclamat: *Si recti ad me veneritis, et ego rectus ad vos: si obliqui incesseritis, et ego obliquus, inquit Dominus exercituum* e. Peccantium enim offensiones per obliquas vias significantur. Recta vero et naturalis est quam iota nominis Jesu indicat, bonitas ejus quæ erga obedientes ac fideles immota est ac stabilis. Non igitur præteribit de lege nec apex nec iota, hoc est, neque rectis respondens promissio, neque quam oblique inceden-

d. Luc. ix, 55. • Levit. xxvi, 24.

quod pro ἀλλὰ τὸ περιστερᾶ εἶδος, simpliciter s' ἀλλὰ τῆς περιστερᾶς sed et ex Latine edita a Corderio Catena in Lucam cap. iii, num. 33, ubi haec Clementis ita sonant: *Non hic hominis, sed columbae similitudinem Deus assumpsit; quia volebat nora quadam apparitione Spiritus per columbae similitudinem, simplicitatem ac mansuetudinem declarare.* Ceterum liquet, Macarium priore loco verba Clementis paululum immutasse, ut plena inciperet periodus. GRAB.

ibus Deus comminatur, poena. Rectis enim bonum se præbet Dominus; declinantes vero ad tortuosos anfractus, abducit ad sortem eorum qui operati sunt iniquitatem. Et cum innocentem innocens est, et cum perversis perversus ^a, et obliquis obliquas immitit vias.

P. 1022, ed. Potter. Alia Clementis allegoria.

Deus homini ad similitudinem suam facto formam suam splendidam, velut sigillum maximum impressit, ut omnibus imperaret et dominaretur, et cuncta illi servirent. Ideo judicat Deus totum se et imaginem sui hominem esse. Quidquid igitur homini fecerit aliquis sive boni sive mali, in Deum refertur. Ideo ex illo judicium omnibus pro merito suo tribuens veniet: suam enim imaginem vindicat.

A κατάλληλος ἐπαγγελία, οὗτε ἡ τοῖς πλαγάνων τηπειλημένη κόλασις. Ἀγαθύνει γάρ τοῖς εὐθέας Κύριος· τοὺς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλιὰς ἀπέγει μετά τῶν ἑργαζομένων τὴν ἀνομίαν. Καὶ μετὰ ἀδύνατον ἀθώστις ἔστι, καὶ μετὰ στρεβλῶν διωρθεῖται, καὶ τοῖς σκολιοῖς σκολιάς ὁδοὺς ἀποτέλλει.

*Αλλη Θεωρία Κλήμεντος.

Τῇ έαυτοῦ φωτεινεῖται μορφὴ δ Θεὸς, ὡς ἐν σφραγίδι μεγίστῃ, τὸν ἐν δόμοιώματι ἀνθρώπων ἐνετύπωσαν, ὅπως ἀν πάντων ἄρχη καὶ κυριεύη, καὶ πάντα αὐτῷ δουλεύῃ. Άιδος χρίνεται δ Θεὸς εἶναι τὸ πᾶν αὐτὸν καὶ τὴν έαυτοῦ εἰκόνα τὸν ἀνθρώπων. Οὗτος ἀράτος, ἡ δὲ αὐτοῦ εἰκὼν, δ ἀνθρωπός, δρατός (9). "Ο σύντικος ποιήσηται (10) ἀνθρώπῳ, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν, εἰς ἐκείνον ἀναφέρεται. Άιδος ἐξ αὐτοῦ χρίσιν, Β πάσι κατ' ἀξίαν ἀπονέμουσα, παρελεύσεται· τὴν τῷ αὐτῷ μορφῇ ἐκδικεῖ.

XVII.

Fragmenta quæ in editione Oxoniensi desiderantur.

Apud S. Anastasium Sinaitam, quæst. xcvi, pag. 401 edit. novissimæ.

Quemadmodum fieri potest, ut et nunc homo formet hominem, eo pacto quo Adam formatus est; id tamen non sit, eo quod homini vim generandi homines concederit, verbis illis ad naturam humanae prolatis: *Crescite, et multiplicamini, et replete terram* ^b; ita omnipotente et provida sua virtute, corporum resolutionem, et corruptionem, naturali quadam serie et consecutione, elementorum mutationi permisit et commisit, secundum insitam C essentialem illius cognitionem et comprehensionem.

Joannes Veccus, patriarcha CP., De processione Spiritus sancti. — Apud Leonem Allatium, Græc. orthodox. tom. I, pag. 248.

Sed et Clemens Stromateus, in variis quas composuit definitionibus, et quibus omnis pii dogmatis rationes præscribuntur illi, qui theologiam persequi voluerit, definiturus quid Spiritus et quot modis dicatur, ait: *Spiritus est substantia tenuissima, materiæ et formæ expers.*

"Οποτερ δυνατὸν καὶ νῦν ἀνθρώπων πλάττειν ἀνθρώπους, κατὰ τὴν προτέραν τοῦ Ἀδὰμ διάπλασην, οὐκ ἔτι οὕτω ποιεῖ διὰ τὸ ἀπαξ̄ χαρίσασθαι τῷ ἀνθρώπῳ ἀνθρώπους γεννᾶν, εἰπὼν πρὸς τὴν φίσιν ἡμῶν τὸ, Ανέξαρτος καὶ πληθύνεσθε, καὶ κατράσατε τὴν γῆν· οὕτω τῇ παντεξουσίᾳ καὶ πρωτικῇ αὐτοῦ δυνάμει καὶ τὴν τῶν σωμάτων διάλυσιν καὶ τελευτὴν, φυσικῇ τινι ἀκόλουθῃ καὶ τάξιν, τῇ τῶν στοιχείων μεταβολῇ ὥκονόμησε γίνεσθαι. κατὰ τὴν οὐσιώδη αὐτοῦ θεογνωσίαν καὶ κατάληψιν.

'Αλλὰ καὶ δ Κλήμης δ Στρωματεὺς ἐν οἷς συνέθεται διαφοροὶ δροῖς. ὕστε παντὸς εὔσεβοῦς δόγματα προηγεῖσθαι αὐτοὺς τῷ βουλομένῳ θεολογίᾳ μετιναι, δριζόμενος τῇ πνεῦμα, καὶ ποσαχῶς λέγεται πνεῦμα, φησι· *Πνεῦμα μὲν ἔστι λεπτή καὶ δόλος καὶ ἀσχηματιστος ἐκπορευτικὴ ὥκαρξις.*

Ex Nicephori CP. Antirrheto inedito adversus Iconoclastas. — Edidit Græce et Latine V. C. Nicolle le Nourry in Apparat. ad biblioth. SS. Patrum, tom. I, pag. 1334. A. B.

Clementis presbyteri Alexandrini e libro contra eos qui Judæorum errores sequuntur.

Kλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας ἐκ τοῦ Κατὰ Ιουδαίοντων.

D Solομῶν δ τοῦ Δαειδὸς παῖς, ἐν ταῖς Βασιλείαις ἐπιγραφομέναις, τὴν τοῦ ἀληθινοῦ γεών κατασκευήν, συνεῖς οὐ μόνον ἐπουράνιον εἶναι καὶ πνευματικήν, ἢδη δὲ καὶ εἰς τὴν σάρκα διαφέρειν, τὴν ἔμελεν οἰκοδομεῖν δ τοῦ Δαειδὸς οὐδέ τε καὶ Κύριος, εἰς τὴν

^a Psal. xvii, 27; II Reg. xxii, 27. ^b Gen. 1, 28.

(9) Διόδος χρίνεται δ Θεὸς... ἀράτος. Quid hoc sibi vult: *Judicat Deus totum se et imaginem sui hominem esse?* Adde quod integrum periodum omiserit interpres. Sed antequam aliam versionem substituam, Græcum textum sic emendo: Διόδος χρίνεται δ Θεὸς εἶναι τύπον αὐτοῦ καὶ τὴν έαυτοῦ εἰκόνα τὸν ἀνθρώπον, x. τ. λ. Sic autem interpretor: *Ideo ju-*

dicat Deus typum seu simulacrum sui esse hominem: hic (Deus) invisibilis est, ejus autem imago, nempe homo, visibilis. Ita V. C. Claudius Capperonius, ad calcem tom. I Thesauri Canisiani, pag. 766.

(10) Παντοκράτορα. Vel ποιήσῃ, ita sanc legitur. GRAL.

αὐτοῦ παρουσίαν, ἐνθα καθιδρύεσθαι καθάπερ τις ἀγαλμα ἔμψυχον διεγνώκει, εἰς τε τὴν κατὰ σύνοδον πίστεως ἑγειρομένην Ἐκκλησίαν, κατὰ λέξιν λέγει· Εἶ δὲ ἀληθῶς ἄρα κατοικήσει θεός μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς; Κατοικεῖ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς, σάρκα περιβαλλόμενος, καὶ μετὰ ἀνθρώπων αὐτῷ κατοικήσεις γίνεται· ἐν τῇ κατὰ τοὺς δικαίους συνθέσει τε καὶ ἀρμονίᾳ, νεών ἄγιον ἐργαζομένῳ τε καὶ ἀνιστάντι. Γῆ γάρ οἱ δίκαιοι, τὴν γῆν ἔτι περικείμενοι· καὶ γῆ, ὡς πρὸς τὸ μέγεθος παραβαλλόμενοι τοῦ Κυρίου. Ταῦτά τοι καὶ ὁ μακάριος Πέτρος οὐκ ὅκνει λέγειν· Μαὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ἡώτες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, λεράτευμα ἄγιον, ἀρετέρχαι πνευματικὰς θυσίας τὰς προσδεκτὰς τῷ θεῷ διὰ Ἰησοῦν Χριστοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ σώματος, δὲ κατὰ περιγραφὴν τόπον ἐνθεον ἐαυτῷ καθιέρωσεν ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, Λύσατε, εἶπε, τὸν ραῦτον, καὶ ἐτριστὴν ἡμέρας ἐτεροῦ αὐτοῦ. Εἰπορ οὐροὶ Ιουδαῖοι· Τεσσαράκοντα καὶ ἔξι ἑτεστὸν δὲ ταῦς οὐτος ὄφοδομήθη, καὶ σὺ ἐτριστὴν ἡμέρας ἐτερεῖς αὐτῶν; Έκεῖνος δὲ ἐλεγει περὶ τοῦ ταοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

Ex codice chartaceo biblioth. regis Christianissimi signato n. 2451. — Ibid. pag. 1336. A.

Τοῦ ἄγιων καὶ μακαριωτάτου Κλήμεντος, πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Στρωματέως, ἐπὶ τοῦ Περὶ Προνοίας λόγου.

Τί θεός; θεός ἐστιν, ὡς καὶ ὁ Κύριος λέγει, πνεῦμα. Πνεῦμα δὲ ἐστιν κυρίως οὐσία σώματος καὶ ἀπερίγραπτος. Ἀσώματον δὲ ἐστιν δὲ μὴ συμπληρωταί σώματι, ή οὐ τὸ εἶναι οὐκ ἔστι κατὰ τὸ πλάτος, μῆκος καὶ βάθος. Ἀπερίγραπτον δὲ ἐστιν οὐ τόπος, οὐδὲις τόπος τὸ κατὰ πάντα ἐν πᾶσιν, καὶ ἐν ἐκάστῳ ὅλον, καὶ ἐφ' ἐαυτῷ τὸ αὐτό (41).

Ex eodem codice chartaceo, post aliud fragmentum quod. e tom I opp. S. Maximi jam exstat in editione Clementis Oxoniensi, hæc subjiciuntur. — Ibid. pag. 1335. D.

Φύσις λέγεται παρὰ τὸ περφύκεναι. Πρώτη οὖσα ἐστὶ πᾶν καθ' ἐαυτοῦ ὑφεστῶς, οἷον λίθος οὐσία λέγεται. Δευτέρα δὲ οὖσα αὐθιτική, καθὸδις αὐξεῖται καὶ φθίνει, τὸ φυτόν. Τρίτη δὲ οὖσα ἔμψυχος, αἰσθητική, τὸ ζῶν, ὁ ἐπιπος. Δευτέρα (12) οὖσα ἔμψυχος, αἰσθητική, λογική, ἀνθρώπος· δι' ὃ καὶ ἔκαστος γέγονεν ὡς ὁν ἐκ πάντων, τὴν φυχὴν ἔχων ἀνύλον, καὶ τὸν νοῦν θεοῦ εἰκόνα. διὰ, rationalis, ut homo: quo pacto nostrum unusquisque factus est, ut qui ex his omnibus constat, animamque habet non materialam, et mentem Dei imaginem.

Apud S. Joannem Damascenum in sacris Parallel. tom. II, pag. 307.

'Ο τοῦ ἀπαθοῦς θεοῦ φόδος ἀπαθής. Φοβεῖται γάρ **D** Timor Dei qui perturbationibus vacat, perturbationi non est obnoxius. Neque enim Deum quisquam timet, sed ne a Deo excidat. Qui autem hoc timet, ne incidat in mala, is proinde mala metuit. Porro qui casum timet, is ab interitu et perpessiōnibus alienus fieri cupit.

* III Reg. viii, 27. **B** I Petr. ii, 5. **C** Joan. ii, 19-21. **D** Joan. iv, 24. 1

(11) Ἀπερίγραπτον ... τὸ αὐτό. Ex Latina quidem versione hujus loci nihil sensus exculpipotest: et miror virum doctum ea in lucem emisisse, quæ nec ipse nec aliis quispiam valeat intelligere. Sed Graeca verba facile sanari possunt, si legantur hoc modo: Ἀπερίγραπτὸν ἔστι, οὐ τόπος οὐδέτες, τῷ

A tiam, per quam constituerat aliquam veluti animatum collocari statuam, simulque ad Ecclesiam secundum fideli consensum excitatam pertinere cognosceret; his utitur verbis: Num vere Deus habitat cum hominibus super terram **a**? Profecto habitat super terram, carne indutus; suaque cum justis et conjunctione et concordia sit cum hominibus ejus habitatio, postquam sanctum condidit templum, illudque exstruxit. Terra quippe justi sunt homines, terram adhuc incolentes: terra quoque sunt, si cum Dei magnitudine comparentur. Hæc et sanctus Petrus non dubitat dicere: Et ipsi tanquam lapides vivi superadificamini, domus spiritalis, sacerdotium sanctum, offerre spiritales hostias, acceptabiles Deo per Jesum Christum **b**. Habitat et in corpore quod secundum circumscriptionem, sicut locum divinum, sibi Dominus super terram consecravit. Solvite, inquit, templum hoc, et in tribus diebus excitabu illud. Dixerunt ergo Judei: Quadragesima et sex annis adificatum est templum, et tu in tribus diebus excitabis illud? Ille autem dicebat de templo corporis sui **c**.

B Sanctissimi ac beatissimi Clementis, Alexandriæ presbyteri, Stromatum auctoris, ex libro De Providentia.

Quid est Deus? Deus est, sicut et Dominus dicit, spiritus **d**. Spiritus autem est proprie substantia incorporea et incircumscrippta. Incorporeum vero est, quod non constat corpore, vel quod non est secundum longum, latum et profundum. Incircumscripsum autem est id, quod non est locus: nullus enim locus est per omnia, in omnibus, ac totum in quolibet, atque in se ipso idem.

380 Natura ex eo dicitur, quod natum est. Prima substantia est id omne quod per se subsistit, quemadmodum lapis substantia dicitur. Secunda vero substantia est quæ incrementi vim habet, quoniam augetur et marcat, sicut planta. Tertia autem substantia est animata, sensuque prædicta, ut animal, et equus. Quarta substantia est animata, sensu prædicta, rationalis, ut homo: quo pacto nostrum unusquisque factus est, ut qui ex his omnibus constat, animamque habet non materialam, et mentem Dei imaginem.

Apud S. Joannem Damascenum in sacris Parallel. tom. II, pag. 307.

xata πάντα ἐν πᾶσιν καὶ ἐν ἐκάστῳ ὅλον, καὶ ἐφ' ἐαυτῷ τὸ αὐτό. Hoc est: Incircumscripsum est id, cuius nullus est locus; eo quod secundum omnia sit in omnibus et in singulis totum, et in se ipso idem. CAPPERONI. I. c.

(12) Δευτέρα. Leg. tetráptη.

Ibid. pag. 341.

Sit lex ista constituta, aduersus eos qui res sancte et divinas, non sancte et ut Deo dignum est, cernere cupiunt, poenam cæcitatibus inferre.

Ibid. pag. 657.

In universum Christianus solitudinis, secessio-
nisque et tranquillitatis ac pacis amicus est.

Καθόλου δὲ Χριστιανὸς ἐρημίας καὶ ἡσυχίας καὶ γα-
λήνης καὶ εἰρήνης οἰκεῖός ἐστιν.

Eæ Catena in Pentateuchum Latine edita a Francisco Zephyro, pag. 146.

Nomen illud mysticum quod vocant Tetragrammaton, quo tantum muniebantur illi quibus adyutum pervium erat, sonat Jehovah, quod interpretatur, *qui est et qui erit*; candelabrum vero quod ad australem plagam astabat altaris, septem plane-
tas referebat, qui meridianam regionem circumagi-
nobis videntur: cui terni utrinque rami consurgunt,

quoniam sol quasi candelabrum mundi medius inter
alios planetas divina sapientia libratus sua luce
superiores lustrat et inferiores. Ad alteram partem
ipsius aræ posita erat mensa, in qua panes propa-
nebantur, quod ex ea parte cœli fatus nobis vitales
et almi aspirant.

Fragmenta alia exhibent *Catenæ Græcorum Patrum in Novum Testamentum*, quas Oxonii ad fidem codi-
mss. edidit J. A. Cramer S. T. P. (1840, 8 vol. in 8°). Ed. PATR. — Tomo III, qui Catenam in Acta apo-
stolorum complectitur hæc ad cap. vii, vers. 24, 25, leguntur, quæ in operibus Clementis non exstant:

Dicunt autem mystæ [Moysen] verbo solo percus-
sisse Ægyptium, sicut postea in Actibus narratur
illos, qui celaverant partem pretii agri cuiusdam,
et mentiti erant, verbo [Petrum] interemisse.

Κλήμεντος Στρωματέως. Φασὶ δὲ οἱ μύσται λόγῳ
μόνῳ ἀνελεῖν τὸν Αἴγυπτον, ὥσπερ ἀμέλεις ὑστερεῖ
ἐν ταῖς Πράξεσι φέρεται, τοὺς νοσφισταμένους τῇ;
τιμῆς τοῦ χωρίου καὶ φευσταμένους, λόγῳ ἀποκτεῖ-
νεται.

Tomo IV, p. 291, in expositione Epistolæ ad Romanos, cap. viii, vers. 38 :

Sive vitam (inquit S. Paulus) quæ præsentis temporis est, et mortem quæ persecutorum furore scævit, sive angelos et principatus et virtutes, missos a Deo spiritus.

Κλήμεντος. Ή ζῶτον, τὴν κατὰ τὸν παρόντα βίον
καὶ θάνατον, τὸν κατ' ἐπιφορὰν τῶν διωκόντων, ἀγ-
γέλους τε καὶ ἀρχὰς καὶ δυνάμεις, τὰ ἀποστολικὰ
πνεύματα.

Et ad ejusdem Epistolæ capitilis x vers. 3, p. 369 :

Et non cognoscentes, neque facientes legis propositum, quodcumque illis placuit, hoc ipsum voluisse legem crediderunt; neque etiam ventura prænuntianti considerunt, litteræ vero et timori servientes, nou spiritum et fidem secuti sunt.

Κλήμεντος. Καὶ μὴ γνόντες, μηδὲ ποιήσαντες τὸ
βούλημα τοῦ νόμου, δὲ ὑπέλαβον αὐτοί, τούτο καὶ
βούλεσθαι τὸν νόμον φήθησαν. Καὶ οὐδὲ ὡς προστείνοντι τῷ νόμῳ ἐπίστευσαν, λόγῳ δὲ φιλῷ καὶ φί-
δῳ, ἀλλ' οὐ διαθέσει καὶ πίστει ἡχολούθησαν.

Tomo VI, p. 385, in Catena in Epist. II ad Cor., ad hæc verba vers. 16 capitilis v : Εἰ δὲ καὶ ἔγκω-
μεν κατὰ σάρκα Χριστόν.

Et in tantum, inquit S. Paulus, nemo adhuc secundum carnem vivit, quod non est vita, sed mors, in quantum nec ipse Christus: ut palam manifestaret, quod vitæ secundum carnem impo-
suisset sūnum. Quomodo? Non corpus exuens, ab-
sunt! Nam cum ipso proprio corpore suo veniet Ju-
dex omnium; omnibus autem infirmitatibus physi-
cis expeditus, fame scilicet, siti, somno ac lassitudine: nunc enim impassibile et doloribus im-
mune corpus habet.

Δ Καὶ τοσοῦτον, φησὶν, οὐδεὶς ἔτι κατὰ σάρκα ἔτι, ἐκεῖνη γὰρ οὐκ ἔστι ζῶη, ἀλλὰ θάνατος, δὲτο κατὰ σάρκα ἔτιν ἐπαύσα-
το· πῶς; οὐ τὸ σώμα ἀφεῖς, ἀπαγεῖ· μετ' αὐτοῦ γὰρ
ἥξει ὡς ἰδίου χριτῆς ἀπάντων, ἀλλὰ τῶν φυσιῶν
ἀπαλλαγεῖς παθῶν, οἷον πενήνης καὶ δίψης καὶ ὑπνου
καὶ κόπου· νῦν γὰρ ἀπαθεῖς καὶ ἀχήρατον ἔχει σώμα.

Quemadmodum apud nos secundum carnem esse, dicitur esse in peccatis; et sine his esse, dicitur esse *non secundum carnem*: ita quoque apud Christum secundum carnem esse dicitur, naturalibus subjici affectionibus; non subjici vero, esse non secundum carnem. Sed quemadmodum ille, inquit, liberatus est, sic et nos. Jam non, inquit, carni subjectio sit. Sic Clemens in quarto *Hypotyposeon* libro.

Ὄσπερ ἦν [leg. ἤμῶν] τὸ κατὰ σάρκα, ἔτι τὸ ἐν
ἀμαρτίαις, καὶ τὸ ἔξω τούτων οὐ κατὰ σάρκα· οὔτω καὶ
Χριστοῦ τὸ κατὰ σάρκα, τὸ εἰκειν τοῖς φυσικοῖς τέλεσαι
τὸ μὴ εἶκειν δὲ οὐ κατὰ σάρκα. Ἀλλ' ὥσπερ, φησὶν,
ἐκεῖνος ἀπηλάγη, οὔτω καὶ ἡμεῖς. Οὔτετι, φησὶν,
εἰεν ἐμπαθητὸν σαρκί. Οὔτω καὶ ὁ Κλήμης τὸ
Ὑποτυπώσεων.

Tomo eodem, p. 391, ad hæc Epistolæ II ad Cor. capit. vi, vers. 11 : Ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.

Καθάπερ γάρ τὸ θερμὸν εὐρύνειν εἰωθεν, οὕτω καὶ ἡ ἀγάπη· θερμὸν γάρ τι χρῆμα ἡ ἀγάπη· ὥστε εἰτεν, Οὐ μόνον στόματι, ἀλλὰ καὶ καρδίᾳ φιλῶ, καὶ πάντας ἔνδον ἔχω. Διὸ φησιν, «Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν τῷ μὲν, τοῦ πόθου εὐρύνοντος αὐτοῦ τὴν ψυχήν· ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται· εἰς τὸ πάντα διδάξαι ὑμᾶς, ὑμεῖς δὲ στενοχωρεῖσθε ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν, τουτέστιν, ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ἀγάπῃ, ἡ ἀγάπη με διφελετε. Οὕτως δὲ Κλήμης ἐν τετάρτῳ Ὑποτυποεον libro.

Ex Catena in Epistolas Pauli, tom. VII, p. 286, ad hæc Epistolæ ad Hebræos i, 1 : Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι δὲ Θεός, κ. τ. λ.

Κλήμεντος. Ἐπειδὴ γε μήν δὲ Κύριος Ἀπόστολος ὁν τοῦ Παντοκράτορος ἀπεστάλη πρὸς Ἐβραίους, διὰ μετριότητα δὲ Παῦλος οὐκ ἐγγράφει ἐκεῖτον Ἐβραίων Ἀπόστολον, διὰ τὴν πρὸς τὸν Κύριον τιμὴν, διὰ τε τῶν ἔνθων εἶναι κηρυξ καὶ Ἀπόστολος, ἐκ περιουσίας δὲ ἐπιστεῖλαι καὶ τοῖς Ἐβραίοις.

Tomo eodem sub Clementis nomine sequentia fragmenta reperire est. Primum (pag. 426) inc. : **Κλήμεντος**, Μεγαλέωρος... **Pædagogi** lib. 1, c. 9, n. 85; des. . . . ὑπεραποθανεῖν, καὶ τὸ κατὰ τοῦ θανάτου ἐπιδείξασθαι τρόπαιον, aliter ac in edito. Fragmentum alterum (p. 455) : **Κλήμεντος** πρὸς Ἐλληνας. Ἄλλα γάρ δὲ καὶ νῦν δὲ Κύριος, κ. τ. λ.; desinat, ut in edit. : ως Ἰησοῦς πεπιστευχότας. Fragmentum tertium (p. 490) : **Κλήμεντος** παιδαγωγέως. Πρωτόγονον, κ. τ. λ. In multis ab edito diuersi; quamobrem hic saltem Graece sistendum duximus.

Κλήμεντος Παιδαγωγέως. Πρωτόγονον τὸ αἷμα εὐρίσκεται ἐν ἀνθρώπῳ, τοῦτο δὴ τὸ αἷμα φυσικὴ τρεπόμενον πέψει, κυνησάστης τῆς μητρὸς, φιλοστοργίᾳ συμπαθεῖ, ἐξανθεῖ καὶ γηράσκει πρὸς τὸ διφοδὸν τοῦ παιδίου. Καὶ ἔστι μὲν τῆς σαρκὸς ὑγρότερον τὸ αἷμα, οἷον ὑγρά τις οὖσα σάρκη, τοῦ δὲ αἷματος νοστιμότερον τὸ γάλα καὶ λεπτομερέστερον. Εἴτε γάρ τὸ ἐπιχορηγούμενον αἷμα τῷ ἐμβρύῳ, καὶ διὰ μητρώου ἐστὶ πρότερον πεμπόμενον ὄμφαλοῦ, εἴτε αὖ τὸ καταμήνιον αὐτὸν ἀποκλεισθὲν τῆς οἰκείας φορᾶς κατὰ φυσικὴν ἀνάχυσιν χωρεῖν κελεύεται πρὸς τοῦ παντρόφου καὶ γενεσιοργοῦ ἐπὶ τοὺς φλεγμαίνοντας ἥδη μαστοὺς, καὶ ὑπὸ πνεύματος ἀλλοιούμενον θερμοῦ, ποθεινῇ σκευάζεται τῷ νηπίῳ τροφή, αἷμα τὸ μεταβόλλον ἔστι. Μάλιστα γάρ πάντων μελῶν μαστοὶ συμπαθεῖς μητρῷ. Ἐπάν οὖν κατὰ τοὺς τόκους ἀποκόπην λάβῃ τὸ ἀγγεῖον, δ' οὐ πρὸς τὸ ἐμβρύον τὸ αἷμα ἐφέρετο, μύσις μὲν γίνεται τοῦ πόρου, τὴν δὲ ὁρμὴν ἐπὶ τοὺς μαστοὺς τὸ αἷμα λαμβάνει, καὶ πολλῆς τῆς ἐπιφορᾶς, γενομένης, διατείνονται, καὶ μεταβόλλει τὸ αἷμα εἰς γάλα, ἀναλόγως τῇ ἐπὶ τῆς ἐλκώσεως εἰς πῦνον τοῦ αἵματος μεταβολῇ. Εἴτε αὖ ἀπὸ τῶν ἐν μαστοῖς παρακειμένων φλεδῶν ἀναστομουμένων κατὰ τὰς διαστάσεις τῆς κυήσεως τὸ αἷμα μεταχειταὶ εἰς τὰς φυσικὰς τῶν μαστῶν σύριγγας· τούτων δὲ ἀνακινράμενον τὸ ἀπὸ τῶν γειτνιαζουσῶν καταπεμπόμενον ἀρτηριῶν πνεῦμα, μενούσης ἔτι τῆς ὑποκειμένης ἀκεραίου τοῦ αἵματος οὖσίας, ἐκχυματινόμενον λευκάνεται, καὶ τῇ τοιαύτῃ ἀνακοπῇ κατ' ἔξαφρισμὸν μεταβάλλεται, παραπλήσιόν τι πεπονθὸς τῇ θαλάττῃ, ἦν δὴ κατὰ τὰς ἐμβολὰς τῶν

A Quemadmodum enim ardor dilatare solet, ita et charitas, nam charitas est aliquid ardens; quasi diceret: Non tantum ore, sed corde diligo, et omnes in pectore habeo. Quapropter dixit: Non angustiamini in nobis, »charitate ipsa animam dilatante: «cor nostrum dilatum est, »ut omnia vos doceam, vos autem »angustiamini in visceribus vestris, »hoc est in charitate secundum Deum, quem amare debetis. Ita Clemens in quarto Hypotypeon libro.

381 Clementis. Quoniam quidem Dominus noster in issus fuerat apostolus ab Omnipotente ad Hebræos, per modestiam Paulus non scripsit semetipsum Hebræorum apostolum, ut Domino honorem legitimum tribueret, et quia præco quidem et apostolus gentium erat, ex abundantia autem scripsit ad Hebræos.

C πνευμάτων οἱ ποιηταὶ φασιν ἀποπτύειν ἀλλὰς διχνηγηπλὴν ἀλλὰ αἷμα ἔχει τὴν οὐσίαν· τούτῳ τῷ τρόπῳ, καὶ οἱ ποταμοὶ ρόθιφ φερόμενοι, τῇ ἐπιλήψει τοῦ περιεχομένου ἀέρος ἵστανται, ἀφρὸν μορμύρουσι, καὶ τὸ ἐνστόμιον ἡμῶν ὑγρὸν τῷ πνεύματι ἐκλευκαί.

Tίς οὖν ἡ ἀποκλήρωσις, μή οὐχὶ καὶ τὸ αἷμα ἐπὶ τὸ φωτεινότατον καὶ λευκότατον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τρέπεσθαι ὁμολογεῖν; πάσχει δὲ τὴν μεταβολὴν κατὰ ποιήτητα οὐ κατ' οὐσίαν. Ἀμέλει γοῦν οὐ τροφιμώτερον ἀλλο τι, οὐδὲ μήν γλυκύτερον, ἀλλ' οὐδὲ λευκότερον εὔροις ἀν γάλακτος. Πάντη δὲ ἔοικε τοῦτο τῇ πνευματικῇ τροφῇ, ητίς ἐστὶ γλυκεῖα μὲν, διὰ τὴν χάριν, τρόφιμος δὲ ὡς ζωὴ, λευκὴ δὲ ὡς ἡμέρα Χριστοῦ. Ταύτη τοινύν περὶ τὴν ἀποκύησιν οἰκονομούμενον τῷ βρέφει τὸ γάλα χορηγεῖται. Καὶ οἱ μαστοὶ οἱ τέως τὸν ἀνδρα περιβλεπόμενοι ὅρθοι, ἥδη κατανεύουσι πρὸς τὸ παιδίον, τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως πεπονημένην, εὐληπτὸν παρέχειν διδασκόμε-

D νοι τροφὴν εἰς ἀνατροφὴν σωτηρίας· οὐ γάρ ὡς αἱ πηγαὶ πλήρεις εἰσὶν οἱ μαστοὶ ἐπεισρέοντος ἐτοίμου γάλακτος, ἀλλὰ μεταβόλοντες τὴν τροφὴν, ἐν ἑαυτοῖς ἐργάζονται γάλα καὶ διαπνέουσιν. Ἡ τροφὴ δὲ ἡ κατάλληλος αὐτῇ καὶ πρόσφορος νεοταγεῖ καὶ νεοφυεῖ παιδίψ πρὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ τροφέως καὶ πατρὸς τῶν γεννωμένων καὶ ἀναγεννωμένων πονουμένη, οἷον τὸ μάννα οὐρανόθεν ἐπερχόετο τοῖς παλαιοῖς Εβραίοις, ἡ τῶν Ἀγγέλων ἐπουράνιος τροφὴ, ἀμέλεις καὶ νῦν αἱ τίτθαι τὸ πρωτόχυτον τοῦ γάλακτος πόμα δημωνύμως ἐκείνη τῇ τροφῇ γάλα κεκλήκασι. Χρή δὲ κατανοῆσαι τὴν φύσιν· ἡ γάρ τοι τροφὴ χειμῶνος

μὲν πυκνοῦντος τοῦ περιέχοντος καὶ πάροδον οὐ δι- A δόντος, ἐντὸς κατακλειομένη, τῷ θερμῷ ἐψημένη καὶ πεπομένη εἰς τὰς φλέβας ἔξαιματουμένη ἐχωρεῖ. Αἱ δὲ διὰ πνοῆς οὐ τυγχάνουσαι, πεπληρωμέναι μά- λιστα συντείνονται καὶ σφύζουσι· διὸ καὶ αἱ τίτθαι περιπληθεῖς τότε μάλιστα γίνονται τῷ γάλακτι. Ἀποδέεικται δὲ ἡμῖν μικρῷ πρόσθεν τὸ αἷμα εἰς γάλα ταῖς κυούσαις κατὰ μεταβολὴν οὐ κατ’ οὐσίαν χωρεῖν. "Ποσπερ ἀμέλει καὶ αἱ τρίχες αἱ ξανθαὶ τοῖς γηρῶσιν εἰς πολιάς μεταβάλλουσιν. Θέρους δὲ ἐμπα- λιν ἄραιστερον δν τὸ σῶμα, τὴν τροφὴν εὐδιαφορω- τέραν παρέχει, καὶ ἥξιστα πλεονάει τὸ γάλα, ἐπει- μήτε τὸ αἷμα· οὐδὲ γάρ πᾶσα κατέχεται ἡ τροφὴ. Εἰ τοίνυν ἡ μὲν κατεργαστὰ τῆς τροφῆς ἔξαιματοῦ- ται, τὸ δὲ αἷμα ἐχαλακτοῦται, παρασκευῇ γίνεται τὸ αἷμα τοῦ γάλακτος ὥσπερ αἷμα ἀνθρώπου, καὶ γίγαρτον ἀμπέλου.

"Ἀλληγορῶν τοίνυν τὸν λόγον δι Παῦλος, καὶ γάλα αὐτὸν ὄνομάζων, «ἐπότισα», ἐπιφέρει. Πίνεται γάρ δὲ λόγος, ἡ τροφὴ τῆς ἀληθείας, ἀμέλει καὶ τὸ πο- τὸν, ὑγρὰ καλεῖται τροφή. Δυνατὸν δὲ τὸ αὐτὸν καὶ βρῶμα εἰναι πᾶς ἔχον καὶ ποτὸν, πρὸς δὲλλο καὶ δὲλλο νοούμενον, καθάπερ καὶ δι τυρὸς γάλακτος ἐστὶ πηγεῖς, ἡ γάλα πεπηγός· οὐ γάρ μοι τῆς λεξιθηρίας μέλει ταῦν, πλὴν ὅτι τὰς τροφὰς δύμφα μία διακο- νεῖται οὐσία. Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑποτιθίοις παιδίοις, ἀρκεῖ μόνον τὸ γάλα καὶ ποτὸν εἶναι καὶ τροφὴν. Πολλαχῶς δὲ δόλγος ἀλληγορεῖται, καὶ βρῶμα, καὶ σάρξ, καὶ τροφὴ, καὶ δρός, καὶ αἷμα, καὶ γάλα, ἀπαντα δι Κύριος εἰς ἀπόδιαισιν ἡμῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Π) ἦν δὲλλα καὶ ἡ σάρξ, αὐτὴ αἷμα τῷ γάλακτι, οἷον ἀντιπελαργούμενον ἀρδεται τε καὶ αὔξεται. Καὶ δὴ καὶ διαμόρφωσις τοῦ συλληφθέν- τος τῷ τῆς ἐπὶ μῆνα καθάρσεως ὑπολειμμένῳ κα- θαρῷ περιττώματι, κιραναμένου τοῦ σπέρματος γίνε- ται. Ἡ γάρ ἐν τούτῳ δύναμις θρομβοῦσα τοῦ αἵμα- τος τὴν φύσιν, δν τρόπον ἡ πυτεία συνίστησι, τὸ γάλα οὐσίαν ἐργάζεται μορφώσεως· εὐθαλεῖ γάρ ἡ κρετίς, σφαλερά δὲ δι ἀκρότης εἰς ἀτεκνίαν. Καὶ γάρ αὐτῆς ἡδη τῆς γῆς ὑπὸ μὲν ἐπομβρίας κατακλυσθὲν ἀποσύρεται τὸ σπέρμα· διὸ δὲ αὐχμὸν νοτίδος ἀπο- ξηραίνεται. Κολλώδης δὲ δι χυμὸς ὧν συνέχει τὸ σπέρμα καὶ φύει. Τινὲς δὲ καὶ τὸ σπέρμα τοῦ γάλου ἀφρὸν εἶναι τοῦ αἵματος κατ’ οὐσίαν ὑποτίθενται· δὴ τῇ ἐμφύτῳ τοῦ δρόπενος θέρμῃ παρὰ τὰς συ- πλοκὰς ἐκταραχθὲν, ἐκρατιζόμενον ἔξαιφροῦται, κάν ταῖς σπερματίσι παρατίθεται φλεψὺν, ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἀφροδίσια κέκληται. Συμφανὲς τοίνυν ἐκ τούτων ἀπάντων, αἷμα εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀποκύησιν αὐθὶς ἐκτρέ- φεται τὸ παιδίον αἵματι τῷ αὐτῷ. Αἵματος γάρ φύ- σις τοῦ γάλακτος ἡ βύσις, καὶ πηγὴ τροφῆς τὸ γάλα, ὃ δὴ καὶ γυνὴ δηλητή τεκοῦσα ἀληθῶς καὶ μήτηρ δι- οῦ καὶ φίλτρον εἰνοίας προσλαμβάνει.

A Διὰ τούτο ἄρα μυστικῶς τὸ ἐν τῷ Ἀποστολῷ ἔχον πνεῦμα, τῇ τοῦ Κυρίου ἀποχρώμενον φωνῇ, ἡγά- ύματις ἐπότισα· λέγει. Εἰ γάρ ἀνεγενήθημεν εἰς Χριστὸν, δι ἀναγενήσας ἡμᾶς ἐκτρέφει τῷ ίδιῳ γά- λακτι τῷ λόγῳ· πᾶν γάρ τὸ γεννῆσαν ξεινεν εἴδις παρέχειν τῷ γεννωμένῳ τροφήν. Καθάπερ δὲ ἡ ἀν- γέννησις ἀναλόγως, οὐτω καὶ ἡ τροφὴ γέγονε τῷ ἀν- θρώπῳ πνευματικῇ πάντῃ. Τοίνυν καὶ ἡμεῖς εἰς πάντα τοῦ Χριστῷ προσοικειόμεθα, καὶ εἰς συγγένειαν εἰς τὸ αἷμα αὐτοῦ φιλοτρούμεθα, καὶ εἰς συμπάθειαν διὰ τὴν ἀνατροφὴν τὴν ἐκ τοῦ λόγου, καὶ εἰς ἀφα- σίαν διὰ τὴν ἀγωγὴν τοῦ αὐτοῦ. Τὸ θρέψατο δὲν βρο- τοῖσι πολλάκις, πλείω πορίζεται φίλτρα τοῦ φύσιος τέκνα. "Οτ: τοίνυν ἐξ αἵματος γάλα κατὰ μετα- λήν γίνεται, ἡδη μὲν σαρὲς, οὐ μήν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ποιμνίων, ἐκ τε τῶν βουκολίων ἔξεστι μαθεῖν. Τί γάρ ζῶα ταῦτα τοῦ ἔτους κατὰ τὴν ὥραν ἢντερον, ὑγροτέρου τοῦ περιέχοντος γεγονότος, ἀλλ καὶ τῆς πόσας καὶ τῶν νομῶν εὐχύλων τὸ στηκάπι οὐσίων καὶ ἐνίκμων, αἵματος πίμπλαται πρότερον, ὡς ἐκ τῆς διατάσσεως τῶν φιλεῶν κυρτουμένων ἀγγείων δείχνυται. Ἐκ δὲ τοῦ αἵματος δαψιλέστερη γίνεται τὸ γάλα. Θέρους δὲ ἐμπατεῖν ὑπὸ τοῦ καύματος συγκαισμένον καὶ ἀναξηρανόμενον, ἰστεῖτο τὴν μετ- βολὴν τὸ αἷμα, καὶ ταύτῃ ἔλαττον ἀμέλγονται. Να- μήν καὶ συγγένειαν τινα πρὸς τὸ ὄντωρ φυσικώτερη γί- έχει τὸ γάλα, καθάπερ ἀμέλει πρὸς τὴν πνευμα- τικήν τὸ λουτρὸν τὸ πνευματικόν. Οἱ γοῦν ἐπιβρο- τες τῷ γάλακτι φυχθοῦ ὀλίγον ὄντας, ὥφελονται παραχρῆμα. Οὐ γάρ ἀποινεσθαι τὸ γάλα ἐξ ἡ πρὸς τὸ ὄντωρ κοινωνίᾳ, οὐκ ἀντιπαθίᾳ τινι, προσπεπ- νομένου δὲ, προσπαθεῖται. Καὶ ἡ δόλγος ἔχει πρὸς τὸ βάπτισμα κοινωνίαν, ταύτῃ ἔχει τὸ γάλα τὴν συνά- λαγην πρὸς τὸ ὄντωρ. Δέχεται γάρ μόνον τὸν ὑγρὸν τοῦτο καὶ τὴν πρὸς τὸ ὄντωρ μίξιν ἐπικάθαρην πι- ραλαμβανόμενον, καθάπερ τὸ βάπτισμα ἐπὶ ἀφένω ἀμαρτιῶν. Μήγνυται δὲ καὶ μέλιτι προσφυώς, καὶ τοῦτο ἐπὶ καθάρσει πάλιν μετὰ γλυκείας τῆς τριτῆς μιγνύμενος γάρ δόλγος φιλανθρωπίᾳ, λαταῖ γε ὅμιλοι τὰ πάθη καὶ ἀνακαθαίρει τὰς ἀμαρτίας. Ἐπιμήνυ- ται δὲ τὸ γάλα καὶ οἰνῳ γλυκεῖται. Ἐπωφελής δὲ ἡ μίξις, ἀνακιρναμένου τοῦ πάθους εἰς ἀφθοσίαν. Εἴσ- φούται γάρ ὑπὸ τοῦ οἴνου τὸ γάλα καὶ σχίζεται· καὶ δὲ τι περ αὐτοῦ νόθον, τοῦτο ἀποχετεύεται. Κατὰ τὸ αὐτὸν δὲ τῆς πίστεως ἡ κοινωνία τὸ πνευματικὴ πρὸς τὸν παθητὸν ἐνθρωπὸν τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἐξι- ρύσα εἰς ἀδιδότητα συστέλλει τὸν ἀνθρώπον, τοὺς θεῖοὺς ἀπαθανατίζουσα. Οἱ πολλοὶ δὲ καὶ τὸ λιπαρόν τοῦ γάλακτος, δὲ δὴ βούτυρον καλοῦσι, καταχράνται εἰς λύχνον, τὸ πολυέλαιον τοῦ λόγου δὲ αἰνίγματος ἀρδήλως σαρηγίσαντες, ὡς μόδου τούσδε ἐνδίκων, καὶ τρέφοντος καὶ αὔξοντος καὶ φωτίζοντος τούς νη- πίους. Τοσαῦτα περὶ γάλακτος καὶ τῆς τούτου ἀλη- γορίας.

SCHOLIA VETERA

In Clementis Alexandrini *Protrepticum ad Græcos et Pædagogi* libros tres

Ex editione Reinholdi Klotz, *Clementis Alexandrini Opera omnia*, Lipsia 1831, in 12, 4 vol., tom. IV, p. 91.— Editoris in hac Scholia præfatiunculam exscribimus : « Quæ hic primum eduntur scholia insunt in codice egregio qui in bibliotheca Regia Parisina sub numero 431 asservatur. Accepta ea refero humanitati Constantini Schinæ, viri eruditissimi, Græco genere nati; equidem reliqua quæ ejusmodi in re facienda sunt curans subinde tantum aliquid de meo addidi, quod ne temere fecisse reperirer, sediu cavi. Catal. bibl. reg., enumeratis quæ codex continet scriptis, hæc habet : *Is codex (membranaceus) manu Basiliensi, notarii Arethæ, Cœsaræ archiepiscopi, anno Christi 914 exaratus est. Pluribus de hoc libro præstantissime agitur in Monit. Palæogr. Gr. Paris. 1708, pag. 43, 275. Cf. præterea Fabr. Bibl. Gr. cur. Harles, vol. VII, pag. 126.* »

Numeri paginas significavil editionis Polleri, quarum series in nostra recensione signo ✕ ad inferiorem paginam Lectorem revocante continentur exhibetur.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΣ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ.

P. 1. — Ἀμφιλοκήσιον. Ἀμφίλοκησιον Δίδες παῖς καὶ Ἀντίπτης, τοῦ Ἀσωποῦ ποταμοῦ θυγατρός, οὐ δὲ Νυκτέως.

Ἀρίλοκησιον. Ἀρίλοκησιον Μηθυμναῖος μὲν ἦν τὸ γένος, μον...χός δὲ αὐτὸς ἤχθιν δελεάσας οὐτως γάρ λέγεται ὑπὸ δελφίνος δια...θῆναι ἐκ Σικελίας εἰς Κόρινθον.

Ἴχθυντον δὲν δελφίνα δια...θῆναι.

P. 2. Θράκιος. Ὁ Θράκης, σοφιστὴς ἀπατεῖν, λέγει: δὲ τὸν Ὁρφέα.

Ἐβρομόρ. λέγεται περὶ Εύνόμου ὅτι χορδῆς αὐτῷ φραγίστη τέττιγα παρέσαι τὸ μέλος.

Πυθαίσιον. τὸν ἐν τῇ Πυθαίᾳ φανέντα.

Sequitur satis longum de draconे Pythico scholium, sed ita dilutum et erasum ut ab eo enucleando prorsus destiterimus.

Κιθαιρών. δρη σύντα καλούμενα ἐν Βοιωτίᾳ.

Οὐδρυσών. Οὐδρυσαι γένος Θράκων.

P. 3. γεράνη. δράμης καὶ γάρ ἐν μὲν Κιθαιρῶνι καὶ Ἐλικῶνι καθ' & Δελφοὶ ὑποκάθηνται δι δράκων ὑπὸ Απόλλωνος τοξευθεὶς τραγῳδίας ὑπῆρξε πατήρ. ὡνταύτως καὶ Οὐρφεὺς διασπαράχθεις (1) ὑπὸ Οὐδρυσῶν δλλῃ ὑπθεσεὶς τραγῳδίας γέγενηται.

Ἀγραιζόρτας. ἀγροικικὴ ἀδηὴ ἐπὶ τῷ ληνῷ φδομένη, ἥ καὶ αὐτὴ περιείχε τὸν Διογύσου σπαραγμόν. πάνυ δὲ εὐφυῶς καὶ χάριτος ἐμπλέως τὸ κιττῷ ἀναδηταντες τεθείκεν ὅμοιοι μὲν τὸ ὄτι Διογύσῳ τὰ Λήναια ἀνάκειται ἐνδειξάμενος, δομοῦ δὲ καὶ ὡς παροινίας ταῦτα καὶ παροινούσιν ἀνθρώποις καὶ μεθύουσι συγκεκριτηται.

ἐκτρόπως· ἄγαν.

τηλαυγές· μαχρὸν (lege μαχρὸν) φωνόμενον.

τὴν ὑπεράτην δρη· τὴν ὑπερέχουσαν ἔκτεινουσα. καταλειπότων κ. τ. λ. Ἀττικῶς ἀντὶ τοῦ καταλειπέτωναν· σικείτωναν.

Τερπάνδρου κ. τ. λ. Καπιτῶν· νόμοις εἰς τῶν Τερπανδρίων, σύντας ὡνομασμένος δια τὸ ἀνθηρὸν εἶναι καὶ τοῖς δλοῖς κεχωρισμένον, δην φασι Τέρπανδρον εὑρεῖν, τὸν τῶν καθαρικῶν νόμοιν εὔρετήν.

Φρύγιον κ. τ. λ. ἀρμοινῶν εἶδη.

P. 4. ὄρημάζορτες· μυστηριολογοῦντες. ἐκθειάζορτες· ἐκβακχεύοντες.

ώδε· ἀντὶ τοῦ πρὸς δέ.

πτηρά· πτηρά, οἱ κοῦφοι· ἐρπετά, οἱ ἀπατεῶνες· λέοντες, οἱ θυμικοί· σύες, οἱ ἱδνοικοί· λύκοι, οἱ ἀρτακικοί· λίθοι· καὶ ξύλα, οἱ δφρονες.

παλιμβόλους· νόθους, ἀστάτους.

κωδίοις· δοραῖς.

P. 5. δρυμοίλαρ κ. τ. λ. τρόποι ἀρμοινικῆς. τεάτους· νέατη δνομα χορδῆς μουσικῆς τελευταῖς· νέατον γάρ τὸ ὑστατον.

Τουβάλ (in cod. Ιουδαλ). τοῦ καταδείξαντος ψαλ-

(1) Codex διασπαράχεις. Scipias. Voluit scholia sua fortasse διασπαράχεις. R. Klotz.

(2) Cod. noster pro διαψηλαρχᾶν, διαψηλάρχης;

PATROL. GR. IX.

Α τῆριον καὶ κιθάραν, ὡς ἐν τῇ Γερέσι γέγραπται. κρέκη· κρέκειν γάρ διαψηλαρχᾶν (2) τὰς χορδὰς τοῖς δακτύλοις καὶ διαπειρᾶν, καὶ ἐπειδὴ κέρματι εἰσιν τὴν τοιαυτὴν διαψηλάρχης κρέκειν εἴρηται.

P. 6. ὡς· ἀντὶ πρός. δραγανος· δραγανόν εστι παναρμόνιον ἀντὶ τοῦ εἰκόνων ἀπαράλλακτος.

πλάνη· πλάνη τοῦ Ἀδάμ, καινὸν δὲ τὴ διὰ Χριστοῦ σωτηρία.

Φρύγιας· ὡς παρ· Ἡρόδοτω μυθολογεῖται Φρύγιας καὶ Ἀρχάδας γενέσθαι ἀρχαῖους, τοὺς δὲ Ἀρχάδας πρὸ τῆς σελήνης.

P. 8. τοὺς τὰ ὡτα κεκτ. δι' ὃν λέγει· Ο ἔχων ὡτα ἀκούειν, ἀκούετω.

ἀνάπτωταν ἐκ κλονος κ. τ. λ. τὸν περὶ Μωσέως τοῦ πυρὸς στύλον λέγει.

P. 9. δάστης· τὰς δαφνηφορικῶν οὐτας δνομαζούντων παρ· δσον δάφνας δι' ἐνναετηρίδος εἰς τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος κομίζοντες οἱ λερεῖς ἔξιμουν αὐτὸν· αὐτὴ τὴ αἰτία τῶν Αἰολέων δσοι κατώκουν "Ἀρνην καὶ τὰ ταῦτη χωρία· κατὰ χρησμὸν ἀναστάντες εκεῖνον καὶ περικλεύσμενοι θήσας επόρθουν προκατεχομένας ὑπὸ Πελασγῶν. Κοινῆς ἀμφοῖν ἔορτῆς Απόλλωνος ἐνστάσης, ἀνοχάς ἔθεντο καὶ δάφνας τεμόντες, οἱ μὲν ἐξ Ἐλικώνος, οἱ δὲ ἐγγὺς τοῦ Μέλανος ποταμοῦ, ἐκομίζοντες τῷ Ἀπόλλωνι. Πολεμάτας δὲ τὸν Βοιωτῶν ἀφγυόμενος ἔδοξεν δναρ νεανίαν τινὰ πανοπλαν αὐτῷ διδόναι, καὶ εὐχάριστοις προστάτειν τῷ Ἀπόλλωνι δαφνηφορούντας δι' ἐνναετηρίδος· μετὰ δὲ τρίτην ήμέραν ἐπιθέμενος κρατεῖ τῶν πολεμίων, καὶ αὐτὸς τε τὴν δαφνηφορίαν ἐτέλει, καὶ τὸ έθος ἐκεῖθεν διατηρεῖται. Η δὲ δαφνηφορία· ξύλα ἐλαῖας καταστέφουσι δάφναις, ποικίλοις ἀνθεσι καὶ ἐπάκριψι μὲν χαλκῆ ἐφαρμόζεται σφαιρα (3), ἐκ δὲ ταῦτης μικροτέρας ἐκαρπῶσι· κατὰ δὲ τὸ μέσον τοῦ ξύλου περιθεντες ἐλάσσονας τῆς ἐπάκρου τοῦ ξύλου καθαίποτους πορφυρὸν στέμματα, τὰ δὲ τελευταῖα τοῦ ξύλου περιστέφουσι κρικωτῷ· βούλεται δὲ αὐτῶν ἡ μὲν ἀνωτάτη σφαιρα τὸν ἥλιον, ώ καὶ τὴν Ἀπόλλωνα ἀναφέρουσιν, ἡ δὲ ὑποκειμένη τὴν σελήνην, τὰ δὲ προστηρέμενα τῶν σφαιρῶν δάστρα τε καὶ δοτέρας, τὰ δὲ στέμματα τὸν ἐνιστασιον δρόμον· καὶ γάρ καὶ τεῖς ποιοῦσι αὐτά· ἀρχεις δὲ τῆς δαφνηφορίας παῖς ἀμφιθαλῆς, καὶ δι μάλιστα αὐτῷ οἰκεῖος βαστάζει τὸ κατεστεμένον ξύλον, δ κῶπα καλούσιν· αὐτὸς δὲ δαφνηφόρος ἐπόμενος τῆς δάφνης ἐψάπτεται, τὰς μὲν κόμας καθειμένος, χρυσοῦν δὲ στέραγον φέρων, καὶ λαμπρὸν ἐσθῆτα ποδήρη ἐστολισμένος, Ιφικρατίδας τε ὑποδεδεμένος, ὥρος παρθένων ἐπακόλουθει, προτείνων κλῶπας πρὸς ἵκετηρίαν τῶν ὑμών.

ἔριψι· τὴν λεγομένην εἰρετιώνη φτισιν, ἥν οὖτας

sempre διαψηλαρχᾶν, διαψηλάρχης habet.

(3) C. Schiusas Ioseph σφαιρα, idque corrigit in σφαιρα, itemque σφαιρίον.

περιειλοῦντες ἑρόις καὶ ταινίαις ὑφασμάτων λινέων (ἥν δὲ κλάδος ἀπὸ τῆς Μορίας ἔλασις) καὶ ἄκροδύοις παντοῖοις περιχαρτῶντες, ἀνήγον εἰς ἀκρόπολιν τῇ Πολιάδι Ἀθηναῖοι· Παναθήναια, οὐτως ἐπευφημούντες· εἰρεσιώνη σύκα φέρει καὶ μῆλα, καὶ ἔξις.

P. 10. Θεσπρωτ. Θεοπρωτία μέρος ἐστὶ γῆς οὐτως καλουμένης Ἡπείρου, ἐν τῇ ἐλέγετο μαντείον εἶναι Δίδες, διὰ λεβήτων ἡχούντων πάς γιγνόμενον.

Κιρραῖον· τὸν Φωκικῆς Κίρρας, πόλεως Φωκίδος.

γεράνιδρυον· γεράνιδρυον δὲ παλαιὸν ἔχον· ἐν Διδύμῳ (4) δὲ δρει τῆς Κυζίκου φαίνονται οἱ Ἀργοναῦται τὴν Ρέαν ἔξευμενιζόμενοι δγαλμα αὐτῆς ἐκ παλαιοῦ ἔχοντος ἀμπελίνου κατασκευάσαντες.

γάμμιοις· λέγετο τὸ ἐν Ἀμμωνι μαντεῖον.

Κλάδιον· Κλάρος Κολοφωνίς πόλις, ὅθεν ἦν Νικανδρος ὁ ποιητής.

Διδύμεων· ἐν Μιλήτῳ πόλει τῆς Καρίας Διδύμεως Ἀπόλλωνος ἐστὶ μαντεῖον.

Ἀμφιάρεων· ἐπειδὴ περὶ τὸ Ἀρμα τῆς Βοιωτίας τόπον οὐτως καλουμένον καταποθέεις Ἀμφιάρεως ἐμαντεύετο τοῖς δεομένοις· πᾶσα δὲ μαντεία εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀναφέρεται.

τὸν Ἀπόλλων· τοῦ ἐν Μιλήτῳ Ἀπόλλωνος· οὗτος τῷ ἀπὸ τόπου Κολοφῶνος ἐκαλεῖτο.

τερατοσκόπους· Καρανός τις Ἀργείος ἐπὶ δχῆματος αἰγῶν κατὰ χρησμὸν εἰς Μαχεδονίαν μετωχίσθη.

P. 11. αἰτεῖς· Καρανῷ τῷ Ποιάνθους υἱῷ ἔξι Αργοὺς μέλλοντι ἀποικίαν στέλλειν ἐπὶ Μαχεδονίαν, εἰς Δελφούς ἐλθόντι ἔχρησεν Ἀπόλλων·

Φράξεος· διὲ Καρανὲ, νόψ δὲ ἐμὸν Ἀπόλλωνος·

ἐκπρολιπῶν Ἀργος τε καὶ Ἑλλάδα καλλιγύναικα, κώρει πρὸς πηγὰς Ἀλιάκμονος· Ἐνθα δὲ αἴγας βοσκομένας ἐστὸς πρῶτον, τότε τοις χρεών ἐστι

ζηλιτῶν ναίσιν αὐτὸν γνένει τοις πρόπτασιν.

Ἐκ δὲ τοῦ χρησμοῦ προθυμότερος γνόμενος Καρανῷ, σὺν τισιν Ἐλλήσιν ἀποικίαν στειλάμενος, ἐλθὼν εἰς Μαχεδονίαν ἔκτισε πόλιν καὶ Μαχεδόνιον ἐβασίλευσε, καὶ τὴν πρότερον καλουμένην Ἐδεσσαν πόλιν Αἴγας μετωνόμασεν ἀπὸ τῶν αἰγῶν· ὥκειτο δὲ τὸ παλαιὸν ἡ Ἐδεσσα ὑπὸ Φρυγῶν καὶ Λυδῶν καὶ τῶν μετὰ Μίδου διακομισθέντων εἰς τὴν Εὐρώπην. Ταῦτα Εύφωρίων ἴστορεὶ ἐν τῇ Ἰστίᾳ καὶ τῷ Ἰνάγῳ.

κόρακες· Βοιωτοὶ πολεμούμενοι ὑπὸ Αἰολέων Ἑλλονος χρησμὸν, εἰ δει πολεμεῖν· δὲ Ἀπόλλωνος εἰπεν αὐτοῖς· Οσταὶ δηλευκοῦς κόρακας, τότε πολεμήσατε. Κατά τινα δὲ καὶρον νέοι τινὲς κατὰ παιδίαν γυνώσαντες κόρακας ἀφῆκαν ἵππασθαι. Νομίσαντες Βοιωτοὶ τοῦτο τὸν χρησμὸν δηλοῦν, ἐξειθύντες ἐπολέμησαν καὶ ἀπώλοντο, ὅθεν καὶ τὰ παροιμία, Ἐς κόρακας, δεντὶ τοῦ, εἰς ἀπώλειαν· καὶ οὐτως μαντικοὶ κόρακες ἐνομίσθησαν.

Ἀλκιβιάδηρ· οὐτός ἐστον Ἀλκιβιάδης, ὁ Κλεινίου μὲν παῖς, Σωκράτους δὲ ἐρώμενος, οὐ καὶ ἐν τῷ Συμποσίῳ Πλάτωνος μέμνηται, ὡς ἐπεισειθόντος τοῖς φιλοσόφοις συμπλήσασιοι μετά τινος ἐταίρας καὶ ἐπικιμάσαστοι τὴν ἀρχήν.

ἔγκυκλήσιω· ἔγκυκλημα ἐκάλουν σκεῦος τι ὑπότροχον ἐκτὸς τῆς σκηνῆς, οὐ στρεφομένου ἐδόκει τὰ ἔως τοῖς ἔξι φανερά γνεσθαι. Ἐγκυκλήσιω οὖν ἀντὶ τοῦ φανερώσων, γυμνώσων. — Διεξοδικύτερον δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ εἰπεῖν· ἔγκυκλημα ἐλέγετο βάθρον ἐπὶ ἔξι λινῷ ὑγρῷ, ὃ ἐπίκειται θρόνος· δείκνυσι δὲ τὰ ὑπὸ τῇ σκηνῇ ἐν ταῖς οἰκίαις πριγχέντας ἀπόρρητα. 'Γρ' οὖν δὲ εἰσάγεται τὸ ἔγκυκλημα, ἔσκυκλημα ὄνομά εσται, καὶ χρή τούτῳ νοεῖν καθ' ἐκάστην θύραν, ἵνα καθ' ἐκάστην οἰκίαν. Δείκνυσι δὲ ἡ μηχανὴ θεοὺς καὶ ἥρωας τοὺς ἐν ἀέρι, Βελεροφόνην τῇ Περσέα, καὶ κείται μετὰ τὴν ἀριστερὰν πάροδον ὑπὲρ τὴν σκηνήν τὸ ὑψός· δὲ ἐστὶν ἐν τραγῳδίᾳ μηχανή, τούτῳ καλοῦσιν ἐν κωμῳδίᾳ τὴν κράσην. Δῆλον δὲ ὅτι συκῆς ἐστὶ μίμησις· κράσην γάρ Ἀθηναῖοι καλοῦσι τὴν συκῆν.

(4) Legendum Διδύμῳ.

(5) Ηρόεις Βοιωτούς ιοσο Βοιωτούς. Ed. PATROL.

P. 12. Δηρώ· περὶ Δηροῦς, ή δη μήτηρ τῆς Κόρης, τὴν καὶ Περσεφόνην καλοῦσιν.

Ἐλευσίς· τόπος λεόδης τῆς Ἀττικῆς.

Μυοῦντος· θνομά τινος Ἀθηναίου.

εἰ δὲ καὶ ἀπὸ π. τ. λ. τὸ ἔξης· εἰ δὲ καὶ ἀπ.: Μυοῦντος δεδόκασται ὑμῶν τὰ μυστήρια, οὐ φθόνος· ἐπιτυμβίῳ γάρ τι μῆδε δεδόκασται.

Ἄρδαρας· Δίδες μὲν παῖς, βασιλεὺς δὲ τῶν Φρυγῶν, πρώτος λέγεται κατάρχει τῶν εἰς τὴν Ρέαν μυστηριῶν τελουμένων.

Ηετίων· Ήετῶν δνομα κύριον τοῦ Ιστορουμένου πρώτου κατάρχει τῶν ἐν Σαμοθράκῃ τῇ Ρέα τελουμένων μυστηριῶν.

οἱ Μίδας· Μίδας, Γαλατῶν βασιλεὺς, λέγεται καὶ οὗτος μαθὼν τὰ Ρέας μυστήρια παρὰ Οδρύσου τοῦ Θρακῶν βασιλέως διαδούναι τοῖς ὑπηρέσοις σύντοι.

Οδρύσου· Οδρύσος βασιλεὺς Θρακῶν, φόμανον τὸ Εθνος.

P. 13. Κιτύρα· οὗτος δ Κινύρας βασιλεὺς ἐγένετο Κύπρου.

φαλλός· σχῆμα αἰδοίου.

μυούμενοι· τελούμενοι.

Δηροῦς δὲ μυστ. Δηροῦς ήτοι Δήμητρος μυστήρια παρὰ Φρυξίν.

Βριμώ· Ἐκάτης ἐπίθετον.

Κυβέλη· Κυβέλη τῇ Ρέα· Κύβελα γάρ δρη Φρυγίας, ἐνθα τιμάται.

Κορύδασις· Κορύδαντες δαίμονες περὶ τὴν Ρέαν ὠπλισμένοι.

P. 14. ἐκεροροφόρησα (in cod. ἐκιρνοῦ)· κίρνον τὸ λίκνον, δημιάνειν τὸ πτυνόν, ἀπὸ τοῦ λικνῶν, οὐρέας ἐστὶν λεόδης Δήμητρος, δια μούμεναι τὰ ταύτη μυστήρια ἐβάστασον· ἐκιρνοφόρησα ἀρά ἀντὶ τοῦ, ἐβάστασα καὶ ἐμυθήη τὰ ταύτη μυστήρια τῆς Δήμητρος.

Σαβαΐων· τῶν ἐπιτελουμένων Διονύσων τῷ γεροντῷ ίδιος τῇ Περσεφόνῃ, δην Σαβάζιον καὶ Ζαγρές ὠνόμαζον.

ταυρόδομορχον· τῇ Φερσεφόνη τὸν Ζαγρέα Διόνυσον· ταυρόδομορχον εἶπε διὰ τὸ δέγαν αὐτοῦ ἀγρευτικόν.

Ροτί διηγήσομαι σοι in marg. καὶ τὰ Λόγια.

Θεσμοφ.· Εορτὴ οὐτως καλουμένη Δήμητρος καὶ Κόρης.

μεγαρίζοτες· μέγαρα καλοῦσι τοὺς Βοιωτούς (5)· μεγαρίζοντες οὖν ἀντὶ τοῦ, θύοντες.

Σκιροφόρια· Σκιροφόρια ἑορτῆς δνομα ἐπικαλουμένης τῇ Ἀθηνῇ διὰ Σκίρων τὸν λυμαινόμενον πάσι τοῖς παρὰ αὐτὸν κατατίρουσιν, ώθοντα εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν βορὲαν τῇ χραδοκούσῃ χελώνῃ, ἀναιρεθέντα δὲ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς.

P. 15. Κούρητων· Κούρητες δαίμονες τινες οὐτως λεγόμενοι τῆς Ρέας διπλοφόροι κορεάτες περὶ αὐτῆς (5) ἐκτελοῦντες τινα μυστικήν· οὐ καὶ Δία καὶ Διόνυσον ἔτι νηπίους κρυπτομένους ἀπὸ τῶν ἀπειλούντων ἀπόλεσιν αὐτοὺς ἐσωσαν, τῷ πατάγῳ τῶν δηπλῶν τὴν ἀρίπτων δδηλον ποιοῦντες φωνῇ.

Χωνὸς· κ. τ. λ. Κώνων οἱ στρόβοις καὶ οἱ θύραις Διογενίας· δίμοδος, δίνος, κώνως, κώληρος, οὐ διέγειται τὸ σπαρτὸν, καὶ ἐν ταῖς τελεταῖς ἐδονεῖτο, ἵνα ρολῆ· τὸ δὲ αὐτὸν καὶ δύμοδος ἐκαλεῖτο· οὐν Διογενίας· διτέ δὲ δύμοδος καὶ δύμοδος λέγεται· Απολινύδης φησιν δ 'Ρόδιος·

Πύρμον καὶ τυμπάνω (6) Ρείην Φρύγες ήλασκονται.

διώνος καὶ δύρμοδος· εἰδὴ ὄρχησες.

παρ' Εσπερίδων· Εσπερίδες νυμφαί τινες νόμιοι οὐτως λεγόμεναι, αἱ φυλάττουσαι τὰ λεγόμενα χρύσεα μῆλα.

Ηδὲ Ερύθεια καὶ Εσπερέθουσα βοῶπις, οὓς φησιν Ἀπολινύδης δό Ρόδιος.

Τιτάνες· (sed in marg. positi κώνως κ. τ. λ. scripsi sunt est) Τιτάνες δαίμονες οὐτως λεγόμενοι καταχθόνιοι, οἱ λέγονται διασπαράξαι τὸν Διόνυσον.

λέθητα· ἐσχάραν.

Γέρας· τὸ ἐπὶ τιμῇ διδόμενον.

(5) Etiam Περὶ αὐτήν legi potest. SCHINAS.

(6) Scribe: τυπάνω. KLOTZ.

P. 15. Παρηστάσθι· δρος τῆς Φωκίδος.
 P. 16. φονικ· ιματίῳ φονικῷ χρώματι βεβαμμένῳ.
 'Αραχτοτελέστας· παρὰ τὸ τελεῖν καὶ τελετάς
 ἐπινοεῖ περὶ τὰ ἀνάκτορα, ἀπέρ ἰερά ἐστιν· ἀνακτᾶς
 γάρ τοὺς θεοὺς ἔλεγον.

Θεσμοφ. Θεσμοφόριά ἐστιν ἑορτὴ Δήμητρος·
 ταῦτης δὲ τῆς προστηροίας τετύχηκεν, ἐπειδὴ ἂμα
 τῇ εὐράσει τῶν Δημητριακῶν καρπῶν ἐπενοήθησαν
 θεσμοί, τοῦτον ἐστι νόμοι, τῶν πρὸ τούτου θηριώδην τὴν
 διάσταν ἔχοντας.

'Ἄττιν· διτὶ 'Ἄττις αὐτὸς (7) εἶναι τῷ Διονύσῳ κα-
 ταλέγεται, οὗτος δὲ τῶν αἰδοίων ἐστέρηται· διτὶ γάρ
 διονύσους ὑπὸ Τιτάνων διεπάσθη, ἡ Ρέα τὰς σάρ-
 κας αὐτοῦ εὑρούσα διεσπασμένας ἐν τοῖς δρεινοῖς τό-
 ποις, σύνθηκε, τὰ αἰδοῖα μόνα μὴ εὑρούσα· σθεν
 ἵστρορχάν τινες παρὰ τῶν διεσπασάντων ἐν κίστῃ
 τεθείσιαν καὶ Τυρσοῖς παρατεθείσθαι· διτὶ καὶ
 τούτων χωρὶς δ 'Ἄττις ὑπελήπτης ὡς αὐτὸς ὣν τῷ
 Διονύσῳ.

Φρεστί· τὸ φρέαρ καλλίχορον οἱ παλαιοὶ διομά-
 ζουσι· Καλλίμαχος φησιν·

Καλλίχρω ἐπὶ φρῆτι καθέξεο παιδὸς ἀπαυστος.

P. 18. Μεγαλίτερος· μεγαλοφύχου, τοῦ 'Αθη-
 γαῖων.

'Ερεχθειών· ἀπὸ τοῦ 'Ερεχθέως.

ἀσσος· ὅποια.

P. 19. Ληγαῖς· ταῖς Βάχχαις ἡ παρὰ τὰς ληγοὺς
 τῷ εἶναι αὐτὰς ληθίνας, ἡ παρὰ τὰ ἔρια ἐν φιστέ-
 φονται· ληγη (8) γάρ τὰ ἔρια, σθεν καὶ ληγάριος.

στρογαῖαι· εἰδῶν πεμμάτων.

τολύκαι· ἔριων ἐλίγματα.

πόπταν· πέμματα πλακουντοειδῆ, περιφερῆ, δμ-
 φαλοὺς ἔχοντα.

Βασσάρου· βασσάρα λέγεται ἔνδυμα βαχικόν.

Φθοῖς· φθόδις πλακύντος εἰδός, δι συναλείφοντες

Ἀπτικοὶ φθοῖς καλούσιν.

Ιαχορ· τὸν καταχθόνιον Διόνυσον.

P. 20. μητραγύρτην· τὸν ιερέα τῆς Ρέας οὕτω κα-
 λοῦσι μητραγύρτην. Μητραγύρται δὲ οἱ ιερεῖς τῆς Ρέας
 οὕτω προσαγορεύονται, ὅτι κατὰ μήνα ήγειρον καὶ
 θύροιζον χρήματα μετατούντες, κώμας καὶ πόλεις καὶ
 οἰκίας περινοτούντες, καὶ ἐπὶ τῶν νημάων βαστά-
 ζοντες τὰ εἰώλα, οἱ αὐτοὶ δυτες καὶ μητραγύρται
 διὰ τὸ τὴν μητέρα τῶν θεῶν τὴν Ρέαν βαστάζονται
 ἐπ' νημάων, συλλογήν χρημάτων ἐποίουν (9).

Εὐήμερον· οὗτος ἐστιν ὁ Εὐήμερος, ὃν τινες Μεσσή-
 νιοι, οὖν μέμνηται δι Καλλίμαχος ἐν τοῖς χωλιάμδοις
 λέγων·

γέρων ἀλαζῶν ἀδικα βιβλία ψύχει.

ἢ διεβάλετο ὡς ἀδεός. — 'Ακράγας, Σικελίας καὶ
 δρος καὶ πόλις διμώνυμος.

Διαγόραν· Διαγόρας φιλόσοφος ἐγένετο, Μήλιος
 τῷ γένει, δις ἐξ ἀρχῆς εὐεσθῆς ὣν, ὑστερὸν εἰς ἀθέ-
 τητα ἐτράπη ἀπὸ τοις αὐτῆς αἰτίας· Παρακαταθήκην
 πιστεύεται, ἀρνησαμένου τοῦ λαδόντος, ἐφησε μὴ
 ἐφορῶν τὸ χρεῖτον τὰ ἀνθρώπινα· μὴ γάρ ἀν ἀνέχε-
 σθαι τῶν οὕτω κακῶν· τούτου μέμνηται Ἀριστοφά-
 νης δι κωμιδῶς, ἐν οἷς φησι Σωκράτη τὸν Μήλιον ἀντὶ
 τοῦ εἰπεῖν Διαγόραν· τοῦ δὲ 'Ιππωνος καὶ αὐτοῦ φίς
 ἀσεβοῦς γενομένου μέμνηται δι Κρατίνος.

P. 22. Εὐμερίδας· αἱ αὐταὶ ταῖς 'Εριννύσιν αἱ
 Εὐμενίδες, δις εὐφήμιος Εὐμενίδας εἰρήκασιν.

Ἐπιμενίδης· Επιμενίδης οὗτος Κρήτης μὲν ἦν τὸ
 γένος, ιερεὺς Διὸς καὶ Ρέας, καὶ καθαίρειν ἐπαγ-
 γελλόμενος παντὸς οὐτινοσοῦν βλαπτικοῦ, εἴτε περὶ
 σῶμα εἴτε περὶ ψυχῆς, τελεταῖς τισι, κατ' αὐτὸν ἐπέ-
 τειν· οὗτος καὶ ὑδρίαν καὶ ἀναλεῖαν ὑπέλαβεν εἶναι
 θεοὺς, καὶ νεας καὶ βωρίους αὐταῖς ἴδρυσατο καὶ 'Αθή-
 νητοι θύειν παρεκελέντεο. — Οὗτος καθῆραι (10) τὰς
 Ἀθηναῖς· ἦν δὲ Κρήτης τῷ γένει καὶ σοφώτατος, οὐ
 καὶ Μένανδρος μέμνηται ἐν ταῖς Κωνσταντινούπολεσι.

(7) Lege δι αὐτός. SCHINAS. — Bis pro αὐτός ego
 scripsi αὐτός. KLOTZ.

(8) Schinas legit ληγά.

(9) Recite mihi conjectisse videtur C. Schinas ποιεῖν
 vel ποιεῖσθαι.

A P. 23. ἐτρ χρῆ· ἀντὶ τοῦ πάνυ ἐγγὺς ἥποις ἀλη-
 θῶς· οὕτω καὶ Ιερεμίας· Θεδις ἐγγίζων ἐγώ είμι;
 ἀντὶ τοῦ θεοῦ λέγεται περὶ (11) Ἐμπεδοκλέους ἀνδρὸς
 φιλοσόφου καὶ μάλιστα δόξαντος φυσικοῦ γεγενῆσθαι·
 συντέτακται δὲ αὐτῷ βιβλίον φυσικά δι' ἔξαμετρων.

P. 24. Κορυφαστ'· Κορυφαστὸν αὐτὴν κεκλή-
 κασιν, οὗτος ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Διὸς ἐγεννήθη, ἢ μη-
 τέρα φασιν αὐτὸν.

Κορύβαντος (iii cod. Κύρβαντος). Κύρβας διομά-
 κύριον, ἄφ οὖ καὶ Κορύβαντες οἱ περὶ τὴν Ρέαν δαι-
 μονες ὠνομάσθησαν.

P. 25. κεράμῳ· τινὲς τὸν κέραμον δεσμωτήριον
 ἐξηγήσαντο· οὕτω γάρ φασι Κυπρίους τὸ δεσμωτή-
 ριον λέγειν.

'Υπερδρόπειοισιν· 'Υπερδρόπειοις έθνος Σκυθικὸν,
 οὕτω καλούμενον διὰ τὸ ἀνωτάτω τῶν βορειοτάτων
 μερῶν, σθεν πνεῖ δι Βορέας, ἔχειν τὴν οἰκησιν· οὕτοις
 δι νούς θύουσι τῷ Ἀπόλλωνι.

B P. 26. Κυροστόριδος· κώμη Λακεδαίμονος.

ἐτρ Τήρω· Τήνος μία τῶν Κυκλαδῶν νήσων.

Κυπριακὰ ποιέμι· Κύπρια ποιήματα εἰσὶ τὰ τοῦ
 κύκλου· περιέχει δὲ ἀρταγήν 'Ελένης· δὲ ποιητῆς
 αὐτῶν δῆλος· εἰς γάρ ἐστι τῶν κυκλικῶν· κυκλι-
 κολ δὲ καλούνται ποιηταὶ οἱ τὰ κύκλῳ τῆς Ἰλιάδος
 δὲ πρῶτα ή τὰ μεταγενέστερα ἐξ αὐτῶν τῶν Ομη-
 ρικῶν συγγράψαντες.

σχιζίαν· σχιζίας, λεπτὸς παρὰ Αττικοῖς, ὡς
 Διογενιανὸς φησι.

Οἰτη· Οἰτη τῆς Τραχήνος δρός· ἡ δὲ Τραχής τῆς
 Θεσσαλίας.

C P. 27. Μάκαρ· μνημονεύει 'Ομηρος τοῦ Μάκαρος,
 ἐν οἷς φησι·

"Οὔσον Λέσθος ἄνω, Μάκαρος ἔδος, ἐνδεξέργεις:
 Αμυμάρην· αὕτη ἡ Αμυμώνη, Δαναούς θυγάτηρι,
 ἐξης τὸν Ναύπλιον.

Αρσινόη· ταύτην τὴν Αρσινόην τινὲς μητέρα τοῦ
 Αστλήπιον φασι, τινὲς δὲ Κορωνίδα· έστι δὲ ἡ Αρ-
 σινόη Λευκίππου θυγάτηρ, η δὲ Κορωνίς φησι λέ-
 γούσιν (sic) οὕτως.

αλγῶν· ἀστεῖον ἀγαν.

P. 28. Ἀλκμήρης· Ἀλκμήνη μὲν τρεῖς νύκτας
 δι Ζεὺς συνηλθεν, ἐνθεν τριέσπερος δι Ήρακλῆς· τῇ δὲ
 Μηνημοσύνη ἐννέα συνεγένετο νυξίν, ἐνθεν καὶ ἐννέα
 εἰσιν αἱ Μούσαι.

P. 29. Ισθμία· Ισθμὸς τόπος στενὸς ἐν Κορίν-
 θῳ, περιεχόμενος ὑπὸ δύο θαλασσῶν· ἐνταῦθα ἤγετο
 τὰ Ισθμία, ἀπερ ἐξ ἀρχῆς δισύφιλος διεθήκεν ἐπὶ
 Μελικέρητ τῷ καὶ Παλαιμονί, τῷ ίνούς καὶ Αθά-
 μαντος, ἀποθεώντες δὲ ἐπὶ θαλάσση· οὔτερον δὲ
 τῷ Ποσειδώνι ἀνιέρωθο.

Νέμεα· τῶν Νέμεων τοῦ ἀγῶνος ἡ αἰτία ζοτὸν
 αὐτῆ· στε οἱ ἐπτὰ ἐπὶ Θήρας σὺν Αδράστῳ καὶ Πο-
 λυνεικεῖς ἐτράπαντο, παρέβαλον εἰς τὴν Νέμεων·
 τόπος δὲ οὗτος τοῦ 'Αργούς· ζητοῦντες δὲ ὑδρεύ-
 σασθαι συνέτυχον Υψιπολή τῇ Θεαντος θυγατρὶ, τρε-
 φούσῃ παιδίον, Υψέλητη καλούμενον, Εὐφήγου καὶ
 Εύρυδίκης· δὲ ἀποθεμένη τὸ παιδίον ἀπῆλθεν αὐτοῖς
 ὑδρεύσασθαι βιολουμένη· δράκων ἐν τοσούτῳ
 περιπεσών τῷ παιδίῳ ἀνελεύθερος· η δὲ ἐπανελ-
 θουσα ἐθρήνει· 'Αμφιάραος δὲ δι μάντις, εἰς ὧν τῶν
 ἐπτὰ, ἀπὸ τοῦ συμβάντος τοῖς 'Ελλήσι θάνατον προ-
 εμαντεύσατο καὶ τὸν παῖδα 'Αρχέμορον ἐκάλεσεν·
 'Άδραστος δὲ παραμυθούμενος τὴν Υψιπολήν ἐπ'
 αὐτῷ τὸν Νέμεακον ἀγῶνα συνεστήσατο, δες οὔτερον τῷ Διὶ ἀνιερώθη.

-Πύθια· Πύθια δια Πύθιον δράκοντα τὸν ἀγα-
 ρεθέντα μὲν ὑπὸ Απόλλωνος, σαπέντα δὲ ἐπικείμε-
 νον τῷ δρει· Πιρναστῷ ἐπιλεγόμενον (12).

Πίσα· Πίσα πολις τῆς 'Ηλιδος, ἐνθα τὰ Ολύμ-

(10) Fortasse καθῆρε more Byzantinorum pro
 ἐκθῆρε. SCHINAS.

(11) Recte C. Schinas legendum censet πατρὶς
 Ἐμπεδ.

(12) C. Schinas legi vult ἐπιλεγόμενψ.

πια τῷ Διὶ δηγεται, τοῦ Πέλοπος, διὰ τὴν κατ' Ο!· Α νομάδου νίκην τοῦ Κριτεστοῦ πρώτου αὐτὰ διαθεμέ- νου, ὡς τινες.

P. 29. σχετερίζεται · ίδιοιοιεῖται τὰ ἐπιχειρεύεντα τοῖς νεκροῖς ἀντὶ σπονδῶν, ὅτε ἐναγάγουσιν αὐτοῖς.

Σάγρη. πόλις τῆς Ἰταλίας, ἀφ' ἣς καὶ ἡ παροιμία Ἀλτρόστερα τῶν ἐπὶ Σάγρα.

φαλλοί. τὰ σκύτινα αἰδοῖς φαλλὸς ἦν τι ξύλον, εἰς τύπον αἰδοῖον τεκτονεύθεν, πομπευόμενον ἐν ἑορτῇ Διονύσου, γελαίου τινὸς μύθου σύμβολον.

P. 30. πασχητική · πασχητικὸν ἔστι τὸ ἥττασθαι μὲν τῆς αἰσχρᾶς ἡδονῆς, τῷ δὲ μὴ ἔστι τὸ ἄποπληρωτικὸν τῆς ἡδονῆς πρὸς δικοιον αὐτῷ ἔκτύπωμα τερθρεύεσθαι.

καὶ Ἀηριανίουσιν. βακχεύουσιν. Λῆναι γάρ αἱ Βάχχαι.

Εἴλωτων. Εἴλωτες καλοῦνται οἱ Μεσσήνιοι ἡ ἀπὸ τοῦ Ἐλούς τοῦ ἐπικείμενον τῆς Λακεδαίμονος ἡ ἀπὸ τοῦ ἔλεν· Λακεδαιμονίοις γάρ ἔλοντες αὐτοῖς κατεδίκασαν τὸ ἔλος ἐργάζεσθαι, ἡ διτίμος τις καὶ δουλικὴ μοῖρα.

παρὰ Λακεδαιμ. ἡ ὥσπερ οἱ πενέσται (13) παρὰ Θετταλοῖς καὶ οἱ θῆται (14) παρὰ Ἀθηναίοις, οὐτως; οἱ Εἴλωτες παρὰ Λακεδαιμονίοις.

Ηρακλῆς. Ἡρακλῆς ἐθίτευσεν Ὁμφάλη, Λυδῶν βασιλίσσην (τὸ δὲ ἔργον αὐτοῦ ταλασιουργία), διδοὺς δίκην διὰ Ἰφιτον, Εύρυτου μὲν παιδία, δινένον αὐτῷ γεννομένον καὶ φίλοιν μετά πολλὴν φιλοφροσύνην ὥστε κατέπέτρας ἀπώλεσεν.

Αισομέδοντι. οὗτος δὲ Λαομέδονος πατήρ μὲν ἦν Πριάμου, ἐσχε (15) θητεύοντας αὐτῷ Ποσειδῶνα καὶ Ἀπόλλωνα· βουλήσει δὲ Δίδος δὲ ἐνέδραν καὶ λόχον ἀρτισταντες αὐτῷ καὶ ἀλόντες ταῦτην ὑπέστησαν δίκην.

P. 31. Ηλ. Αὐγήσαν. δαίμων τις οὗτος Ἡλεῖος Αὐγής, ἐναντίος τῶν Πλούτων, διν καὶ τοξεύομενον ὑπὸ Ηρακλέους Πανώσασις (sic) εἰσάγει.

Ιπποκονιτιών. Ἰπποκόνων τις ἐγένετο Λακεδαιμόνιος, οὗν οὐδὲ ἀπὸ τοῦ πατρὸς λεγόμενοι. Ἰπποκονιτίδαι ἐφόνευσαν τὸν Λικυμίδου οὐλὸν, Οἰωνὸν δύναμιτι, συνόντα τῷ Ἡρακλεῖ, ἀγανακτήσαντες ἐπὶ τῷ πεφονεύσθαι ὑπὸ αὐτοῦ κύνα αὐτῶν· καὶ δὴ ἀγανακτήσας ἐπὶ τούτοις δὲ Ἡρακλῆς πόλεμον συγχροτεῖ κατ' αὐτῶν καὶ πολλοὺς ἀναιρεῖ, διε καὶ αὐτὸς τὴν χειρα ἐπλήγη· μέμνηται καὶ Ἀλκμάν ἐν αὐτῷ μέμνηται καὶ Εὐφορίων ἐν Θράκῃ τῶν Ἰπποκόνων παιδῶν, τῶν ἀντιμνηστήρων τῶν Διοσκούρων.

πατρομεραῖς. ὅ πάσαν ὁμφὴν, τοῦτο ἔστι φήμην, ἀφίει· ἐπειδὸν ὁ μαντικὸς νοεῖται.

δράκων. ἐπὶ Νέμεσιν δράκων.

κύκνος. ἐπὶ Λήδαν κύκνος.

ἀετός. ἐπὶ Γανυμήδην ἀετός.

ἄνθρωπος ἐρωτ. Ἀμφιτρύων ἐπ' Ἀλκμήνην.

P. 32. οὐροῦς τῆς κατὰ τὸ παλαίον μυθευομένης ἀνθρωπογόνου.

Ἀργύρουν νεών. τὸν τῆς Ἀργύρουν νεών, Ἀφροδίτης ἐπικληθείσης ἀπὸ Ἀργύρουν τοῦ Ἀγαρέμονος.

ἐν Μηθύμηῃ. ὅτι Μηθύμωνα μία τῶν δὲ πολεων, οἱ εἰσιν αὐται. Μηθύμων, Μίτυλην, Ἐρεσσος, Ιρά (16).

P. 33. ἐν Ηλ. διτὶς ἐν Ἡλιδι: Ἀπομιψι, τῷ ἀπελαστικῷ τῶν μυῶν, διτὶ θύουσιν Ἡλεῖοι.

περιθαστή. ἀσχημοποιῷ · ἐπίθετα δὲ ταῦτα τῆς Ἀφροδίτης.

χοιρογάλην (in Cod. χοιροψάλαν). χοιροψάλας Διόνυσος ἐν Σικελίᾳ τιμάται τῆς Βοιωτίας, ὡς Πολέμων ἐν τῇ πρὸς Ἀτταλον ἐπιστολῇ. ἔστι δὲ μεταλαμβανομένον ὃ τὸν χοιρὸν ψάλλων, τοῦτο ἔστι τίλλων χοιρὸς δὲ γυναικεῖον αἰδοῖον, ὡς μαρτυρεῖ καὶ Ἀριστοφάνης ἐν Ἀχαρνεύσι λέγων·

Δικαιόπολις.

χοίρε, χοίρε.

(13) Cod. πενέσται.

(14) Cod. θῆται.

(15) Lege ἐσχε δέ. SCHINAS.

(16) Lege Πυρίχ.

Κόρη.

κοῖ, κοῖ.

Δικαιόπολις.

τοὶ δαὶ σὺ τρώγοις δὲ ἐρεβίνθους;

Κόρη.

κοῖ, κοῖ, κοῖ.

P. 34. τὰς γυλῖς · διτὶ ἡ ιστορία περιέχει, ὡς Ἀλκμήνης δυστοκούστης γαλῆ παρῆλθε εἰς εὔθετο Κλετρον θυγατρὶ, γεννᾷ δὲ Μυρμηγόν εἰς αὐτῆς.

σμύρνους. Κρητῶν ἐπιστρατευσάντων τοὺς Τρωοὺς καὶ στρατοπεδεύσαμένων πλησίον τῆς Τρωάδος, οἱ μῆνιν νυκτωρ ἐπιθέμενοι τοὺς τελαμωνας τῶν ἀστῶν αὐτῶν διέτρωγον, καὶ ἐντεῦθεν ιδρύσαντο μὲν ιερὸν Ἀπόλλωνος, ἐπωνόμασαν δὲ αὐτὸν Σμύρνην Κρητῶν ἐπιχωρικῷ γλώττῃ· σμύρνους γάρ τοὺς μέν αἱ Κρητες καλοῦσιν.

P. 35. Κυθνίοις. Κύθνος, μία τῶν Σποράδων νήσων.

Φαληροῖ. Φαληρεὺς λιμὴν τῆς Ἀττικῆς · δὲ κατὰ πρύμνας ἡρως Ἀνδρόφεως ἐστιν, οὐδὲ Μίνως, οὐτως δυναμασθεὶς διτὶ καὶ τὰς (17) πρύμνας τῶν νηῶν ιδρυτο, καὶ (18) Καλλίμαχος ἐν δὲ τῶν Αἰγαίων μεμνηται.

Ἄνδρορκάται κ. τ. λ. δύναματα τῶν ὑπὲρ Πλαταιῶν ἀναρρεύεντων, ὃτε Σέρεντης αὐτοῖς ἐπειστρέτευσεν.

ῶ Βοιώτιος. ἀντὶ τοῦ, ὡς Ἡσίοδος · Βοιώτος γάρ τὸ γένος.

Ασκραῖς. Ἡσίοδος · Ασκρη γάρ πόλις Βοιωτίας, ὑμεδαπῆς διμετέρας.

Ἐγχειρίστοται. συμπίπτουσιν, ἐγγιζούσιν.

P. 36. ἐψηρτυτηκῆς. μαγειρικῆς.

Ἰθωμῆη. Ιθωμη πόλις τῆς Λακεδαιμονίας, τῷ καὶ Μεσσήνην φασί· μᾶλλον δὲ οὐτως ἡ ἀρχότοκη τῆς Μεσσήνης ταύτης καλεῖται, ὥστε τὸ τοῦ Ἀργούς πάλιν ἀκρόπολις Λάρισσα λέγεται.

Μόρυος. δύναμα ιστοριογράφου.

ἐν Νόστοις. οὐτως ἐπιγραφομένῳ βιβλίῳ περιέχοντι τὴν ἔκ τῆς Πίλου τῶν Ἑλλήνων ἐπάνδον· νοστος γάρ τὸ ἐπάνδον.

Δωσιλᾶς. δύναμα ιστοριογράφου.

Φωκαῖς. δέ Φωκαῖς οἱ Ιωνες· Φώκαια (19) γάρ μία τῶν δώδεκα πόλεων τῆς Ιωνίας.

P. 37. τοκάζοντες. δύπονοιούσιτες.

P. 38. Κύρος. Περάων βασιλέα.

φιλόδωρος. ως καὶ κατὰ τοῦ Κροῖσου δῶρα λεων.

σδητη. ε. τ. πῦρ κ. τ. λ. ἐφ' ἡ καὶ αιχμάλωτος ληφθεὶς ὑπὸ Κύρου ἐπιτιθεται ἐπὶ πῦρ ἀλλ', ὃ φιλόδωρόπετρε, τῷ Κύρῳ λέγει.

Σδλων. εἰς τῶν ἐπτὰ σοφῶν, δις προσιρήκει αὐτῷ. Τέλος δρα μαχρού βίου.

σωρότησον. κ. τ. λ. ἐπὶ γάρ τῆς πυρὸς οὐτως εἰπε Κροῖσος, ως φησιν Ἡρόδοτος· Τὰ δὲ επὶ πεθῆ ματα σχάριστα εἴοντα μαθήματα γέγονε, κατὰ τὸ Ομηρικόν.

παθῶν δέ τε νήπιος Ἑγνω.

ειτε Φορωτεύς κ. τ. λ. Μαντείον περὶ τὴν Λεβαδίαν τῆς Βοιωτίας ἀπὸ Φορωνέως τινὸς πρώτου θεοῦ τοὺς θεοὺς τοῖς νομιμεῖσιν· ὄμοιός δὲ καὶ Μέροψ ιστορεῖται · Φορωνέως Ἀργείος ἦν τῷ γένει, δὲ Μέροψ Κώιος.

τὸρ Ερωτα. διτὶ πρεσβύτατον τῶν θεῶν τὸν Ερωτα μετὰ τοῦ Χάρους καὶ τῆς Γῆς γεγονέναι καὶ Ησίοδος λέγει, ἐν οἷς φησιν·

· "Τοι μὲν πρώτητα Χάρος γένετ", αὐτὰρ Επειτα Γαῖα εύρωστρονος.....

τὸ δὲ Ερως (20).

περὶ η Χάρμον κ. τ. λ. ἀντὶ τοῦ πρὶν ἦ τὸν Χάρ-

(17) Lege κατὰ τάς. SCHINAS.

(18) Lege ὡς. Idem.

(19) Cod. ωκεάζ.

(20) Cod. ίδ. Ερως.

μον ἐρεσθῆνατ τινος, καὶ ὑπὸ τοῦ "Ἐρωτος ληφθῆ-

ται".
P. 39. Φιλιππίδ. οὗτος δὲ Φιλιππίδης ἡμεροδρό-

μος ἦν, ὡς φησὶν Ἡρόδοτος· είτα Ξέρξου ἐκστρα-

τεύσαντος ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, Φιλιππίδης οὗτος διαγ-

γεῖται πορευθεὶς Λάκων σὺν τῷ ἔφοδον τοῦ βαρβάρου

περὶ τὸ Παρθένιον δρός, ὅρῃ τε φάσμα τὸ τοῦ Πανὸς

πρὸς τῷ τοπῷ καὶ ἀκούει οὖν τινός τε εἰλη δαίμονος

τὸ δραθὲν, καὶ στὶς σύμμαχος Ἑλλάσιν ἤκοι, καὶ τὸ

ἀπὸ τούτος θεός Ἀθηναῖος ἐνομίσθη Πᾶν, καὶ τὸ

καθιύπερθεν σπῆλαιον τοῦ Ἀρείου πάγου τεμενί-

σαντες αὐτῷ ἐνορχον τράγον δσα ἔτη θύμον αὐτῷ.

Διδύμαιψ· Διδύματος γάρ Ἀπόλλων ἐν Μιλήτῳ

τιμᾶται ή διὰ τὸ ἄμα τῇ ἀδελφῇ Ἀρτέμιδι γεγενῆ-

σθαι ή διὰ τὸ διτλάδιερα εἶναι αὐτοῦ ἔκει.

τῆς Λευκοχρύνης· Λευκοχρύνη Ἀρτεμις ἐν

Μαγνησίᾳ ὄνυμάζεται.

Μυρδίψ· τῷ Καρίψ· Μύγδος γάρ πόλις Καρίας.

P. 40. ἐν Τελμισσῷ· Τελμισσὸς Καρίας πόλις,

ἀπόστους ἔχουσα μάντεις, θέος δὲ ἦν Ἀρίστανδρος ὁ

συνών Ἀλεξάνδρῳ τίνικα ἔκτιζε τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Κινύρου· Κυπρίων βασιλεύεις.

Θεοπίλη· τόπος ἐν Βοιωτίᾳ· ἵερον Ἡρας.

P. 41. Βρέτη· διὰ τὸ βροτοῖς ἀπεικονίζεσθαι.

ἀποδείξων· ἀνθρώπων μορφαῖς ἀπεικαζόμενα.

Σεμνῶν· Εὔμενίσιν ήτοι τῶν Ἐρινύών.

Σκοπᾶς· οὗτος δὲ Σκοπᾶς ἀγαλματοποιὸς ἐπίση-

μος ἐγένετο.

Κάλως· διομα ἀνδριαγοτοποιοῦ.

Τήρη· νῆσος μία τῶν Κυκλαδῶν.

κύκλου· κύκλος αὐτοῦ τὸ βιβλίον τὸ ιστορικὸν

ἐκαλεῖτο.

P. 42. Μορύχου· οὗτως ἐπίκλητην ἐκαλεῖτο διό-

νυτος.

τοῦ φειδίλατα· ἀπὸ δρους Φελλέως καλούμενου.

— Φελλὰ τοὺς λίθους καλοῦσι τοὺς τραχεῖς, ἔνθεν

καὶ Ἀριστοφάνης δὲ κωμῳδίος φησιν·

στὸν δὲ μὲν οὐν τὰς αἰγὰς ἐκ τοῦ Φελλέως,

σημαίνων τὸν τραχὺν τόπον.

Σκύλης (cod. Ἐκύλης) καὶ Δίποινος· διόνυματα κύ-

ρια ἀγαλματοποιῶν.

Mouνυχία· Μουνυχία Ἀρτεμις ἐν τῷ Πειραιεῖ

τιμᾶται, καὶ ἀπὸ αὐτῆς μέρος τοῦ λιμένος Μουνύχιον

ώνυμασται.

P. 43. πυραστησάμενον· πορθῆσαντα.

δαιδαλίθην· ἀντὶ τοῦ ἀγαλματοποιηθῆναι· ἀπὸ

Δαιδάλου δὲ ἐλέχθη τὸ δῆμα, περιφανούς κατὰ τὴν

τέχνην ὑπάρξαντος.

P. 44. Μαύσωλα· Μαύσωλος ἐγένετο Ἐκατόμνου

τῆς Καρίας τυράννου ἀδελφὸς δυνάστης, δις ἐπιφανῆ

τάρον ἐαυτῷ κατεσκεύασεν, διπέρην ὡς ἱερὸν

ἔνομοςθη.

πυραμίδες· πυραμίδες οἰκοδομήματα ἐν Αἴγυπτῳ,

ἄπειρ ϕύκοδομήθη εἰς μηνημάτων χωραν, ὡς μαρτυρεῖ

τὸ ἐν αὐταῖς ἐπίγραμμα οὐτῶς ἔχον.

Μνήματα καὶ Φρηνός τε καὶ ἀντίθενος Μυκερήνου

καὶ Χέοτια κατιδών Μάχιμος ἥγεσάμην.

πυραμίδες δὲ ἐλλήθησαν ἀπὸ τοῦ συναγωγῆν ἔχειν

δροῖαν φλογήν, η̄ καὶ πέμπατά τινά ἐστι ἐκ στέατος η̄

στησάμου (21) πυραμοιεῖδη· οἱ δὲ πυραμίδες (22) κε-

κλῆσθαι ἀπὸ τοῦ σχήματος τοῦ παρα τοῖς γεωμέ-

τριοῖς· πυραμὶς γάρ ἐστι σχῆμα παραλληλόγραμμον,

ἐπὶ πεδῶν ἀνώ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τερψίων ἔχον, οὐ δὲ

βάσις μία ἐστὶ τῶν μικροτέρων τοῦ παραλληλογράμ-

μου εὐθεῶν· τάφοι δέ εἰσιν, ὡς ἔφην, καὶ αὐταὶ ὥσπερ

καὶ τὰ Μαύσωλά ἀπὸ τοῦ κτίσαντος καὶ δεδωκότος

τοιοῦτο σχῆμα τὴν προστηγορίαν εἰληφότα.

λαβύρινθος· λαβύρινθος Ἐργον μὲν ἦν Δαιδάλου,

θεατροσιδές δὲ καὶ πολυέλικτον σχῆμα, ἀδειγόδευτον

τοις ἀπειροῖς, ἐν τῷ καθεῖρχοτο Μινώταυρος, θηρίον

το διψαῖς, ἐξ ἀνθρώπου καὶ Διός γεγονός, ὡς φασι,

Παταφάνης καὶ Διός.

πρὸ τῶν πυλῶν· τὸν Λοξίαν πρὸ τῶν θυρῶν ἴστα-

σαν οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαστος καὶ προσεκύνουν καὶ βωμὸν

(21) Cod. σισάμου.

(22) Lege οἱ δέ, sc. φασὶ, πυραμίδας κεκλ. SCHINAS.

παρ' αὐτὸν ιδρύοντο στραγγύλον, καὶ μυρόβλινας στε-

φανοῦντες ἐκάλουν Λοξίαν, τὴν τοῦ παρ' αὐτοῖς θεῶν

προστηγορίαν νέμοντες τῷ βιωμῷ· ἐντεῦθεν καὶ παρὰ

τοῖς κωμικοῖς οἱ ἔξιόντες κόπτουσι τάξις θύρας· διότι

οὐχ ὀπέτερ παρ' ήμιν νῦν τὸ παλαιὸν ἀνεῳγυντο αἱ

θύραι, ἀλλ' ἐναγτίω τρόπῳ· ἔξωθεν γάρ αὐτὰς ἀνα-

τρέποντες, ἔνδοθεν ἔξησαν, πρότερον δὲ τῇ χειρὶ ψε-

φον ἐποίουν χρούοντες, ἐπὶ τὸ γνωναι τοὺς πρὸ τῶν

θυρῶν τὸν Λοξίαν προσκυνοῦντας καὶ φυλάξασθαι μὴ

λάθιει πληγέντες τῶν θυρῶν πρὸς τὸ ἔχω ὀθο-

μένων.

P. 45. σπάλακες· εἰδός ἐστι ζώου, διπέρ ἐκ γενε-

τῆς ἐστι τυφλὸν, καλεῖται δὲ καὶ σπάλαξ.

P. 46. Επιδαυρίου· Επιδαυρος, τοῦ Ἀργους πό-

λις, ιερὸν Ἀπόλλωνος.

Ποιλιάδος· Ποιλίας (23) Ἀθήνης τιμᾶται, ἢν καὶ

Ποιλιάδον λέγουσιν, ιδρυμένην ἐν τῇ ἀκρο-

πόλει.

P. 47. Ἄμαζόνας· Εθνος Σκυθικὸν ἀνδρεῖον καὶ

ἀνδρῶδες καὶ πρόστοι τοῖς Κοίλοις.

Ἐλευθέρεως· τοῦ ἐν ταῖς Ἐλευθέραις τιμωμένου

τόπου δὲ τῆς Βοιωτίας οὔτος.

τοῦ Διός· δλλοι τῆς Ἀθηνᾶς φασιν, ὃν καὶ Γρη-

γόριος διθεόδγος, δι' ὃν φησι· Καὶ Φειδίας τὸ παιδί-

καὶ ἐν τῷ δακτύλῳ τῆς παρθένου γραψέντα Πανταρκῆς

καλός· Λιβανίος δὲ δο σφιστῆς ἐπὶ τῆς Ἀφροδίτης

τῷ δακτύλῳ τούτῳ γράψαν Φειδίαν λέγει.

Φρύνη· μια τῶν ἐταιρῶν (24) κάλλει διαπρέπουσα,

ἀπὸ θεοπειῶν οὐσα πόλεως Βοιωτίας.

τὴν Πραξιτέλους ἐρωμένην· τινὲς καὶ τὸν Φει-

δίαν τούτο πεποιηκέναι φασιν, εἰς τὸ Φρύνης τῆς

ἐταιρίας εἰδός, ἐρωμένης αὐτῷ, τὴν Ἀφροδίτην δια-

γλύφαντα.

Ἀλκιβιάδην· Ἀλκιβιάδης, Ἀθηναῖον στρατηγός,

ἀνήρ ἀστείος τῷ καλλει, καὶ νέος την ἡλικίαν, ὃς καὶ

πολλὰς ἐπ' αὐτῷ ἐκμανῆι τῶν γινατικῶν.

P. 48. Μιθριδάτης δ Ποντικός· βασιλεὺς Σκυ-

θῶν.

ἐπὶ Πέλλης· τῆς Μακεδονίας πόλις.

ἐπὶ Κυροσάρει· Κυρόσαργος γυμνάσιον τῆς Ἀτ-

τικῆς.

Δημήτριος· δ Δημήτριος οὗτος βασιλεὺς μὲν Μα-

κεδόνων καὶ Ἐλλήνων, ἐμνηστεύετο δὲ εἰς γάμον

Ἀθηνᾶν τὴν Ἀθηναίων (25) θεὸν, ἐξαχθεῖσαν λόγῳ

οἰστρων.

Λαμίαρ· αὐτὴ ἐστὶ δι' ἣν καὶ τὰ πραττόμενα μορ-

μολύκια κατ' αὐτὴν προστηγόρευται, φοβερὰν τοῖς

θρέψεις γενομένην διὰ γάρ τὴν τῶν οἰκείων παίδων

ἀπώλειαν ἐφόνα κατὰ τῶν ἀλλοτρίων, οἰστρουμένη

φύδινος πολλῶν.

Ιππωνος· Ιππων οὗτος ἐγένετο μετὰ τῶν πα-

λαιών σοφῶν· ἐνύμισε θεοὺς μὴ εἰναί, νομίζεσθαι δὲ

μόνον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

P. 49. δεισιαλέα· ἀκάθαρτα, παρὰ τὴν δεῖσαν.

Βίωρα· ιστορικὸς οὗτος ἐγένετο.

P. 50. δ Πάρος· Μίθος· δ διγαν λευκός.

δ Πυργαλ· οὗτος δ Πυργαλίων Κυπρίων βασιλεὺς

ἐγένετο· τούτου ἀδελφὸς καταβύει τῷ Διὶ Βούτερις,

Αἴγυπτων βασιλεὺς.

P. 51. βάραβρον· βάραβρον τόπος Ἀθήνης κα-

σματώδης καὶ δίδυσσος, εἰς δὲν οἱ κατάκριτοι ἐνεβά-

λοντο· ὃν οὐδὲ τὰ σώματα ἔτι ἐφαίνετο· ήσαν καὶ

ἀλλαγθῖνοι κολαστήριοι τόποι, ὥσπερ ἐν Λακεδαιμονίῳ

δ Κεάτας, ἐν Ρωμῇ δὲ δ Κάρκαρος.

περιοτ. προσέπτ. πελ. ἀλλὰ καὶ Ἀπελλοῦ τῷ βι-

τροῦ τῆς σκιαγραφίας δρυς προσέπτη, καὶ τῷ βάρι-

φει τὴν φάγα διανοίειν ἐπειράτο, ἀλλὰ καὶ ἵππον·

Ἄλεξανδρον τῷ βάριφει τούτου εἰγόντες φρυγάματι

κεχρεμετικότα πρὸς τὴν εἰκόνα, δὲ καὶ Ἀπελλῆς

γραφικώτερον ἐλέγειν Ἀλεξανδρού τὸν ἵππον αὐτοῦ

εἴναι, ἀτε τὸν μὲν μὴ ἐπεγνωκότα δῆθεν ἀτρέμα.

(23) Cod. πόλις. SCHINAS.

(24) Cod. ἐπέρων. IDEM.

(25) Cod. Ἀθηναῖον. SCHINAS.

πρὸς τὴν γραφὴν ἔχειν, τὸν ἵππον δὲ ἐπεγνωκέναι Α ἀποθανόντος καὶ ταφέντος ὑφ' Ἡρακλέους ἡ πόλις; Πείρινθος ἐκλήθη.

Pag. 51. ταῦρον· τὸν ἐπὶ Πασιφάῃ ταῦρον λέγει. μελεδωροῦ· ἐπιμελῆται, φροντισταῖ.

κοροκοσμῶν· κοροκόσμια καλεῖται πλάσματα εινός (26) ἐκ χηροῦ ἢ γύψου νυμφῶν ἢ παρθένων τινῶν ἀναπλαστόμενα, ἀπερ Δωρεῖς μὲν δαργύρας (27), Ἀθηναῖοι δὲ κοροκόσμια καλοῦσιν ἢ τὰ ὑπὸ τῶν κορυλλῶν νυμφῖκα.

P. 53. σάτυροι μεθ. κ. τ. λ. ὡς τὸ τοῦ Πριάπου παναγίστοντος εἰδός, ὡσαύτως καὶ αἱ τῶν σατύρων ίδει, ἐπει κάκενοι ἐντεταμένοι γράφονται τὰ παιδουργά μόρια, παθόντες τούτο, ὡς ὁ μῦθος, μήνιδι Διονυσοῦ τῷ πρὸς αὐτὸν δρμητικῶς αὐτοὺς σχέντει εἰς αἰσχρός Ἀφροδίτης ἐργασίαν.

τὰ φιλαιν. σχῆμα. γυνὴ τις ἑταῖρα ἐγένετο συγγράμμασα ἑταιρικὰ σχῆματα μίζεων.

ηταύροκερ· ητάκτησεν.

P. 54. ἀταύτλον· τὴν εἰδωλοποιόν.

P. 56. ὁ Ἐλεάτης· Ἐλέα διὰ τοῦ εἰπλις τῆς Ἰταλίας, ἀφ' ἣς ὁ πολίτης Ἐλεάτης· Αλέα δὲ ἡ διὰ τῆς αἱ διφθόγγου τῆς Φωκίδος, ἀφ' ἣς ὁ πολίτης Αλεάτης· Μεταποτίνος· Μετάποντος Ποσειδώνος παῖς, δε ἔκτισεν ἐν Ἰταλίᾳ δύμώνυμον αὐτῷ πόλιν Μετάποντον καλούμενην.

P. 56. Διτρω· δυομά κύριον.

P. 57. Μάργος· έθνος οἱ Μάγοι· Χαλδαίων.

Ἄβδηρης· Ἄβδηρα (28) πόλις Θάρκης ἀπὸ Ἀβδείρου τοῦ ἔρωμένου Ἡρακλέους, ἐκεῖ καταβρώθεντος ὑπὸ τῶν Διομήδους ἵππων, οὗσπερ ἵππους φνελεν Ἡρακλῆς, καὶ ἀπὸ τοῦ Ἅβδηρου τοῦ ἔρωμένου τὴν πόλιν Ἡρακλῆς κτίσας ὡνόμασεν· τὰ αὐτὰ δὲ καὶ περὶ Πειρίνθου ἴστορεῖται, διτὶ ἔρωμενος Ἡρακλέους καὶ οὗτος ἐγένετο, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἐκεῖτε

πᾶς ἡ πόλις ἀλλήλῃσιν διαγνέσθαι τὸν πόλιν. Πάρητος μεθατῆρος φυθμός· ἐμβατῆρος φυθμός παρὰ τοῖς μουσικοῖς εἶδος μέλους κινητικοῦ πόλις ὥδην, κατεσπευσμένους ἔχον καὶ ἐπεμβάνοντας ἀλλήλοις τούς φυθμούς, προσιμόνιον φυθμοῖς δύναμιν

P. 72. οὐδεὶς Κιμμέριος· φασὶ γάρ τοὺς Κιμμέριους (ὑπερβόρεοι δὲ οὗτοι τὴν κατοικίαν) τὰ λίους καρκίνον καταλαμβάνοντος δειφανῆ γίνεσθαι τῷ νυχθυμερινῷ καταστήματι, αἰγάλεων δὲ, οὐδὲ δλαις αὐτοῖς φαίνεσθαι ὑπὲρ γῆς, ἀλλὰ τὴν ἡμέραν τοιαύτην εἶναι, οἷαν παρ' ἡμῖν τὴν πρὸ τῆς λίους κατάστασιν τῆς ἡμέρας.

P. 77. τρισκαιδέκατον· οἱ γάρ παλαιτάτοι παρὰ τοῖς ἐμβροντήτοις Ἐλῆσι θεοῖ, εἰ τι Ἡρόδετω τῷ Ἀλικαρνασσεῖ ἀκουστέον, δκτῶ πρώτων ἔξενες ἀσθηταῖς· ἐπείτε διειδαίμονας ἀσθηταῖς Ἐλήνων δῶδεκα πάντες ἔνομισθησαν. [Hoc scholium ab eadem recentiore manu est quae inde a sol. cod. 33, usque ad 47: Τοῦ δισὶ πατρὸς τῷ Ἡρού περὶ νήψεως ψυχῆς κεφαλαιώδεις ὑποθήκας, et sol. 48 et 49: Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἄδου, in margine ascripsit. Quae ὑποθήκαι cum iam edita sint atque in Latinum sermonem a Jo. Pico conversa, nos eas plane intactas reliquimus.]

P. 80. πλῆθι· ἀντὶ τοῦ πλεῦσον. κατελεῶσιν (in cod. κατελεῶσιν)· ἐλεεῖν. ἀπηρτημένοι· πᾶς τῷ ἀπηρτημένῳ ἐχρήσατο; Εδει γάρ δὲ ἐξηρτημένοι δὲ ἀνηρτημένοι εἰπεῖν.

P. 92. δύσαργον κρεατ. κ. τ. λ. ὡμάδης εἰσθον κρέα οἱ μυούμενοι Διονύσιοι, δεῖγμα τοῦτο τελούμενοι τοῦ σταραγμοῦ, δύν ὑπέστη διόνυσος ὑπὸ τῶν Μαινάδων.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ ΒΙΒΛΙΑ ΤΡΙΑ (29).

P. 160. η σφαιρα· τὴν παιδιὰν λέγει, ἢν ἀπόρθραξιν φαστιν.

P. 162. προνηριατερον· προτιμότερον, ἀναγκαιότερον.

P. 171. ἀπτρητημένος· ἀνελ ἀποκρεμάμενος.

P. 172. στρωμητή· ἐκ τούτου δῆλον ὡς οἱ παῖδαιοι ἐπὶ σιτιάσσοντας εὐώχουντο ἀνακείμενοι, δὲ νῦν ἐπὶ τῶν ιθ' ἀκουσίτων διατηρεῖται μόνων.

τοῖς ἀνθεστοι· τὸ ἑξῆς ἀπόχρον δὲ συγχρωμένων ἡμῶν εἰς τὸ προκείμενον τοῖς ἀνθεσιν, ὑπόμνησις οὐκ ἀπέδουσα τοῦ λόγου, ὅπερ ἔδη πεποιήκαμεν ἀγθέων δὲ ἐμήσθη ὡνά ἀκαίρως, ἀλλ' ἐπειδὴ προτῶν φυτῶν ἔμελλε καὶ πηγῆς καὶ ἀρδείας ὑπενεγκεῖν χρειαν, εἰκότως προειλήφε καὶ τὸ ἀπὸ τῶν φυτῶν ἀναφυδμένον δάνθης.

P. 173. ἀκκαλητικός· ἀντὶ τοῦ προσκλητικός· εἴληπται δὲ ἀπὸ τῶν ἀκκλητεύοντων.

P. 176. σώφρων· τὸ ἑξῆς οὐτως· οὐδὲ ἀν μελήσεις (sic) σώφρων ποτὲ γενέσθαι δὲ χρώμενος αὐτῇ· ἔστι δὲ καὶ ἀντίπτωσις τὸ σχῆμα· εὐθεία αὐτὶ δοτικῆς· ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν τῷ χρώμενον εἰπεν ὁ χρώμενος· πρόδηλον γάρ, διτὶ τὸ μέλει δοτικῇ συντάσσεται.

P. 182. ἀμφορεῖς· τὰς σχοίνους λέγει καὶ τὰ καλώδια, οἵς οἱ ἀμφορεῖς ἀνέλκονται.

P. 185. ἀνθοσμίας τις ἀλλος κ. τ. λ. Φαλέρον.

Οἱ βασι· οἱ κ. τ. λ. ἴστορει τοῦτο Ἡρόδοτος περὶ τῶν Πειρῶν βασιλέων καὶ ἀλλοι πολλοί.

P. 188. Θηρικλεῖοι· Θηρικλεῖοι ἀπὸ Θηρικλέους

(26) Fortasse tina. SCHINAS.

(27) δαργύδας?

(28) In Cod. Ἀβδείρα, Ἀβδειρίτης. SCHINAS.

(29) Hic quoque existant nonnulla quorū mētāmēm fecisse satis habuimus. Dicitur enim in schedula quadam codici nostro præfixa, etiam hæc iāndūdūm nescio a quo publici juris esse facta. Ac primum quidem leguntur in margine sol. 69 et 70. Maxini capitā quindēciū theologicā; inde a

C τοῦ τοῦτο ἐψευρόντος, Ἀντιγονίδες ὄμοιως, κάνθαροι ἀπὸ τοῦ σχῆματος, λαβρώνιοι ἀπὸ τοῦ σχῆματος, λεπασταῖς ἀπὸ τοῦ σχῆματος, ψυχτῆρες ἀπὸ τοῦ σχῆματος· ἐπικαμάτων εἰδῶν Θηρικλείον, τὸ σφαιρικαῖς τῷ πυθμένι τὸ ἐπικείμενον ἔχον κωνοειδές, ἀφ' οὐ πιεῖν ἔστιν εὐπετές· Ἀντιγόνοις, ἡ δινε τοῦ σφαιροειδῶν πυθμένος εἰς δέκα ἀπολήγουσα κάνθαρος, τὸ λεκανοειδές μὲν, ἀνωθεν δὲ ὄμοιων πώματι ἐπεσκεπασμένον, στομών συμμέτρῳ κατὰ μέσον ἀνερέβωδς, καὶ πρὸς ἀκρῷ τῆς περιστερίας προχύδι, ἀφ' ἡς πιεῖν ἔστι, διοιγόμενον· λαβρώνιος, ἀπιδομεῖς ἐχαπωμά, ἀφ' οὐ ἔστι λάβως ἐμφορητῆς τὸν πίνοντα· λεπαστῇ, χυτροειδές ἐκπωματ ἐπωτίδι μιᾶς, τὸ εἰλῆθφατ παρεχομένη (30)· ψυχτήρῳ, κυλινδρικοῦ σχῆματος ἀποτομή, καταθεν κινοῖ ἐπὶ προσματι κυλινδρικοῦ ἐδρασομένον, ἀφ' οὐ καὶ μετασειρισθήσαν ἔστιν αὐτῇ προχειρον· προχοῖς, ἡ καὶ οἰνοχόη, σφαιρικοῖς τι σκενοῖς, ἐπωτίδι μιᾶς καὶ αὐλίσκει ἐνεσκενασμένη, ἀφ' ὧν τῇ μὲν ἐπωτίδι λαμβάνονται, τῷ δὲ αὐλίσκει τὸ τεθησαρισμένον ὑγρὸν ἀποκρίνειν τὸν πρόπτεται.

αἰσχύν. καὶ λέτειν· αἰσχύνομαι καὶ λέγειν, τὰς λεγομένας ἀμύδας φησιν, αἰτινες οὐρου καὶ δρόδου εἰσὶ δοχεῖα.

P. 190. ἐπώλατο· ἀντὶ τοῦ εἰς δέκαν ἐχρήσατο.

P. 192. ἀπέστω· ἀντὶ ἐξιστάσθω, ἀναχωρεῖτω. ἀλύοι· ἀντὶ τοῦ ἐνευκαριεῖ, ἐμμέριμνός ἔστιν, διὰ φροντίδος ἔχει, ἐνασχολεῖται.

fol. 8, verso : Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ ὄμολογητοῦ πρόδογος πρὸς Ἐλπίδον τῶν περὶ ἀγάπης κεφαλαίων· fol. 81 recto usque ad fol. 106: Τοῦ αὐτοῦ πρὸς Ἐλπίδον πρεσβύτερον κεφαλαῖα περὶ ἀγάπης, et a fol. 106 verso usque ad fol. 110: Τίς ο νοητὸς παράδεισος καὶ τίνα τὰ ἐν αὐτῷ φυτὰ καὶ οἱ τούτων θεοὶ καρποὶ, σοφωτάτη καὶ ὑψηλὴ καὶ τοπικὴ θεωρία.

(30) Aut παρεχομένη. SCHINAS.

Ισπεδθορον. είδος αύληματος παροξυντικὸν ἵπποις οἱ συμβολικῆς ἐμφανεῖαι τὸ διὰ τὴν δειλίαν ἀπαγορεῦσαι τὴν τοῦ λαγῶ ἐδύνην, ἐπεὶ κατάφοδον τὸ ζῶν· μή χρήναι τὸν εἰς Θεού καταλεγέντα παράταξιν εὐπόντην εἴναι, καὶ τοῖς τυχοῦσι τῶν ἐπερχομένων ἔκδειματούμενον.

παταγητικός. οἰονεὶ καταπεπτωκὼς τὴν λιγυφωνίαν.

P. 193. αἴ τε κυμβάλοις κ. τ. λ. Ἀρέθα· ἀλλαγμὸς ἡ ἐπινίκιος εἴρηται βοῇ· τοῖς οὖν καθυπερτερήσασι τῶν σαρκικῶν ἀκαθαρτῶν ἀκολούθως ὁ ἀλλαγμὸς ἐπακολουθεῖ.

P. 196. κιχλ. Κιχλίζουσι μὲν γυναικες, κιχλάζουσι δὲ ἄνδρες.

P. 199. ἐπειδὴ σύρμ. κ. τ. λ. Ὡν γάρ τις οὐκ αἰσχύνεται τοὺς λόγους, τούτων πολλῷ διῆπουθεν οὐδὲ τὰ ἔργα.

ώς ἀρά οὕτε κ. τ. λ. Τοιοῦτο τι: διὰ τούτων δηλοῦν βούλεται· ὡς οὐκ ἐν τοῖς ὄντοις τῶν μελῶν τὴν αἰσχρότητας ἐνθεωρεῖται, οὐδὲ γάρ δὲ μηρὸς, φέρε, οὐχ τὴν κνήμην αἰσχρόν τι παρεμψανεῖ διὰ τοῦ ὄντοτος, ὡς οὐδὲ τὸ στόμα, οὐχ τὴν γλώσσαν, οὕτως οὖν οὐδὲ τὸ αἰδοῖον, ἀλλὰ εἰς σκοπεῖν ἀκριβῶν χρῆ, καὶ σεμνότης τῶν ὄντων ἐπακολούθει, αἰδοῦς ἀξίους ἀποφαίνουσα τὸ καθ' οὐ τοῦτο θεῖται· οὕτω γάρ καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν ἀλλῷ τινὶ χρείττονα, ἀφ' οὐ καὶ τὴν πατέρα· Ὁμήρης Εἰλένη τὸ,

αἰδοῖος τὸ μοὶ ἔσσι, φίλε ἔκυρε.... ἀναβοᾶ· οὔκουν ἐν τοῖς ὄντοις τὸν αἰσχρὸν, ἀλλὰ ἐν τῇ παραλόγῳ χρῆσις ἐνθεωρεῖται· ὡς κάνει τῷ στόματι κάνει τὴν γλώσσαν τὰ σαπτὰ ἀναμάττουσι καὶ δυσωδῆ.

P. 202. μη οὐράγει. ἀντὶ τοῦ μη ἔσχατος ἀνίστασο· οὐράγια γάρ ἡ ἐψυστερίζουσα τάξις.

P. 203. στῆτη μέρη τῷ κ. τ. λ. Γύναι, γυναιξὶν κόσμουν ἡ σῆτη φέρει.

τετρωνόν· οἰονεὶ τὸ μεγαλόφωνον, ἀφ' οὐ καὶ γεγνωμένειν τὸ μεγαλόφωνεῖν.

P. 204. μη δευτερώσῃς κ. τ. λ. Καὶ πῶς τι τοῦ Σαμουντῆλος πολλάκις τὰ αὐτὰ τῆς εὐχῆς ἐπαναλαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς πολλάκις τὸ, Κύριε, ἐλέτησον, λέγοντες οὐκ ἀδόκιμοι κρινούμεθα ἀλλ' οἴμαι μηδὲ τοῦτο παραγγέλλειν τὸ λόγιον, ίππος δὲ ταῦτα· Ὡν διεπούμενα θεῷ εὐθέως ἐκ προσευχῆς αὐτῆς ἐκτελεῖν, καὶ μὴ ἀναμενεῖν ἐκ δευτέρου τὴν αὐτὴν ὑπόσχεσιν ποιεῖσθαι, ὥσπερ μέγα οἰομένους τὸ ἐν λόγοις τὴν χαρὰν ἀποπληροῦν, καὶ τῇ παρολκῇ τοῦ ἐπιτελεῖν τὸ γάρον ἐπιφένειν τοῦ ἀνυπάρκτου ήθους.

P. 207. βρένθιον κ. τ. λ. Βρένθιον ἀπὸ τίνος ἀνθούς ἦδες· μετάλλιον ἀπὸ τίνος Μετάλλου, οὗτω καλούμενου, δε καὶ εὑρεν· πλαγγώνιον ἀπὸ Πλαγγῶνος ἐφευρητήκασι.

βάκκαρι (in cod. βάκκαριν)· εἶδος μύρου βαρβαρικοῦ.

P. 209. κολλοῦ τοτρυν κ. τ. λ. Πῶς ἔχρησατο τῶν πολλοῦ δεῖ; Ἄντι γάρ τοῦ μάλιστα, οἰονεὶ μάλιστα γάρ δεῖ.

P. 213. στέφω. μὲν γυν. Ἀλλὰ καὶ ἀνδρὸς τὴν γυναικαν· γυνὴ γάρ ἀνδρεῖα, στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἡ Γραφὴ λέγει.

ἀμεριμνός. ὁ στέφω. Οἴμαι καὶ τοῖς γαμοῦσι καὶ τοῖς ἀδελοῦσι ἀμεριμνίας δίδοσθαι τὸν στέφανον σύμβολον, τοῖς μὲν ἀφροδίσιοις φροντίδοις, τοῖς δὲ καμάτων καὶ πόνων γυμναστικῶν.

P. 216. γυννάκας (sic)· εἶδος παχέος ὑποστρώματος, δὲ τίνες καὶ κανύάκας φασὶν, ἐγκειμένου τοῦ νάκους τῷ ὄντοις, ἵν' ἡ γηνάκας, τὸ ὑπὸ γῆ διὰ παχύτητα ἐπιστρωνύμενον· τὴν τύλην λέγει.

P. 219. καλιγρεσίσον οἰκονομίας κ. τ. λ. Οἰονεὶ τὸ νομίζειν οὐ διὰ ἀσέλγειαν τὰς θυγατέρας τῷ πατέρᾳ ἐπιμανῆαι, ἀλλὰ διὰ ἀπογιανων ἀνόρδος ἐτέρου, ἐπεὶ ἀωράκεισαν πυρποληθεῖσαν τὴν πόλιν, καὶ ὡς οὐκ ἐνὸν ἐτί ἀνδρὶ χρήσασθαι πρὸς τεχνογονίαν, πάντων δρόης ἀποτεφρωθέντων, εἰ μὴ τῷ πατέρι, δι' οὐ τὴν γένους τοῦ ἀνθρωπίνου διαδοχῇ διατηρηθεῖν· οὐκέτις ἀσέλγειας οὐκ ἐνέκεντος πρὸς τὸν πατέρα διὰ τοῦ οἴκου τῆς ἀταμιεύτοι ἐπιδοσεως πρὸς συνουσίας ἐπιβρῶσις ὅρειν, ἀλλὰ τεχνογονίας ἐφεσις.

ἀλλεις δὲ κ. τ. λ. ἀλλεις οἰονεὶ ἐκλύσεις καὶ πρὸς τὸ δέον ἀπροσεξίαι.

P. 221. ἀρδεύσιστον τὸ τὴν κόπρον ἀποχετεύον μέρος.

καθιεραστίας κ. τ. λ. ἐπιτευχτικώτερον οἴμαι:

(31) Schinas legit ἵση.

A οἱ συμβολικῆς ἐμφανεῖαι τὸ διὰ τὴν δειλίαν ἀπαγορεῦσαι τὴν τοῦ λαγῶ ἐδύνην, ἐπεὶ κατάφοδον τὸ ζῶον· μή χρήναι τὸν εἰς Θεού καταλεγέντα παράταξιν εὐπόντην εἴναι, καὶ τοῖς τυχοῦσι τῶν ἐπερχομένων ἔκδειματούμενον.

παταγητικός. οἰονεὶ καταπεπτωκὼς τὴν λιγυφωνίαν.

P. 222. αἱ τε γάρ θήμι. οὐκ ἀλλήλας βαίνουσαι δηλαδὴ, ἀλλὰ τοῖς ἀνδράσιν οὕτω παρέχουσαι ἔαντάς οὕτως Ἀναστάσιος ἐν τῷ εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Ἐγγητικῷ.

P. 223. πειρᾶν οὐ πειρᾶν, ἀλλὰ περρᾶν, ἀφ' οὐ καὶ σε περανεῖν· ἐμπαντικώτερον γάρ τὸ περρᾶν τοῦ πειρᾶν πρὸς τὴς λαγνεῖας αἰσχρόν.

P. 225. μεμυκ. τῷ στόματι· εἰς ἀπόδειξιν σωφροσύνης τούτο ταῖς κυούσταις.

κερί τὴν παιδοπ. κ. τ. λ. ταύτη φασὶ καὶ τὰς τῶν γυναικῶν ἀνδρομανεῖς τῷ συνεχεῖ τῆς παιδοποίας ταῖς πονορέντερον διατίθεσθαι, ἀμβλυνομένης τῆς ἐπιθυμίας τῷ κατακόπῳ τῆς φύσεως, δισον ἐκ τῶν τοκετῶν πέψυκε γίγνεσθαι.

P. 226. ἐπίτασιν τῆς ὀμιλίας· οὐ περὶ τοῦ νομίμου γάμου λέγει, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀφέτου καὶ πορνικῆς ὀμιλίας· δὲ γάρ νόμιμον θραύσει τῷ συνοικεῖν τῆς ἐπιθυμίας τὸν οἰστρον, καὶ ταύτη σωφρονεῖν κατεπείγει· τὸ γάρ εἰς ἔκουσταν προκείμενον ἀργήν δείκνυσι τὴν ἐπιθυμίαν καὶ νωθεστέραν τὴν μεταχειρίσιν εἰς ἀπόλαυσιν.

P. 227. ἀστεῖος οὖν μάλα κ. τ. λ. Πλάτωνος ἐκ τοῦ πρώτου τῆς Πολιτείας.

P. 228. εἰν τούτης τε εἰρ. Ἐπίκουρος οὗτος ἐν τῷ ἐπιγεγραμμένῳ Κύριε (sic) δόξαι, ήτοι Ἐπίκουρος φωναῖ ταῦτα καὶ ἐπερά λέγει τοιαῦτα.

P. 229. γυνὴ μισθία λογία σιάλω καὶ Σολομῶν Τιμοῦ πόρνης, δοση (31) καὶ ἐνὸς δρπον.

δὲ ἐπαιριδόμενος αὐτῶν· ὁ κατακόρως χρώμενος τῇ ἐαυτοὶ γαμετῇ· εἰ οὖν τὸ κατακόρως χρᾶσθαι μαριχεύει ἐστὶν, τί ἀν εἰ τὸ πρὸς πολλάς καὶ κατὰ ταῦτα τὰ ἀσέλγεις ἐπιδεικνυσθαι; οὐκ οἴμαι τυγχανεῖν δόματα κακίας. Διὰ τοι τούτο οὐ τῶν πάνυ κατεγνωμένων τῷ μη τέλον σωφρονοῦντι, νομίμων χρῆσθαι γυναικί, ἐνὶ πειρείργοντι προσώπῳ τὸ τῆς ἐπιθυμίας ἀνύποιστον.

P. 230. μη δὴ ἀμα κ. τ. λ. Ἡρόδοτου τοῦτο· Αμα δὲ κιθωνί· ἐκδομένῳ ἀποδύεται· καὶ τὴν αἰδῶ γυνῆ.

P. 234. ἀπιτέτραπται τῷ γῆμ. συμφώνως τοῦτο τῷ τοῦ θείου Παύλου· Βούλομαι νέας γῆρας γαμεῖν, οἰκοδεσποτεῖν.

P. 233. κρώμαλον τούτου μέμνηται τοῦ κρωδύλου καὶ θουκιδίδης ἐν προοιμίοις τοῦ α' Πελοποννησιακῶν· ἐμπλοκῆς δὲ εἶδος ὁ κρώμαλος ἀπ' ἄκρων τριγώνων τοὺς πλοκάμους πρὸς κορυφὴν ἀνατείνων· εἴτα εἰς δέκα ταῦτας συνάγων χρυσῷ τέττιγι τετρημένῳ τὰς τρίχας ἐσφρούτῳ, πρὸς τὸ συνεχομένας μή πάλιν διαδρέπειν πρὸς τὸ κάτω.

P. 234. ὄρα μη οὐκ ἀλη κ. τ. λ. παρὸς εἰρηται τὸ.

***Ἄλλος** γυναικὸς κόσμος, ἀλλος ἀρδένων.

κρύπτειν δημάτα· τοῦτο μεταπεποίηται ἀπὸ τοῦ τραγικοῦ· ἐκεὶ γάρ οὕτως εἰρηται· τὸ δὲ καὶ πεσοῦσα πολλὴν πρόσονα παρέσχεν κοσμίως πεσεῖν,

κρύπτουσ' δὲ κρύπτειν δημάτα· ἀρρένων χρέων.

P. 235. η Ἀποκαλ. η Ἰωάννου Ἀποκάλυψις τοῦ θεόλογου.

Σαρδηνιακόν. τὸ Βένετον λεγόμενον.

μυροβ. μυροδαφῆ τούτον λέγει διὰ τὸ κρόκου μολύνεσθαι· ἐστὶ δὲ θρασματα λεπτόν τε καὶ ἀραιόστημον.

P. 236. Ιματισμῷ διαχρ. Ἀρέθα· οὐ περὶ Ιματικοῦ κόσμου βούλεται λέγεσθαι ταῦτα, ἀλλὰ περὶ τοῦ τῇ ψυχῇ περιπεφρόδος ἐξ ἀρετῶν κόσμου· καὶ δὲ τοῦτο, ὅπλον ἀφ' ὧν φασι· Πάσα τὴ δέξα τῆς θυγατρός τοῦ βασιλέως ἐσωθεῖν· καίτοι τοῦ ἔξωθεν καὶ ὀρμένου Ιματισμοῦ τὴν δέξαν ἐπισυρομένου, οὐ τοῦ ἐντός τε καὶ τῇ τῶν ἔξω ἐπιειδῆς ἀδήλουμένου· ἐντεῦθεν καὶ

φιλτρων δῆθεν συσκευασται, οὓς καὶ Γάλλους κα-
λοῦσιν, ἀποκόπους δυτας τῶν γεννητικῶν μορίων
καὶ πρὸς τὰ αἰσχυμονα πάθη ἔτοιμοτάσσους.

P. 270. Τὴν δὲ ἀγνείαν δοκώ μοι τοῦτο ὑπερ-
βολὴν ἐμφανεῖν αἰσχρότητος, ἢν καὶ δικαίως
ἀπόστολος Παύλος ὑπέφηνε διὰ τοῦ εἰρηκέναι· Αἴ-
τε θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν
εἰς τὴν παρὰ φύσιν, προφάσει του ἀνέταφοι εἶναι
ἀνδρείων μορίων κατὰ τὴν τοῦ θήλεος χρῆσιν, ἀγνείας
δὲ πουθενέχοριν.

P. 271. *Melitaios*. Μελιταιὸν χυνίδιον, μικρὸν,
δι νανούδιον (36) καλοῦσι κατὰ στέρησιν τοῦ ἀνω-
ΐεναι· (Εστι γάρ οὐποκοριστικὸν τοῦ νάννος) νάννον
δὲ τὸν μικρὸν φασιν ἄνθρωπον. Μελιταιὸν δὲ λέγεται,
ὅτι ἀπὸ Μελίτης ἐστὶ τῆς νήσου, ἡ ἐστιν ἐν τῷ Τυρ-
ρηνικῷ πελάγει.

P. 272. Ἐσχαρίδες· δις νῦν ἀρούλας καλοῦσιν.
ἐπιτευχτικώτερον δὲ, τὰ κατέλα οὖτα νῦν καλούμενα
λέγειν.

P. 273. Ἀποδυσάμεραι κ. τ. λ. Ἡροδότου τοῦτο
ἐπὶ τῆς Κανδάλου γυναικός.

P. 274. *Kirύra*. Κυπρίων βασιλεὺς ὑπερβάλλων
πλούτῳ· οὗτος ιστορεῖται κατὰ χόλον Ἀφροδίτης
ζισσήναι τῆς αὐτοῦ θυγατρὸς Μύρφας, ἐξ ης
Ἄδωνις.

ἀπειροκαλίαις· τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ ἀπείρως ἔχον-
τος τοῦ ἀγαθοῦ εἰργται καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπερβάλλοντος
τῷ καλῷ· πλεονάζει δὲ η τοῦ προτέρου χρησίς.

P. 272. *Υπὸ τὴν ράμυον*· δρκευθον ἡ Γραψή
λέγει, καὶ διλυρίτην δρτον διλυρα δε ἐστιν δοι πολ-
λοὶ Β.μ:ον (37) καλοῦσιν.

Ἐγκρυψίαις· δὲ ὑπὸ τῇ σποδῷ ὀπιώμενος δρτος
ἐγκρυψίας εἰρηται παρὰ τὸ τῇ σποδῷ κρυπτόμενος
δοτέσθαι.

P. 277. δομολογεῖ τάρη η Γραψή κ. τ. λ. καὶ πῶς
ἀλλαχοῦ οὐκ ὠφελήσει, φησιν, ὑπάρχοντα ἐν τῷ μέρᾳ
κακῇ;

(36) Cod. νανούδιον ει νάννος.

(37) Fortasse βάμιον

A Βδαλλιμέρους· βδάλλειν τὸ ἀμέλγειν παρὰ τὸ
βίᾳ ἐκβλιθόμενον ἀλδίσκειν (38) τὸ γάλα.
ἀραιγρώω· ἀναγνώτω καὶ τό· Οὐ λιμοκονθσει
Κύριος ψυχὴν δικαίου, καὶ γνώτω ὡς οὐ περὶ αἰσθη-
τῶν δρτῶν δὲ λόγος οὐτος.

P. 278. κείνος μὲν παράρ. εύφυέστατα τὸ Ἡσιό-
δειον παρώδησεν.

P. 283. φαινίνδα (39) παιδιάρ· παιδιά ἡ φαινίνδα
τοιάτη· σφαιραν κρατῶ τις τῶν παιζόντων πα-
δῶν, είτα ἐτέρῳ προδειχνὺς ταύτην, ἐτέρῳ αὐτὴν
ἐπέπεμπεν. Ὕνδημασται δὲ ἡ ἀπὸ τοῦ φενακίζειν, ὅ ἐστιν ἀπατᾶν,
καὶ γάρ τηπάτα δὲ ἐτέρῳ μὲν δεῖξας, ἐτέρῳ δὲ ἐπι-
δούς.

ἀγρόδες· ἀντὶ τοῦ εἰς ἀγρόν.

P. 284. τὸ γερωνί· τὸ μεγαλοφώνως καὶ τορῶς·
γεγωνὸν γάρ λέγεται τὸ μέγα φθέγμα.

P. 289. γερυμιώμερον· in marg. ἐγγεγλυμ-
μένους.

B τῇ παλιρωδίᾳ· οὐ πάνυ κυρίως τὸ τῆς παλιν-
ωδίας ἐπὶ τοῦ σχήματος τῆς ἀναδιπλώσεως ἔταξεν.

P. 293. κλαδωρί· κεκλασμένον καὶ ἔκλυτον καὶ
τὸ ἐπαγγόν σοφιζόμενον.—Κλαδωρὸν ἀντὶ τοῦ δια-
κύπτουσαι δῆθεν τοῦ μὴ βλέπειν ὑποπτευθῆναι,
κλέπτουσαι δὲ τὸ δράν τῇ προσποιήτῳ ταύτῃ γνώ-
μῃ.

P. 296. οἰα τάρ δέσποινα κ. τ. λ. in marg. οῖτα-
περ ἡ δέσποινα, τοια χῇ κύων.

P. 297. δεισαλέαις· δεῖσα καὶ τὴν ὑγρασίαν καὶ
τὴν ρυπάδην σύστασιν ὑγρὰν σημαίνει.

P. 308. τὸ Ηνεῦμα μὴ κ. τ. λ. ήτοι τὴν πρὸς τὰ
σπουδαῖα θερμότητα μὴ διὰ ραθυμίας ἀποσπεύδειν
ἢ τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διλείταν ἡμῖν χάριν τοῦ ἀγίου
Πνεύματος μὴ διὰ μοχθηρίας βίου διώκειν, ήτοι συμ-
πνίγειν καὶ ἐναποσθέννειν, ταῖς μιαραῖς ἀντιπνοαῖς
τῶν ἔργων τὴν φωτιστικὴν αὐτοῦ φλόγα κατα-
σοδοῦντας.

(38) Melius ἀλδήσκειν.

(39) Cod. φενίνδα.

DOMNI
NICOLAI LE NOURRY
PRESBYTERI
ET MONACHI ORDINIS S. BENEDICTI E CONGREGATIONE S. MAURI
DISSERTATIONES
DE
OMNIBUS CLEMENTIS ALEXANDRINI OPERIBUS
(Apparatus ad Bibliothecam maximam Patrum, t. I, lib. III.)

ADMONITIO.

I. Quamvis inter editas tertio Ecclesiae saeculo veterum Patrum lucubrationes primus in Biblioteca Lugdunensi locis omnibus Clementis Alexandrini libris datus fuerit; nos tamen quibusdam non minimi certe ponderis rationibus adduci, de iis post alias eorumdem Patrum commentationes, secundo saeculo divulgatas, disputandam esse censuimus. Persuasim siquidem omnino habemus omnia, que ad nos pervenerunt, praincipua Clementis opera, Admonitionem ad Graecos, tres Paedagogi, et septem Stromatum libros, ab eo, uti postea demonstrabitur, sub finem hujusc seundi Ecclesiae saeculi scripta, et publicam emissam fuisse in lucem. Quapropter cum Lugdunensi Patrum Bibliotheca praefecti illos loco suo precepere moverint, eorum idcirco non duximus vestigiis, quibus aliqui in errorem induci possent, nobis esse manifestum.

Deinde vero nullus est qui nesciat quam varia et multiplici cum sacra tum profana eruditione et doctrina referri sint hi, atque in primis Stromatum libri, quanta in eis ubique occurrant difficultatum repaqua, quam frequentes salebra, quod loca explicati difficultissima, a doctissimis compluribus viris tentata, nulli haecenus pervia, et a nemine complanata, quam saepe etiam Hervetus, tametsi varia eruditione satis instrucius, in longissimis horunc Operum commentariis plura sibi peritus incomperita, atque in his quantabil cura et diligentia investigandis oleum et operam prorsus perdidisse salebat. Ut igitur ea pro virili parte nostra explicare, ut offusam plerumque de industria textui Graeco obscuritatem removere, ut recordatos, et quos paginis ipsem auctor occultare voluit, illius sensus palefacere, ut sacra et profana ejus documenta clarius exponere, aut aliorum auctoritate et testimoniois confirmare tentaremus, plurimis sane verbis opus fuit. Nobis itaque etiam invitis et reluctantibus, crevit voluminus hujus, et tertii dissertationum nostrarum libri moles, nec ci amplius alias adjicere potuimus, quas in tertii Ecclesiae saeculi Patrum scripta publici juris propediem, Deo datus facturi sumus.

Necesse porro non est has eruditio benigneque lectori excusare, ceteris paulo prolixiores, nostras dissertationes. In iis enimvero ut more solito longiores essemus, duæ potissimum rationes coegerunt. Et primo quidem maxima et summa, que in his Clementis nostri libris passim, ut diximus, occurruunt difficultates a nobis explicande. Ad hec vero iisdem hisce ex libris cum plurima alii postmodum scriptores hauserint, nullus procul dubio negabit harumce difficultationem endotationem præviam obscuris ac tenebrisiosis illorum locis faciem preferri. Quamobrem nostra hec, que non omnibus forsitan longior videbitur, oratio nos sicut in dissertationibus istis clariores, ita in subsequentibus breviores efficiet.

Nemo tamen eo nos temeritatis devenisse arbitretur, ut salebrosa quæque Clementis nostri loca complanasse, aut ubique et in omnibus scopum revera attigisse credamus. Nostræ siquidem infirmatibus magis concii sunus, quam ut in mentem nobis unquam venire potuerit nos id fuisse assecutos, quod eruditissimi quidam homines ab illo, nisi post diuturnum longioris vita tempus, in evolvendis veterum quorundam scriptorum lucubrationibus diligenter exactum, vix unquam fieri posse confidentur.

Non aliud itaque in his dissertationibus scribendis consilium propositumque nobis fuit, quam ut obscura Clementis scripta, ac potissimum Admonitio ad Graecos, et Stromatum libri minori cum tædio, majorique cum fructu legi possint, atque iis viam muniamus, qui vel in perfecta illorum explicatione, vel ab omnibus jam diu desiderata nova corundem editione adornanda laborem impendere voluerint.

DISSERTATIO PRIMA.

DE COHORTATIONE AD GENTES ET DE TRIBUS PÆDAGOGI LIBRIS (1)

CAPUT PRIMUM

De Protreptico seu Cohortatione ad gentes.

2 ARTICULUS PRIMUS.

Analysis hujus libri.

Librum hunc ab iis Clemens orditur fabulis¹, quibus pagani fallacissime prædicabant Amphionem, Arionem et Orpheum suo cantu arbores et saxa loco movisse, feras delinivisse, atque Eunomum citharæ suæ chordam, quæ defecratal, ad cicadæ vocem miro plane modo perfectissime accommodasse. Hæc autem delirantium poetarum commenta, quemadmodum absurdæ Bacchi mysteria, in ipsis Helicone Citheroneque, jamjam obsoletis montibus, ita includenda esse docet, ut divinus cantor, solus Dei Filius, æternum Patris Verbum, ab omnibus deinceps audiatur. Non enim ille, cum homo factus est, Terpandri Capitonis, aut aliorum, quibus homines primum in idololatriam aliaque crimina traducti sunt, molles effeminatosque musicorum modos cecinit; sed canticum novum, quo serina saxeaque hominum corda ² cœlesti suo cantu molita, a servitute ad libertatem, ab impietate ad pietatem, a morte reduxit ad vitam. Divinum autem illud idem Verbum, ipso Lucifero antiquius, supremoque suo Patri coæternum, antequam ex Davide, qui spiritualibus canticis ab idolorum cultu avocabat homines, dæmonesque fugabat, humanam carnem assumpsisset, eadem cœlesti harmonia mundum condidit ³, ipsumque hominem ad Dei imaginem fabricatus est. Quamobrem etiam si vetus paganorum error, novaque videretur Christianorum veritas, hos tamen, utpote qui in Verbo semper fuerint, illis omnibus, atque iis etiam Phrygibus et Arcadibus, qui falsam antiquitatem suam venditabant, longe vetustiores esse scriptor noster luculentissime demonstrat. At postquam diabolus ⁴, inquit ille, serpentis astutia Adamum, aliquoq[ue] deinde homines a summa integritate et sanctinonia in idololatriam sceleraque omnia præcipitasset; idem Filius Dei, eorum semper misertus, illos primum per prophetas, ac postea ipse homo factus, per semetipsum ad verum Dei cultum, veramque religionem revocare non destituit, docuitque quanam ratione homo efficiatur Deus. Ex quibus Clemens concludit rejiciendas esse omnes paganorum consuetudines, solum Christum audiendum, ipsique morem, nulla plane interposita mora, ab omnibus gerendum.

Quod quidem ut paganis efficacius persuadeat, quam absurdæ nefandique sint eorum cultus, demonstrandum aggreditur ⁵. Primum autem quæ apud eos majore in pretio erant, vana petit, concutique falsorum deorum oracula. Hæc vero quæ præstigiis plena, jam tum pleraque desierant, nimis lebetem Thesprotæum, tripodem Cirrhæum, æs Dodoneum, Gerandryon, fontem Castalium, et Colophoneum; imo et Apollinem Clarium,

A Pythium, Didymæum et Amphiaraum, atque Amphilochum, et cætera divinationum divinantumque genera, augures, aruspices, aleuromantes, crithomantes, ventriloquos, adyta Ægyptiorum, Etruscorum necromantiæ, necnon capras ac cervos, aliaque insana infidelium hominum portentosæ proscripta, æternaque oblivione deleuda esse docet.

Deinde ⁶ ad turpia, obscena, crudeliaque Bacchi et Cereris, aliorumque deorum mysteria et fabulas transit, atque ea sic enarrat ut illorum descriptione pagani, si quid sanæ mentis ipsis superesset, salutari pudore suffusi, ad saniora redirent. Hinc certe viro illi, qui civem suum sacra matris deorum imitantem, telis confederat, bene precatur. Addit vero mirum sibi prorsus videri, cur gentiles Everemerum, Nicanorem, Diagoram, Hippomen, Theodorum, aliquoq[ue] quosdam, ideo tanquam atheos fuerint insectati, quod moderate continenturque ⁷ viventes, has de diis vanas opiniones suspectas exosæque habuerint. Denique palam ille omnibus facit insitam esse hominibus veri Dei agnoscendi facultatem: sed eos perversis opinionibus obscuratos, in idololatriæ scelus ruisse præcipites.

Septem porro modis illos in idololatriam suis adductos ostendit. Quidam enim, motus astrorum admirati, solem, lunam, aliaque astra deos esse censurunt. Alii fructus terræ metentes ⁸, frumento ac vino Cereris et Bacchi imposuere nomen. Non nulli ad vitii prænas et calamitates animum cum advertissent, eas in deorum numero sic posuere, ut inde furiarum, seu Eumenidum, hinc cacodæmonium malorumque spirituum origo manaverit. Poetas autem, ac deinde ex philosophis aliqui humanarum affectionum, metus et amoris, gaudii et spei tanquam deorum figuræ et simulætra singere ausi sunt. Imo vero quidam contumeliæ et impudentiæ exererunt altaria. Ab aliis autem homines in deorum ordinem evecti humana posthæc representati sunt figura; atque inde Justitia, Clotho, Lachesis, Atropos, Paræ, Auxo, Thallo, Atticæ. Duodecim quoque nonnulli introduxere deos, quorum theogonia ab Hesiode et Homero decantata est. Alii tandem ex beneficiis divinitus, uti putabant, acceptis quosdam servatores Castorem et Pollucem, Herculem et Æsculapium, aliquoq[ue] ejusmodi deos constituerunt. His itaque absurdis ingenii humani erroribus Clemens plerosque omnes a celo in baratum destrusos esse haud dubitanter affirmat ⁹.

Paganos igitur ut ab hac impietate qua Christiani omnes soluti erant, facilius deterreat, ad ipsosmet deos ad vivum planius exprimendos, postea accedit. Quapropter manifestum primo facit varias omnino suis eorum de iisdem diis opiniones.

¹ pag. 1 et 2. ² pag. 3 et 4. ³ pag. 5. ⁴ pag. 6, 7 et seqq. ⁵ pag. 9. ⁶ pag. 10 et seqq. ⁷ pag. 15.
⁸ pag. 16. ⁹ pag. 17.

(1) Paginæ indicantur editionis Parisiensis quæ hoc signo ✕ textui inserto in nostra editione notantur. ED. PARIS.

Tres enimvero finixerunt Joves, quinque Minervas, sex, imo innumeros Apollines, plures Aesculapios, multos Mercurios et Vulcanos. At hos et alios quoscunque nihil nisi homines fuisse ex eorum origine, patria, arte, vivendi genere, vinculis, servitute, vulneribus, morte, sepulcris invictissime demonstrat¹⁰. Quid plura? id certe ex eorumdem deorum ac dearum vittis ac flagitiis, lascivia, stupris, adulteriis, et aliis quæ quidem ut majorem eorum omnibus incutiat horrorem, recensere non veretur, infandis sceleribus adhuc luculentius asserit¹¹. Quapropter nefariorum illos falsorum sceleratumque numinum cultores, Aegyptiis, aliisque qui bruta animantia, seras et pisces venerantur, convinxit esse deteriores.

Neque vult sibi a paganis responderi non primi quidem, sed secundi ordinis hos esse deos, quibus idcirco solum dederunt demonum cognomen. Dicit enim hos¹², utpote helluones ac sceleris perditos, sibi minime debitos honores ab hominibus praeposterus prorsus extorsisse. Quocirca Hesiodum, qui decies ter millia immortalium daemontum, humanae custodiæ præposita absurdre cecinerat, pulchre irridet¹³. Subiungit deinde hos daemones, seu deos aut semideos, tantæ esse crudelitatis, ut illi, sicut Jupiter, Bacchus, Diana Taurica, et alii sibi homines immolari voluerint. Crudelibus igitur infestisque illis hominum inimicis Cyrus et Solonem longe præstare demonstrat. Hujus enimvero invocatione, et illius imperio, Cræsus Apollinis oraculo in rugum ubi cremaretur deductus, ab igne liberatus est. Iaque miratur quomodo in hominum mentem veniret ut daemones illos lege lata colli adhuc jubarent.

Nec minus mirum ipsi videtur cur tempora diis ponit, et sacrificia fieri, primum a Phoroneo seu Merope, aut a qualibet alio præceptum fuisse perperam jactitarent. Tanta siquidem hæc non esse antiquitatis eo probat, quod amorem seu cupidinem, qui ab illis antiquissimos inter deos collocatur, nemo ante Charmum coluerit. Neque Athenienses quis Pan esset prius noverant, quam id a Philippide didicissent. Qui quidem mos perversus cum paulatim invanisset¹⁴, tunc exstructa sunt tempora ac cuncta deinde simulacra. Hæc autem tempora nihil aliud quam deorum sepulera fuisse, postquam brevi certaque inductione ipso sole meridiano clarius patefecit, inde merito gentiles castigat, quod eos tanquam deos adorant non erubescerent, quos mortuos esse credebat.

Postea vero majorem in absurdo simulacrorum cultu fuisse eorumdem paganorum errorem scite arguit. Plane siquidem et perspicue ostendit illa primus ligna fuisse, saxaque inelaborata, truncos excisos, simplicesque columnas, vel tabulas, vel hastas, gladiosve aut acinaces. At postquam homines in imaginibus et statuis humanam didicissent exprimere etiègim¹⁵, tunc impium eorum cultum, per omnem orbis terræ partes pervagatum longa statuarum Jovis Olympii, Junonis Samiae et Tirynthiae, Apollinis, Neptuni, Dionysi, Minervæ, aliarumque a peritissimis artificibus effictarum recensione certissime conficit. Facta autem ibi Serapidis cum simulaci, tum sepultura mentione¹⁶, rursus in deorum tempora, ac illius præsertim quod turpi Antino Imperator posuerat, acrius invehitur; eaque sicut et pyramides, mausolea, et labyrinthos probat esse deorum sepulera, ac prenuntiatam a Sibylla fuisse templorum Dianæ Ephesinae ac Serapidis destructionem.

Ad simulacra inde reversus¹⁷, quanta sit in iis adorandis impietas, hinc auctor noster liquido convincit, tum quia illa non solum ab ipsismet saepe

A paginis contumeliose tractata, cuiilibet vilissime animali postponenda sint; tum etiam quia ex iis plurima vel a quibusdam hominibus spoliata, vel inquinata ab avibus, aut direpta a prædonibus, aut terræ motibus eversa, aut tandem sicut celeberrima quædam, quæ ille ibidem designat¹⁸, deorum templis, ignibus et incendio consumpta, penitus exciderunt.

Nec ictu sane leviore hæc eadem simulacula concurrit, cum invictissime ibi probat artifices peritis quibusdam statuis earum, quas deperierunt, meretricium expressisse imagines. Eadem vero petulant et inulta improborum statuariorum audacia factum esse putat, ut quidam non modo reges, sed privati etiam homines, quos omnes nominibus suis singillatim appellat¹⁹, crediderint datam sibi fuisse deos sese renuntiandi potestatem. Ad hæc vero, et hinc quoque factum esse ait, ut et urbes et gentes integræ quosdam, ac eos quandoque ipsos, quos dum essent in vivis plane despicerant, impia adulatione in deorum album extulerint. Horum ergo aliorumque deorum simulacula, cœlo veroque Deo derelicto, minime adoranda esse concludit. Nihil enim sunt aliud nisi terra²⁰, cui artificis ope ligata aliqua adjecta est. Illud autem inde confirmat, quod ex statue tanta arte effectæ, turpes adeo sint²¹ et obscene, ut quidam meretricio nefarioque earum amore arserint. Sed majoris, inquit, quam hi artifices, criminis ii sane rei sunt, qui eas colunt et adorant. Imo vero hos illis bestiis affirmat esse deteriores, quas quidem, si simias tamen exceperis, maxima earumdem statuarum cum archetypo similitudine nonnunquam decepit.

Non minorem porro asserit esse impietatem illam, qua tot tamque perniciosi statuarum artifices, atque etiam pictores et poete²² omnino ridiculam inducebant deorum turbans, puta satyros, nymphas, naiades et nereides; qua etiam magi daemones sibi servos fecisse gloriabantur; qua deum poetæ impune deorum suorum nuptias, adulteria, puerperia, convivia canebant. At Christianis qui, ut ipse subiungit²³, Deo dicati sunt, fas non est ullis plane stupris aut fornicationibus vel ipsis quidem aures suas inquinare. Contra vero pagani obscenissimas, quas ille ibidem acerrime exagitat, deorum imagines, et annulos turpissimos domini, omniumque aspectu nunquam non expositos, servare non verebantur. Quapropter ea omnia responda esse docet, et soli qui cuncta creavit, Deo serviendum.

Ad refellendas dehinc philosophorum falsas deo opiniones non prorsus inepia transitione Clemens noster delabitur²⁴. Ac primo quidem hos obiter perstringit, qui ea que in cœlo sunt adoranda censebant. Tum continuo alias redarguit, qui quatuor elementa, aut unum ex iis, aut præter illa contentionem et amicitiam prima principia et deos esse opinabantur. Non minus quippe stultos et impios illos esse probat quan plebeios quosque homines, qui ligna, lapides et terram, qui Neptunum et Vulcanum, qui denique simpliciter aquam vel ignem adorarunt. Præterea vero cum Perse vel Sarmatæ antequam prima ad hominum instar statua Veneris Tanais facta sit, sime coluerint, inde ille colligit²⁵ philosophos ex iis suam de primis principiis desumptissime opinionem. Anaximandri deinde, qui infinitum, atque Anaxagoræ et Archelai, qui cum infinito mentem primum principium esse existimabant, convellit sententias. Neque minori sane evidentiâ assertum a Leucippo et Metrodoro plenum et inane, atque adjecta utrique a Democrito et Heraclite εἴδωλα, seu species et imagines ipse penitus repudiavit. Eadem facilitate errores evertit²⁶, cum Alcmæonis, qui astra deos esse garribat, tum etiam

¹⁰ pag. 18 et seqq. ¹¹ pag. 25. ¹² pag. 26. ¹³ pag. 27 et 28. ¹⁴ pag. 29. ¹⁵ pag. 30 et 31. ¹⁶ pag. 32.
¹⁷ pag. 33 et 34. ¹⁸ pag. 35. ¹⁹ pag. 36 et 37. ²⁰ pag. 38. ²¹ pag. 39. ²² pag. 40, 41. ²³ pag. 42.
²⁴ pag. 43. ²⁵ pag. 44.

Xenocratis septem non solum planetas, sed octavum quendam, scilicet mundum, cuius tamen nomen reticebat, in deorum ordinem referentis. Posthæc vero Stoicos. Deum omnia omnino, etiam vilissima quæque pervadere arbitrantes exsibilat et explodit. Aristotelem porro parum sibi constare probat; quippe qui hujuscemodi mundi animam, Deum ipsum ita esse contendoret, ut intra lunaris orbis terminos providentia illius circumscriberetur. Neque veriorem Theophrasti, ipsiusmet Aristotelis familiaris. Deum alicubi cœlum, alibi vero spiritum asserentis, censem opinionem. Postremo ille irridet et refellit Epicurum, qui Deum res humanas curæ ullo modo habere praefrate insciabatur.

Explosis itaque his omnibus falsis futilibusque philosophorum sententiis, ad alios transit, qui veriora de Deo senserunt, tradideruntque. Primus autem ex iis Clementi nostro sese obtulit Plato¹⁶, a quo quidem quamvis haud obscure dicatur naturam divinam non posse ab hominibus explicari, negat tamen idem Clemens ipsi ab illius inquisitione et investigatione idcirco esse desistendum. Cunctis enimvero, ac iis potissimum, qui in doctrina et literis versantur, adeo insitum est quoddam Divinitatis effuvium, ut omnes Deum unum esse ingenitum et immortalem, velint nolint, fateantur necesse sit. At illud profecto auctor noster maxime approbat, quod ab eodem Platone traditum legitur, Deum omnium rerum esse regem, causam et mensuram; sed hunc philosophorum facile principem a barbaris scientias humanas quemadmodum veras leges, veramque de Deo cognitionem ab Hebreis accepisse nullum ille putat esse dubitandi locum¹⁷. Neque ex alio fonte, nisi ex isto, aut ex divino instinctu haustum id censem, quod vel Antisthenes docuit Deum nulli similem ex imagine agnoscere non posse; vel quod Xenophon scripsit Deum, a quo omnia moverunt vel consistunt, magnum et potentem esse, sed qua forma sit, nulli cognitum; vel quod Cleanthes Stoicus¹⁸ paucis carminibus veram Dei natum luculenter expressit; vel quod Pythagoras sectatores palam tradiderunt, Deum ita unum et semper esse, ut totus sit in toto mundo, omnium creator, pater, mens, animatio, et motus.

Quid vero quod non modo philosophos, sed ipsos etiam poetas, etsi in fabulis falsisque narrationibus cantandis sere semper occupatos, aliquando tamen vera de Deo cecinisse perspicue demonstrat? Testes etenim Aratum Hesiodumque citat¹⁹, qui Deum imperio suo omnia continere affirmant. Deinde vero rursum Hesiodi atque etiam Sophoclis et Orphei resert carmina²⁰, quibus unum duntaxat Deum, solumque immortalem, ac rerum omnium conditorem aperte pronuntiarunt. Huc etiam vocat Menandrum, Euripidem et Homerum²¹, qui versibus suis deos irridere, nec sine probris et maledictis exsibilare et proscribere minime veriti sunt.

Posthæc autem contra paganos divina Veteris ac Novi etiam Testamenti auctoritate pugnat, manifestumque facit sacros illius auctores, sancto Spiritu afflatos, ulla absque verborum fuso, apparatu et ornamento veræ non modo religionis jecisse fundamenta, sed homines etiam a vitiis et idolatria avocasse, eosque sanctis imbuuisse vitæ morumque præceptis et institutis. Quod quidem ab eo variis Sibyllæ, Jeremiæ, Isaïæ, Moysis, Ainos, Salomonis, Davidis, atque etiam Apostoli testimonis mirum in modum probatur²². Addit se adhuc posse alias inumeros conjicere earumdem Scripturarum locos, quibus Deus homines ad impios deorum idolorumque cultus rejiciendos et veram religionem amplectendam mirabiliter benignitate admonet, obsecrat, instat, urget, obtestatur. Tum deinde auctor noster

A paganos merito arguit, quod amantissimum illum patrem, qui summa prorsus et incredibili bonitate eos æterna felicitate gratis et cito beare volebat, audire detrectantes, sese sponte sua in infernum præcipites dabant.

Vanam subinde²³ et frivolam eorum evertit responsionem, qui traditam a patribus suis consuetudinem labefactandam esse negabant. Quanta enim, Deus bone, in diversis, inquit, vitæ humanae ætatis flunt immutations! Cur ergo, pergit ille, impii homines a vitiis ad pietatem, a nefario idolorum cultu ad veram religionem, sine qua nullus æternam salutem consequi poterit, accedere recusabit? Et id quidem ut pagani facilius suadeat, ostendit eorum presbyteros, 5 sordida veste diis sacrificantes, videri deos potius lugere, quam colere; et illorum sepulera potius indicare quam templo venerari. Quapropter eosdem gentiles ut priora delicia pœnitendo corrigit²⁴, et ad Dei confusiant misericordiam, non sine quibusdam eloquentia flosculis iterum provocat, Deumque ipsum eos alloquente, hortante, et æternæ felicitatis bona eis pollicentem²⁵, haud ineleganter inducit. Auctor itaque et suasor eis est, ut nulla interposita inconsiderata consultationis procrastinatione, morem illi gerant; nec audiant amplius factores simulacrorum, et lapidum adoratores, qui Alexandrum Magnum, aliasque homines in deorum numerum referre ausi sunt. Hos enim artifices et cultores simulacrorum iniuriosissimos, et dæmone ipso infelices esse ostendit. Nulla enimvero perversitas potest esse major, quam eorum qui colunt idola, quando quidem nullus artifex²⁶, neque Phidias, neque Apelles, neque ullus aliud spirantem unquam imaginem vel statuam fecerit. At cum solum Verbum divinum, Filius Dei, et vera Dei Patris imago, vivam sui in homine imaginem expresserit, hinc arguit eum solum adorandum, pravamque idola collendi et adorandi consuetudinem sacris baptismo undis esse sepeliendam. Et id quidem pagani nisi cito perficiant²⁷, ac sicut Ninivitæ anteactæ vitæ pœnitentiae, eo minus venia digni erunt, quo facilius potuerunt et Deum cognoscere, et veram religionem amplexari. Quocirca eos sedulo monit, ut, ad saniora redeuntes, in idola quæ nihil aliud quam lapides sunt, excolenda et adoranda facultates, vitamque suam non amplius insuant.

Nilia quippe deorum simulacula et effigies, neque etiam area, iris, dies, mensis, annus, et tempus, ac proinde nec ea quibus eorum mensura definitur²⁸, nimurum sol et luna dii ulla penitus modo dici possunt. Ex quibus ille recte colligit longe absurdiorum esse eorum opinionem, qui Pœnam et Supplicium, Justitiam et Nemesin, Furias, Parcas, Fatum, Kempublicam, Gloriam, Plutum seu divitias, Verecundiam, Amorem, Venerem, Somnum, Mortem, Enyonem seu Bellonam, Martem, Cometas et Fortunam deos esse frustra existimabant. Atqui si nullum ex eis, inquit Clemens, neque illa imago et statua sit Deus, et quædam tamen in nos divina potentia cernatur, quid aliud superest, nisi ut unum verum et solum esse Deum consteatur? Orat ergo ut pagani, a somno tandem excitati, hunc Deum, idolis aliquis fictis numinibus repudiatis, aliquando cognoscant.

Hunc porro Deum, minime autem tot dæmonum in terra habitantium myriades, totius terrarum orbis dominum esse demonstrat. Homines itaque a Deo creati²⁹, cum terræ fructibus continuo alantur, tot certe tantisque ejus beneficis affecti, debent eorum agnoscere auctorem. Sed pagani, illorum prorsus immemores, et sicut Niobe Lothique uxor, omnis sensus expertes, impio non solum cultu se-

¹⁶ pag. 45. ¹⁷ pag. 46. ¹⁸ pag. 47. ¹⁹ pag. 48. ²⁰ pag. 49. ²¹ pag. 50. ²² pag. 51 et seqq.
²³ pag. 57. ²⁴ pag. 58 et seq. ²⁵ pag. 61. ²⁶ pag. 62. ²⁷ pag. 63. ²⁸ pag. 64. ²⁹ pag. 65.

ras, ligna et lapides adorant, sed graculum etiam et corvum Dei nuntios esse sibi adeo stulte persuaserunt, ut homines, qui illos ad justitiam et pietatem vocant, crudelissime persequantur. Quocirca spiritalem eorum cum cæcitatem, tum surditatem, quod quidem malorum omnium maximum est, eo magis deplorat⁶⁰, quo ipsis facilius, promptiusque sit ad Dei pervenire cognitionem. Verum non secus ac serpentes incantationibus, ita illi obvio lumini oculos, auresque divinæ voci, nunquam non personanti, semper occludunt. Monet ergo ut Verbum divinum audire non amplius recusent, sed, pristini erroris poenitentes, Deo credant et Christo, qui, homo factus, et mortuus, solus ex omnibus hominibus Deus est. Qui enim illum vere quaerunt⁶¹, ejusque parent legibus, vita æterna ipsis merces erit et pretium.

Divinis porro illius institutis quandoquidem nihil plane æquius est et sanctius; omnes profecto eorum prævaricatores belluis, quæ nihil contra statas naturæ suæ leges agunt, deteriores esse convincentur. Pagani igitur vehementer adhortatur, ut, antiquis erroribus, in quibus tamdiu versati sunt, tandem depositis, veram prositeantur Christi fidem. Omnes siquidem ejus discipuli leges suas, quas Clemens noster sanctissimas esse probat, non sicut alii populi uni cuidam ex Græciæ sapientibus, sed ipsi met Deo acceptas referabant⁶². Neque ille sibi objici patitur eas esse diuiores. Christus quippe summo et divinissimo redēptionis humanæ beneficio dura quæque et aspera complanavit. Unde auctor noster concludit neque Athenas, neque Græciam, neque Ioniā, aut philosophos, sed solum Christum audiendum, eique et ejus discipulis, veritatem annuntiantibus, habendam fidem. Et vero omnibus ethniconum sapientum legibus, quam longe præstantiora sint Christi præcepta, liquido aperit, ostenditque⁶³, Christum verum esse justitiae solēm, qui, fugatis errorum tenebris, morteque cruci affixa, divinam nobis hæreditatem ultro impertitur. Pro tantis autem beneficiis nihil sit ab ipsomet eodem Christo postulari aliud, nisi ut veram pietatem, debitumque ipsi cultum exhibeamus. Clemens itaque paganis suadet ut, auditā Christi voce, nemo obsurdescat amplius; sed omnes divinis salutibusque illius mandatis obtemperent, atque ad ejus classicum singuli cœlestia ejus capiant arma, fidem scilicet et justitiam. His enim armis quisque certam a spirituali hoste victoriā reportabit; cum Deo enim conversatus, eumque imitatus, æternam salutem consequetur⁶⁴.

Ad ea porro ipsemet Christus, qui in regenerato homine sacrum, in quo Deus habitet, templum ædificat, illos semper hortatur et incitat. At Clemens prudenter monet voluptates, pravamque consuetudinem tanquam immanem Charybidi fugiendam, sacroque crucis ligno inhærendum; quo ad cœlestem portum possimus appellere. Ibi autem non fœdis amplius Bacchi orgiis⁶⁵, sed sanctissimis initiati mysteriis, circa eum, qui solus Deus et ingenitus est, choros cum angelis ducemus.

Postquam vero Clemens Christum induxit, paganos omnes ut ad se veniant hortantem⁶⁶, pollicentemque fore ut illos similes sibi efficiat, tum continuo eosdem excitat, ut ad illum accurrant, sicut homines pii et religiosi, ad honesta et sancta magna ferantur animo, nec iis unquam idololatriam, dedecus, atque impietatem deinceps anteponant. Cultores siquidem veritatis Deum totis viribus sequi⁶⁷, et scipsos totos ei permettere, ac toto corde illum diligere debent. Amicorum quippe communia

A cum sint omnia, vir religiosus, Dei amicus, omnia cum illo communia habebit. Ex quibus Clemens concludit solum Christianum, qui pius est et religiosus, esse divitem, temperantem, similem Deo, ejusque imaginem. Denique sermonem suum longius forsitan produxisse, si tamen sermo de vita, quæ nullum habet finem, longius produci potest, postquam paucis ille excusavit, **6** nullum prorsus sibi dubitandi locum esse ait, quin gentiles id quod est præstantius, scilicet vitam potius quam mortem elegant et amplectantur.

ARTICULUS II.

De hujus libri auctore, ætate, titulo, argumento, & totius operis divisione, elegantia, eruditione, & manuscriptis codicibus.

Librum hunc ab eo, cuius nomine inscribitur, nostro scilicet Clemente Alexandrino, fuisse editum nulla sane, ne minima quidem, potest esse controversia. Illi enim non ab omnibus solum antiquis codicibus manuscriptis, sed a cunctis etiam cuiuslibet ætatis scriptoribus, Eusebio⁶⁸, Hieronymo⁶⁹, Cyrillo Alexandrino⁷⁰, Photio⁷¹, aliosque postmodum innumeris invictissime asseritur. Quid vero quod et Clemens ipsemet se hujuscem libri auctorem aperte prodit et denuntiat? Hæc siquidem sunt illius alia in *Stromatum* libris verba⁷²: « Alque hæc de Græcom quidem falsa religione sat, ut arbitror, ostendimus in libro qui dicitur Προτρεπτικός, abunde adhibitis iis, quæ eo faciebat historias. » Kal περὶ μὲν τῆς Ἑλληνικῆς δεσμῶν νλας ἵκανως, οἷμαι, ἐν τῷ Προτρεπτικῷ ἐπιγράμψῳ ἡμῖν λόγῳ παρεστήσαμεν. καταχόρως, τῇ τεπειγούσῃ συγχαταχρόμενοι ἴστορίζ. Quibus ille verbis hunc librum a se scriptum fuisse non solum testatur, sed titulum illius, et argumentum, quod in eo revera tractatur, haud obscure declarat.

Nemo autem aut nimium morosus, aut male saxe mentis homo nobis objiciat alium quemdam, quam eum, de quo disputamus, librum ab ipso Clemente, aliisque laudatis auctoribus designari. Nam Eusebius⁷³, Cyrillus Alexandrinus⁷⁴, et Theodoreus⁷⁵, prolixa illius fragmenta Græcis, ut fieri assolet, totidem verbis retulerunt. Unde autem, queso, ea potuerint transcribere, nisi ex vero et genuino hujuscem operis exemplari, cuius in fronte haud falso inscriptum Clementis nostri nomen agnoverant?

De hujus itaque operis ætate certo et definite aliquid statuere longe difficultius videbitur. Nulla enim temporis, quo ab auctore suo fuerit editum, in illo vestigia occurunt. Ex aliis tamen ejus lucubratis, non haud obscure colligimus, illud a Clemente antea fuisse conscriptum, quam suis *Stromatum* libris ultimam manum admoveret. In his quippe, ut paulo supra vidimus, illa **6** ad gentes Admonitionis disertis verbis ab ipso citatur. Ante annum ergo 194, circa quem peritiores critici, ut infra dicetur, libros *Stromatum* ab eodem Clemente divulgatos esse existimant, haec ipsa **6** ad gentes Admonitionis publicam prodierat in lucem.

Utrum vero illa tribus quoque *Pædagogi* libris præverit, nulla sane esset dubitandi ratio, si prima illorum phrasis, quæ in Herveti legitur editione, ab ipsomet Clemente vere protecta fuisse probaretur. Sed cum ea, ut postea dicemus, in utroque nostro codice Græca manu exarato non occurrat, et in aliis editionibus ut spuria et adulterina merito rejecta sit, nihil inde certi omnino et indubitate erui posse arbitramur. Photius tamen hanc *Admonitionis* publicam

⁶⁰ pag. 66. ⁶¹ pag. 67. ⁶² pag. 68 et seq. ⁶³ pag. 71 et 72. ⁶⁴ pag. 73. ⁶⁵ pag. 74. ⁶⁶ pag. 75.
⁶⁷ pag. 76. ⁶⁸ lib. vi *Histor.*, cap. 13, et lib. ii *Præp. evang.*, cap. 3 et 6, et lib. iv, cap. 16. ⁶⁹ lib. de *Script. eccles. et ep.* 84 ad Magn. ⁷⁰ lib. xviii cont. Julian. p. 542. ⁷¹ *Biblioth.*, cod. 110. ⁷² lib. vii *Strom.*, pag. 711. ⁷³ lib. ii *Præp. evang.*, cap. 3 et 6; lib. iv, c. 16. ⁷⁴ loco cit. ⁷⁵ De Græc. affect. curand., serm. 10, pag. 632.

sitionem tribus *Pædagogi* libris a Clemente præmis-
sam asseveranter pronuntiavit⁶⁶. Sic enim ille:
'Ο & Παιδαγωγός, ἐν τρισ τόμοις... Έγει δὲ τούτων
καὶ προηγουμένων, καὶ συνταττόμενον λόγον ἔτερον,
ἐν φήμη Ελλήνων διελέγχεται ἀθεστητα. « *Pædagogus* tribus libris.... quibus et alium præmittit ad-
jungiisque singularem librum, quo gentium resellit
impietatem. » At quo fretus argumento id ita asse-
veruerit, quando quidem ibi minime explicat, quid
prohibet quominus ille aut ex aliis Clementis ope-
ribus et scriptis, aut ex testibus omni exceptione
majoribus certam deduxerit assertionis suæ proba-
tionem? Et vero Clemens ipse in ejusdem *Pædagogoi*
prologo⁶⁷ clarissime docet « exhortatorium »,
sermonem, qui homines a falsa religione deterreat,
iis esse præmittendum, quæ in *Pædagogi* libris per-
tractantur. Hac igitur auctoris nostri ratiocina-
tione, et ipsa Photii auctoritate fulti, haud dubitan-
ter affirmare possumus hunc, quo de agimus, librum
non modo *Stromatum*, sed *Pædagogi* etiam libris
esse antiquorem. Ea porro est horum librorum in-
ter se connexio, quæ illos longo temporis inter-
vallo a se invicem divulsos dici minime patiatur.
« Admonitus » itaque « ad gentes » aliquo, sed non
ita longo, ante annum 194, circa quem libros *Stro-
matum* scriptos esse postea ostendemus, in vulgus
prodiisse dicenda est.

In hujus autem sententia confirmationem illud
produci potest, quod ait Eusebius⁶⁸ Clementem,
haud dubie nostrum Alexandrinum, ex iis unum
suisse, qui ante Romanum Victoris pontificatum
supremam Christi divinitatem in suis adversus gen-
tiles aut hereticos libris constantissime propugna-
verunt. At hunc, de quo disputamus, Clementis
nostrum librum ab Eusebio designari, et ipse quem
indicat ejusdem libri titulus, et summa Christi di-
vinitas in eo, ut infra videbimus, clarissime asser-
ta, indicio haud plane incerto evincunt. Porro au-
tem Victor Romano episcopatu anno Christi 192
dicitur esse inaugurus. Aliquo igitur ante hunc
annum tempore librum istum a Clemente nostro
publici juris factum suisse haud prorsus inepit col-
ligi potest.

Huc accedit quod iste liber iis videtur confectus
esse sermonibus, quos ille, dum catechistæ officio
circa annum 189 fungeretur, publicis in concionationi-
bus habuerat. Nulli siquidem dubium esse potest
quin vir ille doctissimus maximam in eo munere
obeundo operam contulerit, qua gentiles ab erroribus
suis ad Christianæ fidei professionem adducere-
ret. Quæ autem apud eos aliquos suos auditores
peroraverat, haec postmodum ut alius omnibus simili-
liter prodesset, scriptis tradita divulgavisse, vero
sane est simillimum.

Quem vero titulum huic operi suo ipse præfixe-
rit, si scire aveas, eum te docebit Eusebius⁶⁹. Ab
illo siquidem constanter appellatur πρὸς Ἑλλήνας λόγος ὁ προτρεπτικός, « Liber ad gentiles exhortatorius. » In fine autem antiquissimi codicis Regii, D
hic quidem titulus eodem legitur modo: sed re-
centissima manu in hujus libri, sicut et manuscrip-
ti Claromontensis capite post verbum Κλήμεντος, cognomen στροφατέως haud dubie ut eo auctor
noster ab aliis ejusdem nominis distingueretur, ad-
ditum est. Verum haec nulla sane erat, aut saltem
levissima hujuscemodi additamenta causa. Contra autem Hieronymus⁷⁰ verbo προτρεπτικός omisso, hanc
lucubrationem simpliciter vocat « librum adversus gentes : » sed id procul dubio ab ipso brevitatis
causa factum esse nemo non videt. Nam hic liber ab
ipsomet Clemente, ut paulo ante dicebamus, Προ-
τρεπτικός appellatur. Quod si et ab ipso ibidem
verba « adversus gentes, » prætermissa esse cause-

A ris, scias velim illa esse subaudienda, quandoquidem et ibi se in eodem libro adversus falsam Græcorum religionem disputasse asseveranter affirmat. Liquet igitur veram ⁷¹ germanamque hujus libri inscriptionem eam esse, quam Eusebius et vetustissimus Regius codex integrum repræsentavere.

Et vero hæc epigraphe totum prorsus hujuscemodi commentationis argumentum complectitur. Ex illius quippe, quam dedimus, analysi quilibet facile intelligit Clementem operam omnem in eo consumpsisse, nihilque egisse aliud nisi ut gentiles ab impiis idolorum falsorumque deorum cultu abductos, ad veram Christi fidem et religionem amplexandam adhortaretur.

Quamvis autem Clemens id continuato sermone, nullaque orationis suæ facta divisione prosecutus sit, si quis tamen hunc librum attentissime examinaverit, is certe perspiciet illum ab ipso Clemente varias in partes, a se invicem sauis distinctas, suis distributum. Ne cui tamen id laboriosius molestiusque videatur, singulas hujuscemodi libri partes in illius analysi ita separatim exhibendas esse censui-
mus, ut ea ab omnibus possint haud ita difficulter deprehendi. Et hæc sane libri hujus in suas partes et capita distributio, ab eorum saltem aliquo fieri debuit, qui ei typis excudendo præfecti fuere. Hac siquidem partitione et ab auctoris mente non longe abfluisse, ac morosis hominibus ivisset obviam, qui majorem sermonis connexionem in Clementis nostri libro jure haud prorsus immerito desiderabunt.

Neque tamen dissimulandum esse putamus quædam passim in hoc libro inveniri loca iis quæ antecedunt et subsequuntur non omnino cohærentia. Neque etiam negabimus ea magno sine labore potuisse meliorem in ordinem ab auctore suo redigi et distribui. Sed haec eruditissimo scriptori, qui ingenio quandoque indulxit suo, facile condonanda sunt. Nullibi enim, nec in iis etiam quæ notantur locis a scopo aberrat suo, neque extra propositi limites longius vagatur. Toto autem in opere argumentum suum non validis certisque tantummodo probat rationibus: sed vario quoque identiter spargit eloquentiæ florulos, quibus animos legentium allicit, recreat et demulcit. Neque certe minus grata iis esse debet sunima minimeque vulgaris illius eruditio, qua plenus est hic liber, et undique refertissimus. Hanc autem cum styl elegantiam, tum operis eruditioem Photius, utriusque nec iniquus, nec imperitus estimator, scite adnotavit⁷².

Duos porro hujuscemodi operis Græcos codices manuscriptorum nacti sumus. Prior est Regia bibliothecæ et veneranda antiquitatis liber, in quo quadam Iustini Martyris, Athenagoræ, aliorumque quorumdam Patrum, anno Christi, uti alibi diximus, 914, descripta sunt⁷³. Posteriorem vero ex Parisini RR. PP. societatis Jesu collegii bibliotheca R. P. Harduin pro more suo nobiscum perquam humanissime communicavit. Is porro liber in charta pa-
pyracea exaratus, recentioris quidem est manus: sed plures in eo, quemadmodum in superiori, variæ exhibentur lectiones, quas aliquando cum sese occasio dederit, per nos, vel per alios, qui recudden-
dis Clementis nostri commentationibus operam na-
vare voluerint, publici juris faciemus. In utriusque etiam manuscriptorum codicis marginibus quædam ad obscuriora Clementini textus loca breviter expli-
canda adjectæ sunt notulæ, ex quibus plurimæ ad calcem operum ejusdem Clementis nostri, a Gentiano Herveto excusorum, editæ sunt. At si

⁶⁶ Phot. Bibl. cod. 110. ⁶⁷ pag. 78. ⁶⁸ lib. v Histor., cap. 28. ⁶⁹ lib. vi Histor., cap. 13, et Evang. præp. lib. ii, cap. 2, pag. 61. ⁷⁰ lib. de Script. eccl., c. 48. ⁷¹ Phot. Bibl., cod. 110. ⁷² sup. lib. ii.

quid in illis animadversione dignum fuerit, id suis quibus locis a nobis infra adnotabitur.

ARTICULUS III.

*De hujus libri integritate, et de locis qui corruptio-
nis arguntur. Ubi de Corybantibus, et tertio eo-
rum fratre occiso; de auriga Phrygis, seu Myr-
tillo, et Pelopis inferiis; de Jove Olympico, Pisano,
et Αποτροπαλῳ; de divino honore, quem Thessali-
ciconiis tribuebant; de Neptuno qui in Teno co-
lebatur, ejusque et Amphitrites statua Teni posita;
de tripli Mercurio Andocye, Amyeto et Ty-
phone; de Minoe Jovis discipulo.*

Utrum autem integer et omnino incorruptus ille liber ad nos pervenerit, in dubium haud immerito vocari potest. Depravatos enimvero plures illius locos, nulliusque manuscripti codicis ope hactenus sanabiles notavit Hervetus. At quemadmodum ille quosdam corruptionis perperam arguit, ita nonnullos, sed paucissimos scriptorum amanuensium incuria mancos et mutilos vix ac ne vix quidem a quoquam, nisi aliis manu exaratis codicibus adiuto, posse unquam sanari aperte et ingenue confitentur.

Ne quis tamen id a nobis gratis fictum existimet, operæ pretium esse duximus brevem de illis, antequam ad alia transeamus, instituere disputationem. Primus autem qui nobis occurrit locus ille est ubi Clemens de Corybantibus ait: « Hi cum tertium fraterem (τρίτον ἀδελφόν⁴³) occidissent, caput mortui purpura contexerunt, et coronatum sepelierunt, ferentes in clypeo æneo ad radicem montis Olympi. » Hervetus autem etiam si concedat hanc vocem τρίτον in Clementis exemplari et Eusebii, ut loquitur, « versione, » sed melius exscriptione, revera haberet, « nos tamen, inquit, Arnobium secuti, non tertium, sed suum fratrem vertimus, ut Græce legatur non τρίτον, sed ταῦτων. » At ex quo Arnobii loco hanc emendationem ille desumpserit, nobis plane incompetum esse negare non possumus. Ipsius quippe Arnobii hæc sunt verba: « Oblivioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illum mysterium traditur, frater trucidatus a fratribus, interempti ex sanguine natum apium⁴⁴. » Quid autem, amabo te, Hervetus contra communem Clementini textus locutionem colligere inde potuit, nisi aliunde plures, quam duos, probaverit fuisse interemptos fratres?

Nescii quidem non sumus quatuor Cabeiros, qui idem ac Corybantes esse dicuntur, ab Apollonie scholiaste recenseri. Sed is certe ab Herveto, minime vero Arnobius citandus erat. Ceterum quavis certa omnino esset ea scholiastis auctoritas, poterat quidem Hervetus eam in suis animadversionibus observare, sed nihil tamen ab eo in Clementis textu idcirco erat immutandum. Pro auctoris enimvero nostri opinione pugnat alii non inslmi nomini scriptores. Et primo quidem quid in illius defensionem his Julii Firmici verbis clarius et aperi-
tius. « In sacris Corybantum parricidium colitur. Nam unus frater a duobus interemptus est; et ne quod indicium necem fraternalis mortis aperiret, sub radicibus Olympi montis a parricidis fratribus consecratur⁴⁵. » Verum, inquiet, hæc Julius ex corrupto Clementis textu delibavit, atque eo duce in eundem lapsus est errore. Sed quo, respondebimus, arguento probabis jam tum depravatum fuisse auctoris nostri textum, et inde a Julio hæc quæ tradit fuisse decerpta? Nobis sane constat illum ex Clemente ea non descriptsisse, & quæ continuo subjungit: « Hunc eudem Macedonum collit stulta persuasio, cui Thessalonicenses quondam cruento cruentis manibus supplicabant. »

A Quibus ergo ex fontibus et scriptoribus hæc posteriora hausit, ex iisdem etiam et priora, quibus tantum dicuntur fuisse Cabeiri fratres, facile potuit haurire.

Deinde vero idem plane narrat Strabo, qui illud non ex Clemente, sed ex Acusilao se accepisse his verbis testatur: « Acusilaus Argivus, Cabeira et Vulcano natum ait Camillum: ex hoc tres Cabeiros, ex his nymphas Cabeiridas⁴⁶. » Ex hoc autem Strabonis loco haud absurde quis colligat, ab Apollonii scholiaste et Mnasea, qui Camillum Cabeirorum quartum esse perhibent, patrem cum illis confundi.

Nos certe non fugit Corybantes a Cabeiris fuisse a quibusdam distinctos, quandoquidem idem Strabo continuo subjungit: « Pherecydes ex Apolline et Rhytiā novem Corybantes, qui habitaverint in Samothrace, e Cabeira Protei filia et Vulcano Cabeiroes tres, et tres nymphas Cabeiridas⁴⁷. » Sed quid hæc contra Clementis faciunt propositum, cum ille de Corybantum orgiis, in quibus Cabeiri fratres caedes haud dubie celebrabatur, tantummodo disputeat? Denique etiam si quorundam scriptorum alia fuisset, quam Clementis ea de re opinio; quia la-
men plures non minimi ponderis auctores præ-
vios habuit, in ejus textu, non Eusebii tantum, sed manuscriptorum nostrorum auctoritate firmato, nulla plane mutatio fieri debebat. De Corybantibus et Cabeiris si plura quæsieris, adi Vossium lib. II *De idololat. orig. et progressu*, cap. 53 et 57; Na-
tal. Comit. lib. ix *Mythol.*, cap. 7; Cœl. Rhodini-
gen., etc.

Secundus Clementis locus, quem Hervetus de-
pravatum esse censem, in editis sic legitur: Πίσα ἡ
Ὥριψ τάφος ἐστιν, ὁ Πανέλληνες, ἥνιόχου Φρύγος, τῇ
τοῦ Πέλοπος; τὰς χοῖς, τὰ Οὐλύμπια οἱ Φετίδαι σε-
τερίζεται Ζεὺς⁴⁸. « Pisa autem vobis, o Græci, est
sepulcrum aurigæ Phrygis, et Pelopis inferias,
Olympia sibi vindicat Jupiter Phidiae. » Legendum
enim arbitratur, τοῦ Πέλοπος χοῖς, non autem τι;
χοῖς. Quamobrem hunc locum ita Latine reddidit:
« Pisa autem vobis, o Græci, est sepulcrum aurigæ
Phrygis, et Pelopis inferias. Olympia sibi vindicat
Jupiter Phidiae. » Sed vana omnino et inutilis est
hæc Herveti emendatio, quam non modo Eusebius⁴⁹,
qui hunc retulit locum, ac manuscriptorum au-
strorum fides respuit, sed verus etiam Clementis
textus nunquam potest admittere. Cur enim, ore
te, in tam longo Hervetus commentario, quid illi
Pelopis inferias significarent, nullo plane modo ex-
plicavit, nisi quia mente Clementis non est as-
secutus?

Quæ autem ea auctoris nostri mens et sensus fuerit, si rogaveris, meminisse debes Olympiam urbem fuisse olim sitam inter Ossam et Olympium montem, non procul a Græcia civitatibus Elide et Pisa, ubi templum erat Jovis Olympii, et figura illius a Phidia nobilissimo sculptore fabrefacta. Pelops autem Letrinæ, quæ Elidis civitas fuit, sepultus esse perhibetur. Is porro aurigam Phrygen habuit, nomine Myrtilum, qui promissa a Pele pecunia sic corruptus est, ut illius fraude (Eno-
maus, Elidis et Pisæ rex, fracto curru dejectus in-
teriorit. Postea vero cum idem Myrtilus pactam perfidiæ mercedem a Pele importunius postularet,
ab eo in mare præcipitatus est.

Hic itaque Clementis, qui paucis verbis has pa-
ganorum fabulas et superstitiones exagit, videtur esse sensus: Pisa Myrtilli aurigæ Phrygis, et a Pele in mare præcipitati sepulcrum, atque etiam Pelopis inferias, quemadmodum Olympia statuam Jovis a Phidia effictam sibi vindicat. Cum autem Pisa non procul, uti diximus, ab Olympio monte

⁴³ pag. 12. ⁴⁴ Arnob. lib. iii adv. gent., p. 169. ⁴⁵ De errore prof. relig., p. 151. ⁴⁶ lib. x Geogr., p. 472. ⁴⁷ ibid. ⁴⁸ pag. 21. ⁴⁹ lib. ii Præp. evang., cap. 6, pag. 72

posita esset, hinc eadem Jovis statua ab ipso Clemente Jupiter Pisanus alibi appellatur. « Athleta quidam non ignobilis, inquit, nec pusilli animi.... petens Olympia, cum Pisani Jovis aspexisset statuam: Si omnia, inquit, o Jupiter, mihi recte parata sunt ad certamen, merito mihi redde victorianum ».

Ubi autem varia Jovis cognomina a Clemente recensentur⁷⁰, ibi Hervetus pro nomine Προστρόπαιος, quod in editis ac manuscriptis nostris codicibus constanter exhibetur, vult Ἀποτρόπαιος, esse substituendum. Nec sane immerit hanc emendationem prolatio Luciani, a quo Jupiter ita cognominatus est, testimonio confirmat. Sed ea proculdubio non solum hujus, sed alterius loci correctio ex ipsiusmet Clementis textu poterat haud minus valide stabiliri. Deos enim tutelares, seu potius malorum depulsores alicubi vocat Προτρόπαιους, vel, ut in codicibus manu exaratis legitur, Προστρόπαιους; alibi vero Ἀποτρόπαιους⁷¹. Ex hac autem posteriori lectione, quam sanam et genuinam esse nemo negabit, duos priores locos corrigendos quis diffitebitur? Verumtamen cum a Budæo⁷² Προστρόπαιος Ζεὺς, is dicitur esse Jupiter, ad quem supplices vel egentes convertuntur; quique dicitur Piacularis, non tam facile e medio tollenda est illa communis editorum manuscriptorumque codicum lectio, quæ forsitan ab aliis peritioribus aliquando admittenda videbitur.

Hiulcum vero et hiantem Hervetus putat hunc esse Clementis locum, in quo ciconias a Thessalibus honorari bis verbis memorat: « Ex vobis ciconias honore assecerunt Thessali propter consuetudinem: Θεσσαλοὶ μὲν ὑμῶν τοὺς πελάργους τετυμήκαστι διὰ τὴν συνήθειαν⁷³. Quid autem in hoc auctoris nostri contextu desit, non indicat quidem Hervetus: sed a vero proorsus alienum esse censem Thessalos, qui ciconias, ut ipse opinatur, pro diis non habebant, eas propter solam consuetudinem aliquo haud vulgari honore assecisse. At ille ad ea satis animum non advertit, quæ a Clemente contra Græcos disputantur. Ostendit enim Clemens eos Αἴγυπτος, quos propter impium animalium ratione parentium cultum nunquam non irridebant, aut meliores non esse, aut fortasse deteriores. Quod quidem Thessalorum exemplo primum probat, atque ab illis ciconias coli διὰ τὴν συνήθειαν, vel potius σύνθεταν, id est eo quod eamdem illi ciconias atque Αἴγυπτi alii animalibus divinitatem attribuerent. Et vero hanc unius litterulæ amputacionem postulare videtur ipsa Clementinæ orationis consecutio et disputationis argumentum. Neque eam eo Thessalorum exemplo probaret eos Αἴγυπτi non esse meliores, nisi persuasum ipsi suisset illos ciconias, sicut Αἴγυπτi alii animalibus, aliquam tribuisse divinitatem. Verumtamen si ex verbo συνήθεια similem possis elicere sensum, illud cum editis et manuscriptis codicibus retinendum esse ultra fatebimur. Cæterum cultus ciconiis, eo quod serpentes devorarent, a Thessalibus exhibiti, præter Plinium⁷⁴ ab Herveto citatum plures alii meminere, quos a Bocharto⁷⁵ laudatos invenies.

De alia Clementini textus depravatione expostulat Hervetus, ubi de Furiarum, Patareique Jovis, et Απολlinis simulacris hæc leguntur⁷⁶: Μή οὖν ἀμφιβάλλετε, εἰ τῶν Σεμγῶν Ἀθήνησιν καλουμένων θεῶν, τάς μὲν δύο Σχοτᾶς ἐποίησεν, ἐκ τοῦ καλουμένου λυχνέως λίθου. Κάλος δὲ ἦν μέσην αὐταῖν λιστορούντας ἔχουσαν, Πολέμωνα δεικνύναι ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν πρὸς Τίμαιον. Μῆδε τὰ ἐν Πατάροις τῆς

A Λυκίας ἀγάλματα Δίδε καὶ Ἀπόλλωνος, & Φειδίας πάλιν ἐκεῖνα τὰ ἀγάλματα, καθάπερ τοὺς λέοντας τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀνακειμένους εἰργασταί. « Νε ergo dubitetis quin Severarum, quæ Athenis vocantur dearum duas quidem fecerit Scopas ex lapide, qui vocatur λυγνεύς. Calos autem eam, quam narrantur habere mediā, Polemonem in quarto eorum, quæ scripsit ad Timæum, ostendere aiunt: nec quin eas quæ sunt in Pataris Lyciæ, Jovis et Apollinis Phidiæ rursus sicut et leones, qui cum eis dedicati sunt, fecerit. » Hervetus et alii hujuscem operis editores in his verbis Πολέμωνα δεικνύναι aliquid subesse mendi, aut verbū aliquod ipsimet auctori aut amanuensi ejus librario excidisse, haud plane imerito suspicantur. Quamobrem Hervetus illud sic corrīendum esse putat, ως Πολέμων δεικνυσσιν, ut ostendit Polemon. Alii vocem φασί, « aiunt, restituendam esse assurunt. Sed ha emendationes nulla firmantur manuscriptorum nostrorum auctoritate. Eadem quippe in eis atque in editis codicibus occurunt, nisi quod illi pro & Φειδίας constanter ὥ Φειδίας habent. Præterea in codice Regio pro σεμνῶν, legimus δισμῶν, sed ibi omissa est haud dubie littera ε, δισμῶν. Verum hæc ad præcipuum hujus loci corrīendum errorem nihil conducunt. Quia tamen omnibus obvius et apertus est illius sensus, in vera lectione inquirenda diutius bærere et commorari quid necesse est?

Quæ autem ibidem a Clemente continentur subnectuntur, ea Hervetus a librariis adeo corrupta esse affirmat, ut nullus possit eis amplius mederi. Hæc porro Græce in manuscriptis et editis codicibus sic leguntur⁷⁷: Καὶ μῆν Τελεστοῦ τοῦ Ἀθηναῖον, ὡς φησι Φιλόχορος, ἔργον εἰσὶν ἀγάλματα ἐννεαπτήγη Ποσειδῶνος καὶ Ἀριτρότητος ἐν Τήνῳ προσκυνούμενα. « Quietiam Telesium Atheniensem, ut ait Philochorus, Neptuni et Amphitrites, quæ adorantur Teni, novem cubitorum statuæ artificem agnoscent. » In his certe verbis nulla penitus obscuritas, nullaque adulterati textus vel minimus suspicio. Sed Hervetum vox ἐννεαπτήγη, quam quidem duas seravit in partes, et Latine reddidit, « in Neapecha, » induxit in errorem. Quocirca in animadversionibus suis: « Sed nec intelligo, inquit, quid sibi velit Neapecha, de qua nemo est qui vel unum verbum dicat. » Quid mirum si Hervetus id frustra quæsierit, de quo nihil Clementem unquam nec dixisse nec cogitasse certum est? Vera igitur et sincera hujuscem voce restituzione nodus propositæ ab Herveto difficultatis facile solvit et expeditur.

Ab eodem Herveto deinde monemur Ciceronem Teni oppidi alicubi meminisse⁷⁸; « Sed ubinam situm sit, inquit, non invenio. » Librum ergo Aristotelis⁷⁹ *De mirabilibus auscultationibus* ille haud dubie non legerat. Sub illius etenim finem philosophus haud obscure nobis significat illud olim in Thessalia situm fuisse.

Denique ab eodem Clemente nostro⁸⁰, quemadmodum ab Arnobio⁸¹ et aliis discimus Neptunum violasse Amphitrites virginitatem. Utriusque porro Neptuni et Amphitrites statuas Teni positas esse cum Philochorus asserat, nullus sane ea de re est dubitandi locus.

Ex hac autem loci illius explicatione lux aliqua alteri asserri potest, ubi isthac legimus Clementis nostri verba⁸²: « Philochorus autem dicit medium in Teno coli Neptunum. » Quamvis enim Hervetus fateatur id sibi adhuc esse penitus incomperit, quis tamen non videt Clementem de eodem Teno oppido, eodemque Neptuno, de quo supra,

⁷⁰ lib. vii Strom., pag. 727. ⁷¹ pag. 23. ⁷² pag. 16 et pag. 27. ⁷³ in Lex. ⁷⁴ pag. 25. ⁷⁵ Plin. lib. ii, cap. 23, pag. 412. ⁷⁶ Bochart. lib. ii Hist. anim., cap. 29, pag. 328. ⁷⁷ pag. 30. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ orat. pro Flav., pag. 364. ⁸⁰ tom. II Oper. Aristot., pag. 1167. ⁸¹ Clem. pag. 30. ⁸² Arnob. lib. iv cont. gent., pag. 144. ⁸³ pag. 18.

disputare⁶⁴, ac eumdem ab eo testem citari Philochorum? De hoc autem Neptuno medico aliquid infra adhuc dicetur.

Negat postea Hervetus sine emendationis Graci alicius manuscripti auxilio posse medicinam huic desperato Clementis nostri loco adhiberi, ubi de deorum simulacris sic disserit⁶⁵: Τί γάρ ἡγετεῖς, ὁ ἀνθρώποι, τὸν Τυφῶνα, καὶ τὸν Ἐρμῆν, καὶ τὸν Ἀνδοκίδην, καὶ τὸν Ἀμύτον; Ή πάντες τῷ δῆλῳ ὅτι λίθους, ὥσπερ καὶ τὸν Ἐρμῆν; Quid enim, o homines, existimatis Typhonem et Mercurium et Andocidem, et Amyetum? An non cuilibet manifestum est lapides esse eos, sicut etiam Mercurium? Eodem plane modo hic locus in duabus nostris Græca manu exaratis codicibus representatur, nisi quod pro Τυφῶνα καὶ τὸν Ἐρμῆν, simplicius habeant Τυφῶνα Ἐρμῆν. Qua quidem ex lectione etsi non facilius quam ex altera verus Clementis sensus explicari posse videatur, ex ea tamen discimus Typhonem, ac proinde Andocidem et Amyetum, tria esse Mercurii cognomina. Tota itaque difficultas in triplici illo nomine exponenda posita est.

At primum de Mercurio Andocide, ut Hervetus recte observat, aliquid in Ἀσχинις contra Timarchum oratione invenitur. Hæc enim sunt Ἀσχinīs verba⁶⁶: «Ἄδες in colono, quæ dæmoni dicantur, falsum habere cognomen; neque enim esse dæmonis. Deinde Mercurium, qui Andocides vocatur, non esse Andocidis, sed Ἄγειæ tribus denarium. Quidam igitur aliquem Andocidem Mercurium esse crediderunt.

De Amyeto autem addit Hervetus: « Quid intellegat, nescio, sitne ἀμύντος mysteriis non initiatus; an nomen proprium. » Ex ejus procul dubio memoria exciderat, se apud Giraldum⁶⁷, quem sæpius citat, aliquando legisse ἀμύντος, id est non initiatum et profanum, ita Mercurii proprium esse cognomen; ut Athenienses, teste Favorino, statuam ipsi eo nomine in Acropoli statuerint. Præterea Erasmus ubi de hoc adagio Ἐρμῆς ἀμύντος, hoc est Mercurius infans, vel elinguis, aut indoctus, sermonem instituit, nos admonet in vulgatis exemplaribus legi ἀμύντος. Quod quidem ironice et per antiphrasim dictum esse nemo dubitat. Quis enim mysteriorum magis gnarus et sciens, quam Mercurius deorum interpres?

Tertium itaque restat Typhonis nomen, quod certe duobus aliis explicatu longe difficilius est. Scimus quidem hanc Herveti fuisse opinionem Clementem loqui de Typhone gigante, cuius frequens apud poetas aliasque scriptores mentio. Sed quorsum hujus Typhonis, qui nihil ad rem suam facere videbatur, ille meminisset? Rectius itaque ex manuscriptis codicibus nostris discimus Mercurium aliquem hoc Typhonis nomine fuisse vocitatum. Quis autem ille fuerit, et utrum hoc nomen a librariis amanuensibus recte scriptum sit, haud facile dixeris: nihil enim nos de hoc Typhone Mercurio comperti aliquid invenisse ingenue fatemur. At Cicero ubi triplicem Mercurium fuisse memorat, ibi testatum utique facit secundum nomine Triphonii appellari: Mercurius, inquit ille⁶⁸, unus Cœlo patre... Alter Valentis et Phoronidis filius, is qui sub terris habet, idem Trophonius. Tertius Jove tertio, etc. Sic autem Latine Triphonius una et altera littera a librariis perverse **10** immutata, idem fortasse erat ac Græce Typhon. Cum varia tamen ac propemodum infinita, ut ipsem Clemens testatur⁶⁹, fuerint hujuscemodi deorum cognomina, de hisce conjecturis, quas aliorum ju-

dicio permittimus, nihil audemus certi aliquid constitutere.

Neque est quod nobis aliquis objiciat ea si sint Mercurii cognomina, inutiliem ibi fore Mercurii repetitionem. Etenim alia huic non plane absimilis prius occurrit, ubi de Apollinis oraculis bunc scribit in modum⁷⁰: Narrab nos alia quoque divinationis, vel insanæ potius vanitatis oracula, Clarium, Pythium, Didymæum, Amphionem, Apollinem. Scimus quidem nonnullis visum ex Clementino texu delendam esse hanc ultimam vocem. Sed omnino perperam. Illa enim non solum editorum manuscriptorumque codicum nostrorum, verum etiam Eusebii, qui hunc Clementis nostri locum retulit certa auctoritate confirmatur.

Quoniam si cui nostra hac verborum ejusdem auctoris nostri explicatio arriserit, inde sane haud difficiliter colliget sensum illius esse tres Mercurios Typhonem, Andocydem et Amyetum, sicut et ille qui Mercurius simpliciter vocabatur, nihil aliud omnino esse, quam lapides et saxa, quæ omni peritus sensu destituta erant.

Paganos porro ad Christi fidem dum Clemens allicere conatur, sic contra eos disputat⁷¹: Οὐ γάρ δὴ μύθῳ μὲν ἐπιστεύετε ποιητικῶν Μίνων Κρῆτα τοῦ Αἰδες ἀριστὸν ἀναγράφονται. Non enim poeticæ credidisti fabulae, quæ Minoem scribit Cretensem usum esse familiari Jovis consuetudine. At quidam Clementis scholiastes verba illa ὡς ἄριστον, ex Homero corrigenda esse putat⁷², ac legendum διαριτή, id est discipulum aut familiarem, vel colloquutorem. Nec male quidem. Nam in manuscriptis nostris, una litterula η in o ab amanuensi librario male immitata, διαριστὸν pro διαριτή legitimus. Et id certe subsequentia verba postulare videntur. Addit enim: « Nobis autem non creditis Dei nos fuisse discipulos. » Minoem vero fuisse Jovis discipulum alibi docet auctor noster: « Et Minoem referant ad Jovis antrum venientem, novem annorum spatio leges a Jove accepisse⁷³. » Et rursum libro sequenti: « Ex a Gracis celebratur rex Minos, qui novem annis familiariter cum Jove est versatus⁷⁴. »

Si quæ tandem aliae notentur Clementini textus in hac ejus *Admonitione* depravationes, de illis infra, ubi occasio dabitur, suo loco disputabimus. Sed eas tamen pretermittamus, quæ vel levissimæ sunt, nec auctoris sensum reddunt obscuriorum, vel quæ nulla probabili ratione firmantur.

ARTICULUS IV.

Quis fuerit Clemens hujuscemodi ad Græcos Admonitionis, Pædagogi, Stromatum, aliarumque lucubrationum auctor, qui ejus præceptores, quodnam illius munus et officium, ubi et quomodo hanc ad Græcos Admonitionem composuerit.

D Clementem hujuscemodi ad Græcos *Admonitionis*, aliarumque, quæ deinceps examinandæ sunt, lucubrationum verum et genuinum auctorem esse comconstet, antequam ulterius progrediamur, jam a nobis quis ille fuerit, sedulo investigandum est. Ab ejus autem nomine ut ordiamur, ipsi quemadmodum Eusebius⁷⁵ Photiusque⁷⁶ testantur: « Titius Flavius Clemens, nomen erat, cognomen vero, si eidem Eusebio credideris⁷⁷, «Alexandrinus.» Quo quidem cognomine ideo insignitus dicitur, vel quod Alexandria oriundus, vel potius quod et in hac urbe diu commoratus, et presbyter creatus fuerit. Non enim ita certum est eum ibi reverortum, quin plures, teste Epiphanio, crediderint patria fuisse Atheniensem: «Οὐ φασι τις, Λιβ-

⁶⁴ *infra* cap. 45. ⁶⁵ pag. 64. ⁶⁶ apud Demosthen. orat. in Timarch., pag. 817. ⁶⁷ Girald. Syntag. 9, p. 291. ⁶⁸ lib. iii De natura deor., pag. 248. ⁶⁹ pag. 16. ⁷⁰ pag. 9. ⁷¹ pag. 69. ⁷² Odyss. xix. ⁷³ lib. i Strom., pag. 551. ⁷⁴ lib. ii Strom., pag. 367. ⁷⁵ Euseb. lib. vi Histor., cap. 13. ⁷⁶ Ptot. Biblioth. cod. 411. ⁷⁷ Euseb. lib. iii Histor., cap. 23.

ανδρέα, Έπεροι δὲ Ἀθηναῖον, « Quem aliqui Alexan-

drum, alii Atheniensem dicunt¹⁰. »

Magis itaque certum exploratumque omnibus est Clementem impia paginorum superstitionibus et erroribus addictum, iis nuntio, ut ait Eusebius, citissime remisso, Christianam amplexatum fuisse religionem: « Atque horum, » Eusebii verba sunt, « turpitudinem admirabilis ille Clemens ea, quam ad Græcos dirigit, Cohortatione nudam omniumque spectandam oculis proponit; quippe qui cum omnes illorum cæremonias sua ipsius experientia cognoverit, tum celerrime ab infami errore caput exulerit, verbi salutaris, et evangelica doctrinæ vi ex tot tantorumque malorum contagione liberatus¹¹. »

Ubi primum autem Christianæ fidei nomen dedit, tum ulla absque mora divinis illius präceptis et doctrinis plenius ut imbueretur, nulli pepercit operæ et labori, quo doctissimos adiret, audiretque nostræ religionis magistros et präceptores. De illis enim vero, quos beatos et commemoratione dignissimos appellat, hunc loquitur in modum: « Eorum unus quidem in Græcia Ionicus; alii vero in magna Græcia. Alter eorum erat ex Colesyria, alter ex Ægypto, alii autem ex Oriente, et ejus alter quidem Assyrius, alter vero in Palæstina Hebræus, ex alto ducta origine. Cum autem in eum ultimum incidisset, erat autem primus potestate, conquiuit in Ægypto, venians ea quæ luterant. Sicula revera apis, propheticæ et apostolici prati flores decerpens, sinceram quamdam et incorruptam cognitionem ingeneravit eorum, qui audiebant, animis¹². »

Hi vero omnes, qui fuerint, si roges, rem sane perquam difficillimam postulas. Clemens enim cunctorum, baud dubie quia adhuc superstites, et omnibus noti erant, tacuit nomina. Et Eusebius ultimum duntaxat his declarat verbis: « Quin etiam in Institutionum libris, a se conscriptis, Pantænum präceptorem suum diserte nominat. Sed et in primo Stromateum libro eumdem ipsum mihi designare videtur, ubi prästantissimos quosque apostolicæ doctrinæ successores, a quibus institutus fuerat, recenset¹³. » Non audet quidem Eusebius constanter affirmare citato a nobis Stromatum loco Pantænum denotari; sed ex alio ejusdem Clementis libro, ubi diserte nominatur, hoc nec plane immererito colligit.

At de aliorum illius präceptorum et numero et nomine longe major est inter eruditos contentio. Tametsi enim omnes facile concedant posterioribus verbis quasi digito monstrari Pantænum; quidam tamen präter eum quatuor, alii vero tres tantum volunt a Clemente nobis denotari viros, quorum traditus sit in disciplinam. Prioris siquidem sententia patroni volunt nomine illius, qui in Græcia natus est, intelligi Dionysium Corinthiorum episcopum, aut Caium; Syri vero nomine, Theophilum Antiochenum; Assyrii, Bardesanem; Palæstini denique, Theophilum Cæsariensem. Verum negant alii Clementis verbis Theophilum Cæsariensem ac Bardesanem ullo plane modo designatos. Nam ille a nemine unquam Judæus aut Hebraeus fuisse prohibetur; hunc **II** vero non Assyrium,

A sed Odroenum, hoc est Odessa, quæ Oadrenæ caput est, oriundum esse ferunt.

In nostris itaque editionibus corruptum putant Clementis textum ac pro his verbis: Τούτων δὲ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, δὲ Ἰωνίας· οἱ δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, legendū: τούτων δὲ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, δὲ Ἰωνίας, δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος. Quo quidem Clementis textu ita emendato, colligere se posse autum, primum illius präceptorem ex Achaia ortum, ab ipso Ionicum appellari; alterum vero Tatianum, utpote Assyrium; tertium denique ex Palæstina Hebræum non aliud esse, quam Theodotum ideo conjicunt, quia in Epitome hypotyposewā Clementis hic titulus, ἐκ τῶν Θεοδότου καὶ ἀντοιχῆς διδασκαλίας inscribitur.

Verum hæc opinio non minores, quam superior, difficultates habet. Ad primum quippe quod spectat, manuscriptus noster codex textum Clementis eodem penitus, atque editi, modo repræsentat. Deinde vero quis in animum sibi facile inducat Clementem, qui tanto silentio propria präceptorum suorum, atque ipsiusmet, quem p̄r̄ cæteris omnibus maxime commendat, posterioris nomina prætermisit, priorem tantummodo suo appellasse cognomine?

Ad hæc autem, quoniam, amabo te, argumento Tatianum a Clemente denotatum probant? Nullo sane alio, quam quod genere esset Assyrius. Quasi vero nullus tum temporis p̄r̄ Tatianum Assyrius Clementis magister esse potuerit. Nec majoris profecto ponderis ea est, quæ pro Theodoto assertur conjectura. Nam Valentianas heresios assecla fuisse haud immerito videtur. Clemens vero constantissime asseverat suos präceptores orthodoxæ atque apostolicæ doctrinæ fuisse addictissimos.

Fatendum itaque est de Clementis präceptorum nominibus, si Pantænum excipias, nihil a quoquam posse certo definiri. Porro autem cum ipsem Clemens qui qualesve illi fuerint, apertissime declareret, in nominibus eorum investigandis, cur tanta tamque parum utilis opera posita sit, omnino non videmus. Nobis enimvero manifestissimum ille facit et unde ii orti sint, et ubi eos audierit, quamque sana et catholica fuerit eorum doctrina, ac denique illos fuisse primos apostolorum successores. Et id quidem Eusebius his verbis egregie confirmat: « In quorum (Stromatum), primo de seipso loquens, primis apostolorum successoribus proximum se fuisse testatur¹⁴. »

Quid vero quod ex citato ejusdem Clementis nostri testimonio discimus varias ab illo peragratas orbis terra partes, Græciam, Italiam, Orientem, Palæstinam atque Ægyptum; ut omnibus Christianæ religionis documentis ab illis eruditissimis präceptoribus imbuueretur? His porro perfecte instrutus, Alexandriae constitut, ibique post Pantænum Christianæ scholæ catechumenorumque institutioni präfector est¹⁵. Dum autem eo munere fungeretur, et hanc ad Græcos Admonitionem ex iis, ut diximus¹⁶, quas apud eosdem catechumenos cæterosque Christianos peroraverat, catechesibus compositam, ac tres, de quibus mox a nobis disputandum est, Pædagogi libros divulgavit.

CAPUT II.

De tribus Pædagogi libris.

ARTICULUS PRIMUS.

Analysis libri primi.

Pædagogi nomen et titulus cur his libris p̄fici-

gatur ab ipso hujus operis exordio Clemens clare explicat¹⁷. Ait autem eos homines, qui, pristinis erroribus rejectis, veram fidem Christianæ doctrinæ, et exhortatorio, προτρεπτικῷ, sermone eru-

¹⁰ Epiph. hæres. 32, 9, 6. ¹¹ Euseb. lib. II Præpar. evang., cap. 2. ¹² lib. I Strom., pag. 274, et Euseb. lib. v Histor., cap. 21. ¹³ Euseb. loc. cit. ¹⁴ Euseb. lib. VI Histor., cap. 13. ¹⁵ Idem Euseb. sed. I. cap. 6. ¹⁶ sup. § 2. ¹⁷ cap. 1.

diti perceperunt, mox *incitatorio*, παραγωγή, quo prioris vitæ peccata et vitia emendare, ac deinceps pie Christianeque vivere doceantur, esse informandos. *Pædagogi* quippe is est finis, ut animæ morbis perturbationibusque medeat, etiamque in posterum virtute, sanctisque actionibus meliora rem efficiat.

Qui autem recte eo pædagogi munere fungi possit, nullum alium auctor noster esse docet⁷, quam Christum Dominum, qui Patri suo æterno semper similis, et idem cum eo Deus, homo postea factus, sed nulli unquam peccato, nulli reprehensioni, nullis animi perturbationibus obnoxius fuit. Et vero ille non solum his divinæ naturæ et sanctimoniae, quam nos a peccatis omnibus cum voluntariis, tum involuntariis, quoad fieri potest, cœvendo imitari debemus, prædictus erat dotibus verum etiam ne in illa peccata prolabamur, summa cum mansuetudine prohibet; ac penes ipsum illa dimittendi, et omnes animæ nostræ morbos et ægritudines perfecte sanandi summa est potestas.

Cum autem ille ipse verus sit Deus⁸, quodlibet remittit peccatum, atque illius in hominem, quem ad imaginem suam creavit, tantus est amor, ut ejus causa homo factus, illi opem semper ferat, ac ubique subveniat et opituletur. Neque porro solius viri hunc in modum est pædagogus⁹, sed feminæ etiam, cuius communis cum viro vita, salus et gratia, ac bona denique omnia sunt communia.

Quia vero soli pueri in disciplinam traduntur, hinc Clemens quinam a Christo erudiendi sint diligenter investigat¹⁰. Palam autem facit eos ipsos esse, qui revera Christiani sunt, eoque gloriantur nomine, quo non ætas, sed simplicitas morum viæque integritas et innocentia significatur. Nec minus clare probat illos eamdem ob causam sacris in Scripturis adolescentulos, agnellos, et vitulos, lactantes, columbas simplices, pullos columbarum et gallinarum infantes filios, filiolos, novum vel nascentem populum appellari. Eodem quoque sensu vocem νήπιος accipi planum subinde facit. Et hæc quidem appellatio, quam aliqui perperam irridebant, Christianis gloria plane videbatur; utpote quæ sanctam simplicitatem, æternitatemque omnis senii experti significet. Eo etenim nomine a veteri Israelitarum populo discreti, et Spiritu sancto in filiorum adoptionem generati, Deo longe erant cœteris omnibus chariores. Quod quidem Clemens mysticis Isaaci, cum uxore sua Rebecca ludentis et ridentis, interpretationibus pulchre confirmat. Huc accedit quod Christus ipse puer, puerulus, agnus et infans vocari non erubuit. Ex quibus auctor noster jure merito concludit perfectam Christianorum puerilem disciplinam hac sacra nomenclatione declarari.

Tum vero eos qui propter hoc ipsum nonnam eosdem Christianos aspernabantur, egregie refellit¹¹. Christiana quippe infantia suum a sacris baptismi undis 12 principium habebat. Atqui in eo nihil plane imperfecti, sed summam esse perfectionem, ex variis ejusdem sacramenti nominibus, et effectu, atque ex ipso Christi baptimate manifestissime ostendit. Et id quidem Apostoli firmat verbis, quibus Christianos vitio infantes, mente perfectos esse jubet. Attamen quoniam nonnulli objiciebant illum eadem scripsisse in Epistola, se Christianis utpote infirmioribus non cibum, sed tanquam infantibus lac dedisse; hinc ille tam Homer, quam ipsiusmet Apostoli auctoritate probat lac perfectum esse alimentum. Quod quidem ut planius demonstret, plura de lacte in seminarum überibus procreatione disputat; ac physicis rationibus nobis persuadere conatur illud ex sanguine, album in colorem converso, semper formari. Porro autem inde ille colligit, quemadmodum nihil lacte

A est candidius et dulcior, ita nihil esse quo melius homo nutriatur. Atque hanc, inquit, ob causam quidam lac manna appellaverunt, et Christus Dominus in eucharistia sacramento suum corpus et sanguinem, qui etiam vinum mystice dicitur, pro lacte et spirituali alimento omnibus et manducandum præbuit et bibendum. Cæterum quoniam utilis salubrisque est lactis cum aqua et melle, atque etiam vino dulci permisio, eam Clemens propera cum baptismo, Verbo divino, et Christiana fide luculentiter componit. Denique quanvis tanta sit Christianorum a suscepto baptismate perfectio, verumtamen cum illa omnium maxima non sit, eorum idcirco retundit superbiam, qui se ipsismet apostolis perfectiores esse stulte venditabant. Summe enimvero perfectus solus est Deus Pater, et Christus Filius ejus, Pædagogus noster, cuius officium est nos pueros suos ad æternam perducere salutem.

B Quid autem et quotuplex sit illius παταγονία, seu institutio, quisve ejus finis, Clemens deinde definit¹²; ac demonstrat Christum aliis pædagogis, Phœnic, Adrasto, Leonide, Nausitho, Zopiro, Siccino, et Persarum regis filiorum doctoribus longe esse præstantiorem. Quod certe ut clarius patet, ante omnium ponit oculos, quo ille modo olim patriarchas, quibus se videndum præbebat, et populum Israeliticum in veteri testamento rexerit, et Christianos in novo gubernet et moderetur.

Eorum autem objectionem diluit¹³, qui eumdem Christum Dominum, utpote qui minas et terrores intendat, ac virga aliquando cœdat, bonum non esse arguebant. Primum enim invicte probat eum esse non modo bonum, sed etiam maximo, quo homines prosequitur, amori nihilquidem officere ejus iustitiam. Tum continuo, propositæ objectioni respondet minas illius, reprehensiones, terrores, animadversiones, castigations, flagella, non odii esse signa, sed benevolentia, et certum salutareque medicamentum, quo homines a peccato deterrerentur, omnesque sanat animæ nostræ morbos et ægritudines. Negat tamen Clemens ullam, nisi metaphorice loquendo, dici posse Dei iram, vel illum injurias suas ulcisci et persecuti. Nec minori sane evidencia planni perspicuumque facit unum eumdemque esse verum illum Deum, qui bonus simul et justus est, eamdemque omnino esse illius et misericordiam et iustitiam. Utraque enim, sicuti et increpationibus atque castigationibus, æternam salutem nostram semper procurat.

D Omnes porro animadversionum admonitionumque illius modi, longa sane et accurata inductione ab auctore nostro recensentur¹⁴, nimirum admonitio, vituperatio, querela, increpatio, redargitio, castigatio, visitatio, maledictum, accusatio, expositatio, obtrectatio, indignatio, atque variis Scripturæ sacræ testimoniosis earum proferuntur definitiones. Ex iis autem ille Dominum revera bonum esse argumentat. Et hoc quidem ipsum alia Scripturæ sacre, atque etiam Platonis auctoritate, ac bovi principi et medici exemplo rursus confirmat. Tum vero quam bonus sit Pædagogus noster, eo convincit, quod noster sit pastor, qui non solum ducit, curat, et paescit, sed homo etiam, et frater noster factus, pro nobis mortuus est. Quinimo nobis adhuc ille demonstrat non solum imposito nomine Jesu bonitatem ejus significari; sed nullum etiam hominem reprehensione et servili metu, qui a filiali longe discreta est, ad officium suum revocari, nisi qui bonitatem ejus contempserit. In reprehensionibus itaque idem justus et bonus est. Sicut enim speculum, quo deformitas ostenditur, et medicus, quo declaratur febris, non malus, sed bonus est, ita et Deus cum nos arguit, tum revera justus ipse est, qui per seipsum, antequam creator esset, bonus erat, ac

⁷ cap. 2. ⁸ cap. 3. ⁹ cap. 4. ¹⁰ cap. 5. ¹¹ cap. 6. ¹² cap. 7. ¹³ cap. 8. ¹⁴ cap. 9.

postea Verbum suum, a quo bona ex cœlis justitia primum hominibus annuntiata, bunc misit in mundum.

Quanta autem Pædagogi nostri in suis adhortationibus sit lenitas et mansuetudo, inde Clemens colligit¹⁶, quod ad ea quæ sunt utilia ille homines adhortetur, salutaria det illis consilia, eos certa æternæ salutis spe consoletur, a veritate aberrantes illuminet, et ducat ad poenitentiam. In hujus porro argumenti confirmationem addit se potuisse quorundam auctoritatē adducere philosophorum, qui eum solum, qui bonus est, laudabilem, qui vero malum, vituperabilem esse asseverabant. Sed quia si Dei negabant providentiam, nec id quod bonum est, justum esse falso opinabantur, iis citandis supercedendum arbitratus est. Neque etiam in medium proferenda esse censuit testimonia aliorum, qui solum Deum sapientem et laude dignum crediderunt. Proposito quippe suo satis superque esse putavit, si vituperationem et laudes esse maxime necessaria hominibus medicamenta demonstraret. Quod rursus Pythagore Samii allato carmine pulchre confirmat. Subdit alia esse innumera ex quibus nonnulla quædam refert, Scripturæ sacrae de parandis bonis et malis fugiendis, loca, quibus Christianæ vitæ institutio, et conveniens ad comparandam æternæ vitæ præmia ratio luculentè exhibetur. Denique ea summi dicit, quæ de hoc Christianos informandi genere bacterius disputaverat. Addit¹⁷ tamen correctiones cum grano sinapis recte a Verbo divino comparari. Et sane divinum illud Verbum per Moysem aliasque prophetas, sed non sine minarum et terroris adminiculo, quo homines ad fidem nostram disposeret, pædagogi officio fungebatur. Jam vero Christianos divina scientia, ac summa benevolentia, et dicendi libertate præceptis suis imbuit et informat. Hec autem ejus præcepta¹⁸, neque admodum difficultia sunt, neque præ benignitate nimium dissoluta, sed singulis sic attemperata ut ab omnibus facile perfici possint. Non aliud quippe ob causam divinus hic Pædagogus terrenum hominem finxit ex pulvere, aqua regeneravit, auxit spiritu, nisi ut suorum observatione mandatorum illum in supercœlestem hominem transformaret.

A nobis igitur sic audiendus est, ut Patris voluntatem **13** implentes, ei similes efficiamur. Id porro a nobis vere præstabitur, si facilem victimum colentes, supervacanæ respentes, de crastino nihil solliciti, et nostra sorte semper contenti, frugalitatem, moderationem, amorem libertatis, benignitatem, honestatis studium, atque assiduum et absque sordida vel negligenter dandum virtuti operam ab eo discamus. Christianorum siquidem hoc peculiare est vivendi genus, ut in incessu, accubitu, alimento, somno omnibusque vitæ actionibus justa et æquabili moderatione sit temperatum. Divini enim pædagogi nostri ea fuit doctrina, quæ peccata sine dissimulatione arguit, malas animi affectiones indicavit, cupiditatum excidit radices, omnia abunde suppeditavit vitiorum remedia, ac quæ a nobis agenda sunt, clare demonstravit. Eam ergo ob causam auctor noster concludit summas illi agendas esse gratias.

Postremo ut id adhuc dilucidius pateat, ibi singulas peccati, cupiditatis, metus, voluptatis assert definitiones. Dehinc hominem, inobedientia sua jumentis fieri similem, et ob peccatum ratione privari ex ipsa virtutis et philosophiae descriptione colligit. Tum demonstrat quæ et qualis sit Christiani vita, et quæ ejus officia, de quibus singulatim in subsequentibus deinceps libris disputatio ab ipso insti-tuenda est.

ARTICULUS II.

Analysis libri secundi.

Qualis omni vitæ suæ tempore debeat esse Chri-

¹⁶ cap. 10. ¹⁷ cap. 11. ¹⁸ cap. 12. ¹⁹ cap. 1. ²⁰ cap. 2.

stianus, ut Clemens perspicue ante singulorum statut oculos, a rebus externis, et a recta corporis sui moderandi et gubernandi ratione sumit dicendi initium¹⁹. Ac primo quidem de alimentis disserit, et iis non propter voluptatem, sed ad nostræ tantum vitæ conservationem utendum esse docet. Quapropter illud simplex esse debere ostendit, et quidem non ad delicias, sed ad vires corporis resciendas, tuendamque sanitatem aptum et conveniens. Ab omnibus igitur vult rejici nimiam escarum copiam, varia belliorum et condimentorum artificia, aliaque gulæ irritamenta, quibus homines in omne morborum et ægritudinum genus semper incidisse certum est. Hinc eos acerrime insectatur, qui eibis exquisitissimis, atque ex qualibet remotissima toto terræ parte advectis, puta murenis Siculis, Meandri anguillis, Meli hœdis, Scizthi mugilibus, aliquis hujuscemodi piscibus, avibus, ostreis animalibusque perquam rarissimis suas semper mensas non tam instruebant quam onerabant. Neque iis etiam, qui opipara quædam prandiola, seu potius lautas cœnulas, agapas appellare audebant, parcendum putavit. Nihil enim a charitate, quæ hoc posteriori nomine significatur, et in cuius laudes ibidem haud ineleganter excurrit, magis quam ejusmodi convivia abhorrente demonstrat. Et vero cena Christianorum, inquit, tenuis omnino esse debet, aptaque ad vigilias, nec illa variorum ciborum et belliorum condita multitudine, qua non minus segnis et iners anima, quam languidum corpus et morbosum redditur. Ab his præterea, quemadmodum a cæteris omnibus conviviis, vult triplex hominum genus, adulatores, parasitas, et gladiatores muscis et mustelis plene similes abigi. Atque ibi obiter probat ab idolothylis semper abstinentium. Ea tamen est ejus in homines adhuc insirmiores indulgentia, ut iis non omnem adimat ferculorum apparatus, sed pravum duntaxat sese ingurgitandi, totque obsonia, condimenta, ac delicatores magnique pretii cibos adhibendi consuetudinem penitus damnet et proscriptibant. Manifestum deinde facit quid Christianis, si ab aliis etiam infidelibus ad cœnam invitentur, vel si ipsis quospiam invitent, sit agendum, quamque modeste cibos sumere et mensis accumbere debeant. Ibi autem bonam quidem esse declarat vini carnisque abstinentiam; neque tamen eos peccare, qui illis moderate et temperate utuntur. At in cœnis omnibus sectandam frugalitatem, quemadmodum omnes prorsus ab illis abigendas delicias et vitandam ingluviem. Quibus autem cibis instruenda sit Christianorum mensa, breviter expavit, et cibis lautioribus dicit ventri dæmonem præesse. Tum varia et eximia frugalitatis et abstinentiæ, quamvis indifferens sit cunctorum ciborum usus, in Matthæo, Joanne Baptista et apostolo Petro exempla proponit. Probat autem hanc frugalitatem non solum Mosaica lege commendari, sed nimiam quoque alimentorum copiam corporibus ita obesse, ut Plato, a Davide eductus, fugiendos delicatores cibos censuerit. Denique helluones ei pisci similes esse ait, cui nomen est asello, et qui in ventre suo cor habere perhibetur.

De potu autem sic statuit²⁰. Cum Paulus Timo-thæo ob languorem tantummodo et agrotantem stomachum modico vino uti permiserit, hinc colligit aquam sanis hominibus ad situm extinguendam sufficere. Neque enim Deus aliud nisi aquam Hebrais in deserto errantibus primuni ministravit; neque illis, nisi post exaltatos innumeros labores, eum dedit botrum, qui et Christianæ fidei ab ethnicæ superstitionis erroribus liberatae quietem, et vi-num sanctissimo Eucharistia in sacramento aqua dilutum, ac in Christi sanguinem deinde conversum mystice significabat. Quocirca eos omnes laudat, qui aqua sola contenti, vinum fugiebant; ac pueris puellisque omni penitus illius interdicit usu. lis.

vero qui in ætatis sunt flore, ad prandium nullo potu, ad coenam modico vino, senibus paulo uberiori, sed nulli unquam sine moderatione uti permittit. Illud enim, sed aqua semper temperatum, sicut sanitati proficuum est, ita immodice potatum plurima, quæ ab eo recensentur, damna atque incommoda assert et importat. Ibi porro ebriosorum et temulentorum hominum gesta paucis ideo describit, ut omnes ab ebrietate, quam sacra Scriptura prohiberi ostendit, facilius dehortetur. Quamobrem subnectit a Christo, tametsi aquam, dum nuptiis interesset, mutaverit in vinum, ea tamen immutatione minime quidem permittam ebrietatem, sed vitam, aquo veteris legis sensu sanguine illius datam, allegorice declarari. Præscribit deinde quantum vini hieme aut alio tempore bibendum sit, vetatque ne vina ardentia ac fumosa, et ex aliis longe dissitis regionibus advecta, Chium scilicet, Arius, Thasium, Lesbium, Creticum, Syracusium, Mendesium, Naxium, Italicum, ab ullo unquam homine requirantur. Omnibus siquidem indigena vina sufficere definit: nisi forte aliqui, non secus ac stulti Parthorum reges, secum velint aquam quoque asportare. Monet subinde quanta bibendo esse debeat, Minervæ etiam exemplo, honestatis et decentiae cura. Quædam enimvero gentes bellicosæ ebrietati indulgent quidem, sed pacifici Christiani debent ad Christi instar, qui vinum moderatissime adhibuit, moderationi ac sobrietati studere. Invenitur deinde in mulieres quæ 14 alabastrinis vasis indecore bibentes, collum nudabant. Postremo heluones cum acephalo errantem stellam antegrediente, et cum Elpenore comparat, ac Noe exemplo ebrietatem fugiendam esse concludit.

Palam posthæc facit²⁰ quam vanus et inutilis sit vasorum tam argenteorum quam aureorum et gemmeorum usus: et calices thericleos, antigonides, cantharos, lepistas, psycteres, oenochoas, servatu utpote difficiles, et Christianis vetitos, procul juhet amandari. Nec minori severitate argenteas proscriptit sellas, pelves, acetabula, scutellas, catinos et alia aurea argenteaque vasa sive ad consuetos mensæ ac domus, sive ad alios, quos nominare pudet, usus destinata. Omnia quippe hæc, non secus ac superbam nimis, et sumptuosiorem domorum supellectilem, lectulosque molliores, cum sacræ Scripturæ et Platonis auctoritate, tum ipso Christi Domini exemplo, plane penitusque dannata esse demonstrat. Ad hæc vero nulla major quam ex mala divitiarum administratione et cœca congerendæ pecunia cupiditate, homini pernicies certiusque existunt affertur.

A Christianis autem conviviis vult Clemens noster omnem penitus exsulare comensationem²¹, lasciviam, inanes ineptasque pernoctationes, temulentiam, ebrietatem, tibias, psalteria, saltationes, plausus Ægyptiorum, caricam musicam, omnemque prorsus sive oculorum sive aurium intemperiem. Quapropter ubi rex propheta homines ad Deum sono tubæ, psalterio et cythara, chordis et organo, laudandum invitat, id auctor noster mystice explicandum esse docet. Et quidem si gentes quædam, quas ille nominatim appellat, nonnulla dum belligerantur, adhibent instrumenta; Christiani sane e contrario semper pacifici uno debent uti instrumento, verbo scilicet divino, quo alios ad Deum laudandum, agendas ei gratias, et honestam cum proximo suo consuetudinem pie sancteque excitant. Verumtamen si quis lyram vel cytharam pulsare et psallere sciverit, id non plane respuendum esse nonet, modo ille regem prophetam divinas laudes decantando imitetur. At quemadmodum antequam cibum prægustemus, Deus a nobis laudandus est, ita et in potu, sicut olim Graci ad Hebraeorum instar, et ante somnum nostras pro acceptis beneficiis

A grates ei debemus rependere. Demum auctor noster breviter edisserit quæ Christiano cantica et harmonia permissa sint.

Negat vero etiam in conviviis Christiano absurdum ridendi, vel aliis risum movendi datam esse facultatem²². Etenim illi urbane tantum ac lepide loqui, ac nunquam nisi convenienti tempore, et modeste, honestaque cum severitate ridere, vel potius subridere concessum est. Hinc risus immodestos, lascivos et procaces a Christiana republica procul arcedos declarat. Neque tamen Christianum idcirco tristem esse vult, sed ea modestia et gravitate præditum ut neque in obscenis, vel cuiilibet nolesiis rebus, neque omni tempore, neque apud quoslibet, nisi forte nonnulli seniores aliquid venuste et festive dixerint, ille subrideat. Facile enim ex immodico risu manat turpitudo, sicut in vino improbum hominum mores agnoscentur.

Mulio igitur magis eidem Christiano, pergit auctor noster²³, vitandi obsceni sermones, turpia spectacula aut facta: imo vero stirpitus amputata ipsa vitorum radix cupiditas. Neque tamen in illis humanis corporis membris, etsi pudendis, sed in solo vito rebusque vitiiosis sita est turpitudo.

Nemo insuper a nobis, tametsi ab aliquo offensis, in convivio irritandi unquam debet²⁴: et facere satius est quam ulli contradicere. Verum ab omnibus omnino conviviis propter ætatis imbecillitatem prohibendi sunt adolescentes et adolescentulæ, nec ulli unquam in iis cum aliena uxore accumbendum. Si necessitas tamen id postuleat, quomodo id fieri, et præcipue quomodo unusquisque sive vir, sive mulier, sive senior, aut junior, sese in iisdem conviviis gerere, loqui et vocem componere, ac quæ ritore debeat, singulatim et accurate Clemens exponit.

Nec minus clare de coronarum, florum et unguentorum usu disputat²⁵, ac primo quidem eum minime necessarium esse convincit. Ne quis vero pedes Christi a muliere unctos objiceret, id mysticæ, quamque ipse excusat, paulo prolixiori explicatione interpretatur. Sed brevius alias diluit objections ab antiquorum Hebraici populi regum unctione et Aristippo petitas. Itaque inexplicabilem merito erigit mulierum libidinem, quæ, etiam plura et ab eo nominibus suis appellata unguenta haberent, alia tamen nova in dies excogitabant. Ex his porro concludit unguentarios, civitatibus bene moratis pulso, debere a Christiana republica ita extrudi, ut nullus plane sive vir, sive mulier unguentum, sed probitatem vitæ et pudicitiae unctionem redoleat. Neque idcirco tamen, inquit ille, debent omnes omnia, sicut vultures et scarabei, unguenta rejicere; sed his tantum, quæ aliquid possunt afferre utilitatis, ea semper uti lege, ut nullum unquam neque odoratu, neque visu, neque alio ullo modo voluntati dent locum. Cæterum ibi ostendit unguentis et oleo morbos quosdam sanari; sed mulieres arquit, quæ crines tinctung, atque eas que ungunt capillos, citius canescere demonstrat.

Venit deinde ad coronas variis floribus compatas, et earum usum apud paganos in convivis frequentissimum, dicit Christiano illicitum esse, utpote cui nulla florum delectatione vel odore, sed solo aspectu frui licet. Christianæ enimvero mulieris corona est vir, et viri matrimonium; matrimonii autem flores liberi, ac universæ Ecclesiæ corona Christus. Monet tamen varias esse florum virtutes, quarum aliae utiles, aliae noxie sunt aut periculosæ. Verum ut rem altius et a sua prima origine repeatat, ibi primum quomodo, et a quibus coepit coronarum usus strictum attingit. Quoniam autem falsis diis, qui floribus delectabantur, consecratae fuerant coronæ, ac pagani mortuos coronaebant, iis omnibus Christiano probat esse abstinenti. Et certe cum Christus, ut fuse ibidem illi

²⁰ cap. 3. ²¹ cap. 4. ²² cap. 5. ²³ cap. 6. ²⁴ cap. 7. ²⁵ cap. 8.

explicat, spinis coronatus fuerit, non decet ejus discipulum floribus coronari. Fatetur quidem nonnulla, quæ recenset, homini utilia ex floribus unguenta componi; at quia tamen Christiano ad necessitatem, nunquam vero ad delectationem fas est iis uti, hinc coronarum usum eidem ullo modo licere penitus insciatur.

Posthac edisserit ¹⁰ quomodo Christianus, coena peracta, ad somnum prævia oratione se conferre debeat. A lectis autem omnem plane luxum, et mollitiem, et superflua omnia ita præcipit removeri, ut sua tantum simplicitate nos ab æstu ac frigore tueantur. In iis autem sonno ita indulgendum, ut ab eo facile excitati, et angelis egregoris similes, ad canendas Deo laudes noctu surgamus. Ad has itaque vigilias ut Christiani promptiores sint et paratores, eos, ut somnum immodicum fugiant, vehementer adhortatur. **15** Illum quippe, qui mortis similis est, et superfluo alimento concitat, nullius corpori vel animæ esse utilitatis. **16** Ex exemplo planum utique facit et perspicuum. Non totam igitur noctem, multo minus interdiu dormiendum. Cum vero dies deficit, tum litteris homines, seminæ laetificio operam dare debent. Denique nos Clemens serio admonet nostrum tantummodo corpus somno indigere, minime vero animam, quippe quæ semper cogitet, ac dum corpus dormit, ita per seipsam operetur, ut vera somnia sint sobriae animæ cogitationes.

Ex eo somni tempore auctor noster data sibi de Christianorum connubio dicendi occasione ¹⁷, manifeste nobis probat scopum illius esse susceptiōnem liberorum, finem vero piam eorumdem institutionem. Quapropter omnem aliam viri mulierisque conjunctionem illicitam, impiam et nefariam esse concludit. Quod quidem ille ex precepta a Moyse leporis et bœna abstinentia, haud inepte confirmat. Plura autem ibi disputat, quæ de utroque illo, animali, et aliis quæ vocem mutant et colorem, ab historiæ naturalis scriptoribus referuntur. Subdit omnem plane viri et mulieris, nisi quo post legitimas nuptias liberi procreari possint, concubitum ipsis expressissimis Moysis verbis, et sumpto de Sodomitis supplicio disertissime inhiberi. Inde porro colligit nefas esse viro, cum uxore sua, aut menstruo profluvio laborante, aut adhuc prægnante, vel unquam solius voluptatis causa rem habere. Petulans igitur libido, pluribus, quæ ille refert, vocata nominibus, omnino cohibenda est; quandoquidem ex ea, sicut ex immoderato concubitu multi gravesque. Scriptura sacra atque etiam philosophis attestantibus, morbi ac plurima nec minima mala generantur. Non ideo tamen nuptias, quæ Deo probata sunt, damnandas, sed legitimum, ac nocte, et certis duxat temporibus, ad gignendos filios debere esse earum usum. Pueris itaque ac senibus, pergit Clemens, uxores ducere fas non est: conjuges vero nihil nisi honestum, castum, et pudicum inter se unquam agere debent. Eos vero scite castigat, qui perperam negabant a ratione naturali alienas voluptates esse vel illicitas, vel Deo cognitas. Monet igitur noctem bonis operibus illustrandam, pudorem cum tunica non exundum, iniquum rebus Venereis vinci, ac ipsam rectam rationem, moderatumque cibi et vestis usum salubria esse intemperantiae remedia.

Opportuna porro ibi oblata occasione contra sumptuosas vestes invehitur, easque a Christo prohibitas esse ostendit. Spartanos itaque eo nomine commendat, quod solis meretricibus floridas vestes olim concesserint: atque Athenienses, qui secus faciebant, sibi ait non posse approbari. Vestibus enimvero cum non alia de causa indigeat homo, nisi ut corpus suum contegat, illudque ab aeris seu frigidioris seu calidioris intemperie tueatur,

A idcirco eas tantum quæ simplices sunt et communes, colligit esse induendas. Feminarum tamen infirmatit ut consulat, concedit eas mollioribus uti vestibus, dummodo ab illis luxus omnis amoveatur. Asseveranter autem pronuntiat vestes longiores, aureas, sericas, vel nimis artificiose elaboratas, divinis legibus penitus proscribi; atque eodem plane interdicto vetitas esse, quas ille ibidem enumerat, vestimenta tinturas, et solum nativum et candidum colorem retinendum. Inde igitur ac Cei sophistæ testimonio evicit mulierem, quæ nimio ornatus vestisque studio tenetur, tam a Deo quam a pudico coniugio excidisse. Nec ea vult sibi objici, quæ de regiarum siliarum vestitu David, allegorice intelligenda, in Psalmis cecinit. Nam quanvis in inferioris sexus gratiam de legum severitate Clemens noster aliquid remiserit, præfracte nihilominus negat ulli unquam licitas esse xystides, ephaptides, pepla, pretiosiores lanas, vestesque nimis longas et diffuentes. Aliam vero objectionem, ex talari Christi tunica desumptam, ibidem diluit. Tametsi autem simplex, non tamen sordida debet esse vestis, omnesque corporis muliebris partes suis vestibus, sicut et caput, velo sunt ita legendæ, ut nulla unquam nuda appareat. Vetus nihilominus ne velum illud sit purpureum, aut quævis mulier purpurea vel nimis pretiosa veste, qua hominum oculos ad se convertere possit, ullibi aliquando utatur.

Dehinc autem ille docet ¹⁸ in calceamentis similiiter vitandum esse luxum, mollitiem et superbiam. Jubet igitur rejici vana aureorum gemmeorumque sandaliorum, et crepidarum solearumque artificia. Pulchrum autem censem esse viro, nisi militet, nullos habere calceos, atque ei quemadmodum mulier illos tantum induendos, quibus omnes pedum, ullo sine fastu conectorum, offendentes propulsari tuto queant.

Puerile vero et vanum esse putat ¹⁹ gemmas quolibet modo, sive ex mariæ æstu, sive ex terra ramentis ortas, vel admirari, vel iis se aut domum suam ornare. Quamobrem summum mulierum ea in re luxum severe castigat. Fatetur quidem supernam Jerusalem pretiosis constructam lapidibus memorari, sed illis florent spiritus, et immortalem creaturam significari contendit. Qui autem gemmas propter hominem, atque a Deo, ut iis fruatur et oblectetur, creates dixerint, hos renuntiat divinae voluntatis plane penitusque esse ignaros. Deus enimvero ea omnia quæ hominum usui necessaria sunt, aperte suppeditat; cætera, sicut aurum, quod effodiunt formicæ, gryphes custodiunt, vel terræ visceribus, vel aquæ profundo abscondit. At homines hæc curis supervacuis querentes, vera et cœlestia bona negligunt. Præterea Apostolus docet non omnia, etiam nobis concessa, semper esse licita. Deus vero, qui omnia omnibus communia creavit, præcipit primo celorum inquire regnum, et ex bonis nostris ea, quæ nobis necessaria non sunt, pauperibus erogari. Contra tanum instabant adhuc aliqui et urgebant: Cujus ergo erunt sumptuosa et magnifica quæque, si omnes nihil nisi vile et commune habeant? Sed his Clemens respondet eorum esse debere, qui absque vehementiori animi affectu et discrimine iis uti possunt. Cæterum ea omnia, quæ ornatus satietatem afferunt, ab omnibus esse rejeicienda, quandoquidem in sola virtute consistit omne bonum, pulchrum et honestum. Quocirca milites increpat, qui auro quoque ornabantur. Mulieres vero acrius corripit, quas cernere erat auro non tam ornari quam onerari, ac sicut apud barbaros, olim sontes et reos, aureis compedibus vinciri et alligari. Illas porro dicit ab eodem serpente nunc decipi, qui primitus Evan esca fraudulenter circumvenit. Manifestum itaque facit catenas aureas, monilia, annulos, et reliquum omnem muliebris luxus.

¹⁰ cap. 9. ¹¹ cap. 10. ¹² cap. 11. ¹³ cap. 12.

ornatum, cum poetarum ac sacrae Scripturæ auctoritate, tum certis ex recta ratione petitio probatibus esse rejiciendum. Denique concludit vera feminæ ornamenta hæc esse : manuum quidem, piam suorum bonorum pauperi largitionem, ac rectam familiæ administrationem; pedum **16** vero, ad bene faciendum alacritatem et progressionem ad justitiam; colli, pudorem et modestiam; aurium, cateschesim et vera fidei doctrinam; oculorum tandem, sanam rerum divinarum contemplationem.

ARTICULUS III.

Analysis libri tertii.

Superioris libri argumentum prosequitur Clemens ²⁰, et ostendit veram hominis pulchritudinem eam esse, qua superior animæ illius pars, scilicet ratio, parti inferiori, seu cupiditati, que varia semper, sicut Proteus, in formas se vertit, ita donatur, ut a Verbo divino, humana carne induito, probe instructa, ipsimet Deo similis fiat. Eamdem quoque hominis pulchritudinem positam esse docet in charitate, quæ quidquid superfluum, sicutum, et a se alienum est, respuit, ac ea sola, quæ recta sunt, amplectitur. Et id quidem Christi probat exemplo, qui nec eximia et pulchra facie, nec corpore formosus, solum animæ omnibus divinis virtutibus præditæ splendorem habuit et pulchritudinem.

Nulla itaque ²¹, inquit ille, corporeæ venustatis eura ulli esse debet, nisi ut corpus suum continentia virtute decoretur. Hinc ad muliebrem cultum delapsus, nobis plane et perspicue ostendit feminas, quæ crispandæ crinibus, genis ungendis, pingendis oculis, aliisque formæ lenociniis continuam navant operam, sepulcris Ægyptiorum, exterioris magnificientia incredibili, interioris horribili belluinaque deformitate omnium oculos perstringentibus, esse plane similes. Hæ siquidem, dum rejecta domus et familiæ cura, tam turpibus impenitis non modo bona facultatesque virorum dilapidant, sed formam quoque suam fuso, variisque mistiobus corrumpunt, plures sibi conscient morbes, ac Deum contumelia afficiunt. Subinde auctor noster hanc effrenatam mulierum mollitem et luxum variis tam ethnoricorum poetarum quam divinæ Scripturæ testimoniis acerrime exagit. Nam illæ, quemadmodum Plutus, oculis captæ, eo impudentiae devenerunt, ut bellui ipsis deteriores, has non alio consilio adhibeant peregrini ornatus fallacias, quam ut ab hominibus videri iisque placere possint. Tum continuo eas Narcissi exemplo et saecorum codicum auctoritate coarguit, quæ speculis ad fucatam faciem suam contemplandam utuntur. Neque porro quidquam in earum gratiam fecisse reginam Esther, quæ mystice, regi ut placeret, ornata, pro pulchritudinis pretio populum suum ab hoste liberare meruit. Quanta porro ex inimodico forma cultæ et ornatu orientant mala, postquam patetfecit, angelorum et Sichimitarum exemplo colligit malæ cupiditati morem non esse ab ullo unquam gerendum.

Quoniam autem hoc vitium non feminas solum, sed homines etiam invaserat, hinc et in eos insurgit ²², qui meretricio more attonsi, tenuissimis ac perlucidis vestibus induti, comamque sicut feminæ nutrientes, eadem etiam atque illæ unguenta oleant. Civitates porro iis dicit suis oppletas, qui hos effeminatos homines, a Diogene haud illepide irrisos, picabant, radebant, vellebant. Nec minori id aliis vitio vertit, quod canos alio colore pingentes, venerabile, ipsique Deo simile senium exuere se posse frustra arbitrabantur.

Muliebre igitur esse declarat crines vellere, vel eos componere ad speculum, ac suam auro contexere vel totam vestem, vel ejus fimbriam. Deus enim vero cum feminam glabram levemque, homi-

A nem vero pilosum et barbatum creaverit, eum radi et tonderi, vel aliis vellendum se et picandum præbere contra naturæ leges, ipsiusque Dei voluntatem esse convincit. Ad hæc vero etiam si quis aliquid juvaret, non ideo tamen ille corpus suum injuria afflere debet, sed potius cupiditatis sua pilos vellere et radicitus amputare. Ibi autem auctor noster, oblatam nactus occasione, in sumimam invehitur sui temporis luxuriam, qua pagani suarum permisso legum, in omni. etiam magis projecta et effrenata libidinis genere impune volutabantur. Contendit igitur nec pilos tondendos, nec harbam deponendam, et neutrum immodeco semineoque cultu nutriendu. Et id quidem probat non solum leonis et apri exemplo, sed etiam Gallorum et Scytharum, qui luxum omnino fugiunt, et summe sunt frugalitatis. Monet tamen Christianos, etiæ hanc barbarorum virtutem imitari debeant, non eis idcirco, sicut et illis, ac nomadibus, fas esse animalium bibere sanguinem.

Sed quia ibi Clemens a proposito paululum progressus fuerat, ad illud statim redit ²³, ac inutilem servorum et fannularum, ancillarum et pedisequorum multitudinem insectatur. Nec ferendas esse dicit mulieres, quæ domui et pudicitiae exitiali illorum turba stipata, vel Gallorum humeris in lectica sublate, per civitatis vicos et plateas, vel ad tempora ab hominibus consciendæ circumferebantur. Multo autem minus turpissimum earum momentum tolerari posse, quæ cum meretricia impudicitiae ministris, et cum cinædis familiaritatem co-suetudinemque jungere solebant. Deinde alias, etiam meliores, castigat, quæ, cum aves Indicas, pavones Medicos, psittacos, charadrios, et alia etiam monstruosa, sed magni pretiæ animalia alebant, filios suos exponebant, atque senes, orphanos et viudas, omnibus his animalibus longe præstantiores, summo ducebant despiciunt.

Cæterum non iis tantum iniipiis sumptibus, ac futilibus tinturis, et emptiis mancipiis, sed balneis quoque, incredibili magnificientia extruendis, mulieres et viri bona dissipabant sua ²⁴. Ibi autem ubi communia erant utrisque lavacra, ac innumera seu ad lavandum, seu ad vescendum aurea argenteaque vasa, major sane mulierum quam athletarum impudentia, eo usque processerat, ut coram servis nudari non erubescerent. Quamobrem Clemens eas acriter objurgat, docetque non modo in balneis, sed domi etiam, et omni in loco verecundiam et pudorem ab omnibus semper esse servandum.

Porro autem divitiis, inquit ²⁵, quantum rationi consentaneum est abundare, et eas non sordide et arroganter, sed benigne et liberaliter aliis communicare debemus. Nam, iis exceptis, nullum plane servum inter et dominum, nisi quod hic imbecillior sit, intercedit discriben. Quid vero? quod vir justus et bonus, etsi pauper et inglorius, dives et beatus est: vir autem injustus et arrogans, quamvis Mida, Cinyra, et eo qui Lazarum despexit, sit diutor, pauper est et miser. Divitiæ enim nousecus ac serpens, nisi caute apprehendantur, mortident sane et offendunt. Ex his itaque Clemens concludit veras divitiias in anima tantum esse sitas, nimirum in virtute, justitia et recta ratione. Atqui hæ cum a solo viro bono comparari possint, solus autem Christianus sit bonus, inde infert eas ab illo solo possideri, nec auferri posse, quippe qui cum illis Deum et omnia possideat.

Immoderata vero terrenarum opum cupiditas ²⁶ regno Dei extrudit hominem ²⁷, et illum ad illicitas delicias, turpesque et rationali creatura penitus indignas voluptates, ad luxum et ingluviem, certumque naufragium allicit et impellit. Frugalitatem igitur, pergit auctor noster, Eliæ instar se

²⁰ cap. 1. ²¹ cap. 2. ²² cap. 3. ²³ cap. 4. ²⁴ cap. 5. ²⁵ cap. 6. ²⁶ cap. 7.

clari debemus, neque superba argenteorum aureorūq[ue] vasorum multitudine, vel turba famulorum gloriari, neque divitiarum nostrarum, si iis affluamus, nimia teneri cura et sollicitudine. Illis porro, qui inde vel timendam egestatem, vel justo panem aliquam defuisse sibi opponere poterant, luculentissime respondet.

Nec minus perspicuum facit ³⁷ quam dives sit frugalitas, qua ad laborem omnem, angores, molestias, et afflictiones patienter tolerandas bene instructi, terrena bona despiciimus. Subdit plura iam a se de conjugum officiis et de Christiana institutione fuisse disputata. Quamobrem Penelopen, quæ post diuturnam viri absentiam nulli unquam nubere voluit, in fidei conjugalis, et Spartanos qui ut adolescentes ab ebrietate deterrerant, ilotas, id est servos suos, inebrari cogebant, in frugalitatis proponit exemplum. Observat autem triplex esse hominum genus, ex quibus nonnulli, sicut Abraham, sponte sua; alii vero ab aliis admoniti, quemadmodum Christi discipuli, virtutem querunt et amplexantur; alii tandem, velut populus gentilis, nec ultra, nec piis admonitionibus flecti possunt aut erudiri. Quapropter divinus noster pædagogus illos et verbis et exemplis vel a vitiis revocat, vel ad virtutem adhortatur. Ex variis autem ejuscmodi exemplis unum Clemens seligit, nempe Sodomitarum, quorum utique supplicio alii cautores fieri debent. Ex Judæ siquidem epistola demonstrat eos, qui non in eadem, ac illi, peccata prolapsi sunt, similes poenæ non dedisse. Subiectit autem se plura alia intemperantiae et luxus proferre posse exempla, sed illus, ne prolixior sit, esse supercedendum.

Ad balneas autem post longam sane, quamque ipse excusat, digressionem revertitur ³⁸. Quatuor vero dicit illarum esse causas, munditiam, calorem, sanitatem, voluntatem. At quemadmodum mulieribus munditiae, ac viris sanitatis causa permisæ sunt, ita caloris ergo supervacuæ, ac tandem voluptatis gratia omnibus omnino Christianis interdicuntur. At vero quoniam frequenter earundem usus corporis vires debilitat et s[ecundu]m dissolvit, hinc Clemens arguit non semper lavandum, sed habendam ætatis, corporis et temporis rationem, nec in balneis aliena unquam ope et ministerio utendum. Nos autem ibi admonet longe præstantius esse animæ quam corporis lavacrum, utpote quo illius sordes et peccata penitus eluvuntur.

Gymnasium porro seu corporis exercitationem, quæ ad illius sanitatem utilis est, docet Clemens ³⁹ adolescentibus pro balneo sufficere, atque a viris eidem balneo esse anteponendam. Mulieres quoque telæ, et lanæ, aliisque sexui suo congruis operibus exerceri debere ostendit. Nec turpe eis esse putat, si ad pistillum, ubi Pittacus rex Mitylenorum moluisse fertur, accedant, ac in cibo et potu viris suis confiando occupatæ sint. Per eum quoque nonnullis viris quandoque licet aut lucta, aut phe-ninda, seu parvo globo, aut agricultura, aut saltem deambulatione exerceri. Quid vero, quod eos aquam haurire, ligna scindere et voce alta legere pulchrum existimat? At in his exercitationibus, quemadmodum omnibus in rebus, modum semper adhiberi jubet. Censet denique artem piscatoriam, si otium fuerit, laudabilem quidem esse, sed eam longe laudabiliorem, sicuti Christus docuit, qua non pisces, sed homines capiuntur.

Posthæc ille quæ in hoc et superiori libro susius disputata sunt, ea in epitomen et compendium redigit ⁴⁰. A ueste autem incipit, et quamvis ab illa non omne prorsus aurum aut mollitatem arceat, sedulo tamen prohibet ne quid ei addatur, quod ad mollem luxuriosamque vitam quælibet unquam possit impellere. Christiana itaque uestis, ut ipse

A ait, simplex, munda, honesta, frugalis ac unius tantum, albi scilicet coloris et nativi, a fullonum artificio aliena, personæ, ætati, dignitati, sexui apta et conveniens esse debet. Inaures autem Pædagogi legibus veritas esse ostendit, ac hominem qui auro se ornari credit, seipsum illo probare inferiorem. Aureum tamen annulum mulieri concedit, non ad ornatum quidem, vel ad nobilitatis suæ ostentationem, sed quo ea quæ domi servanda sunt, obsignentur. Nec in alios usus viro cælibi ac publico munere fungenti eum permittit. Hunc autem parvo vult indui digito, nullusque in eo deorum aut idolorum, sed columbæ, piscis, maris, anchoræ, vel ejusdem generis esigies et signa insculpi et exprimti. Ibi porro obiter monet Clemens quædam pulchriorem vestitum et ornatum uxoribus concedendum, quo solis viris, minime vero aliis, ita placeant, ut illos pedetentim possint ad moderatum temperatumque vivendi genus adducere. At omnem prorsus luxum et lucum, nec satis modesta et pudica ornamenta proscribit. Porro autem ibidem ille explicat quomodo pili crinesque nutriendi et componendi, atque barba a viris alenda; ac quomodo unusquisque in motu, gressu, incessu, gestibus, figuris, voce, aspectu, atque erga ancillas et servos sese gerere debeat. Tum deinde probat prohibitas esse tonstrinas, cauponas, tessellarum et lucri causa talorum ludum; fugiadim improborum consuetudinem; et spectacula, quidquid nonnulli reclament, esse interdicta. Subhæc planum facit quo habitu et modo viris et mulieribus ad ecclesiam veniendum, atque ab ea recedendum, quid in osculis et salutationibus vitandum, ac vitam Christiani debere ab omni penitus cujuscunque mali suspicione esse liberam et solutam.

C Viris porro suasor et auctor est ⁴¹, ne uxores coram famulis osculentur, nec ullus boozæ et justa ethnicon præcepta respuat, sed eorum vita declinet, et sanctum se omnibus et incorruptum exhibeat. Verum cum mala tantum et peccata fugere et emendare non sufficiat, nisi et omnia Dei præcepta impleantur, hinc Clemens quæ ea sint ante omnium ponit oculos. Et primo quidem ostendit illa hoc communi effato: « Quod tibi non vis fieri, alteri non feceris, » ac duobus etiam charitatis præceptis generatim contineri. Attamen, ut hæc enodatis et distinctius explicitur, omnia sigillatim expavit divini nostri Pædagogi præcepta, atque primum quædam resert in Decalogo constituta, ac deinde ea quæ ab eodem Pædagogo sancta sunt de orationis modo, de jejunio, sacrificiis, patriciatia, militibus, judicibus et divitibus; de reipublicæ administratione, de jurejurando, de accepte injuriaæ obliuione, mendacio, superbia, misericordia, ira; de diligendis inimicis, de famulorum usu, de fratribus arguendis, de agenda penitentia, ac de elemosyna hominibus indigentibus impertienda. Hic etiam varia de Christianæ vita institutione ex Pauli Epistolis præcepta congerit. Posthæc vero subnectit se potuisse plura alia quæ ad episcopos, diaconos, viduas aliosque spectant, ex sacris Scripturis ⁴² proferre, sed de iis aliud fore dicendi tempus. Multa quoque in eisdem Scripturis per ænigmatæ et parabolæ scripta esse profiteatur, sed ea non a Pædagogo, cuius instituta jam satis exposuerat, esse enucleanda, sed a solo magistro. Christo, scilicet Domino, qui boni Patris bona voluntas et sapientia germana, nos sancta cognitione imbuit; et in quo, si mandatis ejus fecerimus satis, ac eum fuerimus imitati, semper manebimus. Tum deinde Clemens Christianos alloquendo, plurimum eos adhortatur ut Ecclesiæ personam impleant, ad eam accurvant, et Christum, quem variis divinæ naturæ titulis ibi exornat, dignis semper laudibus prosequantur. Postremo ipsummet divinum Verbum, Pædagogum

³⁷ cap. 8. ³⁸ cap. 9. ³⁹ cap. 10. ⁴⁰ cap. 11. ⁴¹ cap. 12.

nostrum, orat et obsecrat ut Christiani supremam illius ope fulti, ita ejus exprimant similitudinem atque imaginem, ut coelesti in civitate laudes illius in aeternum concinant. Sed quia idem Pædagogus eos interea duxerat in Ecclesiam, idcirco auctor noster hymno, qui in gratiarum actionem ibidem ab omnibus decantandus erat, librum suum absolutum.

ARTICULUS IV.

De horum librorum auctore, argomento, titulo, divisione, eorumque in capita distributione, et eorumdem capitum summaris, ac quo tempore, et utrum ex concionibus publice habitis, aut quo stylo sint compositi.

Constat sane, nec ullum profecto ulli dubium esse potest Clementem Alexandrinum hujusce operis veruni et genuinum esse auctorem. Etenim præterquam quod illud communis cunctorum Græcorum codicium testimonio, certa Eusebii⁴⁴, Hieronymi⁴⁵, Photii⁴⁶ aliorumque scriptorum auctoritate, ac unanimi omnium consensu illi adjudicatur; certe Clemens suis ipsomet verbis se illius parentem esse apertissime prodit et declarat. In sexto siquidem Stromatum libro hæc scriptis tradit: « Prius autem Pædagogus, qui a nobis dividitur in tribus libris, ostendit educationem, et institutionem, quæ datur a pueritia, hoc est, quæ a catechesi, seu ex eruditione tradita doctrina, fide simul augetur, vita informationem, et iis qui in numerum virorum ascribuntur, præparat animam virtute preeditam, ad scientiam, quæ cognitionem præbet accipientiam⁴⁷. » Ex his autem Clementis nostri verbis discimus non modo hanc lucubrationem ab eo esse revera profectam, verum etiam quod illius sit argumentum et scopus, quis titulus, et quot in libros fuerit divisa. In hisce enim libris de ea Christiana institutione se disputasse dicit, qua ab ipsa religionis nostræ infanta, seu catechesi, vel tradita in catechesibus doctrina, ita quisque sanctis morum vitaque præceptis informatur, ut ad perfectam cognitionem et scientiam comparandam possit præparari.

Et hoc sane totius operis sui esse argumentum et finem ab illius exordio luculenter Clemens aperit et explicat⁴⁸. Ait enim Pædagogum in eo totum versari, ut recta omnium humanorum actuum compositione animam Christiani reddit meliorem. Quocirca omnem ille his in libris, uti satis ex eorum analysi liquido intelligitur, ponit operam, ut Christiano patet faciat quæ virtus fugienda, quæ virtutes consecrandæ, ac quæ bona agenda sint, vel, ut brevius cum eo loquamus⁴⁹, qualis in toto vita sua decursu debeat esse Christianus.

Nulli itaque, si ad hæc animum advertat, obscurum esse potest, non alium plane, nisi eum quem præfert, Pædagogi titulum huic eidem operi a Clemente nostro fuisse inscriptum. Et vero non in hac tantum commentaryne id ipse passim asserit, sed alibi etiam illud idem suis, quæ paulo ante retulimus, verbis disertissime pronuntiat. Huc accedit, quod eadem horum librorum inscriptio haud plane incerto omnium manuscriptorum codicium testimonio, atque Eusebii, Hieronymi, Photii⁵⁰ aliorumque cum veterum tum recentiorum conspiratione invictissime comprobatur.

Iisdem prorsus argumentis tam aperte convincitur hoc opus in tres libros ab ipsomet pariter doctissimo illius auctore fuisse distributum, ut iis fusius explicandis immorari superfluum penitus sit et inutile.

Majorem itaque in difficultatem incidet, si defi-

A nire velis utrum hujusce operis in capita divisione, eorumdemque capitum argumenta seu summaria ab eodem auctore nostro revera prodierint. In omnibus quandoquidem Graeca manu exaratis codicibus, eodem plane modo ac in editis exhibentur, non alium profecto, quam ipsum Clementem nostrum videntur habuisse auctorem. Contra vero, si ea paulo accuratius expendas, haud difficulter agnoscere hanc in capita distributionem adeo ineptum esse et præposteram, ac capitum summaris ea quæ in illis disputantur, ita parum apte repræsentari, ut ista imperiti cujusdam librarii, vel scriptoris factum et opus esse tuum continuo in animu facile inducas. Nam ut plura omnibus passim obvia missa faciamus, quid, amabo te, a recta capitum partitione inagis abborret, quam excusatam in instituta de balneis disputatione digressionem, varia in capita sic confuse distribui⁵¹, ut lectoris anius ab auctoris proposito diu avocatus, vir ac ne vix quidem illud nisi ad ea, quæ prius legerat, saepe reflectatur, possit percipi? Quid vero, quod e contrario plura a se plane diversa de legitimo videlicet matrimonii usu, et de vestibus, a quolibet seu viro seu muliere induendis, uno eodemque capite continentur⁵²? Quid denique, quod quædam capitum initia, inepto prorsus loco posita, orationis filum intersecant, ac penitus interrumpunt⁵³?

Plurima porro capitum argumenta, quam parum accurate elucubrata sint, cuivis ea leviter et carissim legenti clarum adeo fit et perspicuum, ut id nulla sane probatione indigeat. In iis enimvero vel illa tantum quæ initio tractantur repræsentata, vel plura prætermissa, vel alia tandem male indicata, saepe sapienter occurunt. Tam certum itaque et fixum manere debet hæc, sicut et cetera omnia capitum summaria, Clementi nostro non esse ascribenda, quam omnibus hoc opus, et illius in tres libros divisionem, ab ipso revera manasse planum est et manifestum.

A nobis porro si quis sciscitetur, quo tempore quomodo, ab eodem Clemente in lucem emissum fuerit, observabimus illud prius fuisse compositum, quam libris Stromatum, ubi, sicuti vidimus, citatur, ipse manum admoveret⁵⁴. Neque inagis obscurum: est non longo temporis intervallo, antequam hos Pædagogi libros divulgaret, præmissam ab eo fuisse suam ad Græcos Cohortationem. Ab ipso quippe eorumdem librorum exordio aperte declarat, postea quam homines, pristinis erroribus ac falsis ethniciæ religionis opinionibus ejuratis ac depositis⁵⁵, Christiana fidei veritatem **19** amplecti et prosteri edocti sunt, tunc a Pædagogo tradiunt a Christo vita morumque sanctioribus præceptis esse continuo imbuendos. Quis autem Clementem huic ordini a se tam accurate præscriptio revera inhaessisse in dubium merito revocaverit? Atqui non minima, quemadmodum ex supra citatis ejus verbis intelligitur, intercedit hos inter ac Stromatum libros affinitas et connexio. Quid igitur superest, nisi ut inde Pædagogum paulo ante eosdem Stromatum libros, qui circa annum 294 ab eo editi perhibentur, sed post illius ad Græcos Cohortationem, scriptum et publici juris factum esse concludamus? Et hæc quidem opinio pulchre iis argumentis firmari potest, quibus ejusdem Cohortationis tempus a nobis supra demonstratum est⁵⁶.

Cum Clemens itaque hos libros per ea tempora confecerit, quibus adhuc, sicut antea diximus⁵⁷, catechista officio Alexandriae defungereatur, hinc profecto non absurde quis colligat, eos esse bis sermonibus compactos, quos ille apud Christianum populum in eadem urbe habuerat. Nulli etenim du-

⁴⁴ Euseb. lib. vi Histor., cap. 13. ⁴⁵ Hieron. De script. eccles., cap. 48. ⁴⁶ Phot. Biblioth., cod. 110. ⁴⁷ lib. vi Strom., pag. 616. ⁴⁸ lib. i, cap. 2. ⁴⁹ lib. ii, cap. 2. ⁵⁰ loc. cit. ⁵¹ lib. iii, cap. 5, 6, 7, 8, 9. ⁵² lib. ii, cap. 9. ⁵³ lib. iii, cap. 12. ⁵⁴ lib. vi Strom., pag. 616. ⁵⁵ lib. i Pædag., cap. 1. ⁵⁶ sub cap. 1, art. 2. ⁵⁷ ibid.

bium et incertum esse potest, quin vir ille doctissimus commissam sibi plebem his Christianæ vitæ institutis imbuerit, quæ toto hoc in opere tam accurate collecta et explanata legimus. Sed quid conjecturis, quamvis haud plane incertis, opus est? Nonne id ille palam et aperte profiteretur, ubi sub operis fine se, auditoresque suos in Ecclesiam a Pædagogo adductos declarat, ac hymnum ibidem ab omnibus concinendum subjunxit? Præstat autem eum loquentem audire: Quoniam, inquit, Pædagogus nos duxit in Ecclesiam, ipseque sibi ipsi, Verbo inquam, quod docet, et omnia considerat, adjunxit, bene habuerit si nos, cum in hoc loco suinus, justæ gratiarum actionis mercedem, pulchrae pædagogiae convenientem laudem Domino offramus⁶⁶. At cuius, amabo te, hæc sunt verba, nisi dominis concionantis, et qui post publicum sermonem, ea sicut et cætera omnia ab eo præmissa scriptis commendavit, et scripta in libros rededit?

In hujus porro opinione confirmationem aliud afferri potest argumentum, ex ipsiusme orationis stylo, catechesibus plane convenienti petitur. De eo siquidem optimus sane judex, et æquissimus æstimator Photius sic pronuntiat: Nihil simile habent hi libri cum *Hypotyposisibus*, quando et stolidis illis ac blasphemis opinionibus omnino vacant, et dictio ipsa in his floridior ad temperatam quamdam gravitatem non sine jucunditate assurgit, et varia illa, quæ in iis est rerum cognitio nihil habet minus conveniens⁶⁷. Quam vera autem sit hæc Photii sententia, nemo sane, qui hos libros haud prorsus indiligeret pervoluntarit, non ultro fatebitur.

ARTICULUS V.

De manuscriptis horum librorum codicibus, eorumdemque integritate, utilitate et eruditione; ubi quædam loca difficultia explicantur, et utrum Clemens Hebraice sciverit.

Tribus in codicibus tres Pædagogi libros, Graeca manu descriptos, legimus. Jam autem monimus⁶⁸ qui, cujusve generis sint duo priores, quibus superior quoque Clementis nostri ad Græcos *Cohortatio* exhibetur; sed in eorum antiquissimo codice Regio totus pene liber primus mutatus est, ac tria tantum ultima illius capita, dempto tamen undecimi initio, integra remanserunt. Tertius vero codex, quem ex Regia bibliotheca nacti sumus, recentior, in charta tantum papyracea descriptus est, atque hanc auctoris nostri commentationem, sed non plane integrum exhibet. Quidam enimvero in eo occurruunt hiatus, et in libro secundo finis septimi capituli et octavi initium ab amanuensi librario prætermissa fuerunt, atque eo loci albæ quædam pagellæ relicta sunt. Quod certe manifesto nobis est indicio hunc codicem ex aliquo alio antiquiore esse transcriptum, ubi ea que librarius intacta reliquit, vel resecata fuerant, vel ab illo legi non potuerunt. Non semel etiam librarius ille in describendis cum textu auctoris, tum præcipue capitulo argumentis lapsus est. Sed hæc solita ejusmodi virorum errata non impediunt, quin plures ex his codicibus collectæ sint a nobis varie lectiones, quibus Clementis nostri textus pluribus in locis recte corrigi poterit et emendari. Denique horum codicium margini inserta sunt quædam notulæ, similes quidem, sed longe pauciores, iis quarum in superiori ad Græcos *Cohortatione* mentionem fecimus⁶⁹.

Quantum vero hi Pædagogi libri possint Christianorum servire utilitatí, nullus sane, qui vel primoribus labris illos attigerit, vel exhibitam a nobis eorum legerit analysim, poterit unquam diffiteri. In illis quippe singula quæque Christianæ vitæ præcepta et instituta, certioresque morum regulæ tanta

A cautione et prudentia ab auctore nostro traduntur, ut nihil moderatius et æquabilis, nihil ad divini legislatoris mentem magis accommodatum et conveniens desiderari possit. Utrumque enim et molioris et durioris animi scopulum sic ubique Clemens declinavit, ut semper in ea, quæ clementiæ sunt et lenitatis magis inclinet et propendeat. Si quid tamen durius delicatiō Christiano alicubi præscripsisse videatur, hunc admonet honiui qui Dominum suum spinis coronatum agnoscit, non licere nec floribus coronari, nec ad illum citra sanguinem accedere. Ceterum ne nimia severitate quemquam Christianæ discipline reddat indocilem, sedulo cavit ut, si quidpiam gravius aut asperius ex legum præscripto aliquando constituerit, illud postea, quantum fas est, mitiget et delinquit. In infirmioris quoque sexus gratiam aliquid nonnunquam de præcepti durioris acerbitate remittit, aut faciliora indulget. Postremo si nihil relaxare queat, legis excusat severitatem, ac præmia æterna, a Deo cui libet morem ei gerenti promissa, certissime persolvenda ob oculos ponit. Post sacros itaque divini foderis libros, vix ullum opus reperias, quod ad formandos omnium Christianorum mores sit utilius. Quamobrem is de Gallis nostris bene meruit, qui illud singulorum manibus, non magno sine fructu terendum, vernacula nostra lingua paucis abhinc annis interpretatus est.

Ceterum quamvis Clemens in hoc tantum Christianæ vitæ divinis legibus instituenda, argumento versetur, totam tamen commentationem suam ubique pro more suo profana eruditio aspergit. Sed hoc scribendi genus viro doctissimo condonandum est, quo ille non tam lectorum animos alliceret et recreare voluit, quam impios paganorum mores insectando et profligando, ab eis cæteros omnes avocare ac detergere. Si quid autem in iis, sicut in reliquo opere, sit difficile et spinosum, in nostris postmodum observationibus enodabuntur.

Juvat ergo ea nunc tantum attingere, quæ ad Græci 20 horum librorum textus integratatem, loca difficultia Latinamque interpretationem pertinent. Eorum autem initio in Gentiani Herveti editione hæc phrasis præponitur: Constituta est basis veritatis, o vos pueri, nobis ipsis sancti templi magoi Dei infractum fundamentum cognitionis, pulchra adhortacio per obedientiam rationi consentaneæ, æterna appetitio dejecta in præedium intelligens. Verum illa in subsequentibus hujusce operis editionibus ad superioris ad Græcos *Admonitionis* calcem ab ipso Clementis textu separata, Græco duntaxat idiomate exhibetur. At in Claromontano codice Græca manu exarato post capitum primi libri Pædagogi argumenta, a cæteris omnibus sejuncta fuit: in aliis autem Regiae bibliothècæ codicibus omnino prætermissa est. Ex liquido colligitur hanc eamdem phrasim ab aliquo amanuensi librario post de scriptum a se *Admonitionis* ad Græcos librum idcirco adjectam, ut planum cunctis faceret eo in libro positum fuisse veritatis, veræque scientiæ et religionis fundamentum. Quam autem inepte in Clementis textum intrusa fuerit, inde patet quod nullam neque cum superioris libri fine, neque cum Pædagogi initio affinitatem connexionemque habeat.

Ex corruptis autem ac difficilibus ejusdem Pædagogi locis primus ille nobis sese offert, ubi parasi tali aliquip pingues mensas turpiter venantes, hunc in modum a Clemente exagitantur: Μυταὶ τούταις οὐχιται τοις ὄνδραις, καὶ γαλαῖ, κόλακές τε, καὶ μωνομάχαι, καὶ τὰ δίγρια τῶν παραστῶν φύλα: γαστρὸς ἡδονῆς οἱ μὲν τὸν λόγον, οἱ δὲ τὴν φιλταν, οἱ δὲ τὸ ζῆν ἀποδιδόμενοι⁷⁰. Quæ in ultima Clementinorum operum versione sic Latine redditæ sunt:

⁶⁶ lib. iii Pædag.. pag. 266. ⁶⁷ Phot. in Bibl. cod. 110. ⁶⁸ sub cap. 1, art. 2. ⁶⁹ loc. cit. ⁷⁰ lib. ii Pædag., cap. 1, pag. 443.

• Muscae quoque aptissime vocantur et adulatores, et gladiatores, et immane genus parasitorum; ventris voluptate hi quidem rationem, alii vero amicitiam, alii autem vitam ipsam vendentes. At Hervetus qui alter Graeci textus interpunctionem legerat, illum sic interpretatus est: « Muscae quoque illis nominibus aptissime convenientes, et mustelae, et adulatores, et gladiatores, et agrestia genera parasitorum, ventris voluptate: alii quidem rationem, alii vero amicitiam, alii autem vitam vendentes. » Quemadmodum autem in priori versione vox γαλαι, id est mustelae, seu potius feles, non prætermittenda, ita forsitan, in posteriori malæ codicim Graecorum interpunctioni non ita facile adhaerendum.

Sed hæc levioris momenti, illud autem gravioris quod idem Hervetus hunc contextum non satis cum antecedentibus cohædere, et ibi aliquid deesse suspicatur. Verum huic suspicioni refragantur omnes manuscripti nostri codices, qui, exceptis librariorum erroribus, nihil aliud ibi quam editi repræsentant. Quid vero? si ex hoc eodem contextu mens auctoris et sensus elici possit, quid jure merito in eo desiderabitur? Atqui illum cum superioribus comparatum, si diligenter expendas, facile intelliges ibi a Clemente liguritionem et helluacionem, ganeones et helluones vexari et exagitari. Primum autem ostendit, quæ ex immodico ciborum et condimentorum usu orientant mala, et quibus probris et maledictis huic vitio dediti inurantur. Tum deinde refert quibus nominibus ii et infames mensarum assecæ, nimirum adulatores, gladiatores atque turpia parasitorum genera appellari solent. Recte autem ait illos muscas, et mustelas, seu feles, qui delicatores cibos semper exquirunt, iisque sese ingurgitant, jure merito vocari, quippe qui propter cibos et ventris voluptatem, γαστρὸς ἄδονῆς, amicitiam, rationem et ipsammet vitam suam vendebant. Ceterum quandoquidem in Graeco textu habetur μυᾶται οἰχεῖται, hoc posterius verbum, non adverbium, sed potius adjективum esse credimus, atque eo muscas familiares et domesticas, quæ effrenato impetu in carnes involant, eisque insaturnabiliter inhærescent, melius significari.

Ubi vero de potu Clemens disputat, iis qui prosectoris sunt ætatis, ut vino paulo hilarius utantur, indulgit, sed ea lege « ut illabefactatum, inquit, rationem, et suo officio fungente memoriā, corpusque vino inconcussum et immotum conservent ». Tum continuo subnectit: ἀχροθώραξ τοῦτον καλοῦστι οἱ περὶ ταῦτα δευτοί, « qui ejusce rei sunt periti, illud ἀχροθώραξ appellant. » At nonnulli hæc Graeca verba ex margine in textum intrusa arbitrantur. Sed frustra sane et perperam. Contra hanc enim conjecturam non solum manuscripti omnes militant, sed ipsa etiam auctoritas Clementis, cui usi saepè venit, ut hujuscemodi parentheses et verborum explicaciones textui suo inserat. Neque id pluribus exemplis, quæ sæpius occurunt, probare opus est. Loco enim proxime citato, ille simili plane modo verbum ἀσώτος adhibet et interpretatur.

Urgebit tamen aliquis verbum ἀχροθώραξ Clementi Graecæ linguæ callentissimo non posse attribui, utpote quo, si lexicographis credamus, vir summe ebrius, et quasi pectoretenus vino ingurgitatus significetur. At Clemens ibi de homine sene loquitur, qui nec ebrius est nec temulentus. Non initias sane ibimus hoc verbum eo significatu ab aliquibus aliquando usurpari. Verum neminem Grece doctum fugere potest quosdam peritissimos scriptores ea voce usos, qua hominem non multo

A vino repletum, sed temulentos inter et plane sobrios medium significarent. Nonne enim eo sensu ab Aristotele adhibetur, ubi hunc scribit in modum: Διὰ τὸ ὃ ἀχροθώραξ μᾶλλον παροῖνει τοῦ μεθύοντος, μᾶλλον καὶ νήφοντος; « Quam ob causam qui leniter a vino tenentur, magis peccant, vel delirant, quam qui aut graviter sese ebriarint aut sobri manent »⁴¹? Nec minus clare Plutarchus: Τῶν γὰρ ἀχροθωράκων ἡ διάνοια μόνον τετάρχεται, τὸ δὲ σώμα ταῖς ὅρμαῖς ἐξυπηρετεῖ δύναται, μήπω βεβαπτισμένον· ὅταν δὲ καταστεῖθῇ καὶ πιεσθῇ, προδίδωσι τὰς ὅρμας καὶ παρέται. « Nam semiæbriorum animus dunxtalus est conturbatus, corpus ejus impetribus adhuc inservire potest, nondum obrutum: ubi autem oppressum vini vi fuerit, destituit animi, proditque incitationes »⁴².

Cæterum ex hoc vel unico auctoris nostri testimoniio dicere quantæ, uti præmonuimus, ille sit lenitatis et indulgentiae, quantumque a nimia severitate abhorreat.

B De corruptione quoque Casaubonus alium postulat insignem auctoris nostri locum, quem in editis sic legere est: «Ἐν δὲ τοῖς ἀγῶσι πρῶτον ἡ τῶν ἀθλητῶν δόσις ἥν δεύτερον δὲ ὁ ἐπεγερμός τρίτον ἡ φυλλοθολία· τελευταῖον δὲ στέφανος, ἐπίδειν λαδούσης εἰς τρυφὴν τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὰ Μηδικά. » In certaminibus autem primo fuit donum athletarum, secundo autem plausus et excitatio, tertio soliorum conjectio, ultimo autem fuit corona, cum Graeciae post tempora Medica magna ad delicias facta esset accessio ». Contendit autem Casaubonus⁴³ verba ἀθλητῶν et ἐπεγερμός esse depravata, sicque emendanda, πρῶτον ἡ τῶν ἀθλῶν δόσις ἥν, δεύτερον **21** δὲ ὁ ἐπεγερμός, ita ut Clementis sensus sit, antiquissimis temporibus solita proponi ἀθλα certatoribus, et in eorum locum successisse ἐπεγερμόν, id est morem illum, quo athletæ munuscula ex singulis spectatoribus coligerent. Deinde vero pro istis alia, quæ Clemens memorat, substituta quidem, sed ita ut, coronis inventis, priora in usu esse non desierint. Variis porro veterum scriptorum testimoniosis hanc Casaubonus emendationem fulcire et corroborare conatur. Nec minimi sane ponderis pluribus censemebit hæc viri doctissimi conjectura. Posterioris siquidem verbi correctionem, ex Græcis nostris codicibus, saltem unius auctoritate fultam, si citatus ab illo Eratosthenis locus, tam ad Clementis argumentum quam contra facere videtur, nemo sane admittendam esse merito negaverit. Ad prioris autem vocis emendationem quod spectat, haud plane similis est ratio. Enimvero cum non possit esse donum ἀθλῶν, id est certaminum, nisi ubi fuerint ἀθληταὶ, athletæ et certatores, cur Clementi hanc vocem alteri anteponere non licuit? Scimus quidem prius verbum a plurimis scriptoribus adhibitum, instituto illius de certaminibus sermoni magis aptum esse et conveniens. Verumtamen quia D posteriori, communī manuscriptorum omnium consensu probatum, ejusdem Clementis proposito minime repugnat, cur illud, alio supposito, tam facile repudiabimus? Sua tamen unicuique, postquam hæc accurate perpenderit, sententia maneat. De bis porro certaminibus et coronarum origine alio in loco fuso disputabimus⁴⁴.

Pueri nomen Christianis congruere quando Clemens ostendit⁴⁵, id quod in Genesi de Isaco patriarcha, cum uxore sua Rebecca ridente, scriptum est, tripli mystica explicatione interpretatur. Verum Graeca secundæ expositionis verba Herveto adeo obscura et implicata videntur, ut ibi aliquid mendosum et depravatum, aut hiuleum et decursum esse persuasum omnino habeat. Ubi autem sit

⁴¹ lib. II, cap. 2, p. 155. ⁴² Arist. Probl., sect. 5, quest. 27, p. 700. ⁴³ Plutarch., lib. II Sympos., quest. 8, pag. 650. ⁴⁴ lib. II Pædag., cap. 8, pag. 181. ⁴⁵ Casaub. Animad. in lib. VI Suet., pag. 276.

⁴⁶ inf. cap. 12, § 6. ⁴⁷ lib. I Pædag., cap. 5, pag. 90.

ille Græcæ orationis hiatus, aut amanensis librarii peccatum, nec Hervetus indicat, nec nos ex Græcis nostris codicibus, quorum magna illuc est cum editis consensio, deprehendere possumus. Neque porro Cimmerii, ut aiunt, tenebris hic locus sic offunditur, ut percipiendi auctoris nostri sensus spes omnibus omnino admiratur. Ibi enim quid eo Isaaci risu intelligi possit, clare omnino et perspicue Clemens explicat. Aperte siquidem docet patriarcham illum, qui ab imminentि salutis ob Rebecca conjugis, sibi ab Abimelecho præreptae periculo liberatus riserat, typum et figuram esse Christiani, qui majori æternæ mortis periculo divina Christi gratia defunctus, ridet et lætatur. Cum itaque hæc clara, vera et certa videantur, atque in sola mysticae hujus explicationis probatione sit obscuritas, tentamus pro virili nostra parte eam discutere. Pro certo autem Clemens posuit nomen *Rebecca* idem Latine sonare ac *tolerantia*; *Rebeccam* vero figuram suisse Ecclesie, cui etiam nomen *tolerantiae* propter rationes ab eo allatas datum est. Inde porro Clemens sic videtur argumentari: Isaac omnium nostrum, id est Christiani populi, typus, cum Sara seu tolerantia conjugi sua, quæ Ecclesie figura erat, risit gaudens et exultans quod, ea adjuvante et opitulante, a morte sit erexitus. Rex vero Abimelech, hoc est Christus Dominus, ex fenestra sua, seu ex assumpta carne risum nostrum, hoc est gratiarum actionem, benedictionem, exultationem, lætitiam, cum tolerantia seu Ecclesia respiciens, et suam ei ostendit faciem et perfectam redditum.

Vero, inquires, si hæc sit auctoris nostri mens et sensus, ille profectio Ecclesianum, quæ Christianorum omnium mater est, dixit Christiani populi esse sponsam et conjugem. At quis id Clementi in mente venisse sibi facile persuadeat? Sed attendas velim Clementem de Ecclesia in tantum sensu loqui, quo tolerantia dicitur. Eo autem nomine Ecclesiam Christiani populi sponsam appellare quid vetat? Cæterum ibi falsus est Hervetus, quod satis non persperxit ubi designat hæc secunda Clementis interpretatione et tertia incipiat.

Si quæ alia reapse contaminata Clementis textus

A loca aut corruptione notata occurrant, de illis in subsequentes nostras animadversiones, ne eadem repete cogamur, rejiciendam esse disputationem satius esse duximus.

Porro autem non solam amanensis librarii in describendo Clementino textu inscitiam vel oscitantiam arguunt, sed ipsummet etiam Clementem in explicanda voce Hebraica *hosanna* imperitiae, et Hebraicam linguam non calluisse quidam insimulant: Lux et gloria, inquit¹⁰, cum supplicatione Domino hoc significat hosanna, si Græce explicetur. Non enim id significat ea vox, sed *salvum fac obsecro*, vel *salva nunc*, ut post Hieronymum¹¹ docent linguæ Hebraicæ peritiores. Scimus quidem non desuisse quosdam, quibus haud improbabile visum est ea voce laudem vel gloriam, et gratiam quoque significari: sed hi, atque a fortiori Clemens, qui hujuscemodis significationem cæteris longius produxit, Hebraice penitus nescivisse dicuntur.

B Neque allata ab eo, non secus atque ab Origene et Ambrosio vocis *Rebecca* explicatio probabilior est: « Interpretantur, inquit, *Rebeccam tolerantiam*¹². » Idem enimvero illa vox Hebraice scientibus sonat ac saginata, sive impinguata, vel contentio obtusa, et contentio impedita. Verumtamen rarissimi sunt in *Pædagogi* libris hujuscemodi lapsus, et Clemens ingenio suo, Hebraica minime callenti, quasi diffusis, paucissimas dedit Hebraicorum nominum interpretationes.

D Denique Latina eorumdem *Pædagogi* interpretationis non caret mendis et erroribus. Longum esset illos omnes, Græce peritis satis obvios, suscipti persequi. Attamen ut ab iis minus periti lectores caveant, illud exempli causa notasse sufficiat, quod ubi Clemens de duplice divinæ exhortationis genere disputat, ibi ab Herveto, qui aliquid Græco textui decessit putabat, de suo additum esse: « Sunt autem utriusque generis duplices habitudines. » Sed hæc, et non alia omnia, hujus versionis errata in ultimis editionibus reseculata et emendata sunt.

CAPUT III.

Novæ in Clementis Alexandrini *Admonitionem ad gentes*, et tres *Pædagogi* libros observationes, ac primum de iis quæ ad Christianam theologiam spectant.

22 ARTICULUS I.

Quomodo Clemens sacros librorum Veteris et Novi Testamenti auctores divino spiritu afflatos suisserit.

Asserta Cohortationis ad gentes, triumque *Pædagogi* librorum a Clemente nostro scriptorum sinceritate et auctoritate, atque harumque commentationum ætate et integritate stabilita, illud primo diligentissime examinandum est quomodo in iis ille sacrus cum Veteris tum Novi Testamenti libros a suis auctoribus, divino afflante Spiritu, compositos suis ubique constanter doceat et prædictet. Illorum itaque auctoritate et testimoniis contra paganos pingnare ubi incipit, his disputationem suam orditur verbis¹³: « Jeremias propheta sapientissimus, vel in *Jeremia* potius sanctus Spiritus (μάλλον δὲ ἐν Ἰερεμίᾳ τὸ ἄγιον Πνεῦμα), Deum ostendit: Deus appropinquans ego, » etc. Deinde vero postquam variis Veteris Testimenti, atque etiam Matthœi et Pauli apostoli testimonia protulit, continuo subnectit¹⁴:

D Possum tibi Scripturas afferre innumerabiles, quarum ne apex quidem unus præteribit, qui non perficiatur. Os enim Domini Spiritus sanctus ea est elocutus (τὸ γέρα στόμα Κυρτοῦ τὸ ἄγιον Πνεῦμα ἐλάλησεν ταῦτα). Quid autem hoc loquendi modo sibi aliud Clemens voluit, nisi divinos Scripturæ sacrae auctores nihil omnino in libris et epistolis suis scripto tradidisse quod ipsis a Spiritu sancto afflatum non fuerit et dictatum? Et id quidem ita persuasum Clemens habebat, ut Isaiae verba tanquam ab ipso in Deo pronuntiata citare non dubitaverit¹⁵: « Efficiamini justi, ait Dominus (λέγει Κύρος); qui sitiatis, venite ad aquas¹⁶. » Quapropter expressissimis ille totidemque verbis dicit¹⁷: « Ipse est Dominus loquens in Isaia, ipse in Eliâ, ipse in ore prophetarum. » Ne quis vero id ab eo temere prolatum esse causaretur, dicit alibi sacras Scripturas ab Apostolo Θεοτεύστους, « divinitus inspiratas, » appellari¹⁸.

At, inquiet aliquis, hæc sacrorum prophetarum prærogativa fuit, ut nihil penitus, nisi sancto Spir-

¹⁰ lib. II *Pædag.*, cap. 4, pag. 85. ¹¹ Hieron. epist. ad Damas. ¹² Orig. hom. 46 in Gen., et hom. 42 in Num.; Ambros. lib. de *Isaac.*, cap. 1. ¹³ pag. 51. ¹⁴ pag. 55. ¹⁵ p. 59. ¹⁶ Isa. LV, 1. ¹⁷ pag. 7. ¹⁸ pag. 56.

tu afflante, scribebent aut loquerentur. Recte qui-
dem omnino et pulchre. Atqui Clemens ubi ipsissi-
ma Matthaei et Luce verba refert, ibi vocem eorum
propheticam, hoc est, ipsis quemadmodum olim
prophetis divinitus inspiratam, appellat: Μάρτυς
ἡμῶν προφητικῆς παρεστών φωνῆς. Testis nobis ac-
cedat vox prophetica.¹¹ Nec mirum sane, quando
quidem ille Spiritum sanctum non minus in Novi
quam Veteris Testamento scriptoribus ita locutum
asserit, ut ii non pauca tantummodo propheta, sed
omnia verba sua illius instinctu atque afflatu litteris
mandaverint.

Quid vero quod Clemens in suis *Pædagogi* libris
sæpe saepius docet et repetit divinum nostrum Pæ-
dagogum, ac Spiritum sanctum non modo in pro-
phetis, sed in aliis sacra Scripturæ auctoribus ita
esse locutos, ut nihil cordi magis habuisse videatur,
quam ut id discipulis suis creberimne inculcatum,
ex eorum animis nunquam excideret? Varia itaque
ejus testimonia huc congerere opus non est, quippe
quæ adeo frequenter occurrant, ut eorum multitudine
potius obrueretur lector quam diceretur. At
illud tamen silentio prætermittere non possumus,
quod vir doctissimus de Paulo nominatum prædi-
cat:¹² « Qui in Apostolo erat Spiritus sanctus, Do-
mini voce utens, dicit mystice: Lac vobis potum
dedi.¹³ » Si enim hæc verba, quæ nomine suo ad
Corinthios scribebat, Spiritu sancto afflante scripta
sunt, cætera omnia ab illo aliis in epistolis tradita,
ejusdem quoque divini Spiritus afflatus scriptis man-
data esse quis audeat inficiari? Atqui eamdem pro-
fectorum Clementis de aliis cum evangelistarum, tum
sacerorum quorumlibet auctorum libris et epistolis
suisse sententiam, nemo sanæ mentis negaverit.

ARTICULUS II.

Quomodo Clemens testimonia sacræ Scripturæ in Admonitione ad Græcos citaverit, et cur nonnulla in vulgatis ejusdem sacræ Scripturæ libris non reperiantur, curve auctorem Proverbiorum puerum Hebræum appellaverit.

Quæ ex Veteri Testamento Clemens non solum
in *Admonitione ad Græcos*, sed in aliis quoque suis
operibus loca retulit, ea ex Septuaginta Seniorum
versione totidem sæpe verbis, sed non semper
transcripsit. Varia quoque testimonia ex variis ca-
pitibus de prompta, sic aliquando conjunxit, perinde
ataque uno eodemque loco haberentur. Hinc sane
factum est ut quædam ab eo citentur quæ in
sacris Scripturæ codicibus reperi non potuerint.

Sermonis autem initium ab hac ipsa ad *Græcos*
Admonitione ut ducamus, hæc in ea legimus ab illo
citatæ sacra Scripturæ verba:¹⁴ « Tibi autem tua
permittit legitimo scilicet filio.....cuietiam soli pro-
mittit dicens: Et ad stabiliuentum extendetur terra,
interitum enim seu corruptione non confirmatur. »
Quem in locum Hervetus: « Nec quid sit intelligo,
nec ubi id sumpserit Clemens scio, perspicacioribus
itaque id reliquo inveniendum. » Neque id etiam
inveniret alii, a quibus hic Clemens liber typis
postea excusus est; vel qui aliqua in eum ediderunt
scholia. Sed ille Scripturæ locus ideo inventu diffi-
cillimus est, quia a Clemente nostro memoriter de-
scriptus non omni videtur carere mendo. Nam in
manuscriptis nostris codicibus additur negatio, καὶ
ἡ τὴν οὐ παραστήσεται. Fortasse etiam plures
locos Clemens ibi, sicut etiam alibi, in unum con-
gessit.

Facilius itaque illud est, quod paulo supra ex
Isaiæ prophetia retulit:¹⁵ « Efficiamini justi, ait
Dominus: qui sititis, ite ad aquam, et quicunque
non habetis pecuniam, ite, et emite, et bibite abs-
que pecunia.¹⁶ » Posteriora enī verba apud

A Isaiam reperi ultra satetur Hervetus. Sed ubinam
priora, « efficiamini justi, » scripta fuerint, peni-
tus se ignorare declarat. Observat tamen Isaia
juxta LXXII Seniorum versionem superioribus
verbis præmissis ἔτεσθε μοι δίκαιοι, λέγει Κύ-
προς.¹⁷ At nulli profecto dubitamus hæc ipsa verba
a Clemente citari aut ex meinoria, aut ex suo co-
dice, in quo γενέσθε pro ἔτεσθε legebatur. Quod
quidem eo haud absurdè confirmari potest, qua
non minor sit in subsequentibus verbis lectionum
discrepancia. Apud eosdem quippe Seniores hæc
legimus: βαδίσαντες ἀγοράσατε, καὶ φάγετε, que
Clemens sic reddidit: βαδίσατε, καὶ ἀγοράσατε, καὶ
πάτε.

Non alio sane modo eum Novi quam Veteris Te-
stamenti 23 verba retulisse cernimus. Testem
enimvero Paulum apostolum hunc ille citat in mo-
dum:¹⁸ « Eadem quoque ratione Apostolus Domini
adhortans Macedonas, fit divinæ vocis interpres,
dicens: Appropinquavit Dominus, cave te ne de-
prehendam vacui. » Monet autem Hervetus in
Epistola ad Philippenses, quos constat suis Macedonas,
priora verba ita repræsentari, ut pro ἔτεσθε
quod in Pauli textu habetur, a Clemente γενέσθε
positum sit. Cetera vero, quæ ibi non occurrit, a
scio aliquo addita suspicatur. Sed ea in omnibus
manuscriptis, tam recentioribus quam antiquissi-
mis, quandoquidem reperiuntur, ex auctoris nosm
textu non ita facile rejicienda sunt. Vero itaque
similius videtur Clementem, si id ex aliquo ne
plane integro et incorrupto Epistolarum Pauli codice
exscripsit, vel ad illius sensum duntaxat allusisse.
vel memoria penitus lapsum.

Nec longe absimili memoriaræ suæ errore quædam
verba nomine Oseæ prophetæ protulit,¹⁹ quæ in so-
mo Amosi libro reperire est. Sed hæc obiter animad-
vertisse sufficiat. Si quæ vero alia Scripturæ sacra
loca aut mendosa, aut a primigenio textu paululum
diversa, hoc in opere Clemens protulerit, ea satis
accurate in ejus scholiis adnotantur, ita ut de illis
longam a nobis institui disputationem superflua
omnino videatur.

A nobis porro sine observatione non potest
præternitti locus, ubi Clemens singulari plane mo-
do librum citavit Proverbiorum:²⁰ « Quid tibi an-
nuntiem sapientiae mysteria et verba ex eruditio
adolescente Hebræo» (τὸν παῦδες Ἐβραιοὺς στρατεύουν). Extra dubium quidem esse videtur illum
hoc nomine appellasse Salomonem. Quædam enim
ex octavo Proverbiorum capite transcripsit, que et
dem Salomonis ascribuntur. Sed cur eum Clemens
simplici « pueri Hebræi » nomine appellaverit, dictu
non ita promptum atque expeditum est. Nobis quidem
non latet a Scripturæ more non esse prosses
alienum, ut homines etiam provectionis statim se
vocitentur. De filiis etenim Heli, qui iam et ipsi li-
beros suscepserant, scriptum legimus: « Et era
peccatum puerorum (τῶν παιδαρίων) magnum
valde.²¹ » At Clementem ad virum Hebræum et
boniū omnium sapientissimum Salomonem de-
signandum bac voce, potius quam alia uti voluisse,
qua, quæso, ratione probabitur? Incomptum nobis
ad hoc non est plures alias ejusdem vocis significa-
tiones, quas alibi explicabimus, ab ipsomet Clemente
nostro afferri;²² sed illæ nihil plane ad nostrum
propositum faciunt. Porro autem quid sentimus,
si roges, candide respondebimus illum a veritate
minus nobis videri aberrare, qui dixerit Clementem
« Hebræi pueri » nomine ad hac collineasse ejusdem
Salomonis verba: « Ego filius fui patris mei, te-
nelliūs, et unigenitus coram matre mea, et decebat
me.²³ » Cum enim Salomon ibi se tenellum et
matre sua edoctum profiteatur, hinc fortassis Cle-

¹¹ pag. 3. ¹² lib. i Pædag., pag. 106. ¹³ 1 Cor. iii, 2. ¹⁴ pag. 60. ¹⁵ pag. 59. ¹⁶ Isa. lv, 1. ¹⁷ in finem c. 34. ¹⁸ pag. 56. ¹⁹ cap. 51. ²⁰ pag. 52. ²¹ 1 Reg. ii, 17. ²² lib. i Pædag., cap. 5 et 6. ²³ Prov. iv, 3.

mens putavit illum & pueri & cognomine potuisse A appellari.

ARTICULUS III.

De quibusdam Veteris Testamenti libris in Pædagogo laudatis, ac quam diverso a vulgata illorum editione modo plura eorum loca citaverit, et de nonnullis qua etiamnum in ea non occurtere videntur.

Cum nullum nobis superfuerit Clementis opus in quo plura quam in Pædagogo suo sacre Scripturæ testimonia citaverit, operaæ pretium esse duximus de iis separatiū disputare; postquam tamen ea sedulo examinaverimus, qua ab illo de quibusdam divini utriusque Testimenti libris memorie prodata sunt. A Pentatecho itaque ut incipiamus, constat sane illud Moysi ab auctore nostro constantissime attribui¹⁰. Nonne enim aperte dicit Pædagogum nostrum, in his libris per Moysen locutum, per eum, inquam, Moysen, per quem Israeliticum populum, ex Ægypto fugientem, in desertis conducebat¹¹?

Si quid vero ex Psalmis colligat, tunc eos Davidi, vero eorum parenti, haud dubitanter assent¹². Proverbiorum quoque librum, quem in superiori luctatione nomine eruditio adolescentis Hebrew ab illo laudatum vidimus, in his Salomonis nominatim adjudicat¹³. Hunc porro, non secus ac alios utriusque Fœderis codices, afflante Spiritu sancto, scriptum fuisse aperte testificatur¹⁴. Quamobrem idem liber solo Sapientia & Scripturæ nomine ab eo aliquando citatus occurrit¹⁵.

Quid vero, quod non magnorum tantum, ut aiunt, prophetarum libros, puta Isaiae, Jeremiae, Ezechielis¹⁶; sed etiam minorum, Amos scilicet et Osee, iis quorum nomen præferunt, constantissime as-signat¹⁷?

Quamvis autem librum Ecclesiastici ex sacro Hebraicæ veritatis canone nonnulli excludant, illum tamen Clemens noster iisdem plane ac Proverbiorum librum appellat nominibus et titulis. Modo enim a doctissimo scriptore nostro Sapientia nuncupatur¹⁸, modo Scriptura¹⁹, et quod adhuc notatu dignius est, ab ipso haud dubitanter allirinatur Pædagogum, hoc est, Christum Dominum, in eo sicut in aliis Scripturæ sacrae libris locutum fuisse²⁰. Quid autem aliud inde colligas, nisi Clementem omnino persuasum habuisse hunc librum, sancti Spiritus afflato conscriptum, ejusdem omnino esse ordinis atque alii quibus primus librorum Scripturæ sacrae canon olim constitutus et compositus fuisse perhibetur?

Etiam Clemens omnia horum aliorumque sa-crorum codicum loca, a se citata, non alia plane quam in superiori commentatione, methodo refert et transcrit. Nam ea sæpe sæpius totidem, quot in LXXII Seniorum versione habentur, reddit verbis, sed non sine frequenti lectionum varietate. At sæpe etiam nomen auctoris lacet, vel alicubi diversorum, quasi unius prophetæ, verba copulat et conjungit²¹; sæpius unum pro alio prophetam appellat; nonnunquam plura ex eodem Scripturæ contextu, mediis tamen verbis penitus omissis, ab eo descripta legimus. Denique alia, sed pauca, ab ipso referuntur, quæ in sacris librorum nostrorum libris vel non existant amplius, vel saltem nec a nobis, nec ab aliis reperiri potuerunt.

Non mirum itaque si hæc doctis Clementinorum 24 operum editoribus negotium profecto molestum et operosum aliquando facessent. Et vero quid eo

A loco difficultius et spinosius, quo ille Jeremias prophetiam, hunc citat in modum²²: « Eo usus est auxilio divinus Pædagogus, dicens per Jeremiam: Fuit tibi aspectus meretricis, impudens fuisti erga omnes, et non in domum vocavisti me, et patrem, et principem virginitatis tuæ, et pulchra meretrix, et jucunda dux venenorū? » Hic enim locus tanto difficultatis Herveto visus est, ut illius nodum, nisi secundo solvi posse non crediderit. In suis quippe commentarii nos ille admonet postrema hujusc loci verba: καὶ πόρην καλὴν, καὶ ἐπίχαρις, ἡγουμένη φρεμάκων, se fuisse prætermissa, quandoquidem ipsa neque in Hebreico textu, neque in Septuaginta Senum, neque Hieronymi versione invenerat. Sed animum non satis adverterat vir eruditus hæc propheta Nahum esse verba²³, quæ a Clemente textui Jeremias, perinde ac si illius essent, sine auctoris nomine adjuncta sunt.

Neminem porro vel tantillum morari potest, sic ubi ipsem Clemens Baruchi verba describendo, eundem tantum Jeremiam noninatim appellaverit²⁴. Vetustissima enimvero ea fuit veterum Ecclesiæ Patrum consuetudo, qua Baruchi verba, tanquam ab Jeremias libro deprompta, sæpe sæpius se citare profitebantur. Rationem si quæras, tibi illico respondebitur Baruchum fuisse Jeremias amanuensem, atque idcirco librarii opus potuisse magistro ascribi. Interim obiter velim observes non minimum ejusdem Baruchi prophetæ testimoniū solo divinæ Scripturæ nomine sic alibi a Clemente citari: Παγκάλως γοῦν ἡ θεῖα του λέγετ Γραφή. « Pulcherrime alicubi dixi divina Scriptura²⁵. » Ejusdem igitur divini Spiritus afflatus, quo Jeremias aliorumque sacrorum auctorum codices, eam scriptis mandatam esse fixum plane ratumque habebat²⁶.

Quam diverso autem a nostra LXXII Seniorum Graeca versione modo plurimos Veteris Testamenti locos ipsem illi auctor noster retulerit, ex scholis, in operum ejus calcem rejectis, facillime potest perspici. Sed quia ibi plura notatu dignissima, aut omnino prætermissa, aut non satis recte enucleata sunt, de iis brevis, sed quam accurasier a nobis fieri poterit, instruenda est disputatio.

Nobis itaque primus obviam venit Genesis locus, ex quo Clemens narrat Jacobum patriarcham cum Labani socii sui oves pasceret, virgam habuisse styracianam²⁷. Declarat quippe Hervetus se nec legisse, nec divinare posse, cur ille hanc virgam styracianam nuncupaverit. O mira sane docti tantorum in Clementis opera commentariorum scriptoris declaratio! Quid enim illi facilius, quam id apud Septuaginta Seniorum legeret: « Ἐλαθε δὲ ἔαντῳ Ιακώβ βάδον στυρακίνην χλωράν, καὶ καρύτην, καὶ πλατάνου. » Sumpsit enim sibi Jacob virgam styracianam viridem, et nucinam, et platani²⁸? « De styrace porro vides Plinium²⁹, Dioscoridem³⁰, et alios qui de plantis et arboribus aliquid litteris mandaverunt.

Quo autem propius Clemens ibi ad Græcam Seniorum versionem accedit, tanto sane longius ab ea recedere videtur, ubi quædam Decalogi præceptia, non sine insigni additamento transcripta, nobis iterum ac tertio proposuit³¹: « Moyses nudo, inquit, capite prohibuit: Non fornicaberis, non næchaberis, idola non adorabis, pueris stuprum non afferas. » Rursus vero postea³²: « Non næchaberis, idola non adorabis, pueris stuprum non afferas, non furaberis. » Nec, precor, respondeas Clementem eo in opere memoria lapsum. In alio

¹⁰ pag. 80, 112, 125, 126, 149, 191, 220, 225, 254, 229, 230, 250, 252. ¹¹ pag. 122, 124, 127, 222, etc. ¹² pag. 108. ¹³ pag. 117, 136, 171. ¹⁴ pag. 113, 126. ¹⁵ pag. 201. ¹⁶ pag. 125 et 126. ¹⁷ p. 123. ¹⁸ Nabum iii, 4. ¹⁹ Baruch iv, 4; iii, 13; Clem., p. 129 et 130. ²⁰ Baruch iii, 26 et seq. ²¹ pag. 161. ²² lib. iii, cap. 10, pag. 242. ²³ Gen. xxx, 37. ²⁴ Plin. Histor. nat., lib. xii, cap. 17 et 25, pag. 32 et 46. ²⁵ Diosc. lib. i, cap. 63. ²⁶ Clem. lib. ii, pag. 191. ²⁷ lib. iii, pag. 260.

²² p. 110 et seq. ²³ pag. 112, 123, 126, 127, 128, 212, etc. ²⁴ pag. 155, 193. ²⁵ pag. 117, 118. ²⁶ pag. 212, etc. ²⁷ pag. 155, 193. ²⁸ pag. 201. ²⁹ pag. 125 et 126. ³⁰ p. 123.

enim libro eadem repetit¹⁴: « Non occides, adulterium non committes, pueru stuprum non inferes, non suraberis. » Quorsum ergo, inquies, haec verba, « pueru stuprum non afferes : » ob παιδοφθοράς, sacro textui inseruntur, quæ in Exodo et Deuteronomio, vel in Matthei et Lucæ Evangelio frustra quiesceris¹⁵? Neque enim illa in illis aut ulli aliis Bibliorum nostrorum codicibus aut versionibus occurunt.

Nunquid ergo ea a Clemente explicationis gratia addacta sunt? At adulterii interdicto non modo puerorum stuprum, sed omnes etiam concubitus illiciti prohibentur. Restat itaque ut ex veteri aliquo versionis Septuaginta Seniorum exemplari, atque ex illo forsitan, ubi ea quæ κοινή, id est communis, ut Hieronymus docet¹⁶, nominabatur, descripta fuerat, Clementem hæc accepisse dicamus. Sed ea de re certius periores homines ferant judicium, per nos licet.

Ab eadem seniorum versione Clemens rursus abire pluribus videbitur, cum aliam a Moyse latam legem sic recitat¹⁷: « Moyses infrugiferam aliquando sationem symbolice repulit: Non comedes, inquiens, leporinem, nec hyænam: » οὐκ ἔδεσατ, λέγων, τὸν λαγῶν, οὐδὲ τὴν υἱανῶν. Etenim in utroque cum Levitici¹⁸, tum Deuteronomii¹⁹ libro legimus τὸν δασπόδα καὶ τὸν χοιρογρύλλον. Atqui Plinius, quidquid nonnulli reclament, a dasypode leporem distinguit²⁰. Sed Bochartus preter hunc Pliniuum, hominem Romanum, qui hæc animalia distinxerit, probat suisse neminem²¹. Nihil ergo prohibet quominus Clemens aliquo in codice λαγών legerit.

Ad hyænam vocem quod spectat, eam Barnabas, quemadmodum Clemens noster, sacro in textu haud dubie viderat. Post memoratam enim Moysis legem, τὸν δασύποδα οὐ φάγη, « dasipodem non comedes, » adiecit, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν υἱανῶν φάγη, « sed nec hyænam manducabis²². » At Cotelerius non putat Barnabam, atque idcirco Clementem, ad laudatos a nobis Levitici Deuteronomiique locos collinare, quandoquidem hyæna et choirogrillus, Bocharto teste, inter se discrepant²³. Ad quam ergo legem Barnabas resperxerit, si ab illo queras, responsum continuo accipies eam tantum denotari, qua animalibus nec ruminantibus, nec ungulam dividentibus, comedendis interdictum. Verum non magni profecto ponderis est hæc conjectura. Nam Bochartus fatetur quidem Hebræam vocem *saphan* sæpiissime verbo χοιρογρύλλος a Græcis redditam: at ipse ibidem nos admonet quosdam quoque eam Græco nomine λαγύς interpretari. Hieronymus vero, qui psalmum centesimum tertium interpretatus, eamdein vocem Latine *herinacium* dixerat, ad Suniam tamen et Fretellam scripsit: Pro quo in Hebræo positum est sophannim, et omnes χοιρογρύλλος voce simili translulerunt. Soli Septuaginta lepores interpretati sunt, τοῖς λαγοῖς, id est petra refugium leporibus²⁴. Cum hæc itaque Hebræa vox tam dubie fuerit significationis, nemini, puto, probable non fiet Barnabam et Clementem in Græcos Veteris Fœderis incidisse codices, ubi supradicta vox υἱανῶν Græce legebatur.

Frugalitatis specimen nos Clemens²⁵ dicit habuisse in Elia, « cum sedet sub rhamno, » ὅτε ἐξάθετεν ὑπὸ τὸν φάρμον, et ab angelo delatus ei erat subcinericus panis hordeaceus, et amphora

A aquæ, » ἐγχρυψίας κριθινος ἥν, καὶ κριθες ὕδατος. At ista quæ ex libro tertio Regum deponuntur, paulo alter apud Septuaginta²⁶ habentur: ἐκάθισεν ὑποκάτω φάρμον..... ἐγχρυψίας κριθινος καὶ καψάκης ὕδατος. « Sed sit sub rhamno..... subcinericus silagineus, et lecythus aquæ. » In Latina autem vulgata: « Cum sederet subter unam jupiterum..... subcinericus panis, et vas aquæ, » la paraphrasi autem Chaldaica legimus: « Sed sit sub genista una..... dormiit sub genista una.... placentia perforata, prunis cocta, et lecythus aquæ²⁷. » Verum hæc una tantummodo vocis « hordeaceus» et « silagineus » Clementem inter et Septuagintam duos Senes diversa lectio tanti non est mouens, quæ nos vel quemquam diutius detinere debet.

Ad alia itaque ex Proverbiorum libro debita ut veniamus, animadverte, quæso, ubi Clemens noster scripsit²⁸ πατέσεται, Septuaginta divisæ ἐλέγχει²⁹. Paulo post vero ille ex ejusdem libro capite vicesimo tertio versiculum decimum terminum et decimum quartum ordine inverso sic relat: Σὺ μὲν δάδω πάταξον τὸν υἱὸν, τὴν δὲ φύγειν αὐτοῦ ἐκ θανάτου βύσαι· μη διπόσχῃ νήπιον ταῦταν, εἴθιναι δὲ αὐτὸν φάδεων· οὐ γάρ θανεῖται³⁰. Contra vero Septuaginta: Μή διπόσχῃ νήπιον ταῦταν, δει τὸν πατάξης αὐτὸν φάδειρον, οὐ μη διθάνη· οὐ μὲν γάρ πατάξεις αὐτὸν φάδειρον· τὴν διψήγη αὐτοῦ ἐκ θανάτου βύσῃ³¹.

Editis in omnibus error librariorum est, ubi hæc verba Clemens in medium profert, μηδὲ ἐπιθῆται τὸν ἐδεσμάτων τῶν πλουσῶν³². Nam hæc ex Proverbiorum libro, ultima voce immutata, accepta sunt, in quo legere est μη ἐπιθέμει τῶν ἐδεσμάτων αὐτοῦ³³. Cur autem hic Proverbiorum locus nulla in Clementinorum operum editione indicatus sit, alii viderint.

Neque Proverbiorum liber adhuc notatur, ubi scribit Clemens³⁴: Λάχανα δὲ μετὰ ἄγριας, ἡ φύσιον μετὰ δολοτητος· « Olera autem cum charitate meliora, quam vitulus cum fraude³⁵. » Verum illa plane omnium Clementinis nostris editionibus prefectorum negligenter facile condonanda est, quandoquidem Clemens eo loci non solum auctoris nota tacuit, sed videtur etiam ad ejus potius sensum quam verba respexisse. In versione namque Septuaginta Seniorum sic legitur: Κρέσσων ἐν τῷ μετὰ λαχάνων πρός φίλαν καὶ χάριν, ἡ παράποτος μόσχων μετὰ ἔχθρας. Quibusdam in codicibus τοι μετὰ τὰ λαχάνων desideratur: « Melior hospitalitas cum oleribus ad amicitiam et gratiam, quam appositi vitulorum cum inimicitia. »

Aliibi autem ubi Septuaginta scribunt ὄφεστον, « similiter imprudentibus³⁶, » Clemens suo in codice constanter legerat ὄφεις ἄρρενων, « humeris insipientium³⁷. » Ad propositionem enim suum ex his verbis sic concludit: « Vim in temperantiae constantemque tolerantiam vocans berores. »

D Hervetus se nescire profitet undenam hoc editum Clemens hauserit πενία δὲ, φρεστον, ἀδρα πεπτονον « Paupertas, inquit, virum humiliat³⁸. » Versionem itaque Septuaginta Seniorum non aderat, ubi illa eodem penitus modo in Proverbiorum libro habentur³⁹.

Aliiquid in Græco Clementis textu haud dubie librariorum oscitantia prætermissem est, ubi ista ex eodem Proverbiorum libro descripta sunt⁴⁰: χρεστῶν γάρ αὐτῆς ἔστι. Etenim in manuscriptis de-

¹⁴ Admon. ad gent., p. 67. ¹⁵ Exod. xx, 14; Deut. v, 18; Matth. v, 27; Luc. xvi, 18. ¹⁶ Hier. epist. ad Sun. et Fretel. ¹⁷ lib. ii Pædag., p. 488. ¹⁸ Lev. xi, 5 et 6. ¹⁹ Deut. xiv, 7. ²⁰ Plin. lib. viii, cap. 55, et lib. x, cap. 63. ²¹ Boch. lib. iii De anim. sac. Script., cap. 52. ²² Barnab. epist., pag. 7 edit. Coteler. ²³ Coteler. in epist. Barnab. pag. 24. ²⁴ Hier. epist. ad Sun. et Fret. ²⁵ Pædag. lib. iii, pag. 236. ²⁶ Ill. Reg. xix, 4, 6. ²⁷ Pædag. lib. i, pag. 422. ²⁸ Prov. iii, 12. ²⁹ Pædag. lib. i, p. 124. ³⁰ Prov. xxiii, 5. ³¹ Pædag. lib. ii, pag. 149. ³² Prov. xv, 17. ³³ Prov. xix, 29. ³⁴ Pædag. lib. ii, pag. 195. ³⁵ Pædag. lib. iii, pag. 251. ³⁶ Prov. x, 4. ³⁷ Pædag. lib. iii, p. 234.

stris codicibus locus integer quemadmodum apud Septuaginta repræsentatur : κριτῶν γὰρ σοφία λίθων πολυτελῶν, τὰν δὲ τέμιον οὐκ ἄξιον αὐτῆς ἔστι. « Melior enim sapientia lapidibus pretiosis ; οἵνη autem pretiosum non est illa dignum⁴⁰. » Versu autem sequenti textus Clementis a Septuaginta non discrepat : nisi quod in illo omissa est vox βέλτιον, et addita καὶ ἀργύριον, et pro καρπίσθαι in illo καρπίστε possum est.

Denique Clemens⁴¹ hæc Proverbiorum verba : « Oculi tui recta videantur, supercilia autem recta annuant⁴², » tanquam sua, nullo laudato auctore, textui suo sic inseruit, ut operum ejus editores id animadvertisse non videantur.

Nullus plane est seu Veteris seu Novi Testamenti liber, ex quo auctor noster plura, a sacro textu diversa magisque discrepantia, quam ex Ecclesiastico colegerit. Sed hæc nemini sane homini ullam debent admirationem movere. Tanta enimvero tamque multiplex est in bujusce libri et editis et manu Græca scriptis exemplaribus varietas lectionum ; ut quidam doctissimi viri de iis colligendis mentem consiliumque mutaverint, nec omnes a quoquam hactenus fuerint collectæ.

Quapropter omnes Clementis lectiones, a sacro hujus libri textu discrepantes, hic accurate exhibendas esse duximus, rati eam collectionem, etsi paulo longiore, omnibus eo magis utilem et gratiam fore, quo major est eruditissimi et antiquissimi nostri scriptoris auctoritas et diligentia. Nobis itaque, librorum ejus ordinem sequentibus, illud primum occurrit, διόρθωμένος Κύριον ἐπιστρέψει καρδίαν αὐτῷ⁴³. Septuaginta vero ἐν καρδίᾳ simpliciter legunt⁴⁴.

Ab iis autem longe magis illud dissidet, quod postea a Clemente attexitur⁴⁵ : Μάστιγες γὰρ καὶ παιδεῖα, ἐν παντὶ καιρῷ σοφίας συγχολλῶν διτράχον, καὶ διάστακα μωρὸν (εἰς αἰσθήσαν ἄγων τὴν γῆν, καὶ τὸν ἀπληπισμένον εἰς σύνεσιν δένυντα). Propterea aperte subjunxit, ἔξεγειρων καθεύδοντα ἐκ βράχους ὑπονοῦ⁴⁶ (ὅτι τῶν ἄλλων μάλιστα θανάτῳ ἐσκεν). Flagella enim et maledicta in omni tempore sapientiæ. Qui testam conglutinat, et stultum docet ad sensum, terram ducit, et eum qui est desperatus acut ad prudentiam. Propterea aperte subjunxit: Excitans dormientem a profundo somno qui est ex aliis maxime morti similis. Quæ enim uincioles includuntur, ea in vulgatis versionis Septuaginta seniorum exemplaribus prætermissa sunt. Observat tamen Nodilius in quoddam codice priora verba uinciolis notata in quodam Græco Bibliorum codice reperiri. At quemadmodum doctus ille vir lectorem suum admonere debebat hæc verba apud Clementem nostrum, si tamen id novisset, inveniri; ita ab ejusdem Clementis scholiastibus illa a sacro textu discrepantia adnotari debuit. Neque etiam sine aliqua animadversione omittendum est in vulgata Latina versione hæc legi : Flagella et doctrina in omni tempore sapientiæ. Qui docet famam, quasi qui conglutinat testimoniū. Qui narrat verbum non audiēnti, quasi qui excitat dormientem a gravi somno. Ubi vides eam in notatis a nobis verbis a Græca versione adhuc recedere.

Postea vero Clemens ex eodem Ecclesiastici codice hæc se accepisse testatur⁴⁷ : Φόδος Κυρίου ἀπωθεῖται ἀμαρτηματα, ἀφοσ δὲ οὐ δυνήσεται δικαιωθῆναι. « Timor Domini peccatum extrudit. Qui est autem sine timore, non poterit justificari⁴⁸. » Sed hic versus, in Latina hujusce operis versione repræsentatus, apud Septuaginta non

A occurrit. Drusius tamen in Complutensi codice, Nodilius vero in aliis libris se dicunt hæc leguisse, φόδος Κυρίου ἀπωθεῖται ἀμαρτηματα, παραμένων δὲ αὐτῷ (ea vox a codice Complutensi abest) ἀποστρέψει ὅργην. « Timor Domini repellit peccatum, et cum permanet, avertit iram⁴⁹. » Porro hæc omnia in Syriaca Arabicaque versione non reperiuntur.

Versio Latina loco suo ea movit, quæ ex Græco textu capituli vigesimeti sexti Clemens reluit⁵⁰: Ἐπιπος εἰς διχεῖν φιλήδονος, καὶ μοιχδὸς ἀλογίστρος κτηνει παρομοιθεῖς παντὸς θυσιαθμένου χρειετέσθεται. « Equus ad coitum libidinosus, et adulter irrationali jumento assimilatus. Quocunque super eum sedente, hinnit⁵¹. » Nam in illa versione capite tertio supra trigesimum ita exhibentur : « Equus emissarius, sic et amicus subsannator, sub omni supra sedente hinnit. » Sed jam interpretibus observatum plura alia ex hoc capite, et aliis quibusdam similiiter translatæ, sicut et variae hujus loci lectiones ab iis et Clementis nostri scholiastibus adnotatae sunt.

26 A nullo autem Clementinorum operum scholiaste indicatur citatus ab illo alius, haud dubie Ecclesiastici locus : Μή εὑρφανθῆς δὲ ἐπὶ μαρτρῷ τρυφῇ. « Ne lateris autem propter exsecrandas delicias⁵². » Unde porro hæc desumpta sint, dictu difficultatum. Nihil autem ad illud propius accedere videtur, quam illa Ecclesiastici sententia : Μή εὑρφανους ἐπὶ παλλήλῃ τρυφῇ. « Ne lateris propter multas delicias⁵³. »

Quæ Clemens refert⁵⁴ : Ἀγαλλίαμα ψυχῆς καὶ καρδίας οἶνος ἔκτισται ἀπαρχῆς πινόμενος αὐτάρκως. « Exultatio animæ et cordis vinum creatum est ab initio, si quantum satis est, bibatur; » et paulo post : Οἶνος πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ, καὶ παντὶ πτώματι πληθύνει. « Vinum quod bibitur multum, in irritatione et omni lapsu replet. » Ea procul dubio ex capite trigesimo quarto versionis Seniorum excerpta sunt, ubi de vino : Καὶ αὐτὸς ἔκτισται εἰς εὐφροσύνην ἀνθρώποις ἀγαλλίαμα καρδίας, καὶ εὐφροσύνη ψυχῆς οἶνος πινόμενος ἐν καρδίᾳ αὐτάρκης πικρὰ ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ, καὶ ἀντιπτωματι. « Et ipsum creatum est in jucunditatem hominis. Exultatio cordis et latitia animæ vinum potatum in tempore, quod satias sit. Amaritudo animæ vinum potatum multum, in irritatione et contentione⁵⁵. » At in Latina versione hæc capite trigesimo primo et a se invicem sejuncta, nec sine aliqua lectionum varietate exhibentur⁵⁶.

Nulla videtur esse dubitandi ratio ex ejusdem libri capite trigesimo primo hanc a Clemente nostro excerptam esse sententiam⁵⁷ : « Εν οἴνῳ μὴ ἀνδρίζου· πολλούς γὰρ ἡρετῶσεν ο οἶνος. » In vino ne te virum fortem præbeas; multos enim vinum inutiles reddidit⁵⁸. In editione enim Septuaginta idem iisdem verbis legimus, uno excepto ἡρετῶσεν, pro quo positum est ἀπόλεσεν, et perdidit. At longe aliter in vulgata Latina : « Diligentes in vino noli provocare; multos enim exterminavit vinum. »

Inventu quidem facile, sed a Septuaginta versione non idcirco minus diversum, istud Clemens tradit⁵⁹ : Οργὴ μεγάλη γυνὴ μεθυσος (οἰοντει χλόες Θεοῦ, οἰνομάχη γυνῆ)...ἀσχημοσύνην αὐτῆς οὐ συγκαλύπτει. « Ira magna est mulier ebria : tanquam ira Dei mulier temulenta..... suam non celat turpidinem⁶⁰. » Utraque et Septuaginta, et Latina versio brevior est; media enim verba, et a nobis notata, penitus omisit.

⁴⁰ Prov. viii, 11, 49. ⁴¹ Pædag. lib. iii, pag. 257. ⁴² Prov. iv, 25. ⁴³ Pædag. lib. i, pag. 113. ⁴⁴ Eccli. xxii, 6, 7. ⁴⁵ Pædag. lib. iii, pag. 415. ⁴⁶ Eccli. xxii, 6, 7, 8. ⁴⁷ Pædag. lib. i, pag. 116. ⁴⁸ Eccli. i, 28. ⁴⁹ Eccli. i, 19. ⁵⁰ Pædag. pag. 136. ⁵¹ Sept. xxvi, 6. ⁵² Pædag. lib. ii, pag. 143. ⁵³ Eccli. xviii, 32. ⁵⁴ Pædag. pag. 153 et 154. ⁵⁵ Eccli. xxxi, 35, 36 seqq. ⁵⁶ Vulg. Latin. cap. xxxi, v. 35, 36, 38. ⁵⁷ Pædag. lib. ii, pag. 757. ⁵⁸ Eccli. xxxi, 30. ⁵⁹ Pædag. lib. ii, pag. 158. ⁶⁰ Eccli. xxvi, 11.

Alio porro in loco hæc Latina versio id posuit, quod Clemens refert⁶¹: Tò ixaxnòv ἀνθρώπῳ πεπαθεμένῳ οἶνος καὶ ἐπὶ τῆς κοιτῆς αὐτοῦ ἀναπαύεται· « Hominis eruditio satis est vinum, et in ejus cubili requiescat. » Totidem enim verbis hæc leguntur apud Septuaginta capite trigesimo primo⁶², nisi quod pro articulo τὸ ibi leges ὡς, et τὸ δίλιγον pro οἶνος, ac tandem ἀσθμανet pro ἀναπαύεται. Verum in Latina versione isthac capite tantum quarto supra trigesimum sic redduntur: « Quam sufficiens est homini eruditio exiguum vinum, et in dormiendo non laborabis ab illo⁶³. » An autem Clementinorum operum editores et amanuenses librarii vocem δίλιγον haud insolita oscitantia præterierint, in dubium non immerito revocaveris. Nam ea vox ad auctoris nostri scopum conducere ac plane necessaria videtur.

Neque integrum, neque iisdem plane verbis hunc Ecclesiastici locum Clemens exhibet⁶⁴: Εἰσακούσατέ μου, καὶ ὡς ρόδον πεφυτευμένον ἐπὶ βενεμάτων ὑδάτων βλαστήσατε, ὡς Λίβανος εὐωδίασατε δσμὴν, καὶ εὐλογήσατε Κύριον ἐπὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. « Exaudite me, et tanquam rosa planta in fluentis aquarum germinate. Tanquam Libanus suavem odorem emittite, et benedicite Dominum super opera eius⁶⁵. » At enim Septuaginta: Εἰσακούσατέ μου, νιοὶ δοῖοι, καὶ βλαστήσατε ὡς ρόδον φύμενον ἐπὶ βενεμάτως ἄγρου· καὶ ὡς Λίβανος εὐωδίασατε δσμὴν, καὶ ἀνθήσατε δινθος ὡς κριόνον διάδοτε δσμὴν, καὶ αἰνέσατε ἄσμα· εὐλογήσατε Κύριον ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις. « Exaudite me, filii sancti, et germinate quasi rosa planta super rivum agri. Et quasi thus odorem suavitatis emittite, et florete florem quasi lillum. Diffundite odorem, et collaudate canticum. Benedicite Dominum in omnibus operibus. »

Plura autem, quam in polyglotta et Complutensi editione versionis Seniorum nobis Clemens alibi sic repräsentat⁶⁶: Απόστησον ἀπὸ τῶν δούλων σου ἐλπίδας κενάς καὶ ἐπιθυμίας ἀπρεπεῖς ἀπόστρεψόν ἀπ' ἐμοῦ· κοιλίας δρεῖς, καὶ συνουσιασμὸς μῆτρας αἰλαβέτωσάν με. « Amove a servis tuis spes inanies, et indecoras cupiditates averte a me. Ventris appetitio, et coitus ne me apprehendant⁶⁷. » Etenim in Latina versione ac memoratis versionis Seniorum editionibus, hæc nec plura occurrunt: « Omne desiderium averte a me, aufer a me ventris concupiscentias, et concubitus concupiscentiae ne apprehendant me. »

Drusius tamen, Heschelius et Nobilius testificantur in nonnullis hujus libri codicibus hæc haberi, qua magis quidein Clementino textui, sed non omnino respondent: Καὶ γιγαντῶδην ψυχὴν ἀπόστρεψον διαπαντὸς ἀπὸ δούλων σου· ἐλπίδας κενάς καὶ ἐπιθυμίαν ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ (καὶ κρατήσεις τὸν θελοντὰ σοι δουλεύειν διαπαντὸς) κοιλίας etc. « Et giganteum animum prohibe semper a servis tuis. Spes vanas et cupiditatem averte a me (et retinebis in officio cupientem tibi servire semper) ventris, » etc. Verum Nobilius ea quæ uncinis comprehensa sunt penitus omisit. At tres illi critici hunc Clementis nostri locum, notatu sane dignum, tam alto silentio præterire non debebant.

Nec si diligenter annotarunt hanc Clementis a Septuaginta duobus Senioribus discrepantium⁶⁸: « Εγ περιβολῇ ιματίου οὐ μὴ καυχήσῃ μηδὲ ἐπιτρουένδεξ πάσῃ παρανόμῳ οὔτη. » In anicti vestis ne gloriari, neque in onore gloria, quæ est præter leges esseraris⁶⁹. » Apud Septuaginta siquidem legimus: ἐν τῷ μέρει δόξῃς, « in die honoris; » ultima autem verba desiderantur. Nos tamen Heschelius admonet in quibusdam sacri

textus exemplaribus, Græca manu descriptis, se legisse post verbum καυχήσῃ Ισχὺει σου, καὶ τὸ μέρει δόξῃς παρανόμου μὴ ἐπαίρου. ⁷⁰

His Septuaginta Seniorum verbis: Στέγανος γερμάτων πολυπειρίᾳ· « Corona senum est multa experientia⁷¹, » Clemens noster addidit, καὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἡ πολιά, δινθος πολυπειρίας· « et vultus ejus canities flos est multæ experientie. » Postea vero ubi Clemens⁷²: In timore Domini tua permanebit, « διαμενεῖ, Septuaginta reddiderunt ἔστω, « sit gloriatio tua⁷³. » Alia denique in his Clementis nostri libris occurrunt, excerpta ex Ecclesiastico testimonia, sacro ejus textui non plane consona et similia. Sed quia in Clementinorum operum 27 scholiis et commentariis satis adnotata sunt, illis iterum recensendis supersecedendum esse duximus.

Ad prophetas igitur transeamus, videamusque quid Clemens ab eorum textu diversum prodiderit. Itaque quando citat⁷⁴ celebre istud Isaiae valitatem, « Puer natus est⁷⁵, » ibi post vocem, ἀρχι, omisit ἐγενήθη, et pro καλεῖται, seu ut in aliis libris καλέσει, ipse posuit ἐκάληθη, « vocatum est. »

Magis dissimile istud est quod scribit⁷⁶, τῷ ἀσθενεῖστι οὐκ ἔστι εἰρήνη, λέγει Κύριος· « Non es pax impiis, dicit Dominus⁷⁷. » Septuaginta enim habent οὐκ ἔστι χαρέτεν, λέγει Κύριος, τῷ ἀσθενεῖστι· « Non est gaudere, dicit Dominus, impiis. »

Nec sine diversitate illud quoque legere est⁷⁸: Οὐλεῖσθαι τοῖς κελεστι φιλοῦσι με· τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν περιφτέρων ἔστιν ἀτέ· ἐμού· « Hic populus labiis me amant, cor autem eorum longe est a me⁷⁹. » Nam in versione Seniorum hæc exhibuntur: « Οὐ λεῖσθαι τοῖς κελεστι αὐτῶν τιμωσῆτε με, τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν πόρφρων ἀπέχετε ἀπ' ἐμού· » Populus iste in labiis suis honorant me; cor autem eorum longe est a me. »

Ex eodem capite hæc auctor noster desumptis⁸⁰: Οὐλεῖσθαι τοῖς κρυψη̄ διουλήν ποιοῦντες, καὶ ἐρουσαὶ τοῖς νιόν καὶ τῶν θυγατέρων Ιερατέλ· καὶ καβαρέτοις αἴματα ἐκ μέσου αὐτῶν, τὸ αἷμα τῆς ἀνομίας, καὶ τῶν προφητῶν τοὺς φόνους· « Abiuit Dominus sordes filiorum et illiarum Israel, et mundabit sanguinem ex medio ipsorum, sanguinem iniquitatis, et cedes prophetarum⁸¹. » At Septuaginta: « Εξπλυνεῖ Κύρος τὸν δύπον τῶν νιῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιών, καὶ τὸ αἷμα ἐκκαθαρεῖ ἐκ μέσου αὐτῶν. » Hæc illi, nec plura. An autem Clemens cætera explicationis gratis addiderit, aliorum esto judicium.

Denique ex ejusdem prophete primo capite quædam totidem verbis ille expressit⁸², nisi quod pro διακυνωμάτων καὶ κριών, καὶ ἀρνών..... καὶ ἐριζών, βδέλυγμα..... καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέγομα. Septuaginta paulo aliter habent: « Ολοκαυτωμάτων κριών, καὶ στέαρ ἀρνών..... καὶ τράχων... βδέλυγμα, καὶ τὰ σάββατα, καὶ τὸ μέρον μεγάλων οὐκ ἀνέγομα. » Holocauſtis arietum et adipum agnorum.... hincorum..... abominatio... et sabbata, et diem magnum non fero⁸³. »

Ad Jeremiam quod spectat, memineris, quæso,

⁶¹ Pædag. lib. II, pag. 159. ⁶² Sept. Complut. Eccli. xxxi, 19. ⁶³ Eccli. Vulg. Latin., cap. xxxiv. 22. ⁶⁴ Pædag. lib. II, pag. 183. ⁶⁵ Eccli. xxix, 18, 19. ⁶⁶ Pædag. lib. II, pag. 193. ⁶⁷ Eccli. xiii, 6, 7. ⁶⁸ Pædag. lib. II, pag. 201. ⁶⁹ Eccli. xi, 4. ⁷⁰ Pædag. pag. 223; Eccli. xxv, 6. ⁷¹ Pædag. pag. 230. ⁷² Eccli. Sept. ix, 16; Vulg. 22. ⁷³ Pædag. lib. I, pag. 91. ⁷⁴ Isa. ix, 6. ⁷⁵ Pædag. pag. 131. ⁷⁶ Isa. xlvi, 22. ⁷⁷ Pædag. pag. 176. ⁷⁸ Isa. xxix, 13. ⁷⁹ Pædag. pag. 196. ⁸⁰ Isa. xxix, 15. ⁸¹ Pædag. pag. 241. ⁸² Isa. IV, 4. ⁸³ Pædag. pag. 261. ⁸⁴ Isa. I, 11.

pluribus jam observatum quædam hujus prophetæ capita alio ordine in Vulgata quam in Septuaginta Secundum versione repræsentari. Adi, sivelis, ea de re Polyglotæ editores, Nobilium, aliosque hujus prophetæ interpres; quandoquidem id nos semel obiterque notasse sufficere credimus. Sacro itaque hujus prophetæ ex libro hæc verba a Clemente citantur²²: 'Ως μοσχάρια γαλαθγάν· « Tanquam vituli lactantes²³. » Sed in Secundum versione aliter legimus: « Ωσπέρ μασχοι στεντοι τρεφόμενοι ἐν αὐτῇ· et in Vulgata Latina: « Quasi vituli saginati versi sunt. » Duplicem ejusdem Jeremiæ locum, quasi unum et eundem sic Clemens protulit²⁴: Kal ἐμοιχευον τὸ ἔύλον, καὶ τὸν λίθον, καὶ ἑθυμίασαν τὴν Βάσαν. « Et μεχατι sunt in lignum et lapidem, et sussūmigarunt Baal. » At Septuaginta priora capite tertio sic exhibent: Kal ἐμοιχευσε τὸ ἔύλον καὶ τὸν λίθον²⁵, posteriora autem capite secundo supra trigesimum, ἑθυμίασαν ἐπὶ τῶν δωμάτων αὐτῶν τὴν Βάσαν²⁶. Quæ versione Latina sic redduntur: « In quaram donatibus sacrificabant Baal. »

Paulo post Clemens: « Εἶστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἔφριξεν ἐπὶ πλεισ ἡ γῆ· » Stupuit cœlum propter hoc, et terra multo magis horruit²⁷, Septuaginta vero: « Εἶστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἔφριξεν ἐπὶ πλεισ σφόδρα· » Obstupuit cœlum super hoc, et inhorruit extra modum vehementer²⁸. » Nec illis sane consonat Latina versio vulgata: « Obstupescite, cœli, super hoc, et portæ ejus desolamini vehementer. »

Non minor est illorum dissensio eo loci, ubi Clemens hæc transcribit ejusdem Jeremiæ verba²⁹: Σπήλαιον υἱὸν γένετεν ὁ οἰκός μου· « Spelunca hyæna facta est dominus mea. » Enimvero in Septuaginta legimus: Σπήλαιον υἱὸν τὴν κληρονομίαν μου ἔμει. « Spelunca hyæna bæreditas mea mihi³⁰. » In Latina autem vulgata versione: « Avis discolor bæreditas mea mihi. » Rurgus Clemens pagina sequenti³¹ πτοι θηλυμαγεῖς ἐγενήθητε μοι³². Septuaginta vero omittunt vocem μοι, et pro ἐγενήθητε habent ἐγενήθησαν ac cum his facit Latina versio. Ipsem autem Clemens eodem plane modo hunc locum antea retulerat³³. Quid autem ex hac diversa unum eundemque Scripturæ locum citandis ratione aliud colligas, nisi Clementem nonnulla saltem ejusdem Scripturæ testimonia in medium memoriter protulisse?

Demum Clemens hæc ex eodem propheta profert³⁴: Kal ἐὰν χρίσῃ στίμπι τοὺς ὄφθαλμούς σου· « Et si oculos tuos ungas stibio; » sed aliter Septuaginta id reddiderunt: Kal ἐὰν ἐγχρίσῃς τιμῆτους ὄφθαλμούς σου· « Et si unixeris honore oculos tuos³⁵. » Ad Clementem propius versio Latina accedit: « Et pinxeris stibio oculos tuos. »

Mirum sane quam perturbat et inverso versionum libri Ezechielis ordine hæc Clemens deponat³⁶: Kal τὸ χαλὲν καταδῖσα, καὶ τὸ ὄχλοιμενον λάσομαι, καὶ τὸ πλανώμενον ἀποτρέψω, καὶ βοσκήσω αὐτοὺς ἐγὼ εἰς τὸ δρός τὸ ἄγιον μου. « Et quod claudum est, alligabo; et quod aegrum est, curabo; et quod aberrat, reducam, et pascam ipsos ego ad montem sanctum meum³⁷. » Nam hæc sunt versionis Seniorum verba: Boskēthōσται ἐπὶ τῶν δρέων Ιεραβῆ. Ἐγὼ βοσκήσω τὰ πρόσβατά μου, καὶ ἐγὼ δαναπάνω αὐτὰ (καὶ γνῶσται ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος), τάδε λέγει Κύριος Κύριος. Τὸ ἀπολαβός ζῆταις, καὶ τὸ πλανώμενον ἀποτρέψω, καὶ τὸ συντετριμένον καταδῖσω, καὶ τὸ ἐκλείπον ἐνισχύσω, καὶ τὸ λοχυροῦ φύλαξω, καὶ βοσκήσω αὐτὰ μετὰ κρίματος. Quæ noctulis clauduntur, in Sixtina et vulgata editione Latina prætermissa sunt: sed ea in aliis et apud

A Theodoretum, ut Nobilius animadvertisit, facile invenies.

Clemens itaque hæc similiter, quæ ibidem ex eodem propheta se delibasse non obscure indicat, ex memoria scripsisse procul dubio dicendus est:

« Et ero, inquit, pastor ipsorum, et ero prope ipsos sicut tunica prope corpus ipsorum: Kal ἐσομαι αὐτῶν ποιημήν, καὶ ἐσομαι ἔγγις αὐτῶν ὡς ὁ γιτῶν τοῦ χρωτὸς αὐτῶν³⁸. » Nisi enim memoriter hæc retulerit, quo ex codice ab eo desumpta sint, nobis hactenus esse incomptum ultra fatemur.

Alia quoque incidimus in loca, quæ nostram, etsi quoad fieri potuit, maximam, non minus quam aliorum diligientiam penitus fugerunt. In primo siquidem libro³⁹ hoc nominatim profert Isaiae testimonium: « Εὐχαταλίπετε τὸν Κύριον, καὶ παρωργίσατε τὸν ἄγιον τοῦ Ισραὴλ. » Derequistis Dominum, et ad indignationem concitatistis sanctum Israelis. » Unde autem 28 hæc verba a Clemente delibata fuerint, plane nescimus, nisi ad ista ille collineaverit: « Υμεῖς δὲ οἱ ἐγχαταλιπόντες με, καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ δρός τὸ διγιόν μου· « Vos autem relinquentes me et oblitii montis sancti mei⁴⁰. »

Hervetus fatetur se in sacris Scripturis ea non invenisse quæ a Clemente hunc narrantur in modum⁴¹: « De eo autem qui præter leges est, dicit Scriptura. Γυνὴ μισθία, ἡση σάλιρ λογισθήσεται, ὑπανδρος δὲ, πύργος θανάτου τοῖς χρωμένοις. » Mulier meretrix a pro similibus reputabitur: quæ autem viro subjecta est, turris est mortis iis qui ea utuntur. » Nec nos sane negare possumus illa in Vulgata versione Latina desiderari. Sed si ab Hæschelio et Drusio adornatam Ecclesiastici libri editionem, vel Nobili in hunc librum annotationes legisset Hervetus, compertum certe habuisset hunc locum totidem verbis in quibusdam illius codicibus reperiiri.

Ad Ecclesiastici caput vicesimum Clemens respxisse videtur, cum hæc scriptis tradebat: « Ελεημοσύνας δὲ καὶ πίστις μὴ ἐκλεπτέωσά σε. » Eleemosynæ autem et fidès te non deserant⁴². » Sed si Clemens ipsa Scripturæ verba transcribit, hæc ex aliquo codice, a nostris plane diverso, hausisse vero est similis.

Testificatur adhuc se ex sacra Scriptura hæc accepisse: Tὰ ἔργα τὰ ἀγαθὰ εὐχὴ Κυρίῳ δεκτή⁴³. » Bonæ opera oratio Deo accepta. » Sed neque librum neque locum ille indicat. Eodem plane modo illud profert in medium⁴⁴: « Μή ἐγὼ ἐνετελάμην τοῖς πατράσιν ὄμῶν, ἐκπορευομένοις ἐκ γῆς Αἴγυπτου προσενέγκαι μοι δλακαντόματα καὶ θυσίας; » Άλλὰ τοῦτο ἐνετελάμην αὐτοῖς⁴⁵ « Εὔαστος ὄμῶν κατὰ τὸν πλησίον ἐν τῇ χαρδὶ αὐτοῦ μὴ μνησικαχεῖτω, ὅρκον ψευδὴ μὴ ἀγαπᾶτω. » Nunquid ego mandavi patribus vestris exequitibus de terra Αἴγυπτi, ut offerrent mihi holocausta et sacrificia? Sed hoc mandavi illis: Unusquisque vestrum adversus proximum in corde suo injuria acceptæ non recordetur, falsum jusjurandum non diligat. » Hæc quidem duo præcepta in libro Lviticis nobis occurrunt⁴⁶: sed ubi illa omnia a Clemente ex uno sane et eodem loco delibata fuerint, delinire non ita est in promptu.

Ex Ecclesiastici denique libro nonnulli excerptam a Clemente credunt hanc sententiam⁴⁷: « Οὐσιὴ εὐνόδιας τῷ Θεῷ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλανότα αὐτήν. » Odor suavitatis Deo est cor quod glorificat eum, qui ipsum fecit. » Verum in loco ab eis designato hæc non leguntur.

²² Pædag. lib. I, p. 86. ²³ Jer. xlvi, 21. ²⁴ Pædag. pag. 121. ²⁵ Jer. iii, 9. ²⁶ cap. xxxii, v. 29. ²⁷ Pædag. pag. 122. ²⁸ Jer. ii, 15. ²⁹ Pædag. pag. 190. ³⁰ Jer. xi, 9. ³¹ Pædag. pag. 191; Jer. v, 8. ³² Pædag. lib. I, pag. 21. ³³ Pædag. pag. 220. ³⁴ Jer. iv, 50. ³⁵ Pædag. pag. 125. ³⁶ Ezech. xxxiv, 14, 15, 16. ³⁷ Pædag. pag. 125. ³⁸ Pædag. pag. 122. ³⁹ Isa. lxv, 11. ⁴⁰ Pædag. pag. 195. ⁴¹ Eccli. xxvi, 24. ⁴² Pædag. pag. 236. ⁴³ Pædag. pag. 260. ⁴⁴ Pædag. p. 261. ⁴⁵ Levit. xix, 15, 17. ⁴⁶ Pædag. pag. 261.

ARTICULUS IV.

De libris Novi Testamenti in Pædagogo laudatis, ac præcipue de prima cum Petri tum Joannis Epistola; et Judæ quoque Epistola, et quomodo testimonia inde desumpta a Clemente citata fuerint.

De libris Novi Testamenti illud primum observatu haud plane indignum est, sacras quatuor Evangelistarum historias solo Evangelii, τὸν Εὐαγγέλιον, nomine ita a Clemente citari, ac si longo jam usu hic eas citandi modus apud Christianos obtinuisse. Idem quoque de Pauli Epistolis dicendum, quas ille non alio quam simplici nomine Apostoli sepe sæpius laudavit. Utrumque igitur morem longe ante tertii sæculi primordia, quo scilicet tempore Clemens florebat, invaluisse nullus sane merito incisias iverit.

Nec minoris profecto perspicuitatis atque evidentiæ est, pro certo eum habuisse has Apostoli Epistolas et sacros Evangeliorum libros ab iis revera esse compositos, quorum nomine circumferuntur. Quemadmodum enim illas Paulo, quem per Antoniasiam Apostolum sæpius appellat, ita istos suis quatuor auctoribus haud dubitante ascribit.

Quæ vero in sacris Bibiliis prior Epistola nomen Petri apostoli præfixum habet, hanc ei aliquando expresse adjudicat¹¹. Illius enimvero auctoritate hunc in modumalicibi utitur: « Servis præcipitur ut cum omni metu dominis non solum bonis et clementibus, sed morosis etiam et pravis, ait Petrus, φησίν ὁ Πέτρος, subjiciantur¹². » Nullus autem nescit ista ex ejusdem primæ Epistole capite secundo esse delibata.

Neque porro id ab eo temere dictum putaveris; quandoquidem eam rursus alibi¹³ eodem modo ab illo citata invenies: « Et ideo Petrus quoque dixit: Deposito omni vicio, et omni dolo, et simulatione, et invidia, et detractione, tanquam nuper nati infantes, rationale lac concipiūstis; ut in ipso crescat in salutem, si gustastis quod Christus Dominus¹⁴. » Et iterum¹⁵: « Scientes ergo, inquit, suum cuiusque officium, conversamini tempore vestri incolatus, scientes quod non corruptibilibus argento et auro redempti sumus.... satis ergo fiat præteritum tempus¹⁶, ait Petrus, ὁ Πέτρος φησί. »

Plura vero ex illa nonnunquam, tacito quidem Petri nomine depromit: sed observes, velim, ea sic ab ipso citari, tanquam a Pædagogo nostro, id est Christo Domino dictata¹⁷: « Jubet autem Pædagogus... Cum viderint, inquit, φησίν, castam vestram quæ est in verbo conversationem, quarum sit, non qui est extrinsecus plicatura, vel auri appositionis, vel vestium indumenti ornatus, sed occultus cordis homo¹⁸, etc. Quæ quidem ex tertio ejusdem Epistole capite totidem plane verbis transcripta sunt.

Ubi etiam aliquod ex prima Joannis Epistola sumit testimonium, hanc illi constanter attribuit. Ita enim ille¹⁹: « Hæc est autem dilectio Dei, inquit Joannes, φησίν Ἰωάννης, ut mandata servemus, et mandata ejus gravia non sunt²⁰. » Et infra aliud multo prolixius ejusdem Epistole segmentum citato eodem nomine exhibet²¹: « Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris, ut dicit Joannes²², etc.

Quamvis autem Epistola Judæ longe minoris, imo et dubiæ prorsus auctoritatis pluribus, ut testatur

A Eusebius²³, olim visa, vel etiam a plerisque, ut Hieronymus ait²⁴, rejecta fuerit, Clemens tamen nec minus prolixum quam superioris fragmentum ex ea excerpit, nec minus asseveranter illam Judæ, tanquam vero et genuino suo auctori adjudicat²⁵. In libros quippe suos hæc ex illa verbo ad verbum, si paucissima quædam excipias, sic transtulit: « Volo enim vos scire, inquit Judas, φησίν Ἰωάννας, quod Deus, qui semel servavit populum ex Ægypto, secundo perdidit eos, qui non crediderunt, et angelos qui non custodierunt suum imperium, sed reliquerunt proprium habitaculum²⁶, etc. Eo porro majoris momenti est illud Clementis nostri de hac Judæ Epistola testimonium, quod Eusebio a nobis jam citato teste²⁷: « Sane pauci admodum ex velutinibus tum huius Jacobi, tum illius Judæ, quæ et ipse in septem catholicorum numero recensentur, mentionem fecere. »

At licet pauci ante Clementem scriptores hujus B 29 Epistole meminerint; alii tamen post ipsius magni plane consensu ad illius de ejusdem Epistola et auctore et divina canonicaque auctoritate sententiam accesserunt. Tertullianus siquidem de illa sic palam aperteque pronuntiat: « Eo accedit quod Enoch apud Judam apostolum testimonium possedit²⁸. » Origenes vero: « Quomodo etiam quod Judas apostolus in Epistola catholica dicit, poterit explicari²⁹? Neque aliam ab illo quam illam de qua agimus, Judæ Epistolam indicari dixeris. Nam ex ea illud accepit testimonium, sicuti et in alio libro prima eius hunc in modum verba refert³⁰: « Et Judas scripsit Epistolam paucorum quidem versuum, sed plenam efficacibus verbis gratia cœlestis. Qui in principio dixit: *Judas Jesu Christi seruos, frater Jacobi.* » Quid vero quod ille³¹, quemadmodum Athanasius³², Innocentius primus summus pontifex³³, Augustinus³⁴, Cassiodorus et alii eandem Epistolam in aliarum canonitarum Epistolarum numero reponunt? Quamobrem Hieronymus a nobis jam laudatus: « Auctoritatē, inquit, vetustate jam et usu meruit, et inter sanctas Scripturas computatur. »

Si quid vero magis clarum et expressum quis desideret, audiat Epiphanius adversus Gnosticos dispartantem: « De quibus adeo mihi commotus videatur in apostolo Judæ Spiritus sanctus, hoc est in catholica illius Epistola (Judas ille porro est qui Jacobi atque etiam Domini frater appellatus est), in qua per apostoli vocem Spiritus, inquam, sanctus corruptos illos et corruptores esse demonstrat, ut ibidem ibi loquitur: *Quæ enim sciunt?*³⁵, etc.

Neque porro his tantum, aliisque scriptoribus, sed variis etiam conciliis, nimimirum Laodiceno, Carthaginensi tertio et quarto, et aliis deinceps bujuscem Epistole auctoritas comprobatur³⁶.

Sed agedum, et quidquid contra hanc tot tantorumque virorum opinionem objiciatur quam inservium sit et imbecillum palam omnibus facianus. Hieronymus illam non ideo, ut nonnulli autuunt, a pluribus rejectam fuisse dixit, quia nec gemina erat, nec canonica. Verum et quia, ut loquitur ipse Hieronymus³⁷, « de libro Enoch qui apocryphus est, in ea assumit testimonium. » Nullus autem ponderis est hæc ad eam rejiciendam illorum ratio. Nam ab eodem Hieronymo de Apostolo alibi scriptum legimus: « Paulus multa alia de re-

¹¹ lib. III Pædag., pag. 253. ¹² I Petr. II, 8. ¹³ Pædag. I, 1, pag. 103. ¹⁴ I Petr. II, 4, 2, 3. ¹⁵ Pædag. lib. III, pag. 258. ¹⁶ I Petr. I, 17, 18. ¹⁷ Pædag. pag. 250. ¹⁸ I Petr. III, 2, 3. ¹⁹ Pædag. lib. III, pag. 257. ²⁰ I Joan. v, 3. ²¹ Pædag. pag. 264. ²² I Joan. II, 2, 3, 4, 5, 6. ²³ Euseb. lib. III Hist., cap. 25. ²⁴ Hieron. De script. eccles., cap. 14. ²⁵ Pædag. lib. III, pag. 239. ²⁶ Jud. 5, 6, seqq. ²⁷ Euseb. lib. II Hist., cap. 25. ²⁸ Tertul. De hab. mul., cap. 3. ²⁹ Orig. lib. V Comment. in Epist. ad Rom. ³⁰ idem Comment. in Matth. cap. XIII. ³¹ idem hom. 13 in Gen., et hom. 7 in Josue. ³² Athan. epist. 39 festali. ³³ Innoc. epist. I ad Exup. ³⁴ August. lib. II De doct. Christ., § 13. ³⁵ Epiph. hæres. 26, § 11. ³⁶ conc. Laod., can. 50; Carth. III, can. 44, et in codice can. Eccl. Afric.; Carthag. IV, can. 47. ³⁷ Hieron., De Script. eccles. cap. 14.

conditis locutus est ²⁸. » Nunquid ergo Pauli Epistola, in quibus recondita et apocrypha citantur, spuriæ dicendæ sunt, vel minime canonicae? Recte igitur alii scriptores, his longe peritiores, hoc argumentum nihil plane fecerunt.

Nec validior sane illi utuntur argumento, qui rursus nobis Judam Epistolæ suæ initio non se, ut alii assolent, apostolum vocasse opponunt. Quid enim si modestia ejus tribuatur, quod se non apostolum, sed Jesu Christi servum nominaverit? Quid etiam quod antiquissimi scriptores illua apertissime apostolum nuncupant? Quid denique, quod ibidem se Jacobi fratrem appellat? Nonne satis eo nomine indicat se Christi fuisse apostolum?

At, inquit, haec verba Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, a quibusdam librariis amanuensibus, majorem huic Epistolæ auctoritatem ut conciliarent, addita sunt. Verum qua putas ratione id confirmant? Sane nulla. Contra vero, haec ipsissima verba genuina esse, et ab auctore ipso profecta testimonii Hieronymi Epiphaniique jam a nobis allatis, invictissime conficitur.

Urgent tamen, et nihil remittentes aiunt: Haec Epistola, si canonica fuisse, omnes in linguis, quemadmodum et aliæ apostolorum Epistolæ, esset redditæ. Sed quid aliud inde concludi potest, nisi illam neque tot in orbis terrarum partes quo aliae, neque tam cito ac illæ, fuisse divulgatam? Quid vero si ejus varias in linguis interpretationes ad nos non pervenerunt? Testis porro nobis est Eusebius eam publice, non secus ac Jacobi et alias apostolorum litteras, plurimis in Ecclesiis suo tempore fuisse lectitataam: « Verumtamen, inquit, has quoque cum ceteris plurimis in Ecclesiis lectitari cognovimus ». » Quomodo autem plurimis in Ecclesiis, sicut aliæ apostolorum canonicae Epistolæ, legi potuit, nisi in variis, sicut istæ, in linguis conversa fuerit?

Omnium ergo minime audiendus est neotericus quidam scriptor, qui Epistolæ hujus auctoritatem elevare cum non valeat, ipsam Clementis nostri fidem infirmare perperam conatur. Nobis enimvero non veretur frigide objectare levissimi momentiesse testimonium illius; utpote qui aliquando adulterinas scriptiones, ut narrat Eusebius, ad varios genuinosque sacrae Scripturæ libros præpostere minusque accurate adjunxerit. Hæc autem sunt Eusebii verba: « In libris Ὑποτύπων, omnium, ut uno verbo dicam, utriusque Testamenti Scripturarum compendiosam institui narrationem, ne illis quidem prætermisssis scripturis de quibus inter multos ambiguntur: Judæ Epistolam, et Barnabæ, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo, et Revelationem quæ dicitur Petri »²⁹, etc.

Verum alibi demonstravimus ³⁰ Clementem de Barnabæ Epistola suum ferendo judicium, a vero non tam longe, ut quidam opinantur, aberrasse. Fac tamen illius de hac Epistola, quemadmodum de Petri Revelatione, erroneam fuisse opinionem; nunquid idcirco in aliis omnibus, ab eo ibidem assertis, falsitatis et erroris arguendus est? Nemo certe, ne ipse quidem levissime hujuscem argumentationis auctor id dixerit. Quamvis enim Clementem in quibusdam erravisse fateamur, inde tamen illum in aliis atque in asserenda etiam Epistolæ Judge veritate deceptum fuisse, quis recte unquam colligat?

Cæterum, animadverte, quæso, quæcumque Clemens ex hac Judæ Epistola retulit ³¹, ea ad verbum ex Græco illius textu fuisse delibata, paucis quibusdam exceptis, quæ in Clementinorum operum scholiis adnotantur.

A Alia quoque plurima Novi Testamenti loca non sine aliqua quorundam verborum diversitate ab illo descripta legimus. An autem illa lectionum variantas in memoriam ejus non satis tenacem, vel in codicum quibus ille utebatur, ab aliis discrepantiam refundenda sit, dictu satis difficile est. Vero autem videtur similius id huic saepius quam alteri ascriendum.

Porro autem unum eundemque Scriptura locum ab eo diverso modo transcriptum nonnunquam advertimus. Ut cætera enim omittamus, primam Evangelii Joannis sententiam uno in libro sic redidit ³²: « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς Θεόν. In Pædagogo autem ³³: « Ἐν ἀρχῇ ὁ Λόγος ἦν τῷ Θεῷ. »

Unum tandem, ne et tu saepè decipiari, te adhuc monitum esse volumus, citata a Clemente sacrae Scripturæ ac præsertim Evangeliorum loca, in operum ejus editionibus saepius male indicari. Plurimorum instar illud erit, quod ipse in medium protulit ³⁴: « Ecce qui in vestitu gloriose et deliciis degunt », etc. in margine siquidem pro Luca, ex quo haec hansta sunt, **30** Matthæus qui longe aliter locutus est ³⁵, præpostere citatur. Id autem semel notasse satis esse putavimus.

ARTICULUS V.

De lege apostolica, qua sanguine animalium et suffocatis carnibus interdicitur.

Sacrae Scripturæ etsi nulla Clemens verba aliquando describat, ad ea tamen alicubi non obscure alludit. Quando enim Christianis hominibus potu atque pastu sanguinis animalium plane penitusque interdici sic docet ³⁶: « Neque hominibus fas est tangere sanguinem, quibus corpus nihil est aliud quam caro exulta sanguine. Verbi particeps fuit humanus sanguis, et gratia per spiritum habet communionem; » nonne ad hanc respicit legem in Actibus apostolorum scriptam: « Visum est Spiritui sancto et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, quam necessaria; ut abstineatis vos ab immolatis simulacrum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione »³⁷? Hanc itaque legem a Christianis Clementis tempore observatam fuisse nemo diffitebitur. Sed quia haec eadem lex ab nostra Patrum Bibliothecæ auctoribus non semel memoratur, quæ de ea et de hoc Clementis loco in controversiam veniunt, paulo accuratius sunt examinanda. Tria autem potissimum in disceptationem vocantur, primum utrum vox « et suffocato » ab apostolis profecta, vel sacro divini libri textui inserta sit; deinde quandiu lex illa apud Christianos obtinuerit; tertio denique cujus ponderis sint allatae a Clemente nostro rationes.

Ad primum autem quod attinet, pseudo-Ambrosius haud hæsitanter affirmat eam vocem « et suffocato » inepte prorsus a male seriatu quodam Græculo apostolico textui additam: « Quæ sophiste Græcorum, inquit, non intelligentes, scientes tamen a sanguine abstinenti, adulterarunt Scripturam, quartum addentes mandatum, et a suffocato observandum. Quod puto nunc Dei nutu intellecturi sunt, quia supra dictum erat, quod addiderunt ³⁸. » Nullum autem falsa Ambrosiani nominis usurpatio sic moveat, ut omnem ficto maleisque larvato scriptori fidem continuo derogari velit. Verum enimvero Irenæus ubi hoc apostolorum editum totidem verbis refert, alto eadem vocem præterit silentio: « Placuit sancto, inquit, Spiritui... abstinere vos ab idolatriis, et sanguinis effusione, et fornicatione »³⁹. Simili quoque modo Cyprianus

²⁸ Comment. in cap. II Epist. ad Tit. ²⁹ Euseb. lib. II Hist., cap. 25. ³⁰ idem, lib. VI Hist., cap. 14. ³¹ dissert. in ep. s. Barn. art. 3. ³² rursus lib. III Strom. ³³ Admon. ad gent. pag. 5. ³⁴ Pædag. lib. I, cap. 8, pag. 113. ³⁵ Pædag. lib. II, pag. 201. ³⁶ Luc. VII, 25. ³⁷ Matth. XI, 8. ³⁸ Pædag. lib. III, pag. 228. ³⁹ Act. XV, 28, 29. ⁴⁰ pseudo-Amb. Comment. in Epist. ad Gal., cap. II, v. 2. ⁴¹ Iren., lib. III adv. hæres., cap. 12.

eam omisit : « Abstinere vos ab idololatricis, et a sanguinis effusione, et fornicatione »⁵³.

At plures tamen cum Augustino, Cyrillo, aliisque inferius citandis, hanc vocem ab apostolis revera prodiisse agnoscent. Quamobrem variis Ecclesiæ conciliis nominatim cautum legimus, ne quis suffocato vescatur.

Unde autem nata sit hæc veterum Patrum dissensio, si queraras, Hieronymi verbis tibi respondebimus : « In Actibus apostolorum narrat historia... seniores qui Jerosolymis erant, et apostolos pariter congregatos statuisse per litteras, ne superimpone-retur eis jugum legis, nec amplius observarent; nisi ut custodirent se tantum ab idolothylis, et sanguine, et fornicatione, sive, ut in nonnullis exemplaribus scriptum est, et a suffocato »⁵⁴. Vides itaque hanc ultinam vocem, attestante Hieronymo, in paucioribus, vel ut ipse ait, « in nonnullis, tantum sacrae Scripturæ codicibus representatam. Quid mirum igitur, si a Patribus jam laudatis omissa, ab aliis, prout quique eorum serebant Scripturæ codices, citata fuerit? Præterea ex hoc eodem Hieronymi testimonio liquet vero parum similem videri Gehere pseudo-Ambrosii opinionem, qui hanc particulam a sophistis Græcorum sacre textui additam esse contendit. Porro autem, si Augustino credimus, lex sanguinis potum prohibens, suffocatum etiam complectitur. « Præceptum ab apostolis, ut abstinerent gentes.... a sanguine, id est ne quidquam ederent carnis, cuius sanguis non esset effusus »⁵⁵.

Quando vero ea lex abrogari, vel de illa aliquid derogari cœperit, non una est eruditorum hominum opinio eademque sententia. At sane constat Christianos diu post Clementis tempora hanc sectuos esse apostolorum normam et institutionem. Testes hujuscemodi rei si tibi citari velis, audi, quæso, Tertullianum : « Ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentibus habemus, qui propterea quoque suffocatis et morticini abstinentur: ne quoquomodo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum botulos etiam cruento distentos admoveatis, certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per quod exorbitare illos vultis »⁵⁶. Nec minus aperte Minuti Felix : « Nobis, inquit, homicidium nec videre fas, nec audire; tantumque ab humano sanguine caveamus, ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem noverimus »⁵⁷. Bibliadis vero, martyrium agens et tormentis vexata, apud Eusebium sic respondisse perhisheret : « Qui fieri posset, ut infantes comedarent (Christiani), quibus ne sanguinem quidem animalium degustare licet »⁵⁸? Origenes quoque : « Vides, ait, hanc de observatione sanguinis legem, que communiter et filiis Israel et advenis data est, observari etiam a nobis qui ex gentibus per Jesum Christum credimus Deo »⁵⁹. His accedit Hieronymus, qui in suis ad Ezechielis prophetiam commentariis sic loquitur : « Omni generi electo, regali et sacerdotali (quod proprie ad Christianos refertur), haec præcepta convenient, ut morticinum non comedat, tam de avibus quam de pecoribus, cuius nequam sanguis effusus est, quod in Actibus apostolorum dicitur suffocatum, et quæ necessario observanda, apostolorum de Jerusalem epistola monet, et captum a bestia, qui et ipsum similiter suffocatum est, et condemnat sacerdotes, qui in turdis, ficedulis, gliribus et cæteris hujusmodi hæc aviditate gulæ non custodiunt »⁶⁰.

A : Quam stricte autem Christianos hac lege teneri antiquis olim patribus nostris persuasum fuerit, inde colligas, quod antiqui Ecclesiæ Patres, pluribus etiam in synodis olim congregati, variis iisque nonnunquam gravissimis poenitentiis prævaricatores ejus censerint esse multandos. Nam ut pseudopigraphum canonem apostolorum, qui sacerdotes depositionis, laicos segregationis poena afficit ⁶¹, missum faciamus, certe concilio Gangreni, omnes hujuscemodi prævaricationis rei anathematis gladio feriuntur ⁶². Trullana autem synodus eamdem in eos, atque apostolicus canon poenam decernit ⁶³; secunda vero Aurelianensis illos ab Ecclesiæ arcto cætibus ⁶⁴. Mitius agit summus pontifex Gregorius tertius, qui illos per quadraginta tantum dies poenitentiae, haud dubie publice, jubet addici ⁶⁵. Denique ex ipso quoque Beda discimus ab Ecclesia idem suisse constitutum ⁶⁶.

B : Ex his autem et aliis, quæ huc congerere nihil necessere est, similibus Ecclesiæ decretis, quidam hujuscemodi **31** ætatis scriptores concludunt hanc legem non ante quadragesimos abhinc annos suisse antiquam. Verum eam longe pluribus ante id tempus sacerdos abrogari cœpisse nullus plane dubitandi locus est. Nec obscure quidem id probari potest his Cyrilli Jerosolymitani verbis : « Scribunt apostoli et seniores... ut in primis idolothylis abstinent, deinde ut sanguine et suffocato. Nam hominum multi fieri et immanes, moreque canino viventes, sanguinem lambunt, agrestium et ferocium bellorum instar, suffocata devorant abunde. Tu autem, Christi servus, comedens, reverentia modestiaque adhibita comedere »⁶⁷. Quid enim alius ibi innuit eruditissimum ille vir, nisi damnandum esse feruum duntaxat et immanem sanguinis suffocatiique comedendi consuetudinem; ac Christiano, si modestia et reverentia adhibeatur, iis uti licere?

C : Augustinus vero id clarius enodatusque explicat: « In Actibus, inquit ⁶⁸, apostolorum, hoc lege præceptum ab apostolis, ut abstinerent gentes tantum a fornicatione, et ab immolatis, et a sanguine, id est, ne quidquam ederent carnis, cuius sanguis non esset effusus. Quod alii non sic intelligunt: sed a sanguine præceptum esse abstinentium, ne quis homicidio se contaminet. Hoc discutere longum est, et non necessarium: quia et si hoc tunc apostoli præceperunt, ut ab animalium sanguine abstinent Christiani, ne præfocatis carnibus vescerentur, elegisse mihi videntur pro tempore rem facilem, et nequaquam observantibus onerosam, in qua cum Israelitis gentes propter angulariū illum lapidem, duos in se condentem, aliquid communiter observarent: simul et adnitionerentur ex ipsa arca Noe, quando Deus hoc jussit, Ecclesiam omnium gentium figuratam, cuius facti prophetia jam gentibus ad fidem accedentibus incipiebat impleri. Transacto vero illo tempore, quo illi duo parietes, unus ex circumcisione, alter ex præputio venientes, quamvis in angulariū lapide concordarent; tandem suis quibusdam proprietatis distinctius eminebant: ac ubi Ecclesia gentium talis effecta est, ut in ea nullus Israelita carnalis appareat; quis jam hoc Christianus observat, ut turdos, vel minutiores avicularis non attingat, nisi quarum sanguis effusus est, aut leporum non edat, si manu a cervice percussus, nullo cruento vulnere occisus est? Et qui pauci adhuc tangere ista formidant, a cæteris irridentur; ita omnium animos in hac re tenuit illa sententia Veritatis: Non quod intrat in os vestrum

⁵³ Cyp. lib. iii Testimon. ⁵⁴ Hieron. lib. ii in Epist. ad Gal., cap. 3. ⁵⁵ Aug. lib. xxxii contra Faust., cap. 13. ⁵⁶ Tertul. Apol., cap. 9. ⁵⁷ Minut. in Octavio, pag. 34. ⁵⁸ Euseb. lib. iii Histor., cap. 1. ⁵⁹ Orig. lib. ii Comment. in Epist. ad Rom., cap. 2, pag. 315. ⁶⁰ Hieron. lib. xiii Comment. in Ezech., cap. 45. ⁶¹ Can. apost. 69. ⁶² concil. Gangr. circa an. 324, can. 2. ⁶³ concil. Trul. an. 692, can. 67. ⁶⁴ concil. Aurel. an. 553, can. 20. ⁶⁵ Gregor. III, an. 740, t. VI Conc. Labb., p. 1482. ⁶⁶ Bed. De remed. peccat., cap. 4. ⁶⁷ Cyril. Jeros., catech. 4, pag. 34. ⁶⁸ Aug. lib. iii cont. Faust., cap. 13, pag. 456.

vos coquinat. » Hunc Augustini locum, etsi paulo longiorem integrum descripsimus; quia plura, quæ ad rem nostram faciunt, ibi dilucide planque enucleantur.

Primum testatur hanc legem suo tempore ita fuisse abrogatam, ut qui eam adhuc observare vellent, a ceteris omnibus irriterentur. Ab apostolis siquidem usque ad illud tantum tempus imposta fuerat, quo ex Judæis et gentibus una facta est Ecclesia, nullusque carinalis Israelita amplius extitit.

Præterea qui hac lege se solutos esse credebant, his præsentim nitebantur Christi verbis: « Non quod intrat in os, coquinat hominem ». Persuasum enimvero habuerunt hæc Domini nostri sententia se longe arctius, quam lata ad tempus tantum aliquod apostolorum ejus lege astringi et obligari.

Non putamus tamen Augustinum de omnibus generatim, ac per totum orbem terrarum dispersis, seu Christianis, seu Ecclesiis loqui; sed eum de Africana aliisque vicinioribus esse intelligendum. Quamvis enim Cyrilus Jerosolymitanus nobis, ut vidimus, testis sit eadem lege nullum amplius suo tempore teneri, illam tamen Hieronymus, uti jam observavimus, apud suos nondum rescissam, vel infirmatam fuisse testificatus est.

Ex dictis itaque haud plane immerito colliges, hanc apostolorum præscriptionem tandem a Christianis sedulo observatam, quandiu variis tyrannorum et paganorum persecutionibus vexati fuerunt. Pace autem Ecclesiis reddita, eos paulatim, ac ciuitate quibusdam in locis, in aliis serius, atque etiam posterioribus sæculis ab illa descivisse,

A donec ab omnibus ubique tandem abrogata est. Neque tamen iis subscribere possumus, qui ex collectione canonum a Beda aliisque scriptoribus adorata concludunt eamdem legem eo tempore a Christianis observatam, quo hujusmodi compilations publicam prodierunt in lucem. Hujuscemodi generis scripta quid actum fuerit potius indicant, quam quid adhuc apud Christianos tum esset in usu.

Quod autem ad hujuscemodi interdicti allatas a Clemente nostro rationes spectat, certe Augustinus aliam iis plane similem protulit, propter quam apostoli morticino patriarchis et Israelitis olim prohibuerunt: « Morticinum, inquit, puto, quod ad escam usus hominum non admisit, eo quod non occisorum, sed mortuorum animalium morbida caro est, nec apta ad salutem corporis, cuius causa sumimus alimentum ». Sed apostoli non his rationibus, ex ipsa hujuscemodi alimenti natura petitis, ad hanc, de qua agimus, condendam legem inducti vindentur. Non alia quippe in ea serenda illis, ut ibidem tradit Augustinus, mens suit, nec aliud consilium, quam ut Christianis « pro tempore rem facilem et nequaquam observantibus onerosam » præcipiendo, Judæorum consulerent infirmati, atque ea benignitate et indulgentia illos ad Christianæ fidei professionem facilius adducerent. Alia igitur argumenta ad confirmandam potius ac Christianorum animis altius insigndam hanc legem, quam ad explicandam legislatorum in ea conscribenda menteat a Clemente, ut aliis sæpe usu venit, excogitata et proposita hand merito dixerimus.

CAPUT IV.

De Christi et Spiritus sancti divinitate, sacroque Trinitatis mysterio, ac de iis quæ ad Christum pertinent.

ARTICULUS I.

De summa Christi divinitate in Admonitione ad Grecos asserta.

Supremam Filii Dei, Christi Domini, divinitatem Clemens tam clare et aperte, tam frequenter et assidue suis in libris asserit et propugnat, ut dictu difficultissimum sit cur nonnulli etiam catholici homines illum in hoc præcipuo Christianæ fidei capite explicando erroris alicuius reum agere non dubitaverint. Neque enim ad iniquam eorum criminacionem plane depellantur singula quæque, quod sane longius esset et inutile, in medium proferenda sunt illius certa plane et minime obscura de summa Christi divinitate testimonia; sed ex iis quædam tantum seligere sufficiet, quibus ipso sole meridiano clarus cuiilibet etiam pervicaciore homini fiat, nullum **32** unquam ante Nicæna tempora fuisse scriptorem, qui illo apertius et constantius hoc catholicum dogma docuerit et tuitus sit.

Missa itaque ea primum faciemus, quibus eruditissimus ille vir Christum ante Davidem, ex cuius stirpe homo factus est, et ante Luciferum exstisse prædicat⁷⁰. Neque iis etiam immorabitur, quibus gentiles serio monet Christum ab apostolo Paulo Deum certissime renuntiari⁷¹. Id quoque, etiamsi ad rem nostram plurimum faciat, ultro prætermitemus, quod Clemens expressissime definit, Christum esse Deum et hominem, Deum viventem, qui passus est et adoratur, qui ex hominibus solus est Deus⁷².

C His igitur omissionis, ad illa animum sedulo advertamus, quæ de Christo Domino hunc scribit in modum⁷³: « Nunc autem apparuit hominibus hic ipse Verbum, qui solus est ambo, Deus et homo. apparuit qui est in eo, qui est: quoniam Verbum, quod erat apud Deum, doctor apparuit, per quod omnia sunt fabricata. Verbum quod cum olim vitam in creatione, ut opifex, dedisset; postquam tanquam magister se manifestavit, bene vivere docuit, ut postea vitam aeternam, ut Deus, suppeditaret. »

Observes velim, et diligenter nobiscum expendas Graeca illius verba, ἐπεξάνη δὲ ἐν τῷ δύτῃ ὄν. ὅτι δέ Λόγος δεῖ πρὸς τὸν Θεόν, διδάσκαλος ἐπεξάνη. « Apparuit qui est in eo qui est; quoniam Verbum quod erat apud Deum, magister apparuit. » Quo enim, amabo te, his Clemens verbis alio collineat, quam ad illud ipsum proprium Dei nomen, δὲ ὄν, quod petenti olim Moysi ab ipsomet eodem Deo declaratum legimus? Atqui Clemens hoc nomen non tantum Filio Dei, sicut et Patri re ipsa attribuit; sed ei ascribendum hinc probat, quoniam antequam homo fieret, ille ipse Verbum erat apud Deum, et per ipsum facta sunt omnia. Quid autem aliud inde colligas, nisi Clementem eamdem Verbo et Filio Dei tribuisse divinitatem, quæ ipsimet Patris aeterno tribuenda est?

Quod quidem mirum in modum ea confirmant, quæ continentur subjungit⁷⁴: « Verbum ut opifex vitam homini creatione dedit, ut magister eum

⁷⁰ Matth. xv. 11. ⁷¹ Aug. lib. xxxii cont. Faust., cap. 13, p. 456. ⁷² Admon. ad. gent. pag. 4, 5.
⁷³ pag. 56. ⁷⁴ pag. 66. ⁷⁵ pag. 5, 6. ⁷⁶ pag. 6.

sanctam et honestam vitam vivere docuit, ut Deus beatam et aeternam illius vitam facit. At quis unquam, nisi supremus Deus, triplicem hanc vitam homini dare potest?

Eamidem Christi divinitatem paulo brevius, sed non minori perspicuitate et evidentiis sic alibi explicat¹⁸: « Ή μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ εἰχών δὲ Λόγος αὐτοῦ, καὶ τιδεῖ τοῦ νοῦ γνήσιος, δὲ θεὸς Λόγος, φωτὸς ἀρχέτυπον φῶς, εἰχών δὲ τοῦ Λόγου δὲ ἀνθρωπος. » Est quidem Dei imago ejus Verbum, et filius mentis legitimus, divinum illud Verbum, lucis lux archetypa: Verbi autem imago est homo. » Hæc sane tam clara et aperta divinæ Christi naturæ confessio aliquid potius videtur esse concilii occumenici, Arianam hæresim damnantis decretum, quam unius hominis ante Nicæna tempora scriptoris testificatio et sententia. Quid enim aliud Nicæna synodus contra errores Arii decrevit, nisi Christum esse verum et proprium Dei Filium atque ex Patre suo tanquam lumen de lumine genitum? Atqui hæc est ipsissima Clementis nostri definitio.

At, inquires, si Verbū sit verus Dei Filius et ab eo genitus, cur eum Clemens ἀρχέτυπον φῶς, « lucem archetypam, » appellat? Hujus quæstionis solutionem plures iisque doctissimi Ecclesiæ Patres tibi suggerunt, qui Dei Filium, Verbum divinum, dicunt idem esse et exemplar, quo Pater aeternus universa molitus est. Quapropter docent illum esse principium de principio, in quo universa creata sunt. Unus autem ad id probandum, ne in re minime ambigua diutius immoremur, sufficiet Augustinus. Nihil enim his illius, quibus Patrem aeternum alloquitur, verbis clarius et apertius: In principio, inquit, tuo fecisti cœlum et terram, in Verbo tuo, in Filio tuo, in virtute tua, in sapientia tua, in veritate tua. . . . Omnia in sapientia fecisti, et illa principium, et in eo principio fecisti cœlum et terram¹⁹. » Eadem sane in subsequenti libro, ne id semel tantum et obiter attigisse videretur, repetit et incoleat²⁰. Ne quis autem inde plura in sanctissima Trinitate prima esse principia temere inferret, ille alibi Filium unum cum Patre principium esse docuit: « Pater principium non de principio, Filius principium de principio; sed utrumque simul non duo, sed unum principium²¹. » Clemens itaque eodem sensu asserit Verbum a Patre aeterno genitum esse lucis paternæ lucem archetypam; quia ipse, qui omnia creavit, illorum fuit idea, exemplar et ἀρχέτυπον.

Sed agesis, et ad alia transeamus, quibus Clemens eodem in libro Christum ejusdem omnino cum Patre divinitatis esse suis ipse verbis tradidit et definit: « Verbum divinum, qui revera est Deus manifestissimus, qui est universorum Domino exæquatus: « Ο φανερώτατος δύνατος Θεός, δὲ τῷ δεσμῷ τῶν δλων ἐξισωθεῖς²². » Quoniam erat ejus Filius, et Verbum erat in Deo. . . . Undenam ipso esset, et quis esset, per ea, quæ docuit et demonstravit, ostendens fœderis initio, et reconciliator, et servator noster, Verbum, fons vivificus, pacificus, qui per universam faciem terræ diffunditur, per quem, ut semel dicam, effecta sunt omnia, pellagus honorum, πέλαγος γέγονεν ἄγαθον²³. » Quid ad declarandam Christi divinitatem expressius significantiusque potest desiderari? Ibi enim Clemens asseveranter affirmat Verbum divinum esse Deum manifestissimum, sed ipsum etiam upiversorum Domino, id est Patri suo adæquare et æquiparari.

Qua autem ratione id ille probaverit, quæso, di-

ligenter attendas: « Quoniam, inquit, erat ejus Filius, » verus scilicet, et proprius, γνήσιος, ut paulo ante dixerat; et quia « Verbum erat in Deo, » ita sane, ut nunquam in eo esse incepit, sed ipsi fuerit coæternum. Neque enim Pater aeternus sibi proprio suo Filio, neque Deus Spiritus sine Verbo esse unquam potuit.

Ipsa vero honoris et laudis elogia, quibus Clemens Christum ibi exornat, nonne summo supremoque Deo ita sunt propria, ut nulli alii tribui possint et convenire?

ARTICULUS II.

Quam invicte eadem Christi et Spiritus sancti dignitas ac sanctissimæ Trinitatis mysterium in libro Pædagogi asserantur.

Quæ in medium hucusque protulimus, asserta a Clemente nostro summæ Christi divinitatis argumenta, ex uno tantum illius libro a nobis delibata sunt. Quid ergo? si alia ejus scripta ac libri præsertim *Pædagogi* percurrentur, tot certe tamenque invicta legentibus undique sese offerent ejusdem assertionis firmamenta; ut oculis prorsus orbatus sit, qui illa non videat, et mente omnino captus, qui eis **33** reluctetur. Ab ipso enim *Pædagogi* initio ille Christum Dominum his nativis pingit coloribus et verbis: « Εοχεν δὲ δ παιδαγωγὸς ἡμῶν τὸ Πατέρα αὐτοῦ τῷ Θεῷ, οὐκέπερ ἐστιν Υἱός, ἀναμάρτυρος, ἀπληπτος, καὶ ἀπαθῆς τὴν ψυχὴν Θεός τὸν ἀνθρώπου σχῆματι. ἄχραντος, πατρικῶν θελματι δάκρυν, Λόγος, Θεός, δὲ τῷ Πατέρι, δὲ δεξιῶν τοῦ Πατέρος, σὺν καὶ τῷ σχῆματι Θεός. » *Pædagogus* autem noster, Deo Patri suo similis est, cuius est Filius, in quem nullum omnino cadi peccatum, estaque nulli reprehensioni afflita, et animo impassibilis; Deus in figura hominis, impollutus, paternæ voluntati serviens, Verbum, Deus qui est in Patre, qui est a dexteris Patris, et cum figura Deus est²⁴. Utramque Christi naturam cum humanam tum præcipue divinam ibi luculenter auctor noster prædicat. Et enim illum non modo Verbum, Λόγος, et Deus simpliciter appellat; sed Filium Dei ita Patri suo similem, ita verum in homini figura Deum; ut ipse in Patre, quemadmodum Pater in ipso sit: « Ia ipso, alibi adhuc inquit, Filius, et in Filio Pater²⁵. » Quis autem de creatura aliqua, ac puro merore homine, hæc a Clemente nostro dici potuisse jure merito crediderit?

Age vero, et vide, quæso, quibus ille laudum titulis Christum extollat. Ab illo enim vocatur ἀνάρτητος, qui non peccavit, vel potius, qui peccare non potest. Nam continenter adiecit διαληπτος, qui argui et reprehendi nequit, vel reprehensioni non est obnoxius. Tum deinde ἀράτητος, qui animi affectionibus et perturbationibus minime subjectus est. Denique ἄχραντος, impollutus et immaculatus. « Atqui nullo modo peccare penitus, » inquit ibidem Clemens²⁶, « Dei esse dicimus. » Tanta autem cura illud discipulis suis persuadere enititur, ut aliis verbis idem repeatat: « Hic nobis est imago, in qua nulla est macula. . . . Et ille quidem ab omnibus humani animi perturbationibus est liber. Propterea enim vel solus est iudex, quod solus sit, in quem peccatum non cadit²⁷. » In scirpo igitur nodum querit, qui Clementem ibi de summa Christi divinitate meuentem suam clare omnino, et perspicue aperuisse incircabitur.

Quid vero, quod ille Christum nulli non solum peccato obnoxium esse asseverat, sed ab ipso quoque tanquam vero et supremo Deo peccata dimitti:

« In omnibus, inquit, prodest, et in omnibus juvat

¹⁸ pag. 62. ¹⁹ lib. xi Confess., cap. 9. ²⁰ lib. xii Confess., cap. 29 et seq. ²¹ lib. iii cont. Maxim. Arian., cap. 17. ²² pag. 68. ²³ pag. 64. ²⁴ lib. i Pædag., cap. 2, pag. 79 et seq. ²⁵ lib. i Pædag., cap. 7, pag. 108. ²⁶ pag. 80. ²⁷ ibid.

Dominus, et tanquam homo, et tanquam Deus : peccata quidem remittens, ut Deus; ne peccemus autem, paedagogi ritu instruens, ut homo⁴⁵. » Si Clemens igitur Christum, propterea « quod solus sit, in quem peccatum non cadit, » verum et suumnum putavit esse Deum, multo sane magis illud eo persuasum habuit, quod penes illum supra remittendorum peccatorum esset potestas? Quapropter rursum de eodem divino medico in hæc scribit verba: Λόγος δὲ ὁ πατρικὸς μόνος ἐστιν ἀγθωπίων τοτρὸς ἀρρωστημάτων Παύλος, καὶ ἔποδες ἄγιος νοσούστης ψυχῆς. « Verbum autem paternum solus est humanarum ægritudinum Pænitus medicus et sanctus ægrotat animæ incantator⁴⁶.

Quid tandem, quod et ipsum hanc dubitanter appellat τὸν παντοχάρτορα Θεὸν Δόγον, « Omnipotenter Deum Verbum⁴⁷, » qui cor hominis sic satiare potest, ut nullius plane rei amplius indigent?

Ex ipsis autem divinissimis sacrae Scripturæ cum Veteris, tum Novi Testamenti fontibus se hanc doctrinam hausisse palam omnibus facit. Postquam enim de Christo id ab Isaia prænuntiatum fuisse dixisset: « Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, cuius principatus super humerum ejus, et vocatum est nomen ejus magni consilii angelus⁴⁸, » continuo subnectit: « Per eundem prophetam narrat ejus magnitudinem: Θαυμαστὸς σύνδουλος, Θεὸς δυναστής, Πατὴρ αἰώνος, ἄρχων εἰρήνης καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ πέρας. » Admirabilis consiliarius, Deus potens, Pater aternus, princeps pacis. . . . et pacis ejus non erit finis; unde sic exclamat: « O magnum Deum! o perfectum puerum! Filius in Patre, et Pater in Filio. Ω τοῦ μεγάλου Θεοῦ! Ω τοῦ τελετοῦ πατόλου! Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πατὴρ ἐν Υἱῷ. » Quis igitur negabit Clementi persuasum omnino fuisse Christum ab Isaia verum et summum, ac eundem cum Patre Deum apertissime declarari?

Eodem planc modo ex primis Evangelii Joannis verbis argumentatur⁴⁹: « Nihil odio habet Deus: sed neque ejus Verbum. Utrumque enim unum est, nempe Deus: ἐν γάρ δμῳο ὁ Θεός. Dicit enim: In principio Verbum erat in Deo, et Deus erat Verbum. » Nemo itaque, nisi summa obsecratus pertinacia, non videt Clementem ex prima illa Joannis sententia colligere Christum Dominum ita cum Deo Patre esse unum, ut unius ejusdemque cum eo sit naturæ et divinitatis.

• Pergamus autem, et quomodo illud idem ex aliis Evangeliorum locis invictissime conficiat, videamus. At id quidem luculentissime ea ratione demonstratur, qua ille ex divina eadem Scriptura ipsummet Deum, qui bonus est, justum esse convincit. Hunc enim vero ea simplicissima unitate, qua major excogitari non possit, esse unum sic probat: « Unum quidem ipsum dicit; ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint. . . . Ut unum sint, sicut nos unum sumus; ego in ipsis, et tu in me, ut sint perfecti in unum. Unum autem est Deus, et ultra unum, et supra ipsam unitatem. Et ideo particula illa, « tu, » demonstrativum habens emphasis, eum qui vere solus est, qui fuit, et est, et erit, Deum ostendit⁵⁰. » Deinde vero probat eum esse justum, quem prius bonum esse demonstraverat. Tum subjungit: « Qui enim hos quidem statuit a dextris, illos vero a sinistris; quatenus quidem Pater, qui bonus est, mente concipitur, id solum, quod est bonus, appellatus est; quatenus vero qui Filius est, Verbum ejus in Patre est, justus appellatur, ex mutua quæ est inter se rela-

tione et habitudine; ut sit dilectionis æquitas et dimensum nomen potentiae: » Ο γάρ ιστὰς τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν, τοὺς δὲ ἐξ εὐωνύμων, καθὸ μὲν Πατὴρ νοεῖται ἀγαθὸς ὁν, αὐτὸδ μόνον ὁ ἐστι κέχαλται, ἀγαθὸς· καθὸ δὲ Υἱὸς ὁν ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐν τῷ Πατρὶ ἐστι, δίκαιος προσαγορεύεται, ἐκ τῆς πρὸς ἀλληλα σχέσεως· ἀγάπης λοιποὶ μεμετρημένον δυναμεῖν. Denique posteaquam illud variis Seri-
pius testimoniis confirmavit, hanc ex iiii elicite conclusionem: « Idem ergo est Pater ejus, qui cum unum sit multis significatur potestatibus, et hoc sibi volebat illud: « Nemo novit Patrem; » qui quidem erat omnia priusquam veniret Filius: ut sit veritate apertum, quod qui est universorum Deus, unus solus sit bonus, justus, opifex, Filius in Pa-
tre, cui gloria in sæcula sæculorum, amen. Τοῦ συμπάντων Θεοῦ, Ενα μόνον εἶναι ἀγαθὸν, δίκαιον, δημιουργὸν, Υἱὸν ἐν Πατρὶ⁵¹. » Quis autem ad unam eandemque Filii et Patris naturam declarandam B quidquam his verbis expressius significantiusque merito desideraverit? Ibi quippe Clemens disertissime docet 34 Filium Dei esse unum cum Patre, ea simplicissima unitate, qua nullus unquam possit majorem fingere, vel excoxitare.

Non audiendus itaque pertinax quis Arianus, qui Clementem non de naturæ, sed voluntatis tantum, atque amoris unitate, seu potius conjunctione loqui ex eo, quod ab ipso citatur, Joannis testimonio nobis perperam objicit. Ex tota enimvero illius argumentandi ratione manifestissimum et sole meridiano clarus est, non aliam ejus fuisse mentem; nisi ut ex his Christi apud Joannem verbis ostenderet illum a Patre suo æterno petuisse; ut homines gratia, veritate et amore unum fierent, quenamadmodum ipse cum eodem Patre suo unus natura Deus erat.

Quamobrem postquam ille suscitabat Patrem et Filium esse unum euandemque Deum, justum et bonum: « Vide, inquit, quomodo Pædagogi, id est Christi, quod justum est, ostenditur in increpatiōnibus, et Dei, quod bonum est, in miserationibus. Quocirca David, hoc est Spiritus qui per eum loquitur, utrumque complectens, de eodem Deo psallit: « Justitia et iudicium præparatio sedis tuæ, « misericordia et veritas præcedent faciem tuam⁵². » Fatetur esse ejusdem potestatis, et judicare et benefacere; simul enim est utrorumque potestas, iudicium justi quod discernit, et idem justus et bonus, qui est vere Deus, qui est ipse omnia, et omnia ipse; quoniam ipse est Deus, qui est solus Deus. » Τῆς αὐτῆς εἶναι δυνάμεως ὅμολογει καὶ κρίνειν καὶ εὐεργετεῖν. Ἄμα γάρ ἀμφοῖν ἡ ἑρουσία, ἡ κρίσις τοῦ δικαίου διακρίνει τὰ ἐναντία. Καὶ ὁ αὐτὸς δίκαιος, καὶ ἀγαθὸς, ὁ δυτικὸς Θεός· ὁ ὑπὸ στότος τὰ πάντα, καὶ τὰ πάντα ὁ αὐτὸς Θεός· ὁ μόνος Θεός⁵³. Denique hoc summæ Christi cum Patre suo unitatis prædicandæ studium Clementi nostro adeo cordi erat, ut eo nomine hanc ad eum fundat precem: « Placare tuis, o Pædagoge, pueris, Pater auriga Israel, Fili, et Pater, unum ambo, Domine, Υἱὲ καὶ Πατὴρ, ἐν ἀμῷῳ, Κύριε⁵⁴. »

Quamvis autem eruditissimus ille scriptor summan Patris et Filii unitatem tantopere commendet, illos tamē persona et hypostasi, ut theologi loquuntur, distinctos haud obscure declarat. Mutuum enim dicit esse inter eos « relationem et habitudinem. » Atqui hujuscemodi relatione et habitudine veram in Deo personarum distinctionem importari quis merito iniicias ibit?

Quid ergo aliud nobis superest, nisi ut ejusdem Clementis nostri verbis contra recentes Arianos, quemadmodum ille adversus veteres quosdam hæreticos concludamus: Μήτι οὖν ὅμολογήσουσι

⁴⁵ Lib. i. Pæd. cap. 3, pag. 82. ⁴⁶ lib. i, cap. 2, pag. 84. ⁴⁷ lib. iii Pædag., pag. 236. ⁴⁸ Pæd. lib. i, cap. 5, pag. 91. ⁴⁹ ibid. cap. 8, pag. 413. ⁵⁰ ibid., pag. 177 et seqq. ⁵¹ ibid. 119. ⁵² Psal. lxxviii, 45: ⁵³ ibid., cap. 9, pag. 127. ⁵⁴ lib. iii Pædag., pag. 266.

πάντες τῶν Λόγου τέλειον ἐκ τελείου φύντα τοῦ Πατρὸς; « Annon ergo vel inviti fatebuntur Verbum perfectum, ex perfecto Patre natum? » id est Verbum seu Christum Dominum divina sua generatione factum esse cum paternae naturae, tum omnium ejus divinarum perfectionum participem. Christus itaque jure merito a Clemente nostro appellatur « sanctus Deus, ἄγιος Θεός », Deus hominum amator, διφιλάνθρωπος Θεός, solus magister, qui cum Deus esset, nihil didicisse fuit consentaneum?.

Porro autem Clemens non minus clare de Spiritu sancti, quam de Christi divinitate ac de sanctissimo divinae Trinitatis mysterio, suam aperuit sententiam et mente. Quid enim his verbis expressius ac dilucidius? Εἰς μὲν δὲ τῶν ὅλων Πατέρες, δὲ καὶ δὲ τῶν ὅλων Λόγων, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον εὐ, καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ. « Unus quidem est universorum Pater, unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus sanctus unus, et ipse est ubique? ». Quonodo autem Spiritus sanctus ubique potest esse, nisi divina illius sit potentia et natura, quam Clemens in ipso et Patre ac Filio unam esse apertissime pronuntiat?

In fine tandem hujus operis eodem penitus modo Christianos ad laudandum Deum gratias ei agendas hortatur: Τῷ μόνῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρὶ παθαγωγῷ, καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ σὺν καὶ τῷ ἄγιῳ Πνεύματι: Πάντα τῷ ἐνί· ἐπὶ δὲ τὰ πάντα· δι' ὃν τὰ πάντα ἔν· δι' ὃν τὸ δεῖ· οὐ μέλη πάντες· οὐ δόξα, αἰώνες. Πάντα τῷ ἀγαθῷ, πάντα τῷ καλῷ, πάντα τῷ σοφῷ· τῷ δικαιῷ τὰ πάντα, ψή δέ δόξα καὶ εἰς τοὺς αἰώνας, ἀμήν. « Soli Patri et Filio, Filio et Patri paedagogo, et magistro Filio, et cum sancto Spiritu, per omnia uni, in quo omnia, per quem omnia unum, per quem est, quod semper est, cuius membra omnes, cuius sunt gloria et sacerula, qui est undeque bonus, undeque pulcher, undeque sapiens, undeque justus; cui gloria nunc, et in saecula saeculorum, amen? ». Quis sanctissimae Trinitatis mysterium, quo Patris, Filii et Spiritus sancti eadem natura esse creditur, aperius unquam professus est? Quamobrem Petavios, etsi Clementi parum, ut videbimus, aliquando faverit¹, ex his tamen illius verbis sic Crellium Socinianæ hereseos pervicacissimum sectatorem refellit et castigat: « Non haec, opinor, de nuda efficientia et actione diceret; præsertim cum hos tres unum esse ibidem asserat². » Et rectissime quidem. Nam Clemens ibi Filio et Spiritui sancto ea attribuit, que Paulus de uno summo et supremo Deo dixerat: « Ex ipso et in ipso, et per ipsum sunt omnia³. » Imo vero haec ille non aliter Filio et sancto Spiritui quam ipsimet aeterno Patri ascribit. Huc denique accedit quod doctissimum auctor noster ne quis Filium, tanquam minorem, alicubi ab ipso paedagogum cognominari, et Patrem utpote majorem, magistrum vocari causaretur, ibi utroque nomine Filium appellat.

ARTICULUS III.

Christum, antequam homo fieret, revera exstisset, et quomodo ille Israeliticī Christianique populi dux fuerit.

Cum Clemens tanta perspicuitate et evidenter supram Christi divinitatem asseruerit, nulli profecto admirabile videtur, cur ille passim in *Pædagogi* libris scripserit eundem Christum patriarchis Abrahamo, Jacobo, Moysi, aliisque non modo sese videndum exhibuisse, ac cum eis fuisse locutum, verum etiam Moysem et omnes sacros prophetas

scribentes divino suo afflavissemus spiritu. Ad id ita probandum omnia ejus testimonia hic accumulare nihil necesse est. Nonnulla enim jam a nobis delata sunt, vel mox proferentur. Cætera autem omnibus ita sunt obvia, ut a quovis etiam tardissimo et imperitissimo lectore possint facilissime perspicere. Quamobrem obiter tantum observabimus ex his plane penitusque revinci et obtundi incredibilem Photinianorum et quorumdam aliorum pertinaciam, qui Christum, antequam ex Maria nascetur, unquam exstitisse præfracte negare ausi sunt.

Et vero Clemens sepiissime testificatur Christum suis Israelitarum non secus ac Christianorum ducem, rectorem et pedagogum. Quonodo autem ipsum hoc munere functum fuisse auctor noster docuerit, paulisper expendendum est: « Revera, inquit, erat Dominus per Moysem paedagogus reteris populi, **35** per seipsum autem populi novi duci facie ad faciem. Ecce enim dixit Moysi: Angelus meus præcedet te, evangelicam et principalem Verbi potestatem representans; Dominicam autem auctoritatem ac dignitatem conservans... Prius itaque veteri populo vetus erat testamentum, et lex cum metu populum erudit, et Verbum erat angelus; novo autem et recenti populo novum ac recens testamentum datum est, et Verbum fuit genitum, et metus in dilectionem conversus est, et mysticus ille angelus paritur⁴. » Verbum itaque divinum, antequam homo fieret, veterem Hebraeorum populum sub angeli specie per Moysem cum metu et timore ducebatur; sed postquam humanam induit carnem, tum illud recentem Christianorum populum, per seipsum, facie ad faciem cum dilectione et amore rexit et gubernavit. Haec autem sicut certa et minime dubia, ita et omnibus clara et perspicua sunt.

At obscurum alicui fortasse videbitur quonodo idem Verbum et Dominus, qui Israelitarum dux sub angeli forma fuit, vel potius qui ipsomet angelus erat, ἄγγελος ἦν, ut a Clemente dicitur, τὴν εὐχέλιον καὶ ἡγεμόνιον ἐπιστήσας τοῦ Λόγου δύναμιν τὸ δὲ ἀξιωμα τὸ Κυριακὸν φυλάττων. « Evangelicam et principalem Verbi potestatem representans; Dominicam autem auctoritatem ac dignitatem conservans ». Sed quandoquidem ab eo paulo post angelus mysticus, μυστικὸς ἄγγελος, vocatur, hic videtur esse illius sensus: Verbum in Veteri Testamento sub mystici angeli figura delitescens, eam quam in Novo Testamento habiturum erat, representabat potestatem, et eam, qua in veteri pollicebatur, tunc conservabat auctoritatem.

Prius autem Clemens nos monet eidem divino Verbo, quamvis patriarchis aliisque veteris testamenti patribus se videndum præberet, nullum tam, antequam nascetur, fuisse nomen: « Εἰς δὲ αὐτόματος ἦν δὲ Θεός δὲ Κύρος, μηδέπον γέγενετος ἄνθρωπος ». Adhuc autem erat innominatus Deus, ut qui nondum homo factus fuerat⁵.

ARTICULUS IV.

Quo sensu Clemens corpus Christi deformē esse dixerit.

Quale vero assumptum a Christo corpus erat, si a Clemente nostro quæras, illud non modo non pulchrum, sed et aspectu suis deformē, τὴν δὲ τινα σχρόν γεγονέντα, asseveranter, et ulla absque hesitatione respondet⁶. Et id quidem ipsa Spiritus sancti auctoritate confirmare conatur: « Ipsum autem Dominum fuisse aspectu deformēm testatur Spiritus per Isaiam: Et vidimus ipsum et non habebat speciem, nec pulchritudinem; sed species ejus vivilis et deficiens præ hominibus. » Nec divino Spir-

¹ lib. i Pædag., pag. 92. ² ibid., pag. 109. ³ pag. 92. ⁴ lib. i Pædag., cap. 6, pag. 102. ⁵ lib. iii Pædag., cap. ult., pag. 266. ⁶ dissert. seq. cap. 8, art. 2. ⁷ Petav. tom. II dogm. Theol., lib. iii, § 11, pag. 265. ⁸ Epist. ad Rom. xi, 36. ⁹ lib. i Pædag., cap. 7, pag. 110, 111. ¹⁰ ibid. ¹¹ ibid., pag. 110. ¹² lib. iii Pædag., cap. 1, pag. 215.

tus sancti testimonio suam firmavisse sententiam contentus, his etiam, quæ adversus eam objici possent, continuo occurrit : « Quis autem Domino præstantior? Sed non carnis pulchritudinem, que visione apprehendit : sed veram animæ et corporis ostendit pulchritudinem : animæ quidem magnificientiam, carnis vero immortalitatem⁸. »

In hac autem sententia illum constanter perseverasse certum est. Nam alio in opere in eundem scribit modum : Αὐτὸς ἡ χεραλή τῆς Ἐκκλησίας, ἐν σωρῷ μὲν δεῖδης διελήλυθεν καὶ ἀμφορός. « Ipse qui est caput Ecclesiæ, in carne quidem informis, et specie carentis transiit⁹. » Cur autem ille nec liberali nec præstanti corporis forma, sed plane deformatis fuerit, hanc ille ibidem causam affert : Εἰς τὸ δεῖδης καὶ δούματον τῆς θείας αἵτις ἀποδέπειν τιμᾶς διδάσκων. « Docens nos respicere ad id, quod est divinæ cause, et videri non potest, estque in corporeum¹⁰. » Quoniambrem alio in loco adjicit : Αὐτίκα δὲ Κύριος οὐ μάτη τὸ δέλησεν εὐτελεῖ χρήσασθαι σώματος μορφὴν, ἵνα μὴ τις τὸ ὥραλον ἐπανῶν κατὰ τὸ κάλλος θαυμάζων ἀφίστηται τῶν λεγομένων, καὶ τοῖς καταλειπομένοις προσανέχων ἀποτέμνηται τῶν νοτῶν. « Jam vero Dominus non frustra voluit uti vili et humili forma corporis, ne quis speciem laudans et admirans pulchritudinem, absistat ab iis quæ dicuntur, et intendens his quæ relinquuntur, abducatur ab iis quæ percipit intelligentia¹¹. »

Quid his verbis planius et explicatius? Verum quo clarius liquet Clementem in hac semper manuisse sententia, eo majori contentionis æstu disputant theologi, utrum ea vera sit, aut illi aliqua erroris nota inuri debeat. Incredibile enim plerisque videtur « ex omni divinitatis plenitudine, quæ in Christo », ut ait Apostolus, « corporaliter inhabitabat¹², nullum in ejus corpus emanasse radium, quod illud aliqua forma orisque venustate perfuderit. Existimant autem Clementem nostrum levissimo plane argumento ad oppositam adductum fuisse opinionem. Quo enim nittitur Isaiae testimonio, id non de corporis Christi specie et forma, sed de illo, cum in cruce ageretur, plagis ulceribusque deformato accipiendum esse contendunt.

Quapropter plurimi illum elegantissima pulcherrimaque corporis forma prædictum asserunt¹³. Aliqui vero recentiores censem eum forma fuisse mediocri, quæ nec fœditate sua, aut deformitate quemquam offendere, vel a se repelleret; nec eximio corporis præstantiorisque vultus lenonicio, ne aliquas humanæ fragilitati pararet insidias. Omnem itaque seu præcipuum ejus pulchritudinem in innocentia, sanctimonia, justitia ac divina virtutum omnium complexione sitam fuisse arbitrantur. Sed hi quibusdam tantum nituntur conjecturis, quæ quidem quantunvis ingeniose, ut doctis usu sæpe venire solet, excogitatæ; tanti tamen non sunt momenti, ut certæ Patrum auctoritati præponderare possint.

Alii porro, qui Christum præstantis formæ et eximiae pulchritudinis hominem fuisse tradunt, in opinione suæ confirmationem quosdam citant antiquos scriptores, atque in primis Hieronymum, qui adversus Porphyrium et Julianum Augustum contendit tantum in Christo majestatis occultæque divinitatis reluxisse splendorem, ut posset quoslibet primo ad se trahere aspectu : « Arguit in hoc loco Porphyrius et Julianus Augustus vel imperitiam historicorum mentientis, vel stultitiam eorum, qui statim secuti sunt Salvatorem, quasi irrationaliter quilibet vocantem hominem sint secuti; cum tantæ virtutes, tantaque signa praecesserint, quæ apostolos antequam crederent vidisse certum est. Certe fulgor ipse et majestas divinitatis occulta,

A quæ etiam in humana facie reucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu¹⁴, Nihil autem, inquit, ad commendandam summam corporis Christi venustatem et pulchritudinem luculentius dici potest.

Neque objicias Hieronymum, contra impios homines agentem, nimio disputationis æstu longius, quam par erat, abreptum. Etenim ad Principiam virginem in eundem plane modum scribere videtur¹⁵ : « Speciosus forma præ filiis hominum¹⁶. » In Hebreico : « Decore **36** pulchrior es filiis hominum... » Quæritur autem quomodo pulchrior sit cunctis filiis hominum, de quo legimus in Isaia : « Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem¹⁷... » Nec statim Scriptura dissonare videtur; quia ibi ignobilitas corporis propter flagella, et sputa, et alapæ, et clavos et injurias patibuli commemoratur: hic pulchritudo virtutum in sacro et venerando corpore, non quod divinitas Christi hominibus comparata, non formosior sit; haec enim non habet comparisonem; sed absque passionibus crucis universis pulchrior est, virgo de virgine, qui non ex voluntate viri, sed ex Deo natus est. Nisi enim habuisset in vultu quiddam sidereum, nunquam eum statim secuti fuissent apostoli; nec qui ad comprehendendrum eum venerant, corruebant. Denique et in praesenti testimonio, in quo ait : Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmitatem, reddit causas, quare iste perpessus sit. Quia avertit faciem suam, id est paululum divinitate subtracta corpus injuriae dereliquit.

At veretur ne hi summæ Christi pulchritudinis assertores attento satis animo perpendent Hieronymum non dixisse eximum et plane mirandum supremæ majestatis divinitatisque occultæ fulgorem, in humana Christi facie sic semper reluxisse, ut vel omnibus semper conspicuus fuerit, vel corpus ejus reddiderit præstantissima, mirabilique formæ venustate semper decoratum. Nam ibidem Hieronymus aperte tradit hunc fulgorem, « divinitate paululum subtracta, » a sacro illius corpore quandoque subductum, quo posset a Judæis injuria, plagiis et morte affici. Existimavit itaque Hieronymus hunc fulgorem et illud sidereum corporis Christi decus, non fuisse perpetuum, sed ad aliquod duntaxat, sicut in admirabili ejus transfiguratione, temporis spatium, quando scilicet homines ad se alliceret, vel terrere, aut in sui admirationem rapere voluit.

Deinde vero idem Hieronymus præstantem corporis Christi formam, ex virtutum ejus pulchritudine, quemadmodum Clemens noster, repetere videtur. Verunitamen si ille hac in re Clementi suffragatus est, ab illo sane, ne quid dissimilemus, prorsus in eo recedit, quod Isaiae testimonium, non de corpore Christi deformitate, sed de ipsomet illius corpore, plagiis et verberibus ante mortem deformato, explicandum esse censuerit.

Alterum porro corporeæ Christi pulchritudinis defensorem accersunt Chrysostomum, qui cur Christus turbas se aliando repulerit, his explicat verbis : Καὶ γὰρ ἡσαν αὐτῷ προσηλωμένοι φλοῦντες αὐτὸν, καὶ θαυμάζοντες, καὶ ὅρᾳ εἰς αὐτὸν ἀτὰ βουλόμενοι. Τίς γὰρ ἂν ἀπέστη τοιαῦτα θαυματουργούντος; Τίς δὲ οὐκ ἂν καὶ τὸ πρόσωπον τὸ δέλησεν ἀπλῶς ἰδεῖν, καὶ τὸ στόμα τὸ τα τοιαῦτα φεγγόμενον; Οὐδὲ γὰρ θαυματουργῶν ἦν θαυμαστὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ φαινόμενος ἀπλῶς πολλῆς ἔγειρε χάρτος. Καὶ τοῦτο ὁ προφῆτης δηλῶν ἔλεγεν. « Ποσίος κάλλει παρὰ τοὺς ιδοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Εἰ δὲ ὁ Ἰησαῖας λέγει: « Οὐδὲ εἶγεν εἰδός, οὐδὲ κάλλος, » ἢ πρὸς τὴν τῆς θεότητος δόξαν τὴν ἀπόρρητον, καὶ ἀφραστον, τοῦτο φησιν, ή τὰ ἐν τῷ πάθει συμ-

⁸ ibid. ⁹ lib. iii Strom., pag. 470. ¹⁰ ibid. ¹¹ lib. vi Strom., pag. 690. ¹² Epist. ad Col. iii, 10.

¹³ Thomass., lib. iv Theol. dogm. de Incarn., cap. 7. ¹⁴ Hier. in c. ix Matth. ¹⁵ Hier. epist. ad Princip. virg., tom. III, pag. 80. ¹⁶ Psal. xliv, 3. ¹⁷ Isa. lxxii, 2.

σάντα διηγούμενος, καὶ τὴν ἀτιμίαν, ἣν ὑπέμεινεν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ σταυροῦ, καὶ τὴν εὐτέλειαν, ἣν παρὰ πάντα τὸν βίον ἐπεδείξατο διὰ πάντων. Οὐ πρότερον δὲ ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν ἔως οὗ ἐθεράπευσεν. "Η γάρ ἄν οὐδὲ τὴνέσχοντα. "Ωστερὸν οὖν ἐν τῷ δρει οὐχὶ δημηγοροῦντι παρέμενον μόνον, ἀλλὰ καὶ σιγῆς οὐσίας ἡχολούθουν· οὕτω καὶ ταῦτα οὐχὶ ουαματουργοῦντι προσήδεσον, ἀλλὰ καὶ παυσαμένῳ πάλιν, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου πολλὴν τὴν ὥφελειαν δεχόμενοι. Εἰ γάρ Μωῦσης δεδοξασμένον πρόσωπον εἶχε, καὶ Στέφανος ὡς ἀγγέλου, ἐννόησον τὸν κοινὸν δεσπότην οἰον εἰκόνα ἣν φαίνεσθαι τότε. Τάχα πολλὸν γῦν εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ τὴν εἰκόνα ἐχείνην ίδειν. Σέλην haec ab interprete Latino paulo liberius redditā, sic ab aliis accuratiū explicantur: « Erant enim ei afflīxi ipsum amantes, et admirantes, eumque semper videre cupientes. Quis etenim ab auctore talium miraculorum non invitus recederet? Aut quis vel solam faciem, ac os ipsum, ex quo talia prosluebant, aspicere non desideraret? Non enim miracula duntaxat facions, admirabilis erat; verum etiam cum simpliciter aspiceretur, ingenti abundabat gratia; et hoc quidem propheta significans dixit: « Speciosus forma præ filiis hominum. » Quod autem Isaías ait: « Non habebat speciem neque pulchritudinem,» vel ad divinitatis gloriam arcana illam et inexplicabilem respiciens, ita loquitur; vel ea narrans, quæ passionis tempore contigerunt, nimirum illam de honestationem, quam in cruce pendens sustinuit; et abjectionem, quam per omnia tota vita sua tempore præ se tulit. Non autem prius jussit in ulteriore ripam abire, quam morbos curavit. Non enim æquo animo abire potuissent, cui in monte non concionanti solum, sed et silenti adhærebant, eodem etiam modo post miracula permanent, ex solo aspectu non; parvam utilitatem assequentes. Nam si Moysi facies resplendebat, et Stephanī vultus angelicus videbatur, quid de ipsis Domini facie estimare debemus¹⁸? etc.

Verum his Chrysostomi verbis corporea Christi pulchritudo non tanta perspicuitate asseritur, quin persuasum aliqui babuerint illum ibi non de ea, quæ in Christo semper fuerit, oris corporisque venustate ac pulchritudine disputare; sed de alia quam certis tantum quibusdam temporibus, iis maxime quibus homines in maximam sui admirationem rapere vellet, illis cursim et quasi divinitus emanantem exhibebat. Primo enim disertissimum ille orator de Christo concionante et miracula patrante disserit. Quid autem mirum, si tunc eximiis sermoni leporibus stupendisque miraculis divinam quamdam adjunxerit oris venustatem?

Deinde vero allatis ab eodem Chrysostomo Moysis Stephanique exemplis, quid aliud, inquiunt contrariæ opinionis patroni, quam temporalis quædam, ac cito evanescens vultus facieque splendor mirabilis forma significatur? Observant denique eximiū illum doctorem ubi h̄c psalmi quadragesimi quarti verba: « Speciosus forma præ filiis hominum,» explicat, nullam plane corporeæ Christi pulchritudinis, citam̄ de ea disserendi nullus alibi unquam opportunior dari posset locus, mentionem fecisse; sed hæc de illius tantum gratia, sapientia, doctrina et miraculis, ab eo haud dubitanter explicari. Quid vero, quod in jam citatis in Matthæum commentariis, ille, ut vidimus, hæc eadem de gratiæ Christi plenitudine interpretatur?

Quapropter si eruditissimus ille scriptor, atque etiam Hieronymus, et aliqui alii Ecclesiæ Patres putaverint Christum Dominum ad certum duntaxat tempus, se bominibus quibusdam eximiæ pulchritudinis virum quandoque videndum præbuisse; hi certe a Clementis nostri sententia non tam longe

Aabeunt. Quinimo Clementem in hanc illorum opinionem pedibus manibusque facillime ire potuisse nemo sane, uti credimus, poterit diffiteri. Egregia siquidem Christi forma et species extraordinaria tantum erat, atque a nativa et ea quam ille præ se ferre solitus ¹⁹ erat plane dissimilis.

Neque etiam Chrysostomus in exponentidis Isaie verbis a Clemente nostro penitus discrepat, quippe qui ea aliter, quam de Christo paciente, intelligi posse non negaverit.

Verum etiamsi ille aliqui scriptores Clementi nostro parumper refragari videantur, alterius tam sententiæ defensores contendunt alios longe plures ei prorsus suffragatos fuisse. Quæ enim fuerat Origenis tempore Christianorum de humana Christi forma opinio, ex ejus ad Celsi objecta responsis colligi posse arbitrantur. Celsus autem sic argumentabatur: « Quoniam divinus spiritus erat in corpore Christi, debebat esse præstantior cæstis statura, forma, aut robore, aut voce, aut majestate, aut eloquentia. Est enim incredibilis cui plus divinitatis inerat, eum nulla re fuisse præstantiorem cæstis. At hic nihil erat potior, sed quod ipsi fatentur, parvus, et deformis erat, et humili. Impio autem illi homini sic respondet Origenes: « Fatemur scriptum de Jesu corpore despiciabili, quamvis non habeatur aperte ascriptum, parvum fuisse, ac vile. Est autem locus apud Isaiam prædicentem venturum eum non supra modum decora specie, nec excellenti pulchritudine . . . Non est species ei nec decor, sed species ejus sine honore, et deficiens supra filios hominum ». At sedulo animadvertiscum est Origenem ibidem testificari nihil de pulchra aut deformi Cæstis specie in Evangelii aut aliis apostolorum scriptis quidquam memorie proditum. Fateatur autem ille Isaiam loco citato de ea quidem, sed subobscure, nec omnino aperte locutum. Celsus porro ibidem idcirco ab illo castigatur, quod ad Psalmistam de Christi pulchritudine canentem: « Specie tua et pulchritudine tua intende, prospera, et regna », non satis attenderit, nec viderit venustam ac præstantem Christi formam, his duntaxat utilem, quæ eam pro suo capitu cernere potuissent. Unde concludit²⁰: Nec mirum est materiam suapte natura vertibilem, alterabilem, in quidquid conditori placet mutabilem, et cujuscunque qualitatib; quam ei voluerit suus opifex addere, capacem, modo talem habere qualitatem, juxta quam dicatur non habuisse speciem vel pulchritudinem; modo tam gloriosam, mirandam stupendamque, ut in faciem prociderent spectatores tam excellentes pulchritudinis, dico tres illos apostolos qui una cum Jesu in montem ascenderant. »

Opinio itaque Origenis fuit nihil in Novi Testamenti scriptis de Christi pulchritudine definitum: ex Antiqui autem Federis vaticiniis colligi posse vulgarem ejus formam fuisse abjectam et vilem; sed aliam tamen quamdam eximiā et pene ad miraculum pulchram et elegantem, quandoque ab eo assumptam; cum scilicet hoc ad aliquam hominum utilitatem conducere judicavit. Nec ea quidem sententia a superiori videtur multum discrepare.

Sed jam Tertullianum de Christi forma disserentem audiamus. Hanc autem ille minime honestam et liberalē fuisse adversus hæreticos, qui terrenum ejus corpus negabant, sic probat: « Verbis tantummodo et factis, doctrina et virtute sola Christum hominem obstupecebant. I Notaretur etiam carnis in illo novitas, miraculo habita; sed carnis terrena non mira conditio: ipsa erat, que cætera ejus miranda faciebat, cum dicerent: Unde huic doctrina, et signa ista? Etiam despiciunt

¹⁸ Chrysost. hom. 28 in Matth. viii, 18. ¹⁹ lib. vi contra Cels., pag. 504 et 505. ²⁰ Psal. xlv, 5.

²¹ ibid.. pag. 505.

formam ejus hæc erat vox. Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit, nedum cœlestis claritatis. Tacentibus apud nos quoque prophetis de ignobilis aspectu ejus, ipse passiones, ipsæ contumeliae loquuntur; passiones quidem humanam carnem, contumelias vero inhonestam. An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum, sputaminibus contaminare faciem, nisi mōrem tem? ²¹? Videsne quomodo Africanus ille scriptor non modo crediderit, sed probet etiam Christi corpus, non cœlestis, sed terrenæ, sicut corpora nostra fuisse substantiæ; ita ut in Christo nihil aliud homines mirarentur, nisi doctrinam, virtutem et miracula? Hoc autem illis admirationem idcirco movisse significat, quod vilem despicerent corporis ejus formam, nihilque in illo pulchrum, liberale et honestum cerneret.

Alio quoque in loco eamdem Christi deformitatem, ab ipso adhuc assertam, quidam existimant, ubi ille contra Judæos sic disputat: « Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse. Unum in humilitate, utique priimum, cum tanquam ovis ad victimam duci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, sic non aperuit os suum; ne aspectu quidem honestus. Annuntiamus enim, inquit, de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sienti, et non erat ei species, neque gloria; et vidimus eum, et non habebat speciem, neque de corem: sed species ejus inhonorable, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, sciens ferre infirmitatem; scilicet ut positus a Patre in lapidem offensionis, et minoratus ab eo modicum citra angelos, vermem se pronuntiat, et non hominem, ignominiam hominis et abjectionem populi. Quæ ignorabilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo? » Verum aliqui respondent Tertullianum ibi agere, vel de Christi silentio, quod ei vitio verbetur, vel de illius facie, sanguine et inflictis ante mortem vulneribus plane deformi. Attamen cum ille priorem Christi adventum posteriori ibidem opponat, hinc alii contendunt ipsum de ea Christi forma, quam toto humano et mortali suea vita tempore præ se tulit, reipsa facere sermonem. Quod quidem inde firmari potest, quod ille paulo post addiderit: « Primus adventus, et plurimis figuris obscuratus, et omni inhonestate, id est corporis deformitate, prostratus canebar; secundus vero, et manifestus, et Deo condignus ». Unde et alibi de eodem Christo Domino: « Adultus non gestit agnosci, sed contumeliosus insuper sibi est ». Quæ autem ea est contumelia, nisi abjecta, vilis et deformis illius figura et species?

Nunquid etiam de Christi corpore plagiis tantum deturpato et cruci jam affligendo dixit idem Tertullianus? « Quodcumque illud corpusculum Christi sit, quoriam habitum, et quoniam conspectum fuit, si inglorius, si ignobilis, si inhonorable, meus erit Christus. Talis enim habitu et aspectu annuntiabatur. Adest rursus Isaías: Annuntiamus, inquit, coram ipso velut puerulus, velut radix in terra sienti, et non est species ejus, neque gloria. » Neque hæc dixisse contentus, pergit adhuc, et ait: « Nam eis tempestivus decore apud David supra filios hominum, sed in allegorico illo statu gratia spiritalis, cum accingitur ensem sermonis, qui vere species et decor, et gloria ipsius est, cæterum habitu incorporibili apud eundem prophetam, vermis etiam, et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi ». Non aliud itaque in Christo agnoscit vir ille eruditus **38** pulchritudinem, nisi gratia spiritalis? Et certe, si qua

Aoris atque corporis elegantia, si qua præstanti forma eum creditisset ornatum, non ad solius gratia spiritalis decus et gloriam priora Davidis verba traducere debebat.

Nec alia sane videtur fuisse Cyrilli Alexandrini, quam Tertulliani mens et opinio. Ubi enim ille hæc explicat Exodi de Moyse verba: « Vident eum elegantem », ita ejusdem Moysis cum Christo Domino comparationem instituit: « Erat autem, inquit, puer elegans. Etenim speciosus forma præ filii hominum et vocatus est, et est Christus. Hinc ita illum alibi compellat beatus David: « Accingere gladio tuo super femur tuum, potens facie et pulchritudine ». Nemo enim dubitaverit quin pulchritudo de ea, quæ est in gloria, et natura deitatis omnia superant; quandoquidem carnis gloriationes nemo ascriperit Christo, neque in gloriam ipsius censuerit. Absit hoc. Totum enim mysterium Incarnationis ipsius est exinanitio, et humiliatio, sicut scripsit de eo Isaías: « Et vidimus ipsum, et non habebat speciem, neque pulchritudinem: sed species ejus erat infra omnes filios hominum. » Nequaquam vero dicimus quod propheticus sermo nobis deitatis gloriationes exponat, sed potius persuadet nobis ut intelligamus ea, quæ carnis sunt, collata cum gloria deitatis, prorsus nullius esse momenti et pretii: Filii enim in specie apparuit admodum deformi. » Ev ελθε γέρο πέρηνεν ὁ Ιησος τῷ λίαν ἀκαλέστατῳ.

Audis sane quomodo Isaiae verba a Cyrillo, quemadmodum a Clemente nostro, non ad prævia tantum mortis Christi, sed ad totius mortalis illius vitæ tempora referantur. Docet itaque Cyrus Christum per totum humana ejus vita curriculum non modo non pulchrum fuisse, sed penitus deformem.

Dices fortasse illum de ea tantum disputare Christi forma, quæ etiamsi in se liberalis et pulchra esset, cum divinitate lamen composita, plane deformis censeri debuit: « Collata, inquit, cum gloria deitatis. » Quamobrem postea addidit: « Deus enim cum sit suæ natura, factus est homo. Intinitis enim et incomparabilibus differentiis minor est homo quam Deus. »

At attento perpendas velim animo hanc de Christi deformitate conclusionem non ex hac sola corporis Christi cum divinitate facta comparatione ab illo deduci; palam enim et aperte prolitetur nullas carnis gloriationes, ταρπός αὐχήματα, Christo a quoquam ascribi posse; totum Incarnationis ipsius mysterium esse exinanitionem et humiliacionem; uno verbo illum fuisse plane deformi specie et corpore.

Porro autem cum Cyrillo et aliis conspirasse et idem sensisse videtur Basilius. Ipsius enimvero hæc sunt in psalmum quadragesimum quartum verba: « Speciosum forma Dominum appellat, cum aciem mentis pressus intendisset in ejus divinitatem. Non carnis enim pulchritudinem laudat; nam scribitur: « Vidi ipsum, et non habebat speciem, neque formam, sed ejus species ignominia et decoris plena fuit. » Palam itaque est, quod propheta hac inspecta claritate Filii, ei illinc resilientis splendoris irradiatione copiose circumfusus, animamque habens hac tanta pulchritudine percussam atque perstrictam, ad divinum amorem spiritalis illius pulchritudinis promotus est, quæ ubi semel humanæ affulxit anime, cætera omnia, quæ eatenus diligebantur, turpia esse conspicuntur et rejectitia ».

Huc quoque pene innumera congerere possemus veterum testimonia Patrum, qui eundem Psalmographi locum non de corpore, sed de spiritali et

²¹ Tertul. lib. De carn. Chr., pag. 9. ²² Tertul. lib. adv. Judæos, cap. 14. ²³ ibid. ²⁴ lib. De patient., cap. 3. ²⁵ lib. iii adv. Marcion., cap. 17. ²⁶ Exod. ii, 2. ²⁷ Psal. xliv, 4. ²⁸ Cyril. lib. 1 Gla-phyr. in Exod., cap. 1, pag. 250. ²⁹ Basil. hom. in psal. xliv, pag. 253.

divina Christi pulchritudine interpretati sunt. Sed quia id longioris et forsitan inutilis operæ esset, iis de quibus nulla lis nullumque dubium esse potest, hic describendis supersedendum duximus. At quorsum, amabo te, in hanc sententiam tanto consensu doctissimi illi homines ivere, nisi quia de corpore Christi pulchritudine nihil in sacris Scripturis plane certum et exploratum haberi existimabant? Et vero Origenem id apertissime prolixiter jam audivimus.

Quæ cum ita sint, quis Clementi nostro id vitio vel errori vertere audeat, quod Christum nullo corporeæ formæ lepro, nullaque oris et vultus elegantia præstantem, imo vero indecorum et deformem dixerit? Utrum autem ex Ecclesiæ Patribus, quorum ad nos usque scripta pervenerunt, id ab eo omnium primo traditum fuerit in dubium haud inimerito vocaveris. A nobis quippe alibi³¹ demonstratum est Justinum martyrem, quem a nonnullis huic sententiæ ascriptum legimus, alio sensu posse explicari.

Cæterum Ciemens Christum eo nomine pulchrum dici posse lubenter concedit, quod omnibus plane animi affectionibus et perturbationibus semper immunit, et quibuscumque perfectissimis virtutibus prædictus cunctusque fuerit. Sed de hac Christi pulchritudine in subsequenti dissertatione disputabimus.

ARTICULUS IV.

Verbum divinum neque corpus Christi, neque animam unquam descruisse, ac de ejusdem Christi tunica.

Non sine animadversione aliqua prætermitti illud debet quod Clemens de Verbo divino his verbis edidit: Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος, καὶ συνταρεῖται Χριστῷ, ταῦτα θεῖ. Vivens enim Verbum, et una cum Christo sepultum, una cum Deo extollitur³². Hervetus enim hanc non inimerito putat fuisse Clementis nostri mentem: Verbum nunquam Christi corpus, ne in ipso quidem sepulcro deseruit. Quamvis autem cum eo fuerit sepultum, vivebat tamen, utpote quod vita sit. Quando vero Christus a morte ad vitam revocatus est, tunc Verbum simul cum Deo extollitur. Atqui si Verbum non dereliquit corpus Christi sepultum, ergo a fortiori neque ejus animam deseruit, post-

A quam illa, relicto corpore, ad inferos descendisset. Verum de hoc Christi ad inferos descensu aliis opportunior uberiorque dicendi locus datur.

Interim vero illud sane notatum dignum videtur, quod de Christi Domini tunica Clemens noster memoriae commendavit. Ubi enim longiores et magnificas nimisque pretiosas vestes Christiano interdictas esse docet, ibi objectionem quæ ex talis Christi tunica peti poterat, sic diluit: Quid si quis talarem, ποδῆρη, Domini vestem adducit, variegata illa tunica, ὁ ποικιλανθής ἔχετος γένος, ostendit flores sapientiae, variasque, et quæ non flaccescunt Scripturas, eloquia Domini, quæ veritas splendoribus resplendent³³. Haec autem Christi tunica ab eo γένον appellatur. De eadem igitur loquitur, de qua a Joanne scriptum legimus: «Milites ergo acceperunt ἱμάτια αὐτοῦ καὶ τὸν χιτῶνα, ἣντας τῶν ἄρρεφος, ἐκ τῶν ἀνωδεν ὑφασμάτων δι' ἣντας restimenta ejus, et tunicam: erat autem tunica inconsutilis desuper contexta per totum³⁴. At unde, quæso, Clemens accepit eam fuisse talarem et variegatam? Etenim si Joannis interpretibus credas, 39 nihil de Christi vestibus quidquam habemus conpertti et explorati. Responderi tamen protest Clementem aliosque quosdam antiquos scriptores in eam adductos opinionem, tum quia sacerdotalem Aaronis tunicam fuisse tunicae Christi typum, tum quia illam his Geneseos verbis: Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine ut pallium suum³⁵, prænuntiatam existimaverunt. Huic autem illorum conjecturæ mirum in modum favere putant Chaldaicam hujus loci paraphrasim: «Purpura optima erit vestimentum illius, operimentum ejus erit sericum, tinctum coccino varisque coloribus.» At Clementem nostrum ad hanc paraphrasim respxisse tam parum probabile nobis videtur, quam certum esse credimus illum vel his, quæ retulimus, arguimenti, vel aliis non minus verosimilibus, ac fortasse antiqua Ecclesiæ sua traditione ad hanc de Christi tunica accessisse. Porro autem si ob citata Geneseos verba eam amplexus est, non dissimulabimus paucos admodum, qui ei postea subscripterunt, inveniri. Nam plerique hæc de Christo patiente, vel de ejus Ecclesia interpretati sunt.

CAPUT V.

De quibusdam Ecclesiæ sacramentis.

ARTICULUS I.

De vario baptismi nomine et effectu, de discrimine inter peccati et pœnae peccato debitæ remissionem, quæ peccatorum pœnae baptismō dimissa, quonodo peccata in eo delata, num præmitti debeat cæthesis, fides, et peccatorum pœnitentia. Utrum Clemens de lacte et melle post baptismum dari solito loquatur, ac de discipulorum nomine.

Quæ fuerit Clementis nostri de baptismatis sacramento mens et sententia, liquido intelligimus ex variis illius cum nominibus, tum effectibus, quæ ab ipso recentur et explicantur. Tincti, inquit, illuminamur, illuminati in filios adoptamur, adoptati perficiamur, perfecti immortales reddimur. Ego, inquit, dixi, dii estis et filii Excelsi omnes³⁶. Multis autem modis vocatur hoc opus, gratia, illuminatio, perfectum, et lavacrum. Lavacrum quidem, per quod peccata abstergiuntur; gratia autem, qua remittuntur pœnae quæ peccatis debentur;

illuminatio autem, per quam sanctam illam et salutarem lucem intuemur, hoc est, per quam id quod divinum est perspicimus; perfectum autem dicimus, cui nihil deest³⁷. Græca quatuor baptismatis nomina ibi memorat Clemens, nimirum χριστός, donum seu gratia, φότισμα, illuminatio, πλευρά, perfectum, et λουτρόν, lavacrum. Haec autem refert, non ut a se primùm excoxitata, sed per vulgata, et suo tempore apud Christianos usu recepta communi. Vides itaque quam antiquæ, quoniamque honorificæ sint hujus primi Christianæ religionis sacramenti appellations, ac proinde quanto in honore ab ipso Ecclesiæ ortu omnes Christianam fidem profitentes, illud habuerint. De baptismo autem nominibus, quorum frequens apud veteres Ecclesiæ Patres mentio, et de quibus deinceps nobis non semel dicendum erit, si plura interin scire velis, adi Josephum Vicecomitem lib. De antiquis bapt. rit., cap. 5; Estium in iv Sent. dist. 3, § 1, et alios.

³¹ Appar. lib. ii, dissert. 2, cap. 7, § 9. ³² Admon. pag. 16. ³³ lib. ii Pædag., cap. 10, pag. 203. ³⁴ Joan. xix, 53. ³⁵ Gen. xlvi, 11. ³⁶ Psal. lxxxi, 6. ³⁷ Pædag. lib. i, cap. 6, pag. 93.

Quot porro baptismatis nomina, tot Clemens ostendit mirabiles esse illius effectus. In his autem id potissimum observes velim, quod ipse ait hoc sacramento non solum peccata, sed peccatorum etiam poenas remitti: «*Gratia, χάρισμα, inquit, vocatur, φ τὸ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτημασιν ἐπιτίμα ἀντιτίθεται*» qua remittuntur poenæ, quæ peccatis debentur.¹

Discrimen igitur aliquod inter peccati et poenæ peccato debitæ ai solutionem constituit. Utrum autem inde colligi possit eum putasse in alio quodam sacramento peccatum, non autem debitam illius poenam, aliquando condonari, certo non audemus affirmare. De solo etenim baptisme cum disputet, quid in aliis sacramentis fiat, ibi non edisserit.

Quæ autem sint ille peccatorum poenæ, si roges, non plane difficilis est responsio. Non alias enim vero videtur poenas ille indicare, quam eas quæ olim penitentia publica solvebantur. Priscis siquidem illis temporibus, atque etiam deinceps hujusmodi penitentia a nemine ante baptismum agebatur, sed ab iis tantum, qui post susceptum illud sacramentum in canonica, ut aiebant, peccata lapsi fuerant.

Quo autem modo sacris baptismi undis peccata ablinuerent, sic Clemens exponit: «*Hæc autem vincula quæ celerrime remittuntur, humana quidem fide, divina vero gratia, cum nimirum remittuntur peccata uno medicamento Pæonio, nempe rationali baptismo. Omnia ergo peccata eluimus, et e vestigio mali non sumus amplius².*» Primum itaque dicit: «*humana fide, πίστει μὲν ἀνθρώπῳ, quæ scilicet homo, divinis Christianæ religionis documentis imbutus, iis tanquam omnino certis et indubitatibus credebat.*

Hac porro Christianæ fidei doctrina homo, ut Clemens ait, informatur catechesibus, id est variis sermonibus, qui apud ejusdem Christianæ professionis candidatos tunc haberi solebant. «*Catechesis, inquit, seu quæ per auditum suscipitur, institutio, ad fidem deducit; fides autem simul cum baptismo docetur a divino Spiritu³.*» Ultima hæc auctoris nostri verba notatu plane digna sunt. Tametsi enim prius peccata «*fide humana*» dimitti dixisset, nunc tamen decet hanc fidem simul cum baptismo a divino Spiritu doceri. Et recte quidem, ne quis ab illo solam fidem humanam ad percipiendam baptismatis gratiam desiderari suspicaretur. Censuit itaque humanam fidem, quæ nimirum humano more religionis nostræ mystérii imbuimur, baptismati quidem debere præmit; sed ita tamen, ut dum sacra illius abluiuntur aqua, aliam plane divinam, et ut theologi aiunt, supernaturalem nobis Spiritus sanctus infundat.

Præter hanc vero fidem Clemens ab eo, qui baptimate initiandus est, adhuc exigit: ut vero et sincero peccatorum suorum dolore ita afficiatur eaque detestetur, ut firmum ac tenacissimum in ipsa nunquam amplius postea recidendi propositum habeat: «*Nos quoque, inquit, nostrorum peccatorum moti penitentia, ipsorum detrimentis renuntiantes, baptismo percolati, ad eternam quoque lucem recessimus, filii ad patrem⁴.*»

Tria itaque baptismi debent, Clemente nostro auctore, præmitti. Primum homo, qui Christianam fidem vult profiteri, sacris illius documentis, quæ tunc catechesibus docebantur, informari debet. Deinde traditæ doctrinæ sincera et firma habenda est ab eo fides. Denique omnium vitæ peccatorum penitentia oportet; atque idcirco illa deflet, ejuret et detestetur.

Qui autem iis conditionibus baptismo initiatur, is perfectus est; non ea tamen ac tanta perfectio-

A ne, qua beati post resurrectionem summe cumulati sunt; sed **40** ea tanta, quanta in hoc mundo expleri potest: «*Quatenus, inquit, fieri potest in hoc mundo..... nos perfectos esse credimus⁵.*»

Quod porro de catechesi a Clemente scriptum diximus, id certe nobis illud temporis spatium haud prouersus obscure indicat, quo Christianæ religionis candidati, in catechumenorum ascripti numerum, publicas quæ apud eos Alexandriæ ab ipsomet Clemente nostro haberi solebant, conciones audiire tenebantur. De his autem Eusebius, ut alibi adnotavimus ⁶, hunc scribit in modum: «*Per ideam tempus Clemens, qui Pantano successerat, apud Alexandriam catechumenorum institutioni adhuc præferat, adeo ut auditor ejus etiam tum puer fuerit Origenes⁷.*»

Putat Hervetus Clementem nostrum his, quæ postea leguntur, verbis: «*Apte etiam et apposite lac melle miscetur⁸; ad eum alludere antiquissimum Ecclesiæ morem, quo iis, qui ex baptismo lavacro exierant, mel et lac gustandum præberi consueverat. Sed dissimilare non possumus nihil inde, quod ad hunc ritum spectet, posse colligi. Prius siquidem de aquæ frigidæ, ac posterius de vini dulcis, non secus ac de mellis cum lacte mistione dixerat: «*Qui itaque in prædicto lacte frigidæ aquæ panem exsorbent, statim juvantur.*» Postea vero: «*Porro autem miscetur quoque lac vino dulci, est autem inutilis mistio⁹.*» Nulla porro ratione conficies illum his verbis, potius quam aliis, ad baptismi ritus collineavisse.*

Non inficias tamen ibimus ibidem a Clemente Verbi divini et baptismatis cunctis lacte et aquæ mistione fieri comparationem. Sed nihil, quod ad varios baptismi ritus et ceremonias pertineat, inde concludi potest.

Ad eundem vero baptismum id magis spectare videtur, quod nos qui «*prius, inquit, rudes et ignari eramus, protinus vocamur discipuli¹⁰.*» Quid enim, quæso, his verbis aliud Clemens significare voluit, nisi Christianos statim post baptismum discipulos vocari? Quidam tamen eos, cum adhuc catechumeni erant et ante baptismatis sacramentum, eo nomine appellatos fuisse tradiderunt. Quid autem, si hæc appellatio adhuc impropria et anticipata dicatur? Sed illud tanti non est momenti, quod nos diutius detinere debeat.

ARTICULUS II.

Orthodoxa Clementis de eucharistiae sacramento doctrina explicatur.

Orthodoxum catholicæ Ecclesiæ de divino eucharistiae sacramento dogma, quo sub panis et vini speciebus verum esse Christi corpus et sanguinem definitur, ea claritate et evidentiâ Clemens noster exposuit, ut nullis unquam hæreticorum hominum tenebris involvi, nullis eorum argutiis et cavillationibus obscurari et labefactari unquam potuerit. Audi enim quo ille modo ex hac plane certa et minime dubia assertione Verbum infanti, id est Christiano homini, esse omnia, et patrem, et matrem, et pædagogum, et altorem demonstrat: «*Verbum est omnia infanti et pater et mater et pædagogus, et auctor. Comedit, inquit, meam carnem, et bibite meum sanguinem. Hæc apposita et convenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, et carnem præbet, et effundit sanguinem et ad incrementum nihil deest infantilis. O admirabile mysterium! Ο τὸ παρόδει μυστήριον!*» Veterem et carnalem nos jubet exuere corruptionem, quemadmodum et vetus nutrimentum, alterius novæ Christi diætæ effectos particeps, illum, si fieri potest, recipientes, in nobis ipsis reponere, et Servatorem in-

¹ Pædag. lib. 1, cap. 6, pag. 95. ² ibid. ³ ibid., pag. 96. ⁴ ibid., pag. 94. ⁵ lib. 11 Appar., disert. 1, cap. 10, § 2. ⁶ Euseb. lib. vi Hist., c. 6. ⁷ Pædag. lib. 1, cap. 6, pag. 107. ⁸ ibid., pag. 106 et 107. ⁹ ibid., pag. 95.

tra pectus comprehendere, ἐκεῖνον, εἰ δυνατὸν, αὐταρμάνοντας ἐν ἑαυτοῖς; ἀποτίθεσθαι, καὶ τὸν Σωτῆρα ἐντερψάσθαι: ut carnis nostras affectiones integras perfectasque reddamus⁴⁷. Audisne quam clare et aperte doceat Clemens Christianos in eucharistiae sacramento veram Christi carnem manducare, verumque bibere ejus sanguinem, ac iis ut appositis et plane convenientibus alimentis forvari, nutriti, veraque animae sue capere incrementa?

Audisne quam disertis ille verbis asseveret Christianos ibi Christum recipere, in seipsis reponere, ac intra pectus intinaque præcordia suum comprehendere servatorem?

Audisne tandem eucharistiam non alia ratione ab illo tanta admirationis exclamatione, « mirabile mysterium » appellari; nisi quia panis et vinum in Christi corpus et sanguinem mirabilis prorsus modo convertuntur? Quid enim, amabo te, in hoc sacramento admirationem nostram posset movere, si sola esset ibi corporis et sanguinis Christi figura, typus et imago?

Nugatur itaque Albertinus, qui nulla fretus ratione, Clementem nostrum ibi de sola corporis Christi spirituali manducatione disputare frigide respondet⁴⁸. Cur enim, obsecro, nec ullam ibi responsionis suæ assert vel minimam probationem, nec quo modo illa ex Clementis nostri verbis elici possit, curat ostendere? Cur, quæso, in aliis ejusdem auctoris nostri locis explanandis, et ad erroneos se etæ suæ sensus perperam trahendis, tantam impendit operam? Nunquid illa spiritualis manducatio ibi a Clemente nostro ita exprimitur, ut evidentissime perspiciant omnes inde veram corporis et sanguinis Christi præsentiam penitus excludi? Nemo certe homo id unquam dixerit. Quis enim ex his, quæ diximus, non videt Clementem loqui de admirabili et mysterio et sacramento, in quo verum Christi corpus exceptitur a Christianis et intra eorum pectus reapse comprehenditur?

Quid vero, quod ea, quibus ille ad assertionis suæ probationem utitur, Joannis verba: « Come-dite carnem meam », hoc rursum invictissime persuadent? Extra omnem enimvero controversiam, et ab heterodoxis etiam omnibus confessum est, Clementem aliasque scriptores credisse in eucharistia aut vere, aut typice Christi esse corpus; eosque vel naturali, vel allegorico, vel utroque sensu citata Joannis verba luisse interpretatos. Atqui non minus certum est ea hic utraque cum spirituali et allegorica, tum litterali et nativa significacione, ab eodem Clemente explicari. Nam postea subjunxit: « At non vis sic intelligere, sed fortasse communius. Hoc quoque modo audias. Carnem nobis allegorice sanctus significat Spiritus; ab ipso enim caro fabricata est. Sanguis Verbum nobis designat », etc.

Nullus itaque heterodoxus homo ex hac posteriori allegorica explicatione inferat Clementem docuisse in eucharistia non vere et actu, sed tantum typice et in figura esse Christi corpus. Inter catholiconum quippe et haereticorum opinionem id discriminis intercedit, quod hi verba Joannis allegorice tantummodo et mystice, illi autem utroque cum allegorico, tum naturali sensu interpretentur. Qui autem hoc dupli sensu, in quo sane nulla prorsus repugnancia est, ea verba sicuti Clemens accipit, is verum in eucharistia **41** Christi corpus et sanguinem existere fateatur, omnino necesse est.

Nihil itaque ii proficiunt, qui alia Joannis verba: « Panis, quem ego dabo, caro mea est⁴⁹, » a Clemente nostro spirituali sensu paulo post expli-

cata, nobis rursum objectabunt. Nam illa expeditio aliam litteralem et nativam, minime, ut vidimus, excludit. Quis enim nesciat eundem Scripturae locum posse variis interpretationibus, naturali, allegorica et morali explicari? Itaque si Clemens aliquie Ecclesiae Patres veram corporis Christi in eucharistia præsentiam asseruisse meritabuntur, sufficit ut Joannis aliorumque evangelistarum de hoc mirabili sacramento loca et verba litterali nativoque sensu ab iis aliquando explicata fuerint.

Sed jam ad alia, ubi Clemens noster idem catholicæ fidei documentum tradidit et propugnavit, hæc veniamus. In secundo *Pædagogi* sui libro, etiæ divinum illud eucharistiae sacramentum obliterattingat, haud obscure tamen docet verum esse in illo Christi sanguinem. Probandum quippe ibi aggressus sobrium et necessarium sicuti Christiano potum esse aquam, ac ei languenti vel infirmo usum vini, sed modici, et aqua semper delibuti concessum; illud utique manifestum inde facit, quod tantummodo aqua Hebreis in deserto errantibus primum a Deo subministrata est. Deinde vero post immensos labores exantatos Deus eis botrum, qui sanguinis Christi figura erat, suppeditavit. Tunc continuo Clemens: Διέτθη δὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου τὸ μὲν γάρ ἐστιν αύτοῦ σάρκα, φῶτὸς φωτός λευτρώμεθα τὸ δὲ πνεύματα, τὸν ἐστιν ψευδοτύμεθα. Καὶ τούτον ἔστι πιστὸν τὸ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, τῆς χυριακῆς μεταλαβεῖν ἀφθαρτίας. Ισχὺς δὲ τοῦ Λόγου τὸ πνεύμα, ὡς αἷμα σάρκα. Αναλόγως τοινύν κιριναῖς δὲ οὖν τὸ οὔτε, τὸ δὲ ἀνθρώπῳ τὸ πνεύμα, καὶ τὸ μὲν εἰς πιστὸν εἰσχεῖ τὸ κράμα, τὸ δὲ εἰς ἀφθαρτὸν διχογεῖ τὸ πνεύμα. Η δὲ ἀμφοῖν αὐθίς κράσις, ποτοῦ τε καὶ Λόγου εὑχριστὰ κέχληται, γάρις ἐπαινουμένη, καὶ κατὰ πιστὸν μεταλαμβάνοντες ἀγελάζονται καὶ οὐαὶ καὶ ψυχήν τὸ θειὸν κράμα τὸν ἀνθρώπων τοῦ πατροῦ Βουλήματος πνεύματι καὶ Λόγῳ συγχεινόντες καὶ γάρ ὡς ἀληθῶς μὲν τὸ πνεύμα εὑχρισταὶ τῇ ἀπ' αὐτοῦ φερομένῃ ψυχῇ, ἡ δὲ σάρξ τῷ Λόγῳ δί· γνωστος γέγονε σάρξ. « Duplex est autem sanguis Christi Domini: alter enim est carnalis, quo redempti sumus ab interitu; alter vero spiritualis, quo scilicet uncti sumus; et hoc est libere Jesu sanguinem, esse participem incorruptionis Domini. Verbi autem virtus est spiritus, quemadmodum sanguis carnis. Aptæ itaque proportione, et convenientia vinum quidem aquæ, homini vero spiritus admiscetur. Ac temperatum quidem vinum ad fidem convivio excipit; spiritus autem deducit ad incorruptionem. Amborum autem temperatura, potus scilicet et Verbi, dicitur eucharistia, quæ et laudatur, et bona est gratia, cuius qui per fidem sunt participes, sanctificant corpore et anima, cum divinum temperamentum, hominem, scilicet divina voluntas spiritu et Verbo mystice contemporaverit. Etenim vere quidem spiritus animæ, quæ ab ipso fertur, conjugatur, et familiaris est; caro autem Verbo, propter quam Verbum caro factum est⁵⁰. »

Duplicem his verbis Clemens, uti olim observabat Perronius⁵¹, docet esse Christi sanguinem: unum carnalem, qui in cruce propter hominum salutem effusus, omnibus humani sanguinis conditionibus et infirmitatibus subjectus fuit; alterum spirituale, quem etiam sub sensu nostros non cadat, nullumque sanguinis nostri immutationi sit obnoxius, in eucharistia tamen sacramento revera sumunt et bibunt. Eo autem Clemens dicit nos ungi: « Quo, inquit, uncti sumus, » id est, ut ait, et alius Patrem testimoniis Perronius confirmat, quem re ipsa bibimus; ut hac ænigmatica loquendi ratione ad

⁴⁷ Pædag. lib. i, cap. 8, pag. 102. ⁴⁸ Albert. lib. ii De sacram. euchar., pag. 314. ⁴⁹ Joan. vi, 51. ⁵⁰ Albert. loc. cit. ⁵¹ Joan. vi, 52. ⁵² Pædag. lib. ii, cap. 2, pag. 151. ⁵³ Perron. lib. ii De euchar. auct. 5, pag. 209.

Hebræorum postes, sanguine agni paschalis, qui eucharistiae typus erat, illitos alludet. Quapropter continenter ille ipse subnecit: « Et hoc est bibere Jesu sanguinem, esse participem incorruptionis Domini. »

Et vero Clementem de sanguine et corpore Christi non solum spirituali modo, sed actu et re ipsa sumendo esse locutum, ex postremis ejus verbis evidentissime colligimus: « Etenim, inquit, vere spiritus animæ, quæ ab ipso fertur, conjungitur et familiaris efficitur; caro autem Verbo, propter quam Verbum caro factum est. »

At quomodo caro hominis in eucharistia carni Christi, quemadmodum spiritus illius animæ conjungi potest, nisi corpus Christi reapse in eucharistia ab homine manducetur?

Albertinus tamen contra Perronii sententiam magnis insurgit animis, eamque cum Scriptura et Patribus, atque etiam cum ipsomet Clemente pugnare pertinaciter contendit. At quibus putas argumentis? Certe tam levibus et infirmis, ut nemini ea animo parumper attento expendenti ullam possint creare difficultatem. Primum quippe hanc Perronii explicationem Scripturæ contraria esse ait; utpote quam his Matthæi verbis: « Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum »⁴⁴; quibus solam sacramentalem seu typicam sanguinis Christi participationem designari perperam sonnivit, penitus adversari arbitretur. Quid enim, quæso, hac argumentatione imbecillius, quæ mera, ut aiunt, principii petitio est? In opinionis siquidem suæ probationem illud Albertinus adducit, de quo quæstio ipsum inter christolicos moveret; utrum scilicet Clemens ea Matthæi verba litterali aut allegorico sensu intelligenda esse existimat. Quapropter Albertino prius probandum erat illa a Clemente metaphorice tantum explicari, ut inde concludere posset iis repugnare allatum a Perronio verborum ejus expositionem. Sed id nec ulla plane ratione probat, nec de eo probando unquam cogitavit.

Non majoris autem sunt ponderis, imo contra ipsummet Albertinum faciunt pauca quædam que refert Patrum testimonia. Nam iis iidem Ecclesiæ Patres docent nos Christi manducare carnem, quæ post illius mortem apta ad comedendum effecta est. At quid hoc, oro te, prohibet quin eadem Christi caro in eucharistia sit eo ad comedendum aptior, quo illa minus sub hominis cadit aspercum?

Albertinus tamen ea, quam solam affert, ratione sententian Perronii rejiciendam esse censem, quod hunc credit esse Clementis sensum: Nos Christi sanguine ungī, illumque nos bibere, cum spirituali virtute reddimur illius participes. Etenim hoc tantum sensu, ut ille putat, vult Clemens sanguinem Christi nobis misceri, quo dicimus ad incorruptionem deduci. Atqui id aliter, quam spirituali sanguinis Christi virtute fieri non potest. Quod quidem his stabilire et confirmare conatur ejusdem auctoris nostri verbis: « Hoc est bibere Jesu sanguinem, esse participem incorruptionis Domini. »

Verum frustra Albertinus aliquie ejusdem sectæ homines hoc vano futile effugio ac sophismate **42** infinita proponendum argumenta, ex invictissimis clarissimisque Patrum testimoniosis petita, se declinare posse opinantur. Non enim diffidentur orthodoxi Clementem pluresque alios Ecclesia Patres tradidisse spiritualem in eucharistiae sacramento esse corporis et sanguinis Christi virtutem, quæ nos incorruptionis et gratiae aliorumve donorum participes faciat; sed contendunt eosdem præterea docuisse illam ab ipsomet corpore et sanguine

Christi, sub panis et vini speciebus re ipsa existente, non esse separatam. Quid autem contra hanc, de qua sola quæstio est, Clementis sententiam et assertionem in medium protulit Albertinus? Nihil plane. Et vero quid contra mutare potuisse, cum illud a Clemente nostro ibidem apertissime definitum viderimus: « Etenim vere quidem spiritus animæ, quæ ab ipso fertur, conjungitur et familiaris efficitur; caro autem Verbo, propter quam Verbum caro factum est? »

Sed agedum, sequamur Clementem, et quid rursum in eodem capite de eodem mysterio dixerit, auscultemus: Πώς ολέσθε πεπωκένται τὸν Κύριον, ὅτηγίκα δὲ τῆμας ἀνθρώπος ἐγένετο; Οὐτως, ἀνασύντως ὡς ἡμεῖς; Οὐχὶ ἀστείως, οὐχὶ κοσμίως; Οὐχ ἐπιλεξούσιμον; Εἰ γάρ, ἔστε, μετέλαβεν οἵουν καὶ αὐτός. Καὶ γάρ ἀνθρώπος καὶ αὐτός· καὶ εὐλόγησέ τε τὸν οἶνον, εἰπὼν· Λάβετε, πίετε, τοῦτο μου ἔστιν τὸ αἷμα, τὸ κάμα τῆς ἀμπέλου. Τὸν Λόγον, τὴν περὶ πολλῶν ἐχεδεμόνιον εἰς ἀφεσιν ἀμαρτιῶν, εὐφροσύνης ἄγιον ἀλληγορεῖ νάρα. Καὶ στὶ μὲν σωφρονεῖν τὸν πίνοντα δεῖ, δὲ ὁν ἐδίδασκε παρὰ τὰς εὐώχτας ἐδείξει σαφῶς· οὐ γάρ μεθύνω ἐδίδασκεν. « Οτι δὲ οἶνος ἦν τὸ εὐλογηθὲν ἀπόδεσμος πάλιν, πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων· Οὐ μή πών ἔκ τού γεννήματος τῆς ἀμπέλου ταύτης μέχρις ἂν πών αὐτὸν μεθύνω ἐν τῇ βασιλείᾳ του Πατρός μου. » Ἀλλ' ὅτι τε οἶνος τὴν πινόμενον πρὸς τοῦ Κυρτοῦ, πάλιν αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγει, τὴν Ἰουδαίων ἐπονεῖδιζων σχληροχαρπίαν· « Ἡλθεν γάρ, φησίν, δὲ τίδες τοῦ ἀνθρώπου, καὶ λέγουσιν· Ἰδού ἀνθρώπος φάγος καὶ οινοπότης, τελωνῶν φίλος. » Τούτη μὲν τῆμαν καὶ πρὸς τοὺς Ἐγχρατητὰς καλουμένους παραπεπήγθω. « Quomodo Dominum bibisse existimatis, quando propter nos homo factus est? Adeone impudenter, ut nos? An non honeste et temperate? Annon considerate? Certo enim scitote, ipse quoque vino usus est. Nam ipse quoque homo erat, et vinum benedixit, cum dixit: « Accipite, bibite, hic est sanguis meus, sanguis vitis »⁴⁵. Verbum enim, quod pro multis effunditur in remissionem peccatorum, sanctum laetitiae fluentium allegorice significat. Et quod sobrium quidem ac moderatum esse oportet eum, qui bibit, per ea quæ in conviviis decuit, aperte ostendit; neque enim ebrios docuit. Quod autem vinum esset, id quod benedictum est, ostendit rursus dicens discipulis: « Non bibam ex fructu vitis hujus, donec bibam ipsum vobiscum in regno Patris mei »⁴⁶. » Cæterum quod vinum quidem esset, quod bibebatur a Domino, rursus ipse de seipso dicit, Iudeorum cordis duritiem exprobrans: « Venit enim, inquit, Filius hominis, et dicunt: Ecce homo vorax, et potator vini, publicanorum amicus »⁴⁷. » Haec quidem nobis firma et fixa sint adversus eos qui dicuntur Encratitæ »⁴⁸. » Hunc Clementis nostri locum, etsi longior videri possit, integrum representavimus, tum quia quædam ibi ordine inverso posita, non facile, nisi attento animo perpendantur, intelligi possunt; tum maxime quia heterodoxi homines ea, quam augere conantur, scriptoribus non penitus inusitata recti ordinis perturbatione, tanquam certo ac tuto erroris sui perfugio et præsidio utuntur. Quapropter ut illud obstinati hominibus prorsus obstruatur, quæ mens, quis sensus auctoris nostri fuerit, perspicue appetiendum est. Tria autem ibi excutienda proponit, eaque totidem probat argumentis. Prima itaque ejus propositione est Christianos in potu sobrios esse debere. Quod quidem eximio Christi Domini, quem ait sobrium fuisse atque in potu modestum et temperante, exemplo ita ille ostendit: « Et quod sobrium quidem ac moderatum esse oportet eum qui bibit, per ea, quæ Christus in conviviis docuit, aperte ostendit; neque enim ebrios docuit. » Quam-

⁴⁴ Matth. xxvi, 28. ⁴⁵ Matth. xxvi, 28; Marc. xiv, 24. ⁴⁶ Ibid. ⁴⁷ Matth. xi, 19. ⁴⁸ Pædag. lib. 1, cap. 2, p. 158.

vis autem hæc ad id, quod probandum aggrediebatur, omnino sufficerent, data tamen occasione, ut Encratitas vinum ex se malum esse garrentes efficiacius refelleret, duo alia adversus hunc errorem demonstranda suscepit.

Secunda igitur ejus propositio est, Christum sæpius, duni viveret, vinum bibisse; tertia vero, vinum ab eo in ultima cena benedictum. Sed hanc posteriorem primum bis probat Christi verbis: « Non bibam ex fructu vitis hujus, donec biberò ipsum in regno Patris mei. » Deinde ordine parumper immutato, secundam propositionem hinc ipse probat, quod Christus homo vorax et potator vini apud Judæos audierit.

Hæc autem si recte distinxeris, facillime intelliges Clementem de eucharistia nihil aliud ibi tradere, quam ea quæ tertia propositione complexus, orthodoxo Ecclesiæ dogmati plane convenientia penitusque consentanea sunt.

Nihil ergo quod ad errores suos vel minimum conducat, inde possunt expiscari Calvinianæ sectæ addicti homines; nisi illa omnia, quæ satis aperte Clemens distinxit, mira ac omnino præpostera confusione perturbent. Egregium enimvero ac multiplex in rem suam argumentum ex his Clementis nostri verbis se habere putat Albertinus. Sed aper-tam doctissimi auctoris nostri mentem quantum pervertat, si tantisper animadvertis, vanas ejus cavillationes illico dissolves ac dissipabis. Nobis enim ille objicit Clementem ibi non solum docere Christum in eucharistia vinum et benedixisse et bibisse; sed hæc ipsamet etiam Christi verba: « Hic est sanguis meus, » allegorico sensu interpretari. At si ab illo scisciteris unde id probare possit, nullum aliud tibi proferet opinionis suæ argumentum; nisi Clementem, ubi alia hæc citavit Christi verba: « Non bibam ex fructu vitis hujus, » nihil per fructum vitis intellexisse aliud quam vinum a Christo in eucharistia potatum. Verum ex superiori allat et in suum locum restitutus Clementis cum propositionibus tum probationibus, nulli, uti putamus, obscurum amplius esse potest hæc Christi verba a Clemente non ideo citari, ut probaret Christum in eucharistia vinum bibisse, sed ut illud contra Encratitas ab eo benedictum atque idcirco natura sua bonum esse convinceret.

Instat tamen Albertinus ibi Clementem scopum non esse, ut data opera Encratitas refellat, quandoquidem nihil plane adversus eos protulit, quam id quod ab illo obter et corollarii instar ad hujus loci finem adjectum est. Esto; quid inde? Nonne satis est ut Clemens, orta, uti diximus, occasione, Encratitas confutando, contra eorum hæresim vinum in eucharistia a Christo benedictum demonstraret; quo inde nihil prouersus contra nostram de eucharistiæ sacramento sententiam ab illo assertum invictissime concludamus?

Frustra vero et perperam instat Albertinus Clementem **43** non aliunde quam ex eucharistia probare vinum a Christo potatum. Ex his eniinvero, quæ jam retulimus, cuilibet sincero et cordato homini perspicuum esse debet, illud a Clemente, non ex allatis ab eodem Albertino verbis colligi, sed quia Judæi Christo vini exprobabant potationem.

Verumtamen insurgit adhuc Albertinus et clamat Christum in eucharistia vinum bibisse hoc Clementis confici argumento: « Certo sciote, ipse quoque vino usus est. » At nihil profecto a veritate magis alienum singi unquam poterat. Clemens si quidein nihil plane bis verbis probandum aggreditur, sed generalem tantummodo proponit thesim, quam postea peculiari, uti observatum est, ratione comprobavit.

His, tametsi validissimis, rationum momentis nondum plane victus Albertinus urget et ait: Clemens, cum illud Christi effatum refert: « Non bi-

bam de fructu vitis hujus, » non obscure inuit Christum idem benedixisse vinum, quod post benedictionem biberat. Nonne enim, arguit ille, ea verba Christum in ultima cena, ac proinde in eucharistia vinum bibisse significant? Sed leve illud et iners Albertini telum jam retudimus. Nihil quippe Clemens his verbis amplius probare voluit, quam factam a Christo vini benedictionem. Fas autem nulli unquam fuit ex claris et perspicuis cuiuslibet scriptoris verbis inferre eum plura probasse quam probare voluerit. Secus enim ex auctorum sermonibus et argumentis infinitæ et sepe sæpius absurdissimæ elici possent conclusiones, quas in mente ipsis nunquam venisse certissimum est.

Age vero; quid prohibet quominus citatis Christi verbis Clemens probaverit vinum ab ipso fuisse benedictum, quod ipsem Christus in suum sanguinem post consecrationem, ut theologi loquuntur, mutatum, et adhuc vini formam et speciem conservans biberit?

At porro ultra adhuc progrediamur, et cum Albertino liberalius agentes, ipsi demus, quod tantopere cupit, Clementem dixisse Christum in eucharistia bibisse vinum. Quid, quæso, inde proficit! Nihil sane. Tametsi enim id concedatur, adhuc nihilominus postea inquirendum erit, quid Clemens « vini » nomine, an ejus substantiam, vel remanentes apparentias intellexerit. Cum vero aliunde nobis constet Clementi fuisse omnino persuasum in eucharistiæ sacramento panem et vinum in Christi corpus et sanguinem mutari, nihilque eum huic sententiae quidquam contrarium, vel repugnans scriptis tradidisse; quid aliud restat, nisi ut eumdem Clementem illo vini nomine solam vini speciem et apparentiam intellexisse constanter dicamus?

Non amplius itaque audiendus est Albertinus, qui eamdem cantilenam sæpius nobis insursum ait Clementi sanguinem vitis illum esse, de quo Christus dixit: « Hic est sanguis meus. » Atque sanguis vitis est vinum. Ergo, concludit Albertinus, vinum juxta Clementis opinionem est sanguis Christi, non quidem verus ac per venas in omni corpus reipsa diffusus, sed typicus et imagine tunc ac figura.

Verum quam frivola et nugatoria sit hæc argumentatio, jam a nobis demonstratum est. Ut inde enim aliquid conficiatur, prius Albertino, sicut diximus, probandum erat illa Christi verba: « Hic est sanguis meus, fructus vitis, » a Clemente nonquam alio quam allegorico sensu accipi. At ille nec id probat, nec probare unquam potuit. Quinimo ea vero et litterali sensu ab illo fuisse explicata plane convicimus.

Postremo nobis adhuc regerit Albertinus a Clemente nostro ibidem aperte prædicari « fructum vitis » in eo Christi pronuntiatio allegorice significare Verbum pro multis effusum, id est, ut ait Albertinus, mysticum Verbi sanguinem pro multis in remissionem peccatorum effusum fuisse. Sed ibi Albertinus solito et ad nauseam repetito sophismate perperam abutitur. Nunquid enim allegorica quorundam Scriptura verborum interpretatio litteralem illorum sensum excludit? Quis nescit multiplicem esse Scripturæ sensum, nec unum, uti jam a nobis observatum est, unquam ab alio extrudi? Clemens igitur, tametsi Christi effatum allegorice interpretaretur, non negat tamen illud et litterali et nativo sensu posse ac debere intelligi. Nihil ergo egit Albertinus, nihil etiam aget quilibet Calvinista, nisi clare nobis ostendat Clementem eo mystico et allegorico sensu ita semper explicuisse Christi verba, ut illa nunquam litterali significatione explicari posse vel semel alicubi tradiderit. Sed id nullus, uti jam sæpius dictum est, probavit unquam, aut deinceps probatus est. Denique nemini

sane inexpertum plures ex iis, quos etiam Calviniste de substantiali panis et vini in corpus et sanguinem Christi conversione plane persuasos fuisse concedunt, multas agnoscisse panis et vini, ac variarum utriusque qualitatum mysticas significaciones. Quid igitur vetat quominus Clemens aliquas similiter agnoverit, indicaverit, probaverit?

Certum est igitur nihil prorsus ex Clementis nostris verbis colligi posse, quod sanæ et orthodoxæ de eucharistiæ sacramento definitioni aduersetur, imo vero quod ipsi non sit omnino consentaneum. At si omnia, quæ hactenus exhibita sunt, illius de eodem eucharistiæ sacramento testimonia secum sedulo componantur, quisque falsis quibusdam præjudiciis non omnino obsecratus evidentissime perspiciet, veram et catholicam de hoc mirabili sacramento doctrinam a Clemente nostro, in his præsertim libris, ubi de eo non ex professo, sed obiter tantum disputat, non potuisse clarius asseri et explicari.

ARTICULUS III.

De sacris ordinationibus, et presbyterorum episcoporumque ordinis differentia, de presbyterorum benedictione, ac de sancto matrimonii usu.

Omnibus illud sedulo animadvertisendum, quod de variis Ecclesiæ ministris, quibus varia in sacra Scripturæ libris pro suo quoque statu dantur præcepta, Clemens memoriae prodidit. « Plurima, inquit, alia præcepta, quæ ad electas personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt; hæc quidem presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis, de quibus fuerit aliud dicendi tempus: » al μὲν πρεσβύτεροις, al δὲ ἐπίσκοποις, al δὲ διακόνοις, ἀλλα χήραις »⁴⁴. Cum enim alia presbyteris quam episcopis data esse præcepta tam aperte pronuntiet, hinc profecto invictissime conficitur ipsum omnino pro certo habuisse presbyteri et episcopi ordinem primitus atque suo etiam tempore non unum, ut frustra neoterici heretici, quemadmodum veteres Aeriani contendunt, et eundem fuisse, sed diversos et a se invicem plane distinctos ordines.

Quid contra tam claram et apertissimam Clementis doctrinam, vel ipse magis obstinatus pertinaciam ⁴⁵ hæreticorum animus obstrepare potest? Nihil sane. Et vero Blondellus, qui contra hoc certissimum orthodoxæ fidei dogma congerendis undequaque veterum scriptorum testimonitis tantam tamquam inutilem impedit operam, istud altissimo, sed prorsus, ut videtur, doloso et fallaci silentio prætermisit ⁴⁶. Cur enim, amabo te, ille hoc minime dubio et obscurio auctoris nostri testimonio penitus omissio, alia tantummodo in erroris sui patrocinium obrudit, nisi quia hæc aliquantulum sibi favere, istud plane sibi adversari probe noverat. Sed quid ei tam præpostera calliditas et astutia prodesse potest? Etenim objectio et difficultas, si quæ tamen ulla sit, ex aliis Clementis verbis ab eo petitæ, ex his quæ retulimus facilissime diluitur, peni-

tusque evanescit. Verum de his fusius in sequenti dissertatione.

Interim vero ad ea, quæso, paulisper animum adertas, quæ Clemens noster de presbyterorum benedictione et impositione manuuin adversus mulieres, alienis capillis se ornantes, hæc scribit in verba: Τίνει πρεσβύτερος ἐπίσκοπος χεῖσθαι τίνει δὲ εὐλογῆσαι; « Cui manum imponit presbyter? cui auctem benedicet? » Tum confessim addidit: « Non mulieri, quæ est ornata, sed alienis capillis, et per ipsos alii capiti »⁴⁷.

Ad matrimonium vero quod attinet, quamvis Clemens constantissime tradat et invictissime contra hæreticos demonstret illud bonum esse, sanctum ac Deo probatum; docet tamen Christiano homini tunc tantum eo uti licere, cum ex uxore sua filios gignere potest. Quapropter hæc de conjugii usu prima et generalis lex ab illo constitutur: « Neque ullum omnino tange mulierem, præterquam tuam ipsius uxorem, ex qua sola tibi licet carnis voluptates percipere, ad suscipiendam legitimam successionem »⁴⁸.

Hinc colligit nefas esse conjugem sola voluptatis causa complecti: « Sola enim voluptas, inquit, si quis ea etiam utatur in conjugio, est præter leges, et injusta, et a ratione aliena »⁴⁹. Quid ergo mirum, si omnes alias concubitus illicitos, vetitos et nefarios esse decernat? Quinimo pueris et senibus uxores ducere interdictum esse declarat; quippe qui filios non possint procreare. « His enim, inquit ille, nondum concessit, illos autem non vult amplius uxores ducere »⁵⁰.

Porro autem non minus plane negat fas esse viro cum uxore eo omni tempore congregandi, quo ex ea poterit liberos suscipere, sed statim tantum horis, post convivium actis Deo ob accepta dona gratis, nunquam interdiu, sed nocte, non immodeste et intemperanter, sed cum pudore et verecundia; ne frequentiori conjunctione satietas et pœnitentia suboritur: « Quibus uxores ducere concessum est, iis pædagogo opus fuerit; ut non interdiu mystica naturæ celebrentur orgia, nec ex ecclesia, verbi gratia, aut ex foro mane rediens galli more coeat, quando orationis, et lectionis, et efficacium, quæ interdiu fiunt, operum tempus est. Vespere autem oportet post convivium quiescere, et post gratiarum actionem, quæ fit Deo pro bonis quæ perceperimus. Non semper autem concedit tempus natura, ut peragatur congressus matrimonii; est eniu[m] eu desiderabilior conjunctio, quo diuturnior; neque vero noctu tanquam in tenebris, immodeste sese ac intemperanter gerere oportet, sed verecundia tanquam lux rationis in animo est includenda »⁵¹. Denique Clemens se plura de hoc arguendo in libro *De nuptiis* scripsisse testatur. Sed quia hæc elucubratio ad nos usque non pervenit, quid de illo Clemens in *Stromatibus* docuerit, si scire aveas, ad ea te mittimus, quæ in subsequenti dissertatione a nobis disputanda sunt. Poteris tamen consulere tom. II *Pænitent. Theodori*, ac *Pænitent. observationes et notas*, ubi plura hanc in rem congesta et enucleata reperies.

⁴⁴ Pædag. lib. III, cap. ult., pag. 264. ⁴⁵ Blondel., Apol. de episc. et presbyt., § 2, pag. 38. ⁴⁶ Pædag. lib. III, pag. 248. ⁴⁷ Pædag. lib. II, cap. 10, pag. 192. ⁴⁸ ibid. ⁴⁹ ibid. pag. 194. ⁵⁰ ibid.

CAPUT VI.

De angelis, de hominis anima, et Christianorum moribus.

ARTICULUS I.

*De angelis, et quinam ex illis, quamque ob causam
Egregores appellati, ac de eorumdem angelorum
lapsu.*

Christianos e lectulo, ut vigilias ad Deum orandum et laudandum agerent, noctu surgentes iis angelis Clemens dicit esse similes, qui Ἐγρήγοροι vocabantur: Μάχαριοι γάρ οἱ ἐγρηγόροτες εἰς αὐτὸν, σφᾶς αὐτούς ἀπεικάσοντες ἀγγέλοις, οὓς ἐγρηγόρους καλοῦμεν. « Beati qui in ipsius vigilarunt, seipso assimilantes angelis, quos nos ἐγρηγόρους, hoc est, vigilantes vocamus ». Cum ille itaque haec scripto mandaret, tum angeli hoc nomine nuncupari solebant.

Testatum quoque Cedrenus facit filios Seth, quos antiqui ἀγγέλους cognominabant, nuncupatos fuisse Egregores: « Qui iidem Egregores appellantur, et filii Dei, » ήτοι τῶν ἐγρηγόρων οἱ τίνες καὶ οἱ Θεοῦ ἐλέγοντο ». Qui autem angelii, et cur eo nomine appellarentur, si quārā, rem sane difficultem postulasti. Videtur quippe Clemens hoc vocabulo bonos significare angelos; quandoquidem cum illis Christianos noctu ad Deum, ut diximus, orandum surgentes componit. Etenim illos, sic vigilantes, non cum malis, sed cum bonis angelis comparasse omnes procul dubio nobis facile concedent.

Verum alii « Egregorū » nomine angelos, qui ex bonis mali deinde facti sunt, seu Sethi filios designant, eos nimirū, qui postquam « filiabū hominū », ut loquitur Scriptura⁶⁸, stuprum intulissent, in varia cum eis peccata prolapsi sunt. Quamobrem Cedrenus: « Egregores, et Dei filii, ob Sethi faciei splendorem dicti, terramque Edenis sublimiorē incoluerunt, vicinique paradiſo, vitam angelorum vitæ similem egerunt, usque ad millesimum mundi annum. Quorum honestam vitæ consuetudinem auctor primus malorum intueri non sustinens, formositate filiarum hominum, id est, Caini, eos satiavit ». Et adhuc infra: « Egregores, Sethi progenies, errore dueti descenderunt, ac sibi mulieres de filiabus hominum, sive Caini desumperunt, atque gigantes illos celebres generaverunt ». Eadem narrat Africanus⁷¹, ac præsertim Georgius Syncellus⁷², et hanc opinionem ex apocrypho libro Enochii de Egregoris, cuius duo longa sequentia a Scaligero⁷³, atque etiam a Kircherio⁷⁴ deinceps transcripta exhibet, ortam esse testatur.

Putabat itaque Cedrenus, nomen, « Egregores », filii Dei ob patris sui Sethi eximiā oris venustatem, seu, ut ipse loquitur, « ob faciei splendorem », impositum. At Clemens illud repetit ab ipsa etymologia Græci nominis ἐγρήγοροι, quod Latine vigilantes significat. Cur vero angelii ita vocarentur, ansam, uti quidam existimant, dederunt hæc Danielis verba: Καὶ ιδοὺ εἰρ (Synimachi versio ἐγρήγορος), καὶ ἄγος ἀπ' οὐρανοῦ κατέβη. « Et ecce vigilis sanctus de cœlo descendit ». **45** Quod certe confirmari potest duobus Græcis scholiis, quæ in hunc locum Drusius retulit. Et primo quidem: Tò δὲ εἰρ οὐδὲν ἔτερον ἢ ἐγρηγορῶς καὶ διγυπτιῶς ἐραγεύεται. altero autem: Ἀντὶ τοῦ εἰρ, Οἱ ἀγρεῖοι ἐρμῆνεσσαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐγρήγοροι.

⁶⁸ Pædag. lib. II, cap. 9, pag. 185. ⁶⁹ Cedr. Hist. compen., pag. 8. ⁷⁰ Gen. vi, 2. ⁷¹ Cedr. Hist., pag. 8. ⁷² ibid., p. 9. ⁷³ African. exp. Syncel. Chron., pag. 49. ⁷⁴ Syncel. Chron., pag. 44 et seq. ⁷⁵ Scaliger. in Chron. Euseb., pag. 404. ⁷⁶ Kircher. tonz. II Œdip. Egypt., 69 et seq. ⁷⁷ Dan. IV, Sept. V, 13, Vulg. v, 10. ⁷⁸ Pædag. lib. III, cap. 2, pag. 222. ⁷⁹ infr. dissert. 2, cap. 8, art. 2. ⁸⁰ Pædag. lib. II, cap. 9, pag. 187. ⁸¹ Ambr. epist. 34, pag. 922, et lib. II De fid. resurrect., § 126, pag. 4178.

A Utrum autem Clemens ex hoc Danielis loco angelos « Egregores » cognominari colegerit, non certum omnino est et exploratum. Omne vero extra controversiam esse debet illum iis, qua protulimus, verbis, de hisdem, ac Daniele loqui angelis, qui Egregores ideo dicti sunt, quia semper vigilant, nec unquam dormiunt aut somno obruiuntur.

At de angelis prævaricatoribus et seminarum corruptoribus atque adulteris, sic alibi Clemens scribit: « Angeli qui Dei reliquerunt pulchritudinem propter pulchritudinem quæ flaccescit, atque adeo e cœlis in terram ceciderunt ». At de illis aliisque angelis in superioribus dissertationibus non semel disserimus, atque in subsequenti adhuc dicetur⁷⁶. De Egregoris vero præter auctores a nobis citatos leges. Suicerum tom. I Thesaur., pag. 1003, ad vocem Ἐγρήγορος.

ARTICULUS II.

B De hominis anima, et quæ ejus definitio, quis motus, utrum non aliter quam sensuum ministerio cogitet, an spiritualis sit et incorporea, cur triplex dicitur, ubi sedenti suam posuerit, et cur sicca nuncupetur.

Cujus naturæ et substantiæ sit hominis anima clare omnino et aperte Clemens edisserit: « Scendum est non esse animam, quæ somno indiget; ipsa enim est semper mobilis: sed corpus quod quieti traditur, resolvitur, dum anima non amplius corporaliter operatur, sed per se ipsa operatur et cogitat. Quo sit, ut quæ sunt vera somnia, recte reputant sint sobriæ animæ cogitationes; ut quæ ad corporis affectiones per consensum non trahantur, et ipsa sibi ipsi, quæ sunt optimæ, consulat. Animæ autem interitus est, si ipsa apud se omnino quiescat: et ideo Deum mente semper versans, per continuam consuetudinem corpori vigiliam inserens, angelicæ exæquat hominem gratiæ, vitæ zeronitatem, ex meditatione suscipiens ». Expende, quæso, singula Clementis nostri verba, et vide an aliquis, seu antiquus, seu recentior philosophus, de hominis anima melius veriusque senserit. Humana, inquit ille, anima est, ἀειχίνητος αὐτη, quæ semper movetur, καθ' αὐτὴν ἐννοουμένη, quæ per seipsam cogitat. Nonne autem his verbis veram genuinamque animæ rationalis tradit definitionem, qua dicitur esse substantia per seipsam cogitans?

Cum autem subjungit illam semper esse in motu, quid aliud his verbis significat, nisi motum animæ ipsammet esse illius cogitationem, sine qua nonquam esse potest? Quapropter interitus animæ esse dicit, si ipsa apud se omnino quiescat, ψυχῆς δὲ διεθρος τὸ ἀτρεμῆσα αὐτη. Et id quidem ex Platonis schola videtur esse depromptum; quoniam hæc, teste Ambrosio, erat illius de anima definitio: « Quod ipsum se movet, et non movetur ab alio ». **D**

Negue leviter, quæso, id prætermittas, quod tam perspicue idem auctor noster tradidit, animam sine ullo sensuum auxilio vel adminiculo per seipsam aliquando cogitare, tuncque meliores magisque subtiles esse ejus cogitationes: « Dum anima non

Amplius corporanter operatur, sed per seipsa operatur, et cogitat.... et ipsa sibi ipsi quæ sunt optimæ consultat. » Quid ergo ab hac Clementis nostri doctrina magis alienum, quam tritum illud philosophicum axioma : « Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu. » Illud certe effatum vel ipsi incognitum fuit, aut ab illo plane penitusque proscriptum.

Denique ex his quis facillime non intelligat quam certo Clemens humanam animam incorporeæ ac plane spiritualis substantiæ esse crediderit?

Neque dixeris, velim, eum docere triplicem esse hominis animam : τριγενοῦς ὑπάρχουσῆς τῆς ψυχῆς. Ea quippe loquendi ratione tres tantum denotat animæ facultates, illasque sic distinguuntur : prima est, τὸ νοερὸν, δὲ λογιστικὸν καλεῖται. « Intelligentia, quæ ratiocinandi facultas appellatur. » Hæc autem est, inquit, interior homo, qui exteriori imperat et ipse a Deo agitur. Secunda est : τὸ θυμικὸν θηριῶδες δὲ πληστὸν μανῆς οἰκεῖ. « Illa pars, quam iræ tribuunt, quæ est iracunda, haud ita prout a furore habitat. » Tertia denique : Πολύπορον δὲ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τριτὸν, ὑπὲρ τὸν Πρωτέα τὸν θαλάττιον δαίμονα ποικίλον. » In variis autem formas se mutans, tertia est cupiditas, quæ plus quam Proteus marinus, dæmon varius⁸⁰, etc.

Ex his autem liquet Clementi triplicem animam nihil esse aliud quam unam eamdemque animam spiritualem et rationalem, triplici facultate, seu ut loquuntur philosophi ac theologi, tribus potentiis præditam.

Hæc quoque sententia rursum videtur desumpta ex Platone, de quo Cicero : « Plato triplicem finxit animam, cuius principatum, id est, rationem in arce posuit, et duas partes separare voluit, iram et cupiditatem, quas locis discutit, iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit⁸¹. » An autem ibi Plato triplicem revera assereret esse animam rationalem, vel tres tantum illius facultates distinguat, aliorum, quandoquidem ea quaestio nihil ad rem nostram facit, esto judicium.

Observabimus autem in hoc Clementem nostrum ab illo dissentire, quod animam in cerebro sedem suam possuisse affirmet : Ἐνθρόνιζεται λογισμὸς ἐν ἔγκεφαλῳ. « Anima sedem suam collocat in cerebro⁸². » Nulli enim, ex his quæ dicta sunt, obscurum esse potest Clementem ibi de tota anima disputare; utpote quam spiritualem ac proinde simplicem, nec variis constare partibus persuasum omnino habuerit. De hac porro illius in corpore humano propria sede in sequenti dissertatione agetur.

Ex Heraclito tandem illud Clemens hausisse videtur, quod alibi docet eamdem hominis, qui potu ad sicut tantummodo, ut par est, explendam utilitur, animam esse siccam, atque adeo optimam et sapientissimam : Αὐτὴν δὲ ψυχὴν ἔγραψε σοφωτάτην καὶ ἀριστην. » Ipsa autem secca anima est sapientissima et optima⁸³. » Apud Stobæum enim hanc legimus eamdem Heracliti sententiam : Αὕτη ψυχή, vel ut alia fert lectio : Αὔγη ἔγραψε σοφωτάτην καὶ ἀριστην. « Est autem anima secca, sapientissima et optima⁸⁴. » Postremus vero Clementinorum operum scholiastes varias in hunc ejusdem auctoris nostri locum, quem corruptum esse suspicatur, congerit observationes, quas facile qui voluerint, consulere poterunt; et nos indicasse sufficiat.

46 ARTICULUS III.

De Christianorum moribus, ac primum de more vocin ad laudes Deo concinendas surgendi, et quandiu ille duraverit: non totam noctem, multo minus interdiu dormiendum; quid eo tempore Christiani agere deberent.

Plura ad omnes promiscue Christianos spectantia narrat Clemens, quæ nostris haud prorsus indigna sunt animadversionibus. Nam ut varia quæ ad vitam pie et caste agendam passim ille tradidit, præcepta taceamus, adnotare in primis juvat Christianos noctu, quemadmodum jam diximus⁸⁵, ut Deo laudes concinerent, non semel, sed sæpe etiam, ut ipse ait, e lecto surrexisse : « Ita ergo dormitandum est, » verba illius sunt, « ut facile excitemur.... dormientis enim hominis nullus usus, quemadmodum nec mortui. Quocirca sæpe etiam noctu e lecto surgendum, Deusque laudandus; beati enim qui insipsum vigilarunt⁸⁶. » Neque dura tibi hæc lex videri debet. Priscis enim Ecclesiæ temporibus, in more Christianis positum erat, ut noctu ad fundendas Deo preces surgerent. Testis quippe hujuscem consuetudinis locupletissimus est Tertullianus, qui ad uxorem suam hunc scribit in modum : « Latebisne tu... cum etiam per noctem exurgis oratum⁸⁷? » Ambrosius autem uxori et viro, ut noctu surgant, sic præcipit : Simul adorationem nocte vobis surgendum est, et conjunctis precibus obsecrandus Deus⁸⁸. » Alibi vero de semetipso : « Væ mihi est, inquit, si media nocte non surrexero ad confitendum tibi⁸⁹. » Omnes denique Christianos alio in libro sic assurat : « Non satis est dies ad deprecandum; surgendum est nocte et media nocte. Ipse Dominus pernoctavit in oratione, ut te proprio ad deprecandum invitaret exemplo.... Non tibi dicit propheta ut tantummodo media nocte surgas, sed ut surgas nocte, et maxime nocte media; nocte enim surgendum præmissit dicens : « Memor fui nocte nominis tui, Domine...» adjunxit : « Ad confitendum tibi⁹⁰, hoc est ut illo maxime tempore deprecari Deum et propria debeamus deflere peccata⁹¹, » etc. Eadem ille eodem in opere non senz̄ repetit⁹² quæ hic describere necesse non est. Satis sit ea tibi a nobis indicari, ut inde et ex his maxime quæ descripsimus, intelligas hunc morem noctu ad Deum precibus exorandum surgendi, diu apud Christianos, et ad Ambrosii usque tempora obtinuisse.

Hieronymus enim ad Eustochium quoque scribat : « Noctibus bis terque surgendum; revolvenda quæ de Scripturis memoriter retinuemus. » An autem mos ille longo postea tempore perseveraverit, dictu difficultatum. Chrysostomus siquidem, teste Palladio, laicos ut vigiliis nocturnis in ecclesia operam darent hortabatur quidem; sed segniores negligenteresque clerici, totis noctibus dormire assuefacti, ægre molesteque id ferebant. Fideles quoque laicos, verba sunt Palladii, « exhortabatur vigilis nocturnis in ecclesia insistere, uxores autem eorum domi manere interdiu orantes, ideo quod viris die otium non esset. Haec omnia quosque negligenteres de clero contristabant, totis noctibus dormire consuetos⁹³. » Ex his autem verbis colligere est iam antiquatam fuisse eam Christianoru noctu surgendi consuetudinem, ac viros tantum in ecclesiam noctu ire solitos; ut nocturnis officiis, a clericis decantandis, adesse possent. De his porro nocturnis officiis et vigilis quæ pristino noctu surgendi mori successisse videntur, si quid scire aveas, adisis doctissimum cardinale Bona⁹⁴, Thomassinum⁹⁵, et

⁸⁰ Pædag. lib. iii, cap. 1, pag. 214. ⁸¹ Cic. lib. i Tuscul., pag. 169. ⁸² Pædag. lib. ii, cap. 2, pag. 156. ⁸³ Stob. serm. 5 De temperant., pag. 74. ⁸⁴ sup. hoc cap., art. 4. ⁸⁵ Pædag. lib. ii, cap. 9, pag. 185. ⁸⁶ Tertul. lib. ii Ad uxor., cap. 5. ⁸⁷ Ambros. lib. i De Abrah., cap. 9, § 84. ⁸⁸ lib. ii Exposit. in Luc., § 76. ⁸⁹ Psal. cxviii, 55, 62. ⁹⁰ serm. 8 in psal. cxviii, pag. 1072. ⁹¹ serm. 7 in psal. cxviii, § 3, et serm. 19, § 30. ⁹² Pallad. in Vita Chrysost., cap. 2. ⁹³ Bona, De divina psalmode, cap. 4, § 1 et seqq. ⁹⁴ Thomass. De eccles. discip., tom. I, part. 1, cap. 53 et seqq.

alios qui de cursu et officio ecclesiastico aliquid memoriae commendaverunt.

Ad vigilias autem nocturnas, quandoquidem delapsa est nostra oratio, unum adhuc, antequam finis illi imponatur, observabimus, scilicet Clementem nostrum praefracte negare Christiano licitum esse totam noctem, multo autem minus interdiu dormire: « Non oportet eos, inquit, qui inhabitantem et vigilantem intus habent rationem, tota nocte dormire¹¹. » Deinde paulo post: « ... Longe autem abest ut permittatur interdiu dormire iis qui maximam noctis partem ad vigilias resecant¹². » Quid autem Christiano noctis tempore agendum sit, si ab eo quæras, confessim audies: « Noctu autem maxime expurgandum est, quando dies desinunt. Et huic quidecum danda est opera litteris, illi vero ars hac inchoanda est; feminas autem lanificium oportet ingredi¹³. »

ARTICULUS IV.

De aliis Christianorum moribus; quanta modestia ad ecclesiam accederent, et in ea versarentur; quorundam ab illa discedentium abusus; de Christianorum salutatione, osculis, conviviis, mensis, agapis, balneis et vestimentis.

Ad alios autem Christianorum mores quod spectat, pulchre Clemens docet quomodo venire in ecclesiam deberent: « In ecclesiam autem venire oportet virum et mulierem, honeste indutos, non simulato incessu, silentium amplectentes, charitatem non sicutam possidentes, castos corpore, castos corde, ad Deum rogandum aptos. Hoc amplius habeat mulier, semper tecta sit, nisi domi fuerit¹⁴. » Paulo post vero summam eorum in ecclesiis modestiam, gravitatem et honestatem Clemens noster magnopere commendat: « Oporteret tales in tota vita, et videri, et effungi eos qui Christo initiantur, quales se in ecclesiis ad gravitatem et honestatem componunt, et esse, non autem videri esse tales, adeo mites, adeo piros ac religiosos, adeo charitati deditos¹⁵. »

Sed eos ibidem acriter et mérito castigat, qui ex ecclesiis discedentes, cum loco figuram, habitum et mores mutarent. Ex hoc siquidem pietatis loco egressi, deposita sanctitate vel potius sanctitatis larva: « Foris iniipi modis et amatoriis canticis se oblectant, tibiarum cantu, plausu, temulentia et quovis coeno ac sorde oppleti¹⁶. » Non omnium procul dubio, sed aliquorum duntaxat Christianorum, adeo corruptos et depravatos mores Clemens ibi notavit. Non obscure autem significat illos in hac via prolapsos idcirco quod ecclesia exeunte, paganis autaliis perversis hominibus sese adjungerent: « Nunc autem nescio quomodo una cum locis, figuram habitumque et mores mutant; non secus ac polypos dicunt petris quibus adhaerescunt assimilatos videri quoque esse colore tales. Postquam itaque excesserunt e congregatione, deposita illa quæ in ea erat divinitus inspirata quasi sanctitate, multitudini cum qua versantur assimilantur¹⁷. » Duo autem hic animadvertenda sunt: primo hunc pravum morem et abusum non longo antehac tempore inventum; uti primis Clemens verbis clare significat: « Nunc autem nescio quomodo: » Nuyl δε οὐχ οἴδε πάπως.

Secundo inde liquet, hac Clementis nostri aetate, Christianis suisse ecclesias, ἐν ἔκκλησισ, quo illi 47 confluentes, summa ac plane mirabili modestia divinis intererant mysteriis et sacra faciebant.

Vetus quoque Christianorum sese invicem salutandi consuetudo paucis a Clemente attingitur:

¹¹ Pædag. lib. II, cap. 9, pag. 187. ¹² ibid. ¹³ ibid. ¹⁴ Pædag. lib. III, cap. 10, pag. 255. ¹⁵ ibid., pag. 256. ¹⁶ ibid. ¹⁷ ibid. ¹⁸ Pædag. lib. II, cap. 7, pag. 173. ¹⁹ Optat. Milev. lib. III De schism. Donat., pag. 64 nov. edit. ²⁰ Aug. epist. 53 nov. edit. ²¹ Tertul. lib. De prescrip., cap. 41. ²² Cyprian. epist. 16 nov. edit., pag. 37. ²³ Hier. lib. I Com. in Matth., cap. 10, pag. 35. ²⁴ Pædag. lib. III, cap. 11, pag. 257.

A « Nobis, inquit, finis est esse a tumultu et perturbatione alienos; et hoc sibi vult illud: Pax tibi, εἰρήνη σοι²⁵. » His itaque verbis Christiani sese multo consulababant.

De hac autem salutatione luculentum habemus Optati Milevitani testimonium: « Et non potuisti prætermittere quod legitimum est, utique dixisti: Pax vobiscum; cum Deus contra: Pax, et ubi Pax! Hoc est dicere: Quid salutas, de quo non habes? Quid nominas quod exterminasti? Salutas de pace, qui nou amas pacem. Hi, inquit, adfiscant ruinsum paritem²⁶. » Ad eundem etiam morem alludere videtur Augustinus ad Generosum in latribus scribens verba: « Quid perversi et insani, quam lectoribus easdem apostolorum epistolæ legentibus dicere: Pax tecum, et ab ecclesiis pace separari, quibus ipsæ epistolæ scriptæ sunt²⁷. »

Minus profecto certum est utrum de hac Christiana salutatione loquatur Tertullianus, ubi haereticis exagit: « Pacem quoque cum omnibus miscent²⁸. » Quorundam enim opinio est hac Tertulliani voce, non salutationem, sed communionem et absolutionem; quemadmodum his Cypriani verbis: « Pax data lapsis²⁹, » significari. Quocirca hoc Tertulliani testimonium non ultra quam per est, urgendum esse censemus. Nobis enim satis est tripli Clementis, Optati et Augustini auctoritate planum fecisse omnibus, quam vetus et quam longo tempore hac mutua Christianorum consalutatio fuit in usu. Porro autem ille vetus salutationis modulus ex Hebreis ad Christianos, teste Hieronymo, derivatus videtur. « Quod Græce, inquit ille, dicitur χαῖρε, et Latine, « ave, », Hebraico Syroque sermone appellatur « salomiac, » sive « solami inimic, » id est: « Pax tecum³⁰. »

Ad cuius porro salutationis, inquiés, genus, id pertinet quod Clemens scribit: « Cæterum dilectorum quoque, τῶν ἀγαπητῶν, salutationes, qui volunt per res externas sese ostentare, ne minimam quidem

C habent gratiam³¹, » etc. Respondeamus nobis non plane obscurum videri Clementem ibi de Christianorum in via salutationibus faceſe sermonem. Nam cum non alias in his, uti diximus, libris scopus illius sit, quam Christianum sanctis morum præceptis imbuere; ibi certe ab hoc scopo suo, uti ex iis que præcedunt liquido intelligitur, minime aberrat, ita que his ille verbis, ne in via sese invicem externis signis salutent, Christianis prohibet. Rationem hujus interdicti aliquis fortasse eam fuisse suspicabitur, ne Christiani hisce salutationibus religionis sua professionem prodentes in capitibus discrimen imprudenter venirent. At ex ipsiusmet tamen auctoris nostri textu haud absurde colligi potest ab illo pharisaicas tantum prohiberi salutationes, quibus quidam hypocritæ et prevaricatores Christiani sub illo, uti mox de osculis dicetur, amoris ac charitatis symbolo et pignore, verum odium et livorem dissimulabant tegebantque.

D Christiani siquidem sese salutantes solebant portrigere osculum. Quod quidem, quia frateræ charitatis et mutui amoris symbolum erat, a Clemente mysticum appellatur. Verum idem Clemens quosdam, sed tacito eorum nomine, jure quidem merito corripit, qui hunc pium sanctumque morem labefactantes, sub hoc amoris signo occultabant odia, ecclesiæsque conturbabant: « Illi autem nihil aliud osculo quam ecclesiæ conturbant, cum ipsam non habeant intus amicitiam. Etenim hoc utique turpem movit suspicionem et maledicentiam, quod impudenter osculo uterentur, quod esse oportebat mysticum; id sanctum vocavit Apostolus³². » Quamobrem prius

quidam scriptor ab Athenagora citatus, ut huic jam fortasse gliscenti, vel certe imminenti malo mederetur, aut praecaveret, Christianis edixerat : « Summa cautione communicandum est osculum, ut non aliter quam pia salutatio, vel potius adoratio quedam habeatur, quæ, si vel parum impura cogitatione inquinata fuerit, a vita æterna nos alienat¹⁰. » De his porro Christianorum osculis vide, si lubet, quæ nos in hunc Athenagoræ locum adnotavimus¹¹.

Hæc porro oscula, ut id obiter adhuc animadver-
tamus, in ecclesiis, teste Clemente nostro, impertie-
bantur. Unde haud absurde forsitan colligere quis
poterit salutationes, de quibus ibidem ille loquitur,
in iisdem factas fuisse ecclesiis. De aliis enī vero
hæc paulo post habet : Cæterum dilectorum queque
in via salutationes, qui volunt per res externas sese
ostentare, ne in minimam quidem habent gratiam. Si
enī in aditu mystice Deum orare convenit, conse-
quens fuerit proximum quoque, quem secundo loco
jubemur diligere, similiter ac Deum mystice intus,
amanter et benigne aliqui, occasionem redimen-
tes¹². Denique Clemens ibidem osculum non satis
pudicum componit cum nocivo phalangiorum morsu,
de quibus Aristoteles lib. ix *Histor. anim.*, cap. 39,
pag. 945; Plinius, lib. xi *Histor. natur.*, cap. 24,
pag. 516, et lib. xxix, cap. 4, pag. 692; Diosco-
rides, lib. ii, cap. 57, et alii.

Nihil planius et explicatius, quemadmodum nihil
magis evangelicis institutis conveniens et consentaneum,
quam ea omnia quæ Clemens de Christianoru-
mum conviviis, prandiis, cœniis, epulis et mensis tra-
dedit¹³. Clare etenim et perspicue ostendit quantæ
debeant esse frugalitatis et sobrietatis, quam longe
ab eis amandanda multiplex ciborum varietas; quam
procul inde rejicienda delicatores cibi et potionis,
quam longe ab eis removenda condimenta, bellaria,
aliaque gulae irritamenta. Nec minus perspicue edi-
serit qui sint ad cœnam et convivia invitandi, quo-
modo cum eis agendum, quam modeste accumbe-
dum mensis, qui sermones tunc miscendi, quid tan-
dem ab omnibus præstandum.

His igitur prætermis, ad illa minus obvia et
communia accedamus, quæ ille de agapis memorat.
In quodam enim vero suæ ætatis Christianos eo po-
tiori jure animadvertis, quo magis hæc agapæ, seu
cœnæ, vel prandiola ad fraternalm charitatem nu-
trientiam et augendam primitus instituta, ab aliquibus
labefactata fuerant : Audent, inquit, nonnulli
agapan vocare, effrenata lingua utentes, nempe δειπνάρια τιτζα, quædam prandiola (vel potius cœnulas
quasdam), nidorem et jus redolentia, pulchrum ac
salutare Verbi opus, sacram agapan ollis nescio
quibus et liquido jure dedecorantes, potuque, delicis
et fumo illud nomen maledicio persequentes. Fal-
luntur existimatione, ut qui Dei promissum pran-
diolis, δειπνάριοι, se posse emere exspectaverint.
Quæ enim lætitiae causa sunt congregations, ipsi
quoque recensentes et cœnulas, et prandia, et epu-
lis, δειπνάρια τε, κατ δριστα, κατ δοχας, hunc coe-
tum jure vocaverimus rationem sequentes. Illos au-
tem epulas, ἐστιάσεις, Dominus ἀγάπας, id est chari-
tates, non vocavit¹⁴. » Quantum autem¹⁵ hi a
pristino Christianorum instituto desciverint si scire
velis, audi Tertullianum : Cœna nostra de nomine
sui ostendit, vocatur enim ἀγάπη, id quod

A *dilectio* penes Græcos est. Quantiscunque sumptibus constet, lucruin est pietatis nomine facere sumptum; siquidem inopes quoque refrigerio isto ju-
vamus, non qua penes vos parasiti affectant ad glo-
riam..... sed qua penes Deum major est contemplatio mediocrum..... nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit. Non prius discumbitur quam oratio ad Deum prægustetur. Editur quantum esurientes capiunt; bibitur quantum pudicis est utile; ita sati-
rantur, ut qui meminerint etiam per noctem ad-
orandum Deum sibi esse, ita fabulantur, ut qui sciānt
Dominum audire¹⁶. » Cæterum quod Clemens in his
agapis præter olim constitutas pietatis et charitatis
leges ait esse admissum, non omnes Christianos,
sed tantum quosdam, τινές, hujus prævaricationis
reos agit et exagit. An autem hi catholici aut ha-
retici fuerint, dictu difficultatum. Ille enim alibi
Carpocratianos arguit, qui exsecrando detesta-
bilesque cœtus suos agapan vocare audebant¹⁷. Sed
B cum laudato *Pædagogi* libro nihil fere in his Chri-
stianorum agapis notet aliud quam luxum et intem-
perantiam, id non tam ad haereticos quam catholico-
cos videtur spectare. Nemo quippe nescit iam a pri-
nis Ecclesie temporibus Corinthios a Paulo ideo
coripi, quod in cœna sua, quam ille δεῖπνον
appellat, quædam his non longe absimilia perpetra-
rent¹⁸.

Balneorum usum Christianis quidem Clemens
permittit, sed mulieribus munditiae et sanitatis,
viris autem sanitatis tantum gratia; ita tamen ut
ab omnibus habita ætatis, corporis et temporis ra-
tione, moderatio, quæ valetudini et saluti nostræ
opem ferat, semper adhibeatur. S umendum est,
inquit, lavacrum mulieribus quidem mundationis
causa et sanitatis, solius autem sanitatis causa vi-
ris¹⁹.

C Adolescentes autem arcerat a balneis, quibus gym-
nasium, seu corporis exercitationem et motum suf-
ficiendum esse decernit : Adolescentibus sufficit
gymnasium, etiamsi adsit balneum²⁰. Viris quo-
que ipse auctor est et suasor, ut hanc quoque exer-
citationem balneis anteponant. At omni penitus
earum rerum usu recte quidem Christianis non
interdicit, quas illis non prohibitas fuisse in no-
stris ad Ambrosium observationibus olim ostendi-
mus²¹.

Quidquid porro ad cæteros Christianorum mores
pertinet, id ex superiori data horum librorum analy-
si facile intelligitur. Si quid vero adhuc difficile,
aut notatu dignum, occurrat, dabitur infra con-
modior, ne eadem repetamus, illius explicandi oc-
casio.

D Prætermitti tamen a nobis non potest ea omnia
quæ a Clemente de Christianorum hominum vesti-
mentis constituuntur, ex his Cyrilli Jerosolymitani
verbis mirum in modum confirmari : De vestitu
autem is tio simplex et tenuis esto, nec ad ornatum,
sed ad necessarium tutelam paratus, ne luxe
molliterque vestiaris; sed hieme calescas, et cor-
poris pudenda tegas. Ne vero prætextu tegendæ
turpitidinis vestibus operosis et accuratis in al-
teram turpitidinem incurras²². Postremo quæ
de Christianarum mulierum vestibus et ornatu
Clemens prescribit, cum bis componenda sunt,
quæ de iisdem Tertullianus et Cyprianus tradi-
dere²³.

¹⁰ Athenag. Legat. pro Christ., pag. 36. ¹² lib. II App., diss. 3, cap. 5, § 1. ¹⁰ Pædag. lib. III, pag. 257. ¹¹ ibid. ¹⁶ lib. II Pædag., cap. 4, pag. 141. ¹⁷ ibid. ¹⁸ Tertul. Apolog., cap. 39. ¹⁹ lib. V Strom., pag. 430. ²⁰ I Cor. IV, 11. ²¹ lib. III Pædag., cap. 9, pag. 240. ²² ibid., cap. 10, pag. 241. ²³ Ambros. in lib. I De offic. ministr., c. 18, pag. 22. ²⁴ Cyril. Jeros. catech. 4, pag. 34. ²⁵ Ter-
tul. lib. De coron. mil., c. 8; lib. II De cult. fem., c. 10; Cyprian. lib. De cult. virg.

CAPUT VII.

De gentilium theologia variisque eorum superstitionibus

ARTICULUS I.

De idolatriæ et nefari plurimorum deorum cultu origine et primordiis.

Ethnicæ religionis falsitatem ex impio falsorum deorum idolorumque cultu, variisque et nefariis gentilium superstitionibus, quemadmodum Christianæ professionis veritatem ex debita veri Dei adoratione sanctissimisque ejus legibus et institutis evidentissime Clemens noster demonstrat. Quapropter flagitiosissima et obscenissima quæque paganorum mysteria, atque ea etiam, quæ ob turpitudinem apud illos secretiora erant, mira eruditio perscrutari et retegere idcirco non veretur; ut execranda illorum turpitudine ante omnium oculos posita, et ab iis sicut olim ab ipso, uti narrat Eusebius, plane cognita, unumque salubri pudore suffusum, ab hac impia religione facilius avocaret ac deterreret²⁶. Quo autem turpiora majorisque obscenitatis fuerunt illa gentilium flagitia, eo certe potiori jure plures satius esse ducent perpetuo et omnia damnare silentio, quam ullam ipsorum in castis Christianorum animis refricare memoriam. Et nos quidem tam justæ piorum hominum sententiae subscribendum ac sancto religioso que eorum studio et proposito satisfaciendum esse putaremus, nisi plura in Clementis nostri operibus occurrent, quæ Hervetus, tantorum in illa commentariorum scriptor, sibi plane incompta fuisse constitut. Ne tot igitur tamque salebrosa et difficultaria loca quemquam ab his libris legendis amplius revocent, aut ea ab auctore nostro in ethnicæ religionis odium gratis facta existimet, illa idcirco omnia, sive eidem Herveto minime nota et pervia, atque ab ipso male explicata, sive ab aliis ob summas difficultates intacta, notatu tamen digna, pro virili nostra parte investigare et enucleare conabimur.

Primum autem idolatriæ originem in sua aduersus gentes Admonitione ubi pandit Clemens, illam septem modis, quos in ejusdem libri analysi sigillatum recensimus, in varias orbis terræ partes invertam fuisse ostendit²⁷. De his autem plura jam a nobis alibi disputata sunt²⁸, quæ huic Clementis nostri opinioni lucem possunt baud parvam afferre. Verumtamen hic pretermittere non possumus egregia quedam cum Gregorii Nazianzeni, tum Ciceronis testimonia, quibus ea, quæ de variis illis idolatriæ primordiis Clemens noster enarrat, unum sane in modum enucleantur et confirmantur. Gregorium itaque apud Christianos hæc in verba perorantem primo audiamus: « Deum natura quidem omnis rationis particeps appetit.... languens autem desiderio, ac male affecta, ægerimque hoc dannum ferens, secundam, ut dici solet, navigationem init; ut scilicet vel ad res eas, quæ sub oculorum sensu cadunt, oculos flectat, ac quampli earum pro numine colat.... Hinc alii solem, alii lunam, alii siderum multitudinem, alii cœlum quoque ipsum una cum illis.... Alii rursus propter necessarium usum, terram, aquam, aerem, ignem..... Alii denique quidquid ex rebus aspectabilibus temere ipsis occurrit, coluerunt, pulcherrima quæque eorum, quæ cernebant, pro diis **49** sibi constituentes. Nec desuerunt, qui statuas ac figura divinis honoribus afficerint, primum quidem propinquorum et necessariorum..... post au-

A tem alienorum quoque, nempe ii, qui multis post eos sæculis extiterunt, ignoratione videlicet priuævæ illius naturæ.... Nonnullos etiam suis arbitror, qui summam alicujus potestatem omni ob servantia colentes, et corporis robur laudibus efférentes, ac formæ venustatem admirantes, em tandem, quem honorabant, in deorum numerom ascriperint, ad hujusmodi imposturæ subsidium et patrocinium fabulas quasdam assumentes. Jam vitiosissimi quique vitia ipsa fœdosque affectus deos esse censuerunt, aut certe sub deorum nomine coluerunt, nimirum cædem, libidinu[m], temulentiam, reliquaque ejus generis, non æquam nec honestam hanc scelerum suorum excusationem nacti. Atque eos partim in terra reliquerunt, partim infra terram occultarunt, hoc unum satis consulte, partim in cœlum evexerunt..... Ac deinde pro erroris libertate et licentia, figmento cuique nomini aliquod vel deorum vel dæmonum indiderunt, statuasque insuper erexerunt²⁹. » Hæc Cicero in philosophicis suis operibus, ac præsentim in secundo libro *De natura deorum*, multo fusi et enucleatus prosequitur. Sed ne pluribus verborum Latini oratoris, quæ sane longissima sunt, molesta sit descriptio, ad ipsas ejus lucubrationes eos mittimus qui hæc voluerint curiosus indagare.

Quod si aliquem ea etiam, quæ a sacro Sapientie auctore³⁰ atque a Theodoreto³¹ de idolatriæ origine variisque ejus fontibus traduntur, cum Clementis nostri dictis componere non pigrat; quantum inter se sint consonantia, facile perspiciet, et laboris sui minime penitebit.

Verum præter septem illos idolatriæ fontes, annos quosdam eodem in libro Clemens nobis aperuit. Ab illius enim initio de Orphei, Amphionis et Arionis cantu hæc habet: « Mihi itaque videntur et Thracius ille Orpheus, et Thebanus, et Methymnæus viri, non nisi deceptores fuisse, qui prætextu musicæ.... primi deduxere homines ad idola, atque adeo lapidibus et lignis, hoc est, simulacris et adumbratiōibus agrestem excitavere consuetudinem³². » Vides sane primam idolatriæ originem ab auctore nostro in tres illos refundi cantores, qui priuì pulchro suo cantu impiisque carminibus homines ad idolorum cultum trahentes, sua quasi manu deduxerunt: Τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τὰ εἰσῶλα ἔχετραγγήσαν πρότοι.

Sed hanc paganorum impietatem in eodem libro paulo enodatius enucleat, ubi et cultus deorum, et simulacrorum templorumque primordia a prima sua origine sic repetit: « Venit mihi in mentem admirari quibusnam tandem opinonibus abrepti homines, qui sunt decepti, superstitionem et dæmonum cultum induxerint hominibus, sceleratos dæmones lege lata colere jubentes, seu Phoroneus, seu Merops, seu aliquis alias, qui eis posterunt templo et altaria, etiam sacrificia eis princi obtulisse fabulosæ dicti sunt. Nam posterioribus quidem temporibus fixerunt deos, quos adorarent. Hunc certe Amorem vel Cupidineum, qui dicitur esse inter deos antiquissimos, nemo ante Charmum coluit, postquam adolescentulum quemdam dilectum sibi obtinuisset, cui cupiditatis suæ compos aram in Academia elegantiore erexit. Ita morbi intemperantiam appellarunt Amorem, et salubrem Cupiditatem in deorum numerum retulere. Athenienses

²⁶ Euseb. lib. II Præpar., cap. 2, pag. 61. ²⁷ Admon. ad gent. p. 16 et seqq. ²⁸ lib. II Appar. disser. 2, cap. 6, § 27. ²⁹ Greg. Naz. orat. 34. ³⁰ Sapient. XIII et XIV. ³¹ Theod. tom. IV De Græc. affect. curat., serm. 3. ³² Admon. ad Græc., pag. 3.

Autem nec quis esset quidem Pan noverant, prius quam eis diceret Philippides. Merito ergo dæmonum cultus cum aliunde cepisset principium, sors fuit stolidi vitii. Deinde cum non fuisset rescessus, sed accepisset augmentum et magno fluxisset alevio, multos damones constituit sacrificans hecatombas, et conventus celebrans, et simulacula erigens, et templo ædificans ²³. Tria ibi Clemens noster edisserit: primo initia impii dæmonum seu falsorum deorum cultus, secundo templorum eis dicatorum, tertio denique simulacrorum et statuarum originem.

Ac primo quidem, unde et a quo dæmonum seu deorum cultus ortum duxerit, non audet certo definire, nec id quidem ulli mirum videri debet. Nam septem, ut paulo ante diximus, ille modus refert, quibus haec insana errantium hominum, falsos deos colentium, impietas in diversas mundi partes variis procul dubio temporibus irrupisse perhibetur. A quo autem et quando, vel ubi prior ex illis introductus sit, nec ille quidem ibi, nec quisquam alias nobis certo et perspicue patetfecit demonstravitque. Scimus quidem opinionem de pluribus diis a Justino martyre et aliis quibusdam, ut alibi observatum est ²⁴, in haec Geneseos verba: « Et eritis sicut dii ²⁵ », omnino refundi. Sed quando et ubi hic error disseminatus primum fuerit, nec ab illo, nec ab ullo alio definitum aut indicatum legimus.

Et vero Eusebius, primam deorum originem ex pagani scriptoribus diligentissime perscrutatus, narrat quidem Phœnices, ac paulo post Ægyptios. omnium primos fuisse qui divinitatem soli, lune et stellis adjudicavere, ac ceteris hominibus fuerunt hujuscem impietatis et sceleris, ipso, ut ait ille, atheismo gravioris auctores ²⁶. Sed quo tempore Phœnices illi atque Ægyptii cœperint illam astris divinitatem ascribere, nullibi ipse nobis aperuit: « Phœnices, i verba sunt Eusebii, i et Ægyptios omnium principes soli, et lunæ, ac stellis divinitatem tribuisse vulgatum est, iisque solis rerum ortus interitusque causam assignasse. Deinde vero quæ passim et ubique jactantur deorum tam molitiones quam procreationes in hominum genus invexisse..... Nequaquam hic stetit eorum, qui postea secuti sunt, hominum de multitudine deorum error: sed in altam improbitatis voraginem actus, impietatem peperit, ipso quoque negatae divinitatis scelere graviorem. Atque hujus erroris Phœnices, ac paulo post Ægyptii auctores luerent ²⁷. »

Rursus autem ille, sed brevius: « Maneat igitur hunc omnium gentium de multitudine deorum errorem non nisi post longam ætatum seriem extitisse, qui cum a Phœnicibus et Ægyptiis initium habuisset, ab iis in reliquias postmodum nationes ad ipsos usque Græcos sese propagavit ²⁸. » Quod quidem ille paulo post descripsit ex Philone Sanchoniathonis verbis rursum astruit et confirmat.

At quamvis Eusebius, inquires, nihil ibi de prima deorum origine dixerit, nonne in secundi Chronicon libri proemio haec scrupulose legitur? « Itaque sine ulla ambiguitate Moyses et Cecrops, qui primus Atheniensium rex fuit, iisdem suere temporibus..... Ille primus omnium Jovem appellavit, simulacula reperit, aram statuit, victimas immolavit, nequaquam istiusmodi rebus in Graecia unquam visis. » Addamus, si lubet, eadem quoque a Cyrillo Alexandrino ²⁹ et aliis postea referri.

B 50 Sed antequam Cecrops Jovi nomen dedisset, certe apud Ægyptios et Phœnices jam a longo tempore impius de multitudine deorum error invaluerat. Neque id ex primo duntaxat Eusebii testimonio colligimus, sed ex ultimis etiam, quæ citamus, ejus verbis. Quid enim, amabo te, alius iis sibi voluit, nisi haec a Cecrope in Græciam fuisse primum introducta? Atqui Græci et alii salsa deorum nomina, ut idem Eusebius auctor est ³⁰, Phœnicibus et Ægyptiis accepta referant. Et vero ubi ille clarius et enodatus ex Sanchoniathone initia theologiae Phœnicum explicat, planum utique facit diu ante Græcorum tempora hanc falsam deorum multitudinem a Phœnicibus fuisse introductam.

Eodem plane sensu Herodotus scribit se nuper atque heri didicisse an dili semper, vel unde, aut qua olim specie apud Græcos fuerint ³¹. Prius vero dixerat Ægyptios venditasse se i primos duodecim deorum cognomina in usu habuisse, et ab illis Græcos fuisse mutuatos ³². Sed quandonam id accidit, ipse quoque penitus tacet.

Lactantius vero perhibet seu a Melisso Cretenis rege, ut Didymus memoriae prodidit ³³, seu ab ipso Jove, ut tradidit Evehemerus, manasse deorum calendorum superstitionem. At ille paulo supra eundem idcirco damnat Melissemum, quod ritus novos sacrorumque pompas excogitaverit. Ante illa igitur tempora alii deorum calendorum ritus, eodem Lactantio teste, jam alibi obtinuerant. Nullus itaque ex his, neque forsitan ex aliis scriptoribus nobis definite edisserit, qui aut quo tempore homines, a veri Dei cultu descendentes, ipsis creaturis nomen Dei, ejusque naturam et honores ascribenda censuerunt.

Eiusdem tamen Lactantii aliorumque plurimorum cum antiquorum tum recentiorum scriptorum, atque in primis Cyrilli Alexandrini ³⁴, atque etiam postea sancti Thomæ ³⁵ ejusque sectatorum ea fuit opinio, nullam prima mundi ætate, hoc est, ante diluvii tempora, fuisse idolatriam. Quid enim expressius et clarius his Lactantii verbis, quibus Cham, a Noe patre suo reprobatum, filiis suis primum ignorantiam reliquisse Dei sic narrat: « Ille fuit prima gens, quæ Deum ignoravit; quoniam princeps ejus et conditor cultum Dei a patre non accepit, maledictus ab eo. Itaque ignorantiam divinitatis minoribus suis reliquit..... Errant igitur qui deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, et priorem esse gentilitatem quam Dei religio nem ³⁶. » Lactantius ergo aliquæ auctores a nobis citati putant veram unius Dei cognitionem, propter recentem creationis mundi memoriam, animis hominum ita fuisse infixaum; ut tum nullus mortalium a sincero Dei cultu et veneratione defecerit.

Verum huic sententiae alii magno quidem numero, sed non iisdem onnes rationum momentis omnino refragantur. Nonnulli siquidem falsorum deorum cultum tempore Enosi, qui Sethi filius fuit, primas radices egisse autuant. Illud autem inde probare nituntur, quia quod in vulgata Geneseos versione de eodem Enoso legitur: « Iste cœpit invocare nomen Domini ³⁷, illud paraphras Chaldaica non male redditum arbitrantur: « Tunc in diebus ejus supersederunt filii hominum ab invocando nomen Domini. » Quod quidem putant stabiliri ex ipso etiam Hebraico textu, quem sic aiunt esse vertendum: « Tunc profanatum est in invocando nomen Jehova. »

Sed his alii aperte et palam reclamant, contentantque alium omnino esse Hebraici textus sensum, quem profecto unusquisque ex variis hujuscem loci

²³ Admon. ad. Græc., pag. 28. ²⁴ lib. ii Appar., dissert. 2, cap. 6, § 27. ²⁵ Gen. iii, 5. ²⁶ Euseb. lib. i Præpar. evang., cap. 6 et seq. ²⁷ ibid. cap. 6, pag. 17. ²⁸ ibid. cap. 9, pag. 30. ²⁹ Cyril. lib. i Cont. Julian., pag. 40. ³⁰ lib. i Præpar. evang., c. 40. ³¹ Herodot. lib. ii, § 53. ³² ibid. § 4. ³³ Lib. i De falsa relig., pag. 150 et 131. ³⁴ Cyril. Cont. Julian., p. 16, et lib. iii, p. 110. ³⁵ D. Thom. 2-2, q. 94, art. 2. ³⁶ Lactant. lib. ii De falsa relig., p. 214. ³⁷ Gen. iv, 26.

interpretibus facile poterit assequi. Quapropter ii persuasum omnino habent aliis rationum momentis posse demonstrari ante diluvii tempora apud homines, multis inlandisque sceleribus jamdudum inquinatos, falsorum invaluisse cultum deorum.

Primum enim, quia mos nominis Dei invocandi ab Enoso initium sumpsisse dicitur, hinc colligunt tum fuisse impios homines, qui illius ætate ac proinde longe ante diluvium creaturas prodidi habuerint. Deinde vero ante ejusdem diluvii tempus: « Omnis caro, ut loquitur Scriptura, corrupera viam suam super terram »¹⁶. Atqui his, inquietum, verbis haud obscure insinuat nullum esse peccati, quantumvis gravissimi genus, in quod pessimi et improbissimi homines non voluntarentur. Cum idolatria itaque maximum sit peccatum, et in eam quoque prolapsos fuisse homines inde concludunt.

Neque porro allata a sancto Thoma recentis creationis mundi memorie ratio eos vel minimum B moratur. Aiunt enim ex ea, si quid valeret, pariter demonstrari homines ob acerbissimi, quod Deus universalis diluvio sumpserat, supplicii memoria post plura tantum ab eo tempore sœcula ad falsi deorum numinis cultum inducitos. Quantum autem id a veritate abhorreat, quis non videt?

Majoris autem apud illos ponderis foret citata Cyrilli auctoritas; nisi ipsa argumento, uti aiunt, plane negativo niteretur. Sic enim ille disputabat: « Omnes ab Adæmo usque ad Noe nati mortales Deum natura unum et vere rerum omnium architectum ac dominum coluerunt. Traducitur enim nullus tanquam alias deos et dæmones impuros veneratus »¹⁷. Quod quidem ipsi ita persuasum fuit, ut illud alibi repeteret non dubitaverit. In sacris, inquit, litteris neminem penitus reperiems eorum, qui id temporis extiterunt deorum multitudinis criminibus implicatum »¹⁸. Verum huic ex solo Scripturæ sacrae silentio deductæ probationi, alii respondent, eti nemo in illa hujus criminis reus expresse et signanter notetur, implicite tamen et generatim plures eo nomine, ut supra observatum est, argui et condemnari.

Contra tamen Eusebius pro certo, uti vidimus, ac plane indubitate ponit hunc omnium gentium de multitudine deorum errorem nonnisi post longam ætatum seriem a Phœnicibus et Ægyptiis initium duxisse, atque ab illis ad alias nationes, atque in primis ad Græcos derivatum. Quapropter quod ex Clemente nostro supra retulimus, homines ab Orpheo, Amphione et Arione primum ad idola, prætextu musicæ adductos, id ita intelligent videtur, ut de Græcis hominibus, vel fortassis de aliquo ex septem modis, quibus homines, ut ipse narrat, ad idolatriam prolapsi sunt, debeat explicari. Illud quippe non solum ex his quæ a nobis hactenus disputata sunt, perspicue ostenditur, verum etiam ex ipsomet Eusebio, qui de Orpheo et Cadmo hæc plane et definite scribit: « Primum ex his Orpheum memorant, Iliagri filium, translata secum Ægyptiorum mysteria cum Græcis hominibus communicasse, Phœnicum autem religiones apud eosdem una cum ipsarum litterarum disciplina Cadmum intulisse »¹⁹. Eadem porro esse Clementis mentem inde liquido conficitur, quod ille, ut jam observavimus, de primo falsorum deorum cultu nihil audeat pronuntiare. Sed quo obscurior est hujusc **51** erroris fons et origo, eo clarius patet quibus primum modis homines, relicto veri uniusque Dei cultu, creature ei stulte omnino et impie subrogant.

At etiamsi hæc omnibus facilia esse videantur,

A Hervetus tamen id quod de primo ex septem idolatriæ modis a Clemente nostro traditur, Phryges adorasse lunam, se nullibi, quantum meminisse poterat, legisse palam aperteque declarat²⁰. Quid ergo? An eum felicitate memoria, vel Diodori Siculi *Historium* nunquam legisse dicendum est? Quid enim his illius verbis, quibus de lunæ et solis cultu disputat, clarius et expressius? Παραδέδοται δὲ τῆς θεοῦ ταύτης κατὰ τὴν Φρυγίαν γένεσις²¹. At si Phryges, ut ille ait, lunam in sua patria natam credidere, quis cultum aliquem ab illis eidem lunæ exhibuit fuisse insiciabitur? Sed argumentis id probare nihil sane opus est; quod quidem a Strabone diserte assertum videmus: « Est autem, inquit, hoc quoque templum lunæ, ut quod in Alba-nis est, et quod in Phrygia »²².

ARTICULUS II.

De primis deorum templis, et eorum origine.

Clementi nostro certiora non videntur templorum diis dicatorum, quam cultus eorum primordia. Falsitatis siquidem arguit illorum sententiam, qui primi templorum originem in Phoroneum seu Meropem refundandam esse putaverunt: « Seu Phoroneus, » verba sunt Clementis, « ille fuerit, seu Merops, seu aliquis alias, qui eis posuerunt templum et altaria, etiam sacrificia eis primi obtulisse fabulose dicti sunt. Nam posterioribus quidem certe temporibus fixerunt deos, quos adorarent »²³. At Arnobius tamen initium templorum Phoroneo, aut Meropi, vel ut Varro testatur, Æaco, Jovis filii, tribuendum esse his definit veribus: « Templorum si quæris scire quis prior fuerit fabricator, aut Phoroneus Ægyptius, aut Merops tibi fuisse monstrabitur, at tradit in *Admirandis* Varro, Jovis progenies Æacus »²⁴.

Quo autem tempore vixerit Phoroneus, si petas, ex ipsomet Clemente nostro audies: « Fuit autem in Grecia tempore quidem Phoronei qui fuit post Inachum, inundatio que fuit tempore Ogygis, etc... Acusilaus enim dicit Phoroneum fuisse primum hominum. Unde etiam poeta *Phoronidis* dixit eum fuisse patrem mortalium hominum. Hinc Plato in *Timæo*, secutus Acusilaum, scribit: Et cum vellet eos aliquando inducere, ut dicenter de rebus antiquis hujus civitatis, aggreditur dicere quæ sunt antiquissima de Phoroneo, qui dictus est primum, et de Niobe, et quæ fuerunt post diluvium »²⁵. Idem Platonis testimonium refert Eusebius, qui Phoroneum Inachi et Niobe filium, aut, ut alii volunt, Niobe patrem anno post Abramatum 210 viisse perhibet²⁶. Verum quod Acusilaus scribit illum primum fuisse hominem, fabula est plane ridicula et ab omnibus explosa. Scaliger vero in hunc Eusebii locum scite observat Græca Platonis verba pravum in sensum et a mente ejus plane alienum detorqueri.

D Quæ autem fuerit ipsiusmet Eusebii de templorum origine sententia, si scire cupias, ille tibi aperi-tissime declarabit nulla apud vetustissimos homines fuisse templo: « Ac primos quidem et vetustissimos, inquit, homines, nihil vel in templis exstruendis, vel in erigendis simulacris, operæ et studiis posuisse, cum necdum istæ pingendi, singendi, cælandi, statuas efficiendi, ac ne domos quidem tectaque ædificandi, artes inventæ ac constituta essent, cuivis, opinor, rem apud se reputanti facile constabit »²⁷. Lactantius vero quæ ab Eusebii de vetustissimis hominibus traduntur, ea de ipsis nominatim Ægyptiis et Hebreis per totum fere terrarum orbem dispersis sic ascribit: « Sed

¹⁶ Gen. vi, 13. ¹⁷ lib. i Cont. Julian., p. 16. ¹⁸ lib. iii Cont. Julian., p. 110. ¹⁹ Euseb. lib. i Præpar. evang., c. 6, p. 17 et 18. ²⁰ Clem. Admon. ad Græc., p. 16. ²¹ Diodor. lib. iii Hist., p. 153 et 154. ²² Strab. lib. xii Geogr., p. 557. ²³ Clem. Admon. ad Græc., p. 28. ²⁴ lib. vi Adv. gent. init. ²⁵ lib. ii Strom., p. 321. ²⁶ Euseb. in Chron. ad an. 210. ²⁷ lib. i Præpar. evang., c. 9, p. 29.

omnium primi, ita ille loquitur, « qui *Ægyptum* occuparunt cœlestia suspicere atque adorare cœperunt. Cæteri autem qui per terram dispersi sunt, admirantes elementa mundi, cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus ac templis venerabantur, et his sacrificia in aperto celebrabant; donec processu temporum potentissimis regibus templo ac simulacra fecerunt, eaque victimis et odoribus collere instituerunt⁶⁰. » Nulla igitur ille non modo ante diluvium, sed longo etiam post illud temporis intervallo testatur fuisse templo, nullasque deorum imagines. Ante jacta enivero regnum fundamenta, nullæ, illo teste, fuerant ædes diis sacra, et quæ primum visæ, ex non soli et lunæ, aut astris, seu quibuslibet aliis creaturis, quibus divina natura ab hominibus primum ascripta est, sed potentissimis regibus ædificatae sunt.

Ab Herodoto tamen scriptum legimus hanc fuisse *Ægyptiorum* opinionem, « se primos diis, et aras, et simulacra, et delubra statuisse; quin etiam animalia in saxis sculpsisse; quarum rerum pleraque ita effecta opre demonstrabant⁶¹. » Et id quidem antiquissima Sanchoniathonis, cuius verba ex Philoni Biblio retulit Eusebius, potest auctoritate haud absurde confirmari. Ex utroque enim narrat ille Phœnices et *Ægyptios* divinis honoribus eos affectisse, quos sibi plurimorum auctores bonorum esse persuasum habebant: « Ac templorum, inquit, usus, quæ jam ante constructa fuerant, hoc ad munus officiumque traducto, columnas insuper, statuasque ligneas ipsorum nomine consecrarent. Κατ εἰς τὸ χρεῖον καταστάντας γαοὺς μετασκευασάμενοι στηλὰς τε καὶ βάθδους ἀφίέρουν ἐξ δύναμας αὐτῶν⁶². » De Persis autem Herodotus ante citatum a nobis locum dixerat: « Neque statuas, neque templo, neque aras extruere consuetudo est: quinimo hoc facientibus insanæ tribuere, ob id, ut mea fert opinio, quod non, quemadmodum Græci, sentiunt deos ex hominibus esse ortos⁶³. » Addit tamen illos C Jovi, soli, lunæ, aliisque in loco mundo sacrilicasse, certisque ritibus immolasse hostias.

Prima porro deorum templo, atque etiam simulacra ab Osiride, Jovis filio, apud *Ægyptios* primum condita fuisse, his verbis non obscure Diodorus Siculus significat: « Multi tradunt conditum ab Osiride parentibus Jovi et Junoni tempium, magnitudine et structura nobile, sanaque insuper duo Jovi aurea, majus cœlesti, minus qui regnavit illic, patri suo, quem Ammonem vocant, dedicasse ipsum ferunt. Statuisse etiam alii diis sacella ex auro, suis unicuique honoribus attributis, et sacerdotibus curæ sacrorum praefectis. In pretio autem singulari apud Osirim et Isidem habitos inventores artium, et qui utile quidpiam architectarentur. Ideo æris et auri officinis in Thebaide repertis, fabricata arma.... simulacra quoque et lana deum aurea elaborarent⁶⁴. » Si contendas tamen Diodorum de aureis tantummodo loqui deorum templis, non audemus quidem tibi omnino repugnare. Verum quia ille de iis, quæ primum condita fuere, templis disputare videtur, nulla idcirco ex viliori 52 aliave materia, secundum vanam *Ægyptiorum* opinionem, apud eos prius excitata fuisse haud dubie significat.

Diogenis tamen Laertii æstate fama quorumdam sermone percreberat, delubra primum ab Epimenide, poeta et philosopho, diis esse constructa. In bujus enimvero philosophi vita hæc ille litteris mandavit: « Fertur prius agros expiassæ, delubraque erexisse⁶⁵. » At cum Epimenides, Lycourgo legislatori coœvus. circa Olympiadem XLIV vixisse

A dicatur, is sane rumor de delubris, ab eo primum erectis, falsus esse convincitur.

A vero itaque si forsitan minus recedunt, qui longe post receptam de pluribus diis opinionem, et fortasse post fundata stabilitaque prima regum imperia assignandam putant templorum originem et principium. Ea sane videtur esse Cypriani sententia, quam ille initio libri *De idolorum ranitate* sic declarat: « Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templo; inde ad defunctorum vultus, per imaginem detinendos, expressa simulacra, quibus et immolabant hostias, et dies festos dando houores celebrabant; inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerunt assumpta solatia⁶⁶. » Si quis tamen velit antequam in regum, ut vidimus, honore illa magnis sumptibus et magnisificentia regali ædificarentur, quibusdam in locis, ac non nullis deinde privatis in ædibus, quæ templo quoque appellata fuerunt, astris et primis, ut diximus, diis oblata fuisse sacrificia, idque certis validisque probaverit rationibus, nos suam in sententiam haud agre pertrahet. Testatum etenim Varro facit editis quibusdam locis, et sub dio positis, ubi augures avium volatus observabant, impositum fuisse templi nomen: « Templum, » siquidem ait ille, « tribus modis dicitur, a natura, ab auspicio, a similitudine. Natura, in celo; ab auspicio in terra; a similitudine, sub terra⁶⁷. » At cum de templis secundi tantummodo generis quæstio esse possit, quid de iis idem Varro dicat, audiamus: « In terris dictum templum locus augurii aut auspicii causa, quibusdam conceptis verbis finitus..... In hoc templo faciendo arbores constituti fines appetit, et intra eas regiones, qua oculi conspiciunt, id est tuimur; a quo templum dictum et contemplare, ut ap. d Ennius in *Medea*:

Contempla, et templum Cereris ad lavam aspice.

Narrat etiam Aulus Gellius ab eodem Varrone traditum scriptis: « Non omnes ædes sacras templo esse, ac ne ædem quidem Vestæ templum esse, sed ea loca, quæ augures constituerant. Quamobrem postea addidit: « Propterea, et in curia Hostilia, et in Pompeia, et post in Julia, cum profana loca fuissent, templo esse per augures constituta⁶⁸. » Legesis Jul. Cæsar. Bulengeri excerptum de templis ethnicorum.

ARTICULUS III.

Templo deorum esse mortuorum hominum sepulcra ubi de Immari tumulo, et utrum ille Eumolpi et Dairæ filius fuerit. De sepulcris filiarum Celei ac Hyperoches, et Laodices, atque etiam Clearchi, et Leucophrynes, ac Telmesii vatis, et regis Cyrinæ, citatisque auctoribus Leandro et Zenone Mindio.

Sumptuosa porro et magnifica deorum templo cum summo apud gentiles essent in honore, idcirco Clemens noster, ut illos ab hoc errore avocet, evidentissime ostendit illa esse mortuorum hominum sepulcra: « Quæ quidem, inquit, nam nec ipsa præteribo, specioso quidem nomine templo dici, fuisse autem sepulcra, hoc est, sepulcra ipsa vocata fuisse templo. Vos autem vel nunc saltenti dæmonum cultus et superstitionis obliviscamini, sepulcra colere erubescentes⁶⁹. » Illud autem ibi non minus certa, quam longa inductione demonstrat. Quæ quidem Clementis probatio tanti ponderis Christianis scriptoribus visa est, ut illa non solum ab Arnobio⁷⁰, quemadmodum Hervetus recte observat, usurpata fuerit; sed totum etiam illud Clementis fragmentum ab Eusebio⁷¹ et Cyrillo Alexandrino⁷² totidem de-

⁶⁰ Lactant. lib. II De orig. erroris, pag. 215. ⁶¹ Herodot. lib. II, § 4. ⁶² Euseb. lib. I Prepar. evang., c. 9, 32 et 33. ⁶³ Herodot. lib. I, § 131 et 132. ⁶⁴ Diodor. lib. I Bibl., p. 9. ⁶⁵ lib. I De vita et dogm. philos., § 112. ⁶⁶ Cypr. lib. De idol. van. init. ⁶⁷ Varro post init. lib. VI De ling. Lat. ⁶⁸ Aulus Gell. lib. XIV, c. 7. ⁶⁹ Admon. ad Græc., p. 29. ⁷⁰ Arnob. lib. VI Adv. gent., p. 193. ⁷¹ Euseb. lib. Prepar. evang., c. 6, p. 71. ⁷² Cyril. Contr. Julian., lib. X, p. 332.

scriptum sit verbis. Theodoretus ⁷⁸ quoque id, sed stylo suo ita retulit, ut incertum plane videatur utrum a Clemente potius quam Eusebio vel Cyrillo fuerit mutuatus. Quod quidem a nobis ideo animadvertisit, tum quia ab Herveto praefermissum est, tum præcipue quia ex Eusebio et Cyrillo variantes quedam colligi possunt lectiones, quibus auctoris nostri textus corrigi potest et illustrari.

Nam plura, que hos inter se auctores componenti facilia sent, ut omittamus, id a nonnullis in Clementis textu corruptionis arguitur, quod de Immari sepulero ibidem legimus: « Immarus filius Eumolpi et Daire, num fuit sepultus in ambitu Eleusini, quod est sub arce ⁷⁹. » In textu namque Clementis qui Immarus, Ἰμμαρός, dicitur, hunc Hervetus ex Pausania Immaradum appellandum esse haud absurdum probari posse arbitratus est. Hanc autem opinionem ex Cyrillo, si ejus legisset librum, pari quoque modo confirmare poterat. Corrigendus etiam Eusebii textus, ubi simili errore Ismarus, Ἰσμαρός, pro Immaro amanuenses librarii scripsere.

Quod autem apud Clementem sequitur: « Immarus autem filius Eumolpi et Daire: » Ἰμμαρός δέ ὁ Εὐμόλου καὶ Δαιτέρας, id quidam adhuc depravatum esse censem. Anthonius etenim Dairam Immarachi fratrem fuisse his testatur verbis: « Dairas et Immarchus fratres in Eleusini, vel potius in Eleusini ⁸⁰, ut apud Clementem nostrum Ἐλευσίνου, concepto, quod civitati subjectum est. » Verum Arnobii forsitan potius quam aliorum hic error est. Neque enim in solius Clementis, sed Eusebii etiam et Cyrilli textu constanter legimus: « Immarus seu Immardus Eumolpi et Daire filius, ὁ Εὐμόλου καὶ Δαιτέρας. Ex Pausania autem discimus Immaradum revera Eumolpi filium fuisse: « Comissa inter Eleusinios et Athenienses pugna, hinc Erechtheus rex Atheniensium, illinc Eumolpi filius Immardus cederunt ⁸¹. » Et paulo superius: « Habet autem et inter Eponymos locum suum Erechtheus, qui Eleusinos prælio vicit, eorumque ducem Immaradum Eumolpi filium interfecit ⁸². » Recte igitur Immardus sive Immarus a Clemente nostro et aliis filius Eumolpi dicitur.

De sola itaque Daira potest esse aliqua contentio. Itiam quippe idem Pausanias Mercurii potius quam Immardi uxori fuisse his verbis significat: « Eleusinem heroem, unde oppidum nomen habet, nonnulli Mercurio et Daira Oceani filia genitum putant ⁸³. » At id ille cum omnino incertum esse dicat, et plura de originibus suis ab Eleusiniis falso prodita affirmet, vero prorsus simile est quod ait Clemens Eumolpum ex Daira uxore sua Immardum procreasse, hoc ex aliis scriptoribus ab ipso fuisse desumptum. Videsis **53** Murcium, lib. II *De regibus Atheniensium*, capite 8, ubi de Immaro, sicut et cap. I de Erichtonii sepulcro, cuius auctor quoque noster meminit, quadam observat.

Celei porro filias Eleusini sepultas ibidem Clemens memorat. Quæ autem illæ fuerint si rogareris, idem Pausanias respondebit eas a Pampho et Homero Diogeneam, Panumeropen et Sasaram cognominari ⁸⁴.

Hervetus non audet asserere quorumnam Hyperboreorum uxores fuerint Hyperoche et Laodice, quas Clemens deinde in Artemisio et in templo Delii Apollinis humatas testificatur. Sed ille Herodotum procul dubio non legerat. Ab illo enim acceptissimam opinionem Deliorum fuisse eas ab Hyperboreis, ut sacra ad se in Delum deferrent, missas, ibi ex hac migrasse vita. Quam sane ob causam Delii barum sepulcrum virginum venerabantur: « Pri-

A mum Hyperboreos, ait, misisse duas puellas, quæ ferrent hæc sacra, quas Delii aiunt Hyperochen et Laodicen, et cum his tutela gratia quinque ex suis popularibus, qui eas deducerent.... Ceterum his virginibus Hyperboreis vita functis in Delo, parentant pueræ Deliae ac pueri tonsis utrique crinibus, quos pueræ quidem fuso involutos supra monumentum deponunt. Pueri autem ad quandom herbam applicentes, et ipsi sepulcro imponunt. Et autem monumentum intra Artemisium ad sinistram intrantibus, oleaque supra ipsum est nata. Hoc hō nore ab incolis Deli asciuntur hæ virgines ⁸⁵. » Quis autem non videt Clementem et celeberrimos illorum scriptores, qui ejus postea descripserunt verba, sententiaeque subscrisserunt, non alio prorsus, quam ad hanc collineasse sive veram sive falsam Deliorum opinionem?

Porro autem obiter observandum Hyperochen et Laodicen a Clemente, Eusebio et aliis vocari τις Ὑπερβορέων γυνάκις ab Herodoto autem, παρθενούς virgines et χόρας puellas. Quamobrem vox γυνὴ apud Clementem non uxorem, ut Hervetus, et alii interpres putarunt, sed feminam simpliciter et virginem significat. In quærendis igitur carum narratis Hervetus oleum et operam omnino perdidit.

Videamus itaque an melius utrumque in explicandis subsequentibus Clementis nostri verbis insumperit. Ait autem Clemens: « Leandrius dicit Clearchum fuisse Miletii sepultum in Didymæo. » Quid eni in nunc locum Hervetus? Subdubitum num Clearchus ille sit, cuius Pausanias, ubi de Leontisci statua loquitur, mentionem facit. At nihil aliud de eo Pausanias ibi memoriae prodidit, nisi « Pythagoram Rhiginum didicisse ferunt artem statuariam a Clearcho Regino Euchiri discipulo ⁸⁶. » Sed quid haec, ut inter deos, quemadmodum narrat Clemens, sepulta ei daretur, faciebant?

Alium Suidas resert Clearchi nomine insignitum, qui apud Heracleotas rerum potitus, crudelissimus fuit, et inexpugnabili superbia incensus, adorari se et cœlestium deorum honoribus honorari, divinos honores sibi haberet volebat et vestes diis familiares et illorum simulacris convenientes indubat ⁸⁷. » Attamen quia illum et Dei vindicta, et Chionis manu, ut tyranno patriam liberaret, necatum perhibet, quis crediderit tantæ crudelitatis hominem divina sepultraria fuisse decoratum?

Certe is honos longe potiori jure debitus ac deatus videtur Clearcho, Græcorum duci, quem cum aliis ducibus obtruncari atque seris et avibus dilaniandum objici Artaxerxes jusserset. Ctesias enim, teste Plutarcho, publicis litteris consignavit hujuscem Clearchi cadaveri venti procellam cumulum terre excitasse, atque injecisse corpori, idque contexisse; quo loco enato palueto brevi eximium nemus excrevisse, ac locum eum in umbrasse. Itaque magna ductum pœnitentia regem, quod virum diis charum peremisset Clearchum ⁸⁸. » Quod quidem postea Alexander ab Alexandro, tanquam rem plane stupendam et dignam admiratione suis in libris brevius transcripsit ⁸⁹. Hunc autem Clearchum Miletii sepultum certo quandoquidem affirmari non potest, utrum de illo loquatur Clemens, definire non audemus. Non alia itaque de causa hæc a nobis proferuntur, nisi ut omnibus inde pateat quam vanis Hervetus conjecturis plerumque ducatur et indulget.

Neque porro ille nobis videtur legisse aut animadvertisse pro nomine Κλέαρχον, quod in Clementis nostri ⁹⁰, et qui ejus verba exscripsit, Cyrilli Alexandrini textu exhibetur, apud Eusebium eorumdem Clementis verborum exscriptorem haberi Κλέαρχον.

⁷⁸ Theodor. tom. IV, serm. 8, p. 597. ⁷⁹ Admon. ad gent., p. 29. ⁸⁰ loc. cit. ⁸¹ Pausan. lib. I Attic., p. 56. ⁸² ibid. p. 55. ⁸³ ibid. p. 37. ⁸⁴ Pausan. ibid. p. 36. ⁸⁵ Herodot. lib. IV Melpom., c. 35. ⁸⁶ Pausan. lib. VI Eliac., p. 481. ⁸⁷ Suidas ad verbum Κλέαρχος, p. 4467. ⁸⁸ Plutarch. in Vita Artaxerxis, p. 1020. ⁸⁹ Alexand. ab Alexand. lib. VI Genial. dier., c. 14. ⁹⁰ supr. cit.

Apus Theodoretum quoque eadem plane, nullo tamen auctore citato, ita repræsentantur : « Et Miletii Cleomachum, τὸν Κλεόμαχον, intus in Didymi templo situm esse auctor est Leander ». Totidem itaque pro utroque nomine militant auctorum vel potius librariorum testimonia, parque et æqualis auctoritas. In quain ergo partem moveri debeamus, dictu certe difficultatum est. Attamen quia Clearchus Cleomacho longe clarior esse videtur, pro illius in Clementis nostri textu, retinendo nomine magis propendemus. Sua tamen uniuersitatem, quam potiorem probaverit, maneat sententia.

Cæterum Leandrius seu Leander, quem non hic solum, sed et alibi non semel testem citavit Clemens⁷⁷ idem esse creditur, ac is quem Diogenes Milesium appellavit⁷⁸. De eo autem Vossius plura disputat⁷⁹, quæ cum omnibus obvia sint, iis describendis superseedendum arbitramur.

Age vero, et quid de aliis sepulcris seu templis Clemens tradiderit, examinennus : « Sed nec Leucophrynes monumentum ex auctoritate Myndii Zenonis hic prætermittendum est, quæ in templo Dianaæ sepulta est Magnesiae⁸⁰. » Monet autem Hervetus Pausaniam Dianaæ Leucophrynes, quæ Magnesiae colebatur, meminisse quidem; sed de Leucophryne, quæ in illius Dianaæ templo sepulta dicitur, monumento nihil a se neque apud Pausaniam, neque apud Strabonem, aut quoslibet alias scriptores plane repertum.

Verumfamen præter citatum ab Herveto Pausaniam locum, rursus alibi ejusdem Dianaæ ille meminit⁸¹; ita tamen ut utroque in loco non Dianaæ templi, sed illius duntaxat simulacri mentionem faciat⁸². Strabo autem de hoc templo : « In ea, inquit, quæ hodie Smyrna, sanum Dianaæ Leucophrynes, magnitudine quidem templi et multitudine donariorum Ephesio cedens, concinnitate autem et artificiosa delubri structura longe superior, magnitudine etiam omnia Asiatica superat, duobus exceptis, Ephesio et quod Didymus est⁸³. » Deinde vero subiungit hunc locum, ubi tunc Smyrna sita erat, primum a Magnetiis, et postea a Magnesiis fuisse occupatum. Nulli itaque dubium esse potest sermonem hocce de templo a Clemente haberi. Denique præter Eusebium et Cyrilium Alexandrinum, qui ejusdem Clementis nostri **54** verba descripsérunt, Theodoretus dixit : « Leucophrynen apud Magnesiam in Diana fano sepultam refert Zeno Myndius⁸⁴. »

Quæ autem Leucophrynes ibi sepulta sit, si quis petierit, ab Herveto audiet vero sibi videri simile eam esse mulierem, a qua cognomen Leucophrynis Diana accepit. Sed in animnum quis sibi facile inducat sepulcrum mulieris templo Dianaæ, quod antea conditum fuerat, suum dedisse nomen? Ex loco Leucophryne prius cognominato, suam templum illud appellationem sumpsisse verisimilius alicui videbitur. In Græcis autem hujuscem Admonitionis ad Græcos scholiis ad regii manuscripti codicis marginem descriptis legimus Δευκαφρύνη, Ἀρτεμις ἐν Μαγνησίᾳ δομάζεται. Sed qua auctoritate id dicatur, non videmus. Hanc enim Clemens ab illa aperte distinguit.

Porro autem etiamsi quæ tandem fuerit illa Leucophryne certo nullus possit indicare, de Clementis tamen narratione, quam Zenonis Myndii testimonio confirmat, nulla sane est dubitandi ratio. Verum hujuscem nominis octo a Diogene Laertio scriptores recensentur⁸⁵. Quapropter quem ex his Clemens noster revera citaverit, eruditii disputant. Menagius vero hunc septimum esse putat, qui a

ADiogene grammaticus et plura epigrammata scripsisse perhibetur. Ille itaque hæc Arnobii verba : « Myndius profiteretur, ac memorat Zeno, » transposita, et in hunc ordinem : « Zeno Myndius profiteretur et memorat, » restituenda esse existimat. Verumtamen in prima lectione videtur procul dubio esse hyperbasis, seu hyperbaton, quod sepe serpius in Arnobii scriptis occurrit. Quamobrem nihil plane in textu, codicum omnium auctoritate firmato, mutandum est.

Quæ idem Arnobius ex Clemente nostro continenter subnecit, in iis longe potiori jure quædam librariorum menda esse suspicantur. In antiquis siquidem librorum ejus editionibus hæc legebantur : « Sub Apollinis arula, quæ Telmessi apud opidum visitur, Telmessum esse conditum vatem non scriptis constantibus indicatur Agesarchi? Ptolemaeus Philopator, quem edidit primo, Cyniram regem Paphi cum familia omni sua, imo cum omni prosapia in Veneris templo situm esse litterarum auctoritate declarat⁸⁶. »

Sed qui ultimæ hujus libri editioni præfecti fure, depravationis admoniti, locum illum ex genuino Clementis nostri, Eusebii et Cyrilli Alexandrini textu sic emendarunt : « Sub Apollinis Arula..... indicatur? Ptolemaeus Agesarchi de Philopatore, quem edidit primo Cyniram⁸⁷, » etc.

Et recte quidem. Clementis enim hæc ipsissima sunt verba : Οὐδὲ μή τὸν ἐν Τελμισσῷ βαμδὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, οὐ μῆνα εἶναι, καὶ αὐτὸν Τελμισσέως τοῦ μάντεως ἴστορουσι. Ἰπτολεμαῖος δὲ τοῦ Ἀγγούρχου ἐν τῷ α' τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα, ἐν Πάρῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἵερῷ Κινύραν, καὶ τοὺς Κινύρους ἀπογόνους κεχηδεύσθατ. « Sed neque prætermittendam Apollinis aram, quæ est in Telmisso, quæ ipsam quoque scribunt esse monumentum Telmissi vatis. Ptolemaeus autem filius Agesarchi, in primo eorum quos scribit de Philopatore in Papho, in templo Veneris sepultum esse ait Cyniram, et ejus nepotes. »

Nemini vero obscurus esse potest horum Clementis verborum sensus. De Telmisso autem vate Hervetus fatetur se nihil usquam legisse; sed Telmissi oppiduli situm ex Strabone, et ex verbis solius Ariani a Cælio Rhodigino relatis accepisse ibi præstantissima esse mulierum, puerorumque vaticinia. Equis ergo? Nunquid ille nihil de illo citatis Arnobii, Eusebii et Cyrilli Alexandrini testimoniis compertum habuerat? Nunquid ille nunquam legerat hæc Theodoreti verba? « Apollinis aram, quæ apud Telmessum est, Telmessii cuiusdam vatis monumentum esse ferunt⁸⁸? » Nunquid tandem Ciceros *De divinatione* libros non evolverat, aut ex memoria ejus illud penitus exciderat, quod in eorum primo de Telmisso, ejusque civibus scriptum occurrit : « Telmessus in Caria est : qua in urbe excellit aruspicum disciplina... Caria tota præcipue que Telmessus... in ostentis animadvertisendis diligentes fuerunt ». Quamobrem Crœsus, Herodoto auctore¹, ad Telmissenses hujuscem artis peritissimos consulendum misit. Quid vero, quod Tatianus, et post eum noster ipse Clemens, et Eusebius, ut alibi a nobis observatum est², « divinationem, quæ fit per somnia », a Telmissensibus inventam perhibent? Hæc itaque Hervetus, si attente legisset, in animum forsitan suum facile induxisset hunc Telmessum vatem, cuius sepulcrum a Clemente et aliis indicatur, ex his unum esse, qui aliis popularibus suis divinandi scientia sic antecelluit, ut ab eo nomen suum acceperint. De hoc porro vate in se-

⁷⁶ Theodor. tom. IV, serm. 8, p. 598. ⁷⁷ lib. I Strom., p. 300, et lib. vi, p. 629. ⁷⁸ Diogen. lib. I De vita philos. in Vita Thale. ⁷⁹ Voss. lib. III De hist. Græc., p. 382. ⁸⁰ Admon. ad gent., p. 29. ⁸¹ lib. I Attic., p. 24. ⁸² item lib. III Lacon., p. 100. ⁸³ Strab. lib. XIV Geogr., p. 647. ⁸⁴ Theodor. tom. IV, serm. 8, p. 598. ⁸⁵ lib. VII De vita et dogm. philos. in Vita Zenonis. ⁸⁶ lib. VI Adv. gent. post init. ⁸⁷ loc. sup. cit. ⁸⁸ Theodor. tom. IV, serm. 8, p. 598. ⁸⁹ Cicer. lib. I De divinat., p. 27. ¹ Herodot. lib. I, p. 32. ² lib. II Apparat., dissert. 5, c. 2, § 6.

quenti dissertatione aliquid adbuc animadverte-

mus.

Ad Cinyram quod spectat, is filius erat Thyantis Cypri regis, qui post patrem suum tertius eadem in Cypri insula regnasse narratur. Clemens autem tradit illum in Papho, quod scilicet Cypri oppidum erat, in Veneris templo fuisse sepultum. At idem ipse Clemens alibi scribit hunc Cinyram, Veneris anasium, et eam in deorum extulisse album, et obscenissima illius mysteria in lucem protulisse⁸. Quis ergo negabit aliquam inde haud prorsus improbabilem conjecturam capi posse illud Veneris templum, ubi Cinyras sepulturæ mandatus dicitur, illius revera delubrum fuisse Veneris, cuius ille nefario amore flagraverat? De aliis denique quorundam deorum sepulcris infra, cum se dederit occasio, adhuc disputabitur.

ARTICULUS IV.

De templis deorum, ac præsertim Bacchi et Serapidis igne combustis et eversis; num inde Clemens contra paganos recte argumentetur, atque aliqua initio Ecclesiæ templo Christianis fuerint?

Paganos a superstitione templorum suorum cultu ut efficacius Clemens deterreat, argumentum ex funesto illorum incendio petitum adhibet: Scio ego, inquit, ignem posse convincere et mederi superstitioni. Si cessare ab amentia velis, ignis ad lucem te deducet⁹. Pulchre quidem, nec sane ineleganter. Quantum autem hac in argumentatione sit virium et roboris, mox videbimus.

Templa porro, quæ igne ultore et vindice eversa sunt, sic ille ibidem enumerat: Hic ignis et tempulum, quod erat Argis, combussit una cum sacerdote Chrysido, et id quod erat Ephesi, Diana secundum post Amazones, et Romæ sæpe depopulatus est Capitolium. Sed nec abstinuit a templo Serapidis Alexandriæ; Liberalis autem Dionysii Athenis templum diruit. Sed et Delphici Apollinis prius rapuit procella, deinde ignis sapiens temperansque delevit¹⁰.

Plura sane in hunc locum præsertim ex Pausania adnotat Hervetus. At de templis Dionysii, seu Bacchi Eleutherensis, atque etiam Serapidis, ante Clementis 55 tempora, igne combustis, nihil unquam se legisse ingenue constitetur. Monet tamen ecclesiasticos scriptores, puta Rusinum, Socratem et Sozomenum, aliud templi Serapidis notasse incendium, quod scilicet Theodosio Magno imperante, diu post Clementis ætatem contigisse memorant¹¹.

Eusebii itaque libros non satis attente legerat Hervetus, aut certe oblitus fuerat se quædam apud eum vidisse, quæ huic Clementis nostri loco luceni possunt afflere. Nam ante Theodosii imperium ita ille scribebat: Ubi Delphicum illud templum est, apud Graecos omnes omnime memoria celebratum? Ubi Pythius? Ubi Clarius? Ubi Dodoneus? Nam Delphicum sane oraculum jam tertium a Thracibus incensum fuisse constans fama est... Idipsum Romanum item Capitolio circa Ptolemaeorum tempora contigisse prodit historia; quibus etiam temporibus Vestæ delubrum ibidem conflagrassæ ferunt. Præterea Julii Cæsaris ætate grande illud et Olympiacum Gracia simulacrum, quod Olympiæ videbatur, fulmine divinitus ictum esse, aliudque simul Jovis Capitolini templum incendio, Pantheum igne summis, Serapium Alexandriæ non absimili conflagratione haustum periisse tralunt¹².

Neque etiam sextum Arnobii librum Hervetus legerat, ubi pluræ et ad Clementis mentem propiora tradita sunt. Cum Capitolium toties edax ignis assumeret, Jovemque ipsum Capitolinum cum uxore

corripuissest ac illia, ubinam fulminator tempore illo fuit?... Ubi Juno regina, cum inclytum ejus fænum, sacerdotemque Chrysidem eadem vis flammam Argiva in civitate deleret? Ubi Serapis Ægyptius, cum consimili gradu jacuit solitus in cinerem cum mysteriis omnibus atque Iside? Ubi liber Eleutherius cum Athenis? Ubi Diana cum Ephesi? Ubi Dodoneus Jupiter cum Dodone? Ubi denique Apollo divinus cum a piratis maritimisque prædoniis et spoliatus ita est, et incensus, ut ex auro ponderibus, quæ infinita congesserunt sacub, ne unum quidem habuerit scripulum, quod hirundibus hospitis, Varro ut dicit *Menipeis*, ostenderet¹³? Haec Arnobius non tantum de Serapidis templo, ante Theodosii regnum exusto, verum etiam de Liberii seu Dionysii Eleutherensis fano litteris manuavit.

Ad hanc vero, ex eodem Arnobio discimus tempulum illud, quod Clemens in Argis una cum sacerdote Chrysido, combustum memorat, fuisse Junonis Argivæ. Verumtamen uterque de cremata Chrysido ab aliis plane dissentient. Thucydides siquidem illam ab hoc incendio evasisse testatur: Li templum Junonis, inquit, eadem aestate in Argis combustum, cum Chrysis sacerdos lychnum quemdam posuisset ardente prope insulas, et mox somno correpta esset; ita ut ignara ipsa omnia conceperint flamnam et conflagraverint. Et Chrysis quodam statim noctu, metuens Argivos, Phliuntent fugit¹⁴. Pausanias vero eam non Phliunt, sed Tegeam aufugisse tradit: Et Chrysis quidem, at ille, digressa Tegeam, Minervæ supplex confugit¹⁵. Quod quidem et alibi repetit, ubi hanc Minervæ ædem sacrum illuc confugientibus asylum fuisse perhibet¹⁶. Videsis præterea Meursium libro in *Archont. Athen.*, cap. 6. Diligentiam itaque Herveti, quomodo hæc fugere potuerint, alii videant.

Verum, inquies, quid Clemens ex horum templorum eversione et ruina contra paganos conficeretur potuit? Nunquid Christianorum tempula et ecclesie his casibus obnoxia non fuere? Nonne aliqua, igne, flammis, incendio vastata, penitus corruerunt? At non Clemens solus, sed alii non pauci Christianæ religionis defensores eodem usi sunt argumento. Maxima autem illius vis ac pondus in eo sita erat, quod pagani crederent deos suos in templis, eorum nomini dicatis, tanquam in ædibus sibi propriis ut habitare, iisque circumscribi, ut in aliis aliorum deorum delubris aliisque in locis minime præsentes adessent aut commorarentur. Quamobrem Clemens et alii nostræ religionis apologistæ ex falsa illa paganorum opinione recte arguebant hæc tempora frustra ab iis coli et honorari, quandoquidem di illorum et non aliorum domini atque habitatores non potuerunt ea ab igne et incendio defendere et tutari.

Validum itaque illud contra ethnicos telum in Christianos, qui Deum templis minime circumscriptum esse prædicabant, retrorqueri non poterat. Clemens autem id alibi apertissime docet: Annon enim recte et vere nullo loco circumscribemus eum, qui non potest circumscribi? Neque in templis manus factis concludimus eum, qui omnia continet¹⁷. Quid vero, quod alio in libro¹⁸ ubi scite observat Moysem permisisse unum tantummodo templo Deo ad illius mundique unitatem significandam extensi, ibidem quoque addidit ab ipsomet Deo ne templa ædificarentur, fuisse penitus vetitum? Hanc autem doctrinam ille hauserat ex Apostolo, qui in sua apud Athenienses oratione hæc habuit verba: Dens qui fecit mundum et omnia, non in manus factis templis nabitat¹⁹. Stephanus vero apud

⁸ Admon. ad Græc., p. 40. ⁹ Admon. ad Græc., p. 35. ¹⁰ ibid. ¹¹ Russin. lib. 1 Histor., c. 22; Socr. lib. v, c. 17; Sozom. lib. vii, c. 45. ¹² Euseb. lib. iv Præparat. evang., p. 134. ¹³ Arnob. lib. vi Adv. gent. ante fin. ¹⁴ Thucyd. lib. viii. ¹⁵ Pausan. lib. i, p. 59. ¹⁶ idem lib. iii, p. 85. ¹⁷ lib. vii. ¹⁸ lib. v Stromi., p. 593. ¹⁹ Act. xvii, 24.

Judæos: « Salomon ædificavit illi domum, sed non **Excelsus** in manufactis habitat¹⁸. »

Novum autem huic Clementis argumento robur inde accedebat, quod pagani Christianis nulla esse tempora objicerent exprobarentque. Ipsorum enim, teste **Minutio Felice**, haec erat objectio et querela: « **C**ur nullas aras habent, tempora nulla, nulla nota simulacula, nunquam palam loqui, nunquam libere congregari¹⁹ » **A**rnobius vero: « In hac consuestis parte crimen nobis maximum impietatis affigere, quod neque ædes sacras veneratiois ad officia construamus, non deorum alicuius simulacrum constituamus aut formam, non altaria fabricemus, non aras²⁰. » Denique ut Lactantium, aliosque prætermittamus, nonne **Celsus** Christianos hujus criminis reos egit? Audi, quæso, Origenem: « Post-hæc Celsus ait nos ararum, statuarum, templorumque dedicationes fugere; ut occulti fœderis fidem sanciamus hac seu tessera²¹. » Neque id Origenes in sua etiam si haud parum prolixa responsive negasse, sed potius concedere omnino videtur. Ex hac igitur paganorum persuasione liquet, quam validum sit telum a Clemente adversus eorum tempora vibratum, et ex eorumdem templorum destructione ab eo deducta argumentatio.

Quid ergo? argues, nunquid Christiani primis Ecclesiæ sæculis nulla, quo congregarentur divinisque vacantes officiis, tempora habebant? Nonne illis ab ipso Ecclesiæ nascentis initio quedam erant loca, domus et ædes, atque, ut loquitur Paulus, ecclesiæ in quas ad sacra mysteria peragenda omnes cogeantur, suosque, ut alibi diximus²², agebant conventus et synaxes? « Convenientibus, inquit Paulus, vobis in ecclesiam, audio scissuras... aut Ecclesiam Dei contemnitis²³? » Ita etiam Tertullianus suas primis Christianis fuisse ecclesiæ nominatim docet, asserit, et prædicat: « Tota die, ait ille, ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab idolis, in 56 ecclesiæ venire, de adversarii officina in domum Dei²⁴. » Et libro *De virginibus velandis*: « Certe in ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam celant. Timent extraneos, revereantur et fratres, aut constanter audeant et in vicis virgines videri, sicut au-

dent in ecclesiis²⁵. » Tertulliano aliis antiquissimi Ecclesiæ Patres magno numero consensuque unanimi concinunt et suffragantur. Atqui haec, inquires, ecclesiæ, nonne vera Christianorum tempora dici debuerunt? Ad hæc vero, ex ipsomet Clemente nostro supra vidimus suas Christianis ipsis tempore fuisse ecclesiæ, ad quas summa cum modestia non solum accedere, sed illis adesse, ab iis recedere, et ad sua redire debebant. Qua ergo ratione negari potuit sua primis Christianæ fidei sectatoribus fuisse tempora?

Duplici responsione haud multum difficilis hujuscemodi argumentationis nodus solvit. Primum enim etsi Christiani ecclesiæ haberent, eo tamen sensu illas tempora esse inveniabantur, quo ab ethniciis prosumptuosis et magnificientissimis, quibus deos suos, ut supra observatum est, plane conclusos et circumscriptos putabant, ædibus usurpari solebat. Deinde vero iudei Christiani acerbissimis sævientium imperatorum temporibus nulla certa et stata, ad suas synaxes peragendas, habebant loca; sed quovis in loco, in agris, in solitudinibus, in stabulis, navibus, carceribus, et quo poterant tempore cogebantur. Locupletissimus enim vero et omni exceptione major hujuscemodi rei testis est Dionysius, qui in sua paschali epistola hunc scripsit in modum: « Multa quidem acerba, et ante hanc calamitatem nobis contigerunt. Primum enim nos urbe expulerunt. Cumque soli ab omnibus fugaremur atque opprimemur, nihilominus tunc quoque festos egimus dies. Quivis denique locus, in quo varias ærumnas pertulimus, ager, inquam, solitudo, navis, stabulum, carcer, instar templi ad sacros conventus peragendos fuit²⁶. » At certe si Christiani his locis ecclesiæ nomen indidere, ea certe jure merito noluerunt, nec ea qua diximus significacione, nec ullo plane modo tempora appellari, immo vero nec pagani tempora esse existimabant.

Neminem porro illud movere debet, quod quidam ex citatis auctoribus non solum tempora, sed nec aras, nec altaria primos apud Christianos fuisse insufficientur. Quo enim sensu eorum verba intelligenda sint, a nobis alibi explicatum est²⁷.

CAPUT VIII

De paganorum simulacris, statuis et imaginibus.

ARTICULUS I.

De simulacrorum, statuarum et imaginum apud paganos origine, et quod initio Scythæ acinacem, Arabes lapidem, Persæ fluvium, alii lignum, Romanæ hastam adorarent, ac de ligneo Junonis Cytheronia et Samiæ simulacro.

Clitarchus apud Laertium²⁸ testificatur magos, tametsi deorum cultui sacrificiisque ac precibus vacarent, signa tamen statusque repudiassent. Apud Theodoreum²⁹ vero illa Xenophanes arguit, Zeno prohibet, et Plato obscurius, nec sine timiditate condemnat. Sed his nequidquam obstantibus, ubique fabricata sunt falsorum deorum simulacula, statuae et imagines. Utrum autem illa paganorum templis sint priora aut posteriora, in questionem potest quis jure haud plane immerito vocare. Ea enim vero, quæ de templorum primordiis supra re-

tulimus, antiquorum scriptorum testimonia, sic cum templis simulacula permiscent et conjungunt, ut utraque eorumdem auctorum judicio, in mundum eodem pene modo et tempore introducta videantur. Ab illorum autem opinione ipse etiam Clemens noster non longe forsitan absuisse creditur, ubi haec scriptis tradidit: « Merito ergo dæmonum cultus, cuin aliunde cepisset principium, fons fuit stolidi vitii.... simulacula erigens, et tempora ædificans³⁰. » Postquam igitur impius dæmonum cultus adolevisset, tunc homines iisdem diis et dæmonibus, non solum ædificare tempora, sed simulacula etiam erigere cœperunt.

Celeberrimi tamen scriptores magno sane numero et consensu docent tempora in deorum honorem longe prius fuisse constructa, quam ullæ eorum statuae, ullaue simulacula facta unquam fuisse. Testatur siquidem Lucianus nulla primitus in tem-

¹⁸ Act. vii, 47, 48. ¹⁹ Minut. in Octavio, p. 10, in 4. ²⁰ lib. vi Adv. gent. init., p. 489 in 4. ²¹ Origen. lib. viii Contr. Celsum, p. 521. ²² lib. ii Apparatus, dissert. 2, c. 7, § 15. ²³ I Cor. xi, 18 et 22. ²⁴ Be idol.. c. 7. ²⁵ De virgin. vel., c. 13. ²⁶ Euseb. lib. vii Histor., c. 22. ²⁷ lib. i Apparatus, dissert. 7, c. 8, § 1. ²⁸ Laert. in procœm., § 6. ²⁹ Theodor. toth. IV, serm. 4, p. 519. ³⁰ Admon. ad Græc., p. 28.

plis *Ægyptiorum*, quos mortalium omnium primos falsorum deorum cultum induisse perhibet, fuisse simulacula : « Et ab *Ægyptiis*, inquit, Assyrii doctrinam de diis acceperunt, et sacra templaque exerent, in quibus simulacula posuerunt et statuas dedicarunt. Antiquitus autem etiam apud *Ægyptios* absque simulacris et statuis templa erant ». In templis autem Romanorum per 170 annos nulla penitus posita fuisse deorum simulacula, his Plutarchus verbis memoriae prodidit : « Numa retulit Romanis hominis vel bestie formam tribuere Deo. Neque fuit ulla apud eos ante vel picta, vel facta imago Dei; sed primos centum septuaginta annos tempora extruxerunt et cellas diis, simulacrum per id temporis nullum habuerunt, nicas putantes augstiiora exprimere humilioribus, neque aspirari ad Deum aliter quam mente posse ». Quod quidem non solum a Zonara suis in *Annalibus* confirmatum legimus ²⁸, sed a nostro etiam Clemente ²⁹, et posthac ab Eusebio : « Numa autem rex Romanorum erat quidem Pythagoreus ; ex his autem quae a Moyse tradita sunt adjutus, prohibuit Romanis ne homini et animali similem Dei facerent imaginem. Cum itaque centum et septuaginta primis annis tempora ædificarent, nullam imaginem, nec effictam, nec depictam fecere. Occulte enim eis indicat Numa quod id, quod est optianum, non alia ratione quam sola mente ulli licet attingere ». « Quamobrem Varro apud Augustinum dicit « antiquos Romanos plus annos centum et septuaginta deos sine simulacro coluisse ».

Tertullianus tamen his temporibus nulla quoque Romanis quemadmodum simulacula, ita nec tempora fuisse hunc videtur significare in modum : « Et si a Numa concepta est curiositas superstitionis, nondum tamen aut simulacris, aut templis res divina apud Romanos constabat, frugi religio, et pauperes ritus, et nulla Capitolia certantia coelo, sed temeraria de cespite altaria, et vasa adhuc Samia, et nidor exilis, Deus ipse nusquam. Nondum enim tunc ingenia Græcorum et Tuscorum flingendis simulacris Urbem inundaverant ». At ibi vir ille doctissimus temporum nomine nihil aliud haud dubie intellexit, nisi magnificentissima illa ædificia, infinitis sumptibus et impensis constructa, quibus, ut supra diximus, pagani et deos suos circumscribi, et Christianos penitus carere opinabantur. Hanc autem esse Tertulliani mentem et sensum, inde colligi potest quod ille de omnibus generatim nationibus ea alibi scripsit, **57** quæ de *Ægyptiis* tantum et Romanis alii scriptores a nobis citati tradiuerunt : « Idolum, inquit ille, aliquandiu retro nou erat, priusquam hujus monstri artifices ebullissent, sola tempia et vacuae ædes erant, sicut in hodiernum diem quibusdam in locis vetustatis vestigia permanent ». Ad singula, quæso, eruditæ auctoris verba paulisper attende. Primo dicit : « Priusquam artifices ebullissent ; ut se de statuis, seu idolis, humana aut alia forma effictis, sermonem facere significaret. Secundo addidit : « Sola tempia, et vacuae ædes erant, et hoc loquendi modo tempa omnia cum simulacris illis, tum aliis quiibuslibet vacua fuisse haud obscure indicavit.

Nec alia sane videtur fuisse Clementis nostri mens et sententia. Etenim ubi de primis deorum templis disputat, hæc continuo subjungit : « Posterioribus quidem certe temporibus sinxerunt deos, quos adorarent ».

Neque dixeris illuc, ut ex subiecto Cupidinis exemplo colligitur, de priori simulacrorum genere

A loqui. Prius enim quam illorum sic humana effigie forninandorum ac pingendarum etiam imaginum ars fuisset inventa, non pauci homines, teste ipso Clemente nostro, symbolis quibusdam, quæ in nullo templo collocata erant, deos suos adorabant et venerabantur : « Ac Scythæ quidem, ait ille, antiquitus adorabant acinacem, Arabes autem lapidem, Persæ vero fluvium ; et ex aliis hominibus qui erant adhuc antiquiores, lignæ erigebant insignia, et columnas ponebant ex lapidibus ; quæ etiam appellabantur *Σάρα*, eo quod eraderentur et expolirentur ex materia. In Icaro certe imago Diana ligata erat non elaboratum, et Cithæroniæ Junonis Thespiae truncus excusis, et Samiæ Junonis, ut ait *Æthlius*, prius quidem erat tabula..... Rome autem antiquitus statuam Martis fuisse hastam, ait Varro, cum nondum pervenissent artifices ad hoc speciosum quidem, sed improbus artificium ³⁰. Rursus autem postea : « Solo ene apposito tanquam Marti sacrificare, est autem hoc Scytharum, sicut dicit Eudoxus in secundo *De ambitu*. Ex Scythis autem Sauromatae, ut Icesius ait in opere *De mysteriis*, adorant acinacem ³¹. Clementi non solum subserbit Arnobius, sed illius etiam sensum, ac prope verba sic reddidit : « Ridetis temporiibus priscis Persas fluvium coluisse, memorialia ut indicant scripta, informem Arabes lapidem, acinacem Scythæ nationes, rannum pro Cinxia Thesprios, lignum Icarios pro Diana indolatum, Pessinuntios silicem pro deum matre, pro Marte Romanos hastam, ut Varronis indicant *Muse*; atque ut *Æthlius* memoret, ante usum disciplinamque fectorum pluteum Sanios pro Junone ³².

Si quis autem ista singulatim expendere volerit, es primo Ammianum Marcellinum de gladio Martis disserentem audiat : « Alani pene omnes sunt pulchri... nec templum apud eos visitur, aut delubrum, nec tugurium quidem culmo tectum cerni potest, sed gladius barbarico ritu humi figuratur nudus, cumque et Martem regionum, quas circumcursant, presulem verecundiis colunt ». Alanos vero Scythæ solitudines incoluisse paulo superius dixerat. Vides itaque quomodo has nationes, antequam ullum apud eas templum ædificarent, Martem sub ensis et gladii symbolo coluerint.

Nec minus clare Jornandes eundem gladium Scytharum regibus sacrum semper fuisse asseverat. Ubi enim qua ratione gladius ille a pastore quodam inventus, et ad Attalam delatus fuerit, ex Prisco sophista, Theodosii junioris æquali et historiæ Byzantinæ scriptore explicat, hæc totidem verbus scriptio tradidit : « Addebat ei tamen confidentiam gladius Martis inventus, sacer apud Scytharum reges semper habitus, quem Priscus historicus ei refert occasione detectum », etc.

Postquam autem delubra a Scythis constructa sunt, ii majora et solemniora acinaci, quam ceteris diis, teste Herodoto, sacrificia faciebant : « Sub sarcinorum congerie ferreus acinaci, qui singularis vetustus est, statuitur; idque est Martis simulacrum, cui annuas hostias offerunt cum aliorum pecorum, tum equorum, et plus huic acinaci, quam ceteris diis ». Plura si velis, adi, si vacat, Pomponium Melam libro secundo, capite primo, Solinum capite vicesimo et alios.

De lapide, quem Clemens deinde Arabas adorasse memorat, hæc Suidas paulo explicatus prodidit : « Deus Mars apud ipsos (Arabas) colitur. Simulacrum autem eius lapis niger quadratus, nullum si-

²⁸ Lucian. De dea Syria init., p. 1057. ²⁹ Plutarch. in Vita Numæ, p. 65. ³⁰ Zonar. lib. vii Annal., § 5, p. 322. ³¹ Clem. lib. i Strom., p. 304. ³² Euseb. lib. viii Prepar. eyang., c. 6, p. 410. ³³ S. August. lib. v De civit., c. 31, p. 411. ³⁴ Tertul. Apolog., c. 25. ³⁵ Tertul. De idololat., c. 3. ³⁶ Adm. ad Græc., p. 28. ³⁷ ibid. p. 29. ³⁸ ibid. p. 42. ³⁹ Arnob. lib. vi Adv. gent. post init. n. 496. ⁴⁰ Amm. Marcell. lib. iii, p. 620. ⁴¹ in Hist. Goth. ⁴² Herodot. lib. iv Melpom., c. 62, p. 244.

guram incisam habens, altitudine pedum 4, latitudine 2. Innititur autem aurea basi : » Τὸ δὲ ἄγαλμα θεος ἐστὶ μέλας, τετράγωνος, ἀτύπωτος, ὃν φος ποδῶν δ', εὐρος δύο, ἀνάκειται δὲ ἐπὶ βάσεως χρυστότοντος⁴⁴. Suidæ porro Maximus Tyrius⁴⁵, aliquie suffragantur.

Ex eodem Herodoto illud egregie stabilitur, quod subjugit Clemens, Persas fluvios divinos tribuisse honores. « In flumen, inquit ille, nec immeiunt, nec inspunt, nec manus abluit, nec denique simile quidpiam faciunt : sed flumina inter omnia religiosissime colunt. » Άλλὰ σέβονται ποταμοὺς τῶν πάντων μάλιστα⁴⁶.

Sed agendum, et cætera, si lubet, persequamur. Audi, quæso, quod Tertullianus de ligno, quod a Clemente nostro Diana symbolum dicitur, scriptum reliquerit : « Quanto distinguitur a crucis stipe, Pallas Attica, et Ceres Pharia, quæ sive effigie rudi palo et informi ligno prostat⁴⁷ »,

Duplex deinde ligneum Junonis Cythæroniæ et Samiæ simulacrum Clemens memorat⁴⁸. At prius quidem illud esse putant, quod Dædalum appellatum est, et cuius falsa a Pausania⁴⁹ et apud Eusebium⁵⁰ a Plutarcho integra describitur.

Posterioris Junonis Samiæ ligneum fuisse simulacrum Æthlii auctoritate probat Clemens noster; sed quo in libro illud dixerit nobis non indicat. At si de libro cui *De limitibus Samiorum* titulus est, quicque eidem Æthlio ascribitur, Clemens loquatur, certe Athenæus in dubium vocat⁵¹, num ab illo vere profectus sit. Quapropter Plutarchus apud Eusebium illud certiori, ut videtur, Callimachi testimonio, confidere videtur : « Quin et Samii quoque ligneam Junonis effigiem habuere, ut scribit Callimachus⁵². » Magnam procul dubio huic Clementis nostri loco lucem asserret illud Plutarchi segmentum, si ea quæ sequuntur, aut injuria temporis, aut librarium incuria et desidia penitus deleta non fuissent. Ex eo tamen haud inepte illa stabiliti possunt, quæ ex Clemente nostro de symbolicis lignis, quemadmodum ex Pausania ea quæ de lapidibus ab ipso generatim traduntur⁵³.

Præterea hastam apud Romanos fuisse antiquitus Martis simulacrum narrat Clemens, testemque ille, sicut et Arnobius, citat Varronem. Quod quidem his Justini historicis verbis firmari potest : « Per ea adhuc tempora, scilicet regis Numæ, reges hastas pro 58 diademate habebant, quas Græci sceptra dixerent. Nam et ab origine rerum pro diis immortalibus veteres hastas coluere ; ob cujus rei memoriam adhuc deorum simulacris hastæ adduntur⁵⁴. »

Quod autem ad columnas attinet, id ipsem Clemens alibi fusiū explicat⁵⁵ : Priusquam accurate perfecteque tenerentur imaginum habitus, veteres columnas erigentes, eas colebant tanquam statuas, atque idcirco sic scribit qui fecit *Phoronidem* :

Callithoe clavem reginæ gestat Olympi,

A qua Junonis seruo, pulchraque corolla

Argivæ quondam primum exornata columna est.

Quinetiam, qui fecit Europiam significat eam, quæ in Delphis est, Apollinis imaginem esse columnam, per hæc :

*Ut decimamque duos primos, fructusque dicemus
Sedibus ex sacrosanctis, celæque columna.* »

Denique Pausanias : « Prope, inquit, absunt pilæ septem, priscoruin opinor ritu erectæ, quas errant

A tium septem stellarum signa esse ajunt⁵⁶. » De hoc autem aliisque symbolis ejusmodi deorum simulacris, adisis Vincentium Chartarium ab Antonio Verderio Latine editum, et Ger. Joan. Vossium, lib. ix *De idololat. orig. et progr.*, cap. 5.

Ex dictis liquet quæ fides habenda Cedreno qui de simulacrum origine ex Eusebio Pamphili, uti ille ait, bæc litteris mandavit : « Ex stirpe Japeti Seruchus quidam exstitit orator Græci moris, et simulacrum cultum instituit, ut Eusebius Pamphili scriptum reliquit. Is enim Seruchus, ac qui cum ipso erant, majores suos qui bellatores vel imperatores facinus aliquod forte ac memorabile fecissent, status honoraverunt, divinisque honoribus et sacrificiis coluerunt. Ac posteri cum ignorarent primum hoc suis consilium, ut eorum, qui generis sui auctores ac honorum inventores fuissent, memoriam duntaxat colerent, istos tanquam coelestes deos honoribus et sacris sunt venerati⁵⁷. » Planum siquidem fecimus antequam simulacula hominibus seu diis suis posita, falsum deorum cultum suis introductum et divinos quibusdam symbolis delatos honores.

ARTICULUS II.

De simulacris ad hominum similitudinem effectis, Iovis Olympici, et Patarei, Apollinis itidem Patarei, Apollinis obsonoris et hiantis, ac Junonis Tirynthiæ; de Palladio ex Pelopis ossibus facto, et apud Demophontem deposito; de statua Herculis Tirynthiæ, Diana Munichiæ, Dionysi Morichi a Simone facta, Serapidis magni dæmonis, et Veneris Tanaidis.

Ad ea deinde tempora Clemens transit, quibus homines artem simulacrum, ad ipsorummet hominum similitudinem effingendorum. « Multis, » ut ipse ait, « postea annorum curriculis didicerunt⁵⁸. » Variis autem exemplis, ex quibus nonnulla Herveto incognita jam attigimus, ille demonstrat paganorum errores, torrentis instar, omnes mundi partes penitus inundasse.

Inductionem porro suam ab Jove Olympico, de quo superius a nobis disputatum est, ille inchoat⁵⁹. Quapropter quædam tantum, quæ de eodem Olympico Jove retulit, hic observabimus. Ait enim primo simulacrum illud ex « belluæ Iudeæ factum » ossibus⁶⁰. Eo autem nomine elephantem procul dubio intelligit, ex cuius dente, nimirum ebore, Phidias hanc, teste Plinio⁶¹, fecit Jovis Olympici statuam.

Quoniam autem is Phidias Atheniensis erat, hinc Clemens secundo dicit illud Jovis simulacrum esse « surdum opus manuum Atticarum. » Addit autem esse imaginis imaginem : « Olympicus vester imago imaginis, longe a veritate discrepans, est surdum opus manuum Atticarum⁶², » εἰχόντες, inquit, quia erat imago hominis, qui et ipse Verbi divini imago erat. Denique illud vocat « surdum opus ; » quippe quod minime vivum et animalium esset. Hæc autem tot sunt rationum momenta, quibus Olympicum illud Jovis simulacrum, quod omnium facile prestantissimum habebatur, nec illepide, nec sine sale Attico irridet aliquid exagit.

De eadem procul dubio Jovis Olympici statua prius Clemens dixerat : « Dionysius tyrannus junior, cum auream vestem Jovi abstulisset in Sicilia, ἐν Σικελίᾳ, jussit eum indui lana, facete dicens eam aurea esse meliorem, ut quæ esset et æstate levior et

⁴⁴ Suidas in verbo θεὸς Ἀρης. ⁴⁵ Maxim. serm. 38. ⁴⁶ Herodot. lib. 1, § 138, p. 59. ⁴⁷ Tertul. pag. 30. ⁴⁸ Pausan. lib. ix Boeot., p. 284. ⁴⁹ Euseb. lib. iii Præpar. evang., c. 2. ⁵⁰ Athen. lib. xiv Deipnosoph., p. 650. ⁵¹ Euseb. lib. iii Præpar. evang., c. 8. ⁵² Pausan. lib. vii, p. 228, 229. ⁵³ Justin. lib. xlvi post init. ⁵⁴ lib. i Strom., p. 348. ⁵⁵ Pausan. lib. iii, p. 90. ⁵⁶ Cedren. Hist. comp., p. 45. ⁵⁷ Admon. ad Græc., p. 43. ⁵⁸ ibid. p. 30. ⁵⁹ ibid. ⁶⁰ Plin. lib. xxxiv Hist. natur., c. 8, p. 108 et 110. ⁶¹ Admon. ad Græc., p. 62.

bieme calidior ⁴². At Cicero id non in Sicilia, sed in Peloponneso factum fuisse affirmat ⁴³. Sed non minimam inter Victorium ⁴⁴ et Lescaloperium ea de re est contentio. Nam hic a Ciceronem sui, ille a Clementis nostri stat partibus, et eterque variis conjecturis, ac ea potissimum, quae ex lano Jovis Olympici, tam in Peloponneso quam in Sicilia condito petitur, suam conantur propugnare opinionem. Utriusque rationes in eorum libris, unicuique facile obviis, legas velim et ponderes. Sed vide, quæso, an conjectura inde deducta quod Dionysius Siciliæ regnum et tyrannidem occupaverit, aliis præponderare non videatur.

Neque silentio id omnino prætermittendum est, quod Clemens postea narrat ⁴⁵, Phidiām in huic statuā dīgō scripsisse: Παντάρχης καλός, hoc est, Pantarces pulcher: cuius hanc reddit causam: « Non erat enim ei pulcher Jupiter, sed is qui ab eo annabatur ⁴⁶, » scilicet Pantarces, qui, teste Pausania, Phidiām in amoribus sicut. Sensus itaque Clementis esse videtur Phidiām, hac plane ambigua inscriptione, non ad Jovem, uti omnes putabant, sed ad suum allusisse amasium Pantarcem. Observata tamen hanc eamēm inscriptionem a Gregorio Nazianzeno Minervæ simulacro his duobus versibus attribuit:

Kαὶ Φειδίου τὰ παιδικὰ ἐτ τῷ δακτύλῳ
Τῆς Παρθένου γραφέττα κατ' ἀρκεῖ καλῶς ⁴⁷.

Qui a Latino interprete sic redduntur :

Sic pusionis Phidas in anno
Scripsit Minervæ subdolus nomen sui.

Nonnitil itaque hic locus habere potest dubitationis; eburneā simiquid Minervæ, quemadmodum Jovis statuam a Phidia factam, Plinius his memorat verbis: « Phidas præter Jovem Olympicum, quem nemo æmulatur, fecit et ex ebore æque Minervam, quæ est in Parthenone astans ⁴⁸. » Nobis autem vero videtur similius in Jovis, utpote hominis, potius quam Minervæ feminæ simulacro, Phidiām pueri amasii sui expressisse imaginem. Huc accedit, quod ipsa quoque Græca inscriptio magis Jovi quam Minervæ convenire videtur.

Duplex alius scribit Clemens ab eodem Phidia factum fuisse: « in Pataris Lycia ⁴⁹, » tam ejusdem Jovis quam ⁵⁰ Apollinis cum dicatis leonibus simulacrum. Sed de his Hervetus nihil a se ullibi repertum ingenue declarat. Verum Natalis Comes aliquid de Apolline Patareo inventit, quod deinceps ab ipso litteris consignatum est ⁵¹. Giraldus vero hunc Apollinem ab aliquibus Lycium vocari scite quidem observat ⁵². Illud enim hoc Clementis nostri loco, ubi simulacrum ejus Patarae in Lycia positum dicitur, potest liquido confirmari. Denique Pausanias, non solum Apollinis, sed etiam Jovis Lycii ac templorum utriusque dicatorum non semel meminit ⁵³. De Patareis autem illorum statuis, a Phidia nominatim fabrefactis, si nihil apud alios scriptores tibi occurrat, ne, quæso, mireris. Tot namque ab eodem Phidia factæ sunt deorum statuæ, ut iidem ipsimet auctores, quibusdam commemoratis, plures alias silentio prætermiserint. Hinc illa Prudentii carmina :

Miror quod ipsum non sacratis Mentorem,
Nec templum, et aras, ipse Phidas habet,
Fabri deorum, vel parentes numinum.

⁴² Adm. ad Græc., p. 34. ⁴³ Cicer. lib. iii De nat. deor. et Lescalop. in eumd. loc., p. 684. ⁴⁴ Victor. lib. xxii Variar. lect., c. 10. ⁴⁵ p. 35. ⁴⁶ Pausan. lib. v, p. 157, et lib. vi, p. 187. ⁴⁷ Greg. Naz. tom. II, carm. 18, de virt., p. 217. ⁴⁸ Plin. lib. xxxiv Hist. natur., c. 8, p. 410. ⁴⁹ p. 30. ⁵⁰ Natal. Com., lib. iv Mythol., c. 10, p. 561. ⁵¹ Girald. synt. vii Hist. deor. ⁵² Pausan. lib. i, p. 17; lib. ii, p. 53; lib. ix, p. 26; lib. x, p. 269, etc. ⁵³ libro Περὶ ὑπεράνω, hymn. 10. ⁵⁴ p. 24. ⁵⁵ Girald. synt. vii Hist. deor., p. 217. ⁵⁶ Suidas ad voc. χειροτόνων. ⁵⁷ pag. 30. ⁵⁸ Euseb. lib. iii Præpar. evang., c. 8, p. 99. ⁵⁹ Clem. lib. i Strom., p. 337; Hier. De script. eccles., c. 48. ⁶⁰ pag. 30. ⁶¹ Arnob. lib. iv Adv. gent. p. 143, in-4.

Qui si caminis institissent segnius,
Non esset ullus Jupiter constatilis ⁶².

De duabus aliis Apollinis statuis itidem Clemens loquitur : Πολέμων δὲ κεχηρύτος Ἀπόλλωνος οἶδεν ἄγαμα, κατ ἀσφάγου πάλιν Ἀπόλλωνος ἄλλο τὸ Ἡλίδι τιμώμενον. « Polemon autem hiantis Apollinis unum, et obsonatoris rursus Apollinis alterum novit simulacrum, quod colitur in Elide ⁶³. » Docet Giraldus a Polenone in epistola ad Atticum Apollinis obsonatoris fieri mentionem, eumque hoc nomine helluonem et obsoniorum devaroratorum notari ⁶⁴. Eamdem fortasse ob rationem statuam, ore hiante, ipsi in Elide posita est. Observat la- men Suidas Athenis impositum olim nomen χειροτόνων, hiantium, propterea quod « Athenienses nugarentur, et sublimia cogitarent ⁶⁵. » Itaque su- spicari quis posset hoc Apollinis simulacrum inde « hiantis » accepisse cognomen. Attamen quia Cle- mens illud obsonatoris statuæ adjungit, ad pri- rem interpretationem eum allusisse probabilius vi- detur.

Posthac Clemens de Junonis Tirynthiæ simula- cro hæc habet : « Demetrius autem in secundo Argolicorum statuæ Junonis Tirynthiæ et materiau pirum et artificem fuisse scribit Argum ». Her- vetus autem fatetur se de hac Junone Tirynthia nihil prorsus legisse, atque ab inferis excitandum esse Demetrium, si Clementi fidem habere nolimus. At si Hervetus non omnino eadem inventit atque Clemente dictata, his tamen plane similia, a Phitarcho litteris commendata, apud Eusebium legere poterat : « Pyrus vero princeps Junonis Argolicæ templum posuisse fertur, et Callythiam filiam ejus sacerdotem fuisse, atque ex Tirynthiis arboribus sectam pirum silvestrem in elegantem ac politam Junonis imaginem configurasse ⁶⁶. » Quid enim Clementis oratione magis consonum ac conveniens? Ex inferis igitur non excitandus est Demetrius, si alios similis saltem narrationis vades et testes proferamus. Rursum a Clemente nostro, et postmodum ab Hieronymo citatur idem Demetrius ⁶⁷: et ab uroque libros antiquitatum Judaicæ gentis, quemadmodum Josephus, scripsisse dicitur.

Tum præterea Clemens quædam de Palladio, seu celeberrimo Pallantis simulacro narrat, quæ non minimam Herveto creaverunt difficultatem : « Multū, » inquit Clemens, « fortasse admirabuntur, si didicent Palladium, quod appellat Diopetes, ut quod coelitus sit delapsum, quod Diomedes quidem et Ulysses feruntur Troja abstulisse, deposuisse ante apud Demophontem, Pelopis ex ossibus fa- cium esse..... Atqui Dionysium bujus rei auctorem in quinta Cycli parte afferre possum ⁶⁸. » At Her- vetus Palladium, ex Pelopis ossibus constructum, se unquam alibi legisse illa sine hæsitatione in- ciati.

Quid ergo sibi volunt ista Arnobii verba? « Quis ex reliquis Pelopis compactum esse Palladium pro- didit? Non vos ⁶⁹. » Recte quidem, arguet aliquis; sed id Arnobius ex Clemente hausit, nec plane di- versus ab eo testis dici potest. Verum qua, obsecro, ratione id ille probabit? Certe Arnobius nulla penitus ullius scriptoris prolatæ auctoritate, illud pa- ganis tanquam certissimum et ab ipsis concessum refert et objicit.

Esto tamen, et rem ita se habere concedamus. At alium porro testem confestim citabimus Julianum

Firmicum, qui de eodem Palladio hæc memorie prodidit : « Palladii etiam quid sit nomen audit. Simulacrum est ex Pelopis ossibus factum; hoc avarus Scytha fecisse perhibetur. Jam quale sit, considerate; quod Scytha barbarus consecravit. Estne aliquid apud Scythas humana ratione compositum, et illa effera gens hominum, et crudeli atque inhumana semper atrocitate grassata, in constituendis religionibus rectum aliquid potuit inventire? Simulacrum hoc Trojanis avarus vendidit, stultis hominibus vana promittens. Vendebatur Deus, ut prodesset emptori; et emptor simpliciter adorabat quidquid paulo ante viderat subhastatum. Substantia autem simulacri ipsius ex ossibus Pelopis est? Si humana vis miseros homines ossa venerari, purioris saltem et castioris hominis reliquias collige. Accedat idolo quod facis, ex hominis virtutibus meritum. Pelops in deliciis amatoris fuit, et diu prostituti pudoris damna sustinuit. Sed nec adulto ei scelus defuit. Is enim, cujus familiam petebat, cum fraude proditoris occidit. Prodigorem etiam ipsum perjuriis aggressus est, et ne promissa redderet præmia, hunc eundem per abrupta præcipitia jactavit. En cuius electa sunt ossa, ut deus fieret, qui urbes et regna servaret ».¹¹ Totum hunc, etsi paulo longiore, Firmici locum exscriptus, ut liquido intelligas ea ex Clemente nostro non suisse desumpta, atque Hervetum potuisse alibi quam in ejusdem Clementis operibus legere constructum ex Pelopis ossibus Palladium.

Cum Pausania autem id Hervetus pugnare putat, quod Diomedes et Ulysses a Clemente Palladium apud Demophoontem depositiss dicuntur. Sed Pausaniam verba, ad quæ Hervetus non mittit, prius audienda sunt; ut in quo hæc dissensio, quæ ab illo minime explicatur, sita sit, onnes intelligent. Sic autem ille : « In eo foro, quod Palladium appellant, cædis causæ agitantur; atque in eo quidem primum Demophoontem causam dixisse nemo ambigit. Cujus vero is criminis reus fuerit, non satis inter omnes convenit. Diomedem quidem tradunt, illo capto, cum in patriam reverheretur, per noctem, viæ errore ad Phalerum appulisse. Ubi cum Argivi, qui cum eo erant, in agrum tanquam hostilem populabundi excurrerent, ut qui aliani, quam Atticam terram inter tenebras crederent, Demophoontem aiunt, et ipsum nescientem Argivorum eam classem esse, ad propulsandas populationes accurrisse. Cumque aliquot interfectis, Palladio erupto, dominum abiret, ab ejus equo Atheniensem hominem, cum parum is prospiceret subversum, elisque interiisse. Demophoontem itaque alii ab ejus, qui interfectus fuerat, propinquis, alii vero ab Argivorum republica reum factum memorant. » In hoc itaque Clemens a Pausania dissentit, quod hic Palladium a Demophoonte vi eruptum, Clemens vero apud Demophoontem suisse depositum dixerit. At quod deponitur, non vi eripitur. Sed quid inde? Nunquid falsi idcirco arguendus est Clemens? Minime quidem. Testis enimvero ab illo citatur Dionysius, quem alibi patria Argivum, atque hanc Palladii a Troja sublati historiam, seu potius fabulam ex professo narrasse perhibet ». Quis autem negaverit non minorem huic fidem habendam esse, quam Pausaniam, qui illud obiter tantum attigit?

Quid vero, quod Polycenus Dionysio Clementi que nostro bis verbis patrocinatus est : « Demophoon cum Palladium accepisset, depositum a Diomedie custodiebat. » Scimus quidem quosdam alios in Pausaniam opinionem abivisse. Sed Clemens sane plures quoque habuit astipulatores, sententiæque

A suæ defensores et patronos. Legesis Meursium lib. iii De regib. Athen., cap. 6.

Effigiem vero et Herculis, quæ est Tirynthe, et Dianæ Munichia in Sicyone¹², a duobus statuariis Scylle et Dipœno faciam Clemens testificatur. Verum Hervetus id nusquam alibi occurtere non hesitanter significat. Mirum sane quomodo Plini libros non pervoluntarit, aut in niemoriam illius non redierint hæc doctissimi scriptoris verba : « Marmore sculpto primi omnium inclarerunt Dipenus et Scyllis, geniti in Creta insula, etiamnum Medis imperantibus, priusquam Cyrus in Persis regnare inciperet, hoc est Olympiade circiter l. li Sicyonem se contulere . . . Protinus Sicyonem fames invasit ac sterilitas, nigerorque dirus. Remedium potentibus Apollo Pythius astutum respondit, si Dipenus et Scyllis deorum simulacra perfecissent, quod magnis mercedibus obsequiisque impetratum est. Fuere antem simulacula ea Apollinis, Dianæ, Herculis, Minerva, quod e coelo postea tactum est ». Quid ad Clementini textus explicationem confirmationemque liquidius et enucleatus? Quapropter in nostris codicibus, Graeca manu exaratis, corrigenda vox ἔχυλης, ac non solum cum Plinio, sed etiam Pausania Σχύλης, Scyles, legendum. De Dianæ porro Munichia festo die et templo, vides Fasoldum De festis Græcæ, decad. 2, fest. 3; Meursium lib. v Græcæ feriæ, atque Piræi i, c. 7 et 9.

In ultima vero Clementinorum librorum editione paulo ante legitur statuanum Dionysi Morychi¹³, esse opus Simonis, Σιμωνος, cognomine Eupalami. Sed in manuscriptis nostris constanter scriptum est Σικυωνος. Quæ autem vera sit et genuina Clemens lectio, dictu non ita facile. Qui enim priorem lectionem textui inseruere, bi eam inde probare conantur, quod Pausanias litteris consignaverit : « Olympia Phormis dona sunt equi duo, aurigæ totidem.... Alterum fecit Dionysius Argivus, Aegineta Simon alterum ». Quid tamen prohibet quominus præter hunc Simonem alias fuerit Sicon statuarius cognomine Eupalamus, cuius, ut ait Clemens, mentionem fecerit Polemon?

Præter Pausaniam Plinius Simonis statuarii, quem et ab Xenophonte in memoratum Harduinus observat, non semel meminit¹⁴. At cum Simonem simpliciter eum appellat, utrum is Aegineta vel Eupalamus fuerit, quis certo definire audeat?

Minorem prolecto difficultatem ea habeunt, quæ Clemens de Serapidis seu, ut alii scribunt, Sarapidis effigie fusius disputat¹⁵. De illa quippe frequentissima vario apud scriptores mentio facta est. Sine animadversione tamen ratio prætermitti non debet, ob quam Clemens ibidem dixerit « Ægyptium Serapim ». Magna enim inter duos hujuscæ ætatis celeberrimos scriptores, Scaligerum et Vossium, contentione disceptatur, utrum eo nomine Serapis dicatur patrius vel inquilinus Ægyptiorum deus ». Taciti siquidem auctoritate fultus Scaliger¹⁶, hoc nomen origine sua, non Ægyptium sed Sinopense suisse contendit. Contra vero Vossius, qui sententiam suam bis Clementis nostri subsequentibus verbis confirmare nititur : « Alii enim scribunt eum suisse munus missum a Sinopensis ad Ptolemaëum Philadephum, qui eos fame labentes, misso ex Ægypto frumento, obligavit; esse autem effigiem Platonis, qui acceptam statuam posuit in proinotorio, quod nunc appellant Racotum, ubi et Serapidis colli solet templum ». Atqui si Serapidi, inquit Vossius, prius esset dicatum Alexandriæ sacellum, quam ejus effigies Sinope Alexandriam asportaretur, Alexandrini utique suum

¹¹ Jul. Firm. De errore prof. relig., p. 49, in-4. ¹² Pausan. lib. i Attic., p. 27. ¹³ lib. i Stromi., p. 321. ¹⁴ pag. 31. ¹⁵ Plin. lib. xxvi, c. 4, p. 270. ¹⁶ pag. 31. ¹⁷ lib. i Ælia., p. 176. ¹⁸ Plin. lib. xxxiv Hist. natur., c. 8, p. 123 et 150. ¹⁹ pag. 31. ²⁰ Scalig. Anim. in Euseb., ad. an. 1750; Voss. lib. i De orig. et progr. idololat., c. 29. ²¹ Tacit. lib. iv Hist. ²² pag. 31.

Serapidem Sinopensibus acceptum referre non debent. Majus quidem esset hujuscce argumenti robur et pondus, si Clemens hanc opinionem non aliquorum, sed omnium suis tradidisset. Quid autem de hac quæstione, quæ nec magni profecto est momenti, nec ad Clementem monstrum multum pertinet, statuendum sit, aliorum judicio permittimus.

Cur porro Clemens Serapim magnum dæmonem, μεγαλοδάιμονα, appellaverit, si scire aveas, id ex Porphyrio docebit te Eusebius, qui Serapim, non secus atque Hecateum improborum dæmonum principem esse, his explicat verbis: « Improbos dæmones, » inquit Porphyrius, « Serapi subditos esse haud temere suspicamur; quippe hanc ad opinionem non ejus tantum symbolis et insignibus adducti, sed etiam quod quæcumque vim eos conciliandi habent vel averruncandi, ad Phutonem omnia referuntur. Atqui idem prorsus, qui Pluto, Deus iste est, eoque maxime dæmonibus imperat, certaque symbola tribuit, quibus averti depellique possint ».

A quo tandem quibusve in locis statua Veneris Tanaidis primum posita sit, sic alibi ex Berozo Clemens ostendit: « Artaxerxes Darii filius, et Ochinenos, cum primus Veneris Tanaidis statuam erexit, Babylone, et Susis, et Ecbatanis, et Persis, et Bactris, et Dainasco, et Sardibus, eam ostendit esse colandam ». At Hervetus negat quidquam prorsus de hac statua ullibi unquam a se repertum. Minus forsitan perdidisset et operæ et temporis, si quid ipsi de corrupto Tanaidis nomine suboluisset. Suspitione enim vero haud plane incerta moverunt ibi « Anaitidis », pro Tanaidis legendum. Emendationem nobis suggerit Strabo, ubi de Persarum moribus disputat: « Colunt, inquit, lunam Venerem, ignem..... Haec in Anaitidis, et Omanii delubris sunt ». Prius autem libro undecimo *Geographiæ*: « Persarum præfecti..... in campo petram quamdam aggere compleentes, ita ut rotundi collis figuram referret, muro cinxerunt; ibique dæc Anaitidis, et eodem altari gaudentium deorum Amani et Anandrati Persicorum geniorum templum posuerunt ». Medis quoque, et Armeniis, et Zelitis, banc eamdem deam præcipuo in honore suis alibi testificatur. De illa etiam apud Plinium haec legitimus: « Aurea statua prima **61** omnium; nulla inanitate, et antequam ex ære aliqua illo modo fieret, quam vocant heliosphyraton in templo Anaitidis posita dicitur (quo sit situ terrarum nomen hoc significavimus), nomine gentibus illis sacratisimo ».

Verum, inquies, urbs quædam Tanais nomine, iisdem auctoribus Strabone, Plinio, atque etiam Ptolemaeo, a Græcis Bosphorum incolentibus ad flumen et paludem Mæotidem fuit condita. Quid ergo, argues, prohibet quomodo ibi erecta sit aliqua Veneris effigies, cui ab ea urbe nomen Tanais fuerit impositum? Nullam quidem nec nos hac in re repugnantiam videmus. Sed tibi probandum incumbit ibi revera positum suis Veneris simulacrum, quem admodum Anaitidis statutum probavimus. Huc denique et illud in primis accedit, quod Agathias scholasticus ex eodem, atque Clemens, Berozo, ac insuper ex Athenocle et Symmacho ostendit Venerem a Persis suis Anaitidis nomine nuncupatam ». Quo sane testimonio nostra de adulterato apud Clementem « Tanais » verbo conjectura haud quidem parum firmatur et corroboratur ».

ARTICULUS III.

De aliis statuis, quas pagani coluerunt, aut contumelia affecerunt, Furiarum, malæ Fortune, Jovi, et Veneris Cnidiae.

Ubi et a quibus effectæ sint trium Furiarum signæ, hunc Clemens refert in modum: « Severarum, quæ Athenis vocantur, dearum duas quidem feci Scopas ex lapide, qui vocatur λυχνεύς, Calo autem eam quam narrant habere medium, Polemonem in quarto eorum, quæ scripsit ad Timæum, ostendere aiunt ». Hervetus ibi monet Pausaniam et Plinium fecisse quidem Scopæ Calonisque mentionem: « Sed quod Furiarum, inquit, imagines fecerint, neuter dicit. » Quid ergo his verbis sibi vult Hervetus? Nunquid hæc Clementis de Furiarum simulacris narratio ipsi ideo suspecta est, quia de illis Pausanias Pliniusque tacuerunt? At frustra sane et perperam. Plinius enim quauis plures, quas Scopas fecerat, statuas conmemoret, quasdam tamen alias sibi incompartas esse his declarat verbis: « Nunc vero præter supradicta quæque nescimus, Mars est etiam », etc. Pausanias vero plurimas ejusdem opificis statuas tacito earum nomine et generatim tantum indicat, quas « Scopas, inquit, Parvus cum in multis veteris Græcia locis, tum vero in Ionia et Caria fecit ». Quid igitur mirum si Clemens, Polemonis auctoritate fretus, has Furiarum statuas a Scopæ effectæ asservet, quas vel Plinius ait sibi esse incognitas, vel Pausanias generatim tantum appellavit? Denique quia totum minum et deorum statuas Scopas non secus ac Parrhasius imagines effinxerat, idcirco de illis hæc cecinit Horatius:

*Quas aut Parrhasius protulit aut Scopas,
Hic saxo, liquidis ille coloribus,
Soleris nunc hominem ponere, nunc deum.*

Porro autem quod Clemens noster dixit: τὸν Σεμψῶν Ἀθηνῆσιν καλούμενον, « Severarum, seu venerabilium, » quæ Athenis vocantur dearum, » illud auctoritate confirmari potest Pausanias, qui testatum fecit eas ab Atheniisib⁹ Σερβίαις, ab Hesiodo Ἐριννοῖς, a Sicyoniis Εὐφειδᾶς cognominatas fuisse ». Addit vero juxta Aeropagum iis ædificatum templum, in quo procul dubio collocatae fuerunt illæ statuæ, quarum Clemens noster mentionem facit.

Romanos autem ille haud illepide irridet, qui Fortune statuam in sterquilinio consecraverunt: « Romanii autem, inquit, res maximas et præclare gestas Fortune attribuunt, et eam esse deam existimant, in sterquilinio eam dedicarunt, dignum de templum secessum tribuentes ». Quem in locum scribit Hervetus se, cum omnia diligenter scrutatus esset, nihil de ea sordidissima dedicatione inventisse. Sed oleum et operam melius fortasse impensisset, si in agis attento prius perpendisset animo decujus Fortune simulacro Clemens disputat. Nihil enim dubium, uti putamus, esse potest, quia de Fortune quæ ex bona facta fuerat mala ille loquatur, de ea scilicet de qua dixit Tullius: « Aram malæ Fortune Esquiliis consecratam videmus ». At nemo nescit nullam esse ignominiam, nullum convicium, nullam contumeliam, qua Romani alii que pagani homines malam Fortune non affectarent. Quis ergo miretur, si iidem Romani eam aliquando in sterquilinio dedicarint?

Quanto autem despiciatui cetera etiam alia simulacra ipsismet paganis quandoque fuerint, nonnulli

[»] Euseb. lib. iv *Præpar. evang.*, c. 23, p. 174. [»] pag. 43. [»] Strab. lib. xv *Geogr.*, p. 732 et 733. [»] lib. xi, p. 512, 532; xii, p. 559. [»] Plin. lib. xxxiii *Hist. nat.*, c. 4, § 24, p. 46. [»] Agath. lib. ii *De Justin.* imper., p. 62. [»] pag. 30. [»] pag. 30. [»] Plin. lib. xxxvi *Hist. nat.*, c. 5, p. 278. [»] Pausan. lib. vii Arcad., p. 275. [»] Horat. lib. iv *Carm.*, od. 8. [»] Pausan. lib. i *Attic.*, p. 27, et lib. ii *Corin.*, p. 54. [»] pag. 33. [»] lib. iii *De natur. deor.*, p. 249.

Ils Clemens exemplis manifestum deinde facit. Ac primo quidem : « Dionysius, inquit, tyrannus junior, διεύτερος, cum auream vestem Jovi abstulisset in Sicilia, jussit eum indu lana ». Nulli quidem incognitum est illud Dionysii factum. Sed Hervetus vocem διεύτερος mendoSAM esse suspicatur : quandoquidem alii scriptores id Dionysio patri attribuunt. Verumtamen Clementi nostro subscrispsit Arnobius, apud quem pariter legimus : « Dionysius ille, sed junior, cum velamine aureo spoliaret Jovem¹⁰, etc. In utriusque autem textum male ab imperitis librariis intrusam fuisse hanc vocem vix credibile est. An autem hæc statua in Sicilia, ut ait Clemens, vel in Peloponneso, quemadmodum Cicero tradidit, posita fuerit, et quid de ea quidam recentiores dixerint, jam a nobis supra observatum est¹¹.

Subjunxit ibidem Clemens noster : « Antiochus Cyzicus cum egeret pecuniis, Jovis auream statuam, quæ erat magnitudinis quindecim cubitorum, fundi jussit, et ex alia viliori materia statuam illi similem laminis inaurata rursus reponi¹². » At Hervetus palam profitetur sibi plane incomptum esse hunc Antiochum Cyzicum, et qui illius mentionem fecerit invenisse neminem.

Te quidem miramus, Hervete, qui obvia omnibus non legeris, aut legisse non memineris hæc Arnobii verba : « Antiochum Cyzicum ferunt quindecim cubitorum Jovem ex delubro aureum sustulisse, et ex ære bratteolis substituisse fucatum¹³. » Admirationem vero nostram id maxime auget, quod hujus Antiochi sermonem qui habuerint neminem diccas a te hactenus repertum. Nunquid ergo Justinum historicum nunquam legisti? Ex eo sane discere poteras quis ille fuerit, et quomodo a Grypho superatus¹⁴. Sed quia ille Cyricenus a Justino cognominatur, hunc fortasse non putasti esse Antiochum Cyzicum. Sed falsam suspicionem levare et a te removere poterat Eusebii Chronicon, ubi de eodem viro scribitur : « Antiochum Cyzicum, Grypho ejecto, Syriam obtulit; ac rursus Gryphus, superato Cyziceno, eamdem recipit. Ita ex successione regnabant, adversum se invicem dimicantes¹⁵. » Et rursum paulo post : « Syria et Asiae Antiochus Cyzicus¹⁶. » Si ista tibi adhuc non sufficiant, adi Josephi libros Antiquitatum **62** Judaicarum, ubi totam hanc Antiochum Cyzicenam historiam inveneris¹⁷.

Ex Veneris Cnidiae exemplo demonstrat postea Clemens nihil sane illis deorum simulacris esse contemptu, summaque omnium despectione dignus : « Praxiteles, inquit, ut declarat Posidippus in libro de Cnido, Cnidiae Veneris effingens simulacrum, Cratinæ quam amicabat formam in ea expressit; ut haberent miseri unde amicam Praxiteles adorarent¹⁸. » Recte quidem hunc in locum observat Hervetus eadem ab Athenæo et Plinio, atque a Clemente nostro referri, sed utrumque cum illo pugnare, quippe qui non Cratinæ, sed Phrynes expressam in hac statua imaginem testificentur¹⁹. Verum satis Herveto esse nou debebat nodum ostendere difficultatis, nisi illius quæreret solutionem. Ex ipso autem Athenæo, qui ibidem plura probat suis Phrynes nomina, poterat fortassis illam accipere. Hinc enim haud absurde quis colliget, ei quoque Cratinæ suis aliquando noinen. Et vero Athenæum et Clementem nostrum de eadem mu-

A liere loqui inde patet, quod uterque eundem Posidippum testeū citaverit.

Neque dicas huic solutioni ea adversari, quæ de ipsam Phryne Clemens continenter adjecit : « Cum florerer autem Phryne meretrix Thespiaeæ, pictores omnes Veneris imagines ad Phrynes pulchritudinem imitatione referebant, sicut lapicidae apud Athenienses Mercurios Alcibiadis instar representabant²⁰. » Athenæus siquidem docet duas fuisse Phrynes, quarum prior ex Apollodoro Saperdion, posterior Clausigelota nuncupabatur; ex Herodico autem alteram στρότον, alteram Thespican, θεσπίκην vocari, et usque adeo divitem, inquit, ut Thebarum moenia exstructuram se esse polliceretur, si ascriberetur Alexandrum Magnum diruisse, Phrynen vero scortum resescisse²¹. Quid ergo vetat quominus utriusque Phrynes meminerit Clemens, prioremque Cratinam appellaverit?

B Alcibiades porro, quem Clemens cum Phryne conjungit, Atheniensium fuit imperator. Frequens autem illius apud varios scriptores memoria, sed præcipue apud Justinum historicum, Cornelium Nepotem et Plutarchum, qui integrum ejus historiam litteris consignavit²².

ARTICULUS IV.

De quibusdam obscenis simulacris et gestibus Philenidis, de impotenti Pygmalionis in statuam amore, de cuiusdam equæ simulacro, et Dædali vacca, ac simiis nec cerea nec lutea similitudine deceptis.

Simulacra statuæque deorum quanto omnibus horrore esse debeant, ex obscenis turpissimisque illorum figuris Clemens noster prorsus convincit. Planum etenim facil quanta illi impudentia cubilia thalamosque pictis exornarent tabulis, quibus nuda Venus, aliorumque deorum stupra, adulteria, ac Panici, hoc est dii silvestres, seu parvi minutique quidam Panes repræsentabantur²³. Quid vero, quod stupenda prorsus obscenitatis phallos²⁴, atque alia insanissimæ turpitudinis et petulantæ simulacra tan ille quam alii plurimi ejusdem ætatis scriptores pagani objicere et exprobare non dubitaverunt²⁵? Sed hæc, quorum commemoratio ad eorundem paganorum animos ab impiis superstitionibus suis efficiacius deterrendos tunc necessaria erat, nunc perpetuo damnanda sunt silentio, nec memoria illorum, quæ nimis forsitan quibuslibet Christianis nota sunt, scriptis nostris refricanda est. Quamobrem obiter tantum monebimus huic Clementis nostri loco lucem aliquam a Suetonio ejusque scholiaste Casaubono posse afferri, quemadmodum ex Athenæo et Martiale quivis cognoscere potest, quid sibi Clemens voluerit, cum ait : figuræ gestusque Philenidis, æque ac certamina Herculis a paganis depingi²⁶.

D Præterea vero neque idem Clemens noster, neque Arnobius veriti sunt omnium ante oculos posere quam nefario et impotenti amore quidam incredibile in his statuis libidinem explorare tentaverint²⁷. Sceleratum autem et amentem Pygmalionem Cypri regem Clemens²⁸ aliique quidam memorant, cuius cæcum et indomitum luxuriae ardorem fusius Naso cecinit²⁹. Plinius vero et Maximus de illo juvene, cuius nomen Clemens et alii omnibus esse ignotum fatentur, verba fecerunt³⁰.

Locum hunc Valerii Maximi Hervetus haud dubie non legerat. Ex subsequentibus eniuvero illius

⁹ pag. 34. ¹⁰ lib. vi Adv. gent., p. 205, in-4. ¹¹ sup. art. 2. ¹² pag. 34. ¹³ Arnob. lib. vi Adv. gent., p. 205, in-4. ¹⁴ Justin. Hist., lib. xxxix. ¹⁵ Euseb. in Chron. ad. an. 1904. ¹⁶ ad an. 1906. ¹⁷ Antiq. Jud., c. 17 et 18. ¹⁸ pag. 35. ¹⁹ Athen. lib. xiii Deipnos, pag. 501; Plin. lib. xxxiv Hist. nat., c. 8, pag. 121, et lib. xxxv, c. 5, p. 274. ²⁰ pag. 35. ²¹ Athen. loc. cit. p. 591. ²² Justin. Hist. init. lib. v; Corn. Nep.; Plutarch. tom. III, in Vita Alcibiadis, p. 191. ²³ pag. 40. ²⁴ pag. 22. ²⁵ pag. 40. ²⁶ Sueton. et Casaub. in Tiber., pag. 78 et 218; Athen. lib. viii, Deipnos. pag. 335; Mart. lib. vii epigram. 63. ²⁷ pag. 38. ²⁸ pag. 38. ²⁹ Ovid. Metam., lib. x, fab. 8. ³⁰ Plin. lib. xxxvi Hist. nat., c. 4, § 5; Valer. Maxim. lib. viii, c. 11; Admon. ad Græc., p. 38.

verbis ea didicisset, que de commemorato a Cle- A mente cuiusdam equæ simulacro sibi minime explorata esse declarat. Utriusque autem scriptoris verba, si ea audire velis, hæc sunt : « Quietè, » inquit Clemens, « stetit equus, columba minime est perturbata, et penna stetit otiosa. Vacca Dædali, quæ ex ligno confecta fuerat, cepit taurum agrestem, et coegit bestiam ars, quæ eam deceperat, amantem inire mulierem¹¹. » Eodem plane modo Valerius Maximus : « Quo excusabilior est error equi, qui visa pictura equæ himnitum edere coactus est, et canum latratus aspectu picti canis incitatus; taurusque ad amorem et concubitum ærea vacca Syracusis nimiæ similitudinis irritamento compulsus¹². » Observat autem Valerii commentator imaginem illius equæ fuisse celeberrimi Praxitelis opus. Quia vero Clemens noster de Dædali quoque vacca sermonem fecit, addamus si lubet, id quod Gregorius Nazianzenus « adversus mulieres ambitiosius se adornantes, » de vacca mira effigie cecinit :

*Credo equidem artificem olim decepisse jurencum,
Qui vaccam e trabibus fixerat egregiam.*

*Πελθομαι ὡς ποτε ταῦτον ἀντὶ σφρόδες ἤπαρε
Χρόμασι μορφώσας δουράτεντρος δάμαλιν¹³.*

Multis porro observatum legimus illius Dædali vacca imaginem a Myrone effictam, de qua plures ab Harduino citati¹⁴, atque etiam Ovidius :

Et similis vera vacca Myronis opus¹⁵.

Nota autem omnibus est de vacca Dædali fabula, quæ a Diodoro Siculo lib. iv *Biblioth.*, pag. 277, et a Natali Comite libro vii, cap. 16 *Mytholog.*, et aliis descripta est.

Subiectum Clemens simias hac arte non decipi : « Jam illi, inquit, qui simias nutriunt et exercent, mirantur quod nec cereæ, nec luteæ similitudines, quamvis ornamen^ata accedant, eos fallant¹⁶. » Nihil illebertus ea de re ullibi reperisse se ultra profiteatur. Sed hoc illi facile condonandum est. Nam ex citato a se Plinii loco, quem a librariis corruptum legerat, nihil quod ad rem suam faceret elici posse haud plane immerito arbitratus est. Verumtamen ille Plinii locus, ab Harduino restitutus, potest Clementis nostri sententiam confirmare. Ibi quippe Plinius ait : simias « mira solertia, visco inungi, laquiesque calceari imitatione¹⁷ 63 venantium, tradunt : Mucianus et latrunculis (gallice aux échecs) lusisse, fictos cera icones usu distinguente¹⁸. » In antiquis vero editionibus hæc verba, quæ necab Herketo, nec ab ullo alio intelligi poterant, sic legebantur : « Fictis cera nucos visu distinguere, » Clemens autem cum de cereis similitudinibus, quemadmodum Plinius disserat, a vero fortasse is non prorsus aberrare videbitur, qui illum ibi ad hunc latrunculorum ludum, de quo plura Souterius ac Senfflebus disputant¹⁹, allusisse dixerit. Quidquid sit, si sinias fictis cera latrunculorum, qui humana aliquando forma repræsentabantur, imaginibus falli non potuerunt, cur non et alii fictis falsisque similitudinibus? Ex his autem recte omnino et apposite contra paganos Clemens concludit : « Vos autem vel simiis detriores eritis, dum lapideis, et ligneis, et aureis, et eburneis simulacris et picturis animum adhibetis²⁰. »

ARTICULUS V.

Urum Christiani, primis Ecclesiæ temporibus quasdam imagines, statuas et simulacra habuerint,

vel id ipsis divina lege prohibitum fuerit, et utrum pagani ipsasmet statuas et imagines adorarent.

Ab impio autem imaginum et simulacrorum cultu, quam alieni essent omnes Christiani, his sane perspicuis minimeque ambiguous verbis. Clemens declarat : « Ήμῖν δὲ οὐχ ὑληταῖσθαις αἰσθέτον· νοτῶν δὲ τὸ ἄγαλμα ἔστιν (codices manuscripti addunt, νοτῶν οὐχ ὑλης αἰσθέτον ἔστιν τὸ ἄγαλμα), ὁ θεὸς δέ μόνος ὄντως Θεός. » Apud nos autem nullum e materia sensile simulacrum; sed qui sola percipiunt intelligentia, Deus, qui solus verus est Deus²¹. Ibi Latinus interpres et alii hujus operis editores notatum a nobis manuscriptorum additamentum, tanquam spurium et adulterinum haud immerito rejecerunt.

Et certe illo sublato, hic apertus omnino videtur esse Clementis sensus ; nulla plane apud Christianos fuisse simulacula nullasque in eorum templis imagines. Quainobrem Arnobius scribit p. ganos id

B iisdem Christianis vitio criminique vertisse quod nullum habent illius dei aut numinis simulacrum : « In hac enim, inquit, consuetis parte crimen nobis maximum impietas affigere, quod neque aedes sacras venerationis ad officia construimus, non deorum alicuius simulacrum constituimus aut formam²². » Unde etiam Cecilius apud Minutium Felicem Octavio aliisque omnibus Christianis objicit : « Cur nullas aras habent, tempora nulla, nulla nota simulacra²³. » Cui confessus Christianorum nomine Octavius respondet : « Putatis autem nos occultare, quod colimus, si delubra et aras non habemus. Quod enim simulacrum Deo fingam, cum si recte existimes, sit Dei homo ipse simulacrum²⁴. » Iisdem quoque armis in Christians pugnabat Celsus, ejusque telum haud absimil modo Origenes retulit²⁵.

Respondebunt fortasse aliqui ab his scriptoribus confutari paganos, qui quidem quia deorum suorum simulacula, palam omnibus exposita, impio cultu venerabantur, hoc Christianis criminis dabant, quod nulla « deorum, » ut ait Arnobius, aut saltem Dei sui « nota, » quemadmodum Minutius Felix loquitur, id est, proposita in publico simulacula haberent. Quod sane tametsi citati auctores paganis facile concessissent, non negabant tamen Christianos aliquas Christi Domini, aut aliorum quorundam, puta, sanctissimæ ejus matris apud se et secreto retinuisse imagines.

At quando Clemens quidem nullum omnino apud istos simulacrum fuisse affirmat, hinc profecto alii ingenue consententur, juxta Clementis aliorumque sententiam primis nascentis Ecclesiæ temporibus, ac plurimis saltem in locis eosdem Christianos, ne paganis falsæ criminacionis et infirmioribus fratribus suis idololatriæ ansam occasionemque præberent, ab omni imaginum simulacrorumque usu penitus absoluuisse. Ubi autem sublatum est idololatriæ periculum, usus pictarum imaginum priusquam statuarum in Ecclesiam introductus est. Ex pictis vero imaginibus illæ tempore longe recentiores sunt quibus Dei rerumque incorporearum, quævis aliae quibus Christi et sanctorum effigies exprimitur.

Neque ullum porro volunt hac responsione turbari ac moveri. Is quippe imaginum usus tantæ, inquit, non est necessarius, ut nulla illius unquam potuerit fieri intermissione. Imagines siquidem inter ea numerantur, quæ ἀδιάφορα sunt, et indifferenter, nec ad ipsam, uti loqui amant, religionis nostræ substantiam et essentialiam omnino pertinent. Qua-

¹¹ Adm. ad Græc., p. 39. ¹² Valer. Max. loc. cit. ¹³ Gregor. carm. 63, p. 150. ¹⁴ Harduin. in lib. xxxiv Plin. Hist. nat., c. 8, p. 112. ¹⁵ Ovid. lib. 1 de Pont., ep. 1, v. 34. ¹⁶ p. 39. ¹⁷ Plin. lib. viii Hist. nat., c. 54, p. 241. ¹⁸ Souter. lib. De aleatorib., c. 4 et seqq.; Senffleb. lib. De alea veter., c. 12. ¹⁹ ibid. p. 39. ²⁰ p. 34. ²¹ lib. vi Adv. gent., p. 189, in-4. ²² Minut. Fel. in Octavio, p. 10, in-4. ²³ ibid. p. 36. ²⁴ Orig. lib. viii Cont. Cels. post init.

propter in Ecclesiæ potestate situm est, ut earum usum, prout sequius judicaverit, aut recipiat et admittat, aut removeat et amandet.

Sed jam aliquem audire nobis videmur, qui obieciet Clementem nostrum apertissime declarare imaginum statuarumve usum non solum primis Ecclesiæ temporibus intermissum suisse, sed divina etiam lege omnino prohiberi, ne quod unquam a Christianis fieret simulacrum, ullave similitudo, aut imago. « Nobis enim, inquit ille, est aperte vetitum artem fallacem exercere. Non facies enim, inquit propheta, cujusvis rei similitudinem, eorum quæ sunt in cœlo, et quæcumque sunt in terra infra »⁴¹. Quamobrem ille alibi Pythagoræ de nulla in annulis insculpanda deorum imagine präceptum eadem Moysis lege confirmat: « Rursus autem non esse gestando annulos, neque deorum imagines esse in eis insculpendas, precipit Pythagoras; sicut Moyses multis ante sæculis aperte legem sanxit, nullam oportere sculptilem, vel fusilem, vel fictam, vel pictam imaginem, simulacrumve facere; ut sensilia minime attenderemus, sed ad ea transiremus, quæ percipiuntur intelligentia »⁴², etc. Quid ergo, arguet ille, hæc Clementis verba aliud sonant, nisi Moysis lege vetitum omnino fuisset, ne qua unquam fieret sive ipsius Dei, sive alias cuiuslibet rei imago et simulacrum?

Novum autem huic objectioni inde robur accedit, quod Clemens ibidem significat, Hebræos huic divinæ legi ita fuisse obsecutos, ut nullum in templo suo simulacrum posuerint ⁴³. « Quocirca Ægyptiorum quoque sacerdotum, inquit, sapientissimi Minervæ ædem sub dio constituerunt, ut Hebrei qui templum posuerunt absque simulacro. Sunt autem qui Deum colentes facta cœli, oùpavou, effigie quæ astra continet, eum adorant; cum nostra quidem certe dicat Scriptura: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram »⁴⁴. Ibi Illyrii pro oùpavou legendum putat ἀνθρώπου. Verum quid vetat, quominus oùpavou nomine designetur *Uranus*, sive, ut Latini loquebantur, *Cælum*, quod humana effigie astra continente pingi solebat. Sed nihil inde contra imaginum adversarium, qui contendet Clementem nostrum non solum ibi, sed aliis adhuc pluribus in locis apertissime declarare omnes omnino imagines divinae lege proscriptas fuisse et prohibitas ».

C 44 Neque sibi illi opponi patietur positas fuisse in Jerosolymitanio templo cherubinorum figuræ, alis suis arcæ veteris testamenti velantes ⁴⁵. Contendet enim Clementem non credidisse illas fuisse imagines, sed quædam duntaxat symbola, quibus « spirituum glorificantium » quies, quemadmodum eorum alii, de quibus legendus est Kircherus, ministeria et sublimes dexterarum simul et sinistrarum potestatum operationes significabantur ⁴⁶.

Eamdem quoque de interdictis quibuslibet imaginib[us] fuisse Tertulliani intentem et sententiam his ille adhuc probare conabitur ipsius verbis: « Idolum tam fieri quam coli Deus prohibet. Quanto p[ro]cedit, ut fiat, quod coli possit; tanto prius est, ne fiat, si coli non licet. Propter hanc causam ad eradicandam scilicet materiam idololatriæ, lex divina proclamat: Ne feceris idolum. Et conjungens: Neque similitudinem eorum, quæ in cœlo sunt, et quæ in terra, et quæ in mari. Toto mundo ejusmodi artibus interdixit servis Dei »⁴⁷. Quid sit autem illud, de quo disputat, idolum, sic ille definit: « Neque interest an plastes effingat, an caelator excuplat, an phrygio detexat; quia nec de materia refert an

A gypsum, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur idolum. »

Verum tota Clementis et Tertulliani disputatio, hoc solo innititur Decalogi p[re]cepto: « Non habebis deos alienos coram me. Nou facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem, quæ in cœlo est desuper, et quæ in terra deorsum, nec eorum quæ sunt in aquis sub terra »⁴⁸. Omnis itaque difficultas in hujusce mandati explicacione versatur. At quamvis Philo Judæus ⁴⁹, Josephus ⁵⁰, aliqui antiquiores Judæi doceant hac lege omnes prorsus imagines et similitudines, omnesque penitus statuas et quælibet manufacta simulacra interdici, recentiores tamen Judæi, nostrisque doctiores theologi censent non omnem prorsus, ut de Justino martyre alibi diximus ⁵¹, imaginum usum hac eadem lege prohiberi, sed earum tantummodo quibus numen aliquod aut quædam divinitas representatur. Quam quidem sententiam nec infirmis nec levibus probant rationum momentis.

Primum enim cum hoc Decalogi p[re]cepto ea tantum quæ ad Dei cultum spectant comprehendantur, nihil aliud illo vetitum est, nisi ut nulla rei creatæ imago, nullum simulacrum, aut idolum pro vero Deo, et adversus eum, ac quasi per illum divinitas sit expressa, ab ullo habeatur, colatur et adoretur.

Deinde vero quandoquidem Deus ipse et ænei serpentes figuram exhiberi et cherubim sculpi p[re]cepit, inde profecto colligitur non omnibus omnino rerum creatarum imaginibus et simulacris, sive etiam symbolis, vel symbolicis similitudinibus exprimendis hac lege interdici.

Atque hanc sane fuisse Clementis Tertullianique opinionem eo facile probatur, quod Clemens, ubi Christianis « fallacem » simulacrorum exprimendorum « artem exercere » prohibitum scribit; ibi paganos resellat, qui statuas et figuræ pro veris diis habebant et colebant, aut saltem iis veros deos representari arbitrabantur. Quemadmodum ergo illud jure quidem meritissimo proscriptum, ita nihil aliud Christianis omnibus ibi asserit esse interdictum. Quamobrem continuo subjungit, id nisi esset vetitum: « Revera Cererem Praxitelis, et Proserpinam, et Iacchum mysticum deos existimamus, vel Lysippi artes, vel manus Apellis, quæ divinæ existimationis figuram p[re]buere materiae »⁵². Neque alio plane sensu, uti a nobis observatum est, ille alibi dixit Pythagoram a Moysi didicisse nullam in annulis insculpendum deorum imaginem ⁵³. Ibi enī vero cum de solis deorum imaginibus a Pythagora commemoratis disputet, eas recte arguit Moysis lege prohibitas. Quid vero de aliis imaginibus esset statuendum, quandoquidem id ad rem suam non faciebat, nihil ille nisi de veri summi Dei effigie pronuntiat. Nullam etenim illius, ne divina majestas contemptui habereatur effingendam esse corpoream imaginem his, quæ ibidem subnectit, verbis desinivit: « Ut Dei enim majestas, inquit, vilis et contempta reddatur, efficit quæ est in promptu videndi consuetudo; et quæ intelligentia percipitur essentiam colere per materialiam, est eam per sensum vilipendere. Quocirca Ægyptiorum quoque sacerdotum sapientissimi Minervæ ædem sub dio esse constituerunt, ut Hebrei qui templum posuerunt absque simulacro »⁵⁴. At Clemens ibi, ut vides, et in aliis plerisque omnibus si attente expandantur, supra citatis illius locis de summæ et spiritualis Dei naturæ, minime autem de rerum corporearum, puta Christi, et aliorum imaginibus disserit.

⁴¹ Orig. lib. viii cont. Cels. p. 41. ⁴² lib. v Strom., p. 559. ⁴³ ibid. ⁴⁴ Gen. i, 26. ⁴⁵ lib. v Strom., p. 584. ⁴⁶ lib. vi, p. 687; lib. vii, p. 714; lib. v, p. 564. ⁴⁷ Kircher. lib. v Obel. Pamph., c. 3, p. 402. ⁴⁸ Tertul. lib. De idololat., c. 3, 4. ⁴⁹ Exod. xx, 4. ⁵⁰ Philo lib. Quis divin. hæres., p. 504, et lib. De Decal. ⁵¹ Joseph. lib. viii Antiq., et lib. xviii et lib. De bello Jud. ⁵² lib. ii Appar., dissert. 2, c. 7, § 22. ⁵³ pag. 41. ⁵⁴ lib. v Strom., p. 509. ⁵⁵ ibid.

Ad Tertullianum quod spectat, non alia procul A dubio, si tamen eum sibi semper constituisse dixeris, fuit illius opinio. Contra Marcionem enim ostendit serpentis ænei et cherubinorum effigie nihil de Mosaica lege derogatum: « Similitudinem, ait, vetans fieri omnium, quæ in cœlo, et in terra, et in aquis, ostendit et causas, idololatriæ scilicet substantiam cohibentes. Subjicit enim: Non adorabis ea, neque servietis illis. Serpentis autem ænei effigies postea præcepia Moysi a Domino, non ad idololatriæ titulum pertinebat, sed ad remediantos eos qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedii. Sic et cherubim et seraphim aurea in arcæ figuratum exemplum, certe simplex ornamentum, accommodata suggestui, longe diversas habendo causas ab idololatriæ conditione, ob quam similitudo prohibetur, non videntur similitudinum prohibitorum legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa, ob quem similitudo prohibetur ».⁴⁰ His ille verbis aperte docet non omnes prorsus imagines ipso legis Mosaicæ edicto prohiberi, sed eas duntaxat, quibus falsi cujusdam numinis, aut Dei exhibebatur figura vel hominibus adoranda proponebatur.

Quid vero, quod ille ipsem Tertullianus ubi post suam ad Montani partes defectionem in catholicos acerius invehitur, pervagatum apud eos imaginum usum agnoscit, nec eum tamen damnare ausus est? « Cui ille, si forte, inquit, patrocinabitur pastor, quem in calice depingis ».⁴¹ Quantas, Deus bone, adversus catholicos ille tragedias excitasset, quantis eos vexasset verborum contumeliis et conviciis, si divinam legem hisce imaginibus credidisset infringi et perrumpi!

Neque etiam illas eadem lege damnari ii crederunt, qui, teste Eusebio, tandem ante ipsius tempora apud Cæsaream Philippi, quam Paneada vocant, æneam mulieris, sanguinis profluvio ægrotantis, et Christi Domini, a quo illa sanata est, effigiem servaverunt. Quæ autem et qualis ea effigies fuerit, si scire velis, ex Eusebio ipso accipe: « Juxta domum illius æneæ mulieris effigies stare dicitur, columnæ lapideæ imposita, genibus flexis, protensisque manibus, instar supplicantis. Ex adverso autem effigies viri ex eodem metallo confata, stantis ac diploide **65** decenter induti, manumque mulieri porrigentis. Ad cujus pedes in ipsa basi ignota quædam nasci dicitur planta, quæ ad simbriam usque æneæ diploidis assurgens, depellendis omnis generis morbis præsentissimum remedium est. Hanc statuam Jesu Christi speciem referre aiebant. Mansit porro ad nostra usque tempora, nosque adeo urbem illam ingressi, ipsam conspexitus ».⁴² At quid, amabo te, insigne illud miraculum aliud clamat, nisi utramque illam effigiem et statuam ipsimet Deo fuisse plane penitusque probatam? Quod autem Deo probat, id certe dici non potest legi ejus adversari. Non enim hujuscemodi approbationibus et miraculis ille res illicitas et a se prohibitas unquam comprobavisse legitur.

Insurget tamen nescio quis fortasse iconomachus, et objicit Eusebium adjeccisse imagines Petri et Pauli, atque etiam Christi Domini a paganis, ἐθνικὴ συνθετική, gentili consuetudine asservatas.⁴³ Sed quid hæc ad Christianos? Nunquid quia pagani cum aliis deorum suorum imaginibus has impiæ sane abuso posuisse dicuntur, idcirco Christiani, qui statuam mulieris illius et Christi Domini apud se retinuere, ejusdem impietatis condemnandi sunt? Nemo, opinor, sanæ mentis homo id dixerit. Quis enimvero non videt Christianos alio

sane consilio et alio prorsus more et ritu has reliquias et servasse Christi mulierisque statuas et imagines?

Eadem facilitate illud diluitur, quod tibi rursus quis objicit Carpocratianos, quippe qui Christi imagines servarent, erroris et hæresis ab leno aliquis Ecclesiæ Patribus insimulatus. Non enim ideo præcise, ut alibi ostendimus,⁴⁴ vapulat, quod has habuerint apud se imagines; sed quia illas occulæ cum aliis philosophorum imaginibus asservatas gentilium more colerent et adorarent. Orthodoxi vero homines Christi martyrumque imagines eo duntaxat more et modo conservabant ac venerabantur, quo illum ab apostolis, ut scribit Basilius, traditum et nulla lege vetitum noverant: « Unde, » inquit Basilius, « et characteres imagines eorum, » scilicet apostolorum et martyrum, « honoro et adoro; præcipue cum hoc traditum a sanctis apostolis, et non prohibitum sit; quin et in omnibus ecclesiis nostris ostendatur depictum ».⁴⁵

Plura alia illius usus, quo imagines ab antiquis Christianis pie, nec contra divinam legem serrabantur, exempla huic congerere nostri non est instituti. His etenim, quæ hactenus retulimus, plenisime ostenditur nunquam Clementi nostro in memorem venisse, ut Christi et aliorum imagines, statuas et simulacra lege divina omnino prohibita et interdicta asseveraret. Cæterum cur, quave ratione Christiani primis aliisque Ecclesiæ temporibus imagines retinuerint, et quem eis cultum detulerint, alias postmodum nobis dabitur opportunior disputandi locus. Interea vero consule, si lubet et vacat, Estium in librum **III Sent.**, dist. 9, § 4, et dist. 36, § 10 et 11; Petav. tom. IV, part. II *Theolog. dogm.*, lib. xv, cap. 6, 13, 14 et seq.; Thonass. *Theolog. dogm.*, de incarnat. Verbi, lib. xii, cap. 9 et seq.; Bellarmin. et alios.

Unum porro, priusquam ad alia gradum facimus, hic observare juvat, Clementem cum paganis serio et sæpius expostulare quod ii simulacra ipsa, in quibus falsam quædam divinitatem inesse potabant, non magna sine impietate adorarent: « Adorant, ait ille, ii qui deos faciunt, non deos et dæmones, mea quidem sententia, sed terram et artem, quod quidem est simulacra.... superstitionis adoratores lapidum ».⁴⁶ Neque id porro ex nefario tantum eorum usu demonstrat, sed ipsamet quorundam gentilium auctoritate philosophorum, quibus hæc insana illorum consuetudo incognita esse non poterat: « Tuum audi philosophum Heracitum Ephe- sium, » ita Clemens loquitur, « insensibili simulacrum truncum exprobrantem. Et his vota faciunt idolis perinde ac si quis loquatur cum zibos. Annon enim prodigiosi sunt, qui lapides adorant? Deinde vero cum et præ foribus eos statuunt, perinde ac vivos et efficaces? Mercurium tanquam Deum adorant, sed ἄγνοια, hoc est via vicinæ praefectum, janitorem statuunt. Si enim tanquam insensibiles injuria afficiunt, cur adorant ut deos? Si vero existimant eos esse sensus participes, cur eos janitores constituunt »?⁴⁷

Aliis autem pluribus locis, quibus eadem Clemens repetit et inculcat,⁴⁸ hoc proferendis supercedendum esse duximus. Quæ etenim hucusque disputationis, ea, uti putamus, abunde sufficiunt; alia vero facilia sunt, et omnibus obvia.

Si quis tandem probaverit Clementem alicubi docuisse statuas et imagines a paganis, non ut deos et divinitatem continentis, sed tanquam deorum similitudinem exprimentes adorari, is profecto nihil inde promovebit. Qui enim simulacra hunc in modum adorant, ii, ut alibi demonstravimus,⁴⁹

⁴⁰ Tertul. lib. II Adv. Marcion., c. 22. ⁴¹ lib. De pudic., c. 10. ⁴² Euseb. lib. VII Hist., c. 18. ⁴³ Euseb. lib. II Appar. lib. II, dissert. 1, c. 3, art. 3, § 2. ⁴⁴ Basil. epist. 205, ad Julianum Apost. ⁴⁵ pag. 34. ⁴⁶ pag. 33. ⁴⁷ pag. 61. ⁴⁸ lib. II Appar., dissert. 3, c. 5, § 6.

iisdem imaginibus et simulacris non verum Deum, A flagitosissimos exhiberi et representari arbitrata sed falsos fictiosque deos, et homines aliquando bantur.

CAPUT IX.

De paganorum diis et deabus, sacrificiis et mysteriis.

ARTICULUS I.

De multiplici Jore, de Agamemnone Jove, et Staphylo qui illius meminit, de Jove in formicam converso, de Jovis, sicut hirci Tmuitarum inexplicibili libidine, de Martis in vineula conjecti, atque etiam Homeri patria, de Apolline Sminthio, de Æsculapio ejusque sepulcro, de Neptuno medico et Saturno in Sicilia sepulto, ac de Dionysi corde a Palade sublato.

Ab his deorum simulacris et imaginibus ad ea jam veniamus quæ de ipsismet diis a nostro Clemente, vel obscurius vel brevius, strictiusque dicuntur, atque explicazione aliqua aut confirmatione indigent. Pro certo autem primum ille ponit quæcunque pagani de diis suis prodiderunt, ea falsa omnino esse et commentitia; vel si vere facta sint, haec non deorum esse, sed hominum quorundam, qui sibi haud vulgarem aliquam nominis et famæ celebritatem sceleribus et flagitiis pepererant: « Plurima quidem, aiebat ille, vobis de diis facta et fabulose sunt tradita. Quæcunque autem facta esse putantur, ea de hominibus turpibus et qui petulant ac flagitiose vixerunt scripta sunt ».

Illi vero ne quis temere et inconsidere ab illo prolatum crederet, certa eorum, qui majores dii vocabantur, inductione demonstrat. Manifestum enim ibidem facit tres a paganis singi Joves, sex Apollines, plures Æsculapios, Mercurios et Vulcanos. Nec minus evidenter ostendit eosdem ethnicos tantum inter se de Martis patria dissidere, quantum de variis deorum suorum præliis, vulneribus, stupris, adulteriis aliisque sceleribus uno onnibus ore consentiebant.

Quis autem fuerit triplex Jupiter, explicat his verbis Cicero: « Principio Joves tres numerantur qui theologi nominantur, ex quibus primum et secundum natos in Arcadia; alterum patre Æthere... alterum patre Cœlo.... tertium Cretensem Saturni filium, cuius in illa insula sepulcrum ostenditur ». Ciceroni subscriptit Arnobius ⁷¹, et Lactantius ⁷². At Epiphanius aliter: « Non unus, inquit, aut alter Jupiter, sed tres quatuorve fuerunt. Quorum unus Saturnius est ille, qui ad Caucasum montem patrem suum in profundum demersit. Alter Latianus dictus est, a quo gladiatores originem accepert; tertius Tragœdus, qui manum combussit ⁷³. »

Denique Tertullianus non tres tantum, aut quatuor, sed trecentos ex Varrone dicit fuisse Joves: « Romani styli Diogenes Varro trecentos Joves, seu Jupiteres dicendum est, sine capitibus inducit ⁷⁴. »

Ex iisdem procul dubio Jovibus ille unus erat, quem Clemens Agamemnonem vocari et a Spartanis coli ita ex Staphylo memorat: « Agamemnonem certe quemdam Jovem in Sparta coli referat Staphylus ⁷⁵. » Sed Hervetus de utroque cum Staphylo tum Jove Agamemnone nihil prorsus ullibi se

invenisse ingenue fatetur. Quis itaque non mirabit ab illo vel non lecta, vel oblivione omnino deleta hæc Athenagoræ ab ipso *Apologiae suæ exordio* verba? « Agamemnonem Jovem et Philonem, Tyndari filiam, Lacedæmonii venerantur. »

Quis autem fuerit ille Jupiter, hanc ita facile definiri potest. Quidam enim ex Athenagoræ, cui certe et Clementem nostrum adjungere poterant, citata auctoritate probari posse putant, hunc fuisse **B** Agamemnonem mortalem, qui a Spartanis Jovis cognomine insignitus pro deo habitus est. Aliis autem visum est ipsummet Jovem ab iis Agamemnonem, sicut a Sapphone Hectorem et a Simonde Aristarchum appellari, et hoc quidem nomen idcirco ipsi forsitan tributum putant, quo ejus perseverantia vel etiam æternitas significaretur. Observant siquidem eruditæ homines græce Ἀγαμέμνων dici quasi ἄγρα μένον, id est perseverans: sed de hac conjectura aliorum esto judicium. Videsis Joan. Meursium lib. i *Miscellan. Laconicor.*, cap. 4.

Ad Staphylum quod attinet, tam frequens illius apud Athenæum aliosque a Vossio et Harduino citatos auctores fit mentio, ut id Herveti diligentiam fugere non debuerit ⁷⁶.

Neque etiam ignorare ille debebat Jovis in formicam, sub cuius forma ex Eurymedusa, Clitoris filia, Myrmidonem genuit, stupendam mutationem æque ab Arnobio atque a Clemente nostro narrari. De illa siquidem haec sunt ipsissima Arnobii verba: « Jupiter ipse rex mundi.... modo in aurum versus... et quod omnia genera contumeliarum transiliat, in formiculam parvam; ut Clitoris videlicet filiam Myrmidonis redderet apud Thessalos matrem ⁷⁷. » Porro autem Eurymedusa a quibusdam mater Gratiaruni esse perhibetur.

Quo plures fuerunt Joves, eo minus certe mirandum, si Jupiter Calvus, de quo Clemens ait: « Annon Calvus Jupiter Argis ⁷⁸, » Herveto adhuc ignotus fuerit. Et vero Vossius recte animadvertis non unum, sed multos fuisse Joves Argivos, quorum quidam Argis regnasse dicitur ⁷⁹. A vero itaque is fortasse non multum recedet, qui unum ex his illum esse crediderit, qui Calvus a Clemente appellatur.

Summat autem et Maximi Jovis indomitam atque effrenatam libidinem sic alibi Clemens insectatur: « Explebatur itaque mulieribus non minus, quam hircus Tmuitarum capris ⁸⁰. » Quis autem fuerit ille hircus candide et simpliciter Hervetus se necire denuntiat. Sed id ab Hieronymo poterat magno sane sine labore edoceri. Ille enim narrat Tmuis fuisse Ægypti urbem, qua ab hirco, quem ejus incole venerabantur, suum nomen sortita est: « Nam pleraque, ait ille, oppida eorum, » scilicet Ægyptiorum, « ex bestiis et jumentis habent nomina, Κνῶν a cane, Λεῶν a leone, Θρῦνις lingua Ægyptia ab hirco, Λυκῶν a lupo; ut taceam de formidoloso et horribili cepe, et crepitu ventris inflati, quæ Pelusiaca religio est ⁸¹. » Ex inexplicibili porro hujus hirci libidine Junius ortum esse putat hoc adagium, ὁ Θμυτῶν τράχος, Tmuitarum hir-

⁷⁰ Appar. dissert., p. 17. ⁷¹ Cicer. lib. iii *De nat. deor.*, p. 247. ⁷² Arnob. lib. iv *Adv. gent.*, p. 155, in-4.
⁷³ Lactant. lib. i *De fals. relig.*, c. 14, p. 66. ⁷⁴ Epiphan. *Ancorat.*, § 108, p. 108. ⁷⁵ Tertul. lib. i *Ad nation.*, c. 40. ⁷⁶ pag. 24. ⁷⁷ Athen. lib. ii *Deipnos.*, p. 45; Voss. lib. iii *De hist. Græc.*, p. 416; Harduin. in indic. auctori. a Plin. citat. ⁷⁸ Arnob. lib. iv *Adv. gent.*, p. 145. ⁷⁹ pag. 24.
⁸⁰ Voss. lib. i *De orig. et progr. idololat.*, c. 14, p. 59. ⁸¹ pag. 20. ⁸² Hieron. in cap. xlv Isa.

ens. Adi si velis ipsum Junium, sed illius aut typographi corrigere errorem, quo Clementem nostrum citat de Apolline disserentem, cum tamen de Jove ipso, deorum atque hominum pâtre, loquatur⁵¹.

Varias de Martis patria opiniones Clemens hæc protulit in verba : « Ille, ut dicit quidem Epicharmus, erat Spartanus. Sophocles autem eum Thracem facit ; alii autem Arcadem, Ἀρχάδα. Hunc, τοῦτον, aulem Homerus dicit vinculum suis tredecim mensibus⁵². » Ad hunc Clementis locum Arnobius respsisse fertur, ubi scripsit : « quis Spartanum suisse Martem? Non Epicharmus auctor vester? quis in Thraciæ tinibus procreatum? Non Sophocles Atticus, cunctis consentientibus theatris? quis mensibus in Arcadia tribus et decem vincit? Non Melæ fluminis filius⁵³? tria autem potissimum ab Herveto hic observantur. Et primo quidem, nullum neque ab Arnobio, neque a Clemente indicari, qui Martem ex Arcadia oriundum dixerit. Deinde vero in dubium omnino revocat, utrum Arnobius Homeri sensum assecutus sit. Homerum denique Melæ fluvii suis filium ullibi se unquam leguisse plane negat.

Sed ut ab ultimo incipiamus, quamvis non minima fuerit veterum scriptorum de Homeri patria et parentibus dissensio, vulgaris tamen opinio est eum juxta flumen Meletum a matre editum, atque idecirco ipsi primitus Melesigenis, ac posteaquam oculis captus est, Homeri impositum nomen. Ad hanc autem narrationem Arnobius ut alluderet, eo Lubentius illum Melæ seu Meletis fluvii filium appellavit, quod furtivo matris concubitu et incerto patre progenitus diceretur. Neque te terreat fluvii nomen. Nam antiqui fluvios non modo animatos et mortali etiam corpore compositos, sed multa de eorum amoribus credulæ posteritati tradiderunt. Si plura scire velis, adi Suidam et eos qui Homeri historiam editis illius operibus præmisere, in primis vero Leonem Allatum, qui peculiarem confevit de ejusdem Homeri vita librum.

Quod autem secundo observat Hervetus, certe ibi Arnobium non plane immerito arguit erroris, quod ex Homero Martem tribus et decem mensibus in Arcadia vinculum dixerit. Ubi quippe poeta de Martis vinculis disputat, nullam ibi Arcadiæ facit intentionem. Quapropter hæc Arnobius non ex Homero⁵⁴, sed ex depravato quodam Clementis nostri codice, ubi vox Ἀρχάδα a subsequenti τοῦτο non satis distincta erat, delibassè videtur. Et re quidem ipsa in regiæ Bibliothecæ manucripto codice post vocem Ἀρχάδα 67 non punctum, sed virgula tantummodo subscrribitur. Sed hic errore ex ipso Homeri apographo, unde id a Clemente desumptum est, debet emendari.

Contra vero, inquiet aliquis, cum Homerus locum ubi Mars in vincula conjectus est, tacuerit, nec Arnobius in Arcadia contigisse aliquo fortassis ex auctore didicerat. Recte quidem, si id haud certis rationum momentis aliquando probetur.

Ad Martis denique patriam quod spectat, plures sane nationes eum sibi vindicare voluerunt. Quid ergo mirum si Arcades de hac, uti putabant, gentis suæ gloria ausi fuerint cum aliis nationibus et populis contendere ac decertare? Omnibus autem id ita notum esse Clemens existimabat, ut testibus ci-vandis sui aliquid consumnare temporis inuile et superfluum duxerit.

⁵¹ Jun. Adag. cent. 3; adag. 99. p. 1074. ⁵² p. 48. ⁵³ Aristot. tom. II, lib. II Rhetor., c. 24. ⁵⁴ Ovid. lib. vi Fastor., v. 425. ⁵⁵ pag. 25. ⁵⁶ pag. 18. ⁵⁷ Cicer. lib. III De nat. deor., p. 248. ⁵⁸ pag. 642. ⁵⁹ p. 18. ⁶⁰ Voss. lib. I De orig. et progr. idololat., c. 15. ⁶¹ Lactant. lib. I De falsa relig., c. 14 et 15. ⁶² Minut. Fel. in Octav., p. 24; Arnob. lib. IV Adv. gent., p. 143, in-4; Tertul. Apol., c. 10, lib. II Ad nation., c. 12; Cyp. lib. De idol. van. init.; Ovid. lib. I Fastor., carm. 133 et seqq. ⁶³ Virgil. Æneid. lib. VII, vers. 319 et seqq.

A Apollinem Sminthium posthæc sic exagitat et deridet Clemens : « Polemo resert eos, qui habitant circa Troadem, colere mures qui sunt in his regionibus, quos ipsi appellant σμύνθους, quoniam corroderebant chordas arcuum suorum hostium, et Sminthium Apollinem ab illis muribus appellabant⁶⁴. » Nonnulla de hoc Apolline ex Eustathio et Cælio Rhodigino notat quidam Hervetus : sed nomine Aristoteles ex Polycrate eodem ac Clemens noster bis collineat verbis : « Dicit Polycrates in mures, quia opem tulissent corrodentes nervos⁶⁵. » Videsis Vossium, lib. III De orig. et progr. idolol., cap. 75, pag. 567. Apollinis autem Sminthii memnere non solum Pausanias et Strabo, sed Homer. Iliad. I; Macrobius lib. I Saturnal., cap. 17; Elianus lib. VIII Histor. animal., cap. 10; Arnob. lib. III Adv. gent., pag. 119; Lactant. lib. I De ver. religione, cap. 7; Ammian. Marcell. lib. XIII, cap. 8. Denique Ovidius illum his versibus celebrauit :

Consulitur Sminteus, lucoque obscurus opaco,
Hos non immerito reddidit ore sonos⁶⁶.

Nodum in scirpo quæsivisse videtur Hervetus, ubi de Æsculapio, quem Clemens fulmine icum in finibus Cynousridis jacere testatur, hæc animadvertisit : « Cynousridis meminit quidem Strabo, et Pausanias; sed quod in ejus finibus sepultus sit Æsculapius, ne verbum quidem⁶⁷. » Quid enim, amabo te, ad Clementini illius loci explicationem his Ciceronis verbis luculentius? « Æsculapiorum primus Apollinis, quem Arcades colunt, qui specillum invenisse primusque vulnus obligavisse dicitur; secundus secundi Mercurii frater. Is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynousridis. Tertius Arsippi et Arsinoe, » etc. Quæ quidem Oratoris verba si legisset Hervetus, vel ex ejus memoria si non excidissent, ab hac certe se abstinuerit animadversione. Videsis, si lubeat, Lescalopierii in hunc Ciceronis locum illustrationes.

Minus certe id notum est quod de Neptuno medico atque etiam de Saturno ibidem Clemens subjunxit : « Philochorus autem dicit medicum in Teno coli Neptunum, Saturnum autem situm esse in Sicilia, et eum illic suis sepultum⁶⁸. » Qui præter Philochorum mentionem illorum fecerit, Hervetus nullum fuisse putat. Sed nihil inde de Philochoro ejusque auctoritate minuitur. Nam præter celeberrimum Neptunum, Jovis fratrem Saturnique filium, tot prope alii, ut rite docet Vossius, fuerunt Neptuni, quod principes insulares. Nullus itaque dubitandi locus est quin in Teno, que ex Cycladibus insulis una fuit, Neptuanus qui-medicus olim coleretur.

Trita vero et communis est memorati a Clemente fabula Saturni, qui regno a Jove filio suo pulsus, « cum jactatus esset per omnes terras, » ut loquitur Lactantius, « persequenteribus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Jupiter miserat, vix in Italia locum in quo lateret inventi. » Quod quidem ab innumeris propemodum non solum ethnici et Christiani scriptoribus Minutio Felice, Arnobio, Tertulliano, Cypriano referunt, sed ab Ovidio etiam⁶⁹, atque his a Virgilio canitur versibus :

Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regni exsul ademptis.
Is genus inadocile, ac disparsum montibus altis
Composuit, legesque dedidit, Latiumque vocari
Maluit; his quoniam latuisset tutus in oris⁷⁰.

Abi autem Saturnum summa in pace regnasse, a reumque saeculum ob maximam regionis illius fertilitatem buc adduxisse veteres finxerunt. Eandem sane ob rationem in Sicilia factam aut occultatam ab eo faleam, atque idcirco Drepanum vocatam, atii fabulauit. Inficias igitur quis iverit vero peritus esse simile aliquos hanc quoque propter rationem in animalium sibi facile induxisse, ibi Saturnum aliquandiu vixisse, et post mortem sepulturæ mandatum. In hujus autem opinionis confirmationem illud forsitan haud immerito proferri potest, quod refert Macrobius, Saturnum post id temporis non comparuisse, erectaque in ejus honorem a Jano altaria: « Cum inter haec subito Saturnus non comparuisse, excoxitavit Janus honorum ejus augumentum, ac primum terram omnem ditioni sue parentem, Saturnum nominavit. Aram deinde cum sacris tanquam Deo condidit, quæ Saturnalia nominavit »¹. Subjungit tamen aliorum, teste Varrone, suis opinionem Pelasgos « vastatis Siciliensibus incolis, » occupasse regionem, « decima parte præda secundum responsu Apollini consecrata, erectis Diti sacello, et Saturno ara, cuius festum Saturnalia nominaverunt. » Ex quibus liquido colligas quanta facilitate aliqui sibi persuaderi permiserint in Sicilia positum esse Saturni sepulcrum.

Nemo sane nescit vulgarem Dionysi seu Bacchi fabulam, qua ille a Titanibus membratiū discerpitus et dilaceratus singitur. At Hervetus monet mirum ubique de eo esse silentium, quod Clemens subnectit: « Minerva quidem, quæ Dionysi cor absulit, appellata est Pallas ἀπὸ τοῦ πάλλευ, id est a vibrando, seu torquendo, eo quod cor vibret seu torqueat »². Illud tamen a Vive et Natali Comite explicatum invenies³. Et vero fatetur Hervetus Orpheum in quadam desperdit poenam olim cecinisse Palladem Dionysi, immaturo matris sue Semeles partu in lucem editi, cor adhuc palpitans ad Jovem illius patrem detulisse: « Sed haec, inquit, meræ sunt prorsusque incredibiles fabulae. » Optime quidem. Verum illa quantumvis falsa et incredibilis fabula, ad explicandam hanc Clementis nostri cum paganis expostulationem sufficiebat. Quo enim magis absurdâ esse dicitur, eo certe acrior et aequior est illius criminatio.

Hi porro, de quibus egimus, aliique primi ordinis, majoresque, uti aiebant, gentium dii cum omnibus quibuscumque magis horrendis nefandisque criminibus et flagitiis, quæ pagani neque negare, neque dissimulare poterant, perditu suissent, invictissime profecto Clemens inde concludit eos ab iisdem paganis nec coli posse nec adorari. Ne vero illi se non primos majoresque deos, sed dæmones colere responderent, hujuscem vanæ futilisque defensionis viam **63** sic eis præcludit: « Si sunt itaque dæmones ligurritores et scelerati, possunt etiam aperte inveniri in civitatibus dæmones indigenæ, qui honores sibi vindicant. Apud Cythnios quidem Edemus, apud Tenios Callistagoras, apud Eleos autem Anius, apud Lacones Astrabacus. Colitur et quidam Heros Phalereis in puppi »⁴. Qui autem hic fuerint ab Herveto si quæsieris, ille tibi hunc respondet in modum: « Undenam haec nomina sumperit Clemens, an ex archivis civitatum quas nominat, an ex historicis qui perierunt, ingenuo fateor me nescire. » Quædam tamen ex iis invenies explicata a Vossio, qui in Clementis textu pro voce « Ānium » suspicatur « Alium » legi debere⁵. Constructores siquidem urbium deorum alio ascribi solebant. Atqui Eliorum urbs ab Alio condita est. De

Aha autem Vossii conjectura judec esto et arbiter, ac perpende utrum « Heros Phalereis in puppi » is ipse sit Androgeus de quo Pausanias, ubi de Phalerio disserit, haec memorat: « Sed exstat et Androgei Minois filii ara, sub Herois tantum nomine; sed Androgei esse norunt, qui priscas patriæ res diligentius exquirunt ». Denique decantati de hominum custodia dæmonibus commissa versus, quos Clemens tacito auctoris nomine ibi et alibi refert ac refellit, Hesiodi sunt⁶. Sed in ejus editione pro δατοῖς ἄθανατοι, uti in Clementis textu habetur, legitimū ἄθανατοι Ζηνός, haud absimili sensu. De hac porro dæmonum custodia in sequenti dissertatione agemus⁷.

ARTICULUS II.

De Bacchi orgiis, de sacrificiis quibus homines immolabantur, de Cereris mysteriis, ac de Eetione, et Melampode, de arcanis Themidis, seu ejusdem Cereris symbolis, et de Anacharsi, qui civem suum Cereris mysteria imitantem interfecit.

B Non alio quoque animo, quam ut paganos ad veri Dei cultum adducere posset Clemens noster, illis adhuc objicit crudelissima atque obscenissima Bacchi orgia, eaque vehementissime insectatus est. Quæ quidem etsi nemini sint incognita, Hervetus tamen ullibi se id legisse abnuit, quod ait Clemens, haec mysteria « crudarum carnium esu celebrari. » Ab illo itaque lecta non fuerunt, aut non satis diligenter examinata neque Epiphani mox laudandi, neque haec Arnobii verba: « Bacchanalia etiam prætermittamus immania, quibus nomen omophagiis Græcum est, in quibus furore mentis et sequestrata pectoris sanitale, circumplacatis vos anguisibus, atque ut vos plenos Dei numine ac maiestate doceatis, caprorum reclamantium viscera cruentata oribus dissipatis ». Quid magis apposite ad Clementis nostri Græcam locutionem, ωμοφαγίᾳ τὴν τερομανιὰν ἔχοντες, καὶ τελεσθεῖ τὰς χρεωνομιὰς? Si quem vero alium antiquorem atque etiam ethnicum auctorem desideret, ipsi Theodoreus dabit Empedoclem, cuius verba sic retulit: « Festa vero et sacrificia, seu dies nefastos et horribiles, in quibus caro cruda comeditur, ἐν αἰώνων φαγίᾳ, et distractiones corporum sunt, jejuniisque et planctus, multis autem in locis et obscena verba, aliaque fiunt insaniae agentium secum turbatione, cervicisque jactatu, nulli deorum consecrari dixerim, sed malis dæmonibus avertendis peragi; ut solatio sint pro cæde hominum, quia illis quondam sacrificabatur ». His adde illum Clementis nostri locum ab Eusebio integrum totidem verbis referrisi⁸.

C Ex illo itaque Hervetus aliud, sibi quoque incomperatum, discere adhuc poterat homines insana illa mysteria celebrantes, suisser serpentibus coronatos⁹. Si tamen alium adhuc testem sibi citari postulet, audiat Epiphanius: « Sunt et alii Dionysiaci, qui Curelum sacræ, et carnium divisioni, χρεωνομιαὶ μονούντες, initiari solent, coronati serpentibus, evantes, et ova, ova vocilerantes, hoc est Evam illam quam serpens decepit invocantes¹⁰. » Porro autem ibi legitur vox χρεωνομια, quemadmodum apud Clementem nostrum: et illud « coronati serpentibus, » διεστεμένοι τοῖς δρεσιν, haud absimili modo apud Epiphanius, τοὺς δρεῖς διεστεμένοι, habetur.

Sed haec immanis belluae potius quam hominis feritas alia eorumdem paganorum longe sæviore superabatur. Scribit quippe Clemens in Bacchi sacrificiis homines, ut Dosidas testificatur, ipsi

¹ Macrobius lib. i Saturnal., c. 7. ² pag. 42. ³ Vives in lib. xviii August. De civit., c. 8; Natal. Com. lib. iv Mythol., c. 5, p. 299. ⁴ p. 26. ⁵ Voss. lib. i De orig. et progr. idololat., c. 13. ⁶ Pausan., lib. i, p. 1. ⁷ Hesiod. Ἔργα poet. Græc., p. 448. ⁸ dissert. seq., c. 8, § 2. ⁹ pag. 9. ¹⁰ Arnob., lib. v, p. 169, in-4. ¹¹ Theodor. tom. IV serm. de orac., p. 625. ¹² Euseb. lib. ii Præpar. evang., c. 3, p. 62. ¹³ Admon. ad Græc., p. 9. ¹⁴ Epiphanius. Adv. hæres. expos. fid., § 10, p. 1092.

¹ Vives in lib. xviii August. De civit., c. 8; Natal. Com. lib. iv Mythol., c. 5, p. 299. ² p. 26. ³ Voss. lib. i De orig. et progr. idololat., c. 13. ⁴ Pausan., lib. i, p. 1. ⁵ Hesiod. Ἔργα poet. Græc., p. 448. ⁶ dissert. seq., c. 8, § 2. ⁷ pag. 9. ⁸ Arnob., lib. v, p. 169, in-4. ⁹ Theodor. tom. IV serm. de orac., p. 625. ¹⁰ Euseb. lib. ii Præpar. evang., c. 3, p. 62. ¹¹ Admon. ad Græc., p. 9. ¹² Epiphanius. Adv. hæres. expos. fid., § 10, p. 1092.

inactatos¹³. Sed Hervetum forsitan miraberis, qui hoc, præter Dosidam, a nullo alio litteris consignatum asserit. Nam ut Theodoreum, qui, loco paulo ante a nobis citato, crudelissimi hujus sacrificii meminit, prætermittamus, totum illud Clementis nostri de veteri hominum diis immolandorum consuetudine fragmentum non solum Eusebius retulit, sed idem quoque a Chis et Tenediis factum esse his memorat verbis: « Quid porro magis dæmonem sapiat, quam illa vel Omadii Bacchi crudelitas, cui membratim homines a Chiis discrēptos esse ferunt, vel alterius apud Tenedios, quem similiter hominum cæde placabant¹⁴? »

Quid vero quod Cyrillus Alexandrinus idem omnino ac Clemens noster ita tradidit? « Quintianum Lesbios Bacchi aram cruento virorum imbuisse¹⁵. Neque prætermittendus est Plutarchus, qui quidem quo tempore et qua occasione apud Lacedæmonios, teste Aristodemo, virgo cœperit ac desierit immolari, sic enarrat: « Pestilentia Lacedæmonem urgente, divinitus significatum est cessaturam luem, si pro more generosam immolent virginem. Helena autem cum esset aliquando sorte ducta et ornata produceretur, aquila advolans gladium arripuit, et in armentum referens buculæ imposuit; quo lactum est ut cæde abstineretur¹⁶. » Atque ibidem addicit cur apud Faleros virgo quotannis Junoni litaretur. Sed in quibusdam regionibus serus ille mos aut tardius aut citius, ut supra ex Empedocle vidimus, abrogatus est¹⁷.

Ex his porro Cyrilli et Plutarchi verbis, atque ex variis auctoriis, Porphyrio, Philone, Dionysio Halicarnassensi, et Diодоро Сікуло, ab Eusebio citatis¹⁸ ea mirum in modum confirmantur, quæ de impio illo ac penitus inhumano hominum diis immolandorum more Clemens noster scriptis prodidit. Præter hos autem scriptores poteris adhuc, si velis, consulere Tertullianum *Apologet.* cap. 9, *Scorpiac.* cap. 7; lib. II *ad Nation.*, cap. 76; *Lactantium* lib. I *De falsa religione*, cap. 21, *Theodoreum* *De Græc. affect. curat. serm.* 7, pag. 589; Polyd. *Vergiliū lib. v De inventione rerum*, cap. 8; *Natal. Comitem lib. i Mythol.*, cap. 17; *Vossium lib. De orig. et progr. idololat.*, cap. 14. Quod denique Erechtheum Atticum et Marium Romanum filias suas diis immolasse Clemens perhibet¹⁹, id quidem ex Plutarcho in *Parallelis* pag. 310, recte stabilitur. Sed de Erechtheo Meursius lib. II *De regibus Atheniensium* plura disputat.

De aliis autem Bacchi mysteriis, seu Bacchanaliorum ritibus, a Clemente ibidem commemoratis, præter citatos auctores leges singularem Joannis Nicolai de iis commentationem, et Petri Castellani de festis Grecoorum syntagma. At obiter animadvertenda sunt hæc ejusdem Clementis nostri verba, quibus exsecranda illa mysteria insectatur et explorabit: « Nunc autem iis qui initiantur, est incontinentiae sacra nox loquens, et ignis qui lucet in fabiis vitia et animi perturbationes arguit. Extinctaque ignem, o sacerdos, reverere lampades, o tu qui faciem geris. Tuum Iacchum lux arguit²⁰, » etc. De illis enim prius Cicero hunc locutus fuerat in modum: « Quid ergo aget Iacchus, Eupolmidæque nostri, et augusta illa mysteria, siquidem sacra illa nocturna tolloimus?... Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte videamur, in media Græcia Diagondas Thébanus lege perpetua sustulit²¹. »

Corybantum quoque orgia a Clemente nostro ita exagitantur: Καβείρους δὲ τοὺς Κορύβαντας καλοῦντας, καὶ τελευτὴν Καβείρικὴν καταγγέλλουσι. « Ca-

A beiros autem dum Corybantes appellant, mortem quoque Cabeircam annuntiant²². Verum Meursius pro τελευτῇ autum autem legendum esse cœlesti initiationem²³ quia de Cabeirorum mysteriis Clemens disputat. Sed quid prohibet quominus Clemens dixerit mortem tertii fratris, cuius ibi quoque meminit, in illis mysteriis annuntiari? Non igitur tam facile rejicienda est editorum lecio, quam manuscriptorum minime spernenda auctoritas confirmat. De his porro mysteriis lege ejusdem Meursii lib. IV *Græc. seriat.*

Alia matris deorum, aut Cybeles, aut Cereris origia, non minus quam Bacchi impiæ et obscena mysteria, quinam instituerint, sic Clemens explicat: « Preat ergo qui hujus fraudis fuit princeps et auctor hominibus, sive Dardanus qui matris deorum ostendit mysteria, sive Eetion qui Samothracum suggestis orgia et sacra mystica, sive Phryx ille Midas qui didicit ab Odryso, deinde iis qui ejus parebant ditioni fraudem tradidit artificiosam²⁴. » Hervetus autem non solum hæc infanda mysteria ab his, quos Clemens indicat fuisse instituta, alibi nunquam se inventis ait, sed de Eetione nihil quidquam ullibi legisse confitetur.

Quid igitur? Eusebiumne, qui bæc Clementis verba a se descripta sibi adoptavit et suo calcuk comprobavit, ducet pro nihil²⁵? At si ea tam parni fecerit, aut ab uno eodemque auctore profecta dixerit, Arnobium audiat de Mida et Dardano loquentem: « Quis Phrygiam matrem, cujus esse conditor judicatur vel Midas Dardanus? non cum Annibal Poenus res Italas raperet, et terrarum exposeret principatum, et nosse et scire coepisti, et memorabili religione sancti²⁶? » Diодорus etiam Siculus scribit Phryges Pessinunte in urbe magnificum Cybeli extruxisse templum, solemnies ei instituisse immolationes et cultus: « Diligenter, inquit, hanc rem adjuvante rege Mida ». Quod quidem ex Arnobio haud obscure confirmatum vidimus. Nec multum a Clemente nostro et Arnobio²⁷ Dionysius Halicarnasseus de Dardano discrepat, qui Idæum Dardani filium, « in montibus, qui nunc ab eo Idæi dicuntur, matre deorum templo extroctu, orgia et initiationes instituisse testificatur²⁸. »

Plures porro Eetionis nomen sortiti sunt, quorum unus fuit pater Andromaches, et Hectoris sacer, de quo Homerus ita cecinit lib. VI *Iliad.*, v. 395:

Ἀνδρομάχη, θυγάτηρ μεγαλήτορος Ἡετεωρος.
Ἡετεωρ δὲ Ἐραιερ Τροπλάκων ὑληέσση,
Θῆρη Τροπλάκη Καλλικεσσον ἄρδεσσιν ἀράσσων.
Andromache filia magnanimi Eetionis,
Eetion, qui habitabat in Hypoplaco silvosa :
In Thebe, sub monte Placio sita, Cilicibus viris
[imperans].

De eodem quoque illud est Ovidii nulli incognitum carmen:

Eetioneas implevi sanguine Thebas ²⁹.

Alterius Eetionis mentionem facit Herodotus, atque eum Labdai uxorem habuisse, et ex ea genuisse Cypselum, qui juxta Pythium oraculum Corinthi postea regnavit³⁰. Quis autem ex his duabus, vel utrum aliquis alias sacrorum Cybeles mysteriorum auctor a Clemente dicatur, nemo facile divinabit. Et vero id quidem ille ut certum omnino et minime dubium affirmare non ausus est.

Quamobrem et aliam eadem de re opinionem sic

¹³ Epiph. Adv. hæres., expos. sidei, p. 27. ¹⁴ Euseb. lib. IV *Præpar. evang.*, c. 16, p. 157, 163. ¹⁵ Cyril. cent. Julian., t. VI, lib. IV, p. 128. ¹⁶ Plutarch. in *Paral.* 1. II, p. 314. ¹⁷ Theodor. loco cit. ¹⁸ Euseb. lib. IV *Præpar. evang.*, c. 16. ¹⁹ pag. 27. ²⁰ pag. 14. ²¹ Cicer. lib. II *De legib.*, p. 337. ²² pag. 12. ²³ Meurs. lib. IV *Græc. seriat.* ²⁴ pag. 10. ²⁵ Euseb. lib. II *Præpar. evang.*, c. 5, p. 63. ²⁶ Arnob. lib. II *Adv. gent.*, p. 95, in-4. Diod. Sicul. lib. III *Biblioth.*, p. 135. ²⁷ Arnob. lib. VII *Adv. gent.*, p. 233. ²⁸ Dionys. Halicarn. lib. II *Antiq. Roman.*, p. 37. ²⁹ Ovid. *Metam.* lib. XII, fab. 3. ³⁰ Herodot. lib. V, p. 327.

paulo post Clemens retulit : « Melampodem autem blium Amynthaonis alii dicunt ex Ægypto in Græciam transtulisse festum Cereris, luctum qui laudibus celebratur²¹. » Negat tamen adhuc Hervetus id, etiamsi diligenter investigasset, se invenire unquam potuisse. Ubi illud quæsierit plane nescimus. Nulli autem dubitamus eum nihil ea de re quæsivisse apud Eusechium, a quo, ut diximus, totus ille Clementis nostri locus describitur²². Neque etiam illud in Tertulliani *Apologetico* quæsivit; aut certe non tanta atque Pamelius diligentia, hæc, quæ ibi leguntur, verba perpendit : « Orpheus Pieriae, Musæus Athenis, Melampus Argis, Trophonius Beoticæ, initiationibus homines obligaverunt²³. » Recete enim observat Pamelius ibi Tertullianum de eodem disputare Cereris festo, cuius ab Eusebione, addere debebat, et a nostro Clemente mentio facta est. Ferunt autem hunc Melampum, seu Melampodem, Amynthaonis et Doryppes filium, fuisse augurum et medicum. Illius porro Pausaniam, Homereum, Virgilium, aliasque non infrequenter meminisse nemo nescit.

Quod porro Clemens de his impiorum mysteriorum auctoribus nihil certo definit, id nemini mirum esse debet. Lucianus siquidem Phrygas et Samothracæ illa ab Atte Lydio, primo eorum inventore et quasi architecto, accepisse haud dubitanter asseverat²⁴. Alii vero eorum institutionem Erechtheo, alii Musæo, alii denique ipsimet Cereri acceptam referabant, de quibus legendus est Meursius lib. *De Cerere Eleus.*, cap. 2.

Nemini tandem incognita sunt infanda illa Cereris orgia et mysteria, quæ ad sempiternam ethnicae turpitudinis memoriam Clemens ac, post eum, Arnobius fuse recensel²⁵. Nam ea ab innumeris proponendum scriptoribus ethnici et Christiani, antiquis et recentioribus divulgata sunt²⁶. Si quis tamen ea sigillatim explanata legere velit, is aedat Natalem Comitem lib. ix *Mythol.*, cap. 5; Vossium lib. i *De orig. et progr. idolol.*, cap. 20, et lib. ii, cap. 52, 53 et 54; et Meursium toto pene libro *De Cerere Eleusina; Fasoldum De festis Græc.*, deinde 2; Petrum Castellaneum *De festis Græc.* Ex his autem disset adhuc per i potum bilis, πόμα χοῖς, quem Hervetus se non satis intelligere dicit, nihil aliud a Clemente nisi Cereris iram et furorem significari²⁷.

Paucis præterea monitum te esse volumus hoc carmen :

Taurus pater draconis, et pater tauri draco²⁸,
70 quod Clemens tacito auctoris nomine citavit, Tarentino cuidam ab Arnobio attribui²⁹. Hoc autem de Tarentino Suidas et Vossius disputavérunt³⁰.

Orphei quoque de Cerere, raptam Proserpinam inquirente, hæc Clemens ait se transcripsisse carmina :

Sic dixit, vestes tollens, omnemque figuram

Corporis ostendit turpem, spectabat Iacchus³¹, etc. Nonnulli autem putant sede corruptum esse hunc Clementis nostri locum, ac medicam ei manum affere conantur. At eos in primis torquet nomen Iacchi, quod in alienam prorsus historiam perpetram intrusum esse existimant. Quod quidem haud incerta probari posse putant auctoritate Arnobii, qui nomen illud omnino præternisiit. Sed huic doctorum hominum conjecturæ plane adversantur et manuscripti nostri codices, et Eusebius, qui eosdem Græcos versus ex Clemente nostro retulit, idemque nomen Ιάχως exhibet. Et vero contendunt

A alii genuinam veramque esse in Clementis nostri textu lectionem, depravatumque ab librariis suis hunc ipsiusmet Arnobii versum :

Quas cava succulens Baubo manu, nam puerilis Olli vultus erat.

Pro « Baubo » etenim reponi volunt « Bacchus ». Nullum enimvero dubitandi locum esse credunt, quin Bacchus in turpissimo illo, quem portæ impudici fixerant, assuerit Cereris Baubonisque comitatu. Sed de Arnobio alibi dicendum erit.

Ad eadem porro Cereris sacra, quæ Eleusinia vocabantur, Clemens reserre videtur Thesmophoria, perinde ac si unus idemque festus dies, idemque mysterium et sacram fuissent. Ubi enim de Eleusiniis disserit, hæc ille totidem verbis disputat : « Vis etiam tibi narrem quomodo flores collegerit Proserpina, ejusque calathum, et raptum a Plutone, et hiatum terræ, et sues Eubulei, quæ devoratae fuerunt a deabus; propter quam causam in Thesmophoriis Megarenium more porcos expellunt. Hujus fabulæ diem festum mulieres varie concelebrant, Thesmophoria, Scrophoria, multis modis raptum Proserpina tragice decantantes³². » Verum Meursius ibi Clementem nostrum: erroris accusat, quippe qui Thesmophoria cum Eleusiniis, quæ plane diversa erant, prepostere omnino confuderit³³. Nam Eleusinia, inquit ille, instituta fuerant in Cereris raptam Proserpinam querentis, et tunc acceptiarum frugum memoriam; Thesmophoria vero ob leges ab ea acceptas. Arnobium quoque et Theodoretum, quibus et longe plures alios adjungere potuisset, similis errati insimulat. Sed non omnibus fortasse rationes ejus tanti videbuntur ponderis, ut contra tot tantorumque virorum auctoritatem, communis fere omnium consensu receptam, singulos quoques in suam adducat opinionem. Si qui tamen illius argumentis vincantur, ipsi subscriptant, per nos licet.

Omnes porro una mente consentiunt matronis aliquot dies, antequam Thesmophoria agerent, servandam fuisse castitatem. Quod quidem confirmari potest quadam Theanus Pythagoricæ responsione, quam ipsem Clemens noster protulit, ita tamen ut plurimis morem hunc nescientibus obscura videri posset : « Rogata, inquit, Theano quanto die mulier post congressum cum viro ad Thesmophorium venire possit : A proprio quidem statim subjunxit, nunquam ab alieno³⁴. » Nulla enim penitus fuisse istud ab hac muliere philosophia querendi causa, nisi mulieres ante illum diem festum caste et integre vivere debuissent. De hac autem Theano in sequenti dissertatione cap. 18, art. 4.

Miratur porro Hervetus qua tandem ratione Clemens de Eleusiniis, seu Cereris festo die disputans, in Themidis delapsus fuerit sermonem : « Quintam Themidis arcana symbola, origanum, lucerna, ensis, pecten muliebris³⁵, etc. Summum enimvero de his Themidos arcana symbolis ait esse apud omnes silentium. Sed nesciebat vir doctus hoc Themidis cognomen cum aliis pluribus eidem Cereris a Porphyrio ascribi : « Et quoniam, inquit, vis præterea divinandi quedam inerat, Themini ipsam nominarunt, quasi singulis τὰ τεθρέψα, hoc est, res fato constitutas eventurasque prænuntiet. Atque hunc in modum vim illam terre tot symbolorum varietate explicatam venerantur, ac virginis quidem, Vestæque nomine, quatenus ea centrum universi complectitur; Parentis, quatenus animabitibus alimenta suppeditat; Opis, quatenus lapides generat, montibusque proeminet; Cereris, qua-

²¹ Herodot. lib. v, p. 40. ²² lib. ii *Præpar. evang.*, c. 3, p. 63. ²³ Tertul. *Apolog.*, c. 21. ²⁴ Lucian. *De dea Syria*, p. 1061. ²⁵ p. 40, 11, 14. ²⁶ Arnob. lib. v *Adv. gent.* ²⁷ Ibid. ²⁸ Arnob. lib. iii *Adv. gent.* ²⁹ Suidas ad verbum πίνθων; Voss. *De poet. Græc.*, c. 8, p. 61. ³⁰ pag. 13. ³¹ p. 41. ³² Meurs. lib. iv *Attic. lect.*, c. 21. ³³ lib. iv *Strom.*, p. 522. ³⁴ pag. 14.

tenus virentia germina procreat ; ad extremum
Themidis, quatenus fundendis oraculis usui est ¹⁷. »

Tanta porro impietatis cum essent Cereris mysteria, hinc Clemens viro illi, qui civem suum apud Cyzicenos ea imitantem sagittis confederat, plurimum gratulatur: « Multa bona regi Scytharum eveniant, quicunque fuerit Anacharsis. Is civem suum, qui matris deorum sacra quæ sunt apud Cyzicenos, in Scythia imitabatur... sagittis confudit, ut qui et ipse essematus evassisset apud Græcos, et femininum morbum alios in Scythia doceret ». Hervetus autem et Casaubonus vocem « Anacharsis » hoc in Clementis textum prepostere introductam arbitrantur. Et ille quidem, quia Clemens his verbis, « quicunque fuerit », δοτις ποτὲ ἦν, quis Scythurum rex esset, sibi incognitum fuisse significavit. Hic vero, quia Laertius scribit ipsummet Anacharsim ex quod Græcas leges, vel Græca mysteria apud Scythas vellet introducere, a fratre suo Scythurum rege interemptum ». Laertio adjungamus Herodotum, qui narrat illum a solio Scythurum rege, illiusque, ut quidam aiebant, patruelle tum sagitta necatum, cum in Scythia mysteria Cereris Cyzicenorum more perageret ».

At si hæc, uti videtur, veritatis sint magis consentanea, non idcirco vox *Anacharsis*, ex Clementino textu amputanda est; sed solius ultime litteræ mutatione legendum est, *Anacharsim.*, *Ανάχαρσιν*, eique voci postpositum in Graeco textu punctum præponendum est. Itac enim levissima librariorum amanuensium aut typographorum emendatione Clemens nullo modo a Laertio et Herodoto dissidebit, nisi in iis forte quæ illi dubia et incerta esse ultra confitentur.

ARTICULUS III.

*De paganorum deabus, de quinta Minerva, de alia
Minerva ab Ornyto vulnerata, et Polemone qui illius meminit, de alia Minerva quæ ventilabris colebatur, de Venere quæ Phaoni paravit insidias, de Venere Τυμβωρύχῳ, de Diana Chelitide, Condyli-tide et Podagra.*

De deabus illud potissimum nobis occurrit, quod a Clemente brevi certaque inductione probatur, eas non magis quam deos castas fuisse et pudicas. Quod autem ibi Clemens de illarum stupris, adulteriis, aliisque flagitiis nemorat, id Hervetus **71** omnibus iis, qui poetas legunt, facile obvium esse scite quidem admonet

Attamen ille qued Clemens de quinta Minerva tradiuit, eam patris. a se impie mactati, pelle tanquam vellere ornata in alibi se nunquam legisse profisetur¹ Non legerat itaque Julii Firmici Materni *De errore profanarum religionum librum*, ubi haec expresse habentur: « Quinque Minervas fuisse legentibus vobis tradit antiquitas... Quinta Pallante patre et Tritonide matre orta est, quæ patris appellata nomine, Pallas est ab hominibus nuncupata. Hæc, parricidalis amentia furoris et vesanae temeritatis instinctu, patrem Pallantem crudeli morte jugulavit. Nec simplici patris morte contenta, ut diutius malis suis frueretur, et ut de morte patris crudelius triumpharet, exuvias corporis ejus ornata est; ut parricidii facinus ex crudelii ostentatione publicaret². » Idem quoque Isaacius Tzetzes in Lycophrinem scribit, cuius etiam verba a Natali Comite descripta sunt³. Ibi autem iste de quinque Minervis disputat, sicut et Cicero lib. III *De nat.*

A deor., pag. 504; Arnob. lib. iv *Advers. gent.*, pag. 135; Vossius libro ii *De orig. et progr. ido.*, cap. 42. Denique Epiphanius plures quidem observa- fuisse Minervas, quas non singulatum, sed ita re- censem : « Quod ad Minervam pertinet, nec illa simplex; sed ejusdem nominis complures enum- rantur. Nam alia vaga et ad Tritoniam paludem oberrans fuit. Secunda Oceanii filia, alia Saturni, ut cæteras omnittam ».

Non facilius Herveto illud videtur, quod de quidam ex his quinque Minervis Clemens prodidit: « Polemo autem dicit etiam Minervam suasse vulneratam ab Ornyto »¹⁵. De hoc etenim cum Polemone tum Ornyto satetur nihil sibi occurrisse, nisi apud Strabonem, qui cuiusdam Polemonis, sed ut ipsi videtur, poetæ, atque idecirco ab hoc, de quo agitur, plane diversi mentionem fecit. Mirum sane quomodo Hervetus, tanta eruditio vir, haec Iustini martyris verba non legerit: « Polemon in *Græcanicarum rerum* libro »¹⁶. Sed mirabilius profecto illum non vidiisse, quod Casaubonus et Vossius apprime viderunt, hunc auctorem non solus alibi a nostro Clemente, et saepius ab Athenæo, sed etiam a Cyrillo Alexandrino aliquisque pluribus latussum ¹⁷.

Ex hoc autem Polemone refert Clemens Miner-
vain ab Ornyto fuisse vulneratam; Arnobius ven-
ex nostro, ut aiunt, Clemente: « Non virginem,
inquit, ab Ornyto cæsam, cruentatam, vexatam,
Polemonis vestri indicant scripta »? Plures por-
ro, ut vidimus, cum fuerint Minervæ, quænam hæ-
dici debeat, quisve ille, a quo vulnerata est, Orny-
tus, præter Polemonem quisnam tradiderit dicta
baud ita facile.

Narrat alibi noster Clemens Minervam, Jovis filiam, coli statutis ventilabris, στατοῖσι λέγεται⁹. De his autem ventilabris, seu cibris et vannis, cum nihil Herveto succurrerit, idcirco ibi suspicatur legendum στατοῖσι λέγεται. Verum tam vana est illius conjectura, quam inutilis Clementini textus emendatio. Animunt enimvero non satis ille advertit frequentissimum in Bacchi et Minervæ aliquorunque deorum, ut scite observat Vossius¹⁰, mysteriis modo fuisse vanniorum, seu ventilabrorum usum; sed quædam insuper a Clemente ibi citari veteris poetæ, taci oque ejus nomine, carmina, quæ a Plutarcho referuntur. Quod quidem curioso lectori indicasse satis esse putavimus.

Quid autem, quod Hervetus adhuc se illud plane ignorare ait, quod de Venere ibidem Clemens memorat? « *Venus Phaonti paravit insidias, καὶ Φαέθοντα, al. Φάων ἐλόχη* »⁴¹. At Athenaeus de Venere in Phaonem amoribus haec ex Cratinis memoriarum prodidit: *Κρατίνος δὲ φῆσι Φάωνος ἔραστου τὴν Ἀφροδίτην ἐν καλαῖς θριδακνίαις αὐτὸν ὑπορέψατο. Μαρώνας δὲ ὁ νεώτερος ἐν χλόῃ χριθῶν :* Cratinus inquit, Venerein, cum Phaonem deriperet, in pulchris lactucis eum abdidiisse; Marsias vero junior in segete virentis ordei »⁴². Ideo quoque ab Eliano narratur, sed ibi haec continenter subjicitur: *Alii dicunt eum portitorem fuisse, et hoc officium subiisse. Venisse autem aliquando Venere traiicere volenteum, atque illum nescientem quænam esset libenter prompteque recepisse, magna diligentia, quo voluerat, eam averxisse. Pro quibus meritis alabastrum ei cum unguento dea donavit, quo unctus Phaon omnium hominum speciosissimus evasit.*⁴³ Quis itaque jam non videat has esse insidias, quas Clemens Phaoni a Venere

⁴⁷ Euseb. lib. iii Præpar. evang., c. 11, p. 410.
philos. ⁴⁸ Herodot. lib. iv, p. 245. ⁴⁹ pag. 17.

⁵³ Natal. Com. lib. iv Mythol., c. 5, p. 299.

⁵⁷ Casaub. lib. vi Animad.
⁵⁸ Arnob. lib. iv Adv. gent. p. 144, in 4. ⁵⁹ pag.

²¹ ARTHOB. lib. IV ADV. gent., p. 144, in-4. " pag.
²² pag. 21. " Athen. lib. II Deipnos., p. 69. " A

pag. 21. — Athen. lib. II Delphos., p. 69. — A

⁴⁸ pag. 14. ⁴⁹ Diogen. lib. 1 De vitis et dogm.

¹¹ Jul. Firm. De error. profan. relig., p. 21, iii-4.

Epiphan. in Ancor., § 109. " pag. 23. " Justin.

v. in Athen., c. 5; Voss. lib. 1 De Hist. Grac., c. 18.
61 " Voss. lib. v. De orig. et praece. idem, c. 18.

^{61.} Voss. lib. II De orig. et progr. idolol., c. 18
Elian. lib. xii Var. hist. c. 45

Ellan. N.D. XII Var. hist., c. 45.

paratas asserit? Quamobrem in textu Clementis, sicut et Arnobii, qui hunc locum delibasse videtur⁶⁶, non vox *Phaeton*, ut ait Theodorus Canterus, sed *Phaon*, reponenda est.

Veneris porro hujus, quæ non solum vitæ primordiis, sed illius etiam nni credebatur præesse, varia erant cognomina. Quatenus enim vitæ præfecta erat, Diana, Lucina, Alma, Venus, aliisque nominibus vocabatur. Præposita autem morti et parentalibus, Αἰετίνι atque Ἐπιτύμβιᾳ, teste Plutarcho, appellata est. Ipsissima siquidem hæc sunt illius verba: « Cur quæ ad funera pertinent in templo Libitinæ vendunt, quam eamdem esse cum Venere censem... eo movebantur caducum esse quod esset natum, una eademque dea et orbibus et interibus præsidente. Nam Delphis quoque Veneris Sepulcralis (Epytymbiam ipsi dicunt) est imago, ad quam evocant eorum manes quibus libant⁶⁷. » Rursum vero alibi: « Pontifices justa funebria, quibus opus est, præscribunt, quos edocuit Numa... colerent præ cæteris eam, quam appellavit Libitinam, deam præsidem eorum, quæ defunctis sunt feralia peragenda, sive ea Persephone, sive potius, ut arbitrantur Quiritum eruditissimi, Venus sit, haud male uni virtuti numinis rationem ortus et excessus ascribentes⁶⁸. » Parentalibus itaque cum præesse putaretur, hinc Argivi eam quoque effodiendis sepulcris præfectam arbitrantes, Τυμβωρύχον, ut loquitur Clemens, nuncupavere, atque eo nomine venerati sunt. Sed præstat illius audire verba: « Mitto autem, inquit, Argivos, qui colunt Venerem Τυμβωρύχον, id est quæ sepulcra effudit (ut et Argivi et Lacones), et etiam Spartani Dianam colunt Chelytidem, quoniam tūs-sire ab eis vocatur, χελύτταν⁶⁹. » A vero forsitan is non prorsus aberraverit, qui hanc Tynborychon Venerem eamdem opinabitur esse ac Sepulcralem, seu Epitymbiam, ad quam, ut Plutarchus narrat, defunctorum manes evocabantur. De hac Venera Epitymbia et Libitina consule, si lubet, Giraldum *Histor. deor.* syntag. 13, pag. 383; et Cælium Rhodig. *Var. lect. lib. xxix*, cap. 18, ac Vossium lib. II *De orig. et progr. idolol.*, cap. 27, pag. 223.

Superiora porro Clementis nostri verba hoc idcirco attulimus, quoniam nonnullis ista, « ut et Argivi et Lacones, » in textum intrusa et superflua videntur. Sed is sane admodum antiquius error est. Nam in utroque manuscripto codice, tum recentiore, tum antiquiore, eadem plane occurunt, cum hac tamē interpolatione. Τυμβωρύχον θρησκεύουσιν Ἀργεῖον καὶ Λάκωνες, **72** καὶ Χελύτιδα δὲ Ἀρτεμιν. Quæ quidem vel sola interpolatione oscillantia librariorum omnibus utique manifestam facere potest. Hervetus tamen hæc ad Dianam referenda esse arbitratur.

Verum minime sibi compertum esse ait, quæ sit illa Diana Chelytis, et cur χελύτται tussire significet. Ab Henrico autem Stephano observatum est verbum χελύττομαι, seu χελύττομαι, a nomine χελὺς derivatum, idem Latine sonare atque *expectoro*, *extusio*, *eructo*⁷⁰. Quamobrem Diana illa Chelytis, eadem procul dubio ac luna esse videtur. « Humor enim, » ut inquit Plutarchus, « a luna diffusus, cum aggravet corpora, tussim excitat⁷¹. » Spartani itaque Dianam Chelytidem, zet lunam, ut hanc a seipsis tussim arceret, non secus atque alios malorum depulsores deos venerabantur.

Alias quoque tres Dianas sic paulo superius Clemens memorat: « Dianam quæ vocatur ἀταγχόμην, hoc est suffocata, colunt Arcades, ut inquit

A Callimachus in *Aetiis*. Culta est etiam Methymnae alia Diana Condylitis, sic appellata a pugno. Est enim Podagras alterius Diana templum in Laconica, ut ait Sosibius⁷². Refert autem Pausanias in sua *Arcadia* cur Diana, quæ prius a Condyleas vico Condyleatis vocabatur, postmodum Apanchomene appellata sit⁷³. Sed ab hac diversam esse Clemens ait Dianam Condylitidem: Καὶ Χονδρίτις τὸ Μηθύμνη ἐπέρα τετύπτας Ἀρτεμις. Hæc ille nec plura. Quod igitur in Latina versione legitur: « Sic appellata a pugno, » id non Clementis est, sed interpretis glossema. Quapropter non minus fortasse probabilis eorum videbitur conjectura, qui eam ab incolis Methymnae, quæ, ut ait Strabo, urbs Lesbiorum erat, sic nuncupatam dixerunt, quod cuidam muliebri morbo mederi crederetur⁷⁴. Eadem quoque forsitan ratione Laconibus Podagra dicta est, quia persuasum habebant homines, podagra laborantes, ab ea posse sanari. De hac autem et Chelytide Diana, aliisque quas Spartani colebant, vides Joannem Meursium *Miscell. Laconic.* libro primo, cap. 2.

ARTICULUS IV.

De diis averruncis, seu malorum depulsoribus, et humanis affectibus in deorum numerum relatis; de Jove et Hercule Ἀπομνή, de Febre, Pavore, Pallore, Morbo, Pæna, Supplicio, Somno et Morte; item de Metu et Amore, Gaudio et Spe, Contumelia et Impudentia.

In his, quas de Diana non sine aliqua hæsitatione proposuimus, conjecturis si qua tibi apparet verisimilitudo, in illarum confirmationem haud prorsus inepte afferre poteris, quæ Clemens de diis averruncis, seu malorum depulsoribus hunc scribit in modum: « Elei Jovi Ἀπομνή sacrificant; Romani autem Ἀπομνή Herculi, id est muscarum depulsori, et Febri et Pavori sacrificabant, quos ipsos quoque ascribunt in numero eorum qui erant cum Hercule⁷⁵. » Non alia quippe de causa tantis honoribus hæc numina pagani prosecuti sunt, nisi ut divina eorum ope et auxilio vel hæc mala ipsis non nocerent, vel ab illis omnino liberarentur. Quod ex mox dicendis clarissime patet.

Primum enim de Jove Ἀπομνή sic Pausanias disserit: « Proditum est Herculem, Alcinæ filium, Jovi porricientem, cum muscas abigere non posset, vel quod ei tunc primum in mentem veniret, vel quod tralatitium fuerit, Abaciori muscarum (Ἀπόμυιον Elei appellant) hostiani mactasse: cum perlatum esset, omnes repente muscas trans Alpheum evolasse⁷⁶. » Qui autem a Pausania vocatur Ἀπόμυος, hunc Plinius vocal Myagron, vel Myodem: « Elei, inquit, invocant Myagron deum, muscarum multitudine pestilentia afferente, quæ protinus intereunt, quam litatum est ei deo⁷⁷. »

D Falsum autem in eo Clementem Aldrovandus putat, quod Romanos Herculi Ἀπομνή sacrificasse crederit; quandoquidem non Herculi, sed Jovi Ἀπομνή sacra faciebant. Verum Solinus narrat Romæ in Boario foro positum fuisse sacellum Herculi, qui « Myagrium deum dicitur impetratus⁷⁸. » Quamobrem Salmasius hunc in locum observat, etiamsi nullus eo nomine appellatus, Romæ fuissest Hercules⁷⁹, ex hoc tamē facto fieri potuisse, ut Hercules Ἀπόμυος cognominatus sit.

Neque forsitan hæc conjectura ab omni prorsus abest verisimilitudine. Nam Solinus illud ex iis

⁶⁶ Arnob. lib. iv *Adv. gent.*, p. 146, in-4. ⁶⁷ Plutarch. *Quæst. Rom.*, p. 269. ⁶⁸ idem in vita Numæ, p. 67. ⁶⁹ Admon. ad Græc., p. 24. ⁷⁰ Henr. Steph. in *Thesaur. ling. Græc.* ⁷¹ Plutarch. lib. iii *Sympos.*, *quest. 10*, p. 658. ⁷² pag. 24. ⁷³ Pausan. lib. viii *Arcad.*, p. 254. ⁷⁴ Strab. lib. xiii *Geogr.*, p. 616. ⁷⁵ Admon. ad Græc., p. 24. ⁷⁶ Pausan. lib. v *Æliaç.*, p. 161. ⁷⁷ Plin. lib. x *Hist. nat.*, c. 28, p. 418; lib. xxix, c. 6, p. 702; ⁷⁸ Solin. *initio Polyhistor.*, p. 2. ⁷⁹ Salm. p. 19 *Exercit.*

hauserat Plinii verbis : « Romæ in ædem Herculis in foro Boario nec muscæ, nec canes intrant ».¹⁸ Hinc ille potuit, sicut et Jupiter Ἀτομοῦ, seu Myagri cognomine appellari. Sed id certo affirmare quis audeat? De Pisalibus porro muscis, tempore quo Olympia festum celebrabatur, siebantque sacrificia, sponte ultra Alpheum flumen discedentibus, videsis Ἀelianum lib. v *De animal.*, cap. 17.

Facilius itaque et certius illud est quod de Febre ibidem Clemens subnectit. Nobis enimvero testis est Cicero templum eidem Febru tanquam vero deo a Romanis constructum : « Quis tantus error, » ait disertissimus orator, « ut perniciosis etiam rebus, non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur? Febris enim fanum in palatio, et ædem larum, et aram mala Fortunæ in Esquiliis consecratam videmus ».¹⁹ Eadem Plinius, Ἀelianus, Augustinus, aliisque litteris mandaverunt.²⁰

Quam autem ob causam divini illi honores Febru delati fuerint, sic Valetius Maximus edisserit : « Et cæteros quidem deos ad benefaciendum venerabantur, Febrem autem ad minus nocendum templis colebant, quorum adhuc unum in palatio, alterum in area Marianorum monumentorum, tertium in summa parte vici longi exstat; in eaque templa, quæ corporibus ægrorum annexa fuerant, deferebantur ».²¹

Febru Pavorem seu Timorem, non secus ac Clemens noster, connectunt Augustinus²² et Minutius Felix : « Pavorem Tullius Hostilius, » inquit iste, « atque Pallorem; mox a nescio quo Febris dedicata ».²³ Quæ quidem Cyprianus totidem verbis repetit.²⁴ De solo autem Pavore et Pallore Lactantius : « Pavorem, inquit, et Pallorem Tullius Hostilius figuravit et coluit ».²⁵ Cujus banc Titus Livius reddidit rationem : « Tullius in re trepidæ, contra Albanos dimicando, duodecim vovit Saliros, sanaque Pallori ac Pavori, equidem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in præsum jubet; nihil trepidatione opus esse ».²⁶ At Varro apud Augustinum ridicula hæc numina sic exagitat, atque explodit : « Hostilius Pavorem atque Pallorem terribilos hominum affectus, quorum alter mentis terræ motus est, alter corporis nec morbus quidem, sed color ».²⁷ Quid ergo insulsius et ineptius eorum genealogia, quam Hesiodus hoc pandit carmine :

. . . . Αὐτὰρ Ἀρηὶ²⁸
Πιοτόφῳ Κυθέρεια Φόβον καὶ Δευτὸν ἔτικτε²⁹.
. . . . Sed Marti
73 Clypeos dissecani Venus Timorem et Metum
[peperit].

Febrim vero ex matre deorum quidam, Augustino teste, ortam garriebant : « Utrum etiam dea Febris ex illa nata sit, viderit Aesculapius pronepos ejus. Sed undecunque nata sit non, opinor, audebant eam ignobilem dicere dii peregrini deam civem Romanam ».³⁰

Non mirum igitur, quod alibi scribit idem noster Clemens, paganos in deorum numero Morbum, Pœnam et Supplicium, atque etiam Somnum et Mortem reposuisse ». Quam quidem incredibilem insaniuent hominum socordiam pulchre et luculentiter Plinius ridet et proscriptibit : « Innumeros quidem credere, atque etiam ex virtutibus vitiisque homi-

A num, ut Pudicitiam, Concordiam, Mentem, Spem, Honorem, Clementiam, Fidem, aut (ut Democriti placet) duos omnino Pœnam et Beneficium majorem ad socordiam accedit . . . Itaque nomina alii alii gentibus, et numina in iisdem innumerabilis reperimus, inferis quoque in genera descriptis, morbisque et multis etiam pestibus, dum esse placatas trepido metu cupimus ». De Morte autem hoc Virgilii cecinit :

*Multa boum circa mactantur corpora Mori,
Setigerosque suos, raptasque ex omnibus agris
In flammam juglanti pecudes » . . .*

De his autem fusiis disputant Alexander ab Alxandro lib. i *Genial. dier.*, cap. 43; Natalis Comes lib. iii *Mytholog.*, cap. 43 et 44; Vossius lib. viii *De orig. et progr. idolol.*, libro iii, cap. 2, et libro viii, cap. 6.

Neque porro hæc a poetis tantum facta perperamque excogitata, ab aliis vero rejecta ac penitus repudiata putaveris. Planum etenim Clemens docter facit omnes humani animi affectiones, etiam omnino corruptas et vitiosissimas, et philosophis in deorum ascriptas ordinem : « Jam vero quidam ex philosophis, ita loquitur Clemens, ipsi quoque post poeticos earum, quæ sunt in nobis, affectionum figuræ et simulacra constituent, nempe Metum et Amorem, et Gaudium et Spem; sicut certe priscus quoque Epimenides, qui Contumeliam et Impudentiam erexit altaria ».³¹ Quam merito quidem jure ille paganis vitio vertat et expobret, cum ex variis eorum auctoribus, tum præsertim ex his Ciceronis verbis discere est : « Num autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dicatas videamus proxime a M. Aenilio Seacro: ante autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum? Vides Honoris, a M. Marcello renovatum, quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum? Quid Opis? Quid Salutis? Quid Concordiae, Libertatis, Victoriae? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine dei regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis, et Voluptatis, et Lubentius Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium; quanquam Valerius aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius saepe pulsant ».³² Hæc autem non solum ab eo alibi confirmantur³³, sed etiam a Gregorio Nazianzeno, qui totum hunc Clementis nostri locum disertissime corroborat, mirumque illustrat in modum : « Jam vitiosissimi quique vitia ipsa fodusque affectus deos esse censuerunt, aut certe sub deorum nomine coluerunt, Irani nimirum, Cædem, Libidinem, Temulentiam, reliquaque bujus generis, non æquam nec honestam hanc scelerum suorum excusationem nacti. Atque eos partim in terra reliquerunt, partim infra terram occultarunt (hoc unum satis consulte), partim in cœlum evenerunt ».³⁴ Plura de ridiculis illis deorum numinibus si scire aveas, adi Epiphanius in *Ancor.*, § 105, pag. 105; Vossius lib. viii *De orig. et progr. idololat.*, cap. 9 et seqq.; Lescalopierii in allata Ciceronis verba animadversiones, et Meursium lib. i *Miscellan.* *Laconic.*, cap. 6.

De Contumelie tandem et impudentia templo quod Clemens tradidit, illud a Cicerone tam perspicuum

¹⁸ Plin. loc. cit., p. 419. ¹⁹ Cicer. lib. iii *De nat. deor.*, p. 249. ²⁰ Plin., lib. ii *Hist. nat.*, c. 7; Ἀelian. lib. xii *Hist. var.*, c. 11; S. August. lib. ii *De civit.*, c. 14, et lib. iii, c. 12 et 25. ²¹ Valer. Maxim. lib. ii, c. 5. ²² August. lib. iv *De civit.*, c. 15. ²³ Minut. Felix in *Octav.*, p. 25, in-4. ²⁴ Cypriani init. lib. De vanit. idol. ²⁵ Lactant. lib. i *De falsa relig.*, c. 20, p. 105. ²⁶ Tit. Liv. lib. i de Tull. Host. ²⁷ August. lib. vii *De civit.*, c. 10, p. 471. ²⁸ Hesiod. Theog. p. 418. ²⁹ August. lib. iii *De civit.*, c. 42. ³⁰ pag. 64. ³¹ Plin. lib. ii *Hist. nat.*, c. 7, p. 142. ³² Virgil. lib. xi *Aeneid.*, vers. 197 et seqq. ³³ pag. 16. ³⁴ Cicer. *De nat. deor.*, lib. ii, p. 223. ³⁵ lib. iii *De nat. deor.*, p. 246, et lib. ii *De leg.*, p. 336. ³⁶ Greg. Naz. orat. 34, p. 750.

cue litteris consignatum est, ut ab eo desumptum videri posset: « Nam illud, inquit, vitiosum Athenis, quod Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliae lanum et Impudentiae. Virtutes enim non vitia consecrare decet ». Hinc vulgare proverbium, « Dea impudentia », de quo scite Erasmus *Adag. Chiliad.* iii, cent. 1, adag. 63.

ARTICULUS V.

De animalibus et piscibus, quae Ägyptii, aliique populi venerabantur; de phagro et moeote, quos Ägyptii; de mustela, quam Thebani; de ove, quam Samii; de columbis et piscibus, quos Syri colebant.

Recte quidem Clemens illos omnes, ut ipsa ait, Græcos, seu paganos homines, qui deos vitiis et sceleribus infames venerabantur, atque vitia ipsa pro diis habebant, Ägyptis, qui pisces, seras, aliisque vilissima terræ animantia coluerunt, pejores esse dicit et nequiores. Nihil enim criminis et vitio deterius. Quæ autem et qualis fuerit illa Ägyptiorum superstitione, ut clarius auctor noster patescerebatur, varios diversorum hujusce gentis populorum cultus haud indiligenter perscrutatur. Idem argumentum Cicero, Porphyrius, et qui eius fragmenta retulit Eusebius, Minutius Felix, Epiphanius, Strabo, Vossius, aliisque quamplurimi fuisse prosecutus sunt¹¹. De iis itaque tantum agamus, quæ Illyri, ut ipsem factetur, diligentiam fuderunt. Primo igitur ait se nullum invenisse qui cum Clemente Evenitas Ägypti populis ascribat, atque ab illis phagrum coli scriptis tradiderit. Sed non animadverterat vir ille eruditus librariorum amanuensium incuria corruptum esse auctori nostri textum, atque ita emendandum: Σένουστὶ δὲ αὐτῶν Συνῆται φάγρον τὸν ἰχθὺν. « Ex his Syenitæ colunt pisces phagrum¹² ». Syenitæ enim hunc pisces, ut narrat Älianuſ, honorabant: Τοὺς ἰχθύς τοὺς φάγρους Συνῆται μὲν Αἴγυπτων ἵερούς νομίζουσι. Inter Ägyptios Syenitæ pisces phagros pro sacris habent¹³. Rationem autem non solum illi ibidem assert, sed etiam Plutarchus: Συνῆται δὲ φάγρον. Δοκεῖ γάρ ἐπίστωντι τῷ Νεῖλῷ συνεπιφανεσθαι, καὶ τὴν αὐγῆνας ἀσμένοις φράξειν αὐτάγγελος ὁρμένων. « Syenitæ etiam phagrum: videatur enim una cum Nilo apparere, ejusque exoptatum incrementum conspectus ipse nuntiare¹⁴ ».

Ex eodem quoque Äliano Hervetus accipere poterat pisci meotæ, ut ait Clemens noster, eosdem honores ab iis exhiberi, qui Elephantinam habitabant. Citato quippe a nobis loco addit ille: Οἱ δὲ οἰκοῦντες 74 καλομένην Ἐλεφαντίνην τοὺς μαύτας. « Qui vero regionem nomine Elephantinam incolunt, meotæ venerantur. »

Præterea sicut phagri piscis Strabo¹⁵, ita et moeotis, nec non ejusdem phagri Athenæus his verbis meminit: « In Nilo generantur et piscium aliæ multæ species, omnes lautissimæ, ac præcipue coracini in multa divisi genera, et quos meiotas vocant, ab Archippo in piscibus his verbis memoratas meiotas... phagrus, oxyrinchus¹⁶ ». De his porro præter eos, qui de piscibus data opera disputatione, lege, si vacat et lubet, Vossium lib. iv *De orig. et progr. idololat.*, c. 51.

Vix a nobis, ac ne vix quidem quis impetrare possit, ut citatos paulo ante Äliani libros ab Herweto lectos esse credamus. Ex iis enim vero facile

A didicisset, quod tamen se ignorare dicit, et a nostro Clemente sic narratur: « Thebani colunt mustelas propter ortum Herculis¹⁷. » Quid namque ad explicandum illum Clementis nostri locum, his ejusdem Äliani verbis liquidius desiderari potest? « Thebani natione quidem Græci, risu obruendi, qui mustelam religiose venerentur, et dicant hanc nutricem suis, vel non suis quidem nutricem; sed cum Herculem Alcmena parturi et parere non posset, hanc prætercurrentem parturiendi vincula dissolvisse, eoq[ue] esse factum in lucem ut Hercules expeditius exiret. » Sic autem ipsem Älianus Græce: Θηβαῖοι σέβουσιν, Ἐλλῆνες δύτες, (ώς ἀκούω) γαῖαν, καὶ λέγουσι γε Ἡρακλέους αὐτὴν γενέθαι τροφόν, ἢ τροφὸν μὲν οὐδαμῶς καθημένης δὲ ἐπ' ἀδεσι τῆς Ἀλκμήνης, καὶ τεκέν οὐ δύναμενης, τὴνδε παραδραμένη, καὶ τοὺς τῶν ὄδηνων λῦσαι δεσμούς, καὶ προσλθεῖν τὸν Ἡρακλέα, καὶ ἔρπειν ἡδονή¹⁸. Fabulam istam cecinuit Ovidius¹⁹, de qua quilibet Vossium consulere poterit²⁰.

B Vides itaque hæc Äliani commentaria ab Herweto non suis unquam per voluntata. Quod quidem si alio tibi velis argumento probari, illud continuo tibi sequentia ejusdem Clementis de ovis cultu verba suppeditabunt. Ait enim: « Neque vero obliiscar Samiorum, qui ovem colunt, ut dicit Euphorion²¹. » Negat autem Hervetus id posse alibi usquam inveniri. Apud Älianum tamen id non solum invenire est, sed illius quoque causam, quæ ibidem ex Aristotele ab ipso proferitur: Τικοι δὲ ἄρα Δεσπολὶ μὲν λύχον, Σάμιοι δὲ πρόδατον... Σάμιοι δὲ καὶ αὐτοῖς τούτῳ χρωτὸν ἱερὸν κλατέν πρόδατον ἀνεύρε, καὶ ἐντεῦθεν Μανδράδολος ὁ Σάμιος τῇ Ἡρα πρόδατον ἀνάδημα ἀνψε. « Lupum Delphi colunt. Samii ovem venerantur... Samii item aurum furto sublatum ovis invenit. Quare Mandrabulus Samius Junonis ovem consecravit²². » Vides igitur Samios, his testibus, ovem revera coluisse, hujusque cultus causam fuisse auri furto a Samiis sublati inventio nem.

C Verum si hæc indefesso Herveti studio et sedulitati exciderunt, in eo certe Clementis mente asseditus est²³, cum ad notam omnibus Dercetus fabulam ex Diodoro Siculo et Giraldo ea referenda esse censuit²⁴, quæ de Syris eorumque in columbas et pisces cultu continentem subnecit: « Qui colunt Phœniciam Syrorum, alii columbas, alii vero pisces tam impense colunt quam Elei Jovem. » Sed in opinionis sua confirmationem poterat hoc præclarum adjungere Athenagoræ testimoniū: Θυγάτηρ ἡ τῆς Δερκετῶν Σεμιράμις, λάγνος γυνὴ καὶ μαρτύρος, ἔδοξε Συρίᾳ θεός· καὶ διὰ τὴν Δερκετῶν καὶ τὰς περιστερὰς καὶ τὴν Σεμιράμιν σέβουσι Σύροι· τὸ γάρ ἀδύνατον, εἰς περιστερὰν μετέβαλεν ἡ γυνὴ. « Ο μύθος παρὰ Κτησίῃ. » Filia Dercetus Semiramis, libidinosa et sanguinaria mulier, Syriæ dea nomine culta est, et propter eamdem Dercetum columbas et Semiramiis honorant Syrii; in columbam enim, quod fieri non potest, mutata est, ut nugatur Ctesias²⁵. Utrumque autem Clementis et Athenagoræ locum a Vossio²⁶, variis ex auctoribus ab eo citatis, egregie illustratum invenies. His adde, si velis, etiam Ciceronem, qui de Syrorum in pisces, imo et de Ägyptiorum in omne bestiarum genus veneratione sic scribit: « Pisces Syrii venerantur; omne sere genus bestiarum Ägyptii consecraverunt²⁷. » Quem in locum adisis Lescalopieri illustrations.

¹¹ Cicer. lib. ii *De leg.*, p. 336. ¹² Cicer. lib. i *De nat. deor.*, p. 210; Porphyr. apud Euseb. lib. iii *Præpar. evang.*, c. 4, p. 93, 94; Euseb. ibid. c. 5, p. 93; Minut. in *Octavio*, p. 52; Epiphanius. *Ancor.* § 105, c. 106, p. 106; Strab. lib. xvii, p. 812; Voss. lib. iii *De orig. et progr. idolol.*, c. 74. ¹³ pag. 25.

¹⁴ Älian. lib. x *De animal.*, c. 19. ¹⁵ Plutarch. lib. De Iside et Osir. p. 353. ¹⁶ Strab. lib. xvii *Geogr.*, p. 823. ¹⁷ Athen. lib. vii *Deipnosoph.*, p. 312. ¹⁸ p. 25. ¹⁹ lib. xii *Hist. animal.*, c. 5. ²⁰ Ovid. *Metam.*, lib. ix, fab. 6. ²¹ Voss., *De orig. et progr. idolol.*, c. 76. ²² p. 25. ²³ Älian. lib. xiii *De animal.*, c. 40. ²⁴ p. 25. ²⁵ Diodor. lib. ii *Bibl.*, p. 65; Girald. synt. 2 *Hist. deor.* ²⁶ Athenag. *Legat. pro Christ.*, p. 33, ap. Justi. ²⁷ Voss. l. ii *De orig. et progr. idolol.*, c. 23. ²⁸ Cicer. lib. iii *De nat. deor.*, p. 331, in-4.

ARTICULUS VI.

De regibus et privatis hominibus, deorum numero ascriptis, de Ceyce et uxore ejus Alcyone, de Ptolemæo quarto et Mithridate, de Menecrate medico, de Alexarcho et Nicagora, de Philippo rege et Demetrio.

Ex his, quæ hactenus retulimus, impiis hominum erroribus, fabulis, delirationibus factum esse putat Clemens¹⁶, ut reges ac privati etiam homines persuasum habuerint deorum ordini se impune ascribendi factam sibi fuisse potestem. Et vero ut de Alexandro Magno, quod nullus nescit, taceamus, Ceyx Trachiniorum rex, ut scribit Clemens noster¹⁷, suam propter nobilitatem, opes, et corporis formam, diis se æquiparare ausus, seipsum Jovem, et Alcyonem, uxorem suam, Junonem appellari voluit. De eo post Polycetum disputat Natalis Comes¹⁸, et suspicatur inde ortam Ceycis et Alcyonis in aves conversorum fabulam, quam fuse Ovidius prosequitur¹⁹. Nec id te moveat, quod hic Ceycem Luciferi, Clemens autem Æoli filium dixerit. Non una enim fuit scriptorum de Cœvis parente opinio, nec eadem omnes de eo tradiuerunt.

Narrat deinde Clemens²⁰ Ptolemaeum quartum ac Mithridatem Dionysi dei nomine appellatos. Prioris autem meminit Eusebius²¹ et alii, posterioris autem Cicero hæc in verba : « Mithridatem deum illum patrem, illum conservatorem Asie, illum Dionysum, Bacchum, Liberum nominabant²². »

Privatos inter homines, qui divinitatem usurparant, primum Clemens ponit Menecratem medicum, qui Jupiter cognominatus est²³. Is patria Syracusanus, et medicus professione, propterea quod homines sacro morbo laborantes sanaret, Jovem se esse jactabat. Testes tantæ dementiae si quosdam tibi dari velis, Athenæum illico, Ælianum, Suidam, et si necesse habeas, Casaubonum, ac plures alios citatimus²⁴.

Nec minus arrogans et insanum fuit Alexarchi grammatici facinus, qui seipsum in Solis similitudinem cingere non dubitavit²⁵. Testatum autem

A Athenæus fecit Alexarchum, Cassandri Macedonia regis fratrem, ad ejusdem fratris sui duces hæc scripsisse in verba : « Alexarchus bellator primipilos Solis filios salvere jubet²⁶. » An autem idem cum ejusdem nominis grammatico fuerit, aliorum esto judicium. Interea vero ex eodem Athenæo planius disces, quis sit ille Nicagoras, quem Clemens nomen Mercurii sibi arrogasse ibidem testatur²⁷. Quæ quidem quomodo Hervetum sugerint, non imerito forsitan miraberis.

Apud Diodorum Siculum²⁸ legimus Philippum, regem Macedoniae et Alexandri Magni patrem, se ob magnitudinem imperii, in duodecim deorum, tanquam 75 ejusdem divinitatis participem, numerum aggregari voluisse. Nihil itaque mirum est, si Athenienses nefaria, ut ait Clemens²⁹, adulatio illum in Cynosarge, quod Herculis gymnasium erat, precepérunt adorari. Pausanias vero memorie prodidit Athenis fuisse delubrum Herculis, haud dubio in memorato a nobis ex Plutarchi auctoritate gymasio, ab alba cane Cynosarges appellatum³⁰. In hoc igitur templo Athenienses Philippum, ibi procul dubio posita ejus statua, adorari decreverunt. De Cynosarge porro videsis Suidam atque Erasmus Adagior. chil. iii. cent. 4. adag. 70, p. 603.

Testis adhuc nobis est Clemens non minores Demetrio, quam Philippo, honores ab Atheniensibus delatos fuisse : « Demetrium quoque ipsum, inquit, deum vocantes et ubi ex equo descendit, Athenas ingrediens, est templum Demetrii Κατερίνης, hoc est descensoris³¹. » Eodem pene modo Plutarchus scribit : « Locum etiam, ubi primum descendederat de curru, consecraverunt, posueruntque ibi aram, quam Demetrii Catabatæ, id est desultoris nominavere³². »

Lamiae vero meretricis, quam Clemens ab eodem Demetrio perdidit amatam ait³³, mentionem Athenæus ac Diogenes Laertius fecerunt. At isti, sicut Plinius, addunt ab Atheniensibus positas huic Demetrio trecentas sexaginta statuas, ab iis tanen paulo post dejectas, venditas, submersas, concutatas, in frusta concisas, ac penitus obritas³⁴.

CAPUT X.

De paganorum oraculis, ludis et certaminibus.

ARTICULUS I.

De oraculorum apud paganos defectu, de lebete Thesproteo, de Gerandryo, et Jovis Ammonis oraculo, de Castalio, et Celophonis, Clarii, Didymai et Ampliarai fonte; de capris et corvis ad divinandum exercitatis.

Falsitatem ethnicae religionis non ex illis tantummodo insulis, planeque absurdis paganorum erroribus et insanis obsecratarum mentium opinionibus demonstrat Clemens, verum etiam ex eorum, quæ cæteris omnibus pluris faciebant, oraculorum defectu. Quapropter ad omnes eorum impietas varia que superstitiones, suo adversus gentes in libro radicitus extirpandas, ab hoc veluti illorum capite, aggreditur³⁵; ut, eo amputato, monstrosa omnia

portentosi corporis membra facilius corruant et destruantur. Quidquid porro adversus hæc paganorum oracula brevi inductione disputat, illud totum totidemque verbis ab Eusebio descriptum, atque a Gregorio Nazianzeno Theodoretoque confirmatum et illustratum quilibet invenire poterit³⁶. Nec minimam quidem lucem eidem loco afferunt Plutarchus *De oraculorum defectu*, et *De Pythia oraculo*, rursus vero Eusebius lib. iv *Præpar. erang.* c. 2 et seq. Item Leo Allatius *De engastrimytho*, Servatius Galles *De Sibyllis et earum oraculis*, denique alii seu veteres seu recentiores, nostræque acti scriptores.

Quapropter Hervetus quosdam ex illis, non quidem etate sua posteriores, sed longe superiores, et sibi facile obvios, si vel unquam semel, vel sal-

¹⁶ p. 35. ¹⁷ ibid. ¹⁸ Natal. Comes, lib. viii Mythol., c. 46. ¹⁹ Ovid. lib. xi Metam., fab. 10. ²⁰ ibid. ²¹ Euseb. in Chron. ad art. 1936. ²² Cicer. orat. 24, pro Flacco. ²³ p. 36. ²⁴ Athen. lib. viii Deipnos, p. 389; Ælian. lib. xii Var. hist., c. 51; Casaub. lib. viii Animadv. in Athen., c. 10, p. 515. ²⁵ ibid. ²⁶ Athen. lib. iii Deipnos., p. 98. ²⁷ ibid. lib. vii, p. 289. ²⁸ Diodor. Sic. lib. xvii in fin.; Plotarch. in vita Themist., init. ²⁹ Clem. ibid. p. 36. ³⁰ Pausan. lib. i Attic., p. 47. ³¹ pag. 36. ³² Plutarch. in vita Demetr., p. 893. ³³ ibid. ³⁴ Athen. lib. xiii Deipnos.; Plin. lib. xxxiv Hist. nat., c. 6, p. 99. ³⁵ Admon. ad gent., p. 2. ³⁶ Euseb. lib. ii Præpar. evang., c. 3; Greg. Naz. orat. 3 et 4 in Julian; Theodoret. tom. IV Græc. affect., serm. 10, de orac., p. 625 et 632.

tem attentius legisset, inde utique didicisset lebetem Thesprotæum ab ære Dodonæo, non solum ab Eusebio, Clementis excerto⁹⁷, sed etiam a Theodoreto, quemadmodum ab ipsomet Clemente distingui. Quid vero, quod Billius his Gregorii Nazianzeni verbis : « Non jam quercus loquitur, non jam lebes vaticinatur⁹⁸, » utrumque eodem plane modo, ac ipsa Clementis nostri oratione, secerni arbitratur? Neque vero constat lebetem Thesprotæum idem omnino fuisse atque as Dodonæum: sed persuasum nonnulli habuerunt aliquod inter utrumque intercessisse discrimen. Qua quidem de re consulendi sunt Suidas ad verbum Δωδωναῖον χαλκεῖον, atque Erasmus *Adag.* chil. 4, centur. 4, prov. 7, p. 23. Illud tamen a nobis dissimulari non potest, quod etiam Clemens ac Theodoretus de lebete Thesprotæo et ære Dodonæo, paucis quibusdam verbis interpositis, loquantur; non inde tamen sequitur aliquod inter utrumque discrimen constitui. Non semel enim iis usuvenerit, ut de una eademque re, interjectis quandoque nonnullis verbis, revera disputaverint.

Deinde Clemens Gerandryon, quod Jovis Ammonis oraculum esse aijunt, suo tempore evanuisse ulla sine bæsitatione affirmat⁹⁹. Nec immerito quidem. Nam Strabo, qui Augusti et Tiberii auctate florebat, celeberrimum olim illud Ammonis oraculum fere desertum, aliaque ejusmodi vaticinia plane neglecta his declarat verbis : « Multis a nobis de Ammone dictis id tantum adjicimus, veteribus et divinationem universam et oracula in summo fuisse honore, nunc eadem admodum negligi; Romanis in Sibyllæ oraculis et Etrusa divinatione per extispicia, auguria et servationes de cœlo acquiescentibus. Itaque Ammonis oraculum fere desertum est, quod in honore quondam fuerat¹⁰⁰. » Plutarchus vero circa Trajani tempora Ammonium inducit de Ammonis oraculo dicentem : « Nunc quidem videatur emarcessere¹⁰¹. » Cui respondet Cleombratus tum omnia, quæ in iis locis erant, duobus tantum aut tribus exceptis, defecisse oracula. At nemo dubitat ea omnia et Christi adventu, et apostolorum prædicationibus abrogata penitus fuisse et antiquata. Unde Prudentius, Theodosio Magno imperante, sic cecinit :

Nec responsa refert Libycis in gentibus Ammon.

Quid porro sibi velit Hervetus, nescimus, cum in hæc subsequentia Clementis verba : « Silencio certe mandatus est fons Castalius¹⁰², » observat Pausaniam hujus quidem meminisse fontis¹⁰³, sed quod « fuerit divinatorys» nihil prorsus dixisse. Vero autem putat esse simile huic fonti, quia non procul esset a Delphis, vim quoque divinandi ei attributam. Sed quorums hæc tam inutilis observatio? Quid namque clarius illis, quæ Hervetus nunquam legisse videtur, Luciani verbis? Qui hoc ulla pacto fieri possit, Mome, neque præsente nobis triplete, neque thymiamatis, nec fonte auguriale, cuiusmodi est Castalia¹⁰⁴? Nec minus perspicue Ammianus Marcellinus : « Curiosior Julianus, inquit, novam consilii viam ingressus est, venas fatidicas Castalii recludere cogitans fontis, quem obstruissæ Cæsar dicitur Adrianus mole saxorum ingenti, veritus ne ut ipse præcinentibus aquis capessendam rempublicam comperit, etiam alii similia docerentur, ac statim circum humata corpora statuit exinde transferri eo ritu, quo Athenienses insulam purgarent Delon¹⁰⁵. » Scimus quidem id ad

A Castaliæ fontem, qui in Syria prope Daphnem Antiochiae ab aliquibus cum Suida et Sozomeno referri¹⁰⁶. Sed præterquam quod Clemens **76** nullum nominatum fontem appellat, certe alii plures hoc de fonte Castalio, seu Castalino, radices Parnassi montis irrigante, contendunt esse intelligendum. Cæterum nulli dubium esse potest, quin Clemens noster de eodem, quo Gregorius Nazianzenus, Theodoretus et alii scriptores, Castalio fonte dispaterit.

Ad Colophonis vero fontem, quem ibidem obsoluisset Clemens dicit, quomodo olim oracula et responsa redderentur, sic dilucide planeque Cornelius Tacitus explicat : « Non semina illic, ut apud Delphos, sed certis e familiis et ferme Mileto accutus sacerdos numerum inodo consultantium et nomina audit; tum in specum ingressus, hausta fontis arcari aqua, ignarus plerumque literarum, edit responsa, versibus compositis super rebus, quas quis mente concepit; et serebatur Germanico per ambages, ut mos oraculis, maturum exitum cecinisse¹⁰⁷. » De hoc fonte Tertullianus scribit : « Lymphaticos efficit Colophonis scaturigo dæmoniacæ¹⁰⁸. »

Plinius quoque non solum hujus fontis fecit mentionem, sed etiam Clarii et Didymei¹⁰⁹; Cicero autem¹¹⁰, Diodorus Siculus¹¹¹ et alii plures, Amphiaraï, de quo hec canit Horatius :

. *Concidit auguris
Argivi domus, ob lucrum
Demersa excidio¹¹².*

Herveto ea longe difficultiora videntur, quæ Clemens de capris corvisque postea narravit : « Ad barum præstigiarum mercaturæ societatem adducuntur capræ, quæ sunt ad divinationem exercitatae, et corvi qui hominibus responsa dare ab hominibus docentur¹¹³. » At Græcus Clementis scholiastes, nondum editus, illum ad Carani, primi Macedonum regis, historiam allusisse arbitratur. Quod quidem his exponit : « Καρανῷ τῷ Ποιάνθους νιώ ἐξ Ἀργούς μέλλοντι ἀποικίαν στέλειν ἐπὶ Μαχεδονίαν εἰς Δελφούς ἐλθόντι ἔχρησεν δ' Ἀπόλλων. »

Φράξει, δὲ Καρανή, τέλος δ' ἔμπορος μῆνος. Ξεπρολιπώτῳ Αργος τε καὶ Ελλάδοι καλλιρύται,

Xáρει πρὸς πηγὰς Ἀλιάκμονος, Ἐρθαδὸν αὖτις Βοσκομένας οὐδεὶς πρώτον τέτε τοι χρεόν ἔστιν Ζηλωτὴν ράτειν αὐτὸν τερεάρ τε προπάσαρ.

Ἐκ δὴ τοῦ χρησμοῦ προθυμότερος γενόμενος Καρανὸς σὺν τισιν Ἐλλήσιν ἀποικίαν στειλάμενος, ἐλῶν εἰς Μαχεδονίαν ἔχτισε πόλιν καὶ Μαχεδόνων ἐβασίλευε, καὶ τὴν πρότερον καλουμένην Ἐδεσσαν πόλιν, ΑΙγας μετωνόμασεν ἀπὸ τῶν αἰγῶν ψεύτο δὲ τὸ παλαῖν ἡ Ἐδεσσα ὑπὸ Φρυγῶν καὶ Λυδῶν, καὶ τῶν μετὰ Μίδου διακομιζέντων εἰς τὴν Εὐρώπην. Ταῦτα Εὐρωπόιαν ἴστορει ἐν τῇ ἴστορᾳ καὶ τῷ Ἰνάρῳ. « Καρανὸς Ρωμαῖος filio cum Argos coloniam in Macedoniam deducturus esset, venissetque Delphos, oraculum Apollinis respondit :

*Ausculta, divine Carane, meisque attendito verbis :
Lingue Argi Græcique lares, ubi semina semper
Pulchra sunt, vade ad fontes Aliacmonis, atque
Pascentes capras ubi primum rideris, illic
Siste gradum, primusque isic tu vivito felix.*

« Alacrior hoc oraculo factus Caranus, cum Græcis aliquot deducta in Macedonia Colonia, ibi urbem condidit, primusque apud Macedonas imperio potitus, urbem, quæ prius Edessa vocabatur, mutato

⁹⁷ *ibid.* p. 9. ⁹⁸ Greg. Naz. orat. 4, adv. Julian., p. 507. ⁹⁹ *ibid.* p. 9. ¹⁰⁰ Strab. lib. xvii Geogr., p. 813. ¹⁰¹ Plutarch. De orac. defect., p. 411. ¹⁰² p. 9. ¹⁰³ Pausan. lib. xx Phocic., p. 274. ¹⁰⁴ Lucian. Dial. Jupiter trage., p. 693. ¹⁰⁵ Ammian. lib. xxii, p. 528. ¹⁰⁶ Suid. ad verb. Κασταλία; Sozomen. lib. iii Hist., c. 19, p. 626. ¹⁰⁷ Tacit. lib. ii Annal., de Gern., p. 266. edit. Paris. 1622. ¹⁰⁸ Tertul. lib. De anim., c. 50. ¹⁰⁹ Plin. lib. v Hist. nat., c. 29, et lib. vi, c. 16. ¹¹⁰ Cicer. lib. i De divinat., p. 270, et lib. ii De nat. deor., p. 214, et l. iii, p. 247. ¹¹¹ Diodor. Sic. l. iii Biblioth., p. 186 et seq. ¹¹² Horat. Carm., lib. iii, od. 16. ¹¹³ pag. 9.

nomine Αέγαμ a capris voluit appellari. Olim A vero Phryges et Lydi, cæterique qui cum Mida in Europam trajecere, Edessam incolebant. Hæc Eu-phorion in historia et Inacho. Idem a Justino historico, iis tamen quæ ab Apollinis oraculo dictata fuerunt plane prætermisis, paulo enodatus scrip-tum est¹¹. Verum cum de capris ad divinationem exercitatis Clemens loquatur, quis illum ad hanc Carani caprariumque seu veram seu fictam historiam allusisse crediderit?

Ad Clementis vero mentem ea fortassis propius accedunt, quæ Diodorus Siculus de invento a capris Delphico oraculo ex vetera, ut ait, fabularum traditione perhibet¹². Sæpius enim accidisse dicit, ut si ex pascentibus capris aliqua ad voraginem, ubi fani Delphici aditus postea patuit, semel aspe-risset, tum illa « mirum in modum exsultaret, et voceum ab usitata prius dissonam emitteret ». Si quis tamen usurpatum a Clemente ἡσχημένας αἴτιος, « capræ exercitatae », non his proprie, sed aliis humana arte ad divinandum exercitatis conve-nire contendat, huic plane penitusque repugnare non audemus. Attamen cum illæ capræ divinitus, ut paganorum more loquamur, edocet et institutæ dici videantur, non jure forsitan immerito quis conjicet hanc fatulam, apud paganos adeo cele-breum, ibi a Clemente nostro refelli atque exagi-tari.

Pluribus forsitan verisimile illud non censebitur, quod de corvis, ab eodem Clemente commemoratis, obseruat idem illius Græcus scholiastes : Βούτοι πολεμούμενοι ὑπὸ Αἰολέων, ἔλαboν χρησμὸν, εἰ δὲ πολεμεῖν. Οὐ δέ Ἀπόλλων εἶπεν αὐτοῖς. Οὐτὸν δῆτε λευκοὺς κόρακας, τότε πολεμήσατε. Κατὰ τινὰ δὲ καιρὸν νέοι τινὲς κατὰ παιδίαν γυψώσαντες κόρακας ἀφῆκαν ἐπτασθαι. Νομίσαντες Βούτοι τοῦτο τὸν χρησμὸν δηλοῦν, ἐξελθόντες ἐπολέμησαν, καὶ ἀπώλοντο. Οὐθὲν καὶ ἡ παρομία, Εἰς κόρακας, ἀντὶ του, εἰς ἀπολέαν. Καὶ οὕτω μαντικοὶ κόρακες ἐνομισθήσαν. Βοειτι, ab Αἰολibus bello lacessiti, oracula lumen consuluerunt, utrum ipsi bellum suscipere expediret. Apollo autem eis respondit : Cum corvos albos videritis, tunc bellum gerite. At elapso quodam temporis intervallo pueri per insun corvos a se gypso illitos dimiserunt. Credentes autem Boetii hanc esse oraculæ explicationem, initio certamine cœsi sunt. Inde proverbium : Ad corvos, hoc est, ad perniciem. Postea vero corvi habiti sunt augura-les. Aristophanis siquidem interpres, ab Erasmo in ejusdem proverbiæ expositione citatus, rem aliter narrat¹³.

Verum quounque tandem modo illa se habue-rint, huc sane non videtur collineasse Clemens; quippe qui de corvis ab hominibus responsa dare institutis disputet. Porro autem cum vix illa esset avis, ex qua pagani plura sive ab ortu solis volante, sive ab occasu, seu a dextris, seu a sinistris, seu alio quovis modo auguria agerent, haud dictu facile est de quibus intelligendus sit hic Clementis nostri locus. Non claris siquidem verbis ab eo dicuntur quomodo corvi, an simulata voce humana, aut aliis signis responsa hominibus reddiderint. De his autem auspiciis consule, si vacat, Aldrovandum lib. xii Ornithologia, cap. 1, pag. 709 et seqq.; Tiraquetum in Alexandri ab Alexandro lib. v Genial. dier., cap. 13, pag. 499, etc., Julium Cæsar. Bulenger. lib. De oraculis et ratibus, ac præcipue cap. 5, 6, 9, 128 et 150; Joannem Antoniuin Vene-reum lib. De oraculis et divinat. antiquorum, et Plutarchi librum De oraculorum defectu, tom. II, pag. 409 et seqq.

77 ARTICULUS II.

De turpibus apud paganos ludis et certaminibus Pythiis, Isthmiis, Nemeis et Olympicis; de mysteriis in Sagra et Alimunte.

Quam turpis, impia et absurdâ apud paganos fuerit ludorum certaminumque Pythiorum, Isthmi-rum, Nemeorum, atque Olympicorum origo, pacis Clemens aperit¹⁴. Quæ autem ibi scribit, hæc et ab Eusebio de verbo ad verbum sunt transcripta, et nulli, uti putamus, incognita esse possunt. Ve-ruuntamen si ea fusius tibi explicari volueris, ad Natalem Comitem, qui longam de eorum unoquoque, sicut Fasoldus et Meursius de Olympicis, disputationem instituit¹⁵. Prætermittere tamen nos possumus illa Helladis apud Photium de iis ludis certaminibusque verba : « Primo quidem instituta fuerunt Panathenæa; deinde Eleusinia mortuo Pe-lia certamina Thessalæ instituerunt; post Isthmia in honorem Melicertæ; inde ab Hercule Olympia; B dehinc Neaea, mortuo Archemoro; postremo post casum Cirrhæ Pythia instituta sunt¹⁶. » Ipse velero Clemens noster in primo Stromatum libro docet Isthmia a Glauco propter Melicertam p. et elapsos a Moysis principatu 296 annos suis constituta¹⁷. De his porro aliisque supra memoratis ludis et certaminibus adisis Guilelmum Loya, qui chronologicam eorum seriem duobus abhinc annis Oxonii divulgavit.

Magnam porro difficultatem Herveto ea creare-runt, quæ Clemens addidit : « Quæ vero in Sagra mysteria, et quæ in Alimunte Atticæ, circumscripta sunt Athenis, mundi autem sunt probrum et de-decūs, et certamina, et phalli Baccho consecrati¹⁸. » Palam enim et aperte ille ipse net declarat se horum mysteriorum, Atticæ finibus circumscriptorum, mentionem qui fecerit scriptorem invenisse nullum.

Sed ipsi neque satis diligenter exploratum vi-detur utrum Clementis nostri textus integer aut depravatus esset, neque mysteria Cereris Eleusina et Bacchi satis comperta. Nam Græca auctoris nostri verba sic in editis leguntur : « Άλλὰ τὰ μὲν Σάγρα μυστήρια, καὶ τὰ ἐν Ἀλιμονᾷ τῆς Αττικῆς, Ἀθηνῶν περιώρισται, αἰσχος; δὲ κορυφὴ, οὗ τε σύνοντες καὶ οἱ φαλλοὶ οἱ Διονύσιοι ἐπιτελοῦνται. Clarum vero et perspicuum est ibi plurimæ et obscena ethnoricorum mysteria a Cle-mente nostro jure ac merito vexari atque pro-scribi.

Sed priora verba adulterationis postulat Meursius, qui pro ἐπὶ Σάγρᾳ μυστήρια legendum esse contendit ἐπὶ « Αγρᾳ μυστήρια¹⁹. » Nec plane quidem immerito. Nam emendationem suam ille probare nititur cum Stephani, tum Eustathii au-toritate; et illius quidem of Agra dicentis : « Agra et Agræ locus, singulariter et pluraliter. Est autem Atticæ ante urbem, in quo parva mysteria celebrantur. » Eustathii vero, qui in Homeri *Iliad.* in hac animadvertisit : « Nomen Agra est et Agræ, ubi parva agebantur mysteria, quæ dicuntur in Agris. » Quamobrem censem idem ipse Meursius Clementem de minoribus Cereris Eleusina my-steriis, quæ Agræ celebrabantur, esse intelligentem.

In manuscriptis tamen Græcis nostris codicibus eadem omnino lectio atque in editis constantissime exhibetur. Neque dicas, velim, id factum esse so-lita librariorum oscitania et hallucinatione. Et enim in notulis ad marginem adjectis illud ad ex-plicandam vocem Σάγρᾳ scholion legitur : Ήλας τῆς Ἰταλίας, ἀφ' ἧς καὶ ἡ παρομία. Αἰγαίοτερα

¹¹ Justin., Hist. init. lib. vii. ¹² Diodor. Sic. lib. xvi Histor., p. 523. ¹³ Erasm. Adag. ¹⁴ pag. 21. ¹⁵ lib. v. in Mythol., c. 1, 2, 3, 4; Fasold. De festis Græc., decad. 4, fest. 1; Meurs. Graecæ serial. lib. v. ¹⁶ Pnot. Biblioth. cod. 279, p. 1590. ¹⁷ lib. i Strom., p. 355. ¹⁸ pag. 21. ¹⁹ Meurs. De Cer. Eleus., c. 6.

τῶν ἐπὶ Σάρρᾳ. Quod quidem adagium a Cicerone confirmatur, explicaturque : « Nam de Sagra Græcorum, ait, etiam est vulgare proverbium : qui quæ affirmant, certiora esse dicunt, quam illa quæ apud Sigram ». Strabo autem nobis insuper unde ortum sit illud proverbium, sic evolvit : « Post Locros sequitur Sagra fluvius, quem femino genere efferrunt : ad eum est templum Castorum. 200,000 Locrenses cum iheginiis de 103,000 Crotoniarum pugna commissa victoriam reportarunt. Atque hinc aiunt tractum contra fidem rei derogantes : Veriora sunt hæc rebus apud Sagra gestis ».

Sed ibi, ut certe vides, non de urbe sed de fluvio loquitur. Atque ut Pliniius taccamus », Cicero quoque idem prius dixerat : « Cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Loci maximo prælio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ memorie proditum est ». Atqui hæc mysteria, de quibus Clemens noster disputat, in urbe potius quam ad fluvii ripas peracta fuisse quis negaverit? Vero igitur similior videtur Meursii correctio quam manuscriptorum quantumvis veterum lectio, quæ ex amanuensi quodam librario,

A cui Sagra magis quam Agra nota erat, fortasse prodit.

De aliis autem mysteriis, quæ Alimunte fieri solebant, isthæc Herveto incognita Arnobius litteris consignavit : « Pudor me habet Alimontia illa proferre mysteria, quibus in Liberi honorem patris, phallos subrigit Græcia ». Verum multi haud dubie suspicabuntur hæc non alinde quam ex Clemente nostro fuisse delibata. Si res autem ita se habeat, quæret sane aliquis utrum Arnobius verum auctoris nostri percepit sensum, et vera dixerit. Ab illo siquidem Alimontia et Bacchi mysteria confunduntur, quæ videntur a Clemente nostro non obscure distingui. Sed illa si a se invicem Clemens secernat, Alimontia certe a præoribus Agræ fieri soliti minime distinxisse plurimis procul dubio videbitur. Quapropter haud ægre nobis persuadebit aliquis Clementem de iisdem, quæ tam Alimonte quam Agræ celebrari consueverant, loqui Cereris Eleusinæ mysteriis, nisi aliud quispiam ipsum toto illo in loco non de aliis quam obscurissimis Bacchi phallis sermonem fecisse demonstret.

CAPUT XI.

Philosophorum et poetarum ethnicorum de diis primisque rerum principiis opiniones, et de iis quos atheos nuncupaverunt.

ARTICULUS I.

De prima philosophorum classe, qui unum aut plura elementa dixerunt prima esse principia rerum ; de opinione Thaletis, Anaximenis, Diogenis Apolloniatis, Parmenidis, Hypsasi Metapontini, Heracriti, et Empedoclis; ubi et de Macedonibus ac Sarmatis.

Ne quis absurdissimas, de quibus hucusque disputationem, desipientis humani ingenii opiniones, vel potius immania ac fodiissima humanarum opinionum monstra, ab infiniti tantum plebis aut imperiti vulgi hominibus asserta et propugnata fuisse causaretur; idcirco Clemens ad omnia philosophorum, de primis rerum principiis, seu de Deo 78 ipso, documenta invictè refellenda aggreditur, eaque a veritate et recta ratione penitus abhorruisse demonstrat ». Manifestum itaque facit philosophos, qui ignem vel aquam primum principium constituerant, illud a Persis, aut Sarmatis, aut magis acceperisse, quemadmodum ex eadem philosophorum opinione indoctum vulgus Vulcano ac Neptuno divinitatem attribuere postea edocutum est. Quid enim, ait Clemens, Vulcanus, nisi ignea; quid Neptunus, nisi humida quædam substantia?

Sed agesis, et attento nobiscum perpende animo quanta sinceritate et diligentia ille varias eorumdem philosophorum opiniones recenseat, easque impugnet, refellat, et funditus evertat. Tres autem potissimum eas distinguit in classes, quarum prior illorum est, qui prima rerum principia vel in uno vel in pluribus elementis statuenda esse falso considerunt. A Thale autem Milesio, qui aquam, et ab Anaximene pariter Milesio, qui aerem primum principium esse arbitrabantur, exordium duxit ». At de utroque illo philosopho nos alibi disputavimus ».

Diogenem vero Apolloniatem Anaximenis opinioni subscriptissime non dubitanter asseverat. Et recte quidem. Nam de hoc codem Diogene pulchre Cicero : « Quid aer, inquit, quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensu habere potest, aut quan formam Dei ? » Attamen Diogenes Laertius hunc eidem aeri mundos infinitos et infinitum inane addidisse testatur : « Diogenes Apollothenidis filius, Apolloniates fuit, vir physicus et eloquentia in primis clarus. . . . Quæ autem opinatus est, sunt ista: Elementum esse aerem, inundos infinitos, et inane infinitum, densumque aerem ac rarescentem mundos gignere. Nihil ex eo quod non sit, fieri; neque in id quod non sit, corrupti ». Verum si ex aere mundi gignantur, solus ex ejus opinione aer, minime vero mundi etiam infiniti elementum primumque principium dici debent. Quod quidem ex his liquidius perspicere potest, quæ Plutarchus apud Eusebium de eadem Diogenis sententia memoria prodidit: « Diogenes Apolloniata aerem elementum ponit, moveri autem universa, et infinitos esse mundos affirmat. Cæterum ejusmodi sonniat eorum motionem; scilicet cum universum ita moveretur, ut rarius hic, alibi densius fieret, ubique major densitas continget, ibi convolutionem quādām effecisse, tum similem in modum cætera; quæ autem omnium levissimæ partes essent, eas regione superiori occupata, solem produxisse ». Porro autem Augustinus addit eum docuisse sine divina ratione, cuius aer compos est, ex eo nihil posse fieri : « Aerem quidem dixit, » Augustini verba sunt, « rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed cum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset ».

Pergit Clemens, et deos a Parmenide ignem et terram introductos perhibet. Idem a Laertio antea traditum legitur: « Parmenides, inquit, Pyretis filius, Eleates, Xenophontis auditor fuit; tametsi

⁶³ Cicer. lib. iii De nat. deor., p. 214. ⁶⁴ Strab. lib. vi Geogr., p. 261. ⁶⁵ Plin. lib. iii Nat. hist., c. 10. ⁶⁶ Cicer. lib. ii De nat. deor., p. 214. ⁶⁷ Arnob. lib. v Adv. gent. ⁶⁸ pag. 42 et 43. ⁶⁹ pag. 42. ⁷⁰ lib. ii Appar., dissert. 2, c. 7, § 29. ⁷¹ Cicer. lib. i De natur. deorum, p. 200. ⁷² Laert. lib. ix De vita et dogm. philosoph., § 57. ⁷³ Euseb. lib. i Præpar. evang., c. 8, p. 25. ⁷⁴ Aug. lib. viii De civit., c. 2.

eum Theophrastus in epitome Anaximandrum adivisse tradat Prinus hic terram globosam dixit, et in medio sitam, duoque esse elementa, ignem et terram; illum opificis, hunc materiae tenebre ordinem Floruit Olympiade sexagesima nona ¹⁶.

Nobis tamen aliquis forsitan objicit unum tantum principium, scilicet ignem ab eodem Parmenide constitui. Nonne enim, inquiet ille, id Cicero his memorat verbis? « Parmenides ignem, qui moveat terram, quae ab eo firmatur ¹⁷. » Respondet Aldobrandinus Parmenidem de principio efficiente duntaxat loqui, et quia terram ab igne formari adject, aliud ab ipso indicari principium ¹⁸. Sed hac responsione nodus difficultatis potius secari videtur, quam solvi; nisi dixeris terram ab igne, sicut materiam, ut aiunt, a forma sic effungi, ut ab eo suam speciem et figuram accipiat. Hac quippe explicatione facilius intelliges, ignem, sicuti dixit Laertius, opificis et terram materie tenere ordinem. Sed nostrum forsitan in hocce parum sibi constantis hominis errore enucleando frustra teritur tempus. Plures siquidem alios deos, vel deorum potius monstra, ab illo ipso Parmenide inventa sic alibi docet Cicero: « Parmenides commentitium quiddam coronæ similitudine efficit, Stephanum appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cœlum, quem appellat Deum. In quo neque figuram divinam, neque sensum quisquam suspicari potest. Multa eiusdem monstra, quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis eiusdem ad Deum revocat, quæ vel morbo, vel somno, vel obliuione, vel vetustate delentur. Eademque de sideribus, quæ reprehensa jam in alio, in hoc omittantur ¹⁹. » Denique præter Aldobrandium aliosque Laertii scholiastas, poteris Vossium consulere ²⁰, atque etiam Lescalopierium, qui hanc Parmenidis coronam in bonam partem explicare co[n]atur.

Non aliud Hippaso Metapontino et Heraclito Ephesio præter ignem Deum fuisse nobis Clemens postmodum auctor est. Simili quoque modo hanc utriusque philosophi opinionem exponit Plutarchus ²¹, et ex Plutarcho Eusebius: « Heraclitus et Hippasus Metapontinus (verba sunt Plutarchi) ignem omnium esse rerum principium perhibuerunt. Omnia enim dicunt ex igne nasci ²². » At in Diogenem Laertium, qui de utroque separatim disputat ²³, leges Menagii aliorumque observationes. Nos vero de Heraclito et Empedocle, quem huic Clemens subjunxit, ac de illorum sententiis sermonem alibi facimus ²⁴. Quapropter obiter hic mouebimus quod Clemens adjunxit, et Heryetus sibi incomptum esse declarat, Macedones et Sauromatas ignem coluisse; illud a Vossio tam diserte explanari, ut inde huic Clementis nostri loco non minima lux afferatur ²⁵.

ARTICULUS II.

De secunda classe philosophorum, qui aliquid elementis sublimius dixerunt esse primum rerum principium, de opinione Anaximandri, Anaxagoræ, Archelai, Leucippi, Metrodori, Democriti, Heraclidis, et de utriusque idolis, seu imaginibus; utrum Metrodorus fuerit Heracliti discipulus; de opinione Alcmæonis, Xenocratis, Chalcedonii, Stoicorum, Aristotelis, Theophrasti, et Epicuri.

Secunda philosophorum in classe Clemens eos

A collocat, qui aliquid sublimius præstantiusque elementis primum statuerunt esse rerum omnium principium. Tres autem eis duces præficit, Anaximandrum, Anaxagoram et Archelau[m], qui primo pro principio infinitatem habuerunt, ita tamen, ut duo posteriores mentem illi præesse voluerint ²⁶. Quaniobrem ille alibi de Anaxagora: « Primus, ait, Anaxagoras mentem rebus adhibuit ²⁷. » Enotatus vero hanc illius opinionem narrat Cicero lib. i De natur. 79 deor., pag. 199, et lib. iv Academ. quæst., pag. 33; Diogenes Laertius lib. ii De titis et dogm. philosophorum, in quem videsis Menagii aliorumque varias animadversiones; Plutarch. lib. i De placit. philosoph.; Tertull. lib. De anima, cap. 12; Eusebius lib. x Præpar. erangel., pag. 504. De illis tandem tribus philosophis nos quoque alio in libro quædam perstrinximus ²⁸.

Ilos autem apud Clementem nostrum excipiunt Leucippus et Metrodorus Chius, qui duplex esse principium, scilicet plenum et inane, opinabantur ²⁹. Clemens tamen id tanquam omnino certum et exploratum asserere non audet. Ibidem enim addidit ὡς ἔοιχεν, « ut videtur. » Tullius vero ulla absque hæsitatione hanc suis Leucippi opinionem, seu potius errorem affirmat ³⁰; quamvis illa paulo alter a Diogene Laertio hunc exponatur in modum: « Universum infinitum ait: hujus partem plenam esse, partem inanem; et elementa ait, mundosque ex iis infinitos esse, et in illa dissolvi ³¹. » Plutarchus quoque Metrodorum huic omnino suffragari apud Eusebium aperte significat ³².

Utrum autem idem ille Metrodorus in hac sententia diu perseveraverit, in dubium haud immixto vocari potest. Quædam etenim illius verba a Cicerone citantur, quibus nos scire aliquid præfracte negabat: « Metrodorus Chius, ita loquitur Cicero, i initio libri, qui est de natura: Nego, inquit, scire nos, sciamusne aliquid, an nihil sciamus, ne id ipsum quidem nescire, aut scire, scire nos, nec omnino, sitne aliquid, an nihil sit ³³. » Unde Laertius de eodem Metrodoro: « Hie se ne id quidem scire dicebat, quod nihil sciret ³⁴. » Menagius tamen hæc in Laertii textum a male seriatu quodam scriptore intrusa idcirco suspicatur, quod ibi de Metrodori dogmatibus sermo non esset. At cum ex Cicerone constet hunc fuisse Metrodori errorem, nullius certe momenti est hæc Menagii ratio. Quid enim prohibet, quin Laertius, ubi in philosophi illius mentionem incidit, hanc absurdam ejus opinionem obiter crediderit esse notandum? Ut ut sit, Aristocles apud Eusebium refert eundem Metrodorum iis adhuc subscriptissime, qui sonniaverant, « cuiusmodi quilibet appareat, ejusmodi etiam illud esse. De ceteris affirmari a nobis certo nihil posse ». Nec morari quemquam debet tanta tamque stupenda hocce in philosopho inconstantis animi levitas. Quid enim mirum si hic aliisque philosophi, a veritate toto cœlo aberrantes, in tam variis sibi que adeo repugnantes sententias abierint?

Majorem difficultatem Herveto ea sane habere videntur, quæ Clemens de Democrito continentur subnectit: « Ab his autem duobus, » Leucippo et Metrodoro, « mutuata adjecit simulacra, seu rerum species, τὰ εἴδη λα, Democritus Abderitanus ³⁵. » Fetur siquidem Hervetus hunc, ut Aristoteles prohibet, pleno et inani corpora insectabilia, quæ atomi dicuntur, adjunxisse. An autem Democritus ea ita

¹⁶ Laert. lib. ix De vitis et dogm. philosoph., § 21. ¹⁷ Cicer. lib. iv Academ. quæst., p. 47, init. ¹⁸ Aldebr. in civit. Laert. locum. ¹⁹ Cicer. lib. i De natur. deorum, p. 199. ²⁰ Voss. lib. De philos. lect., c. 7. ²¹ Plutarch. lib. i De plac. philos., p. 877. ²² Euseb. l. xiv Præpar. evang., c. 14, p. 748. ²³ Laert. lib. viii De vitis et dogm. philos., § 84, et lib. ix, § 1 et seq. ²⁴ Appar. lib. ii, dissert. 2, c. 7, § 29. ²⁵ Voss. lib. ii De orig. et progr. idolol., c. 64 et seq. ²⁶ pag. 43. ²⁷ lib. ii Strom., p. 364. ²⁸ lib. ii Apparat., loc. cit. ²⁹ ibid. ³⁰ Cicer. lib. iv Academ. quæst., p. 33. ³¹ Laert. lib. ix De vitis et dogm. philos., § 30 et 31. ³² Euseb. lib. i Præpar. evang., c. 8, p. 24. ³³ Cicer. lib. iv Acad. quæst., p. 24. ³⁴ Laert. lib. ix De vitis et dogm. philos. in Vita Anaximandri, § 28. ³⁵ Euseb. l. xvii Præpar. evang., c. 20, p. 766. ³⁶ pag. 43.

vocaverit, vel Clemens ludificans ea appellaverit εἰδώλα, a se certo affirmari posse inficiatur. Sed quid his Ciceronis verbis clarus et luculentius? « Democriti atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorum incursione non solum videamus, sed etiam cogitemus²⁶. » Alibi vero: « Quem tu Marium visum a me putas? Speciem, credo, ejus et imaginem, ut Democrito videtur. Unde prosectam imaginem? A corporibus enim solidis, et a certis figuris, vult fluere imagines²⁷. » Eadem porro non solum ab illo aliis in libris, sed etiam ab Augustino traduntur²⁸. Ex quibus colligi potest idem a Laertio his etsi paulo obscurioribus verbis significari: « Ορὴ δὲ ἡμᾶς κατ' εἰδώλων ἐμπτεύεις, « intueri nos incidentibus rerum imaginibus²⁹. » Porro autem Clemens Heraclidem Ponticum ad illam Democriti opinionem accessisse scribit: « Heraclides Ponticus alicubi ad Democriti abripitur simulacra³⁰. » Et hunc quidem suos puerilibus fabulis infecisse libros testis nobis est Cicero.

Quod autem ibidem Clemens Democritum a Leucippo et Metrodoro suam opinionem desumpsisse addidit, negotium forsitan alicui facesset. Etenim non solum Suidas³¹, sed ipsem Clemens alibi scribit Metrodorum fuisse Democriti auditorem³². Quapropter Menagius alium Suidae locum, ubi sic habetur: « Ἀλεξάνδρου τοῦ μαθήτου τοῦ Χίου οὐ διδάσκαλος ἦν Μετρόδωρος ὁ Ἀσθράτης³³ », censem esse emendandum, ibique legendum ἦν Ἀγηράκητος ὁ Ἀσθράτης. Ita sane persuasum omnino habebat Democritum fuisse Metrodori Chii præceptorem. Non id tamen adeo certum erat, ut nullus plane relictus esset dubitandi locus. Laertio enim si fidem habemus, variae erant de ejusdem Metrodori magistro opiniones: « Metrodorum alii, inquit, Nessum Chium, alii Democritum audisse tradunt³⁴. » Caeterum quanvis Democritum audierit Metrodorus, nihil tamen vetat, quominus præceptor, reiecta priore sententia, aliam deinceps, quam veriorem putabat, discipuli opinionem amplexus sit.

Incomptum sibi adhuc esse scribit Hervetus unde Clemens noster accepit Alcmaeonem Crotoniatem docuisse astra, utpote quae sint animata, vera esse deoꝝ. Nihil siquidem ait ea de re a Diogene Laertio, vel Plutarcho traditum. Quid ergo sibi voluit Laertius, cum de codem Alcmaone scripsit: « Lunam hanc semipternam habere naturam dixit³⁵? Quis, amabo te, semipternam potest habere naturam, nisi Deus ipse, vel qui divina natura prædictus est?

Sed si haec Herveto non sufficient, audeat Ciceronem, et eum longe clarus expressiusque de hac Alcmaonis opinione loquentem audiat: « Crotoniates auctor Alcmaeo, qui soli et lunæ reliquisque sideribus, animoque præterea divinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus immortalitatem dare³⁶. » Haec certe Hervetum quomodo fugerint, quis non iuriatur?

Progradiamur, et Clementem nostrum de aliis philosophis disputantem sequamur: « Xenocrates, inquit, fuit hic Carthaginensis, septem quidem deos planetas, octavum vero, qui ex his omnibus constat, mundum tacite significat³⁷. » In nostris cum editis, tum manu exaratis codicibus habetur Καρχηδόνιος, Hervetus tamen legendum putat Χαλκηδόνιος, quandoquidem Laertius hunc Chalcedonen-

A sem, Χαλκηδόνιον, fuisse scribit. Et Casaubonus quidem observat, in antiquis Laertii libri editionibus verbum Καρχηδόνιος representari, sed omnino mendose, eique Χαλκηδόνιος, quod Menagius in regio Laertii codice reperiri monet, esse substituendum. Hac autem codicum varietate ac dissensione quid statuendum sit si queras, a Cicerone forsitan id discere poteris, qui Xenocratem Chalcedonium sic appellat: « Speusippum sororis filium Plato philosophiæ quasi hæredem reliquit: duos autem præstantissimos studio atque doctrina Xenocratem Chalcedonium, et Aristotelem Stagyritem³⁸, » Ciceroni vero Ἀelianus, Suidas et Theodoretus aperte susfragantur³⁹.

B 80 Neque opponas velim, ab ipsomet Clemente nostro Xenocratem loco citato, et al bi Καρχηδόνιον cognominari: ab illo enim alicubi Χαλκηδόνιος etiam vocatur⁴⁰. Illius porro de octo diis sententia a Cicerone, jam laudato, hunc exponitur in moduni:

« Xenocrates deos octo esse dicit, quinque eos, qui in stellis vagis nominantur, unum qui ex omnibus sideribus, quæ inlata coelo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus Deus; septimum solem adjungit, octavumque lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest⁴¹. »

Sed hunc Ciceronis locum Hervetus non magis intellexisse videtur, quam ea, quæ de Stoicorum opinione Clemens continentur subnectit: « Sed nec prætermittam Stoicos, qui omnem quantumvis vi-lem et abjectam materiam dicunt Deum pervadere, qui aperte suam philosophiam afficiunt dedecore⁴². » Recte quidem, inquit Hervetus, si Stoici Deum corporea forma, secus autem si, ut probabilius ipsi videtur, incorporeo et spirituali modo res omnes pervadere crediderint. Clementem itaque falsi insinuat, ac Stoicos ab illo immerito reprehensos suisse opinatur.

Siccine ergo Hervetus, cum hæc scribebat, eorum oblitus fuerat, quæ Clemens in suis Stromatum libris tam constanter postea asseruit: « Quinetiam Stoici non recte dicunt Deum, cum sit corpus, vilissimam pervasisse materiam. » Alio autem in libro: « Non est Deus humana forma prædictus, ut audiat, neque ei sensibus est opus, ut placuit Stoicis, maxime auditu et visu; non posse enim unquam alter apprehendere⁴³. » Nunquid igitur et ibi Hervetus Clementem erroris et lapsus postulabit? Eiusdem ergo erroris postulet Aristoclem, qui de Stoicis hæc in septimo *De philosophia* libro memoriae prodidit: « Rerum elementum, ut Heraclitus, ignem esse volunt, ejus vero principia materiam, atque Deum, ut Plato; verum hoc discrimine, quod Stoici ambo illa, tam efficiens quam patiens, corpora esse dicant; Plato contra primum illum effectorum incorporeum auctorem esse statuat⁴⁴. » Erroris quoque et eos accuset, qui apud Ciceronem auctor omnia a Stoicis ad igneum vim referri⁴⁵. Unde etiam Plutarchus: « Stoici, inquit, communius Deum pronuntiant esse ignem artificiosum, via ingredientem ad mundi procreationem, qui mundus in se contineat omnes seminales formas, ex quibus singula fato nascantur. At spiritum quidem per totum penetrare mundum, nomine autem a materia, quam pervadit, sumere mutationibus. Ad hæc Deum esse mundum, stellas, terram, supremum autem omnium deorum esse mentem, quæ est in æthere⁴⁶. »

²⁶ Cicer. lib. ii De finib. bon. et mal., pag. 42. ²⁷ lib. ii De divinat., pag. 299; lib. i De natura deorum. pag. 200, et 212, 294. ²⁸ August. epist. 119, ad Diosc., pag. 340. ²⁹ Laert. lib. ix in Vita Democriti. pag. 44. ³⁰ Cicer. lib. i De natura deorum, pag. 200. ³¹ Suidas ad verbum Ἀγηράκητος. ³² Clem. lib. i Strom., pag. 301. ³³ Suidas in verbo Πύρρων. ³⁴ Laert. lib. ix De vitis et dogm. philos., § 83. ³⁵ Cicer., in libro i De natura deorum, pag. 199. ³⁶ pag. 44. ³⁷ Cicer. lib. i Academ. quæst., pag. 6. ³⁸ Ἀelian. lib. xiii; Var. hist., § 9; Theod. t. IV, p. 529. ³⁹ Clem. lib. ii Strom., p. 419, et lib. v, p. 590 et 604. ⁴⁰ Cicer., in libro i De natura deorum, p. 200. ⁴¹ pag. 44. ⁴² Clem. Strom. lib. i, pag. 295, et lib. vii, p. 720. ⁴³ Euseb. lib. xv Præpar. evang., c. 14, p. 816. ⁴⁴ Cicer. lib. iii De nat. deor., p. 244. ⁴⁵ Plutarch. lib. i De placit. philos., c. 7, p. 881.

Neque tamen una erat Stoicorum bac de æthere. Nam celeberrimus inter illos Cleanthes, quod alii ætheri, id, ut testis est Cicero, soli tribuebat: « Zenonis et reliquis fere Stoicis æther videtur summus Deus, mente prædictus, qua omnia regantur. Cleanthes, qui quasi majorum est gentium Stoicus, Zenonis auditor, solem dominari et rerum potiri putat¹⁹. » At porro ii, qui supremum Deum et spiritum et mentem sive in æthere, sive in sole esse arbitrabantur, hunc tamen igneam atque adeo corpoream substantiam dicebant. Et certe quamvis ex iis acutiores aliqui supremum Deum nihil nisi incorporeum spiritum existimasset, non idcirco tamen erroris arguendus erat. Clemens noster, qui Stoicis eam ascripsit opinionem, qua fere omnes revera ducebantur. Videsis Justum Lipsium et Lescalopierum, qui Stoicos hoc errore, quem plerique omnes illis attribuunt, aliquantulum liberare conatur²⁰.

Tum deinde Clemens variam fluxamque, ac plane inconstantem Aristotelis de Deo sententiam merito explodit²¹. Quæ quidem a Cicerone paulo liquidius explicatur: « Aristoteles, inquit, in tertio de philosophia libro, multa turbat, a magistro Platone uno dissentiens; modo exim menti tribuit omnem divinitatem; modo mundum ipsum Deum dicit esse, modo quendam alium praeficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione mundi quadam motum regat, atque tueatur; tum cœli ardorem Deum dicit esse, non intelligens cœlum mundi esse partem, quæ alio loco ipse designavit Deum²². »

Quod autem Clemens adjectit: « Qui usque ad lunam ejus definit providentiam; » illud sane bis confirmatur Ambrosii verbis: « Aristoteles asserit usque ad lunam ejus descendere providentiam²³. » Quæ quidem sententia ipsi adhuc, ut in nostris in illum Ambrosii locum observationibus demonstratum est, a Laertio vindicatur²⁴. Scimus quidem plures hujusce principis philosophorum discipulos multa in illius scriptissime defensionem. An vero eum sibi semper constitisse, et recte de Deo sensisse proaverint, aliorum sit judicium.

Neque majorem Theophrasti, quam familiaris ejus Aristotelis, in sua sententia constantiam suis hunc Clemens scribit in modum: « Eresius autem ille Theophrastus, familiaris Aristotelis, alicubi quidem cœlum, alicubi vero spiritum, Deum esse existimat²⁵. » In eamdem Theophrasti levitatem et inmobilitatem haud signis Cicero invehitur: « Nec vero, ait ille, Theophrasti inconstituta ferenda est; modo enim menti divinum tribuit principatum, modo cœlo, tum autem signis sideribusque cœlestibus²⁶. » Quis porro suerit ille Theophrastus, si scire velis, Laertium consule, Vossium, et alios²⁷.

Epicuro nullam plane suis Dei providentiam recte quidem postea Clemens asserit²⁸, idque assensu suo comprobat Ambrosius: « Nihil, inquit, Deum curare de nobis Epicurei dicunt²⁹. » De hoc autem Epicuri impio errore vide, si lubet, nostras in hunc Ambrosii locum observations.

ARTICULUS III.

De tertia classe philosophorum, qui de Deo veriora docuerunt; de Platone, Antisthene, Xenophonte, Cleanthe, et Pythagora, ejusque sectatoribus.

Ad eos deinceps Clemens venit philosophos, qui a nullo homine Deum vel cognosci, vel divinam ejus naturam explicari posse, vel qui tandem

A unum tantummodo Deum esse docuerunt³⁰. Primum autem omnium accersit Platonem, qui ait Deum inventu omnino esse difficilem, aut si ab aliquo inveniatur, ab eo non posse explicari. Uli autem hæc Plato dixerit, ex Cicerone accipies: « In Timæo patrem hujus mundi nominari negat posse, in Legum autem libris quid sit omnino Deus, inquire oportere non censem³¹. »

Quamvis autem id verum sit, ostendit tamen Clemens non idcirco a veri desistendum investigatione Dei, quem omnes, ac ii in primis qui doctrina et litteris operam navant, unum esse vel etiam invi fateantur necesse est. Etenim ipsem Plato recte in Timæo docuit eum esse non modo omnium regem et causam, sed veritatis quoque mensuram. Addit autem **31** Clemens ab Hebreis Platонem hausisse non solun hoc veræ religionis documentum, sed alias quoque divinas leges; de quibus jam in superiori libro aliquid perstrinximus³², et adhuc infra dicendum erit.

B Secundus post Platonem verus divinæ naturæ assertor a Clemente nostro advocatur Antisthenes, de quo ita ille: « Antisthenes non hoc quidem cynicum cogitavit, sed ut qui esset Socratis familiaris, dicit Deum nulli esse similem; quare nemo eum potest discere ex imagine³³. » Quod quidem Ciceronis auctoritate stabiliri potest et corroborari: « Antisthenes in eo, inquit, libro qui *Physicus* inscribatur, populares deos multos, naturalem unum esse dicit³⁴. » Eadem fere apud Minutium Felicem legimus³⁵. Cur autem Clemens ibi adjecerit: « Non hoc cynicum cogitavit, sed ut qui esset Socrati familiaris, si quis a nobis sciscitur, huic respondebimus illud ab eodem Clemente alibi perspicue his enucleatum esse verbis: « Socratem cum audivisset Antisthenes, sectam introduxit Cynicam³⁶. » Et id sane ex Laertio disertissime astruitur³⁷, quamvis nonnulli in dubium vocaverint num ille revera sectæ Cynicæ princeps fuerit et auctor. Sed de hac philosophorum secta ejusque parente dicitur in sequenti dissertatione, cap. 17, § 1.

Xenophon autem, pergit Clemens, tametsi Socratis cicutam timeret, Antistheni nibilominus revera patrocinatus est³⁸. De Deo enim hæc palam et aperte scriptis tradidit: « Qui omnia novet, et quieta efficit, magnus quidem est, et aperte potens, sed cuiusmodinam sit forma, non appareat³⁹. » Cicero tamen hæc non illius, sed Socratis nomine dicta memorat: « Xenophon facit in iis, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem formam Dei queri non oportere, eumdemque et solem, et animum deum dicere; et modo unum, tum autem plures deos⁴⁰. » Sed sub his, atque ob venientem obscuris, loquendi modis vera illius et ex Sibyllæ carminibus, sicuti ait Clemens⁴¹, deducta de Deo sententia, non ita latitabat, ut ab aliis saltem peritoribus facile agnoscí non posset. Adi Lescalopierii in citatum Ciceronis locum notas et animadversiones.

Audacior Xenophonte fuit Cleanthes, Pisadæus, vel potius, ut ex Laertio et Plutarcheo discimus⁴², Assius, *Asctoç*, nimurum Assu, Troadis, ut ait Strabo, urbe oriundus. Testatum quippe facit Clemens illum quid de Deo sentiret non celasse, et versibus, a se ibidem transcriptis, suam de illo divinisque ejus perfectionibus et attributis publice aperuisse sententiam⁴³. At ne quid tamen dissimile-

¹⁹ Cicer. lib. iv Academ. quest., p. 34. ²⁰ Lips. lib. i Physiol. Stoic., c. 8; Lescalop. in § 58, lib. ii Cicer. De nat. deor. ²¹ pag. 44. ²² Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ²³ Ambros. lib. i De offic., c. 13. ²⁴ Laert. lib. v De vitis et dogm. philos., § 32. ²⁵ pag. 44. ²⁶ Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ²⁷ Laert. lib. vii De vitis et dogm. philos. in ejus vita; Voss. De philos. sect., c. 17. ²⁸ pag. 44. ²⁹ Ambros. lib. i De offic. min., c. 13. ³⁰ pag. 45. ³¹ Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ³² lib. ii Appar. dissert. 2, c. 7, § 5. ³³ pag. 46. ³⁴ Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ³⁵ Minut. Felix in Octav. ³⁶ Clem. lib. i Strom., p. 301. ³⁷ Laert. lib. vi De vitis et dogm. philos., § 2. ³⁸ Laert. lib. ii De vitis et dogm. philos., c. 5. ³⁹ p. 46. ⁴⁰ Cicer. lib. i De nat. deor., p. 200. ⁴¹ ibid. ⁴² Laert. lib. vii De vitis et dogm. philos.; Plutarch. lib. De exilio, p. 605. ⁴³ pag. 47.

trus, contra Cicero non minoris hunc Cleanthem ipsum, quam Xenophontem arguit levitatis et inconstantiae: « Cleanthes qui Zenonem audivit, tum ipsum mundum Deum dicit esse, tum totius naturae menti atque animo hoc nomen tribuit; tum ultimum et altissimum, atque undique circumfusum, et extreum omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum Deum iudicat. Idem quasi delirans in iis libris, quos scripsit contra voluntatem, tum singit formam quamdam et speciem deorum, tum divinitatem omnem trahit astris, tum nihil ratione censem esse divinum ».

Sed quamvis Cleanthes hac verborum potius quam animi volubilitate censuerit cæcæ et pertinaci vulgi imperitiae esse cedendum, id tamen non prohibet, quominus ille de Deo ea dilucide planeque scriptis aliquando tradiderit, quæ vera esse sentiebat. Et vero ipse saltem Clemens noster hoc ita persuasum habuit ut ilio in libro⁴⁵ eadem Cleanthis carmina, ex quodam illius de Deo poemate, tanquam certa et ab eo vere profecta rursus citaverit.

Denique quid a Pythagoræ ejusque sectatoribus recte de Deo decretum definitum fuerit, sic a Clemente nostro exponitur: « Pythagoræ sectatores dicunt Deum quidem unum esse, non ita tamen, ut quidam opinantur, quasi sit extra mundi administrationem, sed totus in ipsa, in toto circulo, speculator totius generationis, universorum contemporatio, qui semper est, et suas facultates dedit ad opus, omnium operum in cœlo illustratorem, pater omnium, mens, et animatio totius circuli, omnium motus ».⁴⁶ Brevius Cicero illud Pythagoræ dogma de Deo sic enarrat: « Pythagoras qui censuit Deum animum esse, per naturam rerum omnem intentum, et commenatum, ex quo nostri animi carperentur; non vidit distractione humanorum animorum discripi et dilacerari Deum; et cum miseri animi essent, quod plerisque contingenteret, tum Dei partem esse miseram: quod fieri non potest ».⁴⁷ Ducas in hac Pythagoræ sententia partes distinguit Cicero. Prima est Deum esse animam, qui toti mundo rebusque omnibus insistus sit, et infusus; altera vero, animum hominis esse divinum, et aliquam ipsiusmet Dei portionem. At Cicero posteriorē illam Pythagoræ assertionem sic refellit, ut priorem tacito suo assensu confirmare videatur. Ex quibus haud difficulter intelligas, id veritati prorsus esse consentaneum, quod de Pythagoreis, qui omniibus magistris sui documentis mira plane animadmissione acquiescebant, Clemens prodidit. Denique Pythagoræ sententia pulchre explicatur a Minutio Felice in *Octav.*, pag. 20, in 4; Lactant. lib. I *De falsa religione*, cap. 5; Salvian. lib. *De gubern. Dei*, etc.

Cæterum haec Clemens philosophorum testimonia a se selecta dicit: quæ quidem etiam morosioribus cum sufficere debeant, credit ab aliis pluribus in medium deinceps prolerendis esse abstinentum.

ARTICULUS IV.

De poetis qui veriora de Deo cecinerunt, aut pagorum deos irriserunt, de Arato, Hesiodo, Euripide, Sophocle, Orpheo, Menandro, et Metragyratis, de Homero, rursumque de Euripide, qui Herculem virides fucus cum carnibus comedisse tradit.

Post hæc Clemens a philosophis, qui se sapien-

A tiæ studiosos et veritatis indagatores esse jactabant, stylum ad poetas convertit; eosque quamvis fabulis falsisque narrationibus decantandis vix unquam non occupatos, vera tamen de Deo aliquando cecinisse ostendit⁴⁸. Orditur autem ab Arato, quem Eusebius olympiade cxxvii, anno 745, floruisse testatur⁴⁹. Citata porro a Clemente ejus carmina initio poematis, Φαινόμενα inscripti, reperies⁵⁰. Ex hoc autem eodem illius poemate, ut alibi idem auctor noster testatur⁵¹, illud ab Apostolo deceptum est⁵²: « Ipsi et genus sumus. » Celeberrimi vero hujus effati non infrequens apud antiquos recentioresque scriptores memoria. De eo illiusque auctore legesis Hieronymum, Ciceronem, et Lescalopierii in eundem Ciceronem observationes, Vossiuin, et alios⁵³.

82 Nec infrequentior Hesiodi, a Clemente ibidem laudati, nentio. Is teste Eusebio olympiade iv, anno 1125 (secundum quodam clarus habetur⁵⁴). Quem in locum yidesis Scaligeri notas. Adi etiam Vossium libro *De poetis Græcis*, ubi de ejus ætate disputat⁵⁵. Ad hæc vero mentionem illius, uti nos alibi observavimus⁵⁶, fecerunt Justinus Martyr, Theophilus Antiochenus, Ireneus, allique quanplures, quos inter Lactantius libr. I *De vera religione*, capite 5, quid in illius de Deo opinione verum sit ostendere nititur. Denique ejus Θεογονία et Ἀργονάτικα cum aliis Græcorum poetarum operibus typis excusa sunt.

De Euripide autem, Sophocle et Orpheo, quos deinde Clemens laudavit, alibi satis disputavimus⁵⁷. Obiter tamen animadvertisendum relata ab eodem Clemente nostro Sophoclis et Orphæi carmina apud Justinum Martyrem citata reperiiri⁵⁸.

Aliud quoque Clemens narrat suisque poetarum genus, qui divinæ veritatis virtute fracti penitus et superati deos suos non sine irrisione quandoque insectati sunt. Talem ille ait suisque Menandrum, qui Metragyratas, id est ridiculos Cybeles, seu matris deorum sacerdotes, ejus nomine stipem ostiam cogentes irridet et exsibilat⁵⁹.

De hoc Menandro, cuius posteriores versus in libro *De monarchia Dei*, paulo ante laudato, transcripta sunt, nos alibi disseruimus⁶⁰. Ridiculum vero Metragyrtarum morem sic Tertullianus facete proscribit: « Et majestas quæstuaria efficitur; circuit caponas religio mendicans; exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri; non licet deos nosse gratis, venales sunt ».⁶¹ At Cicero referit hos sacerdotes suo tempore ad paucos tantum dies, ne animos superstitione implerent, hanc collegisse stipem⁶². Augustinus vero, etiamsi hujuscem coniuetudinis incognitam sibi esse originem fateatur, illam tamen paulo ante quam libros *De civitate Dei* scriberet, apud Carthaginenses adhuc viguisse testatur: « Jamque de molibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierumque verecundiam consecratis, qui usque in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus mebris, incessu semineo, per plateas vicosque Carthaginis etiam a populis unde turpiter viverent, exigeant, nihil Varro dicere voluit, nec uspiam me legisse commemini⁶³. » Sed de hoc turpi sacerdotum Cybeles quæstus ejusque origine fusiūs disputat Vossius lib. iv *Institut. orator.*, cap. 6, § 4, et l. II *De orig. et progr. idol.*, c. 53, pag. 305.

Neque porro sola Menandri auctoritate, verum

⁴⁵ Cicer. lib. I *De nat. deor.*, p. 201. ⁴⁶ Clem. lib. V *Strom.*, p. 602. ⁴⁷ pag. 47. ⁴⁸ Cicer. lib. I *De nat. deor.*, p. 199. ⁴⁹ pag. 47. ⁵⁰ Euseb. in Chron. ⁵¹ Arat. tom. I poet. Græc., p. 619. ⁵² lib. I *Strom.*, p. 315. ⁵³ Act. xvii, 28. ⁵⁴ Hieron. lib. I *Comm.* in cap. I *Epist. ad Tit.*; Cicer. lib. IV *Aca-deim. quæst.*; lib. II *De nat. deor.*, p. 229; Voss., *De poet. Græc.* c. 8, p. 63. ⁵⁵ Euseb. in Chron. ⁵⁶ Voss., *De poet. Græc.* c. 2. ⁵⁷ lib. II *Appar.*, dissert. 4, c. 1, § 2; dissert. 6, c. 1, § 2. ⁵⁸ lib. II *Appar.*, p. 255 et seq., 571. ⁵⁹ Justin. Mart. Cohort. ad gent., p. 15 et *De monarch. Dei*, p. 204. ⁶⁰ pag. 49. ⁶¹ lib. I *Appar.*, dissert. 2, c. 5, § 3. ⁶² Tertul. *Apolog.*, c. 43. ⁶³ Cicer. lib. I *De leg.*, p. 338. ⁶⁴ Aug. lib. VII *De civit.*, c. 26.

etiam Antisthenis, de quo paulo ante sermonem fecimus⁶⁴, id Clemens probavit.

Pergit ille, et deos ab Homero et Euripide derisos adhuc fuisse docet. De utroque jam satis a nobis, uti putamus, disputatum est. Quapropter de posteriore haec tantum animadvertemus: primo citata illius a Clemente carmina ab auctore libri *De monarchia Dei* non sine aliqua lectionum varietate describi⁶⁵.

Deinde vero Hervetus nos admonet se nullam penitus habere recordationem illius, quod ex eodem Euripide narrat Clemens Herculem fuisse insatiabilem: « Quippe qui in convivio virides fucus comedebat cum carnibus, multa inepta latrans, et quae vel barbaro talia viderentur⁶⁶. » Addit tamen Hervetus Herculem ab Athenaeo ingluvie voracitatisque alicubi notari⁶⁷. Alium itaque ejusdem Athenaei locum non videtur legisse, ubi de eodem Hercule haec scribit: « Obsophagos igitur nos appellamus, non eos qui bubulam comedunt, qualis fuit Hercules, qui cum bubula carne flos recentibus vescebatur⁶⁸. » Neque etiam legerat, aut meminerat se aliquando legisse Plutarchum, qui eodem ferme modo, « Nam obsonivoros, inquit, et obsoniorum cupidos vocamus, non quod bubulis carnibus delectantur, ut Herculem, qui post carnem virides fucus edit⁶⁹. » Si haec enim Hervetus legisset, aut in ejus memoriam rediissent, ab illo procul dubio suissent citata, aut in licata.

ARTICULUS V.

De iis, quos pagani atheos nuncupaverunt, et eo nomine exagitaverunt, de Evemero, seu Evehermo, Nicagora, Diagora, Hippone, Theodoro, Pellaeo Leonte, et Heraclito.

Quosdam alios Clemens exstisisse ait, qui quamvis veritatem nondum attigissent, quia tamen omnes paganorum de diis opiniones falsas esse suspiciati fuerant, aut agnoverant, eorumdem paganorum non fugerunt invidiam, et ab eis atheorum nomine sunt appellati atque exagitati. Quinque autem ex illis sic recenset: « Evemerum Agrigentium, et Nicanorem, Νικάροντα, sive Nicagoram Cyprium, et Diagoram, et Hipponem Melium, et illum post hos Cyrenaeum, cui nomen erat Theodorus⁷⁰. » Adnotat Hervetus longe minus frequenter Nicanoris Cyprii et Hipponis Melii, quam aliorum apud scriptores sive sacros sive profanos fieri mentionem. Arnobius tamen eos omnes, quibus et sextum addit Pellaeum Leontem, sic nominatim appellat: « Et possumus quidem hoc in loco omnes ipsos nobis, quos inducitis atque appellatis deos, nomines fuisse monstrare, vel Agraguntino Evemero replicato, cuius libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit, vel Nicagora Cyprii, vel Pellaeo Leonte, vel Cyrenensi Theodoro, vel Hippone ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis milie, qui scrupulosae diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenua protulerunt⁷¹. » De Diagora autem, Theodoro et Evemero ita Plutarchus: « Philosophorum quidam, ut Diagoras Milesius, Μιλήσιος, sic enim eum vocat, Theodorus Cyrenaeus et Evemerus Tegeata, Τεγέατης, omnino negaverunt esse deos, et Evemerum etiam Callimachus Cyrenaeus intulit, in iambis scribens:

Venite frequentes ante muros in sanum,
Ubi qui vetustum ex ære tonantem formavist,
Senex loquax cum libris impiis friget⁷².

⁶⁴ super. hoc §. ⁶⁵ apud Justin. Mart., p. 407 et 408. ⁶⁶ pag. 30. ⁶⁷ Athen. lib. x Deipnosoph. ⁶⁸ idem ibid., l. vii, p. 276. ⁶⁹ Plutarch. l. iv Sympos., p. 667. ⁷⁰ pag. 15. ⁷¹ Arnob. lib. iv adv. gent., p. 147, in 4°. ⁷² Plutarch. lib. i De plac. philos., p. 880. ⁷³ Cicer. lib. i De natur. deorum, p. 204. ⁷⁴ lib. ii Appar., p. 571. ⁷⁵ Cicer. lib. i De natur. deorum, p. 212. ⁷⁶ Laert. lib. ii De vitiis et dogm. philos. in Vita Aristippi. ⁷⁷ Epiph. in Expos. fid., p. 4089. ⁷⁸ Voss., De philos. sect., c. 9. ⁷⁹ p. 15. ⁸⁰ Voss. l. iv De hist. Græc., p. 519. ⁸¹ Voss., De poet. Græc., p. 30. ⁸² p. 15. ⁸³ Epiph. in Anchor., § 106, p. 1089. ⁸⁴ pag. 43. ⁸⁵ pag. 33. ⁸⁶ Laert. l. ix De vitiis et dogm. philos. ⁸⁷ Menag. in hunc Laert. locum.

A Hos dicit, quos composuit, non esse deos docens. » Deos porro Cicero a Diagora Melio⁷³, de quo nos alibi⁷⁴, et a Theodoro Cyreniaco penitus sublatos esse asseverat. At de Evemero sic ille: « Ab Evemero, inquit, et mortes et sepultra demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse⁷⁵? » Alia de eo si velis testimonia, adisis Diodorum Siculum, ab Eusebio lib. ii *Præpar. evang.*, cap. 2, pag. 59, citatum; item Minutium Felicem in *Octavio*, Lactantium lib. i *De falsa religione*, pag. 62; Augustinum lib. vi *De cirr.*, cap. 1, et lib. vii, cap. 26.

Plura de Theodoro Diogenes Laertius⁷⁶, Vossius, aliique quam bene multi memoriae prodiderunt. Epiphanius vero scribit⁷⁷, illum propterea quod Deum negaret, aliis ut furarentur, perierarent, aliena raperent, ⁸³ nec pro patria morerentur, fuisse auctorem⁷⁸. Quapropter Hervetus inde colligit a Clemente nostro hac in re Epiphanium penitus dissentire, quod ille eudem Theodorum in eorum numero ponat, quos moderate ac continenter vixisse haud dubitanter affimat. Quid autem si haec Clementis verba: « Qui moderate ac continenter vixerunt⁷⁹, non ad Theodorum et illos quos nominibus suis appellat, sed ad ea quæ subjunguntur, καὶ τινὲς ἄλλους, sint referenda? Certe nulla erit Clementem inter et Epiphanium dissensio.

Quo autem cunque modo res se habeat, observabimus Vossium de Nicagora disputasse quidem, sed ab illo lecta non fuisse, aut ex memoria episcopatus excidisse, quæ de eodem Nicagora Clemens nostra tradidit⁸⁰.

Denique si Græco ejusdem Clementis scholiasti fidem habemus, Cratinus Hipponis meminerat; nam de illo haec ad Clementini textus marginem adnotavit: Τοῦ δὲ Ἰππωνος καὶ αὐτοῦ ὡς ἀπεῖδες γενομένου μέμνηται δὲ Κρατίνος. Illic porro sicut veteris commedia poeta, cuius memoria, uti probat Vossius, apud varios scriptores celebratur⁸¹.

De duabus ibidem tacito auctoris nomine Clemens loquitur⁸²: quorum alter neimpe Heraclitus omnes universim deos, alter vero, scilicet Diagoras, Herculem non sine contumelia et conviciis consecrati sunt. Eadem ad Epiphanio, sed non sine textus illius corruptione, referuntur⁸³. In illo siquidem pro Ἡράκλητος Αἰγύπτως, legendum est Αἴγυπτος. Is etenim natione Ephesius, non Αἴγυπτus erat; sed quae ille ibidem dixisse fertur, haec, uti scimus, noster perhibet, Αἴγυπτus dixerat.

Dubium autem Herveto videtur, utrum ille ipse sit Heraclitus philosophus, quem alibi Clemens Ephesium vocat⁸⁴, additique « noctivagis, magis, lenis, Bacchis et mystis » mortem fuisse vaticinatum⁸⁵, alibi vero paganis exprobrasse vanum deorum simulacra onni sensu esse destituta. Neque enim Hervetus putat Heraclitum philosophum potuisse vatem appellari. Addamus, si lubet, non parum fortasse huic conjecturæ inde accedere roboris et firmamenti, quod plures a Laertio⁸⁶, ac postea a Menagio recenseantur⁸⁷, qui idem Heracliti nomen sortiti sunt. Verumtamen cum nullus ex illis, nisi philosophus patria Ephesius fuisse dicatur, vero sane similius est Clementem non de alio, quam de isto fecisse reipsa mentionem. Et vero quid vetat, quominus ille, qui falsos paganorum deos repudiabat, etiamsi professione sua valde non esset, mortem variis eorum cultoribus valicinatus sit?

CAPUT XII.

De paganorum moribus.

ARTICULUS I.

De virorum luxu et mollitie, atque eorum in primis, qui barbam, comam, pilosque tondebant, ubi de Scythis et Germanis; quando barba radi cœperit, de Diogenis hanc in rem dicerio, ac de iis qui alienis capillis utebantur, vel pilos comasque tingeant, ac de mulierum supercilii quoque pingentium fuso.

Quanta esset sua ætate apud paganos non solum corruptio opinionum, sed incredibilis etiam vitæ morumque depravatio, passim Clemens graphicè describit, atque eam, uti par est, arguit, totisque īgenii sui nervis et viribus confutat ac funditus destruit. Ac primum quidem viros vehementissime objurgat, qui non minus effeminate quam mulieres luxu et mollitie perditæ erant. In illos autem maxime invehitur, qui barbam, pilos comamque radebant, et more plane meretricio tondebantur: « Plenæ sunt, inquit, civitates iis, qui effeminatos hos picant, radunt et vellunt. Officinæ autem ubique constructæ et apertæ sunt, et hujus meretriciæ fornicationis artifices multum pecuniaæ lucrantur ab iis, qui seipso pice oblinunt, et pilos vulsoribus quoquo modo præbent vellendos⁹³. » Eundem pravum morem Seneca his verbis redarguit: « Quod vides istos sequi, qui aut vellunt barbam, aut interveulent, qui labra pressius tondent et abradunt, servata et subinissa cætera parte, qui lacerñas corporis improbi sumunt, qui perlucemem togam, qui nolunt facere quidquam, quod hominum oculis transire liceat. Irritant illos, et in se adverunt, volunt vel reprehendi, dum conspiciuntur⁹⁴. » Tertullianus vero: « Propriasque, inquit, præstigias formæ et hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius caedere, intervallere, circundare capillum, disponere, etiam colorare canitiem, primum quamque subducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere, cætera pulvis cu-jusdam asperitudine levigare, tum speculum omni occasione consulere, anxie inspicere⁹⁵. » Ibi eximus ille Africanus scriptor plura hominum vitia paucis perstringit, quæ fusius Clemens insectatus est.

Docet quippe eruditissimus auctor noster rectæ rationi penitus adversari, si vir barbam deponat, ac toneatur, et picetur. Nec mirum sane. Ex Chrysippo enim narrat Atheneus: « Alexandri temporibus radendæ barbae consuetudinem inolevisse, ævoque priore hoc fuisse inusitatum, cum tibicen famosus ille Timotheus prolixa barba tibias inflaret, et Athenis observatum sit, non admmodum vetustum esse illum, cui primo abrasa est: ideo Κόρην fuisse cognominatum⁹⁶. » Hunc quoque morem primitus non fuisse, ac quando, unde, et a quibus ille in Italiam invectus sit, ita Varro scriptis tradidit: « Omnino tonsores primum in Italiam venisse ex Sicilia dicuntur, post Romanam conditam anno quadringentesimo quinquagesimo quarto, eosque adduxisse P. Ticinium Menam. Olim tonsores non fuisse assignant antiquorum statuæ, quod pleræque habent capillum et barbam magnam⁹⁷. » Quæ quidem ex Varrone refert Plinius, iisque addit: « Pri-

A mus omnium radi quotidie instituit Africanus sequens. Divus Augustus cultris semper usus est⁹⁸. » Videsis Tiraquelli in Alexand. ab Alexand., lib. v Genial. dier., cap. 48, adnotaciones; ubi etiam de Scytharum Germanorumque coma, cuius Clemens ibidein meminit⁹⁹, quedam haud inscite observat.

At obiter notabimus a Clemente eosdem populos et Keltoꝝ et Γερμανοꝝ appellari. Utrosque tamen a se invicem, sed non longe dissitos suisse Strabo testificatur: Statim trans Rhenum, Ρήνου, post Keltoꝝ, Celticos populos, orientem versus sita loca Γερμανοꝝ incolunt, a Gallis parum differentes, si fertatis, corporum magnitudinis et fulvi coloris excellentiam species¹⁰⁰. »

Porro autem Clemens ibidem refert hoc Diogenis, cum venderetur, in quemdam, cui tonsa erat barba, adolescentem dicerum: « Veni, adolescens, eme tibi virum. » Sed illud paulo aliter a Laertio et Athenæo **84** traditur: « Videns, inquit Laertius, aliquando adolescentulum effeminari: Non pudet, ait, deterius quam naturam ipsam de te ipso statuere? Illa enim te virum fecit, tu te cogis mulierem fieri¹⁰¹. » Athenæus autem ita ex Chrysippo: « Diogenes conspecto quodam, cui nudatum sie mentum fuerat: An nature virtus vertis, inquit, quod te virum genuerit, non feminam¹⁰²? »

Neque porro minus acriter alios homines Clemens castigat, qui alienis capillis utebantur, vel pilos, canosque, ut colorem mutarent, tingere, vel ungere solebant: « Fieri, inquit, non potest ut veram ostendat animam, qui caput habet adulterinum¹⁰³. » Quod quidem effatu unus ex Clementis nostri scholiastibus Archidami apophthegmat et Tertulliani testimonio præclare confirmat¹⁰⁴.

Prius autem auctor noster mulieres hanc ob rem citius canescere dixerat: « Desipientes mulieres, quæ canos tingunt, capillos autem ungunt, celerius canescunt, propter ea quæ desiccant aromata¹⁰⁵. » At quo teste et vade hæc canitiæ causa probari possit, si quæras, citatum ab Athenæo Aristotelem tibi illico proferemus: Aristoteles doctissimus in naturalibus quæstionibus, hoc excutit, cur magis canescant, qui unguento caput illiniunt. An quod unguento propter odorem exsiccat squaloresque arefaciat? Squalor enim canitiem efficit. Nam sive canities pilorum sit ariditas, sive caloris inopia, siccitate omnia marcescant. Quamobrem iis, qui pileo caput tegunt, canities acceleratur; quia humor absumitur, alendo pilo destinatus¹⁰⁶. » Scimus quidem Dalecampio observatum aliam a medicis canitiæ causam asserri, pituitosum scilicet pilii alimentum, et nimium capitum humorem¹⁰⁷; sed Clemens ad opinionem suam stabilendam hoc Aristotelis, vel aliorum similis auctoritatis scriptorum testimonium sibi sufficere haud immerito arbitratus est. Et vero Casaubonus putat hæc a Clemente nostro ex ipsomet Aristotele deprompta fuisse ac transcripta¹⁰⁸.

Porro autem vix aliud quid majorem in vituperationem ab eodem Clemente nostro videtur adduci, quam muliebri fuscum, variaque earum figura, que ille ab ipsismet ethnicis poetis plane damnata esse ostendit¹⁰⁹. Quod autem de pectis supercilii ibidem ab eo adjicitur, hoc ab aliis scriptoribus con-

⁹³ Pædag. lib. iii, c. 3, p. 223. ⁹⁴ Senec. epist. 114, p. 448. ⁹⁵ Tertul., l. De cult. fem., c. 8. ⁹⁶ Athen. lib. xiii Deipnos., p. 565. ⁹⁷ Varro, lib. ii De re rust., c. ult. ⁹⁸ Plin. lib. vii Hist. natur., c. 59, p. 107. ⁹⁹ Pædag. lib. iii, p. 227. ¹⁰⁰ Strabo, lib. vii Geogr., p. 290. ¹⁰¹ Laert. lib. vi De vita et dogm. philos. de Diog. Cyn. ¹⁰² Athen. lib. xiii Deipnos., p. 565. ¹⁰³ Pædag. lib. iii, c. 2, p. 223. ¹⁰⁴ Tertul. lib. De spect., c. 23. ¹⁰⁵ Pædag. lib. ii, c. 8, p. 179. ¹⁰⁶ Athen. lib. xv Deipnos., p. 692. ¹⁰⁷ Dalecamp. in hunc Athen. loc. ¹⁰⁸ Casaub. in lib. xv Athen., c. 43. ¹⁰⁹ lib. ii, cap. 8; lib. iii, c. 2.

firmatum repertus apud Casaubonum in lib. xii A Athen., cap. 7, pag. 840. De pravo autem Romanorum sive barbam pilosque radendi, sive fucum adhibendi more, leges Meursium *De luxu Romanorum*, cap. 3.

ARTICULUS II.

De Lacedæmoniorum et Atheniensium, aliorumque hominum vestibus, earum colore, tinctura, membranulis, animalibus in purpura, de crocoto, de calceis, sandaliis et crepidis; de murenulis et annulis, eorumque ac potissimum Polycratis et Seleuci signaculis, et a quibus annuli, et quomodo a prima origine induiti fuerint.

Quam diversæ essent Lacedæmoniorum ab Atheniensibus induendarum vestium consuetudo et institutiones, hæc Clemens scribit in verba: « Laudo et admiror Lacedæmoniorum civitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes et aurum mundum gestare permisit. Contra autem Atheniensium magistratus, qui civilem vite formam expulerant, loci quasi et conversationis virilis oblieti, aurum gestabant, et talaribus tunicis amiciebantur, crobulo, quod est vestimenti genus, aureo indeuebantur, adjunctis cicadis ornati, ortum suum revera terrem strum cinedio quodam fastu et arrogantia monstrantes ». Neque ibi tantum Clemens bujus Lacedæmoniorum instituti, sed in alio etiam opere sic meminit: « Unguentum et purpuram veteres Lacedæmonii dolosas quidem vestes, et dolosas unctiones recte reputantes et nominantes ». Monet Herodus plures pravi illius Atheniensium moris mentionem fecisse; sed qui de meliori Lacedæmoniorum consuetudine scriptis aliquid prodiderit, nullum a se inventum auctorem. Ab illo tamen non multum abesse videtur Plutarchus, non solum in Lycurgi Vita, sed etiam ubi de Laconicis institutis hunc habet sermonem: « Permanebant absque toga, et unicam in annum sumebant tunicam, squalidi corpora, et plerumque lavacris unctioneque abstinentes ». Nec minus perspicue Xenophon: « Non magni pretii veste, sed corporis egregia constitutione ornantur ». Thucydides quoque de utrisque, cum Lacedæmoniis, tum Atheniensibus, atque etiam de Ioniis hæc narrat: « Inter Græcos primi Athenienses ferrum deposuerunt, et ex illo soluto vitæ generi in lautiis transierunt. Nec multum tempus est, ex quo seniores eorum, scilicet beati, ferre desierunt lineas tunicas, cicadasque in seriem aureas, ac cincinnos in plexilem modum concinnatos. Unde apud Ioniā quoque seniores propter cognationem viguit hic cultus. Modica autem veste ad præsentes usum mores usi sunt Lacedæmonii, et cum ceteris rebus, tum præcipue in victu locupletiores vulgo sunt similes ». Quid mirum igitur, si tantæ modestiæ et frugalitatis homines solis meretricibus floridas vestes induere aurumque gestare permiserint? Quid porro quod Xenophon vestem puniceam solis Lacedæmoniorum militibus a Lycurgo concessam testatur? Vestem, ait, eos puniceam habere voluit; existimabat enim genus hoc vestis minime cum muliebri commune quidquam habere ». Cæterum Athenæus idem expresse Syracusis, quod Clemens Lacedæmoniis tribuit: « Philarchus libro vicesimo quarto *Historiarum* cum iam scripsisset lege sanctum suis apud Syracusios, ne auro feminæ se ornarent, ne vestes aut florido colore tintatas induerent, aut quibus attexta assutave esset purpura, nisi quæpiam prostibulum, aut vulgare se scortum esse prosteretur ».

Lacanas tamen virgines propterea Clemens immodestiæ alibi redarguit, quod earum ueste genu non tegeretur: « Neque enim, inquit, sicut Lacanas virgines supra genu uestiri honestum est; nullam enim partem feminæ nudari decorum est ». Quam vera autem et justa esset illa Clementis accusatio, hoc Julii Pollucis testimonio confirmari potest: « Virginum tunica vocabatur, quam dissolventes usque ad alas quasdam juxta inferiorem humbram crura exercabant, maxime Spartane, quas ob hoc Φανομηρίδας nominaverunt ». At de his aliisque Spartanorum uestibus leges Cragium *De re publ. Lacedæm.*, libro tertio, tab. 6, et Meursium lib. i *Miscellan. Laconic.*, cap. 15 et 19.

Pergit Clemens: « Atqui posset quidem honesti urbana et faceta illa vox quæ dicta est ei, qui dixerat: Pulcher cubitus; At non publicus: et tibi pulchra sunt tibiæ, dicenti: Sed solius mei mariti; et, Speciosa facies: ed est ejus tantum, qui me uxori duxit ». Cuius vero fuerit ea vox, ipse Clemens alio in 83 opere edisseruit: « Quid vero? Non Theano Pythagorica eo processit philosophia, ut ei qui ipsam curiose aspexerat, et dixerat: Pulcher cubitus, responderit: Sed nou publicus. »

Quæ quidem ex his fortasse desumpta sunt Plutarchi verbis: « Theano tunica se amiciens, cubitum exeruit, et dicenti cuidam: Pulcher cubitus, respondit: Atqui non est publicus ».

At cum plures Theanus nomine, uti Suidas Vossiusque adnotaverunt, fuerint insignitæ mulieres, dubium sane est, quænam illa sit, de qua post Plutarchum Clemens loquitur. Nam si paulo attentius animadvertis illam ab ipso Clemente Pythagoricam appellari, dubitandi tibi fortasse locus non erit, quin hic dici debeat ipsiusmet Pythagoræ uxor, quæ hoc cognomine reapse nuncupata est. Verumtamen illud quibusdam non minus apte convenire videbitur alteri Theano Metapontinæ, quam idem Suidas plurima de Pythagora apophlegmatisque Pythagororum, ac de virtute scripsisse testatur. Nobis nihiloniū facilis persuadebitur hæc effata et responsa profecta esse a priore Theano, Pythagoræ uxoro, de qua nos in sequenti dissertatione plura disputabimus.

Præterea Clemens poetæ cuiusdam testimonio probat mulierem, quæ immoderato studio tenetur, et a Deo et a pudico conjugio excidi se, quemadmodum Argiva illa meretrix Eriphyle inquit,

Auri quæ pretium sumpsit pro conjugi charo ¹⁴,
Quæ autem dicenda sit illa Eriphyle, et a quo Clemens hunc versum accepérat, disces ex Pausania, qui hujuscemodi Eriphyles historiam, seu fabulam narrat, additque: « Homerius vero illud, quod Eriphyle donatum fuit in *Odyssaea* aureum dici suisse ¹⁵ »:

« Ἡ χρυσὸν φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμεῖται ¹⁶. »
Ex Homero itaque hoc delibavit Clemens, quod ab ipso alibi repetitum legimus ¹⁷.

De vestibus autem ipsis sive simplicibus, sive tinctis, variisque earum coloribus, multa ibidem congerit auctor noster, quæ quidem explicacione aliqua si cui indigere videantur, is aedat Julianum Pollucem lib. vii *Onomast.*, cap. 13 et seq., necnon Alexandrum ab Alexandro lib. v. *Genial. dier.*, ejusque commentatorem Andreauum *Tiraquellum*; atque etiam de Sardiniaca tinctura Erasmi *Adagia*, chiliad. 2, centur. 8, adag. 99, p. 548; Lazarum Baysum, Octavium Ferrarium, Albertum Rubenium *De re vestiaria*, Stanislaum Kobierzyckium *De luxu Rom.* lib. ii, in *Thesaura antiqu. Rom.* t. VI et VIII; Casaub. *Comm. de re vestiaria*, et in lib. xiii Athenei, et alios.

¹⁴ Pædag. lib. ii, c. 10, p. 199. ¹⁵ lib. i Strom., p. 294. ¹⁶ Plutarch. p. 257. ¹⁷ Xenoph. *De La- cedæm. repub.*, p. 682. ¹⁸ Thucyd. in prefat. bell. Pelopon. ¹⁹ Xenoph. *De Lacedæm. repub.*, p. 687. ²⁰ Athen. lib. xii Deipnos., p. 521. ²¹ Pædag. lib. ii, c. 10, p. 204. ²² Pollux, lib. vii *Onom.*, c. 15, p. 338. ²³ lib. iv Strom., p. 522. ²⁴ Plutarch. Præcept. conv., p. 142. ²⁵ Suid. ad verb. Επωνόμων. Voss. *De poet. Græc.*, c. 4, p. 22. ²⁶ ibid. p. 202. ²⁷ Pausan. lib. ix *Bœot.*, p. 315. ²⁸ Homer. lib. ii *Odys.*, p. 156. ²⁹ Clem. lib. ii Strom., p. 388.

Sed paulo accuratius a nobis examinandum est, A quod Clemens paulo ante dixerat, et Herveto videtur difficultimum: « Quæ purpura tincta sunt, » inquit, auctor noster, « et hæ animalium quæ vento se- runtur deliciæ, et ille unguentis delibutus erocotus, et suspicendarum membranularum, καὶ τῶν ὑψηλῶν τῶν περιπτῶν, pretia ingentia, et variegatæ vestes, quæ in purpura habent animalia, cum ipsa arte valere jubenda sunt²¹. » Etenim Hervetus ipse hunc in locum: « Quænam sint, inquit, illæ pretiosæ membranulæ, nor satis intelligo, nec quæ in purpura habent animalia, nisi forte eas intelligat vestes, quæ acu texuntur a phrygionibus. » Silburgius vero post vocem ψευδονόμου subaudiendum putat ἡμέτερον, ita ut Clemens eo loquendi modo vestes tenues ac subtiles significare voluerit. Aliis autem quemadmodum Herveto videtur eodem verbo membranulas, id est pelles quasdam tenues et delicatas designari. Non male forsitan, nisi vox Græca ψευδονόμος potius adjективum quam substantivum esset monem, quod idem ac membranaceus vel membraneus sonat. Ut ut sit, non magni certe momenti est hæc quæstio. Non obscurus siquidem est sensus Clementis, qui ibi aperie disputat de maximi pretiis vestibus, quæ tanta arte sive ex quibusdam pelliculis, sive ex alia materia labore, adeoque tenues et subtiles erant, ut intertextæ florum animaliumque figuræ undique cerni possent.

De animalibus porro quæ secundam Herveto creaverunt difficultatem, isthæc ad quæ ille forsitan non satis animum adverterat, apud Julium Pollucem legimus: « Distincta, inquit, tunica est, animalia aut flores intertextos habens; belluata tunica dicitur, aut animalibus interstincta²². » Quid enim ad solvendam Herveti difficultatem prompтиus magisque expedītum?

Ab eodem denique Herveto, aut saltem ab eorum qui in hos Clementis libros scholia ediderunt, monendum obiter erat lector citatum ab ipso ibidem ex comœdia carmen:

Cinctæ crocotis atque fucatæ sedent²³;

ex Antiphone suis desumptum.

Quæ autem eodem capite a Clemente nostro de purpura scripto prodiuntur sunt, his certe præter Pliniūm²⁴ lucem afferre possunt Pausanias lib. iii *Laconic.*, pag. 104, et lib. x *Phocic.*, pag. 355; Athen. lib. iii *Deipnosoph.*, pag. 88 et seq.; Jul. Poll. *Onom.* lib. i, cap. 4; Cassiodorus lib. i *Variar.*, epis. 2; De amorphinis quoque et byssō, idem Jul. Pollux lib. xvii *Onom.*, cap. 16 et 17; Pausanias lib. v *Eleac.*; Plinius libro xix *Histor. natur.*, cap. 1, pag. 564.

Cujus porro coloris debeant esse vestes, Clemens noster ex Platone, quem optimum ait fuisse Moysis imitator, sic demonstrat: « Moysis imitator longe optimus Plato illam texturam adnuit, cui non amplius operis est adhibitum quam pudica mulier potuistet. Alibi vero colores honestati convenient. Alibi quoque dicit: Et in textura non adhibere tincturas, præterquam ad ornamenta belli. Pacificus ergo hominibus, id est Christianis, et lucidis album convenit²⁵. » Duplex ibi Platonis testimonium Clemens retulit, sed neutrum se in ejusdem philosophi scriptis inventisse Hervetus declarat. Posterior tamen, quod sic habetur: Καὶ ἐν ὑφῇ βάμβατα μὴ προσφέρεται ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμου κοσμήματα,

A totidem verbis in duodecimo illius *De legibus* libro occurrit²⁶. At prius a nobis etsi diligentissime, frustra tamen quæsumus, ab aliis nisi ex quibusdam deperditis ejusdem philosophorum principis operibus desumptum sit, forsitan invenietur. Cæterum de albo vestium colore quædam in nostris ad Ambrosium notis olim observata sunt²⁷.

Multa adhuc Clemens de gemnis, pretiosisque lapillis, qui vestibus, præcipue mulierum, interserit solebant, congesit. Horum autem poteris explicacionem petere ex Athenæo lib. iii *Deipnosoph.*, pag. 93 et seqq.; Plinio lib. ix *Histor. natur.*, cap. 35, ac præcipue lib. xxxvii, cap. 4 et seqq.; Alberto Magn. lib. ii *De mineral.*; Isidor. lib. viii *Origin.*, cap. 6, 7 et seqq.; Marbodæo lib. *De preciosis lapidis*.

Neque porro in solo pretiosi mollisque vestimenti ornatu, sed in calceis etiam et sandaliis incredibilis plane micabat paganorum luxus, a Clemente nostro ita proscripsit: « Valere ergo jubendum est aureorum et genuinorum sandaliorum vanam artificiam cum **86** crepidis Atticis et Sicyoniis, cothurnisque Persicis et Etruscis²⁸. » De variis calceorum generibus plura Julius Pollux et Tiraquellus suppeditabant, quæ ad hunc Clementis nostri locum facilius intelligendum facem tibi præferent²⁹. Sed prætermitti non debet cum Plutarchi tum Plinii testimonium, quo iisdem pene verbis « Agnomen Teum, Alexandri Magni præfectum, aureis clavis suffixisse crepidas, » asserunt³⁰. Neque mirum id videbitur iis, qui apud Valerium Maximum legerint Antiochum et magnam exercitus ejus parte au-reos clavos crepidis subiectos habuisse: « Cujus caecam, » ipsa sunt Valerii verba, « et amentem luxuriam exercitus imitatus, magna ex parte aureos claves crepidis subiectos habuit³¹. » De calceorum luxu vides Stuchiūm lib. ii *Antiquitat. conviv.*, cap. 27; Albertum Rubeum lib. ii *De re vestiar.*, cap. 1 et seqq.; Octav. Ferrar. *Anat. de re vestiar.*, cap. 21.

C Perstringit quoque Clemens vana nimisque sumptuosa muliebris mundi ornamenta, « et aureas » in primis « murenulas³². » Ilæ autem quid essent, si scire aveas, audi Hieronymum: « Aurum colli, quod quidem murenulas vulgus vocat, quod scilicet metallo in virgulas lentescente, quædam ordinis flexuosi catena contextur³³. » At de muliebris mundi nominibus, consule Julium Pollucem³⁴, ex quo etiam illa, quæ ibidem Clemens ex Nicostrato et Aristophane retulit, possunt confirmari. Vide etiam Joannem Meursium, *De luxu Romanorum* cap. 5, ubi plura inserit de annulis, de quibus jam aliquid dicendum.

Qui autem, et quo dito, ac quam ob causam induendi sunt ii annuli, postquam Clemens edisseruit, hæc de annuli signacula continuo adjecti: « Sunt autem nobis signacula columba, vel piscis, vel navis, quæ celeri cursu a vento fertur, vel lyra musica, qua usus est Polycrates, vel anchora nau-tica, quam insculpebat Seleucus³⁵. » Hervetus ibi quidem observat Herodotum et Strabonem, quibus et Ciceronem et Valerium Maximum conjungere poterat, de annulo Polycratis plura quidem scriptis mandasse³⁶: sed cum ii de insculpta eidem an-nulo lyra musica tacuerint, suspicatur hiuleum et mancum esse hunc Clementis locum, ac librarium incuria omisssum Pyrrhi nomen, de quo Plinius, postquam de Polycrate locutus est, « Ha-

²¹ *Pædag.* lib. ii, c. 10, p. 201. ²² Jul. Pollux, lib. vii *Onom.*, c. 13, p. 338. ²⁴ *Antiphon. in Lysistrata*, p. 542. ²⁵ Plin. lib. ix *Hist. nat.*, c. 36, p. 337. ²⁶ *Pædag.* lib. iii, c. 11, p. 244. ²⁷ Plat. tom. II, p. 956. ²⁸ in lib. Ambros. *De offic.*, c. 19, p. 23, tom. II. ²⁹ *Pædag.* lib. ii, c. 11, p. 205. ³⁰ Poll. lib. vii *Onom.* c. 22; *Tiraquell.* in Alex. ab Alex. lib. v *Genial. dier.*, c. 38, p. 553. ³¹ Plutarch. in Vita Alex. Magn. p. 688; Plin. lib. xxxiii *Hist. nat.*, c. 3, p. 33. ³² Valer. Maxim., lib. ix, c. 4. ³³ *Pædag.*, lib. ii, c. 12, p. 209. ³⁴ Hier. epist. 15 ad Marcellam. ³⁵ Pollux, *Onom.* lib. v, c. 16, et lib. vii, c. 22. ³⁶ *Pædag.* lib. iii, c. 11, p. 246. ³⁷ Herodot. lib. iii, § 40 et 42; Strabo lib. xiiv *Geogr.*, p. 638; Cicer. lib. v *De finib.*, p. 114; Valer. Maxim., c. 11, § 11.

buisse, inquit, traditur achaten, in qua novem Musæ et Apollo cytharam tenens spectarentur²⁸. Verum præterquam quod Herveti conjecturæ omnes manu Græca exarati codices magno consensu aduersantur, cui credibile fiet concessum Christianis unquam fuisse hujuscemodi annulum a Clemente nostro, qui ullam idolorum faciem annulis impri- mi plane, penitusque iis interdictum esse ibidem asseveranter affirmat? Itaque nobis facilius probabitur annulo Polycrati insculptam, ut testatur Clemens, revera fuisse lyræ musicæ imaginem, atque eo maxime, quod huic opinioni nullus plane auctor unquam refragatus sit.

De Seleuci autem annulo præter citatum ab Herveto Justinum, audi Ausonium lib. *De claris urbibus*, § 2, de Antiochia et Alexandria sic canentem :

*Illa Seleucum
Nuncupat, ingenuum cuius fuit anchora signum,
Qualis inusta solet generis nota, certa per omnem
Nam sobolis seriem nativa cucurrit imago.*

Vides etiam Tiraquelli commentarios *De nobilitate*, cap. 6, § 20.

Cæterum si quid ad clariorem Clementis interpretationem de annulo ejusque gestandi origine, quomodo, a quibus, quo digito, et quam ob causam sit induendus, scire desideres, adisis Plinius lib. xxxviii *Histor. natur.*, cap. 1, pag. 6; lib. xxxvii, cap. 1, pag. 355 et seq.; Macrobius lib. vii *Saturnal.*, cap. 13; Aulum Gellium lib. x *Noct. Attic.*, cap. 40; Polydorum Vergilium lib. ii *De invent. rer.*, cap. 22; Alexandrum ab Alessandro lib. ii *Genial. dier.*, cap. 19, et ejus scholiasten Tiraquellum.

ARTICULUS III.

De superba domorum apud paganos supellecile, ubi de gaunace seu gaunape, ac potissimum de variis vasorum generibus, de thericleo calice, cantaro, lebronio, lepasta, psyctere, ænochœ, et aliis alabastrinis, atque minus honestis, us de iis quorum in batneis usus erat.

Non impar nec minor erat paganorum in tota domorum suarum supellecile, quam in vestibus vanitas et superbia : « *Sellæ*, » inquit Clemens, « argenteæ, pelves et acetabula, scutellæ, et catini, et præterea vasa aurea et argentea, nonnulla quidem ad ciborum ministerium, alia vero ad alias usus, quos ne pudet dicere, ex sectili cedro, thyo, ebenoquo, et ebore instructi, tripodes, lectique argentei pedes, et ex ebore compacti, auroque interspersæ, et testudine variate cubilis valvae, et stragulae vestes purpureæ, et aliorum colorum paratu difficultum, insolentum deliciarum argumenta²⁹, invidiæ mollisque ignaviae insidiosa commoda sunt omnia amandanda. » Ita sane pius et religiosus auctor noster nimis profusus ac pene immensum paganorum luxum penitus rejicit et expedit.

Nec minori severitate rursus ille proscriptit « stratorum magnificentiam, pulvinos auro intertextos, auroque variegatas glabras vestes, stragulas puniceasque xistides, et pretiosissimas gaunacas, τοὺς γαύνακας, et poetica purpurea pallia, vestesque superne molles ac delicatas, et cubilia vel ipso somno molliora³⁰. »

Hanc porro, ac multis vix pene credibilem, nisi forte apud nostræ ætatis Christianos parem, vel fortasse etiam in religionis nostræ dedecus majorem videremus, supellecitis magnificentiam olim Sene-

ca paulo fusius redarguerat³¹. Ad illum autem, quia paulo prolrix est ejus sermo, te mitimus. et ad variorum in illius verba observations, aliquid etiam ad Guilelmum Stuchium lib. ii *Antiquitat. convival.*, cap 45, et Stanislauum Kobierzyckum *De luxu Romanorum*. lib. ii, cap. 7.

Interim vero mirare Hervetum, qui nec quid sint gaunacæ, nec ulti usquam de illis aliquid se legisse nos communesciendos operæ pretium duxit. Nam frequens gaunacarum apud varios autores atque etiam Latinos poetas mentio facta est. Duplicit autem, teste Suida, erant generis : « *Genus*, inquit, *pallii*, quod et Persicem vocant. Alii vero sisyrā thymetidem, quod est simile morychi sagittæ; *sagma* vero ipsa teli theca. » Docet vero Turnebus hac voce stragulas, aut experimenta altera parte villosa, aut pallii genus significari³². Porro autem Plinius alicubi gausapæ mentionem bis verbis fecisse legitur : « *Antiquis torus e stramento erat, qualiter etiam nunc in castris.* » **33** Gausapa patris mei memoria cœpere; amphimalla, nostra, sicut villosa etiam ventralia. Nam tunica lati clavi in modum gausapæ texi nunc primum incipit³⁴. At si gausape idem ac gaunace fuerit, de illius quoque usu Horatius hæc cecinit :

*His tibi sublati, puer alte cinctus, acernam
Gausape purpureo mensam pertersit³⁵.*

Vides etiam Ovidium lib. ii *De art. amand.*, Martiale lib. xiv *Epigram.*, Persium, etc. Sed præcipue legendus est Octavius Ferrarius parte ii, lib. 1, *De re vestiaria*, cap. 7 et 8.

Quæ autem fuerint, et quonodo pretiosa ad bindendum vasa seu pocula vocarentur, Clemens sic enarrat : « Valeant ergo therilei calices, antigenides canthari, labronii, et lepastæ, et poculorum genera innumerabilia, trullæ præterea, et psychères, et cenochoæ³⁶. » Qui autem, et qua forma, quave ex materia facti essent therileci calices, docet Athenæus, atque ex Theophrasto addit cos ex « terebintho tornari, quos a fictilibus nemo discernat. Eos calices faina est a Corinthio siculo Therileci factos; unde et impositum nomen Aristophanis comicæ sæculi.... Alii tradunt therilecum poculum dictum, quod in eo sculptæ ferarum pelles essent³⁷. » Plura adhuc apud eundem Athenæum de his poculis, quorum incerta penitus origo est, videre poteris³⁸. Rursus vero alibi ille eorum meminuit, et Plinius lib. xvi *Histor. natur.*, cap. 4, pagina 470; Erasmus *Adag.* chiliad. 3, centur. 3, proverb. 53, et Casaubonus in priorem Athenæi locum lib. x, cap. 11, pag. 791. Sed illud omitti a nobis non potest, quod apud Plutarchum de Pauli Æmilii triumpho legitimus, tertio die quo ille triumphavit, asportata suo ordine, « *Antigonidas, seleucidas, therilecos, vasaque aurea, quibus uti in conviviis Perseus solebat* »³⁹.

Julius Pollux eorumdem facit therilecorum catalogum mentionem, sicut et antigenidum, quos codices nostri, manu Græca exarati, ab Antigonide illorum inventore cognominari, ac inferius in rotundum, superius vero in acumen desinere adnotantur⁴⁰.

Multa vero ex variis scriptoribus de cantharo, lebronio et lepasta Athenæus ejusque commentator Casaubonus congerunt⁴¹. Lepasta iterum meminit Athenæus his Anaxandridis verbis : φιάλη τε λεπαστήν sed ea sic Casaubonus corrigi voluit, φιάλην τε καὶ λεπαστήν, « *phialam et lepastes* ». Julius vero Pollux : « *Quod autem lepaste non pocu-*

²⁸ Plin. lib. xxxvii *Hist. nat.*, c. 4, p. 356. ²⁹ lib. ii, c. 3, p. 160. ³⁰ ibid., c. 9, p. 184. ³¹ Senec. lib. vii *De benefic.*, c. 9. ³² Turneb. lib. xxii *Advers.*, c. 21. ³³ Plin. *Histor. nat.* lib. viii, c. 48, p. 228. ³⁴ Horat. lib. ii *Serm. satyr.* 8, v. 10. ³⁵ ibid. p. 160. ³⁶ Athen. lib. xi *Deipnosoph.*, p. 470 et seqq. ³⁷ idem l. v, p. 199. ³⁸ Plutarch., in Vita Pauli Æmilii, p. 275. ³⁹ Pollux l. v *Onom.*, 16. ⁴⁰ Athen. lib. xi, p. 473 et 486; Casaub., c. 6 et 10. ⁴¹ Athen. lib. iv, p. 151, et Casaub. in hunc locum.

lum modo, sed vini fusorium vas sit, manifeste Aristophanes in *Gerytade* tradit: « Circumfer lepa-
• sten ».

Existimarent quidam psycterem esse poculum, aliis vero vas magnum, quo lavabant pocula, vel vi-
nuum refrigerabant. « Psycter, » inquit Suidas,
« vas ubi pocula lavantur. » Athenæus quoque alii
cubi psycterem grande vas fuisse testatur: « Psy-
cteres centum sexaginta, quorum maximus amphoras sex, minimus duas capiebat..... Psycteres
viginti duo, quorum maximus triginta capiebat,
minimus unum ». Verumtamen ille psycterem
ipsismet poculis ita annumerat: « Ulpianus in
psyctere vinum poposcit, quod biberet..... Fue-
runt autem inter vasa ad propitiaciones illas para-
ta et psycteres, et alia pocula. » Vides itaque va-
riii generis fuisse psycteres, alios majores, et mi-
nores alios, ac proinde hos ad potandum, alios ad
lavandum, vinumque, si velis, refrigerandum ido-
neos apotisque revera fuisse. At vero si quis Pla-
tonem in *Convivio* disputantem audiat, is facile in-
telliget psycteres etiam majores ad bibendum fui-
sse adhibitos. Ipsi enim hæc sunt verba: « Jube
mili, Agatho, poculum, si quod magnum adsit,
huc afferendum: sed nihil opus est; imo feras
buc, puer, psycterem, φυτῆρα, illum, qui plures
quam octo cotylas, δέκτη χοτύλας, capit. Cum vas
illud implevisset, prior ipse babit, deinde Socrati
infundi jussit, et simul ait: Adversus Socratem,
convivæ, doli nihil prosunt. Quantumcunque enim
quis jusserit, tantum ebibet, neque ebrium illum
tarum idcirco videbitis ».

Ex Polluce denique discimus psycterem alio no-
mine a pluribus δῖνον, ab aliis autem ἀρχαρφέ-
πον, meroforum, appellari: « Cæterum psycter, »
ait ille, « vulgaris est, quem et dinon nominave-
runt, in quo merum continebatur, plurimi vero
enim meroforum nuncuparunt, neque fundum habet
planum ad astragalos ».

Quamvis autem Hervetus nihil de οὐνοχάταις apud
Athenæum reperiri dixerit, de his tamen hæc legi-
mus illius desumpta ex Cratete verba: « Congii, ut
est dictum, pelice nominabantur. Vasis figura
prius fuit Panathenaicis similis, quo tempore peli-
ce nuncupabantur: postea vero ad instar cenno-
choes formatae sunt, quales nunc festis his diebus
adhibentur, et quales olpas nominarunt, ad infun-
dendu vinum illis utentes ». Nec semel illius
mentionem a Polluce factam legimus ».

Alia Clemens scribit fuisse vasa, « ad alios usus,
quos pudet dicere ». Duplicis autem erant ge-
neris, priora ad vomitum, de quibus Julius Pol-
lux et alii; posteriora autem hoc Martialis carmine
notata:

Ventris onus miser, nec te pudet, excipis auro ».
Plinius de Antonio, hæc ex Messala scripto tradi-
dit: « Messala orator prodidit Antonium triumvi-
rum aureis usum in omnibus obscenis desideriis
etiam Cleopatra ». Quamobrem Tertullianus:
« Etiam ad spurea instrumenta, inquit, auri et
argenti demens copia deseruit ».

Prius vero noster Clemens quamdam mulierum
superbiæ perstringit, quæ sèpius alabastris ad
bibendum immodestè utabantur: « Mulieres hone-
stiæ ac decori memores, ne labra latis calicibus dis-
fundentes dilatato ore disrumpantur, admodum an-
gustis in ore alabastris indecoræ utentes, capita re-
flectunt, colla autem non, ut mihi quidem videtur,

A honeste denudant », etc. Hervetus ex Cælio
Rhodigino hunc in locum observat alabastrum vas
quidem esse unguentarium, sed de alabastro pocu-
lo nihil a se unquam alibi repertum esse candide
confitetur. Verum non ex hoc solo recentissimo
scriptore sumendum erat de unguentario vase, ala-
bastro testimonium; quandoquidem de illo Cle-
mens noster hæc aperte tradidit: « Scio quod cum
unguenti alabastrum ad sanctam cœnam mulier at-
tulisset, unxit pedes Domini ». Nec minus dilu-
cide Athenæus: « Circumferentibus, » inquit,
pueris unguenta in alabastris, et alia vasis au-
reis. » His, si velis, adjungamus et Epiphanius,
qui scribit alabastrum unguenti esse ampullam vi-
tream, « quæ libram unguenti capit ». Quen in
locum Petavius adnotat alabastrum ex sui generis
lapide, non ex vitro fieri. Non plane quidem im-
merito. Testatur siquidem Dioscorides alabastrum
esse lapidem, qui alio nomine onyx appellatur ».
B Huic Plinius suffragatus est his verbis: « Onychem
etiam tum in Arabia montibus nec usquam alicubi
nasci putavere nostri veteres, sudines in Germania,
potioris **88** primum vasis inde factis, dein pedi-
bus lectorum, sellisque..... Hunc aliqui lapidem
alabastrite vocant, quem cavyant ad vasa unguen-
taria quoniam optime servare incorrupta dicitur ». Quod quidem Plinii testimonium data opera retu-
mis; utpote quo haud difficulter solvi potest pro-
posita ab Herveto difficultas. Planissime enim inde
liquet vasa, ex alabastro sive onycha facta, du-
plicis fuisse generis, quorum alia unguentaria
vasa reapse erant, alia vero pocula, de quibus haud
dubie ex Posidonio philosopho hæc refert Athenæus:
« Aduerunt et onychini scyphi acervatum congesti
ad eos usque, qui duas cotylas caperent ».

Porre autem non in domibus tantum, sed etiam
in balneis, uti ait Clemens, erant « vasa innume-
rabilia aurea et argentea, quorum hæc quidem ad
propinandum, illa vero ad vescendum, alia autem
ad lavandum circumferuntur ». Singula autem
horum vasorum nomina recenset Julius Pollux lib.
x *Onom.*, cap. 20. Ac plura de iis legere est apud
Joannem Meursium *De luxu Roman.*, cap. 7 et 8.

ARTICULUS IV.

*De paganorum balanicis, an mobiles et suspensæ, vi-
risque ac mulieribus communes, de corporis exer-
citatione et ludo pro balneis concessò, de infinita
propemodum servorum et ancillarum multitudine,
de cinædis, et quid sit ἐπικινδυόμα, de batali-
et hilosis.*

At quandoquidem in balnearum sermonem inci-
dimus, agendum, et videamus quid de illis auctor
noster litteris mandaverit: « Domus, inquit, arti-
ficiose compactæ, perspicue, quæque circumferri
possunt ». Existimat autem Hervetus ibi Clemens
tem loqui de balneis pensilibus, quas Macrobius et
Valerius Maximus a Caio Sergio Orata primuum fa-
ctas prodiderunt : sed quæ sint eæ pensiles bal-
neæ, nullo dicit ex auctore se comperrisse, nisi
forte eadem sint, quas Vitruvius « suspensuras cal-
danorum » appellat. Hujuscem tamen scriptoris inter-
pretes opinantur illis verbis non pensiles balneas,
sed earum pavimentum seu planum significari. At
præter citatos ab Herveto auctores, Plinius certe
pensilium balnearum meminit: « Sergius Orata,

» Poll. lib. x *Onom.*, c. 20. » lib. ii *Deipnos.*, p. 58. » Plato in *Sympos.*, tom. III, p. 213 et seq.
» Poll. lib. vi *Onom.*, c. 46. » Athen. lib. xi *Deipnosoph.*, p. 495. » Poll. lib. i, c. 1, § 25; lib. x,
c. 20. » ibid. lib. ii, c. 5, p. 460. » Martial. lib. i, epigr. 38. » Plin. lib. xxxviii *Hist. nat.*, c. 3,
p. 33. » Tertul. De habit. mul. » ibid., p. 158. » Pæd. lib. ii, c. 8, p. 175. » Epiph. De pon-
der. et mensur., p. 182. » Dioscorid. lib. v, c. 110. » Plin. lib. xxxvi *Hist. nat.*, c. 7 et 8, p. 292
et seq. » Athen. lib. xi *Deipnos.*, p. 495. » Pædag. lib. iii, c. 5, p. 232. » Pædag. lib. iii, c. 5,
p. 231. » Macrob. lib. iii *Saturn.*, c. 15; Valer. Maxim. lib. ix, c. 1.

seu *Aurata*, primus pensiles invenit balneas⁷¹. Alibi vero : « Asclepiadem adjuvere multa.... tum primum pensili balnearum usu blandientem⁷². » Seneca quoque : « Quædam, inquit, nostra demum prodiisse memoria scimus.... ut suspensuras balnearum et impressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul et summa soveret æquiter⁷³. » Quæ porro ac eujusmodi essent hæ balnearum suspensuræ, seu pensiles balneæ, neque una est omnium opinio, neque id explicatu facile est. Quidam enim aiunt balneas primum solo instructas, postea suspensas, et a terra paululum sublatas, ut elapsio humore calor diutius perseveraret. Censem alii eas super fornices et hypocausta exstructas, ut igne supposito per tubos calefierent. Postremo nonnulli eo nomine ipsa labra a laquearibus suspensa, et levè motu huc illuc agitanda interprætantur. Vides quæ de iis Lipsius scripsit Balthazari Robiano epist. 75, centur. 3. Nec te cum alia Senecæ epistola⁷⁴ piceat ea componere, que Clemens noster de antiquis balneis posteritati commendavit. Cæterum ille de balneis loquitur forsitan prioris generis, vel certe ita suspensis, ut varia in loca possent circumferri.

Quamvis autem Clemens apertissime dixerit : « Viris et feminis communia aperta sunt balnea⁷⁵; suspicatur tamen Hervetus id ita esse intelligendum, ut bina fuerint ædificia, sibi invicem conjuncta et copulata. Sed clariora sunt Clementis nostri verba, quæ possint hunc in sensum detorqueri. Et certe Hervetus ex Cypriano discere poterat balneas quasdam, sed abuso plane intolerabili, fuisse viris mulieribusque communes : « Quid vero, quæ promiscuas balneæ adeunt, quæ oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitæ corpora dicata prosti-tuant? Quæ cum viros atque a viris nudæ vident turpiter ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant? Nonne ad corruptelam et injuria suam desideria præsentium sollicitant et invitant⁷⁶? » Hieronymus autem Joviniano ejusque discipulis probro et criminis vertit, quod ejuscemodi balneas adirent : « Post præconium tuum et balneas, quæ viros pariter et feminas lavant, omnis impatientia, quæ ardenter prius libidinem quasi verecundiæ vestitus tegebatur, nudata est et exposita; que ante in occulto erant, nunc in propatulo sunt. Ostendisti tales discipulos, non fecisti⁷⁷. » Denique præter Plinium a nobis citatum, et rursus lib. xxv *Natur. histor.*, cap. 7, pag. 490, de balneis fusius disputant Mercurialis lib. i *De arte gymnastica*, cap. 10; Alexander ab Alexandro lib. x *Genial. dier.*, cap. 20, et ejus scholiastes Tiraquellus; Galenus lib. x *De methodo medendi*, cap. 10, et alii, quos, si lubet, consulere poteris.

Pro balneis porro Clemens adolescentibus concedit gymnasium, seu corporis exercitationem; viris autem luctam, aliasque corporis sui exercendi rationes, atque etiam pario globo, sive ludo pilæ, quam pheninda vocabant, animum relaxare⁷⁸. Quis sit autem hic ludus, a quo inventus, et unde sit dictus, narrat Athenæus lib. i *Deipnosoph.*, cap. 2, pag. 14 et 15; Julius Pollux, lib. viii *Onom.*, cap. 23, pag. 441; Erasmus chil. 3, centur. 1, adag. 99, pagina 612. Porro autem is ipsem ludus videtur esse, qui a Suida φενῆ appellatur, et ab ipso breviter explicatur.

In alium præterea Clemens insurgit paganorum luxum, iis procul dubio omnibus, que hactenus

retulimus, non magis tolerandum, nempe infinitam propemodum servorum et ancillarum, quorum ille nomina et officia recenset, turbam et multitudinem⁷⁹. Nihil autem illum ibi nisi veritati placet consonum protulisse disces ab Athenæo et Julio Polluce, apud quos etiam, si quid tibi in Clementis sermone difficile et spinosum occurrat, enodatum invenies et complanatum⁸⁰.

Quasdam quoque mulieres insolentis plane fastus et arrogantiae Clemens ibidem condemnat, quæ a Gallis aliisque famulis in lectica, humeris sublata, per civitatum vicos et plateas, ut omnibus videntes se preberent, publice portabantur⁸¹. Quam altas autem radices pravus ille mos egerit, et his Senecæ verbis conjice : Rusticus inhumanus, ac malevolus, et inter matronas abominandæ conditionis est, si quis conjugem in sella prostrare vetuit, et vulgo admisssis inspectoribus vehi undique perspicuum⁸². Sed de his plura vides apud Justinum Lipsium tom. I, lib. i *Electorum*, cap. 19, ubi de lecticis disputat, quemadmodum Stanislaus Kobierzyckius lib. ii *De luxu Roman.*, cap. 3, 4 et 5.

Præter hanc famulorum multitudinem ad mulieres⁸³ adhuc : « Intro, » inquit Clemens, « confluent cinædorum turbæ, lingua effrenati, scelerati corpore pariter atque oratione, ad ministeria impudica viriles, adulterio deservientes, impudicis ridentes, et susurrantes, et fornicatorum ac cinædicum ad lasciviam sonum per uares edentes, impudicis verbis et figuris delectare conantes, et ad risum, qui est fornicationis præcursor, provocantes⁸⁴. Turpissimos et infames illos viros graphicè depinxit Julius Pollux, quem, si lubet, legere poteris⁸⁵. Athenæus vero *Cinædos*, aiebat, illos vocatis, aut qui unguenti nonnihil olenit, aut ueste amicti sunt utcunque lautiore⁸⁶. Observat autem Lipsius illos tunicas cum manicis habuisse, non secus ac metriticias togas, ut ueste sua possent ab omnibus cognosci⁸⁷.

De his Clemens dixit, ἐπιφορύτες ἐπιχιναδίσμα. At Hervetus nullibi hanc vocem sibi occurrisse professus, arbitratur ea significari impudicum quemdam sonum, qui ab his cinædis, ut alios ad libidinem provocarent, naribus edebatur. At certum est χαράδρια apud Eustathium cinædicam significare obscenitatem, atque adeo voce ἐπιχιναδίσμα majorem impudico sono denotari. Cum itaque de Grace hujus vocis significatione constet, ubi in aliis scriptis inveniatur, haud valde curandum est. Quis enim nescit plura esse ejusmodi composita verba, que Græci scriptores fingendi potestatem sibi dederunt?

Porro autem hi cinædi quibusdam fortasse iidem prorsus fuisse videbuntur, ac ii quos Clemens pauci superioris, ubi de hominibus depilatis disserit, βατάλους, batalos appellat. « Imo vero, inquit, noui viri, sed batali, et feminelli dicendi sunt, quorum voces sunt compressæ et graciles, vestis autem cum tactu tum tinctura ipsa est effeminata. Ex moribus autem externis aperte arguntur hi homines, ex amictu, calceatu, figura, habitu, tonsu, aspectu⁸⁸. » Attamen si quis contendat ea voce eunuchos, mulierum famulatu adjunctos, atque earum voluntati sepe sepius servientes debere intelligi, huic haud multum reluctabimur⁸⁹. Etenim illi non effeminata tantummodo ueste, sicut cinædi, sed etiam voce ab aliis viris discernebantur. Neque etiam iis repugnabimus, qui ex cinædis plures eunuchos fuisse pro-

⁷¹ Plin. lib. ix *Hist. nat.*, c. 54, p. 359. ⁷² lib. xxvi, c. 5, p. 445. ⁷³ Senec. epist. 90, pag. 570. ⁷⁴ idem epist. 86, p. 348 et 340. ⁷⁵ lib. iii *Pædag.*, c. 5, p. 251. ⁷⁶ Cypr. lib. De habit. virg. ⁷⁷ Hieron. lib. ii *Adv. Jovin. circ. fin.* ⁷⁸ Pædag. lib. iii, c. 10, p. 241 et 242. ⁷⁹ Pædag. lib. iii, c. 4, p. 229. ⁸⁰ Athen. lib. vi *Deipnosoph.*, p. 263 et seq., et 272; Pollux lib. vi *Onom.*, c. 1, 7, et 17, et lib. viii, c. 52. ⁸¹ loc. cit., p. 229 et seq. ⁸² Senec. lib. i *De benefic.*, c. 9, p. 45. ⁸³ Pædag. lib. iii, c. 4, p. 230. ⁸⁴ Poll. lib. vi *Onom.*, c. 50. ⁸⁵ Athen. lib. xiii *Deipnosp.*, p. 505. ⁸⁶ Lips. tom. I, lib. iv *Lect. antiqu.*, c. 8. ⁸⁷ Pædag. lib. iii, c. 3, p. 227. ⁸⁸ ibid. c. 4.

baverint. Verum, quid vetat quominus triplex illi fuerint perditorum genus hominum, quos etiam Clemens noster satis aperte distinguere videtur?

Ab his autem omnibus longe diversi erant ελατεῖ, hilote, Lacedæmoniorum servi, quos domini sui, ut Clemens post Plutarchum memorat, cogebant inebrjari⁹⁹; ut pueros et adolescentes, viso eorum exemplo, a turpi ebrietatis vitio avocarent. « Qui Spartæ, » ait Plutarchus, « phiditiis præerant, unum aut tres hilotes meri plenos et ebrios producebant: ut adolescentibus demonstrato quid re esset ebrietas. ad temperantiam servandam eos consuefacerent¹⁰⁰. » Rursus de iisdem alio disputat in libro, quem sicut et Cragium lib. i De republica Lacedæmon., cap. 11 et 12, et Meursium lib. ii Miscell. Laconic., cap. 6 et 7, consulas, per nos licet.

ARTICULUS V.

De variis vini generibus, quæ in paganorum convivis ministrari solebant, et de aqua Choaspia, de nationibus ebrietatis obnoxiosis, de gladiatoribus mensuram asseculis, de ventridæmone hellionum præside, de ventriloquo.

Non solo Lacedæmoniorum, de quorum sobrio victu Cragius et Meursius disputant¹⁰¹, exemplo, sed scriptorum quoque plurim cum profanorum tum saecorum auctoritate, ac diversis etiam rationum momentis probat Clemens non modo fugiendam ebrietatem, atque immoderatum vini usum; verum etiam perspicue convincit a nullo requirenda esse varia, quæ in conviviis ministrari solebant, vini genera. « Non est ergo, inquit, vinum Chium magna cura requirendum, si absit, nec Ariusium, si non adsit.... et Thasium odoriferum, et bene spirans Lesbium, et quoddam suave Creticum, et dulce Syracusium, et Mendesium quoddam Ägyptiacum, et insulare Naxium, et aliquod aliud fragrans ex Italia ». De vino Chio, Thasio et Lesbio disserunt Athenæus lib. i Deipnosoph., pag. 28 et 32; Plin. Histor. natur., lib. xiv, pag. 135, 136, 144 et 145; Horatius vero lib. iii, od. 49:

Quo Chium pretio cadum
Mercemur.....

Et rursum epod. 9:

Capaciores affer huc, puer, scyphos,
Et Chia rina, aut Lesbia.

Mendænum vinum, Cratino et Hermippo auctoribus, eximie commendat Athenæus¹⁰². At illud fortasse idem erat ac Mendesium, quod quidem ab Mendes Ägypti urbe nomen traxerat. Narrat paulo post idem Athenæus vinum Naxium ab Archilocho cum nectare conferri¹⁰³. De Cretico autem Plinius: « Passum a Cretico Cilicium probatur, et Africuum, et in Italia finitimisque provinciis¹⁰⁴. » Sed fusiū de vinis Italicis ibidem Athenæus, sicut et Martialis in Xeniis, ac de aliis vini generibus Casaubonus et Harduinus in citatos a nobis Athenæi Pliniique libros, aliique sermonem instituunt.

Quid vero, quod non solo vino coercebatur immoderata hominum intemperantia, sed usque ad aquam protendebatur? « Forte, » ait Clemens, etiam aquam sunt importaturi, quemadmodum stulti reges. Choaspes fluvius est Indiae sic dictus, cuius est ad potum optima aqua Choaspia¹⁰⁵. Sed id ab Herodoto clarius explicatum invenies. « Portatur, inquit, aqua ex flumine Choaspes, Susa præ-

⁹⁹ Pædag. lib. iii, c. 8, p. 238. ¹⁰⁰ Plutarch. lib. Adv. Stoic., p. 1067, et lib. De Laconic. institut., p. 239. ¹⁰¹ Crag. lib. iii De repub. Lacedæm., tabul. 5; Meurs. lib. i Miscell. Laconic., c. 8. ¹⁰² Pædag. lib. ii, c. 2, p. 156. ¹⁰³ Athen. lib. i Deipn., p. 29. ¹⁰⁴ ibid. p. 50. ¹⁰⁵ loc. cit., p. 439. ¹⁰⁶ Pædag. lib. ii, c. 1, p. 157. ¹⁰⁷ Herodot. lib. i, § 18, p. 78. ¹⁰⁸ Plin. lib. xxxi Hist. nat., c. 3, p. 788. ¹⁰⁹ Athen. lib. ii Deipn., p. 45. ¹¹⁰ loc. cit. ¹¹¹ Plat. lib. i De leg., p. 637. ¹¹² Pæd. l. ii, c. 1, p. 143. ¹¹³ Silius, lib. bello punico lib. xi, v. 51 seqq. ¹¹⁴ Strab., lib. v Geogr., p. 250. ¹¹⁵ Livius, l. x. ¹¹⁶ Strab., l. iii, p. 164. ¹¹⁷ Horat., l. i Carin., od. 27. ¹¹⁸ Cypr., tract. 1 ad Donat.

Attamen de priori gladiatorium genere explicandam esse Clementis mentem nobis videtur verosimilium.

Neque porro abs re nostra penitus alienum esse duximus hoc referre quæ a Laertio de athletis memoriae prodita sunt. Ex his enim, et quæ prior eorum vivendi ratio, et a quo inmutata fuerit, plenum omnibus fiet et perspicuum: « Fertur, inquit, Pythagoras primus athletas aluisse carnibus, antea, ut in tertio commentario ait Favorinus, caricis siccis et molibus, et tritico solitos corpora nutrire, ut ait idem Favorinus in octavo *Omnimodæ historiae*. Alii vero Pythagoram, alii quemdam Aliptem, athletas ita solitum nutrire, dicunt, non hunc¹⁰. »

Denique Clemens omnibus his ganeonibus et helluonibus dicit præesse ventridæmonem, κοιλιοδαίμονα. His autem, inquit, qui ad luxum mensuram propensi sunt, et suos sibi morbos enutriunt, præest dæmon helluo maximus, quem ego non reverbor appellare ventridæmonem, dæmonum omnium pessimum et perniciosissimum. Is autem est revera similis ei, qui dicitur ventriloquus¹¹. » Casaubono animadversum est parasitas in Eupolidis drame κοιλιοδαίμονας appellatos, sed hoc verbum a Clemente nostro pro dæmone ganeonum præside « nove, usurpari¹².

De ventriloquo autem leges Leonis Allatii de engastrimytho syntagma. Denique bis quæ Clemens de helluonibus et gulæ ventrisque vitio deditis hominibus scripsit, lucem aliquam non solum Stobæus, sed et Basilius atque Ambrosius afferent¹³.

ARTICULUS VI.

De coronarum origine, earumque in conviviis usu, de mortuos coronandi more, et hanc in rem Sophoclis et Sapphus testimonii; cur corona Christianis prohibet, et de floribus.

Invaluerat in paganorum conviviis aliud vitium, vel potius, ut Clementis nostri verbis loquamur, « Usus coronarum ad comedationem, et in vino proterviam comparatus effluxit¹⁴. » Coronas autem illas, ex floribus contextas, priscis hominibus incognitas fuisse ibidem Clemens docet, et primam coronarum omnium originem sic explicat: « Cæterum nec apud antiquos quidem Græcos fuit ullus adhuc coronarum usus. Neque enim proci, nec qui luxuriosam vitam agebant Phœaces, eis usi sunt. In certaminibus autem primo fuit donum athletarum, secundo autem plausus et excitatio, tertio soliorum conjectio, ultimo autem fuit corona, cum Græcia post tempora Medica magna ad delicias facta esset accessio¹⁵. » Plinius paulo enodatus coronarum edisserit primordia et inventionem: « Antiquitus nulla, inquit, nisi Deo dabatur corona. Ob id Homerius cœlo tantum eas et prælio universo tribuit; viritim vero ne in certamine quidem ulli. Feruntque primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo ex hedera. Postea deorum honori sacrificantes sumpserunt, victimis simul coronatis. Novissime et in sacris certaminibus usurpatæ, in quibus hodieque non victori datur, sed patriam ab eo coronari pronuntiatur. Inde natum est, ut etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandæ, mox ut et ludis darentur. Longum est nec instituti operis disserere quisnam Romanorum primus accepit, neque enim alias noverant quam bellicas¹⁶. » Draco tamen Corcyraeus apud Athenæum testatur Janum, ut fama erat, fuisse coronarum repertorem¹⁷. Sed de his plura legi poterunt apud Suidam

A ad verbum Περιγερόμενοι, Isidorum lib. xix *Origin.* cap. 50; Polydorum *Vergilium* lib. ii *De inventor. rer.*, cap. 17; Stukium lib. *Antiquit. conviv.* cap. 16, et Plinius lib. xv *Hist. nat.*, c. 1, p. 225.

De convivarum autem coronis audi, si lubet, Valeriu Maximum de civitate Spartana sic loquenter: « Audierunt inde lautitiam et immodeicos sumptus et omnia non necessaria voluntatis genera fluxisse, primosque Ionas unguenti corouarumque in convivio dandarum, et secundæ mensæ ponendæ consuetudinem haud parva luxuriæ irritamenta reperisse¹⁸. » Frequens porro apud antiquissimos scriptores de illo coronarum usu sermo. Nam præter citatos ab Athenæo Phylenideum, Apollodorus, Ælium, Asclepiadem¹⁹, et a Plinio Menesitheum, Callimachum²⁰ et Theophrastem²¹, quorun aliqui libros de coronis ediderant, hæc de illis habet Tertullianus: « Plura quærentibus omnia exhibebit Claudius Saturninus. Nam est illius de coronis liber, et origines, et causas, et species, et solemnitates earum ita edisserunt, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiam frondis, nullum cespitem aut palmitem non alicujus capiti invenies consecratum²². » Quia tamen horum antiquissimorum auctorum scripta jam a longo tempore perierunt, si ex iis, quæ etiamnum extant, aliqua velis consulere, præter jam a nobis paulo ante laudatos scriptores adi Athenæum l. xv, c. 5 et seqq., *Deipnosoph.*, p. 673 et seqq., et in eum Casauboni animadversio lib. xv, c. 5 et seqq.; Jacobum Philippum Thomassinum, lib. *De tesseris hospitalitatibus*, cap. 18, atque Stanislau Cobierzyckium, qui plura non solum de iis, sed de summo etiam conviviorum luxu disputat lib. ii *De luxe Roman.*, cap. 10 et seq.

Nec vivos tantum, sed etiam déos seu homines mortuos pagani coronabant: « Mortuos quoque, inquit Clemens, coronant, quo nomine re ipsa suo testimonio idola mortua esse asserunt. Qui enim bacchantur, nec absque coronis orgia sua celebrant; postquam autem flores circumposuerint, postrem mirandum in modum inciduntur²³. » Ethnicos itaque arguit Clemens, quod impia vanaque superstitione ipsi mortua deorum suorum simulacra atque exsecranda idola coronarent. Quam vera autem esset haec Clementis accusatio, disces ex his Plinii verbis: « Et jam tunc coronae deorum honos erant, et larium publicorum privatorumque, ac sepulcrorum et manium²⁴. » Quem in locum videunde Harduini observationes. Quo circa Tertullianus non minori severitate, quam Clemens noster, hunc pravum morem respuit et exagitat: « Quid tam indignum Deo, quam quod idolo? Quid tam dignum idolo, quam quod et mortuo? Nam et mortuorum est ita coronari²⁵. » Minutius quoque Felix: « Nec mortuos, ait, coronamus. Ego vos in hoc magis miror quemadmodum tribuat aut sentient faciem, et non sentient coronam, cum et beatus non eget, et miser non gaudeat floribus²⁶. »

Quoniam igitur coronarum usum ea de causa Clemens vetitum esse ostendit, « quod, ut ipse loquitur, « corona sit dedicata simulacris²⁷. » Illud autem cum Sophoclis tum Sapphius auctoritar probat: « Sophocles certe narcissum antiquam magnorum deorum coronam appellavit, id dicens de terrestribus: Sappho autem coronat musas rosa:

Non es rosarum Pieriarum particeps²⁸:

¹⁰ Laert. l. viii *De vitis et dogm. philos.* c. 4, in vita Pythag. ¹¹ Pæd. l. ii, c. 4, p. 148. ¹² Casaub., l. iii *Animad. in Athen.*, c. 20, p. 197. ¹³ Stobæ., serm. 17 *De incontin.*; Basil., homil., et Ambr. l. *De Elia et jejuni.*, c. 10 et seq. ¹⁴ Pæd. lib. ii, c. 8, p. 179. ¹⁵ ibid. p. 181. ¹⁶ Plin., lib. xvi *Hist. nat.*, c. 4, p. 227. ¹⁷ Athen., lib. xv *Deipn.*, p. 692. ¹⁸ Valer. Max., lib. ii, c. 6, § 4. ¹⁹ Athen., lib. xv, *Deipn.*, p. 675 et 676. ²⁰ Plin., lib. xxi *Hist. nat.*, c. 50. ²¹ Tertul. lib. *De coron. mil.* c. 7. ²² Pæd., lib. ii, c. 8, p. 181. ²³ Plin., lib. xxi, *Hist. nat.*, cap. 5, p. 108. ²⁴ Tertul., lib. *De coron. milit.*, c. 10. ²⁵ Minut. in Octav., p. 43. ²⁶ ibid. p. 181. ²⁷ ibid.

Quamvis autem Hervetus Clementi nostro, hæc ita A citant, fidem derogare non videatur, monet tamen se allata ab eo utriusque scriptoris, quorum non amplius exstant libri, testimonia non invenisse. Verum si hæc in deperditis corum scriptis reperire non potuit, certe illa ipsa apud alios antiquos scriptores inventu difficultia non erant. Citatum enim vero a Clemente non modo Sapphus, sed prævium etiam Sophoclis testimonium sic Plutarchus refert: « Sane musis consecratam fuisse roseam coronam memini me legere in Sapphonis versibus, quibus inductam quanidam mulierem ita alloquitur :

*Te simul letum rapiet, jacebis,
Nec suo quisquam celebrabit ore;*

Particeps non es quoniam rosarum Pieriarum²⁸.

Et hæc quidem in quibusdam Clementinorum operum scholiis adnotata sunt. Mirum itaque, cur a nullo alio similiter observatum fuerit aliud Sophocles testimonium ab eodein Plutarcho iis verbis ibidem proferri : « Dixerunt et narcissum, quia corporei, qui narce Græcis est, nervis incutiat, gravedinemque torpidam. Unde et Sophocles eum veterem magnorum deorūn coronam appellat, nimirum manium²⁹. » De Sapphus porro aetate, ut id obiter dicamus, hæc Ensebius in *Chronico* ad annum 1414 tradidit : « Sappho et Alcaeus poetæ clarū habentur. » Quem in locum videsis Scaligeri animadversiones.

Denique Tertullianus eadem severitate, qua Clemens, coronarū usum Christianis interdixit : « Cæterum in capite quis sapor floris? qui coronæ sensus? nisi vinculi tantum, quo neque color cernitur, neque odor dicitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite secari, quam sonum nare³⁰. » Cur vero Christiani ejusmodi coronas penitus rejicerent et aspernarentur, ita Minutius Felix edisserit : « Sane quod caput non coronamus, ignoscite. Auram boni floris naribus ducere, non occipito capillisque solemus³¹. »

Unam tamen insidem Christianis coronam Clemens lubenter concedit : « Pulchra, inquit, amarant corona ei est reposita, qui se recte gesserit. Hunc forem terra ferre non potest, colum soluimodo eum potest producere³². » His Clemens verbis ad amarantum allegorice alludit, quippe qui, ut Plinius ait, « postquam defescere cuncti flores, mafactus aqua reviviscit, et hibernas coronas facit. Summa ejus natura in nomine est, appellato, quoniam non marcescat³³. » Sensus itaque auctoris nostri est eos, qui se recte in hac vita gesserint, coronam amaranti, id est, nulli unquam corruptioni obnoxiam in cœlo reportartos. Quo etiam sensu ab apostolorum principe dictum legimus : « Percipiatis immarcessibilem, ἀμαράντιον, gloriæ coronam³⁴. » Quæ porro de floribus tradidit Clemens, illustrari ea possunt a Plutarcho lib. iii *Sympos.*, cap. 1 et 2; Plinio lib. xxi *Histor. nat.*, cap. 18 et seq., lib. xvi, cap. 34; Mathiolo in *Dioscoridem* lib. i, cap. 102, lib. ii, cap. 175, lib. iv, cap. 117 et 155.

ARTICULUS VII.

De unguentorum abusu, et variis illorum generibus, ubi de bacchari, et metallio, de pulsis ex urbibus unguentariis, et lanarum insectoribus, quomodo unguento et allio utendum, ac de puerorum recens natorum expositione, et de lege Scantinia.

Non solum autem pene incredibili florum desi-

²⁸ Plutarch., lib. ii *Sympos.*, p. 646. ²⁹ ibid. p. 647. ³⁰ Tertul. lib. De coron. milit. c. 5. ³¹ Minut. in *Octav.*, p. 43. ³² Pæd. lib. ii, c. 8, p. 182. ³³ Plin., lib. xxi *Nat. hist.*, c. 8, p. 123. ³⁴ I Petr. v, 4. ³⁵ Pæd. lib. ii, c. 8, p. 177. ³⁶ Plin. lib. xii *Hist. nat.*, c. 12, p. 19, et lib. xxi, c. 16, p. 415. ³⁷ Plin. lib. xiii *Hist. nat.*, c. 1, p. 53. ³⁸ Athen. lib. xv *Deipnos.*, p. 690. ³⁹ Poll. lib. vi *Onom.*, c. 19, p. 296. Suidas ad vocem Μεγαλέτον. ⁴⁰ Phot. *Biblioth. cod.* 279, p. 1586. ⁴¹ Pædag. lib. ii, c. 8, p. 177. ⁴² Athen., c. 15, p. 686.

A derio pagani tenebantur; sed tanta tamque insatiabili unguentorum cupiditate in primis mulieres flagrabant, ut nova in dies excogitarent, nec infinita eorum varietate possent expleri. Quanobrem Clemens noster : « Horum, inquit, unguentorum sunt infinitæ differentiæ, brinthium, metallum, et regium, plangonium et psagda Ægyptiæ... baccharis, Cyprum, nardus⁴³, etc. Disputat de his unguentis, præter Plinium lib. xiii *Natur. hist.*, cap. 1, Dioscoridem et Mathiolum, aliasque, Athenæus lib. xv *Deipnosoph.*, p. 688, 689, 690, prius verò lib. xi, p. 553, ubi de bacchari hunc exhibet Cephisodori versum :

Seorsum autem pedibus mercator baccharim.

92 Plinius autem monitos nos facit baccharim a quibusdam nardum rusticum appellari⁴⁴.

At quod in Græco Clementis textu μετάλλου legitur, et manuscripti nostri Græci a metallo dictum observant, ἀπὸ τύρων μετάλλου οὐτω καλούμενον, hoc nonnulli amanuensium incuria depravatum, tamque in editis quam in manuscriptis codicibus μεγάλον et μεγάλου reponendum existimant. Conjecturam vero suam confirmare conantur hac Plinii auctoritate : « Postea multo post tempore successit propter gloriam appellatum megalium ex oleo balaximo, balsamo, calamo, junco, xylobalsamo, casia, resina⁴⁵. » Sed Athenæus hujus unguenti nomenclationem, teste Sosibio, ab Megalo quadam, quem alii Siculum, alii Atheniensem fuisse tradiderunt, ortam esse sic testificatur : « Sosibius in *Similitudinibus* refert megaleium nuncupatum a Megalo Siculo; Atheniensem eum fuisse quidam dicunt⁴⁶. » Huic sententiæ Julius Pollux, Suidasque et alii sponte subscripserunt⁴⁷. Verum tamen Hesychius atque etiam Helladius in *Photii Bibliotheca*, ubi nonnullas unguentorum species recenseret, ad Clementini textus, Græcorumque illius codicium manuscriptorum lectionem, propius accedit : Μεταλέον δέ περ εὗρε Μέταλος Συραχούσιος, « Metalium quod Metalus Syracusius reperit⁴⁸. » Quia tamen non eodem prorsus modo hæc vox ab illis, atque a Clemente nostro scripta occurrit, inde haud absurdè colligas illos aliasque a nobis hactenus laudatos scriptores de uno eodemque unguento locutos esse.

Inexplebilis porro illa unguentorum cupiditas eo usque paganos invaserat, ut teste ipsomet Clemente nostro, unguentarii, quibus plerique civitates oppletæ erant, ab illis tantum, « quæ bonis legibus et institutis reguntur, » pulsi ejectique luerint; « atque adeo ipsi etiam floridarum lanarum infectores⁴⁹. » Hunc autem in locum scribit Hervetus bene se illius meminisse, quod apud Plinium legitur P. Liciniū Crassū et Julium Cæsarem censores anno Urbis DLXV edixisse « ne quis vendet unguenta exotica, » sed ipsius ex memoria sua penitus effluxisse quænam civitates unguenta, unguentorumque artifices et floridarum lanarum infectores expulerint. Itane vero tam facile oblitus illius fuerat, si tamen ab ipso lectum aliquando sit, quod apud Athenæum hisce verbis scriptum habetur : « Lacedæmonii unguentarios Sparta ejecerunt, quod oleum corrumpant; et lanarum infectores, quod candorem lanæ obliterent. Solon sapiens legibus suis vetuit viros unguenta vendere⁵⁰? Quapropter Clemens noster in alio opere hæc litteris consignavit : « Unguentum et purpura veteres Lacedæmonii repudiant, dolosas quidem vestes, et dolosas unctiones recte reputantes

et nominantes⁴⁴. His porro, si lubet, adjiciamus Lysia oratoris verba, quibus Aeschinum Socratum, arti unguentariæ sese tradere volentem, sic insectatur : « Pulchrum scilicet beatæ vite finem, et philosopho dignum is constituit artem unguentariam, Socratis philosophiae convenientem, qui usum unguentorum vituperavit, cum et legislator Solon artem illam exercere viros omnes vetuerit⁴⁵.

Cæterum non omnibus omnino unguentis Clemens vult Christianis esse interdictum : « Sed unguento, inquit, tanquam medicamento et auxilio utendum est, ad vires languentes excitandas, et ad catarbos, et ad refrigerationes, et ad fastidium⁴⁶. » Eamdem plane ob causam de allio alicubi dixit Ambrosius : « Allium sumatur pro medicamento, non pro cibo ; sumatur ab ægrotantibus, non ab epulantibus⁴⁷. » Scilicet haec prima generalisque Clementis aliorumque sanctorum Patrum lex fuit, ut legitime rerum tantummodo necessariarum usu Christianis concesso, eos ab omni prorsus voluntatis sensu et illecebra arcerent.

Quantum vero ab hac verae religionis norma absent pagani, perspicue Clemens ostendit⁴⁸, ubi data occasione, in summam sui temporis luxurianam, qua illi in omne etiam effrenatissimæ libidinis genus legum suarum permissu impune sese voluntabant, acerrime invehitur. Ibi autem, atque iterum alio in loco crudelissimum illorum morem exagitat⁴⁹, quo pueros suos domi natos exponebant, cum vilia mancipia, et thersitas, id est, summae deformitatis homines, atque psittacos, simias, aliaque non sine magno sumptu alerent animalia⁵⁰. Tam horrendas penitusque inhumanæ crudelitatis facinus iisdem paganis alii quoque Patres sepius exprobarunt. Justinus quippe martyr sanctissimus : « Nos, inquit, pueros etiam recens natos exponere improborum dicimus esse hominum⁵¹. » Tertullianus vero : « In primis filios exponitis, suspicendos ab aliqua præterente misericordia⁵². » Minutius quoque Felix : « Merito igitur incestum penes vos sèpe deprehenditur..... dum etiam domi natos alienæ misericordia frequentiter exponitis⁵³. » Lactantius similiter : « Qui natos ex se pueros aut strangulant, aut si nimium pii fuerint, exponunt⁵⁴. » Et alio in libro : « Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere? Non possunt innocentes existimari, qui viscera sua in predam canibus objiciunt, et quantum in ipsis est, crudelius necant quam si strangulassent..... Tam igitur nefarium est exponere quam necare. » Adi præterea Justum Lipsium t. II, centur. 1, epist. 83,

A ad Dionys. Usserium, et Godesfidi observations in cod. Theodos., tom. I, lege 1 et 2, De expositis, pag. 445 et seq.

Quo autem modo, et quibus notis pueri exparentur, manifestum faciunt variorum animadversiones in illud Terentii Carmen :

Abi tu, cistellam Pythias domo effer cum mortuis.

Longe his æquiores erant antiqui legislatores Romani, de quibus Clemens noster : « Admiror veteres Romanorum legislatores, ii muliebre et effeminate vitæ studium odio habuerunt, et corporis cuni femina consuetudinem præter naturæ legem terræ infodi ex lege justitiae æquum existimarent⁵⁵. » Lex autem illa, quain Hervetus nullibi se legisse declarat, a quibusdam Scantinia esse potatur. Qua quidem de lege disputat Antonius Augustinus ab uno aliquo Clementis nostri scholiaste laudatus, et præterea Prudentius, qui de illa que sic cecinit :

*Sed credo magni limen amplector Jovis.
Qui si citetur legibus vestris reus,
Luqueis minacis implicatus Juliae,
Luet severam rictus et Scantiniam,
Te cognitore, dignus ire in carcerem⁵⁶.*

Prius vero Juvenalis :

*Quod si vexentur leges ac jura, citari
Ante omnes debet Scantinia⁵⁷....*

Eo autem nomine nonnulli legem a Scantinio ejus auctore appellatam volunt; alii a C. Scantinio Capitolino, qui cum stuprum filio Marcelli inferre tentasset, 93 ea damnatus est. Narrant autem Plutarchus et Valerius Maximus quomodo Scantinius ille, etsi tribunus plebis, uno tantum illo juvene teste ac solo verecundo ipsius silentio scelus prodente accusatus, ab omnibus merito condemnatus fuerit⁵⁸.

C Contra vero, inquiet aliquis, quomodo haec a Clemente nostro lex citari potuit, quæ nullam penitus capit, a lege Julia in adulteros postmodum decretam, sed modice tantummodo pecunia, ut quidam aiunt, poenam indixerat? At huic responderi potest, hanc legem in illud crimen revera latam fuisse, quod a Clemente notari videtur. Deinde vero Juvenalis et Prudentius, a nobis jam citati, non obscure innuunt hac Scantinia lege multo gravorem quam paucæ cujusdam tenuisque pecunia multam irrogari. Videsis præter jam laudatum Ant. Augustinum lib. De legibus, Paulum Manutium De legibus Rom., cap. 29.

CAPUT XIII.

De rebus physicis et naturalibus.

ARTICULUS I.

Quomodo lac fiat, et in mammis formetur, de lactis adipe, scilicet butyro, in lucernæ usum.

Etsi Clemens libros Pædagogi ad informandos Christianorum mores et tradenda vitæ Christianæ præcepta ediderit, plura tamen intermixtæ ad res physicæ et naturales spectantia, quæ cum explanatione aliqua aut confirmatione multis indigere

D videantur, a nobis omitti non debent. Primo itaque lac juxta illius sententiam est ipsem sanguis, ex rubro colore in album conversus. Quomodo autem fiat haec immutatio, sic ille exponit⁵⁹: Sanguis, inquit, matre prægnante, ad nutritendum ejus fetum per umbilicum transmittitur. Sed post partum continuo ejusdem sanguinis obstruitur meatus; quo sit ut sanguis, clauso aditu, refluat, et in mammilarum cavernis transflusus, ac undæ instar a spiritu

⁴⁴ lib. i Strom., p. 594. ⁴⁵ Athen. lib. xiii Deipnos., p. 611 et seq. ⁴⁶ Pædag. lib. II, c. 8, p. 179. ⁴⁷ Ambros. Hexaem., lib. vi, c. 4, § 28. ⁴⁸ Pædag. lib. III, c. 3, p. 226. ⁴⁹ ibid. c. 4, p. 251. ⁵⁰ Videsis Casaub. in Suet., p. 166. ⁵¹ Justin. Apolog. 4, c. 9. ⁵² Tertul. Apolog., c. 9. ⁵³ Minut. in Octav. ⁵⁴ Lactant. lib. v De instit., c. 8, p. 484. ⁵⁵ Terent. Eunuch., act. IV, scen. vi. ⁵⁶ Pædag. lib. III, c. 3, p. 227. ⁵⁷ Prudent. Hæpl. ὀτεράνων, carm. de Rom. suppl. ⁵⁸ Juven. satyr. II, v. 43. ⁵⁹ Plutarch. in vita Marcelli, p. 29; Valer. Maxim. lib. vi De pudicitia, c. 1, p. 6. ⁶⁰ Pædag. lib. I, c. p. 100 et 101.

A ex vicinis arteriis emisso agitatus, album mutetur in colorem. Pluribus autem id probat exemplis. In ulceribus enim sanguis in pus album convertitur. Mare autem, vento et fluctibus agitatum, expuit salis asperginem. Fluvii quoque, qui magno impetu seruntur, interceptione aeris verberati, spumam exprimit. Denique quod in ore nostro est humidum, spiritu albescit.

Hæc porro de eo modo, quo lac effici dicitur, Clementis opinio etiam recentioribus medicis non probetur, illam tamen ex antiquis et celeberrimis ab ipso revera acceptam fuisse extra dubium omnibus esse debet. Quid enimvero his Galieni verbis clarus et expressius : « Sanguine quidem, dum adhuc in utero gestamur, ali nos constat : ex sanguine vero lac gigñtum, exiguum in mammillis mutationem alepto »⁴⁰? Fusius autem Avicenna : « Mamilla est corpus compositum ex venis et arteriis et nervis, inter quæ existit vacuitas, quan caro replet glandosa, cui non est sensus, albi coloris, et propter suam albedinem, quando assimilatur ei sanguis, albiscatur illud quod nutrit ipsam, et albiscatur illud quod superfluit ex ea, et fit lac. Et ejus quidem comparatio ad lac generatum ex sanguine est comparatio hepatis ad sanguinem generatum ex chylo, in hoc quod unumquodque convertit huinidatatem ad similitudinem suam in natura et colore. Nam hepar rubificat chylum album, et facit eum sanguinem; et mamilla albiscat sanguinem rubeum, et facit ipsum lac »⁴¹. Plures alii, si quid opus esset, hujuscem opinionis patroni et sautores possent a nobis citari; sed quorū testimonia protulimus, ad confirmandam explicandamque Clementis nostri sententiam sufficere credidimus.

Quapropter ille rationem inde sumi posse putat, cur nutrices hinc maxime, ætate vero minime lacte abundant⁴². Hiemis quippe tempore calor intus inclusus, alimento melius concocto et confecto, non præbet exitum, atque idcirco venæ tunc sanguine implentur. Quo autem major est sanguinis copia, magis lac, quod nihil est aliud, ut ille dixerat, quam sanguis ex rubro in album colorem mutantur, debet abundare.

Scimus quidem aliter visum hujus nostræ ætatis medicis, qui putant mulierem chylum, ab arteria subclavia ad mammarium, et ab hac per ductus suos ad glandulas, ut ubi perficiatur, delatum, fieri lac, quod in lactantibus ipsummete infantis nutrimentum revera efficitur. Sed hæc nova recentiorum medicorum sententia aut parum, aut nihil ad nostrum spectat Clementem, qui se ex constanti et coniungi sui temporis scriptorum opinione illud, quod probandum suscepit, satis superque demonstravisse haud immitto arbitratus est.

Minus itaque usitatum ac fortassis plane singulare id multis videbitur, quod ille paulo post adjectit : « Nunc quoque nutrices id lactis, quod primum ad potum effundunt, eodem quo illud nomine manna appellaverunt, μάννα χεχλήξασ⁴³ ». Nomen enim « manna », matrem aliquando significavisse Cangius observat⁴⁴: sed a quibus ea, quam Clemens tradit, significacione usurpatum fuerit, paucos sane ac vix fortasse ullos reperias.

Porro Clemens scribit lactis adipem esse butyrum, quo multi sua ætate ad lucernam utebantur : « Multi adipe lactis, quod butyrum vocant, utuntur ad lucernam »⁴⁵. Unde liquet, in ea, ubi Clemens hæc scribebat, regione maximam fuisse butyri abundantiam.

⁴⁰ Galien. lib. i De tuend. sanit., c. 7. ⁴¹ Avicen. lib. iii Fer., c. 4. ⁴² Pædag. lib. i, c. 6, p. 101. ⁴³ ibid. p. 102. ⁴⁴ Cang. in Gloss. Græc. ⁴⁵ Pædag. lib. i, c. 6, p. 107. ⁴⁶ Pædag. lib. ii, c. 12, p. 207. ⁴⁷ Strab., lib. xv Geogr., p. 705 et 706. ⁴⁸ Plin., lib. ii Nat. hist., c. 13, p. 130. ⁴⁹ Herod. lib. iii, § 102 et seq. ⁵⁰ Aldrovand., lib. v De insectis, cap. 1, p. 515 et seq. ⁵¹ Herodot., ibid, § 116. ⁵² ideum, lib. iv, § 12.

ARTICULUS II.

B De auro quod formicæ effodiunt et gryphes custodiunt, de Pactoli fluentis aureis, et Lydio ramento, quanta profusione et luxu pagani eo abulerentur, ac mastichen roderent, et cur metoposcopi dicerentur.

Aurum in terra venis esse reconditum pro certo Clemens ponit: sed id continenter addidit : Διὸ τοῦ τοι μύρητες χρυσωρυχοῦστ, καὶ γρύπες χρυσωφύλακοῦστ⁵³. Et idea aurum formicæ effodiunt, aurum gryphes custodiunt⁵⁴. At quo, inquit, ex auctore id Clemens accepit, aut quis pro eo testis produci potest? Quidam certe nec tibi ignoti nec prorsus incertæ fidei dari possunt, qui quidem et quales sint illæ formicæ, et quibus in regionibus aurum effodiunt, memorie prodiderunt. Primus si quidem testem tibi citabinius Strabonem, qui de illis sic scribit⁵⁵ : Formicarum aurum effodiuntur pelles (Nearchus) vidisse ait, pardalis pelli persimiles. Megasthenes de formicis ait apud Derdas, quæ magna gens est Indorum montanorum, ad orientem expositorum, planitiem quamdam montanam esse ter mille stadiorum ambitu, et sub ea auri fodinas, quas formicæ effodiunt, vulpibus magnitudine non minores, mira celeritate, victum ex venatione comparantes. Fodere autem terram **94** per biemein et ad ostium accumulare, que nadmodum solent talpæ. Hujus auri ramenta, id enim sunt, parva decoctione agent. Vicini juventis et clam rapiunt, aperte enim non possunt, prohibentibus formicis, quae et pugnant, et fugientes insectantur, quos cum deprehenderint, una cum jumentis interrimunt. Ut ergo illos lateant, ferinas carnes per loca plurima disponunt. Itaque ad prædam dissipatis formicis, auri ramenta ipsi asportant, et fusionis ignari, cuicunque mercatori rudia dividentur.

C Eadem, sed aliis verbis, narrat Plinius : Indicæ formicæ aurum ex cavernis egerunt terra in regione septentrionalium Indorum, qui Dardæ vocantur. Ipsius color felium, magnitudo Ægypti luporum. Erutum hoc ab eis tempore hiberno Indi furantur æstivo fervore, conditis propter vaporem in cuniculos formicis; quæ tameū odore sollicitate pervolant, crebroque lacerant, quamvis prævelocibus camelis fugientes⁵⁶. Quod quidem ille deliberavit ex Herodoto, qui hæc fusius prosequitur⁵⁷. Ilunc, si lubet, sicut et Solinum ac Melam, atque alios adire poteris citatos ab Aldrovando, qui utrum illud verum sit fuse disputat⁵⁸.

D Diciliior autem de gryphis potest esse quæstio. Qui enim aurum ab iis custodiri tradunt, hi vel solo Aristæi Proconnesii poæ testimonio nituntur, vel id dubium et plane incertum existimant. Audi, queso, Herodotum : Ad septentrionem Europæ, inquit, quamplurimam auri viam esse constat. Sed quomodo fiat, ne hoc quidem pro comperto dicere queo. Dicuntur tamen id a gryphis auferre Arimaspi viri unoculi; quod nec ipsum crediderim, ut viri nascentur unoculi, ceteram naturam habentes alii hominibus parem⁵⁹. Et postea libro sequenti : Aristæus quidam Proconnesius versicator, Castrobii filius, memoravit se Phœbo instinctum venisse ad Issædonas, et supra hos incolere Arimaspos viros unoculos, et item supra hos esse gryphas, γρύπας, qui aurum asservent⁶⁰.

Pausanias vero paulo explicatius : Gryphes, inquit, cum Arimaspis, qui supra Issædones sunt, auri causa assidue bellare Aristæas Proconnesius carminibus testatus est; et aurum quidem quod

custodiunt gryphes, e terra nasci, Arimaspos ipsos unicum habere oculum, et gryphes bellus leonibus similes, rostrum et pennis habere aquilinas⁷³.

At Plinius, tametsi in aliis satis credulus, gryphes tamen, seu, ut Græce scribitur, γρύπται, fabulosos esse arbitrabatur: « Pegasos equino capite volucres, et gryphas aurita aduncitate rostri fabulosos reor; illos in Scythia, hos in Æthiopia⁷⁴. »

Verumtamen Philostratis opinio fuit gryphes veras esse aves in India cominorantes, sacras soli, et aurum effodere solitas. Imo vero earum formam figuramque accurate depingit. « Attamen, inquit, quod gryphes, γρύπται, effodere dicuntur, petræ sunt aureis guttis minutissimis conspersæ, quas hæc se-ra rostro discindit⁷⁵. »

Utrum ergo hoc avium genus extiterit, fuit olim estque adhuc inter eruditos controversia, ad quam dirinendam plura congerit Aldrovandus, quæ nos diutius retinere non debent⁷⁶. Quæ enim hæc tenus retulimus, satis abunde probant quo jure, quæ inviria Clemens noster aurum effodi a formicis et a gryphibus custodiri dixerit.

Non omne tamen aurum putabat in terræ venis recondi. Nam Pactoli dicit esse « fluenta aurea⁷⁷. » Sciant autem omnes Pactolum esse Lydiæ fluvium, ex monte Tmolo nascentem, qui per Sardianum agrum in Hermum influens, arenulas aureas secum vehit, atque idcirco Chrysorrhous vocatur. Hinc porro facile intelligas cur alibi Clemens propter eundem Pactolum, Lydiæ fluvium, Λυδίου ψήγματος, « Lydiæ ramenti, » nomine aurum appellaverit⁷⁸.

At, inquires, nonne Clemens id ad aniles fabulas alio in libro his verbis rejicit, et procul amandat: Οὐδὲ εἰ τὸν Πάχτωλὸν τις ὅλον, τοῦ χρυσοῦ τὸ φέυγα τῷ μεθικῷ, ἀπομετρήσει⁷⁹? Quod Hervetus ita Latine reddidit: « Ne si Pactolum quidem, qui totus aureo, ut est in fabulis, fluit fluente, quis dederit; » cum potius dicere debuisse: « Neque Pactolum totum, qui fabulosus fluvius aureus est, si quis reuelatiatur. » Sed de Pactolo ita procul dubio Clemens loquitur, quia plurima præsertim a poetis de modo quo arenas aureas volvere cœpit, ac deinceps eas secum traxit, gratis facta certamque ab eis decantata passim occurruunt. Sed hoc non impedit quominus auri ramenta, ut testis est Herodotus⁸⁰, secum detulerit. Strabo tamen ea olim, nec amplius suo tempore, volvisse his verbis significat: « Ε Tmolo Pactolus defluit, qui antiquitus ramenta auri secum descrebat copiose, unde Cresi et ejus majorum divitias nomen celebre habuisse tradunt; nunc defecerunt ramenta⁸¹. » Videlicet præterea Plutarchum *De flviis*, pag. 1151 et seq., Plin. et alios.

Quam immoderato autem luxu nimiaque profusione in vestibus, domibus, halneis, vasis, ornamenti, totaque supellecile pagani auro abuterunt, nec semel Clemens noster, nec sine objurgatione memorat. Sed utinam hæc paganorum tantum, et non Christianorum vitia essent! At illud Herveto singulare videtur, quod ibidem ipse Clemens adjicit: « Quemadmodum dicunt apud barbaros, scelestos et maleficos homines auro vinciri⁸². » Sibi enim ille penitus incomptum esse fatetur unde auctor noster id acceperit. Sed hæc publica illius confessio nobis, nisi jam longo usu

A ejusmodi declarationi assuefactis, non minimam moveret admirationem. Nam Tertullianus ubi de seminarum cultu disputat, idem semel et iterum repetit: « Apud barbaros quosdam, inquit, quia vernaculum est aurum et copiosum, auro vincet in ergastulis habent, et divitis mulos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores⁸³. » Rursum vero: « Aurum ipsum, cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula servire ferunt gentium litteræ a Tertulliano designantur, si quæras, ex his Plutarchi discess verbis: « Præstal aureis compedibus ligatum manere, quod sit in Æthiopia, quam divitiis uxoriis⁸⁴. » Ibi habet et gentem, apud quam rei vinculis aureis colligabantur, et gentilem auctorem, qui id memoriae commendavit. Sed si Plutarchi testimonium Herveto vel alii non sufficiat, alterum eis dabimus testem Dionem Chrysostomum, qui in eumdem modum scribit: « Si vero B prodesset possidere aurum, nihil prohibuisset Æthiopas, supra nos habitantes, beatissimos videri, ubi aurum abjectius est quam apud nos plumbeum; feruntque sceleratos crassis vinciri compedibus; nihil tamen minus sunt vinciti atque pravi et iniqui⁸⁵. »

Paganos homines alibi arguit Clemens, qui mliebri plane luxu et mollitie effeminati mastiche rodebant: μαστίγης τρώγοντες, « mastiche rodentes⁸⁶. » Quod quidem et mulieribus postea vitio vertit μαστίγης 95 εὐτρωγούσαι, « mastiche derortantes⁸⁷. » Quid autem, quotuplex, et quibus in regionibus mastiche nasceretur, qui scire voluerit, aeat Plinii lib. xii *Natur. hist.*, cap. 17, pag. 29, et Mathiol. in lib. i *Diosc.*, cap. 75.

At obiter observa quam lepide Clemens ejusmodi delicatos et molles viros irrideat: « Quid de iis dixerit quispiam, qui tanquam metoposcopos, μετωποσχότος, ex figura divinat⁸⁸; » hoc est, qui ex frontis inspectione naturam et ingenium divinat hominis. Unde Plinius: « Apelles imaginem adeo similitudinis indiscreta pinxit, ut, incredibile dictu, Apion grammaticus scriptum reliquerit quemdam ex facie hominis addivinantem, quos metoposcopos vocant ex iis dixisse aut futuræ mortis annos aut præteritæ⁸⁹. »

Denique Clemens helluones illosque homines voluptarios cum Acephalo haud illepide componit: « Mihi videtur is, qui a mathematicis dicitur Acephalus, Ἀκέφαλος, qui ante stellam errantem enumeratur, capite in pectus compresso, significare helluones homines, et voluptarios, et ad ebrietatem propensos⁹⁰. » Herveto cum nihil plane de hoc Acephalo succurreret, Monantolium doctorem medicum et regium Parisiis mathematics professorem consuluit. Is autem ei respondit Acephali non men mathematicis esse quidem incognitum, sed ex Clementina descriptione colligi posse errantem stellam ipsummet esse solem, Acephalum vero eam in cœlo imaginem quæ Taurus dicitur.

ARTICULUS III.

De quibusdam animalibus a Clemente memoratis, de hyena serum mutante, de lepore et dasipode, de merula et luscina vocem et colorem mutantibus, de lusciniis humano more loquentibus, de pavone Medo, psittacis, charadriis, phasianis et attagenis.

Quæ ab auctore nostro de quibusdam animalibus

⁷³ Pausan., lib. i, p. 22. ⁷⁴ Plin., lib. x *Hist. nat.*, c. 49, p. 444. ⁷⁵ Philostrat., lib. iii *De vita Apollonii*, c. 14, p. 452. ⁷⁶ Aldrov. l. x *Ornithol.*, c. 1, p. 602 et seqq. ⁷⁷ Pædag. lib. iii, c. 2 p. 219. ⁷⁸ ibid., c. 11, p. 245. ⁷⁹ Admon. ad Græc. p. 55. ⁸⁰ Herod. lib. v, § 104. ⁸¹ Strab., lib. xiii *Geog.*, p. 625 et seq. ⁸² Pæd., lib. ii, c. 12, p. 209. ⁸³ Tertul., lib. De cult. fem., c. 6. ⁸⁴ ibid., lib. ii, c. 10. ⁸⁵ Plutarch., l. ἐρωτικός, p. 752. ⁸⁶ Dio Chrysost., orat. 79, περὶ πλούτου, p. 664. ⁸⁷ Pædag. lib. iii, c. 3, p. 222. ⁸⁸ ibid. c. 11, p. 251. ⁸⁹ ibid. c. 3, p. 422. ⁹⁰ Plin., lib. xxxv *Nat. hist.*, c. 10, § 14, p. 210. ⁹¹ Pæd., lib. ii, c. 2, p. 159.

narrantur, ea jam a nobis more solito examinanda sunt. Observat autem quorundam fuisse opinio nem, « hyænam vicissim singulis annis masculinum sexum mutare in femininum ». Sed ille post Diodorum Siculum, a Photio citatum ²², id penitus falsum esse contendit, hac minirum ductus ratione: « Nunquam naturæ vis potest afferri, ut mutetur. Quod autem semel in ipsa effectum est, nefas est affectione in contrarium refungi; affectio enim non est natura ». A quibus autem hæc vel illa opinio asserta et propugnata fuerit, fuse docet Bochartus, et post eum Cotelerius, quos curiosus qui libet homo adire poterit et consulere ²³.

At hic porro opinatus est Clementem nostrum ibi ad Barnabæ respexisse epistolam; et quia ejus sententiae subscribe non poterat, ob summi viri apostolici reverentiam, illius pepercisse nomini. Nec ab omni prorsus verisimilitudine hæc conjectura abhorret. Quid enim vetat quominus ille ad eam collineaverit epistolam, quam ab ipso sæpius lectam, pluraque illius fragmenta in suis *Stromatum* libris descripta fuisse certissimum est? Attamen cum ipse auctor noster ibi Aristotelis sententiam κατὰ μόδας sequi videatur, ad hunc potius, quam ad Barnabam, vel, si velis, ad utrumque respexisse haud ægre forsitan persuasum nonnulli habebunt ²⁴.

Quæ vero ad suam opinionem stabilendam ab eodem Clemente profertur ratio, hanc Hervetus, si ad litteram accipiat, veram omnino esse non censem. Falsa quippe et gratis ficta esse non putat, quæ a Plinio de leminis in mares mutatis memoræ prodita sunt. Variis siquidem hujuscemodi immutationis exemplis ab illo, addé si velis, et ab Hippocrate et ab Harduino allatis ²⁵, aliud ipse subjunxit cuiusdam feminæ quæ in oppido Campaniæ, quod Vitriacum dicitur, in marem mutata barbam produxit, duxitque postea uxorem.

Quapropter hunc idem Hervetus vult esse Clementis nostri sensum. Naturam quidem ipsam non mutari, sed nonnulla aliquando præter naturam fieri quæ monstra sunt et prodigia. Verum dissimulare non possumus hanc interpretationem ab auctoris nostri mente esse prorsus alienam. Plane enim vero penitusque negat fieri unquam posse ut hyæna mas in feminam convertatur. « Nequaquam ergo credendum est, inquit, hyænam unquam mutare naturam ». Quod quidem ab illo non alia nisi hac generali ratione probatur: « Nunquam naturæ vis potest afferri, ut mutetur ». Neque porro exempla a Plinio atque etiam Herveto et aliis proposita, huic rationi omnino officere videntur. Nam iis quidem et si demonstraretur ex semina factum esse marem, inde tamen confici non potest vice versa ex mare factam esse seminam. Sine naturæ etenim immutatione ex semina mas fieri potuit, cum membrana quædam, sub qua virilitas latebat, postmodum disrupta est.

At Clemens, inquires, non putabat hyænam feminam posse quoque in marem mutari. Vocem enim Græcam ἐναλλάξ, id est alternatiū, vicissim, et vice versa addidit. Negare quidem id non possumus. Quamobrem ingenue fatendum est memorata hujuscem mutationis exempla ipsi omnino incognita fuisse. Attamen non minus clarum et perspicuum est illum de ea potissimum mutatione loqui, qua, ut ipse ait, « Figura mutata, fiat mas ex feminâ ».

Porro autem quæ ibi Clemens de hyæna et lepore

amplius tradidit, illa ex citatis a Bocharto et Cotelero auctoriis facile explicari poterunt, nosque de his aliquid jam attigimus ²⁶.

Multas dehinc idem ipse auctor perhibet esse aves quæ, immutata natura, et vocem mutant et colorem. « Merula, inquit, ex nigra quidem flavâ, ex ea autem quæ suaviter canebat, obstrepera et turbulentum sonum edens fieri dicitur. Itidem etiam luscinia et colorem et vocem alternis mutare asseritur. Ceterum non mutant ipsam naturam ». Videtur autem Clemens illud hausisse ex Aristotele, qui de utraque illa ave similiter disserit lib. ix *De histor. anim.* cap. 49, nec minus perspicue Plinius lib. x *Hist. nat.*, cap. 29, pag. 419 et seq., necnon et Elian. lib. xii *De animal.*, cap. 27. De merula vero Aldrovandus lib. xvi *Ornithol.*, cap. 6, pag. 610, ac tandem de luscinia lib. xviii *Ornithol.*, cap. 2, pag. 280.

Praelerea libro sequenti Clemens non obscure significat luscinias quasdam more humano locutas. Ubi enim mulieres quæ magnos in sinuæ aliaque animalia alenda sumptus faciebant, acriter castigat, hac subnectit: « Cum oporteret senes alere... simis formosiores, et loqui possunt melius luscinias ». Ad magnam vero admirationem nullum sane traducere id debet. Plinius siquidem de luscinias, Græco et Latino sermone loqui edocit sic scribit ²⁷: « Habebant et Cæsares juvenes sturnum, item luscinias, Græco atque Latino sermone dociles; præterea meditantes in diem et assidue nova loquentes longiore ²⁸ etiam contextu. Docentur secreto, et ubi nulla alia vox misceatur, assidue qui cerebro dicat ea quæ condita velit, ac cibis blandientes ». Extra fidem etenim illud non esse docet Aldrovandus, trium aliarum lusciniarum exemplo, longe magis mirabilis, quod apud eum, si lubet et vacat, legere poteris.

In aliarum quoque avium nutrimentum non minus inhumanas quam inutiles quarundam mulierum impensa ibidem Clemens arguit atque exigitat: « Quæ sunt, inquit, ex eis paulo civiores, aves Indicas pavonesque Medicos nutriti, puerum autem orphanum non admittunt, quæ psittacos et charadrios, in versione Herveti, « graculos, enutriunt ». Quas superioris aves Indicas, ὄρνες Ἰνδικούς, posterius Ψιττακούς appellat. Et recte quidem. Psittacus enimvero avis Indica dicebatur. Unde Plinius: « India, inquit, hanc avem mittit, Sittacen vocat ». De illa videsis Elianum lib. xvi *De animal.*, cap. 2; Aldrovandus lib. ii *Ornithol.*, cap. 12, atque in primis Bochartum tom. II *De animal. sac. script.*, lib. ii, cap. 30, pag. 342.

Quos etiam Clemens nunc ταῦνας Μῆδοχοις nuncupat ²⁹, alibi simplicius, et sublati duabus litteris, dicit Μῆδον ταῦνα, « Medium pavonem », hoc est, natum in Media et inde asportatum. De aliis vero locis, ubi pavones aluntur, plura congerit Aldrovandus; sed de Media, nulum alium, nisi Clementem nostrum, testem protulit ³⁰. Addere tamen poterat Suidam qui ad verbum Μῆδοχός hæc habet: Μῆδοχός ὄρνις ὁ ταῦνος, « Medica avis pavo ». Non absurde enim possumus inde colligere magnam fuisse in Media pavonum turbam et multitudinem, quandoquidem ex ea nomen Medicæ avis sortiti sunt.

Ad hæc vero Clemens in delicioris majorisque pretiis cibis pavonem reponit. Et id quidem confir mari potest non solum ex Eliano, Varrone et Macrobio, sed etiam Athenæo, lib. xiv *Deipnosoph.*,

²² Pæd., lib. ii, c. 10, p. 488. ²³ Phot. Biblioth. cod. 244, p. 2050. ²⁴ Pæd., lib. ii, c. 10, p. 488. ²⁵ Bochart. lib. iii *De anim. sac. script.*, c. 11, p. 832. Coteler. not. in Barnab. p. 24, 25. ²⁶ Aristotel. lib. iii *De generat. animal.* c. 6, et lib. vi *De hist. anim.*, c. 32. ²⁷ Plin., l. vii *Hist. nat.*, c. 4, p. 17; Harduin. in hunc Plinii locum. ²⁸ loc. cit., p. 189. ²⁹ sup. c. 3, art. 3. ³⁰ Pæd. lib. ii, c. 18, p. 488. ³¹ Aldrov. lib. xviii *Ornith.*, c. 2, p. 782. ³² Pædag. lib. iii, c. 4, p. 251. ³³ Plin. lib. x *Nat. hist.*, c. 42, p. 434. ³⁴ loc. cit. ³⁵ Pædag. lib. ii, c. 1, p. 140. ³⁶ Aldrov. lib. xiii *Ornith.*, c. 1, p. 41 et 12.

pag. 634 et seq.; Plinio lib. x *Hist. natur.*, cap. 20, pag. 404 et 405; et Tertulliano lib. *De pallio*, cap. 5.

Hervetus porro vocem Græcam Clementis χαράδρους, Latine «graculos», uti diximus, interpretatus est¹⁰. Apud peritores nihilominus ornithologæ, seu de avibus, scriptores nondum constat quænam avis illa dicenda sit. Fusius hac de re disputat Aldrovandus lib. xiii *Ornithol.*, cap. 45, lib. xvii, cap. 11, et lib. xx, cap. 57, ac Bochartus tom II *De animal. sac. Scrip.*, lib. v, cap. 30, ubi variorum de charadrio, qui Hebraice *anapha* dicitur, refert opiniones.

A nobis modo observatum est pavonem a Clemente in deliciorum ciborum numerum ascribi: sed huic ille « Phasidis aves, » et ἀτταγές Αἰγυπτίας, « attagenas Ægyptias, » annumerat¹¹. Clementi sulfragrat Hieronymus, qui ad Salvinam hac in verba scribit: Procul sint a conviviis tuis « Phasidis aves, crassi turtures, attagen Ioniensis »¹². Plura de duabus illis avibus narrat Athenæus¹³; sed phasides aves, seu phasianos quis non novit? A Phasi autem Colchorum amne nomen traxerunt, ac de iis ita Martialis cecinit:

*Argiva primum sum transportata carina.
Ante mihi notum nil nisi Phasis habet¹⁴.*

Testatur Plinius attagen maxime Ionum celebrari: « Attagen maxime Ioniū celebratur, vocalis alias, captus vero obmutescens, quondam astinuatus inter raras aves »¹⁵. Inde illa Horatii carmina:

*Non Afra avis descendat in ventrem meum,
Non attagen Ioniū,
Jucundior quam lecta de pinguissimis
Oliva ramis arborum¹⁶.*

Atque etiam Martialis, jam a nobis laudatus:

*Inter sapores fertur alitum primus
Ionicarum gustus attagenarum¹⁷.*

Ab Aulo tamen Gellio dicitur, « Phrygia attagna »¹⁸. Verum in illius scholiis animadvertisit Phrygiam ab Ionia non fuisse longe dissitam, atque ex illa attagenas potuisse in Ioniam deferri. Denique Julius etiam Pollux attagenarum phasianorumque facit mentionem¹⁹.

ARTICULUS IV.

De quibusdam pisibus et conchis, aliisque delicioribus cibis, a Clemente memoratis, de murænis, anguillis, hædis, mugilibus, Pelori conchis, Abydenis ostreis, mænidis, pectinibus, lingulacis et turdis, de bolo, betis, caricis, ac de asello.

Eodem plane, quem jam animadvertisimus, pietatis ardore et studio noster Clemens paganorum in pisibus, ostreis, conchisque delicioribus, undique et immenso sumpto perquirendis, luxum et intertemperantiam insectatur: « Cum in freto, inquit, sunt Siculo, murænas anxiæ et sollicito animo perquirunt, et Mæandri anguillas, et qui in Melo sunt hædos, et qui in Schiato mugiles, Pelori conchas, et Abydena ostrea: nec mænidæ quæ sunt in Lipara prætermittunt, nec bolum Mantinicum, nec hetas quæ sunt apud Ascræos et pectines exquirunt Methymnaeos, et lingulacæ Atticas, et turdos Daiphnios, et caricæ Chelidonias, propter quas in Græciam cum quinque mille millibus infelix Persa profectus est »²⁰. Athenæus vero plura ex iis

¹⁰ Pædag. lib. ii, c. 4, p. 231. ¹¹ Pædag. lib. ii, c. 4, p. 440. ¹² Hieron. epist. 9, ad Salvin. ¹³ Athen. lib. ix Deipnos., p. 587 et seq. ¹⁴ Mart. lib. xiii, epigram. 72. ¹⁵ Plin. lib. x Hist. nat., c. 48, p. 440. ¹⁶ Horat. epod. 2. ¹⁷ Mart. lib. xiii, epigr. 61. ¹⁸ Aul. Gell. lib. viii Noct. Attic., c. 46. ¹⁹ Jul. Poll. lib. vi Onom., c. 9, p. 283. ²⁰ Pædag. lib. ii, c. 4, p. 440. ²¹ Athen. lib. i Deipnos., p. 4. ²² Jul. Poll. lib. vi, c. 10. ²³ Plin. lib. vi Hist. nat., c. 17, p. 305; Aldrov. lib. iv De piscib., c. 6. ²⁴ ibid. lib. iii, c. 27; Athen. lib. vii Deipnos., p. 298 et seq. ²⁵ Athen. lib. iii Deipnos., p. 92. ²⁶ Casaub. lib. iii in Athen., c. 13, p. 177; Jul. Poll. Onom. lib. vi c. 10.

uno eodemque in loco commemorat, ex quibus Clementis nostri sententia eximie confirmari potest: « Ex conviviis, inquit, alii multum in ore habebant, commendabantque Siculas murænas, flutas, anguillas, thynnorum ad Pachynum captorum samina, hædos ex Melo, mugiles a Symætho, ex vibibus conchis Peloridas, mænidæ ex Lipara, Thibana rapa, ex Ascra betas »²¹. Vides sane quam belle Athenæus et Clemens secum consentiant, atque in eo fere tantum discrepent, quod hic mugiles, « in Sciatho, » ἐν Σκιάθῳ, ille vero ἐν Συμαθῷ, « in Symatho » dixerit. Sciathus porro insula est maris Ægei inter Eubœam et Thessalian; Symæthus autem Siciliæ fluvius, in Catanens-m agrum profluens. Sed Casaubonus id librariorum oscitantæ tribuendum putat, et ubique in Athenæi textu Συμαθῷ, vel etiam Σκιάθῳ legendum.

Nec levis sane est illius conjectura, quæ Julii Pollueis testimonio corroboratur. Nam is sicut Athenæus plura a Clemente nostro memorata sic recenset: « Scindens vero veteribus inclita fuisse hæc, muræna ex freto, ibi forsitan librarii lapsa omissa est vox Σκιελκῷ, et muræna Tartesia, thunnus Tyrius, mugil et Sciato, hædus ex Melo, et Pelorides conchæ; unde nimurum et ea, quæ nunc Pelorides dicuntur, nomen desumpserunt, beta ex Ascra, mænidæ ex Lipara, rapæ ex Mantinea, Methymnae pectines, galœus piscis e Rhodo, psittacus ex Eleusine... anguilla ex Boëtia »²², etc. Porro de inugile nonnihil Plinius, **97** plura vero Aldrovandus, qui etiam de muræna fuisse disputat²³.

Nec minus copiose ex variis antiquisque scriptoribus de anguilla Athenæus disserit, ubi Simonides de Mæandria, uti Clemens noster loquitur, anguilla hos citat versus:

*Ardea cum offendisset triorchin anguillam
Mæandram comedentem, illi eripuit²⁴.*

Videsis Aristotelem lib. viii *Hist. anim.* cap. 5; Plinius lib. ix *Hist. natur.*, cap. 21, pag. 312; Aldrovandum lib. iv *De piscib.*, cap. 14, pag. 545. Prius vero ille cap. 6, pag. 504 et seq., de mugile disserit. Athenæus autem variorum de hoc pisce opiniones fuse explicat lib. vii *Deipnosoph.*, pag. 306 et seq.

Quid plura? Nonne de Pelori conchis hæc Colophonii ab Athenæo citata sunt carmina?

*Vel quoquo in profundo mari pascuntur
Neritæ, strombi, peloriades, mituli²⁵.*

Ipsemnet vero Athenæus paulo post sic loquitur: « Pelorides a voce πελόρως dictæ fuerunt, quod chamus majores sint, et ab illis diversæ. » Sed de his videsis Aldrovandum lib. iii, de testaceis, cap. 74, pag. 475.

Eodem in loco Athenæus Archestratum Abydena ostrea canentem sic inducit:

*Enos mitulos habet magnos, Abydos ostrea,
Ursos Paros, Miletus pectines.*

Adi, si velis, Julium Pollucem, atque in citatum Athenæi locum consule Casauboni anidmaversiones²⁶. At idem Athenæus continuo post illos versus addidit: « Philyllus, aut quisquis Urbium auctor est, inquit, cbamas, lepadas, solenæ, mitulos, pinnas, pectines et Metymna, κτένες ἐκ Μετύμνης. » Plura de his Aldrovandum lib. iii *De testaceis*, cap. 69, pag. 497 et 506, nec non et de mæna seu mænidæ, lib. ii *De piscibus*, capite 39, pag. 223 et seq., de qua etiam Aristoteles lib. viii *Hist. animal.*, cap. 34, et sèpius Athenæus, Plinius, et alii.

Præterea Clemens memorat lingulacas Atticas, Graece φῆτας Ἀττικάς, quæ in planorum piscium numerum aggregantur. Tradit autem Athenæus hunc piscem, quem Graeci φῆτον vocant, a Romanis rhombum appellari: Ψωμαῖον δὲ καλοῦσι τὸν φῆτα τὸν ρόμβον, καὶ ἔστι τὸ δυομά 'Ελληνικόν'. Romanī passerem etiam rhombum. vocant, nomine procul dubio Graeco¹⁷. Quæ quidem ab Aldrovando satis explanata invenies¹⁸.

A nobis forsitan postulabit aliquis quid Clemens turdi nomine, an avem vel piscem designaverit. **T**urdus enim, Aristotele, Athenæo, Plinio, aliisque testibus, avis est, quam Gallice grive dicimus, vel piscis, qui itidem Gallice cognominatur *vieille*¹⁹; De illo autem Athenæus lib. iv *Deipnos.*, pag. 136; Plinius lib. ix *Histor. natur.*, cap. 15, pag. 301; Columella libro viii, cap. 16, et Aldrovandus lib. i *De piscibus*, cap. 4, disputavere. Utrum igitur Clemens de ave vel pisce intelligendus sit, nec minima sane quæstio est, nec ita ad solvendum facilis. Nam adjecta a Clemente voce δαφνός, quæ ad illam diluendam conducere debebat, difficulter redditur. **Q**uemadmodum enim Daphne apud Antiochenos amōnum et ad delicias comparatum nemus, ita etiam fluvium Ceæ vicinum et insulam apud Troglodytas significat. Quid vero quod Aldrovandus ingenue fatetur turdorum Daphnicorum qui meminiret se invenisse neminem? Conjicit tamen hos esse aves, quæ in peramoeno illo nemore habitasse perhibentur. Verum cuius ponderis debeat esse illius conjectura, alii viderint. Cum de piscibus enimvero et conchis ibi potissimum disserat Clemens noster, an de turdo pisce potius locutus sit, peritoribus definitum relinquimus.

Præter conchas autem et pisces idem auctor noster γογγύλην τὴν Μαντίνειαν memorat. Hanc autem vocem posterior illius interpres c. bolum Mantinicum, Hervetus autem potiori jure c. rapum Mantinicum reddidit. Eodem quoque modo illa non solum ab Juli Pollucis, qui idem omnino Graece habet, sed ab Athenæi quoque interpre pluribus in locis constantissime redditia est²⁰.

Cum utroque autem scriptore, et Julio Polluce, et Athenæo, Clemens τεῦτλων, betarum, quæ apud Ascræos meliores erant, facit mentionem²¹. At

A Pollux alibi adhuc has leguminibus annumerat²², et Athenæus ex Eudemus quatuor illarum esse genera, et quæ aliis sint præstantiores, ex Theophrasto ostendit.

Denique auctor noster celebrat caricas, quæ fici genus erant, Chelidonias: « Propter quas, » addit ille, « in Græciam cum quinque mille milibus infelix Persa profectus est. » At de illis apud Plinium haec legimus: « Novissima sub hieme matatur Chelidonias²³. » Apud Athenæum vero Diagoras eas quidem plurimum commendat; sed ibidem Dinon quod de Persarum rege, puta Xerxe, Clemens perhibet, id revera propter caricas, non quidem Chelidonias, sed Atticas factum esse testatur²⁴. Pollux autem videtur eas confundere, nec satis ab se in vicem distinguere: ισχάδες Χελιδόνων et 'Αττικῶν αἱ καλουνται. « Caricas Chelidonicæ, Atticae, quæ et Chelidores dicuntur²⁵. » Adisis Aldrovandum lib. II *Dendrologia*, cap. 3, pag. 472.

Antequam imponamus huic capituli finem, te monitum esse volunus ex Athenæo delibata esse quæ de asello pisce Clemens retulit. Helluones enim tradidit similes esse pisci, qui Græce c. asinus vocatur: « Quem quidem, » sicut ille loquitur, « dicit Aristoteles solum ex aliis animalibus habere eor in ventre. Hunc Epicharmus vocat, ἐπτραπέλογαστρον, hoc est, qui a communi ventris consuetudine discedit²⁶. » Eadem enim ex utroque tam Aristotele quam Epicharmo, refert Athenæus²⁷. Verum Rondeletius, Gesnerus, Jonstonus et alii, qui de piscibus libros ediderunt, id falsum esse existimant. Quapropter Jonstonus post Aldrovandum corruptionis arguunt citatum Athenæi textum, et ibi legendum putant πελογάστερες, id est ventricosos; quandoquidem asellus in ventrem plurimum excrescit²⁸. Sed ii non satis animadverterunt primam Athenæi lectionem ex Clemente nostro plane stabiliri, ac proinde errorem, si quis sit, in Epicharmino potius quam in librarios refundendum. Clementi autem nostro ad helluones, hoc aselli exemplo exigitandos, Epicharni auctoritas sufficiebat. Et certe inde natum est illud adagium: « Asello pisces similis, quo homo ventri abdominique deditus notatur. Videsis Junium post Erasmi *Adagia*, pag. 1087.

CAPUT XIV.

De scriptoribus, poetis, pædagogis et statuariis a Clemente laudatis.

98 ARTICULUS I.

De variis scriptoribus a Clemente in Admonitione ad Græcos citatis; de Hieronymo, et Dicæarcho, qui de forma et statura Herculis disseruere, et de Sosibio, qui Herculis ab Hippocontidis vulnerati meminist, de Eudoxo, Icesio, Patrocle Thurio, Monimo, Antiocho, Leandro, Zenone Mindio, Olympico, Philochoro, Demetrio, Dionysio, Isidorro, Athenodoro, Diogene, Dinone, Nymphodoro, Anticlide, et Apella.

Præter philosophos poetasque, a nobis superius memoratos, Clemens alios variis generis appellat

scriptores²⁹, de quibus brevis, ne aliis forsitan sint incogniti, instituenda est disputatio. Ex philosophis autem Hieronymum et Dicæarchum laudat³⁰, a quibus, qua Hercules corporis figura, forma et statura fuerit, memoria proditum est. Prioris Cicero non semel meminit, huncque patria Rhodium, sumnumque in eo bonum posuisse dicit, ut omni penitus molestia et dolore vacemus³¹. Illius quoque mentionem fecit Laertius, in quem videsis variorum notas et observationes³². Sæpius vero de posteriore, qui se Aristotelis discipulum esse gloriabatur, disseruit idem Cicero, et Athenæus, ac fusi Vossius, quem si lubet et vacat, quilibet facile poterit adire³³.

²⁷ Athen. lib. vii *Deipnos.*, p. 350. ²⁸ Aldrov. lib. II *De piscib.*, c. 48, p. 246 et seq. ²⁹ Arist. lib. v *Hist. animal.*, c. 4; Plin. *Hist. nat.* lib. x, c. 24, 25 et 54. ³⁰ loc. cit. ³¹ loc. cit. ³² Poll. lib. I *Onom.* c. 12, p. 63. ³³ Plin. lib. xv *Hist. nat.*, c. 48, p. 195. ³⁴ Athen. lib. xiv *Deipnos.*, p. 652. ³⁵ Poll. *Onom.* lib. vi, c. 41, p. 290. ³⁶ Pædag. lib. II, c. 4, p. 150. ³⁷ Athen. lib. II *Deipnos.*, p. 315. ³⁸ Rondelet. lib. ix *De piscib.*, c. 8; Gesner. lib. IV *De piscib.*, p. 97; Jonston. lib. I, cap. et art. 4; Aldrov. lib. III *De piscib.*, c. 1, p. 282. ³⁹ sup. cap. 11, art. 1, 2, 3 et 4. ⁴⁰ Admon. ad Græc., p. 19. ⁴¹ Cic. lib. I *Academ.* quæst., lib. II *De finib. malor. et bon.*, lib. II *Tusculan.* ⁴² Laert., lib. I *De virtut. et dogm. philos.*, in *Vita Thaletis*. ⁴³ Voss., lib. I *De histor. Græc.*, c. 9. p. 4 et seq.

Eundem Herculem ab Hippocoontidis vulneratum certo Sosibii, Herveto, ut ipse declarat, incogniti testimonio Clemens ostendit⁴⁴. At qui fieri potest, ut is scriptor, cuius libri *De Alcmane, De similitudinibus, et De sacrificiis*, sepius ab Athenæo citati occurunt, Herveto latuerit⁴⁵? Quid vero, quod et ipsem Clemens ejusdem Sosibii auctoritatem alibi his profert verbis: « Sosibius Lacon in descriptione temporum redigit Homerum in octavum annum regni Charilli Polydecti⁴⁶? » Neque dixeris multos extitisse hujus nominis scriptores. Nam Vossius hunc eundem esse probat qui ab Athenæo nomenatur, et quem Suidas grammaticum appellat⁴⁷. De Hippocoonte porro ejusque filii legesis Joannem Mæursium libro *De regno Lacedæm.*, cap. 4.

Varias hominum de his opinioneas a Theonrito sophista mirum in modum exsibilatas et explosas Clemens nobis alibi prodiit⁴⁸. At sophista ille, Chius origine, Metrodori Isocratici discipulus, ac deinde orator fuisse perhibetur. De illo autem agunt Strabo lib. xiii *Geograph.*, pag. 645; Laertius lib. v *De vitis et dogmat. philosoph.*, in Vita Aristotelis; Plutarchus lib. *De liberis educandis*, pag. 41; Suidas, ac tandem Vossius lib. iv *De histor. Græc.*, pag. 459, ubi de illius ætate disputat.

Seytharum morem Marti, ense apposito, sacrificandi ex Eudoxi libro *De ambitu* Clemens comprobavit⁴⁹. Sed cum tres fuerint ejusdem nominis scriptores, unus Rhodius, Cyzicus alter, et tertius Cnidius, si quispiam de quo Clemens loquatur ex nobis sciscitur, de tertio verba illum facere probabilius nobis videri respondebimus. Citatus etenim secundus *De ambitu*, εν δυτέρᾳ περιόδῳ, liber, idem procul dubio est, ac ille qui έπτος γῆς περίσσου ab Athenæo inscriptus esse traditur⁵⁰. Atqui hujus libri auctor, ut omnes facile concedunt, est Eudoxus Cnidius, cuius historia a Laertio breviter descripta est⁵¹. Cicero autem illum Platonis auditorem et in astrologia judicio doctissimorum hominum facile principem fuisse asserit⁵². Denique de illius ætate legendus est Vossius libro *De histor. Græc.*, cap. 6, pag. 28 et seq.

Eudoxo Clemens adjungit Icesium, seu Hicesium, quem ab Athenæo et Plinio sepius laudatum repertis⁵³. Semel autem citatur a Laertio lib. vi *De ritis et dogmat. philosoph.*, in Vita Diogenis, nec non a Suida et Vossio lib. iii *De histor. Græc.*, p. 376, atque ab Harduino in auctorum a Plinio citatorum indice.

Castorem et Pollucem homines morbis obnoxios fuisse Patroclis Thuri testimonio Clemens demonstrat⁵⁴. At Patroclis cuiusdam, rerum geographicarum minime rudis, sepius quidem meminit Strabo⁵⁵. Verum cum de patria ejus omnino tacuerit, utrum idem ille ac Patrocles Thurius fuerit, certo definire non audemus. Lege Vossium lib. i *De histor. Græc.*, capite 12, pag. 77, et lib. iii, pag. 398.

Monimi *De rebus admirabilibus* commentationes, et Dorothei *Rerum Italicarum* libros post Clemens-

A tem nostrum ab Eusebio et Cyrillo Alexandrino citatos legimus⁵⁶. Utrum autem prior fuerit, qui a Laertio Syracusanus et Diogenis discipulus dicitur, ab aliis lubenter audiemus. At sumptum ex prioris libro testimonium a Plutarcho indicari Vossius arbitratus est⁵⁷.

Iudem quoque scriptores Eusebius et Cyrus Alexander, quibus et Theodoreus conjungendus est, ex eodem, ut videtur, nostro Clemente, scripta Antiochi, Leandi et Zenonis Myndii in medium producunt⁵⁸. At quando Clemens quidem nos ad nonum *Historiarum* librum Antiochi mittit, inde fortassis non absurdum capi potest conjectura hunc eundem esse, qui antiquissimus scriptor ac rerum Sicilicarum et Italicarum historias a Diodoro Siculo, Pausania, aliquis scripsisse dicitur. De illo enī Diodorus sic scribit: *Hoc anno nobilis Sicilicarum rerum scriptor Antiochus Syracusanus Historiæ sue finem imposuit, quam libris novem a Concale inde rege deduxit*⁵⁹. Pausanias vero addit eum Xanthophanus filium fuisse⁶⁰.

Clemens aliis suis in libris, atque etiam et Diogenes Laertius in Thaletis Vita mentionem Leandi faciunt⁶¹. Nos autem de Zenone Myndio jam supra disserimus.

Ad alios itaque progrediamur, ex quibus primum se nobis offert Olympicus, quem Clemens Samius edidisse testatur. Sed vix ullum apud alios scriptores hujus auctoris exstat vestigium. Plinius quidem Olympicum alicubi appellat⁶². Verum Harduinus legendum putat Olympiacus, eumque medicum, de quo Galenus loquitur, esse existimat⁶³. At ipsi forte in mentem non venerat hic Clementis nostri Olympicus, qui idem procul dubio ac ille qui a Plinio laudatur, esse potuit⁶⁴.

Celebrior est cum Philochori, de quo nos alii egimus⁶⁵, tum etiam Demetrii Argolicorum, ut at Clemens⁶⁶, auctoris fama. Is enim est, ad ejus ipsem alio in opere scripta nos his mittit verbis: « Demetrius autem dicit in libro de regibus Iuda, » etc. Hieronymus quippe hunc esse docet, quem idem Clemens noster in sua adversus gentes *Cohortatione* appellavit: « Nec non, ait ille, et de Judæis Aristobulum quemdam, et Demetrium, et Eupoleum scriptores adversus gentes referunt, qui in similitudinem **99** Josephi, ἀρχατοριας Μωϋης et Iudaicæ gentis asseverant⁶⁷. » Si quis tamen contendat his Hieronymi verbis « adversus gentes» libros Stromatum designari, isque validis probet argumentis Demetrium Argolicorum auctorem ab hoc diversum esse, non repugnabitus quidem modo ille planum nobis faciat hunc ex aliis, Demetrii nomine nuncupatis, unum esse, qui a Vossio haud indiligenter recensentur⁶⁸.

Minus certe dubium videtur citatam a Clemente⁶⁹ quintam Cycli partem ab illo esse projectam Dionysio, quem ipsem alibi Argivum vocavit: Octavo, inquit, decimo anno regni Agamemnonis, cœptum est Ilium, regnante Demophonte, Thesei filio, anno primo, duodecimo mensis Thargelionis, ut ait Dionysius Argivus⁷⁰.

Ubi Clemens de Serapidis statua verba facit, ibi

⁴⁴ Admon. ad Græc., pag. 25. ⁴⁵ Athen., lib. iii Deipnos., pag. 414; lib. xv, pag. 628 et 648; lib. ii, pag. 674, 678 et 690. ⁴⁶ Clem., lib. i Strom., pag. 327. ⁴⁷ Voss., lib. i De hist. Græc., c. 15, pag. 100. ⁴⁸ Admon. ad Græc., p. 61. ⁴⁹ ibid. p. 42. ⁵⁰ Athen. lib. viii Deipnos., p. 288 seqq. ⁵¹ Laert., lib. viii De ritis et dogmat. philos. ⁵² Cicer., lib. ii De divinat. pag. 291. ⁵³ Athen., Deipn. lib. i, pag. 78 et 82; lib. xv, pag. 681 et 689; Plin. Hist. nat. lib. xiv, c. 19, § 24, et lib. xx, c. 5, § 18, et lib. xxi, c. 16. ⁵⁴ Admon. ad Græc., pag. 19. ⁵⁵ Strab., lib. ii Geogr., p. 68 et seq. ⁵⁶ Admon. ad Græc., p. 27; Euseb. lib. iv Præpar. evang., c. 16, pag. 457; Cyril., tom. VI, lib. iv Adv. Julian., p. 118. ⁵⁷ Voss., lib. iii De hist. Græc., p. 361. ⁵⁸ Admon. ad Græc., p. 29; Euseb., lib. vi Præpar. evang., c. 6, p. 71; Cyril. cont. Julian., lib. x, p. 342; Theodor., t. IV, serm. 8, De martyr., p. 597. ⁵⁹ Diod., lib. xii, p. 322. ⁶⁰ Pausan., lib. x, p. 326. ⁶¹ Clem., lib. i Strom., pag. 300, et lib. vi, p. 629; Laert., lib. i De ritis et dogmat. philosop., p. 30. ⁶² Plin., lib. xvii Hist. nat. ⁶³ Hardouin. in Syllab. auct. Plin., pag. 50. ⁶⁴ lib. II Appar., dissert. 5, c. 2, § 7. ⁶⁵ Clem., lib. i Strom., p. 337. ⁶⁶ Hier. De script. eccles., c. 41. ⁶⁷ Voss., lib. ix De hist. Græc., p. 542. ⁶⁸ pag. 30. ⁶⁹ Clem., lib. i Strom., p. 321.

Isidori atque Athenodori resert sententiam⁷¹. Illius quidem, qui natione Characenus ab Athenæo et Luciano dicitur⁷², ætatem Vossius investigavit⁷³. Hunc vero idem Lucianus Augusti Cæsaris præceptorum fuisse testis est⁷⁴. Quod quidem Strabonis auctoritate confirmari potest: « Duo Athenodori, ait, horum alter Cordylion nomine, vixit cum M. Catone, et apud eum mortuus est. Alter Sandonis (sicut et Clemens tradit) filius, quem et Cananitam a quodam pago denominant, Cæsaris præceptor fuit, magnosque honores est consecutus. Is cum iam senex in patriam rediisset, statum reipublicæ mutavit⁷⁵, » etc. Frequens porro illius mentio varios apud auctores Plutarchum, Laertium, Suetonium, et alios occurrit.

Quisnam fuerit Diogenes, a quo libros *Persicorum* compositos esse Clemens scribit⁷⁶, dictu sane difficultimum est. Multos etenim hoc nomine vocatos indicat Laertius⁷⁷; sed Menagiū plures adhuc resert, ab eo prætermisso, ubi et hunc a Clemente nostro laudatum conmemorat⁷⁸. At quis ille fuerit altissimo præterit silentio. Vossius quoque hunc ab iis, quos Laertius enumerat, diversum esse opinatur, neque tamen quis ille censendus sit, aperi-
tius edisseruit⁷⁹.

Dinon vero, quem Clemens nulla illius citata scriptione testem profert⁸⁰, ab Athenæo *Historiam Persicam*, seu *Rerum Persicarum* libros compo-
suisse traditur⁸¹. Nomen ejus haud infrequenter, multos apud scriptores, Laertium, Ælianum, Pliniūm, aliosque repertis⁸². Denique hunc etiam esse existimat, cuius *Persica* Dionis nomine a Laertio citata legimus⁸³.

Dubibus his posterioribus tertium Clemens an-
numerat *Nymphodorum* τὸν Νυμφοῦς βαρβαρο-
χοῖς⁸⁴. Quæ quidem lucubratio eadem cum illa videtur esse, quam similiter *Nymphodoro* sic alibi ascripsit: Νυμφόδωρος δὲ ὁ Ἀμφιπολίτης τὸν τρίτῳ *Nymphaicā* Ἄστα⁸⁵. *Nymphodorus Amphipolitanus* in tertio *De legibus Asiae*⁸⁶. Legesis Vossium li-
bro iii *De histor. Græc.*, pag. 393.

Denique auctor noster⁸⁷, quemadmodum Atheneus⁸⁸, citat Anticlidis *Nóstovos*, id est in patriam redditum, quo etiam titulo plures alii, teste Casaubono⁸⁹, commentationes suas inscripserunt. Anti-
clidis autem haud raro, apud varios auctores a Vossio citatos⁹⁰, mentio facta occurrit.

Nobis pene exciderat Apellas, cuius de Delphicis commentatoria ab Clemente nostro laudantur⁹¹. At celebres quidam nostræ ætatis nostri critici hunc eundem atque Apellam, ab Athenæo compellatum, esse opinantur⁹².

ARTICULUS II.

*De poetis a Clemente in eodem libro citatis, de Em-
pedocle, Panyassi, Phanocle, ejusque de Veneris
Argynnae fano testificatione, de Callimacho, Ni-
candro, Alcandro, Myrsillo, diversisque eorum de
Musarum origine opinionibus, de Euphorione, ac
poematum Cyriacorum auctoribus, Illegesi, aut
Stasinio, de Terpandro, et Capitone, ac utriusque
modis musicis.*

Ab his historiarum scriptoribus ad poetas, a Cle-

mente nostro similiter citatos, transeamus, audia-
musque quibus verbis Empedoclis auctoritate in-
adiheat: « Vos autem, ait, vester quoque incessit
postea Agrigentinus Empedocles⁹³. » Is non solum
poeta, sed insignis, ut loquitur Eusebius⁹⁴, fuit
philosophus, cuius vitam Laertius divulgavit⁹⁵, et
de quo nos alibi disputavimus⁹⁶. Mira porro de eo
Lucretius hunc in modum cecinit:

. Nil tamen hoc habuisse viro præclarus in se,
Nec sanctum magis, et mirum, clarumque videtur.
Carmina quinetiam divini pectoris ejus
Vociferantur, et exponunt præclara reperta;
Ut vix humana videatur stirpe creatus⁹⁷.

Quædam Clemens transcripsit carmina Panyassis⁹⁸, de quo præter cetera, quæ omittimus, Pau-
sanias hæc habet: « Panyassis autem Polyarchi
filius iis versibus, quos in Herculem fecit⁹⁹, » etc.
Eusebius autem ad Olympiadem LXXII et annum
1529: « Panyassis, inquit, poeta habetur illustris¹⁰⁰. »
B Adi, si lubet, Vossium *De poet. Græc.*, cap. 5, pag.
27 et 29, et lib. *De histor. Græc.*, cap. 6, pag. 452
et seq.

Quoddam Phanocles poema hac inscriptione
citatum a Clemente legitur: Φανοχλῆς δὲ ἐν
Ἐρωτὶ Καλοῖς¹⁰¹ Phanocles autem in Amoribus
seu *Pulchris*¹⁰². Sed quidam ibi corruptum lib-
rariorum incuria auctoris nostri textum sic emen-
dandum esse putant: Φανοχλῆς ἐν Ἐρωτὶ τοῖς
καλοῖς, « Phanocles in *Pulchris amoribus*. » Non
dissimulabimus in nostris codicibus Greca manu
exaratis majus videri eorumdem librariorum men-
dum, majoremque oscitantiam. Ibi enimvero in
eis scriptum est: Φανοχλῆς δὲ ἐν ἔρωτι τοῖς
καλοῖς Ἀγαμέμνονε. At quorsum vox illa, τί,
huc introducitur, quidve ibi significat? Scaliger
autem si fides halenda, Phanocles poemati cuidam
a se composito, titulum præfixerat, « Ἐρωτὲς Κα-
λοῖς, ac proinde nihil in edito Clementis textu mu-
tantum¹⁰³. Duo quoque ejusdem poetae versus a Plu-
tarcho reseruntur, sed hoc tantum nomine: Φανοχλῆς
ἐρωτικὴς ἀνήρ¹⁰⁴. Postremo quod ejusdem Phanocles
testimonio de Veneris Argynnae templo Clemens
docuit, illud ab Athenæo liquidius exponitur¹⁰⁵. De
hujus porro Veneris fabula exstant Propertii car-
mina¹⁰⁶, quæ suis in adversariis Turnebus explicare
conatus est¹⁰⁷.

*A*Etia Callimachi ibidem a Clemente nostro lau-
dantur, quemadmodum hoc Martialis epigram-
mate:

Sed non vis, Mumurra, tuos cognoscere mores;
Nec te scire; legas Aitia Callimachi¹⁰⁸.

Alia ejusdem Callimachi opera sèpius compellat
Athenæus¹⁰⁹. Quis autem ille fuerit, si scire aveas,
legesis Suidam, et Vossium lib. i *De histor. Græc.*,
cap. 15, et *De poet. Græc.*, pag. 62.

Nec minus frequens apud Athenæum aliosque an-
tiquos 100 scriptores incidi memorati itidem a
Clemente nostro Nicandri mentio¹¹⁰. At Suidas æta-
tem, professionem, variasque illius lucubrationes
hæc resert in verba: « Nicander Xenophanis Colo-

⁷¹ pag. 31. ⁷² Athen., lib. i *Deipnosoph.*, p. 93; Lucian. in *Macrobiis*, p. 341, et lib. iv, p. 465. ⁷³ Lucian. loc. cit. ⁷⁴ Strabo, lib. xiv, pag. 674. ⁷⁵ pag. 43. ⁷⁶ Laert., lib. vi De hist. Græc. p. 336. ⁷⁷ pag. 43. ⁷⁸ Athen. lib. i *Deipnosp.*, p. 69. lib. iv, p. 146; lib. xi, p. 503; lib. xiii, p. 560; lib. xiv, p. 633. ⁷⁹ Laert. in præd. ⁸⁰ id. lib. ix, in *Vita Protagor.* ⁸¹ pag. 43. ⁸² lib. i *Strom.*, p. 322. ⁸³ pag. 27. ⁸⁴ Athen., lib. iv *Deipnosp.*, pag. 157; lib. ix, pag. 304. ⁸⁵ Casaub., lib. iv *Animad. in Athen.* c. 4. ⁸⁶ Voss. lib. iii de hist. Græc., pag. 322. ⁸⁷ pag. 31. ⁸⁸ Voss., lib. iii de Hist. Græc., pag. 326. ⁸⁹ pag. 17. ⁹⁰ Euseb. in *chron.* ad ann. 1561 et 1581. ⁹¹ Laert. lib. viii *De vita et dogm. philosoph.* ⁹² lib. ii *Appar.*, p. 349 et 729. ⁹³ Lucret., lib. i. ⁹⁴ pag. 22. ⁹⁵ Pausan., lib. ix *Boet.*, pag. 290 et lib. x, pag. 324 et 346. ⁹⁶ Euseb. in *Chron.* pag. 24. ⁹⁷ Scaliger in *Chron.* Euseb. ad an. 654. ⁹⁸ Plutarch. lib. iv *Sympos.*, quest. 5, pag. 671. ⁹⁹ Athen., lib. xiii *Deipnosoph.*, pag. 603. ¹⁰⁰ Propert., lib. iii, eleg. 7. ¹⁰¹ Turneb., lib. xxvi *Advers.*, c. 35. ¹⁰² Martial., lib. x, epig. 3. ¹⁰³ Athen. *Deipn.* lib. vi, pag. 244 et 272; lib. viii, p. 284 et 329. ¹⁰⁴ p. 25.

phonius, vel, ut alii tradunt, *Aetolus* idem et grammaticus, et poeta, et medicus, qui fuit temporibus Attali junioris, id est, ultimi illius Galatarum victoris, quem Romani praeverterunt. Scriptit *Theriaca*, *Alexipharmacæ*, *Georgica*, *De merefricio more viventibus* libros quinque Romæ, *Dierum collectionem*, *Prognostica* versibus senariis; hæc autem ex Hippocratis *Prognosticis* sunt translata, *De omnibus oraculis* libros tres, et alia plurima versibus heroicis. Et sane non paucæ ibi prætermisit, quæ ab Athenæo vocantur *Aetolica*, *Boratiacus*, *Glossæ*, *Mutantia*, *Transformati*, *Colophoniæ res*, *OEtæica*, *Fortuita*¹⁰.

Diversas porro de Musarum ortu et genere observat Clemens suis Alcandri et Myrsili Lesbi opiniones¹¹. Has enim ille a Jove et Memoria genus duxisse opinatus est. At scriptores alii easdem ex tribus Jovibus, teste Cicero¹², natas esse arbitrabantur. Quas autem Alcander ex Jove et Memoria ortas esse tradit, has Cicero secundas appellat.

Contra vero Myrsilus, inquit Clemens, vel ut apud Arnobium legitur¹³, Mytilus, illas Macari filias et Megalenis ancillulas suisse contendit. Verum id Vossius sibi omnino suspectum, et a Myrsillo in patriæ suæ gratiam commentum videri proficitur¹⁴. Cæterum de Musarum origine et numero præter Ciceronem et Vossium a nobis jam laudatos, videsis Hesiодum in *Theogonia*, Arnobium lib. iii *Advers. gent.*, aliasque a Natali Comite, hb. vii *Mythologiarum*, cap. 15, appellatos.

Porro autem nemo ambigit Myrsilum qui a Plinio, Strabone aliisque laudatur, suisse historiarum scriptorem¹⁵. Clemens vero Alexandrum in poetarum numerum videtur aggregare. At id Vossius non putat aliunde posse certo colligi¹⁶.

Nulli forsitan ignotum est nomen Euphorionis, qui Ciceroni poeta nimis obscurus audit¹⁷. Quis autem ille fuerit, quave ætate vixerit Suidas explicat, atque illum in philosophia Lacidis et Pritanidis, in poetica vero arte Archibuli Thanci poetæ suisse auditorem¹⁸. Athenæus autem illum alicubi et hexametrorum carminum, alibi vero historicorum commentariorum scriptorem nuncupat. Porro autem Clemens noster non solum variis ejus libros, neinpe *Samiorum*, *De Aliadibus*, et ἀντιγραφæ ad *Theodoridam* citat, sed varia quoque illius carmina transcribit¹⁹.

Duos poematum Cypriacorum versus, sed tacito auctoris nomine, refert Clemens²⁰; quos Athenæus Hegesiae aut Stasimo ascribit²¹. Non unam tamen ea de re antiquorum suisse opinionem Proclus apud Photium testificatus est²². Videsis Casauboni animadversiones in Athenæi lib. viii, cap. 3.

Terpander et Capito non solum poetæ, sed perittissimi fuerunt musici, de quorum canendi modis hæc memoriae prodit Clemens: « Canit meus quidem certe Eunomus, id est Verbum divinum, non Terpandi modum, neque modum Capitonis..... sed novæ harmoniæ aeternum modum²³. » Hervetus autem hunc in locum ait se nescire, qui et quomodo ab aliis distincti sint hi Terpandi et Capitonis modi; quinim neque ullibi legisse in musicorum numero Capitoneu a quoquam suisse unquam positum.

Nobis sane, si quis alias præter ipsunimet Hervetum id dixisset, vix ac ne vix quidem fidem ipsi habere potuissemus. Nunquid enim eruditus ille vir

¹⁰ Athen. Deipnos. p. 66, 69, 282, 296, etc., 341, decr., p. 247. ¹¹ Arnob. lib. iv *Adv. gent.*, p. 143. ¹² Plin. lib. iii *Hist. nat.*, c. 7, p. 342, et lib. iv, c. 42, p. 455; Strab. lib. i *Geogr.*, p. 60, et lib. xiii, p. 510. ¹³ Voss. *De hist. Græc.*, p. 85. ¹⁴ Cicer. lib. ii *De divinit.*, p. 298. ¹⁵ Suidas 4, Euçoptow. ¹⁶ Clem. p. 25, 327, 569, 483, 561 et 569. ¹⁷ pag. 19. ¹⁸ Athen. lib. xv *Deipnos.*, p. 682. ¹⁹ Phot. Bibl. cod. 239, p. 982. ²⁰ pag. 2. ²¹ Plut. p. 1135. ²² ibid. p. 1132. ²³ idem Laconic. inst. p. 238. ²⁴ Arist. Prob. suet. 19, p. 766. ²⁵ Plut. lib. *De musica*, p. 1133. ²⁶ Athen. Deipnos. lib. viii, p. 350, et l. x, p. 425. ²⁷ sup. l. ii, dissert. 2, c. 6, § 3, p. 234. ²⁸ Origen. l. v *Cont. Cels.*, p. 486.

(1) Hæc Scholia ex codice Parisino edidimus supra, a col. 777. EDIT. PATR.

A Plutarchi *De musica* librum non legerat, ubi ha-
habentur: « Terpandri novarum rerum in ea arti
inolitio venustum quemdam modum in musicali
in vexit²⁹. » Et paulo superius: « Stesichorus et
Terpandrum cytharœdicorum poetam modorum
sua et Homeri carmina in certaminibus certo que-
que modulo cecinusse, eumque primum modis cy-
tharœdicis nomina imposuisse³⁰. » Ad hæc ven-
ille alibi scribit: « Terpandrum admodum ret-
stum cytharœcum, ac sua ætate fidicinum principem,
heroicorumque facinorum laudatorem, me-
ctaverunt ephori, citharamique ei ademptam in pu-
blico afflixerunt, quod una chorda amplius intendie-
set vocis variandæ gratia; sola enim simplicia pro-
babant carmina³¹. » Nunquid etiam Hervetus ha-
Aristotelis verba non legerat: « Deinde Terpander
tertia exempta, notam adjunxit, ac ejus tempore
bus diapason hæc appellata est consonantia, non
dialecto; quippe quæ septem, non octo constare
B³²? Denique de hoc Terpandro ut quamplurime
testes missos faciamus, adisis Athenæum lib. xi
Deiphnosoph., pag. 174; Eusebium in *Chron.* ad an-
num 1370, Suidas ad verb. Τέρπανδρος, et apud
Erasmus vulgare proverbium, « post Lesbicum
cantorem, chiliad. 1, centur. 6. »

Dictu longe difficultius est quis fuerit musicus Ca-
pitonis modus. Verumtamen in nondum editis Cle-
mentini libri Græcis scholiis (1) hæc de illo obser-
vantur: Κατίτων νόμος εἰς τῶν Τερπανδρίων, οὐτε
ώνομασμένος διὰ τὸ ἀνθρώπον εἶναι, καὶ τοῖς ἔχο-
κεχαρισμένον· ὃν φασὶ Τέρπανδρον εύρετι τὸν τον-
χιαριτων νόμον εὑρετήν. An autem inde colligi
possit hunc esse, quem Plutarchus Capitonem et
Terpandri discipulum vocat, quis asserere audebit?
Cæterum Athenæus Capitonem versus heroicis et
ἐρωτικούς scripsisse haud dubitanter asseverat³³.

Plures alios scriptores, a Clemente nostro in sua
ad Græcos *Admonitione* citatos, consulto hic omili-
timus. De iis quippe, puta Sophocle, Beroso et
aliis quibusdam, vel in superiori libro disputavimus,
aut alibi opportunior de iisdem disputandi occasio
dabitur.

ARTICULUS III.

*De scriptoribus, clarisque viris in Pædagogo lauda-
tis, de Pythagoræ carmine et abstinentia, de
Stoicorum pueris, illorumque de officiis opinione,
de Platone qui plurima ex sacra Scripturæ libris
deliberat, de Aristippo, Democrito sophista, Cao-
seu Prodico itidem sophista, Nicostrato, Alexi-
de, Menandro, de quibusdam tacito nomine lau-
dati, de medicis Antiphone et Artorio, ac de Pæ-
dro medico.*

Ad scriptores aliquosque celebres viros a Clemente
in *Pædagogi* libris laudatos jam veniamus. Nobis
autem illico obvius fuit Pythagoras Samius, cuius
carmen ille retulit. Sed de illo nos jam disputavimus.
At de Pythagoræ discipulis si quis inquirat,
cur hæc Clemens postea scripsit: « Bonum esse
nec carnem comedere, nec vinum bibere, et ipse
(Apostolus) fatetur et Pythagorici²⁴; huic Origenis
respondēbimus verbis: « Pythagoras cum disci-
pulis ejus fabis sibi interdixit, animatisque omnibus,
nec tamen credibile est illos ideo laudandos magis
esse, aut Deo chariores²⁵. » Rationem, si quæras,
hanc tibi **101** dabit Hieronymus: « Probabo noui
Empedoclis et Pythagoræ nos dogma sectari, qui

in 4. ²⁶ pag. 19. ²⁷ Cicer. lib. iii *De nat.*

²⁸ Voss. lib. i *De orig. et progr. idol.*, c. 15,

p. 57. ²⁹ Plin. lib. iii *Hist. nat.*, c. 7, p. 342, et lib. iv, c. 42, p. 455; Strab. lib. i *Geogr.*, p. 60, et lib.

xiii, p. 510. ³⁰ Voss. *De hist. Græc.*, p. 85. ³¹ Cicer. lib. ii *De divinit.*, p. 298. ³² Suidas 4,

Eucopætow. ³³ Clem. p. 25, 327, 569, 483, 561 et 569. ³⁴ pag. 19. ³⁵ Athen. lib. xv *Deipnos.*, p. 682.

³⁶ Phot. Bibl. cod. 239, p. 982. ³⁷ pag. 2. ³⁸ Plut. p. 1135. ³⁹ ibid. p. 1132. ⁴⁰ idem Laconic. inst.

p. 238. ⁴¹ Arist. Prob. suet. 19, p. 766. ⁴² Plut. lib. *De musica*, p. 1133. ⁴³ Athen. Deipnos. lib.

viii, p. 350, et l. x, p. 425. ⁴⁴ sup. l. ii, dissert. 2, c. 6, § 3, p. 234. ⁴⁵ Origen. l. v *Cont. Cels.*, p. 486.

propter μετεμφύωσιν omne quod movetur et vivit videntur non putant¹¹. Quod quidem argumentum Plutarchus una et altera oratione, hanc in rem habita, fusius prosecutus est¹².

Quid de officiis sentire Stoici, ubi Clemens evolvit hæc habet: « Quod ex rationis obedientia recte et ex virtute geritur, προσῆκον, et καθῆκον, hoc est, quod convenit et congruit, nempe officium vocant Stoicorum pueri, Στωικῶν ὄνομά ουστητέρες¹³. » Monimus alibi hanc esse Græcorum loquendi formulam, qua idem ac Stoici simpliciter significatur. A nobis enim observatum est Ambrosium eodem sensu dixisse, « pueri rusticorum¹⁴, » hancque a Græcis sumpsisse loquendi rationem. Porro autem illam Stoicorum de officiis sententiam a Cicerone fusius explicatam invenies¹⁵.

Platonem plurima ex sacris Veteris Testamenti auctoribus hausisse ita sèpè sèpius tradidit Clemens, ut nihil ipsi magis persuasum fuisse videatur. Etenim in *Admonitione ad gentes*: « Undenam, ait, o Plato, veritatem conjicis?.... Novi tuos magistros, etsi eos celare velis. Geometriam discis ab Ægyptiis, astronomiam a Babyloniori, rectas et sanas incantationes accipis a Thracibus. Multa etiam Assyrii te docuerunt. Leges autem quæcunque veræ sunt et de Deo opinio, suppeditata tibi sunt ab Hebreis¹⁶. » Pro certo itaque Clemens habebat Platonem ex Hebreis hausisse veras omnes leges veramque de Deo opinionem. Quam autem ab iis veritatem animo imbiberauit, hanc aliis eum postea propinasse alibi tradidit: « Veritatem philosophorum ita sectatus est Plato, ut Hebraicæ veritatis excitarit scintillam¹⁷. » Frugalitatis autem præcepta illum Davidis exemplo didicisse sic ibidem enarrat: « Neque enim Plato de Davide nihil audierat: » Οὐ γὰρ ἀπυστος ἦν δὲ Πλάτων τοῦ Δασδέ¹⁸. At paulo enodatius idem auctor noster inferius dicit ex Moysis Levitico acceptam a Platone continentia castitatisque legem: « Ex divinis Scripturis colligens præclarus Plato consuluit, lege illuc accepta¹⁹. » His porro longe difficilius illud videbitur, quod antea dixerat²⁰: « Equum cupiditatis petulantem ac insolentem vocavit Plato, cum legisset: « Facti estis mihi equi furentes in senibus²¹. » Hæc quippe Jeremiæ sunt verba. Atqui ante Platonis mortem nondum Jeremiæ prophetia, teste Augustino, uti alibi dictum est²², Græcam in lingua in translata erat. Quomodo igitur eam Plato legere potuit? Sed Clemens Græca voce uitur ἀναγνούς, quæ non solum legere, verum agnoscere et cognoscere significat. Quid autem vetat, quominus Plato aliquando aliorum saltem quorundam opera in illius Jeremiæ sententiæ cognitionem devenerit? Si tamen validis rationum momentis probaveris Clementem revera asseruisse lectitatum a Platone Jeremiæ librum et prophetiam, ingenue fatebimur hunc illius, sicut et aliorum Ecclesiæ Patrum, uti a nobis alibi dictum est²³, fuisse errorum. In sequenti porro dissertatione ostendemus quæ Clemens cum ejusdem Platonis, tum aliorum philosophorum facta ex sacris nostris Scripturis fulta se deprehendisse putaverit²⁴.

Ex Aristippo quoque philosopho testimonium semel et iterum Clemens sumit²⁵. Utrumque autem

A in illius Vita apud Lærtium, verbis tamen quibusdam immutatis, reperies²⁶. Secundum vero rurus a Seneca sic redditur: « Aristippus aliquando delectatus unguento: Male, inquit, istis esse in natis eveniat, qui rem tam bellam infamavereunt²⁷. »

Solo autem Abderitæ nomine Democritum Clemens ita compellat: « Parvam epilepsiam dicebat coitum Abderites sophista, morbum inmedicabilem existimans²⁸. » Eadem Democrito hanc sententiam Galenus ascribit²⁹. Stobæus vero alicubi ipsi eidem Democrito, si tamen in margine error non sit, alibi Eriximacho, denique Aulus Gellius, et post eum Macrobius Hippocrati tribuere³⁰.

Clemens porro cum hinc simpliciter Abderiten sophistam appellaverit, opinatus est Hervetus eo nomine potius Protagoram, qui Abderites etiam erat, quam Democritum, magni nominis philosophum laudari. Verum non satis diligenter ille adverterat nomen sophistæ honorificum olim fuisse, ac philosophis et sapientiæ professoribus primo, ac deinde oratoribus impositum. Videsis Suidam ad verbum Σοφιστῆς.

Eodem pariter honoris titulo Clemens appellat Κέον³¹, Κεum, id est Prodicum ex insula Ceo, et Julide urbe oriundum. At de illo Xenophon, Suidas et Cicero ea fusius exhibent, quæ ab auctore nostro strictim tantum attinguntur³². A Xenophonte autem is Prodicus non sophista, sed sapiens eadem procul dubio, uti proxime dictum est, significatione nuncupatur: Πρόδηκος δὲ δοσφός.

Quædam Nicostrati comici, atque etiam Aristophanis carmina Clemens citavit³³, de quibus Hervetus dixit se tacuisse, quandoquidem et illius perierunt opera, et citata ab auctore nostro hujus commœdia nunc integra non extat. Verum ille minus accurate Pollucem legerat, apud quem plura reperire est, quam Clemens noster ex utroque Nicostrato et Aristophane suos in libros transtulit³⁴. Et certe ex iis quædam Clementis textus errata possunt facile emendari.

Nicostratus porro cognomine Clytemnestra circa Olympiadem centesimam secundam vixisse perhibetur. Varia autem ejus opera ab Athenæo et Stobæo passim citantur³⁵. Legesis Suidam, Vossium et alios³⁶.

Quosdam præterea Alexidis Clemens refert versus, quos in regio codice manucripto juxta metri regulas descriptos³⁷, atque apud Athenæum a Caesabono emendatum legere poteris³⁸. Quo autem Alexidis ex opere idem versus desumpti fuerint, sic idem Athenæus indicat: « Alexis in fabula quam Isostasium inscripsit. » Floruit hic mediæ commœdæ poeta sub Alexandro, nec semel a Polluce citatur. De eo plura videoas apud Suidam et Vossium³⁹.

Animadvertis quoque velim non alium procul dubio quam euindem Alexidem solo comici nomine a Clemente nostro his compellari verbis: « Quemadmodum alicubi quoque dicit comicus: Unguentis manus ungitur, quod est pars sanitatis maxima; ut cerebri bonos odores faciat⁴⁰. » Elenim apud Athenæum expresso illius nomine haec habentur: « Alexis in *Inpræba* sic dixit:

¹¹ Hieron. lib. II Adv. Jovin., longe post init.

¹² Pædag. lib. II, c. 13, p. 136. ¹³ Not. in lib. III Hexaem. Ambros., c. 14, § 55. ¹⁴ Cicer.

lib. I De offic. ¹⁵ Adinon. ad gent., p. 46. ¹⁶ Pædag. lib. II, c. 1, p. 150. ¹⁷ ibid. ¹⁸ ibid. c. 10, p.

192. ¹⁹ ibid. p. 191. ²⁰ Jerem. v, 8. ²¹ sup. lib. II Appar. dissert. 2, c. 7, § 3. ²² loc. cit. ²³ dis-

sert. seq. c. 16, art. 4. ²⁴ p. 176, 179. ²⁵ Laert. De viti et dogm. philos. ²⁶ Senec. lib. vii De benef.,

c. 15. ²⁷ Pædag. lib. II, c. 10, p. 193. ²⁸ Galen. comm. I in lib. III Epid. ²⁹ Stob. serm. 6 de intemp.,

p. 78 et 82; Aul. Gel. lib. III Noct. Attic., c. 2; Macrob. lib. II Saturn., c. 7. ³⁰ Pædag. lib. II, c.

10, p. 202. ³¹ Xenoph. lib. II Memorab., p. 737; Cicer. lib. I Offic., p. 367, in-fol.; Suid. ad verb.

Πρόδηκος. ³² Pædag. lib. II, c. 12, p. 209. ³³ Poll. lib. V Onom., c. 17, et lib. VII, c. 22. ³⁴ Athen.

Deipnos. passim; item, Stob. in Sent. ³⁵ Suid. ad verb. Νικόστρατος; Voss. De poet. Græc., c. 7, p. 51.

³⁶ Pædag. lib. III, c. 2, p. 218. ³⁷ Athen. lib. XIII Deipnos., p. 568; Casaub. in hunc locum. ³⁸ Suid.

ad verb. Αλεξ.; Voss. De poet. Græc., c. 8. ³⁹ Pædag. lib. II, c. 8, p. 179.

²² Plut. orat. I et 2 περὶ σαρκοφαγίας, p. 993

et seq. ²³ Pædag. lib. II, c. 13, p. 136. ²⁴ Not. in lib. III Hexaem. Ambros., c. 14, § 55. ²⁵ Cicer.

lib. I De offic. ²⁶ Adinon. ad gent., p. 46. ²⁷ ibid. ²⁸ ibid. c. 10, p.

192. ²⁹ ibid. p. 191. ³⁰ Jerem. v, 8. ³¹ sup. lib. II Appar. dissert. 2, c. 7, § 3. ³² loc. cit. ³³ dis-

sert. seq. c. 16, art. 4. ³⁴ p. 176, 179. ³⁵ Laert. De viti et dogm. philos. ³⁶ Senec. lib. vii De benef.,

c. 15. ³⁷ Pædag. lib. II, c. 10, p. 193. ³⁸ Galen. comm. I in lib. III Epid. ³⁹ Stob. serm. 6 de intemp.,

p. 78 et 82; Aul. Gel. lib. III Noct. Attic., c. 2; Macrob. lib. II Saturn., c. 7. ⁴⁰ Pædag. lib. II, c.

10, p. 202. ⁴¹ Xenoph. lib. II Memorab., p. 737; Cicer. lib. I Offic., p. 367, in-fol.; Suid. ad verb.

Πρόδηκος. ⁴² Pædag. lib. II, c. 12, p. 209. ⁴³ Poll. lib. V Onom., c. 17, et lib. VII, c. 22. ⁴⁴ Athen.

Deipnos. passim; item, Stob. in Sent. ⁴⁵ Suid. ad verb. Νικόστρατος; Voss. De poet. Græc., c. 7, p. 51.

⁴⁶ Pædag. lib. III, c. 2, p. 218. ⁴⁷ Athen. lib. XIII Deipnos., p. 568; Casaub. in hunc locum. ⁴⁸ Suid.

ad verb. Αλεξ.; Voss. De poet. Græc., c. 8. ⁴⁹ Pædag. lib. II, c. 8, p. 179.

*Maxima bona valetudinis pars odores
Cerebro bonos objicere.*

Atqui id quod Clemens Græce habet: Ὁδμάς ἐγκεφάλων χρηστάς ποιεῖν, ab Athenæo sic exhibetur: Ὁδμάς ἐνκεφάλῳ χρηστάς ποιεῖν⁶².

Neque in antiquum tamen induxeris tuum hoc comici nomen illi per antonomasiam a Clemente tributum.
102 Eodem quippe titulo Menander ab eo sic laudatur: Parum cogit merum, ait comicus, κατὰ τὸν κωμικόν, sapere⁶³. Menandri autem hunc esse versum docet Stobæus⁶⁴.

Paro quoque modo alia poetarum carmina solo tragediæ, vel tragici nomine in medium Clemens noster produxit: « Quisquis eniu est temulentus, ut dicit tragœdia,

Eum ira vincit⁶⁵, etc.

Alio quoque in libro: « Testis est nobis tragicus, sic narrans:

Et Phrygibus ille⁶⁶, etc.

Denique in eodem libro: « Admodum pulchre dicit tragœdia:

O femina, quam in rebus⁶⁷, etc.

At sicuti nemo nescit secundum poetam ab auctore nostro citatum esse Euripidem, ita quoque constat primum esse Sophoclem, tertium vero Apolloniudem, quemadmodum ex Stobæo, qui eadem carmina expresso utriusque nomine protulit, compertum utique habemus⁶⁸.

Nonnulla etiam, prætermisso penitus auctoris nomine, Clemens noster describit. Alicubi enim hæc ab illo citata legimus: « Ex hoc etiam adiuta dicit poetica, ή ποιητική λέγεται.

Vinum hominum veniens⁶⁹, etc.

Plura autem hujuscemodi auctoris carmina exhibet ille, quæ quidem Hervetus se alibi unquam legisse non meminerat. Suspicatur autem illos esse Saphus, a qua dicti sunt versus Saphici, et quan ποιητικὴν pro ποιητρῶν appellant. Sed quanti ponderis habenda sit ejus conjectura, hinc discas, quod Athenæus tres priores versus Cyrenaæ ascripserit poetæ, quem ejusdem Athenæi interpres Callimachum esse existimat⁷⁰; Stobæus vero illos Eratostheni adjudicavit⁷¹. Alios denique versus quidam Euripi, alter Æschylo vindicat, uti in Clementianis scholiis adnotatur. Hæc itaque Clementis verba ή ποιητική, ipsam poemata scribendi artem significat.

Duos postea versus, tacito auctore, rursum ille de pravis vini effectibus retulit⁷², quos a Plutarcho et Stobæo citatos quoque repertis⁷³. At illorum auctor est Homerius, et ex ejus operibus desumpti sunt. Mirum forsitan tibi esset quomodo id Hervetus nescire potuerit, nisi et ipsi incomperita similiiter fuissem alia seminæ, a Clemente adhuc non nominatae, carmina, quæ a variis scriptoribus Sibyllæ adjudicantur: « Quinetiam, quæ apud nos poetica est, quodammodo eam exprobrans scribit:

Tecum et adulterium est⁷⁴, etc.

Præter philosophos et poetas, Clemens medicos etiam laudasse legitur: « Antiphanes, inquit, Deilius medicus, vel unam banc dixit esse morborum causam ciborum varietatem⁷⁵. Quis fuerit Antiphanes ille medicus, dictu difficultissimum. Multi

⁶² Athen. lib. xv Deipnos., p. 687. ⁶³ Pædag., lib. ii, c. 2, p. 152. ⁶⁴ Stob. serm. 18, de incontin. p. 153. ⁶⁵ Pædag. lib. iii, c. 2, p. 453. ⁶⁶ lib. iii, c. 2, p. 221. ⁶⁷ ibid. c. 12, p. 258. ⁶⁸ Stob. serm. 18, de incontin., p. 465, et serm. 65, de laude nuptiar., p. 411. ⁶⁹ Pædag. lib. ii, c. 21, p. 155. ⁷⁰ Athen. lib. ii Deipnos., p. 37. ⁷¹ Stob. serm. 18, de incontin., p. 163. ⁷² Pædag. lib. c. v, p. 168. ⁷³ Plin. lib. v Sympos., p. 645; Stob. serm. 18, de incontin., p. 164. ⁷⁴ lib. i Stron., p. 308. ⁷⁵ Pædag. lib. ii, c. 2, p. 153. ⁷⁶ Valer. Maxim. lib. i, c. 7, § 4; Lactant. lib. ii, c. 17; Patercul. lib. ii Hist. Rom. ⁷⁷ Tertul. lib. De anim., c. 46. ⁷⁸ loc. cit. ⁷⁹ Euseb. in Chron. ad an. 1998. ⁸⁰ Voss. lib. De philos., c. 12, § 4. ⁸¹ Pædag. lib. ii, c. 2, p. 81. ⁸² Homer. Iliad. v, p. 100. ⁸³ Theodoret. tom. IV, serm. 8, p. 596. ⁸⁴ Plin. lib. ii Hist. nat., c. 4, p. 581. ⁸⁵ Pædag. lib. i, c. 7, p. 109.

A quippe hujuscemodi nominis existentur, ac in primis celeberrimus quidam poeta comicus, cuius frequentissima apud Athenæum, Stobæum, Pollio et aliosque quamplurimos mentio. Clemens alibi Attiphanem iis, qui de rebus inventis scripserunt, annumerat⁷⁶; sed cujas ille, cuiusve professionis fuerit, cum taceat, utrum idem ac Dehus medicus debeat, quis nos docebit?

Notior est alius a Clemente adhuc citatus: Artorius quidam in libro *De longa vita* (sic enim commemini) existimat oportere eo usque potum sollemmodo præbere, donec cibi humectentur; ut ne vitam paremus longiore⁷⁷. Non audet tamen Hervetus absolute definire quis ille sit, sed conjet ipsum suisse Augusti medicum, qui in somnis a Nervia admonitus, eidem persuasit Augusto, ut nictis castris in alium se conferret locum. Et hanc quidem historiam præter Valerium Maximum, Lactantium, Paterculum et alios⁷⁸, narrat Tertullianus his verbis: « Cæsar in prælio perduellum Broi et Cassii, Philippis æger, magus tamen alias dismen, Artorii visione, destituto tabernaculo, erat⁷⁹. » Sed in facti hujus narratione citati scriptores nonnihil inter se dissentunt. Nobis autem huc esse Artorius medicum, a nostro Clemente mentionatum⁸⁰, notasse sufficiat. A Lactantio enim medicus expresse appellatur. Eusebius quoque illum eodem modo in *Chronico* notavit: « Artorius medicus Augusti post Actiacam victoriam naufragio periret⁸¹. » Vossius vero eundem hunc esse putat àque Artorium, seu, ut vulgo dicebatur, Antonianum Musum⁸². Sed alii duos suisse Augusti medicos et a Vossio perperam confundi pertinaciter contendunt.

Denique Hervetus nescivit quid apud Clementem sit τάττος Παύλιος, « medicus Pæonius⁸³; » quippe quem in notis suis Apollinem esse plane falso declarat. Pæon autem medicus fuit peritissimus, quæ jubente Jove, ut cecinit Homerius, Martem graviter vulneratum, lenienti medicamina inspergas, sanavit⁸⁴. Quapropter Theodoretus: « Homerus, inquit, Martis vulnerum curatorem, non Esculapium, sed Pæonem inducit⁸⁵. » Denique testulum Plinius facit ab eodem illo Pæone medico Pæoniam herbas nomen accepisse⁸⁶.

ARTICULUS IV.

De quibusdam paganorum pædagogis, Phoenix, Adrasto, Leonide, Nausithoo, Zopyro, Siccino & de regiorum puerorum apud Persas pædagogi.

Quantum Christo Domino pæceptori nostro dissimiles fuerint cæteri hominum pædagogi, brevi Clemens illustrium quorundam pædagogorum inductione luculenter demonstrat. Verum quia ibi difficultia quedam, atque Herveto, ut ipse fateatur, cognita occurunt, de iis pro more nostro aliiquid dicendum est.

Ilaque quid de illis a Clemente posteritati produtum fuerit, nunc videamus. « Ac Achilis quidem pædagogum, » ipsamet ejus verba sunt, « dicit suisse Phoenixem, et Cresi filiorum Adrastum, Alexandri autem Leonidem, et Philippi Nausithoum. Sed Phoenix quidem insano mulierum amore tenebatur. Erat autem exsul Adrastus. Leonides vero Macedonis non fastum resecuit; nec Nausithous ebrietatis Pellæi vitium curavit⁸⁷. »

Atque ita ille suam de variis pædagogis disputatio-
nem inchoat. At nullus sane, qui Homeri opera
primoribus labris gustaverit, vel extremis, ut aiunt,
digitis attigerit, nescius est Phœnicem, Amictoris
filium, matre hortante, cum patris concubina rem
habuisse. Quamobrem, ut patris iram declinaret,
fugit in Thessaliam, ubi a Pelao rege, qui ei postea
filium suum Achillem in disciplinam tradidit, be-
nigne exceptus est. Optime ergo propter concubinæ
paternæ stuprum Clemens scripsit: « Insano mu-
lierum amore tenebatur »

Adrasti vero historiam narrat quidem Herodo-
tus, sed in hoc a Clemente nostro discrepat, quod
mentionem tantummodo Croesi fecerit filiorum,
B 103 quorum alter cum niutus et surdus esset, al-
teri duntaxat custodem Adrastum potuit pater præ-
ficere ». Clementis itaque verba τοῦ Κροῖσου πα-
τέων Ἀδράστον, ad summi juris apices non sunt
accipienda, nisi tertium Croeso filium fuisse, aut
puerum mutum et cæcum præceptis aliquibus quo-
quo tandem modo imbuvi potuisse probaveris.

Quam notum autem et apud varios scriptores
pervulgatum Leonidis, tam obscurum Nausithoi no-
men ». At vero quemadmodum Leonides Alexandri
superbiā et arrogantiā, uti nemo ignorat, nec
fregit, nec minuit; ita Philipponi ebrietatis vitio
semper laborasse pluribus apud Athenæum testi-
bus probatur ». Ad hoc itaque sanandum illius vi-
tium, si quid Nausithoum opere et diligentia adhi-
buisse ostendas, illud omnino perdidisse fatearis
necessè est.

Monet præterea Hervetus Plutarchum in Alcibia-
dis Vita meminisse preceptoris ejus Zopyri, sed illius
taenisse conditionem ». Verum legere alicubi
poterat, quod de ea ille hunc scribit in modum:
« Etiam quæ Atheniensem nutricata est Alcibiadeum,
Amyclam tradunt Lacanam fuisse. Cæterum huic,
ut auctor est Plato, Zopyrum Pericles moderato-
rem, παιδαγωγὸν, præfecit, nihil aliis mancipiis
excellentiore ». Legere quoque poterat apud
Platonem, a Plutarcho, uti vides, citatum: « Tibi
autem, o Alcibiades, adjunxit pædagogum Zopyrum
Thraceum, omnium servorum suorum pre senio in-
utilissimum ». Non repressam porro a Zopyro
Alcibiadi scortationem, ex eodem Plutarcho », at-
que etiam ex Platone, certior quivis fieri poterit.

Pergit Clemens: « Themistoclis liberorum pæ-
dagogus Sicinus, ignavus fuit famulus. Eum di-
cunt saltasse, et genus saltationis, quod Sicinus
Græce dicitur, invenisse ». Herveto hæret aqua-
num ille sit Sicinus, de quo Athenæus hæc memo-
riæ prodidit: « Satyriaca saltatio, quam Sicinum,
a qua satyrarum scriptores Sicinistas appellarent.
Hujus repertor fuit barbarus quidam Sicinus, Cretensem fuisse nonnulli aiunt ». At Casaubo-
nus bunc ipsum esse, de quo Clemens loquitur,
pro certo minime dubio habuit ». De illo autem
rursum idem Athenæus: Quidam aiunt Sicinum
« barbarum hominem ejus inventorem fuisse, ali-
Cretensem natione quedam nomine Sicinum ». Vides Meursium de hac aliisque veterum saltatio-
nibus ».

Denique apud Persas, » inquit Clemens, « regii
vocantur pædagogi, quos numero quatuor ex omni-
bus Persis optimatim diligentes reges Persarum,
suis praticiebant liberis. Sed solam sagittandi ar-
tem discunt eorum filii ». Nihil Hervetus, etiamsi
diligenter investigaverit, de his regiis apud Persas
pædagogis se comperisse profiteatur. Attamen de il-

A lis apud Platonem hæc scriptis mandata habentur:
« Postquam puer septimum ætatis annum attigerit,
ad equos rei equestris magistros amandatur, et
incipit ire venatum. Anno decimo quarto puerum
suscipiunt ii quos illi regios pædagogos appellant.
Sunt vero ii, ex Persis selecti quatuor, constantis
ætatis viri, et sapientissimus, et æquissimus, et
temperantissimus, et fortissimus. Quorum primus
magiam docet Zoroastri; hac autem in re cultus
deorum versatur; docet etiam ille regia instituta.
Justissimus vero puerum illum regium docet vera
dicere per universam vitam. Temperantissimus autem,
uti ne ullius voluptatis imperio et libidini
subjiciatur, ut mature assuescat esse liber, et revera
rex. Fortissimus vero in eo versatur, ut puerum
impavidum reddat; quippe qui cum timeat, servus
sit ».

Herodotus autem paulo aliter: « Liberos, inquit,
suos a quinto anno incipientes usque ad vicesimum
tribus duntaxat instituunt, equitare, arcu sagittas
excutere, vera loqui ». Huic satis concinit Strabo:
« A quinto usque ad vigesimum quartum annum dis-
cunt sagittare, jaculari, equitare, et in primis vera
dicere ». At fusi Xenophon hæc prosequitur
initio libri primi *Historiarum*, quem, si animus est,
consule. Quis itaque non miretur Hervetum, qui
hæc non legerit, aut se aliquando legisse non sit
recordatus? Quamvis enim illa omnia ad amussim
cum Clementis nostri dictis omnino non convenient,
inde tamen ea, que ille scripsit haud inepte conlur-
mari quis non videat?

ARTICULUS V.

*De quibusdam statuariis et artificibus a Clemente
citatatis, de Euclide, Callone, Phidia, Bryaxide,
Thelesio Athenensi, Argo, Polycleto, Lysippo et
Apelle.*

De quibusdam tandem statuarum artificibus, ab
auctore nostro commemoratis, ut aliquid dicamus,
« narrat » ille Junonis Sainæ statuam factam esse
Euclidis scalpro ». At hujus statuarii præter me-
moratum a Clemente Olympicum, meminuit Pausa-
nias, qui plura alia simulacra ab illo facta recen-
set, eumque origine Atheniensem fuisse testifica-
tur ».

Idem Pausanias, atque etiam Plinius, non secus
ac Clemens noster Callonem in horumque artificum
nuero ponunt ». Addit autem Pausanias illum ori-
gine Äginetem, ac Tectwei et Angelionis fuisse di-
scipulum.

Phidia vero et Bryaxidis tam celebris est vario
apud scriptores memoria, ut de iis disputare super
fluum omnino et inutile videatur. Qui tamen de
utroque aliquid scire voluerit, audeat Plinius lib.
xxxvi *Hist. nat.*, Pausaniam, etc.

Testatum deinde Clemens facit Neptuni et Am-
phitrites novem cubitorum statuas esse Thelesii
Athenensis opus ». Sed de his statuis earumque
opifice nihil Hervetus ulibi se unquam comprehen-
disse declarat. Neque etiam diffitebitur de illis vix
aliquid nobis adhuc succurrisse. Verumtamen quia
Clemens testem suum profert Philochorūm, quis
ipsi fidem derrogare audeat? Scimus quidem Pausa-
nium scripsisse insignia Neptuni et Amphitritis in
isthmo Corinthiaco fuisse locata ». At hæc cum iis,
quæ Clemens memorat, eadem esse non videntur.
Porro autem textum Clementis ab Herveto adultera-
tionis imminero argui supra ostendimus ».

Ex Demetrio, haud plane incerto teste, probat

» Herodot. lib. I. § 55 et seqq. » Plut. in Vita Alexand., p. 667. » Athen. lib. x Deipnos., p. 435. » Plut. in Vita Alcib., p. 192. » idem in Vita Lycurg., p. 49. » Plat. lib. Alcib., seu lib. I De nat. hom., p. 122. » Plut. in Vita Alcib., p. 195 et seq. » Pædag. loc. cit. » Athen. lib. I Deipnos., p. 20. » in lib. xiv in Athen., c. 7, p. 901. » Athen. lib. xiv, p. 650. » Meurs. lib. De orchestra,
sive De saltat. vet. » loc. cit. » Plat. Alcib., p. 121. » Herodot. lib. I, p. 58. » Strab. lib. xv Geogr.,
p. 75. » pag. 30. » Pausan. lib. vii Achaic., p. 233 et 234. » Pausan. lib. II Corinth., p. 7, et lib. III,
p. 100; Achaic., p. 204; Plin. I. xxxiv Hist. nat., p. 108. » pag. 30. » Pausan. lib. II Corinth., p. 45.
» sup. art. 3.

ibidem Clemens statuam Junonis Tirynthiae a quodam Argo esse fabricatam. De hoc tamen statuario non plura fortasse, quam de superiori, litteris consignata occurunt; nisi is ipse sit quem Plinius Argivum et Polycleti discipulum appellat¹¹. Hujus autem Polycleti, quem Clemens alibi compellat, saepius meminit Plinius, quem adire quivis facile poterit¹².

Recte quidem a Clemente animadversum legimus, non minoris pretii aestimata suis Lysippi statuariorum quam pictoris Apelles opera¹³. Eam quippe ob causam Alexander Magnus, ut Plinius¹⁴, Cicero¹⁵, aliquique **104** perhibent, non ab alio, quam ab Apelle pingi, et a Lysippo fingi voluit. Unde illud Horatii carmen:

*Edicto retuit, ne quis se praeter Apellem
Pingeret, aut alius Lysippo duceret era,
Fortis Alexandri vultum simulanta¹⁶.*

Porro autem quamvis tanti pretii essent Lysippi opera, non minorem tamen in iis fabricandis suis illius facilitatem, quam artem et industriam erorum, quae Plinius narrat, numero facile colliguntur. Etenim Lysippus, ait ille, 1500 opera fecisse dicitur, tantæ omnia artis, ut claritatem possent singularia dare¹⁷.

Denique alios adhuc plures a Clemente nos laudatos reperire est. At de illis superius et praedicti in libro disseruimus.

DISSERTATIO SECUNDA

DE LIBRIS STROMATUM.

CAPUT PRIMUM

ANALYSIS HORUM LIBRORUM.

105 ARTICULUS I.

Analysis libri primi.

Quamvis hujusce operis, seu potius illius præstationis initium jamdudum nobis temporum injuria penitus exciderit, ex iis tamen, quæ supersunt, facile intelligimus in eo, quod tantopere desideratur, prologi exordio hoc idem opus a doctissimo auctore suo cuidam haud dubie ipsius amico id circa directum¹⁸, ut ad illud aut pervolutandum, aut cum aliis communicandum ei semper ad manum esse posset. Ad argumentum vero suum priusquam Clemens aggreditur, manifestum plane facit viro probo, seu Christiano, veritatem prædicanti, libros utiles conscribendi negari non posse facultatem, quæ Theopompo et Timaeo maledicta, fabulasque decantibus, Epicuro impietas auctori ac principi, atque Hippomacti et Archilocho turpia narratibus concessa olim fuerat. Deinde vero cum libri et scripta filii sint animæ nostræ, catechistæ autem eorum, quos erudit, revera spirituales sint patres; cum ipsam etiam philosophia sese cum aliis libenter communiceat¹⁹; nemo sane homo jure merito dixerit fas non esse, quasdam in aliorum bonum posteritati relinquere commentationes.

Neque sibi contra Clemens vult objici non omnium esse cognitionem, Christumque in parabolis, ut audientes non intellegent, saepius locutum suis. Ex hominibus eniuero longe plures sunt, qui traditam sibi doctrinam possunt percipere. Christus vero aliquando in parabolis re quidem vera locutus est, sed ut futuram argueret hominum ignorantem. Et hæc quidem ejusdem Christi Domini confirmat parabola, qua docet eos qui divino verbo imbuti sunt, debere illud, quemadmodum Apostolus, non aliis tantum impertire, verum etiam fenerari. Si qui porro hujusmodi doctrinam non suscepissent, id ipsis solis vitiis est vertendum; quandoquidem sive scripto, sive voce tradatur, eam Clemens plane angelicam, mirabilesque illius effectus esse demonstrat²⁰.

Verum ille nos sedulo monet eam, sicuti eucha-

ristiam, non temere et indiscriminatum ab omnibus, sed ab iis tantum, qui ipsa dignos se præbuerint, vel suscipiendam vel impertiendam. Quapropter luculentiter aperit quis esse debeat impertiens et suscipiens status, et quæ in utroque desiderentur conditions²¹, nimirum in docente et scribente, nulla mercedis, turpis lucri, aut vanæ glorie spes et cupiditas, sed animus a corruptela, sordibus et adulacione semper alienus, atque ad proximi dutaxat salutem gratis procurandam intentus; in auctore autem et lectore nullum animi nimis curiosum, nulla unquam hypocrisis, sed optima super conscientia. Quod si horum copiosior sit messis, hoc est, major numerus, tum illi qui scribent aut docent, ut magna quoque sit et crescat sociorum suorum copia, ab ipsoinet Deo exorare debeat. Et ipsi quidem quemadmodum boni agricolæ, boni frumento in aliorum animis disseminatio, si quedam ab errore revocatos spirituali cibo, hoc est, vera doctrina pasti fuerint, tunc vere Dei erunt ministri, atque ab illo dignam laborum mercedem accipient.

Quia vero spiritualis ille cibus duplice modo augeri potest, cognitione videlicet ac Graeca philosophia, quæ sicut nuces, aliud bonum et esculentum, aliud inutile et rejiciendum complectitur: hinc docet²² illum non iis, quorum animus humana doctrina adhuc præoccupatus ac variis subilium argumentorum cavillationibus nondum vacuus est; sed aliis, qui cum fide, quam persuasio sequitur, omnia habuerint, esse distribuendum.

Magnum porro concionante inter et scribentes disserunt intercedere demonstrant. Ille enimvero quis qualisque sit auditor, quidvè ab eo quem præsentem videt, expectare debeat, probe intelligit²³: hic autem nihil in absente lectore cernit, sed sperat tantum fore, ut ille aliquando fiat divisa gratiæ particeps. Porro autem si hujusce lectoris falsis pravae doctrinæ præjudiciis obtusa, obsecrataque mens fuerit, hunc Clemens sacrorum scriptorum, atque etiam Platonis auctoritate ad verum divinæ Scripturæ lumen probat esse mittendum.

¹¹ Plin. lib. xxxiv Hist. nat., p. 109. ¹² idem eod. lib., c. 4 et 6; Clem. p. 61. ¹³ Clem. p. 41. ¹⁴ Plin. lib. vii p. 59. ¹⁵ Cicer. lib. v, epist. 12. ¹⁶ Horat. lib. ii, epist. 2. ¹⁷ Plin. lib. iii Hist. nat. p. 403. ¹⁸ pag. 269. ¹⁹ p. 270. ²⁰ p. 271. ²¹ p. 272. ²² p. 273. ²³ 274.

Paucis debinc ille explicat, cur ad hoc scriben-
dum opus animum appulerit, quiue fuerint sui
præceptores, ex quibus ea ipse hauserat quæ dein-
ceps sunt dicenda. Neque sibi dubium omnino esse
ait fore, ut hi commentarii et magistris suis grati,
et lectoribus, quibus tamen omnibus omnia religio-
nis mysteria pandi non debent, sint aliquando utili-
es ¹¹. Fatetur tamen eos, si cum tradita a præ-
ceptoribus suis doctrina componantur, esse omnino in-
firmos et exiles; ac cur illos tandem scripserit, ra-
tiones assert.

Posthæc vero ille narrat quid in eis, et qua me-
thodo sit disputaturus de falsis errantium sectarum
dogmatibus, alia quidem celando, alia vero quæ ex
veneranda traditionis, ab ipso mundi ortu deductæ,
regula ad nostram cognitionem pervenerunt, vel
obscurius vel clarius explicando; ita ut his prælu-
sionibus ad perfectam θεωρίαν et contemplationem
deducamus. Addit se minime veritum ea iisdem
suis commentarii inserere, quæ in philosophicis
Græcorum disciplinis antiquiora verioraque occur-
runt ¹². Ex his enim putat gentiles Græcosque ho-
mines posse facilius ad Christianam veritatem ad-
duci.

Quia vero plures, qui gentilem philosophiam a
Christianis omnibus, tanquam inutiliem aut exitio-
sam et a malo auctore inventam, plane penitusque
rejeciendam esse censebant, sibi contradicti
haud incerto prævidebat; eapropter eos tantum
audiendos esse contendit, qui inerito jure aliquid
reprehensione dignum re ipsa coauguerint ¹³. Pri-
mum enim hisce in libris malam esse vitii naturam
ita se demonstraturum esse pollicetur, ut inde
quisvis colligere possit eamdem philosophiam esse
divinæ Providentæ quodammodo opus. Deinde
etiamsi inutilis esset philosophia, id tamen si de-
monstretur, utile esse convincit. **106** Tum vero
magnam ejusdem philosophiae utilitatem eo ille col-
ligit, quod ex ejus probationibus, ab experientia
petitis, et perfecta rerum demonstratio, et certa
rerum cognitio habeatur.

Quid vero, quod illa non solum catechumenos,
in sui admirationem raptos, ad veritatem præci-
puorumque dogmatum persuasionem allicit; verum
omnes etiam Christianos, ne fraudulentæ artis
præstigiis decepti a fide excidant, ipsa prohibet
efficaciter ut ii, adhibita majori cautione, aliquam
demonstrativam fidei exercitationem utcumque as-
sequantur? Ad hæc porro et philosophicis dogma-
tibus inter se collatis sibique invicem oppositis,
eruitur veritatis cognitio, nostraque persuasio ma-
gis firma et stabilis redditur ¹⁴.

Omnibus porro Clemens significat se his in li-
bris varijs jecisse multiplicis illius scientiæ semina,
tum ut veritas eo sit inventu jucundior, quo ma-
jori labore quæsita fuerit; tum vero maxime, ne
veræ seu Christianæ philosophiæ dogmata iis man-
ifesta fiant, qui iniquo litigandi studio abrepti,
ac manipulati voluntatibus, negue ulli unquam cre-
dere volentes, veritatem irrident ac inania tantum
verborum lenocinia venantur. Tales autem esse
dicit non eos tantummodo, qui a Democrito Abde-
rite ἐπιδάντες καὶ λύαντες appellantur ¹⁵; sed sophistas etiam inselices, et cicadias loquacio-
res, quos tanquam vanos humanæ inutilisque sa-
cientiæ venatores, tam ab ipsismet gentilibus poe-
tis quam a sacris scriptoribus nostris mirum in
modum exagitari plano ostendit.

Alliam porro ille dicit esse veram sapientiæ, quæ
Dei est donum, et ab iis qui se idoneos præstite-
rint variis etiam modis comparari potest ¹⁶. Sa-
cientiæ vero, seu Christianæ religionis professioni,
pergit auctor noster, viam sternebat gentilis phi-
losophia, quæ Græcis olim necessaria, eos tanquam

A lex vetus ad veri Dei cultum, veramque pietatem,
ac Christi fidem suscipiendam ita præparabat, ut
etiamnunc Christianis ad fidei suæ dogmata de-
monstrationibus asserenda haud parum prodesse
possit ¹⁷.

Tum autem Clemens, dilutis quæ contra hæc
proferebantur argumentis, monet homini in hac
gentili philosophia non immorandum et perinanen-
dum; ac variis veterum patriarcharum, Abraham,
Jacobi et Iudeæ exemplis planum ibidem facit hanc
philosophiam vere sapientiæ, quemadmodum phi-
losophiam alias disciplinas ancillari ¹⁸. Ex quibus
ille colligit candem illam philosophiam studiø, la-
bore et exercitatione aptos homines reddere, ut ad
ipsam veritatem, quæ Christus est, alii quidem fa-
cilius, alii difficultius perveniant ¹⁹. Non diffitetur
tamen aliquos sine litteris ac gentili illa philoso-
phia posse Christianam assequi veritatem; sed ad
hanc, qua sophistarum fallacie plane dissidentur,
et facilius et promptius comparandam, illas utiles
esse contendit ²⁰. At certe hujusc philosophiæ
utilitatem ibi Anaxarchi Hesiodique testimonio
confirmat quidem; sed iis solis profuturam esse
probat, qui tanquam terra bona imbre et agricul-
turam suscepient.

Porro autem philosophiæ nomine non Platonici-
am, vel Aristotelicam, vel quamlibet aliā singu-
larem sectam se intelligere declarat; verum quæ-
cunque in omnibus philosophorū sectis recte,
pie et juste tradita sunt ²¹. Plane vero præfracte-
que negat ex iis ab ulla homine post mortem posse
fructum aliquem percipi, nisi prius in hac vita
Christianam fidem profiteatur. Neque ullam pror-
sus hujus fidei ante Christi ortum ignoratæ sinit, a
quolibet infideli accipi excusationem. Nam præter-
quam quod illa ex sacris Scripturis in Græcum
sermonem longe antea conversis agnoscit potuit,
multæ quoque aliae viæ ad eam homines perdu-
cebant ²².

Quemadmodum vero Clemens jubet sophisticam
litigandi et decipiendi artem, quæ tota verborum
lenocinio occupatur, a Christianis finibus procul
penitusque arceri, ita vult omnes soli, etiamque plu-
ribus non placeat, studere veritati. Quod quider-
tam Apostoli auctoritate quam gentilium philoso-
phorum et poetarum testimonio pulchre demonstrat.
Quonobrem Christianos, etiam minus disertos, qui
et fallaces illas Græcorum sophistarum artes plaus
repudiant, et pluribus placere non curant, do-
ctissimis quibuslibet ethniciis probat non esse in-
feriores.

Subinde vero variis agricolæ, medici, athletæ et
gubernatoris exemplis occurrit illorum objectioni,
qui philosophia aliquæ liberalibus disciplinis om-
nino rejectis, solam fidem ab homine Christiano
requirebant ²³. In opinionis autem suæ confirmationem
aperte ostendit Dei potentiam, nisi philoso-
phando non bene percipi, ac liberales disciplinas,
ut vera discernantur a falsis, et ut dubi sacrae
Scripturæ sensus rite intelligantur, haud parum
esse utiles ²⁴. Et vero Christus triplicem diaboli
tentationem, ex sacra Scripturæ testimoniis de-
promptam, aliis ejusdem Scripturæ verbis funditus
evertisse perhibetur. Ibi autem auctor noster illo-
rum castigat temeritatem, qui diabolum philoso-
phiæ et dialecticæ inventorem esse perperam as-
serere audebant.

Non eos itaque audiendos esse putat, qui urge-
bant prophetas et apostolos, etsi harum disciplina-
rum minime gnatos, optime tamen omnes caluisse
sacrae Scripturæ sensus. Respondet enim hanc
plane singularem intelligentiam et cognitionem in iis
divinitus traditam suisse et infusam. Quapropter
alii divino spiritu non afflati, ad divina scripta

¹¹ p. 275 et 276. ¹² p. 277. ¹³ p. 278. ¹⁴ p. 279. ¹⁵ p. 280 et 281. ¹⁶ p. 282. ¹⁷ p. 283. ¹⁸ p. 284
¹⁹ p. 285 et 286. ²⁰ p. 287. ²¹ p. 288. ²² p. 289 et 290. ²³ p. 291. ²⁴ p. 292.

recte capienda humanis, sed bonis utique artibus et disciplinis indigent. Sancita siquidem divinis scriptis præcepta, tametsi ut credantur, sola sudes necessaria sit; attamen ut recte cognoscantur, ut de iis interrogati respondeant, ut tandem impleantur, et dialectica et arte humana opus est ¹⁰. Ad hæc vero ille demonstrat in Christiano homine non minus cognitionem, dictionem et orationem, humanis utique disciplinis acquirendas, quam bonos actus virtutumque opera desiderari. Ad sophistam porro artem inde reversus, rursum et ratione et sacre Scripturæ auctoritate probat eam a republica Christiana plane esse reji- cendam.

Posthac ille docet Christianæ dictionis et scriptoris genus, cui ipsem in his commentariis inhaesurus sit, planum et simplex, clarum tamen et perspicuum, atque ab omni vano et supervacaneo cultu et ornatu alienum ita esse debere, ut alios plus juvare possit quam delectare. Et illud sane planius ut stabiliat, non Platonis modo et Scripturae sacræ profert auctoritates, verum etiam vestitus et cibi, necnon Musarum atque Sirenum cum oratione comparationem instituit ¹¹. Porro autem sicut oratio simplex, ita oratoris animus ab humana gloria aucupanda debet esse omnino remotus, ita ut unus ipsi auditor sufficere debeat.

Nos autem scite monet vitandas esse verborum contentiones profanasque novitates, nec in illis unquam gloriantur ¹². Nec minus clare exponit quæ sit **107** illa philosophia et humana traditio, a cuius fraudulenta seductione semper cavere debemus. Declarat itaque illam primum quidem esse Epicureorum, quæ Dei tollit providentiam, et voluptatem deorum numero ascribit; deinde placita Stoicorum, qui Deum esse corpus et vilissimum quamque materiam pervadere garriebant; denique humanarum traditionum seu juvenilium quæstionum canoras nugas, seu inceplos verborum leprores, quibus nemo unquam consequetur veritatem et virtutem, quæ sola sagacitate multo labore comparari potest ¹³.

Perspicuum igitur planumque Clemens omnibus facit eam esse veram et secundum divinas traditiones philosophiam, quæ Dei providentiam, ad omnia et singula sese extendentem, constanter asserit. Ea quippe sublata, omnis Dominicæ Incarnationis œconomia tollitur. Quocirca Diogenem, Thaletem, Hippasum, aliosque philosophos, qui mundi elementa colunt, tanquam impios homunculos et voluntati deditos plane abigendos esse contendit; additique illos infantes et parvulos esse, nisi Christianæ religionis professione viri stant, et verum a falso discernere noverint ¹⁴. Opinio enim non est ipsa veritas, in qua « ædificans » charitas versatur.

Quoniام vero sapientia, a Dei Filio nobis tradita in « mysterio », occultanda est, binc Clemens ingenue fatetur id, ne hos libros conserveret, sibi fuisse impedimento, et se etiamnum vereri ne illam indignis hominibus manifestam paulo audacius faciat. Verum quia Christus arcana veræ cognitionis traditiones jussit non quidem omnibus, sed iis quibus oportet, explicari; idcirco Clemens significat se hisce suis in commentariis ea scripturam, quæ veritatem hic et illic, ut indigna lateat, disseminatam contineat ¹⁵. Hæc autem veritas quamvis una sit, varias tamen, inquit ille, multiplicesque habet particulas, in variis philosophorum sectis dispersas, quæ omnes a Christiano homine ullum citra periculum possunt in unum colligi et referri.

Singulas quippe illas veritatis partes, tam vase

A apud philosophos dispersas, ex ipsomet divino Verbo decertas esse haud dubitanter auctor noster affirms. Quod quidem ut clarius pateat, probandum suscipit sacris scriptoribus nostris quoilibet alios esse recentiores; et hos, si quæ vera tradiderunt, ab illis suis mutatos ¹⁶. Quamobrem primum observat omnium Græcorum scriptorum antiquissimos ceaseri Orpheum, Linum et poetas, quos quidem exceperunt septem Græciæ sapientes, de quorum ultimo quam diverse fuerint opiniones, paucis ibidem animadvertis. Variis porro eorum effatis et adagiis in medium adductis, probat illorum philosophandi methodum plane Hebraicam fuisse et ænigmatricam ¹⁷.

His autem successerunt philosophi, quorum primus triplex secta fuit, Italica cujus parentes Pythagoras primus voluit se philosophum nuncupari; Ionica, quæ a Thalete; Eleatica, quæ a Xenophane suam traxit originem. Ibi autem observat Clemens tam de Pythagoræ quam Thaleitis patria olim discipatum, huncque solum videri cum Ægyptiorum prophetis congressum, ac nullum illius, sicuti nec Pherecydis fuisse præceptorem. Tum ille continuo narrat quæ ex ea triplici secta manaverit successio, schola videlicet Cynica, Academica, Peripatetica, Stoica; ac quinam fuerint earum auctores, quire horum successores commiemorentur ¹⁸.

Ut autem Hebræorum philosophiam hos omnes longo temporum etatumque intervallo antecessisse ostendat, quæ philosophorum ethnicorum principes et antesignani, puta Xenophanes, Thales, Pythagoras, Polycrates, et Solon, extate vixerint, haud plane indiligenter inquirit ¹⁹. Dehinc eosdem, et alios, nimis Pythagoram, Antisthenem, Orpheum, Homerum, Thaletem, Platonem, Democritum, aut a barbaris, Babyloniis et Ægyptiis ortos, vel ab iis educatos, plura sua dogmata inde hausisse fuisse demonstrat. Quininde nonnullis memorie proditum esse scribit Pythagoram vel Nazarati Assyrīi, vel Ezechiellis, vel Gallorum, atque Brachmanarum; Aristotelem vero cujusdam Judæi fuisse auditores. Quid vero, pergit Clemens, quod Sibylla, si Heraclito fidem habere velis, Delphī divinitus apparuit, ibique a Musis fuit erudita, vel ut Serapion cecinuit, nondum mortua adhuc vaticinatur, suaque etiamnum fundit oracula? Denique Numa Romanorum rex legem, quæ Dei imaginem unquam fieri prohibuit, a Moysi mutuatus est.

Ex his porro auctor noster concludit philosophiam hominibus valde utilem, a barbaris ad Græcos, quorum pluribus Anacharsis Scythæ antecelluit, fuisse transmissam ²⁰. Barbarorum autem philosophorum, quorum principes et præfectos nominibus suis appellat, duplex dicit esse genus. Alii enim Sarmatæ, alii vero Brachmanes nuncupati sunt. Ex Sarmatis porro Allobii, non secus ac Hyperborei rusticam omnino et agrestem, quemadmodum apud Christianos Encratitæ, vivendi rationem consecabantur. Denique apud Germanos quædam mulieres, quibus sacra, ἐρπατι, nomen erat, ex fluviorum vorticibus fluentorumque sonitu, variaque eorum circuitione et anfractu futura praenuntiabant.

Tum prolata deinde Philonis, Pythagoræ et Megasthenis auctoritate, palam utique facit his omnibus longe antiquius esse Judeorum genus, primamque originem omnium Græcarum artium, disciplinarum, litterarum et scientiarum, quas accurate singillatimque recenset, in barbaros esse refundendam ²¹. Neque patitur sibi obici vocum iis usitataram barbariem ²². Illos quippe de facie, quam de verbis magis sollicitos fuisse continuo respondet. Dehinc suum prosequitur argumentum,

¹⁰ p. 293. ¹¹ p. 294. ¹² p. 295. ¹³ p. 296, 297. ¹⁴ ICor. viii, 1. ¹⁵ p. 298. ¹⁶ p. 299. ¹⁷ p. 300.
¹⁸ p. 301. ¹⁹ p. 302, 303 et 304. ²⁰ p. 305. ²¹ p. 306, 307. ²² p. 308, 309.

estenditque aliarum artium, disciplinarum, legumque lationis inventionem eisdem barbaris acceptam referri. Sed illos Moyse recentiores esse ibidem scite animadverit.

Contra tamen alii magnis animis insurgentes, clamabant: Si res ita se habeat, philosophia farto sublata est. Ergo, inquit, illa nec bona, nec utilis esse potest, utpote quæ a furibus, non a Deo, nobis tradita fuerit. Quibus respondet Clemens, etiam si Deus hoc furtum non prohibuerit, illud tamen in hominum convertisse bonum: et utilitatem¹. Nec sinit eos amplius urgere eumdem ipsummet Deum, qui malum non prohibet, ipsius revera esse auctorem. Varii siquidem exemplis plane convincit, non in eum quidem qui libere agentem non prohibet, sed in illum potius qui prohibet, tanquam in causam posse malum refundi. Et vero diabolus, et uti Hermas in *Pastore* scripti, pseudoprophetae quantumvis fures et mendaces, falsi nihilominus dicti et mendaciis vera aliquando, et aliis haud inutilia, etiam nolentes perniscuerunt. Denique ea est Dei optimi providentia, ut malis bene ipse utatur.

Apud Græcos itaque philosophos, qui plura ex Hebreis prophetis dogmata furati sunt, eaque post modum **108** vel mutaverunt, vel interpolarunt, adulteraruntque, manet etiam nunc aliquod divinae sapientiae et veritatis vestigium². Veri autem prophetae fures non possunt dici; sed gentiles tantum illi philosophi, qui arrogantia et superbia obsecrati verum Deum ejusque Filium non agnoverunt. Quod quidem nulli plane, nisi eorum vitio vertendum esse pulchre Clemens ostendit. Cum enim Deus omnes ad Christi fidem et cognitionem vocaverit, et ad eam profundam sœpe sèpsum adhortetur, potuerunt utique illam eligere, et amplecti, ac sacris baptismi undis regenerari³.

Et vero in paganorum libris vera quædem dogma reperiri rursum Clemens noster probat, atque id ex citatis ab Apostolo eorum scriptoribus planissime convincit⁴. Nos tamen serio admonet non omnem prorsus philosophiam indiscriminatim admittendam, sed eam tantum, quæ, sicuti Plato scire advertit, propter hominis bonum, ad spirituallia animum excitans atque exercens, recte argumentatur. Quonamobrem ita sive casu, sive arte et industria, aut quoconque alio modo veritatem assecuta esse dicatur, illud divinae providentiae et economiae ascribendum est⁵. Nec est utique, quod quis objiciat a philosophis nihil, nisi et per apparentem veritatis speciem traditum. Quandiu enim vero in hac degimus vita, Deum, uti ait Apostolus, per speculum cernimus, illum post mortem tantum facie ad faciem visuri. Denique Clemens haud insicte ibidem animadvertis errantes philosophos recte ab eodem Apostolo cum nostris comparari hereticis, qui Deo derelicto, et ab eo derelicti, pascunt ventos, variisque erroribus irretiti, aquam sine aqua⁶ in eucharistiæ et baptissimi sacramento querunt⁷.

Ceterum tametsi in Græca philosophia quædam veritati omnino consona occurrant, non ideo tamen ipsa sola sufficit⁸. Nam unius ejusdemque effectus cum plures sœpe sint causæ, ipsa philosophia veritatis, quæ aliquando sine illa per fidem solumque Dei Filium invenitur, ab honinibus comparanda causa tantum adjutrix et imperfecta dici potest. Neque enim alio illa modo quam incipiens et inchoans justitiae causa fuit⁹. Si qui porro objiciant doctrinam Christi esse perfectissimam nulliusque indigere ope vel auxilio, responsum a Clemente illico accipient illam a Græca philosophia non fieri quidem perfectiorem; sed contra dolosas sophistarum

A cavillationes muniri atque defendi. Quapropter vera fidei doctrina tanquam panis ea, quæ ad vivendum necessaria sunt, suppediat; veritas autem philosophica, bellariis et opsoniis haud absimilis, eam antecedit et suavitate sua animum demulcit.

Hanc autem sua ab Hebreis dogmata subripuisse se demonstraturum Clemens pollicetur, postquam ex Moysis ætate ostenderit eorumdem Hebreorum philosophiam quavis alia esse vetustiorem¹⁰. Primum itaque observat de hac Moysis antiquitate ab Tatiano et Cassiano accurate disputatum. Sed id pro officio suo ut clarius patescat, enidem Moysem ethnici scriptoribus vetustiorem esse probat ex aliis auctoribus, qui quo magis Hebraeorum genti infensi et inimici fuerunt, eo minus fides illis derogari poterat. Ex iis igitur planum facit quot ab Inacho Argivorum primo rege, et a primo regni Assyriorum exordio ad Trojanum usque excidium generationes numerentur, quid de primis aliarum gentium regibus, de paganorum diis, clarisque apud eos per ea tempora viris, scriptoribus atque etiam mulieribus traditum sit. Moysem itaque, utpote qui Inacho, omnium antiquiori, fuerit coœvus, ceteris omnibus scriptoribus ætate superiorem esse colligit.

Data autem de primo illo Hebraici populi duce et legiatore dicendi occasione, brevem successorum ejus, atque ejusdem gentis cum judicum, tum regum chronologiam omnium subjicit oculis, et sacrorum, qui per ea tempora floruerunt, prophetarum ætatem consignat¹¹. Ibi autem observat Ilium, regnante Salomone, excisum fuisse et dirutum, ac varias de Homeris ætate antiquorum scriptorum profert opiniones et sententias. Denique Christum Dominum post prænuntiatas a Daniele LXXII hebdomas hominem factum esse ostendit¹². Debinc vero postea quam Babylonicam captivitatem ab XI Joachim regis Juda, ad secundum Darii Persarum, Assyriorum et Ægyptiorum regis annum durasse animadvertis, tum continuo chronologicam regum Persarum et Macedonum seriem nobis exhibet¹³. Ex quibus ille concludit Aggæum et Zachariam, ultimus Judeorum prophetas, qui Olympiade XLVIII vaticinabantur, ante Pythagoræ, qui Olympiade LXII, et Thaleis Græcorum sapientium antiquissimi, qui circa Olympiadem I floruit, exstisset tempora. Hi itaque philosophi et sapientes, uti Clemens concludit¹⁴, longe recentiores sunt non solum Moyse, sed etiam Salomone, qui Menelai, hoc est Trojanis temporibus, Judæis imperabat, et cuius ad Vafrem regem Ægypti, et ad Phœniciaë Tyriorum regem epistolas, horumque ad illum responsa Alexander Polyhistor retulit. Circa eamdem quoque Olympiadem vixit Onoinacritus Atheniensis, cuius sane, vel aliorum quorundam creduntur esse poemata, quæ Orphæo et Musæo ascripta sunt. Amphion autem vixit duabus ante Iliaca tempora generationibus, et longe postea floruerunt Demodocus et Phemius.

Postea Clemens ea proponit, quæ de aliorum cum poetarum tum vatum satidicorumque temporibus memoriaz prodita occurrent¹⁵. At hos omnes a Scriptura latrones appellari, aliosque vel rerum naturallium observatione, vel a dæmonibus incitatos, vel aqua, sufflato, aerisve quadam qualitate perturbatos futura prædixisse asseverat¹⁶. Apud Hebreos autem fuerunt veri divinoque spiritu afflati prophetæ; et primo quidem ante legem Adam, Noe, Abraham, Isaac et Jacob; deinde vero, lata lege, Moyses et alii, qui ab auctore nostro nominibus suis singulatim appellantur; nec non et mulieres Sara, Rebeca, Maria, Debora et Olda. Denique Joannes Ba-

¹ p. 310, 311. ² p. 312, 313. ³ p. 314. ⁴ p. 315. ⁵ p. 316. ⁶ p. 317. ⁷ p. 318. ⁸ p. 319.
⁶ p. 320 et seq. ⁷ p. 323 et seq. ⁸ p. 330. ⁹ p. 331. ¹⁰ p. 332. ¹¹ p. 333, 334. ¹² p. 335.

p'ista, ejusque pater Zacharias, atque Anna et Si-
meon futura similiter annuntiarunt.

Deinde vero Clemens noster Græcæ chronogra-
phiæ a Moysis ortu ad Commodo imperatoris obi-
tum summam colligit ⁶⁸. Tum continuo aliam nobis
exhibet, quæ ab Adamo ad eundem usque impera-
torem juxta barbarorum calculos et sententiam
protendebatur ⁶⁹. Ibi vero de variis gentium et po-
pulorum dialectis linguisque disserit, ac duplicum
de computandis singulorum quorumque Romanorum
imperatorum annis rationem haud indigeretur no-
bis repreäsentat. Disputat ⁷⁰ quoque de censu, sive
descriptione post natalem Christi diem facta, de
ejusdem Christi baptismatis, prædicationis et mortis
anno ac die, de abominatione desolationis a Daniele
prædicta; ac tandem chronographiam a Flavio **109**
Josepho ab ortu Moysis ad sua usque tempora edi-
tam, summatim ita proponit, ut aliam quoque ab
ea diversam continenter subjungat. Hebraicas porro
Veteris Testamenti Scripturas, regnante Ptolemaeo
Philadelpho, a LXXII senioribus non sine divino
sancti Spiritus afflatu, Græco sermone redditas, et
ab Esdra post Babyloniam captivitatem, ubi de-
perditæ fuerant, renovatas, ac denique multa ex
iis tum a Platone tum a Pythagora delibata fuisse
demonstrat ⁷¹.

Dehinc ille ostendit ⁷² quis Moyses fuerit, quæ pri-
ma vitæ educationisque illius exordia, quibus appelle-
latus nominibus, quibus disciplinis imbutus, quas
ille alios docuerit, quid de illo a mystis seu arcanis
Judeorum traditionibus, de Ægyptio quadam ho-
mene ab ipso morti tradito ⁷³, et i.e miro illius post-
quam e carcere eductus fuit cum rege colloquio; ac
quæ tandem Ezechielus poeta de ipsius institutione
cecinerit. Dehinc autem ejusdem Moysis historiam
prosecutus, narrat ⁷⁴ quomodo, et quo jure spolia-
tis Ægypti incollis, ille politicus, propheta, philo-
sophus, legislator, et omni plane regnandi et con-
tra hostes pugnandi arte et scientia, quam Clemens
graphice describit, instructissimus, Hebræos inde
eduixerit ⁷⁵. Quid, quod dicit Græcos has ab illo ac-
cepisse et didicisse artes et scientias? Hunc enim
vero non solum Miltiades in Marathonia pugna, sed
Thrasylbus etiam exercitum, igne noctu præluci-
cente, reducendo imitatus est ⁷⁶. Ibi porro auctor
noster de columna ante Hebræos eunte, ac de aliis
paganorum columnis nonnulla scitu haud indigna
subnecit ⁷⁷.

Ad hæc vero, ille manifestum nobis ibidem facit
Platonem in serendis legibus fuisse ab eodem
adjudatum Moyse, qui lege sua ad Deum Christumque
Dominum non solum homines deduxit, sed ipse
etiam ille fuit sapiens, quem philosophi regem, le-
gislatorem, imperatorem, justum, sanctum, Deo
amicum prædicant. Quoriam autem ovium ille pa-
stor prius fuerat, hinc Clemens docet pastori simili-
tem esse debere legislatorem, qui gregis curam
semper gerat, perditam querat ovem, et omnes ad
æternam felicitatem perducat ⁷⁸. Talem autem esse
ait unigenitum Dei Filium.

Quapropter incredulam castigat Græcorum per-
vicaciam, qui legem a Moyse divinitus datam esse
credere recusantes, Minoem a Jove, Lycurgum ab
Apolline Delphico, et Zalencum a Minerva leges ac-
cepisse jactabant ⁷⁹.

Ne quis porro hanc Moysis legem, propterea
quod supplicia improbis decernat, nec bonam nec
honestam esse causaretur, huic statim Clemens o-
currit, docetque eam idcirco non magis esse vita-
uperandam quam medicum, qui, ne sana membra cor-
rumpantur, jubet putrefacta ura, secari, amputari.
Quod quidem inde confirmat, quia sicut pater filium,
ita nos Deus erudit et castigat. Denique improbis

A multatis, alii a vitio deterrentur. Lex itaque cum
domina, bonaque et beneficia sit, unicuique licet per
eam fieri Dei servum, fidem famulum, filium, et
perfecta charitate in electam filiorum adoptionem
referri ⁸⁰. Sed prudenter Clemens animadvertisit il-
lam iis tantum bonam esse, qui morem ei gerunt,
eaque bene utuntur ⁸¹.

Mosaicam vero philosophiam quadripartitam es-
se docet, quarum prima res tractat historicas; se-
cunda sanctas morum leges; tertia vero sacrificia;
quarta denique theologia, quæ a Platone ⁸² magna
torum, dicitur esse ⁸³ mysteriorum, ab Aristotele autem ⁸⁴ post naturalia appellatur. At dialectica
ea tantum lege a viro bono et moderato comparanda
est, ut ea, quæ Deo grata sunt, pro viribus et di-
cere possit et facere. Illius enim, quæ præstantissi-
mam omnium naturam transcendit, munus et obli-
cum est, ut nos quasi manu, non sine tamen divi-
na Servatoris gratia, ad veram ducat sapientiam,
hoc est, ad veram hominis Deique adducat cognitio-
nem ⁸⁵. Sed quandoquidem triplex accipitur legis
voluntas, vel ut signum aperiens, vel ut præceptum
ad rectam institutionem confirmans, vel ut prophe-
tia prædicens, illa a viris, non autem a pueris
potest intelligi. Atqui Græci, ut ait Plato, semper
sunt pueri, id est audiendis puerilibus fabulis ad-
dicti; ac proinde antiquissimam, quæ apud barba-
ros est, non percipiunt veritatem. Propter hos ita-
que, ut divine Hermas loquitur, qui sunt dupli
corde, semperque disputant, supernis visionibus
illustrationibusque indigent. Postremo Clemens os-
tendit legem naturalem ac Mosaicam unam esse et
eandem, ac legis nomine Deum etiam significari.
Et vero vox Θεος, inquit, dicta est παρα την θεον,
quia scilicet Deus statuit, ordinat et administrat.
Ile vero ipse a Petro lex et ratio appellatur. Atque
ibi Clemens primo Stromatum libro finem imponit.

ARTICULUS II.

Analysis libri secundi.

Quid Clemens deinceps tractatus sit, ab ipso
hujusce libri exordio breviter explicat ⁸⁶. Ait enim
sibi esse demonstrandum Græcos homines ex sacris
scriptoribus nostris non ea solum quæ præter fidem
et admiratione digna habentur, esse imitatos, verum
præcipua quoque expilasse et diripuisse eorum
dogmata de fide, de sapientia, de gnosi, γνῶσις,
et scientia, de spe et charitate, de penitentia et
continentia, et de Dei timore; atque omnia sibi esse
enucleanda, quæcumque illius, in quo versabitur,
loci commentatio postulabit. Addit autem se in
primis disputaturum de occulto, symbolico et æni-
gmatico barbaræ seu Hebraicæ philosophiae dicendi
genere; quod quidem quia veteres alii philosophi
sectati sunt, idcirco utilissimum est et scitu ma-
xime necessarium. Post hæc vero declarat ⁸⁷ se
Græcorum objectionibus et convictis, quibus nos
insectabantur, ita responsurum, ut paucis quibus-
dam sacræ Scripturæ testimonioris in medium prola-
tis, Judæi ex iis, quæ credunt, ad Christum converti-
possint. Ea porro perfectæ charitatis lenitate et
mansuetudine dicit se nova Græcorum placita esse
confutaturum, qua illi non aliquo sine rubore ex
philosophia nostra intelligent, quam vanæ siue ex
disciplinæ, quarum gratia tam longas peregrinatio-
nes suscepérant, et quam inepte de suis dogmati-
bus, quæ ex nostris auctoribus surati fuerant, glo-
riarentur. Spondet denique se cursim ostensurum
quam inutilis sit earum, quas stulte et insulse ven-
ditabant, disciplinarum, astrologiæ, mathema-
ticæ, magicæ incantationis, et aliarum encyclo-
pædia.

Hæc porro tanti ponderis et momenti argumen-

⁶⁸ p. 333, 336 337. ⁶⁹ p. 338, 339. ⁷⁰ p. 340, 341. ⁷¹ p. 342. ⁷² p. 343. ⁷³ p. 344. ⁷⁴ p. 345.
⁷⁵ p. 346, 347. ⁷⁶ p. 348. ⁷⁷ p. 349, 350. ⁷⁸ p. 351. ⁷⁹ p. 352. ⁸⁰ p. 353. ⁸¹ p. 354. ⁸² p. 355 et seq.
⁸³ p. 358. ⁸⁴ p. 359.

ta stylo plane simplici, nullisque, quibus nunquam studuit, eloquentiae floribus et lenocinis a se pertractanda esse ingenue profiteretur. Qui enim dictio num inhærent ornatui, hoc res ipsas effugere cum **110** triplici comparatione, tunc Hermæ et Salomonis testimonio aperte planeque comprobat ¹¹.

Quibus ita præfatis, Clemens argumentum suum aggressus, ex pluribus sapientiae viis, duas esse assertit, fidem scilicet, qua divina Providentia non reluctari, et Dei timorem, quo peccatum declinare edocemur. Et hæc quidem cum a barbara, quam sequimur, philosophia discamus, hinc illam Clemens veram et perfectam esse ostendit. Postquam enimvero recta institutione fuerit exercitata, nos a rerum corporearum cognitione ad ipsiusmet Dei evehit scientiam. Verum quia infinita est inter Deum ingenitum et genitum hominem distantia, ipse Deus ad hominem accedit, tunc tamen ut talis ab illo, qualis est, cognosci nequeat ¹². Quamobrem veritas in Scripturæ sacræ latebris adhuc delitescens, nondum nobis plane comperta est. Jure igitur inerito ii laudandi sunt, qui in ea invenienda operam suam collocant. Sed nulli sane infidelis arcana religionis nostræ mysteria sunt patescendi, quæ sine fide percipere nemo unquam poterit ¹³.

Ad inchoatum itaque de fide sermonem inde de lapsus, refert quasdam illius ex Apostolo atque etiam ex aliis definitiones. Fides autem, inquit ille, quæ principium actionis et prudentis electionis fundamentum est, meditatione fit scientia, ac certissimas ex Scripturis sacris de Deo, earumdem Scripturarum auctore, demonstrationes colligit. Contra Basilidianos vero, qui fidem nobis a natura, et secundum naturales uniuscujusque dispositiones insitam garriebant; ac contra Valentianos, qui simplicium, hoc est orthodoxorum, non vero perfectorum suorum sectatorum fidem esse jactabant, Clemens variis probat argumentis eam in libera nostra electione ita esse positam, ut Dei tamen sit donum ¹⁴. Dehinc ille explicat quomodo per eam ex iis, quæ demonstrari nequeant, ad id quod plane simplex et omni prorsus materia est expers, hoc est, ad divinæ naturæ cognitionem perducatur. Atque ibi incredulos seu ethnicos philosophos obiter castigat, qui nihil omnino, nisi materia compositum, extare perperam existimabant ¹⁵. Porro autem quidquid spirituale est, hoc Clemens docet sola fide et intelligentia comprehendendi. Fides itaque, quam conjectura nequidquam imitari conatur, scientiæ præstare et illius esse judicem, ipsomet etiam Aristotelis testimonio concludit. Subinde vero luculenter ipse exponit quæ fuerit Epicuri et Heracliti de fide sententia, ac virum ea prædictum, quippe qui sit veritatis particeps, a Platone atque etiam a Speusippo et Stoicis, beatum, regalem, legemque animatam recte appellari ¹⁶.

At, pergit auctor noster, qui legem implet, ipse, quemadmodum olim Lacedemoniorum scytale, in excelsò ligno inscriptus, divinæ virtutis est exemplar, et ipse, utpote qui solus sapiens sit, cuncta possidet ¹⁷. Hæc autem omnia Græci illi homines hauserunt ex Moyse, qui non sicut Minos cum Jove, sed cum ipsomet Deo, non secus atque amicus cum amico loquebatur. Is autem sapiens quidem, rex et legislator fuit; sed illo præstabilior erat Servator noster, qui supra omnes pulcher et dives, ipse rex a pueris et Judæis renuntiatus, prædictusque a prophetis, solus pontifex, rex maximus et legislator, cuius pater solus Deus est ¹⁸. Platonem porro hisce dogmatibus subscrispsisse ipsiusmet evincit verbis, quibus ille sapientem solum esse divitem, liberum, pulchrum, et regem constantem asseverat.

Ad interruptam de fide orationem inde Clemens

A reversus ¹⁹, ejusdem Platonis testimonio probat fidem tam in bello quam in pace, atque etiam rebus in omnibus esse plane necessariam. Et hæc quidem virtutum maxima a Salomonе sapientia, et a Xenocrate primarum causarum scientia dicitur. Quamvis autem illa, quæ fide habetur scientia, non sit proprie dicta demonstratio, nihil tamen minus assensus ei præberi debet. Nam si Pythagoræ magistro dicenti credendum esse contendunt, numquid æquum est fidem, quæ ex auditu quantum oritur, servatori Deo non habere, et ab eo dictorum suorum exigere probationes ²⁰? Et vero ubi predicantes apostolos audiuntur, tunc fidem ad Dei Verbum et Filium nos quidem attollit, sed nondum intelligimus hoc Verbum esse demonstrationem. Ne quis porro fidem in potestate sua esse negando ignorantiae excusationem afferret, planum Clemens facit omnes a Deo esse vocatos, atque ideo posse fidem assequi. Qui itaque Deo vocanti credunt moremque gerunt, hi peccatorum suorum ea ducentur pœnitentia, quæ et ipsa fidei officium est ²¹.

Perspicuum quoque Clemens noster facit ex eadem fide consistere spem, quæ est boni acquirendi exspectatio. Quia autem hæc exspectatio fidelis esse debet, ipse enucleatus edisserit quid sit fidelis et infidelitas, quid fides ab opinione plane discrepans, quid exspectatio et fiducia. Ex quibus postea colligit nos fiduciam in solo habere Deo: « Quem sciimus non transgressorum ea, quæ sunt nobis pulchre promissa, et ideo creata, et ab ipso benevolè nobis ²² data. » Quid sit autem benevolentia, ibidem ille exponit, docetque si credenti Abraham reputatum est ad justitiam, » nobis qui Israelite et Abraham semini sumus, esse credendum ²³. Etenim Vetus Novumque Testamentum ab uno eodemque Deo per Filium ejus traditum est. Quapropter justitia Dei, ut ait Apostolus, ex fide in fidem patescenda, ex prophetia manavit, et in Evangelio perficitur.

C Fides itaque non est humanum, inquit Clemens, sed divinum aliiquid, quod nec mundana amicitia divellitur, nec præsente timore dissolvitur. Ea enim caritatis cum fide est connexio, ut illa fideli faciat, hæc vero illius sit basis et fundatum. Quod quidem his gradibus fieri sic ille demonstrat. Prima, inquit, ad salutem inclinatio fides apparet. Deinde timor, spes et pœnitentia cum continentia et tolerantia proficientes, nos ad charitatem cognitionemque, γνῶστι, perducunt ²⁴. Barnabæ porro auctoritate isthac stabilit, sciteque comprobant, atque inde fidem veritatis basim esse concludit.

D Posthac vero contra illos qui timorem resupuant legemque omnino asperguntur, sic disputat. Qui legem rejicit, is Deum illius auctorem plane despiciens, sine timore impius et iniquus, ab ipsa veritate penitus abhorret. Verum timor, inquietus, est declinatio a ratione et animi perturbatione. Sed hanc falsam esse timoris definitionem inde probat Clemens, quod præceptum prævaricantis timorem inquietus, rationi consentaneum sit. Quod si instent hunc timorem a philosophis cautionem εὐλάβειαν appellari, ex Critolao ille respondet bonam esse illam cautionem ²⁵. Quid vero, quod Salomone attestante ²⁶, timor Domini est sapientie initium? Lex itaque si timorem afferat, ipsius cognitione est quoque initium sapientiae, atque idcirco illi prorsus **111** insipientes et impii sunt qui legem recusant.

Quibus ita stabilitis et assertis, docet Clemens timenda esse vitia omnia, quia jure merito lege prohibentur. Quamobrem hæreticos corripit, qui ex his Apostoli verbis: « Per legem cognitione peccati ²⁷, » illam malam esse inferebant. Nam ibi Apo-

¹¹ p. 360. ¹² p. 361. ¹³ p. 362. ¹⁴ p. 363, 364. ¹⁵ p. 365. ¹⁶ p. 366. ¹⁷ p. 367. ¹⁸ p. 368. ¹⁹ p. 369.
²⁰ p. 370. ²¹ p. 371. ²² Rom. iv, 9. ²³ p. 372. ²⁴ p. 373. ²⁵ p. 371. ²⁶ Eccli. i, 16. ²⁷ Rom. iii, 20.

stolus nihil sibi vult aliud, nisi per legem nobis peccati cognitionem manifestam fieri. Ex quo vero genuinoque apostolicorum verborum sensu, haud plane incerta Ezechieli Barnabæque auctoritate firmato, colligit bonam esse legem, utpote quæ nos erudit, castiget, ac per timorem nos ad Christum dirigat adducatque¹⁰. Deinde vero varias absurdasque aberrantiam Basilidis et Valentini sectatorum delirationes quatuor potissimum argumentis exibilat et explodit¹¹. Marcionitas quoque refellit, qui rejeo etiam Dei metu, legem neque bonam, neque malam, sed justam duntaxat esse somniaverant¹². Metum etenim, non secus ac legem bonum revera esse probat, ostenditque nos Dei timore non modo ad spem, sed etiam ad Dei ipsius, atque etiam proximi charitatem perduci¹³. Ibi porro Clemens de hospitalitate et humanitate, illius socii et comitibus, pauca quædam perstringit, additique Judæos, utpote fide et charitate orbatos, atque idcirco a Deo rejectos, gentium vocationi dedisse locum¹⁴. Nos tamen Herinæ testimonio commonefacit non omnes quidem Judeos et gentiles reprobatos, sed eos tantum qui peccatorum non agunt pœnitentiam. Postremo auctor noster ex dictis concludit fidem, pietatem, charitatemque sibi invicem esse connexas.

Verus itaque philosophus, pergit ille, ac veritatis amator, charitate amicus Dei sit, et perfectam cognitionem assequitur¹⁵. Triplici autem auctoritate Platonis, Matthæi et Evangelii secundum Hebreos, docet ejusdem cognitionis principium esse admirationem. Sed ut quis perfectus evadat « gnosticus », tria, inquit, requiruntur: contemplatio, exercitatio præceptorum, et bonorum virorum constitutio; ita ut si illarum una defecerit, cognitione clauderet. Palam vero ex Scriptura sacra facit quæ sint illa divina præcepta ab omnibus implenda, et in quibus tam Hebreorum quam Christianorum profectus et vita posita sunt.

Quoniam autem eadem Scriptura nos quoque admonet ut Deum sequamur, conemurque illius, quantum fieri potest, attingere cognitionem; hinc Clemens docet duplēcēm esse quemadmodum fidem, ita et cognitionem ac scientiam¹⁶. Et prior quidem scientia, sicuti fides, humana est, infirma et imbecilla, semperque vacillans et instabilis; altera vero scientia, et ex ea manans fides, ex sacris literis ortum dicit; et ipsa certissima et immutabilis a justa operatione nunquam separatur. Hanc autem Clemens cum « gonor, quæ erat decima trium mensura » componit, atque inde colligit fide « consistere » gnosticum¹⁷. Fide enimvero veluti clim Abraham et Moyses coram Domino, sic stat ille nec unquam mutatur. Contra vero alii philosophi, qui divina nolunt audire præcepta, circa cedula et mortalia occupati, semper fluctuantes hoc et illuc feruntur¹⁸. Quapropter quia Apostolus Timotheum, ut profanas devit illorum novitates, vehementer adhortatur, ideo hæretici eo solo nomine easdem Apostoli Epistolæ repudiarunt. Verus itaque « gnosticus » is est, qui Dominum ac per eum Patrem ejus cognovit. Fide ergo cum praeterita credamus, ac spe exspectemus futura, « gnosticus », qui Deum cognoscit, omnia persuadet dilectio. Hujus autem principium est timor, qui per incrementum fides ac tandem dilectio evadit.

Fidem porro istam, quæ « ad salutem est virtus, » ostendit Clemens esse iis, quæ in sacris prophetarum oraculis traduntur, liberam assensionem¹⁹. Quod quidem ille astruit et confirmat auctoritate Pastoris seu Hermæ, qui insuper asserit Deum « ad ædificationem, » minime vero diabolum, « ad aversionem » timendum, ac pœnitentiam esse magnam intelligentiam. Ex quibus auctor no-

A ster recte insert non oportere eam amplus peccare, cui remissa sunt peccata²⁰. Nam iis qui post eadem et gratiam baptismatis susceptam peccant, tantum pœnitentia conceditur. « Apparet » enim, inquit, « sed non est pœnitentia, sepe petere veniam de iis quæ sæpe peccamus²¹. »

Duplex porro Clemens peccatum distinguat: aliud quidem voluntarium, quod merito damnatur; aliud autem involuntarium, quod rursum duplicitis generis est²². Unum quidem ignoratione, aliud vero necessitate committitur. Prioris autem sex nota species, additique quemadmodum lege Mosaica quædam peccata involuntaria animadvertebatur, ita Christiana lege illi pœnis multantur, qui aliqua animi perturbatione paginis sacra nostra mysteria patescerent. Exemplo deinde uxoris Lot planum ille facit peccatum voluntarium pœnis merito affici, et quid illud sit perspicue definit. Nec minus clare demonstrat quomodo peccatum et infortium, scelus et injustitia inter se differant²³. Aliporo quia in nostra potestate situm est et mandatis obtemperare, et ad disciplinam adduci, huc ille concludit eos revera peccare, qui se volentes animæ perturbationibus, iræ et cupiditatibus mittunt.

Deinceps allata supradictorum peccatorum definitione, ex sacris Veteris Novique Testamenti scriptoribus, atque ex Barnabæ epistola varias illorum differentias fusius explicat²⁴. Ad hæc porro pluribus ex Scriptura petitis rationibus convincit nos non necessitate in peccata prolabi, sed peccare et non peccare nobis integrum esse ac liberum. Ita autem arrepta occasione, ille probat hæc antiquorum adagia: « Deum sequere; Venia est melior suppicio; Sponde, noxæ præsto est; Nosce le ipsum, et attende tibi; » ex sacris delibata suis Scripturis²⁵. Postquam autem inde collegit elemosynis et fide purgari peccata, atque illa Dei timore declinari, illos confessim corripit, qui gaudium et tristitiam, aliasque animi perturbationes Deo in Scriptura reapse attribui garriebant. Monet tamen misericordiam Deo proprio convenire, non autem homini, cuius ea tantum suam perfectio est vera doctrina cognitione fieri filium ejus adoptum²⁶. Verum ut id facilius percipiatur, ille continenter definit quid sint scientia et ignorantia, ac quæ ipsimet scientiarum adjunguntur experientia, intelligentia, cognitio et veritas²⁷. Quandoquidem vero rationales facultates sunt voluntatis minister, inde ille conficit in « gnostico », voluntatem, judicium et exercitationem esse plane eadem, non secus ac verba, dogmata, vitam et mores, « instituto obsequentes. »

Ad morales autem virtutes hinc delapsus, haud dubitanter affirmat eas lege Mosaica, ex qua Gratotius scientia moralis principia hauserunt, aperte doceri²⁸. Et id quidem probat tam de pietate quam de prudentia et iustitia, atque obiter ibidem ostendit ex iisdem sacris nostris scriptoribus deliberatum esse illud Pythagoræ adagium: « Stateram ne transilias. » De omnibus autem illis virtutibus, divina Scriptura celebrat, singillatim disputare quæ longius esset, **12** idcirco auctor posita ob omnium oculos earum definitione, manifeste demonstrat easdem adeo sibi invicem esse connexas et conjunctas, ut nec una sine alia haberri, nec de aliqua, nisi etiam de aliis omnibus tractari possit²⁹. Non nullas tamen speciam attingit, atque in primis docet continentiam, quæ Deo non convenit, nobis esse plane necessariam, ut paucis contenti, ad divinam naturam accedere admittantur. In eadem quoque Scriptura præcipi et commendari fortitudinem, quæ nullis cupiditatibus fracti aut effeminali,

¹⁰ p. 375. ¹¹ p. 376. ¹² p. 377. ¹³ p. 378. ¹⁴ p. 379. ¹⁵ p. 380. ¹⁶ p. 381. ¹⁷ p. 382. ¹⁸ p. 383.
¹⁹ p. 384. ²⁰ p. 385. ²¹ p. 386. ²² p. 387. ²³ p. 388. ²⁴ p. 389, 390. ²⁵ p. 391. ²⁶ p. 392. ²⁷ p. 393.
²⁸ p. 394. ²⁹ p. 395.

solum quoslibet labores doloresque magno ac virili animo perpetiamur, sed martyrum etiam sanguinis nostri effusione, si necesse sit, subcamus. Atque illud quidem vult ea significari humana lege, quae qui sibi despontam virginem nondum duxit, militia interdicitur²⁰. Madianitarum autem id Clemens noster corroborat exemplo, ex quo sicut et Barnabæ auctoritate infert pietatem et religione esse principium sapientiae, bonumque esse Dei timorem.

De liberalitate et beneficentia deinceps disserit, ostenditque illam variis Moysis legibus sacrorumque Proverbiorum verbis præcipi, atque inde bona esse legem concludit²¹. Quoniam autem beneficentia sive liberalitas ad dilectionem seu charitatem pertinet, perspicuum nobis ille facit quomodo haec virtus aliis ejusdem Moysis legibus constitutatur²². Ex quibus deum evincit veterem legem plenam esse humanitatis et benignitatis, nosque ad Christum, qui has virtutes non minori studio et cura comineundavit, ab illa tanquam pedagogo perduci. Tum continuo ex his, et aliis quæ profert, ejusdem veteris legis præceptis probat sumptum suis a Pythagora suum de mansuetudine in animantes decretum. Perperam ergo, inquit Clemens²³, Græci, qui filios recens natos crudelissime exponebant, ob hanc mansuetudinem Moysis legem insectabantur. Horum vera inhumanitas non eadem tantum Moysica lege condemnatur, sed etiam Romana, quæ vetat prægnantem mulierem, capitis damnataui, priusquam pepererit, affici suppicio. Pergit Clemens, et Moysis lege de agno, in lacte gravidae matris non coquendo, citata, eos caedit, qui ut carne lacte contempnerat delicatus vescerentur, in quorundam animalium ventrem ante partum calcis impingebant²⁴. Quibus subjungit alia ejusdem Moysis de mansuetudine præcepta, atque ultimo, quod de arboribus nuper plantatis magna cura fovendis datum est, ante oculos posito, explicat qua methodo ii qui Christiana religioni nomen derunt, sint fidei nostræ dogmatibus imbuendi; ut summam «gnostici» perfectionem possint adipisci²⁵. Quis autem sit perfectus gnosticus, clare describit, dicitque alias, ut boni honestique sunt, ab eo esse docendos. Sed continuo illum serio monet, ut superbiam, cuius, sicut aliorum peccatorum, poenitentia agenda est, studiose caveat et declinet.

Subinde vero quomodo agi debeat, et quæ sit illius utilitas, breviter aperit. Cum illius autem fructus sit, ut poenitens Deum eligat et ab eo vicissim eligatur, in hoc Clemens ait sitam esse hominis nobilitatem, ut pulcherrima et honestissima quæque eligat²⁶. Quod quidem Adami, Noe, Abraham et Isaaci illustrat exemplis. Abraham porro polygamiam ille ibidem excusat, et unicum ait suis illius hæredem, cui frater suus major natu ideo servivit; quia malo homini bonum maximum est sui non esse juris. Tum postea Scripturæ sacrae testimonio ostendit sapientis esse omnia, eumque non modo regem; sed, ut testis est Plato, esse etiam beatum ea scilicet maxima, quoad tieri potest, Dei similitudine, quam Philo tradit perfecta mandatorum ejus observatione obtineri²⁷. Quapropter Stoici statuerunt finem hominis esse naturæ convenienter vivere, ita tamen ut naturæ nomine Deum inteligerent. Cum triplex porro sit, uia ex Hippodamo Clemens confirmat, amicitie genus, hinc ille colligit in hominis, non solum amico et inimico beneficentis, sed etiam fortis et adversa constanter patientis mente esse hanc eamdem Dei imaginem. «Gnosticus» autem, Deo familiariter utens et mundo crucifixus, illam fortitudinem et tolerantiam,

A quemadmodum Ananias, Daniel, Lot, Abraham, Job et Jonas, possidebit²⁸.

Divina itaque lex homines ad omnem erudit virtutem, sed in primis ad continentiam, ubi pin-guium animalium ac præcipue porcorum carne, et quibusdam piscibus ad voluptatem allicientibus, interdicit²⁹. Fomes quippe cupiditatis voluptas, quæ homines, sicut ipsimet etiam scriptores ab auctor-nostro citati testificantur, molles effeminatosque reddit, radicitus evellenda est. Eam sane ob causam anima debet ab omnibus perturbationibus se-gregari, easque cruci affigere, ac seipsam, ut ait Christus, perdere mortemque meditari³⁰. Ad id autem agendum opus est, ut unusquisque adversus diaboli insidias armaturam Dei, quomodo Apostolus loquitur, induat, ac bene rebus utatur indifferentibus; ex his enim et ex voluptate omnes animi per-turbationes ac tentationes demonis oriri hanc in-scite Clemens deonstrat³¹. Deinceps porro hæreti-cam Basilidis de illis animi perturbationibus opinione, ab aliis duobus hæresiarchis Isidoro et Valentino, tametsi in alios errores impingentibus, proscriptum cum Christi Domini, tum Barnabæ au-toritate refellit³².

Sub haec autem ille declarat se in quemdam in-cidisse Gnosticorum hæreses sectatorem, qui voluptati se ideo addictum esse dicebat, quia magni non est hominis, nisi experti, eam superare³³. Sed asseverat hunc, non secus atque Aristippum, penitus decipi. Tales quoque eos esse asserit, qui falsa quorundam Nicolai, viri apostolici, verborum interpre-tatione abutentes, in effrenatæ obscenæque volup-tatis luto, ad hircorum et Sardanapali instar, volutabantur. At quia nullus alius voluptatis usus esse videtur, nisi ut illa rebus ad vitam necessariis vicaria quædam sit accessio ac veluti condimen-tum, idcirco Clemens contra Epicurum concludit turpes et indomitus voluptates, Diogene poeta teste, esse damnandas; atque ad eas, tanquam præcipuum nostrum hostem, debellandas timorem, sicuti lex præcipit, et cautionem esse necessaria³⁴. Et haec quidem Clemens variis ethnicorum scriptorum, ac in primis poetarum testimoniis illustrare contendit, docetque nihil honestatis et gravitate legis, ejusque filia cautione et religione esse amabilius. Illa enimvero divina lex sicut nihil nimis durum et asperum, ita nihil quoque nimis molle et reinissimum præcipit.

Ne quis vero ad legem implendam se infirmorem esse causaretur, in medium Clemens profert exem-pla veterum, qui cum eadem, qua et nos, essent natura, sese totos Deo obtulerunt ac dicarunt³⁵. Quid, quod Zeno Indum igne tortum cæteris anteponebat? Denique martyres exquisitissimis suppli-cis³⁶ quotidie affectos metus legis ad Christum ducebant. Atque hi voluptate profecto superiores, et «gnostici» maiores mundo, non carne amplius, sed spiritu viventes, dii recte appellantur. Ex his itaque infert Clemens noster voluptatem et alia omnia, quæ ad libidinem excitant, a vero et Christiano philosopho esse fugienda; sectandamque temperantiam, qua suave Christi jugum integraque fit animæ et corporis sanitas, atque ad uitium finem, æternam videlicet beatitudinem, per-venimus³⁷.

Ea autem data occasione, Clemens fuse exponit in quo veteres philosophi ultimum illum finem, sannimumque bonum positum esse censuerint. Ab illo itaque singillatim appellantur Epicurus et Cy-reniaci, Diromachus et Caliphon, Hieronymus, Diodorus, Aristotelici, Zeno Stoicus, Cleanthes, Antipater³⁸, Archidemus, Panætius, Possidonius, quidam ex recentioribus Stoicis, Aristo, Herillus, Ly-

²⁰ p. 396. ²¹ p. 397. ²² p. 398, 599. ²³ p. 400. ²⁴ p. 401. ²⁵ p. 402. ²⁶ p. 403. ²⁷ p. 404. ²⁸ p. 405. ²⁹ p. 406. ³⁰ p. 407. ³¹ p. 408. ³² p. 409, 410. ³³ p. 411. ³⁴ p. 412, 413. ³⁵ p. 414. ³⁶ p. 415. ³⁷ p. 416.

cus, Leucimus, Critolaus, Anaxagoras, Heraclitus, Democritus, Abderites, Hecatæus, Apolloforus, Naupianes, Diotimus, Antisthenes, Annicerii, Metrodorus²⁸, Plato, Speusippus, Xenocrates et Ptolemy²⁹. Singulas porro illorum opiniones exponit³⁰, sed diutius in explicanda Platonis sententia immoratur³¹. Quibus tandem explicatis, planum ille facit, quis s.t. e minime finiendus³² Christiani finis.

Quoniam autem voluptas, de qua dissennit, et cupiditas in matrimonium videtur cadere, quid conjugium sit, primo quidem auctor noster desinit³³. Deinde vero investigat utrum, et quae uxor a viro ducenda, quæve fuerint de coniugio opiniones philosophorum, Platonis, Democriti, Stoicorum et Peripateticorum, qui non siccus ac Pythagoras voluntati servierunt. Post haec plurima ille afferat rationum momenta, quibus matrimonii approbatores illius necessitate utilitatemque demonstrabant³⁴. Leges quoque in cælibes sanctitas subjicit, ostenditque quale, quanu sanctum, honestum atque alienum ab omni turpitudine coniugium esse debeat³⁵. Denique sedulo animadvertisit sacram Scripturam, quæ de ducenta uxore consilium, non autem præceptum dedit, plane penitusque inhibere, ne ducta unquam dimittatur. Atque ibi Clemens propter nimiam capitum multitudinem et longitudinem hunc librum absolvit.

ARTICULUS III.

Analysis libri tertii.

Suum de nuptiis argumentum tertio in libro Clemens contra haereticos prosequitur³⁶. Narrat autem Valentianis, sed impia tantum opinione dutis, matrimonium probari. At sectatorum Basilidis ejusque filii Isidori absurdos de iisdem nuptiis et coniugio errores recta continentie definitione convellit. Dehinc explicat quid de primis secundisque nuptiis orthodoxi sentiant; ac nefandas Carpocratis et Epiphanius ejus filii de uxorum communitate opiniones, promiscuosque hujuscce haereseos sectatorum in execrandis synaxis concubitus profligat et funditus evertit³⁷. Ibi autem perspicue ostendit illos non modo veteris legis, quam frustra Deo, qui illam sicut et novam revera condidit, contraria esse garriebant, auctoritate condemnari, sed Platonis quoque abuti testimonio. Porro autem illos omnes haereticos, quemadmodum magos similibus plane, imo vero majoribus erroribus implicatos, epistola Judæ notatos et profligatos esse assertit³⁸.

Gradum inde facit ad Marcionistas, qui materiam et creaturam malam esse falso existimantes³⁹, nuptias immerito respuebant. Hac autem haeresi ibi destructa, promittit fore ut ipse alibi falsum illius de mala rerum creatarum natura principium ac vanam de metempsychosi opinionem radicibus elevat. Tum vero nominibus suis ethnicois illos scriptores appellat, qui generationem maledictis insectati sunt, scilicet Heraclitum, Empedoclem, Sibylam, Poetam, id est, Homerum, Theognidem, Euripidem, Solonem apud Herodotum, rursusque Homerum, Orpheum, Philolaum, Pindarum, Platonem⁴⁰, quem tamen negat Marcioni malam dicendi materiam occasionem dedisse⁴¹. Nos porro Clemens admonet in his ethnico hominum sententiis occurrere repugnantiam, de qua ipse alibi se disputaturum pollicetur.

Pergit ille, narratque id quod de misera hominis conditione cecinit tragœdia. Eam vero, inquit⁴², ob causam quidam arbitrati sunt Pythagoreos a rebus abstinuisse venereis; sed ab eorum opinione

A recedens persuasum ait se habere Pythagoreos ab iis non se continuisse, nisi post susceplos ab uxoribus liberos. Quamobrem hi fabarum usu idcirco tantum prohibebantur, quia inde, Theophrasto teste, feminæ steriles siebant. Cæterum quia superioris memorati Marcionistæ non in continentia gratiam, sed in Creatoris odium usum creaturarum recusantes, quadam ad tuendum hunc errorem suum verba Christi perverse interpretabantur, hinc Clemens aperit quis verus eorumdem verborum sit sensus⁴³.

Carpocratis deinde facta rursus mentione, quædam ille referit a se Nicolao prætermissa, quibus et illum ab impacti criminis suspicione liberal, et ostendit haereticos, ipsi cognomines, ejus abusos esse auctoritate et verbis, quibus Matthias similia dixisse ferebatur. Subinde vero eos acerrime exagit, qui proptulam venerem esse « communionem mysticam » impudenter prædicabant⁴⁴. Ex his autem B unum in primis, qui quædam virginem ad infame illud stuprum alliciendam aliquem Scripturæ locum præpostere citabat, postquam severe ac pro merito castigavit, hunc nefarium errorem auctoritate Apostoli radicis amputat. Quibus ille alterius ex eadem secta et haeresi hominis verba subiecti facteturque illius asseclarum opinioni aliquem forsan accessurum, si de spirituali tantum communicatione, quemadmodum Valentinianni loquerentur⁴⁵.

Quia vero illi, sicut et Prodici sectatores, qui falsum gnosticorum nomen assuebant, omnia etiam obscenissima sibi licere incredibili plane audacia dicebant, hos variis argumentis a recta ratione, Scripturaque sacra atque humana lege petitis invictissime refelit. Alios similiter coarguit in eodem errore versantes haereticos, ac primo quidem illos, qui inferiores hominis partes ab alia quam divina potestate factas esse somniaverunt⁴⁶; secundo Antitactas, qui garriebant malum non a Deo quidem, sed ab aliqua ortu esse illius creatura, cui idcirco semper resistere et repugnare debemus. Contra hos autem fusius auctor noster disputat, illorumque errores pluribus, iisque validissimis expugnat rationum moventis, atque eorumdem objections, ex sacri textus corruptione desumptas, plane diluit⁴⁷.

Denique ne singulas haereses nominatim persequendo longior esset, illas omnes ad duo præcipua 114 redigit capita. Vel enim docent ἀδιατέρπους ζῆν, « indifferenter vivere; » vel impie continentiam profiscentur. At contra primos quidem Clemens probat magis esse tutum, licitum, decorum et honestum continentia vivere, quam incontinenter⁴⁸; negari preterea non posse quasdam esse turpissimas, atque idcirco fugiendas cupiditates, ac proinde non « indifferenter » vivendum⁴⁹. Huc accedit, quod is qui voluptati vitiisque servit, molestia ignominiaque afficitur; nec nisi perfecta divinorum præceptorum observatione, vera Dei cognitionis et similitudo, vitaque æterna comparari potest. Postremo veram Christiani libertatem non in voluptate, sicut illi latabant, sed in perfecta cupiditatibus, voluptatum, animique perturbationum liberatione sitam esse contendit.

D Dehinc⁵⁰ contra secundi generis haereticos, falso continentiae prætextu, tam Dei quam nuptiarum filiorumque procreationis osores et impugnatores, ille pugnat Joannis auctoritate, ac solvit eorum objectiones, decerpitas primo quidem et aperte ex quibusdam, uti putabant, Christi ad Salomonem verbis; secundo et obscurius, ex lege de conjugis in Veteri Testamento lata, et in Novo, uti aiebant, abrogata; tertio ex eo quod onnem viri mulierisque conjunctionem impuram sceleratamque esse garrent;

²⁸ p. 417. ²⁹ p. 418. ³⁰ p. 419. ³¹ p. 420. ³² p. 421. ³³ p. 422. ³⁴ p. 423, 424. ³⁵ p. 426, 427.
³⁶ p. 428 et seq. ³⁷ p. 431. ³⁸ p. 452. ³⁹ p. 453. ⁴⁰ p. 454. ⁴¹ p. 435. ⁴² p. 436. ⁴³ p. 457
⁴⁴ p. 458. ⁴⁵ p. 459. ⁴⁶ p. 410, 411. ⁴⁷ p. 412. ⁴⁸ p. 413, 444. ⁴⁹ p. 415.

quarto denique quia in resurrectione nullum erit amplius conjugium.

Ad alios inde transit hæreticos qui Christum cælibem se imitari jactitantes, diabolum nuptiarum auctorem dicere non verebantur⁶⁰. Horum autem qui se melius quam alii Evangelium intelligere gloriantur, inde superbiam retundit; quia Christus Dei Filius, etsi in hoc mundo nec adjutore, nec filii opus haberet, sponsam tamen habuit Ecclesiam, nuptiasque comprobavit. Quamobrem ibi Clemens elisserit⁶¹ quo sensu ab eodem Christo Domino dictum sit quosdam esse eunuchos qui propter regnum Dei se castrarunt, ac plurimathletarum, præsertimque Astili et Crisonis, necnon Amœbei citharoëli, atque Aristotelis Cyrenæi exemplo ostendit bonam esse castitatem, nisi ob ipsam in Deum charitatem servetur. Quid vero quod ille perspicue probat hæreticos, conjugii ciborumque usum improbantes, ab Apostolo, Elia, Samuele et Christi verbis, atque etiam Petri et Philippi, qui filios ex uxoribus suis suscepserunt, exemplo, ac Pauli denique scriptis expresse notari et condemnari⁶²? Carporatis porro solvit objectionem⁶³, ex his verbis, superius citatis: « A te petenti des⁶⁴ », delibatam et de ea stipe pauperibus eroganda, et thesauris incassum non congregandis intelligenda esse demonstrat.

Christianam autem continentiam, quam quidem sine Dei gratia assequi nemo potest, philosophica docet esse præstantiorem. Jubet enim rerum quaerilibet illicitarum concupiscentiam tolli omnino et removeri, nosque iis tantum, quæ necessaria sunt, esse contentos⁶⁵. Et vero angeli, cupiditatibus victi, huc e cælo dejecti fuere. Addit autem Valentianos palam tradidisse Christum ita cibis usum esse, ut illos non egereret⁶⁶. Quemadmodum ergo orthodoxi propter honestatem Deique amorem, ita hæretici in Creatoris odium continentiam profitebantur. Sed hi eam sane ob causam, sicut et plurimæ gentes, indocti sunt et impii. Tales utique esse ait brachmanes, qui semper ab animatis, vino omnique cibo tribus nonnunquam diebus abstinentes, vitamque non secus ac mortem, quam regeneratione subsequitur, pro nibilo ducentes, Herculem et Panem venerantur. Apud Indos vero οἳ ποτό to-tum vitæ suæ curriculum nudi transigunt, futura prænuntiant, et quamdam colunt pyramidem. Gymnosophistæ tandem, sicut et οἳ ποτό, « mulieribus, » quæ in virginitate permanent, nunquam « utuntur, » ac cœlestium observatione res prædictum futuras.

Verum quoniam ii qui omnia indifferentia atque adeo nulla illicita et peccata esse somniaverant, quosdam Scripturæ locos, ac præsertim hæc Apostoli ad Romanos verba: « Peccatum vobis non dominabitur⁶⁷, » etc., in pravos suos sensus detorquebant, hinc Clemens breviter ostendit quæ vera sit illorum et Apostoli mens atque sensus⁶⁸. Ad illos autem, qui falsam continentiam in Creatoris odium prætexebant, inde reversus, palam omnibus facit ab istis hæc Christi in Evangelio secundum Hebræos ad Salomonem verba: « Veni ad solendum opera feminæ, » perperam objici; quandoquidem ea nihil aliud significant, nisi a Christo soluta esse cupiditatis opera, avaritiam, contentionem, insanum mulieris amoreum et alia hujuscemodi peccata.

Instabant tamen iidem hæretici ibidem Christum eidem Salomonem dixisse: « Eousque homines morientur, quandiu feminæ pepererint. » Sed respondet Clemens id de animæ morte, videlicet peccato, esse intelligendum⁶⁹. Et vero mulier vitæ quemadmodum mortis causa exstitit. Hæc porro vita non car-

A nis est, sed spiritus, ut ex Apostolo haud obscure colligitur.

Nec minus contra Christi mentem urgebant similia illius verba: « Bene feci, quæ non peperi. » Nam quæ continuo subjunguntur: « Omni herba vesceris, » etc., aperte significant in nostra esse protestate vel cælibem vitam ducere, vel conjugio jungi; quod quidem, sicut legitima filiorum procreatio, bonum est et licitum⁷⁰. Neque enim mundi Creator, uti falso hæretici opinabantur, vir electus, et Servator alterius Dei filius; sed vir et mulier legitimè connubio copulati, ac filius ex eis susceptus, sunt illi duo vel tres, in quorum medio Deus esse apud Matthæum dicitur. His porro Clemens alias subnectit eorumdem Matthæi verborum orthodoxas explanationes⁷¹.

Deinde vero ille horum hæreticorum errores ipsiusmet Scripturæ verbis et testimoniis convellit et destruit. Catholicis autem exponit quis legitimus et licitus sit conjugii usus; atque illos ibi monitos esse vult his Moysis verbis: « Egredimini de medio ipsorum, » etc., non uxoris a viro, juxta falsam hæreticorum interpretationem, sed ipsam Judæorum a gentibus, et futuram Christianorum ab hæreticis separationem significari⁷². Tum rursus Pauli auctoritate probat nuptias, præsertim primas, esse legitimas; atque illius sicut et Petri testimonio non solum damnanda carnis desideria, et inquinamenta, sed nobis etiam non secundum carnem, sed secundum spiritum vitam esse instituendam⁷³. Obiter autem observat ab Apostolo eundem prædicari veteris novique fœderis Deum, atque ipsius verba contra Creatorem ab hæreticis præpostere usurpari. Tam strictum porro, prosequitur Clemens, idem Apostolus asseverat esse conjugii vinclum, ut conjuges nisi ad tempus, et ex mutuo ad orationi vacandum consensu, a se invicem separari nolit. Decernit itaque bonum esse et conjugium et cælibatum, vultque ut omnes in eo, ad quem vocati sunt, statu perseverent⁷⁴.

Qua quidem Pauli auctoritate auctor noster eos **115** redarguit qui, sicuti Tatianus, nuptias et filiorum generationem diabolo ascribent⁷⁵. Inceptas vero ejusdem Tatiani cavillationes expludit, et ostendit legitimum conjugium, et ex eo suscepitos liberos, Deo probari, qui polygamiam in veteri testamento a se concessam, prescriptamque conjuges ex conjugali lecto surgentes abluendi legem abrogando, monogamiam ita novi introduxit fœderis tempore; ut secundas tamen nuptias propter hominis, ut ait Apostolus, intemperantiam et gerendam domus curam permiserit. In utroque igitur testamento, cuius unus idemque, quidquid Tatianus garriat, Deus auctor esse asseritur, tam sanctum et probatum semper fuit conjugium, quam sancta ipsa Mosaica lex et Leo probata⁷⁶. Cui sane veritati Apostolus, qui futuros nuptiarum impios osores prænuntiaverat, apertissime patrocinatur. Ex quibus Clemens colligit neque nuptias, neque carnis aut vini usum prohiberi; modo tamen et cum gratiarum actione, et juxta stabilitas in omnibus Apostoli epistolis temporante ac continetie leges adhibeantur.

Urgebant hæretici conjugium in Evangelio reprobari, in quo non solum legitur thesauros in terra, ubi omnia absumentur, non esse abscondendos; sed insuper scriptum est: « Filii illius sæculi nec nubunt, nec nubentur⁷⁷. » At respondet Clemens prius testimonium ad opem egentibus ferendam, posterius vero ad futuram spectare resurrectionem⁷⁸.

Nec majoris momenti argumentum ab hæreticis inde ducebatur, quod Apostolus cælibem hominem

⁶⁰ p. 446. ⁶¹ p. 447. ⁶² p. 448. ⁶³ p. 449. ⁶⁴ p. 450. ⁶⁵ p. 451. ⁶⁶ Rom. vi. 14. ⁶⁷ p. 452. ⁶⁸ p. 453. ⁶⁹ p. 454. ⁷⁰ p. 455. ⁷¹ p. 456. ⁷² p. 457, 458. ⁷³ p. 459. ⁷⁴ p. 460, 461. ⁷⁵ p. 462. ⁷⁶ Matth. xxii, 30; Marc. xii, 25, ⁷⁷ p. 463.

ea, quæ Domini sunt, curare dixerit. Nam conjuges etiam de rebus divinis solliciti esse et Deo placere possunt. At ibi observat Clemens quam severe idem Apostolus eos corripiat, qui ad secundas nuptias sunt proclives⁷⁹.

Ultimæ tandem eorumdem hæreticorum objectiones inde petitæ erant, et quia Iudei a Christo Domino prava et adultera generatio appellantur, et quia is qui uxorem duxerat ad divinam cœnam venire recusaverit. Utrumque autem auctor noster facile dilnit. Christus enim Judæos his verbis ideo tam dure objurgat, quia ii seniorum traditionem, præceptaque hominum sequentes, divinam legem virginitatis ducem adulterabant. Ad nuptias porro hominis invitati nomine et parola hos Christus increpat, qui propter voluptates renuebant Dei obtemperare mandatis, quibus conjuges haud difficulter satisfacere possunt⁸⁰. Quod denique Psalmista eccevit: In veteravi inter omnes inimicos meos⁸¹; Clemens ait non ad generationem, uti falso hæretici putabant, sed ad peccatum, puta fornicationem, minime vero legitimas nuptias esse referendum.

Quoniam autem Cassiani, Docetarum hæreticorum principis, idem ac Tatiani de mala hominis generatione error erat, eademque ut plurimum impiæ opinionis fundamenta, hæc Clemens jam a se funditus eversa esse asserit. Quamobrem ad alia non minus caduca ejusdem Cassiani firmamenta similiiter diruenda propius accedit. Quid enim ad falsam illius opinionem stabilendam magis futile, quam hæc objecta ab eo, uti jactabat, Christi verba: «Quando pudoris indumentum conciliaveritis, et duo facta fuerint unum, masculus et feminæ?» Etenim Clemens continuo respondet hæc neque in quatuor nostris Evangelii, sed in eo, quod secundum Ægyptios inscriptum erat, occurtere; atque masculi vocabulo iram, feminæ vero cupiditatem designari.

Quod autem addebat Cassianus animam ab initio C divinam, hoc effeminatam ad generationem et interitum venire, id Clemens nimis Platonicum ac plane erroneum esse demonstrat⁸². Quodnam quippe fuerit primum, cuius delendi gratia Christus homo factus est, Adae peccatum, et quid apud Paulum vetus homo significet, ac cur tandem ille nostram in cœlis habitationem esse dicat, breviter exponit. Pollicetur denique se alibi contra falsam ejusdem Cassiani interpretationem expositurum quæ sit vera pellicearum Adæ et Evæ tunicarum significatio. Inter ea vero ille quod Paulus propter fornicationem jubet uxoreni duci, quod Christus eum, qui uxorem et filios non oderit, discipulum suum esse negat, quod Isaías eunuchis a Domino dictum esse refert, quod Jeremias atque Esdras diei nativitatis suæ male precantur, horum, inquam, omnium contra hæreticas cavillationes verum genuinumque sensum enucleat⁸³.

Pergit Clemens⁸⁴ alia diluere Cassiani argumenta, ab eo perperam deducta ex Jobi verbis: «Nullus a sorde mundus, nec si sit quidem una dies vita eius;» et Psalmista: «In peccatis conceptus sum, et in iniquitatibus concepit me mater mea⁸⁵;» actandum Malachia: «Videamus primogenita pro impietate, fructum ventris mei pro peccatis animæ meæ.» Docet enim ipsemet Clemens hæc omnia pro hæretica impietate nihil prorsus facere, ac catholicos habere explicatus. Ad hæc vero addit Apostolum scribentem: «Qui certat, ab omnibus abstinet⁸⁶,» his verbis non dixisse abstinentium esse ab omnibus, sed in omnibus continenter vivendum.

Porro autem malum non esse generationem inde Clemens evincit, quod Christus ex virgine genitus sit. Frustra ergo quia homo generatione jumentis as-

A similatur, Cassianus phantasticum, Marcion vero et Valentinus animale corpus ab eodem Christo acceptum esse inferebant. Frustra etiam garrielant Adamum, nisi diabolico persuasi, cum uxore sua nunquam commiscendum, ac juvenili ardore antevertisse stata sui cum illa concubitus tempora⁸⁷. Enimvero hæc male dicta ac perperam excogitata errantium hominum commenta non impediabant, quominus bona sit generatio, per quam non sola mundana omnia consistunt, sed ipsemet etiam Christus humanum, non tamen pulchrum corpus assumpsit.

Non amplius itaque eos Clemens censem esse audiendos qui objiciunt hunc concubitum in Scripturam sacra appellari cognitionem, id est mandata transgressionem; ac proinde esse peccatum. Non hoc vocabulum notitiam quoque veritatis, nec infringendas esse conjugii leges significat. Ceterum etiamsi Apostolus carneum, animæ inimicem, regnum Dei possidere non posse dixerit, certum tamen est sanatas suis a Christo carnis nostre infirmitates, atque hominem idcirco, si tamen non peccaverit, posse regnum Dei adipisci⁸⁸.

Ex quibus Clemens concludit omnes illos hæreticos toto cœlo ab catholica veritatis regula aberbare, tam eos qui falsæ continentiae prætextu noplus creaturasque condemnabant, quam alios qui se in omni effrenatissima libidinis et voluptatis genere volutantes, id cæteris omnibus licitum esse persuadere conabantur. Quamobrem, ut illos fugiamus, nec cum eis unquam conversemur, jubet non solum Prophetæ, sed etiam Apostolus, qui fornicationem, neutiquam **116** vero nuptias proscriptit⁸⁹. Quapropter rursus Clemens alios corripit, qui veterem legem, quasi easdem nuptias, in nova rejectas, approbaret, perperam repudiabant. Denique hunc absolvendo librum, nos sedulo monet Gnosticorum nomen ab his hæreticis plane inmerito usurpari.

ARTICULUS IV.

Analysis libri quarti.

De martyrio et de perfecto homine sibi nunc disputandum esse Clemens declarat⁹⁰. In hoc autem tractatu ait se de iis dicturum, quæ orationis sermonisque ordo et connexio postulabit. Quapropter monitum quilibet facit se, postquam servo et libero, viro æque ac mulieri philosophandum esse docuerit, tunc disputaturum de fide, de inquisitione, de symbolico loquendi genere, ac de iis quæ ad mores pertinent; deinde vero de barbare philosophiae a Græcis deliberatæ utilitate, de sacra Scripturæ adversus Græcos et Judæos expositione, et de his quæ in superioribus libris, ne prolixiores essent, prætermissa sunt; postea vero de naturalibus juxta Græcorum barbarorumque opinioneis principiis, ac præcipuis philosophorum dogmatibus, de Scripturæ, qua aduersus hæreses unum duntaxat omnipotenter esse Deum demonstratur, summa auctoritate, ac tandem de gnostica, contemplatione⁹¹. Quæ quidem ut clarissim explicitentur, dicit Clemens sibi a parvis esse incipiendum rebus, et ab iis quæ de mundi creatione scripta sunt, atque inde lectorum animos ad sublimiora sic gradatim conducturum; ut postquam iis, quæ ad mores spectant, finem imposuerit, illos ad ipsiusmet Divinitatis contemplationem perducat.

Hæc porro argumenta omnia non separatim et accurata methodo, sed permisit et confusa, ab uno ad aliud sæpe transeundo, propter imperitos ac male affectos lectores, a se tractanda esse denuntiat⁹². Quam sane ob causam hosce commentarios, quos cum agro omnibus herbis pleno et cum ve-

⁷⁹ p. 464. ⁸⁰ 465. ⁸¹ Psal. vi, 8. ⁸² p. 466. ⁸³ p. 467, 468. ⁸⁴ p. 469. ⁸⁵ Psal. l, 7. ⁸⁶ 1 Cor. xii, 25.
⁸⁷ p. 470. ⁸⁸ p. 471. ⁸⁹ p. 472, 473. ⁹⁰ p. 474. ⁹¹ p. 475. ⁹² p. 476.

teri florida oblatione comparat, *Stromata* a se inscriptos fuisse testatur, aperitque quomodo et quæ utilitas ex eis possit comparari.

Ad suum dehinc argumentum aggressus, docet fidem aliam bonam esse, aliam vero malam; bonam quoque esse continentiam, atque abstinere ab injustitia esse salutis principium⁵⁵. Deinde vero quamvis sapientia, inquit ille, in homine « gnosticus, » et perficio, qui « angelis tempore et induimento, » minor est, a scientia non differat; solus tamen Deus est proprie sapiens, a quo veritas, quam « gnosticus » amat, ad hominem derivatur. Is enim non solum corpore, quo ad terram tendit, quemadmodum bellua constat, sed etiam anima, qua a corporeis cupiditatibus, atque a metu et labore aversus, ac vera philosophia eruditus, ad Deum attollitur⁵⁶. Neque tamen idecirco timor, neque lex de eo sancta malum quid dici possunt. Ille enimvero errorem, jam a se confutatum, Clemens noster rursus refellit, et explicat quomodo lex justa bonoque viro non sit posita.

Corporis itaque, ut ille pergit, et animæ, quibus homo compositus est, separatio est illius mors naturalis, spiritualis vero peccatum, a quo etiam quando separatur, spiritualis ejus vita est. At Christianus philosophus toto vitæ suæ tempore illam animæ corporisque sui ita ineditatur separationem, ut in carne vitam agens, mundo sit mortuus et in celo versetur⁵⁷. Quapropter nullo unquam mortis metu veram fideli nostræ doctrinam aut Christum negabit; sed propter summum Dei amorem et charitatem martyrium mortisque supplicium constantissime perficeret. Et id quidem perfectum charitatis epus, et « consummationem, » τελεωσιν, vocamus. Nec mirum sane, quandoquidem veteres Greci in bello mortuos laudibus prosequabantur⁵⁸. Porro autem ii etiam Christiani sunt martyres, qui qualibet morte defuncti, mandatis Christi semper paruerunt, terrena omnia despiciuti habentes, ac « fidem, tanquam sanguinem per totam vitam, et etiam in exitu » præfundentes⁵⁹.

Verum huic orthodoxæ de martyrio doctrinæ erant duo e diametro sibi invicem oppositi hereticorum errores. Quidam enim dictabant idem esse Christum morte consiliteri, ac violentia sibi asserre manus. Alii vero in Creatoris odium morti sese ultro et sponte sua offerebant. Probat autem Clemens hos nomine tenus Christianos esse, nec magis dici posse martyres, quam Indorum gynosophistas, qui se temere in ignem dabant precipites. In corpus itaque, cuius recta compositione ad ingenii soleritiam confert, hi præpostere omnino invehebantur. Neque enim huic errori, uti falso opinabantur, suffragatus est Plato, qui expresse docuit corporis, per quod recte vivere licet, gerendam esse curam. Errorum quoque Stoicorum, qui animam ullo modo a corpore affici negantes, omnia ἀδέσποτα, indifferentes esse volebant, Clemens retundit cum exemplo Jobi, tum Apostoli verbis, quibus martyrium docuit esse « conversionis gloriose sanctificatum exemplar⁶⁰. » Et vero, quoniam dolor et paupertas imperfectos homines a virtutis exercitatione avocat, ad quam eos sanitas et rerum abundancia alicet, binc Clemens infert corpus propter animam esse curæ habendum. Deinde vero, quia voluntas et dolor ex natura sua neque bona sunt, neque mala, idecirco martyr præsentem dolorem spe voluntatis futuræ levat ac removet⁶¹. Quod quidein auctor noster ut planius faciat, quid de sanitate, paupertate et divitiis a quibusdam paganis scriptoribus traditum sit, paucis repræsentat. Longe autem fusius ille enucleat in quo secundum Christum posita sit vera beataque paupertas, veræque divi-

A tiæ, et quid sit animam suam perdere aut inventire⁶².

Stoici porro, prosequitur Clemens, dicunt animam in sapientiam mutari; Plato autem conversionem ejus fieri ex nocturno die, sive tenebris cosa luce ad perfectum Dei lumen et cognitionem⁶³. Alii denique philosophi homini permittunt animam a corpore ita abducere, ut nulla amplius reliqua sit spes actionis. At Christianus martyr ad supplicium propter Christi confessionem petitus, nullus unquam dubitat ab omni malo actu cessare, ac hominum minis Dei præferre dilectionem. Tunc autem ille Dominicum istud implet præceptum: « Vade, vende omnia, quæ habes⁶⁴, » τὰ υπάρχοντα. Atque id quidem Clemens breviter edisserit, ostenditque illud sine charitate non posse observari.

Qui ergo neque propter metum supplicii, neque propter doni alicujus prouissionem ad salutare verbum accedunt, hi a dextris sanctuarii stant; qui autem donis ducuntur, mercenarii sunt, stanque a sinistris; et hi quidem ad imaginem, illi vero ad Christi similitudinem. Utique porro Lazarus ex divitis parabola designantur, dicunturque servire vel Domino 117 vel mammone⁶⁵. At secundi quidem ad cœnam vocati non veniunt, et vulpes, quemadmodum primi volucres, appellantur. Paupertatis tamen, si æquo animo non feratur, innumeræ sunt, sicuti divitiarum, glorie et conjugii sollicitudines, quadripartiti seminis parabola denotatae. Omnibus itaque, quæ accident, ita utendum est, ut toto corde credentes, totoque animo tranquilli, per bonam vitam gnosticam, ad aternæ vitæ habitum exerceamur. Et hoc sane ut omnibus persuadeat, paucis Clemens noster edisserit qui sint thesauri in terra, sicuti Christus docet, non congregandi, et quis thesaurus in celo non deficiens⁶⁶.

Quamobrem qui propter justitiam pauperes esse volunt, illi utique audierunt quid contra nimiam divitiarum sollicitudinem et avaritiam, quid de Zacheo, vel ut quidam opinabantur, Matthia publicanorum principe, quid de vidua duos nummos in gazophylacium projiciente, idem Christus Dominus pronuntiaverit.

Hæc porro Clemens ad primæ beatitudinis evangelicæ explicationem se scripsisse palam significat⁶⁷. Inde ad secundam venit, docetque qui sint illi « mites, » quos Christus beatos terramque possessuros esse asserit. Ibi autem varias patefacit mercedis mansionumque celestium pro diversis honinum meritis differentias⁶⁸. Tertia vero beatitudo, prosequitur Clemens, est « lugentium, » videlicet eorum qui vite male actæ penitentia, quam ille exponit, sincere ducuntur. Quarta « misericordes, » hoc est illos, qui quantum in se est aliis opem ferunt, beatos prædicat. Quinta « mundos corde, » qui rejectis cupiditatibus et cogitationibus mundi, ad Dei veniunt cognitionem et contemplationem. Sexta « pacificos, » qui cupiditatem, iram, aliasque animi affectiones ita mansuefecerunt, ut piam sanctamque vitam semper agant⁶⁹.

In ultima tandem beatitudine eorum, qui « propter justitiam persecutionem patiuntur, » expounda diutius Clemens immoratur, probatque illos esse qui inflictos propter Christianam professionem cruciatus constanti patientia et magna animi alacritate sustinent. Quælibet autem tentatio, inquit, est occasio martyrii, et qui Dei mandatis morem non gerit, hic Deum negando seipsum abnegat, estque infidelis et hypocrita⁷⁰. At qui Deum diligit, seipsum diligit, et qui pro Christo Servatore moritur, propter suam moritur salutem et frater appellatur. Quicunque porro mandata Dei exequi-

⁵⁵ p. 477. ⁵⁶ p. 478. ⁵⁷ p. 479. ⁵⁸ p. 480. ⁵⁹ p. 481. ⁶⁰ p. 482. ⁶¹ p. 483. ⁶² p. 484. ⁶³ p. 485.
⁶⁴ Matth. xix, 21. ⁶⁵ p. 486. ⁶⁶ p. 487. ⁶⁷ p. 488. ⁶⁸ p. 489. ⁶⁹ p. 490. ⁷⁰ p. 491.

tur, is ipsiusmet Dei, cui credit, martyr et testis est.

In eos itaque qui martyrium condemnabant Clemens insurgit, atque illos nescire et illud esse vere vita principium, et pie viventibus honores post mortem, sicut et impiis supplicia, decerni ¹⁰. Et hoc quidem ab illo non solum ex sacris nostris auctoribus, sed etiam paganis, videlicet Theano Pythagorica et Platone, probatur. Hinc postquam castigavit Telephum, qui unicam esse ad inferos viam dixerat, planum omnibus ex Aristophane, Epicharmo, atque ex Matthæo et Paulo facit, quam infelix, misera et brevis sit infidelium hominum vita. Verum recte nos admonet inde cum Marcione nullum inferre posse malam esse creaturam, sed eos revera esse beatos et felices, qui martyrio vitam posuerint ¹¹.

Non audiendi itaque ii sunt, qui fieri non posse existimant ut imbecilla caro potestatis et dominacionum spiritibus resistat. Nam id Dei ope et auxilio omnibus facile est, modo tamen in eo fiduciam habeant. Quid vero, quod et hoc ipsum non ita difficiliter posse fieri auctor noster paganorum poetarum et aliorum testimonio, atque ipso etiam Indorum philosophorum exemplo confirmat ¹²? Cum autem, teste Heraclito poeta, servorum sit mortem timere, Clemens ex Apostolo docet Christianum nec habere amplius servitutis spiritum in timorem, nec servire peccato; sed illum virtutis, dilectionis et sobrietatis donatum esse spiritu, quo omnia etiam durissima patienter ferendo, beatus, uti de justo homine scribit Plato, futurus est.

Gnosticus igitur etiam si afficiatur contumelii, spoliatione honorum, exsilio et morte; nihilominus a libertate et a summa in Deum charitate, quæ tertius perfectionis illius gradus est, nunquam divelletur ¹³. Gentilium autem, qui omnia fatali necessitate obvenire somniaverant, perviciaciam Clemens obiter increpat. Subinde vero his, inquit, qui ad perfectionem contendunt, proponitur ἡ γνῶσις ἡ λογικὴ, cognition rationalis, cuius fundamentum est sancta Trinitas, fides, spes, et utraque major charitas. Qui porro hac prædictus est, omnia quidem ellicant, sed propter infirmam aliorum conscientiam a quibusdam abstinet, omnia ad Dei facit gloriam, pugnat armis spiritualibus contra altitudinem, quamlibet, adversus cognitionem Dei sese extollentem, nullaque afflictionem, nullum periculum, nullumque casum formidat ¹⁴. Neque id ulli mirum plane esse debet. Plurimi siquidem pagani homines, nimirum Æsopii, Macedones, Lacones, Zeno Eleates, Theodotus Pythagoreus, Paulus Lacydis familiaris, Posthumus Romanus, Anaxarchus, et legatus ad Zamolxim mittendus, acerbissima tormenta contumissime pertulerunt ¹⁵.

Porro autem plena est Ecclesia Christianis philosophis tum viris tum mulieribus, qui totam vitam in mortis meditatione ad Christum excitante consumunt. Quæ quidem philosophia ab omnibus utriusque sexus, sive barbaris, sive Græcis, comparari potest. Non minus etenim feminis quam viris temperantia aliæque omnes virtutes, secundum tamē sexus differentiam, communes esse debent; et his æque ac illis adversus vitia et carnis illecebras pugnandum est ¹⁶. A feminis itaque fortitudo et magni animi virtus desideratur quidem, sed non ea quæ in Amazonis Sauromatidis, Sacidibus et Iberiis celebratur. Omnibus igitur et singulis, ad felicitatem contendentibus, Christiane philosophandum est ¹⁷. Temere ergo Euripides, atque etiam Homerus modo bene, modo male, canunt de mulieribus. Harum autem et virorum, parentum et filiorum, servorum et dominorum, ac tandem mutua singulorum in se invicem Clemens enucleat officia, quibus super om-

A nia charitas et pax Christi in omnium gratis erga Deum cordibus regnet ¹⁸. Atque ibi obiter ingrat in Opifcem Marcionis errorem refellit.

Ex his itaque, inquit ille, liquido intelligitur quæ sit fidei unitas et Christiana perfectio. Quocircuq; libet Christianus, sive vir, sive mulier, tametsi bonorum ac facultatum omnium jactura extremaque supplicia imminent, nunquam a religione, pieta et vero Dei cultu deterrebitur, atque in iis usque ad mortem eo constantius perseverabit, quo magis illum aliqui ab iis arcere conati fuerint ¹⁹. Neque enim ad aliud unquam collineabit, quam ad id quod recte honesteque, quidquid alii secus videatur, fieri **118** potest. Quod quidem Clemens simus auctoritate Epicuri, qui docuit ab omnibus et omni tempore philosophandum.

Tum continuo ille nobis exhibet Christi Domini de martyrio publicaque nostræ fidei confessione verba, quæ ab Heraclone partim bene, partim male explicari demonstrat, ac tandem martyrium sibi peccatorum cum gloria expurgationem videri cocludit ²⁰. Eam sane ob causam apostoli Christum, qui pro infidelibus mortis et calice bibit et imitantes, pro iis quas fundaverunt ecclesiis passi sunt. Illorum autem vestigiis insistentes (gnostici), vitam agunt adeo sanctam et a peccato sic alienam ut si casus aliquis pro Ecclesia patiendi sese offerat, tunc pro Dei amore tormenta mortemque obeant ²¹.

Christus itaque ubi eos dicit esse fugiendoz qui nos persecuti fuerint, his quidem verbis non significat malum esse aliquod et persecutionem ac mortem pro ipso et pati; sed nobis cavendum ac tenere et inconsulto certæ morti ultro nos offertes, tyrannis peccandi atque injuste nos intercedi occasionem præbeamus. Atque ad id efficacius stabiliendum Christi uitium auctoritatem, qua illæ auferenti pallium præcipit dari et tunicam.

At, inquietabant, cur Christiani torti sunt et necessiti, si Deus curam eorum gerebat? Respondet Clemens nos nequitam existimare Deum velle, ut Christiani hos inciderent in casus; sed ipsorum futuris illis prænuntiassæ cruciatus et tormenta, quibus ad æternam, quam eis promittebat, pervenirent hæreditatem ²². Quid vero, quod et ipsimet pagani suppliciis aliquando afficiebantur?

Quid tum aiebant pagani? Nam hi malefici erant. Optime quidem, pergit Clemens. Christiani igitur si propter justitiam penas iniquis judicibus dederunt, quid inde contra æquissimi Dei providentiam? Nonne tyrannis fas erat causam examinare Christianorum, nec in eos ob solam Christianæ religionis professionem iniquissimum ferre iudicium?

Cur ergo, instabant pagani, tunc Christianis nihil serebatur auxilii? Quia nulla, inquit Clemens, injuria affecti, gratias tyrannis idcirco babere debebant, quod sibi ad Deum æternamque vitam celestium conimigrandi darent occasionem. Et vero illos nullis, etiam exquisitissimis, suppliciis ledi Ayyi Melitique exemplis, et Scripturæ auctoritate invicti asserit.

Tum deinde ille falsam et hæreticam Basilidis de martyrio opinionem susius exagit et funditus evertit ²³. Monet tamen se de ea alibi rursus disputationum. Nec leviori sane ictu concutit errorem Valentini ²⁴, qui martyrium ideo aspernabatur, quia sectatores suos, ab initio immortales, genus esse electum; catholicos autem tam ille, quam ipsi Phryges, de quibus in tractatu de prophetia sermonem Clemens habiturum se esse spondet ²⁵, animales esse garriebat; atque inde discipulos suos ut mortem a Creatore, de quo alibi dicendum, profectam dissoluerent, venisse perperam colligebat.

¹⁰ p. 492. ¹¹ p. 493. ¹² p. 494. ¹³ p. 495. ¹⁴ p. 496. ¹⁵ p. 497. ¹⁶ p. 498. ¹⁷ p. 499. ¹⁸ p. 500. ¹⁹ p. 501. ²⁰ p. 502, 503. ²¹ p. 504. ²² p. 505. ²³ p. 506 et seq. ²⁴ p. 509, 510. ²⁵ p. 511.

Perfectus ergo Christianus, ut ex jam dictis Clemens conficit, debet mandata Dei per charitatem exsequendo, ad divinam tendere amicitiam. Debet etiam inimicum, quatenus homo et Dei opus est, diligere, minime vero illius peccata, quæ nec substantia aliqua, nec Dei opus dici possunt. Non debet autem aliena concupiscere, non ideo certe quia mala, nec a Deo sint, sed quia recte terrenis bonis utendum. Debet insuper eis, a quibus male affligitur, benedicere, et erga adversarium, non quidem, ut quidam opinabantur, corpus suum, sed pravos homines, quibuscum versari tenetur, esse benevolus¹⁶. Nihil denique quodcumque acciderit, illum a charitate Dei separare debet.

« Habes, » prosequitur auctor noster, σύχερα λαλων γνωστικού μάρτυρος, « summam martyris gnostici, seu cognitione prediti. Duplex porro, inquit, est cognitio, una cum omnibus communis, qua videlicet verus agnoscitur Deus; altera paucorum, qui putant licere cibis vesci falso numini immolatis, a quibus abstinentium apostoli lata lege sanciverunt. Quamvis autem id aliquando licitum esset, ab his tamen propter insinuam aliorum conscientiam abstinere debeamus¹⁷.

Docet præterea Apostolus communem fidei doctrinam esse odorem cognitionis, quæ Vetus Testamentum legentes nondumque ad Dominum conversos fugit. Ab hac vero Clemens distinguit « gnostici », et martyris perfectionem, et in quo ea sita sit, explicat auctoritate Joannis et Pauli, præsertim in sua ad Hebreos Epistola, necnon et ex Sapientiae libro, ubi martyrum gloriosa, uti dictum est, expurgatio esse perhibetur¹⁸. Quamdam quoque ejusdem « gnostici » formam in Clementis, quem apostolum vocat, *Ad Corinthios Epistola* pulchre exhiberi auctor noster pluribus demonstrat; atque ea quæ ab illo hac in epistola de perfecta charitate scripta sunt, rursus Pauli testimonio confirmat¹⁹.

Scriptis porro cum hæc ille mandaret, in mente ipsi venit quidam « gnosticus », cuius falsa opinio erat, eum qui mulierem « ad concupiscendum », asperxerat, non peccasse, nisi cupiditatem actione aliquando sive somniando sive vigilando expleverit²⁰. Hunc autem errorem ut refellat, primo Bocchoridis de adolescentie, qui in somnis libidinem cum meretrice explevisse visus sibi fuerat, judicium proponit. Dehinc planum facit quis aspectus mulieris malus sit, aut bonus; et observat appetitionem a cupiditate ita discerni, ut hæc tribuatur voluptati et intemperantiae, illa vero sit ex ratione motus, et in iis quæ secundum naturam sunt constitutuunt²¹. Denique qui omnis vitii et animi perturbationis expertes, ac cognitione et bonis operibus ornati sunt, hos dicit esse beatos atque ad Deum transmitti.

Perfectionis autem istius tam vir quam mulier possunt esse particeps. Quod quidem luculentissime ab auctore nostro variis probatur²² exemplis: Moysis, qui maluit una cum populo mori quam solus esse salvus et incolumis; Judithæ, quæ pro patria immensæ vitæ periculum contempnit; Esther, Susannæ et Moysis sororis; necnon et ethnicarum mulierum Lysicæ, Philotæræ, Leæna Atticæ, Telesillæ poetriæ, Danai filiarum, Atalantæ, Anticleæ, Alcestidis, Macæriæ, Hyacinthidum, Theanus Pythagoriciæ, Themisto, Myæ Theanus filiæ, Arignotes, Diodori filiarum, quæ Menexeno, Argia, Theognis, Aitemisia et Pantaclea vocabantur. Deinde vero Cynicæ Hipparchiæ, Aretes Cyreniacæ, Lastheniæ Arcadiæ, Axiotheæ, ac demum Aspasiæ, ex quibus plures philosophabantur. Alias plures Clemens se prætermittente testatur poetrias Corinnam, Telesillam, Myam et Sappho; pictrices Irenem et Anaxandram. Quid vero, quod Cleobuli filia pater-

A norum lavabat pedes hospitum, et Sara Abrahæ uxor subcinericis panes angelis paravit, ac puellæ regi²³ apud Hebræos oves pascebant, quemadmodum Homerius Nausicaam ad labra ivisse cœcinit?

Tum Clemens exponit quomodo mulier quæ a viro quominus ipsa vel ejus ancilla virtuti operam det, prohiberi non potest, sese erga eum gerere, illige obedire debeat²⁴. Ex Euripide autem ille patefacit quid mulieri, quæ cum honestate virum suum amat, agendum sit. Deinde describit et ostendit quomodo conjugium possit esse sanctum et felix, ac quo etiam modo mulier, si marito ut pie religiose vivat persuadere non possit, sese debeat exhibere. Denique latas ab Apostolo conjugibus leges et præcepta summatum enucleat²⁵.

Cum itaque unus sit viri ac mulieris finis et scopus, ex Petri Paulique Epistolis pandit quis sit homo vere perfectus. Quia vero varii sunt gradus perfectionis, Clemens ingenue faletur sibi penitus esse incomptum, an aliquis unquam præter Christum Dominum attigerit summum perfectionis apicem. Verumtamen haud dubitanter affirmat veteris perfectionem legis Christianæ religionis professione comparari²⁶. Christianus vero perfectus est, si lege illa tanquam gradu ad perfectionem utens, et illam, uti par est, mente percipiens, vitam recte instituat. Ad perfectionis autem fastigium perveniet, si summa in Deum charitate pro Christi nominis confessione mortem profuso sanguine lumenter obierit.

Quæ autem sint vitæ illius perfectæ seu « gnosticæ », prælusiones atque præexcitationes, et quomodo, dum in hac vita degimus, nobis ut in virum perfectum et in Christi plenitudinem occurramus adiutendum sit, perspicue auctor noster Pauli auctoritate demonstrat²⁷. At ex eodem apostoli scite animadvertis varia esse perfectionis genera, et alia quidem prophetæ, alia justi hominis, alia martyris, alia doctoris; sed apostolos in omnibus fuisse perfectissimos²⁸. Verum quoslibet tamen ille monitos esse vult Pauli, cæteris apostolis recentioris, scripta ex veteri pendere testamento, illudque ab hominibus Hebreis, nisi in Christum crediderint, percipi et comprehendendi non posse.

Intelligentis porro ac perspicacis « gnostici » primum opus, cæterorumque actuum ejus basis et fundamentum est abstinere a malis; deinde nihil boni neque propter metum, neque propter præmissi spem honoris aut mercedem agere; sed ipsam propter se expetere Dei cognitionem²⁹. Nam οὐδὲ τοῦ γνῶσθοντος, est essentia cognoscentiæ, » ait Clemens, est perpetuo et ulla absque intermissione Deum contemplari. Quamobrem si quis per hypothesis, quod tamen fieri non potest, æternam salutem a cognitione Dei sequuntam proposuerit « gnosticus », hic nihil plane hæsitans Dei cognitionem eliget. Perfectus igitur homo nihil propter usus proprios, aut gloriari et famam, aut mercedem sive ab hominibus sive a Deo accipiendo, sed propter id tantummodo, quod pulchrum et honestum est, agens, erga justos et injustos semper justus et beneficus, vitam traducet suam. Qui autem sic vivit, « ille, » juxta Clementis sententiam, « non est amplius continens, sed ad habitum ἀπαθεῖας, impatibilitatis, pervenit, ut divinam figuram induat³⁰. » Anima enim illius, quoad fieri potest, Deo assimilatur, si iis, quæ sunt eadem, semper intendat, atque ad res corporeas, quibus varia sit ejus affectio, non convertatur.

Quamobrem sive vigilando sive dormiendo eadem ipsis anima visis et somniis minime mota, et ab omni perturbatione prorsus vacua, semper pura et inniculata perseverat. Qua quidem ratione nox εὐφρόνη vocatur, et maxime noctu peraguntur

¹⁶ p. 512. ¹⁷ p. 513. ¹⁸ p. 514, 515. ¹⁹ p. 516 et seq. ²⁰ p. 520. ²¹ p. 521. ²² p. 522, 523.
²³ p. 524. ²⁴ p. 525. ²⁵ p. 526. ²⁶ p. 527. ²⁷ p. 528. ²⁸ p. 529. ²⁹ p. 530.

mysteria, quandoquidem tum anima, a sensibus prorsus abstracta et ad seipsam conversa, prudentia magis est particeps. De morte autem idem ac de somno dicendum. Mors quippe, teste Heraclito, animæ abcessum magis, somnus vero minus significat¹⁰. Quapropter Apostolus Filium Dei allegorice diem et lucem, et præcepta arma lucis appellavit. Simili quoque metaphora homines olim jubebantur ad sacrificia et preces splendidi ac mundi accedere, mosque Judæorum erat ut in lecto sæpe abluerentur. Verum perfecta mundities non corporis est, sed mentis, videlicet operum, cogitationum et sermonum; ita ut etiam in somnis sit a peccato vacuitas. Sufficiens vero purgatio et peccati admitti pœnitentia ea est, qua mentem a prioribus delictis et ab iis quæ sensus delectant penitus avertimus. Quod quidem ipsa confirmat πιστήμης et πιστεως etymologia, quæ ex statione et quiete dicitur. Verum enim vero illa hominis mentem ita sistit, ut omni prorsus seu suppliciorum seu prævorum hominum timore deposito, justus semper maneat. Quonobrem Clemens absurdum penitus proscribit errorem Epicuri, qui putabat hominem sapientem posse alijs, modo id penitus latere scire, facere injuriam. Quinimo ipsem Clemens præterea contendit eum, qui spe mercedis sicut et metu ab injustitia abstinet, sua sponte non esse bonum¹¹.

Bonorum autem, inquit ille, seu malorum post mortem futurorum spes ab ethnicis philosophis, non solum Pythagoræ sectatoribus, verum etiam Heraclito et Platone agnita est. Hæc autem, ut testatur Apostolus, non confundit. Qui autem vocationi sua morem simpliciter sincere gerit, is neque propter metum, neque propter lucrum aut delectationem, sed dilectione tractus Dei, eum pie collit ac veneratur. Quapropter etiamsi vetita impune agendi potestatem a Deo acceperit, ille tamen, ut pote qui honestum ex seipso amandum esse novet, in suum nunquam animum inducit ut aliquid praeter rationem agat. Et vero persuasum omnino habet res creatas, sicut et legitimum conjugium ac liberorum procreationem, quidquid hæretici contragarrant, esse quidem bona, sed præstantius esse divina assimilatione, ἀπαθή, nullis perturbationibus obnoxium, καὶ ἐνάπετον, et virtute præditum fieri¹². Manifestum deinde Clemens facit, quid hac lego: « Non concupisces, » significetur, et quæ sit « gnostico » ad Deum precatio, qua et a cupiditate liberari, et ipsimet Deo conjungi, ac paucis, tametsi creatu omnia bona sint, contentum esse postulat.

Tum auctor, rursus Apostoli auctoritate fultus, asserit res creatas esse quidem bonas, tametsi alijs alii sint revera meliores¹³. Subdit autem ea, quæ necessaria nobis sunt, Dei benignitate esse paratu facilia. A Democrito itaque illud, cuius ipse rationem jam reddiderat, observat pulchre omnino dictum, « naturam et doctrinam rem esse persimilem. » Utriusque autem Deus prima et secunda creatione auctor est. Porro autem cum ea quæ mentis sunt a nobis eligi debeant, inde Clemens colligit quæque honesta videri jucundissima, et illa hanc præbere animi tranquillitatem, qua homo, uti Psalmista¹⁴ et Empedocles testimoniantur, in Deum credit.

Duplex autem homo distingendus est: primus a Deo ex congeniti spiritus idea naturaliter perfectus qui, sicuti Adam creatus, omnibus est utique communis; alter vero homo singularis est, qui ex forma eorum, quæ elegerit, proprium accipit characterem¹⁵. Hic autem ex natura sua variis animi perturbationibus et motibus, quæ in Deum cadere non possunt, plane obnoxius, dici potest multiplex. Verum

A si haec virtute domuerit, sit immutabilis; atque idcirco unicus, et quoad fieri potest, Deo similis ac Deus efficitur. Is vero « gnostica » natura sua Deum ad se attrahit, eum colit, et sincera sua purgatione ipsum sancte contemplatur.

Cæterum, quia in cujuslibet hominis libera protestate situm est Deo credere vel non credere, ac præcepta illius observare aut transgredi, ille idcirco propter recte vel male facta aut laudem meretur aut vituperationem; ac propter peccata, que tamen omnia, quidquid Basilides secus somnaret, baptismate dimitti certum est, merito peccatis afficitur. Triplicem autem ob rationem, quemadmodum dupli modo, peccata post baptismum admissa castigantur; quæ vero ante illum perpetrata sunt, dicuntur expurgari. At qui peccato minime inquinatus immortalem Dei naturam contemplatur, ille beatus est, et, ut ait Plato, inter homines Deus erit; vel cum Christo angelus, et solus prudens, Dei voluntatem indefessa contemplatione semper considerat¹⁶.

Nec est sane quod quis objiciat nos non posse ad Dei, qui demonstrari nequit, pervenire cognitionem. Nam per Filium ejus ac infinitas ejusdem Filii perfectiones, illum agnoscere, ei credere, atque ita ipsi conjungi possumus. Verum si de illo dubitamus aut ei non credamus, ab ipso disjungimur, nec sumus Levitæ, seu alienigenæ, qui in sancta dona ingrediuntur. Elenim qui crediderint et vitam param duxerint, ii veri sunt Dei sacerdotes et Levitæ, quibus mortuos tangere vetitum est; aut si tetigerint, jubentur die septimo purgari, et octavo offerre « propitiationem »¹⁷. Qua quidem lege significatur a « gnostico » nuntium peccatis et mandatis rebus esse mittendum, atque in ea, que in baptismio accepta fuit, perfecta corporis et anime sanctitate ac justitia, quæ idem est ac pax et tranquilitas, ad mortem usque perseverandum.

In hujus vero assertionis confirmationem Clemens profert hæc Jobi verba: « Nudus egressus est utero, » etc., ac nominis Rebeccæ et Melchisedecis etymologiam, ipsiusque Basilidis testimonium¹⁸. Denique postquam mysteria nostra paginis, qui et sua etiam alios celabant, occultanda esse nos admonuit, ipse ad moralia transit præcepta.

Docet itaque Servatorem nostrum, qui mysteriis nos initiat, solum esse præceptorem nostrum, quemadmodum Deus, principii expers, universorum est principium. Hæreticos igitur qui corpus viuere rabant hinc arguit, quia non solum recta est illius constitutio et compositionis, sed animam quoque suscipit, Deo pretiosissimam, virtutumque, quibus circa Deum versetur, revera capacem. Quapropter si Isaia carnem vocat fenum et seni florem, his illi verbis eos notat qui secundum carnem, ut ait Apostolus, in peccatis ambulant. Fatetur tamen animam esse potiorem hominis partem, cui proinde bona actiones ascribuntur. At quoniam illa, quam quidem Basilides natura sua semper mundam esse perperam asseruit, in corpore peregrinatur, idcirco sapiens homo, et « gnosticus », illud ne nimia indulgentia corrumperatur, severe castigat; ac in mundo tanquam hospes in diversorio, quod citio relicturus est, commorans, nunquam retro conversus longiorisque mora: impatiens, et cum Apostolo ingemiscens, ad celestem mansionem et felicitatem semper aspirat¹⁹. De hac autem felicitate quid Epicarmus et Pindarus cecinerunt, obiter Clemens animadvertisit; et eos redarguit, qui stulte animas e cœlo in terram, ut ibi puniantur, delapsas esse continebant.

Dehinc perspicuum ille facit²⁰, « gnosticum » pie, ubi dictum est, viventem Deo assimilari, esseque electum et spirituale, contra vero peccato-

¹⁰ p. 531. ¹¹ p. 532. ¹² p. 533. ¹³ p. 534. ¹⁴ p. 535. ¹⁵ p. 537. ¹⁶ p. 538. ¹⁷ p. 539; Job I, 21.
¹⁸ p. 540 et 541. ¹⁹ p. 542.

rem et impium esse terram et cinerem; illum a Deo exaudiri, hunc autem minime, sed ab eodem Deo, quidquid secus haeretici sentiant, paenit merito affici. Ibi vero refert Pythagorae de precatione effatum, sed de ea inferius se disputaturum pollicetur⁵⁴³. Interim vero suadet ut opera nostra clament et luceant, additque « gnosticum » debere, quoad fieri potest, Deum imitari. Denique sibi ait videri electios a poetis appellari « Deiformes, δόους, deos, Deo æquales et similes, ac consilio Jovi pares; » sed se a Christo postulare, ut in sanctam Jerusalem tollatur. Haec quippe sola dici potest civitas, cuius apud poetas Hyperboreæ et Arimaspæ civitates, campi Elysii imagines sunt, sicut et Platonis quoque rem publicam in cœlo tanquam exemplar positam novimus.

ARTICULUS V.

Analysis libri quinti.

His de « gnostico » ita prælibatis, ad alia Clemens properat⁵⁴⁴. Sed ad fidem tamen reversus, eos plane consulat qui eam a cognitione sic distinguebant, ut hæc de Spiritu sancto et illa de Filio Dei esset. Nostra siquidem in Filium fides nec sine cognitione, nec vice versa cognitio illius sine fide, quemadmodum Pater sine Filio, esse non potest. Nos autem in hoc revera fideles sumus, quod a nemine, « gnosti », vero in eo, quod a paucis creditur et cognoscitur. Porro autem anima tantum auribus percipitur fides, quæ quidem quando dictis credimus, communis et imperfecta est, ac præceptorum observatione fit perfecta.

Tum deinde Clemens Basilidis, Valentini et Marcionis de fide errores expludit, ac docet stultas horum haereticorum vitandas esse quæstiones⁵⁴⁵. Sed ea quæstio optima est, quæ cum fide ita convenit, ut super hanc magnifica veritatis cognitione ædificetur. Tunc autem fides firmatur et stabilitur, cum tollitur omnis dubitatio. At porro quædam in dubium et questionem possunt, alia vero non possunt vocari⁵⁴⁶. Nonnulla enimvero, sicut Dei providentia, in omnibus clara et manifesta sunt, ut nulla probatione indigeant. Ex his autem Clemens colligit Deo etiam sine probationibus credendum, sed infideles contentiosi neque illum, neque divinum ejus Verbum intelligentia assequuntur. A nemine quoque, dum corpori alligatur, videri, et in altera tantummodo vita evidenter deprehendi potest⁵⁴⁷. Quonobrem Servator in hunc mundum missus est, ut arcanum magnæ providentiae et viam veritatis dociles et pacificos homines doceret. Merito itaque Numa Pompilius omnium primus templum fidei et pacis posuit; Abrahæ autem in Deum fides ad justitiam reputata est. **121** Quid vero, quod Agri- genitus poeta laudibus fidem celebrat? Apostolus vero hortatur ut fides nostra non in humana sit sapientia, sed in Dei virtute, qua sola et sine demonstratione æternam possumus obtinere salutem⁵⁴⁸. Quanuq; quidem futuram piorum salutem, et impiorum per ignem, vel, ut aiunt Stoici, ἔχτυπωσιν, « extusionem », atque etiam terræ per ignem et aquam expurgationem pagani ex sacris nostris Scripturis didicerunt. Quinimo apostolæ angelii mulieribus, quarum capti sunt amore, et ea omnia annuntiarunt, et alia quæcumque ipsim patuerant⁵⁴⁹.

Cæterum nostra fides nec sola nec otiosa esse debet, sed inquisitione præterea opus est, ut ex Luce Evangelio, ethnisque poetis Sophocle, Menandro, Timone, Clemens demonstrat⁵⁵⁰. Verum pulchre ille nos admonet non ad lites intendendas esse inquirendum, neque fidem omnibus temere habendam. Nam Deus cum iis tantum se communi-

Acat, qui cum puritate, simplicitate et charitate ipsum audierint.

Et his quidem de fide ita disputatis, jam tempus, ait Clemens, esset de spe charitateque disserendi⁵⁵¹. Sed ne prolixior foret oratio, sufficiat, inquit, ex Platone adnotasse certam futuræ immortalis vitæ spem nobis dāri; duplēcēque esse amorem et charitatem, quarum altera terrestris, qua corpus; altera autem cœlestis, qua anima et virtus generatur; et hæc quidem a Christianis philosophis illustratio ac regeneratio solet appellari. Quibus Clemens ea subnecit quæ de charitate Empedocles apertius, Parmenides vero obscurius cecinerunt. Addit autem ab eo qui sperat, non secus atque ab illo qui credit, videri ea quæ intelligentia percipiuntur et futura sunt. Atque inde concludit id quod pulchrum, honestum et verum est, ac proinde divinum Verbum, quod ipsam veritatis, vel, ut ait Plato, divina idea est, sola percipi mente et intellectu⁵⁵².

BJusto igitur ad querendam inveniendamque charitatem opus est labore, diligentia, precibus, ac post peccatorum remissionem constanti in toto vitæ suæ curriculo pie sancteque transigendo perseverantia. Platonis quippe testimonio, ac proposita in Evangelio decem virginum parabola illud assertum firmatumque legimus. Et hæc quidem ratio est, cur et vulgo paucissimi a sacris profanisque scriptoribus recte philosophari dicuntur. Hi enimvero sola salutari fide nostra minime contenti, pro veritate pignore probations exigunt⁵⁵³. Sed omnino perperam, quandoquidem, ipsam et ethnicis fatentibus, sacra mysteria non impiis et immundis, sed puris tantum et expiatis hominibus patefacienda sunt. Ad id autem probant non modo quædam eorumdem ethnicorum adhibet testimonia, sed ipsam quoque Ægyptiorum variam litteras tradendi methodum, ac diversa illorum, atque etiam Græcorum signa, ænigmata, symbola, oracula et sapientum apophthegmata⁵⁵⁴. Quid vero, quod et poetæ, a prophetis nostris theologia imbuti, hanc symbolicam dicendi rationem, a Psalmista et Apostolo commendatam, sectati sunt? Quid plura? Manifestum adhuc Clemens facit Pythagoram sua symbolica effata et adagia, quæ singulatim hic recenset, ex sacris nostris auctoribus, ex quibus etiam Plato et alii plura quidem dogmata, sed non omnino integra hausebunt, fuisse mutuatum⁵⁵⁵. Denique eodem symbolico loquendi genere usum esse Atœain, Scytharum regem, in sua ad Byzantium populum epistola, et in carminibus Euphorionem⁵⁵⁶. Atque ibi Clemens cur Ægyptii sphinges ante tempora posuerint, paucis aperit explicatque.

Dehinc ille sacros quoque divinæ nostræ Scripturaræ autores eodem dicendi genere saepè scipius usos esse ad demonstrandum aggreditur. Verum quia longius esset omnia et singula illius exempla proseguiri, ex iis pauca quædam seligit. Ab his itaque, quæ in Jerosolymitanō templo erant, explicantur, et enucleat quid significarent tñn ἐπτά περιβόλων, et κατὰ τὴν ποδῆρην διαστενή, quid operimentum, et velum hyacintho, purpura, coco et lyso variatum⁵⁵⁷; quid thuribulum, et locus medius, in quem soli pontifici ingredi fas erat; quid operculum ante quinque columnas expansum, et velum adyti ad sancta sanctorum, qualuorque columnæ, ac nomen tetragrammatum his, qui adytum ingredi poterant, impositum; quid aureum candelabrum, et mensa painis propositionis⁵⁵⁸; quid arca et cherubinorum imagines⁵⁵⁹; quid denique vestis talaris, et alia sacerdotalia Hebrei pontificis vestimenta, eorumque induendorum et exuendorum modus⁵⁶⁰.

Ibi autem observat Hebræos pontifices, ex tribu

⁵⁴³ p. 543. ⁵⁴⁴ p. 544. ⁵⁴⁵ p. 546. ⁵⁴⁶ p. 547. ⁵⁴⁷ p. 548. ⁵⁴⁸ p. 549. ⁵⁴⁹ p. 550. ⁵⁵⁰ p. 551. ⁵⁵¹ p. 552.
⁵⁵² p. 553. ⁵⁵³ p. 554, 555. ⁵⁵⁴ p. 556, 557. ⁵⁵⁵ p. 558 et seq. ⁵⁵⁶ p. 561. ⁵⁵⁷ p. 562. ⁵⁵⁸ p. 563.
⁵⁵⁹ p. 564, 565. ⁵⁶⁰ p. 566.

sanctificata spectatissimos, ad Dei electos esse imaginem, quemadmodum ii ungebantur, qui ad regnum et prophetiam assumpti fuerant. Quamobrem Ægyptii non omnibus, sed iis solis mysteria sua divinarumque rerum cognitionem credebant, qui vel futuri reges, vel ex sacerdotibus erant probatissimi. Tam vero breviter Clemens enodat quid eorumdem Ægyptiorum signarent ænigmata et symbola, videlicet navigium, crocodilus, puerus, senex, accipiter, piscis, et diis consecrati oculi atque etiam aures, leo, bos, equus, sphinx, homo, item quatuor animalia, duo scilicet canes, et ibis, atque accipitores⁶⁸.

Alii quoque, pergit auctor noster, philosophiae dediti, similibus symbolis usi sunt. Idanthuras enim, Scytharum rex, bellum minitans, murem, ranam, avem, jaculum et aratum pro litteris misit. Symbolice etiam Anacharsis significavit voluntatem, et adhuc magis linguam cohibendam⁶⁹. Apud Græcos autem Androcydes literas Ephesiens, atque adeo symbolicas invenit. At Dionysius grammaticus scribit duplicitis generis esse symbolum: aliud quod verbis, ut Iephicha præcepta; aliud quod rebus ipsis, ut rota et ramus aliquid mystice significant. Symbolica itaque illa interpretatione ad rectam theogiam et pietatem, ad animi solertia, exercitationis brevitatem, atque ad sapientiam ostendendam utilissima est⁷⁰.

Age vero, ipsa quoque pnerorum doctrina, in elementis adhuc posita, minimus bedy, zaps, chiton et plectron quatuor elementorum, uti Clemens probat, interpretationem complectitur. Alia quoque secundæ et tertiae puerilis institutionis verba postquam ille retulit et encueavit⁷¹, tum continuo probat Epigeniem plures interpretari symbolicos Orphei loquendi modos⁷². Subiungit alios his similes non solum a Pythagoreis usurpari, sed apud philosophos etiam, atque apud poetas passim ac pene innumerabiles occurtere. Ad hæc vero toti eorum libri aliisque Incurbationes, puta Heraciti, Euphorionis, Callimachi et Lycophronis, « abditam scriptoris voluntatem indicant. »

Ex Barnabæ porro epistola Clemens ostendit⁷³ illud præceptum, quo Moyses porco, aquila, accipitre **122** et corvo vesci prohibuit, et hæc ipsius in Exodi libro verba: « Equum et ascensorem projectum in mare⁷⁴, suam habere mysticam significacionem et explicationem. Simili quoque modo possunt, teste eodem nostro Clemente, ea explicari, quæ in Genesis libro de patriarcha Joseph, sua tunica exuto, in lacum missa, ac postea vendito leguntur. Quinetiam Joannes Baptista, etiamsi aliis prophetis apertius locutus, tamen ænigmatice dixit se, qui caleci Christi corrugiam solveret, non esse dignum⁷⁵. Neque porro Romanorum testamenta ab hoc scribendi modo penitus vacasse auctor noster ostendit⁷⁶. Sed vita, inquit, me deficiet, si omnia, quæ infinita sunt, symbolicæ locutionis exempla proferre volero. Quamobrem hæc quamvis longiora, nihilominus memoriae brevitatisque sese adduxisse proficitur.

Paganos itaque, qui Christianis non symbolice et ænigmatice, sed clare et dilucide loquendum esse contendebant, acriter variisque rationibus resoluti, ac ideo maxime quod illi sua mysteria aliis penitus occultari severissime præcipierent. Hipparchus siquidem Pythagoreus, eo quod aperte magistri sui decreta scriptis tradidisset, ex schola pulsus est, et columna ipsi tanquam mortuo imposita. Nec solos tantum apud Pythagoræ aut Platonis sectatores, sed apud Epicureos etiam, Stoicos et Peripateticos quædam erant arcana, quæ omnibus non permittebant.

A Eadem sane ob rationem nonnulli philosophi, ut Plato, dogmata sua quibusdam fabulis obscuræ involuta occultarunt⁷⁷. Duplicis quoque generis erant Pythagoræ discipuli, alii audientes, alii mathematici, quibus solis ad germanam ejus philosophiam aditus patebat. Peripatetici etiam duplex distinguebant orationis genus, unum opinabile, aliud demonstrativum, ita ut opinionem et fannam a vera gloria et veritate prope disreverint. Et id quidem Parmenides duplitem doctrinæ viam appellat. Massæ tandem Ionicæ dicebant vulgus hominum sequi poetas et uti legibus, optimos vero immortalem gloriam persequi⁷⁸. Quamobrem Paulus, ac postea Barnabas, docerunt duplicum esse doctrinam, alteram incipientium, perfectorum alteram, quæ mysterium erat aliis absconditum⁷⁹. Ibi autem Clemens scite et obiter animadvertisse jam ab Apostoli tempore non scriptas traditiones. Pergit autem ille, et aliis Scripturae sacrae verbis idem absconditum et mysticum dicendi genus, huc plane quod de Jove singitur oppositum, ad bonorum hominum perfectionem conducere ostendit.

B Illud porro, ut ex Platone et Apostolo liquet, ideo necessarium erat, quia Deus omnem humana cognitionem superans nullis verbis exprimere potest⁸⁰. Hinc Plato, priusquam de Deo queratur, jubet magnum fieri sacrificium, quod certe aliud non est quam corporis vitiorum affectioneunque ejus secretio et amputatio⁸¹. Hinc Socrates philosophiam, utpote quæ a sensibus nos avocet, meditationem mortis nuncupat. Hinc denique quinque nii silentium a Pythagora constitutum est. Et hec quidem ex Moyse ab his philosophis accepta suisse auctor noster advertit.

C Plurimi igitur et merito quidem jure vapellant, qui eadem de Deo ac de se ipsis opinari non verabantur. Quæ enim de Dei oculis, manibus, pedibus, aliisque membris et affectionibus in Scriptura occurunt, hæc allegorice, uti Clemens alibi se prolatum promittit, sunt explicanda. Ad sanandos illaque illorum errores sapientia quidem, sed aliorum ope et ministerio invenienda, summæ utilitatis est. Quinam vero illi sint sapientia, cognitione et perfectione ornati, ex Isocrate Clemens pulchre explicat⁸²; atque inde concludit γνῶστε τὸ βίον, « gnosticam vitam, » a Græcis, etsi eam qualis est non noverint, divinis extollit laudibus. At cum nobis constet γνῶστον rationalem esse cibum, inde ille colligit eos revera esse beatos qui esuriant sintiuntque justitiam, quia æternu illo cibo saturantur.

D Tum Clemens aperit quomodo his, quæ de perfectis et imperfectis a se disputata sunt, Euripides mirum in modum assentiatur. Quod ut magis magisque eluceat, palam ille facit varios suisse gradus, quibus pagani mysteriorum suorum participes levant⁸³. Primum siquidem apud illos locum obtinebant expiationes et illustrationes, sicut apud barbaros seu Christianos lavacrum; deinde parva mysteria, quæ erant et doctrinae fundamentum, et ad alia præparatio. Post haec in sacris mysteriis nihil amplius discere erat, sed res ipsas comprehendere et contemplari. Ita etiam Christiani anima expiatione et confessione ad primam procedens intelligentiam, ac deinde res corporeas prætergressa, ad immensi et omnipotentis Dei notitiam et contemplationem utcumque pervenit; ita tamen ut non id, quod ipse est, sed quod non est, cognoscat, nihilque corporei de illo cogitet. Deus quippe nec verbis exprimi, immo vero nec nisi ipso per Filium opitulante cognosci potest.

Triplex porro ille ad divinam contemplationem gradus allegorice significatur tribus illis diebus, qui-

⁶⁸ p. 567. ⁶⁹ p. 568. ⁷⁰ p. 569. ⁷¹ p. 570. ⁷² p. 571. ⁷³ 572. ⁷⁴ Exod. xv, 1. ⁷⁵ p. 577. ⁷⁶ p. 574. ⁷⁷ p. 575. ⁷⁸ p. 576. ⁷⁹ 577, 578. ⁸⁰ p. 579. ⁸¹ p. 580. ⁸² p. 581. ⁸³ p. 582.

bus Abraham ad Isaac filium suum immolandum perrexit⁵⁸³. In hac tamen vita Deus cernitur per speculum tantummodo et in enigmate, in altera auctoritate ad faciem videbitur⁵⁸⁴. Quamobrem Moyses voluit unum duntaxat Dei templum edificari, nullumque in illo poni simulacrum⁵⁸⁵; ac Verbum sacrifici fieri prohibuit, ut unum tantum, contra Basilius opinionem, mundum a Deo, qui unus est, et sub aspectum non cadit, nulloque loco circumscriptitur, conditum fuisse significaret. Huius autem Moysis sententia, prosequitur Clemens, subscripta non solum Paulus, sed etiam Euripides et Plato, qui Deum inventu et cognitu difficilem, nec ullis verbis explicari posse asseruit. Et id quidem ille, quemadmodum Orpheus, ex eodem Moyse haurerat⁵⁸⁶. Tunc vero Clemens hanc imperviam et occultandam esse Dei cognitionem probat non tantum ex ipsomet Apostolo, ubi nonnulla de tertio, ad quod raptus est, caelo perstringit; verum etiam ex Romanorum ad Corinthios Epistola⁵⁸⁷, ac subcine- rici prophetarum panibus, nec non et aliis cum Apostoli tum Evangelii verbis, atque etiam parabola de fermento in tribus farina mensuris abscondito, ac profanis deum scriptoribus Solone et Empedocle⁵⁸⁸. Quae quidem auctor noster tribus adhuc confirmat rationum momentis. Non difficit tamen plura circumferri Dei nomina, sed iis omnibus nihil aliud quam illius omnipotentiam significari contendit. Et certe quomodo ille proprio nomine possit appellari ab homine, qui perfectam de illo scientiam habere non potest⁵⁸⁹?

Restat igitur ut, teste etiam ipsomet Platone, Deum, quem Paulus ignotum esse pronuntiat, divina Verbi illius opitulante gratia cognoscamus. Quamobrem ipsi de Deo Patreque suo et per prophetas et per seipsum loquenti, omnino credendum est⁵⁹⁰. Qui autem ei firmiter credunt, non solum fidem, bonorum operatricem et justæ actionis fundatum, **123** sed fiduciam quoque consequuntur. Neque porro his ulla plane modo obstant ea quae contra Aristoteles disputasse nonnullis videtur. Oportet itaque eos, ac quoslibet etiam paganos philosophos, qui veritatem didicerunt, per Christum salvos utique fieri. Ex ipsis autem ethnici scriptoribus Clemens ostendit omnes aliqua, quae postea aperi- tissime patefacta est, unius omnipotentis Dei cognitione fuisse imbutos⁵⁹¹. Ceterum Christiano homini credenti quomodo Spiritus sanctus infundatur, et quidnam sit ille Spiritus sanctus, se alibi expli- catum pollicetur.

Iudeo vero ad retegenda Graecorum ex sacris nostris Scripturis furtæ ille transit. Primum itaque, ut ille narrat⁵⁹², Stoici ex illis iisdem Scripturis, sed non bene intellectis, Deum, quemadmodum animam, esse corpus et spiritum, ac omnia pervadere accepert. Ex iisdem fontibus suum Pythagoras, Aristoteles et Plato de materia, Epicurus de fortuito rerum omnium eventu, Aristoteles de supra nihil amplius extra lunæ terminos agente Dei providentia⁵⁹³, alii vero philosophi et poetae de suppliciis post mortem igne luendis, ac proinde de animæ immortalitate, ac de angelis hominum custodiibus et presidibus dogmatata sunt mutuati. Rursus vero ex iisdem sacris libris decerpta sunt alii philosophorum decreta, videlicet mundum esse creatum, diabolum dæmonum principem esse maleficium⁵⁹⁴, duos esse mundos, unum intelligentem et archetypum, alterum qui sub sensu cadit, ad prioris imaginem et exemplar effectum, corpus terrenum esse habitaculum, et animam coelitus inspiratam, atque hominem ad Dei factum fuisse imaginem⁵⁹⁵. Cum autem Moyses aliam dixerit esse Dei imaginem in homine virtutibus ornato et præ-

A dito, hinc collegunt Stoici finem hominis esse secundum naturam vivere, Plato autem et Zeno Deo assimilari, et rursus Plato inter solos bonos esse amicitiam et similitudinem, ac tandem ab intelligente homine hunc optimæ vite finem computari, quando ei, quem intelligit, assimilatur.

Quid vero, quod ex Moysis scriptis didicerunt solum id esse bonum quod honestum est, et virtutem ad felicitatem sufficere⁵⁹⁶? Ibi porro Clemens observat ab Aristobulo multos conscriptos fuisse liberos, ubi philosophiam Peripateticam ex Moysis prophetarumque scriptis delibatam demonstrat. Pergit deinde, et ex illis quoque defloratum ait quod Plato de triplici hominum genere tradidit, unde aliqui triplicem reipublicæ Judæorum, Graecorum et Christianorum formam descriptam esse autuantur; quod etiam hic philosophorum omnium facile princeps docet omnes in civitate esse fratres, et vetitum esse jusjurandum⁵⁹⁷; quod ipse, et Pythagoras atque Socrates statuerunt non modo mundum a Deo conditum, et ab eo conservari, sed quod illi quoque ipsi, atque Homerus, Callimachus et Hesiodus corpus terrenum asseruerunt⁵⁹⁸; quod Stoici desinunt ignem esse naturam; quod Homerus de aquæ et terræ separatione cecinit; quod a poetis Epicharmo, vaselyrico, et Arato de Dei omnipotencia, necnon et Homero de mundi creatione, et ab aliis de Jove ipso traditum legitur⁵⁹⁹.

Præterea vero Plato ex Scripturis nostris Patrem, et Filium, ac sanctissimam Trinitatem suis in scriptis modo nescio quo agnoscisse videtur. Ipse etiam inde futuram mortuorum resurrectionem, vel animæ per duodecim signa ascensum et descensum predicavit. Empedocles autem, Heraclitus et Stoici mundum creatum igne consumendum et divina providentia administratum memorant⁶⁰⁰. Quid, quod et idem Plato cum hujus vitæ diem nocturnum, et somnum, ac mortem descensum animæ in corpus vocat, cum diei Dominicae tanquam quietis et æternæ felicitatis meminit, haec non solum ex Veteri Testamento decerpit, sed et nonnulla in Novo postmodum stabilita divinavit⁶⁰¹? Septimum porro diem sacram noverunt non solum Hebræi, sed etiam Graeci Hesiodus, Homerus, Callimachus et Solon. Ex sacra adhuc Scriptura delibavit Plato justum hominem in hac scilicet vita paenit et afflictionibus cruciandum; Antisthenes quoque Deum nemini esse similem; Xenophon vero et Sibylla ipsum a nullo homine videndum, atque Xenophanes illum esse unum et incorporeum⁶⁰². Huc accedit, quod Bacchylides, Cleanthes et Amphion de divina natura et contra idolatriam, Sophocles de Jovis incontinentia, et Heraclitus de hominum ignorantia posteritati mandarunt.

Quid plura? Ex iisdem divinis libris Melanippedes didicit Patrem, nempe Deum, esse mortalium miraculum, et animas semper viventes regentem; Plato illum esse ingenitum, unigenitum, semperque eundem⁶⁰³; Hesiodus cunctorum dominum; Sophocles omnium creatorem; tragœdiæ auctor, eum in caelo duntaxat suspicendum; Euripides innensus, ex seipso ortum, mentemque opitilem; Euphorion omnia et supra omnia esse Jovem; Plato et Heraclitus ipsum solum sapientem, et ei soli obtemperandum; ac tandem Timæus et Sibylla unum esse omnium principium ingenitum⁶⁰⁴.

Deinde vero Patrem et Filium indicasse videntur Homerus, Orpheus et Xenocrates. Propterea enim Homerus et Epicurus negant Deum aut comprehendi posse, aut humanis membris esse compositum. De divino autem Verbo Epicharmus aperie loquitur. Ex sacris prophetis Menander accepit Deum nec sacrificia nec victimas, sed puram a peccatis

⁵⁸³ p. 583. ⁵⁸⁴ 1 Cor. xiii, 12. ⁵⁸⁵ p. 584. ⁵⁸⁶ p. 585. ⁵⁸⁷ p. 586. ⁵⁸⁸ p. 587. ⁵⁸⁹ p. 588. ⁵⁹⁰ p. 589. ⁵⁹¹ p. 590. ⁵⁹² p. 591. ⁵⁹³ p. 592. ⁵⁹⁴ p. 593. ⁵⁹⁵ p. 594. ⁵⁹⁶ p. 595. ⁵⁹⁷ p. 596. ⁵⁹⁸ p. 597. ⁵⁹⁹ p. 598. ⁶⁰⁰ p. 599. ⁶⁰¹ p. 600. ⁶⁰² p. 601. ⁶⁰³ p. 602. ⁶⁰⁴ p. 603. ⁶⁰⁵ p. 604.

desiderare conscientiam; illum omnibus adesse, et a videre omnia⁶. Ex iisdem Diphilus cecinit futurum universale judicium, ac post illud impiorum supplicia; tragœdus vero Sophocles et Orpheus cuncta igne consumenda, et post hæc instauranda; Empedocles futuram justorum æternam beatitudinem⁷; Orpheus nullum Dei fugere justitiam, aut illi latere, ipsum sub nullius aspectum cadere, solis Chaldæis cognitum, cuius sedes est cœlum, et terra pedum ejus scabellum, qui solus est omnipotens, immortalis, immensus, omnia imperio regens et gubernans. Porro autem quia ille Deum matrpatrem dixit, hinc aliqui fluxerunt Dei conjugem⁸.

Phocylides insuper ex sacris nostris auctoribus collegit angelos honos esse et malos; Philemo autem proscribendum simulacrorum cultum; Sophocles soli Jovi omnia sponte advenire, utpote qui omnium sit principium et finis; Orpheus unum esse Deum, a quo omnia moventur. Pindarus vero, ubi sacro furore corruptus, Deum vocat τὸ πᾶν, hoc ille ex Isaia desloravit, sicut et Hesiodus difficile et arduum homini esse supra illius consilia scrutari⁹. Ex Moysi etiam alius non ignobilis poeta sumpsit mulierem in labore et dolore paritatem. Denique ex iisdem rivis profluxit, quod Homerus Deum justum, Menander bonum, Æschylus altissimum appellat. Apollo autem gloriæ Dei suo de Minerva oraculo **124** fert testimonium. Denique Thearides et Orpheus docuerunt unum esse principium, atque Diphilus solum patrem omnium perpetuo honorandum definit¹⁰.

Ex quibus ita disputatis concludit Clemens optima ingenia a Platone ad disciplinam merito assuefieri. Vult enim hominem ex nocturno die ad lucem converti, ac paulatim ad illius, qui vere est, pervenire contemplationem, in quo posita est vera philosophia. Tametsi vero Deus Pater et universorum effector ab omnibus creaturis prò cuiusque modo et viribus cognoscatur, non omnes tamen neque id quod est, neque quomodo Dominus, Pater et Creator sit, neque aliama veritatis dispensationem norunt, nisi prius ab illo edocti fuerint¹¹. Quamobrem hi qui ei crediderint, Patrem et Filium; Græci autem ipsi non credentes, solum Creatorem agnoscunt. Quod porro illi non credant, id in eos ipsos qui libertate pollut, non in Deum, qui mali causa non est, refundi debet¹². Miser igitur et infelix ille est, qui veritati non credit¹³. At is qui ad veram accedit disciplinam, huic, ut Parmenides et Metrodorus aiunt, in Dei rerumque divinarum contemplatione versandu[m] est. Ad eum autem semper ascendere debemus, donec perveniamus ad coelestem felicitatem, quam Pythagoras ἀντίχθονα, et Jeremias electam hæreditatem appellavit.

Hactenus Clemens se satis superque demonstrasse dicit cur Græci a Domino fures dicuntur, nec se velle in hoc argumentum quod infinitum plane foret, plura congerere. Attamen sibi adhuc de eo aliquid necessario perstringendum, ubi in medium proferendæ erunt corudem Græcorum de principiis opiniones¹⁴. Addit denique ex jam dictis colligi, et quomodo eorum libri legendi sint, et quantum alterna Dei beneficentia et justitia omnibus perspicua et manifesta fuerit.

ARTICULUS VI.

Analysis libri sexti.

Hujus e^a sequentis libri argumentum Clemens primum quidem proponit ac declarat fore ut, postquam moralē disciplinam et vitæ «gnosticæ» rationēm atque institutum descriperit, tunc ipse contra falsam philosophorum opinionem plane demonstret non modo non impium, sed vere pium esse θρ-

oxεῖας τοῦ γνωστικοῦ, «religionis viri gnosti^c modum; ita tamen ut præcipiu[m] sibi scopus sit ei omnia citra periculum chartis inscribere, quæ memorie causa litteris tradenda sunt. In tribus autem Pædagogi libris illam vitæ institutionem a se prius explanatam esse declarat, quæ a Christiana pueritia, seu catechesi, est ineunda, quæque fidem augatur, et animam ad «gnosticam» scientiam preparat et disponit. Qæsmobrem cum Graci ex his, quæ disputabantur, didicerint quam impiæ reruni cultorem vexent et insectentur, tunc ipsorum de Christi adventu dubitationes tollit et dissipabit¹⁵.

C Qualis porro, inquit, in superioribus libris, talis in his posterioribus componendis erit scriendi modus; quo omnia nistin et confuse, sine arte et ordine, prout menti sese obtulerint, ubique disperguntur. Et hæc quidem argumentorum varietas et seipsum, et alios qui ad cognitionem, γνῶσην, apti sunt, ad ea quæ sibi utilia sunt, laboriose inquirenda excitabit. Neque enim sine labore illa cognitionis comparari potest.

Duplex autem ea est. Prior enim habetur secundum ministerio, estique cum brutis, tum hominibus communis, sed quam, inquit Clemens, nunquam cognitionem appellaverim. Posterior mera est rationalis animæ operatio, qua aliquid intelligenda apprehendimus.

Priusquam vero ad argumentum suum tractandum Clemens aggrediatur, ea dicit esse absolvenda, de quibus ad calcem libri quinti, seu de symbolis dicendi genere, tam a Græcis quam ab Hebreis usurpato, disseruerat¹⁶. Verum hoc in aliud tempore adhuc dilato, jam probandum in se suscepit Græcos qui plurima, uti demonstratum est, ex nostris sursum sunt, furti quoque in se invicem admissi esse reos. Primum itaque missum illud facit, quod apud illos in confessu erat, variarum sectarum philosophos ex Socrate præcipua delibavisse sua placita et decreta. Deinde celeberrimorum apud Græcos auctorum ex suis itidem Græcis farta et latrocina aperit¹⁷; Homer ex Orpho et Musæo; Archiloche, Cratini, Euripidis ex Homero; Euripidis ex Æschylo, Theognide, Epicharmo; Sophoclis ex Eupide; Theognidis, Thucydidis, Philisti ex Solone; Critiae ex Euripide, Pherecydis ex Homero, Euripidisque ex eodem Homero. Postea vero furtiva eorum, qui «simil floruerunt, aut secum concertarunt, loca inter se comparat et componit: Sophoclis cum Euripide, Eumoli cum Solone, Euripidis cum Homero. Theognidis cum Panyasi, Hesiodi cum Euripide, ejusdemque Euripidis cum Homero, Calliae cum Menandro, Antimachi cum Augia, Hesiodi cum Simonide, Epicharmi cum Diophilo et Platone, Euripidis cum Diphilo ac Theodecte, Bacchylidis cum Moschione, Theognidis cum Aristophane, ac tandem Anacreontis cum Euripide. Ne autem longius sua protrahatur oratio, testet Clemens citat Hippiam, qui de Græcorum furtis abunde disputavit¹⁸.

Verum ut similia philosophorum et historicorum furtæ paresque compilationes patesceret, rursus ille componit¹⁹ Alcmæonem cum Sophocle et Xenophonte, Euripidem cum Archelao, Orpheum cum Heraclito, Athamam cum Empedocle, Platonem cum Menandro, Euripidem cum Hyperide, Isocratem cum Andocide, Theognidem cum Hyperide et Euripide, Stasinum cum Xenophonte, Sophoclem cum Herodoto, Theopompum cum Sophocle, Antiphonem cum Platone, Thucydidem cum Demosthenem, Cratinum cum Andocide, Lysia et Æschine. Quid plura? Cum Philino contendit Demosthenem, Isocratem cum Lycia, cum Theopompo Homerum, Chilonem cum Epicharmo, Hippocratem cum Eu-

⁶ p. 605, 606. ⁷ p. 607. ⁸ p. 608, 609. ⁹ p. 610. ¹⁰ p. 611. ¹¹ p. 612. ¹² p. 613. ¹³ p. 614. ¹⁴ p. 617. ¹⁵ p. 618. ¹⁶ p. 618. ¹⁷ p. 619 et seq. ¹⁸ p. 621 et seq. ¹⁹ p. 624 et seq.

ripiide. Homerum cum Archino et Demosthene, **Herodotum** cum Aristophane et Parmenide, Platonem **cum Philemone**, Demosthenem **cum Phanocle**, Platonem **cum Historicō**, Empedoclem **cum Euripide**, cum Euripide Platonem, et Euripidem **cum Epicuro**, ac **cum eodem Epicuro Aristophanem**. **Atque hæc quidem Clemens ad sententiarum farta plane demonstranda sufficere concludit** ²⁰.

Jam itaque ostendit ab illis non integros duntaxat aliorum libros, sed propria etiam ac præcipua eorum dogmata fuisse subrepta, ac falso nomine sibi ipsis impudenter ascripta. Nam Eugamon librum Musei de *Thisprotis*, Pisander Pisini *Heracliam*, et Panyasis compositam a Cleophilo *Oechaliacae captivitatem* sibi fallaciter vindicaverunt. Homerus vero plura ex Orpho, Hesiodus ex Musæo, Aristophanes ex Cratino, totidem verbis sunt fūrati. Mutua autem et reciproca sunt Platonis comicet **125** et Aristophanis in *Dædalo* fūrta. Philemon editum ab Aristophane *Cocalum* sibi, paucis quibusdam immutatis, totum attribuit. Hesiodus vero carmina ab Eumeo et Acusilao historiographis in solutam orationem translata sunt. Ex Melesagora plura delibarunt Gorgias, Eudemus, Bion, Ampliophorus, Aristocles, Leandrius, Anaximenes, Hellanicus, Hecatænus, Andration et Philochorus ²¹.

Dehinc Clemens Heraclito, qui plura ex Orpho decerpserit, prætermisso, dicit Platonem a Pythagorā, et utrumque ab Ægyptiis accepisse immortalē esse animam; a Platone autem Stoicos et Aristotelem, atque a Democrito Epicurum plurima et præcipua sua dogmata hausisse. Denique si quis cætera, ut ille ait, quæ Græci vel a suis vel a nostris scriptoribus compilarunt, persequi voluerit, vita eum deficit.

At ii non tantum fures fuerunt et plagiarii, verum etiam quæ apud nos divina virtute a viris sanctitate conspicuis, mirabiliter patrata fuerant, ea imitati sunt, et tanquam Græcas fabulas prodigiose venditarunt. Sed si hæc, urget Clemens ²², vera esse crediderunt, cur Moysis aliorumque prophetarum miracula ipsis incredibilia videntur? Narrant enim Æaci precibus depulsam terræ sterilitatem, quam Scriptura sacra precibus Samuelis impetratam fuisse testatur. Græci memorie adhuc proddiderunt ventos desicientes Aristæi sacrificio revocatos, vel facto ipsis sacrificio Græcis faventes aspirasse, vel ab Empedocle cohibitos, ac quibusdam infirmis sanitatem mirabiliter redditam. Verum ei eadem a nostris facta fuisse, et a Deo omnia fieri Scriptura sacra testatum non semel facit. Rursus vero aiebant Græci dæmonum malorumque angelorum ira grandines procellasque excitatas, vel sedatas magorum sacrificiis, aut pestilentiam et bellum post decem annos dilata; atque angelos, quorum ope hæc facta esse putabant, sanctas mortuorum hominum animas esse opinabantur ²³.

Sed de his in aliud tempus rejecto serinone, Græcos adhuc Clemens objurgat, quod Damaso postea quam facta ex stellis conjectura, pluviam prædictisset, plures fidem habuerint, iis tanien credere nolint quæ a sacris scriptoribus nostris tradita sunt, Deum scilicet in monte Sinai, ubi ignis nitil consumens ardebat, et ubi tubæ, nemine eas inflante, personabant, Moysi apparuisse. Nam id non solo Aristobuli testimonio stabilitur ²⁴, sed alius etiam, quæ ab iisdem Græcis narrantur, exemplis confirmari potest. Quædam enim spelunca in Britannia insula esse perlibetur, ubi auditur cymbalorum numerose canentium sonitus. In silvis quoque folia, repentina quandoque et denso flatu agitata, sonum reddunt cantu avium persimilem. In tribus Persicæ montibus triplex editur sonus, et in primo quidem confusus hominum tanquam in acie pu-

gnantium clamor; in secundo magis vehemens et distinctus sonitus; in tertio voces hominum, perinde ac si viciissent, pœana canentium. At in monte Sinai voces, tonitrua aliaque omnia, ut insidelium mentes ad rectam fidem adducerentur, ab omnipotenti Deo edita fuerunt.

Tum denuo Clemens probat Græcos a nostris et ab Ægyptiis pulcherrima, quæ sibi perperam arrogant, sumpsisse documenta, ac suum in præmis de anima in corpora migratione placitum ²⁵. Dehinc ille veriora Ægyptiacæ philosophia et religionis mysteria, ritus, diversosque corum gradus pandit ²⁶, ac quæstiones ab Alexandro decem Indorum gymnosopistis propositas, et ab illis extemplo et brevissime solutas et enodatas representat. Postrem colligit a se satis superque demonstratum Græcos omnis scriptorum generis fuisse fures et compilatores, ac penitus plagiarios.

Ex Petri posthæc *Prædicatione* perspicuum ipse facit longe esse imperfectionem paganorum quam Christianorum de Deo cognitionem, nec eundem ab iisdem paganis atque a Christianis verum ipsi cultum exhiberi ²⁷. Ligna etenim, ut ibidem Petrus ait, lapides, aurum, argentum, volucres, feras serpentinesque pagani colunt, et mortuis hominibus sacrificant. Judæi vero, etsi verum Deum noverint, ne sciunt tamen se angelos, archangelos et lunam adorare ²⁸. At Christiani novo et spirituali modo per Christum colunt Deum, utriusque veteris et novi testamenti auctorem, qui et ipsos, et Græcos, atque Iudeos in unum eundemque populum per fidem congregat; ac suos, qui Christianum annuntiant, illis omnibus, teste Paulo, misit prophetas. Quonobrem Petrus in eadem *Prædicatione*, et prius Isaías, Israelitas et Græcos ad agendum peccatorum pœnitentiam et suscipiendi Christi fidem adhortantur ²⁹. Eamdem plane ob causam variis Clemens cum rationum momentis, tum Hermae sacræque Scripturæ testimoniis, probare nititur Evangelium a Christo Domino, ac deinde ab apostolis apud inferos his prædicatum infidelibus, qui ante Christi adventum pie sancteque, etiamsi non omnino perfecte vixerant, ut suscepta fide actaque peccatorum pœnitentia æternam illi felicitatem adipiscerentur.

Redit posthæc Clemens ad *philosophos* ³⁰, et eos ipsis quoque hæreticis Valentino, et Isidoro Basiliæ filio intentibus, plura ex nostris auctoribus decerpisse demonstrat. Quinimo quæ Pherecydes in theologia allegorice dixit, hec idem Isidorus ex Chamæ propheta desumpta fuisse testificatur ³¹. At Clemens ibidem docet fundamentum veræ philosophiae non esse, ut supra dixerat, traditam ab hæreticis vitæ institutionem; sed eam firmam semperque stabilem sapientiam, seu rerum divinarum cognitionem, quæ, cum a Verbo derivata sit, praesentia, præterita et futura sic complectitur, ut nunquam possit excidere. Quapropter partim æterna est et perfecta, partim vero imperfecta et temporalis. Hujus autem sapientiae summo desiderio tenetur philosophia, cuius is scopus est, ut anima bona et vera semper cogitet, atque ab iisdem lingua recte pronuntiet.

Christiani itaque philosophi hanc amant sapientiam, quæ Filii Dei cognitio est. Apud paganos autem philosophi, qui de virtute disputant, tunc argui certe non possunt, cum eorum decreta rectæ vivendi ratione omnino respondent. Verum ea decreta, ex nostris doctoribus deflorata, adulterinis Græcæ eloquentiæ floribus perperam exornantes, atque alia male audientes, alia vero falsis suis conjecturis ac φιλαυτίᾳ depravantes, in varios errores inciderunt ³². Inde quippe accidit ut ii generalia pro singularibus, et creaturam pro Creatore acce-

²⁰ p. 628. ²¹ p. 629. ²² p. 630. ²³ p. 631. ²⁴ p. 632. ²⁵ p. 633. ²⁶ p. 634. ²⁷ p. 635. ²⁸ p. 636.
²⁹ p. 637 et seq. ³⁰ p. 641. ³¹ p. 642. ³² p. 643

perint, nec unquam verum invenerint magistrum et doctorem. Nam Cleant es Zenonem, Theophrastus Aristotelem, Metrodorus Epicurum, et Plato Socratem sibi magistros asciscunt. At si gradatim ascendas et sollicite inquiras qui fuerint Pythagoræ, Pherecydis, Thafetis et aliorum primorum sapientium magistri, respondebunt hos fuisse Egyptios, Indos, Babylonios aut magos. Quod si instes, et rursus quæras **126** quos isti quoque habuerint præceptores, ad primum certe hominem recurras oportet. Quis porro hujus fuerit magister, si adhuc rogaveris, is certe neque homo esse potuit, neque etiam angeli, utpote qui membrorum omnisque corporis organi sint expertes. Sed esto, hi primi hominis magistri dicantur, restat adhuc inquirendum quis illorum fuerit magister. At ille sane aliis esse non potest nisi Dei Filius et sapientia, per quem omnia facta sunt. Omnis igitur sua rectaque doctrina in illum unicum magistrum et doctorem refundenda est ²². Quamobrem si qui illius doctrinam humanis traditionibus adulterant, horum profecto magister non est. Si qui vero illius adventui sacrisque ejus scriptis crediderint, ii planè omnes, sicut philosophi Dominica doctrina non solum ad veræ philosophiæ veræque legis cognitiōnem adducuntur, sed divinis illius eloquiis, tanquam argentum ignitum et expurgatum, corpore et anima puri sanctiæ redduntur.

Duplex autem, inquit Clemens, est purgatio ²³. Prior enim est a malis abstinentia, Judæo, fideli ac Græco communis, quam quidam summam perfectionem esse frusta existimant. Posterior vero ea est, qua gnostici justitiae et beneficentiae incremento augetur, donec fiat perfectus et ad Dei similitudinem in incommutabili bene agendi habitu perseveret. Ex his porro, quæ ibi auctor noster de sapientia disputat, duplice colligit esse contemplationem, unam philosophorum, qua divinam appetunt quidem sapientiam, sed eam nisi prophetarum voce aut scriptis declarata non assequuntur. Alteram vero dicit esse Christianorum, quæ ipsis etiam sine scripto ab apostolis tradita, æterno nullique mutationi obnoxio habitu semper exercenda est. Quocirca nunquam Christiano, uti ait Apostolus, ad paganorum licet redire philosophiam.

Nemo tamen opponat hanc ab eodem Apostolo plane penitusque proscribi ²⁴. Variis enim vero sacrae Scripturæ testimonis, atque ipsa Barnabæ [legendum est Clementis Romani] auctoritate Clemens noster probat omnem scientiam et intelligentiam cum singulis hominibus, diverse tamen ac variis modis, plus aut minus fuisse communicatam. Huc accedit, quod philosophia sapienti ideo sit utilis, quia illius ope objectiones aliorum, modo ipse fides et humilis fuerit, variaque sophismata diluit et everit ²⁵. Deinde Clemens aliis adhuc respondet, qui philosophiam a diabolo profectam, vel zizaniis et erroribus conspersam esse prædicabant. Falsa siquidem, sicut Epicuri de voluptate, documenta in Græca philosophia, et hæreses in Christiana cum lono veritatis tritico orta quidem esse constat; sed id non impedit quoniam Græca de singularibus philosophia vera perfectæque nostræ philosophiæ fundamenta quodammodo jecerit. Ille porro versatur circa res spirituales, quæ procul dubio priusquam eas Christus pateficeret, nullus noverat. Jam vero asserere audemus illas a gnosticiis, quales apostoli fuerunt, cognosci.

Tum vero explicat Clemens ²⁶ quæ sit, et quam longe pateat illa cognitionis, qua homo ad eum perfectionis gradum pervenit, ut nullæ amplius in illum cadant affectiones, nisi que ad conservandum reficiendumque corpus necessariæ sunt. Sed ille

A ipse Christum Domum eum expertem prorsus suisse contendit; et quales illæ atque animæ cupitatem in apostolis post Christi resurrectionem fuerint, aut etiamnum in perfecto *gnostico* ²⁷ currant, clare breviterque edisserit ²⁸. Ibi porr. Clemens graphicè describit in quo sita sit summa illius perfectio, seu perfectionis status, quo nulli voluntatibus, aut cupiditatibus, aut animi perturbationibus commotus et agitatus, sed rebus spirituibus et divinis semper inhærens, Deo, quantum humanæ nature fas est, ita intime conjugatur et assimiletur, ut bonis operibus semper intentus, et ad ea nunquam non paratus, suam aliorumque salutem semper cupiat et desideret. Quamvis itaque nullis ille voluntatibus, neque diu neque noctu fractus, et temperantie, moderationi, honestati assuefactus, solis tantum rebus ad vitam sustentandam omnino necessariis contentus sit ²⁹; hæ tamen virtutes ipsi secundariae sunt, primaria vero et omnium præcipua est cognitionis. Quamobrem alii quoque disciplinis, quibus ad cognitionem exercentur, non indiligerent attendit, atque ex unaquaque, puta, musica, arithmeticâ, geometria, dialectica, ea decerpit quæ ad veritatem conducunt.

Ilos itaque idem auctor noster corripit ³⁰, qui Græcam philosophiam, quemadmodum pueri larvas, timebant. Nam si eorum fides aliqua probabilitate concutiat, hi fateantur necesse est se veritatem, quæ nullo unquam modo vinci potest, non consecuturos. Ad hæc vero dialectica est vallus quidam nullis sophistarum cavillationibus unquam expugnabilis. Quapropter *gnosticus* disciplinis tanquam adjutribus utilit, ut verum a falso secernat et in errores nunquam prolabatur. Et quid mirum, cum nominum rerunque in sacris Scripturis distinctio animum magna luce perfundat? Vitandus tamen multus et inutilis disciplinarum abusus, et iis non male, uti hæretici, sed semper bene, secundario tamen utendum ³¹. Eudem sane in modum Abraham astronomia et arithmeticæ usum esse Clemens docet ³², atque ibi plura de numeris, ac praesertim de trecentesimo decimo octavo disputat. Geometriæ vero in tabernaculi et arcæ foderis constitutione, necnon musica in Davidicis Psalmis usum ostendit, pluraque narrat de variis musicæ et harmoniæ generibus ³³; ac quomodo, et quos ad usus illam, non secus atque astronomiam Christiani adhibere debeant, clare expedit ³⁴. Disciplinas ergo, uti ex dictis Clemenscludit, opem philosophiæ ferunt, et hæc ad tractandum de veritate adjuvat. Quam quidem illarum utilitatem postquam ratione comprobavit, atque eo potissimum quod ad sequendam cognitionem magna exercitatione et experientia opus est, tunc illud Scripturæ sacræ auctoritate rursus confirmat et asserit ³⁵.

Ad eorum posthæc solvendam objectionem translt, qui arguebant Christiano homini penitus esse inutili, solis astrorumque motus, atque etiam geometriæ, dialecticæ ceterarumque disciplinarum cognitionem et scientiam ³⁶, ac tandem Græcam omnem philosophiam esse humani ingenii inventionem, quæ a veritate non edocetur. Ut hæc itaque adversariorum suorum argumenta Clemens diluat, primum ostendit illos in rebus maximis plane decipi; utpote qui non noverint *gnosticum*, liberò voluntatis præditum arbitrio, posse humanam doctrinam, tameisi ab hominibus accipiat, omnino sanctam reddere. Absurdum præterea dictu est philosophiam esse fabrili et ædificandarum navium arte deteriore. Atque in assertionis sñæ firmamentum assert quinque **127** hordeaceorum panum et duorum piscium, quibus Christus quinque milia hominum paverat, mysticam explicationem ³⁷.

²² p. 644. ²³ p. 645. ²⁴ p. 646. ²⁵ p. 648. ²⁶ p. 649. ²⁷ p. 650 seq. ²⁸ p. 654. ²⁹ p. 655.
³⁰ p. 636. ³¹ p. 657. ³² p. 658. ³³ p. 659. ³⁴ p. 660. ³⁵ p. 661. ³⁶ p. 662.

Pergit Clemens, docetque quatuor cardinales, uti sunt, virtutes, quas Graeci Hebreis acceptas referunt, non sine labore comparari. Nam homo aptus natus est ad acquirendam virtutem, vel in ea proficiendum; atque idecirco disciplina et exercitatione opus habet. At omnibus disciplinis cum præstet cognitio, hinc sane illa acquisitu perquam difficillima est, nec multo sine labore difficultas illa superatur⁴⁶.

« Gnostici » porro, iusti et sancti hominis, qui ad summam perfectionem contendit, non solum opera et cogitationes, sed verba etiam munda sunt. Quid etiam peccatum, et quid faciendum non est, optime cognoscit. Quamobrem, si peccet, id non daemoni vitio vertendum, sed ipsi qui malitia sua et electione sit improbus, et homo δαπονικός. Virtutes autem et honestas actiones vocamus bona, ex quibus quædam propter aliud eligendæ, ut fides; aliae vero propter se, uti cognitio, qua proinde perfectissimum est bonum. Huius vero utilitas et officium est cupiditatis in « gnostico » cum in possessione, tum in usu ita rescindere, ut solis rebus necessariis contentus, pie semper vivat; filios, parentes, uxorem divinæ charitati nunquam anteponat; post susceptos liberos uxor sit ei tanquam soror, qualis reapse post resurrectionem futura est⁴⁷. Animæ enimvero sexum non habent, et mulier sicut Sara, quam Abraham sororem proprie appellavit, sit virilis⁴⁸.

Quenadmodum autem Deus precibus illorum, quos peccatorum quidem suorum pœnitit, nondum tamen omnia ὀτερέως, firmiter, crediderunt, ea quæ petunt, annuit: ita his qui sine peccato et « gnostice » vivunt, Deus, antequam roget, ea omnia concedit quæ ipsi petere cogitant. Cæterum, etiamsi « gnosticus », charitate Deo conjunctus, cogitatione sua oret omni tempore, quatuor nihilominus ab illo postulat, peccatorum scilicet remissionem, deinde non peccare amplius, tertio posse benefacere, denique mundo corde Deum facie ad faciem contemplari. Quapropter quadripartita quoque est illius justitia. Is porro sicut Abraham ac Moyses, et fidelis et justus est, atque perfectissima vita suæ institutione sit, quantum humanae naturæ licet, Deo servatori similis, et ἀπαθετὰ angelis æqualis, ac constanti divinorum mandatorum observatione in apostolorum numerum ascribitur⁴⁹. Quid plura? Ille est non manuui quidem impositione, sed spiritu presbyter Ecclesiæ, et divinæ voluntatis δάκχονος atque « in viginti quatuor thronis populum » judicaturus « sedebit⁵⁰. » Porro autem ille tam ex Graecis quam ex Judæis assumetur; sed ejusdemmodi electorum perfectorumque hominum in cœlesti gloria varii erunt, quemadmodum sacrorum Ecclesiæ ministrorum, gradus et ordines. At vero, ut quis hanc consequatur cœlestem gloriam, sive æternam felicitatem, non sola fides, sed bona etiam opera desiderantur⁵¹. Necesse est igitur ut fidelis et virtus deponat, et peccata post baptismum admissa gravissimis delect sincera pœnitentia pœnis et suppliciis, ac perpetuo eorum dolore dignus fiat illis anumerari, quos propter justitiam sempiterna manet gloria.

Deinde Clemens planum facit non modo fidelem virum, qui male agit, sed etiam ethnicum, qui fidem non habet, justissime a Deo condemnari⁵². Hic enimvero, præterquam quod ei Deum agnoscere et in eum credere potuit, in eo peccat quod actionis illius bonus non sit finis. Qui autem bene sibi conscientis est, ille erga Deum sanctus, erga homines justus, animam bonis cogitationibus, verbis et operibus intentam semper conservat, nullumque præter peccatum et ignorantiam malum esse ceuset. In dilectione ergo « gnosticus », ille constanter perseverans, æternam pro meritis in futura beatitudine evanescere consequetur. Variæ siquidem sunt illæ

A mansiones; illorum vero est maxima, qui instar Domini in virum perfectum evadunt. In quo autem posita sit haec Dei in « gnostico » homine similitudo et imago, Clemens contra falsam quorundam opinionem scite enucleat⁵³. Divinam autem hanc similitudinem, ut ille docet, prius agendo, ac deinde docendo « gnosticus » exprimit. Indignis tamen sacra nostra dogmata abscondit, et ea pandit atque explicat, « quando, quomodo, et apud quos oportet⁵⁴. »

Jam vero ejusdem « gnosti » doctrina et philosophia perfecta est, sicut et Græcorum imperfecta; sed haec veluti oleaster, illi tanquam bonæ olivæ si inseratur, plurimos sane ferat fructus. At certe quadruplex sicut arborum, ita et doctrinæ Christianæ insitio distinguitur. Præmia sit in ethniciis, secunda in philosophis et Judeis, tertia in hæreticis, quarta eaque utilissima doctrina est « gnostica », quæ res ipsas perspicere potest⁵⁵. Ex his autem Apostoli et Salomonis auctoritate corroboratis, Clemens colligit tandem quererendam esse cognitionem, quandiu inventiatur. Illius autem inventio est perceptio doctrinæ, nobis traditæ a Servatore nostro, quem Filium Dei esse probant sacra prophetarum de illo oracula, et de illius humanae carnis assumptione testimonia, ac post suum in cœlos ascensum præcepta illius et miracula⁵⁶. Tum enim certum est nos hac doctrinæ Christi perceptione inventisse veritatem, utpote quæ sit ipsa fidei virtus, ab ipsomet Filio Dei annuntiata, quæ omnia sibi adversantia invictissime evertit et superat. Quenadmodum ergo impius ille est, et pœnis potius quam verbis convincendus, qui Dei providentiæ negat; ita non a sophistis, sed a Deo edocit, discimus quomodo ad ipsius cognitionem et ad æternam salutem, ipsum honorando et bonis actionibus insistendo, pervenire possimus⁵⁷.

Non ideo tamen Græca philosophia omnino repudianda est. Nam in aliquibus saltæ suis documentis, nimisrum de divina providentia, de futuris impiorum suppliciis ac bonorum mercede ipsam docet veritatem, quam nihilominus in aliis, verbi gratia de Dei Filio, non attigit. Quamobrem mendaces sunt apud nos hæretici; quippe qui etiamsi in minus precipuis nostræ religionis dogmatibus, de quibus nonnihil propter infirmos aliquorum animos, ad Pauli instar, remitti potest, non erraverint, principia tamen illius decretæ ac fundamenta funditus destruant. Sacras enim Scripturas non pro Domini dignitate, sed contra piam apostolorum traditionem et ecclesiasticam regulam interpretantur⁵⁸. Porro autem ut verus earum sensus intelligatur, necesse est eas perscrutari magna diligentia et labore improbo. Nam parabolicum plane est illarum loquendi genus. Quid autem sit parabola, Clemens accurate definit⁵⁹, et contendit ad eam præpostere et absurdè omnino ab aliquibus illud referri, quod de Christi incarnatione atque economia scriptum habemus.

B Manifestum tamen ille facit hac loquendi ratione, 128 quæ antiquissimam esse demonstravit, usos esse prophetas, qui, cum futurum Christi adventum prenuntiavissent, variis, sicut ipsem Christus, tormentis cruciati, ac morte etiam affecti sunt. Atque haec Petri Prædicatione ab illo confirmantur. Subiectum peculiarem esse Hebraicæ lingue, Græca longe antiquioris, dialectum variosque illius tropos, quibus veritas, solis initiatis patetfacienda, involvitur⁶⁰. Tum duplum rursus ostendit esse Scripturæ sensum, et primum quidem litteralem, sive secundum litteram omnibus, si nuda lectione accipiatur, clarum et perspicuum; allegoricum vero alterum, quem inventu esse difficultem demonstrat cum Hernæ et Isaiae testimonio, tum ex eo quod Josue et Caleb Moysen « cum assumeretur » duplum

⁴⁶ p. 663. ⁴⁷ p. 664. ⁴⁸ p. 665. ⁴⁹ p. 666, 667. ⁵⁰ Apoc. iv. 4. ⁵¹ p. 668. ⁵² p. 669, 670. ⁵³ p. 671.

⁵⁴ p. 672. ⁵⁵ p. 673. ⁵⁶ p. 674. ⁵⁷ p. 675. ⁵⁸ v. 676. ⁵⁹ p. 677. ⁶⁰ p. 678.

viderunt; postremo quia ex iis qui Christum invocavere, multi filium David, pauci autem, sicut Petrus, Filium Dei cognoscebant⁶³. Ex quibus Clemens colligit non vulgi, sed paucorum esse veri Scripturae sacre sensus cognitionem.

Quæ quidem ut planiora omnibus siant, brevem Decalogi explanationem nobis exhibet. Ac primo quidem denarium illius præceptorum numerum esse sacram, dictu supervacaneum arbitratur. Dehinc continuo explicat quid allegorice significant Decalogi tabulae, digitu Dei exaratae, quid Dei digitus, quid illius scriptio, quid duæ tantum tabulae, quid eas continens area, quid eadem tabula renovata et dupliciter scriptæ. Ibi autem plura de duplice hominis spiritu, ac duplice animæ illius, non ex traduce, sicut corpus, genitæ parte, ac de illius cupiditatibus et divina imagine disputat⁶⁴. Ad singula deinde præcepta exponenda propius accedens, primum, secundum et tertium separatis edidisset⁶⁵. At in hujus tertii, quo septimæ diei et Sabbati observatione præcipitur expositione, a proposito suo digressus, longam de septenario numero, ipsique conjunctis senario et octonario disputationem instituit⁶⁶. Ibi porro quædam inserit de Dei quiete et actione, docetque utrum mundus ab ipso in tempore, vel simul, eodemque momento et die creatus fuerit, ac quis dies ille dicendus. Ad alia vero Decalogi mandata inde reversus, illa simili plane modo, at non tamen prætermisso, interpretatur⁶⁷.

Quomodo autem plerisque illis præceptis idolatria falsique numinis cultus prohibeatur, manifestum Clemens facit. Postea vero ille docet Græcos philosophos idcirco Deum, quem nominant, ut Deum non colere, quoniam illum ex parte tantum cognoscunt. Ex hac autem imperfecta cognitione factum est ut humanas affectiones ei tribuere non dubitaverint. Nec mirum sane, quandoquidem sic vitam agunt, ut id tantum quod probabile est, non autem verum inquirant⁶⁸. At Christiani, accepta veritatis scientilla, nulli parcent labore, studio, curæ et diligentia, ut, depositis falsis opinionibus, cam plane agnoscant, sicutque viri boni, pii et honesti, ac ipsi simet eidem, quantum fieri potest, Deo similes.

Veritatis porro, uti pergit Clemens, duæ sunt species et idea, videlicet res et nomina. Sed Græci philosophi verbis, Christiani autem rebus inherent. Illis porro sistendum esse ille duplice probat exempla: uno quidem Christi Domini, qui humili fuit corporis forma; altero autem corvorum, qui humanae voces imitantur⁶⁹. Ceterum qui fidem accepit, hujus proprium est fieri cognitionis participem, ac super hoc fundamentum si aurum, argentum, lapides pretiosos posuerit, in virum regalem et « gnosticum » evadit.

Dicitu tamen absurdum non est Græcam philosophiam, quæ, sicut pili et vestis, alicuius est utilitatis, a Deo esse datam. Hominem quippe ad Christianam perfectionem ducit, modo tamen a barbara non erubescat philosophia doceri. Qui enim curiose ac sine arrogantiæ, sed sincero veritatis amore perfectam philosophiam perscrutatus⁷⁰, in Christianorum consuetudinem se dederit, is sane ad fidem primum, ac deinde ad maiorem profectum ducitur, ac demum ad salutem contendit. Tunc porro ille vera ornatae prudentia, cuius definitio variaque nomina ab auctore nostro explicitant⁷¹.

Quapropter eos rursus castigat et refellit, qui philosophiam non a Deo, sed a diabolo ortam esse perperam contendebant. Iude autem concludit Iudæis legem, philosophiam vero Græcis datam fuisse, donec Christus hunc in mundum homo factus venire⁷². Nos tamen ille commonefacit se philosophiae nomine omnem intelligere veritatem, quam ejus-

A dem philosophia ope et ministerio assequimur. A Deo igitur illa, sicut et cætera omnia quæ in artibus bona sunt, profluxit. Subinde vero postquam Clemens palam omnibus fecit triplicem esse tam « gnostici », quam Dei homines docendi et informandi modum, tum continuo declarat « gnosticum » in his quæ præcipua sunt semper ita versari, ut, si quando per oculum licuerit, Græcam philosophiam animi relaxandi causa attingat⁷³. Verumtamen qui inania et superflua in illa sectantur, contentiosisque vacant sophismatibus, hos ille umbras persequi haud dubitanter asserit. Quanvis autem bonum sit scire omnia, is tamen cuius annius omnibus disciplinis imbuvi non potest, meliora et præstantiora debet diligere. At « gnostici » scientia semper firma et constans est, atque ea illud saltem quod falsum est deprehendit. Quamobrem inde et ex superiorius dictis Clemens infert esse philosophandum.

Et hæc quidem cum ita se habeant, Græci ex lege et prophetis debent discere unum esse omnipotentem Deum, nullam posse esse illius imaginem, nec simulacra esse imagines corporis, multo minus animæ eorum, quos pagani colunt et venerantur. His itaque relicitis ac repudiatis, homo sit justus, abstinendo a malis et proximos diligendo. At incremento justitiae agnoscatur « gnosticus », qui, cum ad summam, quam Apostolus principatum obtinere dixit, sive γνῶσιν pervenerit, æternam felicitatem consequetur⁷⁴.

Ad alium posthac Græcorum, qui veritatem sese comprehendisse jactabant, errorem confutandum, aperte Clemens ostendit infirmorem esse hominis rationem quam ut illam possit sine ipsiusmet Dei ope atque auxilio comparare⁷⁵. Ab ipso enim omnes sapientia et veritatis fontes ad nos primo per legem et prophetas, deinde per Christi præcursorum, ac tandem per illius apostolos et prædicatores manaverunt. Contra vero philosophis non quilibet magistri, sed quidam tantum placuere, Platonii scilicet Socrates, Xenocrati Plato, Aristoteles Theophrasio et Cleanthi Zeno. Quid vero, quod philosophia in Græcia tantum vigebat? Nostra vero doctrina non in sola Judæa, sed per totum terrarum orbem apud omnes gentes et populos disseminata est. Ad hæc vero illa Græca philosophia, quoties a magistris prohibita est, toties statim periret: nostra autem quo durius et crudelius a principibus et 129 regibus, atque universis corum satellitibus vetita et diversata, eo magis semper floruit⁷⁶. Denique illud tam falsum esse convincit, quod Græci venditabant suos poetas, quantumvis leves, divino spiritu fuisse afflatis, quam certum est sacros nostros prophetas esse divinas vocis instrumenta. Atque ibi Clemens huic tandem libro finem imponit, atque se quænam sint « gnostici » mores, pliisque viæ institutum veluti in tabella pinxit, ac postquam de ortu mundi tractare coepit, se tunc qualis idem ille « gnosticus » in rerum naturalium contemplatione sit demonstraturum pollicetur.

ARTICULUS VII.

Analysis libri septimi.

Ab ipso hujusce libri initio Clemens Græcis demonstrandum suscipit solum « gnosticum », seu vere Christianum hominem esse pium et religiosum, ac proinde ab illis eo nomine plane immerito vexari et exagitari⁷⁷. At primo quidem declarat se evidenter rationum momentis, non autem divinis, quibus postea quando Græci crediderint utet, sacra Scripturae verbis id probaturum; ne Christiansum describens, illi orationis filum interrumpat, que Græcis nondum aperta satis erant. Monet la-

⁶³ p. 680. ⁶⁴ p. 681. ⁶⁵ p. 682. ⁶⁶ p. 685 et seq. ⁶⁷ p. 687, 688. ⁶⁸ p. 689. ⁶⁹ p. 690. ⁷⁰ p. 691.
⁷¹ p. 692, 693. ⁷² p. 694. ⁷³ p. 695. ⁷⁴ p. 696. ⁷⁵ p. 697. ⁷⁶ p. 698. ⁷⁷ p. 699.

men se, tametsi Scripturae sacrae verba in medium non proferat, illius tamen sententia sectaturum⁷⁹. Suum deinde argumentum ille aggressus, duplum distinguere cultum. Primum siquidem circa homines, secundus circa Deum versatur. At « gnosticum », quemadmodum angelos, in utroque vere piuum et religiosum esse planissime ostendit. « Gnosticus » itaque, seu verus ille Christianus, apud paganos immerito atheus et impius, audit, utpote qui persuasum habeat omnipotentem esse Deum, et divina mysteria ab unigenito ejus Filio didicerit, nec lignum, aut spiritum, et hoininem in deorum referat numerum, nec aliquid unquam injuste faciat. Res ergo, ait Clemens, præstantissima est in terris vir ille, summa in Deum pietate prædictus, in cordis autem angelus; sed omnium longe excellentissimum et perfectissimum esse constat Verbum et Filium Dei, qui humanam carnem assumpsit, qui mysterium gnosticum imbut, qui fidem lacitat bona spe, qui corde durum castigat, qui a prophetis Dominus et Servator prænuntiatus, nemine cogendo, omnibus ut bona eligant et impluant persuadet, qui angelorum opera Græcos philosophia informavit, qui omnium gerit curam, et pro cujusque ἐπιτελεσθέντος beneficia sua Græcis, barbaris et prædestinatis impertitur⁸⁰.

Ille porro omnes ex æquo vocavit, sed eximie credentibus eximios tribuit honores. Ille est paternæ voluntatis minister, qui, cum a nullo unquam, quominus aliquid faciat, prohiberi possit, ipse quoque ad imcompatibilitatem, ἀπαθεῖας, habitum hominem erudit⁸¹. Quid plura? Ille est Servator credentium et non credentium Dominus, atque neminem idcirco hominem odio habet, sed omnia respicit, nullum relinquit, omnium honorum causa, primus motuum auctor ac virtus. Ille idem ipse est, qui cum a nullo comprehendendi posset, humanam carnem induit, qua unumquemque divinis posse obtemperare mandatis ostendit⁸². Omnia porro gubernat, singulos in suo quoque ordine sic collocat, ut inferiores ad superiores, sibique præpositos tandem respiciant, quan- diu ad supremum pontificem pervenerint. Qui autem ex infirmitate in malum habitum inciderint, hi anima perturbationibus agitati, humi decidunt. Anima autem justi hominis spontanea legum observatione semper sit melior, et variis in pietate et justitia progressibus ad ἀπαθεῖας habitum venit, donec æternam hæreditatem adipiscatur⁸³.

Deus itaque quilibet ad sui contemplationem advocans, his qui ante legem erant præcepta dedit, Græcis vero philosophiam, quibus omnes ad fidem ita pervenire potuerunt, ut nullus de illius privatione, de boni Dei ignorantia, de suo pro viribus in virtute non facto progressu, ac de minime acta peccatorum, pœnitentia excusari queat. Gnosticus vero alios divina contemplatione superans, inexplebili et æterna felicitate donabitur⁸⁴. Quibus autem virtutum honorumque operum gradibus ad perfectionem Dei, quoad fieri potest, assimilationem tam ipse pervenire, quam alios perducere possit, Clemens liquido aperit. Ihas autem virtutes esse docet manusstudinem et humanitatem, ἡμερότητα καὶ φιλανθρωπίαν, cor a superbia et fastu alienum, ac summum perfectumque Dei cultum, quem gratum acceptumque Deo sacrificium et holocaustum esse affirmat. Eam enim ob causam Evangelium atque Apostolus, veteri homine cum cupiditatibus et animi perturbationibus imperfecto, novum suscipi, quemadmodum lex peccatorum de medio tolli, præcep- perunt. Eadem quoque ob causam Deo, qui nulla re indiget, nullum sicut pagani et Judæi donarium aut sacrificium, nisi nosmetipsos offerimus. Qui autem haec non intelligunt, ii aut Deum esse, aut illum omnia intueri negant, aut tandem eum ut

A verum Deum non agnoscent⁸⁵. Atque ex iis omnibus auctor noster concludit « gnosticum » vere piuum et religiosum esse; quippe qui de sua proximorumque salute sit omnino sollicitus, ac materie imbecillitatem, aut fatalem quamdam necessitatem non esse malorum causam persuasus, Deique factus imitator, omnes pro viriliter parte sua beneficiis augeat. Si vero magistratum ipse gerat, bonus, quemadmodum Moyses, honore, pœnis improbos afficit⁸⁶. In illius porro anima Deus Pater et Verbum accurata divinarum legum observatione collocatur, atque ipsi impressa ab eodem Verbo Dei perfecta ad suisimilitudinem contemplatione sit, quantum homini fas est, tertia divina imago.

Tunc itaque firma et stabili divinae scientiae comprehensione « gnosticus » sibi suisque imperat, et ad veritatem accedit. Quomodo autem hac divina scientia ille in rebus cum divinis, tum humanis versetur, et quomodo quatuor cardinalibus, uti aiunt, virtutibus det operam, sigillatim Clemens explicat. Quibus subnecit eum esse Dei servum, qui sponte sua divinis præceptis se subjicit⁸⁷: qui vero non jam propter præcepta, sed ipsam propter cognitionem, γνῶστι, corde est mundus, hunc esse Dei aunicum. Virtus enim a nemine, nisi vera omnium animi perturbationum victoria acquiritur. Qui autem in eo certamine, tanquam fortis athleta, morem omnipotenti Deo agnothetæ gerendo vicerit, ab ipso laurea immortali coronatur⁸⁸.

Porro autem in cuiuslibet potestate situm est id, si voluerit, consequi. Ille vero qui mandata Dei observaverit, fidelis fiet. Qui tandem pro accepto beneficio, quoad poterit, gratias ipsi egerit, is certe jamamicus Dei est. At Clemens ibi monet præcipuum gratiarum actionem esse ea facere quæ optima sunt. Justi igitur viri actiones cum Deus gratas acceptasque habeat, hi procul dubio, qui adversus ipsimet eidem⁸⁹ Deo credentes grassantur, illum contumelia probroque afficiunt. Et vero quamvis Verbum divinum undequaque, sicut sol, diffusum omnia respirat, Græci tamen deos fingunt corporis forma et animo sibi similes⁹⁰. At « gnosticus » ab eorum erroribus plane alienus, verum Deum colit et honorat.

Quamvis porro de falsa Græcorum religione in *Protreptico* satis se disputasse Clemens significet, verumtamen ut planius adhuc faciat quanta sit eorum impietas, ex multis pauca seligit, quibus deos hominibus similes, ino et deteriores ab iis singi magis magisque demonstretur. Impudenter etenim Græci illi, pergit Clemens, garriunt deos ab hominibus fuisse laos, et Dianam in *Ætolos* propter Oeneum, ac Minervam in ipsam quoque Dianam, propterea quod in templo peperisset, ira percitas⁹¹. Nec minima etiam est illorum superstitione, qua iis, quæ naturaliter accident, verbi gratia, si mus aram perfoderit, aut lecythum corroserit, si sus devorabit porcellos, si pistillum serpentein circumdederit, ac tandem, si quis sternutaverit, futura sibi prænuntiari opinabantur. Neque vero minus superstitioni sunt alii, qui sobrietatem sanitatemque exoriant, et diebus festis morbos sibi ebrietate conscient; similis demum superstitione alii suspensas inscriptiones, lanas flavas, frusta salis, faces et scilicet, quibus in illustrationibus expiabantur, variis incantati præstigiis extimescebat⁹².

Vera autem animæ expiatio est, si illa a peccatis atque impiis et falsis dogmatibus, quale illud est, Deum templis et simulacris includi, omnino purgetur⁹³. Sanctum enimvero verumque Dei templum est Ecclesia, seu fidelium congregatio, atque in primis « gnosticus », in cuius anima et purgata, et beatis operibus ornata, invenitur divina effigies et imago. Quinimo « quidquid crediturum est, jam tan-

⁷⁹ p. 700, 701. ⁸⁰ p. 702. ⁸¹ p. 703. ⁸² p. 704. ⁸³ p. 705. ⁸⁴ p. 706. ⁸⁵ p. 707. ⁸⁶ p. 708.
⁸⁰ p. 709. ⁸² p. 710. ⁸³ p. 711. ⁸⁴ p. 712. ⁸⁵ p. 713. ⁸⁶ p. 714, 715.

quam fidele et positum in honorem simulacrum, Deo consecratur.

Dehinc Clemens aliam explodit superstitionem paganorum, qui deos sacrificium, instar alimenti, concupiscere arbitrati, ex immolatis animalium carnisbus eas partes sacrificabant, quae erant dedecori, et quibus illi ipsimet pagani non vescebantur¹². Deus siquidem nec cibo nec ulla re indiget. Quamobrem ille a Christianis rite colitur tam precibus quam puro cordis affectu, in quo sanc optimum est sanctissimum sacrificium¹³. Et re quidem vera cum pagani memoriae prodiderint Pythagoram ad aram accessisse, nulla caede aut morte inquinatam, certe hi nobis, sanctam justi hominis animam esse aram piamque preicationem nullum esse dicentibus, fidem habere deberent.

Si quis autem objiciat facta suis in lege veteri sacrificia, huic Clemens respondet non ideo facta, ut Judæi mactatorum animalium carnes comedarent, sed quia illa nostram religionem allegorice significabant. Addit vero bonam esse, modo propter Pythagoream metempsycosiam non fiat, a carnibus abstinentiam. Tum rationes afferit¹⁴, propter quas Judæi neque suilla carne vescerentur, neque hircum sacrificarent, et cur quidam gnostici abstinerent a carne et vino, ac tandem cur Ægyptii sacerdotes a carne et pisce abstinentes, perquam levissimas aviculas in cibum adhiberent¹⁵. Denique ex his omnibus Clemens noster colligit non splendida et sumptuosa sacrificia Deo offrenda, sed pia ipsique accepta, nimirum preces et obsecrationes, ex omnium gentium et sexuum in unitatem fidei congregatarum vocibus, pura mente, recta vita institutione, sanctisque operibus profectas.

Jubemus siquidem Servatorem nostrum ac Patrem ejus per ipsum non selectis diebus, sed per totam vitam modisque omnibus colere et honorare. « Gnosticus » vero non in definito aliquo loco et templo, statutis diebus festis, sed omni loco ac toto vita sua tempore, sive solus, sive cum aliis versatus, illum honorat; ac factis, verbis et affectionibus melior semper evadit. Deo autem proprius quam alii jungitur, magisque familiaris effectus, ac gravitate, bilaritatem, benignitatem præ se in omnibus ferens, sit homo vere regalis ac sanctus Dei sacerdos¹⁶. Quid mirum? Ille enim nihil plane illicientis voluntatis, ne in somnis quidecum, admittit; sed honestum rerum omnium usum ad Deum referit, illarumque ei offert primitias et de iis gratias illi semper agit. Ad convivia autem nunquam, nisi amicitiae et concordiae ergo, accedit. Persuasum etenim habet Deum audire et scire omnia, atque illum ipsas etiam mentium cogitationes, vota ac intimas et penetrales cordis recessus perscrutari. Contra vero qui Deum ad huiniles formas et indecoras cupiditates deprimit, illius vana et impia est religio, ac nulla penitusque irrita sunt ejus preces et obsecrationes¹⁷.

Docet itaque Clemens¹⁸ quæ recta bonaque sit preceatio, quid a Deo postulandum, et quomodo « gnosticus », non sicut alii, statim horis, tercia, sexta et nona, sed per totum vita sua curriculum Deum oret, ac cum eo versetur. Obiter vero strictimque, ne a proposito longius aberraret, Prodicci corripit sectatores, qui a Cyreniacis edociti somniaverant precibus non esse utendum. Triplici ergo ratione planum facit « gnosticum », de quo ipse sermonem instituerat, atque hominem vere pium, a Deo ea omnia impetrare, quæcumque ab illo efflagitat¹⁹; imo vero Deum illius vocem non expectare, sed pias mentis illius exaudire cogitationes. Licet igitur, subdit Clemens, preces sine voce ad Deum fundere, ea tamen lege, ut mens ad ipsum convertatur. Hinc sane quia sol oriens est Christi imago,

A apud Christianos mos invaluit, quo ad Orientem conversi Deum precabantur. Paganorum vero tempora econtrario Occidentem respiciebant, ut illi ad Orientem seu Christi fidem sese vertere docerentur.

Quia vero scelerati hominis, qui vera bona non petunt, sibi alisque perniciosissima est precatio, eapropter « gnosticus » presentibus contentus, nihilque terrenum desiderans, postulat eorum quæ possidet stabilitatem, ad futura aptitudinem, ac eorum quæ accepturus est aeternitatem²⁰. « Gnosticorum » autem perfectissimus a Deo flagitat incrementum contemplationis, eamque in illa perseverauit, qua a virtute nunquam excidat. Cum autem ipse longa et constanti, quæ ex cognitione proficisci, exercitatione virtutem adeptus fuerit, tunc illius efficietur naturalis in ipso habitus. Atque inde Clemens illum solum pium et religiosum esse concludit.

Neque tamen gradum ibi sistit²¹, sed argumentum suum prosecutus, ostendit « gnosticum » de bonis non tantum presentibus, sed de promissis etiam et in altera vita futuris, lætari, ipsique a Deo maiorem quam aliis ferri opeam. Et ille quidem, sicut et alii pii homines, si Dei adjutus auxilio bonis actionibus operam dederit, ab ipso velut bonus athleta, **I31** coronam accipiet. Quid autem ille « gnosticus » agere, et qualis tota illius vita, quales ejus lectiones et precatio[n]es, quantum a mendacio et jurejurando alienus, quoniammodo alios opibus suis sublevare, alios vera doctrina imbuere, vel ad aliorum infirmitatem sese accommodare debeat, auctor noster perspicue aperit²². Itaque cum ea sit vera et sincera Christiani et « gnosti » hominis pietas et religio, inde ille insert hunc non modo non esse impium, sed eum solum pie, sancte, caste, et vera religione veroque cultu Deum colere ac venerari²³.

Tum deinde Clemens ut hæc firmius adhuc stabiliat et confirmet, sic prosequitur: « Cognitio, ἡ γνῶσις, inquit, est hominis, tanquam hominis perfectio, quæ sibi, Verboque divino et modo, et vita, atque etiam sermone consentiens, rerum divinarum scientia completur. Illius autem, a sapientia quidem per doctrinam comparata, discrepantis, sicut fundamentum est fides, ita Christus est utriusque fundamentum et ædificium. Fidei itaque dator cognitio, charitas cognitioni, et charitati semper interhaereditas²⁴. Cognitio autem velox ad delictorum purgationem, apta ad mutationem in melius suscipiendam, mysticis cuiusdam proprii luminis progressibus hominem corde mundum ad incomparabilem bonum, hoc est ad Deum facie ad faciem in omni aeternitate contemplandum transmittit²⁵. »

Prima igitur salutaris mutatio sit ab ethica religione ad fidem, secunda a fide ad cognitionem, et haec in charitate desinit, hominemque in melius semper mutatum, ad aeternam, uti quidem a Clemente quibusdam Scripturarum testimoniis confirmatur, perducit felicitatem. Fatetur tamen quidam et non gnostici, πρὸς τῶν μὴ γνωστικῶν, recta fieri, sed, cum charitatis sint expertes, sine ratione agunt, atque idcirco mala est illorum actio, cuius nec bona quidem causa, nec bonus sine charitate potest esse finis²⁶.

Quam sancta autem sint « gnosti » opera luculentier Clemens probat brevi totius vitae, ac variorum illius ad supremum usque perfectionis apicem graduum et progressuum descriptione²⁷. Addit autem hoc vivendi genus ab illo non modo ad sanctorum cum patriarcharum, tum prophetarum, sed angelorum etiam, atque ipsiusmet Domini exemplum institui²⁸. Quapropter dura omnia ac quilibet a tyrannis illata supplicia, non secus ac jucunda omnia, ad Petri de uxore ad supplicium ducta ga-

¹² p. 716. ¹³ p. 717. ¹⁴ p. 718. ¹⁵ p. 719. ¹⁶ p. 720. ¹⁷ p. 721. ¹⁸ p. 722. ¹⁹ p. 723, 724
¹⁰ p. 725, 726. ²⁰ p. 727. ²¹ p. 728 et seq. ²² p. 731. ²³ p. 732. ²⁴ p. 733. ²⁵ p. 734. ²⁶ p. 735. ²⁷ p. 736.

dentis instar. et acceptis ab Apostolo documentis, non plane contemnit et aspernatur.

« **Gnostici**, itaque anima his virtutibus exornata, sit terrestris quedam Dei imago et Spiritus sancti templum¹⁰. Ille enimvero, qui nulla voluptate vincit potest, omnibusque cupiditatibus dominatur, adversus omne periculum, omnem metum, paupertatem, morbum, ignominiam, ipsamque mortem audacter insurgit. Persuassimum quippe habet vitium, ex quo ignoratio oritur, solum esse malum, a quo adversus illud, armis Domini instrucus, fortiter dimicat. Porro autem illa **gnostici** fortitudo neque ex ca-ro oritur temerariove impetu, ut in pueris et belluis; neque ex vili et raduca mercede, ut in prestigitoribus; sed semper ex recta ratione procreatur¹¹. Quocirca martyres nunquam temere in mortem praecepites ruunt, sed, Deo vocante, et sola summaque in eum charitate illam constantissime obueniunt. Christianos autem imperfectos, ac in fide pueros, quando aliquid propter Deum nouum illis aliis rationibus ducti patiuntur, etiam si quedam corona maneat; semper tamen charitas propter se, et non propter aliud, eligenda et expetenda est.

Elicit itaque in **gnostico** fortitudo, ut metu semper vacuus sit; justitia, ut semper verum dicat; temperantia, ut nulla plane humana cupiditate liquescens aut affectus, sibi semper constet et dominetur¹². Horum autem omnium causa est sanctissima et maxime praecipua, xpi caritas, omnis scientiae charitas, qua **gnosticus** sit vir vere perfectus, Dei amicus, in ejus filium cooptatus, ipsumque facie ad faciem in aeternum videbit.

Et vero ille proximum non modo non despicit, sed afflictum consolationibus et adhortationibus levat, pauperi tametsi ipsum odio habeat, ea quibus indiget, pro ejus merito benigne et liberaliter largitur¹³. Nullus enimvero ipsi, nisi et Deo, ob vitia ac peccata inimicus est. Porro autem si aliqui adhuc imperfecti propter promissiones aut Dei metum sese contineant, ille propter charitatem, et ut soli Deo placeat, omnia suffert et sustinet. Si quam inde laudem consequatur, hanc in aliorum usum et utilitatem derivat¹⁴. Alio quoque modo continens dicitur, quando non solum animi perturbationes, et haud dubie mafas, comprimit, sed bona etiam, puta et bonos animi motus, ob majorem quamdam perfectionem, continent et coerent, firmamque ac statim possidet scientiae magnitudinem, unde eas profert, quae ex virtute sunt, actione. Οὐχ ὁ τῶν παθῶν μόνον κρατῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν ἀγαθῶν ἐγκρατῆς γενόμενος, καὶ βεβαίως κτησάμενος τῆς ἐπιστήμης τὰ μεγάλα. Αφ' ὧν καρποφορεῖ τὰς κατ' ἀρετὴν ἐνεργειας. Quamobrem ille propter solam necessitatem conredit, bibit, ducitque uxorem, prout recta dictaverit ratio. In domus vero administratione et filiorum procreatione citra dolorem et voluntatem a charitate Dei nunquam divulsus, insurgit in omnem tentationem, quae ex filii, uxore, famulis, atque ex bonis, et divitiis oboriri solet. Calibi autem ac virgini, domus curam non habent, sape sapienter evenit ut non tentetur, atque ita alteri in quibusdam inferior, in aliis superior est.

Ad susciendam porro cognitionem prius anima varie exerceri debet. Nam ea γνῶσις, cognitione, est animae quedam mors rationalis, qua a motibus et perturbationibus separata, et Deo soli grata atque accepta, libere vivit. Tum autem tantum abest, ut a cibo, potu et Venere aliquam capit voluntatem; quinetiam sermonein, qui aliquid delectationis afferre potest, suspectum habeat¹⁵. Nemo enim Deo et voluntati poterit unquam inservire. Sed qui Dominus stetit fieri similis, is, ut sit cupiditatis expers, magna vi enititur. Qui autem concupivit, et se postea continuuit, instar est viduæ, quae temperantia

rursus sit virgo. At qui perturbationem animæ noluerit excindere, ille seipsum occidit.

« **Gnosticus** itaque per cognitionem, quæ animæ est alimentum, et per ea quæ cognovit, salvatur: atque evangelicas virgines imitatus, sibi a Deo promissa ita postulat, ut tamen ad ea quæ petit, iam non assequenda quam assequenda, sit paratus. Tota autem illius vita, modo peccato non inquietatur, est precatio, et cum Deo coaversatio; ac quidquid vult, nihil autem inutile cupit, ipse continuo consequitur. Quod si quis objicerit quosdam peccatores id quod rogant aliquando impetrare, huic Clemens respondet¹⁶ illud raro fieri, et quia Dens illos **132** aliquid aliis inde largituros esse prævidet. At iis qui digni sunt, etiam non potentibus, ea quæ vere bona sunt, conceduntur. Regia igitur via ille incedit, qui nulla necessitate, aut spe, aut metu, sed libero animi instituto justus efficitur. « **Gnosticus**, autem, tanquam divinus agricola, cupiditates amputat, ac plantans et irrigans duplicum metit fructum. Ille vero a nemine vexatur, nisi Deus id propter aliorum utilitatem permiseric. Illata porro ab aliis mala forti virilique animo perpassus, cæteros, quemadmodum apostoli, in fide confirmat, rogatque ut si qui ipsum odio habent, penitentia ducentur.

Itaque iis postquam diu sese exercit, tum nulla liquefactus voluptate, nullaque mundana qualibet promissione fractus, in peccatum nunquam labitur¹⁷: sed in carne adhuc positus, omnem cupiditatem superat, illeque dolet quod adhuc sit in necessitatibus hujus vitæ constitutus, atque hac eadem temporali vitam tanquam sibi aliena uitetur. Novit præterea jejuniorum quartæ et sextæ diei enigmata, cum ab avaritia et libidine, omnium vitiorum fontibus, atque ab omni mala actione et cogitatione jejunat et abstinet. Atque hac divinorum præceptorum observatione Dominicum et Dominicæ resurrectionis diem agit.

Quid vero¹⁸? si quando aliquid, quod non vult, videndo, se voluptate offici senserit, tunc ipsam continuo castigat videndi facultatem, ac hoc solum quod ad se pertinet, videre et audire cupit, atque in corporis sibi objecti pulchritudine se Deum videre existimat. Si ex necessitate cibos capescendo, aliquantulum temporis consumat, putat a suo se negotio avelli. Quamobrem in somnis nihil quod electio non conveniat, aspicit. Is porro in hac vita totus hospes et peregrinus ea contemnit quae alii mirantur, ac in civitate tanquam in solitudine vivit. Uno verbo, in omni vita absentiam apostolicam implet.

Quid plura? cum optima quæque agit, hominibus vult latera, ac sibi Dominoque persuadere se illius vivere præceptis. Quocirca seipsum semper et nunquam proximum despicit, atque idcirco illum afflictum consolatur, indigentem facit suorum, si quæ habeat, bonorum participem; immo vero et de inopia sua auget beneficentiam. Pura insuper et sincera ornatus fide, per opera et contemplationem Evangelium laudat, et ipse ea, quae Deus docuit, rite perficiendo, ab eo laudem accipit. Spe vero propria minime ablactatus, quælibet mundana omnia aspernatur, et miseretur eorum, qui post mortem suppliciis affecti, Deum confitentur. Ipsius autem recta semper est conscientia, et ad mortem semper paratus, in hoc mundo tanquam peregrinus vivit, ac secundum rectæ rationis dictamen comedit, bibit, uxorem ducit, et in somnis sancta semper facit et cogitat: atque ita καθαρὸς εἰς εὐχὴν πάντοτε, semper ad precationem purus, cum angelis orat et precatur¹⁹.

Tum rursus Clemens docet qualis sit ejus operatio, justitia et precatio, quid a Deo postulet, et quomodo Christum vocantem anteverat. Planum quoque facit quomodo ille patrem et matrem²⁰,

¹⁰ p. 757. ¹¹ p. 758. ¹² p. 759. ¹³ p. 760. ¹⁴ p. 761. ¹⁵ p. 762. ¹⁶ p. 763. ¹⁷ p. 764. ¹⁸ p. 765.
¹⁹ p. 746. ²⁰ p. 747.

suamque animam odio habeat, ac omni vita tem-
pore a Dei mandatis et spe plane inseparabilis, Deo
semper gratias agens, omnia, sicut Job, patienti-
tissime tolerans, bonis malisque superior, aliis
sese caute accommodans, et eorum in se peccata
dimittens, dignus fiat, qui a seipso per obedien-
tiā accipiat præsidium. Pergit auctor noster²¹,
atque ostendit quid ille « gnosticus », qui a Deo po-
tius exigit, quam petit, pro fratribus agentibus ab
ipso exposcat, quomodo divinae bonitatis sit instru-
mentum et parvum ipsiusmet Dei templum, ac ter-
renis omnibus relictis, tendat ad Deum coelestiaque
transcendat. Ita, inquit Clemens²², perfecte « gno-
sticus » vivit, spem cum fide ad futurorum exspectatio-
nem commiscet, atque operibus cognitionem sem-
per subsequentis divina manda exsequitur.
Nullo autem casu ille conturbatus, ac nunquam ju-
cundum et utile divino consilio anteponens, fit Deo
acceptus, mundoque laudabilis. Denique in bono
rerum mundanarum usu Deo gratias persolvit, et
Creatorem admiratur, « quia ejus finis per operatio-
nem gnosticam quæ sit convenienter mandatis, » in
contemplationem desinit, atque idcirco post obitum
ad sanctam transfertur remunerationem. Hæc
porro Clemens instar seminis de « gnostico » a se
Græcis quam brevissime dicta esse declarat, ac
quid eum inter et fidem discriminis intercedat,
paucis aperit²³.

At profitetur tamen sibi adhuc longe plura ex sa-
cris Scripturis de « gnostico » succurrere, quæ bre-
vitas causa alii explicanda dereliquit. Unum ni-
hilominus ex sexto primæ Pauli ad Corinthios Epi-
stola capite locum profert, ac clara perspicueca
illius interpretatione et paraphrasi summam « gno-
stici » perfectionem presse, ut ipse loquitur, sed ele-
ganter et enucleate describit.

Post hæc ille stylum suum convertit adversus
Græcos philosophos et Judæos, qui propter magnam
hæresim dissensionem nomine fidei religionique
Christianæ dandum esse pernegabant²⁴. Hanc au-
tem opinionem eo falsam esse probat, quod plures
quoque apud illos sint sectæ atque hæreses; neque
tamen idcirco putabant dogmatibus suis nuntium
esse remittendum. Deinde respondet Clemens has
hæreses a Christo suisse prædictas, et reprehensi-
onem ea, quæ bona sunt, subsequi; atque a viro
proto pacta sua et conventa ideo non infringi, quia
ab aliis quibusdam improbis infringuntur. Prætereat,
etiam si variae sint medicorum sectæ, hoc non im-
pedit, quominus ab ægris admissi, morbos eorum
current ac depellant²⁵. Ad hæc vero, hæreses ex
nimio sui ipsius amore aut vana gloria idcirco ortæ
sunt, ut vera pietas verusque Dei cultus diligenter
examinentur. Huc accedit, quod a matre fructu
nemo abstinentium esse censeat, quia aliis perni-
ciosus ipsi est similis. Neque etiam regiae viæ pro-
pterea quis sese non committit, quia alie ad præ-
cipitum ducunt. Denique hortos ideo agricola non
colit, quia herbae cum oleribus nascentur.

Tum vero Clemens aperte demonstrat quomodo
Christianæ veritas ab omnibus hæreticorum, qui
vel seipso, vel alias decipiunt, erroribus secer-
natur²⁶. Hanc autem dicit ex sacra Scriptura et
antiqua Ecclesia elici, certissimumque demonstra-
tionibus ita probari, ut ab ea nunquam ulli discede-
re licet. Sacra autem Scriptura, ait auctor no-
ster, Deiparae similis, veritatem parit, atque ipsa
semper virgo permanet. Quamobrem hæretici illam
repudiant, vel in pravos sensus detorquent, atque
idcirco in varios errores lapsi sunt. At si deposito
errore, aliquis sese veritati permittat, Deus quo-
dammodo ex homine efficitur²⁷. Primum siquidem
doctrinæ nostræ principium Deus ipse est, qui per
prophetas, evangelistas, et apostolos in ejusdem

A veritatis cognitionem nos adducit. Ex divinis igitur
illorum scriptis certissimæ **133** eruuntur demon-
strationes, atque iis fiunt fideles ac perfecti « gno-
stici ».

Deinde auctor noster narrat quomodo et quam
perverse hæretici iisdem sacris Scripturis abutun-
tur, ac inanis sapientia opinione inflati, perpetuo-
rum, sed perperam litigantes, omnem moveant la-
pidem, ne a sede sua deturbentur. Tum vero ex-
pliatur quam difficile sit eorum sanare errores, ac
quomodo tandem ad veritatis viam possint reduci.
At quemadmodum gentes in ignoratione, et vere
discipuli Ecclesiæ in scientia, ita illi in opinione
versantur²⁸. Nullam igitur demonstrationem cum
iisdem hæretici habere possint, sese invicem irri-
dent, despiciunt et condemnant. Quocirca hi con-
tentio, pagani voluntatem, fideles gaudium,
et « gnostici » εὐρωπούντες sectantur²⁹. Quia vero
magistri, ut Clemens inductione probat, discipulos
sibi similes efficiunt, inde colligit eum, qui tradi-
tas a Domino Scripturas secutus, ipsi morem ger-
it, ad magistri imaginem fieri in carne Deum. Et
sane ille ostendit duo esse peccati principia, vide-
licet ignorantiam et imbecillitatem. At prioris re-
medium est cognitio et desumpta ex Scripturis sa-
cris evidens demonstratio; posterioris vero est du-
cta ex fide et timore exercitatio. Utraque autem
in perfectam crescit « gnostici » charitatem. Fieri
autem potest ut hæretici hæc intelligentes ad
Deum convertantur³⁰. Sin vero obstinati in erro-
ribus perseverent, ab illo etiam severioribus quam
peccatores catholici afflentur suppliciis.

Hec porro auctor noster a se hacenus disputata
esse significat, ut nullus in hæresim incidat; aut, si
quis in eam inciderit, possitque adhuc sanari, ad
veritatem adducatur. Verum ex iis plures sunt,
qui rerum novarum cupidi, voluntatis sectatores,
falsaque gloria incensi, sacras Scripturas corrum-
punt et adulterant. Tales fuerunt Marcion, Prodi-
cus, et alii similes, cum quibus bene actum esset,
si ea scire potuerint, quæ prius tradita erant³¹. Solus ergo « gnosticus » in ipsis Scripturis conse-
nit, qui verbis et factis traditionem Domini se-
quitur, et quas in iisdem querit Scripturis demon-
strationes invenit.

Quod si quis objecerit cognitionem, γνῶσιν, ut
Scriptura loquitur « inflare, » φυσιοῦν, respondet
Clemens hoc verbo significari « magnifice et vere
sentire³². » Et id quidem alii Scripturæ locis sta-
bilitum esse demonstrat. Cum ergo magnifica et
vera sit sacra Scripturæ cognitione, nullus certe ulla
unquam de causa neque illam depravare aut cor-
rumpere, neque cupiditat vanægloriarum inser-
viendo, ecclesiasticam regulam furari debet. Quapropter
nechæretici hujuscemodi crimini conseui, nec
alii ab iis decepti, in regnum intrabunt celorum.
Non enim habent veram Dominicæ traditionis clau-
sim, sed quidam falsam, qua, exciso Ecclesiæ
ostio et perfosso illius œnoro, veritatis cancellos
transgreduntur.

Hinc Clemens probat omnes illos hæreticos suisse
vera longe recentiores Ecclesia, quæ et catholica
et universalis esse debet, et una tantum esse po-
test. Illius autem eminentia constructionisque prin-
cipium, cætera omnia superans, unitate sua sum-
datur et constituitur³³. Verum hæreses ex suis
auctoribus, locis, gente, dogmatibus, aut per-
versis actibus nomen sortitæ sunt. Denique auctor
doceat Mosaica de mundis et immundis ani-
malibus lege fideles, Judæos atque hæreticos de-
signari; ac postquam de modo quo hi libri scripti
sunt, eorumque titulo breviter disseruit, huic li-
bro, alium tamen adhuc promittendo, impone
coronidem³⁴.

²¹ p. 748. ²² p. 749. ²³ p. 750 et seq. ²⁴ p. 753. ²⁵ p. 754, 756. ²⁶ ibid. ²⁷ p. 757. ²⁸ p. 758,
759. ²⁹ p. 760. ³⁰ p. 761. ³¹ p. 762. ³² p. 763. ³³ p. 764. ³⁴ p. 765. ³⁵ p. 766.

CAPUT II.

De horum librorum auctore, et ætate, quasque ob causas conscripti; de illorum argu-
mento, et singulari, qua compositi sunt, methodo, de eorum titulo, manuscriptis codi-
cibus, locis corruptis, Latina interpretatione, commentariis, observationibus, variisque
editionibus.

ARTICULUS PRIMUS.

Clementem Alexandrinum verum esse horum librum auctorem, et quo tempore illos scripsit.

Certum plane est, atque intet omnes prorsus constat Clementem Alexandrinum horumce septem Stromatum librorum veruni parentem esse et au-
ctorem. Nam præterquam quod hi libri ab anti-
quissimis et recentioribus scriptoribus Eusebio ²⁶,
Hieronymo ²⁷, Epiphanius ²⁸, Cyrillo Alexandrino ²⁹,
Photio ³⁰, aliisque quamplurimi eidem Clementi
constantissime ascribuntur; ex iis quidam, ac
præsertim Eusebius ³¹ Epiphaniusque ³² varia ex
iisdem libris fragmenta, que in illis etiamnum re-
perire est, totidem saepè verbis transcripserunt.
Quid vero, quod ipsem Clemens noster cum ibi-
dem suam ad Græcos Admonitionem et scriptos a
se Pædagogi libros laudavit ³³, illorum se paren-
tein esse aperte prodidit, palamque testificatus est?

Ex hoc autem eodem Clementis nostri testimo-
nio insuper colligimus eum huic operi manum non
admovisse, nisi post editas a se cum Admonitionis,
tum Pædagogi commentationes. Has autem illis
Stromatum libris non longo admodum temporis in-
tervallo anteivisse haud plane insinuo, ut nobis
videtur, argumento ex mutua illorum inter se con-
nexione deducto confici posse persuasum omnino
habemus. Verum quo re ipsa tempore Stromatum
libri in lucem prodierint, si quæras, id ex Euse-
bio discere poteris. De his quippe sic ille pronun-
tiat: « Hinc porro Clemens in primo Στρωματών libro ordinem temporum describens, obitu imper-
atoris Commodi computationem suam circumscri-
bit. Ex quo apparet Severi Angusti, cuius nunc
tempora exponimus, principatu bæc volumina ab
eo suis elaborata ». Et re quidem vera in pri-
mo Stromatum libro illam Romanorum imperato-
rum chronographiam, ab auctore nostro editam,
Commodi morte concludi nunc etiam legimus ³⁴.
Atqui anno Christi 192 desinente occisus est Com-
modus, et in illius locum sufficitus Pertinax tres
tantum menses imperasse perhibetur. Huic autem
Severus successit: quo quidem imperante, Clementem
his conscribendis Stromatum libris operam dedisse
haud immerito Eusebius asseverat. Et vero
ille ipse alibi ³⁵ euudem Clementem nostrum his,
ut diximus ³⁶, anumerat scriptoribus, qui ante
Victoris summi pontificis tempus divinitatem Christi
Domini contra hæreticos strenue propugnarunt. At
Victor eodem quo Commodus interfactus est anno
192 summo pontificatu inaugurus, eum cum vita
anno 201 deposuisse perhibetur. De aliis autem,
quam de Protreptico, vel Pædagogi, vel Stromatum
sive singulis, sive omnibus simul libris Eusebius
intelligi non potest. Denique certum est primum
Stromatum librum a Clemente nostro post Commodi
imperatoris mortem **I 34** compositum fuisse. Ad
alios autem, qui tanta tamque varia eruditione re-

A ferti sunt, perficiendus, otio sane et tempore opus
illi fuit. In iis siquidem spuria quædam scriptorum
opera secernuntur a veris, ac bene innumera omnis
generis auctorum testimonia, imo et poetarum car-
mina, totidem verbis describuntur. Verum ea om-
nia Clementem memoria tenuisse, nec relectis au-
ctorum operibus, illa ex tempore tam fideliter
transcripsisse quis facile sibi persuadebit?

Quid vero, quod ipsem Clemens cum hos libros
coniceret, se nondum quidem ætate proiectum,
sed memorie non adeo tenacis fuisse proficitur:
ut tot scriptorum loca totidem ipsorum verbis ad
libitum reddere potuerit? Audi, quæso, illius verba:
« Mihi, inquit, ad senectutem reconduntur monu-
menta, oblivionis medicamentum ». Et rursus
postea: « Multa autem recte scio effluxisse propter
longitudinem temporis, ut quæ absque scriptis
effugerint. Unde memorie meæ imbecillitatem sub-
levans, expositionem certis capitib[us] constantem,
salutare memorie monumentum mihi comparans,
hac necessario usus sumi descriptione. Sunt ergo
quædam quorum ne recordati quidem sunnus; erat
enim apud viros beatos magna quædam vis. Sunt
etiam quæ non adnotata, quæ, cum tempore inan-
sissent, nunc effugerunt; aliqua autem, quæ ex-
stinguebantur, ut quæ flacciderent in ipsa cogita-
tione ». Verum hæc summae et singulari Clementis,
ingenii sui viribus, ac multo magis senectutis suæ
infirmitatis diffidentis, modestiae si tribuenda cen-
ses, non refragabimur.

Porro autem quia Severus, imperii sui initio nec
Christianis insensus, nec eos palam insectatus esse
memoratur, per illa certe ecclesiasticae pacis tem-
pora videtur Clemens potuisse, huic tametsi prope-
modum immenso operi supremam manum impo-
nere. Tunc enimvero et libros, quibus indigebat,
penes se habere, et illos in iis, quæ memoria ipsi
non suggereret, haud difficiliter adire poterat.
Deinde vero plurima, quæ ex doctissimis suis
præceptoribus, iisque summaria eruditio[n]is viris au-
diuerat, hosce in commentarios se concessisse testa-
tur, ac proinde paucioribus procul dubio libris,
nec inventu plane difficultibus, eguisse credendum
est. Denique eodem præceptores suos, et in vivis
adhuc esse, et gratas eis fore lucubrationes suas,
haud obscurè significat: « Recte autem scio, inquie-
hat ille, fore ut exsultent, noui hac dico letari expo-
sitione, sed sola ea observatione, quæ est in adno-
tatione ». Vero itaque simillimum est hæc Stromata
circa annum 194 a Clemente edita, et publici facta
fuisse juris. Et certe Eusebius in Chronico ad quin-
tum Severiani imperii, hoc est Christi 198 annum,
hæc habet: « Clemens multa et varia conscri-
psit ». Quo quidem loquendi modo hos Stromatum
libros, qui præcipuum opus illius erant, potissimum
designari, atque eos pro solito Eusebii more, non
eo reapse anno, sed illud circiter tempus scriptos
fuisse adnotari nullus jure merito inficiabitur.

²⁶ lib. v Hist., c. 41, et lib. vi, c. 13. ²⁷ lib. De script. eccles., § 10, et epist. 24, ad Mag. ²⁸ Ad
hæres. 32, § 6. ²⁹ lib. vi, p. 205; lib. vii Cont. Jul., p. 230. ³⁰ Biblioth. cod. 3. ³¹ lib. iii Hist., c.
29 et 30, et lib. v, c. 41, et sæpius lib. De præpar. evang. ³² hæres. 32, § 4. ³³ Strom., lib. vii, p.
711; lib. vi, p. 616. ³⁴ Euseb., lib. vi Hist., c. 6. ³⁵ Strom. lib. i, p. 139. ³⁶ Euseb. lib. v Hist.,
c. 28, p. 196. ³⁷ supr. dissert. 3, c. 1, art. 2. ³⁸ l. i, p. 274. ³⁹ p. 276. ⁴⁰ lib. i Strom., p. 225.
⁴¹ in Chron. ad ann. 2220.

At aliquos, quominus huic sententiae suum tam facile praebeant assensum, illud forsitan morabitur, quod de martyribus longa his in libris instituatur disputatio. In illo siquidem cum Clemens tam fuisse probet Christianos a paganis immerito vexari, torqueri et crudelissimis suppliciis affici, nonne his ille sermonibus innuit se haec sua tum scripsisse *Stromata*, cum Severus imperator in Christianos dirius senviret, atque adversus eos acerbius grassaret? Equis enim, inquit, aliud nisi hanc Severianam crudelitatem et senvitiam hanc Clementis nostri verba indicant! « Nobis autem sunt quotidianie redundantes martyrum fontes, qui nostris spectant oculis, qui torrentur, torquentur, et capite truncantur »²²? Non minimi sane videtur esse momenti istud argumentum. Responderi tamen potest praecipuum Clementis, ita de martyrio disputationis, scopum esse insulsum refellere quorundam haereticorum errorum, qui martyrium penitus proscribant et aspernabantur. Quamobrem maximis illud laudibus extollit, ac summum Christianae perfectionis apicem in eo positum esse demonstrat. Multos porro martyrio ex hac vita quotidie mihi grasse non ideo dicere videtur, quod tum Severiana persecutio immanius senviret, sed quia iis etiam ecclesiasticae pacis temporibus quamplures martyrii palmarum consequerantur.

Si quis tamen hac ratione persuasus *Stromatum* libros sub Severiani imperii finem editos esse contendit, sua ipsum, per nos licet, sententia maneat. At is, queso, meminerit eos cum *Admonitione* ad gentes, et tribus *Pædagogi* libris, ita, ut diximus, esse connexos, ut non ita longum inter has omnes auctoris nostri lucubrationes spatium temporis intercesserit.

ARTICULUS II.

Quibus rationibus impulsus Clemens hos libros scripsit, quoniam eorum argumentum, et quam singulari modo ac methodo compositi fuerint.

Quamvis Clemens in superioribus libris promisisset fore ut hos ederet *Stromatum* commentarios, perfectis tamen illis prioribus libris, utrum fidem liberaret suam dubium et incertum se adhuc haesisse profiteretur. Subdubitabat enim utrum in his *Stromatum* libris sacra religionis nostræ mysteria paganis divulgare fas sibi esset, que indignis illis hominibus, ne ea more solito irridenter, occultari debebant. Quamobrem: « Hæc mihi, inquit, erant impedimento, quominus scriberem, et nunc adhuc vereor, ut ait, ante porcos jacere margaritas, ne eas concilient pedibus, et conversi nos frangant »²³. Verumtamen quia Christus que in auctore atque in parabolis dixerat, hæc si « non omnibus passim », saltem « quibus oportet »²⁴, aperte et palam prædicari præcepit, hinc Clemens ad hosce libros conscribendos animum se appulisse testificatur. Deinde vero absurdum omnino esse censebat Christiano homini, veritatem annuntianti, utiles et quamplurimi profuturas lucubrationes publicandi omnem proorsus negari facultatem, que paganis hominibus fabulas, maledicta, ac res impias et obscenas scribentibus īpnū data fuerat »²⁵.

Ad has quoque cōmentationes perficiendas alia eum ratio impulit »²⁶; nimis ut illæ sibi essent haud dubie ad virtutem stimulus et incentivum, atque tradita in eis veræ pīxe doctrinæ placita si sibi aliisve aliquando excederent, eorumdem librorum lectione in memoriam possent facile revoari »²⁷.

Præcipua vero, et quæ ex toto opere colligitur, haec illius publicandi causa fuit, ut veram sinceramque Christianæ fidei doctrinam contra paganos, præsertim philosophorum, et haereticorum no-

A strorum 135 errores tueretur, ac quæ ex eorumdem philosophorum dogmatibus Christiano homini rejienda et assumenda essent, patet faceret.

Ad haec vero, postquam in sua ad Græcos *Admonitione* impias ethni corum superstitiones funditus evertisset, postquam tribus *Pædagogi* libris illis, qui Christianæ religioni nomen recens dederant, primis inbusset illius præceptis, necessarium sibi esse duxit manifestum ipsis facere in quo sita sit summa, ad quain semper contendere debent, ejusdem Christianæ religionis perfectio.

In his enim demonstrandis Clemens totus incombuit, et ad ea probanda, quibus potest, validioribus ex sacra Scriptura, atque scriptorum cum Christianorum tum profanorum auctoritate et testimonio petitis rationum firmamentis uitum. Et hic quidem est illius in his omnibus *Stromatum* libris scopus, atque eorumdem librorum, ut ex exhibita a nobis illorum analysis liquet, materies et argumentum.

Ne autem mysteria nostra hominibus profani clarius divulgando, in eum, quem declinare volbat, scopulum imprudenter offendere, singulari prorsus arte et methodo hocce opus conciunavit:

« Sunt enim, inquit ille, nostra, ut saepe diximus, commentaria propter eos, qui impudenter ac imperte ad ea legenda sunt accessuri, varia, et, ut ipsum nomen indicat, contexta, ab uno ad alium continens transeuntia, et per verborum quidem seriem ac contextum aliud significantia, aliud vero indicantia..... inveniet enim scriptura unum, qui sit eam intellecturus »²⁸. Rursus autem alibi quem in modum, quave methodo hos scripserit libros, sic ille explicat: « Atque in prato quidem, qui varie florent flores, et in horto arborum plantatio, non est separata per unamquamque speciem eorum, quæ sunt alterius generis, etiamque quidam eruditis varie decerpitis collectaneis, prata, et heliconas, et favos, et peplos conscripserint: sed iis quæ, prout occasio scese obtulit, mihi venerunt in mente, et neque ordine, neque dictione sunt expurgata, sed de industria dispersa sunt, permixta nobis instar prati variata est *Stromatum* descriptio: ἡ τῶν Στρωμάτων ὑποτύπως »²⁹. Et vero his in libris ipsam sacra nostræ doctrinæ, ac mysteriorum sacrariorum explanationem ita cum philosophicorum, atque etiam poetorum, aliorumque dogmatum explicatione Clemens permisit, sic sermones suos saepe sepius intersecat, sic data opera a proposito suo hand infrequenter digreditur, sic ab uno argumento ad alium quandoque transit, et posthac ad prius revertitur; ut in iis publicandis nihil plane a profano et ethnico, quantumvis moroso, et Christianis infenso hominile pertunescentium habuerit. Quamobrem paulo post hujuscem operis initium, de illo hunc loquitur in modum: « Sunt autem quedam etiam, que mihi tacite significavit scriptura: et in aliis quidem insistet, alia vero tantum dicet; conahitur autem et celans dicere, et occultans aperire, et lacens ostendere »³⁰. Quid enim, queso, aliud haec verba sonant, quam quod ille in quibusdam diutius insistent, ea fusiū explicabit; quædam vero nude et simpliciter dicet; ita tamen ut dicendo ethnicum hominem celet, et eum celando eadem aperiat Christianis, ac ipsis solis manifesta faciat?

Quid vero, quod et eodem ille in libro aperie declarat, a se non solum difficultiora religionis nostræ mysteria, sed ipsa etiam fidei semina cum veris philosophorum placitis in hunc involti et implicari modum, quo ea Christianis tantummodo patellant, et ab illis solis agnoscantur? Περιέχουσι οἱ Στρωμάτεις ἀναμεμηγμένην τὴν ἀλήθευτα τοις φιλοσοφίας δόγματος μᾶλλον δὲ ἐγκεκαλύμμενην καὶ ἐπικεχρυμμένην, καθάπερ τῷ λεπύρῳ τὸ ἔδωλον

²² lib. II Strom., p. 414. ²³ lib. I Strom., p. 297. ²⁴ ibid. ²⁵ ibid. p. 269. ²⁶ I. vi, p. 617. ²⁷ I. 4 p. 276. ²⁸ lib. IV Strom., p. 475. ²⁹ I. vi, p. 617.

³⁰ I. I, p. 276.

τοῦ καρούν. Ἀρμόσει γάρ, οἵματι, τῆς ἀληθείας τὰ στέρματα μόνοις φυλάσσεται τοῖς τῆς πτώσεως γεωργοῖς. Continebunt autem *Stromata* admistam veritatem philosophiae decretis, vel potius cooperatam et absconsam, sicut testa operitur id quod est in uoce esculentum. Fidei enim semina solis, ut existimo, convenit servari illae agricolis¹¹. Atque, ut cetera taceamus, rursum ille sub libri septimi finem ait se hocce opus perfecisse, « hic et illie interspersis dogmatibus, ut a qualibet eorum qui mysteriis non sunt initiati, non facile possint inventari sanctæ traditiones¹². » Quid quidem ille ibidem uberiori enucleat, fusisque his prosecutus verbis: « Sunt autem libri *Stromatum*, οἱ *Στρωματεῖς*, utique similes non illis elaboratis horitis, in quibus sunt arbores et plantæ, in certum ordinem ad delectandos oculos digestæ; sed alieni potius spiso et umbruso monti, in quo simul sunt plantæ: cupressi et platani, laurus et hedera, malii et oleæ, et sic; ita ut de industria fertilium simul et non fertilium plantæ arborum sint commixtæ, cum propter eos, qui pulchra et matura subripiunt et sufficiantur, latere id velit scriptura..... Neque ergo ordinem, neque dictiōnēm spectant libri *Stromatum*, οἱ *Στρωματεῖς*¹³. »

Quam autem haec scribendi ratio feliciter ei cesserit, inde colligas, quod Origenes, teste Hieronymo, illam postea imitatus fuerit: « Hunc, inquit, imitatus Origenes, decem scripsit Stromateus. Christianorum et philosophorum inter se sententias comparans, et omnia nostra religionis dogmata de Platone, Aristotele, Numenio, Cornutoque confirmans¹⁴. »

ARTICULUS III.

De rero huiusc operis titulo, de illius integritate, atque in libros et capita divisione, stylo, elegancia, utilitate, variaque eruditione.

Ex hac tam singulri, sicut dictum est, scribendi methodo, et mira argumentorum, ullo absque ordine, sed permiste et confuse congestorum, varietate haud prorsus immerito colligi potest hosce libros a Clemente nostro *Στρωματεῖς*, quemadmodum ex superioris citatis ejus verbis liquet, inscriptos fuisse. Si quis vero alios prater ipsummet Clementem hujus inscriptionis testes desideret, is certe Eusebium audiat, hunc titulum, et totius operis argumentum, atque etiam scriptioñis genus diserte explicante: « Porro in τοῖς *Στρωματέων* non solum ex sacris litteris plurimos inserunt flosculos, verum etiam ex gentilium libris, si quid forte ab illis commode dictum est, commemorat; varias Græcorum simul ac barbarorum explicans opiniones, quæ apud multos illorum leguntur; falsa quoque hæresiarcharum dogmata coargens. Ad hæc multiplices recenset historias, uberrimam nobis promiscue eruditioñis materialm subministrans. His omnibus philosophorum quoque opinioñes intermiscent. Proinde admodum argumento convenientem, *Στρωματέων* titulum libris suis indicat¹⁵. » Unde et paulo supra de horum librorum inscriptione sic ille haud dubitanter pronuntiat: « Exstant ejus octo *Στρωματέων* libri, quos ipse inscripsit: Τίτου Φλαδίου Κλήμεντος τῶν 136 κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων *Στρωματεῖς*. Titi Flavii Clementis de vera philosophia commentatorum, qui ad scientiam pertinent, *Στρωματεῖς*¹⁶. » Non dubitavit itaque Eusebius hunc verum germanumque esse hujusce Clementini operis titulum. Nec immerito quidem. Photius etenim in veteri quadam codice hanc plane similem et in-

A legram illius inscriptionem se invenisse assert¹⁷: « Reperi autem, inquit, in vetere quadam exemplari, ἐν τίνι παλαιῷ βιβλίῳ, hoc opus non solum *Στρωματεῖς* inscriptum, sed integre ad hanc modum: Τίτου Φλαδίου Κλήμεντος, πρεσβύτερου Ἀλεξανδρεῖας, τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων *Στρωματέων*, α., β., γ. etc. Titi Flavii Clementis, presbyteri Alexandrini, gnosticarum secundum veram philosophiam commentatorum *Stromatum* primus, secundus, tertius, etc., liber¹⁸. » Hanc itaque veram et sinceram esse hujus operis epigraphen, illi ab ipsomet suo auctore inditam, in dubium vix a quoquā jure merito vocari posse arbitramur. Et vero ille ipse cumdem librorum suorum titulum nobis his alicubi exhibet verbis: « Όδε δὴ ἔτος ὅμοι καὶ ἔδομος ἡμῖν τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων *Στρωματεῖς*. » Ille autem sextus simul et septimus libri commentatorum, veræ philosophiae cognitionem informantum *Stromatum*¹⁹.

A Clemente igitur si alibi hi libri simpliciter τῶν ὑπομνημάτων *Στρωματεῖς*, aut adhuc simplicius ab ipso²⁰, et Cyrillo Alexandrino²¹, aliisque Græcis scriptoribus, *Στρωματεῖς*, ac *Στρωματεύς*, vel ab aliis Latinis auctoribus *Stromatum* libri vocantur²², id sane brevitatis causa factum esse quis ambigat?

Porro autem certum quoque videtur nomen pluri-
rale οἱ *Στρωματεῖς* a singulari *Στρωματεὺς* iuxta Clementis nostri sensum et mentem derivari. Non enim minus frequenter hoc singulari nomine, quam plurali ad libri nimirum primi, secundi, tertii et quarti finem utitur²³. Quid vero, quondam utrumque verbum indiscriminatim, et eodem plane significatu adhibet? Ad libri siquidem septimi calcem easdem voces οἱ *Στρωματεῖς* et τὸν ἔδομον *Στρωματεύτα* idem omnino sonare cūlibet legenti planum erit et manifestum.

Quid autem hæc nomina significant, si roges, tibi pro more nostro candide et ingenuo respondebimus nos prorsus recedere a quorundam sententia, qui putant iis significari *stromatum* et stragulorum opificem. Nihil enim magis Clementis menti adversari nobis videtur. Suos quippe libros cum prato, ac spiso, umbrosoque, quemadmodum dictum sunt, nemore cur, queso, ipse composit, nisi quia illi tanquam stromata et stragula erant, in quibus vera fidei nostræ documenta, sicut flores in prato, et in nemore arbores, confuse et permiste, ulloque sine ordine congesta seruntur?

Si quis autem quid præcise his nominibus a Clemente intelligatur, scire voluerit, is Pollucem adest, et ab eo discit inter ea, quorum in conviviis olim usus erat, reponi ὑπαγκώνια, *Στρώματα*, *περιστρώματα*, *ὑποστρώματα*, *cubitalia*, *strata*, *peristromata*, et *substrata*²⁴. Alibi vero ubi, quo vestium rependendarum vasa, arcæ, vel armaria nomine appellentur, explicat, ibi tradit quæ veteres vestimenta stratalia vocabant, hæc a recentioribus *Στρωματεῖς*, in quibus strata illa deponebantur nuncupari: « Άθεοι πατεῖσθοι ἡμάτια *Στρωματώδεσμα*, ταῦθ' οἱ νεώτεροι *Στρωματεῖς* ἔλεγον, ἐν οἷς, ὡς μὲν τονομα δῆλοι, τὰ *Στρώματα* ἀπετίθεντο. Δηλοὶ δὲ οὖτι καὶ τὰς ἄλλας ἔσθῆτας. » Quæ autem veteres vestimenta stratalia, recentiores calcitras vocaverunt, et in quibus, ut nomine indicat, strata illa deponebantur; certum tamen quod et vestes aliae²⁵. » Rursus autem ubi adhuc de ipsis vestium vasibus disserit, hæc ille habet: Καὶ *Στρωματεύς* δέ. Ἀπολλόδωρός τε ὁ Γελῶς ἐν *Ψευδαλαρτι* ἐφη: Μάχαιρα, λόγχης *Στρωματεύς* δέ ὁ Ἀπολλόδωρος *Καρυστίος Ἀγαθευργετούτης*. Τοὺς *Στρωματεῖς* έλευσεν. « Παῖς et stragula. Apollodorus

¹¹ I. i, p. 278. ¹² I. vii, p. 766. ¹³ ibid. ¹⁴ Hier., epist. 84 ad Magn., orat. et in Daniel. ¹⁵ Euseb., I. vi Hist., c. 13. ¹⁶ ibid. ¹⁷ Biblioth. cod. iii. ¹⁸ I. vi, p. 616. ¹⁹ I. iv, p. 475, et I. vi, p. 617. ²⁰ Cyril., I. vii Contr. Julian., p. 230. ²¹ Hier., epist. 54 ad Mag. ²² p. 357, 325, 473, 615. ²³ Pollux, I. vi, p. 272. ²⁴ idem, I. vii, c. 19, p. 344.

enim Gelous in *Pseudoajace* dixit: Gladius, cuspis et stragula; Apollodorus autem Caristius in *Beneſium rependente*: Strigulas dissuebant¹⁸. » Postremo ipse observat verbum στρώματα apud Antiphanem et Sophoclem pro lectis inveniri¹⁹.

Ex his itaque liquet voces στρώματα et στρωματεῖς sripius pro arca et vase, vel, si velis, pro sacco, in quo vestimenta varie contexta reponebantur, atque aliquando pro ipsismet illis vestimentis, vel variis diversique coloris tapetibus accipi. At nomen στρωματεῖς si priori tantum sensu a Clemente usurpatum fuisse contendas, haud ægre nos in sententiam tuam pertrahes. Animum tamen advertas velim de vocis ab auctore aliquo usurpatæ significacione non esse litigandum, ubi ille quid ea voce intellexerit haud obscure declarat. Quoniam ergo Clemens libros suos cum prato et spiso nemore, variis floribus et arboribus, nullo ordine permisit, consito comparat, quid titulo στρωματεῖς ipsis inscripto sibi velit, haud ita difficiliter intelligitur.

Cæterum de Græca illa voce, quam alii Latine opus varie contextum, alii Miscellanea, alii denique plurimi, Græco nomine retento, Stromata appellaverunt, vides Casaubonum in suis ad Atheneum Animadversionibus²⁰.

Plures porro ante Clementem nostrum scriptores operibus suis nomen στρωματεῖς pro titulo posuisse testatum Gellius facit²¹. Eusebius vero testimoniū nobis protulit, desumptum ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου στρωματέων, « ex Plutarchi stromatisbus²². » Eo itaque lubentius Clemens hunc libris suis titulum inscripsit, quo id et paganis usitatus, et suo proposito aptius convenientiusque esse noverat.

De sincero hujus operis titulo certior forsitan ferri posset sententia, si illud integrum esset et perfectum. At jam a longo tempore capite truncatum, sua inscriptione et principio caret; neque illud ullus manuscriptus codex hactenus resarcire ac restituere potuit. Ex hoc enim exordio, si adhuc existaret, compertum utique habememus, et quæ fuerit horum librorum inscriptio, let cui illos Clemens nuncupaverit. De hac autem jactura eo minus dolendum, quo aliunde, ut vidimus²³, facilius reprehendere possumus, pauca admodum ex libri primi initio fuisse aut deleta aut avulsa. Ex iis si quidem, quæ supersunt, liquido colligimus, nihil ibi nisi unum aut alteram phrasim tantum desiderari.

Multo igitur magis graviora sunt eorum, quæ in septimi libri fine auctor noster scripturum se esse promiserat, damna atque detrimenta. Ibi enin vero ille pollicetur fore ut aliud de his, quæ sibi dicenda adhuc erant, librum conficeret: « Atque adeo post hunc septimum librum *Stromatum*, de his quæ deinceps sequuntur, aliud sumamus exordium²⁴. » An tamen Clementi per otium, atque etiam per diram, tunc sæuentium in Christianos tyrannorum persecutionem promissis stare licuerit, haud ita certum est.

Scimus quidem septimo *Stromatum* libro alium in 137 editis subjungi. Sed hunc, uti suo loco demonstrabimus, spurius omnino et adulterinum esse nemo saepe non ultra fatetur. Quorundam vero opinio est a Clemente, ut fidem suam liberaret, editum fuisse librum octavum, quem alio titulo: *Quis dives salvetur* inscriptum esse arbitratur. Utrum autem vera sit hæc sententia, nos infra opportunitiori loco examinabimus.

Nullus porro dubitandi locus est totum hoc opus ab ipsomet auctore suo varios in libros fuisse divisum²⁵. Nam præterquam quod primus liber in quinto citatus legitur, id præterea ex cujusque libri fine adeo clarum et apertum est, ut qui id probare

A tentaverit, is meridiano et clarissimo soli lucem inferre voluisse videatur.

Quapropter de hac operis in septem libros divisione illud tantum observare juvat, eam nulla alia arte a Clemente factam, nisi propter nimiam, et ille testatur²⁶, prolixioris orationis et argumentorum longitudinem. Tertio etenim libro ipse hac in verba finem imponit: « Suscepta a nobis disputatio nos longius, quam par sit, abduxit; et orationem fecit prolixiorem. Unde tertius quoque liber Stromateus eorum, quæ sunt de philosophia monumentorum, hunc finem habeat. » Prius vero ad secundi libri calcem: « Terminetur hic quoque, inquit, secunda, quæ στρωματεύς dicitur disputatio propter proximitatem capitum: διὰ τὸ μῆκός τε καὶ τάχη, κερδαλῶν²⁷. »

Neque tamen quis inde, queso, concludat hos libros ab illo varia distributos fuisse in capita. Constat enim tam ex ipsis manuscriptis codicibus, quam sola vel levissima operis lectione, nullam plane in eo esse caput distinctionem. Quociret hoc κερδαλῶν nomen nibil aliud, quam argumenta absque ulla orationis diversas in partes distributione a Clemente pertractata ibi significat.

Si quis tamen in nova harum commentationis editione illas diversa in capita, aut sectiones, et articulos partiretur, hic procul dubio lectoribus omnibus perquam maxime utilem operam navaret. Nescii quidem non sumus propter ipsam argumenta, sibi invicem promiscue et confuse, ut diximus, inserta, ac sæpiissime interrupta et interrata, hoc factu esse difficultum. Sed cum hæ difficultates soletis ingeniosisque hominis labore rari possint, hinc certe quo id difficultius est, eo magis necessarium videtur.

Hæc porro si aliquando fiat hujus operis in epita divisio, importunum molestissimumque omnibus in eo legendo, propter maximam cum argumentorum confusionem, tum styli obscuritatem, tedium minuet plane et levabit. Quam obscurum enim ac spinosum sit Clementis in toto hoc opere scribendi genus, nemo sane est, qui, nobis omnino silentibus, illud per voluntando, confessim non sentiat. Neque tamen auctoris nostri negligenter vel incuriae illas miniæ comptæ et elegantis orationis tenebras et ambages ascribendas esse putamus. Nam eas ille, quemadmodum et rerum ipsorum confusionem, de industria ideo adhibuisse, immo et affectasse aperte, ut diximus, declarat; ne clariori sermonis genere sacra religionis nostræ mystera, quæ paganis occultare volebat, omnibus evidenter patenter. Deinde vero cur elegans orationis ornatum contempserit, hanc in toto operis fine adhuc profert rationem: « Neque ergo ordinem, neque dictiōnē spectant libri *Stromatum*, οὐτ' οὐν τῆς τάξεως, οὐτε τῆς φράσεως στρωματεύς; cum etiam Græci de industria volunt adesse ornatum dictiōnēs, et latenter, non ut rei iubet natura, dogmata inserant; hoc agentes, ut si eorum scripta legant sint laboriosi et acres ad inveniendum²⁸. » Eas ob causas non semel Clemens profitetur se in hoc opere eloquentiam, orationisque ornatum fugisse²⁹; quem tamen, Photio optimo judice, in superioribus libris ab eo non sine studio et arte adhibitum fuisse observavimus.

Quamvis autem nullis eloquentiae floribus compiti ornati sint hi libri, immo vero etiam si nullo ordine digesta argumentorum, uti dictum est, varietas, illorumque confusio summas legentibus difficultates, molestissimumque tedium sæpiissime affrant; tamen ea omnia nullo unquam modo obscurant, quominus illi Christianis plurimum proficiunt. Quanto enim in pretio, et quam utilis ab our-

¹⁸ idem, l. x, c. 31, p. 489. ¹⁹ eod. l. c. 9, p. 466. ²⁰ Casaub. in Athen., l. i Deipnosph., c. 4, p. 15. ²¹ Gel. in prefat. Noct. Attic. ²² Euseb. l. i. Præpar. evang., c. 7. ²³ Sup. c., art. 4. ²⁴ l. vii, p. 767. ²⁵ l. p. 276 et 293, l. ii, p. 359.

nibus haberentur, locupletissimus nobis testis est Eusebius, qui eos suo tempore adeo vulgatos communesque fuisse asserit, ut singulorum manibus versarentur. Quapropter ubi ille quoddam eorum fragmentum exhibet, plura a Clemente laudata veterum auctorum testimonia consulto prætermitit: «Quorum,» ut ille ait, «verba subjungere plane supervacaneum sit, cum ipsorum Clementis scriptorum quisvis copiam habeat¹¹.»

Quid vero, quod et ipse Clemens hos libros cum agro omnibus herbis feraci contendit¹², atque ex iis, si attente et accurate legantur, uberrimum fructuum segetem non sine voluptate meti posseasseverat? Quod quidem alia eorumdem librorum cum nemore spiso et umbruso instituta ab ipso comparatione luculenter confirmatur. Ex hac siquidem densa et aspera, ut ille ait, silva: «Cum vivaridices sumpererit, et alibi insuruerit agricola, pulchrum hortum efficiat, et nemus amoenum¹³.» Et vero quantum ex his libris fructum et emolumentum percipere Christiani omnes possint, luculentiter ostendunt præcipua et summa, quæ adversus paganorum et hereticorum errores, atque in religionis nostræ defensionem, ac de maxima Christianæ vitæ perfectione argumenta pertractantur. Etenim ex his liquido intelligitur qua fuerit vera Christi doctrina, quam ipse Clemens a proximis apostolorum successoribus accepérat, quinque vix illius his primis Ecclesiæ sacerulis explicatius, quam ille scripto nobis transmisit.

Denique ut cætera laceamus, eamdem hujuscem operis utilitatem probat summa illius et omnigena, qua illud totum undique mirandum in modum effluit et redundat, doctrina et eruditio. Hæc singularis fere et omnibus micat in paginis, ut vel ex sola a nobis exhibita illius analysi perspicue demonstratur.

Quapropter scriptores cum antiqui, tum recentiores, summis hæc Stromata esserunt laudibus, ac proper hoc eximium et præcipuum Clementis opus cognomen Στρωματεύς ipsi impositum fuisse Theodoreus, Cassiodorus, aliisque testatum nobis fecerunt¹⁴.

138 ARTICULUS IV.

De manuscriptis hujuscem operis codicibus, et de quibusdam corruptis illius locis.

Mirum sane plurimis haud immerito videbitur manuscripts horum librorum Græcos codices, quorum numerus ob sumnam eorum utilitatem atque eruditionem crescere semper debebat, ea hominum negligentia periisse, ut ex innumeris propeinodum exemplaribus, quæ Eusebii tempore in omnium, uti dictum est¹⁵, erant manibus, vix unus et alter reperiatur. Sed hæc rerum humanarum sors et fortuna est, ut ea quæ meliora majoris sunt pretii, non longiori, imo sæpe breviori, quam alia, temporis spatio perseverent. In sua porro horum operum editione Hervetus unius tantummodo (incorrecti) codicis copiam se habuisse fatetur¹⁶. Nos vero in aliis, qua potius, majori diligentia, ubique sive nostra, sive amicorum cura perquirendis codicibus omnem pene operam perdidimus. Unum enim duntaxat in Clarenontano hujuscem regie urbis RR. PP. societatis Jesu collegio Græcum exemplar invenimus. At illud, summa Harduini, doctis omnibus notissimi, humanitate nobis suppeditatum, recenti manu in charta papyracea descriptum, capite sicuti in editis minutum est. Plures etiam in eo occurrunt librariorum amanuensium errores et lapsus, qui sine aliorum codicum auxilio vix a quoquam possunt

A emendari. Omnes tamen ex illo diversas ab editis lectiones sedulo collectas, publici aliquando, si per otium licet, juris faciemus, vel cum iis lubenti animo communicabimus, qui novæ horum Clementis Stromatum adornandæ editionis provinciam in se suscipere voluerint.

Tanta autem codicum Græca manu exaratorum penuria efficit, ut multi in hoc opere fœde corrupti, et explicatu difficultissimi, vixque ab ullo sahabiles loci legentibus scrupulosus occurrant. Nemini itaque nec injunctum nec forsitan inutile futurum arbitramur, si quanta sint in eis corrigendis difficultatum repagula patescentes, ad quosdam pro virili parte nostra emendandos aut enodandos aggrediamur. Primus itaque ex his, qui nobis sese offert, locus his exprimitur verbis: «Ἐπειδὴ μὴ μόνη ἡ παράδοσις καὶ πάνδημος τῷ γε αἰσθομένῳ τῆς μεγαλειότητος τοῦ λόγου ἐπικρυπτέον οὐν τὴν ἐν μυστηρίῳ λαλουμένην σοφίαν, ἢν ἐδίδαξεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.» Quoniam autem non sola traditio B est publica ei, qui sensit sermonis magnificentiam, occultanda est sapientia, que dicta est in mysterio, quam docuit Filius Dei¹⁷. Putat autem Hervetus huic Græco textui aliquid deesse, atque post verbum «magnificentiam» esse addendum: «sed etiam mystica.» Et re quidem ipsa hæc phrasis hiulca ac mutila videtur. Nihil tamen aliud in manuscripto nostro codice, quam in editione legimus. At etiamsi ibi aliquid librariorum oscitantia omnissimum fuerit, de illorum tamen incuria parum debemus esse solliciti. Nulla siquidem facta textus mutatione, mens auctoris nostri facile omnibus patet, et hic non plane obscurus videtur illius sensus: Duplex est sapientia seu Christianæ veritatis traditio: una quidem publica ei, qui sermonis, puta divini, sensit magnificentiam; altera vero, quam Filius Dei docuit, in mysterio tradita, et omnibus plane occultanda, nulli unquam divulganda est, nisi illi soli, qui non tantum linguam, sicut Isaías, sed artes etiam ab omni vitiâ labe puras castasque habuerit.

Neque etiam facilis Herveto visa est citatorum a Clemente nostro horum Euripidis carminum enumeratio:

Οὐ δεῖται γὰρ δὲ Θεός, εἰςερέστηστος δρόμος Θεός,
..... δοιδῶρος οὐδὲ δύστηροι λόροι¹⁸.

In suis enim atque ad hunc Clementis locum observationibus sibi subholere dicit post primum carmen aliquem esse hiatum: sed quid ibi deliciat, divinare se non posse. Ex Euripidis tamen tragœdia quæ Hercules furens inscribitur, illud scire facile poterat, si ad eam pro officio suo adire volisset. Duo quippe illa carmina sublato ab initio primi adverbio οὐ, et in secundi principio adjecta voce οὐδενὸς sic integra habentur¹⁹:

Δεῖται γὰρ

Οὐδερός δοιδῶρ.

Quorum hæc est Latina interpretatio:

Nam Deus, qui quidem revera Deus sit, indiget
Nullius. Poetarum hæc miseræ fabulæ sunt.

Theodorus autem Canterus frustra medicam manum adhibere voluit aliis quibusdam, descriptis a Clemente nostro Pindari carminibus: ἐν δρόμῳ²⁰, etc. Nam ille non satis animadverterat hæc ab Eusebio non solum eodem modo atque in nostra referri Clementinorum operum editione; verum etiam ea apud eundem Eusebium in metri formam, quod in Clementis editione factum non est, ita transcribi:

Ἐν δρόμῳ, ἐν θεῶρ τέρος,
Ἐκ μαῖς δὲ ματρὸς πτέρυξε διψώ.

Virum unum est ac deum genus,
Matre spiritum ambo hausimus ab una²¹.

¹¹ Euseb., l. x Præpar. evang. c. 2, p. 462. ¹² Strom. l. iv, p. 476, 477. ¹³ Strom. l. vii, p. 767.
¹² Theod., Epist. ad libros hær. fabul. et l. 1, c 8; Cassiod., De instit. divin. litter., c. 8. ¹⁴ art. sup.
¹³ Hervet. in sua edit. an. 1500, p. 323, 374. ¹⁵ lib. 1, p. 297. ¹⁶ l. v, p. 584. ¹⁷ carm. 1345.
¹⁴ l. v, p. 598. ¹⁸ Euseb., l. xiii Præpar. evang., c. 13, p. 675.

Neque aliqua sine observatione omitti a nobis possunt haec Clementis ⁹⁹, non Euphorionem et *Æschylum*, uti in editis perperam habetur, sed solum *Æschylum* citantis verba: ὁ τε Εὐφόρων, ὁ τε Αἰσχύλος, melius apud Eusebium sic exhiberi: ὁ τε Εὐφόρωνος, Αἰσχύλος ¹⁰⁰. Hic enim, Suida teste, Euphorionis fuit filius. In secundo autem ejusdem *Æschyli*, quem ibi Clemens describit versus, χ' ὅτι¹ idem Eusebius χρηστό representat.

Præterea vero ad metri umissum ab eodem Eu-

sebiorum sic restituntur alii Pindari versus²:

Τὸς Θεὸς; Ὁτι τὸ πᾶν.

καὶ πάντα.

Θεὸς ὁ πάντα τεῦχων βροτοῖς.

Quid Deus? Universum.

et rursus:

Deus omnia procreans mortalibus.

Herveti autem in versione nescio cujus osci-

tantia Latine redditum non fuit hoc secundum carmen. Utrumque tamen in ejusdem Pindari fra-

gimentis, si ea legere vācat, adhuc exhibendum vi-

debis.

At apud Eusebium non minus quam apud Cle-

mentem nostrum, adulterata sunt hæc, quæ dein-

cēps post unum et alterum paginam habentur ver-

ba: οἱ δὲ τοῦ χρυσοῦ γένους χρύσεις ἀριθμότατα,

καὶ πάντη ³. In Eusebii autem textu post ultimum verbum πάντη adjuctum legimus εἰς ⁴, quo majus hinc loco vulnus 139 infligitur. Quidam pro εἰς,

legendum putant εἰσὶν ίχνον, sed nullam hujuscus

correctionis afferunt rationem. Ut autem corruptio

et tenebrisco huic loco lux afferatur, observan-

dum est plures ibi Platonis locos totidem pene ver-

bis, perinde ac si unus idemque esset, a Clemente

nostro ibi proferri.

Primus enim Platonis locus in septimo illius *De*

republica libro habetur, ubi scribit eorum esse, qui

civitatem instituunt, « optimas hominum naturas

cogere, ut ad eam disciplinam, quam supra diximus

esse maximam, animum appellant, » etc., τὰς βελ-

τίστας φύσεις ⁵, etc.

Secundus ejusdem philosophi locus post duas

integras paginas occurrit, ubi ille de iis disputat

qui ad civitatis custodiam cogendi sunt, atque:

« Hæc, ut videtur, non erit testæ revolutio, sed

animi circumactus εἰς nocturno quodam die ad ve-

rum ejus, quod vere est, redditum, id est ad soli-

dam germanamque veritatis agitacionem; quam quidem

veram philosophiam esse dicenūs; » τοῦτο δῆ,

ως ἔστιν, οὐδὲ διτάχου ⁶, etc. Ex utroque autem

illo Platonis loco, quem Clemens noster, tanquam

unum et eundem, totidem verbis, uno aut altero,

ut fieri solet, tantum excepto, transcriptis ⁷,

continuo colligit illum existimasse eos, qui verae

philosophiæ sunt participes, aurei esse generis,

quemadmodum idem ipse Plato libro tertio *De re*

publica hæc in verba dixerat: « Εστὲ μὲν γάρ δὴ

πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει ἀδελφοί· ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς πλάτ-

τῶν, δοὺς μὲν ὑμῶν ίχνον ἀρχεῖν, χρυσὸν ἐν τῇ γε-

νέσει συνέμειεν αὐτοῖς. » Estus quidem omnes, qui

in civitate versamini, fratres; sed cum Deus for-

maret eos, vestrum qui ad imperandum idonei sunt,

aureum in generatione ipsis admisicuit ⁸. » Nihil autem Clemens inde, nisi quatuor sumpsit verba: « Εστὲ

μὲν δὴ πάντες ἀδελφοί, λέγων. Quibus ea continuo

suhūxiit, que adulterationis arguantur. At ea si

attente perpendas, facile intelliges in illis esse su-

periorum repetitionem, vel potius probationem,

atque idcirco illa Platonis revera esse debere, ac

forsitan ex alio illius libro excerpta, sed ab aman-

uensibus librariis sic deformata ac frēdata, ut in

pristinam veramque formam, nisi aut verus Pla-

A tonis locus, aut alii Clementis codices integri et saui reperiantur, vix a quoquam possint restituiri. Verumtamen hæc textus corruptiones omnino non prohibent, quominus percipiamus hunc esse Clementis sensum: Platonem scripsisse omnes, quæ veræ philosophiæ sunt participes, esse revera fratres et aurei generis. Qui autem sunt aurei generis, eos posse de omnibus accuratissime judicare.

Non facilis sane est corrigere citatos a Cle-

mente Epicharmi versus: ὁ θύγατερ αἵ αἵ ⁹, etc.

Quidam tamen in suis ad hunc locum scholiis illas

conjecturis suis euendare se posse credit: sed

verenur ne genuinos Epicharmi versus a se redi-

tos multis non probet. Ceterum cum Clemens

dixerit his Epicharmi idem, atque subjectis illis

a se Euripiðis carminibus significari, de illis

depravatione eo minus dolendum, quo di-

ciens eorumdem sensus ab Euripiðe ibi exhibuitur est.

Refert postea Clemens ex Herodoto Pythiam cuiusdam interroganti respondisse: Τό τε ἡρόθνα τῷ Θεῷ, καὶ τὸ ποιῆσαι, ἵστος γενέσθαι. « Λα θεός περι-
nde esse dicere ac facere ¹⁰. » Verum in Herodou editis hæc est, sed non iisdem plane verbis Pythie responsio, τὸ πειρθῆναι τῷ Θεῷ, καὶ τὸ ποιῆσαι, ἵστος δύναται, τοtentare Deum (seu Deum aliquod velle) idem est ac facere ¹¹. » Atque hanc lectio-
nem postulat Herodoti, et ipsiusmet etiam, si ac-
curate hic locus expendatur, Clementis proposita.
Similia enim, ac prope eadem Pythie hic con-
tendit esse illa Aristophanis verba: δύναται γη
τὸν τῷ δράμῳ τὸν νοεῖν; nec non et Parmenidis ver-
sum:

Τὸν τρόπον τοῦτον δύναται τοντοῦ καὶ στρατοῦ.

Herveti porro Latinam verborum Aristophanis versionem præpostore correxerunt ultime Clementinorum operum editionis praefecti. Nam opus ea Hervetus Latine reddiderat: « Tantumdem rati-
onē agitare, atque agere. » In illa quoque postrema eadem editione testimonium versusque Parmenidis, quæ in ea tamen Graece exhibentur, typographorum haud dubie oscitantia Latino ser-
mone reditta non fuerunt. Hoc autem carmen Latine significat: « Idem est mente agitare et esse. »

Ex illo itaque a Clemente citato Aristophanis et Parmenidis testimonio haud obscure colligitur, in ejusdem Clementis textu potius τὸ πειρθῆναι, ut apud Herodotum, quam τὸ τε ἡρόθνα τῷ, sicut in Clementis operum editione, legendum.

Ab auditore autem falsis ethnicorum erroribus præoccupato, veritatem ex puris sacrae Scriptura fontibus esse hauriendam, ut probet Clemens, au-
ctoritate utitur Platonis, qui « jubet agricolas non irrigare, neque aquam ab aliis sumere, nisi cum prius apud se foderint usque ad terram, quæ vir-
ginalis dicitur, ἢ ξηρή τῆς, » ait Clemens, παρθένου καλούμενης ¹². At observat Hervetus apud Pla-
tonem haberi μεχρὶ κεραμίδος γῆς, « usque ad ter-
ram, quæ creta dicitur. » Quamobrem in hoc Cle-
mentis loco aliquem suspicatur esse librariorum errorem, seque nihil prorsus de virginali terra alibi invenisse constitutus.

Verum quidem est apud Platonem non haberι μεχρὶ κεραμίδος, vel secundum alios codices κεραμίδος γῆς, « ad cretam usque, » ut redditus ejus inter-
pres, « sive figulinam terram ¹³. » Scimus etiam Plutarchum eadem Platonis verba sic retulisse: ξηρή τῆς κεραμίδος καλούμενης γῆς ¹⁴. Unde colligi potest non sanum forsitan esse omnino Platonis locum. Certum tamen videatur eum scripsisse κερ-

⁹⁹ I. v. p. 603. ¹⁰⁰ Euseb., loc. cit. p. 681. ¹ Clem., p. 610. ² Euseb., p. 688. ³ Clem., p. 612. ⁴ Euseb., p. 690. ⁵ Clem., ibid., p. 611. ⁶ Plato, l. vii *De repub.*, t. II, p. 519. ⁷ ibid. p. 521. ⁸ Clem., p. 614. ⁹ I. iii *De repub.*, p. 415. ¹⁰ I. vi, p. 620. ¹¹ p. 627. ¹² Herod., I. vi, Erato, p. 363, § 86. ¹³ Strom. I. ii, p. 274. ¹⁴ Plato, l. viii *De legib.*, t. III, p. 844. ¹⁵ Plutarch., init. libri *De vi-*
tando ære alieno, t. XXI, p. 827.

Digitized by Google

πειδος non autem παρθενου. Neque inde tamen nobis facile persuadetur hanc non esse veram genuinamque Clementis nostri vocem. Nulli siquidem dubitamus ab illo sensum potius Platonis quam verha exhiberi. Quapropter si nullus ibi ipsius memorie lapsus fuerit, vocem παρθενου potius quam κεραμίδος ab eo usurpatam credimus, tum quia utraque vox idem significat, quando quidem creta est terra, qua nemo unquam usus fuit; tum quia ea ψηφ ad suum de sacra Scriptura, quam ille, ut infra dicetur, cum Virgine Dripara alibi componit, propositum magis faciebat. Has porro voces παρθενου γῆς, quas Hervetus nullibi se legisse dicit, ab alio in suis ad Clementis nostri opera scholiis scire observatur in Nicandri *Alexipharmacis* reperiiri. Addamus obiter, si velis, alio sensu virginem terram a Tertulliano accipi pro terra nec pluvias rigata, nec imbribus secundata, ex qua Adam et Christus plasmati sunt: « Utique, inquit, illa terra virgo, nondum pluvias rigata, nec imbribus secundata, ex qua homo tunc primum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundum carnem ex virgine natus est ».

Stromatum suorum argumenta ubi paulo post Clemens explicat, ex illi, unum sic proponit: Καὶ τούτοις ἀντέσει πάνθ' ὅσα προτικονομηθῆναι καθήκεται; κατὰ 140 τὴν ὑπόπτικὴν θεωρίαν γνώσεως ». Quod in ultima editione sic Latine redditum est: « Et adversus ea dicet, quæcumque ante prophetiam contemplationem prius dispensata esse oportet. » Atque ita quidem Hervetus se prius ex Clementis Græcis Latina olim fecisse aperte declarat. Sed re matutinus expensa, pro ὑπόπτικην legendum esse ait ἐποπτικὴν θεωρίαν, hoc est « inspectivam seu speculatoriam contemplationem ». Vult enim Clementem ibi alludere ad mysteria Græcorum, quibus ea cum aspicere liceret, tunc, ut infra dicimus¹⁶, hi ἐποπτας vocabantur. Qui tamen posteriori horum *Stromatum* editioni præluerunt, spreta illa Herveti correctione, quæ sensui auctoris omnino consentanea ipsis forsitan non videbatur, verbum Græcum ὑπόπτικην, et Latinum « prophetam » censurum esse retinendum. Et vero in Graeco nostro manuscripto codice idem verbum habetur. Nihil ergo in textu Græco, nisi accedat major alterius cojusdam manuscripti auctoritas, quidquam mutandum est. Vox autem ὑπόπτικη qui ibi significet si roges, tibi respondebimus ὑπόπτος, teste Julio Polluce, non solum idem ac « suspectus », sed quandoque « inspiciens », significare. Quamobrem illius interpres verbum ὑπόπτοι Latinum « inspectores », reddidit. Atqui vox ὑπόπτικη si eo significatu accipi possit, hic Clementis locus in Latinum sermonem ita convertendus est: « Atque (sermo noster) ea indicabit quæcumque aut dispensari convenit ante insipientis seu inspectricis contemplationis cognitionem, γνώσεως ». Verbum enim ἀντέρω interdum « renuntio, denuntio et indico » significare certum est. Eo porro significatu illud, atque ipso, quo diximus, sensu vocem ὑπόπτικην ibi a Clemente usurpari ex his, quæ continuo ille subtexuit, et ipsismet, quæ in toto opere pertractat, argumentis haud obscurè colligitur. Si quis vero aliam vienorem horum verborum interpretationem, aliquique sincerum illorum sensum assecutus fuerit, hunc nobis si suggerere voluerit, maximas sane et debitas ei gratias referrenus.

Notat porro Hervetus alibi Clementis textui tenebras per quam densissimas offundi, atque in illo librarioru oscitantia aliquid depravatum vel humilium et inutilium esse, ubi Mosaicæ legis benignitate eo demonstrata argumento, quia arbores nuper plantatas tribus annis ali et soveri, quantoque anno eas Deo consecrari jubet, hæc Clemens subjunxit:

¹⁶ Tertul., lib. Adv. Judeos, c. 43. ¹⁷ Strom. I. II, p. 402. ¹⁸ Hier., epist. 57 ad Damasc.

A Quarto anno, quoniam tempore quoque opus est ei, qui stabiliter per catechesis instituuntur, quartus virtutum Deo consecratur, cum tertia jam sola subjungatur cum quarta Domini hypostasi; sacrificium autem laudis super holocausta, » Tῷ τε γάρ τετάρτῳ ἔτει, ἐπεὶ καὶ χρόνον χρεῖα τῷ κατηγοριῶν βεβαίως, ἡ τετράς τῶν ἀρετῶν καθιεροῦται τῷ Θεῷ τῆς τρίτης ἡδη μόνης συναπτούσῃς ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου τετάρτην ὑπόστασιν. Θυσία δὲ αἰνέσσεις ὑπὲρ ὀλοκαυτώματα ». Hervetus itaque hæc se non intelligere fatetur. Conicit tamen, « ex hoc intelligi, » ita ille loquitur, « perfectam illam esse fidem, quæ tres complectiunt hypostases, seu personas, quarum tertia, nempe Filii hypostasis, sola conjungitur cum quarta hypostasi Domini, nempe cum humana natura. » Quæ quidem cum ante susceptam a Filo carnem, ab ejus persona esset separata, videtur aliqua ratione dici posse quartâ hypostasis, tametsi reapse in Christo, humana carne induito, una tantum divina persona sit. Quocirca nos serio ea de remonitos esse vult, ne inde in Nestorii errorem imprudentes prolaboramur.

Sed tantum abest ut hac explicatione obscura hujus loci discutiatur caligo; quin ei potius longe major aspergatur. Quis enim facile sibi persuadeat Clementem ibi de triplici Dei persona, et de quarta improprie dicta humanitatis Christi hypostasi suis locutum? Quomodo in illum de divinis personis, de quibus nihil plane neque prius, neque posterius dicit vel insinuat, sermonem delapsus est? Quaenam ratione Hervetus probabit ibi Clementem verbo ὑπόστασις personam, seu, ut aiunt, personalitatem intellexisse. Neminem certe fugit ab antiquis scriptoribus, qui ante et post Clementis aetatem scripserunt, illud nomen ad naturam, seu idem atque οὐσία, significandum særissime adhiberi. Quin etiam si Hieronymo credamus: « Tota sacerdotiorum litterarum schola nihil aliud hypostasin, nisi usum novit ».

C Nobis ergo Clementem non de divinis personis, sed de quaternione virtutum, quas vulgo cardinales nuncupant, loqui facilius probabatur. Vox enim ὑπόστασις ibi nihil aliud significare videtur, quam id quod stat et subsistit, seu firmum rei aliquofus semperque immobilem consistendi statum. Quamobrem verum Clementis sensum hunc esse putamus: quaternio virtutum Deo consecratur, tertia sola, numerum justitia, hominem quartæ Domini ὑπόσταση, hoc est sermo nec mutationis amplius obnoxio Domini statui conjungente. Vult enim doctus ille vir, bac quaternione virtutum hominem Christianum Deo, quoad ejus fieri potest, assimilari, ac quiescentibus animi perturbationibus, ad permanenter nullique mutationis obnoxium Dei statum, quantum fieri licet, accedere, pervenire ac ipsi inhærente. Hanc porro esse Clementis mentem ea plane demonstrant, quæ ille dixerat de quatuor illis virtutibus, atque ibidem de « gnostico », seu perfecto Christiano addidit: « Hic est enim, inquit, ad Dei imaginem et similitudinem gnosticus, qui Deum imitatur, quoad ejus fieri potest, nihil praetermittens eorum, quæ faciunt ad eam, quæ contingere potest, similitudinem, continens, sustinens, juste vivens, imperans animi perturbationibus, ea quæ habet impariens, pro viribus benefaciens et verbo et opere. » Subsequentia porro verba: « Sacrificium laudis super holocausta, » quomodo cum superioribus cohaerent, etiam si dictu difficultatum esse fateamur, eorum tamen is sensus dici potest: Hanc virtutum quaternionem qui adeptus fuerit, ab illo sacrificium, holocausti longe præstantius, ipsimet Deo offerri. Si quis nihilominus aliam ostendat suisse auctoris nostri mentem, huic manus dabimus, atque nos ab eo vincit lubenter patiemur.

Cæterum nulli certe mirum videri debet quatuor I. I, p. 276. ¹⁹ infr. c. 43, part. III. ²⁰ Strom.

cardinales virtutes a Clemente quaternionem appellari virtutum¹; quandoquidem tres virtutes theologicæ fides, spes, caritas, ab ipso ἡ ἄγια τριάς, et sancta trinitas vocantur.

Alios adhuc adulteratos, atque ob Græci textus depravationem obscurissimos, summaque caligine, ac tenebris plusquam Cimmerii obductos plures locos invenies: sed de iis opportunior disputandi occasio in posterum dabitur.

141 ARTICULUS V.

De Latina horum et aliorum Clementis librorum interpretatione, de Herveti commentariis, variisque aliorum in illis notis et observationibus, ac diversis eorumdem atque aliorum Clementis operum editionibus.

Latina horum *Stromatum*, sicut aliorum Clementis nostri librorum interpretatio a Gentiano Herveto, Aureliano, et Ecclesiæ Remensis canonico, adornata publicique facta fuit juris. Verum illa ab iis qui bis auctoris nostri operibus iterum excudendis ac publicandis operam impenderunt, non obscura solum et impoluta, sed plerisque locis parum fideli esse non jure prorsus immerito visa est. Nullus enimvero eam cum Græco textu, quantumlibet cursim, componet, qui continuo non animadvertisat nec sensum mentemque Clementis ab illius interprete saepè sepius exprimi, nec minorem in hujus interpretatione, imo etiam aliquando majorem, quam in ipso auctoris textu caliginem obscuritatemque perfundi. An autem id aliis, quibus Hervetus detinebatur, studiis, vel ipsi perquam difficillimæ Clementis elocutioni ascribi debeat, aliorum esto judicium. At porro de hoc primo operum Clementis Latino interprete si dici plane non possit illud Terentii effatum: « De Græcis bonis Latina fecit non bona; » certe de illo dicere possumus: de Græcis difficilibus et obscuris Latina fecit difficilia et obscura. Nihil tamen de docti viri, pro variis in reipublica litteraria bonum impensis laboribus, debito honore inde detractum quidquam volumus.

Hanc itaque Herveti interpretationem aliqui postea emendare tentaverunt. Verum ii non solum menda errataque præcipua, ac prope omnia, penitus intacta reliquerunt, sed eorum quoque correctiones, ipsomet quos corrigere volebant erroribus peiores aliquando et deterioriores sunt.

Plura sane hujuscem non rectæ interpretationis nobis suppetunt, et legentibus sepius obviā veniunt exempla, quæ quidem omnia singillatim nunc persequenda esse non putamus. De his enim alias magis aptus et conveniens dissiderint locus nobis erit. Deinde vero id adeo certum clarumque est, ut Hervetianæ versionis emendatores ultra palamque confessi fuerint sibi per otium non licuisse omnes cum ejusdem Herveti, tum typographorum, nimia festinatione properantium, castigare errores et lapsus.

Utilissimam igitur ac plane necessariam litterarum reipublicæ is profecto operam navabit, qui novam horum *Stromatum*, aliorumque Clementis nostri operum et commentatorum Latinam versionem, qua Græcus illius textus clare et accurate reddatur, publicam in lucem proferet. Nos quidem non fugit, atque a nobis etiam jam observatum est, illud esse perquam difficillimum, vixque ullum Græci scriptoris extare opus, in quo Latine reddendo maiores ubique difficultates occurrant. At improbo eruditus alicujus viri labore quia possunt tandem superari, ad hanc interpretationem perticiendam eo certe magis is accendi debet, quo illa bono publico, tum propter auctoris antiquitatem et eruditionem, tum etiam maxime propter suspectam a Clemente nostro contra paganos et hæreticos sacrorum nostrorum dogmatum defensionem, magis utilis et necessaria videtur.

¹ I. iv, p. 495.

A Ad eam autem facilius conficiendam aliquid forsitan conferre poterunt diversæ lectiones, a nobis et Claroimontano codice collectæ. Nec mediocri etiam subsidio erunt varia longaque horum Clementis operum fragmenta, quæ ab Epiphanio, ac præsertim Eusebio in suis *De præparatione evangelica* libris descripta sunt. Ex iis enim Clementis nostri textus pluribus in locis poterit emendari.

Longissimos porro Hervetus in hæc omnia auctoris nostri opera edidit commentarios, ex quibus etiam quædam ad novam illorum illustrandam editionem desumi et seligi possint, ab ea tamen hi penitus rejiciendi sunt. Nam ii non solum prolixiores sunt, atque Clementis textum omnino præstere intersecant, sed huic etiam eidem textu, quem patet facere, illustrare, clarioremque reddere debent, majorem saepè sepius obscuritatem afferunt. Deinde vero in eis non ostenditur quomodo auctoressimo et oratio sibi cohæreat et connectatur. At is tamen procul dubio esse debebat in horum librorum, ob argumentorum inter se permistorum varietatem, obscurissimorum explanatione præcius commentatoris scopus, principaleque munus et officium. Iluc accedit, quod in his tam prolixis commentariis Hervetus, in rebus cuilibet obviis et facilibus, ubique passim inhæret, et difficilia pene omnia dissimilat, tacitusque prætermittit. Plurima quoque idem Hervetus se ignorasse, que sane eximia et omnibus probanda docti viri modestia est, nec alibi unquam se legisse ingenue fatur. Ex iis tamen non pauca inventu non adeo difficilia fuisse, a nobis, Deo dante, in hac, sicuti in superiori dissertatione factum est, demonstrabitur. Postremo a pluribus iam observatum est eundem Hervetum multis in locis hallucinatum fuisse, et Clementis nostri mentem et sensum, neque in his commentariis, neque in sua Latina versione, ab illo saepè sepius redditum et expressum.

Eam sane ob causam posterioribus Clementinorum operum editionibus præfecti, omissis penitus his Herveti commentariis, novas variasque plurium eruditorum hominum notas et observationes ad illorum calcem subjecerunt. Triplices autem est earum classis, quarum prima variis Arceri, Canteri, Commelini, Remi, Victorii, Xilandri, aliorumque animadversionibus a Friderico Sylburgio compacta compositaque est. In iis autem potissimum Clementis textus non quidem ex manuscriptis codicibus, sed ex citatis, et ab Eusebio, uti a nobis dictum est, descriptis quibusdam illius fragmentis, atque ex meritis proindeque dubiis sere semper, et incertis coruendem scriptorum conjecturis corrigitur. Quædam etiam cum sacra Scripturæ, tunc aliorum scriptorum citata a Clemente loca in iisdem scholis indicantur; sed plurima minus obvia, et difficilima penitus prætermissa sunt.

Secunda classis emendationes Danielis Heinsii complectitur; in iis autem doctus ille vir quadam corrupta Clementis loca suis itidem conjecturis sanare, et alia obscura explicare conatus est. At que ille enucleare nititur, hæc certe nec multa sunt, nec aliis pluribus difficultiores habent explicatus.

Quamobrem in tertia annotationum classe aliae emendationes ex variis doctorum virorum lectionibus, commentariis et adversarii deceptae exhibentur. Verum illarum auctores eo potissimum collineant, ut nonnulla sacra Scripturæ loca indicent, aut depravata restituant, a clauata a Clemente teleum **I.42** quorundam scriptorum testimonia aliorum confirmant auctoritate. Quandoque etiam corruptio Clementis textui mederi, obscuraque lucem nonnunquam afferre, et de nonnullis hæreticis, ab eodem Clemente exagitatis, enucleatus aliquid præferre admittuntur. At dolendum sane est longe plura, quæ cæteris omnibus explicatu diffacienda sunt, in illis desiderari.

In his itaque omnibus et scholiis et adnotationibus cum plurima, eaque difficultima et scitu dignissima, penitus omissa fuerint, ac praesertim de traditis in hoc toto opere precipuis Christianae religionis dogmatis, nihil plane in eis occurrat, opere pretium esse duximus hosce *Stromatum* libros novis observationibus et notis pro virili parte nostra eo accuratius illustrare, quo majoris, utjam diximus, apud omnes momenti esse debet antiquissimi et eruditissimi Clementis nostri auctoritas. Prius tamen de Graecis Latinisque eorumdem *Stromatum*, et aliis ejus operum editionibus aliquid a nobis dicendum est.

Florenter autem, uno eorum Graeco codice manuscripto in Medicea Bibliotheca reperto, Graecis tantummodo typis a Petro Victorio, anno 1550, primum edita sunt. Subsequenti deinde anno haec eadem opera a Gentiliano Herveto, Latinitate donata, ex eadem typographia ullis absque commentariis Latine tantum prodierunt. Anno autem 1560, eadem rursus Latine duntaxat, additis ejusdem Her-

A veti commentariis, Basileæ apud Frobenium excusa fuere.

Post hæc Friderici Sylburgii curis, Graeco solum charactere, sed adjectis variis textus Clementini lectionibus et emendationibus in vulgus sunt emissæ. Dehinc vero illa Graecis Latinisque typis edita publica iuris facta fuerunt Lugduni Batavorum anno 1616 ex recensione Danielis Heinsii, qui breves emendationes diversis lectionibus et emendationibus a Sylburgio collectis adjectit.

Tum deinde hæc editiones variis temporibus, variis in uribus divulgatae sunt, sed in primis Parisiis typis Graecis et Latinis anno 1619 et 1641, et alibi postea publicatae. Denique in Bibliotheca Patrum concionatorum tres *Pedagogi* libri Graece et Latine, atque in Bibliotheca nostra Lugdunensi omnia, de quibus disserrimus, Clementis nostri Alexandrini opera Latine tantum, ac sine ullis prorsus observationibus et commentariis publicam prodierunt in lucem.

CAPUT III.

Nova in septem Stromatum Clementis Alexandrini libros adnotationes, ac primo de iis quæ ad sacram Scripturam pertinent.

ARTICULUS I.

Omnis Veteris et Novi Testamenti libros divino afflato fuisse scriptos, et quando ita scribi desierint; quonodo ii ab hereticis corrumpi; de litteral et allegorico Scripturæ sensu; de illius parabolico et enigmatico loquendi genere, atque ejus divisione obscure significata.

Sacros cum Veteris, tum Novi Testamenti libros ab auctoribus, divino Spiritu afflatis, scriptos fuisse, non minus clare et asseveranter hisce in *Stromatis*, quam in aliis commentationibus suis Clemens tradidit et affirmat. In septimo siquidem libro ²³ docet eum, qui Deum sequitur, ab eo duci κατὰ τὰς θεοπνεύστους Γραφάς, hoc est « per Scripturas divinitas inspiratas, » ut ait Latinus interpres. Et hoc quidem auctor noster didicerat ab Apostolo, qui ad Timotheum scriptis: Πᾶσα Γραφὴ θεόπνευστος. « Omnis Scriptura divinitus inspirata ²⁴. » Clementi autem illud ita persuasum fuit, ut affirmit omnino pronuntiet Deum, in prophetis, evangelicis scriptoribus apostolique loquentem, esse doctrinæ nostræ primum et « indemonstrabile, » ἀναπόδεικτον, principium, atque hanc Domini vocem esse quavis demonstratione magis sive dignam, vel potius ipsam solam esse demonstrationem: « Εχομεν γάρ τὴν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας τὸν Κύριον, διά τε τῶν προφητῶν, διά τε τοῦ Εὐαγγέλου, καὶ διά τῶν μαρτυρίων ἀποστόλων πολυτρόπων καὶ πολυμερών ἐξ ἀρχῆς εἰς τέλος ἡγούμενον τῆς γνώσεως. » Principium enim doctrinæ habemus Dominum, qui et per prophetas, et per Evangelium, et per beatos apostolos multisariam multisque modis a principio ad finem dedit cognitionis ²⁵. » Unde et paulo post ille hæc habet: Οὐ τὴν ἐκ θυρῶπων ἀναμένοντες μαρτυρίαν, ἀλλὰ τῇ τοῦ Κυρίου φωνῇ πιστούμεθα τὸ ζητούμενον τῇ πασῶν ἀποδεῖξεν ἔχεγγυωτέρα, μᾶλλον δὲ ἡ μόνη ἀποδείξις οὖσα τυγχάνει καὶ ἡ πιστήμην οἱ μὲν ἀπογευσάμενοι μόνον τῶν Γραφῶν, πιστοί. « Non exspectamus testimonium quod datur ab hominibus, sed voce Domini probamus quod queritur; quæ est magis sive digna, quam quævis demonstratio, vel potius quæ est sola demonstratio; per quam scienc-

B liam, qui solum gustavere Scripturas, sunt fidèles ²⁶. » Quamobrem ille sacros prophetas, divinæ vocis instrumenta diserte appellat, « omnipotens autem Dei prophetas, ὅργανα θεάς γενομένους φωνῆς, factos fuisse divinæ vocis organa nemo cibitū pescet ²⁷. »

Neque dixeris eum de sacris tantummodo loqui variis, quos divino afflato futura prædictisse certum est. Nam ipsem Clemens et omnes Scripturæ sacrae libros solo prophetæ nomine non semel appellat, et ubi quedam ex Proverbiorum libro verba refert, prophetam haud dubitanter nuncupat ipsis auctorem: Εἶρχεν δὲ προφῆτης: « Dicit propheta ²⁸. » Rationem cur ab illo ita vocetur, si flagites, hanc Clemens ipse tibi suggestit, ubi sacri illius auctoris verba, tanquam a divino Verbo prolata, hunc citat in modum: δέ λόγος φησι, « Verbum dicit ²⁹. » Quam sane ob causam ille nostras omnes generatim Scripturas Dominicæ vocat ³⁰; et illas, utpote quæ integra et illibata virginitate veritatem pariant, cum Deipara Virgine componit: « Tales, inquit, sunt nobis Scripturæ Dominicæ, αἱ Κυριακαὶ Γραφαὶ, veritatem parientes, et manentes virgines cum occultatione mysteriorum ³¹. » Sed iis, quæ toto in opere omnibus passim obvia et meridiano sole clariora sunt, fusius probandis immorari nihil plane necesse est.

At contra tamen, inquiet aliquis, nonne Clemens plura in ipsismet prophetarum scriptis occurrere facet, quæ Spiritu sancto non inspirante, ab ipsis solis profecta sunt? Nonne hæc clara et perspicua sunt illius ea de re verba: « Nam qui dicunt prophetæ, non dicunt solum se aliqua a Deo audire, sed et ipsi etiam ostendunt annuntiare per ἀνθυποφορὰν ea quæ vulgo jactantur a populo, tanquam quæstiones quasdam, quæ flunt ab hominibus, afferentes, ex quibus est etiam dictum propositum ³²? » Nunquid prophetæ ad ea, « quæ vulgo jactabantur a populo, » annuntianda afflato aliquo divino indigebant? Sed qui hæc objecerit, is meminisse debet **143** Clementem disertissimis asseruisse verbis prophetas fuisse « divinæ, » uti diximus, vocis organa. « Quo quidem loquendi modo

²³ p. 791. ²⁴ II Tim., iii, 16. ²⁵ I. vii, p. 757. ²⁶ ibid. ²⁷ I. vi, p. 698. ²⁸ I. vii, p. 757 et p. 759.

²⁹ Strom. I. i, p. 262. ³⁰ ibid., p. 317. ³¹ I. vii, p. 764. ³² Strom. I. iii, p. 441.

ille aperte significat nihil penitus, neque ipsasmet etiam humanas quæstiones et objectiones, a sacris prophetis, nisi sancto Spiritu animum calamumque dirigente et ducente, scriptis litterisque mandatum.

Porro autem illud tempus sedulo observandum est, quo Novi Testamenti scriptores aliquid divini Spiritus afflato scribere desivisse a Clemente nostro dicuntur. Ab illo quippe hoc temporis spatium ita circumscrimitur: « Domini que fuit in adventu doctrina, cum ceperisset ab Augusto, medio tempore Tiberii consummatur; apostolorum autem ejus doctrina usque ad Pauli ministerium, Neronis tempore consummatur »²¹. Quid ergo, inquies, nonne idem Clemens Apocalypsin Joanni nominatum ascribit, illiusque verba tanquam ex quoipiam Novi Testamenti libro citasse legitur²²? Atqui longo post Neronis mortem tempore, et, ut scribit Irenæus: « Sub exitu imperii Domitiani visa est hac revelatione »²³. Sed animadvertis, velim, Clementem ibi contra sui temporis disputare hæreticos, quorum errores libris, divino afflato conscriptis, posteriores esse demonstrat. At quia Joannis Apocalypsin alias Novi Testamenti libris et scriptis annumerandam plures, teste Eusebio²⁴, negabat, eapropter Clemens, ut omnem hæreticis litigandi occasionem præripert, non illam, sed eos dumtaxat libros et scripta, quorum certa et ab iisdem etiam hæreticis recepta esset auctoritas, citanda esse existimat.

Divinæ igitur auctoritatis cum sit sacra Scriptura, eos hæreticos Clemens castigat qui eam corrumperet et adulterare audiebant. Quo autem modo sacram illius textum labefactare tentarent, sic ipse edidisset: Οὐτοὶ εἰσιν οἱ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν, φωνῆς τόνῳ διαστρέφοντες τὰς Γραφὰς πρὸς τὰς ἴδιας ἡδονὰς, καὶ τίνων προσωδιῶν καὶ στιγμῶν μεταθέσει, τὰ παραγγελέντα σωφρόνια τε καὶ συμφερόντας βιάζομενοι πρὸς εὐπαθείας τὰς ἑαυτῶν. « Hui sunt, qui in legendō, tono vocis pervertunt Scripturas ad proprias voluptates, et aliquorum accentuum et punctorum transpositione, quæ moderata et utiliter præcepta sunt, ad suas trahunt deficiens »²⁵. Vides sane quomodo hæretici sacrum Scripturæ textum sola accentuum et punctorum metathesis, transpositione, seu prava interpunctione, vel etiam solo vocis aut altioris aut demissioris tono illum legentes perverterent.

Aliis quoque modis Scripturam ab iis adulteratam fuisse alibi Clemens perhibet: « Primum, inquit, non omnibus utuntur; deinde non perfectis, neque ut dictat et corpus et contextura propheticæ. Verum eligentes ea quæ dicta sunt ambiguae, traducunt ad proprias opiniones, paucas voces sparsim carpentes, neque id considerantes quod ex ipsis significatur, sed ipsa nuda dictione utentes. Nam in omnibus fere quæ adducunt locis, ipsos sola intueri videbis nominā, ut qui mutent significata, neque quemadmodum dicuntur, cognoscant, neque iis quas afferunt allegationibus, ita ut earum postulat natura, utantur »²⁶. Hæretici igitur Scripturas depravabant vel integros quosdam illius libros, vel saltem aliquam illorum partem, ubi suos errores funditus everti cernebant, penitus rejicendo. Deinde vero solis nominibus illi inhærentes, perversa ac plane præpostera eorum interpretatione, in pravos hæreticosque sensus ea detorquent. Denique Clemens asserit eos mendacis, segmentis pravisque artibus divino verbo sic abuti, ut jure merito Scripturas nullo modo admittere videtur²⁷.

Hæc porro consulto observamus, quo omnibus

A pateat quam integre et omnino incorrupte Clemens, aliisque Ecclesiæ Patres Scripturæ textum conservandum esse censuerint. Nihil enim penitus non modo in illius verbis, sed neque in ejus etiam accentibus et interpunctionib[us], neque in vera genuinaque ipsius significatione mutatum quidpiam voluerunt.

Quapropter de illa vera Scripturæ significatione genuinoque illius sensu inveniendo hanc Clemens noster certam statamque constituit regulam: « Veritas non invenitur in translatione significationum, sic enim omnem veram everterent doctrinam, sed in eo quis consideret, quid Dominus et omnipotens Deo perfecte conveniat et eum deceat, et in eo ut confirmet unumquodque ex iis, quæ demonstrantur per Scripturas, ex ipsis rursus similibus Scripturis »²⁸. Statuta autem hæc a Clemente nostro eximia investigandi veri Scripturæ sensus norma mirum in modum in tertio Augustini *De doctrina Christiana* libro confirmatur, fusiusque exponitur²⁹. Ad eam itaque aliosque Scripturæ interpretes de hoc arguento uberrime disputantes si adire volueris, non inutilem prorsus operam impendes.

Duplicem vero auctor noster ostendit esse Scripturæ sensum, litteralem et allegoricum, huncque paucis intelligi³⁰. Quod quidem ille cum Hermæ et Isaiae auctoritate, tum brevi singulorum Decalogi præceptorum expositione demonstrat. Quid igit mirum, si Clemens noster, non secus ac alii plurimi et antiquissimi et doctissimi Ecclesiæ Patres, in allegorici Scripturæ sensus majori studio quam litteralis expositionem incubuerit? Persuasum siquidem sibi penitus luisse declarat Scripturæ litteram esse omnibus claram, et eamque allegoricum sensum ipsa longe difficulter suscipere, ac nomina et dictiones cum corpore, et quæ iisdem nominibus significantur, cum spiritu recte a quibusdam comparari.

Cur autem tam difficiles explicatus habeat Scriptura si scisciteris, tibi illico Clemens respondet multis obscuritatis latebris ejus involvi orationem, proindeque illius sensum nec a multis, nec sine studio et labore posse percipi³¹. Rursus vero si scire velis quare Scripturæ oratio, quæ omnibus, uti rideatur, manifestissima esse debebat, tanta obscuritate involvatur, hoc ab eodem Clemente responsu accipies: « Quia non omnium, inquit, est veritas, multis modis occultat veritatem, hisque solis, qui sunt initiati ad cognitionem, qui veritatem querunt propter charitatem, lucem exoriri facit »³².

Alia quoque hujus obscuritatis ratio ex ipsomet Clemente nostro afferri potest. Cum enim Scripturæ sacræ stylum plane ænigmaticum et parabolicum esse asseveret, in hoc scriptioris genus præcipua obscuritatis illius causa procul dubio resudenda est. Et vero postquam ille tam Psalmistæ quam Apostoli testimonio manifestum id feci, hæc paulo post addidit: « Longum fuerit omnia persecuti prophætica et legalia, ea afferendo quæ dicta sunt per ænigmata; fere enim universa hoc modo oracula sua efferti divina Scriptura »³³. Quod quidem ne a se temere dictum morosior quis causaretur, illud mystica 144 corum quæ in Jerosolymitanō templo erant, et sacerdotalium vestimentorum, nec non polymita Josephi tunice expositione confirmat³⁴.

Neque porro Veteris tantum, sed et Novi Fœderis scriptores idem plane parabolicum adhibuisse scribendi genus Clemens ostendit³⁵. Ipse siquidem probat, et vivente Christo, Joannem Baptistam, et illo mortuo, discipulos ejus sic fuisse locutos:

²¹ Strom. I. vii, p. 764. ²² Strom. I. vi, p. 667; Pæd. I. ii, p. 201. ²³ Iren., I. v. c. 50. ²⁴ Euseb. His. I. iii, c. 25; I. v, c. 8; I. vii, c. 25. ²⁵ I. iii, p. 442. ²⁶ I. vii, p. 757 et 758. ²⁷ p. 759 et 761. ²⁸ p. 758. ²⁹ August., I. iii, *De doctr. Christ.*, cap. 2, 3, 4, 27, 28. ³⁰ Strom. I. vi, p. 679 et seqq. ³¹ p. 679. ³² p. 678. ³³ I. v, p. 557. ³⁴ Ibid. et seqq. ³⁵ lib. v, p. 573; lib. vi, p. 678.

« Christi quoque familiares, inquit, qui verbum prædicaverunt, postquam ipse excessit e vita, usi sunt parabolis. » Quid autem sit parabola, ænigma, tropus, et aliae in Scripturis dictionum figuræ, ipse postmodum explicat⁴⁷. De his porro consule auctorem commentariorum in caput i Proverb, apud Hieronymum, item Cassiodorum lib. *De schemat.* et trop., pag. 620, atque etiam Augustinum, qui troporum scientiam ad intelligendas Scripturas dicit esse utilem⁴⁸.

- Antequam huic de omnibus generatim Scripturæ sacræ libris sermoni finem imponamus, animadverendum est explicatu difficultimum esse quid sibi Clemens velit, cum scriptis quatuor Jerosolymitani templi columnas esse ἀγαλα μήνυμα τετράδος διαθηκῶν παλαιῶν. « Signum sanctæ quaternionis veterum testamentorum⁴⁹. » Quid enim hæc significant se non intelligere Hervetus palam profitetur. At si conjecturis indulgere liceat, a vero non pro rorsus alienum nobis videi dicimus ibi Clementem ad quamdam respxisse librorum Veteris Testamenti divisionem, qua eos quidam quatuor in partes, puta in legales, historicos, paræneticos et propheticos, vel aliquo alio modo distribuebant. De hac autem aliisque sacrorum illorum voluminum partitionibus, multi, quos facile quivis consulere poterit, multa scriptis tradiderunt. Si quis porro aliam veriorem verborum Clementis explicationem suggerere velit, nos minime reluctantes in suam sententiam adducet.

ARTICULUS II.

Moysen esse Pentateuchi auctorem, ubi et de ejusdem Moysis aetate, vita variisque nominibus; item de Ægyptio homine, quem ille verbo occidisse dicitur; de miro quo ille Nechephri Ægyptiorum regi apparuit modo; de varia multiplicique illius scientia et sapientia; de ejus lege, quam benigna sit; quo jure Israelitæ Ægyptios spoliaverint; quomodo Christus legem impleverit; de bellico Moysis scientia, noctu Israelitas, quemadmodum Miltiades et Thrasylbus suos, ducendo, et quomodo moriturus a Josue et Caleb duplex virus fuerit.

Ad quosdam particulatum sacræ Scripturæ libros ut veniamus, primo quidem Clemens librum Genesios Moysi, vero illius auctori disertissime ascribit. Quoddam enim testimonium, ex eo de promptum, hæc ille citat in verba: « Sapientissimus Moyses pulchre repetitione usus, significavit corporis et animæ incorruptionem describens in Rebecca hoc modo: « Virgo autem erat pulchra, vir non cognovit eam⁵⁰. » Alibi vero: « Moyses videtur Dominum appellare pactum: Ecce ego, dicens, patrem meum tecum⁵¹. »

Ejusdem quoque Moysis nomine transcriptum ex Deuteronomii libro testimonium ita ille alibi protulit: « Unde eis dictum est a Moysi: Ego æmulatione vos provocabo⁵², » etc. Quid quod, eodem adhuc Moysis nomine ab illo post Barnabam alia laudantur non solum Deuteronomii, sed etiam Exodi loca⁵³? Sed quid opus est singulos Moysis libros percurrere, cum Clemens eum totius Pentateuchi auctorem esse ibi diserte asserat, ubi morales leges, quæ in eo leguntur, ab ipso Moyse scriptas esse tradit: « Clarum est, inquit, omnes quoque alias virtutes, quæ scriptæ sunt apud Moysen, at παρὰ τῷ Μωϋσῃ ἀναγέγραμμέναι, præbuisse Græcis principium totius loci moralis⁵⁴. » Ubi enim, amabo te, nisi in Pentateucho, haec Moysis leges scriptæ sunt? At nemini, uti putamus, sinceri

A cordis homini mirum videbitur hanc sententiam ab eruditissimo auctore nostro constantissime propugnari, quam divina sacri utriusque Testamenti auctoritate, ac perpetua et certissima sancto fūlī Patrum traditione, atque ipso etiam paganorum scriptorum testimonio assertam et probataam, pauci tantum quidam recentiores incredibili pene audacia improbare ausi sunt.

Adamus tamen, si velis, stultam illam insulsorum hominum pertinaciam his adhuc expressius refelli Clementis verbis: « Mosaica quidem philosophia quadriperito dividitur, et in partem historiam, et cam quæ proprie vocatur legitima, quæ quidem fuerint propriæ morum tractationis; tertiam autem eam, quæ pertinet ad sacrificia, quo i quidem est naturæ contemplationis; et postrem quartam speciem theologiam, quæ est superna contemplatio⁵⁵. » At quibus hæc reperies in libris, nisi in iis qui Moysis nomine hactenus inscripti leguntur? Quid denique, quod Clemens ethnicos philosophos ex iisdem Moysis libris, sua, ut infra videbimus, veriora dogmata hausisse asserit ac demonstrat? Sed id, quod ipsa luce clarus est, pluribus stabilire argumentis cum surperfluum videatur, quid de ipsomet Moyse singulare et observatu dignum ille dixerit, jam a nobis examinan-dum est.

De illius ætate, omnibus Græciæ philosophis antiquiore, plura quidem Clemens noster disputat, variisque variorum auctorum chronologiis, a nobis infra accurate repræsentandis, probat eudem Moysen et paganorum diis, et omnibus illorum sapientibus ac philosophis, poetis atque scriptoribus esse longe vetustiorem⁵⁶. De hac autem veterum sententia in nostris in Justini martyris et Tatiani opera dissertationibus satis, uti putamus, disputatum est⁵⁷.

Posthac Clemens multa de Moysis ortu, vita et historia narrat, quæ et cum tribus Philonis de ejusdem Moysis vita libris, et Josephi secundo Antiquitatem Judaicarum libro contendere nemini profecto inutile fore arbitramur⁵⁸. Neque supervacaneum quoque tibi erit, si velis citata a Clemente⁵⁹ Ezechielis poetæ de Moysis educatione carmina, cum illis componere quæ Eusebius susiis nec sine variis lectionibus ex eodem Judæorum poeta transcripsit⁶⁰.

Animadversione vero nostra illud prorsus dignum videtur, quod de magni hujusce Israelitarum legislatoris nomine hunc Clemens scripsit in modum: « Puer imponit nomen regina, Moyses, apta etymologia, eo quod eum ex aqua sustulisset. Aquam enim *moy* vocant Ægyptii, in qua moriturus fuerat expositus. Moysen enim vocant eum qui ex aqua emersus respiraverit. Clarum est ergo quod prius, circumcisio pueri, parentes aliquod nomen impo-suerunt. Vocabatur autem Joachim. Habuit autem tertium quoque nomen in cœlo, postquam assumptus est, ut dicunt mystæ, nempe Melchi⁶¹. » Quod 145 de nominis « Moyses » etymologia et impositione perhibet Clemens, id procul dubio ex Philone delibatum est⁶². Hac enim sunt illius verba: Τὸ γὰρ ὄνωρ μῶς ὄνομάζουσιν Αἰγύπτιοι. Quæ quidem sic apud Clementem leguntur: Τὸ γὰρ ὄνωρ μῶς ὄνομάζουσιν Αἰγύπτιοι. Ubi vides totidem esse curiusque verba, nisi quod pro μῶς Clemens, vel potius operum ejus amanuenses librarii ποῦ scripsierunt. Utrum tamen id eorum oscitantiæ tribuendum sit, haud immerito dubitaveris. Nam in editis

⁴⁷ ibid., p. 678 et seq. ⁴⁸ lib. iii, De doctr. Christ., c. 29. ⁴⁹ Strom. lib. v, p. 562. ⁵⁰ lib. iv, p. 539. ⁵¹ lib. i Strom. p. 356. ⁵² Strom. lib. ii, p. 379, 389. ⁵³ lib. v, p. 571 et 577. ⁵⁴ lib. ii, p. 59. ⁵⁵ lib. i, p. 354. ⁵⁶ Strom. lib. ii, p. 320 et seq. ⁵⁷ lib. ii Appar., dissert. 2, c. 7, § 1; dissert. 3, cap. 2, § 1 et 8. ⁵⁸ Strom. lib. i, p. 342 et seq. ⁵⁹ Strom. lib. i, p. 544. ⁶⁰ Euseb., lib. ix Præpar. ev., c. 28 et 29, pag. 437 et 444. ⁶¹ Strom. lib. i, p. 543. ⁶² Philo, lib. ii De vita Moys., p. 605.

Μωσῆν, in manuscripto codice Claramontano Mou-

σῆν passim scriptum legimus.

At de hac Mosaici nominis etymologia paulo ali-

ter Josephus, qui præterea cur a flumine, in quod

Moyses projectus est, nomen sortitus fuerit, hanc

afler rationem: Τὸ γέροντος μῶν Αἰγύπτιον καλοῦ-

σιν, ὅσης δὲ τοῦτος ἐξ ὑδατος σωθεντας. « Aquam

Ægyptii vocant mo; yses vero ex aqua servatos⁶³. Verum hanc etymologiam ridet Vossius⁶⁴, atque Moysis nomen ex verbo מֹשֶׁה, id est extraxit, eduxit, fuisse factum probat his Exodi verbis: « Vo-

cavitque nomen ejus Moyses, dicens: Quia de aqua tuli eum⁶⁵. » Et huic quidem Vossii opinioni non pauci suffragati sunt. Non desunt tamen, qui pu-

tent Moysi, ut ab aquis eductus esse significare-

tur, quoddam Ægyptiacum nomen a Pharaonis filia primo quidem impositum fuisse; ac postea ab He-

breis sua lingua Moysem appellatum. Nec ea sane opinio probabilitate sua caret. At quis primum illud Ægyptiacum nomen nobis est incomptum, nihil certi de eo definiti in alio posse quidam au-

tumant. Nobis porro quem Clemens prævium auctorē rem secutus fuerit, Philonem designasse sufficiat.

Non minor profecto est difficultas de aliis duo-

bus Moysis nominibus, quorum unum Joachim in

circumcisione, aliud autem Melchi in cœlo datum

ei fuisse Clemens perhibet. Nihil enim de utroque Hervetus se alibi legisse confitetur. Verumtamen Gedrenus nominis quidem Melchi alieni meminuit. At illud Moysi non in cœlo, ut ait Clemens, sed ab ejus patre inditum esse sic testificatur: « Aut Moysen, cum esset in lucem editus, a patre fuisse Melchiam nominatum, quæ vox regem significat⁶⁶. » Syncellus similiter: « Exacta infantiae astate, puerascentem vocat Moysen, eo quod, ait, ex aquis enim eripuerint; cum prius a parentibus Melchiæ, Melchylav, nomine accepisset. Geminus itaque nomine fuit insignitus, et rerum ab eo gestarum commen-

datio geminæ titulus existit appellationis. Melchias enim rex, Moyses sacra Ægyptiorum lingua ex aquis erexit exponitur⁶⁷. »

In hoc tamen ab aliis erroris arguitur, quod Moysis nomen ex Ægyptiaca, non autem Hebraica lingua derivatum crederit. Cæterum uterque Cedrenus et Syncellus a Clemente nostro in eo discrepant, quod illi duplex tantum Moysis nomen, hic trinum esse testificantur.

Alia quoque complura Moysis nomina tradit au-

tor *Quæstionum Hebraicarum* in libros Regum et Paralipomenon, que falso Hieronymi nomine cir-

cumferebantur⁶⁸. Multis adhuc aliis nominibus, et ab his, quæ commemoravimus, longe diversis, Moysem fuisse nuncupatum narrant Gualmyrus⁶⁹, et variis auctores, a doctissimo Iluetio citati⁷⁰. Sed hæc ex solo Judeorum cerebro et arcans commentitiisque eorum traditionibus orta esse quis dubitabit? Quamobrem Clemens de nomine Joa-

chim et Melchi nihil ex seipso pronuntiat, sed consulo adjectit, ὡς φαστοι μόσται, « ut mystæ dicunt. » Mysteriarum autem nomine alibi ille signifi-

cat eos esse, qui mysteriorum sacrificiorumque causas haud dubie arcans apud Judæos traditionibus comprehensas noverant⁷¹.

Ex iisdem procul dubio non puris fontibus Cle-

mens illud non magis veritati consonum hauserat,

quod ipsem loco prius citato scribit: « Aut

mystæ eum (Moysen) solo verbo occidisse Ægyptum,

sicut certe postea Petrus in Actibus fertur

eum, qui pretium agri sibi usurpaverant et men-

A titi erant, verbo interfecisse⁷². » Contra vero in Exodi libro legimus: « Cumque circumspexisset hue atque illuc et nullum adesse vidisset, percussum Ægyptum abscondit sabulo⁷³. » Quid enim aliud hæc verba sonant, nisi hunc Ægyptum clam nulloque circumspiciente, non Moysis verbo, sed manu occisum.

Qui autem sint illi mystæ, a quibus Clemens id accepit, si quis a nobis postule, respondebimus R. Salomonem memorie quidem prodidisse Ægyptum a Moysè tetragrammatum Dei nomen preferendo intersectum fuisse. Verum non ex illo, sed potius ex Artapano, a nobis mox laudando, vel ex ipsomet falsis Judæorum traditionibus hec a Clemente desumpta esse haud difficiliter nobis persuadebitur.

Cur ergo, inquieti, hæc Clemens mystarum com-

menta, quæ plane absurdâ et a veritate prosses aliena esse sciebat, in medium tam serio adducit? Facilis et expedita est huic quæstiōnē responsio. In hi siquidem Stromatum libris ille contra Ju-

dæos, quemadmodum contra paganos, ad suscep-

tiā a se Christianæ fidei defensionem, ex falsis absurdisque illorum opinionibus confirmandas, sepius argumentatur.

Ne ergo illud non minus singulare mireris, quod ex Artapano, Judaicæ gentis historico, ipsius auctor noster de eodem Moysè postea subiunxit: « Artapanus certe in opere de Judæis refert Moysen in custodia inclusum a Nechephre rege Ægyptiorum, eo quod peteret ut populus liberaretur ex Ægypto, noctu, aperto carcere, Dei voluntate egressum, cum in regiam accessisset, dormienti regi astitisse, et eum excitasse; eum autem eo quod factum fuerat stupefactum, iussisse Moysi ut dicret nomen ejus qui miserat, et illum quidem, cum ad aures se inclinasset, dixisse; regem autem, cum audisset, mutum cecidisse; cum eum autem Moyses tenuisset, rursus revixisse⁷⁴. » Longau-

hujuscem Artapani fragmentum ab Eusebio descrip-

tum legimus⁷⁵, ubi illud Moysis factum, seu po-

tius fabula, aliaque plura non minus sacro textui repugnantia narrantur. Ibi autem rex Ægypti non Nechephres, sed transpositis prioribus syllabis, Chenephres, quemadmodum in *Chronico Alexandrino*, scriptor non Artapanus, sed Artabrus appellatus est⁷⁶.

Longe autem magis sacro illi textui consonum est, quod de eodem Moysè Clemens narrat: « Hic Moyses erat theologus et propheta, ut autem pon-

nulli, sacrarum legum interpres, ὡς δέ τινες, νά-

ποντικῶν ἐρμηνεὺς ἦν⁷⁷. » Philo etenim, sacre bu-

juis historicæ minime ignarus, Moysis vitam his plane similibus verbis exordit: Μωσῆς τοῦ κατὰ μὲν τινας νομοθέτου τῶν Ιουδαίων, κατὰ δὲ τινας ἐρμηνέως νόμων λεπῶν τὸν βίον, etc. « Moysis, ut quidam censem, legislatoris Judæorum; ut ali, sacrarum legum interpres vitam⁷⁸, » etc.

146 Quod autem subnectit Clemens: « Septima generatio genius⁷⁹, » a Josepho enucleatus his verbis exponitur: « Erat, inquit, ab Abraham septimus; nam ipse Amaramæ filius fuit, sicut pater eius Cathi, hic vero Levis, et Levis Jacobi, qui ex Isaaco erat proguatus: hic autem Abraham erat filius⁸⁰. »

Ex utroque autem, sed potissimum ex Philone haud dubie Clemens delibavit quod de varia multiplicitate ejusdem Moysis scientia predicit⁸¹. At certe illum non modo legum ferendarum peritum

⁶³ Antiquit. lib. II, p. 56. ⁶⁴ Voss., lib. I De idolol., cap. 80, p. 217. ⁶⁵ Cedr., Hist. compend., p. 42. ⁶⁶ Syncel., Chron., p. 120. ⁶⁷ Append., l. II Hier., p. 44. ⁶⁸ Gualmyrus, De vita Moys., p. 9, et not., p. 196. ⁶⁹ Huet., Demonst. ev., prop. 4, cap. 3, p. 72. ⁷⁰ Strom. lib. I, p. 406. ⁷¹ Strom. lib. I, p. 344. ⁷² Exod. II, 52. ⁷³ Strom. lib. I, p. 344. ⁷⁴ Euseb., lib. IX Prepar. ev., c. 27, p. 434. ⁷⁵ Alex. Chron. p. 64. ⁷⁶ Strom. lib. I, p. 342. ⁷⁷ Philo, lib. De vita Moys., p. 620. ⁷⁸ Ibid. ⁷⁹ Joseph., lib. II Antiq. p. 56. ⁸⁰ Ibid., p. 545.

fuisse dicit, ac eam « quæ sit regula justorum et injustorum », tulisse legem, sed ipsummet fuisse legem animatam, « qui subministravit bonam reipublicæ administrandæ rationem »⁵⁰. Porro autem alius hujusce Moysis scientiæ testis a Clemente nostro, quemadmodum ab Eusebio⁵¹, Eupolemus citatur.

Cum tanta igitur sapientia, scientia, æquitate et justitia prædictus fuerit Moyses, quosdam morosos accusatores scite arguit auctor noster⁵², qui Israelitas avaritiae idcirco condemnabant, quia ex Ægypto discendentes ejusdem Moysis jussu bona Ægyptiorum diriperint. Duplici itaque ratione eos omni avaritiae atque etiam furti culpa liberat. Et primo quidem, quia haec bonorum direptio non minus quam in bello justa erat; quandoquidem Ægyptii Israelitas, propter famem apud se hospites, contrajus fasque in servitutem redegerant. Secundo, quia debitam operam servitiorumque suorum mercedem, qua lanius injuste privati fuerant, hac direptione restituunt. Quapropter Epiphanius: « Cum tot annos, inquit, sine ulla mercede Ægyptiis Israelitæ suam operam locassent, nonne Dei hominumque judicio aquissimum erat, sua ut illis merces saltem in sine persolveretur? Quare non injustus Deus, qui suos inde cum spolis emisit »⁵³, etc. Recentiioribus tamen quibusdam scriptoribus et theologis utraque haec ratio sufficere non videtur; nisi addatur et tertia, quam Augustinus hunc profert in modum: « Hoc Deus jussit, qui noverat quid quemque pati oporteret; nec Israelitæ furtum fecerunt, sed Deo jubenti ministerium præbuerunt »⁵⁴. At dici forsitan posset neque a Clemente neque ab aliis hanc excludi rationem, quæ ex sacro Scripturæ textu a quolibet facile colligi potest. De hac porro quæstione, præter ejusdem Scripturæ interpretes, videsis theologos scholasticos in lib. iii Sentent., dist. 37, §3, et in S. Thom., 2-2, qu. 66, art. 5, ad l.

Porro autem variis Clemens argumentis contra hereticos, Mosaicæ legis osores, probat et demonstrat eam non duram et crudeliem, ut illi garribant, sed humanitatis, mansuetudinis et benignitatis esse plenam⁵⁵. Unum autem ex iis, ut cætera taceamus, hoc Clementis argumentum est, quod lex illa homini, qui uxorem sibi desponderat, dederit militiae immunitatem: « Τούτους ἀφείσθαι τῆς στρατείας ὁ φιλάρωπος χελεύει νόμος ». στρατηγικῶν μὲν. Eos benigna lex a militia immunes esse jubet, et imperiale quidem⁵⁶, id est juxta veras prudentissimasque imperatoris leges, quarum Moysen, ut vidimus, peritissimum esse dixerat. Ibi autem ille non alio collinet quam ad Deut. xx, 7, et xxiv, 5, quod in Clementis editionibus, ut id obiter notemus, indicari debuit. Denique prætermitti a nobis non potest quo ille sensu scripsisset Moysis legem a Christo impletam: « Dominus non venit ad solvendam, inquit, legem, sed ad implendam; ad implendum autem, non ut cui aliquid deesses, sed quod perfectæ fuerint legis prophetiæ in ejus adventu. Nam recta vitæ institutio iis etiam qui juste vixerunt ante legem, ante legem per Verbum prædicabatur »⁵⁷. Huic Clementis nostri sententiæ veteres Ecclesiæ Patres Irenæus⁵⁸, Tertullianus⁵⁹, Hilarius⁶⁰, aliquæ magno consensu et numero subscripserunt. Alii tamen in alias abierunt opiniones, aliasque verborum Christi, qui se, ut impleret legem, venisse

A dixerat, expositiones, de quibus videsis Scripturæ interpres in Evangel. Matth., v. 17.

Moysen porro non solum regnandi, sed etiam exercitus ducenti scientia instructissimum fuisse quod scribit Clemens⁶¹, neminem, nisi in sacra historia omnino hospitem et peregrinum, fugere potest. Ne cui tamen pagano homini incredibile videatur ab illo noctu, per deserta et inaccessa loca, ducto Israelitarum, quibus columnæ ignis præbāt, exercitu, fūsos fugatosque hostes, hoc Clemens dupli exemplo confirmat. Primum est Miltiadis Atheniensium ducis, qui nocte intemperie per aspera itidem loca cùm exercitum perduxisset, Persas adorsus, eos Marathonia pugna profligavit delevitque. Haec autem historia ab Herodoto⁶², Plutarcho⁶³ et aliis memorie mandata est.

Secundum exemplum est Thrasybuli, qui exsules per loca non trita noctu, columnæ ignis, ut ipse Clemens ait, eis prælucente, in patriam reduxit. Eximium illud Thrasybuli facinus memorant non modo Trogus Pompeius, ab Ilerveto laudatus, verum etiam Valerius Maximus⁶⁴, Plutarchus⁶⁵ et alii; sed neque ex iis ullus, neque Xenophon⁶⁶, qui illud cæteris longe fūsius enarravit, ullam columnæ ignis mentionem faciunt. At illius in Alnetanis quæstionibus⁶⁷, sed nullo citato auctore, meminit doctissimus Abrincensium episcopus. Denique his, si lubet, et illud adjiciamus, quod in sempiternam hujuscem facinoris memoriam factum fuisse Pausanias testatur: « Thrasybulus quidem Lyci filius, totaque illa Atheniensium exsulum manus, quod Thebis moventes, expulsi xxx tyrannis, patriam recepissent, in Ilerculis fano Minervam et Herculem ipsum, colossi specie, e Pentelico lapide Alcamenis opus posuerunt »⁶⁸.

Variis exemplis Clemens alibi ostendit id cuiuslibet hominis fide dignum, quod in Scripturis legitur, Denum se eidem Moysi videndum præbuisse « in monte Sina, quo tempore ardebat ignis, nihil consumens ex iis quæ nascebantur in monte, et tubarum cerebatur sonitus, qui absque ulla instrumentis inspirabatur »⁶⁹. Montis autem illius ambitus non minorem quam quinque dierum Aristobulus, a Clemente citatus diserte asseruit. Josephus vero tantummodo dixit illum « omnium regionis ejus esse celsissimum, et ob nimiam altitudinem cautesque præruptas, non ascensus tantum hominum, sed aspectus ipsos defatigantem »⁷⁰.

In hoc itaque monte sonitus tubarum Dei omnipotenter mirabiliter excitatos eo minus incredibilis esse Clemens ait, quo alii, qui non longe minus extraordinarii videri poterant, in Britannia spelunca et in Persie montibus naturali modo editi perhibeantur. Insolitis autem his sonitibus alios, haud plane absimiles reserunt Plinius, ubi de Atlante monte haec scribit: « Eumdem noctibus micare crebris ignibus, ægyptianum satyrorumque lascivia impleri, tibiarum, ac fistulæ cantu, tympanorumque 147 et cymbalorum sonitu strepere ». Eadem Solinus tradit, quem, si vacat, consule, sicut et Kirkerum de alis⁷¹, atque de his etiam sonitibus, quos Clemens ex Britannia et Persie scriptoribus se descripsisse proflitetur.

Denique Clemens ex quadam de Moysis morte historia narrat eum ἀναλαμβανόμενον, ut et etiam Philo loquitur, hoc est, cum ex hac vita in aliam migraret, et a Domino assumeretur, tunc a Josue et

⁵⁰ ibid., 350. ⁵¹ Euseb., lib. ix Præpar. ev., c. 26, p. 431. ⁵² Ibid., p. 345. ⁵³ Epiph. in Ancor. § 113. p. 715. ⁵⁴ Aug., t. III, lib. II Quæst. in Exod., q. 59, p. 432. ⁵⁵ Strom. lib. I, p. 352 et seq.; I, II, p. 395 et seq.; lib. IV, p. 478. ⁵⁶ Strom. lib. II, p. 396. ⁵⁷ Strom. I, III, p. 445. ⁵⁸ Iren. lib. IV adv. hæres., c. 67. ⁵⁹ Tertul., lib. IV adv. Marc., cap. 7. ⁶⁰ Hilari., in Matth. c. 4, § 15. ⁶¹ Strom. I, I, p. 348. ⁶² Herod., I, VI Erat., § 10 et seq. ⁶³ Plutarch., in vita Arist., p. 521. ⁶⁴ Valer. Max., I, VI, De moder. ⁶⁵ Plutarch., in vita Lysandri et alibi. ⁶⁶ Xenoph., Hist. Greec., lib. II, p. 470, seqq. ⁶⁷ lib. II, c. 12, § 14, p. 205. ⁶⁸ Pausan., lib. IX, p. 290. ⁶⁹ Strom. I, VI, p. 632 seq. ⁷⁰ Joseph., I, III Antiq. Judaic., c. 4. ⁷¹ Plini., lib. V hist., c. I, p. 525. ⁷² Solin., Polyhist. c. 24. ⁷³ Kirker., lib. IX Musurg., part. III, c. 5, 6, 31 7.

Caleb, sed diverso modo; duplum fuisse conspe-
ctum; et unum quidem cum angelis, alterum autem
supra montes, qui dignus erat, cui in convallibus
justa fierent.⁷ Quæ sit illa historia, unde Clemens
id delibaverit, dictu sane perquam difficillimum est.
De hac enim duplici Josue et Caleb visione nihil
plane occurrit neque in Deuteronomio, neque in
Epistola Iudeæ⁸, neque etiam in Philonis⁹ et
Josephi¹⁰ scriptis, ubi de ejusdem Moysis morte et
sepultura sermo institutus. Quinimo Philo ibidem
scribit Moysen, nemine spectante, mortuum et
sepultum.

Quamobrem quæ in Epistola Iudeæ de Moysis se-
pultura inter Michaelem et diabolum disceptatio
refertur, banc Origenes ex libello de Moysis ascen-
sione deductam esse arbitratus est¹¹. Ex hoc itaque
eodem libello nonnulli hanc Josue et Caleb visionem
desumptam existimant. Aliis autem probabilius vi-
detur Judæum hæc excerpisse ex quadam minime
scripta majorum traditione, vel ex alio aliquo apo-
crypho quidem scripto, quod humanam tamen fidem
merebatur. Clemens igitur, cum hæc ex aliqua apo-
crypha scriptio se decerpisse satis aperte signi-
ficeret; an una ex his, quæ citantur, revera fuerit,
aut alia iis similis, ab aliis libertius audiemus.

ARTICULUS III.

De libris Job, Psalmorum, Proverbiorum, Sapientiarum et Ecclesiastici.

Ad alios Veteris Testamenti libros jam transeundum
est, ac primo quidem juvat animadvertere librum
Job a Clemente citari, perinde ac si nullus ipse du-
bitaverit illum divini Spiritus afflatu, non secus atque
alios sacrae Scripturae libros, fuisse compositum.
In hunc enim modum hæc ille et ex eodem libro, et
ex epistola Clementis Romani citat Jobi verba¹²:
« Nullus est a sorde mundus, ait Job, nec si sit qui-
dem una dies vitæ ejus¹³; » Quæ quidem etiam si
in vulgata Bibliorum versione non reperias, ea
tamen iisdem plane verbis, si paucas quasdam va-
riantes lectiones exceperis, a Septuaginta atque a
Clemente nostro redditâ invenies. Alibi vero alia
adhuc Jobi verba protulit: « Job autem justus; ipse,
inquit, nudus egressus sum ex altero matris meæ,
et nudus illuc revertar¹⁴. » Rursum autem paulo post:
« Merito ergo Job, qui pervenit ad cogni-
tionem: Nunc, inquit, scio, omnia potes, nihil est
autem, quod tu non possis. Quis enim annuntiavit
mihi quæ non noveram, magna et admirabilia quæ
nesciebam¹⁵? »

Neque est sane quod quispiam arguat hæc verba
Jobo quidem a Clemente attribui, sed non ita ut
illum, aut hujuscemodi libri auctorem, ac divino Spiritu
afflatum ea dixisse vel scriptissime affirmaverit: Non
solum enim Clemens noster hunc eundem librum,
ut alios, sicuti diximus, et cum aliis Veteris Testa-
menti libris, quasi unus ejusdemque ponderis et
auctoritatis citavat, verum etiam alicubi solo Scrip-
turæ, procul dubio sacrae ac divina, quemadmodum
alios minime dubios, nomine ab ipso sic laudatur:
« Dicit quidem certe Scriptura, φησὶ γάρ οὐνή Γραφή·
Δέγει ὁ ἄδος τῇ ἀπωλεῖται· Εἶδος μὲν αὐτοῦ οὐκ εἰδό-
μεν, φωνὴ δὲ αὐτοῦ ἡχούσατο. Dicit infernus per-
ditioni: Ejus quidem speciem non vidiimus, ejus
autem vocem audivimus¹⁶. » Hæc quippe ipsa sunt
libri Job verba, quæ Septuaginta hunc in modum

A interpretati sunt: Ἡ ἀπώλεια, καὶ δὲ οὐδετὸς εἶπεν·
Ἄχριστον δὲ αὐτῆς τὸ κλέος. In vulgata autem
Latine ita leguntur: « Perditio et mors dixerunt:
Auribus nostris audiimus faunam ejus¹⁷. » Nemini
igitur dubium esse potest, quin Clemens librum Job
in sacrorum librorum canonem ascribendum esse
crediderit.

Psalmos autem a Davide scriptos et decantatos
fuisse ille passim memorat. Ipsiusinet enim via
Davidis nomine primus ab eodem Clemente nostro
sic laudatur¹⁸: « Sed et David.... Beatus vir, qui
non abiit in consilio impiorum..... neque in via
peccatorum stetit¹⁹. » Nec non et psalmus nonus

²⁰: « David quoque dicit: Sin autem infixa sunt
gentes in interitu, quem fecerunt. In hoc laqueo,
quem absconderunt, comprehensus est pes eorum²¹, » etc. Et alibi²²: « Jam vero aperte quoque
psallit David, veritati ferens testimonium: Avertitur
peccatores in infernum²³, » etc. Psalmus quoque

decimus²⁴ quartus: « Qui sunt tales, ut ait beatus
David, κατὰ τὸν Δαβὶδ, requiescent in monte sae-
cuto²⁵. » Et psalmus decimus quintus²⁶: « Rursum
aperte David, vel potius Dominus ex persona sa-
crae.... Laetatum est cor meum, et exsultavit lingua
mea²⁷. » Psalmus etiam decimus septimus²⁸: « Jam
vero David dicit: Tenebrosa aqua in nubibus aera²⁹, » etc. Quid vero, quod Clemens alterius Clementis,
nimurum Romani, verba resert et approbat³⁰, quibus
ille eidem Davidi psalmos quinquagesimum,
sexagesimum, octogesimum, aliasque ascribit³¹?
Quid plura? Eodem ex Davide auctor noster profecti
psalmum centesimum secundum³²: « Id a Davide,
inquietus, dictum est per confessionem: Terrauit
cinerem, tanquam panem manducabam³³. » Bac-
C accedit quod alii in libris³⁴ præter psalmos, v. xlii,
xlviii, cxxv, cxvi³⁵ ipsi cxviii hunc in modum
adjudicat³⁶: « Dicit psallens David: In quo dirige
junior viam suam³⁷; » atque etiam centesimus
decimus primus³⁸: « Clamat autem David: la-
eternum non commovebitur justus³⁹. » Denique ut
prolixior oratio nostra sit, id tantum adjiciemus
rursus auctorem psalmi cxviii, quemadmodum L.
Davidem ab eodem Clemente nostro alibi ita desi-
gnari⁴⁰: « Scribit David: Bonitatem, et disciplinam,
et cognitionem doce me, quoniam mandatis vos
credi⁴¹. » Alio autem in libro⁴²: « Dixit (David):
In peccatis conceptus sum, et in iniquitatibus con-
cepit me mater mea⁴³. »

Verum quia de Psalmorum auctore variæ sunt
tamen antiquorum quam recentiorum scriptorum op-
piones, a proposito nostro alienum omnino non est
eas paucis explicare; ut ad quam Clemens noster
accesserit, omnibus, quoad ejus fieri poterit, pla-
nitas perspicuumque faciamus. Prima itaque de
illorum parente opinio olim fuit impii Pauli Samo-
sateni, ac quorundam ipso longe pejoriorum nostre
ætatis Anabaptistarum, qui eo temeritatis devere-
runt, ut psalmos omnes post Christi ortum scriptos
fuisse **148** palam prædicare non erubescant. Sed
hac ad omne facinus audax impiorum hominum pe-
tulantia non minus Veteris quam Novi Testamenti
auctoritate facile retunditur. Nam, ut ex cetera milita-
mus, psalmus decimus septimus libro secundo regum,
cap. xxii, integer descriptus, et psalmi civ et xc
libro primo Paralipomenon, cap. xvi, Davidi noua-
tum ascribuntur. Ipse metuero Christus psalmum
centesimum nonum, et Petrus psalmum decimum

⁷ Strom. lib. vi, p. 679. ⁸ Deuter. xxxiv, 5 et 6; Jud. 9. ⁹ Philo, lib. iii, De vita Moysis. ¹⁰ Joseph. in fine lib. iv Antiquit. ¹¹ Origen., lib. iii Periarch., c. 42, p. 457. ¹² Strom. lib. iv, p. 468 et 5. ¹³ Job xiv, 4, etc. ¹⁴ Strom. lib. iv, p. 538. ¹⁵ Ibid. p. 541 et seq. ¹⁶ lib. vi Strom. p. 657. ¹⁷ Job xv, 22. ¹⁸ Strom. lib. ii p. 589. ¹⁹ Psal. i, 1. ²⁰ Strom. lib. ii, p. 640. ²¹ Psal. ix, 16. ²² Ibid. p. 636. ²³ Psal. ix, 18. ²⁴ Ibid. p. 968. ²⁵ Psal. xiv, 4. ²⁶ Ibid. p. 640. ²⁷ Psal. xv, 9. ²⁸ Ibid. p. 671. ²⁹ Psal. xvii, 12. ³⁰ Strom. lib. iv, p. 517 et 519. ³¹ Psal. L, LXI et LXXX. ³² Strom. lib. vi, p. 643. ³³ Psal. cxii, 9, juxta Sept. ³⁴ Strom. lib. ii p. 386, et lib. vi p. 660. ³⁵ Psal. v, XLIV, XLVIII, CLII, CXVIII et CXVI. ³⁶ Strom. lib. iii, p. 459. ³⁷ Psal. cxviii, 9. ³⁸ Str. lib. vi p. 655. ³⁹ Psal. cxi, 6. ⁴⁰ Ibid., p. 616. ⁴¹ Psal. cxxxii, 66. ⁴² I. IV, p. 499. ⁴³ Psal. L, 7.

Quintum ab eodem Davide fuisse compositos diserte asseverant⁴⁴. His addit. alios psalmos et in Matthæi Evangelio, et in apostolorum Actibus, haud dubie tanquam ante assumptam a Christo humanam carnem vulgatos citari⁴⁵. At puden. sane tam insanum manifestnmque errorem fusius refellere et prosequi.

Alia itaque opinio, huic e diametro opposita, et a quamplurimis omnium etatūm auctōribus propugnata, omnes omnino psalmos ipsimet Davidi attribuēndos esse contendit. Sed ab aliis ideo rejicitur, tum quia plures psalmi aliud quam Davidis nomen fronti sue inscriptum praeferunt, tum maxime quia nonnullos post Davidis etatēm per Babylonicas captivitatis tempora atque etiam post redditam Iudeis libertatem scriptos fuisse pro certo habetur⁴⁶. Quapropter Hieronymus ad Cyprianum scribit⁴⁷: « Sciamus errare eos, qui omnes psalmos David arbitrantur, et non eorum, quorum nominibus inscripti sunt. » Si qui autem inscriptione careant, hos ille ait iis esse deputandos, « quorū in priorib[us] psalmis nomina continentur. » Et hac quidem ratione Hieronymus Moysen undecim ejusmodi psalmorum auctōrem esse ibidem pronuntiat. Neque porro id ille semel asseruit, sed in alia etiam ad Sophronium epistola: « Psalms, inquit⁴⁸, omnes eorum testantur auctōrum, qui ponuntur in titulis, David scilicet, Asaph, et Idithum, filiorum Core, Eman Ezrahitæ, Moysi, et Salomonis, et reliquo, quos Ezra uno volumine comprehendit. »

Hec igitur tertia est de Psalmorum auctōribus non solum Hieronymi, sed Hilarii quoque⁴⁹ et aliorum sententia, qui illos ab his conscriptis esse volunt, quorum nomine inscribuntur.

Verum quia duplex eorum titulus, unus in Hebreico, alter in Graeco textu occurrit; inde fit ut quidam in quartā opinionem aheant asserantque non erroreis Graeci, sed sinceris tantum Hebreici textus inscriptionibus, nec fortasse tamen omnibus fidei habendam. Quamvis enim in eis nomen Moysis psalmo LXXXIX præfixum legatur, quia tamen Samuelis in eo mentio sit, quidam idcirco non insinuae notæ scriptores, ab Hieronymi, aliorumque, qui hunc psalmum a Moysi, Israelitarum duce et legislatore, editum esse putant, sententia discedunt.

Illijs itaque quartæ opinionis fautores existimant Davidem psalmorum, nomen illius præferentium, et quorundam nullius nomine inscriptorum, puta eorum qui in Paralipomenon, et apostolico rum Actuum libris, uti diximus, ipsi adjudicantur, esse revera auctōrem. Quibus vero nomen Asaph præponitur, hos plerosque, non tamen omnes, ab ipsomet illo Asaph protectos esse censem. Ex iis enim aliquos, illo posteriores, Babyloniam captivitatem spectare manifestum esse opinantur. Denique nōmina filiorum Core et Idithum, aliorumque re quidem vera quibusdam psalmis præposita legitimus; non ideo tamen quia ab illis scripti fuerunt, sed quia ab ipsis decantabantur. Persuasum igitur habent præter Davidem et Asaph vix alios psalmorum auctōres assignari posse. At omnes prorsus psalmos, a quoquen tandem profecti fuerint, divini Spiritus afflatus compositos esse, nec illi dubitaverunt; nec ab illo unquam vere Christiano homine in dubiu[m] merito vocari potest.

In hac igitur tanta opinionum varietate ad quam Clemens noster accesserit, si queras, respondebimus illum nobis videri in secundam magis incli-

Anasse. Quosdam etenim ab illo Davidi nomine et hic alibi citata notavimus, quorum in fronte non illius, sed aliorum nomen præponitur.

Librum autem Proverbiorum Salomonis non semel Clemens adjudicat. Ab ipso etenim Stromatum suorum initio⁵⁰ sic ejus laudat verba: « Dicit itaque Salomon: Fili mi, susceptam præcepti mei directionem apud te absconderis⁵¹, » etc. Postea vero⁵²: « Et bibite aquam de vasis vestris, monet Salomon⁵³. » Et rursus in eodem libro⁵⁴: « Jam sapientiam, inquit Salomon, vallo circumdat⁵⁵, » etc. Hisper autem⁵⁶: « Recte ergo Salomon: Qui seminat, inquit, justitiam operatur⁵⁷, » etc. Eodem quoque modo in libro secundo et alibi hunc librum Salomonis constantem attribuit. Ibi enim⁵⁸ velut quoddam adagium ait esse desumptum « ex voce Salomonis, dicentis: Fili, si pro amico tuo fidejusserris, trades manum inimico⁵⁹, » etc. Atque ut cetera, quæ in rem apertissimam non sunt congerenda, laceamus, adi si velis, librum quartum Stromatum, ac ibi eundem librum Salomonis nomine adhuc citatum invenies⁶⁰. Interim vero quid de illo dixerit Eusebius, ausculta: « Non solum ipse (Hegesippus), sed etiam Irenæus et omnes antiqui Proverbia Salomonis vocare solent sapientiam omnium virtutum præcepta continentem⁶¹. »

Ex his autem et aliis, quæ in hos et alios Clementis nostri libros a nobis observata sunt, omnibus liquido patet, tametsi in fine libri Proverbiorum quædam alii auctōribus quam Salomonis tribuantur, Clementi tamen nostro persuasum omnino fuisse eorum omnium ac posteriorum etiam proverbiorum, quæ alii ex Salomonis dictis collegisse feruntur, non alium plane quam eundem Salomonem auctōrem esse dicendum. Nec alia sane mens fuit non modo eorum, quos paulo ante citavimus, nimur Hegesippi et Irenæi; sed etiam Melitonis et Origenis, qui in suis librorum Veteris Testamenti indicibus Salomoni Proverbia generatim adjudicant⁶².

Ad Sapientiae librum quod attinet, quamvis ille quandoque ἡ Σοφία, « divina Sapientia, » vel « sapientia» cogita, simpliciter a Clemente appellatus fuerit⁶³; ab eo nihilominus Salomonis nomine ita alicubi laudatur⁶⁴: « Jam vero Salomon gnosticum vocans sapientem, haec dicit: Videbunt mortem sapientis, et non intelligent quid de eo⁶⁵, » etc. Nec multo post⁶⁶: « Ecce enim Salomon: Dabitur enim, inquit, fidei gratia, et sors in templo Domini jucundior⁶⁷. » Rursus vero, quibusdam interjectis⁶⁸: « De cognitione, inquit, disserens Salomon, haec dicit: Clara est, et non marcescit sapientia, et facile cernitur⁶⁹, » etc.

Cedo, inquiet aliquis. At nonne propterea Clemens ab Eusebio notatur⁷⁰, quod hinc in Stromatum libris afferat testimonia Scripturarum, quæ a nonnullis repudiantur, nempe ex Sapientia Salomonis, ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων Γραφῶν, hoc est ab iis, qui illam extra sacram divinæ Scripturæ canonem rejeccebant. Verum cum Eusebius illam a nonnullis rejectam⁷¹ dixerit, eamdem procul dubio a pluribus receptam fuisse significat. Et re quidem ipsa Clemens plures et prævios habuit, et post se reliquit hujus sententiæ patronos et defensores. Ex iis autem nonnulli ut id probent, in medium præferunt haec que Barnabas sua refert in epistola: « Alligemus justum, quoniam inutilis⁷², » etc. Sed, ut verum fateamur, isthac verba non ex Sapientie

⁴⁴ Matth. xxxii, 42, 43; Marc. xii, 3; Luc. xx, 42; Act. ii, 25 et seq. ⁴⁵ Matth. xxvii, 55; Act. i, xx, etc.
⁴⁶ Psal. cxxxvi, cxxv, cxxxvii, cxlv. ⁴⁷ nov. edit. tom. II, col. 696. ⁴⁸ nov. edit. tom. I, col. 855.
⁴⁹ præf. in Psalt. ⁵⁰ Strom. I. i, p. 270. ⁵¹ Prov. ii, 4. ⁵² Strom. I. i, p. 274. ⁵³ Prov. v, 15.
⁵⁴ Strom. i, p. 282. ⁵⁵ Prov. iv, 8 et seq. ⁵⁶ Strom. i, p. 316. ⁵⁷ Prov. xi, 21. ⁵⁸ Strom. I. ii, p. 591.
⁵⁹ Prov. vi, 1. ⁶⁰ Strom. I. iv, p. 477. ⁶¹ Euseb., I. iv Hist., c. 22. ⁶² Euseb., I. iv Hist., c. 26, et I. vi, c. 25. ⁶³ Strom. I. iv, pag. 515; I. v, p. 391. ⁶⁴ Strom. I. vi, p. 669. ⁶⁵ Sapient. iv, 17, 5, 3 et seq.
⁶⁶ Strom. vi, p. 670. ⁶⁷ Sap. iii, 14. ⁶⁸ Strom. vi, p. 673. ⁶⁹ Sap. vi, 13 et seq. ⁷⁰ Euseb., I. vi Hist., c. 15, p. 214. ⁷¹ Barnab. epist. § 6, p. 20.

Ebro, uti putant, sed ex Isaiae prophetia desumpta sunt⁷¹.

Certus itaque videtur hujusce libri in prima Clementis Romani epistola haec citari verba: Τίς ἐρεῖ αὐτῷ· Τί ἐποίησας, οὐ τίς ἀντιστήσεται τῷ χράτει τῆς λογίους αὐτοῦ; « Quid fecisti, aut quis resistet virtuti fortitudinis ejus? » In Sapientiae enim libro legimus: Τίς γὰρ ἐρεῖ· Τί ἐποίησας; οὐ τίς ἀντιστήσεται τῷ χράτει σου. Quae Vulgata sic redditum: « Quis enim dicit tibi: Quid fecisti, aut quis stabit contra judicium tuum? »

Sed ille ibi nec hujus libri, quemadmodum nec aliorum, quos saepissime citasse legitur, sacrorum librorum auctorem nomine suo appellat. Verum idem Sapientia locus, et alii plures a Cypriano, qui sicuti Clemens noster, hunc librum « sapientiam Salomonis » nuncupat, exhibentur⁷². Aliis autem Ecclesiæ Patribus ceterisque scriptoribus, qui huic opinioni deinceps aut suffragati aut refragati sunt, hic appellandis, quando quidem id nec a paucis, nec iam a longo tempore factum est, supersendum esse duximus. Monuisse igitur sufficiat quid de hoc libro Augustinus tradiderit: « Alii vero duo, quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur antiquitus propter eloquii nonnullam similitudinem, ut Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo; non autem esse ipsius non dubitant doctores; si eos tamen in auctoritatem maxime occidentalis recepit Ecclesia⁷³. » Denique hi duo libri sacra Scriptura canonis scripti sunt in concilio Hipponeensi anno 393, can. 38, et Carthaginensi sub Syricio papa, anno 397, can. 47, et Romano sub Gelasio I, anno 494, ac Tridentina tandem synodo. Videsis ejusdem Augustini lib. II, *De doctr. Christ.*, cap. 8, *Speculum*, pag. 733, et lib. II *Retractat.*, cap. 4. Vide etiam, si lubet, Coutantii nostri ad Hilarii lib. *Prolog. in lib. Psalm.*, pag. 3, notas et observationes.

Illi porro Ecclesiastici librum quam frequens auctor noster laudaverit, jam superius a nobis observatum est⁷⁴ atque rursus infra ostendetur. Quamobrem hoc unum duotaxat animadvertemus, scilicet hunc eundem librum simplici Sapientiae nomine, quemadmodum Proverbiorum libruin, ab ipso nuncupari. Ubi enim de ethniciis poetis sermonem facit, sic loquitur⁷⁵: « Audierunt, ut existimat, pulchram illam quæ nobis dicit, sapientiam; in medio insipientium observa occasionem; in medio autem cogitantium versare perpetuo. Et rursus: Sapientes occultabunt sapientiam⁷⁶. » Prior siquidem locus in Ecclesiastici, secundus autem in Proverbiorum libro plane occurrit, ita ut Hervetus mirari subeat, qui cum eos frustra quæsivisset, ex sacro Sapientiae libro decerpitos esse suspiratus est.

Majori adhuc admiratione nonnullis nec forsitan immerito dignum videbitur, duplum ab ipso Clemente nostro ejusdem Ecclesiastici auctorem designari. Alicubi enim hunc librum « sapientiam Jesu » vocat⁷⁷, vel, ut ipse loquitur: « Η σοφία, η τοῦ Ἰησοῦ σοφία. » Et rursus in eodem libro: « Αὐτοὶ εἰ τῆς σοφίας Ἰησοῦ. » Audi ex sapientia Jesu⁷⁸. Aliibi vero eundem librum Salomoni vindicat. Ab eo siquidem Heraclitus aliquando inducitur⁷⁹: « Adjutus utique a Salomone dicente: Si dilexeris audire, suscipe: et si inclinaveris aures tuas, eris sapiens⁸⁰. » Quæ totidem verbis Ecclesiastici vi,

A 33, reperire est. Denique libro *ukiono id* adhuc reputit: « Η σοφία, φροντὶ δὲ Σολομῶν, ἐνεργούσαν τὴν ἔντην τέχνα. » Sapientia, inquit Salomon, inflavit filios suos⁸¹. Quod acceptum est ab Ecclesiastici libro, cap. IV, 11, secundum Septuaginta Secunum, in polyglottis editionem 42: « Η σοφία υἱοὺς ἔντην ἐνύψωσε, καὶ Σαπientia filios sibi exaltavit. »

Quoniam ergo, inquires, Clemens hunc librum tam Jesu quam Salomonis tribuit, quem, ut inquit Augustinus: « Quod Jesus quidam scriperit, qui cognominatur Sirach, constat inter eos qui eundem librum totum legerunt⁸². » At observa, quarto, eundem Augustinum alibi scripsisse⁸³, etiamvis vir doctiores hunc librum Salomonis non esse affirmant, eum nihilominus ab Ecclesia, maxime occidentalii, antiquitus receptum, et propter eloquii similitudinem tunc morem obtinuisse, ut Salomonis diceretur. Quoniambrem quidam illum a Jesu filii Sirach ex Salomonis et aliorum, ac suis etiam sententiis concinnatum existimant. Qua quidem a sententia Clemens noster haud procul discessisse videtur, atque ea ratione facile secum conciliari poterit. Verumtamen sua quemque hac de re mœda sententia, per nos licet.

Ceterum a quibus superior Sapientiae liber, ab iisdem et iste, ut paulo ante vidiimus, in sacrorum librorum numero et canone repositus est, et a Cypriano saepius solo Salomonis nomine laudatus legitur⁸⁴. Quia vero ab aliis nonnullis inde ejectus est, nihil sane mirum, si de illo, sicut et de superiori libro, Eusebius pronuntiet Clementem in his Stromatum libris attulisse testimonia Scripturarum, quæ « a nonnullis repudiantur; nempe ex Sapientia Salomonis, et ex ea quæ dicitur Sapientia Jesu filii Sirach⁸⁵. »

ARTICULUS IV.

De libris prophetarum, Machabœorum et quatuor Esdræ, ac de eorum auctoriis.

Quatuor, ut aiunt, magnorum prophetarum libros, eorum, quibus ascribuntur, nomine in hoc Stromatum opere passim citari nemo catholicus bonus mirabitur. Nulla enim de iis apud orthodoxos et æquos rerum estimatores potest esse controversia aut disceptatio. A nobis itaque obiter tantummodo notabitur, a Clemente nostro Isaiae nomine peroram hoc proferri effatum: « Ego solidans testitra⁸⁶, » etc. Neque potiori etiam jure illud ab Eusebio, qui hunc Clementis locum transcriptus⁸⁷, Osee, uti alibi a Clemente nostro ascribitur⁸⁸. Nam hæc ipsissima propheta Amos verba sunt⁸⁹.

At alio in libro ubi ejusdem Amos testimoniis ipsem et auctor noster utitur⁹⁰, illius prophetum non solum ejus nomine revera inscriptam, sed ab illo quoque Spiritus sancti afflatu compositam esse significat: « Spiritus sanctus per Amos, ait illi, elocutus: Qui bibunt vinum percolatum, et super lectum, inquit, sedent eburneum⁹¹. » Denique solo D Scriptura nomine ab eodem auctore nostro in sessio Stromatum libro citari infra dicetur.

Eodem plane modo ille Jonam et Malachiam testes producit⁹²: « Jonas ipse idem tacite, inquit, significat, 150 cum dicit: Et accessit ad ipsum is, qui gloriam gubernabat, et dixit ei: Cur steritis? Surge⁹³.... Malachias autem propheta aperte ostendit Deum dicentem: Sacrificium non accipiam ex manibus vestris⁹⁴, » etc. Prius vero⁹⁵: « Di-

⁷¹ Isa. iii, 9, 10, juxta Septuag. ⁷² Clem., epist. I Rom., § 17. ⁷³ Sap. XII, 42. ⁷⁴ Cypr., l. II Testim. adv. Judæos, § 14, p. 40; l. III, p. 68, 79, 81, 84, 90, etc.; lib. De exhorr. martyr. p. 471, epist. ad Dem. ⁷⁵ Aug. I. xvi. De civit. c. 20, p. 483. ⁷⁶ Dissert. sup., c. 3, art. 5. ⁷⁷ Strom. I. v. p. 554. ⁷⁸ Eccl. xxvii, 12, juxta Septuag., 13 in vulg., Prov. x, 14. ⁷⁹ Strom. I. I, p. 282. ⁸⁰ Ibid. p. 593. ⁸¹ Strom. I. II, p. 369. ⁸² Eccl. VI, 35. ⁸³ Strom. I. VII, p. 763. ⁸⁴ Aug. in Specul. p. 733. ⁸⁵ Lib. XVII. De civit. c. 20. ⁸⁶ Cypr., l. III. Testim. passim. ⁸⁷ Euseb., l. VI, Hist. p. 45. ⁸⁸ Strom. I. v. p. 609. ⁸⁹ Euseb., l. XIII. Præp. evang. c. 13, p. 687. ⁹⁰ Clem., Admon. ad gent., p. 57. ⁹¹ Amos, 13. ⁹² Pæd. I. II, c. 2, p. 157. ⁹³ Amos VI, 4, 6. ⁹⁴ Strom. I. v, p. 613. ⁹⁵ Jonas I, 6. ⁹⁶ Malach. I, 10 et seqq. ⁹⁷ Strom. I. III, p. 441.

Cetum est apud Malachiam : Deo restiterunt, et salvi facti sunt¹⁰. Sequenti quoque pagina : « Qui irritatis Deum sermonibus vestris, ὁ Μαλάχιας φησί· et dicitis : In quonam irritavimus eum¹¹? » etc.

Ipsi similiter Michæl prophetiam, ejus nomine divulgatam, Clemens vindicat, ubi scribit : « Hi sunt, de quibus dicit Michæl propheta : Audite, populi, verbum Domini, qui cohabitatis simul cum doloribus¹². » Quamvis enim totidem illa verba in illo Michæl libro non occurrant, ex ipsis tamen capite primo videntur decerpta. Fac nihilominus ea non reperiri, et ibi Clementem memoria lapsum, non minus certo inde colligitur eum credidisse Michælam hujus prophetiæ verum fuisse auctorem.

Et vero alibi ipsa ejus verba transtulit, sed unius ex duodecim prophetis nomine¹³: « Feret mihi, inquit, testimonium unus ex duodecim prophetis, qui dixit : Videam primogenita pro impietate fructum ventris, pro peccatis animæ meæ. » Quæ quidem B ex illius cap. vi, 7, desumpta fuisse extra omne dubium est.

At ex hoc Clementis loco manifestissime reprehendimus totidem pro veris et genuinis ab illo cognosci duodecim Veteris Testamenti prophetarum libros, quot in sacro canone positos legimus. In suis porro chronologiis illos, sicut infra dicetur, singulatim recenset, illorumque ultimos appellat¹⁴, « Aggæum, et Zachariam, et Angelum, qui fuit ex duodecim. » Rursus vero postea¹⁵ : « Aggæus, inquit, Zacharias, καὶ ὁ ἐν τοῖς δῶμασι Ἀγγελος, et qui erat ex duodecim Angelus. » Quo quidem nomine Malachi designari his probari potest libri quarti Esdræ verbis¹⁶ : « Malachiæ, qui et Angelus Domini vocatus est. »

Docet enim Hieronymus nomen Hebraicum Machæla a Septuaginta sacrae Scripturæ interpretibus Græce fuisse redditum ὁ Ἀγγελος αὐτοῦ, Angelus ejus. His porro, si habet, addamus librum et prophetiam, cui nomen Zachariæ præpositum fuit, hunc ipsi a Clemente nostro alicubi hunc attribui in modum¹⁷ : « Si certe minatur Zacharias : Increpabit, te qui elegit Jerusalem. Non ecce hoc est ut torris evulsus ex igne¹⁸? »

Quid porro Machabæorum libri contineant, aperte quidem Clemens prodit; sed quis eorum auctor fuerit, quia dictu promptum non erat, de industria tacitus ibidem prætermissee videtur, ubi ait : « Aristobuli meminit is, qui composuit epitomen rerum gestarum a Machabæis¹⁹. » De hac autem commentatore, ac de libro Esther, quid, inquires, sibi vult auctor noster, cum alibi hæc scriptis tradidit?

In hac captivitate(Babylonica) fuit Esther et Mardonius, cuius habetur liber sicut etiam Machabæorum: « Αἰσθήσθη καὶ Μαρδόνιος, οὐ φέρεται βεβλον, ὡς καὶ τὸ τῶν Μαχαβατίκων». Nunquid ergo, inquires, unum tantummodo Machabæorum, quemadmodum Estheri, librum esse Clemens arbitratus est? Nunquid de his libris, si eos sancto Spiritu afflante scriptos credidisset, tam frigide loqui poterat?

Sed respondere tibi possumus auctorem nostrum ibi usum fuisse verbo βιβλον, quod volumen et codicillos, pluribus etiam libris constantes, potest significare. Ilos porro libros in canonicorum numero ponendos esse si non censuerit, plures habuit primis Ecclesiæ sæculis sue sententias astipulatores. Melito siquidem in sua ad Onesimum epistola accusatum subjunxit sacrorum librorum indicem, in quo hosce libros penitus omisit²⁰. Apertius autem Ori-

A genes, simili indice exhibito, addidit : « Extra horum censum sunt libri Machabæorum, qui inscribuntur Sarbet et Sarbaneal²¹. » Eusebius etiam in Chronico : « Machabæorum, inquit, historia hinc Græcorum suppedit regnum. Verum hi libri inter divinas Scripturas non recipiuntur. » Concilium quoque Laodicenum²² et Athanasius²³ in suis sacrorum Veteris Testimenti librorum indicibus hos quoque libros praetermisserunt. Ab eodem quoque Athanasio²⁴ aliis Veteris Testamenti libris, quibus contradicunt, illos videbis annumerari.

At concilium Hipponense anno 393, et Carthaginense in anno 397, libros Esther et Machabæorum in canonicorum numerum retulere. Unde Augustinus : « Machabæorum, sit, libri, quos non Judæi, sed Ecclesia pro canonice habet, propter quorundam passiones vehementes atque mirabiles²⁵. » Alio autem in libro²⁶ illos sacro canoni, sicut et cæteros, ab omnibus receptos simpliciter ascribit.

Quamobrem tameisi Hilarius, Ambrosius, aliique deinceps Ecclesias Patres et concilia eosdem libros propter gravissimas magnique momenti rationes pro canonice haberi voluerint, nulli tamen mirum videri debet si Clemens noster, temporis sui morem secutus, illos in sacro canone non posuerit.

At nonnulli procul dubio jure haud prorsus immemor mirabuntur librum quartum Esdræ ab eo, tanquam divinæ auctoritatis opus et a propheta conscriptum, hæc laudari in verba : « Cur enim non fuit uterus matris meæ sepulcrum, ne videarem afflictionem Jacob et laborem gentis Israel, hic Esdræ propheta : » Εσδρας ὁ προφῆτης λέγει²⁷. Nam testimonium illud ex lib. IV Esdræ, cap. v, 35, transcriptum, in Vulgata sic habetur : « Et dixi : Quare, Domine, ad quid nascabar? Aut quare non liebat matrix matris meæ mihi sepulcrum, ut non videarem laborem Jacob et desatigationem generis Israel? » Quid ergo, arguet aliquis, nonne hic liber quanvis in Baruabæ, uti alibi dictum est²⁸, epistolacitatus fuerit, in nullo tameu sacrae Scripturæ canone unquam admissus, ab omnibus plane reputatur? Sed huic non minimæ difficultatis quæstiōni pro virili parte nostra conati sumus facere satis, ubi de ea in nostra ad Ambrosii *De bono mortis* librum admonitione disputavimus²⁹. Ad eum igitur, si vacat, adire poteris, et hunc Clementis locum a nobis ibi citatum invenies.

151 ARTICULUS V.

De Græca librorum Veteris Testimenti interpretatione, a Septuaginta duobus Senioribus adornata, et alia antiquiore.

De Græca sacrorum Veteris Testimenti librorum interpretatione suam sic Clemens mentem aperit. Primum docet³⁰ non solum τὰς τε τοῦ νόμου, sed etiam prophetarum Scripturas, καὶ τὰς προφητικὰς Γραφὰς, id est non tantum Moysis, sed omnes canonicos sacrae hujus Scripturæ libros ex Hebreo sermone in Græcam conversos fuisse linguam.

Secundo, hanc Græcam interpretationem adornatam, et aiunt tempore, inquit, Ptolemæi Lagi filii, vel, ut dicunt nonnulli, ὡς τίνες, tempore ejus, qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phaleurus, et ut verterentur vehementer procurasset³¹. » Philadelphus enim ille, pergit Clemens, bibliothecam suam, cæterarum omnium longe locupletissimam, his sacris libris, Græce redditis, voluit ornari.

Tertio autem, quomodo hæc Græca divinæ legis

¹⁰ Malach. III, 15. ¹¹ Malach. II, 17. ¹² Strom. I. iv, p. 542. ¹³ Strom. I. iv, p. 469. ¹⁴ Strom. I. i, p. 332. ¹⁵ ibid., p. 335. ¹⁶ IV Esdr. I, 40. ¹⁷ Admon. ad Græc., p. 57. ¹⁸ Zachar. III, 2. ¹⁹ I. v Strom., p. 595. ²⁰ Strom. I. ii, p. 329. ²¹ Fusel., I. iv Hist., c. 26, p. 149. ²² ibid., I. vi, c. 25, p. 226. ²³ Conc. Laod., can. ult. ²⁴ Athan. Epist. festal. p. 962. ²⁵ In synopsi, p. 201. ²⁶ Aug., I. xviii De civit., c. 36. ²⁷ Lib. II De doctr. Christ. ²⁸ Strom. I. iv, p. 468. ²⁹ supl. I, dissert. 3, art. 13. ³⁰ loc. II Ambros. oper., p. 488. ³¹ Strom. I. i, p. 341. ³² ibid.

prophetorumque librorum interpretatio concinata fuerit, sic ille ibidem explicat. Septuaginta duo, alt. Seniores, viri utique doctissimi, et Graecæ peritissimi a Judæis, sub Macedonum ditionem redactis, ad Philadelphum missi sunt. Qui cum ad eum accessissent, et eorum unusquisque singillatim ex sua propria interpretatus esset prophetia, conspirarunt omnes simul collatæ interpretationes et sententias et dictionibus. Dei enim erat voluntas, quæ id ad Graecorum aures consulto comparaverat²². » Atqui id hunc in modum fieri non potuit, nisi Septuaginta Seniores diversis separatisque in locis omnes illos Scripturæ sacræ libros Graecæ reddiderint. Hi autem divisi a se invicem loci non alii esse videntur, quam illæ cellulæ, quarum Justinus martyr, ut alibi vidimus²³, mentionem fecit.

Quarto denique, Clemens hanc versionem ab iisdem senioribus non sine divini numinis afflato perfectam esse declarat: « Neque vero, pergit ille, ab inspiratione Dei erat alienum, qui prophetiam dederat, ut interpretationem quoque tanquam Graecam efficeret prophetiam²⁴. »

Utrum autem ipse Clemens hanc opinionem veram crediderit, eique reapse subscriberit, in controversiam haud immerito adduxeris. De ea enim vero nihil plane certi videtur statuere, sed aliorum potius referre sententias. Et vero utrum hæc versio Ptolemæo Lagi, vel Philadelpho regnante, edita sit, non leve inter scriptores dissidium fuisse testatur. Non satis autem aperte declarat in quam ipse opinionem inclinet.

At quamvis Clemens hæc historicæ narraverit, illud tamen non prohibet quominus haud ita obscure significet persuasum se habuisse illam Veteris Testamenti interpretationem a Septuaginta duobus Senioribus vere esse profectam. Et certe cum non aliunde, quam ex illa in suis libris testimonia Scripturæ et citaverit, et totidem fere semper verbis retulerit, nonne hoc nec obscure, nec incerto nobis argumento est illam versionem ipsi probatam maxime et acceptam fuisse, quantumvis nonnulli de illius disputaverint ætate?

Quinam autem isti fuerint, tacitus ille, sed non imprudens prætermissee videtur²⁵. Quamobrem de his scire aliquid cupienti ut faciamus satis, breviter dicemus²⁶ Irenæum, cuius verba ab Eusebio Graecæ exhibita sunt²⁷, existimasse hanc interpretationem a Septuaginta Senioribus, ut a nobis ob-

A servatum est²⁸, Ptolemæo Lagi filio imperante, fuisse perfectam. Sed illius opinionem punci quidam, ut Anatolius et Theodoretus, secuti sunt. Alius autem longe plurimos Aristeanorum sententiaz suffragium tulisse alio in loco adnotavimus²⁹.

De alia porro Graeca Veteris Testimenti interpretatione, quam bac, de qua agimus, antiquorem quidam prædicabant, sic loquente Aristobulum Clemens inducit: « Aristobulus in primo libro ad Philomatem scribit his verbis: Secutus est autem nostras quoque leges Plato, et satis aperte ostendit se eorum, quæ in eis dicuntur, fuisse admodum studiosum. Ante Demetrium autem priusquam rerum potirentur Alexander et Persæ, versa fuerant, et quæ ab Hebreis nostris gesta fuerant in exilu et Ägypto, et quæcunque eis insignia et facta erant, et apparuerant, et regionis per vim quæsita possesso, et omnium, quæ latæ sunt, legum descriptio; adeo ut clarum sit antedictum philosophum multa ex eis suumpsisse³⁰. » Utrum autem Clemens pedibus in hanc sententiam iverit, merito dubitaveris. Eusebius enim non solum hæc retulit Clementis nostri verba, sed totum etiam Aristobuli fragmentum longe fusiū quam Clemens transcripsit³¹. Idem itaque de Clemente esse debet judicium ac de Eusebio, quem nullus jure merito dixerit in Clementis nostri et Aristobuli ideo concessisse opinionem, quia utriusque ad ea quæ probanda suscepserat, protulit testimonium. Id quippe si verum loret, quod Deus bone, in varias secundum pugnantem sententias ivisse dicendum esset Eusebius, qui libros suos innumeris auctorum, cum Christianorum, tum Judæorum et ethni corum testimoniis et fragmentis cinnavit! Clemens porro Aristobuli hominius, teste Eusebio³², Hebrei, eruditique scriptoris, ac Peripateticæ philosophiæ sectatoris verba auctoritatè que idcirco adhibuit, ut ea efficacius probaret Platoneum, aliosque antiquissimos philosophos ex Moysis et prophetarum libris veriora dogmata etiam prius hausisse quam Septuaginta duo Seues Graco sermone illos fuisse interpretati. At si quis pertinacius contendat, nobisque validis rationum momentis demonstret ab ipso admissam fuisse antiquorem illam Veteris Testamenti interpretationem, huic dicemus eumdem Clementem nostrum plures, ut alibi vidimus³³, habuisse hujuscem opiniōnis et patronos et adversarios.

C

CAPUT IV.

De Novi Testimenti scriptis.

152 ARTICULUS I.

De sacris quatuor Evangelii, ac de Evangelio secundum Hebreos et secundum Ägyptios.

Ad Novi Testimenti libros et scripta ut iam acceptamus, Clemens noster vulgata et ab omnibus recepta quatuor tantum Evangelia canonicas, ut aiunt, et divinæ auctoritatis libris annumeranda esse credidit. De iis autem quid in suis de *Hypotyposisibus commentariis* tradiderit, ita narrat Eusebius: « In his libris Clemens traditionem quamdam de ordine Evangeliorum, quam a vetustioribus presbyteris accepterat, refert in hunc modum. Dicebat ex Evan-

gelii prius scripta esse illa, quæ seriem generis Dominici continent. Marci autem Evangelium ex hujusmodi occasione scriptum fuisse: cum Petrus in urbe Roma verbum Dei publice prædicasset, multi qui aderant Marcum cohortanti sunt, utpote qui Petrum jamdudum sectatus fuisset et dicta ejus memoria teneret, ut quæ ab apostolo predicata erant conscriberet. Marcus igitur Evangelium composuit, iisque, qui illud ab ipso rogabant, impertit. Quod cum Petrus compumperisset, nec prohibuit omnino rem fieri, nec ut fieret incitavit. At Joannes, omnium postremus, cum videret in aliorum Evangeliorum ea, quæ ad corpus Christi pertinent, ita esse,

²² p. 342. ²³ sup. l. ii, dissert. 2, c. 6, art. 5. ²⁴ ibid. ²⁵ Euseb., l. v Hist. c. 8. ²⁶ Appar. l. ii. ²⁷ Strom. l. i, p. 342. ²⁸ Euseb., l. viii Prepar. ev., c. 6, p. 410, et l. xiii, c. 15, p. 664. ²⁹ Prepar. ev., l. viii, c. 13, p. 323; l. viii, c. 9, p. 375. ³⁰ sup. l. ii, dissert. 2, c. 8, art. 4.

pse divino Spiritu afflatus, spiritale Evangelium amiliarium suorum rogatu conscripsit ²⁴. » Evangeliorum porro seriem generis Dominicī continet nomine Clemens Matthæi Lucæque Evangelium, ubi illa describitur, haud duble intelligit.

Quod autem Eusebius addidit Clementem hisce in libris tradidisse Evangelium a Marco suiscriptum, nec adhortante Petro, nec prohibente, id same cum iis pugnare videtur, qua ipsem Eusebius ex eodem Clemente et Papia litteris mandavit: « Quod cum Petrus per revelationem sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardenti hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in Ecclesia legeretur. Referunt id a Clemente in sexto Τάκτων πάσεων libro, cui testis etiam accedit Papias Hierapolitanus episcopus ²⁵. » Quomodo ergo Petrus a Clemente dici potest hoc Evangelium auctoritate sua comprobasse, a quo in eodem libro nec vetium nec comprobatum suiscepitur? Respondebat Valesius his verbis significari, cum Petrus illud neque prohibuerit neque laudaverit, tacito comprobasse consensu ²⁶. At perpende, queso, an probabilius tibi non videatur Marcum, antequam huic operi manum admoveret, nec ad illud perficiendum a Petro incitatum, nec ab eo scribendo deterritum. At, eo absoluto, cum cognovisset Petrus quantum Christianis prodesse posset, tunc ab ipso comprobatum confirmatumque suisce. Sed ea de re posset forsitan certior ferri sententia, si Clementis de Hypotyposis libri existarent.

Porro autem sacra tantum quatuor Evangelia, nec plura, ab ipso admitti inde liquido probatur, quod hereticos sliorum Evangeliorum verbis abundantes, idcirco refellat; quod hæc, quæ contra catholicæ fidei doctrinam objiciebant, in illis quatuor non reperirentur. Eorum siquidem objectis sic respondet: « In nobis traditis quatuor Evangelii non habentur ²⁷. »

Quoniam autem auctor noster, quemadmodum Origenes ²⁸, qui duxit duntaxat Evangelia, de quibus nos alibi nonnulla perstrinximus ²⁹, a scriptoribus divinitus afflatis scripta esse crediderit, quedam tamet alia laudat, quæ censentur penitus incerta et apocrypha.

Ex ipso enim secundum Hebreos Evangelio, τῷ κατὰ Ἐβραϊούς Εὐαγγελίῳ, hoc afferit testimonium: « Qua ratione etiam scriptum est in Evangelio secundum Hebreos: Qui admiratus fuerit, regnabit, et qui regnabit, requiescat ³⁰. » Nullus tamen magna idcirco admiratione offici debet. Nam eodem quoque Evangelio Papiam et Hegesippum usos suisce Eusebius testatur. De priori etenim hæc ille scribit: « Alius exponit historiam de muliere, quæ multorum criminum coram Domino accusata est. Quæ quidem in Evangelio secundum Hebreos scripta habetur ³¹. » De posteriori vero: « Nonnulla, inquit, ex Hebreorum Evangelio, et Syriaco, et ex Hebraica lingua profert in medium ³². » Nobis etiam testis est Hieronymus ³³ ab Ignatio, Antiochenæ Ecclesiæ episcopo et martyre, istud Evangelium aliquando, ut alibi diximus ³⁴, atque ab Origene saepius laudari: « Quo Origenes, ait ille, saepius uititur. » Denique Eusebius de Ebionæis: « Solum, inquit, Evangelium illud quod secundum Hebreos amplexi, reliqua parvi faciebant ³⁵. »

Quodnam autem fuerit illud Evangelium si roges, audi quid de illo idem Hieronymus, ubi de Matthæi Evangelio disputat, litteris consignavit:

A Porro, inquit, ipsum Hebraicum habetur usque hodie in Cæsariensi bibliotheca, quam Pamphilus martyr studiosissime confecit. Mibi quoque a Nazaræis, qui in Barœa urbe Syrie hoc volumine utuntur, describendi facultas fuit ³⁶. » Alibi autem simili modo loquitur: « In Evangelio juxta Hebreos, quod Chaldaico quidem, Syroque sermone, sed Hebraicis litteris scriptum est, quo utuntur usque hodie Nazareni secundum apostolos, sive ut plerique autem, juxta Matthæum, quod et in Cæsariensi habetur bibliotheca ³⁷. » Nazaræi itaque eo utebantur Evangelio, de quo, ut alia taceamus, idem rursus Hieronymus ait ³⁸: « In Evangelio, quo utuntur Nazaræi et Ebionæi, quod nuper in Graecum (alibi ³⁹ addit Latinumque sermonem) de Hebreo transtulimus, et quod vocatur a plerisque Matthæi authenticum. » Hoc igitur Evangelium Hebraice scriptum fuerat, illudque ex exemplari, quod in Cæsariensi bibliotheca asservatur, in Graecum Latinumque sermonem Hieronymus transtulit.

Testatum etiam Epiphanius facit illud, et quidem absolutissimum, penes Nazaræos suisce: « Est vero apud illos, inquit, Evangelium secundum Matthæum Hebraice scriptum, et quidem absolutissimum, πληρέστατον. Hoc enim certissime, prout Hebraicis litteris initio scriptum est, in hodiernum tempus usque conservant. Verum illud nescio num genealogias illas amputaverint, quæ ab Abraham ad Christum usque perdactæ sunt ⁴⁰. » Quid vero, quod Ebionæi, ut ille testatur, eo solo, quemadmodum Cerinthiani utebantur? Nam de illis hæc ab ipso scriptis tradita legimus: « Evangelium illi quidem secundum Matthæum admittunt, quo solo Cerinthianorum vel Merinthianorum instar utuntur, idque ipsum secundum Hebreos appellant ⁴¹. » Addit tamen 153 postea: « Quanquam ne integrum quidem illud habent, sed adulteratum, ac multum, idque ipsum Hebraicum vocant ⁴².... Omnia illa (Christi) genealogia amputata ⁴³. » Quæ quidem, ut diximus, utrum ex ipso quoque Nazaræorum exemplari resecata fuerint, se nescire constiter. Menioræ ergo lapsus, aut amanuensium librarium error est, ut, alibi adnotavimus ⁴⁴, quod scripsit Theodoretus Evangelium κατὰ Πέτρου Nazaræi suisce in usu.

At ex utroque, cum Hieronymi, tum Epiphanius testimonio existimat quidam colligi posse illud, de quo bi doctissimi Ecclesiæ Pates disputant, suisce genuinum Evangelii secundum Matthæum exemplar. Ad hæc vero, nonnulli ex iis arbitrantur id verum esse quod Epiphanius memoriae prodidit, integrum et perfectissimum suisce hujus Evangelii exemplar, a Nazaræis et Ebionæis asservatum. Quod autem ille ait Ebionæos et Cerinthianos inde genealogiam Christi abstulisse, minus verisimile ipsis videtur. Cerinthiani enimvero atque alii illam sic suo in codice servaverunt, ut inde Christum ex Mariæ et Josephi semine ortum dicerent. Alii vero aliqua saltene ratione Epiphanius honori consultum volentes, non negant quidem hoc Evangelii exemplar secundum Matthæum suisce; illud tamen non omnino purum et integrum, sed, ut ipse Epiphanius narrat, corruptum et decurtatum suisce ultra protinetur.

At plures alii hoc sive Nazaræorum sive Ebionæorum Evangelium a genuino Matthæi exemplari penitus discrepasse his rationibus adducti asseverant. Multa, inquit, inde antiquissimi Ecclesiæ

²⁴ Euseb., l. vi Hist., cap. 14, p. 216. ²⁵ Euseb., l. ii, c. 45, p. 53. ²⁶ Vales., in cit. Euseb. loc. ²⁷ Strom. l. iii, p. 465. ²⁸ Orig., apud Euseb., l. vi Hist., c. 26, p. 226. ²⁹ Lib. ii Appar., dissert. 6, c. 5, § 1. ³⁰ Strom. l. ii, p. 380. ³¹ Euseb., l. iii Hist., c. 59. ³² L. iv, p. 22. ³³ Hier., De scrip. eccles., § 3 et 26. ³⁴ Lib. i Appar., dissert. 7, cap. 14, § 2. ³⁵ Euseb., l. iii Hist. c. 27, p. 99. ³⁶ Hier., De scrip. eccles., § 4. ³⁷ Lib. iii, contr. Pelagian. ³⁸ In c. xi Isai. et in c. xviii Ezechiel. ³⁹ Lib. ii Commen. in Matth., c. ii. ⁴⁰ Epiph., haer. 29, § 3. ⁴¹ haeres. 30, § 3. ⁴² ibid. § 15. ⁴³ ibid. § 14. ⁴⁴ lib. i Appar., dissert. 1, c. 7.

Patres delibarunt quæ in Matthæi Evangelio jam frustra quæsieris. Deinde vero, in Evangelio secundum Hebreos testimonia Veteris Testamenti ex textu Hebraico, apud Matthæum autem ex Græca Septuaginta Seniorum interpretatione transcripta sunt. Præterea utrumque Evangelium Eusebius et Hieronymus non modo a se sese invicem distinguunt, verum etiam idem Eusebius illud in superiorum classem a nonnullis amandatum esse perhibet: « Sed et in eundem, inquit, ordinem jam a quibusdam relatum est Evangelium secundum Hebreos, quo maxime delectantur Hebrei illi qui Christi fidem suscepérunt ». Quamobrem Origenes de illo sic pronuntiat: « Scriptum est in Evangelio quodam, quod dicitur secundum Hebreos, si tamen placet aliqui suscipere illud non ad auctoritatem, sed ad manifestationem propositæ quæstionis ». Postremo Hieronymus audivimus superius dicentem hoc Evangelium a quibusdam et secundum apostolos nuncupari. Atqui illud idem est, quod Ambrosius⁵⁷ et ipse Hieronymus et Evangelium duodecim, cognovinarunt. Uterque autem et alii omnes hoc Evangelium notum spuriisque esse non dubitanter affirmanter.

Ex his autem, quæ diximus, facile colligitur quæ Clementis nostri fuerit de hoc Evangelio mens et sententia. Quatuor etenim tantum, uti ex dictis patet, vulgata Evangelia esse admittenda haud obscure significat. Quælibet igitur alia pro veris et genuinis divinæque auctoritatis libris minime habuit, sed ut falsa et apocrypha rejicit ac repudiavit.

Huc accedit quod ea verba, quæ ille ex Evangelio secundum Hebreos retulit, cum neque in Matthæi, neque in trium aliorum evangelistarum libris ocurrant, inde plane ex principiis ab eo supra positis confitetur eum credidisse illud idem Evangelium, non ejusdem ac quatuor alia Evangelia, sed illis longe inferioris esse auctoritatis et momentum.

Qua igitur, inquires, ratione illius verba adhibet? Eadem, inquit, atque ex apocryphis Matthæi Traditionibus testimonium ibidem adduxit, nimirum non « ad auctoritatem », ut ait Origenes, « sed ad manifestationem propositæ quæstionis ».

In hujus porro responsionis confirmationem possunt ea in medio ponit, quæ ipse Clemens de Evangelio secundum Ægyptios litteris mandavit. Cassiani enim, qui hujuscem Evangelii verbis in heres sua patrocinium abutebatur, errorein sic confutat: « Propterea dicit Cassianus: Cum interrogaret Salome quando cognoscetur ea, de quibus interrogabat, ait Dominus: Quando pudoris induimentum conculeveritis, et quando duo facta fuerint unum et masculum cum femina, nec masculum nec feminum. Primum quidem in nobis traditis quatuor Evangelistis non habemus: Ἐν τοῖς παραδεδομένοις ἡμῖν τέτταροι Εὐαγγελίος οὐχ ἔχομεν τὸ δέκατον, sed in eo quod est secundum Ægyptios ».

Quo quidem ex argumento manifestissime patet quatuor tantum, uti diximus, quæ Ecclesia recipit, ab illo admitti Evangelia; atque idcirco istud quod secundum Ægyptios dicebatur, ut spurius et apocryphum ideo proscribi, quia que ex eo Cassianus objiciebat, haec in illis quatuor Evangelii non inveniebantur.

Prius tamen contra ejusdem, nisi videtur, heretici sectatores, omisso nihilominus eorum nomine, paulo alter disputat: « Qui Dei creature, inquit, resistunt per speciosam illam continentiam, illa

A quoque dicunt, quæ ad Salomé dicta sunt, quorum prius meminimus; habentur autem, ut existimo, in Evangelio secundum Ægyptios. Aliunt enim ipsum dixisse Servatorem: Veni ad dissolvendum opera feminæ ». In eo autem, ad quem nos Clemens mittit, loco⁵⁸ eadem illa verba ab hereticis objecta suisse dixerat quidem, sed unde desumpta sint, ipse sicut et Theodosius in epitome, penitus siluit. Hanc porro illorum objectionem auctor noster non rejecta citati Evangelii auctoritate, sed subsequentibus illius verbis, quæ sibi sufficere putabat, plane diluit⁵⁹.

Evangelium porro illud, ex quo utrum posteriora illa verba excerpta sint, certo definire non audet, ex sacrorum Novi Testamenti scriptorum canone penitus excludit⁶⁰. Prins autem testimonium ex hoc ipso Evangelio transcriptum, in secunda, qua Clementis Romanorum nomen præ se fecit, epistola citatum etiam occurrit; sed cum cætera quæ in eadem epistola scripta erant, perierint, quid de hoc Evangelio Clemens ille Romanus, sive hujus epistolæ auctor senserit, nullus asseveranter affirmare potest.

Ab Origene autem illud apertissime repudiatur. De eo siquidem haec scribit in verba: « Ecclesia quatuor habet Evangelia, haereses plurimas, et quibus quoddam scribitur secundum Ægyptios ». Nec minus clare Hieronymus: « A diversis, ait, auctoribus edita diversarum haereseon fuerit principia, ut est illud Juxta Ægyptios, et Thomam, et Matthiam, et Bartholomæum », etc. Epiphanius vero hoc Evangelium in apocryphorum classe non solum rejecit, sed illius quoque inscriptionem secundum Ægyptios, a quibusdam praefixa fuisse sic memorat: « Hunc autem errorem omnem ejusque firmamentum ex apocryphis quibusdam hauserunt, præsertim ab Ægyptiorum Evangelio; 154 hoc enim nomen indiderunt, φ τοῦ βόρα, ἐπέστρεψαν τῷ, in quo pleraque sunt hujus generis, quæ ex persona Salvatoris clara atque occulte, velut mysteria proponuntur, quasi discipulis ille declarat eumdem esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum ». Quinam autem illi fuerint, qui hocce Evangelium ita inscriperunt, quamvis latet Epiphanius, certum tamen est eos Origene et Clemente nostro, qui hunc titulum proferunt, esse antiquiores.

At porro quicunque tandem illi sint, constat sane illud Evangelium repudiatum fuisse non solum a citatis Origene et Hieronymo, verum etiam ab omnibus orthodoxis hominibus, qui præter quatuor Evangelia, ab omnibus Ecclesiis recepta, nullum aliud admittendum, sed cætera omnia apocryphis annumeranda censuerunt.

Ex his igitur, aut aliis similibus, pseudo-Evangeliis quedam adhuc Clemens citavit, uti Mariam Dei matrem ab obstetrica fuisse inspectam, de quibus infra disseremus.

ARTICULUS II.

De libri Actuum apostolorum titulo et auctore, de Pauli Epistolis, ac præsertim de ea quam ad Hebreos scripsit.

Libri Actuum apostolorum inscriptionem probat Clemens, ubi illius testimonio sic utitur: « Meminit Paulus in Actibus apostolorum: εἰ ταῖς Πράξεσσι τῶν ἀποστόλων. Alibi tamen illum simpliciter Acta nuncupat: χατ ὁ Λουκᾶς Ἐν ταῖς Πράξεσσι. Et Lucas in Actis⁶¹, illius porro auctorem Lucam esse apertissime declarat: « Lucas quoque

⁵⁷ Euseb., l. iii, c. 25, p. 97. ⁵⁸ Origen., tom. VIII in Matth., p. 46. ⁵⁹ Ambros., l. i, in Evangel. Luc. § 2, p. 1265. ⁶⁰ Strom. l. iii, p. 465. ⁶¹ ibid., p. 452. ⁶² ibid., p. 445. ⁶³ Clem., p. 799. ⁶⁴ Strom. l. iii, p. 465. ⁶⁵ Clem., epist. 2, apud Cotel., p. 125. ⁶⁶ Orig. homil. 1, in Luc., p. 154. ⁶⁷ Hier., t. VI, proœm. in Matth. ⁶⁸ Epiph., haeres. 62, § 2, p. 514. ⁶⁹ Strom. l. i, p. 295 et 311; l. v, p. 584.

In Actibus apostolorum,¹ καὶ δὲ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν προστόλων². Quod quidem ex citatis apud Eusebium³ illius Hypotyposibus plane confirmatur⁴.

Pauli autem apostoli omnes sere Epistolas, expresso ipsius, vel solius per antonomasiam Apostoli nomine, laudatas sæpe sèpius invenimus. Quandoque vero longa earum fragmenta refert, eaque luculentè exponit, aut verum illarum sensum contra frivolas hæreticorum argutias demonstrat et tuetur. Persuassimum ergo Clementi nostro fuit Paulum fuisse verum illarum auctorem.

Præ ceteris vero ejusdem Pauli Epistolis illius, quam ad Hebreos scripsit, auctoritate uititur, illamque ipsi constantissime adjudicat. Fidei quippe definitionem ex ea quando sic exhibet : « Item quæ sperantur substantia, argumentum eorum quæ non videntur⁵ »; confessim addidit : « Ut est sententia divini Apostoli, κατὰ τὸν θεόν Ἀπόστολον⁶. » Plura vero in fiduci commendationem ex eadem epistola paulo post decerpit, ac postea ut ea ex Paulo se descriptsse significet, simpliciter adjectit : « Inquit Apostolus, φησί δὲ Ἀπόστολος⁷, » etc. Eodem plane modo eam alibi citat : sed in sua in primis de « gnostico » disputatione ex illius cap. x, xi et xii, varia longaque fragmenta, citato ejusdem Apostoli nomine transcribit⁸. Sed hæc luce clariora fusius prosequi operæ prorsus inutilis foret.

At, inquires, id quidem cum verum apertumque sit, cur Eusebius scribere non veritus est hanc epistolam, quam a Clemente tam constanter Paulo attribui satetur, unam ex iis scripturis esse, « quæ a nonnullis repudiuntur⁹? » Rationem ipsem Eusebius his verbis ibidem subiicit : « Scindendum tamen est Epistolam ad Hebreos a nonnullis ideo esse repudiata, quod dicent eam ab Ecclesia Romana pro certa ac genuina Pauli epistola non haberit¹⁰. » Postea vero docet eam a Caio aliis Apostoli epistolis non annumerari, additique : « Sane hæc epistola etiam in quibusdam Romanis Apostoli esse non creditur¹¹. » Eadem quoque Hieronymus de Caio tradit. At ubi de Pauli disputat : « Epis̄ola, inquit, quæ fertur ad Hebreos, non ejus creditur propter stili sermonisque distantiam; sed vel Barnabæ juxta Tertullianum, vel Luca evangelista secundum quosdam, vel Clementis Romanæ postea Ecclesiæ episcopi, quem aiunt sententias Pauli proprio ordinasse et ornasse sermone; vel certe quia Paulus scribebat ad Hebreos, et propter invidiam sui apud eos, nominis titulum in principio salutationis amputaverat¹². »

Verum Eusebius, ex quo pleraque illa omnia ab Hieronymo haud dubie delibata sunt, testatum facit hanc ad Hebreos Epistolam in ea, quam Clemens ad Corinthios Romanæ Ecclesiæ nomine scripsit, sæpius citatam, atque idcirco reliquis Apostoli scriptis non immerito recensitam videri : « Cum multas, inquit, inserat sententias ex Epistola ad Hebreos, illæque interdum verbis utatur, satis indicat opus illud nequaquam recens esse. Quamobrem cum reliquis Apostoli scriptis non sine causa hoc etiam recensitum videtur. Cum enim ad Hebreos patro sermone scripsisset Paulus, alii Lucam evangelistam, alii hunc, de quo loquitur, Clementem illam esse interpretatum ferunt. Quod quidem verius videtur, cum præsertim et Clementis et illa ad Hebreos Epistola eundem habeat stylum¹³. » Ex quibus sane verbis facile intelligas ab his scriptoribus de hujuscem Epistolæ interprete potius quam de illius auctore disceptatum. Quod quidem si ita sit, inde jure haud im-

A merito colligi poterit hanc epistolam ab Ecclesia Romana, cuius nomine Clemens apostolorum discipulus scribebat, Paulo primitus fuisse ascriptam.

Nec alia videtur esse Origenis mens et opinio. De hac enim epistola sic ille apud Eusebium pronuntiat : « Sententias quidem ipsas Apostoli esse, dictiōnem autem et compositionem verborum esse alterius ejusdem, qui dicta Apostoli commemorare, et quasi in commentarios redigere voluerit ea quæ a magistro audiverat. Proinde si quæ Ecclesia hanc epistolam pro Paulina habet, eo nomine laudetur. Neque enim temere maiores eam Pauli esse tradiderunt. Quis autem revera illam scriperit, soli Deo notum esse opinor. Sed scriptores, quorum monumenta ad nos usque pervenerunt, partim Clementi Romanae urbis Episcopo eam ascribunt, partim Lucæ qui Evangelium et Actus apostolorum litteris prodidit¹⁴. »

Clementis porro nostri eamdem de Paulo hujuscem Epistolæ auctore et de Luca ejus interprete fuisse sententiam potest haud absurdè probari ex desperditis ipsius Ὑποτυπώσεων lucubrationibus, in quibus, ut ait Eusebius : « Epistolam ad Hebreos Pauli quidem esse affirmat, sed Hebraico sermone, ut pote ad Hebreos, primum scriptam fuisse; Lucam vero eamdem Graeco sermone studiose interpretatum, Gracis hominibus edidisse; quare in ea epistola et in Actibus apostolorum eundem dictiōnis colorem reperi. Hanc vero inscriptionem, *Paulus apostolus*, recte atque ordine omissam fuisse observat. Cum enim Hebraicis scriberet, qui sinistram de ipso opinionem multo ante combiberant, ipsumque **155** suspectum habebant, prudenti consilio usus, illos absterrere statim ab initio apposita nominis sui inscriptione noluit¹⁵. » Omnia porro hæc cum Clementis nostri, tum Origenis, Eusebii et Hieronymi testimonia integra retulimus, quia iis paucorum quorundam etiam recentiorum, qui hanc epistolam Paulo ideo abjudicabant, vel quod illa sine Pauli epigraphe, nec eodem ac aliæ ejus epistole stylo conscripta, vel quod aliis ascripta fuerit, argumenta facile diluuntur.

Constat igitur Paulum hujuscem Epistolæ quidquid et veteres et recentiores hæretici, qui illius auctoritate opprimebantur, effutuerint, verum et primum esse auctorem. Et hæc quidem sententia magno Ecclesiarum, conciliorum scriptorumque consensu firmatur et asseritur.

Neque dixeris, quæso, illud ab Augustino in dubium vocari, quandoquidem ille de hac eadem epistola alicubi scribit : « Quamplures apostoli Pauli esse dicunt, quidam vero negant¹⁶. » Neque etiam urgeas eam ab ipso, quasi dubio et anticipé hæc alibi citari in verba : « In epistola, quæ inscribitur ad Hebreos¹⁷. » Eruditissimus enim ille vir priori in loco historice loquitur, in posteriori autem hi, qui novæ operum Augustini editioni præpositi fuere, pro « inscribitur », in probæ notæ manuscris codicibus verbū « scribitur » exhiberi observarunt. Verum quoconque modo illud legendum esse censes, non inde merito concludere poteris Augustinum de hujuscem Epistolæ parente incertum hæsisse, quam ille in Pauli Epistolarum numero, non secus ac alias ab ipso certissime profecias, reponuit¹⁸.

ARTICULUS III.

De Epistola prima Petri et Joannis; de Epistola Judæ, et Apocalypsi; ac de apocryphis cum Petri Prædicatione, tum Mauthiae Traditionibus.

Quasdam quoque catholicas, ut aiunt, aliorum

¹ ibid. p. 588. ² Euseb. I. vi Hist., c. 14, p. 215. ³ Strom. I. vi, p. 646. ⁴ Strom. I. ii, p. 362. ⁵ ibid. p. 564. ⁶ Hebr. xii, 5, etc. ⁷ ibid. p. 420 et I. v, p. 577, I. vi, p. 645, I. iv, p. 514, 515. ⁸ Euseb., I. vi, Hist., c. 13, p. 214. ⁹ I. iii, c. 5, p. 72. ¹⁰ I. vi, c. 20, p. 225. ¹¹ Hier. in Catal. script. eccl., § 69, 15. ¹² Euseb., I. iii Hist., c. 38, p. 410. ¹³ Euseb., I. vi Hist., c. 25, p. 227. ¹⁴ Euseb., I. vi, Hist., c. 14, p. 215. ¹⁵ I. xvi, De civitat., c. 22, p. 433. ¹⁶ I. x, De civit., c. 5, p. 242. ¹⁷ I. ii, De doctr. Christ., c. 8, p. 24.

apostolorum Epistolas his in *Stromatum*, quemadmodum *Pedagogi* libris, uti a nobis observatum, expresso eorum, a quibus scriptae sunt, nomine a Clemente citatas legimus. Primam enim Petri nomine inscriptam in hæc ille verba citavit: δούλως Πέτρος φησίν. Admirabilis Petrus dixit: Charissimi, obsecro vos, tanquam advenas⁸⁸, etc. Alii vero: Et Petrus, inquit, similia dicit in Epistola. Atque ita etiam alii in locis⁸⁹.

Simili quoque modo primam Joannis Epistolam laudat, et ab ipso datam esse testatur: φάνεται Ἰωάννης ἐν τῇ μελέτῃ ἐπιστολῇ. Videtur Joannes in majore epistola... Si quis viderit fratrem suum peccantem⁹⁰, etc. Postea vero: Et si dixerimus, inquit Joannes in Epistola, quod societatem habemus cum eo⁹¹, etc. Et adhuc infra eodem prorsus modo alia ejus testimonium in medium protulit⁹². At animum, quæso, advertas Clementem cum eam et majorem Joannis Epistolam vocat, hoc loquendi modo diserte significasse alias quoque ab eodem Joanne apostolo fuisse compositas. Utramque porro illam cum Petri, tum Joannis Epistolam inter sacros Novi Testamenti libros esse suscipiendam, et communis omnium consensu receptam fuisse disertissime Eusebius asseverat⁹³.

Nec minus aperte Clemens Epistolam, Jude nomine insignitam, ab illo divini Spiritus afflato, sive, ut ipse loquitur, prophetice exaratum esse testificatus est. De his, inquit, et similibus herecibus existimo Judam prophetice, προφητικῶς, dixisse in Epistola: Similiter hi quoque somniantes⁹⁴, etc. Scimus quidem scripsisse Eusebium hanc Epistolam a Clemente, et in his, et in Ὅποτοντάσων libris citata, a nonnullis rejici⁹⁵. Sed de illius auctoritate a nobis jam satis, uti arbitramur, in superiori dissertatione disputatum est⁹⁶.

Denique auctor noster Apocalypsis verba transcribens, eam Joanni nominatum attribuit: ὁ φησίν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννης: Ut dicit Joannes in *Apocalypsi*⁹⁷. Recte quidem arguet aliquis: at quis ille Joannes, an apostolus et evangelista, vel alius eodem nomine nuncupatus fuerit, a Clemente non indicatur. Verum cum non alio ille nomine auctorem primæ Epistolæ, a Joanne evangelista scriptæ, appellaverit, de uno eodemque Joanne eum qui vero est sane perquam similium. Cæterum de hoc argumento et bacce de quæstione alibi non semel disputavimus⁹⁸.

Nihil itaque his amplius adjiciemus, nisi ea omnia, quæ de sacris Novi Testamenti scriptis Clementis memoriae mandavit, ab Origene, uti apud Eusebium legimus⁹⁹, mirum plane in modum confirmari.

Ab hoc porro sacrorum divinæ Scripturarum librorum ordine procul abigenda est, quæ non semel in his *Stromatum* commentariis a Clemente nostro laudatur Petri *Prædicatio*. In primi autem libri fine ita ab illo citatur: Ἐν δὲ τῷ Πέτρῳ Κηρύγματι, in Petri autem *Prædicatione* inveneris Dominum vocari legem et rationem¹⁰⁰. Quod quidem libro subsequente repetit¹⁰¹. Alio deinde in libro: Εἴτε τῷ Πέτρῳ ἐν τῷ Κηρύγματι, Petrus in *Prædicatione* loquens de apostolis dicit: Nos autem cum evolvissemus libros quos habuimus prophetarum¹⁰², etc. Longum porro hujuscem *Prædicationis* fragmentum παραφραστικῶς eodem nomine retulit: Πέτρος ἐν τῷ Κηρύγματι λέγει. Dicit Petrus in *Prædicatione*¹⁰³, etc. Nonnulla etiam ab Origene iisdem pene verbis, atque hocce in loco a Clemente nostro inde decrepta

A fuisse deprehendimus. Hoc autem opus ibi ab eodem Origene appellatur, « liber qui *Prædicatio Petri* inscriptus est ».

Incomptum igitur hoc fuit Herveto, qui quæ sit illa Petri *Prædicatio* nescire se ingenuo fatetur. Neque etiam legerat, aut non amplius meminerat se hæc legisse quæ ab Hieronymo de illa scripta sunt: « Libri autem ejus Petri et quilibet tertius *Prædicationis*.. inter apocryphas scripturas computantur ». Hieronymo autem preiverat Ecclisius, cuius haec sunt itidem non animadversabili Herveto verba: « *Prædicationis et revelationis* ejusdem Petri libros pro catholicis scriptis nunquam esse habitos constat, quandoquidem nec veteriorum quisquam, nec recentiorum Ecclesiæ scriptorum, desumpto ex iis libris testimonio usus fuit ». Quod ibi ait Eusebius librum *Prædicationis* Petri pro catholicis nonquam habitum fuisse, id ex proxime citato Origenis, ac præsertim Hieronymi testimonio comprobatur. At cum neminem eo libro usum fuisse ibide addidit, tum procul dubio memoria lapsus est. Ex ipsis siquidem *De preparatione evangelica* commentaris, ubi plura, uti diximus, ex his *Stromatum* libris descripsit, atque ex *Ecclesiastica* ejus, quæ citatur, *Historia* constat per voluntatos ab eo fuisse hos Clementis nostri libros, in quibus non semel, uti observavimus, deductum et *Prædicatione* Petri testimoniorum proferuntur.

156 Quædam præterea Clemens in his *Stromatum* libros transtulit ex quadam commentatione, quam ipse Matthie *Traditiones* nuncupat¹⁰⁴. Et Matthias, inquit, in *Traditionibus*: Admirare presentia. Rursus autem¹⁰⁵: Dicunt in *Traditionibus* Matthiam apostolum inter cetera dixisse: Si electi vicinus peccaverit, peccavit electus. Nam si se ita gessisset, ut jubet Verbum, ejus vitam ita esset reveritus vicinus, ut non peccasset. Venique ubi Carpocratianos refelli et exagitari, Matthiam testem sic producit¹⁰⁶: Dicunt Matthiam quoque sic docuisse: Cum carne quidem pugnare, et ei uti, nihil ei impudicum largiendo ad voluptatem, augere autem animam per fidem et cognitionem. Eadem ex Clemente nostro refert Eusebius¹⁰⁷. Sed neuter ubi, aut quo in libro hæc ille docuerit, nobis declarat. Verum isthac ex citatis a Clemente nostro Matthie *Traditionibus*, delibata fuisse vero minime absimile videtur.

Quæ autem sint hæc *Traditiones*, si a Baronio regaveris, ab eo audies hunc librum, quo heretici usi sunt, excidisse, ac proinde an germanus Matthiae fetus fuerit, certo non posse constitui¹⁰⁸. At si Clemens de illo, ibi loquatur, ubi de veteribus hereticis Valentino, Marcione et Basilide scribit, τὸν Μαθθίου αὐχώσι προσάγεσθαι Μέγαν, etiam si gloriatur se Matthie opinionem adducere, dubium esse non potest, quin pseudepigraphum illum librum et apocryphum censuerit. Ab eo enim contulerit additur¹⁰⁹: Fuit enim una omnium apostolorum sicut doctrina, ita et traditio, et a qua sane venditata ab hereticis falsa fictaque Matthie opinio penitus discrepabat. Ut ut sit, illas Matthie *Traditiones* ab omnibus jam olim, ut notbas et sicut rias magno consensu proscriptas fuisse nullus inhabebitur.

Neque porro mirum tibi sit apocrypha hujusmodi scripta a Clemente laudari, quandoquidem ille observat ab ipsomet Paulo in sua ad Titum Epistola citari ethnici poetae Epimenidis versum,

⁸⁸ Strom. I. iii. p. 457. ⁸⁹ ibid., p. 473, L. iv, p. 493. ⁹⁰ ibid., p. 525. ⁸⁸ Strom. I. iii. p. 589. ⁹¹ Strom. I. iii. p. 431. ⁹² Euseb., I. vi. Hist., c. 13, p. 214, c. 14, p. 215. ⁹³ Dissert. super., c. 5, art. 4. ⁹⁴ lib. vi Strom., p. 667. ⁹⁵ sup. I. ii, dissert. 2, c. 7, § 10, et dissert. 6, c. 4, § 3, et ad Ambr. I. De virg., c. 14. ⁹⁶ Euseb., I. vi. Hist., c. 25, p. 226. ⁹⁷ lib. I. Strom. p. 557. ⁹⁸ I. ii, p. 390. ⁹⁹ I. vi, p. 678. ¹⁰⁰ ibid., p. 655 et seq. ¹⁰¹ tom. XIV, in Joan. Evang., p. 213. ¹⁰² Hier., De script. eccl., § 1. ¹⁰³ Euseb., I. in Hist., c. 5. ¹⁰⁴ lib. VI Hist. eccl., c. 13, p. 214. ¹⁰⁵ lib. II Strom. p. 380. ¹⁰⁶ I. vii, p. 768. ¹⁰⁷ I. iii, p. 456. ¹⁰⁸ Euseb., I. vii Hist., c. 29, p. 101. ¹⁰⁹ Barou. ad an. Chr. 55, § 14. ¹¹⁰ Strom. I. vii, pag. 763.

et in prima ad Corinthios tragicum alterius, A cuius nomen tacet, itidem pagani poetæ iam bunt : « Paulus Epimenidis etiam meminit in Epistola ad Titum sic dicens : Dixit quidam ex ipsis propriis propheta : Cretenses semper mendaces... ad Corinthios disserens de resurrectione mortuorum, tragico iambō usus est : Quid mibi prodest, si mortui non resurgent.... Corrumpt bonos mores colloquia prava¹². »

Quis autem sit ille posterior poeta, et ea quæ hic a Clemente nostro ex utroque illo ethnico scriptore citata sunt, Hieronymus in sua ad Magnum epistola clare et perspicue exponit¹³ : « Paulus, inquit, apostolus Epimenidis poetæ abusus versiculo est, scribens ad Titum :

Κρῆτες δὲ τὸν χρηστὰ δύσιλαι κακά,
id est Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Cujus heroici hemisticium postea Callinachus usurpavit. Nec mirum, si apud Latinos metrum non servet ad verbum expressa translatio, cum Homerus eadem lingua versus in prosam vix cohæreat. In alia quoque epistola Menandri ponit scenario :

Φθερουστή ηθη χρηστά δύσιλαι κακά,
id est, corrumpt bonos mores colloquia prava¹⁴.

Ad hæc vero, postquam Clemens descripta in Actibus apostolorum Pauli apud Athenienses in Areopago de ignoto illis Deo perorantis verba retulit, ex quibus ultima hæc sunt¹⁵ : « Sicut quidam vestrorum poetarum dixerunt : Hujus namque et genus sumus ; ex his omnibus hanc ille elicit conclusionem : Ex quibus clarum est, quod etiam poeticis utens exemplis, ex Arati *Phænomenis*, approbat, quæ apud Grecos recte dicta sunt, et per ignotum Deum honorari quidem per circumlocutionem opificem Deum significavit. » Hoc autem Arati hemisticium integrum, sicut et alia plura carmina, ex illius *Phænomenis* postea exhibuit Clemens noster, et ex ipso, atque etiam ex Aristobulo Eusebium¹⁶. Quapropter apud Hieronymum hæc legimus¹⁷ : « In Actibus apostolorum cum concionaretur ad populum, et in Areopago, quæ est curia Atheniensium, disputaret, inter cetera ait : Sicut et quidam de vestris poetis dixerunt : Ipsi enim et genus sumus. Quod hemisticium in *Phænomenis* Arati legitur, quem Cicero in Latinum sermonem translati, et Germanicus Cesar, et nuper Avienus, et multi, quos enumerare perlungum est.... Inscriptio autem aræ nou ita erat, ut Paulus asseruit : Ignoto Deo; sed ita : Dñs Asie, et Europæ, et Africæ, diis ignotis et peregrinis. Verum quia Paulus non pluribus diis indigebat, sed uno tantum ignoto Deo, singulare verbo usus est, ut doceret illum suum esse Deum, quem Athenienses in aræ titulo prænotassent, et recte eum scientes colere deberent, quem ignorantes venerabantur, et nescire non poterant. Hoc autem Paulus faciebat raro, et ut loci potius, quam ostentationis opportunitas exigebat. » Omne porro hunc locum ideo integrum hic descripsimus, quia et Clemens noster, et alii complures non alii verbis, quam his, quæ in Actibus apostolorum habentur, Ignoto Deo, aram Atheniensium inscriptam fuisse contendunt. At hæc inter hosce scriptores, et illum commentarium in Titi epistolam auctorem discrepantia eo minus tibi mirabilis videri debet, quo magis nonnulli subdubitant, utrum isthac in Epistola Titi commentaria ab Hieronymo reapse profecta fuerint. Qui plura de hoc Arati hemisticio et illa aræ inscriptione scire cupit, is adeat Actuum apostolicorum interpretes.

¹² Strom. l. 1, p. 299. ¹³ Hier. epist. 84, ad Mag. ¹⁴ Act. xviii, 28. ¹⁵ l. 1, p. 315. ¹⁶ Euseb. lib. xiii Prepar. ev., cap. 12 et 13, p. 666 et 674. ¹⁷ Comment. in cap. 1 Epist. ad Tit. ¹⁸ lib. ii Strom., p. 403. ¹⁹ Genes. xxxiii, 11. ²⁰ Ibid. ²¹ Genes. xxviii, 6. ²² Strom. l. 1, p. 281. ²³ Exod. xxviii, 5. ²⁴ Strom. lib. ii, pag. 420. ²⁵ Prov. 1, 33. ²⁶ Strom. l. 1, p. 316. ²⁷ Prov. xi, 21.

ARTICULUS IV.

Quomodo Scripturæ sacræ testimonia his in Stromatum libris citentur, ac de quibusdam, quæ hanc inventa non fuerunt.

Scripturæ sacræ testimonia eodem penitus modo in his Stromatum, atque in superioribus libris a Clemente nostro citantur et repræsentantur. Plura enim a se invicem sejuncta, atque aliquando ex variis libris, aut diversis eorum capitibus decerpta, ita simul ille conjungit, perinde atque ex uno eodemque loco ea desumpsisset. Sæpius autem illa tacito auctoris nomine transcribit. In vulgatis præterea horum Stromatum editionibus multa male indicantur, et longe plura a nemine, unde excerpta fuerint, in margine notata occurunt. Denique nonnulla quæ Clemens vel memoriter, vel ex diverso a nostris codice retulit, nondum inveniri potuerunt. Quæ quidem omnium oculis hic subjicienda esse duximus, ut quæ a nobis inventa sunt, aliis patefaciamus; quæ autem reperire non potuimus, ab aliquo divini verbi studiose homine nobis aliquando demonstrentur.

Primum itaque Hervetus dicit se non potuisse nec in Septuaginta, nec in nostra Vulgata sacrorum 15 librorum interpretatione hæc laudata a Clemente nostro invenire verba¹⁸ : Δέστι τὸν λέγεσθαι μὲν Θεός, ἐστι μοι πάντα. « Quoniam Deus mei miseratus est, sunt mihi omnia¹⁹. » Posterioribus autem horum Clementis Stromatum editionibus præpositi in earum margine adnotarunt Genes. xxv, sed omnino mendose. Nam hæc ipsa verba Jacobi sunt ad fratrem suum Esau Genes. xxxvi, 11, nisi quod apud Septuaginta pro δέστι legimus ἐστι, et ante ἐστι copulativa καὶ posita est²⁰. Quæ autem paulo post adhuc citantur : Rex a Deo tu es in nobis²¹, isthac in Geneseeo xxxiii, 6, scripta sunt.

Hunc vero Exodi locum : Καὶ σὺ λαλήσον πάσι τοῖς σοφοῖς τῇ διανοίᾳ, οὓς ἔνεπληστα πνεῦμα αἰσθήσως. « Et tu loquere omnibus sapientibus in cogitatione, quos implevi spiritu sensu²², » in nullis sacra Scripturæ sive Latinis, sive Græcis, aliisve codicibus Hervetus se repperisse nos admonet. Attamen hæc tuidem verbis habentur apud Septuaginta Exodi xxviii, 3, nisi quod pro πνεῦμα αἰσθήσως, apud eos legimus πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθήσως²³.

A nullo etiam notatum est ubi sint alia hæc verba, quæ Clemens Sapientiae tribuit²⁴ : Σοφία λέγεται : Ο δὲ ἐμοὶ ἀκούων, κατασκευάσται ἐπ' ἐλπίδι πεποθώς. « Qui autem me audit, habitabit in spe confidens. » At certe illa non aliunde quam ex Proverb. 1, 33, accepit, ubi hunc in modum repræsentant : Ο δὲ ἐμοὶ ἀκούων κατασκευάσται ἐπ' ἐλπίδι. In Vulgata vero nostra : « Qui me audierit, absque terrore requiescat²⁵. » Unde colligas illi suis quasdam varias lectiones, et in Clementis codice adjecutum πεποθώς.

Non longe autem postea hoc Clemens Salomonis retulit effatum²⁶ : Ο σπείρων δικαιοσύνην, ἐργάζεται πτοτινός. « Qui seminat justitiam, operatur ideo. » Sed in Septuaginta versione sic legitur.... Αἴψεται μοσχὸν πτοτόν, « fidem mercedem accipiet²⁷. » Quæ quidem idcirco adnotamus, quia Hervetus observat facile perspicu non posse quomodo hæc cum superioribus colligantur. At ex allatis Septuaginta Seuum verbis is videtur auctoris nostri esse sensus : Graci, qui recte philosophati sunt, Deum per speciem viderunt perlucientem, ac sui in investiganda veritate laboris mercedem, veram nimurum fidem, accepérunt.

Nulla adhuc in Clementinorum operum editione

designatum est, ubi ille reperiatur Proverbiorum **A** locus, ab auctore nostro sic citatus²⁰: « Δένδρον ζωῆς, φυσὸν δὲ προφήτης, ἐν ἐπιθυμίᾳ ἀγαθῷ. » Arbor vita, inquit propheta, est in bono desiderio²¹. » Non alia profecto hujus prætermissionis videtur esse causa, nisi quia in Graeca Septuaginta Seniorum interpretatione cap. xiii, 12, quæsitus non fuit. Ibi enim eadem verba, sola præpositione τῷ omissa, exhibentur.

Plura Clemens, prætermisso auctoris nomine, congerit Scripturæ loca²², quæ Hervetus postea quam frustra quæsivit, iis qui illa ostenderunt, magnas se habiturum gratias pollicetur. Primus ex iis locus est: « Πότερος δοκιμάζεται χρυσὸς καὶ ἀργυρὸς εἰς χάρινον, οὐτῶς ἔχεται χαρδαὶς ἀνθρώπων Κύριος. Is autem Proverbiorum xvii, 3, sic legitur: « Πότερος δοκιμάζεται ἐν χαρινῷ ἀργυρὸς καὶ χρυσὸς, οὐτῶς ἔχεται χαρδαὶς πάρα Κύριος²³. » In Latina vero vulgata versione: « Sicut igne probatur argentum et aurum in camino, ita corda probat Dominus²⁴. » Quem in locum vide, si velis, Nobilis notas.

Secundus locus his concipitur verbis: « Οὐ μὲν ἐλεημὸν ἀνὴρ μακροβιμεῖ. » Vir quidem misericors est longanimitis²⁵. Ea vero omnia²⁶, exceptis duabus prioribus verbis δὲ μὲν, eodem modo Proverb. xix, 11, in Seniorum Graeca versione invenies²⁷.

Tertii loci hæc sunt verba: «Ἐν πάντῃ τῇ μεριμνῶντι ἔνεστι σοφία. » Et in quolibet, qui est sollicitus, inest sapientia²⁸. » Et hæc quidem haud dubie decerpta sunt ex eodem Proverbiorum libro cap. xiv, 23, juxta Septuaginta: «Ἐν πάντῃ μεριμνῶντι ἔνεστι περισσόν. » Latina autem versio sic ea reddidit: « In omni opere erit abundantia. » Ubi vides varias adhuc suisce hujus loci lectiones, atque Clementem suo legisse in codice σοφία pro περισσόν.

Dēhinc continentur, quarto loco, hæc Clemens refert²⁹: «Ἐμπεσεῖται γὰρ μέριμνα ἀνδρὸς νοήμονι. » In virum intelligentem cadit sollicitudo³⁰. » Quæc toto idem verbis apud Septuaginta Prov. xvn, 12, repertæ. At in vulgata versione frustra hæc quæsieris.

Palam Hervetus insuper facit in mente sibi non venisse unde Clemens hæc transcriperit Scripturæ verba³¹: « Πανουργότερος ἔσται ἄκαχος συνιὼν, δὲ σοφὸς δέξεται γνῶσιν. » Astutior erit simplex intelligentia, sapiens autem suspiciet cognitionem. » Qui-dam autem in suis ad hunc Clementis locum scholiis nequidquam suspicatur eum collimasse ad illud Proverb. cap. 1, 4 et 5. « Ut detur parvulus astutia..... audiens sapiens sapientior erit³². » De his enim nihil plane Clemens ibi cogitavit, sed ea summis-pit ex Proverb. cap. xxi, 11, ubi hæc legitimus: «Πανουργότερος γίνεται ὁ ἄκαχος» συνιὼν δὲ σοφὸς δέξεται γνῶσιν. Verum hæc ille quidem ad sensus suos accommodavit.

Nullus etiam nobis indicavit ubi hæc occurrant³³: Περισσεῖται γνῶσεως τῆς σοφίας ζωοποιῆσι τὸν παρ' αὐτῆς. De verbo autem ad verbum illa Ecclesiastis cap. vii, 1, apud Septuaginta repræsentantur, et in nostra Vulgata sic ex Græcis Latina facta sunt: « Hoc autem plus habet eruditio et sapientia, quod vitam tribuant possessori suo. »

Præterea Hervetus aut nullibi a se reperta esse alia hæc Salomonis verba³⁴: Merito ergo dictum est apud Salomonem: Σοφία ἐν στόματι πιστῶν. Sapientia est in ore fidelium. » Nonnulli vero arbitrantur id desumptum suisce ex libro Ecclesiastici cap. xxxiv, 8: Καὶ σοφία στόματι πιστῷ τελεσίσι. « Εἴ sapientia ori fidei perfectio. »

B Alia duo Sapientiae nomine testimonia, a nullo nobis designata, hunc Clemens adhuc referit in modum³⁵: « Audierunt pulchram illam, quæ dicit nobis, sapientiam: Εἰς μέσον ἀσυνέτονον συντήρησον κατέρον εἰς μέσον δὲ διανοούμενων ἐνδελέχεται. In medio insipientium observa occasionem; in medio autem cogitantium versare perpetuo³⁶, » καὶ κάλεται, et rursus: « Σοφοὶ κρύψουσιν αἰσθησιν. » Sapientes occultabunt sapientiam. » Hervetus autem sibi minime occurrisse dicit ubinam in Salomonis Sapientia isthæ dicta sint. At primum totidem verbis in libro Ecclesiastici cap. xxvii, 12, et Graeca Septuaginta interpretatione invenire poterat. Secundum autem in Proverb. cap. x, 14, eodem modo, atque in Clementis textu legitur. Vulgata autem Latin: « Sapientes, inquit, abscondunt sapientiam³⁷. »

Ubi vero Clemens quosdam insectatur hæreticos, qui blando verborum lenocinio, veluti canes caudi sui alias palpabant demulcebantque, atque ad suos errores et vitia blande allicerent consolabantur: « Ήτι, inquit³⁸, vocabantur πλήγεται ταῖς οὐραῖς, κατὰ τὸν προφήτην, **158** percussores caudis suis, juxta prophetam. » Sed quis sit ille propheta, vel ubi id dixerit, et Hervetus se ignorare fatetur, et ceteri omnes Clementinorum operum editores altissimo silentio prætermiserunt. Nec negare quidem possumus id dictu esse difficillimum. Nobis tamen hanc agre probabitur Clementem tantummodo alludere ad Isaï. ix, 15: « Καὶ προφήτην διδάσκοντα ἀνομαλοῦσαντο» ή οὐρά, quæ Vulgata Latina ita redditio: « Et propheta docens mendacium, ipse est cauda³⁹. »

Quid autem, quod nemo adnotavit, frustra Hervetus perquisivit laudatum a Clemente Isaïæ testimoniūm⁴⁰: Οἱ δὲ εὐσεβεῖς, φησὶν Ἡσαΐας, συντάξουσαντο· « Πιοι autem, inquit Isaïas, ea quæ sunt sapientia consultantur. » Mirum sane. Nam illud apud Septuaginta totidem verbis Isaïæ exhibetur⁴¹. Duplicem alibi Clemens assert auctoritatem, quasi ex duobus prophetis desumptam, ubi hæc scriptis⁴²: « Per hæc significavit omnia illa prophetica: «Ἐὰν ἀνόλεις τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεις ἀπὸ σοῦ δρᾷ, καὶ ταχήσεται, ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ πήχεται κηρός; Si aperueris cœlum, tremor ex te apprehendet montes, et liquefiant, sicut a foco ignis liqueficit cera⁴³. » Et per Isaïam: « Quis menses est cœlum palmo, et terram pugillo⁴⁴? » Utrumque tamen delibatum ex Isaïa fuit. Et primum quidem ex illius cap. Lxiv, 1, ubi totidem verbis, una tantum voce κηρός transposita reperiuntur; alterum ex ejus cap. xl, 12, juxta Septuaginta Seniorum versionem, a qua nonnihil Vulgata nostra discrepat.

C Solo autem Scriptura nomine Clemens testimoniūm a nullo indicatum adhibet⁴⁵, quod in prophetia Amos v, 13, ad verbum sic occurrit: Καὶ συνιὼν, ἐν τῷ κατρῷ ἔκεινῷ σωπήσεται, λέγε ἡ Γραφή: « Ει τοι μελλιγι, in tempore illo silebit; » **D** Vulgata vero Latina: « Prudeus in tempore illo lacabit⁴⁶. »

Nullibi etiam, neque in Herveti commentariis, neque in Clementis nostri scholiis, neque in margine notatur, unde excerptus sit is Scripturæ locus, a Clemente hunc citatus in modum⁴⁷: « Βρεβισσime Scriptura enuntiavit, dicens: Ne μυλισθετεσιν in verbis, μή πωλησης ἐν ῥήμασι γίνου. » Oleum vero et operam Hervetus peruidisse se dicit in his, quæ Clemens profert, investigandis Salomonis verbis⁴⁸: Τοῦ πιστου ὄλος ὁ κόσμος τῶν χρημά-

²⁰ Strom. I. iii, p. 470. ²¹ Prov. xiii, 12. ²² Strom. I. ii, p. 400. ²³ Ibid. ²⁴ Ibid. ²⁵ Prov. xix, 11. ²⁶ Ibid. ²⁷ Prov. xiv, 23. ²⁸ Ibid. ²⁹ Prov. xvii, 12. ³⁰ Strom. I. i, p. 319. ³¹ Prov. xxi, 11. ³² Strom. I. i, p. 299. ³³ Strom. I. ii, p. 369. ³⁴ Strom. I. v, p. 554. ³⁵ Eccl. xxvii, 12. ³⁶ Prov. x, 14. ³⁷ Strom. I. iii, p. 471. ³⁸ Isai. ix, 15. ³⁹ Strom. I. ii, p. 390. ⁴⁰ Isai. xxii, 8. ⁴¹ Strom. I. v, pag. 608. ⁴² Isai. lxiv, 1. ⁴³ Isai. xl, 12. ⁴⁴ Strom. I. vi, p. 271. ⁴⁵ Amos. v, 13. ⁴⁶ Strom. I. i, p. 294. ⁴⁷ Ibid. p. 368.

τῶν, τοῦ δὲ ἀπίστου οὐδὲ ὁδολός. « Fidelis est totus mundus pecuniarum, insidelis autem ne obolus quidem. » Quamobrem censem idein Hervetus hæc ex Origenis hausta fuisse Hexaplis. Sed quoniam, amabo te, argumento hos codices in manus Clementis devenisse probabit? Vero itaque similius est Cle- tientem hæc eadem verba in suis Ecclesiastici legi- gisse codicibus, quos a nostris haud parum diversos fuisse observavimus.

Tres rursus citati a Clemente loci supersunt a nobis non inventi⁶⁷. Primus: Φροντιστής τε ὁν, ζωὴν ζητεῖς. « Qui est sollicitus, vitam quaeret. » Secundus: Οἱ ζητῶν τὸν Θεόν, εὐρήσει γνῶσιν μετὰ δικαιοσύνης. « Qui Deum quaerit, inveniet cogni- tioneum cum justitia. » Tertius: Οἱ δὲ ὅρθως ζητή- σαντες αὐτὸν, εἰρήνην εὑρον. « Qui eum recte qua- rerunt, pacem invenerunt. »

Quartum addamus ab eodem Clemente sic alibi prolatum⁶⁸: « Ής δὲ ἀν ἐγχειρῇ τι πράσσειν μεθ' ὑπερηφανίας, τὸν Θεὸν παρεξένει, φησίν. « Quicun- que autem superbia aliquid agere aggressus fuerit, θεμ, inquit, irritat. »

Dubitabis forsitan utrum Clemens ad quædam Scripturæ verbi collineat, vel ea simpliciter trans- scribere voluerit, ubi ipse dixit⁶⁹: Λαμψάτα σου τὰ ἔργα· καὶ ίδου· δινθρωτος, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ πρὸ προ- ωπου αὐτοῦ· ίδου· γάρ δὲ Θεός, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. • Luceant opera tua. Et ecce homo ei opera ejus ante faciem ejus. Ecce enim Deus et opera ejus. »

Sophoniae autem prophetæ hæc Clemens ait esse verba⁷⁰: « Et assumpsit me spiritus, et sustulit in quintum cœlum, et contemplabar angelos, qui Domini vocabantur, et diadema eorum impositum in Spiritu sancto, et erat sedes uniuersujsque eorum septuplo major luce solis orientis, habitantes in tem- plis salutis, et laudantes Deum ineffabilem altissimum. » Observant nihilominus quidam Clementi- norum scholiorum auctores hæc in Sophoniæ prophetia minime reperiri, atque idcirco ex apo- cryphis quibusdam lucubrationibus a Clemente nostro fuisse desumpta.

Quidam vero putant aliquem Esdræ locum, qui in editio ejus libris non invenitur, his a Clemente nostro exhiberi verbis⁷¹: « Εν τῷ Ἐσδρᾳ γέγραπται· Καὶ οὗτος ἐγένετο Χριστὸς βασιλεὺς Ἰουδαίων ἡγού- μενος πληρούμενών τῶν ἐπτὰ ἑβδομάδων ἐν Ἱερου- σαλήμ, καὶ ἐν ταῖς ἑξήκοντα δύο ἑβδομάδασι ἡσύχασεν ἄπασα τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἐγένετο διευ πολέμων· καὶ δὲ Κύριος ἡμῶν Χριστὸς ἄγιος τῶν ἀγίων ἐλθὼν, καὶ τιηρώσας τὴν ὁρασίν, καὶ τὸν προφήτην, ἐχρέσθη τὴν σάρκα τῷ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ πνεύματι. » In Esdra scriptum est: Et sic fuit Christus rex, dux Iudeorū, cum impletæ essent septem hebdoma- des in Jerusalem, et in sexaginta duabus hebdoma- dribus quievit universa Iudea, et fuit absque bellis, et Dominus noster Christus sanctus sanctorum cum venisset, et visionem implesset et prophetam, in carne unctus est Patri sui spiritu. » Sed jam monuimus spurious Esdræ libros, a nostris prorsus discrepantes, a Clemente nostro citari. Quid ergo mirum, si quædam ex iis in medium adduxerit, quæ in nostris exemplaribus non habent amplius? Verum Clemens non aliud eo loci significare vide- tur, quam in Esdra scriptum haberi septem hebdo- madibus ædificatum esse templum. Cætera autem, quæ sequuntur, Clementis, non Esdræ, si attente perpendas, verba esse fateberis.

Nobis porro promptum est hæc indicare, quæ Carpocratiani in nefarii erroris sui patrocinium allerebant, Scripturæ verba: Τῷ αἰτοῦντι σε ἔργο, « a te petenti des; » et quod Clemens re-

spondet id alia ejusdem sacri textus auctoritate funditus eventi: « Subiungit, » inquit⁷², ἐπι- φέρει· Καὶ τὸν θελοντα δανεισθαι, μὴ ἀποστρα- φῆς. « Et eum qui velit mutuo accipere, ne aver- seris. » Uterque enim ille locus ad verbum legitur Matth., nisi quod pro δῶς hic δίδοι habe- tur⁷³. In Latina autem Vulgata his redditur ver- bis: « Qui petit a te, da ei; et volenti mutuari a te, ne avertaris. » Quamobrem Tertullianus⁷⁴: « Omni, inquit, petenti te, dato, suum habet titulum, proinde ad eleemosynam pertinentem. » Denique eadem illa verba a Barnaba hoc citantur modo⁷⁵: Πάντι αἰτοῦντι σε, δίδου. « Omni petenti te, tribue. » Sed hæc tamen ex Lucæ Evangelio peccata esse vi- dentur⁷⁶.

Ubinam porro in sacris libris isthac, quæ Cle- ments adhuc citat⁷⁷, scripta fuerint: Εἶδες γὰρ, φησί, τὸν ἀδελφὸν σου, εἶδες τὸν Θεόν σου. « Vidiisti enim, inquit, fratrem tuum, vidiisti Deum tuum, » non facile dixeris. Quid vero, si ille ad ea tantum respexisse dicatur Matthæi verba⁷⁸: « Domine, quando te vidimus esurientem? Amen dico vobis, quandiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. » Continenter 159 enim a Clemente additum est: « Servatorem puto Deum nunc nobis dictum esse. »

Ex quadam insuper Evangelio testatur Clemens hæc se fuisse mutnatum⁷⁹: Οὐ γάρ φθονῶν, φη- σί, παρήγγελεν δὲ Κύριος ἐν τινι εὐαγγελίῳ· Μυστή- πον εἴμοι, καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ οἴκου μου. « Non enim invidens, inquit, præcepit Dominus: Myste- rium mihi, et filiis domus meæ. » Ex his vero, qui in Clementis libros scholia ediderunt, unus existi- mal verba illa, in quoquaque tandem Evangelio re- periantur, delibata fuisse ex Isaiae propheta xxiv, 16. Quamvis enim in antiquis Septuaginta editio- nibus minime occurrant, ea tamen in nuperæ Ro- manæ editionis adnotationibus adjecta, ab Augu- stino in Psalm. viii, et a quibusdam aliis Ecclesiæ Patribus citata sunt. Ad hæc vero Hieronymus testa- tum fecit illa in Theodotionis interpretatione ad- dita reperiri. Quæ quidem in Nobilii notis obser- vata fuisse legimus.

Sed hæc sane observatio difficultatem omnino non tollit. Enimvero tameni verba illa Isaiae fuen- rint, inquirendum nihilominus superest, cur ea Cle- ments noster potius ex quadam Evangelio, quam ex libro Isaiae a se desumpta fuisse tam asseveranter affirmaverit. At porro animadvertis velim Cle- mentem simpliciter dixisse ἐν τινι εὐαγγελίῳ. Quia sane loquendi ratione hæc a se memoriter scripta fuisse satis aperte significat. Conjecturæ autem nostra inde certe non parum accedit roboris, quod diversis in locis hæc eadem verba eodem plane modo ille non reddiderit. Inde enim facile intelligi potest illum Evangelium nomine ea citasse, quæ reip- sa I. aiæ erant. Quid tamen vetat quominus illa in alijs eorum, quæ, ut vidimus, non semel lauda- vit, apocryphorum Evangeliorum exemplari ali- quando legisse credatur?

Quid plura? Nobis nullus hactenus edixit utrum ex Novi vel Veteris Testamenti scriptis hæc verba Clemens delibaverit⁸⁰: Αἴτησα· καὶ ποιήσω, ἐν- νοῦθη καὶ δώσω. « Pete, et laciam; animo cogita, et dabo. » Neque id profecto cuiilibet plane erit ex- pediendum. Scimus enim Eliam, dum in cœlum ra- peretur, Εἰσαὸν dixisse: Αἴτησα τι, ποιήσω σοι. « Pete quid, faciam tibi⁸¹. » Sed hæc nihil ad rem nostram faciunt. Vero itaque nobis similius videtur hoc testimonium a Clemente ex aliquo similiter apocrypho Evangelio transcriptum fuisse.

⁶⁷ Strom. I. n. p. 400. ⁶⁸ Ibid. p. 492. ⁶⁹ Strom. I. iv. p. 543. ⁷⁰ Strom. I. v. p. 585. ⁷¹ Strom. I. i. p. 330. ⁷² Strom. I. iii. p. 448. ⁷³ Matth. v. 42. ⁷⁴ Tertul. De bapt. c. 18. ⁷⁵ Barnab. epist. § 9. ⁷⁶ Lue. vi. 30. ⁷⁷ Strom. I. i. p. 316; I. ii. p. 581. ⁷⁸ Matth. xxiv, 38, 39. ⁷⁹ Strom. I. v. p. 578. ⁸⁰ Strom. I. vi. p. 653 et 665; I. vii. p. 745. ⁸¹ IV Reg. II. 9.

Alibi Clemens narrat⁷³ Paulum apostolum et in Actibus apostolorum, εν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, fecisse Epicureorum atque etiam Stoicorum philosophiae mentionem. Sed in quo hujuscemlibri loco id occurrat, nullus animadverit. Nobis vero vix ullus videtur esse ambigendi locus, quin ibi notetur Actuum cap. xvii, 18, ubi hi philosophi nominatim appellantur. Quo quidem de loco exstat Augustini in nova editione adversus Epicureos et Stoicos centesimus et quinquagesimus sermo.

Scriptoris denum scriptique tacito nomine, haec Clemens a nemine indicata retulit⁷⁴: « Ipse enim dixit: Non te dimittam, neque derelinquo, ut qui te dignum judicaverim propter veram et germanam electionem⁷⁵. » At hic locus totidein verbis in Epistola ad Hebreos occurrit; etiamsi prius, sed non eodem plane modo, in libro Josue inveniatur⁷⁶.

Porro autem antequam his finem imponamus, duo adhuc observanda sunt. Et primo quidem ubi Clemens Marcionis impugnat sectatores⁷⁷: « Quid si, inquit, usurpent vocem Domini, qui dicit Philippo: Sine mortuos sepelire mortuos suos, tu au-

tem sequere me. » In Matthæi siquidem Evangelio hæc quidem verba legere est, quamvis transposita, atque aliter apud Lucam repræsententur⁷⁸. Verum uterque evangelista illius, a quo hæc dicta fuerunt, nomen penitus omisit. Unde ergo Clemens Marcionis assecræ acceperunt hunc Philippum vocari? Nunquid ex eo, quod saepius ab eodem nostro Clemente citatum vidimus, secundum Ægyptios, vel potius secundum Hebreos Evangelio? At cum utrumque non exstet, nihil hac de re certo quisquam statuere audeat.

Secundo animadvertisendum est Clementem testatum⁷⁹ alibi fecisse principem publicanorum, qui Domino dixit: « Ecce dimidium honorum meorum do, εἰλημοσύνην, eleemosynam (vel ut apud Lucam legimus, τοῖς πτωχοῖς, « pauperibus »), ab aliquibus Zachæum et ab aliis Matthiaum cognominari. Auctor vero Recognitionum, quæ Clementis nomine circumferuntur, hunc Matthiam eumdem atque Barnabam suisse docet⁸⁰. « Barnabas, inquit, qui in locum Iudeæ subrogatus est apostolus. » Sed quæ fides huic scriptori habenda sit, satis alibi ostendimus⁸¹.

CAPUT V.

De virorum apostolicorum, et aliorum antiquissimorum scriptorum operibus de divinis traditionibus non scriptis, ac de veræ Ecclesiæ notis et characteribus.

ARTICULUS I.

De Barnabæ epistola, de libris Hermæ, de Clementis Romani epistola, de antiquis quibusdam Scripturæ sacrae interpretibus, ac de Tatiani et Cassianii scriptis.

Præter sacra Veteris Novique Testamenti scripta, ab auctoribus sancto Spiritu afflatis composta, Clemens noster aliorum, qui et primas post eos tenent, et discipuli illorum fuerunt, epistolis et libris in Christianæ religionis defensionem utitur, atque ipsorum auctoritate dogmata, nobis a Christo credita, propugnat et tuerit. Eam sane ob causam illos non solum locupletissimos divinæ veritatis testes citat, sed longa etiam ex variis illorum scriptiōibus desribit fragmenta, quibus falsas errantium hominum opiniones et commentaria impugnat, ac funditus evertit.

A Barnabæ autem epistola initium ut ducamus, plura sane ex ea Clemens decerpit⁸², quæ a nobis alibi repræsentata sunt. Primo autem hujuscem Apparatus nostri in libro non frustra, nisi nos mens nostra fallat, probare conati sumus⁸³ Barnabam, quem idem auctor noster non semel « apostolum et apostolicum, atque unum ex septuaginta ac Pauli auditorem » nuncupat, verum esse hujus epistolæ auctorem.

Nec pauciora sane ex Hermæ libro, qui *Pastor* dicitur, fragmenta in libro, suos Clemens transtulit⁸⁴. Nos vero quæ ex illo ipse Clemens delibavit, integra alibi quoque exhibuimus. Ad priorem porro ipsius locum, ab eodem auctore nostro citatum, duo observat Hervetus: primo hunc librum inter apocryphos computari; secundo ea, quæ Clemens ex illo descripsit, non inveniri in illo, qui nuper in bibliotheca editus est. Sed quæ sit hæc bibliotheca, **160** divinæ non possumus. Is enim liber non solum in variis Bibliothecæ Patrum, sed etiam Or-

thodoxographiæ editionibus divulgatus est, ubi citata a Clemente nostro verba occurunt. An autem ille liber apocryphus, aut verus genuinusque Hermæ fetus dici debeat, a nobis suo loco demonstratum esse putamus⁸⁵.

Multa quoque auctor noster ex vera genuinaque sibi cognominis Clementis Romani epistola habuit, ac totidem retulit verbis. Jam vero de ea aliud, quod neque Herveto tam prolixorum in Clementis nostri opera commentariorum scriptori, neque alius ignotum esse debebat, nos supra attigimus⁸⁶. Sed de illa eadem epistola fusiū disputandi occasio aliquando sese nobis forsitan offeret. Interea tamē lübet animadvertere, primum illius locum a Clemente nostro ita exhiberi⁸⁷: Jam Clemens in epistola ad Corinthios his verbis, inquit, expponens differentiam eorum, qui sunt probati in Ecclesia: Sit aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretione sermonum, sit stupendus in operibus. Rursum vero hæc alio in libro repetit, additique⁸⁸: « Sit castus et mundus. » Eo enim debet esse magis humilius, quo videtur esse major, dicit Clemens in epistola ad Corinthios. » Et hæc quidem Hervetus clara et perspicua esse concedit, sed quomodo illa cum superioribus, in primis vero cum subsequentibus: « Et alios quidem ex igne rapite, misericordia autem eorum, qui discernuntur, » cohærent, se nescire prolitetur. At ille profectio nesciebat, hæc posteriora verba Clementis Romani non esse. Plana autem et aperta est horum verborum cum aliis cohærentia, nec obscurus eorum sensus. Ibi enim Clemens noster de sapiente disscribit, quem ille lalem ait esse debere, qui aliquos a fallaciis, variisq[ue] argumentorum ab aliis propositorum igne eripiat, et eorum qui a falsis prophetis discernuntur, misereatur.

Deinde vero auctor noster nanc epistolam no-

⁷³ Strom. I. i, p. 295. ⁷⁴ Strom. I. ii, p. 415. ⁷⁵ Epist. ad Hebr. XIII, 5. ⁷⁶ Josue I, 5. ⁷⁷ Strom. L III, p. 436. ⁷⁸ Matth. VIII, 21; Luc. IX, 59. ⁷⁹ Strom. I. iv, p. 488. ⁸⁰ Luc. XIX, 8. ⁸¹ Lib. I Herog., § 60, p. 414. ⁸² Lib. I Appar., dissert. 41. ⁸³ Strom. I. u, p. 373, 375, 389, 396, 410, 571, 577. ⁸⁴ Lib. I Appar., dissert. 3. ⁸⁵ Strom. I. i, p. 311, 358; I. II, p. 360, 579, 584 et seq.; I. IV, p. 503; I. VI, p. 638 et 679. ⁸⁶ Lib. I Appar., dissert. 4. ⁸⁷ Lib. II Appar., dissert. 6, c. 10, § 5. ⁸⁸ Strom. II. I, p. 289. ⁸⁹ Lib. VI, p. 647.

mine Clementis, quem apostolum nuncupat, hunc laudat in modum¹⁰: « Clemens quoque apostolus in Epistola ad Corinthios, ipse quoque nobis, τύπον τοῦ γνωστικοῦ, formam et exemplar gnostici describens, dicit: Quis apud vos versatus omni virtute, » etc. Denique ut id semel simulque dicamus, plura bujusce epistolæ §§ 1, 9, 11, 12, 17, 18, 21, 33, 36, 40, 41, 48, 49 et 50, transcripsit fragmenta, quæ quidem quia prolixiora sunt, indicasse sufficiat. Obiter porro observa hæc quæ a Clemente nostro citantur, aliquando intersecari, et quedam, quæ sua sunt, illis inseri, ac quandoque media interponi.

At quis non miretur Hervetum, qui in citatum a nobis¹¹ posteriorem Clementis nostri locum lectores suos serio admonet hujus epistola in Eusebii quidem *Historiæ lib. iii* fieri mentionem, sed illius nihil jam amplius extare, quam quod Clemens noster nobis hic reliquit? Quomodo enim Hervetus incompta ea esse potuerunt, quæ de illa Irenæus, uti a nobis observatum est, atque Origenes, Photius, atque alii scriptis tradiderunt¹²?

Quamvis autem ex dictis satis constet hanc epistolam Clementi Romano ab auctore nostro asseveranter ascribi, illa tamen alicubi solo Romanorum nomine ab ipso citata legitur¹³: « Quinetiam, inquit, in epistola Romanorum ad Corinthios scriptum est: Oceanus infinitus, et qui sunt post ipsum mundi. » Sed cur eam ita ille laudaverit, rationem nobis suggerunt Irenæus¹⁴ atque Eusebius¹⁵, qui hanc epistolam a Clemente, Romanæ Ecclesiæ nomine, scriptam fuisse non semel asseverant.

Memoria itaque lapsus est Clemens noster, nisi forte librariorum error sit, ubi quedam ejusdem epistolæ verba sic Barnabæ attribuit¹⁶: « Propheta dictum exponens Barnabas, insert: Cum multæ portæ sint apertæ, quæ est justitia, ea est in Christo, in quam beati sunt omnes qui sunt ingressi. » Haec enim quæ alibi¹⁷ ille ipse, tacito auctoris nomine, non tam sine aliqua varia lectione retulerat, in Clementis Romani epistola, § 48, voce ἐν αὐτῷ διαταχόντι addita, totidem verbis repræsentantur.

Quorumdam præterea doctorum sacre Scripturae interpretationes in priora psalmi primi verba a Clemente nostro sic laudantur¹⁸: « Audivi ego virum in his rebus doctum dicentem consilium impiorum significare gentes; viam autem peccatorum, Judiciam opinionem, et pestilentiae cathedram, haereses accipientem. Alius autem dicebat magis proprie positam quidein esse primam beatitudinem in iis, qui non sunt sceleratas secuti sententias, quæ a Deo defecerunt. Secundum autem eorum, qui in lata via manent, vel eorum, qui nutriti sunt in lege, vel etiam eorum, qui ex genitibus non sunt ducti penitentia. Cathedra autem pestilentiae et theatra fuerint, et judicia, ubi magis sequuntur improbas et exitiales potestates, et operum eorum societatem. » Qui sint illi eruditæ sacram Scripturarum interpretes, definitu esse disflillum nemo certe negabit. In re tamen tam obscura si nobis fas sit aliquam ex verbo ἀγρέος, « audiri, » conjecturam facere, hanc omnino absurde colligi posse suspicamur Clementem suos designasse præceptores, atque in primis Pantænum, quos ille, in schola Alexandrina, ut superius dictum est, sacram Scripturam explicantes audierat. Inficias tamen non ibimus alios adhuc, quemadmodum Alexandrum Jerosolymitanum, ab eo potuisse designari.

Moysem porro scriptorum omnium antiquissimum

A esse, atque ex illius et Hebraeorum libris plura ab ethnicis philosophis delibata fuisse probat Clemens¹⁹ Tatiani philosophi ad Graecos oratione, in qua illum de iis ἀχριθώς, « accurate, » disputasse testificatur. Sed de hac oratione, et pertractato in illa de Moysis ætate arguento, disceptatum alibi a nobis fuit²⁰, ac rursus de illo ac de ipsius, quemadmodum Cassiani, laudata ab eodem Clemente nostro chronologia inferius disputabitur.

Citat porro Clemens²¹ bujusce Cassiani etiam *Ezegeticon*, quod utrum etiamnum extet, se necire Hervetus aperte significat. Qui fieri ergo potuit, ut ea aut non legerit, aut ejus ex animo excederint, quæ de Clemente nostro disputans, sic scripsit Hieronymus²²: « Meminit autem in Stromatibus suis voluminis Tatiani . . . et Cassiani cuiusdam χοροτραγίας, quod opusculum inventire non potui? » Si enim illud non idem atque *Ezegeticon* fuerit, cum eo tamen periisse, nemini vero non simile haud dubie videbitur. Utrum vero is Cassianus idem sit, ac præcipius Docetarum hæreses defensor, postea opportunior examinandi locus erit.

161 ARTICULUS II.

De sibyllis et earum oraculis, nec non Pauli de sibylla et Hyduspe oraculo, atque de Chami prophetia.

Non abs re omnino fuerit huic de Christianis auctoribus sermoni ea attexere, quæ de sibyllis et illarum de Christo, Christianaque, uti putant, religione oraculis, memorie Clemens noster mandavit. In primo autem *Stromatum* libro²³ hæc de sibylla narrat: « Heraclitus non humanus, sed divinus potius, dicit apparuisse sibyllam. Aliunt itaque Delphis in curia ostendi petram quanidam, super quam dicitur sedisse primam sibyllam, quæ ex Helicone venerat, educata a Musis, cum esset filia Lamiæ Sidonizæ. Serapion autem in versibus dicit ne mortuam quidem a divinandi arte cessasse sibyllam: et id quidem quod ex ea in aerem recessit post obitum, id esse quod in sortibus divinat, et auguri; ex eo autem quod in terram mutatum est corpore, exorta, ut consentaneum est, herba, quæcumque eam comedissent bestiæ, cum in eo loco essent, scribit perfectam futuri cognitionem per exta hominibus significasse. Ejus autem animam existimat eam esse faciem, quæ appetat in luna. » Quæcumque Clemens ibi de sibylla memorat, hæc ille non ex sua, sed Heracliti Serapioniisque poeta, et aliorum paganorum sententia proponit. At nullum plane tam male sanctæ mentis hominem esse arbitranur, qui hæc a Clemente nostro tanquam certa et minime dubia proferri dixerit. Neque enim Christianæ religionis doctrina ita parum imbutus fuit, ut credidisse dicatur sibyllam post mortem a divinandi arte non cessasse, ac illius parte in aera transvolante, alteram in terra manuisse, ex qua herba, divinationum usui apta, orta fuerit, ac denique illius animam esse faciem, quæ in luna appetat. Certum igitur et ratum esse debet hæc a Clemente nostro contra paganos ideo adduci, ut falsas eorum opiniones, ipsa eorum, quæ tanquam vera et certa venditabant, expositione everteret, atque invicto ad hominem, ut aiunt, argumento impugnaret, funditusque destrueret.

De hac porro sibylla, ejus nomine, parentibus, versibus, et saxo unde oracula ludisse perhibetur, plurima narrat Pausanias²⁴, quæ quidem quia longiora sunt, et facile a quolibet in ejus libro pos-

¹⁰ Strom. lib. iv, p. 516 et seq. ¹¹ Lib. ii Appar., dissert. 6, c. 10, § 3. ¹² Orig. lib. ii Periarch., c. 3; Phot. Bib. cod. 113 et 126; Cotel. De SS. Patr. oper., p. 88 et seq. ¹³ Strom. lib. v, p. 586. ¹⁴ Iren. lib. iii, c. 3. ¹⁵ Euseb., lib. iii Hist., c. 16 et 38, et lib. v, c. 6. ¹⁶ Strom. l. vi, p. 646. ¹⁷ Strom. lib. i, p. 288. ¹⁸ Strom. lib. ii, p. 389, 390. ¹⁹ Strom. l. i, p. 320. ²⁰ Lib. ii Appar., dissert. 5. ²¹ Ibid. ²² De script. eccles., § 50. ²³ Pag. 304. ²⁴ Lib. x Phoc., p. 327.

sunt videri, ad illum curiosos lectores mittendos satius duximus.

Ex his porro, quæ Pausanias ibi posteritati reliquit, haud exigua lux afferri potest huic non solum Clementis nostri loco, sed etiam alteri, ubi rursus de sibyllis eo ille modo disserit¹: «Sibylla, inquit, dicitur Orpheo antiquior. De ejus cognomine, et de iis, quæ ab ea prolata sunt, responsis, multa dicuntur, et cum esset Phrygia, appellatam esse Dia-nam, et cum ea ad Delphos accessisset, cecinisse:

*O Delphi, Phœbi serientis qui eminus esitis
Servi, reni ad vos, Jovis expositura potentis
Ventem, germano succensens plurima Phœbo.*

Est autem alia quoque, quæ vocatur Herophile Erythræa. Harum meminit Heraclides Ponticus in libro *De oraculis*. Mitto Ægyptiam, et Italicam, quæ Romæ habitavit Carmentale, cujus fuit filius Evander, qui Romæ templum Panis, quod Lupercal appellatur, condidit.

Singula porro earum nomina, sic ille paulo post recensem²: «Sibyllarum, inquit, turba, Samia, Cophonia, Cumana, Erythræa, Pytho, Taraxandra, Macetis, Thessala, Thesprotis.»

De iis multi multa, ut alibi diximus³, litteris consignarunt. Quapropter his, quæ a nobis tradita sunt, nunc illa tantummodo adjiciamus, quæ ex Varrone sic Lactantius retulit⁴: «Sibyllas decemnumere fuisse, easque omnes enumeravit sub auctoribus, qui de singulis scriptis fecerunt. Primum fuisse de Persis, cuius mentionem fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secundam Lilyssam, cuius meminit Euripides in *Lamiae* prologo. Tertiam Delphicam, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de divinatione compositum. Quartam Cumæam in Italia, quam Naevius in libris *Belli Punici*, Piso in *Annalibus* nominat. Quintam Erythræam, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse civem. . . . Sextam Samiam, de qua scripsit Eratosthenes in antiquis annalibus Saniorum reperisse se scriptum. Septimam Cumanaam, nomine Amaltheam, quæ a aliis Demophile, vel Herophile nominatur. . . . Octavam Hellenisticaam, in agro Trojano natam, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium, quam scribit Heraclides Ponticus Solonis et Syri fuisse temporibus. Nonam Phrygiam, quæ vaticinata sit Aneyrae. Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur, ut dea. . . . cuius sacra senatus in Capitolium transtulerit.» Ex hoc haud dubie Lactantii loco eadem ab Isidoro scripta repertæ⁵. Quantavis autem uterque alia, quam Clemens, sibyllarum nomina renuntiet; de iisdem tamen eos loqui in unum forsitan tuum facile induces, si memineris quam diversis nominibus sibyllæ, ut alibi a nobis animadversum est⁶, a variis scriptoribus nuncupata fuerint.

Quædam insuper sibyllæ carmina non in histantum, sed in superioribus etiam libris Clemens exhibet⁷, sed cuiusnam ex his sibyllis illa fuerint, tacitus pretermisit. Eam vero alicubi «Hebraorum prophetissam, παρὰ τῆς προφήτεως τῶν Ἐβραῶν, vel poeticaū, ποιητικὴν, ut putant,» appellat⁸.

At nihil profecto ille de sibylla magis animadversione, ac forsitan admiratione dignum prodidit, quam ubi ethnicos homines ad ejusdem sibyllæ, quenadmodum Hydaspis libros pervolutandos ab apostolo Paulo missos esse sic testatur⁹: «Paulus apostolus dicit: Libros quoque Græcos sumite,

Agnoscite sibyllam, quomodo unum Deum significet, et ea quæ sunt futura; et Hydaspen sumite, et legite, et invenietis Dei Filium multo clarius ei apertius esse scriptum, et quemadmodum adversus Christum multi reges instruerent aciem, qui cum habent odio, et eos qui nomen ejus gestant, et ejus fidèles, et ejus tolerantiam et adventum.»

Tota hujusce salebrosi loci difficultas in hoc posita est, quod Clemens quædam proferat verba, quibus Paulus ethnicos homines ad legendos cum sibyllæ, tum Hydaspis libros hortabatur. Elenim nullibi gentium exstitit unquam illa Pauli exhortatio.

Nodium difficultatis ut solvat Cotelerins, contendit hæc verba: «Οὐ ἀπόστολος λέγω Παῦλος, νοι ad sequentia λάβετε καὶ τὰς Ἐλληνικὰς βίβλους: «libros quoque 162 Græcos sumite,» etc., referri debere, sed ad superiora: οἰκείους αὐτῶν τῇ διάλεκτῳ προφήτας, «proprios sua linguae prophetas, dedit Deus, uti Petri *Predicatio*, et Paulus apostolus declarabit. Clementis igitur, non vero Pauli, hæc verba esse suspicatur: «Libros Græcos sumite,» etc. Sed illa Cotelerii conjectura et explicatio peritioribus viris minime probatur; quippe quæ omnino cum tota Clementinæ orationis pugnae serie ad contextu. Et vero, cur Clemens addidit vocem λέγων ante Παῦλος, nisi ut subsequentia verba illius esse indicaret? Sed agendum, qua, queso, ratione Cotelerius hæc, quæ post citata a nobis Clementis verba proxime subnectuntur: «Deinde uero verbo vos interrogat: Totus autem mundus, et quæ sunt in mundo, cuius sunt, nonne Dei?» ad Petrum potius, quam ad Paulum, ultimo loco laudatum, dicit esse referenda? Nullam certe attulit causam, nec ullam afflere poterat. Nam cum continenter Clemens adjecterit: «Propterea dicit Petrus Dominum dixisse,» etc., inde haud obscure colligunt priora verba non huic Petro, sed Paulo apostolo ab eo ascribi.

C Probabilius itaque aliis videtur citatum fuisse a Clemente pseudepigraphum, apocryphusque aliquod Pauli scriptum; aut potius quandam, ubi hæc de sibyllis dixisse ferebatur, publicam concionem, quæ non scripto, sed verbo, et tanquam de manu, ut aiunt, ad manum ad Clementis usque tempora pervenerit. Nulli enim dubium esse potest scripta quædam fuisse apocrypha, quæ falso Pauli nomine circumferebantur. Tale enimvero est illud quod Gelasius summus pontifex *Pauli apostoli revelationem* nuncupat¹⁰. Au autem hæc, vel quædam alia pseudepigrapha Apostoli scriptio a Clemente designetur, nemo facile divinabit.

Neque porro Novi tantum, sed Veteris etiam Testamenti falsas quasdam et suppositas citavit ille scriptiones¹¹. Mentionem enimvero fecit Chamis prophetiæ, ex qua Pherecydes multa in *Theogoniam* suam transtulerat. Sed de ea jam aliquid alibi perstrinximus¹².

ARTICULUS III.

De humanis traditionibus rejiciendis, et de aliis diuinis ad nos non scripto, sed verbo et visa voce transmissis.

Docet Clemens duplicitis generis esse traditiones, alias quidem humanas, et ab hominibus ortas, quas Apostolus his proscribit verbis¹³: «Vide te ne quis sit, qui vos seducat per philosophiam et inanem deceptionem secundum traditionem hominum, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, secundum elementa munui, et non secundum Christum.» Qua-

¹ Strom. lib. I, p. 523. ² ibid., p. 333. ³ Lib. I Appar., dissert. 12, § 1. ⁴ Lib. I, De falso relig., c. 6. ⁵ Lib. viii Orig., c. 8. ⁶ Lib. I Appar., dissert. 12, § 2. ⁷ Admon. ad gent., p. 52, 53, 41, 46; lib. II Pæd. p. 195, et lib. III, p. 223; Strom. lib. V, p. 601. ⁸ Admon. ad gent., p. 46, lib. II Pæd. p. 195. ⁹ Strom. lib. VI, p. 636. ¹⁰ Dist. 15, c. 3, Sanct. Romæ. ¹¹ Strom. lib. VI, p. 642. ¹² Lib. II Appar., dissert., 5, c. 2, § 6. ¹³ Coloss. II, 8.

autem de hominum traditione loquatur Apostolus, Clemens edisserit¹⁸: « Traditionem humanam canoras dicit nugas, quæ versantur in oratione. Quamobrem ille quoque scribit: Juniores, quæstiones fugite¹⁹, sunt enim pueriles hujusmodi contentiones. » In Graeco Clementis textu legimus: τὴν λογικὴν τερθρὰν λέγεται. Vox autem τερθρὰ seu τερθρα idem Suidæ sonat ac λεπτολογία, hoc est de rebus minimi momenti disputatio. Quæ quidem explicatio a Clementis sensu aliena non videtur. Nam ille mentem suam clarius aperiens, hanc τερθρὰν idem ac pueriles, seu novas hominum de rebus exiguis verborum contentiones esse haud obscure significat. Ab hominibus autem Christianis illas omnino vitandas et repudiandas esse asserit.

Alias porro traditiones ab apostolis Christoque Domino ad homines profluxisse dicit, quas illi deinceps suo quique ordine a majoribus suis non scripto, sed verbo acceperant. Magistros quippe suos Clemens predicat²⁰: « Qui veram, inquit, beatæ doctrinæ servabant traditionem, παράδοστι, statim a Petro, et Jacobo, et Joanne, et Paulo, sanctis apostolis: ita ut filius acciperet a patre ad nos quoque, Deo volente, pervenerunt illa a majoribus data et apostolica deposituri semina. » A præceptoribus itaque suis, qui apostolorum discipuli fuerant, Clemens, non secus atque alii suæ ætatis Christiani, accepit quemadmodum filius a patre, non solum scripto, sed etiam verbo beatam doctrinam evangelicæ traditionem.

Cur autem apostoli discipulis suis, et hi deinde aliis quædam non scripto, sed verbo tradiderint, hanc ille rationem paulo post redidit²¹: « Jam vero non revelavit multis ea, quæ non erant multorum, sed paucis, quibus siebat convenire, qui et ea possenti accipere, et ex iis informari. Arcana autem, sicut Deus, verbo creduntur, non scripto. » Τὰ δὲ ἀπόρρητα, καθάπερ ὁ Θεὸς, λόγῳ πιστεύεται, οὐ γράμματi.

Ubi autem alio in libro²² ex Apostoli ad Colosseenses scribentis, verbis probat non omnium esse cognitionem, ibi continenter hæc subjungit: « Jam enim erant, quæ tradebantur Hebreis, ἄγραφως, sine scriptis. » Ab Apostoli igitur tempore erant quædam religiosæ nostræ placita, quæ Hebreis aliquæ Christianam fidem profitentibus sine scripto, sed viva voce tradebantur.

Præterea Clemens hæreticos, qui sacram Scripturam pro Domini dignitate et secundum piam apostolorum traditionem non interpretabantur, hoc argumento confutat²³: Παρακαταθήκη τὰρ ἀποδιδόμενή θεῶν, ἡ κατὰ τὴν του Κυρίου διάσταλλαν, διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τῆς θεοσεῖδος παραδόσεως σύνεστι τε καὶ συνάστησις. Depositum enim, quod Deo redditur, est convenienter Domini doctrinæ per ejus apostolorum piam traditionem intelligentia et exercitatio. Quid autem erat illa piæ apostolorum de vero Scripturæ sensu traditio, nisi vera illius expositiō, quam discipulos suos vel privatis in colloquiis, vel publicis in concionibus docere consueverant?

Neque in his tantummodo Stromatum libris divinas illas traditiones commendat et tuetur, sed Eusebio teste²⁴: « In libro quem de pascha composuit coactum se affirmat a familiaribus suis, ut traditions, quas ab antiquioribus presbyteris acceperat, scriptas posteris mandaret. » Antiquiores autem illi presbyteri, ut ibidem Eusebius observat, apostolorum erant discipuli, qui has traditions ab iisdem apostolis, sicut et hi a Christo acceperant.

Denique ex eodem Eusebio superius animadvertisimus²⁵ Clementem alio in libro, sicut et Origenem, testificari se ex vetustiorum presbyterorum

A traditione didicisse quo ordine scripta sunt Evangelia, et praeter quatuor in omnibus Ecclesiis recepta, nullum aliud admittendum.

Traditionibus porro hujuscemodi, quæ ab apostolis atque etiam a Christo Domino manaverunt, maximam reverentiam sumnumque honorem debet, nemo nisi insano errore plane obsecratus unquam negaverit.

163 ARTICULUS IV.

De veræ Ecclesiæ, sacrum divine traditionis depositum custodientis, notis et characteribus.

Sacrum Christianæ illius doctrinæ, ad nos divinis cum Scripturis tum traditionibus transmissæ, depositum ab Ecclesia catholica integrum illibatumque servari extra omnem penitus controversiam possumus est. At quæ sit vera illa Ecclesia, ac quomodo, quibusve notis ac characteribus ab alia qualibet falsa et schismatica secerni et distinguiri possit, luculent Clemens noster explicat²⁶: « Ecclesiæ autem, inquit ille, non locum, sed electorum congregationem appello. » Hujus autem, quæ vere Dei templum est, tres potissimum assignat notas, quibus ab omnibus aliis congregationibus manifestissime discernitur. Primo enim, illa est omnium antiquissima, atque omnibus heresis vetustior. Secundo²⁷, illa sicut ipsem Deus, una est, fidei scilicet, et doctrinæ in sacris Scripturis traditæ unitate, quam nulla unquam hæreses discindere et labefactare potuerunt. Tertio, est καθολικὴ, et catholicæ, et universalis, quæ non in quibusdam tantum terra partibus, quemadmodum singulariæ hæreses, sed per totum mundi orbem disseminata, homines secundum Dei propositum justos complectitur. Sola igitur illa vera est Ecclesia, quam Clemens hunc postea in modum describit²⁸: « Et substantia ergo, et cogitatione, et principio, et excellentia solam esse dicimus antiquam et catholicam Ecclesiam in unitatem unius fidei, quæ est ex propriis testamentis, vel potius ex testamento, quod est unum diversis temporibus, in quibus Dei voluntate per unum Dominum congregat eos, qui sunt jam ordinati, quos prædestinavit Deus, cum eos justos futuros cognovisset ante mundi constitutionem. » Tuu vero continenter illius excellentiam præstantiamque ab hac unitate commendat: « Cæterum, inquit, Ecclesiæ quoque eminentia, sicut principiū constructionis, est ex unitate, omnia alia superans, et nihil habens sibi simile, vel æquale. » Veræ porro Ecclesiæ has certas ac minime dubias esse notas, ac proprios genuinosque esse illius, quibus a cæteris aliis distinguuntur, characteres, eo Clemens noster efficacius probat, quo clarius ea omnia nulli penitus hæretorum sectæ convenire ibidem ostendit. Et vero quam validis ille argumentis omnes hæreses et hæreticos ipsa vera Ecclesia recentiores esse convincat, infra a nobis demonstrabitur.

D Unum itaque duntaxat hic adjiciamus, quod ipse tradidit²⁹, nos et per ipsas Scripturas discere demonstrative quomodo lapæ sunt hæreses, et contra quomodo in sola veritate et antiqua Ecclesia sit perfectissima cognitio: « Δι' αὐτῶν τῶν Γραφῶν ἐκμαθάνετιν ἀποδεικτικῶς, ὅπως μὲν ἀπεσφάλτησαν αἱ αἱρέσεις, ὅπως δὲ καὶ ἐν μόνῃ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τῇ ἀρχαὶ Ἐκκλησίᾳ ἡ τε ἀριθμοτάτη γνῶσις. » Vides igitur quomodo Clemens repeatet et inculcat præcipuum veræ Ecclesiæ notam esse illius præ cæteris omnibus sectis antiquitatem. At sedulo insuper animadvertis velim quam diserte ille asseveret ex Scripturis sacris certo et evidenter demonstrari qui sint hæretorum errores, et in sola veritate et antiqua Ecclesia perfectissimam reperiri cognitionem.

¹⁸ Strom. lib. I, p. 295. ¹⁹ II Tim. II, 23. ²⁰ Strom. lib. I, p. 274. ²¹ Ibid., p. 275. ²² Lib. V, p. 57. ²³ Lib. VI, p. 676. ²⁴ Lib. VI Hist., c. 43, p. 215. ²⁵ Sup. c. 4, art. 2. ²⁶ Strom. lib. VII, p. 715. ²⁷ Ibid. p. 764. ²⁸ Ibid., p. 765. ²⁹ Ibid., p. 755.

CAPUT VI.

De Deo, et Christo Domino, ac de perpetua sanctissimæ illius matris virginitate.

ARTICULUS PRIMUS.

De etymologia nominis Θεός, et de articuli δὲ ei præpositi significatione, de aliis Dei nominibus, illiusque natura, et attributis, atque de prædestinacione.

Ex sacris et incorruptis illis divinæ Scripturæ et traditionis fontibus, atque ex certa et constanti veræ Ecclesiæ doctrina hausit Clemens sincera et orthodoxa religionis nostre dogmata, que hisce in *Stromatum* libris ab ipso tradita et explicata passim occurunt. Singulorum autem ad examen priusquam pro more nostro veniamus, paucis exponendum est quid ille de nominis Θεός, « Deus, » etymologia prodidit : Θεός, inquit²⁰, δὲ παρὰ τὴν Θεόν εἶπονται καὶ τάξιν, τὴν διαχώρησην. « Deus dicitur expositione, ordine et administratione. » At de variis hujus nominis etymologiis, consule, si lubet, Vossii *Etymologicon*.

Nec omni procul dubio attentione illud indignum, quod Clemens a nobis observari voluit, quoties in Scriptura nominis Θεός articulus δὲ preponitur, toties omnipotentem Deum significari. Hæreticorum enim, humanam generationem dominantium, errorem his cum impugnat Geneseos verbis²¹ : « Cognovit Adam uxorem.... Suscitavit enim mihi Deus aliud semen pro Abel²²; » ibidem subiungit: « Non enim Deus absolute dixit, qui articuli premissione, nempe δὲ Θεός dicens, significavit eum, qui est omnipotens. » Ex hac siquidem posita a Clemente regula omnino evincitur persuasum ipsi fuisse Filium Dei in sacris Scripturis Deum omnipotentem toties appellari, quoties articulo δὲ præmisso, Θεός nuncupatur. Sed quia de Christi divinitate postea disseremus, id obiter adnotasse sufficiat.

Ceterum Clemens neque hoc nomine « Deus », neque alio quolibet, neque ullis verbis infinitam et spiritualem supremi, ut aiunt, entis naturam propriæ exprimi posse non solum Platonis testimonio, sed triplici etiam ratione demonstrat²³. Quamobrem « si aliquando, ait ille, eum nominemus, non proprie vocantes, aut unum, aut bonum, aut mentem, aut ipsum id quod est, aut τὸ δύ, aut patrem, aut Deum, aut creatorem, aut dominum, non id dicimus, tanquam nomen ejus profarentes, sed propter ejus potestatem pulchris utimur nominibus; ut in aliis non aberrans, his inniti possit cogitatio. Non enim unumquodque ex his Deum significat, sed omnia simul omnipotentis indicant potentiam. » Docet tamen præcipuum et mysticum Dei nomen fuisse Jehova, quatuor, sicut et Θεός, constans litteris²⁴ : « Quinetiam mysticum, inquit, illud nomen tetragrammatum, quod iis solis imponebatur, qui poterant ingredi adytum; dicitur autem Jehova, quod exponitur qui est, et qui est futurus. Quinetiam apud Græcos nomen Θεός litterarum continet quaternionem. » De nominis autem Jehova explicatione quod Clemens ibidem scribit, id ex Isaia et libro Apocalypsis desumptum videtur²⁵. Qui vero de hoc aliisque Dei nominibus scire plura voluerit, adeat Hieronymum²⁶, qui apud Hebreos decem Dei nomina fuisse testatur.

A Adeat et Dionysii *De dirinis nominibus* librum,¹⁶⁴ Brusii lib. *De tetragrammatō*, Joannis Buxtorfi *Lexicon*, nec non et theologos in ii part. D. Thomæ, quæst. 13, Estinii, et alios in lib. i *Sentent.*, dist. 18 et 22, Kirker. et Martianei nostri comment. *De decem Dei nomin.*, tom. II., nov. edit. Oper. Hieronym.

Proprium itaque Dei nomen cum nullum homines excogitare possint, nihil sane mirum, si eum cognitu et explicatu difficilem esse his Clemens probet Platonis verbis : « Patrem effectorem universi et invenire difficile et cum inveneris, ut apud omnes eloquaris, nequit fieri; verbis enim minime explicari potest. » Eadem quoque a Theodoreto²⁷ de scripta sunt. Sed in Platonis *Timeo*²⁸, unde procul dubio uterque Clemens et Theodoreetus ea exierunt, paulo alter, sicut et apud Cyrillum Alexandrinum exhibentur²⁹.

Verum tametsi Clemens ad Deum perfecte cognoscendum humani ingenii aciem, nisi ipsiusmet Dei ope et auxilio adjuvetur, obtusorem esse dixerit³⁰; ille ipse nihilominus docet nullum hominem, si sanæ sit mentis, fuisse cognitionis Dei unius et omnipotentis plane expertem. Quinimo ostendit a Xenocrate et Democrito non penitus obscuræ significari in animalibus etiam ratione caretibus quædam esse Dei notitia. Si quis igitur homo Deum ignoraverit, hoc ipsi vitio vertendum, nec a culpa eum excusari posse hand dubitanter pronuntiat. Et vero sicut Christus in Novo Testamento omnes sic vocavit, « ut nulli possint excusare prætextum ignorantiae; ita in tempore data quidem est lex et prophetae barbaris, philosophia autem Græcis, quorum ministerio Deum creatorum agnoscere potuerunt³¹. »

Hanc porro Dei cognitionem in Græcis philosophi valde imperfectam fuisse probat Clemens³². Et primo quidem, quia illi, ut citatus ab eo dicit Empedocles, parum noverunt de toto; atque ex magno sacrae Scripture igne quamdam tantum de Dei notitia scintillam elicuerunt. Secundo autem³³, quia eorum tempore Christus, nondum homo factus, summas Dei perfectiones hominibus, quod fieri potuit, non patefecerat.

Porro autem cum infinita perfecta sit Dei natura, et supra omnem humanæ mentis captum et intelligentiam, hinc, inquit Clemens³⁴, sit, ut homo « non quod Deus est, sed quod non est » possit cognoscere. Novit itaque eum spiritualis esse substantia; quandoquidem figura et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextera, vel sinistra de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda³⁵. Ipse siquidem est « prima causa, supra locum, et tempus, et nomen, et intelligentiam³⁶. » Quapropter Moyses illum « sub aspectum non cadere et circumscribi non posse significavit. » Contra Stoicos igitur Clemens jure merito concludit³⁷: « Non est Deus humana forma præditus, ut audiat, neque ei sensibus opus est, ut placuit Stoicis. » Si quia igitur membra, si qua ira, vel misere ipsi in Scripturis tribuantur, haec Clemens allegorice explicanda esse asseverat³⁸. Nihil ergo mirum, si nullas in Deo di-

²⁰ Strom. lib. ii, p. 557. ²¹ Strom. lib. iii, p. 460. ²² Gen. iv, 25. ²³ Strom. l. v, p. 579, 582, 585, 587. ²⁴ Ibid. p. 562. ²⁵ Isai. xli, 4; xliv, 6; Apocal. i, 8. ²⁶ Epist. ad Marcellan.

²⁷ De Græc. affect. curat., serm. 2, p. 495, et scdm. 4, p. 534. ²⁸ Plato, l. iii, p. 28. ²⁹ Cyr. l. ii contr. Jul., p. 30. ³⁰ Strom., l. i, p. 555; l. v, p. 612, 615; l. vi, p. 697; l. v, p. 590. ³¹ Strom. l. ii, p. 370; l. vi, p. 637 et 669; l. v, p. 615. ³² l. vi, p. 688. ³³ l. i, p. 555. ³⁴ l. v, p. 582. ³⁵ Ibid. ³⁶ p. 584. ³⁷ l. viii, p. 720. ³⁸ l. v, p. 580, 582; l. vi, p. 680; l. ii, p. 592 et 595; l. vi, p. 682; l. iv, p. 477.

rat esse animi perturbationes, neque eanidem atque in hominibus continentiam, sed misericordia in tamen proprie, et ipsi soli sapientiam convenire.

Supremi autem Dei non solum incorporea, ut ait Clemens¹⁰, est natura; sed ille quoque « expers principii, ἀναρχος, perfectum, et omni ex parte absolutum universorum principium, principii efficiens, et quatenus quidem est essentia, οὐσια, est principium loci efficiens; quatenus autem est bonus, moralis; quatenus autem rursus est mens, ratione- nantis loci, et judicantis. Neque enim, » ut alibi idem auctor noster loquitur¹¹, « hujus quod est esse dominum, et bonum principium accepit Deus, qui est semper id quod est. » Hinc ille contra paganorum haeticorumque hominum errores saepius ostendit Deum unum esse, et omnium creatorem: eum « ubique adesse, non autem certis ac definitis locis, conclusum, illum omnia scire et audire, et nec vocem solum, sed etiam cogitationem¹². »

Illi autem omnipotentiam, atque omnium quoque curam et providentiam non solum invictis Clemens noster argumentis demonstrat¹³; sed paginis quoque Hebraeorum consuetudine edictis eam cognitam fuisse asserit. Quid vero, quondam hac Dei providentia « sublata, » videtur, inquit ille¹⁴, « fabula Servatoris economia? » Mūchos ἡ περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομία φαίνεται.

Aliena porro est Dei, sicut justitia, ita et beneficentia; quippe « qui non cessabit unquam benefacere. » Neque sibi Clemens sinit objici Deum, mundo condito, ab omni, uti scriptum est, quievisse opere¹⁵. Ἀγαθὸς γάρ ὁν, εἰ παύσεται πότες ἀγαθοεργῶν, καὶ τοῦ Θεὸς εἶναι παύσεται ὅπερ οὐδὲ επεῖν θέμις. Nam cum sit bonus, si cessarit unquam benefacere, Deus quoque esse cessabit; quod nefas est dicere¹⁶.

Clemens adhuc docet¹⁷ esse unam tantum Ecclesiam catholicam, quae « per unum Dominum congregat eos, qui iam sunt ordinati, quos praedestinavit Deus, cum eos justos futuros cognovisset ante mundi constitutionem¹⁸. » Δι' ἐνὸς τοῦ Κυρίου συνάγουσαν τοὺς ἡδη κατατεταγμένους οὓς προώρισεν δὲ Θεὸς δικαίους ἐσομένους πρὸ καταβολῆς κόσμου ἔγνωκας. Divinam beatorum hominum praedestinationem, quam theologi gratiae in praesenti et in futuro gloriae preparationem definiunt, ex prævisis a Deo illorum meritis fieri ibi Clemens noster palam asseverare nonnullis videbitur. Sed cum ille divine gratiae ad bona opera agenda, ut infra videbimus, necessitatim manifestissime stabilias et proponget; quid vetat quominus de ea praedestinatione loqui dicatur, qua Deus homines non ex suis meritis, sed divinae suae gratiae auxilio justos futuros ad æternam cœlestis gloriae felicitatem gratuito praedestinalit? At a vero forsitan proprius ille aberrit, qui Clementem de eorum quidem, quos Deus justos futuros cognovit, praedestinatione loqui, sed de ejusdem cognitionis, et sive ante, sive post prævisa merita praedestinationis modo penitus tacuisse opinabitur. Quānam porro ex his verior sit Clementini sensus explicatio, aliorum nulli parti additorum, solique veritati litantium hominum iudicio statuendum relinquimus.

ARTICULUS II.

De supra Christi divinitate.

Christi Domini et Filii Dei supremam divinitatem a Clemente nostro in superioribus illius libris evidentissime assertam vidiimus. Jam vero quomodo illa in his *Stromatum* commentariis non minori perspicuitate et evidentia ab ipso propugnetur, considerandum a nobis est. Græcos itaque philoso-

A phos primum Clemens corripit¹⁹, qui « fabulosum esse existimat per hominem Filium Dei loqui, et Deum habere filium, et eum esse passum; quo fit ut sua opinionis anticipatio eis persuadeat, ut non credant. » Quid, obsecro te, Græcis illis philosophis²⁰ « fabulosum » videbatur? Nunquid falsum et incredibile putabant Filium Dei adoptivum, ac merum hominem « per hominem loqui? » Nunquid « fabulosum » existimabant « Deum habere filium » adoptivum, qui vere passus mortuisque fuerit? Minime gentium. Ispis ergo absurdum penitus et commentitum videbatur, quod Clemens caterique Christiani prædicabant, Dei esse Filium, qui ejusdem omnino, cuius ille, naturæ, et unus idemque ac ille Deus, postea homo factus, passus tandem sit, et crucis supplicio vitam finierit.

Quid ergo mirum, si Clemens noster eum verum Dei Filium esse dixerit, qui ὑπερβάλλει πᾶσαν ἀνθρωπίνην φύσιν, et humanam omnem naturam superat..... ἦν γάρ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν. Erat enim lux vera..... οὐ μόνον Πατήρ δὲ Θεός, cuius solus Pater est Deus. Neque multo post: Cum autem, inquit²¹, dixerit: Fidelis Deus, cuinam pronuntianti par sit credere significat, iis autem declaratur Verbum ejus: et is fuerit Deus fidelis²²: ἀποφαίνεται δὲ δὲ Λόγος αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς ἀν εἴη πατέρς δὲ Θεός. Ibi certe auctor noster supremam Christi divinitatem aperte declarat. Superius enim a nobis observatum est²³ ipsum docuisse quoties articolus ὃ ante nomen Θεός ponitur, toles verum et summum Deum significari.

Eandem profecto ab causam cum Platonem diis credendum esse dicentem induxisset, ipse multo potiori jure contendit veris Dei prophetis, ac potissimum Christo fidem habendam, et cum sit, inquit²⁴, verus Dei Filius, « Υἱὸν δύτα γνήσιον. Nulla enim creatura nullusque duxit aut homo dici verus Dei Filius, γνήσιος Υἱός, potest; sed is solus, qui cum Deo Patre unus ejusdemque substantia et natura sit.

Hujus porro veri Filii Dei, Christi Domini, omnipotentem dicit esse voluntatem, qua in hominum corda intropiciens, occultiores eorum cogitationes cognoscit et intuetur: « Justis, inquit²⁵, appropinquat Dominus, et nihil eum latet ex nostris cogitationibus, et quas facimus animo dissertationibus. Dominum Iesum dico, qui omnipotenti sua voluntate corda nostra intuetur. » Audi, queso, Græca illius verba: Τὸν Κύριον Ἰησοῦν λέγω τὸν τῷ παντοχροτορικῷ Θελήματι ἐπίσκοπον τῆς χαρδας ἡμῶν. Quis autem, amabo te, sua omnipotenti voluntate corda nostra perscrutatur, nisi solus verusque Deus?

Sed age, et videamus quomodo eanidem illius et voluntatis et potestatis omnipotentiam, ac supremam divinitatem rursus astrual et vindicet²⁶: « Οὐ γάρ τον Πατέρδες τῶν ὄλων Λόγος, οὐκ ὅτις ἔστιν δὲ προφορικός, σοφός δὲ καὶ χριστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ, δύναμις τε αὖ παγκράτης, καὶ τὸ δύντι θεῖα· οὐδὲ τοῖς μὴ διολογοῦσι ἀκατανότος, θέλημα παντοχροτορικόν. » Verbum enim Patris universorum non est hoc, quod profertur, sed sapientia et bonitas Dei manifestissima; et rursus omnipotens potestas, et vere divina, quæ non est ejusmodi, ut intelligentia comprehendendi non possit vel ab iis, qui non constinent, voluntas quæ omnia continet sua omnipotentia. Nunquid clarius unquam explicari potest summa Verbi divinitas, divinaque ejus natura et substantia? Dicitur enim Λόγος οὐ προφορικός, Verbum Patris, non quidem externum, prolatum et transiens, sicut hominis verbum: ac proinde ἐνδιάθετος interius, et, ut theologi loquuntur, internum et iuvenans. Deinde dicitur esse sa-

¹⁰ Strom. I. iv, p. 559. ¹¹ I. v, p. 615. ¹² Strom. I. vii, p. 719, 720. ¹³ I. v, p. 612, 547; I. vii, p. 702. ¹⁴ I. ii, p. 296; I. v, p. 615. ¹⁵ Genes. II, 2. ¹⁶ Strom. I. vi, p. 684. ¹⁷ Ibid. p. 669. ¹⁸ I. vii, p. 765. ¹⁹ Strom. I. i, p. 313. ²⁰ I. ii, p. 367 et 368. ²¹ Ibid. p. 371. ²² art. super. ²³ I. v, p. 689. ²⁴ I. iv, p. 517. ²⁵ I. v, p. 547.

pientia et bonitas Dei manifestissima, omnipotens potestas, vere divina, ac voluntas quæ omnipotentia sua omnia continet. Postremo de divino Verbo, cuius persona a Patre distincta sit, ibi a Clemente sermonem fieri inde liquet, quod ad eum cognoscendum et Patris ad ipsum attractione opus esse paulo post ille asseveret⁶⁸.

Vine et id tibi aliis non minus perspicuis et evidenter auctoris nostri verbis adhuc probari? Non longe querenda sunt. Quibusdam siquidem interjectis, ait a Platone declarat veritatem esse ideam. Idea autem, inquit Clemens⁶⁹, est intelligentia, quam barbari, (seu christiani) Λόγον Θεού, dixerunt. Tum deinde addidit: Προελθών δὲ ὁ Λόγος, δημιουργας αλτιος. Επειτα καὶ εἰσερχον γεννᾷ, διάν δὲ Λόγος σάρκα γένεται, ἵνα καὶ θεαθῇ. « Verbum autem, quod prograditur, opificii causa est et creationis. Deinde etiam seipsum generat, quando Verbum caro factum fuerit, ut etiam cadat sub aspectum. » Nescio sane utrum post assertam in œcumenea synodo Nicena Christi divinitatem aliquis eam clarius evident usque docuerit et explicarit. His tamen adde, si velis, a Clemente pluribus probari argumentis⁷⁰ Servatorem nostrum esse ipsum Dei Filium. At ea, quibus id demonstrat, rationum momenta illum verum summius Deum esse convincunt.

Longioris prosectorum operæ foret omnia et singula Clementis nostri de summa Christi divinitate testimonia proferre, vel etiam percurgere. Missa itaque facimus ea, quibus ille apertissime declarat⁷¹ Filium Dei esse faciem Patris, et paternæ proprietatis indicem, faciem Dei Jacob, et characterem gloriarum Patris⁷², qui vult et gnosticum esse sicut Patrem cœlestem, τούτοις έχοντο, hoc est se ipsum⁷³. Deinde ipsum esse « Verbum, » qui tanquam sol, « undeque effusus, vel minima respicit ex iis, quæ in vita geruntur. Quod quidem Clemens, ut in superiori articulo vidimus, docuit⁷⁴ proprium, vel, ut theologi scholastici loqui amant, essentiale veri et summi Dei esse attributum.

His itaque aliisque prætermisis, quomodo Clemens Filium Dei ante omnes creaturas existisse, illumque verum et æternum Deum fuisse prouantiaverit⁷⁵, paulo atentius perpendamus. Alicubi enim diserte tradit illum esse δημιουργόν, et Deum opificem; alibi autem⁷⁶ in eo et per ipsum facta esse omnia, ac per eum in lucem, et ad generationem accessisse omnem creaturam. Nonquid et alia adhuc desideras? Audi, quæso, auctorem nostrum rursus loquentem: « Quoniam, inquit⁷⁷, unum est ingenitum, nempe Deus omnipotens, unum est etiam prægenitum, per quod omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Unus est enim revera Deus, qui fecit principium universorum, significans primogenitum Filium, ut scribit Petrus, preclare intelligens illud: In principio fecit Deus cœlum et terram⁷⁸. » Ante omnes igitur creaturas, atque adeo extra earum ordinem, supremus ille, ac verus Deus, Filius Dei exstabat.

Nescii quidem non sinus Patrem a Clemente nostro et in his Stromatum libris et in Pædagogo universorum creatorem appellari⁷⁹. At cum Filius, vel quia cum Patre omnia creavit, vel quia creando paternam voluntatem adimplebat, idem quoque ab ipso Clemente creator dicatur; inde liquet quam constanter ille crediderit Filium, quemadmodum Patrem, ante omnes creaturas existisse.

Neque sane nobis objicias Filium Dei a Clemente ante omnes quidem dici creaturas, sed non ab æterno suam accepisse a Patre substantiam. Nam

A expressis 166 verbis Clemens eum vocal Filium, principium tempore et principio carentem, et eorum, quæ sunt, primitias: Τὴν ἀρχὸν καὶ ἀρχὴν τὸν ὄντων τὸν Υἱόν. Tempore et principio carentem, et eorum, quæ sunt, primitias Filium⁸⁰.

Quamobrem illum alibi dicit esse infinitum, atque ex illius perfectionibus componi circulum, in quo nullus sit finis, nec principium, nullaque distantia, neque dimensio. « Filius, » inquit Clemens⁸¹, est sapientia, et scientia, et veritas, et quæcumque cum his ullam habent cognationem. Quiquetiam habet, καὶ ἀπόδειξιν, καὶ διέξοδον, et demonstracionem et explicationem. Omnes autem spiritus potestates, δυνάμεις πνεύματος, cum simul una res factæ fuerint, ad ideam conferunt, nempe ad Filium. Est autem infinitus unaquaque suarum potestatum notione. Quanquam non sit vere unum, ut unum; neque multa, ut partes, Filius, sed ut omnia unum, B unde etiam omnia. Est enim idem circulus omnium potestatum, quæ in unum circumvolvuntur, et uniuntur. Et ideo Verbum dictum est alpha et omega, cuius solius finis sit principium, et rursus designit in id, quod est despicer principium, nusquam distantiam accipiens et dimensionem. Intelligis sane quam aperte ibi Clemens definit Filium Dei esse sicuti circulum infinitum, principio et fine carentem, quique proinde sit ejusdem cum Patre æternitas et natura? Illum enim in seipso, et in unaquaque perfectionum suarum infinitum ita praedicat, ut nullum unquam tempus possit assignari, in quo non existat. Quod autem Clemens ait, καὶ δὴ οὐ γίνεται ἀτεχνῶς ἐν, ὡς ἐν, οὐδὲ πολλὰ ὡς μέρη ὁ Υἱός, ἀλλ᾽ ὡς πάντα ἐν, ἔνθεν καὶ πάντα. Quanquam non sit vere unum, ut unum, neque multa, ut partes, Filius, sed ut omnia unum, unde etiam omnia; etiam si id omnino clarum apertumque non sit; bis tamen verbi significare videtur omnes infinitasque Filii perfectiones, stricte etiam loquendo esse quid unum notione, ἐνοτία; illasque a scipsis, non sicut creati alicujus compositi, partes a se invicem esse divisas, sed re ipsa, et in se esse unum, et unde sunt et omnia. Quantunvis porro haec obscura et difficultate quibusdam videri possint, nobis certe sufficit a Clemente ibi manifestissime definiri Filium Dei esse suismet perfectionibus infinitum, principio et fine carentem et ab ipso esse omnia. Quid enim ad infinitam et ante omnia, hoc est ante et supra omnes creaturas existentem, seu æternam illius naturam, ac proinde summam et supremam eius divinitatem asserendam efficacius evidentiusque desiderari potest?

D Verum contra insurgit doctissimus vir Petavius⁸², nobisque objicit ibi disertissimis auctorem nostrum dixisse verbis Filium, minime vero Patrem, posse demonstrari. Ergo, inquit Petavius, putavit Clemens Filium esse Patre suo inferiorem. Sed si recta sit haec Petavii argumentatio, prosectorum Clemens eodem ipso in loco, ubi infinitas Filii perfectiones et æternam, ut vidimus, eamdemque illius cum Patre naturam tam perspicue asservat, sibi ipsi absurde contradixisse dicendum est. Absit autem ut eruditissimo auctori nostro haec insolissimam contradictionis nota inuratur. Et certe Petavius falsam ex vero antecedente elicet conclusionem. Quid eam impedit quominus Filius Dei qui solus, non vero Pater, homo factus est, ipse quoque solus, non autem Pater, sub humana demonstrationem cadat? Quid vero, si Clemens ibi tantum cum evangelistis dixerit⁸³, Patrem non seipso, sed per Filium, demonstrari? Nunquid idcirco Filium, quem æternum, immensum et infinitum ibidem praedicat, Patre in-

⁶⁸ p. 548. ⁶⁹ p. 553. ⁷⁰ l. vi, p. 674. ⁷¹ Ibid. p. 562. ⁷² l. vii, p. 733. ⁷³ Ibid. p. 748. ⁷⁴ Ibid. p. 711. ⁷⁵ l. iv, p. 500. ⁷⁶ l. vi, p. 644, 686, 687. ⁷⁷ l. vi, p. 644. ⁷⁸ Gen. 1, 1. ⁷⁹ lib. vi, p. 510. ⁸⁰ l. iv, p. 537. ⁸¹ l. II Theol. dogm., c. 4, p. 16. ⁸² Matt. xi, 27: Joan. 1, 8.

feriorem, nec naturae divinae participem credidit? Neminem sane, si haec attente perpendat, illud unquam dicturum putamus.

Age porro, et adhuc ostendamus quomodo alio ille in libro eamdem Christi divinitatem non minus perspicue stabiliat diserteque confirmet. De illius quippe natura hunc scribit in modum⁴¹: « Haec est maxima excellentia, quæ omnia ordinat ex voluntate Patris, et optime gubernat universum, indefessa et inexhausta potestate cuncta operans, propterea quod agit, arcanas et abditas respiciens notiones. Nunquam enim a sua excedit specula Dei Filius; ut qui non dividatur, non dissector, non transeat de loco in locum; sit autem semper ubique, et continueatur nusquam, tota mens, tota lux paterna, totus oculus, qui omnia videt, omnia audit, scit omnia, potestate scrutatur potestates. Ei subjecta est universa militia angelorum et deorum, Verbo, inquit, paterno, quod sanctam suscepit dispensationem, propter eum qui subjecit. » Haec profecto de supra Christi et Verbi divinitate Clementis verba adeo clara et dilucida sunt, ut is in scirpo nodum et tenebras in meridiano sole, clarus lucente, querere videatur, qui contra vel minimum mutire andeat.

Petavius⁴² itaque fatetur ibi Clementem honorifice de Filio Dei loqui. Et recte quidem. Quis enim nusquam post Ariana tempora de illo honorificentius locutus est? At, inquit idem Petavius, haec Platonici et Ariani dogmatis indolem sapiunt, quæ Clemens præmisit⁴³: « Perfectissima autem, et sanctissima, et maxime principalis, et quæ maxime imperat, et est maxime regia, et longe beneficissima est natura Filii, ή Υἱοῦ φύσις, quæ est soli omnipotenti propinquissima, ή τῷ μόνῳ παντοχράτορι προσεχεστάτη. » Sed plumbum sane est illud Petavii, atque etiam aliorum telum, vanaque et futilis argumentatio. Enimvero Clemens non proximam tantummodo, sed eamdem omnino cum Patre naturam Filii esse asseverat. Et certe nonne eamdem ille cum Patre dicit esse naturam Filii, qui ab ipso vocatur οὐ μεριζόμενος, οὐ ἀποτεμνόμενος, οὐ μεταβαλλων ἐκ τούτου εἰς τόπον, πάντη δὲ ὡς πάντοτε, καὶ μηδαμὴ περιεχόμενος, « qui non dividitur, non dissecuratur, non transit de loco in locum, sit semper ubique, et nusquam continetur? » Quis, obsecro, ubique et immensus est? Quis nullo continetur loco, nisi ille qui plane eamdem cum Deo Patre naturam habeat? Quis « tota mens, ölos vōū, tota lux paterna, ölos φῶς πατρῷον, totus oculus, ölos φθειρός, qui omnia videt, omnia audit, et scit omnia; » nisi ille, qui omnino ejusdem sit cum Patre et scientia et natura? Quis denique « omnia gubernat et ordinat? » Quis « indefessa et inexhausta potestate cuncta operatur; » nisi cui eadem penitus, ac Patri æterno, omnipotentia et natura est? Clemens igitur proximam et propinquissimam, hoc est conjunctissimam ideo dicit esse Filii naturam, quia una eademque est. Et certe vox προσεχεστάτη, qua Clemens utitur, nihil aliud ibi sonat quam « maxime conjuncta et adhærens. » Quo quidem vocabulo ille significat Filium, cum a Patre suo originem, divinamque suam naturam acceperit ipsi idcirco esse proximum, vel, ut antiqui Patres loquuntur⁴⁴, subordinatum, ita tamen ut unus ejusdemque cum ipso sit naturæ, 167 unusque et idem, sicuti tot ejusdem auctoris nostri testimonis sole meridiano clarus probatum est, cum eo sit Deus.

Ad hanc vero, cur, quæso, ante synodi Nicænae tempora « Filii Dei natura » a Clemente nostro non potuit catholicò sensu « soli omnipotenti propinquissima » appellari; quandoquidem postea ab in-

A victissimo ejusdem synodi defensore Basilio ulla absque hæsitatione idem Dei Filius dicitur, τὰξ δεύτερος τοῦ Πατρός, « ordine a Patre secundus, quia ab illo est, » καὶ ἀξιώματι, et dignitate, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἵτια τοῦ εἶναι αὐτοῦ δὲ Πατέρων, « quoniam origo et causa Pater ipsi est⁴⁵. » Quid vero, quod ille, sicut et alii post Nicænam synodum Patres, haud dubitanter scribit Patrem dici Filio majorem, quia illius εῖτος καὶ ἀρχῆ, causa et principium est? Nunquid ergo minus catholicò sensu Filius a Clemente dictus est omnipotenti propinquissimus, quam ab aliis secundus a Patre, et Patre minor, sive quo Pater major est?

Non amplius itaque Petavius nobis objicere debet, quia paulo post Clemens subiunxit⁴⁶: Οὗτος ὁ π' ἑτέρου χωλυθεὶ ποτ' ἀνδράποδον Κύριος, καὶ μάλιστα ἐξυπηρετῶν τῷ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ παντοχράτορος θελήματι Πατρός. « Neque ab alio prohibiti unquam fuerit, qui est omnipotens Dominus, et maxime boni et omnipotentis Patris voluntati serviens. » Ex iis enim quæ ibi Clemens disputat, facile intelligitur eo verbo ἐξυπηρετῶν, nihil aliud sibi voluisse quam voluntatem Patris a Filio perfectissime impleri. Ibi quippe apertissime docet a procuranda hominum salute Filium non posse unquam ab ullo prohiberi; quippe qui « omnium sit Dominus. » Quod quidem semel et iterum hoc ipso in loco repetit. Præterea vero Clemens ibidem subtexuit⁴⁷: « Ignoratio Deum non tangit, qui ante mundi constitutionem fuit Patris consiliarius; haec erat enim sapientia, qua Deus delectabatur omnipotens. Dei enim virtus est Filius, utpote ante omnia, quæ sunt genita, Verbum Patris maxime principale et ejus sapientia. » Filium Dei, eodem penitus modo ac Patrem non Deum duntaxat appellat, sed illius etiam consiliarium, potestatem, verbum et sapientiam, qui ante mundi constitutionem, hoc est ante omne tempus et ab æterno unus erat cum illo Deus.

Quapropter sicubi ille nomine σοφαὶ τῆς πρωτοτότοκης a Clemente nuncupatur⁴⁸, cave ne credideris illam vocari creaturam. Norunt enim omnes, qui primoribus labris antiquorum Ecclesiæ Patrum documenta et scripta attigerunt, verbum κτίζετο ab eis pro creare et generare indiscriminatum adhiberi. Huc accedit, quod ipsem Clemens alibi: Salomon, inquit⁴⁹, ante cœlum, et terram, et omnia quæ sunt, τῷ παντοχράτορι γεγονέναι τὴν σοφίαν λέγει, omnipotenter dicit genitam fuisse sapientiam, tametsi in sacro textu legatur Εὔτις. Eamdem igitur utriusque vocis significationem esse Clemens arbitratus est.

Neino ergo contra tam claram et apertam Clementis nostri de vera Filii divinitate sententiam nobis opponat illius *Hypotypezon* libros, in quibus Photius, atque etiam, si velis, Rufino teste, « Filium quoque in creatis numerat. » Nam hos libros ab impi quodam hæretico et impudentissimo nebulone foede corruptos, atque nefarios, quos Clemens genuinis suis in operibus funditus evertit, erroribus repletos fuisse nullus est qui nesciat. Ipsem Clemens enim Photius ibidem adjecit⁵⁰: « Alia id genus sexenta blasphemia voce nugatur, sive ipse, sive quis alius, ejus personam indutus; plane ut octo ipsos libros hisce blasphemiarum portentis, de hisdem identiter disserendo, ac sparsim, atque confuse, veluti stupore percussus, Scripturas producendo repleverit. » Nulla igitur his corruptissimis libris fides habenda, quæ econtra negari certe nequit, neque illi omnibus, quæ ex veris ejusdem Clementis operibus de asserta Christi divinitate collegimus, neque illi etiam scriptori, qui teste Eusebio, Clementem haud dubie nostrum, in eorum retulit numerum, qui pro-

⁴¹ Strom. I. vii, p. 792. ⁴² t. II Theol. dogm. c. 4, p. 16. ⁴³ loc. cit. ⁴⁴ v. Bull. § 4, Defens. fid. Nic. ⁴⁵ Basil., l. III advers. Eunom., init. t. II, p. 79; ibid. l. I, p. 35. ⁴⁶ ibid., p. 703. ⁴⁷ ibid. ⁴⁸ I. v, p. 591. ⁴⁹ I. vi, p. 683; Prov. viii, 22. ⁵⁰ Phot., ibid. cod. 109; Rufin. De adult. I. Orig., apud Orig. l. I, p. 494.

orthodoxi hujus dogmatis defensione ante supremum Victoris papæ pontificatum scripserunt. « Justinum, inquit ille⁹¹, intelligo, et Miltiadem, et Tatianum, et Clementem, aliosque quamplurimos, in quorum omnium libris Christi divinitas astraritur. »

Unum ergo restat a nobis observandum, Clementi visum esse orthodoxam de sanctissima Trinitate doctrinam tam certo et perspicue in sacris Scripturis declarari, ut eam pagani auctoribus, qui plura ex illis hauserunt, non omnino incognitam fuisse existimaverit. De Platone etenim hæc ille scribit⁹²: Deum omnium causam cum appellat, secundum autem circa secunda, et tertium circa tertia, non aliter intelligi quam sanctam significari Trinitatem: εύχ ἀλλώς ἔχως ἐξακούω, ή τὴν ἄγλα Τριάδα γνῶνεσθαι. Post concilium quoque Nicænum Cyrilus Alexandrinus ex eodem, et alio, quem Clemens post Iustimum martyrem hic retulit⁹³, Platonis loco similiter probat, non plane incompertum fuisse huic philosophorum coryphaeo sanctissimæ Trinitatis mysterium: « Tametsi, inquit, secundum, et tertium nominat Deum, haud recte: sed suis, ut reor, ipse repugnans sententij. Postquam enim eos unum dixit, in tres rursus dividit, et seorsim singulos, nisi quod Patrem ait opificis Deum oportere nominari. » Cyrus itaque⁹⁴, haud secus ac Clemens noster, persusum plane habuit Platonem sanctissimam Trinitatis, quamvis obscurius nec omnino recte, re tamen vera fecisse mentionem. At inde haud incerto conficitur eamdem penitus fuisse Clementis atque Cyrilli de sanctissima Trinitate sententiam. Eodem quippe Platonis testimonio⁹⁵, quod etiamnum fusius et apud Eusebium⁹⁶, et in Platonis operibus legere est, uteque usus, simili modo ex eo argumentatur. His denique, si lubet, adjungamus a Clemente rursus observari sinuilem, hoc est obscurum Patris et Filii sermonem a poetis Orpheo, Homero, et scenico philosopho Euripide fieri⁹⁷. Sed haec obscuritas reprehensio, quid aliud, amabote, nisi sanam omnino, et eamdem Clementis ac Patrum Nicænorum de Trinitatis mysterio doctrinam fuisse demonstrat? Quam constanter porro in hoc præcipuo Christianæ religionis dogmate propagando ille perseveraverit, his sane omnibus, que a nobis ex his *Stromatum* et aliis ejus libris adducta sunt, tam clare et invicte probatur, ut qui illud negare, vel in dubium vocare ausus fuerit, is meridiani soli lumen adimere velle videatur.

168 ARTICULUS III.

Singularis et nova recentioris cuiusdam Sociniani contra Christi divinitatem opinio refellitur.

Postquam haec a nobis contra veteres novosque Arianorum et Socinianorum errores ita disputatae ac stabilita sunt, venit in manus nostras furtivus quidem nescio cuius Sociniani hominis libellus, quo ille ex Platonis Λόγῳ factam fuisse a secundi Ecclesiæ saeculi Patribus secundam sanctissimæ Trinitatis personam intolerabilis prorsus audacia asseverat. Sed quis os impurissimum et incredibilem plane scriptoris illius impudentiam ferat, qui cum negare non possit summam Christi divinitatem a Clemente nostro palam et aperte prædicari ac defendi, stulte omnino et insulse garrit illum ex primis Ecclesiæ Patribus esse unum, qui ex Platonis schola in sacratori Christianæ Ecclesiæ adyta hoc novum dogma inverxit. Fingit enim vir ille audacissimus primo post Christi ortum saeculo Christianos omnes, qui gentilis philosophia nuntiari plane remiserant, Christi negasse divinitatem; secundo autem saeculo ineunte Iustimum martyrem, ac postea Clementem nostrum, Platonis imbutos

A doctrina, eam Christianis documentis accommodasse, atque ex Dei Λόγῳ, Verbo, sapientia, aliisque, quæ Plato divina attributa dicebat, distinctas a Deo Patre, sed ejusdem naturæ personas constituisse.

Sed quis stupendum illud atque omnibus hac tenus inauditum paradoxum in hominis alienus mentem venisse, illudque ab ipso tam insolenter in lucem proferri, et doceri non obstupescat? Missum enim vero facimus hoc commentum plane penitusque rejici, et impugnari ab ejusdem, cuius scriptor iste neoteriens fautor est, sectæ hominibus, qui Justinum martyrem, et Clementem nostrum in suas contra Christi divinitatem partes trahere conati sunt. Ex solita siquidem errantium hominum contradictione adversus insulssimum opinionis monstrum, quod seipso corrut necesse est, pugnandum esse non arbitramur.

B Illius itaque salgitatem ex iis evidentissime probamus, quibus doctissimos Ecclesiæ Patres, primo et secundo ejusdem Ecclesiæ saeculo, atque ipsammet etiam Clementem nostrum supremam Christi divinitatem, agnosceremus constanterque vindicasse in hac aliisque superioribus nostris dissertationibus abunde demonstratum est.

Deinde vero ridiculum plane vigilantis hominis sonnum est a Justino martyre, aut quolibet alio, cum Platonica philosophia in Christianam Ecclesiæ introductum fuisse hoc de eadem Christi divinitate documentum. Quod quidem ut planum omnibus et manifestum fiat, prius sedulo observandum est extra nascentis et adolescentis Ecclesiæ limina philosophiam gentilem, ut Socinianus quoque ille scriptor fatetur nosque infra ostendemus, procul fuisse amandatam. Postea vero Clemens, atque eruditissimi homines quod in ea aliisque philosophorum placitis verum erat, quodque ab Hebrei ethnici philosophi hauserant, a Christianis admittendum esse variis rationum momentis convicerent. Sed tum illi, quemadmodum etiam infra dicetur et diligenter animadverti debet, plures eosque acerrimos experti sunt adversarios, qui, cum id præfato negarent, non sine longo temporis lapsu, aliquid ex paganorum philosophia a nostris susceptum est. Et his itaque ita observatis evidenter colligitur falsum omnino esse Clementis, multoque minus Justinum martyris atatem, qua hujuscem altercationis æstus major erat, novum de Christi divinitate dogma ex Platonis Academia in Christianorum Ecclesiam potuisse transmitti. In eum enimvero, qui id tentare ausus fuisset, omnes certe Christiani, ac præsentem gentilis philosophia inimici illico involassent, ne impune tulissent ab illo funditus everti præceptum fidei nostræ fundamentum. Qua ergo fronte Clemens noster in suis omnibus scriptis, præcipue vero in his *Stromatum* libris, ubi tantopere vera ethnica philosophia documenta a Christians reperienda esse probat, divinitatem Christi, ut vidimus, passim asseruit et vindicavit? Cur adversariorum suorum insidias et malevolentiam minime deprecatus, eas amoliri non conatur, immo vero de iis nequidem cogitat? Cur hoc dogma, non secus ac alii, quibus nemo unquam refragatus est, tam aperie et confidenter proponit ac propugnat? Nonne id manifestissimo nobis indicio est hanc communem semper fuisse omnium Christianorum opinionem et sententiam?

D Quid vero, quod ille non minus planum facit Platonis, utpote Hebreorum scientia instruto, non bene compertum fuisse sanctissimæ Trinitatis mysterium, atque in eo exponendo a veritate non parum descivisse? Quid etiam, quod idem Clemens nihil ex his, quæ ille philosophorum facile principis de Dei Λόγῳ, Verbo, et sapientia dixerat, sed

⁹¹ Euseb., l. v Hist., c. 28, p. 496. ⁹² lib. v Strom., p. 598. ⁹³ Justin., Exhort. ad Græc., p. 21. ⁹⁴ l. VIII cont. Julian., p. 272. ⁹⁵ Plato, l. III, epist. 8, ad Erast., etc., et epist. 2 ad Inonyx.; Euseb., l. I Pæpar. ev., c. 16, 17 et 18. ⁹⁶ Strom. l. v, p. 581, 604.

alia, sicut diximus, illius de divina Trinitate testimo-
nia in medium adduxit?

Sed agendum, qua, quæso, tandem ratione Clemens, aliique ejusdem ætatis scriptores ex duobus tantummodo Dei attributis, minime vero ex aliis distinctas a Patre, sed ejusdem naturæ personas fecisse dicuntur? Nulla certe ratio, neque ab hoc Sociniano scriptore, neque ab ullo alio unquam asserri poterit. Sed puden terdetque in absurdissima opinione, ex putido hæretici hominis cerebro nata, diutius refellenda commorari.

ARTICULUS IV.

De Christi in mundum venturi prænuntiis et oraculis, ac presertim de septuaginta Danielis hebdomadibus.

Cur Filius Dei, verus æternusque Deus, humanam carnem statuto quadam tempore induere homoque fieri voluerit, hanc Clemens contra Cassianum afferat rationem⁸⁸: ut nostrum primigine hominum parentis peccatum, inobedientia perversaque voluntate admissum, deleret aboleretque. Porro autem illum Christi ad homines adventum, sive, ut theologi loquuntur, incarnationem ab ipso mundi exordio variis divinisque prophetarum oraculis suis prenuntiatam, sic auctor noster luculenter tradidit: « Venientis, inquit⁸⁹, ad homines Domini, qui nos erat docturus, innumerabiles fuere significatores, annuntiatores, preparatores, præcursores ab alto ex mundi constitutione, per opera, per verba pre-significantes, prædicentes esse venturum, et quomodo, et quando, et quænam essent futura signa. Eminus certe lex præmeditatur et prophetia. Deinde præcursor (videlicet Joannes Baptista) ostendit præsentem, postquam predicatores docentes¹⁶⁹ adventus virtutem significant. » Quæ autem fuerint hæ predictiones, et quomodo suum sortitam sint effectum, a nobis demonstrari nihil penitus necesse est. Hoc enim argumentum non modo ab omnibus fere scholasticis theologis, sed ab aliis etiam doctissimis scriptoribus cum recentioribus tum antiquis, atque in primis Eusebio et Huetio⁹⁰, integris maximisque de illo editis voluminibus, fusissime et erudivissime pertractatum esse nullus profecto est, qui vel nesciat, vel eorum libros facile adire non possit.

Nefas tamen putamus ea silentio prætermittere, quæ auctor noster ad explicandum celeberrimum Danielis de futuris usque ad Christum hominem factum hebdomadibus oraculum scripto tradidit. Tria itaque, que ad propositum nostrum maxime pertinent, sunt accurate enucleanda: primo, quæ vera sit Clementis nostri de hoc vaticinio sententia, genuinaque, de qua nonnulli inter se digladiantur, illius interpretatio: secundo, quid in illa jure vel injuria arguantur; ac tertio tandem, quæ sint aliorum de eadem prædictione opiniones.

Ante omnia vero, cum integrum Danielis textum Clemens noster descripscerit, a nobis accurate ob oculos cuique subjiciendum est quo et quam diverso ab aliis modo hunc ille exhibeat: « Septuaginta, inquit⁹¹, hebdomades abbreviatae super populum, et super civitatem sanctam tuam, ut consumatur peccatum, et obsignet peccata, et deleat iniquitates⁹², τὰς ἀποκλίσας (Euseb. ἀποκλίσας), et ut expiet (Euseb. et Polygl. addunt ἀποκλίσας, iniquitates, seu injusticias), et ut agat justitiam sempiternam, et obsignet visionem, et prophetam, προφῆτην (Euseb. προφήτειαν, prophetam), et ut ungat Sanctum sanctorum: et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondreas ἀποκρίνεσθαι (Euseb. et Polygl. ἀποκρίθησαι, respondeatur), et ædificetur Jerusalem. Usque ad Christum ducem hebdomades septem et sexaginta duæ, et convertetur, et ædificabitur platea et viarum καὶ τέλος (variae lectiones et Polygl. addunt

Απέρι), et inanientur, καγωθήσονται (Polygl. ἐκκενθήσονται) tempora, et post sexaginta duas hebdomadas exterminabitur chrisma, et judicium non erit, οὐχ ἔσται (Poly. et Euseb. οὐχ ἔστιν, non est) in ea, et civitatem et sanctum destruere cum duce veniente; et excidentur inundatione, et usque ad finem belli abbreviati, συντετμησόν (L. συντετγμένον) internectionibus, et confirmabit testamentum multum, πολλή (Euseb. et Polygl. πολλοῖς, multis) hebdomade una, et in dimidio (ante ἡμέρας adde τῷ) hebdomadis tolletur sacrificium meum (Euseb. θεεῖ μοῦ, et libamen, et in templo abominatione desolationum (Euseb. et Polygl. addunt ἔσται), et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in desolationem. »

Hucusque sacer editorum Bibliorum textus, nihilque in illo neque apud Eusebium amplius habetur. Pergit tamen Clemens, et continenter subnectit hæc sacri textus verba: Καὶ ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος καταπάσσει θυμάμα θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀφανισμοῦ, ἔως συντελείας, καὶ σπουδῆς τάξιν ἀφανισμοῦ. « Et dimidium hebdomadis cessare faciet thymiamma sacrificii, et expansio destructionis, usque ad consummationem et instar destructionis libaminis. » Sed in Anglicanis polyglotis inter variantes lectiones animadvertisit ante hæc verba, « testamentum multis hebdomade una; » vel ut notat Nobilis, post hæc duo verba, « sacrificium meum, » isthæc, quæ paulo aliter in editione Aldina et in Vaticana marginre representatur, scripta olim suisse: Καὶ ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος καταπάσσει θυμάστηριν καὶ θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀφανισμοῦ, καὶ ἔως συντελείας, καὶ σπουδῆς τάξιν ἐπὶ ἀφανισμῷ. Nobilis autem observat pro καὶ πτερυγίου aliter haberi ἔως πτερυγίου. « Et dimidium hebdomadis cessare faciet altare, et sacrificia et alæ (al. usque ad alam) a desolatione, usque ad consummationem et festinationem ponet in desolationem. » Denique Tertullianus⁹³, ubi Danielis textum descripsit, illa posteriora verba omisit, hæcque habet a nostris diversa: « Usque ad Christum ducem hebdomadas septem et dimidiā, et sexaginta duas et dimidiā, et convertet, » etc.

His ita observatis, jam examinapdum est quomodo illud Danielis oraculum Clemens interpretetur: « Quod itaque in septem hebdomadibus, inquit⁹⁴, ædificatum sit templum, hoc clarum est. In Esdra enim scriptum est: Et sic fuit Christus rex, dux Judeorum, cum impletæ essent septem hebdomades in Jerusalem, et in sexaginta duabus hebdomadibus quievit universa Judæa, et fuit absque bellis, et Dominus noster Christus, Sanctus sanctorum, cum venisset, et visionem implesset, et propheta in carne uinctus est Patri sui spiritu. In his sexaginta duabus hebdomadibus, quemadmodum dixit propheta, et in una hebdomade Dominus: dimidium hebdomadis tenuit Nero regnans, et in sancta civitate Jerusalem statuit abominationem, et in dimidio hebdomadis, et ipse sublatus est, et Otho, et Galba, et Vitellius. Vespasianus autem et imperium obtinuit, et Jerusalem diruit, et sanctum desolatum reddidit. »

Postea vero pluribus paginis interjectis: « Præterea, inquit⁹⁵, illa quoque sunt referenda ad chronologiam, dies, inquam, quos significat Daniel a desolatione Jerusalem. Vespasiani anni septem menses septem. Duo etiam anni adjunguntur Othonis, et Galbae, et Vitelhi, septendecim mensibus, octo diebus: et sic fiunt anni tres, menses sex, quod est dimidium hebdomadis, quemadmodum dixit Daniel propheta. Dixit enim bis mille trecentos dies suisse, ex quo stetit abominatione a Neronè in civitatem sanctam usque ad ejus eversionem.

⁸⁸ Strom. I. iii. p. 466. ⁸⁹ Strom. I. vi. p. 697. ⁹⁰ De demonst. evang. ⁹¹ Strom. I. i. p. 330. Dan. ix. 24 et seq. ⁹² Demonst. evang. I. viii. p. 381. ⁹³ L. adv. Judeos, c. 8. ⁹⁴ Lib. i Strom., p. 530. ⁹⁵ ibid. p. 540.

Sic enim ostendit dictum, quod subjicitur : *Quousque stabit visio, sacrificium sublatum, peccatum desolationis, quod datum est; et potestas et sanctum concubabitur.* Et dixit ei: *Usque ad desperam dies bis mille trecenti, et tolletur sanctum*⁸. Hi ergo bis mille trecenti dies sunt anni sex, menses quatuor, quorum diuidum tenuit Nero, imperium obtinens, et fuit diuidum hebdomadis; diuidum autem Vespasianum cum Othonem, Galba et Vitellio. Et ideo dicit Daniel: *Beatus qui pervenerit ad dies mille trecentos triginta quinque*⁹. Ad eos enim usque dies fuit bellum, post haec autem cessavit. Ostenditur autem hic quoque numerus ex subjecto capite, quod sic habet: *Et a tempore immitationis perennitatis, et quo data fuerit¹⁰ abominationis desolationis dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui sustinerit et pervenerit ad dies mille trecentos triginta quinque.*

Hac est Clementis nostri de Danielis oraculo, et assignatis ab eo hebdomadibus sententia. Quequidem ut facilius intelligatur, animadvertisendum primo est has Danielis hebdomadas juxta Clementis mentem neque dierum esse, neque decenniorum, **170** neque jubileorum, seu quinquaginta annorum, neque saeculorum, sive annorum centum, uti nonnullis perperam visum est: sed ut ipse aperte declarat, annorum; ita ut unaquaque hebdomas sepiem constet annis. Enimvero ille, ut vidimus, expressis dixit verbis annos tres et menses sex esse hebdomadis diuidum. De annis porro solariis eum loqui eo facile colligitur, quod ad Romanorum imperatorum annos, qui solares procul dubio erant, illos accommodet. Ex ipsis itaque et aliorum certiore opinione septuaginta hebdomadas annos quadringtones nonaginta conficiunt. Quibus profecto cum duas alias diuidias hebdomades, sicut et Tertullianus, sed paulo aliter, ut dictum est, a Daniele adjectas esse putaverit; inde liquido patet persuasum ipsi fuisse his Danielis hebdomadibus annorum quadringtonitorum nonaginta septem sumnam constitui. Hucusque autem Clementis de his hebdomadibus sententia et explicatio vera doctioribus videtur, et opinioni anteponenda aliorum, qui usque ad prae-nuntiatam a Daniele abominationem desolationis, et Christi ortum, aut brevius, aut longius, quam par est, temporis spatium assignant.

Secundo igitur notandum est praecipuum ac pene totam in explicandis Danielis hebdomadibus difficultatem in eorum initio et fine statuendo esse positam. Utrum autem haec a Clemente nostro recte circumscribantur, aut quid in eis circumscribendis peccasse et a vero aberrasse dicatur, jam inventigandum est.

Primus ergo in medium prodeat Hieronymus¹¹, et quid in ea Clementis sententia falsi arguit, at-tendamus: «Clemens, inquit, vir eruditissimus, presbyter Alexandrinæ Ecclesiae, parvipendens annorum numerum, a Cyro rege Persarum usque ad Vespasianum et Titum imperatores Romanos, septuaginta annorum hebdomadas dicit esse completatas, id est annos quadringtones nonaginta, additis in ipso numero duobus millibus trecentis diebus, de quibus supra diximus: Persarumque et Macedonum, et Cæsarum tempora in his hebdomadibus enumerare conatur; cum juxta diligentissimam supputationem a primo anno Cyri, regis Persarum atque Medorum, in quo imperavit et Darius, usque ad Vespasianum et eversionem templi, supputentur anni sexcenti triginta.» Clementem igitur magis erroris, minirum ducentorum quadragesinta annorum anachronismi Hieronymus accusat, reumque agit. Alii quoque ejusdem fere aberrationis Clementem arguant, eo ducti argumento, quia a primo Cyri anno, qui primus Olympiadis quinquagesimæ

A quintæ fuit usque ad Jerosolymitanum excidium quod Olympiade ducentesima duodecima contigit, Olympiades centum quinquaginta octo, atque adeo anni sexcenti viginti octo numerentur.

Verum Petavius¹² putat veram Clementis mentem et opinionem neque his satis suis perspectam, neque ipsimet Hieronymo, qui non animadvertisit septuagesimam hebdomadem solitariam, et ab aliis sejunctam a Clemente distrahi. Faretur quidem Clementem perobscure loqui, hunc tamen genuinum verumque arbitratur esse illius sensum. Hebdomadarum, inquit Petavius, initium ille a primo Persici imperii anno. Cyri autem secundo, sumpsit, patetque septem primas hebdomadas secundo absolvit Darii anno. Neque porro censuit septuaginta hebdomadas sibi conjunctas esse et continuatas, sed earum tres partes a se invicem temporibus disiunxit. Primum siquidem intervallum annorum quadragesinta novem a primordiis Cyri perducit usque ad Darii secundum. Deinde vero duas supra sexaginta hebdomadas, id est annos quadringtones triginta quatuor subiunxit. Opinatus est autem ad aliquem Christum desinere, et utramque illam hebdomadum partem, et hoc temporis intervallum; ita ut primo quidem intervallo, seu elapsis septem hebdomadibus, Jerosolymæ exstiterit ἡγουμένος Christus. Quo quidem nomine Petavius existimat Iudaici populi, postquam sua illi libertas restituta est, principes ac ducem esse intelligendum. Deinde vero aliud hebdomadarum sexaginta duarum intervallum a Clemente clauditur vel Christi ortu, vel ejus baptismo; neutrum enim ille satis aperte designavit. Deinde ultimæ seu septuagesimas hebdomadas, ab aliis sejunctæ, dimidiariam partem imperio consignat Neronis, quo regnante abominatione desolationis in templo posita est. Alteram vero dimidiariam partem occupavere Otho, Galba, Vitellius, ac Vespasianus primordia ad ultimam usque Jerosolymorum tam civitatis quam templi vastationem.

Addit adhuc Petavius septuaginta Jeremie annos juxta Clementis nostri mentem et sententiam a primo inchoari Olympiadis quadragesimæ octavæ anno, qui undecimus Joachimi et Nabuchodonosoris septimus est, et ad Darii secundum perduci.

Atque hanc doctissimum Petavius arbitratur esse veram Clementis opinionem. Nam aliqui, inquit, sibi ipsi nimis aperte Clemens contradiceret, utpote qui persuasum habeat, Persis imperantiibus, annos ducentos triginta quinque, et inde ad Cleopatra mortem annos trecentos quatuor, atque ita a Cyro ad Actiacam victoriam quingentes triginta novem annos fluxisse. Verunitamen in Clementis opinione plura falsa et absurdula esse hand dubitanter Petavius asseverat.

Aut autem ille auctoris nostri mentem melius quam alii exploratam habuerit, in dubium haud inmerito vocari potest. Primum enim de interjecto a Clemente intra septuaginta hebdomadas aliquo temporis intervallo nullum quidem in hoc libro vestigium appareat. At, inquit Petavius, nisi illud interponatur, Clemens immanis anachronismi condemnandus est. Sed ad scriptorem errore liberandas non est ea illi ascribere, de quibus et nullum habet verbum, et ne cogitasse quidem videtur.

Alia porro illius excusandi et percipiendi illius mentis ratio iniri lortisan potest. Non enim ita clarum et apertum est, quinquid dicat Petavius, unde Clemens septuaginta hebdomadarum initium ceperit. Et certe quamvis ille chronologiam regum Persarum exhibeat, eamque a Cyro ordiatur, et Zoroabelem ut templum Jerosolymitanum instaurarel, anno secundo Darii Hystaspis filii missum dixerit; non inde tamen sequitur Clementem asseverasse septuaginta hebdomadas a primo Cyri anno summa

⁸ Dan. viii, 13, 14. ⁹ Dan. xi, 12. ¹⁰ ibid. 10, 12. ¹¹ Comment. in c. ix Dan., p. 4151. ¹² I. III De doctr. temp. c. 30.

cepisse principium. At, inquit Petavius, ab eo Cyri anno usque ad Darium Clemens quadraginta novem annos computat. Eo igitur numero septem, ut ille ait, ab Esdra computate hebdomades comprehenduntur. Verum hæc conclusio Petavii est, non vero Clementis, qui nullibi dixit has hebdomades his Cyri, ejusque successoris Cambysis annis contineri. Quid autem, quod Clemens illam regum Persarum chronogiam non ideo retulit, ut cum ea septem 171 priunas componeret Danielis hebdomades, sed ut Hebreos sacrosque scriptores ceteris antiquiores esse demonstraret?

Fatemur quidem fluem harum hebdomadarum, cum Romanorum imperatorum annis ab illo haud diligenter comparatarum, ad Vespasiani usque tempora, ac Jerosolymorum cum urbis, tum templi excidium produci. At quo diligentius hanc instituit comparisonem, eo clarius patet ipsi in mentem non venisse, ut illarum exordium cum Persici regni primordiis contendere. Ad hæc vero, legis ad restaurandum Jerosolymorum templum a Cyro datae, qua quidem ii, qui inde Danielis hebdomades inchoari censem, unico opinionis suæ fundamento initiantur, nullam plane Clemens mentionem fecit. Verum econtrario ille diserte narrat quomodo Zorobabel, templi Jerosolymitani restituendi causa, secundo Darii anno missus fuerit. Incertum igitur est utrum ille ab hoc tantum temporis punto Danielis hebdomadas initium sumpsisse putaverit.

Quidquid vero de hac tam obscura, ut ait Petavius, Clementis opinione dicatur, negari sane non potest eam eo majoribus implicari difficultatibus, quo ille longius quam par est earum, ut diximus, hebdomadarum tempus protractasse haud inumerito arguitur. Quamobrem si quis in ejus opinione, quam tamen nonnulli postea propugnarunt, sit error, is sane in allatum ab ipso ex quodam apocrypho Esdræ libro testimonium refundens est.

Cæterum is Iapsus Clementi nostro ideo facilius condonabitur, quia plures sunt et veterum et recentiorum de his Danielis septuaginta hebdomadibus, ac præsertim de illarum exordio et fine opinions. Tam varias quippe et diversas in sententiis illi abiurant, ut tot corum sensus, quot capita esse videantur. Has porro singulatim recensere a nostro instituto tam alienum est, quam id operosius a Petavio, Baillio, aliisque, sed in primis a synopsis critico-rum auctore facilitatum¹⁴.

Quænam autem ex iis sententiis, quæ a soluta captivitate Babylonica initium harumque hebdomadarum ducunt, celebriores fuernit, si scire aveas, tres aut quatuor præcipias tibi repræsentabimus. Itaque priua, de qua haec enim disputavimus, et quæ Clementi nostro non uno eodemque sensu ascribitur, illorum est, qui Danielis hebdomades primo aut secundo Cyri anno primordium habuisse, et Jerosolymorum urbis et templi ruina terminari autuant. Altera hebdomadarum initium statuit Artaxerxis Longiniani anno septimo, et earum in Christi morte finire. Tertia eas asserit anno secundo Darii aut Hystaspis, aut Nothi incepisse, ac Neronis desuisse anno duodecimo, quo bellum Romanos inter et Judæos ita gerebatur, ut tribus postea annis, sexque elapsis mensibus Jerusalem diruta soloque æquata fuerit. Quarta illarum consignat principium anno vigesimo Artaxerxis Longiniani, et finem anno post Christi mortem quadragesimo, vel, ut alii placet, intra ultimæ hebdomadis spatium, quo Christus crucis suppicio vitam divinit.

Quæ autem sint harum aliarumque opinionum firmamenta, et quid in illis sit validum aut imbecil-

lum, certum vel incertum, disces ex Hieronymo, qui Africani, Eusebii, Hippolyti, Apollinaris, Clementis nostri et Tertulliani sententias retulit, atque ex recentioribus, Scaligero, Petavio, Huetio, Baillio, et aliis cum theologis, tum sacrae Scripturæ interpretibus, atque etiam historicis et chronologis¹⁵.

ARTICULUS V.

De Christi Domini ortu et baptismi anno et die.

De anno et die quo Christus, juxta illam Danielis prædictionem aliorumque prophetarum oracula, natus et mortuus est, quæ Clemens noster statuerit eo accuratius examinanda sunt, quo ea ab Herivelto minus intellecta, alii forsitan difficiliora videri possunt. At de natali Christi anno haec ille scribit¹⁶: « Natus est Dominus noster vigesimo octavo anno, cum primum inserviunt censum descriptionem fieri tempore Augusti. Quod autem hoc verum sit, sic scriptum est in Evangelio secundum Lucam: Anno autem quinto decimo Tiberii Cæsaris, factum est verbum Domini super Joannem Zachariæ filium. » Et rursus in eodem: « Erat Jesus venieus ad baptismum quasi trigesima annorum. » Anno igitur vigesimo octavo imperio Augusti Cæsaris Christum Dominum natum esse Clemens noster diserte pronuntiat. Quapropter ipse paulo post: « Quem dicunt, inquit¹⁷, vigesimum octavum annum Augusti. »

Verum celeberrimi et antiquissimi scriptores Christum anno ejusdem imperatoris vel quadragesimo primo, vel quadragesimo secundo ortum fuisse valde asseveranter affirman. Ireneus siquidem hæc de eo totidem verbis tradidit¹⁸: « Natus est Dominus noster circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii. » Tertullianus vero magis expresse et enucleate illum anno quadragesimo primo Augusti natum esse asseverat: « Videnus autem, ait ille¹⁹, quoniam quadragesimo et primo anno imperii Augusti, quo post mortem Cleopatræ imperavit, rascitur Christus. Et supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis quindecimi. » Eusebius tandem eundem natalem Christi diem in annum subsequentem rejicit: « Annus, inquit²⁰, jam agebatur secundus et quadragesimus imperii Augusti. A substantia autem Ægyptio, et ab interitu Antonii et Cleopatræ, in qua Ptolemaeorum in Ægypto dominatio desisti, octavus ac vigesimus; cum Servator noster Jesus Christus prima illa descriptione census, quæ facta est Quirinio Syriæ præsidente, secundum prophetarum de illo vaticinia, in Bethlehem Judææ natus est. » Quamobrem in ejus Chronico hic Christi natalis annus ipso quadragesimo secundo imperanti Augusti anno consignatur. Eusebio non semel Epiphanius aliquie subscripterunt²¹.

Quamobrem Hervetus, Eusebii, uti ipsi videbatur, auctoritate fretus, ratusque corruptum esse Græcum Clementis textum, pro vigesimo octavo anno Augusti, legendum quadragesimo primo anno Augusti, persnasum ita habuit, ut eundem Clemens textum ausus fuerit in sua interpretatione Latina immutare. Sed perperam. Nesciebat enim ille, aut certe animum non adverterat, quod tamen apud chronologos vulgare et tritum est, duo in primis esse Octaviani imperii initia, unum quidem ipso, vel sequenti anno, quo Julius Cæsar occisus fuit; alterum vero ab Actiaca victoria, seu post Antonii et Cleopatræ mortem, quando Augustus rerum potitus est. Ab hoc autem tantum secundo temporis puncto, Clemens et populares ejus Ægyptii, qui tunc, teste Eusebio, relicta Ptolemaeorum dominatione, in Augusti potestatem erant redacti, solebant illius 172 imperii primordia computare. Et hæc

¹⁴ in Dan. c. ix. ¹⁵ Hier. in c. ix. Daniel. Euseb. l. viii De demonstr. evang., c. 2. Scal. l. vi. De emend. tein. p. 526 et seq. Petav. l. xii. De doctr. temp. c. 30 et seq. Huet. Demonst. ev. p. 435 et seq. Baillius l. i Operis histor. quæst. 18 et seq. p. 62 et seq. ¹⁶ Strom. l. i, p. 539. ¹⁷ ibid. p. 340. ¹⁸ Iren. l. iii, adv. hæres. c. 25. ¹⁹ Tertul. l. adv. Jud., c. 8. ²⁰ Euseb. l. i Hist., c. 5. ²¹ Epiph., Hæres. p. 48 et 51; Alog. § 22, p. 444, et l. De pon. ler. et mens. § 11, p. 169.

quidem, si quid opus esset, invictissime probat jam citata a nobis Eusebii auctoritas et historia, ubi juxta illam posteriorem *Ægyptiorum*, ac proinde Clementis nostri sententia, Christum vigesimo octavo Octaviani imperii anno natum esse non minus perspicue quam Clemens noster significat. Hervetus itaque non hunc Eusebii locum, tametsi omnibus satis obvium, sed quod solum laudavit. *Chronicon* ejus legisse multis sane videbitur. In suis ergo scribendis in hos *Stromatum* libros commentariis quantum ille diligentiam adhibuerit, non ex hoc solum, sed aliis quampluribus locis quilibet poterit haud difficiliter animadvertere. Sed haec obiter.

Auctor porro noster non solum natalem Christi annum, sed illius quoque ortus, non secus ac baptismatis et mense, et diem ex aliorum tamem potius, quam ex sua sententia sic enarrat¹¹: « Sunt autem qui curiosius natalem Domini non solum annum, sed etiam diem addunt, quem dicunt vigesimum octavum Augusti in vigesimum quintum Πάχων. Basiliis autem sectatores ejus quoque baptismi diem celebrant, totam præcedente noctem in lectionibus transigentes. Dicunt autem eum esse vicesimum decimum annum Tiberii, vicesimum decimum mensis Tubi; aliqui autem eum esse undecimum ejusdem mensis. Quinetiam dicunt ex iis aliqui eum natum esse vigesimo quarto aut vigesimo quinto Pharmuthi. » At Hervetus hunc in locum observavit *Ægyptiorum* dies et menses, quos Clemens ibi tam accurate notat, nec sibi esse cognitos, nec intelligere quinam dicatur dies vigesimus octavus (Augusti in vigesimum quintum Pachon). » Fatetur quidem ab Epiphano horum mensium nomina recenseri, sed aliam a nostra esse *Ægyptiorum* eos computandis rationem; quippe qui, teste Cel., lib. xv, cap. 19, annum a Cancro incipiunt. Quapropter hæc iis, quibus magis perspecta fuerint, examinanda relinquunt. Verum de *Ægyptiacis* illis mensibus disputant non modo Beda lib. *De temp. rat.*, cap. 9, et in hunc librum Noviomagus, sed recentiores quoque chronographi Calvisius, *Isagog. chronol.*, cap. 9; Scaliger *De emendat. temp.*, p. 188; Petavius, *Rationar. tempor.*, part. ii, cap. 12, et lib. vii *De doctr. temp.*, cap. 13, pag. 650, et Kirker, tom. II *Œdip. Ægypt.* part. ii, cap. 4 et seq., et præcipue pag. 273 et seq.

Ex his autem scriptoribus omnes facile discent, quod Hervetus ignoravit, *Ægyptiacum* mensem Pachon incipere die vigesima sexta Romani Aprilis; Tubi die vigesima septima Decembris, et Pharmuthi die vigesima septima Martii. Narrat itaque Clemens triplicem suo tempore fuisse, haud dubie *Ægyptorum*, de Christi natali die opinionem, ac visum quibusdam fuisse eum in lucem editum die vigesima quinta Pachon, hoc est Maii nona, aliis vero die vigesima quarta, aut vigesima quinta Pharmuthi, id est decima nona aut vigesima Aprilis, aliis denique decima quinta aut undecima Tubi, hoc est duodeci- D ma aut octava ineuntis nostri Januarii.

Ab hac autem ultima sententia quidam putant non longe recedere Epiphanium, qui natalem Christi diem, uti ait Petavius, hunc in modum accuratisse describit¹²: « Cum enim Januario mense natus esset octavo Idus Januarii, qui est apud Romanos Januarii dies sextus, *Ægyptis* porro Tubi, Syris sive Græcis Audinæi sextus; Cypriis sive Salaminis quinti mensis dies quintus, Paphiis Julii decimus quartus, apud Arabes vero Aleom vigesimus primus, Cappadocibus Atartæ decimus tertius, Iebræis Tebeth decimus tertius, Atheniensibus Mæmacterionis sextus. » Et hæc quidem sunt Epiphanius verba, quibus significare potius videtur, quo mensis Januarius nomine apud illas nationes

A appellaretur, quam utrum illæ eodem ac Romani die mensis Januarii natalem Christi diem celebrarent.

Quod autem idem Epiphanius Christum octavo Idus, sive sexto Januarii die natum esse addidit, in hoc certe ab Hieronymo ita vapulat: « Apud orientales populos, » Hieronymi verba sunt¹³, « post collectionem frugum et torcularia, quando decimæ deferebantur in templum, October erat primus mensis, et Januarius quartus. Quintam autem diem mensis adjungit, ut significet baptisma, in quo aperti sunt Christo oculi, et Epiphanius dies hucusque venerabilis est; non ut quidam putant natatalis in carne; tunc enim absconditus est, et nos apparuit. »

Cæterum Clemens noster de Christi natali die non suam, sed aliorum opiniones protulit. Hos autem quidam hæreticos fuisse opinantur. Sed quia Clemens nullum ibi nominat, imo vero quia Basilianos ibidem, aliis omisis, nominatum appellat, id non videtur certum omnino et indubitatum.

Cum autem ipse Clemens aperte dixerit hanc non omnium, sed aliquorum tantum fuisse sententiam, inde haud incerto colligere possumus plures alios ab ea discessisse. Quo autem die *Ægyptii* hunc diem Christi natalem contigisse crediderint, illiusque celebraverint solemnitatem, ita refert Cassianus¹⁴: « Mos iste in regione *Ægypti* servatur ex institutione antiqua, ut peracto Epiphanius die, quem sacerdotes illius provincie dicunt esse diem baptismi Christi, vel nativitatis ejus secundum carmen. Unde et de utraque illa unam tantum facient solemnitatem, non duas, sicut fit in Occidentis partibus. »

Varia igitur, uti ex dictis liquet, in una eadem que regione, sive in iisdem provinciis et regnis, etiam fuerunt, atque etiam nunc sunt de illo ipso die opiniones. Recentiorum etenim quatuor possimus sententias numerari possunt, quarum prima quorundam est, qui hunc diem assignari et definiti posse insificantur. Secunda Calvisii et Scaligeri, qui illum sub Septembribus finem contigisse contendunt. Tertia Nisbeti Christum initio Aprilis ipsa mortis ipsius die et hora natum esse affirmat. Quarta deinde est Baronii, Petavii, aliorumque quamplurimorum, qui hunc diem ex veteri Ecclesiæ traditione in vicesimum quintum Decembris incidisse existimant. Quibus autem harumque opinionum assertores nitantur rationum firmamentis, si scire aveas, vides Baronium in Notis ad *Mariyolog.* 25 Decembris, et in *Apparat. ad annal.* § 120 et seqq.; Calvisium cap. 46 et 47 *Isagog. chronol.*; Scaligerum lib. vi *De emendat. temp.*, pag. 506 et seqq., et lib. iii *Can. isagog.*, pag. 303 et seq.; Petavium in citatum Epiphanius locum, et lib. ii *De uocir. temp.*, cap. 1 et seq., et cap. 7; Baillium lib. ii *Operis hist.*, quæst. 1, 2 et 3; Pagi in *Apparat. chron.* § 138 et seq., atque alios.

173 ARTICULUS VI.

Quot annos Christus publice concionatus sit, ac de ipsius mortis anno, mense et hora, atque de numero Græco την, 318, crucis et nominis illius typο ac figura.

Clementem nostrum varias de natali Christi Domini die opiniones referentem, et audivimus, et quid contra doctiores viri dixerint, palam ac more nostro sincere et ingenue ante omnium posuimus oculos. Quid autem ipse de unico Christi post baptismum suum prædicationum ac prouide ultimo illius vitæ anno scripsert, eodem animi candore jam exponamus.

Certum quidem illud videtur, quod ab ipso aliubi scriptum legimus¹⁵: « Tricesimo quidem anno prædicavit Dominus. » Sed alibi postquam hæc

¹¹ Strom. l. 1, p. 340. ¹² hær. 51, § 24, p. 446. ¹³ Jer. in cap. Ezechiel., p. 726. ¹⁴ collat. 10, c. 4. ¹⁵ Strom. l. vi, p. 638.

protulit *Lucas* verba : « Et erat Jesus veniens ad Ia-
ptisma quasi triginta annorum » , continuo subiungit : « Et quod anno solo oportet eum prædi-
care , xat ὅτι ἐταύτῳ μόνον Ἐδει αὐτῷ χρῆσαι , hoc
quoque sic scriptum est : Annum acceptabilem Do-
mini prædicatum misit me ». Ille et propheta dixit
et Evangelium . Quinto decimo ergo anno Tiberii et
quinto decimo Augusti , sic implentur triginta anni
usque ad tempus quo passus est . Nihil certe
bis verbis clarius et expressius . Verum quo clari-
oriora evidentioraque sunt , eo certe majori admira-
tione omnes affici debent . Ecquis vero non mi-
rabitur quomodo quivis Christianus homo , Evan-
geliorum lectione vel levissima imbutus , ac pro-
inde multo magis Clemens noster , tam præclaræ
eruditio et doctrina exultus , in sententiam iisdem
Evangelii adeo contraria et repugnantem
abire potuerit ?

Auctori nihilominus nostro suffragari videtur
Origenes , cuius hæc sunt verba²⁰ : « Indicium autem
effusæ gratiæ in labiis ejus , hoc est quod brevi
tempore transacto (anno enim et aliquot mensibus
docuit) universus tamen orbis doctrina et fide
pietatis ejus impletus est . Scimus quidem alio in
libro²¹ inter ejus opera edito tres annos et dimidi-
dium Christi prædicationibus hunc in modum assi-
gnari : « Debuerant hi , qui tres annos et dimidium
fuisse passionis Job astruunt , tres menses et dimidi-
dium dicere ; ut certe vel ex parte veritati non re-
sisterent , et Dominicum exemplum illud consimila-
rent . Tribus namque annis et dimidio prædicavit
Dominus a baptismo usque in passionem . Sic et
ipsa historia non tres annos significat , sed breve
mensium tempus . » Sed hujuscemus commentationis
auctor cum aliis omnino ab Origene sit , nulli plane
mirum videbitur si a falsa ejus opinione discedat ,
aut eam corrigat et emendet .

Tertullianus tamen , sicut Origenes , videtur Cle-
mentis nostri sententiæ his verbis patrocinari²² :
« Post Augustum , qui supervixit post nativitatem
Christi , anni quindecim efficiuntur : cui successit
Tiberius Caesar , et imperium habuit annis viginti
duo , mensibus septem , dies novem . Hujus quinto
decimo anno imperii passus est Christus , annos ha-
bens quasi triginta , cum pateretur . » Africanum
quoque ac Lactantium Tertulliano assensos esse
ideo quidam ait , quia uteque Christum quinto de-
cimo Tiberii anno a Judæis intersectum peribent²³ .
Verum præterquam quod in Græco Africani textu
legitur ἐξαπόδεξατο , decimum sextum , qui in an-
num secundum Olymp. ccc ab illo memoratae in-
cidit , neuter sane quo anno Christus mortuus est ,
ibidem dicitur .

Fac tamen illos omnes , atque etiam Gaudentium ,
Clementis nostri opinioni subscriptissime , nulli tamen
inde eam veram esse unquam probabitur . Ex sacris
siguidem Evangeliorum plane constat tria ut minimum
a Christo Domino post baptismum paschata , atque
adeo tres ut minimum annos , per quos publici
concionibus et prædicationibus opera dedit , fuisse
expletos .

At rogabit forsitan quis cur in hunc errorem ,
sacra evangelistarum historiæ adeo contrarium ,
tam imprudenter Clemens aut alii quidam eruditæ
homines impegerint . Facilis est et obvia responsio .
Patet enim illum ex iis , quæ retulit , citatis a Luca
Isaiae verbis : « Annum acceptabilem Domini præ-
dicatum misit me » , et in animum sibi induxisse
Christum uno duntaxat post baptismum et ante mor-
tem suam anno publicas apud Judæos habuisse
conclaves .

²⁰ Luc. iii, 23. ²¹ Lib. i Strom. p. 540. ²² Isa. lxi, 2. ²³ L. iv Periarch., c. 4, p. 467. ²⁴ in lib. ii
Job, p. 260. ²⁵ Tertul., lib. adv. Jud., c. 18. ²⁶ Euseb., l. viii Demonst. ev., § 2, p. 589; et Hier. in Da-
niel. c. ix, p. 148; Lact., l. iv, c. 10. ²⁷ Isa. lxi, 2. ²⁸ Strom. l. i, p. 340. ²⁹ Strom. l. vi, p. 684.
³⁰ Strom. l. vii, p. 656. ³¹ Barnab. epist., p. 6. ³² Ambros., l. i de Abrah., c. 3, p. 287; l. ii, c. 7,
p. 330; Prolog. in l. i De Iud. c. 18, p. 467. ³³ Paschas., l. i De S. Spir., c. 1.

A Itaque Clementis nostri hallucinatio , tametsi ex-
ensari omnino nequeat , eo tamen a benigno lectore
minui poterit , quod ille postquam Christum anno
Tiberii decimo quinto cruci fuisse affixum dixisset ,
aliorum recenset opiniones , qui ipsius mortem in
subsequentem annum rejiciendam putaverant . Prä-
stat autem ipsamet Clementis in medium adducere
verba , quibus et ejusdem Christi mortis non solum
annus , sed etiam dies ab illis assignatus memoratur :
« Et de ejus , inquit ille²⁶ , passione subtilius disse-
rentes , aliqui quidem sexto decimo anno Tiberii
Caesaris , vigesimo quinto Phanemoth , alii vero vi-
gesimo quinto Pharmuthi , alii vero Pharmuthi vi-
gesimo nono dicunt passum esse Dominum . » At hi
menses , uti jam a nobis observatum , Ægyptiaci
sunt , quorum primus Phanemoth vigesimo quinto
Februarii , secundus autem Pharmuthi vigesimo
septimo Martii initium ducebat . Quamobrem ex his
aliui Christum vigesima prima Martii die , alii
autem vigesima , aut vigesima quarta Aprilis mor-
tuum esse existimabant . In quam porro sententiam
Clemens propendeat , ipsem ibidem penitus silet .
Exterum in eo quo Christus mortuus est desi-
guando die eruditissimi nostræ et superioris aetatis
scriptores non parum a seipsis dissident . Alii siqui-
dem ex constanti , ut aiunt , per tria priora Ecclesiæ
sæcula traditione die vigesima quinta Martii , alii
die vigesima tertia ejusdem mensis , alii tertia Apri-
lis , vel etiam alio die eum a Judæis interemptum
fuisse asseverant . Sed hacce de quæstione præter
citatos a nobis superiore articulo auctores , leges
Gerardi Vossii dissert . *De annis quibus natus , ba-
ptizatus et mortuus est Christus* , et Henschenii ac
Papebrochii ad 25 Martii observationes .

Postremo unum restat a nobis animadvertem-
endum , quod de mortis Christi hora Clemens aliquid²⁷ ,
sed quasi per transennam perstrinxit : Τοιοῦτόν τι
καὶ ἡ ἔκτη ὥρα τῆς σωτηρίου οἰχοντας ἐμφαίνεται ,
καθ' ἣν ἐτελείωθη ὁ ἀνθρώπος . Tale quid ostendit
etiam hora sexta salutaris cœconomia , qua consum-
matus fuit homo . Quid autem his verbis aliud sibi
vult Clemens , nisi Christum hora sexta egisse ani-
nam , extremumque edidisse mortalism suæ vita
spiritum ?

Nos quidem non fugit quantæ in conciliandis
evangelistarum de hac supraemâ Christi hora variis ,
atque uti videtur , sibi invicem oppositis sententiis
et narrationibus , difficultates occurrant . At Cle-
mens ¹⁷⁴ ibi non obscure innuit Christum ante
horam sextam cruci fuisse affixum , et ipsa hora
sexta ex hac vita recessisse . Utrum autem vera sit
haec illius opinio , et inde aliqua evangelistas secum
conciliandi ratio suppeditetur , aliorum arbitrio Ju-
dicioque decernendum ultra relinquimus . Qui plura
de hac quæstione scire voluerit , is varios legat
Evangelii interpres , atque Augustinum lib. in *De
consen. evang.* , cap. 13 , auctorem *Commentariorum in
Psalmos* apud Hieronymum , in psal. lxxvii; Six-
tum Sen. lib. vi *Biblioth.* , adnot. 131; Baronium ad
annum Christi 34, § 162 et seqq.; Petavium lib. xii
De doctr. tempor. , cap. 19; Baillium lib. ii *Operis
histor. et chron.* , quæst. 44.

His obiter addamus Clementem²⁸ , ubi de 318 A-
brahæ vernaculis , quibus captivum fratrem suum
Lot liberavit , breviter disputat , observasse Græci
illius τινὲς νυνieri prima littera τ crucem Domini , et
duobus aliis τ et η ipsius sacram Jesu nomen signifi-
cari . At id ab illo ex antiquissima , quam sepius
citat , Barnabæ epistola desumptum videtur²⁹ . Illud
quoque Ambrosius non semel³⁰ , et Paschasius Ec-
clesiæ Romane diaconus³¹ , seu potius Faustus Re-

giensis, aliique Patres dixerunt. Plura hanc in rem, si libeat, legere poteris animadversa a Cotele-rio in suis ad Barnabae epistolam notis, pag. 18 et seqq.; Moynio *Var. sacr.*, pag. 780 et seq., et quæ nos ad Ambrosii libros subnotavimus.

ARTICULUS VII.

De summa Christi perfectione, et utrum Clemens illum famis, sitis, doloris, aliarumque humana- rum affectionum et motuum expertem crediderit.

Quamvis Clemens, uti ante dictum est⁴⁰, corpus Christi minime pulchrum esse docuerit, ipsum la-men eumdem Christum Dominum eximiis perfe-ctiissimisque animi dotibus et virtutibus pulcher-rum fuisse perquam ass-everanter affirmat⁴¹: « Quod si quis, inquit, affirmet justos, etsi sint de-formes corpore, quatenus quidem sunt mores justis-simi, esse pulchros, propemodum nullus sic dicens, videri possit male dicere: Et species ejus deficie-hat præter omnes filios hominum, dicit prophetia. » Quamobrem ille alibi solum Christum omnibus simul virtutibus prædictum et perfectum fuisse aper-tissime docet et predicit: « Perficitur, inquit⁴², et consummatur aliquis, et ut pius ac religiosus, et ut tolerans, et ut continens, et ut operarius, et ut martyr, et ut gnosticus. In omnibus autem simul perfectus, nescio an ullus sit, nisi solum is qui pro-pter nos induit hominem. »

Ea porro etiundem Christum omnium plane ma-xima omnigenæ virtutis perfectione ita ornatum existimavit; quia ille solus cunctarum non solum animæ perturbationum, sed corporearum etiam ne-cessitatum expers semper et inimicis fuerit. « Talis, inquit ipse meus auctor noster⁴³, est gnosticus; ut in eum solæ cadant affectiones, quæ oriuntur ut cor-pus maneat, nempe famis, sitis et similia. Sed in Servatore quidem corpus, ut corpus, necessaria postulare ministeria, ut permaneat, fuerit ridiculum. Comedebat enim non propter corpus, quod sancta virtute continebatur; sed ne eis, qui una cum eo versabantur, in mente mentem veniret de eo aliter sentire, sicut certe postea quidam existimaran-tur, eum appariisse visione et phantasmate. Ipse autem, ut se-mel dicam, passionis erat expers, ut quem nullus subiret motus, neque voluptas, nec dolor. »

At plures Clementem nostrum, quemadmodum in minuenda corporis Christi pulchritudine, ita in augendis ejusdem illius corporis dotibus nimium et extra veritatis cancellos egressum fuisse opinau-tur. Ibi enim perspicue docere videtur Christum ideo tantum comedisse, ne suscepit ab eo corpus,appa-rens tantummodo et adumbratum, nou autem ve-rum putaretur. Quamobrem nullas plane videtur in Christo admittere famis, sitis, doloris, tristitia, et alias etiam minime vitiosas affectiones. Atqui eum revera esurisse, sitivisse et doluisse, aliisque animi corporisque motibus affectum fuisse Matthæi alio-rumque evangelistarum testimonio ita certum est, ut id sine errore ab ullo unquam negari possit.

Verum si mens et sententia Clementis nostri, ac ea quæ alibi de Christo scrispsit, attente ac diligenter examinentur, quivis facile perspicet tantum ab-esse, ut Hie omnes doloris aut tristitia sensus, alias que humanæ naturæ affectiones, ac si velis infirmi-tates, a Christo Domino removere penitus voluerit, quin potius aperte pronuntiet vere patibilem fuisse Christi carnem, utpote quæ, sicut vere mortua est, ita ante mortem, dolores et cruciatus vere passa fuerit. Præstat autem ipsummet loquenter audire⁴⁴: « Jam vero universa quoque œconomia, quæ prædicta est a prophetis de Domino, videtur vere para-bola iis qui veritatem non norunt, quando Filiu-

A Dei, qui fecit omnia, carnem suscepisse, et in utero virginis conceptum esse, quatenus fuit genita sen-silis ejus caruncula, καθ' δ γεγένηται τὸ αὐτῆς τὸ σαρκιον. Et consequenter quatenus fuit genita, passata esse, τότο πεπονθτα, et resurrexi se unus quidem dicit, alii vero audiunt, Judæis quidem scandalum, Græcis autem stultitiam, ut dicit Apo-stolus. Aperte autem Scripturæ et iis, qui aures habent, verum ostendentes, illud ipsum quod passa est caro, quam suscepit Dominus, δέ πέπονεν η οὐρανος, ἣν ἀνεληφεν δέ Κύριος, Dei virtutem et sapien-tiam annuntiant. »

At, inquires, nonne Clemens eam solam cur Chri-stus comedederit rationem afferit, ne ficta et adum-brata caro ab eo suscepta crederetur? Verum qui hæc nobis objectant, animum non satis adverterent hanc rationem ibi a Clemente afferri, quia sui temporis hæreticos, qui veram Christi carnem ne-gabant, strictum et pro more suo breviter confutat

B et refellit. Quamvis igitur eam solam rationem ibi attulerit, quia ad illos confutandos eam solam suffi-scere putabat; inde tamen alias ab illo exclusas nullus jure merito inferre potest. Et vero alias ille ipse ibidem suggestit. Ait enim⁴⁵ Christi corpus, « quod sancta virtute continebatur, ut corpus ne-cessaria non postulare ministeria, ut permaneat. » Quid enim, quarto, aliud his verbis sibi vult, quam Christum fami et siti, aliisque commotionibus nulla necessitate fuisse obnoxium? quandoquidem ejus corpus « sancta virtute continebatur, » δυνάμει εγ-εχουσιον ἄγιο, hoc est divinitate, quæ ipsum ejus corpus poterat sine potu et cibo, quibus alii ho-mines indigent, sustentare, eique præberet incre-menta. Ad veram itaque, sanam et orthodoxam eorum opinionem Clemens accedit, qui censeat Christum his ita usum, ut tamen non indigerit, po-tueritque corpus suum sine illorum adiuvio sub-tentare, atque omnes famis, sitis, doloris aliæquo affectiones in eum non necessario⁴⁶ occidet, sed in libero voluntatis ejus arbitrio semper fuerit posita. Et hæc quidem Basili Magni⁴⁷, ut alios taceamus, erat sententia, quam ipse his verbis ex-primit: Christus « edit et bibit, non iis indiges, sed tibi normam atque modum eorum, quæ corpori et humanæ vitæ necessaria convenient, ostendens. Sic itaque slevit, modeste querendo et lamentando, nimium dolorem et vehementem afflictionem om-nino corrigo. . . . Quemadmodum enim cibus, quem ipse degustavit, non est voluptatis, sed potius abstinentiæ quedam occasio, et ut paucis con-tenti simus, frugalitatis exemplum; sic et ejus lacrymæ non flendi nobis lex, sed honeste fandi regula quedam, secundum quam convenit honesta et cum decoro, servati naturæ legibus, quæ ur-tia sunt perferre. » Contende, obsecro, hujus Basili Magni Clementisque nostri verba et dicta. Ille dicit Christum comedisse quidem et bibisse, sed in non indigentem; hic vero corpus Christi necessaria illa non postulasse, ut permanueret. Basilius docet Christum comedisse et bibisse, ut in eo frugalitatis haberemus exemplum; Clemens autem, ne Christus simulatum corpus assumpsisse diceretur. Quid ergo in his Clementis magis quam in Basili verbis re-prehensione dignum? Qui plura de his scire voluerit, is theologos scolasticos audeat, in III Sent., distinc-tiō, et in D. Thomam, III part., quæst. 15, art. 5 et seqq.; Thomassinum lib. IV *Theolog. dogmat.*, cap. 11, 12, 13; et Coutantum nostrum, in præf. ad Hilari Opera, § 131 et seq.

C —

⁴⁰ Dissert. super., cap. 4, alt. 3: ⁴¹ Strom. I. II, p. 368. ⁴² I. V, p. 525. ⁴³ Strom. I. VI, p. 649.
⁴⁴ Strom. I. VI, p. 677. ⁴⁵ ibid. pag. 649. ⁴⁶ T. I, humil. de grat. agend., p. 362.

ARTICULUS VIII.

Cur Christus cælibem vitam duxerit? Ipsum esse inexplicabile sacrificium et vita æternæ ostium, aique solum omnium hominum magistrum; et quid de illius apud inferos prædicatione Clemens senserit.

Cur Christus cælibem in hoc mundo vitam duxerit, tres plane, quæ observatione dignæ sunt, rationes Clemens reddit: Primum quidem, ita ille loquitur⁴⁷, propriam sponsam habuit Ecclesiam; deinde vero nec homo erat communis, ut opus haberet etiam adjutore aliquo secundum carnem; neque erat ei necesse procreare filios, qui manet in æternum, et natus est solus Dei Filius. Quibus sane verbis non modo suprema Christi divinitas, de qua superioris disputatum est, disertissime assertur; sed tria etiam non minimi sane ponderis actor noster profert argumenta, quibus pulchre ostendit cur ipsem Christus per totum mortalis vita suæ tempus cælebs permanere voluerit.

Docet præterea Clemens illum esse non tantum inexplicabile, ut ipse loquitur⁴⁸, sacrificium, quod pro nobis sanctificatur, et ostium per quod solum omnes homines, etiam philosophi, si salvi esse velint, in cœlestem patriam ingredi possunt; sed eum quoque solum esse omnium hominum magistrum et præceptorem: « Solus, inquit⁴⁹, est magister, qui est solum altissimi casti Patris, qui erudit hominem. » Quinimo alibi addidit⁵⁰: « Is est magister omnium quæ orta sunt, Dei consiliarius, qui præscivit omnia. Is autem ab alto, a prima mundi constitutione multisfariam multisque modis et docuit et perficit. »

Sed in hoc Clemens erroris condemnatur, quod tradiderit Christum, divinum præceptorem nostrum, his qui in inferno detinebantur, sive Judæis, sive gentilibus, annuntiasse Evangelium, ita ut ii « qui præceteris egregie vixerant, et eorum quæ peccarunt ducti sunt poenitentia. salvi fierent per propria uniuscujusque cognitionem. » Dicit autem Hebreis aut gentilibus; dubius enim habet, an solis Hebreis Evangelium a Christo fuerit annuntiatum. Quonobrem cuim paganos homines, qui pie vitam eggerant, ejusdem gratiæ et misericordiæ participes factos putaret, haec idecirco adjectit⁵¹: « Sin autem Judæis solum annuntiavit Evangelium, quibus desuit ea quæ est per Christum agnitus et fides, clarum est utique quod cum apud Deum nullus sit personarum respectus, apostoli quoque, sicut hic, ita et illuc annuntiarunt Evangelium iis qui ex gentibus erant apti ad conversionem. »

Neque porro banc sententiam obiter strictimque, ut sapius alibi, proponit et perstringit; sed omnes contendit animi nervos ut eam probet, omnibusque, si fieri possit, plane persuadeat. Varia siquidem argumenta tum ex sacra Scriptura et Hermæ Pastoris auctoritate, tum ex ipsam ratione petita congerit, quibus eam, quantum in se est, demonstrare conatur. Primum autem Scriptura testimonium, paulo alterum quam ex Septuaginta interpretatione, ex Jobi libro desumptum est⁵², quo infernus, hoc est, ut putat Clemens, non locus, sed ii qui in inferno erant, vocem virtutemque Christi audivisse perhibentur. Alia vero testimonia ille depromit præser-tim ex Evangelio, ubi post Christi mortem multa mortuorum hominum corpora, « ut ad meliorem, inquit, locum » transferrentur, resurrexisse legimus.

Tum deinde banc opinionem suam alio duplii testimonio committitur stabilire et corroborare; ac

A primo quidem Isaïæ, qui bovis et ursæ figura Iudeos ac gentiles simul futuros, et Deum ab agri bestiis benedicendum predixit⁵³. Postremo suffragium adhibet Psalmista, qui futuram gentilium salutem in duobus psalmis haud obscurius designasse ipsi videtur⁵⁴.

Aliorum porro, quæ ipse ex ratione desumit, argumentorum hoc in primis fundamentum est. Cum de solis qui pie et juste, etiamsi non perfecte, vivunt egerunt, pagani loquuntur, neque æquum, neque credibile censem eodem atque impios et injustos suppicio affici. « Nam quis, inquit⁵⁵, sane mentis et justorum et peccatorum animas esse existimat in una condemnatione, injustitiae maculam incurens Providentiae? Dei itaque, pergit ille, qui personarum non est acceptor, consilium providentiam, bonitatem, omnipotentiam decebat ut gentiles, sicuti diximus, justi, non secus ac Judæi, quocunque tandem in loco essent, a Christo vel apostolis edociti et vera cognitione informati, post actum eorum quæ admirerant peccatorum pœnitentiam, æterna salute donarentur.

Hæc sane fuit Clementis opinio ex Hermæ potissimum delibata *Pastore*, cuius non solum hoc in loco, sed alio etiam in libro ipsissima verba transcriptis⁵⁶. An autem illius mentem et sensum sit assenus, haud exigua sane dubitandi ratio est. Quæ enim Hermas de illa apostolorum spud inferos prædicatione scripsit, ea allegorico sensu intelligi posse alibi ostendimus⁵⁷. Contra vero Clemens non solum illa litterali sensu accepit, verum etiam nulli parcit operæ et labori, omniisque argumentorum genere probare niuitur Christi apostolorumque prædicione paganos, non secus atque Judæos, qui pie in hac vita, eti non perfecte, vixerant, adductos fuisse ad 176 pœnitentiam, qua deinde æternam salutem adepti sunt.

Eidem opinioni subscrapsit Jobius, cuius apud Photium hæc sunt verba⁵⁸: « Princeps apostolorum cur iis qui in carcere erant spiritibus veniens prædicavit. hoc est infideles, qui propter insidiositatem suam peccatores remanserunt, damnantur, quasi plane caro facti et divulsi a spiritu; quotquot autem etiam apud inferos, Christo, qui erat ipsa justitia, crediderunt, spirituali letitiae perfruuntur. »

Alii adhuc longius progressi sunt, quales fuerunt auctores libelli sive sermonis *De Paschate*, et commentariorum in Pauli Epistolas apud Ambrosium⁵⁹, nec non apud Gregorium papam⁶⁰ Georgius presbyter, et Theodorus Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconus, contra quos ille sic disputat: « Sed ne dilectionem vestram in mea disputatione immoreret, quid de hac heresi Philaster in libro quem *De heresis* scripsit, dixerit, cognoscat, cuius hæc sunt verba: « Sunt heretici, qui dicunt Dominum in infernum descendisse, et omnibus post mortem etiam ibidem se nuntiassent, ut confitentes salvarentur. »

D Inter hereses quoque eamdem opinionem ita recenset Augustinus⁶¹: « Alia, inquit, descendente ad inferos Christo, credidisse incredulos, et omnes exinde existimat liberatos. » Quapropter postquam ille hanc, sicut et superiorem Clementis, aliorumque sententiam in sua ad Evodium⁶² epistola egregie confutavit, « erroreamque » esse convictum, quid catholica fides præscriperit, his explicat verbis: « Quonobrem tencamus firmissime quod fides habet fundatissima auctoritate firmata. In quibus etiam hoc est, quod apud inferos fuit (Christus) solutus eorum doloribus, quibus eum erat im-

⁴⁷ Strom. l. iii. p. 446. ⁴⁸ lib. v Strom. pag. 580 et 590. ⁴⁹ l. iv. p. 559. ⁵⁰ l. vi. p. 644. ⁵¹ ibid. p. 63; et seq. ⁵² p. 658. ⁵³ Job xxviii. 22. ⁵⁴ Isai. xi. 7; xlvi. 20. ⁵⁵ psal. ix. 12, 16; et xv. 14. ⁵⁶ ibid., p. 637. ⁵⁷ Strom. l. iv. p. 379. ⁵⁸ sup. l. 1. Appar. dissert. 4. art. 18. ⁵⁹ Phot. Bibl., col. ccxii, pag. 628. ⁶⁰ Ambr., appen., serm. 35, p. 437, in c. v Epist. ad Rom. v. 15. ⁶¹ Gregor. Magn., l. vi. epist. 10. ⁶² Aug., l. De heres., § 79. ⁶³ epist. 164, ad Evod.

possibile teneri, a quibus etiam recte intelligitur soluisse et liberasse quos voluit, corpus, quod in cruce reliquerat, in sepulcro positum recepisse. » Gregorius vero a nobis iam laudatus: « Nihil, ait⁶⁰, teneatis, nisi quod vera fides per catholicam Ecclesiam docet, quia descendens ad inferos Dominus, illos solummodo ab inferni claustris eripuit, quos viventes in carne per suam gratiam in fide et bona operatione servavit. » Nec alia profecto fuit mens D. Thomae⁶¹ aliorumque theologorum, atque in primis Estii⁶² in Magistrorum sententiarum. Ex quibus colligas quid de quodam recentiore theologo statuendum, qui post Ecumenium docet⁶³: « Christum dici a Petro post mortem inferis illapsum, nonnullis sui potitiam et salutem impertisse, nimirum illis qui vitam suam recte componerant, et sic affecti fuerant, ut, si tunc Christus advenisset, ad ejus fidem accipiendam essent animo parati. »

ARTICULUS IX.

De perpetua Mariæ, Christi matris, virginitate, et commentitia illius ab obstetrico inspectioye.

A Christo Domino ad sanctissimam ejus Matrem ut gradum faciamus, quid de illibata illius virginitate Clemens statuerit, a nobis considerandum est. Eam autem non solum alicubi « virginem, quæ genuit, » appellat⁶⁴, sed de illa adhuc alibi haec scribit⁶⁵: « Sed, ut videtur, multis in hodiernum diem Maria videtur puerpera propter ortum Filii, cum non sit puerpera. Quidam enim dicunt eam, postquam peperisset, inspectam ab obstetrico, inventam virginem. Tales autem nobis sunt Scripturae Dominicæ: Peperit, et non peperit, inquit Scripturæ, ut quæ ex se, non ex conjugione conceperit. » Quosdam Clemens procul dubio hereticos, de quibus a nobis alibi actum est, notat et corripit, qui virginem Christiparain, sicut alias mulieres, et concepisse et peperisse perperam affirmabant. Contra igitur Clemens docet illam sine viri congressu concepisse, et virginitate integra peperisse, ac tan-

A dem post partu adhuc inventam fuisse virginem. Iisdem quoque armis eademque ratione Tertullianus contra eosdem procul dubio hereticos, quos Academicos non aliqua sine irrisione vocat, pro Mariæ virginitate sic dimicasse legimus⁶⁶: « Agnoscamus conceptum et partum virginis Mariæ, de quo Academicisti isti: Peperit, et non peperit, virgo, et non virgo; quasi non, et si ita dicendum esset, a nobis magis dici conveniret. Peperit enim, quæ ex sua carne; et non peperit, quæ non ex viri semine. Et virgo, quantum a viro; non virgo, quantum a partu. » Ita doctissimus ille Africanus perfectissimum Dei genitricis Mariæ ante partum virginitatem constanter tueretur ac propugnat. At si his posterioribus verbis eamdem, ut quidam opinantur, Dei genitricem in partu virginem non fuisse ab eo dici pertinacius aliquis contendat, is sciat illum tam longe ab orthodoxa veritate quam a Clementis nostri meatus et sententia recedere.

B Quinam autem ii fuerint, qui, ut ait auctor poster, sanctissinam illam Christi Matrem, an post partum virgo esset, ab obstetrico inspectam tradiderunt, si queras, respondebimus eos haud dubie apocryphorum librorum esse scriptores. Neque enim id in sacræ Scripturæ libris, aut probatis Patrum operibus⁶⁷, sed in Jacobi proto-Evangelio fuse, nec sine miraculo parum credibili descriptum invenire est. Res vero longe alter ex occultis et arcannis, scriptisque Judæorum traditionibus, sed nulla penitus fide dignis a Suida narratur⁶⁸. De his igitur aut similibus apocryphis lucubrationibus haud dubie Clemens intelligendus est. At quantumvis ex apocryphæ, ac si velis, falsæ, fictæ et commentitia fuerint, ex citato tamen eorum loco⁶⁹ exploratio omnino habemus integrum illibataisque Mariæ ante partum, in partu et post partum virginitatem ab eodem Clemente nostro probari et asservari⁷⁰. Denique his illud addamus, quod nobis pene exciderat, Christum alio in opere a Clemente fructum virginis vocari: ὁ Χριστός, ὁ τῆς Παρθένου χαρπός, « Christus virginis fructus. » At de perpetua illa Mariæ virginitate nounulla alibi attigimus⁷¹.

CAPUT VII.

De gratiæ necessitate, de libero hominis arbitrio, de illius peccatis, ac de peccato originali.

ARTICULUS I.

De divina gratiæ ad singula quæque bona opera agenda, et ad mortem usque in eis perseverandum necessitate.

Mortis Christo Domino tot cruciatis et tormentis a Judeis allatae is effectus fuit, ut Dei justitiæ pro omnium hominum peccatis non solum cumulatissime satisfaceret, sed ipsis etiam gratiam, **177** auxiliuumque et adjutorium, quo oennis homo, et siue quo nullus unquam boni aliquid, ad æternam salutem conducentis, agere potest, afflatum impetraretur. Divinæ autem illius gratiæ summam ad bona quælibet et salutifera opera rite agenda necessitatem, quam nemo unquam sine erroris labe negavit, Clemens noster passim agnoscit et prædicat. Quapropter quam clare et constanter ipse orthodoxus illud Christianæ fidei documentum assertaret, eo diligentius a nobis enucleandum est, quo

quidam Græcae Ecclesiæ Patres hoc frigidius pro-pugnasse nounullis videntur.

D Argumentum porro istud ut ea qua solemus ingenuitatem et sinceritatem retractetur, primum observabinius quoniam ille modo piorum et virtute præditorum hominum cogitationes in eorum animum induci doruerit. Hic autem sunt Græca illius verba⁷²: « Άλλὰ καὶ αἱ τῶν ἐναρέτων ἀνθρώπων ἐπίνοιαι κατὰ ἐπίνοιαν θελαὶ γίγνονται, διατίθεμέντος τῆς τόπου ψυχῆς, καὶ διαδιδομένου τοῦ θελού θελήματος εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ψυχάς, τῶν ἐν μέρει θελῶν λειτουργῶν συλλαμβανομένου εἰς τὰς τοιαύτας διακονίας. » Quinetiam eorum cogitationes, qui sunt virtute prædicti, per divinam hunc inspirationem, cum anima aliquo modo afficitur, et divina voluntas in humanas animas transmittitur, dum qui sunt singulares Dei ministri, ad talia operam ferunt ministeria. « Cum piorum hominum cogitationes et divina inspiratione, et Dei administratio-

⁶⁰ lib. vi, § 14. ⁶¹ D. Thom., iii p., q. 52, art. 6 et 7. ⁶² Estius in iii Sent., § 4. ⁶³ De incarn., l. xiii, c. 18. ⁶⁴ Sirom. l. iv, p. 469. ⁶⁵ l. viii, p. 756. ⁶⁶ Tertul., l. De carn. Christi, c. 23. ⁶⁷ In orthodoxo grap., p. 8. ⁶⁸ Suidas ad vocem Ἰησοῦς. ⁶⁹ Pæd. l. ii, c. 6, p. 102. ⁷⁰ Conf. Ambros., Expos. Luc., l. ii, § 57; l. De instit. virg., et in epist. 42 et 63. ⁷¹ l. ii Appar., dissert. 6, c. 7, § 5. ⁷² l. vi, p. 695.

rum ope et ministerio haberi atque suscipi tam aperte auctor noster profiteatur, nonne de utraque tam externa quam interiore Dei gratia ibi satis clare locutus est?

Nonne ad ipsam quoque interiorem gratiam et salutare Christi auxilium ea planius adhuc spectare videntur, quibus diserte significat nos, nisi nobis infusa et a mala conversatione, hoc est peccatis nostris caligo ignorantiae salutari Mediatoris adjutorio depellatur, non posse neque nosmetipsos, neque Filium Dei, neque ejus Patrem, recte, atque ut oportet, cognoscere. Scribit enim⁷⁷ nos a dialectica manu duci ad veram sapientiam, quae quidem est divina potestas, quae ea quae sunt, ut quae sunt, cognoscit, habens id quod est perfectum, libera ab omni perturbatione, non sine Servatore, οὐχ Καὶ τοῦ Σωτῆρος, qui a nostrae animae videndi potestate, a mala conversatione infusam caliginosam Ignorationem divino Verbo amovit, et reddidit id quod est optimum ac præstantissimum, ut recte cognoscamus hominem Deumque. Is est, qui revera ostendit quomodo nos ipsis cognoscere oporteat, qui universorum Patrem cui vult revelat, et facit ut intelligat, quoad fieri potest, ut humana natura comprehendat. (Nemo enim novit Filium, nisi Pater, neque Patrem, nisi Filius, et cui Filius revelaverit.) Sine Servatore igitur, id est sine divina Servatoris nostri gratia, si Clemens existimat a nobis non posse neque peccato infusam ignorantiae caliginem renoveri, neque nosmetipsos, neque Deum Patrem, neque Filium, quomodo oportet cognoscere, quis non videt his ejus verbis summam divinæ gratiæ ad amovendam ignorationem, nosque, ac Deum recte, et sicut oportet, cognoscendos necessitatem plane penitusque astrui et stabiliti?

At non ibi tantum, sed alio in loco eamdem ad Deum rite cognoscendum gratiæ necessitatem ipsem Clemens ratione demonstrat, additque⁷⁸: «Sive ergo Pater ipse ad se trahit quemlibet, qui pure vixerit et processerit ad notionem beatæ naturæ et in quam non cadit interitus; sive liberum quod est in nobis arbitrium veniens ad boni cognitionem, septa transilit, ut dicitur in gymnasii; non tamen absque eximia gratia, πλὴν οὐ χάριτος ἀνευ, τῆς δημόπετου, erigitur, et ex-urgit anima, et extollitur supra ea quae supereminent, quidquid grave est deponens, et rediens ei quod est cognatum.»

Quid vero, quod adhuc alibi dixit ad comparandum quantulamcunque Dei cognitionem opulatricem Dei gratia nobis opus esse? «Qui Deum, inquit⁷⁹, sibi ascribunt magistrum, vix pervenient ad Dei notitiam, opem eis ferente gratia ad quantulumcunque cognitionem: τῆς χάριτος αὐτοῖς συλλαμβάνοντες εἰς ποσὴν ἐπέγνωστι, utpote voluntate voluntalem, et sancto Spiritu sanctum Spiritum contemplari assuefacentes; quoniam Spiritus Dei scrutatur profunda; animalis autem homo non capit ea quae sunt spiritus. Ex humanæ igitur naturæ insuffrmitate ille colligit gratiam Dei ad Deum quocunque modo recte cognoscendum esse necessarium.

Neque hanc tantum veram cognitionem, sed neque continentiam, sive ut a concupiscentio quis se contineat, absque gratia Dei haberi posse disertissime Clemens noster asseverat⁸⁰: «Quia est autem, inquit, ex nostra sententia non concupiscere; non ut quis concupiscentis se foriter gerat, sed ut etiam a concupiscentio se contineat. Non potest autem ea alter accipi continentia, nisi gratia Dei. Ἀλλὰ δπως καὶ τοῦ ἐπιθυμεῖν ἐγχρατεύεται. Αἰσθετὸν δὲ ἀλλως οὐκ ἔστι τὴν ἐγχρατεύεται. Αἰσθετὸν δὲ ἀλλως οὐκ ἔστι τὴν ἐγχρατεύεται. Εἰς τὴν ἐγχρατεύεται ταῦτα ηχάριτος τοῦ Θεοῦ. Et ideo dixit: Petete, et dabitur

A vobis⁸¹. Ipsam itaque continentiam, atque a concupiscentio abstinentiam, uti expressissime Clemens loquitur, sine Dei gratia nunquam assequi possumus.

Age vero, et audi quomodo idem auctor noster illius etiam ope et auxilio nos graviores superare tentationes edisserat: «Si quis, ait ille⁸², alterans dicat: Et quomodo fieri potest ut caro imbecilla resistat potestatibus et spiritibus dominatio- nū? Illud sciat, quod omnipotenti et Domino fre- ti, in eoque habentes fiduciam, adversamur potestatibus tenebrarum et morti. Objicient igitur quomodo caro insirma possit tentationes vincere, resistere diabolo, et pro Christi confessione tor- menta constanter perferre, huic non respondet id in liberi nostri arbitrii potestate esse positum, vel hoc animi ingenii humani non superare vires: sed ὅτι τῷ Παντοχάρακτῳ καὶ τῷ Κυρίῳ θαρροῦντες, certam habentes fiduciam in Omnipotentem et Do- minum, qui carnis nostræ insirmatati gratia sua opem feret, nosque omnipotente auxilio suo adju- vabit.

B Et vero quomodo sine gratia Dei dixisset posse vinci tentationes, cum ipse adversus Basilidianos ostendat⁸³ fidem, quæ bonarum omnium actionum fundamentum est, minime, ut illi garriebant, esse naturalem, aut a natura nobis insitam, sed veram esse Dei gratiam et donum ab eo nobis ultro con- ccessum? Postquam enim vero variis argumentis il- lum funditus everit hæreticorum errorem, tuum postea concludit⁸⁴: «Quia est scientia, est habitus demonstrativus; fides autem gratia, η πίστις δὲ χάρις.» Prius vero eodem plane modo dixerat⁸⁵: «Est enim donum doctrina pietatis, gratia vero fides: η Δωρεὰ γὰρ η διδασκαλία τῆς θεοσεβείας, χάρις δὲ η πίστις.

C Græcorum quoque, hoc est paganorum, haud 178 prorsus absimilem falsam opinionem his postea verbi jugulat et destruit⁸⁶: «Non est ergo, inquit, amplius fides merito temore reprehendenda, ut et facilis et vulgaris, et quæ sit quorumlibet. Si hum- manum enim esset studium, ut existimant Græci, etiam existinctum esset. Sin autem augetur, non est ubi non est. Dico ergo fidem, sive fundata sit a charitate, sive etiam a timore, ut dicunt accusato- res, esse divinum aliiquid, ut quæ negue ab alia mundana amicitia divellatur, neque a timore præ- sente dissolvatur.» Fides ergo, quauam Clemens dicit⁸⁷ esse «principium actionis et fundamentum bonæ electionis», si sit Dei donum et gratia, quis negare audeat persuasum illi omnino fuisse eam non solis nostris operibus, meritis aut viribus comparari, sed a Deo, id est divino ejus muovere, nobis infundi et inspirari?

D Ad bonas porro quaslibet actiones gratiam Dei adhuc necessariam esse evidentissime idem Clemens noster definit, ita tamen ut ad opus bonum efficiendum cum ea liberum animi nostri arbitrium agat, suamque cum illa operam conferat. Audi, quæso, illius verba, et ad ea animum adverte: «Neque, ait ille⁸⁸, fieri potest, ut sine libero animi nostri arbitrio et instituto consequamur, neque universum est positum in nostra voluntate, quale sit, quod eventurum est; gratia enim servatur, χά- ριτος γὰρ οὐαζόμεθα, sed non absque bonis operibus; sed oportet quidem, cum natura opti simus ad bonum, ad id aliquod adhibere studium. Oportet autem mentem quoque habere sanam, et quæ nulla retardetur pœnitentia a boni venatione, ad quod quidem maxime divina opus habemus gratia, πρὸς δὲ τὴν μάλιστα τῆς θείας χρήζομεν χάριτος, rectaque doctrina, castaque et iusta animi affectione, et Patriis ad ipsum attractione, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς πρὸς αὐτὸν ὀλκῆς⁸⁹.» Haec sane adeo plana et

⁷⁷ Strom. I. 1, p. 535. ⁷⁸ I. v, p. 588. ⁷⁹ I. vi.

⁸⁰ I. iv, p. 493. ⁸¹ I. ii, p. 363 et seqq. ⁸² p. 564.

⁸³ I. v, p. 547. ⁸⁴ Centuriat. eccl. 2, c. 4, p. 46.

⁸⁵ pag. 697. ⁸⁶ I. iii, p. 430. ⁸⁷ Matth. vii, 7.

⁸⁸ I. ii, p. 288. ⁸⁹ I. ii, p. 372. ⁹⁰ I. ii, p. 348.

æpta sunt, ut ille etiam qui erga Clementem nostrum minime propenso affecti sunt animo, fateri cogantur ibi ab ipso vere agnitam divinæ gratiæ ad bene agendum necessitatem. Et certe nullus profecto est tam hebes et tardus, qui non videat quam clare et perspicue divinæ gratiæ necessitas ac libera hominis cum ea agentis operatio ibidem a Clemente nostro explicetur.

Quid præterea quod πᾶσα ψεύστις βιωτική, « omnis, inquit⁹⁹, utilitas, quæ ad vitam pertinet, » hoc est quælibet hominis actio, quæ ad vitam æternam promerendam utilis est, « suprema quidem ratione a Deo omnipotente, qui præstet omnibus, Patre, perficitur per Filium, qui etiam propterea est servator omnium, inquit Apostolus, maxime autem fidelium. » Quomodo autem omnis illa utilitas, seu bona actio a Deo Patre per Filium perficitur, nisi interior et divina illius gratia, sine qua homo nihil boni et ad æternam salutem conducens facere unquam potest?

Plura si adhuc desideres, ea, quæso, diligenter attende, quæ ab eo alibi scriptis tradita sunt¹⁰⁰: « Clarum est, aiebat, quod bonam ipsum naturam et sanctum institulum honorans, iis qui bene vivere constituerunt, vires inspirat ad reliquam salutem, alias quidem solum adhortans, aliis vero, qui ex se digni evaserunt, opem ferens.... Quemadmodum autem medicus præbet sanitatem iis qui open ei ferunt ad sanitatem, ita etiam Deus æternam salutem eis qui open illi ferunt, et cum eo cooperantur ad cognitionem et ad bonas actiones. » At observes velim horum Clementis verborum: « Qui ex se digni evaserunt, » eum non esse sensi, iis a Deo open ferri, qui « ex se, » seu ex solis naturæ sua viribus, sed qui « ex se, » cum divina gratia, ut dictum est, agentes, et bona opera efficientes « digni evaserunt. » Ibi enim Clemens de « gnostico, » seu perfecio Christiano loquitur, qui non solum justus est habitualiter, ut aiunt, justitia, sed qui etiam maximos in Christiana virtute fecit progressus. Quapropter ibidem adjectit¹⁰¹: « Hunc quoque Deus adjuvat propinquiore honora curatione. » Aperte igitur docet Clemens¹⁰² homines ut bene agant a Deo adjuvari non solum adhortacionibus, seu externa aliqua, verum etiam interiora gratia, open illis ferendo, ita tamen ut cum illo, tanquam ægroti cum medico, συνεργοῦσι πρὸς γνῶστον τε καὶ εὐπατρίαν, « cooperentur ad cognitionem et bonas actiones. »

Denique paulo ante dixerat eumdem « gnosticum, » etiam si ad summum concenterit cognitionis apicem, a Deo tamen postulare, ut contemplatio augeatur, et in virtute et justitia semper maneat et perseveret: « Qui autem ad summum iam pervenit cognitionis gradum, precatur ut contemplatio augeatur et permancat; sicut qui est homo vulgaris, ut sit perpetuo sanus. Jam vero petet etiam ut a virtute nunquam excidat, maxime adjuvans et dans operam, ut perpetuo maneat ejusmodi, ut non possit excidere. » Qui autem dicit contemplationis incrementa ac ultimam in bono et virtute perseverantiam a Deo peti et flagitari, is certe hoc non in sua potestate situm, sed merum Dei donum et gratiam esse existimat.

ARTICULUS II.

De libero hominis arbitrio, et utrum Clemens ei plus aquo tribuerit.

Vidimus hactenus quam plene constanterque Clemens, iis etiam qui ipsi minime favent ultra fatentibus, summam gratiæ Christi necessitatem docuerit, palamque professus fuerit. Verum illi ipsi parum æqui orthodoxæ antiquorum scriptorum et patrum doctrinæ estimatores eumdem Clementem

A nostrum sibi semper non constitisse, et libero hominis arbitrio plus quam par erat tribuisse, aliquid adeo illum divinæ gratiæ necessitatem aliquando minusse, ac e medio tantum nou sustulisse audacter accusant. Utrum autem iusta vel injusta sit haec accusatio, nunc investigandum est.

In quo itaque situm sit liberum hominis arbitrium, seu hominis libertas, sic Clemens definit¹⁰³: « Id est in nostra potestate, cuius ex aequo sumus domini, cum eo quod ei adversatur, ut philosophari, vel non; et credere, et non credere. Per hoc ergo, quod sumus æque participes utrinque eorum, quæ inter se adversantur, invenitur fieri posse id quod est in nostra potestate. Quinetiam præcepta ejusmodi a nobis possunt fieri, et non fieri, que consentaneum est ut consequatur laus et vita pietatis; et qui rursus puniuntur propter ea, quæ ab ipsis admissa sunt peccata, propter ipsa sola puniuntur. » Ibi certe hominis libertatem in eo positam esse dicit, ut possit aliquid facere vel non facere, et ut ipse Clemens loquitur, credere aut non credere, ac philosophari aut non philosophari. Quod quidem illud ipsum est, quod scholastici nostri libertatem contradictionis appellant.

Quid sit etiam voluntarium, ipse quoque sic enarrat¹⁰⁴: « Voluntarium est, vel quod est ex appetitione. » 179 vel quod ex instituto ac electione, vel quod ex cogitatione: « τὸ δὲ ἐξουσίον ή τὸ κατ’ ὅρην ἔστι, ή τὸ κατὰ προάπειτον, ή τὸ κατὰ διάνοιαν. » At Clemens his verbis potius unde et cur aliquid sit voluntarium explicat, quauam accuratam voluntarii definitionem exhibet.

In hac autem humanæ libertatis, seu liberi arbitrii ac voluntarii explicazione, nihil plane est aut non sanum aut non orthodoxum. Quid igitur in his exponentibus Clemens peccavit? Nihil certe. Quamobrem diligenter expendas velim, ubi morosi illi homines eum statos verae doctrinæ limites prægressum esse criminantur. Nobis autem obiectum tribus in locis aliquid humani liberi arbitrii viribus plus æquo ab ipso concedi et attribui. Primus petitur ex illius ad gentes Admonitione, ubi post hoc Christi verba: « Vestrum est regnum celorum, » continuo Clemens subnecit¹⁰⁵: « Vestrum est, si velitis, liberam animi voluntatem ad Deum dirigendo; si tantum velitis, inquit, credere, et compendiuni sequi prædicationis. » Secundus in libro secundo Stromatum ita legitur¹⁰⁶: « Nos autem qui libera et absoluta potestate eligere et vitare a Domino datum esse hominibus a Scripturis accepimus. » Tertius denique ex his ejusdem libri verbis decerpitus ab eis fuit¹⁰⁷: « Defectio, et recessus, et inobedientia sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca judicatur etiam quæ sunt voluntaria. »

Sed quid, anabo te, his tribus in locis occurrit, quod verae et catholicae de libero hominis arbitrio doctrinæ statutisque de illo decretis et sanctiōibus D non sit plane consentaneum? Nunquid Clemens noster ibi ullo prorsus modo nos absque divina Servatoris gratia vel minimū quid recte et Christiane credere, aut pie et sancte velle vel agere, dixit aut asservit? Minime quidem. Et vero tantum abest ut id dixerit, aut etiam cogitaverit, quin potius aperi, ut vidimus, Christianam fidem esse Dei donum prædicet. Quid vero, quod ille, ut etiam a nobis observatum est, disertissimis verbis asseverat librum, quod in nobis est, arbitrium, non absque eximia Dei gratia ad boni venire agutionem, et ad ea quæ supererminent extollit? Quid denique, quod non minus perspicue docet, quemadmodum aduolamus, « universum » non esse in nostra potestate, quandoquidem Dei gratia servamus?

Plures sane alii in Clementis Stromatis aliis-

⁹⁹ Strom. I. vi, p. 695. ¹⁰⁰ I. vii, p. 727. ¹⁰¹ ibid. ¹⁰² ibid., p. 726. ¹⁰³ Strom. I. iv, p. 530. ¹⁰⁴ I. ii, p. 587. ¹⁰⁵ Admon. ad gent., p. 62. ¹⁰⁶ Strom. I. ii, p. 363. ¹⁰⁷ ibid., p. 586.

que ejus scriptis loci occurrunt, ubi eodem penitus modo de humana libertate loquitur et disputat. Verum quia eadem omnino est ubique illius doctrina, his describendis tempus frustra terendum esse non duximus. Quapropter hoc animadversione haud prorsus indignum illius effatum tantummodo representabimus⁹: « Malo (scilicet homini) bonum est maximum id, quod non est in sua potes ate. » Ceterum quam recte Clemens inobedientiam et quodlibet aliud peccatum in nostra potestate positum esse dixerit, et quam orthodoxa sit ejus de peccatis sententia, jam attente expendendum a nobis est.

ARTICULUS III.

Quid sit peccatum, et in quo consistat; de peccatis voluntariis et involuntariis; quomodo peccatum, infortunium et scelus inter se differant; que sunt peccatorum principia et remedia; quod discrimen inter peccatum et vitium, ac de duplice alio peccatorum genere.

Quid sit peccatum his Clemens verbis plane et perspicie exponit¹⁰: « Peccare certe inter actiones ponitur, non inter substantias: ἀμάρτανετε ἐπεργέται κατά, οὐκ οὐσία. Quamobrem nec Dei est opus. Dei autem inimici dicti sunt peccatores, qui sunt inimici mandatorum, quibus non obediunt, sicut amici qui audiunt; hi quidem propter conjunctionem, illi vero propter alienationem ex libero animi arbitrio profectam appellantur. Nihil enim sunt inimicitiae, neque peccatum absque inimico et peccatore. »

His Clemens verbis haud prorsus imperfectam nobis exhibet peccati notionem. Primo siquidem pronuntiat peccatum « poni inter actiones, » quo quidem nomine se de actuali, ut aiunt, peccato loqui significat.

Deinde autem hoc ipso « actionis » vocabulo, non solum id quod facio et verbo exterioris efficitur, sed ipsas cogitationes malas et prava desideria intelligit. Nam, ut plura faciemus, quibus asserit concupiscendo peccari, illud duntaxat proferemus ab eo pronuntiatum¹¹: « Dominus scrutatur corda et renes, et judicatur is, qui respexit ad concupiscentiam. Quare etiam dicit: Ne concupiscas. » Ad hanc vero ipsem Clemens ostendit « triplex illud peccati genus, nimirum verbo, facto et cogitatione luculentem a Moysi declarari.

Tertio aperte tradit peccatum non esse substantiam, hoc est ipsam malitiam, vel, ut scholasticorum more loquamur, id quo peccatum formaliter constituitur, nihil omnino esse physici. Et vero malitia, seu formale peccatum, ut ipse innuit, est defectus et quendam a Dei lege et a mandatis alienatio. Quam sane ob causam peccatores ibi ab ipsorum mandatorum Dei inimici appellantur.

Denique palam ille facit peccatum ex libero animi arbitrio seu liberae hominis electione proficiens. Quapropter alio in libro hac ab ipso scripta legimus¹²: Άντειχα δὲ μὲν κακὸς φύσει, ἀμαρτητικὸς διὰ κακῶν γενόμενος, φαῦλος καθέστηκεν, ἔχων τὴν εἰλετο. Ἀμαρτητικὸς δὲ ὁν, καὶ κατὰ πράξεις διαμαρτάνει. Quae quidem Hervetus sic Latina fecit: « Jam qui est natura quidem malus, cum propter vitium factus sit peccator, redditus est improbus, id habens quod elegit. » Verum præterquam quod totum hunc locum Latine non reddidit, ille certe Græcam vocem κακὸς φύσει non satis clare et distincte his Latinis verbis « natura malus » interpretatus esse videtur. Vox autem φύσις cum Latine non solum naturam, sed etiam indolem et naturalem propensionem significet, idcirco totus hic Clementis locus sic verti potest: « Jam vero is, qui

A sola indole et propensione naturali est malus, propter malitiam faciens peccator, ipse improbus redditus est, id habens quod elegit. Peccator autem per actiones peccat. » At Clemens his sane verbis hominem libera sua electione et voluntate peccare non obscure declaravit.

Vixne tamen brevius aliquid et expressius proferri? In promptu illud est: « Peccatum, inquit ille¹³, est voluntaria injustitia. Injustitia autem est vitium voluntarium. »

180 Cave tamen ne credideris nullum omnino nisi voluntarium peccatum a Clemente agnoscere. Ipse enimvero involuntaria plura esse proficitur, quæ quidem etiamsi non omnia, ex iis nihilominus quadam jure merito pœnis digna esse contendit. Nos enim monet homicidium et seminis prosluvium Mosaica quidem lege puniri. Addit vero¹⁴ quoddam adhuc involuntarium esse peccatum, quod simili ac voluntarium pœna multahatur. Quodnam vero illud sit, ex ipso disce¹⁵: « Quanquam ille quoque punietur, tanquam propter voluntarium, si quis animi perturbationem traduxerit ad veritatem. Revera enim est puniendus is qui est verbi genitalis incontinentis, quod ipsum quoque est animi affectio aliena a ratione, qua prope accedit ad futilem loquacitatem. Fidelis eligit res celare spiritu. » Fatur Hervetus se non intelligere quomodo dici possit hominem, « tanquam propter voluntarium, aliquod peccatum, esse pœnis afficiendum, » qui animi perturbationem traduxerit ad veritatem. » Suspiciatur autem Clementem ibi de illo homine sermonem facere, qui aliqua animi perturbatione correptus, sacra nostra mysteria, nempe eucharistiam, paganus omnino occulandam, temere divulgar. Sed veremur ne hæc docti viri conjectura multis non probetur. Quod quidem ut facilius percipi possit, describenda sunt Græca Clementis nostri verba: Καὶ τοι κάκεινος ὡς ἐπὶ ἔκουσιν κολασθῆσθαι, εἰ τις μεταγάγει τὸ πάθος ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Τῷ δὲ γέρῳ κολαστέος δὲ ἀκρατῆς τοῦ γονίμου λόγου· δὲ καὶ αὐτὸς πάθος ἐστὶ ψυχῆς ἀλογον, ἐγγὺς ἀδολεσχίας Ιον. Πιστὸς δὲ ἥρηται πνοῇ χρύπτειν πράγματα. Tota autem huiusce loci difficultas in his versatur verbis: « ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν et γονίμου λόγου. At Hervetus priora male reddidisse videtur, « traduxerit ad veritatem, » ex quibus vix ullus sensus elici queat. Quamobrem inelius forsitan reddi possunt, « traduxerit contra veritatem. » Quid autem aliis verbis γονίμου λόγου sibi Clemens velit, dictu sane difficilis est. Quamvis enim ea proprie et ad verbum idem Græce sonent ac Latine « genitalis verbi, » quid tamen hæc significant, explicatu non magis promptum est et expeditum. Ad illius porro explicationem observa, quæso, verbum γονίμος a Clemente prius usurpari, ubi ait: Συνεργεῖ δὲν καὶ τῇ (seu potius γῇ, uti ab aliis animadversum) γονίμος ὑπάρχοντα πρὸς τὴν τῶν σπερμάτων καταβολὴν. Quod sic Latinus interpres vertit¹⁶: « Aduxit itaque terra fertilis ad seminum dejectionem. » Nec male quidem. Verbum enim γονίμος idem non solum ac « genitalis, » sed etiam atque « secundus, » Latine sonat. Ex quibus hic verborum Clementis sensus colligi poterit: Is quoque « tanquam propter voluntarium punietur, qui animi perturbationem contra veritatem traduxerit. Revera enim est puniendus, qui est verbi genitalis, seu secundi, incontinentis, » hoc est qui secundum verbum intra veritatis limites non continet. « Quod ipsum quoque est animi affectio, qua prope accedit ad futilem loquacitatem. Fidelis autem eligit res celare spiritu, » nimirum ne nimia loquacitate cancellos veritatis prætergrediatur.

Si quis tamen cum Herveto propter hæc poste-

⁹ I. ii. p. 403. ¹⁰ Strom. I. iv. p. 511. ¹¹ I. ii. p. 387. ¹² ibid., p. 390. ¹³ Strom. I. vi. p. 663. ¹⁴ Strom. I. ii. p. 388. ¹⁵ ibid., p. 387. ¹⁶ ibid. ¹⁷ I. ii. p. 370.

riora verba Clementem de sacris nostris mysteriis, pagano homini non palescendi, loqui pertinacius contendat, illius certe opinioni non admodum refragabimur, modo tamen ille non magis de eucharistia quam de alio quilibet religionis nostræ mysterio Clementem intelligendum esse concederit. Ex utraque enimvero explicatione, id quod ad rem nostram facit, æque omnino conficitur, a Clemente aliquod agnosci peccatum, quod, licet involuntarium sit, justo tamen suppicio vindicatur. Illud quippe tametsi, cum admittitur, propter animi perturbationem sit involuntarium, quia nihilominus voluntaria fuit hæc animi perturbatio, idcirco illud peccatum primitus et in sua causa reapse voluntarium fuit.

In horum porro firmamentum illud haud absurde adduci potest, quod Clemens ibidem dixit¹: « Inter se prope sita (esse, et distingui) peccatum, infortunium, scelus, seu injuste factum, ἀδικηματα. » Nam quid unumquodque eorum sit, ita ille explicat: « Peccatum est, verbi gratia, luxuriose et intemperante vivere. Infortunium autem tanquam inimicum inscienter occidere. Scelus est sepulcrorum effusio aut sacrilegium. »

Præterea Clemens alibi docet duo esse peccatorum principia, ignorantiam et infirmitatem, quarum priore sit, ut bene de iis quæ agenda sunt non judicetur; posteriore autem, ut ea de quibus recte judicatur non siant. « Sunt duo, inquit², cuiusvis peccati principia, ignoratio et imbecillitas. Est autem utrumque in nostra potestate, cum nec velimus discere, nec cupiditatem continere. Ex his autem unum quidem est, per quod non recte judicant; alterum vero, per quod non possunt exequi quæ recte sunt judicata. »

Ibi autem animadvertis velim, quomodo Clemens dical utrumque peccatum et ignorantiae et infirmitatis in nostra esse potestate, et vere voluntarium, atque adeo jure merito puniri.

Ulriusque remedium ibidem assignat, et ignorantiae quidem cognitionem evidentemque ex Scripturis demonstrationem; infirmitatis vero κατὰ λόγον exercitationem, quæ a fide et timore, παιδαγωγεῖν instituitur et docetur. Alio autem in libro¹⁰ his duobus alia adhuc addidit remedia: « Eleemosynis, inquit, et fide purgantur peccata; timore autem Domini quilibet a malo declinat. » Sed de fide et timore, et aliis peccatorum remediis postea disputabimus.

Juvat interim cum codem Clemente nostro animadvertere peccatum, etsi a vitio, xxvii, profluat, ab illo tamen sicut ab effectu distingui. Κακία πέν, ita ille loquitur¹¹, δι' ἀγνοιας, οὐ μὴ ἀγνοια οὐδὲ γάρ τὰ πάθη, οὔτε τὰ ἀμαρτήματα κακία, καὶ τοῦτο κακίας φέρομεν. « Vitium quidem est propter ignorantem, non tamen ignorantia; neque enim affectus, neque peccata sunt vitia, etsi procedant a vita¹². »

Denique vitium a Clemente nostro dicitur usu et consuetudine propemodum ingenerari¹³, ac « gnosticum » seu perfectum Christianum probe scire « solum vitium esse inimicum, et exitium afferre iis qui proficiunt ad cognitionem. »

ARTICULUS IV.

De peccato originali, ubi obiter de Adami peccato.

181 Quam recte Clemens de singulorum hominum peccatis sentit et disputat, tam parum accurate de originali peccato, omnibus hominibus communis, sensisse insimulatur. Quinimo non desunt adhuc quidam hujuscetextus scriptores, qui illum ejusdem originalis peccati vim minime intellexisse accusent. Utrum autem jure vel injuria hæc erroris macula ipsi incurratur, jam ad explorandum nobis

¹ I. n. p. 387. ² I. vii. p. 761. ¹⁰ I. n. p. 391. ¹¹ I. vn. p. 758. ¹² Ibid., p. 709. ¹³ Ibid., p. 237.
¹⁴ Strom. I. iv. p. 468. ¹⁵ Psal. L. 7. ¹⁶ Mich. vi. 7. ¹⁷ Jer. xx. 14. ¹⁸ Psal. L. 6. ¹⁹ Esdr. I. iv. c. 5, v. 35.

A pro officio incumbit. Aliunt itaque illum de originali peccato aut non satis apte et convenienter loqui, aut de eo non omnino persuasum scripsisse¹⁴: « Dicant ergo nobis ubi fornicatus est infans natus? vel quomodo sub Adæ cecidit execrationem, qui nihil est operatus? Restat ergo eis, ut videtur, ως ξονεψ, consequenter ut dicant malam esse generationem, non solum eam quæ est corporis, sed etiam quæ est animæ, propter quam etiam corpus. Et quando dixit David¹⁵: « In peccatis concepius sum et in iniquitatibus concepit me mater mea, » dicit prophetice quidem matrem Evam, sed Eva fuit mater viventium; etsi in peccatis fuit conceptus, sed non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum. Si autem quicunque etiam a peccato ad fidem convertitur, a peccatoris consuetudine tanquam a matre convertitur ad vitam, feret mihi testimonium unus ex duodecim prophetis, qui dixit: « Videam primogenita pro impietate, fructum ventris mei pro peccatis animæ meæ¹⁶. » Non accusat eum, qui dixit: « Crescite et multiplicamini: sed primas impulsiones et motus ex generatione, per quos Deum non cognoscimus, dicit impietas. Si quis autem ea ratione dicit malam generationem, illa etiam ratione dicat bonam, quatenus in ipso veritate cognoscimus. » Ex hoc Clementis loco, quem, ne quid dissimulasse videamus, integrum representavimus, quidam arguunt eruditissimum illum virum aut labem peccati originalis plane negavisse, aut saliem ad illam, ubi maxime operat, nequaquam animadvertisse, nullamque illius fecisse mentionem. Nonne enim, inquit, puerum recens natum ab illa penitus eximit, cum ait: « Dicant ergo nobis, ubi fornicatus est infans natus? vel quomodo sub Adæ cecidit execrationem, qui nihil est operatus? » Putabat igitur Clemens sub execrationem Adæ cedisse neminem, nisi postquam aliquid, videlicet mali, operatus est. Quid vero, quod Jeremiæ verba¹⁷: « Execranda dies, in qua natus sum; » et Davidis¹⁸: « In peccatis conceptus sum, » mirabili plane sensu interpretari videtur; ita ut in peccatis concipi, non sit concepi in parentum peccato, quod in liberos transfundatur, sed in ipsis hominum peccantium factis et actibus. Atque hanc non modo heterodoxi, sed quidam etiam catholici homines contendunt esse veram quidem, sed minus orthodoxam Clementis nostri de peccati originalis labe opinionem. Eorum porro rationes et argumenta ita sincere et candidè a nobis proposita sunt, ut eorum viribus aliquid potius additum, quam quidquam plane subtractum fuerit.

At priusquam quid in iis veri sit aut falsi demonstremus, atque ut auctoris nostri mens et sensus facilius intelligi possit, sedulo animadvertemus est illum ibi disputare contra quosdam hereticos, atque in primis Cassianum, qui et nuptias diaboli inventum, et generationem, sive quemlibet viri cum femina concubitum malum, nefarium et sceleratum esse impie prædicabant. Hi autem in pessimis erroris sui defensionem tribus illis Jeremiæ, Jobi et Davidis testimoniosis abutentes, quartum addebat, ex his quarti libri Esdræ decerpsum verbis¹⁹: « Cur enim non fuit uterus matris meæ seculorum, ne vidarem afflictionem Jacob et laborem generis Israel? » Quamobrem Clemens, ut ex iisdem Scripturis intortum ab eis telum retundat, sic contra ipsos argumentatur: « Dicant ergo nobis ubi fornicatus est infans natus? vel quomodo sub Adæ execrationem cecidit, qui nihil est operatus? Restat ergo eis, ut videtur, consequens ut dicant malam esse generationem, non solum eam quæ est corporis, sed etiam quæ est animæ. » Qua quidem argumentatione manifestum ipse facit his ratibus et Scripturaræ testimoniis, quibus heretici pro-

baro volebant generationem corporis malam esse, illisdem quoque confici et probari, quod iidem illi recte et constanter negabant, malam et vitiosam esse animae generationem. Tantum autem abest, ut Cassianus, ejusque, contra quos Clemens disputat¹⁹, sectatores depravataam animae generationem cederent, quin potius illo ipsi, ut alibi ostendimus, contendebant substantiam animarum esse Dei naturam. Quis autem sanæ mentis homo insicias ire voluerit hoc unicum ad hominem, ut aiunt, argumentum, ad absurdam hereticorum illorum de mala corporis generatione opinionem penitus revertendam potuisse Clementi nostro sufficere?

Quanvis ergo ille de peccato originali nihil ibi prorsus dixisset, ex ejus tamen silentio concludi nequit ab eo aut minime agnitam, aut negatam illius originalis peccati labem. Quid enim, amabo te, si doctissimus ille vir persuasum habuit ad refellendos hosce hereticos nihil sibi opus esse, ut ad originalis peccati expositionem confugeret? Quid vero, si hereticos interrogando, eos ad publicam peccati originalis confessionem etiam invitatos cogere voluerit?

Urgebis tamen Jeremie verba ab ipso non de peccato originali, sed de populi peccatis et inobedientia explicari. Jeremias quippe, inquit auctor noster, ea protulit: « Non absolute exseerandam dicens generationem, sed populi peccata ægre se-rens, et inobedientiam. » Verum nunquid Clemens dixit hanc solam esse objectorum sibi ab hereticis verborum interpretationem, nec ullam aliam aequem veram a quoquam afferri posse? Hanc itaque, alia minime excepta, attulit; quia sola ad destruendum hereticorum errorem plane sufficiebat.

Ad objecta autem ab hereticis hæc Davidis verba: « In peccatis conceptus sum, » cum respondet: « Et si in peccatis fuit conceptus, sed non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum; » nunquid jure merito argui potest nullum prorsus peccati originalis fecisse mentionem? Ibi enim ille unum pro sua, seu potius catholicæ Ecclesiæ sententia; alterum contra impium Cassiani aliorumque hereticorum commentum pronuntiavit. Et pro sua quidem orthodoxaque sententia dixit: « Kαὶ ἐτὸν ἀμαρτίας συνελήφθη, καὶ εἰ σὲν in peccatis fuit conceptus. » Contra hereticos vero: « Αλλὰ οὐδὲ τὸν ἀμαρτίαν αὐτὸς, καὶ sed non ipse in peccato, neque vero ipse peccatum. » Quibus profecto verbis Clemens noster haud obscure declarat, **182** etiam David, ut catholica docet Ecclesia, in peccatis, id est originali peccato, conceptus fuerit; non inde tamen ab hereticis posse inferri illum in peccato, vel potius peccatum fuisse, eo nimis sensu, quo illi stulte omnino garriebant vitiosam et corruptam esse Davidis, ceterorumque hominum generationem, ejusque auctorem non Deum esse, sed diabolum.

Denique non minus attenta consideratione dignum videtur Clementis ad Michælae verba responsum. Clamabant etenim heretici illum in prophetice sue libro scrisse: « Videam primogenita pro impietate fructum ventris mei pro peccatis animæ meæ. » Sed ad hæc, quemadmodum ad superiora Davidis verba, Clemens duo reponit. Primo quidem Michæas, ut ipse net Clemens loquitur: « Non accusat eum, qui dixit: Crescite et multiplicamini, » hoc est, divinus ille propheta Deum non accusat, qui cum dixerit: « Crescite et multiplicamini, » non malam sicut Cassianus ejusque sautores, sed bonam generationem esse aperte significavit. Secundo Michæas, et ita quidem auctor noster prosequitur: « Primas impulsiones et motus ex generatione, per quos Deum non cognoscimus, dicit impietas: » Ταῦτα πρώτας τι γενέσεως ὄρμας, καθ' ἡς θεὸν οὐ γνῶσκομεν, ἀσεβεῖς λέγεται. Quomodo autem ex Michælae verbis colligere Clemens potuit ipsum dixisse primas ex ipsa,

A quam malam non esse contendit, generatione impulsiones et motus esse revera impietas, nisi persuasum ipse omnino habuerit hominem nasci originali coquinatum peccato, ex quo tanquam ex fonte et prima origine exoriantur illi pravi motus, perversaque impulsiones, « per quas Deum non cognoscimus? »

Ne tamen adhuc instarent heretici, atque frustra putarent se inde posse concludere malam omnino a diabolo esse hominis generationem, eapropter Clemens addidit eam eatenus esse bonam, quatenus per ipsam Deum cognoscimus. Nisi enim nati essemus, Deum utique nunquam potuissemus cognoscere.

Vides igitur quomodo Clemens pravum hereticorum de mala hominis generatione errorem destruendo, et varias eorum rationes ex sacra Scriptura petitam diluendo, de originalis peccati labore pravisque illius effectibus penitus non tacuerit, multoque minus illud fuerit insciatus. Denique tametsi illud omnino tacitus ibi pretermisset, quia etiam sine illius commemoratione omnes hereticorum cavillationes solvere et evertire facillime poterat, ex ejus utique silentio, quantumvis altissimo, confici nunquam poterit negatum ab ipso fuisse peccatum originale, aut non agnatum ejus labem et maculam.

Contra tamen insurget fortasse aliquis, nobisquo objicit Clementem nostrum putasse sanctorum saltem hominum filios nasci originalis peccati penitus immunes: « Eorum siquidem, inquit ille²⁰ qui sunt sanctificati, sanctum quoque, ut puto, semen est. » Sed verus horum verborum sensus ut percipiatur, totus locus describendus est: « Sceleratum, ait Clemens, dicentes isti esse coitum, qui ipsi quoque ut considererent, ex coitu accepere, quomodo non fuerint scelerati? Eorum autem qui sunt sanctificati, sanctum quoque, ut puto, semen est. Ac nobis quidem debet esse sanctificatus non solum spiritus, sed et mores, et vita, et corpus. Nam quantum ratione dicit Paulus apostolus esse sanctificatum mulierem a viro, aut virum a muliere? » Eosdem ibi Clemens ac superius exigit hereticos, qui εὐνοεῖσθαι, coitum, sive quemlibet viri cum muliere concubitum, scelus et flagitium esse somnabunt. Ridiculum autem illud opinionis commentum ideo nunc confutat Clemens, quia ipsius illius sautores sceleratos se esse fatebantur. Præterea « sanctificatorum, » pergit Clemens, « sanctum, ut puto, semen est, » non ea quidem sanctitate, qua sine baptismino possit quis aut æternam felicitatem adipisci, aut remissionem accipere peccatorum: sed tali sanctitate, quali Apostolus scribit virum aut mulierem infidelem a fidei « sanctificari. » Quamobrem Tertullianus ad Clementis nostri menteum satis appositus dixit²¹: « Apostolus ex sanctificato alterutro sexu sanatos procreari ait tam ex seminis prærogativa, quam ex institutionis disciplina. Ceterum, inquit, immundi nascerentur, quasi designatos tamen sanctitati, ac per hoc etiam saluti, intelligi volens fideliū filios; ut hujus spei pignore matrimoniis, quæ retinenda censuerat, patrocinaretur. Alioquin meminerat Dominicæ definitionis: Nisi quis nascetur ex aqua et spiritu, non ibit in regnum Dei, id est non erit sanctus. » Sed de his plura Augustinus lib. II *De peccat. mer. et remissa.*, cap. 26, pag. 62, et lib. III, c. 12, p. 82, et alibi; nec non et Hier. epist. 153 ad Paulin., ubi et hunc Tertulliani locum laudasse videtur, quanvis errore aliquo, vel memoriarum lapsu liber *De monogamia* in ejus textu citatus legatur.

Sed agendum, jamque videamus quomodo Clemens noster alius in libris ipsum originale peccatum re ipsa agnoverit²². Eorumdem igitur, quos supra notavimus, hereticorum, nuptias in odium Creatoris condemnantium, ubi objecta diluit, peccatum esse animæ mortem demonstrat. Sed quo, putas, argu-

¹⁹ lib. II Appar., c. 7, art. 3; et sup. hoc lib. c. 13, art. 3. ²⁰ Strom. I. III, p. 465. ²¹ Tertul. De anima, c. 59. ²² Strom. I. III, p. 453.

mento utitur? His ipsissimis Apostoli verbis¹⁸: « Et ideo qnemadmodum per unum hominem peccatum ingressum est in mundum, per peccatum quoque mors ad omnes homines pervasit, ἐφ' ὃ πάντες θμαρτούν, in quo omnes peccaverunt. »

Quo autem modo omnes in Adamo peccaverint, sic ipse postea haud obscure explicare videtur, ubi hanc cur Filius Dei homo factus sit, reddit rationem: « Certum est, inquit¹⁹, Dominum quoque venisse ad eos qui sensibus seu cogitationibus aberraverant, ad nos, inquam, venit Servator; quae quidem ex nostra in præceptis inobedientia corrumpita sunt, dum nimis avide voluptam persequemur, cum forsitan protoplastus noster tempus prævenisset, et non in tempore matrimonii gratiam appetisset et aberrasset. » Eἰς τὸν πεπλανημένους τὰ νοήματα, εἰς ἡμᾶς, δὲ Σωτὴρ ἀφίκετο· & δὴ ἐξ τῆς κατὰ τὰς ἑντολὰς παραχοῖς ἐφθάρη, φιλοδοσούντων ἡμῶν, τάχα του πρόλαβόντος ἡμῶν τὸν καιρὸν τοῦ πωρωπλάστου, καὶ πρὸ ὥρας τῆς τοῦ γάμου χάριτος δρεχθέντος καὶ διαμαρτόντος. Dicit itaque Clemens nos inobedientia aberravisse et peccavisse, nimis avide voluptam tum persequendo, cum ante statum tempus et horam protoplastus noster gratiam matrimonii appetisset, atque idcirco aberrasset.

Advertendum porro est Clementem ibi consulto adiudicasse τάχα πον, hoc est « forsitan, » qua quidem voce utrum revera hoc sit Adæ peccatum, quo conjugi, et cum Eva conjugé sua statutum concubitus tempus præverterit, non omnino certum se esse constet. Et sane hanc opinionem quibusdam tantum, iisque, ut videtur, hæreticis attribuit. Qua quidem nec reflecta nec adinissa, manifestum utique facit ex ea ab iisdem hæreticis concludi non posse malam esse generationem: « Et si, inquit²⁰, cum ex brutis animalibus insidiosi consilii rationem cepisset 183 serpens et persuasisset, dicat Adam assensum esse cum Eva conjunctioni, nempe quod hac natura alias usi non essent protoplasti, ut non nulli existimant; rursus maledictis incessit creatio, ut quæ rationis expertium animalium natura homines fecerit imbecilliores, quorum exempla consecuti sunt, qui a Deo primi formati fuere. Sin autem natura quidem eos, sicut bruta, deduxit ad illorum procreationem: moti autem sunt citius quam oportuit, fraude inducti, cum adhuc essent juvenes, justum quidem est Dei judicium in eos, qui non exspectarunt voluntatem; saucta autem generatio, per quam consistit mundus, » etc. Quidquid porro hac de sententia Clemens statusse dicatur, non obscurum sane est eum fateri nos in Adamo peccavisse, atque idcirco originali peccato esse inquinatos.

Quod quidem inde adhuc, nec prorsus immerito stabiliri potest, quod alibi ab ipso scriptum legimus²¹: Quemadmodum Deus « est pater omnium per creationem sic nos rursus conversos vult effici ut pueros, eum qui vere Pater est agnoscentes: ut qui sinus regenerati per aquam, » nimirum baptismatis. At quomodo fieri potest illa omnium per baptismum aquam regeneratio, nisi ex morte quæ originali peccato allata est?

Verum, inquiet aliquis, non Clemens originis pec-

catum negare videtur, quando sic disputat²²: Job autem justus: Ipse, inquit, nudus egressus sum ex utero matris meæ, et nudus illuc revertar; non nudus a possessionibus, hoc enim est et parvum et commune, sed ut justus recedit nudus a vitio et peccato, et ab informi simulacro, quod eos consequitur qui injuste vixerunt. Hoc enim suit, quod dictum est: Nisi conversi effecti fueritis ut pueri, mundi quidem carne, sancti vero anima, per absentiamenta a malis operibus, ostendens quod nos tales esse vult, quales etiam genuit ex matrice aquæ. Verum quid, quæso, ibi contra sinceram de originis peccato doctrinam? Clemens etenim postquam de perfecta peccatorum in « gnostico » purgatione disseruit, ex citato Jobi testimonio docet eum a vitio et peccato præsertim idolatriæ vacuum ei mundum ex hoc mundo egredi debere, ut in requiem et æternam felicitatem septimo et octavo numero designatam ingrediatur.

Recte quidem, inquit. Atqui Clemens dicit hominem ex utero matris suæ ita exire, sicut ex hoc mundo vitii et peccati expers et immunis exire debet. Nullam ergo agnovit peccati originalis labem.

Sed animum, obsecro, advertas Clementem ibidem ex Christi colligere verbis ipsum veile ut nos ex hoc mundo excuntes, simus re ipsa tales, « quales etiam genuit ex matrice aquæ, » oīou; καὶ γεγνη-
xev ἐκ μήτρας ὑδατος, sacri scilicet aqua baptismatis, quia omnes plane quorundam peccatorum sordes eliduntur. Quid igitur his verbis auctor noster aliud innuit, nisi nos ex solis sacri baptismi undis, non autem ex matris et genitricis nostræ alvo prorsus et peccato vacuos prodire?

Nos quidem non fugit Nicetam Heraclæ metropolitam in sua Græcorum Patrum in hunc Jobi librum catena hunc in modum retulisse Clementis nostri verba²³: « Nudus a vitio et peccato, quasi ex utero matris et terra initio formatus sum, nudus in eam revertar; non autem a possessionibus, hoc enim parvum et vulgare esset, sed a vitio et peccato, et a tenebrocoso idolo, quod eos excipit, qui injuste vixerunt. » Verum non omnino constat utrum ex Stromatum libris hæc Nicetas excerpterit. Plura siquidem continent ex eodem Clemente nostro subjungit, quæ quidem sicut unde hausta sint, plane incertum est, ita etiam isthæc ex hisce libris sumpta non fuisse haud immerito colligi potest. Quia tamen quadam ex his quæ retulimus, in supra citato a nobis libro ad verbum, nonnullis tamen interpositis et detruncatis, occurunt, demus alia etiam omnia in eo scripta fuisse. Sed quid inde, auabote, contra originis peccatum? Nihil prorsus. Terra enimvero, ex qua formati sumus, ea ipsa est ex qua Adamus a Deo factus est. Atqui Adamum ab omni vitio et peccato nudum et vacuum ex ea procreatum esse quis ambigat? Porro autem in his, quæ ex ipsismet Stromatum libris transcripsimus, Clemens nullam prorsus terræ mentionem facit, ac de sacra tantum loquitur baptismatis « aquæ matrice, » qua homo ab omni vitio et peccato liber et solutus generatur.

CAPUT VIII.

De mundi rerumque omnium creatione et præstantia.

ARTICULUS I.

Mundum totum simul, nullo interjecto temporis spatio, a Deo creatum; ac de his verbis: Quo die fecit Deus cœlum et terram.

De homine peccatore hactenus. De totius autem

¹⁸ Rom. v. 12. ¹⁹ Strom. l. iii. p. 466. ²⁰ ibid., p. 470. ²¹ ibid., p. 463. ²² Strom. L iv, q. 538.
²³ Caten. Græc. Patrum in Job, edita a Pet. Junio, p. 59.

mundi ac præsertim primi hominis creatione, illiusque cum corporis tum animæ dotibus, quid Clemens noster animadversione dignius tradidit, nunc expendamus. Primum igitur ille non solum aperte docet mundum et omnia, quæ ab initio totus ipse mundus complectebatur, simul quoque

Interjectio temporis intervallo, suisce a Deo condita et creata : verum etiam cur ea subcisis nihilominus temporibus creata dicantur, diserte sic explicat : « Quæ diversis, inquit²⁰, diebus fuerunt creationes, maxima acceptæ sunt consequentia ; utpote quod omnia, quæ facta sunt, quæ simul creata sunt cum cogitatione, honorem sint habitura ex eo quod antiquius, nec sit futura par eorum estimatio. Neque vox fuisse declaratus uniuscunque ortus, si acervatim et simul omnia fecisse dicta esset creatio. Oportebat enim aliquid primum quoque nominasse. Propterea ergo prima prophetice dicta sunt, ex quibus secunda, cum omnia simul potestate facta sint ex una essentia. Est enim una, ut opinor, Dei voluntas in una identitate. Quomodo autem in tempore facta fuerit creatio, si una cum his quæ sunt tempus quoque factum fuerit ? Vides quomodo ille non tantum asseverat, sed et probet cur omnia simul creata fuerint, quamvis in sacris Scripturæ libris legamus ea non simul, sed diverso tempore, variisque diebus condita.

Neque id Clemens semel dixisse contentus, idem paulo post repetit²¹ : « Ut ergo discamus mundum esse genitum, non in tempore autem facere Deum existinemus, subiuxxit prophetia²² : Illic est liber generationis, et eorum quæ sunt in ipsis, quando facta sunt, quo die fecit Deus coelum et terram. Illud enim : quando facta sunt, enuntiationem significat indistinctam et expertem temporis. Hoc autem : quo **184** die fecit Deus, hoc est in quo, et per quem fecit omnia, et sine quo factum est nihil, significat eam quæ per Filium fit operationem, quem dicit David : Hic est dies, quem fecit Dominus, exsultemus, et latemur in eo, hoc est per eam quæ per ipsum tradita est cognitionem, divinis fruatur epulis. Dies enim dictum est Verbum, quod occulta illuminat, et per quod in lucem et ad generationem accessit unaquaque creatura. » Aliam ibi Clemens profert rationem cur Deus mundum non in tempore, sed simul totum creaverit. Sed hæc ratio quodam Scripturæ divinæ testimonio firmatur, quod in sacro illius textu, non iisdem plane verbis ac in Clementis nostri contextu, fortassis librariorum incuria babetur. Sed de his Nibilii, si velis, notas consule.

Ad illius porro de mundo et omnibus quæ in illo erant, non in tempore, sed eodem instanti et simul a Deo creatis opinionem quod spectat, præsumi sequi videtur Philonem, cuius haec sunt verba²³ : « Tum igitur omnia simul sunt condita. In quo quidem universalis opificio nescesse erat servari ordinem, propter futuram generationem aliarum rerum ex aliis. » Et rursus alibi²⁴ : « Rusticæ, ait, simplicitas est putare sex diebus, aut utique certo tempore mundum conditum; quia totus mundus vicissitudo est dierum ac noctium, quam solis motus super terram sub terraque meantis necessario concilic. Sol autem pars cœli censemur; ut tandem sit tempus posterius mundo esse, quippe quod mundi est effectus. Nam cœli motus indicavit naturam temporis. » Philoni quoque subscripsit Origenes²⁵, atque etiam Athanasius²⁶, et alii quidam Ecclesiæ Patres. At in primis videndus est Augustinus libro *De Genesi ad litt.*

Contra vero longe plures mundum distinctis diebus, quemadmodum in Genesis libro narratur, factum esse existimant. Qua de sententia, jam fere omnium communis probata consensu, adeundi sunt theologi scholastici in lib. II *Sentent.*, dist. 12, et in D. Thom. I part., quæst. 74, art. 2; Petavius lib. I *De opific. mundi*, cap. 5, et sacrae Scripturæ in Genesim interpres.

A Denique Clemens hoc Genesios verbum « die, » quo Deus memoratur fecisse cœlum et terram, de Filio ejus intelligendum esse opinatur. Sed plerique Patres non illud, sed prima Genesios verba « in principio, » de eodem Dci Filio interpretati sunt. Videsis Origeneum, homil. I in Genes.; Eusebium, lib. VII *Præpar. evang.*, cap. 12; Ambrosium lib. I in Hexaem., cap. 4, § 45; Augustinum serm. I, de Script. et alibi; Cassianum, collat. VIII, cap. 7; Methodium, lib. *De creat.* apud Combeff.; Eucher. *Quæst. in Genes.*, Greg. Turon., lib. I *Histor.*, cap. 4; Zach. Christianum libro II *Consult.*, cap. 3, tom. X *Spicil. Dacher.*; Aponium, lib. VI in Cant.; Alcuinum, interrog. 26 in Genes. et lib. II *De fide S. Trinit.*, cap. 14; Rupert., libro VII *De divin. offic.*, cap. 5, et lib. II, cap. 45; Petr. Blesensem, lib. *Contr. perf. Jud.*, cap. 5; Brunonem Sig., in lib. IV *Sent.*, cap. 1, et alios a Petavio adhuc citatos lib. I *De opific.*, cap. 1, pag. 229, tom. III *Theolog. dogm.*

ARTICULUS II.

De angelorum creatione, atque eorum naturæ præstantia, et gratiæ ad perseverandum necessitate; alios alii esse superiores; de illorum erga homines officiis et munib; de angelis custodibus aliquæ prærariatoribus, et qua hi doctrina mulieres imbucent, ac de illis quid pagani scriptores tradiderint.

Mundum et omnia quæ in eo sunt, simul eodemque momento creata fuisse si Clemens creditit, cur ergo, inquires, hominem angelis « tempore et induimento » inferiorem esse asseverat ? Nonne his verbis indicat angelos ante hominem, creatos, ac proinde mundum non simul, sed diversis temporum intervallis a Deo procreatū ? Sed audi, quæso, quomodo Clemens noster de illis loquatur, nec magno forsitan labore illum sibi ipsi minime contradixisse intelliges. Nam hæc illius sunt verba²⁷ : « Et quidnam est, in quo differt homo a bestiis, et eo rursus Dei angeli sapientiores ? Et minuisti eum, inquit, paulo minus ab angelis. De Domino enim nou accipiunt Scripturam, quanquam ille quoque carnem ferebat, sed de eo qui est perfectus et gnoscitus, qui et tempore et induimento diminutus est ab angelis. » Quorundam itaque sententiam ibi Clemens refert, qui citata Psalmistæ verba non de Christo Domino, tametsi de eo intelligi possent, interpretantur, sed « de gnostico et perfecto Christiano, ἐπὶ τοῦ τελέτου, καὶ γνωστικοῦ, τῷ χρόνῳ καὶ ἐνδύματι ἐλαττουμένῳ πάρα τοὺς ἀγγέλους, qui tempore et induimento diminutus est ab angelis. » At quamvis Clemens huicce opinioni subscripsisset, quid inde, amabo te, contra illius de toto mundo simul condito opinionem ? Non enim ibi ille de qualibet homine, neque de Adamo, sed de perfecto et gnoscito Christiano disputat. Hunc autem dicit esse angelis ἐλαττουμένον, minorem, et inferiorem ἐνδύματi, « induimento, » hoc est corpore, καὶ χρόνῳ, « et tempore, » haud dubio quia bono, ut ad summum perfectionis apicem ascendat, longiori quam angelus tempore indiget. Quod quidem ex mox dicendi clarius patet. Interim obiter observabimus theologorum, qui mundum diversis diebus creatum existimant, communem cum D. Thomâ²⁸ nunc esse sententiam angelos simul cum corporeæ creature conditos, quamvis ex antiquissimis Ecclesiæ Patribus non infirmi nominis plurimi eos ante corporeum mundum creatos putaverint. Eorum nomina si scire aveas, apud Estium²⁹ legere poteris.

Angelos autem non solum « gnostico » et perfecto Christiano superiores, sed et sicut « gnoscitum » in terra, ita illos in cœlo rem præstantissi-

²⁰ Strom. I. vi, p. 684. ²¹ ibid., p. 686. ²² Genes. II, 4. ²³ Philo, I. *De mundi opif.*, p. 44. ²⁴ Lib. allegor., p. 41. ²⁵ Orig., I. vi contr. Cels., p. 502. ²⁶ Athan., orat. 2 contr. Arian., p. 528 nov. edit.

²⁷ Strom. I. iv, p. 477. ²⁸ D. Thom. I part., quæst. 61, art. 3. ²⁹ Est. in lib. II *Sent.*, dist. 2, § 3.

nam esse palam Clemens pronuntiat: « In terra, ait²², res est praestantissima homo, θεοσεβέστατος, qui est maxima in Deum pietate. In celo autem res est praestantissima angelus, qui loco propius et jam purius est aeternæ et beatæ vitæ particeps. »

Tametsi porro auctor noster angelos adeo excellentes et præstantis naturæ fuisse persuasum omnino habuerit, dicit tamen eos aliquando divino quodam eguisse dono, cuius adipiscendi gratia Deum rogare debuerunt: « Cum sit, inquit²³, unus bonus Deus, ab ipso ex bonis alia quidem dari, alia vero permanere precamur nos et angelii, sed non similiter. » Ait itaque Clemens nos, quemadmodum **185** angelos, aliquid a Deo postulare: « ἀλλ' οὐδὲ δύοτως, » sed non similiter. Quodnam autem sit illud inter nostram angelicamque precationem discrimen, sic ille edisserit: Oὐ γάρ ἔστι ταῦτα αἰτήσθαι παραπεμψαί τὴν δύστιν, η τὴν ἀρχὴν σπουδάζειν λαβεῖν. « Non est enim idem petere, ut donum permaneat, aut ab initio, ut id accipiamus, contendere. Quibus utique verbis ille satis perspicue declarat nos ab initio divinæ gratiæ donum a Deo petere, ut boni aliquid, quo cœlestè præmium mereamur, agamus. Verum ipsem Clemens non minus clare tradit angelos, quos a creationis sua: initio gratia et virtute præditos fuisse pro certo ponere videtur, perseverantem donum, quo scilicet in ea qua conditi erant justitia perseverarent, tantummodo postulasse. Et vero cum ex eis aliquos, uti jam dictum est, et ex infra dicendis adhuc patebit, in peccatum incidisse fateatur, hinc quoque et alios ne similiter prolabentur, et in bono ac virtute permanenter, divina gratia opus habuisse collegit, et professus est. De gnostico etenim sermonem ubi facit, hac de angelis adhuc habet²⁴: « Novit aliquis quoque ex angelis propter socordiam homini esse lapsos, quod nondum perfecte ex illa in utramque partem proclivitate in simplicem illum atque unicum expediissent se habitum. »

Scimus quidem quibusdam visum fuisse eosdem angelos etiam postea quam in bono confirmati fuerint, aliquid obsequiis, quæ hominibus exhibuerant, meruisse²⁵. Sed huic Magistri sententiarum opinioni, jam dudum proscriptæ, nota erroris inusta est. Videbis theologos scholasticos in hunc Magister locum, et in D. Thom. i part., quest. 62, art. 2, ac Petavium tom. III Dogm. theolog., lib. 1, De angel. cap. 16, pag. 96 et seq.

Quanquam autem angeli, teste Clemente nostro, ejusdem omnes sint nature, ex illis tamen alios aliis superiores, majorisque ordinis et potestatis esse hunc ille in modum nobis exposuit²⁶: « Septem, inquit, sunt, quorum maxima est potentia, primogeniti angelorum principes. » Επτὰ μὲν εἰσὶν οἱ τὴν μεγίστην δύναμιν ἔχοντες πρωτόγονοι ἀγγέλων ἀρχόντες. Ibi certe Clemens ad illum alludere videtur vel Tobiae locum²⁷: « Ego sum Raphael angelus, unus ex septem, qui adsumus ante Dominum; » vel etiam Apocalypses²⁸: « Et a septem spiritibus, qui in conspectu throni ejus sunt. » Hos itaque, qui ante Dominum, et in conspectu throni ejus, assistunt, ait Clemens esse primogenitos angelorum principes. Quod quidem rursus hoc ipsiusmet Danielis²⁹ testimonio confirmari potest: « Michael unus ex principibus primis, » Μιχαὴλ εἰς τῶν ἀρχόντων.

Quosdam vero his esse inferiores, et quæ sint eorum officia et munia, sic auctor noster alio in libro edisserit³⁰: « Hic est qui dicit Grecis sapientiam per inferiores angelos, διὰ τῶν ὑποδεστέρων ἀγγέλων. Sunt enim jussu divino et antiquo per

A gentes distributi angeloi, » et al. γὰρ συνδιανεγέρθεντο προστάξει θελα καὶ ἀρχαὶ ἀγγελοι κατὰ έθνη. Dicit igitur Clemens et primo quidem angelos esse per gentes distributos, qui scilicet eis praesciuntur, et regnum sunt tutores ac defensores. Ex illis autem unus procul dubio erat, de quo apud Daniëlem scriptum legitur³¹: « Princeps autem regni Persarum restitutus mihi viginti et uno diebus. »

Secundo Clemens testatum facit angelos esse distributos τὸν jussu divino et antiquo; quibus verbis innovere videtur illos non solum in veteri, sed in novo etiam testamento hæc obiisse munia.

Denique addidit Dominum Grecis dedisse sapientiam « per inferiores angelos. » At eo sapientiæ nomine non aliud, ut infra dicetur, quam nonnulla gentilis philosophiæ certa ac veritati plane consequentia documenta et placita intelligit. Data porro opera ille « per inferiores angelos, » ea cum Grecis communicata esse declarat; ut nobis haud dubie tacitus insinuet alia, quæ majoris momenti erant, hominibus superiorum angelorum ministerio patēstrieri.

Illi porro nobis divinam voluntatem annuntiant non solum signo quodam corporeo, aut aspectibili figura, sed eam quoque in intimos humani animi sensus transmittunt: « Divina, inquit³², voluntas in humanas animas transmititur, dum qui sunt singulares divini administrari ad talia opem servunt ministeria. » Porro autem his ministeriis angelis se homines servant, aut eis serviunt, ut eos semper reddant meliores³³.

Ea vero præter generalia angelorum erga homines ministeria et officia, non obscure Clemens noster tradidit ex iis aliquos « singulis » hominibus ad eorum procul dubio custodiām deputatos. « Per gentes, ait³⁴, et civitates sunt distributæ angelorum præfecturæ; τάχα δὲ καὶ τῶν ἐπὶ μέρους, ὡς εἴοις ἀποτελάτας τινες. Fortasse autem etiam ex iis sunt deputati singulis. » Vel magis ad verbum, « fortasse autem ex eis nonnulli quibusdam singulatim deputati sunt. »

At quamvis Clemens noster ibi dubius et hæsiens de angelis custodiis loqui videatur, de iis tamen alibi ipse ultra sine dubitatione suam tunc fert sententiam, ubi superius paganos scriptores ex sacris nostris auctoribus plura furatos esse ut ostendat, hæc de Platone habet³⁵: « Parvorum autem convenienter Scripturæ et minimorum angelos, Deum videntes, quinetiam nostri curationem et visitationem, quæ ad nos venit per angelos, qui nobis præsunt, indicans, non veretur scribere: Postquam omnes animæ vitam elegissent, ita ut sortitæ erant, ordine accedere ad Lachesis; illam autem eum, quem unusquisque elegit dæmonem, cum eo mittere vitæ custodem, et ut adimplat ea quæ elegit. » Vides itaque hæc non quidem a Lachesi, nec de animalium ante sui corporis existentiam electione, quod fabulosum utique et a paginis liuum esse putabat, sed de angelis hominum custodiis a Clemente nostro non dubitanter amplius, sed asseveranter et certo pronuntiari. Atqui si persuasum ille habuit isthac de iisdem angelis a Platone κατὰ τὴν γραφήν, et secundum Scripturam, et ei convenienter fuisse litteris consignata, nullus ipse profecto dubitavit unicuique homini ab ipso vita suæ exordio angelum quæcipiam, qui eum custodiat et tuatur, a Deo fuisse addictum ac præpositum. Illum porro Clementis locum, ab Eusebio descriptum³⁶, et citata ab eodem Clemente Platonis verba in ejusdem philosophorum coryphae invenies operibus tom. II, libro x De republ., pag. 617.

²² Strom. I. vii, p. 701. ²³ ibid., p. 721. ²⁴ lib. vii Strom. p. 726. ²⁵ lib. ii Sent., dist. 11. ²⁶ Strom. I. vi, p. 685. ²⁷ Tob. xii, 15. ²⁸ Apoc. xiv, 5 et 6. ²⁹ Dan. x, 13. ³⁰ Strom. I. vii, p. 701. ³¹ Strom. I. vi, p. 693. ³² Strom. I. vi, p. 692. ³³ Euseb., I. xiii Præpar. evang., c. 13, p. 670.

Postea vero Clemens ¹³ in ejusdem de hisce angelis sententiae confirmationem hæc, quæ ab Eusebio aliud transcripta sunt ¹⁴, profert Orphei carmina :

*Astant angelicus populus, queis maxima cura
Mundata est hominum...*

Et rursus illa Menandri ¹⁵ :

186 *Adest viro cui libet dæmon bonus,
Ut primum quisque nascitur, vite sacer
Præses regendæ; quippe dæmonem malum
Esse haud futebor, qui boni laedut viri
Vitam...*

De his porro præter Scripturæ sacræ interpres in Genesios cap. xlviij, 16; psalm. xl, 11; Matthei viii, 10, legendi sunt theologi scholastici in lib. ii Sentent., dist. 11, et in D. Thom., i part., quæst. 113; Petavius tom. III Theolog. dogm., lib. ii, cap. 6, ubi non modo Ecclesiæ Patrum, sed etiam ethnicorum scriptorum auctoritate illud idem de angelis custodibus Christianum dogma probat et defendit. Sed his scriptoribus plane excludit allatum a nobis Clementis nostri non minimi certe ponderis testimonium, atque etiam Origenis lib. iii Periarch., pag. 458, ubi Hermam et Barnabam ejusdem opinionis assertores et testes citat. Quibus adjungendus est Theodoretus serm. 5, tom. IV, pag. 537, et Plutarchus lib. De Iside et Osiride, pag. 360 et seq. Verum hocce de argumento jam aliquid perstrinximus lib. i Appar., dissertatione 5, articulo 14 et 19.

Neque porro bonos tantum, sed etiam malos angelos paganis scriptoribus non incognitos fuisse Clemens putavit. Ipsi enim vero probatur, quod de utrisque Phocylides cecinit : « Phocylides, inquit ¹⁶, angelos dæmones, ἄγγελους δαίμονας, vocans, alias quidem ex his esse bonos, alias vero malos his ostendit : nam nos quoque accepimus aliquos, qui defecerunt.

*Dæmonibus non una viris natura nocendi est :
Sunt enim longe venientia qui mala possunt.*

Et vero Clemens alibi ¹⁷, ut jani animadvertisimus, scribit quosdam angelos ὑπὸ φθυμίας, et propter socordiam cecidisse. Alio autem in libro quæ sit ea socioria et peccatum angelorum paulo enucleatus exponit ¹⁸ : « Jam vero angeli quoque quidam cum fuissent incontinentes, vicii cupiditate, huc e cælo descendenterunt. » De hoc angelorum lapsu et peccato jam plura a nobis disputata sunt, præsertim lib. ii Apparal., dissert. 2, cap. 7, § 17, et dissert. 3, cap. 5, § 3, atque super. dissert., cap. 6, art. 1, ubi de egregoris.

At illud magis singulare est, quod rursus Clemens de hisdem angelis obiter tradidit ¹⁹ : « Angeli illi, inquit, quibus superna sors obigerat, delapsi ad voluptates, enuntiarunt arcana mulieribus, et quæcumque ad eorum venerant cognitionem, cum alii celarent angeli, vel potius reservarent in adventum Domini. Illuc profluxit doctrina providentiae et sublimium rerum revelatio. » Paucis ibi verbis multa de pravis prævaricatoribus angelis Clemens prodidit, quæ falsitatis errorisque notam effugere non posse hanc plane immerito multis videbuntur. At enim antequam propheta Græcis fuerit tradita, hoc est priusquam Græci aliquid ex sacris nostris scriptoribus accepissent, angelos ad voluptates haud dubie corporeas delapsos, mulieribus, quibuscum concubuerant, arcana, et ea opinia patefuisse, quæ ad eorum cognitionem venerant, et quæ boni angeli eas celaverant, vel potius in adventum Domini crediderant esse reservanda. Atque

A inde ipse colligit ad homines profluxisse doctrinam providentiae et sublimium rerum cognitionem. Verum cui hæc credibilia sicut? Nam quomodo pravi angelis cum mulieribus concubere potuerunt, nisi ii ipsi naturæ corporeæ fuisse dicantur? Deinde vero quomodo illi a Clemente veris documentis mulieres imbuisse perhibentur, quandoquidem alii scriptores longe probabilius existimant eas ab iisdem malis angelis in errorem atque in primis idolatriæ et libidinis peccata affectas et inductas? Sed de his non iam satis, uti observatum est, alibi disputavimus.

Denique ubi Clemens multa extra communem naturalemque rerum ordinem ab iisdem pravis angelis, vel eorum opera, quedam patrata fuisse memorat, hæc ibidem scriptis mandavit ²⁰ : « Existimant autem nihil referre an has animas, τὰς ψυχές, deos an angelos dicamus. Jam vero qui sunt eorum doctrinæ periti, in multis templis, tanquam deorum statuas, omnes lere mortuorum loculos posuere, dæmones quidem vocantes eorum animas, eas autem coli ab hominibus docentes, ut quæ divina providentia propter vitæ puritatem potestatem acceperint, ut ad hominum ministerium locum, qui est circa terram, obirent. Sciebant enim aliquas animas ex natura corpore teneri. Sed de his cum ageatur de angelis, mox suo tempore disseremus. » Hanc hanc Clemens notat fuisse paganorum opinionem dæmones esse mortuorum hominum, sed priorum animas, quæ ut aliis hominibus auxilio et subsidio essent, locum qui est circa terram, obabant. Sed Tatianus hunc errorem, uti alibi diximus ²¹, refert ac refellit.

Auctor vero noster, quid de hac opinione sentiat, cum ad rem suam id nihil faceret, ad alium scriptorum suorum locum nos misisse contentus, silentio prætermittit. Ita enim ille : 'Ἄλλα περὶ μὲν τούτων ἐν τῷ Περὶ ἀγγέλων λόγῳ περούσσῃς τὴς γραφῆς κατὰ καιρὸν διαλέξομεθα. An autem fidem suam aliquando liberaverit, aut per otium promissis stare, et hunc tractatum in lucem emittere ipsi non licuerit, nemo, uti opinamur, facile dixerit. At si adhuc exstaret illud auctoris nostri De angelis scriptum, ex eo procul dubio quid de illis eorumque natura, dotibus et officiis censuerit, longe magis exploratum haberemus. Que autem fuerint paganorum de angelis opiniones paucis perstrinxit Joan. Anton. Venerius lib. De oraculis et divinatibus antiquorum, cap. 3 et 4.

187 ARTICULUS III.

Quam perfectus Adam a Deo creatus fuerit; hominem constare corpore et anima plane spirituali et immortali; utrum Clemens inter corpus et animam aliquid medium agnoverit, ubi de animalium ratione parentium animabus; quæ sit animæ humanae in corpore sedes, ac qua ratione homo factus sit ad Dei imaginem et similitudinem.

Ab angelis ad homines ut descendamus, auctori nostro, quam perfectus anima et corpore Adamus a Deo creatus sit, explicanti libet auscultare. « Adamum, inquit ille ²², dicimus fuisse perfectum, quod attinet ad formationem; nihil enim ei deficit ex his quæ homini formæ et speciei characterem tribuunt. Ille autem dum fieret, accepit perfectionem, et justificatus est per obedientiam. Hoc erat quod in virum crescebat, nempe id quod in ejus potestate erat situm, seu liberum arbitrium. Quod autem elegerit, auge adeo id quod erat vetitum elegerit, non est culpa in Deum conferenda. »

Contra hanc Clementis sententiam, quantumvis veram et certissimam, quidam heretici objiciebant

¹³ Strom. I. v. p. 608. ¹⁴ Euseb., ibid. p. 686. ¹⁵ ibid., Strom. p. 610. Euseb. ibid., p. 689. ¹⁶ Strom. L. v. p. 600. ¹⁷ Strom. I. vii. p. 726. ¹⁸ Strom. I. iii. pag. 450. ¹⁹ Strom. I. v. p. 550. ²⁰ Strom. I. vi. p. 631. ²¹ lib. ii Appar., dissert. 5, c. 2, § 3. ²² Strom. I. iv. p. 553.

Adamum a Deo nec perfectum nec imperfectum creari potuisse. Si enim, inquietant, inperfectus fuerit formatus, « Quomodo perfecti Dei imperfectum est opus, et maxime homo? Sin autem perfectus, quonodo transgreditur praecepta? » Sed huic objectioni ex superioris dictis satis jam fecerat, cum dixit⁶³ Adamum, sui juris et libero voluntatis arbitrio praeeditum, a Deo sic fuisse conditum, ut et bonum et malum eligere, atque ita « in virum, hoc est virtutibus crescere, » ei augeri potuerit.

Verumtamen impiis haereticis, illud tam scite et recte dictum vellicare conantibus, nunc adhuc respondet⁶⁴: « Audiant a nobis quod perfectus quidem non fuit factus in constitutione, sed optus ad suscipiendam virtutem; multum enim refert factum esse aptum ad eam acquirendam. » Censem itaque Clemens Adamum eo sensu perfectum a Deo fuisse formatum, non quidem ita ut eum tanto virtutum cuiuslibet exornaverit, ut proficere amplius non posset; sed in ea justitia et virtutis perfectione conditum, ut ad maiorem acquirendam et suscipiendam aptus semper fuerit. Et vero quis ignorat Adamum, postquam a Deo creatus est, sicut revera peccavil, ita etiam bonis actionibus potuisse aliquid mereri, atque idcirco gratiae et virtutis accipere incrementum? Quinimo Deus Adamo, uia ex Ecclesiæ Patribus haud pauci testantur, usu arboris scientiarum boni et mali interdixit, ut meriti et virtutis, ac presentium obedientiarum materiam illi suppeditaret. Adisis theologos in D. Thomam i part., quæst. 95, art. 4; Peſavium tom. III Theolog. dogm., lib. II De opif., cap. 9, pag. 340.

Quibus porro partibus concretum hominem Deus creaverit, ex his discess Clementis nostri verbis⁶⁵: « Compositus est, ait, ex parte rationis participe, et experie rationis, anima et corpore, ἐχ λογικῶν καὶ ἀλόγου συγχετέμενος, ψυχῆς καὶ σώματος. Sed corpus quidem et terram operatur, et tendit ad terram; anima autem ad Deum extollitur. » Hanc autem docet esse corpore longe subtiliorem, ac plane simplicem et incorpoream, et idcirco non potuisse aquis diluvii mergi et existingu: « Anima quæ est res longe subtilior, λεπτομερέστερον, corpore, » ita ille loquitur⁶⁶, « minime potuerit affici ab aqua, quæ est crassior, διὰ λεπτότητα, καὶ ἀπλότητα μὴ χρωμένης, η̄ καὶ ἀσώματος προσαγορεύεται, ut quæ propter subtilitatem et simplicitatem minime superetur, quæ etiam appellatur incorporea. » Nemo sane homo est, qui non perspiciat quam perspicue Clemens asseveret humanam animam naturæ esse non modo spiritualis et incorporeæ, sed etiam immortalis. Quapropter non minus discrete alibi doget eam esse præcipuum hominis partem, quæ nullo prorsus modo a parentibus, quemadmodum corpus, generatur; sed ab ipsomet Deo creata, in illud ingreditur⁶⁷. « Επεισκρένεται δὲ ἡ ψυχὴ καὶ προεισκρένεται τὸ ἡγεμονικὸν, ὃ διαλογισθέντα, οὐ κατὰ τὴν τοῦ σπέρματος καταβόλη γεννώμενον, » Ingeruntur autem anima, et etiam prius ingreditur principalis facultas, qua ratiocinatur, quæ non generatur per dejectionem seminis. Addit⁶⁸ eam esse omnium actionum nostrarum principium, quo « universalis actio hominis perficitur. »

Et id quidem sic ille ostendit. Ubi primum homo est genitus, initium vite ab iis accipit, « quæ perturbationibus sunt obnoxia. » Tum spiritus carnalis et corporeus, qui motu facilissimus est, sortitur nutriendi, augendi et movendi facultatem. Atque in hoc sita est pars hominis, expers quidem rationis, sed animata, εἴψυχωσθεῖ, « et per corpus primum patitur, καὶ πρωτοπαθοῦν διὰ σώματος; » atque per corporeum hunc spiritum homo sentit, concupiscit,

ketatur, irascitur, alitur, augetur. Quinetiam per eum actiones aggreditur convenienter ei, quod mens cogitarit et conceperit, τὰ καὶ ἔννοιά ταὶ διάνοια⁶⁹. » Ratiocinandi vero facultas et principalis, τὸ λογιστικὸν καὶ ἡγεμονικόν, humanae causa constitutionis dicitur, eaque « habet liberam eligendi facultatem, in qua inquisitio, disciplina et cognitio. » Ad illam autem omnia referuntur, « ac propter illam, καὶ διὰ ἑκάτερον, vivit homo, et certo modo vivit. » Deinde uictis cupiditatibus, « regnat præcipua anima pars, unde ratio proficiscitur, βασιλεὺς τὸ ἡγεμονικόν. »

Quid ergo mirum si Clemens animam post resurrectionem nullius sexus esse affirmaverit⁷⁰? Ipsæ, inquit, per se ex æquo sunt animæ; animæ neutræ, nec masculæ, nec feminæ; quandoquidem, neque uxores ducunt, nec nubunt. » Ambrosius autem de ipsa anima, quocunque sit in statu, generatione scribit⁷¹: « Anima sexum non habet; sed ideo fortasse semineum nomen accepit, quod eam violentior æstus corporis agit; ipsa autem impetus carnis amore sui molli quadam et blanda ratione demulcit. » Denique ut alios complures missos faciamus, Gregorius Nazianzenus in oratione de Gorgia sorore sua hac scribit⁷²: « Atque illud conspicuum fecisti masculum et feminam, corporis, non item animæ discrimen esse. »

Animadvertis tamen velim Clementem in homine agnoscere corporeum quemdam spiritum, ψυχικὸν πνεῦμα, per quod sentit, alitur et augetur. Præterea vero alibi⁷³ animam corpoream, ψυχικὴν ψυχήν, in « gnosticō, » ait esse, cui illa « detestantī spiritui et experti rationis frenum injicit. » Quinimo ipse dicit⁷⁴ Mosaicæ legis sacrificia significavisse « emundationem partis animæ, quæ caret ratione, τὴν ἀποκάθαρτὸν τοῦ ἀλόγου μέρος τῆς ψυχῆς, esse Deo acceptam. »

C Verum nos alibi adnotavimus⁷⁵ veteres quosdam scriptores ex his Apostoli ad Thessaloniceques verbis⁷⁶: « Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus **188** in adventu Domini servetur, » triplicem in homine, ut ait Hieronymus, distinxisse substantiam: spiritum, quo sentitus; animam, quo vivimus; corpus, quo incedimus. Utrum autem hinc opinioni Clemens subscriperit, cuiusve naturæ hanc animam esse crediderit, ut possit intelligere, audi, quæso, quid ille, ubi contra status et imagines disputat, de animabus scripto tradidit: « Non cadunt, inquit⁷⁷, animæ sub aspectum, non solum quæ sunt compotes rationis, sed etiam animæ aliorum animantium. Corpora autem ipsorum nunquam sunt partes ipsarum animuarum, sed instrumenta, ut quibus alia quidem insident, aliarum vero sunt vehicula, aliarum vero alio modo possessio. » Intellexisti haud dubie quam apertissime Clemens deliuat quamlibet animam, etiam ipsorum ratione carentium animantium sub aspectum non cadere, ψυχαὶ ἀόρατοι. Deinde corpora eorum non fieri animarum partes, τὰ δὲ σώματα αὐτῶν μέρον μὲν αὐτῶν οὐδέποτε γίνεται τῶν ψυχῶν, sed eorum esse δργανα, « organa et instrumenta, » diverso tamen disparilique modo. Aliarum enim sunt τύπιμα, « sedes, » aliarum vero διχήματα, « vehicula, » aliarum deuique κτήματα, « possessions, bona et facultates. » Ex quibus concludit nullius plane animæ posse fieri aut formari imaginem. At nulli profectio inde colligere licet. Clementem existinasse omnes omnium animantium animas minime esse corporeas, sed spiritualis naturæ et substantiaz.

D Quæ ergo, inquires, illius ita disputantis est mens, et quæ eius opinio et sententia? Non alia certe esse videtur, nisi animam cuiuslibet animan-

⁶³ I. vi, p. 662. ⁶⁴ ibid. ⁶⁵ Strom. I. iv, p. 477. ⁶⁶ I. vi, p. 64i. ⁶⁷ ibid., p. 681. ⁶⁸ ibid. ⁶⁹ ibid. ⁷⁰ ibid., p. 664. ⁷¹ Ambros., I. De virgin., c. 15, § 95, p. 236. ⁷² Greg. Nazian., orat. 11, p. 184. ⁷³ Strom. I. vii, p. 747. ⁷⁴ ibid., p. 717. ⁷⁵ lib. ii Appar., dissert. 5, c. 2, § 4, et dissert. 6, c. 2, § 4. ⁷⁶ I Thess. v, 25. ⁷⁷ Strom. I. vi, p. 696.

uis non esse partem illius corporis; sed in illo sic includi, ut a nomine nec videri nec pingi possit. Et vero Clemens ibi de animalium ratione privatorum potius quam de hominum animabus disserit. Cæterum si contendas Clementem ibi dixisse in hominibus esse quamdam animam, quæ inter corpus ejus et spiritum, seu spiritualem substantiam sit media, et id validis rationibus convincas, inde procul dubio conficies illum veterum, de quibus dictum est, opinioni suffragium suum tulisse.

At diligentissime caveas velim, ne ipsum absurdum accuses erroris, quo nihil aliud præter corpoream et mortalem substantiam in homine esse impi' quidam homines frustra opinati sunt. Non enim in his solum libris, sed in aliis, uti jam probavimus, ipse Clemens noster evidentissime docet hominis animam, seu spiritum hominis esse incorporeum, simplicem ac spiritualem. Et in bujusce assertionis confirmationem id quidem afferri posset, quod ab ipso dicitur^{78.79}: « Anima nocte cessans a sensibus convertitur ad seipsam, et est magis prudentiae particeps. » Ex veteribus autem philosophis hanc Clemens noster doctrinam procul dubio hauserat. Tullio siquidem, post antiquiores philosophorum principes, sic illa probatur⁸⁰: « Cum ergo est somno sevocatus animus a societate et cogitatione corporis, tum meminit præteriorum, præsentia cernit, futura prævidet. Jacet enim corpus dormientis, ut mortui; viget autem et vivit animus. Quod multo magis faciet post mortem, cum omnino ex corpore excesserit. Itaque appropinquante morte, multo est divinior. » At porro undeliber illud Clemens hausisse dicatur, ex dictis certo et evidentissime patet persuasum ipsi plane penitusque fuisse animam humana non corpoream, sed spiritualis, atque adco immortalis esse substantiam ac naturae.

Qua vero corporis in parte sit hæc anima, et quæ illius sedes, ita Clemens edisserit⁸¹: « Merito ex terra quidem corpus dicit formari Moyses, quod dicit terrenum Plato tabernaculum; animam autem ratione præditam desuper inspiratam fuisse in faciem. Hic enim dicunt collocatam principalem animæ facultatem, τὸ ἡγεμονικόν, ingressum animæ in protoplastum, per accessionem sensuum interpretantes, et ideo factum esse hominem ad imaginem et similitudinem. Dei enim imago est ratio divina et regia, homo impatibilis; imago autem imaginis mens humana, εἰχών δὲ εἰχόντος ἀνθρώπων νοῦς. » Mens, inquit, humana, ἀνθρώπινος νοῦς, seu τὸ ἡγεμονικόν, precipua ratiocinandi facultas, suam in hominis facie sedem habet. At si curiosus inquisieris num Clemens illam in tota, vel tantum in aliqua facie, προσώπῳ, parte sedem fixisse putaverit, respondebimus eum, sicut a nobis superius dictum est, alio in libro discrete tradidisse in cerebro esse illius sedem. Adjiciamus, si lubet, hanc sententiam a Platone eum forsitan accepisse. De anima enimvero ille disertissime pronuntiavit⁸²: « Hanc in summa corporis arce sedem habere dicimus. » Verum de hoc argumento, et de ejusdem animæ motibus et cogitandi modis in superiori dissertatione, cap. 6, art. 2, disputavimus.

Dificilius itaque Herveto illud videtur, quod Clemens ibi hominem ad Dei imaginem et similitudinem, εἰχόντα καὶ δρώσαντα, hac ratione probat esse factum: εἰχών μὲν γὰρ Θεοῦ λόγος θεός καὶ βασιλέας, ἀνθρώπος ἀπάθης. Dei enim imago est ratio divina et regia, homo impatibilis. Verum enimvero hæc ipse Hervetus cum non satis intellexisset, suspicatus est illa duo verba ἀνθρώπος ἀπάθης, nisi Graeco textui aliquid desit, fuisse illi perperam

A inserta, atque Idecirco penitus delenda. Sed doctus ille vir animum non satis adverterat hæc apud Eusebium⁸³, qui hunc auctoris nostri locum descripsit, eodem penitus modo repræsentari. Deinde vero illa gennina esse ejus verba, nec a quoquam in Clementis textum intrusa cuivis, paulo diligentius consideranti, obscurum omnino esse non potest. Nam his verbis ἀνθρώπος ἀπάθης, quis alias, nisi Christus Dominus designatur, quem Clemens dicit esse divinum et regium λόγον, sermonem, aut Dei, si velis, rationem? Sensus itaque illius hic est: Christus homo « impatibilis, » ac divina et regia ratio, est prima Dei imago: mens autem humana imago hujusce imaginis est. Et hanc esse veram Clementis nostri mentem inde probari haud prorsus inepte potest, quod ipse alio in libro haec scripsit in verba⁸⁴: « Est Dei imago ejus Verbum, Λόγος.... Verbi autem imago est homo. Vera mens est, quæ in homine est, qui ad Dei similitudinem propterea factus esse dicitur, prudentiæ, quæ in corde, divina ratione assimilatus, et ea ratione Verbi rationisque particeps. »

At priori in loco Clemens addidit⁸⁵, ex Moyse posse colligi aliam in homine esse Dei assimilationem et similitudinem, quando nimur ille vero Dei cultu, et sedula ac perfecta præceptorum ejus observantia fit virtute præditus.

Quæ quidem ipse Clemens alibi fusius enodatiusque exponit⁸⁶: « Perfecta, inquit, hæreditas est eorum, qui evadunt in virum perfectum ad imaginem Domini. Similitudo, δρώσας, autem non est, ut quidam existimat, in figura humana, τὸ σχῆμα τὸ ἀνθρώπειον, est enim impia hæc considerationis; sed nec quæ in virtute primæ causæ traditur assimilatio; est enim 189 hæc quoque impia traditio eorum, qui exspectarunt eamdem esse virtutem hominis et Dei omnipotentis..... ad Dei ergo fit similitudinem, qui est in filium adoptatus, et in numerum amicorum cooptatus, ex eo quod est cohæres dominorum et deorum, si, quemadmodum ipse docuit Dominus, per Evangelium fuerit consummatus. » Planum sane et manifestum est Clementem ibi agere non quidem de ea potissimum Dei similitudine et imagine, ad quam homo sua creatione factus est, sed quæ a viro « gnostico, » sive homine Christianis virtutibus auctio et perfectio, potest in hac vita comparari. Attamen de priori etiam imagine, omnibus hominibus naturaliter insita, aliquid sane intermisces.

Falsas enimvero de ea Dei similitudine opiniones rejicit ac repudiatur, atque illam quidem primum jure merito proscribit, que hanc similitudinem in humani corporis figura constitutam esse prædicabat. Deus enim ad humanae figuræ instar compitus corporeus dicendus esset. Quod sane Clemens recte contendit effatu esse impium. Quapropter alio in libro ubi probat hominem alius benefaciendo similem Deo, illiusque imaginem fieri, ibi hæc habet⁸⁷: « Quod enim est ad imaginem, εἰχόντα, et similitudinem, καὶ δρώσαντα, non ex corpore significatur (nefas enim est mortale assimilari immortalis), sed mente et ratione, κατὰ νοῦν καὶ λογισμὸν, qua et eam quæ est in benefaciendo, et eam quæ in imperando obsignat Dominus similitudinem. » Rursus autem alibi⁸⁸: « Num ergo, μήτι οὐν, merito, inquit, dictus est homo factus esse ad Dei imaginem, non quod attinet ad figuram constructionis, οὐ κατὰ τὴν κατασκευὴν τὸ σχῆμα· sed quoniam Deus quidem ratione omnia architectatur; gnosticus autem factus, ratiocinandi facultate bonas et honestas peragit actiones. » Verum de his adhuc, ubi de « gnosti » hominis summa perfectione agetur.

^{78.79} lib. iv Strom. p. 530. ⁸⁰ Cicer. l. i. De divinat., pag. 266. ⁸¹ Strom. l. v, p. 593. ⁸² Plato in Timæo, l. III, p. 90. ⁸³ Euseb., l. xiii Præpar. evang., c. 13, p. 671. ⁸⁴ Admon. ad gent., p. 62. ⁸⁵ Strom. l. v, p. 594. ⁸⁶ Strom. l. vi, p. 671. ⁸⁷ l. ii, p. 405. ⁸⁸ l. vi, p. 682.

At certe Clemens, sicut in *Admonitione ad gentes* asserit in boninis mente esse Dei imaginem, ita et in his *Stromatum* libris recte negat eam in humano corpore esse impressam. De ea autem imagine, quam creatione sua homo accepit, a Clemente id dictum fuisse ex his quae disputata sunt, liquido colligitur. Augustinus⁸⁰ porro et Theodoretus⁸¹

A eos haereticorum numero ascripsere, qui in hominis corpore dicebant esse Dei imaginem. Videsis, si lubet, Epiphanium⁸², qui plerasque omnes de hac questione sententias recenset et discutit. Denique Petavius⁸³ plura de ea disputat, de qua nos alibi quædam præstrinximus.

CAPUT IX.

De novæ legis sacramentis.

ARTICULUS I.

De sacro baptismate, quo abluti Christiani sese invicem fratrum nomine compellabant, et de illius apud paganos et Judaos figuris et imaginibus, ac de haereticorum baptismo.

Tametsi Adamus tantis et tam eximiis, ut dictum est, naturæ sane et integræ dotibus ornatus, a Deo creatus fuerit; eum tamen, nosque in ipso divinum ejusdem Creatoris nostri præceptum transgrediendo peccavisse, et ab illo felici statu dejectos fuisse supra docuimus. Ex hoc autem omnium maiorum nostrorum fonte et origine non solum scaturivit perversa et effrenata cupiditas, ac prava in quodlibet peccatum propensio; sed inde etiam inficta sunt hominibus vulnera, quibus sauciati atque etiam peccato mortui nascimur, et postmodum in varia criminis incurrimus. Ad ea autem vulnera sananda defendaque peccata Servator noster Christus Dominus plura remedia, ac potissimum novæ sue legis sacramenta instituit ac subministravit. Quia vero nonnulla de iis Clemens noster bisce *Stromatum* libris notatu digna inseruit, hæc certe a nobis sine aliqua animadversione prætermitti non debent.

Baptismate igitur, quod sacramentorum omnium, uti neminem fugit, primum est, asserit ille nos peccato mortuos regenerari: « Ut qui, ait⁸⁴, simus regenerati per aquam, » nimur baptismatis. Quapropter hanc eamdem divini lavacri undam matricem et vulvam aquæ, μήτραν θεούς, appellat⁸⁵, ex qua puri sanctique gignimur.

Quomodo autem quælibet viue anteactæ peccata eo facilius et liberalius sacris hujuscem lavacri undis, quo alia postmodum patrata difficulter abluantur et deleantur, his ille verbis edidisset⁸⁶: Ἰστέον μέντοι, τοὺς μετὰ τὸ λουτρὸν τοὺς ἀμαρτήμαστο περιπίπτοντας, τούτους εἶναι τοὺς πατέσθεομένους· τὰ μὲν γάρ προενεργηθέντα, ἀφείθη, τὰ δὲ ἐπιγνωμένα ἔχασθαι ρέτα. Sciendum est autem eos, qui post lavacrum in peccata incidunt, eos esse qui castigantur. Quæ enim prius facta sunt, dimissa sunt; quæ autem postea fiunt, expurgantur. Quid autem hoc loquendi modo aliud auctor noster innuit, nisi peccata, quæ ante baptismum admissa sunt, sola spiritualis lavacri aqua facile abstergi; quæ autem postea perpetrantur, hæc longe difficilis, nec sine castigatione condonari et expurgari? Videsis ea de re, si animus est, Morinum lib. iii *De paenitentia*, cap. 4, 5 et seq.

Post susceptum autem baptismi sacramentum, Christiani sese fratrum nomine compellabant. Eos, inquit Clemens⁸⁷, fratres appellamus, qui sunt eodem verbo regenerati: « ἀδελφοὺς τοὺς τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀναγεννθέντας, προσαγορεύομεν. Τοις sane appellacionis consuetudo, ab ip-

siusmet Ecclesiæ incunabulis exorta, cum ea crevit et adolevit. De ea autem Tertullianus⁸⁸: « Sed et quod fratrum, ait, appellatione censeatur, non alias, opinor, insamant, quam quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affectione simulatum est. Fratres autem etiam vestri summis jure naturæ matris unius, etsi vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius fratres et dicuntur et habentur, qui unum Patrem Deum agnoverunt, qui unum spiritum haberent sanctitatem, qui de uno utero ignorauit eisdem ad unam lucem expaverunt veritatis. » Nec absimilia videbis apud Minutum Felicem in Octerie, Arnobium et alios. Attamen docet quoque Clemens⁸⁹ omnes homines alio titulo, nimurum nōrum, fidei et operum consensione, esse fratres; atque id ipsiusmet Platonis testimonio confirmat. Quod quidem obiter adnotasse satis esse debet.

Nostri porro sacri baptismatis imaginem non solum apud Judæos, sed etiam gentiles fuisse Clemens noster ostendit⁹⁰. Et apud gentiles quidem in eo, quod de Penelope et Telemacho cecinit Homerus *Odyss.* A' et Δ'. Apud Judæos autem, quia mos eorum erat ut sæpe in lecto tingerentur. Sed scite Clemens monet hæc plane imperfecta fuisse baptismata, quandoquidem non lavacru, sed animo mundi⁹¹ purique esse debemus. Legesis, si vacat et lubet, illustrissimi Abrincensis episcopi lib. ii *Almetan. quæst.*, cap. 20, pag. 268 et seq.

Ad haereticorum autem baptismata quod attinet, idem Clemens noster ex citatis Proverbiorib[us] versibus colligit illius aquam ab ipsius auctore non convenientem et germanam reputari. Sic autem Clemens loquitur⁹²: « Εἴτα ἐπιφεύγετε· Οὐτοὶ γάρ διεῖσθε θῶσιρ ἀλλότριον· τὸ βάπτισμα τὸ αἱρετικὸν οὐκ ωχεῖν κατ γνήσιον θῶσιρ λογιζομένη. » Deinde declarat: Ita enim tracieis aquam alienam; baptismata haereticum non convenientem et germanam aquam reputans⁹³. « Γρæca autem vox olxeioς idem sicut ac domesticus et familiaris, cui a Clemente ἀλλότριος, alienus, opponitur. Quamobrem nihil aliud ibi ille docere videtur, quam haereticorum baptismata non esse vera Christianorum familiae ac nouus, sed alienæ, atque idcirco nec genuinum, nec germanum. Quid autem, amabo te, hæc aliud sicut, nisi illud semper esse malum et illicitum, quamvis non semper sit invalidum, ut theologi scholastici loquuntur? Verum de hac questione alias. Interim videsis quæ de illa in Ambrosii *De mysteriis*⁹⁴ librum subnotavimus.

ARTICULUS II.

De eucharistia sacramento, ac pœnitentia, et utram hæc iterari possit.

Quamvis Clemens de eucharistiæ sacramento, quod maxime paganis occultandum erat, pauca hisce in *Stromatum* libris delibaverit, aperte tamen

⁸⁰ August., hær. 76. ⁸¹ l. iv Hær. fab., § 10. ⁸² Hær. 70, Andian., et in Ancor., § 55. ⁸³ l. III Dogm. theol., l. ii De opific., c. 9. ⁸⁴ lib. iii Strom., p. 463. ⁸⁵ l. iv, p. 538. ⁸⁶ ibid., p. 536. ⁸⁷ Strom. l. ii, p. 378. ⁸⁸ Apol. c. 39. ⁸⁹ Strom. l. ii, p. 373; l. vii, p. 745, 754; l. v, p. 595 et 611. ⁹⁰ Strom. l. iv, p. 451. ⁹¹ Strom. l. i, p. 317. ⁹² Prov. ix, 18, juxta LXX. ⁹³ c. 4, § 23, p. 529.

docet in oblatu a Melchisedech pane et vino fuisse illius typum et figuram: « Melchisedech, inquit¹, rex Salem, sacerdos Dei altissimi, qui vinum et panem sanctisatum dedit nutrimentum in typum eucharistiae: » Μελχισέδεχ βασιλεὺς Σαλήμ, ὁ ἵερος τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ τὸν οἶνον καὶ τὸν ἄρτον τῆς ἡγιασμένην διδοὺς τροφὴν, εἰς τύπον εὐχαριστίας. Nobiscum, queso, hæc Clementis verba parumper expende. Dixit vinum et panem, a Melchisedech oblatum fuisse, eucharistiae figuram; et ipse tamen idem illud vinum et panem, τροφὴν ἡγιασμένην, haud dubitanter appellat. Atqui si simplex nudaque eucharistiae figura fuit, teste Clemente, « nutrimentum sanctisatum », persuasum procul dubio ipsi esse debuit eucharistiae sacramentum hoc typo, quo figurabatur, esse ἄρτον præstantius et excellens. In quo autem, obsecro², posita erit haec excellens, nisi in eo quod eucharistiae sacramentum mera non sit amplius figura, sed ἄρτος sacrae ciborum, corpus scilicet Christi et sanguinem revera complectatur? Et hanc quidem Clementis nostri mentem esse, etiam paulo obscurius explicata, ex his quæ superius disputavimus³, haud plane immerito colligi potest. Nonne etiam ita quoque argumentatus est Ambrosius⁴? « Cognovisti præstantiora; potior est enim lux, quam umbra; veritas, quam figura; corpus auctoris, quam manna de coelo, » quod quidem magna eucharistiae typus et figura erat.

Denique Clemens sacramentum corporis et sanguinis Christi, solo simpliciæ eucharistiae nomine, et hic et loco mox citando nuncnpat. Prius autem ab Ignatio Antiocheno episcopo⁵ fuerat ita cognominatum.

Eucharistiae porro institutione Clemens præcepta Domini prius cognoscenda esse quam observanda, hunc sane, qui notari debet, probat in modum⁶. « Propterea Servator, cum panem accepisset, primum locutus est, et gratias egit: Ἀπόν λαβών, τρόπον ἐλάλησεν, καὶ εὐχαριστησεν. Deinde cum panem frigisset, apposuit, ut comedamus ex ratione, Iva ὅθι φάγωμεν λογικῶς, » id est, recte dignoscendo et animum ad illud advertendo quod comedimus.

Testatur insuper auctor noster⁷ suo jam tempore inorem invaluisse, ut postquam « quidam » divisissent eucharistiam, unicuique ex populo parte ejus sumere permettenter: Τὴν εὐχαριστίαν τινὲς διαβεβάντες, ὡς θεος, αὐτὸν ὃν ἔχαστον τοῦ λαοῦ λαβεῖ τὴν μοῖραν ἀπτέρουσαν. Eucharistiam cum quidam, ut mos est, divisorint, permettant unicuique ex populo ejus partem sumere. Dionysius quoque Alexandrinus de eodem more ad Xistum summum pontificem hæc scribit⁸: « Qui ad sacram mensam asiterit et manus ad suscipiendum sacram cibum porrexit, qui illum excepterit et corporis ac sanguinis Domini nostri Jesu Christi particeps fuerit. » Plura eam in rem, quæ innumeris Patrum cuius Graecorum tum Latinorum testimoniis firmari posset, huc congerere nihil necesse est. Si quis tamen eorum testimonia curiosius legere velit, adeat cardinalis Bona librum secundum Rer. liturgic., capite decimo octavo, § 3 et 4.

Porro autem Clemens⁹ eos hæreticorum gregi annumerat, « qui sola aqua utuntur in eucharistia. » De his autem disputavius lib. II Appar., dissert. 4, cap. 6, art. 1.

Cum ea porro sit humanæ naturæ fragilitas, ut in peccatum sepe sæpius incidat, docet Clemens¹⁰ eorum omnium etiam, quæ post baptismum commissa sunt, peccatorum agendum esse penitenti-

A tiām. Ipsa enim vero non solum, ut ille ait¹¹, solē generare veniam, sed Dei voluntas est, ut servetur is, qui paret præceptis, et suorum peccatorum ducitur penitentia. Addit autem ipse ibidem¹²: « Η συγγνώμη δὲ οὐ κατ' ἀφεστι, ἀλλὰ κατ' ἰστιν συγνότατα. » Consistit autem venia non ex remissione, sed ex medicatione. Quid his autem verbis sibi vult Clemens, nisi peccati veniam a Deo datur, non modo ut illud remittatur eique adhibetur medicina, verum etiam ut non perpetretur amplus?

Penitentiae vero quæ alia utilitas et fructus sit, ita ex Scriptura ille nobis ostendit¹³: « Recite dictum est de penitentibus illud eloquium: Deum elegisti hodie, ut esset Deus tuus, et Dominus elegit te hodie, ut esses ejus populus. » Multa alia de penitentia illiusque necessitate et utilitate disputat, quæ cum passim obvia et omnibus facilia sint, ad ea examinanda properemus, quæ pluribus obscura et difficultia, nec omnino erroris immunita videantur. Hermæ igitur testimonio fretus, dicit¹⁴ penitentiam, quam ille Pastor in libro « magnam intelligentiam » vocavit, in iis primum esse, quos sacro baptismo tintos, idolatriæ aliorumque præteritæ vitæ peccatorum posuerit. In alia autem si deinceps post baptismum inciderint, Deus eorum misertus, dedit ipsis « quanam adhuc non penitentiam penitentiam »¹⁵. At non desuerunt, qui in his verbis aliquid Novatianæ hæresis venienti a Clemente nostro imprudenter propinati causentur.

Sed ii immerito sane hanc severioria censuræ notam doctissimo auctori nostro inurunt. Ibi enim ille præviū secutus Hermam, de publica loquitor penitentia, quæ primis Ecclesiæ sæculis, ut nullus, nisi historiæ ecclesiastica omniō ignarus, 191 nescit, nosque in nostris ut ad eundem Hermæ et Ambrosii libros observationibus demonstravimus¹⁶, semel tantum agebatur.

Urget tamen Hervetus in hoc esse errorem, quod Hermas, cui Clemens assentitur, haud hæsiante affirmet hominibus, post sacram baptismatis lavacrum in peccatum lapis, unam tantum penitentiam semel concedi, aliam vero iis nequidquam prodesse. Verum: Hermas eo sensu hanc non prodesse et inutilem censet; quia ad secundam penitentiam publicam nullus tunc ab Ecclesia admittebatur. Deinde in eo præcise Novatianorum errorem versari ostendimus, quod quæcumque a criminum reis penitentia ageretur, eos absolvendi ministris Ecclesiæ datum esse potestatem negarent. At hoc ab Herma aut a Clemente nostro ullibi scriptum aut traditum nemo unquam probabit. Denique Clemens ea, quæ ex Herma objiciuntur, hoc tantum in loco, neque alibi descripsit. Ex quibus omnibus plane conficitur nihil aliud ab illo, quam ab Herma et aliis Ecclesiæ Patribus assertum, unam duntaxat esse post baptismum publicam penitentiam.

Instabit fortasse aliquis: Nonne hæresim Novatianam hæc omnia redolent, quæ Clemens ibidem subtexxit¹⁷: « Hic autem etiam qui postea peccavit, deinde penitentia ducitur, etiamsi veniam assequatur, debet erubescere; ut qui non amplius laverit in remissionem peccatorum. » Verum auctor noster ibi non de secunda, sed de prima post salutare lavacrum publica penitentia loquitur. Sensus itaque illius est gentiliem hominem, et alium cuiuslibet peccati reum, sacra baptismatis aqua ullis absque aliis penitentiae publica penitentia in remissionem peccatorum ablui et lavari. Quoniambre ipse ibidem addidit: « Ergo ex gentibus et priore illa vita ad fidem incitatus, remissionem peccatorum

¹ Strom. I. IV, p. 539. ² Dissert. super., cap. 5, art. 2. ³ I. De myst., c. 8, § 48, p. 538. ⁴ Epist. ad Smyrn., § 7. ⁵ Strom. I. I, p. 292. ⁶ Ibid., p. 271. ⁷ Euseb., I. VII Hist., c. 9, p. 255. ⁸ Strom. I. II, p. 317. ⁹ I. VI, p. 668. ¹⁰ I. II, p. 402, p. 390 et p. 391. ¹¹ Ibid. ¹² I. II, p. 402. ¹³ I. II, p. 353. ¹⁴ Ibid. ¹⁵ lib. VII Appar. dissert. 4, art. 5, p. III et seq. In Ambros., I. II De penit., c. 10, § 95. ¹⁶ p. 386.

semel est consecutus, » genitali scilicet lavacro, et gravibus absque pœnitentia publicæ laboribus et pœnis. « Hic autem, » subjungit Clemens, « qui etiam postea peccavit, etsi veniam consequatur, debet erubescere; » publicam nimirum agens pœnitentiam, « ut qui non amplius laveretur in remissionem peccatorum, » nempe baptismi sacramento; quippe quod iterari nuncquam possit. Denique cum de hoc homine pœnitentiam illam agente dicit, καὶ συγγνώμης τυχάντι, « etsi veniam consequatur et impetrat, » his certe verbis sicut catholicum dogma diserte propugnat, et tuerit; ita hæreticam Novationum opinionem funditus evertit.

Nec minus catholicus sensu ab ipso scribitur ²⁰: « Apparet ergo, sed non est pœnitentia, sæpe petere veniam de iis quæ sepe peccamus, » hoc est, nec vera nec sincera habetur illius pœnitentia, qui in eadem peccata, quorum sæpe veniam petivit, labitur. At hoc celebri effato nihil in veterum Ecclesiæ Patrum scriptis magis tritum et vulgare.

ARTICULUS III.

De sacris ordinibus episcopi, presbyteri et diaconi, et quam recte a Clemente distinguuntur.

Tres in Ecclesia esse sacros episcoporum, presbyterorum et diaconorum ordines non solum a se invicem, sed a cætero clero Christianorum grege distinctos ita aperte Clemens declarat, ut id Centuriatores ²¹, tamensi magis iniquo quam propenso in illum animo fuisse constet, palam ultro con-sisteri cogantur. Et re quidem vera ille eorumdem ordinum comparatione probat beatorum et æterna felicitate fruentium varios esse gradus ²²: « Nam hic quoque in Ecclesia progressiones episcoporum, presbyterorum, diaconorum sunt, ut arbitror, imitationes gloriae angelicæ, et illius œconomiae ac dispensationis, quam dicunt Scripturæ illos exspectare, qui insistentes vestigiis apostolorum vixerunt in perfectione justitiae, convenienter Evangelio. Hos sublatos in nubibus scribit Apostolus primum quidem diaconos futuros, deinde cooptandos esse in presbyteratum perfectum gloriae; gloria enim differt a gloria, donec creverint in virum perfectum. » Tres itaque illos ecclesiasticae hierarchiae gradus a se invicem distinguit, docetque alios alijs esse superiores.

Præterea non minus perspicue diaconos et presbyteros ab aliis Christianis fidelibus discriminat. Paulus enim superioris scribit « gnosticum » esse quidem presbyterum et diaconum, sed improprie tantum et metaphorice, pietate nimirum, ac vita integritate et sanctimonia, non autem ordinatione, utpote qui « ab hominibus non ordinetur ²³. » Sed præstat Clementem suis verbis loquenter audire: « Hic est, inquit, revera presbyter Ecclesiæ, et verus diaconus, id est, minister Dei voluntatis, καὶ δάκονος ἀληθῆς τοῦ Θεοῦ βουλήσεως, si faciat, et doceat quæ sunt Domini, non ut qui ordinetur ab hominibus, neque quod justus censeatur presbyter, sed quod justus refertur in presbyteratum. Et licet hic in terris non fuerit prima sede honoratus, sed debet in quatuor et viginti thronis populum judicans, ut dicit Joannes in Apocalypsi. » Non potest sane sacer presbyteri et diaconi ordo a plebeio et cætero Christianorum statu clarius dilucidiusque secerni. Quantumlibet enim, teste Clemente, perfectus fuerit laicus et sæcularis, ut ille ait, « gnosticus; » a presbytero tamen et diacono distinguitur, « nec prima sede honoratur; » quippe qui « non ordinetur ab hominibus, » οὐχ ὑπὸ ἀνθρώπων χειροτονούμενος, hoc est, manuum impositionem, quia presbyter vel diaconus inauguraretur, ab hominibus non acceperit. Ex quibus adhuc colligi-

A tur Clementem autumasse Christianos impositione manuum sacro diaconi et presbyteri ordine initiari.

Diaconatum porro a presbyteratu, quemadmodum utrumque ab episcopatu tam perspicue Clemens noster discernit, ut id presbyteranorum secta homines cum negare non possent Blondellus ²⁴ illorum coryphæus ad elevandam eruditissimi nostri scriptoris auctoritatem mirum plane effigium exigitaverit. Fateur enim banc trium ordinum distinctionem ex Ecclesiarum usu natam ab illo admitti; quam tamen ille ipse Clemens divitias per apostolos institutam pleno ore inficiatus est.

Verum ubi, amabo te, ullum existat Clementis hanc distributionem ab apostolis institutam negantis, vel de ea dubitant, verbum? Ubi ulla vox, immo ubi illum vocis sermonis vestigium? Nullum certe Blondellus protulit, nec poterit unquam proferre. Et vero ibi procul dubio ejusdem Blondelli, viri inter suos acutissimi, judicium jure merito desiderabis. Quas enim, putas, ad opinionem suam probandam effert rationes? Eas certe quæ nullius plane sunt roboris, vel quibus non tam probat a Clemente negari institutam ab apostolis trium illorum ordinum distinctionem, quam ab illo non admitti. Primo enim nobis ille objicit Clementem binos tantum **192** ecclesiasticos ordines, nec plures sacras functiones agnoscit. Ergo si ita est, inquisimus, certe is ipsemet Blondellus falso dixit triplicis sacri ordinis admissam a Clemente nostro distributionem.

Urget tamen ille, aliaque in medium adducit Clementis verba, quibus de presbyteris diaconisque ita disputat ²⁵: « Similiter autem in Ecclesia eam quidem, quæ facit meliores, presbyteri servant imaginem; eam autem, quæ servit, diaconi. Ambobus his ministeriis angeli Deo servient in dispensatione rerum terrenarum, et ipse gnosticus. » Inde autem Blondellus confidere se posse putat Clementem non plures quam duas sacrorum ordinum functiones agnoscit, βελτωτικὴν presbyterorum, et diaconorum ὑπηρετικὴν. Sed bac illius argumentatione rursus contra ipsum concluditur distributionem triplicis ordinis ex usu Ecclesiæ, ut idem Blondellus, natam, et a Clemente nostro admissem, eidem Clementi revera non fuisse compertum. Numquid ergo Clemens tam absurdè quam Blondellus sibi ipsi contradixit? Absit sane. Et certe si illo duas tantum ibi memorat duplices ordinis functiones, non alia profecto causa fuit, quam quia præbanduimus suscepit duplēm tantummodo esse cultum, qui circa res humanas versatur.

Sed age, et contra Blondellum, si lubet, aerius insteinus. Clemens ibidem duplices illas presbyteri et diaconi functions cum medicina et philosophia componit. Nunquid ergo inde Blondellus, aut quilibet alius sanæ mentis homo, inferre poterit alias disciplinas, aliasque præter illas scientiam a Clemente nostro non agnoscit? Quis non videat nihil prorsus bac Blondelli argumentatione esse magis futile et inbecillum? De episcopali itaque ordine hoc in loco Clemens ideo tacuit, quia id ad rem suam nihil faciebat. Ubi autem intentionem illius facere necesse creditit, tunc certe, ut dictum est, eundem ordinem, fatente Blondello, a presbyteratu et diaconatu aperte distinxit.

At, inquit Blondellus, « presbyterio » dignus, « apostolico » gradu a Clemente ascribitur. Optime quidem. Nam ibi Clemens de Matthia loquitur, qui vita morumque integritate et innocentia « se præbuit dignum ut fieret apostolus ²⁶. » Quid autem inde contra factam ab eodem Clemente episcopi presbyterique distinctionem?

Contra tamen adhuc clamat Blondellus presbytero

²⁰ ibid. ²¹ cent. 2, c. 10, p. 149. ²² Strom. I. vi, p. 667. ²³ ibid. ²⁴ De episc. et presbyt., § 2, p. 36.

²⁵ Strom. I. viii, p. 700. ²⁶ Strom. I. vi, p. 667.

jus primæ omnīm sedis, πρωτοκαθεδρίας, atque adeo episcopalī sedis et ordinis, a Clemente nostro ibidem attributum. Verum id a Clemente mente omnino alienum est. Nihil quippe aliud ibi ab ipso traditur, nisi «gnosticum», et justum hominem in presbyteratum diaconatumque metaphorice referri. Qui quidem etiamsi in bac vita non fuerit prima sede honoratus, in altera tamen sedebit populorum index et arbiter. At ibi Clemens non amplius «gnosticum» cum vero presbytero comparat. Fac tamen comparasse, quid inde elicies, nisi Clementem jus aliquod presbytero ascripsisse priuā sedis, diacono scilicet, cuius ibidem meminit, haud dubie majoris? Et sane cum paulo post episcopum presbytero atque diacono superiorē esse declareret, aliud procul dubio superiorius primā cathedrā jus episcopo ab ipso quoque assignari fatendum est.

Dénique objicit Blondellus eum, cui Joannes apostolus adolescentem commendaverat²⁷, a Clemente episcopum et presbyterum ullo absque discrimine appellari. Esto, Clemens utroque nomine indiscriminatū usus aliquando fuerit, nihil certe inde promovebit Blondellus; nisi episcopi munia et functiones presbytero a Clemente alicubi ascripta esse demonstraverit. Atqui hoc neque Blondellus probavit, nec ullum unquam probaturū confidimus. Accedat etiam illud, ut Clemens hunc episcopum, quemadmodum Pearsonius observat²⁸, ob praeclam etatem, πρεσβύτερου, seu senioris nomine compellare potuerit. Postremo hic et alibi ostendimus²⁹ a Clemente nostro episcopatum a presbyteratu non solum evidentissime distingui, sed illum quoque huic ab eo praeponi, et majoris constituti ordinis et dignitatis.

Porro autem antequam huic de sacris Ecclesiæ ministris disputationi finem imponamus, animadvertere juvat, quanto ii in honore habendi sint, quandoquidem de «gnostico», quem Clemens impropriæ et metaphorice, ut dictum est, presbyterum appellat, et de ethnicis sacerdotibus, hæc litteris consignavit³⁰. «Hic (gnosticus) homo est vere regalis, hic sacerdos sanctus Dei; quod quidem nunc quoque servatur apud eos, qui sunt doctissimi ex barbaris, qui sacerdotale genus provehunt ad regnum.» De hoc autem ethnicorum more legesis Strabonem libro i Geograph., pag. 23, et lib. xiv, pag. 653; Ciceronem lib. i De divinat., pag. 270, Dionys. Halicar. init. lib. v Antiquit. Roman., et Casaub. in Sueton., pag. 101.

ARTICULUS IV.

De eorum, qui his sacrī ordinib⁹ initiati erant, cælibatu.

Utrum Clemens sacrī illis, ut vidimus, ordinib⁹ inauguratos cælibes esse debere crediderit, a nobis fortasse aliquis, nec jure quidem inimerito inquiret. Ubi enim doctissimus ille vir hæreticos conjugii osores et inimicos refellit, sic contra eos Apostoli auctoritate dicit³¹: «Quin et unius quoque uxoris virum usque admittit, seu sit presbyter, seu diaconus, seu laicus: καν πρεσβύτερος ή, καν διάκονος, καν λαϊκός, utens matrimonio citra reprehensionem, ἀνεπιλήπτως γάμῳ χρώμενος. Servabitur autem per filiorum generationem: σωθεσται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας.» Nonne his, inquit, Clemens verbis perspicue significat presbyteros diaconosque, non secus ac laicos, a Clemente quemadmodum ab Apostolo admitti, qui matrimonio citra reprehensionem utentes gignendis liberis operam dabant? Quinimo eos filiorum generatione dicit esse salvandos.

Hanc porro esse veram genuinamque auctoris

A nostri mentem et sententiam inde nonnulli colligunt, quod ipse contra eosdem hæreticos sic disputet³²: «An etiam reprobant apostolos? Petrus enim et Philippus filios procrearunt; Philippus autem filias quoque suas viris tradidit. Et Paulus quidem certe non reveretur in quadam epistola sua appellare conjugem. Ita quidem Centuriatores argumentantur, adduntque: «Quem locum in testimonium sanæ doctrinæ ejus sæculi etiam Eusebius et Nicephorus adnotarunt.» Sed ibi de sincera integraque horum scriptorum fide hand immerito expostulabis.

Cur enim, obsecro, subsequentia Clementis verba fallaci plane fraudulentoque silentio penitus dissimulaverunt? Pergit quippe Clemens: «Quam non circumferebat, quod non magno ei esset opus ministerio. **193** Dicit itaque in quadam epistola: Non habemus potestatem sororem mulierem circumducendi, sicut et reliqui apostoli? Sed hi quidem, oītor μέν, ut erat consentaneum, ministerio quod divelli non poterat, prædicationi scilicet, attentes, non ut uxores, sed ut sorores circumducebant mulieres, quæ una ministraturæ essent apud mulieres, quæ domos custodiebant, per quas etiam in gynæceum absque ulla reprehensione malave suspicione ingredi posset doctrina Domini.» Animum, quæso, adverte, et singula nobiscum perpende Clementis nostri verba. Ibi ille hæreticorum nuptias damnantium errorem exemplo testimonioque apostolorum radicitus evellit, hac nimirum ratione, quod ex iis nonnulli conjugio copulati, uxores circumduxerant. Verum quibus, amabo te, conditionibus, eas, teste Clemente nostro, circumducebant? Duas ipse easque notata dignissimas reddit. Prima quidem est, ut per eas evangelica Christi doctrina apud mulieres, privatis in dominibus degentes, ad quas viri non sine aliqua reprehensione malave suspicione ingredi poterant, tutius securiusque disseminaretur. Secunda autem, et quæ ad rem nostram maxime facit, ea erat, ut quas apostoli secum ducebant, easdem absque ullo, tametsi alias licito, conjugii usu et commercio, tanquam sorores haberent. Putavit itaque Clemens quosdam apostolos, videlicet Petrum et Philippum, atque etiam, si ita velis, Paulum, de quo tamen mox disputabitur, uxores olim quidem duxisse, sed quibuscum, postquam apostolica aucti sunt dignitate, cælibem vitam egerunt.

Huc autem accedit quod auctor noster postea de Paulo hæc scriptis tradidit³³: «Sed si accinctus quis esse velit et expeditus, non volens procreare liberos propter eam, quæ est in procreandis liberis inostentia et occupationem, maneat, inquit Apostolus, ἄγαμος, ὁδὸν, cœlebs ut ego.» Quid ad asserendam prædicandamque cælibem Pauli in apostolatu vivendi rationem his Clementis verbis clarius atque enucleatus? Quid vero, quod Eusebius, quem Clementis nostri verbis a se descripit, atque etiam opinioni subscriptissimo haud plane inimerito arbitrantur, eodem plane sensu non solum de Paulo, sed de omnibus divino ministerio consecratis hæc scripsit in verba³⁴: «Oportere, dicit sermo divinus, episcopum unius uxoris virum esse. Verum tamen eos, qui sacrati sunt, atque in Dei ministerio occupati, contineare deinceps seipso a commercio uxoris decet.»

Urget tamen aliquis Clementem, Pauli auctoritate fretum, in eo, qui prior citatus est, loco de presbyteri diaconiisque, sicut de laici, loqui conjugio, ac dixisse illos omnes «per filiorum generationem» servari.

At cum apostolorum, atque in primis Pauli cælibatum ab eo tam clare et asseveranter prædicari

²⁷ Euseb., l. iii Hist., c. 23. ²⁸ Pearson. in Ignat. epist. vindic. part. II, p. 168. ²⁹ dissert. super. c. 5, art. 3. ³⁰ Strom. l. vii, p. 720. ³¹ Strom. l. iii, p. 464. ³² ibid., p. 448. ³³ ibid., p. 454. ³⁴

audierimus, inde forsitan aliquis haud inepte conficit hæc posteriora illius verba non ad presbyterum et diaconum, sed laicum esse referenda. Sen-sus etenim illius hic esse videtur: Paulus « unius uxoris virum admittit, seu sit presbyter, seu diaconus, sive etiam laicus: servabitur autem, ille scilicet laicus, per filiorum generationem. » Quod quidem ad opinionem hæreticorum nuptias damnantium funditus evertendam plane sufficiebat. Unius porro uxoris virum ad sacros Ecclesiæ ordines a Paulo admitti declarat, id est eum qui unus tantummodo nuptiis illigatus et nunquam bigamus fuerit. Quamobrem ille adversus eorumdem hæreticorum errorem eadem Pauli auctoritate decertans: « Cum episcopum, inquit²³, qui domui recte præsit Ecclesiæ ducem constitutat. Domum autem Domini-ecam unius mulieris constituit conjugium. »

Nec absurde forsitan in hujuscemodi explicationis firmamentum affterri potest, quod testatum Epiphanius facit sanctos suis de horum, qui sacris ordinibus initiati erant, cælibatu, ecclesiasticos apostolicosque canones. Nemini quippe credibile fiet eos a Clemente nostro perfactos, irrisosque, atque habitos pro nihilo. De illis vero ita Epiphanius²⁴: « Quin eum insuper, qui adhuc in matrimonio degit, ac liberis dat operam, tametsi unius uxoris sit vir, nequaquam tamen ad diaconi, presbyteri, episcopi, aut hypodiaconi ordinem admittit; sed enim dunitaxat, qui ab unius uxoris consuetudine sese continuerit, aut ea sit orbatus. Quod in illis locis præcipue fit, ubi ecclesiastici canones præcipue servantur. At enim nonnullis adhuc in locis presbyteri, diaconi et hypodiaconi liberos suscipiunt? Respondeo non illud ex canonis auctoritate fieri, sed propter hominum ignoriam, quæ cortis temporibus negligenter agere ac convivere solet, ob nimiam populi multitudinem, cum scilicet qui ad eas se functiones applicent, non facile reperiuntur. » Quis Epiphanius hæc tam asseveranter pronuntianti fidem derogare audeat? Neque enim latas continentiae cælibatusque leges tanta confiditatem citare potuit, nisi eas suis ipsem oculis legerit, aut illas testibus firmatas cognoverit omni exceptione mali-joribus. »

Verum arguet aliquis hoc esse plane infirmum et caducum. Si quæ enim vero ea de re date sint leges, non diu ante Epiphanius tempora sanciri potuerunt. Non minus siquidem ille hypodiaconos, quam alias majori ordine inauguratos, his legibus teneri asseverat²⁵. Quapropter ubi eosdem ex virginibus, vel ex monachis, aut certe ex iis qui ab uxoriis suis continent, seligi testificatur, de sui potius, quam superiorum sæculorum moribus ille procul dubio disputare censendus est.

Sed hoc perperam objicitur. Nam ipse Epiphanius constanter affirms eam legem ab ipsis apostolis suis conditam: « Singulares, inquit²⁶, nuptias commendat, cum sacerdotalia munera et ornamenta cum iis, qui post unas nuptias continentiam servaverint, aut in virginitate persistenter, communica-ndam esse velut in quadam exemplari monstraverit; id quod apostoli deinde ecclesiastica sacerdotii regula honeste ac religiose decreverunt. » Præterea Hieronymus hanc sacrorum Ecclesiæ ministrorum continentiam non solum ab apostolis, sed etiam a Christo Domino profluxisse haud obscure innuit: « Christus, ait ille²⁷, virgo, virgo Maria utriusque sexus virginitatem dedicavere. Apostoli vel virginis, vel post nuptias continentis, episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur, aut vidui, aut certe post sacerdotium pudici. » At si contendas

A Hieronymum ibi contra hæreticos longius quam par erat disputationis æstu abreptum, atque etiam ab Epiphanio falsam apocryphamque legem citari, tua te, si eam recte probaveris, sententia maneat. Porro de illo sacrorum Ecclesiæ ministrorum calibata aliiquid in Ambrosianis nostris observationibus perstrinximus²⁸. Sed hoc argumentum a pluribus copiose tractatur, a sanctis Patribus uti Hieronymo in suo præsertim *Contra Jovinianum* libro I, pag. 27, etc., a theologis scholasticis in IV *Sententiæ*, distinct. 37, ac 194 D. Thom. 2-2, quest. 88, art. 11; controversistis uti Bellarmino lib. I *De clericis*, cap. 18 et seqq.; historicis, veluti Baronio ad an. Christi 58, num. 12 et seqq.; sacra Scriptura interpretibus in II ad Timoth. cap. III, aliisque critici auctoribus; Thomassino tom. I *Discipl. ecclæ*, parte I, lib. II, c. 23; Godofredo in leg. 44, titul. De episc., etc., tom. VI, pag. 86 et seqq., et alii.

ARTICULUS V.

De Petri uxore et filia.

Quæ de tribus apostolis Petro, Philippo et Paulo superius a Clemente litteris mandata videntur, hæc nunc singillatim examinanda sunt. De Petro itaque et Philippo hæc habet²⁹: Πέτρος μὲν καὶ Φίλιππος ἐπιδοτοῦσθεντο· « Petrus autem et Philippus liberos procrearunt. » At Petrus, Epiphanius teste³⁰, uxorem ex Capernaum oppido duxerat: « Hie ex Beithsaida, inquit, oriundus, ex oppido Capernaum, uxorem duxerat, quæ duo oppida haud procul a se invicem dissita sunt. » Alibi vero scribit hanc a Petro ductam, antequam ad apostolatum a Christo Domino vocaretur: « Ducta, inquit³¹, jam uxore, cum et liberos haberet et socrum, a Judæorum ceremoniis sese ad Christum aggregavit. » Quamobrem Hieronymus adversus Jovinianum sic peragnat³²: « Petrus et cæteri apostoli, ut ei ex superfluo interim concedam, habuerunt quidem uxores, sed quas eo tempore acceperant, quo Evangelium nesciebant. Qui assumpti postea in apostolatum, relinquunt officium conjugale. Nam cum Petrus ex persona apostolorum dicit ad Dominum: Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te, respondit ei Dominus: Amen dico vobis, quoniam nemo est, qui dimiserit dominum aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, qui non recipiat multo plura in sæculo isto, et in sæculo futuro vitam æternam. » Et in epistola 34 ad Julianum: « Habuit et Petrus uxorem, et tamen cum reti eam et navicula dereliquit. » His annunerandus est auctor *Quæstiōnum Veteris et Novi Testamenti*, qui de codem Petro hæc memoriae prodidit³³: « Et ut hoc loco aliiquid de apostolis dicatur, quod ad robur pertinet causæ, certe sanctus Joannes castimonie fuit casus; condiscipulus autem ejus, id est, sanctus Petrus, uxorem habuisse cognoscitur, et ut primatum acciperet inter apostolos, ei non obstitit generatio filiorum. »

D Petri autem filiæ nomen suis Petronilla ratione martyrum Acta, quemadmodum Martyrologia perhibent. Sed quæ eis fides habenda, discit ex Baronio ad annum Christi 69, num. 32 et 33, ac Bollando ad Maii 12 in *Actis SS.* Nerei et Achillei, c. 14, pag. 10 et 11, ad Maii 31, pag. 420.

In iisdem SS. Nerei et Achillei *Actis* legitimus eandem Petronillam, paralysi laborantem, ab ipsomet patre suo Petro sanatam suis. Verum Augustinus hoc ex apocryphis libris haustum et a Manichæis alia de Petro negantibus probatum declarat³⁴: « Quod etsi, inquit, magna cæcitate viverant, cum in apocryphis pro magno legunt et

²³ Strom. I. v. p. 472. ²⁴ Epiph. heres. 59, Cathar., § 4. ²⁵ Epiph. Exposit. fid., § 21. ²⁶ heres. 48, Cataphry., § 9. ²⁷ Hieron., Apolog. adv. Jovin., in hn. ²⁸ Ambros. I. I, De offic. minist., c. 50, § 258. ²⁹ Strom. I. iii, p. 448. ³⁰ Epiph., her. 51, Alogor., § 15. ³¹ her. 30, Ebion., § 22. ³² Hier., I. I adv. Jovin., p. 27. ³³ apud August., t. III edit. Bened., quæst. 127. ³⁴ August. I. VIII l. in Admant. Manich., c. 17, p. 159 edit. Bened.

illud, quod de apostolo Thoma memoravi, et ipsius Petri filiam paralyticam factam precibus patris, et hortulani filiam ad precem ipsius Petri esse mortuam. Et respondet quod id ipsi expediebat, ut illa solvereatur paralysi, et illa moreretur; tamen ad preces apostoli factum esse non negant. »

Denique de Petri uxore haec Clemens adhuc litteris commendavit¹⁷: « Aiunt certe beatum Petrum, cum vidisset uxorem suam duci ad mortem, letatum quidem esse quod vocaretur et quod dominum reverteretur; cumque eam adhortatus et consolatus esset, nomine quoque compellasse ac dixisse: Heus tu memento Domini. » Eamdem historiam narrat Nicephorus¹⁸, sed post Eusebium¹⁹, qui cum eam memorauit dignam censuisset, a Baronio²⁰ veritati haud absone judicatur.

ARTICULUS VI.

De Philippi filiabus, et utrum Paulus uxorem duxerit.

Ad Philippum apostolum quod spectat, eum Clemens et filias procreasse, et illas postmodum in matrimonium collocasse non hæsitanter affirmat²¹. At utrumque non minimam eruditis viris creat difficultatem. Certum siquidem est, et ex Actuum apostolorum libro constat²² quatuor Philippi fuisse filias, de quibus ibi legimus: « Intrantes domum Philippi evangelistæ, qui erat unus de septem, mansimus apud eum. Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes. » Sed hic Philippus ibi « evangelista » dicitur, « et unus de septem, » haud dubie primis Ecclesiæ diaconis, ac proinde ab apostolo Philippo plane diversus.

Quamobrem quidam Clementem nostrum in eo erroris aut memoriae lapsus accusant, quod hunc Philippum diaconum cum apostolo confuderit. Ad opinionis autem suæ confirmationem ii testimonium proferunt Hieronymi, qui probari posse non putat, præter Petrum, apostolos non fuisse virgines. Sed his aliis facile respondent Hieronymi mentem ex superioribus ipsius verbis esse omnibus manifestam. At quippe²³: « Nunc nobis de canone (sacra scilicet Scripturæ) omne certamen est. » Ex sola igitur Scriptura, inquit sanctus doctor, probare nemo poterit ulium ex apostolis præter Petrum virginem non fuisse.

Verum etiamsi ex hoc Hieronymi loco probari nequeat Philippum apostolum quasdam ex uxore sua suscepisse filias, ex antiquissimis tamen Ecclesiæ Patribus et scriptoribus, imo vero ex ipsomet Hieronymo²⁴ id demonstrari potest. Ille enim ipse alio in libro nobis post Eusebium²⁵ exhibet haec Polycratis Ephesini ad Victorem papam scriptentis verba: « Philippus unus fuit ex duodecim apostolis, mortuus est Hierapoli cum binis filiabus, quæ conseruerunt in virginitate. Altera quoque ejus filia, quæ spiritualem quamdam vitam duxit, Ephesi sepulta est. » Et hæc quidem Eusebius postea adhuc totidem repetit verbis²⁶. At priori loco hæc ex Caii dialogo addidit²⁷: « Quatuor post hæc Philippi filiae prophetides fuerunt Hierapoli Asiae civitate, ubi etiam earum et patris Philippi sepulcrum visitur. » A Pappia demum ait earumdem Philippi filiarum mentionem fieri²⁸.

Quoniam tamen duobus duntaxat prioribus in locis Philippus ille apostolus ab Eusebio nuncupatur, urgent alterius sententiae patroni in Latina Eusebianæ historiæ interpretatione, a Rufino adorna ta, priori loco Latine redditum: « unus ex apostolis, » altero autem « evangelista. » Atqui huic evangelistæ, sicut et pluribus aliis, nomen apostoli

A a Tertulliano aliquo tributum est. Sed Rufinus ibi Græci auctoris sui textum Latina sua versione non reddidisse ab 195 aliis arguitur. Neque enim Valesius nos admonuit illo in Græco Eusebianæ historiæ codice aliter quam ab ipso transcriptum est haberi. Quinimo bonam ibi desiderat Christophori soni fidem, qui pro uno ex duodecim apostolis, unum ex septem diaconis substituit.

Contra vero, depravatum ibidem fuisse Eusebii textum inde convinci quidam existimant, quod eo loci subjecta Caii narratio de Philippo tantum diacono possit intelligi. Ad haec vero, Eusebius illam cum verbis, ex Actuum apostolicorum libro superius citatis, plane consentaneam esse significat. Atqui sacro illo in libro Philippus evangelista renuntiatur.

Hujus non minimæ difficultatis nodum nonnulli secare potius quam solvere conantur, cum respondent Philippum apostolum a diacono Philippo fuisse revera diversum, atque adeo distinguendas utriusque filias; ita ut quatuor Philippi diaconi filiæ Cæsareæ in Palæstina quieverint; ex tribus vero aliis, quæ Philippi apostoli erant, duæ Hierapoliti in Phrygia, et tertia Ephesi in Asia sint sepulcræ. Sed si vera sit hæc illorum responsio et sententia, ipsi certe Clementem nostrum ab impacto præpostoræ confusionis errore volentes nolentes liberant. Non enim amplius dicere poterunt filias Philippi apostoli, cum diaconi cognominis filiabus ab eo confundi.

At certe plures gravioris eumdem auctorem nostrum erroris reum agunt, quia Philippi apostoli filias, quas Polycrates virgines permansisse testatur, has ille a suo patre matrimonio locatas asseverat. Verum id ex Polycratis verbis non plane omnino elicetur. De tertia siquidem Philippi filia sic ipse loquitur²⁹: « Εν ἡγεμονίᾳ πολιτευόμενη. » Spiritualem quandam vitam duxit. » Hæc autem non significant illam fuisse semper virginem. Imo vero quia Eusebius ibidem expresse dixit duas ejus sorores « in virginitate consueisse³⁰, » inde non inepte colligitur persuasum Eusebio fuisse hanc aliud amplexatam vivendi genus, et conjugio fuisse aliquando copulatam.

Caterum de hac sane, uti omnes fatentur, per obscuræ quæstione aliis, quod verius æquiusque censuerint, decernendum ultra relinquimus. Nobis certe adnotasse sufficiat Clementis nostri opinionem auctoritate Polycratis sic firnari ac stabiliri, ut plures cum Græci tum Latini scriptores de ea penitus convicti, filias a Philippo apostolo suspectas crediderint. At si quis validioribus argumentis easdem in virginitatis statu omnes perseverasse ostenderit, huic quominus alii assensum præbeat, minime prohibemus.

Non parum etiam difficultatis illud habet, quod Clemens ultimo loco de Paulo apostolo dixit³¹: « Non veretur in quadam epistola suam appellare conjugem. » Quamvis enim a nobis supra probatum fuerit Paulum per apostolatus sui tempora celibem transegisse vitam, inquirendum tamen adhuc superest, utrum revera ille prius aliquando uxorem duxerit. At Origeni si fidem habeamus, duæ hac de re fuerunt antiquissimorum auctorum opiniones: « Paulus ergo, inquit ille³², sicut quidam tradunt, cum uxore vocatus est, de qua dicit ad Philippen ses scribens: Rogo etiam et te, germana compar, adjuva illas quæ cum ipsa sunt. Ex consensu igitur liber effectus, se servum nominat Christi. Si vero, ut aliis videtur, sine uxore; nihilominus qui liber

¹⁷ Strom. I. vii, p. 736. ¹⁸ Nicephor., I. ii Hist., c. 44. ¹⁹ Euseb., I. iii Hist., c. 50, p. 102. ²⁰ Baron. ad an. Lxxix, num. 52. ²¹ Strom. I. v, p. 448. ²² Act. xi, 8. ²³ Hier., I. i adv. Jovin., p. 23. ²⁴ lib. III Hist., c. 31, p. 103. ²⁵ lib. iii Hist., c. 59, p. 112. ²⁶ Tertull., lib. De baptism., c. 18, Auctor. Constitut. apost., I. vi, c. 7, p. 290. Coteler. in hunc locum. ²⁷ Strom. I. iii, p. 355. ²⁸ Euseb., I. iii Hist., c. 31, p. 102. ²⁹ Strom. I. iii, p. 448. ³⁰ Origen. in Epist. ad Rom. c. 1, 4.

vocatus est, servus est Christi. » Itaque si Origenes in patronorum prioris sententiae numerum Clementem aggregavit, ex ipsius dictis colligere haud immixto possumus haec esse Pauli verba, quibus Clemens ab ipso conjugem suam appellari arbitratus est. At haec ex illius ad Philippenses Epistola⁶⁴ desumpta sunt, ubi pro verbo « germana » nunc « germane » habetur. Verumtamen quia Clemens nullam Pauli epistolam non nominat designat, utrum haec ab illo citetur, quis certo definire poterit? Quid autem, quod Theodoreus eos severe castigat, qui loco citato Paulum conjugis suae mentionem fecisse existimant? Utcumque porro res se habeat, persuasum sane Eusebius⁶⁵ habuit Clementem his, quae protulimus, verbis « enumerare apostolos, » Paulum scilicet, non secus ac Petrum et Philippum, « qui uxores habuerant. »

At certe tamen nonne econtrario Clemens Paulum unquam connubio junctum fuisse insiciatur, ubi postquam de conjugibus et matrimonio copulatis disseruisset, haec continenter subjunxit⁶⁶: « Άλλα καὶ εὐέντας τοις εἶναι θέλη, οὐχ αἰρούμενας τὴν παιδότοιαν διὰ τὴν ἐν παιδότοιᾳ ἀσχολίαν, μεντώ, φῆσθν δὲ Απόστολος, ἄγαμος, ως κάτω. » Sed si quis expeditus esse velit, propter eam, quae est in procreandis liberis, molestiam et occupationem, maneat, inquit Apostolus, « eclebs, ut ego. » Quod si nihilominus quis contendat et certis rationum momentis demonstraret Clementem ibi de casu tantum Pauli, apostolatus officio fungentis, vita fecisse sermonem, in sua ille sententia permaneat. Noverit tamen paucos admodum ei suffragatos. Omnes enim plerique scriptores, atque in primis Tertullianus⁶⁷, Hieronymus⁶⁸, Epiphanius⁶⁹, Augustinus⁷⁰, aliquique Paulinarum epistolarum interpres Chrysostomus, Theodoreus, Theophylactus⁷¹, plurimique alii cum antiqui tum recentiores eundem apostolum ita ἄγαμον fuisse censem, ut nullum unquam connubium inierit.

ARTICULUS VII.

De summa apostolorum post Christi resurrectionem perfectione.

Utrum apostoli, dum in hac mortali vita degenerent, ad supremum Christianæ perfectionis apicem pervenerint, planum ut Clemens faciat, primum observat⁷² « perfectum multis modis accipi, prout is est, qui in unaquaque virtute se gerit; » ita ut aliquis singulari aliqua virtute, puta pietate, continentia, religione, tolerantia, perfectus et consummatus sit. Fatetur deinde Clemens se nescire an ullus praeter Christum Dominum omnibus simul virtutibus fuerit unquam perfectus et plene ornatus. Tertio ille docet⁷³ esse aliud perfectiorum hominum genus donis nimirum Spiritus sancti, de quibus Apostolus ad Corinthios scribit⁷⁴: « Alii datur per Spiritum sermo sapientiae, alii quidem sermo scientiae secundum eundem Spiritum, alteri fides in eodem Spiritu, alii autem gratiae sanitatum in eodem Spiritu, alii vero operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii autem interpretatio linguarum. » Ex quibus Clemens colligit⁷⁵ prophetas quidem prophetia, justos iustitia, confessione martyres, aliosque alii donis esse perfectos: « Apostoli autem, inquit⁷⁶, fuere pleni in omnibus, videlicet memorias ab Apostolo S. Spiritus donis. Quamobrem continuo subiungit: « Invenies itaque, si volueris, ex eorum rebus gestis et scriptis eorum cognitionem, vitam, prædicatio-

A nem, justitiam, castitatem, prophetiam. » Hanc porro esse illius mente inde liquet, quod superius 196 sicut vidimus, dixerit solum Christum omnibus simul virtutibus fuisse perfectum. Eadem profecto fuit Augustini doctrina, qui contra Pelagianos demonstrat⁷⁷ præter Christum Dominum neminem unquam fuisse hominem, ne ipsum quidem Paulum, in hac mortali vita omnis omnino peccati expertem. Quod quidem cum lib. II *De peccatorum meritis et remissione* copiose probavisset⁷⁸, sic copulidit⁷⁹: « Potest ergo fieri, sicut dixi, ut jam sit aliquis sapientia perfectus auditor, cuius nondum sit perfectus et doctor: potest esse perfectus iustitiae cogitor, nondum perfectus effector. Cum ergo legitur in Scripturis cujusque perfectio, in qua re dicatur, nos negligenter intuendum est; quoniam non ideo quis prorsus sine peccato esse intelligitur, quia in aliqua re dicitur perfectus. » Rursus autem alio in libro⁸⁰: « Legitur sane homo sine crimen, legitur sine querela; at non legitur sine peccato, nisi Filius hominis, unus idemque Dei Filius unicus, » etc. Quocirca Pelagianorum errorem sic alibi resellit atque exagit⁸¹: « Pelagiani novi hæretici, religiosi amatores et laudatores videntur sibi esse sacerdotum, si non audeant dicere imperfecte illos iuisse virtutis; cum hoc confiteatur vas electionis, qui considerans ubi adhuc esset, et quia corpus quod corruptitur aggravat animam. Non quia jam accoperit, ait, aut jam perfectus sim, fratres, ego me ipsum non arbitror comprehendisse. Et paulo post tamen qui se negaverat esse perfectum: Quotquot ergo perfecti, inquit, hoc sapiamus; ut ostenderet secundum istius vitæ modum esse quamdam perfectionem, eique perfectione hoc quoque deputari, si se quisque noverit nondum esse perfectum, » etc. Haec ille uberioris postea adhuc prosequitur. Ad eum itaque librum, si plura velis, te mittimus, et ad theologos in II *Sentent.* distinct. 41 et D. Thom. 2-2, quæst. 184, art. 2, et 1-2, quæst. 109, art. 8.

C Sed quosdam audire nobis videimus, non solum clam mussitantes, sed etiam palam objicientes Clementem dilucide planeque docuisse apostolos post Dominicam resurrectionem nullis animi perturbationibus, ac nulli proinde peccato obnoxios deinceps fuisse. Quis enim, instabunt illi, alius potest esse horum Clementis verborum sensus⁸²? « Apostoli autem cum iram, et metum, et cupiditatem per Dominicam doctrinam ex uberiori quadam cognitione superassent, ne ea quidem, quæ videntur, bona ex iis quæ passionem inferunt motionibus, ut polemida, emulacionem, gaudium, cupiditatem suscepissent; ut qui propter firmum quemdau et stabilem statum mentis, nihil penitus mutarentur; sed in exercitationis habitu semper manentes, alieni ab alteratione post Domini quidem certe resurrectionem. » Quid ergo? Putantne Clementem existimasse apostolos post Christi resurrectionem rautæ perfectionis attigisse culmen; ut in nullum plane vel minimum, et ut aiunt, veniale peccatum postea inciderit? Si haec Clementis opinio fuerit, ea sane falsitas errorisque insinuator ab Augustino, qui contra Pelagianos demonstrat eisdem apostolis, sicut et aliis perfectis Christianis, ob istius vitæ infirmitatem usu venisse, ut in hac leviora peccata prolaberentur: « Quid sanctius in novo populo, inquit⁸³, apostolis? Et tamen præcepit eis Dominus in oratione dicere: « Dimitte nobis debita nostra. » Omnia igitur piorum, sub hoc onere corruptibilis carnis, et in istius vitæ infirmitate gementium, spes

⁶⁴ c. iv, 3. ⁶⁵ lib. iii Hist., c. 30, p. 101. ⁶⁶ Strom. I. iii, p. 454. ⁶⁷ Tertull. I. II Ad uxor., c. 3; I. III, De monog., c. 3 et 8; I. De exhort. castit., c. 3 et 8. ⁶⁸ Hier., epist. 11 et 23; I. I Advers. Jovin. ⁶⁹ Epiphanius, hær. 58, § 4. ⁷⁰ Aug., t. VIII, I. De oper. monach., c. 4. ⁷¹ Interpret. in Epist. I ad Cor. IX, 5 et ad Philip. IV, 3. ⁷² Strom. I. iv, p. 525. ⁷³ ibid., p. 527. ⁷⁴ I Cor. XII, 9, 10. ⁷⁵ Strom. I. IV, p. 527. ⁷⁶ p. 528. ⁷⁷ c. 5 et seq. ⁷⁸ p. 43 et seq. ⁷⁹ ibid., c. 15, p. 52. ⁸⁰ lib. De perfect. inst. tit., c. 12, § 29, pag. 180. ⁸¹ lib. Contr. duas epist. Pelag., c. 5, § 15, p. 457. ⁸² Strom. I. vi, p. 650. ⁸³ lib. iii Contr. duas epist. Pelag., c. 5, § 15, p. 457.

una est, quod advocatum habemus ad Patrem Iesum Christum justum, et ipse est exoratio peccatorum. » Eadem habet in enarratione in psalmum CXLII, atque sermone 135 in Joannem⁴⁴: « Dicte, sancti apostoli, posteaquam surrexit Dominus et confirmavit vos, Spiritu sancto misso de celo, cessa- satis habere peccatum.... ait unus ipsorum.... re- spondet et dicit: Si dixerimus, peccatum non ha- bemus, nos ipsos seducimus, et veritas in nobis non est, » etc. Itaque Augustinus fixum ratumque habuit apostolos, etiam divina Spiritus sancti gra- tia post Christi ascensionem confirmatos, ea leviora ac venialia contraxisse peccata, quae ille docet ora- tione Dominicana dimitti.

Vérum non alia Clementis nostri quam Augustini esse sententia nobis prorsus videtur. De statu enim et habitu mentis, seu, ut loqui amant, de statu ha- bituali ibi ille disserit⁴⁵, quo factum esse vult, ut apostoli atque etiam « gnosticus, » perfectusque Christianus nunquam mutentur: « Άλλ' ἐν ἔξει δοκήσεως δετέλευτες ἀναλλούσθοι. » Sed in exerci- tationis habitu semper maneat invariabilis et im- mutabiles, in charitate scilicet et gratia, ut vulgo aiunt, sanctificante; ita ut ab illa nullo unquam pec- cato mortali, nec ullis animi perturbationibus di- vellantur, neque a Deo, cui intime conjuncti sunt, separantur: « Neque enim, » subiunxit Clemens, « versatur in rebus gravibus et molestis, cum ex eis, quae sunt in vita, nihil grave molestumve existimet, neque potest eum aliquid abducere a Dei chari- tate, » οὐδὲ ἀποστολαὶ καὶ τοῦτον αὐτὸν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης δύναται. Ab apostolis ergo Clemens exclusi, eas omnes animi perturbationes et affectiones, ac, si velis, passiones, quibus a Dei amore et charitate, ac sanctificante gratia excide- rent, atque in lethale aliquod peccatum prolaberen- tur. Sed de hac apostolorum cum ἀπαθεῖσι tum immutabilitate, et in bono perseverantia adhuc infra, ubi de « gnosticis, » erit dicendi locus.

Præterea vero Clemens non seinel asseverat eosdem apostolos fuisse perfectos verosque « gnosti- cos, » qui omnia, quae sunt nobis dubia et inexplicabilia, animo comprehendenderunt. « Jam audemus, inquit⁴⁶, dicere gnosticum omnia scire, et firma comprehensione comprehendere ea etiam, quae sunt nobis dubia et inexplicabilia, cuiusmodi fuit Jacobus, Petrus, Joannes, Paulus, et reliqui apo- stoli. »

ARTICULUS VIII.

Utrum Philippus, Thomas, Levis et Matthæus mar- tyrii palmam consecuti sint, et de Matthæi absen- tientia.

Eosdem apostolos rursus Clemens et gnosticos et perfectos appellat, qui Christum imitantes, pro Ecclesiis a se fundatis martyrio vitam finiere. Christum, ait Clemens⁴⁷, imitantes apostoli, ut qui revera essent gnostici et perfecti, ως ἀντὶ δύο τε γνωστικοὶ καὶ τέλειοι, pro Ecclesiis, quas fundarunt, passi sunt. » Qui autem fuerint illi apostoli, an omnes, an pauci, ibi Clemens non indicat quidem; sed quia ille respondet Hieracleoni hæresiarchæ, qui Matthæum, Philippum, Thomam et Levim pre- ciosam pietatem, sanctimoniam, ac bonis operibus, nullo autem inflito a tyrannis supplicio mortem obiisse contendebat; hiuc certe haud plane imme- rito colligi potest de his potissimum institui a Cle- mente sermonem. At si revera sit, uti videtur, non satis a quibusdam animadversus, **197** Cie- wensis nostri sensus, præclarorum profecto gravissi-

A munque de illorum martyrio testimonium habe- bimus.

Cur ergo, inquires, id tacuit Polycrates, ubi Phi- lippi martyrium prædicandi vix opportunior un- quam occasio dari ipsi poterat. In sua etenim ad Victorem summum pontificem epistola plurimos Ecclesiarum Asiae martyres nominatim commendat, et de Philippo eorum primo in hæc tantum scribit verba⁴⁸: « In Asia magna quædam lumina extin- cta sunt.... Philippus scilicet unus e duodecim apo- stolis, qui mortuus est Hierapoli. » Inicias ire non possumus Polycratem ibi usum esse verbo ξεχω- μηται, quod tranquillam et pacificam potius quam suppliciis illatam mortem significat. Quamobrem quid ea de re statu debeat, ab aliis lubentius au- diendis.

Nescii quidem non sumus in quadam Eusebiani Chronicæ citata a Baronio⁴⁹ editione martyrium Philippi memorari; sed hoc in aliis illius cum edi- tionibus tum variis codicibus manuscriptis non oc- currere plures jam adnotarunt.

Narrat Nicephorus^{50,51} Matthæum sopitis, in quos ob Christi confessionem conjectus fuerat, igitibus, placide exhalavisse animam. Sed id ille non omnibus persuasit. In quibusdam tamen Græcorum Me- nologiis Matthæus igne consumptus, et in Latinis Martyrologiis simplicius martyrio dicitur corona- tus. Videsis Baronii in Martyrologium⁵² observa- tiones.

Longe autem pluribus scriptoribus Thomæ mar- tyrium probatur. Theodoretus enim illum celeber- rimis martyribus sic annumerat⁵³: « Pro Pandiis, Diasiisque, ac Dionysiis, et aliis festis vestris, Petri, et Pauli, et Thomæ et Sergii, et Marcelli, et Leon- tii et Pantaleemonis, et Antonini, et Mauricii, alio- rumque martyrum solemnitates peraguntur. » Gau- dentius quoque episcopus Brixensis⁵⁴: « Horum, inquit, quatuor beatas habemus in præsenti reli- quias, qui regnum Dei, et justitiam prædicantes, ab incredulis et inquis occisi, Deo semper vivere operationum suarum virtutibus demonstrantur. Joannes in Sebastena urbe provincie Palæstinæ, Thomas apud Indos, Andreas et Lucas apud Patras Achaicæ civitatem consummati referuntur. » Nec alio plane absimili modo Nilus apud Photium ait⁵⁵: « Vindemia decerpitus est Paulus, et alias racemus martyrio maturescens Thomas apparuit. » Is autem cum Paulo adjungatur, ipsum quoque, de quo agi- tur, Thomam apostolum esse quis sibi facile non persuadeat? Quid vero, quod Gregorius Turonen- sis⁵⁶ de martyrio ejus « ex passionis » illius histo- ria, quam haud dubie legerat, hoc nobis scriptum reliquit? « Thomas apostolus secundum passionis ejus historiam, in India passus esse declaratur. » Quem in locum videsis Ruinartii nostri observa- tiones.

Ultimus tandem a Clemente Levis memoratur. Quis autem ille fuerit, fatetur Hervetus sibi non sa- us esse compertum; nisi forte sit Lebes episcoporum Jerosolymitanorum catalogo ascriptus. Et re quidem vera, ubi Eusebius hunc catalogum texuit⁵⁷: Αἰτίς, inquit, δωδέκατος. « Levis duodecimus ordine fuit. » At ab auctore tamem nostro de apostolis cum ser- mo fiat, et ille Levis ab eorum tempore longe sit remotus, de alio potius quam de isto eum loqui vero est longe similius. Quis ergo, inquires, Levis inter apostolos seu apostolicos viros censeri debet? Fa- temur quidem hunc non posse a quoquam facile de- signari. Duos etenim eo nomine insignitos in Evan- gelio legimus. Prior est Levis, quem Marcus⁵⁸ et

⁴⁴ t. IV, p. 1592 et 1595. t. V, p. 639, § 8. ⁴⁵ loc. cit. ⁴⁶ Strom. I. vi, p. 648. ⁴⁷ I. iv, p. 503. ⁴⁸ Euseb., I. II Hist., c. 31, p. 102; I. v, c. 24, p. 491. ⁴⁹ Baron. ad an. 54, § 3. ^{50,51} Nicephor., I. II Hist., c. 41. ⁵² ad 21 Sept. ⁵³ Theod., I. IV, in fine serm. 8, de martyrib., p. 607. ⁵⁴ Gaudent., serm. 15 in dedic. basil. SS. XL martyrb. Bibl. Patr., I. IV. ⁵⁵ Phot., Bibl. cod. 276, p. 1538. ⁵⁶ Lib. i De glor. martyrb., cap. 32. ⁵⁷ Euseb., I. IV Hist., c. 5, p. 117. ⁵⁸ Marc. II, 14.

Lucas²² publicanum fuisse perhibent. At si ille idem fuit ac Matthæus, quemadmodum plurimi arbitrantur, de eo Clemens, quem a Matthæo penitus discriminat, intelligi non debet. Quosdam porro scimus non deesse criticos, qui eundem Levi publicanum alium ab apostolo Matthæo fuisse existiment, idque his Origenis¹ verbis probare conentur: « Sit et Levi publicanus, qui Jesum secutus est. Non erat tamen ex apostolorum numero, nisi juxta quendam exemplaria secundum Marcum Evangelii. » Quibus respondent alii illud ab Origene non serio, sed per concessionem duntaxat Celso datum. Verum in firma prorsus videtur hæc responsio, nec Origenis textui consentanea.

Quapropter si quæ ad Origenis confirmandam opinionem suppetenter argumenta, de hoc Levi explicandum esse Clementis, seu potius Heracleonis lo-

A cum nobis haud multum refragantibus probaretur. Alius tamen præterea fuit, cui Λεβανδος, aut Λενατος, vel, ut quidam aiunt, Λεβης cognomen impositum dicitur. Is autem Judas est, et alio nomine Thadæus, de quo nonnulli auctorem nostrum intelligi volunt. Sed cum hæc omnia meritis plane conjecturis, nec certis atque evidenter argumentis innitantur, quid de hac quæstione statui debet ab aliis audire quam aliquid pronuntiare malum.

In Matthæi porro mentionem quoniam incidimus, animum ad id advertas velim, quod de ejus abstinentia Clemens narrat². « Matthæus, inquit, apostolus seminibus, baccis, et oleribus, absque carnibus ntebatur. » Vix enim qui præter Clementem illud scriptis consignaverit, aliquem invenerias.

CAPUT X.

De matrimonio.

ARTICULUS I.

Quomodo matrimonium a Clemente definitur, quam bonum sit, et quomodo conjuges eo uti debeant.

Hisce in Stromatum libris eo uberioris et accuratius de matrimonio Clemens disputat, quo illud varijs zetatis sive hæretici impugnarent acrius, ac tanquam ecclesium et nefarium incredibili prorsus temeritate et impudentia prosciberent et condemnarent. Sed ex hac gravissima concertatione, tanquam ex lapidum confictu atque tritu, major sanx veraque doctrinæ ignis a nobis elicetur.

Primo itaque matrimonium a Clemente sic definitur³: Γάμος μὲν ἔστι σύνοδος ἀνδρὸς καὶ γυναικός τῇ πρώτῃ κατὰ νόμον, ἐπὶ γνησίων τέχνων στοργῇ. Matrimonium est prima et secundum legem viri et mulieris conjunctio ad legitimorum filiorum procreationem. Ex hac antea matrimonii definitione liquet juxta Clementis mentem illud esse non quamlibet viri et mulieris conjunctionem, sed κατὰ νόμον, « secundum legem. » At cum « legem » indefinite dixerit, eo verbo forsitan de industria usus est; ut eo significaret non solum divinam, quæ in sacris litteris et ab apostolis sancta fuerat, sed humanaam quoque sacerdotalium scilicet principum legem, juxta quam conjugium, ut legitimus solemnisque contractus civilis sit, ab omnibus iniri debet. Quamobrem alio 198 in libro⁴ hoc de illo nec plura edxit: « Unusquisque nostrum habet, si velit, potestatem uxorem legitime ducendi, κατὰ τὸν νόμον γάμου, in primis, inquam, nuptiis, τὸν πρῶτον λέγω γάμον. »

Quamvis autem utroque in loco Clemens dixerit, « primam conjunctionem, » nemo tamen inde inferat secundas nuptias ab illo improbari. De illis enimvero eum æquius judicasse infra ostendemus. Hec itaque verba in matrimonii definitione ideo addidit, quia secundæ nuptiæ iis, qui se contine re nequibant, apostolica indulgentia concedebantur.

Denique Clemens docet finem matrimonii esse legitimam filiorum procreationem. Non unicus tamen, ipsomet auctore, est ille matrimonii finis. Aliud siquidem ipse declarat esse ejus munus et ministerium, atque alium proinde et finem, nimirum gerendam eorumdem filiorum, quemadmodum uxoris, atque etiam domus curam, « ad quam, in-

B quit⁵, data est mulier adjutrix. » Sed de his jam alias, et adhuc infra.

Quæ quidem sicut aperta et clara, ita et vera ac propria matrimonij notio illud bonum, justum et equitati omnino consentaneum esse tam invictè demonstrat, ut mirum sit præter quendam paganos, eosque maxime voluptarios, qui id negarent, inventos fuisse homines. Plurimorum tamen Clemens, uti Basiliidianorum, Isidori, Carpocratis, Epiphanis, Marcionitarum, aliorumque, de quibus infra dicuntur, nefarios, impios ac pene stupendos de eodem illo matrimonio errores recenset, eosque everit ac radicibus amputat.

Omnis porro illas hæreticorum falsas opiniones, seu potius opinonum monstra et portenta, ad duos tantum capita redigit⁶: « Aut enim, inquit ille, docent indifferenter vivere, » hoc est, nihil in hoc mundo esse boni vel mali, nullum vitium, nullamque virtutem, sed omnia esse indifferente: « Aut modum tonumque excedentes per impietatem et odium prolidentur continentiam, » per odium scilicet Creatoris, quem malum esse opinati, nuptias quoque malas et diabolum earum auctorem esse impie garriebant. Horum autem omnium futile rationes variasque cavillationes tanta perspicuitate diluit ac destruit, quanta soliditate et invictissimis rationum momentis bonum esse conjugium demonstrat.

At tamenetsi illud bonum esse invictissime Clemens probaverit, ipse nihilominus ait⁷: « Neque est uxor ducenda cuiilibet, neque semper, sed tempus quoque est, in quo convenit, et persona cui convenit, et ætas ad certum usque terminum. Neque ergo est cuiilibet uxor quælibet ducenda, neque semper: sed neque omnino et impudenter ac temere, sed ei qui aliquo modo se habeat, et qualis, et quando oportet, et liberorū gratia, et ea quæ est in omnibus similis, et non vi aut necessitate virum amantem diligit. » Nec omnibus itaque, ut recte Clemens docet, nec omni ætate, nec quolibet tempore las est inire conjugium; sed persona, cui illud convenit, cuius ætas sit conjugio matura et apta ad liberos, ut in alio opere dixerat⁸, suscipiendo, ac denique conjugii tempus seligendum. Præterea uxor ducenda debet ei, cui nuptura est, omnino, κατὰ πάντα, « in omnibus » esse similis, moribus scilicet,

²² Luc. v. 27. ¹ Origen., l. i contr. Celsum, t. II, p. 427. ² Origen., pref. in Epist. ad Rom., p. 296. Hier. in Matth., p. 29. Theodor., quæst. 16 in Numer. ³ Pæd., l. II, c. 4, p. 148. ⁴ Strom. l. II, p. 424. ⁵ l. III, p. 457. ⁶ ibid., p. 459 et 461. ⁷ l. III, p. 412. ⁸ l. II, p. 421. ⁹ lib. II Pædag., cap. 10, et super dissert., c. 5, art. 3.

ingenio et professione, ita ut amantem virum sponse sua redinet.

Celebratis porro nuptiis, « conservandum est matrimonium, » Clementis verba sunt¹⁰, « tanquam sacra statua, mundum ab iis, quæ polluant; utpote qui a somno quidem expurgiscamur cum Domino, eamus autem dormitum cum gratiarum actione, et oremus:

Cum somno indulges, lux et cum fulserit alma;
Tota nostra vita Dominum testantes, pietatem quidem ac religionem anima possidentes, temperantiam autem usque ad corpus deducentes.

Deinde ibidem ostendit quanmodum pie uxoris gerere debeat, a suspicione et crimen, atque omni etiam vano superfluoque cultu aliena, assiduis precibus vacans; ac si a domus suæ custos, a sui asperctu eos, quoad fieri potest, excludat, qui ad eam non pertinet.

Manifestum alibi¹¹ quoque facit quomodo sanctum felixque possit esse conjugium; quid uxori, si viro, ut pie vivat, persuadere nequiverit, agendum; et tradita ab Apostolo conjugibus præcepta ob omnium ponit oculos.

Ad hæc vero: « Eum, inquit¹², qui uxorem duxit pro liberorum procreatione, exercere oportet continentiam; ut ne suam quidem concupiscat uxorem, quam debet diligere, honesta et moderata voluptate operam dans liberis. » Quamobrem divina lege statutum esse probat¹³ debere « viros uti moderate uxoribus, et propter solam liberorum suscepitionem. » Sed illum de his eodem modo, atque etiam fusi disserentem jam audivimus¹⁴.

ARTICULUS II.

De secundis nuptiis, an de illis recte Clemens scribit, et de patriarcharum veteris testamento polygamia.

Apud Centuriatores male audit Clemens noster, quod secundas nuptias cuiusdam imperfectionem, nec sine peccato esse tradiderit. Videamus ergo an jure vel injuria ab illis, aliisque idcirco corripitur et vapulet. Primum autem Clemens citato a Centuriatoribus libro de primis secundisque nuptiis ita decernit¹⁵: « Monogamiam, et quæ consistit in uno solum matrimonio honestatem, πονογαμίαν κατ τὴν περὶ τὸν Ἑλένην γάμου σύμβολην, admiramur; dicentes tamen oportere aliorum misereri, et alterum alterius onera portare; ne quis cum recte stare videatur, ipse quoque cadat. De secundis autem nuptiis: « Si nraris, inquit Apostolus, jungere matrimonio. » Quid autem ibi, quod divinæ Apostoli doctrinæ non sit omnino conveniens et consentaneum? Nihil certe. Et vero ipsem Clemens postea adhuc ostendit hoc ab eodem Apostolo fuisse traditum: « Monogamiam, ait ipse¹⁶, introducit propter liberorum procreationem et donum curam gerendam, ad quam data est mulier adjutrix, et si cui Apostolus propter intemperantiam et unctionem ex venia secundum concedit matrimonium. Nam hic quoque non peccat quidem ex testamento, non est enim ex lege prohibitus; non implet autem summam illam perfectionem, quæ agitur ex Evangelio. » Quid, obsecro te, ad falsam duplicitis erroris inculcam, Clementi nostro a Centuriatoribus temere illatam, penitus eluendam his verbis efficiens atque expressius desiderari potest? Primum enim quoniam clariori modo nobis significare auctor noster poterat secundas nuptias esse « sine peccato, » quam cum disertissime scribit illas ab Apostolo, sic ex venia concedi: ut qui secundo matrimonio, δευτέρου γάμου, illigatur, οὗτος οὐχ ἀπαρτάται, et is non 199 peccat; quandoquidem illud nulla lege interdictum est.

A Secundo non ibi Clemens dicit in secundo matrimonio esse reapse imperfectionem aut peccatum; sed qui secundo matrimonio copulatur, hunc non attingere coniunctum in Evangelio supremam vitæ Christianæ perfectionem.

Quapropter ubi matrimonium ab illo, ut vidimus, definiuntur¹⁷: « Prima viri et mulieris secundum legem conjunctio; » vel ubi ab ipso quoque scriptis traditum est¹⁸: « Unusquisque nostrum habet protestatem ducendi uxorem, secundum legem, in primis, inquam, nuptiis; » vel ubi tandem monogamiam ab eo dicitur¹⁹ constitui Apostoli verbis, quibus mulieri, viro suo mortuo, rursus in Domino nubendi protestatem facit, sed si vidua permanescerit, beatam prædicat; his omnibus loquendi modis nihil aliud ipsem idem auctor noster sibi voluit, nisi secundas nuptias, propter hominis incontinentiam, apostolica indulgentia et venia fuisse permittas, easque etiam non sint peccatum, quod quidem ab Apostolo permitti non potuit, tantæ tamen non esse perfectionis, quantæ est viduitatis, virginitatisque, et sanctæ continentiae status.

At contra tamen insurget aliquis, nec aliqua sine elati animi concitatione, nobis objicit ipsissima Clementis nostri verba, quibus disertissime assertuit eum tam catholice sentire, qui ab uno ad plura matrimonia prolapsionem dixerit esse fornicationem, quam ille hereticus est, qui primum in matrimonium fornicationem dicere audeat. Atqui fornicatio procul dubio est peccatum. Ergo et secundæ, atque a fortiori alias deinceps nuptiæ ab eo reipsa dicuntur esse peccatum.

Sed utrum hæc vera sit Clementis mens et sententia, ut dignoscatur, omnia illius verba hic describenda sunt: « Ad eos autem, inquit²⁰, pudore afficiendos et reprimendos, qui sunt proclives ad secundas nuptias, apte Apostolus alto quodam tono eloquitur. Inquit enim: Ecce omne peccatum est extra corpus; qui autem fornicatur, in proprium corpus peccat. Si quis autem matrimonium audet dicere fornicationem, rursus legem et Dominum insectans, maledictis impedit. Quemadmodum enim avaritia, et plura habendi cupiditas dicitur fornicatio, ut quæ aduersetur sufficientia; et ut idolatria est ex uno in multis Dei attributio; ita fornicatio est ab uno matrimonio ad plura prolapsio. » At quomodo, uti jam diximus, secunde nuptiæ ab Apostolo, ac deinceps a nostro Clemente ex indulgentia concedi et permitti potuerunt, si vere sint fornicatio, et ea fornicatio sit peccatum?

Attente igitur expendendum est quid fornicationis nomen Clemens intellexerit. Tribus autem, ut ipse ait, modis fornicatio, imo et adulterium, η τε πορνεῖα, η τε ποικιλα απud Apostoluni suntur. Nam avaritia ab ipso fornicatio appellatur; utpote quæ opposita sit αὐταρπεῖα, quæ est habitus, ita ille loquitur²¹, « iis quibus oportet, contentus, et qui per se acquirit ea, quæ ad beatam vitam conserunt. » Secundo dicit idolatriam ab eodem Apostolo vocari fornicationem, quia est « ex uno in multis Dei attributio: » sive quia nos ab uno et vero Deo avertens, ad multis adeoque falsos deos convertit. Eadem itaque ratione secundæ et alias nuptiæ ab illo tertium ac simile fornicationis genus esse dicuntur; quoniam hominem ab ea perfectione, quæ in primo matrimonio est, propter ipsius incontinentiam, abducunt ac removent.

Cæterum quamvis Clemens secundas atque a fortiori alias deinceps nuptias aperte cuiusdam argueret imperfectionis, a plurim tamen antiquissimorum Ecclesiæ Patrum non recederet opinione,

¹⁰ I. II, p. 424. ¹¹ I. IV, p. 525. ¹² I. III, p. 450. ¹³ ibid., p. 456. ¹⁴ Dissert. super., c. 5, art. 3. ¹⁵ lib. III Strom., pag. 428. ¹⁶ ibid., p. 461. ¹⁷ p. 421. ¹⁸ p. 457. ¹⁹ p. 459. ²⁰ p. 464. ²¹ Pæd., lib. II, cap. ult., p. 211.

de qua nos tom. II Apparatus, dissert. 5. cap. 5, § 4. Sed praeſer multos a nobis illuc laudatos, alios a Cotelerio in suis ad *Pastoris librum observationibus*, pag. 64, adhuc citatos invenies.

Clementem porro de secundis post conjugis mortem nuptiis disputantem hactenus audivimus. Quid autem ille de veteris testamenti patriarcharum, qui plures simul uxores habebant, polygamia docuerit, strictum juvat attingere. Fatetur autem illam, tametsi Christianus omnino vetita sit, justa tamen causa fuisse patriarchis illis ab ipsomet Deo concessam. « Tunc enim, inquit ille²³, id exigebat Deus, quando oportebat genus humanum augeri et multiplicari. » De Abraham autem nominatum eodem plane modo pronuntiat²⁴: « Ex tribus uxori bus liberos suscepere, non ut frueretur voluptate, sed quod speraret, ut puto, in principio genus multiplicare. » Quam quidem rationem, ut minime dubiam, ac omnino certam profert Ambrosius²⁵, fuisse explicata. Videsis, si placet et vacat, que in ejusdem Ambrosii libros subnotavimus, et que de Abraham aliorumque patriarcharum polygamia theologi scholastici in IV *Sententias*, distinct. 33, et in D. Thon. suppl. quest. 65, art. 2, disputarunt.

ARTICULUS III.

De matrimonii vinculo nunquam dissolvendo.

Quam arcuum et indissolubile sit matrimonii vinculum his Clemens noster explicat verbis²⁶: « Quod autem consuluit Scriptura uxorem ducere, et nec a conjugio unquam permittit discedere, legem aperte constituit: Non dimittes uxorem, praeterquam propter fornicationem. Adulterium autem existimat conjungi matrimonio, vivo altero ex separatis. » Docet itaque neminem ad ineundum matrimonium ultra Scripturæ lege astringi; sed ubi initum est, tunc conjux divina lege tenetur conjugem nunquam dimittere.

Verum quidem est, inquit aliqui, arcissimum conjugii vinculum ibi a Clemente summiopere commendari. At quia ibidem adjicit πλὴν εἰ μὴ λόγῳ πορνείᾳ, inde colligere se posse putant Clementi persuasum fuisse hoc idem matrimonii vinculum adulterio revera et dissolvi, et innocentis conjugi licuisse aliud, cum vellet, inire matrimonium. Quocirca quod subnecit Clemens adulterium esse, vivente conjuge, matrimonio copulari, ibi aiunt subaudiri, excepta fornicationis causa; ob eam enim solam secundum, vivente conjuge, matrimonium licitum esse putavit: qua quidem causa sublata, esset reipsa adulterium.

Sed veremur ne hi Clementis mentem assecuti non fuerint. Audi enim, quæso, quid postea ille subtextit²⁷: « Qui autem dimissam accipit uxorem, moechatur, inquit: Si quis eni dimiserit uxorem, moechatur ipsam, hoc est cogit eam moechari. Non solum autem qui dimisit, est ejus causa, sed etiam qui eam suscipit, præbens mulieri peccandi occasionem; si enim non suscipiat, revertetur ad virum. » Quid, obsecro te, haec sibi volunt? Nonne Clemens ibi discretissime significat matrimonii vinculum etiam 200 propter fornicationem non ita esse solutum ut dimissæ mulieri liceat alteri viro nubere, aut in uxorem ab altero accipi? Nonne expresse tradit fore ut illa, si nulli nupserit, ad vivum revertatur? Hoc igitur divortio nihil aliud Clemens, nisi solam uxoris a viro disjunctionem, sive, ut theologi loquuntur, conjugum quoad torum, non quoad vinculum separationem intellexisse videtur.

Et re quidem ipsa hunc esse Clementis nostri sensum ea adhuc, quæ subsequuntur, haud obscure demonstrant. Pergit enim²⁸: « Quid vero lex (ni-

A mirum Mosaica), ut reprimat ad vitia propensionem, jubet de medio tolli eam, quæ adulterata, et adulterii fuerit convicta; sin autem fuerit uxor sacerdotis, jubet eam igni tradi? Obruitur autem adulter quoque lapidibus, sed non in eodem loco, ne mors quidem sit eis communis. Neque vero lex cum Evangelio pugnat, sed ei consentit; quidni enim, cum sit utriusque suppeditor Dominus? Quæ enim est fornicate, vivit quidem peccato, sed mortua est mandatis; quæ autem ducta est poenitentia, ut quæ sit regenerata per vitæ conversionem, habet vitæ regenerationem, mortua quidem vetere fornicatrice, in vitam autem rursus ingressa ea, quæ est genita per poenitentiam. » Planum ibi Clemens facit in hoc legem veterem cum evangelica consentire, ut uxor adulterii convicta de medio tollatur. Lex quippe vetus jubet eam obrui lapidibus, aut si uxor sit sacerdotis, igne comburi. Lex vero evangelica illam mandatis et vitæ spirituali mortuam declarat. Sed B haec nova lex, quæ veteri longe plurimum mansuetudine antecellit, adulteriam interfici non precipit, ut detur ipsi poenitendi locus, ac sincera veraque poenitentia ad vitam scilicet spiritualem revocetur. Post actam porro sceleris sui poenitentiam ad virum suum reverti, et ab ipso suscipi potest. Non existimavit ergo Clemens matrimonium adulterio ita dirimi, ut secundo postea conjugio etiam innocentis coniugi copulari fas fuerit. Alteram enim uxorem si vir duxisset, non utique potuisset amplius priorem adulteram recipere; quam tamen postquam poenitentiam egit, ab ipso suscipiendam esse Clemens testificatur.

Nec est saue, quod quis nobis objiciat Clementi, et antiquissimis Ecclesiæ Patribus, penitus incogitum fuisse excogitatum a scholasticis theologis matrimonii quoad torum et quoad vinculum disjunctionem. Ex ipsomet siquidem Apostolo sic illam Clemens probavit²⁹: « Quod ex consensu ad tempus orationi vacat conjugium, doctrina est continentia. Adjicit enim illud quidem, ex consensu, ne quis dissolvet matrimonium. Ad tempus autem, ne ex necessitate exercens continentiam is, qui uxorem duxerit, aliquando labatur in peccatum, ut qui in id incidat, ut suo quidem conjugio parcat, alienum autem concupiscat. » Nemini profecto dubium esse potest Clementem ibi loqui de conjugibus quoad torum dunitaxat, et ad aliquod temporis spatium, ut orationi facilius vacarent, a se invicem separandis. At cum addit, « ex consensu, » nimur mutuo, « ne quis dissolvet matrimonium, » aliud ostendit esse divortium, quo matrimonii vinculum penitus dissolvit ac dirimitur. Illud porro, vivente conjuge, solvi omnino ac dirimi unquam posse salutem Clemens insciatus est. Eadem quoque est sententia Tertulliani, qui ad uxorem suam scribit³⁰: « Quot sunt, qui statim a lavacro carnem suam obsignant? Quot item, qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt? Voluntariis spadonibus pro cupiditate cœlesti, salvo matrimonio, abstinentia toleratur. » Eadem sententia maximo saue consensu assragantur et alii Patres, quos in re certissima nominibus appellare suis supervacaneum duximus.

Porro autem cum ex Apostolo Clemens docuerit conjuges posse quidem a se invicem ad tempus separari, sed tantum ex mutuo « consensu, » animadverte, quæso, an inde jure merito possit colligi solam fornicationis causam ad uxorem quomodoenque dimittendum in Evangelio ideo memorari; quia ob eam solam vir uxorem suam, adulterii, ream, etiam reclamantem, invitam et repugnantem dimittere poterat. Sed de hac quæstione alibi disputavimus³¹.

²³ Strom. I. iii. p. 461. ²⁴ I. ii. p. 403. ²⁵ Ambros., I. i de Abrah., c. 4, § 24, p. 291. ²⁶ Strom. I. ii. p. 424. ²⁷ ibid. ²⁸ ibid. ²⁹ Strom. I. iii. p. 458. ³⁰ Tertul., I. i Ad uxor., c. 6. ³¹ lib. I Appar., dissert. 4, art. 24.

ARTICULUS IV.

De perpetuo virginitatis et continentiae statu et voto.

Perpetuae continentiae et castitatis ac cælibatus statum non minus quam matrimonium Clemens approbat et commendat. Jam enim ab illo audivimus matrimonium Scripturæ sacræ auctoritate consuli. At si ab illa tantum consultur et non præcipitur, non minus virginitatis et cælibatus quam conjugii professionem amplecti cuiilibet integrum piumque est. Sed argumentis minime indigenus, quandoquidem, ubi Clemens disertissime pronuntiavit unicuique in eo, quem elegit, sive conjugi, sive cælibatus statu esse perseverandum²¹: « Propositorum, inquit, uniuscujusque, tam ejus qui se castravit et qui rursus propter liborum procreationem se ipsum conjunxit matrimonio, debet perseverare, non redens et aquiescens ei, quod est minus ac inferius. » Nec semel id dixisse contentus, idem paulo post non minus perspicue repetit²²: « Omnes Apostoli, inquiens, Epistolæ . . . utrumque admittunt, et eum qui Deo agendo gratias moderate utitur matrimonio, et eum qui, ut vult Dominus, vivit in castitate, εὐνούτα, quemadmodum vocatus est unusquisque, inoffense et perfecte eligens. »

Visne aliquid expressius? Auscultat, quæso, ipsi adhuc ex ejusdem Scripturæ auctoritate disputanti²³: « Rursus dicit Dominus: Qui uxorem duxit, ne expellat; et qui non duxit, ne ducat. Ο χατά πρόθεσιν εὐνούχιας ὀμολογήσας μὴ γῆμαι, ἔγαμος διαμένετω. Qui ex proposito castitatis professus est uxorem non ducere, maneat cælebs. » Videant sane votorum castitatis et continentiae, a monachis et religiosis viris emissorum, osores quid contra hanc claram et apertam Clementis nostri definitionem vel obgammare vel latrare valcent. Quid enim inter votum castitatis nuncupantem et χατά πρόθεσιν εὐνούχιας ὀμολογήσαν discriminis intercedit? Nunquid Clementem de errore aliquo postulabunt? At ibi ille contra haereticos ex communi et recepto Ecclesiæ more et usu dimicat. Sed de hoc continentiae et virginum voto a nobis jam actum est in nostra ad Ambrosii *De virginibus* libros admonitione²⁴.

Veruntamen aliquis forsitan objiciet votum, ut theologi aiunt, non posse nisi propter melius et perfectius quoddam bonum a quoquam nuncupari. Atqui Clemens matrimonium cælibatu et virginitate præstantius atque excellentius esse decernit²⁵. « Qui enim fuerit perfectus, ita ille loquitur, exempla habet apostolos, et revera vir probatur, non in eo 20 quod vitam elegerit monasticum; verum ille viro vincit, qui in matrimonio et liborum procreatione, et domus cura ac providentia, circa voluntatem et dolorem se exercet, et cum in familiæ versetur curatione; indivulsus tamen est a Dei charitate, insurgitque adversus omnem tenta-

tionem, quæ affertur per filios, uxorem, et famulos, et possessiones. » Qui ergo connubio junctus est, et insurgentes undique ex filiis, uxore, famulis, possessionibus tentationes, a Dei charitate minime divulsus et distractus, superavit, is alteri virginitatem cælibatumque profundi a Clemente nostro anteponitur.

Sed qui ita argumentabitur, ille animum ad ea advertat quæ Clemens continenter subjunxit: « Ei autem qui domum non habet, magna ex parte evenit, ut non tentetur. Qui ergo sui solummodo curam gerit, vincitur ab eo, qui cum sit inferior quidem, in iis quæ pertinent ad suam salutem χατά τὴν εὐτηταν, superior autem in iis, quæ ad vitæ spectant dispensationem, exiguum revera conservat imaginem, veritatis providentia. » Cælibem igitur in iis tantum, quæ ad vitæ, hoc est, domus et familiæ dispensationem spectant, conjugibus inferiori esse affirmat. At hunc ipsum tentationibus minus obnoxium, atque adeo in iis, quæ ad salutem attinent, conjugibus contentit esse superiorem. Nemo autem de iis, quæ tentationem removent pericula, et quæ ad salutem magis conducunt, vota fieri posse jure unquam negabit.

Urgebis tamen Clementem alio in libro, ubi virginem cum vidua componit, dixisse²⁶: « Ήδη τινὲς χατά τῆς παρθένου τὴν χήραν εἰς ἐγχράτειαν προτίνουσι, χαταμεγαλοφρονήσασαν τὴς πεπεράτας τὸν δονῆς. Quod interpres Latinus ita redidit: « Jam nonnulli quoque præferunt viduam virgini, quod attinet ad continentiam, ut quæ quam experita est voluptatem, magno et excelsa animo contempserit. » Ergo, inquires, Clemens viduam, quæ virum experita est, virgini præstulit. Neque patienter feres tibi responderi in posterioribus Clementinorum operum editionibus pro illis verbis, « virginī, quod attinet ad continentiam, » hæc suis substituta, « virginī incontinenti. » Nihil quippe Graco Clementis textui magis contrarium proferri poterat.

Quocirca diffiteri quidem non possimus hanc locum, textum auctoris sui tam perverse adulterantium, aut insciiam, aut fraudem, malamque fidem a nemine posse unquam excusari. Sed bi, neque primus etiam Latinus interpres, Clementis sensum perceperere. Nobis enim hic esse videtur: « Jam vero nonnulli viduam ad virginis continentiam extendunt, utpote quæ voluptatem, quam experita est, summe despiciat. » Neque sane aliam fuisse illius mentem, inde profecto probare possumus, quod ab illo alibi scriptum legitur²⁷: « Ο γάρ ἐπιθυμήσας, χατά κατασγῶν ἔκτον, καθάπερ η χήρα, διὰ αὐτοφρούνης αὐθίς παρθένος. » Qui enim concupivit et seipsum continuat, instar est viduæ, quæ est rursus virgo per temperantiam. » At nullus certe sani capitis homo inde unquam concludet statum virginitatis matrimonio aut viduitati ab auctore nostro fuisse postpositum.

CAPUT XI.

De Christianis virtutibus, et quibusdam Christianorum moribus.

ARTICULUS I.

De cardinalibus, uti aiunt, virtutibus, atque in primis de continentia servanda et impugnanda voluntate, mortisque meditatione.

Ad communes omnibus Christianis virtutes ut jam veniamus, primo adnotandum est virtutem a Clemente alicubi definiri²⁸: « Η ἀρετὴ αὐτῆς

διάθεσίς ἔστι ψυχῆς σύμφωνος ὑπὸ τοῦ λόγου περὶ δόλου τὸν βίον. » Ipsa virus est affectio animæ sub imperio rationis per totam vitam consonans et respondens. »

Plura autem de virtutibus singulatim ille pertrahat²⁹, quæ quidem cum facilia sint, iis explicandi nihil necesse est nos diu immorari. Præclare siquidem et accurate definiunt et explicat quid sit pie-

²¹ l. iii, p. 459. ²² ibid., p. 462. ²³ ibid., p. 467. ²⁴ tom. II Amb., p. 142 et seq. ²⁵ Strom. lib. vii, p. 741. ²⁶ Strom. l. iv, p. 469. ²⁷ Strom. l. vii, p. 742. ²⁸ Pæd., l. vii, cap. ult., p. 156. ²⁹ Strom. l. ii, p. 304 et seq.; l. vi, p. 662, et l. vii, p. 709 et seq. et 738; l. ii, p. 397 et seq.

tas, et quænam sint eæ, queæ a theologis quatuor virtutes cardinales dicuntur, justitia, prudentia, temperantia et fortitudo. Hujusce autem fortitudinis species esse dixit tolerantiam⁴⁴, mentis sublimitatem, μεγαλοφροσύνην, magnitudinem animi, μεγαλούχιαν, liberalitatem et magnificientiam. At de liberalitate et magnificientia, humanitate et benignitate non minus quam de aliis virtutibus enucleate disserit. Ad hanc vero ipse docet beneficentia et fortitudine hominem Deo similem fieri⁴⁵. Denique omnes illas virtutes sibi invicem ita connexas et conjunctas esse declarat, ut neque una sine altera haberi, neque de ulla qualibet sine alia disputari possit.

Quoniam autem ipsa virtus nobis non est ingenita, sed ad eam comparandam nati apti sumus, ea quæ aptitudo non virtus, sed motus est ad virtutem⁴⁶; idcirco hæc labore, disciplina et exercitatione acquiri debet. Atque inde sit, ut alii ad minorem, alii ad majorem et perfectam virtutem perveniant.

Porro autem aliqua sine animadversione illud prætermitti non debet, quod Clemens de castitate, ac proinde de aliis, quæ paganis et Christianis hominibus communes erant, virtutibus affirmare non dubitat illam non esse bonam, nisi propter amorem Dei operam ei demus: Οὐδὲ εὐνούχια ἐνάπετον, εἰ μὴ δι’ ἀγάπην γίνονται τὴν πρὸς Θεόν. « Castitas non est virtute prædicta, nisi fiat propter dilectionem in Deum⁴⁷. »

In castitatis vero mentionem quia incidimus, ea paulo uberiori lubet exponere quæ auctor noster de continentia contra hereticos passim disputavit. Nobis autem hanc continentias, ἔγχρεας, definitionem exhibet⁴⁸: « Continentia est corporis despicientia convenienter pactis cum Deo initis. » Ἔγχρεας σώματος ὑπεροψία κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν ὄμολογαν. Cuius definitionis hanc ipse rationem reddit⁴⁹: « Non solum enim in rebus venereis, sed etiam in aliis, quæ anima perperam concupiscit, non contenta necessariis, versatur continentia. » Scimus quidem continentiam paulo aliter a sancto Thoma⁵⁰ aliquis theologis scholasticis definiri. At certe ea virtus, ab ipsa significazione longe strictiori quam a Clemente nostro circumscrribitur. Eam procul dubio ob rationem in alio libro ipse dixit⁵¹: « Continentia est affectio, quæ non transilierit ea, quæ visa fuerint ex recta ratione. Continen autem est is, qui continet eas appetitiones, quæ sunt præter rectam rationem; vel qui se ipsum continet, ne appetitione ciferatur præter rectam rationem. »

202 In quo autem paganorum philosophorum et Christianorum continentia discrepet, sic Clemens edisserit⁵²: « Humana continentia, quæ est ex sententia philosophorum Graecorum, profitetur pugnare cum cupiditate et in factis ei non inservire. Quæ est autem ex nostra sententia non concupiscere, non ut quis concupiscens se fortiter gerat, sed ut etiam a concupiscendo se abstineat. » Unde ille scite collegit Christianam continentiam philosophica esse præstantiorem.

Illi porro a Christianis observandæ causam et incitamentum his declarat verbis⁵³: « Nos propter dilectionem in Dominum, et propter ipsum honestum amplectimur continentiam, templum Spiritus sanctificantes. Honestum est enim propter regnum coelorum se ipsum castrare ab omni cupiditate, et emundare conscientiam a mortuis operibus ad serviendum Deo viventi. » Quocirca hereticos, qui in carnis odium, et paganos, qui vanis

A humanisque tantum rationibus continentiam amplectebantur, castigat, et illos impios, hos autem plane ignoraros et improvisos esse ostendit.

Christianæ itaque continentiae eam affirmat esse excellentiam, ut quamvis in Deum, qui nullius rei indiget nullique perturbationi obnoxius est, non cadat, illius tamen observatione ad divinam naturam accedamus.

Ad eam autem continentiam assequendam, amputanda est, inquit ille⁵⁴, cupiditas. Quæ quidem ut resecetur, voluptas illius fomes extirpanda ac funditus tollenda est⁵⁵. Voluptatis porro notionem dicunt esse lenem et blandum, » ita ille loquitur⁵⁶, « motum cum aliquo sensu. » Verum sicut cupiditatis somitem dicit esse voluptatum, ita et voluptatis principium docet esse cupiditatem⁵⁷, τάσης ἡδονῆς ἐπιθυμία κατάρχει. « Omnis voluptatis principium est cupiditas. Cupiditas autem, » ut ipse prosequitur, « est molestia et sollicitudo, qua propter egestatem aliquid appetit. » Alibi tamen voluptas, uti ab eo dicitur⁵⁸, primam generat cupiditatem; πρώτην ἐπιθυμίαν γεννᾷ. Quæ, » sicut ille pergit⁵⁹, « est desiderium et appetitus, δρέξις, a ratione alienus ejus qui ei χειραρισμοῖς, obsecutus est. » At nonne his posterioribus verbis satius aperte significat cupiditatem et voluptatem sese mutuo generare?

Rursus vero nos ille commonet ἐπιθυμίαν, cupiditatem, et δρέξιν, appetitionem, a peritiis ita a se invicem distingui, ut illam voluptati et intemperantiae ascribant; hanc vero, quæ rationis motus est, in his esse contendant, quæ secundum rationem sunt.

Cæterum tametsi voluptas Christiano homini fugienda, nec omnino necessaria sit ejus affectio, verumtamen, ait Clemens⁶⁰, « est appendix et consequentia, ἐπαχολούθημα, quædam naturali necessitatum famis, frigoris, matrimonii. Si itaque fieri posset, ut absque ea biberetur, vel alimentum susciperetur, vel liberi procrearentur, non posset ostendti alius ejus usus. Neque euini operatio, neque affectio, sed neque aliqua pars nostri est voluptas. » Quid vero, quod ipse fateatur⁶¹ eamdem voluptatem non solum interdiu, sed etiam noctu in ipsis insomniis, nos cum prestigiis inescando mordere, nobisque insidiari? Quoniamobrem adversum eam, tanquam adversus inimicum divina, ut si Apostolus, armatura, atque timore, et legis filia cautione, debemus pugnare, animamque nostram a perturbationibus segregare, atque eam quoque perdere, et mortis meditatione occupari. Nos porro commonefacit⁶² cum hæc scriberet, tun totam Ecclesiam et viris et mulieribus plenam suisse, qui per omne vitæ sue tempus mortem, quæ ad Christum exxit, meditabantur. Sed de his adhuc postea dabitur disserendi locus.

ARTICULUS II.

De fide.

Ex theologicis virtutibus prima procul dubio est fides, quam Clemens ex Apostolo hunc scriptum modum⁶³: Πίστις πρόληψις ἔκουσις ἐστι, θεοσεβαζ συκατάθεσις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων Ἐλεγχος οὐ βλεπομένων, κατὰ τὸν θεόν Ἀπόστολον. « Fides est voluntaria anticipatio, pietatis assensio, rerum quæ sperantur substantia, argumentum eorum quæ non videntur, ut est sententia divini Apostoli. » Addit tamen ab aliis definiari: « Rei non apparentis unientem assensionem. » Ex sua vero ipse opinione, vel saltem nullo auctore citato, hanc profert fidei definitionem⁶⁴, « Η μὲν πίστις

⁴⁴ ibid., p. 405. ⁴⁵ I. ii, p. 395. ⁴⁶ I. vi, p. 662; I. iv, p. 494. ⁴⁷ I. iii, p. 447. ⁴⁸ ibid., p. 437. ⁴⁹ ibid. ⁵⁰ D. Thom., 2-2, quest. 155, art. 1. ⁵¹ I. ii, p. 395. ⁵² I. iii, p. 443. ⁵³ I. ii, p. 406. ⁵⁴ I. iii, p. 443. ⁵⁵ I. ii, p. 521. ⁵⁶ I. ii, p. 411. ⁵⁷ ibid., p. 412. ⁵⁸ ibid., p. 407 et seq.; I. iv, p. 497. ⁵⁹ I. ii, p. 362. ⁶⁰ ibid., p. 374.

ὑπὸληψίς ἔκουσιος, καὶ πρόληψίς εὐγνώμονος προ-
καταλήψεως. » Fides quidein est voluntaria existi-
matio, et anticipatio prudentis præcomprehensionis. » Itaque ex bac definitione planum ibidem facit,
quomodo illa ab opinione aliisque animi habitibus
differat.

Fidem porro, quemadmodum scientiam, dupli-
cem esse Clemens ostendit¹¹, unam quidem huma-
nam, qua ex rhetorici et dialectici argumentis
deducta, opinio tantummodo dici potest. Altera
autem divina est, qua nimirum Deo præcipienti
obsequimur, et illi in sacris Scripturis loquenti cre-
dimus. Et hæc quidem certissima cognitio est,
nulli non solum errori unquam obnoxia, sed qua
etiam sanantur infirmi et mortui ad vitam revo-
cantur.

De hac tantum fide quæstio nunc habetur. Docet
autem Clemens illam simul cum spe habitare¹²,
posseque nos per eam absque demonstrationibus,
nec sapientia hominum, sed Dei virtute æternam
adipisci salutem¹³. Quamobrem ab ipso adhuc di-
citur¹⁴: Πλοτίς σύντομός ἐστιν, ὡς εἰτέλε, τῶν χα-
ρετεγόντων γνώσεις. » Fides, ut id dicam, est re-
rum magis necessariarum seu urgentiorum (videlicet
ad salutem) cognitio. » Quosdam itaque Clemens
severe castigat, qui illam a cognitione ita distingue-
bant, ut hanc de Spiritu sancto, et fidem de Filio
esse garrire. Filium quippe sicut et Patrem
cognoscere et credere debemus.

Quia vero fidem voluntariam esse asseruerat¹⁵,
id alibi ipse eo probat, quod ipsa fide Deo per
Scripturas loquenti assensu plane libero credimus.
Atque inde funditus errorem quorundam evertit
hereticorum, qui fidem nobis innatam esse falso
predicabant.

Quamvis autem tam asseveranter affirmet fidem
esse voluntariam, non minus tamen diserte pro-
nuntiat illam, ut paulo ante vidimus¹⁶, esse Dei
donum, et nobis divinitus infundi.

Quantæ porro cuilibet ad æternam salutem con-
sequendam necessitatis sit hæc ipsa fides, Clemens
passim tradit, repetit et inculcat. Cæteras enim ve-
ro scientias obsonio et bellariis, sine quibus vita
utique sustentari potest, similes esse docet; fidem
vero nobis, quemadmodum « panis ad vivendum »,
esse necessariam: « Et quæ est, inquit¹⁷, ex fide
veritas, tanquam panis necessaria est ad vivendum.
Quæ autem præcedit disciplina, est obsonio similis
et bellariis. »

Nunquid magis expressum aliquid desideras?
203 Attente, obsecro, considera quid idem Cle-
mens, Barnabæ auctoritate nixus, de fide aliquæ
virtutibus scriptum nobis reliquerit¹⁸: « Cum dictæ
virtutes sint elementa cognitionis, evenit ut fides
sit magis elementaris, quæ gnostico est sæque neces-
saria, ac ei qui in mundo vivit, ad vivendum respi-
ratio. Ut autem absque elementis non possumus vi-
vere, ita nec absque fide possumus assequi cogni-
tionem. Hæc est ergo basis veritatis. » Non solius
itaque Clementis nostri, sed etiam Barnabæ opinio
fuit, fidem ad vitam spiritualem et cognitionem,
non minus quam respirationem ad vitam natura-
leum producendam, omnibus esse omnino necessa-
riam.

Nihil ergo mirum, si ipse alio in loco ullum pla-
ne hominem s.æ fide vivere, vitam scilicet spiritua-
lem, non posse concludat¹⁹: « Nullum, inquit,
usquam genus neque agricolarum, neque pastorum,
neque eorum qui versantur in civitatibus, potest
vivere, nisi ejus quod est præstantius et melius,

A nimirum Dei fide præoccupatum prævenimusque
fuerit. » Quocirca tam de gentilibus quam Judæis
apertissime pronuntiat²⁰: « Iis quidem qui erant
justi ex lege, fides debeat; et ideo cum eos curaret
Dominus, dicebat: « Fides tua te salvum fecit. » Iis
autem, qui erant justi ex philosophia, non solum
opus erat fide in Dominum, sed etiam ut discide-
rent a cultu simulacrorum. » Persuassimum ita-
que Clemens habuit fidem in Dominum cuilibet pa-
gano homini, quantumvis pio et justo, plane peni-
tusque necessariam fuisse²¹. Quapropter assevera-
nter ille affirmat²² non solum bona opera ne-
mini post mortem, nisi fidem habuerit, prodesse;
sed quemlibet etiam seu fidem seu gentilem sine
fide justissime condemnari. Unde jure merito fides
ab ipso appellatur²³: « Ἰσχὺς εἰς σωτηρίαν, καὶ δύ-
ναμις εἰς ζωὴν αἰώνων. » Virtus est ad salutem, et
potentia ad vitam æternam, per quam, ut citatus
ab eo Pastor seu Hermas scribat²⁴, « servantur
electi Dei: » δι' ἣς σώζονται οἱ ἔκλεκτοι τοῦ
Θεοῦ. Denique « fide sola, » addit ipse²⁵ « existi-
mant se consequi principium universorum, » Deum
scilicet.

Fidem porro illam auctor noster docet²⁶ « prin-
cipium esse actionis, et prudentis electionis funda-
mentum; » imo vero et cognitionis: « De Deo etenim
non dubitare, sed credere est fundamentum cogni-
tionis. » Continenter porro subjungit²⁷: « Est autem
utrumque Christus; fundamentum, inquam,
et ædificium, per quem est principium et finis. Et
extrema quidem non docentur, nempe principium
et finis, fides, inquam, et charitas. » Fides itaque est
principium et charitas finis. Utraque autem ita a
Christo emanat et profluit, ut non doceatur. Quo-
circa paulo post ille concludit²⁸ fidem esse breuem.
et compendiosam eorum, quæ necessaria sunt,
cognitionem, atque hanc per doctrinam Domini su-
per fidem ædificari. Denique asserit²⁹ fidem esse
sedem, seu basim, ἑράσμα, charitatis, atque ipsa
necessitudine, quæ inter utramque intercedit, chari-
tate fideles fieri: « Charitas, inquit, ea quæ illi
cum fide intercedit, amicitia, φιλίᾳ, facit fide-
les. Fides autem est basis ac stabilimentum » chari-
tatis.

Ex oleastri porro in bonam olivam inserti com-
paratione ab Apostolo instituta, manifestum Cle-
mens deinde facit inuidellem in Christum fide trans-
ferri, additique³⁰: « Melius est autem uniuscujusque
fidem in ipsa inseri anima. » Cujus hanc ipse
continuo reddit rationem: « Sanctius enim Spiritus
per eam quodammodo distributus transplantatur,
prout uniuscujusque circumscriptio incircumscriptio,
» κατὰ τὴν ἔκαστου περιγραφὴν ἀπρό-
γράψω, hoc est, per fidem Spiritum sanctum incircumscriptio
in uniuscujusque creditis secundum illius dispositionem et meritum inseri et transplan-
tari. Quamobrem ipse alibi scribit³¹: « Ἡμεῖς
τῷ πεπτευτευθέα προσεπινεθεῖται τῷ ὅγιον Πνεύμα
φατέν· » Nos quidem dicens S. Spiritum inspi-
rari ei qui credidit... sed non ut pars Dei in uno-
quoque nostrum. »

Quamvis autem fateatur³², sublata omni dubita-
tione seu quærendi causa, fidem firmitati et stabilitati,
nos nihilominus serio admonet³³ eam solam esse
non debere, sed præterea inquisitione esse opus.
Etenim fides, ipsone attestante³⁴, via est ad as-
sequendam veritatem, et illa « ad verbum Domini,
et ad Filium nos attollit; οὐδέπω συγέμεν ἀπόδεξις
είναι τῷ βῆμα Κυρίου. Nondum intelligimus de-
monstrationem esse verbum Domini. » Et vero, ut

¹¹ l. II, p. 381 et 362, ac 372. ¹² l. V, p. 383. ¹³ l. V, p. 549. ¹⁴ l. II, p. 544. ¹⁵ l. II, p. 362 et 363; l. V, p. 545, 546 et 589. ¹⁶ sup., cap. 7, art. 1. ¹⁷ Strom. I. I, p. 319. ¹⁸ l. II, p. 373. ¹⁹ l. V, p. 612. ²⁰ l. VI, p. 637. ²¹ l. II, p. 288. ²² l. VI, p. 669. ²³ l. II, p. 384. ²⁴ ibid. ²⁵ ibid., p. 364, 369. ²⁶ ibid., p. 362; l. V, p. 589. ²⁷ l. VII, p. 731. ²⁸ ibid., p. 752. ²⁹ l. II, p. 372. ³⁰ l. VI, p. 673. ³¹ l. V, p. 590. ³² ibid., p. 517. ³³ ibid., p. 570. ³⁴ l. II, p. 370.

ille ait ⁴⁴, fidei meditatione sit scientia, quæ stabili ac firmo nixa est fundamento. Neque tamen sinit inde ab aliquo inferri aliquid in fide esse dubium aut incertum. Nam, « qui divinis credidit Scripturis, inquit ⁴⁵, firmum habens iudicium, cui contradici nequit, demonstrationem ejus, qui Scripturas edidit, vocem accipit. » Quapropter haud dubitanter asseverat ⁴⁶ fidem scientia esse præstantiorem, et illius χριτήριον. Et id quidem Theodoreetus ex Aristotele retulit ⁴⁷.

Quanta autem sit fidei vis et potentia his Clemens veribus perspicue ostendit ⁴⁸: « Disciplina ergo est parere præceptis, quod est Deo credere, et fides Dei potentia, quæ est vis veritatis, statim autem dicit: Si habeatis fidem, ut granum sinapis, montes transferetis. Et rursus: Secundum fidem tuam fiat tibi. Et unus quidem curatur, suscepit per fidem curatione; mortuus autem resurgit per vim ejus, qui crediderat, quod esset resurrecturus. »

Denique cum Clemens, ut diximus, docuerit fidem esse veritatis basim ⁴⁹; hinc planum ille facit quibus gradibus ab ea ad charitatem et γνῶστη ascendum: « Prima ad salutem, » verba illius sunt ⁵⁰, « inclinatio nobis fides appetit, postquam timor, et spes, et pœnitentia, cum continentia et tolerantia proficientes, nos ducunt ad charitatem et cognitionem. »

Ceterum quæ hactenus de fide ex Clemente disputata sunt, haec te non pigate cum iis contendere, quæ de illa Theodoreetus litteris mandavit ⁵¹, atque si velis, quæ theologi in suis de fide commentationibus, et in lib. III. *Sentent.*, distinct. 25, et in D. Thom. 2-2, quæst. 1 et 2, copiosius pertractarunt.

ARTICULUS III.

De infidelitate, et utrum omnes infidelium actiones sint peccata.

Oppositum fidei vitium est infidelitas, quæ a Clemente ⁵² per fidei oppositionem dicitur, ή δὲ ἀπίστα ὑπόληψις τῷ ἀντικείμενῳ ἀσθενής ἀποφασική. Quæ quidem ad verbum nihil aliud sonant, quam « infidelitas est opinio contrarii infirma negativa. » Verum Hervetus cum in Graeco textu pro ἀποφασικῇ forsitan legisset ἀποφασική, haec verba Latine sic reddidit: « Infidelitas est ejus quod oppositum imbecilla enuntiativa opinio seu existimat. » Sed non inde magis patet quis sit horum Clementis verborum sensus. Nobis autem idem omnino in manuscripto Claromontano codice ⁵³, atque in Graeca editione legentibus, haec videatur esse auctoris nostri mens et sententia; infidelitas est debilis et infirma opinio, quæ **204** contrarium, sive illud quod a Deo in Scripturis sacris traditum est, quodque præ infirmitate perspicere nequit, verum esse negat. Quod si legendum putes ἀποφασική, is quoque erit idem Clementis sensus: Infidelitas est infirma opinio, quæ enuntiat, et præ infirmitate asserit id, quod Scripturis sacris et veritati contrarium est. Et haec quidem explicatio ex iis haud absurde confirmari potest, quæ continentur subjunguntur ⁵⁴: Καθάπερ η δυσπιστία ξειδινούσι τοις πίστεως. Quenammodum difficultas credendi est habitus, qui fidem difficiliter admittit. »

Duplicem autem Clemens ait esse infidelitatem seu incredulitatem, bonam quidem unam, alteram vero malam. De utraque autem ait ille ⁵⁵: « Multa incredulitas fecit bona, fides mala... Jam non credere quidem veritati affert mortem, sicut credere vitam. Contra autem mendacio credere, non cre-

dere autem veritati, trahit in exitium. » Sed jam de ea infidelitate disputamus, quæ quia prima veritati, seu Deo, in sacris Scripturis loquenti, non credit; idcirco hanc jure merito Clemens inferre mortem et in exitium trahere affirmat. Quam sane ob causam ille rursus postea ⁵⁶: « De incredulis, inquit, περὶ ἀπίστων, dictum est eos esse reputatos tanquam pulvrem, quam projicit ventus a facie terræ, et guttam quæ ex cado excidit. » Cujusquidem hanc ipse insinuat suggeritur rationem ⁵⁷: « Iu ipsum (verbū scilicet divinum) et per ipsum credere, μοναδικόν ἔσται γενέσθαι, est unicum fieri; scilicet in ipso induisse unitum; non credere autem est dubitare, spatioque ac intervallo disjungi et dividit. »

Quia vero Clemens, ut dictum est, constanter asseruit fidem esse fundamentum bonæ actionis et prudentis electionis, sine qua vitam spirituale vivere nullus potest, atque econtrario infidelitate quilibet trahi in exitium, et ei mortem affiri;

B inde scite colligit cuiusvis gentilis actionem, quandoquidem bonus non est illius finis, revera peccare, et esse malam. Sed præstat ipsummet bac de re apertissime loquentem audire ⁵⁸: « Quonodo absolute quidem salvum facere est ex iis, quæ sunt media, recte autem, et, ut decet, perfectum est officium, κατόρθωμα, id est, » ut Cicero interpretatur, rectum aut recte factum: « Ita etiam omnis actio gnostici rectum et perfectum est officium, καὶ τὰ πρᾶξις γνωτικοῦ κατόρθωμα. » Ejus autem qui est tantummodo fidelis, media dicti possit actio, ut quæ κατὰ λόγον, ex ratione nondum efficiatur, neque recte geritur ex scientia. Contra autem cuiusvis gentilis peccat actio, παντὸς δὲ ἐμπατῶν τοῦ ἔνθικοῦ ἀμαρτητική. Non enim absolute bene ager, sed scopum quendam spectando actiones producere, et ex ratione operari oportere ostendunt Scripturæ. » Nescio sane utrum ad hanc quæstiōnem explicandam clarius aliquid et enodatius proferri queat. Neque enim tantummodo Clemens disertissime asseverat omnem infidelis hominis peccare, et malam esse actionem; verum etiam certam ac perspicuam illius reddit rationem; quia nimis quilibet illa infidelis hominis actio ad bonum non respicitur.

C Obiter observa hæc Graeca verba, οὐδὲ μὴ τὰς ἀπειροὺς τοῦ αὐλέν, αὐλῶν, in Latina interpretatione suisse omnino prætermissa; fortasse quia supervacua videbantur. Sic autem Latine sonant: « Et tibia canere imperitis, tibia non canendum. »

Sed iis perscriptis, nonne eodem, ut vidimus, modo de infidelium actionibus adhuc argumentatur Clemens, ubi haec habet ⁵⁹: « Quæcumque ergo sit actio a sciente, ea est recta actio. Quæcumque autem ab insciente, mala est; etiamsi maxime persistat, et in hoc proposito maneat; quoniam non sit fortis ex consideratione, neque dirigit actionem ad aliquid utile ex iis, quæ ad virtutem dirigunt, et procedunt a virtute. Eadem est autem ratio de aliis virtutibus. » Omnis itaque ratio quæ sit ab insciente, διὰ τοῦ ἀνεπιστήμονος, etiamsi ex fortitudine, aut alia qualibet virtute proficitur; idcirco latamen mala est, quia non proficitur ex λογισμῷ, ex consideratione, seu potius ratione; neque referuntur ad aliquid ex iis utile, quæ dirigunt ad virtutem, et ex virtute procedunt. Atqui tales esse infidelium actiones nullus plane ambigit. Eas ergo Clemens et ex causa, scilicet ignoracione; atque ex fine, quia ad veram virtutem non referuntur, malas esse arbitratus est.

Hanc porro esse ipsissimam Augustini sententiam, quam adversus Pelagianos, atque in priuis contra

⁴⁴ ibid., p. 362. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ ibid., p. 365. ⁴⁷ Theodor., t. IV, De Græc. affect. curat., serm. 2, de fid., p. 479. ⁴⁸ ibid., 381. ⁴⁹ Strom. l. II, p. 375. ⁵⁰ ibid. ⁵¹ Theodor. l. cit., De fide, præsertim p. 477 et seq. ⁵² Strom. l. II, p. 571. ⁵³ ibid. ⁵⁴ ibid. ⁵⁵ l. IV, p. 477. ⁵⁶ ibid. p. 536. ⁵⁷ ibid., p. 557. ⁵⁸ Strom. l. VI, p. 669. ⁵⁹ l. VII, p. 734.

Julianum acerrime constantissimeque propugnat, quod insicias iverit? Nonne enim ut plurima mittimus, contra hos gratiae Dei inimicos expressissimis verbis ille dixit¹: « Quantumlibet opera infidelium prædicerunt, Apostoli sententiam veram novimus et invictam: Omne quod non est ex fide, peccatum est. » Contra Julianum vero postquam hoc argumentum fuse pertractavit, ex iis, quæ disputaverat, hanc elicit conclusionem²: « Ex quo colligitur etiam ipsa opera, quæ faciunt infideles, non ipsorum esse, sed illius qui bene utilur malis. Ipsorum autem esse peccata, quibus et bona male faciunt; quia ea non fideli, sed infideli, hoc est, stulta et noxia faciunt voluntate: qualis voluntas, nullo Christo dubitante, arbor est mala, quæ facere non potest, nisi fructus inalos, id est, sola peccata. Omne enim, velis nolis, quod non est ex fide, peccatum est. Et ideo istas arbores non potest diligere, et si tales permanescint, disponit excidere; quia sine fide impossibile est placere Deo. Sed ita hic immoror, quasi istas arbores non jam tu ipse steriles pronuntiaveris. Quomodo igitur non aut jocaris in his disputationibus, aut deliras, qui sterilium fructus arborum laudas? Qui utique aut nulli sunt, aut si mali sunt, laudandi non sunt: aut si fructus boni sint, profecto steriles arbores non sunt; immo et bona sunt, quarum fructus boni sunt, et debent Deo placere, cui bona arbores non possunt nisi placere, falsumque erit quod scriptum est: « Sine fide impossibile est placere Deo. »

Scimus quidem plurimos post sanctum Thomam³ theologos censere infideles non posse operari bona opera, quæ sunt ex gratia, scilicet opera meritaria; tamen bona, ad quam sufficit bonum naturæ, æqualiter operari posse. » Quamobrem non in omni, inquit, actione sua peccant, sed iis tantum que ex infidelitate operantur.

Utrum autem et hæc fuerit nostri Clementis opinio, ex iis forsitan quis percipi posse putabit, quibus ille duo distinguit hominum genera, quorum alii nescientes, alii vero scientes et gnari aliquid bene faciunt et recte vivunt. Utrisque autem quocunque modo egerint, negat illud post mortem promedesse, nisi fidem habuerint⁴: « Jam vero illud quaque, ait, consideremus, an quando recte vivunt, qui nesciunt benefacere; accidit enim ut benefaciant: nonnulli autem per intelligentiam ad veritatis verbum feruntur, tanquam ad scopum. Abraham autem 205 non ex operibus justificatus est, sed ex fide. Nihil ergo eis post vitæ finem proderit, etiam si nunc recte operentur, nisi fidem habeant. »

Deinde vero postquam ille nos alibi admonuit non tantum utroque, cum Veteri tum Novo Testamento, sed statutis etiam apud Grecos et philosophos legibus et genuso, actionis esse manifestissimum, continenter adiecit⁵: « Et ut semel dicam, omnis utilitas, quæ ad vitam pertinet, suprema quidem ratione a Deo omnipotente, qui præstet omnibus, Patre perficitur per Filium, qui etiam propterea est servator omnium, inquit Apostolus, maxime autem fidelium. » An porro ex his concludi possit Clementem existimasse quedam infidelium bona quidem esse opera, sed ea ad vitam æternam comparandam nec utilia, nec pertinentia, aliorum esto iudicium. Si autem rem ita se habere pronuntient, nobis edisserant, quomodo sibi ipsi constiterit eruditissimus auctor noster, qui cujusvis gentilis actionem peccare haud prorsus se ambigere apertissime profitetur.

ARTICULUS IV.

Præter fidem bona opera ad salutem consequendam esse necessaria.

Quamvis Clemens fidem tantæ, ut vidimus, ne-

A cessitatis esse crediderit; præter illam tamen bona opera ab hominibus, ut æternam salutem adipiscantur, esse necessaria, et Deo ita jubente exigi, passim ille constituit et prædicat. Ex iis itaque pauca seligamus: « Débemus, ὁφελούειν, ait ille⁶, habere opera clamantia, tanquam in die ambulantes. Lucent enim opera; et: Ecce homo et opera ejus ante faciem ejus. Ecce enim Deus, et opera ejus. Deum oportet imitari, quod ejus fieri potest, gnosticum. » Audiisse quibus ille sacrae Scripturæ testimoniis probet bona opera, non tantum a Christianis minus perfectis, sed etiam a gnostico, hoc est perfectissimo Christiano, uti omnino necessaria requiri?

Sed illi, queso, alio in libro mentem suam rursus explicanti parumper ausculta⁷: « Oportet ergo Deo offere sacrificia non sumptuosa ac splendida, sed quæ sunt pia et ei accepta, et suffitum illum in lege compositum, qui constat ex multis linguis et vocibus in oratione, vel potius qui ex diversis gentibus et sexibus per donum testamentorum construitur in veritatem fidei, et in laudibus congregatur, mente quidem pura, justa autem et recta vita institutione ex sanctis operibus, et justa oratione. Εξ ὅλων Ἕρων, ἀρχῆς τα δικαῖας. » Præter fidem ergo Clemens quenlibet ad bona opera agenda obstatum obligatumque esse creditit.

Quid vero, quod ipsammet, de qua agitur, fidem ille honorum operum effectricem esse his declarat verbis⁸: « Jam vero fides, et si est voluntaria animæ assensio, est tamen honorum operatrix, et justæ fundamentum actionis. »

Nec est profecto quod heterodoxus quis respondeat nihil in Clementis nostri scriptis frequentius occurrere, quam bona opera in Scripturis sanctis non modo consuli, verum etiam præcipi; sed nulli illum dixisse ullum unquam hominem iisdem operibus suis, aut etiam fide vel peccatorum remissionem, vel divinan adoptionem, vel vitam salutemque æternam promerer. Hunc etenim errorem Clemens noster funditus everit⁹. Neque enim solum perspicue docet « nos honorum operum effectione, ἄγαθοεργίᾳ, ac divina assimilatione, θελας ἐξουσίας, ad æternam felicitatem subveni; » sed ibidem addit: « Sunt aliae oves, inquit Dominus, quæ non sunt ex hoc ovili, quæ alio ovili et mansione pro proportione fidei sunt dignatae. Meæ autem oves meam vocem audiunt, a cognitione mea mandata intelligentes. Hoc autem licet magnifice, et pro dignitate meritisque accipere cum operum remuneratione et mutua consequentia. Quare quando audierimus: « Fides tua te salvam fecit, » non accipimus eum dicere absolute eos salvos futuros, qui quomodocunque crediderint, nisi opera quoque fuerint consecuta. » Quid ad haereticorum errorem damnandum his Clementis nostri verbis clarus et luculentius? Ibi enimvero disertissime pronuntiat salvum fieri hominem fide, et bonis etiam operibus, quæ in altera vita simul remunerabuntur. Quapropter alibi ex ipsiusmet Evangelii verbis ostendit¹⁰ apud Dominum esse complures mansiones et præclaras remunerations pro cujuscunque meritis et vita proportione.

Ad hæc vero Clementem audivimus plane et di lucide asseverantem bona opera post hujus vitæ finem nulli prodesse, nisi fidem habuerit¹¹. Nonne autem inde recte inferunt bona opera iis hominibus post hujus vitæ finem profutura, qui simul cum bonis operibus vera fide erunt ornati ac prædicti?

His insuper adjunge, si velis, quod ab ipso scriptum legitur: « Orti sumns, ut eligeremus obediens mandatis, ad hoc ut vellemus esse salvi... Est ergo officium hominis Deo parere, qui varia annuntiavit per salutem præcepta... Qui cum iis, quas

¹ Augusti., t. X, De gestis Pelag., c. 16, § 34, p. 211. ² lib. iv, Contra Julian. Pelag., c. 3, § 32, p. 601. ³ 2-2, quest. 10, art. 4. ⁴ Strom. l. i, p. 828. ⁵ Strom. l. vi, p. 695. ⁶ Strom. l. iv, p. 543. ⁷ Strom. l. viii, p. 719. ⁸ l. v, p. 668. ⁹ l. vi, p. 668. ¹⁰ l. vi, p. 488. ¹¹ l. vii, p. 710.

oportet, considerationibus prompto et alaci animo acceperit mandata et custodierit, is est fidelis. Qui autem pro accepto beneficio pro viribus refert gratias per charitatem, is est amicus. » Persuasum ergo Clemens habuit bona opera ad aeternam salutem comparandam utilia esse, atque iis hominem, Dei gratia adjunctum, ut ex eo abunde probatum est, aeternae felicitatis premia promereri.

Denique ex ipsiusmet Christi verbis et proposita ab ipso operariorū parabola, manifestum adhuc facit rectas vitas assiduitate, » hoc est, bonis operibus nos violenter Christi rapere regnum : « Qui regnum, inquit¹³, rapiunt, sunt violenti, non contentiosis orationibus, sed rectas vitas assiduitate ; et orationibus, quæ sunt sine intermissione, dicti sunt viam afferre, ut qui ex prioribus peccatis contractas abstulerint maculas. »

Antequam porro hunc de fide tractatum absolvamus, non inutile forsitan erit paucis exponere quod a Græcis philosophis de illa traditum Clemens memorat¹⁴. Ab Aristotele autem ita ille orditur : « Aristoteles, id quod consequitur scientiam, judicium, quo verum esse hoc aut illud judicamus, dicit esse fidem. » Unde hanc scientia esse præstabilitorem concludit. Sed hæc clariss a Theodoreto¹⁵ transcripta reperierte est.

Deinde Clemens¹⁶ narrat Epicurum existimasse fidem esse προδηλψιν διανοτας, id est, ut reddidit Heretus, cogitationis anticipationem. » Sed de hac fideli definitio rursus legendus est Theodoretus¹⁷, qui eam variis exemplis illustrat. Denique Clemens, atque iterum Theodoretus nobis exhibent quid de illa Heraclitus, Plato et Epicharminus tradiderint.

206 ARTICULUS V.

De spe et timore.

Secunda virtus theologica est spes, quæ a Clemente sic definitur¹⁸ : « Ελπις προσδοκία χρήσεως ἀγαθοῦ. » Spes est boni acquirendi exspectatio. » Rursus autem paulo post¹⁹ : « Ελπις προσδοκία ἀγαθῶν, ἢ ἀπόντος ἀγαθοῦ εὐελπίς. » Spes est exspectatio bonorum, vel absentis boni bona speratio. » Cuilibet vero spei, seu humanæ, seu divinæ, vel, ut aiunt, naturali et supernaturali, hæc definitio convenit. De qua autem disputamus, ea est, « per quam, » ut loquitur Clemens noster²⁰, « desideramus quæ sunt optima, » δι' ἣν ἐφέμεθα τῶν βελτίστων, scilicet Deum ipsum, sive aeternam felicitatem qua Deo aeternum fruamur.

Quapropter ille aperte docet²¹ spe res futuras a nobis exspectari, quemadmodum fide res quoque futuras atque etiam præteritas credimus. Hinc quanta inter utramque illam virtutem, nec non et charitatem sit connexio, ita ipse paulo superius exposuerat²² : « Cum fides, sicut etiam tempus, sit duplex, inveniemus duas, quæ simul habitant, virtutes. Tempori enim, quod est præteritum, est memoria; ei autem, quod futurum est, spes. Credimus enim fuisse præterita, et fore ea quæ futura sunt. Et rursus diligimus sic se præterita habere, fide persuasi, futura spe exspectantes. » Eam procul dubio ob causam spes ab illo fide consistere dicitur²³; quia nimis quæ futuram credimus aeternam beatitudinem, hanc firmissima spe exspectamus, speramusque. Imo vero et is qui sperat, » ut Clemens ipse loquitur²⁴, « sicut etiam qui credit, mente videt ea, quæ prospiciuntur intelligentia, et ea quæ sunt futura. »

Tantæ porro constantiae et firmitatis est ea spes,

A sicut et charitas, tantæque utriusque sunt res, ut nullis plane casibus, nec dirissimis etiam ciatibus expugnari unquam possint : Neque ergo, inquit Clemens²⁵, spes felicitatis, neque in Deum charitas ægre fert ea quæ accidunt; manet autem libera, etiam in bestias incidat immanissimas, et in ignem voracissimum : et licet tyrannicis conficiatur tormentis, a divina pendens auxilia, minime redacta in servitutem, superas obit regiones, corpore iis tradito qui id solum possunt tenere. »

Quam recte igitur Apostolus ad Rouanos scripsit hanc spem non confundere, sic ille probat²⁶: « Propter spem enim futuram est patientia. Spes autem est etiam æquivoce spei redditio et restitutio, quæ non confundit, ut quæ probris et contumelias non amplius afficiatur. »

Hanc porro eamdemque spem paganis philosophis et poetis incognitis non fuisse Clemens noster non solum ibidem, sed sequenti etiam in libro luculentiter ostendit²⁷.

Porro autem quemadmodum id quod spei objicitur est ipsemet Deus misericors, piis hominibus aeternam mercedem et beatitudinem persolvens; itet timori objicitur idem ipse Deus impios et inopinos sempiternis suppliciis et paenit afficiens. At eo tamen timore, ut Clemens noster explicat, non tam Deum ipsum, quam a Deo excidere metuimus : « Tunc enim, ait Clemens²⁸, quis non Deum, sed a Deo excidere. Bonum autem esse eum timorem ibidem ille probat²⁹ non modo sacra Scripturæ autoritate, sed etiam paulo superioris ex illo celebri Salomonis effato : « Initium sapientiae est timor Domini³⁰. » Ibi enim pulchra observat sapientiam vocari effectiōem, quæ est timor Domini deducens ad sapientiam. Tum vero Basilidis et Valentini sectatores egregie refellit, qui hoc Proverbiorum oraculo ad stabilienda absurdissima errorum sororum commenta omnino præpostere et perperam abutebantur. Timoris autem eam illuc patiūt esse utilitatem³¹, « ut quos non expugnat ratio, eos mansuetaciat metus. »

Neque leviori ictu eorum retundit pervicaciam haereticorum, qui insolite somniarant timorem esse alienationem, vel a ratione, vel ab animo, aique adeo esse malum, ac proinde legem veterem reiciendam³². Quocirca omnium oculis Clemens ibidem subjicit³³ quid hæc eadem lex vere et mentio timendum annuntiet, et quonodo Barnabas nos ad meditandum Dei timorem adhortetur.

Præterea « Dei timor, » ut ille docet³⁴, « est malī declinatio, » sicutem adjuvat, aique postibdem prima est ex iis virtutibus, quæ ad charitatem, aut, ut alibi adhuc ait³⁵, « ad poenitentiam et spem » nos ducunt. Quid plura? Alicubi assertit³⁶ timorem Domini esse disciplinam et scientiam, atque eodem timore peccata a quolibet declinari; alibi vero³⁷ doctrinam illi adjunctionem esse primam ad Christianam perfectionem gradum. Postremo non solum timoris utilitatem, sed quamdam etiam ejus necessitatēm inde repetit³⁸, quod lex divinitus « voluisse videatur, ut metus necessary impenderet; » quo majori cautione et attentione phobus a lapsu et peccato esset alienus.

Duplicem porro, seu potius triplicem ille timorem non obscure distinguit³⁹. Nam postquam dixit « principiū dilectionis esse timorem, qui fit per incrementum fidei, deinde dilectio; » ita ille prosequitur : « Sed nou sicut feram et timeo et odio, ita etiam patrem vereor, quem timeo et amo. Rur-

¹³ l. v, p. 553. ¹⁴ Strom. l. ii, p. 365. ¹⁵ Theod., l. IV, De Græc. affect. curat., serm. I, de fide, p. 473. ¹⁶ locis citatis. ibidem, p. 366. ¹⁷ Theod., p. 479 et 483. ibid., p. 369. ¹⁸ Strom. l. ii, p. 371. ¹⁹ ibid. p. 377. ²⁰ Strom. l. iv, p. 495. ²¹ l. ii, p. 584. ²² ibid., p. 583. ²³ ibid., p. 374. ²⁴ l. v, p. 552. ²⁵ l. iv, p. 497. ²⁶ ibid., p. 532. ²⁷ ibid. et l. v, p. 552. ²⁸ ibid., p. 377. ²⁹ Strom. l. ii, p. 374 et 375; l. vii, p. 740. ³⁰ Eccli. l. 16. ³¹ ibid., p. 376. ³² ibid., p. 373-377. ³³ l. iv, p. 478; l. ii, p. 374 et 375. ³⁴ ibid., p. 360. ³⁵ ibid., p. 573; p. 584; p. 377. ³⁶ ibid., p. 386 et 391. ³⁷ l. iv, p. 493. ³⁸ l. ii, p. 412. ³⁹ ibid., p. 384.

sus timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens. Qui timet offendere patrem, seipsum dilit. » Primus itaque timor iuxta Clementis mentem ille est, quo quis aliquid sicut feram metuit, propter pœnam nimurum infligendam. At hic timor penitus servilis est, atque illum Clemens odio mistum esse declarat.

Alter timor est, quo quis patrem suum offendere veretur. Iste autem timor mere filialis est, qui, ut ait Clemens, amori conjungitur.

Tertium denique timorem et inter utrumque medium, sive potius secundarium prioris timoris effectum eum esse Clemens dicit: « Quo rursus timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens. Itaque qui illo timore afficitur, ita castigationem metuit, ut potius seipsum, quam illum, a quo hand dubie propter culpam et offensam castigari timet, revera diligit. De hoc autem duplixi seu triplici timoris genere leges quod sanctus Thomas tradidit²⁰; inde quippe lux non minima huic Clementis nostri sententiae asserri potest.

Utrum vero Clemens quolibet illud timoris genus bonum esse putaverit, si inquiras, perpende, queso²¹, quod ille paulo post ex Hermæ Pastore colligit²²: « Dicit timendum esse Dominum ad afflictionem, sed non diabolum ad eversionem. Contra autem opera quidem Domini, hoc est præcepta, esse diligenda et facienda; opera autem diaboli esse timenda et non facienda. Timor autem Domini erudit, et castigat, et in dilectionem restitut: timor autem operum diaboli habet etiam odium cohabitans. » Ex his autem et superioribus auctoris nostri verbis **207** facile, uti arbitramur, intelligis persuasum ipsi fuisse timorem diaboli, aut ferarum, hoc est pœnae et supplicii, si ibi tantum consistat, non esse bonum, utpote qui non amore, sed potius odium adjungetur habeat. Contra vero Dei timorem, quo illum sicut patrem offendere timeamus, esse revera bonum; quippe qui principium sit dilectionis et ad eam nos adducat.

Neque tamen in tuum, queso, inducas animum ab illo omnino prorsus servilem metum proscribi, ac tanquam malum penitus repudiari. Nam preterquam quod ille contra hæreticos, uti diximus, ostendit veterem legem, timoremque ab eo incussum minime esse mala, quando ex hoc timore ad filiam metum, amorem et charitatem ascendimus; id sane clarissimum demonstrat, ubi quibus gradibus hoc stat, ita edisserit²³: « Licet non esse filium incredulitatis, sed transire a tenebris ad vitam, et aure sapientiae accommodata, esse Dei legitimum: γέραπον ελεῖ Θεοῦ, servum quidem primum, δοῦλον γένεται πρώτη, deinde fidei famulum, ἔπειτα δὲ τιτστόν γενέσθαι θεράποντα, timenterem Dominum Deum. Quod si quis ulterius ascenderit, refertur in numerum filiorum. Postquam autem charitas operuerit multitudinem peccatorum, beata spei perfectione, licet eum tunc auctum charitatem suscipe, relatum in electam filiorum adoptionem, quæ Dei vocata est amica. » Servi ergo et famuli timorem Clemens tunc bonum esse existimavit, quando eo timore pedetentim ad Dei amorem et perfectissimam charitatem perducimur.

Quis itaque non videat hanc Clementis de timore Dei doctrinam sententiae Tridentinorum Patrum omnino esse consentaneam, ac plane eandem cum hac illorum definitione, qua nostræ etatis hæretici hoc anathema perciliuntur²⁴? « Si quis dixerit gehennam metum, per quem ad misericordiam Dei de peccatis dolendo consurgimus, vel a peccato abstineamus, peccatum esse, aut peccatores majores facere, anathema sit. » Quamobrem alibi hæc eundem Patrum synodus²⁵: « Illam, inquit con-

tritionem imperfectam que attrito dicitur, quoniam vel ex turpitudinis peccati consideratione, vel ex gehennæ et pœnarum metu communiter concipiatur, si voluntatem peccati excludat, cum spe venia, declarat non solum non facere hominem hypocritam et magis peccatorem, verum etiam dominum Dei esse et Spiritus sancti impulsum, non adhuc quidem inhabitantis, sed tantum moventis, quo pœnitens adjutus viam sibi ad justitiam parat. » Nonne enim haec ipsissima est Clementis nostri doctrina, qui, ut vidimus, sepius repetit et probat timorem esse sapientiam, disciplinæ et divine dilectionis initium, atque illum ad pœnitentiam, fidem, spem et perfectissimam charitatem viam nobis prefacere?

Verum aliquis forsitan objicet Clementem disertissime pronuntiare eum, qui vel supplicii, vel imminentis periculi, vel odii metu, ino vero propter consequendæ a Deo mercedis spem, ab injustitia se abstinet, hunc sua sponte non bonum, ac potius videri, quam reipsa esse justum. Ergo Clemens existimat supplicii metum, et mercedis spem facere, quemadmodum hæretici aiunt, « hominem hypocritam et magis peccatorem. » Siccine vero doctissimum ille vir in errorem a se totes, ut vidimus, proscriptum tandem prolapsus est? Nullus procul dubio sancta mentis homo id in animum facile sibi induxit. Neque vero hæc unquam fuit illius mens et sensus. Ab ipso enim hæc scriptis tradita legimus²⁶: « Nos autem eum, qui semper et in omnibus est justus, scire cupimus, qui nec timens supplicia, quæ a lege statuantur, nec eorum cum quibus versatur, et qui peccata persequuntur, odium vitans in improbos, nec quod ex ipsis sceleribus et flagitiis impendet, periculum reformatum, justus permanet. Qui enim propter hæc abstinet a faciendo aliquid ex iis quæ sunt injusta, non est sua sponte, sed metu bonos.... Si autem ab injustitia facienda abstinerit propter spem remunerationis a Deo consequendæ, ob ea qua justè fecerit, nec sic quidem sua sponte bonus est. Sicut enim illum metus, sic hunc quoque merces justum facit, vel potius efficit, ut videatur justus. » Nulli certe dubium aut obscurum esse potest Clementem ibi loqui de justo perfectoque homine, quem « gnosticum » appellat, et qui perfectam attigit charitatem; vel, ut ipsis Clementis nostri verbis utatur, « qui semper et in omnibus justus est. » Hic autem, ut ille pergit, nullo supplicii aut periculi metu justus permanet. Et recte quidem. Nam in prima Epistola sua Joannes scriptis²⁷: « Timor non est in charitate; sed perfecta charitas foras mittit timorem; quoniam timor pœnam habet: qui autem timet, non est perfectus in charitate. »

Quocirca justus ille timorem cur expulerit, hanc Clemens protulit rationem. Qui propter metum aut mercedis spem ab injustitia se abstinet operibus, is non est sponte sua justus: sed efficit potius duplex illa affectio, ut justus videatur. Nondum quippe ad perfectam illam charitatem pervenit, qua spe et metu procul amandatis, bonum voluntaria, ac libera prorsus, et expedita voluntate operetur.

Quid ergo, arguit aliud quispiam, nunquid Clemens a « gnostico » seu perfecto Christiano omnem spem etiam « remunerationis » a Deo, ut ipse loquitur, « accipienda », sicut et metum, penitus depellendam esse decernit? Nunquid ergo, urgebit ille, haud obscure Clemens docuit, spem, quæ secunda virtus theologica est, imperfectorum tantummodo esse Christianorum, minime vero perfectorum? Sed is non videtur esse sensus Clementis, qui tantum abest, ut ibi spem a perfecto Christiano abiciendam esse statuit, quoniam potius ab eo semper

²⁰ 2-2, q. 19, art. 2. ²¹ ibid., p. 584. ²² Strom. I. i. p. 553. ²³ Trident. syn., sess. 6, can. 8.
²⁴ sess. 14, c. 4. ²⁵ Strom. I. iv, p. 551. ²⁶ I Jan. iv, 18.

servandam esse declarat. Graeca enim vero haec sunt illius verba⁴⁶: *Ei δε καὶ ἐλπίδι τῆς ἐτοι δικαιοῖς πάρκ τοῦ Θεοῦ ἀμοιδῆς ἀφέσται τις τοῦ ἀδικεῖν, οὐδὲ οὗτος ἔκλων χρηστεύεται· ὡς γὰρ ἔκεινον ὁ φόβος, οὐτω τούτον ὁ μισθὸς δικαιοῖ, μᾶλλον δὲ δικαιοῖ εἶναι δοκεῖν δεῖχνυσται.* Latine vero: « Si autem ab iniustitia facienda propter spem retributionis a Deo justis operibus reddenda justus est, etiam si non sponte sua, hoc est non mero et unico Dei amore, vel, ut ait, solo charitatis motivo ab iniustitia se abstineat; ipsum tamen esse justum, vel ostendere potius se justum nobis videri. Non ergo mercedis spem a perfecto Christiano, de quo Clemens, ut ex dictis, et iis quae ille subjungit, ibi disputat, respondam esse decernit; utpote qua illum affirmat justum revera fieri, vel potius nobis justum videri; quandoquidem qui propter mercedis spem bene justique agit, hunc recipi justum esse merito censemus. Et hanc quidem esse illius mentem facile ex subsequentibus intelligitur, 208 quibus ostendit non solum a paganis philosophis, sed etiam ab Apostolo hanc spem, « quae est post mortem bonis quidem bonam, malis autem contraria, » omnino renuntiari. Verum ex his quae Clemens de charitate et « gnostico, » seu perfecto Christiano, tradidit, et mox a nobis explananda sunt, illa clarius elubebunt.

ARTICULUS VI.

De charitate erga Deum et proximum.

Tertia ex theologicis virtutibus est charitas, atque ex ea et fide ac spe sanctam Clemens docet componi trinitatem⁴⁷; ita tamen ut charitas aliis diabibus major sit et præstantior: « Iis, ait ille, qui tendunt ad perfectionem, proposita est cognitio rationalis, γνῶστις ἡ λογικὴ, cuius fundamentum est sancta trinitas, ἡ ἄγια τριάς, ideo, spes, charitas: major autem horum charitas. » Tres autem illas virtutes dicit esse fundamentum cognitionis rationalis, « γνώσεως τῆς λογικῆς, hoc est Christianæ perfectionis, quae ab illo γνῶσις, quemadmodum perfectus Christianus γνωστικός solet appellari. Easdem porro tres illas virtutes dicit Clemens⁴⁸ sic sese invicem consequi, ut fides speret et propter penitentiam, pietas autem propter fidem, et quae in eis est perseverantia, et exercitatio una cum disciplina terminetur in charitate, et haec cognitione perficiatur. »

Charitatem vero fide et spe maiorem esse non modo post Apostolum asserit⁴⁹, verum ex ipso etiam probat ei qui charitate informatus est, omnia quidem licere; sed hunc ab aliquibus propter aliorum abstinentiam conscientiam; hunc omnia ad Dei gloriam referre, armisque spiritualibus contra quemlibet pugnare, qui adversus Dei cognitionem se extollit; hunc denique nullum formidare casum, nullam afflictionem, nullum periculum, nullum tandem quantumvis crudelissimæ mortis genus ac supplicium.

Quo autem progressu ad charitatem illam perveniat, sic ipse docet⁵⁰: « Ignorationis animadversio est prima disciplina ei qui κατὰ τὸν λόγον ambulat. Cum ignorasset quispiam, quasivit; et cum quiescisset, inventus magistrum; et cum invenisset, credit; et cum credidisset, speravit; et cum hinc dilexisset, dilecto similis efficitur, hoc esse studens, quod prius dilexit. » His itaque gradibus as-

condimus ad charitatem, qua homo Deo similis efficitur.

Eiusdem vero charitatis alias quoque effectus est, ut proximus propter Deum diligatur. Quam quidem charitatem, seu proximi amorem, ita Clemens describit⁵¹: « Charitas, ἀγάπη, fuerit consensio eorum quae sunt κατὰ τὸν λόγον, καὶ τὸ βίον, καὶ τὸν τρόπον, secundum rationem, et vitam, et mores; aut, ut paucis dicam, κοινωνίᾳ βίου, vita societas, vel amicitia et benevolentia extensio cum recta ratione, περὶ χρήσιν ἑταῖρων. ὁ δὲ ἔτερος, ἔτερος ἡγώ. ἢ καὶ ἀσέλφους τοὺς τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀναγεννθέντας προσαγρεύουμεν, ad sodalium consuetudinem (sodalis autem, seu amicus alter ego) qua eos fratres appellamus, qui sunt eodem verbo regenerati. » Paucis Clemens ibi regulam normamque nobis exhibet, ad quam verus et rectus erga proximum amor dirigendus sit. Primum enim docet eum esse debere κατὰ τὸν λόγον, « secundum rationem, » hoc est, ut ex recta rationis circumscriptione nunquam excedat. Deinde vero vult Clemens ut idem amor sit κατὰ τὸν βίον καὶ τὸν τρόπον, « secundum vitam et mores, » id est juxta statutas a Deo vita et morum pie sancte eformandorum præscriptiones. Nam ea charitas, ut ipse paulo post explicat⁵², non ficta, sed vera esse debet, ita « ut odio habentes malum, adhæreamus bono et fraternitati. » Quamobrem tertio Clemens addit nos eo amore illos diligere, qui eodem verbo sunt regenerati, baptismatis scilicet sacramento, ac Christianæ religionis professione, quosque idcirco fratres appellamus.

At observes velim, non idcirco a Clemente prescribit, ut ii soli, sed ut plus alii ob vite sanctitatem et piam fraternitatem diligantur. Ipse enim vero plauim alibi facit⁵³ Christum nobis in Evangelio præcepisse non solum ut inimicos diligamus, sed ut iis quoque beneficamus, atque pro illis oremus, qui nos contumelias pœnitentia afficiunt. Ex quibus certe, et ex iis quae de virtutibus huiuscemus charitatis comitibus Clemens meinorat, haud obscurè colligi potest, quenadam ab ipso desiderari in hac charitate ordinem, de quo theologi post sanctum Thomam 2-2, quæst. 26, atque Estiu in lib. tert. Sentent. distinct. 29.

Ceterum ad hoc Clementis effatum « amicus alter ego » quod spectat, Erasmus centur. 1, adag. 2, p. 12, illud paulo aliter exprimit, hunc scilicet modum, φίλος ἔτερος αὐτός. Prius enim Ciceru: « Est is amicus quidem, qui est tanquam alter idem Sed Erasmus, si lubet, consule.

Tres tandem Clemens potissimum recenset⁵⁴ virtutes charitatis in proximum comites, numerum hospitalitatem, humanitatem et dilectionem, quas quidem ab illo satis enucleatae explicitas iuvens. Nec minus clare ibidem edisserit, quid sit affectus et animorum consensus.

A nobis autem prætermitti non debet, quod illa de amicitia, φίλῳ, litteris mandavit⁵⁵. Triple enim dicit esse ipsius genus; et primum quidem illudque optimum et præstantissimum, ex virtute proficiisci. Etenim στερβάτη ἡ ἐκ λόγου ἀγάπη, « bruta et stabilis est ex ratione dilectio. »

Secundum amicitiae genus et medium est καὶ φίλοι, « ex retributione, » seu remuneracione. Illud vero amicitiae genus, auctore Clemente nostro, « aptum est ad societatem, ac communicationem labenter impertiens, et vita conducibile, κοινὴ τις ἡ ἐκ χάριτος φίλος communis est enim ex gratia amicitia. »

Tertium denique, « nos quidem, » inquit, hoc est Christiani, τὸ ἐκ συνθετας φίλον, « ex consuetudine, » seu familiaritate manare « dicimus, » illi vero, id

⁴⁶ Strom. I. iv, p. 531. ⁴⁷ I. iv, p. 495. ⁴⁸ I. i, p. 579. ⁴⁹ I. iv, p. 496 et 497. ⁵⁰ I. v, p. 553. ⁵¹ I. n, p. 377. ⁵² p. 378. ⁵³ I. n, p. 404, et I. iv, p. 511, c.c. ⁵⁴ I. De amicit. p. 429. ⁵⁵ I. ii, p. 512.

est philosophi, τὸ κατὰ ἡδονὴν τρεπτὸν καὶ μετα-
βλητὸν, « id quod ex voluptate verti aut mutari
potest. »

Quid autem de triplio illa amicitia sentiendum,
sic ille concludit: « Est ergo una quidem philosophi
amicitia, altera vero hominis, tertia autem
animalis. Reversa enim Dei est imago bono benefac-
iens, qua in re ipse etiam beneficio afficitur, sicut
gubernator simul servat et servatur. » Quibus certe
verbis ille significat tertium amicitiae genus mere
esse animale, ac proinde homine rationis compote
haud prorsus dignum; secundum vero esse bonum;
sed primum esse optimum. Secundo etenim amici-
tiae genere homo in alios beneficis quidem est, sed
tantum κατὰ ἀριθμόν, « ex remuneratione, » qua
quis collati beneficii vices sibi rependi exspectat.
At primum amicitiae genus ex virtute et ratione
oritur, atque eo homo de quibuslibet aliis hominibus
sine ulla vicissitudinis spe bene meretur, illos
que beneficiis afficit. **209** Hunc autem Clemens dicit esse Dei imaginem, qui eo ipso quo alios be-
neficis ornat, iisdem ipse suis beneficis ornatur.
Quid porro, quod alibi docet tam eos esse misericordes,
qui quatenus possunt, aliorum misercentur
opemque eis ferunt, quam illos qui, cum non val-
eant, id quantum in ipsis est et cupiunt, et sincero
ad illud faciendum animo sunt parati? Utrosque
autem pro voluntatis modo honorem mercede inque
accepturos certo pollicetur.

ARTICULUS VII.

De quibusdam Christianorum moribus et institutis.

Huic de Christianorum virtutibus disputationi ea
subiectamus, quae de ipsis moribus Clemens suis
Stromatum libris identidem inseruit⁶⁷. De « gno-
stico » autem ubi ille disserit, ibi scribit ab ipso
intelligi quartæ et sextæ feriæ, sive dierum Mer-
curii et Veneris enigmata; haud dubie quia Chri-
stiani omnes his diebus jejunabunt. Et vero Epi-
phanius illud utriusque diei jejunium ab apostolica
sanctione, ut saltem traditione sic repetivit⁶⁸:
« Quis est, uspiam terrarum, qui non in eo con-
sentiat, quartam sextanæ feriæ solemnem in Ecclesie
jejunio consecratam? Quod si ex apostolorum
constitutione repetenda nobis auctoritas est,
cur illis quartæ sextæ feriæ jejunium perpetua
lege sancitur, excepta Pentecoste..... Quod si de
quarta sextave feria nullam omnino in constitutione
sua mentionem apostoli fecissent, alii tamen ar-
gumentum licebat uti. Quanquam ea de re est ab
illis accuratissime scriptum, idque ipsum ab Ec-
clesia suscepimus, communis est consensione firma-
tum, antequam Aerius ullus cum Arianis ex-
sisteret. »

Itaque hoc jejunium quadam lego ab apostolis,
in eorum forsitan Constitutionibus lata⁶⁹, indictum
fuisse Epiphanius perhibet. Verum quia non omni-
nino certa erat harum apostolicarum Constitu-
tionum auctoritas, ne quid contra Arianos müssitarent,
eam Epiphanius plus quam par erat urgendam
esse procul dubio non censuit. Quoniam Aerianorum
de jejunis errorem invicto refellit argumen-
to, ex eorumdem apostolorum tam constanti
traditione desumpto, ut nullus, ne quidem hære-
ticus homo, eam respuere merito unquam potuerit.

Tertullianus autem testatum quidem similiiter
facit⁷⁰ hoc idem jejunium ab apostolis profluxisse;
sed haud obscure insinuat catholicos homines ex-
stumasse se nulla « præcepti lege » ad illud servan-
dum teneri: « Sic et apostolos, inquit, observasse,
nullum alij impontentes jugum certorum, et in
communione omnibus obeundorum jejuniorum, proinde

A nec stationum, quæ et ipsæ quidem dies habent
quartæ feriæ et sexæ, passive tamen currant, ne-
que sub ulla lege præcepti, neque ultra supremam
diei, quando et orationes fere hora nona concludat
de Petri exemplo, quod *Actis* refertur. » Ita ille,
post suam ad Montanistas defectionem, orthodoxos
loquentes inducit. At eos ab hoc homine, hæreti-
corum partibus jam pertinacius addicto, male et
perperam redargui testis sane locupletissimus ci-
tari potest Augustinus, qui ad *Casulanum* hæc in
verba scripsit⁷¹: « Si autem quoniam huic quan-
tum potui, sufficienter me respondisse puto, de
hac re sentientiam meam queraris; ego in evangelicis
et apostolicis litteris, totoque instrumento, quod
appellatur *Testamentum Novum*, animo id revolvens,
video præceptum esse jejunium. Quibus au-
tem diebus non oporteat jejunare, et quibus oport-
eat præcepto Domini vel apostolorum, non invenio
definitum. » Sed responderi forte posset ibi Augu-
stinum alicujus tantummodo decreti, in sacris Novi
Testamenti Scripturis præscripti, fecisse mentio-
nem, minime vero de alio quopiam ab apostolis
post Christi in cœlos ascensionem deinceps stabi-
lito. At urgeri quoque potest, si quoddam ab iis
Augustinus verbo et sermone datum cognovisset,
illud ab ipso debuisse, uti res postulabat, in me-
diū proferri.

Utuncque porro rem se habuisse dixeris, nullus
plane dubitandi locus est prædictos jejuniorum dies
ab omnibus Christianis, si hæreticos quosdam ex-
cipias, fuisse religiosissime observatos. Nam præter
laudatos a nobis auctores, id certe ab Origene lu-
culentissime traditum legimus: « Habemus, inquiet-
bat ille⁷², quadragesimæ dies jejunii consecratos.
Habemus quartam et sextam hebdomadæ, quibus
solemniiter jejunamus. »

Cur autem duobus illis diebus Christiani jejunare,
hanc Epiphanius afferat rationem⁷³: « Quarta
sextave feria jejunium ad horam usque nonam in-
dictum, propterea quod quarta feria comprehensus
est Dominus, et sexta in crucem sublatus. Ideo
per illos dies jejunandum esse decreverunt apostoli,
ut implatur quod scriptum est: *Cum sublatus ab
eis fuerit sponsus, tunc jejunabunt*⁷⁴. » Ad idipsum
redit, quod paulo aliter enarrat Augustinus⁷⁵:
« Cur quarta et sexta maxime jejunet Ecclesia, illa
ratio reddi videtur, quod consideratio Evangelio,
ipsa quarta sabbati, quam vulgo quartam feriæ
vocant, consilium reperiuntur ad occidendum Do-
minum fecisse Iudei. Intermissio autem die.....
deinde traditus est ea nocte, quæ jam ad sextam
sabbati, quæ dies passionis ejus manifestus est,
pertinetabat..... Hoc ergo die intermissio, passus est
Dominus, quod nullus ambigit sexta Sabbati: qua-
propter et ipsa sexta recte jejunio deputatur. »

Addit porro Augustinus Romanam et quasdam
Occidentis, minime vero Orientis, Ecclesiæ idem
sabbati servasse jejunium. At summus pontifex In-
nocentius primus⁷⁶, non secus ac Isidorus Hispalensis⁷⁷
jejunii feria sexta et sabbato observandi
mentione facta, nullum quartæ feriæ, ne minimum
quidem, verbum faciunt. Denique Nicolaus primus⁷⁸
ad consulta Bulgarorum respondet sexta qualibet
per annum feria, exceptis tamen quibusdam festis,
jejunandum; quarta autem feria cujusque arbitrio
id permittit. Ex quibus haud absurde colligi forsi-
tan potest, nullam ab apostolis de his jejunis, uti
paulo ante dicebamus, scriptam fuisse legem. De
iisdem porro jejuniorum diebus, si vacat et lubet,
advisus Petavium in citatum a nobis ultimum Epiphani⁷⁹
locum, necnon et Cotelerium in *Constitu-*

⁶⁷ Strom. I. vii, p. 744. ⁶⁸ contr. Arian., hæres. 75, § 6, p. 910. ⁶⁹ lib. v *Constit. apostol.*, c. 45
et 20, ac I. vii, c. 23. ⁷⁰ lib. De jejunio, c. 2. ⁷¹ epist. 36 ad Casul., § 25, p. 78, et § 32, p. 81. ⁷² hom.
10 in Levit. ⁷³ Expos. lib., § 22, p. 1104. ⁷⁴ Luc. v, 35. ⁷⁵ epist. 36 ad Casulan., § 30, p. 80.
76 epist. 2 ad De cent., c. 4. ⁷⁷ lib. De divin. officiis, c. 42. ⁷⁸ ad Consult. Bulgar., c. 4.

num apostolicarum librum quintum, capite quinto, A Thomassinum, et alios.

Testatum præterea Clemens facit Christianos solitos fuisse statis quibusdam horis Deum precari et orare. Nam ubi de « gnostico » sermonem facit, de illis ita loquitur⁴⁹: « Quod si nonnulli, et h[ab]e[nt] tunc, certas ac definitas horas constituant preicationi, sicut tertiam, sextam, nonam: at gnostici per totam orat vitam..... Jam vero triplicem horarum divisionem, quæ totidem sunt honoratae precibus, sciunt qui nunc beatam sanctorum mansionem trinitatem. » **210** Definitas quidem Christianis preicationis horas Clemens notat. Sed cum dicit eas « a nonnullis constitui », hoc sane loquendi modo Christianos minus perfectos designat, qui minori studio inflammati, aut variis mundi negotiis occupati, has saltem horas tertiam, sextam et nonam preicatione consecrabant. Nam perfecti Christiani, seu « gnostici », per has non solum horas, sed per totam, ut ibi Clemens ait, vitam suas ad Deum et preces fundebant, et vota.

Eadem horas Cyprianus etiam antiquitus, hoc est ab antiqui fœderis hominibus, observatas fuisse testificatus, rationem ibidem reddit, cur dicantur in Trinitatis, ut etiam ait Clemens, honorem consecratae: « In orationibus celebrandis, ait ille⁵⁰, invenimus observasse cum Danièle tres pueros, in fide fortes, et in captivitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet Trinitatis, quæ in novissimis temporibus manifestari habebat. Nam et prima hora in tertiam veniens, consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quartam procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando a septima nona compleetur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur: quæ horarum spacia jam pridem spiritualiter determinantes adoratores Dei, statutis et legitimis ad precem temporibus serviebant; et manifestata postmodum res est, sacramenta olim fuisse, quod ante sic justi precabantur. » Nihil necesse est huc testimonia congerere veterum scriptorum, Tertulliani libro *De jejuno*, cap. 10; Basili, *Regul.* fusius disputationis lib. xvii, p. 470 et seq.; Hie-

renyi epist. 7 ad Laetam, et 8 ad Demetriad; Cassiani lib. iii *De cœnobit. instit.*, cap. 4, et aliorum qui de his canonis, ut vocant, Deum precandi horis aliquid litteris mandarunt. Nam id a viris eruditis anticipatum est, Cotelerio in lib. iii *Constit. apostol.*, cap. 4, et ubi etiam ab eminentissimo cardinale Bona *De divina psalmod.*, capit. 1, § 4 et seq.. Thomassino lib. i *Discipl. ecclesiast.*, cap. 36 et 37, et aliis.

Christianos porro ad orientem conversos precibus vacasse non tantum testis est Clemens, sed hujusmodi moris rationem nobis sic exponit⁵¹: « Quoniam diei natalis imago est oriens, atque illuc quoque lux augetur, quæ primum luxit ex tenebris, hisque qui voluntur in ignorantia, exortis est dies cognitionis veritatis, quemadmodum solitur; ideo ad ortum matutinum habent preces. Unde etiam templorum antiquissima respiciebant ad occidentem, ut qui vultu stant ad simulacra converso, doceantur converti ad orientem. » In Origenis mentem hanc a Clemente de illo Christianorum ritu et more allata ratio procul dubio non venerabilis est. Ex ecclesiasticis enim observationibus haec esse putat, cuius ratio nulli facile comperta est: « Quod genua, inquit⁵², flectimus orantes, et quod ex omnibus coeli plagiis ad solam orientis partem conversi, orationem fundimus, non facile cuicunque ratione compertum. » Cardinalis tamen Bona, propter Clementis nostri de hoc ritu argumentum, quatuor alias ex antiquorum Ecclesiæ Patrum scriptis petita retulit⁵³. Tertulliani porro tempore is mos adeo publicus et vulgatus erat, ut pagani idcirco solema Christianis tanquam Deum adorari crediderint: « Quod innotuerit, aiebat ille⁵⁴, nos ad orientem precari. » Qua quidem de consuetudine auctor Constitut. apostol.⁵⁵, Basilius⁵⁶, et ahi propemodum infiniti scriptores. De pluribus aliis Christianorum ritibus seu moribus a Clemente nostro memoratis, iam supra disseruimus. Nonnihil tamen de quibusdam aliis tunc infra breviter aliquid perscribemus, ubi de iis dicendi sese nobis occasio offererit.

CAPUT XII.

De gnostico seu perfecto Christiano, et martyribus.

ARTICULUS I.

Quid apud Clementem γνωστικὸς et γνῶσις nomina significant.

Perfectum Christianum a Clemente γνωστικὸν appellari⁵⁷ jam animadvertisimus. At eo etiam nomine nonnunquam philosophus ab illo nuncupatur.

Quid autem hoc Graeco nomine γνωστικός significare voluerit, pluribus ipse in locis perspicue explicat. In primo siquidem *Stromatum* libro gnosticos sic ab illo describitur⁵⁸: « Οὐ δὲ τῆς παντοθεᾶς θοράπειας ἐμπειρός, οὐδέ τοις χρήσις ἀν εἴη γνωστικός. » Qui omnigena multitudine sapientiae præsumit est, is proprie fuerit gnosticus. Imo vero ipsos martyres, qui variis suppliciis propter Christi confessionem interficiuntur, eos esse affirmat⁵⁹, et qui sunt voluptate superiores, qui vincunt animi perturbationes, qui sciunt unumquodque eorum quæ faciunt; qui sunt gnostici, τοὺς γνωστικούς, qui sunt mundo maiores, τοὺς τοῦ κόσμου μείζονας. Hilo autem in libro γνωστικὸν idem plane ac τέλεον sonare haud obscurè declaravit. Quamobrem septimi

libri initio respondet⁶⁰ fore ut in illo aperte monstraret soluni γνωστικὸν esse pius et religiosus hominem. Quod quidem postquam variis argumentis asseruit, probavitque, hanc elicet conclusionem⁶¹: « Μόνος ἀν εἴη τῷ δυτὶ εὐσεβῆς, καὶ δίκαιος, καὶ θεοσεβῆς δὲ γνωστικός. » Solus revera fuerit pius, justus, religiosusque, ac verus Dei cultor gnosticus. Denique alia bene multa ut prætererimus, auctor noster in eodem libro scribit eos, qui divinis Scripturis, quavis alia demonstratione certioribus credunt, esse revera fideles; tum vero certimenter hanc subiectit⁶²: « Οὐ δέ καὶ προστάτης γνωσταῖς, ἀχριβεῖς γνώρονται τῇς ἀληθεῖς; οὐδὲ χρονιῶν οἱ γνωστικοὶ. » Qui autem ulterius processerunt, sunt perfecti cognitores veritatis, gnostici. Superius vero quantum inter se fidelis et gnosticus differant, ille his verbis explanaverat⁶³: « Scindunt est quod si unum aut alterum ex his πιστός, ἀδελφός, recte gesserit, non tamen geret omnia, neque cum summa illa scientia, καθάπερ τὸ γνωστικόν, sicut gnosticus, καὶ δὴ τῆς κατὰ τὸ γνωστικὸν ἡμῖν, ὡς εἰπεῖν, ἀπαθετός, neque ea, ut illa

⁴⁹ Strom. l. vii, p. 722. ⁵⁰ De orat. Domini., circa finem. ⁵¹ Strom. l. vii, p. 724. ⁵² hom. 5 in Num., p. 48. ⁵³ De divin. psalmod., c. 8, § 2, p. 177 et seq. ⁵⁴ Apol., c. 16. ⁵⁵ Const. apost. l. ii. c. 57. ⁵⁶ l. iii De Spir. sancto, c. 27. ⁵⁷ l. ii. p. 380. ⁵⁸ Strom. l. i. p. 298. ⁵⁹ lib. vii, p. 414. ⁶⁰ l. viii. p. 699 et 700. ⁶¹ ibid., p. 751. ⁶² ibid., p. 757. ⁶³ ibid., p. 749.

nobis dicere licet, perturbationum vacuitate, quae est in gnostico, per quam ejus, qui fidelis est, perfectio per charitatem in virum procedens perfectum, ad mensuram pervenit etatis, Deo assimilata; ut que vere facta sit æqualis angelii. » Quæ quidem pluribus aliis, si opus esset, Clementis testimoniis confirmari possent. Sed hæc debent, uti putamus, sufficere, atque ex mox dicendis sient adhuc clariora.

Gnostici, γνωστικοῦ, igitur nomine Clemens eum appellat, qui pietate, virtutibus et vita sanctimonia non solum catechumenis, sed aliis etiam Christianis antecellit, et Christianus omnino perfectus est.

Ceterum Hervetus in sua omnium Clementis nostri operum versione hoc Græcum nomen γνωστικός, scire semper Latine, et ille qui cognitione prædictus est, interpretatur. Aliquando vero, sed rarissime, aliam 211 paraphrasim, huic plane non absimilem, adhibet. Cur autem Latine et gnosticum simpliciter non dixerit, quandoquidem hæc vox jam longo usu recepta est, non alia forsitan ratio fuit, quam quia in suum induxerat nimum hoc nomine quamdam hæreticorum, de quibus jam alibi et adhuc postea agendum, sectam magis significari. Verum quid vetat, quominus bono sensu usurpetur hæc ipsa vox, qua Clementis sensus melius clarusque quam illa periphrasi exprimitur?

Quemadmodum vocem γνωστικός, ita et γνῶσις nomen haud infrequenter Clemens usurpat. Quid autem eo nomine intelligat, a nullo certius quam ab ipso discere est. Primum autem duplex ab illo γνῶσις, et cognitio, distinguitur⁸³. Una quidem barbarorum, aut Græcorum philosophorum, de qua Apostolus pronuntiavit, γνῶσις φυτοῦ, et scientia inquit. Altera vero est πιστὴ ἡ γνῶσις, et fidelis cognitionis, hæc ἀντὶ εἰποτημονικῆς τῶν κατὰ τὴν ἀληθὴ φιλοσοφίαν παραδιδομένων, quaeretur ex scientia demonstratio eorum, quæ traduntur in vera philosophia, hoc est, Christiana religione. Priorem autem cognitionem ille incertam, dubiam, imperfectam, falsam et fallacem, quemadmodum posteriore veram, et omni humana demonstratione certiore, ut ipse solo Dei verbo fultam atque innixam esse docet et ostendit.

Hæc autem cognitionis sic ab ipso alibi describitur⁸⁴: « Non exiguum verbum dicimus esse cognitionem, γνῶσιν, sed aliquam divinam scientiam, et lucem illam, quæ innata fuerit in anima ex præceptorum obedientia, καὶ φῶς ἐκεῖνο, τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἐγγενέμενον ἐξ τῆς κατὰ τὰς ἐντολὰς ὑπακοῆς, quæ facit omnia manifesta, quæ sunt in generatione; et hominem instruit, ut scipsum cognoscat; et docet ut ad Deum suas cognitiones dirigat, vel potius doceat eum se Dei cōpoteam efficere, καὶ τοῦ θεοῦ ἀπιστολὸν καθίστασθαι διάσκον. Quod enim oculus est in corpore, hoc est in mente cognitionis, τοῦ: ἐν τῷ νῷ ἡ γνῶσις. »

Kursus autem γνῶσις ab eo accuratius definitur⁸⁵: « Ηγνῶσις ίδιωμα ψυχῆς τυγχάνει λογικής, εἰς τοῦτο δεσμούμενης, ἵνα διὰ τῆς γνῶσεως εἰς ἀθαναστὴν ἐπιγραφὴν. » Cognitionis est proprietas animæ ratione prædictæ, quæ ad hoc exerceatur, ut per cognitionem inscribatur ad immortalitatem. Aliam denique alio in libro definitionem illius ita exhibet⁸⁶: « Cognitionis est firma et stabilis demonstratio eorum, quæ assumpta sunt ad finem, quæ per doctrinam Domini super fidem addicitur, quæ transmittit ad id quod non potest excidere et mutari, et potest comprehendendi scientia. »

Qualis autem quantæque perfectionis sit illa γνῶσις, cognitionis, hunc ille in modum declarat⁸⁷: « Εστιν, ὡς ἔπειν, ἡ γνῶσις τελεωτικῆς τῆς ἀν-

A θρόπου ὃς ἀνθρώπου, διὰ τῆς τῶν θελων ἐπιστήμης συμπληρουμένη, κατὰ τε τὸν τρόπον, καὶ τὸν βίον, καὶ τὸν λόγον σύμφωνος, καὶ διδάσκος ἐντῇ τε καὶ τῷ θεῷ Λόγῳ. » Est, ut seniel dicam, cognitio quædam hominis, tanquam hominis perfectio, quæ completur per rerum divinarum scientiam, et modo (seu potius moribus), et vita, et sermone congruens, et consentiens sibi et Verbo divino. » Cujus hanc ibi reddit rationem, quia fides per eam perficitur, quandoquidem per eam fidelis fit perfectus.

Duplicem porro in Christianis ille discernit⁸⁸ cognitionem, quarum una, omnibus utique communis, unus, verbis gratia, Deus cognoscitur. Altera vero cum paucis communicata, quam Apostoli auctoritate ostendit esse fidei perfectionem, cœchesi præstantiorem, principatumque obtinere; atque illa hominem exerceri oportere et ad contemplationis habitum aeternum, in quem non cadit alteratio⁸⁹. »

B Qui ad perfectionem igitur tendunt, his, uti auctor noster ait, proponunt cognitionis rationalis, cuius tres theologicæ virtutes, fides, spes et charitas sunt fundamentum⁹⁰. At gnostici perfecta cognitione informati, quales erant apostoli, omnia alii dubia et incomprehensibilia norunt, et firma comprehensione comprehendunt⁹¹. Quid plura? Hi gnostici certissime percipiunt et intelligunt non solum primam omnium causam, sed ea etiam omnia, quæ de bonis et malis, aliisque quibuslibet rebus a Domino tradita fuere. Secundariæ autem ipsis sunt virtutes⁹²: « Præcipua enim est ei (gnostico) cognitionis: προηγουμένη γάρ αὐτῷ ἡ γνῶσις. Quapropter ex aliis scientis et disciplinis ea tantum ille sibi sumit, quæ ex unaquaque disciplina ad veritatem possunt conferre. »

Nihil itaque mirum, si de hac cognitione hanc Clemens conclusionem eliciat⁹³: Τελεώτατον ἄρα ἀγαθὸν ἡ γνῶσις, δι' αὐτὴν οὐσαίρετη· καὶ ἐπακολούθημα δὲ, καὶ τὰ διὰ ταῦτης ἀκολουθεῦντα καλά. « Perfectissimum ergo bonum est cognitionis, quæ est per se expetenda; per consequentiam autem bona quoque, quæ per eam consequinur. »

Eam procul dubio ab causam hæc cognitionis ab ipso adhuc dicitur mors rationalis, seu spiritualis, quæ animam a motibus et perturbationibus segregat, atque ad beneficentiam bonaque opera sic deducit, ut quam Deus vult, vitam vivat: « Jam vero, inquit⁹⁴, ut mors est animæ separatio a corpore, οὐτως ἡ γνῶσις οὖν ὁ λογικὸς θάνατος, ita cognitionis est veluti mors rationalis, abducens et separans animam ἀπὸ τῶν παθῶν, a perturbationibus, et deducens ad vitam beneficentiam, et bonarum operationum, εἰς τὴν τῆς εὐποίεις ζωὴν: ut tunc Deo dicat: Vivo sicut vis. » Animum, quæso, adverte quam longe Clemens a recentiorum quorundam, qui et mystici audire volunt, ibi discedat opinione, quæ illi ab animalium, ut aiunt, et transformatarum et statu exercitationes virtutum excludunt. Quis enim, amabo te, perfector animalium illarum status esse potest, quam ea quædam spiritualis mors, quæ a perturbationibus, sive ut scholastici loqui amant, passionibus semoventur. Atqui Clemens diserte affirmat animas hoc ipso in statu perdiciεις τὴν τῆς εὐποίεις ζωὴν. Quid autem ea νοῦς εὐποίεις ibi significat, nisi beneficentiam, seu bonas actiones, et bona opera, quibus anima perturbationibus mortua vitam vivit spirituali, prout Deus vult, hoc est, quæ prout ab ipso met Deo præceptum fuit, in bonis actionibus suam semper operam consumit? Tantum igitur abest, ut Clemens noster animam, in eo statu positam, omni virtutum actu spoliataam esse velit? quin potius existimet illam ad omnia virtutum munia et officia rite exsequenda eo ipso deduci. Eam certe propter

⁸³ Strom. I. II, p. 381. ⁸⁴ I. III, p. 444. ⁸⁵ I. VI, p. 648. ⁸⁶ I. VII, p. 752. ⁸⁷ Ibid., p. 731. ⁸⁸ I. IV, p. 512 et seq.; I. VI, p. 696. ⁸⁹ Ibid., p. 645. ⁹⁰ I. III, p. 495; I. VI, p. 648. ⁹¹ Ibid., p. 653 et seq.

⁹² Ibid., p. 654. ⁹³ Ibid., p. 664. ⁹⁴ I. VII, p. 741.

rationem ipse asserit γνῶστν illam omnibus discipulis prestat, sed acquisitu esse difficillimam, nec sine labore multo comparari posse. Sed haec a nobis uberior et enucleatus discutienda sunt, postquam obiter animadverterimus vocem γνῶστς aliquid a Clemente etiam pro Dei intuitiva, ut aiunt, visione et felicitate eterna accipi ²⁸.

212 ARTICULUS II.

Quæ sit gnostici ad supremum virtutis apicem progressio.

Quamvis Clemens gnosti et gnosis nomine perfectum Christianum ac vitæ Christianæ perfectionem significari sæpius, ut vidimus, docerit, varios nihilominus ostendit esse gnosti in virtute progressus variaque perfectionis genera. Sed quia, ut ipse loquitur ²⁹, « nobis quidem, quam fieri potest maxime, prius varie exercenda est anima, ut ad suscipiendam cognitionem sit expedita ei facilis ; » idcirco monet quædam esse exercitationis gnosticæ προγνωνάσματα³⁰, præexercitamenta, qualia sunt ea quæ, teste Apostolo, in homine pœnitentiam peccatorum, studium, defensionem, indignationem, timorem, desiderium, æmulationem et vindictam procreant et efficiunt.

Quam varii autem sint gnosti progressus, ita ipse Clemens noster nobis explicat. Basis eorum, sicuti ille ait ³¹, est a malis abstinentia. Deinde gnosticus nihil boni facit, neque propter metum, neque propter honoris spem; sola autem, quæ ob charitatem fit beneficentia, propter ipsum honestum ab illo exspectatur est.

Cave autem ne putas ista Clementis verba, « spe promissi honoris, » de æterni honoris, seu æternæ felicitatis spe esse intelligenda. Nam ibidem addidit gnosticum, postquam ad charitatem, qua ipsius propter se boni desiderio tenetur, pervenerit, æternam hæreditatem postulare : « Jam vero ex persona Dei, » Clementis verba sunt ³², « Domino dictum est; Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam ». Petatio maxime regia, quæ docet hominem salutem peti sine mercede, ut nos simus hæredes et possideamus Dominum.

Eosdem gnosti seu perfecti Christiani progressus paulo post ipse rursus enarrat ³³. Primo enim vult quidem beneficentiam præmitti, sed « non propter aliquem usum eorum, quæ ad se pertinent. » Tum vero gnosticus, ait Clemens, quid pulchrum honestumque sit iudicat, idque semper agit, neque διὰ δόξαν, ή, ὡς φάστιν φιλόσοφον, τὴν εὐχεταῖν, « propter gloriam, aut, ut philosophi dicunt, famam aut nominis celebritatem », neque propter mercedem, aut ab hominibus, aut a Deo, εἴτε παρὰ ἀνθρώπουν, εἴτε ἐκ θεού, accipiendo, puta in hoc mundo; æternam siquidem, uti diximus, a Deo semper flagitat. Denique si injuria afficiatur, non pari refert, sed citra ullam acceptæ injuriae recordationem, erga justos et injustos justus et bonus semper est.

Alio adhuc in libro auctor noster singillatim recenset ³⁴ quomodo gnosticus pedentium et gradatim proficiat, et ad summum ascendat usque perfectionis apicem. Ab rerum creatarum agnitione, inquit Clemens, gnosticus ille incipit. Ubi vero de Deo ejusque providentia aliquid audire cœpit, tunc ea vera esse credit, quæ prius admiratus est. Debinc totis viribus enitur, ut quorum desiderio flagrat, eorum possit percipere cogitionem, atque ita sit contemplatione dignus. Tum deinde cognita Dei voluntate, omnes contendit ingenii sui nervos, ut ea quæ Scripturæ sacræ verbis significantur intelligat. Subinde vero scientifica cognitione se exercet, qua ea perspecta et explorata habere possit,

A quæ magis universe et magnifice a Domino, quem carnem induisse novit, dicta sunt.

Tunc autem ubi haec assecutus est, nunquam jucundum præfert utili : sed si morbus, aut casus, aut ipsa etiam mors immineat, manet impavidus et immotus. Rebus porro creatiis, prout recta ratio dictaverit, utendo, de iis Creatori gratias agit, atque illis utendi plane dominus est. Ab aliquo etiamsi immerito Iesus, illatae tamen injuriae numquam memor, colit Creatorem, proximum diligit, ac pro illo Deum precatur. In afflictionibus vero aliisque adversis casibus, atque animi sive voluntariis, sive involuntariis et necessariis perturbationibus, ita semper se gerit, ut animam penitus illæsam conservet. In his itaque firmus et stabilis perseverans, bona et honesta non solum laudat, sed ipse etiam bonus et honestus ex servo fit per charitatem Dei amicus. Sic ille ad summum perfectionis apicem evehitur, ac sibi positis ante oculos patriarcharum, prophetarum, angelorum et ipsiusmet Domini exemplis, omnia mundi bona, tametsi ipsi sint ad manum, non diligit, sed ea quæ futura esse cognovit, æterna sperat. Denique hanc ob spem labores, ærumpas, supplicia constanter sustinet, et ea quantumvis gravia et molesta, sicut et alia, quæ grata et jucunda sunt, omnino contemnit et aspernatur.

Cæterum, etiamsi Clemens gnosticum ad illud summae perfectionis fastigium ascendere dissentit, ipse nihilominus diserte pronuntiat illius animam per totum mortalis hujus vitæ curriculum quosdam semper progressus facere virtutibus augeri, donec æternam in altera vita felicitatem consequatur : « Anima, » inquit ³⁵, « quæ assidue fit melior, ad acquirendam virtutem, et parandam augendamque justitiam, meliorem locum accipiet in universo : ut quæ per unumque profectum extendatur ad habitum imparabilitatis, donec proficerit ad virum perfectum, nempe ad cognitionis simul et hæreditatis excellentiam. Salutares hæ conversiones pro ordine mutationis dividuntur et temporibus, et locis, et honoribus, et cognitionibus, et hæreditatibus, et ministeriis usque ad transcendenter continuamque in æternitate contemplationem Domini. » Neque id illi senel dixisse salutis fuit, sed postea in eundem scribit sensum : « Est ergo cognitionis, γνῶστος, velox ad purgationem, χάρακτος, et apta ad mutationem facile suscipienda in melius. Unde etiam facile traducit ad id, quod est animæ cognitionum, et divinorum, et sanctum, et per cuiusdam proprii luminis mysticos profectus transmittit hominem, donec in supremum quietis locum restituerit eum, qui est mundo corde, docens Deum scienter et per comprehensionem contemplari facie ad faciem. » Judicent aqui rerum estimatores quantum hæc sana et orthodoxa Clementis doctrina ab eorum discrepet opinione et errore, qui supremam Christiani viri perfectionem in fictitia quadam ac plane otiosa quiete, ac bonarum actionum et virtutum omnium cessatione constitutam esse perperam garriunt et prædicant. Sed ad alia quampluram, quæ auctor noster de gnosti scriptis passim tradidit, et quibus hæc falsa opinio funditus everitur, graduum faciamus.

213 ARTICULUS III.

Quæ Clemens in gnostico bona opera desideret.

Quæ Clemens in gnostico bona opera, quasque in eo virtutes desideret, ut palam fiat, id a nobis nihil necesse est memorari, quod ipse tradidit ³⁶ gnosticum non solum ab omni prorsus sive sermonis et cogitationis, sive sensus et operis graviori abstinere peccato; sed ab ipso cognosci et pecca-

²⁸ Strom. I. vi, p. 663; I. iv, p. 529; I. vii, p. 705. ²⁹ lib. vii, p. 740. ³⁰ lib. iv, p. 527. ³¹ ibid. p. 528. ³² ibid. ³³ Psal. ii, 8. ³⁴ lib. iv, p. 529. ³⁵ ibid. ³⁶ lib. vii, p. 734 et seq. ³⁷ lib. vii, p. 704 et seq. ³⁸ ibid., p. 732. ³⁹ I. ii, p. 382.

tum. » Non id quidem, inquit ille ⁸, « quod est ad dictum ad penitentiam, est enim hoc commune aliorum quoque fidelium, sed quod est peccatum, » seu peccati naturam; ita ut ille in grave non incidat peccatum, atque alios a peccato deterrat ⁹.

His itaque prætermisis, observandum est tria a Clemente assignari, quibus aliquis gnosticus efficitur, nimirum θεωρίαν, contemplationem, secundo τὴν τῶν ἐντολῶν ἐπιτελείωσιν, et præceptorum executionem, tertio ἀνδρῶν ἄγαθῶν κατασκευήν, et honorum virorum constitutionem, eos videlicet docendo ac vera doctrina et pietate informando ¹⁰. Quapropter ipse alibi asseverat perfectum gnosticum ad omnem bonam actionem semper esse paratum; quippe qui honorum operum effectione, ἄγαθος εργά, ad æternam felicitatem pervenire contendit.

Ad hæc vero, Clemens gnostici voluntatem, iudicium, exercitationem et dogmata ita eadem esse debere profiteretur, ut ejus verba, vita, mores sibi invicem omnino respondeant ¹¹: « Gnostici et voluntas, ait ille, et iudicium, et exercitatio est eadem. Si sunt enim eadem propositiones, eadem sunt et dogmata et iudicia; ut ei sint et verba, et vita, et mores instituto obsequentes. »

Quæ autem esse debeant gnostici actiones, si quæras, ipsius Clemensi nostro eas enarranti auctorita: « Hæc autem, ait ¹², bona conscientia et sanctitatem erga Deum, et justitiam erga homines conservat, mundam custodiens animam honestis cogitationibus, et verbis castis, et justis operibus.... Semper autem propter omnia Deo agens gratias per justam auditionem, et divinam lectionem, per veram inquisitionem, per sanctam oblationem, per beatam orationem laudans, canens, benedicens, psallens; a Deo nullo unquam tempore talis dividitur anima. » Audisne Clementem de perfecto utique gnostico disserentem, de eo scilicet, cujus anima nunquam a Deo sejungitur et separatur? Atqui eximius ille vir non inanem et fictitiam, atque omni bono opere solutam quietem, sed quodcumque bona actionis genus erga Deum et proximum, atque etiam erga seipsum ab illo exigit.

Neque minus perspicue illud alio in libro hunc prosequitur in modum ¹³: « Gnosticus, ut semel dicam, apostolicam adimpler absentiam, recte vivens, accurate cognoscens, suos juvans necessarios, montes propinquorum transmovens, et inæqualitates ipsorum animæ abiciens. Quanquam unusquisque nostrum sua vitis est, et operarius. Idem etiam quæ sunt optima agens, vult latere homines, Domino simul et sibi ipsi persuadens se vivere ex præceptis, ea præferens ex eo, quod esse creditit. Ipse seipsum diminuit. Ad hoc nunquam contemnit fratrem, qui fuerit in afflictione, protinus eam quæ est in charitate perfectionem, si se severit facilius laturum egestatem quam frater. Existimat certe illius dolorem esse dolorem proprium; et si ex sua præbenti inopia propter beneficentiam, aliquo afflictatur incommodo, id non ægressa fert, sed adhuc magis auget beneficentiam. Habet enim puram et sinceram fidem, eam quæ est de rebus, per opera et contemplationem laudans Evangelium. Et sane non laudem ab hominibus accipit, sed a Deo, peragens ea quæ docuit Dominus. » Quamobrem postea Clemens expresse declarat ¹⁴ gnosticum pro gratia meritis suas patescere operationes; πρὸς δέ τις τῆς χάριτος ἐνδειχνύμενος τὰ διεργήματα. Cujuis ille hanc continuo reddit ratio nem: « Εἴτε τὰ ἔργα τῇ γνώσει, ὡς τῷ σώματι

ἢ στάτι. » Opera enim sequuntur cognitionem non secus ac umbra corpus. » Hinc etiam alibi: « Si revera, inquit ¹⁵, verum consideremus, cognition est principialis animæ partis purgatio, et bona opera tio, καὶ ἐνέργεια ἔστιν ἄγαθη. »

Finem certe dicendi non faceremus, si omnia a nobis describerentur, quæ de bonis gnostici actionibus, ac de divinis præceptis ab illo semper non tantum diu, sed etiam noctu implendis et observandis passim ac in hoc præsertim et sexto septimoque libro Clemens litteris mandavit ¹⁶⁻¹⁷. Monitum tamen te adhuc esse volumus ex ipso, quod ab eodem Clemente nostro ex Clementis Romani ad Corinthios, et prima Pauli ad eosdem Epistola exhibetur, gnostici exemplo et specimen ea omnia, quæ hactenus dicta sunt, mirum in modum stabiliri, confirmari et corroborari.

ARTICULUS IV.

Quas virtutes a gnostico Clemens exigat, ubi et de eiusdem gnosti continentia, ciborum abstinentia et corporeis castigationibus.

Non minor studio omnibus cum cardinalibus, ut aiunt, tum theologicis virtutibus, quam bonis actionibus vult Clemens assiduam a gnosti oportuni dari. Atque ut a primis exordianur, docet ille Dei, quoad fieri potest, imitatore esse gnosticum ¹⁸: « Nihil eorum prætermittens, quæ faciunt ad eam, quæ contingere potest similitudinem, continent, sustinens, juste vivens, imperans animi perurbationibus, ea quæ habet, impertiens, pro viribus benefacit verbo et opere. »

De singulis autem quatuor illis virtutibus, ut aliquid particulatim dicamus, testatum Clemens facit eumdem gnostiūm conservare prudentiam, atque illa, sicut et justitia, ad parandam sapientiam uti. Illius porro justitiam, cuius primum munus esse asserit proximos amore complecti, quadripartitam esse dicit ¹⁹, eamque versari in verbis et factis, in ipsa ab omnibus malis abstinentia, et beneficentia, ac demum in cognitionis perfectione. Quid vero, quod ille postea scriptis prodidit unam justitiam esse propter charitatem, et propter metum alteram? Denique gnostiūi justitiae sanctitatem et sapientiam comites sociasque esse perhibet, tresque illas virtutes ibidem perspicue definit ²⁰. Juvat autem eum loquentem audire: « Quinetiam, inquit ²¹, mutua trium virtutum consequentia inventur in gnostiūi, qui moraliter, physice, et λογικῶς, logice (vel potius ratione) circa Deum versatur. Sapientia enim est scientia rerum divinarum et humanarum. Justitia autem est concentus partium animæ. Sanctitas autem est Dei cultus. »

Fortitudine vero gnostiūs id assequitur ²², ut neque **214** accusatione, neque mala fama, neque gloria, aut assentatione vicius, labores, casusque, et omnia sibi adversa æquo ferat animo; voluptati, cupiditatibus, dolori, iræ, et omnibus quæ illum vel vi, vel fraude ad malum illiciunt, omnino resistat: martyrii non antevertit occasionem, sed illud lumen constantiæ animo tum subeat, cum a Deo vocatur ²³. Præterea insurgit adversus animam corpoream, et spiritui imperium detrectant frenum injicit: atque ex vita exercitatione, quæ motus animi semper vincere parata est, cum cognitione, γνώσει, in illo augetur fortitudinis perfectio ²⁴. Nec mirum sane. Omnia enimvero quæ sunt in mundo, utpote in illo peregrinus et hospes, magno animo despiciunt, et ad mortem semper est paratus ²⁵. Aliorum quoque est in fide confirmator et magister ²⁶. Quapropter Clemens noster constanter

⁸ Strom. I. vi, p. 663. ⁹ I. ii, p. 380. ¹⁰ I. vi, p. 654. ¹¹ I. ii, p. 393. ¹² I. vi, p. 670. ¹³ L. viii, p. 745. ¹⁴ Ibid., 749. ¹⁵ I. iv, p. 489. ¹⁶⁻¹⁷ I. vi, p. 653 et 674; I. viii, p. 747, 748, 749, et alibi; I. iv, p. 518 et seq.; I. viii, p. 750 et seq. ¹⁸ I. ii, p. 402. ¹⁹ I. viii, p. 708, 709; I. vi, p. 666. ²⁰ Ibid., p. 746. ²¹ I. iv, p. 550. ²² I. viii, p. 703. ²³ I. viii, p. 747, 758. ²⁴ Ibid., 745 et seq. ²⁵ L. vi, p. 617 et 680. ²⁶ Ibid., p. 667 et 701.

asseverat gnosticum esse quidem, sed metaphorice diaconum et presbyterum, uno vero angelum, ut pote qui ea, que Domini sunt, faciat et doceat, h[oc]que serviat, atque alios erudiendo efficiat meliores²⁷. Quietaeiam eos, qui ipsum audiunt, Deo, quoad ejus fieri potest, assimilat. Eorum insuper, qui pereunt, miseretur, afflictos consolatur, ac pro iis etiam, qui eum odio habent, ut paenitentiam agant, Dei implorat clementiam. Omnibus vero pro virili parte benefacit, et in magistratu si fuerit constitutus, iis tanquam Moyses ad salutem antecedit, in quos habet imperium. Quid plura? « Ille cum ad benefaciendi, inquit Clemens²⁸, habitum pervenerit, dicto citius, beneficio afficit, orans ut fratribus quidem precatorum sit particeps ad confessionem, et cognitorum ad conversionem, ad propria bona amicissimis communicanda semper parati²⁹. » Denique postquam auctor noster manifestum omnibus fecit gnosticum nec periculo, nec ignominia, nec paupertate et morbo, ac nullo adverso casu, nulla voluptatis illecebra, nulloque supplicio, immo nec ipsa morte vinci aut expugnari, ex iis eum solum esse vitum forteum concludit³⁰.

Maximam quoque gnosti temperantiam et moderationem, non minus quam superiores ejus virtutes, splendide et luculentiter Clemens exponit praedicatque. Nam ut ejus verbis utamur³¹, gnosticus³² moderatus ac temperans in quiete anima, ἐν ἡσυχίᾳ τῆς ψυχῆς, ea quae percipiuntur, excepit, tanquam quae sibi convenient: ea vero quae sunt turpia, ut alienaaversatur, γενόμενος κόσμος οὐ πεπράσμας ἐν κόσμῳ, factus in mundo honestus et supermundanus (sive caelestis), ornataque et decoro se gerens, nullo modo delinquit. Quam maxime quidem dives, quod nihil concupiscat; ut qui p[ro]nuncieat, et cuiusvis boni magis abundet copiis propter boni cognitionem. » Attende, obsecro, et obiter observa quam Clemens dicat esse gnosti quietem, in mali scilicet declinatione, in observatione mandatorum, in voluntaria paupertate atque cuiuslibet spiritualis boni abundantia.

Sed institutum de ejusdem gnosti temperantia sermonem prosequamur: « Dicitur, inquit Clemens³³, alia significacione continens, non solum is qui comprimit animi perturbationes, sed etiam is qui bona continuit, et firmiter acquisivit scientiam magnitudinem, ex qua producit eas, quae ex virtute sunt operationes.... Quocirca et comedit, et bibit, et uxorem ducit non principaliter, sed necessario: Τὸ γὰρ δὲ ὁ λόγος Ἐρη, λέγω, καὶ ὡς καθήκει. Uxorem autem ducere dico, si verbum (vel potius ratio) dixerit, et ut convenit, Atque adhuc postea simili plane modo scribit³⁴: « Quocirca et comedens, et bibens, et uxorem dicens, ἐὰν δὲ λόγος Ἐρη, si dicat verbum (vel melius ratio), quinetiam somnia sancta aspiciens, sancta facit et cogitat, ea ratione semper mundus ad orationem. » Prius autem alio in libro dixerat a gnosti cupiditates ita circumscribit, ut necessariis rebus sit contentus, et uxori post liberorum suscipiionem sit ipsi in sororis locum; quondamque non vivere, sed bene vivere plurimi faciat. At Clementi, si lubet, haec suis verbis prescribenti auscultemus³⁵: « Gnosticus circumscribit cupiditates et in possessione et in usu, non transiliens terminum eorum, quae sunt necessaria. Hic ergo vivere necessarium existimans ad angendam scientiam et parandam cognitionem, non vivere, sed bene vivere faciet plurimi. Neque filios, neque rursus matrimoniū aut parentes præferens charitati in Deum, et

A ei quae est in vita justitia. Uxor autem ei soror post liberorum susceptionem judicatur, tanquam quae sit eodem patre nata, tunc solum viri recordans quando filios aspicerit. »

Cibi etiam, inquit Clemens³⁶, potus et unctio nullum gnosticus nisi honestum habet usum, quem ad Deum resert; eorum quibus utitur, ipsi offert primicias, ac de illis gratias agit. Tum deinde auctor noster sic pergit: « Ad convivales epulas raro veniens, nisi si quod amicium, concordiamque et coniunctionem prostat convivium, ut veniat, ei persuaserit. » Tantum vero abest, ut gnosticus ex cibo, potu et Venere aliiquid percipiat oblectamenti, quin ipsummet sermonem, qui aliquam assert voluptatem, suspectum habeat³⁷.

Neque porro solum cibi et potus, aliarumque rerum necessariarum plane moderatum usum Clemens gnostico præcipit; verum etiam testatur quosdam a carnibus omnino abstinentesse³⁸: « Fortasse ex gnostici aliquis, exercitatio causa, abstineret a carnibus; et ne caro nimis luxuet et nimio impetu feratur in rem Venereum. » De industria Clemens dixit, « fortasse; quia plures ob valetudinis et larguentis stomachi infirmitates a carnibus penitus abstinent non poterant.

De quolibet autem gnosti ille sic pronuntiat³⁹: « Novit ipse jejuniū quoque ἀειγματα horum diuin, quarti, inquam, et sexti. » At quid aliud his verbis sibi vult Clemens, quam gnosticum non modo hos cuiusque hebdomadis dies, quemadmodum alii Christiani, jejunos transegisse; sed novisse etiam his jejuniis significari sibi ab avaritia, libidine, et quibuslibet malis actionibus ac cogitationibus jejunandum?

Quid præterea? « Jam vero, ut ipse alibi loquitur⁴⁰, sapientis et gnosti anima, ut quae in corpore peregrinetur, eo severe et honeste utitur, σεμνῶς, αὐτῷ καὶ τιμητικῶς προσφέρεται, non ἐ ipsum πινακι affectionem ostendens aut indulgentiam, οὐ προσπαθῶς (hoc est, sine affectione), ut quae sit εἰ vestigio reflectura tabernaculum, si excedendi tempus eam vocaverit. »

Quapropter alio adhuc in libro dixit⁴¹, si ille sibi videatur ea videre, quae non vult, castigat videndi facultatem, cu[m] senserit se voluptate alii ex applicatione visus, κολάζων τὸ δραστήριον, ὅτι ἡδομένου ἔστω κατὰ τὴν προβολὴν τῆς δέους συνατθηται. Sed haec ex iis quae de eodem gnosti, in animam corpoream insurgente, illaqueat atque ejus cupiditates refrenante, ac voluptatis reprehensione illecebras, a nobis **215** iam paulo supra explanata sunt, clariora omnibus esse debent, quam ut iis fusius probandis operam rursus imperamus.

Silentio tamen præterire non possumus, quod Clemens de Apostolo, gnosti utique perfectissimo, memorat⁴²: « Paulus quoque, Corpus meum, inquit, castigo, et in servituum redijo. Quoniam, qui certat, in omnibus abstinet, hoc est, omnia continens, non ab omnibus abstinen[s], sed onus leuenter utens iis, quae utenda iudicavit: illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiunt, nos autem si incorruptibilem⁴³, in lucta viventes, non autem sine pulvere coronam accipientes. » Existimat ergo Clemens Paulum abstinentia et continua corpus suum castigavisse, et sicut athletas in lucta quidem vices, sed non sine pulvere, hoc est, non sine corporeis castigationibus, vel, ut aiunt, mortificationibus accepisse coronam. Ceterum de Pauli verbo ὑποτάξω plurima in Clementinis scholis notata hand iniqua repertis.

Quomodo autem voluptates, quae sive diu, sive

²⁷ Strom. I. vii, p. 706. ²⁸ ibid., p. 747. ²⁹ ibid., p. 737 et seqq. ³⁰ I. viii, p. 709. ³¹ ibid., p. 731. ³² ibid., p. 746. ³³ I. vi, p. 694. ³⁴ I. viii, p. 720. ³⁵ ibid., p. 742. ³⁶ ibid., p. 718. ³⁷ ibid., p. 744. ³⁸ I. iv, p. 540. ³⁹ I. vii, p. 744. ⁴⁰ I. iv, p. 469. ⁴¹ I Cor. ix, 27, 25.

νοσιν in somniis, ἔδονται, ταῖς τε οὐκαρ, ταῖς τε δι' διεπάρτων, accidunt, gnosticus collibet, nec iis electatur, ita Clemens edisserit⁴²: « Tenui enim diætae, quæ ut paucis sit contentus, efficit, assuefactus, est temperans et moderatus cum gravitate et honestate, paucis ad vitam necessariis indigenis, nihil querens quod sit supervacaneum: sed nec hæc ut principalia, sed ex vita consuetudine, ut peregrinationi carnis necessaria admittens. » Præcipue autem totus ille incumbit cognitioni, quæ, ut Clemens loquitur⁴³, τῆς ψυχῆς τροφὴ ἡ γνῶσις, (animæ nutrimentum est.)

Verum præterea gnosticus magna vi contendit ut ipsa exercitatione fiat cupiditatis expers: « Quicunque autem, ait ille⁴⁴, student assimilari characteri, qui a Domino datum est, ἀνεπιθύμητος ἐξ ἀπόστολος γενέθλου βιάζονται, magna vi contendunt ut exercitatione fiat cupiditatis expertes. »

At porro ex his quæ diximus, quis aperte non videat quam persuasum Clemens habuerit corporis castigationes omni Christiano etiam perfectissimo esse omnino necessarias? Quis etiam inde non facillime intelligat illas a perfecto mysticorum, ut sint, hominum statu abigendas excludendasque qui dixerit, hunc Clementis nostri doctrinæ et veris Ecclesiæ catholicae documentis plane penitusque refragari?

ARTICULUS V.

De castis sanctisque gnostici somniis.

Gnosticus corpus suum, quemadmodum a nobis dictum est, semper affligendo, et animam γνώσει, cognitione, quæ cibus plane spiritualis est, passendo, effici ut nihili voluptatis, (que non solum interdui (verba sunt Clementis⁴⁵), sed etiam noctu in ipsis insomniis nos cum præstigiis inescando insidiatur et mordet,) in iisdem ipsis somniis capiat, (nec somnum quidem videat, quod non electo convenit⁴⁶.) Et paulo post⁴⁷: « Quinetiam somnia aspiciens, sancta facit ei cogitat, ea ratione semper mundus ad orationem. » Prius autem in alio libro dixerat⁴⁸: « Principalis pars anime manens non alterabilis, non assumit aliquam visorum diversitatem, quæ ex diurnis motibus sunt, simulacula somniants. Præterea certe Dominus præcepit vigilare; ut nec nostra quidem in somnis unquam moveantur anima perturbationibus animi, sed nocturnam quoque vitæ institutionem, tanquam quæ interdui operetur, puram et immaculata in imperat custodiare. »

Neque porro illud videtur singulare auctoris nostri documentum. Nam apud Cassianum alibus Chæremon, vel potius hujus abbatis nomine ipse met Cassianus, ubi varios castitatis gradus reconsent, sextus et ultimus ab eo sic memoratur⁴⁹: « Sextus castimonie gradus est, ne illecebrosis phantasmatis seminarium vel dormiens illudatur. » Suismet autem non aliorum verbis huic sententiae ita idem ipse Cassianus alibi subscripsit⁵⁰: « Cujus puritatis hoc erit evidens indicium ac plena probatio, si vel nulla imago decipiens quiescentibus nobis et in sopore laxatis occurrat, vel certe interpellans nullos concupiscentiae motus valeat excitare. Licet enim ad plenam peccati noxiam talis communio minime reputetur, tamen needum perfectæ mentis indicium est, nec ad purum excoxi vitii manifestatio, cum per salaces imagines hujusmodi operatur illusio. » Rursum vero postea⁵¹: « Itaque hic est integratæ finis ac perfecta probatio, si quiescentibus nobis titillatio voluptatis nulla subrepserit, ac pro necessitate naturæ, nobis

A inconciis, concretiones egerantur obsecrante. Nonne vero et suum eidem sententiae calculum adjecit Joannes Climacus, qui de castitate et pudicitia sic disputat⁵²? « Castitas est incorporeæ naturæ familiaritas.... Pudicitia generale virtutum cognomen omnium est. Pudicus est ille, qui in somnis quidem nullum motum nullamque status sui mutationem sentit. Pudicus est ille, qui et in somnis quidem perfectam semper insensibilitatem in corporum specie et varietate possedit. Hæc regula hujusmodi finis est perfectæ consummatæque castitatis, ut ita animata sicut inanimata intueamur, atque ita rationalibus, ut brutis corporibus afficiamur. » Et paulo post: « Si istud, inquit, vera castitatis certum argumentum est, immobilem in eis phantasmatisbus, quæ per sonnum videntur persistere, is profecto luxurie erit finis, si vigilans quispiam ex immundis cogitationibus flumini patiatur. »

B Quid ergo, inquiet aliquis, nonne hæc opinio apostolicæ doctrinæ omnino adversatur ac repugnat? Quis enim Paulo apostolo perfectior? Faretur tamen divinus ille vir datum sibi esse stimulum carnis, qui eum « colaphizet⁵³. » Flebiliter alibi lamentatur et deplorat videre se aliena legem in membris suis, legi mentis sine repugnante, « et captivantem in lege peccati⁵⁴. » Quid vero, quo: Augustinus contra Juliani et Pelagiani errores scripsit⁵⁵: « Concupiscentiam vero quis ambit in hac vita posse minui, non posse consumiri? Quod quidem ipse alibi repetit, et aliorum Ecclesiæ Patrum auctoritate asserit et propagnat.

C Nonne ergo hic Pelagianorum, urgebit quispiam, error est, ei doctrinæ Origenis ramuscus, quem Hieronymus quoque eosdem, atque Augustinus, Pelagianorum errores impugnando, his resecavit verbis⁵⁶: « Doctrina tua Origenis ramuscus est. In eo enim psalmo, ubi scriptum est, ut de cæteris taceamus: *Insuper et usque ad noctem erudierunt me renes mei*⁵⁷, asserit virum sanctum de quorum videlicet et tu numero es, cum ad virtutem venerit sumitatem, ne in nocte quidem ea pati, quæ hominum sunt, nec cogitatione vitiorum aliqua titillari. Nec erubescas de societate talium, remens eorum nomina, quorum blasphemias jungeris. » Sed Erasmus in suis ad hanc epistolam scholiis animadverxit opinionem illam ab Hieronymo erroris haud plane merito notari. Nam præterquam quod Plinius quadam herba fieri posse credunt, ut quis obscuræ somnia non sentiat, **216** ipsummet Hieronymum sibi satis non constituisse arguit. In virginitatis quippe laudes effusus idem ipse Hieronymus eos plane prædicat, qui in carne sine carne viventes, angelicam vitam imitantur. Et vero ad Eustochium de custodia virginitatis hæc ille scripsit: « Statim ut Filius Dei ingressus est super terram, novam sibi familiam instaurit; ut qui ab angelis adorabatur in cœlo, haberet angelos et in terris. » Deinde vero ad eorum, quæ ex Plinio Erasmus refert, confirmationem id proferri potest, quod de Platone Cicero litteris tradidit⁵⁸: « Jubet Plato sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba vesceretur; quod habet inflammationem magnam is cibus, tranquillitatem mentis, quærenti vera, contrariam. » Postea vero: « Ut igitur qui se tradit ita quieti præparato animo, tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa et vera cernit in somniis. »

⁴² Strom. I. vi, p. 654. ⁴³ I. vii, p. 742. ⁴⁴ ibid. ⁴⁵ I. ii, p. 412. ⁴⁶ I. vii, p. 745. ⁴⁷ ibid., p. 746. ⁴⁸ I. iv, p. 530. ⁴⁹ collat. 42, c. 7. ⁵⁰ I. vi De cœnob. instit., c. 10. ⁵¹ ibid., c. 20. ⁵² gradus 45, init. ⁵³ II Cor. xii, 7. ⁵⁴ Rom. vii, 25. ⁵⁵ I. vi contra Julian., c. 16, § 49. ⁵⁶ epist. ad Ctesiph. adv. Pelag. ⁵⁷ Psal. xv, 7. ⁵⁸ I. iii De divin., p. 266.

Sed nulli plane dubitamus, quin Hieronymi defensores inficiam ipsi erroris aut contradictionis maculum facilline possint eluere. Quamvis enim eruditissimus ille scriptor dixerit homines angelicam vitam imitari, non putavit tamen eos vel angelorum instar, nullis humanæ carnis infirmitatibus amplius esse obnoxios, vel ad eam venire summitatem virtutum, ut in nocte nunquam deinceps ea quæ homini sunt patientur. Neque Plinius quoque scripsit aliquam esse herbam, qua homo possit eam, quam dicunt, maximam consequi carnis munditiem. Et sane tametsi id jurejurando asseruisset, quis ei vellet fidem habere?

Ad Cassianum vero quod spectat, etiamsi citatis in locis in aliquem Pelagiiani erroris incidisset scopolum, id nulli admirationem movere deberet. Scimus enim omnes eum ab hac labe non esse omnino purum, illiusque plane expertem. Non desunt tamen, qui ipsum iisdem, qui citantur, in locis a sana orthodoxaque catholicæ fidei doctrina non recessisse existimunt²⁰. Aliunt siquidem ab illo, non secus atque ab Apostolo, alibi agnitus assertaque fuisse carnis et spiritus in omnibus hominibus repugnantiam. Cassiano itaque non alia, pergunt illi, mens et sententia fuit, nisi quosdam esse perfectissimos homines, qualis ab eo describitur Serenus abbas²¹, in quibus divinæ gratiæ beneficio plane singulari ac rarissimo funestus perversæ cupiditatis ignis refrigeratus, sopitus atque etiam extinctus videbatur. Denique in ea ipsa, quæ laudatur, illius collatione haud ægre concedit homines perfectos dormientes carnis motibus cieri et agitari, sed inde quidquam de castitatis perfectione minui aut detrahi ibidem inficiatur. Suam enim de castitate disputationem sic ille absolvit²²: « Hæc est consummatio castitatis, ut vigilante monachum oblectatio libidinis nulla perstringat, ut quietem somniiorum non fallat illusio: sed cum dormienti tantum per sopitæ mentis incuriam commotio carnis obrepserit, quemadmodum sine ulla titillatione voluptatis excitata est, ita sine ullo pruriitu corporis conquiscat. »

In eudem sensum Climacus post illo, quæ retulimus, ipsius verba, continuo huc adjecta²³: « Nemo ex his qui se studio castitatis exercent, suis hanc laboribus aut sua industria se acquisisse putet. Nam possibile non est, ut quispiam naturam suam vincat; ubi denique natura superata est, illuc is qui supra naturam est, advenisse cognoscitur. » Ibi certe et deinceps ille quanta sit naturæ nostræ fragilitas apertissime declarat; tacitus vero prætermittit an saepè aut raro aliquis inveniatur, quem in somno vel nulla turpis imago, vel nullus carnis motus amplius moveat et tularet. Sed de utroque illo auctore alias erit plura dicendi locus.

Ad Clementem igitur nostrum, de quo nunc tantummodo quæstio est, ut veniamus, quod ille dixit Deum Christianis omnibus ut vigilarent, præcepisse, ne anima ullis perturbationibus, ne quidem in somniis moveatur, hoc benigna interpretatione expoundendum est, quoad scilicet fieri potest, et humanæ naturæ fragilitati est datum. Pari quoque benignitate illud accipendum, quod ab ipso docetur, gnosticum, abstinentia et inedia confectum, in somniis, non quidem semper, et per reliquum vitæ suæ tempus, sed saepè sibi, atque ut plurimum sancta et agere et cogitare. Nostræ enimvero infirmitatis optime conscius Clemens, non videtur quidem asseverare Christianos hanc re ipsa attigisse perfectionem, sed potius, ut ad eam contendant, excitare et adhortari. Et id profecto iis probari potest, quæ ab illo de summa Christi Domini, apostolorum

A ac ipsiusmet gnosti perfectione tradita fuisse vel superius vidiimus, vel paulo post ostendemus.

Non eos itaque amplius audiendos esse censemus, qui ad gentiles philosophos, inanis glorie venatores, provocare nos voluerint. Scimus enim Epicurum se venditasse, in somnis sibi similem futurum²⁴. Nescii quoque non sumus Platонem docuisse²⁵: « Cum aliquis salubri et bene temperato corporis habitu somno se tradit, et ea pars animi, in qua ratio dominatur, a seipsa excitata est, bonarumque cogitationum quasi epulas, contemplationis atque intelligentie acie in seipsam revocata, apposuit sibi: ea autem animi pars, in qua insunt cupiditates, neque inopia pressa, neque turbata exsaturata, quiescit maxime, neque perturbat optimam illam partem aut gaudio, aut mœrore, sed sinit eam per seipsam solam et puram considerare, et appetere, et sentire quidquid vel preteritorum vel praesentium vel futurorum norat: eodem quoque modo cum pars illa animi, in qua ira sedem habet, adeo pacata et restincta est, ut nemini infensa conquiescat; ac proinde duabus animi partibus hunc in modum sedatis, et tertia in qua intelligendi vis inest liberior excitata, ita quis quieti sedat; tunc demum videlicet is animo moderate composito, veritatem maxime complectitur, neque nefaria insomniorum visa animo illius representantur. » Nobis etiam incompertum illud non est, quod Aristoteles tradidit²⁶: « Qui insructi virtutibus sunt, meliora somnia vident, quod etiam vigilantes meliora animadventunt. » Hæc etenim et alia, si quæ proferantur, aliorum philosophorum dicta nihil aliud probant, nisi eum qui animo recte composito, virtutibusque optime instructo ad somnum accedit, ipsius menti in eodem sonno longe priuiores sanctioresque versare cogitationes. At illum sancta et casta deinceps semper cogitare neque hic, aut quilibet aliis philosophus asservit, neque ulli plane philosopho, si id unquam affirmasse probetur, ullo modo credendum. Certa siquidem et communis virorum etiam sanctissimorum experientia constat, nullum nisi singulari prorsus divinæ omnipotentisque gratiæ beneficio, quod Paulo, ut vidimus, non fuit concessum, ab omni carnis motu²⁷ et titillatione, sive vigilando, sive dormiendo, per longum vitæ suæ tempus fuisse omnino liberum et immunem.

ARTICULUS VI.

De theologicis gnosti virtutibus, fide, spe et charitate.

Ad theologicas virtutes quod spectat, fide gnostica consistere Clemens perhibet²⁸. πέπτεται δὲ γνωτικός. Ex his autem quæ a nobis de hac virtute superius disputata sunt, nemini obscurum esse potest Clementem existimasse illam non solum gnosticos, sicut et aliis Christianis, esse omnino necessariam, sed in illis quoque debere esse perfectiorem. De hoc autem fidei in gnosti et Christianis magis perfectis incremento et excellentiâ hæc ab illo dictata legimus²⁹: « Quæ autem eximie superadmiratur, fidelis consummatur, et rursus perficitur per eam, quæ accedit ex doctrina et ratione peragendi mandata, quales erant apostoli, de quibus dictum est fidei montes transmovere et arbores transplantare. Unde cum sensissent magnitudinem potestatis, rogabant ut adderetur eis fides, quæ ut granum sinapis morderet utiliter animam, et in ipsa adeo cresceret, ut in ipsa requiescerent de rebus sublimibus rationes. »

Sed hanc fidem cum spe gnosticus ad futuri expectationem conjungit et permisit: « Serpens, aut Clemens³⁰, juncto cum columba, simul perfec-

²⁰ Cass., collat. iv et xxiii. ²¹ coll. vii, c. 1. ²² ibid., c. ult. ²³ loc. cit. ²⁴ Laert. l. x in Vita Epicuri, § 21. ²⁵ l. ix De republ., init. l. II, p. 571 et seq. ²⁶ § 30 problem. ult. ²⁷ Stro. l. ii, p. 52. ²⁸ l. v, p. 545. ²⁹ l. vii, p. 749.

vivit, et cum bona conscientia spem fidei commis-
cens ad expectationem futuri. » Certum est autem,
et ex iis quae antecedunt et subsequuntur, constat
de perfecto gnostico ibi sermonem a Clemente fieri.
Persuasum ergo ipsi sunt hunc gnosticum non solum
sed etiam ad futuri expectationem spe pre-
dictum esse debere. Quamobrem alibi de martyre,
hoc est de perfectissimo, ut ipse putat, gnostico
rurum scribit¹⁰: « Annon est ergo eis manifesta
spes fidei post mortem, ἀρ' οὐ πρόδηλος τὸν τῆς πτώσης
αὐτοῖς τῆς μετὰ θάνατον ἐλπίδος, qui etiam in ipso
tempore tormentorum Deo agunt gratias. Firmant
et constantem, ut opinor, fidem possidebant, quam
fideles quoque consequerantur operationes. » Quid
vero, quod perfectus gnosticus ab eodem Clemente
dicitur¹¹ esse a spe quemadmodum et a Dei man-
dato inseparabilis, ἀχώριστος ὁν τῆς ἑτοῖς κατ
τῆς ἐλπίδος, Deo semper gratias agens, sicut ani-
malia gloriosantia, quae allegorice dicuntur per
Isaiam. » Neque vero gnosticus tantum sperat, sed
etiam optat suam et aliorum aeternam beatitudinem :
« Ideoque (ipsamet auctoris nostri verba sunt) non
quidem εὐέτεται, optabit (sen precabitur) consequi
ea quae hic sunt, cui persuasum est fore ut conse-
quatur ea quae bona sunt; sed semper optabit re-
ctum et se gerentem tenere fidem; et praeterea
quamplurimos fieri sibi siniles ad Dei gloriam,
quae consummatur per cognitionem, ή κατ' ἐπί-
γνωσιν τελειώτατα. »

De gnosti porro charitate nihil necesse est, cur
a nobis longum et uberioris orationis filum ducatur.
Noverunt enim omnes, qui vel levissime bos Strom-
atum libros evolverunt, nihil in illis studiosius a
Clemente commendari, nihilque fere in iisdem fre-
quentius occurrere, quam multiplices variasque illi-
lius cohortationes et incitationes, quibus omnes
prorsus Christianos, etiam sanctissimos, ad sum-
mam illius charitatis perfectionem comparandam
excitat, exacuit et impellit. Nobis autem ex pluri-
nis passim congregatis pauca seligentibus, illud pri-
mum Clementis effatum occurrit¹²: Διὰ πάντων ἡ
ἀγάπη τῷ γνωστικῷ πέπειχεν, ἵνα Θεὸν εἰδέται.
« Gnostico Deum cognoscenti omnia persuasit di-
lectio. »

Ubi vero idem ipse auctor noster probandum in
se suscipit solum gnosticum vere Deum colere, ibi
hunc cultum ita definit¹³: « Dei cultus est gnosticus
continua anima cura, et ejus perpetua in Deo occu-
patio per charitatem, quae nunquam intermit-
tur, κατὰ τὴν ἀδιάλειττον ἀγάπην. » Talis est itaque
gnostici erga Deum cultus, qualis ejus charitas.
Quapropter quia ejus charitas nunquam ullo vicio
aut graviori peccato interrupitur, idcirco semper
Deum colit, et perpetua est illius in Deo occupatio.

Hac charitate¹⁴ omnia suffert, omnia sustinet;
atque ignominia, bonorum publicatione, exilio et
morte ipsa affectus, nunquam ab illa charitate ani-
mique libertate sejungitur. Omnia autem forti con-
stantique animo patitur, non ut homini, sed ut Deo
placeat : « Quanquam, ait Clemens¹⁵, eum quoque
laus sequitur per consequentiam, non ad suam
utilitatem, sed ad imitationem et usum eorum qui
laudant. » Ab humanis porro laudibus ita averso
ille est animo, ut nihil praeter Deum, quem in se
requiescentem habet, amplius concupiscat. Quapropter
proficitur Clemens hanc charitatem propter
se, et non propter aliquid aliud esse expetendam¹⁶.

Alia longe plurima de perfecta gnosti in Deum
charitate Clemens passim congerit. Sed cum ea
omnibus sint obvia et facilia, vel si quid habeant
difficultatis, a nobis in superioribus et subsequen-
tibus articulis enodentur, nunc accurate expen-

denda est illius de puro, ut aiunt, Dei amore sen-
tentia.

ARTICULUS VII.

De puro gnosti in Deum amore et charitate.

Vixum quibusdam esse scimus hanc fuisse Cle-
mentis nostri opinionem, perfectum Christianum,
seu gnosticum, ad eum aliquando perfectissimam
charitatem non modo actum, sed habitualem, ut vo-
cant, statum pervenire, quo Deum, nulla habita,
neque cuiuslibet alterius boni, immo neque aeternae
suae beatitudinis ratione constantissime diligit. At-
que hunc puri amoris habitum et statum ideo ap-
pellare solent, quia Deus ipse solus, ac summam et
infinitas illius perfectiones hujusce amoris sunt,
uti loquuntur, motivum, seu causa, ratio et argu-
mentum.

Quamvis enim Deum natura sua ipsam nostram
beatitudineam, sen, uti inquit, beatitudinis nostrae
objectum esse profiteantur, eundem nihilominus
Deum propter seipsum solum, sive solo perfectionum
suarum motivi ita saepe a gnosti diligenter conti-
nuunt, ut hoc etiam puri amoris actu sive habitu
aeternam suam felicitatem ab eo aliquando velint
esse reipsa litandam. Durum plane sacrificium, sed
quo tamē nihil penitus, nisi quod nostrarum re-
rum interest, Deo litari arbitrantur. Porro autem
hac de puro, ut cum iis adhuc loquamur, amore
sentientia, atque ista inter objectum illius et moti-
vum distinctione existant totum mystica spiritualis-
isque, uti eam appellant, vel ut Clemens loqui
amat, gnosti vita ædificium fundari et construi.

Plura autem in hujusce opinionis sua defensio-
nem proferunt Clementis nostri testimonia, qua
quidem, ne quid dissimilare videamur, integra a
nobis transcribenda atque accurate examinanda
sunt. Primum itaque ex quarto Stromati libro
petitum, his verbis concipitur¹⁷: « Existimo autem
oportere neque 218 propter metum supplicii, ne-
que propter aliquam doni promissionem, sed pro-
pter ipsum bonum accedere ad verbum salutare.
Qui autem tales sunt, stant a dextris sanctuarii.
Qui autem pro donatione eorum, in qua cadit cor-
ruptionis et interitus, existimant se vicissim acceptu-
ros incorruptionem, in duorum fratrum parabola
vocati sunt mercenarii. » Verum ille qui haec nobis
objectant, non satis diligenter animadverterunt
Clementem nostrum ibi de martyre disputare, qui
nullis minis aut suppliciis ad ejurandam Christi
uidem cogi potest. Martyr autem ille, ut Clemens
ait, persuasum utique habet se non propter boni,
scilicet terreni et temporalis, promissionem, sed
propter ipsum bonum, προσελήνθεντα τῷ σωτῆρι
λόγῳ, accedere ad verbum salutare, quo semper
terrena beatitudo illis qui persecutionem propter
iustitiam patientur promissa est. Quapropter hunc
martyrem ei opponit, qui pro caduci et fluxi alicuius
boni donatione incorruptionem se accepturum
arbitratur. Tantum itaque abest ut amor ille, quem
purum vocant, his Clementis nostri verbis astruatur,
quoniam potius videatur funditus everti.

Neque ad eum stabiliendum illa magis faciunt,
qua mystica vita patronis ex eodem auctore no-
stro citata sic legimus¹⁸: « Est autem gnosti
opus non a malis abstinentia; ea est enim basis
maximi profectus; sed nec aliquid boni facere, vel
propter metum; scriptum est enim: *Quo fugium,*
et ubi abscondar a facie tua..... Sed neque propter
spem promissi honoris; dictum est enim: *Ecce
Dominus, et merces ejus*¹⁹.... Sola autem quae propter
charitatem illi beneficentia, propter ipsum ho-
nestum est gnosti expetenda. » Sed idem plane

¹⁰ Strom. I. vii, p. 756. ¹¹ ibid. p. 747. ¹² I. vi, p. 633. ¹³ I. ii, p. 383. ¹⁴ I. viii, p. 700. ¹⁵ I. iv,
p. 495. ¹⁶ I. viii, p. 748. ¹⁷ ibid., p. 738. ¹⁸ p. 485. ¹⁹ Strom. I. iv, p. 528. ²⁰ Isa. xl, 10.

est horum atque superiorum Clementis verborum sensus. Aperte siquidem ille die t^o gnosticum non propter promissi honoris spem, sed propter solam charitatem agere; quia Deus ipse æterna ejus merces et felicitas est. Hæc itaque charitas promissi tantummodo terreni cuiusdam honoris, minime vero beatitudinis æternæ spem excludit. Et id quidem ex iis, quæ continentur Clemens sublexuit et a mysticis omissa sunt, evidentissime demonstratur: « Jam vero, inquit ipse, ex persona Dei Dominio dictum est: *Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam*²⁰. Petatio maxime regia, quæ docet hominum salutem peti sine mercede, et band dubie terrena et humana. Ibidem quippe ille addidit: « Ut nos simus hæredes, et possideamus Dominum. » Nescio sane utrum ad destruendam mysticorum hominum de puro amore opinionem validius aliquid et efficacius proferri queat.

Urgent tamen, et contendunt « purum » illum Dei amorem his evidenter probari ejusdem Clementis verbis²¹: « Si ergo omnis conjunctio, οἰκεῖωται (familiaritas), quæ cum iis, quæ sunt bona et honesta, τὰ καλὰ, initur, sit cum appetitione, quomodo potest esse sine passionibus is qui ea quæ sunt honesta expedit? Sed hi, ut videtur, nesciunt divinitatem charitatis. Non est enim utique charitas ejus, qui diligit, appetit, sed est benevolia et firma conjunctio, στέρπτική οἰκεῖωται (seu amandi vi predita familiaritas), in unitatem fidis restituens gnosticum, loco et tempore minime indigentem. Qui autem per charitatem jam fuerit in iis, quibus est futurus, ut qui spem percepit per cognitionem, nihil expedit, ut qui, quoad ejus fieri potest, habeat quod est expetendum. Merito ergo maneat in uno immutabili habitu, diligens ex cognitione. Neque ergo vehementi ardebit desiderio, ut assimiletur bonis, cum habeat per charitatem id quod est bonus et honestum. Confidentialia autem et cupiditate quid ei adhuc est opus, qui cum Deo nullis passionibus obnoxio familiaritatem acceperit per charitatem, et per eam se in ejus amicorum numerum ascriperit. » Verum quid, amabo vos, inde ad « purum » Dei amorem asserendum colligi potest? Ibi enim Clemens loquitur de gnostico, qui adhuc in hac vita constitutus Deum, quoad ejus fieri potest, perfecta charitate possidet. Atqui idem Clemens declarat nihil ab eo expeti, caducum scilicet et terrestre, quod ipsum a Deo, cui charitate conjunctus est, avertat aut separat. Quamobrem ipse dixit: Οὐδὲ ζηλόστε ἔξομοισθῆντος τοῖς καλοῖς, « alius a Deo bonis assimilari vehementi studio non ardebit. » Sed nunquid hoc impedit quominus æternam felicitatem speret, optet et exspectet? Minime quidem. Et vero id non solum ex infra dicendis evidenter patet: sed ipsemen auctor noster hoc ipso loco assert gnosticum, perfecta charitate instructum, ideo nihil expetere; quia τὴν ἐλπίδα προεληφθώ διὰ τῆς γνώσεως, « per cognitionem, spem » laud dubie futuræ vita « anticipaverit, » minirum quia ea, qua Deo fruatur, possessione delicias speratae æternæ felicitatis pragustat.

Potiori lorsitan jure recentiores mystici in suæ de puro amore opinionis patrocinium alia in medium adducunt, quibus dissertissime a Clemente constitutum est, quod si Dei γνῶστις ab aeterna salute posset unquam separari, tunc gnosticus illam eligere omnino non dubitaret: « Si quis per hypothesis (verba Clementis sunt²²), gnostico propo-suerit utrum malit Dei cognitionem, an salutem æternam; sint autem ea separata, cum sint omnino eadem; nihil penitus dubitans elegerit Dei cognitionem, propter se judicans esse expetendam eam, qua fidem transcederit per charitatem ad cognitionem, proprietatem (vel paulo clarius, quia judecat eam esse proprietatem propter se expeten-

A dam, quæ fidem per charitatem ad cognitionem transcendent). Cum autem juvaverit pulchritus esse et honestus id quod bonum est facere, vehementer incitata operatio in omnibus re ipsa bene se gerit, non in aliquo quidem recte, in aliquo vero non; sed in beneficiandi habitu constituta, neque præterea propter gloriam, aut, ut philosophi dicunt, famam illustrem, neque propter mercedem, aut ab hominibus, aut a Deo, ad imaginem et similitudinem Domini vitam peregerit. » Quid, inquit, inquit, ad purum Dei amorem declarandum et asserendum clarius et dilucidius? Enimvero Clemens, pergunt illi, ibi expressis verbis docet gnosticum Dei cognitionem carteris omnibus sic præferre, sive Deum ita amare, ut illum neque propter gloriam, neque propter famam celebritatem, neque propter mercedem, aut ab hominibus, aut ab ipso Deo accipiendam, sed propter illum ipsummet solum diligat. Quid vero, quod Deum amare tam puro diligit, ut huic salutem æternam, si ab illo posset aliquando separari, longe postponere nullo plane modo hæsitaret, mallequet æterna salute privari, quam ipsum non agnoscere et amare?

Sed sedulo observandum illud est, quod dicit Clemens « Dei cognitionem, τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, et æternam salutem, τὴν σωτηρίαν τὴν αἰώνων, esse omnino eadem, πάντως ἐν ταυτότητι τοις. Atqui si hæc sint penitus eadem, certe a se invicem separari nunquam **219** possunt. Non potest ergo Deus agnosciri et amari, quin illico ipsa salutem agnoscatur et ametur.

At, inquit, si per hypothesis possent separari, tunc gnosticus Deum, ut ait Clemens, propter se ipsum solum revera diligenter. Verum hac hypothesis, sicuti Clemens quoque fatetur, est rei plane impossibilis, et quæ nullo unquam modo magis fieri poterit, quam ut Deus ipse Deus non sit. Dic ergo, obsecro, putasne ex scientiis et chimæricis hujuscemodi hypothesis Clementem quendam Deum pure amandi regulam constituisse? Censesne in illis venisse mentem gnostico, ut Deum puro amore diligat, hingendam esse rei omnino impossibilis hypothesis? Nunquid doctissimus ille vir ignorabat quemadmodum ex absurdo nihil nisi absurdum, ita ex impossibili nihil nisi impossibile posse consequi?

Clementis itaque mens et sensus est Dei cognitionem et amorem, atque salutem æternam ita esse eadem, ut unum sine altero diligiri nequeat. Gnosticus igitur eo ipso salutem æternam amat, quo Deum non propter gloriam, famam, et hujuscemodi et temporis mercedem, sed propter ipsum solum castissimo amore prosequitur.

Cur ergo, inquit, hanc rei plane impossibilis hypothesis Clemens proponit? Non enim temere et inconsiderate eam proposuisse dicendus est. Respondeamus hanc propositam ab eo hujuscemodi hypothesis fuisse rationem, ut clarius et efficacius ostenderet quam purus, castus et ab omni cupiditate alienus esse debet perfecti gnosti in Deum amor, ejusque charitas. At data opera ei consulito hanc hypothesis ille impossibilem esse confessim admouuit, ut non minori evidentiâ patesceret gnosticum tam caste et pure Deum amando, suam quoque necessaria omnino consecutione, vel, ut scholasticis aiunt, secundario salutem semper velle et diligere.

Ejusdem penitus generis est alia hypothesis, rursus a Clemente nostro his exposita verbis²³: « Si ab injuria facienda abstinerit propter spem remuneracionis a Deo consequendam ob ea, quæ justè fecerit, ne sic quidem sua sponte est bonus. Sicut enim illum metus, sic hunc quoque merces justum facit..... Qui autem nudus vocationi, qualius vocatus est, obedit, is neque propter timorem, neque propter voluptates tendit ad cognitionem. Non enim considerat an aliquod utile lucrum, va-

²⁰ Psal. ii, 8. ²¹ Strom. I. vi, p. 651. ²² I. iv, p. 529. ²³ ibid., p. 532.

delectatio extrinsecus consequatur, sed tractus a **A** dilectione ejus, qui vere est amabilis, et ad id quod fieri oportet adductus, pius est Dei cultor. Unde nec si per hypothesisim a Deo acceperit potestate faciendi ea quae sunt prohibita, citra ullam **poenam**; neque si propterea beatorum bona accepturum eum esse ei promissum fuerit: sed nec si persuasum habuerit fore ut Deum lateant ea, quae gerit (quod quidem fieri non potest), in animum unquam est inducturus, ut aliquid agat praeter rectam rationem, cum id quod vere est honestum, et ex seipso eligendum, et ea ratione expetendum amandumque semel elegerit. » Ibi Clemens noster dupli-**C**em adhuc hypothesisim proponit, quarum neutra fieri unquam potest, atque secundum exponendo, illam esse impossibilem consultissime nos communescerat. Illarum igitur atque superioris eadem ratio est. His itaque Clemens potius ostendit qualis gnosticus animi cordisque sui dispositione esse debeat, quam quid quotidiano usu et solita pietatis ac perfectissima virtutis exercitatione ipsi revera agendum sit.

Age vero, et quid auctor noster his hypothesisibus probandum suscepit, attente considera. Nonne vides nihil aliud inde ab illo confici, nisi Christianum perfectum nihil unquam praeter rationem, neque propter mercedem, neque propter lucrum aut utilitatem, neque propter externam aliquam atque extrinsecus adventivem delectationem; sed interiori delectatione attractum id, quod honestum est, semper eligere? Clemens ergo aperte protestetur quaelibet gnosticum in quavis perfectissime virtutis et charitatis actione semper aliqua interiori delectatione trahi et allici. Ad hanc vero, Clemens paulo post scribit⁸¹: « Sic ergo videntur revera honesta esse jucundissima, et ex se præbere eum quem desiderant fructum, nempe animæ tranquillitatem. » At si honesta sunt jucundissima, ac gnosticus nunquam sine interiori delectatione quidpiam agat, nunquam certe sine hujusmodi interiori delectatione Deum diligere poterit.

Nonne autem haec eadem est non solum antiquorum Ecclesiæ Patrum, sed inter ethnicos etiam philosophos eruditissimorum sententia? Nam Cicero⁸² ubi ex horum opinione planum facit solam honestatem propter se esse expetendam, et utilitatem, si cum illa comparetur, jacere debere; ille tamen ibidem cum Panacio observat nihil esse utile, quod non idem honestum sit. Ambrosius vero⁸³, ut suo loco adnotavimus, Ciceronis opinioni subscriptit et suffragatur.

Neque amplius dicendum est illam delectationem sive utilitatem non esse motivum cur aut experitur honestas, aut Deus puro amore, ac propter semetipsum solum diligatur. Quanvis enim docuissimi illi scriptores disertissime affirment honestatem propter se solam diligiri, fatentur tamen eo ipso quo sic diligitur, habere delectationem et utilitatem sibi necessario conjunctas et individuas comites. Quamobrem etiam delectatio et utilitas amoris et charitatis, atque etiam expetenda honestatis primarium, ut aiunt, motivum aliquando esse non videantur, secundarium nihilominus motivum, aut, si velis, effectus ei nunquam non coniunctus, semper sit, omnino oportet.

Denique cum propositas, ut diximus, a Clemente hypotheses nunquam re ipsa fieri posse concedatur, nemo certe nisi malesani capit homo eas ad Deum pure amandum fingere unquam debet. Jaceant igitur haec hypotheses, quae nunquam sunt in usu, nec esse unquam debent; aut si quid valere possint, ad animi Deum, quam fieri potest, castissime diligentis patefaciendam dispositionem, minime vero ad Deum revera amandum debent valere.

Quædam adhuc alia nec minimi sane ponderis argumenta contra illam de puri in Deum amoris habitu opinionem nobis Clemens suppeditat. Sed ex iis jam nonnulla in antecedentibus premisimus, alia in sequentibus, ac præsertim de gnosti preicatione et ἀπαθετικοῦ articulis, ne eadem sæpius repetamus, deinceps explanabuntur.

220 ARTICULUS VIII.

De vocali gnosticorum preicatione.

Precationem, sive malis, orationem sic Clemens definit⁸⁴: Εστιν διμίτια πρὸς τὸν Θεόν ἡ εὐχὴ, « pre-**B**cation est cum Deo colloctio. » Nos tamen ibidem adinonet hanc preicationem fundi a nobis posse sine verbis, nec labia moventibus, dum ad Deum intus clamamus. Quam quidem interiorum preicationem a Deo semper exaudiri asseverat. Nam alacritate spiritus νοητῆς οὐσίας, « intelligibilem essentiam, » assequentes, et λόγῳ, ratione, corpus a terra abducere conantes, carnisque despicientes vinculum, cogimus animam, τῷ πάθῳ κρέπτων, « meliorum desiderio, » sublatam, ad sancta progrexi. Gnosticus eniuvero, ut Deo se quam proximum futurum exhibeat, totum mundum lumen transcedit. Quamobrem⁸⁵ et per statutas omnibus Christianis precandi horas tertiam, sextam ac nonam, et per totam vitam precibus suis studet cum Deo versari.

Præterea ipsem Clemens, ut vidimus, diserte asserit eundem gnosticum non modo cum probis, et cum iis qui recentius crediderunt, sicuti decet, precari: sed eum quoque sumendo cibo præmittere preces, laudes et sacrarum lectiones Scripturarum⁸⁶; dum cibus vero sumitur, psalmos et hymnos canere; ac tandem antequam eat cubitum, ac noctu etiam preces lundere, quibus « in memoria æternæ contemplatione positus », divino choro sese adjungit.

Iluc accedit, quod Clemens de vocalibus gnosti precibus subtextit: « Sed nec ea, quæ fit ore, utiliter verbosa, πολυλόγῳ, preicatione; ut qui quæ petere a Domino oporteat, didicerit. In omni ergo loco orabit, sed non ut aperte populo appareat. Quin vero et inter ambulandum, et in sermone, et quiete, et lectione, et ex iis quæ sunt ex ratione omnimodo precatur. Qui si in ipsis animæ penetralibus solum cogitaverit, atque inenarrabilibus geminis Patrem invocaverit, ille prope adest, adhuc eo loquente. » Vides sane tantum abesse, ut Clemens a continua gnosti contemplatione preces ore fusas excluderit, ut has, modo non sint nimium verbosæ, quemadmodum illam, a gnosti sapientissime fieri aperte proliteatur.

Scimus quidem Clementem dixisse gnosti preicationem a Deo anteverti, utpote qui in illo, prouquam petierit, exaudiatur: « Hujus vocem, inquit⁸⁷, in preicatione non exspectat Dominus, Petre, inquietus, et faciam; animo cogita, et dabo. » Sed eo ipso quo ille dixit Deum ejus vocem et preces prævenire, planum utique facit eundem gnosticum a Deo aliquid voce et precibus flagitare ac postulare.

In eundem plane sensum prius scripsérat gnosti orare etiam cogitatione, « καὶ κατὰ τὴν ἐντολὴν. » At quid haec, quæso, ejus verba sonant, nisi gnosti non solum animo et cogitatione, sed saepe etiam voce et verbis Deum precari? In eo vero nomine haec significant enim verbis potius quam cogitatione vacare precibus? Sed ille Clementis locus integer describendus est; quandoquidem ipsem Clemens ibi ostendit non solum quomodo gnosti oret, sed quid etiam a Deo petere debet: « Orat gnosticus etiam cogitatione, ut au-

⁸¹ Strom. ibid., p. 554. ⁸² I. iii De offic., p. 392 et 405. ⁸³ I. ii De offic., c. 5. § 25; I. iii, c. 5. § 29 et 31, et c. 4, § 19. ⁸⁴ Strom. I. vii, p. 727 et seq.

⁸⁵ Ibid. ⁸⁶ Ibid., p. 728. ⁸⁷ Ibid. ⁸⁸ I. vi, p. 655.

ctor noster ¹⁰, omni hora per charitatem Deo conjunctus, et familiaris effectus. Et primum quidem petet remissionem peccatorum, postea non amplius peccare; deinde posse benefacere, et omnem quæ facta est per Dominum, creationem et dispensationem intelligere; ut mundo corde effectus per agnitionem, quæ est per Filium Dei, facie ad faciem in beati spectaculi mysterio initietur.

Visne adhuc Clementem nostrum de utroque precum genere expressis verbis loquenter audire? Satis tibi facere in promptu nobis erit. De coquippe qui ex regula ecclesiastica vere est gnosticus, hoc ille pronuntiat ¹¹: Cui soli id, quod petit, secundum Dei voluntatem tribuitur, xal althæavt, xal èvvorðévt, et petenti, et cogitanti. Quemadmodum enim quidquid vult, potest Deus, ita quidquid petierit gnosticus, id accipit..... et gratiarum actio, et petitio eorum, quæ pertinent ad conversionem proximorum, est opus gnostici. Qua quidem ratione oravit quoque Dominus, gratias quidem agens propter ministerium, rogans autem, ut in cognitione essent quamplurimi, ut in iis qui salvi sunt, per salutem ex cognitione Deus glorificetur, et qui est solus bonus, et qui est solus servator, per Filium ex sæculo in sæculum cognoscatur. Valeant sane, qui Clementem patronum volunt asciscere vanæ penitus opinios, qua a perfecto statu contemplationis extrudi volunt preces ore fusas, actusque, sicuti aiunt, discursivos et reflexos; præfracteque contendunt purum Dei amorem unicum omnium actuum meritorum esse motivum, ac totam vitam interiorum constituere. Noster etenim auctor non solum constantissime affirmat gnosticum plura tam pro se quam pro salute proximorum a Deo verbis et ore, quemadmodum cogitatione et meditatione postulare; verum id etiam invictissime Christi Domini probat exemplo, quem Deo gratias agendo et pro hominum salute rogando preces Patri suo fudisse ostendit.

Sed agendum, et auctorem nostrum de eadem gnosti preicatione non minus perspicue disserendum subsequamur. Paulo siquidem post citata a nobis illius verba asserit ¹² malos homines orare, ut ea, quæ non habent, bona possident: « Gnosticus autem, ait ille, eorum quæ possidet, stabilitatem; ad ea autem quæ eventura sunt, aptitudinem; eorum autem quæ est accepturus, petet æternitatem. Quæ autem vere sunt bona, quæ versantur in animo, ea ut et sint sibi, et permaneant, precatur, neque aliquid ex eis, quæ absunt, desiderat, contentus presentibus. » De gnostico ibi procul dubio disserit Clemens, qui per indefinitam charitatem est unitus spiritui. Atqui clarissime idem ipse Clemens docet ab eo postulari eorum, quæ accepturus est, æternitatem; atque ut in bono permaneat et perseveret. Quis ergo nobis insursum aut palam objicere audeat Clementem alicubi donecisse non solum a qualibet Christiano homine, sed a gnostico etiam perfectissimo Denno ita pure amari, ut saltem aliquando, et in extremitate, ut aiunt, probationibus seu vexationibus de æterna sua beatitudine minime sollicitus, ipsis jacturæ et justæ suæ condemnationi, quam sibi a Deo indicauit falso arbitratur, ultra acquiescat? Nihil certe menti ejus magis contrarium lingi unquam potest.

Sed si is pertinacius contendat ibi Clementem de perfectissimo gnostico, quod tamen manifeste falsum est, non loqui, analiat sane quæ de illo nominatum paulo post idem Clemens subjunxit. « Qui autem ad summum, inquit ¹³, jam pervenit cognitionis gradum, χορυφατος δε ἡδη δ γνωστικός, precatur ut contemplatio ²²¹ augeatur et

A permaneat; sicut qui est homo vulgaris, ut superpetuo sanus. Jam vero petet etiam, ut a virtute nunquam excidat, maxime adjuvans et dans operam ut perpetuo maneat ejusmodi, ut nunquam possit excidere. Novit etiam aliquos ex angelis propter socordiam humi esse lapsos, quod nondum perfecte ex illa in utramque partem proclivitate in simpli- cem illum atque unicum se expedient habitum. Constat sane, ut vides, nullusque amplius dubitandi locus relinquitur Clementem ibi evidentissime loqui de gnosticorum coryphaeo, seu principe et capite, χορυφατος γνωστικός. Atqui expressissimis verbis ibidem dicit ab illo peti non solum, ut contemplatio augeatur et permaneat, sed etiam ut nunquam excidat a virtute. Neque porro id petere ipsi satis est; verum proposito etiam sibi angelorum, qui in peccatum lapsi sunt, exemplo, similem casum et prolapsionem veritus, dat operam, totisque, ut in bono et gratia perseveret, viribus admittitur.

B Quo autem animo, et quid a Deo gnosticus effigit, Clemens paucis aibuc postea edidisset. Eum vero hunc ait ad ea, quæ petit, non impetranda, potius quam ad ea, quæ non postulat, consequenda esse paratiorem: « Universa (siquidem illius) vita, inquit Clemens ¹⁴, est quidem precatio, et cum Deo conversatio, sed propter insignem sanctitatem est parati non assequi, si petat, quam assequi, si non petat. »

Pergit auctor noster ¹⁵, additque illum, quandoquidem inutilia nunquam petet, id quod vult a Deo semper impetrare. « Quod si mundus sit a peccatis, omnino quod vult assequere. Justo enim dicit Deus: Pete, et dabo tibi; cogita, et faciam. Si sunt ergo utilia, accipiet protinus: inutilia nunquam petet, et ideo accipiet. Ita quod vult erit. »

C Præterea gnosticus ille et petit, ut ejusdem Clementis verba rursus adhibeamus ¹⁶, et ut vitam vivat in carne definitam, ut cognoscendi potestate præditus, ut expers carnis, et consequatur quæ sunt optima, fugial autem quæ sunt deterioria. »

D Denique ut cetera laceamus: « Genus, inquit ¹⁷, ipsum preicationis est gratiarum actio propter preterita, praesentia et futura, ut quæ sint per fidem iam praesentia. » Ad has autem Deo agendum gratias sic festinat, ut vocante Denum, si ha- loqui fas sit, potius precedat quam sequatur.

Neque porro pro seipso tantum, sed pro aliis quoque Denum exorat, supplicatque ut dimittantur eorum peccata, atque ad Dei ipsius cognitionem quamprimum perveniant: « Petu sublevationem quoque (Clementis verba sunt ¹⁸) eorum, quæ nos peccavimus, et conversionem ad agnitionem. » Quinetiam Deum ipsum imitando, et illi jubenti morem utique gerendo, pro iis etiam, qui in eum peccaverunt, peccati postulat remissionem: « Scit enim, inquit Clemens ¹⁹, Dominum aperte jusuisse orare pro iniuris. » Quamobrem non solum acceptæ injuriæ omnino obliviscitur, et ei a quo laesus est, libertissime ignoscit: sed institutam quoque a Christo orationem recitando, Deum pro illo orat et precatur ²⁰: « Nunquam meminit eorum (ipsamet adhuc Clementis nostri verba sunt ²¹) qui in se peccarunt, sed eis remittit. Quocirca justus etiam orat, dicens: Dimitte nobis; nam nos quoque dimittimus. »

Quis ergo, his quæ retulimus auditis, miseram eorum cæcitatem inflexibilemque perviciaciam aut non deploret aut non detestetur, qui Clementem a qualibet etiam perfectissimo gnostico preces ad Deum ore et cogitatione fusas nunquam non desideravisse adhuc infligi audeant?

¹⁰ Strom. I. vi, p. 603. ¹¹ I. viii, p. 723. ¹² Ibid., p. 725 et seq. ¹³ Ibid., p. 726. ¹⁴ Ibid. p. 742. ¹⁵ Ibid., p. 743. ¹⁶ Ibid., p. 746. ¹⁷ Ibid. ¹⁸ Ibid., p. 751. ¹⁹ Ibid., p. 750. ²⁰ Ibid., p. 748

ARTICULUS IX.

De gnosti divina contemplatione et meditatione, seu mentali, ut aiunt, oratione.

A vocali, ut loquuntur, oratione et preicatione ad mentalem, seu divinam gnosti contemplationem aut meditationem, ut transeamus, Clemens Abrahæ exemplo ostendit hominem ad eam attolli⁸, prium quidem rerum pulchrarum aspectu, deinde rerum optimarum desiderio, ac tandem illum postea apertis a magistro oculis spiritualia perspicere. His itaque gradibus anima sese supra res corporeas erigens, ad omnipotentis intelligentiam utcunque perducitur. Quamobrem Clemens: « Si ablatis, inquit⁹, omnibus, quæ adsunt, corporibus, et iis quæ dicuntur incorpore, nos ipsos abjecerimus ad Christi magnitudinem; et deinde in vastitate ejus immensitatemque sanctitate processerimus, ad intelligentiam omnipotentis utcunque pervenientius, non quod est, sed quod non est cognoscentes. Figura autem, et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextera, vel sinistra de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda. »

Ex his Clementis, nostri verbis recentiores quidam duo colligi posse arbitrantur, primo contemplantis hominis animam tam nascente contemplationis fervore, quam in extremis vexationibus et temptationibus constitutam, distincto, reflexo, et sub sensum cadente Christi Domini intuitu privari. Deinde in mera illa ac directa contemplatione animam non occupari ulla singulari et finita divinitatis idea: sed quidquid corporeum et finitum est transcendere; ut in mere intellectuali et a quolibet corpore abstracta divinæ naturæ idea et specie consistat.

Sed hæc a Clementis nostri mente prorsus ab horrore dubium esse non potest. Etenim, ut ingenuo fateamur, nobis omnino non constat utrum Clemens ibi de quadam Christianæ speculationis et meditationis statu disputeret, vel potius de quadam Christiani philosophi cognitione et scientia, qua ille a corporeis et creatis rebus ad Dei cognitionem gradatim extollitur; ita tamen ut non quod ipse est, sed quod non est, seu negativa, ut scholastici aiunt, ejus attributa, de ipso nihil amplius corporei cogitando, utcunque cognoscatur.

Fac tamen Clementem de ipsa, et si velis, perfectissima gnosti meditatione loqui, ne hilum quidem inde promovebis. De ea enī contemplatione sermonem ille facit, qua Deum non ut ipse est, sed negativa, ut diximus, ejus attributa cognoscimus aut contemplamur.

Deinde ab illa contemplatione auctor noster non excludit Christi intuitum, sed dicit nos a rebus creatis sive corporeis sive incorporeis in Christi magnitudinem nosmetipso projicere, atque inde ad illius immensitatem procedentes, intelligentiam omnipotentis quomodocunque et negative tantum assequi. Quam sane ob causam postea scribit¹⁰ nos, teste Apostolo, in hoc saeculo videre Deum tanquam per speculum, in futuro autem « facie ad faciem per solas illas puras et incorporeas, mentis applicationes, » 222 κατὰ μόνας ἐξετάσ τὰς ἀραιφεῖς; κατὰ δωματιούς τῆς διαβολᾶς ἐπιβολᾶς. Solis ignor hominibus vita functis et beatis hanc sublimissimam et penitus spiritualem contemplationem competitere Clemens pronuntiat.

Subinde vero continentur addit Platonem existimasse fieri aliquando posse, ut aliquis de Deo disserendo, et absque illa sensuum ope ratiocinando, ea quæ supereminent transcendat, et apprehendat intelligentia id quod bonum est, verseturque in fine ejus quod eadem intelligentia potest apprehendi. Ex hoc autem posteriori Cle-

A mentis loco, quem Hervetus non intellexit, rursum colligere haud immerito possumus auctorem nostrum de philosophica, ut diximus, Dei cognitione, potius quam de mentali, ut aiunt, Christiani oratione et meditatione, ibi instituisse disputationem.

At de ipsa Christiani contemplatoris meditatione ille procul dubio disserit, ubi docet magni et excelsi animi gnosticum, qui scientia id, quod est optimum, possidet, facile quidem ad contemplationem moveri et applicari; vel ut ipse loquitur¹¹: « Εορυκ, quæ cadunt in contemplationem, τῶν θεωρητῶν, viii in anima habere permanentem, hoc est, perspicacem scientiæ acrimoniam, τούτοις τὴν διορθωτικὴν ἐπιστήμην δριμύτητα. » Quibus continuo subiectū: « Haec ut possideat potestatem, quam maxima vi contendit, eaque quæ cum mente pugnant, in potestate habet sua; et in contemplatione quidem perpetuo residens, et in ea se exercens exortatione, ab eis quæ sunt jucunda se abstinet, et ea quæ sunt facienda recte gerit, magna præterea utens experientia, tam in doctrina quam in iis quæ ad vitam pertinent. » Ex his autem Clementis verbis noune, inquit, palam omnibus fit Clementi persuasum fuisse dari quemdam contemplationis statum, ut aiunt, habitualem adeo sublimem et perfectum, quo gnosticus omnes actus, quos discursivos appellant, omnino rejicit, atque illius anima ab omni prorsus opere vacet.

Sed quisquis ita argumentatur, ad Græcum auctoris nostri textum non satius animum adverbi. Ita autem habetur: Τάυτην δὲ, ὡς ἔνι μάλιστα, βιάζεται κτησίασθαι τὴν δύναμιν, ἐγχρατῆς γενόμενος τῶν ἀντιστρατευομένων τῷ νῷ· καὶ τῇ μεν θεωρίᾳ ἀδιαλεπτώς προσεδρεύων, τῇ ἐφεκτικῇ δὲ τῶν ἰδεῶν, καὶ τῇ κατορθωτικῇ τῶν πρακτέων ἐγγυμασάμενος ἀσκήσεις, πρὸς τούτοις ἐμπειρίᾳ πολλῇ χρησάμενος, τῇ κατὰ τὴν μάθησιν τε καὶ τὸν βίον. Quæ quidem ad verbum ita reddi debent: « Ήπον (minimū) perspicacem, ut diximus, scientiæ acrimoniam), quantum fieri potest, virtutem ut possideat, summis viribus admittit; ab eis quæ menti adversantur, abstinentis (seu corum compos) factus, et sedulo assidens jugi contemplationi atque ea exortatione se exercens, quæ delectabilia cohibet, et recte ea, quæ agenda sunt, facit: præterea vero multa utens experientia, sive in doctrina, sive in vita. »

Intelligis sane Clementem ibi loqui de jugi quidem et perpetua gnosti contemplatione, θεωρίᾳ, sed duntaxat quantum fieri potest, ὡς ἔνι μάλιστα, hoc est, quantum humanæ fragilitati et infirmitati conceditur. Qua sane prudentissima exceptione ubique sere semper usus est. Quoniam porro modo quantamque jugi illi contemplationi operam humana imbecillitas dare valeat, sapienter ille prætermisit. Atque ea profecto tam provida et necessaria cautio ab iis, qui ad præscribendas mentali orationi seu contemplationi leges tantum laborem impenderunt, adhibita si semper fuissest, in tot erorum scupulos nunquam impegisset.

Præterea non minori Clemens silentio legit qui sint illius perpetuae meditationis actus, au directi, an reflexi; neque ex toto sermonis illius contextu quidquam de his actibus elici potest.

Denique perspicue ille declarat hunc gnosticum perpetuam illa meditatione se exercendo, non solum a rebus delectabilibus abstinerere; sed ea omnia recte semper agere, quæ tam doctrina, quæ alias imbuere debeat, quæ ipsa sua vivendi ratione, quæ virtutibus omnibus operam navare queat, ab ipso agenda sunt. Quapropter Clemens virtutes omnes ibidem perstringit, in quas gnosticus ille contemplator per totum vite sue spatium omnem curam et diligentiam debet conferre.

Et vero planum superiorū¹² fecerat duas esse perfec-

⁸ Strom. I. v, p. 585. ⁹ ibid., p. 592. ¹⁰ ibid., p. 583. ¹¹ I. vii, p. 725. ¹² ibid., p. 708 et seq.

cite, quam unigenitus Dei Filius ad sui imaginem gnostico imprimis, contemplationis partes, quarum prima in æternis et divinis, secunda in humanis rebus versatur. Illa speculatur quæ sit prima omnium causa, et is per quem facta sunt omnia, quæ ex his sint transeuntia et continentia, quæ conjuncta vel disjuncta, quem inter se habeant ordinem, quas vires, et quod unumquodque ministerium afferat. » Ad hæc autem considerat quid sit homo, quid ei secundum et praeter naturam, quid illum agere, aut pati oporteat, quæ sint bona, mala et media, quæ virtus et virtutes, et quidquid de his dicere et docere homines solent.

Quam certe ob causam, ut Clemens postea scribit¹⁰, gnosticus rebus humanis, ut oportet, et gratias agendo uitur: 'Ἐπεὶ τὸ τέλος αὐτῷ δὲ ἐνεργεῖας γνωστικῆς τῆς κατὰ τὰς ἑντολὰς εἰς θεωρίαν περιπούται. « Quia ejus finis in contemplationem desinit per eam, quæ secundum mandata est, gnosticam operationem. » Atque inde gnosticus magnifice contemplationis magnitudinem accepta, et ad tralationis mercedem promovet.

At, inquiet aliquis, nonne hæc sunt ipsissima Clementis verba¹¹: « Cognitio sive sapientia, γνῶση εἴτε σοφία, exerceatur oportet ad contemplationis habitum æternum, in quem non cadit alteratio. » Ergo putavit Clemens dari contemplationis θεωρίας habitum æternum, qui nec amplius ad alios actus redire, nec mutari possit. Verum ibi ab auctore nostro, non de Christiana meditatione, sive, ut cum aliis loquamur, oratione mentali, disputatur, sed de sola Dei scientia tam certa et evidenti, ut ab ea homo neque unquam dimoveri possit, neque ad Græcam philosophiam debeat recurrere.

Urgebis tamen, objiciesque alia Clementis verba, quibus diserte affirmit perpetuan nullaque intervallo interruptam gnostici contemplationem esse ὁδὸν τοῦ γνώσκοντος, cognoscens substantiam, vel ut loqui amant, essentiam. Intelligentia, inquit¹², continua exercitatione fit perpetua intelligentia. Semper autem intelligere essentia est cognoscens, per temperationem quandam nullis intervallis interruptam instituta, et perpetua contemplatio, ἄτοπος θεωρία, manet viva substantia. » Sed ex iis quæ a nobis in superioribus articulis de gnostico operibus, virtutibus et preceptione dicta sunt, liquido patet Clementem nostrum ab ipsa, de qua nunc disserit, ejusdem gnostici contemplatione non modo bonas non excludere illius actiones et virtutum opera, sed ea ab eodem gnostico, 223 quantumlibet contemplationi dedito, semper desiderare et exigere.

Quamobrem hæc perpetua contemplatio, quam ille, quoad duntaxat, uti vidimus, fieri potest, a gnostico postulat, nihil aliud est, nisi constantissima animi applicatio, qua Deus ante mentis ejus oculos ita semper obversatur, ut ab illius conspicu minime avulsus, ipsius voluntati et preceptionis morem semper gerat, ac sedulam in omnes virtutes, ac præsertim suminam erga Deum et proximum charitatem operam conferat. Quocirca ipse Clemens postea: « In vita, inquit¹³, contemplativa, ἐν τῷ θεωρητικῷ βίῳ, sui quis curau gerit, dum Deum veneratur, et per suam sinceram purgationem, Deum sanctum sancte contemplatur. Quæ enim assistit temperantia, seipsam assidue considerans et contemplans, Deo, quoad fieri potest, assimilatur. »

Neque est profecto, quod quis miretur Clementem dixisse gnosticum per suam sinceram purgationem, Deum sanctum sancte contemplari. Duplice enim ille distinguit purgationem, quam bis verbis luculententer explicat¹⁴: « Quæ est in corpore prima animæ purgatio, καθαρισμὸς τῆς ψυχῆς πρῶ-

τος, ea est abstinentia a malis, quam quidam existimant perfectionem ac consummationem, eaque est, ut semel dicam, perfectio communis Judæi hædis et Græci. Gnostici autem post eam, que alii decernitur, perfectionem, ad operationem beneficentiae justitia procedit: et cui justitia augmentum crevit ad beneficentiam, εἰς ἀγαθοτοτίαν, ei perfectio permanet in immutabili habitu beneficentiae ad Dei similitudinem, τούτῳ ἡ τελεωσίς τὸ μεταβόλως ἔξει εποιεῖσα καθ' ὅμοιωσιν τοῦ Θεοῦ διαμένει. » Nulla certe major esse potest gnostici perfectio, quam ea quæ a Clemente nostro ibi describitur. Atque ea perfectio seu purgatio nec in eo sita est, ut gnosticus nihil agat, aut ut semel vel aliquando beneficat, sed ut semper beneficat, atque ad Dei similitudinem in incomitabiliti beneficentiae habitu permaneat ac perseveret. Porro autem diserte, ut supra vidimus, Clemens asserti Deum a benefaciendo non posse unquam cessare, quin illico Deus esse desinet. Non putavit ergo gnosticum, quia Deum perpetuo contemplatur, a bonis erga Deum, seipsum et proximum perficiendis operibus cessare; immo vero ex hac perpetua Dei contemplatione bonas gnostici actiones manare et profligisci semper debere pro certo et rato eum habuisse manifestum est.

Nos quidem non fugit eidem Clementi nostro non improbari opinionem philosophorum qui arbitrabatur fas esse animam justa de causa educere, et si quis ab agendo, inquit¹⁵, adeo fuerit remotus, ut nulla ei spes amplius reliqua sit actionis. » Sed ibi Clemens non de otiosa quadam et fictitia quiete loquitur, sed de malarum actionum intermissione: ita ut qui ad Deum sincero animo convertitur, ab omni deinceps malo opere se abstineat. De martyre enim qui coram tyranno Christum intrepide confiteretur, hæc continuo Clemens addidit¹⁶: « Et abstinentia a malis operibus invenitur quodammodo diminutio et extincio malorum, dum coru tollit operatio per cessationem ab agendo. » Veram idcirco paupertatem aliasque Christianas virtutes in eo positas esse ibidem ostendit, quod anima terrenis rebus nec inhærens, nec ex eum ducta desiderio, sed ab eis avulsa, ad Deum libere contendet. Hac autem « Dominica exercitatione, » Κυρρᾶ ἀσκήσει, dicit Clemens¹⁷ animam lubenter a corpore abduci, ac seipsum transferendo aveli, et ut Christus ait, perditam inveniri.

Eamdem ob causam postea declarat¹⁸ sacrificium Deo acceptum, verumque illius cultum esse, cum anima hominis a corpore suo ejusque affectionibus et virtutis, immo a sensibus separatur. Quinetiam ictum probat philosophos ex Moysis doctrina acceptisse hominem a corporeis sensibus sese avertendo, pura solaque mente Deum contemplari. Denique ipse Clemens nos alibi adinonet¹⁹, Christum quando nobis vigilare præcepit, perinde esse ac si dixisset: « Meditemini vivere, et tentatis separare animam a corpore; » Μάλετάτε ζῆν, κατ' χωρίσειν τὴν φύσην τοῦ σώματος πειράσθε. Observa autem ipsum consulto adhibuisse verbum πειράσθε, hoc est tentate. conamini, nitimini; quia homini in hac vita constituto id difficultissimum est et paucissimum concessum.

Ex dictis porro certum omnibus et exploratum esse debet Clementem nostrum ab ipso contemplationis, quantumvis perfectissimæ, statu non alias plane, quam malas actiones et affectiones exclusisse, nunquam vero bouas et a Deo imperatas. Ille siquidem ex hac ipsa meditatione eas producere, et in eis perfectissimum contemplatorem et gnosticum semper exerceri, illasque ipsum, tanquam umbra corpus, sequi semper delere passum, ut superius adnotavimus, docet, repetit et incaecat.

Po tremo²⁰ ut id adhuc adjicieramus, quantumur

¹⁰ Strom. I. vii, p. 750. ¹¹ I. vi, p. 645. ¹² I. iv, p. 529. ¹³ Ibid., p. 555. ¹⁴ I. b. vi, p. 645. ¹⁵ Ibid. p. 485. ¹⁶ Ibid. ¹⁷ Ibid., p. 484. ¹⁸ I. v, p. 580. ¹⁹ Ibid., p. 600. ²⁰ I. vi, p. 64.

bet ille perpetuum ac continuam esse voluerit divinam gnostici contemplationem. ipse nihilominus docet eumdem gnosticon humanis disciplinis, musica, geometria et dialectica exerceri: « Suniens, inquit, auctor noster²¹, ex unaquaque disciplina id quod consert ad veritatem. »

Neque huic doctrinæ quidquam officit, quod ab illo de ejusdem gnostici habitu, quem ἀπάθετα vocant, traditum in his Stromatum libris legitur, uti jam a nobis patesciendum est.

ARTICULUS X.

De gnostici ἀπάθετα, seu perturbationum vacuitate.

« Ἀπάθετα, inquit Augustinus²², si Latine dici posset, impassibilitas diceretur. » Quam, ut ad Ctesiphontem scribit Hieronymus²³, « nos impassibilitatem, vel imperturbationem possimus dicere, quando nunquam animus ullo perturbationis vitio commovetur et ut simplicius dicam, vel saxum, vel Dens est. » Itaque Græca vox ἀπάθετα idem Latinum sonat, atque affectum perturbationumque vacuitas.

Plura autem a nobis haud negligenter expendenda sunt, quae de illa Clemens variis in locis disputat²⁴. Primum autem id juvat animadvertere, quod ipse tradidit animam hominis justi spontanea legum observatione fieri semper meliorem; utpote quae κατὰ προσοντὴν ἔκαστην ἐπεκτεινομένην εἰς ζῆν ἀπάθετα, δύχις ἀν καταντήσῃ εἰς ἄνδρα τέλειον, τῆς γνώσεως τε ὅμου καὶ κληρονομίας ὑπεροχήν. « Per uolum quenque profectum extendatur ad habitum impertibilitatis, donec pervenerit ad virum perfectum, ad cognitionem simul et hereditatis excellentiam. » Quid autem, amabo te, his verbis sibi vult Clemens, nisi nullum esse justi hominis, in hac vita adhuc degentis, omnino perfectum ἀπάθετα habitum, sed ad illum tunc tantum pervenire, cum aeternam beatitudinem obtinuerit.

Tum vero paulo post addidit²⁵: Αὕτη τοίνυν ἡ ἐνέργεια 224 τοῦ τελειωθέντος γνωστικοῦ προσομοίεν τῷ θεῷ τῷ μεγάλῳ ἀρχιερέως, ἐξομοιουμένον εἰς δύναμιν τῷ Κυρίῳ διὰ πάτης τῆς εἰς τὸν Θεόν θεραπείας· ἥτις εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων διατελεῖ αὐτῆρα πάτη κατὰ κρεμούντων τῆς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας κατὰ τε τὴν κατὴν λειτουργίαν, κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν, κατὰ τε τὴν δι Εργῶν εὐποίαν. Ναὶ μήτε ξαύτὸν κτίζει, καὶ οὐδηποτερεῖ· πρὸς δὲ, καὶ τοὺς ἀπαντοντας αὐτοῦ κοσμεῖ, ἐξομοιώμενος θεῷ ὁ γνωστικός, τῷ φύσει τὸ ἀπάθετα κακτημένῳ, τὸ ἐξ ἀσκήσεως εἰς ἀπάθετα συνεσταμένῳ, ὃς ἐνī μάλιστα, ἐξομοιών, καὶ ταῦτα ἀπερισπάτως προσομοίων τε καὶ συνῶν τῷ Κυρίῳ. Quia quidem ad verbum Latine sic sonant: Ipsa ergo perfecti gnostici actio est cum Deo per summum sacerdotem conversari, postea quam Domino in potestatem assimilatus est, per omnem quem Deo exhibet cultum. Qui quidem cultus ad hominum salutem sese extendit secundum illius in nos beneficentia curam, secundum ipsum ministerium ac doctrinam, atque per opera beneficentiam. Jam vero seipsum creat et adimpleat. Ad hæc vero gnosticus eos ornat, qui ipsum audiunt, Deo natura sua vacuitatem perturbationum possidenti assimilatus; ad eam ἀπάθετα, quo ad eum fieri potest, id quod exercitatione constitutum est assimilans, maxime cum Deo semper conversans, et cum Deo existens. » Perfectissimi procul dubio gnostici ἀπάθετα, perturbationum et affectuum vacuitatem Clemens hic explicat. Atqui quemadmodum illam Deo naturaliter insitam esse docet, ita et eam a gnostico exercitatione, divino cultu, perpetua cum Deo conversatione comparari quidem satetur, sed tantum quantum fieri potest, hoc est quantum humana fragilitas id potest consequi. Hac autem exceptione, quam fere ubique adhibet, et

A quæ nunquam non debet suppleri, ille haud obscure significat nullum hominem, in hac mortali vita ad illud summæ perfectionis fastigium condescendere, quo deinceps ab omnibus omnino animi perturbationibus et commotionibus liber sit.

Et vero ex iis, quæ de ejusdem gnostici operibus, virtutibus et preicatione, ab eodem Clemente disputata sunt, ostendimus quenlibet gnosticum per omne vitæ suæ tempus bonis actionibus incunabula, ac Deum et pro aliis, et pro se, ac potissimum pro contemplationis et perfectionis incremento, ac sua in bono perseverantia precari debere. Nunc autem ex hoc ipso quem exhibens Clementis loco aperi- tissime colligitur ibide asserti gnosticum de sua, immo vero et de aliorum salute esse sollicitum.

Quocirca de eodem gnostico, qui corporeis cupiditatibus purus ac sanctis cogitationibus inundus est, et cuius principialis animæ facultas nihil habet adulterinum, hæc ille scribit²⁶: « Οτι δι τοῦ εὐνὸν εὐνατρίψῃ τῇ θεωρίᾳ, τῷ θείῳ καθαρῷ ὅμιλῳ ὁ γνωστικὸς μετέχων τῆς ἀγλας ποιότητος, προσεχέστερον ἐξει γίνεται ταυτότητος ἀπάθους, ὃς μηκέτε επιστήμην ἔχειν καὶ γνῶσιν κατέτησθαι· ἐπιστήμην δὲ εἶναι καὶ γνῶσιν. » Quando ergo versatus et immoratus fuerit in contemplatione, cum Deo puram habens consuetudinem, qui est ex cognitione sanctæ qualitatis particeps, propius accedit ad habitum impertibilis identitatis; ut non habeat amplius scientiam et possideat cognitionem, sed sit scientia et cognitionis. » De perfectissimo gnostico sermonem ibi a Clemente nostro adhuc institui nullus plane inscribitur. At ibide ipse Clemens declarat hunc non ad habitum quidem pervenire « illius impertibilitatis identitatis, » sed ad eum proprius accedere. Et recte quidem. Noverat enim id humanæ imbecillitatis superare vires, nullumque hominem posse, dum mortalem vitam vivit, ἀπάθετα, seu perfectum perturbationum omnium vacuitatem adipisci.

Nobis tamen aliquis objicit ab eodem Clemente nostro expressissimis verbis asserti gnosticum, qui beneficentia, bonisque operibus, atque omni genere virtutum ac injuriarum oblitione perfectus est, qui que carne mortuus, spiritu vivit, habitum revera attigit « impertibilitatis. » Postquam enimvero de bonis illius actionibus et vitæ sanctimonia disseruit, tunc continuo haec latitatem subtexnit verbis²⁷: Τούτῳ τέθνηκεν ἡ σάρξ, ζῇ δὲ αὐτὸς μόνος, ἀφιερώσας τὸν τάφον εἰς ναὸν ἀγίου Κυρίου, τὴν παλαιὸν ἀμαρτητικὸν ψυχὴν ἐπιστρέψας πρὸς Θεόν. Οὐκ ἐγχρήσιος οὖτος ἔτι, ἀλλ' ἐξει γένεσιν ἀπάθετα, σύμη θείον ἐπενδύσασθαι ἀναμένων. « Ei caro est mortua, vivit autem ipse solus; ut qui sepulcrum in sanctum templum Domino consecraverit, veterum perccasi obnoxiam animam ad Deum convertens. Is non est amplius continens, sed ad habitum pervenit impertibilitatis, ut divinam figuram induat exspectans. » Quid vero, quod et ille postea addidit²⁸ hunc gnosticum « habere virtutem nullatenus vilem ei reperiendam, » Græco habetur οὐν' ἔξει τὴν ἀρετὴν ἀπόλλητον οὐτος οὐδαμῶς, « vel in somnis, vel illa visione, » aut phantasia; « quoniam nec a seipso unquam excedit habitus, ab eo quod est esse habitum excidens. » Quis autem hoc major ἀπάθετος habitus dici aut singi unquam potest?

Nos vero hæc objicenti facile concedimus perfectissimum esse hunc ἀπάθετα habitum, ad quem profecto gnosticus omnibus virtutibus praeditus pervenit, uti Clemens quidem significat²⁹, sed posita semper commemorata superius exceptione, quoad eum fieri potest, ὃς ἐνī μάλιστα, vel κατὰ δύναμιν, quantum fieri potest, et in ejus potestate est constitutum. Et vero hanc Clemens orationem suam sic absolvit: Αὕτη γάρ ἡ κατὰ δύναμιν ἐξομοιώσει πρὸς Θεόν, τὸ φυλάττετν τὸν νοῦν ἐν τῇ κατὰ

²¹ I. vi, p. 654. ²² I. xiv, De civitate, cap. 9. ²³ epist. adv. Pelag., I. II., p. 496. ²⁴ Strom. I. vii, p. 705. ²⁵ ibid., p. 706. ²⁶ I. iv, p. 490. ²⁷ ibid., p. 529. ²⁸ p. 550. ²⁹ ibid.

τὰ αὐτὰ σχέσαις· αὕτη δὲ νοῦ σχέσις, ὡς νοῦ, ή δὲ παντὶ διάθεσις γίνεται τῇ πρὸς τὰ οὐκέτι προσπάθεια. « Hæc est enim quæ sit, quoad ejus fieri potest, Dei assimilatio, mentem conservare in ea habitudine et relatione, quæ sit in eis, quæ sunt eadem; hæc est autem mentis habitudo tanquam mentis. Varia autem affectio sit per eam, quæ est erga res materiales affectionem. » Gnostici itaque ἀπάθειαν et Dei assimilationem eam esse ait, quæ eterna et divina, quoad ejus fieri potest, semper contempletur, neque ad terrena et corporea, quæ infirmi, ut diximus, corporis sui necessitas non exigit, deinceps redeat ac reflectatur.

At alijs fortasse quispiam urget « principalem animæ » gnostici illius « partem », a Clemente ²⁰ ibidem dici « immutabilem et invariabilem » manere, ἀναλογον τῷ ἡγεμονικῷ μένον, quandoquidem ex diurnis motibus nec ullam, ne quidem somnians, admittit visorum varietatem, nec eum subeunt unquam diversæ notiones. Sed illuc adhuc suppleri debet exceptio « quantum fieri potest, » quemadmodum ex iis, quæ ex eodem Clemente de somno diximus, et quæ adhuc a nobis mox dicenda sunt, planum est et manifestum.

Eodem itaque sensu postea Clemens noster contra quosdam hæreticos, quorum nomini pepercit, pulchre demonstrat ea, quæ ad usum nostrum creata sunt, esse re ipsa bona, sed aliquid bonum alio esse melius : « Per eam, inquit ²¹, quæ est Deo assimilationem evadere imparabilem et virtute præditum, » πρὸς τὸ θεῖον ἔξοδον ἀπάθη καὶ ἐνάρπαζον γίνεσθαι. Et rursus **225** paulo post : « In summa, ait ipse ²², patibilitas est in quovis genere cupiditatis. Qui autem ad imparabilitatem deductus homo, εἰ; δὲ τὴν ἀπάθειαν θεούμενος ἀνθρωπος ἀράντως μοναδικὸς γίνεται, Deus efficitur citra nullum inquinamentum, sicut unus. »

Sed ibi adhuc Clemens eam ἀπάθειαν vindicat, quam homo pro sua virili, hoc est infirma parte comparare potest. Superius enim dixerat hominem natura sua esse perturbationibus animi obnoxium, ac sola virtute earum fieri expertem. Ad ejus, quæso, verba animum advertere ²³ : « Ή μὲν τοῦ ἀνθρώπου ἀνθρεπά, ἐμπαθοῦς δυτος, φασι, κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀφοδον καὶ ἀττῆτον τὸν μετέχοντα αὐτῆς ποιεῖ, καὶ διὰ τοῦ δορυφόρου τοῦ νοῦ ὁ θυμός ἐν ὑπομονῇ, καὶ καρπετά, καὶ τοῖς δύμοις. Επι δὲ τῇ ἐπιθυμίᾳ τάττεται καὶ η ὥσφροσύνη, καὶ η ὥστηριος φρόνησις. » Hominis quidem magni et fortis animi virtus, cum sit, ut ait, essentia sua perturbationibus animi obnoxius, reddit metus expertem et insuperabilem eum, qui est ejus participes; estique ira mentis satelles in patientia et tolerantia, et iis quæ sunt similia. Sub cupiditate autem collocatur et temperantia, et salutaris prudentia. « Qui ergo natura, et si vis essentia sua perturbationibus motibusque animi obnoxius est, eorum expers omnino et immunitus esse nequit. At multo minus fieri poterit, ut homo ad ἀπάθειας, et impassibilitatis, et ita cum Augustino et Hieronymo loquamus, habitum, sive constantem ac permanente, quem Deus natura sua possidet, statum in hac unquam vita perveniat. Meno itaque Clementis nostri et opinio alia nouiuit, nisi hominem illius ἀπάθειας, et Dei assimilationis, quoad ejus fieri potest, ac prout fragilis naturæ humanae viribus conceditur, aliquando, sed nunquam per totum deinceps reliquum vitæ suæ tempus compotem fieri. »

Porro autem cum Clemens ibidem asservet ipsam quoque temperantiam et salutarem prudentiam sub cupiditate, minime bona, collocari; hinc certe liquet illum a gnostico, etiam perfecto, malam tantum excludere cupiditatem, qua scilicet in grave peccatum probabatur. Quam procul dubio ob causam di-

A xit ²⁴ eumdem gnosticum ἀπάθεια huicmodi Deum, ἀράντως, « citra inquinamentum, » effici, atque illum « per suam sinceram purgationem, » διὰ τῆς λότου εἰλιχρινοῦς καθάρσεως, Deum contemplari, atque ipsi κατὰ δύναμιν, quantum fieri potest, assimilari.

At nihil inde quidpiam nonnulli remittentes, instabunt Clementem negasse ²⁵ in perfecto gnostico admittendas esse ullas omnino cupiditates, non confidentiam, quia in rebus gravibus et molestis non versatur, nihilque eum a Dei charitate potest avelere : neque iram, quandoquidem ita Deum diligit, ut nullam creaturam odio habeat ; non æmulationem, nihil quippe quo si bonus et honestus, ad assimilationem ei deest. Denique ne omnibus, quæ ille singularium recenset, commemorandis longiores simus, sufficiat hic referre, quod ille uno verbo concludit ²⁶: « Εἴχαρετόν ἀρά τὸν γνωστικὸν ἡμῖν καὶ τέλεον ἀπάθειαν. Ψυχικοὺς πάθους· ή μὲν γάρ γνῶσις συνάσκον, ή συνάσκοντις δὲ ξένη η διάθεσιν ἐργάζεται. » Evidendum est ergo gnosticus a quavis animi perturbatione; cognitione enim exercitationem, exercitatio autem habitum seu affectionem efficit. »

Sed qui hæc nobis objicunt, ii sedulo animadversant Clementem ibi disputare de perfectis gnostis, quales erant post Christi Domini resurrectionem apostoli, qui victis cupiditatibus, in stabili et constanti virtutis habitu, ab omni vicissitudine et commutatione alieni perseveraverunt. Atqui supra ostendimus hanc apostolorum ἀπάθειαν non impeditivis, quominus illi in venialia quedam laberentur peccata; sed effecisse, ut a perfecta Dei charitate et gratia, ut aiunt, sanctificante et habituali neque unquam exciderent, neque ab ea divellerentur. Simili autem sensu de aliis perfectis gnostis idem hoc ipso, qui objicitur, loco Clemens dicit eos nulla perturbatione aut commotione animi a Dei charitate sejungi et separari. Quamobrem ille ex iis quæ dixerat, concludit ²⁷ : « Merito ergo manet in uno immutabili habitu, diligens ex cognitione, τρωστικῶς ἀγαπῶν. Inde autem fieri putat, ut ille, sicut dictum est, nec vehementer ardeat studio, nec cupide, quippe qui per charitatem Deo conjunctus sit. Quod quidem ab eodem Clemente nostro hæc ibidem ratione probatur ²⁸ : « Fieri enim non potest, ut qui iam semel est consummatus per charitatem, et inexplicabilem contemplationis delectationem aeterne et insatiabiliter percipit, eaque fructus, parvis et humiliis quibusdam et abjectis delectetur. Quæ enim justa ei amplius restat causa, cur ad bona mundana, κοσμικὰ ἀγάθα, reveratur, qui eam acceperit lucem, ad quam non patet aditus. » In hoc igitur Clemens positam esse censuit gnostici ἀπάθειαν, ut summa charitate Deo conjunctis, ad ahjecta caducaque hujus mundi bona non redeat, nec in delectetur.

Quod si quis adhuc instet et urgeat Clementem ibi constanter affirmare gnostico perfecto non amplius fortitudine vel temperantia opus esse ²⁹ : « quandoquidem morte affecti cupiditates suas, et corpore non amplius utitur, » hunc ad subsequentia mittimus de eodem gnostico verba ³⁰ : « Semper optabit recta, et recte se gerentem tenere fidem, et præterea quamplurimos sibi fieri similes ad Dei gloriam, quæ perlicitur per cognitionem. Est enim salutaris, qui Servatori assimilatur, quatenus humanae naturæ fas est, ad ejus pervenire imaginem, in sequendis præceptis, ea minime transgreduendo recte se gerens. Hoc autem est Deum colere per eam, quæ vere est, justitiam factorum et cognitionis. » Quantumlibet itaque ex Clementis nostri sententia ἀπάθης, affectionis, perturbationis et cupiditatis expers et vacuos gnosticos dicatur, ille tamen semper et perfectam sibi fidem, et salutem aliis

²⁰ ibid. ²¹ ibid., p. 533. ²² ibid., p. 533. ²³ ibid. ²⁴ ibid. ²⁵ l. vi, p. 650 et seq. ²⁶ p. 651.
²⁷ ibid. ²⁸ ibid., p. 652. ²⁹ ibid., p. 653.

opitabit, semper Dei praeceptis obtemperabit, Deumque non solum cognitione, sed factis etiam colet eique serviet.

Deinde vero Clemens de illa Servatoris assimilatione et incompatibilitate tantum loquitur, cuius natura humana capax est, ἀνθρωπῆς φύσει θέμις, quatenus humanæ naturæ licet. Quanta autem sit humana fragilitas, quis nesciat?

Præterea ubi Clemens scripsit gnosticum non amplius uti corpore, continenter subjunxit⁴¹: « Sed solum permittit uti necessariis, ne ei præbeat causam dissolutionis. » Is autem rerum tantum necessariarum usus nomine temperantiam et continentiam secum importat et exigit? Hoc autem ipsum Clemens paulo post asseverat⁴², uti a nobis, ubi de gnostici virtutibus disserimus, jam observatum est. Quinimodo ibidem diserte affirmat eumdem gnosticum humanis, quemadmodum adhuc vidimus disciplinis ad cognoscendam veritatem exerceri.

Visne hæc tibi aliis auctoris nostri testimonii probari? Non longe ea queremus. Nam in eodem libro hæc ab ipso scripta postmodum legimus⁴³: « Quæ Servatori nostro fit assimilatio, exoritur gnostico, qui quidem evasit perfectus, εἰς δον ἀνθρωπῆς θεμάτων 226 φύσει, quantum licet humanae nature, sicut Pater, inquit⁴⁴, qui est in cœlis. » Eum quoque in cognitione consummatione dixit esse, ἐξομοιούμενον εἰς δύναμιν τῷ Κυρίῳ, et pro viribus Domino assimilatum in pietate, doctrina et bonorum operum effectione. Adit⁴⁵ autem ipsum habere ἀπάθειαν, sed ως Εὐμάλιστα, quoniam ejus fieri potest.

Ubi vero ex Apostoli ad Corinthios Epistola perfecti gnostici exemplar proponit et exhibet, ibi quidem docet ei sanctum esse contingere, ita tamen ut in nullam recidat perturbationem, et sit in carne, perinde ac si carne caret: sed postea subjungit⁴⁶: Κατ τῷ ἀγγεῖῳ Πνεύματi, ως ἐν μάλιστα, κατὰ δύναμιν, ἀνακράθητε, et Spiritui sancto, quodam ejus fieri potuit, coniuncti estis. » Non solam hic, uti vides, exceptionem, ως ἐν μάλιστα, adhibuit, sed insuper adjecti, κατὰ δύναμιν, secundum humanas vires et virtutem.

Denique, ut plura alia omittamus, ille palam alibi declarat⁴⁷ gnosticum, ut jani diximus, per unumquemque progressum extendi εἰς ξένη ἀπάθεια, et ad habitum vacuitatis perturbationum, seu imcompatibilitatis, donec ad virum perfectum et æternam harreditatem pervenerit. Quibus sane verbis clarissime significat gnosticum perfectæ ἀπάθειas tum tantum fieri compotem, cum post hujus vitæ decursum æterna beatitudine perfuerit. Et hæc quidem ex iis omnibus, que hactenus de variis gnostici progressibus, de bonis illius operibus, virtutibus, precibus et contemplatione disputata sunt, mirum plane in modum et invictissime stabilientur ac confirmantur.

Non alia itaque Clementis nostri de gnostici imcompatibilitate, ἀπάθειᾳ, quam aliorum Ecclesiae Patrum ac præsertim Augustini, mens sententiaque fuit. Ut vero id omnibus magis planum manifestumque fuit, describendus est integer, eti paulo longior, ejusdem Augustini locus, ubi data opera de illo ἀπάθειᾳ vocabulo ita disserit⁴⁸: « Illa quæ ἀπάθεια Graece dicitur, quæ si Latine posset impassibilitas diceretur, sic intelligenda est (in animo quippe, non in corpore accipitur), ut sine his affectionibus vivatur, quæ contra rationem accidenti mentemque perturbant, bona plane et maxime optanda est, sed nec ipsa hujus est vita. Non enim qualiuincunque hominum vox est, sed maxime piorum, multumque iustorum atque sanctorum: « Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, et ve-

A ritas in nobis non est. » Tunc itaque ἀπάθεια ista erit, quando peccatum in homine nullum erit. Nunc vero satis bene vivitor, si sine crimen; sine peccato autem qui se vivere existimat, non id agit ut peccatum non habeat. Porro si ἀπάθεια ista dicenda est, cum animum contingere omnino non potest ullus affectus, quis hunc stuporem non omnibus vitiis judicat esse pejorem? Potest ergo non absurdè dici perfectam beatitudinem sine stimulo timoris, et sine ulla tristitia futuram; non ibi autem futurum amorem gaudiumque quis dixerit, nisi omnimodo a veritate seclusus? Si autem ἀπάθεια illa est, ubi nec metus ullus exterret, nec angit dolor, aversanda est in hac vita, si recte, hoc est, secundum Deum vivere volumus; in illa vero beata, quæ sempiterna promittitur, plane speranda est. »

Eamdem porro esse Clementis nostri mentem inde liquet, quod ille post exhibuit perfecti, ut diximus, gnostici ex Apostolo specimen, continuo subjunxit⁴⁹: « Intelligent quemadmodum dictum sit a Domino: Estote, ut Pater vester, perfecti⁵⁰, perfecte peccata remittentes, et accepte injurias obliviscientes, et viventes in habitu imcompatibilitatis. Sicut enim perfectum dicimus medicum, et perfectum philosophum; ita, ut opinor, καὶ τέλετον γνωστικόν, et perfectum gnosticum. Sed nihil ex iis, et si sit maximum, assumitur ad Dei similitudinem. Non enim, ut Stoici valde impie, hominis et Dei eamdem dicimus esse virtutem. Annon ergo debemus esse perfecti, ut vult Pater? Nequaquam enim fieri potest, ut sit aliquis perfectus, ut est Deus: vult autem Pater nos ita viventes, ut obediamus Evangelio, perfectos fieri citra reprobationem. »

Non divinam itaque aliquam, aut Stoicam ἀπάθειαν, sive, ut ait Augustinus, stuporem omnibus vitiis pejorem, ab homine hanc vitam degente desiderat; sed eam duntaxat perturbationum vacuitatem et perfectionem, quam pro virili sua parte et fragilitate homo comparare potest. Quod quidem eo invicte asseritur, quia Clemens nullum omnino omnino virtute in hac vita perfectum, uti observavimus, nisi Christum Dominum fuisse constanter asseverat.

Quonobrem ille disertissime alibi pronuntiat⁵¹: « Est ergo unus quidem solus ab omni cupiditate alienus ab initio, benignus et clemens Dominus, qui propter nos quoque est homo. Quicunque autem student assimilari characteri, qui ab ipso datum est, ut fiant expertes cupiditatis, magna vi contendunt ab exercitatione. »

Verum nescio quem audire nobis videatur adhuc mormuraante, nobisque objectantem a vero prorsus non abhorrere, qui dixerit Clementem, qui Christianam perfectionem ethicae longe præstare ubicue prædicat, existimasse Christianum hominem ad eam pervenire ἀπάθειαν, quam ipsinet pagani Stoici suis ascripisset dicuntur. Tullius signidem Pyrrhonis opinionem his exposuit verbis⁵²: « Ille (scilicet Aristoni) summum bonum est in rebus neutrâ in partem moveri; quæ ἀδιαφορία ab ipso dicitur. Pyrro autem ea ne sentire quidem: quæ ἀπάθη, sive quæ ἀπάθεια nominatur. » Sed qui hæc objicerit meminisse debet, prius hanc Stoicorum opinionem, teste Hieronymo, erroneam esse sacræque Scripturæ penitus adversari. Ad Ctesiphontem enimvero hæc ille in verba scribit⁵³: « Quæ enim potest alia major esse temeritas, quam Dei sibi non dicam similitudinem, sed æquilitatem vindicare; et brevi sententia omnium haeticorum venena complecti, quæ de philosorum, et maxime Pythagoræ et Zenonis principiis Stoico-

⁴¹ Strom., l. vii, p. 652. ⁴² p. 654. ⁴³ ibid., p. 668. ⁴⁴ l. vii, p. 706. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ ibid. p. 732. ⁴⁷ ibid., p. 705. ⁴⁸ l. xiv De civit., c. 9, § 4, p. 360. ⁴⁹ l. vii, p. 732. ⁵⁰ Matth. v, 48. ⁵¹ l. vii, p. 742. ⁵² l. iv Acad. quest., p. 35. ⁵³ init. epist. ad Ctesiph. adv. Pel.

rum, fonte manarunt. Illi enim quæ Græci appellant πάθη, nos perturbationes possumus dicere, agritudinem videlicet et gaudium, spem et metum, quorum duo præsentia, duo futura sunt, asserunt exstirpari posse de mentibus, et nullam fibram radicemque vitiorum in homine omnino residere meditatione et assidua exercitatione virtutum. » In secundo autem *adversus Pelagianos* libro : « Quatuor, inquit¹⁴, sunt perturbationes, quibus genus vexatur humanum... quibus ad perfectum carere juxta Stoicos, Zenonem videlicet et Chrysippum, possibile est; juxta Peripateticos autem et difficile et impossibile, cui sententia omnis Scripturæ sanctæ consentit auctoritas. » Validis autem et firmissimis, uti putamus, rationum argumentis, et citatis paulo ante Clementis nostri verbis demonstravimus illum doctrinæ in sacra Scriptura traditæ tenacissimum, in hunc erroris, ipsi adeo contrarii, scopolum nullo plane modo offendisse, nec eum **227** admisisse stuporem, quem uti ex Augustino diximus, quisque *omnibus vitiis* judicat esse pejorem. » Deinde vero idem Augustinus Tullii Agelliique auctoritate probare conatur Stoicos ab aliorum philosophorum de animi perturbationibus sententia non recessisse, atque illos inter ac Platonicos et Peripateticos potius de verbis quam de rebus fuisse contentionem. Quod quidem cum ille Ciceronis testimonio comprobasset, ita concludit¹⁵ : « Videtur ergo mihi in hoc, ubi queritur, utrum accident sapienti passiones animi, an ab eis sit prorsus alienus, de verbis potius quam de rebus facere controversiam. Nam et ipsos nihil hinc aliud, quam Platonicos et Peripateticos sentire existimo, quantum ad vim rerum attinet, non ad vocabulorum sonum. » Quo quidem Agelli rationibus firmiter stabilito, haec rursus elicit conclusionem¹⁶ : « Quæ si ita sunt, aut nihil, aut pene nihil distat inter Stoicorum aliorumque philosophorum opinionem de passionibus et perturbationibus animalium: utrique enim intentem rationemque sapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortasse dicunt eas in sapientem non cadere Stoici, quia nequaquam ejus sapientiam, qua utique sapiens est, ullo errore obnubilant aut labore subvertunt. Accidunt autem animo sapientis, salva serenitate sapientiae, propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quamvis ea nolint dicere bona vel mala. » Mirum itaque nonnullis videtur haec omnigenam ἀπαθετας perfectionem Stoicis ab Hieronymo attribui, quam illis Augustinus tanto studio abjudicare conatus est. Verum quidquid de ea, de qua fuse Lipsius disputat¹⁷, dixeris, nobis certe Clementem ab eorum, si in aliquem lapsi fuerint, errore vindicasse sufficit.

ARTICULUS XI.

De gnosti cum Deo, Verbo divino et Christo similitudine; et quo sensu Clemens dixerit virtutem ab eo amitti non posse.

Erit fortasse aliquis, qui contra hanc veram genuinamque ἀπαθετας, a Clemente nostro assertam, expositionem nobis objiciat, ab illo disertissimis verbis declarari gnosticum ἀπαθετα, seu affectuum vacuitate fieri Deo plane similem. Nam ipse testatum nobis facit illum, quæ honesta et jucundissima sunt, consectando, assequi eam animi tranquillitatem, qua ille Deus revera fiat: « Hoc, inquit¹⁸, modo fieri potest, ut gnosticus jam Deus evaserit: *Ego dixi: Dii estis et filii Altissimi*¹⁹. » Quod quidem non tantum Psalmistæ, sed Platonis quo auctoritate confirmat²⁰: « Eum qui Deum,

A in quem non cadit aspectus, contemplatur, dixit Denū viventem inter homines²¹.

Fatemur quidem id a Clemente nostro non semel, sed sepe sibi dictum assertumque fuisse; sed quid ille hac divina similitudine et assimilatione intellecterit, ipsem tam clare edisserit, ut nullo peritus interprete indigeat. Nam de ea sermonem ubi facit²², sere semper addidit gnosticum non quidem omnino, sed quoad fieri potest, quantum homini fas est, ac pro illius viribus et infirmitate, Deo assimilari. Ilujus autem exceptionis tot in his *Stromata* libris sese legentiibus offerunt exempla, ut vix aliud quidquam in illis frequentius repetitum occurrere videatur. Plura in superiori articulo exhibita sunt; ex aliis autem ut pauca quædam nunc seligamus, illud primum adnotandum est, quod post objecta nobis verba in eodem libro habetur²³: « Qui consistit in cognitione, ἐν γνώσει, Deo, εἰς ὅντα διαβατα, quantum potest, assimilatus, jam est spiritualis, et ideo electus. » In libro autem septimo: « Abluti, ait²⁴, estis, non absolute, ut reliqui; sed cum per cognitionem abjecisti animæ affectiones; ut ὅντα διαβατα, pro viribus assimilaremini honitati Dei providentie et per tolerantiam, et per accepte injurie oblivitionem. » Prius vero libro secundo: « Hie est, inquit²⁵, ad imaginem et similitudinem gnosticus, qui Deum imitatur, quoad ejus fieri potest. »

Eudem plane in modum de gnosti cum Verbo divino, atque etiam cum ipso humana carne induit similitudine loquitur. In secundo siquidem eodem libro de illa sic ipse adhuc scribit²⁶: « Recite artem Verbo, quoad ejus fieri potest, assimilatio est finis, et in perfectam adoptionem per Filium restitutio. » Alibi vero²⁷: « Est salutaris, qui Servatori assimilatur, quatenus naturæ humanae fas est, ad ejus pervenire imaginem, in exequendis preceptis ea minime transgrediendo, recte se gerens. »

C Ad eum itaque modum, sicut alibi Clemens significat²⁸: « Gnosticum perfectum esse vult Servator sicut Patrem coelestem, hoc est, seipsum: non quidem cumulatissima perfectione, quam ipsi soli competere, ut vidimus, testatus est: sed quod homo in hac mortali vita potest consequi. Quid vero, quod illum etsi angelis similem esse renuntiet, istamen inferiore esse alibi affirmat²⁹?

Non mediocrem porro huic doctrinæ lucem afferre illa possunt, quæ ab eodem Clemente nostro de hujuscemodi divinæ assimilationis norma et regula, illiusque comparandæ modis memorie prodiit sunt. Ipsissima enimvero de iis hæc legimus illius verbum³⁰: « Mansuetudo, ut ego quidem opinor, et benignitas, magnificusque et majestate plenus beatus, sunt regulæ assimilationis gnostiæ, γνῶσης ἔξοποιοσεως κανόνες. » Addit autem his virtutibus, ac perfecta divinarum legum observatione, gnosticum ad supremum contemplationis gradum evehi, eique a Dei Filio sui imaginem imprimi, « ut sit jam, inquit³¹, tertia divina imago, quæ quoad ejus fieri potest, ὡς εἰς, assimilatur cause secundæ, eique quæ est revera vita, per quam veram vitam vivimus. » Manifestum præterea lacit in anima gnostiæ hanc divinam effigiem bonis inscribi operibus: « Hic divinam, ut Clemens³², inveniens elligiem, et sanctam imaginem in justi anima, quando ea quidem fuerit beata; ut quæ est præpurgata, beata autem efficiat opera. » Postremo, quemadmodum discipuli sunt magistris suis similes, « ita qui pareat Domino (ut Clemens loquitur³³) et per eum datum sequitur prophetiam,

¹⁴ lib. II adv. Pelag. longe post init. ¹⁵ Aug., I. ix De civ., c. 4, § 1. ¹⁶ ibid., § 3. ¹⁷ t. IV, l. III. Manud. ad Stoic. philosoph., dissert. 7, p. 499 et seq. ¹⁸ l. IV, p. 534. ¹⁹ Psal. LXXXI, 6. ²⁰ ibid., p. 557. ²¹ Plato in soph., t. III, p. 216. ²² l. II, p. 427. ²³ l. IV, p. 542. ²⁴ l. VII, p. 751. ²⁵ l. II, p. 402. ²⁶ l. II, p. 449. ²⁷ l. VI, p. 653. ²⁸ l. VII, p. 748. ²⁹ l. VI, p. 666; l. VII, p. 746; l. IV, p. 477. ³⁰ l. VII, p. 706. ³¹ ibid., p. 708. ³² ibid., p. 715. ³³ ibid., p. 761.

esse tur ad magistri imaginem Deus, qui in carne versatur, κατ' εἰκόνα τοῦ διδασκάλου ἐν σαρκὶ περιπλόνθεός. » His ergo modis Clemens gnosticum Christo, Filio Dei, et ipsimet ejus Patri similem, immo et Deum effici diserte pronuntiat.

Porro autem ex statutis a Clemente adipiscendae divinae assimilationis regulis, et ex his omnibus quae ab ipso de hac gnostici cum Deo similitudine summaque ejus perfectione et ἀταχέτας habitu observata sunt, evidentissime colligitur persuasum ei penitus fuisse ad illas eundem gnosticum in hac vita non descendere, nisi quoad ejus fieri potest, et quantum humanæ, ut diximus, fragilitati licet et concessum est. Neque etiam minus evidenter omnibus certum fixumque esse debet, recentiores quosdam **228** tota via aberrare, qui eundem Clementem nostrum sicutiariūn quarumdam de vita, uti aiunt, spirituali et contemplativa opinione suarum patronum et defensorem sibi adsciscere perperam econat sunt.

At ii forsan pertinacius erroribus suis adhaerentes, urgebunt Clementem non semel dixisse gnosticum in immutabili beneficentia habitu ad Dei similitudinem permanere, nec ipsam virtutem posse ab illo amitti. Quid ergo? Nunquid Clemens acerrimus, quemadmodum vidiimus, orthodoxe doctrinæ propugnator et defensor, ad hunc allisit tanti erroris scopulum, et, ut loqui amant, in portu naufragium fecit? Nonne ab illo ipso audivimus constantissime affirmari gnosticum a Deo postulare contemplationis virtutisque incrementum, et in virtute finale, ut scholastico more loquamur, perseverantium.

Sed conjecturis, inquiet, in re apertissima opus nihil est. Ipse siquidem Clemens totidem verbis dixit⁷⁵: « Cui justitia incrementum crevit ad beneficentiam, ei perfectio permanet in immutabili habitu ad Dei similitudinem, τούτῳ ή τελείωσις τὸν ἀμεταβόλων ἔξει εὐποιήσας καθ' δυοτάσιν τοῦ Θεοῦ διαφένει. Sed hi certe Clementis nostri mentem minime perspectam habuerunt. Ibi quippe ille docet duplimentem esse animam purgationem, unam quidem a malis abstinentio, alteram vero ad Dei instar beneficiendo. In hoc autem beneficentia incommutabili habitu dicit eum tandem perseverare, quandiu Dei mandatis obtemperat, nec a divina charitate divellitur.

Neque hæc velim objicias alia Clementis verba⁷⁶: « Quod si Deum didicit diligere, non habebit virtutem, ut ea possit amitti. » Superius siquidem admonivimus hæc ibi Græca esse Clementis verba: ἀπετίθην ἀπόδοτον, illaque idem sonare ac « vilem et abjectam virtutem. » Sensus itaque Clementis est gnosticum illum non ea virtute ornatum esse, quæ nutans et vacillans fluctuet; sed quæ constans sit, firma et stabilis, quæ quidem efficitur, ut ejus anima nullis perturbationibus in Deum divinamque ejus legem mortaliter, ut aiunt, peccando moveatur et vincatur.

Contra tamen vehementius instabis Clementem expressissimis statuisse verbis quemadmodum lapidi gravitate, sic gnostico naturalem fieri virtutis habitum; ita ut ab illa amplius excidere non possit. Totidem quippe hæc sunt ejusdem Clementis verba⁷⁷: « Ei ergo qui exercitatione profecta ex cognitione paraverit virtutem, quæ non potest amitti, efficiuntur naturalis habitus. Et sicut lapidi gravitas, ita ejus scientia evadit hujusmodi, ut amitti non possit, nec invito, sed sponte, vi rationis et cognitionis, atque providentia deducitur, ut non amittatur. » Verum qui ita arguuntur, ac plura, quæ in hac, qua usus est, horum *Stromatum* editione prætermissa sunt, aut dissimulasse, aut

A non satis advertisse videtur. Prins quippe Clemens scriptis tradiderat⁷⁸: « Jam vero petet etiam ut a virtute nunquam exciat, maxime adjuvans et dans operam ut perpetuo maneat ejusmodi, ut non possit excidere. » At si gnosticus ille viriliter non posset amplius amittere, operam frustra impenderet frustraque peteret; ut sibi ab ea non excidere, atque in illa perpetuo manere semperque persevere rare daretur.

Deinde vero secundæ Operum Clementis editioni, ubi objectus nobis locus occurrit, qui præfectus est, dum voluit Herveti interpretationem einendare, ipse Græcum auctoris textum integrum Latine non reddidit. Nam ita etiam in Græcis editionibus legitur⁷⁹: « Τῷ ἄρα ἀναπόδηλον τὴν ἀρετὴν ἀσκήσαι γνωστικὴν πεποιημένη φυσιῶνται ή ἔξις· καὶ καθάπερ τῷ λίθῳ τὸ βάρος, οὕτως τοῦδε ή ἐπιστήμην ἀναπόδηλος, οὐκ ἀκουσίως, ἀλλ' ἐκουσίως, δυνάμει λογικῇ, καὶ γνωστικῇ, καὶ προνοητικῇ καθίσταται. » Εἴ τι δὲ τὸ μὴ ἀπόδηλον δι εὐλαβεῖας ἀναπόδηλον γίνεται: τῆς μὲν εὐλαβεῖας πρὸς τὸ μὴ ἀμαρτάνειν, τῆς δὲ εὐλογιστικῆς πρὸς τὸ ἀναπόδηλον τῆς ἀρετῆς ἀνθέζεται. Quæ quidem posteriora verba in eadem editione sic Latine redditæ sunt: « Quippe cavendo eo deducitur, ut amitti non possit. » Sed, ut vides, hac interpretatione Græcus textus detruncatur, non redditur. Hervetus vero ea sic interpretatus fuerat: « Quoniam autem non amissum esse per cautionem fit ut amitti non possit: cautionem quidem ad hoc, ut non peccet; bonam autem cautionem ad hoc, ut virtus non amittatur, retinebit. » Nobis autem hic sane videtur esse Græcorum auctoris nostri verborum sensus, virtutem a gnostico Christiano non posse amitti, non quidem involuntarie, οὐκ ἀκουσίως, ita ut absolute et necessario eam conservet; sed voluntarie, ἀλλ' ἐκουσίως, ratione scilicet et providentia, cavendo ne in peccatum incurrat. Cuius hanc Clemens profert rationem, quia εὐλαβεῖα, reverentia et pietate, atque εὐλογιστική, ratione bene composita, sive providentia, sic peccatum cavit et declinat, ut ejus virtus amitti non possit.

Denique etiamsi genuinum hunc verumque verborum Clementis sensum Græcus ille textus, Latinaque illius interpretatio plane non demonstraret, ex his tamen quæ sequuntur, quemadmodum ex superioribus a nobis paulo ante exhibitis, haud obscure colligitur non aliam plane, quam diximus, fuisse illius mentem et sententiam. Quod quidem ex his, quæ ille ibidem adjectit, pulchre confirmari potest. Hæc quippe sunt ipsissima ejus verba⁸⁰: « Sic ergo habet omnia bona gnosticus in potestate, sed nondum etiam numero; nam aliqui dimoveri non posset, quod attinet ad divinos, qui debentur profectus et administrationes. » At his Clemens verbis palam prolitetur gnosticum in hac vita posse a bono et virtute dimoveri, nec nisi post mortem, cum felicitate æterna fruetur, illud ab ipso amitti non posse.

Nihil itaque in hac Clementis sententia et doctrina quidpiam deprehendi potest, quod omnino rectum non sit ac plane orthodoxum. Et vero nihil illi ille prorsus dixit, quod postea ab Ambrosio in hæc verba, quæ nemio tamen erroris insimulare audeat, dictum non fuerit: « Tanta, » inquit eximius ille doctor⁸¹, « vis consummatæ emendationis est, ut in quandam pueritiae redeat spiritualis ætatem, quæ vias erroris ignoret, crimen, etiamsi velit, non possit admittere, quia desueverit usum nosse peccandi. » In eundem certe sensum noster Clemens asseruit in gnostico solidam et immutabilem boni possessionem per illius scientiam constitui⁸². Docet enim ibidem illum adversus omninc tentationem insurgere et pugnare, ac tandem alibi

⁷⁵ l. vi, p. 645. ⁷⁶ l. iv, p. 530. ⁷⁷ l. vii, p. 726. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ ibid., p. 727. ⁸⁰ Serm. 22, in psal. cxvii, § 4, p. 1247. ⁸¹ Strom. l. viii, p. 741.

tradit ipsum, uti non semel diximus, postulare in A bono et virtute atque contemplatione perseverantiam.

Verum hanc Clementis nostri de gnostico doctrinam ea adhuc patescunt et illustrabunt, quae ipse de martyribus, quos gnosticorum perfectissimos 229 esse constanter asseverat, in his passim Stromatum libris, uti mox videbimus, posteritati commendavit.

ARTICULUS XII.

De martyrio et martyribus, quanta illorum Clementis tempore multitudo, de martyribus veteris Testamenti, et de his qui martyrio non cruento ex hac vita migrarunt.

Peculiarem Clemens in quarto Stromatum libro contra quosdam haereticos de martyrio, seu de vera Christi ejusque religionis coram tyrannis, ac qui-huslibet illatis suppliciis, ad ultimum usque spiritum omnisque sanguinis effusionem, confessione, sed variis, ut assolet, documentis interruptam disputationem instituit.

Duplex autem haereticorum perhibet 230 fuisse genus, qui errore plane opposito a veritate aequaliter desciverant. Aliqui enim tametsi crederent optimam esse veri Dei confessionem, quemadmodum et cognitionem, contendebant tamen illos sibi ipsis necem consciiscere, qui ob hanc confessionem suppliciis et morte se affici patiebantur. Alii vero in Creatoris odium, nullo impellente, sponte sua in mortem ruebant. Horum Clemens ruinosa fundamenta radicibus evelit, atque Apostoli auctoritate ostendit τὰ μαρτύρια ἐπιστροφῆς εἶναι παραδείγματα, εὐδέκως τριγενέα, « martyria esse exemplaria conversionis gloriose sanctificata, » non quidem cum in ea aliquis se temere præcipitem agit, sed cum Deo vocanti prompto alacrique animo obtemperat 231.

Alliorum autem frivolas cavillationes invictissime refellit 232, et demonstrat mortem, quam Christianus non quidem certae neci tenere sese ac sponte obiciendo, sed Deo volente et opitulante, tormentis et martyrio obire cogitur, esse veræ vitæ et mercédis æternæ principium. Et vero palam declarat non solum peccata in martyrio deleri, sed illud etiam videri peccatorum cum gloria expurgationem. Quod quidem ille libri Sapientie auctoritate fulcit et confirmat.

Porro autem qui ob Christi confessionem mortis occasionem, quam sibi non præbet et procurat, sed oblatam arripit, is, teste Clemente, vere est philosophus, gnosticus, in Deum sincerus, et germanus fidelis ac dilectus Christi frater, mundo et voluptate major. Is itaque præsenti dolore eam, quæ propter spem capitur, voluptatem expedit et eligit. Ad hæc autem ille vere fortis et Dei amicus morem utique gerit Christo dicenti 233: « Vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et veni, et sequere me 234. »

Eam sane ob causam: « Jam, inquit Clemens », consummationem vocamus martyrium, quod non vita finem homo accepérit, ut reliqu, sed quod perfectum opus ostenderit charitatis. » Imo vero in hoc perfectam charitatem et totius virtutis summam positam esse asserit et demonstrat. Nobis autem Clemens repræsentat 235 qualis esse debeat ille Christianus, ut hanc perfectiouem, cuius tam mulieres quam viri capaces sunt, possit assequi.

Quam autem vera et sana sit hæc Clementis de martyrio doctrina 236, nullus est sane qui non videat, aut cui ex aliis Ecclesiæ Patribus ac scholasticis post divum Thomam theologis discere promptum unino non sit et expeditum 237.

At tria insuper ex eodem Clemente nostro de ipsomet martyrio a nobis observanda sunt. Primum enim ille testis locupletissimus nobis est maximam fuisse suo tempore martyrum frequentiam et multitudinem: « Nobis, inquit 238, sunt quotidie redundantes martyrum fontes, qui nostris spectant oculis, qui torrentur, torquentur et capite trucantur. Eos omnes legis metus, qui veluti pedagogus ad Christum deduxit, exercuit, ut pietatem per sanguinem ostenderent. »

At eo certe vel solo Clementis nostri testimonio funditus evertitur vana illorum opinio, qui editis de paucitate martyrum dissertationibus, longe minorem eorum, quam vulgo putatur, fuisse numerum affirmare ausi sunt. Nam martyres ibi a Clemente dicuntur non pauci, « sed redundantes martyrum fontes, » ἀφθονοι μαρτύρων πηγαὶ, quos ijsce non raro, sed quotidianie, ἔχαστης θύμης, non alienis, sed suismet oculis spectaverat, τὸ φθελμοῖς θῶμῶν θεωρούμεναι.

Secundo ubi Clemens ex Pauli ad Hebreos Epistola plurimos veteris Testamenti martyres commemorat 239, ipse ibidem animadverit Apostolum aperte dixisse « unam » fuisse illorum et nostrorum « in Christo salutem. »

Tertio denique eos quoque Clemens martyres esse docet 240, qui etiam nisi tyrannorum gladio ac armis suppliciis vitam non finierint, in vero lama Dei cultu, pietate, sanctimonio ac divinorum preceptorum observatione ad mortem usque perseverarunt: « Quicunque anima, inquit ille 241, se pure et sincere gessit cum agnitione Dei, et quæ præceptis paruit, et vita, et sermone est πάτητος, martyr, quomodo cumque liberetur a corpore, fidem tanquam sanguinem, per totam vitam, et etiam in exitu profundens. » Rursus autem postea 242: « Quicunque Servatoris mandata escuntur, in unaquaque actione sunt martyres, licentes quidem quod vult, consequenter autem dominantes Dominum, et re ipsa testantes, cui credunt esse, cui carnem suam cum concupiscentiis et passionibus suis cruci affixerunt. »

CAPUT XIII.

De hæresibus et haereticis.

ARTICULUS I.

Quid a Clemente de iis generatim traditum fuerit.

Multa Clemens in his Stromatum libris et de haereticis et contra haereticos cum generationum tum speciatim ideo se scripsisse significat 243, ne quis in hæresim inciderit, aut si inciderit, ut ad veritatem, modo sit savabilis, reducatur. Eum autem

Dsanari posse declarat, qui non otio, socordia, vanagloria, vel voluptatis causa sacras Scripturas fallacis sapientiae simulatione, atque humanis doctrinis et traditionibus corrumpendo resque notas persecundo, veritatem repulerit. Omnes autem Clemens his verbis pandit fontes, unde hæreses oriuntur et scaturunt.

²³⁰ Strom. I. iv, p. 481. ²³¹ ibid., p. 482; I. vii, p. 758; I. iv, p. 491, 493, 504 et seq.; ibid., p. 505.
²³² ibid., p. 515. ²³³ ibid., p. 479 et 483; I. ii, p. 414; I. vii, p. 758; I. iv, p. 485. ²³⁴ Matth. xix, 21.
²³⁵ ibid., p. 480. ²³⁶ ibid., p. 490 et 494. ²³⁷ ibid., p. 510, 511, 512, 521 et seq. ²³⁸ D. Th. 2, 2, q. 124.
²³⁹ I. ii, p. 414. ²⁴⁰ lib. iv, pag. 515. ²⁴¹ I. iv, p. 551. ²⁴² ibid., p. 480. ²⁴³ ibid., p. 491. ²⁴⁴ Strom. I. vii, p. 762 et seq.

Ad duo tamen capita eas referri posse arbitratur: A *Ad enim docent, inquit*⁹⁷, *indifferenter, ἀδι-*
φόρως, vivere, hoc est, omnia esse indifferentia, ac nullum esse vitium nullamque virtutem. C *Aut modum excedentes, per impietatem et odium pro-*
*fidentur continentiam*⁹⁸, id est, continentiae
230 *prætextu* impie Creatorem et creaturam, atque matrimonium et filiorum procreationem mala esse somniverant, eaque execrabantur. Atque hos quidem esse ait, propter quos pagani Christianum nomen probris et maledictis vexare consueverant.

Duplicis quoque alterius generis hæreticos suis testatur⁹⁹, quorum alii δοξόποι, id est opinione sua sapientes appellati, putabant se veritatem inventisse, seque ipsos solos sallebant. Alii vero etiam si nihil se scire novissent, sectæ tamen suæ potius quam Ecclesiæ præesse volentes, vanis argutiis, atque impia sacrae Scriptura aut depravatione aut repudiatione, quoslibet in errores suos inducere conabantur¹⁰⁰. Porro autem illi tametsi ab orthodoxis sæpius consulunt, incredibili nibilominus pertinacia litigantes, ac stupenda ambitione et arrogancia prorsus intolerabili, atque etiam voluptate inescati, nihil plane de suis erroribus et hæresi volebant deponere. Quamobrem hos fugere et ab illis omnino separari præcipimur.

Varis porro argumentis manifestum Clemens facit¹⁰¹ tam a Judæis quam a paganis maximam hæreticorum et multitudinem et dissensionem immrito nobis objici, ne illi Christianæ religioni nomendarent eamque amplexarentur. Apud eos eniū omnes, quemadmodum apud medicos varie quoque sectæ et hæreses fuerunt, quibus tamen a religionis suæ et medicinæ professione non prohibebantur. Deinde Deus futuras Christianorum hæreses prædixerat. Denique multas Clemens congerit comparationes, quibus plane et perspicue ostendit mala cum bonis permista esse, nec his nūquam virum justum a virtute et veritate dimoveri et depelli. Ex quibus colligit¹⁰² inanem esse eorumdem Judæorum et paganorum prætextum, quia ipsis et volentibus licebit invenire veritatem.

Ne quis autem eam ipsam inquirendo falleretur, certas Clemens assignat regulas quibus vera Christianæ religionis documenta ab erroribus et hæresibus distinguuntur et secerni possunt. Primum siquidem asserit¹⁰³ illa ex sacris deprehendi Scripturis: deinde vero in sola veritate et antiqua Ecclesia, καὶ τῇ ἀρχῇ Ἐκκλησίᾳ, esse perfectissimam illorum cognitionem. Nam, ut ipse probat, clarum est omnès et hæreses et hæreticos antiquissima, veracissima et catholica Ecclesia esse recentiores.

Ex Clemente demum nostro discimus unde et quomodo hæreses nomina sua sortitæ sint. Quædam enim auctorum suorum nominibus nuncupabantur, ut Valentianui, Marcionite et Basiliani; quamvis hi Matthiæ, Basilide procul dubio antiquioris, opinionem se sequi gloriantur¹⁰⁴. Alii vero hæretici vel ex locis, unde originem duxerant, ut Peratici; vel ex gente, sicut Phryges; vel ex operibus, velut Eucratitæ; vel ex dogmatibus, quemadmodum Docetae et Hematitæ; vel ex rebus, quas honorabant, ut Gaiastistæ atque Ophiani; vel denique ex nefariis actionibus, sicut Simoniani et Eutychitæ, cognominali sunt.

ARTICULUS II.

De Simonianis, Nicolaitis, Basilidianis, Car-

pocratianis, Isidoro, Epiphane, Prolico, Valentino, ejusque sectatoribus, et de Heracleone.

Ex iis quæ de hæreticis et ipsorum erroribus particulatum memoria Clemens tradit, multa in superioribus libris a nobis enarrata sunt. Quapropter ea modo tantum enucleabimus, quorum utpote vel obscurioribus verbis, vel certe singulari modo dictorum explicationem putavimus hunc in locum esse differendam.

De Simonianis itaque hæc ille memorat¹⁰⁵: « Simonis sectatores stanti, quem colunt, τῷ θεῷ, δύ αέρου, volunt assimilari moribus. » Nulli autem dubium profecto esse potest voce et stanti, designari Simonem Magum, hujuscem hæresecos auctorrem. Cur autem Clemens stanteum eum dixerit, se nullibi legisse Ilervetus fatetur, sed tantum positas Simonis et Helenæ ab illius sectatoribus status. At nobis hic videtur esse Clementis nostri hosce hæreticos irridēnti sensus. Dixerat ille gnosticatione consistere, quemadmodum Abramam et Moysen coram Deo ob pietatem et sanctimoniam in sacre Scripturæ textu stetisse dicuntur. Contra vero ipse scribit Simonianos, impiam plane vitam et profligatissimis, uti observavimus, moribus perditam agentes, ac imaginem stantis Simonis et Helenæ, hujus ad Minervæ, illius ad Jovis figuram adorantes, voluisse impietate sua eidem Simoni omnino assimilari. Ad utrumque igitur, tum corruptissimos Simonianorum mores, tum impium eorum cultum, in quibus etiam tunc stabant ac perseverabant, primis quidem verbis, sed lepide salseque alludere Clemens videtur.

Explicatu vero non minus difficile illud est, quod ipse de ejusdem Simonis ætate perhibet. Nam ubi hæreticos, qui iam ab apostolico ævo ortos se esse falso venditabant, resellit, eosque ac nominatum Basilidem, Valentinum et Marcionem sacris Scriptoribus posterioribus esse demonstrat, hæc ibidem tradidit¹⁰⁶: « Similiter autem Valentiniæ quoque dicunt audivisse Theodatem. Is autem fuit Pauli familiaris. Marcion enim cum natus esset eadem, qua ipsi ætate, versabatur ut senex cum junioribus, post quem Simon Petrum audit paululum prædicantem, μεθ' ὧ Δέμων επ' ὀλύγον χρύσοντος τοῦ Πέτρου ὑπήκοεν. » Sed quoniam, amabo te, modo Simon Petrum audire potuit post Marcionem, quem longo post Petri tempora intervallo hæresim suam disseminasse ostendimus¹⁰⁷? Quid vero, quod ipse Clemens ibidem testatur Marcionem Basilidi et Valentino, Petro procul dubio recentioribus, fuisse coævum? At certe quantumvis ætate proiectus cum illis versaretur, « si eadem qua ipsi ætate, » ut ille ait, natus est, neque ad Petri, atque adeo neque ad Simonis etiam tempus pervenire potuit. Nunquid ergo Clemens tam paucis verbis sibi absurdissime contradixisse censendus est? Nemini profecto id facile probabitur. Quid ergo? Nunquid corruptus aut mutulus est Græcus illius textus? Sed nihil adulterati aut detruncati in manuscripto codice, aut alibi deprehendimus. Nunquid vero Clemens hæc ex falsa hæreticorum, sibi ipsis haud semel contradictient, opinionem retulit? At hac explicacione verbis ejus vis omnino inferri videtur. Nobis itaque **231** facilius persuadebis ibi, uti sæpius Clementi usu venit, esse hyperbaton, aut citata a nobis illius verba: « Marcion enim cum natus junioribus, » esse parenthesi claudenda, ita ut sic legendatur: Theodates fuit Pauli familiaris; post quem (scilicet Paulum) Simon Petrum audit paululum prædicantem. » Quæ quidem, si ita sese habent, hic erit Clementis nostri sensus, Simonem paulisper audiisse prædicantem Petrum, postquam

⁹⁷ I. iii, p. 442. ⁹⁸ ibid. et seq. ⁹⁹ I. vii, p. 755 et seq. ¹⁰⁰ I. vi, p. 671, etc. ¹⁰¹ I. iii, p. 456 et 472. ¹⁰² I. vii, p. 755 et seq. ¹⁰³ Ibid., p. 757. ¹⁰⁴ Ibid., p. 765. ¹⁰⁵ lib. ii, pag. 385. ¹⁰⁶ I. vii Strom., p. 764. ¹⁰⁷ lib. ii Apparat., dissert. 1, cap. 5, art. 2, § 2.

Pauli publice vel privatim de Christo concionantis auditor fuisset, aut saltem postquam Paulus ultimam divinis suis litteris et scriptis imposuisset manum. De Simone autem Mago ejusque erroribus disputavimus lib. i Apparat., dissert. 1, cap. 3.

Quosdam præterea Clemens arguit¹⁰, qui Nicolam, haud dubie ex septem primis Ecclesiæ diaconibus unum, hæreseos suæ auctorem sibi arrogare volentes, ipsius verba prærum hæreticumque in sensum detorquere nitebantur. Clementis autem verba quibus Nicolaum non solum errore, sed etiam criminis, male ipsi a sceleratis hominibus inviso, liberavit, quia alibi a nobis descripia et examinata sunt¹¹, hic denuo non representabuntur. Porro autem et de hoc arguimento, et de Nicolaitis, sive de iis qui, ut ait Clemens, hæresim hujus Nicolai se prosliteri venditabant, a nobis i Apparatus lib., dissert. 1, cap. 8, actum est.

De Basilidianorum vero erroribus plura Clemens a nobis iam adnotata memorat¹², quæ rursus expondere nihil necesse est. Nulli tamen molestum fore putamus, si quedam salebrosa et spinosa hic paulo uberiori explanare tenterimus. Fatetur autem Hervetus se non satis intelligere quid Clemens his sibi velit verbis¹³: « Præterea dicunt Basilidiani fidem simul et electionem esse propriam in unoquoque spatio, καθ' ἑαστὸν διάστημα » rursus autem ex consequentia supermundanæ electionis, consequi mundanam totius naturæ fidem, et pro modo spei uniuscujusque conveniens quoque esse dominum fidei. » Sed ut Clementis sensus percipiatur, animadvertisendum est Græcum verbum διάστημα significare spatum, intercedentem et diuaniam. Deinde vero Basilidiani, ut ibidem Clemens perhibet, iusulse docebant fidem homini esse ingenitam et naturalem. Hoc autem falso principio posito, illi, ut Clemens dixisse nobis videtur, concludebant fidem, cum sit naturalis, in unoquoque aut majore aut minorem esse secundum ipsius naturæ differentiam et proportionem; ita ut majorem ille haberet fidem, cuius præstantior esset natura. Quoniam si unius aliquius tanta foret naturæ præstantia, ut illius electio et fides esset supermundana, hunc mundanam totius naturæ fidem consequi ac pro illius spei modo esse conveniens fidei dominum. Quem quidem ipsum esse Clementis sensum inde haud absurde colligi potest, quod ad hujus erroris eversionem demonstrari fidem esse voluntaria et liberæ electionis officium.

Porro autem Clemens testatum postea facit¹⁴ fidem ab his hæreticis definiri, « animæ assensionem alicui eorum, quæ sensum non movent, propterea quod non adsunt. » Innuerat præterea videtur illos existimasse eandem fidem timore fundari. Sed continuo adjectit illam, sive timore sive charitate fundetur, esse aliquid plane divinum¹⁵.

Alius Basilidis, a nobis alibi memoratus, error is erat, ut martyres suppliciis et morte ob ea afficerent peccata, quæ priusquam nascerentur commiserant. At ubi hanc falsam opinionem variis Clemens argumentis impugnat et destruit, ibi Basili dem suomet gladio sic jugulat¹⁶: « Si autem, ut ipse dicit Basilides, unam partem ex Dei, quæ dicitur, voluntate, existimamus omnia diligere, quod omnia rationem ac proportionem conservent ad universum, alteram autem nihil concupiscere, et tertiam nihil odisse, voluntate Dei erunt etiam supplicia; quod quidem impium est cogitare. » Græca

A autem Clementis hæc sunt verba: El ð, ως εὐός φησιν δ Βασιλεῖδης, ἐν μέρος ἐκ τοῦ λεγομένου θελήματος τοῦ Θεοῦ ὑπειλήφανεν, τὸ ἡγαπητέα διπτήτα, δι τού λόγον ἀποσάχουσι πρός τὸ πᾶν ἄνοια. Επερον δὲ, τὸ μηδενὸς ἐπιθυμεῖν· καὶ τρίτον, μεσέν μηδὲ ἐν, θελήματι τοῦ Θεοῦ καὶ κολάσεις ἔσοτα. Sed hic locus tanta obscuritate involutus Herveto videtur, ut eum librariorum amanuensium incuria corruptum aut mutilatum fuisse censuerit.

At ibi Clemens contra Basilidianos argumento, ut ait, ad hominem disputat¹⁷. Ex falsis enim vero illorum opinioneis una hæc erat, ut paulo ante ab ipsomet Clemente animadversum legimus, motus perturbationesque animi in homine, et, ut mox subjungit, metum et laborem in martyre esse necessaria, atque hominem ad agendum necessario semper impelli. Quocirca ille dixit¹⁸: « Non utique ergo labor et metus rebus accedit, ut ipsi dicunt, tanquam rubigo ferro, sed ex proprio voluntate accedit ad animam. » Ex hac autem absurdâ Basilidis opinione, qua hominem nihil concupiscere nihilque odisse, sed ex Dei voluntate omnia necessario illi contingere prædicabat, Clemens noster contra eundem hæreticum concludit, in Dei voluntatem martyrium, supplicia et mortem esse refundenda. Quod sane dictu omnino impium est.

Similis plane, vel etiam majoris corruptionis Hervetus accusat superiora Clementis verba¹⁹: « Providentia etsi a principe, ως φάναι, ut ita dicam, moveri incipit; immista tamen est et insita substantiis, cum generatione substantiarum a Deo universorum. » At his verbis ostendit Clemens a Basilidianis non posse responderi martyrum mercedem seu expiationem a divina oriri providentia, quinetiam et eorum supplicia ab eadem prodire dicerent. Nam providentia divina tameisi a principe, ως φάναι, ut ita dicere liceat, moveri incipiat, ipsa nihilominus omnibus substantiis, cum earum etiam generatione ab ipsomet Deo immista est, sive ad omnes omnino substantias, ac proinde ad martyrum cum expiations, tuni pœnas et mortem sese extendit. Utriusque igitur Deus erit causa, ac proinde justa erunt martyrum supplicia, ac jure merito a tyrannis inflictæ. Quod dictu est absurdum. An autem his verbis, ως φάναι, ex ipsorum hæreticorum opinione se argumentari Clemens significaverit, ab aliis lubenter audiens. Nobis enim demonstrasse sufficit hoc esse Clementis argumentum, quo hæreticorum falsam destruit opinionem.

Basilidis autem filius erat Isidorus, de quo etiam suo loco disserimus²⁰. Sed observari præterea a nobis debet, fragmentum ex ejusdem Isidori De moralibus libro a Clemente transcribi²¹, quod ab Epiphanio quoque exhibetur²². Verum quæ Clemens ex Basilidiis sectatoribus delibata esse proxime dixerat, hac Epiphanius ibidem Epiphani Carpocratis filio tribuit. Utrum vero ille non solum Carcopratus patris sui, sed etiam Basilidis sectator dici potuerit, **23** si rogaveris, respondebas id a vero penitus non abhorrente iis forsitan visum iri, qui noverint hos hæreticos iisdem plerumque, ac præsertim contra continentiae et conjugii leges, implicatos fuisse erroribus. Quod si ita sit, certe ex Epiphanio discimus ea Epiphanius esse verba, quæ Clemens Basilidianorum nomine retulit. Hunc porro Epiphani locum si legisset Hervetus, ex eo complanare potuisset, quæ in Clementis textu obscuriora ipsi videbantur. Denique ex primo ejusdem

¹⁰ lib. ii Strom., p. 411, et l. iii, p. 456. ¹¹ lib. i Apparat., dissent. 1, cap. 3. ¹² lib. i Appar., dissent. 1, c. 3, art. 3, § 2. ¹³ lib. ii Strom., p. 303. ¹⁴ Ibid., p. 371. ¹⁵ Ibid., p. 372. ¹⁶ l. iv, p. 508. ¹⁷ L. ii, p. 401. ¹⁸ Ibid. p. 509. ¹⁹ Ibid. ²⁰ Appar. lib. ii, cit. § 5. ²¹ Strom. lib. iv, p. 427. ²² Hær. xxxii, § 4.

Isidorii libro, qui *Expositionum prophetarum Barchor* titulum præferebat, ostendit Clemens philosophos gentiles ex sacris nostris scriptoribus plura suis multatuos ²³.

Carpocratis porro, ejusque filii Epiphanius, memoratos ab eodem Clemente nostro errores, seu potius errorum portenta, in superiori libro a nobis indicata quoque fuerunt ²⁴. Atque inde hand absurdè colligi potest eos Carpocratis discipulos esse, quos Clemens tacito nomine exagitat ²⁵, propterea quod omnia indifferentia, id est nihil bonum aut malum esse ridicule prædicarent.

Major autem in eo videbitur obscuritas, quod idem auctor noster ubi exsecrandos Carpocratianorum synaxes et nefariam de uxorum communitate opinionem impugnat, ibidem de ipsomet Carpocrate adjectit ²⁶: Mibi videtur Platонem male intellexisse, in Republica dicentem oportere esse communes omnium uxores; ut qui diceret eas quidem, quae nondum nupsisset, esse communes eorum qui essent petiti, quemadmodum theatrum quoque est commune spectatorum: esse autem unamquamque uniuscujusque qui præoccupasset, et non amplius communem esse eam quae nupsisset. Constat enim lege a Platone in suis *De republica* libris constituta sancitum, ut uxores atque etiam, si fieri posset, liberi omnibus communes essent. Sed ubi Plato ab illa uxorum post nuptias communitate aliquem prohibuerit, vel ubi saltem ille significaverit statim suam legem ad cælibes tantum pertinere haud ita facile dixeris. Nam citato a nobis loco, atque etiam in *Timæo*, plura de nuptiis et uxorum communitate disserit ²⁷; at nullum ibi de illa post nuptias exceptione verbum. Itaque Clemens ea, quae de uxoribus ibi a Platone scripta legimus, ex aliis forsitan explicanda esse putavit, quae in sexto *De legibus* libro ²⁸ de nuptiis et conjugiis ab illo disputata sunt.

Denique Epiphanius hanc seu veram, seu falsam Platonis interpretationem non Carpocrati, sed Epiphanius ejus filio ascribit ²⁹. Quid autem vetat, quin ab utroque impi cum patre tum filio profecta fuerit? Cæterum describit Clemens ³⁰ quis Epiphanes, uti alibi adnotavimus ³¹, ille fuerit, et longum fragmentum ex illius *De justitia* libro exbibet ³².

Ex hujus autem Carpocratis schola, sicuti diximus ³³, prodit Prodigus, qui tanquam novæ hæreses conditor a Clemente nostro notatur ³⁴, perhibeturque arcanos habuisse Zoroastris libros. Sectatores autem Prodigii se Gnosticos falso nomine vocabant, quorum errores, sicuti et memorata a nobis alibi ³⁵ crimina, auctor noster recenset et confutat. Testatur vero hos a Cyrenaicis philosophis absurdam illam hausisse opinionem, qua impii homines docebat non esse orandum ³⁶. Cum his porro qnemadmodum et cum Marcionistis et aliis ejusdem farinas hæreticis, Bene, inquit Clemens ³⁷, actum esset, si scire potuissent ea quae sunt prius tradita. Præterea ille ibi citat ³⁸ ex ejusdem, tacito nomine, hæretici libro fragmentum. At illud aut ipsiusmet Prodigii, aut ex ejus asseclis alicuius esse haud plane iminerito videri potest.

De his adhuc id a Clemente nostro scriptum alicubi nobis occurrit ³⁹: Si hi quoque, sicut Valentini, spirituales posuissent communiones, suscepisset forte, tunc, aliquis eorum opinioem. □

A Non inde tamen ullus inferat Valentianorum errores aut probatos Clementi suis, aut saltem ipsi non omnino improbatos. Eo enim impudentiae cum devenissent Prodigii sectatores, ut publicam Venetrem et meretriciam conjunctionem mysticam sacramque communionem appellare non erubescerent; hinc Clemens ut eorum impudentiam validius reprobaret, non affirmate, sed dubitanter dixit quemdam fortasse in eorum opinionem pedibus iturum, si spiritales tantum communiones, sicut Valentini, admisissent.

Valentinus autem a Clemente nostro idcirco vapulat ⁴⁰, quod falso et impie asseverare auderet suos sectatores ab initio esse immortales, vitæ æternæ filios, et genus electum atque orthodoxos dicere esse animales. Hanc sane ob causam: *¶* Valentini, ait auctor noster ⁴¹, cum nobis quidem simplicibus fidem tribuerint, sibi qui natura salvi sunt, volunt esse cognitionem ab excellentis abundantia seminis, dicentes eam esse magis a fide separatam quam spirituale ab animali. Verum hæc eorum iniquitas, cuius etiam Theodoreus ⁴² meminit, a Clemente alibi exploditur ⁴³. De his porro et aliis Valentini, ejusque discipulorum erroribus fusa alibi disservimus ⁴⁴; atque inde colligitur Achæmoni seu Enthymesin eam esse, quam Clemens ab iis perhibet matrem nuncupari ⁴⁵. Cæterum ille ejusdem Valentini ad confutandos Basilidianorum errores citat epistolam ⁴⁶. Quod quidem Hervetus, qui de illius obscuritate expostulat, non satis advertisse videtur. Alias quoque ejusdem Valentini citat epistolas ⁴⁷, quarum una ad Agathopodem data fuerat, ubi tantam docebat fuisse Christi continentiam, ut cibos non egereret. In eum autem, ut diximus, errorem impegerat ⁴⁸, quia Christi corpus tam stupenda arte compositum opinabatur, ut nec videri, nec contrectari, nec quidquam pati unquam posset. Ex hac tamen Valentini epistola atque errore quantumvis absurdo auctor noster falsas aliorum hæreticorum captiones diruit et everiū.

Magni porro inter Valentini discipulos nominis fit Heraclæon, cuius falsam de martyrio opinionem Clemens refutat. Sed de illo, et eo, qui ab eodem Clemente nostro ibidem citatur, commentarius alibi fecimus sermonem ⁴⁹.

ARTICULUS III.

De Marcione ejusque sectatoribus, de Cassiano et Tatiano, de Antitacis, de aliis quorum nomen retinetur, de quibusdam Gnosticis, et de Encratitis, Hydroparasis, Phrygibus, Docetis, Ophianis, Cainitis, Peraticis, Hæmatitis et Eutychitis.

Errores Marcionis, quem Ponticum Clemens vocat ⁵⁰, ceteris sere omnibus frequentius acriusque impugnavit. Cujus nulla videtur verisimilior esse ratio quam quia falsa hujus hæresiarchæ et absurdâ documenta ab illo, vel ab aliis propugnata, **233** in Ecclesiæ magis grassabantur. Eo autem nomine Clemens illum castigat, quod perversas opiniones suas a Platone se hausisse falso jactitat: *¶* Cæterum, ait Clemens ⁵¹, satis dilucide ostendas esse existimatio externorum alienorumque dogmatum occasiones, Marcionem ingratæ et indocto accepisse a Platone. Neque id generatim tantum de nefaris illius documentis asserit, sed nominatim de materia, quam malam esse somniaverat: *¶* Et ut paucis, inquit ⁵², dicam, non dedit Marcioni occasionem, ut malam existimaret materiam. *¶* Quod

²³ Strom. I. vi, p. 641. ²⁴ Appar. loco cit., art. 3. ²⁵ Strom. I. iii, pag. 454 et seq. ²⁶ Strom. I. iii, pag. 450, 456 et seq., p. 448. ²⁷ Plato, tom. II, lib. v De rep., p. 457 et seq.; Timæo, tom. III, p. 18. ²⁸ p. 772 et seq. ²⁹ Hæres. xxxii, § 4. ³⁰ Strom. I. iii, p. 428 et seq. ³¹ Appar. I. ii, loco cit., § 3. ³² Strom. I. i, pag. 304. ³³ Appar. I. ii, loc. cit. ³⁴ Strom. I. vii, p. 722. ³⁵ Appar. I. ii, loc. cit. ³⁶ Strom. I. vii, p. 509 et seq. ³⁷ I. ii, p. 363. ³⁸ I. ii, Hæret. fab., c. 7, p. 200. ³⁹ Strom. I. v, p. 546. ⁴⁰ Appar. I. ii, c. 4, § 2. ⁴¹ I. iv, p. 510. ⁴² I. ii, p. 409. ⁴³ Strom. I. iv, p. 502. ⁴⁴ Appar. I. ii, dissert. 1, c. 4, art. 3, § 3. ⁴⁵ Strom. I. iii, p. 450. ⁴⁶ I. iii, p. 454. ⁴⁷ ibid.

quidem eo probat, quod etiam si Plato miseram dixerit hominis conditionem, vera tamen fuit ipsius de mundo ejusque creatione sententia.

Verum Clemens subnectit⁵³ Marcionistas, quae Graeci scriptores ac praesertim poetæ a se citati in filiorum generationem scripserant, impie excipientes, in Creatorem suis ingratis. Hunc autem opificem seu creatorem esse significat⁵⁴, qui nos vocavit, et nobis Evangelium annuntiavit in corpore. Quis autem fuerit is Marcionis de Creatore pluribusque diis error, a nobis alibi enodatum est⁵⁵.

Ex hoc autem⁵⁶ corruptissimo fonte alia manabant non minus detestanda illius placita, atque illud in primis, quo rerum mundanarum usum recusabat⁵⁷: « Ei autem continentiae causa est (verba Clementis sunt⁵⁸), si modo ea dicenda est continentia, ipse Creator, cui se adversari existimans, gigas iste cum Deo pugnans est invitus continens, in creaturam et Dei opus invehens. » At ibi Clemens hunc de malo creatore, quemadmodum et alium de mala creatura Marcionis errorem alibi destruit⁵⁹. Utrumque autem falsum dogma et iniplus continentiae et abstinentiae prætextus, suppresso tamen auctoris nomine, saepius ab ipso evenerit⁶⁰. Denique vana fortasse ejusdem Marcionis aut ejus discipulorum contra orthodoxos erat cavillatio, Adamum a Deo non potuisse neque perfectum neque imperfectum creari.

Alius adhuc ex codeni pestifero fonte ortus Marcionistarum error fuit, a legitimis cum nuptiis tum liberorum procreatione abstinentia et interdictum: « Marcionistæ, ut Clemens loquitur⁶¹, dicunt malam esse naturam, ex mala materia et a justo factam Creatore. Qua quidem ratione nolentes impiere mundum, qui factus est a Creatore, volunt abstinere a nuptiis, resistentes suo Creatori, et contendentes ad bonum, qui vocavit, sed non ad eum, qui, ut dicunt, Deus est alio modo. » Spondet autem fore ut illos fusius refellat, cum « de principiis, inquit⁶², tractabimus. »

Quamvis porro Marcion Creatorem justum quidem, sed non bonum esse absurdile garrire⁶³, hunc tamen contendebat « servare eum, qui in ipsum credidit, etiam ante adventum Domini. » Verum Clemens ibi hæresiarcham ineptæ prorsus contradictionis reum agit.

Postremo Marcion, quemadmodum Valentinus, effutiebat « corpus animale, τὸ σῶμα τὸ φυτόν, a Christo assumptum fuisse⁶⁴. Sed de hoc errore ac de utroque in ipso illius defensore alibi disseruimus⁶⁵.

At contra, ut ibidem testatur Clemens⁶⁶, ἡ δικηρία Κασσιανῷ, « visio et phantasia Cassiano, » hoc est, Cassianus Christum non vere et reipsa, sed ficte et specie tenus humanam carnem induisse ridicule confinxerat. Hujus autem erroris non solum patronus a Clemente dicitur, sed etiam princeps, ὁ τῆς δοκτηρίας ἔξαρχος. In quodam autem *De continentia*, *Hegel ἐγκρατεῖται*, tractatu plura contra matrimonium congesserat argumenta, quæ a Clemente nostro ibidem diluntur⁶⁷.

Nec minus perspicue alias futilis ejusdem Cassiani explodit argutias⁶⁸, quibus probare conabatur nostram animam ab initio divinam, sed postea cupiditate effeminata luc venire ad interitum et generationem, hancque ut « ex errore constare », probaret, Apostoli auctoritate prorsus abutebatur.

⁵³ ibid., p. 435. ⁵⁴ l. iv, p. 500. ⁵⁵ Apparat. l. ii, cap. 1, art. 2, § 3 et 4. ⁵⁶ Strom. l. iii, p. 456. ⁵⁷ l. iv, p. 492. ⁵⁸ l. iii, p. 448, 451, 452, 454, 462, 473. ⁵⁹ lib. iv, p. 553, 540, etc. ⁶⁰ l. vi, p. 662. ⁶¹ l. iii, p. 451. ⁶² ibid., p. 432, 434. ⁶³ l. v, p. 546. ⁶⁴ l. iii, p. 469. ⁶⁵ Appar. lib. ii, dissert. 1, c. 4, § 2 et c. 5, § 4. ⁶⁶ Strom. lib. iii, p. 469. ⁶⁷ ibid., p. 465. ⁶⁸ ibid., p. 466 et seq. ⁶⁹ l. iv, p. 541. ⁷⁰ lib. ii Appar. dissert. 1, c. 4, art. 3. ⁷¹ Strom. l. iii, p. 465 et seq. ⁷² ibid., p. 460 et seq. ⁷³ ibid., p. 460. ⁷⁴ Appar. l. ii, dissert. 1, c. 6, art. 4. ⁷⁵ Strom. l. iii, p. 739 et seq. ⁷⁶ l. IV, l. Hæret. fabul., c. 16. ⁷⁷ ibid., p. 442. ⁷⁸ ibid., 441. ⁷⁹ ibid., p. 439. ⁸⁰ De hæret., § 85. ⁸¹ Strom. l. iii, p. 473.

A illud porro de anima perversum dogma Μαρκωνίτερον, « ninis Platonice, » hoc est Platonis doctrinam corrumpendo, ab ipso assertum suisse Clemens ibidem observat. Vide igitur an ille ad Basiliidanus aliquis fuerit, quem alibi ipsem auctor noster, omissa nomine, idcirco castigat⁸², quod diceret humanam animam de cœlis ad ea quæ sunt deteriora dimitti. De Cassiano tandem videsis, si animus est, quæ a nobis in superiori libro adnotata sunt⁸³.

De fucato fallacie Christi corpore et falso continebit prætextū contra legitimas nuptias eadem

quæ Cassianus effutit Tatianus, Valentini discipulus, quem et iisdem quoque rationum momentis idem Clemens expugnat⁸⁴. Volebat præterea Tatianus veterem legem ab alio Deo, et novam ab alio latam fuisse⁸⁵. In suo autem *De perfectione secundum Servatorem* libro alios, ac præsertim de falso continentia et contra conjugium, errores disseminaverat⁸⁶. At de illo ejusque erroribus et scilicet alibi egimus⁸⁷.

Quosdam præterea hæreticos Clemens insectat, οὐδὲ, inquit⁸⁸, Αὐτοτάκτας χαλοῦμεν, « quos Antitactas, » seu adversarios et repugnantes⁸⁹ vocamus. » Docebant autem illi hæretici Deum patrem universorum esse quidem natura sua nostrum, et omnia quæcumque fecit, esse bona; sed ex iis, qui ab ipso creati sunt, aliquem seminavisse zizania, malorum naturam generando. Quoniam in Patris vindictam huic etiam adversabatur. « Quoniam ergo (verba Clementis sunt) hic dixit: Non moechaberis, nos, inquit, moechaber; ut ejus mandata dissolvamus. » Eadem plane de illis Theodoretus⁹⁰ memoria quidem prodidit, sed neuter neque Clemens neque Theodoretus unde an quando hæretici illi orti fuerint, nobis patefecerunt. Observatione porro dignum est, quod rursus de illis Clemens memorat⁹¹: « li sunt, qui in legendō tono vocis pervertunt Scripturas ad proprias voluntates, et aliquorum accentum et punctorum transpositione, quæ moderate et utiliter præcepunt, ad suas trahunt delicias. » Denique illos adhuc corripit⁹², quia quæ a prophetis sacris allegorice dicta fuerant, ea ad litteram et citra figuram interpretarentur.

A Clemente quoque nostro⁹³ nonnulli « posilli et nullius pretii » hæretici refelluntur, qui vigeando somniaverant « formatum suisse bonum a diversis potestatibus; et quæ sunt quidem usque ad umbilicum, esse artis divinioris; quæ autem subteter, minoris. » Qui vero illi erant, nullus in Clementis nostri scholiis, sicut et alia plura edisseruit. Similem vero errorem Augustinus Paternianis seu Venustianis sic ascripsit⁹⁴: « Paterniani inferiores partes humani corporis non a Deo, sed a diabolo factas opinantur, et omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes, impurissime vivunt. Hos etiam Venustianos appellant. » Sed cum hi inferiores humani corporis partes diabolo vindicarent, alii vero, **234** quorum Clemens meminat, minoris tantum dicerent esse quam divina artis, si diversos fuisse contendas, tua te maneat sententia. Porro autem cum hi a Clemente appellentur μαζαὶ οὐτιδαύοι, « pusilli et nullius pretii homines, » qui illi fuerint scire parum aut potius nihil interteret.

Testatum, ut vidimus, Clemens insuper facit⁹⁵ plerosque hæreticos omnes sibi perperam Guostis-

rum tribuisse nomen; sed alicubi declarat se in hæc reseos cuiusdam incidisse præfectum, qui Gnosticus audire volens, impudenter affirmabat se per usum voluptatis cum voluptate pugnare; eumque solum magnum esse, qui voluptatem expertus, non vincere tur¹¹. Hunc vero, Nicolai nomine et auctoritate prorsus abuentem, variis rationum firmamentis in vietissime Clemens resellit coarguitque.

Alterum adhuc nomen Gnosti ambientem memorat¹², qui negabat eum aliquando peccare, a quo mulier ad concupiscendum aspiceretur; nisi ille acutu aliquo id, quod concupiscebat, revera expleverit. Sed hæc ridicula verborum evangelistæ interpretatione a Clemente merito rejicitur.

Demum idem Clemens noster alios hæreticos breviter perstringit¹³, nimirum Encratitas, de quibus a nobis actum est lib. i Appar., dissert. 1, cap. 6, art. 1, Hydroparasas, qui sola aqua in eucharistia sacramento utebantur, de quibus nos quoque loco citato, uti et de Phrygibus a Clemente libro vii, pagina 765, memoratis. Ibidem ille Docetarum, Ophianorum et Cainistarum mentionem fecit¹⁴, de quibus nos libro secundo Appar., capite quarto, articulo quarto, § prima et tertia, et capite nono, articulo tertio.

De Peraticis hæc Clemens, nec plura: « Alii ex loco » appellantur, ut « Peratici. » Putant autem eis esse, quos Epiphanius hæres. 53, pag. 461 et seq., ex regione qua Peræa dicitur nuncupatos, atque alio nomine Sampæos et Elesæos, quoque Ossenii se adjunxisse testatur. « Qui cum, inquit¹⁵, nec Christiani sint, nec gentiles, mediij cuiusdam generis, si ve potius nihil omnino sunt. » Porro autem de Ossenii nonnihil a nobis iam observatum est¹⁶. Theodoretus vero scribit quosdam fuisse hæreticos, nomine Peratos, de quibus ita ille¹⁷: « Ademus

A Carysthius et Peraticus Euphrates, a quo Peratici dicti sunt: » καὶ δὲ Περάτης Εὐφράτης, ἥπερ τὸ προστγορεύθσαν. Hi autem contendebant mundum in tres partes esse divisum, tresque nominabant deos, tres sermones, tres mentes, tres homines, Christum vero triplicis naturæ, corporis et potestatis pertransisse mundum ingenitum ac per se genitum, atque in hunc tandem nostrum descendisse. Utrum autem hi fuerint iidem ac superiores Peratici, vel etiam utrum hi, uti quidam opinantur, iidem fuerint atque Nazaræi, de quibus nos libro i Appar., dissertatione 1, cap. 7, aliorum malumus expectare quam nostram ferre sententiam.

Nihil de Hæmatitis, eodem adhuc loco a Clemente appellatis, Heretus nulli se legisse palam denuntiat. At Clemens observat illos ex propriis suis dogmatibus hoc sortitos fuisse nonen. Atqui « Hæmatides, » teste Plinio, libro tertio *Historie naturæ*, capite 16 et 20, « est magnus sanguinei coloris, sanguinenque reddens, si teratur, sed et crocum. » Ex hac autem observatione conjiciendi haud fortasse immerito locus datur hos esse, quos Clemens refert in Creatoris odium ad certam mortem et interitum, quo martyres haberentur, ruisse precipites¹⁸.

Denique Eutychitas ex Simonianis originem duxisse Clemens perhibet¹⁹. Sed Heretus pro Eutychitis Euchitas legisse videtur, atque hoc errore illos esse perperam suspicatus est qui a Theodoreto ita vocantur²⁰. Nam prius idem ipse Theodoretus, non secus atque Clemens noster, narrat alios fuisse Eutychitas ex Simone revera oriundos: « Ex hac, inquit, amarissima radice orti sunt Cleobani... Eutycheta, Cainistæ. » Illorum adhuc alibi meminit, sicut et Pamphilus in *Origenis Apologia*. Nos vero de iis aliquid alio in loco adnotavimus²¹.

CAPUT XIV.

De theologia gentili.

ARTICULUS I.

Quales deos pagani fingerent, de Jore, quem Prometheus decepit, de Apollinis etymologia, de Pane et Hercule, quid hujus certamina significant, cur mundi columnas ab Atlante suscepisse, et Admeto cum Apolline servirisse dicatur, de Api et Serapi, de Butta et crudeli ad Zulmozin legatione, atque de Diana et Minervæ ira.

Multa sane, quæ ad paganorum theogiam spectant, a Clemente nostro vel observata, vel explosa in superiori dissertatione pro virili parte nostra enucleare et explanare conati sumus. Nobis autem alia adhuc supersunt, in his Stromatum libris dispersa, quæ more nostro debent aut confirmari, aut illustrari.

Gentiles itaque cum Græcos tum barbaros Clemens exagit²², propterea quod deos fingerent, sibi non solum forma et moribus prorsus similes, sed iisdem quoque animi perturbationibus obnoxios. Teste siquidem Xenophane, Æthiopes nigros et simos, Thraces vero fulvos et ceruleos, barbari autem agrestes et efferratis moribus, Graci denique inanisætiores deos esse falso arbitrabantur. Xenophanis autem versus, quibus hæc cecinit, non a Clemente tantum nostro²³, verum etiam ab Eusebio²⁴ et Theodoreto²⁵, qui eadem plane atque ille, de Æthiopum et Thracum, nec non Persarum, Medorum et

Egyptiorum diis narrat, descriptos invenies. De Græcorum autem diis res ex poetarum aliorumque quamplurim scriptis, ac præsertim Tullio libro i *De natura deorum*, Plutarcho aliisque clarior et notior est, quam ut probatio aliqua indigeat. Et certe de illis jam nos satis alibi²⁶.

Ex Hesiodo insuper accepit Clemens²⁷ Jovem a Prometheo, appositis in convivio ossibus, pinguedine coniectis decepium. At de hac fabula legendi sunt Lucianus²⁸, et Natalis Comes²⁹, qui alios quam auctor noster, eam in rem ex Hesiodi *Theogonia* versus retulit. Apollo autem, uti recte ait Clemens³⁰, « qui mystice ex privatione multorum intelligitur, est unus deus. » Nemo est enim qui nesciat nomen Ἀπόλλωνος derivari ab a privativo, et πόλλος, « multi » perinde ac si omni multitudine rejecta unicus dicatur. Pe hac autem illius nominis etymologia legesis Macrobius lib. i *Saturnal.*, cap. 17. De ejusdem porro Apollinis aliorumque a Clemente memoratorum ætate infra, ubi de chronologia, disseretur.

Nonnulli Brachmanes, quemadmodum Clemens memorial³¹, Herculem et Panem colebant: Atheniensibus 235 vero Pan tandi, sicuti ille alibi dixerat³², incognitus fuit, quandiu quis ille esset, a Philippide non didicerunt. Quod quidem Pausanias clarius edidit³³.

Duodecimi porro Herculis certaminibus Clemens

¹¹ l. ii, p. 414. ¹² l. iv, p. 520. ¹³ Strom. l. i, p. 405, et l. vii, p. 765. ¹⁴ l. i, p. 317. ¹⁵ Strom. l. iv, p. 481. ¹⁶ Strom. l. vii, p. 765. ¹⁷ l. i, Hæret. fab., c. 4, et l. v, c. 9. ¹⁸ Appar. lib. i, dissert. 1, c. 5. ¹⁹ Strom. l. vii, p. 711. ²⁰ Strom. lib. v, p. 601. ²¹ lib. xiii, Prepar. p. 678. ²² De Græc. affect. cur. serm. 3, de Angel., etc., pag. 579. ²³ Dissert. super. cap. 9. ²⁴ Strom. lib. vii, pag. 716. ²⁵ Dial. deor. p. 30. ²⁶ l. iv Mythol., c. 6. ²⁷ Strom. l. i, p. 349. ²⁸ Strom. lib. iii, p. 451. ²⁹ Admonit. ad gent., p. 28. ³⁰ lib. i, p. 26.

existimat allegorice significari animæ ad superiora ascensum⁶. Sed alias eorum significaciones pandit Natalis Comes⁷, quem, si placet, adire poteris.

De eodem Hercule, hæc ex Herodoto Clemens se de-sumpsisse significat⁸: « Herodotus resert Hercules, cum fuisset varus et physicus, ab Atlante barbaro Phryge mundi suscepisse columnas. » Et id quidem a Diodoro Siculo clarissim hunc in modum explanatur⁹: « Hercules Atlanti natas vindicavit. Pro quo ille merito gratias rependens, non modo pertinentia ad hoc certamen benevolè impetravit; verum astrologie quoque scientiam non gravatum ipsum docuit. Singularem vir ille astrologorum disciplinæ curam et operam impenederat: et quia sphæram siderum artificiose elaboratam habebat, totum humeris suis mundum gestare putabatur. Eodem modo Hercules etiam, cum doctrinam sphæricam ad Græcos transmisset, præclarum obtinuit existimationem, ut qui mundi onus ab Atlante cepisset, cum obscuræ quid tum accidisset significaretur. » Herodotus porro a Clemente laudatus is nobis videtur esse, quem Athenæus plures *De gestis Herculis* libros conscripsisse testificatur¹⁰.

Dificilis procul dubio dictu est, unde Clemens acceperit Herculem una cum Apolline servivisse Admeto¹¹. Doctissimi siquidem viri id plane sibi incomptum esse confessi sunt. At vide utrum Clemens ad eam collinaverit fabulam, qua Hercules fugitur Alcestim Admeti regis uxorem, ab Acasti manibus liberatam vel suscitatam a morte, viro suo restituisse. Qua de fabula leges Liliu Giraldum in *Vita Herculis*, pag. 561. Ceterum quoniam plures fuisse Hercules nemo ignorat, atque quatuor supra quadrangula a Varrone recensentur, nihil sane mirum si is, cuius Clemens tempus quo Admeto servierit assignat, vix iam ab ullo possit amplius nominatum indicari.

De Api et Serapi hæc Clemens ex variis auctoribus se hauissem significat¹²: « Apis rex Argivorum sedificat Memphim, ut dicit Aristippus in primo *Arca-dicorum*. Aristeas vero Argivus dicit eum nominatum esse Sarapin, et eum esse quem colunt Ægyptii. Nymphodus autem Amphipolitanus in tertio *De legibus Asiæ* dicit Apim taureau mortuum, et conditum loculo, qui ἄρπος Græce dicitur, fuisse depositum in templo dæmonis qui colebatur, et hinc appellatum fuisse Soroapin, et postea quadam eorum, qui illuc habitabant, consuetudine Sarapin. Est autem Apis tertius ab Inacho. » Eusebius autem de illo hæc in suo *Chronico* ad annum 270 animadvertisit: « Apud Argivos tertius Apis annis 35. Ilunc aiunt esse Serapin. Et infra ad annum 279: « Memphis in Ægyptio ab Api condita. » At de Serapi huiusque nominis etymologia Augustinus ex Varrone isthac scriptis tradidit¹³: « Ists temporibus rex Argivorum Apis, navibus transvectus in Ægyptum, cum ibi mortuus fuissest, factus est Serapis, omnium maximus Ægyptiorum deus. Nominis autem hujus, cur non Apis etiam post mortem, sed Serapis appellatus sit, facillimam rationem Varro reddidit. Quia enim arca, in qua mortuus ponitur, quod omnes iam ταρχοφάγον vocant, ἄρπος dicitur Græce; et ibi eum venerari sepultum coepérant, priusquam templum ejus esset extructum, velut soros et Apis, Sorapis primo, deinde una littera, ut fieri assollet, communata, Serapis dictus est..... Ille autem bos, quem mirabiliter vanitate decepta Ægyptus in ejus honorem deliciis affluentibus alebat, quoniam eum sine sarcophago vivum venerabantur, Apis non Serapis vocabatur. » Ad Clementis porro sententiam duidas propius accedit¹⁴, quem si velis, adire potes.

⁶ Strom. lib. v, p. 599. ⁷ I. vii Mythol., c. 1.
¹⁰ I. ix Deipnosoph., p. 410. ¹¹ Strom. I. I, p. 323. ¹² Strom. I. I, p. 505. ¹³ I. I, p. 24. ¹⁴ I. I, De orig. et progr. idol., c. 13, p. 35. ¹⁵ Strom. I. IV, p. 497. ¹⁶ Herod. I. IV, p. 254. ¹⁷ Strom. lib. vii, p. 711. ¹⁸ Ibid., 712.
⁸ I. vii, p. 710. ¹⁹ De Græc. affect. cur., serm. 6 de p. 200. ²⁰ Ibid.

A Alii vero hæc plane falsa et commentitia esse opinantur. Qua de re consulendus est Vossius lib. I. De orig. et progr. idololat., cap. 13, pag. 213; Scaliger in suis ad Eusebii *Chronicon* animadversionibus, pag. 131, et Huetius *Demonstr. evang.* cap. 13.

Buttam a nonnullis Indiæ populis ut deum honorari his Clemens edixit verbis¹⁵: « Sunt etiam ex Indiis qui Butta parent præceptis, quem propter insignem virtutem ut deum honorarunt. » Sed de hoc Butta nihil Hervetus sibi unquam succurrisse declarat. Nonne autem ille est de quo Pausanias: « In ipso, inquit¹⁶, aditu aræ sunt, Neptuni una, ad quam ex oraculo etiam Erechthei reui divinam faciunt; Butta herois altera, tertia Vulcani. In parietibus picta sunt, quæ ad Butadarum gentem pertinent. » De illo Vossium, si lubet, consule¹⁷, et citatos ab ipso auctores Apollodorum et Tzetzen, qui eundem Buttam seu Buten Erechthei filium esse testificantur.

B De Zalmoxi autem heroe isthac Clemens memoriae prodidit¹⁸: « Dicitur gens barbara, non aliea a gusto philosophiæ, quotannis eligere legatum ad Zalmoxim heros; erat autem Zalmoxis unus ex familiaribus Pythagoræ. Maclatur ergo is qui fuerit judicatus probatissimus, iis, qui sunt philosophiæ quidem, sed non electi, mœrentibus, ut qui sibi repulsi a beato ministerio. » At fatetur Hervetus multos quidem Zalmoxis mentionem fecisse: sed qui hujuscemodi ad eum legationis meninxerit, alium scriptorem non facile inveniri. Verumtamen Herodotus adiu non erat admodum difficilis. Ab illo autem hujus legationis historia, etsi non eodem plane atque a Clemente modo, sic littera mandata legitur¹⁹: « Ad hunc (Zalmoxin) mittunt assidue cum navi quinque remigum nuntium quempiam, ex seipsis sorte delectum, præcipientes ea, quibus semper indigent, eumque ita mittunt. Quibusdam eorum datur negotium, ut tria jacula teneant; aliis ut comprehensio ejus, qui ad Zanoxin mittitur, manus pedibusque hominem agitantes, in sublime jacent ad jacula. Qui si impræsentiarum extinguitur, propitium sibi deum arbitrantur; sin minus, ipsum nuntium insimulant, asseverantes malum esse virum. Hoc insimulato, alium mittunt, dantes adhuc viventi mandata. » De illo Zalmoxi leges Diodorum Siculum lib. II. *Biblioth.*, pag. 59, Strabone in lib. VII *Geograph.*, pag. 297, Porphyrium **236** apud Cyrillum Alexandr. libro VI *Contr. Julianum*, pag. 208; Suidam, et alios.

In iratorum porro deorum specimen narrat Clemens²⁰: « Diana propter Oeneum iratam fuisse Ätolis. » At id lusus descriptum est ab Homero lib. IX *Iliad.*, pag. 166; Ovidio lib. VIII *Metamorph.*, lib. 7; Cyrill. Alexandr. lib. V *Cont. Julianum*, pag. 175²¹.

Quid eadem Diana Minervæ, quia in templo pererat, sibi successenti responderit, cujusdam, quem non nominat, poëtæ versibus Clemens palefecit²². In Clementis autem scholiis quis ille poëta fuerit, a nemine indicatum est. Sed ea de re erit nobis alias dicendi locus.

Mentem denique nos acceperisse dicit ipse²³, ut sciamus quid agendum sit: atque idecirco aut̄ τῷ Ἰάδρατεῖα καθ' ἣν οὐκ ἔστι διαδράματο τὸ Θέα. « hæc est Nemesis, per quam nou licet Deum effugere. » Testis autem est Theodoretus²⁴ dici Ἰάδρατεῖα, δτ̄ οὐδὲν αὐτὴν ἀπεδίδρασκεν, « Adrastam, quia nihil eam effugiat. »

ARTICULUS II.

De paganorum templis ad occidentem positis, de Ro-

⁶ Strom. I. I, p. 306. ⁹ I. IV *Biblioth.*, p. 163.
¹⁰ I. IX *Deipnosoph.*, p. 410. ¹¹ Strom. I. I, p. 323. ¹² ib. p. 322. ¹³ I. XVIII *De civil.*, c. 5, p. 491. ¹⁴ Ad verb. Σαράπις. ¹⁵ Strom. I. I, p. 505. ¹⁶ I. I, p. 24. ¹⁷ I. I, De orig. et progr. idol., c. 13, p. 35. ¹⁸ Strom. I. IV, p. 497. ¹⁹ Herod. I. IV, p. 254. ²⁰ Strom. lib. vii, p. 711. ²¹ Ibid., 712.
²² I. VII, p. 710. ²³ De Græc. affect. cur., serm. 6 de p. 200. ²⁴ Ibid.

mano templo quod Lupercal dictum est, de templi in Epidauro constructi inscriptione, de ara in Delo Apollini consecrata, de sacrificiorum nitore ac libaminibus, de columnis Bacchi, Apollinis, Aesculi, et aliis, quas pagani adorabant, aut quibus placita sua inscriperant.

Non facile forsan multis istud probabitur, quod Clemens tradidit, vetustissima paganorum tempora ad occidentem respxisse; et ut qui vult, inquit²¹, stant ad simulacra converso, doceantur verti ad orientem. In Clemente etenim nostri scholiis unus quidam ex Cælio Rhodigino²² et Gyrallo²³, quemadmodum cardinalis Bona²⁴ ex variis aliis scriptoribus, probat gentiles ad orientem conversos Deum orasse eique sacrificasse. Quinetiam idem scientia et pietate eminentissimus cardinalis rursum ex Vitruvio, Apuleio, Dionysio Thrace et Higino grammatico ostendit tempora paganorum sic fuisse condita, ut ad orientem respicerent. Quonobrem Clemente scholiastes suspicatur eum de ea cella esse intelligendum, quam Vitruvius ad occidentem positam fuisse ibidem testificatur²⁵. Sed animadvertisse est Clementem de antiquissimis et Egyptiacis deorum templis facere sermonem. Atqui Psammetichus, ut ex Diodoro Siculo discimus²⁶, toto regno potius, τῷ μὲν ἐν Μέμφει θεῷ τῷ πρὸς ἧν προτύλαιον κατεσκευάσε, καὶ τῷ ναῷ τῷ περίβολον, et Deo Mempheo ad ortum fecit vestibulum et templo conceptum. Itaque templi vestibulum si fuerit orientem versus constructum, nonne ipsumsum templum ad occidentalem plagam respiebat?

Cæterum addit Clemens ea tempia sic fuisse aedificata, ut pagani ad orientem, hoc est Christum, conversi, id est, nuntio ethnicae religioni missi, Christianam professionem amplecti docerentur.

Narrat alibi Clemens²⁷ ab Evandro constructum fuisse Romæ templum Panis, quod Lupercal nunquam cupabatur. De Lupercal autem legendi sunt Plutarchius in Vita Romuli pag. 51, et in Vita Cæsaris pag. 736; Polydorus Vergilius lib. II, *De invent. rer.*, cap. 14, ubi etiam ille de Lupercalibus, sicut et rursum Plutarchus tom. II *Quæst. Roman.*, pag. 286, plora disputarunt; item Livius lib. I; Valer. Maxim. lib. II, cap. 2, etc. Sed plerique hi scriptores Lupercal locum seu speluncam esse perhibent, ubi Remus et Romulus a lupa educati fuerunt. An autem templum Panis, Lupercal dictum, in hoc aut alio Urbis loco ab Evandro constructum sit, si quæras, Servius tibi respondebit²⁸ sub Palatino monte hunc locum revera fuisse Pani ab Evandro consecratum atque appellatum Lupercal, ubi quotannis mense Februario solemnia quadam siebant sacra, quibus praefecti sacerdotes Luperci vorabantur. Videsis in citatum poetæ locum alios ejus interpres.

Ante Epidauri templum, atque, ut ait Clemens²⁹, in illius aditu hæc scripta erat epigraphe:

Esse decet castum, sancti qui limina templi Ingreditur....

Quæ quidem in scholiis fusius exhibetur: sed animadvertis adhuc debuit pro verbo ἔμπενται, uti apud Clementem nostrum, ἔμφρεν apud Porphyrium representari. Cujus autem templi illa fuerit inscriptio, nec Clemens, nec ulius alias in adnotacionibus indicavit. At tres, ut Scaliger³⁰ aliquique adnotarunt, suere Epidauri. De tertia autem et de Aesculapii templo, quo in primis urbs illa celebrata est, Clemens intelligendus haud fortasse immerito videtur.

Palam adhuc Clemens³¹ facit Moysem permisso unum tantummodo templum Deo ædificari, sed nulla in illo ponit simulacra, quo significaret unum duxit, sicut mundum, ita et Deum esse, qui nullo loco circumscribi potest. Quod quidem ille quibusdam rationibus probat, ac primo Euripidis versibus, quos in illius comedæ quam *Hercules furans* inscripsit, carm. 1345 et seqq., invenire Heretus poterat et ex iis textum Clementis corrigere. Deinde Zenonis testimonio, quod Theodoretus sic retiluit³²: *Zeno Cittensis in libro De republica et tempora ædificari et simulacula fieri vetat, quod nullum id genus opus Deo dignum habendum sit.* Denique illud Clemens ostendit auctoritate Platoni, tum lib. XII *De legib.*, pag. 950, quod a Theodoreto loco citato assertum videbis; tum etiam ejusdem Platoni epistola, quæ inter editias septima, et ad Dionis propinquos ac familiares data, tom. II, pag. 341, publici juris facta est. De templis autem disputavimus libro *Apparat.*, dissert. 7, cap. 8, § 1, et dissip. super. cap. 8, art. 4.

Ad aras autem et sacrificia quod spectat, res, inquit Clemens noster³³, pervagata et communis erat, antiquissimam in Delo fuisse aram, nimis rursum Apollinis, in qua nihil erenti unquam mactatum, et ad quam solus Pythagoras accedebat. De ea, præter Laertium³⁴, Macrobius hæc memoria prodidit³⁵: *Constat, sicut Cloatius Verus Ordinorum libro secundo docet, esse Deli aram, apud quam hostia non caditur, sed tantum solempni Deum prece venerantur. Verba Cloatii hæc sunt: Deli ara est Apollinis γέργυτος, in qua nullum animal sacrificatur, quam Pythagoram velut inviolatum adorasse tradunt.* Eam ob causam, ut Cyillus Alexandrinus animadvertis³⁶, piorum ara vocata est. Legesis Casauboni et Menagii observationes in citatum a nobis Diogenis Laertii locum.

Paulo autem superius ubi Clemens probat verum Dei altare esse fidelium Christianorum congregacionem, atque illorum preces esse optimum et sanctissimum sacrificium, ibi paganos sic urget³⁷: *Quid ergo deo dicunt, utrum perspirat, sicut genus demonum?* Paganorum etenim ridicula opinio erat dæmones nitore ac libaminibus gaudere, uti Porphyrius apud Theodoretum his verbis declarat³⁸:

Nitore ac libaminibus gaudent, quibus eorum corporea vis spiritualisque reficitur et pingueescit. Ubi Theodoretus ipse: *Unde constat malos dæmones a Porphyrio dici, quos poeta (Homerus) deos appellat. Ilos enim hic, ille illos nitore ac libaminibus gaudere affirmat.* Sed de his in superiori dissertatione³⁹.

237 In eadem quoque dissertatione⁴⁰ ostendimus quæ verum illud sit quod Clemens in Stromatis adhuc memoria consignavit⁴¹, paganos prius columnas coluisse et adorasse quam statuas et imagines. De Bacchi autem columna, cuius ibideum Clemens meminit, videsis Natalem Comitem in *Mythologia*, libro quinto, capite 13, et auctores ab illo citatos.

Apollinis etiam Delphici imaginem fuisse columnam, quibusdam poematis, *Εύρωπας* nomine inscripti, versibus manifestum Clemens facit⁴². Vixi autem est nonnullis utraque illa et Apollinis et Bacchi columna aliam significari, quæ olim Israelitis in deserto præivit. Sed id Clementis nostri menti non videtur consentaneum.

De alia columna hæc Clemens scripsit⁴³: *Δημόκριτος τὸν Βαδυλωτὸν λόγους τριποληταῖς λέγεται γάρ την Ἀχικάρου στήλην ἔμμηνεθεισαν*

²¹ Strom. I. vii, p. 724. ²² I. II Antiq. lect. c. 2. ²³ Gyr. syntag. 17. ²⁴ De divin. psalm., c. 7, § 2. ²⁵ I. IV Archit., c. 5. ²⁶ I. I Bibliot., p. 42. ²⁷ Strom. I. I, p. 523. ²⁸ in lib. VIII Aeneid., carm. 341 et seqq. et 663, etc. ²⁹ Strom. I. V, p. 554. ³⁰ Anim. in Chron. Euseb., p. 25. ³¹ Strom. I. V, p. 584. ³² I. IV, serm. 3, De angel. et dæm. ³³ Strom. I. VII, p. 717. ³⁴ I. VIII in vita Pythag., § 13. ³⁵ I. III Saturnal., c. 6. ³⁶ I. IX Cont. Jul., cap. 507. ³⁷ Strom. I. VII, p. 717. ³⁸ De affect. Græc. cur., serm. 5, de angel., etc. p. 516. ³⁹ c. 9, art. 2. ⁴⁰ c. 8, art. 1. ⁴¹ I. I, p. 348. ⁴² ibid., p. 349. ⁴³ ibid., p. 305.

τοῖς ἰδεῖς συντάξαι συγγράμμασι. Quæ Hermetus sic Latine reddidit : « Democritus morales libros scriptis Babylonicos; dicitur enim Acicari, quam est interpretatus, columnam suis scriptis adjunxit. » Sed ille negat se unquam aliquid de hac columna alibi legisse. At Harduinus⁴⁷ minime dubitat hanc Babylonii scriptoris, cui Acicaro nomen erat, fuisse columnam, quam quidem ipsam cum Democritus interpretatus esset, operibus suis intexit. Sed nullum ille nobis dedit pro se suaque opinione vadere. Existimant autem alii talem illam Acicari columnam fuisse, quales erant Mercurii columnæ, quibus ante inventum papyri usum philosophica placita litteris hieroglyphicis insculpabant. Et vero præter citatos ab Huelio doctissimo Abrincensium episcopo⁴⁸ scriptores, de iis Jamblicus hunc sermonem facit⁴⁹ : « Si quod autem philosophicum dubium proponas, illud etiam determinabimus tibi juxta antiquas Mercurii columnas, quas Plato et Pythagoras etiam ante eum lectoribus philosophiam constituerunt. » Quem in locum videsis Thomæ Gale annotationes. Ex Laertio denique⁵⁰, Plinio⁵¹ et Eusebio⁵² ea illustrari confirmarique possunt quæ idem Clemens de Democriti libris et peregrinationibus addidit. Quonobrem hæc fuisse prosequi nihil necesse est. Observabimus autem de columnis ab eodem Plinio id litteris fuisse proditum⁵³ : « Insulæ sind nominibus multæ; celebres vero lsura, Rhinæ, et proxima, in qua scriptæ sunt stelæ lapideæ litteris incognitis. » Et adhuc inservius⁵⁴ : « In altera (insula) stelæ lapideæ litteris ignotis. » Nemini enim dubium esse potest, id quod Clemens Græce στήλη appellat, hoc Latine a Plinio stelam vocari. De iis autem Ammianus Marcellinus⁵⁵, Syncellus⁵⁶ et alii.

Nobis autem data stellarum Ægyptiacarum occasione, his adjicere liceat, quod Josephus de Sethi nepotibus, qui siderum et rerum coelestium scientiam excoiquaverunt, memorie commendavit : « Ne inventa, inquit⁵⁷, sua ex hominum notitia dilabentur, et prius perirent quam pernoscerentur, scientes Adamum universalem rerum interitum præcinisse, unum incendio, diluvio alterum, excitatis duabus columnis, utrique sua inventa conscriperont; ut si lateritiam diluvio deleri contingeret, lapideæ superstes hominibus discendi copiam faceret, et quæ inscripta continebat spectanda exhiberet. Aiunt enim lapideam illam, ab ipsis dedicatam, quæ et nostris temporibus exstat in terra Syria. » Porro autem Ammianus Marcellinus⁵⁸ perhibet syringes seu bujusmodi columnas diluvii et oblivionis metu humi defossas. Videsis hunc in locum Valesii observationes.

ARTICULUS III.

De paganorum mysteriis, quibus diverso tempore iniisciari debebant, quam studiose ea occultarent, quomodo illa anigmalibus et symbolis involvebant; de duplice apud eos, atque in primis Ægyptios, symbolico loquendi genere, sive in verbis et obscuris adagis, sive in rebus ipsis, ubi de eorundem Ægyptiorum hieroglyphicis litteris, et animalibus, atque somniis.

Diversa erant apud paganos mysteria, quorum alia incipientium, perfectorum vero alia, quæ a Clemente nostro ita explicantur⁵⁹ : « In mysteriis que sunt apud Græcos primum locum tenent expiationes, τὰ καθάρσια, sicut apud barbaros lavacrum, τὸ λουτρόν. Post haec autem sunt parva mysteria, τὰ μικρὰ μυστήρια, quæ habent aliquod funda-

A mentum doctrinæ et præparationis futurorum. In magnis autem de universis non restat amplius dicere, sed contemplari, επωπτεύειν, et mente comprehendere et naturam et res ipsas. »

At Casaubonus⁶⁰ putat expiationem seu lustrationem a parvis mysteriis non fuisse distinctam. Verum tamen alio in libro Clemens adhuc scriptit⁶¹ : « Ante mysteriorum quoque traditionem exhiberi oportere quasdam expiations, καθαρρόν τινα, iis qui sunt initiandi mysteriis; utpote cum oportet, impia deposita opinione, ad veram converti traditionem. » Sed iis in locis auctor noster lustrationes a minoribus mysteriis non tantum distinxisse videatur, quam declarare easdem illorum esse initium, vel quoddam potius, si ita velis, præludium. Et vere in hunc forsitan sensum ille alicubi dixerat⁶² : « Αὖτε γέρα, καὶ δὲ προσάγων, καὶ μυστήρια τὰ πρὸ μυστῶν. » Certamen enim, et præludium certaminis, et mysteria sunt ea, quæ præcedunt mysteria. Si quis tamen probaverit his verbis minora tantum et majora mysteria indicari, non multum sane cum illo ea de re contendemus. Nam inde etiam liquido colligitur lustrationes dici quoque potuisse minorum præludia mysteriorum. Quales autem fuerint et quomodo fieri deberent hæc lustrationes, fuso Meursius explicat⁶³. Porro autem qui parvis mysteriis initiati erant, hi mystæ vocabantur. Ad majora vero admissi appellabantur eoptiæ, quibus id, quod in mysteriis erat sacratissimum, intueri licebat.

Omnibus itaque his mysteriis ut pagani initiantur, non minimum interponi debebat temporis intervallum. Testis siquidem est Plutarchus Demetrium contra statas solemnesque eorum leges reluisse eodem tempore, « mysteria a parti, ipsiusnam Plutarchi verba sunt⁶⁴, usque ad ultima et recondita sacra, quæ eoptica appellant, cuncta percipere. » Sed ut ille prosequitur, « id nefas erat, neque visum ante fuerat unquam; verum pergebantur parva mense Anthesterione, magna Boedrone, recondita inspiciebant interjecto a magis ut minimum anno. » Tertullianus autem hæc ista mysteria multo longius interjectum fuisse temporis spatium his significat verbis⁶⁵: « Nam et illa Eleusinia, hæresis et ipsa Atticæ superstitionis, quod facient, pudor est. Idcirco et aditum prius cruciat, diutius initiant, linguam consignant, cum epothe ante quinquennium instituant, ut opinionem suspicio cognitionis ardillent. » Quo quidem et utroque Plutarchi et Tertulliani testimonio⁶⁶ quidam inferunt inter minora et majora mysteria ut minimum unius anni, ut plurimum vero septenni effluere debuisse spatium. Contra tamen alii existimant quinquennium interjectum semper fuisse. Magna siquidem mysteria singulis tantum quinquenniis, uti aiunt, celebrari consueverant, ac quinto tantum anno eoptæ fieri. Quapropter hæc Plutarchi verba: « Επώπτευον δὲ τούλαχιστον ἀπὸ τῶν μεγάλων ἐτίαυτον διατίποτες. » Conspiciebant autem uniuersi a magnis annum interponentes, depravata esse arbitrantur et sic corrigenda: « Επώπτευον δὲ τῶν μεγάλων τούλαχιστον ἐτίαυτον διατίποτες. » Conspiciebant autem in magnis, minimum interponentes annum. » Sed hæc adnotasse sufficiat. De illis etenim mysteriis legi poterunt Casaubonis in lib. vi Athenæi, cap. 5, et Meursius lib. De Cerer Eleusina, cap. 8; Fasoldus De festis Græcor., decade 2, et Castellanus de iisdem festis.

At si ipse Meursius non satis animadvertisse videtur corrupta in antiquis editionibus revera fuisse

⁴⁷ in l. in Hist. nat. Plin., p. 727. ⁴⁸ Demonst. evang., prop. 4, c. 2, p. 57. ⁴⁹ De myster., c. 2, p. 5. ⁵⁰ l. ix in vita Democrit. ⁵¹ l. xxx Hist. nat., c. 1, p. 726. ⁵² l. x Præpar. evang., c. 4, p. 472. ⁵³ l. vi Hist. nat., c. 28, p. 724. ⁵⁴ ibid., c. 29, p. 735. ⁵⁵ l. xxii, c. 45, p. 538. ⁵⁶ p. 40. ⁵⁷ l. Antiquit. lib., c. 3. ⁵⁸ loc. cit., p. 335. ⁵⁹ Strom. lib. v, p. 582. ⁶⁰ in Athen. lib. vi, cap. 46. ⁶¹ Strom. lib. vii, p. 714. ⁶² Strom. lib. i, p. 277. ⁶³ lib. de Cerere Eleusina, c. 7. ⁶⁴ in vita Demet., p. 900. ⁶⁵ lib. advers. Valentini, c. 2.

citata Tertulliani verba, quæ sic ab illo referuntur: « Diutius initiant quam consignant. » Nam in posterioribus editis ita recte emendata sunt: « Diutius initiant, linguam consignant. » Quibus verbis Tertullianus significat initiatis Cereris ritu consignatam fuisse linguam, ne illius mysteria ulli his nondum initio unquam patefacerent. Hujus autem silentii Clemens non solum saepius meminit, sed illud a Platone etiam præceptum fuisse aliqui observat, ubi ejus verba, prætermisso tamen *Theæteti*, ex quo desumpta sunt, nomine, ita exhibet⁶⁶: « Vide autem circumspiciens, ne quis exaudiatur ex iis qui non sunt mysteriis initiati. » Quam severe autem in hujuscemodi silentii reos animadverteretur, ex ipso, quod Clemens noster memorat⁶⁷, disce *Æschylus* exemplo: « *Æschylus* in scena effatus mysteria, in Areopago dicta causa fuit absolutus, cum ostendisset se non esse mysteriis initiatum. » Quas autem personas ille dedisset, si rogaveris, respondebit *Aelianus*⁶⁸, qui tamen paulo alter rem narrat, Athenenses fuisse jam paratos eum lapidibus obrueri.

Tanta porro cautione et severitate non semper observatum esse hujuscemodi silentium, haud absurdè forsitan ex ipsomet Clemente nostro colligere possumus. Cum enim ille dixisset⁶⁹: « Nec ostenduntur mysteria iis, qui temere et impudenter accedunt, sed cum quibusdam expiationibus et prædictionibus seu potius præceptis, » κατ προδρήσεων, tum continuo addidit: « Α Μουσα γὰρ οὐ φιλοχερῆς κα τότε ήν, οὐδέ ἐργάτης οὐδέ ἐπέργαντο γλυκεῖται μελιφθοργοὶ ποτὶ Τερψιχόρων ἀργυρωθεῖται πρόσωπα μαλθακόφωνοι ἀνοίδατο. » Tamen tamen Hervetus profluebat se non intelligere et quomodo hæc cum superioribus cohærent, et unde accepta sint; is tamen, qui ad rem nostram facit, videtur esse Clementis sensus: Veteres studiose mysteria sua tum celavisse, cum illa nondum, lucri gratia aut aliqua mercede divulgarentur. Plura de hoc silento congerit Meursius⁷⁰; Plotarchus vero⁷¹ ait Terpsichorem ex Mosis, a Clemente memoratis⁷², fuisse unam, quæ alias tripudiis et choreis, quemadmodum Melpomene, oblectabat.

De mysteriis igitur ad aliquid dicendum illos si necessitas compulisset, hoc ænigmatibus, signis, symbolis, allegoriis, tropis et metaphoris, ut testatur Clemens⁷³, tam Græci quam barbari involvebant velabantque. Quapropter Ægyptii ante tempora sphingas posuerant. Quo de more videsis Plutarchum⁷⁴ et Kircherum⁷⁵.

Dionysii autem Thracis grammatici auctoritate auctor noster probat⁷⁶ hoc symbolicum loquendi et dicendi genus non modo in verbis, sed etiam in rebus ipsis positum olim fuisse. Et primo quidem symbola in verbis erant Delphica præcepta atque alia sapientum effata et apophthegmata, ut illud: « Sequre Deum, » de quo Cicero⁷⁷, Ambrosius⁷⁸ et Erasmus⁷⁹, et istud: « Venia melior suppicio, » quod Pittaco Laertius⁸⁰ et Stobæus⁸¹ ascribunt. Utrumque porro illud adagium, sicut et hæc alia duo: « Nosce te ipsum, » et: « Parce temporis, » de quibus mox citandi scriptores disputant, atque alia hujusmodi plurima Clemens ex sacris nostris Scripturis delibata esse asserit et demonstrat. At ea omnium oculis præsertim subjicit⁸², que a Pythagora pronuntiata sunt. De illis autem, quale est illud: « Domi non habere hirundinem, » legendi sunt Laertius, lib. viii in Vita Pythagore § 17, et

A variorum in hos libros animadversiones, Plutarchus lib. *De liberis educandis*, tom. II, pag. 42, in *Sypos.*, lib. viii, quæst. 7 et 8, ac lib. *De Iside et Osiride*, p. 354; Cyrilus Alexandrinus lib. ix *Contra Julian.*, p. 300; Suidas ad verbum Πυθαγόρας, Lilius Giraldus lib. *De interpret. philos. Pythagor. symbol.*; Erasmus *Adag.*, chiliad. 1, centur. 4, adag. 15 et seqq.; Marcius Ficinus in fin. tom. II; Kircherus *Œdip. Ægypt.* tom. II, class. 3, cap. 5, pag. 157 et seqq.

Hervetus tamen nos admonet se nescire utrum symbolicum hoc Pythagore adagium⁸³: « Super terram non esse navigandum, alibi quam apud Clementem nostrum legatur. Et Junius quidem illud ab omnibus hac tenus prætermissum fuisse palam confessus est. Hujus, si lubet, librum post Erasmi *Adagia*, centur. 4, adag. 47, pag. 1086, consule.

Sextum Pythagore proverbium⁸⁴: « Stateram non transiliendam, » quibusdam Clemens confirmat versibus, qui solo venustatis poeticæ nomine ab illo citantur. At Hervetus quid Clemens his verbis sibi velit, ni forte Sapho designata fuerit, sibi fatetur esse incompertum. Sed male profecto divinavit. Carmina enim sunt Euripidis in *Phænissis*, carm. 540 et seqq., tom. II *Poetarum Græcorum*.

Ultimo symbolico effato observat Clemens⁸⁵ ab Pythagora prohiberi, τὰς λεωφόρους δδοὺς βαδίζειν, « ne viis regis, » vel potius « publicis incedamus. » De hoc autem adagio legesis Menagii in citatum superius Laertii locum, aut, si velis, nostras in Ambrosii ad Irenæum epistolam observationes⁸⁶.

In earundem symbolicarum Pythagoræ sententiarum numero ea procul dubio ponenda est, qua uti Clemens noster alibi scribit⁸⁷, illæ dixerat: « Musas Sirenibus jucundiores. » Ea enim de sententia isthac a Theodoro memoria mandata legimus⁸⁸: « Pythagoram illum, cuius apud vos celebris laus est, dixisse aiunt qui illius vitam scripserunt, Musas Sirenibus esse præferendas. Ego autem si mos illi fuisset perspicuo sermone uti, quemadmodum atvis quibusdam philosophos, affirmare illam Musarum vocem ut suaviorem prætulisse.

Post memorata Pythagoræ effata, narrat Clemens⁸⁹ Aristocritum meminisse cujusdam epistolæ, qua Atreas, Scytharum rex, Byzantinis bellum illaturus scriptis: « Nolite afferre detrimentum meis 239 vestigalibus, ne mei equi aquam vestram bibant. » Vossius autem hunc Aristocritum scriptoribus illis annumerat⁹⁰, quorum incerta ætas, sed cuius Plinius facit mentionem⁹¹. Atreas vero, vel ut Clemens loquitur, Ατοτζ, is esse videitur, qui a Plutarcho Ατετζ appellatus est, et de quo haec ille memorat⁹²: « Scytharum rex Antreas captivam adeptus Ismeniam libicinam, jussit autem pocula canere. Cumque cantum ejus reliqui plausu et admiratione prosequerentur, juravit se suavius audire hinnitum equi: adeo procul is aures suas a Musis abduxerat, non equos, sed asinos audire dignus. »

Eodem quoque symbolico dicendi genere asserit Clemens⁹³ usos fuisse et sapientes et poetas, Orpheum, Linum, Musæum et alios. At de Orphei sententiis et effatis legendus est Kircherus tom. II *Œdip. Ægypt.*, class. 3, c. 4, p. 150, etc., necnon in *Obelisc. Pamph.*, lib. II, c. 3, p. 104 et seq., ubi et Lini quoque pronuntiata ab eo repræsentantur.

Aha insuper duo exempla, quæ Clemens noster

⁶⁶ Strom. lib. v, p. 562. ⁶⁷ Strom. lib. ii, p. 587. ⁶⁸ Strom. lib. v, p. 587. ⁶⁹ lib. de Cerer. Eleus., cap. 20. ⁷⁰ lib. ix *Sypos.*, quæst. 14, pag. 747 et seqq. ⁷¹ lib. de Is. et Osir., p. 554. ⁷² lib. iii *De finib.* ⁷³ lib. i *De Abraham.*, cap. 2, § 4. ⁷⁴ Adag., chiliad. II, centur. 2, adag. 38. ⁷⁵ lib. v, p. 561. ⁷⁶ lib. v, p. 561. ⁷⁷ lib. v, p. 561. ⁷⁸ lib. v, p. 561. ⁷⁹ lib. v, p. 561. ⁸⁰ lib. v, p. 561. ⁸¹ lib. v, p. 561. ⁸² lib. v, p. 561. ⁸³ lib. v, p. 561. ⁸⁴ lib. v, p. 561. ⁸⁵ lib. v, p. 561. ⁸⁶ lib. v, p. 561. ⁸⁷ lib. v, p. 561. ⁸⁸ lib. v, p. 561. ⁸⁹ lib. v, p. 561. ⁹⁰ lib. v, p. 561. ⁹¹ lib. v, p. 561. ⁹² lib. v, p. 561. ⁹³ lib. v, p. 561.

⁹⁰ Variae hist. l. v, c. 49. ⁹¹ Strom. lib. v, p. 555. ⁹² Strom. lib. v, p. 556. ⁹³ tom. III *Œdip. Ægypt.*, p. 150. ⁹⁴ Strom. v, p. 568. ⁹⁵ Strom. lib. i, p. 590 et seqq.; l. v, p. 585 et seqq. ⁹⁶ epist. 28, p. 901. ⁹⁷ Strom. lib. I, p. 294. ⁹⁸ tom. IV, serm. 8, de martyris init., p. 591. ⁹⁹ l. v, p. 591. ¹⁰⁰ lib. iii de histor. Græc., pag. 554. ¹⁰¹ lib. v Histor. natur., cap. 51. ¹⁰² l. i *De fortuna Alexand.*, pag. 53. ¹⁰³ Strom. lib. v, p. 567.

protulit⁶⁶, prætermittere non possumus. Primum autem ab illo his narratur verbis: « Aut quidem certe Idanthuram Scytharum regem, ut resert Pherecydes Syrius, Dario, qui Istrum træjacerat, bellum minantem, symbolum misse pro litteris murem, ranam, avem, jaculum, aratum. » Quæ quidem Orontopagas et Xiphodres interpretati sunt. Ab Herodoto autem eadem historia sic describitur⁶⁷: « Ad ultimum Darius inopia rerum laboravit. Id reges Scytharum intelligentes, mittunt ad eum cum muneribus caduceatorem, ave, mure, rana et quinque sagittis. » Atque ibidem continenter addidit hæc symbola a Dario ipso et Gobrya eodem modo atque Clemens dixit ab Orontopaga et Xiphodre explicata, Persarum vero regem non Idanthuram, sed Idathyrsum nuncupatum fuisse. Verumtamen Clemens auctorem citat Pherecydem Syrium, Herodoto antiquiore, atque idcirco sive procul dubio non minus dignum. Illius porro, de quo nos alibi uberiorius, Clemens noster non semel meminit.

Aliud quoque symbolicum exemplum ex Anacharsi Scytha ab eodem Clemente nostro desumitur⁶⁸. Nobis vero nihil plane necesse est illud fuisus prosequi, quippe quod a Laertio⁶⁹ et Plutarcho⁷⁰ probatum invenies. Cæterum de aliis septem Græcæ sapientum symboticis ænigmatisisque proverbiis atque sententiis nonnulla a nobis infra perstringentur.

Præ cæteris porro omnibus Ægyptii in occultanis mysteriis suis majus studium ac plane singularem operam adhibebant. Quamobrem illi « non quibuslibet, » inquit Clemens⁷¹, « ea quæ erant apud ipsos, committebant mysteria; neque rerum diuinarum cognitionem deferebant ad profanos, sed ad eos solos, qui erant ad regnum perventuri, et ex sacerdotibus iis, qui judicati fuerant probatissimi, et educatione, et doctrina, et genere. » His satis congruunt ea quæ Plutarchus de iisdem scripto hunc in modum consignavit⁷²: « Reges aut ex sacerdotibus, aut de bellicosis legebantur; cum hæc gens ob virtutem, illa ob sapientiam in honore et auctoritate esset. Qui autem e bellicosis creabatur rex, statim se sacerdotibus dabant, ac philosophia liebat particeps, pleraque fabulis occultantis ac sermonibus obscura veritatis indicia et argumenta habentibus: quod sane ipsi declarant, ante tempora sphinges plerumque collocantes. » Quam in rem vide adhuc, si lubeat, Kircher. *Obel. Pamph.* lib. II, cap. 1 et 2.

Quomodo autem Ægypti mysteria sua abscondebant, Clemens sic explicat: « Jam vero, inquit⁷³, qui docentur ab Ægyptiis, primum quidem docent Ægyptiarum litterarum methodum, quæ vocatur ἑπτολογραφική, hoc est ad scribendas epistolas; secundo autem sacerdotalem, quæ utuntur ἑρογραφική, id est qui de rebus sacris scribunt; ultimam autem ἑρογλυφική, id est sacram quæ insculpitur scripturam; cujus una quidem est per prima elementa χωριογραφική, id est proprie loquens; altera vero symbolica, id est, per signa significans. » Itaque Clemens triplicem docet fuisse apud Ægyptios litterarum characterumque rationem et formam, epistolicam seu vulgarem, sacerdotalem et hieroglyphicam: bujus autem duas esse species, ministrum primam proprie, seu per elementa, per signa autem loquentem alteram: Herodotus vero illam quoque dupliment esse testatur: « Litteris, inquit⁷⁴, biliaris utuntur, quarum unas sacras vocant, populares alteras. » Kircherus tamen putat quadruplex fuisse earumdem Ægyptiacarum litterarum genus. Videsis, si lubeat, illius *Obelisci Pamph.* lib. II,

A cap. 5, pag. 124, et lib. IV, pag. 372, prius vero lib. I, ubi de litterarum et obeliscorum inventione, ac tandem tom. III *Ædip. Ægypt.* diatr. 2, pag. 42 et seqq. Lege etiam Pierium *De hieroglyph.* lib. XLVII, pag. 351, etc.

A quo antea hieroglyphicæ litteræ in columnis seu stelis, supra conūmemoratis, primum scriptæ, vel potius incisa fuerint, Syncellus sic enarrat⁷⁵: « Ex stelis positis, ev τῇ Συριακῇ γῇ, et exarata sacra dialecto, et hierographicis litteris a Thoth, qui est Mercurius primus; secundus Mercurius, Agathodæmonis filius, Tati pater, libros tradidit, quos in templorum adytis depositi. » Hunc porro post diluvium tempora, illum antea isthac fecisse fertur. Legesis Eusebium lib. I *De preparatione evang.*, cap. 9.

Quales autem fuerint hieroglyphicæ illæ litteræ, his stelis exaratae, ex Ammiano Marcellino discer. Et enim « excisis, » inquit⁷⁶, « parietibus volucrum ferarumque genera multa sculperunt, et animalium species innumeræ, quas hierographicas litteras appellarent. » Eam profecto ob causam Cyrilus Alexandrinus symbolicas figuræ simplici litterarum nomine nuncupat⁷⁷: « Hi in templis et obeliscis litteras incidentes, nostris non utebantur, sed aliis figuris rerum naturas efformantes, obstrusam quadam scientiam sapientioribus ingerebant. » Quid Lucanus etiam his carminibus cecinet⁷⁸:

*Nondum flumineas Memphis contexere biblos
Noverat, et axis tantum volucresque, seræque,
Sculptaque servabant magicas animalia linguis.
Videsis in citata paulo ante Ammiani verba Valeo
observationes.*

Atque hoc ipsum est secundum symbolicum genus, quod Clemens, ut dictum est, in rebus constitutum esse tradit, ac plura illius nobis proponit exempla. Enimvero « ex Ægyptiis, inquit ille⁷⁹, alii quidem in navigio, alii vero in crocodilo, solem ostendunt. » Non longe aliter Eusebius, cuius libri ab Herveto procul dubio, ut ipse satis aperte declarat, leci non fuerant, hæc memoria prodidisse legitur⁸⁰: « Ægyptii aliquando solem hominis crocodilum navigium crocodilo impositum consecratis symbolo repræsentant. » Ubi quid navigium crocodilusque significant, haud plane absimili modo atque Clemens noster edidisset. At de iis Kircher. tom. III *Ædip. Ægypt.*, syntagm. 1, cap. 5, pag. 459.

Deinde vero Clemens addidit⁸¹: « Diopoli quoque, quæ est urbs Ægypti, in æde sacra, quæ rotatur Pylon, expressus est puellus, signum generationis, senex vero interitus; et rursus Dei symbolum accipiter, ut pisces symbolum odi, et alio rursus significato crocodilus est signum impudentia. » Plutarchus autem⁸²: « Sæi in vestibulo templi Minervæ erat insculptus infans, senex, deinde accipiter, post pisces, ultimo loco equus fluvialis. Ille symbola notabant, infans et senex ortum atque interitus, accipiter Deum, pisces odiun, ut diximus, propter mare, equus fluvialis impudentiam. » Legi adhuc quæ ille paulo superioris dixerat⁸³, nec non et Pierium *Hierogl.*, pag. 218, atque Kircher. *Ædip. Ægypt.*, syntag. 12, cap. 2, pag. 381. De his porro et cæteris, ibideum a Clemente nostro conmemoratis, Ægyptiorum symbolis, auribus oculis, bove, equo, sphinge, homine, et aliis, quæ Herveto incompta fuere, vide citatos a nobis proxime laudatorum auctorum libros, ubi ea euæcleare atque interpretari conati sunt. Sed in primis legendus Vossius lib. IV *De physiol. Christ.* et

⁶⁶ Strom. lib. V, p. 567. ⁶⁷ lib. IV, § 134 et seqq., pag. 266. ⁶⁸ Strom. lib. V, pag. 568. ⁶⁹ lib. I, in vita Pherecyd., § 104. ⁷⁰ lib. De garrul. ⁷¹ Strom. I, v, p. 566. ⁷² lib. De Iside et Osiride, p. 554. ⁷³ Strom. lib. V, pag. 555. ⁷⁴ I, II, § 306, p. 103. ⁷⁵ p. 40. ⁷⁶ I, xxii, cap. 15, pag. 559. ⁷⁷ lib. IX coni. Julian., pag. 229. ⁷⁸ Phars. lib. III, v, 223 seqq. ⁷⁹ Strom. lib. V, pag. 566. ⁸⁰ lib. III *Prep. evang.*, c. 11, p. 115. ⁸¹ Strom. I, v, p. 568. ⁸² lib. De Isid. et Osirid., p. 365. ⁸³ ibid., pag. 354 et 355.

Theolog. gentil., cap. 11, 12, 13 et 14, aitque Cyril. Ius Alexandrinus, lib. vi *Contra Julianum*, pag. 300.

Posthac autem Clemens¹³: « Jam vero in iis quoque, quae ab ipsis vocantur deorum χωματια, aureas imagines, duos quidem canes, unum autem accipitrem, et ibi unam circumferunt, et quatuor imaginum simulacula vocant quatuor litteras. » Hervetus vero fatetur sibi nihil penitus occurrisse, quod de his χωματαιis alicubi unquam legerit. Ipsi tamen suboluit has quasdam esse comessationes. Aliis tamen verisimilius videtur illas, ut Clemens noster aperte significat, solemnem, ut more nostro loquuntur, fuisse processionem, in qua illæ aureas imagines, vel in peregrinationis ab Osiride susceptæ, vel forsitan in Isidis, Osirim a Typhon perditam et dispersam querentis, memoriam publice deferebantur. Videsis Kircher. lib. ii, cap. 5, *Obelis. Pamphili.*, pag. 121.

Ibis autem, quemadmodum accipiter, avis erat, eamque Strabo dicit mansuetissimam, ac ciconiae magnitudine et figura persimilem¹⁴. Sed Herodus duplicit generis ibi fuisse narrat, et utriusque figuram graphicè describit¹⁵. A Cicerone tamen ibes, quasi unius tantummodo essent generis, depicta sunt¹⁶. Uterque porro eas ab Ægyptiis ideo honorari perhibent, quia illæ quasdam volucres angues, ex vastitate Lilye vento Africo invectas, interficiebant consumehantique. Quapropter Plinius: « Invocant, ait¹⁷, et Ægyptii ibes suas contra serpentium adventum, Ibis denique plures alii meminerunt, Diodor. lib. i *Histor.*, pag. 55; Pausanias lib. ii, pag. 253; Plutarchus lib. *De Isid. et Osir.*, pag. 381; Eusebius lib. ii *Præpar. evang.*, cap. 1, pag. 49; Elianus, Aldrovandus, et alii.

Denique Clemens adjicit ibis, accipitris, duorumque canum simulacula quatuor ab Ægyptiis vocari litteras, haud dubie hieroglyphicas, seu hierographicas, de quibus hacenus disputavimus. Verum Plutarchus de ibi sic loquitur¹⁸: « Ibis Ægypti signum primæ faciunt litteræ, non recte, neq; quidem judicio, muto vocisque experti animali primum iocum in litteris deferentes. » Non differtur autem ibim apud Ægyptios esse, quemadmodum Clemens noster asseverat, hieroglyphicam litteram, sed plane iniciatur primum ei locum dari debere. Hæc porro a Pierio lib. xvii et lib. xlvi, pag. 351, et Kirch. lib. ii *Obel. Pamph.*, cap. 6, pag. 126 et seqq., ac præsertim tom. iii *Œdip. Ægypt.*, diatr. 2, pag. 42 et seqq., fusi explicantur.

ARTICULUS IV.

De Ephesiis aliisque similiter magicis litteris et nominibus, ac de aliis paganorum superstitionibus.

Androclydis Pythagorei auctoritate ostendit Clemens Ephesiæ litteras ἀστιον, χατάστιον, λίξ, τέτρας, δαμναμενεὺς et αἰτια fuisse quoddam adhuc symboticum scribendi genus, easque ibidem interpretatur¹⁹. Hesychius autem easdem litteras aliquæ illarum significationem paulo aliter quam ille explicavit.

Verum Suidas²⁰ aliique non pauci putant eas esse obscuras quasdam incantationes. Quapropter Plutarchus: « Magi, inquit²¹, a malis geniis occupatos jubent secum legere et recitare τὰ Ἐφέσια γράμματα. » Apud Athenæum vero Anaxilas poeta canit²²:

Et præter hæc in consutis coriis litteras Ephesiæ pulchræ serens.

¹³ Str. v, p. 567. ¹⁴ lib. xvii Geogr., p. 821. ¹⁵ lib. ii, § 77 et 76. ¹⁶ lib. i *De natura deor.*, p. 210. ¹⁷ lib. x *Hist. natur.*, cap. 28. ¹⁸ lib. ix *Sympos.*, quæst. 5, p. 738. ¹⁹ Strom. lib. v, pag. 568. ²⁰ ad verb. Ἐφέσια. ²¹ l. vii *Sympos.*, quæst. 5, p. 706. ²² l. xi *Deiphilosop.*, pag. 548. ²³ in *Vita Pythag.*, l. vii Strom., p. 718. ²⁴ lib. xiv *Hist. natur.*, cap. 5, p. 129. ²⁵ Strom. lib. v, pag. 569. ²⁶ lib. i in *Vita Pherec.* § 119. ²⁷ Str. l. v, p. 570. ²⁸ ibid. ²⁹ l. II, *Œdip. Ægypt.*, part. ii, cap. 6, pag. 170. ³⁰ De orig. et progr. idololat. l. ii, c. 44. ³¹ Strom. l. vii, p. 718. ³² ibid., p. 712 et seq.

rit, et cum nihil haberet, lecythum corroserit.... Quid mirum, inquit Bion¹¹, si mus calathum arroserit, cum non inveniret quod comedere? Hoc enim fuisse mirum, si, ut ludens argutabatur Arcesilas, murem calathus comedisset. » Illam de mure superstitionem, atque Bionis et Arcesilai eam in rem dicterium, quemadmodum citata ibidem a Clemente non solum de rupta dextri pedis corrigia Menandri carmina, verum etiam lepidam Antiphontis de vana ob devoratos a sue porcellos præsagitione, et Diogenis de invento a quo piam pistillo, a serpente in gyrum circumdato, admiratione irrisione, ac tandem alias Philemonem hæc facete deridentis versus Theodoretus retulit¹². Huc accedit, quod apud Ciceronem legimus¹³: « Nos autem ita leves atque et inconsiderati sumus, ut si mures arroserint aliquid quorum est opus, hoc unum monstrum putemus. »

A nobis autem fortasse posces quis ille sit, qui simpliciter a Clemente nostro et Theodoreto Bion vocatur, et cuius Clemens dicterium hic et aliud alibi his verbis retulit¹⁴: « Mihi videtur Bion facte dixisse: Quomodo homines prolem formosam petierunt a Jove, quam ipse sibi prebere non potuit? Quainobrem respondebimus quamvis plures nec minus quam undecim Bionis nomen, teste Laertio¹⁵, sortiti fuerint, hoc tamen nulli aptius et verisimilius tribui posse, quam Bioni Borystheniti, quem idem Laertius deos et sacra omnia irrisisse aspernatumque fuisse testificatur.

De memoratis porro superstitionis ridiculisque auguriis et prædictionibus adsis Tiraquelli in Alexander, ab Alexan. lib. v Genial. dier. cap. 13, amadversiones.

Rursus quoque a Theodoreto¹⁶ in metri formam descripta sunt citata a Clemente Diogenis Cynici carmina¹⁷, quibus concinne exagitat prælxxiam ab improbo aliquo homine hanc cuidam domini inscriptionem: « Insignis victor Hercules hic habitat, nihil mali ingreditur. Et quomodo, inquit, ingreditur dominus ædium? » Quod autem Clemens subnectit de ligno et lapide pingui, quæ pagani adorabant, satis in hujusc loci scholiis illustratum inveneris.

Longe itaque difficilis illud est, quod ibidem Clemens hæc scripsit in verba¹⁸: « Ορῶ γοῦ ἔστι τὰ

Αὐτὰ δὲ τῶν περικαθαρθέντων, εἰ θαλφθεῖ ζωονύμεα. Οὐχ ἐν δὲ τούτῳ ἐγίνετο, εἰ ἀνελάμβανε τὰ τοῦ περικαθαρθέντος χαζά. « Videre certe licet ova ab his, quæ purgantur, si fota fuerint, vivificari. Atqui hoc nequaquam fieret, si ejus ipsius quod purgatur mala participant. » Hervetus siquidem declarat se non percipere horum verborum sensum, et sagacioribus indagandum relinquere. Verumtamen cum in Graeco textu legatur τὰ ὄντα, τὰ aures, τὰ in Latina tamen interpretatione redditum est τὰ ova; quia haud dubie putabant legendum τὰ ωδά. Et recta quidem videatur hæc emendatio. Quis autem inde sensus depromi possit, si quazras, tibi primum respondebimus. Clementem nobis videri ad illud respexisse, quod a Luciano ὥν τι καθαρπτον, vocatur¹⁹. Pagani quippe in expiationibus ova atque etiam sulphur, tædas, aliaque a Clemente ibidem memorata adhibebant. De ovis autem ita Juvenalis cecinat²⁰:

.....Nisi se centum lustraveris ovis.

De sulphure autem idem poeta²¹:

.....Cuperent lustrari, si qua darentur

Sulphura cum tædis.

Rursus vero de utroque cum ovo tum sulphure Ovidius²²:

Et veniat quæ lustret anns, lectumque locumque,
Praferat et tremula sulphur et ora manu.

Apuleius autem non solum de ovo et sulphure, sed etiam de tædis seu facibus sermonem fecit, ubi de nave expiata sic disputat: « Simulacris, inquit²³, rite dispositis, nave in faberrime factam, picturis miris Ægyptiorum circumsecus variegatam, summus sacerdos tæda lucida, et ovo, et sulphure, solemississimas preces de casto præfatus ore, quam purissime purisicatam, deæ nuncupavit dedicavitque. » Ex his itaque sic observatis elici potest ille verborum Clementis sensus. Vanum gentilium hominum, qui sulphur, faces et alia quibus præsigillatores in inimundis expiationibus adhibebant, timorem idcirco jure merito irridet et explodit; quia ova etiam in illis expiationibus adhibita, si fota fuerint, sunt animata, atque ex lis pulli excluduntur. Quod certe non fieret, si mala quæ in illis nefarioris expiationibus et lustrationibus perpetrabantur, ad ipsam ova transirent, iisque polluta contaminataque reipsa forent.

CAPUT XV. De philosophia.

242 ARTICULUS I.

Utrum Christiani philosophia studere debeant, utrumque Clemens primus id asseruerit.

Dandam esse philosophiæ operam et ad eam per recte comparandam cuiilibet Christiano homini sedulo incumbendum, variis rationum momentis evidentissime Clemens demonstrat. Quia vero aliqui tum secus sentiebant, eorum ille respondet objectis, contrariasque sententias suæ argumentationes infirmat et diluit. Status autem hujusc questionis, quæ Clementis nostri ævo eo major esse debuit quo magis de illa celebrerentur Christianæ fidei defensores et doctores disceptabant, ut ab omnibus recte percipiatur, accurate observandum est, quid auctor noster philosophiæ nomine intelligat. At id cum clarius quam ipsiusmet verbis explicari non possit, audi, quæso, quomodo ea de re mente aperiat suam: « Philosophiam, inquit²⁴,

D non dico Stoicam, nec Platonicam, aut Epicuream, aut Aristotelicam, sed quæcumque ab his seculis recte dicta sunt, quæ docent justitiam cum pia scientia, hoc totum selectum dico philosophiam; quæcumque autem humanis separata cogitationibus adulterarunt, ea nunquam divina dixerim. » Postea vero disertissimis ille verbis nos admonet²⁵, se non quorūlibet ethnoricorum hominum admittere philosophiam, sed eorum tantummodo « qui, ut apod Platonem dixit Socrates, « recte philosophati sunt. » Rursus autem alibi: « Fundamentum, inquit²⁶, ut olim adnotavimus, non dicimus eam, quæ in unaquaque hæresi suscipitur, vitæ institutionem, sed id quod vere est philosophia, vere artificiosam sapientiam, quæ præbet experientiam eorum quæ sunt in vita. Sapientiam autem solidam rerum divinarum et humanarum cognitionem, firmam quamdam et stabilem, et quæ non potest excidere con-

¹¹ ibid. ¹² De Græc. affect. curat., serm. 6, p. 563 et seq. ¹³ I. ii. De divin., p. 387. ¹⁴ Admon. ad gent., p. 37. ¹⁵ I. iv in Bion. Vita. ¹⁶ loc. cit. ¹⁷ Strom. I. vii, p. 713. ¹⁸ ibid. ¹⁹ Dial. Diog., p. 114. ²⁰ Satyr. vi, v. 517. ²¹ Satyr. ii, v. 157. ²² De art. amat., ii, 329, 330. ²³ I. ii Metamorph. circa med. ²⁴ Strom. I. i, p. 288. ²⁵ ibid. p. 315. ²⁶ I. vi, p. 642.

prehensionem, et quæ comprehendit ea, quæ sunt, et præterita, et futura, quam nos docuit per suam præsentiam et per prophetas Dominus, estque hujusmodi, ut non possit excidere, ut quæ a Verbo sit tradita. . . . Est autem philosophia⁵⁰, quæ in unaquaque hæresi (de iis loquor quæ sunt in philosophia) reprehendi non possunt decreta cum vita congruente, in unam coacta electionem, quæ ipsa quoque a barbara divinitus data subrepcta gratia, Græca ornata sunt eloquentia. Denique ut plura missa facimus: « Philosophiam, ait Clemens⁵¹, sæpe diximus, id quod per philosophiam assequitur veritatem, etiamsi sit singulare. »

Duplex itaque auctor noster in humana gentili- que philosophia distinguit documentorum genus. Ex iis siquidem unum recte dicta, et æquitatis, iustitiae, pietatis ac veritatis decreta complectebatur. Alterum autem a paganis philosophis ex cogitatum, falsa et erronea, ac sæpe scipiis impia continebat dogmata, quibus gentiles illi philosophi veram divinamque Hebraeorum doctrinam vel labefactaverant, vel interpolaverant, vel penitus corrumperant. « Nam alia quidem, ut ipse loquitur⁵², suffirat, alia vero male audierunt. In aliis autem aliqua quidem dixerunt connoti, sed ea non reddidera perfecta; aliqua autem humana conjectura et ratione, in quibus labuntur. » In primo autem libro, hæc paulo enucleatus edidisse⁵³: « Est etiam in philosophia, quæ furtu subrepcta, veluti a Prometheo, tanquam aliquantulum ignis, aptum ad lumen, si utiliter excitetur, et vestigiis aliquod sapientiae, et motus a Deo. In his autem latrones et fures fuerint, qui sunt apud Græcos philosophi, qui ante Domini adventum a prophetis Hebraeis partes veritatis, id minime agnoscentes sumumperserunt, sed sibi tanquam propria dogmata adhibuerunt; et alia quidem adulterarunt, alia autem supervacanea quadam diligentie sophistice interpolarunt, alia autem etiam invenerunt. Forte enim sensus quoque spiritum habuerunt. » Et paulo post⁵⁴: « Ex parte ea quæ suffirati sunt, vera quidem sunt; sciunt autem per conjecturam, et rationum moti necessitatibus. » Quod quidem præ cæleris omnibus a Pythagora et Platone facilitatum afflavit⁵⁵. Censem igitur Clemens hoc posterius gentilis philosophiæ genus a Christianis omnibus plane penitusque rejeciendum et explodendum; sed prius ab iis sovendum et amplexandum, atque ut illud assequantur, totis admittendum ingenii animique viribus.

Hæc est vera germanaque auctoris nostri de studio in gentili philosophia a Christianis hominibus collocando mens et sententia. Ad eam autem probandam tria ipsi demonstranda erant. Et primo quidem in illa philosophia gentili variisque ejus sectis vera quædam placita et documenta inventuri. Secundo Hebraeorum doctrinam, Moysisque libros cæteris omnibus Græcis cum philosophis, tum aliis scriptoribus esse antiquiores. Tertio tandem ex iisdem Hebraeis et Moyse decepta fuisse illa veritatis et æquitatis consentanea dogmata, quæ Græci philosophi suis in scholis atque scriptis docuerunt. At tria hæc ille in suis Stromatum libris invictissime demonstrat.

Primum siquidem palam ostendit in qualibet philosophorum secta quædam decreta, vel plura vel pauciora veritati consona revera reperi. Quainvis autem illa in eorum libris et scriptis longe a se invicem dispersa disjunctaque lateant, quisquis tamen ea simul collegerit secundum componerit, veritatem citra periculum contemplabitur⁵⁶.

Secundo variis Clemens validisque rationum mo-

A mentis manifestum cuilibet facit Hebreos paginis omnibus philosophis ætate esse provectiores⁵⁷. Neque enim id certissimo tantum ipsorummet pagannrum, quorum pene infinitus erat numerus, scriptorum testimonio astruit et confirmat⁵⁸, sed etiam ex assignata ab ipsis eorumdem auctorum suorum, seu philosophorum, seu sapientium, atque aliorum, necnon et deorum ætate, ac variis illorum, atque etiam Hebraeorum et Christianorum chronologis, uti infra a nobis fusius liquidiusque declarabitur.

Denique non minori ille evidens Græcos philosophos eo fures plagiariosque esse convincit, quod ex sacris Hebraeorum libris omnia subripuerint vera sua decreta ac documenta. Quod quidem ille inde probat⁵⁹, quia eorum coryphaei et antesignani cuncta hæc placita ex Hebraeis atque Ägyptiis, apud quos illi diu remanserant, aut viva voce, aut ex illorum scriptis, in linguam suam tunc redditis, delibaverant. Deinde vero varia inultiplicique inductione singulatim recenset⁶⁰ quædam sint dogmata, quæ ethnici philosophi divinis illis ex fontibus hauserunt, 243 atque eos furti et plagi manifestissime coaguit furesque esse demonstrat. Præterea observat auctor noster⁶¹, ante Græcam Scripturam interpretationem ipsas etiam mulieres ab angelis quædam de divina providentia relibusque celestibus documenta accepisse. Addit denique⁶² philosophos ex sacris prophetis varia excerptissime dogmata, quæ aliquando bene et sapius male intelleverunt.

Illi igitur firmissimis rationibus et argumentis evidentissime Clemens colligit vera quædam a paganis philosophis asserta et, tradita fuisse documenta, atque in hanc ethnica philosophiæ partem Christianis omnibus hand indiligerent incumbendum. Porro autem sicuti certum est plures ab eo in suam postmodum adductas fuisse sententiam, ita sane ille neque primus hujuscem opinionis auctor et assertor, neque ante omnes alios philosophicun studium cum sacris Christianorum litteris conjunxit nobis videtur. Testatum siquidem Eusebius nobis facit Origenem ut nonnullis, qui nimium ejus in gentili philosophia studium reprehendebant, se ipsum purgaret, hæc quædam in epistola scripsisse⁶³: « Cum totum me addixisset verbo Dei, ac de nostra eruditio fama jam crebrior spargeretur, confluentibus ad me nunc hæreticis, nunc Græcarum disciplinarum studiosis, et maxime philosophis, scrutari hæreticorum dogmata, et quæcumque a philosophis de veritate jactantur, excutere constiui. Atque hoc fecimus Pantæni illius, qui ante nos multis profuit, exemplum secuti, qui quidem hujusmodi cognitione non mediocriter instructus fuit; tum Hieracle, qui nunc inter presbyteros Alexandrinæ sedet Ecclesiæ, quem ego apud magistrum philosophiæ reperi, quintum jam annum ei operante, priusquam ego ejusmodi doctrinam auscultare cœpisse. » Tum continuo addit Eusebius: « Atque idcirco cum vulgari ueste antea usus fuisse, ea deposita, philosophicum induit habitum, quem etiamen retinens, Græcorum libros studiosè evolvere non desistit. » Origenis autem verba aperte indicant datam a Pantæno philosophiæ operam. Atqui Clemens noster, ut superius admotivis, fatetur euende Pantænum fuisse suum preceptorem. Nullus igitur dubitandi locus esse videatur, qui prius Pantænum quam noster Clemens sacræ Scripturæ veræque philosophiæ studium conjunxit. Utrum autem ab aliquo alio ante Pantænum id factum sit, cum ab Origene, tametsi ad rem suam id plurimum conduceret, silentio prætermittatur, nec nos quidem certo definiere audemus.

⁵⁰ Strom. I. vi, p. 642. ⁵¹ ibid. p. 694. ⁵² ibid. p. 642. ⁵³ I. i, p. 342. ⁵⁴ ibid., p. 320. ⁵⁵ I. v, p. 560. ⁵⁶ lib. I. Strom., p. 298 et seq., p. 314 et 315; I. vi, p. 675. ⁵⁷ ibid., p. 305 et seq. ⁵⁸ ibid., p. 320 et seq. ⁵⁹ ibid., p. 502 et seq. ⁶⁰ ibid., p. 312, 318, 312. ⁶¹ I. v, p. 560, 591, etc. ⁶² I. v, p. 550. ⁶³ Euseb.

ARTICULUS II.

Contraria huic opinioni argumenta solvuntur et refelluntur.

Quamvis Clementis sententia, a nobis sincere exposita, hisque, quos notavimus, circumscripta finibus et terminis, nihil plane nisi verissimum et omnibus facile probandum complectatur, plures tamen illius tempore non insimi apud Christianos nominis adversarios habuit⁶⁰. Quocirca varia eorum argumenta Clemens tanto integrius candidiusque proponit, iisque tanto accuratius respondere et satisfacere conatur, quanio gravior et illustrior videbatur esse illorum in Ecclesia auctoritas⁶¹.

Ex his autem aliqui objiciebant philosophiam in hominum perniciem atque exilium non a Deo, sed a malo auctore et ipsomet diabolo profectam. At quonam modo, respondet Clemens⁶², philosophiae et dialecticas inventos dici potest diabolus, quem Christus, cum ab eo tentaretur, sapienter clusit? Quid autem, quod diabolus aliquando in lucis commutatur angelum, qui vera quedam et hominibus utilia annuntiat? Tunc autem tantummodo decipit homines, cum per vera, quae dicit, illos traducit in errorem et mendacium. De ea autem duxtaxat philosophia questionem esse diximus, que sincera et certa, nullaque erroris et falsae opinionis fuligine corrupta, sempiternæ veritatis documenta nobis tradidit.

Ad hæc vero, etiamsi nonnulla ab aliquo impremite dicantur, ea tamen idcirco non damnari, sed a veritate consentanea sint, attente examinari debent. Postremo cum Græci philosophi ea, ut vidimus, quæ vera docuerunt, ex Hebreis delibaverint, si ea vel sponte sua, vel metu aliquo contemnunt aut respuant, nobis certe non minus utilia atque etiam necessaria ac divinitus transmissa sunt. Hæc autem, sicut jam diximus, illa est Græca philosophia, a Christianis amplectenda, ac nostræ etiam religionis fundamentum⁶³.

Rursus itaque Clemens postea ostendit⁶⁴ non a diabolo, sed a Deo ipso revera ortam esse philosophiam, utpote quæ homines reddat virtute prædictos, et cuius usus Græcorum omnium optimis et præstantissimis datus fuerit. Quinetiam gradatione facta⁶⁵, ille demonstrat omnipotentem Deum, divinunque illius Verbum, esse primum veritatis veræque doctrinæ magistrum et præceptorem.

Contra vero⁶⁶ argubant aliqui Græcam philosophiam et casu utcunque et exiliter veritatem consequi; vel si quæ vera doceat, hac fuisse furto sublata. At omne furtum cum malum sit, illud non Deo aut ejus prophetis, sed diabolo aut inferioribus potestatibus utique ascribendum est. At sane utrumque a Clemente nostro facile solvitur. Ad primum quippe respondet⁶⁷: « Si non comprehendit Græca philosophia veritatis magnitudinem, et est adhuc imbecilla ad mandata Domini exsequenda, at regali quidem maxime doctrinæ viam præparat, utcunque castigans et mores prius informans, et ad suscipiendum veritatem confirmans eum, qui opinatur (seu existimat) esse providentiam. » Ad secundum vero: « Aliquam, inquit⁶⁸, utilitatem habuit sursum, quod redibat ad homines, non quod is qui subripuit utile sibi proponeret, sed providentia ad utile dirigere audacia cœpti eventum. » Quoscunq[ue] enim veræ philosophiae dogmata suratos esse dixeris, certe ex eorum furto, quod Deo non quidem auctore, sed non prohibente, admissum est, possunt homines aliquani capere utilitatem. Et vero sive

A diabolus, sive falsi prophetæ furto aliiquid Hebreis eriperint, constat sane illos nobis vera quedam reliquise documenta, quæ a Christianis aliquo non sine fructu excipi possunt⁶⁹.

Venit contra adhuc urgebant, etsi Deus alieujus philosophiae sator seminatorque fuisset, divinam nihilominus super illius segetem pestiferum erroris atque impietatis lolium et zizaniam, quibus illa perempta est, impius agricola diabolus sparsit et disseminavit. At, inquit Clemens⁷⁰, idem erroris et impietatis lolium super verissima Christianæ religionis decreta ab hereticis sparsum est. Nunquid ergo eam ob causam proscribenda est eadem Christiana religio? Quis nisi male sani capitio homo id unquam somniavit? Namobrem quemadmodum falsa et absurdâ philosophorum, 244 uti Epicureorum, de voluptate, et alia contra rectam rationem documenta, quæ ab Apostolo et sapientia hujus sæculi vocantur⁷¹, ab omnibus proscribi et repudiari debent⁷²; ita singulari quoque illi philosophiae insistendum, quæ vera tradit perfectæ scientiae elementa, et in iis, quæ spiritualia et æterna sunt, semper versatur.

Non sinit ergo Clemeus sibi amplius objici philosophiam ab ipsiusmet paganis philosophis fuisse inventam⁷³. Quantumvis enim illam ab hominibus accepissetamus, ab ea nihilominus et Domini imbecillius doctrina, et quæ facienda a nobis sunt edocemur. Præterea variis sacrorum scriptorum testimoniis Clemens probat omnis humanæ sapientiae et intelligentiae originem in Deum ipsum esse refundandam.

Quid ergo, instabant alii, nonne ab Apostolo in suis Epistolis philosophia Christianis omnibus plane penitusque interdicta prohibitaque fuit? Minime gentium, respondet Clemens⁷⁴. Falsa siquidem, erronea et impia tantum philosophiae dogmata Paulus rejecit et repudiavit. Quinetiam ideum et Apostolus, ut alibi⁷⁵ Clemens loquitur, non videtur reprehendere philosophiam; sed eum, qui est particeps altitudinis cognitionis, non vult amplius recurrere ad Græcam philosophiam, eam allegorice vocans mundi elementa; ut quæ elementa quodammodo doceat, ei sit veluti disciplina præcedens veritatem. » Yetat itaque Clemens, ne gnostici et perfecti Christiani ad Græca philosophiae elementa redant, quibus si tantum studere debent, qui nondum cognitam veritatem inquirent contendunt ad Christianæ perfectionis pervenire fastigium. Verumtamen gnostico alicubi Clemens indulget⁷⁶, si ei per otium et tempus liceat, relaxandi animi gratia, Græcam philosophiam tanquam bellarium post cœnam degustare et attingere. At omnibus palam edicit⁷⁷ eos rationum persecuti umbras, qui philosophiae studentes, rebus supervacaneis dolosisque sophismatibus occupantur.

Neque tamen hi⁷⁸, qui et Græcam philosophiam, non secus ac pueri larvas verebantur, et his rationibus plane adhuc victi, Clementi nostro adhuc exempla objectabant prophetarum atque apostolorum, qui nullas philosophiae artes nec didicent nec noverant. Sed levissimum illud telum ab eo facile retunditur⁷⁹. His quippe artibus et studiis illi idcirco non indulgere, quia divino afflante Spiritu, cognitione doctrinaque plane cœlesti imbuti fuerunt. Ceteros ergo eodem divino munere non donatos, ad intelligenda et assequenda vera philosophiae documenta, labore et industria opus habere nullus merito infaicitur.

⁶⁰ Strom. lib. 1, p. 278. ⁶¹ ibid., p. 292. ⁶² l. vi p. 647 et seq. ⁶³ ibid., p. 648. et 671. ⁶⁴ ibid., p. 642, 643, 693 et l. vii, p. 70. ⁶⁵ l. vi, p. 644. ⁶⁶ l. 1, p. 309 et seq. ⁶⁷ ibid. ⁶⁸ ibid., p. 510. ⁶⁹ ibid. p. 311, 312. ⁷⁰ ibid., p. 648. ⁷¹ Cor. i, 6. ⁷² Strom. l. vi, 675. ⁷³ ibid., 646, et p. 661 et seq. ⁷⁴ l. ii, p. 295 et seq. ⁷⁵ l. vi, p. 645. ⁷⁶ ibid., p. 695. ⁷⁷ ibid., p. 655 et seq. ⁷⁸ l. i, p. 293.

ARTICULUS III.

Solvuntur alia argumenta, et philosophiae utilitas ostenditur.

Alii contra Clementis sententiam ⁸³ inde argumantabantur, quod Christiano homini in his tantummodo versandum sit, quæ omnino ipsi necessaria exhibebant religionis suæ documenta. Ethniconum itaque philosophiam omnesque alias disciplinas tanquam supervacuas, inaneas et plane inutilles, respuendas esse certo se concludere posse existimabant.

Sed bis auctor noster respondet primum eo saltem nomine utilem omnibus esse philosophiam, ut illius inutilitas probetur. Et vero si nulli philosophari liceat, ut hoc alicui persuadeatur, eo ipso philosophandum est.

Deinde vero philosophicis probationibus et experientiis perfectissima eorum, quæ damnata sunt, cognitio eruitur. Quod quidem non parum omnibus utile et fructuosum esse nemo negaverit.

Tertio ⁸⁴ Christianis omnibus tam catechumenis quam aliis plurius prodest philosophia; et illis quidem, utpote quos in admirationi raptis, ad veritatem, virtutem et precipiuorum dogmatum cognitionem adducit: hos vero cohibet, ne fraudulentæ artis prestigiis decepti, ab ea quam professi sunt fide excidant. Insuper vero philosophia efficit, et ut majori adhucito munimento (Clementis nostri verba sunt ⁸⁵), exercitationem aliquam fideli demonstrativam utcunque comparemus.

Quin etiam Clemens palam ostendit ⁸⁶ alium adhuc a philosophia ferri fructum, cum ejus ope et auxilio fallaciebant sophistarum argutias ac variis futilibusque aliorum cavillationibus reiectis et confutatis, atque depulsa erroris caligine, veritas non solum ab ethnico, sed etiam a Christiano homine elicitor, confirmatur et explicatur.

Neque porro auctor noster eos vult esse audientes, qui Christi doctrinam perfectam omnino et absolutam, omnibus solam sufficere, nec ullius alterius artis indigam esse pertinacius contendebant. Etenim hoc illis gratis dato et concessso, planum utique facit quemlibet Christianum hominem ex Graeca philosophia aliquam adversus dolosos, ut diximus, sophistas fraudulentosque veritatis insidiatores posse percipere utilitatem. Ipsum, quæso, hæc diserte enarrante audiamus: « Et est quidem, inquit ⁸⁷, per se perfecta, et nullius indiga Servatoris doctrina, cum sit Dei virtus et sapientia. Accedens autem Graeca philosophia, non veritatem facit potentiores, sed debiliter adversus eam efficit sophisticani argumentationem, et propulsans dolosas adversus veritatem insidiias, dicta est vineæ apta sepes et vallus. Et est quidem ex fide veritas, tanquam panis, necessaria ad vivendum. Quæ autem præcedit disciplina, est obsonio similis et bellarii. Desinente vero cœna, suavis placentula, ut ait Pindarus. »

Si quis autem urgeat unius ejusdemque effectus plures esse non posse causas, is ex Clemente nostro discere illico poterit præter præcipuam causam plures, ut variis ille exemplis ostendit, esse aliquando alias adjuvantes: « Philosophia autem (sicuti ille loquitur ⁸⁸), consert ad comprehendendam veritatem, cum sit inquisitio veritatis, non quod sit causa comprehensionis, sed causa cum aliis et adjuvans, et forte etiam causa concursans, οὐκ αἰτία ούσα χαταλήψεως, σὺν δὲ τοῖς ἄλλοις αἰτίαις, καὶ συνεργός. »

Et vero nonne magnum procul dubio illud philosophiae fuit emolumentum, quod gentiles in ea recte exercitatos, et sincero veritatis amore ductos,

A sicut lex Judæos, ad Christianam fidem ducere? « Forte, inquit ille ⁸⁹, principaliter tunc etiam Graecis data fuit, priusquam Dominus Graecos quoque vocasset. Nam ipsa quoque Graecos paedagogi more ducebant, sicut lex Hebreos ad Christum. » Et id quidem Clemens ita persuasum habebat ⁹⁰, ut ipse nec semel, nec dubitanter pronuntiet, eos si Christo, postquam homo factus est, non crediderint, nullam **245** posse hujuscce peccati dare excusationem: « Quocirca, inquietabat ille ⁹¹, præcepta dedit et priora et posteriora, ex uno fonte hauriens Dominus, nec eos, qui erant ante legem, sine lege esse nihil pendens; nec eos, qui non audiebant barbaram philosophiam, ferri effrenatos permittens. Nam cum illis quidem præcepta, his vero præbuisset philosophiam, incredulitatem concludit in adventum, quo tempore est inexcusabilis, quisquis non crediderit. Ab alio enim et Græco et barbaro profecto ad eam, quæ est per fidem, dedit perfectionem. »

ARTICULUS IV.

Utrum philosophia paganos absque ulla in Christum fide justus reddiderit.

Verum, inquiet aliquis, tametsi Clemens noster dixerit philosophiam Graecis ideo fuisse datum, ut post Christi ortum ad illius fidem adducerentur, non minus tamen ille alibi clare et asseveranter affirmit eandem philosophiam cum eis, quemadmodum cum Judæis legem, prius communicatam; qua peculiaris Dei populus, atque etiam justi fierent. Posteaquam enim aperie ab ipso declaratum est philosophiam ad Graecos divinæ providentia beneficio esse transmissam, inde continuo concludit ⁹²: « Merito ergo Judæis quidem lex, Graecis autem data est philosophia usque adventum: hinc autem est universa ac generalis vocatio ad peculiarem populum justitiae, per eam, quæ est ex fide doctrinam, per unum congregante Domino, qui est unus solus Deus amborum, Græcorum scilicet et barbarorum, vel potius totius humani generis. »

At his Clemens verbis non Græcos philosophia justos fieri, sed eis philosophiam, quemadmodum Judæis legem esse datum, atque exinde Graecos et barbaros, omnesque alios quoslibet homines ad doctrinam fidei, hoc est, Christianæ religionis, profiteri faciliusque vocatos. Deinde vero de qua, putas, philosophia ibi Clemens locutus est? De ea utique, quæ, ut vidimus, vera dogmata ex sacris Hebreorum fontibus hausta tradidit. Quocirca id ab auctore nostro continenter adjectum legimus ⁹³: « Philosophiam autem sepe diximus, id quod per philosophiam assequitur veritatem, etiam si sit singulare. Jam vero ea etiam, quæ bona sicut in artibus, ut in artibus, habent principium divinitus. »

Esto, urgetur alius, hic sit illorum Clementis verborum sensus. Nonne præterea in primo Stromatum libro ille constanter asseverat antequam Christus formam induisset hominis, Græcos philosophiam sua justitiae, atque adeo divinæ gratiæ revera factos esse participes? Totidem enimvero hæc ipsius sunt verba ⁹⁴: « Iis qui a philosophia fuere justificati, τοῖς ὑπὸ φιλοσοφίας δεδικασμένοις, auxiliu tanquam thesaurus reconditum: ea quoque consensio, quæ dicit ad Dei cultum et pietatem in Deum. Atque erat quidem ante Domini adventum philosophia Graecis necessaria ad justitiam, εἰς διατούνην Ἐλληνού ἀνάγκατα φιλοσοφία. Nunc autem est utilis ad Dei cultum et pietatem iis qui fidem colligunt per demonstrationem. Quoniam pes, inquit, tuus non offenderit, si quæ bona sunt ad Dei providentiam referas, sive Græca sint, sive nostra. » Sed meminisse debes Clementem de ea tau-

⁸³ I. i. p. 278. ⁸⁴ I. vi. p. 651. ⁸⁵ Ibid., p. 279. ⁸⁶ I. vi. p. 647 et 283. ⁸⁷ I. i. p. 319. ⁸⁸ Ibid., 518. ⁸⁹ I. i. p. 282. ⁹⁰ I. vi. p. 690 et 691. ⁹¹ I. vii. p. 705. ⁹² I. ii. p. 694. ⁹³ Ibid., p. 694.

tum, ut vidimus, loqui philosophia, quæ justitiam cum vera scientia docet, et vera duntaxat documenta ex divinis Hebræorum scriptis aut traditionibus delibavit, quæque proinde ad ipsummet Deum, omnis sapientia, sicut hoc ipso in loco ille repetit, omniumque honorum auctorem debet referri.

Porro autem hæc ipsa philosophia hominem justum, et ut scholastici aiunt, gratia justificante ornatum non efficiebat, nisi aliquam venturi Christi fidem, ad quam eum, quemadmodum dictum est, ducebat, comitem haberet. De philosophis enim vero, et de iis qui recte vivunt, illud paulo post a Clemente decretum fuit¹⁸: « Nihil eis post vitæ finem proderit, etiam si nunc recte operentur, nisi fidem habuerint: » οὐδὲν δφελος αὐτοῖς μετά τὴν τελευτὴν τοῦ βίου, καὶ ἐνεργῶς ὡσεὶ νῦν, εἰ μὴ πιστὸν ἔχοτεν. Quamobrem continuo subjungit sacras Scripturas Græcam in linguam conversas fuisse, ut omnis tolleretur ignorationis excusatio.

Quid vero, quod in eodem libro, ubi Clemens nos rursus admonet philosophiam non posse ex se ipsa, si sola fuerit, veritatem assequi, sed illius inventiendas concomitantem tantummodo et adjuvantem esse causam, protinus addidit¹⁹: « Quanquam per se quoque aliquando Græcos justificabat, ἐδικαστού, philosophia, sed non ad universam et generalem justitiam, οὐκ εἰς τὴν καθηλού δὲ δικαστούην, ad quam cooperatrix et adjutrix inventitur, sicut primus et secundus gradus ei que ascendit in coenaculum, et grammaticus ei qui est philosophatus. » Vides procul dubio quo sensu Clemens dixerit Græcos per philosophiam justos fieri, non perfecta scilicet et, ut ipse ait, generali justitia, sed ita tantum ut sit sicut primus et secundus ad quoddam coenaculum gradus, et sicut philosophiam profiteri cupient grammatica. Itaque illa prima tantummodo et valde remota quedam erat dispositio, vel primus atque etiam secundus

A gradus, quo Græci illi ad perfectam justitiam concederent, postquam nimirum Christi fidem, ad quam eos, ut saepius observatum, hæc eadem philosophia ducebat, fuisse amplexati.

Et vero ipse alio adhuc in libro²⁰ ubi planum omnibus facit veram paganorum philosophiam, seu vera, quemadmodum sepe dictum est, gentilis philosophiae decreta, a Deo manavisse, atque idcirco apud gentes fuisse quamdam obscuram Dei cognitionem, ibi postea diserte declarat diversos esse modos, quibus Græci non quidem vera justitiae compotes sunt, sed ad justitiam adducuntur: « Non solum testamenta, inquit²¹, diversa, sed etiam diversi modi doctrinæ sunt ii, qui inter Græcos adducunt ad justitiam, εἰς δικαστούντην ἀρώτων, et qui inter barbaros. » Atqui si hi modi Græcos ad justitiam tantum adducunt, eosdem perfectæ justitiae, aut, ut cum scholasticis loquamus, gratiæ justificantis non reddunt participes. Quam sane ob causam ipse paulo superius expressissimum verbis asserit philosophus, ut justi fuerint, necessariam omnino fuisse fidem: « Iis qui justi erant ex philosophia, totidem ipsius verba sunt²², « Non solum opus erat fide in Dominum, sed etiam ut disciderent a cultu idolorum. »

Neque est, quod quis objicit enim de pagani disputare, qui post humanos Christi natales extiterunt. Etenim continentem adjecit²³: « Jam vero revelata eis veritate, ipsi quoque poenitentia duci sunt, propter ea que fecerant. Quamobrem prædicavit Dominus iis, qui erant apud inferos. » Quamvis 246 enim falsa sit, uti superius demonstravimus, hæc Clementis de Christi apud inferos prædicatione opinio; inde nihilominus aperiisse colligitur eum de philosophis et pagani sermonem facere, quibus etiam ante Christi adventum fidem, ut justi fuerint, penitus necessariam fuisse decernit. Sed id adhuc invictissime ex iis, quæ de hac fidei necessitate a nobis superius disputata sunt, stabilitur, asseritur et confirmatur²⁴.

CAPUT XVI.

De variis gentilium philosophorum, et scriptorum ex sacra nostra Scriptura furtis, ac prava imitatione.

ARTICULUS I.

De variis gentilium philosophorum et scriptorum ex sacra nostra Scriptura furtis et expilacionibus.

Vidimus quam saepè Clemens et dicat et repeatet gentiles philosophos ex Hebræorum scriptis et traditionibus plura dogmata sive scientes et prudentes, sive etiam inscientes et imprudentes delibasse, atque ex eis non pauca labefactasse et corrupisse. Unde ille: « Philosophia, inquit²⁵, cum ex divina Scriptura veluti quamdam ignis scientiam accepit, in paucis visione apprehendit. » Quæ autem fuerint illa philosophorum furtæ atque latrocinia, ab ipso singulatim notata, jam a nobis expendenimus est.

Præter citata autem a nobis²⁶ Delphica præcepta et perulgata a Græcis sapientibus proverbia, quæ ille ex sacris nostris scriptoribus decepta fuisse contendit²⁷, hoc quoque effatum: « Sapientis esse omnia, » desumptum ex his esse putat a Moyse transcriptis patriarchæ Jacob verbis: « Et quoniam misertus est mihi Deus, mihi sunt omnia²⁸. » Aliud quoque pronuntiatum: « Sapientem esse Dei aunicum, » inde acceptum censem²⁹, ubi Deus Abraham, Deus

C Isaac legitur, et ipsi Moysi Dens dicitur esse locutus « facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum³⁰. » Atque hinc quoque ortum esse Clemens significat³¹, cur Minoem novem annis cum Jove versatum fixerint. Sed de hac Minois fabula nos alibi.

Ex eadem sacra origine profluxisse docet³² illud Stoicorum ac Platonis de sapiente apophthegma, illum solum esse liberum, divitem, pulchrum, regem et beatum. » De hac autem sententia lege, si libet et vacat, Philonis librum: *Quod omnis bonus sit liber*, Ciceronis paradoxa 5 et 6, Ambrosii lib. 11, *De Jacob et vita beata*, et epistolam 37 ad Simplicianum, ac quæ nos in hæc Ambrosii scripta adnotavimus.

Ex Moyse adhuc atque ex aliis scriptoribus auctor noster ea insuper collecta esse asserit³³, quæ iidem philosophi de moralibus virtutibus temperantia, prudentia, justitia, fortitudine, tolerancia, honestate, continentia et religione saepius prædicaverunt.

Sibi quoque ille videri ait³⁴ Pythagoram ex Mosis lege³⁵ accepisse suam in animantes rationis expertes mansuetudinem. Non una tamen de illa Py-

¹⁸ ibid., p. 288. ¹⁹ ibid., p. 319. ²⁰ l. vi, p. 646. ²¹ ibid., p. 637. ²² ibid. ²³ Sup. c. 11, art. 2, p. 1025 et seq. ²⁴ Strom. l. vi, p. 688. ²⁵ Supr. c. 14, art. 3. ²⁶ l. ii, p. 367. ²⁷ Gen. xxxiii, 11. ²⁸ Strom. l. ii, p. 367. ²⁹ p. 368. ³⁰ Ibid. p. 394. ³¹ Ibid. p. 400 et seq. ³² Exod. xxii, 30, et Levit. xxii, 27.

thagoræ erga animalia benignitate omnium antiquorum eademque est opinio. Videsis Lacrtium in illius Vita, lib. viii, § 28; Suidam ad verbum *Pythagoras*; Athenæum, et ab eo laudatum Lyconem, lib. x *Delphinosoph.*, pag. 418; Plutarchem, tom. II, lib. Non posse suaviter, etc., pag. 1094.

Quæ etiam de ultimo hominis fine ab iisdem ¹³ philosophis definita fuere, ex iisdem, inquit Clemens, divinis fontibus scaturiunt. Sed de illis infra opportunius disputabitur. Nullibi autem magis ¹⁴ enucleate et particulatim, quam in libro quinto hæc philosophorum farta ille evolvit retegitque. Tanti autem momenti id Eusebio ¹⁵, doctissimo utique homini, visum est, ut ea omnia, quæ per tredecim paginas Clemens noster prosequitur, integra totidemque verbis sibi transcribenda opera prestitum esse crediderit. Dicendi porro initium inde interque fecit ¹⁶: Quod autem deinceps consequitur, est tradendum, et Græcorum furtum, ex barbara sumpta philosophia, jam est clarius ostendendum. Atque hæc quidem illorum verba idcirco retulimus, ut quisque intelligat ibi τῆς βαρβάρου φύλασσις nomine, quod a nonnullis præpostere explicatum est, nihil aliud quam sacras nostras Scripturas significari.

• Ea vero Græcorum fūta, quæ Clemens ibidem more suo confuse et permiste, nec semper designatis scriptorum a se laudatorum libris et locis recensuit, quemdam in ordinem redigenda ac loca anctiorum ab eo non citata, a nobis, quoad fieri poterit, indicanda sunt. Ab iis itaque quæ Deum spectant ut ordiamur, existimat auctor noster ex Isaïa verbis quosdam collegisse Deum esse unum et incorporeum, nulliusque formæ aut figuræ, ac nemini similem¹⁴. Ab eodem autem Clemente nostro ibi notantur Antisthenes Socraticus, de quo Laertius ac nos etiam alibi plura, et cuius verba, quemadmodum Xenophonis, qui secundus laudatur, apud Theodoreum occurrunt¹⁵.

Tertius Xenophanes a Clemente rursus eamdem
in rem alibi citatur¹⁹, illiusque carmina, primis
duobus exceptis, idem Theodoretus retulit²⁰.

Quartus Bacchylides, cuius versus in metri formam exhibent Eusebius¹¹ et Henricus Stephanus in ejusdem Bacchylidis fragmentis.

Quintus Cleanthes Stoicus, de quo prius Clemens
et in hoc eodem libro²³, et in sua *ad gentes Admo-*
nitione.

Sextus Amphion non quidem ille antiquissimus Jovis et Antiope filius, sed quidam junior poeta, qui a Clemente his verbis, Ἀμφίων λέγει τῇ Ἀρτιδηπῃ, appellatus est.

Septimus Melanippides, cuius versus metrica forma ab Eusebio et tom. II *Poet. Græc.*, pag. 133, representantur. Verum quia duo hoc nomine occupati fuerunt, videtur junior a Clemente laudari. De utroque Suidas et Vossius, *De poetis Græcis*, cap. 4 et 5, ad Olymp. LXV et LXXX, pag. 23 et 29.

Octavus, a Clemente alibi non semel laudatus, hunc ibi citatur in modum: « Magnus Parmenides, ut Plato dicit in *Sophista*. » Et re quidem ipsa in hoc Platonis libro plura de illo quidem, sed de citatis ab auctore nostro versibus nihil plane inveniuntur. Secundus autem illius versus a Theodoro resertur²³.

Hesiodi nono loco memorati carmina reperire

¹⁰ Strom. l. II, p. 417. ¹¹ l. v, p. 591 et seq. ¹² lib. xiii, Præp. evang., c. 13, p. 668 et seq. ¹³ Strom. lib. v, p. 591. ¹⁴ Isai. xl, 25. ¹⁵ De Græc. affect. cur. serm. 1 De fide, p. 476 et 477. ¹⁶ Strom.. lib. viii, p. 711. ¹⁷ loc. cit., serm. 3, p. 519. ¹⁸ loc. cit., p. 679. ¹⁹ sup. p. 47 et 554. ²⁰ loc. cit. serm. 4. De mundo, p. 528. ²¹ pag. 48 et 17. ²² apud Justin. Martyr., p. 105. ²³ pag. 15. ²⁴ loc. cit. ²⁵ supr. p. 598, et Admon. ad gent., p. 43. ²⁶ in l. IV, Varr. De ling. lat., p. 30. ²⁷ Loc. cit. serm. 1, p. 476. ²⁸ Erasmi Adag., chiliad. 2, centur. 84, p. 504. ²⁹ p. 611. ³⁰ P. 166. ³¹ l. x, Præp. evang., cap. 11, p. 491. ³² Deipnosoph. l. vi, p. 229; l. vii, p. 302, et lib. xv, p. 699. ³³ l. vi, p. 597. ³⁴ loc. cit. serm. 6 De Dei provid., p. 564 et seq. et Pindar. frag. ³⁵ p. 610 et seq. ³⁶ lib. De march. Dei, p. 104. ³⁷ pag. 609. ³⁸ loc. cit. serm. 10, p. 630. ³⁹ p. 610. ⁴⁰ loc. cit., p. 688. ⁴¹ pag. 609.

Aest in *Admonitione ad gentes* ¹⁴, sicut et alii Sophon-
clis versus, qui adhuc a nobis inventi sunt, in lib.
De monarchia Dei ¹⁵, et Cyrilli Alexandrini lib. 1
Contra Julian., pag. 32, atque Theodoreti serm. 7
De sacrificiis, pag. 590.

247 Decimus Euripides, cuius duo priores versus exhibentur in *Admonitione ad gentes* ²⁶, et cum his tertius lib. II Ciceronis *De natura deorum*, in quem videsis Lescalopierii observationes. Apud Eusebium autem illi omnes metrice describuntur.

Undecimum his Clemens verbis in medium pro-
lulit : Ὁ τε Εὐφόρτων, δὲ τε Αἰσχύλος, « Euphorion
et Ἀeschylus, » sed melius Eusebius²⁷ : Εὐφόρτωνος
Αἰσχύλος, « Ἀeschylus Euphorion filius. » Clemens
autem eadem a Democrito atque ab Ἀeschilo scripta
fuisse et paulo superioris et in sua ad gentes Admoni-
tione observaverat²⁸. At de utroque eorumque ver-
sibus consule Scaligeri in Varronem conjectanea²⁹.

B His Clemens subnecit Heracliti, cui Plato asti-
pulatur, testimonium. Posteriora autem illius
verba apud Theodoreum²⁰, atque illud adagium
« abesse præsentes, » ab Erasmo explanatum inve-
nies²¹.

Addit ibidem auctor noster illud quod de uno et ingenito omnium principio docuit Timaeus Locrus. Sed de illo nos alibi.
Denique eandem in rem a Clemente laudatur²⁰ Θεατρίδας, Thearides, sive, ut scriptum est in Graeco codice nostro, Θεατρόδας, et ab Herveto, Theatrides; sed a nemine quis ille fuerit, indicatur. Vide autem utrum is dici possit, qui a Tatiano²¹, et post eum ab Eusebio²² Theagenes, vel ab Athenaeo²³ Theodoridas vocatur.

Ad eamdem sacrae Scripturæ originem vult adhuc Clemens ea referri²⁶, quæ de summa Dei potestate, vel Græcorum eruditissimi litteris manda- verunt, vel cecinerunt poëtæ, nominatim vero Epicharmus, aut vates lyricus, seu Pindarus. Quæ autem ex utroque auctor noster transcripsit car-

C autem ex aliis que auctor noster transcriptus carmina, apud Theodoretum reperies ²⁷. Tertius a Clemente illis adjungitur Aratus, cuius quædam ex his citatis ejus carminibus supra, cum in primo horum *Stromatum* libro, tum in *Admonitione ad gentes* retulerat: et omnia in editis Arati ἑρμηνείον exhibentur. Eamdem Dei potentiam *Aeschylus tragicus* celebrans, eumque appellans altissimum, videtur, inquit Clemens ²⁸, illud paraphrasitice expōnere: « A facie Domini tremit terra; » quod psalmi est cixv, 7, juxta Senum interpretationem, sed non sine variante una lectione. Nam pro τρέμει, apud eos ἐσαλεύθῃ legitur. Carmina autem *Aeschylus* apud Justinum ²⁹ occurunt. Ab Orpheo, insuper expressam esse auctor noster dicit ³⁰ illam Isaiae, vel, ut ait Eusebius, Oseea sententiam: « Solidans tonitru, etc. » Neutrius autem, sed prophetæ Amos iv, 13, oraculum est. Huc quoque auctor noster refert Archilochi Parii verba, ab Eusebio ad carminum redacta mensuram. Apud Theodoretum vero ³¹ isti Archilochus, de quo nos infra, obcenissimum poetam audit: sed non semel a Clemente nostro citatur. Ad alia Isaiae verba spectare arbitratur ³² alios Pindari Orpheique versus, quorum unus, qui in editis horum *Stromatum* libris deest, ab Eusebio restituitur ³³. Vide autem Pindari carmina in ejus fragmentis.

De divina ubique Dei præsentia docet Clemens

laicæ, Jeremiasque verba adhuc exprimi ejusdem Orphei versibus, quos apud Justinum martyrem⁴⁴ et Cyrrillum Alexandrinum⁴⁵ reperire est. Cum eadem quoque Scriptura idem Orpheus insuper cœnit cœlum esse Dei sedem et terram pedum ejus scabellum⁴⁶. Illius autem carmina a Justino et Cyrrillo proxime citatis, atque a Theodoreto transcripta sunt⁴⁷. Ab eodem etiam Justino et Cyrrillo alia ejusdem Orphei repræsentantur carmina, quibus prædicat nihil esse supra Deum, nihilque eum fugere.

Observat præterea Clemens⁴⁸ Deum ab eodem Orpheo Matripatrem vocari: quo loquendi modo rerum ex nihilo ortum significavit, atque iis, qui prosemimationes illas introducunt, conjugis Deo tribuendae dedit occasionem. Opinatur autem Hervetus ibi notari Valentinianos; quidni et alios hæreticos, atque etiam paganos, qui commentitia deorum conjugia perpera finxerunt?

Quid vero, quod Clemens docet⁴⁹ Deum Patrem ac Filium, non solum a Platone, ut supra vidimus, sed ab Homero etiam, Orpheo et Xenocrate designari? Duo priores Homeri versus *Odyss.* iv, pag. 125, tertius vero ibidem pag. 122 habentur. Ubi vides a Clemente tres citâri unus ejusdemque poetæ versus, tanquam ii sese contingenter, cum tamen a se ipsis non parvo intervallo sint disjuncti. Sed ille hac singulari testimonia scriptorum citandi methodo haud infrequenter utitur.

Palam adhuc ipse facit⁵⁰ Stoicos ex quibnsdam sacrae Scriptura locis, alienum ac nimis litteralem in sensum detortis, induxisse Deum natura sua esse corpus, animam et spiritum, atque universam pervadere substantiam. Qua de ultima opinione nos superius, ac de ultraque Plutarchus⁵¹ et alii, illos autem adhuc, non secus ac Pythagoram et Aristotelem, arguit Clemens ex Genesi⁵² accepisse id, quod docuerunt de materia; ex Ecclesiastici autem libro⁵³ Epicurum omnia temere fieri; atque ex Psalmis⁵⁴ Aristotelem collegisse Dei providentiam circumscribi lunæ finibus. Ad hæc vero refert⁵⁵ descriptos a Theodoreto⁵⁶ Philemonis versus, quibus idololatria excinditur, sicut et multitudo victimarum alii carminibus quæ ille⁵⁷ Menandro et auctor libri *De monarchia Dei*, ut alibi diximus, Philemoni attribuit.

Qua autem putas ratione Pythagorei cœlum⁵⁸ appellari ἀνθρώποι, id est, oppositam pedibus nostris terram? Neinpe ut post Jeremiam significarent terram electam, et Dei hæreditatem, cuius qui fuerint hæredes, hi terræ reges erunt.

Quam multa autem ex sacris nostris fontibus Plato hauserit, inde forsitan aliquis colligere se posse putabit, quod de illo Clemens, ac post eum Eusebius⁵⁹, citato Numenio Pythagorici testimonio, hunc refert in modum⁶⁰: « Numenius philosophus Pythagoreus aperte scribit: *Quid enim est Plato, nisi Moyses qui loquitur Attice?* » Sed de hoc Numenii effato, atque etiam de lectis a Platone Moysis aliorumque Veteris Testimenti prophetarum libris, alibi disseruimus⁶¹. Ad ea itaque, quæ Clemens ex iisdem hisce libris a Platone deprompta esse docet⁶², ut progrediamur, obviam nobis primum veniunt, quæ de parvolorum animabus atque de angelis hominum custodibus is philosophorum doctissimus, et Orpheus, nec non et Mænander tradiderunt. Nam Clemens noster haec

A ex divinis nostris litteris desumpta fuisse asserat: sea de iis supra capite 8, articulo 2. Subnecit autem Clemens: « Fortasse autem Socratis quoque dæmonium tale quid significabat. » At prīmū lib. i, p. 41 et 34, hujusc dæmonis mentionem fecerat, ubi ei Platonis librum *Theages* inscriptum citavat⁶³, et ea que de illo dæmone refert, revera occurruunt. De hoc porro Socratis⁶⁴ dæmonem sermonem fecere variis cum profani tuis sacri scriptores; Laertius lib. ii *De vita et dogmat. philosoph.*, § 32, Cicero lib. ii *De divinitat.*, pag. 275; Tertullianus lib. *De anima*, cap. 4 et 40; Cyprianus *De idololatria*, pag. 13, edit. Oxon., et alii.

Plures alias his plane similes ex sacris nostris commentariis Clemens patefecit⁶⁵ Gracorum explicationes, de mundo archetypo et intelligibili, de mundi corporei et hominis creatione, et aliis quibusdam documentis, quæ aut facilia, aut in scholiis illustrata, aut a nobis aliis in locis explanata sunt. Quamobrem his prætermis observabimur locum Platonis de mundi creatione a Theodoreto exhiberi⁶⁶. Ab eodem etiam Platone ex Scripturis acceptum Clemens putat solos inter homines probos veram constitui et intercedere amicitudinem et similitudinem. At pro Lysia, uti in textu Clementis habetur⁶⁷, legendum est Lyside, quemadmodum apud ipsum Platonem tom. II, pag. 214. Vide adhuc, si lubet, illius *Timæum* sub finem, et Ciceronis *De amicitia* librum. Ad hæc vero auctor noster rursus probat⁶⁸ ex iisdem rivia derivatum esse, quod adhuc Plato tradidit omnes in eadem civitate esse fratres, tom. II *De republ.* ante fin. pag. 415, atque etiam prohibitum esse juramentum. In auctoris autem nostri editione⁶⁹ ad Platonis decimum *De legibus* librum mittimur. Sed Hervetus illud in hoc libro frustra se quæsivisse conquestus est. Nobis autem haud ægre probabitur Clementem allusisse ad hæc subsequentis libri⁷⁰ verba: « Nec vero qui vendit, merces suas laudato, nec tanti sibi eas constituisse jurejurando affirmit. »

Mortuorum resurrectionem arbitratur Clemens notissima Heri, seu Eris Armenii, quem Plato die post mortem duodecimo revixisse scribit, fabula forsitan significari. Verba Clementis sunt⁷¹: « Οὐ δὲ αὐτὸς (Πλάτων) ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς Πολιτείας, Ἡρός τοῦ Ἀρμενίου τὸ γένος Παμφύλου μέμνηται. Quod quidem Hervetus sic Latine, sed male reddidisse arguitur: « Idem autem (Plato), in decimo *De republica* meminuit Heri Armeni, genere Pamphili. » Nam illud Eusebii interpres melius verterunt⁷²: « Eris Armenii filii, genere Pamphili. » Re quidem vera ideum Hervetus subsequenti Clementis verba sic interpretatus est: « Conscriptil Zoroaster, Heri Armenii filius, genere Pamphili. » Unde propositio priorem interpretationem corrigendam esse quomodo Hervetus non viderit, nos certe non videamus. In suo deinde hujusc loci commentario observat nullam penitus a Platone fieri Zoroastris mentionem. Quid mirum? cum id etiam a Clemente nostro non dicatur, sed hunc Herum seu Eremi Armenii filium esse ipsunmet Zoroastrem. Neque hoc quidem ille gratis dixit, sed ipsa refert Zoroastris verba, quibus hanc historiam, seu maxime fabulam, posteris tradiderat. Ab illo autem hoc ipsum Plato forsitan mutuatus est. Quis autem fuerit hic Zoroastres dictu hand facile. Nam Hervetus duos, Cotelerius plures fuisse confidentur⁷³. Ceterum illa Heri sive Eris fabula non tantum a Pla-

⁴⁴ De monarch., p. 105. ⁴⁵ I. i. *Contra Julian.*, p. 26. ⁴⁶ p. 607. ⁴⁷ loc. cit. serm. 2, p. 491. ⁴⁸ p. 699. ⁴⁹ p. 598 et 604. ⁵⁰ p. 591. ⁵¹ I. i. *De philos. placent.*, c. 7, p. 88. ⁵² cap. I, v. 2. ⁵³ cap. I, v. 1. ⁵⁴ Psal. xxxv, 6. ⁵⁵ p. 609. ⁵⁶ loc. cit. serm. 6 *De provid.*, p. 563. ⁵⁷ p. 605. ⁵⁸ Strom. I. v, p. 616. ⁵⁹ Strom. I. i, p. 342, et apud Euseb. I. viii, *Præp. evang.*, c. 66, p. 411. ⁶⁰ in I. I. Ambr., p. 588. ⁶¹ Appar. I. ii, *dissert.* 2, c. 7, § 3. ⁶² Strom. I. v, p. 592, 608, 610. ⁶³ I. I. p. 128, et *Apolog. Socrat.*, etc. ⁶⁴ Strom. I. v, p. 593. ⁶⁵ loc. cit., serm. 4, de mundo, p. 534. ⁶⁶ p. 594. ⁶⁷ p. 595, et c. 11. ⁶⁸ p. 596. ⁶⁹ tom. II, p. 917. ⁷⁰ Strom. lib. v, pag. 598. ⁷¹ lib. xiii, *Præp. evang.*, c. 15, p. 675. ⁷² Hervet. in I. i. Strom., p. 563. Coteler. in lib. iv *Recognit.*, p. 367.

tone⁷⁴, et ex ipso ab Ensebio⁷⁵ narratur, sed etiam A a Plutarcho lib. ix Symposiac. quæst. 6, pag. 740; Macrobius De somn. Scip. lib. 1, cap. 4; Valer. Max. lib. 1 De mirac., cap. 8, § 42, et aliis. An autem ad eam Arnobius collineaverit, suo loco expen-

dimus.
De supremo autem Dei Judicio plura Clemens profert Diphili carmina, quæ apud Theodoreum⁷⁶ ejusdem Diphili, et annū Justinum⁷⁷ Philemonis nomine invenies. Videassis lib. II hujus Apparatus. dissert. 2, cap. 5, § 3.

Quod autem ille⁷⁸ de suppliciis post mortem huius assert Platonis testimonium, a Justino etiam martyre exhibetur⁷⁹. Duo autem de futura hominis post hanc vitam beatitudine ab eo citantur versus⁸⁰ ex philosophica Empedoclis poetica; » is enim res philosophicas, uti alibi adnotamus, stricta oratione conscripserat. Testatur itaque Clemens⁸¹ hanc sententiam ex eadem sacra origine de prompta, quemadmodum et aliam, qua idem Empedocles tradidit mundum igne consumendum et renovandum. Verum si Laertio fides habenda, ille hunc rerum ordinem æternum esse asseveravit. Sed idem Empedocles, de quo nos alibi, aliquid forsitan de hac opinione remiserat. Ipsi tamen, ut pergit Clemens, siffragatus est Heraclitus, qui unum docuit esse mundum æternum, alterum vero interitum obnoxium; ita ut tamen postquam igne conflagraverit, in pristinum statum redeat. Prius vero Clemens dixerat⁸², quod ethic adhuc repetit hunc philosophum perdibus in Stoicorum περὶ τῆς ἐκπυρώσεως, de mundi Conflagratione, » ivisse opinionem. Certum quidem est, ac Plutarchi⁸³, Eusebii⁸⁴ et aliorum auctoritate ac testimonio constat Heraclitum docuisse omnia nasci ex igne, et in eum resolvi. At huic, quam ipsi auctor noster assignat, de duplicitis mundi distinctione opinioni aperte refragatur Laertius⁸⁵, qui expressis verbis scribit illum credidisse, » finitum esse hoc universum, et unum esse mundum, κατὰ τὸν εἶναι κόσμον, eumque ex igne nasci, et rursus per quosdam ambitus per vices hoc omnne sæculum ignescere. » Antenius Heraclitus in basce tam contrarias sibique repugnantes opiniones abierit, vel quia obscurius locutus est, variae illi sententiae ab aliis ascriptæ sint, si quaras, tibi candidate respondebimus hoc posterius nobis priore probabilius videri. Rationem si petas, tibi Ciceronis afferemus auctoritatem, hæcque illius verba⁸⁶: Heraclitum non omnes interpretantur uno modo, qui quoniam quid diceret, intelligi noluit, omittamus. » De supradicta porro Stoicorum de mundi conflagratione sententia legendus est apud Eusebium⁸⁷ Numenius, atque etiam Laertius, et alii. Ad eorum porro opinionem accessisse Platoneum observat auctor noster, et citatus ab eo Platonis locus in illius scholiis indicatur.

Prieterea septimum diem non solum Hebreis, sed Græcis etiam sacrum fuisse probat Clemens⁸⁸ citatis Hesiodi, Homeri et Callimachi carminibus: quæ quidem Eusebius⁸⁹ ex Clemente nostro, et prius ex Aristobulo retulit; sed quos versus ille Callimachus, eosdem hic Lino, nec sine maxima in primo versu lectionum discrepancy ascrit. Cæterum de sacro die septimo videsis in Suetonii lib. III, pag. 327, Casauboni observationes. Denique de variis Græcorum ex sacra Scriptura furtis atque explicationibus legenda est Danielis Classenii Theologia gentilis, Thesaur. Græcar. antiquit. vol. VII.

⁷⁴ tom. II, lib. x, de Republic. p. 614. ⁷⁵ lib. II Præp. evang., c. 35, p. 560. ⁷⁶ loc. cit., serm. 6, de provident., pag. 564. ⁷⁷ lib. De monarch. Dei, p. 105. ⁷⁸ p. 592. ⁷⁹ Cohort. ad gent., p. 25 et 26. ⁸⁰ Strom. I. v, p. 607. ⁸¹ ibid. p. 599 et seq. ⁸² I. v, p. 549. ⁸³ Plutarch. I. i, de placit. philosoph. p. 877. ⁸⁴ I. xiv, Præpar. Ev. c. 14, p. 748. ⁸⁵ I. ix, in Vita Heracl., § 9. ⁸⁶ I. ii, De nat. deor. ⁸⁷ I. xv, Præpar. ev., c. 18, p. 820. ⁸⁸ p. 600. ⁸⁹ I. xiii, Præpar. ev., c. 43, p. 677 et c. 42, p. 667. ⁹⁰ Strom. I. vi, p. 629. ⁹¹ ibid. ⁹² I. i, p. 43. ⁹³ I. ii, p. 71 et 72. ⁹⁴ I. iv, Hist. p. 183. ⁹⁵ Strom. I. vi, p. 630. ⁹⁶ I. iv, Hist., p. 195. ⁹⁷ I. vii, § 478 et seq. ⁹⁸ I. viii in Vita Emped., § 59 et 60. ⁹⁹ I. iv de orig. et progr. idolol., c. 12, p. 591. ¹⁰⁰ Strom. vi, p. 631. ¹⁰¹ I. ii, p. 76.

249 ARTICULUS II.

De prava quorundam miraculorum imitatione.

Græcos hujus, de quo diximus, furi et plagiæ aperte convictos, eo rursus Clemens redarguit aique refellit⁹⁰, quod prava æmulatione fictisque fabulis voluerint miracula quædam, apud nos et nostræ eruditiois causa a viris sanctissimis patrata, imitari. Quæ quidem, inquit Clemens, illa quantumvis præposta æmulatione cum exprimere tentarent, tuin ea vera esse profitebantur. Non solent enim homines quæ falsa esse noverunt imitari, sed negare, despiciere et irridere.

Videamus autem quæ Clemens proferat hujusce perversæ æmulationis exempla⁹¹. Primum est Æaci, qui ad Samuelis instar, precibus suis depulsa terra sterilitate, magnam frumenti fructuumque copiam et abundantiam impetravit. Verum tamen Hervetus candide fatetur se nullibi id unquam legisse, nihilque in aliis Clementis nostri adnotationibus ea de re observatum est. Sed preterquam quod Eusebius totum illud Clementis nostri fragmentum repræsentavit, certe Pausanias hujusce commenti non semel meminit⁹². Ad primi etenim libri sui finem illud sic narrasse legitur: « In montis iugo Jovis Aphessi cognomento fanum est. Esse vero ita appellatum tradunt, quod cum ad deprecandam squallidam agri siccitatem Æacus in Ægina divinam rem ex quoddam oraculo, Panellenio Jovi saceret, cum esset perlitatum, Deus calamitatem removisset. » Fusius autem in alio libro: « Cum diuturna, inquit⁹³, siccitate Græcia laboraret, ac non minus reliqua quæ extra isthnum est Græcia, quam tota Peloponnesus cœlestium aquarum penuria affecta esset, missi Delphos sunt, qui ex oraculo calamitatis causam ac remedium cognoscerent. Ibi respondit Pythia Jovem placandum: utendum vero, modo ut velit obsequi, Æaco deprecatore. Ex eo itaque responsu missi ex singulis urbibus ad Æacum, ut deprecationem suscipere, oratum. Ille Panellenio Jovi sacræ rite peractis et votis nuncupatis, iubrium Græcianæ compotem fecit. Ad rei memoriam legatis Æginetæ statuas istas posuerunt. » Mirum sane quomodo har, et que de eodem commento Diodorus Siculus⁹⁴, etsi paulo aliter, memoria mandavit, Herveti aliorumque fuderint diligunt.

Dehinc Clemens scribit⁹⁵ popularem famam olim percrebuisse ventos ab Aristaeo et Empedocle Agrigentino, aut revocatos et accitos, aut sedatos et prohibitos. At legendi sunt de primo Diodorus⁹⁶ atque Herodotus⁹⁷; de secundo autem Laertius⁹⁸, apud quem citata a Clemente nostro ejusdem Empedoclis carmina reperies.

Tertio vana et futile quorundam opinio erat pestilentiam, ut auctor noster, grandinem, procellas et alia ejusmodi non ex sola materia aerisque perturbatione, sed a dæmone et pravis angelis effici et creari. Sed de his, si lubet, Vossium consule⁹⁹.

Pergit Clemens¹⁰⁰: « Jam vero aiunt magos, qui sunt Cleonis, observantes sublimia nubium, quæ erant grandines ejaculatoræ, canticis et sacrificiis iram depellere. Quod si forte eis quandoque defuerit animal, suo cruentato digito sacrificant. » Pausanias autem: « Evidem ipse, ait¹⁰¹, vidi homines qui sacris et incantamentis grandinem averterent. » Sed totum hunc Pausanæ locum cum Clementis nostri verbis contendere te forsitan minime pœni-

tebit. Ubi autem Cleone oppidum situm fuerit, et cur sic appelletur, ab eodem Pausania⁸, Strabone⁹ et aliis accipies.

Quod Clemens adhuc memorat¹⁰ Diotimæ ministerio pestem post decem annos, ac totidem post annorum spatum Persicum bellum Epimenidis sacrificio dilatum, hoc ille a Platone¹¹ procul dubio accepisse vero plane simillimum est.

Testatum denique Clemens facit¹² Democritum, cum apud fratrem suum Damasum diversaretur, siderum observatione pluviam predixisse. Verum observat Hervetus Laertium in Democriti Vita minimis quidem fratris ejus Damasi, neutiquam vero prænuntiatæ ab eo pluviae. Narrat tamen ibi

A Laertius Democritum a Damasto, Δαμάσου, lege Δαμάσου, fratre propter summam inopiam nutritum. Tum continuo subnectit¹³: « Ubi vero futura quædam prædixerat, sequensque rerum eventus fidem fecerat, divinis jam honoribus dignus a plebisque judicatus est. » Nonne hæc ad confirmandam Clementis narrationem Herveto sufficere debebant? Si quis tamen plura desideret, isthæc legat Plini verba¹⁴: « Tradunt eumdem Democritum, metente fratre ejus Damaso, ardentissimo æstu orasse ut reliquæ segeti parceret, rapereque desecta subiectum, paucis mox horis sævo imbre vaticinacione approbata. »

CAPUT XVII.

De diversis philosophorum sectis.

ARTICULUS I.

De Ionica secta et Thalete ejus auctore, ac de illius successoribus; de aliis sectis inde ortis, de Cynica ejusque parente Antisthene, de Stoica, ejusque auctore Zenone.

De variis philosophorum sectis plura quidem Clemens noster, sed nulla pro more suo neque temporis neque orationis habita ratione litteris consignavit. Opera itaque præsumt esse duximus ea, quæ de iis ab ipso scripta sunt, pro virili parte nostra enucleando, ad suum, quatenus a nobis fieri poterit, redigere temporis ordinem. Clemens autem suam de illis disputationem sic aggreditur¹⁵: « Philosophia tres fuere successiones, quæ nomina sumpserunt a locis in quibus versatae sunt. Italica quidem, quæ derivata est a Pythagora; Ionica vero, quæ a Thalete; Eleatica autem, quæ a Xenophane. » Eadem plane eodem fere modo tradidit Eusebius: « A Pythagora primum, inquit¹⁶, philosophia genus propagatum est, quod ab Italia, ubi plurimum vigerat, Italicum appellantur. Tum alterum illud secundum est, quod Thales e septem sapientibus unus instituit, quodque dixerunt Ionicum. Huic successit Eleaticum, quod Xenophanem Colophonium parentem sibi vindicat. » Certum autem est ab utroque cum Clemente tum Eusebio temporis ordinem omnino perturbari.

Inter omnes enim constat, atque ex Thalete atque ab utroque et a cæteris omnibus assignata, extra controversiam esse debet Thaletem alii non solum fuisse antiquorem, sed primum etiam de natura rerum, sive philosophica tractavisse argumenta. At fortasse illi Pythagoram primum appellavere, quia ille primus, ut omnibus notum est, nomine philosophi assumpsit, atque etiam, ut ait Cicero, amplificavit cognitionem: « Nec vero Pythagoras, » verba 250 illius sunt¹⁷, « nominis solum inventor, sed rerum ipsarum amplificator. »

Ut ut sit, qua Thales ætate vixerit, sic postea a Clemente nostro ostenditur¹⁸: « Thaletem Eudeinus in Historiis astrologicis dixit prædictisse defectum solis, qui fuit eo tempore quo inter se manus conservare Medi et Lydi, regnante quidem Cyaxare, patre Astyagis in Media, Alyatte autem Croesi in Lydia. Ei autem congruit Herodotus quoque in

B primo. Sunt autem ea tempora circa quinquagesimam Olympiadem. » Et re quidem vera citatus Herodoti locus in primo ejus libro occurrit¹⁹. At memoratum a Clemente solis defectum Eusebius²⁰ ad secundum quadragesimæ octavae Olympiadæ anum consignat. Quainobrem ipsumet Clemens postea apertissime adhuc declarat²¹ Thaletem floruisse circa quinquagesimam Olympiadem. Italianus autem illi plane suffragatur²². Verum cum hic, quemadmodum Clemens noster, dixerit, « circa et circiter, ab iis haud multum videtur discrepare Eusebius, qui Thaletem ab Olympiade tricesima quinta ad quinquagesimam sextam vixisse ex communi scriptorum opinione perhibet. Ad hæc vero Augustinus²³: « Romulo, inquit, regnante, Thales Milesius fuisse perhibetur, unus e septem sapientibus, qui post theologos poetas, in quibus est Orpheus, maxime omnium nobilitatus est, cogniti appellantur, quod est Latine sapientes. » Videas Laertium²⁴ et Scaligeri in citatum Eusebii Chronicas notas; item Cyrrillum Alexandrinum l. 1 Conr. Julian., pag. 12; Petavium lib. x De doctrina temp., cap. 1, pag. 154, et in Chronologia; Meursium lib. 1 De archont. Athenien., cap. 41, et alios.

Sectam porro Thaleatis Ionicam ideo nuncupatum fuisse testatur Laertius, quia ille Miles, ex urbe, ut ait Mela, totius Ioniæ principiæ, et sicut geographi adnotarunt, in finibus Ioniæ et Cariaæ sita, oriundis fuerat. Non omnes tamen suum Laertie suffragium tulere. Quemadmodum enim scribit Clemens noster²⁵, « Thales, ut referunt Leander et Herodotus, erat Phœnix, ut ait nonnulli existimarent, Milesius. » Eadem penitus habet Theodoretus²⁶, eosdemque testes appellat. Eusebius autem, nemine laudato, « Thales, inquit²⁷, vel Phoenix, ut nonnulli scribunt, vel ut alii, Milesius fuit. » Sed cur, arguet aliquis, et Clemens et Theodoretus testem citaverunt Herodotum²⁸, a quo idem ille Thales simpliciter Milesius, ὁ Μίλιος, cognominatur? Aliusne quispiam eodem Herodoti nomine insignitus a Clemente citatus est? Hujuscem difficultatis nodum solvit Laertius²⁹, qui de Thalete, ab ipso illius Vitæ a se descriptæ initio, hac memorie, prodidit: « Thales ut Herodotus, Duris ac Democritus aiunt, patre Examio, matre Cleobulina natus est, ex Thelidarum familia, qui Phœnicum nobilissimi a Cadmo et Agenore originem ducunt....

* ibid., p. 37. * l. viii Geogr., p. 377. * Strom. l. vi, p. 631. * l. III in conviv. p. 201, et l. II, l. I. De legib. p. 642. * Strom. l. vi, p. 631. * l. ix in Democriti Vita, § 39. * l. xviii Hist. nat. c. 35, p. 341. * Strom. l. I, p. 300. * l. x, Præpar. c. 4, p. 471. * l. v, Tuscul. p. 178. * Strom l. I, p. 302. * § 74. * in Chron. * Strom. l. I, p. 352. * In fine orat. ad Græc., p. 874. * l. xxv De civit., c. 24, p. 506. * l. I. De Vitis et dog. philos., § 37 et seqq. * Strom. l. I, p. 300. * De Græc. affect. cur., l. II, p. 468. * l. x, Præpar. ev., c. I, p. 471. * l. I, § 74, 75. * l. II, § 22.

Mileti autem civis ascriptus est, proiectus cum Neleo patrio solo Phœnicia exciderat, seu, ut pluribus visum est, indigena Milesius et claro genere natus. » Thales itaque, si Laertio credendum, origine et patria Phoenix, Mileti civitate donatus, inde, aut ex longo in eadem urbe domicilio cognomen Milesii accepit.

Quocirca Clemens illum paulo post genere et origine Phœnicem haud immerito nuncupat²⁰: Θάλης δὲ Φοίνικες ὁν τὸ γένος. » Thales cum esset Phœnicus genere; » et continuo addit, « etiam cum Ἑgyptiorum propheticis congressus ἐσῆνται, dicitur. » Prinus vero: « Solus, μόνος, inquit²¹, videtur, δοξεῖ, esse congressus cum proprietis Ἑgyptiorum. » Plutarchus hanc Clementis nostri de Thaleis cum Ἑgyptiis congressu opinionem, et quod ab illo de ejusdem Thaleis patria et secta traditum est, præclare confirmavit: « Videtur, inquit²², princeps philosophiae hic fuisse, et ab eo in secta Ionica nomen duxit. Illic cum in Ἑgypto philosophias operam dedisset, Miletum redit, ætate iam grandior. » Rursus autem alio in libro²³: Existimant Homerum, itidem ut Thaletem, ab Ἑgyptiis doctum. » Josephus autem id communis omnium consensu approbatum fuisse haud dubitanter asseverat: « Sed et eos, qui de coelestibus (ita ille loquitur²⁴) ac divinis primitus » pud Græcos sūni philosophati, id est, Pherecydem Syrium, et Pythagoram, et Thaletem omnes concorditer fatentur Ἑgyptiorum et Chaldeorum fuisse discipulos, et breviter conscripsisse quæ a Græcis omnium antiquissima judicantur, ita ut vix credant ab illis fuisse conscripta. » Et ut plures in re apertissima alias testes omnittamus, ipsemne Thales in sua ad Pherecydem epistola, quam Laertius exhibet, hæc scripsisse fertur²⁵: « Nequus adeo amentes et stolidi sumus ego, et Solon Atheniensis, ut cum navigio Cretam petierimus, visendi gratia, Ἑgyptumque itidem penetraverimus, ut istic sacerdotibus et astronomis congrederemur, ad te non pari studio navigatur simus. » Sed si hæc epistola tibi, ut quibusdam aliis, Thalei supposita videatur, certe Laertio fidem fortasse non negabis, hæc de Thalete iterum scribenti²⁶: « Nullus præceptore usus est, nisi quod Ἑgyptiis sacerdotibus, eo profectus, familiariter adhuc sit. »

Verum, inquiet aliquis, cur ille ipse Thales « solus, μόνος, cum Ἑgyptiorum prophetis congressus» a Clemente dicitur; quandoquidem ille ipse, et alii magno, ut vidimus, numero et consensu constans tradiderunt alias quamplures venisse in Ἑgyptum, atque ibi cum Ἑgyptiis versatos philosophicisque imbutos fuisse scientiis ac doctrinis. Verum qui hæc objecerit, animum, quæso, adverat verisimile prorsus non videri Clementem, adeo eruditum et perspicacem virum, tot tantorumque hominum opinioni et sibi in ipsi tam absurde contradixisse. Nobis itaque facile persuadebitur hanc vocem μόνος textui ejus ab aliquo oscitante librario additam, vel ipsum non in sua, sed in aliorum, tametsi a veritate omnino aberrantium, ut ipsi sæpe usu venit, loqui sententia.

Ionica porro philosophorum secta a Thalete, ut diximus, constituta, quæ fuerit et quinam Thalei successerint, paucis Clemens ita edisserit²⁷: « Anaximander, Praxidami filius, Milesius succedit Thalei. Ei Anaximenes Euristrati Milesius. Post quem Anaxagoras Hegesibuli Clazomenius. Hic ex Ionia scholam traduxit Athenas. Ei succedit Ar-

chelaus, quem audivit Socrates. » His plane similia, nec pluribus verbis Laertius²⁸, Eusebius vero uberior enarrat²⁹; nosque hac de secta ejusque asseclis alibi disputavimus.

Quid vero quod Ionice muse, Ἰάδες μοῦσας, a Clemente laudantur³⁰? Sed quænam illæ fuerint, fatetur Heretus sibi non suisse exploratum. Quidam vero putant eo nomine hos Ionice sectæ philosophos significari. Nec forsitan vana prorsus est eorum conjectura. Tametsi enim hoc ipso nomine poesis et musica designari videatur, constat tamen illud ad liberales quoque artes et philosophiam significandam suisse aliquando adhibitum.

251 Quidquid sit, perhibet Clemens ex Ionica secta profluxisse Cynicam, Academicam, Peripateticam, Stoicam. Ita etiam Laertius³¹, quem sicut et variorum in ejus scripta animadversiones, necnon et Vossium adire te non pigeat³².

At de iis quædam tamen præterea, neque forsitan omnino inutiliter, a nobis animadvertenda sunt. Testatum enim Clemens facit Anaxagoram ex Ionia scholam transtulisse Athenas. Et re quidem ipsa Laertius in illius Vita hæc litteris mandavit³³: « Philosophari Athenis cœperat sub Callia vicesimo ætatis anno, ut Demetrius Phalereus in descriptione principum resert, ubi et triginta annos commoratum tradunt. » Verum ille ipse in subsequenti Archelai Vita: « Primus hic ex Ionia, inquit³⁴, physicam philosophiam Athenas invexit, et appellatus est physicus, quod in eum philosophia desierit naturalis, Socrate ethicen introducente. » Quamobrem quidam, qui hæc Laertii verba sibi omnino opposita et contraria esse putant, in hunc secundum Laertii locum vel additamentum aliquod, vel librariorum erratum irreppisse suspicuntur. Sed quid vetat quominus Laertius de physica tantum philosophia ibi revera locutus fuerit? Nunquid illa Athenas non potuit ab Archelao introduci, postquam Ionica schola ab Anaxagora illuc transplantata est? Sed hancce conjecturam eruditis æquisque iudicibus lubenter permittimus.

Narrat deinde Clemens Antisthenem, qui a Theodoreo³⁵ « Socratis familiaris, Diogenisque præceptor » dicitur, Cynicar sectæ fuisse auctorem ac parentem. Quod quidem haud semel a Laertio³⁶ atque etiam Suida³⁷ et aliis traditum Ausonius quodam in epigrammate cecinit³⁸:

Inventor primus Cynices ego: quæ ratio istæ.

Alcides multo dicitur esse prior.

Alcida quandam fueram doctore secundus:

Nunc ego sum Cynices primus, et ille Deus.

Unde forsitan Clemens noster in sua *ad gentes Admonitione*³⁹, sic Antisthenem, uti in superiori dissertatione a nobis observatum est⁴⁰, citasse legitur: « Antisthenes non hoc cynicum cogitavit, etc. Non desuerunt tamen quibus in dubium venerit, utrum ille revera hujus sectæ princeps fuerit et auctor. Qua de re leges Menagii in Laertii lib. vi *De vitiis et dogmat. philosoph.*, § 43, annotationes.

Hunc præterea patria Phrygem fuisse Clemens animadvertit⁴¹, sed id non omnino certum exploratumque erat. De illo etenim hæc sunt Laertii verba⁴²: « Antisthenes Antisthenis filius Atheniensis fuit. Dicebatur autem non esse indigena. Quod cum sibi probro daretur, dixisse fertur: Et deorum mater Phrygia est. Videbatur enim illius mater ex Thracia. » Quod alicubi a Plutarcho etiam asseri-

²⁰ Strom. l. i, p. 302. ²¹ ibid., p. 300. ²² l. ii, De placit. philosoph., c. 5, p. 875. ²³ l. De Iside et Osir., p. 164. ²⁴ l. i Contr. Appian. post init., p. 4034. ²⁵ l. i De Vitis et dog. philosoph., in Vita Thalei, § 43. ²⁶ § 27. ²⁷ Strom. l. i, p. 301. ²⁸ proœm. in Vitas et dogm. philos. § 16. ²⁹ l. x De prepar. ev., c. 14. ³⁰ Strom. lib. v, p. 578. ³¹ loc. cit. in proœm. § 13. ³² De philosoph. sect., cap. 12, et seq. ³³ l. ii in Vita Anaxag., § 7. ³⁴ in Vita Archel. § 16. ³⁵ l. IV, serin. 3, De angel. p. 515. ³⁶ in proœm. 19 et lib. vi, in Vita Antist. § 13. ³⁷ ad verb. Αὐτοθέαντος. ³⁸ Auson., epigr. 26. ³⁹ p. 46. ⁴⁰ dissert. sup. c. 11, § 3. ⁴¹ Strom. l. i, p. 302. ⁴² l. vi illius Vitæ, init.

tur⁴⁸. Suidas vero⁴⁹: « Fuit obscuri patris filius, et matri Thrassæ. » At Epiphanius nulla patris illius facta mentione, « Antisthenes, inquit⁵⁰, e Thracia matre Athenis natus, primus Socratus, deinde Cynicus fuit. »

Denique de illo quædam alia narrat Clemens⁵¹, de quibus nos postea in hac, et prius in superiori dissertatione. Quamobrem nihil amplius adjicemus, quam istæ ejusdem auctoris nostri de ipso verba: « Antisthenes vult potius insanire quam voluptate affici. » Et id quidem a Laertio⁵², Sexto Empirico⁵³, et Theodoreto⁵⁴ pulchre confirmatum invenies. Neque absimili sensu a Clemente nostro dixisse fertur: « Ego Venerem si acciperem, jaculis confoderem, » etc. At et illud quoque ab eodem Theodoreto descriptum est⁵⁵.

Zeno⁵⁶ cuius Clemens in *Pædagogo*⁵⁷ mentionem fecerat, ab eo post Laertium⁵⁸ dicitur Stoicæ sectæ princeps; post Platonem⁵⁹ vero prohibuisse tempa et simulaera ædificarentur. Utriusque vero allatum a Clemente testimonium⁶⁰ retulit Theodoreto *De Græc. affect. curat.*, serm. 3, de angelis, pag. 519. De his autem templis et simulariis superiorius disputavimus⁶¹. Ab eodem Zenone hoc ait Clemens fuisse dictatum⁶²: « Se unum malle Indum videre qui torreatur, quam omnes de laboris perpessione discere probationes. » Cur autem id ille dixerit, accipies a Strabone, qui de Indis hec posteris prodidisse legitur⁶³: « Turpe apud eos corporis morbus, quem si quis veretur, se ipsum ligue e vita educit. Nam constructo rogo, super eum peruncus sedet, et accendi jubens, immotus comburitur. » Deinde vero Calani, qui se ipsum vivum combussit, exemplum ibidem subjungit. Ad hunc ergo crudelissimum Indorum morem Zenonem allusisse quis non videat? Porro autem de ejusdem Zenonis Stoicæque illius sectæ successoribus plura apud Vossium⁶⁴, Lipsium⁶⁵, et alios videre tibi licet. Adhuc tamen observabimus Cleanthem aliæ cubi a Clemente Zenonis discipulum appellari⁶⁶. Quamvis autem ibi ab eo philosophus vocetur, poeta tamen etiam fuit, de quo nos infra, ubi de poetis agemus. Denique Clemens illi opinionem de soum anima attribuit⁶⁷, quæ a Cicerone Chrysippo tribuitur⁶⁸.

ARTICULUS II.

De Italica secta et Pythagoræ illius auctoris patria, aetate et magistris, Pherecyde, Sonchete, Nazarato, aliisque; de ejusdem Pythagoræ discipulis, ac praesertim Numa Romanorum rege, ac de Hippodamo, Euriso, Athamiano et Philolao.

Jam vero ad Italicanam sectam, a Pythagora institutam, ut veniamus, cur ea sic vocata fuerit, ex his facile colliges Clementis nostri verbis⁶⁹: « Pythagoræ quidem, quæ Italica dicta est, philosophia consenuit in Metaponto, Italiae oppido. » Et re quidem vera etiam Laertius asserat Pythagoram pessime Crotoneum, quæ quidem non secus ac Metapontum, seu Metapontium, illius Italiae partis, quæ tunc Magna Græcia nuncupabatur, oppidum fuit, ibique Italæ leges, discipulisque suis præcepta tradidisse; ipse tamen narrat sexcentos nec minus ejus discipulos Metaponti, ut eum audirent, noctu

A ipsius confluxisse domum quam Cereris delubrum vocabant.

Deinde vero ab eodem Laertio⁷⁰ non solum discimus Pythagoram Metaponti diu philosophiam esse professum, sed testes insuper citat Dicæarchum et Heraclidem, qui illum eadem in urbe vitam vivisse testati sunt. Quocirca scripsit Cicero⁷¹: « Scis me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitem ante divertisse, quam Pythagoræ ipsum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. » Valerius quoque Maximus eidem sententiæ suffragatus, de eodem Pythagora hæc litteris mandavit⁷²: « In Italæ etiam partem, quæ tunc Major Græcia appellabatur, perrexit; in qua plurimi et opulentissimi urbibus effectus suorum studiorum approbavit; **252** cujus ardenter rogum plenum venerationis Metapontus aspergit; oppidum Pythagoræ, quam suorum cinerum nobilius clariusque monumento. » Ex his igitur, uti opinamur, B facile intelligitur cui secta illius Italica dicta sit.

De ejusdem vero Pythagoræ patria quam varie discrepantes fuerint sententiæ, his Clemens verbis enarrat⁷³: « Pythagoras Mnesarchi filius, Samius quidem erat, ut dicit Hippobolus; ut autem dicit Aristoxenus in Vita Pythagoræ, et Aristarchus, et Theopompus, erat Tuscus, Τυρπόνος: ut autem Neanthes, Syrius, vel Tyrius; adeo ut ex plurimorum sententia Pythagoras esset genere barbarus. » Eadem aliis tamen verbis ab Euzebio tradita reperiimus⁷⁴. In eam porro opinionem Clemens magis inclinasse videtur, quæ Pythagoras Tuscum esse prædicabat. Ubi enim ipse paulo post probandum suscipit ei Græcis sapientibus et philosophis antiquissimis pluriños fuisse et barbaros genere, et a barbaris eruditos, de Pythagora hæc nec plura habet⁷⁵: « Si quidem Tuscum fuisse Pythagoram ostensum est. » Apud Laertium⁷⁶ vero Aristoxenus illum Tyrrenum, et alii Sainium, apud Plutarchum⁷⁷ Lucius Etruscum, apud Cyrilum⁷⁸ Alexander Polyhistor Assyrium, apud Theodoreto⁷⁹ citati a Clemente Aristoxenus, Aristarchus et Theopompus Tyrrenum, Τυρπόνος, Neanthes Tyrius fuisse trididerunt. Deinde ut alios prætereamus, Pythagoras a quibusdam, uti ab Epiphanio⁸⁰, Samius simpliciter appellatur. Sed iam aliquid in hanc rem alibi subnotavimus⁸¹.

Quo autem tempore philosophus ille floruerit, ita definit Clemens⁸²: « Pythagoras invenitur tempore Polycratis tyranni circa sexagesimam secundam Olympiadem. » Et huic opinioni subscriptis Tatianus⁸³. Erroris itaque Plinius⁸⁴ aut ejus amanuenses librarios Vossius, Harduinus aliqui jure merito postulant, apud quem Pythagoras Olympiade circiter quadragesima secunda et anno Urbis conditæ 142 floruisse perhibetur. Dionysius autem Ialicarnasseus⁸⁵ scribit illum vixisse post Olympiadem quinquagesimam, Laertius⁸⁶ vero Olympiade sexagesima. Eusebius⁸⁷ porro illum sexagesima quinta floruisse, atque septuagesima ex hac vita migrasse testificatur. Videsis Petavii *Chronologiam*, part. I, et lib. III *Ration. temp.*, cap. 5, et alios chronographos, nec non Menagii in Laertii lib. VIII, § 45, observationes.

⁴⁸ I. De exilio, p. 607. ⁴⁹ loc. cit. ⁵⁰ in Exposit. fid., p. 1089. ⁵¹ Strom. I. II, p. 412. ⁵² I. VI, in Annot. Vita § 2. ⁵³ De Græc. affect. cur. serm. 12, p. 670. ⁵⁴ I. x Adv. mathem. ⁵⁵ Serm. 3, p. 525. ⁵⁶ Strom. I. I, p. 301. ⁵⁷ lib. III, c. 11, p. 255. ⁵⁸ I. 7 in Zen. Vita § 5. ⁵⁹ lib. XII De legib., p. 950 et 951. ⁶⁰ Strom. I. V, pag. 584. ⁶¹ dissert. super., c. 41, art. 2 et seqq. ⁶² Strom. I. II, p. 414. ⁶³ lib. XV, Geograph., p. 716. ⁶⁴ De philosoph. sect., c. 19. ⁶⁵ tom. IV. ⁶⁶ Strom. I. VI, p. 643, et I. V, p. 569. ⁶⁷ Strom., I. VII, p. 718. ⁶⁸ I. II, De natur. deor. p. 238. ⁶⁹ Strom. I. I, p. 301. ⁷⁰ lib. VIII, in Vita Pythag., § 15. ⁷¹ lib. V, De finib., p. 98. ⁷² I. VIII, c. 7. ⁷³ Strom. I. I, p. 300. ⁷⁴ lib. X Præp. evang., c. 4, p. 470. ⁷⁵ Strom. I. I, p. 502. ⁷⁶ lib. VIII in Pythagor. Vita, § 1. ⁷⁷ I. VIII Sympos. quæst. 7, p. 727. ⁷⁸ lib. IV Contra Julian., p. 153. ⁷⁹ serm. 4, De lide, p. 468. ⁸⁰ Exposit. fid., p. 1087. ⁸¹ in Anubrosii epist. 28, p. 901. ⁸² Strom. I. I, p. 502. ⁸³ Orat. contr. Græc., p. 174. ⁸⁴ lib. II Histor. natur., c. 8. ⁸⁵ I. II, p. 121. ⁸⁶ I. VIII in Vita Pythag., § 5. ⁸⁷ in Chron.

Quod tandem Clemens addidit: « Polycratis tempore, » hoc Laertii ⁴⁸ testimonio firmatur; quippe qui eumdem Pythagoram, cum *Ægyptum* peteret, a Polycrate Amasidi, datus ad eum litteris, commendatum fuisse scripsiterit.

Quamvis autem Clemens ⁴⁹, quemadmodum Laertius ⁵⁰, Eusebius ⁵¹ aliqui plurimi, alicubi testatum fecerint Pherecydem Syrum Pythagoræ fuisse præceptorem, alios tamen præterea magistros eum habuisse hand prorsus incertum videtur. Nam ut ipse met Clemens noster paulo post dixit ⁵²: « Narratur Pythagoras fuisse discipulus Sonchedis archipropheœ *Ægypti*, » nimirum postquam ille in *Ægyptum*, ut omnes facile concedunt, pervenisset. At de Sonchete infra cap. 20, art. 2, aliquid dicetur.

Ex Laertio præterea discimus Pythagoram non modo hunc et Pherecydem Syrum audivisse, sed etiam Hermodamantem. « Hic ut prædiximus (Laertii verba sunt ⁵³) principio quidem Pherecydem audivit Syrum. Post ejus vero obitum profectus in Samum, Hermodamantem iam seni, Creophilii nepoti, se in disciplinam dedit. Denique *Ægyptum* petit. »

Quid vero quod Plutarchus ⁵⁴ alium adhuc designat Pythagoræ præceptorem, nimirum *Oenophim* Heliopolitanum, de quo paulo post aliquid a nobis adhuc adnotabitur ⁵⁵?

Nobis insuper Clemens, veterum auctoritate sustentis, alios ita producit Pythagoræ præceptores ⁵⁶: « Alexander in libro *De symbolis Pythagoricis* refert Pythagoram fuisse discipulum Nazarati Assyr; quidam eum existimant Ezechielem, sed non est, ut postea ostendetur; et vult præterea Pythagoram Gallos audivisse et Brachmanas. » At doctissimus Huetius Abrincensis olim episcopus ⁵⁷ putat corruptum ibi esse Clementis nostri textum, ac pro *Nazārātō*, legendum *Zapātō*, quem eum esse arbitratur qui a Porphyrio Zabratus et a Plutacho Zaratas nuncupatur, sed revera ipse est Zoroastres. In eo autem ipsummet Clementem hallucinari opinatur, quod hunc Ezechielem esse negaverit. Contra enim quibusdam idem Huetius conjecturis persuadere conatur Zoroastrem hominem esse personatum, et fictam ab antiquis personam, qui nonnullis lineamentis Ezechielem, ore autem totumque corpore Moysem representabat. Sed quamvis in describendis propriis hominum nominibus haud infrequentes in codicibus manuscriptis occurrant librariorum lapsus, nullum tamen in manuscripto nostro codice apparet depravati textus Græci vestigium. Utrum autem ad hanc textus corruptionem probandum, atque ad ostendenda in Zoroastre Ezechielis lineamenta, satis firme et valide sint eruditissimi Huclii rationes, alii forsitan magis quam nos perspicuum exploratumque habere poterunt.

Quod insuper addidit Clemens noster Pythagoram Gallorum ac Brachmanarum auditorem fuisse, hoc procul dubio atque etiam plura paucioribus his verbis Laertius exprimit: « Cum esset juvenis, inquit ⁵⁸, addiscendi studiosissimus, patriam linguens, concilii sere barbaris Græcisque mysteriis initiatus est. » Paulo autem superiorius Clemens scripsit ⁵⁹: « Pythagoras cum *Ægyptiorum* prophetis congressus esse dicitur, propter quos etiam fuit circumcisus; ut adytæ ingrediens *Ægyptiorum*, mysticam disceret philosophiam; et cum Chaldeorum et magorum versatus est præstantissimus, et eam, quæ nunc vocatur, Ecclesiam significat, id

A quod apud ipsum est διαχοεῖον. » Ab ipso quidem Laertio ¹, jam non semel a nobis citato, accepimus Pythagoram in *Ægyptum* penetrasse, et ingressum esse in *Ægyptiorum* adyta, et cum magis atque Chaldaeis conversatum. De illius autem circumcisione testem habemus Theodoretum: « Etenim fertur, inquit ², Pythagoras et circumcisionem quoque subiisse, acceptam ab *Ægyptiis*, qui ab Hebreis hanc legem acceperant. »

Cæterum de variis peregrinationibus a Pythagora, eruditiois doctrinæque gratia, uti ex Clemente nostro hactenus dictum est, susceptis, hæc Eusebius uno eodemque in loco tradidit ³: « Quintam ipsum quoque Pherecydeum, cui Pythagoram operam dedisse ferunt, Syrium fuisse memorant. Quanquam non eo tantum doctore Pythagoram usum esse tradant, sed etiam cum magis apud Persas, cum prophetis apud *Ægyptios* consuetudinem habuisse: quo quidem tempore partim in *Ægyptum*, ^B 253 partim Babylonum Hebreos migrasse liquet. Ita noster philosophus, quod apud quosque præclarum et eruditum esset, diligenter explorans, Babylone, *Ægyptum* Persideumque peragravit, magorum ac sacerdotum disciplinis imbutus. Idem præterea Brachmanas (Indorum philosophi sunt) audiisse fertur. Is ergo cum ab aliis astrologiam, geometriam ab aliis, ab aliis arithmeticam et musicam, aliaque ab aliis didicisset, a solis Grecis auferre nihil potuit; tanta illi tum penuria sapientiæ, ac rerum omnium ignorantia laborabant. Contra peregrinis ipse artibus, doctrinisque cumulatus, eruditiois omnis in Graecia fontem aperuit. » Vides eundem Eusebium ibidem lib. xiii, cap. 12; Ciceronem lib. v *De finib.*, pag. 113; Valerium Maxim. lib. viii, cap. 7, § 8; Jamblicum, et alios qui Pythagoræ vitam posteris prolderunt, nec non et variorum in citatos a nobis Laertii locos animadversiones.

Porro autem quod Clemens Pythagoræ διαχοεῖον vocat, hoc Hervetus Latine « auditorium » reddidit, et illud Menagius ⁴ eadem significatione a quibusdam adhibuit fuisse scite observat. Eo autem nomine dominus illa hand dubie significatur, in quam, Laertio teste, discipuli ejus, ut diximus, etiam noctu ad eum audiendum confluabant.

Ex his sane Pythagoras discipulis quidam ἀκουστατοί, id est, ut ait Hervetus, auscultatoresocabantur, alii mathematici, « qui sincere ac germe attingebant philosophiam. » At de utrisque Aulus Gellius lib. i, cap. 9, *Noct. Attic.*, fusa disputat. Prioris porro generis ii erant, qui statim quinquennii silentium, et a tot scriptoribus prædicatum observabant, de quibus Laertius ⁵ et alii vitæ Pythagorice scriptores.

D Quamvis autem de singulis ejusdem Pythagoræ discipulis pauca apud Clementem nostrum reperiatis, ab ipso tamen cæterorum omnium celebrerimus memoratur Numa Romanorum rex, qui, sicut ipsemet Clemens ait ⁶, « Pythagoreus erat, » et a Moyse adjutus, prohibuit quidem ne ulla homini aut animali similis imago Dei fieret; sed qui nibilominus ⁷ primus ex omnibus hominibus posuit templum fidei et pacis. » Priorem Clementis locum totidem verbis descriptis Eusebius, exceptis tamen duobus apud Clementem typographorum erroribus, ac eo, quod pro ἄλλως, apud Eusebium γλώττη legitimus.

Verum ibi Clemens immanis cujusdam anachronismi ab Herveto et quibusdam aliis condemnatur. Eusebii enī vero et Livii auctoritate probant Pythagoram rege Numa esse longe recentiorem ⁸.

⁴⁸ lib. viii *Vitæ Pythag.*, § 3. ⁴⁹ Strom. l. 1, p. Pythag., § 2. ⁵⁰ l. x Præp. evang., c. 4, p. 470. ⁵¹ Strom. l. 1, p. 303. ⁵² lib. viii init. *Vita Pythag.*, § 2. ⁵³ lib. Isid. et Osirid., pag. 354. ⁵⁴ inl. art. 4. ⁵⁵ l. 1, p. 304. ⁵⁶ Demonstrat. evang., proposit. 4, c. 5, p. 90 et 270. ⁵⁷ loc. cit. ⁵⁸ Strom. lib. 1, p. 302. ⁵⁹ lib. viii, § 2 et 3. ⁶⁰ De Græc. affect. curat., l. 1, p. 467. ⁶¹ lib. x Præp. evang., c. 4, p. 470 et seq. ⁶² in l. viii Laert., § 45, p. 375. ⁶³ Strom. l. v, p. 375. ⁶⁴ l. viii in *Vita Pythag.*, § 10. ⁶⁵ Strom. l. 1, p. 304; l. v, p. 348. ⁶⁶ Euseb. in Chr.; Livius decad. 1, lib. 1.

Præterea vero Dionysius Halicarnassæus⁹ Clementis nostri sententiam variis, iisque haud plane infirmis rationibus sic refelli: « Multi fuisse Numam Pythagoræ discipulum scribunt, ac quo tempore creatus est rex a Romanis, philosophantem eum Crotone mansionem habuisse. Tempus autem Pythagoræ huic sermoni repugnat. Non enim paucis annis, sed quatuor etatis integris Pythagoras Numa posterior fuit, ut ex publicis accepimus historiis. Nam hic quidem sexta decima Olympiade media Romanorum suscepit imperium, Pythagoras autem post quinquagesimam Olympiadem in Italia mansionem habuit. Deinde vero Mycseulus anno tantum tertio decimæ septimæ Olympiadis, hoc est, quatuor post initum a Numa imperium annis, Crotone condidit. Quocirca idem Dionysius Halicarnassæus existimat illos commorationem Pythagora in Italia et Numæ Pomplii sapientiam, etsi longo dissitas temporis intervallo, sic sibi invicem conjunxisse, ut inde sibi postea persuaserint Numam fuisse Pythagoræ discipulum. Dionysio Halicarnassæo pulchre concinit Cicero, qui cum alicubi dixisset¹⁰: « Quidam illum regem nostrum fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis permultis ante fuit, quam ipse Pythagoras; » alio in libro hæc scripto prodidit¹¹: « Arbitror propter Pythagoreorum admirationem Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus testimatum. Nam cum Pythagoræ disciplinam et instituta cognoscerent, regisque hujus æquitatem et sapientiam a majoribus suis accepissent, etates autem et tempora ignorarent proprieretatem, eum qui sapientia excelleret, Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt. » Quintetiam Plinius¹² et Livius perhibent in ea, qua Numa Pomplius sepultus est, arca inventos fuisse libros, in quibus scripta erant Pythagoræ decreta: « Vulgate opinioni, ait Livius¹³, qua creditur Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodat fidem. »

Quid ergo mirum, si Clemens alios quamplures prævious autores secutus, Numam Pythagoreum dixerit? Nam ut cæteros a Dionysio Halicarnassæo et Cicerone haud diligenter citatos prætermittamus, ille procul dubio habeat minime spernendum opinionis suæ vadem Plutarchum, cuius hæc ipsissima sunt verba¹⁴: « Unde percrebuit præcipue sapientiam hanc et eruditioem ex Pythagora hauisse Numam.... Hic velut Romanis hominis vel bestiæ formam tribuere Deo: neque illa fuit apud eos ante picta vel facta imago Dei, sed primos centum sexaginta annos tempora extruxerunt, et celas diis, simulacrum per id temporis nullum habuerunt, nefas putantes augustiora exprimere humilioribus, neque aspirari aliter ad Deum quam mente posse. » Ex his porro Plutarchi verbis sua Clementem nostrum desumpsisse facile intelligitur, non solum quia plane similia sunt, verum etiam quia nonnulla sunt penitus eadem. Si quis igitur in his subiit error, ille totus in Plutarchum, non in Clementem refundendus est. Nihil autem Clementi aliud vitio verti potest, nisi quod Plutarchum testem suum non citaverit. Nam ex toto ipsius orationis contextu facile cautus lector perspiciet illum ibi ex iis disputare, quæ ab ipsissimè paganis tradita fuerant. Et certe non aliud ibi Clemens de suo addidit, nisi Numam a Moyse adjutum has contra Dei simulacula condidisse leges. De simulacris porro et de templis disputavisti.

A mus dissert. super., cap. 7, art. 4 et sequentibus. A Clemente nostro¹⁵ quidam nobis adhuc ponitur « Hippodainus Pythagoreus, Ἰππόδαινος Πυθαγόρειος, hoc est, procul dubio Pythagoræ discipulus, cuius ille sententiam de tripli amicitia genere explicat. Nonne autem is ipse est, cujus etiam opinio de optima reipublicæ administranda forma ab Aristotele exagitatur et exploditur?¹⁶ Mentionem rursus Clemens facit¹⁷ « Eurysi Pythagorei, Ἐύρισου τοῦ Πυθαγορείου, seu Pythagoræ discipuli, narratque quomodo ille dixerit hominem a summo rerum omnium opifice, qui se ipso exemplari utebatur, fuisse creatum. Quis multa? Numenius ab eodem Clemente nostro¹⁸, quemadmodum ab Eusebio¹⁹ et Theodoro, Πυθαγόρειος φιλόσοφος, « Pythagoreus 254 philosphus » vocatur. Quædam autem illius verba Clemens noster, varia autem et longa librorum ejus fragmenta Eusebius²⁰, ac pauciora Theodorus²¹ nobis reliquerunt.

Athanantis quoque Πυθαγορεῖον, « Pythagorei, » de primis rerum principiis opinionem proponit autor noster²², et a quo desumpta sit aperte indicatur. Sed illius membrorum haud secus atque ejus libri vix illius præter Clementem ab obliuione videntur cavit.

Philolai itidem Pythagorei verba quædam ille et infra, cap. 19, art. 4, dicentes, exhibet²³. Ex his autem ritus historia a Laertio²⁴ divulgata facile persuasum tibi facies illum revera fuisse Pythagoræ discipulum. De aliis quibusdam ejus discipulis a Clemente nostro memoratis, infra prout occasio opportunitior sese dederit, quæ notata digna erunt nos nostro observabimus.

ARTICULUS III.

De secta Eleatica, ejusque parente Xenophane, varia que illius successoribus.

Tertia philosophorum secta, quam Clemens Eleaticam cognominat²⁵, suam quidein a Xenophane originem, ab ipsius vero discipulis Carmenide et Zenone Eleatis nomen accepit. De his autem Xenophanis ætate hæc ille ex antiquis scriptoribus colligit²⁶: « Eleatica disciplinae princeps fuit Xenophanes Colophonius, quem dicit Timæus fuisse tempore Hieronis, qui in Sicilia obtinuit dominium, et Epicharmi poeta; Apollodorus autem eum, cum natus esset quadragesima Olympiade, perenne usque ad tempora Darii et Cyri. » At Laertius testatur illum circa Olympiadem sexagesimam floruisse. Laertio²⁷ subscripsit Petavius²⁸, quam Eusebius²⁹ eum, imperante Cyro, Olympiade sex supra quinquagesimam claruisse adnotaverit. Utique opinio facile conciliari eo posset quod Xenophanes, teste Laertio, ad summum vixit senectutem. Attamen Casaubono si credas³⁰, Xenophanis ætatem in posteriora tempora rejicies.

Quæ vero Eleaticae sectæ philosophorum successio fuerit, paucis Clemens noster sic ibidem narrat³¹: « Xenophanis fuit auditor Parmenides, ejus Zeno, deinde Leucippus, deinde Democritus, Democriti autem auditores Protagoras Abderitanus, Metrodorus Chius, cuius Diogenes Smyrnæus, ejus Anaxarchus, ejus autem Pyrrhon, cuius Nasiphanes; ejus dicunt nonnulli discipulum fuisse Epicurus. » Verum Laertius³², prætermissa Eleatica schola, illam ad Italiam sic resert: « Porro Italiz series hæc fuit: Pherecydi Pythagoras, Pythagorus, Telegæus filius successit, ei Xenophanes, cui Pat-

⁹ I. ii Antiq. Rom., p. 90. ¹⁰ lib. ii De orat., pag. 459. ¹¹ lib. iv Tuscul. quæst., init. pag. 167. ¹² lib. xiii, c. 13, p. 84. ¹³ Decad. iv, lib. x. ¹⁴ in Numa, p. 65. ¹⁵ Strom. I. ii, p. 404. ¹⁶ I. viii Polit., c. 8. ¹⁷ Strom. I. v, p. 599. ¹⁸ I. i, p. 342. ¹⁹ I. xi, et xiv. ²⁰ Præparat. evang. ²¹ tom. IV, serm. 4, 2 et 5. ²² Strom. lib. vi, p. 624. ²³ Strom. I. iii, p. 453. ²⁴ lib. viii De Vita et dogm. philos. ²⁵ Strom. I. i, p. 300. ²⁶ ibid. p. 501. ²⁷ I. ix in Vita Xenoph., § 20. ²⁸ I. ii Doctr. temp., part. i, et part. ii, c. 3. ²⁹ in Chron. ³⁰ in Athenæi I. ii, c. 14, p. 410. ³¹ Strom. I. p. 301. ³² in preom. § 15.

menides, huic Zeno Eleates, Leucippus Zenoni, Deinocritus Lencippo, Democrito complures, sed inter reliquos Nausiphanes Nauidesque celebrantur. Eis vero suo ordine successit Epicurus. » Quainobreum paulo superius dixerat Italican sectam in Epicurum desiisse. Neque ab eo dissentire videtur Eusebius²³, qui tamen hanc paulo aliter narrat. Verum Cicero ab hac Italica secta Eleaticam seu Eretriacam familiam ita distinguit²⁴: « Megarici, quorum fuit nobilis disciplina, cuius, ut scriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi; deinde eum secuti Parinenides et Zeno. Itaque ab his Eretriaci (seu Eleatici) philosophi nominabantur; post Euclides, Socratis discipulus, Megareus, a quo iudeum Megarici dicti. » Plato autem a Theodoreto²⁵ citatus: « Apud nos Eleatici, Ἐλεατικὸν θόνος, non nominantur a Xenophane, atque altius initium ducentes. » Quapropter ipsem Theodoreto dixit²⁶: « Xenophanes Orthomenis filius, Colophonius, qui Eleaticae sectae princeps fuit. »

Xenophanis unius successor Parmenides a Clemente, post eumdem ipsummet Platoneum, Magni decoratur nomine, et tria illius de spe carmina ab eodem Clemente citantur²⁷. Primum autem ex iis transcripsit Theodoreto²⁸, qui Parinenidem Eleaticum Xenophanis non auditorem, sicut alii, sed etiam popov, sodalem et socium appellat.

Parmenidi successor Zeno, nimirum Eleates, a Zenone Cittio Stoicorum principe distinctus. Unde Epiphanius: « Zeno, inquit²⁹, Eleates Lristicus, sive contentious, eadem cum altero Zenone sentiebat. » Illius porro successorumque ejus, nimirum Leucippi, Democriti, Protagorae, non secus ac Xenophanis atque Parmenidis Vitas scripsit Laertius³⁰, in quem variis multa observarunt.

Ilos porro, uti Clemens noster auctor est, exceptur Metrodorus Chius et Diogenes Smyrnæus. Verum uterque, atque etiam Zeno et mutuis interesse, ut ex Theodoreto discimus³¹, et dissidiis certabant, principes se novorum ac pugnantium dogmatum facientes. » Epiphanius³² tamen perhibet Metrodorum Chium nihil prorsus a quoquam sciri voluisse, et Diogenem Smyrnæum, seu, ut alii volunt, Cyrenæum discessisse in Protagoræ opinionem. At si Diogenes a Laertio Διορένης, et Anaxarchi, quem Clemens ei subrogatum esse ibideum dixit, ab aliis vero Metrodori auditor appellatur: « Anaxarchus Abderites, inquit Laertius³³, Diomenis Smyrnæi auditor fuit Alii Metrodori Chii auditorem tradunt. Hic se ne id quidem scire dicebat, quod nihil sciret. Porro Metrodorum alii Nesum Chium, et alii Democritum audisse tradunt. » Sed cum ille Anaxarchus in schola Eleatica auditor sederit, potuit utrumque et Metrodorum, et præsertim Diogenem seu Diomenem audire. Quidquid sit, ab eodem Laertio³⁴ Pyrrhonis, qui teste Clemente nostro ipsi in eadem schola sufficetus est, vita describitur historia³⁵. Ibi autem id plane confirmatur, quod Clemens tandem addidit Nausiphaneum fuisse Pyrrhonis discipulum, ipsumque hac ipsa in schola Epicurum auditorem habuisse; quemadmodum ille in Epicuri Vita testatum adhuc facit³⁶, sicuti et Cicero lib. i De natur. deor., pag. 205 et seq.; Sextus Empiricus lib. i Advers. mathemat., ac Gassendus libro v De Vita Epicuri, cap. 4.

255 ARTICULUS IV.

De secta Academica, ubi de Platone ejus auctore at-

²³ lib. x Præp. evang., c. 14, p. 504. ²⁴ lib. iv Acad. quest., pag. 35. ²⁵ serm. 2, de principio, p. 488. ²⁶ serm. 4, p. 527. ²⁷ Strom. l. v, p. 576 et 602. ²⁸ serm. 1, de fide, p. 476, serm. 2, p. 489, serm. 4, p. 528. ²⁹ Exp. fidei, p. 1087. ³⁰ lib. ix De Vitis et dogm. philos. ³¹ serm. 3, de principio, pag. 487. ³² Exp. fid., p. 1088. ³³ lib. ix in Vita Anaxarchi, § 58. ³⁴ ibid., § 61 et seqq. ³⁵ ibid., § 102. ³⁶ lib. x in Vita Epicuri, § 7. ³⁷ Strom. lib. i, p. 301. ³⁸ l. iii in Vita Platoni, § 7. ³⁹ in proœm. § 14. ⁴⁰ Strom. l. i, p. 274. ⁴¹ lib. i, p. 302 et seq. ⁴² l. i, p. 303. ⁴³ l. iii, p. 274 et l. ii, p. 48. ⁴⁴ l. iii De nat. deor., p. 248. ⁴⁵ l. i De vera relig., c. 6, ad verb. θωύθ. ⁴⁶ l. i Præpar. evang., c. 9, p. 31. ⁴⁷ Ilue. Demonst. evang., prop. 4, c. 3 et 4. ⁴⁸ Strom. l. i, p. 305. ⁴⁹ l. iii, § 6 et 7, et l. viii, § 10.

que de ejus magistris Hebrais et Aegyptiis, ubi et de Thoyth; de Sechnuphide, et de Lachesis oratione, cuius Plato meminuit, ac quibusdam aliis ejusdem Platonis locis, a Clemente citatis.

Academæ veteris et mediae mentionem adhuc facit Clemens, cuius de antiquiore hæc legimus verba⁵⁰: « Plato cessit in Academiam..... Platonis succedit Spensippus, ei Xenocrates, cui Polemon; Polemonis autem auditores fuere Crates et Crantor, in quos desit vetus Academia. » Quando vero et quomodo a Platone instituta fuerit illa Academia, et cur eo nomine appellata sit, fuso narrat Laertius⁵¹, totidemque ac Clemens in veteri hac Academia successores illius recenset⁵². De eis lege, si velis, in citatum a nobis priorem Laertii locum Menagii observations.

Plato autem, quem non solum hujus sectæ, sed omium philosophorum facile principem fuisse omnes concedunt, a Clemente nostro vocatur⁵³, οὗ τὸ Ἐβραϊκὸν φιλόσοφος, « ex Hebrais philosophus. » Hujuscem verò appellationis non alia procul dubio causa fuit, nisi quis persuassimum Clemens haberet Platoneum vera omnia sua documenta, et quidquid in eximia sua doctrina veritati consentaneum est, ex Hebrais fuisse mutuatum. Sed de his iam nos satis alibi, atque etiam in superiori capite, art. 2.

Putat adhuc Clemens⁵⁴, et ex ipsiusinest Platonis verbis probare conatur, illum venisse in Aegyptum, ubi ex ejus incolis, quemadmodum ex aliis barbaris, plurima eaque præstantissima dogmata delibaverat. Quod sane etiam illæ silentio prætermisset, id tamen a Laertio libro iii, in illius Vita, § 7; Tullio sub fine libri v De finib., pag. 113; Cyrillo Alexandrino libro i et ii Contra Julianum, pag. 15 et 47; Augustino libro viii De civit., cap. 4; Lactantio libro iv De vera sapient., cap. 2; Valerio Maximo libro viii, cap. 7, § 9, et aliis quamplurimis tam aperte asseritur, ut nullius de hoc Platonis in Aegyptum adventu nec minimus dubitandi locus supersit.

Prosequitur vero Clemens institutum de Platone sermonem⁵⁵: « Neque ignorat in Phædro regem Aegyptum, et Thoyth nobis ostendit sapientiorem, quem quidem novit esse Mercurium. » At ille philosophorum coryphaeus non in Phædro tantum hujuscem Thoyth seu Theuth meminuit⁵⁶, sed etiam in Phileto, ubi illum et divinum appellat hominem, et in Aegypto vixisse ac plura ibi docuisse testatur. Hunc Aegyptii Thoyth appellant, eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur, hoc est, September mensis, ut scite observat Lactantius⁵⁷, quem de eodem Thoyth, seu Thouth, et Thoth, ut ait Suidas, consule, atque etiam Eusebius⁵⁸, et Huetium olim Abrincensis Ecclesie D præsule⁵⁹, atque alios.

Caterum Plato serebatur, uti pergit Clemens⁶⁰, Sechnuphis Heliopolitani fuisse discipulus; sicut Pythagoras Sonchelis archipropheṭæ Aegypti, atque Eudoxius Cnidius Conuphidis itidem Aegypti. Plures utriusque Platonis et Eudoxi magistros Laertius commemorat⁶¹, sed quos ii in Aegypto audierint altissimo premit silentio. Neque vero id Clemens affirmare ausus est, sed fama duntaxat communis fuisse perulgatum. At ex Plutarcho discimus

Eudoxum quidem Conuphidis auditorem fuisse; sed A Sonchites, Σόνχιτος, ab illo Solonis magister ibidem dicitur: « Testimonium, inquit⁶⁰, perhibent etiam Græcorum sapientissimi Solon, Thales, Plato, Eudoxus, Pythagoras, et quorundam opinione etiam Lycurgus; qui in Ægyptum venerunt, et cum sacerdotibus versati sunt, et ab Eudoxo quidem Chonuphin Memphitam fuisse auditum aiunt, a Solone Sonchiten Saitam, a Pythagora ΟEnuphin Heliopolitanam. » In hoc igitur Clemens a Plutarcho dissentit, quod Sonchiten Pythagoræ, et Platonis Sechnumphidem; Plutarchus vero Sonchiten Solonis et Pythagoræ ΟEnuphin præceptorem fuisse perhibeat. ΟEnuphim autem illum ipsum esse, qui in Clementis textu Sechnumphis appellatur, haud agere illi fatebuntur, qui noverint quam frequentes sint in propriis nominibus describendis oscitantib[us] librariorum, vel auctorum ipsorum memorie lapsus. Et vero uterque patria Heliopolitanus fuisse traditur.

Pergit adhuc auctor noster⁶¹: « In dialogo de anima (qui videlicet *Phædon* inscribitur), rursus videtur Plato cognoscere prophetam, introducens prophetam Lachesis orationem enuntiantem, et apud eas quæ sortiuntur animas prædicentem; et in *Timœo* sapientissimum Solonem introducit, discentem a barbaro. Ita autem se habet dictio: O Solon, Solon, vos Græci semper estis pueri, » etc. De Lachesi haec in ejusdem Platonis decimo *De legibus* libro, pag. 617, legimus: « Ergo aiebat animas, ubi primum illo venissent, continuo oportere ad Lachesis accedere, tum prophetam quemadmodum eas animas suo quanique ordine collocare; postea cum ex Lachesis genibus sortes et vitarum exempla suscepisset, et in sublime quoddam tribunal consenseret, ita sari: Puella Lachesis, necessitatis filia, haec ait: Animæ diurnæ, adest primordium alterius circuitus, mortali et vere letifero hominum generi destinatum, non vos dæmon accipiet, sed vos dæmonem eligitis, qui primus sortitus fuerit, » etc.

Barbari autem, vel, ut Clemens postea scripsit⁶², sacerdos Ægyptii ad Solonem de Gracis semper pueris diceretur ex eodem Platonis *Timœo* retulerunt Eusebius lib. x *Præpar. evang.*, capite 4, pagina. 474; Cyrilus Alexandrinus tom. VI, libro primo *Contra Julianum*, pag. 15, et Theodoreus *De Græcarum affectionum curatione*, sermone primo, de fide, pag. 473.

Plura denique Clemens citat Platonis loca⁶³, a nennine hactenus indicata, quæ libros illius legentibus, ubi ea invenire possint, patefacere non prorsus inutile aut supervacaneum esse putavimus. Primus est de cavenda verborum nimia curiositate, qui in ejusdem Platonis *Politico*, t. II, p. 261, totidem verbis habetur. Quod autem Clemens⁶⁴, nullo auctore citato, ait philosophum mortem toto vitæ sua tempore meditari, hoc delibetum est ex Platonis *Phædono*, ut refert Theodoreus *De Græc. affect. curat.*, serm. 8, pag. 601. Et rursus ille p. seq. nobis illud idem exhibet, quod Clemens noster ex Platonis libro II *De republic.*, p. 361, tom. II, de justi hominis in maximis etiam cruciatibus constantia et fortitudine memorat⁶⁵. Postea vero scribit juxta Platonis sententiam veritatem aut a Deo disci, **256** aut ab iis qui originem a diis duxerunt. Quod quidem ex ejusdem Platonis *Phædro*, tom. III pag. 262, sumptum videotur. Denique librum, cui Demodocus nomen præfixum erat, et Platonis ascriptum, Clemens ut dubium laudat⁶⁶; sed a Laertio⁶⁷ adulterini Platonis operibus baud incerto annumeratur.

⁶⁰ I. De Isid. et Osir., p. 354. ⁶¹ I. I. p. 303. ⁶² ibid., p. 479. ⁶³ ibid., p. 495. ⁶⁴ Strom. I. I. p. 315. ⁶⁵ Laert. I. iii in Vita Platonis, § 5. ⁶⁶ I. I. p. 30. ⁶⁷ I. I. p. 311 et 353; I. v. p. 592 et I. vi. p. 644. ⁶⁸ Strom. I. I. p. 311 et 353; I. v. p. 592 et I. vi. p. 644. ⁶⁹ I. II. § 52. ⁷⁰ I. I. De divin., p. 275. ⁷¹ Strom. I. II. p. 412. ⁷² ibid., p. 406 Xenophon. I. I. De memorabil., p. 725 et seq., et 739.

ARTICULUS V.
De Socrate Platonis magistro, et de ejusdem Socratis preceptoribus, de introducta ab illo ethica, de illius dæmore, atque de quibusdam ejus verbis; de Platonis discipulis, ac de vetere, media et nova Academia, de secta Peripatetica, illiusque parente Aristotele, variisque ipsius discipulis et sectatoribus.

Socrates recte a Clemente nostro⁷³ dicitur Platonis magister. Enimvero id a Laertio, Suida, aliisque quamplurimi expresse assertum est. Hoc accedit, quod Laertius⁷⁴, Pausanias⁷⁵, atque etiam Apuleius⁷⁶ narrant Socratis somnium, quo cycni pullum, in sinum suum convolantem, sibi noctu videvis est, pridie quam Plato ipsi in disciplinam a patre suo traditus fuisset.

Archelaum vero, ut Clemens testatur⁷⁷, audivit Socrates, de quo ita Laertius in ejusdem Socratis Vita⁷⁸: « Cum igitur Anaxagoræ secundum quosdam auditor fuisset, et Damonis, ut Alexander in Successoribus ait, post ejus damnationem ad Archelaum se physicum contulit, cui in deliciis fuisse scribit Aristoxenus. » Tunc citatum a Clemente Timonis carmen⁷⁹, et duo adhuc subsequentia ab eodem auctore nostro pretermissa, Laertius nobis exhibet. Unde illud confirmatur, quod ex his carminibus a Clemente colligitur, pro physica ethicen ab eodem Socrate introductam. Quod quidem ab operis sui initio ipsem Laertius hisce expressissimis verbis tradiderat⁸⁰: « Sola usque ad Archelaum physica viguit; a Socrate vero ethicæ initium sumpsit. At Cicero id paulo fusius et luculentius explicit⁸¹: « Ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagoræ discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur, quoce recederent, studiose ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus inquirebantur, et cuncta cœlestia. Socrates autem primus philosophiam vocavit e cœlo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coegit de vita et moribus, rebus bonis et malis quædere. »

Platonis autem verbis et auctoritate manifestum Clemens facit⁸² Socrati ab ineunte ætate fuisse dæmonium, cuius voce, ne ea que facturus erat ageret, retinebatur. Et re quidem vera Platonis verba occurruunt in eo quem Clemens citat libro, quicque *Theages* inscriptus est⁸³. Multi autem plura de hoc Socratis dæmonio litteris mandaverunt. Laertius enim in illius Vita: « Asserbat, inquit⁸⁴, et dæmonium sibi futura prædicere. » Cicero autem⁸⁵: « Illud est quod de Socrate accepimus, quodque ab ipso in libris *Socraticorum* sæpe dicitur, esse divinum quiddam, quod dæmonium appellat, cui semper paruerit, nunquam impellentii, sæpe revocanti. » Inde autem illud ab eo probatur, quod cum apud Delium male pugnatum fuisse, Socrates, Deo revante, saluti suæ fuga consuluit. Exstat etiamnum integer Plutarchi et Apulei liber *De Socratis genio*, cuius praetera mentionem fecerunt Xenophon in *Apologia Socratis*, Tertullianus libro *De anima*, cap. 1 et 10, Cyprianus *De idolol. vanit.* pag. 43, et alii complices, ex quibus nonnulli existimant illud Socratis dæmonium non aliud fuisse quam sagax et exima ingenii ratio, qua omnia facile perspicitus futura prævidebat.

Quædam porro contra voluptatem ab eodem Socrate dicta refert Clemens noster⁸⁶, quæ apud Xenophontem reperies, quemadmodum et alia quæ ex ipsomet Xenophonte paulo superius ille protulerat⁸⁷.

⁷³ ibid., p. 355. ⁷⁴ Strom. I. I. p. 294. ⁷⁵ I. II. I. iii in Plat. vita, § 62. ⁷⁶ Strom. lib. vi, p. 643. ⁷⁷ Strom. lib. I. I. p. 30. ⁷⁸ I. I. p. 301. ⁷⁹ in proem. § 18. ⁸⁰ I. v. Tuscul., p. 178. ⁸¹ Strom. I. I. p. 311 et 353; I. v. p. 592 et I. vi. p. 644. ⁸² in *Theage*, t. I. I. p. 128, et in *Apolog.* Socrat., etc. ⁸³ I. II. § 52. ⁸⁴ I. I. De divin., p. 275. ⁸⁵ Strom. I. II. p. 412. ⁸⁶ ibid., p. 406 Xenophon. I. I. De memorabil., p. 725 et seq., et 739.

Isthæ quoque ejusdem Socratis verba, tacito illius nomine, Clemens citavit: « Nam me, inquit ¹⁸, Anytus quidem et Melitus interficiunt, nullo autem modo me laetet quispiam. » Ex Platone autem desumpta sunt in *Apolog. Socrat.*, tom I, pag. 30 et a Theodoro transcripta *De Græcar. affect. curat.*, serm. 8, p. 603, tom. IV.

Denique Clemens obiter alienbi observat ¹⁹ philosophos, qui varias postmodum sectas amplexati sunt, lubenter fateri se præcipua a Socrate de sumpsisse sua dogmata. Nec immerito quidem. Nullus enim ignorat non solum quantum ille apud omnes philosophos habuerit auctoritatem, sed quot etiam quantitate fuerint ejus auditores et discipuli. Ab his autem, uti Vossius recte animadverit ²⁰, celeberrimæ philosophorum familiæ et sectæ fundatae ac condita fuerunt. Quid vero, quod Cicero præter plurima, quæ de illo magnifica concessit, disertissime affirmat ab ipso ortam moralem philosophiam? Quinimo Socrates, inquit ²¹, mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus a rebus occulis et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, avocavisse philosophiam, et ad vitam communem adduxisse, » etc.

Ab hoc autem aliisque Platonis magistris ad illius discipulos successoresque ut transeamus, prius in ejus locum subrogatus Speusippus a Clemente memoratur ²². Alibi vero ab ipso adhuc hic dicitur Platonis ex sorore filius, citaturque ex ipsius primo ad Ctesiphontem libro testimonium. Illius porro, quemadmodum aliorum qui ipsi suo quique ordine suspecti sunt, Xenocratis Chalcedonii, ut ait Cicero ²³, Polemonis, Cratensis et Crantorius, in quos Clemens veterem Academiam desiisse testatur, vitas et historiam publici juris fecit Laertius ²⁴.

Post hæc autem ab Arcesilao, Crantorius auditore, usque ad Hegesilaum, uti ait Clemens ²⁵, media floruit Academia; deinde Carneades succedit Hegesilao, et qui deinceps sequuntur. Verum hæc

A paulo aliter narrat Laertius. De media enim et nova Academia ita ille in operis sui proœmio scribit ²⁶: « Arcesilaus medium invexit Academiam, ei Lacydes, qui novam Academiam invenit, Lacydi Carneades, eique Clitomachus, atque in hunc Clitomachum desiit. » De his et aliis Platonis successoribus legendus est Eusebius ²⁷, et quæ apud eum Numenius de iisdem philosophis disputat.

Præcipuum porro inter Platonis discipulos locum tenuisse Aristotelem, et ab eo sectam Peripateticorum, sicut Clemens noster ait ²⁸, conditam esse nemo est qui nesciat. At minus tritum et vulgare illud est, quod ex Clearcho auctor noster et post eum Eusebius narrant, eumdem Aristotelem cum quodam Judæo, quem Clearchus ipse noverat, fuisse conversatum. Addidit Clemens eidem Aristoteli successisse Theophrastum, Theophrasto Stratoni, Stratoni Lyconem, Lyconi Critolaum, ac demum Critolao Diodorum. Theophrasti vero, Stratonis et Lyconis ²⁹ vita a Laertio ³⁰ publicam in lucem emissa est. Cicero ³¹ autem non illorum tantum, sed Critolai etiam et Diodori meminit, quique et quales illi fuerint breviter explicat.

Critolaum autem alibi auctor noster Peripateticum simpliciter nuncupat ³². An autem is quoque sit, qui ab illo superiorius ³³ Φασηλίτης, Phaselites, vocatur, forsitan sciscitataberis? Faletur enim Hervetus quis ille sit sibi non esse compertum. At hunc non alium quam Aristotelis discipulum fuisse alii haud forsitan Immerito existimant. Etenim Cicero illum sicut et Diodorum Peripateticum vocat ³⁴, testatumque ille, sicut Macrobius ³⁵ et Aulus Gellius ³⁶, facit eidem Critolao Peripateticum, Carneadi Academicum, et Diogeni Stoico, clarissimis et nobilissimis, uti idem Cicero loquitur, philosophis datum ab Atheniensibus ad senatum Romanum legationem. Porro autem de Socrate, Platone, Aristotele eorumque discipulis vide Joachini Stephanum Pomer. *De jurisdictione veterum Græcorum*, cap. 13.

CAPUT XVIII.

De variis philosophorum opinionibus.

ARTICULUS I.

De philosophia nomine, atque Epicureorum opinionebus de Deo, Pythagoreorum et Platonis de anima humana in corpus detrusa, et μετεμψύχωσι; Platonis et aliorum de hominis procreatione; Pythagoræ de rei Veneræ et fabarum, atque aliorum de carnis, ac presentim suille interdictione, de quibusdam animalibus nullo cibo utentibus, de vario rerum creatarum motu, de quadruplici arborum insitione, et illius cum Christiana doctrina exponienda comparatione, de plantarum anima, ac de corvis humanam vocem imitantibus.

Varias philosophorum opiniones Clemens suis in Stromatum libris æpe sæpius refert, vel ut Christiana documenta veritati consentanea esse ostendat eaque conlitteret, vel ut ethnicon scriptorum errores placita refellat atque explodat. A Pythagora autem, ut dicens initium dicamus, declarat auctor noster ³⁷ illum ideo sibi philosophi nomen tribuisse, quo Deum, ut postea ab Apostolo dictum est, solum sapientem esse significaret. In hujus vero

assertionis confirmationem haud absurde proferri potest illud Laertii testimonium ³⁸: « Philosophiam primus Pythagoras appellavit, seque philosophum. cum Sicyone sermonem haberet cum Leonte Sicyoniorum tyranno, sive Phliasiorum, ut ait Heraclides Ponticus in libro quem inscripsit *De femina septem diebus exanimi*: nullum enim hominem, sed solun Deum esse sapientem. Antea enim sapientia dicta est quæ nunc philosophia, et qui hanc profitebatur sapiens, quicunque ad summam animi perspicacitatem pervenisset. » Lege, si velis, Menagii hunc in locum observationes.

Apostoli autem auctoritate et variis ac validis rationibus Clemens ³⁹ explodit omnem illam philosophiam, quæ elementa maximo honore prosequebatur; Stoicos, qui Deum esse corporeum, et vilissimam quamlibet materiam pervadere, atque animam nullo plane modo a corpore affici, et omnia indifferenta esse somniaverunt; Epicureos, qui Dei providentiam penitus tollebant, et in deorum numerum referabant voluntatem, atque atomos rerum principia esse arbitrabantur ⁴⁰; ac ipsummet Epicurum,

¹⁸ Ström. I. iv, p. 505. ¹⁹ lib. vi Strom., p. 618. ²⁰ De phil. sect., c. 9 et seq. ²¹ lib. I. Acad. quæst., p. 4, 5. ²² I. ii, p. 418 et p. 367. ²³ I. i Acad. quæst., p. 6. ²⁴ lib. iv. ²⁵ I. i, p. 301. ²⁶ in proœm., § 14. ²⁷ I. xiv Præpar. ev., c. 4, 5 et 6. ²⁸ Strom. I. i, p. 504 et 301. ²⁹ I. v De vita et dogm. philosoph. ³⁰ I. v De finib., p. 69. ³¹ Strom. I. ii, p. 416. ³² ibid. p. 474. ³³ I. i De orat., p. 416, et I. ii, p. 108. ³⁴ I. i Saturnal., c. 5. ³⁵ I. viii Noct. Attic., c. 14. ³⁶ Strom. I. iv, p. 477. ³⁷ in proœm. § 12. ³⁸ I. i, p. 395, 296; I. vii, p. 720; I. iv, p. 482; I. vi, p. 618. ³⁹ I. ii, p. 296; I. iv, p. 532.

qui docebat sapientem hominem, si omnibus latere valeat, posse aliis facere injuriam. Qui quidem ultimus error cum a Platone⁸ et Cicerone⁹, tum ab Ambrosio¹⁰ funditus evertitur. De prioribus porro aliisque ejusmodi philosophorum opinionibus jam supra disseruimus, aut deinceps agetur.

Testatum præterea Clemens facit eumdem Platonem a Pythagora, et hunc ab Ægyptiis accepisse immortalem esse hominum animam : « A Pythagora, inquit¹¹, immortalem esse animam traxit Plato, ille vero ab Ægyptiis. » At hanc revera fuisse Platonis opinionem nemo certe, qui scripta ejus leviter attigerit, diffiseri potest. Verum¹² a Pythagoreis et eodem Platone¹³ assertum Clemens quoque tradidit hominum animas ante suum corpus existisse, atque ut peccatorum prius admissorum pœnas tuant, in illud tanquam in carcere detрудi. Simili plane modo Theodoretus : « Pythagoras, inquit¹⁴, ei Plato populum quemdam animarum corpore carentium introducunt, easque postquam in peccatum aliquod incidentur, supplicii causa dicunt in corpora destinari. Itaque Plato in *Cratylō* corpus sepulcrum vocavit, quasi anima in corpore sepulta sit. Concordia vero his et Philolaus Pythagoreus dixit his verbis : Testantur autem veteres theologi ac vates ob quædam supplicia corpori animam conjugant, et in hoc tanquam in tumulo consepultam esse. » Eadem Philolaus verba prius Clemens nobis exhibuerat¹⁵, atque icturco Theodoretus vel ex illo, vel icterque ex eodem fonte ea hausisse vero plane simillimum est.

Perspicue præterea Clemens ostendit¹⁶ ex hac Pythagoræ et Platonis de animarum transmigratione seu μετεμψυχοσει opinione, ab Ægyptiis primum derivata, perperam a Marcionitis inferri illos existimasse humanam procreationem ex natura sua esse malam. Contra Platonis enimvero mentem ab his hæreticis id concludi inde probat¹⁷, quod ille uxores communes esse debere, ut alibi dictum est, decreverit.

Verum Clemens noster¹⁸, qui hosce hæreticos ideo castigat quod Platонem in partes suas trahere perperam conati fuerint, ille ipse a quibusdam ætatis nostræ nec inßimæ notæ scriptoribus erroneæ, ac falsæ ejusdem Platonis, atque etiam Origenis de humana, uti aiunt, anima præexistentia, sive de hominis anima, quam ante corpus suum extitisse finxerunt, opinioni favisce accusatur. Sed quo jure quave ratione hanc ei dicam scripserint, nobis incomptum prorsus esse fatemur. Nescii tamen non sumus ab illis librum¹⁹ et in *Stromatum* citari. Sed cum neque ullum horum librorum locum, neque ulla Clementis verba indicaverint, nos certe illa eo minus divinare possumus, quo magis certum et exploratum nobis est nihil in his, aliisque genuinis, nec interpolatis auctoris nostri libris occurrere, quod huic accusationi vel minimam occasionem dare unquam potuerit. Si quid porro de hac opinione ab eo alicubi dictum revera fuerit, ibi profecto ille non suam, sed aliorum potius, quibus non suffragatur, more solito resert sententiani. Denique hunc ipsum errorem ab illo confutatum et funditus eversum fuisse superioris vidimus²⁰.

Plura porro ex Platonis *Phædone*²¹ tanquam librum præ manibus habuisset profert describitque verba, quibus summus ille philosophus hominis procreationem **258** maximorum malorum causam esse significasse videri potest. Ino vero citatum ab

A eo contra Veneream voluptatem Sophoclis poetæ effatum exhibet²² : « Bona verba quæso : Ego vero isthinc tanquam ab insano et agresti domino effugi. » Verum negat Clemens Marcionitis jus laque fuisse inde concludendi Platonem²³ cum iis credidisse pravam esse hominis procreationem, vel eam, ut garriebant, a mala materia, atque a Deo non quidem bono, sed tantum justo emanavisse. Nam ille contra Marcionis errores ostendit Platonem docuisse mundum, a bono Deo conditum, quæcumque habet, bona ab eo accepisse ; si quæ autem in eo alique in homine sint mala, hæc oriri ex corpore temperature, vel ex illa perturbatione, qua priusquam in mundum veniret homo peccato affectus et coinqutatus fuit.

Fatetur adhuc Clemens miseram hominis ad laborem nati, conditionem ab eodem Platone²⁴, Empedocle et aliis deplorari. Hujus autem Empedoclis, de quo Laertius²⁵ et Vossius²⁶, carmina ab Henrico Stephano²⁷ repræsentantur, quemadmodum et alia alterius poetæ nimirum Homeri, ab eodem Clemente prolatæ, non secus ac Theophilo Antiocheno lib. ii *Ad Autolycum* citata ; Theognidis a Stobæo sermone²⁸, pag. 602, et Theodoret. *De Græcar. aſſeſ. curat.* serm. 5, pag. 544; Euripidis ab iisdem Stobæo et Theodoreto loc. citat.; Cicerone lib. i *Tusculan.*, pag. 134; Laertio lib. ix in vita Pyrrhonis, § 73, et Platone in *Gorgia*, tom. II, pag. 492; Solonis quoque verba ab Herodoto lib. 1, § 32, pag. 15, et a Theodoreto loc. cit., pag. 544; Cleobidis denique et Bitonis fabula ab ipso, quem Clemens citat, Herodoto narratur loc. citat., § 31, pag. 12. Tullius autem ex eodem Herodoto et aliis hanc fabulam eum in modum breviter describit²⁹ : « Deorum immortalium judicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea singere ipsi, sed Herodoto auctore aliisque pluribus. Primuni Argie sacerdos Cleobis et Biton filii predicantrū : nota fabula est. Cum enim illam ad solemnē et statum sacrificium currū veli jus esset, satis longe ab oppido ad lānum, morarenturque jumenta, tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunērunt, ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta, cum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum dari posset a Deo : post epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. » Quæ quidem Ciceronis verba ideo reliquis, quia de hac fabula nihil aliud a Clemente nostro proferuntur³⁰, nisi illa vituperari generatio nem et mortem laudari.

Addit porro Clemens ab Heraclito quoque improbatam fuisse procreationem. Sed hæc omnia ethnicorum auctorum testimonia a Marcionitis in errorum suorum defensionem præpostere usurpari in suo de principiis tractatu se demonstraturum esse pollicetur. Interim vero id confirmat aliis Euripidis haud dubie versibus, quos solo tragœdias nouib[us] citavit. Postiores siquidem ex ejusdem Euripidis *Antiope* a Stobæo serm. 96, pag. 531, laudatos legimus.

Postremo Clemens subnectit³¹ male adhuc ab hæreticis citari Pythagoreos, qui a Venereis rebus suis assecias abstinere jubebant. Contendit siquidem post susceptos tantum liberos hoc eis fuisse interdictum, quemadmodum et fabarum usum, non propter allatas a quibusdam scriptoribus causes, sed quod steriles mulieres efficerent. Quod qui-

* t. II, l. II *De republ.*, p. 360 et seq. ⁷ lib. III *De offic.*, p. 392. ⁸ l. III *De offic.*, c. 5. ⁹ Strom. lib. vi, pag. 629. ¹⁰ Strom. lib. I, p. 303, et l. III, p. 433. ¹¹ in *Cratylō* t. I, p. 400. ¹² *De Græcar. aſſeſ. curat.* serm. 5, p. 544. ¹³ ibid., p. 453. ¹⁴ Strom. l. III, p. 451, in *Phædone*, p. 81 et 82. ¹⁵ Strom. l. II, p. 633. ¹⁶ Strom. l. III, p. 451. ¹⁷ supr. c. 13, art. 3. ¹⁸ p. 62, 64, 65, 66, 69 et 114. ¹⁹ ibid., p. 453. ²⁰ t. II, l. I *De republ.*, p. 329. ²¹ t. II, *De legib.*, p. 653, et in *Epiuom.*, p. 973. ²² lib. VIII, in vita Emped. ²³ *De Græc. poet.*, p. 6 et 53. ²⁴ Poes. philosoph. ²⁵ l. I *Tuscul.* circa 60, p. 134. ²⁶ l. III, p. 432 et 434. ²⁷ ibid., p. 435.

dem Theophrasti testimonio sic ille confirmat: Theophrastus et in libro *De causis naturalibus* fabarum siliquas si ponantur ad radices arborum quae nuper sunt plantatae, refert plantas exsiccare. Varias quidem alii scriptores de illa fabarum interdictione causas reddidere, atque in primis Laertius libro viii, in vita Pythagoræ, § 19, 24 et 34, et in hæc loca Menagius, aliquie Laertii interpretes; nec non Cicero libro i *De divinal.*, pagin. 268, et libro ii, pag. 297; Plinius libro xviii *Histor. natur.*, capite 12; Plutarchus libro *De educat. pueror.*, p. 12; Lili. Gyraldus *De Pythagor. symbol.*, pag. 475 et seqq., Erasin. *Adag.*, chil. 1, centur. 1, pag. 15.

Obiter porro observa quantum a Clemente citari Theophrasti librum τῶν Φυτικῶν αὐτῶν, *De causis naturalibus*, quo quidem eodem titulo Περὶ γυρτικῶν αὐτῶν, vel Περὶ γυρτικῶν λοτοποιῶν, *De naturalibus causis, vel historiis* a Laertio laudatur²⁸; sed in ejus scholiis animadvertisit pro γυρτικῶν legendum esse γυρτικῶν, hoc est, de stirpium causis, vel historiis. Nec mala sane est illa emendatio. Nam hæc est illius libri apud Athenæum²⁹ inscriptio et titulus εὐ Αἰτλοὶ γυρτικοὶ εἰ Ηερὶ γυρτῶν, *De plantarum causis, et De plantis*. Videbis Menagii in citatum Laertii locum adnotaciones. Exstant etiamnum Græce et Latine edita duo Theophrasti commentaria, quorum prius *De historia plantarum*, posterius vero *De causis plantarum* inscribitur.

Porro autem etiamsi tot eximii scriptores fabrum usum a Pythagora vetitum fuisse constanterasseverent, Aulus tamen Gellius haud dubitanter affirmat penitus falsam esse veterem illam et per vulgatam de hoc Pythagorico interdicto opinionem. Et vero Aristoxenus musicus (Gellii verba sunt³⁰), vir litterarum diligentissimus, Aristotelis philosophi auditor, in libro quem de Pythagora reliquit, nullo saepius legimento Pythagoram dicit usum quam fabis; quoniam is cibus et subducere sensim aluum et levigare. Putat autem Gellius Aristoxenum id didicisse a Xenophilo Pythagorico et familiari suo, atque ab aliis quibusdam qui ab ætate Pythagore haud multum aberant. Errori porro occasione præbusse verbum κιαρον, quod Empedocles Pythagoræ sectator adhibuit, et quo non ab edendis fabis, sed a rei Venereæ profluvio voluit homines deducere. Utrum autem illud Aristoxeni testimonium tot aliorum scriptorum auctorati præponderante debeat, judicent aequi verique rerum æstimatores.

Non absimili etiam modo quamvis Clemens³¹ dixerit Pythagoram ejusque assecras, falsa de μετεργύσει sententia ductos, ab edendis animalium carnibus abstinuisse; Laertius³² tamen testem quoque citat cumdem Aristoxenum, qui cuncta animantia bove aratore et ariete exceptis, ab ipso Pythagora omnibus permissa asseruit. Athenæus vero: « Pythagoram ab animatis, inquit³³, non abstinuisse Aristoxenus tradit. » Eadem atque Laertius, sed nullo auctore laudato, Suidas narravit³⁴. Prius tamen ille scripsit Pythagoram primum auctorem fuisse ut homines a fabis et animalium carnibus edendis abstinerent. Quinimo Plutarchus³⁵ de hac Pythagoræ abstinentia tanquam certa et minime dubia rationes attulit. At hec opinionum varietas non aliunde procul dubio orta est quam ex variis forsitan falsisque rumoribus, vel diversis bujusce philosophi vitæ scriptoribus, qui falsa, ut moris est, opinione imbuti, varia

A 259 de illo et contraria litteris mandarunt. Fine his faciat Naso, qui Pythagoram stricta oratione loquentem sic inducit³⁶:

*Parcite, mortales, dapibus temerare nefandis
Corpora : sunt fruges, sunt deducientia ramos
Pondere poma suo, tumidæque in vitiis uox.*

*Prodigia diritas alimentaque mitis iellus
Suggerit, atque epulas sine cæde et sanguine
[præbet.]*

In abstinentiæ porro mentionem quandoquidem incidimus, observare adhuc licet a Clemente nostro non solum probari si quis a cibo ex animalium carnibus consecro omnino abstineat; sed insuper: « Videatur, inquit³⁷, Xenocrates seorsim tractans de nutrimento ex animalibus, et Polemon in opere *De vita secundum naturam* aperte docere esse inutile quod sit per carnes nutrimentum. » Quam autem id verum sit, disces ex Galeno libro *De alimentorum facultatibus, ac de eucyhymia et cacoecyhymia*, atque aliis medicis, necnon Macrob. lib. vii *Saturnal.*, c. 4, 5, et 8. Ad corroborandum vero Xenocratis et Polemonis opinionem non prorsus inepte adduci possunt hi de aurea ætate Nasonis versus³⁸:

*At vetus illa ætas, cui fecimus aurea nomen,
Fetibus arboreis, et quas humus advocat, herbis
Fortunata fuit, nec polluit ora crux;
Tunc et aves tutæ movere per aera pennas,
Et lepus impavidus mediis erravit in agris,
Nec sua credulitas pisces suspenderat hamo.*

Ad suillam deinde carnem Clemens³⁹ speciatim descendit, rationesque hic et alibi suggesterit, cur Moyses ea vesci Judæus olim prohibuerit. Et hæc quidem ille adhuc paganorum quorundam scriptorum testimoniis fulcit et corroborat. Ac primo quidem allata a quopiam hac Græce vocis ὁ; etymologia: ὃν dici quasi ὄν, quia illud animal ad mactandum et sacrificandum duntaxat aptum est. Verum paulo alter Varro: « Sus, inquit⁴⁰, Græce dicitur ὁ; olim θύσις dictus, ab illo verbo, quod dicunt θύει, quod est immolare. A suillo enim genere pecoris, imminolandi initium primum sumptum videtur. »

Clemens tamen in opinionis suæ confirmationem non solum Æsopi adhibet testimonium, quod ab Ælianio etiam referitur⁴¹: sed ibidein hæc præterea subnectit⁴²: « Quocirca Cleanthes dicebat suus pro sale habere animal, ne carnes putrescerent. » Eadem quoque Plinius his verbis tradidit⁴³: « Animalium hoc maxime brutum, animalaque ei pro sale datum non illepide existimatur. Cicero autem magis adhuc ad Clementis propositionem: « Sus, inquit⁴⁴, quid habet præter escam? Cui quidem ne putresceret, animal ipsam pro sale datum dicit esse Chrysippus. » Ibi ille pro Cleanthe, qui a Clemente citatur⁴⁵, Chrysippum, uti jam notavimus, appellat. Alias insuper Clemens reddit rationes, cur suilla carne homines abstinerent, nimisrum quia inutilis est. Quod quidem paulo Iusius Lactantius explicat⁴⁶: « Ventri semper et pabulo servit, nec ullum alium, dum vivit, præstare usum potest, sicut cætera animalia, que vel sedentii vehiculum præbent, vel in cultibus agrorum juvent, vel plaustra collo trahunt, vel onera tergo gestant, vel indumentum exuvia suis exhibent, vel custodiendis dominibus invigilant. » De his porro, et aliis hujus abstinentiæ suppeditatis a Clemente no-

²⁸ l. v in Theoph. vita, § 45. ²⁹ l. ii *Deipnosoph.*, p. 55, et l. iii, p. 77. ³⁰ l. iv *Noct. Attic.*, c. 42. ³¹ Strom. lib. vii, pag. 717. ³² lib. viii in vita Pyth., § 20. ³³ l. x *Deipn.*, p. 418. ³⁴ Suid. ad verb. Πυθαγόρας. ³⁵ l. De esu carn., p. 993, et seq. ³⁶ l. xv *Metamorph.*, lab. 2, v. 73 seqq. ³⁷ Strom. lib. vii, pag. 717. ³⁸ loc. cit. ³⁹ Strom. lib. vii, pag. 718. Pæd. l. iii, c. 41, p. 254, et Strom. lib. ii, pag. 405. ⁴⁰ l. ii, *De re rustica*, c. 4, p. 84. ⁴¹ l. x *Variar.*, § 5. ⁴² Strom., lib. vii, p. 748. ⁴³ lib. i *Histor. natur.*, cap. 51, pag. 237. ⁴⁴ lib. ii *De nat. deor.*, pag. 238, et lib. v *De fin.*, p. 109. ⁴⁵ loc. cit. ⁴⁶ lib. iv *De vera sapientia*, cap. 17.

stro rationibus, lege, si vacet et velis, Plutarchum libro *n Sympos.*, quæst. 5, pag. 667 et seq., et in pag. 685. Henrici Stephani observationes; Atheneum lib. iii *Deipnosoph.*, pag. 96; Aristotelem lib. vi *Hist. animat.*, cap. 20, et lib. viii, cap. 21 et 28; Plinium, *Hist. natur.* lib. viii, cap. 51; Bochartum *De animal. sacr. script.*, lib. ii, cap. 57, pag. 695 et seq.; Gesnerum, Aldrovandum, et alios, qui de animalibus libros et tractatus ediderunt, a quibus ea quoque memorantur, quæ de iisdem suis atque etiam hircinis carnis memorias Clemens adhuc prodidit⁴⁷.

Quasdam ille præterea narrat esse bestias in cavernis latentes, quæ ferebantur aut aeris crassitudine, aut propria corporis exhalatione nutriti, et citra offensionem augeri. De quibus legendus est Aldrovandus, ubi de monstribus disputat. Hæc autem haud dubie non minus fabulosa et fictitia sunt quam ea quæ Plinius et Solinus scriptis tradiderrunt⁴⁸. Astomorum gentem nullo cibo nulloque potu, sed radicum dunitaxat et florum olfactu vivere. Strabo etenim isthac ad fabulas rejicit et amandal⁴⁹.

Quod vero inter bestias aliasque creaturas sive animatas sive non animatas sit discrimen, his Clemens noster, post veteres philosophos et Philonem, docuit verbis⁵⁰: « Eorum quæ moventur, alia quidem ex appetitione moventur et visione, sicut animalia: alia autem per translationem, sicut inanimata; ex inanimis autem plantas quoque dicunt moveri transeundo ad augmentum, si quis eis esse plantas inanimas concederit. Et habitum quidem lapides, naturam vero plantæ, et appetitionem, et visionem et ea quæ prius dicta sunt, bruta quoque participant; rationandi vero potestas est propria humanae animalia. » Generalem omnium creaturarum constitutionem, seu specificas, ut scholastici loquuntur, earum differentias ibi Clemens strictissim attingit. Quedam enim participes sunt ἔξως corporeæ affectionis, stabilis, ægre mobilis, qua firmissimum C vinculo, sicut lapides continentur. Aliæ quemadmodum plantæ dicuntur κινηταὶ μεταβατικῶς τὸν αὐξῆσιν, et moveri transeundo in augmentum. Bruta vero ὄρμης καὶ φαντασίας, et appetitione et visione sunt prædicta. At hæc paulo explicatius antea Philo dixerat⁵¹: « Lapidum et lignorum, quæ abstracta sunt, a coaliū vinculum validissimum Deus fecit habitum, δεσμὸν χραταιστατὸν ἔξιν τεργάσατο, qui spiritus est conversa reflectens in seipsum. Incipiens enim a mediis in extrema tenditur; cumque supremam attigerit superficiem reflectitur rursus, quod eodem loci pervenerit unde primum prosector erat. Atque hic est circularis cursus habitus, ἔξως. Naturam autem, φύσιν, Deus iis attribuit, quæ radicibus hærent; eamque attribuit cum plurimis facultatibus attemperatam, tum vero altrice vi et genitrice. Animalia etiam factor ipse tribus rebus finxit, a natura, φύσεως, differentem: sensu, αἰσθήσει viso, φαντασίᾳ impetu, ὄρμῃ. » Tribus autem his explicatis, continuo addiuit: « His tot rebus animalia præstant iis, quæ radicibus hærent..... Præstat homo ceteris animantibus eximio munere, quam mentem appellamus. » Paulo demum superius scripserat⁵²: « Hac ratione stirps illa fertilissima, suis cum radicibus condita, actis ipsis radicibus affixata est; at vero singularium stirpium partim transitu moventur, partim citra transituum condita sunt: τῶν ἐν μέρει, καὶ βραχυτέρων φυτῶν, τὰ μὲν μεταβατικῶς κινητά, τὰ δὲ ἄλλα μεταβάσεως, ut eodem in loco mansitantia; et quæ transitivo quidem motu utuntur, τὰ μὲν οὖν

A μεταβατικῇ κινήσει χρώμενα, quæ nos ²⁰⁰ animantia dicimus, eo amplioribus universi partibus accessionis vice cesserunt. » Perpende, quænos, utrum Clemens noster ad hæc Philonis verba collineaverit. Vides enim ab ipso eadem nomina, ἔξις, φύσις, ὄρμη, φαντασία, μεταβατικῶς, et alia eodem significatu usurpari. Atqui si Clemens ad eum respexit, his certe verbis, et si quis eis esse plantas inanimas concederit, manifestum utique omnibus facere videtur, se contra aliorum quorundam opinionem existimavisse solam naturam, φύσιν, nullaque in plantis esse animam. Quid autem ea de re veteres philosophi censuerint, narrat Plutarchus⁵³, quem, si lubei, consule.

Arborum porro insitionem, qnam cum Christianæ doctrinæ susceptione Clemens componit⁵⁴, quadruplicem esse ex antiquis physicis sic demonstrat. Prima, inquit, arboris insitio fit inter lignum et corticem; atque hunc in modum catechismo paganum idiota sacra doctrina imbutitur. Secunda est, qna sicut ligno arboris fisco alia planta, ita philosophus post dissecta eorum dogmata, veritatis cognitio, et Judeis aperto Veteris Testamento vero sensu, nota Christi inseritur doctrina. Tertia arboris insitione uterque surculus ad medullam usque raditur: sic etiam hæretici ad veritatem vi trahuntur. Quarta vocatur inoculatio, ἐνοφθαλμισμός, quam Plinius quoque non plane secus ac Clemens noster sic explicat⁵⁵: « Inoculatio sutoris simili fistula apriendi in arbore oculum, cortice inciso, semeneque includendi eadem fistula sublatum ex alia. In scis autem et malis hæc fuit inoculatio antiqua. Virgiliana quærit sinum in nodo gemmæ expulsi corticis, gemmamque ex alia arbore includit. » Virgilii autem versus a Plinio designati hi sunt⁵⁶:

*Nec modus inserere, atque oculos imponere
simples:
Nam qua se medio trudunt de cortice gemme,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus: hoc aliena ex arbore gerunt
Includunt, udoque docent inolescere libro.
Aut rursus enodes trunci resecantur, et alle
Finditur in solidum cuneis via, deinde seraces
Plantæ immittuntur, nec longum tempus, et
[ingen]*

*Exit ad cælum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes, et non sua poma.*

Legendæ in hos Virgilii versus et in citatum Plinii locum observationes variorum, qui quartum hoc insitionis genus jam diu antiquatum esse animadvertisunt. At Hervetus sibi non satis exploratum esse monet, quocum illud a Clemente comparetur. Verum de eo ipse Clemens sperne dixit: « Hoc est genus γνωστικῆς διδασκαλίας, gnostice doctrinæ, quæ res potest perspicere ipsas. » Quibus sane verbis quartum insitionis modum, seu inoculacionem, cum perfecta gnosticorum Christianorum contentit doctrina, qua illi res ipsas nimirum divinas possunt perspicere et observare. Si autem plura de ea ibi noui dixerit, non alia certe ratio esse videatur, nisi quia illam alibi, uti nos vidimus, satis explanaverat. Cæterum de hoc et aliis insitionis modis legesis Theophrastum lib. I *De causis plantarum*, cap. 6 et 7; Columellam lib. v *Dere rustica*, cap. 41, et *De arboribus* cap. 26; Varrowem lib. I *De re rustica*, cap. 40, etc.

Postremo nobiscum, si placet, observa Clementi nostrum⁵⁷ ut rebus, minime vero nominibus et vocibus imbarendum esse probaret, exemplum robus attulisse corvorum, qui voces humanas imitau-

⁴⁷ Strom. I. vii, p. 716. ⁴⁸ lib. ix *Histor. natur.*, cap. 2. Solin., c. 5, p. 80. ⁴⁹ Strab., lib. xv Geogr., p. 711. ⁵⁰ Strom. I. ii, p. 408. ⁵¹ De mund. p. 1154 et seq. ⁵² ibid., p. 1152 et seq. ⁵³ l. vi, p. 690. ⁵⁴ l. xvii *Hist. nat.*, c. 14. ⁵⁵ l. ii *Georg.*, vers. 3 et seqq. ⁵⁶ l. vi, p. 690.

tur, tametsi illius, quod dicunt, nullam habeant notitiam. Sed de quibusdam aliis animantibus humano more loquentibus aliquid supra agimus. De corvo autem *Aelianus lib. II De animalibus*, cap. 52: « Institutus, inquit, humana vocem emittit. » Vides Aldrovandi *Ornitholog.*, etc.

ARTICULUS II.

Explicantur philosophorum de ultimo fine et summo bono opiniones, Epicuri, et Cyrenaicorum, Dino-machi et Calliphonis, Hieronymi et Diodori, Anniceriorum, Metrodori, Stoicorum, Zenonis, Cleanthis, Antipatri, Archidemi, Panætii, Possi-donii, Aristonis, Herilli, Physicorum Anaxagoræ, Heracliti, Pythagoræ, Abderitanorum Democriti et Heraclæ, Apollodoti et Nau-siphani, Diotimi et Antisthenis, Academicorum recentiorum, ac Platonis, Speusippi, Xenocratis et Polemonis, Peripateticorum Aristotelis, Lyci, Leucimi et Critolai, ac denique quam rari et multiplices ea de re fuerint sententiae.

Ad moralia paganorum philosophorum instituta ethicasque questiones a Clemente nostro propositas et explicatas jam veniamus. Nullas autem ex illis ipse majori cura se exposuisse haud obscure signifcat⁶⁰, quam eorumdem philosophorum de ultimo hominum fine ac summo bono et felicitate opiniones. Ab Epicuro autem et Cyrenaici exordium cepit, scribitque⁶¹, « eos aperte dicere finem esse iudecere vivere, perfectum autem bonum solam esse voluptatem. Epicurus autem doloris quoque annotationem dicit esse voluptatem. » Quamobrem eodem ille in libro dixerat⁶² Epicurum veritati prætulisse voluptatem. Verum postea, si tamen integer sit Graecus illius textus, de solo Epicuro hæc adhuc tradidit⁶³: « Ea (cupiditas) Epicuro persuasit, ut philosophi finem poneret voluptatem. Divinam itaque rem, is esse statuit firmam, ac stabilem carnis Constitutionem, et quod ea ita sit futura, spem certam. » Sed hæc ipsa est opinio, quam ipse Metrodoro Epicuri discipulo postea vindicat⁶⁴. Vide ergo an ibi Ἐπικούρεος potius legi debeat, quam Ἐπικούρους. Ut ut sit, quid voluptatis nomine Epicurus et Cyrenaici intellexerint, ita Clemens paulo post explicat⁶⁵: « Atque Epicurus quidem et Cyrenaici id quod est primum naturæ proprium et conveniens, dicunt esse voluptatem. Voluptatis enim causa accedens, inquit, virtus peperit voluptatem. » De hac porro Epicuri opinione multi plurima et varia adnotarunt, nosque ex iis quæ praincipia sunt, alibi Observavimus⁶⁶. Si alia nihilominus adhuc desideres, lege Ciceronem præsertim lib. I *De natura deor.*, p. 211, lib. II et III *Tusculan.*, et lib. I et II *De finibus*; Theodoretum *De Græc. affect. curat.*, serm. 41, pag. 647, et ante illos Laertium lib. X in Epicuri vita, § 328 et seq., et variorum in illam animadversiones, atque etiam Gassendum lib. III de ejusdem Epicuri vita et moribus cap. 5 et seq. Sed perpendas velim, an is nimio in Epicurum amore captus, illum plus æquo excusus, ac doctissimos alios scriptores et Ecclesiæ Patres, eidem Epicuro Voluptatis patrocinium exprobrantes, accusare et condemnare videatur.

Cyrenaici vero ab Aristippo Cyrenaico, auctore **261** suo et parente, nomen traxerunt, uti testatur Laertius in ipsius Vita⁶⁷, ubi eadem illorum de Voluptate sententia ab illo atque etiam a Cicerone

A exponitur. Rursus autem de iis et de Epicuro idem orator alibi disputat⁶⁸.

Non multum ab his dissidebant Dinomachus et Callipho, qui, quemadmodum scribit auctor nostre⁶⁹, « dixerunt esse finem quidquid in se est facere, et consequendæ et fruendæ voluptati. » Tum vero paulo post de solo Calliphone⁷⁰: « Ex Calliphonis, inquit, sententia, voluptatis quidem causa accessit virtus, procedente autem tempore, cum suam vidisset pulchritudinem, effecit ut principio, hoc est, voluptati esset honore æqualis. » De utroque autem Cicero hæc scribit⁷¹: « Aut voluptas adjungi potest ad honestatem, ut Calliphoni Dinomachoque placuit. » At de solo Calliphone alicubi hoc scriptum reliquit⁷²: « Voluptatem et honestatem fines esse Callipho censuit. » Quod et alibi aliis repetit verbis⁷³. Sed utrumque Calliphonem et Dinomachum alio in libro sic jure merito castigat⁷⁴: « Reprehendentes Calliphonem et Dinomachum iudico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. »

Mirum fortasse quibusdam videbitur Hieronymum et Diodorū, non solum a Clemente nostro, sed etiam a Cicerone Peripateticos appellari, ubi utrumque ab Epicureorum opinione longe non recedere his verbis ille significat⁷⁵. Et Hieronymus Peripateticus finem quidem esse vivere sine molestia ac perturbatione, extremum autem, seu ad finem spectans bonum, esse felicitatem. Et Diodorus, qui similiter fuit ex eadem hæresi, finem esse pronuntiat contra ullam molestiam et honeste vivere. Neque absimili modo Tullius⁷⁶: « Vacare omni molestia Hieronymus, hoc idem cum honestate Diodorus, ambo Peripatetici finem esse censuerunt. » Quod quidem haud semel ille et in hoc et in alio libro repetit⁷⁷. Sed hanc ipsam ob causam dubitat utrum uterque Peripateticus dici possit. Audiendus profecto ipse est quomodo id suis verbis exponat: « Prætereo multos, aiebat⁷⁸, in his doctrinæ hominem et suavem Hieronymum, quem iam cur Peripateticum appellem, nescio; summum enim bonum exposuit vacuitatem doloris. Qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophiæ ratione dissentit.... Diodorus Critolai auditor adiungit ad honestatem vacuitatem doloris. Hic quoque suus est, de summo bono dissentiens, dici vere Peripateticus non potest. » Utrumque igitur Cicero, etiamsi plerisque omnibus Aristotelis aliorumque Peripateticorum opinionibus subscriptis- sent, eo tamen ipso, quod ab eis de summo bono dissentirent, Peripateticos vere dici posse non putabat.

Epicureorum autem gregi haud dubie annumerandi sunt Annicerii, de quibus hæc Clemens memorie prodidit⁷⁹: « Qui autem vocantur Annicerii ex successione Cyrenaica, nullum totius vite finem terminatum statuerunt; uniuscujusque autem actionis proprium esse finem, neupne eam quæ ex actione elicuit voluptatem. Hi Cyrenaici Epicuri voluptatis terminum, hoc est, doloris ablationem infirmant et abrogant, eam constitutionem mortui appellant; non solum enim nos gaudio affici propter voluptates, sed etiam propter consuetudines et honores. Epicurus autem existimat omnem lætitiam ex carne primo affecta. » Annicerios suam a Cyrenaicis originem sumpsisse haud immixto Clemens affirmat. Triplicem quippe in sectam Cyrenaici divisi sunt, Hegesiacam, Theodoriam et Ar-

⁶⁰ Strom. lib. II, p. 416. ⁶¹ ibid., p. 415. ⁶² ibid., p. 365. ⁶³ ibid., p. 412. ⁶⁴ ibid., p. 417. ⁶⁵ ibid., p. 415. ⁶⁶ Ambros., I. II *De offic.*, c. 13, § 50. ⁶⁷ lib. II in Aristippi vita, § 86. ⁶⁸ lib. II *De finib.*, p. 54 et 58, et I. III *De offic. circ. fini.*, lib. IV *Acad. quest.*, p. 35. ⁶⁹ Strom. I. II, p. 415. ⁷⁰ ibid. ⁷¹ lib. VIII *De finib.*, p. 101. ⁷² I. IV *Acad. quest.*, p. 35. ⁷³ lib. II *De fin.*, pag. 52, et lib. IV, p. 92, ac I. V *Tuscul.*, p. 190. ⁷⁴ lib. III *De offic.*, p. 404. ⁷⁵ Strom. I. II, p. 418. ⁷⁶ lib. IV *Acad. quest.*, pag. 54. ⁷⁷ lib. II *De finib.*, pag. 54; ibid., p. 52 et 57, et lib. V *De finib.*, p. 410, ac *Tuscul.* I. II, pag. 138. ⁷⁸ lib. V *De finib.*, p. 99. ⁷⁹ Strom. I. II, p. 417.

niceriam. Hujus autem parens fuit Anniceris Cyrenaicus, a quo viginti aut triginta nummis, uti scribit Laertius⁷⁸, vel sesterii octo, sicuti Lactantius ait⁷⁹, Plato redemptus est. Videsis Menagii observations in secundum Laertii librum, § 86. De Anniceriorum porro opinione ita Cicero: « Ab Aristippo, inquit⁸⁰, Cyrenaici et Anniceri philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiae. » Ibi quidem Tullius consulto adjectit Epicurum ejusdem fere sententiae fuisse assertorem et patronum. Noster vero Clemens clarissimus declarat in quo utraque et Epicuri et Anniceriorum opinio discrepet. Consule Laert. lib. II, § 96, in Aristippi vita.

Pergit idem ipse auctor noster⁸¹, et quid Metrodorus, quem Epicureum nominatum vocat, de summo bono opinatus sit, his illius verbis patescit: « Animæ, inquit⁸², bonum quid est aliud, quam firma, stabilis ac bona carnis constitutio, et spes fide digna quod ea sic futura sit? » Eundem plane in modum Cicero: « Ipse, ait⁸³, Metrodorus, pene alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: Cum corpus bene constitutum sit, et sit exploratum ita futurum. » Quod quidem suis ille verbis iterum dixit lib. II *Tuscul.*, pag. 138, lib. III *De officiis*, pag. 404, et lib. I *De natura deor.*, pag. 211, ubi de eodem Metrodoro hæc habet: « Accusat Timocratem fratrem suum Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit, sed saepius. » Leges Plutarchum lib. *Non posse suaviter vivi.*, pag. 1091, ubi de Metrodoro atque Epicuro sermonem facit, atque etiam Laertium et Gassendum *De Epicyri vita*.

Porro autem Clemens noster alibi⁸⁴ ejusdem Metrodori Epicurei verba protulit, quibus ille Menestratum admonet, tametsi ipse mortalis sit; animam tamen illius ascendere, donec sæculum et rerum infinitatem conspiciat, ubi juxta Platonis sententiam homo corpore non amplius alligatus pura luce Deum contemplabitur. Ibi autem hæc ab eo divine dicta esse asserit.

Ad Stoicos etiam Clemens venit, atque⁸⁵: « Zeno Stoicus finem esse putat ex virtute vivere. Cleanthes autem naturæ convenienter vivere, atque in bene ratiocinando; quod in iis, quæ sunt secundum naturam eligendis, sicutum esse statuit. Et Antipater ejus familiaris in iis quidem quæ sunt secundum naturam assidue et absque ulla prolapsione diligendis, iis autem quæ sunt præter naturam rejiciendis, positum esse existimat. Et rursus Archidemus sic finem esse exponebat in iis, quæ sunt secundum naturam maxima et præcipua, diligendis non posse transilire. Præter hos autem Panætius convenienter vivere appetitionibus, quæ datu sunt nobis a natura. Postremo autem Possidonius, vivere contemplando universorum veritatem, et ordinem, et se, quoad ejus fieri potest, ita instituere, ut nulla in re ducatur a parte animæ quæ caret ratione. » De illis autem omnibus ipse antea, atque etiam alibi idem simplicius dixit⁸⁶: « Stoici naturæ consequenter vivere finem esse statuerunt, » τὸ ἀχολόθως τῇ φύσει ζῆν. Quod Græcis totidem verbis narrat **262** Theodoreetus⁸⁷. At Cicero magis enucleat: « Suni, inquit⁸⁸, fines bonorum.... Stoicis consentire naturæ, quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere: quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ natura eveni-

A rent, eligente ea quæ essent secundum naturam rejicienteque contraria. » Videsis adhuc illius lib. IV *De finib.*, pag. 91. De iis autem singillatim, quemadmodum Clemens, hæc in verba Laertius disserit⁸⁹: « Primus Zeno in libro *De natura hominis* finem ait consentaneæ secundum naturam vivere, id autem est secundum virtutem vivere; ad eam quippe natura nos ducit. Similiter et Cleanthes in libro *De voluptate*, et Possidonius, et Hecato in libro *De finibus*.... Archedemus autem nihil officiorum omittendo vivere..... Cleanthes autem communem tantummodo naturam suscipit, quam sequi oporteat, non autem particularem; virtutemque affectionem esse vulgo intellectam, et ipsam propter se ipsam esse expetendam, non ob metum aliquem, aut spem, aut aliquid eorum quæ sunt externa, sed in ipsa constitutam esse beatam vitam; utpote quæ sit animæ insita ad concessionem totius vitae.... Docibilem vero esse virtutem et Chrysippus in primo *De fine* dixit, et Cleanthes, et Possidonius in *Exhortationibus*, et Hecato. Quod autem docibilis sit, ex eo constat, quod boni ex malis sicut. Panætius quidem duas posuit virtutes, contemplativam et activam; alii tres, rationalem, naturalem et moralem; quatuor Possidonius, plures Cleanthes, Chrysippus et Antipater. »

Zenonis vero opinionem Cicero fusius clariusque ita enucleat⁹⁰: « Zeno nullomodo is erat, qui ut Theophrastus nervos virtutis inciderit; sed contra, qui omnia quæ ad beatam vitam pertinerent in una virtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis, idque appellaret honestum, quod esset simplex quoddam, et solum, et unum bonum. Cetera autem etsi nec bona, nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturæ esse contraria; iis ipsis alia interjecta et media numerabat. Quæ autem secundum naturam essent, ea sumenda et quadam aestimatione dignanda dicebat: contraque contraria; neutra autem in mediis relinquebat, etc. Videsis eundem Ciceronem de eodem Zenone aliquis illius asseclis et successoribus ibidem pag. 36, et lib. IV *De finibus*, pag. 86 et seqq.; lib. III *De officiis*, pag. 389, et lib. IV *Academicus*, quæst., pag. 51, ubi Panætius vocatur, princeps prope Stoicorum, et pag. 34, Cleanthes « quasi majorum genit. Stoicus. »

Eam fortasse ob causam ita Clemens prosequitur⁹¹: « Quidam autem ex recentioribus Stoicis finem esse tradiderunt, τὸ ζῆν ἀχολόθως τῇ φύσει κατασκευὴν vivere consequenter constitutioni hominis. » Prius autem vidimus hanc ab ipso atque a Theodoreo Stoicis omnibus generationi ascribi sententiam, finem esse τὸ ἀχολόθως φύσει ζῆν. Quid autem hanc inter et superiorem sententiam intersit discriminis, expende, quæsto, et pronuncia.

Interior vero auctorem nostrum sequamur. Ita autem ille pergit⁹²: « Quid tibi Aristonem recenteas? Is finem dicebat esse ἀδιαφορίαν, id est indifferentiam; indifferens autem plane relinquit indifferens. Aut ea quæ ab Herillo dicuntur, in medium adducam? Ex scientia vivere ponit Herillus finem. » Eadem Laertius de utroque paulo explicat loquitur⁹³: « Ariston Chius Phalantusque cognomento Siren, finem esse dixit ad aliquid inter virtutem et vitium indifferenter se habentem vivere, nullam quamlibet modicam varietatem reliquendo, sed se æqualiter in omnibus habendo. » Postea vero⁹⁴: « Herillus Carthaginensis finem scientiam dixit, quod est semper vivere, cuncta referendo ad vivendum cum scientia, ne ignorauit

⁷⁸ in Platonis vita, § 20. ⁷⁹ De falsa sapient., cap. 25. ⁸⁰ I. iii *De officiis*, pag. 404. ⁸¹ Strom. lib. VI, p. 614. ⁸² Strom. lib. II, p. 417. ⁸³ lib. II *De finib.* pag., 66. ⁸⁴ Strom. lib. V, pag. 614. ⁸⁵ Strom. lib. II, p. 416. ⁸⁶ ibid., p. 404, et lib. V, p. 594. ⁸⁷ De Græc. affect. cur., serm. 11, p. 647. ⁸⁸ lib. II *De finib.*, p. 57. ⁸⁹ I. vii in vita Zenon., § 87 et seq. ⁹⁰ lib. II *Acad. quæst.*, p. 8. ⁹¹ Strom. lib. II, p. 616. ⁹² ibid. ⁹³ lib. VII in Vita Zenon., § 160. ⁹⁴ in Vita Herilli, § 165.

dejectamnr. » Similiter quoque Cicero : « Ariston, inquit¹⁸, qui cum Zenonis fuissest auditor, re probavit illa, quæ ille verbis, nihil esse bonum, nisi virtutem; neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium : in mediis ea momenta, quæ Zeno voluit, nulla esse censuit. Hoc summum bonum est in his rebus neutrā in partem moveri, quæ ἀδι- φοτα ab ipso dicitur. »

Pursus autem alio in libro¹⁹ : « Atque ut Aristonis esset explosa sententia dicentis nihil differre aliud ab aliō, nec esse res illas preter virtutes et vitiā, inter quas quidquam omnino interesset. » Denique libro sequenti²⁰ : « Hoe unum Aristo tenuit; preter virtutē atque virtutē negavit rem esse ullam aut fugiendam aut expetendam. »

Cum autem paulo ante ille dixisset per se ipsam rerum scientiam ab Aristotle et Theophrasto mirabiliter landari, hæc de Herillo memorat²¹ : « Hoc uno captus Herillus, scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. » Quapropter alibi ipse nos commonefacit illum hac in re præceptorū suo Zenoni plane penitusque adversari²² : « Omittit Herillum, qui in cognitione et scientia summum bonum ponit, qui cum Zenonis auditor esset, vides quantum ab eo dissenserit. » Utriusque porro sententia ab eodem Cicerone aliis iꝝ libris refellitur²³. Si plura volueris, adi Lipsium²⁴, qui varias Stoicorum de ultimo bonorum fine opiniones recenset enucleatque. Vide etiam Laert. lib. vii De vita Zenonis sub fine, de Aristote aliisque eodem nomine appellatis, et cap. seq. de Herillo disputantem.

Post hæc autem Clemens : « Ea quoque, ait²⁵, quæ a physicis de re proposita decernuntur, adducamus. » Quid ille sibi physicorum nomine velit, si quæras, tibi respondebimus eos esse, qui sicut ex Laertio et Cicerone supra observatum est, usque ad Socratem, a quo ethica introducta est, de rebus naturalibus et physicis philosophati sunt. Ilos autem ipsem Clemens noster²⁶ et Eusebius²⁷ a Thalete ortos esse alicubi significant. Plurium itaque ex illis, ac primum quidem Anaxagoræ et Heracliti opinionem his Clemens enarrat verbis²⁸ : « Anaxagoram Clazomenium aiunt dixisse contemplationem esse vitæ finein, et eam quæ ex ea procedit libertatem. Heraclitum autem Ephesium εὐάρεστησιν. »

Utriusque autem sententia a Theodoreto clarius sic explicatur²⁹ : « Heraclitus Ephesius nomen voluptatis mutavit, sed sensum servavit. Nam pro voluptate εὐάρεστησι beneplacitum dixit. Habet tamen et aliam vim quamdam hæc definitio. Nam indefinite beneplacitum posuit, qualitatem vero illius non expressit..... Anaxagoras Clazomenius in vitæ speculacione apimique libertate, quæ ex illa profisciscitur, convenientem philosophia definitionem constituens. »

Tuni deinde Clemens³⁰ : « Pythagoram referit Heraclides Ponticus scientiam perfectionis virtutem animæ tradidisse esse beatitudinem, » Graece, τὴν ἐπιστήμην τῆς τελεότητος τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς εὐδαιμονίαν εἶναι. Sed iis haud prorsus inviti suffragium feremus, qui hunc 263 Clementis locum probaverint esse corruptum, atque ex his Theodoreti rei verbis emendandum³¹ : « Οὐ δὲ πολυθρύλητος Πυθαγόρας, τὸν τελεοτάτην τῶν ἀριθμῶν ἐπιστήμην, ἔσχατον ὑπελάμβανεν ἀγαθόν. » Celeberrimus autem Pythagoras ultimum bonum in exactissima numerandi scientia opinatus est esse. » Apud no-

A strom itaque Clementem pro ἀρετῶν, « virtutum, » legendum sicut apud Theodoretum videtur ἀριθμῶν, « numerorum. » Ad hujuscem autem emendationis confirmationem in medium adduci potest illud Ciceronis de Pythagoreis testimonium³² : « Pythagorei ex numeris et mathematicorum initii proflisci volunt omnia. » Et certe a nobis alibi fuse probatum est³³ primum rerum principium ab ipso met Pythagora in unitate et numeris constitui. Eam sane ob causam ille, teste Laertio³⁴, opinabatur « virtutem esse harmoniam, » seu numerum sonorum et musicum, « sanitatem præterea, et bonum omne, atque Deum; ideoque per harmoniam constare omnia. »

Post hæc autem Clemens³⁵ : « Quintiam Abderitanū docent esse finem, Democritus quidem in libro *De fine*, animi tranquillitatem, τὴν εὐθυμίαν, quam etiam appellavit εὐεστώ, et sæpe exclamat : Delectatio et ejus privatio sunt eorum terminus, B qui ad summum vigorem pervenerunt. Hecataeus autem αὐτάρχειαν, sufficientiam, » Hi autem a Clemente vocantur Abderitanū, Ἀβδηρῖται, quia utrumque cum Democritum, tum Hecataeū, uti ex mox dicendis patebit, Abderitanos, id est Abdera ex urbe Thraciæ maritima, quæ postea Clazomenie dicta fuit, oriundos esse plerique omnes perhibent, quavis nonnulli Hecataeū Milesium appellaverint.

Quamobrem Theodoretus hæc de Democrito Clementis nostri dictis satis congruentia ac convenientia tradidit³⁶ : « Epicurus supremum bonum solam esse voluptatem opinatus est. Δημόχριτος δ' Ἀβδηρῖτης, Democritus Abderites, bujus dogmatum pater, pro voluptate tranquillitatem animi, τὴν εὐθυμίαν, posuit, non sentientia, sed nominum duratax facta mutatione. » Tullius autem : « Democriti, inquit³⁷, securitas, quæ est animi tranquillitas, quam appellant εὐθυμίαν. Postea vero : « Beataū vitam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamē ex illa investigatione naturæ consequi volebat ut esset bono animo; id enim ille summum bonum εὐθυμίαν, et sæpe ἀκατίαν appellat, id est animum terrore liberum. » Magis autem ad Clementis nostri mentem Laertius hujuscem Democriti opinionem his verbis explicat³⁸ : « Finem esse rectum quietumque animi statum, εὐθυμίαν, quæ, ut quidam oblique interpretantur, non idem sit quod voluptas, verum secundum quam auimus magna tranquillitate constantiaque beatus est, dum nullo metu, nulla superstitione, aut alia quavis perturbatione agitatur. Eamdem vero et εὐεστώ appellat, a bonitate constantiae, multisque nominibus aliis. » Porro autem Democritus ille apud Ciceroneū³⁹ « vir magnus in primis audit et « cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit. » A nobis vero proxime laudatus Laertius⁴⁰, qui ejus vitam litteris mandavit, observat eum ab aliis Abderitem, ab aliis Milesium nuncupari.

Hecataeus etiam, auctore testeque Suida⁴¹, Abderites philosophus cognominatus est et criticus grammaticus. » Hunc autem quidam esse putant cuius primus de Ἀgyptiorum philosophia liber a Laertio citatur⁴². Non desunt tamen, qui ipsum alium ab Abderite, et Milesium Hegesandri filium, et historicum suisse existimenti. Et re quidem vera ipse Clemens noster alibi⁴³ Hecataeū laudat, « qui composuit historias. » Denique Hecataeī Milesii Pausanias, aliqui saepius mentionem fecerunt. At de illo videsis Vossium lib. 1. *De histor. Græc.*, cap.

¹⁸ lib. iv Acad. quæst., pag. 35. ¹⁹ lib. iv De fin., pag. 91. ²⁰ lib. v De finib., pag. 110. ²¹ ibid. ²² lib. iv Acad. quæst. p. 35. ²³ lib. ii De fin., pag. 58, et l. v, p. 101. ²⁴ t. IV Manud. ad Stoic. philos., disseri. 13 et seq. ²⁵ Strom. lib. ii, pag. 416. ²⁶ ibid., p. 364. ²⁷ Prep. evang. lib. x, cap. 14, et lib. xi, c. 2. ²⁸ Strom. l. ii, p. 416. ²⁹ t. IV, serm. 11, p. 645. ³⁰ ibid., pag. 417. ³¹ loc. cit. ³² lib. viii in Vita Pythag., § 53. ³³ l. iv, p. 417. ³⁴ loc. cit., pag. 645. ³⁵ lib. v De finib., p. 101 et 113. ³⁶ lib. ix in vita Democriti, § 45. ³⁷ lib. 1 De nat. deor., p. 212. ³⁸ lib. ix, § 34 et seq. ³⁹ ad verbum 'Exarato. ⁴⁰ in proœm., § 9 et 10. ⁴¹ Strom. lib. v, p. 603 et 616, et lib. vi, pag. 629.

40 Quamvis autem dno fuerint scriptores, certum tanum est Theodoretus⁴⁰. Hecatæ philosophi meminisse, qui, uti Clemens noster scribit⁴¹, sumnum bonum, τὴν ἀντάρχειαν, « sufficientiam, » esse arbitrabatur.

Eidem philosophorum familiæ et classi ab auctore nostro ascribuntur: 'Απολλόδοτος ὁ Κυζικηνὸς, τὴν ψυχαγωγίαν, καθάπερ Ναυσιφάνης τὴν κατάπλεξιν ταῦτην γάρ ἔστι οὐτὸς Δημοκρίτου ἀθαμέτην λέγεσθαι. Quod Latinus interpres sic reddidit: « Apollodotus Cyzicenus animi delectationem, quemadmodum Nausiphanes admirationem vel obstupefactionem. Eam enim dicit a Demoerito vocari ἀθαμέτην. » Obiter animadvertis velim quomodo quædam Græca Clementis verba in ambiguo, alia minime in Latinum versa, ab illo interprete Latino hic atque etiam alibi non semel relinquuntur. At si vox ἀθαμέτη, uti Suidas observat et ex aliis scriptoribus probari facile posset, idem sit atque ἀφοβος, impavidus ac stuporis et obstupefactionis expers; inde hic elici poterit Clementis nostri sensus: Nausiphanes docuit summum bonum esse admirationem, sed quæ stuporis et obstupefactionis expers sit et vacua.

Porro autem iis minime refragabimur, qui Apollodotum eum esse probaverint, qui a Laertio Apollodorus et Ilortyrranus cognominatus, Epicuri discipulæ dicuntur. Vides eundem Laertium lib. x in vita Epicuri, § 25; Gassendium lib. ii De vita et moribus Epicuri, cap. 6, pag. 187; Vossium lib. iv De hist. Græc., cap. 20, pag. 466, ac Jonsium lib. ii De script. hist. philosoph., etc. Nausiphanem autem supra ostendimus fuisse Epicuri præceptorum, quem tamen ab illo omnibus contumeliis vexatum fuisse Cicero testitus est⁴².

Hunc apud Clementem nostrum⁴³ excipit Diotimus, qui ultimum suæ esse constituit « absolutam, » ut ipse inet Clemens loquitur, « honorum perfectionem, quam dicit appellari εὐεστώ, » quemadmodum, uti vidimus, Deinocritus dixerat. Narrat vero Laertius⁴⁴ Diotimum suis Stoicum et infesto animo adversus Epicurum, quem acerrime insectatus est. At ille postea atheismi accusatus, capite pœnas luit, si adhibenda sit fides Demetrio, quem Athenæus hæc citat in verba⁴⁵: Θεότιμος (lege Διότιμος), qui libros aliquot scripsit contra Epicurum, ab Epicureo Zenone accusatus (atheismi), capite pœnas luit, ut ait Demetrius Magnus in *Homonymis*.

In eundem porro philosophorum numerum a Clemente refertur Antisthenes, qui ultimum illum finem docebat esse τὴν ἀνυπότατην, quo etiam verbo Theodoretus usus est⁴⁶. Sed illius prioris interpres « fastus yacutalem, » posterioris vero « modestiam animi, » Latine reddidit. Laertius vero ab eo proununtiatum perhibet⁴⁷ τὴν τε ἀδοξαῖαν ἀγαθὸν, καὶ τὸν τὸν πόνῳ, « gloriae privationem bonum esse et labori similem. » A nobis autem plura de eodem Antisthene jam observata sunt.

Quid autem eodem de argumento Academicorum recentiores statuerint, his Clemens verbis edocuit⁴⁸: « Ex Academia recentiores volunt nonnulli finem tradere firmam ac stabilem a visis abstinentiam. » Simili plane inodo a Cicerone literis consignatum legimus⁴⁹: « Quidam Academicorum constituisse dicuntur extrellum⁵⁰ bonorum et sumnum munus esse sapientiam, obsistere visis assensusque suos firme sustinere. » Hos autem, ex τῆς Ἀκαδημίας νεωτέρους, « Academicos recentiores, » ut Clemens ait, suis inde colligas, quod alio in libro ipsem et Cí-

A cero de antiquioribus hæc scripsit in verba⁵¹: « Honestæ vivere fruentem rebus iis, quas primas homini natura conciliet, et vetus Academia censuit, ut indicant scripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime, et Aristoteles; ejusque amici nunc proxime videntur accedere. »

Vermultain testatum Clemens facit duplice a Platone Academiarum principe assignari hominis finem⁵²: « Unum quidem (Clementis nostri verba sunt), id quod est participabile, et primum in ipsis formis, quod quidem nominat bonum. Alterum autem, id quod est illius particeps, et quia ab eo proficitur, accipit similitudinem; quod quidem est in hominibus, qui virtutem et veram philosophiam sibi vindicant. » Et hæc quidem a Platone tralata sunt tom. II, lib. iv *De legib.*, pag. 716. Similia autem illæ habent in citato postea a Clemente illius *Theæleto*, tom. II, pag. 176. Hinc sane et jure quidem merito Theodoretus: « Plato, inquit⁵³, Aristonis filius..... bonorum finem statuit Deo, quod ad possumus, similes fieri. » Eusebius⁵⁴ tamen finem hominis a Platone in ipsa virtute positum affirmit. Sed id quoque Clemens videatur pro certo utique posuisse. Et vero quis, nisi virtute prædius, poterit unquam Dei accipere similitudinem?

Nec obscure quidem Clemens ibidem significat⁵⁵ Platonem isthæ hausisse a magistro suo Socra, qui, ut auctor nobis est Cleanthes, docebat « eundem esse virum justum et beatum; eumque essercari, qui primus divisit justum ab utili; ut qui rem fecerit impiam. » Quod certe Ciceronis Theoretique testimonio luculentiter asseritur: « Socrates enim, inquit Tullius⁵⁶, « essercari eum solebat, qui primus utilitatem a natura sua (seu honestate) se junxit; id enim querebatur caput esse exiūrum omnium. » Theodoretus vero⁵⁷: « Platonis quoque præceptor Socrates, filius Sophronici, nos divitiis affluenter, neque secundo vento uterem, sed justitia exornatum, felicem solebat appellare; impiisque vocabat eos qui utilitatem a justitia se jungerent. Solum enim utile hoc ducebat, quod justum. »

Praeclarum porro illud Platonis documentum, aliaque ejusdem philosophi placita, a Stoicis probata et propugnata fuisse sic Clemens ostendit⁵⁸: « Antipater Stoicus tribus quos scripsit libris, quod ex sententia Platonis solum honestum est bonum, probat etiam quod ex ejus sententia sit sufficiens virtus ad beatitudinem; et complura alia adducit dogmata, quæ convenient cum Stoicis. At de his legenda sunt Ciceronis *Paradoxa* pag. 434 et seq., lib. III *De officiis*, pag. 389, etc., et Lipsii *Manduct. ad Stoic. philosoph.*, dissert. 20, tom. IV, pag. 481.

A Platone Clemens⁵⁹ ad primos venit illius discipulos, Speusippum ejusdem Platonis, ut etiam Ciceron narrat, ex sorore filium, relictumque quasi heredem, atque etiam Xenocratem et Polemonem, Platonis quoque, teste eodem Cicerone⁶⁰, auditores, de quibus nos supra disservimus. Illorum porro de summo bono opiniones refert idem Ciceron lib. iv *De finibus*, pag. 86, rursusque Xenocratis sententiam lib. v *Tusculan.*, pag. 145, ac lib. II *De legib.*, pag. 330.

Peripateticæ scholæ, cuius, uti jam animadvertis, auctori Aristoteles fuit, sectatores ultimum hunc, uti Clemens noster testatur⁶¹, definierunt esse finem τὸ ζῆν κατ' ἀρετὴν, « vivere ex virtute compleri beatitudinem tripli genere bono.

⁴⁰ loc. cit., pag. 645. ⁴¹ Strom. I. iv, p. 417. ⁴² lib. I. De nat. deor., pag. 205. ⁴³ Strom. I. iv, p. 417. ⁴⁴ lib. x in Vita Epicuri, § 3. ⁴⁵ I. xiii Deipnos., pag. 614. ⁴⁶ loc. cit., serm. 41, pag. 645. ⁴⁷ lib. vi in vita Antist., § 11. ⁴⁸ loc. cit., p. 416. ⁴⁹ lib. iii De finib., p. 76. ⁵⁰ lib. iv Acad. quæst., pag. 35. ⁵¹ Strom. lib. II, pag. 417. ⁵² Theod. loc. cit., serm. 41, p. 45. ⁵³ Præp. evang. lib. XVI, c. 3 et 4. ⁵⁴ loco citat., pag. 417. ⁵⁵ lib. I. De legibus, pag. 326. ⁵⁶ I. IV, serm. 41, p. 646. ⁵⁷ Strom. lib. V, pag. 595. ⁵⁸ Strom. lib. II, pag. 418 et seq. ⁵⁹ lib. I. Acad. quæst., pag. 6. ⁶⁰ loco citat., p. 415 et seq.

rum. Neque ergo pauper, nec inglorius, sed nec valetudinarius, sed nec si quis fuerit servus, est beatus ex illorum sententia. » Aristotelis vero illorum parentis hanc de ultimo bono et felicitate sententiam ita a Tullio brevius explanatur⁴³: « Virtutis usum cum vita prosperitate conjunxit. » A Theodoreto autem⁴⁴: « Aristoteles ex tripli honorum genere, id est animae, corporis ac extensis bonis plenam felicitatem fieri affirmavit. » Quod quidem fuisus Laertius lib. v, in illius Vita, § 30, et ipsem Aristoteles, testis bac in re ceteris omnibus certior et locupletior, lib. II *Moralium*, cap. 9 et seq., explicaverunt. Peripatetici autem magistri sui opinionem sedulo amplexati sunt. Docebant etenim non solum honestum, sed etiam jucundum et utile esse bonum; ita tamquam unum alio esset maius, nempe honestum jucundo, et jucundo utile esse praestantis; sed qui uno ex his careret, bunc non esse omnino beatum. Vide sis Cicerone lib. III *De finibus*, pag. 78, lib. I *De natura deorum*, pag. 198, et lib. III *De officiis*, pag. 389.

Quamvis autem illam opinionem omnibus generaliter Peripateticis Clemens noster, Cicero aliqui vindicaverint, tamen ex illis Clemens noster nominatum appellat, quorum ultimus tantummodo suum ei penitus tulerit suffragium. Hec autem de illis ipsa sunt ejusdem auctoris nostri verba⁴⁵: « Quinetiam Lycus Peripateticus veram animam latitudinem dicebat esse finem, quemadmodum Leucimus eam quae ex honestis profiscitur. Critolaus autem qui et ipse quoque fuit Peripateticus, dicebat esse perfectionem vita recte fluentis secundum naturam, quae compleetur ex tribus generibus, a majoribus per manus traditam significans perfectionem. »

Qui a Clemente ibi Λύκος, alibi vero Λύκων vocatur, ipsius vitam Laertius descripsit⁴⁶, mentionemque fecit Athenaeus⁴⁷. De illius vero, atque etiam Critolaus sententia Cicero quedam breviter perstrinxit⁴⁸. Verum de illo brevius adhuc scripsit Epiphanius⁴⁹: « Critolaus Phaselita Aristotelem sectus est. » Denique de Leucimo cum neque aliis neque nobis quamvis accuratissime indagantibus nihil succurrat, vide utrum in hoc scribendo nomine aliquis non fuerit librariorum lapsus.

Ne mireris porro tam multiplices, ut ait Ambrosius⁵⁰, et implicatas atque confusas, de hoc argumento proferri questiones philosophorum. Tot enim in variis et a se invicem proorsus discrepantes sententias illi abierunt, ut Augustinus eas ad ducentas octoginta octo perduci posse ex Varrone collegit⁵¹. De his autem lege eundem Augustinum citato lib. xix *De civitate*, cap. 1, 2 et 3; Epiphanius in *Expositione fidei catholicæ*, et quæ in laudatum Ambrosii locum a nobis subnotata sunt.

265 ARTICULUS III.

Philosophorum opinione de fide, spe et charitate; de matrimonio et legibus in cælibes.

Plura quidem Clemens refert⁵², quæ Aristoteles, Epicurus, Heraclitus et Plato de fide scriptis trididerunt. Sed de illis jam nos supra cap. 11, art. 2, ubi et eadem quæ Clemens narrat a Theodoreto descripta esse⁵³ ostendimus. Alia porro Clemens adhuc exhibet⁵⁴, quæ Plato et Parmenides de spe, ac de charitate idem Plato et Empedocles posteris tradidisse dicuntur. Primum vero Parmenidis car-

men, a Clemente citatum, protulit quoque Theodoreto⁵⁵.

Quid autem de matrimonio philosophi statuerint ut Clemens patefaciat, sic a Platone incipit⁵⁶: « Plato matrimonium collocat in bonis externis, astruens nostri generis immortalitatem et quamdam perpetuitatem, qua posteritas posteritati lampadem quasi vicissim in manus tradit. » Quæ quidem ex illius lib. VI *De legib.*, tom. II, pag. 776, decrpta sunt. Quapropter Theodoreto: « Platonem, inquit⁵⁷, admittimus nuptias inter bona collocantem, immortalitatisque paranda inventum, et stabilitatem generis appellantem. »

Carporacem itaque ejusque filium Epiphanem scite corripit Clemens⁵⁸, qui in absurdi sui de communibus et promiscuis uxoribus erroris patricium Platonis auctoritate abutebantur. Perspicue enimvero ille ostendit ab utroque hæretico pravos in sensu ea omnia, ut jam vidimus, detorqueri, quæ hic philosophorum omnium facile princeps in suis *De republica* commentariis, puta lib. V, tom. II, pag. 457, ac, si velis, in *Timæo*, tom. III, pag. 18, de hocce argumento pronuntiaverat.

Quocirca cum alibi Clemens scribit⁵⁹ Euripidem ex eodem Platone idem dogma huius, ibi procul dubio lectori subintelligendum reliquit hunc poemam non melius quam illos hæresiarchas, Platonis mentem suisse consecutum. Porro autem ex hac prava bujusce philosophi interpretatione hand absurde auctor noster⁶⁰ colligit eidem Platoni a Marcionitis perperam attribui falsissimam suam de mala generatione opinionem.

Testatum deinde Clemens facit⁶¹ matrimonium et liberorum procreationem propter eas, quas inveniunt molestias, repudiari a Democrito et Epicuro, aliisque qui suminum bonum in voluptate ac molestiæ et doloris vacuitate posuerunt. Cum Clemente autem nostro concinit Theodoreto, et ad ejus mentem omnino apposite scriptis hæc tradidit⁶²: « Democritum et Epicurum vehementer damnamus, qui nuptias et liberorum procreationem vitari jubent. Qui enim hominum felicitatem voluptate metiebantur, quidquid curarum aliquid vel fastidii afferre poterat omnino repudiarent. » Hieronymus tamen nonnihil de hac, quæ Epicuro tribuitur, opinione detrahit, putatque illum vero sapienti, non omni prorsus conjugio interdixisse, sed jussisse ut is verus sapiens raro uxorem duceret: « Epicurus (verba Hieronymi ipsa sunt⁶³) voluptatis assertor (quanquam Metrodorus discipulus ejus Leontium habuerit uxorem), raro dicit sapienti ineunda conjugia; quia multa incommoda admista sunt nuptiis. » Videsis Laertium, lib. I in vita Epicuri, § 419, et Casauboni, Gassendi ac Menagii in hunc locum observationes, Arrianum lib. I, cap. 23, et lib. III, cap. 7.

Præterea ex Stoicorum sententia, prosequitur Clemens⁶⁴, est indifferens et matrimonium, et liberorum suscepit; ex Peripateticorum vero bonum. Neque aliter Theodoreto eamdem Stoicorum sententiam nobis exposuit. Audi, queso, ejus verba⁶⁵: « Stoici media quadam via incesserunt. Conjugia enim ac liberorum susceptionem inter indifferenta recensuerunt. » Verum nonne, inquires, Zeno apud Laertium⁶⁶ dixit sapientem « uxorem ducturum procreandorum liberorum causa? » Nonne Chrysippus apud Ciceronem adiuc

⁴³ lib. II *de finib.*, p. 54. ⁴⁴ loc. cit., serm. 11, p. 646. ⁴⁵ lib. V *De vita et dogm. philos.* ⁴⁶ lib. XII *Deipnosoph.*, pag. 547. ⁴⁷ lib. III *Tuscul.*, p. 161, ac lib. V, pag. 185, et lib. V *De finib.*, pag. 98. ⁴⁸ *Exposit. fid.*, pag. 1090. ⁴⁹ I. II *De offic. ministr.*, c. 5, § 8. ⁵⁰ I. xix *De civitat.*, cap. 1, § 2. ⁵¹ Strom. lib. II, p. 565 et seq. ⁵² tom. IV, serm. 1, de fid., pag. 478 et seq. ⁵³ Strom. lib. V, pag. 552. ⁵⁴ loc. cit., pag. 476. ⁵⁵ Strom. lib. II, pag. 421. ⁵⁶ De Græc. affect. curat., serm. 12, pag. 675. ⁵⁷ Strom. lib. III, p. 430 et seq. ⁵⁸ lib. VI, pag. 623. ⁵⁹ I. III, p. 431. ⁶⁰ I. II, p. 421. ⁶¹ loc. cit., pag. 675. ⁶² I. I advers. Jovianian. sub fin. ⁶³ Strom. I. II, p. 421. ⁶⁴ loc. cit. ⁶⁵ lib. VII in *Vita Zenon.*, § 121.

expressius decrevit⁶⁷: « Cum ad tuendos conservandosque homines hominem natum esse videamus, consentaneum est huic naturæ, ut sapiens vellet gerere et administrare repubicam, atque ut e natura vivat, uxorem adjungere, et velle ex ea liberos procreare? » Ergo persusatum fuit illis non indifferens, sed bonum esse matrimonium. Animum tamen velim advertas id ab iisdem Stoicis, ipsomet Laertio teste⁶⁸, constitutum: « Quo bene et male uti possumus, id bonum non est, » atque ideo circa indifferens. Et id quidem clarissimum patet ex iis, que de variis rerum indifferentiis generibus ab illis statuta suisse perhibent ideo Laertius loco citato, Tullius lib. iii et iv *De finibus*; et fusius Justus Lipsius lib. ii *Manuductionis ad Stoicam philosophiam* tom. IV, dissert. 23 et 24.

Mirum porro nemini videbitur Peripateticis coniugium probari, qui neverit, eorum antesignanum Aristotelem, uti Aristippus memorie prodidit⁶⁹, « Hermiae concubinam adamasse, quam ille cum sibi permisisset, duxisse eam, et gaudio elatum immolasse mulieri, ut Athenienses Eleusinæ Cereri, Hermiaeque Pæana scripsisse, qui ἔνδον, hoc est, intus scriptus est. » Videsis quæ eam in rem a Lycone Peripatetico apud Eusebium⁷⁰ litteris consignata sunt.

Lux autem aliqua inde his afferri potest, quæ Clemens ex dictis concludit⁷¹: « Ut semel autem dicam, illi lingua tenuis sua deducentes dogmata, voluptatibus servierunt, alii quidem pellicibus, alii vero meretricibus, plurimi autem utentes adolescentulis. Sapiens autem ille quaternio, τῇ σοφῇ ἐξενῆ τετραπτύχῳ, in horto cuius meretrice satatis voluptatem colebat. » Non defuerunt enim qui præter illa, quæ de Hermiae concubina dicta sunt, eundem Aristotelem incontinentia et intemperantia accusaverint, tametsi illum ab hoc vitio Aristocles vindicare conetur⁷². Quaternionis autem nomine Pythagoram non sine ironia ab auctore nostro designari, ex iis haud plane immerito confici potest, quæ in Ambrosio olim de eadem quaternione observabamus⁷³. Ea, si animus est, adire poteris, sicut Stobæum sermone 65 et 66, *De laude et vituperio nuptiarum*, ubi Menandri carmina a Clemente paulo post citata, et plura de nuptiis a diversis scriptoribus tradita, atque varias philosophorum de iisdem nuptiis et matrimonio opiniones explicatas videbis. Neque te pigrat adire Hieronymum in fine libri ii *Adversus Jovinianum*, de his multa quoque disputantem. Non omittendum tamen Homerus, qui a Clemente hæc in verba postea laudatur⁷⁴: « Maximum votum statuit Homerus, virum et familiam, sed non absolute, verum cuic bona consensione et concordia. » Ubi Homerus hæc cecinerit, fatetur Hervetus sibi non esse exploratum. Quidam vero in suis ad hunc auctoris nostri locum scholis nos tantum admonent eadem 266 ab Euripide in *Medea* decantari. Verum nunquid falsa omnino erit illius conjectura, qui putabit Clementem ad hos allusisse Homeri versus⁷⁵?

Σοὶ δὲ θεοὶ τόσα δοῖες, δοῖες γρεστοί σῆστοι με-
[τρούρας],
Ἄρδητε καὶ οἰκορ καὶ δυοχροσύνητος δά-
[σεια],
Ἐσθλήτης οὐ μέτρη τοῦτο χρειστορ καὶ
[ἀρειορ].

A Tibi vero dñi tanta dent, quanto omnino concupisci,
Maritum et familiam, et concordiam prebeat
Bonam. Non enim eo quidquam præstantius et
[melius].

Vides quippe præcipua ibi occurrere verba quibus Clemens usus est, ac proinde non temere prorsus dici posse illum non ad alia quam hac ejusdem Homeri verba collineassem.

Porro autem tametsi philosophi tam varias et contrarias de conjugio scindantur in partes, id nihilominus non obstitit, quominus illud iis qui magistratus aut reipublicæ curam gerebant, omnino probaretur. Testatur siquidem Clemens poenas ab iis in cælibes statutas, propterea quod civitates bono maximo privarent: « Non permittunt legislatores, inquit auctor noster⁷⁶, maximos magistratus gerere iis qui uxorem non duxerant. Jam vero Laconum legislatorum non solum penam impo-
suit ei qui uxorem non duxisset, sed etiam ei qui unam tantum, et ei qui duxisset serius, et ei qui solus viveret. Praeclarus autem Plato habet uxoris quoque alimentum publico pendere arrario eum qui uxorem non duxisset, et sumptus quos oportet dare magistratibus. Si enim, duci uxoribus, liberos non suscepissent, quod in eis quidem situm est, hominum raritatem invenient, et civitates dissolvent, et qui ex eis constat ornatum. »

B Omnem sane extra controversiam esse debet indicata fuisse imperatorum lege, nimirum Julii et Papia in cælibes poenas. Qua de lege Tacitus: Relatum, inquit⁷⁷, deinde de moderanda lege Papa Popæa, quam senior Augustus post Julias rogationes incitandis calibum poenis et augendo erano sanxerat. » Sed illam legem, cuius etiam Suetonius mentionem fecit⁷⁸, a Constantino Magno abrogata fuisse his illius vitæ auctor narrat verbis⁷⁹: « Orbos antiquæ leges hæreditatis patrum ademptione plectebant. Eratque hæc sane atrocissima; quippe quæ homines liberis desitulos, tanquam alicujus criminis reos, poena afficeret. Imperator vero, hoc abrogato jure, sanctam ac religiosam legem tulit. » Sozomenus vero enodatus hoc legem explicat⁸⁰: « Vetus lex fuit apud Romanos, quæ velabat ne cælibes, τοὺς ἀγάρους, ab anno ætatis 25 pari jure essent cum maritiis, tum in aliis plurimis rebus, tum in eo, ut nihil testamento caperent, qui non essent genere proximi. Orbos vero, ἀπαθεῖς, multiciabat dimidia parte honorum, quæ ipsi relicta erant..... Cum igitur animadvertisset imperator..... legem dedit ad populum, ut cælibes et orbi, ἀγάροι καὶ ἀπαθεῖς, pari jure quo reliqui omnnes fruerentur. » Exstat etiamnum in codice Theodosiano⁸¹ illa Constantini Magni lex, in quam sicut et in legem Popiani et Julianæ legendæ sunt eruditæ Godefridi annotationes, et Lipsii commentationes in citatum Taciti locum pag. 62 et 64.

C Laconis autem legislatoris nomine Clemens haud dubio compellat Lycurgum, in cuius Vita Plautius scribit⁸²: Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀποτιανὸν προσέθηκε τοῖς ἀγάροις. Ignominie prole et iniamis notam nisi inussit qui uxores noui duxerant; nudarum etenim certantium spectaculo arbcebantur, atque biennis tempore ex magistratum edicto cægebantur forum vestibus spoliati obire. Circulantes autem cantilenam in se compositam concinebant, merito ita puniri se quod non parerent legibus. Aristonis vero apud Stobæum hæc de omnibus ge-

⁶⁷ lib. iii *De finib.*, p. 82. ⁶⁸ loc. cit., § 101. ⁶⁹ lib. v in vita Arist., § 4. ⁷⁰ lib. xiv *Præp. evang.* c. 2, p. 793. ⁷¹ l. iii, p. 421. ⁷² loc. cit., c. 2, p. 791 et 792. ⁷³ in Ambros. lib. ii *De Abraham*, c. II, § 80, pag. 349. ⁷⁴ ibid., p. 423. ⁷⁵ Odyss. lib. vi, pag. 82. ⁷⁶ Strom. lib. II, pag. 422 et seq. ⁷⁷ lib. III *Annual.* ⁷⁸ in Vita August. ⁷⁹ in Vita Constant. l. IV, c. 26. ⁸⁰ l. I. Hist., c. 9. ⁸¹ titul. de infor. poenis cælib. lege unic. ⁸² in Vita Lycurg., pag. 48.

veratim Lacedæmoniis verba legimus ⁸³: « Spartæ norum lex multam statuit, primam non ducenti uxorem, alteram vero ducenti, tertiam et gravissimam illi qui malam duxerit. » Locus porro Platoni a Clemente citatus occurrit tom. II, lib. II *De legib.*, pag. 774. Legesis præterea Cragium lib. III *De republ. Lacedæmon.*, tab. 4.

ARTICULUS IV.

Multa fuisse occultata a philosophis Pythagoreis, Platone et Epicuro, ubi de sumpta ab Hipparcho pœna; de interdicta quorundam Zenonis librorum lectione; de vario Aristotelicorum scriptorum genere: de fabulis quibus philosophi sua documenta relabant, ac de mulieribus philosophis Theano, Thenisio et quinque Diodori filiabus; de Hipparchia, Arate, Lasthenia, Axiothea et Aspasia.

Quamvis publicæ essent philosophorum scholæ, non soli tamen, inquit Clemens ⁸⁴, Pythagorei et Plato multa occultabant, sed etiam Epicurei dicunt quædam esse apud se arcana, et non permittere omnibus ut ea scripta legant. » De Pythagoreis quædam jam adnotavimus ⁸⁵. Nam severe autem in hujusce Pythagoreæ de occultandis suis dogmatibus legis prævaricatores animadverteretur, patet Hipparchi exemplo, quod a Clemente his verbis ponitur ⁸⁶: « Aut Hipparchum Pythagoreum accusatum quod aperte scripsisset decreta Pythagoræ, expulsum fuisse a schola, et ob id ipsum tanquam mortuo impositam columnam fuisse. » Nec mirum sane. Etenim, ut ait Origenes ⁸⁷: « Pythagoreorum quidem veneranda schola ponebat cœnotaphia disciplinæ suæ desertoribus, nimirum quod haberent eos pro mortuis. » At de Hipparcho vides Menagii in Laertium de Vita Pythagoræ, § 358, observations.

Secundus post Pythagoreos a Clemente Plato appellatur ⁸⁸, quem ænigmatice et parabolice, atque idcirco obscuritatis latebris quædam occultasse non solum hic, sed paulo ante ostendit. Quod quidem ex mox dicendis manifestum adhuc fiet.

Ad Epicurum porro quod attinet, Laertius in ejus Vita narrat ipsum dixisse ⁸⁹: « Scholam habitum, non sane ut ingentem frequentiam cogat, recitaturnique in multitudine, sed non sponte. »

Utrum autem eo Clemens collinearit, expende, queso, et pronuntia, postquam legeris Gassendi in hunc Laertii locum, tom. V, pag. 118, notas et animadversiones.

Auctorem vero nostrum sequamur: « Quineam Stoici, inquit ⁹⁰, dicunt a Zenone primo quædam fuisse conscripta, quæ non facile permittunt legere discipulis, quorum non prius fuerit factum ab ipsis periculum, an germane et sincere philosophentur. »

Duplicem scriptorum Zenonis catalogum Laertius repræsentat ⁹¹; sed quorum lectionem Stoici discipulis ejus, nisi prius probatis, facile non permisirint, tacitus prætermisit ⁹². Non difficiliter autem **267** nobis persuadebis eos fuisse quos ille posteriori loco recentet, scilicet de nuptiis et de amoriibus, vel *De republica* libros, quoque Laertius eum in cauda canis, Tullius autem minus verecunde scripsisse testificantur.

« Aristotelei quoque, pergit Clemens ⁹³, dicunt ex suis scriptis alia quidem esse ἐξωτερικά, interna, alia vero communia et externa. » Sed haec paulo aliter et suscis ab Aul. Gellio sic explicantur ⁹⁴: Commentationum suarum artiumque, quas discipulis suis tradebat Aristoteles philosophus, regis Alexandri magister, duas species habuisse dicitur.

A Alia erant quæ nominabat ἐξωτερικά, alia quæ appellabat ἀχροατικά. Ἐξωτερικά dicebantur, quæ ad rhetoricas meditationes, facultatem argutiarum civiliumque rerum notitiam conducebant. Ἀχροατικά autem vocabantur, in quibus philosophia remotor subtiliorque agitabatur, quæque ad naturæ contemplationes disceptationes dialecticas pertinebant. Huic disciplinæ, quam dixit ἀχροατική, tempus exercendæ dabat in Lycio matutinum; nec ad eam quenquam lenore admittebat, nisi quorum ante ingenium et eruditiois elementa, atque in discendo studium laboremque explorasset. Illas vero ἐξωτερικά auditores exercitiumque dicendi eodem in loco vesperi faciebat, easque vulgo juvenibus sine delectu præbebat. » Videsis variorum hunc in locum, et in Laertii libr. v Menagii, § 197 et seq., observations.

Quid vero quod philosophi fabulas, non omnes tamen, allegorico sensu exponendo, dogmata sua velabant tegebantque? Ex his autem quasdam Clemens recenset ⁹⁵, quæ apud Platонem leguntur, Ileri Armeni, de qua ille tom. II, libro x *De republ.*, pag. 214; Αεci et Rhadamanti tom. II in *Gorgia*, pag. 523 et 524; Tartari in *Phædone* tom. I, pagina 112 et 113; Promethei et Epimeithi in *Protagora* tom. II pag. 320 et seq.; denique belli inter Atlantinos et Athenienses in *Atlantico* gesti tom. III, pag. 112 et seq.

Antequam huic de Græcis philosophis sermoni finem imponamus, cum Clemente nostro adnotandum est non solum viros, sed etiam mulieres suam contulisse in philosophicas disciplinas operam. « Didymus enim, sicut idem Clemens ait ⁹⁶, in libro *De philosophia Pythagorica* refert Theano Crotoniæ primam ex mulieribus esse philosophatam et scripsisse poemata. » Quæ quidem Hervetus negat alibi occurrere, imo vero utrumque falsum esse Menagi audacter affirmat. At quomodo illud tanta confiditia dici potest non esse verum, quod a Suida tam diserte his verbis asseritur: « Theano Cressa, sive Cretensis, philosopha, filia quidem Pythonactis, uxor vero majoris Pythagoræ, ex quo suscepit Telangem, et Mnesarchum, et Myiam, et Arignotem. Quidam vero dicunt ipsam fuisse uxorem Cratini. Scribunt autem eam fuisse Crotoniadem. Scripsit commentarios philosophicos, et apophthegmata, et poema quoddam versibus. » Non philosophicos autem tantum libros poemaque conscripsit, verum etiam « Pythagoræ scholam, eo defuncto, ait Theodoreus ⁹⁷, uxor Theano cum Telange ac Mnesarcho filiis, regendam suscepit. » At facile concedimus, inquit aliqui, Theano scriptis et voce, atque etiam publicis in scholis docuisse philosophiam: sed eam omnium mulierum primam fuisse philosophatam plane cum Menagio inficiamur. Cedimus et nos si aliam, quæ prius quam Theano philosophata fuerit, nobis designaveris. Eodem quoque modo de poetibus argumentandum est. Ceterum Clemens non id quidem asseveranter affirmat, sed testem citat Didymum, cuius fides et auctoritas a neinīne hactenus elevata est.

Quædam quoque Clemens ex hujusce procul dubio Theanum commentationibus, perinde ac si ad manum illas habuisset, de anima immortalitate verba sic refert ⁹⁸: « Scribit, γράφει, Theano Pythagorica: « Esset revera maliæ vita epulum, qui postquam omnia commiserunt scelera, deinde moriuntur. Et si non esset anima immortalis, mors esset lucrum. »

Quam pudicam porro, philosophia duce, vitam illa duxerit, planum Clemens facit ⁹⁹, sicuti ex duo-

⁸³ serm. 66, pag. 412. ⁸⁴ Strom. lib. v, pag. 575. ⁸⁵ sup. cap. 14, art. 3. ⁸⁶ ibid., pag. 574. ⁸⁷ l. iii Contr. Cels., pag. 454. ⁸⁸ Strom. l. v, pag. 572. ⁸⁹ l. x in Vita Epicur., § 121. ⁹⁰ Strom. l. v, p. 575. ⁹¹ l. vii in Vita Zenon., § 4 et 56. ⁹² ibid. ⁹³ Strom. v, p. 575. ⁹⁴ l. xx Noct. Attic., c. 5. ⁹⁵ Strom. l. v, p. 575. ⁹⁶ Strom. l. i, p. 309. ⁹⁷ l. IV De Græc. affect. cur., p. 489. ⁹⁸ Strom. l. iv, p. 492. ⁹⁹ ibid., p. 522.

bus responsis, ab ea datis, in superiori dissertatione ostendimus¹. Ibi autem diximus primam hujus philosophiae mulieris responsonem a Plutarcho deliberatam nobis videri. Secundam vero Laertius paulo aliter describit libro viii de Vita Pythagoræ, § 45. Utraque tandem sententia rursus transcripta est a Theodoreto *De Grec. affect. curat.*, serm. 12, pag. 675, et Stobæo serm. 72, pag. 442. Quid igitur mirum si Hieronymus nuptias mulieres ad Theanum imitationem excitat et adhortetur²? Videsis Menagium in appendice ad Laertium in *Historia mulierum philosopharum*, pag. 500 et seq.

Non solam autem Theano in philosophia studium posuisse Clemens opinatus est³. Alias enim laboris quoque plurimum in ea consumpsisse testatur, quarum in numero ponit Myiam et Arignotum Pythagoræ et ejusdem Theano filias. De iis vero, quarum Suidas meminit, adeundus est præter alios Menagius loc. cit. pag. 501 et seq.

Quinetiam Themistio (Clementis nostri verba sunt), Zoili filia Lampsacena, uxor Leontei Lampsaceni, dabat operam philosophia Epicureæ. Et recte quidem; Laertius etenim⁴, Cicero⁵ et Gassendus⁶ id plane asserunt ac confirmant. Quod autem scribit Lactantius⁷: « Nullas unquam mulieres philosophari docuerunt, præter unam ex omni memoria Themisten», verum omnino esse non potest, uti ex iam dictis et mox dicendis quilibet facile intelligat. Lege Menag. loc. cit., pag. 498.

Quinque adhuc Diodori, cognomento Croui, filias Menexenam, Argiam, Theognem, Artemisiam et Pantacleam in dialectica exercitata fuisse Clemens Philonis dialectici haud plane incerta probat auctoritate⁸. Nam similiter quoque ab Hieronymo litteris mandatum legimus⁹: « Diodorus Socratus quis quinque filias dialecticas insignis pudicitia habeuisse narratur, de quibus et Philo Carneadis wa-

gister plenissimam sribit historiam. » Hinc itaque discimus citatum a Clemente Philonem fuisse Carneadis magistrum. Diodori porro, cuius apud Strabonem intentio, vitam brevissime descriptis Laertius¹⁰, quemadmodum et Hipparchiæ, de qua Clemens postea sermonem habet. Videsis variorum in hec Laertii loca observationes¹¹, atque etiam Suidam, Vossium, Menagium in *Hist. mulier. philosoph.*, pag. 497, et alios.

Hipparchian apud auctorem nostrum¹² excipit Arete Cyrenaica, cuius opera Aristippus Μητρόδακτος eruditus est. Nec plane immerito. Clemens Laertius¹³ hoc in Aristippi Vita totidem pene verbis edidit quod Eliani etiam testimonio firmatur¹⁴.

Tum deinde Clemens: « Apud Platonom, inquit¹⁵, philosophant Lasthenia Arcadia, et Axiothea **268** Phliasia. » De Platonom quoque discipulis ubi Laertius verba facit, utramque in eorum numerum sic aggrevavit¹⁶: « Cum his et mulieribus duæ, Lasthenia Mantinea et Axiothea Phliasia quæ, ut Dicæarchus auctor est, virili ueste. » Videsis Themistium orat. 4 et 14. Athenæus autem libro vii *Deipnosoph.*, pag. 279, et libro xii, pag. 546, Lastheniæ meminit; sed priori loco pro Σαρδικής quidam non immerito pater 'Αρχαδικής scribendum.

Ultima a Clemente memoratur, et nominis celebritate et dignitate aliis non inferior, « Aspasia Milesia, de qua, ut ille loquitur¹⁷, multa conscribunt comicci, et qua usus quidem est Socrates ad philosophian, Pericles autem ad rhetorican. » Et id quidem si opus esset testibus et bene malis, et omni exceptione majoribus, Platone¹⁸, Plutarcho¹⁹, Athenæo²⁰, Suida et aliis possel facile comprobari. Cæterum de his aliisque philosophis mulieribus aditis Menagium in sua ad Laertium appendice.

CAPUT XIX.

De barbaris qui ante Græcos philosophati sunt, et de septem Græcis sapientibus.

ARTICULUS I.

De antiquis apud barbaros philosophis, ac speciam de Ægyptiis, Thebæis, Chaldaeis, Gallorum Druidis, Bactrianis et Zoroastre; de Persarum Magis, et iis qui Christum in cunabulis venerati sunt; de mulieribus apud Germanos raticinantis, de Indorum Gymnosophistis, Brachmanibus, Allobiis et Semnis, de Batta et Anacharsi, de Hyperboreis, et Idæis Dactylis, ferri, aëris, littearum Ephesiarum, et numerorum musicorum inventoribus, eorumque numero et nomine, de Chirone centauro, et Hyppa seu Hippone ejus filia.

Ante Græcos philosophos²¹ barbari aliarumque nationum boni uires etiam illud philosophorum nomen non usurpaverint, re tamen vera philosophabantur. A Clemente etenim nostro id haud dubitatoris his affirmatur verbis²²: « Philosophia ergo, res quidem valde utilis, olim quidem floruit apud barbaros, per gentes resplendens; postea autem venit etiam ad Græcos. Ei autem præsuerunt et Ægyptiorum prophetæ, et Assyriorum Chaldae, et

Gallorum Druidæ, et Samanæi Bactrorum, et Celtarum ii qui philosophati sunt, et Persarum Magi, qui quidem Servatoris quoque nostri ortum significaverunt, stella eos præcedente venientes in Iudeam, et Indorum Gymnosophistæ, et alii philosophi barbari. Ex iis autem plures a Laertio sic memorantur²³: « Philosophiam a barbaris initum sumpsisse plerique autumant. Nam Persis Magos, Babylonis et Assyriis Chaldaeos, Indis Gymnosophistas, Celtis, seu Gallis (Menag.) et Galatis Druidas, et qui Semnothei appellantur, ejus rei suisse autores ait Aristocles in *Magico*, et Sotion in decimo tertio *Successionis* libro; Phoenicim præter Ochum, et Zamolixim Thracem, et Atlantem Libycom, ad hæc Nili Ægypti Alium suisse Vulcanum, qui philosophiæ aperuit principia; porro ipsius rei antistites, sacerdotes, et prophetas appellari solitos. » Verumtamen ipse ibidem contendit et probare nititur falsam esse hanc opinionem, ac philosophiam, cuius nomen ab appellatione barbara omnino abhorret, suum a Græcis duxisse principium. At de philosophiæ nomine, quod primum²⁴

¹ diss. super., c. 12, art. 2. ² l. 1 adv. Jovinian. ³ Strom. l. iv, p. 522. ⁴ ibid. ⁵ l. x in Vita Epicuri, § 5. ⁶ orat. 37 in Pison., p. 539. ⁷ l. vii de Vita Epicuri, c. 5. ⁸ l. iii De vera sapient. c. 25. ⁹ Strom. l. iv, p. 522. ¹⁰ l. 1 adv. Jovin., longe ante fin. ¹¹ l. ii De vitis et dogm. philos. § 111 et seq. ¹² idem ibid., l. vi, § 96. ¹³ Strom. l. v, p. 523. ¹⁴ l. ii in Vita Aristipp. ¹⁵ l. iii De anim. c. 40. ¹⁶ Strom. l. v, p. 523. ¹⁷ l. iii in Vita Platonis, § 46. ¹⁸ ibid., pag. 523. ¹⁹ l. ii in Menes., p. 238, 236, 249. ²⁰ in Vita Periclis, p. 165, 169. ²¹ l. v Deipnops., p. 229 et seq.; xiii, p. 569. ²² Strom. l. vi, p. 633. ²³ Strom. l. i, p. 305. ²⁴ init. procem. de dogm. philos.

Pythagora adhibitum est, Clemens noster aliique omnes ultra concedunt, et nullus cum Laertio litigabit. Scientiae vero et disciplinis, eo cognomine designatis, datae fuisse ante Graecos a barbaris operam vario Clemens, nec infirmo probat demonstratum argumentorum genere, ac potissimum ex Graecorum philosophorum ad Aegyptios aliasque nationes, susceptis eruditio[n]is et doctrinæ gratia itineribus, longaque apud illos commoratione.

Atque haec multo adhuc fusius demonstrantur ab Eusebio²⁸, cui sicut et Clementi nostro alii magno sene numero et consensu sufragati sunt, atque in primis Cyrillus Alexandrinus, qui utriusque sententiae haec in verba subscripsit²⁹: « Philosophati sunt apud Aegyptios, qui prophetæ dicebantur. Quinetiam Assyriorum sunt Chaldaei, Gallorum Druidæ, et Bactrorum Persicorum Sannacei, et Celtarum non pauci, et apud Persas Magi, et apud Indos Gymnosophistæ. » Ita illa contra Julianum argumentatur, atque in assertionis sua confirmationem hoc Aristobuli, ejus multo longius fragmentum eandem ob causam Eusebius transcripsit³⁰, nobis profert testimonium³¹: « Aristobulus autem Peripateticus, alicuius sic ait: Quæcumque apud antiquos de natura, πεπτ φύσεως, dicta sunt, eadem etiam dicuntur apud illos, qui extra Graeciam philosophantur, partim quidem apud Indos a Brachmanis, partim in Syria ab iis qui Iudei nominantur. » Nec minus perspicue Augustinus³²: « Aliarum quoque gentium, inquit, sapientes vel philosophi habiti sunt Atlantici, Libyci, Aegyptii, Indi, Perse, Chaldaei, Scythæ, Galli, Hispani, alii que. » Quem in locum videsis Coquei notas, et Tiraquelli observationes in Alexandr. ab Alexandr., libro quarto *Genial. dier.*, capite 13, pagin. 381.

Singulos autem si percurramus, certe Laertius philosophica quedam Aegyptiorum documenta patefecit³³, ac de iisdem Diodorus Siculus ubi disputat, haec memorie mandavit³⁴: « Thebæ omnium vetustissimos mortalia se esse prædicant, apud quos omnium primos philosophia, et exactior astrologia, adjuvante ipso terræ situ, ad ortus et occasus siderum illustrius cognoscendum. » Videsis quæ in eamdem sententiam ex ipso Eusebius libro *x* *Præpar. erang.*, cap. 8, atque ex Josepho de iisdem Aegyptiis, Chaldaei et Phoenicibus cap. 7 retulit. Adi adhuc, si velis, Plutarchum libro *De Iside et Osiride*, pag. 354, et Ciceroneum libro primo *De divinatione*, p. 270.

Ex sacris, seu potius ex profanis Aegyptiorum ritibus et ceremoniis manifestum adhuc Clemens facit³⁵ ipsos exercuisse peculiare quamdam philosophiam. Sed de his Aegyptiorum ritibus jam a nobis disputatum est³⁶.

Chaldaeorum vero philosophia a Diodoro Siculo pulchre describitur: « Apud Chaldaeos, inquit³⁷, per generis traditionem philosophia obtigit, filiusque a patre illam accipit, ab aliis interim publicis muneribus omnino liber. Et quia parentibus utuntur magistris, fit ut affatim et circa invidiam omnia discant, et certiori tido præceptis attendant. Et dum a pueris statim disciplinis innutriuntur, præclarum in philosophia habitum sibi comparant, tum quod ætas illa docilis est, tum quod multo studiis tempore insudant. Apud Graecos vero ple-

rique magna³⁸ parte accedunt imparati, et philosophiam hanc sero attingunt, » etc. Sed haec ille fuse prosequitur, quem tu consulere poteris, quemadmodum Strabonem libro *xvi Geograph.*, pag. 739, atque ex utroque, et ex Cicerone libro *i* et *ii. De divinit.*, ac Vossio *De philosoph. sect.*, cap. 1, philosophos illos Graecis antiquiores esse facile animadvertes. Quapropter hoc a Josepho disertissime traditum legimus³⁹: « Ante Abramini ad se adventum Aegyptii rudes erant liujusmodi disciplinarum, que a Chaldaeis ad Aegyptios profectæ, ad Graecos tandem pervenerunt. »

De Gallorum Druidis Diodorus, iam a nobis laudatus, scribit⁴⁰: « Philosophi apud eos sunt et theologi (Druidas ipsi vocant), quos eximio honore dignantur. » Sed de iis uberioris Strabo, ubi de Gallis: « Apud universos, ait⁴¹, tria hominum sunt genera, quæ in singulari habentur honore. Horum bardi hymnos canunt, poetæque sunt. Vates sacrificiant, et naturam rerum contemplantur. Druidæ præter hanc philosophiam etiam de moribus disputant, » etc. At de iis plurima et pene infinita sunt, Cæsarius libro *vi De bello Gallico*, Ammiani libro *xv*, pag. 97 et seq., atque aliorum testimonia. Laertius⁴² porro eandem illorum ac Gymnosophistarum fuisse philosophandi et doctrine philosophicæ rationem testificatur. Sed cæteris omnibus copiosius de illis disseruit Lesclopierius *De theologia veteri Gallor.*, cap. 15 et seq.

Bactrianos philosophiam procul dubio docuit Zoroastres, qui illis, ut scribit Eusebius⁴³, Nini temporibus imperabat. Is enim non solum magne inventor, sed peritissimus etiam astrologus, plures libros scripsisse perhibetur⁴⁴. Quoddam vero ex illius sacro Persicorum rituum commentario breve fragmentum apud eundem Eusebium reperies⁴⁵. Porro autem etiam Zoroastres a Clemente alibi Pessa, alibi Medus appellatur; plures tamen eum Bactrianum fuisse opinantur⁴⁶. Frequens apud varios scriptores ejus mentio; nosque de illo aliquid alibi notavimus⁴⁷. Videsis post Bocharti *Phœleg.* libro *iv*, cap. 1, Huetii *Demonstrat. evangel.*, propos. 4, capite quinto, et Menagii in Laertii proemium, § 8, observationes.

C Persarum Magos philosophia similiter studuisse illud non levissimo plane indicio est, quod stella, quæ humanos Christi Domini natales significabat, præente, in Judeam venerint. Plura de illis eorumque philosophicis dogmatibus ex variis auctoribus Laertius disputat⁴⁸, atque Aristochis auctoritate ostendit ipsos Aegyptiis esse antiquiores. Quanvis autem non pauci, uti Strabo⁴⁹, Hesychius, Suidas⁵⁰ et alii sermonem de iis fecerint, præterire nihilominus non possumus quod ad institutum nostrum appositissime de illis Philo haec in verba protulit⁵¹: « In barbarico solo frequenter numerus celebratur eorum, quibus egregia dicta factaque pepererunt insignem gloriam, quales apud Persas Magi, naturæ scrutatores, pro veritatis cognoscende studio, qui per otium divinas virtutes contemplantur clarius, et alios iisdem initiant mysteriis. »

D Magos autem Christum adoraturos, ex Perside in Judeam venisse communior est veterum opinio. Justinus vero martyr eos fuisse Arabas, atque ex Arabia et Assyria Bethelehem adventasse certissime pronuntiat⁵². Atque adhuc expressius Orientales

²⁸ I. xx *Præpar. ev.*, c. 4, 5, etc. ²⁹ lib. iv *Contra Julian.*, p. 433 et seq. ³⁰ lib. xv *Præpar. evang.*, c. 12, p. 663 et seq. ³¹ I. iv *Contr. Julian.*, pag. 433, etc. ³² I. viii *De civit.*, c. 9, p. 198. ³³ in procem. De vitis et dogm. philos., § 10 et 11. ³⁴ I. i *Bibl.*, p. 32. ³⁵ Strom. lib. vi, p. 633. ³⁶ sup. c. 14, art. 3. ³⁷ I. ii *Bibl.*, p. 82. ³⁸ I. i *Antiq.*, c. 9, pag. 17. ³⁹ I. v *Bibliot.*, p. 213. ⁴⁰ I. iv *Geogr.*, p. 197. ⁴¹ in procem., § 2. ⁴² I. x *Præpar. ev.*, c. 9, p. 284. ⁴³ ad verb. Ζωροαστρης. ⁴⁴ *Præpar. evang.* I. II, c. ult., p. 42. ⁴⁵ Strom. I. II, p. 304 et 354. ⁴⁶ supr. I. II, dissert. 5, c. 2, art. 6. ⁴⁷ Procem. de vitis et dogm. philos., § 9. ⁴⁸ I. xv, p. 717, et I. XVI, p. 762. ⁴⁹ Hesych. et Suid. ad verbum Μάγοι. ⁵⁰ Philo Quod omnis probus sit liber, p. 876. ⁵¹ Dial. cum Tryph., p. 303, 315.

apud Cyrillum Alexandrinum⁴⁹: « Magi, inquietunt, ex Perside, stella duce, advenerunt, natum quærentes, et invento dona obtulerunt. » Sed id fusiū prosequi opus non est, de quo tam multa in Matth. cap. ii adnotarunt variis sacrae Scripturæ interpres.

Gymnosopistas a Magis ortos fuisse Clearchus Solensis apud Laertium auctor nobis est⁵⁰. Unde autem nomen illud accepint, si quæras, respondet Augustinus⁵¹: « Per opacas India solitudines, cum quidam nudi philosophentur, unde Gymnosopistæ nominantur; adhibent tamen genitalibus tegmina, quibus per cætera membrorum carent. » Quod quidem illorum philosophandi genus adhuc postea confirmat⁵². Sed illud nobis endotius Philo enucleavit⁵³: « Apud Indos Gymnosopistæ cum naturali moralem conjungunt philosophiam, honestatis probitatisque amorem tota vita præ se ferendo. »

At Clemens observat duplex fuisse illorum genus: « Alii enim ex iis, inquit⁵⁴, vocantur Sarmanæ, alii vero Brachmanes. Et ex Sarmanis quidem ii, qui appellantur Allobii, neque urbes habitant, nec domos aut tecta habent; arborum autem induunt corticibus, et glandes arborumque bacca comedunt, et aquam bibunt manibus; non nuptias, non liberorum norunt procreationem. »

Strabo autem de illis omnibus multo longiorem instituit disputationem. Sed quos Clemens noster Σαρμανάς et Ἀλλοβούς, hos ille Γερμανάς et Υδρόποιος nuncupat⁵⁵. Quapropter haud immerito jure miraberis quomodo Hervetus ex iis duabus variis lectionibus primam tantum, minime vero secundam viderit, nihilque de Allobiis se alibi legisse fateatur. Si Strabonis etenim libros accuratius pervolutaset, intellexisset utique eosdem esse Allobios, qui ab illo Hylobii cognominantur.

Quamnam vero vivendi philosophandique rationem secuti sint Brachmanes, auctor noster alibi ex Alexandri Polyhistoris *De rebus Indicis* libro sic enarrat⁵⁶: « Brachmanes quidem certe neque animalium comedunt, neque vinum bibunt; sed aliqui quidem ex iis quotidie, sicut nos, cibum capiunt; nonnulli autem ex iis tertio quoque die, ut ait Alexander Polyhistor in libro *De rebus Indicis*; mortem autem contemnunt, et vivere nihil faciunt; credunt enim esse regenerationem. » Præter Porphyrium autem libro *De abstinentia*, et Palladium *De Brachman.*, quædam de illis Bardesanes apud Eusebiū⁵⁷ et Ammianus libro xviii, pag. 510, atque etiam plura Strabo⁵⁸, Suidas⁵⁹, Huetius⁶⁰ et alii litteris consignarunt.

De illis itaque hoc tantummodo adjiciemus, quod adhuc a Clemente nostro memoratur⁶¹: « Aperiissime autem scriptor Megasthenes, qui vixit cum Seleuco Nicatore, scribit in tertio *Rerum Indicarum*: « Omnia quæ de natura dicta sunt a veteribus, dicuntur etiam ab iis, qui extra Græciam philosophantur, partim quidem apud Indos a Brachmanis, partim vero in Syria ab iis qui vocantur Judæi. » Sed quæ, inquires, habenda Megastheni fides, quam ei de rebus Indicis derogandam esse Strabo asserit⁶²? « Sane quicunque, inquit, de India scripserunt pleraque mentiti sunt, præ reliquis Daimachus, proxime Megasthenes..... Præcipue autem fides Daimacho et Megastheni deroganda. » Verum tametsi ille hanc insignem notam ignominiamque Megastheni inuaserit, ipsius tamen testimonium, utpote veritati magis consenteaneum, sumere non veretur. Quamobrem idem ille

A Megasthenes ab aliis quamplurimis⁶³ tanquam testis locuples et optimus citatur ab Atheneo libro quarto *Deipnosoph.*, pag. 453, et libro xi, pag. 494; Æliano libro viii *De animal.*, cap. 7, et lib. vii, cap. 41; Plinio libro vi *Hist. nat.*, cap. 7, libro vii, cap. 2, et libro viii, cap. 14; Josepho, et aliis. Videsis Vossium libro i *De Histor. Grec.*, cap. 21, pag. 69, et libro i *De orig. et proges. idololat.*, cap. 25, pag. 95.

Quid vero, inquiet aliquis, de Cyrillo Alexandrino sentiendum, a quo id ipsum, ut paulo ante vidimus, quod Clemens ex Megasthene refert, Aristobulo Peripatetico ascribitur? Quis ex duobus illis verum falsumque dixisse censemus? Sed quis ea de re aliquid certo pronuntiare audeat? Atamen si quidam in alterutro fuerit memoræ lapsus, ille dubio procul minus in Clementem, qui auctoris sui locum, quam in Cyrillum, qui nullum omnino indiuvavit, refundendus videtur. Porro autem ipsam Clementis verba ab Eusebio libro ix *Præpar. evang.*, cap. 2, pag. 410, descripta sunt.

Narrat insuper Clemens⁶⁴ quomodo Alexander decem Gymnosopistis, a se, dum bellum gereret, capit, totidem singulatim proposuerit quæstiones, et quomodo unusquisque ex illis, proposita sibi quæstiōne ex tempore soluta, victori regi plenissime satisfecerit. Verum Hervetus nos serio admonet hacten vix apud alium quam apud nostrum Clementem reperiri. Ab aliis tamen, quemadmodum in illius scholai adnotatum fuit, apud Plutarchum in Alexandri Vita⁶⁵ facillime, sicut etiam a nobis inventa sunt.

Quid plura? Idem ipse auctor noster⁶⁶: « Qui autem ex Indis vocantur Σεψυός, nudi totam vitam transigunt, ii veritatem exercent, et futura prædicunt, et colunt quædam pyramidem, sub qua existimant alicujus dei ossa deposita. Neque vero Gymnosopistæ, neque Σεψυός utuntur mulieribus; hoc enim præter naturam et iniquum esse existimant; qua de causa seipso castos conservant. Virgines autem sunt etiam mulieres, quæ dicuntur Σεψυάτ. Videntur autem observare coelestia, et per eorum significationem quædam futura prædicere. » Cuia autem varium, aut saltem duplex, ut ex Clemente nostro vidimus, fuit Brachmanianus seu Brachmanarum genus, et Græcum nomen σεψυός idem Latine sonet, atque augustus, gravis, sanctus et reverendus, illud fortasse potius quoruindam Brachmanum, qui duriorem sanctioremque vitam agebant, epithetum videtur, quam nomen proprium. Expende tamen an ii revera dici non possint, quos Strabo Gymnetas appellabat. Ex Brachmanibus enimvero alios ait fuisse Montanos, alios Gymnetas; et alios civiles, ac docticos⁶⁷: « Gymnetas vero, nudos degere, quod nomine ipsorum significatur, et magna ex parte sub die tolerantium, quam diximus, usque ad trigesimum septimum annum exercere; mulieres cum eis vivere, non tamen permisceri, atque hos in admiratione maxima haberit. »

Porro autem de Butta, cibis præceptis plures Indos paruisse Clementem perhibet⁶⁸, aliquid jam diximus. Quamobrem quid ille de Anacharsis subxuerit, audamus: « Scytha, inquit, erat etiam Anacharsis, qui scribitur Græcorum multis antecelluisse philosophis. » Et Strabo quidem hæc de illo posteris prodidit⁶⁹: « At vero qui ante nos, et maxime qui non ita multum post Homeri tempora vixerunt Scythæ, tales et fuerunt, et a Græcis judicati sunt, quales Homerus appellavit..... Eaque de causa Anacharsis, Abaris, aliquique nonnulli eorum sinu-

⁴⁹ *Apolog. adv. gent.*, p. 159. ⁵⁰ in procœm., § 9. ⁵¹ l. ii *De civit.*, c. 17, p. 369. ⁵² l. xv, cap. 90, pag. 402. ⁵³ loc. cit. ⁵⁴ *Strom. I. I.*, p. 303. ⁵⁵ lib. xv, pag. 713. ⁵⁶ *Strom. I. III.*, p. 451. ⁵⁷ lib. vi *Præp. evang.*, c. 10, p. 275, et l. viii, c. 6, p. 410. ⁵⁸ l. xv *Geogr.*, p. 712 et 716. ⁵⁹ ad v. Βραχμᾶς. ⁶⁰ *Demonst. evang.*, 96 et seq. ⁶¹ *Strom. I. I.*, p. 305, etc. ⁶² l. ii *Geogr.*, p. 70. ⁶³ *Strom. I. II.*, p. 654. ⁶⁴ tom. I. p. 700 et seq. ⁶⁵ *Strom. I. III.*, p. 451. ⁶⁶ lib. xv *Geograph.*, p. 719. ⁶⁷ *Strom. I. I.*, p. 305. ⁶⁸ l. vii *Geogr.*, p. 301.

Iles apud Græcos in magna fuerunt aestimatione, quod gentilium quamdam facilitatis, perfectionis, ac justitiae notam præ se ferrent. Rursus vero paulo post⁶⁰: « Ephorus porro Anacharsidem, cui sapientis nomen tribuit, ea de gente fuisse scribit, ac propter perfectionem, temperantiam ac sapientiam numm de septem sapientibus habitum; et esse ejus inventa somites, ζωτικα, ancipitem anchoram, et rotam sigilli. » Sed hæc omnia vera non esse eo geographus ille probat, quod rota prius Homero quam Anacharsi nota fuerit. Quapropter Laertius⁶¹ nos commonefacit ab aliquibus, non autem ab omnibus asseri inventam fuisse ab ipso anchoram et rotam sigilli. Videsis in hunc locum Menagii et aliorum animadversiones. De eodem porro Anacharsi rursus paulo infra, ubi de septem Græciæ sapientibus disputabimus.

Nostrum interim sequamur Clementem, qui Hellenici auctoritate ostendit⁶² Hyperboreos habitasse ultra Riphæos montes; doceri autem ipsos justitiam, non vescentes carnibus, sed arborum fructibus. li sexagenarios extra portas ducentes tollunt de medio. » Castigatur a Strabone⁶³ Herodotus⁶⁴, qui nullos Hyperboreos esse opinatus est. Nec inimero quidem, ut ex citatis a Pausania⁶⁵ testibus manifestum est. Quapropter Plinius post Pomponium Melam⁶⁶ haud hæsitanter tradidit⁶⁷: « Nec libet dubitare de gente ea, cum tot auctores prodant frugum primicias solitos Delon mittere Apollini, quem præcipue colunt. » Plinio more suo subscriptis Solinus, qui præterea ad Clementis nostri propositum addidit⁶⁸: « In diem victim arbores subministrant. » Non minus perspicue Cyrilus Alexandrinus scripsit⁶⁹: « Nonnullos etiam ex Hyperboreis gentibus, quæ ultra Riphæos montes habitant, justitiam colere, ingluvem et edacitatem aversari, ac Sybariticum victimum non pati, solo fructuum usu contentos. »

Dubitat porro Hervetus an Clemens cum de illis dixit, « sexagenarios ἄρχαντος, » hoc Græco verbo significet sexagenarios ab Hyperboreis interimi, aut tantum de medio tolli et removeri, ita ut amplius non compareant. Utroque enim significatu verbum illud accipi potest. Verum in eum procul dubio scrupulum, bancque dubitationem Hervetus non incidisset, si ab illo lecta fuissent hæc Plinii verba⁷⁰: « Mors nonnisi satietate vitæ epulatis, delibutoque senio luxu, ex quadam rupe in mare salientibus. Itoc genus sepultura beatissimum. » Plinii vero interpres et sequester Solinus idem aliis verbis enuntiat⁷¹: « Mortem accersunt, et voluntario interitu castigant obœundi tarditatem; quos satietas tenet vitæ, epulati, delibutique, de rupe nota præcipite in casum in maria destinant. Hoc sepultura genus optimum arbitrantur. » Ante utrumque porro eadem Pomponius Mela memoriae suandaverat⁷². Ilunc si lubet, consule, atque hoc exemplo aliisque pluribus disce quam merito jure, uti iam notavimus, major Herveti in conscribendis tam longis ac prolīxias in Clementis opera commentariis cura et diligenter sepius desideretur.

Ne debito tamen illum fraudemus honore, ultra fatebimur ab ipso longe accuratius observari⁷³ in Cæsaris Commentariis, atque in edita a Plutarcho ejusdem Cæsaris Vita⁷⁴, omnino eadem narrari, ac ea quæ Clemens noster loco ante citato de mulierum apud²⁷¹ Germanos vaticinationibus subjunxit. Nobis autem licet ad ejus observationes adjicere Druidem mulierem in Gallia, teste Vopisco⁷⁵, futurum Diocletiano prædictissime Romanæ gentis totiusque orbis imperium. Unde liquet longe post Cæsa-

A ris tempora apud Gallos, qui tum fortasse a Germanis distincti non erant, extitisse adhuc feminas futura prænuntiantes.

Post hæc vero Clemens: « Quidam autem, inquit⁷⁶, fabulosius, μυθικόπον, ex iis, qui Idæi appellantur Dactyli, sapientes quosdam primum extortos esse dicunt, ad quos et Ephesiarum quæ dicuntur litterarum, et eorum, qui sunt in musica, numerorum refertur inventio. Propter quam causam sunt appellati, qui sunt apud musicos, Dactyli. Phryges autem erant et barbari Idæi Dactyli. » Ad Strabone⁷⁷ Cælum Rhodiginum⁷⁸ et Polydorum Vergilium⁷⁹ Hervetus nos mittit, quorum primus Idæos Dactylos punit Curetas Corybantesque cognominari. Alii vero iisdem Dactylis terri tribuunt inventionem. Quod autem ii, ut Clemens, Ephesias litteras, musicos numeros et pedes in musica dactylos invenerint, se alibi unquam legisse omnino inificiatur. Ad Eranum⁸⁰ denique nos mittit, ut ab eo quemam essent Ephesia litteræ discamus.

B Quæ autem Herveti diligentiam fugerunt, ea prohibari stabiliri que possunt hac Diodori Siculi delibata ex Cretensibus historicis de Idæis Dactylis narratione⁸¹: « Primi, quorum sane memoria ad nos propagata est, Cretæ incolæ ad Idæum montem, Idæi Dactyli fuerunt. Quos alii centum numerant, alii tantum quinque, pari scilicet digitorum numero sic appellatos. Nonnulli, inter quos et Ephorus, Idæos Dactylos circa Idæum Phrygiae montem habuisse, et cum Minoe in Europam transiisse membra. Et cum præstigiatores essent, incantamentis et sacris ritibus mysteriisque operam dedisse, et in Samothracia versantes, non mediocrem insulanis stuporem incussisse. Quo tempore Orpheus, quem excellenti ingenio ad poesim et melodiam natura instruxerat, discipulus horum fuisse, primusque initiorum ceremonias et mysteria in Graciam traduxisse dicitur. Cæterum Idæi Dactyli in Creta, ut tradunt, ignis usum invenerunt, ærisque ac ferri naturam in Berecyntio Antisapteræorum regionis monte indagarunt, ejusque confundi rationem docuere. »

Quam sane ob causam ipsis, ut ille ait, delati sunt divini honores. Addit vero ludos Olympicos fuisse institutos ab uno ex illis, qui tametsi alius ab Alcmenes filio fuerit, cognominabatur tamen Hercules. « Hujus porro rei, ait, documenta adhuc esse, quod mulieres etiamnum incantationes ab hoc deo mutuantur, et amuleta quedam circumligant, ut qui magus fuerit, et sacras ceremonias tractarit. » Denique Idæos Dactylos distinguit a Curetibus, quos alii terrigenas, alii, quemadmodum etiam Strabo testificatur⁸², ab Idæis Dactylis oriundos esse existimarent. Hæc autem quamvis paulo prolixiora ideo retulimus, quia quæcumque de Idæis Dactylis scripsit Clemens, ea sere omnia ex illa Diodori narratione mirum in modum illustrantur⁸³.

Primum enim inde liquet illos, sicut idem Diодор⁸⁴ et Clemens noster⁸⁵ alibi repetit, non solum fuisse Phryges atque idecirco barbaros; sed ab ipsis quoque inventum esse ignis et ferri, atque, ut docet Plutarchus⁸⁶, æris usum; quamvis ipse alio in libro scripserit « eorum omnium, quæ ignis operationem recipiunt, » inventionem a nonnullis Vulcano attribui.

Præterea cum Idæi Dactyli præstigiis et incantamentis, ut Plutarchus ait, operam darent, nonne vero videtur simillimum eos litteris quoque usos esse, quas Clemens et alii Ephesias appellant, et

⁶⁰ I. vii Geogr., p. 303. ⁶¹ I. i in Anach. Vita, § 405. ⁶² ibid., p. 305. ⁶³ I. i, p. 61 et 62. ⁶⁴ I. iv, § 3. ⁶⁵ I. v, p. 454. ⁶⁶ I. iii, c. 5. ⁶⁷ I. iv, c. 13. p. 473. ⁶⁸ c. 46. ⁶⁹ I. iv Contr. Julian., p. 434. ⁷⁰ loc. cit., p. 472. ⁷¹ loc. cit. ⁷² I. in De situ orb., c. 5. ⁷³ Strom. I. i, p. 305. ⁷⁴ tom. I, p. 717. ⁷⁵ in cit. ⁷⁶ Vita Numeriani. ⁷⁷ Strom. I. i, p. 306. ⁷⁸ I. x, c. 42. ⁷⁹ I. xii. ⁸⁰ I. c. 19. ⁸¹ Adag., chil. ii, cen. 8, adag. 48. ⁸² I. v Hist., p. 230. ⁸³ I. xx Geogr., p. 473. ⁸⁴ I. xvii, p. 565. ⁸⁵ ubi sup., p. 240. ⁸⁶ loc. cit., et p. 355. ⁸⁷ in Vita. Num., p. 70. tom. II.

de quibus supra a nobis fuse disputatum est¹⁰? Postremo si unus ex illis fuit Orpheus, quid mirum si musici modi ab ipsis excogitati dicantur? Sed ad id probandum conjectura minime opus est, quod expressissimis verbis a Solino asseritur¹¹: « Studium musicum inde coptum, cum Idæi Dactyli modulos crepitac tinnitu æris, » cuius usum, ut ex Diodoro vidiinus, invenisse seruntur, deprehensos in versiculum ordinem transtulissent. » Legende porro in hunc Solini locum Salmasii exercitationes, ubi hæc Diomedis grammatici de dactylo pede verba descriptis¹²: « Ab Idæis Dactylis, quos Curetes sive Corybantes poetæ appellant. Hi namque in insula Creta Jovem custodiendi, ne vagitu se parvulus proderet, lusus excogitato genere, clypeolis æneis inter se concurrentes, tinnitu æris illisi, rhythmica etiam pedis dactyli compositione celavere vocem infantis. » Diodorus tamen a Curetibus, quos, sicut diximus, ab Idæis Dactylis discriminat, armatas saltationes adinventas esse testatur¹³: « Gladii præterea et Cassides, armataeque saltationes horum inventa sunt. Horum frequenti strepitu Saturnum sefellere. » Demum Solini locus transcriptus est a Polydoro Vergilio¹⁴, quem sane quomodo Hervetus, a quo, sicut dictum est, laudatur, non animadverterit, alii nobis edisserant.

Notandum præterea a nobis est ferri inventio-nem non omnibus Idæis Dactylis, sed eorum duobus Celimi et Damnanoeo paulo post a Clemente vindicari¹⁵: Κέλμις τε αὐτὸν καὶ Δαμναναῖος οἱ τῶν Ἰδαιῶν δάκτυλοι, πρώτοι σόληρον εύρον ἐν Κύπρῳ· δὲ δόλος δὲ εὑρε χαλκοῦ κράσιν, ὡς δὲ Ἡσίοδος Σχύθης. « Celini et Damnanœus, Idæorum Dactyli, ferrum primi invenerunt in Cypro. Alius autem Idæus ferri, Græce χαλκοῦ (id est æris, non ferri), invenit temperaturam, ut ait Hesiodus Scythes. » Eusebius vero hunc Clementis locum exhibit, ibique scribit¹⁶: Τέλμις τε καὶ Δαμναῖον εὑρεται. At si Phoronidis carminis auctori fides habeatur, secundum nomen melius apud Eusebium, primum vero rectissime apud Clementem representatur.

Porro autem tertii Idæi Dactyli nomen in Clementis editione omissum, in Eusebiana sic legitur, Δέλας δὲ δόλος, « Delas alias. » Verum ibi omnino corrupte pro Ἰδαῖον et Ἰδαῖος scriptum est Ιουδαῖον et Ιουδαῖος. Quod ad Delam vero attinet, apud Plinium¹⁷ æris confundi et temperandi inventum Theophrastus Delæ Phrygi, Aristoteles Lydo Scythæ, ac tandem Herodotus Glauco Chio asserunt. Postremo animadvertendum est Strabonem, qui non secus ac paulo ante laudatus Diodorus Siculus ferrum ab Idæis Dactylis adinventum esse perhibet, varias retulisse de eorum sicut numero, ita et nominibus opiniones. Ita autem ille¹⁸: « Sophocles censem quinque primos mares fuisse..... a numero autem Dactylos nomen accepisse. Alii alter fabulantur, incertis incerta connectentes, diversos et numero et nomine ponentes, Salaminum, Damnanœum, Herculem et Acinonem inter eos referentes. Alii indigenas Idæ, alii inquinilos faciunt. In hoc consentiunt primum ab eis sub Ida ferrum fabricatum, » etc. Et vero jam citatus Phoronidis auctor alia eorum nomina protulit. Videsis Natal. Comitem lib. ix *Mythol.*, cap. 7; **272** Vossium *De origine et proges. idoloat.*, lib. ii, cap. 55.

Lectorem porro nihil necesse est monitum a nobis fieri Clementem de ferri inventione juxta ethniconum hominum opinionem esse locutum. Etenim Josephus¹⁹ jure procul dubio longe potiori et æratrice inventionem vindicat Thobelio, seu « Tubal-

Acaim, » qui, ut in Genesis libro legimus²⁰, « fuit malleator et faber in cuncta opera æris et ferri. » Et vero in bujuscem opinionis confirmationem illud adduci potest, quod a Noropibus, ut infra dicatur, æris elaborandi et purgandi ferri artem primum excogitatam esse testificetur.

Omnibus porro nota est fabula Chironis centauri, qui, ut postea Clemens memorat²¹, ab Hermippo sapiens vocatur, et a Titanomachiz auctore dicuntur homines ad justitiam duxisse, « indicatis jugandi fornulis, deorum sacris et deorum figuris. » Qua de fabula consule, si velis et vacet, Natalem Comit. libro iv *Mytholog.*, cap. 12; Suidam, Byginum, et alios.

Hyppo autem, seu Hippe, centauri filia, « Comæolo, » pergit Clemens²², « habitans, docuit eum naturæ contemplationem, patriam scientiam; » ac teste etiam Euripide, prima ex siderum oriu et oraculis presagivit. Nullibi tamen Hervetus se legisse ait Hippen habuisse cum æolo. Non legerat Cyprianus Alexandrinus contra Julianum libros, quorum in quarto et illud, et cæters omnia, que Clemens refert, illustrantur confirmanturque²³: « Quin etiam, inquit, narratur Τίττην, Chironis centauri filiam, nuptam, εὐονεψίαν, æolo, naturalem ei philosophiam tradidisse, quam a patre scientiam, ut paternam quamdam hereditatem acceperebat. » Atque ibi Cyrus eodem subiungit citatos a Clemente nostro Euripiðis veras. Clemens porro verbum εὐονεψίαν adhibet, quo non sola cohabitatio et contubernium, sed conjugium quoque significatur. De Hippo autem, et de patre eius Chirone aliquid adhuc deinceps dicendum erit.

Porro autem a nobis hactenus demonstratum est quibus argumentis Clemens noster planum fecerit scientiam illam, que philosophia dicta est, prius apud barbaros, quam apud Græcos philosophos flouruisse, ac re ipsa fuisse in usu. Jam itaque quid de septem Græciae sapientibus et illorum philosophandi ratione ille tradiderit expendamus.

ARTICULUS II.

De septem Græciae sapientibus, et quam varia fuerint de illis eorumque numero, ac polissimum de septimo opinione, de quibusdam Pherecydis sententiis, et de illius theologia.

Nihil magis vulgare et pervagatum quam septem, ut aiunt, fuisse Græciae sapientes. At magna tamen de illis, ait Laertius²⁴, ac de illorum etiam numero discordia est. Majori autem contentionis æstu de septimo disceptatur. Clemens vero de illis ita proununtiat²⁵: « Dicunt Græci in admiratione fuisse habitos propter sapientiam prius septem, qui cognominati fuerunt sapientes: quorum quatuor quidem fuerunt ex Asia, Thales Milesius, et Bias Priacus, et Pittacus Mitylenæus, et Cleobulus Lindius; duo autem ex Europa, Solon Atheniensis, et Chilo Lacedæmonius; septimum autem alii quidem dicunt esse Periandrus Corinthius, alii vero Anacharsis Scytham, alii vero Epimenidem Cretensem, quem Græcum prophetam novit Paulus. Alii autem Acusitam Argivum in septem sapientum numerum retulerunt; alii autem Pherecydem Syrium; Plato autem pro Periandro, languidum sapientia indigno, propterea quod fuerit tyrannus, ponit Mysonem Cheneum. » Verum Laertius non tantum de illo septimo varias fuisse opiniones tradidit, sed etiam plures de illis, immo et septuaginta seu potius sexdecim a nonnullis computari. Hic porro verba illius, etiam si paulo

¹⁰ sup. cap. 14, art. 4. ¹¹ Polyhist. c. 30, p. 44. ¹² loc. cit., 171. ¹³ l. vi, p. 251. ¹⁴ l. ii De invent. rer. c. 14. ¹⁵ Strom. l. i, p. 307. ¹⁶ l. x Præp. evang., c. 6, p. 473. ¹⁷ l. viii Hist. nat., c. 56, p. 97. ¹⁸ l. x, p. 473. ¹⁹ l. Antiq. Judaicæ, c. 3. ²⁰ Gen. iv, 22. ²¹ Strom. l. ii, p. 306. ²² ibid. l. iv Contr. Julian., p. 454. ²³ lib. i De vita et dogm. philos., in Vita Thalei., § 40 et seq. ²⁴ Strom. l. i, p. 299. ²⁵ in proœm. § 43.

longiora, idcirco describenda sunt, quia Clementi nostro lucis aliquid possunt afferre. In suo itaque proœmio postquam dixisset¹³: « Sapientes habiti Thales, Solon, Periander, Cleobulus, Chilon, Bias, Pittacus, » addidit: « His annumerant Anacharsim Scytham, Mysonem Chenem, Pherecydem Syrum, Epimenideumque Cretensem. Addunt nonnulli Pisistratum tyrannum; » illud idem libro prius hunc in modum fusiūs prosequitur¹⁴: « Magna de illorum numero discordia est; Leandrius enim pro Cleobulo et Mysone Leophantum Gorsia, Lebedium seu Ephesium inserit Epimenideumque Cretensem. Plato autem in *Protagora* Mysonem pro Periandro; Euphorus pro Mysone ponit Anacharsim; alii Pythagoram adjicunt. Porro Dicæarchus quatuor nobis consensu omnium sapientes tradit, Thalem, Biantem, Pittacum, atque Solonem; tum sex alios nominat, quorum ex numero tres elegerit, Aristodemum scilicet, Pamphilum, Chilonem Lacedæmonium, Cleobulum, Anacharsim et Periandrum. Addunt quidam Acusilaum, Cabam, sive Scabram Argivum. Hermippus autem in libro *De sapientibus* decem et septem fuisse tradi, quorum ex numero septem illos alii aliter eligunt. Primo loco ponit Solonem, tum Thalem, Pittacum, Biantem, Chilonem, Cleobulum, Periandrum, Anacharsim, Acusilaum, Epimenideum, Leophantum, Pherecydem, Aristodemum, Pythagoram, Lasum Charmantidem seu Sisymbrinum, sicut Aristoxenus tradit, Chabrini filium, Hermioneum, Anaxagoram. Enimvero Hypobotus in *Descriptione philosophorum* hanc illorum seriem exponit, primo Orpheum, deinde Linum, tum Solonem, Periandrum. Anacharsim, Cleobulum, Mysonem, Thalem, Biantem, Pittacum, Epicharium, et extremo loco Pythagoram. » Vides sane de his Græciæ sapientibus eoruīque numero tot olim pene fuisse sensus quot capita.

Plura autem alia de illis veterum testimonia hoc congerere possumus: sed unum duntaxat, ex Pausania desumptum, subjunxit sufficiat¹⁵: « Prae Delphici, inquit, templi foribus leguntur perutilia vita hominum documenta, ab iis hominibus conscripta, quos Græci sapientes appellarent. Fuerunt illi ex Ionia Thales Milesius, et Priensis Bias; ex Æolica vero natione, e Lesbo insula Pittacus Mitylenæus; ex iis, qui in Asia sunt, Doriensibus Cleobulus Lindius, Atheniensis præterea Solon, et Spartanus Chilon; septimum Plato Aristonis filius pro Periandro Gypsesi filio enumerat Chenensem Mysonem. » Catus autem a Pausania, et a Clemente nostro Platonis locus in illius *Protagora*, ut recte Laertius animadvertisit, his verbis legitur: « Ex illorum hominum genere erat Thales Milesius, et Pittacus Mitylenæus, et Bias Priensis, et noster Solon, et Cleobulus Lindius, et Myso Chenensis; inter illos autem septimus Chilo Lacedæmonius annumeratur. » In sua tamen ad Dionysium epistola scripsit Periandrum solitum esse huic sapientum numero ascribi; **273** sed ejus procul dubio nomen, propter ipsius, ut ait Clemens, tyrannidem ex hoc illustrium virorum catalogo postea expunxit delevique.

Anacharsis autem in eorum numero repositus legitur a Nicolao, cuius hæc sunt apud Stoicorum verba¹⁶: « Ex horum (apud Scythes) Galactophagorum numero etiam Anacharsis fuit, existimatus unus e septem sapientibus, qui in Græciam profectus est, ut aliarum gentium leges exploraret. » His plane consentanea apud Cy-

Aillum Alexandrinum ita exhibentur¹⁷: « Scytha genere ipse quoque Anacharsis erat. Tanta autem apud Græcos in admiratione sapientie fuit, ut nonnulli septem sapientum numero ascribendum illum putaverint. »

Porro autem hæc Anacharsidis sententia a Clemente memoratur¹⁸: « Mihi omnes Græci Scythæ sunt. Is autem erat, qui apud Græcos in admiratione est habitus, qui dixit: Mihi indumentum est χλαῖνα, laena, cœna lac et caseus. » Plures Anacharsidis, sed non omnes sententias collegit Laertius in illius Vita¹⁹; quippe qui non solum hanc pretermiserit, sed illam quoque, qua cuidam per convictionem Scytham eum appellanti respondit: « Genere, non ingenio et moribus, » aliter ipse huncque in modum retulerit: « Exprobriant sibi Attico, quod Scytha esset; at mihi, ait, dedecori est patria, sed patræ tu. » Nec mirum ulli esse debet quod ille dixerit lac et caseum, ut ex Cleinente nostro audivimus, sibi esse cœnam; quandoquidem jam ex Nicolao observatum est eum fuisse ex gente Scytharum, qui Galactophagi nuncupabantur, et alimentum solum sibi lac equinum, ut ille ait²⁰, habent, quod et potant, et confessos inde caseos edunt. » Porro autem χλαῖνα erat vestis, sen penula villosa, de qua Pollucem consule²¹.

Testatum præterea Clemens facit²² Heracliti ὀχοτεῦον, obscuri et tenebricosi, libro similem suis Pherecydis Syri theologiam, atque ex propheta Chami desumpta esse quæcumque ab illo allegorice dicta sunt. Theologiae etenim suæ obsecratalem ipse Pherecydes Thaleti declarat in ea, quæ ad ipsum ejus nomine fertur, epistola, cuius Græca verba Latine sic redditenda esse Cassabonus putavit²³: « Quæcumque leges ad deos pertinentia, allegorice sunt intelligenda, omnia enim scripta sunt ænigmatische. » Alii vero ea sic Latina fecerant: « Forte quædam de theologia reservavi, cætera intelligere oportet; omnia quippe indico potius, quam aperio. » Nos quidem non fugit hanc epistolam plutibus spuriam et adulterinam videri. Sed ex ea tamen probatur Pherecydis obscurum dicendi genus, de quo plura Salmasius in suis ad Solinum pag. 842 et 843 exercitationibus, et a nobis nonnullis alibi perstrictum est²⁴.

D De illis porro Græciæ sapientibus vides Laertium qui eorum vitas conscripsit, Porphyrium a Cyrillo Alexandrino citatum lib. I *Contra Julian.*, pag. 28; Valerium Maxim. lib. iv, cap. 4, § antepenult.; Augustinum lib. xviii *De civitate*, cap. 35, et varias eruditorum virorum in Laertium et Augustinum animadversiones. Lege præterea Plutarchi librum *De septem sapientum convivio*, tom. II, pag. 146 et seqq., et tom. I in *Vita Solonis*, pag. 84; Ausonii *Iudicium septem sapientum*; Tatianum *Orat. ad Græcos*, Theophilum lib. III; Joach. Stephan. lib. *De Juriſdict. veter. Græc.*, cap. 1 et seqq., atque Meursium lib. *De vita, legibus, etc. Solonis*, cap. 5.

ARTICULUS III.

Quomodo septem Græciæ sapientes dici possint recentiores Moyse, et tribus primis philosophorum Græcorum sectis antiquiores.

Septem illos Græciæ sapientes Moysis ætate posteriores, sed tribus illis celeberrimis et antiquissimis, de quibus a nobis superioris dictum est, philosophorum sectis et successionibus fuisse velutiorum, affirmare Clemens pronuntiat²⁵.

¹³ in proœm. § 15. ¹⁴ lib. I in *Vita Thalet.*, § 41 et 42. ¹⁵ I. x. p. 340. ¹⁶ serm. 5, p. 69. ¹⁷ lib. IV contr. Julian., pag. 133. ¹⁸ I. I, p. 308. ¹⁹ lib. I, § 103 et seqq. ²⁰ serm. 5, pag. 69. ²¹ I. vii, c. 13. ²² Strom. I. v, p. 571, et lib. vi, p. 642. ²³ I. I in *Vita Pherec.*, § 122. ²⁴ I. ii, p. 574. ²⁵ Strom. I. I, p. 299, 300.

Moysé autem illos esse recentiores nemo est qui dubitet, et id quidem de illis disertissime a Tatiano ²⁶, non secus atque de Lycurgo, aliisque legumlatoribus, a Theophilo Antiocheno ²⁷ aliisque chronologiae scriptoribus probatur. Et hoc quidem ex infra dicendis adhuc patebit.

Longe ergo explicatu difficultius est, quomodo sentem illi sapientes dici possint trium philosopharum sectarum, Ionicae, Italicae et Eleaticae aetate superiorum; quandoquidem Thales Milesius, ceteris antiquior, Ionicae scholae et familiae auctor fuit et princeps. Quamobrem quid de eorum tempore auctor noster statuerit, examinandum est. At ille Thaleis aetatem atque ex ea aliorum tempus sic consignat ²⁸: « Thales ex Graecorum sapientibus antiquissimus, fuit circa quinquagesimam Olympiadem. Qui autem cum Thalete connumerati sunt sapientes, fuerunt eodem tempore, ut ait Andron in Tripode. » Atque inde eruditissimus auctor noster illos prima Olympiade, ac Salomonis, et a fortiori Moysis, aevi longe posteriores esse colligit. Nos autem de hac Thaleis aetate jam disseruimus. Quocirca Clemens postea adhuc scribit: Post Orpheum, Museum et Homerum, et longe fuerunt recentiores Lycurgus, et Solon, et septem sapientes, et Syrus Pherecydes, et magnus Pythagoras, qui longe fuerunt inferioris circa Olympiades. » Hac autem et superiora Clementis nostri, alique etiam Tatiani a nobis superioris laudati, verba Eusebius non solum exhibet ²⁹, sed illius quoque sententiam Graecorum ipsorum testimonio, quo certe nullum aliud firmius luculentius que desiderari potest, invictissime asserit et confirmat ³⁰.

De Solonis autem tempore ita Clemens nominatim decernit ³¹: « Solonis emulator fuisse scribitur Mnesiphilus, cum quo versatus est Themistocles. Floruit Solon quadragesima sexta Olympiade. Heraclitus enim Bausonis filius persuasit Melanconem tyranno ut deponeretur tyrannidem. Hic despexit regem Darium adhortantem ut veniret ad Persas. » Post haec vero observat Heraclitum esse recentiorem Pythagora, utpote cuius in scriptis suis meminit ³². Non ita tamen asseveranter de Solonis aetate Laertius his verbis statuisse legitur ³³: « Floruit maxime, inquit, circa quadragesimam sextam Olympiadem, cajus tertio anno princeps Atheniensium fuit Sosocrates; quo etiam tempore leges eis dedit; obiit autem in Cypro aetatis suae anno octagesimo. » Verum Eusebius ad secundum ejusdem Olympiadis annum scribit ³⁴: « Solon Draconis legibus antiquatis, extra eas, quae ad sanguinem pertinebant, sua Jura constituit. » Suidas autem subsequentem Olympiadem ei assignat; Tatianus vero ³⁵ solam quadragesimam; sed ab ejus texto numerum senarium excedisse quidam suspicuntur. At Cyrillus Alexandrinus Eusebio palam suffragatus est ³⁶. Denique ut alios veteres recentioresque ²⁷⁴ chronographos praeterreainus, Aulus Gellius narrat ³⁷, latas a Solone leges trigesimo tertio Tarquinii Prisci, Romae reguantis, anno. Sed ibi Meursius legendum putat anno regni ejus ²² ³⁸. Quod tamen alius probatum non fuit. Videsis eumdem Meursium, lib. De vita, legibus, etc., Solonis, cap. 73.

Heracliti autem Blysonis, sive, ut aliis placet, Blousonis, vel Blautonis, seu potius Blysonis filii, qui a Clemente nostro citatur, aetatem his Laertius verbis designat ³⁹: Heraclitus Blysonis, sive, ut quidam volunt, Heracionis filius, Ephesius circa nonam et sexagesimam Olympiadem clarus est habitus. » Tum

A postea ille nobis Darii ad Heraclitum, ac vicissim Heracliti ad Darium epistolam exhibet. Quod quidem Clementis nostri dictis consentaneum esse nemo est qui non videat. Unde Suidas de eodem Heraclito: « Vixit sexagesima nona Olympiade, sub Dario Hystaspis filio, » annis scilicet trigesima sex post Pythagoram, qui Olympiade sexagesima florere incepit. Eusebius autem ⁴⁰ Heracliti tempus ad septuagesimam Olympiadis initium rejecit. Deinde vero quatuor post annis: « Pythagoras, inquit, philosophus moritur. » Sed de hac Pythagora aetate nos supra.

Nihil prorsus de Mnesiphilo et Melancom, a Clemente memoratis, sibi occurrisse Hervetus declarat. Quid igitur? Nunquid ille non legerat hec Plutarchi in vita Themistoclis de priore verba ⁴¹: « Credendum illis potius, qui Themistoclem scribunt Mnesiphili Pharetrii fuisse asseclam. Fui hic neque orator, neque ex secta philosophorum, quos Physicos nominant; verum eam, quam sapientiam vocabant, quae scientia erat reipublice gerenda, et prudentia negotiosa amplexus est, et tenuit velut sectam ex successione Solonis; quam sequentes cum artibus confuderunt forensibus, et ab actu rerum trajecerunt meditationem ad verba, unde sophiste sunt appellati. » Miraberis procul dubio hac excidisse Herveto, nihilque de iis in Clementis nostri scholiis adnotatum. De Melancomam autem tyranno nihil nobis sicut et aliis hactenus succurrat.

Jam porro a nobis petet aliquis cur Clemens primum inter sapientes locum Thaleti, revera philosopho, et Ionicae, ut diximus, sectae parenti locum dederit; septem tamen Graeciae sapientes tribus predictis philosophorum sectis antiquiores fuisse asseveret. Rationem nobis ipsemel suggestore videtur, ubi post absolutum de illis sapientibus sermone confessum addidit ⁴²: « Tandem autem Pythagoras, Pherecydis familiaris, se ipsum primus appellavit philosophum. » Ante Pythagorami igitur, quem Graecis sapientibus recentiorem esse constat, cum nemo philosophi nomen assumpserit, haud plane iminerto Clemens eosdem Graeciae sapientes ante philosophos floruisse affirmat. Nobis tamen si fidem habere renuas, velisque testem non omnino incertum tibi proferri, en praesto est Eusebius ⁴³, a quo et illud, et ea que de iisdem sapientibus Clemens noster disputat, mirum plane in modum confirmantur. Audi, queso, illius verba: « Et vero Graecia satentur ipsi post Orpheum, Linum, ac Museum viros illos omnino septem philosophie in Graecia laude claruerunt, quos ipsi quoque sapientes nominant. Atque Cyro Persis imperante, boruerunt omnes, quo tempore prophetarum apud Hebreos omnium novissimi existere, annis post Trojana quidem tempora amplius sexcentis, post Moysem vero non paucioribus mille ac quingentis, ut facile tibi paulo post ex temporum ratione serieque constabili. Ceterum eo circiter aevi, cum recentiores isti septem sapientes emersissent, humanioris quidem et castigatoris disciplinae magistri fuisse perhibentur; sed tamen praecelestes quasdam eruditissime sententias nihil admodum reliquerunt. At longe serius philosophorum in Graecia vigere nomen ac praeclarum coepit. Horum princeps ille Pythagoras, Pherecydis ante discipulus, a quo philosophiae nomen inventum est. »

ARTICULUS IV.

*Quae fuerit Graeciae sapientum philosophandi ratio,
et de quibusdam eorum effatis et sententiis.*

Qualis fuerit horum Graeciae sapientum philoso-

²⁶ in fin. Orat. cont. Graec., p. 174. ²⁷ l. iii ad Autolyc., p. 133. ²⁸ Strom. lib. 1, p. 532. ²⁹ lib. 1. Praep. evang., c. 11 et 12. ³⁰ eod. l. c. 4, p. 470. ³¹ Strom. lib. 1, p. 502. ³² ibid., p. 532. ³³ lib. 1. in Vita Soloni, § 62. ³⁴ in Chron. ³⁵ in fine Orat. ad Graec., pag. 174. ³⁶ lib. 1 contra Julian., pag. 12. ³⁷ lib. xvii Noct. Attic., c. 20. ³⁸ l. 1. De archont. Athen. c. 12. ³⁹ l. ix, § 1. ⁴⁰ in Chron. ⁴¹ l. 1, pag. 15. ⁴² l. 1, p. 300. ⁴³ l. x Præpar. evang., c. 4, p. 470.

phandi modus et ratio, ex Eusebio quidem audivimus. Sed Clemens illam, quam ab Hebreis et barbaris delibatam esse ostendit, apertius explicat, donec et ipsam fuisse Hebraicam atque enigmaticam: « Brevitatem » quippe, ut ille loquitur⁴⁴, amplectebatur, quae est admonitoria et qua utilissima. Et id quidem ille testimonio probat Platonis, cuius cum neque librum neque verba citaverit, hic describenda sunt⁴⁵: « Hui omnes, » nimirum Graecae sapientes, amuli, inquit Plato, studiosi, et quasi amatores fuerunt Lacedaemoniae eruditissimis, in cuius etiam disciplinam sese tradiderunt, illiusque injusmodi rationem exstitisse perspicuum est cuilibet ex brevibus illis dictis et illustri memoria dignis, quae illorum nominibus circumferuntur. Hui cum communiter convenienter, communi sententia suae illius sapientiae primitias Apollini Delphico consecravunt, quae templo Delphico inscriptae, omnibus verbis celebrantur: *Nosce te ipsum*, et, *Ne quid nimis*. Haec nimirum hac de causa dico, quoniam antiqua fuit illa philosophandi ratio, ut magna sermonis brevitatem uterentur.

* Breves porro et eruditas plerasque illas sapientum sententias nobis Clemens exhibet⁴⁶, atque ab illa orditur celeberrima, *Nosce te ipsum*, quam quidam Chiloni, Chamelao autem Thaleti, et Aristoteles Pythia tribuerunt. Laertius⁴⁷ eam quidem Thaleti ascribit; sed « Antisthenes, inquit, in Successionibus ait fuisse Phenomenes, idque sibi usurpasse Chilonem. » De illo effato plura observat Menagius in hunc Laertii locum, nosque olim aliquid in nostris ad Ambrosium annotationibus⁴⁸. Lege adhuc Stobaeum serm. 22, pag. 176, 177 et 184.

Pausanias autem de illo et secundo, quod Clemens deinde memorat, apophthegmate, *Ne quid nimis*, haec habet⁴⁹: « Hui sane (Graeci sapientes), Delphos profecti, celebratas illas hominum sermonem sententias Apollini dedicarunt, *Cognosce te ipsum*, et *Ne quid nimis*. » Similiter quoque Plato, qui prioris non semel meminit, in libro *Charmenides* inscripto, de secundo atque etiam de tertio, a Clemente postea citato, haec scriptis tradidit⁵⁰: « Interpretationum diversitati obnoxia quoque sunt alia elogia, ab aliis postea inscripta: *Ne quid nimis*; *Sponde, praesto noxa est*; atque ibi de transcriptis a Clemente aliis adagis disputat, quemadmodum et in *Philebo* et *Menexeno* rursus de secundo⁵¹: *Ne quid nimis*. **275** Quid vero, quod Plinius tria illa effata Chiloni sic adjudicat⁵²? Mortales oraculorum societatem dedere Chiloni Lacedaemonio, tria praecepta ejus Delphis consecrando aureis litteris, que sunt haec: *Nosse se quemque*, et *Nihil nimium capere*; *Comitemque aeris alieni esse miseriam*. » Hoc enim ultimum idem est, ac *Sponde, noxa praesto est*, quod Laertius a Chiloni sic pronuntiatum perhibet⁵³: « Sponsioni nou deesse jacturam; » ubi leges Menagii observationes. A Plutarcho etiam tria illa effata ita simul exhibentur⁵⁴: « In admiratione etiam de priscis sunt breviloquentes, et templo Apollinis Pythii non *Iliadem*, aut *Odyssaeum*, neque *Pindari Pœanes* inscripsero Amphictyones; sed *Nosce te ipsum*, *Ne quid nimis*, *Sponde, praesto noxa*, admirati gravitatem tenuis sermonis in tanta brevitate sensum, quasi mallo ductum concludentis. » Et vero Laertius⁵⁵ ubi has similesque sententias plu-

A ribus adjudicari animadvertit, monitos nos quoque facit secundam et tertiam Chiloni adjudicataam fuisse. Ibi porro plurima more suo Menagium proferente in adire poteris. Homerum porro carmen a Clemente nostro ibidem citatum repertus, *Odyss. viii*, p. 106. Illius autem Latina versio in ultimis horum Stomatatum editionibus typographorum haud dubie lapsu pratermissa est. De tribus autem illis sententias consule, si velis, Stobaeum serm. 3, p. 45; Sidonium Apollinaris carm. 15; Ausonius *Lud. septem sapientum*, Erasmus *Adag. chiliad. 1*, centur. 6, proverb. 93, 96 et 97, etc.

Tum deinde Clemens⁵⁶: « *Didimus ipse censem esse Solonis*, sicut et Cleobuli: *Modus optimus*. » Laertius vero et Stobaeus⁵⁷ hoc pronuntiatum soli Cleobulo vindicant, quemadmodum et Sidonius Apollinaris carm. 15, v. 45:

Lindie tu Cleobule jubes: Modus optimus ut sit.
Ausonius quoque *Lud. sept. sapient.*:
« *Apioror μέτερος esse dixit Lindius*

Cleobulus, hoc est: Optimus cunctis modus.

Observal post haec auctor noster hanc sententiam⁵⁸: « Omnes homines mali, vel plurimi homines mali, » Bianti a Sotade Byzantino fuisse attributam. Nec forsitan plane immerito. Nam Laertius in ejusdem Biantis vita scribit illum eidam respondisse⁵⁹: « Ita anandum, quasi odio sinus habituri; malos enim esse plurimos. » Primam hujus sententiae de amore et odio partem etiamsi ab Aristotele eidem Bianti tribuatur; contendit tamen Cicero⁶⁰ illam non tam sapientis hujus esse viri: « Sed impuri eiusdemia, et ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis. » Secundam vero partem Stobaeus⁶¹ Ausonius et Sidonius Apollinaris locis citatis ipsimet Bianti adjudicant.

Periandro autem ascriptum fuit, uti Clemens addidit, hoc effatum: *Μελέτη πάντα καθαρές*: quod Hervetus interpretatur⁶²: « Omnia vincit diligens meditationem. » At paulo alter hoc refert Laertius: « *Ipsius est et hoc Meléτη τὸ πᾶν*, » totidemque verbis ab Ausonio describitur; a Stobaeo autem *Μελέτα τὸ πᾶν*. Laertii porro interpres Graecum verbum *Meléτη*, quod alii atque etiam Sidonius Apollinaris meditationem, illae exercitationem reddere maluit⁶³. Et vero haec Graeca vox utrumque significat. Quamobrem ultimam interpretationem priori si anteponas, hand ægre concedes inde non procul recessisse Maronem, cum cecinit⁶⁴:

.... *labor omnia vincit*

Improbus....

Ceterum Hervetum procul dubio miraberis, qui has duas posteriores sententias non alibi quam apud Clementem nostrum se legisse palam profiteretur.

Præterea docet Clemens⁶⁵ Pittacum communis sermone hujus proverbi, *Nosce tempus*, dici aucto-rem. Eodem plane modo Laertius illud eidem Pittaco, non secus atque laudati a nobis poetae Ausonius et Sidonius Apollinaris adjudicarunt. Multa hanc in rem congerit Erasmus, quem quivis facile consulere poterit⁶⁶.

Denique Morsius præclarissima Solonis dicta et effata ex variis auctoribus collecta repre-sentat⁶⁷.

⁴⁴ Strom. I. i, p. 299. ⁴⁵ plato t. II in *Protag.*, p. 343. ⁴⁶ Strom. I. i, pag. 300. ⁴⁷ in Vita Thalet., I. I, § 40. ⁴⁸ Ambr. serm. 2 in psal. cxviii, p. 985. ⁴⁹ I. x, p. 340. ⁵⁰ Plato, I. II in *Philebo*, p. 48, I. I Alcibiad., p. 129 et seqq., t. III in Phaed. p. 229. ⁵¹ t. II I. Charmen., p. 64. In *Philebo*, p. 47, et *Menex.* p. 247. ⁵² I. vit Hist. nat., c. 32, p. 55. ⁵³ I. i in Vita Chilon., § 73. ⁵⁴ tom. II I. De garrul., p. 514. ⁵⁵ I. i in Vita Thalet., § 41, et in Vita Chilon., § 73. ⁵⁶ ibid. ⁵⁷ Laert. I. i in Vita Cleobuli, § 95; Stob. serm. 3, p. 44. ⁵⁸ ibid. ⁵⁹ Laert., ibid., § 87. ⁶⁰ I. De amicitia, p. 427. ⁶¹ serm. 3, p. 46. ⁶² Strom. lib. I, p. 500. ⁶³ Laert., ibid., in Vita Periand., § 99; Auson. loc. cit. Stob. serm. 3, p. 46; Sidon. carm. 15. ⁶⁴ Virgil. I Georg., v. 145. ⁶⁵ ibid. ⁶⁶ Laert. I. ii in Vita Pittaci, § 79; Auson. et Sidon. Apol. loc. cit.; Erasm., chil. I, centur. 2, chil. vii, adag. 70, p. 281. ⁶⁷ I. De Solon. vita, legib. etc., c. 29.

CAPUT XX.

De ethnicis legislatoribus et vatibus

ARTICULUS I.

De ethnicis legislatoribus Solone, Pittaco, Praxiphane, Minoe, Zaleuco, ac quomodo hi tres legislatores primi dici potuerint. De Cerere, Lycурго, Dracone, Pythagora et Epicuro.

Ex septem Graeciae sapientibus duos Clemens commemorat⁴⁴, Solonem et Pittacum, quorum unus Atheniensibus, alter Mitylenensis leges tulit. De Solone autem res omnibus nota est, patetque ex Laertio, Plutarcho et Meursio, qui vita illius historiam edidérunt⁴⁵. Nec minus id de Pittaco constat, de quo Laertius in ejus Vita⁴⁶: « Fecit ad sexcentos elegos versus, et soluta oratione de legibus ad cives. » Quem in locum legesis Menagii observavt.

Narrat alibi Clemens: « Quod Pittacus ille rex Mitylenorum moluit⁴⁷, eo tanquam efficaci utens exercitio. ἐνεργητικός γυμνάστικος χρώμενος. » Ut magnum nobis Hervetus de plurimaruin, quae Clemens scripsit, rerum ignoratione admirationem sappius movit, ita hic in maximam nos traducit, cum aperte declarat se quod Pittacus moluerit nullibi legisse. Obvia enim omnibus sunt, et cuiilibet etiam tardiori sua, ut ita dicam, sponte sese offerunt, haec in ejusdem Pittaci vita, quam præ ceteris omnibus legere debet. Laertii verba⁴⁸: Τούτῳ γυμνάστον στρον ἀλέτη, ὃς φησι Κλέαρχος ὁ φιλόσοφος. « Huic exercitiuam fuit molendi tritici, ut Clearchus philosophus testatur. Neque inventu multo difficultior Herveto fuit hic Plutarchi de eodem Pittaco sermo⁴⁹: « Thales jocans probe facere Epimenidem dixit, qui molendo coquendoque cibos molestias sibi ipsi facere nollet, quod Pittaco usu venire; se enim cum in Lesbium venisset, audivisse heritam sic cantare ad pistrinum: Αλετ, μόλα, ἀλετ, κατ γάρ Πίτταχος ἀλετ, μεγάλας Μιτύληνας βασιλεύων. » Mole, pistrinum, mole; nam et Pittacus molit rex magnum Mitylene. »

In legislatorum porro mentionem quandoquidem incidimus, non abs re erit ex more nostro expendere quae de aliis Clemens memorie prodiit⁵⁰. Haec autem ille de primis legislatoribus: « Zaleucus, inquit, Locrus primus scribitur leges tulisse. Alii autem dicunt Minoem filium Jovis, Lyncei tempore: is fuit post Danaum decima (in Graeco textu habetur ἑνδεκάτη, undecima) generatione ab Inacho et Moyse. » **276** Hervetus qui in Graeco textu pro Μίνω τοι Διός ἐπί, legerat Μίνωος Διόσποτην, Latine vertit « Minotum filium Diosepi, » atque in commentariis suis omnino negat se de hoc Minoto uspiam legisse aliquid. Nihil sane mirum, cum haec nomina et verba omnino præpostere in manuscriptis codicibus scripta fabricataque fuerint. At de Minoe Tatianus⁵¹ eadem omnino ac Clemens noster, hunc in modum narravit: « Minos, qui omni genere sapientiae excellere visus est, et ingenuo clarus, et legalibus latis, sub Lynceo, qui post Danaum regnavit, undecima post Inachum ætate floruit. » Ante utrumque vero Diodorus Siculus⁵²: « Ab hoc, inquit, non paucae, aut, Cretensibus leges sunt latæ, dum a Jove patre, ad colloquium ipsius in spelunca

A quadam venire solito acceptas illas fingit. » De hoc Minois cum Jove ad leges accipendas colloquio Plutarchus et Strabo, a nobis mox citandi, disputant. Eusebius porro⁵³ dicit eum anno 801 leges et jura constituisse.

Quis autem sit Praxiphanes, dictu longe difficilis. Etenim quibusnam gentibus leges ille sanciverit, tacet Clemens, patriam patremque ejus indicasse contentus. At expende, quæsan, an ille ipse dici non possit, qui a Strabone viris politicis et litteris ita ascribitur⁵⁴: « Viros memorabiles tulit Rhodus.... civiles, et in litteris ac philosophia versatos, cum ipsum Panætium, tum Stratoclem, Andronicum Peripateticum, Leonidam Stoicum, et his priores Praxiphanem, Eudemum, Hieronymum. »

De Zaleuco autem, quem Clemens leges quoque primum scripsisse ibidem perhibet, bæc posita tradidit⁵⁵: « Plato, Ephorus, Chamaeleo, Heracleotes in opere *De ebrietate*, et Aristoteles *De republica Locorum*, Zaleucum Locrum leges a Minerva cepisse litterarum monumentis tradiderunt. » Ita porro Pythagoræ discipulus fuit, et a Laerio⁵⁶ et Suida legislator dicitur. Leges Jamblicum in ejusdem Pythagoræ Vita. Plures autem latas a Zaleuco leges Diodorus Siculus exhibet⁵⁷. Atheneus vero⁵⁸, a quo citatus a Clemente Aristotelis liber aliqui laudatur, scribit ab eodem Zaleuco capite damatos, quicunque injussu medici nec recuperande valitudinis causa vinum biberent. Cujus quidem legis et aliarum mentionem fecit Älianu⁵⁹. Denique idem Älianu⁶⁰ et Valerius Maximus⁶¹ memoria prodiderunt filio ejus adulterii convicto, eum ut legi a se in adulteros utroque oculo privandos instituit satisfaceret, populi veniam poscentis precibus exoriatum, sibi unum et filio unum oculum eruisse.

Verum, inquies, haec vera, certa claraque esse fateor. Sed urgebis, quoniod Zaleucus a Clemente primus legislator potuit appellari, qui Eboro, apud Strabonem⁶² attestante, leges suas ex Cretensium, Laconium et Areopagitarum legibus composuit, editique tantummodo pœnarum imponendarum modum et definitiōnē? Hujuscem diffūltatē nodus facile procul dubio solvetur, si animum advertas eo tantum sensu Zaleucum, Minoem aliasque, si velis, primos legislatores a Clemente dici, non quod omnium hominum primi leges tulerint; sed quia Zaleucus omnium primus eas Locrensis, et aliis certis quibusdam imposuerint aut civitatibus, aut provinciis, aut nationibus. Et vero Diodorus Siculus testatur⁶³ alicubi Ägyptios venditasse legum optimarum sanctiones apud se inventas; alibi vero scribit a quibusdam traditum fuisse primas leges Cerere promulgatas, atque idcirco nomen Thesmophori illi impositum: « Afferunt, inquit, nonnulli leges a Cerere promulgatas esse, quibus homines suum cuique tribuere assuefacterent, et ab hac promulgatione illam Thesmophoron appellari. » Plinius autem⁶⁴ paulo magis asseveranter: « Eadem Ceres prima leges dedit; ut alii putavere, Rhadamanthus. » At tandem omnino affirmate Ovidius cœnit⁶⁵:

⁴⁴ Strom. I. i, p. 500. ⁴⁵ Laert. I. i. De vitis et dogm. philos., § 45 et seq. Plut. tom. II, p. 78 et seq. Meurs. I. De vita, legib., etc., Solon. ⁴⁶ Laert. loc. cit., § 79. ⁴⁷ Pæl. I. iii, c. x, p. 242. ⁴⁸ I. i, § 81. ⁴⁹ Plut. Conviv. sept. sapient., tom. II, p. 157. ⁵⁰ Strom. I. i, p. 309. ⁵¹ Orat. cont. gent., p. 174. ⁵² I. v, p. 257. ⁵³ in Chron. ⁵⁴ Strab. I. xv Geogr., p. 635. ⁵⁵ ibid., p. 309; Strom. I. i, p. 305. ⁵⁶ I. viii, § 16. ⁵⁷ I. xii Bibl., p. 299. ⁵⁸ I. vi, p. 264; I. x, p. 424. ⁵⁹ I. ii Var. hist., § 37. ⁶⁰ I. xxxi, § 25. ⁶¹ I. vi, c. 5. ⁶² I. vi Geogr., p. 260. ⁶³ I. i, p. 32 et I. v, p. 232. ⁶⁴ I. vii Hist. nat. c. 56, p. 94. ⁶⁵ Metamorph., I. v, fab. 6.

Prima Ceres unco glebas dimovit aratro,
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris,
Prima dedit leges; Cereris sunt omnia munus.

Sed hæc non minus falsa sunt, atque a paganis feta, quam Zalecum leges a Minerva accepisse. Plutarchus enim de illius aliorumque legislatorum familiarium cum Deo colloquio hæc in verba disseruit¹⁰: « Sed cum his fidem habeamus, quid? Num abnue-mus Zaleuco, Minoe, Zoroastre, Numa, Lycurgo, regna moderantibus et constituentibus resplicas, Deum usum familiariter? An vero potius cum his deos dicimus, ut recta sugerant iis et moneant, esse serio congressos; poetis vero et lyricis vibrissantibus, si tamen unquam, per lusum frui.... Sed nec altera fama, quæ de Lycurgo et similibus viris refertur, quidquam habet absurdum, cum serocem multitudinem et difficilem tractarent, multaque in civitatibus suis novarent, commentos fuisse; ut auctoritatem divinam adhiberent illis ipsis, ad quos ista simulabat, salutarem. » Vides itaque quæ fides habenda sit his, quæ de Lycurgo a paganis tradita Clemens retulit¹¹: « Lycurgum scribunt assidue Delphos euntem ad Apollinem leges ab eo accepisse. » Quæ quidem ipse Plutarchus fuisus prosequitur¹². Quapropter de utroque, nimirum Minoe et Lycurgo, hæc Strabo satis aperte et ingenue scripsit¹³: « Minos per novennium, ut Plato dicit, in Jovis antrum descendit, et ab illo præcepta accepit, quæ ad homines afferret. Eodem modo Lycurgus ejus imitator egit. Nam sæpe peregrinans, ea ex Pythia intellexit, quæ Lacedæmoniis imperanda erant. Hæc quani vera fuerint, non disputo. » Prius vero dixerat¹⁴: « Lycurgus ad condendum leges se contulit, ad deum, qui apud Delphos est, commens, indeque mandata asportans, sicut Minos ex antro Jovis se afferre prætendit, » etc.

Quorsum ergo, inquires, has similesque fabulas serio nobis Clemens referre et repetere non vereatur? Scilicet ut paganos suis met telis et armis confundet, vinceret et expugnaret. Ex his enimvero, quæ plerique illi omnes vera esse existimabant, planissimum ipse facit ipsos fidem derogare iis non posse, quæ cum a Judæis tum a Christianis de Moyse Christoque Domino, divinisque eorum institutis verissime docebantur.

Post hæc autem ita Clemens pergit¹⁵: « Lycrus multis annis post Trojam captam, qui fuit ceterum et quinquaginta annis ante Olympiades, tulit leges Lacedæmoniis. Draron autem, qui ipse fuit legislator, invenitur fuisse circa trigesimam nonam Olympiadem. Nihil de Lycurgi ætate certum esse Plutarchus putavit, variasque refert de illa veterum scriptorum opiniones¹⁶. Attamen Tatianus¹⁷ eamdem Lycurgi, quemadmodum Draconis ætatem, et postea Suidas ita assignant: « Lycurgus multo post illi captivitatem, natus annis centum ante Olympiades; Draco autem circa trigesimam nonam Olympiadem 277 nascitur. » Quinquaginta igitur annis ille Lycurgum juniorem, quam Clemens noster, arbitratus est. Eusebius autem in *Chronico* ad annum 1454: « Lycurgus insignis habetur; » ad annum vero 1496: « Lycurgus Lacedæmoniis iura compausit; » et ad annum 1428: « Lycurgi leges a Lacedæmoniis juxta sententiam Apollodori hac ætate suscepit; » denique ad annum 1440: « Hic constituitur Olympias prima. » Ex quibus liquet a Lycurgi ætate usque ad primam Olympiadem non plures, uti Eusebius opinatur, quam centum profluxisse et sex annos, ac longe pauciores ab eo tempore quo leges Lacedæmoniis condidisse perhibetur. Ad Tatiani autem sententiam recentiores chronographi

A potius quam ad Clementis accedunt. Verum si nullus sit in Clementis textu error, nemo hac opinionum diversitate moveatur; quandoquidem maxima fuit veterum, testis Plutarcho, de ætate Lycurgi dissensio. Utrique porro tam Clementi quam Tatiano in assignato Draconis tempore subscriptis Petavius¹⁸, quem, si vacat, aliosque chronographos consule.

Huic de legislatoribus sermoni Clemens continenter addidit¹⁹: « Antilochus autem, qui scripsit de omnibus viris doctis, δὲ τὸν Ἀριόπατον πραγματεύσαμέν, a Pythagoræ ætate usque ad mortem Epicuri, qua fuit decimo Octobris, complectitur omnes trecentos duodecim ἔτη, annos. » Quæ ultima vox « annos » in operum Clementis editione Græco-Latinæ typographicæ errore omissa est.

Ad quid ergo, inquires, ibi illa Pythagoræ Epicurei mentio? Nunquid ideo, quia et ipse Pythagoras « leges, » ut inquit Laertius²⁰, « Italis dedit, atque cum discipulis clarus habitus est, qui ferme trecenti rempublicam administrabant, ita prudenter, ut sérne ἀποτοξπάτα, hoc est, res publica optimorum dicere posset. » Recte quidein, si Epicurum leges etiam, vel suæ patriæ, vel quibusdam populis dedisse probaveris. Si vero id probari non possit, sensus Clementis hic esse videtur: Antilochus, qui de omnibus viris doctis scripsit, trecentorum duntaxat et duodecim annorum spatium a Pythagoræ ætate usque ad Epicuri mortem complexus est. Quod quidem ex assignata utriusque ætate a vero colligitur non proorsus esse alienum. Ibi autem illud pro more suo Stromata, id est disjuncta et sæpe sibi invicem non cohaerentes scriptilans, ideo inseruit, quia de quorundam ætate sermonem prius fecerat.

ARTICULUS II.

De ethnicis vatis, Sonchete, Bacide, tam Bœotio quam Arcade, de Amphileto, Cometa, Cynira, Admeto, Aristeo, Amphiarao, Epigene, Dionysio, Nicia, Calchante, Mopsos, et de Butto, qui Mopsi divinationem composuisse dicitur.

Præter philosophos et sapientes, multi apud Græcos fuerunt vates, arioli, fatidici et oraculorum interpres, atque, ut Clementis nostri verbis utamur²¹, χρηματολόγοι συνχρονοι, « qui multa multis prædicti erunt. » Non insinuum autem inter eos locum tenuit Sonchetes, qui a Clemente archiprophepta Ægyptius et Pythagoræ præceptor fuisse perhibetur. Sed quia de illo jam supra cap. 17, art. 2 et 4, disseruimus, de aliis nunc agendum est, quos Clemens uno eodemque loco nominibus suis singillatim appellat²². Primus autem nobis sese offert: « Bacides, unus quidem Bœotius, alter Arcas, Bâxidēς, δὲ Βοτώτος, δὲ Ἀρχάς. » Tres autem ab Ælianō²³ distinguuntur Bacides, « primus Græcus, alter Atheniensis, tertius Arcas. » Et magis ad Clementis nostri mente Philetas apud Suidam narrat²⁴: « Unum quidem fuisse ex Eleone Bœotiae, alterum vero Athenensem, tertium vero Arcadem, ex urbe Caphia, qui et Cydas et Aletes vocabatur. Theopompus vero in nono *Philippicarum*, cum alia multa de hoc Bacide mirabilia tradit, tum etiam illud, quod olim Lacedæmoniorum uxores furore correptas lustravit, ex oraculo Apollinis, qui hunc lustratorem ipsis dederat. At de primo Pausanias²⁵: « Ex Bœotia, inquit, Bacis, quem nympharum instituti divinasse credunt. » Postea vero²⁶: « Hanc barbarorum in Græciam irruptionem predictam Bacidis oraculus invenias. » Denique prius dixerat²⁷: « Hujus Bacidis, quem nympharum afflato divinasse tradunt, et aliis Græciæ populis edita vaticinia celebrantur. » Ibi porro atque alio in libro fatidica ejus car-

¹⁰ Plut. t. I in Vita Numæ, p. 62. ¹¹ Strom. I. I, p. 307. ¹² tom. I in Vita Lycurgi, p. 42, etc. ¹³ I. xvi Geogr., p. 762. ¹⁴ I. x, p. 482, etc. ¹⁵ Strom. lib. I, p. 389. ¹⁶ In Vita Lycurgi, t. I, p. 39. ¹⁷ Orat. cont. Græc., p. 174. ¹⁸ Chron. ad an. 4091. ¹⁹ ibid., p. 309. ²⁰ I. viii, § 3. ²¹ Strom. I. I, p. 533, 304. ²² ibid., p. 333. ²³ I. xii, § 33, p. 198. ²⁴ Suid. ad verb. Bâxidēs. ²⁵ I. x. ²⁶ ibid., p. 30. ²⁷ lib. iv, p. 157, et I. ix, p. 293.

mina, quemadmodum et alia, Herodotus scriptis prodidit⁹.

Tertius inter vates locus a Clemente datur Amphileto Atheniensi, cuius consilio Pisistratus in tyrannide eo, quo ille prædicterat, tempore invasit. Certum quidem esse fatetur Hervetus tum a Pisistrato occupata tyrannide, cum ostentatis, quæ sibi inflixerat, vulneribus, custodes ab Atheniensibus impetrasset. At negat idem ipse Hervetus se alibi, quantum meminerit, leguisse Amphileti consilio facilitatum. Nunquid ergo ille non legerat, aut oblitus omnino erat se primum Herodoti legisse librum¹⁰, ubi narrat hac arte et dolo usurpatum quidem a Pisistrato Atheniensium imperium, sed illo semel et iterum amissio et recuperatio, tandem post fusum ab Amphileto duobus carminibus vaticinum, tertio in illud invassisse et eo potitum suisce? Quis autem non videat illuc Clementem collineasse, et in ejus textu, una littera mutata, pro Ἀμφίλητος, uti apud Herodotum et Platонem¹¹, corrupte forsitan a librariis Ἀμφίλητος positum. Videsis Meursium lib. Pisistratus, sive De Pisistrati vita, etc., cap. 3, 4 et 5. Hujuscus porro Pisistrati tyrannidis Pausanias¹² aliisque mentionem fecerunt.

Alios deinde vates solo suo nomine Clemens ita appellavit¹³: « Taceatur Cometa Creensis, Cyniras Cyprus, Admetus Thessalus, Aristaeus Cyreneus, Amphiarus Atheniensis, Timotheus Cercyraeus, Demænetus Phocensis, Epigenes Thespensis, Nicias Carystius, Aristo Thessalus, Dionysius Carthaginiensis, Cleophon Corinthius. » Tres primos, Cometam, Cyniram et Admetum, fuisse ariolos et futura prædictisse nullo ex auctore se compierisse dicit Hervetus, atque illos idcirco sibi, ut Clemens jubet, tacendos. A vero autem nunquid ille aberrabit, qui suspicabitur priorem eum esse Cometam, quem Apollonius Rhodius libro i Argonaut., carm. 35 et 36, ac Valerius Flaccus i, v. 356, Argonautis asciscunt? Quid si secundus dicatur esse ille Cyniras, rex Cypri, de quo plura canit Ovidius, et cuius meminere Suidas et Hesychius¹⁴? Quid autem si is Admetus esse credatur, rex Thessalie, cuius, ut in superiori dissertatione dictum a nobis est, armenta Apollo per novem annos pavisse fertur? Utique enim et nomen et patria a Clemente indicata conueniunt. Sed de his conjecturis aliorum esto jucidium.

Hos excipiunt Aristaeus Cyreneus et Amphiarus Atheniensis. At Diodorus Siculus¹⁵ integrum prioris 278 breviter descripsit historiam, ubi patescit quomodo in deos relatus, et familiari cum Deo colloquio usus, multarum rerum cognitionem perceperit. Quinimo ibi quoque, quod magis ad nostrum institutum spectat, fama perulgatum ait, ipsum ab Apolline patre suo de sua in Co insulam migratione, habendisque apud Coos honoribus accepisse respondum.

Eodem adhuc in libro Amphiaraum vatem nuncupat, narratque eum præscivisse fore ut in Argivorum contra Thebanos bello interiret¹⁶. A Pausania autem discis apud Plbiasios in postica fori parte fuisse domum, in quam, quemadmodum illi perhibebant, ingressus Amphiaraus, « cum noctem (Pausanæ verba sunt)¹⁷, unam obdormisset, statim divinare cœpit, cum ante indictus plane fuisse. » Plura qui desiderabat, is Herodotum libro i, § 46 et 49, Ciceronem libro i De divinatione, pag. 270, Homerum, Statium aliosque adeat. Porro autem Clemens infra¹⁸ meminit illius, quæ ut diximus, a

A Diodoro Siculo memoratur, Argivorum adversus Thebas expeditionis et belli. Inde vero ille colligit Amphiaraum esse una generatione liaco excidio posteriore.

Cæteros autem vates a Clemente memoratos aut facit Hervetus, aut sibi penitus incognitos esse declarat. Epigenes tamen apud Plinium¹⁹ et gravis auctor in primis, audit, ac sideralis scientia, quemadmodum Dionysius medicinae peritus. Altamen huic non ita facile, quam illi, vaticinandi potitia forsitan concedetur.

²⁰ Niciæ vero vita a Plutarcho publicam in lucem emissa est, atque in illius fine hunc ipsum Niciam multa Atheniensibus prædictisse testificatur. Quod si quis objiciat hunc Niciam Caristium non esse, is alium nobis indicet, qui et Caristius revera fuerit, et vates, atque illico cedimus.

B Aristonis porro nomen multi, sicut diximus, prætulerunt, de quibus plura Menagius²¹. Sed Aristonem Thessalam ariolum quis præter Clementem nostrum dixerit, ab illo nullus plane citatur.

Huic vatum choro Clemens inseruit²² Calchanteum et Mopsum, « qui fuerunt, inquit, Trojanis temporibus; antiquior autem Mopsus, ut qui evigaret una cum Argonautis. » Strabo autem²³ et Hieronymus observat tres fuisse Mopsi nomine appellatos, quorum primus Tiresia, ut in Latina versione legitur, filius, et vates, cum in Graeco habeatur, ἄπω πάντεως τοῦ Τετρεστού. Secundus Mopsus Lapitha Argonautarum socius. Tertius deinde Mopsus, a quo Attica Mopsopia appellacionem assumpsit. De quo autem Clemens noster loquatur, ex eodem Strabone videamus. Alio itaque in libro hæc scriptis ab eo tradita fuere²⁴: « Memorie proditum est Calchanteum cum Amphilochio Amphiaraui filio a Troja pedestri itinere oenisse; cumque apud Clarum in se meliore vatem incidisset Mopsum, Mantus filium, quæ Tiresia fuit filia, Μόψῳ τῷ Μαυροῦς τῆς Τετρεστού θυγατρός, præ meroe vita excessisse. » Fabulam autem ex Hesiodo, Pherecyde aliisque edidisset. Postea vero²⁵: « Mallus condita est, inquit, ab Amphilochio et Mopso Apollinis filio ac Mantus, Μόψῳ τῷ Ἀπόλλωνος χαῖ Μαυροῦς, de quibus multæ feruntur fabulae, et facta earum est a nobis mentio, cum de Calchante dissereremus, et lito de divinatione inter Mopsum et Calchanteum. » Cum igitur Strabo, quemadmodum Clemens noster, Mopso Calchanteum adjungat, inde certe colligitur de isdem ab utroque, ac proinde de Mopso Apollinis et Mantus filio sermonem institui. Ex quibus obiter animadversitas, quæso, corruptum videri priorem Strabonis locum, atque ex posteriori ita corrigendum, ἀπὸ Μόψῳ τῷ Μαυροῦς Τετρεστού. Sed hac quasi per transennam.

D Ad propositum autem nostrum recte Cicero²⁶: « Calchanteum et augurem scribit Homerus (ita Orator loquitur) longe optimum, cumque ducem classis fuisse; at illum auspiciorum credo scientia non locorum. Amphilochus et Mopsus Argivorum reges fuerunt, sed iudeum augures, iisque urbes in ora maritima Ciliciae Graecas considerant. Citalus autem ab eo Homeri locus occurrit paulo post iuritum Iliad. i, pag. 6:

Κάλχας Θεστορίδης οἰωνοζόλων ὁχ' δριτος,
Οὐς ἥδη τὰ τ' ἔορτα, τὰ τ' ἐσσομένα, τρόποι τ'
ἔορτα,
Καὶ τήσσαρος τήγησατ Ἀχαιῶν ΙΙΙον εἰτο.

⁹ Herodot. i. viii, § 20, 77, 96. ¹⁰ i. i, § 59 et seq. ¹¹ Herod. loc. cit., Plat. in Theag. ¹² i. i, p. 3 et 20. ¹³ ibid., p. 535. ¹⁴ Ovid. Metam., i. x, fab. 9. Suid. ad. verb. Κτύπα. ¹⁵ i. iv, Bibl., p. 195, 196. ¹⁶ Id. ibid., p. 186. ¹⁷ i. ii, p. 56. ¹⁸ Ibid., p. 334. ¹⁹ lib. vii Nat. hist., c. 49, 50, p. 77, 90. Læon i. xx, c. 11, p. 41; c. 20, p. 77. i. xxii, c. 22, p. 199; i. xxv, c. 2, p. 376. ²⁰ lib. i Strom., p. 333. ²¹ in lib. vii Laerti., § 164. ²² Ibid., p. 533. ²³ i. ix Geogr., p. 443. ²⁴ Idem i. xiv, p. 643 e. seq. ²⁵ ibid., p. 675. ²⁶ lib. i De divinat., pag. 270.

¹¹ Herod. loc. cit., Plat. in Theag. ¹² i. i, p. 3 et 20. ¹³ ibid., p. 535. ¹⁴ Ovid. Metam., i. x, fab. 9. Suid. ad. verb. Κτύπα. ¹⁵ i. iv, Bibl., p. 195, 196. ¹⁶ Id. ibid., p. 186. ¹⁷ i. ii, p. 56. ¹⁸ Ibid., p. 334. ¹⁹ lib. vii Nat. hist., c. 49, 50, p. 77, 90. Læon i. xx, c. 11, p. 41; c. 20, p. 77. i. xxii, c. 22, p. 199; i. xxv, c. 2, p. 376. ²⁰ lib. i Strom., p. 333. ²¹ in lib. vii Laerti., § 164. ²² Ibid., p. 533. ²³ i. ix Geogr., p. 443. ²⁴ Idem i. xiv, p. 643 e. seq. ²⁵ ibid., p. 675. ²⁶ lib. i De divinat., pag. 270.

*Calches Thesrorides augurum longe optimus,
Qui sciebat et præsentia, et futura, et præterita,
Et navibus dux fuit Achivorum ad Ilium.*

Ex eodem autem Cicero emendandus est Terulliani locus²⁶, ubi Mopsus vates in Sicilia pro Cilicia legitur. Exstat etiam in 'Arthology'²⁷, seu *Variorum epigrammatum Norilegio*, unum in satyricum Calchanteum epigramma.

Porro autem de Mopso haec narrat Ammianus Marcellinus²⁸: « Mopsuestia vatis illius domiciliū Mopsi, quem a commilitio Argonautarum, cum aureo vespere direpto, redirent, errore abstractum, delatunque ad Africae littus, mors repentina consumpsit; et ex eo cespite Punica tecti manes ejus heroici, dolorum varietati medentur, plerumque soapitales. » Sed ibi Valesius auctorem suum nostrumque Clementem idcirco erroris arguit, quod Mopsum Mantus et Apollinis filium Argivum cum Mopso Amycī et Chloridis filio Titaresio, seu Thessalo confuderet. Haec autem ratione Clementem falsum opinatur, quia dixit Mopsum et Amphirochum floruisse belli Trojani temporibus; Mopsum autem, utpote Argonautarum comitem paulo antiquiore videri. Sed ubinam id a Clemente scriptum est? Nihil enim de Mopso, præter allata et mox referenda, aliud addidit, nisi istud²⁹: « Præter hos autem fuerunt alii. Mopsus Apollinis filius et Mantus in Pamphylia, et Amphirochus Ampliarai filius in Cilicia. » At tibi, ut vides, Clemens non de tempore disputat, sed de loco, ubi uteatur vaadinatus est.

Verum, inquires, quem primum Clemens appellat Mopsum, cum Argonautis navigasse testatur. At hic non Argivus, et Apollinis Mantusque filius fuit, sed Amycī, et Thessalus, uti Apollonius Rhodius Hesiodusque cererint. At animus, obsecro, adverte, Mopsum illum a Clemente adjungi Calchanti, quem cum Mopso Apollinis et Mantus filio contendisse ex ipsomet Hesiode Strabo perhibet. Quid autem vetat, quominus Clemens unius ejusdemque Mopsi duobus in locis fecerit mentionem, idemque haud semel repetiverit? Si tamen illum ibi revera hallucinatum esse ostenderis, emendandum esse ultra fatebimur. Videsis interim de Calchante et Mopso Natal. Comit., lib. iv Mytolog., cap. 10, pag. 353, etc.

Duo insuper de Mopso Clemens subtexxit, quorum primum illud est³⁰: « Aiant Battum Cyrenaicum composuisse eam, quæ Mopsi dicitur, divinationem. » **279** At Valesius in proxime citatum Ammiani Marcellini locum adnotat, in Cyrenaica provincia constructum fuisse Mopsi templum, oraculo celebre, atque hoc ipso de oraculo Clementem esse intelligendum. Quod quidem Tertulliani, a nobis paulo ante citati, testimonio firmare conatus est. Sed neque ille, neque aliis Clementis interpres, quis ille sit Battus indicat. Nonne autem is ipse est, qui in Pindari scholiis laudatur ἐν δευτέρῳ Αἰσχύλω τοπιώρ, et libro secundo *Auctiæ hisiariae?* »

Secundo autem Clemens adjecti³¹: « Et Dorobeus in primo libro, qui inscribitur *Pandecta*, refert Mopsum adiisse Halcionem et Coronem. » Quid autem putas ad hunc locum ab Herveto adnotari? Nobis forsitan non eredes, nisi ipsius audias verba. Haec autem ipsissima sunt: « Quænam sint Alcione et Corone nunquam scriptum me legere memini. » Miraberis procul dubio Herveto tam parum memor, aut diligenter excidisse illud a Plinio scriptis mandatum³²: « Malacus sinus ab incolis dictus, in quo oppida Halcionem, etc. Postea vero: « In Elionum agro sinus Coroneus a Co-

A rone. » Neque minus accurate Ptolemæus libro iii, cap. 16, et Strabo libro viii, pagina 340, ubi situm sit illud oppidum, et Pausanias libro iv, pag. 144, cur ita appellatur, manifestum omnibus fecerunt.

ARTICULUS III.

De aliis vatis-a Clemente memoratis, Pythagora, Abari, Aristæa, Epimenide, Zoroastro, Empedocle, Phormione, Polycrate, Empedotimo, de Execesti annulo, de Herme Thebano, Esculapio Memphitano, Heleno, Oenone et Breno, de Jamo et Jamis, de Polydido, Telemo, Onomacrito, Amphiarao, Theoclymeno, Telmesso, Galeo, Idomene, Amphirochio, Alcmæone, Anania, Aristandro, Orpheo, Orthagora, Gato Julio nepote, et Brancho.

Institutum de vatis sermonem Clemens sic prosequitur³³: « Præscientiæ Pythagoras quoque magnus, ὁ μέγας, semper mentem adhibuit. » Ab Herveto autem id solo probatur Pythagoræ nomine, quod ipsi ideo impositum fuisse fertur, quia vera non minus quam Pythius ipse prædicaret. Faleor equidem hoc in illius Vita Laertium³⁴ Aristippi testimonio asseruisse: sed Pythagoreum præscientiam et divinationis studium longe validius, quam nomenis etymologia, probari poterat ejusdem Laertii auctoritate³⁵, hisque illius verbis: « Divinatione ea sola utebatur, quæ si per vaticinia et auguria, mininum vero ea, quæ fit per ignem, thure tantum excepto. » Alios adhuc testes si quis velit, ad Plutarchum libro quinto *De placit. philosoph.*, cap. 2, pag. 904, Porphyrium apud Eusebium libro i *Præparation. evang.*, cap. 3, pag. 464, et Suidam ad verbum *Πυθαγόρα τὰ σύμβολα*, etc.

Secundus vates est Abaris Hyperboreus, Scythica origine, ut notat Suidas, Seuthæ filius, qui Scythica oracula conscripsit, et ut quibusdam placet, Pythagoræ fuit discipulus. Mentionem illius faciunt Herodotus libro iv, § 36, et Diodorus Siculus libro ii *Biblioth.*, pag. 92, Vossius *De poet. Græc.*, pagi. 15 et 16, et alii.

Tertius Aristæas Præconnesius, qui, ut Strabonis verba adhibeamus³⁶, « fuit auctor carminum, quæ Arisnapæa dicuntur, prestigis nemini secundus, et quem nonnulli putabant fuisse Homeris magistrum. Haud infrequens de eo sermo apud varios scriptores, Herodotum libro iv, § 5; Pausaniam libro i, pag. 22, et libro v, pag. 154; Tatianum *Orat. ad Græcos*, pag. 173; Origenem lib. i *contra Celsum*, pag. 449; Aulum Gettium libro xx *Noct. Attic.*, cap. 4. Videsis in eum Oiselli observationes, et Vossium *De histor. Græcis*, libro primo, cap. 6, atque libro iv, pag. 433.

Neque omitti debet Plinius³⁷, qui non solum de hoc Aristæa, sed etiam de Epimenide, quem postea Clemens appellat, sicutia quedam retinet, quæ in vita ipsius a Laertio composita, atque apud Pausaniam, Plutarchum et alios reperies³⁸.

Quod autem de eodem Clemens noster adjicit Epimenidem Spartam venisse, hoc a se lectum non fuisse Hervetus ingenuus confessus est. Sed ab illo legi debebat edita, uti diximus, a Laertio³⁹ Epimenidem Vita, ubi scribitur corpus ejus a Lacedæmoniis asservari.

Pausanias autem secundo libro⁴⁰ seu in *Corinthiacis* scribit quidem: « Ante ædem Minervæ sepulcrum videoas, quod esse dicunt Epimenidis; Lacedæmonios enim dum bellarent cum Gnoisitis, Epimenidem vivum cepisse; ac deinde cum eum occidissent, quia minime lata prædicaret, sublatum cadaver eo in locu humasse. » Verum tertio

²⁶ I. De animi. c. 45. ²⁷ I. v. epigr. 8. ²⁸ I. xiv, p. 40. ²⁹ ibid., p. 333. ³⁰ ibid., p. 433. ³¹ ibid., p. 354. ³² Plin. I. iv, c. 7, p. 427, 445. ³³ Strom. lib. i, pag. 534. ³⁴ lib. viii, § 21. ³⁵ I. viii, § 20. ³⁶ Strab. I. xiii Geogr., p. 589 639. ³⁷ I. vii Hist. nat., c. 52, p. 85. ³⁸ Laert. I. i De vita et dogm. philos.; Pausan. I. i, p. 15, Plutarch. tom. II, p. 764. ³⁹ loc. cit., § 113. ⁴⁰ p. 63.

Laconicorum libro⁴¹ magis affirmate haec pronuntiat : « Inter haec est Epimenidis Cretensis monumentum, et Apharei Perieris filii. Veriora autem existimo, quae a Lacedemoniis, quam quae ab Argivis de Epimenide commemorantur. »

⁴² Hunc excipiunt Zoroaster Medus et Empedocles Agrigentinus. At de utroque nos alibi. Hujus autem vitam Laertius⁴³ publici fecit juris. De subsequentibus autem Phormione, Polycrate et Empedotimo ait Heretus nihil sibi, quod diceret, occurrisse. Multi autem sunt Phormiones : unus quidem Peripateticus, qui coram Seminibale de imperatoris officio, et de omni re militari copiosius, nec sine illius fastidio perorasse serebatur⁴⁴. Alius fuit Phormio Asopichi filius, quem Athenienses, soluta omni, quam debebat, pecunia, et ait Pausanias⁴⁵, classi sua praefecerunt, et cuius victorias Diodorus Siculus⁴⁶ celebrat. Tertius ab eodem Pausanias memoratur⁴⁷ Phormio cæcus, qui per sonnum prævidit Erythraeos viros, si feminarum capillis funem contexuissent, facile navem, quo vellent, pertracturos. Quod quidem non solum factum fuisse, sed illum etiam videndi facultatem receperisse perhibent. Vates itaque ille fuit, sed Erythraeus; Clemens autem de Phormione Lacone loquitur. Alium denique idem Pausanias⁴⁸ tradit fuisse Phormionem, revera Spartanum, qui Tindari filiorum domum inhabitavit, sed utrum is vates quoque fuerit, dictu hanc facile. Vide igitur num de hoc, aut illo, aut certe de alio aliquo Clemens intelligi debeat.

Porro Suidas cuiusdam, sicut ille, mentionem facit Empedotini, qui de physica auscultatione scriperat; sed hunc fuisse vatem quis certo audeat affirmare? Magis tamen rara et longe obscurior Polycrate memoria.

Omnibus itaque longe exploratus illud est, quod de Socratis dæmonio Clemens subjunxit, et de quo nos supra egimus⁴⁹. At de Execesti Phocensium tyranni anno, quo rerum gerendarum tempus cognoscebat, testem Clemens citat⁵⁰ Aristotelem libro *De Phocensium 280 repubica*. Verum jam a longo tempore hujuscem libri jacturam sequimus.

Transit inde Clemens⁵¹ ad alios vates, qui in Ægypto re ipsa-homines, opinione autem dii fuerunt. Cæteris autem præsicitur Ἐρμῆς, *Hermes Thessalus*, quem Heretus Trismegistum esse existimat. Nec nos quidem negabimus hujc et nomen et patriam, a Clemente assignata, convenire. Sed utrumque non minus etiam cum ultimis duobus ex quinque Mercuriis belle congruit, qui non solum idem nomen, patriamque eamdem habuisse dicuntur, verum etiam, Tullio teste⁵², in deorum numerum sunt ascripti. Nonnulli porro censem ultimum esse ipsummet Trismegistum, hosque facile in Herveti sententiam pedibus ituros arbitratur. Plura autem de variis Mercuriis Pausanias passim, ac de Ægyptio Diodorus Siculus libro secundo, pag. decima, atque de hoc et aliis L. Gyrald., *Histor. deor. syntag. 9.*

Tres quoque Æsculapios ibidem Cicero, sed tacita tamen eorum patria, distinguit. Opinatus est autem Heretus eum, quem Clemens loco citato Memphitanum vocat⁵³, non alium esse, quam qui apud Ciceronem specillum, seu potius specium, hoc est instrumentum chirurgicum quo vulneris altitude explorari solet, invenisse, primusque vulnus obligavisse feritur. Recite quidem, si aliqua ratione vel auctoritate illud ab eodem Hervete probaretur.

⁴¹ p. 93. ⁴² lib. i Strom., pag. 334. ⁴³ l. viii De vita et dogm. philosoph. ⁴⁴ Cicer. lib. ii, De orat., p. 150. ⁴⁵ l. i, p. 21. ⁴⁶ l. xii Bibl., p. 305, art. 5. ⁴⁷ Lib. i Strom., p. 334. ⁴⁸ Strom. lib. ii, p. 334. ⁴⁹ lib. iii, De nat. deor., pag. 248. ⁵⁰ Strom. l. i, p. 334. ⁵¹ ibid. ⁵² lib. ii De divinat., p. 270. ⁵³ Iliad. vi, p. 403, et xiii, p. 254. ⁵⁴ ibid., p. 334. ⁵⁵ ibid. ⁵⁶ l. iii, p. 94. ⁵⁷ l. vi, p. 179. ⁵⁸ l. i De divin., p. 270. ⁵⁹ l. ii, p. 41. ⁶⁰ l. v, epigr. 6.

A De Mercuriis jam aliquid dissert. super. cap. i, art. 3, adnotavimus. De Memphi vero plura legere poteris apud Strabonem libro xvii Geogr., pag. 803 et seq.; Herodotum libro ii, § 99 et 163, et Pili-
nium cum alibi tum præcipue libro quinto, capite nono, pag. 554.

Post Tiresiam autem et Mantum, de quibus paulo ante diximus, sequitur apud Clementem nostrum⁶¹ Helenus, quod ipso Tullius⁶² : « Quid Asine, inquit, rex Priamus, nonne et Helenum filium, et Cassandram filiam divinantes habebat, alterum auguriis, alterum mentis incitatione divina? Quam obrem Homerus plura de illo cecinit⁶³, atque etiam Virgilinus, quem de Laocoonte lib. ii *Æneidos*, carmine 40 et seq., et rursus carm. 201 et seq., multa canentem audire poteris.

Heretus porro, qui ejus aiores et vaticinium, sed nullo auctore citato, notat, continuo addidit de Breno, Creno, Iacbo, Polydido, et multis aliis, quos Clemens deinde recenset, vix alibi quidquam posse inveniri. Sic autem prosequitur Clemens nosier⁶⁴ Οἰνών χαῖ Βρῆνος ἐν Ἰλίῳ, « Οἰνοη et Brenus in Illo. » At quidam suspicuntur ibi esse quoddam librarii erratum, potiusque legendum Οἰνῶν Κεφέρεων. hoc est, Οἰνοη Cebræni fluvii filia, de qua Apoltodor. lib. ii. Verum quia jam ostendimus fuisse Paridis, seu Iliacis temporibus vatem quoddam Οἰνοηm, quis probabilius esse non videat, Clementem non de illa loqui, sed de hac, quæ cum Breno, Laocoonte et Heleno iis temporibus existuit?

Postea Clemens Crenum introducit inter Heraclidas, de quibus lege Herodotum libro i, § 1; Diodorum. Siculum libro iv *Biblioth.*, pag. 181 et 182, atque Eusebium libro v *Præparat. erang.*, capite 20, pag. 210 et 211, et palisper expendeat quem ille Carnum, Κάρπον vocat, is ipse dici non possit, qui a Clemente nostro Κρῆνος cognominatus est.

C Mirum profecto nemini videbitur Hervetum in querendis et Iaco et Iacidis oleum perdidisse et operam. Utrumque enim illud nomen in ejus codice corruptum, in Latinis Græcisque editionibus melius *Iamus* et *Iamītæ* redditum est. Apud Pausaniam autem⁶⁵ de iis haec habentur : « Monumenum videtas, quod iis erectum est vobis, qui ex Elide venerunt, et lamidas sunt appellati. » Et iterum alio in libro⁶⁶ : « Vates, qui lamidas nuncupantur, ab Iamo oriundi sunt, quem Apollinis satortum, a patre divinandi peritum accepisse carmine prodidit Pindarus. » Ad haec vero Cicero⁶⁷ : « Elis in Peloponneso familias duas certas habet, lamidarum unam, alteram Cluditarum, aruspiciæ nobilitate præstantes. »

Vatis quoque subsequentis, de quo postea Clemens nositer : « Polyidus Argis et Megaris, cuius minime tragœdia, » mentionem procul dubio haec in verba fecit idem Pausanias⁶⁸ : « In primo adiu ad Liberi patris fanum sepulcrum est Astyratez et Mantus filiarum Polyidi..... Polyidus quidem ipse venisse dicitur Megara, ut Alcathoum de cœde Callipolidis illi illustraret, et Liberi templum adilicasse cum simulacro, quod totum auctate nostra præter os occultatur. » In *'Αρθολογίᾳ*, seu *Florilegio variorum epigrammatum*⁶⁹ unum legitur, ubi de Polyido vate ita canit poeta :

*Ἐγγύθι δ' αὐτὸν
Μαρτυρόλος πάλιρ ἀλλος ἔηρ, γοινήδη δάζη
Κοσμηθεὶς Πολύεδος. Ἀπὸ στομάτων δὲ τινά
Ἡθελε μέρ κελάδημα θεοχρόποτον· ἄλλα εἴ τε
Δεσμῷ διωρήτη φατερήνεται.*

*Prope vero illi
Sacerdos quidam alias erat, Phœbea lauro
Ornatus Polygidas. Ex ore vero vibrare
Volebat vocem divinam, sed ipsum ars
Viñculo muto impeditii.*

Recte quidem optat Hervetus ab Ovidio decantatum⁴⁴, quod de Telemo deinde Clemens noster narravit. Sed prius Homerum libro ix *Odyss.*, pag. 128, laudare potuisset. Herodoti quoque de Onomacrito testimonium jure quidem inerito sumpsit. Verum mendose in ejus editis Herodoti lib. vi, § 5, pro lib. vii, Polymnia § 6, citatur. Sed de Onomacrito aliis adhuc erit dicendi locus.

Tum vero Clemens⁴⁵ referit vaticinatos suis Amphiaraum, de quo Diodorus Siculus⁴⁶, nosque alibi, et Theoclymenum in Cephalenia, Telmessum in Caria, Galeum in Sicilia. Nonne autem ex tribus his primus est Theoclymenus, qui vates haud semel ab Homero vocatus, adventum Ulyssis praedixisse perhibetur⁴⁷. De hoc tamen Hervetus nihil se inventasse dicit, quemadmodum neque de secundo, Telmesso scilicet vate: sed tantum de Telmesso oppido Lycia, aut Cariæ, aruspicio disciplina celebrato. In suis tamen ad ejusdem Clementis nostri *Protagoræ* commentariis, verisimile sibi esse ait oppidum istud a Telmesso vate suam traxisse appellationem. Sed ad hunc locum de eo quædam notavimus⁴⁸, ex quibus liquido patet quam parum felix fuerit Hervetus, multa non penitus occulta, nec inventu omnino difficilia querendo.

Nam et lubens adhuc fatetur se de tertio vate Galeo alibi prorsus inventuisse nihil. Quid autem eum probabuit, quominus ea saltē inveniret, quæ de Galeis seu Galeotis veteres scriptum reliquerant? Apud Athenæum enim occurrit istud Archippi de Galeis valui omnium sapientissimis carmen:

Γάλεοι τε πάρτων πάρτων σοφώτατοι.

• 281. Praeter Elianum autem⁴⁹ et Hesychium, Cicero testatur Galeotas non solum vates fuisse, sed in Sicilia, uti Clemens de Galeo dixit, vaticinatos. De Dionysio enimvero hæc Orator memorie prodidit⁵⁰: « Huic interpres portentorum, qui Galeotas tum in Sicilia nominabantur, responderunt. Bochartus vero⁵¹ observat quosdam opinari illis nomen a Stellionis industria inditum; quod tamen eos duxisse putat ab Hebreæ voce *Gala*, quod patescere significat. Mythologi denique fabulantur illos a Galeote Apollinis et Themistius filio, Telmesso autem fratre suam duxisse originem. Si quis porro hunc Galeotem ipsum reipsa esse probaverit, quem Clemens *Γάλεον* vocat, in suam ille sententiam nos facile adducet.

Paulo fortunatior fuit Hervetus, cum ex Volaterrano accepit Idmonem, qui a Clemente inter Argonautas vaticinans postea inducitur, fuisse Apollinis et Asteriæ filium. Sed animadverte adhuc debebat hunc quoque non solum ab Herodoto et Apollonio, sed ab Orpho quoque⁵², aut potius a carminum ipsi ascriptorum auctore filium dici Abantis.

Δὴ τότε *Ἄστρος παῖς ρύθμος ἡλυθε καρπερὸς* *Ἴδης*, *[μωρ]*, *Τὸν ψυκοκυσαμένην τέκει Ἀπόλλωνι ἀράχτι,* *Ἀμβρόσιον παρὰ χεῦμα, Φερητίας ἀρτιδρείρα.* *Τῷ καὶ μαρτσουνῆρ ἔπορε καὶ θέσεφατορ δύγητήρ* *Φοῖδος, τῷ ἀρθρώποισιν ἀρηστά μυθιζότο.*

Martius Idmon nothus annumeratur Abantis,
Quem de concubitu generavit Apollinis olim

A *Circum divinos animosa Pherelia fluctus.*
Huic præscire dedit, huic promere voce futura
Phœbus, ut utiliter genti memoranda loquatur.
Postea vero apud eundem Clementem nostrum⁵³ *¶ Amphilochus Amphiaraï filius in Cilicia vates dicitur.* » Quid autem existimas de hoc vate, Herveum suis observasse in commentariis? Mira sane. Nos enim vero monitos facit apud Pausaniam in Corinthiacis libro II, adde pag. 61 et 62, scriptum esse, quod ille Amphilochus Amphiaraï filius fuerit. Recte quidem. Quid præterea? Quod in Cilicia fuerit vates, inquit, non legi. Cur ergo, vir doctissime, non legisti primum ejusdem Pausaniae librum⁵⁴? Certe ibi legisses hæc ipissima illius verba: « Amphilochus in ipsa urbe apud Athenienses ara sua est, in Ciliciæ vero urbe Mallo ejusdem oraculum, quod omniuin est, quæ ætate mea existant, minime fallax. » Quid vero, quod ipsem Clemens noster alio in libro⁵⁵ Amphilochum pluribus, qui oracula dedisse ferebantur, baud incerte annumerat. At is sane aliud esse non videtur, quam iste: « In Cilicia vates. » Denique Ciceronem⁵⁶ de eo, quem Mopso conjungit, loquentem jam audivimus.

Eadem pene Hervetus de Alcmæone, qui a Clemente apud Acarnanes vaticinatus asseritur, ac de Amphilochio adnotavit, scilicet eum fuisse etiam Amphiaraï et Eribiles filium, matremque occidisse: sed eatenus tantummodo suisse vatem, quatenus pater ejus Amphiaraus vaticinatus est. Verum non solum Diodorus Siculus, sed Pausanias etiam, aliisque plura de hoc Alcmæone narrant et fabulantur⁵⁷. addidit autem Pausanias illum ex Callirhoe secunda uxore sua genuisse Acarnanem et Amphoretum, atque ab Acarnane denominatos Acarnanes, qui prius Curetes vocabantur. Quomodo autem vates fuerit, ibi Pausanias omnino silet; nisi forte id conjiciendi inde locum relinquit, quod tradiderit Psophide circa ejus tumulum crevisse eo usque cypresses, ut earum proceritate mons obumbraretur. Eas vero non cædi, quippe quas Alcmæoni sacras putent indigenæ, easdemque virgines appellant. Utram tamen ibi Alcmæon oracula fuderit, atque idcirco a Clemente apud Acarnanes faidicus dicitur, definire omnino non audemus.

« Anias quoque in *Delo*, pergit Clemens⁵⁸, vates fuit. Sed Hervetus animadvertisit illum a Virgilio regem et sacerdotem Apollinis dici, sed quod fuerit vates, nullibi se legisse. At certe ab illo legi debuerat quintus Diodori Siculi liber⁵⁹, ubi hæc totidem verbis habentur: « Staphilo et Chirothémide tres natæ sunt filiæ, Molpœdia, Rhoœo, et Parthenos. Rhœœnum Apollo compressit ac gravidam fecit. Iratus ob id parens, ac si ab homine stuprata esset, filiam arce inclusam in mare projectit. Quæ in Delum ejecta, puellum enixa est, cui *Aviōn* nomen dedit. Et quia præter spem e discriminé erepta fuerat, infante Apollinis aræ imposito, Deum oravit, ut si vera ejus soboles esset, salutem illi præstaret. Et tunc quidem puerum ab Apolline occultatum esse fabulantur; cui tamen postea diligenter educationis curam impedit, et divinandi scientia instructum, ad magnos quosdam honores extulit. »

In eorumdem vatum numerum rursus ab auctore nostro aggregatur « Aristander Telensis, qui fuit cum Alexandro. » Nihil inirūm, inquit Hervetus, cum ex eo esset oppido, in quo puerorum et mulierum, teste Arriano, certissimæ habeantur divinationes. Sed quid opus conjectura, ubi Plutar-

⁴⁴ Metam. I. xiii, fab. 8. ⁴⁵ ibid. p. 324. ⁴⁶ I. iv Bibl., p. 186. ⁴⁷ Odyss. I. xvii p. 247; xv, p. 218; xx, p. 296, etc. ⁴⁸ Dissert. super. c. 7, art. 3. ⁴⁹ I. xii Var. hist., c. 46. ⁵⁰ Cicer. lib. I De divinat., p. 262. ⁵¹ I. iv De anim. sacr. Script., c. 7, p. 1088. ⁵² Argonaut. tom. I Poet. Grac., p. 482. ⁵³ ibid., p. 334. ⁵⁴ p. 33. ⁵⁵ Admon. ad gent., p. 9. ⁵⁶ lib. I De divin., p. 270. ⁵⁷ Diod. Sicul. I. iv Bibl., p. 187. Pausan. I. i, p. 33; I. viii Arcad., p. 97. ⁵⁸ ibid., p. 334. ⁵⁹ I. v Bibl., p. 229.

clusus⁸⁰ eumdem Aristandrum vatis non solum ascribit, sed vatem quoque nominatim appellat? Vates, inquit, Aristander victimis cæsis cum insperceret exta, confidentius asservit apud Coronem, urbem illa mense haud dubie expugnandam... Hoc portentum Aristandri prædictioni eventum habuit respondentem. Plura his similia ibidem pag. 684, 693 et 694 retulit. Adire etiam poteris *Ælianum* libro xix *Histor. var.*, § ult.

Tres denique, sed non sine testis alicuius auctoritate, hoc paganorum vatum agmen claudunt⁸¹: « Nam Philochorus, ut ait Clemens, refert Orpheum fuisse vatem. » At eum fuisse insignem poetam, arguit Hervetus, omnes consentiunt; vatem vero ex Clemente ejusque vade Philochoro discimus. Itane ex iis duobus tantum? Quid ergo nonne et Pausanias⁸² id quoque diserte his verbis asservit? « Ægyptius quidam censebat Amphionem et Orpheum, etsi Thrax diceretur, fuisse Ægyptios, propterea vero alteri feras alicere, alteri vero B saxa ad muros construendos movere attributum, quod eterque magorum scientia excellerent. » Neque his longe absimilia a Diodoro Siculo⁸³ scripta legimus. Videbis Plinium⁸⁴ et Natalem Comitem libro vii *Mythol.*, cap. 14.

Deinde vero Clemens⁸⁵: « Theopompus, inquit, et Ephorus, et Timaeus Orthagoram quemdam vatem fuisse scribunt. » Illius Orthagoræ *De rebus Indicis* citantur ab *Ælian.* lib. xvi *De animal.* c. 35, et lib. xvii, c. 5. Strabo autem narrat quid ille de Tyrina insula litteris consignaverit. Utrum vero is ipse sit, quem tres a Clemente laudati auctores vatem prædicant, quidam suspicori, nullus certo asseverare audebit.

Ultimus tandem inter vates locus ibidem a Clemente datur Gaius Julio Nepoti; utpote qui eo nomine a Pythocle Samio in quarto *Italicorum* libro 282 nuncupetur. Tertium vero ejusdem operis librum simil modo, ὡς Πυθοκλῆς ἐν τρίτῃ *Iταλῶν*, Plutarchus⁸⁶, quemadmodum ipsum et Clemens alibi⁸⁷, testium illius *De concordia* librum citavit. Cum itaque variis hujuscem scriptoris libros existisset certum sit, dubium quoque esse non debet in iis Gaium Julium Nepotem, sicuti Clemens testatur, vatem appellari.

His omnibus adjungendas est Branchus, quem Clemens quoque noster alio in libro⁸⁸ ariolum adhuc nuncupat, ubi animadvertis illi ab Apollodoro Corcyrae ascriptos quosdam Empedoclis versus. De illo autem hæc Statius lib. iii *Thebaid.* cecinit⁸⁹:

....Patrioque aqualis honori
Branchus...

Rursus autem lib. viii⁹⁰,

...Et intonsi claudet penetralia Branchi,
Nec Clarias hac luce fores, Didymæaque quisquam
Limina, nec Lyciam supplex consultor adibit.

Videsis, si lubet, de hoc vate variorum in hæc carmina observationes. Neque tamen prætermittenda sunt haec Strabonis de eodem Brancho verba⁹¹: « Machærii de stirpe postea natum serunt Branchum, qui templo apud Didyma præfuit. » Postea vero: « Ibi fabulæ Branchum fuisse dicunt, et amorem Apollinis. » Laertius tamen templum Branchidanum a Brancho ædificatum fuisse assertum⁹². Sed in hunc locum Casauboni et Menagii animadversiones consule.

Denique præter illa omnia, quæ hactenus de paganorum vatis diximus, legere adhuc poteris

quæ de illis scripto tradidere Cicero lib. i *De divin.*, pag. 270 et seq.; Eusebius lib. iv et *Prepar. evang.*; Cyrilus Alexandrinus lib. iv *Contra Julianum*, pag. 133 et 134; Bullingerus lib. *De oratione et vatis*, et ali.

ARTICULUS IV.

De mulieribus ethnicis satidicis, et vatis Hippone, Baone, Manto, Sibyllis, Oenone et Pharonie.

Plures quoque mulieres Clemens commemorat⁹³, quæ quidem non secus ac viri vates fuisse crederantur. Earum autem antesignana est « Hippo filia Chironis, cuius Hervetus haud dubitanter affirmat nullam usquam fieri mentionem.

Sed hæc Herveti oscitania a nobis castigata est, ubi disputavimus de barbaris philosophis, ac Cylillum Alexandrinum de Hippo seu Hippone, ejusque patre Chirone eadem omnino, ac Clementem nostrum, litteris consignasse ostendimus⁹⁴.

De secunda vate, quæ a Clemente *Bao*, *Bao*, cognominatur, in irum ait Hervetus esse ubique silentium, penitusque peritum ipsius nomen, nisi illud auctor noster suis in scriptis curasset asservari. Quid ergo? Nonne Pausanias decimo in libro his verbis nomen *Baconis* servavit⁹⁵? *Bao* indigena mulier Delphis, hymno compito, avenas ab Hyperborœis profectos, oraculum Apollini dedicasse tradidit, cum aliis, tum *Olea*, qui primus vaticinatus fuerit, primusque scenarios repererit Hui sunt quos *Bao* fecit versus:

*Hic posuere tibi juvenes penetralia Phabe,
Olim ab Hyperborœis Pagasueque et Dius App[eus, etc.]*

Tertia mulier satidica est *Manto*, de qua rursus Clemens⁹⁶: « Tiresias et *Manto*, ut dicit Euripides. » Notior est *Mantis* historia, seu fabula, quam ut Hervetus fugere potuerit. Sed cum nullus ab eo testis citetur, non abs re forsitan erit, hic tres exhibere de illa Virgilii versus⁹⁷:

*Ille etiam patriis agnen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus et Tucci filius annis:
Qui muros, matrisque deum tibi, *Mantu*, no[m]en.*

Pausanias vero de illa, atque etiam de Tiresia hæc retulit⁹⁸: « Traditum est Græcorum monumentis Argivis cum Polynicis filios secuti, Thebas cepissent, dum ad Delphicum Apollinem cum reliqua præda vatem etiam Tiresiam pertraherent, stientem illum in via, hausta de Tilphussa fonte aqua, animam egisse. Est ejus sepulcrum ad ipsum fontem. Vatis filium *Mantu* ab Argivis Apollini aiunt sacratam: sed transmisso eam classe, jubente Deo, Colophonem in Ioniā, ibique Ithaci Cretensi nuptiam. Quæ de Tiresia dicuntur alia, de annorum scilicet, quem vixisse scripserunt numero, et quod vir evaserit ex femina, quodque in *Odyssea* Homerus eum unum sapientem esse apud inferos dixerit; hæc omnes jam audita voruntur. »

Apud Ciceronem vero haud plane absimilia de Tiresia hunc in modum occurunt⁹⁹: « Amphiarus et Tiresias non humiles et obscuri, neque corrum similes, ut apud Eunium est. »

Qui sui quæstus causa factas suscitant sententias: sed clari et præstantes viri, qui avibus et signis admoniti, futura dicebant. Quorum de altero etiam

⁸⁰ tom. I, in *Vita Alexand.*, p. 665, 679. ⁸¹ ibid., p. 334. ⁸² l. vi, p. 199. ⁸³ l. ii Bib. p. 16. ⁸⁴ lib. vii, cap. 56, pag. 101. ⁸⁵ ibid., p. 334. ⁸⁶ Par. tom. II, pag. 309. ⁸⁷ Admon. ad gent., pag. 87. ⁸⁸ lib. v *Strom.*, pag. 570. ⁸⁹ Vers. 478. ⁹⁰ Vers. 198 seq. ⁹¹ lib. ix *Geogr.*, p. 421, et lib. xiv, p. 654. ⁹² l. i in *Vita Chil.*, § 72 ⁹³ lib. i *Strom.*, p. 533. ⁹⁴ sup. c. 19, art. 4. ⁹⁵ lib. x, pag. 520. ⁹⁶ *Strom.*, l. p. 335 et 334. ⁹⁷ *Eneid.*, lib. x, carm. 198 et seq. ⁹⁸ lib. ix, pag. 507. ⁹⁹ lib. i *De divin.*, p. 270.

apud inferos Homerus ait solum sapere, cæteros umbrarum vagari modo. » Porro autem Clemens vadein suum dat Euripidem, a quo revera Tiresias in *Phœnissis*, act. 3, vaticinans inducitur; Homeri autem locus a Pausania et Cicerone laudatus, habetur lib. x *Odyss.*, pag. 145. Denique de Tiresia et Manto jam aliquid in superiori articulo attigimus.

Posthaec vero Clemens¹ fatidicis mulieribus annumerat Sibyllarum turham, quas singulatum nominibus appellat suis. Sed de illis fuse a nobis alibi haud semel in superioribus nostris dissertationibus disputatum est.

Aliam adhuc, sed alieno in loco, vatem fuisse

Clemens testatur², nomine Oenonem. Nympha autem Edgea hæc fuit, quæ Paridis amore capta, ipsi prænuntiavit, fore ut ex Græcia reversus patriæ incendium excitaret. Illius ad Paridem epistolam Ovidius versibus edidit³, alibi adhuc quemadmodum Strabo⁴, utriusque, et ejusdem Oenonis et Paridis sepulcri meminunt. Vides Partherium, *Eroticon* cap. 4.

Denique Clemens⁵ in harumce vatum mulierum gregem retulit Phœmonœm, quam alicubi Delphîs, alibi vero primam Acrisio responsa sive oracula sudisse opinabantur. Sed de illa paulo post, ubi de carminis hexametri inventione dicendum.

283 CAPUT XXI.

De scientiarum, artium, aliarumque rerum inventoribus.

ARTICULUS I.

De inventoribus astrologiae, lucernarum, anni in duodecim menses distribuendi, et templo caste aedandi, in iisque commorandi, geometricæ, et ex astris, utque ex arium volatu futura prævidendi, item aruspincie, et ex somniis divinandi, necnon tubæ, tibie, fistulae, ac modorum.

Longa Clemens inductione ostendit⁶ omnes fere disciplinas et artes, quemadmodum philosophiam, cui superius ostensum est, non a Græcis hominibus, sed a barbaris fuisse adinventas. Auctori autem nostro plane suffragatur Eusebius⁷, hancque sententiam non solum variis rationum momentis, sed certissima etiam antiquorum apud paganos scriptorum, atque ipsiusmodo quoque Clementis nostri auctoritate confirmat. Prolixum etenim istud de rerum inventoribus illius fragmentum scriptis suis inseruit; sermonis tamen ordine non semel immutato, verbisque aliquando transpositis, ac quibusdam omnino prætermisso.

Quam vera autem sit utriusque opinio⁸, ut planum omnibus fiat, ea quæ Clemens memorat; nonnulli tamen, de quibus, uti de litterarum, legum ac ferri inventione, supra disseruimus⁹, exceptis, jam a nobis singillatim, et auctoris nostri vestigiis insistendo percurrenda sunt. Cum illo itaque dicensi initium sumamus ab astrologia, qua, inquit ipse, *Ægyptii*, sicut et Chaldaei, primum imbuti, ab illis ad alios postmodum derivata est. Et vero Diodorus Siculus ubi de *Ægyptis* disputat: « Thebæ, ait¹⁰, vetustissimos omnium mortalium se esse prædicant: apud quos omnium primos philosophia et exactior astrologia sit inventa, adjuvante ipsis terra situ, ad ortus et occasus siderum illustris cognoscendum. » Postea vero¹¹: « Affirmant *Ægyptii* litteras, et notationem siderum, speculationes item geometricas, et artes quæmplurimas, legumque optimarum sanctiones apud se inventas, Quintianam¹², et Chaldaeos in Babylonia *Ægyptiorum* colonus esse, et a sacerdotibus astrologiam edocitos, eo celebratis pervenisse asserunt. » Sequenti demum in libro de Chaldaeorum astrologia copiosius disserit.

Verumtamen alio in libro eamdem scientiam ab Acti, Solis filio, *Ægyptios* accepisse sic enarrat¹³: « Actis in *Ægyptum* profectus, Heliopolim condidit, parentis nomine illi imposito. Et ab hoc *Ægypti*

ptil astrologiae scientiam acceperunt. Post cum in Græcia, diluvio oppressa, maxima pars hominum periisset, litterarum monumentis simul deletis, hanc *Ægyptii* occasionem adepti, studium astrologiae sibi manciparunt. Cumque Græci per ignorantiam litterarum culturam non amplius sibi vindicarent, ipsos omnium primos astrorum notitiam reperisse rumor invaluit.

Certum itaque et exploratum omnino non est utrum *Ægyptii* astrologiam invenerint, an vero eam a se inventam falso jactarent. Quanobrem Lacritius: « Afferunt, inquit¹⁴, et ipsi geometriam, astrologiam et arithmeticam se primos invenisse. » An autem eas vere vel falso se invenisse gloriarentur, ille tacitus, nec forsitan inconsulto prætermisit. Varia siquidem fuit, teste Plinio, veterum ea de re opinio: « Astrologiam enim, ait ille¹⁵, Atlas Libyæ filius; ut alii, *Ægyptii*; ut alii, Assyrii inveniunt. » Prius autem ubi de Babylone: « Durat ibi, ut ipse loquitur¹⁶, Jovis Beli templum. Inventor hic fuit sideralis scientie. » Quod quidem a Solino¹⁷ adoptatum transcriptumque fuit. Servio autem si credimus¹⁸, astrologiam primus Assyrios docuit Prometheus. Verumtamen Josephus existimat *Ægyptios* ab Abraham et numerorum scientiam dictisse et siderum. Nam ante Abraham, inquit¹⁹, ad se adventum *Ægyptii* rudes erant hujuscemodi disciplinarum, quæ a Chaldais ad *Ægyptios* profectæ, hinc ad Græcos tandem pervenerunt. Quid vero, quod apud Eusebium²⁰, a quo hæc Josephi verba descripta sunt, Polyhistor astrologiae originem altius ab ipso Enoch repetit, atque Artabani testimonio probat eam deinceps ab Abraham fuisse cum *Ægyptis* et Phœnicibus communicatam? At Isidorus Hispalensis Josephi opinionem refert, aditique²¹: « Græci autem dicunt banc artem prius ab Atlante excogitata, ideoque dictus est sustinuisse cœlum. » Denique Theodoretus aliorum potius sententiam quam suam ita explicat²²: « Aliunt geometriæ, et astrologiæ, et astronomiæ inventores primos fuisse *Ægyptios*; astrologiæ autem dierumque natalium observatio Chaldaeorum fertur esse inventum. »

In eundem procul dubio sensum dicit Clemens ab *Ægyptiis* et Chaldaeis ad alios homines manasse astrologiam. Tum vero continentur ille adjectit²³: « *Ægyptii* rursus et lucernas primi accendere doquierunt, et annum in menses duodecim divisorunt,

¹ Strom. i, p. 333. ² ibid., p. 334. ³ epist. 31. ⁴ l. xiii Geogr., p. 596. ⁵ Strom. i, p. 323 et p. 333. ⁶ lib. ii Strom., pag. 306 et seqq. ⁷ l. x Præpar. ev., c. 5 et seqq. ⁸ lib. ii Præp. evang., p. 256 et seqq. ⁹ cap. sup. ¹⁰ l. i, p. 32. ¹¹ ibid., pag. 44. ¹² ibid., pag. 51, pag. 82. ¹³ idem lib. v, pag. 227. ¹⁴ Laert. in proemio. ¹⁵ lib. vii Histor. natur., cap. 56, p. 102. ¹⁶ ibid., lib. vi, c. 26, p. 712. ¹⁷ Pol. hist., c. 56. ¹⁸ in Virg. Eclog. vi, p. 78. ¹⁹ l. i Antiq., c. 9. ²⁰ lib. ix Præp. evang., pag. 8, 9 et 10. ²¹ lib. iii Orig., c. 24. ²² tom. IV, lib. i De Græc. affect. curat., p. 476. ²³ Strom. i, ii, p. 306.

et in templis cum mulieribus coire prohibuerunt, neque ad sacra ab uxore illotis adeundum esse lege sanxerunt. » Athenæ vero de lucernis hæc sunt verba¹⁴: Oὐ παλαιὸν δὲ εὑρημα λύγος, Φλογὴ δὲ οἱ παλαιοὶ τῆς δρόδος, καὶ τῶν ἀλλων ἔσλων ἐχρῶντο. Quæ quidem Latinus interpres sic vertit: « Non admodum priscum inventum est lucerna. Tadæ flamma veteres et aliorum lignorum utebantur. » Sed Casaubonus¹⁵ hunc vult esse Athenæ sensum: Antiquitus ignotis adhuc lucernis, facibus, candulis, et aliis similibus, in usum nocturni luminis tædam accendebant, aut aliis utebantur lignis. Porro autem quam antiquis sit lucernarum apud Ægyptios usus, inde colligitur quod Herodotus¹⁶ narrat illos in urbe Sain diem festum celebrantes, facientesque sacrificium, noctu non solum in illa urbe, sed per universam quoque Ægyptum frequentes accendisse lucernas, imbutas sale, oleoque plenas, cum multo lychno, quod per totam ardebat noctem, atque Idecirco huic festo nomen, accessio lucernarum, fuisse impositum. At de lucernis variis scriptores multa quidem, atque integros etiam libros et dissertationes conscriperunt. Videsis Studcium lib. iii, *Antiquit. conviv.*, cap. 34; Michael. Angel. Caussæi dissertat. *De æneis antiquorum lucernis*, et Octavii Ferrarii *De veterum lucernis sepulcralibus*, etc.

De anni vero in duodecim menses commemorata ab auctore nostro divisione hæc apud eumdem Herodotum legimus¹⁷: « Omnia hominum primos Ægyptios annum compreserunt, distinguentes eum in duodecim temporum menses; et hæc compreserunt ex astris. Qui eo prudentius, ut mihi videtur, hoc agunt, quam Graci; quod Graci tertio quoque anno intercalarem mensem introducent, temporum gratia: Ægyptii vero numero tricentorum dierum, quibus duodecim menses taxant, adjiciunt quotannis quinos dies; unde eis ratio circuli temporum constat, eodem redeuntis. »

284 Similia ab Diodoro Siculo¹⁸, ubi de Thebaïs Ægyptiis disserit, sed alii verbis tradita sunt. Verum Plutarchus: « Apud nonnullos, inquit¹⁹, barbaros tribus, et in Græcia apud Arcadas quatuor, sex in Acarnania Ægyptiis mensuris annus fuit, mox quadrimestris. » Plinius autem²⁰: « Annū aliī ēstātē unū determinabāt, et alterū hīmē; aliī quadripartitis temporib⁹, sicut Arcades, quorū anni trimestres fuere; quidam lūmē semio, ut Ægyptii. » Verum Solinus: « Apud Ægyptios, inquit²¹, annus quatuor mensibus terminabatur. » In eumdem quoque modum Augustinus scribit²²: « Perhibentur Ægyptii quondam tāb̄ breves annos habuisse, ut quaternis mensibus finirentur. Unde annus plenior et verior, qualis nunc et nobis et illis est, tres eorum annos complectebatur antiquos. » At eruditissimus ille vir, quem admodum Plutarchus, non quod ipsi revera, sed quod alii ea de re aut vere aut falso senserint, expōsset. Verior itaque videtur antiquorum scriptorum Herodoti et Diodori de anno Ægyptiaco scientia. Quamobrem Apuleius: « Annū, inquiebat²³, certus modus apud solos semper Ægyptios fuit, » Horum itaque opinionem Clemens noster secutus, vel potius eam, sicut et alias deinceps, contra Græcos urget ac proponit.

Quod autem de Ægyptiorum templis Clemens²⁴, et post eum Isidorus revulit, id desumptum videtur ab Herodoto, apud quem hæc habentur²⁵. « Ajunt solemnum esse Marti die festo hanc rixam et ini-

stitutum, ne in templo cum feminis coiretur, neve a Venere nisi abluti templi adirentur. Illi sunt qui primi cæremoniæ vacaverunt. Nam cæteri ferre mortales præter Ægyptios ac Græcos coeunt in templis, et a Venere surgentes, non abluti introeunt in templum, putantes hominem esse ut cæteri animantes. »

Ad hæc vero tradit Clemens eosdem Ægyptios fuisse adhuc geometriæ inventores. Et hoc quidem jam paulo ante, et alibi a Diodoro, Laertio et Theodoretu, atque etiam a Tatiano assertum vidimus²⁶. At Laertius alio in libro significantius geometriæ inventorem designat, ubi de Pythagora scribit²⁷: « Hunc et geometriam perfecisse, cum ante Meris initia elementorum ejus invenisset, Anticledes auctor est in secundo *De Alexandro*. » Atqui ille Meris sive Myris Ægypto imperavit, de quo plura Diodorus Siculus²⁸. A Platone²⁹ nihilominus geometriæ inventum Theut Ægypti dæmoni ascribitor. In citatum porro Laertii locum legendæ sunt varia animadversiones.

Quonodo autem geometria ab Ægyptiis inventa dicatur, disces in primis ab Herodoto lib. ii, § 109; Diodoro Siculo lib. i, pag. 73; Strabone lib. xii *Geogr.* pag. 757 et 758, « ob agrorum scilicet dimensionem, qua opus est, inquit iste, cum Alius auctus terminos confundit. »

At Josephus tamen contra tot veterum scriptorum auctoritatē et testimonium, illam geometriæ et astronomiæ inventionem antiquissimis Hebreorum patriarchis ita vindicat, ut propterea vitam illis ad longe plures, quam aliis hominibus, annos productam a Deo fuisse, sic haud dubitanter affirmet³⁰. Ἐπειτα καὶ διὰ πετὴ, καὶ τὴν εὐχρηστὴν ἐπενόουν, ἀστρονομίας καὶ γεωμετρίας. Unde tam propter studium virtutis, tum propter utilitatem inventarum astronomiæ et geometriæ, Deus illis prolixiorem largitus est vitam, quarum certitudinem Cassequi non poterant, si minus sexcentis annis vixissent; ex tot enim magnus annus constat. » Sed id nihil contra nostri facit opinionem Clemens, qui alibi probat ex sacris Hebreorum fontibus hæc et alia omnia fuisse delibata, quæ Græci philosophi, aliquæ aliarum artium et scientiarum professores vera docuerunt. Nihil enim hic aliud demonstrandum aggredi videtur, quam easdem disciplinas et artes fuisse, ipsisnam fatentibus non a Græcis, sed a barbaris, excogitas.

Quamobrem ita ille persequitur³¹: « Sunt autem qui dicunt Cares eam, quæ ex astris colligitur, invenerisse præscientiam. » Quod quidem a Tatiano similiter scriptis traditum alibi animadvertisimus³². At si eo nomine nihil aliud, quam ὥροσχον, id est horarum maxime natalium consideratio significatur, hanc alii Chaldaei assignant. Tullius sicutem: « In Syria, inquit³³, Chaldaei cognitione astrorum solertiaque ingeniorum antecelluerunt. » Unde etiam Isidorus Hispalensis³⁴: « Astrologiam et nativitatis observantium Chaldaei docuerunt. » Eam sane ob causam vanæ fallacie huic scientie addicti, ab antiquis Ecclesiæ Patribus solo Chaldaeorum nomine nuncupati, sœpe sepius persiringuntur.

Tum deinde Clemens³⁵: « Avium volatus primi Phryges observaverunt. Aruspiciinam autem, seu extipicinam perfecte tenerunt Tusci, qui suere vicini Italie. Isauri autem et Arabes auguris studerunt sicut Telmenses ei, quæ per somnia fit, divinationi. » Prædictio ab avibus videndis ducta auspiciū, sicut et augurium ab avium garritu, vel

¹⁴ I. xv *Ælippnosoph.*, pag. 700. ¹⁵ in hunc Athen. loc., p. 985. ¹⁶ I. ii, § 62. ¹⁷ I. ii, § 4. ¹⁸ I. Bibl., p. 32. ¹⁹ in Vita Numæ, tom. I, p. 72. ²⁰ lib. vii *Histor. natur.*, c. 48, p. 74. ²¹ p. 4. ²² I. xii *De civit.*, c. 40. ²³ *Satur.* I. i, c. 40. ²⁴ loc. cit. ²⁵ I. ii, § 64. ²⁶ lib. ii *Appar.*, dissert. 5, c. 2, § 6. ²⁷ I. viii *de Vita Pythag.*, § 41. ²⁸ I. i *Bibliot.* p. 33. ²⁹ in *Phædr.*, tom. III, p. 274. ³⁰ lib. i *Aul.*, c. 4, p. 14. ³¹ *Strom.* I. n, p. 306. ³² lib. ii *App. dissert.* 5, c. 2, § 8. ³³ lib. i *de divinal.*, p. 270. ³⁴ lib. iii *Orig.*, cap. 24. ³⁵ *Strom.* lib. ii, p. 306.

gestu, vel etiam gusto dicebatur. Quidam vero utramque confundunt, quemadmodum Theodoreus, a quo scriptum est¹⁶: « Arabes et Phryges avium observationes primi invenerunt. » Gregorius autem Nazianzenus: « Augurandi, inquit¹⁷, disciplina a quibus aliis inventa, quam a Phrygibus, qui primi avium volatum ac motum curiosius observarunt? » Ex paganis autem scriptoribus Cicero haec memoriae prodidit¹⁸: « Phryges, et Pisidiæ, et Cilices, et Arabum natio avium significationibus plurimum obtemperant. Quod idem facilitatum in Umbria accepimus... Etrusci autem quod religione imbuti studiosius, et crebrus hostias immolabant, extorum cognitioni se maxime dediderunt; quodque propter aeris crassitudinem de cœlo apud eos multa siebant, quod ob eandem causam multa inusitata partim ex cœlo, alia ex terra oriebantur; quædam etiam ex hominum pecudum conceptu et satu portentorum exercitatissimi extiterunt.... Arabes autem et Phryges, et Cilices, quod pastu peculiari maxime utuntur, campos et montes hinc et aestate pergrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt. Eadem et Pisidiæ causa fuit, et nostræ Umbriæ. » Etruriam porro seu Hetruriam, eandem esse ac Tuscorum sive Tyrrenorum regionem, Umbrias proximam et continentem nullus est qui ignorat. Subsequenti autem libro¹⁹ idem Cicero narrat Etruscos aruspiciæ fontem et originem euidam Tagi, qui puerili specie visus, senili erat prudentia, acceptam retulisse. Interpretationis denique per somnia Initium Tatianus²⁰ Gregoriusque Nazianzenus²¹ iisdem ac Clemens noster, Telmessibus attribuunt. Verum ea omnia Plinius aliis sic ascripsit²²: « Auguria ex avibus Car, a quo Caria appellata. Adjecit ex cæteris animalibus Orpheus, aruspicium Delphus, ignispicis Amphiaraus, auspicio avium Tiresias Thebanus, interpretationem ostentorum et soniorum Amphictyon. »

C 285 Post hæc vero Clemens²³: « Etrusci tubam et Phryges tibiam excogitavere; Phryges enim erant Olympi et Marsyas. » Clementi nostro Tatianus et Gregorius Nazianzenus plane suffragantur²⁴. At iis procul dubio Diodorus Siculus hæc in verba preverat²⁵: « Phryx ille Marsyas.... Mira in homine isto solertia et castitas. De solertia inde conjecturam capiunt, quod fistulæ multis instructæ calamis sonos imitatus, totam ad tibias harmoniam traduxit. » De Etruscis vero seu Tyrrenis hæc alio in libro litteris mandavit²⁶: « Tyrreni classe polentes, diu maris imperium tenuere, et mare Italæ subjectum, Tyrrenum de suo nomine appellarent. Illi inter cætera, quibus pedestram militiam exerciere, tubam σάλπιγγα (uti apud Clementem nostrum) repererunt, ad bella utilissimam, que Tyrrena inde vocatur. » Verum Athenæus hæc paulo fusius explicat, variorumque de iis referit opiniones²⁷: « Tubas et cornua, χέρατα καὶ σάλπιγγες, Etrusci repererunt. Metrodorus Chius in Trocicis scribit Marsyam, fistulam et tibiam, σύριγγα καὶ αὐλόν (Clemens simpliciter αὐλόν), Cetænis invenisse, cum uno calamo superiores canerent. Euphorion hexametrorum scriptor De poetis lyricis tradit fistulæ, cui unicus et simplex est calamus, πονοχάλκεον σύριγγα, inventorem Mercurium suisse, vel ut aliqui memoriae mandarunt, Seuthen et Rhonanen Medos; ejus vero quæ multis est compacta calamis, Silenus; illius autem quæ cera glutinatur, Marsyam. » Quapropter Plutarchus Alexandrum a Clementis nostri opinione proprius absuiisse alicubi memorat²⁸: « Alexander in Collectaneis

A de Phrygia primum Olympum asserit in Græciam pulsationem fidium, χρούματα, intulisse; deinde Idæos dactylos et Hyagnidem primum tibia cecisisse: post Marsyam hujus filium, inde Olympum. » Quibusdam deinde interjectis: « Hunc, inquit, Olympum, aiunt unum suisse eorum, qui descendunt a primo Olympo, Marsyæ discipulo, qui nomos in deos fecit. Is enim cum amasius fuisset Marsyæ, et ab eo artem carendi tibia, τὴν αὐληστὴν, didicisset, harmonicos nomos in Græciam intulit, quibus nunc Græci utuntur in seris deorum. » Postea tamen Sotericum in eodem libro sic loquenter inducit²⁹: « Non Marsyæ, aut Olympi, aut Hyagnidis inventum tibia, δὲ αὐλός, neque sola cithara Apollinis est; sed idem deus et cithara et tibiae cantum invenit. » Denique ut Hyginum, Tzetzem, aliasque missos facimus, hoc a Plinio traditum acceperimus³⁰: « Invenisse dicunt geneam tubam Pisæum Tyrrenum..... obliquam tibiam, Midas in Phrygia; geminas tibias, Marsyas in eadem gente. »

Quæ porro hactenus protulimus veterum scriptorum testimonia, iis lucem aliquam praferunt quæ postmodum a Clemente nostro sic narrantur³¹: « Autem obliquam quoque fistulam, τὴν πλαγίαν σύριγγα, Satyrum invenisse Phrygem; χρούματα, autem seu modos, Olympum Phrygem. » Duo enim ibi Clemens perhibet, quorum secundum a Plutarcho jam laudato asseritur. Ad primum vero si spectare existimes obliquam Plinii tibiam, fatendum est diversam illius fuisse atque Clementis nostri, seu potius auctorum ab ipso laudatorum, de ea opinionem.

ARTICULUS II.

De inventoribus medicinæ, nauticæ, ac construendi navem; triremem, quatiremum, classemque instruendi, et fabricandi arma, harpen, peltam, clypeum, lora pugilum et cæstus, omnem armaturam, varias machinas ferri, ærisque fabricam, et temperamentum, lapidicinam, auri metallam, psaltem, currum, lectum, et vestes byssinas, ac pilos tingendi.

Institutum de rerum inventoribus sermonem Clemens noster ita prosequitur³²: « Medicinam autem Apim Ægyptium indigenam, αὐτόχθονα, priusquam lo veniret in Ægyptum: postea autem Æsculapium dicunt artem amplificasse. » Eusebius vero hunc Clementis locum mutilatum exhibet, omittingue hæc verba³³: « Indigenam priusquam lo veniret in Ægyptum; hand dubie quia isthæc parum necessaria judicabat. Ipsi autem ac Clementi Theodoretus³⁴ et Suidas³⁵ subscripserunt. At Diodorus Siculus³⁶: « Apollo scientiam medicam, quæ per satidicam exercetur artem, qua sanitatem ægroti quandam recipiebant, in lucem produxit.... Ex Apolline et Coronide natus Æsculapius, cum multa in arte medica ex patris disciplina cognovisset, chirurgiam et medicamentorum confectiones adinvenit. Radicum etiam vires perscrutatus est, adeoque tandem provexit artein, ut pro conditore ejus ac principe colatur. » Plinio tamen si credimus, variae erant ea de re antiquorum sententiae, quas ille hunc exponit in modum³⁷: « Medicinam Ægyptii apud ipsos volunt repertam; alii per Arabum, Babylonis et Apollinis filiu; herbariam et medicamentariam a Chironi Saturni et Philine filio.... Sol Oceani filius, cui Gellius medicinæ inventionem ex melle assignat. » Arabum porro eundem esse existimant, atque Ἀσκληπιόν, id est Æsculapium, de quo Ter-

¹⁶ tom. IV, serm. 1, De fide, p. 467. ¹⁷ orat. 3 in Julian., p. 250. ¹⁸ l. 1 De divinat., p. 270. ¹⁹ l. II De divinat., pag. 285 et seq. ²⁰ orat. cont. Græc. ²¹ loc. cit. ²² l. vii, c. 56, p. 101 et 102. ²³ Strom. I. II, p. 306. ²⁴ Tatian. et Greg. loc. cit. ²⁵ l. III Bibl., p. 134. ²⁶ lib. v, pag. 219. ²⁷ lib. IV Dei-phonosoph., p. 184. ²⁸ tom. II, lib. De music., p. 1132 et 1133. ²⁹ ibid., p. 1135. ³⁰ loc. cit., p. 100 et 102. ³¹ Strom. I. II, p. 307. ³² ibid. ³³ lib. x Præp. evang. cap. 6, p. 475. ³⁴ loc. cit., p. 467. ³⁵ ad Γράμματα. ³⁶ l. V, p. 235. ³⁷ lib. VII, cap. 56, p. 96 et seq.

tullianus dixit⁶⁰: « Primus medelas Ἀesculapius exploravit. » Plures autem suisse Ἀesculapios supra ex Cicerone vidimus⁶¹, qui de tertio hæc habet verba⁶²: « Tertius Arsippi et Arsinœ, qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit, cuius in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et lucus ostenditur. » Quem in locum videsis Lescalopierii annotationes.

« Atlas autem Libys (Clementis nostri verba sunt⁶³) primus navem, ναῦν, est fabricatus, et mare navi⁶⁴avit. » Theodoretus vero⁶⁵: « Scapham, σκάφος, inquit, in Libya primum compactam suisse affirmant. » Vox autem σκάφος, cuiuscunque generis naveum cum significet, inde colligitur eum ab auctoris nostri sententia non multum recedere. At Sanchoniathonem apud Eusebium loquentein sic audias⁶⁶: « Usous, cum turbulenta imbrum ventorumque tempestate coorta ex Tyri arborum colligione ignis exarsisset, quæque ibidem erat sylvam incendisset, arbore cuius ante ramos amputata, navigii loco usus, nequaquam sese mari, nullo licet exemplo, committere dubitavit. » Ei autem Tibullus aliqua saltē ex parte his verbis cinit⁶⁷:

*Utque maris vastum prospectet turribus æquor,
Prima ratem ventis credere docta Tyros.*

Verumtamen Strabo scribit⁶⁸: « Persam quemdam, Erythram nomine, cum equorum armentum, leonem atq[ue] asilo exagitatum, usque ad mare compellereatur, atque **286** ad insulam quamdam transmittaret, primum constructa rate in insulam ea transvisse. » Sed non omnino clara sunt illius verba, σχεδιαν πηξαμενος πρῶτος περιπλωθεὶ πρὸς τὴν νῆσον, iis siquidem significatur Erythram vel navem primum construisse, vel primum omnium in hanc insulam ea transportum. Ad hunc autem scriptorem si respexit Plinius, illum primo sensu intelligendum esse his indicat verbis⁶⁹: « Nave primum in Græciam ex Ægypto Danaus advenit; antea ratibus navigabatur, inventis in mari Rubro inter insulas a rege Erythra. » Ibi porro ille adhuc edisserit a quibus excogitata fuerint varia navium genera. Sed triremem, quam Clemens⁷⁰ paulo post a Sidoniiis, hauc idem Plinius⁷¹, auctoritate Thucydidis⁷² fultus, ab Ammiole Corinthio primum fabricatam suisse perhibet. Huic autem Clemens noster⁷³, qui tradit quarennium a Carthaginensis primum esse constructam, non solum assentitur, sed Aristotelem præterea hujuscem opinionis testem assertore inque producit⁷⁴. Verum Diodorus Siculus refert Neptuno omnium primo ascripta maris negotia, et classis, στόλου, instructionem.

Ad quorundam debinc armorum fabricam transit auctor noster, aitque⁷⁵: « Thraces primi eam, quæ ἄρπη vocatur, invenerunt; est autem incurvus gladius; et peltis, πέλταις, primi usi sunt in equis. Similiter autem Illyri quoque peltam invenerunt. » At Hervetus, qui in corrupto suo codice pro ἄρπῃ, uti etiam in Claromontano habetur, πάρμη legerat, satetur hanc vocem a se nullibi reportam. Sed facile ipsi erat hoc librariorum corrigerem mendum ex Eusebio, qui ipsamet Clementis verba sic exhibet⁷⁶: Θράκες πρῶτοι τὴν ἄρπην εύρον, ἔστι δὲ μάχαιρα καμπύλη. « Thraces primi harpen, incurvus is gladius est, invenerunt. » Et re quidem ipsa ἄρπη falxem, seu falcatum enseum significat, quemadmodum πέλτη, Latine pelta, est

scutum brevissimum in modum lunæ jam medie. Porro autem alia quorundam opinio sic a Strabone refertur⁷⁷: « Alii autem Telchimes e Creta primū in Cyprum, deinde Rhodum venisse; primosque ferrui et æs fabricatos, atque etiam Saturno, τὸν ἄρπην, falcem fecisse. » Sed hoc ille fictum placeat, et commentitum esse haud obscure pronuntiat, de harpe videsis Lipsium tom. III, lib. ii Natural., cap. 9, pag. 521.

Addit autem Clemens⁷⁸ Itanon Samnitem primū clypeum fecisse. Quod quidem etiam Eusebius⁷⁹ totidem atque auctor noster verbis repeatat, quidam tamen pro *Itanon* legendum putant *Tritannum*, atque eo nomine compellari celeberrimum illum gladiatorem, quem Plinius⁸⁰ ac deinde Selinus⁸¹ extimia ac sane stupenda fortitudine et viribus preditum narrant. Et re quidem ipsa Solinus, Plinius sequester, observat illum a Varrone *natura Samnitum* appellare. Verum quia Plinius ipsum *Samnium armatura celebrem* vocat, hinc quidam colligunt, vel ibi, sicuti alibi haud semel, errasse Solinum, vel in ejus textu *pro natura*, legendum *ornatura*: quæ quidem vox, sicuti etiam apud Plinius, *armaturam* significat. Clypearum tamen inventamen ille ipsem Plinius⁸² aliis, et Apollodorus⁸³ Præto et Acrisio inter se bellantibus, sive Calcho Athamantis filio attribuit. Plura autem, quæ etiam ad rein nostram conducunt, leges de clypeo, ejusque etiam origine apud Lipsium tom. III, lib. iii, *De Rom. milit.*, pag. 70 et seqq.

Aliud armorum genus ἄρπαται, id est longa lora pugilum, seu cæstus suisse Amyci, Bebrycum regi, inventum Clemens postea denuntiat⁸⁴. Et vero Pollux⁸⁵ inter pugilum arma numerat ἄρπαται. Nam autem Theocritus⁸⁶, atque etiam Apollonius Rhodius⁸⁷ quomodo idem ille Amycus cum Polluce bice armis decertando occubuerit. Clemens vero sali aperte declarat lora pugilum, et cæstus inde suum sumpsisse originem.

Caterum omnem armaturam Diodorus Siculus Marti auctori suo vult adjudicari: « Mars, inquit⁸⁸, universam armaturam fabricari, et milites armis telisque instruere, et collatis signis strenue decertare primum docuit. » Contra vero Artapanum apud Eusebium narrat Judæos armorum, atque etiam navigiorum, variarumque ad tollendos lapides, bauriendamque et deducendam aquam machinarum inventionem Moysi attribuisse⁸⁹: « Illi enim (ait Artapanus) et navigiorum, et machinarum, quibus adducti sursum lapides, inter se posse coagmentantur, et arnorum Ægyptiacorum et instrumentorum fortium hauriendæ vel deducendæ aquæ necessariorum, ipsiusque adeo philosophus inventionem acceptam ferunt. » Nec omnino forsitan absurde, si Judæorum nomine in Tubalcain, vel, ut ait Josephus⁹⁰, Thobel, arnorum, atque si velis, rei militaris initium refundendum esse pulveris.

Cum autem æs et ferrum ad arma etiam pertineant, vel saltem eorum plerumque sint materiæ, jam vidimus⁹¹ quomodo Clemens, etiamus ferri inventionem Idæis Dactylis, et uni ex ipsis χάρδοι, æris temperamentum assignaverit, postea tamen addidit⁹²: « Quinetiam Noropes (est autem genus Pæonieæ, nunc autem appellatur Norica) et elaborarunt, et primi ferrum purgarunt, κατεπραστὸν χαλκὸν, κατὰ σίδηρον ἐκάθηραν πρῶτο. » Plinio

⁶⁰ De coron. milit., cap. 8. ⁶¹ dissert sup., cap. 9, art. 1. ⁶² lib. iii De nat. deor., pag. 243. ⁶³ Strom. i, p. 307, ⁶⁴ loc. cit. ⁶⁵ l. i Præpar. ev., cap. 10, pag. 35. ⁶⁶ lib. i, eleg. 8, vers. 20. ⁶⁷ lib. xviii Geogr., p. 779. ⁶⁸ loc. cit., pag. 104. ⁶⁹ Strom. ii, p. 307. ⁷⁰ pag. 105. ⁷¹ l. ii De bello Perlopion, post init. ⁷² pag. 307. ⁷³ loc. cit., pag. 105. ⁷⁴ p. 307. ⁷⁵ lib. x Præp. evang., cap. 6, p. 473. ⁷⁶ lib. xiv Georg. p. 654. ⁷⁷ p. 307. ⁷⁸ loc. cit. ⁷⁹ lib. vii, c. 20, p. 38 et seqq. ⁸⁰ Polyhist., p. 7. ⁸¹ c. 56, p. 100. ⁸² lib. ii De diis, p. 85. ⁸³ p. 397. ⁸⁴ lib. iii, c. 50, § 5. ⁸⁵ Idyll. 20. ⁸⁶ lib. ii Argonaut. init. ⁸⁷ lib. v Bibl., p. 255. ⁸⁸ lib. ix Præp. evang., c. 27, p. 432. ⁸⁹ lib. i Antiq. Jud., cap. 3. ⁹⁰ supr. cap. 19, art. 1. ⁹¹ p. 507.

autem si fides habenda¹: « Ἐραριανη fabricam alii Chalybes, alii Cyclopas monstrasse putant. » Ἐραρia autem fabrica nihil aliud apud Plinium sonat, quam ἄρτος ex ἀρει vasa ceteraque his similia fabricandi. Verum cum Clemens² superioris dixerit unum ex Dactylis reperisse χαλκοῦ χρᾶσιν, ἀρις temperamentum, si hisce verbis eamdem vasa άνεα conficiendi artem intelligat; hinc aperte colligetur illum, in hac longa inventionis rerum inductione, non tam suam, quam aliorum retulisse opinionem. Ceterum variis scriptores magno consensu Chalybes ferri non solum fabricæ, sed etiam inventionis autores esse affirmant. Nam Dionysius in *Orbis descriptione*, v. 768 et seqq., cecinist:

Toῖς δὲ ἐπὶ Χάλυβες στυφελῆν καὶ ἀκηρέα ταῖς Ναούσιν, μορεροῦ δεδαηκότες ἔργα σιδήρου.

Οἱ δὲ βαρυτδούποιοι εἰς ἄκμασιν ἐστηώτες,

Οὐ κατε ταῦται καμάτου, καὶ οἰχός αἰρῆσ.

Post hos autem, etiam Chalybes duram et σάραν [terra] *habitant, laboriosi, edocti fabricam ferri:*

Qui quidem gravisonas ad incudes stantes,

Νηνquam cessant a labore et ἀερυμνα grari.

Apollonius quoque lib. II *Argonauticorum*, v. 374 et seqq., similiter:

Μετὰ δὲ σμυγερώταροι ἀρδώρι
Τρηγείντες Χάλυβες καὶ διερέπα γαῖαν ἔχοντοι,
Ἐργατίται, τολ δὲ ἀμφὶ σιδήρεα ἔργα μέλορται.

Indeque laboriosissimi hominum
Aasperam Chalybes, et duram terram tenent
287 *Operarii, qui circa rem ferream occupantur.*

Nec alia sane fuit Ammiani Marcellini opinio, cuius hæc sunt verba³: « Chalybes per quos erulum et dominum est primitus ferrum. » Quamobrem Catullus de iisdem Chalybibus Græcos versus sic Latine reddidit⁴:

Ut Chalybion omne genus pereat :

Et qui principio sub terra quærere venas

Institut, ac ferri frangere duritiem.

Ad hæc vero, Ovidii de Noricis hoc legimus carmen⁵:

Durior et ferro, quod Noricus excoquit ignis.

Denique præter Virgilium lib. I *Georg.*, v. 57 et 58, ac Valerium Flaccum *Argonaut.* IV, legesis Bocharti *Phaleg.* lib. III, cap. 12.

Jam vero ut ad alia gradum faciamus: « Cadmus Phœnix (verba auctoris nostri sunt⁶) primus inventit lapidicinam; et in monte Pangæo excogitavit auri metallum. » Pangæus autem mons est Thraciæ in Macedoniæ confinio. At de lapidicina, a Cadmo inventa, Clementi nostro patrocinatur Plinius⁷: sed de loco, ubi ille eam invenerit, duas idem Plinius testatur fuisse opinions: « Lapidicinas, inquit ille, Cadmus Thebis; aut, ut Theophrastus, in Phœnicæ. » Verum de auri metallis quædam Clementi consensisse prohibet, et ab illo dissensisse alios. Paulus siquidem superioris ille hæc subjunxit⁸: « Auri metallæ et conflaturam Cadmus Phœnix ad Pangæum montem; ut alii, Thoas et Eacis in Panachaia, aut Sol Oceani filius. » Contra vero Cassiodorus⁹: « Primi dicuntur aurum Eacus, argentum Indus rex Scythæ reperisse, et humano usui summa laude tradidisse. »

Præterea Clemens ibidein, φαστὸς Τουσκανοὺς τὴν πλαστικὴν ἐπινοῆσαι, τούς Tuscanos aiunt plasticen exrogitasse. » Sed secunda vox Græca non solum in Clementis nostri, sed Eusebii etiam textu in duas,

Α τοὺς χανούς, πρæpostere omnino divisa erat. Tatianus vero, Τουσκανοὶ πλαστῆν· quod quidem posterius verbum, si bene, ut prius, scriptum sit, idem sonat ac πλαστικὴν, de qua in superiori libro disputatum a nobis est¹⁰.

Tum deinde Clemens: « Persas quoque, inquit¹¹, primos audivimus currum, et lectum, et pedum scabellum effecisse. » At Plinius etiam si de curru expresse non loquatur, ad eum tamen collimare videtur, ubi scribit¹²: « Bigas prima junxit Phrygium natio, quadrigas Ericthonius. » Elianus vero¹³: « Et equos primus Ericthonius jungit. » Sed quod ille haud obscure Athenis factum esse innuit, hoc Eusebius in Græcia et apud alias nationes prius actum haud dubitanter ita asseverat¹⁴: « Ericthonius primus quadrigam junxit in Græcia. Erat quippe apud alias nationes. » Moysi porro hunc Ericthonium supparem fuisse ibidem ille connotavit. Atqui ante Moysis ætatem Ægyptios, uti ex sacra Scriptura discimus, curribus usos fuisse certum est. Quapropter pagani sese ad fabulas more suo contulerunt. Nam, ut ait Cicero¹⁵: « Quartam Mineram quadrigarum inventricem ferunt. » Videsis Scaligerum in citata Eusebii verba.

Neque mireris auctorem nostrum dicentem Persas primos effecisse lectum: « Antiquis enim (testo Plinio¹⁶), torus et stramento erat, qualiter etiam nunc in castris. » Postea itaque lectus a Persis, si Clementi nostro fidem habeas, primum status est, et apud eos coepit esse in usu.

Deinde vero in Clementis textu, quem corruptum esse putant, hæc legimus¹⁷: « Quinetiam tempore Semiramidis regis Ægyptiorum, ἐπὶ τε Σεμιράμεως βασιλέως Αἴγυπτον (cum Eusebio¹⁸ enim legi volunt, ἐπὶ τε Σεμιράμεως βασιλέος Ασσυρίων, Semiramis Assyrus imperante) narrant inventas fuisse vestes byssinas. » Quid vero? Si Clemens ibi significare voluerit byssinas vestes ab Ægyptiis primum fuisse confectas, nonne dici potest solum Σεμιράμεως nomen, quo quidem Ægypti rex quidam designabatur, librarii cujusdam osculantia depravatum? De byssinis euimvero vestibus hæc Polliu tradidit¹⁹: « Byssus lini quædam species apud Indos. Nunc vero apud Ægyptios ex arbore lana quædam fit, ex qua vestem confectam, lino maxime similem esse quispiam dixerit, sola densitate excepta. Densior enim arbore fructus enascitur, nuci simili, triplici munitus cortice; qua dirempita, postquam instar nucis floruerit, interius hoc, quod lanam refert, eximitur, unde subtegmen conficitur; statuen autem illi subtendunt lineum. » Nonne his verbis ille aperte significat byssinas vestes ab Ægyptiis, uti Clemens refert, fuisse primum concinnatas et contextas. Videsis Ferrarium part. II *De re vestiaria*, libro secundo, cap. 12.

Prius vero Clemens dixerat²⁰: « Medea Æete filia Colchis prima pilos tingere excogitavit. » In hū jusce autem opinionis confirmationem in medium haud forsitan immorari proferri possunt hæc de ipsam Medea Diodori Siculi verba²¹: « Ipsa cæcum Diana simulacrum concinnat, in quo varii generis pharmaca recondit, et unguentis capillum sibi in canum, vulturnique, et totum corpus rugis obtundit, ut veram anus formam intuentibus representaret. » Sed de illa cum poetæ tum mythologi plura memorant. Adi Natal. Comit. lib. VI *Mythol.*, cap. 7. De pilis porro tingendis nos in super. dissert., cap. 12, art. 4, disputavimus.

¹ lib. VII, c. 56, p. 97. ² p. 307. ³ lib. XXII, p. 312. ⁴ De coma Berenices tom. I Poet. Græc. p. 553.

⁵ Metam. lib. XIV, fab. 17. ⁶ pag. 307. ⁷ lib. VII, c. 56, p. 96. ⁸ ibid., p. 97. ⁹ lib. IV Variat. epist. 34. ¹⁰ Appar. lib. II, dissert. 5, c. 2, § 6. ¹¹ pag. 307. ¹² lib. VII, pag. 101. ¹³ lib. III Variat. hist., c. 38. ¹⁴ in Chron. ad an. 544. ¹⁵ lib. I De nat. deor. ¹⁶ lib. VIII Natur. hist., c. 48, p. 228. ¹⁷ p. 307. ¹⁸ p. 476. ¹⁹ lib. VII, cap. 17. ²⁰ p. 307. ²¹ lib. IV Biblioth., pag. 176.

ARTICULUS III.

De inventoribus grammaticæ, scribendæ epistolæ, et rhetoricae orationis.

Ad alias artes et disciplinas si transeamus, observandum a nobis illud quidem erit, quod de primo grammatico hæc in verba, a quibusdam non satis intellecta, Clemens noster tradidit²³: Ἀπολλόδωρος δὲ οὐ κυριακὸς πρώτος τοῦ Κριτικοῦ εἰσηγήσατο τονόμα, καὶ Γραμματικὸς προστιχούθη. Ενοί δὲ Ἐρατοσθένη τον Κυρηναῖον φασιν, ἐπειδὴ ἔξεδουκεν οὗτος βιβλία δύο, Γραμματικὴ ἐπιγράφας, ὀνομάσθη δὲ οὐ Γραμματικός, ὡς νῦν δυναμάζομεν πρώτος Πραξιφάνης Διονυσοφάνους Μιτυληναῖος. Quæ quidem Latinus interpres ita reddidit: « Apollodorus autem Cumanus primus critici nomen suscepit, et appellatus est Grammaticus. Nonnulli autem dicunt Eratosthenem Cyrenæum. Quoniam autem duos edidit libros, quos inscripsit *Grammaticos*, nominatus est Grammaticus, sicut nos nominamus; primus Praxiphanes Dionysiphanis filius Mitylenus. » Horum autem auctoris nostri verborum is sane est sensus: Apollodorus Cumanus nomen Critici primus suscepit, ac præterea Grammaticus appellatus fuit. Quidam vero Eratosthenem Cyrenæum, ideo quod duos *De grammatica* libros scripsit, Grammaticum quoque, sicut nunc nominamus, nuncupaverunt. At Praxiphanes primus Grammaticus cognominatus est. Verum dictu difficile quis fuerit iste Praxiphanes. Ex Laertio enim discimus²⁴ a Praxiphane litteris traditam 288 fuisse Platonis et Isocratis de poetis disputationem. Alium quoque memorat²⁵ Praxiphaneum Platonis Peripatetici atque Epicuri alium auditorem. Strabo autem²⁶ quemdam, et inter civiles et in litteris ac philosophia versatos, Praxiphanem recenset. Utrum autem de uno ex illis, aut de alio aliquo Clemens loquatur, a peritoribus criticis lubenter audiemus.

Plinius vero memoriae mandavit²⁷ « grammatica enitusse (Apollodorum), cui, inquit, Amphictyones (id est, commune Græciæ concilium, apud Thermopylas cogi solitum) Græciæ honorem habuere. » Hunc autem Hervetus esse putat, de quo Clemens noster loquitur. Verum iste non Cumanus videtur fuisse, sed Atheniensis, filius Asclepiadis, et Aristarchi grammatici Panætii philosophi discipulus, cuius varia opera ab antiquis scriptoribus saepius citantur. Deinde vero Plinius illum non primum fuisse grammaticum, sed grammatica tantum enitusse refert.

A veritatis autem semita longius adhuc aberrat Vergilius, qui arbitratur Laerium ex Hermippou accepisse primum omnium grammaticam docuisse Epicurum, cuius vim Plato primus speculator est. Laertii enī vero hæc verba sunt²⁸: Φησὶ δὲ Ἐραπτος γραμματοδιδάσκαλον αὐτὸν γενενθεῖτα μέντοι περιτυχόντα τοὺς Δημοκρίτου βιβλίοις ἐπὶ φιλοσοφίᾳ ἔξαι. « Grammaticam vero illum docuisse primum, deinde lectis Democriti libris, operam philosophiæ dedisse Hermippus auctor est. » Non aliud autem hæc verba significant, nisi Epicurum prius grammaticam docuisse, quam philosophiæ operam daret. Quonobrem Sextus Empiricus²⁹ narrat eundem Epicurum, relicto grammatico qui ipsi responderat non sui inueniri esse, sed philosophi, quid chaos esset explicare, illico accessisse ad philosophos.

Strabo vero³⁰ alicubi Apollodorum grammaticum citat, castigatque, sed cujus ille fuerit penitus

A sile. Varios autem eo nomine appellatos recessel Vossius³¹; verum de Cumano nihil plane. Vides de variis illis Apollodoris Jonsium, lib. II *De hist. philosoph. scriptor.*, cap. 17, et laudatum a Vassio Scipionis Teuti de iis commentarium.

Quiddam porro de Eratosthene Cyrenaï paulo certius habemus. Etenim de illo haec Strabo littere consignavit³²: « Callimachus quoque Cyrenæus est, et Eratosthenes, ambo ab Ægypti regibus in honore habiti, ille poeta simul et grammaticæ studiosus, hic et in his, et in philosophia, et in mathematicis, ut quisquam alius, excellens. » Veritatem Suidas³³ huic non solum Aristotelis philosophi Chii, sed Lisaniæ etiam Cyrenæi grammatici auditorem fuisse testatur. Non potuit ergo primus grammaticus merito audire. Quidam nihilominus perhibent eum ob grammaticæ aliarumque scientiarum peritiam sibi primum omnium philologi vindicasse cognomen. Atqui nonnulli, teste Cassibono³⁴, inter grammaticum, philologum et criticum, nihil contendebant esse discriminis. Et vero ρ̄τιον olim dicebantur poematum aliorumque operum judices et censores, quales, teste Quizziano³⁵, Aristarchus atque Aristophanes fuerint. Clemens autem de eo potissimum loquitur, qui critici nomen primus suscepit. Ceterum idem³⁶ Clemens aperte tradidit hoc non ab omnibus, sed quibusdam tantum Eratostheni tributum.

Grammatica porro cum bene et loquendi et scribendi ars sit, nulli dubium esse potest, quidam ad litteras scribendas plurimum conduixerit. At, inquit Clemens³⁷: « Primam scripsisse episclus Atossa, Persarum reginam, dicit Hellenicus. » Quod quidem a Tatiano memorie proditum ostendimus³⁸. Atossa autem Cyri filia et Darii uxoris quibusdam tantum Eratostheni tributum.

Quis autem rhetoricae orationem primus composuerit, si quæreras, respondet auctor noster³⁹: « Ait quæ in schola sunt orationes, et rhetoricae proprietates invenisse, et mercede primum judicium orationem alteri tradendam conscripsisse Antiphontem Rhamnusium, ut dicit Diodorus. » E certe Plutarchus⁴⁰ in libro *De vita decem rhetorum* Antiphonti primum inter eos locum his verbis dedisse legimus: « Antiphon Sophili filius trius Rhamnusius, patrem audivit.... Facultatem dedit apteius (quidam suopte ingenio eam consecutus existimant), animum quidem ad rei publicam appulit..... Præterea civibus quibusdam, id petebus, orationes scripsit, quibus causas in iudicio suas tuerentur; idque primum ipse aggressus nonnullis dicitur. Sane eorum, quos ipse aule subsecutus est, nullius ulla iuridicii exstatorum, ac ne æqualium quidecum eius, Themistoclis, Aristidis, Pericles.... Prompto fuit ingenio, ideoque Nestor cognominatus. » Suidas tamen⁴¹ huic Antiphonti Gorgianam ea ipsa in re auteposuit. Nam de Antiphonte: « Nullus, inquit, cognoscitur, qui fuit eius magister; sed tamen post Gorgianam dictionis princeps fuit. » De Gorgia aule hunc scribit in modum⁴²: « Hie oratoria disciplinae forma vim elocutionis et artis tradidit, et tropis, et translationibus, et allegoriis, et hypallagiis, et abusionebus, et trajectionebus, et conduplicationibus, et repetitionibus, et apostrophis, et comparibus est usus. A singulis vero discipulis exigebat minus centum. » At si fidem Suidæ habere resus, testemque alium locupletiore desideres, prænobis est Diodorus Siculus, cuius ipsissima hac

²³ Strom. lib. I, p. 309. ²⁴ lib. II in Vita Platonis, § 8 et 109. ²⁵ I. x, § 13. ²⁶ I. xv, pag. 65. ²⁷ lib. VII Hist. nat. c. 37, p. 58. ²⁸ lib. X in Vita Epic., § 2. ²⁹ I. x advers. math. ³⁰ I. xiv Geor. p. 661. ³¹ De hist. Græc., I. II, c. 21, p. 134, et I. III, p. 326 et seq. ³² I. XVII, p. 838. ³³ ad e. Ἐρατοσθένης. ³⁴ in I. III Athen., c. 1, pag. 147, et comment. de critica. ³⁵ I. x Institut. orat. cap. I. p. 307. ³⁶ Apparat. I. II, c. 2, § 6. ³⁷ p. 308. ³⁸ tom. II, p. 832. ³⁹ ad vocem Ἀντίφων.

sunt verba⁴⁴ : « Gorgias orator dicendi facilitate eloquentissimum quemque sua aetate supergressus est. Hic varias dicendi artes primus inventit, et in sapientis eloquentiae studio ac professione adeo supra alios eminuit, ut mercedis loco centum a singulis discipulis minas acciperet. » Quid ergo? Nonne, inquires, Diodorus a Clemente testis citatur? At si hic ab ipso citatur, nonne dicendum est Clementem memoriam lapsu pro Gorgia scripsisse Antiphontem? Sed priusquam tuum seras de ea re iudicium, audi adhuc, oro te, Ciceronem, de claris oratoribus haec disputantem in verba⁴⁵ : « Itaque ait Aristoteles cum sublatissimis in Sicilia tyrannis, res private longo intervallu judicis repeterentur, tum primum (quod esset acuta illa gens, et controversa natura) artem et praecipa Siculos Coracem et Tisianni conscripsisse. Nam antea neminem solitum via, nec arte, sed accurate tamen, et de scripto ploreros dicere, scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum illustrium disputationes, quae nunc communius appellantur loci. Quod idem fecisse Gorgiam, cum singularium rerum laudes vituperationesque conscripsisset: quod judicaret hoc oratoris maxime proprium, rem augere posse laudando, vituperandoque rursus affligere. Huic Antiphontem Rhamnusium similia quaedam habuissent conscripta, quo neminem unquam melius villain oravisse capitii causam, cum se ipse defendaret, se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides. » At si uterque Gorgias et Antiphon similia habuerunt, nihil mirum si nonnulli id Gorgiae, quod **289** alii Antiphonti ascriberint. Clemens itaque cum non quod ipse, sed quod alii censuerint, explicit, auctorem suum Diodorum, sed alium forsitan a Siculo laudavit. Non eum autem solum, sed Plutarchum etiam⁴⁶, si id necessarium credidisset, in opinione suae confirmationem citare potuit. Vides de utroque Antiphonte et Gorgia Photii *Biblioth.*, cod. 259, pag. 1451 et seqq.

ARTICULUS IV.

De inventoribus artis poeticæ, et musicæ, modorumque musicorum, iambi, dithyrambi, hymni, choreæ, époxiæ, variorumque saltandi modorum, nomurum, citharae, nablus aliorumque instrumentorum musicorum.

Ad artem poetam et musicam quod spectat, plura de variis illarum partibus earumque auctori- bus Clemens congerit, ac de illis more suo satis confuse disserit. Et primo quidem alieno in loco de musica hæc habet : « Zethus et Amphion inventores musicæ fuerunt circa Cadmi ætatem. » Sed mirum sane quam variae multiplicesque fuerint de musices inventione antiquorum opiniones. Quamvis enim Valerius Probus ⁴⁴ auctori nostro patrocinetur, atque Eusebius hæc ipsamet ejus verba in libros suos transtulerit; ille tamen ipse Eusebius alibi ⁴⁵ scribit Græcos Dionysio tribuisse musicæ saltem harmonicas inventum. Plinius vero ⁴⁶ musicam a solo Amphiōne excoigitam esse perhibet. At S. Ilinus ⁴⁷ : « Studium, inquit, musicum indecepit, cuin Idæi Dacyli modulos crepitum ac tinnituæ seris deprehensos in versiculum ordinem transtu- lisset. »

Atque ut Berosum, qui Bardo Gallorum regi, et Polybiūm ¹⁰, atque alios, qui Arcadum majoribus originem musicā tribuere videntur, missos facimus, hanc Diodorus Siculus ¹⁰ alicubi Mercurio assignat, alibi vero eorumdem, aut salem musicorum acromatum scholas, musicosque conventus

Baccho, alibi denique quasdam illius partes, M-
nervæ, alias Apollini vindicat. Boetio porro si cre-
dimus¹¹, cum Pythagoras in fabrorum officiis
animadvertisset diversum malleorum sonum ex
vario eorum pondere oriri, inde musices consonan-
tiam adinventi. Quid plura? Chamæleon Ponticus,
apud Athenæum¹², ait priscis hominibus repertam
ac excogitatalem musicam ab iis avibus, quæ in so-
litudinibus canunt, ad earumque imitationem insti-
tutam suisse musices disciplinam.¹³ Unde Lucre-
tius de musicæ origine sic cecinit¹⁴:

*At liquidas avium voces imitarier ore
Ante suit multio, quam lavia carmina cantu
Concelebrare homines possent, auresque juvare,
Et zephyri cara per calamorum sibila primum
Agrestes docuere cavas inflare cicutas.
Inde minutulum dulces didicere querelas,
Tibia quas fundit digitis pulsata canentum,
Avia per nemora, ac silvas, sultusque reperita,
Per loca pastorum deserta, atque otia dia.*

At his paganorum scriptorum opinionibus **terior**
procul dubio tibi videbitur sententia Josephi ¹⁵,
qui **Jubal Lamechi filium et musicæ operam** haud
dubie primum dedisse, psalteriumque et citharam
invenisse testis non omnino incertus nobis est. In
Geneseos etenim libro ¹⁶ dicitur fuisse « pater ca-
nentium cithara et organo »; vel ut in Græca LXXII
Seniorum interpretatione: οὗτος ἦν δὲ καταδεῖξας
φατῆριν, καὶ ξιθάραν.

De musicis autem modis ita auctor noster: « Modos, inquit¹⁶, μέλος, poetamibus primus adjectit, et Lacedæmoniorum leges numerosis versibus scripsit Terpander Antisseus. » Hæc paulo fusius Plutarchus explicat, aitque¹⁷, « Terpandrum citharœdiorum poetam nomorum, et sua, et Homeri carmina in certaminibus certo quodque modulo cecinisse, eumque primum modis citharœdicis nomina imposuisse. »

.... citharedicæ artis nomi inulto ante tibicibus nomos tempore instituti sunt a Terpandro. Is ergo citharedicis nomina fecit Boeotium, *Aiolium*, *Trochæum acutum*, *Cepionem*, *Terpandrium*, *Tetraædium*. Fecit etiam Terpander proœmia citharedicæ in heroicis carminibus. Terpandrum porro æmulatum esse Homeri versus, et Orphei cantilenas, Ὄρφεως τὰ μέλη. Quamobrem Plinius ait ¹⁰: « Citharedicæ carmina composuit Terpander. » Apud Photium autem Proclus in *Chrestomathia* ¹¹: « Nomimus Apollo ita appellatus est, quod veteribus, choros constituentibus, et ad tibiam vel lyram nonon canentibus Chrysóthemis Cretensis primus stola usus insigni, et accepta cithara, Apollineum imitatus, cecinerit nomen, qui cum eo generere vehementer probatus esset, perinansit hic modus certaminis. Terpandrum vero nomen absolvisse primum appareat, cum heroicum carmen adhibuit. » Verum Suidas ¹² scribit Terpandum a quibusdam dici Hesiodi, vel Homeri gentilem; ab aliis vero aliunde oriundum, ac fuisse lyricum, « qui primus septem chordis instructam lyram fecit, et lyrics modos primus scriptis, quamvis quidam Philamонem eos scrissipse velint. » Pindari denique auctoritate Atheneus ¹³ ostendit excogitatum ab eo fuisse barbiton: quamvis illius inventionem Anacreonti Neanthem Cyzicenum adjudicasse testificetur. Vides Erasmum *Adag.*, chiliad. 1, centur. 6, adag. 41, et Plutarchum Jain a nobis laudatum lib. de *musica*, pag. 1140 et 1141.

Sed ad Clemenciam nostrum redeamus : Jam vero.

⁴⁴ I. xii Bibliot., p. 313. ⁴⁵ in Brut., pag. 217. ⁴⁶ loc. cit. ⁴⁷ Strom. I. 1, p. 323. ⁴⁸ in Virgil.
⁴⁹ I. x Praep. evang., c. 6, et l. II. ⁵⁰ I. VII Natur. histor., c. 56, p. 102. ⁵¹ Polyhist., c. 11.
⁵² I. IV, p. 289. ⁵³ I. i Biblioth., p. 20; I. IV, p. 419, et l. V, p. 255. ⁵⁴ I. II De music., c. 10.
⁵⁵ I. IX Deipnosoph., p. 390. ⁵⁶ I. v De rer. nat. ante fin. ⁵⁷ I. i Antiq. Judaic., c. 3. ⁵⁸ Gen. IV, 21.
⁵⁹ p. 308. ⁶⁰ circ. init. lib. De music, tom. II, p. 1132. ⁶¹ I. VII, c. 56, p. 103. ⁶² Bibl. cod. cxxxix,
986. ⁶³ ad verb. Τέρπανθρας. ⁶⁴ I. vi Deipnosoph., p. 175.

inquit⁴⁹, iambum quidam excogitavit Archilochus Parius, claudum autem iambum Hippoanax Ephesius. Nonnulla autem hunc in locum observat Heretus, docto sane viro haud indigna. Sed ipsi procul dubio excidit, aut potius ab eo nunquam lectum est, quod hoc de iambo Proclus apud Photium memorizæ prodidit: « lambicorum, inquit⁵⁰, poetarum Archilochus Parius facile princeps, et Simonides Amarginus, vel, ut quidam volunt, Samius, et Hippoanax Ephesius, quorum primus quidem tempore Gygis, alter vero Ananias Macedonis, Hippoanax vero Darii temporibus floruerunt. » De utroque illo poeta ait huc aliquid infra dicendum erit. Quamobrem hic tantum observabimus Archilochi iambo a Plutarcho ad musicam sic referri⁵¹: « lambici ad paoneam epibatum intentio, et heroicæ aucti in prosodaicum, et creticum; et quod iambicorum alia dicuntur ad pulsationem, alia canuntur, id ab Archilocho monstratum, a tragicis deinde usurpatum ferunt, idque Krexum accepisse, et ad dithyrambum traduxisse. »

At dithyrambi quandoquidem ille mentionem fecit, audi quid de illius inventione Clemens noster tradidisse legitur: « Dithyrambum autem, inquit ille⁵², excogitavit Lassus Hermioneus. » Ipsius opinioni subscripte Suidas⁵³ et Aristophanis scholiastes⁵⁴, atque illius de eodem Lasso, seu Laso, haec sunt verba: « Hic primus librum de musica scripsit, et dithyrambum in certamen deduxit, et contentiosas opiniones introduxit. » Arion tamen dithyrambi priuam saltem apud⁵⁵ 290 Corinthios originem sic asserit Herodotus⁵⁶: « Arion primus omnium, quos novimus, et fecit, et nominavit, et docuit Corinthi dithyrambum. » Proclus vero ubi hujus nominis etymologiam pandit, ibi testem citat Pindarum, qui dithyrambum Corinthi repertum fuisse simpliciter asseruit⁵⁷: « Dithyrambus in Bacchum conscriptus, a quo nomen accepit, vel quod apud Nysam in antro dithyrambo, hoc est, hisfori sit educatus, vel quod apertis suturis Jovis repertus sit, vel quod bis genitus videatur, semel ex Semeli, iterumque ex femore. Repertum vero fuisse Corinthi dithyrambum Pindarus refert. Primum vero, qui hoc carmine cecinerit, Aristoteles Ariodem fuisse prodit, qui primus cyclicum chororum duxit. » Adisis Coel. Rhodigin., lib. vii *Section. antiquar.*, cap. 5, p. 228 et seqq., atque Vossium *De poetis Græcis*, pag. 23 et seqq.

Ad haec vero Clemens⁵⁸: « Hymnum Stesichorus Hymeræus, choream Alcman Lacedæmonius, amatoria, τὰ ἐρωτικά, Anacreon Teius, cantum ad saltandum accommodatum, ὑπόρχησιν, Pindarus Thebanus, et nomos, νόμος, primos cecinit in choro et cithara Timotheus Milesius. » De tribus primis multa nobis apud Athenæum⁵⁹ et Suidam⁶⁰ occurunt. Atque, ut ab ipso posteriore ordiamur, haec illius sunt de Stesichoro verba: « Fuit lyricus, ejusque poenata extant Dorica dialecto libri 26..... Dicitur est autem Stesichorus, quod primus instituerit κιθαρφόλας, χορόν, chorum citharediæ. Nam ante vocavatur Tisia. » De Alcman autem Lacedæmonio ita idem Suidas: « Cum esset, inquit⁶¹, valde deditus amoribus, amatoria carinum, ἐρωτικῶν μελῶν, inventor fuit.... Primus autem auctor fuit, ne hexametri ad lyram canerentur, μή ἔξαμέτρους μελωδεῖ. » Postremo de Anacreonte Teio haec illa narrat⁶²: « Scripsit elegias, et iambo, omnia Ionia dialecto.... Vitam autem suam in puerorum et mulierum amoribus, et carminibus, πρὸς ἐρωτο-

τα παῖδων, καὶ γυναικῶν, καὶ ψάρας, transegit. Conscripsit autem et carmina vinolenta, et iambo, et illa quæ vocantur Anacreontia. » Quibus vero temporibus ii floruerint ipse quoque ibidem notat Suidas, quemadmodum Eusebius⁶³ et Vossius⁶⁴, quos simul compondere te minime pigeat.

Porro autem chorus citharediæ dicitur esse cantus ad citharam, ita ut chorus ad cithara cantum saltaret, chorea vero saltatio cum canto. At si haec unum idemque sint, certe vides Clementem id uni tribuisse, quod alteri Suidas ascribit. Suspicioni igitur locus haud immerito datur, ne aliquid in Clementis textu hiulcum subsit, aut corruptum. Verum ineminiſſe debes non unam esse omnium hisce de rebus opinionem, atque auctorem nostrum habuisse, ac postea citasse sententiæ sue vades et testes.

Venutum quid Athenæus⁶⁵ de iisdem tribus illis hominibus et rebus ab eorum unoquoque ad uenit dixerit, jam attendamus. De primo autem haec illa loquitur in verba: « Stesichorus amori non mediocre deditus, eum cantorum modum compositus quæ olim παιδία et παιδία (hoc est, pueriles lassus, sive puerilia oblectamenta) vocaverunt. » At si haec cantica, έπιτραπέδα, revera hymni fuerint, is certe Clementi nostro consentit.

Paulo autem superius ille de Alcmane dixerat⁶⁶: « Architas Harmoniacus scribit, ut ait Chamaeon, amatoria versibus condendis omnium principem ac ducem Alcmanem fuisse, erga mulieres petulantissimum, et ante omnes in vulgus eam misam, et ea carmina edidisse, quæ in hominum congressu ac conuentu canerentur. »

Postremo ille ibidem narrat Critiam haec de Anacreonte cecinisce:

*Tὸν δὲ γυραυξελωρ μελελωρ πλέξαται πότ' φόδας
Ηδὺν Ἀραχελούτα Τέως εἰς Ἐλλάδας ἀπῆται,
Συμποστώρας ἐρέθισμα, γυραυξῶν ηχερόζενα,
Αὐλῶν ἀρτιτάλων, γυλοδάρβιτορ, ἡδὺν, ἀλυτόν.
Μυλιεροῦν versuum cantus olim qui texiati
Dulcem te, Anacreon, Teos in Græciam adduxit,
Voluptatis convivalis irritamentum, mulierum fasti-
diosum,
Tibiarum hostem, lyrae studiosum, suarem, semper
[gratum, etc.]*

Is autem ab eodem Athenæo⁶⁷ vocatur μεληρός ποιητής, cuius alio adhuc in libro Clemens noster meminim⁶⁸, quemadmodum Strabo⁶⁹, qui eum cum Polycrate vixisse et mentione illius sua carmina opplevisse testificatur.

Tum deinde Clemens⁷⁰ ait a Pindaro excogitatum fuisse ὑπόρχησιν, qua voce Latinus illius interpres putat canticum ad saltandum accommodatum significari. Vide autem an illa idem non sonet atque ὑπόρχηματική, quam Athenæus docet esse tertium lyrics poeseos saltandi genus: « Tres, inquit⁷¹, sunt in scaenica poesi saltationes, tragica, comica, satyrifica, totidem et lyrics poeseos, Pyrrhiche, gymnopedice, et ὑποχρηματική. » Et paulo post ait illam, a saltante choro decantari, virisque ac mulieribus, se communem. De ea porro videndum est Meursius lib. *De saltatione veterum*, ubi plura hanc in rem disputavit. At ipsius de animo elapsu id videtur, quod Clemens noster de hyporchesi tradidit. Proclus autem apud Photium de hyporchemate haec scripto produxit⁷²: « Ὑπόρχημα, hyporchema, inquit,ocabant Carmen cum saltatione decantatum. Ὑπόρχημα enim veteres pro μετά sepe usurpaverunt. Hujus inventores fuisse referunt, bi quidem Curetas, alii

⁴⁹ pag. 308. ⁵⁰ in Bibl. cod. cccxxix, pag. 983. ⁵¹ De music., p. 1141. ⁵² p. 308. ⁵³ ad verb. Λάσιος. ⁵⁴ Schol. in Vespa. ⁵⁵ l. i. § 23. ⁵⁶ apud Phot., loc. cit. ⁵⁷ p. 308. ⁵⁸ l. xiii Deipn., p. 600 et seqq. ⁵⁹ ad verb. Στησίχορος. ⁶⁰ ad verb. Ἀλκμάν. ⁶¹ ad verb. Ἀνακρέων. ⁶² in Chron. ⁶³ De poet. Græc., p. 46. ⁶⁴ lib. xiii, p. 601. ⁶⁵ ibid., p. 600. ⁶⁶ l. xiii, p. 671. ⁶⁷ l. iii Paedag., c. 12, p. 251. ⁶⁸ lib. xv Geograph., p. 63. ⁶⁹ p. 308. ⁷⁰ l. xiv Deipn., p. 630. ⁷¹ Bibl. cod. cccxxix, p. 986 et seqq.

vero Pyrrhum Achillis filium; unde saltationis genus quoddam Pyrrhichiam nominant. » Posteriora quidem bujuscemodo scriptoris verba Meursius exhibet, ubi multa de pyrrhiche congerit. Sed nos commonefacere debebat ab illo pyrrhichen cum hyporchemate confundi, quamvis illa Athenaeus apertissime distinxisse videatur.

Præterea Clemens addidit¹⁰: « Νόμους primos cecinuit in choro et cithara Timotheus Milesius. » Verum Hervetus opinatur qui haec dixerit inventi posse neminem. Quid ergo sibi volunt haec Plutarchi de Timotheo verba¹¹: Quod antea cytharœdici nomi antiquis ex heroicis versibus constiterint, Timotheus declaravit, qui primus nomos heroicis permiscens, dithyrambicam cantavit dictionem; ne prima fronte videretur veterem musicam violare. » Atque ut Proclum de his paulo obscurius disserentem¹² missum faciamus, nonne mentem suam de his Boetius, ad quem Hervetus nos mittit, satis aperte declaravit? « Quoniam vero, inquit¹³, Timotheus Milesius super eas, quas ante repererat, unum addidit nervum, ac multipliciore musicam fecit, exegere de Laconica, consultumque de eo factum est. » Quod quidem consultum ille Graece representat, et continuo haec subnectit: « Quod consultum id scilicet continet: Idcirco Timotheo Milesio Spartiatis succensuisse, quod multiplicem musicam reddens, puerorum animis, quos accepérat erudiendos, officeret, et a virtutis¹⁴ modestia præpediret, et quod harmoniam, quam modestam suscepérat, in genus chromaticum, quod est mollius, evertisset. » Quapropter in eundem sensum scribit Suidas: « Timotheus Thersandri, vel Neomysi, vel Philopodis filius, lyricus, qui decimam et undecimam chordam addidit lyrae, et antiquam musicam ad molliorem modum traduxit. Fuit autem temporibus Euripidis tragici, quibus et Philippus Macedo regnabat. Obiit autem atrox anno 97. Scriptis versibus modos musicos 19, parcerias 58. » Nonne autem haec omnia si Hervetus legisset, aut ad ea serio animum advertisset, ad confirmandam aut illustrandam Clementis nostri mentem sufficere ei debebant? Athenaeus porro¹⁵ non semel hujus meminuit Timothei, de quo legendus est Vossius lib. De poet. Græc., pag. 46.

Scriptis denunziis haec Clemens noster tradidit: « Cappadoces primi invenerunt id quod nabium appellatur, τὸν νάδλαν χαλούμενον, quemadmodum Assyri quoque dichordum. » Ab aliis tamen, nempe a Phœnicibus, illud inventum fuisse testis est apud Athenaeum Sopater: « Nabian, inquit¹⁶ ille, Sopater Parodus in poemate, cui titulus est Portæ, a Phœnicibus inventum fuisse scribit. » Evidenter Athenaeum libro a nobis laudato¹⁷, atque lib. XIV, pag. 625 et seqq. consulere poteris tam de aliis musices instrumentis, quam de variis illius modis, de quibus Clemens ibidem disserit¹⁸. Neque te pigate adire Casauboni in hos Athenæi libros animadversiones, atque etiam Plutarctum libro De musica, Boetium libro etiam De musica, cap. 56; Julianum Pollucem lib. IV Onomast., cap. 9 et 10; Polydorum Vergiliū lib. I De inventor. rer., cap. 14 et 15.

ARTICULUS V.

De inventoribus carminis hexametri, tragœdiæ et comœdiæ, ac quis primus librum ediderit.

Jam quidem multa, quæ ad artem poeticam attinent, hic de musica disputantes, et alibi perstrinximus¹⁹. At præterea varias Clemens noster seu-

A tentias de carminis heroici hexametri, unam vero duntaxat de poematum auctore sic proponit²⁰: « Aut Phanotheam Icarii uxorem invenisse τὸν ἥρφον τὸν ἔξαμπτον, heroicum hexametrum: alii vero Themum, unam ex Titanidibus; Didymus autem in libro De philosophia refert Theano Crotoniæ primam ex mulieribus esse philosophatam et scripsisse poemata. Nihil autem de his omnibus sibi occurrisse Hervetus fatetur. De hexametro tantum carnine ut aliquid comperti habeamus, ille ad Polydorum Vergiliū²¹, et hic Vergilius ad Plinium nos mittit. At Plinius haec duntaxat de heroico carmine posteris prodidit²²: « Versum heroicum Pythiorum oraculo debemus; haud dubie quia hoc carninum genere responsa sua reddebat. Verum de Phemonoe idem narrat Pausanias, qui Olenem nihilominus ante omnes alias primum his versibus, sed quodam tantum in loco vaticinatum fuisse sic perhibet²³: « Maxima vero fuit nominis celebritate Phemonoe, ut quæ dei interpres prima fuerit, prima etiam senariis longioribus oracula decantaret, καὶ πρώτη τὸν ἔξαμπτον ἔσται; Bœo tamen indigena mulier Delphis, hymno composito, advenas, ab Hyperboreis profectos, oraculum Apollini dedicasse tradidit, cum alios, tuin Olenam, qui primus vaticinatus eo in loco fuerit, primusque senarios longiores repererit, τούτον δὲ μαντεύσασθαι πρώτον, καὶ ξαῖ πρώτον τὸν ἔξαμπτον. » Proclus vero apud Photium de eadem Phemonoe²⁴: « Melos, ait, primo reperit Phemonoe, Apollinis sacerdos, hexametris oracula reddere solita. » Eusebius denique Pausaniam cum Plinio his paucis verbis reconciliavisse quibusdam fortasse videbitur²⁵: « Apud Pythium vales prima Phemonoe hexametris versibus futura cecinisse narratur. » Uterque enim haec de Phemonoe generatim, nullaque addita exceptione pronuntiat.

Verum hi scriptores, inquiet aliquis, plane non dicunt Phemonoe hexametri carminis esse inventricem, sed hexametro carmine dedisse de rebus futuris oracula et vaticinia. Deinde vero Clemens, non de Phemonoe, sed de Phanothea Icarii uxore loquitur. Utraque autem ab illo aperte distinguitur. Nam infra de Phemonoe haec ipsius sunt verba²⁶: « Quod si quis dicat Phemonœ primam Acri-
cio responsa dedisse, πρώτην χρησμῳδῆσα: Αχρι-
ετω, sciat quod septem annis post Phemonœm fit
Orpheus, et Musæus, et Linus præceptor Herculis. » Responsa autem illa erant oracula, quæ scriptores,
a nobis laudati, a Phemonoe, quam paulo infra
vatisbus Clemens annumeraverat, hexametris ver-
sibus redditæ fuisse affirmant. At si haec opinio, cui
tamen de prescripto tempore suffragium sumu-
ferre Clemens non audet²⁷, vera sit, debuit certe
Phemonœ illa primos poetas Orpheum, Musæum et
Linum, antecedere. Quia tamen inde invictè confici
non potest eam omnium omnino primam carmen
hexametrum composuisse: inde profecto oritur, ut
hoc alii Phanotheæ, uti Clemens, alii autem The-
midis adjudicandum esse censuerint. De Themide
porro id Diodorus Siculus litteris mandavit²⁸: « Themis vaticinandi arte, sacrorum ritus, et le-
ges, deorum cultui servientes, princeps informavit;
et quæ ad bonam jurisdictionem ac pacis studia
pertinent, edocuit.... Quin et ipsum Apollinem,
quando responsum editurus est, Themistevet, id
est, Themidis manus obire dicimus, quod Themis
nimis inventrix oraculorum extiterit. » Cum
autem oracula hexametro, sicut dictum est, car-
mine fusa fuisse perhibeantur, idcirco nonnulli
originem hujuscemodi carminis ad eam retulere.

¹⁰ p. 308. ¹¹ tom. II, l. De music., p. 1152. ¹² Bibl. loc. cit. ¹³ l. I. De music., c. 55. ¹⁴ l. III Deipn., p. 122; l. VI, p. 243; l. VIII, p. 338, etc. ¹⁵ p. 307. ¹⁶ l. IV Deipn., p. 175. ¹⁷ p. 307. ¹⁸ l. II Appar., dissert. 6, c. 2, § 6. ¹⁹ l. I. Strom., p. 309. ²⁰ l. VII De invent. rer., c. 2. ²¹ l. VII Natur. hist., c. 56, p. 103. ²² l. I, p. 320. ²³ Bibl. cod. cxxxix, p. 982. ²⁴ Chron. ad an. 650. ²⁵ lib. I. Strom., p. 323. ²⁶ p. 334. ²⁷ l. V. Bibl., p. 232.

²⁰ l. II. ²¹ l. I. De music., c. 55. ²² l. III Deipn., p. 122. ²³ l. IV Deipn., p. 175. ²⁴ l. VII De invent. rer., c. 2. ²⁵ l. VII Natur. hist., c. 56, p. 103. ²⁶ l. I, p. 320. ²⁷ Bibl. cod. cxxxix, p. 982. ²⁸ Chron. ad an. 650. ²⁹ lib. I. Strom., p. 323. ³⁰ p. 334. ³¹ l. V. Bibl., p. 232.

Verumtamen aliquem audire nobis videinur ob-
sidentem aliquod fortasse in Clementis nostri textu
esse mendum, ac pro Phanothea legendum esse
Phemonoe. Illius siquidem non solum longe clarius
celebriusque quam Phanotea fuit nomen : sed ipsa
quoque prima hexametrum carmen, oracula sun-
dendo, a scriptoribus plerisque omnibus unanimi
consensu edidisse dicetur⁴. Huc accedit quod Por-
phyrius illam non Icarii, sed Delphi filiam appellat.
Itaque illorum, qui hæc nobis objicent, conjectu-
ram improbabilem omnino esse non putaremus, nisi
manu scriptorum codicum auctoritas ei penitus repu-
gnaret. Sed de his diversis opinionibus iam satis su-
perque disputavimus, atque eo maxime, quod Cle-
mens in quam magis propendeat nobis non significet.

De Theano denique quam Clemens⁵ Didymi au-
ctoritate fretus, « primam » quidem, sed tantum
modo « ex mulieribus » sicut philosophatam, ita
et poemata scripsisse tradit, paulo superius a no-
bis actum est⁶.

Quapropter ad tragœdiam et comœdiam venia-
mus, de quibus idem auctor noster magis adhuc ex
aliorum, ut assolet, quam ex sua sententia, hæc
constituit⁷ : « Et tragœdiam quidem Thespis Athene-
niensis, comœdiam autem Sisarion Icarieus. Tem-
pora eorum tradunt grammatici. » Nos quidem
Hervetus admonet²⁹² Thespim ab Horatio dici
tragœdiæ inventorem : sed nihil de Sisarione Ica-
rieo a se ubili quidquam reportum. Eosdem Horati-
i versus citat Donatus, ut similiter probet aucto-
rem tragœdiæ eundem esse Thespim : « Comœdiam
autem, inquit ille⁸, apud Græcos dubium est quis
invenerit, apud Latinos certum est. Comœdiam et
tragœdiam togatam primo Livius Andronicus repe-
rit. » Evanthus autem Donato coeversus : « Quamvis,
ait⁹, retro præsca volventibus, reperiatur Thespis
tragœdiæ primus inventor; et comœdiæ veteris pa-
ter Eupolis cum Cratino Aristophaneque esse dicatur;
Homerus tamen, qui fere omnis poeticæ largissimus
fons est, etiam his carminibus exempla præbuit, et
velut quadam suorum operum lege præscripsit, qui
Iliadem instar tragœdiæ, *Odysseam* ad imagi-
nem comœdiæ fecisse monstratur. » Sed hanc de
Homeri operibus, ad comœdiæ et tragœdiæ instar
effectis, opinionem Scaliger refellit¹⁰. Castigat
quoque Siculos, qui ut majoribus suis comœdiæ
initia tribuerent, se Megarensium colonus et Epi-
charnum cives suum suis venditabant. Ipsius
vero opinio est comœdiam, ut in cæteris usu venit,
a parvis initisi, nimis rur a lusibus, post cœnam et
tota nocte fieri solitis, postea certis quibusdam pau-
latim astrictam regulis, et arte perfectam, atque Epi-
charni ingenio factam suis cultorem. Tragœdiam
vero esse reu antiquam, comœdiam tamen non velutio-
rem. Ad Thesei enim sepulcrum legimus certasse
tragicos. Neque ab hac opinione longius discussisse
videntur a nobis jam landati Donatus et Evanthus.

Porro autem Aristoteles scribit¹¹ varias propter
rationes Homerum, Sophoclem, Aristophanem et
Epicharmum sibi comœdiam tragœdiæque vindicare,
et utramque quidem Dorienses, tragœdiam vero Peloponnesenses, atque comœdiam Megarenses
et Siculos. Quapropter Solinus ubi de Sicilia ser-
monem facit : « Illic primum, inquit¹², inventa comœdia. » Atque inde patet quæ obscura sint ea-
rum, ac præsertim comœdiæ, ut idem Aristoteles
testatur¹³, et primordia et origo. Et vero quamvis
plerique omnes Thespim cum Clemente nostro tra-
gœdiæ auctorem esse fateantur; Laertius ta-
men unam tantum illius partem ei hunc tribuit

A in modum¹⁴ : Olim tragœdiam prius quidem cho-
rus solus agebat : postmodum vero Thespis unus
inventus histrionem, ut chorus interdum quiesceret,
secundum postea Æschylus adjecti, et tertium So-
phocles : atque in hunc modum tragœdia consum-
mata est. » Verumtamen hæc non impediunt quo-
minus Clemens noster quamplurimos nactus sit sui
de Thespis sententiæ patronos et astipulatores,
quamvis Suidas quoque quosdam ei refragatos esse
testificetur¹⁵. Videsis variorum in citatum Laertii
locum observationes et notas.

Solis igitur restat Sisarion, et ut in manu-
scripto nostro codice legitur, Συσαρίων, cuius longe
infrequenter apud scriptores memoria. Cum eum
autem Icarieum Clemens vocaverit, expende,
quæso, utrum ejus opinio his confirmari possit
Athenei verbis¹⁶: « Comœdiæ prima quidem origo et
tragœdiæ fuit ex compotatione et temulantia in
Icario Attica pago, ἐν Ικαρῷ τῆς Ἀττικῆς, vindemiæ tempore, unde trigodiæ principio, et comœ-
diæ appellarunt. » Verum si quis cum Herveto re-
lit sibi Susarionis nomen ab aliquo indicatum pro-
ferri, est adeat Diomedem, et eum sic loquenter
audiat¹⁷ : « Poëta primi comicæ fuerunt Susarion, Nullus (vel ut alii scribendum censem, Nullus), et
Magnes. » Plura de comœdiæ et tragœdiæ scire qui
cupierit, ille præter citatos a nobis auctores, consu-
lat Lilium Gregorium Giraldum, Julianum Cesarem
Scaligerum, Joannem Casalium, *De tragœdia et comœdia*¹⁸, necnon et Polydorum Vergilium, et alio-
rum de utraque, ac de cæteris, de quibus hactenus
disserruimus, rerum inventoriis libros, et commentarios,
aliasque lucubrations.

De ipsorummet porro librorum conscriptione et
promulgatione hæc narrat Clemens¹⁹ : « Et Alceus
quidem, Perinthi filius, Crotoniata, primus libra
scripsit de natura. Alii autem Anaxagoram, He-
sibuli Ulium, Clazomenium, primum librum scriptum
edidisse referunt. » Hervetus autem hic adnotat primum
nullibi, secundum vero apud²⁰ Laertium repe-
riri. Miraberis procul dubio Hervetum non legisse
hæc ejusdem Laertii verba in brevissima Alceo-
nis historia²¹ : Videtur primus de natura ratione
scriptisse : δοξεὶ πρῶτος φυσικὸν λόγον συγγεγέ-
νεται, ut Favprinus in omnimoda historia. Minus for-
tasse mirandum, si id de Theodoreto dixisset, a quo
ille non Ἀλκμάνων, sed Ἀλκμάν vocatur. Scriptus
enim hæc ille tradidit²² : « Alcman Pirithi filos,
Crotoniades, qui primus fertur de natura rerum
scripsisse. » Sed hunc nihilominus eundem esse,
ac eum, de quo Clemens disserit, haud ambiguum
est : quandoquidem idem Alcmaeonis seu Alcmanis
pater, eadem patria, et libri scriptio ab utroque
Clemente ac Theodoreto assignatur.

Verumtamen Themistius haud hæsitanter illud
Anaximandro, Thaletis discipulo, sic ascribit et
vincicat²³ : « Ilius (Thaletis) studia ac doctrinam
ænūlatus Anaximander, Praxiadis filius, non our-
nia tamen imitatus est; sed hoc immutavit statim,
atque ab usitata ratione desflexit, quod primus Gra-
corum, quos sciunus, ausus est huius de natura
scriptum a se in publicum prolerre. Contra enim si-
bros conscribere ignominiosum habebatur, neque
apud veteres Græcos usu ac consuetudine receptum
erat. Nam Anaxagoram Clazomenium omittit. »

De hoc autem Anaxagora Laertius eadem, quæ
Clemens noster, ita scripsit, ut ex ipso videatur
esse desumpta : « Primus, inquit²⁴, Anaxagoras
librum a se scriptum edidit. » Nos quidem non fe-
git hoc ab Aulo Gellio alicubi suisse litteris et me-

⁴ Apnd. Stob., serm. 21, p. 185. ⁵ lib. 1 Strom., p. 309. ⁶ sup. c. 19. art. 4. ⁷ I. 1 Strom., p. 308.
⁸ de tragœd. et comœd. Thesaur. antiquit. Græc., vol. VIII. ⁹ apud Donat., loc. cit. ¹⁰ Comment. de
comœd. et tragœd., c. 1. ¹¹ De art. poet., c. iii. ¹² Polyp., c. v. ¹³ loc. cit., c. 5. ¹⁴ I. in De vit. et dogm. philos., § 56. ¹⁵ Ad verb. θεσπίς. ¹⁶ I. in De vit. et dogm. philos., c. 5, p. 40. ¹⁷ I. in De arte
grammatica, § 83. ¹⁸ tom. VIII, Antiq. Græc. ¹⁹ I. 1 Strom., p. 308. ²⁰ I. viii De vitis et dogm. philos., § 83. ²¹ tom. IV, serm. 1, p. 468. ²² Orat. 26, p. 317. ²³ I. ii De Vit. et dogm. philos., § 11.

moriæ consignatum ¹⁴: « Libros Athenis disciplinarum liberalium ad legendum præbendos primus posuisse dicitur Pisistratus tyrannus; deinceps studiosus accuratisque ipsi Athenienses auxerunt. Sed ille de libris qui Athenis duntaxat, et non alibi publicati sunt, cum agat, ibi certe Clementis nostri sententia nullo penitus modo adversatur.

293 ARTICULUS VI.

De iis qui de rerum inventoribus scripserunt, Scamone, Theophrasto, Cydippo, Antiphane, Aristodemo, Aristotele, Philostephano, et Stratone.

Satis Clementi nostro non fuit de artium et scientiarum aliarumque rerum origine, primordiis et inventione longam instituisse disputationem; nisi eos quoque nobis indicaret, qui de harumque rerum inventoribus aliquid proderunt. Eos autem nominatum appellavit, ut palam unicuique faceret, quos ipse eorum, quæ de rerum primordiis dixerat, vades testesque habuerit. Sic autem ille ¹⁵: « Scammon quidem Mitylenæus, et Theophrastus Eressius, et Cydippus Mantinæus, et præterea Antiphanes, et Aristodemos, et Aristoteles; quinetiam Philostephanus, et Strato quoque Peripateticus, ἐν τοῖς περὶ Ἐντημάτων ταῦτα ἴστοροσ, in libris suis *De iis que sunt inventa*, hæc narrarunt. » Utrum autem haec aliunde probari possint, si quæras, responsum tibi dabimus, priorem ab Eusebio ¹⁶, qui hunc Clementis nostri locum transcripsit, nuncupari Σκάμπων, et illius *De inventis* librum ab Athenæo sic fuisse citatum ¹⁷: Σκάμπων, ut apud Clementem nostrum, ἐν πρώτῳ Περὶ εὑρημάτων. « Scammon libro primo *De inventoribus rerum*. » Et paulo infra ¹⁸: « Εφόρος καὶ Σκάμπων ἐν τοῖς Περὶ εὑρημάτων. » Ephorus et Scammon in libro *De inventis*, Ipsiisque quoque meminere Suidas ad verbum Σκάμπων, et Vossius libro IIII *De hist. Græc.*, pag. 411.

Secundus est Θεόφραστος ὁ Ἐρέστιος, et Theophrastus Eressius. Ita enim vocatur a Suida ¹⁹, qui plura de eo nobis suggerit. Sed melius apud Eusebium et Epiphanius legitur Θεόστιος ²⁰. Elenum ita cognominatur a Laertio ²¹, qui ejus vita historiam nobis reliquit, ubi inter varias ejus lucubrationes eosdem illius atque Clemens noster recenset libros Περὶ εὑρημάτων α' β' *De inventis* primum et secundum. Plurimos quoque ejus libros citat Athenæus ²², atque in primis *Historiam de plantis*, de qua superius egimus. Eusebius autem in *Chronico* ad annum 1696, hæc de illo scripsit: « Theophrastus philosophus agnoscitur, qui a divinitate loquendi, ut ait Cicero, nomen accepit. »

De Cydippo nihil aliud a Vossio lib. *De hist. Græc.*, pag. 350, et Gesnero in *Biblioth.*, traditum, nisi quod de illo Clemens nobis suppeditavit.

Plurimos Antiphanis nomen habuisse certum est.

A Ab ipsomet enim Clemente nostro audatur ²³: « Antiphanes Delius medicus. » Alibi vero et Antiphanes comicus, cuius loca pene infinita apud Athenæum reperies ²⁴. Ab eo autem appellatur alter Antiphanes Colophonius libro VII *Deipnosoph.*, pag. 304. Alius autem a Strabone libro II *Geograph.*, pag. 202, turpi mendaciæ macula notatur. Utrum autem aliquis ex illis, vel alias quispiam ab auctore nostro laudetur, aliorum esto judicium.

Plures adhuc Gesnerus ²⁵, ac præcipue Vossius ²⁶, memorant Aristodemum nomine vocatos: sed quis libri a Clemente nostro citati auctor fuerit, plane incomptum esse Vossius fatetur.

Aristoteles quoque in eorumdem scriptorum numerum ab auctore nostro aggregatur. At si sicut Stagyrites, quem, ut ait Cicero ²⁷, « excepto Platone, haud scio an recte dixerit principem philosophorum, » certe hic illius liber jam a longo tempore perii, nec in editis ejus operibus publici juris unquam factus est.

B Philostephani alio in libro mentionem Clemens fecerat ²⁸, et ab Athenæo patria Cyrenæus, et Callimachi familiaris dicitur ²⁹. Non pauca de illo a Gesnero in *Biblioth.*, Vossio libro I *De hist. Græc.*, capite 15, pag. 95, et Harduino in auctorum a Plinio citatorum syllabo reperies.

C Ultimus inter hosce scriptores locus Stratoni Peripateticus datus est. Quia vero Laertius octo hujuscem nominis fuisse prohibet ³⁰, opinatur Vossius ³¹ de ultimo locutum esse Clementem, propterea quod ab utroque Peripateticus appelletur. Sed eum haud immerito castigat Menagius; quia animum satis advertisse non videatur librum Stratoni nomine a Clemente citatum, Stratoni Lampsaceno in illius vita a Laertio edita adjudicari. In scriptorium si quidem illius numero ponuntur, Εὐρημάτων εἰσγραπτού. « Inventorum elenchi duo. » At ii procul dubio sunt, quorum Clemens mentionem fecit. Neque dixeris hunc Stratoneum non fuisse Peripateticum. Nam idem Vossius probat illum idcirco fuisse hujuscem philosophorum familia sectatorem, quod Theophrastum audierit. Et re quidem vera non semel testatur Cicero ³² eum Theophrasti fuisse auditorem, atque etiam nova pleraque, et perpaucæ de moribus tradidisse. Nihil itaque prohibuit quomodo a Clemente nostro Peripateticus recte cognominari potuerit. Sed quid conjecturis opus est, ubi id a Plutarcho ³³ non secus, atque ab eadem Clemente nostro scriptum legimus? Et quidem, inquietabat ille Peripateticorum reliquorum summus, Περιπατητῶν ὁ χορυφαιότατος, Strato (haud dubie Lampsacenus), neque cum Aristotele sentit de multis rebus; et de motu, mente, anima, ortu contraria Platonis defendit. »

CAPUT XXII.

De magistris, qui discipulos sibi similes effecerunt, et de mutuis scriptorum Græcorum furtis.

ARTICULUS I.

De magistris, qui discipulos sibi similes fecerunt, Ischomacho, Lampide, Charidemo, Simone, Perdicæ, Crobilo, Archelao, Homero, Pyrrhone, Demosthene, Chrysippo, Aristotele, et Platone.

A primis rerum inventoribus ad eos si transeant-

D mus, qui aliorum magistri præceptoresque fuerunt, eosque quibusdam imbuuerunt disciplinis; videbimus a Clemente nostro inductione haud longa probari hunc fuisse magistrorum morem, ut discipulos sibi efficerent similes: « Si quis, inquit ³⁴, Ischomacho se dederit instituendum, eum faciet agricolam, et

²⁴ l. viii Noct. Att., c. 17. ²⁵ Strom. l. i, p. 308.

²⁶ p. 630. ²⁷ ibid., p. 637. ²⁸ ad verb. Θεόφραστος.

²⁹ l. v De Vitis et dogm. philos., § 57. ³⁰ l. i Deipn., p. 30; l. ii, p. 50, 54, etc. ³¹ Pæd. l. i, p. 140.

³² ibid., l. iii, c. 2, p. 218, et l. iv Strom., p. 483. ³³ in Bib.

³⁴ l. v De fin., p. 98. ³⁵ Adinon. ad gent., p. 38. ³⁶ l. viii Deipn., p. 351. ³⁷ l. v De Vitis et dogm. philos., § 60. ³⁸ l. ii De hist. Græc., c. 20, p. 150. ³⁹ l. iv Academ. quæst., p. 8; l. i De nat. deor., p. 200, et l. v De fin., p. 99. ⁴⁰ l. adv. Colotew., p. 1115. ⁴¹ Strom. l. vii, p. 761.

si Lampilli nantam, et Charidemo imperatorem, A et Simoni equitandi gnarum, et Perdici caponein, et Crobylo obsensorum conditorem, et Archelao saltatorem, et Homero poetam, et Pyrrhoni contentiosum, et Demostheni oratorem, et Chrysippo dialecticum, et Aristoteli physicum, et Platoni philosophum. At pleraque haec omnia sibi Hervetus declarat esse incompta, seque nescire utrum Ischomachus fuerit agriculturæ peritus, vel de illa aliquid scriptum reliquerit. Neque etiam scire se ait utrum Lampis scripsisset de re nautica, et de re imperatoria Charidemus, atque etiam Simon de equitandi ²⁹⁴ arte. Crobylus vero ipsi videtur obsensorum suis conditor, sed homo scelestissimus. Quid plura? Fatetur Archelaum Judæa tetrarcham re quidem vera suis saltatorem, sed quid de saltandi arte litteris mandaverit, nihil occurere. Denique pro Ischomacho putat longe potiori jure a Clemente nostro indicari potuisse clarissimum poemam Ilesiodum, quo nemo melius apud Græcos de agricultura aliquid publicis monumentis consignasse perlibetur.

Verum majorem Herveti diligentiam haud imerito quis desiderabit. Difficile etenim ipsi adeo non erat plura de hisce a Clemente memoratis præceptoribus invenire. Nam ab Ischomacho, ut dicendi cum Clemente nostro capiamus initium, hunc non solum laudat Columella; sed etiam a Xenophonte, quem Cicero Latine reddidit, citatum esse testificatur, ipsiusque verba exhibet; deinde isthac subiungit ²⁹⁵: « Sed haec nimurum prisca, et ejus quidem temporis fuit, quo idem Ischomachus negabat quemquam rusticari nescire. » Rursus autem alio in libro ²⁹⁶: « Cicero auctoritatem Xenophontis secutus, in *Economico* inducit Ischomachum scitanti Socrati haec narrantem: Præparatis, » etc.

Proximum ab eo Clemens posuit Lampidem nautes ita peritum, ut alios hac arte informare potuerit. Quidni? quandoquidem illum Plutarchus non solum ναυτλητὴν appellat, sed de ipso quoque haec litteris mandavit ²⁹⁷: « Lampis nauclerus interrogatus quoniodam divitias consecutus esset, respondit: Magnas non difficuler, parvas cum seruina, et tarde. » Demosthenes vero testatur ²⁹⁸ Lampide illo nullum in tota Græcia navicularium suis opulentiores. Sed plura de eo in sua adversus Phormio-nem oratione proferit et memorat.

De Charideino quoque nobis multa suppetunt, quibus Clementis nostri opinio potest egregie stabiliiri et muniri. Quid enim ad eam confirmandam his Diodori Siculi verbis validius et luculentius? « Charideinus Atheniensis, inquit ²⁹⁹, qui ob virtutem et imperatoria artis præstantiam in magna erat admiratione, sub Philippo enim meruerat, in administrandis negotiis princeps, et consultor optimus, » etc. Illius quoque meminuit Arrianus ³⁰⁰, et Quintus Curtius ³⁰¹ qui cum « belli peritum » appellat.

Nec minus Clementi nostro favel Xenophon, a quo Simonis de re equestri liber his citatur verbis ³⁰²: « Scripsit quidem et Simo librum *De re equestri*, qui Athenis equum aheneum, in Eleusinio dicatum posuit, et abs se præstata in basi cœlavit. » Imo vero si fidem Plinio habere velis ³⁰³: « Primus de equitatu scripsit. »

Recte quidem Hervetus nos ad Erasmi *Adagia* misit ³⁰⁴, ut aliquid de Perdice accipiamus. At citare etiam poterat illud Aristophanis carmen ³⁰⁵

*Πέρδει μὲν εἰς κάπηλος ὄρουμάζετο
Χαλός.*

²⁹⁴ Columel. I. viii De re rust. init., p. 415 et 417. tom. II. ²⁹⁵ Demosth. orat. cont. Aristocr., p. 458. ²⁹⁶ I. xvii Bibl., p. 577. ²⁹⁷ I. ii De expedit. Alexan. p. 11. ²⁹⁸ Quint. Curt., post init. I. iii. ²⁹⁹ init. I. De re equest., p. 952. ³⁰⁰ I. xxxiv Hist. nat., c. 8, p. 123. ³⁰¹ Adag., chil. ii, cent. 2, adag. 29. ³⁰² Οργιστες. ³⁰² Deipn. I. i, p. 5, I. iii, p. 109; I. vi, p. 248; I. viii, p. 365 et I. x, p. 429. ³⁰³ I. ii Deipn., p. 20. ³⁰⁴ ibid., p. 18. ³⁰⁵ I. i de fort. Alexan., p. 334. ³⁰⁶ lib. ix in Vita Pyrrhi, init. ³⁰⁶ I. viii in Vita Chrysippi, p. 181.

Perdix quidem unus caupo nominatus est claudus. Videsis edita in hunc locum Græca scholia. Præter Crobylum vero turpissimum lenonem ab Herveto memoratum, aliud fuit comicus poeta, cuius carmina, ab Athenæo descripta ³⁰⁷, satis indicant ab eo, sicuti Clemens noster significat, disci potuisse obsensoriorum condimenta.

Quanvis Hervetus fateatur Archelaum, Judæa tetrarcham, suis saltatorem; nihilominus non censem eum a Clemente nostro designari; utpote qui nihil de saltandi arte litteris consignaverit. Quasi vero nullus saltandi artem docere potuerit, nisi de ea aliquam composuerit commentationem. Eam igitur ob rationem bunc Archelaum ab auctore nostro non indicari opinamur; sed quia cum plures sive reges, sive philosophi, atque alii etiam eo nomine appellati fuerint, difficilem dictu est de quo Clemens noster fecerit sermonem. Quid vero si in eo nomine describendo librarii more solito erraverint? Certe si pro Archelao Aristonicus ibi legatur, habebit Hervetus virum qui, teste Athenæo, librum edidit de saltatione: *Ἀριστόνικος, inquit ille* ³⁰⁸, οὐ ἐστὶ χαλός τούτον παραπλανηθεὶς Αριστονίκος qui *De saltatione* librum edidit. Quod quidem eo confirmari potest, quod paulo superius ille de eodem, uti videtur, Aristonicu dixerat ³⁰⁹: Aristonicum Caristium, τὸν Ἀλεξάνδρου σφαιριστὴν, ob ejus artis peritiam Athenienses civitate donarunt, ac insuper statua. Nec absurde forsitan in hujus conjectura firmamentum id adhuc proferri potest, quod de illo Plutarchus his verbis tradidit ³¹⁰: « Citbarœdi cum aliis, tum Aristonicus, qui in pugna quadam cum ad auxilium ferendum accurrisset, strenue præliatus cecidit. Huic æneam statuam fieri, et Pythiis collocari jussit Alexander, citbara et hasta projecta conspicuum, non virum modo honorans, sed musicam etiam, ut quæ fortes faciebat, » etc. Tametsi porro haec sufficient, ad probandum quemlibet ab eo, sicut ait auctor noster, saltatorem institui potuisse; an tamē de illo, vel potius de aliquo ex iis, quibus Archelai nomen inditum sit, loquatur, certo statuere non audemus. Quamobrem iis facile præbebimus assensum, qui Archelaum nobis prodent, cuius auctor noster præ ceteris aliis mentionem creditit esse faciendam.

De aliis porro, ab eodem Clemente nostro commemoratis, res clarior et dilucidior esse videtur quam ut explanatione aliqua indigeat. Quis enim est, amabo te, qui nesciat Homerum poetarum, Demosthenem oratorum, Platонem philosophorum fuisse omnium facile principes? Quis etiam ignorat, ad litigiosum, ἐπιτοιχῶν, hominem efficiendum neminem esse aptiorem Pyrrhone, qui, ut ait Laertius ³¹¹, « de omnibus nihil decerneret, nec quidquam comprehendi posse diceret? » Quem vero fugit celebre illud de Chrysippo effatum ³¹²: « Si apud deos usus esset dialecticæ, non futuram aliam quam Chrysippem? » Denique etiam si Aristoteles ceteris logica excelluisse dicatur, non immrito tamen Clemens asserit physicum ab ipso erudiendum et instituendum. Etenim præterquam quod plura ille de animalibus aliisque rebus physicis et naturalibus scripsit, minime ambiguum est longe magis ab eo quam a Platone cultam fuisse scientiam naturalem.

295 ARTICULUS II.

De iis que poetæ ex aliis poetis, ac quidam quoque alii ex iisdem poetis surati sunt.

Discipulos magistris suis similes factos suis

nullus plane admirabitur. At plurimis dubio procul mirum videbitur, quot quantaque paganorum Græcorumque auctorum ex aliorum iidem paganorum scriptis, libris aliisque quibuslibet commentationibus, infinita propemodum cujuscunque generis farta, et compilationes Clemens noster relegat¹¹, atque in aperio ponat ac propatulo. Nam ille, ut ait Eusebius¹²: « Orphei, Heraclitii, Platonis, Pythagoræ, Herodoti, Theopompi, Thurydilis, Demosthenis, Eschinis, Lysiæ, Isocratis, et infinitorum aliorum loca inter se conimitit, quorum verba subjungere plane supervacaneum sit, cum ipsorum Clementis scriptorum copiam quivis habeat. » At licet Eusebius hunc Clementis locum, quia ipsius libri tunc omnium manibus terebantur, atque etiam quia hoc prorsus sibi necessarium esse non judicabat, integrum transcribere noluerit; nostri tamen muneris esse censemus quædam obscuriora illius et difficultiora dicta patescere, ac in Clementinis scholiis onissa, aliorum auctoritate et testimonio munire ac tueri.

Verum ante omnia cum eo mittimus Socratem, ex quo variarum sectarum assecæ philosophi præcipua sua dogmata se hausisse fatebantur. De illo enim supra cap. 17, art. 5, disputavimus. Quamobrem ab Homeri furtis ut ordiamer, adnotandum est citatum illius a Clemente de semina testimoniū¹³, quod ex Orpho decerpssisse fertur, occurtere *Iliad.* vi, pag. 160, et in *Antholog. poet.*, pag. 750, repræsentari. Alia vero ejusdem poetæ de vita hominis, foliorum arboribus simili, carmina ex Museo, ut iterum Clemens ait¹⁴, delibata, inventae *Iliad.* vi, pag. 106.

At hoc primo in gradu sistet nos aliquis, et sciscitatibus quoniodam Clemens¹⁵ dicere potuerit Homerum isthac ex Orpho et Museo, atque alia adhuc ex ejusdem Orpho *Theogonia* desumpsisse, que *Iliad.* ix, pag. 124, ad Cyclopem transtulit; quandoquidem ipsem Clemens euidentem Homerum et poetarum omnium antiquissimum, alibi prædicat¹⁶? Nonne ibi ille oscitans hallucinatus est? Inter omnes etenim satis constat Orpheum et Musæum, ut postea ostendetur, Homero, quemadmodum ipsem Clemens factetur, esse ætate superiores? Responderi tamen potest Homerum ideo ab illo antiquissimum poetam dici, quia non amplius existant aliorum, ipso vetustiorum, carmina; et que horum, scilicet Orpho ac Musæi, nomine circumferebantur, ea plures non ab illis, sed ab aliis ipsomet Homero recentioribus, puta Onomacriti composita fuisse putabant. Quod quidem si verum sit, hic certe potius ab Homero, quam Homerus ab illo hos versus decerpssisse dicendum est.

Longe autem plura ex ejusdem Homeri carminibus alios compilasse Clemens demonstrat. Versus siquidem illius de defunctis contumelia non afficiendis contendit ab Archilocho fuisse subreptos. Utriusque autem iidem versus a Stobæo transcripti sunt¹⁷.

Adnotat deinde Clemens¹⁸ ab Euripide quoddam factum fuisse carmen ex hoc Homericō:

Αἰδώς ητὸν ἄρδηα μέτρα στρεψαι ηδὸν ὀρτυγούσι.

Qui pudor ipse hominem mulsum læditque juvulque.

At Stobæus illud Hesiodo ascribit¹⁹. Sed quid mirum, si Hesiodus hoc integrum carmen ex Homero sumpserit, quod Euripides, ut ex Clemente nostro colligimus, simili carmine tantummodo imitatus est?

Præterea Clemens de clypeo, quem Vulcanus fabricasse ferebatur, duos in medium protulit ejus-

A dem Homeri versus, ex quibus a Pherecyde Syro dictum putat²⁰: « Ζας facit magnum pulchrumque pallium, et varie in eo describit terram, et Oceanum, et domos Ogeni. » Duo autem illi Homericī versus longe a se invicem dissunt, *Iliad.* xviii, leguntur; et primus quidem pag. 341, eodem plane modo atque apud Clementem nostrum:

'Ερ μὲν ταῖς ἔτενξ, ἐρ δ' οὐπαρίσ, ἐρ δὲ οὐδὲ λασσοσ.

In eo quidem terram effinxit, inque cælum, inque mare.

Secundus vero in eadem *Iliade*, pag. 344, similiter atque in libris Clementis nostri editis invenies:

'Ερ δὲ ἐτλθει ποταμοὶ μέτρα σθέρος Ωκεαροῖ.

In eo etiam posuit fluminis magnum robur Oceanū.

Vides sane Clementem satis pro more suo duo citare carmina, quasi uno eodemque in loco decantata; que tamen procul remota esse certum est. In citatum autem Pherecydis locum plura animadvertisit Salmasius²¹, putatque illum ex ejus *Theologia* esse decerpsum. Observat insuper Ogenum, etsi Stephano deus quidam antiquus videatur, a Clemente tamen nostro pro Oceano usurpari. Denique suspicatur in illius textu legendum: καὶ ἐν αὐτῷ ποιεῖται γῆ, καὶ Ὁρέα, καὶ τὰ ὅγεινον δώματα. Sed utrum hæc correctio Græco codici manuscripto penitus repugnans, admittenda, et quantum in illius probatione sit virium et roboris, expende et prounitia.

Quid vero, quod Clemens adhuc animadvertisit ex duabus a se aliatis Homeri carminibus, duo alia ab Euripide facta fuisse? Et re quidem vera Homericī versus occurrint *Odyss.* xvii, p. 250, ubi pro verbo ἀποτλῆσαι, et replere, quo Clemens uititur, legimus, ἀποχρύσαι, et occultare. Apud Athenæum vero Diphilus hos Euripidis versus profert²²:

*Νηκὴ δὲ χρέα μ' η ταλαιπωρός τε μοῦ
Γαστήρ· ταλαιπωρότερος οὐδέν εστι γάρ.*

*Egestas me vincit, tum arumnosus
Venter meus, nil enim ventre est miserius.*

Ex his porro Casaubonus²³ Clementis nostri textum eniendare haud dubie conatur. At hunc, si velis, consule, atque etiam Erasmi *Adag.*, chiliad. iii, centur. 10, adag. 9; pag. 762. Ex ejusdem vero chiliad. iv, centur. 7, adag. 14, pag. 891, enucleatum insuper habebis, quod Clemens postea²⁴ adducit ex Callio et Menandro *de insarentibus* proverbium.

Quod autem ex Sophocle profert Clemens: « *Δονα hostium non esse dona*, » id fuse explicatum et 296 confirmatum invenimus in Erasmi *Adagiis*, chiliad. i, centur. 3, adag. 35, pag. 101. Nec absimili modo ipse adhuc chil. iii, centur 7, adag. 35, pag. 727, illud enucleat, quod Clemens post hæc narrat²⁵ a Philisto et Thucydide post Solonem atque *Theognidem* de hominis ob res secundas et prosperas insolentia ac ferocitatem fuisse traditum.

Tum deinde auctor noster describit²⁶ Critias post Euripedem de filiis, quos paterna severitas optimos reddit, effusat. At Casaubonus²⁷ opinatur illud depromptum fuisse ex illius *De rebus publicis* libro, quem ab Athenæo et Polluce²⁸ laudatum legimus. Quorundam autem opinio est hunc alium esse a Critia, Callæschri filio, cuius Ελεγοι ab eodem Athenæo citantur²⁹.

Prolatum subinde a Clemente³⁰ de sonni illecebria carmen apud Stobæum³¹ plane idem legimus. At ibidem ille aliud exhibet ex Sophoclis *Altidibus* carmen. Opinatus est autem Casaubonus³²

¹¹ Strom. i. vi, p. 618 et seq. ¹² lib. x Præp. evang., c. 1, p. 462. ¹³ Strom. i. vi, p. 618. ¹⁴ ibid., p. 619. ¹⁵ ibid., p. 628. ¹⁶ i. v, p. 545. ¹⁷ serm. 124, p. 619. ¹⁸ Strom. lib. vii, p. 621. ¹⁹ serm. 31, p. 211. ²⁰ p. 621. ²¹ in Solin., p. 842. ²² i. x Deipn., p. 422. ²³ in cit. Athen. loc. ²⁴ p. 622. ²⁵ ibid. ²⁶ ibid. ²⁷ in lib. xi Athen. Deipn., c. 5, p. 779. ²⁸ Onom. i. vii, c. 13, p. 558. ²⁹ i. xi, p. 465; i. x, p. 432, et i. xv, p. 666. ³⁰ p. 621. ³¹ serm. 98, p. 559. ³² in i. vii Athen., c. 4, p. 483.

hanc esse veram hujuscetituli lectionem; nisi postea magno librorum consensu corrigendam esse animadvertisset, atque ex *Ateadibus*, εξ Ἀλέαδων, haud incerto scribendum.

Alios quoque auctor noster⁴⁴ ejusdem Sophoclis de tempore, omnia patescidente, versus exhibet, quos totidem verbis Aulus Gellius⁴⁵, et Erasmus⁴⁶ in illud adagium: *Tempus omnia revelat*, transcriperunt. Verum quia Clemens⁴⁷ illos excerptos esse dicit ex Sophoclis *Ippōrov*, *Hippōno*, monet nos idem Casaubonus⁴⁸ quosdam existimavisse legendum *Yπόροv*; ita ut huic tragediae *Suspicaci* nomen fuerit. Potiorem tamen, et veram esse primam Clementis nostri lectionem, variis illi rationum momentis haud inepte demonstrat.

Unicum autem Euripidis in *Clemento* de labore carmen a Clemente prolatum⁴⁹ Stobaeus Alexidi in *Orchestrīde* vindicat⁵⁰. Alii vero ejusdem Euripidis versus, sine metri forma in auctoris *postri* libro transcripti⁵¹, ad eam a Stobaeo sic reducuntur⁵²:

*'Αρτὶ πυρὸς τῷρ δάλῳ πῦρ μεῖζον ἔκβλαστον
Γνωτίσε, πολὺ δυσμαχώτερον.* [uer]

*Ignis enim loco alium ignem majorem produci
Nos mulieres, mylto difficultorem impugnatū. [mus]*

Ex quibus colligere est ibi non solum multas esse lectiones, a Clementinorum operum editionibus diversas, sed cosdem etiam versus ex Euripidis *Hippolyti* suis delibatos.

Præterea animadvertisit Clemens⁵³ Theodectem ex Euripide accepisse quod de varia nutanteque fortuna cecinit. Et id quidem in metri formam sic a Stobaeo redditur⁵⁴:

Τὸ μὴ βεβαλοῦ τὰς βροτῶν εἰραι τύχας.

Quod hominum fortuna sit instabilis.

At ille deinceps⁵⁵ secundum Euripidis versum paulo alter nobis repräsentat, quam apud Clementem nostrum; a quo latenter totidem, atque ab Euripide in fine *Medee* Gracis verbis, sed melius Latinis, et metrico modo sic exhibuit legimus⁵⁶:

Πολλὰ δὲ δέλπτως κρατοῦσι θεοί.

Multaque præter spem perficiunt dii.

ARTICULUS III.

De philosophorum, historicorum et oratorum furtis.

A poetis Clemens⁵⁷ venit ad philosophos, historicos et oratores, ac similia in eorum scriptis furti reprehendit et demonstrat. Palam enim primo facit Xenophontem⁵⁸ et Sophoclem ab Alcmaone Crotoniate philosopho accepisse inimicum facilius quam amicum caveri. At quam affert Clemens Xenophontis sententiam, illa in quinto *Historiarum* ejus libro, non diversis tamen sine lectionibus, iuvenies.

Quæ vero Heraclitus et Empedocles de primis rerum principiis tradiderunt, illum Clemens⁵⁹ ex Orpheo, hunc autem ex Athamanie Pythagorico ea hausisse opinatur. Sed de his jam satis supra disseruimus. Vides Plutarchum *De placit. philosoph.*, libro I, c. 2, pag. 878; Sextum Empiricum, et alios.

Pergit Clemens⁶⁰, atque Menandri carmen, quo cecinit eos citius ex hac vita migrare quos dili- gunt, ex Platone esse delibatum. Et vero Platonis locus invenitur in ejus dialogo *Antiochus* inscriptio, tom. III, pag. 367. Menandri vero versus a Stobaeo, serm. 419, pag. 602, iisdem verbis descriptus est.

Apud Theodoretum⁶¹ quoque ea reperimus, quæ Clemens ex Euripide, Hyperide, Isocrate et Ando- cide continenter subnecit. Utrumque Clementem

⁴⁴ p. 621. ⁴⁵ l. XII Noct. Attic., c. 11, p. 641. ⁴⁶ loc. cit. p. 488. ⁴⁷ p. 621. ⁴⁸ serm. 29, p. 199. ⁴⁹ p. 622. ⁵⁰ serm. 110, p. 581. ⁵¹ p. 164. ⁵² p. 624. ⁵³ lib. de institut. Cyr., p. 127. ⁵⁴ p. 624. ⁵⁵ tom. IV, serm. 6, p. 580 et 581. ⁵⁶ p. 625. ⁵⁷ tom. I Poet. Grac., p. 706. ⁵⁸ p. 625. ⁵⁹ Adag., chil. I, cent. 5, p. 157. ⁶⁰ p. 626. ⁶¹ p. 626. ⁶² Brut., p. 217. ⁶³ p. 626. ⁶⁴ l. xv Variar. lect. cap. II. ⁶⁵ p. 627. ⁶⁶ serm. 7, p. 90. ⁶⁷ p. 627. ⁶⁸ Adag., chil. I, cent. 2, adag. 79, p. 81. ⁶⁹ p. 627.

A et Theodoretum inter se contendere si te dom pergeat, nec te etiam laboris pœnitibet.

Monitum tamen præterea te esse volumus in Clementis scholiis⁷⁰ recte animadverti delibatos ab Hyperide, subsequentes Euripidis versus, a Stobaeo exhiberi serm. 2 *De malitia*, scilicet pag. 50. Sed ibi adjicendum erat Theognidis etiam versus⁷¹, ex quibus illi etiam, ut ait Clemens, decerpti fuerunt, in editis illius sententiis esse transcriptos.

In iisdem scholiis⁷² de postea citato Stosimi versus ad Suidæ verbum *Γήπιος* mittitur. Addendum autem erat eudem versus ab Erasmo⁷³ quoque, quanvis tacito auctoris nomine, referri et explicari.

Neque etiam ibi prætermitti debebat, quod deinde ex Herodoto Clemens protulit⁷⁴, in hujus texta paulo alter, quam in illius lib. III, ita fuisse scriptum⁷⁵. Πατρὸς δὲ καὶ μητρὸς οὐκ ἔτι μὲν ζωνται, ἀλλαγέος δὲ ἐδοκιμασθεντοί τρόπου γένοτο. *Patre ei* matre jam vita defunctis, alius frater nulla ratione esse potest. Quæ quidem Interpētrōnis ad Darium responsio esse prohibetur.

Platonis effatum⁷⁶: « Senex, ut videtur, bis fuerit puer, non solum in eo, qui in scholiis, et ab Erasmo laudatur⁷⁷, ejusdem Platonis libro reperi est, sed etiam in supposito ipsius dialogo *Axiou*, tom. tertio, pagin. 367. »

Observat autem Casaubonus Demosthenis in oratione *De corona* hæc ipsam esse verba, que auctori noster deinde a Philino desumpta fuisse dixit⁷⁸. Vides Athenæum eo in loco, qui a Casabono explanatur⁷⁹.

De Isocrate, atque etiam Lysia, quem Clemens noster deinde ostendit fuisse ejusdem Isocratis æmulum atque imitatem, plura sane et præclaræ memoriae prodidit Cicero. Sufficiat autem ex malis hæc delibasse⁸⁰: « Exstitit jam senibus illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus cuncte Gracii⁸¹ quasi ludus quidam patuit, atque officina dicendi, magnus orator, et perfectus magister, quanquam forensi luce caruit... Tum fuit Lysias ipse quidem in causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis scriptor atque elegans, quem jam prope audeas oratorem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum, et cui nihil admidum desit, Demosthenem facile dixeris. » Louge alia plurima de utroque tam Lysia quam Isocrate congesta sunt in hunc Ciceronis librum, atque in libros *De oratore*, etc. At utriusque vita in vulgo emissa est a Plutarcho, tom. II, pag. 835 et seqq., ac plura de eorum orationibus et scriptis Phœbus Biblioth., cod. 260 et 262, disputat.

Subsequentes vero⁸² Homerū de mortis necessitate citat Homericum carmen ex *Iliad.* VI, pag. 115, acceptum, atque Demosthenis verba quæ ex illius oratione *De corona* Stobaeus se exscriptisse testificatur⁸³.

In citatum deinde⁸⁴ Platonis et Philemonis comicis effatum lege, si velis, quod Erasmus in hoc adagium: *Ex aspectu nascitur amor*, explicationis gratia protulit⁸⁵.

Ex ipsomet Platone illud rursus deceptum fuisse Clemens perhibet, quod *Historicus* narrat, nulli plantæ a natura insitum; ut postquam ad tenerem ætatem pervenerit, revera mansuescat. Utrum autem ea vox *Istoptixos* sit proprium auctoris ca-

Chiliad. IV, centur. 4, adag. 17. ⁷⁰ p. 423. ⁷¹ loc. cit. ⁷² serm. 71, p. 432. ⁷³ p. 623. ⁷⁴ serm. 105, p. 562. ⁷⁵ lib. de institut. Cyr., p. 127. ⁷⁶ p. 624. ⁷⁷ p. 625. ⁷⁸ tom. IV, serm. 6, p. 580 et 581. ⁷⁹ p. 625. ⁸⁰ Adag., chil. I, cent. 5, p. 157. ⁸¹ p. 626. ⁸² l. xv Variar. lect. cap. II. ⁸³ p. 626. ⁸⁴ l. xv Variar. lect. cap. II. ⁸⁵ p. 627.

jusdam nomen, vel utrum proprio hujus scriptoris nomine ab amanuensibus librariis omisso, illius tantum cognomen fuerit, ab aliis libenter audiemus.

Euripidis porro *Chrysippum*, inter ejus opera nunquam editum, a Clemente nostro ²⁰ ibidem laudari ne, queso, mireris. A Stobæo siquidem semel atque iterum hoc idem opus compellatum invenies ²¹.

Ex eodem Stobæo illud confirmatur, quod continentur Clemens a Platone assertum ait ²², « mulieres esse communes » . Et hoc quidem desumptum esse videtur ex ejusdem Platonis lib. v *De republ.*, tom. II, pag. 257 et seqq. Euripidis autem Protesilans, ubi ille, teste Clemente nostro, huic Platonis sententiæ subscriptis, sèpius adhuc a Stobæo citatur.

Duo denique auctor noster ²³ profert ab Epicuro dictitata, quorum prius ab Euripide dicitur: « plousiotaτον αὐτάρχεια πάντων » . (sufficiens res omnium ditissima.) Posterior vero ex Aristophane excerptum, illud erat, δικαστὸν καρπὸν μέγιστος ἀταράξια· (justitiae fructus maximus est perturbationum vacuitas.) In ejusdem autem Epicuri vita hæc Laertii sunt verba ²⁴: τὴν αὐτάρχειαν δὲ ἀγαθὸν μέγα νομίζουεν· (frugalitatem magnam existimamus bonum.) Postea vero ²⁵: Ο δικαῖος ἀταράξτατος· (justus a perturbatione maxime est liber.) Quos quidem in Laertii locos multa pro more suo Menagius, quem si lubet, poteris consulere.

De hisce tandem Græcorum furtis per voluntare te ea non piceat, quæ Eusebius lib. x *Prepar. evang.*, cap. 3, ex Porphyrio scriptum nobis reliquit.

ARTICULUS IV.

De majoribus Græcorum furtis, quibus integræ aliorum opera, libros, aliasque commentationes sibi ascriperunt, et de Hippia, qui de Græcorum furtis disputavit.

Ab his tam apertis et frequentibus Græcorum furtis, ad alia adhuc majora et illustriora Clemens noster transit ²⁷, manifestumque omnibus facit illos non solum Græcorum suorum scriptorum sententias, effata et pronuntiata, sed integras etiam commentationes librosque integrōs subripuisse, eosque pro suis venditasse ac divulgavisse. Orditur autem ille ab Eugamone, seu Eugrammone, ut apud Eusebium ²⁸, qui pauca quedam ex hoc auctoris nostri loco ad probandas Græcorum scriptorum explicationes transcriptis. Furti autem a Clemente ideo insinuatilatur ille Eugammon, quod integrum Murei *De Thesprotis* librum sibi falso attribuerit, suumque ei impudenter inscriperit nomen. De illo rursum ita Eusebius in *Chronico*, Olympiade LIII, ad annum 1451: « Eugamnon (siculi in Clementis textu) Cyrenæus, qui Telegoniam scripsit, agnoscitur. » Suspicuntur autem quidam pro *Telegoniam*, ibi *Theogoniam*, quemadmodum in antiqua hujus *Chronici* editione, legendum.

Alter plagiarius in medium a Clemente producitur Pisander Camirens, qui, ut ille ait, Pisini Lin-dii *Heracleam*, Ἡράκλεα, id est, Herculis labores sussuratus, duos saltem de illis libros, inscriptione suo nomine, publicam emisit in lucem. Ex hoc autem Pisandro isthac Athenæus reutulit ²⁹: « Pisander libro secundo, Herculeam paternam esse tradit, qua vectus Hercules, Oceanum trajecit; Hercules vero Oceanum accommodasse. » Ex iisdem procul dubio libris depromptum est quod Pisander ille, quemadmodum Pausanias narrat ³⁰, de hydra fabula, et de avibus, crepitaculorum sonitu ab Hercule loco suo depulsi, memorie prodidit. Videsis Gesneri *Biblioth.*, et Vossium *De poet. Græc.*, pag. 15.

A eidem Gesnero nihil de Pisino, quem alii omnino prætermiserunt, aliud occurrit, quam id quod hic a Clemente nostro de illo traditum est.

Pisimum vero excipit Panyasis *Italicarnassæus*, quem idem auctor noster ³¹ arguit a Cleophylo, seu potius Creophylo Samio furatum esse *Œchaliae captivitatem*. Sed alii quidam scriptores Cleophylum eam ab Homero accepisse opinati sunt. De illo siquidem ita loquitur Suidas ³²: « Cleophylus Asty-chis filius Chius, vel Samius, versificator. Quidam autem tradunt ipsum Homeri generum fuisse, qui filiam ejus haberit uxorem. Alii vero dicunt eum fuisse tantum amicum Homeri, et cum ipsum hospitio excepisset, ab eo accepisse poema *De Œchaliae captivitate*. » Prins autem Strabo de illo hæc litteris mandaverat ³³: « Samius fuit etiam Cleophylus. Hunc aiunt Homero hospitium aliquando præbuisse, donoque ab eo accepisse inscriptionem poematis *De capta Œchalia*. Callimachus contra quodam epigrammate indicat auctorem fuisse Cleophylum, sed Homero ob hospitium fuisse attributioni:

Me Samius fecit, qui quondam exceptit Homerum Hospitio. Casus, Euryte, ploro tuos,

Formosumque Ioleian. Homero scripta feruntur Ista, Creophylo, Jupiter, hocce leve est?

298 Quidam hinc Homeri fuisse magistrum tradunt; alii non hunc, sed Aristeum Proconnesium. De eo plura Gesnerus adnotat in *Biblioth.*, et Vossius *De historicis Græcis*, lib. III, pag. 547. At animun velim advertas ex ipsius Clementis nostri verbis illam posse haud absurdè confirmari Callimachi opinionem. Etenim eidem Clementi nostro, si unquam vel minimum suboluisset, Cleophylum hoc *De capta Œchalia* poemam ab Homero revera accepisse, certe ille duplex procul dubio bojuscè poematis furtum Græcis objicere non omississet, et primum quidem Creophyli ab Homero, ac deinde Panyasis a Cleophylo. Et vero illud eo sane minus tacere debebat, quo plures poetarum ex Homero compilationes, de quibus paulo superius dictum est, accuratius commemorat.

Post hac vero « Aristophanes, inquit ille ³⁴, in priinis *Thesmophoriazusis*, ἐν ταῖς πρόταταις Θεσμοφοριαζόνταις, versus transtulit ex comœdia Cratini, cui nomen est *Empiragmeni*, id est, *Ezusti*. » Eodem plane modo hæc comœdia ab Aulo Gellio citatur ³⁵: « Odili in mulieres Aristophanes quoque meininit, ἐν ταῖς προτέραις Θεσμοφοριαζόνταις, in his versibus, » etc. Dux itaque Aristophanis comœdias illum, quo « feminæ Cereris festum celebrantes » significantur, Græcum titulum præferebant. Una autem ex his duabus cum aliis Aristophanis comœdiis typis haud semel edita est. Quedam vero posterioris carmina ab Athenæo citantur hinc in modum ³⁶: « Οὐτὶ Ἀριστοφάνους τὰς δευτέρας Θεσμοφοριαζόντας Δημήτριος ὁ Τροιζῆνος Θεσμοφοριαζόντας ἐπιγράψει. » Aristophanis fabulam, cui titulus est: *Secunda Cerealia* (seu *Cereris festum*) celebrantes, Demetrius Trozenius inscribendam putat, *secunda quæ Cerealia celebrantur*. » Sed quo jure Demetrius eam ita inscriptam esse voluerit, non facile intelligitur. Etenim cum Clemens noster et Aulus Gellius primam Aristophanis comœdiam *Thesmophoriazusæ* titulo notatam citaverint, aliam eodem titulo insignitam fuisse haud obscure declarant. Porro autem Athenæus ³⁷ sèpius citat Aristophanem in *Thesmophoriazusis*, sed nulla facta prioris et posterioris comœdias distinctione.

Nec multo sane infrequentius ab illo ³⁸ laudatur alia ejusdem Aristophanis comœdia, cui præfixum *Dædalus* nomen erat. In ea autem, uti Clemens noster addidit ³⁹, Aristophanes ex Platone comicis

²⁰ ibid. ²¹ serm. 64, pag. 409, et serm. 93, p. 560. ²² p. 628. ²³ serm. 6, p. 82. ²⁴ p. 628. ²⁵ lib. x, § 130. ²⁶ § 144. ²⁷ Stom. lib. vi, pag. 628. ²⁸ lib. x *Prepar. evang.*, c. 2, p. 462. ²⁹ lib. ii *Deipnosoph.*, pag. 469. ³⁰ l. i, p. 80, et l. viii, p. 253. ³¹ p. 628. ³² ad verb. Κρεψφολος. ³³ l. xiv *Geogr.*, p. 638. ³⁴ lib. vii. ³⁵ lib. xv. ³⁶ Noct. Attic., cap. 20. ³⁷ lib. i *Deipnosoph.*, pag. 29. ³⁸ lib. iii, p. 104, 117; lib. vii, p. 324. ³⁹ Deipn. lib. viii, p. 316; lib. ix, p. 367, 368 et 374. ⁴⁰ pag. 628.

et hic vicissim ex illo plurima compilaverat. In Clementis porro nostri textu prætermissum videtur comœdiæ nomen, in qua Plato multa pariter ex Aristophane transcripsisse dicitur. Quæ autem illa sit, cum triginta nec minus ab Athenæo cito tentur, quis, quaso, divinabit?

Prosequitur Clemens⁶⁰: *Kώκαλον, Cocalum*, qui apte factus fuerat ab Aristophane, comicus Philemon, cum eum paululum immutasset, egit in comœdia, quæ *Υποβολιμαῖος, Suppositus*, inscribitur. » Illam Aristophanis comœdiam ita olim citabat Athenæus⁶¹: « Festivus etiam Aristophanes in *Cocalo*, ἐν Κωκάλῳ, dixit, » etc. Plura de Philomone Gesnerus observat⁶², quibus ea adjici possunt quæ de illius comœdiis hic a Clemente nostro commemorantur.

Quid vero, quod ab auctore nostro⁶³ admonemur Hesiodi carmina, ab Eumelo et Acusilaus historiographis in solitam transmutata orationem, perinde atque nihil aliud, nisi ab ipsis profectum continent, publici facta fuisse juris? Quis autem uterque historiographus fuerit, si roges, tibi respondebimus Clementem nostrum, sicuti iam a nobis superius dictum est, animadvertisse Acusilaum Argivum a quibusdam celebri septem Græciæ sapientium numero ascribi. An autem ipse sit, cuius jam facit mentionem, inde probari potest, quod illum Dionysius Halicarnassæus⁶⁴ iis annueret qui ante Peloponnesiaca tempora historias composuerat. Huc vero accedit, quod etiam de illo narrat Josephus: « Qui autem historias, inquit⁶⁵, apud eos (Græcos) conscribere tentavere, id est, Cadmus Milesius, et Acusilans Argivus, et post hunc quicunque alii fuisse referuntur, paululum tempus Persarum contra Græcos expeditionem præcessere. » Hunc autem ipsum esse, de quo Clemens loquitur, ex iis aliquis haud immixtito jure inferre se posse opinabitur, quæ mox ab eodem Josepho subjunguntur: « Sed ego videbo me potioribus esse superflui, si explanare voluero quantis quidem locis Hellanicus ab Acusilaus de genealogiis discrepet, et in quantis Hesiodium corrigat Acusilaus. » Nonne etenim ex plagiariorum subdola pravaque fraudulentas suas compilationes et furtæ tegendi consuetudo est; ut quorun scripta surantur, eoruin sive veros, sive falso attributos errores sese corrigeret sepius jaicitent, atque hac fraude et dolo nihil ex his delibasse videantur? De hoc autem Acusilao vides Vossium lib. i *De hist. Græc.*, cap. 1, pag. 5 et 13, ubi observat apud Suidam pro Ἀγητάδου, legendum esse, 'Ακουσιλάου. Vide etiam quæ ille adhuc ibid. lib. iv, cap. 2, pag. 456, de illius astate et stylo disputat.

Major itaque de Eumelo est difficultas. A multis enim celebratur Eumelus Corinthius. Verum is non historiographus, sed poeta fuit. Et re quidem ipsa Clemens noster Eumeli protulit carmen⁶⁶, quod a Solone transcriptum fuisse asseverat. Quamobrem Vossio⁶⁷ aqua hærente videtur, utrum ille idem fuerit atque historiographus. At Eumeli quintus *Historiarum* liber a Laertio in vita Aristotelis laudatur. Quis autem vero satis simile esse non videat hunc esse, quem Clemens, non secus atque Acusilaum, furti et latrociniis accusat? De Eumelo autem Corinthio et poeta nos alibi.

Nullus porro a Clemente nostro memoratur, cuius scripta a pluribus directa et expilata fuerint, quam Melesagoras. Quot enim qualesque ii fures fuerint, vix nobis credas, nisi ejusdem Clemensis verbis eos tibi representemus. At hæc ipsa sunt illius verba⁶⁸: « A Melesagora est suffuratus

A Gorgias Leontinus, et Eudemus Naxius historici, et præterea Bion Proconnensis, qui etiam veteris Cadmi res gestas transcriptis, et Amphilochius, et Aristocles, et Leandrius, et Anaximenes, et Hellanicus, et Hecataeus, et Androtion, et Philochorus. Vides sane undecim nec minus scriptores, a Clemente bene numeratos, qui non solum ex Melesagoræ fontibus hortulos irrigarunt suos; sed etiam quæ ab ipso accepere, ex se ipsis tanquam ex prima sua origine profluxisse falso et impudenter proclamarunt.

Quis itaque, quantusque vir, et quam præclaræ esse debuerint ingenii illius monumenta, ex eorum nomine, numero et fama conjice, qui ea suffurati, nihil a se melius excogitari scribique potuisse ultra confessi sunt. Porro autem si is, ut quibusdam videtur, idem sit atque Melesagoras Chalcodonius, illum Dionysius Halicarnassæus ante Peloponnesiæ bellum floruisse testatur⁶⁹. Vides quæ de illo 299 adnotavit Vossius, lib. i *De hist. Græc.*, cap. 2, pag. 10 et 11.

Inter hujus autem Melesagoræ compilatores primas Clemens noster desert Gorgiæ Leontino, cujus celeberrimum apud antiquos scriptores nomen. Nam ut Dionysium Halicarnassæum, Plutarchum, Platонem, Quintilianum, Suidam aliasque compilares missos faciamus, narrat Laertius eum fuisse⁷⁰: « In oratoria insigni, qui et artem rhetoricae scriperit, quem tradit Apollodorus in *Chronica* centum et novem etatis annos implevisse. » Tullius vero: « Sophistæ, inquit⁷¹, nominabantur, quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere questionem, id est, jihere dicere quæ de re quis vellet audire. Audat negotium, dicere impudens; nisi hoc institutum postea translatum ad nostros esset. » Legesis eundem Ciceronem, lib. i et iii *De orat.*, lib. i *De invent.* in Bruto, etc. Jam autem de eo disserimus supra cap. 21, art. 3.

Secundum Clemens locum dedit Eudemo Naxio, quem historicum quoque vocat. At ille priore in libro narrat Eudemum⁷²: « In historiis astrologicis, ἐν ταῖς ἀστρολογίαις ἱστορίαις, prædictæ defunctum solis, qui fuit eo tempore quo inter se manus conseruere Medi et Lydi. » A Laertio autem hic Eudemus liber paulo alter citatur⁷³: « ἐν τῇ ἡπτὶ τῶν ἀστρολογούμενῶν ἱστορίᾳ. » Sed hic aliud esse videtur atque Eudemus Naxius, quem Vossius eundem ac Eudemum Carium esse opinatur⁷⁴. Iustum autem ante Peloponnesiacum bellum, non secus atque Ameliasagoræ vixisse, jam a nobis catus perhibet Dionysius Halicarnassæus.

Tertium Clemens accersit Bionem Proconnesium, quem Laertius in Vita Bionis⁷⁵ Boristhenidis philosophi primum ex decem aliis fuisse dicit, qui Bionis nomine appellati sunt. Nec temere forsitan aliquis eum esse dixerit, quem Athenæus in *Æthiopicis* simpliciter Bionis nomine laudasse legitur.

Tribus illis quartus annumeratur Amphilochus, quem historicæ quoque scriptorem, et veteri Cadmo, cuius res gestas scripsit, recentiorem esse Clemens significat. Sed quis cujasve ille fuerit, tacet ipse met auctor noster, nec dictu facile est. Non semel enim ab eo menoratum vidimus⁷⁶ Amphilochum rationem. Alterius quoque Amphilochi mentionem faciunt Varro⁷⁷, Plinius⁷⁸ et Columella: sed hunc de re rustica scriptissem palam testificantur. At si unus tamen ex his duobus is sit, de quo nunc agitur, certe secundus ab auctore nostro potius quam primus designatur. Nam eum ferunt alia adhuc plura, quam de re rustica, scriptis tradidisse.

⁶⁰ ibid. ⁶¹ l. xiv *Deipnosoph.*, p. 156, et lib. xi, p. 478. ⁶² in *Biblioth.* ⁶³ p. 629. ⁶⁴ tom. II, *De Thucyd. hist.*, p. 158. ⁶⁵ init. lib. i cont. Apion., p. 1031. ⁶⁶ p. 621. ⁶⁷ l. iv *De hist. Græc.*, p. 429 et seq. ⁶⁸ lib. v *De Vita et dogm. philos.*, § 6. ⁶⁹ p. 629. ⁷⁰ tom. II *De Thucyd. hist.*, p. 158. ⁷¹ lib. viii in *Vita Emped.*, § 58, et l. ii in *Vita Plat.*, § 2. ⁷² lib. ii *De finib.*, pag. 51. ⁷³ Strom. lib. ii, pag. 302. ⁷⁴ lib. i in *Vita Thalet.*, § 23. ⁷⁵ l. iii *De hist. Græc.*, pag. 365. ⁷⁶ l. iv, § 58. ⁷⁷ sep. c. 20, art. 3. ⁷⁸ init. l. i *De re rustica*. ⁷⁹ l. xviii, c. 16, p. 483.

Nec minor est de Aristocle difficultas. Tres enim ita cognominatos fuisse testis est Suidas ⁶⁰. Sed Vossius ad Menrui opinionem Iubentius accedit ⁶¹, qui nullum ex his tribus, sed alium patria Rhodium a Clemente nostro citari probabilius existimat. Ab illo autem prætermitti non debuit Aristocles *De Lacedæmoniorum republica* libros, et alium *De choris* fuisse ab Athenæo laudatos ⁶². Non enim minus verisimile videtur hunc esse, quem Clemens furti accusat.

Similis furti reum deinde ⁶³ agit Leandrium, ex quo jam alio in libro testimonium de Clearchi sepulcro haud dubie sumpserat. Utroque siquidem in loco ab eo nuncupatur Λεάνδρος, quamvis apud Eusebium ⁶⁴, quemadmodum in primo Clementis nostri *Stromatum* libro ⁶⁵, Λέανδρος cognominetur. Alium autem hunc eundem esse, quem Laertius ⁶⁶ Leandrum Milesium vocavit, et a Callimacho citari testatus est. Verumtamen quia alius Leandrius Nicantor a Stephano laudatus legitur, non ita certum et contemptum esse potest, utrum Clemens de uno tantum scriptore sit intelligendus. Sed de illo jam aliquid in super. disserr., cap. 14, art. 1, perstrinximus.

Præter Anaximenem philosophum, Anaximandri auditorem, de quo nos alibi : « Fuerunt, inquit Laertius ⁶⁷, alii duo Lampsaceni ejus nominis, orator unus, alter historicus, qui oratoris nepos Alexandri gesta conscripsit. » Verum quia haec Graæ sunt Laertii verba : Ρήτωρ καὶ ἱστορικός, δε ἀδελφῆς οὐδεὶς ἢ τοῦ φίλορος τοῦ τάξ Ἀλεξανδρού πράξεις γεγραφότος, ea Menagius post Vossium melius Latine reddi ita posse putavit : « Orator et historicus, nepos ex sorore oratoris, qui Alexandri gesta conscripsit. » Itaque is Anaximenes orator *Gesta Alexandri* scripsisse ibi perhibetur. At si res ita se habeat, ille etiam esse videtur, de quo Pausanias ⁶⁸: Reperi Anaximenes effigiem, qui priscas Græcorum, et Philippi atque Alexandri res gestas conscripsit. Et paulo post : « Ante Anaximenes quidem nemo subita oratione conatus est dicere. Jam qui in Alexandrum scripti sunt versus, ejus nomine circumseruntur; mea quidem sententia falso Anaximene attribuuntur. » Inde autem hand plane incerto colligi potest Anaximenes, a quo Philippi, Alexandri, et Græcorum gesta scriptis prodita sunt, hinc esse ipsum, qui a Laertio orator et historicus dicitur. Diodorus vero Siculus paulo obscurius de Anaximene hæc memoriaz mandavit ⁶⁹: Anaximenes etiam Lampsacenus, qui primus rerum Græcarum historiam descripsit, a deorum ortu et generis humani primordiis exorsus, ad Mantineum illud prælium et Epaminondæ mortem dedit, universas prope Græcorum ac barbarorum res gestas duodecim voluminibus complexus. Eodem quoque modo ab Athenæo laudatur ⁷⁰: Anaximenes Lampsacenus, εὐταῖς πρώτοις ἐπιγεγραμμέσαις ἱστορίας, in historiis quas primas nominavit. » Et rursus alio in libro ⁷¹ : « Anaximenes in libro cui titulus est, *Regum mutationes*. » Suidas porro quæ de Anaximene tradidit, hæc ex citato a nobis Pausania mutuatus est. Cum duo itaque fuerint Anaximenes Lampsaceni, dictu profecto difficile videbitur de quo Clemens noster intelligendus sit. Attamen si de Anaximene oratore Pausanias, Diodorus et Ath-

A nœus revera loquantur, de illo quoque locutum esse Clementem nostrum facile concedemus. Ceterum Vossii ⁷² opinio est de Anaximene juniore ab illo re ipsa fieri sermonem. Videsis Menagii in cito tatum a nobis Laertii locum observationes.

Post hunc Anaximenem in medium prodeunt Hellanicus et Hecataeus, quorum saltem patriam si Clemens indicasset, ad eorum cognitionem facilius pervenire potuissemus. Plures enim historiæ scriptores utroque eo nomine vocati sunt. A Dionysio siquidem Halicarnassæ ⁷³ Hecataeus Milesius ante Peloponnesiacum bellum, et Hellanicus Lesbius postea, sed ante Herodotum floruisse perhibentur. Et re quidem vera Hecataeus citatur ab Herodoto ⁷⁴, ab eoque vel Hecataeus simpliciter appellatur, vel Hecataeus Hegesandri filius, et λόγιος, sive historicus. Pausanias vero illum aut Hecataeum Milesium, aut Hecataeum tantummodo cognominat ⁷⁵. Ex his porro nonne quis jure haud immerito suspicari potest, hunc ipsum esse, de quo nunc Clemens noster verba facit, et de quo paulo superioris dixerat ⁷⁶: **300** Ἐξαταῖος ὁ τάξ Ἰστοριῶν συντάξαμενος. » Hecataeus qui compositus *Historias*. » Ab eo quippe videtur diversus esse alius Hecataeus Abderites, de quo sicuti et de Milesio jam a nobis aliquid observatum est ⁷⁷. Sed de hoc Hecataeo adhuc infra disputandum.

Quamvis etiam Clemens hic et alibi ⁷⁸ non semel Hellanicum simpliciter compellaverit, duo tamen celebres historici nomen istud sortiti sunt, quorum alter Lesbius fuit, uti ex Herodoto vidiimus, seu Milesius, alter vero Mitylenæus. Quonobrem peritiores critici ultra satentur dubium omnino et ancepit esse, de quo scriptore ii intelligi debeant, a quibus ille, quemadmodum a Clemente nostro, Hellanicus duntaxat nuncupatur. Verumtamen vero plane simile est eum illius mentionem fecisse Hellanicus, de quo paucis quibusdam verbis interjectis hæc dixit ⁷⁹ : « Dieuchidas autem Megaricus orationis principium ex Hellanicis *De educatione* traduxit. » At hanc commentationem, cuius priorem librum ab Athenæo citatum comprimerimus ⁸⁰, quidam Hellanicus Lesbio adjudicare non dubitaverunt. Plura de utroque Hellanicis disputat Vossius ⁸¹, quem, si lubet, consule. At prætermitti a nobis non potest Porphyrius, qui apud Eusebium de aliis Hellanicis furtis, et de transcripta ab Herodoto pene tota Hecataei historia hæc posteris tradidit ⁸²: « Quid attinet hoc loco dicere aut Hellanicis *De moribus barbarorum* opus, ex Herodoti Damasique scriptis esse conflatum? aut Herodotum in secundo ex historica Hecataei Milesii narratione quamplurima verbis totidem exscriptissime, pauca quædam leviter ementum, » etc.

Hellanicum excipit Androtion, qui is procul dubio ipse est, quem Pausanias ⁸³ *rerum Atticarum* commentarios, sive *Atticam historiam* scripsisse testatur. Quoniam etiam opinio est illum esse, qui a Varrone et Columella operis sui initio aliis *De re rustica* scriptoribus ascribitur. Atque eo nomine citatur a Theophrasto in sua *De plantis historia* ⁸⁴, et ejus *Georgicon* Athenæus laudasse legitur ⁸⁵, quamvis superioris dixerit ⁸⁶: « Androtion sive Philippus, sive Hegemon in *Georgico*. » Videsis Vossium lib. iii *De histor. Græc.*, pag. 322, et Harquinum in auctiorum a Plinio citatorum indice.

⁶⁰ ad v. Ἀριστοχλῆς. ⁶¹ l. II *De hist. Græc.*, c. 1, p. 165. ⁶² l. IV *Deiphilosoph.*, pag. 140 et 174.
⁶³ Admonit. ad gent., pag. 29. ⁶⁴ l. II *Præp. evang.*, c. 6, p. 71. ⁶⁵ pag. 300. ⁶⁶ l. I, in *Vita Thaleti*, § 28. ⁶⁷ lib. II in *Vita Anax.*, § 3, ⁶⁸ l. VI *Eliac.*, p. 195 et 196. ⁶⁹ l. XV *Bibliothec.* p. 504. ⁷⁰ l. VI, Deiphilosoph., p. 231. ⁷¹ l. XII, p. 531. ⁷² l. I, *De hist. Græc.*, c. 10, p. 57 et seq., et c. 11, p. 67. ⁷³ De Thucyd. hist., t. II, p. 138, 139, 140 et 141. ⁷⁴ l. II, § 142; l. IV, § 125, et l. VI, § 337. ⁷⁵ l. III, p. 108; l. IV, p. 412; l. VIII, p. 239 et 276. ⁷⁶ Strom. lib. I, pag. 603. ⁷⁷ sup. cap. 18, art. 2. ⁷⁸ Strom. I, p. 305, 307 et 321. ⁷⁹ l. VI, p. 629. ⁸⁰ l. X *Deiphilosoph.*, pag. 416. ⁸¹ l. I, *De hist. Græc.*, c. 1, p. 8, et 9, et lib. IV, c. 5, p. 448 et seq. ⁸² l. X *Præp. evang.* c. 3, p. 466. ⁸³ l. VI, pag. 185, et l. X, p. 323, ⁸⁴ l. II, c. 8. ⁸⁵ l. III *Deiphilosoph.*, pag. 82. ⁸⁶ ibid., p. 75.

Ultimus tandem scriptorum Melesagorae fur et plagiarius a Clemente notatur Philochorus, qui ab eo atque etiam ab Athenaeo saepius laudatur. *Leges* Gesneri *Bibliothecam*, et quæ a nobis de illo alibi observata sunt⁴⁷.

Porro autem quemadmodum Philochorus a Melesagora, ita ab illo Dieuchidam plura, ut paulo ante dictum est, subripuisse nos Clemens admonet⁴⁸. Quartum porro illius *Megaricorum* librum ab ipso prius citatum animadvertisimus, ἐν τετάρτῳ, inquit, *Μεγαρικῶν*, et a Laertio⁴⁹ ἐν πέμπτῳ *Μεγαρικῶν*, sed simplicius ab Athenaeo⁵⁰, ἐν τοῖς *Μεγαρικοῖς*. Adi Vossium lib. ii. *De histor. Græc.*, pag. 534, et variorum in Laertii locum animadver-

Postremo, ut tam longa auctoris nostri de mutuis Græcorum furtis oratio unde orta est, eo termineatur, constanter ille tradit Platonem a Pythagoræ, et illos ab Ægyptiis didicisse animam esse immortalem. Plures vero Platonicæ, ut ipse subnecit, venditabant Stoicos et Aristotelem ab ipso Platone præcipua sua decerpssisse placita et documenta. Denique Epicurum sua quoque a Democrito suisse sussuratum. Verum ea omnia nemini incompta esse possunt, qui Laertii et aliorum de philosophorum Vitis et dogmatibus libros, qui Plutarchi, Theodoreti et aliorum de philosophorum sectis et opinionibus commentaria, qui Ciceronis aliorumque de rebus philosophicis lucubrations, vel extremis, ut aiunt, digitis attigerit. Præter enim ea, quæ et in hac, et in aliis nostris dissertationibus a nobis adnotata sunt, certe de Epicuro Metrodorus apud Plutarchum palam affirmat⁵¹: « Nisi præviasset Democritus, Epicurum nunquam fuisse ad sapientiam peruenturum. » Clarius vero Cicero: « Quid est, inquit⁵², in physicis Epicuri non a Democrito? Nam et si quædam commutavit, ut quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi; tamen pleraque dicit eadem, atomos, inane, imagines, infinitatem

locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, et interitus, omnia sere quibus naturæ ratio continetur. » Rursus autem alio in libro hæc non minus certa et perspicua scripto tradidit⁵³: « Quæ mutat, ea corrumpt; quæ sequitur, sunt tota Democriti, atomi, inane, imagines, quæ idola uominant, quorum incursione non solum videamus, sed etiam cogitemus; infinitio ipsa, quam ἀπεριπλονcant, tota ab illo est; tum innumerabiles mundi, qui et orientur, et intereant quotidie. Quæ eis mihi nullo modo probantur, tamen Democritum laudatum a cæteris, ab hoc, qui eum secutus esset, nolle vituperatus. » Brevius autem alibi dixit⁵⁴: « Democriti fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit. » Quamobrem illum jure merito irridebit⁵⁵, quod « gloriaretur in scriptis se magistrum habere nullum. » Sed hæc quæ Orator saepius repetit, et nemo unquam negavit, fusius prosequi nihil necesse est.

Porro autem profitetur Clemens innumeræ esse alia Græcorum farta, quæ quidem, ait ille⁵⁶, si suggillatum proferre volueris, vita me citius deficiet. Quapropter ad Hippiam sophistam Eleum, qui in hoc argumento versatus est, nos prius miserat. Quis autem ille sit, si scire areas, ex his Ciceronis verbis accipe⁵⁷: « Eleus Hippias cum Olympiam venisset maxima illa celebritate ludorum, gloria eius est, cuncta pene audiente Græcia, nihil esse illa in arte rerum omnium, quod ipse nesciret; nec solum artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenio continentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem et poetarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebus publicis dicerentur; sed annulum quem haberet, pallium quo amictus, soccos quibus induitus esset, se sua manu confecisse. » Quidam haud dubie illius liber ab Athenæo his citatur verbis⁵⁸: Ἰππιας ὁ σοφοτάχτεν τῷ ἐπιγραφομένῳ Συντριψθή. Hippias sophista in opere, quod *Collectionem* appellat.

CAPUT XXIII.

301 De variis artibus, scientiis et disciplinis.

ARTICULUS I.

Quid sit dialectus et de primis gentium dialectis et linguis.

A nobis jam ea more nostro investiganda sunt, quæ Clemens noster in hisce, de quibus agimus, *Stromatum* libris, de variis artibus, scientiis et disciplinis scripto tradenda nobis esse censuit. Itaque ut a diversis gentium dialectis ad grammaticam, ut nemo nescit, pertinentibus ordiamur, observandum est dialectum ab illo sic definiti⁵⁹: « Διάλεκτος ἔστι λέξις ἡδονα χαρακτῆρα τόπου ἐμφανίουσα. » Ηλέξις δύο, η κοινὸν ἔνθους ἐπιφανίουσα χαρακτῆρα. « Dialectus est diccio, quæ loci proprium ostendit characterem: vel dictio, quæ proprium, vel communem gentis characterem ostendit. » Alio autem in libro hanc dialecti definitionem omnibus probari sic asseverat⁶⁰: « Διάλεκτον δριζοντας λέξιν ἔθνικῷ χαρακτῆρι συντελουμένην. » « Dialectum definitum dictionem, quæ gentis stylo ac figura consilicetur. » Optimam vero esse hanc dialecti definitionem inde probatur, quod omnes facile concedunt dialectum, stricte loquendo, nihil aliud esse quam proprium et peculiarem loquendi modum, qui verbis potius quam syntaxi aut compositione ab aliis distinguitur. Quapropter cum Aristoteles dicit⁶¹: « Διάλεκτος ἔ

τῆς φωνῆς ἔστι τῇ γλώσσῃ διάρθρωσις. » *Dialectus* vocis per linguam explanatio, ibi illud nomen ab eo generaliter accipiunt. Nam, ut ipse postea docet⁶², διαφέρουσα καὶ αἱ φωναι κατὰ τόπους, καὶ αἱ διάλεκτοι, « differunt voces et dialecti secundum locos et regiones. » Vides Guili. Baillium tractatu *De dialectis*, nec non Plutarchomer. adnot. 16, et alios.

De variis autem gentium dialectis et linguis, atque earum, ut videtur, origine hanc Clemens narrat suis Euphorii et aliorum opinionem: « Euphorus et alii, inquit⁶³, multi historici et gentes et linguis dicunt septuaginta quinque, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα, quæ descenderunt in Ægyptum. » Ubi autem in sacris nostris litteris occurrit citatus ille locus, qui in hujuscemodi nostri libri editionibus notatus non est, si a nobis inquiras, ibi respondebimus illum procul dubio esse, qui in Græca Septuaginta duorum Seniorum interpretatione sic legitur⁶⁴: Πέντε φυχαι ὥφου ἵαχων εἰσελθοῦσα μετὰ ἵαχων εἰς Αἴγυπτον, φυχαι ἑβδομήκοντα πέντε. « Omnes animæ domus Jacob, que ingressæ sunt cum Jacob in Ægyptum, animæ septuaginta quiunque. » At quamvis hæc sententia tam

⁴⁷ sup. lib. ii. diss. 5, c. 7, § 7, et diss. sup., c. 14, art. 2. ⁴⁸ Strom. lib. i. p. 328. ⁴⁹ l. i. in Vita Solon., § 57. ⁵⁰ l. vi Deiphilos. pag. 262. ⁵¹ l. i. aduersus Colotem, p. 1108. ⁵² lib. i. De nat. deor., pag. 206. ⁵³ l. ii De linib., p. 42. ⁵⁴ l. i. Nat. deor., pag. 212. ⁵⁵ ibid., p. 205. ⁵⁶ Strom. lib. vi, p. 624. ⁵⁷ lib. iii De orat., p. 199. ⁵⁸ l. xiii Deiphilos., p. 609. ⁵⁹ Strom. l. i. p. 338. ⁶⁰ l. vi, p. 678. ⁶¹ l. iv De hist. animal., c. 9, p. 828. ⁶² ibid. p. 829. ⁶³ Strom. lib. i. p. 338. ⁶⁴ Genes. xlvi, 27.

Armo niti videatur fundamento, ab ea nihilominus Clemens recedere non dubitat. Ibi enim tunc dicitur addidit⁸: Φαλονται δε ειναι κατα τον διηθη λόγον αι γενικα διάλεκτοι δύο κατέσσομχοντα, ὃς αι τημέτεραι παραδόσας Γραφαι. « Videntur autem juxta veram rationem dialecti generales esse septuaginta duas, ut nostrae tradunt Scripturæ. »

Quo autem sacrae Scripturæ in loco illud inventiatur, si adhuc aliquis a nobis quæsierit, illum mittemus ad Augustinum, qui postquam de filiis Noe ex capite decimo Geneseos disputavit, in eo quoque locum, a Clemente haud dubie citatum, occurrere his significat verbis⁹: « In summa igitur omnes progeniti de tribus filiis Noe, id est, quindecim de Japhet, triginta unus de Cham, viginti septem de Sem, sunt septuaginta tres. Deinde sequitur Scriptura dicens¹⁰: *Huius filii Sem in tribubus suis secundum linguas suas in regionibus suis, et in gentibus suis.* Itemque de omnibus: *Hæc, inquit, tribus filiorum Noe secundum generationes eorum, et secundum gentes eorum. Ab his dispersæ sunt insulae gentium super terram post diluvium.* Unde colligitur septuaginta tres, vel potius (quod postea demonstrabitur) septuaginta duas gentes tunc suisse, non homines. Nam et prius cum suissent commemorati filii Japhet, ita conclusum est¹¹: *Ex his segregata sunt insulae gentium in terra sua unusquisque secundum linguam suam in tribubus suis et in gentibus suis.* Ex hoc itaque ultimo Geneseos loco Augustinus putat indicari primam variarum apud homines linguarum, seu, ut ait Clemens, dialectorum originem. Quapropter illud postea repetit¹²: « Ex illis igitur tribus hominibus, Noe filiis, septuaginta tres, vel potius, ut ratio declaratura est, septuaginta duæ gentes, totidemque linguæ per terras esse cœperunt, quæ crescendo et insulas impleverunt. » Quis autem Clementem nostrum ad illud, quod Augustinus designat, Scripturæ testimoniom respondebit vero per quam simillimum esse merito negaverit?

De primævis igitur gentium dialectis et linguis duæ præcipue fuerunt scriptorum sententiæ, quarum dissensio ex variis Scripturæ sacrae locis, quibus eas probari posse putabant, orta est. Prima enim fuit Euphori, aliorumque, ut ait Clemens noster, historicorum, qui earum numerum ex eodem Jacobi filiorum, quos Scriptura in Ægyptum descendisse testatur, numero deduxere. Alii vero, quemadmodum Clemens noster, et Augustinus, ex prius assignato ab eadem Scriptura nepotum Noe numero parem harumque linguarum numerum statui voluerunt.

Verum posterioris hujus opinionis fautores et patroni propter variantes sacri textus lectiones in variis adhuc partes scissi sunt. Quidam enimvero textui Hebraico Armiter inhærentes, septuaginta tantummodo Noe filios variarum familiarum principes, ac totidem, nec plures primævas linguas suisse pertinaciter contendunt. Alii vero Græcam Septuaginta duorum Seniorum interpretationem secuti, illis septuaginta Noe filiis duos alias supra hunc numerum, ac proinde totidem linguas adjiciendas esse arbitrantur. Huic autem opinioni, præter citatum a nobis Augustinum, atque etiam, ut diximus, ipsuam Clemensem nostrum, suffragatur Eusebius in *Chronico*¹³, ubi, postquam eos, qui ex tribus Noe filiis procreati fuerunt, sigillatim enumeravit, ibidem ter subiecti illos secundum linguas suas suisse dispersos. Clarius vero Epiphanius: « Ergo illi, inquit¹⁴, turrim et Babylonem ædificant. Sed divino Numini de Insana molitione displicuit. Ideoque dissipatis eorum linguis, septuaginta duas ex una fecit, pro hominum numero, qui

A illo tempore repertus est, » Rursus autem alibi¹⁵: « Quo tempore Babylon in Assyria ab iisdem illis exstructa, qui et turrim considerunt. Erantque tum... homines sere LXXII stirpium auctores et capita, nimisrum ex Chami progenie XXII, e genere Sem XXXII, e Japheti vero stirpe XXV, cum turris illa cum Babylone conderetur. Ab his in universum orbem nationes omnes et lingua dissipatae sunt. Posteaquam septuaginta illi duo, qui 302 turrim moliebantur, confusis linguis hue illucque dispersi sunt, et pro una, quam callebant, alias aliam ex afflato Dei, ac voluntate sortitus est. Ex quo ad hanc usque diem linguarum omnis est constata varietas, quarum uniuscujusque auctorem licet nullo negotio deprehendere. » In Græco textu Epiphanius legitur: Τοῦ Χαμ τριάχοντα δύο, καὶ τοῦ Σήμη δεκαπέντε, καὶ τοῦ λάρη δεκαπέντε. Sed illum sic corrigit Petavius: Τοῦ δὲ λάρη δεκαπέντε, τοῦ δὲ Σήμη εκκοταπέντε. Verumtamen in his numeris unus deficit, qui adhuc atjici debuerat. At ille nihilominus librariorum error nullo plane modo obstat, quoniam mens opinioque Epiphanius aperta omnibus, prorsusque manifesta sit. Denique prater Hieronymum¹⁶ et commentatorum inter eisdem Hieronymi opera editorum auctorem, alii bene multi magno plane numero et consensu huic sententiae suum tulerunt suffragium.

B Verum tametsi tot tantique fuerint hujusce opinionis defensores, alii tamen, ac præcipue recentioribus, visum est nihil in sacra Scriptura de hisce linguis omnium primis ac dialectis esse constitutum, nec certi aliquid de illis posse definiri. Ex memoratis siquidem Noe filiis diversas ab aliis, vel gentes, vel familiis, adeoque linguas constitui posse plane penitusque inficiantur. Videsis, si libet, Franciscum Junium, Bonfrerium, Cornelium a Lapide, aliosque in allata a nobis Geneseos verba, atque etiam Buxtorf. dissert. *De linguarum confusion.*; Walton., prolegomen. 1 in Bibl., parag. 11 et 12, et seq.

ARTICULUS II.

Primas dialectos barbaras suisse, ubi de precibus aliena et non vulgari lingua fundendis, de Hebraicæ linguae et dialecti antiquitate, de Hellere Hellanicæ linguae auctore, de variis ejusdem lingue, atque etiam deorum et animalium dialectis, ac de singulare elephantum, scorpii Libyci, ac piscium arte et industria.

D Ex his, quæ disputata sunt, facile, uti putamus, intelligitur cur postea a Clemente nostro prima et generales dialecti barbaræ, id est, non a Græcis, sed ab Hebreis originem suam habuisse dicantur: « Primæ, inquit¹⁷, et generales dialecti barbaræ quidem, nomina autem habent natura. Nam et præces facientur homines esse potentiores, quæ dicuntur voce barbara. » Quod ibidem ab illo auctoritate probatur Platonis, qui in *Cratyle* vocem πορ̄ barbarum esse aperte declarat. Et hic quidem Platonis locus legitur in eo libro tom. I, pag. 409 et seq.

A nobis autem obiter observandum est Clementem, de suæ ætatis hominibus loquentem, quasi per transennam dixisse illos fateri eas præces esse potentiores, quæ non vulgari ac vernacula lingua, sed barbara funduntur. Nemo enim est qui nesciat quanto contentioñ æstu ab hujus et superioris ætatis cum catholicis, tum aliis scriptoribus de hac quæstione disceptatum fuerit. At quia infinitæ promedium ea de re disputaciones editæ sunt, satis nobis esse debet adnotasse fusas barbara sive aliena lingua præces, εὐχάς βαρβάρω φωνῇ λεγομένας, a Clemente nostro nec rejici, nec improbari.

* p. 338. ¹ l. xvi De civit. Dei, c. 4, p. 418. ² Genes. 31 et 32. ³ ibid. 5. ⁴ Aug. De civ. Dei, p. 421. ⁵ l. 1, p. 6. ⁶ l. 1 advers. hæres. p. 6. ⁷ hæres. xxxix, Sethian., § 7, p. 388. ⁸ tom. VII in psalm. xliv, p. 37. ⁹ lib. 1 Strom., pag. 338.

Pno autem cuilibet non minus nota de Hebraicā lingua ille tradidit¹⁶. Et primo quidem Hebraicā dialectū, sicut et alias omnes, habere proprios peculiaresque loquendi modos, qui illius χαρακτήρα ostendunt. Secundo autem dixit eamdem Hebraicā linguam esse Græca longe vetustiorem. Etenim si, ut ille ait¹⁷, « ab Hellene Jovis filio, qui fuit cognominatus Denicalion, contigit Hellanicā, id est Græcas appellari linguas, ex temporibus quæ prius diximus, facile perspicere potest quo generationibus sint Hebraica lingua posteriores linguae, quæ sunt apud Græcos. »

Verumtamen Conon, a Photio citatus¹⁸, testatum nobis fecit paucos profecto credidisse Hellēnum Jovis fuisse filium, sed longe plurimos peruersum penitus habuisse illum Denicalionem prougnatum. Ea siquidem fuit Diodori Siculi sententia¹⁹, atque etiam Eusebii, cuius hæc sunt in *Chronico verba*²⁰: « A Denicalionis Hellene et Pyrrhæ hi, qui prius Græci Hellenes nuncupati sunt. Quod quidecum ab Apollodoro et aliis assertum fuisse Scaliger in suis ad hoc *Chronicon animadversionibus* adnotavit. »

De Græcorum autem dialectis sic Clemens statuit²¹: « Dicunt autem Græci esse quinque apud se dialectos, Atticam, Ionicam, Doricam, Æolicam, et quintam communem, καὶ πέμπτην τὴν χορήν²². » Eadem quoque Joannis grammatici²³ et aliorum fuit sententia. At peritiores grammatici, ultima rejecta, quatuor tantum præcipuas Græcorum dialectos fuisse existimant, quanvis iis alias plures adjici posse fateantur. Strabo vero, tametsi ad eos accedat, poterat quatuor illas omnibus notissimas Græcorum dialectos ad duas posse haud iminerito referri. Ionicam quippe ab Attica oriam, ac Doricam eamdem atque antiquam et incorruptam Æolicam esse censem. Multæ, inquit²⁴, cum sint gentes Græciae, præcipue tot sunt, quot et sermonis Græciæ varietates, seu dialecti. De his Ionicam cum antiqua Attica eamdem esse dicimus. Nam et Ioniū nonen gesserunt prisci Attici, et inde sunt orti, qui colonias in Asiam duxerunt Iones, ac ea usi lingua, quam Ionicam nunc appellamus. Dorica etiam eadem est quæ Æolica, etc. Sed de his plura apud grammaticæ Græciae scriptores, omnibus facile obvios, atque idcirco ea lusus prosequi superfluum esse duxiimus.

Quid vero, quod « Plato, inquit Clemens²⁵, dixi quoque quādam dialectum attribuit, maxime quidem id conjiciens ex somniis et oraculis; alias autem ex dæmoniacis, qui nec sua voce, nec dialecto utuntur. » At Hervetus nos adinonet se nescire quo ex Platoni loco id desumptum fuerit. Nonne autem ipsemel Plato, citato Homeri testimonio, in *Cratylō* dixit²⁶, quædam esse nomina, quibus dii, alia quibus homines ad res appellandas designandasque utantur? At sane etiamsi illud fusius ibidem probaverit, ad rem tamen nostram ea magis faciunt, quæ in libro, qui *Io* inscribitur, de poetis oraculorumque nuntiis et divinis vatis illi prodidit: « Neque poeta, ait ille²⁷, potest prius versus condere quam corruptus Deo fuerit, et extra mentem suam positus, ac proinde ipsius mens in seipso amplius minime fuerit. Quandiu enim mens sui compos est, minime fieri potest ut carmina condat et vaticinetur. Quocirca Deus cum mente illis eripit, his utitur ministris, oraculorum nuntiis et divinis vatis; ut nos qui audimus, intelligamus eos ipsos minime esse, qui hujusmodi res tanti momenti dicant; sed Deum esse, qui illa dicat, et illorum hominum ministerio nos alloquatur. » Jam igitur vide, quæso, et perpende quam jure merito Clemens no-

A ster dici possit 303 ad hunc collineasse Platonis locum. Porro autem de deorum lingua lege Casabonii et Menagiī in librum i Laertii *De Pherecydis Vita*, § 119, observations.

De eodem rursus Platone Clemens hæc continenter adjectit: « Existimat autem rationis quoque expertum esse animalium dialectos, quas evadant, quæ sunt ejusdem generis. » Quo quidem de arguento præter alios legere poteris Aristotelem libro iv *De historia animalium*, cap. 9; Plutarchum lib. *De solertia animalium*, tom. II, p. 967 etc.; Ælianum libro v *De animalibus*, cap. 51; Plinius lib. viii *Hist. natural.*, cap. 2 et seq.; Aldrovand., etc.

Ad id autem probandum Clemens tria nobis exempla, non minus admiratione quam nostris animadversionibus digna proponit. Primum est elephantis « qui cum in cœnum, ait auctor noster²⁸, ceciderit et clamaverit, presens aliquis alius id contemplatus, revertitur paulo post, et secum ducit gregem elephantorum, et eum servat, qui cecidit. » Ælianus aliquid simile de elephantis memorat, illudque verum esse propositetur: « In fossam, inquit²⁹, delapsos, injectis fruticum fascibus, subtrahunt, quibus tanquam scalis senectute gravis ascendentes liberantur. » Narrat quoque eos simili plane solertia cum fossas insidiosas transluant, inde illum ab aliis extrahi, qui pontis vicarium sese eis præstiterat. Plutarchus vero post Jubam de iisdem hæc litteris mandavit³⁰: « Venatores fossas, quas ad ipsos capiendo faciunt, levibus sarmentis, et terra vili infecta oblegunt. Cum ergo elephantum unus in fossam inciderit, reliqui materiam congerunt, et lapides ingerunt, ut illatus facile exire possit. » Plura alia hujuscemodis elephantorum sagacitatis duo illi scriptores atque in primis Ælianus lib. ii *De animalibus*, cap. 15, et Plinius lib. viii *Hist. natural.*, cap. 3 et seq., exempla nobis exhibuere. At de eo, quod Clemens noster protulit, vides Aldrovandum lib. i *De quadrupedibus*, pag. 440.

Secundum est scorpis Libyci, quem uti Clemens ait³¹, « si hominem non feriat, tunc abeuntem reverti cum pluribus; alterum autem ab altero instar catenæ pendente moliri insidias. » Vide autem num ille ad hanc alludat Ælianii de iisdem scorpis Libycis narrationem: « Scorpis, inquit³², si quid unde semetipsum in tecto suspendat, nanopiscatur, ibi fortissime forcipibus inhærescit, simul et dimittit aculeum. Secundus igitur ex tecto descendens, per primum serpit, atque suis itidem forcipibus ad illius aculeum adhærescit, et sublimem suum sinit aculeum. Item a secundo tenetur tertius, a tertio quartus, quintus similiter ordinem servat, itenque cæteri omnes per primos decurrent. Postremus dormientem ferit, ei per superiores recurrat, similiter ab illo secundus, tum vero ab ultimo tertius, reliquaque sese subducunt, quoad velut sene catenam solventes, inter se omnes substraxerunt. » Adiutor Aldrovandum lib. *De insectis*, pag. 81.

Tertium tandem et ultimum, quod a Clemente nostro subponitur exemplum³³, est piscium, quorum, ut quidam perhibent, si quis e laqueo evaserit, nullus eodem die ejusdem generis inveniatur. Plura autem de hac piscium, ne capiantur, calliditate narrat Plutarchus³⁴, quibus id quod Clemens non omnino asseveranter, sed aliorum duntataxat testimonia in medium adduxit, mirum in modum circumvari potest.

ARTICULUS III.
*De cognitione, utrum aliqua sit in belluis cognitione,
et anima humana aliquid sine sensu admittat*

¹⁶ I. vi, p. 678. ¹⁷ ibid., p. 679. ¹⁸ Phot. Bibl. cod. CLXXXVI, p. 438. ¹⁹ I. iv Bibl., p. 183. ²⁰ ad an. 497. ²¹ I. i, p. 538. ²² apud Scapul. ²³ Strab., init. lib. viii Geogr., p. 333. ²⁴ p. 338, ²⁵ I. i. p. 391 et seq. ²⁶ eod. Iom., p. 534. ²⁷ p. 338. ²⁸ ibid. ²⁹ I. vi *De animalibus*, c. 61. ³⁰ Iom. II, I. *De solertia animalium*, p. 972. ³¹ p. 338. ³² lib. vi *De animalibus*, cap. 23. ³³ p. 338. ³⁴ I. De solertia animalium, p. 976 et seq.

cognoscat, atque judicium, seu secunda mentis A operatio, sit voluntatis actus, de vera et falso opinione, de demonstratione, scientia, sapientia et prudentia.

Ad ea quae de variis scientiis, artibus et disciplinis Clemens noster litteris mandavit ²³, antequam veniamus, observare juvat ab illo satis perspicue explicari quid sint scientia, intelligentia, experientia, cognitionis, sapientia, fides, recta opinio et veritas. Docet autem duplice in homine esse cognitionem, vixque ac ne vix quidem a se ipso impetrare potest, ut ullum in belluis esse concedat. Audiamus, quaeque, quibus verbis ea de re mente suam appetuerit. « Dicitur, inquit ²⁴, duplex cognitionis, διπλῆ γνῶσις: una quidem communiter, quae est in omnibus hominibus, similiter intelligentia et apprehensionis, σύνεσις τε καὶ ἀντίληψις, quae ex cognitione singulorum, quae subjecta sunt, publice elucet, quam non solum habent potestates, quae sunt ratione praeditae, sed etiam quae ea carent, quam ego nunquam nominaverim cognitionem, ήν οὖς δὲ πότε ἔγωγε γνώσιν τε ὀνομάσαι μι, ut cum sit a natura ingeneratum, ut cognoscat per sensus. Quae autem ἔξαιρέτως, excellenter et praeceps, nominatur cognitionis, γνῶσις, ex mente et ratione formata accipit, et characterem, per quen, solae potestates rationales participes sunt cognitionis, καθ' ήν μόνα αἰ λογικαὶ δυνάμεις γνῶσις γενήσονται, quae iis quae apprehenduntur intelligentia, per nudam animae operationem pure ac sincere applicantur. » Duplex igitur a Clemente cognitionis, γνῶσις, distinguuntur. Prima est, qua non solum homo, sed etiam belluae et animalia ratione carentia, corporeis sensibus ea quae sibi obiectuntur, vident, aut percipiunt. At ille negat hanc perceptionem proprie ac vere appellari posse cognitionem, γνῶσιν. Ne autem quis id a se temere et inconsiderate dictum crederet, hanc continuo assert rationem; quia hæc perceptio belluis naturaliter insita, solius sit corporei sensus ope ac ministerio, atque proinde illa corporea tantum est. Itaque eam non γνῶσιν, sed σύνεσιν τε ἀντίληψιν, perspicientiam et perceptionem vult appellari.

Ex hac porro Clementis nostri doctrina haud obscure colligit illum nullam in belluis proprie diclaim cognitionem admisisse, sed quamdam dumtaxat rei sibi subjectæ perceptionem. Nihil autem in hac belluarum perceptione, nisi plane corporuum esse persuasum omnino habuit. Quid ergo, inquires, nonne ille superiori in libro ²⁵ profert Xenocratis et Democriti opinionem, qui aliquam fatebantur esse in animantibus, ut a nobis observatum est ²⁶, Dei cognitionem? Optime quidem. Sed ibi Clemens non ait se horum philosophorum subscripsisse sententiam.

Secunda autem, et proprie dicta γνῶσις, cognitionis, ut ille ait, ἀπὸ τῆς γνώμης καὶ τοῦ λόγου καρπαχθῆσται, ab animi sententia et ratione suuu accipit characterem. Itaque hæc cognitionis est solius animæ rationalis, quae ratione sua res ipsas percipit et intelligit.

Inde vero Hermetus infert Clementem ab opinione Aristotelis recessisse, qua ille ejusque discipuli tandem pro certo posuerunt nihil, ut aiebant, esse in **304** intellectu, quod prius in sensu non fuerit. Verum non ex hoc solo auctoris nostri loco id Hermetus colligere poterat, sed ex aliis etiam quae in superiori dissertatione adnotavimus ²⁷, atque etiam ex iis quae superius de hominis anima, ac potissimum de gnostico, disputavimus. Unde autem ille hanc doctrinam Peripateticæ omnino contraria hansebit, si a nobis postules, respondebimus ab eo delibatam fuisse ex Platone, cuius ille alibi hæc

A verba attulit ²⁸: « In Phædro dicit animam eum per se fuerit solam, αὐτὴν καὶ αὐτὴν γενομένην τὴν φυχὴν μόνην, posse vere sapientiæ, et quæ vires humanas superat, esse partem. » Visne et alii ejusdem philosophorum principis verbis tibi id probari? Ecce præsto sunt in illius *Theæteto*, ubi diserte asserit ²⁹, « animam partim ipsam per se ipsam res considerare, partim per corporeas facultates. » Quod quidem ille hinc probat, quia anima per se ipsam rerum *essentialia* et veritatem cognoscit.

B Perpendas autem velim, utrum Peripateticæ scholæ sectatoribus illud magis saveat, quod de judicio, sive de secunda, sicut illi loquuntur, mentis operatione idem Clemens noster tradidit ³⁰: « Assensiones, συγχαταθέσεις, non solum Platonici, sed etiam Stoici dicunt esse in nostra potestate. Omnis ergo opinio, δόξα, et judicium, χρίσις, et existimatio, ὑπόληψις, et disciplina, μάθησις, quibus vivimus, et semper sumus cum genere humano, est assensio. » Et vero si judicium sit revera assensus et approbatio, et hæc sit in nostra potestate, nonne inde recte sequitur judicium, quo propositionem aliquam veram aut falsam judicamus, esse potius voluntatis nostræ quam nostri actum intellectus?

Cur ergo, inquires, idem de opinione, δόξα, a Clemente decernitur? Opinio etenim cum neque evidens, neque certa sit, quomodo ei assentiri possumus? Quamobrem alibi Clemens dixerat ³¹: οὐ γάρ ποτε ἡ ἀλήθεια οἴησις, εἰ non est enim veritas opinio. » Sed quainvis opinio incerta et inevidens sit, atque ideo a scientia distinguatur; hoc tamen non impedit, quominus sæpe homines cognoscant quasdam falsas, alias autem veras esse opiniones. Et certe ex hac falsa aut vera opinione cognitione fit, ut quem priori negant, posteriori præbeant assensum. Imo vero nonnulli, sed errore decepti, falsæ etiam opinioni assentiuntur. Quod si quis pertinaciter contendat hunc assensum debere errorem aut veritatem appellari, ei penitus non refragabiniur. Cur autem falsa et vera opinio aliquo saltem modo dici non possit, plane non videmus. Quia vero fragilitati humanae id sæpius accidit, ut suam falsis adjungat assensionem, quomodo homo falsa opinione imbutus possit ad veritatem revocari, sic Clemens noster docet ³²: « Τριτὴ θεραπεῖα οἴησεως. Est triplex ratio curandas opinionis: causæ cognitionis, et quomodo ea possit auferri, et tertium animæ exercitatio et assuetatio, ut possit sequi ea quae recte judicata fuerint. »

Quemadmodum autem falsa opinio est error, ita etiam conjectura, teste nostro Clemente ³³, est imbecilla opinio, quæ fidem simulat et imitatur: Υποχρέεται τὴν πίστιν τὴν εἰκασίαν, ἀσθενής οὖσα ὑπόληψις. Fidem imitatur conjectura, quae est imbecilla opinio.

Quid vero, quod ille adhuc nos admonet, ex ipsa opinione, sicuti ex scientia fieri demonstrationem? Nihil, ait ³⁴, obstal, quominus duplex nominetur demonstratio, ἀπόδεξις, una ex scientia, ex opinione altera. » Hanc autem dicit humanam ex rhetorica, seu dialectica argumentis, illam autem ex apertis sacræ Scripturæ testimoniis plane confici. Quoniam hæc ab eo, η ἀντίτατο ἀπόδεξις, « summa et suprema demonstratio » appellatur. Unde alio in libro hæc ipse adhuc scripsit ³⁵: « Quæ est apud nos (id est, Christianos) agnitus veritatis, ut ex iis, quæ jam sunt credibilia, in quæ nondum sunt, fides habeatur, efficit: quæ quidem est essentia, ut ita dicam, demonstrationis, ήτις οὐσία, ὡς εἰπεῖν, ἀπόδεξεως καθίσταται. » Sed nemo non videt accuratam et propriam illius, quam scholastici vocant,

²³ lib. II Strom., pag. 293 et 396; I. VI, p. 691 et seq. ²⁴ I. VI, p. 617. ²⁵ III, p. 390. ²⁶ sup. c. 6, art. 1. ²⁷ dissert. super., cap. 6, art. 2; sup. c. 6, art. 3, et c. 13, art. 5. ²⁸ I. V, p. 552. ²⁹ tom. I, p. 185 et seq. ³⁰ lib. II Strom., p. 384. ³¹ lib. II Strom., p. 297. ³² I. VII, p. 759. ³³ I. II, p. 365. ³⁴ p. 381. ³⁵ I. VII, p. 759.

ibi ab eo non proferri demonstrationis divisionem et definitionem. Ubi etenim de demonstratione sic disserit, non alius ipsius propositum nec alia mens est, quam ut ostendat demonstrationem ex sacris nostris Scripturis desumptam, qualibet alia esse certiore. Quapropter magis proprie et generaliter eam prius definierat⁴⁹: Ἀγνοουμένου πράγματος φανερὰν συγχατάθεσιν, η̄ rei quae ignoratur manifestam assensionem, sive comprobatio nem.

Scientiam vero, ἐπιστήμην, ait ille⁵⁰, definit philosophi, φιλοσόφων πάθες, « habitum qui transmoveri non potest a ratione, » ἔξιν ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου. Alibi autem⁵¹, Ἡ ἐπιστήμη ἐπιστητικὴ ἐστιν ἔξι. « Scientia est habitus, qui facit sistere. » Sed hic scientiae potius effectus est quam definitio. Inde tamen ipse deductam putat hujus Graecæ vocis etymologiam: « Si scientia, inquit⁵², quæ dicitur ἐπιστήμη, danda est etyinologia, ex statione et quiete, quæ dicitur στάσις, ejus sumenda est explicatio; quoniam nostram in rebus sistit mentem, quæ prius alias altera cerebatur. » Verum quia ibi eamdem vocis πτώσιας etyinologiam attulit; inde profecto satis liquet illum his verbis genus duntaxat, et non propriam ac peculiarem, ut scholastici loquuntur, indicasse scientiae differentiam. Scientia enim non tantum certa, sed evidens, ut aiunt, rei necessariæ per propriam causam cognitione esse debet.

Porro autem contendit ille scientiam idem esse atque sapientiam, quæ ab eo definitur⁵³: « Scientia divinorum et humanorum bonorum. » At de illa, quemadmodum de prudentia, plura hisce in Stromatibus libris disputat⁵⁴. Palam vero facit quidnam inter utramque sit discriminis, et quantæ utilitatis sit sapientia, cuius principium est pietas. Priori autem loco citat Clemens Callimachi et Bacchylidis testimonium; sed prius eodem sensu apud Cyrilum Alexandrinum⁵⁵, et posterius apud Theodoretum⁵⁶ repertus. Denique auctor noster ex Isocrate in Panathenaico ostendit, qui vere sapientes dici debeant. Qui quidem Isocratis locus in laudato a Clemente illius libro non procul ab initio legitur.

305 ARTICULUS IV.

De veritate, quibus in rebus consistat, ipsam esse magnæ virtutis principium, et ejus primordium esse admirationem, atque in cognitione et actione versari, duas illius esse species, multa esse ejus criteria, variasque disciplinas ad eam comparandum conserre, et esse utiles, ac quomodo.

Jam vero quid Clemens de veritate statuat⁵⁷, paulisper attendamus. At ille primo dicit eam quatuor in rebus, nimurum sensu, intelligentia, scientia, opinione, ac potissimum mente consistere. Deinde autem: « Merito a Graecis, inquit⁵⁸, acclamaturn est: Principium magna virtutis regit. » veritas: ἀρχὰ μεγάλας ἀρετᾶς ἀναστο ἀλήθεια. Sed ubinam gentium illud a Graecis voce aut scripto traditum unquam fuerit, satetur Helvetus sibi esse penitus incompertum. Verum, ut id disseret, debebat Stoebæ adire sermones⁵⁹, atque undecimi initio hæc animadvertisset, quæ Olympiadis tribununtur pene totidein verba: ἀρχὰς μεγάλας ἀρετᾶς ὡνας (in margine, ἀναστο) ἀλήθεια.

Philosophi vero qui, ut alibi auctor noster obseruat, veritatem diligit: « Principium, inquit⁶⁰, est res admirari, ut ait Plato in Theæteto. Matthias adhortans in Traditionibus: Admirare præsentia;

A eum esse primum gradum statnens ulterioris cognitionis. Qua ratione etiam scriptum est in Evangelio secundum Hebreos: Qui admiratur fuerit, regnabit, et qui regnavit, requiescat. Tripli itaque auctoritate probat admirationem esse veritatis principium. De secunda autem et tertia, ex Matthie Traditionibus et Evangelio secundum Hebreos petita, jam supra disputavimus. Tertia autem desumpta est ex his Platonis verbis⁶¹: Μάζ φιλοσόφου τὸ πάθος τὸ θευμάζειν οὐ γὰρ ἀλλ’ ἀρχῆ τῆς φιλοσοφίας ή αὐτῇ. Hæc maxime philosophi affectio est admirari; non enim aliud est philosophie primordium.

Manifestum præterea eruditus auctor noster⁶² facit veritatem non in cognitione tantum, sed etiam in actione versari; ita tamen ut hæc a contemplatione profluat.

Duas porro ille docet⁶³ esse veritatis species et ideas, ιδέας, nomina scilicet et res; ac Graecos omnibus, atque orationis elegantiæ et ornati, Christians vero rebus ipsis, in quibus versandis est, inhærente. Monitos nihilominus ille nos facit nominum, sicut et rerum, distinctionem ac cognitionem, neque minimæ ad intelligendas sacras Scripturas esse utilitatis, neque exiguum obscuris illius locis lucem afferre: « Nominum, ait ille⁶⁴, et rerum distinctio in ipsis quoque Scripturis magnam lucem afferat animis. Necesse est enim audire et dictiones plura significantes, et plures, quando quid unum significant; unde etiam sit ut recte respondeatur. »

Porro autem quamvis ille veritatem invento difficultinam esse haud semel asseveret⁶⁵, satetur tamen⁶⁶ multa esse, quæ ad eam inquirendam conferunt, eamque Filio Dei opitulante inveniri: « Sunt quidem, inquit ille⁶⁷, communia quedam criteria, sicut sensus; alia autem eorum, qui co-sustarunt, et exercuerunt ea, quæ vera sunt, neque quæ vera et falsa per mentein et rationem artificios distinguunt. » Atque hi tandem inquirunt veritatem, donec illam in Scripturis sacris invenient; et ea inventa, conquiescent.

Quid vero, quod sicut veritas a Filio Dei, divinisque, uti diximus, Scripturis, vel, ut ait citatus a Clemente⁶⁸ Plato⁶⁹, a Deo inquirenda est; ius sane et ad eam comparandam nos juvant, non solum philosophia, ut supra dictum est, sed alia etiam ejusdem philosophiae adjutrices disciplinae? Et id quidem cum Clemens inductione, ex variis disciplinis desumpta, comprobavisset, sic concludit⁷⁰: « Philosophiam ergo aduvant disciplinae, et ipsa philosophia ad tractandum de veritate. » Ad consequendam enim veritatem, quæ multo sine labore et experientia comparari non potest, animalium hominis præparant, et disponunt disciplinae, atque inde ille ad veritatis cognitionem perducunt. Quamobrem quonodo sacrae Scripturae lectio ad veritatem adipiscendam omnino necessaria est: sicut et humanas disciplinas utiles esse nullus quam jure merito iniicias iverit. Quod quidem Clemens⁷¹ testimonio confirmat Platonis, qui etiam negaverit encyclopaediam ad bonum ferre, profitetur tamen ab illa opem ferri ad extandam exercendamque animam; ut ea quæ percipiuntur intelligentia, assequi possit.

Maximis igitur in rebus eos falli demonstrat, qui contra objiciebant⁷²: « Quid juvat nosse causas, quomodo sol moveatur, et reliqua astra; aut geometrica speculatum esse theorematum, aut dialectica, aut unamquamque ex aliis disciplinis, » que

⁴⁸ I. ii, p. 362. ⁴⁹ ibid. ⁵⁰ I. iii, p. 393. ⁵¹ I. iv, p. 531. ⁵² I. vi, p. 694. ⁵³ I. iv, p. 477; I. vi, p. 691; I. ii, p. 396. ⁵⁴ I. i cont. Julian. init., p. 7. ⁵⁵ tom. IV, serin. i, De tide, p. 477. ⁵⁶ I. ii Strom. p. 364. ⁵⁷ I. vi, p. 656. ⁵⁸ serm. 41, p. 136. ⁵⁹ Strom. I. i, p. 580. ⁶⁰ Theæt. tom. I, p. 155. ⁶¹ Strom. lib. vi, p. 660. ⁶² I. 1, p. 289 et seq., 293; lib. vi, p. 689 et seq. ⁶³ ibid., p. 655 et seq. ⁶⁴ ibid., p. 660. ⁶⁵ ibid., p. 689, et I. i, p. 318, et I. vii, p. 754. ⁶⁶ ibid., p. 755 et seq. ⁶⁷ I. vi, p. 675. ⁶⁸ Phæd., t. III, p. 262. ⁶⁹ I. vi, p. 660. ⁷⁰ I. i, p. 316. ⁷¹ ibid., p. 661 et seq.

ab humano ingenio, minime autem a veritate do-
centur? Nam insirini etenim levisque momenti sit
haec obiectio, hinc ipse convincit⁷³, quia homines
libero praediti libertatis arbitrio, possunt huma-
nam doctrinam sanctam efficere, et eliam si eam
accepterint per homines. Et id sane ab illo pluri-
bus ipsiusmet divinæ Scripturæ testimoniis et
Abrahæ exemplo stabilitur et confirmatur.

Præterea vero ille luculentus demonstrat⁷⁴ ab
eo qui veras Græcorum sive paganorum discipli-
nas et artes coluit, aurum probum ab adulterino,
id est, verum a falso, sophisticam artem a philo-
sophia atque ab orthodoxa veritate, hereses et
errores caute ac prudenter secerni ac separari.

Quapropter non imperfectis tantummodo Chri-
stianis, sed etiam perfectissimo. seu, ut ipse lo-
quitur⁷⁵, gnostico per eum licet, ut ex unaquaque
disciplina illud suum quod confert ad veritatem.
Quinimo brevi inductione ostendit⁷⁶ quid ex sin-
gula quaque disciplina ab illo decerpit debeat; ea
tamen lege, ut iis non tanquam virtutibus, sed tan-
tum ad assequendam veritatem adjutricibus utatur.
Cuilibet tamen Christiano præcipit, ut in iis non
immoretur, et permaneat, sed postquam quæ in iis
bona et vera sunt elegerit, ad veram, sive Chri-
stianam philosophiam revertatur.

Nemini porro hæc Clementis nostri sententia
nullam admirationem movere debet. Persuasum
siquidem ille habuit in omnibus, non solum discipli-
nis, sed etiam artibus aliiquid boni inesse, quod
ab ipsomet Deo profectum est: « Jam vero ea etiam,
inquit⁷⁷, quæ bona sunt in artibus, ut in artibus, τὸν
τέχνας, ὡς τὸν τέχνας, habent principium divini-
tas. »

Nos tamen ille⁷⁸, nec semel, nec segniter moni-
tos esse vult, omnibus Christianis, atque in primis
gnostico, seu eorundem Christianorum perfectissi-
mo, vitandum esse multum et inutilium disciplina-
rum abusum. Confirmari autem id potest ipso Pla-
tonis Heracliti testimonio, quo ille alibi hunc
protulit **306** in modum⁷⁹: Ήδε γάρ, οἷμα, ὡς ἔρα
ἡ πολυμαθὴ νόον ἔχει· διδάσκει καθ' Ἡράκλει-
τον· Σciebat enim, ut existimat, eum multarum
rerum scientiem jam habere mentem, quod docet,
ut est Heracliti sententia. Sed hoc Menagius cen-
set ita esse corrigendum: Ήδε γάρ, οἷμα, ὡς
ἔρα ἡ πολυμαθεία νόον οὐχι διδάσκει καθ' Ἡράκλει-
τον. Et sane hanc emendationem probat præter-
missa ab auctore nostro sententia, quæ apud Laer-
tium sic legitur⁸⁰: Πολυμαθὴ νόον οὐ διδά-
σκει, εἰ μάλιστα μεντεῖν νοοῦν docet. »

Non aliter itaque has disciplinas, quæ utilitatis
aliiquid habent, a Christianis adhibendas esse Cle-
mentis opinatur; nisi veluti quasdam præexcercitatio-
nes, quibus et captiosa adversariorum sophismata
diluere, et veritatis cognitionem assequi possint.
Denique tunc eas non modo impiles, sed perni-
ciosas esse asserit, quando cum vera philosophia
conjunctorum fuerint: « Artes, inquit⁸¹, si cum
philosophia coniunctæ non fuerint, cuilibet exitiales
erunt. » Sed hæc omnia ex iis clariora et apertiora
omnibus sunt, quæ superius de philosophia dispu-
tavimus.

ARTICULUS V.

*De grammatica, dialectica, arithmeticâ, et quibus-
dam numeris, de musica, geometria, architectura,
agricultura, nautica et astronomia.*

Clementem nostrum, de singulis disciplinis dis-
serentem, si sequamur, ab ipso hæc audiemus⁸²:
« Eum bene et utiliter eruditum existimo, qui om-

A nia refert ad veritatem; adeo ut ex geometria et
musica, et ex grammatica, et ipsa philosophia col-
ligens quod est utile, nullis insidiis interceptam
seruet fidem. » Censem igitur Christianum hominem,
singulis hisce disciplinis liberaliter ornatum, posse
earum ope et præsidio hæreticorum aliquorūque pa-
ganorum et errantium hominum insidias ac dolosas
cavillationes ita declinare, ut illibatam Christianæ
religionis doctrinam et nullis falsis artibus intercep-
tam fidem conservet.

Cum autem grammatica in verbis et vocibus
potissimum versetur, inde certe Clemens recte col-
ligit eam ad intelligendas sacras utriusque Testa-
menti Scripturas esse utilem: « Quomodo, inquit⁸³,
non est utile, dividere voces, quæ sunt anticipes, et
quæ in Testamentis afferuntur æquivoco? » Et vero
artis grammaticæ utilitatem, imo et necessitatem
probe cognoscunt, qui eosdem sacros libros, vel
primoribus, ut aiunt, labii gustavere, atque illi in
primis, qui illos interpretari, exponere, verosque
eorum sensus perscrutari conati sunt. Nos tamen
Clemens, ut diximus, commonefacit Christiano
non in solis nominibus et verbis, sed rebus ipsis
et veritati, quæ ex illis elicuntur iumorau-
dum.

Dialectica autem a Clemente dicitur⁸⁴ respon-
dendi et interrogandi scientia. Nec ab hac scientia
longe absunt ii, de quibus Laertius scripsit⁸⁵: « Dialecticam recte disserrandi scientiam circa orationem,
quæ interrogatione et responsione consti-
tit, versari dicunt. Quocirca ipsam ita designunt,
scientiam veri, falsi, et neutrius. » Atque hanc
alibi⁸⁶ suum a Zenone Eleate exordium sumpsisse
perhibet.

De illius itaque utilitate hæc Clemens noster tradi-
dit⁸⁷: « Perspicuitas opem fert ad tradendam veri-
tatem, et dialectica, ne prosteremur ab hæresibus,
quæ faciunt incursiones. » Quis autem insciabitur
non minimum esse fructum et emolumentum dia-
lecticæ, quæ efficit ut ab hæreticis non decipiatur,
et vanas eorum argutias et cavillationes diluamus,
confutemus et explodamus?

Nec mirum sane. Nam dialectica, ut ille ait⁸⁸,
juxta Platonis sententiam, « est quedam scientia
inventrix eorum, quæ sunt significacionis, τῆς
τῶν δηλώσεων εὑρετική τις ἐστιν ἐπιστήμη. »
Duplex porro dialectica ab eo distinguitur. Prima
in rebus sophisticis versatur, et aliiquid dicit, vel
facit eorum, quæ dicuntur, aut fluit ab homini-
bus⁸⁹, atque hæc procul rejicienda est. Altera a
bono et moderato viro acquirenda, ut possit fa-
cere et dicere ea quæ Deo grata sunt, idque uni-
versum pro viribus. » Docet autem Clemens hanc
esse prudentiam, quæ ea dividit, quæ percipiuntur
intelligentia, quæ ad veram sapientiam nos quasi
manu ducit, quæ ad ipsummet etiam Deum audet
progreedi, quæ tandem divinorum cœlestiumque
scientiam profitetur. Atque hæc omnia ex septimo
Platonis *De republica* libro videtur hausisse⁹⁰. Ad
hæc vero dialectica, quemadmodum ille alibi ait⁹¹,
quæ intellectu percepta fuerunt, fuse et rationabiliter,
ac cum electione et assensu explicat. Quæ au-
tem vere dicta sunt, confirmat, dissolvitque dubita-
tiones et sophismata: « Est enī, sicuti adhuc
scripsit⁹², dialectica veluti vallus quidam, ne veri-
tas conculcetur a sophisti is. » Quidni vero? quan-
doquidem⁹³ dialectici, inquit Laertius⁹⁴, a disse-
rendo vocati sunt, hi nimirus, qui verborum ac
rationum acumine pugnant. »

Arithmetice quoque utilitatem eo Clemens de-
monstrat⁹⁵, quod gnosticus seu perfectissimus, sicut

⁷³ p. 656. ⁷⁴ l. i., p. 294 et seq. ⁷⁵ l. vi., p. 654.
pag. 656. ⁷⁶ l. i., p. 315. ⁷⁷ l. ix in Vita Herac., § 1.
p. 292. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ l. vii in Vita Zenon., § 42. ⁸⁰ in Proœm., § 18.
tom. II, lib. vii De repub., p. 351 et seq. ⁸¹ Strom. lib. vi., p. 692. ⁸² ibid., p. 655. ⁸³ in Proœm., § 17. ⁸⁴ lib. vi, pag. 654.

⁸⁵ p. 655, 659. ⁸⁶ p. 694. ⁸⁷ l. ii., p. 359, et l. vi.,
p. 289. ⁸⁸ Strom. l. ii., p. 294. ⁸⁹ ibid.,
p. 319. ⁹⁰ p. 354. ⁹¹ ibid.,
p. 692. ⁹² ibid., p. 655. ⁹³ in Proœm.,

dictum est, Christianus in ea adnotet augmenta et decrementa numerorum, et eas quæ sunt inter se relationes, et quod plurima cadant in proportionem numerorum. » Ad illud porro arithmeticæ probandum emolumentum, non modo Abrahæ profert exemplum, sed quædam etiam de nonnullis numeris animadvertisit¹⁰, videlicet numerum decimum esse undeque perfectum, octonarium vero esse primum cubum, in quacunque dimensione sequalem, atque ut alios missos faciamus, numerum 120 constare ex paritate numeri 64 et imparitate numeri 54, quorum partes quadratos generant; imo vero eundem numerum 120 quatuor componi uno triangulo scilicet 15, altero quadrato 25, tertio pentagono 35, quinto denique hexagono 45. Sed quamvis Clemens noster et alii postea Ecclesiæ Patres, ut alibi diximus¹¹, post Platonicos, ac potissimum Pythagoreos scientiæ numerorum addiciliissimos, in iis enucleandis aliquando versati fuerint; majorem tamen fructum ex allegorica et mystica explicatione percipi posse arbitrari sunt.

In iis enimvero multas post Philonem Judæum reprehenderunt allegorias, et symbola, multas quoque alias, quas illi adnotarunt, figuræ, sicut in numero trecentesimo decimo octavo, in quo Clemens noster¹², et alii, ut vidimus, existimant designari crucis Christi figuram.

Ubi vero auctor noster expressam a Clemente Romano¹³ gnosti, seu perfecti Christiani, formam et imaginem exhibet, chiata ab illo Psalmi tricesimi primi verba interrumpit¹⁴, ac quædam de septenario et octonario numero media sic interjicit¹⁵: *Adeste filii, audite me, ait Dominus, timorem Domini docebo vos. Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos?* » Deinde hebdomadis et ogoeadis subjungit **307** mysterium, quod inducit cognitionem: *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquuntur dolum. Declina a malo et fac bonum, quære pacem et persequere eam*¹⁶. Per hanc enim significat cognitionem cuius abstinentia a malis, et cum operatione bonorum, docens perfici et opere et sermone. » Horum autem Clementis nostri verborum sensus, quem se satis non perceperis Hervetus fatetur, iste est: Clemens Romanus his Psalmistæ verbis declarat hebdomadem, sive septuarium numerum significare a malis abstinentiam, ogoeadem vero, sive numerum octonarium, qui illo perfectior, et sumiam perfectiovis, sicut olim ad Ambrosii in Luce Evangeliæ expositionem observavimus¹⁷, complectitur et continet, significare bonorum operationem, quæ sermone et opere perficiuntur. Et id quidem inde confirmari potest, quod de his aliisque utriusque illius numeri significatiōibus postea Clemens prodidit¹⁸.

Ea autem¹⁹ numerorum mystice exponentorum consuetudo vulgaris adeo illius tempore pervagataque erat, ut alii denarium esse sacrum si diceret, id sibi inutile et supervacaneum videretur. Quamobrem istud, utpote jam tibi forsitan inusitatum, dicere si aveas, legesis Philonis lib. *De congres. quer. erudit. grat. pag. 657 et seqq.*; Origen. homil. 13 in Levit. p. 105, etc.

Hervetus tamen declarat sibi in memoriam non redire illud a se ullibi lectitatum, quod de vicesimo quinto numero prius a Clemente scriptum legimus²⁰: « Jam vero numerus 25 qui est quintus ab unitate, dicitur esse symbolum tribus Leviticæ. » At hæc mystica significatio his niti videtur sacri Numerorum libri verbis²¹: « A viginti quinque annis, et supra ingredientur Levitæ: ut ministrant

A in tabernaculo fœderis. Cumque quinquagesimum annum ætatis implaverint, servire cessabant, etc. Quid vero, quod Origenes eamdem plane numeri 22 symbolicam nobis attulit interpretationem? Levitæ, inquit²², « qui deseruent Domino, et primogeniti filiorum Israel admirabili hoc et sacro numero titulantur. » De his porro aliisque, quorum auctor noster mentionem facit²³, numeris, eorumque mystica et allegorica significatio plura occurruunt apud antiquos Ecclesiæ Patres, Origenem, Ambrosium, Augustinum, et alios complures, ex quorum scriptis multa Hieronymus Lauretus in sua ad *Allegoriarum silvam* appendice collegit.

Ex his porro quæ de arithmeticæ diximus, quilibet facile concedet musicam esse quoque Christiano utilem. Nemo etenim nescit eam nihil aliud esse nisi ipsammet arithmeticam, quæ cum in numeris sonoris versetur, in iis harmonicas concentrum causas, et interjecta inter sonos intervalla distinguit, ac de illis sive sensu, sive ratione didicat. Quamvis autem illa idcirco ab eodem Clemente nostro ὑποχρεωτική, et conjecturalis fortasse dicitur²⁴; ipsius nihilominus utilitatem exemplo Davidis, Psalmos numerose canentis, sic comparat²⁵: « Exemplum musicæ simul psallens et prophetans ponatur David, Deum concinne et numero laudans. » Tum deinde ostendit harmoniam Doricam et Phrygianam esse Christiano maxime consentaneam ac convenientem, atque ex hac eadem psalterii harmonia, quæ modorum honestatem et gravitatem patescit, magnum Terpandro, de quo supra, exemplum suisse.

Per Clementem itaque nostrum Christiano habuti licet musica. At quomodo, et quam ob causam ea uti debeat, ex iis quæ idem Clemens dixerat, sic ipse concludit²⁶: « Est ergo attingenda musica ad mores ornandos et componendos. Certe etiam in convivio nobis invicem psallendo propinamus, nostram incantantes cupiditatem, et Deum glorificantes, propter copiosam donationem eorum, ex quibus fructum et emolumentum capiunt homines, ταῦτη δηθόνῳ τῶν ἀνθρώπων ἀπολαύσειν δομέναι, et quod perpetuo suppeditat suerint nutrimenti et augmentum corporis et animæ. » Quapropter gnosticus, seu perfectus Christianus, uti ait Clemens²⁷: « Ex musica persequitur proportionem, quæ est in iis quæ sunt conjuncta et composita. »

Neque porro musicam voce tantum cantando Christianis utilem esse docet: sed iis quoque permittit quorundam instrumentorum in musicam usum: « Et si ad lyram, inquit²⁸, et citharam cincere et psallere noveris, nulla in te cadet reprehensio. »

Non omne tamen musicæ genus licitum esse contendit. Quemadmodum enim illud, de quo loquimur, bonum, utile et admittendum esse asserit, ita et aliud censem supervacaneum et penitus rejiciendum. Quodnam autem sit, his ille exponit verbis²⁹: « Est autem supervacanea respondens musica, quæ frangit animos, et varie afficit; ut quæ sit aliquando lugubris, aliquando vero impudica, et incitans ad libidinem. » Quod quidem ipse in secundo *Pædagogi* libro, cap. 4, enucleatus explicatusque prosequitur. Clementi itaque illius tantum musicæ usus probatur³⁰, atque ab illo Christians conceditur, ex quo ii aliquid boni et emolumentum fructusque spiritualis possunt demetere ac percipere.

Geometriam quoque, agriculturam, architecturam et nauticam cuiam Christianis utilitatem

¹⁰ p. 656 et 657. ¹¹ Ad epist. Amhros. 44, p. 976, num. 3. ¹² loco cit. ¹³ Epist. 1 ad Corinth. § 22, p. 202. ¹⁴ lib. iv Strom., p. 517 et seqq. ¹⁵ Psal. xxxiii, 12, 13. ¹⁶ Ibid., 14, 15. ¹⁷ In Ambr. l. 1; in Luc., pag. 1367. ¹⁸ l. iv Strom., p. 558 et 564. ¹⁹ lib. vi, p. 680. ²⁰ lib. vi, p. 657. ²¹ Numer. vii, 23. ²² homil. 4, in Numer., p. 117. ²³ lib. vi, p. 658. ²⁴ lib. 1 Strom., p. 316. ²⁵ lib. vi Strom., p. 658. ²⁶ pag. 659. ²⁷ pag. 654. ²⁸ lib. ii Pædag. c. 4, p. 163. ²⁹ l. vi Strom., p. 659. ³⁰ lib. i, p. 516.

emolumento esse posse palam ille asseverat¹⁵. At que geometriam quidem, et architecturam illis frucliosas esse inde ostendit¹⁶, quod ejus opere veritatem perspiciant, et inventis proportionibus adducantur ad longitudinem absque latitudine, et superficiem, quae caret altitudine, et signum quod nullus habet pars, et a sensibilibus nos traducit ad ea, quae percipiuntur intelligentia, hoc est, ad Denm, qui nec corporeus est, nec finitus.

Quomodo autem haec scientia ad Christiani hominis virtutem proficere possit, Clemens pulchre docet¹⁷, ubi proportiones in tabernaculi, arcis et mensa, quae in Hierosolymitano templo erant, constructione observatas, mystico allegoricoque sensu interpretatur.

Neque porro minus eidem Christiano utilem esse astronomiam hanc plane incerto Abraham exemplo manifestum omnibus facit¹⁸. Quinetiam quomodo illa ab ipsomet gnosticis, sive perfectissimo, ut saepius diximus, Christiano utiliter adhibeat, hunc exponit in modum¹⁹? « Ab astronomia a terra elevatus una cum caelo mente in altum extolleter, et simul cum astrorum conversione circumageetur, semper considerans divina, et eam quae est inter se invicem consensionem et convenientiam, a quibus adductus Abraham, ascendit ad cognitionem ejus, qui creaverat. »

308 ARTICULUS VI.

Sophisticam artem, sicut et alias, quae vocibus et verbis tantum constant, esse penitus ejiciendas et exterminandas; que a Christianis movendas quæstiones, aut non movenda, ac a quibus et quomodo legendi paganorum libri.

Non eadem profecto, sed longe alia Clementis de artibus, quae in verbis tantum versantur, ac potissimum de sophistica arte fuit mens et sententia. Quid autem sit haec ars quam Graeci, inquit, magni aestimabant, sic ille explicat et definit²⁰: « Ars C sophistica est, δύναται φαντασίη, potestas phantastica (seu imaginationis), quae falsas opiniones, tanquam veras, verbis ingenerat. » Cur autem eam sic definierit, hanc continuo reddit rationem: « Præbet enim ad persuadendum quidem, τὴν ἀρτοφάνη, dicendi artem, ad contendendum autem, τὴν ἐρωτικήν, artem litigandi. »

Quod quidem ille adhuc plausus facit²¹ non modo auctoritate Platonis, a quo « ars mala, » et Aristotelis, a quo « ars quædam decipiendi, » vocatur; sed etiam ab ipsis principio, officio et fine, quae idem Clemens noster his ibidem edisserit verbis²²: « Sophisticæ artis principium quidem est, τὸ φανόμενον, id quod appareat, » sive rerum tantum apparentia, non autem res ipsæ, et veritas. Officium vero duplex: unum quidem ex rhetorica, quod perpetua oratione rem persequitur, τὸ δεκδικὸν φανόμενον, seu longa rei apparentis, non autem vera prosecutio: « Alterum vero ex dialectica, ἐρωτικόν, stupor et admiratio, » non autem veritas.

Itaque cum ars sophistica sit ars litigandi, quae tota circa ea tantum quae apparent versatur, nec alium habeat finem quam ut homines ad stuporem et admirationem, non autem ad veritatem addu-

cat, haec ex rhetorica et dialectica nihil boni, sed id duntaxat quod deterius est, accipit, sibique vindicat.

Inde igitur Clemens recte colligit eam, sicut et alias supervacanas artes, quæ vocibus et verbis tantummodo consistunt, ab Apostolo jure prorsus merito proscribi et condeinari. Cui ille paulo post adhuc subscripti, atque hanc ibi suæ subscriptionis ac suffragii reddit rationem²³: « Ars autem contentiosa et sophistica est penitus repudianda; quandoquidem ipsæ sophistarum dictiones non solum uniuolorum oculos perstringunt, et eos seducunt, sed nonnunquam etiam vim afferentes, Cadmeam referunt victoriam. » Non alio igitur haec ars sophistica collineat, quam ut hominum oculos perstringat, eosque fallat et seducat, ac Cadmea victoria, id est, infama, infelici, ac ipsis perniciosa et funesta decipiat²⁴. Quamobrem Christiani vera philosophia et dialectica, ut supra ex Clemente nostro dictum est, accurate imbuiri et informari debent; ne fallaci illa arte decipientur, atque dolosas illius fraudes ac fallacias, captiosaque sophismata dignoscant, propulsent, ac funditus evertant.

Neque a proposito nostro alienum esse videtur, hic paulisper expendere quas a Christiano movendas quæstiones, aut non movendas esse Clemens censuerit. Docet itaque²⁵ eam quæstionem esse optimam, quæ fideli nostræ omnino conveniens et contentanea est: stultas vero, inutiles et ineruditas hereticorum, atque a fortiori paganorum quæstiones, teste Apostolo, esse vitandas et rejiciendas, nec de his temere laborandam, juxta illud *Æschylus* carmen:

Ne in his labores temere, quae nihil juvent.

Quod quidem carmen, ut id obiter adnotemus, univenter apud Theodoretum tom. IV, serm. 4, *De Græc. affect. curat.*, pag. 531.

Quadruplex autem aliarum inutilium et vitandarum quæstionum dicit esse genus²⁶. Ac primo quidem eæ, quae omnibus omnino perspicue et manifeste sunt, verbi gratia, utrum dies sit. Secundo, quæ a nemine unquam certo definiti possunt, exempli causa, utrum stellæ numero pares sint, an impares. Tertio, quæ in utramque partem æqua parique ratione possunt stabiliri et propugnari, quemadmodum utrum fetus in matris utero sit, aut non sit animal. Postremo ubi argumentum, quod ex utraque parte profertur, a nullo unquam solvi poterit. Vult ergo Clemens has omnes quæstiones ab omnibus Christianis vitari, ac prorsus rejici. Atque utinam tam prudentes, certæ ac firmæ de movendis proponendisque quæstionibus regule in Christianorum scholis nunc accurate et diligenter ab eaurum præfectis servarentur. Tum enim illi maximo sane et durissimo, ac penitus ingrato adolescentium aliorumque non abuterent labore, et eos scientiam inelius informarent.

Denique simili quoque prudentiae lege Clemens principi²⁷ ut Græcorum seu paganorum libri ab his, qui sparsa in eis impietatis errorumque venena cavere noverint, ea cautione legantur, ut falsa et noxia respondeant, vera tantum, salutaria et divina seligant.

CAPUT XXIV.

De variis paganorum moribus, ac singularibus et præclaris quorumdam facinoribus.

ARTICULUS I.

De purpura, dolosisque vestibus, et unctionibus, de zeronorum expositione, de quorumdam gula, et li-

guritione, de cultu angelis et demonibus a magis tributo, atque de illorum a vino, animzis, et rebus Venereis abstinentia, quamvis cum matribus et

¹⁵ lib. vi, p. 659. ¹⁶ p. 660. ¹⁷ p. 657 et seqq.

¹⁸ ibid. ¹⁹ ibid., p. 293. ²⁰ vid. Erasm., Adag. chiliad. II centur. 8, adag. 34, p. 534. ²¹ Strom. lib. v., pag. 646. ²² ibid., p. 617. ²³ l. iii, p. 615.

²⁴ p. 656. ²⁵ p. 654. ²⁶ ibid 1, p. 289. ²⁷ ibid.

sororibus coirent, communesque eis essent uxores; A de athletarum, atque in primis Astyli Crotoniatis, Crissonis Himeraei, atque etiam Amæbei citharedi a rebus Venereis abstinentia, de legibus contra adulteros lati, de alia lege in gratiam mulierum prægnantium capite damnatarum, de Romanorum testamentis per libras et asses, ac de Lacedæmoniorum scybalis.

Postquam ea, quæ Clemens noster de Græcorum et paganorum artibus, disciplinis et scientiis tradidit a nobis pro more nostro examinata sunt, nunc ad alia accedendum est, quæ ille de ipsorum moribus et præclaris quorumdam facinoribus notatu digna cum judicaverit, et ab omnibus facile intelligi non possint, a nobis adhuc debent enucleari et explicari. Verumtamen ea omittemus quæ jam explanare tentavimus, quale istud est, quod Clemens narrat²⁸ purpureas ac dolosas vestes, et unctiones a veteribus Lacedæmoniis proscriptas ac rejectas, atque recens natos infantes, crudelissima prorsus inhumanitate a paganis suis parentibus suis expositos.

Plura quoque de paganorum cupedia, gula et liguritione in superiori dissertatione adnotavimus²⁹, quibus ea addenda sunt, a Clemente nostro in his 309 Stromatum libris de quibusdam memorata hominibus gulosis: « Qui, inquit³⁰, in aliquorum animalium ventres ante partum calces impingunt, ut contemperata lacte carne vescantur. » Quam autem hinc vera sint, discess ex Plutarchio, qui de corruptis ac depravatis quorumdam suæ ætatis hominum moribus scriptum nobis hoc reliquit³¹: « Alii vernis ignitis porcos jugulant, ut ferri tinctura sanguis extinctus atque diffusus carne molliat, delicatam que reddit. Alii uberibus suum fetarum, instanti jam partu, insiliunt, eaque calcant; ut sanguinem, et lac, et tabum fetus simul interfici inter matris dolores eximentes (proh placularis Jupiter) maxime inflamatam animalis partem vorent. »

Ab istorum moribus quam alieni essent magi, inde colliges, quod de illis Clemens memoriae prodidit³²: « Certe magis curæ est, qui angelos colunt et dæmones, simul a viño, et animalis, et rebus Venereis abstinere. » Antea vero de iisdem in sua ad gentes Admonitione dixerat³³: « Magi se iam sue impietatis gloriantur ministros habere dæmones; ut qui eos in snorum famulorum numerum ascriperint, et necessitate adactos servos fecerint suis carminibus; » quia scilicet suis incantationibus eos sibi adesse et servire compellebant. De his autem impiis carminibus et incantationibus plura apud Eusebium³⁴ narrat Porphyrius.

At de illa Chaldæorum sive magorum cum impia superstitione, tum etiam abstinentia, multa ex variis auctoribus decepta Laertius³⁵, ac prium ex Sotione narrat, illos divinationem prædictionemque exercere, sibi deos apparere asserentes. . . . His autem vestis candida, lectus humus, esca olus, caesus panisque cibarius est. » Deinde vero ex Aristotele, Hermippio, Eudoxo et Theopompo adnotat³⁶, « duo juxta illos esse principia, bonum dæmonem et malum; alterum ex his Jovem, et Orosianadem, alterum Plutonem, et Arinnanum dici. » Vides variorum in hunc Laertii locum observationes. Præterea Eubulus, ut Hieronymus testatur³⁷: « Qui historiam Mitræ multis voluminibus explicuit, narrat apud Persas tria genera magorum, quorum primos, qui sunt doctissimi et eloquentissimi, excepta farina et olere, nihil amplius in cibo sumere. »

Quæ vero ibidem Hieronymus fusios disserit, in eorum confirmationem adduci possunt, quæ nos Clemens adhuc generatim tantum dixerat³⁸: « Omnes etiam ii, qui colunt idola, a cibis et Venere abstinent. » Vide etiam Porphyrium lib. De non secund. animal., pag. 399.

Quamvis autem tanta esset magorum abstinentia, ac nonnulli eos a rebus Venereis se abstinentiam asseveranter tradiderint: « Xanthus tamen (ipsiusmet Clementis nostri verba sunt³⁹), in iis que inscribuntur Magica: Coeunt autem, inquit, magi cum matribus, et fas esse aiunt coire cum sorore, et communes esse uxores, non vi, et clam, sed utrisque consentientibus, cum velit alter docere uxorem alterius. » Brevius jam citatus a Laertio Sotion ait⁴⁰: « Magos æquum duxisse matri ac filia misceri. » Sed id apud Eusebium fusius a Bardasane exponitur: « Apud Persas (inter quos magi degeberant) lex, inquit⁴¹, erat, qua non filias tantum, aut sorores, sed ipsas quoque matres secum matrimonio jungere licebat. Nec in ea regione tantum, eave duntaxat in climate incestas illas Persæ regum contrahebant; sed etiam quotquot eorum e Persis alio conmigrarunt, quos Magusæ vocant, iudeo flagitiis obstricti manent, posterisque suis hereditario quasi jure leges et consuetudines easdem reflingunt. » Hujus flagitiosissimæ ac plane detestabilis consuetudinis mentionem Sextus Empiricus, Quintus Curtius, Ovidius, aliique complures fecerunt, quorum verba ad id, de quo nemo dubitare potest, fusius probandum, hic integra transcribere, inutilis prorsus esset operæ et laoris. Legi, si velis, in laudatum a nobis Laertii locum Menagii animadversiones.

Verum, inquiet aliquis, nobis edidisse quomodo sibi ipsi stet Clemens, qui magos et a rebus Venereis abstinuisse, et turpissimo matrum et sororum coitu contaminatos praedicat? Nunquid ille de diversis magis, tam loco quam moribus longissime dissitis, locutus est? At animum, queso, advertens præterquam quod a Clementis nostri more non est alienum, ut aliquando, non quod ipse sentit, sed aliorum eadem de re varias referat opiniones, ab ipso haud dubitanter ibi affirmari magos a rebus Venereis, quæ nimis illis prohibite et illicite erant, se continuasse; cum matribus vero et sororibus matrimonio fuisse copolatos quidem, sed quod lege apud eos lata permisum fuerat, atque idcirco minime flagitium et incestum esse credabant. Usi vero post susceptam Christi fidem illud malum esse cognovissent, tunc, teste Eusebio, nuntium ei continuo remiserunt: « Itaque nec Persæ, ait Eusebius⁴², qui semel Christi disciplinas nouerunt, nuptias amplius cum matribus inueniunt. . . . nec alia barbarorum genera incesto filiarum ac sororum concubitu polluantur. »

A magis autem si transeamus ad athletas, de eorum quoque abstinentia hac Clemens noster littera consiguavit⁴³: « Alii athletas non paucos absinere a Venere, propter exercitationem corporis continentes, quemadmodum Crotoniatem Astyli, et Crisonem Himeræum. » Quæ quidem luculentæ et egregie his confirmantur Platonis verbis⁴⁴: « Ignoramus ea, quæ de Icco Tarentino perhibentur, qui ut in ludis Olympicis caterisque idoneum se redderent, eam animi contentionem arteisque adhibuit, et in tantam temperantiam se conformavit, ut neque mulierem, neque puerum attigerit unquam, quandiu quidem in hujusmodi exercitationibus ex versatus. Idem quoque de Crissone, et Astylo, et

²⁸ Dissert. super., cap. 12, art. 2. Strom, lib. II, pag. 400. ²⁹ super. dissert., cap. 12, art. 7. ³⁰ Strom. I. II, pag. 401. ³¹ I. II De esu carnium, pag. 996. ³² Strom. I. III, p. 446. ³³ Admonit. ad gentes, p. 39. ³⁴ I. v Præp. evang., c. 8, 9 et 10. ³⁵ in procœm. in Vitas et dogm. philosoph., § 7. ³⁶ ibid., § 8. ³⁷ I. II adversus Jovinian., p. 62. ³⁸ p. 446. ³⁹ lib. III, p. 451. ⁴⁰ loc. c. t. ⁴¹ lib. VI Præp. evang., cap. 10, pag. 275 et 279. ⁴² I. I Præp. evang., c. 4, p. 11. ⁴³ Strom. I. III, p. 447. ⁴⁴ tom. II, I. VIII De legib., p. 839 et seq.

Diopompo, et cæteris compluribus memoratur. . . . Vera hoc dicas, quæ his athletis accidisse prisci memoræ prodiderunt. Quid igitur? Illi ut luctando, et currendo, cæterisque hujusmodi corporeis facultatibus vincerent alios, ab ea re, quæ a vulgo heata prædicatur, ultra abstinere voluerunt. » Alibi vero scribit⁴⁴: « Crismonem Hieronæmum florentis et robustæ retalis cursore suisse. » Mentionem quoque illius fecerunt Diodorus Siculus⁴⁵, Pausanias⁴⁶, Eusebius⁴⁷, et alii ita omnibus obvii, ut Hervetum mirari subeat, qui de illo apud alios, præter Clementem nostrum, se alienus verbi quod legerit, meminisse palam negavit.

De Astylo autem idem Pausanias hoc memorat⁴⁸: « Astylus Crotonei Olympiacas deinceps tres de cursu repetito palmas tulit. Et hujus quidem, quod Hieronis Dinomenis studio ductus, Syracusanum se renuntiandum curasset, in posterioribus duabus victoriis infamiae causa domum Crotoniatae ad publici carceris usum destinarunt, et statuam in Lacedæmoniæ Junonis templo dedicatum evertierunt. »

Pergit Clemens⁴⁹: « Quinetiam Amœbeus cithareodus **310** cum recenter uxorem duxisset, a sponsa subtinuit: et Cyrenæus Aristoteles amantem Laide solus despedit. Cum mereficii itaque jurasset se eam esse in patriam abductum, si ei adversus decertantes adversarios in aliquibus opem tulisset, postquam id perfecit, lepide a se scriptum iusjurandum exsequens, ejus quam simillimam Cyreæ statuit imaginem. » Eadem de illo narrat **Aelianus**⁵⁰: « Amœbeus, inquit, cithareodus, maxima continentia prædictus fuisse dicitur, cumque venustissimum uxorem haberet, non cum ea coivisse. » Quod quidem adeo singulare et memoria existinavit esse dignum, ut illud sue *De animalibus historicæ inse- rendum* adhuc putaverit⁵¹. Ibi vero addidit hunc Amœbeum omni tempore, quo in certaminibus versaretur, ab ea formosissima uxore se abstinuisse.

Itaque major est de Aristotele Cyrenæo difficultas. Nos etenim Hervetus admonet eundem **Aelianum** in laudata *Varia historia* meminisse quidem illius Aristotelis Cyrenæi⁵², sed de amata ab illo Laide nihil in ea reperiri. Verum si ad ea, quæ paulo ante in illa scripta sunt, oculos Hervetus convertisset, ibi certe vidisset, quæ Aristoteli Cyrenæo Clemens tribuit, his prope eadem Eubate itidem Cyrenæo ita ascribi: « Lais cum Eubata Cyrenensem aspexisset, ardentissimo in eum amore cœpit flagrare, et de contrahendis inter se mutuo nuptiis sermonem ei delulit..... Sponsio vero his conditionibus facta est, ut post ludos certamenque rata deberet esse. Cum igitur abiret e certamine, ne conventis non stetisse videretur erga feminam, pictam Laidis imaginem deportavit secum Cyrenem, » etc.

Verum alternum, aut ex eorum amanuensibus librariis aliquem, nomen hujuscem Laidis amasi describendo, errasse haud omnino dubium videtur. Quis autem revera erraverit, non facile dixeris. **Aelianus** tamen cum nullum testem, Clemens vero sententiæ suæ auctoremi Istrum producat, is certe magis, quam illa vera scripsisse non immerito prouersi dici potest. At quia quidam a Laertio⁵³ Aristoteles Cyrenaicus, qui *Poetica* scriptis, alias autem a Stobæo⁵⁴ ejusdem nominis ejusdemque patriæ memoratur; utrum ex his duobus, vel ex aliis pluribus, quos lonsius recenset, unus ille athleta fuerit, aut re ipsa Eubata cognominatus sit, a peritioribus criticis lubenter audiemus.

Intolerabilem plane sectatorum Pro dici impu-

dientiam, qua obscurissima quæque flagitia perpetrandi licentiam se habere dementissima temeritate predicabant, ubi Clemens variis rationum momentis refellit, ibi contra eos hoc pugnat argumento⁵⁵: « Quinetiam quæ faciunt, non faciunt ut reges, sed ut mastigæ; clanculum enim commitunt adulteria, timentes ne reprehendantur, et viantes ne condemnentur, et metuentes ne supplicio afficiantur. » Quibus sane verbis ille apertissime significat decreta suis contra adulteros humanis legibus supplicia, quæ hi hæretici, adulteria clanculum committentes, declinare conabantur.

Quare itaque aliquis quænam sint illæ leges, contra adulteros latæ, quodve pœnam suppliciique genus ab eis constitutum, ac de qua tandem lego Clemens noster sit intelligendus. Ut his quæstionibus fiat satis, observandum est multas ea de re leges a variis scriptoribus memorari, nimirum Romiliam a Romulo, uti aiunt, et Julianam a Cæsare Augusto, et alias a Diocletiano, ac post Clementis nostri ætatem a Constantino et Maximino latas. At eundem Clementem nostrum de lege Julia fuisse locutum, inde haud prouersus inepit colligitur, quod ea lex cæteris omnibus magis illustris et celebrata, magisque in usu, atque ab aliis deinceps sapientia confirmata, aut moderatissima temperata, et explicata, aut supplicii etiam atrocitate gravior facta fuerit.

Verum enimvero quod ad pœnam ab illis irrogatam spectat, fertur adulteros lege Romilia et Julia capite fuisse damnatos. Postea vero Constans imperator, Constantini Magni filius, lege ad Catullinum anno 339 data, longe gravius in eos supplicium his verbis indixit⁵⁶: « Sacrilegos nuptiarum tanquam parricidas insuere cullo vivos, vel exorere judicantem oportet. » Sed cum haec ipsa lex Clemente nostro recentior sit, ille de lege Julia, uti diximus, et supplicio ab ea sancto procul digne intelligi debet.

Quid ergo, arguet aliquis, nonne Augustinus dexterissime negat ullam capitum pœnam antiquis Romanorum legibus, ac proinde Romilia et Julia contra adulteros statutam fuisse, ubi totidem ille verbis scriptis⁵⁷: « Romani antiqui in stupro detectas Vestæ sacerdotes vivas desodiebant; adulteras autem feminas, quamvis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant. » Sed ille de lege Romilia, cuius edictum non omnino certum est, vel de quibusdam aliis antiquorum, ut ipse ait, Romanorum ante Augusti ætatem, ac proinde ante Julianum constitutis legibus verba fecisse vero prouersus simile est. Ab Arnobio siquidem ante ejusdem Augustini tempora illud litteris mandatum legimus⁵⁸: « Ad libidinem homines proni, atque ad voluptatum blanditiæ naturæ infirmitate proclives; adulteria tamen legibus vindicant, et capitalibus afficiunt eos pœnis, quos in aliena comprehendunt federa genitalia se lectuli expugnatione jecisse. » Vides Ulpianum lib. II ad legem Jul. et lib. IV *De adulter.*; Papianum lib. I *De adulter.*; Paulum Manutium lib. *De regib. Rom.*, cap. 19, et Godefridum in citatam a nobis Constantius legem tom. IV *Cod. Theodos.*, pag. 296.

Aliam Romanorum legem in pregnantium mulierum gratiam his Clemens verbis alibi memorat⁵⁹: « Romani, si qua mulier prægnans fuerit damnata capitum, non prius permittunt ut supplicium subeat, quam pepererit. » Plutarcho autem si credimus, haec lex ab Ægyptiis primum lata sit, quam ab illis quidam Græci postea acceperunt: « Legem, inquit⁶⁰, Ægyptiam nonne videntur recte

⁴⁴ tom. I, in *Protagor.*, pag. 335. ⁴⁵ I. XII Bibl., p. 85. ⁴⁶ I. v, p. 172. ⁴⁷ in *Chron.* ⁴⁸ I. vi, pag. 190. ⁴⁹ ibid., p. 447. ⁵⁰ I. III *Variar. hist.*, § 24. ⁵¹ I. vi *De animal.*, c. 1. ⁵² lib. X *Var. hist.*, § 8. ⁵³ I. v in *Vita Arist.*, § 35. ⁵⁴ serm. 62, p. 393. ⁵⁵ Strom. I. III, p. 458. ⁵⁶ titul. *Quorum appellat.* leg. 4. ⁵⁷ I. III *De civit.*, cap. 5, pag. 62. ⁵⁸ I. IV *advers. gent.*, post medium. ⁵⁹ Strom. I. II, p. 400. ⁶⁰ tom. II, *De his qui sero a num. puniuntur*, pag. 552.

quidam Graecorum descriptis, quæ jubet gravida si mortis fuerit damnata, asservari donec pariat? » De Græcis vero hæc *Aelianus* memora commendavit⁴⁹: « *Judices Areopagitæ*, cum veneficam mulierem deprehendissent, et eam morti tradere vellent, non prius ipsam interemerunt, quam partu liberaretur. Postquam vero peperit, comprehendenterunt ipsam, et solventes a damnatione innocentem infantem, eam, quæ commeruerat supplicium, solam morte multerunt. » De Romana porro lege loquebatur haud dubie Quintilianus, cum dixit⁵⁰: « *Supplicia prægantum lex differri in diem partus jubet.* » Adi, si velis, jurisperitos in leg. *De prægnantibus* f. *De pænis*, etc. *Cujacium*, *Jul. Paul. Recept. sentent. lib. 1, titul. 12, De judicibus omn.*, § *Pregnantes*.

Ne autem a Romanis longius recedamus, no-tanda sunt hæc Clementis nostri de illorum testamentis verba, quæ Hervetus minime vidit nec quomodo **311** præcedentibus cohærent, nec cur ab illo allata fuerint. Hæc vero hic leguntur⁵¹: « Et quæ a Romanis sunt in testamento, locum obtinuerunt, nempe libræ illæ et asses propter justitiam, et mancipaciones et aurum contreciationes; illa quidem, ut juste siant; hæc autem ad honoris divisionem; tertium vero, ut qui incidisset, cum ei omnis imponeretur, stans audiret, et teneret locum intercessoris. » Ut hæc autem, quæ tam obscura Herveto esse non debebant, ab omnibus intelligentur, animadvertisendum est id, quod Clemens de Romanorum testamentis tradit, ab Aulo Gellio paulo enodatus explicari, planeque conlustrari: « Tria enim, inquietabat⁵², genera testatorum fuisse accepimus, unum quod calatis comitiis in populi concione fieret; alterum in procinctu, cum viri ad prælium faciendum in eciem vocabantur; tertium per familiæ emancipationem, cui æs et libra adhibentur. » Et adhuc clarius Justinianus lib. II *Institut.*⁵³: « *Tertium genus testatorum*, quod siebat per æs et libram, scilicet quod per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus, et libripende, cibis Romanis puberibus præsentibus, et eo, qui familie empator dicebatur. » Nullus autem dubitandi locus est, quin de hoc tertio, ut ait Brissonius⁵⁴, testatorum genere Clemens noster loquatur, ac *xapτισμῶν* nomine emancipationes, quæ in his testamentis intercedebant, reipsa designaverit.

Neque vero ad id probandum aliis opus est, quam Theophili verbis, quibus edisserit quonodo id testamenti genus fieri soleret. Fiebat, inquit⁵⁵, per emancipationem, « quæ imaginaria venditio erat. Quinque siquidem aderant testes, et libripenes, cives Romani, hique puberes. Atque his præsentibus, is qui successor defuncti erat futurus, patrimonium morituri emebat, verba quædam dicens solemnia, et imaginarii pretij nomine, numerum rerum domino dabat, appellabaturque is, qui emebat, familiæ empator. Deinde ordinabat moriens quid post mortem suam fieri vellet. Dicebat enim familiæ empatori, sive heredi: *Huic volo dari fundum, illi domum, alii centum solidos.* »

Ex iis porro ita explicatis quivis facile intellegit cur Clemens, qui sacris profana miscere solet, hoc Romani testamenti exemplum adduxerit, et quomodo isthæc cum præcedentibus et subsequentibus illius verbis optime cohærent. Ibi quippe de symbolica et ænigmatica loquendi ac philosophandi ratione, in sacris nostris Scripturis adhibita, sermonem facit. A paganis vero eam

A quoque usurpatam fuisse hoc ille ostendit testatorum exemplo, ubi asses, sive æs et libra mera erant symbola, figuræ et ænigmata. Si quid autem in ejusdem Clementis sermone sit obscuritas, illud totum ex iis, quæ dicta sunt, atque Theophili verbis tollitur ac dispellitur.

A Romanis ad Lacedæmonios si deflectere prærumper velimus, de eo, quo eorum leges inscribi solerint, modo hæc non omnibus plane facilis, a Clemente nostro tradita audiems⁵⁶: « *Scilicet Græci ephorum Lacedæmoniorum scytalas fuisse lege in lignis inscriptas.* » Quibus autem hæc Clementis nostri verba obscura videbuntur, clara eorum explicationem apud Suidam inventare poterunt. Ubi enim quid sit scytale edisserit, hæc ille habet: « *Scytale epistola Laconica; scytale autem erat lignum politum et oblongum. Duæ vero scytala fuerunt apud Lacedæmonios, et alteram quidem ipsi Lacedæmoniorum ephori, id est precipi magistratus, quales apud Rönnanos tribuni plebs, retinebant, alteram vero tradebant duci, quem ad bellum emittebant. Et quoties aliquid ei mandare volebant, afferebant album lorum, quo scytalem involvebant, et in eo loco scriberant quæ rebant. Et lorum revolentes, ac scytale removentes, id tabellario tradebant asportandum.... Dicitur igitur scytale et ipsa epistola, et ipsum lignum, in quo scripta est epistola.* » Nec minus accurate et eleganter Aulus Gellius⁵⁷ scytala descripsit, atque etiam Ausonius his carminebus⁵⁸:

*Vel Lacedæmoniam scytalen imitare, libelli
Segmina Pergamei, tereti circumdata ligno,
Perpetuo inscribente versu, qui deinde soluit,
Non respondentes sparsò dedit ordine formas,
Donec consimilis ligni formetur in orbem.*

Plura si velis, adi *Athenæum* lib. X *Deipnosoph.*, pag. 451; *Tzetzem Vur. hist.*, chiliad. 9, § 23, pag. 409, tom. II *Poet. Græc.*, et alios.

ARTICULUS II.

*De præclaris et singularibus quorundam cum pugnatorum, tum hominum factis, Cleomedis, Alomantis, *Æschyli*, Philoxenæ, Bocchoridis, Epiptorium, Macedonum, Laconum, Zenonis, Eleus, Theodoiti, Pauli, Posthumi, Anaxarchi, Gymnosophistarum, ac de Platonis effato: Justum et torqueatur esse beatum.*

Singularia quædam auctor noster ethnicon hominum facta, seu vera, seu ficta, sed quæ memoratu digna censebat, breviter aliquando et obscure proposita; haud dubie quia ea omnibus suo tempore nota et perulgata esse arbitrabatur. Tali profecto sunt hæc, quæ alicubi protulit, peccatum involuntarii exempla: « Aut qui se ipsum, inquit ille⁵⁹, ignoravit, ut Cleomenes, et Athamas, qui erant correpti furore; aut rem quam facit, ut *Æschylus* qui in scena effatus mysteria, in *Areopag* dicta causa fuit absolutus, cum ostendisset se nec esse mysteriis initiatum. » At de hoc *Æschylus* jam disputavimus.

Cujusdam vero Cleomenis meminit Suidas, de illo haec narrat⁶⁰: « *Cum esset Atheniensis dux præter alia mala, insaniam etiam simulabat; quia sciebat se civibus esse odiosum. Quamobrem etiam baculum gestans, obambulabat, quo propriebat eos qui ipsum invadebant.* » De eodem Cleomeni rursus disputat ad verbum *Kleopætros*, et Erasmus *Adag.*, chil. III, centur. 3, adag. 61, pag. 666. Verumamen haud temere quidam suspicuntur in Græco Clementis nostri textu pro *Kleopæto*,

⁴⁹ I. v *Variar.*, § 48. ⁵⁰ Declamat. ⁵¹ Strom. I. v, pag. 574. ⁵² I. v *Noct. Atticar.*, cap. 7. ⁵³ Ingit. I. II *De testamentis in princip.* ⁵⁴ I. vii *De formulis init.* ⁵⁵ in paraph. *Instit. I. II, tit. 10.* ⁵⁶ Strom. I. II, p. 367. ⁵⁷ I. vii *Noct. Atticar.*, cap. 9. ⁵⁸ ep. 23 ad *Paulinum*. ⁵⁹ Strom. I. II, pag. 387. ⁶⁰ *M. verb. ἄγαν ξύλου.*

legendum Κλεομήδης. Nam huic magis quam alteri ea convenient, quæ de illo Clemens memorat. Apud Pausaniam siquidem legimus⁷⁴: « Cleomenes Astypalaensem memoriae proditum in pugilatu Iccum Epidaurium interemisse: eo criminis erecta palma damnatum ab ædilibus, animi agridudine mentis impotem factum; inde Astypalaean reversum, cum in ludum litterarium introisset, in quo pueri erant ferme LX, columnam, qua teatum fulciebatur, convellisse. Quare oppressis ruina pueris, cum cives ipsum cum lapidibus insectarentur, confusisse in templum Minervæ, moxque se in arcain, quæ in templo erat, conclusisse. Ejus arcæ operculum Astypalaenses cum diu conati, tollere non potuerint, postremo arcam effregisse, Cleomedem neque vivum, neque mortuum intus visum, **312** missis ad oraculum de rei miraculo consulibus, his versibus responsum redditum:

Ultimus heroum Cleomedes Astypalensis.

Quem jam immortalem superum dignamini hominem.

Et Cleomedi inequentibus deinceps temporibus Astypalaenses tanquam heroi honores habuere. Si hæc tibi satis non faciant, consule Plutarchum in Vita Romuli, tom. II, pag. 35, et jam laudatum Suidam ad verbum Κλεομήδης.

Athamanis porro facinus, seu fabula ab eodem Pausania hunc narratur in modum⁷⁵: « Ino secum Melicerite, natu minore filio, de saxo, quod Moluride petram appellant, in mare præcipitem deisse, cum natu maiorem Learchum pater occidisset; ac Athamanem quidem, in uxorem et liberos furore impulsu, sunt qui dicant ita sævisse; alii vero ira vehementer incensum, quod uxor nefario facinore immissam rescisset Orchomeniis famem, ac simul ab illa de medio sublatum Phrixum putaret; atque omnino accidisse omnia non divinitus, sed novercae dolo, interpretaretur. Illam igitur tunc siunt arrepta fuga se cum filio in mare de Moluride petra abiecisse. » Fabulam Ovidius libro IV *Metamorph.*, fab. 9, susius prosequitur, qui lib. VI *Fastrorum* hæc strictius vers. 489 et 490 cecinit:

*Hic agitur furiis Athamas sub imagine falsa,
Tuque cadis patria, parve Learche, manu.*

Pudicam mactandæ Polyxenæ honestatem, a poetis commendatam, sic Clemens noster memorat: « A tragicis, inquit⁷⁶, scriptum est Polyxenam, etsi interficeretur, moriendo tauen magnam adhibuisse diligentiam, ut honeste caderet. » Pausanias vero scribit⁷⁷: « Mactatam fuisse ad Achillis tumulum, et poetæ decantarunt, et fabulæ testantur. » Alibi vero observat hoc tanquam innmane, ut ait, facinus ab Homero de industria prætermissum. Ovidius autem et illud, seu potius hanc fabulam integrum, et quod a Clemente nostro adnotatur, ita cecinit⁷⁸:

*Tunc quoque cura fuit partes velare legendas
Cum caderet, castique decus servare pudoris.*

Eodem quoque modo Clemens⁷⁹ leviter perstrinxit Prodigii fabulam, qua virtus et vitium muliebri habitu obvium Herculi venisse serebantur. Sed alibi notavimus⁸⁰ eam a Justino martyre memorari, quam Xenophon ex ejusdem Prodigii de Hercule libro nobis totam exhibuit⁸¹.

At Clemens susius refert celebre Bocchoridis, Ægypti, sicut ex Diodoro Siculo⁸² et aliis discimus, regis de adolescente, qui dormiens cum puella concubuisse sibi visus fuerat, judicium. Rem autem to-

A tam accipies a Plutarcho⁸³, qui pueram illam metrictem et Ægyptiam, et Thonidem cognominatam fuisse testificatur.

Plurima vero nobis Clemens proponit exempla ethnicorum tam populorum, quam hominum, qui varia tormenta constanter perpessi, magnum plane, ac mirum patientia documentum alii præbuerunt. « Non solum Æsopii, inquit⁸⁴, et Macedones, et Lacones, dum torquentur, fortiter tolerant, ut ait Eratosthenes in iis, quæ scribit *De bonis et malis*. Sed Zeno quoque Eleates dum cogerebant arcum aliquod enuntiare, restitit tormentis, nihil conscient, qui etiam postremo lingnam erodens, eam expulit in tyrannum, quem alii quidem Nearchum alii Demylum appellant. » Quis de hac Æsopiorum patientia aliquid memorie proddiderit, se non meminisse Hervetus declarat. Sed in Clementis textu⁸⁵ pro Æsopii, legerat Asopii, quos putat, haud dubie post Strabonem, Boeotiae fuisse incolas. Verum in edito Græco Clementis textu, et in Claramontano codice scriptum est, Αἰωνίοι, Æsopii, de quibus idem Strabo: « Quantum conjectura, inquit⁸⁶, licet consequi, Mysiam possit medio loco ponere inter Bithyniam et Æsopi, τοῦ Αἰωνίου, ostia, quæ ad Olympum sere totum pertineat. » Cum hi itaque Phrygiae populi et Mysæ contemni essent, vide an de illis locutus sit Clemens noster, propterea quod impune a quibuslibet lœderentur. Unde ortum illud adagium, *Mysorum preda*, de quo leges Erasmus *Adagior.* chil. II, centur. I, adag. 92, pag. 315. Ad eos certe, vel etiam ad Phryges, de quibus hoc, ut adnotat idem Erasmus⁸⁷, serebatur proverbium, *Phryx plagi emendatur*, Clemens potius collinasse videtur, quam ut quidam ejus scholiastes suspicatur ad imitatores Æsopi, qui diris cruciatibus tortus, patroni sui adulterium prodere noluit. Neque enim ullus dubitandi locus est Clementem non de hominis, sed de gentis cuiusdam patientia facere sermonem.

Negat Hervetus se de publica Macedonum patientia aliquid legisse, sed nobis duntaxat exemplum pueri, qui Alexandro sacrificante, patientissime tulit brachium suum, delapsò e thuribulo carbone, aduri. At inde profecto cum Valerio Maximo, quem ille citat, colligere poterat quanta esset bujuscè gentis patientia et fortitudo. Nam ibi Valerius addidit⁸⁸: « Si huic miraculo Darius inservisset oculos, scisset ejus stirpis milites vinci non posse, cuius insirnam ætatem tanto robore præditam ani madvertisset. »

Recte quidem Lacedæmoniorum patientiam his Hervetus observat celebrari Horatii versibus⁸⁹:

*Nec me tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ percussit campus opimæ,
Quam domus Albuneæ resonantis.*

Sed cur Lacedæmon patiens ab Horatio vocetur, hanc quidam nec inepit reddunt causam, quæ Plutarchi verbis sic enarratur⁹⁰: « Lacedæmon pueri per integrum diem flagellis cæsi, sæpenumero ad mortem usque lati alacresque tolerant, atque interesse de victoria certant, in eo posita, quod quis diutius magisque perferat verbena, victoremque summa consequitur gloria. Certamen illud flagellatio diciatur, et quotannis habetur. » Idem repetit in Vita Lycurgi, pag. 51. Videsis Lucian. dialog. *De gymnas.*, pag. 805; Cicer. *Tusculan.* II et V, pag. 142 et 189; Tertul. lib. *Ad martyr.* cap. 4; Stobæum, Senecam, et alios plures. Sed ante citata a nobis Plutarchi verba, ille multa alia narrat, quibus Spartani

⁷⁴ I. vi, pag. 186. ⁷⁵ I. I in fine p. 43. ⁷⁶ Strom. I. II p. 423. ⁷⁷ I. x. p. 342, et I. I, pag. 20. ⁷⁸ I. XIII. Metamorph., fab. 2. ⁷⁹ lib. v, p. 561. ⁸⁰ Appar. I. II, dissert. 2, c. 5, § 1. ⁸¹ I. II Memor., p. 757. ⁸² lib. IV, p. 520. I. II Bibl., p. 41. ⁸³ in Vita Demetr. tom. I, p. 901. ⁸⁴ Strom. I. IV, pag. 496. ⁸⁵ I. V, p. 564. ⁸⁶ I. IX Geogr., p. 408. ⁸⁷ Adag., chil. I, cent. 8; adag. 36, pag. 250. ⁸⁸ I. III, c. 3. ⁸⁹ I. od. 7. ⁹⁰ De Lacedæmon. instit., p. 239.

pueros ad quælibet dura patienter ferenda assuefactiebant.

Non minus crebro veterum auctorum sermone frequentatur Zenonis Elealis facinus. Verum in primis legendi sunt Philo Judæus¹, Eusebius², et Diogenes Laertius³ in illius Vita, ubi iste observat tyrannum, a quo Zeno cruciatus est, Nearchum, aut ab aliis Diomedontem appellatum. Valerius vero Maximus⁴ eum simpliciter Nearchum, quemadmodum Plutarchus Demylum nuncupat⁵. Quæ quidem ipsa sunt nomina, quibus hic tyrannus, ut Clemens noster animadvertis, ab aliis vocatus est. Sed legendæ sunt Menagii in citatum Laertii locum adnotations. Theodoretus vero⁶ ubi idem Zenonis factum ex ipsomet, uti videtur, Clemente nostro⁷ describit, ibi Eratosthenem **313** testem citat, cuius testimonium Clemens nou ad hujus, sed ad eorum, quæ de Æsopii et aliis dixerat, confirmationi adhibet. Quainobrem Theodoretus aut memoria lapsus est, aut Clementis nostrj textum alter, quam nunc habetur, in suis vel aliorum libris gerat.

Pergit antem Clemens : « Similiter facit etiam Theodotus Pythagoreus, et Paulus Lacydis familiaris, ut dicit Timotheus Pergamenus in libro *De magnitudine animi philosophorum*, et Achaicus in *Moralibus*. » Sed nescit Hervetus utrum sit ullus qui hujus Pauli unquam meminerit. Illius tamen memoriam, seu potius diligentiam fugere non debebat laudantis a nobis Theodoretus⁸, qui eadem ac Clemens noster, aut potius ex Clemente nostro de utroque Theodoto et Paulo litteris mandavit. Quis autem facile sibi persuaderi non sinat hunc Theodotum non esse alium ab eo quem Valerius Maximus Theodorum nuncupat? Hujus enim similem plane, ac Theodoti fortitudinem et patientiam, atque dirissimam etiam tormenta ab illo eamdem, atque ab hoc Theodoto, ob causam constantissime tolerata his Valerius Maximus narrat verbis⁹ : « In Theodoro quoque viro gravissimo Hieronymus tyrannus tortorum manus frustra fatigavit. Rupit enim verbera, fidiculas laxavit, solvit equuleum, laminas extinxit, priusquam efficerit ut tyrannicii conscos indicaret. Quinetiam satellitem, in quo totius damnationis summa quasi quodam cardine versabatur, falsa criminazione inquinando, fidum lateri ejus custodem eripuit; beneficioque patientie non solum quæ occulta fuerant, texit, sed etiam tormenta sua ultus est. » Videsis Livium¹⁰, qui totam hanc historiam fusa descripsit; ac Theodorum omnibus intolerandis patientiae huinamæ cruciatibus lacraram, et eum satellitem, cuius nomen Valerius tacuit, Thrasonem vocatum suisce testificatur.

Deinde vero¹¹ : « Quinetiam Posthumus Romanus, captus a Peucezione, non modo nihil ex iis, quæ erant occulta, aperit, sed cum etiam manum in ignem tanquam in æs immisisset, constitit vultu firmo et plane immutabili. » Corruptum esse hunc Clementis textum haud immrito suspicatur Herveitus, atque ita emendandum : *C. Mucius Romanus a Porrenna*, etc. Emendatio autem ista satis probatur variis, qui celebre illud Mucii facium frequentissime memorant, cum Græcis tum Latinis auctoribus, Dionysio Halic. lib. v *Antiq. Rom.*, pag. 296 et seq., a quo ille *C. Mucius Codrus* appellatur; item Plutarcho tom. I in *Vita Publicola*, pagin. 106, et tom. II in *Parallel.*, pag. 305; Livio lib. II *Histor.*, Valerio Maximo lib. III, cap. 5; atque ut alios quamplurimos omitramus, Martiale poeta, qui in illud tripli lusit epigrammate, lib. I, epigram. 22, lib. VIII, epigram. 30, et lib. X, epigram. 25.

A Neque porro minus frequens est apud sacros profanosque auctores mentio Anaxarchi, qui cum pistillis ferreis, ut ait Clemens noster, tundere tur clamavit¹² : « Tunde Anaxarchii capsam, Anaxarchum enim non tundis. » Quosdam autem hujus cinoris testes a nobis si citari volueris, tibi illico proferemus Plutarchum tom. II, lib. IX, *De virtute moral.*, pag. 449; Philonen lib. *Quod omn. prob. sit lib.*, pag. 881; Valerium Maximum I. iii, cap. 3; atque etiam Ciceronem lib. in *Tuscul.*, pag. 252; Tertullianum *Apologet.* cap. 50, nec non et Laertium lib. IX in ejusdem Anaxarchi Vita, § 59, ubi ille, non secus ac deinceps alii plurimi, Cyprium tyrannum, a quo Anaxarchus condemnatus est, Nicocreontem cognominatum fuisse perhibet. Corrigendus itaque est Origenis textus¹³, ubi Aristotelem vocatur. Vide adhuc, si lubet, Menagii in alatum Laertii locum observationes.

Gymnosophistas merito condemnat Clemens¹⁴, qui se in ignem, hand dubie ut vivi comburenter, temere conjiciebant. Hujus temeritatis et audacie, seu potius saevitatem et inhumanitatem testis omni exceptione major nobis esse debet Philo Judæus¹⁵. Nam, ut ille scribit, hæc crudelitas suo adhuc tempore ab iis exercebatur : « Iudorum, inquit, Gymnosophistas, ἀχρι τοῦ νῦν, et hodie sub initium senectutis vel morbi longi et incurabilis, priscorum invalescat, accenso rogo, seipso exurere; quamvis possent ad tempus fortasse diuturnum resistere, uno et mulierculas eorum defunctis maritis in ipsis eorum cum gaudio se mittere, atque ita vivas commemari cum adamatis cadaveribus. »

Ex eodem Philone discimus cuius sint ea verba, quæ Clemens Indorum philosophis, seu Gymnosophistis sic tribuit¹⁶ : « Indorum philosophi dicunt Alexandri : σώματα μὲν μετάξεις ἐκ τόπου εἰς τὸν· ψυχής δὲ ἡμετέρας οὐκ ἀναγκάστις ποτὲ μὴ βουλόμεθα. Πᾶντας ἀνθρώπους μέγιστον καλεστίπον τούτους ἡμεῖς καταχρονοῦμεν. Traduces quædam corpora de loco in locum : animas autem nostras non coges facere quæ noluntis. Ignis ei bovinibus magnus cruciatus, eum contenitius. » Testatum siquidem nobis ipse Philo fecit hæc de sumpta suis ex Calani, Gymnosophistarum patientissimi, ad Alexandrum *Magnum epistola*, sed quæ paulo aliter huncque in modum reiuli¹⁷ : Σώματα γὰρ μετάξεις ἐκ τόπου εἰς τόπου· ψυχής αὐτοῦ δύνασαι ποτὲ μὴ βούλονται... πᾶν μεγίστης τοις ζωσι σώμασι πόνους καὶ φθορὰν ἔργαζεται τοι τοῦ ὑπεράνθρωπος γεννόμεθα, ζῶντες καρόπεδα. « Corpora de loco ad locum transferes, animis invitatis nullam vim inferes... Ignis corporibus vivis maximos dolores excitat, non sine pernicie; hæc tamen nos despiciimus, dum vivi comburimur. » At de hisce Gymnosophistis, quos Laertius¹⁸ dicit mortis esse contemptores, videsis Straboneum lib. XV *Geogr.*, pag. 717 et seq., et quæ a nobis superius capite 17, articulo 4, dicta sunt.

Porro autem hoc Clemens exemplo ostendit Christianum, qui pro Christo variis et crudelissimis tormentis cruciatur et interficitur, esse beatum et felicem. Quod confirmat his Platonis verbis¹⁹ : « Etiam si torqueatur justus, etiam si effodiatur occulis, eum futurum esse beatum. » Et hæc quidem ab illo scripta sunt lib. II *De republ.*, tom. II, pag. 361, et a Theodoreto descripta serm. 8, *De Grat. affect. curat.*, tomo IV, pag. 602. At ipse ibidem, pag. 600 et 601, alia ejusdem Platoni et Heracliti verba exhibet, quibus, uti Clemens noster observat, homines qui in bello pro patria ceciderat a diis honorari, hic vero aurei generis esse dixerat.

¹ lib. Quod omn. prob. pag. 881. ² I. x Præp. evang., c. 14, p. 504. ³ I. ix in Vita Zenonis, § 25 et 26. ⁴ lib. III, c. 3. ⁵ lib. De Stoicor. repug., p. 1051. ⁶ serm. 4, de martyr., tom. IV, p. 604. ⁷ Strom. I. IV, p. 496; ⁸ loc. cit. ⁹ I. III, c. 3. ¹⁰ init. I. XIV Histor. ¹¹ p. 496. ¹² ibid. ¹³ I. VII Geogr. Cels., p. 517 et editi. in 4 p. 368. ¹⁴ Strom. lib. IV, pag. 481. ¹⁵ lib. de Abrah., p. 375. ¹⁶ Strom. L II, p. 494. ¹⁷ lib. Quod omn. prob. sit lib., p. 879. ¹⁸ in proœm. de philosoph., § 6. ¹⁹ p. 481.

314 ARTICULUS IN.

De bellica quarumdam mulierum fortitudine, de Amazonibus, Sauromatidis, et Sacidibus, de singulari Iberiarum puerperio, de præclaris quarumdam factis, Lysidicæ, Philotera, Leænæ Atticæ, Telesilla, Danai filiarum, ubi de eo qui fecit Danaidem, de Atlante, Anticlea, Alcesti, Maecaria, Hyacinthidibus, de poetis Telesilla, Myia, Corinna, Sappho, Cleobulina, ubi de more pedes hospitum larandi, de pictricibus Irene et Anaxandra.

Mulieribus non secus ac viris bellicam fortitudinem non desuisse pluribus Clemens noster et illustribus probat exemplis. Atque ut memoratas ab eo Aínazones, quas ea virtute instructissimas fuisse nemo nescit, missas faciamus, de aliis haec ille litteris mandavit¹¹: « Audio mulieres quoque Sauromatidas non minus bellicerari quam viros, et alias Sacides, quæ a tergo sagittanti, simulant fugere, æque atque viri. » Herodotus autem postquam longum de Amazonibus sermonem fecisset, transit ad Sauromatidas, et hæc de illis scribit¹²: « Præsa consuetudina vivendi feminæ Sauromatum utuntur. Nam ad venationem una cum viris, ac sine viris, equis insidente, et ad prælium profiscuntur, eamdemque, quam viri, stolam gerunt.... Nulla virgo nubis, priusquam aliquem hostium interemerit; ideoque nonnullæ decadunt jam vetulæ, antequam nubant, quod legi satisfacere nequeant. » Nec minus perspicue de illis Plato: « Nostris, inquit¹³, temporibus non me latet innumera esse circa Pontum mulierum millia, quas Sauromatidas vocant, quibus non equorum modo, verum etiam arcum aliorumque armorum æqualis cura et exercitatio cum viris sit, publico imperio demandata, et ab illis æqualiter exerceatur. » Hippocrates vero asserit ab iisdem feminis, priusquam nupti tradantur, non aliquem duntataxat hostium, ut ait Herodotus, sed tres debuisse occidi. « In Europa, inquit¹⁴, gens Scythica, quæ Mæotici paludem incollit, et a reliquis plurimum differt, Sauromata appellantur. Eorum feminæ equitant, arcu utuntur, et ex equo jaculantur, et cum hostibus bellum gerunt, quoad virgines existunt; neque ante virginitatem deponunt, quam tres hostes interficerent; neque cum viris prius congregiuntur, quam sacra more patri peregerint. Quod si qua virum sibi delegerit, equitatu soluta est, nisi communis expeditionis necessitas ingrat. »

Sacides porro erant Sacarum, de quibus Herodotus¹⁵, Strabo¹⁶, et alii disserunt, feminæ, quarum bellica virtus a Diodoro Siculo his celebratur verbis¹⁷: « Sacarum regnum administrabat Zarina mulier, rerum bellicarum studiosa, et omnes Sacarum feminas audacia et ad res gerendas industria longe superans. Gens enim hæc mulieres habet in primis fortes, et sociam viris operam in bellorum discriminine navantes. » Non mirum itaque quod de bellicosissimis illis mulieribus et viris Äelianus memorie prodidit¹⁸: « Sacarum si quis puellam uxorem ducere cupit, pugnare cur ea suscipit: et si illa superior sit, captivum abducit, atque imperium in eum tenet: sibi inferior, regitur ab ipso. »

His feminis Clemens continenter alias ita sub jungit¹⁹: « Scio etiam: feminas Iberiae propinquas, et factis et laboribus virilibus utentes, etiam si uerum gestent, et iam parturiant, nihil de iis

A quæ sunt agenda remittere, sed sæpe in ipsa latorum contentione mulier, quæ peperit, infantem sublatum domum portat. » Eadem de Illyricianis mulieribus Varro narrat: « In Illyrico, inquit²⁰, prægnantem sæpe, cum venerit tempus, non longe ab opere discedere, ibique enixum puerum referre; quem non peperisse, sed invenisse putes. » Si quis tamen has mulieres ab Iberis remotiores esse causetur, alias ipsæ propiores exhibebimus, nimirum Celtiberas; quæ, ut ait Strabo²¹, « agros colunt, et cum pepererint, suo loco viros decunbare jacent, iisque ministrant, interque operandum ipsæ sæpem numero pueros lavant, et involvunt, ad alveum alicuius amnis acclinantes. » Tuni vero ex Possidonio refert cujusdam Liguris exemplum feminæ, quæ cum viris ad fossionem quamdam conducta, ac partus correpta doloribus, ne mercedem anmitteret, non longe ab operis loco digressa est, atque ibi fetu edito, ad opus confessum rediit. Et id quidem Diodorus Siculus²², nullo auctore citato, litteris quoque mandavit. Sed quanvis ille dixerit Liguribus morem fuisse, ut feminas in laborum communionem asciscerent; quia tamen hoc mulieris factum tanquam singulare et extraordinarium ab illo, quemadmodum et Strabone profertur, vides sane nostrum Clementem de superioribus potius feminis, vel Illyricianis, aut Celtiberis, esse locutum.

Jam vero ad præclara quarumdam mulierum, quas auctor noster sigillatim et nominibus suis appellat, facta veniamus: « Dion philosophus, ait Clemens²³, refert quamdam mulierem Lysidicam propter insignem pudorem, se lavasse cum ipsa tunica: Philoteram autem cum esset ingressura τὸν πύλεον βαθειον solium, paulatim contraxisse tunicam, quantum quæ nuda erant, tegebantur ab aqua: deinde rursus paulatim ascendentem induisse. » At cum Dionis opera perierint, declarat Hervetus penes solum Clementem nostrum esse utriusque facti fidem. Quidni et penes Theodorum²⁴, qui eadem narrat, quicque ab Herveto, si ejus libros legisset, prætermitti non debuit?

Celebrior est fama Leænæ Atticæ, quæ, ut scribit Clemens²⁵, « cum esset conscientia insidiarum, quæ ab Armodio et Aristogitone parabantur in Hipparchum, nihil omnino est elocuta, et si valde cruciaretur. » Etenim præter Athenæum libro²⁶ *Deipnosoph.*, p. 596, hoc fuisus explicit Pausanias libro II, *Attic.*, p. 20; Plutarchus libro *De garruli.*, tomo II, pag. 505; Plinius libro *Histor. natur.*, capite 8, pag. 122, et Meursius libro *Pisistratus*, capite 13.

Quod etiam ab auctore nostro subnectitur²⁷ Argolicas, Telesilla poetria duce, sugarse Spartanos, id enucleatus uberiorisque edisserit ab auctoriis jam citatis, Pausanias lib. II, pag. 63, et Plutarcho libro *De Virtut. mulier.*, pag. 247, atque etiam a Suida ad verbum *Tæsticæ*.

Longe autem magis notum omnibus esse debet, memoratum deinde a Clemente nostro²⁸ Danai filiarum facinus, quod præter innumeros proponendum poetas et scriptores his duobus versibus Naso cecinit²⁹:

*Molirique suis lethum patruelibus ausæ,
Assidue repetunt, quas perdant, Belides, undas.*

De hac fabula legesis Natal, Comit, lib. IX, cap. 17.

315 A Clemente autem laudatur is, qui fecit Danaidem, Δαράδα τεποτχώς. Verum perpendas velim utrum ille sit, quem Strabo citat³⁰ ἐν Ιάξισιν, η Δαράδη, in *Supplicibus*, seu *Danaidibus*, sive is

¹¹ Strom. lib. IV, pag. 498. ¹² Herod. lib. IV, § 116 et 117. ¹³ De legib. tom. II, p. 804. ¹⁴ De aer. loc. et aq., longe ante finem. ¹⁵ I. VII, § 65. ¹⁶ lib. II, Geogr., pag. 511. ¹⁷ I. II Biblioth., p. 85. ¹⁸ lib. XII Variar. Inst., § 37. ¹⁹ Strom. I. IV, p. 498. ²⁰ I. II, De re rust., c. 10. ²¹ lib. III Geogr. § 165. ²² lib. IV Bibl., p. 158. ²³ Strom. I. IV, p. 522. ²⁴ tom. IV, serm. 12, p. 674. ²⁵ p. 522. ²⁶ p. 523. ²⁷ p. 522. ²⁸ Metam. lib. IV, fab. 16. ²⁹ lib. V, pag. 221.

fuerit *Æschylus*, ut in *textu Strabonis scriptum est*, sive potius *Euripides*, ut in illius scholiis animadvertisatur.

Interim in Clementis nostri vestigiis insistentes, consideremus quid de aliis mulieribus dixerit²⁰: « Canunt, inquit, reliqui poetæ velocitatem Atalantes in venatione, et egregiam Anticleæ amicitiam, et Alcestidis in maritum amorem, et Maceræ, et Hyacinthidum magnum et excelsum animum. » Integræ Alantales fabulam ab Ovidio²¹ decantatam Hieronymus breviter his perstrinxit verbis²²: « Referunt fabulae Atalantem Calydoniam virginem semper in venatibus, semper in silvis, non tumentes uteros seminarum fastidiaque conceptuum, sed expeditam et castam amasse virtutem. » Adi Natal. Comit. lib. vii *Mytholog.*, cap. 8.

Suum Anticleam, Ulyssis mater, in illum animorem his apud Homerum expressit de sua morte versibus²³:

...Μὲ σὸς τε πόθος σά τε μῆδα, γαλδὺ Όδυσσεῦ, Σῇ τ' ἀγρορροστὴν μελιηδέα θυμῷρ ἀπῆρα.

*Me tui desiderium tuque curæ, inclyte Ulysses,
Tuaque benignitas dulci animo privarunt.*

Alcestis autem, ut maritum suum Admetum, Thessalæ regem, proximæ jamjamque imminentis morti eriperet, vitam suam pro illo posuit. Unde Juvenalis de ea, et supra memoratis Belidibus, seu Danaï filiabus, hæc cecinit²⁴:

.... Spectant subeuntem fata mariti
Alcestim, et similis si permutatio detur
Morte vix cupiant animam servare catellæ,
Occurrent tibi Belides.

Egit ea de re tragœdiam Euripides, quam Alcestinem nuncupavit.

Maceria vero, cuius Clemens postea meminit, Herculis et Dejaniræ filia, cum sibi ipsi, teste Pausania²⁵, mortem consivisset, Athenienses victoriæ compotes fecisse perhibetur.

Denique de Hyacinthidibus variae sunt scriptorum opiniones. Quidam enim aiunt²⁶ quatuor eas fuisse, Antheidem, Ægleidem, Putheidem et Lytæam, quæ ab Atheniis ad tumulum Genesti cyclopis pro salute publica mactatae sunt. Alii eas esse Erichthei filias tradunt, de quibus Cicero: « Mortem inquit²⁷, quam etiam virgines Athenis, regis opinor Erichthei filia pro patria contempnisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem. » Quapropter alibi²⁸ neminem esse ait, qui eas maxime non laudet. Hyginus tamen²⁹ contra aliorum sententiam eas non plures, sed unam tantummodo fuisse existimat. Legesis Demosthenis orationem³⁰ quæ funebris inscribitur, ubi Græcus orator non eam tantum, sed onnes, qui pro patria occubuerent, maximis effert ornataque laudibus.

Quasdam quoque, pluribus aliis prætermisis, poetrias Clemens memorat³¹, quæ operibus suis summam honoris et famæ celebritatem sibi pepererunt. Mentionem itaque facit Telesillæ, de quan nos paulo ante; ac Myiæ, de qua etiam nos ubi de philosophis egimus.

Tertiæ duabus illis anumerat Corinnam, quæ ab aliis Thespia, ab aliis vero Corinthia dicitur; vel, ut ait Suidas, Thebana, aut Tanagrea, discipula Myrtidis, cognomento Musca Lyrica. Fertur autem edidisse epigrammata, et libros 5 lyricsaque leges scripsisse, et quiuquies viciisse Pindarum. Pausanias vero hæc de illa litteris mandavit³²: « Corinnæ quidem, quæ sola apud Tanagraos can-

A tica fecit, in celebri urbis loco est monumentum: in gymnasio ipso picta est, tænia redimita: victoriæ illud insigne, quod Thebis Pindarum vicerit. Viciisse eam arbitror linguaæ causa: neque enim Dorica, uti Pindarus cecinit, sed ea, quam essent Ætolenses facile percepturi. Quod autem fuerit ea se temporis seminarum formosissima, non est difficile ex ipsius imagine conjicere. » Putant nonnulli eam Ovidio fuisse dilectissimam, propterea quod Martialis cecinit³³:

Norat Nasonem sola Corinna sum.

Sed alii censem falso Corinna nomine amicam Nasonis hoc carmine notari.

Probabilius porro videtur eam, sicut et Sapphem, cuius Clemens ibidem meminit, his decanari Statii versibus³⁴:

Saltusque ingressa viriles

Non formidata temeraria Leucode Sapphe,

Sophronaque implicitum, tenuisque arcana Corinna.

Duas autem aiunt fuisse Sapphus, unam Mytilinæam, et Lesbiam ex Ereso alteram, de quibus plura Suidas ad verbum Σαπφώ: et Athenæus lib. xiii *Deipnos.*, pag. 596 et seq., lib. xiv, pag. 53, ac libro xv, pagina 687, atque in priore Albari locum Casaubonus, ac Plutarchus libro vii, *Spaniaca.*, quæst. 8, pag. 711. Denique ut Eusebius in *Chronico*, et alios prætereamus, observabimus Horatium de ea sic ceciuisse libro i, epist. 19, vers. 25:

*Temperat Archilochi musam pede mascula Sapphe.
Libro quoque secundo Carm., ode 13:*

*Æolis fidibus querentem
Sappho puellis de popularibus.*

Neque omitti etiam debet illud, quod Platoni esse dicitur, in eam haud plane inelegans distichon³⁵:

*Ἐρρέα τὰς Μόνσας γαύτῃ τινες ὡς ἀλιτόρως,
Ηρῆδε καὶ Σαπφὼ Λεοβόθεος ἡ δεκάτη.*

*Esse novem quidam musas dixerunt, sed errant:
Ecce tibi Sappho Lesbia, quæ decima est.*

Poeticam artem coluit etiam Cleobulina, Cleobulus, uti Clemens noster perhibet³⁶, sapiens, et Lidoriorum monarchæ filia, quæ non pudebat lavare pedes paternorum hospitum. » Nam Laertius in Cleobuli Vita narrat³⁷ « natam illi filiam Cleobulinan, hexametrorum ænigmatum vatem, cuius et Cratinus meminit in ejusdem nominis poemate, pluri inscribens numero. » Magis eam Plutarchus sic exornat laudibus: « Sapientem, inquit³⁸, et lisimos non nosti Eumenidem? Sic enim eam pater, vulgo de patris nomine Cleobulinam appellant.... eam ob ænigmatum peritiam, ac sapientiam lauds. Nam et in Ægyptum quædam ab ea propositæ questiones 316 pervenerunt. . . . His illa tanquam taxillis, ubi ita res fert, utitur, et concertat cum compellantibus. Sed et animi altitudo inest mirabilis et ingenium civile, atque humanum, ac faci ut pater civibus humanius populariterque imperet. Librum illius *De ænigmatibus* citat Athenæus³⁹: et Hieronymus ad illius imitationem nuptas cobortatur et excitat⁴⁰. Videsis Suidam ad verbum Κλεούλος, et Menagium in *Histor. mulier. philosop.* § 4, appendic.; Laert. ubi de more pedes hospium lavandi disputat.

Quod porro subjunxit Clemens⁴¹: « Quæ apud Homerum, Nausicaa ad labra iverat, et desumpta est ex illius *Odyss.* vi, pag. 79 et seq.

²⁰ p. 522. ²¹ l. x *Metam.*, fab. 41. ²² l. i adv. Jovin. ²³ l. xi, p. 154. ²⁴ *Satyr.* vi, v. 651 et seqq. ²⁵ l. p. 31. ²⁶ l. iii *Bibliot.* ²⁷ orat. 32, pro Sextio p. 469. ²⁸ l. v *De fin.* pag. 109, lib. ii *Tuscul.* pag. 155 et lib. iii *De nat. deor.*, p. 247. ²⁹ fab. 238. ³⁰ orat. 22, p. 152 et 156. ³¹ Strom. lib. iv, p. 528. ³² l. ii, p. 298. ³³ l. v *epigram.* 10. ³⁴ l. v *Silvar.*, 3, 455. ³⁵ Anthol. l. i, tit. 67. ³⁶ p. 523. ³⁷ l. i *De Vit. et dogm. philos.* § 89. ³⁸ in *Conviv. sept. sapient.*, p. 148. ³⁹ l. x *Deipnosoph.*, p. 463. ⁴⁰ in *fin.* l. i adv. Jov. ⁴¹ p. 523. c. 1.

Denique ne pictrices ille omnino prætermitteret, duas tantum, sed aliis hand dubie illustriores, nobis ob oculos ponit⁴³: « Irenem Cratini filiam, et Anaxandram Nealcis, ut dicit Didymus in *Sympo-siacis*. » Simili quoque modo Plinius: « Irene, inquit⁴⁴, Cratini filia et discipula, puellam quæ est Eleusine, pinxit, quemadmodum, Pausania teste⁴⁵, « Philen, Eleum, qui pueros in lucta vicit, Cratinius Spartanus finxit. »

Testatur adhuc Plinius⁴⁶ Nealcem pictorem suis soleritem et ingeniosum, a quo picta est Venus. Plutarchus vero: « Pictorem, ait⁴⁷, Nealcem perhi-

bent, Arati amicum, lacrymabundum pro tabula deprecatum.... Quod cum permisisset Aratus, expunxit Nealcus Aristratum, ejus loco palmam subjecit, nihil aliud ausus fuit adjicere. » Quid ergo mirum si filia Nealcis, qui pictor solers et ingeniosus a Plinio dicitur, et ipsa pictrix quoque insiguis fuerit?

Si quis plura de egregiis mulierum factis et fortitudine scire voluerit, is audeat Plutarchum qui integrum de earumdem mulierum virtute librum composuit, et Hieronymum in fine libri primi *adversus Jovianum*.

CAPUT XXV.

De variis scriptoribus, in his Stromatum libris a Clemente laudatis.

ARTICULUS I.

De historicis et aliis qui soluta oratione aliquid scripserunt.

Tanta, tamque varia et multiplici, quam hactenus exposuimus, doctrina et eruditione libros Stromatum replere Clemens noster non potuit, quin innumera variorum ac cuiuslibet generis auctorum scriptorumque testimonia adhiberet, proferret et congereret. Verum quia plures ex iis nemini quantumlibet mediocriter litterato ignoti esse possunt, jamque de pluribus, ac potissimum de philosophis, data superioris occasione, satis disseruimus, de iis tantum disputatio a nobis instituenda est, qui tametsi minus ætatis nostræ hominibus noti, tamen auctoritatis Clementi nostro visi sunt, qua vel opiniones suas tueretur, vel aliorum errores refelleret ac destrueret. Ne autem in hisce observationibus confusio aliqua subiatur, eos servato nominum alphabetico, ut aiunt, ordine appellabimus; ita tamen ut ab historicis, et iis qui soluta oratione scripserunt, dicendi sumamus initium, ac deinde ad poetas veniamus.

A

ACHAICUS itaque citatur a Laertio⁴⁸ et Theodo-reto, quemadmodum a nostro Clemente⁴⁹: « Αχαικός τε Ἡθικοῖς. » Achaicus in *Moralibus*.

ACUSILAUS ab auctore nostro non semel laudatur⁵⁰, appellaturque historiographus. At is procul diudio est, de quo Suidas ad verbum Ακουσιλαος sic loquitur: « Αcusilaus Cabæ filius, Argivus, ex Cercade urbe, prope Aulidem, antiquissimus historiicus. Descripsit autem genealogias ex tabulis æncois, quas rumor erat ipsius patrem invenisse, dum quemdam sue domus locum foderet. » Sed jam de illo plura a nobis dicta sunt⁵¹.

AGIAS et Dercylus, Ἀγιας καὶ Δέρκυλος, a Clemente nostro appellantur⁵²: ab Eusebio autem⁵³, qui illius verba transcripsit, « Ἀγιας καὶ Κέρκυλος, Ἀgis et Cercylus; sed melius haud dubie at Atheneo⁵⁴ Ἀgias et Dercylus, » Ἀγιας καὶ Δέρκυλος, nuncupantur.

ÆSOPUS, inquit Clemens⁵⁵, « dicebat maxime clamare sues; quia, quando trabunt, intelligunt se ad nihil esse utiles quam ad sacrificium. » At Ælianus ubi de tyrannis ex ejusdem Æsopi scriptis disserit, rem aliter narrat, aitque⁵⁶: « Phrygium olet hic sermo; est enim Phrygus Æsop: Suem si quis comprehendat, vociferari, idque non tenere. Clemens cum neque lanam portet, neque quidquam

B aliud ejus generis, statim conjectura mortem augurari, scientem seipsam usui esse utentibus. »

Quæ autem fuerit illa Æsopi fabula, neuter nobis indicavit. Legitur quidem inter editas ejus fabulas sexagesima octava, qua canis inducitur sui per Venereum juranti respondere: « Significat ab ipsa vehementer amari, quæ impuras tuas carnes degustantem, nullo pacto in sacellum admittit. » Sed aliam Clemens noster, sicut et Ælianus, designare procul dubio videtur. De spilla porro carne super capite 18, art. 1, disputavimus.

ALEXANDRI cognomento Polyhistoris opus *De Ju-dæis* Clemens citavit⁵⁷, in quo descripte erant Salomonis ad Vaarem regem Ægypti, et ad regem Phœniciam Tyriorum, atque etiam utriusque bujusc regis ad Salomonem epistolæ. At eas Eusebius non ex Alexandro Polyhistore, sed ex Eupolemo nobis exhibet⁵⁸. Superiori autem longum ille fragmentum, ex ipsomet citato ejusdem Alexandri *De Judæis* opere depromptum, totidem verbis descripsit. Ibi autem Polyhistor Alexander his ornatur laudibus⁵⁹: « Vir summi ingenii, multaque eruditio, idemque Græcis hominibus, qui non leviter ac perficie doctrine fructum degustarunt, longe notissimus. »

Citat adhuc Clemens⁶⁰ alia illius opera, *Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων*, *De Pythagoricis symbolis*, et *De rebus Indicis*, τὸν τοῦ Ἰνδικοῖς. Putat Vo-silius⁶¹ primum illud Alexandri commentarium a Laertio in Pythagoræ Vita appellari Πυθαγορικὰ ὑπομνήμata. Sed animum satis advertisse non videtur ibi hoc opus non Alexandro, sed potius ipsi met Pythagoræ attribui. Nam hæc sunt Laertii verba⁶²: « Refert Alexander in Successionibus philiophorum, καὶ ταῦτα εὑρηκάναι ἐν τοῖς Πυθαγορικοῖς ὑπομνήμασι, et ista se in Pythagoricis commentariis invenisse. » Et adhuc postea⁶³: « Ήταν Alexander tradit ἐν τοῖς Πυθαγορικοῖς ὑπομνήμασιν εὐρηκάναι, in Pythagoricis commentariis invenisse. » Porro autem frequens est illius apud varios scriptores memoria, atque idcirco hæc de illo adnotasse sufficiat. Videsis, si lubet, Menagii in ejusdem Laertii librum i, § 116 et lib. viii, § 36, observationes.

ANAXARCHI verba quædam ex libro illius **317** *De regno*, hunc Clemens referit in modum⁶⁴: « Ανα-ξαρχος εὐδαιμονικῶν ἐν τῷ Περὶ βασιλείας γράφει. Existimavit autem Hervetus verbum εὐδαιμονικῶς esse Anaxarchi cognomen, atque Latine hæc ita reddit: « Anaxarchus Eudæmonicus scribit, » etc.

⁴³ ibid. ⁴⁴ lib. xxxv *Histor. natur.*, c. 41, p. 238. ⁴⁵ Vita Arat., p. 4032. ⁴⁶ l. vi in Vita Menippi, § 99. ⁴⁷ l. vi, p. 629. ⁴⁸ supr. cap. 22, art. 4. ⁴⁹ Strom. l. i, p. 321; *Deiphilosop.*, pag. 86. ⁵⁰ Strom. lib. vii, pag. 718. ⁵¹ Var. hist. l. x, § 5. ⁵² Strom. lib. i, p. 332. ⁵³ l. ix *Præp. evang.* c. 30 et seq. ⁵⁴ ibid. c. 17 et 18. ⁵⁵ Strom. l. i, p. 304; l. iii, p. 451. ⁵⁶ l. de hist. Græc. ⁵⁷ l. viii *De Vitis et dogm. philos.*, § 24. ⁵⁸ ibid. § 11. ⁵⁹ Strom. l. i, p. 287.

⁶⁰ l. vi, p. 186. ⁶¹ loc. cit., p. 235. ⁶² tom. I in Strom. l. vi, p. 496. ⁶³ Strom. l. i, p. 321; Strom. l. i, p. 321. ⁶⁴ lib. x *Præp. evang.*, c. 17, p. 498. ⁶⁵ Strom. l. i, p. 304; l. iii, p. 451. ⁶⁶ l. de hist. Græc. ⁶⁷ l. viii *De Vitis et dogm. philos.*, § 24. ⁶⁸ ibid. § 11. ⁶⁹ Strom. l. i, p. 287.

Nec forsitan plane immerito. Testatum etenim Laertius⁷⁴ facit illum ob animi constantiam et victimum facilem ab aliis cognominatum fuisse εὐδατμονικόν, « fortunatum, seu felicem. » Verumtamen nomen istud in manuscripto nostro codice, ac deinde in editis eō, quo scripsimus, modo, hoc est, tanquam adverbium exhibetur. Quamobrem in ultimi horumc Clementis *Stromatum* editionibus, posthabita reje- etaque Herveti interpretatione, sic Latinum factum fuit : « Recte profecto ac divine Anaxarchus scribit, » etc. Fatendum tamen est conjecturam Herveti non tantum Laertii, sed aliorum etiam, a Menagio citatorum, Sexti Empirici, Ἀλιάni et Plutarchi au- citoritate fundatam, majoris procul dubio debere esse ponderis, quam unius vel alterius librarii, qui manu non admodum vetusta hoc nomen describen- do, facile w pro o haud insolita bisce amanuensibus librariis oscitantia ac festinatione scribere potuit. At si hæc posterior lectio vera sit, ex ea longe certius, quam ex priore colligitur, hunc Anaxar- chum esse, cuius Vita ab eodem Laertio divulgata est, et de quo superiorius disseruimus. Quod quidem Clearchi Solensis, ab Athenæo laudati⁷⁵, testimoniō rursus confirmari potest. Ab illo etenim Anaxar- chus in eorum annumeratur grege philosophorum, qui Eudæmonici, uti Laertius etiam narrat⁷⁶, ap- pellati sunt.

ANDOCYDES orator semel et iterum a Clemente nostro⁷⁷, atque etiam a Dionysio Halicarnassæo⁷⁸ laudatur. Vitam vero ejus scripsit Plutarchus tom. II, pag. 834. Aldus autem Graecas illius orationes publici juris fecit, adnotatque Gesnerius in Italia etiamnam extare Græcum illius *De mysteriis* librum. Videsis Photii *Bibliothecam*, cod. 261, pag. 1458.

ANDROCYDEM Pythagoricum testem Clemens pro- fert⁷⁹, alicubi de Ephesiis, de quibus nos supra⁸⁰, litteris disserentem, alibi vero⁸¹ docentein « vinum et carnis ingurgitationes corpus quidem efficere robustum, animalum vero debiliorem. » Plinius autem de illo hæc memoria prodidit⁸² : « Androcydes sa- pientia clarus, ad Alexandrum Magnum scriptis, intemperantiam ejus cohibens: Vinum poturus rex, memento te bibere sanguinem terre; cicuta homi- num vinum est, cicuta vinum. » Ab illo adhuc citatur libr. xvii, cap. 24, pag. 413. Neque alius esse quidem videtur, quam is qui a Theophrasto lib. iv *Histor. plantar.*, cap. 20, p. 102, et Athenæo libro vi *Deipnosoph.*, p. 258, medicus appellatur. Jam- blicus porro in *Vita Pythagoræ* citat ejus librum Περὶ Πυθαγορικῶν συμβολῶν, ubi ea videuntur scripta fuisse, quæ de Ephesiis litteris ex illo Cle- mens noster retulit.

ANDRONIS de septem Graeciæ sapientibus testimo- nium in medium Clemens⁸³, sicut et Laertius de Pherecyde produxit. Ibi autem eum Laertius⁸⁴ Ephesiis nuncupat; unde ab aliis eodem nomine vocatis distinguitur. Lege, si velis, Menagii in libr. i Laertii, § 30, animadversiones.

ANTILOCCHUS, Ἀντίλοχος, uti apud cumdem aucto- rem nostrum legimus⁸⁵, « qui scripsit de omnibus viris doctis a Pythagoræ atestate usque ad mortem Epicuri, quæ fuit decimo Octobris, complectitur omnes trecentos duodecim annos. » Susplicantur quidam, nec forsitan jure prorsus immerito, corrup- tum esse hunc locum. Primum enim ibi pro Ἀντί- λοχος, et apud Dionysium Halicarnassæum⁸⁶ pro Ἀντίλοχος, quem ille historicorum gregi annume-

rat, legendum putant Ἀντίλοχος. Et vero in prioribus operum Theodoreti editionibus⁸⁷ cum olim le- geretur : « Antilochus in novo Historiæ libro, » in posterioribus emendarunt, posueruntque Ἀντίλοχος. At si recta sit hæc emendatio, nunquid aliquis le- mere hunc esse dixerit, de quo jam in superiori dissertatione capite 14, art. 1, a nobis disputa- tum est?

ANTIPATER ab eodem auctore nostro⁸⁸ dictor Stoicus, et Cleantis γνώριμος, familiaris, ac socius; vel sicut Lipsio placuit, *discipulus*, tresque scri- psisse libros *De virtute*, ubi Platonis de summo bono sententiam, ac Stoicorum documenta placitaque sectatus est. Sed plures hujuscet sectæ homines u- men illud sortiti sunt, ex quibus unus, ut loquar Cicero⁸⁹, Tyrius⁹⁰ Stoicus, qui Athenæo nuper est mortuus, » quique, teste Plutarcho⁹¹, Calonis Uicensis doctor familiarisque fuit. Alter patria Tar- sensis, quem Strabo⁹², Plutarebus⁹³ et Athenæus⁹⁴ Stoicum quoque fuisse testificantur. Ille autem ci- tet illius *De superstitione*, neconon *De ira* librum. Alius præterea memoratur Antipater, Diogenis Ba- byloni discipulus, et alii quidam eodem nomine vocati. Sed utrum de uno ex illis, quos nominaui- mus, aut alio aliquo Clemens intelligendus sit, dictu sane est difficile. Nos autem iis lubenter assen- mire, qui illum de Antipatro, cuius Laertius⁹⁵ se- pius in Vita Zenonis nescivit, seruouem lecisse, probaverint. Porro autem Antipatri illius de ultime fine, seu summo bono, opinionem superioris exami- navimus.

APIONIS grammatici, genere *Egyptii*, atque He- braicis infensi, quartum *Historiarum Egypti* librum citat Clemens noster⁹⁶, aitque ab eo scriptum fuisse aduersus *Judeos* librum. At de illo a nobis ju- dicatum est supr. libro ii, dissertatione 5, cap. 2, § 8 et 9.

APOLLODORI nomen multis inditum esse ex Cle- mente quidem nostro⁹⁷ tam aperte omnibus patet, quam arduum est quinam illi fueriat, exploratum conpertunque habere. Ac primo quidem simpliciter ab eo laudatur⁹⁸ Apollodorus chronographus χρονογράφος, a quo haud dubie ibi consecrationis Is- chi tempus, et alibi Xenophontis atque Homeris zia- tem designatam esse prohibet.

Apollodorus quoque patria *Coryzeus*, et alios Cumanus, qui critici nomen suscepit, et grammaticus ab eodem Clemente appellatus est⁹⁹. At bux esse, quem ille Apollodorum simpliciter et chronographum nuncupat, inde colligi potest, quod a Laertio his laudetur verbis¹⁰⁰ : Ἄπολλωρος ἐγραμματικὸς ἐν τοῖς Χρονικοῖς, « Apollodorus grammaticus in *Chronicis*. » Alibi vero saepè sibi solo Apollodori nomine illum compellat : « Apollodorus in tertio *Chronicorum*, » « Ἄπολλωρος ἐγραμματικὸς. » Verumtamen plures eruditæ scriptores hunc non Cumnanum, sed Atheniensem fuisse existimant. Et re quidem ipsa Diodorus Siculus hac de se ipso scriptis tradidit¹⁰¹ : « A bello Trojano Apol- lodorum Athenienseū secuti, octoginta annos ad redditum Heraclidarum statuimus. » Sed is Apol- lodorus ipse procul dubio esse videtur qui a Cle- mente chronographus cognominatur. Videsis Casu- bon. in lib. vii Athenæi, cap. 6, et in A. Gellii lib. xvii, cap. 4, adnotaciones. De illo autem Apollodoro jam supra aliquid diximus. Plurimi porro alii scri- ptiores eodem nomine appellati **318** sunt, de quibus legi in priuis possunt Scipio Tetrus, qui de

⁷⁴ lib. ix in *Vita Anax.*, § 60. ⁷⁵ l. xii *Deipn.*, p. 548. ⁷⁶ in procem., § 17. ⁷⁷ *Strom.* l. vi, p. 625 et 626. ⁷⁸ tom. II in *Lysia*, init. p. 82, et de Thuc. idiom., p. 161. ⁷⁹ *Strom.* lib. v, p. 568. ⁸⁰ supr. c. 14, art. 4. ⁸¹ l. vii, p. 728. ⁸² lib. xiv *Natur. hist.*, c. 5, pag. 129. ⁸³ *Strom.* l. ii, p. 332. ⁸⁴ l. i. in *Vita Pherecyd.*, § 119. ⁸⁵ *Strom.* l. i, p. 309. ⁸⁶ l. De verbor. struct., tom. II, p. 5. ⁸⁷ tom. IV, serm. 8, De martyr., p. 597. ⁸⁸ *Strom.* l. ii, p. 416, l. v, p. 595. ⁸⁹ in fine l. II De offic. ⁹⁰ in *Vita Galon.* ⁹¹ l. xiv *Geogr.*, p. 674. ⁹² De Stoic. repug., tom. II, p. 103. ⁹³ l. VIII *Deipn.*, p. 546 et l. xv, p. 643. ⁹⁴ lib. vii *De Vita et dogm. philos.* ⁹⁵ *Strom.* l. i, p. 320. ⁹⁶ ibid., p. 322. ⁹⁷ ibid. p. 501 et 527. ⁹⁸ *Strom.* l. iv, p. 570, l. i, p. 309. ⁹⁹ l. viii in *Vita Emped.*, § 58, et l. iv init. *Vita Aresil.* § 28. ¹⁰⁰ l. i *Bibl.*, p. 4.

Apollodoris commentariam edidit; necon *Jonsius lib. ii De script. histor. philos.*; *Vossius* libro iii *De histor. Græc.*, pag. 327; *Gesnerus*, *Suidas*, etc. ARCESILAI quoddam¹, ut prius observavimus², in varias paganorum superstitiones dicterium Clemens protulit. Nonne autem is merito dici potest, qui medium, ut etiam a nobis animadversum est, invenit Academiam, et cuius vita a Laertio descripta est³. Multa vero illius effata collegit *Stobæus* serm. 41, pag. 248, serm. 70, pag. 472 et seq., ac serm. 93, pag. 515.

ARECHEMACHI testimonium sumpsit auctor noster⁴ ex tertio *Euboicorum*, quem etiam ab Athenæo citationem invenies⁵. A Strabone autem⁶ vocatur, 'Αρχέμαχος ὁ Εὐβοεύς, « Archemachus Euboeus. »

ARISTARCHI, quemadmodum aliorum plurimum, de Pythagoræ patria opinionem, atque etiam quid de Homeri ætate ἐν τοῖς Ἀρχιλοχοῖς ὑπομνήσατ, et in commentariis Archilochii, tradiderit, nobis Clemens patefecit⁷. Autumant autem quidam hunc esse, qui a *Suida*⁸ dicitur filius Aristarchi, patria Samothrax, adoptione Alexandrinus, Ariophanis grammatici discipulus, filiusque Ptolemaei, Philometoris magister, atque Olympiade clvi vixisse, et in Cypro mortem obiisse, postquam ultra octingentos libros edidisset. Unde colligi potest eum fuisse, qui ab Athenæo⁹ vocatur ὁ γραμματικός, et ὁ γραμματικότος, et summus grammaticus, et de quo aliquid a nobis super libro ii, dissert. 2, art. 7, observatum.

ARISTEAS Argivus de Sarapidis, ut ait Clemens noster¹⁰, nomine et cultu litteris aliquid mandavit, quod ab Eusebii¹¹ descriptum est. Athenæus vero *Aristeas De citharœdis* librum citat¹²: sed cujas ille fuerit, penitus lacet. Utrum itaque is fuerit Argivus, et idem a Clemente nostro laudatus, aliorum esto judicium.

ARISTIPPUS primus *Arcadicorum* liber ab eodem Clemente¹³ et Eusebio ibidem citatus est. At is scriptor non alius certe ab eo nobis videtur, quem ex quatuor Aristippis secundum Laertius recesseret¹⁴, et *Arcadia historiam* scripsisse testificatur. Videbis in hunc Laertii locum notas et observations.

ARISTO, teste Clemente nostro¹⁵, dicebat voluntatem, dolorem, metum et cupiditatem, esse tetrachordon, sive quatuor chordas, quæ sine magno labore et laboriosa exercitatione vinci non possunt. Cujus autem Ariston sit hæc sententia, quandoquidem plures eo nomine vocatos diximus¹⁶, a Menagio si scisciteris¹⁷, tibi respondebit hunc ex philosophis a Laertio inveniatis nullum esse, sed vatem ab his distinctum sibi videri.

ARISTOCRITUS in eorum scriptorum numero Vossius posuit¹⁸, cuius ætas est incerta, observatque illius a Phidio¹⁹, sicut et ab Apollonii scholiaste fieri mentionem. Sed Clemente nostrum²⁰, qui primum illius contra Heracleodorum librum citavit, neque ille, neque alii prætermittere debent.

ARISTOTELIS opus *De republica Phocensium* ali cubi laudat Clemens²¹, atque etiam postea aliud *De Locrorum republica*, ab eodem procul dubio Aristotele compositeum. Nemo est autem qui nesciat plures fuisse eo nomine nuncupatos. Etenim præter celeberrimum illum philosophorum coryphaeum

Stagiritem, alias ab eodem auctore nostre²² *Aristoteles Cyrenæus*, et alii præterea sex a Laertio²³ memorantur. At cum ab illo schole Peripateticæ institutore tot libros de variorum populorum, Na- xiorum, Ἑgenitarum, Deliorum, Thessalorum, Massiliensium, Colophoniorum et aliorum republica scriptos fuisse Athenæus asseveret²⁴, nonne vero simile est illum quasdam quoque de Phocensiis ac Locrorum republica, a Clemente nostro laudatas, composuisse commentationes? Et vero narrat ipse Athenæus²⁵, Aristotelem a quibusdam, teste Timaeo, idcirco redigari, quod in explicandis Locrorum institutis erraverit. Quem in locum videnda sunt Casauboni animadversiones.

ARISTOTENES vero a Clemente²⁶ et *Vitam Pythagoræ*, et *De musica* scripasse perhibetur. At iste procul dubio est, cuius Laertius²⁷ citat commentaria *Περὶ Ηὐδαιῶν καὶ τῶν γραπτῶν αὐτοῦ*, *De Pythagora ejusque familiaribus*. Ab eo etiam alibi²⁸, et a Gellio²⁹ dicitur fuisse musicus, vir veterum litterarum diligentissimus, Aristotelis philosophi auditor, et de Pythagora edidisse librum. Plura adhuc de illo narrat *Suidas*: Athenæus autem, et jam a nobis laudatus Laertius varios ejus tractatus citavere, atque Eusebius in *Chronico*, Hieronymus in *præfatione libri De scriptor. ecclesiast.*, multique alii illius meminerunt. Error autem est in assignata seu descripta ejus ætate apud Cyrillum Alexandrinum³⁰, qui alibi vitam Socratis ab Aristoxeno scriptis traditam fuisse testificatur. Legi, si velis, *Menagii* in lib. i Laertii, § 107 et 108, annotationes.

ARTAPANI opus de Judæis citatum est a Clemente nostro³¹, quemadmodum ab Eupolemo apud Eusebium³², atque, ut alibi diximus, in *chronico* *Alexandrinico*.

BEROSI *Chaldaicam historiam* non solus Clemens noster laudasse legitur³³, sed etiam Tatianus, ut lib. sup. diss. 5, c. 2, § 8, a nobis observatum est, necon et Josephus libro i *contra Apionem*, pagina 1043 et seq., ubi plura de illo memoriae prodidit. Illius quoque Athenæus³⁴ et alii mentionem fecerunt. Denique typis editi sunt quinque *Antiquitatum* libri, quos falso ejus nomine inscriptos fuisse eruditis omnes palam proflentur.

CHAMELEON quemadmodum *De diis*, ut ait auctor noster³⁵, et alium *Περὶ μέθης*, *De ebrietate*, seu temulentia librum, qui etiam ab Athenæo³⁶ semel et iterum laudatur, divulgaverat. Alia autem plura ejus opera citat idem Athenæus, eumque, sicut Clemens noster, non modo Heraclœtem, sed et Ponticum appellat. Nobiscum porro animadvertis velut Tatiani fragmentum ab Eusebijo³⁷ exhiberi, ubi inter eos, qui de Homeri ætate et poesi scripserunt, memorantur Μεγαλεῖδης τε καὶ Χαμελέων οἱ Περιπατητικοί, et Megacles et Chameleon Peripatetici. Nam ibi haud immrito quidam putant Graecum Tatiani³⁸ textum melius representari, quam in orationis illius editione, ubi sic legitur: Μεγαλεῖδης τε οἱ Χαμαλάσσων οἱ Περιπατητικοί, et Megacles Chamaleensis Peripatetici. Legesis Menagii annotationes in lib. i Laert. § 92, in *Vita Heraclidi*, ubi testimonium solius Chameleonis nomine, sicut et lib. iii in *Vita Platonis*, § 46, adhibetur.

¹ Strom. l. vii, p. 712. ² sup. c. 14, art. 4, et c. 17, art. 5. ³ lib. iv, § 28 et seqq. ⁴ Strom. lib. i, p. 527. ⁵ l. iv *Deiphosop.*, p. 224. ⁶ l. x *Geogr.*, p. 465. ⁷ Strom. l. i, p. 300 et p. 326. ⁸ ad verb. Ἀρταρχος. ⁹ *Deiphn. l. i, p. 39*, et lib. vi, p. 674. ¹⁰ Strom. lib. i, p. 522. ¹¹ l. x *Præpar. evang.*, c. 12, p. 499. ¹² l. xiv, p. 623. ¹³ lib. ii *Strom.*, p. 322. ¹⁴ l. ii in *Vita Aristip.*, § 85. ¹⁵ lib. ii *Strom.*, p. 407. ¹⁶ sup. c. 8, art. 2. ¹⁷ in *Vita Ariston.*, § 164. ¹⁸ l. iii *De hist. Græc.*, p. 334. ¹⁹ lib. v *Hist. nat.*, c. 31, p. 619. ²⁰ Strom. l. v, p. 561. ²¹ Strom. l. i, p. 334. ²² l. iii, p. 447. ²³ l. v, in *Vita Aristot.*, § 55. ²⁴ l. vii, p. 296; l. xi, p. 499; l. xiii, p. 576; l. xiv, p. 618, etc. ²⁵ l. vi, p. 264. ²⁶ Strom. l. i, p. 300, et l. vi, p. 638. ²⁷ l. i, in *Vita Heracl.*, § 148. ²⁸ in *Vita Heracl.*, § 92, l. viii in *Vita Pyth.*, § 14. ²⁹ l. iv *Noct. Attic.*, c. 41. ³⁰ lib. ii *contr. Julian.*, p. 12, et l. vi, p. 187. ³¹ l. i *Strom.*, p. 344. ³² l. ix *Præpar. Evan.*, c. 27, p. 431. ³³ lib. i *Strom.*, p. 329. ³⁴ l. xv *Deiphosop.*, p. 639. ³⁵ l. i *Strom.*, p. 300 et 351. ³⁶ l. x *Deiphosop.*, p. 427; l. xi, p. 461; l. ix, p. 390. ³⁷ l. x *Præpar. evang.*, c. 11, p. 492. ³⁸ *Orat. ad Græc.*, p. 166.

CLEARCHUS Peripateticus, teste Clemente nostro⁴⁹, **319** dixit se quendam novisse Iudeum, cum quo Aristoteles versatus fuerat. Quod quidem his Josephi verbis confirmari potest⁵⁰: « Clearchus, Aristotelis discipulus, et Peripateticorum nulli secundus, in primo libro *De somno* dicit Aristotelem doctorem suum de quodam viro Iudeo ita referre, et ipsi Aristoteli eundem sermonem ascribit. » Ibi autem ille, sicut Eusebius lib. ix *Præpar. evang.*, cap. 5, pag. 409, longum hujusce scriptoris fragmentum, ex citato illius libro delibatum, transcriperunt. A Laertio autem in proemio *De vitiis et dogmatibus philosophorum*, § 9, a Suida atque ab Athenaeo, qui plures ejus libros citavit, Solensis dicitur. Denique laudatur a Gellio lib. iv *Noct. Att.*, cap. 44; Plutarcho *De facie luna*, tom. II, pag. 920, Theodoreto, tom. IV, serm. 5, pag. 545, et alii pluribus.

CLITARCHI de Alexandri Magni ætate opinionem refert Clemens noster⁵¹, haud dubie ex descripta ab illo ejusdem Alexandri historia, quæ non semel ab Athenaeo⁵² et Quinto Curtio⁵³ citata legitur. Diidorus autem Siculus⁵⁴ scribit illum cum Alexandro in Asiam trajecisse, ejusque scripta ibidem laudat, quemadmodum Strabo *Geograph.* lib. II, pagina 491 et 505, ac lib. xv, pag. 718; Älianuſ libro xvii *De animali*, cap. 22, 23 et 24; Plinius lib. II *Hist. natur.*, cap. 5, pag. 324, lib. VI, cap. 13, pag. 668, et alibi. Nec tamen prætermittendum est huic Clitarchum ab illo lib. x, cap. 49, p. 441, celebratum auctorem appellari; quamvis Quintilianus dixerit⁵⁵: « Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. »

CRATETIS quoque grammatici de Homeri ætate sententia ab auctore nostro declaratur⁵⁶. Testatum autem Suetonius facit⁵⁷ illum patri Malleotem, et æqualem Aristarcho, in Urbe induxisse grammaticum studium. Strabo vero *de Malleotis*, inquit⁵⁸, fuit Crates grammaticus, cuius discipulum fuisse ait Panætiūn. » Memorix præterea ille prodidit plures Homeri poesim ad scientiæ accommodatas quæstiones traduxisse, ut fecit Crates Malleotes. » Alibi vero eum erroris redarguit, et Aristarchi opinionem amplectitur. A Varrone etiam scriptum legimus⁵⁹: « Crates grammaticus, qui fretus Chrysippo, homine acutissimo, qui reliquit sex libros *Hepl της δραματιλας*, his libris contra analogiam atque Aristarchum est nixus. » Mentionem quoque illius Plinius libro iv *Hist. natur.*, cap. 12, pag. 450, aliisque fecerunt. Denique Laertius libro quarto vitam Cratetis, § 23 et seqq., publicavit.

CTESIAS de Assyriis regibus historiam Clemens citavit⁶⁰, de qua Diodorus Siculus hunc loquitur in modum⁶¹: « Ctesias Cnidius, Herodoto recentior, sub expeditionem Cyri adversus Artaxerxes fratrem vixit. Captus enim tunc, et ob artis medicæ scientiam a rege in gratiam receptus, sexdecim annos cum honore apud illum exegit. Hic et regiis membranis (in quibus res antiquas Persæ jussu legis cœusdā ordine descriptas habebant) studiose indagavit singula, inque historicum ordinem redacta ad Græcos transtulit. » Strabonis vero de illo haec sunt verba⁶²: « Cnidius fuit Ctesias, qui *Assyriaca* (male quidam *Syriaca*) scripsit, et *Persica*. » Eorum analysism nobis exhibuit Photius, quan his ille orditur verbis⁶³: « Lecta *Gnesiae Cnidii Persica*, in libros distributa tres supra viginti Attamen prioribus sex libris, Assyriorum res, et quæcunque Persicum imperium antecesserunt, complexus, non nisi a septimo deinceps res Persicas narrare pergit. » Haec susius prosequi cum supervacaneum

A sit, observavimus hujusce auctoris fidem quamvis non parum Strabo et Photius inservierent; etiamen Diodoro Siculo certam adeo visam fuisse; et illius narrationes sequi, vestigiisque insistere non dubitaverit. Postremo ea, quæ ex illo Clemens auctor de Assyriorum regno retulit, Petavius comprobat et confirmat.

D

DEMETRIUS quidem a Clemente nostro⁶⁴ scriptissime perhibetur in libro *De regibus Iudeæ* tribus Iudam, et Benjamim et Levi non fuisse abductam in captivitatem a Sennacherib, sed esse ab hac captivitate usque ad ultimam, quam Nabuchodonosor fecit ex Hierosolymis, annos 128, menses 6. Ex quo autem decem tribus abductæ fuerunt captiæ et Samaria, usque ad Ptolemaeum quartum, anni 573, 9 menses, a quo etiam ex Hierosolymis anni 538, menses 3; sed addit aliam plane fuisse Ptolemeum opinionem. At certe quia pluribus Demetrii nomen sit, quis ille sit Demetrius indicare non posse. Vossius⁶⁵, nec de eo, qui usque ad Ptolemaeum quartum tempora numerat, aliud dellauit, nisi ipsum Demetrium Phalereum, qui sub Philadelpho obiit, dici non posse. Verum silere non debet, quod a nobis in superiori dissertatione observatum est⁶⁶, factam fuisse illius mentionem ab Hieronymo⁶⁷, ubi ait a Clemente nostro citatos, « de Judæis Aristobulūn, et quendam Demetrium, et Eupoleum scriptores adversus gentes, qui in similitudinem Josephi Ἀγγελοῦ Moysis et Judaicæ gentis asseverant. » Nobis portesi conjecturis indulgere licet, haud prorsus improbatum videtur hunc esse, cuius longa dea fragmenta Eusebius retulit⁶⁸. Etiam post secundum, aliud exhibet, desumptum ex Eupolemo, qui continenter post Demetrium ab eodem Clemente laudatur. Sed quisnam ille dicendus, et utrum idem, atque alibi⁶⁹, ut vidimus, citatus ab auctore nostro, *Argolicorum* scriptor fuerit, adhuc heret aqua. Laertius siquidem memorabiles Demetrios viginti memorat⁷⁰; verum quia de plurimorum scriptis penitus siluit, utrum ille, de quo agimus, ex iis unus dici queat, nemo certe affirmare audebit. Perpende tamen an verisimilius ibi non videatur hunc ex illis esse ultimum, qui ab ipso Laertio dicitur: « Erythræus, varius scriptor, qui historicos et oratorios conscripsit libros. » Leges Menagii in citatum Laertii locum notas et observations, ubi, præter Demetrios ab eodem Laertio memoratos, de pluribus adhuc aliis sermonem facit et disputat.

DIDYMI in medium Clemens noster⁷¹ adducit de quorundam antiquissimorum philosophorum effatis atque adagiis opinionem, narratque quid ille in suo *De philosophia Pythagorica* libro de Theano Pythagoricæ, de pictricibus in synopsis, atque etiam de dictione symbolica tradidit⁷². In hoc autem ultimo loco facit quidem Clemens, ubi id scripserit Didymus, sed illum ibi grammaticum appellat. Quamvis autem pluribus hoc nomen cognomene indutum fuerit, isthac tame nulla magis convenire videntur, quam Didymus Alexandrino, quem propter maximam, ut ait Suidas, in scribendis libris assiduitatem, Chalceterum, id est, æneis intestinis præeditum coguominarunt. Libros **320** enim plus quam 3500, teste eodem Suidas, cofecerat. Athenæus vero, qui eum sèpius citasse legitur, hæc de illo alicubi scripsit⁷³: « Didymus grammaticus vocatus, βιβλιολάθας (id est, librorum

⁴⁹ I. 1 Strom., p. 304. ⁵⁰ I. 1 cont. Apion., pag. 1047. ⁵¹ I. 1, p. 337. ⁵² I. 4 Deipnosoph., p. 148. ⁵³ I. 1, p. 530; et I. XIV, p. 586. ⁵⁴ I. IX. ⁵⁵ I. II, p. 68. ⁵⁶ I. X, c. 1. ⁵⁷ Strom., I. I, p. 527. ⁵⁸ I. De illustr. grain., c. 2. ⁵⁹ I. XIV, p. 676; I. III, p. 157; I. I, p. 31. ⁶⁰ I. VIII De ling. Latin. ⁶¹ I. I, p. 530. ⁶² I. II Bibl., p. 84. ⁶³ I. XIV Geogr., p. 656. ⁶⁴ Bibl. cod. 72. ⁶⁵ Strom. lib. I, pag. 337. ⁶⁶ I. III De histor. Græc., pag. 352. ⁶⁷ dissert. sup., cap. 14, art. 2. ⁶⁸ De script. eccles., de Clem. § 48. ⁶⁹ I. IX Præp. evang., c. 21 et 29. ⁷⁰ dissert. super., c. 14, art. 1. ⁷¹ I. V in Vita Demet., § 85. ⁷² Strom. I. I, pag. 300 et 309. ⁷³ I. IV, p. 523, et lib. V, 569. ⁷⁴ I. IV Deipnosoph., pag. 139.

scorum immemor), a Demetrio Trozenio ob libro-
rum multitudinem, quos edidit; sunt enim ter mille
quingenti; » vel, ut ait Seueca ¹⁶, quater mille.
Quoniamobrem inter plurimos scriptores multorum
in litteris, uti ait Ammianus Marcellinus ¹⁷, studio-
rum Chalcenterus eminuit Didymus, multiplicis
scientiae scriptis memorabilis, qui in illis sex libris,
ubi nonnunquam imperfecte Tullium reprehendit,
syllographos imitatus scriptores maledicos, judicio
doctarum aurium incusatur, ut immania frementem
leonen putredulis vocibus canus calulus longius
circumlatrans. » Denique, ut plura omittamus, Laer-
tius symposiaca ab eo composita suis testificatur¹⁸.
Videsis Valesii in Ammiani, et Menagii atque Ca-
sauboni in Laertii citatos a nobis libros animadver-
siones, ac Vossium, lib. I. *De histor. Græc.*, cap.
ult., atque alios.

DIEUCHIDAS testimonium profert Clemens ¹⁹ ex
quarto illius *Megaricorum* libro, quemadmodum ex
quinto Laertius ²⁰. Simplicius autem ab Athenaeo
sic laudatur ²¹: « Dieuchidas, ἐν τοῖς Μεγαρι-
κοῖς, in *Megaricis*. » Quod autem alibi ab auctore
nostro orationis principium ex Hellanici *Deucalionis*
traduxisse accusatur ²², de hoc supra a nobis actum
est ²³.

Dion philosophus quid de Lysidica retulisse, tam
a Clemente ²⁴ quam a Theodoreto dicatur, jam
animadvertisimus ²⁵. Examines autem velim, an celeberrimus
ille Dion Alexandrinus philosophus sit,
ex quo manavit illud adagium, « Ne gry quidem,
de quo Erasmus, *Adag.*, chil. I, centur. 8, adag. 59,
pag. 250. Alius porro ab illo videtur, quem Clemens
postea Dionem Thylem, seu *Sacrificum*, appella-
vit ²⁶.

DIONYSII de tempore, quo Thalus condita est, opini-
onem Clemens protulit ²⁷. Tametsi vero hoc so-
lum nomine eum citaverit; nobis tamen facile per-
suadebitur illum esse Argivum, de quo in superiori
dissent. cap. 14, art. 1.

DIONYSIUM præterea Halicarnassum citat Cle-
mens ²⁸, ἐν τοῖς Χρόνοις. At Vossius ²⁹ præter Dio-
nysium itidem Halicarnassum *Antiquitatum Ro-
manarum* auctorem, qui Augusto imperatore floruit,
alium suisse existimat, cuius, ut ipse ait, mentio-
nenem Polybius, lib. XIV, his verbis fecit: « Nati sunt
ibi viri illustres Herodotus historiæ scriptor, qui
deinde Thurius est appellatus, quod socium se de-
ducendæ in Thurius colonia præbueret; tum Hera-
clius poeta, Callimachi socius, et nostra ætate
Dionysius historiæ conditor. » Sed hæc ipsamet,
totidemque Strabonis in libro *Geographiæ* decimo
quarto ³⁰ verba sunt, quibus Dionysium *Romanarum
antiquitatum* conditorem compellasse omnes
facile concedunt. De illo igitur Clementem, quoque
nostrum intelligendum esse, qui negaverit, alium
ille nobis ostendat Dionysium Halicarnassum,
Chronicorum a Clemente citatorum auctorem.

DIONYSIUS denique a superioribus plane distin-
ctus, a Clemente vocatur ³¹, δὲ Θρᾷς, δὲ γραμμα-
τικός, et Thrax grammaticus, de quo ita Suidas ³²:
« Dionysius Alexandrinus; Thrax vero a patre Tero,
Terus nomine vocatus, Aristarchi discipulus, gram-
maticus. Qui Romæ docuit Ponapei Magni tempore,
et Tyrannioni priori varios libros enarravit. Plu-
rima autem grammatica et commentaria composuit,
Strabo autem sic eum Apollonio conjugit ³³:

A « Dionysius Thrax, et Apollonius *Argonauticorum*
conditor, Alexandrini fuerunt, sed nominati sunt
Rhodii. » Videsis Vossium libro primo *De historicis
Græc.*, cap. 23.

DOROTHEUM citat Clemens ³⁴, ἐν τῷ πρώτῳ Παν-
δέκτη, et in libro primo *Pandectarum*, quas aiunt
libros esse, seu volumina, quæ nihil non complecte-
bantur. In sua vero auctor noster *Ad gentes admoti-
tione*, et post eum Eusebius ³⁵ quartum Dorothei
Rerum Italicarum librum, quemadmodum Plutar-
chus, laudavisse leguntur. At paulo post idem Plu-
tarhus ³⁶ simili plane modo ejusdem Dorothei te-
stimonium his tantum verbis adhibuit: « Scribit
hoc Dorotheus primo *Transformationum* libro. »
Stobæus autem ³⁷ quædam refert ex Dorothei, haud
dubie ejusdem, priuino *Rerum Sicularum* libro deli-
bata. Testatum quoque nobis Photius ³⁸ fecit a se
pervolutum Dorothei *Lexicon*, seu, ut ille loquitur,
περὶ τῶν ἔξων εἰρημένων λέξεων κατὰ στο-
χεῖον, et de exterorum more usurpatiis vocibus alpha-
beti ordine, quod, inquit, utilissimum esse studio-
sis omnibus appareat. Porro autem utrum hoc
commentarium idem ac pandectæ dici debeat, tibi
forsitan haud prorsus improbabile nou flet. Non
enim ab hac opinione deterrebit te varia inscriptio;
quandoquidem hujuscè Lexici aliud titulum nobis
Athenæus sic exhibet ³⁹: « Dorotheus Ascalonites, ἐν
τῷ δύδω πρὸς τοῖς ἔκατον τῆς λέξεως συναγωγῆς,
libro centesimo octavo collectionis vocabulorum. »
Ceterum ex iis discere est hunc Dorotheum patria
Ascalonitem suisse, cuius alias liber ab eodem Ath-
enæo, lib. XIV, pag. 662, citatur. Alibi tamen ab eo
nuncupatur tantum ⁴⁰: « Dorotheus libro VI *Histo-
riarum Alexandri*. » Quoniamobrem certio statui non
potest, an iste Ascalonites fuerit, vel Sidonius, qui
ab ipso quoque alibi laudatus est.

E

Ephori auctoritate et testimonio de Orthagora
vate, de tempore quo Alexander in Asiam træjicit,
et de Zeleuco, Clemens noster utitur ⁴¹. Cumæus
haud dubie ille fuit, quem Diodorus Siculus his
verbis celebrat ⁴²: « Ephorus ille Cumæus, Isocra-
tis discipulus, cum historiam de rebus passis gestis
instituerit, prioribus omissis, ab Heraclidarum re-
ditu exordium scribendi fecit. » Postea vero ⁴³:
« Ephorus res passim gestas describens, non verbo-
rum eloquentia duntaxat, sed accurata quoque ordi-
nis observatione, probi officio historici fungitur.
Unumquemque enim librum in certum rerum genus
tribuit. » Eadem quoque de illo fuit Strabonis Po-
lybiique, ab eo citati, sententia, idemque judicium:
« Ephorus enim, inquit Strabo ⁴⁴, alius est melior,
et ipse Polybius eum laudans, dicensque de rebus
Græcis Eudoxum bene, Ephorum optime scripsisse
de origine urbium, cognationibus, migrationibus,
ducibus atque auctoribus. » At quamvis tantis
laudibus hi scriptores Ephorum extollant, varios
tamen illius notat lapsus et errores. A Seneca ve-
ro ⁴⁵ et Suida adhuc gravius vituperatur. Denique
haud scimus Athenæus, atque etiam Josephus, Photius,
et alii, mentionem ejus fecerunt ⁴⁶.

ERATOSTHENI Cyrenæo non solum critici nomen
a quibusdauit, ut vidimus, attributum suisse Cle-
mens memorat: sed refert etiam quid ille tradide-
rit de Howeri ætate, de tempore a capta Troja ad
Alexandri obitum elapsò, et quo idem Alexander

¹⁶ epist. 89. ¹⁷ l. XXII, c. 16. ¹⁸ lib. v in Vita Demet., § 76. ¹⁹ Strom. l. I, p. 328. ²⁰ l. I in Vita
Solon., § 57. ²¹ lib. vi, p. 262. ²² Strom. l. VI, pag. 629. ²³ sup. cap. 22, art. 4. ²⁴ lib. IV, p. 522.
²⁵ sup. cap. 24, art. 3. ²⁶ lib. v, p. 569. ²⁷ lib. I p. 333. ²⁸ Strom. lib. I, pag. 320. ²⁹ l. IV De
hist. Græc., c. p. 471. ³⁰ l. XIV Geogr. p. 656. ³¹ Strom. l. I, p. 334, cap. 27. ³² l. IV Præp. evang., c. 16, p. 457. ³³ Paral., tom. I,
p. 310 et 311. ³⁴ serm. 47, p. 350. ³⁵ Bibl. cod. CLVI, p. 323. ³⁶ l. I. Deiphosop., pag. 329. ³⁷ lib.
VII, p. 278; lib. XI, p. 497. ³⁸ Strom. l. I, p. 334 et 337. ³⁹ init. lib. IV Bibl., p. 146. ⁴⁰ lib. V, p.
199. ⁴¹ l. X Geogr., p. 465. ⁴² l. VII Natur. quæst. ⁴³ lib. IV Deiphosop., p. 454; lib. X, p. 500, et
Joseph. l. I cont. Apion., p. 1034 et 1039; Phot. Bibl. cod. CCLX, pag. 1454.

venit in Asiam, ac denique quid in libro *De bonis et malis*, ac de *Aësopiorum*, *Macedonum* et *Laconum* in tormentis constantia scripscerit¹⁰. Plura de **321** illius *actate*, vita et scriptis narrat Suidas¹¹. Sæpius autem citatur ab Athenæo, Plutarcho et Strabone, qui sicut plura laudi, ita etiam non panceriora huic scriptori virtut et errori vertisse legitur. Demum præter Stoicæm¹² et alios qui illius meminere, legendus est de eo Vossius, lib. II *De histor. Græc.*, cap. 17, pag. 108 et seq., et Harduin in auctorum a Plinio citorum indice.

EUPOLEMUS libri *De Judæis regibus* auctorem aperte Clemens¹³, nec semel, proclamat. Quo quidem de scriptore illud est Josephi judicium¹⁴: « Phalereus sane Demetrius, et senior Philon et Eu-polemus non multum veritate frustrati sunt, oꝝ ποὺς τῆς ἀληθεῖας δύναμτον. Quibus dari veniam dignum est; non enim inerat eis, ut possent nostras litteras omni scrupulose sequi. » Plura illius fragmenta ab Eusebio, lib. ix *Præpar. evang.*, cap. 17, pag. 418, cap. 30, pag. 447 et seq., et cap. 39, pag. 434, repræsentantur. Illius quoque Hieronymus lib. *De script. sacr.*, § 48, ubi de Clemente nostro disputat, atque etiam *Alexandrinum chronicon* meminere.

EUTYMEINIS *Chronica* quis præter eumdem Clementem nostrum laudaverit¹⁵, neminem Vossius aliquip testem produxerunt.

H

HECATÆUS, uti adhuc Clemens narrat¹⁶, historias *De Abrahamo et Ægyptiis* composuerat. Is vero esse videtur, de quo Josephus hæc scribit in verba¹⁷: « Hecatæus Abderita, vir philosophus, sinul et circa actiones industrius, cum Alexandro rege nutritus, et cum Ptolemaeo Lagi commoratus, non obiter, sed integrum de ipsis Judæis conscripsit librum, ex quo volo breviter quædam corum, quæ ab eo dicta sunt, percurrire. » Postquam vero multa ex hoc Hecatæi libro retulisset, ibidem addidit: « Sed Hecatæi testimonia jam quiescant. Facile namque est voluntibus ipsum librum legere, et hæc apertius inventire. » In primo autem *Antiquitatum suarum* libro nobis adhuc testis est ab Hecatæo, haud dubie eodem Abderita, editum suis *De Abrahamo* librum: « Hecatæus vero, inquit¹⁸, non meminit tantum obiter Abrahami, sed libro in hoc conscriptores ejus posteritati tradidit. » Quemadmodum autem nulli jure inerit incertum esse debet hunc eundem esse librum qui a Clemente citatur, ita sane in dubium vocari potest, utrum is liber idem, aut certe pars aliqua fuerit superioris, ut idem Josephus ait, *De Judæis* libri. Utroque enim in loco ille vocem, βιβλὸν, adhibet. Eodem quoque nomine eum appellat Origenes: « Exstat, inquit¹⁹, Hecatæi historici *De Judæis* liber, βιβλὸν, in quo adeo probat hujus gentis sapientiam; ut Herennius Philo in suis *De Judæis* commentariis primum dubitet, an hujus historici id scriptum sit; deinde addat, siquidem ejus est, videri eum corruptum Judæorum persuasionibus, probasseque illorum placita. » Dæcerptum ex hoc eodem *De Judæorum historia* libro segmentum nobis ab Eusebio exhibetur, a quo Hecatæus dicitur²⁰, « Abderita, vir non modo philosophus, sed etiam rebus gerendis aptissimus. » At certe si ab hac Judæorum historia diversus non fuit, laudatus a Clemente illius *De Abrahamo* liber, pluribus for-

sitan ab eo distincta videbatur citata quoque ab ins-met auctore nostro ejus *De Ægyptiis* historia. Non enim de ea tantummodo Diidorus Siculus loquitur, ubi hæc habet²¹: « Graecorum multi Ptolemaei Lagi ætate Thebas profecti, historias Ægypticas contexuerunt, inter quos etiam Hecatæus est. » Eum porru alibi notat et excusat²² quod ad fabulosas assertiones declinaverit. Denique ille adhuc postea resert, quid Hecatæus, haud dubi-jam ab ipso citatus, de Hyperboreis memoria madaverit. Atqui hunc esse, quem prius diximus, Adderitem his probari potest *Ælianii* verbis²³: « Hyperboreorum gentem, et Apollinis apud eos homines non modo poetæ, sed alii etiam scriptores celeb-rant, et inter alios Hecatæus, non Milesius, sed Abderita. » Cum autem ille philosophus a Josepho et Eusebio dicatur, is etiam procul dubio est ejus testimonio Plutarchus utitur²⁴, et quem Lærus in Pyrrhonis discipulorum numerum aggregat²⁵. Quamvis autem Jonsius hunc alium ab Abderis historico suisse suspicetur, ipse nihilominus plures *De Ægyptiorum philosophia* libros ab eo compositos esse alibi perhibet. Quidam quoque opinantur huc non suisse Abderitem, sed alium, quem Dionysius Halicarnasseus Milesium vocat²⁶. De utroque vide-sis Suidam ad verbum Ἐπαταξος, atque de his ius-aliiquid supra cap. 18, art. 2, et cap. 22, art. 4, pestrixiūmus. Denique Athenæus ex secundo Be-cataei *Totius orbis descriptionis* libro nonnulla refert, quæ ille de Ægyptiis dixerat²⁷. Sed quis ille, utrum Milesius vel Abderita fuerit, silentio pre-termisit.

HERACLEODORUM ab Aristocrito consultatum suis nos quidem Clemens noster monitos esse voluit²⁸; sed quis ille Heraclædorus, ac utrum aliquid scrip-tum reliquerit, tacitus præterivit. Vide ergo n-aliquem, qui mentionem illius præter Clementem nostrum fecerit, nobis indicare quæas.

HERMIPPUS Berythius, quemadmodum ex eodem auctore nostro discimus²⁹. Chironem centaurum sapientem appellabat, ac *De septenario* quendam conscripsit librum. Paucis autem verbis Suidas ille sic nativis depinxit suis coloribus³⁰: « Hermippus Berythius ex pago mediterraneo, discipulus Philo-nis Biblīi, a quo commendatus est Herennio Seren sub Adriano imperatore, quamvis ex servi geare ortus esset, valide eloquens, et multa scripsit. » De eo quoque Terentianum hæc memorie consigilie legimus³¹: « Cetera cum suis, et originibus, et titibus, et relationibus cum omni deinceps histori soniorum Hermippus Berythensis quiuiusq[ue] relata satiatissime exhibebit. »

HIPPONOTUS, qui Pythagoram, teste nostro Cle-mente³², Samium esse dixerat, sæpius a Lærto laudatur³³, ac præcipue in Thaletis Vita, ubi ab eo narratur, quid ille in *Descriptione philosophorum* de celeberrimis Græcia sapientibus traxerit. In Vita autem Aristippi nos ad ejusdem Hippoboto *De seculi militi* librum. At in Vita Pythagoræ, Empedoclis, et aliorum, solo suo nomine ab eo appellatur. Nobis porro haud sègre persuadebitur in uno ex his doctis Hippoboto libris, si tamen duo, nec unus et ideo fuerint, Pythagoram, ut Clemens testatur, dicum suisse patria Samium.

HYPERIDIS fuita quædam a Clemente nostro re-tecta vidimus³⁴. At ille procul dubio ipse est, cujus

¹⁰ Strom. lib. I, pag. 309, p. 327, 336, 337; lib. IV, p. 496. ¹¹ ad verb. Ἐρατοσθένης. ¹² sene Strom. lib. I, pag. 592. ¹³ Strom. I. I, pag. 338 et 343. ¹⁴ lib. II contr. Apion., pag. 1051. ¹⁵ Strom. I. I, pag. 327. ¹⁶ Strom. I. V, pag. 603. ¹⁷ I. I contr. Apion., pag. 1048. ¹⁸ lib. I Antiq. Judaic., c. 8. ¹⁹ I. I cont. Cels., p. 43. ²⁰ lib. IX Præp. evang., c. 4, p. 408. ²¹ I. I Bibliot., p. 30. ²² ibid., p. 25. ²³ lib. II De animal., cap. 4. ²⁴ I. I De Isid. et Osirid., tom. II, pag. 353. ²⁵ lib. IX in Vita Pyrrh., § 69. ²⁶ proœm. § 10. ²⁷ De Thucyd. histor., pag. 138. ²⁸ I. X Deipnosoph., pag. 447. ²⁹ Strom. I. V, pag. 50. ³⁰ Strom. I. I, pag. 306; I. VI, p. 686. ³¹ ad verb. Ἐρυππως. ³² lib. De anima, c. 46. ³³ Strom. I. I, pag. 300. ³⁴ in proœm. § 19, I. I, § 42, I. II in Vita Pythag., § 3, et in Vita Empedocl., § 51, 69, 72, I. IX in Vita Heracl. ³⁵ Strom. I. VI, p. 625.

vitam fuisse Plutarchus²¹ et Photius²², breviusque Suidas²³ descripserunt. Orationes autem illius ab Athenaeo et Stobaeo saepius citatas reperies. Tullius denique lib. II *De orat.*, pag. 118, Hyperidem et Demosthenem perfectos homines dicendo et perpoplitos vocat. Vide adhuc illius lib. III, pag. 188, et *Brut.*, pag. 216 et 247.

I.

322 ION CHIUS è *Tριγράμμοις* a Clemente citatus²⁴, quis fuerit, quidve litteris mandaverit, his Suidas docet verbis²⁵: « Ion Chius tragicus, et lyricus, et philosophus, filius Orthomani cognomento Xuthi. Tragedias autem docere cœpit Olympiade LXXII. Fabulas tradunt suisse 12, alii 30, alii 40. Hic scripsit *De meteoris*, et compositas orationes, quem Aristophanes comicus per jocum vocat ἀστον, id est, matutinum, sive orientalem. » Plura ex illo Athenaeus præcipue lib. VI *Deipnosoph.*, et Pausanias lib. V, pag. 162, et lib. VII, pag. 209, atque ut Strabonem lib. XIII *Geograph.*, pag. 645, aliquo B præterea quoque Laertius illius de Pherecyde epigramma retulit, et in Pythagoræ Vita illius citat è τοῖς *Τριγράμμοις*²⁶. Ibi autem observat Menagius in antiquis Laertii editionibus male scriptum suisse, è τοῖς *Τριγράμμοις*, atque pessime in Clementis nostri editis, è τοῖς *Τριγράμμοις*. Vide etiam ejusdem Menagii observationes et alterius scriptoris scholia in comediam Aristophanis *Elp̄irn̄* inscriptam, p. 686.

ISTER, *Ιστόρος*, si Clementi credimus²⁷, librum *De colonia Aegyptiorum*, et *de proprietate certaminum* divulgavit. Prior autem commentatio a Stephanio ad verbum Ἀρχὰς et Απίτα, atque alibi citata reperitur. Cum autem plures eo nomine nuncupati fuerint, hunc esse multi arbitrantur, cuius varia opera Athenaeus memorat *Deipnosoph.* libro VI, pag. 272; lib. XI, pag. 478; lib. XIII, pag. 557, et lib. XIV, pag. 650, et de quo Suidas hæc posteris produxit²⁸: « Ister, Menandri Istri filius, Cyrenæus, aut Makedo, historicus, Callimachi servus et discipulus. Hermippus vero Paphium ipsum suisserit in secundo libro *De servis*, qui propter eruditissimum clari fuerunt. Scripsit autem multa, et oratione soluta et poetica. » Lega Casaubonum in cit. Athen. lib. VI, cap. 5, et lib. IX, cap. 9; Vossium, lib. IV *De histor. Græc.*, cap. 42, et Menagii in lib. II Laertii de Xenophontis Vita, § 59, adnotatio-

J.

JOABE, seu Juba, quem Clemens *de Assyria* scripsisse asseverat²⁹, mentio superiori in libro dissert. 5, cap. 2, § 8, a nobis facta est. Vide etiam Harduinum in auctorum a Plinio citatorum indice. Cur vero ille Clementem nostrum, sicut Tatianum, qui non de alio Juba quam auctor noster loqui videtur, non appellaverit, nobis certe non satis compertum est. Si quis tamen Joabam et Jubbam diversos scriptores suisse recte nobis ostenerit, huic plane nou refragabimur.

L.

LXVII a Clemente³⁰, è τοῖς *Φαινεῖσκοις* appellatum, iam in superiori libro monuimus³¹, nosque non tenere forsitan suspicari hunc ipsum esse, qui a Tatiano Choetus vocatur.

LEO *De aliis Aegyptiis*, uti ex Clemente nostro³² compemimus, tractatum ediderat. Ab Hygino autem in *Poetico astron.* quoddam Leonis, qui *Res Aegyp-*

A tias conscripsit, fragmentum nobis exhibetur. Sed quis ille dici debeat, quandoquidem pluribus hoc nomen datum fuit, non magis Hyginus quam Clemens indicavit. Vide autem an is non sit, quem Arnobius Leonem, vel, ut in alia editione, Leontem vocat³³, multaque de diis litteris consignasse testificatur.

M.

MEGASTHENES, inquit Clemens³⁴, vixit sub Seleuco Nicatore, pluresque *De rebus Indicis* scripsit libros. Et certe secundum citavit Athenaeus³⁵, ac quartum non semel Josephus³⁶, qui insuper segmentum libri tertii transcripsit. Tametsi vero Strabo lib. II *Geogr.*, pag. 70, dixerit: « Præcipue fides Daimacho est et Megastheni deroganda; » sepius tamen illius testimonio utitur, in eod. lib. p. 68 et seq., ac lib. XV, pag. 711, 886, 887; atque etiam Plinius lib. VI *Histor. natur.*, cap. 47, p. 682, et lib. VII, pag. 11 et 12, lib. VIII, pag. 153; Elianus, lib. VIII *De animal.*, cap. 7, lib. XVI, cap. 41, lib. XVII, cap. 39, et alii.

N.

NEANTHES, cuius opinionem de Pythagoræ patria et de nomine Bedi Clemens exponit³⁷, Cyzicenus orator et Philisci Milesi discipulus suisse perhibetur³⁸. Testatum autem Laertius facit³⁹ illius de Pythagoricis scripsisse; unde forsitan id Clemens, sicut Theodoreetus hauserat⁴⁰, quod ab illo de Pythagoræ patria traditum esse admovet. Vossius tamen opinatur⁴¹ illud desumptum suisse ex illius *De viris illustribus* libro, cuius meminist Stephanus: sed nullam affert opinionis suæ probationem. Varia porro bujus Neanthes scripta ab Athenaeo et alias nominatio citata occurunt. Demum ille a Laertio, l. I, in Vita Periandri, § 99; lib. III, in Vita Platonis, § 25, solo suo nomine laudatur. Sed adi Menagii in citatuin a nobis priorem Laertii locum observations.

P.

PHANIAS, quem Clemens de tempore quo Alexander in Asiam venit scripsisse narrat⁴², is procul dubio est de quo hæc apud Suidam legimus⁴³: « Phanias, aut Phænias, Eresius, philosophus Peripateticus, Aristotelis discipulus. Fuit autem Olympiade CXI, et postea sub Alexandro Macedone. » A Plinio⁴⁴ autem vocatur Lesbius, quia Eresius Lesbi insulæ urbs erat. Variæ ejus commentationes a Laertio, lib. II, in Vita Aristippi, § 65; lib. VI, in Vita Amisthenis, § 8; et lib. VII, in Vita Zenonis, § 41; ab Athenæo, lib. II *Deipnosp.*, p. 51, 54, 55, 61, 64, 70; lib. VI, pag. 232; lib. VIII, pag. 333; lib. XIV, p. 639, et alii, citantur. Vide etiam adhuc, si vacat et lubet, Menagium in Laertii lib. V, § 50, et lib. VII, § 41.

PHILINI furtum jam cum Clemente nostro animadvertisimus⁴⁵. Quoniam vero ille ex quadam Demostenis oratione aliquid compilasse dicitur, inde haud prorsus immerito colligitur eum suisse, qui ab Athenæo orator Philinus appellatur⁴⁶. Casaubonum autem in hunc Athenæi locum adire poteris.

PHILISTUS Thucydidis, sicut ille Demostenis, compilator et plagiarius esse accusatur. Historicus itaque iste procul dubio, sicut Philinus orator fuit. De illo etenim Plutarchus in Vita Dionis scribit⁴⁷: « Philistum externinavit Sicilia, qui ad hospites certos perfugit Adriam, ubi, ut mihi vi-

²¹ in *Vitis* cod. *orat.*, tom. II, p. 848 et seqq. ²² Bibl. cod. 266. ²³ ad verb. *Ὑπερέλθης*.
²⁴ ibid., p. 353. ²⁵ ad verb. *Ιων.* ²⁶ l. I, in *Vita Pherecyd.*, § 420, et l. VIII in *Pyth.*, § 8. ²⁷ Strom. I. II, p. 322; l. III, p. 447. ²⁸ ad verb. *Ιστόρος*.
²⁹ lib. sup. dissert. 5, c. 2, § 8. ³⁰ Strom. I. I, p. 322. ³¹ l. IV, Adv. gent. long. ant. fin. ³² Strom. I. I, p. 305. ³³ l. IV *Deipnosoph.*, pag. 153. ³⁴ l. X Antiq. Jud., cap. 1, p. 350, et l. I *Contra Apion.*, p. 1045. ³⁵ Strom. I. I, p. 300; l. V, p. 569. ³⁶ ad verb. *Νεάρχης*. ³⁷ l. VII, in *Vita Euppedoc.*, § 72. ³⁸ tom. IV, serm. 4, p. 468. ³⁹ l. I *De hist. Græc.*, c. 45. ⁴⁰ Strom. I. I, p. 337. ⁴¹ ad verb. *Φειλᾶς*. ⁴² tom. I, in *Vita Sol.*, p. 85, et Themistocl.; p. 413. ⁴³ Strom. I. VI, p. 626. ⁴⁴ l. X *Deipnosoph.*, p. 425. ⁴⁵ tom. I, p. 962.

detur, cum abndaret otio, Historiam suam magna ex parte composit. » Qualis autem fuerit illius historia a Dionysio Siculo accipe⁴⁸: « Inter scriptores Philistus primam, inquit, rerum Sicularum partem cum hoc anno capioque Agrigento conclu- di, septem voluminibus plus quam 800 annorum tempora complexus. Alterum vero historiae suæ contextum a fine prioris exorditur, et per libros quatuor deducit. » Multa vero ac varia ejus opera Suidas recenset⁴⁹, atque illum fuisse Neocratitam, vel Syracusium, filium Archonidæ, et Eveni ele- giaci poetæ discipulum, primumque arte oratoria composuisse historiam. Quod vero Clemens dixit quædam ex Demosthene eum delibasse, his Cicero- nis **323** ad Quintum fratrem verbis haud inepte confirmari potest⁵⁰: « Siculus ille capitalis, cre- ber, acutus, brevis, pene pusillus Thucydides. » Et adhuc clarus alibi: « Syracusius, inquit⁵¹, Phi- listus, qui cum Dionysii tyranni familiarissimus eset, otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeque Thucydideum, ut mihi videtur, imita- tus. » Hujus porro Pausanias lib. I, p. 43 et 29, et lib. V, pag. 474; Dionysius Halicarnasseus in Ju- dic. de vet. script. cens., pag. 70, et epist. ad Pompei., pag. 46; Eusebius in Chron., ad an. 805, aliisque plures meminere.

PHILO, inquit Clemens⁵², « scripsit ipse quoque reges Judæorum aliter quam Demetrius. » Prius vero⁵³: « Philosophiam (a Judæis scripto tradi- tam) cœpisse ante Græcam multis verbis ostendit Philo Pythagoreus. » Quarto autem in libro testi- monium illius hæc adduxit in verba: « Dicit Philo Pythagoreus, Moysis res gestas describens, sive etiam doctus ab aliquibus, quæ tunc erant, divinis eloquii, ut qui doctrinæ siti semper tene- retur. » Alibi vero⁵⁴ ubi nominum Agar et Sarra explicationem ex ejus scriptis mutuatur, illum sim- pliciter Philoneum appellat. Eodem quoque modo postea⁵⁵, « ut dicit Philo in Vita Mosis. » Di- nique ubi de Diodori sibi abus: « Fuerunt, ait ille, omnes dialecticæ, ut ait Philo dialecticis in Mene- zeno. » Non unum et eundem, sed plures, Philo- nis nomine nuncupatos, his Clementis nostri ver- bis advocari, nemo certe inicias jure merito i- verit. Itaque quidam suspicuntur commentationem De Judæorum regibus esse Judæi Byblion, qui Ner- væ, Trajanæ et Adriani temporibus floruit. Alii vero negant, contenduntque eam ab alio antiquiore fuisse prolectam, nimirum ab illo, quem Josephus, quemadmodum Clemens noster, ut supra vidimus, cum Demetrio et Eupolemo conjunxit.

PHILO autem, quem Clemens Pythagoreum vocat, alias sane nobis non videtur quam Philo Judæus Alexandrinus, cuius opera typis edita in omnium versantur manibus. Quod quidem duplice ratione probari potest. Primo enim Clemens tradit ab eo descriptas fuisse Moysis res gestas, quo certe no- mine quis non videat designari *Mosis Vitam*, quæ ab illo, ut ait Hieronymus, composita, tribusque libris comprehensa, publicam in lucem cum ceteris illius libris prodidit? Deinde vero hæc nominis Sarra explicatio, nimirum principatus, quam Cle- mens ex Philone attulit⁵⁶, non solum in illius libris invenitur, sed etiam ipsi peculiaris est, et ab aliis alia melior, scilicet domina, vel odoraus, et domina odoris redditur. Ex quibus haud plane incerto conficitur Philonis Pythagorei nomine hunc Philonem Judæum revera designari. Cur ergo, in- quies, hic Philo Pythagoreus dicitur, cum de illo

A feratur celebre illud, ut alibi vidimus, effatum: Η Πλάτων Φιλωνίζεται, τη Φιλωνίζεται! Sed quid vetat quominus ille varia Pythagoræ, ac præ- ritum de numeris dogmata sectatus, Platonem quoque imitatus fuerit? Plura de hoc Philone Josephus, lib. xviii *Antiquit. Judaic.*, cap. 10; Eusebius lib. II, *Histor. eccles.*, cap. 5 et 18; Hieronym., *De scrip- tor. eccles.*, § 21; Photius, *Biblioth.*, cod. 103 et 104; Suidas, et alii complures.

PHILONEM denique dialecticum Carnealis fuisse precepitorem, ex Hieronymo sup. cap. 18, art. 4, animadvertisimus.

POLYBVS, Πολύβος, medicus, *De octomestribus li- brum* publici juris fecerat, ex quo Clemens noster testimonium alicubi protulit⁵⁷. Illustris ille fuit me- dicus, Hippocratis quondam discipulus et suc- ce- sor, cuius Græca quædam opuscula cum præcepto- ris sui lucubrationibus divulgata, atque ab Albano Torino Latine redacta, Basileæ anno 1544, apud Joan. Opor. Latino charactere edita fuerunt.

PYTHOCLES Samius multorum *De rebus Italici* librorum auctor fuit. Quartus etenim a Clemente⁵⁸, et tertius a Plutarcho⁵⁹, uencon et tertius *De ri- bus rusticis* liber citatur. Denique tertium illius *De p̄l̄ dñorolac* librum ab eodem Clemente nostro laudatum inuenies⁶⁰.

S.

SELEUCVS mathematicus, ut a Clemente nostro notatum est⁶¹, dixit lunam septies mutare figuram. Vide autem, quæso, an ille sit de quo hæc sunt Strabonis verba⁶²: « Mathematici quoque nonnullos eorum commemorant, ut Cidennam, et Nabu- rianum, et Sudinum: et Seleucus ex Seleucia Chaldaeus est, atque alii complures viri illustres. » Quibusdam porro grammaticis idem impositum fuisse nomen disces a Suida⁶³, atque ex variorum in Laertii lib. ix, in Vita Heracliti, § 42, notis et observationibus.

SOTADES, alicubi a Clemente laudatus⁶⁴, is sane fuit qui a Suida Atheniensis philosophus et librum *De mysteriis* scripsisse dicitur⁶⁵.

T.

THEOPOMPUS et TIMÆUS fabulas composuisse et alios maledictis vexasse non immerito sane Cle- ments asserit⁶⁶. De utroque enim hæc Josephus memorie prodidit⁶⁷: « Quidam gentium et glori- osissimarum civitatum fœdere nobilitatem et con- versationi detrahere tentaverunt. Theopompus quidem Atheniensium, Lacedæmoniorum vero Poly- crates. Is autem, qui *Trypoliticum* conscripsit (non enim Theopompus hoc fecit, sicut quidam putant), etiam Thebaeorum momordit urbem. Multa vero etiam Timæus in historiis de prædictis et alius blasphemavit. »

De Theopompo autem Lucianus: « Aliquin, inquit⁶⁸, in eamdem cum Theopompo culpam incur- res, qui invidiose nimis accusat plurimos, et eam rem in studium et exercitationem quamdam vertit; ut accusare magis quam historia tradere res gestas videatur. » Legesis Dionysium Halicarnass. init. lib. *Antiq. Roman.* et epistol. ad Cn. Pompeium, pag. 452; Athenæum, *Deipnosoph.* passim; Strabon. lib. VII, pag. 317, et alibi; Photium, *Bibl. cod.* 176; Suidain et alios.

De Timæo eadem atque Clementis nostri fuit se- tentia Strabonis⁶⁹, qui scribit Timæum Tauromenianum « hominem invidum fuisse et calumniatorem, ac cui propterea nomen Epitimii, Ἐπιτίμου, est reprobatoris, faciūt sit. » Prius vero Diodo-

⁴⁸ I. XIII Bibl., p. 387. ⁴⁹ ad verb. Φιλωνίζεσθαι. ⁵⁰ lib. II, epist. 12 ad Quint., p. 418. ⁵¹ I. II *De oral.* p. 448. ⁵² Strom. I. I, p. 337. ⁵³ ibid., p. 305. ⁵⁴ lib. I, p. 284 et 343. ⁵⁵ I. IV, p. 523. ⁵⁶ I. De congr. erudit. grat. init., p. 424. ⁵⁷ Strom. I. VI, pag. 683. ⁵⁸ Strom. I. I, p. 334. ⁵⁹ Parallel. tom. II, p. 309 et 316. ⁶⁰ Admon. ad gent., p. 27. ⁶¹ Strom. I. VI, p. 685. ⁶² I. XVI Geogr., p. 759. ⁶³ ad verb. Σέλευχος. ⁶⁴ Strom. I. I, p. 300. ⁶⁵ ad verb. Σωτάρης. ⁶⁶ Strom. I. I, p. 269. ⁶⁷ I. LI Cest. Apion., p. 1051. ⁶⁸ in fin. lib. Quomodo histor. scrib. sit, p. 371. ⁶⁹ I. XIV Geogr., p. 610.

rus Sienius similia hunc in modum dixerat⁷⁰: « Timaeus sane, et in temporum notatione exquisitam adhibuit diligentiam, et ut varia rerum cognitio abundet, sollicite laborat. At propter intempestivas et verbosas reprehensiones, jure etiam ipse reprehenditur. Quare ob nimiam taxandi libertatem Epitimaeus, Ἐπιτίματος, id est Taxator, a quibusdam nominatus fuit. » Postea vero⁷¹: « Studiosum mihi dicere libuit, quod Timaeus cum magna acerbitate scriptores etatem suam antecedentes reprehendat, nullumque historicis veniae locum relinquat; ipse tamen, ubi diligentissimum veritatis studium proficitur, nungi et hallucinari deprehendatur. » Visus et **324** alium adhuc testem? Em praesto est Polybius, qui similiter de Timaeo haec scriptis tradidit⁷²: « Jure merito nos quoque in praesentia fecisse videamus, si plerisque eorum, quae a Timaeo in Democharem sunt dicta, idem abrogaverimus: illi contra iure merito neque veniam concedat quisquam, neque fidem ullam habeat, postquam adeo manifeste, praे insito ipsius animo maledicendi studio, modum omninem in conviciando excessit. Mili vero ne illa quidem maledicta placent, que Timaeus in Agathoclem contulit; etsi sicut ille sane scelerissimus et omnium maxime impius, » etc. Vides adhuc illius fragmenta pag. 1009 et alibi. Polybius autem Timaeum corripieni subscriptis Athenaeus, et a quo Epitimaeus vocatus fuerit sic indicat⁷³: « Timaeus Tauronensis oblitus sui, quod in eo reprehendit Polybius Megalopolitanus lib. xiiii Historiarum, negat consuetum fuisse Graecis ut servos haberent: in ea re tradenda proposito Epitimaeus, Ἐπιτίματος; sic enim Callimachus Ister eum nominal in suis *Contradictionibus*. » Suidas denique, qui plura de illo memorie tradidit, ab Atheniensibus nonem illud ei tributum sui se tradit, atque insuper cognominatum Graecis collectam: « Quod, inquit, quælibet scriptis mandaret. »

Quamvis autem uterque Theopompus et Timaeus sua propter maledicta ac convicia, male apud plurimos audierint; id tamen non obstitit quominus Clemens aliquando, et saepè saepius Athenaeus, atque etiam Laertius, et alii, eorum auctoritatem et testimonium adhibeant. Legesis Photium de Theopompo cod. 476 *Biblioth.*, et de Timaeo cod. 245, ac de utroque Vossium disserentem lib. 1 *De histor. Græc.*, cap. 7 et 12.

TIRASTILLI quoddam *Chronographia* fragmentum nobis Clemens reliquit⁷⁴. Hunc autem esse opinantur, qui a Tacito et Suetonio mathematicus Chaldaeus, sive astronomus peritus⁷⁵, et a Plutarcho⁷⁶ ac Stoico⁷⁷ *Egyptiaca* scripsisse perhibetur. Mentionem quoque illius adhuc fecit idem Plutarchus, ubi de Strimone, pag. 1155; Dio, lib. LV et LVI; Themistius, orat. 12; Laertius, lib. III, in Vita Platonis § 14, 56 et 64; lib. IX, in Vita Democriti, § 41. Legesis Menagii observationes, atque alios.

THRASYMACHUS, cuius pro Larissais oratio a Clemente citatur⁷⁸, sicut « Chalcedonius, inquit Suidas⁷⁹, sophista in Bithynia, qui primus periodon et colon demonstravit, et nunc usitatam rhetorica rationem instituit: discipulus Platonis philosophi, et Isocratis rhetoris. Scriptis suasorias orationes, artem rhetoricae, iudicera, argumenta rhetorica. » Cicero quoque illius haud semel, nimurum lib. III *De orat.*, pag. 200, et Brut., pag. 206, meminit. In *Oratore* autem pag. 275: « Princeps, inquit, inventi in oratione numerosi sunt Thrasymachus, cuius omnia nimirum etiam extant scripta numerose. » De-

A nique apud Athenæum, lib. x *Deipnosoph.*, pag. 454, epitaphium, illius monumento inscriptum, hoc fuisse tradit Neoptolemus Parius:

Nomen Θῆτα, ρῶ, Ἀλφα, σῶν, ὅμηρος, χῖ, οὐ, σῶν,
Patria Chalcedon, sapientia studium.

TIMÆI Locri, atque adeo a superiore iam a nobis minorato penitus diversi, librum *De natura Cle-mens* haud imemerito citavit⁸⁰. Nam, ut tradit Suidas⁸¹: « Timaeus Locrus, philosophus Pythagoreus, scriptis mathematica, de natura, de Pythagoræ vita. » Hunc præterea esse aiunt, quem Plato in dialogo, nomine illius inscripto, loquenter inducit. Videsis Jonsium, *De scriptoribus historicis philosophicis*, et Vossium lib. 1, *De histor. Græc.*, cap. 12, pag. 81, et lib. IV, cap. 8, pag. 458.

TIROTUS Pergamini liber *De philosophorum fortitudine* æque a Plutarcho atque ab auctore nostro laudatus occurrit⁸².

X.

XANTHI Lydii, alicubi a Clemente laudati⁸³⁻⁸⁴, *Magicæ* alibi citata legimus. A Dionysio autem Hal-carnassio elogium illud reportavit⁸⁵: « Xanthus Lydius, antiquitatum peritus, si quis alius, patriæ vero historicæ auctor. » Alio rursus in libro illum scriptoribus annumerat qui ante Peloponnesiacum bellum floruerunt. Quædam porro ex ejus *Chronologia* Laertius⁸⁶, quemadmodum Clemens noster, delibavit. Catur autem a Strabone lib. XII *Geogr.*, pag. 572; Plinio, lib. XXV *Natur. histor.*, cap. 2, pag. 376; Athenæo, lib. II *Deipnosoph.*, pag. 515, ubi de quibusdam historis ipsi ascriptis dubitatur. Plura de eo Suidas ad verbum *Σάρθος*, et alii.

ARTICULUS II.

De poetis a Clemente laudatis.

Ad poetas, non secus atque alios scriptores, passim a Clemente nostro citatos iam veniendum, et de illis eodem modo eademque methodo ac de ceteris disputandum est.

A.

ABDERITANI itaque solo nomine nonnulla Clemens⁸⁷, sed non semel, carmina retulit. Et primo quidem his verbis: « Οἱ Ἀβδηρέτης ἐκεῖνός φησίν Abderitanus ille ait :

*Στρεπτὴ γὰρ καὶ γλῶσσα βροτῶν, etc.
Lingua volubilis est hominum, » etc.*

Putabat autem Hervetus haec carmina esse Democriti Abderitani, sed in Clementinorum operum scholiis observatum est ea apud Homerum, non quidem *Iliad.* v, sicut in illis indicatur, sed *Iliad.* XX, pag. 363 edit. Basil. 1583, non una tamen et altera sine variante lectione reperiri. At in dubium haud imemerito vocari potest utrum Clemens Abderitanus nomine Homerum, aut aliud vatem illo antiquorem, qui citatos versus prius ediderat, compellare voluerit. Non defuerunt etenim qui Homerum ab alio *Iliadem* suam accepisse accusaverint⁸⁸. Deinde vero huius generis sunt haec carmina, ut facile potuerint in variorum poetarum, sibi invicem incognitorum, mentem venire. De patria autem Homeri cum maxima sit scriptorum dissensio, nonnulli forsitan eum Abderitani credidere, atque idcirco eo nomine a Clemente vocatum. Verum haec ipsa Homericæ patriæ tanta obscuritas et ignoratio satis aperte probat Homerum vix unquam a Clemente nostro potuisse solo Abderitani nomine citari. Quis igitur sit ille Abderitanus ab aliis libenter audiemus.

ÆSCYLUS haud semel a Clemente nostro cita-

⁷⁰ I. v *Bibliothec.*, p. 198 et 199. ⁷¹ I. XII *Hist.*, p. 659. ⁷² I. XII *Hist.*, p. 659. ⁷³ I. VI *Deipnosoph.*, pag. 272. ⁷⁴ Strom. I. I, pag. 335. ⁷⁵ Annal. lib. VI; in Tiber. et Calig. ⁷⁶ De flu. ubi de Nilo p. 1159. ⁷⁷ serm. 98, *De morbis*, pag. 541. ⁷⁸ Strom. I. VI, pag. 624. ⁷⁹ ad verb. Θρασύμαχος ⁸⁰ Strom. I. VI, pag. 604. ⁸¹ ad verb. Τίματος. ⁸² Strom. I. IV, pag. 496. ⁸³⁻⁸⁴ Strom. I. I, p. 533; I. III, pag. 431. ⁸⁵ I. I *Antiq. Rom.*, pag. 22, et de Thucyd. hist., tom. II, p. 138. ⁸⁶ proœm., § 2. ⁸⁷ Strom. I. I, pag. 279. ⁸⁸ apud Photium cod. 100 *Biblioth.*, pag. 486.

tur ¹⁰, sed multo magis ab Athenaeo in *Deipnosoph.* A fibris, Stobæo in *Sermonibus*, Julio Polluce, et aliis. De illo hinc Eusebius in *Chronico*, Olymp. Lxxi et Lxxv, scriptis tradidit: « *Æschylus tragœdiarum scriptor agnoscitur.* » Quæ quidem in verba legendæ Scaligeri animadversiones, et aliorum in A. Gellii lib. xiii *Noct. Attic.*, cap. 48, et lib. xvii, cap. 21, nec non et Suidas, etc. Poete autem hujus tragœdiæ **325** typis sœpius excusæ sunt, et illius vita iis aliquando præfixa fuit. Præterea vero observandum est *Æschyli carminibus*, a Clemente citatis, quibus gloriâ laboris filiam esse cecinit, similia ex eodem a Stobæo serm. 29, pag. 199, exhiberi ¹¹. Ad alterius quoque carminis de linguae clavi, ab eodem auctore nostro transcripti ¹², explanationem pluta Junius *Adag.*, centur. 4, adag. 39, tibi abunde suppeditabit.

AGATRONIS duos versus Clemens retulit ¹³, sed longe plures a Stobæo serm. 3, 38, 50, 52 et 67, citantur. Quosdam quoque Athenæus lib. x *Deipnosoph.*, pag. 454, et lib. xii, pag. 528, transcripsit. De hoc autem poeta videsis *Ælianum* lib. xiv, *Var. histor.*, cap. 14. Suidam ad verbum Ἀγάθων, *Vossium De poetis Græc.*, pag. 39 et 50.

AMPHIONIS et **ARIONIS** a quibus Clemens suam ad *Græcos Admonitionem* orditum, nemini incognitum est nomen. A tot autem auctoribus et poetis celebratum fuit, ut de illis plura a nobis observari nihil necesse videatur. Huc accedit, quod inulta de illis in bujuscem Clementis nostri lucubrationis scho-
lîs jam fuerunt adnotata. Illud itaque tantum animadvertemus, Amphionem, cui Zethus adjungitur, a Clemente alicubi ¹⁴ dici musicæ inventorem, et vixisse circa Cadimi ætatem; alibi vero ¹⁵, « duabus generationibus præcessisse Iliaca. » Eusebius autem in *Chronico*, ad annum 632: « Expulso Cadmo Aërophion et Zethus regnaverunt. » Tum deinde ad annum 689: « Amphion Thebis regnauit, quem ferunt cantu cithare saxa movisse. Fuerunt autem duxo corde, et, ut ita dixerim, saxeui quidam auditores. » Videsis in priorem hujus *Chronici* locum Scaligeri animadversiones. Petavius vero utriusque regiandi tempus ad annum mundi 2567 consignat, quod alii serius contigisse opinantur. Lege, si lubeat, variorum chronographias. Porro autem quosdam Amphionis versus ex illius *Antiopa*, Ἀρρίόχη, Clemens protulit ¹⁶. Sed utrum haec carmina celeberrimo illi Amphion jure, vel injuria ascripta fuerint, in dubium hanc immixtio vacari potest. Plures enim hoc nomine appellatos quis nesciat? Et vero Athenæus ex lib. ii Amphionis Thespensis de Musæo epigræmma citasse legitur. Arionis autem nomen et fabula, qua illæ a delphino, cantus illius dulcedine allœcto, ad litus transportatus singitur, omnibus nota sunt, nec nostris indigent animadversionibus.

ANTIPHONIS comici nonnulla carmina non in his tantummodo *Stromatum*, sed in *Pædagogi* etiam libris Clemens noster transcripsit ¹⁷. Cum autem comici nomine eum appellat, ille procul dubio dicendus est, qui, teste Suida, vixit Olymp. xciii, scriptisque comedias 363, vel, secundum alios, 280. Ex iis porro plurimas ab Athenæo in suis *Deipnosoph.* libris, et nonnullas a Polluce in *Onomastico*, atque a Stobæo in *Sermonibus* laudatas invenies. Plures etiam illius mentionem fecerunt.

APOLLONII Rhodii Argonautica, a Clemente laudata ¹⁸, apud Aldum Venetiis an. 1521, et tom. I, *Poetarum Græcorum*, atque alibi publici juris fa-

cta sunt. De filo consulendus Suidas ad verbum Ἀξολότριος; Vossius, lib. i *De hist. Græc.*, cap. 16, et *De poet. Græc.*, pag. 66; Gesnerus, et alii.

ARCHILOCHUM quod turpiter scripserit, acriter Clemens increpat, observatque illum a Phœnia diei vetustiorem Terpandro, et iambi inventorem ¹⁹. Superius autem de hac iambi inventione disputavimus ²⁰. Ad primum itaque, seu Archilochi pestilientiam, quod attinet, de ea sic scripsit Valerius Maximus ²¹: « Lacedæmonii libros Archilochi et civitate sua exportari fuisse, quod eorum parum verecundam ac pudicam lectionem arbitrabantur. Noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbuiri; ne plus moribus noceret quam ingenii prodesset. Itaque maximum poetam, aut certe sommo proximum, quia domum sibi invisa obscenis maledictis laceraverat carminum, exsilio molestarunt. » Ille autem bis verbis « domum sibi invisa, » domum denotat Lycambis, qui filiam suam Neobalem quam Archilochi desponderat, cum alteri nuposse, Archilochus ira percitus Lycamben ita contumelie vexavit, ut earum plane impatiens laqueo vita finierit. Quapropter Horatius de illo sic epod. 6 cecinuit:

Qualis Lycambæ spretus infido gener.

Rursum vero alibi *De arte poetica*, v. 79:

Archilochum proprio rabies armavit iamb.
Videsis Ovidium ²², Suidam ad verbum *Αρχιλόχει* et Erasm. *Adag.*, chiliad. III, centur. 10, adag. 90: *Archilochum teris.*

De illius vero rete variae sunt opiniones. Nam Herodotus ²³, et postea Proclus, apud Photium ²⁴ perhibent eum Gygis ætati fuisse nonnatum: sed in uno prorsus, uti putat Scaliger ²⁵, argumento Herodotus iniititur. Talianus autem: « Claruit Archilochus, inquit ²⁶, circa Olympiadem vicesimam tertiam tempore Gygis Lydi, annis a bello Tropeo quingentis. » Cui subscriptis Cyrus Alexandrinus his verbis ²⁷: « Vicesima tercia Olympiade Archilochum perhibent, rem Judæorum administrante Mænas. » Verumtamen in Eusebii *Chronico* id ad Olympiadem xxix et annum 1355 rejicitur. Sed Væsus haec omnia conciliari posse existimat ²⁸. Eum, si lubeat, facile consulere poteris.

ARCTINUM vicit Lesches Lesbius, si citato a Clemente nostro Phœnia creditur ²⁹. Quis vero ille Arctinus, et quo tempore existiterit, a Suida accipit: « Arctinus, inquit ³⁰, Telei filius a Nautes ornat, Milesius poeta, Homeri discipulus, ut ait Artemis Clazomenius in libro *De Homero*. Vixit autem Olympiade nona, quadrangentis annis post bellum Trojanum. » Eusebius autem in *Chronico*, Olympiae de i., ad an. 1249: « Arctinus Milesius versificator prope omni metro et opere clarus habetur. » Et dibus posthac annis: « Arctinus Milesius versificator florentissimus habetur. » Denique Olymp. III: « Arctinus, qui *Æthiopiam* composuit et *Illi Persia*, agnoscitur. » Sed hunc in ultimum locum videssi Scaligeri, quemadmodum Vossii *De poet. Græc.*, pag. 10, animadversiones. Nec omittendus Cyrillus Alexandrinus, cuius haec sunt de eodem Arctino verba ³¹: « Prima Olympiade Milesius Arctinus epus poeta dicitur fuisse. »

ARISTONIS duos de voluptate, dolore, meto et cupiditate versus auctor noster transcripsit ³². Nullus Laertius recenset ³³ eo nomine vocatos, quorum quartus est tragicus poeta. Ab eo autem potius quam ab alio decantatos illos fuisse versus hanc agre forsitan multi fatebuntur.

¹⁰ Strom. I. iv, pag. 492. ¹¹ ibid., p. 494. ¹² I. v, p. 558. ¹³ Strom. I. v, pag. 614. ¹⁴ Strom. I. i, p. 323. ¹⁵ ibid. p. 332. ¹⁶ Strom. I. v, p. 602. ¹⁷ Strom. lib. iv, p. 483, et lib. iii *Pædag.* c. 2, p. 218. ¹⁸ lib. i Strom., pag. 322. ¹⁹ lib. i Strom., p. 269, 308, 355. ²⁰ sup. cap. 21, art. 4. ²¹ vi, c. 3, § antepenult. ²² in Ibin, v. 52. ²³ L. i, § 12. ²⁴ Bibl. cod. 239, frag. 985. ²⁵ in Chrou. Euch. ad an. 908. ²⁶ orat. Cont. Græc., p. 166. ²⁷ lib. i Cont. Julian., p. 12. ²⁸ De hist. Græc., p. 16. ²⁹ Strom. I. i, p. 333. ³⁰ ad verb. Αρχιλότριος. ³¹ loco cit. ³² lib. ii Strom., pag. 407. ³³ lib. vii in Vita Zenon., § 164.

ARISTOPHANES s^ep^ee ab auctore nostro laudatur ⁴. Sed quia nulli incognitus esse potest, atque illius comœdia non semel typis excusæ sunt, illud tantum animadvertemus quosdam ejus versus ab eodem **326**. Clemente nostro ex illius comœdia "Ori^θēs inscripta, sine metri forma exhiberi, ad quam ex Operum ejusdem poetæ editione, Aurelia Allobrogum publicata anno 1607, sic reducuntur.

"Ἄγε δὴ φύσιν ἀρδετος ἀμαυρόδιοι, φύλλων τε
[τρεῖς προσόμοιοι.
Οὐροπαρέες, πλάσματα πηλοῦ, σκιοειδέα
[φύλλ' ἀμερητρά,
Ἀκτῆνες ἐφημέροι ...
Age jam natura viri obscuri vita, soliorum genera-
tione ad similes.
Panca facientes, formationes luti, umbrosæ tribus
[impotentes,
Involucres diurni.

In Clementis autem ed^tis pro πλάσματα πηλοῦ scriptum est, πλάσματα χροῦ, cere figmenta; sed prior lectio tibi haud dubie melior videbitur.

B

BACCHYLIDES carminum scriptor cognoscitur, inquit Eusebius in *Chronico*, Olympiade LXXXVII, iamque illius mentionem Olymp. LXXVIII et LXXXII ficerat. Narrat autem Clemens eum in *Paranibus* cecinisse ¹⁵: « Neque obscurorum versuum fores facile est inventare. » Qua quidem etsi Hervetus alibi non repererit, Græcis tamen totidem verbis a Theodoreto tom. IV, serin. 2, *De fide*, pag. 477, repræsentantur. Nulla insuper metri habita ratione, alios Clemens ejusdem Bacchylidis, quem lyricum vocat, versus transcripsit ¹⁶. At eos similiter plane modo in ejus fragmentis divulgatis tom. II *Poet. Græc.*, part. II, pag. 121, iterum reperies. Veram harumque editionum præfectis incomptum procul dubio fuit Eusebium libro XIII *Preparat. evang.*, cap. 13, pag. 679, illis genuinam suam carminum formam reddidisse.

C

CALLIMACHI iambi atque *Aitia*, *causæ*, et hymni ab auctore nostro haud semel citata occurunt ¹⁷. At de *Aitzōtēs* superius disputavimus. Quaenam breui illud tantum notabimus ex ejus epigrammatibus a Clemente nostro prolatum ¹⁸: Εἴτεος δὲ έτεον σοφός, (alius ex alio sapiens.) Nescivit enim Hervetus illud a Cyrillo Alexandrino lib. I *contr. Julian.*, pag. 7, sic exhiberi: « Atque in presentia dicendum puto verum esse illud a nonnullis per paradiam jactatum: σοφός ἄλλος ἄπ' ἄλλου, alius ab alio sapiens. » Poetica porro quedam Callimachi opera ab Henrico Stephano anno 1577 et ab aliis, atque etiam tom. I *Poet. Græc.*, typis Græcis et Latinis edita fuerunt. De eo nos jam alibi.

CALLINUS, inquit Clemens ¹⁹, « non multo antiquior Archilocho. Magnetum enim, qui perierant, meminiit Archilochus: hic vero ut quorum essent res secundæ, meminit. » Et id certe mirum in modum his confirmatur, illustraturque Strabonis versis ²⁰: « Callinus quidem ita meminit Magnetum, ut qui rebus adhuc secundis uterentur, et in bello contra Ephesiis rem feliciter gererent. Archilochus videtur iam cognitam habuisse eorum calamitatem, celerius plorare jubens Magnetum uala. Unde etiam colligi potest fuisse illum Callinum posteriorem. » Verumtamen econtrario Athenæus: « Perierunt, inquit ²¹, ab Ephesiis in servitatem redacti et Maguesii, ad Meandrum siti, plus justo deliciis marci, ut scribunt Archilochus et Callinus in elegiis. » Nam hic Callinum Magnetum ex-

²² Strom. lib. IV, pag. 492. ²³ Strom. I. v, p. 580. ²⁴ Admon. ad gent., p. 24. ²⁵ Strom. lib. V, pag. 580. ²⁶ I. vii Deipn., p. 525. ²⁷ Strom. I. v, p. 554. ²⁸ ibid., p. 602; Admonit. ad gentes, p. 47. ²⁹ I. vii in Vita Cleanthi, § 175. ³⁰ Strom. I. ii, p. 413. ³¹ tom. IV, serm. 42, p. 670 et seq. ³² I. vi in Vita Cratetis, p. 356, § 86. ³³ serm. 61, p. 593. ³⁴ Strom. I. ii, p. 411. ³⁵ loc. cit. ³⁶ Strom. I. i, p. 280, et I. vi, p. 626.

A cito recentiore, ille vero, sicut et Strabo, antiquiorem significaverunt. Sed cum a Clementis nostri parte sit Strabo, his duobus potius quam uni Atheneo fidem habendam esse fortasse fateberis. Si quis vero Callinum ante, et post Magnetum excidium aliquid scripsisse probaverit, ei inimiime refragabimur.

CLEANTRIS Stoici philosophi *Poetica* a Clemente nostro alicubi citatur ³⁷. Aliibi vero ³⁸ ejus de Deo carmina hunc reseruntur in modum: « Cleanthes Sioicus in quadam poemate *De Deo*, Laertius vero illius Vita in descripsit ³⁹: sed Menagius in eius ad eam observationibus opinatur hoc ultimam esse opus, quod ibidem ab eodem Laertio ita inscriptum esse perhibetur.

CRATETIS. Theban quædam carmina Clemens in medium adduxit ⁴⁰, quæ Hervetus corruptionis arguit, quæque alii in suis ad hunc Clementis nostri locum scholis et adnotacionibus emendare conantur. Sed hi quoque monere nos debebant de illis, quæ Clemens ibidem subtexuit, id a Theodoreto scriptis fuisse traditum ⁴¹: « Crates Thebanus multis etiam laudibus virtutem exornavit; ejus siquidem hæc est sententia:

"Ηδονῇ ἀρδραποδώδει ἀδούλωτοι, καὶ ἀκαμ-
πτοι,
Αθάρατοι βασιλεῖσται ἐλευθεροὶ τῷ ἀραπῶ-
[στι.

*A servili voluptatis imperio liberi, et inflexi,
Immortale regnum, libertatemque amant.*

Hic dicere solebat: Τῆς εἰς τὰ ἀφροδίσια δρμῆς κχτάπαυμα λιμὸν εἶναι: εἰ δὲ μῆ, βρόχον. *Veneri appetitus* remedium esse fainem: sin minus, laqueum. Quæ quidem ideo transcripsimus, ut cum Græco componantur Clementis nostri textu, et inenda corrigantur. Duos porro hos versus in Cratetis Vita Laertius aliter reddidit, eosque ruine tantum publico eidem Crateti attributos esse testificatur ⁴²:

"Ἐρωτα πάντι λιμὸς, εἰ δὲ μῆ χρόος.
Ἐρωτεύοντοι δὲ τούτοις μὴ δύνῃ χρῆσθαι, βρόχος.

*Amorem sedat fames, sin minus tempas:
Eis vero si uti non vales, laqueus.*

Stobæus vero ⁴³, qui horum versuum auctorem tacet, primum eodem ac Laertius, secundum alio penitus modo retulit.

Ad Cratetem porro quandoquidem delapsa est nostra oratio, adnotare juvat epitaphium Sardanapali tribus a Clemente nostro ⁴⁴ paulo antea comprehensum fuisse versibus, ac duobus primis alios similes Crateti hunc in modum a Laertio ascribi ⁴⁵: « Sunt autem et ejus hi versus:

"Ταῦτ' ἔχω, δοσοῦ ἔμαθον, καὶ ἐγράψατο καὶ ρε-
[τὰ μονονῶν
Σεμνὸν ἔδαντο· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ἐλαῖς τύρος
[ἔμαργυρε.

*Tantum habeo, quantum didici, quantumque la-
[bare
Percepi et studio; rapuit sed cætera fastus.*

De epigrammate autem in Sardanapalum præter varia in Clementem nostrum scholia, consule Menagii in citatu a nobis Laertium adnotaciones.

CRATINUS haud semel a Clemente laudatur ⁴⁶. Ac priuino in Archilochiis ab eo, et s^ep^eiis ab Athenæo lib. III *Deipn.*, pag. 86 et 92, lib. ix, pag. 575 et 410. Secundo autem in *Poetina*, *Poetina*, et ab Athenæo *Pytina*, *Pytina*, lib. III, pag. 94, lib. x, p. 426. Plura **327** tandem alia ejus opera citat Athenæus,

⁴⁷ Strom. lib. iv, p. 492. ⁴⁸ Strom. I. v, p. 570, 574; ⁴⁹ ibid., p. 601. ⁵⁰ Strom. I. v, p. 570, 574; ⁵¹ Strom. I. i, p. 333. ⁵² I. XIV Geogr., p. 647. ⁵³ ibid., p. 602; Admonit. ad gentes, p. 47. ⁵⁴ I. vii in Vita Cratetis, p. 356, § 86. ⁵⁵ serm. 61, p. 593. ⁵⁶ Strom. I. ii, p. 411. ⁵⁷ loc. cit. ⁵⁸ Strom. I. i, p. 280, et I. vi, p. 626.

pauciora Clemens noster, et Stobæus. Porro autem Eusebius illum Olympiade LXXXI floruisse testatur. Videsis Suidam ad verb. Κρατίνος.

Cratini alterius junioris versuum quemdam Clemens noster retulit²³, plures vero ex variis ejus comœdiis Athenæus *Deipnosoph.* lib. iv, pag. 177, lib. vi, pag. 241, lib. xi, pag. 460, lib. xiv, pag. 661 et 669.

CYCLICOS poetas veruissimmos Clemens appellat²⁴, de quibus Proclus apud Photium in *Bibliot.* cod. 229, et longe uberioris Casaubonus in suis ad Athenæi lib. vii *Deipn.*, cap. 3, animadversionibus, ubi cur illi ita cognominati fuerint eruditè expli- cat.

D

DIogenes, inquit Clemens²⁵, ἐμφαντικῶς ἐν ταῖς τραγῳδίαις γράψει, « perspicue in quadam tragedia scribit. » Ille autem procul dubio ipse est, et qui ab Athenæo *tragicus Diogenes* vocatur, et de quo Suidas hæc scriptio tradidit²⁶: « Diogenes vel Oenomaus Atheniensis, tragicus fuit illo tempore quo tringita tyranni sublati sunt. Ejus fabulae sunt Achille, Helena, Hercules, Thyestes, Medea, Oedipus, Semele. » Scimus quidem easdem tragœdias, priore excepta, pro qua scribitur Chrysippus a quibusdam Diogeni Cynico, uti ex Laertio discimus²⁷, fuisse ascriptas. Sed ibidem nos idem Laertius commonefacit id a Socrate et Satyro negatum, atque ab eodem Satyro illas Philisco Äginensi, Diogenis discipulo attribui. Verum Clementis nostri opinionem, Athenæi et Suidæ auctoritate firmitatem, nonnulli forsitan alteri anteponendam esse censebunt.

DIONYSI, qui dictus est Iambus, carmen ab auctore nostro transcriptum legimus²⁸. Eodem quoque nomine compellatur ab Athenæo libro iv *Deipnosoph.*, pag. 284: « Dionysius coguomine Iambus in opere *De dialectis*. »

DIPHILI comicis quosdam Clemens versus exhibet²⁹, cuius quamplurimæ comœdiæ ab Athenæo in suis *Deipnosoph.* libris, et a Stobæo in *Sermonibus*, atque a Polluce in *Onomastico* passim citantur. Hunc Strabo patria Sinopensem fuisse perhibet³⁰, et mentionem ejus Terentius³¹ aliquie fecerunt, nosque supra lib. ii, dissert. 2, cap. 5, § 3.

E

EMPODOCLEM tam in poetarum quam philosophorum grege Clemens annumerat³². Quamobrem ali cubi carmina ejus ab illo hunc citantur in modum: « Alii philosophica Enipedoclis *Poetica*. » Sæpius autem in his *Stromatum* libris quosdam illius protulit versus, uti lib. v, p. 554, tres retulit, ex quibus duo priores a Theodoreto tom. IV, serm. 1, p. 476, descripti fuere, ubi etiam alios ex eo Agriventini tantum nomine ab eodem auctore nostro transcriptos invenies. De hoc porro philosopho et poeta, præter alia plura, quæ de eo sibi in hac, et præsertim super. dissert. cap. 14, art. 2, disputavimus, consule Laertium lib. viii *De vitiis et dogm. philosoph.*, § 51 et sequentibus, et variorum in eum observationes; Vossium lib. iv *De histor. Græc.*, cap. 2, pag. 437, et *De poet. Græc.*, cap. 4, pag. 26, et cap. 6, pag. 33; atque Illericum Stephanum, qui fragmenta illius in *Poesi philosophica* collegit.

EPICHARMUS poeta, inquit Clemens³³, vixisse dicitur Xenophanis Colophonis tempore, quo Hierou dominatum in Sicilia obtinuit. Suidas vero³⁴: « Fuit sex annis ante bellum Persicum, Syracusis docens,

²³ Strom. l. v, p. 569. ²⁴ Strom. l. i, p. 333. ²⁵ Strom. ii, p. 412. ²⁶ l. xiv *Deipn.*, p. 636. ²⁷ l. vii. ²⁸ Strom. l. v, p. 569. ²⁹ Strom. l. v, p. 614; l. vi, p. 623, et l. vii, p. 712. ³⁰ l. xii Geogr., p. 546. ³¹ prolog. in Adelph. ³² Strom. l. vi, p. 607. ³³ Strom. l. i, p. 301. ³⁴ verb. Επίχαρμος. ³⁵ Strom. l. v, p. 597. ³⁶ l. viii, § 79. ³⁷ Strom. l. v, p. 605. ³⁸ De petit. consol. tom. IV, p. 444. ³⁹ lib. i, epist. 16, ad Attic., p. 211. ⁴⁰ Tuscul. l. i, p. 117. ⁴¹ Strom. l. i, p. 333. ⁴² Strom. l. vii, p. 716. ⁴³ l. xi *Deipn.*, p. 460. ⁴⁴ ad. verb. Εὐθονος. ⁴⁵ Strom. l. i, p. 333. ⁴⁶ ibid. p. 345.

A Athenis vero Evetes, et Euxenides, et Mylus se ostentabant. Præterea eum auctor noster Pythagoreum appellat⁴⁷: quod quidem egregie a Laertio asseritur et confirmatur⁴⁸. Deinde autem quo jure illum Clemens alibi comicum vocaverit, patet ex variis illius comœdiis, passim ab Athenæo citatis. Denique Clemens hanc præter alias ait fuisse ejus sententiam⁴⁹: « Ne crede, sunt hi mentis nervi. » Nonne autem hæc ipsa est, quam Cicero his verbis exprimit⁵⁰: « Επιχαρμεῖον illud tenet: nervi atque artus esse sapientiæ, non temere credere! » In una autem ad Atticum epistola paulo fusiis eam Græcis verbis hunc in modum retulit⁵¹: « Ia novis amicitiis implicati sunus, ut crebro mihi viser ille Siculus insusurret Epicharmus, Νῆσον μέρηντος ἀποτετέν. Ἀρθρα ταῦτα τὸν φρεγόν. Sebris sis, et memineris non facile credere: hi sunt nervi sapientiæ. » Alibi vero illum acutum nec insulsum hominem nuncupat, aliamque illius sic profersent sententiam⁵²: « Tu mihi videris Epicharmi acuti, nec insulsum hominis, ut Siculo sententiam sequi: Mori nolo; sed me esse mortuum nihil aestimo. » Multa ex ejus comœdiis præter laudata a nobis Athenæum Pollux in *Onomastico*, siquæ descriperunt. Videsis de illo Vossium libro *De poet.*, pag. 33, et variorum in citati a nobis Laerti locum annotationes.

EPIGENEM de Orphei poesi librum scripsisse a Clemente discimus⁵³. Sed Epigenis nomen datum est duobus, quorum alter astrologus et historicus, de quo Plinius *Histor. natur.* libro vii, cap. 3, pag. 77, et cap. 15, pag. 94, ac lib. xiii, cap. 3, pag. 788, verba fecit. Alter vero poeta, cujus vera carmina ab Athenæo citantur. Legesis Suidam ad verbum Επιγένης, et Vossium libro tertio *De stor. Græc.*, capite tertio, pag. 363.

EUBULI quadam carmina in medium Clemens protulit⁵⁴, atque ex iis posteriora ab Hereto proposte euendata fuisse in editis ad hunc *Stromatum* scholiis observatur. A Clemente autem citatur ejus comœdia *Semele*; sed hæc Bacchus vocatur ab Athenæo⁵⁵, qui alias quamplures, nimis 51, ejusdem Eubuli comœdias, sicut Pollux in *Onomastico* pauciores laudavit. Quis autem ille fuerit, Suida disceperit poteris: « Eubulus enim, inquit ipse⁵⁶, Cettius Atheniensis, Euphorionis filius, comœdia edidit fabulas 24. Fuit autem Olympiade c. m. diu inter medianam et antiquam comœdiam. » Non omnes itaque ejus comœdias ille viderat, cum Alciatus 51, uti diximus, recenset.

EUMELUS, ait Clemens⁵⁷, « dicitur pervenisse usque ad Archiam, qui condidit Syracusas. Eusebius autem in *Chronico*, Olympiade m: « Eumelus poeta, qui Bugonium et Europiam composuit, agnoscitur. » Postea Olympiade x: « Eumelus Corinthius versificator agnoscitur. » Ex primo autem Eusebii loco haud immerito forsitan colligere aliquis se posse putabit eundem Eumelum, tacito nomine, ab auctore nostro his citari verbis⁵⁸: « Qui etiam qui fecit Europiam, τὴν Εὐρώπην την, significat eam, quæ est in Delphis, Apollinis imaginem esse columnam per hæc:

« Οφρα θεῷ σεκάτην δραποδινὰ τε χρεπάνη,
Σταθμῶν ἐκ ζαθέων καὶ κυρός υψηλότοι.

*Uti decimamque deo primos fructusque dicemus,
Sedibus ex sacrosanctis celsaque columnæ.*

328 Pausanias tamen hoc carmen paulo aliter vocat⁴⁴, Εὐμελὺντης ποιήσας. Sed Scaliger in priorem Eusebii locum suspicatur idem plane opus utroque nomine designari. Testatum autem idem Pausanias facit⁴⁵ Eumelum suisse Amphilyti filium, e genere Bacchiadaru, qui Corinthiacam historiam carminibus scripsisse a nonnullis, etsi non sine magna dubitandi ratione, ferebatur. Quid vero, quod ille alio in libro: « Canticum, inquit⁴⁶, quo Deum salutarent (prosodium appellant) fecit Eumelus; et haec certe carmina sola sunt quae Eumelum fecisse pro certo habetur. » Ex hoc procul dubio cantico ea desumpta fuerant, quae ille postea libro iv, p. 143, lib. v, p. 167, protulit. Incertum itaque est an illius sit carmen, a Clemente lib. vi, pag. 622, transcriptum. De hoc poeta plura Vossius *De poetis Græc.*, pag. 11, 12, 13, atque lib. iv *De hist. Græc.*, cap. 1, pag. 429 et seq.

Euphorion Chalcidensis laudatur ab auctore nostro libro iv *Strom.*, pag. 488, lib. v, p. 561 et 571. Sed his in locis, ex quibus Euphorionis operibus ea quæ refert excerpterit, et ille, et Stobæus serm. 76, pag. 453, et serm. 123, pag. 616, atque Pollux *Onom.*, lib. iv, cap. 13, pag. 195, penitus tacent. Primo autem in libro, pag. 327, ab eodem Clemente nostro citatur ἐν τῷ Περὶ Ἀλιάδων, et lib. v, pag. 569, ἐν ταῖς πρὸς θεωρίαις ἀντιγραφαῖς, et a Stobæo serm. 57, pag. 377 in *Philoctete*. At de illo diximus super. *dissert.*, cap. 14, art. 2.

Euripidis sæpius a Clemente nostro⁴⁷ laudati opera, haud semel typis edita, omnibus notiora sunt quam ut longum de illis orationis filium trahamus. Quamobrem observare tantum juvat eum ab eodem auctore nostro appellari « scenicum philosophum. » Quo quidem nomine illum quoque compellat Origenes⁴⁸: « Scenicus, inquit, philosophus, auditor quondam Anaxagoræ physiologi. » At ibi ille hujuscemodi appellatio causam tacite suggerit. Nam celebrem illum poetam Anaxagoræ discipulum revera suisse Laertius⁴⁹ et Cicero⁵⁰ testificantur. Quocirca de illo scriptit Eusebius⁵¹: « Euripides cum ad poeticam se contulisset, scenicus a nonnullis philosophus nuncupatus est. » Quædam Clemens⁵² ejus carmina tragicis Euripidis nomine citat ex *Phoenissæ*, quæ quidem in hac tragedia, cum aliis ab eo compositis, divulgata act. II, pag. 99, atque a Theodoreto quoque transcripta sunt⁵³. Tum paulo post Clemens noster⁵⁴ rursus solo tragœdia nomine alias illius versus profert. Sed priores S. obœus serm. 40, pag. 258, Euripidi in *Alexandra* nominatum attribuit. Posteriores vero Theodoretus exhibit tom. IV, serm. 1, pag. 478, et in *Bacchis* act. II, pag. 466, habentur. Alibi Clemens *Medeam* citat, facito adhuc Euripidis nomine. At citati ab illo versus in hac tragœdia act. V, pag. 158, non sine aliqua diversa lectione occurunt. Alios Euripidis a Clemente citatos versus⁵⁵, sed minime indicata illius tragœdia, docet Stobæus⁵⁶ in illius *OEdipo*, sed cum diversis lectionibus inveniri. De ceteris hujus poetæ carminibus, ab auctore nostro descripsi, jam sæpius diximus.

H

Heraclitus quædam carmina ab eodem auctore nostro transcripta videmus⁵⁷, quibus lux aliqua inde asserri potest, quod ex illo similiter retulit Theodoretus⁵⁸. Sed quia ab utroque Heraclitus simplicer appellatur, in dubium haud immixtum vocari potest, utrum ea decantata fuerint ab Heraclito Ephesio, cuius Vitam Laertius lib. ix descripsit,

A aut ab aliquo alio ex iis, quos ille eodem nomine nuncupatos suisse ibidem testatur. Nam quamvis Heraclitus ille Ephesus a Suida⁵⁹ dicatur πολλὰ ποτετχώς scripsisse; quidam tamen opinantur his verbis dictiōnē illius, et scribendi modum, poetico similem, potius quam carmina ab illo edita designari. Huc accedit, quod Laertius duos alios illi cognomines et poetas suisse perhibeat, quibus citati a Clemente versus potiori forsitan jure ascribi possunt. Si eui tamen simplex Heracliti appellatio celebri philosopho Ephesio magis convenire videatur, in sua ille, si eam probaverit, maneat sententia.

Hesiodus, sicut et Homerus, inquit Clemens⁶⁰, recentiores fuerunt Iliacis temporibus, sed septem Græciæ sapientibus antiquiores. Postea vero nos ille monitos facit⁶¹ Euthymenem et Archemachum existimasse iisdem utruinque vixisse temporibus, 200 circiter annos post Trojae captainem; ita ut uterque Eliseo propheta fuerit recentior. Cyrus autem Alexandrinus: « Centesimo, inquit⁶², sexagesimo et quinto anno post Ilii eversionem Homerus et Hesiodus vixisse tradunt, imperante Laedemoniis Labote, Assyriis Lathene, Latinis Alba Silvio, Corinthiis Agelao. » Suidas autem obseruat⁶³ quibusdam placuisse Hesiodum Homero suisse vetustiorem, alii autem æqualem, alii denique juniores. At Eusebius in *Chronico* ad annum 996: « Quidam, inquit, Homerum et Hesiodum his temporibus, quibus scilicet Salomon apud Judeos regnabat, suisse scribunt. » Deinde vero ad annum 1210: « Hesiodus insignis habetur, ut vult Porphyrius. » Denique ad annum 1255 et Olympiade III: « Hesiodus secundum quosdam clarus habetur. » Vides sane, quam variae fuerint de Hesiodi aitatem opiniones; de Homeri porro tempore infra. Interim vero vides quid de utroque Vossius adnotavit⁶⁴. At a nobis insuper animadvertis debet duos Homeri de Margite versus a Clemente representari⁶⁵, de quibus quædam in scholiis adnotata sunt. Sed te præterea non pigeat adire Suidam ad verbum *Μαργίτης*, et Erasmi *Adag.*, chil. II, centur. 3, pag. 411. De aliis porro cum Homeri tum Hesiodi carminibus ab eodem auctore nostro citatis, satis a nobis superioris, ubi occasio sese dedit, disputatum est.

Hipponactem ob carminum lasciviam atque petulantiam Archilocho Clemens conjungit, notatque alibi sicut iamnum ab isto, ita ab illo iamnum claudum excogitatum suisse⁶⁶. Diximus⁶⁷ de hoc iambo carmine, quod ab Hipponacte illo inventum dicitur. At de illius petulantia, et unde orta sit, hæc Plinius verba certiore te facient: « Hipponacti, inquit⁶⁸, notabilis fœditas vultus erat. Quamobrem imaginem ejus lascivia jocorum ii proposuere ridentium circulis. Quod Hipponax indignatus, amaritudinem carminum distinxit in tantum, ut credatur aliquibus ad laqueum eos compulisse: quod falsum est. » Suidas vero: « Hipponax, inquit⁶⁹, Pytheas patris, et Protidis matris filius, Ephesius, iamborum scriptor: habitavita autem Clazomenis, a tyrannis Athenagora et Coma pulsus. Scriptis enim in Bupalium, et Athenienses statuarios, quod suas imagines in contumeliam fecissent. » Quoniam autem in Bupalium, ut ait Suidas, scriperat, inde Horatius epod. 6 cecinit:

Aut acer hostis Bupalo.

Varia banc in rem epigrammatæ atulit Hardouinus⁷⁰ in citatum a nobis Plinii locum. Plures

⁴⁴ Strom. I. I, p. 286. ⁴⁵ I. II, init., p. 39. ⁴⁶ I. IV, p. 414. ⁴⁷ Strom. I. V, p. 581. ⁴⁸ I. IV Cont. Celsini. ⁴⁹ I. II, in Vita Anaxag., § 10. ⁵⁰ Tuscul. I. III, p. 453. ⁵¹ I. X Prep. evang., c. 14, p. 504. ⁵² Strom. I. I, p. 289. ⁵³ Serm. I, p. 479. ⁵⁴ Strom. I. II, p. 588, et I. IV, p. 539. ⁵⁵ Strom. I. IV, p. 489. ⁵⁶ Serm. 67, p. 424. ⁵⁷ lib. IV Strom., pag. 494. ⁵⁸ tom. IV, serm. 8, p. 600. ⁵⁹ ad verb. Ηράκλειτος. ⁶⁰ Strom. I. I, p. 325. ⁶¹ ibid., p. 527. ⁶² I. I Contr. Julian., p. 41. ⁶³ ad verb. Πλοδος. ⁶⁴ I. II De hist. Græc., c. 2. ⁶⁵ Strom. I. I, p. 281. ⁶⁶ Strom. I. II, p. 269 et p. 308. ⁶⁷ Sup. cap. 21, art. 4. ⁶⁸ I. XXXVI Nat. hist., c. 4, p. 271. ⁶⁹ ad verb. Ιππωνας.

autem illius iambos exhibit Athenaeus lib. vii et viii *Deipnosophist*. Mentionem demum illius fecerunt Talianus *Orat. ad Græcos*, pag. 166; Eusebius in *Chron. ad ann. 1329*; Cyrilus Alexandrinus lib. i, in *Julian.*, pag. 42, et alii.

I *ILIADES PARVÆ* auctor a Clemente his solum verbis appellatur²¹, δὲ τὴν μικρὸν Ἰλιάδα πεπονημένην, qui parvam fecit *Iliadem*. Quis autem ille sit, si scire vis, audi, si placet, Eusebium in *Chronico* ad annum 136, *Olympiade xxx*, de eo sic loquentem: « Clarus habetur Lesches Lesbicus, qui parvam fecit *Iliadem*. » Quia quidem de Leschis ætate auctor noster hæc postea scripsisse legitur²²: « Phanias ponens Leschen Lesbium ante Terpandrum, refert Terpandrum esse Archilochi recentiorem, Leschen autem concertasse cum Arctino, et vicensse. » Sed hæc videtur peculiaris suis Phanias opinio, cui Eusebius in iis quæ de Arctino, uti iam notavimus, narrat, sicut plane adversatur, ita cum illo satis de iis consentit, quæ ad Terpandi ætatem pertinent. Nam ad annum 1370, *Olympiade xxxiii*, « Terpander insignis ab illo dicitur. Porro autem Scaliger in suis ad ejusdem Eusebii *Chronicon*, an. 1254, observationibus animadvertisit *Illi Persin* Leschi a Pausania tribui. Ad annum vero 1360, ille adhuc observat parvam *Iliadem* ab *Illi Persi* penitus ab Aristotele distinguere, ac proinde nullam sibi succurrere rationem, quia hunc Peripateticorum coryphaeum cum Eusebii et Neaneorum scholasticæ conciliare possit. Et re quidem vera Eusebii Arctino *Illi Persin*, tanquam germano auctori adjudicat. Pausanias vero²³: « Lescheus, Λέσχεος, inquit, carminibus prodidit suis, *Ilio* capito, clapsam *Aithram* in Græcorum castra veniente. » Quid vero quod Athenaeus *Iliopersidem*, Ὑλιοπερσίδα, Acati Argivus opus esse testatur²⁴. Sed quis nesciat de ejusdem lucubrationis auctore varias non semel suis variiorum scriptorum sententias et opiniones. Nobis itaque probasse sufficiat ad Clementis nostri judicium suffragatione sua Eusebium accessisse.

ΙΟΡΠΩΝ, κωμικός, comicus, a Clemente in *auledis satyris* laudatur²⁵. Sed quis ille sit, dictu non ita forsitan promptum omnibus erit et expeditum. Duos enim hoc nomine nuncupatos legimus. Unus autem a Pausania his verbis memoratur²⁶: « lophon Cnosius, qui vatum oracula heroicis versibus exhibuit. » Alter vero de quo Suidas hæc litteris mandavit²⁷: « lophon Atheniensis, tragicus, germanus Sophoclis tragicus, filius ex Nicostrata.... fabulas autem, δράματα, lophon docuit 50, quarum est Achilles, Telephus, Actæon, *Ilio Persis*, Dexamenus, Bacchæ, Penthesæus, et alia quædam patris Sophoclis. » Sed aliis ab utroque videatur lophon, aut uti in manuscripto nostro codice scribitur λόφων κωμικός, nisi in hac secunda voce, quemadmodum in prima lapsus sit amanuensium, atque ibi legendum, sicut apud Pausaniam Κνώτιος. Verum quis id affirmare audeat?

L

LINUM sicut et Orpheum ante septem primos Græcæ sapientes, sed utrumque, atque etiam Musæum 27 post Phemonen anni exstitisse, eumdemque Linum suis Herculis præceptorem Clemens perhibet²⁸. De assignata autem trium illorum antiquissimorum poetarum ætate legesis Eusebium libro x *Præpar. evangeliæ*, cap. 4, pag. 469, et saepius in *Chronico*; Augustinum, lib. xviii *De civit.*, cap. 14 et 37, etc.; Theodoreum tom IV, sermon. 2, pag. 494, et alios. Lini vero mentionem fecerunt Pausanias libro ii, pag. 61; lib. viii, pag. 251, et lib. ix,

A pag. 303 et 304; Diogenes Laertius in proem., § 4; Virgilii eclog. 4, vers. 52; Plutarchi tom. II, lib. *De musica*, pag. 1132; Cyrillus Alexandrinus libro i *contra Julianum*, pag. 11, atque ut alio quamplurimos omittamus, Eusebius in *Chron.* ad annum 752. Suidas porro non secus ac Clemens noster, asserit illum suisse Herculis magistrum. Ei id quidem a Theocrito idyll. 24, versus 103, decantatum legitur. Quia quidem de re jam aliquid aūgimus supra libro ii, dissert. 5, cap. 3, § 9.

LYCOPHONIS Alexandra iis Clemens commentationibus annumerat²⁹, quæ obscure omnino scriptæ fuerant. Huic Suidas plane suffragat, ac de eodem Lycophrone ait: « Scriptis et illam, quæ vocatur *Alexandra*, obscurum illud poema. » At illud jam a præterito sæculo ex typographorum officina proditi. Alia vero illius opera ab Athenæo, et carmina a Laertio libro ii, in *Vita Menedemi*, § 140, et a Stobæo serm. 118, pag. 601, atque aliis editata invenies. *Poetarum denique Græcorum*, tom. II, pag. 138, Græce et Latine divulgata est ejusdem Lycophronis *Alexandra*, seu *Cassandra*; ita enim ibi inscribitur.

M

MENANDER novæ comœdiae princeps fuit, atque idcirco fere semper Clemens³⁰, ubi ejus carmina refert, nomen comici addidit. « De eo, inquit Suidas, nullus est apud omnes rumor, et comedias 100 scriptis. » Ex iis porro multa Athenæus, Stobæus, Julius Pollux, et alii decerpserunt: sed paucis tantum eorum fragmenta typis edita fuere. Videbis Eusebium in *Chron. ad annum 1696* et 1729, et in hæc loca Scaligeri annotationes, Suidam, Vossium *De poet. Græc.*, pag. 58, et Harduinum in *actorum a Plinio citatorum syllabo*, atque alios. De illo jam quædam perstrinximus libro ii *Apparat.*, dissertat. 2, cap. 5, § 3, et dissertat. super. cap. II, art. 4.

MOSCHIONIS duos versus Clemens transcripsit³¹, sed longe plures Stobæus sermone 43, pag. 145; sermon. 44, pag. 307; serm. 93, pag. 561; sermon. 113, pag. 585; sermon. 122, pag. 615; sermon. 124, pag. 620.

Museum Lino, uti diximus, atque etiam Orpheo, Clemens adjunxit³², et hujus quoque discipulū suisse tradit. Ei patrocinatur Eusebius, qui in *Chronico* hæc ad annum 747 litteris mandavit: « Orpheus Thracius clarus habetur, cujus discipulus fuit Museus, Eumolpi *Ilius*. » Verumtamen Didorus Siculus testatum facit eum Orphei fuisse filium³³. Narrat enim Herculem, post consecutum decimum laborem, Athenas se contulisse; et mysteriis Eleusinæ matris initiaretur, quorum Messens, inquit, Orphei filius antistes erat..... Suidas tamen de illo hæc scriptis prodidit: « Museus Eleusinus..... Orphei discipulus, ac potius antiquior, versus heroicæ scriptor. » Sed Laertius de Muso et Lino sic loquitur³⁴: « Musæo Athenæ, Theba Lino inclyta sunt. Horum alterum, Eumolpi filium, ascunt primum deorum generationem sphæramque carmine scripsisse, et ex uno omnia facta esse dixisse, atque in idem resolvi. Hunc Phaleris obiisse diem, inscriptumque ipsius tumulo suisse hoc epigramma:

330 *Eumolpi examinem Museum terra Phaleris Claudit hoc tumulo, pignora chara patri.*

« Porro Musæi pater, Eumolpidis apud Athenenses cognomen dedit. » Quem in locum leges Casauboni et Menagii observationes. At Meursius hunc, quamvis Laertius ei *Linum* adjungat, ab Eleusinio alium esse censem. Postea Clemens³⁵ nos adiunxit responsa, χρησμοὺς, quæ Musæi nomine

²¹ Strom. I. I., pag. 321. ²² ibid., p. 333. ²³ I. x, pag. 342. ²⁴ I. xiii, pag. 610. ²⁵ Strom. I. I., pag. 280. ²⁶ I. I., p. 33. ²⁷ ad v. Ιοφῶν. ²⁸ Strom. I. I., p. 299 et 323. ²⁹ Strom. I. v., p. 571. ³⁰ Strom. lib. II., pag. 421, 422; I. v. p. 550. ³¹ Strom. lib. vi, p. 623. ³² I. I., p. 299, 321, 322, 323. ³³ I. IV Bibl., p. 162. ³⁴ proœm., § 4. ³⁵ Strom. I. I., pag. 332.

circumferebantur, ab aliis Onomacrito adjudicari. Quo de argomento, et de variis Musei nomine appellatis, plura Meursius lib. ii *Lection. Attic.*, cap. 19, et tom. V *Antiquit. Græcar.*, pag. 1823 et seq.

O

ONOMACRITO non solum carmina Orphei, ut Suidas quoque testatur¹⁹, sed etiam responsa, Musei nomine inscripta, quidam, inquit Clemens²⁰, ascripserunt. At de Museo jam paulo ante, et de Orpheo supra libro ii hujusce *Apparatus*, dissert. 5, cap. 2, § 9, diximus. A nobis quoqne in hac dissertat. cap. 20, art. 3, observatum est Onomacritum in paginorum vatum choro annumerari. Denique Clemens ejusdem Onomacriti ætatem circa Olympiadem L consignat. Aliqui tamen eam ad Olympiadem LXXVI, alii rectius, uti Vossius existimat²¹, ad LXVI referunt.

ORPHEUS a Clemente nostro¹ *theologus*, haud dubia quia, uti alibi dixerat, theologiam exposuit, vocatur, atque hæc in verba Onomacrito conjungitur: « Onomacritus circa L Olympiadem inventitur, et Orpheus, Musei discipulus, qui una cum Hercule navigavit. » Priors tamen dixerat: « Tempore Acrisii... et Persei, et Bacchi rea gestæ, et Orpheus, et Musæus. » Postea vero: « Quod si quis dicat Phemonen primam Acrisio responsa cecinisse, sciat quod viginti et septem annis post Phemonen fuit Orpheus, et Musæus, et Linus. » Sed si tempore Acrisii, Persei, et Bacchi Orpheus extitit, certe longe ante L Olympiadem ille, atque etiam Musæus et Linus vitam egerunt. Nam Eusebius in *Chronico*, ad annum 628 et 629, hoc scriptum reliquit: « Dionysius, qui Latine Liber pater, ex Semele nascitur. Ea quæ de Perseo dicuntur, tunc gesta fuerunt. » Et ad annum 672: « Argis quartus decimus Acrisius anno 31. » Ad annum quoque 705: « Perseus, Acrisio non sponte interfecto, migravit ab Argis, atque regnavit. » De Phemonone autem ad annum 650 hæc memorat: « Apud Pythium vates prima Phemonoe, hexametris versibus futura cecinisse narratur. » Denique de Orpheo ad annum 747: « Orpheus Thrax clarus habetur, cuius discipulus fuit Musæus, filius Euæpoli. » At ea omnia pluribus ante primam Olympiadem annis contigisse ex eodem Eusebii *Chronico* evidentissime colligitur. Et certe ille ipse Eusebius alio in libro scripsisse legitur²²: « Græci Orpheum, et Linum inde, tum Musæum circa Trojana tempora, vel paulo ante floruisse volunt. » Atqui ille rursus in *Chronico* ad annum 1240: « A captivitate, inquit, Trojæ usque ad primam Olympiadem anni 406. » Suidas vero docet Orpheum suis unde in ætibus ante Trojanum bellum. Quid ergo? Numquid amanuenses librarii prium Clementis locum Græce scribendo, vel Latinus interpres eum Latine reddendo erraverunt? Sed Græcus textus in manuscripto nostro codice, sicut in editis, ita legitur²³: « Ονομάρχιτος.... κατὰ τὴν τῶν Πεισιστρατῶν ἀρχήν, περὶ τῆς πεντηκοστῆς Ὀλυμπιάδα εὐρέσθεται. Ὁρφεὺς τε ὁ ουμπλεύσας Ἡράκλει, Μουσαῖον μαθητής. » At horum verborum hic sensus esse videtur: « Onomacritus... tempore principatus Pisistratidarum circa L Olympiadem inventitur. Orpheus autem, qui una cum Hercule navigavit, fuit, aut potius supplendum, εὐρέσθεται, invenitur, Musei discipulus. » Hæc autem si ita intelligantur, secum pulchre stabit auctor noster, et in iis omnibus, quæ ille dixit, nulla plane erit discrepantia, sed magna prorsus consensio. Cum Hercules enim navigaret, tum Orpheus etiam ab Eusebii floruisse notatur. Quod quidem confirmari adhuc potest ex his ejusdem Eusebii in *Chronici* proœmio verbis: « Porro Liber, et reli-

A qui, quos mox inferemus, post centesimum annum Cecropis fuerunt. Linus scilicet, Zethus, et Amphion, Museus, et Orpheus, Minos, Perseus... Hercules cum quo Apollo servivit Admeto. » Neque mireris Orpheum a Clemente, quemadmodum a Tatiano, dici Musei discipulum, contra autem ab Eusebio illius preceptorum. Nam ex Suida vidimus diversas ea de re fuisse scriptorum opiniones. Par quoque fuit illorum dissensio de ejusdem Orphei poematibus, quæ Clemens observat²⁴ Onomacrito, et alia quædam singularia aliis ascribi. Testimonium autem ille profert Epigenis, qui dixerat « esse Cecropis Pythagorei descensus ad inferos, et sarcana orationem; peplum autem è physica Brontini. » De hoc autem Cecrope fides Vossium lib. iv *De histor. Græc.*, pag. 509. Laertius autem narrat²⁵ Brontinum Crotoniatem a quibusdam dici Theanus patrem, ab aliis vero maritum. Et postea in *Vita Alcæmonis*, § 83, Brontini adhuc meminit. B Aut autem unus et idem fuerit, isque revera a Clemente memoratus, ab aliis libenter audiemus. Sed de Orpheo jam sæpius in hoc et superiore libro.

P

PARMENIDIS plura Clemens²⁶ exhibet carmina, quæ a Theodoreto quoque repræsentata sunt tom. IV, serm. 1, pag. 476, et serm. 4, pag. 528. Priori autem loco ab ipso vocatur: « Parmenides Eleates, qui socius fuit Xenophanis Colophonii; » ac proinde ille est, cuius Vitam Laertius libro ix *De philosophorum vita et dogmatibus*, § 21 et seq., describit, ac ibi philosophiam carmine ab eo expressam fuisse perhibet. Hujus autem philosophi et poetæ mentionem haud semel fecimus.

PHERERATES èv Αὐτορόδοτος, in *Transfigur.*, semel ab auctore nostro²⁷, et Polluce lib. vii, cap. 32, pag. 361, sed longe sæpius ab Athenæo libro iii *Deipnosoph.*, pag. 90 et 119, libro ix, pag. 385 et 396, pluribusque aliis in comedii citatur. Et recte quidem. Teste enim Suida: « Pherecrates Atheniensis comicus, qui cum Alexandro militavit, fabulas edidit 17, » sed 48 potius dicere debuisset. Totidem quippe ab Athenæo citatas legimus. Vide sis Vossium *De poetis Græcis*, pag. 38 et 39.

PHILEMONEM comicum haud seini auctor noster compellat²⁸, ac nominatim in comedii quæ Υζοβοληματος inscripta erat. Sed utrum junioris aut senioris comicæ hæc fuerit, ille penitus silet. De utroque præter Vossium *De poet. Græc.*, pag. 58, vides Suidam, Athenæum, Stobæum et Pollucem, qui varias Philemonis comedias laudaverunt. Quibus omnibus adjicere liceat quosdam illius a Clemente nostro de Zenonis doctrina repræsentari versus, sed solo comicæ nomine citatos. At hi versus Philemonis comicæ nomine, sed ordine inverso, nec sine varia lectione exhibet Laertius²⁹, obseruatque 331 eos a quibusdam Posidippo attribui. Lege, si velis, hunc in Laertii loquim Casauboni Menagiique observationes. De Philemone porro lib. ii *Appar.*, dissert. 2, cap. 5, § 3, aliquid adnotavimus.

PHOCYLIDES, cuius testimonium de angelis Clemens protulit³⁰, ab Eusebii Olymp. ix cum Simoniide lyrico et Xenophane physico floruisse dicitur. Nec longe ab eo discessit Suidas, qui de Phocylide hæc memorat: « Phocylides Milesius philosophus, æqualis Theognidis: uterque vero fuit 647 annis bello Trojano posterior, Olympiade LIX natu. Scripsit versus heroicæ et elegiacos, admonitiones, sive sententias, quas capita inscribunt; sunt autem ex Sibyllinis carminibus subrepia. » Plura autem ex illo Stobæus retulit. Adisis Scaligeri in Eusebii *Chronicon*, pag. 95 et seq., animadversiones.

¹⁹ ad ver. «Ορφεύς. » ²⁰ Strom. I. i, p. 332. ²¹ De poet. Græc., p. 29. ²² Admon. ad gent., p. 43. ²³ Strom. I. v, p. 585, et I. i, p. 332, ibid., pag. 321. ²⁴ lib. x Præp. evang., c. 6, p. 469. ²⁵ I. i, p. 332. ²⁶ I. viii, in *Vita Pythag.*, § 42. ²⁷ Strom. I. 1, p. 255, et I. vi, p. 603. ²⁸ Strom. I. vii, pag. 716. ²⁹ Strom. lib. vi, p. 627 et 628. ³⁰ Laert. I. vii, § 27. ³¹ Strom. I. v, p. 609.

Phoroni¹¹is poeta, seu potius auctor, ὁ τῆς Φορωνίδος ποιητής aut, ut postea scriptum est, ὁ τῆς Φορωνίδα ποιήσεως, « qui fecit Phoronidem », a Clemente laudatur¹². A Phoroneo autem Argivorum rege quidam putant nomen huic poemati datum, eosque castigant, qui Phoronidem illius auctorem fuisse opinabantur. Nos vero non fugit Hellanicum ab Athenaeo¹³ ἐν δευτέρῳ τῆς Φορωνίδος, et libro secundo *Phoroni¹⁴* citari.

PINDARI nomen et carmina nulli incognita esse possunt. Quapropter de iis, quæ ab auctore nostro transcripta sunt, hæc tantum adnotabimus. Primus eius locus, libro I *Strom.*, pag. 294, citatus, apud Theodoretum tom. IV, serm. 2, pag. 482, legitur. Secundus eodem libro II *Strom.*, pag. 319, apud Athenaeum occurrit libro IV *Deipnosoph.*, cap. 44, pag. 912, in quem legendæ Casauboni observationes. Tertius libro IV, pag. 541, ubi simpliciter poeta lyricus appellatur, rursus apud Theodoretum serm. 8, pag. 599. Quartus libro V, pag. 597, ubi eodem modo compellatur, apud eundem Theodoretum serm. 6, pag. 564, et apud Eusebium libro XIII *Præparat. evangel.*, cap. 13, pag. 674. Ibi vero descripta Pindari carmina ad metri formam redacta sunt, quemadmodum ea, quæ retulit auctor noster pag. seq., ubi illum Pythagoreum appellant. Simili quoque modo idem Eusebius alia Pindari carmina, a Clemente delibata, in metri formam ibidem pag. 688 reddidit. Denique alios ejusdem lyrici poeta versus, ab eodem auctore nostro de scriptos, in editis illius fragmentis invenies.

PLATO comicus aliquando a Clemente simpli citer laudatur¹⁵; alicubi autem nominatum est 'Eopratæ'. At hanc comediam Laertius libro VIII *Deipnosoph.* pag. 308, et libro IX, pag. 367, atque Stobæus lib. VII, cap. 27, pag. 354, et cap. 23, pag. 370, et libro X, cap. 7, pag. 464, necnon et plures alias alibi citaverunt. Nec mirum sane. Nam Suidas testatur ab illo viginti octo fuisse compositas. Eusebius denum in *Chronico*, Olympiad. LXXX, ad annum 1061: « Cratinus, inquit, et Plato comediarum scriptores clari habentur. »

S

SERAPION, Græce Σεραπίων, ἐν τοις ἔπεστ, et in verbis¹⁶ a Clemente compellatur¹⁷. Expendas autem velim, utrum ille sit Serapion Atheniensis, poeta et medicus, Plutarchi amicus, de quo Vossius lib. De poet. Græc., pag. 73.

SIMMUS Rhodii Carmen citat auctor noster¹⁸. At vides quæ de illo Suidas ad verbum Σημύλας, et Vossius libro De poet. Græc., pag. 59 et 60, litteris commendavere.

SIMONIDES, inquit Clemens¹⁹, fertur fuisse tempore Archilochi; Callinus autem non multo antiquior. Magnetum enim, qui perierant, meminit Archilochus. Utrumque autem Simonidem et Archilochum cum Aristoxeno Eusebius in *Chron.*, Olymp. XXIX, ad annum 1354, sic conjonxit: « Archilochus, et Simonides, et Aristoxenus, insignes habentur. » De Simonide autem Olymp. LV ad annum 1458: « Simonides clarus habetur. » Denique Olymp. LXXIII, ad ann. 1531: « Pindarus et Simonides, lyrici poetae, insignes habentur. » Ex assignatis porro ab eo tam longe dissitis temporibus facile colligitur, illum aut varias ibi notare scriptorum de Simonide opiniones: aut potius de diversis poetis, eodem illo nomine vocatis, fecisse

A sermonem. Et vero plures sita appellatos Suidas Vossiusque recensent. At Clementem de eo cui Eusebius primum locum dedit, esse intelligendum inde liquet, quod uterque eum cum Archiloco copulavit. Quæ autem Simonidis carmina Clemens exhibet, ea in ejus fragmentis tom. III *Poet. Grec.* pag. 122 et seq., invenies.

SOLONIS Atheniensis, haud dubie celeberrimi legislatoris, quosdam versus retulit Clemens lib. II *Strom.*, pag. 280; libro V, pag. 587 et 601; lib. VI, pag. 620, 621 et 685. At præter Laertium et Platonichum, qui illius Vitam scripsere, leges Mearsum libro *De vita, legibus*, etc., *Solonis*.

SOPHOCLES sæpe sæpius a Clemente, non secus atque ab Athenaeo, Julio Polluce et Stobæus laudatur. Plures vero ejus tragœdias ex typographorum officina præterito saeculo, atque etiam tom. II *Poet. Grecor.*, anno 1624, in vulgus prodierunt. Nihil ergo mirum, si hic poeta a Clemente lib. V, pag. 606, solo tragœdia nomine appelletur.

T

THEOGNIDIS Megarensis testimonium crebro Clemens adhibet: crebrius vero Stobæus, sed minus frequenter Athenaeus. Anno autem 1470, Olymp. LVIII, eum floruisse Eusebius testatur²⁰, cui sum Suidas, qui plura de illo narrat, tulit suffragia. Leges Scaligeri in citatum Eusebii locum observationes. Illius γνῶμα, seu sententiae, Græcis Latinisque typis haud semel, ac tandem tom. I *Poet. Grec.*, pag. 604 et seq., excusa sunt.

TAESRIS a Clemente²¹ et ab aliis, tragœdia, vidimus²², inventor dicitur. Quædam vero ejus verba refert, et Pollux²³ ejus citat *Penteum*, alias comedias Suidas memorat.

THRASONIDEM comicum (Clementis nostri verba sunt) alia scena: *Puellula*, inquit, rilis mesib[us] servum fecit. Testatum autem Laertius facit libro VII in *Vita Zenonis*, § 150, « Thrasonidem, et quemcum habet in potestate amatam, abstinuisse ab ea, eo quod illi odio esset. » Hæc eadem verba Suidas ad verbum *Eπως* repræsentavit. At quanvis hujus factum dictis illius omnino contrarium videatur, id tamen penitus non probabet, quomodo unius ejusdemque Thrasonidis esse potuerint. At autem revera fuerint, ab aliis lubenter accipiantur.

TIPOCLIS comicci verba protulit Clemens²⁴: sed ex qua illius comicia tacitus omnino prætermisit. Unde igitur ea desumpta sint, quis poterit dividare? Ex Suida enim discimus duos hujuscemodi minis fuisse 332 comedios. Sed Casaubonus²⁵ et restituto a se Athenæi loco colligit unum ex his duobus fuisse comicum, et tragicum alterum: Constat autem solum comicum ab auctore nostro compellari.

TIPOCLIS Phliasii plures quoque versus in medium Clemens noster adduxit²⁶, quorum ultimi ab Eusebio quoque exhibentur, et ex illius *Sillis* decuntur esse desumpti. De hoc autem poeta nulla in scholis ad hunc Clementis locum observata sunt. At ex iisdem præterea Timonis *Sillis* carmen alio in libro ille prius retulerat²⁷, quod quidem, et ea quæ subsequuntur, Laertius libro II, § 19, in *Vita Socratis* repræsentavit. Vide, si vacat et libet, in hunc Laertii locum, atque in ejusdem Timonis Vitam, ab eo divulgatau, Menagii aliorumque animadversiones.

¹¹ Strom. I. I, p. 321 et 348. ¹² I. IX *Deipnosoph.*, p. 410. ¹³ Strom. I. VI, p. 628; I. VII, p. 718. ¹⁴ Strom. I. I, p. 304. ¹⁵ Strom. I. I, p. 569. ¹⁶ Strom. I. I, p. 333. ¹⁷ in *Chron.* ¹⁸ Strom. I. V, p. 570. ¹⁹ Sup. cap. 21, art. 5. ²⁰ I. VII, c. 12, p. 356. ²¹ Strom. I. IV, p. 476. ²² in I. IX *Athenæi*, c. 18. ²³ Strom. I. V, p. 550. ²⁴ Strom. I. I, p. 301.

DISSERTATIO TERTIA

De aliis Clementis Alexandrini operibus, sive veris, sive falsis, editis et ineditis, ac de iis quæ ille scripturum se esse promiserat, et de variis chronologiis ab illo representatis.

CAPUT PRIMUM.

De libro qui octavus Stromatum inscribitur.

333 ARTICULUS I.

Analysis hujus libri.

Auctor hujus libri manifestum omnibus facit ²⁸ antiquissimos philosophos, quemadmodum Christianos, veram philosophiam profidentes, ab omni contentione et dubitatione, sive a litigiosi ac dubiis semperque aincipitis animi vitio suis pro rorsus alienos. Contra vero juniores, uti ille ait ²⁹, philosophi vanas laudis cupiditate inducti, ad inutiles rugas tam alios fallendo quam digladiando feruntur. At Christiani, rejecta omni contentione, veritatem ex sacris Scripturis, interrogando et respondendo, propter honestum finem querentes, non eam tantummodo, sed et scientiam consequuntur.

Tum deinde auctor noster paucis explicat, quare ratione et methodo ad veram ejus, quod queritur, demonstrationem pervenire possimus. Primo itaque scire, inquit ille, debemus quid nomen et oratio, seu de re querenda propositione significant. Secundo querendum an illud revera existat, quod queritur, demonstrationem peruenire possimus. Tertio ^B investigandum qualis sit ejus natura, et utrum datum supereret ordinem. Si autem nulla sit de his controversia, sed unanimis omnium consensus, illud constitui debet doctrinæ principium. Quod quidem ille proposito solis exemplo planius demonstrare conatur.

Duplicem vero dicit esse sicut fidem, cognitionem, ac præscientiam, ita et demonstrationem. Una siquidem tantum est ex spe et opinione; altera vero ex scientia profluit, atque idcirco stabilis est, firma ac proprie dicta demonstratio. Cum autem indicatio et syllogismus hoc inter se differant ³⁰, quod indicatio unum tantummodo denotet, syllogismus vero ex duabus præmissis propositionibus tertiam inferat, hinc sane fit, ut si haec certae et variae fuerint, tunc sit demonstratio: secus vero ratiocinatio duntaxat erit.

Quia tamen philosophi profitentur esse quædam principia, quæ non possunt demonstrari, inde auctor noster concludit omnem demonstrationem ad fidem, quæ demonstrari nequit, reapse reduci. Sed post haec alia sunt, ait ille, principia demonstrationum, quæ ex sensu et intelligentia evidenter apparent. Quocirca si quæ oratio ex iis, quæ sunt credibilia, possit ea, quæ nondum sunt probabilia, recte probare, hanc oīcīz & ποδεῖξως, *i.e.* essentiam demonstrationis dicimus. Quando vero ex iis ³¹, quæ demonstrata sunt, ad ea quæ per se sunt credibilia atque intelligentia et sensu plane evidenter recurrimus, tunc id resolutio vocatur.

Ex quibus auctor rursus colligit ei, qui aliquid demonstrare vult, maximam de propositionum ve-

^A ritate esse debere curam, minime vero de non-minibus. Veras autem debet semper assumere propositiones, et consequentem ex iis conclusio-nem elicere. Cæterum ante id, quod queritur, est aliquid prius, quod sine ulla creditur demon-stratione, et inde ad aliorum inquisitionem procedendum est.

Atque ut ab omnibus clarius intelligatur quo-modò observandæ sint haec omnes demonstrationum regulæ, eas auctor noster ad hanc proposicio-nem: « Utrum fetus, qui in utero gestatur, sit animal, » demonstrandam singulatim adhibet ³². Et id quidem ille postquam fuse prosecutus est ³³, inde concludit demonstrationem esse orationem, quæ unum probat ex aliis, quorum principium illud ponitur, quod sensu et intelligentia evidens est. Ex his quoque prima demonstratio fit, atque aliae deinceps, quæ prima demonstratio amplius dici non possunt.

Postquam autem ³⁴ ille dixit non plura unius generis, sed diversorum tantummodo generum esse principia, tunc Pyrrhoniorum refutat opinionem, qua ab eis statuta erait ἐποχή, id est assensionis re-tentio, seu ille error, quo nihil prorsus certum, sed omnia esse dubia et incerta somniaverant. Fale tur nihilominus nonnunquam assensionem merito re-tineri, aut propter mentis imbecillitatem, aut ob-scuritatem ipsiusmet rei, aut pars æqualisque roboris argumenta. Atque ibi in Græco-Latinis Cle-mentinorū Operum editionibus prima bujus libri pars desinit.

In parte II auctor exponit ³⁵ quid ante definitio-nes, divisiones, demonstrationes fieri debeat, quid ad illas conferat inductio, quomodo ex divisione fiat definitio, ac per inductionem ex singularibus universale colligatur. Dehinc ille patescit quid inductio, divisio, demonstratio et definitio elliciant. Quoniam autem scientia est, cum rei causa cognoscitur, idcirco quadruplicem ostendit esse causam, niuirum materiam, efficientem, formam, et finem.

Assumpto subinde ³⁶ hominis exemplo, planum ille facit definitionem ex rei ipsius genere, et ultima illius differentia constitui. Divisionem vero ³⁷ esse triplicem, generis in species, totius in par-tes, ac tandem rei ipsiusmet in sua accidentia; sed primam tantum esse proprie dictam divisionem. Quamvis autem variae sint species, aut plu-ribus communes, aut **334** quibusdam magis pro-priæ; unaquæque tamen rei constituit characterem et naturam, aut, ut aiunt, essentiam. Quamobrem qui alicujus rei habet scientiam, illius dabit et definitionem: vice vero versa, qui definitionem rei cuiusdam ignorat, nunquam illius scientiam habebit. At in definitionibus singularis cuiuslibet

²⁸ Strom. I. viii, p. 768. ²⁹ p. 769. ³⁰ p. 770. ³¹ p. 771. ³² p. 772. ³³ p. 773 et seq. ³⁴ p. 775. ³⁵ p. 776 et seq. ³⁶ p. 778. ³⁷ p. 779. ³⁸ p. 780.

rei proprietas, quemadmodum in homine ridendi potestas, locum signi potius obtinet, quam illius naturam demonstrat. Perspicue vero auctor noster ostendit²⁶ varias esse definitiones, alias quidem generales, ex deinceps predicationis desumptas, alias vero minores, alias denique minimas.

Ibi autem iterum monet praecepsas, cur assensio retineatur, causas esse mentis humanæ inconstitiam et mutabilitatem, ac rerum diversitatem et discrepantiam; atque inde in rebus humanis iudicia, et curas, ac varias etiam philosophorum opiniones oriri.

Rursus etiam in voce tria esse ait, nomina, cogitata, ac res nominibus significatas. Cum autem infinita sint nomina, atque idcirco scientia dari nulla posset, grammatici illa prorsus oinna ad vi-ginti quatuor elementa reduxerunt²⁷.

Ex his autem, quæ nominibus et verbis exprimuntur, aliqua cum connexione dicuntur, et perfectam efficiunt orationem. Alia vero sine conexione proferuntur, quemadmodum decem praedicamenta, quæ sub materiam cadunt, et ex quibus unum tantummodo ad aliud dicitur ac refertur. Eaporro quæ materia carent, mente tantummodo, et per primam illius applicationem comprehendendi possunt. Quæcumque vero sub praedicamentis collocantur, ea sunt vel synonyma, vel heteronyma, vel polyonyma, vel denominativa, vel homonyma: quæ quidem auctor noster sigillatum definit et explicat²⁸.

Inde ad explanationem venit causarum, quarum, ut ille loquitur, aliae dictæ sunt procataracticæ, aliae vero synecticæ, adjuvantes, et sine quibus non. Singulis autem ex ordine explicatis, solas synecticas, seu efficientes, proprie dictas causas esse concludit.

Tum vero ipse expendit²⁹ utrum causæ sint corporeæ, ut quidam volunt, vel, ut aliis placet, incorporeæ. Postea probat ejusdem effectus esse aliquando plures causas, aut remotas, aut proximas, et has esse vero et proprie causas, quemadmodum id quod aliquid prohibet, illius dicitur causa, minime vero id quod non prohibet. Quatuor autem, ut ille repetit³⁰, sunt causæ, efficiens, materia, forma et finis. Illud etiam, pergit ipse, sine quo reg non fit, est illius quidem causa, non tamen proprie dicta, sed adjuvans. Causa vero synectica, seu efficiens, ad operandum tunc tempore non indiget, quando illud in quod agit, et aptum invenit, et dispositum. Ita etiam causæ quedam procataracticæ egerunt tempore, quo aliae opus non habent.

Plenum subinde auctor noster facit³¹ idem non posse sui ipsius esse causam, nec causas sui ipsius esse causas, sed plures, immo et contrarios esse posse unius ejusdemque causæ effectus. Interea ille aperit³² quam variae et multiplices sint causæ obscureæ; ac rursus de procataracticis, synecticis, concavis, adjuvantibus, secundum naturam, et, ut aiunt, accidentalibus et occasionalibus disputat. Venerie discrimine, quod inter concavam et causam adjuvantem intercedit, patefacto, finem libro suo imponit.

ARTICULUS II.

Hunc tractatum non esse octavum Clementis Alexandrini Stromatum librum, nec eum esse integrum, ac plane incorruptum.

Observatum a nobis fuit Clementem in fine septimi Stromatum libri spondisse, fore ut alium scriberet, qui octavus procul dubio Stromatum liber dici debuit. Utrum vero ille fidem suam liberauerit, et hunc revera composuerit librum, ac tandem utrum hic, cuius analysis exhibuimus, vel aliud

A sit octavus Stromatum liber, a nobis more nostro examinandum est.

Ac primo quidem Clementem promissis satisfecisse, octavumque Stromatum librum edidisse, haud plane incerto tam Eusebii, quam Hieronymi, Pho-bii et aliorum testimonio probari posse multis pro-en dubio videbatur. Nam hæc sunt de illo ipsissima Eusebii verba³³: « Quod ad Clementem attinet, exstant ejus octo Στρωματάρεω libri. » At docet ille vir tanta confidentia hos octo libros suo tempore extare non asseveraret, nisi octavum, quemadmodum septem alios priores Stromatum libros suismet oculis vidisset pervolutasseque. Eusebii hunc in modum subscrispsit Hieronymus³⁴: « Ferunt eūs (Clementis) insignia volumina e quibus illa sunt, Στρωματάρεω libri-octo. » Denique, ut alio omittamus, Photius apertissime tradidit se in veteri exemplari, reperiisse totidem Stromatum Clementinorum libros.

B Quod autem octavus horumce Stromatum liber is sit, de quo disputamus, inde profecto probari posse quidam existimabant, quia ille, teste eodem Photio³⁵, in quibusdam, ut ait, codicibus: « Stromateus octavus, ut et reliqui septem libri, inscribitur, et incipit: Sed neque philosophi antiquissimi, quæque sequuntur. » Atque in Clementinorum Operum editionibus idem plane est hujusce libri titulus, idemque initium. Ex quibus haud absurdè colligi posse videtur iam a longo tempore, et ante Photii statu persuasum plures habuisse hunc revera fuisse octavum eorumdem Clementis Stromatum librum, ac pro genuino illius fetu rever habendum.

C Verum quamvis idem, atque in editis, hujus libri et titulus et initium a Photio representetur; non ideo tamen certum esse debet ea, quæ Photius post prima ipsius verba in codice suo legerat, eadem omnino fuisse, atque illa, quæ in vulgaris Clementis nostri Operibus nunc leguntur. Etenim ipsam Photius his, quæ a nobis citata sunt, verbis hæc continuo subjunxit: « Stromatum autem liber hic alicubi non sana tradit, non tamen ut Hypotheses. Nam multa etiam, quæ ibi dicta fuerint, oppugnat. » Quibus ille verbis significat quedam in eo libro, sicut in Clementis Hypothesibus occurrit, quæ saepe orthodoxæque fidei nostræ dogmatibus repugnabant: alia vero, quibus nonduli eriores, in Hypothesibus dispersi impugnabantur. At in eo, de quo agitur, libro nihil quod ad Christianam religionem, aut pro illius doctrina, est contra eam facial, plane penitusque legitimus. Et vero ex sola, quam dedimus, illius analysi manifestum omnibus flet, nihil prorsus, nisi quod ad logicam et dialecticam spectat, in illo tractari. Nihil itaque liber a Photio pervolutatus, cum eo, qui Græcis Latinisque typis editus est, aliud sibi commune habuisse videtur, 335 nisi procerum, seu præfationem, quæ ea tantummodo complectuntur, quibus auctor de demonstrationis ratione ac methodo disputare incipit.

D Quoquo autem modo res se habuerit, nobis sane certum omnino perspicuumque esse appareat hanc, de qua agimus, commentatorem nec esse, nec dici unquam posse octavum Clementis nostri Stromatum librum. Neque enim ab hac solum Stromatum inscriptione et titulo, sed ab ipso etiam, quo Clemens noster Stromata sua scripsit, modo, atque ab illius scopo et fine penitus abhorret. Constat siquidem, ut a nobis supra demonstratum est³⁶, nouen Stromatum aliis septem libris ideo ab illo fuisse præfixum, ut eos variis dogmatibus hic et illic in-spersis, nulloque certo ordine digestis, compositos esse significaret. Deinde vero ille, ut etiam dixi-

²⁶ Strom. l. viii, p. 781. ²⁷ p. 782. ²⁸ p. 783. ²⁹ p. 784. ³⁰ p. 785. ³¹ p. 786. ³² p. 787, etc. ³³ l. vi Hist., p. 13, p. 214. ³⁴ De script. eccles., § 48. ³⁵ Bibl. cod. 140, pag. 287. ³⁶ dissert. super. c. 2, art. 2.

mus⁴⁷, ne in Hisdem libris sacra nostræ religionis mysteria Christianis exponendo, pagani patefacteret, eorum explanationem cum ethnoricam dogmatum explicatione permiscuit, sermonesque suos intersecavit, ac data opera, a proposito sæpe sæpius digressus est. Denique non aliud Clementis, sicuti adhuc vidimus⁴⁸, in scribendis *Stromatum* libris suis et scopus fuit, quam ut Christianis veram et orthodoxam demonstraret religionis nostra doctrinam, ac summam, ad quam contendere semper debent, illius perfectionem. Alqui nihil plane ex iis omnibus in hoc pseudo-octavo *Stromatum* libro repertum: sed logicæ tantum, seu dialecticæ, ut diximus, est tractatus, qui non magis ad Christianos quam paganos et alios quoslibet homines spectat et pertinet.

Visne et ex iis, quæ in hoc libro tractantur, illius falsitatem tibi adhuc evidentissime probari? Nobis sane id promptum et facile est. Hujus quippe libri auctor hanc questionem⁴⁹: « Anno sit animal fetus, qui gestatur in utero; » omnes versat in partes⁵⁰; ut manifestum inde lectori faciat quomodo proposito a se demonstrationem regulæ ab omnibus observari debeant. At certe Clemens Alexandrinus non eo cœcitat, aut inconstantia procecessisse credendus est, ut tanta arte et studio eam questionem, præ aliis innumeris, in octavo *Stromatum* suorum libro pro exemplo afferret, quam in quinto eorumdem *Stromatum* libro in questionum, de quibus, sicuti nos alibi diximus⁵¹, a Christiano boniore non movendaru exemplum proponit.

Tractatus porro iste integer non videtur. Quamvis enim in Photii codicibus idem fuerit illius, at quo in jam editis Clementis Operibus, initium, censem

A tamen aliqua ex eo fuisse excisa, quæ ab auctore prætermitti non debuerant. Et certe in Græco-Latinis ejus editionibus duas hic liber dividitur in partes, ac secundæ parti hic titulus præfixus est: « Questionum principia et fines circa haec, et in his sunt. » Cur autem similis titulus priori parti non fuerit inscriptus, nulla sane vera certaque ratio proferri potest. Quod si respondeas et demonstres hanc epigraphen ex alicuius manu Græca exarati codicis margine in textum fuisse intrusam, non repugnabimus quidem: sed non inde hujuscemodi commentationis integritus ulli unquam probabitur. In Claronmontano siquidem codice tota haec secunda pars, ut supra adnotavimus, omnino deest, nullumque illius in ea extat vestigium. Nobis itaque facile persuadebitur hunc tractatum, in veteribus manuscriptis codicibus ab amannensibus librariis, ut fieri solet, post septem *Stromatum* Clementis nostri libros fuisse ullo plane absque titulo transcriptum, ac postea illi ab aliis indoctis hominibus adjectam octavi *Stromatum* libri inscriptionem. Fatendum tamen est valde antiquum esse hunc errorem, et Photii forsitan tempore, id est, decimo Ecclesiæ sæculo vetustiorem. At illud profecto non inde minus, ino vero eo majus, quo antiquius, erratum et mendum dici debet.

Quamobrem Photius asseverare non ausus est hanc scriptiōnem esse re ipsa octavum *Stromatum* librum. Nos enim ille tantummodo admonuit hunc librum in quibusdam manuscriptis sic inscriptum inveniri: in aliis vero ejusdem libri titulum esse: « Quis dives salvetur, » ejusque initium ab iis duci verbis: « Qui laudatorias, » etc. An autem potiori jure hic liber octavus *Stromatum* dicatur, jam investigandum est.

CAPUT II.

De libro, Quis dives salutem consequi possit.

ARTICULUS I.

Analysis hujus libri

Ab ipso hujus libri exordio⁵² eos auctor pravos non solum adulatores, sed impios etiam, et insidious esse convincit, qui cum pestifero avaritiae ac superbia divitium morbo incederit, illum blandis fallaciebusque obsequiis ac laudibus forent, alunt, nutrunt et exasperant. Ad procurandam vero divitium salutem, doctrina, inquit, opus est quæ forte, optimum, justique tenacem animum postulat.

Dificilior porro, ut ille pergit⁵³, divitium, quam egenorum salus ideo videbatur quia nonnulli auditus Christi verbis: « Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitium intrare in regnum cœlorum, » de futura locupletum salute plane desperabant. Alii vero hæc Christi verba recte intelligentes, ea omnia negligebant, que ad illam comparandam necessaria sunt. Quæ quidem auctor iis a se dicta esse declarat, quibus virtus Christi et veritatis radius illuxit. Quapropter⁵⁴ qui sincero fratribus amore tenet, is Christi verba divitibus, neque petulantius insurgendus, neque blandius adulando, sic debet explicare; ut eos a cœlestis regni bæreditate repulso non fuisse demonstret. Deinde vero probandum ipsi incumbit nullum iis, si Christi mandatis morem gesserint, esse timendi locum, ac bonis operibus promissam vite æternæ coronam ab illis, sicut ab athletis labore et exercitatione palmarum certaminis esse reportandam. Post hæc⁵⁵ Christum orat, ut eum sibi suggerat inspiretque

C sermonem, quo illud fratribus suis possit penitus persuadere.

His ita prefatis, ille ex Marci Evangelio omnia Christi ad divitem suosque apostolos, quæ quedam cœntrabaverant, verba nobis exhibet, observatque in aliis evangelistarum libris eadem, paucis tantum, quorum ideo sensus est, immutatis, representari⁵⁶.

Tum deinde ad ea explicanda aggressus, primo animadvertisit Christi sermones non carnaliter, capitulo⁵⁷, accipiendos esse, sed spiritum, in eis latenter, solerter sagaciterque investigandum, atque ad ipsam Salvatoris mentem, atque ad id, quod in sententia arcanum occultumque est, attenderendum.

Secundo⁵⁸ ille animadvertisit propositam a divite questionem fuisse Christo dignam, et maxime convenientem. 336 Quoniam vero dives Christum vocaverat bonum, inde ipsem Christus, ut ait auctor noster, sumpta occasione, animoni hujus divitis ad Deum bonum, primumque, ac solum vitæ æternæ probabilem prudentissime convertit. Nam hæc cognitio documentorum omnium, ad vitam spectantium, est principium. Et vero Deus primo agnosci debet⁵⁹, deinde magnitudo Salvatoris, per quem facta gratia et veritas, quemadmodum per Moysem lex quidem data est, sed quæ sola ad salutem non sufficiet. Quamobrem dives, qui hanc a prima estate impleverat, illam tamen a Christo jure merito poscit et flagitat.

Christus vero⁶⁰ illum quod legi semper fuerit

⁴⁷ Dissert. super. c. 2, art. 2. ⁴⁸ ibid. ⁴⁹ Strom. I. viii, p. 776. ⁵⁰ super. dissert., c. 23, art. 6. ⁵¹ ibid. ⁵² § 1. ⁵³ § 2. ⁵⁴ § 3. ⁵⁵ § 4. ⁵⁶ § 5. ⁵⁷ § 6. ⁵⁸ § 8. ⁵⁹ § 9.

obsecutus, non redarguit, sed colit ac diligit. Verumtamen eum adhuc imperfectum esse pronuntiat; utpote qui æternæ vitæ curis suis est otiosus, atque ad legis Mosaicę plenitudinem et perfectiōnem, nimirum Christi fidem, nondam pervenisset. Quapropter Christus ei respondit: « Si vis perfectus esse, » id est, si tu qui, sicut auctor noster loquitur⁶⁰, voluntatis arbitrio prædictus es sincero, totoque corde velis esse perfectus, hanc assequeris perfectionem. Sed quia id toto animo non volebat, auditis sequentibus Christi verbis: « Vade, vende quæ habes, » tristis abiit.

At ibi⁶¹ auctor noster ostendit ea non litterali sensu et obvio intelligi debere, ita ut his significetur divites teneri omnibus bonis suis, opibus, ac patrimonio, quemadmodum Anaxagoras, Democritus et Crates, vel se abdicare, vel ea aut suis, aut primo occupanti relinquere; sed tantum præcipi, ut effrenis divitiarum cupiditas et avaritiae labes radiicitus avellatur⁶²; atque egenis, pauperibus et indigentibus opem ferendo, bene opibus, divitiis cæterisque bonis suis locupletes homines utantur.

Palam etenim ille facit⁶³ divitias non ex seipsis, sed ex earum usu aut malas esse, aut bonas. Atque inde colligit id quod Christus dixit illas esse vendendas, de affectibus perturbationibus que animi esse intelligendum. Nam relictus, aut projectis opibus, potest quis, eti si egenus, vitios et affectibus esse dives. Non utiles itaque⁶⁴, sed noxias divitias, non secus atque animi vitia, ægritudines et affectus, quibus male copiis et opibus utimur, plane penitusque tollenda et rejicienda esse rursus ille contendit.

His porro anima omnino vacua et nuda Christum, qui cor purum habenti via est, sequi debet. Impura autem est illius anima, qui pravis desideriis est dives. Veris siquidem bonisque divitiis is tantum abundant, qui eas esse Dei dona, nec tam sui, quam fratrum egentium causas se possidere agnoscit. Quamobrem vir iis minime mancipatus, jacturam illarum æquo fert animo, atque idecirco spiritu vere est pauper. Contra vero⁶⁵ qui easdem opes fert animo, et quotidie augere cogitat, ille mundi irretitus est laqueis. Ex quibus duplē auctor noster conclusionem elicit: ac primo quidem divitias ex earum usu aut bonas esse, aut malas. Deinde vero⁶⁶ haec Christi verba: « Divites in regnum Dei difficile introibunt, » non litterali sed subtiliori sensu esse accipienda. Non enim in earum possessione, uti corporis exemplo palam ille facit, salus nostra posita est.

Qui virtutibus igitur fatus, ut ille pergit⁶⁷, fortuna sua non absque fide et sanctitate uititur, is mundo corde est, et in regnum Dei ingredietur. Quando vero diviti Christus dixit: « Vende quæ habes, » non eo sensu id ei præcepit, ut venditorum prædiorum pretium recipiat; sed ut bonos sanctosque animi affectus, qui spirituales divitiæ sunt, acquirat et consequatur.

Verum dives iste⁶⁸, qui Christum interrogaverat, hujuscem responsoris sensum non percipiens, tristis abiit, atque ille, non secus ac ejusdem Christi discipuli, in ejus familiam nuper asciti, futuram divitium salutem desperavere. Christus autem⁶⁹ iis respondit hominem non sua, sed divina virtute, cum vitiorum affectuunque vacuitatem sincere desiderabit, posse re ipsa æternam hanc salutem obtinere.

Quo quidem Petrus auditio⁷⁰, dixit se omnia, id est animi vitia et ægritudines, ut Christum sequereur, penitus reliquerit. A Christo autem responsum accepit eum, qui patrem reliquerit, hoc est, qui pa-

A trem magis quam Christum non timet, nec illi in eis, quæ saluti officiunt, obtemperat, centuplum recepturum. Quod certe eodem plane modo de matre, fratre, sorore, et aliis parentibus, atque etiam de divitiis intelligendum est⁷¹.

Quis vero Christus addidit, « cum persecutionibus, » duplē auctor noster distinguit persecutionem; et unam quidem extrinsecus, nimirum ex hominibus, aut diabolica suggestione advenientem. Altera autem, eaque gravissima, interior est, et ex impiis depravatae animæ desideriis, pravisque affectibus oritur. Cum hac itaque secunda persecuzione qui fratres, deliciasque carnaliaque aliqua pignora habuerit, ea omnia debet relinquare, atque animæ suæ consolatorum et patronum, qui æternam vitam illi daturus est, eligere Salvatorem.

In ultimis tandem Christi verbis: « Erunt nō vissimi primi, » etc.⁷², quamvis haud parum rectandi sensus subsit; quia tamen ad suum de divitiis argumentum ea nihil faciebant, illorum explicazione auctor noster sibi supersedendum esse duxit. Suo etenim officio satis se fecisse declarat, cum probaverit divitiis nullo plane modo ad regnum cœlestē a Christo aditum intercludi, modo illius mandatis morem gerendo, divitiis suis bene utantur. Secus vero, facilius erit camelum, de quo ille alio in libro disputaverat, per foramen acus, quam illo in regnum intrare coelorum.

Omnibus Christi verbis ita singulatum explicatis, ostendit auctor noster⁷³ divitias a Christo non improbari, aut ut projiciantur juberi: sed nos ab eo informari quomodo iis utendum, et vita eterna comparanda sit. Quod quidem ut firmius asserat, ac quænam adipiscendæ salutis spes divitiis ab eodem Christo data, aut ablata fuerit, demonstrat, ibi contiuenter ille probat hoc ipsiusmet Christi mandato: « Diliges Dominum Deum tuum ex toto anima et virtute, » nullum plane esse inaus.

Nam cum secundo mandato jubet proximum sicut seipsum diligi, inde auctor noster colligit⁷⁴ eum velle, ut Deus ab homine supra seipsum ametur. Proximi autem nomine quemlibet hominem proposita a Christo Samaritanū parabola ostendit esse intelligendum, ac eundem Christum quæ peccatorum nostrorum sanavit vulnera, pius dicit illum Samaritanum. Christus itaque, pergit ille⁷⁵, qui tantam ad nos sanandos operam impedit, debet æque ac Deus diligi. Ab eo autem diligitar, qui ejus voluntati et præceptis paret atque obtemperat.

Tum deinde⁷⁶ honorandi colendique sunt Edeles ejusdem Christi discipuli, in quos quidquid fit, hoc ille sibi ipsi factum ascribit. Eos quippe appellat 337 filios, pueros, infantes, amicos et parvulos, quorum minor in regno coelorum Joanne est major⁷⁷. Ex mammona igitur iniquitatis si aliquid eis erogatur, mierces dantis nunquam peribit. At id non modo exigentibus et importune postulatibus, vult Christus tribui, sed eos in primis quæzzi, apud quos beneficium sine murmure, tristitia et personarum distinctione non semel et iterum, sed perseveranter collocetur⁷⁸.

Neque enim repellendus, aut inique ferendus deformis, pannosus et debilis; quandoquidem inferior opulentia et pulchritudo in testaceo vase includitur.

Quapropter auctor noster divitem hortatur⁷⁹, ut facultatibus et opibus suis exercitum iustrial, cogatque satellites, nimirum senes, pupilos, viduas et pauperes, qui precibus, gemmisque et lacrymis imperatorem Deum flectant, atque admonitionibus, correctionibus et consiliis ipsum adju-

⁶⁰ § 10. ⁶¹ § 11. ⁶² § 12 et 13. ⁶³ § 14. ⁶⁴ § 15 et 16. ⁶⁵ § 17. ⁶⁶ § 18. ⁶⁷ § 19. ⁶⁸ § 20. ⁶⁹ § 21. ⁷⁰ § 22 et 23. ⁷¹ § 25. ⁷² § 26. ⁷³ § 27. ⁷⁴ § 28. ⁷⁵ § 29. ⁷⁶ § 30. ⁷⁷ § 31. ⁷⁸ § 32 et 33. ⁷⁹ § 34 et 35.

vent, ac cum Christo, qui jam in illo ipso habitat, colloquantur. Ex iis siquidem ³⁶ aliqui eo magis sunt illustres, quo magis ex mundi procellis sese subduxere, ac pietatem suam et sanctitatem abscondere conantur. Hi porro Dei heredes, illiusque vera proles et imago in hunc mundum, alios exercendi ergo, atque excolendae virtutis aut doctrinæ gratia missi sunt.

Post hæc auctor noster ³⁷ hanc ut egenis opem ferant opulentii, reddit adhuc rationem: quia Deus charitas est, et Christus non solum infirmitates hominum suscepit, sed pro nobis mortuus est, quo animam a nobis quoque pro aliis ponendam esse doceret. Atqui si pro aliis mortem obire debemus, quanto magis divites omnia bona sua, copias et divitias ad sublevandam pauperum inopiam impendere tenentur. Quod quidecum ille ipsissimus Joannis et Pauli de charitate verbis luculententer confirmat ³⁸.

Ex quibus, inquit ³⁹, intelligitur quis dives locum in cœlis habeat, aut non habeat. Quemadmodum enim in peccatis mortuus, inde excluditur: ita Deus Pater ibi illum lubentissime suscipit, qui ad eum toto corde convertitur. Hinc manifestum auctor facit ⁴⁰ quæ vera sit penitentia, et quale sit in cœlis de peccatore, penitentiam agente, gaudium angelis ac Deo, qui solus potest peccata dimittere. Ad eam porro agendum penitentiam maxima ille probat opus esse diligentia. Nam quamvis inoliti pravi affectus confessum, simulque præcidi forsitan non possint, Dei tamen virtute fratrumque precibus et auxilio, ac vera penitentia, assiduaque meditatione expugnari poterunt. Sed ad id consequendum necesse est ut prius sanctus que rector ac gubernator audiat ⁴¹, qui salutari cum severitate tum lenitate peccatores aut excitet et exacutat, aut deliniat et alliciat; qui cum eo fundat lacrymas, ac pro eo Deum precando noctes ducat insomnes; quem denique peccator timeat, quocum doleat, atque penas deprecante*n* anteverterat.

Ut autem id facilius auctor noster persuadere queat ⁴², integrum describit historiam, qua Joannes evangelista cujusdam urbis, haud procul Epheso dissit ⁴³, episcopo juvenem eleganti corporis forma bonaque indole prædium commendasse narratur. Hunc episcopum in tectis et ædibus suis receptum educatumque, sacro paulo post abluit baptismatis fonte. Sed remissa paulatim illius cura, juvenis immatura libertate potitus, flagitiosis et sceleratis hominibus se adjunxit, ac latronum dux factus, ceteros flagitiis supererabat. Aliquanto vero postea Joannes redux, depositum juvenem ab episcopo repoposcit. Sed ab eo omnium, que contigerant, certior factus, protinus, nullaque interposita mora perrexit ad juvenem, quem salutarem adduxit ad penitentiam, ac postea Ecclesiæ restituit.

Ex hac porro narratione idem auctor noster concludit ab eo, qui peccatorum penitentiam non agit, nec Deum idcirco, nec divitias, sed seipsum esse incusandum. Contra vero, qui sinceram peccatorum egerit penitentiam, ac salutis suæ curam vere habet, huic Pater cœlestis perfectam absolutionem æternamque vitam tribuet ac donabit.

ARTICULUS II.

Quomodo hic liber et quorum opera ad nos pervenit, ac de variis illius editionibus, variorumque in eum observationibus et notis.

Tractatus iste diu sane in bibliothecarum rudibus et obscuritatibus latebris delituit. Non octoginta etenim ante annos Matthæus Cariophylus,

A postea Iconensis archiepiscopus, inter Græcos Vaticane bibliothecæ codices illum ad variarum Origenis homiliarum calcem repertum, Latine reddidit. Ex hoc autem codice, hacque interpretatione, ac prælixo ultimæ Origenis homiliæ titulo Michael Ghislerius eundem hunc librum post suos in Jesu reuiam commentarios typis Græcis et Latinis anno 1623 Lugduni imprimi divulgarique curavit. Sed quia textus Græcus valde imperfectus, ac pluribus in locis mancus et mutilus erat, nec alias codex, quo ille emendaretur, inveniri potuit, idcirco in hac quoque editione variae sunt lacunæ et biauit.

Post hæc vero cum Ghislerius comperisset hoc opusculum non ab Origene, sed a Clemente nostro Alexandrino fuisse revera profectum, in sua ad eosdem Jeremiæ commentarios præfatione correxit errorem, palamque professus est illud eidem Clementi Alexandrino recte ab Eusebio, Hieronymo et Photio adjudicari.

In hujuscem porro libri editione pluris idem Ghislerius, sed breves, et ad marginem tantum adjicit notations, quibus vel ea quæ in auctoris textu animadversione digna judicabat, paucis edisserit, vel quosdam, ut illi videbatur, arguit illius errores, vel tandem alia quædam indicat, quæ voluit cautele ab omnibus legi.

Longo dehinc elapsa temporis intervallo Combessius celebris ex Sancti Dominici ordine scriptor, in suo *Græcorum Patrum Auctario* Parisiis anno 1672 aliam hujus libri, cui Clementis nostri Alexandrini inscripsit nomen, Græco Latinoque charactere editionem publicavit. In ea autem Græcum auctoris textum nova donavit Latinitate, ac conjecturis suis quosdam ejus hiatus explere conatus est. Multos tamen, qui sine manuscriptorum codicum auxilio vix ab ullo unquam poterunt restituiri, penitus intactos reliquit.

Plurimas autem et prolixas in hujuscem libri, a se editi, sine adjicit notas et observationes, quibus multa emendare connitur Græci textus verba, quæ male Græco in codice scripta erant, vel quæ Cariophylus adverso contrarioque sensu accepisse ipsi videbatur. Aggreditur insuper suis annotationibus obscuriore auctoris dictionem aliquando explicare et enucleare. Pluribus demum in locis probare conatur immerito prorsus hujus libri parenti in instans **338** a Cariophylo vel Ghislerio quorundam pravorum, ac præsertim Origenis errorum laetinam et maculam. Verum si doctis quibusdam viris credas, illum uno præsertim in loco ab ejusdem Origenis de animalium, ut aiunt, præexistens errore non prorsus vindicavit et liberavit. Sed de his postea.

Præterea vero hic liber Clementis Alexandrini nomine Oxonii, e theatro Sheldoniano typis Græcis et Latinis anno 1683 excusus est. Sed totus ille liber talis inde prodit, qualis a Combessio editus anteua fuerat. Huic autem editioni præfectus omnes ab illis in hunc tractatum prius divulgatas observationes penitus ejecit, nec aliud quidquam addidit quam breve proœnum, quo hunc librum Clementi Alexandrino tam Eusebii Cæsariensis, quam Hieronymi Photiique testimonio et auctoritate asserere inititur. Ad hæc vero ille observat ultimam periodum: Ο διὰ τοῦ πατέρος, etc., a librario, qui eundem tractatum pro homilia Origeniana venditare volebat, fuisse omnino præpostore adjectam. Quid vero, si in hoc libro, ex quadam aut pluribus homiliis, seu concionibus composito eam auctor retinendam censeruerit? At de his infra.

Nos denique ille monitos fecit se quam paucissimis vocibus interpositis, quardam explevisse lacunas, quibus, uti jam diximus, vetus exemplar alia-

³⁶ § 36. ³⁷ § 37. ³⁸ § 38. ³⁹ § 39. ⁴⁰ § 40. ⁴¹ § 41. ⁴² § 42.

que editiones hiabant. Ne tamen loca a se interponata genuinis commiserentur, ea uncis includi voluit. Utrum vero haec mutila et hiantia loca, quae conjecturi tantum suis supplere corantur est, recte emendaverit, in dubium haud plane immerito quis voeaverit. Nam Itigius, de quo mox dicendum, satetur adhuc passim Clementis textum medicas manus desiderare.

Postrema tandem hujus libri editio, eodem Clementis inscripta nomine, publicam in lucem Lipsiæ ab illo Thoma Itigio, anno 1700, emissâ est. In illius autem præfatione plura de variis cum aliorum Clementis nostri Operum, tum in primis de hujus operis editionibus scite animadvertisit. Ibi vero illus nos admonet Joannem Fell Oxoniensem episcopum superioris editionis, quam κατὰ πόδας secutus est, fuisse auctorem. Adnotat præterea a nonnullis, uti Cotelerio, tentatam quorundam hujus libelli locorum emendationem; sed non paucos adhuc superesse mutilos et hiantes. Denique omnes Combelissii ad hoc opusculum notas se addidisse significat, non ideo quidem, quod ubivis probandæ sint, sed quia nonnulla notata haud indigna complectantur, ac levi negotio reprehendi possit, ubi Combelissius partiam potius quam veritatis studium sectatus fuerit.

Postremo quæ auctor noster in fine hujus libri de insigni quadam latrone, a Joanne evangelista, ad meliorem frugem sinceraunque peccatorum penitentiam adducto, narrat, haec ab Eusebio⁸⁷ in sua *Ecclesiastica historia* totidem pene verbis transcripta sunt. Quapropter Valesius in hanc narrationem, quemadmodum in totam Eusebii *Historiam*, a se editam, varias concessit observations, quibus Graeci textus ex variis codicibus manuscriptis a semetipso emendati, reddit rationem. Aliis porro notis quedam loca illustrat, ac possimum ostendere admittitur his verbis, τὴν ὄφραγδα τοῦ Κυπροῦ, non confirmationis, sed baptismatis significari sacramentum.

ARTICULUS III.

Quis hujus libri auctor, quisve illius titulus, utrum ex homilia quadam, seu quibusdam concionibus ad populum habitis, sit compositus, quam ob rationem editus, an octavus Stromatum Clementis Alexandrini liber dici possit, et quo scriptus fuerit tempore.

Ex iis, quæ in superiori articulo a nobis dicta sunt, omnibus sane patet hanc commentationem, duobus clarissimis scriptoribus fuisse attributam. Ab aliis enim Origeni, ab aliis autem Clementi nostro Alexandrino adjudicatur. Nec desunt utriusque opinionis auctoribus argumenta, quibus unusquisque suam sententiam conatur propugnare et tueri.

Et certe qui hunc tractatum ab Origene profectum esse existimant, his mitunt rationum firmamentis. Primum siquidem in manuscripto codice Vaticano nomen præfert Origenis. Deinde vero stylus illius compitus, mitis, æquabiliter fluens, et clarus ad hunc magis pertinere videtur, quam ad Clementem, cuius oratio plerisque suis in operibus sublimior est et obscurior. Tertio Cariophylus, sive potius Ghislerius persuasum babuere varios, quos illi notant, hoc in opere reprehendi Origenis errores. Ex his autem ille in primis error notatur, quo Origenes aliquique heretici humanam animam ante corpus exsiliisse garriebant. Denique ejusdem operis auctor alicubi ad suam principiorum et theologiae expositionem nos mittit. Atqui ea videtur esse, quæ de hocce arguento ab Origene scripta dicuntur.

Contra vero alii putant Clementem nostrum Ale-

⁸⁷ I. iii Hist., cap. 23, pag. 91. ⁸⁸ De script. eccles. ⁸⁹ cod. 111. p. 287. ⁹⁰ I. iii Hist., cap. 23, p. 91, et I. vi, c. 15, p. 214.

A xandrinum hujus lucubrationis verum genuinumque parentem esse; idque invictissima Eusebii, Hieronymi⁹¹ Photioque⁹² auctoritate posse confi et demonstrari. Apertissime etenim Eusebius⁹³ et Photius declarant ab eodem Clemente editum fuisse librum, hoc Græco titulo inscriptum: Τίς δὲ οὐδέποντος. Quis dives salvetur, vel, Quis dives salutem consequi possit. Quod quidem semel et iterum ab Eusebii assertum legimus. Hieronymus denique eandem epigraphen Latine reddidit: *Quisnam dives sit, qui salvetur.* At ille ipse titulus huic operi non solum praefixus est, sed præfigi etiam debuit. Non aliud quippe, quam hoc argumentum, tota illa in commentatore tractatur. Deinde vero Photius hæc ait suis prima illius verba: Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους: quæ quidem eodem plane modo in illius cum Ghislerii, tum Combelissii aliorumque exhibentur editionibus. Demique Eusebii integrum illam adolescentis latronis, a Joanne evangelista ad sinceram flagitorum scelerumque suorum penitentiam conversi, historiam ex hoc libro se transcripsisse asseverat. At hæc ipsa quoque est, quæ in omnium ejusdem libri editione calce totidem verbi, si librariorum menda excipiatis, reperitur. Nullus autem est, uti putamus, a quo rerum æstimator, qui non videat his posterioribus argumentis hunc librum longe potiori jure Clementi Alexandrino, quam prioribus Origeni arbitrio et vindicari.

Nobis enimvero neque Cariophylus, neque Ghislerius edixerunt cujus nota, quave manu, an antiqua, vel recentiore scriptis sit ille Vaticanus codex, ubi illud opus post Origenis homilia transcripsum invenerunt.

Huc accedit, quod etiam si nomen Origenis ibi **339** prænotatum legatur; non inde tamen hunc librum ab eo compositum fuisse iis adeo facile persuadebitur, qui nescire non possunt quam frequentes sint librariorum amanuensium in describendis librorum titulis lapsus, quantaque in eis fabricandis ac fingendis audacia ac temeritas.

Ad hujus vero scriptoris stylum et dictionem quod special, Eusebius certe et Photius, optimi procul dubio Clementinæ Origenianæque orationis Indices, nihil penitus in hoc libro animadverterunt, quod ab ipsa Clementis nostri Alexandrini scriberet ratione ullo plane modo discrepans et alienum dici possit, vel ei omnino non congruat ac contrariat.

Si quis tamen hanc lucubrationem ab aliis ejusdem Clementis operibus stylo diversam esse ostenderit, is meminisse debet variam pro loci, temporis, personarum et argumentorum varietate fuisse eorumdem auctorum dictionem diversumque scribendi modum.

Errores porro si qui in hoc libro retegantur, atque illa etiam, ad quam nos illius auctor militi, principiorum et theologiae expositi, non magis cum ab Origene, quam a Clemente nostro editum esse arguant. In ea quippe ipsa principiorum et theologiae expositione se auctor dicit enucleasse quid emelus, de quo Christus locutus est, significet. Sed hanc explicationem in Origenis *Periarchon* libris frustra quæsieris. Verum et de hac ipsa expositione, et de inustis auctori nostro errorum maculis paulo post disputabimus.

Quamobrem nisi validiora majorisque ponderis argumenta proferantur, ad eorum lubenter accedamus sententiā, qui hoc opus Clemente Alexandrino vindicarunt. Quem vero titulum illi Clemens, sive ejus auctor inscriperit, jam ex Eusebii, Hieronymio Photioque vidimus. At illud non in boniiliarum sed librorum ipsius numero ponendum esse

evidentissimo trium horum doctissimorum hominum testimonio plane convincitur. Nam si magno sane consensu hanc ipsam lucubrationem librum appellant, et inter alios Clementis nostri libros ressent.

Utrum vero is liber ex pluribus, aut una quadam homilia, a Clemente nostro ad populum Alexandrinum habita, ac postmodum non sine amplificatione in libri formam redacta, compositus sit, sicuti definire non audemus, ita haud temere dicere possumus vix ullam in eo amplius extare concionis speciem, neque alios, nisi libri omnibus suis numeris expleti characteres. Quidam tamen in illo nonnullas concionis notas animadvertisse sibi visi sunt, quibus si suffragium nostrum ferendum esse recte probaveris, haud plane refragabimur⁹¹.

Qua autem ratione ad eum scribendum mentem suam auctor appulerit, hunc in modum declarat⁹²: « Nihil sic juvat, ac ipsa rursus audire verba, que in Evangelii exposita, nec justo satis examine, atque errore auditoribus prae infantia mentis accepta hactenus vos conturbarent. » At his ille verbis plenum omnibus facit quosdam suo existisse tempore, quos Christi ad divitiae verba conturbaverant. Nam ea vero recto sensu non accipientes, omnem prorsus de divitiae salute spem perdidisse videbantur. Ad eam itaque commotionem, perturbationemque sedandam, ac falsam, qua imbuti erant, opinionem ex eorum animis penitus evelendarunt, ad hanc lucubrationem scribendam animum se appulisse haud obscure significant.

Dicit igitur longe difficilius est quem Clemens varias inter suas lucubrationes huic libro locum dederit. In quibusdam siquidem codicibus octauis *Stromatum* ejus liber, teste Photio⁹³, inscriptus fuit. Sed falsum omnino esse hunc titulum inde primum evidentissime demonstratur, quod hic liber ab ipso *Stromatum* nomine, et ab ipsa, qua *Stromatum* libri scripti sunt, ratione penitus discrepet. C Hec quippe *Stromatum* commentaria, uti ex ipso me Clemente superius ednotavimus⁹⁴, varia sunt, et ut ipsum nonen indicat, varie contexta, ab alio ad aliud continens transeuntia, et per verborum quidem seriem, ac contextum, aliud significantia, aliud vero indicantia. Quocirca rursus alibi de illis ita loquitur: « Iis quae, prout occasio sese obtulit, mihi venerunt in menteum, et neque ordine, neque dictione sunt expurgata, sed de industria dispersa sunt, permixtum nobis instar prati variata est *Stromatum* descriptum. »

Deinde vero ibidem ostendimus sacræ nostræ doctrinæ nostrorumque sacrorum mysteriorum explanationem his in libris cum ethnicorum placitorum et dogmatum expositione passim ubique permisceri, ac Clementem et a proposito saepè sapienter digredi, et frequentissime ab uno ad aliud argumentum transire, atque a posteriori ad prius reverti.

Atqui econtrario in hoc, quo de agimus, libro magna est orationis connexio et coherentia, vix illa a proposito digressio, nullaque prorsus profani atque ethnici dogmatis admistio. Quis igitur in animum sibi inducat Clementem Alexandrinum, nemine prius admonito, eam lucubrationem pro octavo, quem promiserat, *Stromatum* libro dedisse, quæ a septem aliis non minus quam cœlum a terra distat, planeque dissidet?

Nescii quidem non sumus hæc ipsiusmet Clementis esse in septimi *Stromatum* libri fine verba⁹⁵: « Atque adeo post hunc septimum librum de iis, quæ sequuntur, aliud sumnamus exordium. » At certe quantumvis dixerit diversum ab aliis fore octavi sui *Stromatum* libri exordium, cui tamen credibile fiet Clementem, nemine ullibi prius, ut observavimus, unquam commonefacto, argumentum in eo octavo libro pertractavisse, ab aliorum

A precedentium librorum materia, scribendique ratione omnino differens, ac penitus dissimile? Quintimo omnes facile concedent, cum sub septimi libri finem Clemens scriperit: « Aggrediamur quod sumus polliciti, » eum in subsequenti, si tamen illum aliquando composuerit, libro de his disputasse, de quibus se disputaturum esse ibidem promiserat. At fidem suam ibi obligaverat fore ut aliquando philosophorum ethnicorum, atque nostrorum hereticorum, ac nominatim Pro dici et Marcionitarum impugnaret errores, atque etiam de veræ Ecclesiæ notis et characteribus, aliisque de rebus ageret, de quibus nihil plane, ac ne minimum quidem vestigium in eo, de quo agimus, libro repperitur. Singularis itaque hic liber est, a septem *Stromatum* libris omnino diversus, nec eorum octavus ullo unquam jure dici potuit.

Quo autem tempore a Clemente Alexandrino, si revera ejus auctor fuerit, publici factus sit juris, dictu non omnino promptum et expeditum est. Nullam etenim illius ætatis alias in eo deprehendimus notam, nisi ubi auctor ad suam principiorum et theologie **340** expositionem, τὴν ἀρχῶν καὶ θεολογίας ἔξηγον, nos mittit. At si eo nomine tractatus ille, quem in tertio *Stromatum* libro semel et iterum *De principiis* adversus Marcionistas conscriptum se esse ipse sponsonderet⁹⁶, intelligendus sit, certe neque ante perfectos et absolutos septem *Stromatum* libros, neque ante octavum, modo tamen eum composuisse probetur, huic commentationi manum admoveare potuit. Vidiimus enim vero omnes *Stromatum* libros sic sibi invicem esse conjunctos ac cohærentes, ut nullum aliud opus eis fuerit interpositum.

ARTICULUS III.

Nova hunc in librum notæ et observationes, ubi de alio libro, qui octavus Stromatum inscribitur.

Diximus hujus libri auctorem variorum, ac praesertim Origenis errorum a quibusdam reum agi, palamque insimulari. Utrum autem ille jure vel injuria accusetur, a nobis sedulo examinandum est. Primum itaque ubi hic ipse auctor noster scribit divitem, qui mandatis Christi morem gesserit, hominis operibus cœlesti dignum esse patria, tunc continentem adjicit⁹⁷: « In quam corona donatus, angelorumque preconio, revertitur. » At hæc posteriora verba in Ghislerianæ editionis margine hac gravi inuruntur censura: « Origenis innuita damnata opinio de præexistentia animalium in coelis. » Sed limiter plane et perperam, ut scite Combefisius animadvertisit, id dicitur. Nam post apostolos⁹⁸ plerique omnes Ecclesiæ Patres docent nos in hac vita esse peregrinos et hospites, ac cœlestem inquirere patriam, ad quam, si justi fuerimus, post mortem revertemur. Ad eam siquidem prima nostra origine ius habemus: sed illud sicut peccato cum originali, tum aliis gravioribus postea perpetratis amittimus, ita pœnitentia et pietate, ac divina gratia recuperamus. Quapropter cum in gratia, ut aiunt, sanctificante mortalem obimus, ad cœlestem patriam redire haud prorsus inepte dicimur.

Non potiori ratione eundem Origenis errorem sapere arguuntur hæc adhuc de divite auctoris nostri verba⁹⁹: « A culpa reinotius est, si statim a Deo præbente animam, ἄτο τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν πέμποντο, in domum ejusmodi hominum (divitium) genusque copiosum εἰσώχθη, inductus est, » vel, ut vertit Cariophylus, immisus est. Cum ibi etenim anima dicatur a Deo præberi, hoc certe loquendi modo aperte significatur eam a Deo creari; ac post suam creationem in domum divitii et opibus locupletata inducti, et, si velis, immitti. At frustare sane, ac plane perperam hoc ultimo verbo significatur.

⁹¹ p. 465 et 174. ⁹² § 4. ⁹³ loc. cit. ⁹⁴ dissert. super. 2, c. 2, art. 5, p. 890. ⁹⁵ I. vii, p. 767.
⁹⁶ Strom. I. iii, p. 431 et 434. ⁹⁷ § 3. ⁹⁸ Paul. ad Heb. xi, 13, et 1 Petr. ii, 11. ⁹⁹ § 26.

cari volont animam prius extitisse, atque ob peccata prius admissa in corpus tanquam in carcere detrudi. Nihil quippe ab auctoris nostri mente magis alienum fungi potest; quandoquidem ille ibi perspicue declarat animam eo ipso temporis puncto a Deo creari, quo in corpus immittitur et infunditur.

Edem plane sensu ab eodem auctore nostro postea dictum legimus¹: « Hoc semen (scilicet pauperum) . . . velut in exsilio quoddam, ac peregrinationem magno patris propensiore consilio, congruaque eis ratione, ac sorte huc mittitur. » Enimvero cum ibi dixerit, ὥστε τὸν θεόν εὐτελαῖ, tanquam in peregrinationem, et hospitium, hanc obsecne colligitur illum ad Petri et Pauli verba, a nobis paulo ante citata, altissime, quibus nos in hoc mundo hospites et peregrinos esse illi pronuntiarunt. At si in eo revera simus peregrini, atque etiam exsules, quid prohibet quominus in illum mitti dicamus?

At hujus, inquiunt, Origeniani erroris venenum palam ac manifeste his propinatur verbis²: Σχῆμα τοῦ· ἔστιν ἐξωθεν ὑπὸ περιβολημένον, τῆς εἰς κόσμον παρόδου πρόσφατος· τὰ εἰς τὸ κοντὸν τοῦτο παθευτήριον εἰσελθεῖν δυνηθῶμεν. « Habitus hic nobis exterioris adhibitus est, nostri in hunc mundum ingressus occasio; ut in communem hanc scholam ingredi possimus. » Verum Combefisius declarat se non videre cur ibi auctor noster his tam paucis verbis, nec ita sane claris et apertis in hujuscemodi Origeniani de animarum transmigratione, seu potius earum, uti loquuntur, praexistentia erroris scopulum impiegisse credatur. Ait enim Combefisius ibi ab auctore nostro tantum asseri animam in corpus, veluti in scholam et palestram, ubi sese exerceat, venire, corpusque ad eam, quasi habitus, quod in illa divinum est, obtengentis habere rationem. Ad id autem nihil necesse est ut anima prius extiterit: sed suffici eam a Deo cum originalis peccati contrahendi debito tunc creari, cum in corpus ex Adamii radice generatum infunditur.

Sed haec Combefisius explanatio, qua proposita difficultas solvi non videtur, aliis omnino non arribat. Nec plane quidem immerito. Nenini siquidem ille facile unquam persuadebit auctorem nostrum ibi potius de peccato originali, quam de anima longo, ante corpus tempore creata, suis locutum. Nobis itaque facilius probabitur illum neque ad hoc, neque ad illud spectasse, ac de iis ne quidem cogitasse. Ibi etenim ille perspicue docet pauperes, ob corporis deformitatem aut infirmitatem, a divinitibus non esse contemnendos aut pessimandos. Hominis quippe corpus est tantum habitus, vel forma, sive figura extrinseca, sed intus in illo Deus Pater, et Filius, qui pro nobis mortuus est, inhabitant. Graeca autem verba, superius objecta, sic Latine ad litteram reddi possunt: « Figura hæc nobis (ibi enim ἡμῖν, et non ὑπὸ, legendum est) extrinsecus circumdata est, nostri in mundum transitus causa; ut in commune hoc doctrinæ diversorum ingredi possimus, » id est corpus nostrum formatum et figuratum, causa est cur anima nostra, a Deo creata, in illud infundatur, atque ita in hunc mundum, quod commune doctrinæ diversorum est, ingredi possimus. Ex quibus colligitur eundem esse horum auctoris nostri verborum atque superiorum sensum, eamdemque plane veram et orthodoxam significacionem. Insicias tamen plane non ibimus in his verbis: « Anima transit in corpus, » vel « anima hoc transitu in mundum ingreditur, » et aliis similibus si ab homine, Origeniana, vel alia prava hereticorum de anima, ante suum existente corpus, opinione imbuто proferrentur, posse aliquid habere insidiosi et suspecti: sed recte catholicoque sensu ab aliis orthodoxis viris hæc dici posse, nemo uti putamus, jure merito poterit

¹ § 36. ² § 33. ³ § 29. ⁴ Rom. viii, 21. ⁵ Apoc. viii, 4. ⁶ tom. VI, De divers. quæst. 83, quæst. 67, § 7, p. 51.

A diffiteri. Et vero, non alias certe ob causam Carophysus et Ghislerius his aliusque auctoris nostri in verbis absurdas Origenis opiniones deprehendere sibi vici sunt, quam quia in animam sibi falso induxerant Origenem esse hujus libri parentem et auctorem.

Alterius Origeniani erroris auctor noster accusatur, ubi de angelis hæc scribit⁷: « Hic est, qui angelos, et principatus, et potestates, ut nobis ministerio fungantur, sub magna mercede subjiciunt. Nam et ipsi liberabuntur a mundi vanitate in revelatione **341** gloriae filiorum Dei. » Ubi ille dubio procul ab ea Apostoli ad Romanos sribentis aliquid verba⁸: « Quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae liberum Dei. »

Fatentur tamen theologi eum erroris, ab Ecclesia sanctisque Patribus condemnati, revera esse reum, qui dixerit angelos, sue salutis hactenus incertos, nostram ideo exspectare liberationem, ut et ipsi pro officiis in nos bene aut male collati, æterna felicitate, aut cruciatibus sempiternis abscondiantur. Quidam vero hunc errorem in libris Periarchon simpliciter, alii, lib. i hujus operis, cap. 7 et 8, ab Origene assertum suis observarunt. Verum illud longe clarius ab eo traditur libro viii, cap. 7, in Pauli ad Romanos Epistolam, atque homil. 43 in Lucam, ubi hæc leguntur: « El quo modo homo si commissam sibi dispensationem bene gerit, laudatur a Domino, si male, culpa et vitio subjicit, sic et angelus. Scriptum est enim in Apocalypsi Iohannis⁹: Sed habes ibi nomina pauca . . . et accusant angelos, quibus creditur sunt Ecclesiae. Porro frequenter evenit, ut nobis laborantibus, illi suum officium non expleant, et in culpis sint. » Nec minus clare loco a nobis prius laudato: « Spes namque est ab iis rebus corporeis et corruptibilibus aliquando cessandum. Hanc enim habet expectationem creatura ista et rationabilis: » ut revelationis filiorum Dei, propter quos angelimittuntur in ministerium, ut et ipsi cum his, quibus ministrarunt, hereditatem capiant salutis; ut terrestrium, et celestium fiat unus grec, et unus pastor, et sit Deus omnia in omnibus. » Huic autem Origenis nota tam de salvandis, uti quidam aiunt, demonibus, quam de dubia adhuc et incerta angelorum, humanæ custodiae prepositorum, salute opinioni nostrorum auctorum suffragari arbitrati sunt.

Sed Combefisius existimat citata illius verba hoc benigniori et orthodoxo sensu posse explicari: angelos, qui æterna et immutabili, sive, ut aiunt scholastici, essentiali potiuntur beatitudine, propter nos, prout bene aut male agimus, metaphorico quodammodo dici aut gaudere et lætari, aut contristari et flere. Nobis vero de hac a scholasticis theologicis excogitata beatitudinis in accidentalem et essentialem distinctione eo minus cogitasse videtur auctor noster, quo magis ex ejus verbis nihil unde ea distinctio colligi possit, plane discernimus.

Posset itaque potior illius excusandi ratio per ex Augustino, qui de hac quæstione et de citatis Apostoli verbis hunc scribit in modum¹⁰: « Deinde liberandam creaturam dixit a servitute interitus, quo illos cecidisse, qui in celis agunt vitam beatissimam, non possumus credere. Tamen nihil temere confirmandum est, sed pia diligentia etiam atque etiam verba divina tractanda sunt; ne forte que congemiscit, et dolet, et vanitati subjecta est, possit aliquo modo intelligi, ut de summis angelis, quandiu infirmitati nostræ opitulantur, non impie possit existimari. » Sed sive illa, quam executi sumus, sive alia aliqua hujus capituli expositione proferatur, id tantum curandum est, ne violet, aut vulneret catholicam fidem. Scio enim vanos hereticos de hoc capitulo multa impia et inepta jactasse. Docet itaque Augustinus vanos quosdam

fuisse hæreticos, qui citata, uti diximus, Pauli verba, de angelis prepostore explicantes, multa falsa, absurdia et impia effutuerant. At quamvis hæc eadem Apostoli verba de angelis videantur non posse accipi, pro solita nihilominus sua singulari moderatione ac modestia doctor ille eximius fatetur eos non esse temere condemnandos, qui illa modo aliquo, nec impio, nec absurdio fuerint interpretati. Porro autem auctor noster obiter tantum ad eadem, sicut vidimus, Apostoli verba collineando, ea brevissime de angelis explicuit. Verum ibi penitus silet quo sensu intelligenda esse putaverit, aut quomodo angelii a mundi vanitate liberabuntur. Quo igitur jure dici potest ea prava ac hæretico sensu ab auctore nostro fuisse accepta? Satius est Augustini modestiam imitari, nec eum condemnare, qui quo sensu Apostoli verba intellexerit, certo sciri non potest.

Pelagianismum autem olore Ghislerio, vel etiam Cariophylo videntur hæc auctoris nostri verba : « Homo ipse a se suaque virtute operam ponens, studensque, ac laborans, ut compressis affectibus, tranquilli animi stat, κατάπονούμενος ἀπάθειαν, nihil inde praestat; sin autem ejus palam rei desiderio vehementius inardescat, diligentiamque omnem adhibeat, adjuncta illi divina virtute, τῇ προσθήχῃ τῆς πάρα τοῦ Θεοῦ δύναμεως, evadit votorum compos. Deus namque voluntibus animis aspirat. » At tantum abest, ut hæc Pelagianismum redolere Combeftius existimaverit; quin potius magna ipsi videantur gratiae commendatio nostrique ad eam libera voluntate conatus explicatio. Nam ibi, inquit, humana voluntas sine gratia excitante ita inutilis declaratur, ut non sine novo Dei auxilio fiat virtutis compos, et ἀπάθεια adipiscatur.

Sed ingenuus fatendum est duplicum esse posse auctoris nostri verborum explicationem et sensum. Et primo quidem significare possunt hominem, nimirum divitem, de quo auctor noster disputat, tunc ἀπάθειαν, perturbationum, sive pravi divitiarum desiderii vacuitatem et immunitatem consequi, cum totis connitur viribus, omnemque, ut illius expers et liber sit, diligentiam adhibet, atque divina gratia ei accedit, et additur. Verbum etenim πρόσθηκη idem sonat atque augmentum, incrementum et accessio. Quo quidem sensu significaretur divinam gratiam humanis conatibus præveniri, et isti postea adjici. At hic sensus, etsi non ipsummet Pelagianismum, saltem semi-Pelagianismum sapit et redoleat.

Secundus vero sensus esse potest hominem ad hanc ἀπάθειαν, seu pravi divitiarum affectus vacuitatem pervenire, quando illi adjuncta est, seu conceditur divina gratia, aut gratia præventionis adjutorium: atque hac divina ope adjutus, omnem operam impendit ut illam ἀπάθεια obtineat. Hic autem sensus plane sanus est et orthodoxus. Atqui hanc esse auctoris nostri mentem inde confici posse videtur, quod ille ibidem probandum suscepit, hoc non ab hominibus, sed a solo Deo posse fieri. Quando itaque ibi addidit, βουλομένας μὲν γὰρ ὁ Θεὸς ταῖς φυχαῖς συνεπίπειτο. Deus enim voluntibus animis aspirat, sive potius, « simul aspirat et afflat, » nonne his verbis ille declarat Deum voluntibus divitium animis simul aspirare, gratia scilicet præveniente ac concomitante, qua possint illud obtinere, quod sine ea nunquam consequi possent? Quamobrem prius ipse dixerat: « In homine, tanquam libero, libera erat voluntatis electio; in Deo autem dare, tanquam Domino et arbitrio. Dat autem voluntibus, et summo studio annitentibus et orantibus; ut sic illorum propria exsistat salus. Neque enim Deus cogit 342 (vis enim inimica est Deo), sed querentibus trahit, et petentibus prebet, et punitibus aperit. » Quibus sane verbis ille docet homini divina gratia, rametisi eum agentem et præ-

A veniat et comitetur, nullam plane vim afferi: sed ea effici, ut libere agat, ac libera voluntate æternam salutem adipiscatur.

Nodum porro in scirpo ii certe querunt, qui volunt auctorem nostrum errori Novatianorum his prælusisse verbis⁹: « Si quis... forte per ignorantiam, aut vita casus involuntarios, post signaculum, σφραγίδα, et liberationem a peccatis, in peccata, seu debita prolapsus fuerit, ita ut illis prorsus obrutus sit, is a Deo penitus rejectus est, ac reprobus existit. Quisquis enim ex toto corde ad Deum convertitur, portæ ei apertæ sunt, susceptaque libentissimo animo Pater filium vere pœnitentem. » Quid enim, anaho te, vel minimum Novatianæ hæresecos vestigium ibi deprehendi potest? Quid ad remittendorum peccatorum negatam ministris Ecclesiæ potestalem, quod hujus hæresis caput erat, ibi aut spectat aut accedit? Nihil plane. Non enim aliud auctor noster iis verbis sibi voluit, nisi eum, qui in peccatis perseverat, tardiu a Deo rejici et reprobari, quandiu iis obrutus fuerit. At ubi ad Deum ex toto corde convertitur, et eum peccatorum vere pœnitentebit, tum a Patre æterno, qui salutis portas illi aperiet, illico suscipietur. In Graeco autem auctoris nostri textu nihil cum Cariophylo immutandum est, quandoquidem nihil prorsus nisi verum et catholicum complectitur.

Quid vero, quod huic nostræ explicationi non parum roboris et firmamenta inde adjectur, quod ab auctore nostro diserte traditum postea legimus latronem ac sicarium, vera pœnitentia, quasi altero quodam baptismate, a Joanne evangelista Ecclesiæ restitutum fuisse? Quamobrem ille ibidem addidit in illo ostendit¹⁰ « magnum sincerae pœnitentiaæ, et iteratae regenerationis grande documentum, ac conspicuæ resurrectionis tropæum. » Quibus sane verbis Novatianus error radicatus amputatur. Vera siquidem et sincera peccatorum, post baptismum admissorum, pœnitentia quasi alter quidam baptismus esse dicitur, propter quam Joannes latronem Ecclesiæ χατέστησε, seu ἀπατέστησε, et restituit. Quod quidem Graecum verbum, ut id obiter observamus, male prouersus, sicut ab aliis animadversum est, Rufinus Latino, « præfecit, » reddiderat. Nam Joannes facinorosissimum furem, quantumvis pœnitentem, non illico contra statam et solemnum coapostolorum suorum disciplinam « præfecit » Ecclesiæ, sed « restituit. »

Nullus igitur¹¹ nobis amplius insursum hujuscem libri auctorem esse Clementem Alexandrinum, qui Hermianum, Novatianismi haud plane immerito postulatum, κατὰ πόδα subsecutus est. Utrumque etenim in hoc errore minime allisum, ita, nisi mens nostra nos fallat, perspicuo ostendimus, ut nullus, et ne doctus quidem ille vir, qui hæc nobis objicit, tantillum quid contra allatas a nobis rationes in medium potuerit adducere.

Denique auctor noster eo adhuc corripitur, quod relicto ac rejecto litterali propositorum a se Christi verborum sensu, non aliud quam spiritualem admittere videatur. In eo quippe persequendo paulonimium ideo fuisse putant, quia de honorum, prædiorum et divitiarum abdicatione sic disputat, quasi Christus discipulos suis ad eam adhortatus non fuerit. Sed præterquam quod nullus est, qui nesciat veteres Ecclesia Patres magis allegorico et spirituali, quam litterali Scripturæ sensu inhærero, ipsem auctor noster aperte fatetur ab iisdem Christi discipulis hamos et retia, aliaque bona sua, ut illum sequentur, penitus derelicta. Deinde vero ille spirituali Scripturæ sensui idcirco potissimum insistit, quia multos, uti animadvertisimus, litteralis verborum Christi sensus ad æternæ suæ salutis desperationem redegerat. Quamobrem ut illos a desperatione ad spem revocaret, probandum sibi esse creditit, non tam opes et divitias, quam

⁹ § 21. ¹⁰ § 10. ¹¹ § 39. ¹⁰ § 42. ¹¹ Itig. præfat. in hunc libr.

pravum earum usum a Christo proscribi et condemnari. Quamvis igitur alieni longius, quam par est, contra litteralem Scripturæ sensum progressus fuerit, ipsi certe eam, quam attulimus, ob causam aliqua saltem venia danda est.

Ab impactis porro auctori nostro erroribus ut gradum ad alia faciamus, observare juvat ab illo narrari Joannem et Patmo insula Ephesum rediisse¹², ὅπου μὲν ἐπιστόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὀλας Ἐκκλησίας ἀρμόσων, ὅπου δὲ κλήρῳ ἔνα γέ τινα κληρώσων τῷ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σημανομένῳ: « partim quidem ut episcopos constitueret, partim vero ut Ecclesiæ integras disponere et formaret, partim etiam ut unumquemque a Spiritu sancto designatum in clerum seponeret, ac cooptaret. » Quo quidem ex loco, quem Valesius ex tribus optimæ notæ manuscriptis codicibus emendavit, aperte colligit auctorem nostrum ibi de vera sacramentorum ordinatione fuisse sermonem. Et id sane eo accuratius a nobis animadvertis debuit, quod prava prorsus interpretatione hunc locum Latine quidam reddiderant. Verum hic lapsus iis facile condonandus est, qui cum in corruptis codicibus incident, depravata textus Græci verba nullo malo dolo, sed bona fide interpretari conati sunt.

Post hæc autem scribit auctor noster adolescentem quemdam, qui postea latronum dux factus est, a Joanne evangelista episcopo commendatum fuisse, qui eum in domum suscepit, ac deinceps baptismi sacramento initiavit. Tum continuo auctor noster narrationem suam sic prosequitur: « Deinceps sacerdos de pristica cura atque custodia paulatim remisit, quippe cum perfectissimo custode apposito, Christi videlicet signaculo, juvenem communisset. » Graeca autem hæc sunt verba: Ως τὸ τέλετον αὐτῷ φύλακτήριον ἐπιστήσας τὴν σφραγῖδα τοῦ Κυρίου. Quid enim ea significent, non minima certe est inter celebres quosdam hujus statis scriptores discordia et contentio. Quidam enim iis confirmationis, alii baptismatis sacramentum significari existimant. Hi autem opinionem inde confirmant et stabilunt, tum quia hoc verbo σφραγῖδα, plerique antiquissimi Ecclesiæ Patres baptismum appellaverint, tum etiam quia auctor noster paulo ante, uti vidimus, de eodem baptimate locutus est. Sed ab iis in sententiâ sue confirmationem adjici potuit idem verbum ab ipsomet auctore nostro, ut jam vidimus, fuisse paulo superiorius usurpatum. « Si quis post signaculum, inquit, μετὰ τὴν σφραγῖδα, liberationem a peccatis, » etc. Cum autem illud alteri verbo λύτρωσις adjungatur, eo certe potius baptismi quam confirmationis sacramentum ibi designari videtur. Quamvis ergo nomen σφραγῖδα, de quo non sennel a nobis postea dicendum erit, pro utroque sacramento significando ab Ecclesiæ Patribus adhibeatur; probabilius tamen videtur illud ab auctore nostro ad baptismum significantum **343** loco prius citato usurpari.

Cariophylus autem, sive Ghislerius, et Combessius observarunt monasticum ordinem his auctoris nostri verbis eximie commendari¹³: « Non desunt, qui et jam inter electos maiore electis præstantia fulgeant, eoque magis illustres sint, quo velut ad portum ex mundi procella seipso subducant, resque suas in tutum recipiant; qui sancti videri nolint, ac si quis nuncupaverit, erubescant; qui immo ipso pectore ineffabilia mysteria abscondant, suamque nobilitatem humanis oculis objici contemnant. Hos nimurum Scriptura lumen mundi, et sal terræ vocat¹⁴. » Sed nulla alia ratione his verbis ordinis monastici commendationem factam

A esse probant, quam quia illæ Ecclesiæ nunquam deficit. At certe quamvis id verum esset, non inde tamen nostrum auctorem ibi de ordine monastico loqui, vel etiam ad eum collineare confici posse putamus. Ullo etenim sine discrimine de omnibus plane disputat panperibus, ac nominatione de senibus, pupillis et viduis, qui aliis cum hominibus vitam agentes, ceteris omnibus pietate et sanctimonio antecellebant: quique pia vivendi ratione sese ex mundi subducebant procellis, atque omnia pietatis officia, sanctasque actiones suas aliis sedulo oculabant, ac despiciunt habebant ea humanis oculis objici. At hæc omnia absque monastice vita professione fieri potuisse, et a plurimis facta sepius fuisse, nullus, uti opinamur, jure unquam morti inficiabatur.

Anaxagoræ porro, Democriti, et Cratetis exemplo manifestum auctor noster facit ante Christi ad nos adventum fuisse quosdam voluntarios pauperes, qui abdicarunt divitias, easque in opibus et egenis liberaliter largiti sunt. Verumtamen id de tribus illis philosophis non uno plane eodemque modo ab antiquis scriptoribus narratur. Laertius siquidem de Anaxagora hæc memoria mandavit¹⁵: « Universum patrimonium suis, τοῖς οἰχετοῖς, consanguineis (sive familiaribus) concessit. » Contra vero Plato¹⁶: « Cum amplas, inquit, a parentibus fortunas acceperisset, ita stolidæ et insipienti philosophatus est, ut eas incuria plane profligaret. » De eodem autem Anaxagora et Democrito hæc scriptis prodidit Cicero¹⁷: « Quid ergo aut Homero ad delectationem animi ac voluntate, aut cuiquam docto defuisse arbitramur? Aut ni ita se res habeat, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus agros et patrimonia sua reliquisten, huic discendi querendique divinae delectationi toto se animo dedissent? Quibus itaque illi agros et patrimonium reliquerint, tacet orator; tacet etiam Valerius Maximus¹⁸, et apud Photium¹⁹ Himerius sophista, et alii.

Verum idem Cicero id paulo enodatus de Democrito his explicat verbis²⁰: « Patrimonium neglexit, agros deseruit incultos, quid quarens aliud, nisi beatam vitam? » Quamobrem Philo de utroque cum Anaxagora tum Democrito: « Anaxagoram, inquit²¹, et Democritum celebrant Græci, quod pro amore philosophiae prædia sua pecori compascua reliquerint. » Eadem prorsus Plutarchus²², ac Suidas²³ de Anaxagora, atque de Democrito Origenes²⁴, et Lactantius²⁵ litteris consignasse legimus.

De Cratet autem hæc Plutarchi, cui Hieronymus quoque assentitur, ipsissima sunt verba²⁶: « Thebanus Crates cum nemo ab ipso exigere, cum nemini quidquam debere, ipsam rei familiaris dispensationem, curasque, et occupations avertens, rem xix talentum deseruit, sumptisque pallio et pera, ad philosophiam et paupertatem consurgit. » Suidas vero aliter: « Thebanus, ait²⁷, Crates fortunas in mare deuenerit, nec pecudibus, nec hominibus utilles relinquens. » Unde colligi potest hunc ipsum esse, de quo Lactantius, tacito nomine, eum loquitur in modum²⁸: « Quid ille, qui patrimonium, in nummos redactum, effudit in mare? Ego dubio utrumque sanus an demens fuerit. » Abite, inquit, in profundum, male cupiditates. Ego vos mergam, « ne ipse merger a vobis. » Antisthenes porro apud Laertium²⁹ magis ad auctoris nostri mentem apposite dixit illum « patrimonio vendito, erat quippe vir nobilis, cum congregasset circiter ducenta talenta, civibus ea divisisse. » Suum ei suffragium hæc in verba tulit Origenes³⁰: « Vulgatum est apud Græcos ex ipsorum commentariis... Cratetem, quo liberius philosopharetur, largitum populo Thebano

¹² § 42. ¹³ § 26. ¹⁴ Matth. v, 13, 14. ¹⁵ lib. II, § 6. ¹⁶ Hipp. circ. init. tom. III, p. 255. ¹⁷ I. v. Tuscul. circa fin., p. 285. ¹⁸ I. viii, c. 7, § 6. ¹⁹ Bibl. cod. CXXIII, p. 1037. ²⁰ lib. v Deliu, p. 115. ²¹ I. De vita contemp. ²² De vitand. ære alien., tom. II, p. 851. ²³ ad verb. Ἀναξαγόρας. ²⁴ I. v. contr. Celsum circa med. ²⁵ I. iii, c. 23. ²⁶ loc. cit. ²⁷ loc. cit. ²⁸ loc. cit. ²⁹ I. vi, § 87. ³⁰ loc. cit.

pecuniam, quam ex suis bonis consecerat. Utrum autem Crateis cives, seu populus Thebanus, aut Anaxagore oīxetō, quibus uterque bona sua reliquise dicitur, egeni revera et pauperes fuerint, neque laudati a nobis scriptores, neque Laertius edixerunt. Ab illorum porro opinione minus auctor noster recessisset, si in ejus textu, uti in antiqua editione, πνωχος, ή πατρίαν, sive potius πατρίδη, patriæ, scriptum legeremus. Sed quamvis vera esse hæc lectio, multi tamen, uti ex dictis patet, adhuc superercent, qui huic sententiae plane penitusque refragati sunt.

Plura autem hujus libri, solo Clementis nomine citato, in editis sancti Joannis Damasceni *Parallelis* fragmenta invenies. Multa etiam ex ejusdem Clementis *Stromatum*, sed præcipue *Pædagogio*, ut id obiter dicamus, libris eodem plane modo excerpta tibi occurrent. Sed ad ipsos cum Joannis Damasceni, tum Clementis divulgatos libros, ubi ea magno sine labore reperire poteris, te mittendum esse satius duximus.

Porro autem non insirmis, uti opinamur, argumentis probavimus neque hunc, neque superiorem librum a nemine jure unquam merito octavum *Stromatum* librum dici potuisse. In hujus vero opinionis confirmationem adduci potest Acacii, Cæsaræ in Palestina episcopi, quædam Clementis nostri Alexandrini verba, ex octavo quoque *Stromatum*, quemadmodum ab eo citatur, libro desumpta, citantis testimonium. Illud autem legimus in Graeco codice Regie bibliothecæ num. 2431 notato, quo Graeca in primam Genesis partem catena exhibetur. Atque ibi in ejusdem *Genesis* cap. III, 21, Acacius ea refert quæ Clemens noster in tertio *Stromatum* libro, pagina 466, de Cassiano his dixerat verbis: « Pelliceas autem tunicas existimat Cassianus esse corpora, de quibus postea et eum, et qui idem cum eo sentiunt, aberrasse ostendemus, cum de ortu hominis, iis consequenter quæ prius dicenda sunt, aggrediemur expositionem. » Tum continuo pergit Acacius: Καὶ ἐν τῷ ὅγδοῳ δὲ Στρωμάτει ἀθετεῖ τὴν περὶ τοῦ προειπαί τὰς ψυχὰς δόξαν, λέγων αὐταῖς λέξειν· Οὐ θεὸς ἡμᾶς ἐποίησεν οὐ πρόσωτας. Ἐχρῆν γάρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς τὸ ποῦ ἡμεν, καὶ προσῆκεν καὶ πῶς, καὶ διὰ τὸ δεῦρο ἤκοιμεν. Εἰ δὲ οὐ προτίμευε, τῆς γενέσεως ἡμῶν μόνος αἴτιος ὁ Θεὸς, διὸ οὐκ ὄντας ἐποίησεν, οὐτῶς καὶ γενομένους οὐσεῖ. Οὐ δὲ τοὺς δερματίνους χιτῶνας τὰ αἰσθητὰ εἶναι λέγων σώματα, κάντως ποιούσι τὸ ἔνδον τῆς ζωῆς αἰσθητὸν εἶναι δύολογησει. Μετὰ τοὺς χιτῶνας γάρ εἰρηται· Μήποτε λάθῃ τὸν ἔνδον τῆς ζωῆς, καὶ φαγη, καὶ ζησεται εἰς τὸν αἰώνα. » Et in libro octavo *Stromatum* rejicit 344 eorum opinionem, qui animas ante corpora existitentes prædicabant, his inquietus verbis: Deus nos cum prius non essemus, fecit. Oportebat enim et illud nosse ubi et eramus, et prius eramus, ac quomodo, et quam ob causam hoc inde venimus. Si vero antea non eramus, Deus solus nostri auctor est ortus; utpote qui nondum existentes fecerit, et sic factos conservet. Qui vero tunicas pelliceas corpora sensu dicit esse prædicta, is omnino confitebit lignum vite sensu quoque esse præditum. Post has quippe tunicas dictum est²¹: *Ne forte sumat de ligno vita, et comedat, et vivat in æternum.*

Duo itaque, uti vides, Acacius transcripsit *Stromatum* Clementis Alexandrini fragmenta, quorum prius ex tertio, posterius ex octavo eorum libro desumptum suisce dicitur. Atqui ex utroque illo fragmento haud absurde colligi potest promissum ab eodem Clemente octavum *Stromatum* librum, ab eo revera luisse editum, ubi illos Cassiani et aliorum

hereticorum, sicuti lib. iv, pag. 510, pollicitus fuerat, errores confutavit. Verumtamen quia jam a longo tempore perii citatus Acacii et octavus Clementis liber, Idecirco utrum in illa Patrum catena, et ejusdem Acacii operibus eo octavi *Stromatum* libri titulo reipsa inscriptus fuerit, vel in describendo hoc titulo aliquis erraverit, ita certo desinire non audemus. Et vero Clemens alios, uti capite sequenti articulo tertio dicetur, de anima promisit libros, ubi prolati ab Acacio verba pariter scribi potuerunt. Si quis tamen probare possit Clementem, mutato deinceps consilio, de iis in octavo *Stromatum* libro disputasse, quæ in libris de anima tractare decreverat, ac proinde illum recte ab Acacio citari, hinc plane non repugnabirrus.

Præterea penes doctum ac religiosum ordinis Sancti Dominici virum P. Michaelem Lequien, nobis jampridem amicitia conjunctum, quidam sunt *Parallelorum* sancti Joannis Damasceni Græci codices, ab editis diversi, ubi hæc cap. 18 leguntur: «Ἐτ τοῦ η' Στρωμάτων Ἀγάπη ἔκουσιν ἄρχει, ἀκόντων δὲ φόδος, οὐτος; φαῦλος. Οὐ δὲ εἰς ἀγαθὸν παταγαγῶν ἡμᾶς εἰς Χριστὸν ἄγει, καὶ ἔστι σωτήρος. » Ex libro octavo *Stromatum*: Charitas voluntibus, nolentibus vero imperat timor, et hic malus est. Alter timor in bonum ducens, ad Christum nos conductit, et est salutaris. »

Aliibi vero, cap. 12: Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ η' Στρωμάτων Φοῖβοι μεν οὐχὶ νόσον τὴν ἔξωθεν, ἀλλὰ ἀμαρτήματα, δι' αὐτούς, καὶ νόσον ψυχῆς, οὐχὶ σώματος. « Timeamus non externum morbum, sed peccata, propter quæ morbus. Timeamus, inquam, morbum anime, non corporis. »

Deinde vero: Τοῦ αὐτοῦ Νόμος ἔστω κατὰ τῶν σεμνῶν καὶ θεῖα, σεμνῶς καὶ θεοπρεπῶς ὅρᾳν ἀξιόντων, κόλασιν ἐπιτέρεται δορατά. « Lege sanctum sit, ut qui reverenda, et divina reverenter, et divine conspicere noluerint, suæ ad consciendum negligenter pœnas. » Ibi autem procul dubio omis- sa est negatio οὐ ante σεμνῶς.

At primum fragmentum totidem verbis invenitur in secunda parte § 26 opusculi, quod post omnes *Stromatum* libros, in Graeco-Latinis Clementinorum operum editionibus Graeco tantum charactere divulgatum, ac deinde Combesfio in suo *Græcorum Patrum Auctario* Latine versum est. Ibi autem Graeca illa verba Combesfio pag. 201 sic Latine reddit: « Charitas iis imperat, qui spontanei sunt; illis vero qui inviti pareant, malus hic timor; qui autem ad bonum rudimento est, ad Christum dicit, et salutaris existit. Ex hoc itaque opusculo si hæc verba a Joanne Damasceno reapse excerpta fuerint, quid aliud inde confici potest, nisi eum, ut infra cap. 3, art. 2, demonstrabitur, falso codicum suorum titulo deceptum, existimavisse illud octavum suisce *Stromatum* Clementis nostri Alexandrini librum? Alia porro fragmenta ex eodem opusculo, quod imperfectum ac mutilatum esse ostendens, desunni quoque potuerunt. Ideo fortasse dicendum de alio fragmento, quod in iisdem codicibus *Parallelorum* Joannis Damasceni litt. λ, cap. 1, corruptum occurrit, atque ex octavo etiam *Stromatum* Clementis libro notatur esse delibatum. Verum quia in hoc fragmento plures sunt amanuensiū librariorum errores, inde forsitan aliquis haud absurde suspicabitur illos in auctoris aut libri, ex quo illud desumptum fuit, describendo nomine similiter erravisse. Sed hæc ut ab eruditio Patre M. Lequien, in nova, quam molitus, omnium sancti Joannis Damasceni Operum editione clarius explicitur, avide exspectamus.

²¹ Genes. III, 22.

CAPUT III.

De opusculo quod in Graece et Latine editorum Clementis Alexandrini Operum sine Graecis tantum typis (1) excusum est.

ARTICULUS I.

Analysis hujuscemodi Graeci opusculi.

In Graeco-Latinis Clementis nostri Alexandrini operibus post octo, de quibus bactenus disputavimus, Stromatum libros adjectum est opusculum, Graecis duntaxat editum typis, et in duas partes divisum¹². Prima autem hoc titulo inscribitur: «Ex τοῦ Θεοδότου, καὶ τῆς Ἀνατολικῆς καλουμένης διδασκαλίας, κατὰ τοὺς Οὐαλεντίνου χρόνους ἐπιτομαῖς.» Epitome doctrinæ tam a Theodoتو, quam in Oriente, circa Valentini tempora traditæ.

In hac vero prima hujus opusculi parte varia Veteris Novique Testamenti loca ullo absque ordine, ullaque sine coherence et connexione accumulantur, nec rectis sanisque plerumque interpretationibus explicantur. Quid enim, amabo te, a recto veroque sacrae Scripturae sensu magis alienum et abhorrens, quam quod auctor hujuscemodi commentationis ab ipso illius initio tradidit? Post allata sicutdem hæc Christi verba¹³: Πάτερ, παραθέμεναι τοι (in sacro autem Lucae textu, παραθήσομεν) εἰς χεράς τὸ πνεῦμα πονεῖται. Pater, in manus tuas commendabo spiritum meum, contestim ille addidit Salvatorem Patri suo commendasse sapientiam, tum ut eam acciperet, tum etiam ne ii, a quibus ea spoliari aliquando poterat, illam retinerent. Quod quidem quam absurdum falsumque sit, nemo est qui non videat. Plura alia auctor ille non minus impeta, ridicula et absurdâ passim spargit et disseminat. Aperte siquidem docet quædam esse σώματα νοερά¹⁴, corpora spiritualia, ac dæmones, angelos, atque animas naturæ esse corporeæ¹⁵, ipsosmet angelos sacro tintos fuisse et ablutos baptismate¹⁶. Cætera vero errata, somnia, et deliramenta, in hanc scriptiōnēm passim congesta, singillatim recensere, tam superfluum est, quam illa omnia repræsentare, quæ auctor de Basilidio, aliorumque hæreticorum, ac præsertim Valentinianorum erroribus, de quibus iam satis disseruiimus, ita 345 memorat, ut de illis confundandis sæpiissime non curaverit.

Ad hæc vero, Combellius monitos nos fecit¹⁷ se diu multumque antcipitem hæsisse, utrum hoc opus Graece tantum, uti diximus, editum, Latinum faceret. Quamobrem petitio a viris doctis, ac nonnullis Ecclesiæ præsulibus consilio, satius esse judicavit tot absurdâ deliramenta Graece doctis Graeca relinquare, quam ea Latino sermone ante omnium posse oculos. Nam hæc Latine versa paucissimis utilitatis et emolumenti aliquid, plurimis vero danni et detrimenti multum afferre poterant. Quis igitur omnia, quæ in hac scriptiōne occurruunt, eodem modo ac alia, quæ in veterum Ecclesiæ Patrum lucubrationibus habentur, a nobis accurate ac solito more singulis quibusque exponi jure merito postulabit, quæ tot viri doctrina et ecclesiastica dignitate præstantes iis solis, qui Graecam callent linguam, deserenda esse censuerunt? Ad aliam igitur hujuscemodi commentationis partem, quam Combellius Latino idiomate omnibus exhibendam esse putavit, jam veniamus.

Secundum itaque hujus opusculi partis¹⁸, quæ «Ex

¹² col. 2. ¹³ col. 1. ¹⁴ col. 5. ¹⁵ col. 6. ¹⁶ col. 9. ¹⁷ Auctar. Græc. Patr., part. 1, p. 197 et seqq.
§ 1. ¹⁸ § 2. ¹⁹ Dan. iii, 55. ²⁰ § 3 et 4. ²¹ Gen. i, 1. ²² § 5, 6, 7, 8. ²³ Gen. i, 2. ²⁴ § 9, 10, 11,
12. ²⁵ § 13. ²⁶ § 14. ²⁷ § 15. ²⁸ § 16. ²⁹ § 17 et 18. ³⁰ § 19. ³¹ § 20. ³² § 21. ³³ § 22. ³⁴ § 23.

(1) Graece et Latine prodidit in editione Potteri.

A scripturis prophetarum electa, «Ex τῶν προφητῶν ἔχογει, inscribitur, ab iis verbis exordium sumitur, quæ Daniel a tribus pueris in camino ignis ardentes ad benedicendum Deum prolatæ fuisse auctor testatur». Ille autem ab eodem Daniele hæc verba³⁵: «Benedictus es, qui intueris abyssos, et eodem sensu, quo isthæc ab Enochō: «Et vidi omnes materias, » dicta esse docet. Contingeret vero³⁶ primis Geneseos verbis³⁷: «In principio creavit Deus cœlum et terram, » cœlestia et terrestria significari, ac Filium Dei esse ἀρχὴν, principium, quodam Osee prophetæ testimonio ostendere conatur. Ibi porro³⁸ citatis aliis «jusdem prophete et sequentibus Genesens verbis³⁹: «Spiritus regnabatur super abyssum, » multa de baptismate disputat.

B Dehinc nulla facta transitione, ille scribit timori bonitatem a Deo commisceri, cum fideles malis quibusdam vexari permittit. Quamobrem senes, ut ipse ait⁴⁰, nisi mali aliquid, quo peccata sua expiarentur, quotidie perferrent, vehementer dolabant. Peccata enimvero magis quam morbus, cuius causa sunt, timeri debent. Et certe cœlestia speramus bona, ac paternam etiam hæreditatem, cuius jam pignus accepimus. Ad ea autem viam Dominus monstravit, ubi jubet, ut rejectis terrenorum rerum curis primum queratur Dei regnum, atque ipsomet Deo animus noster impleatur. Pater autem⁴¹, Filius et Spiritus sanctus tres sunt, quibus testibus atque adjutoribus mandata perficie observari necesse est.

Tunc auctor ibi exponit⁴² quid jejenum mystice significet, et qui sint illius effectus. Orationem vero majoris virtutis esse ostendit, quam fidem; tametsi is qui credit, remissionem peccatorum consequatur. Deus vero⁴³, cuius nutu omnia sunt, prophetas et apostolos in hominum mittit salutem⁴⁴, atque per homines nos genuit, et erudiit, præstatque beneficia. Ad hæc vero⁴⁵, ille nos, antequam essemus, creavit, suaque deinceps, si digni fuerimus, gratia salvat. Porro autem ille unus est Deus, qui tempestates, tempora, fructus et elementa mutat, ac singulis principiū et finem definit.

Qui vero⁴⁶ ex fide et timore ad scientiam, γνῶσιν, pervenit, jam non servus, sed filius est, qui metu liberatus, et provectus ad charitatem, a velitis abstinet, ac mandatis obtemperat. Christus autem sanguine suo pretioso redimit, atque in libertatem vindicat filios, coheredes et amicos, quibus in cœlis est Pater⁴⁷. Charitas enimvero illis imperat, sicut iis, qui invitati ei parent, malus est timor. Nullus porro Deum diligit pro dignitate, quam auctor sumumam et infinitam esse demonstrat⁴⁸.

Quamvis autem anima, pergit ille⁴⁹, ex seipso moveatur, id illi tamen ex gratia oritur Dei, qui illius vult esse proprium, quod bonum illi tribuit. Itaque Deus animæ diligendi partes dedit, ut eam et sui admoneat officii, et illa libere voleans, et eligens capiat, ac teneat.

At Christus olim per prophetas⁵⁰, ac humano corpore assumpto, per seipsum nobis locutus est,

agrotosque curavit¹⁶: nunc vero per apostolos et doctores id præstat. Homo etenim factus est, ut paternæ voluntati obsequeretur, hominumque saluti culeret. Et vero ille peccata nostra abolendo, terreni veterisque delevit hominis imaginem, ac celestis et novi impressit.

Palam subinde¹⁷ auctor noster facit quomodo intelligenda sint haec Joannis Baptiste verba¹⁸: « Post me venit, qui vos baptizet in spiritu et igni. Cujus ventilabrum... paleas autem comburet igni; » ac quo etiam sensu Deus a Moyse ignis consumens dictus sit. Atque ibi ille observat ab Heracleone et aliis quibusdam baptismate ablutorum aures fuisse igne obsignatas. Aliorum vero refellit opinionem, qui his Christi verbis¹⁹: « Ignem veni mittere in terram, » putabant significari virtutem, quæ sanctos quidem expurget, terrenos vero mergat atque exterminet.

Rationes porro ille profert²⁰ cur seniores sacram, quam prædicabant, doctrinam scriptis non tradiderint, nec de ea libros composuerint. Gnosticos vero qui domesticis magis, quam extraneis invidebant, ille corripit²¹, ostenditque scientiam, et sacrorum dogmatum cognitionem omnibus utilem esse, simulque necessariam. At præterea præfatis, inquit²², et præpositis longa opus est experientia, eruditione, qua omnia habeant explorata, ac discipulos ab hereticorum erroribus avertant, doceantque quomodo illos impugnare et debellare possint. Vitæ porro integritas, sicuti ille ait²³, et morum innocentia extra invidiae, odii et calumniæ aleam posita est.

Beata vero illius est senectus, qui vivendo æterna vita dignus efficitur, nullique nisi pravo homini molestu, cum eo, quod est præstantissimum, deinceps versatur.

Post hæc ille narrat²⁴ Pythagoram existimasse eum, qui rebus nomina imponeret, sapientum esse antiquissimum. Quapropter qui sacram Scripturam scrutatur, ex illius verbis et nominibus debet latenter sensum elicere; agnita autem veritate, ad Dei initium pervenire similitudinem. At quisquis mundus et purus est, doctrinam divinamque virtutem assequetur.

Scientiae mysteria, prosequitur auctor noster²⁵, vulgo deridentur; paucos vero primum quidem agent in stuporem, sed postea assuefacti, depulsis ignorantia tenebris, lumen veritatis leti aspiciunt. Ibi autem ille explicat²⁶ quoniam modo investiganda sit veritas. At gnostica, inquit²⁷, virtus, ἡ ἀρετὴ τῆς γνῶστικῆς, hominem contemplatione simul et actione reddit exculum, qui temperantia et justitia exercitatus, et in carne angelici munera functione in meditatus, in corpore animum sacrificat.

Tum continuo ille docet²⁸ quid Tatiano, qui hæc Geneseos verba: « Fiat lux, » optantis esse somniaverat, 346 sit respondendum. Addit vero²⁹ hunc hæresiarcham dixisse mulieres, propter crines et mundum, a virtute his rebus præfecta puniri. Varia porro ibi ostendit³⁰ esse Dei iudicia. Moutos subinde nos facit in quadam scriptura, haud dubie apocrypha, asseri projectos et abortivos infantes angelo præsidi ac tutori educandos erudiendosque tradi; atque illic verba quædam, ex Apocalypsi Petri desumpta, in medium adducit.

Quosdam postea psalmi decimi septimi versus, nimirum 26, 45 et 51, breviter interpretatur³¹. Contineanter vero ait malorum tolerantiam propter ipsius fructum esse bonam. Porro autem qui continens est, tum illico his affectibus non est immunis. Ubi vero³² accesserit habitus, non iam est continens;

A quippe qui ut in uno habitu et Spiritu sancto esset, nactus sit. Cæterum³³ affectus suggestione et nutu spiritus vocantur. At ratio non præcipit quidem ut a creatura abscedamus³⁴, sed ut ea bene et sine affectuum pravitate utamur.

Dehinc ille refert³⁵ quid Petrus in Apocalypsi de abortivis, quorum melior sors est, infantibus, atque de futura eorum salute constituerit. Nobis quoque explicat³⁶ quid sibi ille velit, cum in eodem libro scripsit ex lacte, a mulierum uberibus defluente, ac concreto, minusculas, sed carnivoras bestias procreari. Planum denique facit³⁷ quid sexenx quidam docuerit de modo, quo anima hominis ab angelo, humanæ generationi præfector, infunditur, ac quo sit, ut fetus in matris suæ utero sit animal.

Tum confessim auctor expositionem psalmi decimi octavi aggreditur³⁸, ostenditque^{39,40}, qui sunt cœli, qui enarrant gloriam Dei, quid sit firmamentum quo manuum ejus opus annuntiatur, qui dies diei eructet verbum, ac quæ nocti scientiam indicet. At ibi duo adjicit⁴¹. Et primo quidem diabolum, qui Dominum venturum esse noverat, ac dæmones, qui Salomonem, antequam peccaret, Dominum esse arbitrabantur, non prius agnoverisse Christi divinitatem, quam a mortuis resurrexisset. Deinde ille nos admonet ab Enoch litteris mandatum fuisse homines ab angelis transgressoribus non solum astronomiam et divinationem, sed alias etiam artes didicisse.

Pergit ipse⁴², et quartum ejusdem psalmi versum explanando, observat stellas esse corpora spiritualia, quibus ita cum perfectis angelis communis est rerum administratio, ut tamen non causa earum, sed sint tantum signa.

In hoc autem^{43,44} subsequenti versu: « In sole posuit tabernaculum suum, » vult esse hyperbaton, ita ut post sequentes versus debeant transponi. Ibi vero ait Hermogenem opinatum esse Salvatorem in sole suum posuisse corpus. Subinde autem interposito Panteni testimonio, aliam sed obscuram, nec omnino sanam affert eorumdem verborum interpretationem. Ei vero tertiam ipse, sed secunda non magis veram et catholicam subjungit⁴⁵.

Post hæc alios ejusdem psalmi versus, scilicet octavum, decimum, duodecimum et decimum quartum, prætermissis tribus intermediis, breviter edidit. Cætera vero, quæ ille prosecutus fuerat, in editis omnino desunt, nec aliunde potuerunt restituiri et resarciri.

ARTICULUS II.

De hujus epitomes horumque excerptorum auctore.

Ex hujuscemodi operis analysi, et utriusque illius partis titulo constat, et extra controversiam positum esse debet illud variis sententiis, nullo prorsus ordine digestis, nec sibi invicem connexis et coherentibus, fuisse compactum. Unde autem, et ex hanc auctoris lucubrationibus ea omnia hujuscemodi epitomes scriptor decerpserit, inter eruditos nostræ ætatis homines disceptatur. Quidam enim putant Theodotum, cuius nomen primæ hujus scriptoris parti præfixum legitur, fuisse ex Clementis nostri Alexandrini præceptoribus unum, quem ille Stromatum initio ex Palestina oriundum fuisse testatur⁴⁶, ac ipsummet Clementem ex illius doctrina hoc composuisse opus, quod idcirco Ἀνατολεῖχη διδασκαλία vocavit. Sed levissima sane est, ac minimi momenti horum auctorum conjectura. Nullo siquidem argumento, nulla ratione eam hactenus probavere, neque probare unquam poterunt.

Nos quidem non fugit Theodotum non semel in

¹⁶ § 24. ¹⁷ § 25 et 26. ¹⁸ Matth. iii, 11, 12; Luc. iii, 16, 17. ¹⁹ Iuc. xii, 49. ²⁰ § 27.
²¹ § 28 et 29. ²² § 30. ²³ § 31. ²⁴ § 32, 55, 31. ²⁵ § 35. ²⁶ § 36. ²⁷ § 37. ²⁸ § 38 et 39.
²⁹ § 40. ³⁰ § 41. ³¹ § 42, etc. ³² § 45. ³³ § 46. ³⁴ § 47 et 48. ³⁵ § 49. ³⁶ § 50. ³⁷ § 51. ³⁸ § 52.
³⁹ § 53. ⁴⁰ § 54. ⁴¹ § 55 et 56. ⁴² § 57. ⁴³ § 58. ⁴⁴ Strom. l, i, p. 274.

illa prima hujus operis parte citari, sed inde hanc plane incerto conficitur eum non suisse Clementis Alexandrinii praeceptorem⁴⁴. Nam ibi primo arguitur in illorum errorem impiegisse haereticorum, qui Deum Patrem passum garriebant⁴⁵. Deinde ille adhuc ab auctore nostro fautor patronusque dicitur fictitii ac ridiculi *Aenon* Pleromatis, quod supra libro secundo, dissertat. 2, cap. 4, § 1, a Valentino ejusque asseclis perperam excogitatum, ac praeponere venditatum vidiimus. Atqui Clemens Alexandrinus⁴⁶ eo ipso, qui laudatur *Stromatum* libro asseveranter, ut ostendimus⁴⁷, affirmat sacra et orthodoxa religionis nostrae documenta ab omnibus, quorum ille mentionem facit, praeceptoribus suis asserti ac propugnari. Non potuit igitur is Theodosius tot errorum fautor et assertor, unus ex eis esse quos Clemens magistros suos appellavit.

Alius itaque haec epitome vel ex editis a Clemente nostro *Hypotyposeson* libris excerpta videtur, vel plura salem exhibere et complecti eorumdem librorum fragmenta. Nam illorum auctor, uti inquit Photius⁴⁸, « Et si recte in quibusdam sentire vi-sus est, in aliis rursus impie omnino fabuloseque disserit. » Et ne id a se gratis dictum quis causaretur, plures in iisdem libris disseminatos errores postquam retulit, alios longe plurimos ac pene infinitos se praetermissis significat. Ex his igitur libris eos omnes, qui in hac epitome occurrunt, decerpitos suisse existimant.

Huc accedit quod hujus epitomes auctor, ubi in secunda illius parte traditam a Pantæno quorumdam psalmi decimi octavi versum expositionem exhibet, ibi ab eo his compellatur veribus⁴⁹: « Παντæνος ἡμῶν, επί Pantænus noster. » At Clemens, teste Eusebio⁵⁰, in suis *Hypotyposeson* libris: « Pantænum magistrum suum (Græco διδάσκαλον τοῦ Παντæνοῦ) nominatim appellat, quæcumque ille a majoribus accepisset, et traditiones, quas posteris reliquisset, exponens. » Quis ergo sibi facile persuaderi non patiatur, illam Pantæni allatau in hac epitome, quam notamus interpretationem, ex iisdem *Hypotyposeson* libris suisse delibatum? Denique Joannes Damasceno quoddam Clementis Alexandrinii nomine testimonium retulit, quod hisce in electis revera invenitur⁵¹.

Verum ali, his argumentis minime vici, suum huic opinioni ideo negabunt suffragium, quia ex variis 347 erroribus, quos ex *Hypotyposeson* libris idem Photius repræsentat, nullus fere in hac epitome reperitur. Contra vero plures, uti diximus, in ea haereticorum ac præsertim Valentinianorum errorum, delirations, atque commenta occurrunt, quæ Photius in *Hypotyposeson* libris a se reperta esse non dicit, sed quæ in genuinis Clementis nostri operibus, ut in superiori dissertatione a nobis observatum est, confutantur, ac funditus destruuntur.

Deinde ab horum excerptorum auctore Pantænus non suus magister vocatur, sed Παντæνος ἡμῶν, επί Pantænus noster, id est vel ejusdem cum eo doctrinæ defensor, vel ex eodem populo, eademque genio prognatus.

Postremo locus a Joanne Damasceno citatus, nihil aliud probat, nisi in eo, quo usus est, horum electorum manuscripto codice nomen Clementis inscribi: sed veram esse hanc inscriptionem nulla unquam ratione nisi demonstrari poterit, qui inititis propemodum exemplis didicerunt eam librariorum amanuensium sæpius suisse pravam consuetudinem, ac prorsus intolerabilem impudentiam, qua ut descriptis a se operibus majorem conciliarent auctoritatem, falsum antiquissimi vel doctis-

A simi scriptoris nomen illorum fronti præfigere non dubitaverunt.

Nobis itaque persuasum facilius facit hujus opusculi utramque, quam unius ejusdemque scriptoris esse concedunt, partem neque ex Clementis Alexandrinii *Hypotyposeson*, neque ex aliis illius libris suisse compilatam. Nulla enim ratio vel ex bujus operis inscriptione, vel ex illius textu desumpta id confici potest. Quinimo ibi⁵² absurdum prorsus et ridicula cuiusdam sensis proponuntur argumenta, quibus probare volebat animal esse, quod in matris utero gestatur. » At supra a nobis observatum⁵³ haec quæstionem in earum a Clemente nostro exemplum proponi, quæ a Christianis nunquam movendas sunt.

B Forum itaque opinioni haud ægre subscribemus qui hanc commentationem a scriptore aliquo, haereticorum, atque quorundam imprimitis Valentianorum potius, quam Catholicorum partibus mancipato, profectam esse probaverint. Et certe si præfixus huic opusculo titulus verus, uti plane videtur, sincerusque sit, in illius auctore querendo tanta contentione non erat laborandum. Ex eo siquidem jure haud innumerito colligi potest totum illud idem opusculum ex Theodoti et Orientalium haud dubie haereticorum doctrina suisse delibatum. Quis autem ille Theodotus fuerit, dictu profecto difficile est. Quidam tamen opinantur eum suisse Byzantium origine, et arte coriarium, qui Christum, ut alibi dicemus, quem coram tyrannis egaverat, Deum esse postea iniciatus est. Aliis vero is Theodotus videtur, quem Eusebius⁵⁴ primum pseudoprophetarum Montani et Priscillæ quasi procuratorem, et eodem vesano spiritu afflatum prohibet. Verum si Theodotus in hujus epitomes iudeo idem atque in illius textu appellatur est, illa certe alias ab illis, et Valentianæ haereses sectator non minori forsitan jure dici potest. Ut ut sit, bac sane scripta tanti non sunt momenti, nec eorum auctoritate est auctoritatis, ut in illius inquirendo nomine maiorem operam consumauis.

ARTICULUS III.

Nova in secundam hujus opusculi partem annotationes.

Quandoquidem secunda hujus opusculi pars digna Combefisio, aliusque visa est, quæ Latina fieret, idcirco quid in ea præcipue adductori debeat, pauci demonstrandum est. Primum itaque observabimus præfixum ei titulum: « Ex Scripturis prophetarum electa, » non ab eius auctore, sed ab aliquo potius male seriatu exscriptore profectum videri. Ex ipsa siquidem vel sola illius a nobis exhibita analysi nemini obscurum esse poterit, alia longe pluriua, quam prophetarum ex Scripturis electa in eo pertractari. Multa siquidem ibi notavius ex apocryphis quibusdam libris delibata; pluraque ab eius auctore prolatæ, quæ vel sacris prophetarum oraculis adversantur, vel ex eorum libris desumpta non fuerunt. Quod quidem ex mox dicendis clarae adhuc patebit.

D Deinde vero animadvertisendum est⁵⁵ bis in hac scriptio citari Enochi librum, et secundo loco hoc ex illo proferri: « Iam vero etiam Enoch ait transgressores angelos docuisse homines astronomiam, et divinationem, ac reliquas artes. » Videlicet autem⁵⁶ a Clemente nostro genuinis suis in operibus, minimus in quinto *Stromatum* libro expresse traditum prævaricatores angelos non quidem hominibus, sed nominatim mulieribus, plura annuntiassæ arcana, et quæcumque in eorum cognitionem venerant. Solerter igitur expendas velut utrum id Cle-

⁴⁴ p. 794, col. 1. ⁴⁵ ibid., co. 2. ⁴⁶ Strom. I. 1, pag. 274. ⁴⁷ sup. dissert. 2, c. 1, art. 9, p. 642. ⁴⁸ Bibl., cod. cix. ⁴⁹ § 57. ⁵⁰ I. vi Hist. c. 13, p. 214. ⁵¹ sup., p. 1506. ⁵² § 51. ⁵³ sup. cap. 1, art. 8, p. 1591. ⁵⁴ I. v Hist., c. 16, p. 181. ⁵⁵ § 2 et 54. ⁵⁶ Dissert. sup. 2, c. 8, art. 2, p. 992 et 993.

mens ex eodem apocrypho Enochī libro hauserit. **Petro quoque supposita tum Apocalypsis, tum Prædicatio tribus in locis citata legitur** ¹⁶, atque in priore asseritur non solum futura abortivorum infantum, in angelorum disciplinam traditorum, salus et felicitas, sed ridicula etiam opinio de carnivoris quibusdam minusculis bestiis, ex lacte ab umeribus matrum desflente procreatis. In secundo Salvator et lex dicitur et Verbum. Jam autem a nobis adnotatum est ¹⁷ euendein plane ac ultimum hujus apocryphi libri locum a Clemente Alexandrino citari. Ibi quoque nonnulla de falsa Petri Apocalypsi animadvertisimus.

Nota quadam marginali Combesius observat ab horum excerptorum auctore singularem Pantæno, quem præceptorem suum appellat ¹, ac plane falsam ascribi opinionem, ab Hermogenis errore de corpore Christi in sole posito non valde diversam. Sed ibi nihil aliud ex Pantæno dæloratum videtur, nisi in sacris Scripturis sæpius presens pro futuro, et futurum pro presente usurpari. Qua quidem regula ab eo constituta, auctor noster hæc verba ²: « In sole posuit tabernaculum suum, » singulari prorsus atque falsa explanatione interpretatur. De Hermogenis porro erroribus supra lib. II, dissert. 2, cap. 8, art. 1, disputavimus.

Alia vero Tatiani opinio ab auctore nostro re-jicitur ³, qua illa hæc Geneseos verba: « Fiat lux, » optantis esse perperam contendebat. At inde illud confirmari potest, quod adhuc supra lib. II, cap. 6, art. 2, a nobis notatum fuit, hunc Tatianum, non secus atque Marcionem, falso docuisse duos esse deos. Verum si auctor noster hunc Tatiani errorem consulavit, nihil certe contra aliam, quam illi continentem attribuit ⁴, opinionem et propter crines, κατ τὸν χόρην, et mundum, » haud dubie mulierem, feminas **348** a virtute his rebus prefecta juniri.

Non semel porro mentionem fecimus Heracleonis, qui, uti auctor noster refert, eorum aures igne obsignabat, qui baptismate initiantur. Videbis supra lib. II, dissert. 2, cap. 4, art. 3, § 3, et hujus libri dissert. 2, cap. 13, art. 2.

Citatis paulo post ⁵ Christi verbis ⁶: « Ignum venire in terram, » hæc auctor noster adjecit: « Nempe virtutem, quæ sanctos quidem emundet; terrenos vero, ut quidam aiunt, interitu mergat et delectat, » Graece δύναμιν ὑλικῶν ἀφανίστειχη, virtutem terrenos, sive potius materiales exterminantem. At Combesius ad marginem adnotavit hunc esse Gnosticon de abolendo corpore errorem. Sed id certe aliqua saletem ratione probandum erat, aut quinam essent illi Gnostici, designandum. Nonne enihi his verbis alii potius designantur heretici, sive Valentiniiani, sive Montanistæ, aut alii qui seipsos spirituales, Catholicos autem ψυχικούς,

A animales, atque etiam carnales, et materiales esse jactabant? Neque etiam repugnabimus iis, qui ab auctore nostro Valentinianos notari demonstraverint. Ab iis siquidem non solum tria, ut vidi-mus ⁷, hominum genera constituebantur, unum scilicet spirituale, secundum animale, et materiale tertium; verum etiam quasdam animas natura sua dicebant esse malas, nec suscipiendo seminis capaces.

Quasdam porro Gnosticos, a superiori memoratis baud dubie diversos, etiam si paulo post auctor noster nominatum corripiat ⁸, ipse nihilominus antea dixerat ⁹: « Qui credit, remissionem peccatorum a Domino consecutus est: δὲ ἐν γνώσει γενόμενος ὅτε μηχετὶ ἀμαρτάνων, παρ' ἔκπτω τὴν ἀρεστὸν λοιπῶν κομιζεται. » Qui autem adeptus est scientiam, seu gnosim, ut qui non peccet (*vel* quasi amplius non peccans), a seipso reliquorum remissionem obtinet. » Cujus explicandi gratia Combesius in margine addidit: « Quasi merendo, qua gratia justificatus est. » Sed nihil in illo auctoris nostri textu videmus, quod ad hanc explicationem nos conductat. Quapropter verisimilius fortasse videbitur illum ibi ad errorem allisso quorundam pseudo-Gnosticorum, qui vitam spiritualem profitentes, ad eum statum, in quo amplius peccare non possent, se aliquando pervenisse vendibant.

Plures alias, vel ex variis apocryphis, uti vidi-mus, libris, vel nullo citato auctore scriptor noster falsas opiniones, ac præcipue de stellis et angelis simpliciter proponit ¹⁰, quas ille nec refutare, nec quid in eis cavendum sit, retegere, aut saltē indicare curat. Nonnulla tamen sana, recta et orthodoxa in hac epitome occurront. Nam ut alia, quæ ex illius analysi satis intelliguntur, missa faciamus, illud profecto verum et orthodoxum est, atque ab antiquis Patribus sæpius traditum et assertum, quod ille his edixit verbis ¹¹: « Salvator noster baptizatus est, cum ipse non egeret; ut his qui regenerarentur aquas omnes sanctificaret. » Verum sicut boni scriptoris est recta et sana scribere, ita illius quoque officii et muneris esse debet, si quæ falsa et absurdæ proponere cogatur, quod in eis noxiū est, aut confutare, aut saltē ne incauti quidam decipiātur, nota aliqua inurere. Porro autem qua necessitate ad tot absurdæ et ridicula opinionum commenta vel ex se ipso, vel ex alterius scriptoris lucubrationibus tradenda auctor noster compulsa fuerit, nobis prorsus incomptum esse fatebimur.

Denique observabimus hunc tractatum perfectum non esse, pluresque adhuc in eo esse hiatus, et loca detruncata, ac mutilata, ac tandem in illius fine multa desiderari, quæ vel temporis injuria periere, vel ex manuscriptis codicibus abstracta avulsa que fuerunt.

CAPUT IV.

De quibusdam in aliquot Epistolas canonicas adumbrationibus, Clementi Alexandrino attributis.

ARTICULUS I.

Analysis harum adumbrationum.

Hæ adumbrationes scriptæ sunt in primam Petri apostoli, et Judæ, ac primam et secundam Joannis Epistolam. Verum illæ non perpetua et continuata in integras illas Epistolas commentaria, sed breves

duntaxat in quosdam eorum versus, vel aliquam duntaxat eorumdem versuum partem enarrationes, ac sæpe sæpius notulas tantummodo et animadver-siones exhibent.

A prima autem Petri Epistola, sed a tertio tan-tum primi ejus capituli versu auctor orditur. Inde

¹⁶ § 41, 49, 50. ¹⁷ dissert. super. 2, c. 4, p. 931. ¹⁸ § 37. ¹⁹ Psal. xviii, 6. ²⁰ § 38. ²¹ § 39. ²² § 23. ²³ § 26. ²⁴ Luc. xii, 49. ²⁵ lib. sup. dissert. 2, c. 4, art. 2. ²⁶ § 26 et 27. ²⁷ § 15. ²⁸ § 53, 56, 58. ²⁹ § 7.

transit ad quintum, ac deinde nonum, decimum, duodecimum, decimum nonum, vicesimum tertium, et vicesimum quintum, omnibus aliis prætermis, edisserit. Ex capite autem secundo non alios versus ille explicat, quam nonum, et vicesimum tertium; quemadmodum ex capite tertio quasdam tantum versus decimi quinti, decimi octavi, vicesimi, vicesimi primi et secundi partes interpretatur. Similiter in subsequentis capitulis quarti versus decimum, decimum tertium, decimum quartum et decimum septimum quedam animadvertisit. Sed ex capite quinto nihil aliud, præter aliquam versus decimi et decimi quarti partem attigit.

Data vero a Iuda Epistola expositionem inde ille inchoat, quod Judas ipsius initio se non fratrem Domini, sed servum appellaverit. Quo enarrato, confessum venit ad versus quintum, et alios subsequentes, usque ad versus decimum quartum, in quos breves tantum, ac quandoque in minimis eorum partes observationes exhibet. Illic transit ad versus decimum nonum, ac postea versus vicesimum, vicesimum primum, vicesimum secundum, et vicesimum tertium, omisis quibusdam verbis, transcripsit, nihilque in eos, nisi in nonnulla vicesimi tertii verba adnotat. Deinde vero paulo fusi vicesimum quartum explanat: ac manifestum tandem facit cur Christus, morti proximus, principi sacerdotum interroganti, se revera Filium Dei esse responderit.

Simili plane modo prima Joannis Epistola ab auctore i^ostro exponitur. Primum etenim ille patet facit quam pulchre hujus Epistolæ exordium cum Evangelii secundum Joannem principi congruat et conveniat. Tum vero ille enarrat ejusdem capituli versus secundum, quintum, secundam septimi partem, ac tandem decimum. Ex capite autem secundo secundam primi versus partem, et post hæc versus tertium, quintum, septimum, octavum, nonum, decimum, ac hoc duodecimi verbum, *filioli*, edisserit. Postea vero decimum tertium explicat, sicut decimum sextum, decimum septimum, decimum nonum, vicesimum secundum, vicesimum tertium, ac secundam vicesimi noni partem. Capituli vero tertii 349 alteram versus primi partem, ac subinde versus secundum, octavum, nonum, decimum, decimum quintum, decimum sextum, ac postremo vicesimum interpretatur. Nam sequentis quidem versus verba refert, sed nihil in ea observat. Duos porro nec plures capituli quarti versus, nempe secundum et decimum octavum exponit. Gradum inde facit ad quorundam capituli quinti versus explanationem, nimirum secundæ sexti septimique versus partis; ac post hæc ad versus decimi quarti, atque alterius quoque tantum versus decimi noni et vicesimi partis expositionem.

Postremo auctor noster secundæ ejusdem Joannis Epistole, quam ad virgines, non secus, atque ad Babyloniam, cui nomen Electæ erat, scriptam opinatur, argumentum nobis breviter proponit. Ex tota autem illa Epistola solus, cæteris omnibus penitus omisis, decimus versus ab eo explicatur.

ARTICULUS II.

De harum adumbrationum editionibus, auctore, ac titulo.

Adumbrationes illæ, sive potius brevissimæ notæ et animadversiones typis editæ fuerunt non solum in Parisiensi, et nostra Lugdunensi *Patrum Bibliothece*, sed Oxonii etiam anno 1683, ac Lipsiæ anno 1700, post tractatum, *Quis dives salutem consequi possit*, de quo superius diximus, publici factæ sunt juris.

Qui autem editionibus illis præfecti fuere, ii Clementis Alexandrii nomen huic opusculo inscri-

A pserunt. Veram porro esse eam inscriptionem, atque a Clemente Alexandrinu scriptas esse has adumbrationes probare conantur Cassiodori auctoritate, hisque illius verbis ¹³: « In Epistolis canonicae Clemens, Alexandrinus presbyter, qui et Stromate vocatur, id est, in Epistola sancti Petri prima, sancti Joannis prima et secunda, et Jacobi quedam Attico sermone declaravit. Ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est: quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offendiculis, purificata doctrina ejus securior posset hauriri. » Adumbrationes enimvero, de quibus disputamus, has ipsammet esse, quas Cassiodorus commemorat, inde colligunt; quia ille aperte testificatur in illis, quæ a Clemente Alexandrinu projectæ sunt, non integras horumce apostolorum Epistolas fuisse expositas, sed ex iis quedam latum Attico sermone explicata, ex quibus uonolla incaute dicta ipse consulto resecavit. At ex istarum, de quibus agimus, adumbrationum exhibita a nobis analysi patet quamplurima quatuor apostolicarum harumce Epistolarum loca sine ulla aut nota aut explicatione in iisdem penitus omissa fuisse adumbrationibus.

B Oxoniensis vero episcopus existimat eas esse Ὑποτύπωσεως Clementinarum partem, ac Cassiodorum, qui Clemente Stromateum vocal, verbum Graecum, ὑποτύπωσεις, Latine adumbrationes reddidisse. In hujus autem conjecturæ confirmationem profieri forsitan possunt hæc Eusebii de eodem Clemente verba ¹⁴: « In libris Ὑποτύπωσεως, omnium ut uno verbo dicam, utriusque Testamento Scripturarum compendiosam instituit enarrationem, ne illis quidem prætermis scriptis, de quibus inter multos ambigitur: Iudeæ Epistolam, et Barnabæ, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo. Quid enim, inquit, istæ adumbrationes aliud continent, nisi compendiosam, uti diximus, euariationem illarum Petri, Joannis et Iudeæ Epistolarum, quas Eusebius a Clemente sic expositas esse testificatur? Quid vero, quod id auctoritate stabiliti adhuc potest Photii, qui, etsi paulo obscurius, in eundem tamen sensum scripsit ¹⁵: « Ὑποτύπωσι quidem disceptationem continent locorum aliquot Veteris Novique Testamenti, quæ etiam summarum explicat et interpretatur? »

Sed hæc conjectura multis parum verosimiles, ac levissimæ procul dubio videbuntur. Plurima enim ante saecula cum libri Hypotypeon derelicti fuerint, quoniam, quæso, modo probare ulius unquam poterit illas, de quibus disputamus, adumbrationes ex istis Hypotypeon libris fuisse collectas?

Deinde vero Cassiodorus, qui has adumbrationes Graece scriptas viderat, jusserratque Latinam verti in linguam, de iis tanquam singulare, quodam Clementis opere, ab Hypotypeon libris distinctor loquitur.

D Non minus præterea incertum est utrum Cassiodorus loco a nobis citato, de hisce Epistolarum Petri, Iudeæ et Joannis adumbrationibus sermonem fecerit. Primo siquidem ille Epistola a Jacobo, non autem a Iuda data meminit. Neque dixeris solita librariorum amanuensium incuria in Cassiodori textu pro Iudeæ, nomen Jacobi fuisse substitutum. Nulla etenim codicum seu editorum seu manuscriptorum auctoritate, nullaque alia ratione id probari potest.

Secundo Cassiodorus nos admonet se ex iis, quos præ manibus habuit, Clementis Alexandrii in illas trium apostolorum Epistolas commentariis quodam sustulisse, haud dubie errorum offendicula, ut sana rectaque ejus doctrina posset securius hauriri. Atqui in his, de quibus quæstio est, adumbrationibus, nonnulli adhuc supersunt errores, quos

¹³ lib. De institut. divin. litter., c. 8, p. 543. ¹⁴ lib. vi Hist. eccles., c. 14, p. 215. ¹⁵ Bibl. cod. cir., p. 286.

Cassiodorus non minus inde quam alios amputare debuit. Quod quidem ex iis, quae in sequenti articulo dicenda sunt, manifestum omnibus fiet.

Cum nulla igitur satis valida ratione probatum hactenus fuerit eas adumbrationes aut ex Clementis Alexandrini operibus fuisse deceptas, aut ab illo seorsim compositas, iis facilius assentimur, qui illas a scriptore non plane orthodoxo, sed hereticorum partibus potius addicto, profectas esse ostenderit.

Paulo itaque majoris momenti argumentis probari potest praesquam fuisse huic operi *Adumbrationum* inscriptionem. Testatum siquidem Labbeus facit¹⁶ haec se vidisse commentariola et calamo exarata in membranis codicis antiqui, qui fuit olim cennobii S. Mariae Montis Dei, ubi *Adumbrationes* inscribuntur. » Neque etiam ullus dubitandi locus est eas in manuscripto codice, ex quo typis Latinis excusae, in vulgus prodierunt, eodem hoc titulo, quo a Fabro quoque Stapulensi laudantur, fuisse prenotatas.

Cur porro eo nomine illud opusculum nuncupatum fuerit, si a nobis quis rogaverit, respondebimus illud idcirco ita esse inscriptum, quia non perfecta et omnibus numeris absoluta in Petri, Judæ et Joannis Epistolas commentaria, sed leves tantum, ut ex dictis liquet, earum imagines et species exhibent ac representant. Atque illud certe nomine *adumbratio* non male significatur.

350 ARTICULUS III.

Novæ in has adumbrationes, sive commentariola, notæ et animadversiones.

Quamvis brevissimum sit hoc opusculum, ad nos tamen illud plane integrum et incorruptum pervenisse non putamus. In hunc siquidem primæ Joannis Epistole primum capituli secundi versum: « Et si quis peccaverit, consolatorem habemus apud Patrem, Iesum Christum, » haec scripta sunt: « Sic ut enim apud Patrem consolator est pro nobis Dominus; sic etiam consolator est, quem post assumptionem suam dignatus est mittere. [Haec namque primitivæ virtutes, ac primocreatæ, immobiles existentes secundum substantiam, et cum subjectis angelis et archangelis, cum quibus vocantur aequivoce, diversas operationes efficiunt. Sic etiam et Moyses Michael angeli virtutem per vicinum sibi et infimum angelum vocat. Similiter quoque in prophetis sanctis invenimus, sed Moysi quidem propinquus ac vicinus angelus apparuit. Exaudivit eum, et locutus ei Moyses maniferte facie ad faciem. Aliis autem prophetis secundum operationem angelorum motus quidam flebat, veluti audientium ac videntium. Idcirco et soli audiebant, solique cernebant, sicut et in Samuele manifestatur. Eliseus etiam solus audiebat vocem, qua vocatus est. Si autem esset manifesta et communis vox, ab omnibus presentibus audiret: nunc autem a solo, in quo operabatur motus, qui ab angelo flebat, auditæ est.] Totum autem haud exiguum hoc fragmentum, nunc inclusum, nullam penitus cum precedentibus ac subsequentibus, neque cum ipsiusmet Joannis apostoli, quæ explicantur, verbis nec connexionem habet, nec affinitatem. Itaque a male feriato aliquo scriptore illud adjectum, aut aianuensium librariorum negligentia et oscitantia loco suo forsitan motum est. Magis siquidem illud spectare videtur ad ea, quæ prius auctor noster in caput tertium, vers. 22, primæ Petri Epistola hunc in modum dixerat: « Subjectis sibi angelis, qui sunt primus ordo: et subditis potestatibus, quæ sunt secundi ordinis: subditis quoque virtutibus, quæ ad tertium ordinem pertinere declarantur. »

Quidquid autem de hujus fragmenti additione,

A aut transpositione dicatur, eadem in eo, atque ab auctore nostro opinio asseritur, superiores angelos per alios inferiores in res humanas agere, et cum hominibus loqui. Etenim in Epist. Judæ vers. 9 haec ille observavit: « Michael autem hic dicitur, qui per propinquum angelum altercabatur cum dia-bolo. »

A bonis autem angelis ad malos et prævaricatores si transeamus, ille paulo superius in sextum ejusdem Epistolæ versum haud hæsitanter affirmavit hos apostolos angelos « in vicinum terræ locum, hoc est, caliginosum aerem, fuisse detrusos. » Petavius vero tom. III *Theol. dogm.*, lib. iii, cap. 4, ostendit eam fuisse veterum Ecclesiæ Patrum opinionem. Sed his scriptoribus auctorem nostrum annumerare potuisset.

Animadvertere præterea dehemus auctorem nostrum vulgate catholicarum Epistolarum versioni non penitus inhærente. Verumtamen eam stepe sapius ita sequitur, ut ab ipso, vel si Græcus homo fuerit, ab ejus interprete lectitatem, huicque usui fuisse vix a quoquam in dubium merito vocari queat. Aliquando vero, sed rarius tam ab illa quam a Græco earum textu parumper discedit. Utrum autem inde colligi possit ab ipso ea verba, a vulgata versione et Græco textu discrepantia, memoriter tantum redditâ fuisse, ab aliis audire, quain aliquid statuere malum.

Notandum insuper a nobis est cur et quomodo auctor noster Evangelium a Marco scriptum esse censerit. De hoc etenim ita ille pronuntiat¹⁷: « Marcus Petri sector, palam prædicante Petro Evangelium Romæ coram quibusdam Cæsareanis equitibus, et multa Christi testimonia proferente, petitus ab eis, ut possent quæ dicebantur memoriae commendare, scripsit ex his, quæ a Petro dicta sunt, Evangelium, quod secundum Marcum vocatur. » Quis enim, quæso, præter istum auctorem dixit Marcum ideo Evangelium suum scripsisse, quia « a quibusdam, » qui Petrum prædicantem audiabant « Cæsareanis equitibus petitus » fuerat? Et certe Clemens Alexandrinus, ut cæteros pretermittamus, longe aliter sentiebat. In illius siquidem *Hypotyposeon* libris, sicut ex Eusebio atibi vidiimus¹⁸, Marcus Evangelium tunc composuisse prohibetur, postquam multi, qui Petrum concionantem audierant, eum ad illud scribendum fuisse cohortati. Ibi autem nihil de Cæsareanis equitibus, ac multo minus de quibusdam occurrit; sed indefinite multis, Græce τολλούς, legimus. Utrum vero inde inferri possit has adumbrationes nostro Clementi Alexandrino perperam ascribi, non audemus omnino asseveranter affirmare. Fieri enim potest ut ille in deperditis suis libris, varias aliquando, atque etiam contrarias eadem de re opiniones re-tulerit.

Ad ejusdem vero Clementis sententiam his proprius auctor noster accessit verbis, quæ ab eo continenter subjunguntur: « Sicut Lucas quoque et Actus apostolorum stylo executus agnosceret, et Pauli ad Hebreos interpretatus Epistolam. » Prius vero ille eamdem ad Hebreos Epistolam, cuius prima verba citavit, Paulo adhuc adjudicaverat. At Eusebi, iam a nobis citati, auctoritate sup. dissert. 2, cap. 4, art. 2, ostendimus eamdem omnino Clementis et de Actibus apostolorum, et de hac ad Hebreos Epistola fuisse opinionem.

Ab aliis autem dissentit idem auctor noster, ubi de iis, ad quos secunda Joannis Epistola data est, sic disputat: « Secunda Joannis Epistola, quæ ad virginis scripta, simplicissima est. Scripta vero est ad quamdam Babyloniam, Electam nomine. »

Et vero haec Epistola directa est Electæ, καὶ τοῖς

¹⁶ De script. eccles. tom. I p. 23). ¹⁷ in Petr. I Epist., c. v, v. 14. ¹⁸ dissert. sup. 2, c. 4, art. 2, p. 924.

τέχνης αὐτῆς, et natis, seu filiis ejus. Atqui illa Epistola ad virgines dari non potuit, nisi Electæ filii virgines revera fuerint. Cumnam autem, obsecro, illud hactenus probatum est?

Eorum porro qui hujus opusculi scriptorem, vel Clementem Alexandrinum, vel alium quempiam Nicæna synodo antiquorem esse arbitrati sunt, magna attentione dignum in primis illud fuit, quod ab eo haud semel de summa Filii Dei, Christi Domini divinitate asseritur et predicatur. Tanta etenim evidētia et perspicuitate illam tuerit et vindicat, ut nihil clarius a quoquam desiderari posse videatur. Sua[m] enimvero Epistole a Iuda datæ enarrationem sic ille absolvit: « lu Evangelio secundum Marcum interrogatus Dominus a principe sacerdotum, si ipse esset Christus Filius Dei benedicti, respondens dixit: Ego sum; et videbitis **351** Filium Hominis In aliis autem Evangelii dicitur principi sacerdotum interroganti, si ipse esset Filius Dei, non econtra respondisse. Sed quid dixit? Vos dicitis; satis bene respondens. Si enim diceret: Sicut vos intelligitis, inventiretur utique, non se confitens Filium Dei; illi non ita de illo intelligebant. Dicens autem: Vos dicitis, vere locutus est. Quod enim non sapiebant, verbis dicebant, hoc ille verum esse confessus est. Ille itaque est auctoris nostri ratiocinatio. Mentitus fuisset Christus, si a principe sacerdotum interrogatus, utrum Dei esset Filius, id respondisset, quod ille sacerdotum princeps hac interrogatione intelligebat. Non credebat enim eum esse Deum, sed tantummodo hominem. Quapropter Christus respondit: « Vos dicitis; atque ita vere locutus est. Etenim his verbis confessus est se non esse duntaxat hominem, sicut illi arbitrabantur, sed esse verum Dei Filium, quemadmodum ipsi dicebant. Cur autem, amabo te, ita auctor noster argumentatus est, nisi quia persuasum omnino habuit Chri-
stum verum, sicut et Patrem, esse Deum?

Observa, queso, utrum auctor noster memoriter tantum dixerit in aliis Evangelii scriptum fuisse¹⁹: « Vos dicitis. » Nam id in solo Luca Evangelio occurrit, ubi Christus non soli sacerdotum principi, ut ait auctor noster, sed senioribus plebis, principibus sacerdotum et scribis ita respondisse narratur. At hæc per transeannam.

Christi porro divinitatem longe adhuc clarius et luculentius auctor noster astruit, ubi exordium primæ Joannis Epistole sic interpretatur: « Quod dicit: Ab initio, hoc modo presbyter exponebat, quod principium generationis separatum ab opificis principio non est. Cum enim dicit: Quod erat ab initio, generationem tangit sine principio Filii cum Patre existans. Erat, ergo verbum æternitatis significativum, non habentis initium, sicut etiam Verbum ipsum, hoc est Filius Dei secundum æquallitatem substantiae unum cum Patre subsistit, semipitem est, et infectum. Quod semper erat Verbum significatur dicendo²⁰: In principio erat Verbum. Ibi ille apertissime docet æternam et sine initio esse Filii Dei generationem, huncque esse Verbum semipitem, atque ejusdem cum Patre suo æterno substantiae et naturæ. Et id quidem non suis solum verbis luculentissime declaravit, sed ex ipsis quoque cum hujuscem canonice Epistole, tum etiam Joannis Evangelii plane similibus ac consentientibus exordiis.

Neque satis ei fuit illud tam diserte affirmasse, sed rursus paulo post: « Patris, inquit, appellatione significat, quoniam et Filius semper erat sine initio. » At hæc in tam parvo opere repetitio nonne manifestissime ostendit nihil auctori nostro magis cordi fuisse, quam ut omnibus hanc doctrinam træderet et inculcaret?

Verum quomodo, arguet aliquis, Filius dici potest semper fuisse sine principio, qui a Patre æterno

A genitus est, atque idcirco principium habuit? Sed huic respondebimus Filium Dei idcirco dici esse sine principio, seu initio, quia, cum ab omni æternitate genitus a Patre fuerit, nullum habuit temporis initium; quandoquidem nullum assignari possit temporis punctum, quo ille, cum prius non fuisset, esse et existere incœperit. Eodem plane sensu post Nicænam synodum loquuntur doctissimi et antiquissimi Ecclesiæ Patres, qui Filium Dei sine principio, et ἄνθροπον esse haud dubitanter dixerant. Ne autem omnes nominibus suis, quod inutile fore, singillatim appellemus, sufficiat id unius ex iis, atque alterius scriptoris, omni exceptione majoris, probare auctoritate ac testimonio. Primus itaque prodeat Cyrus Alexandrinus, cuius hæc sunt verba: « Ut Pater, inquit²¹, ipse principio caret, nomine factus est; sic et Verbum, quod ex ipsis substantia processit, initio carens, ἄνθροπος, expertus est temporis, nec factum, uti nec ille qui ipsum genuit. » In eundem quoque modum contra Eumenianos disputat Gregorius Nazianzenus ora. 35, paulo post initium, pag. 765: « Quid ergo, inquires, si Filius et Spiritus sanctus Patri coeterni sunt, quid affieri potest, quin principii quoque, quemadmodum et ille, sint expertes? Quia ab ipso sunt, licet non post ipsum. Quod enim principio caret, æternum quoque est: quod autem æternum est, non protinus quoque principio vacat, quandiu ad Patrem, velut ad principium et originem referatur. Ergo illi quantum ad causam principio minime caret (perspicuum est autem causam non omnino antiquorem esse iis, quorum causa est; neque enim sol lucem tempore antecedit), quantum autem ad tempus, principii expertes sunt, quamlibet tu verborum larvis simpliciores animos territes. » Auctor igitur noster recte, sicut eruditissimi illi scriptores, dicere potuit Filium Dei, quamvis æternus, sicut Pater fuerit, esse tamen ἄνθροπον, ac sine temporis initio. Æterna siquidem illius generatio omne antecessit tempus, nec ullum designari potest temporis momentum, ante quod ille non castiter.

C Neque audiendus est, qui nobis objicit, hæc quæ retulimus, auctoris nostri, Nicæna synodo antiquioris, verba ab ipso profecta non fuisse, sed a Cassiodoro, vel ab eo qui ejus jussu has adumbrationes Latine reddidit. Nam Cassiodorus aperte quidem declarat se ex iis quædam offendicula sedisse, sed nullibi dixit aliquid eis a se, aut ab aliis fuisse unquam additum. Deinde vero incertum est utrum hoc adumbrationum opusculum illud ipsum sit de quo sermonem Cassiodorus fecit.

D At illud profectio minus sanum et orthodoxum videtur, quod auctor noster de humana anima ad primæ Petri Epistole caput primum, vers. 5, hunc scripsit in modum: « Apparet quoniam non est naturaliter anima incorruptibilis, sed gratia Dei, per fidem, et justitiam, et per intellectum perficietur incorruptibilis. » Quomodo autem hominis anima non est naturaliter incorruptibilis, quæ cum substantiæ omnino spiritualis sit, atque idcirco nec corpore, nec ullis constet partibus, mori nunquam potest, neque corrumpi? Ad hæc vero, istud catholicæ Ecclesiæ de humanae animæ immortalitate dogma tam diserte ab ejusdem Ecclesiæ Patribus, atque in divinis sacrae Scripturæ libris definitum statutumque est, ut qui id negavil, hereticus jure merito habeatur.

Scimus quidem ad Lugdunensis Patrium bibliothecæ marginem adnotari hæc auctoris nostri verba posse forsitan explicari, vel de perfecta incorruptioniblitate, ac supernaturali gloria, vel quod anima non per suam naturalm, ut Deus, sed a causa efficiente dependet, nempe a Deo. » Sed recte quidem hujus animadversionis auctor verbuni forsitan, quod datur

¹⁹ Luc. xxii, 70. ²⁰ Joan. i, 1. ²¹ Thes., p. 55.

tantis animi est, ibi adjectit. Satis enim **352** aperte anima ab auctore nostro dicitur non naturaliter immortalis, sed immortalitem gratia tantum Dei, fidei et justitia, sive bonis suis operibus consequi. At id falsum omnino esse nemo certe catholicus homo indicabitur.

Quid vero, quod ille paulo post in hæc Petri verba²⁴: « Regenerati non ex semine corruptibili, » id tantummodo expositionis gratia dixit : « Corruptibilis igitur est anima, quæ cum corpore simul profunditur, ut quidam putant. »

Verum, ibi, inquires, non suam sed aliorum ipse refert opinionem. Esto. Sed cur, queso, hæc nec plura protulit? Cur hunc errorem non expludit, aut impugnat? Cur eum aliqua saltem nota non inurit, aut veram sententiam illi non opponit?

Porro autem nonne ex his colligi haud absurdum potest has *Adumbrationes*, ab iis esse penitus diversas, quas a Clemente Stromateo editas, Cassiodorus ab alio Graece docto curavit in Latinum verti sermonem? Etenim cum transcripta a nobis verba vix ac ne vix quidem recto sensu explicari, atque incautis pluribus offendiculo esse queant, non minori sane diligentia prius vir ea excidisset, quam alia, quæ a se ex hoc opusculo amputata fuisse testificatur.

Quæ quidem iis adhuc confirmari possunt, quæ idem auctor noster in undecimum subsequentis *Judeæ Epistola* versum : « Væ illis, quia in via Cain abiérunt, » his nec pluribus verbis edidit : « Sic etiam peccato Adæ subjacens, secundum peccati similitudinem. » Nonne enim hic putus purusque Pelagianorum, peccatum originale negantium, error est, proscriptaque ab omnibus orthodoxis Patribus et concilii opinio? Scimus quidem ibi ab auctore nostro aperte non definiri hunc solum esse, quo Adæ peccato subjacens, modum unicamque rationem. Sed ille procul dubio ob tam brevem tamque durum de peccato originali sermonem, quibusdam non immerito forsitan pravi Pelagianorum erroris, si non conscius, saltem suspiciens videbitur. Quid enim eum prohibuit, quominus aliquid ad suam de peccato originali mentem clarius explicandam ibi adjiceret?

In primum vero primæ Joannis Epistola versum hæc auctor noster de attractata Joannis manibus carne Christi scriptis prodidit : « Fertur in *Traditionibus* quoniam Joannes ipsum corpus, quod erat extrinsecus, tangens, manum suam in profunda misisse, et ei duritiam carnis nullo modo reluctata esse, sed locum manui prehuisse discipuli. » Quenam autem fuerint hæc *Traditiones*, nemo facile divinabit. A nobis siquidem jam observatum est²⁵, a Clemente Alexandrino citari *Matthiae Traditiones*: sed forsitan *Traditionum* nomine, auctor noster designavit laudata ab Ephremio²⁶ pseudepigrapha Joannis aut apostolorum Acta, quæ Augustinus²⁷ et Epiphanius²⁸ inter apocryphas scripturas amendant, et solis hæreticis usui fuisse testificantur.

B Ut ut sit, constat sane, et certum est laudatas ab auctore nostro *Traditiones* falsas omnino fuisse et apocryphas. Nihil enim de carne Christi, quæ Joanni eam contrectanti non reluctata est, in sacris Evangelii legimus.

Neque dixeris in auctoris nostri textu esse librariorum errorem, ac pro *Joanne*, scribendum *Thomas*, cui Christus, ut in ejusdem Joannis Evangelio narratur²⁹, corpus suum tangendum obiulit. Nam ibi de Christi carne, quæ illi tangentem cesserit, nihil prorsus ac ne minimum quidem verbum. Porro autem cum auctor noster verbo « fertur » usus fuerit, eo certe haud obscure significat non gravis sane momenti, nec magnæ auctoritatis fuisse has *Traditiones*, nec a se unquam pervolutas.

Denique hæc ejusdem Joannis Epistola cap. II, vers. 13, verba : *Juvenes..... vicistis malignum*, sic ab auctore nostro exponuntur : « Maligni diaconi extollentiam significat. Filii autem cognoscunt patrem; utpote qui ab idolis confugerunt, et ad unum Deum vocati sunt. » Utrum autem ideo hæc ab illo animadversa fuerint, quia, cum hæc scriptis mandabat, tunc adhuc quidam erant pagani et idolorum cultores, nullus forsitan satis consideratus rerum aestimator ex his tam paucis, tamque parum claris illius verbis certo definiere audebit. Deinde vero etiam plures tunc adhuc existenter idolorum cultores, non inde tamen concludi posset eum primis floruisse Ecclesiæ temporibus; nisi qua in regione haec *Adumbrationes* ab illo editæ sint, nobis foret compertum. Constat enim idolorum cultum in quibusdam regionibus longe diutius, quam in aliis perseverasse.

CAPUT V.

De deperditis Clementis Alexandrini operibus, et de iis quæ ille scripturum se esse promiserat.

ARTICULUS I.

De deperditis Clementis Alexandrini Hypotyposeon libris, ac de quibusdam eorum, aliarumque ejus scriptorum fragmentis.

Præter omnia illa, de quibus disseruimus, Clementis Alexandrini opera, certum est plura adhuc ab eo fuisse edita, quorum jactura eo magis deplorandia est, quo asserta in illis sacra religiosus nostræ documenta, et tradita morum præcepta nobis facilius comperta esse potuerunt.

Præcipuum autem inter tot opera, jam a longo tempore amissa, locum haud dubie tenebant octo *Hypotyposeon* libri, de quibus hæc narrat Eusebius³⁰: « Sunt et alii totidem (nimisrum octo) ejus libri *Ταπεινώσεων* titulo inscripti, in quibus

D Pantænum magistrum suum nominatim appellat, quæcumque ille a majoribus accepisset, et traditiones, quas posteris reliquerat, exponens. » Hieronymus vero³¹ : « Feruntur, inquit, ejus insignia volumina, plenaque eruditio[n]is et eloquentie, tam de Scripturis divinis, quam de sæcularis litteratu[re] instrumento, e quibus illa sunt Στρωμάτεις libri octo, Υποτυπώσεων libri octo. » Hæc ille, nec plura.

Quia vero hi libri iamdudum perierunt, dictu[m] quibusdam difficile videtur, quinam illorum scopus, quodve argumentum fuerit. At utrumque tamen non ita obscure his indicatur Eusebii verbis³² : « In libris *Ταπεινώσεων*, omnium, ut uno verbo dicam, utriusque Testamenti Scripturarum compen-

²⁴ I Petr. I, 23. ²⁵ dissert. sup. 2, cap. 4, art. 5, p. 932. ²⁶ apud Phot., Bibl. cod. ccxxix, p. 799. ²⁷ Aug. I. VI, De fid. ²⁸ hæres. XLVII, Enerat. § 1, et hæres. XXX, Ebion. § 23, p. 147. ²⁹ Joh. XX, 27. ³⁰ lib. ix Hist. eccles. c. 13, p. 214. ³¹ De script. eccles., § 48. ³² loc. c. 14, p. 215 et seq.

diosam instituit enarrationem, ne illis quidem prætermisis scripturis, de quibus inter multos ambigitur. Judæ Epistolam, et Baruabæ, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo, et Revelationem, quæ dicuntur, Petri. Epistolam autem ad Hebreos Pauli quidem esse affirmat, sed Hebraico sermone, utpote ad Hebreos, primum scriptam fuisse; Lucam vero eamdem Græco sermone studiose interpretatum, Græcis hominibus **353** edidisse. Quare in ea Epistola et in Actibus apostolorum eundem dictions colore reperi. Hanc vero inscriptionem *Paulus apostolus*, recte atque ordine omissam fuisse observat. Cum enim Hebreis scriberet, qui sinistram de ipso opinionem multo ante combiberant, ipsumque suspectum habebant, prudenti consilio usus, illos absterre statim ab initio, apposita sui nominis inscriptione, noluit. Deinde aliquanto post his utitur *verbis*: Jam vero sicut beatus dicebat presbyter, quandoquidem Dominus, omnipotens Dei apostolus, ad Hebreos missus fuerat, præ modestia Paulus, utpote qui ad gentes erat directus, Hebraeorum apostolum se minime inscribit, tum ob suam erga Dominum reverentiam, tum quod ex abundanti ad Hebreos ipse gentium præcepto apostolus scriberet. Sed et in iisdem libris Clemens traditionem quamdam de ordine Evangeliorum, quam a velutioribus presbyteris accepérat, refert in hunc modum: Dicebat ex Evangelii prius scripta esse illa, que seriē generis Dominicī continent. Marci autem Evangelium ex hujusmodi occasione scriptum fuisse. Cum Petrus in urbe Roma verbum Dei publice prædicasset, et Spiritu sancto afflatus, Evangelium promulgasset; multi qui aderant, Marcum cohortati sunt, utpote qui Petrum jamdudum sectatus fuisset, et dicta ejus memoria teneret, ut quæ ab apostolo prædicta erant, conscriberet. Marcus igitur Evangelium compositus, iisque qui illud ab ipso robabant, impertiit. Quod cum Petrus compriisset, nec prohibuit omnino rem fieri; nec, ut fieret, incitavit. At Joannes, omnium postremus, cum videret in aliorum Evangelii ea, quæ ad corpus Christi pertinent, tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus, spiritale Evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit. »

Integrum hunc Eusebii, etsi paulo longiore, locum eo lubentius retulimus, quo clarius inde patet quam certa sit illius de his libris, quos a se haud indiligerent lectos fuisse evidentissime significat, testificatio, quantique ponderis debeat esse ipsius hac in re auctoritas. At ibi ille non modo horumque librorum argumentum et scopum nobis aperte exhibet, sed quedam etiam eorum representata fragmenta, quibus colligi potest quoniodo Clemens noster propositum sibi argumentum pertractaverit.

Inde etiam discimus Clementem Υποτυπώσεω nomine, quod alii *institutiones*, alii *informations*, aut *dispositiones* Latine verterunt, nihil aliud significavisse, quam compendiosam omnium sacre Scripturæ librorum, atque etiam apocryphorum enarrationem, seu breves in Vetus et Novum Testamentum, et apocryphas quasdam lucubrationes, commentarios. Huic Eusebii sententiae Photius a nobis nox citandus plane suffragatur, nisi quod non omnes, sed aliquot tantum Veteris Novique Testamenti locos in his *Hypotyposes* libris a Clemente explicatos fuisse declarat.

Nihil porro Eusebius in eis adnotavit, quod solum omnino et orthodoxum esse non crediderit. Multa porro ibi narrat, scitum plane digna, quæ pro virili parte nostra in superiori dissertatione notis et observationibus nostris enucleare et illustrare conati sumus.

Sed ab hac Eusebii, qui nihil in his libris, nisi verum ac fidei nostræ dogmatibus consentaneum

A animadvertisit, opinione Photius plurimum dissidet, ac longe diversum de iisdem illis Clementis *Hypotyposes* judicium tulit. Sed opere prelium est eum id suis verbis enarrantem audire³¹: « Hypotyposes, inquit, disceptationem continent locorum aliquot Veteris Novique Testimenti, quæ etiam summatis explicat et interpretatur. Etsi autem recte in quibusdam sentire visus est, in aliis rursus impie omnino fabuloseque disserit. Afferit enim materiam aternam esse, et ideas veluti certis decretis induci singit. Filiū quoque in rebus creatis numerat. Ad hæc animarum migrationes, multosque ante Adamum mundos prodigiose comminiscitur. Evam præterea ex Adamo, non ut sacri libri tradiunt, sed obscene atque impie deducit. Angelos quoque cum feminis congressos, liberos inde sustulisse somniat. Quin et Verbum carnem non esse factum, sed ita visum duntaxat. Duo ad hæc Patris Verba fixisse deprehenduntur, quorū nūmis mortaliis sit visum: imo ne hoc quidem. Sic enim scribit: Dicitur quidem et Filius Verbum sequiro, cum patro Verbo. Verum neque hoc illud Verbum est, quod caro factum est, neque etiam patrum illud est Verbum: sed vis quedam et potestis Dei, tanquam a Verbo ipso profluiens, mens effectu, hominum animos pervasit. Quæ quidem omnia Scripturae testimoniis astruere nittitur. Quanquam et alia sexcenta blasphemia voce nugatur, sen ipse quis alius, ejus personam induxit. Plane et octo ipsos libros hisce blasphemiarum portentis, de iisdem identidem disserendo, ac sparsim, atque confuse veluti stupore percussum, Scripturas producendo repleverit. Universi autem operis scopus fuisse videtur Geneseos, Exodi, Psalmorum, Epistolarum sancti Pauli, et Catholicarum, ac denique Ecclesiastici interpretatio. Hoc interim fatetur, discipulum se fuisse Pantænū. »

B Ex his Photii verbis primum apertissime liquet ab eo, sicut ab Eusebio, accurate per voluntatis esse octo illos *Hypotyposes* libros; quandoquidem claram non solum eorum analysim representat, sed quoddam quoque fragmentum, ex iis desumptum, de verbo, ut videtur, ad verbum transcriptum.

C Deinde vero ille diserte ibi explicat quod fuerit hujus, sicut jam diximus, operis argumentum, quis auctoris scopus, ac quoniodo, quovis sacra Scripturae cum libros tunc Epistolas ille ipsemel actor fuerit interpretatus.

D Verum quia Eusebius longe plures quam Photius Veteris Novique Testimenti libros in his *Hypotyposes* a Clemente explicatos esse affirmat, unde, inquires, tanta Photium inter et Eusebium, quibus libros accuratissime, quemadmodum vidimus, perlegerant, orta est dissensio, illudque dissidium? At expende, quæso, utrum illud in variis codicibus, quibus uterque usus est, refundendum sit Eusebius siquidem integrus, Photius vero malius, et ab hereticis post Eusebii tempora corruptus. hujus operis codices habuisse haud immereito videtur.

Et vero Eusebius, qui satis copiose et fusi, quemadmodum adnotatum est, de his Clemente Alexandrini *Hypotyposes* disputat, nullum ex iis a Photio memoratis erroribus se in eis deprehendisse significavit. Qui ergo fieri potuit, ut tot tantumque errores in illis, quibus Photius usus est, codicibus sparsi disseminatique fuerint, nec in aliis antiquioribus ab Euseblio perfectis occurrerent; nisi quia hi libri a nebulonibus quibusdam, et impie hereticis depravati **354** adulteratique sunt? Ab his itaque sceleratis hominibus quedam, que corrumperere non poterant, ex libris illis resecata, amputata haud immereito videntur, alia vero ab illis

³¹ Phot. Bibl. cod. cix, p. 286 et seq.

pravarum opinionum suarum defensionem nefarie addita, inserta, atque intrusa.

Neque ab hac opinione recedit ipsem Photius, qui, cum sibi persuadere omnino non posset memoratos a se errores a Clemente traditos assertosque fuisse, consulto adjectit: *scu ipse, sive quis alius, ejus personam induit, tot tantaque errorum monstra ac portenta his libris inseruit.*

Quid vero, quod in superioribus dissertationibus observatum a nobis fuit, quosdam quidem, ac praesertim de angelorum cum seminis concubitu errores in genuinis Clementis Alexandrini operibus reprehendi? Sed manifestum ibidem fecimus veram orthodoxamque ab eo constanter et perspicue propagnari doctrinam, de unico mundo, et materia a Deo creata, de unico et divino Patris aeterni Verbo, de vera carne ab eo assumpta, atque in primis de supra illius divinitate, eademque prorsus ac Patris aeterni natura. Tot igitur, atque adeo repugnantes, et contrarios his sacris dogmaticis errores Clemens in suis *Hypotyposibus*, nisi incredibili prorsus cœcitate percusus, asserere et disseminare non potuit.

Quamobrem recte omnino et apposite Russus de adulteratione librorum ubi disputat, haec de Clemente Alexandrino scripsit²⁰: « Clemens Alexandrius presbyter, et magister filii Ecclesiae, in omnibus penè libris suis Trinitatis gloriam, atque aeternitatem unam eamdemque designat, et interdum inventimus aliqua in libris ejus capitula, in quibus Filium Dei creaturem dicit. Nunquid credibile est de tanto viro, tam in omnibus catholicis, tam eruditio, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quæ de Deo non dicain credere, vel audire quidem impium est, scripta reliquerit? »

Scimus quidem nonnullis visum esse hos *Hypotyposeon* libros a Clemente Alexandrino prius compositos, quam veris omnibus Christianæ religionis documentis plene perfecte imbuferetur. Verum gratis omnino id dicitur. Ex dictis siquidem sat, nisi fallimur, probatum est, hos libros ab hereticis fuisse adulteratos sœdeque corruptos.

Neque dixeris eosdem libros ab illis tot in locis noui potuisse corrumpi. Constat enim per ea et superiora etiam tempora eo usque processisse effrenatam illorum hereticorum impudentiam, ut in plures alias sanctorum Ecclesiae Patrum lucubrations, ac divinos etiam sacræ Scripturæ libros, uti haud semel adnotavimus, non minus violentas manus injecerint, quibus eos varis ejuscmodi amputationibus, interpolationibus et additamentis turpiter sœdarunt deformaruntque.

Nec audiendi sunt, qui nobis objicerint magna Photium oscitantis Clementi ea tribuisse, quæ ille non ex semetipso, sed ex perversa hereticorum opinione referbat. Cur enim, obsecro, Photius ille de aliis disputans Clementis operibus, ac maxime de *Stromatum* libris, ubi tot hereticorum paganorumque errores protulisse legitur, eos ipsi quoque non ascripsit? Deinde magis perspicax et oculus fuit Photius, quam ut ea quæ *Hypotyposibus* vel a Clemente vel ab aliis profecta erant, non discreverit; nec adeo mendax et fraudulentus, ut Clementi innumeros tribuerit errores, quos ipsem Clemens aliorum esse significabat. Denique etiamsi Photius de plurimis aliorum auctorum scriptis et lucubrationibus disserat, eorumque epitomen exhibeat, nullibi tamen a quopiam hujuscemus seu oscitantæ et erroris, seu fraudis, dolii et mendacii insimulatur.

A vero autem non minus abhorrent, qui nullo auctore citato, nulla prolatâ ratione Clementem *Τατυπώσεων* scriptorem a Clemente Alexan-

drico, *Stromatum* auctore, alium esse opinantur²¹. Ex his enim, quæ ex Eusebio et Photio retulimus, funditus evertitur hæc falsa opinio. Visne et id adhuc, si fieri possit, evidenter valdiusque demonstrari? Audi eundem Eusebium, de Clemente Alexandrino hæc dicentem²²: « Tunc etiam Alexandriæ, inquit, iisdem cum Pantreno studiis divinarum Scripturarum incumbens, floruit Clemens.... Qui etiam in Institutionum libris *Τατυπώσεων* a se conscriptis Pantrenum preceptorem suum diserte nominat. Sed et in primo *Stromateon* libro eundem ipsum designare mibi videtur, » etc. Potuitne Eusebius clarioribus verbis asseverare Clementem Alexandrinum esse verum non minus *Hypotyposeon* quam *Stromatum* parentem et auctorem? Sed pudet, tam vanam opinionem seu potius vigilantis hominis somnium confutando, tempus frustra impendere et operari.

Neque etiam tempus in iis, qui hos libros ideo, quia erroribus scatabant, intercidisse suspicantur, refellendis terendum est. Norunt enim omnes eamdem fuisse non solum pessimorum, sed etiam optimorum librorum, et ab antiquissimis ac doctissimis Ecclesiæ Patribus editorum sortem et fortunam. Quis etiam ignorat noxias et pestiferas quasdam hereticorum ac paganorum lucubrations diutius perseverasse, quam alius, quæ ab orthodoxis scriptoribus in Christianæ religionis defensionem, illiusque dogmatum explicacionem compositæ, omnibus summae poterant esse utilitatis? Neque id longa et inutili inductione probari necessæ est, quod ex ipsis Clementis nostri deperditis libris, de quibus mox disputabimus, luculentissimum demonstratur.

Porro autem Eusebius in *Historia sua ecclesiastica* hos Clementinorum *Hypotyposeon* libros saepius citat, et quedam aliquando eorum fragmenta exhibet. Etiam præter illa quæ ex illius lib. vi, capite 14, pag. 215 et seq., protulimus, ab ipso prius lib. I *Histor.*, cap. 12, pag. 30, citatur quintus *Hypotyposeon* liber; sextus autem et septimus postea lib. II *Histor.*, cap. 1, pag. 58, et cap. 9, pag. 46, ac cap. 15, pag. 53.

Plura adhuc fragmenta ex iisdem Clementis nostris libris ab OEcumenio decerpta sunt. Primum siquidem in hujus ad primam ad Corinthios Epistolam cap. xi, 10, pag. 526, commentariis ex tertio illius *Τατυπώσεων* libro desumptum est. Secundum ex quarto eorumdem *Hypotyposeon* libro descriptum in eisdem ad II ad Corinth. Epist., cap. v, 16, pag. 657, commentariis occurrit. Tertium ex eodem *Hypotyposeon* libro in hisce commentariis cap. seq., v. 11, pag. 645. Quartum ex quinto eaurundem *Hypotyposeon* libro in commentariis ad Epist. ad Galat. cap. v, 21, pag. 763. Quintum ex septimo *Hypotyposeon* libro in commentariis ad primam Epistolam ad Timotheum cap. ii, 6, tom. II, pag. 220. Sextum ex eodem *Hypotyposeon* libro in commentariis ad eandem Epistolam, cap. III, 16, pag. 229. Septimum rursus ex eodem libro, in commentariis 355 ad eandem Epist., cap. v, 8, pag. 257. Octavum in vers. 10, pag. seq., ex eodem libro. Nonum rursus ibidem in v. 21, pag. 242, ex hoc ipso libro. Decimum ex eodem adhuc libro in iisdem commentariis in cap. vi, 13, pag. 248. Undecimum denique ex codem quoque libro in commentariis in caput II, 2, subsequentis ad Timotheum Epistolæ, pagina 249.

Præterea vero Joannes Moschus in *Prato spirituali*, cap. 176, quoddam ex lib. v *Hypotyposeon* de apostolorum baptimate fragmentum retulit.

Omnia autem illa excerpta in his, qui omnium versantur manibus, Eusebii, OEcumenii et Joannis Moschi libris quandoquidem a qualibet possunt

²⁰ lib. De adulterat. lib. apud Origen. tom. I, p. 494. ²¹ in prolegom. ad Euseb. Chron., p. 18.
²² I. v. Hist., c. 41, p. 175. *

facillime inveniri, ea idcirco hic describere super- A
fluum et inutile esse duximus.

A nonnullis porro observatum est Frontonem olim Savilio scripsisse apud patriarcham Alexandrinum asservari integrum illarum Clementis *Hypotyposis* opus. Sed utinam hasce in regiones transportatum fuisse! Certius enim non solum de illius fragmentis, sed de toto etiam ipsomet illo opere judicium ferri forsitan posset.

Multa insuper alia in Græcorum præsentim Patrum calenis fragmenta, solo Clementis nomine citata, occurrunt; quæ proinde utrum ex illius *Hypotyposibus*, vel alius ejus scriptis desumpta fuerint, dictu sane difficultimum est. Et vero in ea, quam Nicetas Heracleæ patriarcha adornavit, in librum Job catena longum plane invenies in eundem librum Job cap. i, 21, fragmentum Clementi Alexandrino, sed nullo designato illius opere, attributum, cuius paucissima tantummodo priora verba, non sine quibusdam diversis lectionibus in quarto *Stromaton* libro, pag. 558, invenies. Quapropter si quis cetera, quæ sequuntur, a Clemente nostro scripta esse dixerit, is certe fati debet ea, atque adeo totum illud fragmentum vel ex ejus *Hypotyposibus*, vel ex alio deperditio ejus opere fuisse deceptum. Suspicamur autem non plura, quam quæ notavimus, in toto illo fragmento Clementis verba exhiberi. Reliqua enim omnia non alius nobis esse videntur, nisi Clementis sententiae, prout eam Nicetas capiebat, expositio et amplificatio.

Neque facilius indicari potest quo ex Clementis libro idem ipse Nicetas ea delibaverit, quæ in eadem tam in Jobi cap. xxxiv, 7, quam in Matthæi cap. v, 43, se transcripsisse declarat.

At quæ ille ibidem in Matthæi cap. xiii, 31 et 32, eidem Clementi nostro attribuit, ea quidem ex illius *Pædagogi* lib. i, cap. 11, pag. 132, quemadmodum et alia, quæ in idem cap. Matthæi xiii, 46, ex ejusdem *Pædagogi* lib. ii, cap. 12, pag. 206, hausta esse arbitramur. Verum in istis duobus posterioribus locis Nicetas non Clementis verba, sed mentem et sententiam exprimit atque amplificat.

In catena vero in Lucam, a Balthasare Corderio publicata, quedam etiam Clementis fragmenta satis ad verbum repræsentantur, uti in cap. xiii Luca, num. 14, legitur excerptum ex libro i *Pædagogi*, cap. 6, pag. 96. Præterea in cap. xiii Luca, num. 14, aliud fragmentum ex capite xi, pag. 132, quod etiam in superiori catena citatum vidimus. Item in cap. xvii, num. 16, ex lib. iii *Pædag.*, cap. 11, pag. 244. Deinde in cap. xxi, num. 35, 37 et 38, ex lib. ii *Pædagogi*, cap. 2, pag. 154, pag. 155, et pag. 156. Sed in his locis Corderius Latinam horum librorum interpretationem sequitur, atque ibi aliquando nonnulla hanc dubie a catenæ collectore addita sunt. Duo tandem alia loca occurrunt in Luca cap. iii, num. 35, et in cap. xvi, num. 22, quæ quidem unde, aut quo ex Clementis libro desumpta sint, compertum habere non potuimus.

Alia porro his similia in aliis catenæ procul dubio invenientur, de quibus idem ac de istis dici debet. Quapropter hæc de illis adnotasse sufficiat.

Necesse etiam magis non est alia a nobis repræsentari varia et prolixa editorum Clementis nostri librorum fragmenta, ab Eusebio in suis *De historia ecclesiastica*, atque in primis *De præparatione evan gelica* libris, et alia quedam ab Epiphano et Rutilio citata et transcripta. Suo etenim in loco, ea satis a nobis hinc in dissertationibus cum indicata fuerint, actum non censuimus esse amplius agendum.

²⁶ I. xi Hist. c. 13, p. 214. ²⁶ Bibl. cod. cx. ²⁷ De script. eccles., § 48. ²⁸ I. iv Hist. c. 26, p. 117.
²⁹ I. vi, c. 13, p. 215. ³⁰ Matth. xxvi, 17. ³¹ Joan. xviii, 28. ³² lib. vi, cap. 15, p. 214. ³³ luc. cl.
³⁴ ibid. ³⁵ ibid.

ARTICULUS II.

De aliis Clementis Alexandrini amissis operibus, ac de quibusdam eorum fragmentis.

Inter alia Clementis nostri Alexandrini dependit opera, ab Eusebio ³⁶ recensentur, Περὶ τοῦ Πάσχα σύγγαμα, et simplicius a Photio ³⁷ Περὶ τοῦ Πάσχα; Latine vero ab Hieronymo ³⁸, *De Pascha liber unus*. Qua autem occasione hunc librum Clemens scripsit, ab eodem Eusebio discutio. Postquam enim de libro, quem Melito eodem de argomento divulgaverat, sermonem ille fecit, tunc continentem subjunxit ³⁹: « Hujus autem libri mentionem facit Clemens Alexandrinus in opere suo *De Pascha*, τὸ διήρη Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ. Quod quidem ut conscriberet, Melitonis librum causam sibi præbuisse testatur. » Quid autem in eo libro tractatur, ita idem Eusebius postea edidierunt ⁴⁰: « In libro vero, quem de Pascha composit, exactum se affirmat a familiaribus suis, ut traditiones, quas ab antiquioribus presbyteris acceparet, scriptas posteris mandaret. Meminit in eodem opusculo Melitonis et Irenæi, et aliquot aliorum, quorum etiam enarrationes in medium adducit. »

In prefatione autem *Chronici paschalis seu Alexandrini*, falso Petri Alexandrini episcopi et martyris nomine inscripta, duo huic usque libri fragmenta hunc in modum pag. 7 exhibentur: « Sed et Clemens sanctissimus Alexandrinæ Ecclesie presbyter, vir antiquissimus, et qui non multum ab apostolicis temporibus, in libro *De Pascha* consimilia docet, ita scribens: Præteritis ergo temporibus immolatum a Judæis Pascha, festum agens, manducavit Dominus. Sed postquam præcavit, ipse qui erat Pascha Agnus Dei, ut oris ad occisionem ductus, discipulos statim edocuit figuræ mysterium decima quarta, qua etiam illum roseunt: *Ubi vis paremus tibi Pascha manducare?* Hac igitur die, et sanctificatio azymorum, et festi præparatio facta est. Unde Joannes ubi hac die rite paratis iam discipulis, quo a Domino aduentur, scripsit, subdit: *Passus est sequenti die Dominus noster, cum ipse esset Pascha, immolatus a Judæis.* Et post alia: *Post haec ergo decima quarta, quando passus est, ipso mane ad palatum adducto, pontifices et scribæ non introierunt prætorium, ut non contaminarentur; sed ut vespere libere manducarent Pascha.* ⁴¹ Huic dierum accuratio *Scripturæ omnes 356 consentiunt, atque adeo Evangelia sibi invicem consentanea. Quin etiam idipsum testatur resurrecio: tertia enim die resurrexit, quæ est in prima hebdomade mæsis, quæ et manipulum deferre pontifex a lege præcipiuit.* Græca porro verba, qui legere voluerit, ea loco a nobis citato facile reperiet.

Jacitrum quoque secimus duarum aliarum Clementis commentationum, quæ ab Eusebio ⁴² appellantur Διαλέξεις περὶ νηστείας, καὶ περὶ κακογίας· atque ab Hieronymo ⁴³, *De jejuniō disceptatio de obtricatione liber unus*.

Tertium amissius Clementis librum, qui ab eodem Eusebio ⁴⁴ appellatur: « Οἱ προτρεπτικοὶ ἡ πορνοὴ ἡ πρὸς τοὺς λουδαῖοντας, δν Ἀλεξανδρεῖ τῷ δεδηλωμένῳ ἐπισκόπῳ ἀνατέθεισεν. » et liber qui *Ecclesiastica regula* inscribitur, seu adversus eos qui errores Judæorum sequuntur; quem quidem Alexandro supra dicto episcopo nunciavat. Ptolemaeus vero, Περὶ κακῶν ἔκκλησιστικῶν, κατὰ τὸ

Pergit Eusebius ⁴⁵, et quartum his verbis indicat: καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος Καρὸν ἔκκλησιστικὸς, ἦ πρὸς τοὺς λουδαῖοντας, δν Ἀλεξανδρεῖ τῷ δεδηλωμένῳ ἐπισκόπῳ ἀνατέθεισεν. « et liber qui *Ecclesiastica regula* inscribitur, seu adversus eos qui errores Judæorum sequuntur; quem quidem Alexandro supra dicto episcopo nunciavat. » Ptolemaeus vero, Περὶ κακῶν ἔκκλησιστικῶν, κατὰ τὸ

ἀκολουθούντων τῇ τῶν Ἰουδαίων πλάνῃ, δὸν Ἀλεξάνδρῳ Ἱεροσολύμων ἐπισκόπῳ προσειπεῖν ἔδοξεν. « De canonibus seu regulis ecclesiasticis, adversus eos, qui Iudeorum errorem sequuntur, quem Alexandro Hierosolymorum episcopo nuncupasse videtur. » Denique Hieronymus : « De canonibus ecclesiasticis, et adversus eos, qui Iudeorum sequuntur errorem, liber unus, quem proprie Alexandro Hierosolymorum episcopo προσεφώνησε. » Ex his itaque trium doctissimorum illorum hominum nec obscuris verbis, nec plane incerto eorum testimonio evidenter colligitur hunc unum duntaxat suisse librum, quo quidem Clemens noster non canones apostolorum, ut quidam perperam arbitrati sunt, ab eo collecti, sed quo errores Iudeorum ecclesiasticis regulis, hoc est, uti videtur, sacris Scripturis confutabantur.

Alii vero opinantur hos errores suis Christianorum, qui sacram Pascha, Iudaico more, die lunae decima quarta celebrabant. Et hi quidem opinionem suam tuerent citatis haud dubie Eusebii verbis, πρὸς τοὺς Ἰουδαῖοντας, id est « adversus Judaizantes », ut nonnulli loquuntur. Sed quia Eusebius, Hieronymus, et Photius alium, sicut diximus, Clementis *De Pascha* librum, in quo illud procul dubio argumentum tractabatur, nobis ibidem indicaverunt, quis sibi facile persuadebit duos eadem de re libros, sed diverso titulo inscriptos, a Clemente nostro compositos fuisse? Nonne et alii Iudeorum errores fuerunt de Christo, de observanda lege Mosaica, etc., qui in hoc posteriore libro ab illo pertuerunt impugnari et refelli?

Porro autem quoddam repertit hujus libri in nondum edito Nicephori Constantinopolitanus adversus Iconoclastas *Antirrheticum* fragmentum, quod in duabus Graecis manu exaratis bibliothecæ Regiae codicibus, et Colbertinæ tertio descriptum est. Primus autem Regius codex, num. 1989 notatus, veneranda est antiquitatis, et ante annos octingentos scriptus videtur. Alter recentior, num. 1826, ex illo priore transcriptus fuit. In utroque autem isto codice hæc Graeca illius fragmenti verba legimus :

(1) Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας ἐκ τοῦ κατὰ Ἰουδαῖοντα.

Σαλομῶν δὲ τοῦ Δαΐδι, x. t. λ.

Præterea in *Lauziaca* Palladii *historia*, cap. 139, narratur quamdam virginem, morti proximam, matri suæ dedisse Clementis nostri Alexandrini in prophetam Amos opus, ut illud exsuli episcopo trahere. Palladii autem hæc sunt verba: « Cum deisset matri suæ opus Clementis Stromatei in prophetam Amos, dixit ei: Da id episcopo relegato... decessit ipsa nocte. » Hæc ibi, nec plura de illo Clementis nostri commentario. Quamobrem quidam illud esset, et utrum ex illius *Hypotyposis* libris excerptum fuerit, divinari certe non potest.

Nec magis notus est Clementis Alexandrini 357 *De Prudentia* liber, cuius S. Maximus confessor duo fragmenta suis opusculis inseruit. Et primum quidem pag. 144 his habetur verbis :

Τοῦ ἀριστάρχου Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας ἐκ τοῦ Περὶ προροήσιον.

Οὐσίᾳ ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ. Θεὸς οὐσίᾳ θεῖα ἐστίν. x. t. λ.

Secundum vero ibidem pag. 152 sic repræsentatur:

Κλήμεντος τοῦ Στρωματέως δὲ τοῦ Περὶ προροήσιον.

Θέλησις ἐστὶ φυσικὴ δύναμις, x. t. λ.

Prius autem illud fragmentum in quodam non admodum vetusto bibliothecæ Regiae cartaceo codice, ac nota 2431 signato totidem verbis, his exceptis: Οὐσίᾳ ἐστὶ, τὸ δὲ ὅλου ὑφεστός, habetur. At continentur hæc adjiciuntur: Φύσις λέγεται παρὰ τῷ περιφεύνει· πρώτη οὐσίᾳ ἐστὶ πᾶς καθ' ἑαυτὸν

^{“ lib. 1 Hist., cap. 4, pag. 401. ”} ^{“ Ped. I. 1, c. 3, p. 83.}

(1) Hoc et sequentia fragmenta quæ hic D. Nourrius exhibet supra jam edidimus hujus voluminis col. 767 inter Clementis fragmenta varia. EDIT. P.T.R.

PATROL. GR. IX.

ὑφεστής, οἷον λίθος οὐσίᾳ λέγεται. Δευτέρα δὲ οὐσίᾳ αἰσθητικὴ καθὸ αὔξει, καὶ φύνει, τὸ φυτὸν τρίτη δὲ οὐσίᾳ ἔμβυχος, αἰσθητικὴ, τὸ ζῶον, δὲ πτος. Δευτέρα οὐσίᾳ ἔμβυχος. αἰσθητικὴ, λογικὴ, ἀνθρωπος. Αἱ δὲ καὶ ἔκαστος γέγονεν, ὡς ὁν ἐκ πάντων τὴν φυχὴν Εγων δῆλον καὶ τὸν νοῦν Θεοῦ εἰκόνα. « *Natura ex eo dicitur, quod natum est. Prima substantia est id omne, quod per se subsistit, quemadmodum lapis substantia dicitur. Secunda vero substantia est, quæ incrementi vim habet, quoniam augetur et perit, sicut planta. Tertia autem substantia est animata, sensuque prædicta, ut animal, et equus. Altera substantia est animata, sensu prædicta, rationalis, ut homo. Quamobrem unusquisque factus est, et qui ex his omnibus constat, is animam habet non materiam, et mentem Dei imaginem. »*

In codem codice *Regio* adhuc descriptum est istud ex eodem, uti ibi dicitur, Clementis Alexandrini libro fragmentum:

Τοῦ ἀριστάρχου, καὶ μακαριωτάτου Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας τοῦ Στρωματέως ἐκ τοῦ Περὶ προροήσιον.

Tl Θεός; Θεός ἐστιν, x. t. λ.

De hoc porro Clementis *De providentia* : pro cum plura non suppetant, quis ille sit, utrumve in illo citando nulla fuerit scriptorum vel librariorum oscillantia, nullusque lapsus et error, qui recte ostenderit, is sane de nobis aliisque pluribus optime merebitur.

Denique Sozomenus variis historiæ scriptoribus annumerat⁴⁴ « Clementem et Hegesippum, viros sapientissimos, qui apostolorum temporibus proxime successerunt. » Sed Valesius putat id de Clemente Romano, qui libros *Recognitionum* compo-suisse perhibetur, esse intelligendum. Nam ille non solum ante Hegesippum existiit, sed apostolorum etiam comes ac successor appellatur. Deinde vero hæc Clementis *Recognitiones* quandam magis quam Clementis Alexandrini opera præ se ferunt historiæ formam et speciem.

Sed, ut verum fateamur, parum validæ nobis hæ rationes videntur. Præterquam quod enim pseudopigraphum, ut alibi diximus, illud est *Recognitionum* opus, certe nos antiquorum scriptorum non sicut, ut autores appellando, chronologicum semper sequantur ordinem. Secundo Clemens Alexandrinus se, ut alibi etiam vidiinus, primis apostolorum successoribus proximum nuncupat. Denique longe plures chronologiæ in primo *Stromatum* Clementis nostri Alexandrini libro, quam in *Recognitionibus* illis exhibentur. Quod quidem, quamvis cuius hos libros legenti facillime patet, planius tamen et manifestius siet ex iisdem, quæ paulo post a nobis repræsentabuntur, Clementis nostri Alexandrini chronologis. Nihil itaque, uti nobis videtur, obstatre potest, quominus has propter chronologias Clemens Alexandrinus a Sozomeno laudatus, et in chronographorum numero positus censeatur. At res ita si se habeat, certe hoc Clementis opus inter perditas ejus lucubrationes computari non debet.

ARTICULUS III.

De quibusdam libris et commentariis, quos Clemens Alexandrinus scriptorum esse promiserat.

Quemadmodum de arcanis mysteriis tractatum, haud dubie divulgandum, in aliud tempus distulisse his Clemens noster declarat verbis⁴⁵: « *Manifestum est, inquit, esse alterum genus sermonis, cuius institutum 358 est docere, quod quidem est subtile, et spiritale, et accuratam tractandi rationem sequitur, et in arcanis contemplandis mysteriis versatur. Id autem in praesentia differatur. » An autem fidem libaverit suam, et peculiarem aliquam ea de re coniunctionem ediderit, hactenus ignotum.*

Librum vero *De resurrectione* se scripturum semel atque iterum disertissime affirmat⁶⁶: « Sed hoc rursus (ipsa sunt illius verba) a nobis dicitur apertius in libro *De resurrectione*, Ηερὶ δια-ορθοτεως. » Et iterum alibi⁶⁷ eodem plane modo: « Ut pluribus ostendetur in libro *De resurrectione*. » Utrum autem his ille promissi satisfecerit, nihil omnino comperti habemus.

Nulli autem dubium esse potest publici ab eo juris factam fuisse eam lucubrationem, quam ipse his verbis se composuisse testatur⁶⁸: « Prolixiori oratione tractavimus, quod neque in nominibus, sed neque in partibus ad coitum pertinentibus, et nuptiali congressione, in quibus obtinent nomina, que usu minime trita sunt, ejus quod vere turpe est, ponitur appellatio. » At in dubium merito vocari potest, an singulari quadam in commentatore, vel in aliquo ex iis, quos jam composuerat, libris argumentum illud tractaverit. Utut sit, magis procul dubio certum videtur factam jam a longo tempore fuisse hujuscem lucubrationis jacturam.

Testatum adhuc ipse Clemens facit⁶⁹ scriptos a se libros *De continentia* et *De nuptiis*. Nam de primo quidem sic ille loquitur: « Et hoc a nobis declaratum est in libro *De continentia*, εν τῷ Ηερὶ ἐγκαρπετασ. » De secundo autem: « Et quomodo, inquit⁷⁰, oporteat quidem uxorem simul cum marito vivere, et de domus administratione, et usu famularum, et quae ab ea seorsim fieri oporteat, et de tempore matrimonii, et de iis quae ad mulieres pertinent, disserimus in libro *De nuptiis*. » Plura a se hoc in libro pertractata, ac forsitan totius libri argumentum his Clemens verbis explicat. Singulare igitur videtur esse opus, cuius damnum eo magis lugendum, quo majori jam nobis esse posset fructui et utilitati.

De episcoporum, presbyterorum, diaconorum et viduarum officiis se aliiquid dictarum, in hac rursum Clemens verba prouinit⁷¹: « Plurima autem alia præcepta, quæ ad electas personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt; haec quidem presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis, de quibus fuerit aliud dicendi tempus. » Non inde tamen certo colligi potest peculiariter aliiquid de iis opus, vel commentatorum fuisse ab eo scriptis promulgatum.

Alia adhuc plura se scripturum Clemens in suis *Stromatum* libris pollicitus est. Primum enim postquam varias philosophorum de ultimo fine et beatitudine opiniones retulit, ibi continenter hec subjunxit verba⁷²: « Quæ autem dicuntur adversus eas, quæ dictæ sunt, sententias, dicentur suo tempore. » Spondet itaque se contra has philosophorum opiniones, sive potius errores aliiquid scriptis traditurum. At autem satis sponsioni sua fecerit, quis compertum habere potuit?

Postea vero ubi Marcionistas resellit⁷³: « Sed adversus eos quidem, cum de principiis, inquit, tractabimus, accuratissime disserimus. » Et rursus paulo post⁷⁴: « Quando autem tractabimus de principiis, tunc et has repugnantias, quas et tacite significant philosophi, et suis dogmatibus decernunt Marcionistæ, considerabimus. »

Alium quoque contra eosdem haereticos tractatum *De anima* his verbis promittit⁷⁵: « Adversus quos fuerit aliud dicendi tempus, cum de anima tractabimus. » Nec senel id dixisse contentus, plures cum eadem *De anima*, tum *De prophetia* libros se conjecturum sic alibi pollicetur⁷⁶: « Sed quomodo fiat haec divisio, id est, quomodo ad credendum Spiritus sancti gratia in nostras mentes infundatur, et quidnam sit Spiritus sanctus, ostendit.

⁶⁶ Päd. I. i. c. 6, p. 104. ⁶⁷ I. ii. c. 10, p. 199. ⁶⁸ ibid. c. 6, p. 169. ⁶⁹ ibid. c. 10, p. 193. ⁷⁰ I. ii. c. 8, p. 237. ⁷¹ I. iii. c. 12, p. 264. ⁷² Strom. I. ii. p. 419. ⁷³ I. iii. p. 431. ⁷⁴ ibid. p. 434. ⁷⁵ I. v. p. 432. ⁷⁶ I. v. p. 591. ⁷⁷ I. iv. p. 511. ⁷⁸ ibid. p. 510. ⁷⁹ ibid. ⁸⁰ I. iii. p. 406. ⁸¹ sup. c. 2, art. 4. ⁸² I. vii. p. 722. ⁸³ I. iii. p. 307. ⁸⁴ I. v. p. 580. ⁸⁵ sup. c. 8, art. 2, p. 1003. ⁸⁶ lib. vi Strom., p. 688. ⁸⁷ I. vii. p. 765.

A detur a nobis in libris *De prophetia* et in libris *De anima*.

Jam autem superins dixerat fore ut Phryges confutaret: « Cum agemus, inquit⁷⁷, de prophetia. »

Expende autem an aliud dici debent illud opus, de quo ipse paulo ante haec scribit in verba⁷⁸: « Quod unus Deus sit, qui prædicatur per legem, et prophetas, et Evangelium, tractabimus. »

At certe ab his libris plane diversa erat ea aduersus haereses commentatio, de qua ita ille ibidem: « Quod autem, inquit⁷⁹, hic sit Pater Filii, creator universorum, ad illam distulimus contemplationem, in qua aduersus haereses disserere possumus. » In animum autem tuum ne, queso, inducas eum in fine libri septimi, ubi de variis haereticis disserit, promissa solvisse. Nam ille ibi quidem unde haereses et haeretici nomen suum acceperint ostendit, sed contra eorum errores non disputat.

B Contra Cassiani autem de humana anima, ante corpus existente, ac de pelleciis Adami et Eve tunicis errores se aliquando in suo de ortu hominis tractatu, sive libro disputaturum his Clemens verbis significat⁸⁰: « Pelliceas autem tunicas existimat Cassianus esse corpora, de quibus postea et eum, et qui idem cum eo sentiunt, aberrasse ostendemus, cum de ortu hominis iis consequenter, quæ prius dicenda sunt, aggrediemur expostionem. » Ubi autem, et utrum in octavo *Stromatum* libro, quem ab Acacio, Cæsare in Palestina episcopo, citatum vidimus, de ortu hominis, et contra Cassiani errores Clemens disputerat, nec certum omnino, nec compertum esse ostendimus⁸¹.

Ipsam vero Prodi haeresim evertere in animo aliquando se habuisse ita adhuc Clemens testatur⁸²: « Suo autem tempore aduersus impianos execrandorum istorum dicetur cognitionem. » Sed id in suo *De haeresibus* tractatu præstare facile poterat.

Aduersus impia quoque Basilidis de μετεργάτη, et diabolo dogmata pugnare nonunquam Clemens cogitaverat: « Ad illa si quidem dogmata, ait ille⁸³, an a corporibus in corpora migrant, an de diabolo dicetur suo tempore. »

Quæ autem de Dei membris dicuntur, allegorice esse intelligenda, « procedente tempore, inquit Clemens⁸⁴, » suo loco aperiens. » Sed his verbis futura hocce de argomento peculiaris aliqua scriptio non videatur indicari. Alium quoque de angelis tractatum ab illo haud prorsus absimili modo promisum sum fuisse annotativus⁸⁵.

In sexti quoque *Stromatum* libri sine leguntur haec Clementis verba⁸⁶: « Qualis autem sit gnosticos in contemplatione rerum naturalium, postea ostendetur: επ' ἀν περ γενέσως κόσμου διαλαβένειν ἀρχόμεθα. » cum de ortu mundi tractare aperiens. » Sed his posterioribus verbis ad ea magis, quæ de mundi ortu paulo ante dixerat, quam ad alia, quæ de illo dicenda erant, alludere videatur. Et re quidem ipsa de gnostico **359** tantum deinceps disserit.

Denique ad septimi libri calcem posteaquam illle veræ Ecclesiæ notas et characteres declaravit, tum continenter haec subjunxit⁸⁷: ταῦται μὲν οὐδὲ τοτεπον· « atque de iis quidem dicetur postea. » Utrum autem idem ipse suam liberaverit, hancque et alias a se promissas scriptiones publicauit emiserit in lucem, dictu sane eo difficultius, quo magis est de iis veterum scriptorum silentium, ac quo magis incertum est utrum illa ex iis in vulgus euquam prodierit.

ADMONITIO IN SUBSEQUENTES CHRONOGRAPHIAS.

Ex variis, quæ a Clemente Alexandrino in primo Stromatum libro pertractantur, argumentis, non minimum sane illud est, quo Moysen scriptorum omnium antiquissimum esse demonstrat. Ad id autem efficacius persuadendum plures ille ex diversis ethnicis auctoribus, quorum nomen vel exprimit, vel supprimit, desumptas nobis exhibet chronographias, quibus ea Moysis antiquitas ipsorum testimonio comprobatur. Hæc autem chronographiae, et alia plurima, quæ illis adjicienda esse duxit, cum multis clara apertaque non sint, ad aliquam eis lucem afferendam duo potissimum a nobis præstanda esse credidimus.

Primo enim eis omnes cum paganorum scriptorum, tum Clementis nostri chronologias, continuato ordine, atque adjectis, quos ille omiseral, omnibus a mundi primordio annis representamus. Quod quidem quam difficile fuerit, si satis norunt, qui aliquam componentis ejusmodi chronographias operam dedere, vel tantillum etiam in iis examinandis posuerunt studii. Et vero ad computandos hosce annos, et cum variis illis, a se invicem non parum discrepantibus, paganorum auctorum chronologias componendos eo majore diligentia et labore opus fuit, quo vix ullum a Clemente assignetur temporis punctum, ex quo veri aliquid de iis statui potuerit. Quamobrem si in assignandis hisce mundi annis, atque in omnibus illis parvis ethniorum auctorum chronologias, seu potius separatis chronologie partibus, ad suum ordinem et locum reducendis, alicubi erravimus, id nobis, uti opinamur, benignus lector haud ægre condonabit, nosque ab eo corrigi et emendandi lubentissime patientur.

Secundo autem, quia Clemens noster, altique antiqui sacræ chronographiæ scriptores, Septuaginta duorum Veteris Testamenti interpres sectatores, a se invicem sæpissime dissident, idcirco, ut facilius ab unoquoque deprehendi possit in quo ipsem Clemens ab aliis discrepet, duas præter Clementinam exhibemus chronographias, Eusebii numerum Cœsariensis, et Georgij Syncelli, qui eundem Septuaginta duorum seniorum computandi modum seculi sunt. Nec est sane quod quis illorum miretur dissidium, quandoquidem si non minus a se invicem dissentiant, qui Hebraico ejusdem sacrae Scripturae textui se adhaerere gloriantur.

Eusebii autem et Georgij Syncelli Chronica præ ceteris ideo selegimus, quia ulerque in illis ipsamnet Clementis nostri chronologiam haud sene citaverunt. Inde enim haud incerto colligitur ultrumque sic eam legisse, ut ab illa quod verum esse judicabant, accepint, quod falsum, rejicerint. Ad hac vero, Eusebii, Georgijque Syncelli auctoritas pluribus maioris, quam aliorum videtur esse ponderis ac momenti. Nos quidem non sibi Georgij Chronographiam, tanquam erroribus et mendis ubique scatemam a Scaligero infamari ac proscribi. Sed in nova illius editione doctus vir Jacobus Goar Dominicanus eam ab omnibus Scaligeri probris et maledictis vindicavit. Ex hac autem postrema editione illam ab eodem Goaro emendalam, et a variis amanuensium libratorum mendis purgaram dedimus. Persuasum itaque habuimus ea triplicis hujusce Chronographiae magis, quam ex aliarum comparatione ab omnibus animadverteri posse quid in Clementina bene aut male scriptum, quid in ea rejiciendum, aut admittendum, ac quid ex illa percipi queat utilitatis et emolumenti. Ceterum si quid in hoc nostro haud parum molesto laboriosoque opere tibi arriserit, scias velim illud non tam nobis, quam sodali nostro Joanni Liron, ad alia studia, de quibus rationem aliquando reddemus, jamjam properantis esse triuendum.

360 CHRONOGRAPHIA CLEMENTIS ALEXANDRINI COLLATA CUM EUSEBIANA ET SYNCCELLIANA.

Anni a mundi creatione.

CLEMENS.

²⁸ 1. Adam creatur a Deo.

2148. Diluvium.

Ab Adam usque ad diluvium anni 2148, dies 4.

3369. Abraham moritur.

A Sem usque ad Abraham, inquit Clemens, anni 1250. Quod quidem spatium a diluvio ad mortem Abrahæ debet haud dubie computari.

3877. Nascitur Moyses.

Ab Isaac, inquit Clemens, usque ad terræ divisionem, an. 616.

“ 3957. Israelites ex Ægypto mouent, duce Moyse, an. 402 im-

perii Assyriorum, an. 32 regni Belochii, octavi Assyriorum regis, apud Ægyptios Anoso, Inacho apud Argivos regnante, juxta Apionem Grammaticum, et Ptolemaeum Mendesium. De Inachi tempore varias sup. lib. II, dissert. 2, cap. 7, § 5, cap. 2, § 1, opiniones adnotavimus.

²⁹ 3997. Moritur Moyses, cui succedit Jesus Nave, regitque populum an. 27. Regnante Phoroneo, Inachi filio, contigit diluvium Ogygis. Primus Sicyoniis imperavit Ægypte, et Cres in

Creta.

361 ⁷¹ 4014. Terræ promissionis divisio.

⁷² 4024. Mortuo Jesu Nave, peccantes Hebræi traduntur Chusachat Mesopotamiae regi an. 8.

⁷³ 4032. Goliomiel Israelitas liberat, et eis praeficitur annis 50.

⁷⁴ 4082. Secunda servitus sub Æglobo rege Moabitum an. 18.

⁷⁵ 4100. Aod populum liberat, præstisque an. 80.

⁷⁶ 4180. Tertia servitus sub Jabim rege Chanaan an. 20.

⁷⁷ 4183. Raptus Ganymedis.

²⁸ Strom. I. 1, 337. ²⁹ ibid., p. 320, 321. ⁷⁰ ibid., p. 321 et 323. ⁷¹ ibid., p. 337. ⁷² pag. 324.

⁷⁰ ibid. ⁷¹ ibid. ⁷² ibid. ⁷³ pag. 335.

CLEMENS.

- ⁷⁰ 4198. Persei expeditio. Glaucus Isthmia instituit.
⁷¹ 4200. Barac bortatu Debborae acie congressus cum Sisara, victoriam obtinet, Ozio filio Riesu summo pontifice. Debbara iudicat Israel an. 40.
⁷² 4232. Troja condita est.
⁷³ 4240. Quarta servitus. Traditur Israel Madianitis an. 7.
⁷⁴ 4247. Gedeon superat Madianitas, regitque populum an. 40.
⁷⁵ 4287. Achimelech filius Gedeonis, an. 3.
⁷⁶ 4290. Boleas filius Bedan iudicat populum an. 23.
- 362** ⁷⁷ 4296. Expeditio Argonautica.
- ⁷⁸ 4313. Quinta servitus. Traditur Israel Ammanitis an. 18.
⁷⁹ 4328. Thesei expeditio adversus Minotaurum.
⁸⁰ 4331. Jephite debellat Ammanitas, regitque populum an. 6.
⁸¹ 4337. Abathian Bethlehemites iudicat Israel an. 7.
⁸² 4338. Septem principes Thebas oppugnant.
⁸³ 4341. Hercules Olympicum certamen instituit.
⁸⁴ Orpheus Musæi discipulus una cum Hercule navigavit.
⁸⁵ 4344. Ebron Zabulonites an. 8. In sequentibus textus Grecus 40 annos Ebron tribuit: sed male, repugnat enim ipsa numerorum summa.
⁸⁶ 4350. Amazonum in Athenas expeditio. Theseus rapit Helenam.
⁸⁷ 4352. Egloim ex tribu Ephraim populo praest an. 8.
⁸⁸ 4360. Israel Philistæis subjicitur an. 40.
⁸⁹ 4361. Herculis in deos relatio.
⁹⁰ 4365. Alexander Helenam rapit. Excidium Trojae, illic statui debet Trojanum excidium; nam a Troja capta ad Olympiadem an. 407 numerat Clemens post Eratostenem. Postea vero Hierosolymorum cladem an. 2 Olympiadis ⁹¹ XLVIII consignat. Ex hac autem dupliciti annorum summa colligitur eam cladem anno mundi 4970 contigisse, excidium vero Trojanum eo, quo notamus, anno.
⁹² Post Trojam captam Demodocus et Phemius celebres citharistæ.
⁹³ 4400. Samson vincit Philistæos, et populum iudicat an. 20.
⁹⁴ **363** ⁹⁵ 4420. Judicat Israelem Heli sacerdos an. 40.
⁹⁶ 4454. Crates ait Homerum suis se circa redditum Heraclidarum.
4455. Heraclidarum descensus, hoc est redditus in Peloponnesum.
⁹⁷ 4460. Heli succedit Samuel propheta, cum quo regnat Saul an. 27. Summa annorum judicum, scilicet a Josue ad Samuelem usque, 463, m. 7. Illic et in sequentibus calculis Clemens Samuelis annos omittit, et 20 duntaxat Sauli tribuit.
⁹⁸ Saul primus post judices regnat an. 20.
⁹⁹ 4475. Homerus clarus habetur secundum Eratostenem.
¹⁰⁰ 4478. Moritur Samuel 2 annis ante Saalem, cum esset pontifex Abimelech.
¹⁰¹ 4480. Mortuo Saule, regnat David an. 40. Fiunt a Jesu Nave, usque ad tempus, quo David regnum accepit, ut quidam volunt, an. 450. Hanc opinionem non admittit Clemens.
¹⁰² Abiathar summus pontifex.
¹⁰³ Gad et Nathan prophetæ.
¹⁰⁴ Achias propheta in Silo.
¹⁰⁵ David et Salomon prophetæ quoque fuerunt.
¹⁰⁶ 4515. Ionica emigratio, sive expeditio 440 an. post excidium Trojanum juxta Eratostenem.
¹⁰⁷ Eodem tempore Homerus clarus habeatur, secundum Aristarchum.
¹⁰⁸ 4520. Salomon regnat an. 40. A Jesu Nave ad mortem Davidis colliguntur an. 523, m. 7. Annos igitur 20 Sauli tribuit, nullos Samueli.
¹⁰⁹ *Iramus dat filiam suam Salomonis, 364 quo tempore post Trojam captam venit Menelaus in Phœniciam, ut ait Menander Pergamœus, et Lætus in Phœniciis.*
¹¹⁰ 4555. Homerus nascitur juxta Philochorum.
¹¹¹ 4560. Roboam an. 17. Colliguntur ab ortu Moysis ad Salomonis mortem an. 683, m. 7. Pontifex Abimelech, filius Sadoc. Jeroboam servus Salomonis in Samaria regnat.
¹¹² Prophetæ Achias Sitionites, et Samæas, Amanæs filius.
¹¹³ 4575. Euthymenes et Archemachus scribunt Homerum floruisse cum Illesiodo, et natum fuisse in Chio circiter an. 200 post Trojam captam.
¹¹⁴ 4577. Abium filius Roboam regnat an. 25.
¹¹⁵ 4600. Athaman filius Abium an. 23. Jesu filius Ananiæ propheta.
- ¹¹⁶ Strom. l. 1, p. 335. ¹¹⁷ p. 324. ¹¹⁸ p. 335. ¹¹⁹ p. 324. ¹²⁰ ibid. ¹²¹ ibid. ¹²² p. 324. ¹²³ p. 335. ¹²⁴ p. 324. ¹²⁵ p. 335. ¹²⁶ p. 324. ¹²⁷ p. 336. ¹²⁸ ibid. ¹²⁹ p. 336. ¹³⁰ ibid. ¹³¹ ibid. ¹³² p. 336. ¹³³ ibid. ¹³⁴ p. 324. ¹³⁵ ibid. ¹³⁶ p. 324. ¹³⁷ ibid. ¹³⁸ p. 324. ¹³⁹ ibid. ¹⁴⁰ ibid. ¹⁴¹ ibid. ¹⁴² ibid. ¹⁴³ ibid. ¹⁴⁴ ibid. ¹⁴⁵ ibid. ¹⁴⁶ ibid. ¹⁴⁷ ibid. ¹⁴⁸ ibid. ¹⁴⁹ ibid. ¹⁵⁰ ibid. ¹⁵¹ ibid. ¹⁵² ibid. ¹⁵³ ibid. ¹⁵⁴ ibid. ¹⁵⁵ ibid. ¹⁵⁶ ibid. ¹⁵⁷ ibid. ¹⁵⁸ ibid. ¹⁵⁹ ibid. ¹⁶⁰ ibid. ¹⁶¹ ibid. ¹⁶² ibid. ¹⁶³ ibid. ¹⁶⁴ ibid. ¹⁶⁵ ibid. ¹⁶⁶ ibid. ¹⁶⁷ ibid. ¹⁶⁸ ibid. ¹⁶⁹ ibid. ¹⁷⁰ ibid. ¹⁷¹ ibid. ¹⁷² ibid. ¹⁷³ ibid. ¹⁷⁴ ibid. ¹⁷⁵ ibid. ¹⁷⁶ ibid. ¹⁷⁷ ibid. ¹⁷⁸ ibid. ¹⁷⁹ ibid. ¹⁸⁰ ibid. ¹⁸¹ ibid. ¹⁸² ibid. ¹⁸³ ibid. ¹⁸⁴ ibid. ¹⁸⁵ ibid. ¹⁸⁶ ibid. ¹⁸⁷ ibid. ¹⁸⁸ ibid. ¹⁸⁹ ibid. ¹⁹⁰ ibid. ¹⁹¹ ibid. ¹⁹² ibid. ¹⁹³ ibid. ¹⁹⁴ ibid. ¹⁹⁵ ibid. ¹⁹⁶ ibid. ¹⁹⁷ ibid. ¹⁹⁸ ibid. ¹⁹⁹ ibid. ²⁰⁰ ibid. ²⁰¹ ibid. ²⁰² ibid. ²⁰³ ibid. ²⁰⁴ ibid. ²⁰⁵ ibid. ²⁰⁶ ibid. ²⁰⁷ ibid. ²⁰⁸ ibid. ²⁰⁹ ibid. ²¹⁰ ibid. ²¹¹ ibid. ²¹² ibid. ²¹³ ibid. ²¹⁴ ibid. ²¹⁵ ibid. ²¹⁶ ibid. ²¹⁷ ibid. ²¹⁸ ibid. ²¹⁹ ibid. ²²⁰ ibid. ²²¹ ibid. ²²² ibid. ²²³ ibid. ²²⁴ ibid. ²²⁵ ibid. ²²⁶ ibid. ²²⁷ ibid. ²²⁸ ibid. ²²⁹ ibid. ²³⁰ ibid. ²³¹ ibid. ²³² ibid. ²³³ ibid. ²³⁴ ibid. ²³⁵ ibid. ²³⁶ ibid. ²³⁷ ibid. ²³⁸ ibid. ²³⁹ ibid. ²⁴⁰ ibid. ²⁴¹ ibid. ²⁴² ibid. ²⁴³ ibid. ²⁴⁴ ibid. ²⁴⁵ ibid. ²⁴⁶ ibid. ²⁴⁷ ibid. ²⁴⁸ ibid. ²⁴⁹ ibid. ²⁵⁰ ibid. ²⁵¹ ibid. ²⁵² ibid. ²⁵³ ibid. ²⁵⁴ ibid. ²⁵⁵ ibid. ²⁵⁶ ibid. ²⁵⁷ ibid. ²⁵⁸ ibid. ²⁵⁹ ibid. ²⁶⁰ ibid. ²⁶¹ ibid. ²⁶² ibid. ²⁶³ ibid. ²⁶⁴ ibid. ²⁶⁵ ibid. ²⁶⁶ ibid. ²⁶⁷ ibid. ²⁶⁸ ibid. ²⁶⁹ ibid. ²⁷⁰ ibid. ²⁷¹ ibid. ²⁷² ibid. ²⁷³ ibid. ²⁷⁴ ibid. ²⁷⁵ ibid. ²⁷⁶ ibid. ²⁷⁷ ibid. ²⁷⁸ ibid. ²⁷⁹ ibid. ²⁸⁰ ibid. ²⁸¹ ibid. ²⁸² ibid. ²⁸³ ibid. ²⁸⁴ ibid. ²⁸⁵ ibid. ²⁸⁶ ibid. ²⁸⁷ ibid. ²⁸⁸ ibid. ²⁸⁹ ibid. ²⁹⁰ ibid. ²⁹¹ ibid. ²⁹² ibid. ²⁹³ ibid. ²⁹⁴ ibid. ²⁹⁵ ibid. ²⁹⁶ ibid. ²⁹⁷ ibid. ²⁹⁸ ibid. ²⁹⁹ ibid. ³⁰⁰ ibid. ³⁰¹ ibid. ³⁰² ibid. ³⁰³ ibid. ³⁰⁴ ibid. ³⁰⁵ ibid. ³⁰⁶ ibid. ³⁰⁷ ibid. ³⁰⁸ ibid. ³⁰⁹ ibid. ³¹⁰ ibid. ³¹¹ ibid. ³¹² ibid. ³¹³ ibid. ³¹⁴ ibid. ³¹⁵ ibid. ³¹⁶ ibid. ³¹⁷ ibid. ³¹⁸ ibid. ³¹⁹ ibid. ³²⁰ ibid. ³²¹ ibid. ³²² ibid. ³²³ ibid. ³²⁴ ibid. ³²⁵ ibid. ³²⁶ ibid. ³²⁷ ibid. ³²⁸ ibid. ³²⁹ ibid. ³³⁰ ibid. ³³¹ ibid. ³³² ibid. ³³³ ibid. ³³⁴ ibid. ³³⁵ ibid. ³³⁶ ibid. ³³⁷ ibid. ³³⁸ ibid. ³³⁹ ibid. ³⁴⁰ ibid. ³⁴¹ ibid. ³⁴² ibid. ³⁴³ ibid. ³⁴⁴ ibid. ³⁴⁵ ibid. ³⁴⁶ ibid. ³⁴⁷ ibid. ³⁴⁸ ibid. ³⁴⁹ ibid. ³⁵⁰ ibid. ³⁵¹ ibid. ³⁵² ibid. ³⁵³ ibid. ³⁵⁴ ibid. ³⁵⁵ ibid. ³⁵⁶ ibid. ³⁵⁷ ibid. ³⁵⁸ ibid. ³⁵⁹ ibid. ³⁶⁰ ibid. ³⁶¹ ibid. ³⁶² ibid. ³⁶³ ibid. ³⁶⁴ ibid. ³⁶⁵ ibid. ³⁶⁶ ibid. ³⁶⁷ ibid. ³⁶⁸ ibid. ³⁶⁹ ibid. ³⁷⁰ ibid. ³⁷¹ ibid. ³⁷² ibid. ³⁷³ ibid. ³⁷⁴ ibid. ³⁷⁵ ibid. ³⁷⁶ ibid. ³⁷⁷ ibid. ³⁷⁸ ibid. ³⁷⁹ ibid. ³⁸⁰ ibid. ³⁸¹ ibid. ³⁸² ibid. ³⁸³ ibid. ³⁸⁴ ibid. ³⁸⁵ ibid. ³⁸⁶ ibid. ³⁸⁷ ibid. ³⁸⁸ ibid. ³⁸⁹ ibid. ³⁹⁰ ibid. ³⁹¹ ibid. ³⁹² ibid. ³⁹³ ibid. ³⁹⁴ ibid. ³⁹⁵ ibid. ³⁹⁶ ibid. ³⁹⁷ ibid. ³⁹⁸ ibid. ³⁹⁹ ibid. ⁴⁰⁰ ibid. ⁴⁰¹ ibid. ⁴⁰² ibid. ⁴⁰³ ibid. ⁴⁰⁴ ibid. ⁴⁰⁵ ibid. ⁴⁰⁶ ibid. ⁴⁰⁷ ibid. ⁴⁰⁸ ibid. ⁴⁰⁹ ibid. ⁴¹⁰ ibid. ⁴¹¹ ibid. ⁴¹² ibid. ⁴¹³ ibid. ⁴¹⁴ ibid. ⁴¹⁵ ibid. ⁴¹⁶ ibid. ⁴¹⁷ ibid. ⁴¹⁸ ibid. ⁴¹⁹ ibid. ⁴²⁰ ibid. ⁴²¹ ibid. ⁴²² ibid. ⁴²³ ibid. ⁴²⁴ ibid. ⁴²⁵ ibid. ⁴²⁶ ibid. ⁴²⁷ ibid. ⁴²⁸ ibid. ⁴²⁹ ibid. ⁴³⁰ ibid. ⁴³¹ ibid. ⁴³² ibid. ⁴³³ ibid. ⁴³⁴ ibid. ⁴³⁵ ibid. ⁴³⁶ ibid. ⁴³⁷ ibid. ⁴³⁸ ibid. ⁴³⁹ ibid. ⁴⁴⁰ ibid. ⁴⁴¹ ibid. ⁴⁴² ibid. ⁴⁴³ ibid. ⁴⁴⁴ ibid. ⁴⁴⁵ ibid. ⁴⁴⁶ ibid. ⁴⁴⁷ ibid. ⁴⁴⁸ ibid. ⁴⁴⁹ ibid. ⁴⁵⁰ ibid. ⁴⁵¹ ibid. ⁴⁵² ibid. ⁴⁵³ ibid. ⁴⁵⁴ ibid. ⁴⁵⁵ ibid. ⁴⁵⁶ ibid. ⁴⁵⁷ ibid. ⁴⁵⁸ ibid. ⁴⁵⁹ ibid. ⁴⁶⁰ ibid. ⁴⁶¹ ibid. ⁴⁶² ibid. ⁴⁶³ ibid. ⁴⁶⁴ ibid. ⁴⁶⁵ ibid. ⁴⁶⁶ ibid. ⁴⁶⁷ ibid. ⁴⁶⁸ ibid. ⁴⁶⁹ ibid. ⁴⁷⁰ ibid. ⁴⁷¹ ibid. ⁴⁷² ibid. ⁴⁷³ ibid. ⁴⁷⁴ ibid. ⁴⁷⁵ ibid. ⁴⁷⁶ ibid. ⁴⁷⁷ ibid. ⁴⁷⁸ ibid. ⁴⁷⁹ ibid. ⁴⁸⁰ ibid. ⁴⁸¹ ibid. ⁴⁸² ibid. ⁴⁸³ ibid. ⁴⁸⁴ ibid. ⁴⁸⁵ ibid. ⁴⁸⁶ ibid. ⁴⁸⁷ ibid. ⁴⁸⁸ ibid. ⁴⁸⁹ ibid. ⁴⁹⁰ ibid. ⁴⁹¹ ibid. ⁴⁹² ibid. ⁴⁹³ ibid. ⁴⁹⁴ ibid. ⁴⁹⁵ ibid. ⁴⁹⁶ ibid. ⁴⁹⁷ ibid. ⁴⁹⁸ ibid. ⁴⁹⁹ ibid. ⁵⁰⁰ ibid. ⁵⁰¹ ibid. ⁵⁰² ibid. ⁵⁰³ ibid. ⁵⁰⁴ ibid. ⁵⁰⁵ ibid. ⁵⁰⁶ ibid. ⁵⁰⁷ ibid. ⁵⁰⁸ ibid. ⁵⁰⁹ ibid. ⁵¹⁰ ibid. ⁵¹¹ ibid. ⁵¹² ibid. ⁵¹³ ibid. ⁵¹⁴ ibid. ⁵¹⁵ ibid. ⁵¹⁶ ibid. ⁵¹⁷ ibid. ⁵¹⁸ ibid. ⁵¹⁹ ibid. ⁵²⁰ ibid. ⁵²¹ ibid. ⁵²² ibid. ⁵²³ ibid. ⁵²⁴ ibid. ⁵²⁵ ibid. ⁵²⁶ ibid. ⁵²⁷ ibid. ⁵²⁸ ibid. ⁵²⁹ ibid. ⁵³⁰ ibid. ⁵³¹ ibid. ⁵³² ibid. ⁵³³ ibid. ⁵³⁴ ibid. ⁵³⁵ ibid. ⁵³⁶ ibid. ⁵³⁷ ibid. ⁵³⁸ ibid. ⁵³⁹ ibid. ⁵⁴⁰ ibid. ⁵⁴¹ ibid. ⁵⁴² ibid. ⁵⁴³ ibid. ⁵⁴⁴ ibid. ⁵⁴⁵ ibid. ⁵⁴⁶ ibid. ⁵⁴⁷ ibid. ⁵⁴⁸ ibid. ⁵⁴⁹ ibid. ⁵⁵⁰ ibid. ⁵⁵¹ ibid. ⁵⁵² ibid. ⁵⁵³ ibid. ⁵⁵⁴ ibid. ⁵⁵⁵ ibid. ⁵⁵⁶ ibid. ⁵⁵⁷ ibid. ⁵⁵⁸ ibid. ⁵⁵⁹ ibid. ⁵⁶⁰ ibid. ⁵⁶¹ ibid. ⁵⁶² ibid. ⁵⁶³ ibid. ⁵⁶⁴ ibid. ⁵⁶⁵ ibid. ⁵⁶⁶ ibid. ⁵⁶⁷ ibid. ⁵⁶⁸ ibid. ⁵⁶⁹ ibid. ⁵⁷⁰ ibid. ⁵⁷¹ ibid. ⁵⁷² ibid. ⁵⁷³ ibid. ⁵⁷⁴ ibid. ⁵⁷⁵ ibid. ⁵⁷⁶ ibid. ⁵⁷⁷ ibid. ⁵⁷⁸ ibid. ⁵⁷⁹ ibid. ⁵⁸⁰ ibid. ⁵⁸¹ ibid. ⁵⁸² ibid. ⁵⁸³ ibid. ⁵⁸⁴ ibid. ⁵⁸⁵ ibid. ⁵⁸⁶ ibid. ⁵⁸⁷ ibid. ⁵⁸⁸ ibid. ⁵⁸⁹ ibid. ⁵⁹⁰ ibid. ⁵⁹¹ ibid. ⁵⁹² ibid. ⁵⁹³ ibid. ⁵⁹⁴ ibid. ⁵⁹⁵ ibid. ⁵⁹⁶ ibid. ⁵⁹⁷ ibid. ⁵⁹⁸ ibid. ⁵⁹⁹ ibid. ⁶⁰⁰ ibid. ⁶⁰¹ ibid. ⁶⁰² ibid. ⁶⁰³ ibid. ⁶⁰⁴ ibid. ⁶⁰⁵ ibid. ⁶⁰⁶ ibid. ⁶⁰⁷ ibid. ⁶⁰⁸ ibid. ⁶⁰⁹ ibid. ⁶¹⁰ ibid. ⁶¹¹ ibid. ⁶¹² ibid. ⁶¹³ ibid. ⁶¹⁴ ibid. ⁶¹⁵ ibid. ⁶¹⁶ ibid. ⁶¹⁷ ibid. ⁶¹⁸ ibid. ⁶¹⁹ ibid. ⁶²⁰ ibid. ⁶²¹ ibid. ⁶²² ibid. ⁶²³ ibid. ⁶²⁴ ibid. ⁶²⁵ ibid. ⁶²⁶ ibid. ⁶²⁷ ibid. ⁶²⁸ ibid. ⁶²⁹ ibid. ⁶³⁰ ibid. ⁶³¹ ibid. ⁶³² ibid. ⁶³³ ibid. ⁶³⁴ ibid. ⁶³⁵ ibid. ⁶³⁶ ibid. ⁶³⁷ ibid. ⁶³⁸ ibid. ⁶³⁹ ibid. ⁶⁴⁰ ibid. ⁶⁴¹ ibid. ⁶⁴² ibid. ⁶⁴³ ibid. ⁶⁴⁴ ibid. ⁶⁴⁵ ibid. ⁶⁴⁶ ibid. ⁶⁴⁷ ibid. ⁶⁴⁸ ibid. ⁶⁴⁹ ibid. ⁶⁵⁰ ibid. ⁶⁵¹ ibid. ⁶⁵² ibid. ⁶⁵³ ibid. ⁶⁵⁴ ibid. ⁶⁵⁵ ibid. ⁶⁵⁶ ibid. ⁶⁵⁷ ibid. ⁶⁵⁸ ibid. ⁶⁵⁹ ibid. ⁶⁶⁰ ibid. ⁶⁶¹ ibid. ⁶⁶² ibid. ⁶⁶³ ibid. ⁶⁶⁴ ibid. ⁶⁶⁵ ibid. ⁶⁶⁶ ibid. ⁶⁶⁷ ibid. ⁶⁶⁸ ibid. ⁶⁶⁹ ibid. ⁶⁷⁰ ibid. ⁶⁷¹ ibid. ⁶⁷² ibid. ⁶⁷³ ibid. ⁶⁷⁴ ibid. ⁶⁷⁵ ibid. ⁶⁷⁶ ibid. ⁶⁷⁷ ibid. ⁶⁷⁸ ibid. ⁶⁷⁹ ibid. ⁶⁸⁰ ibid. ⁶⁸¹ ibid. ⁶⁸² ibid. ⁶⁸³ ibid. ⁶⁸⁴ ibid. ⁶⁸⁵ ibid. ⁶⁸⁶ ibid. ⁶⁸⁷ ibid. ⁶⁸⁸ ibid. ⁶⁸⁹ ibid. ⁶⁹⁰ ibid. ⁶⁹¹ ibid. ⁶⁹² ibid. ⁶⁹³ ibid. ⁶⁹⁴ ibid. ⁶⁹⁵ ibid. ⁶⁹⁶ ibid. ⁶⁹⁷ ibid. ⁶⁹⁸ ibid. ⁶⁹⁹ ibid. ⁷⁰⁰ ibid. ⁷⁰¹ ibid. ⁷⁰² ibid. ⁷⁰³ ibid. ⁷⁰⁴ ibid. ⁷⁰⁵ ibid. ⁷⁰⁶ ibid. ⁷⁰⁷ ibid. ⁷⁰⁸ ibid. ⁷⁰⁹ ibid. ⁷¹⁰ ibid. ⁷¹¹ ibid. ⁷¹² ibid. ⁷¹³ ibid. ⁷¹⁴ ibid. ⁷¹⁵ ibid. ⁷¹⁶ ibid. ⁷¹⁷ ibid. ⁷¹⁸ ibid. ⁷¹⁹ ibid. ⁷²⁰ ibid. ⁷²¹ ibid. ⁷²² ibid. ⁷²³ ibid. ⁷²⁴ ibid. ⁷²⁵ ibid. ⁷²⁶ ibid. ⁷²⁷ ibid. ⁷²⁸ ibid. ⁷²⁹ ibid. ⁷³⁰ ibid. ⁷³¹ ibid. ⁷³² ibid. ⁷³³ ibid. ⁷³⁴ ibid. ⁷³⁵ ibid. ⁷³⁶ ibid. ⁷³⁷ ibid. ⁷³⁸ ibid. ⁷³⁹ ibid. ⁷⁴⁰ ibid. ⁷⁴¹ ibid. ⁷⁴² ibid. ⁷⁴³ ibid. ⁷⁴⁴ ibid. ⁷⁴⁵ ibid. ⁷⁴⁶ ibid. ⁷⁴⁷ ibid. ⁷⁴⁸ ibid. ⁷⁴⁹ ibid. ⁷⁵⁰ ibid. ⁷⁵¹ ibid. ⁷⁵² ibid. ⁷⁵³ ibid. ⁷⁵⁴ ibid. ⁷⁵⁵ ibid. ⁷⁵⁶ ibid. ⁷⁵⁷ ibid. ⁷⁵⁸ ibid. ⁷⁵⁹ ibid. ⁷⁶⁰ ibid. ⁷⁶¹ ibid. ⁷⁶² ibid. ⁷⁶³ ibid. ⁷⁶⁴ ibid. ⁷⁶⁵ ibid. ⁷⁶⁶ ibid. ⁷⁶⁷ ibid. ⁷⁶⁸ ibid. ⁷⁶⁹ ibid. ⁷⁷⁰ ibid. ⁷⁷¹ ibid. ⁷⁷² ibid. ⁷⁷³ ibid. ⁷⁷⁴ ibid. ⁷⁷⁵ ibid. ⁷⁷⁶ ibid. ⁷⁷⁷ ibid. ⁷⁷⁸ ibid. ⁷⁷⁹ ibid. ⁷⁸⁰ ibid. ⁷⁸¹ ibid. ⁷⁸² ibid. ⁷⁸³ ibid. ⁷⁸⁴ ibid. ⁷⁸⁵ ibid. ⁷⁸⁶ ibid. ⁷⁸⁷ ibid. ⁷⁸⁸ ibid. ⁷⁸⁹ ibid. ⁷⁹⁰ ibid. ⁷⁹¹ ibid. ⁷⁹² ibid. ⁷⁹³ ibid. ⁷⁹⁴ ibid. ⁷⁹⁵ ibid. ⁷⁹⁶ ibid. ⁷⁹⁷ ibid. ⁷⁹⁸ ibid. ⁷⁹⁹ ibid. ⁸⁰⁰ ibid. ⁸⁰¹ ibid. ⁸⁰² ibid. ⁸⁰³ ibid. ⁸⁰⁴ ibid. ⁸⁰⁵ ibid. ⁸⁰⁶ ibid. ⁸⁰⁷ ibid. ⁸⁰⁸ ibid. ⁸⁰⁹ ibid. ⁸¹⁰ ibid. ⁸¹¹ ibid. ⁸¹² ibid. ⁸¹³ ibid. ⁸¹⁴ ibid. ⁸¹⁵ ibid. ⁸¹⁶ ibid. ⁸¹⁷ ibid. ⁸¹⁸ ibid. ⁸¹⁹ ibid. ⁸²⁰ ibid. ⁸²¹ ibid. ⁸²² ibid. ⁸²³ ibid. ⁸²⁴ ibid. ⁸²⁵ ibid. ⁸²⁶ ibid. ⁸²⁷ ibid. ⁸²⁸ ibid. ⁸²⁹ ibid. ⁸³⁰ ibid. ⁸³¹ ibid. ⁸³² ibid. ⁸³³ ibid. ⁸³⁴ ibid. ⁸³⁵ ibid. ⁸³⁶ ibid. ⁸³⁷ ibid. ⁸³⁸ ibid. ⁸³⁹ ibid. ⁸⁴⁰ ibid. ⁸⁴¹ ibid. ⁸⁴² ibid. ⁸⁴³ ibid. ⁸⁴⁴ ibid. ⁸⁴⁵ ibid. ⁸⁴⁶ ibid. ⁸⁴⁷ ibid. ⁸⁴⁸ ibid. ⁸⁴⁹ ibid. ⁸⁵⁰ ibid. ⁸⁵¹ ibid. ⁸⁵² ibid. ⁸⁵³ ibid. ⁸⁵⁴ ibid. ⁸⁵⁵ ibid. ⁸⁵⁶ ibid. ⁸⁵⁷ ibid. ⁸⁵⁸ ibid. ⁸⁵⁹ ibid. ⁸⁶⁰ ibid. ⁸⁶¹ ibid. ⁸⁶² ibid. ⁸⁶³ ibid. ⁸⁶⁴ ibid. ⁸⁶⁵ ibid. ⁸⁶⁶ ibid. ⁸⁶⁷ ibid. ⁸⁶⁸ ibid. ⁸⁶⁹ ibid. ⁸⁷⁰ ibid. ⁸⁷¹ ibid. ⁸⁷² ibid. ⁸⁷³ ibid. ⁸⁷⁴ ibid. ⁸⁷⁵ ibid. ⁸⁷⁶ ibid. ⁸⁷⁷ ibid. ⁸⁷⁸ ibid. ⁸⁷⁹ ibid. ⁸⁸⁰ ibid. ⁸⁸¹ ibid. ⁸⁸² ibid. ⁸⁸³ ibid. ⁸⁸⁴ ibid. ⁸⁸⁵ ibid. ⁸⁸⁶ ibid. ⁸⁸⁷ ibid. ⁸⁸⁸ ibid. ⁸⁸⁹ ibid. ⁸⁹⁰ ibid. ⁸⁹¹ ibid. ⁸⁹² ibid. ⁸⁹³ ibid. ⁸⁹⁴ ibid. ⁸⁹⁵ ibid. ⁸⁹⁶ ibid. ⁸⁹⁷ ibid. ⁸⁹⁸ ibid. ⁸⁹⁹ ibid. ⁹⁰⁰ ibid. ⁹⁰¹ ibid. ⁹⁰² ibid. ⁹⁰³ ibid. ⁹⁰⁴ ibid. ⁹⁰⁵ ibid. ⁹⁰⁶ ibid. ⁹⁰⁷ ibid. ⁹⁰⁸ ibid. ⁹⁰⁹ ibid. ⁹¹⁰ ibid. ⁹¹¹ ibid. ⁹¹² ibid. ⁹¹³ ibid. ⁹¹⁴ ibid. ⁹¹⁵ ibid. ⁹¹⁶ ibid. ⁹¹⁷ ibid. ⁹¹⁸ ibid. ⁹¹⁹ ibid. ⁹²⁰ ibid. ⁹²¹ ibid. ⁹²² ibid. ⁹²³ ibid. ⁹²⁴ ibid. ⁹²⁵ ibid. ⁹²⁶ ibid. ⁹²⁷ ibid. ⁹²⁸ ibid. ⁹²⁹ ibid. ⁹³⁰ ibid. ⁹³¹ ibid. ⁹³² ibid. ⁹³³ ibid. ⁹³⁴ ibid. ⁹³⁵ ibid. ⁹³⁶ ibid. ⁹³⁷ ibid. ⁹³⁸ ibid. ⁹³⁹ ibid. ⁹⁴⁰ ibid. ⁹⁴¹ ibid. ⁹⁴² ibid. ⁹⁴³ ibid. ⁹⁴⁴ ibid. ⁹⁴⁵ ibid. ⁹⁴⁶ ibid. ⁹⁴⁷ ibid. ⁹⁴⁸ ibid. ⁹⁴⁹ ibid. ⁹⁵⁰ ibid. ⁹⁵¹ ibid. ⁹⁵² ibid. ⁹⁵³ ibid. ⁹⁵⁴ ibid. ⁹⁵⁵ ibid. ⁹⁵⁶ ibid. ⁹⁵⁷ ibid. ⁹⁵⁸ ibid. ⁹⁵⁹ ibid. ⁹⁶⁰ ibid. ⁹⁶¹ ibid. ⁹⁶² ibid. ⁹⁶³ ibid. ⁹⁶⁴ ibid. ⁹⁶⁵ ibid. ⁹⁶⁶ ibid. ⁹⁶⁷ ibid. ⁹⁶⁸ ibid. ⁹⁶⁹ ibid. ⁹⁷⁰ ibid. ⁹⁷¹ ibid. ⁹⁷² ibid. ⁹⁷³ ibid. ⁹⁷⁴ ibid.

CLEMENS.

- ¹¹ 4806. Roma condita est.
¹² A prima Olympiade ad Romam conditam nonnulli dicunt colligi an. 24.
¹³ 4807. An. 15 regni Achaz, Salamanas rex Assyriorum transfert Israel ad Medos et Babylonem.
¹⁴ 4808. Achaz succedit Osee regi Israel, regnatque iterum an. 8.
366 ¹⁵ 4816. Ezechias regnat an. 29.
¹⁶ 4845. Ezechiae propter sanctitatem, inquit Clemens, cum ad finem vitae pervenisset, largitur Deus per Isaiam ut videret alios quindecim annos per regesum solis. Nunquid regnavit Ezechias an. 44 secundum Clementem? Alii viderint.
¹⁷ Prophetae Isaia, Osee, Michæas, et Joel, filius Bathael.
¹⁸ 4851. Euphorion dicit Homerum vixisse tempore Gygis, qui coepit regnare xviii Olympiade.
¹⁹ 4860. Manasses Ezechiae filius regnat an. 55.
²⁰ 4862. Archilochus post xx Olympiadem celebratur. Fertur Simonides eodem tempore vixisse.
²¹ 4875. Theopompus refert Iloremum vixisse an. 500 post cladem Trojanam.
²² 4915. Amos filius Manassis regnum obtinet an. 2.
²³ 4917. Josias regnat an. 31.
²⁴ 4935. Josiae an. 18 Pascha a Samuelis tempore intermissuus celebratur. Prophetæ Olda, Sophonias, et Jeremias.
²⁵ 4948. Josias cum Nechaone rege Ægypti congressus occiditur. Josiae succedit Jechonias sive Joachas m. 3 et d. 10, quem Nechao vincit abduxit in Ægyptum, et pro eo constituit regem Joachim fratrem eius, qui regnat an. 41.
367 ²⁶ 4959. Joachim regnat menses 3. Sedecias an. 11, prophetæ Jeremias, et Buzi, et Urias et Habacum, atque etiam Ezechiel quinto regni illius anno. Deinde Nahum, Daniel, Agæus, Zacharias, et Malachias.
- ²⁷ Solon legislator insignis habetur Olympiade **XLVI**.
²⁸ 4970. Captivitas Babylonica, facta a Nabuchodonosor, Assyrus anno septimo imperante. Vaseo anno secundo apud Ægyptios regnante, Philippo Atheniensium archonte, Olympiadis **XLVIII** anno primo.
²⁹ 4971. Anno duodecimo Sedecie, Nabuchodonosor septuaginta annis ante principatum Persarum adversus Phœnicas et Judæos bellum gessit, ut dicit Berossus in Historiis Chaldaicis, et Jobas.
³⁰ 4978. Circa **L** Olympiadem, Pistratidarum tempore florebat Onomacritus Atheniensis, cuius dicuntur esse poemata, que Orpheo ascribuntur.
³¹ 4980. Thales inter Græcos sapientes **368** antiquissimus, insignis habetur circa **L** Olympiadem.
³² Septem sapientes, teste Androne, eodem tempore celebres fuerunt.
³³ 4989. Primus annus Cyri. Regnat an. 30.
³⁴ *Publico præconio proclamavit Cyrus Hebræorum restitutionem*, inquit Clemens, sed annum silet.
³⁵ 5019. Cambyses an. 19.
³⁶ 5028. Pythagoras floret Olympiade **LXII**. Vide supra dissert. 2, cap. 17, art. 2.
³⁷ 5038. Darius Hystaspis filius an. 46.
³⁸ 5040. Finis captivitatis. Anno secundo regni Darii, quem dicit Herodotus Magorum dissoluisse imperium, mittitur Zorobabel, Filius Salathiel, ut excitat, et ornaret templum, quod erat Hierosolymis. Fiunt, inquit Clemens ¹⁴, anni omnes cum annis captivitatis usque ad populi restitutionem, ab ortu quidem Moysis, anni mille centum quinquaginta quinque, menses sex, decem dies. A regno autem David, anni, ut nonnulli quidem, trecenti quinquaginta duo: ut autem dicam accuratius, quingenti septuaginta duo, menses
- ³⁹ sex, decem dies.
⁴⁰ 5049. Post sublatos Romanos reges, creantur consules. Vide sis Scaligerum lib. iii *Canonum Isagogicorum*, pag. 346.
⁴¹ 5084. Xerxes imperat an. 26.
⁴² 5110. Artaxerxes an. 41.
369 ⁴³ 5151. Darius an. 8.
⁴⁴ 5159. Artaxerxes imperat an. 42.
⁴⁵ 5201. Ochus, vel Arces, an. 3. Colliguntur, ait Clemens, simul anni regum Persarum **255**, p. 331. Eadem habet pag. 337. Sed anni tantummodo 215 inveniuntur. In describendis itaque numeris librarii aannentes, vel ipsem Clemens hic, sicut et alibi haud semel erraveret.
⁴⁶ 5104. Alexander Macedo an. 18.
⁴⁷ 5222. Ptolemæus Lagi filius regnat in Ægypto an. 40.
⁴⁸ 5262. Philadelphus an. 27.
⁴⁹ 5289. Evergetes an. 25.
⁵⁰ 5314. Philopator an. 17.
⁵¹ 5334. Epiphanes an. 24.
⁵² 5355. Philometor an. 35.
⁵³ 5390. Physcon an. 29.
⁵⁴ 5419. Lathurus an. 36.
⁵⁵ 5455. Dionysius an. 29.
⁵⁶ 5488. Cleopatra an. 22. Fiant ergo, ut ait Clemens, simul conjuncta Macedonum tempora an. **512**, dies 18. Sed sunt anni tantum 302.
⁵⁷ 5510. Mors Antonii et Cleopatrae, atque regni Macedonum finis.
⁵⁸ 5538. Nascitur D. N. Jesus Christus an. 28 Augusti Cæsaris a morte Antonii. Vid. sup. dissert. ii, cap. 6, art. 6.
⁵⁹ 5568. An. 15 Tiberii patitur D. N. Jesus Christus. Vid. sup. dissert. ii, cap. 6, art. 5.
⁶⁰ 5610. Excidium Jerusalem.
⁶¹ 5624. Ludi Capitolini a Domitiano **370** instituuntur.
⁶² 5732. Mors Commodi Augusti. Hæc omnia notavimus seriem regnorum secuti, ut aliquid certi expiscaremus: neque enim ignoramus Clementem pag. 337 ab Adam ad mortem Commodi, annos 5818, et pag. 339 annos 5784 computare.

EUSEBIUS.

- 2242.** Diluvium.
¹ 3184. Nascitur Abraham 160 an. ante Inachi regnum.
² 3344. Jacob nascitur. Inachus apud Argivos regnat.
³ 3359. Abraham moritur. Phoroneus succedit Inacho.
- ⁴ p. 336. ⁵ ibid. ⁶ p. 327. ⁷ p. 328. ⁸ ibid. ⁹ ibid. ¹⁰ p. 327. ¹¹ p. 328. ¹² ibid. ¹³ ibid. ¹⁴ ibid. ¹⁵ ibid. ¹⁶ ibid. ¹⁷ ibid. ¹⁸ ibid. ¹⁹ ibid. ²⁰ ibid. ²¹ ibid. ²² ibid. ²³ ibid. ²⁴ ibid. ²⁵ ibid. ²⁶ ibid. ²⁷ ibid. ²⁸ ibid. ²⁹ ibid. ³⁰ ibid. ³¹ ibid. ³² ibid. ³³ ibid. ³⁴ ibid. ³⁵ ibid. ³⁶ ibid. ³⁷ ibid. ³⁸ ibid. ³⁹ ibid. ⁴⁰ ibid. ⁴¹ ibid. ⁴² ibid. ⁴³ ibid. ⁴⁴ ibid. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ ibid. ⁴⁷ ibid. ⁴⁸ ibid. ⁴⁹ ibid. ⁵⁰ ibid. ⁵¹ pag. 328 et 331. ⁵² ibid., pag. 329. ⁵³ pag. 332. ⁵⁴ ibid. ⁵⁵ ibid. ⁵⁶ ibid. ⁵⁷ ibid. ⁵⁸ ibid. ⁵⁹ pag. 331. ⁶⁰ ibid. ⁶¹ ibid. ⁶² ibid. ⁶³ ibid. ⁶⁴ ibid. ⁶⁵ ibid. ⁶⁶ ibid. ⁶⁷ ibid. ⁶⁸ ibid. ⁶⁹ ibid. ⁷⁰ pag. 331. ⁷¹ ibid. ⁷² p. 330. ⁷³ p. 336. ⁷⁴ p. 331. ⁷⁵ ibid. ⁷⁶ ibid. ⁷⁷ ibid. ⁷⁸ ibid. ⁷⁹ pag. 331. ⁸⁰ ibid. ⁸¹ ibid. ⁸² ibid. ⁸³ ibid. ⁸⁴ ibid. ⁸⁵ ibid. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ ibid. ⁸⁸ ibid. ⁸⁹ p. 332. ⁹⁰ p. 330 et 337. ⁹¹ p. 339. ⁹² p. 340. ⁹³ ibid. ⁹⁴ p. 339 et seqq.
- ^{5444.} Diluvium Ægypti sub Ogyge.
^{5474.} Jacob intrat in Ægyptum.
^{5514.} Ætas Promethei.
^{5544.} Moritur Joseph.
^{5562.} Atlas clarus habetur.
^{5609.} Nascitur Moyses, Cecrops re-
- gnat in Attica.
^{5674.} Diluvium in Thessalia sub Deucalione.
^{5689.} Exodus.
^{5694.} Crotopus 8 rex Argivorum.
^{5722.} Dardanus condit Dardaniam.

3726. Danaus Sthenelo expulso Argos occupat.
 3729. Moritur Moyses.
 3757. Mortuo Jesu Nave, Gotho-niel judicat Israelem.
 3772. Cadmus regnat Thebis.
 3781. Amphion, et Zethus, et Linus in musica clarescunt.
 Idei Dactyli ferrum reperjunt.
 3796. Minos regnat in Creta.
 Triptolemus frumenta distribuit.
 3797. Aod judicat populum.
 3807. Pelops regnat in Graecia an. 59.
 3814. Bacchus nascitur.
 3815. Perseus rebus gestis insignis habetur.
 3839. Raptus Ganymedis.
 3817. Debbara et Barac.
 3883. Ilium ab Ilo conditur.
 3888. Argivorum regnum deficit.
 3917. Gedeon judicat populum an. 40.
 3929. Tyrus condita ante templum Hierosolymitanum anno 240.
 3930. Argonautarum expeditio.
 3957. Abimelech tyrannidem exercet an. 5.
 3960. Thola iudex Israel.
 Thesens superat Minotaurum.
 3969. Expeditio 7 principum contra Thebas.
 3971 Theseus rapit Helenam.
 3982. Jairus iudex Israel.
 3986. Minos leges et jura constituit.
 3990. Carthago conditur, ut auctor est Philistus.
 3996. Bellum Amazonum contra Thebas.
 Hercules agonem Olympicum constituit, a quo usque ad Olympiadem an. 450 computantur.
 4004. Jephte judicat populum an. 6. Mycenis imperat Agamemnon.
 4010. Ezebon judicat an. 7. Hercules moritur.
 Alexander Helenam rapit.
 4017. Labdon iudex Israel an. 8.
 4019. Trojana clades.
 4022. Aeneas Latinus imperat an. 3.
 4025. Samson populum judicat. Ascanius regnat an. 38.
 4045. Heli sacerdos judicat annos 40.
 4049. Primus Heraclidarum reditus.
 4053. Amazones templum Ephesi incendunt.
 4074. Reges Sicyonii deficiunt.
 4085. Samuel et Saul imperant an. 40.
 4193. Homeri acta juxta quorundam opinionem. Alii eam post an. 400, alii an. 180, alii 260, alii 400, alii denique anno quingentesimo post Trojanam captiam constituunt.
 4099. Heraclidarum descensus sive redditus in Peloponnesum.
 4123. Amazonum et Cimmeriorum incursum in Asiam.
 4125. David regnat an. 40.
 4132. Codrus seipsum morti tradit.
4156. Carthago construitur.
 4165. Salomon an. 40.
 4169. Salomon templum ædificat, consummatumque an. 8.
 4177. Templi dedicatio.
 4185. Carthago condita a Didone, juxta nonnullos.
 4205. Rohoam.
 4210. Susakim rex Ægypti templo spoliatus.
 4222. Abia regnat an. 3.
 4225. Asa an. 41.
 4266. Josaphat an. 25.
 4286. Homerus clarus habetur, juxta Apollodorum et Euphorbum.
 4291. Joram an. 8.
 4299. Ochozias an. 4. Elias capitur.
 4300. Gotholia an. 7.
 4307. Joas regnat an. 40.
 4318. Lycurgus floret.
 4339. Mors Elisei.
 4342. Zacharias occiditur a rege Joas.
 4347. Amasis regnat an. 29.
 4376. Azarias qui et Ozias an. 52.
 4380. Lycurgus Lacedæmoniis jura componit.
 4382. Finis regni Assyriorum, quod duravit an. 1240. Arbaces Medus imperium transfert ad Medos.
 4388. Caranus I rex Macedonum regnat an. 28.
 4395. Hesiodus insignis habetur, ut scribit Porphyrius.
 4403. Lycurgi leges a Lacedæmoniis suscipiuntur, juxta Apollodorum.
 4425. Olympias I an. 2 Æschylus Atheniensium archontis.
 4426. Phace regnat an. 20. Sub hoc Teglat Phalassar magnam partem populi Israel ad Assyrios transfert.
 4428. Joathan regnat an. 16.
 4444. Achaz an. 16.
 4446. Osce rex Israel an. 9.
 4449. Nonnulli Romanorum scriptores Romanam conditam ferunt.
 4455. Captivitas 10 tribuum, quae transferuntur a Semnacherib, qui et Salmanasar, rege Chaldeorum.
 4466. Ezechias an. 29. Sibylla Erythræa agnoscitur.
 4489. Manasses an. 55.
 4493. Dejoces rex Medorum Ecbatanam condit.
 4502. Gyges 5 rex Lydorum regnat an. 36.
 4544. Amos an. 12 regnat.
 4541. Phraortes 6 rex Medorum an. 24.
 4556. Josias an. 52.
 4562. Thales Milesius physicus philosophus agnoscitur, quem vixisse aiunt usque ad LVII Olympiadem.
 4571. Cyaxares 7 Medorum rex an. 52.
 4578. Draco legumlator, ut quibusdam placet, agnoscitur.
 4583. Cyaxares adversus Assyrios dimicans, Ninum capit.
 4585. Joachim regnat m. 5 post quem Eliakim sive Joakim an. 11.
 4591. Nabuchodonosor Judæam occupat, et tributario Eliakim facto, victor ad suos reddit.
4594. Cyaxares Ninum subseruit.
 4599. Joachim qui et Jechonias mens. 5.
 4600. Sedecias an. 11.
 4603. Astyages 8 Medorum rex an. 58.
 4604. Vaphres rex Ægyptiorum an. 30.
 4606. In Babilone prophetabant Daniel et Ezechiel.
 4607. Solon suas leges constituit.
 4611. Ilebræorum captivitas, et exterminium templi, quod duravit an. 70 usque ad 2 an. Darii.
 4620. Isthmia et Pythia primum acta.
 4629. Moritur Nabuchodonosor, cui succedit Eulimerodach, deinde Baltazar.
 4634. Amasis rex Ægypti an. 42.
 4639. Crœsus 9 rex Lydiorum an. 15.
 4641. Cyrus Medorum destruit imperium, superato Astyage. Cyrus Hebreorum captivitate laxata, 50 hominum millia regredi fecit in Judæam, qui exstructo altari, templi fundamenta jecerunt. Sed cum a vicinis gentibus fabricatio impeditur, imperfectum opus usque ad Darrium permansit, solo altari consistente. Regnat Cyrus an. 30.
 4651. Crœsus aduersus Cyrus bellum init.
 4652. Thales moritur.
 4654. Crœsus a Cyro capitur.
 4671. Cambyses regnat an. 8.
 4676. Cambyses invadit Ægyptum.
 4679. Duo fratres magi regnant m. 7, deinde Darius an. 36.
 4681. Olympias xc Darii an. 2, templum extruitur a Zoroabale, consummatumque opus an. 4. Pythagoras clarus habetur.
 4688. Pulsis ab Urbe regibus, co-sules creantur.
 4715. Xerxes an. 20.
 4720. Xerxes Athenas incendit.
 4735. Artabanus imperat m. 7.
 4736. Artaxerxes Longimanus an. 40.
 4741. Esdras sacerdos insignis habetur.
 4756. Nehemias venit in Judæam.
 4768. Nehemias perficit muros, urbisque Jerusalim.
 4769. Initium belli Peloponnesiaci.
 4776. Xerxes II regnat mens. 2. Sogdianus m. 7.
 Darius Nothus an. 19.
 Plato nascitur.
 4793. Artaxerxes Mnemon an 40; hic est Assuerus Esther.
 4802. Socrates venenum bibit.
 4833. Artaxerxes Ochus an. 26.
 4891. Arces Ochi filius an. 4.
 4861. Alexander Philippus filius an. 12, m. 7.
 4863. Darius Arsam filius an. 6.
 4870. Alexander Alexandriam condit, regnum Persarum destruit.

4876. Mortuo Alexandro, Ptole-
mēus regnat in Agypto.
4916. Philadelphus an. 38.
4918. Philadelphus Scripturas se-
cras transferri curat per LXXII
Interpretes.
4954. Evergetes an. 26.
4980. Philopator an. 17.
4997. Epiphanes an. 23.

CHRONOGRAPHIA CLEMENTINA.

5021. Philometor an. 55.
5056. Evergetes an. 29.
5085. Physcon, qui et Soter, an.
17.
5102. Alexander an. 10.
5112. Ptolemæus Cleopatræ filius
an. 8.
5120. Dionysius an. 30.
5150. Cleopatra an. 22.

5152. C. Julius Cæsar ann. 4,
mens. 7.
5157. Augustus an. 56, mens. 6.
5171. Mors Antonii et Cleopatra.
5199. Jesus Christus Filius Dei na-
scitur.
5215. Tiberius an. 23.
5252. D.N. Jesus Christus ad pas-
sionem venit.

GEORGIUS SYNCCELLUS.

2242. Diluvium.
3512. Abraham nascitur.
3487. Abraham moritur.
3692. Inachus regnat an. 56.
3757. Nascitur Moyses.
3808. Apis post Phoroneum reg-
nat an. 35, cujus tempore con-
tigit diluvium Ogygis.
3816. Exodus.
3856. Mortuo Moyse, Josue regit
populum Israel.
3884. Post Jesum Nave seniores
populi duces fuerunt an. 18.
3902. Chusarsathaim Mesopota-
miae rex Israel opprimit an. 8.
3910. Gethoniel populum liberat,
judicatque an. 40.
3915. Atlas Promethei.
3945. Initium Cecropis.
3950. Aeglon regi Moab traditur
Israel an. 18.
3968. Aod regit populum an. 80.
4029. Crotopus 8 rex Argivorum
an. 24.
4058. Diluvium Deucalionis.
4048. Aod defuncto surgit Same-
gar. Tradit Dominus Israel in
manus Asor regis Chanaan an.
20.
4064. Danaus 10 rex Argivorum
an. 58.
4068. Debora et Barac an. 40.
4108. Traditur Israel Midianitis
an. 7.
4115. Gedeon an. 40.
4155. Abimelech an. 3.
4158. Thola judicat Israel an. 23.
4181. Jair an. 20.
4201. Filii Israel Ammonitarum
servitute opprimuntur an. 18.
4219. Jephite, an. 6.
4225. Abæssan et Ebal judicant
populum an. 7.
4232. Elom regit Israel an. 10.
4242. Abdon an. 8.
4250. Traditur Israel Philistæis
an. 40.
4290. Samson an. 20.
4310. Interregni et pacis an. 40
post mortem Samsonis.
4329. Troja excisa.
4331. Demophon Thesei filius an.
23. Hoc anno Troja capta.
4340. Aeneas Latinis imperat
an. 3.

4350. Heli sacerdos regit populum
an. 20.
4370. Samuel. an. 20.
4390. Saul regnat an. 40.
4450. David an. 40.
4470. Salomon an. 40.
4510. Roboam an. 17.
4527. Abias an. 3.
4530. Asa an. 41.
4521. Josaphat an. 25.
4596. Joram an. 8.
4604. Ochozias an. 1.
4602. Elias assumitur ex homi-
num convictu.
4605. Gotholia an. 6.
4613. Joas an. 40.
4649. An. Joas 37 moritur Eli-
seus.
4653. Amasias an. 29.
4682. Azarias qui et Ozias an. 52.
4726. Olympia prima.
4734. Joatham an. 16.
4750. Achaz an. 16.
4752 (terius 54). Roma condita.
4766. Ezechias an. 29.
4770. Israel transfertur in Assy-
rios a Salmanasaro, qui et Na-
bonassarus dicitur, Chaldaeo-
rum seu Assyriorum rege. Ali-
bi an. 4762, Achazi 12, conti-
gisse vult.
4795. Manasses an. 55.
4850. Amos an. 2.
4852. Josias an. 31.
4865. Jeremias propheticō spi-
ritu incipit futura predicare.
Ab hoc anno nonnulli 70 capti-
vitatis annos numerant.
4870. Ab anno Josie 18 ad Cyri
primum 70 captivitatis annos
nonnulli numerant.
4883. Joachaz m. 3. Addit Geor-
gius: Ab anno quarto Joachim,
qui fuit communis mundi 4883,
donec dimitteretur captivitas,
hoc est ad Cyri annum primum
70 an. sunt. Ita sèpius fallitur
Syncellus. Itaque anno 4883,
Joachim an. 4, Nabuchodono-
sor 1, incipit captivitas.
4884. Joachim an. 41.
4895. Joachim mens. 3.
4896. Sedecias an. 11. Ab hoc
an. captivitas incipit secundum
Africanum.

4900. Ezechiel an. 5 Sedeciae pro
phetare coepit.
4907. Excidium templi, quod an-
tor scribit contigisse an. 4903,
inepte ita solet.
4931. Evilad-Merodach post Na-
buchodonosor regnat an. 5.
4931. Niriglesarus, qui et Baltas-
ar, an. 5.
4939. Nabennidus vel Nabonidus,
sive Astyages, seu Artaxerxes,
vel Assuerus Esther, aut Darius
Danielis, an. 13. Auctor assi-
gnat 17, male pro more.
4952. Cyrus regnat an. 31. Finis
captivitatis.
4966. Cresus superatur a Cyro.
4981. Tarquinio Superbo abroga-
to, consules creauntur.
4983. Cambyses an. 8.
4991. Persis imperant Magi duo
fratres m. 7.
4992. Darius Hystaspis filius an.
36.
5028. Xerxes an. 20.
5048. Artabanus m. 7.
5049. Artaxerxes Longimanus an.
41.
5090. Xerxes mens. 2, Sogdianus
m. 7.
5094. Darius Nothus an. 19.
5110. Artaxerxes Mnemou an. 40.
5150. Ochus an. 5.
5155. Narses an. 4.
5159. Darius an. 6.
5170. Mors Alexandri Magni.
5171. Ptolemæus Lagi filius in
Agypto an. 40.
5211. Philadelphus an. 38.
5249. Evergetes an. 24.
5275. Philopator an. 17.
5290. Epiphanes an. 24.
5314. Philometor an. 55.
5349. Evergetes an. 28.
5577. Physcus an. 18.
5395. Alexander an. 15.
5446. Cleopatra an. 92.
5454. C. Julius Cæsar an. 5.
5458. Augustus an. 56.
5468. Mors Cleopatræ et Antonii.
5500. D. N. Jesus Christus nasci-
tur.
5515. Tiberius an. 22.
5532. Anno Tiberii 19 Christus in
cruce moritur.

Duas Clemens Alexandrinus Romanorum imperatorum chronologias hunc in modum digessit, pag. 339, quas hic cum Eusebio et Georgio Syncello collatas exhibemus.

P <small>rima.</small>	S <small>econda.</small>	E <small>usebius.</small>	G <small>. Syncellus.</small>
Augustus an. 43.	C. Julius Cæsar an. 3, m. 4, die 1. Augustus an. 46, m. 4, d. 1.	Cælius Julius Cæsar an. 4, m. 7. Octavius Cæsar, a quo Augu- sti reges Romanorum, au. 36, m. 6.	C. Julius Cæsar an. 3. Octavius Augustus an. 36.
Tiberius an. 23. Caius an. 4. Claudius an. 14. Nero an. 14. Galba an. 1.	Tiberius an. 26, m. 6, d. 19. C. Cæsar an. 3, m. 10, d. 8. Claudius an. 13, m. 8, d. 28. Nero an. 13, m. 8, d. 28. Galba m. 7, d. 6.	Tiberius an. 25. C. Cæsar Caligula an. 3, m. 10. Claudius an. 13, m. 9, d. 28. Nero an. 13, m. 7, d. 28. Galba m. 7.	Tiberius an. 22. Caius an. 5. Claudius an. 13. Nero an. 13. Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, an. 8.
Vespasianus an. 10. Titus an. 3. Domitianus an. 13. Nerva an. 1. Trajanus an. 19. Adrianus an. 21. Antoninus an. 21.	Otho m. 5, d. 2. Vitellius m. 7, d. 1. Vespasianus an. 11, m. 11, d. 22. Titus an. 2, m. 2. Domitianus an. 13, m. 8, d. 5. Nerva an. 1, m. 4, d. 10. Trajanus an. 19, m. 7, d. 15. Adrianus an. 20, m. 10, d. 28. Antoninus an. 22, m. 3, d. 7.	Otho m. 3. Vitellius. Vespasianus an. 9, m. 11, d. 22. Titus an. 2, m. 2. Domitianus an. 13, m. 5. Nerva an. 1, m. 4. Trajanus an. 19, m. 19. Adrianus an. 21. Antoninus Pius cum liberis suis Aurelio et Lucio an. 22, m. 3.	Titus an. 2. Domitianus an. 12. Nerva an. 1. Trajanus an. 19. Adrianus an. 21. Antoninus an. 25.
Antoninus rursum et Commodus an. 32.	M. Aurelius Antoninus an. 19, d. 11. Commodus an. 12, m. 9, d. 14.	Marcus Antonius Verus et Lu- cius Aurelius Commodus an. 19, m. 1. Commodus an. 12.	Aurelius an. 19. Commodus an. 13.

INDICES.

INDEX GRÆCITATIS.

Numerales notæ paginas editionis Sylburgianæ repræsentant quarum seriem typis crassioribus textui nostro inseruimus (1).

- A
 Α καὶ Ω cur dictus Christus 230,
 291.
 α in Abraami nomine additum
 quid signif. 235.
 ἀ δειλοὶ 13. Euseb. Præpar.
 Etang. 45. ὡ δειλοί.
 ἀ μὲν — τὰ δὲ — 273.
 ἀδαχεύετοις δρόητα 231.
 ἀδαρῆς ζυγός 239.
 ἀδασανίστως δρόν 187.
 τὸ ἀδέναιον τῆς διανοίας 331.
 ἀδουλήτοις τύχαις περιπεζόντες
 300, sic ἀδουλήτους ὄρμάς 300,
 ἀδουλήτως συμβαίνοντα 239. ἀδου-
 λήτως ἔχοντος τοῦ Θεοῦ 294.
 ἀδράς pro ἀδράς P. m. s. 88.
 ἐπ' ἀγαθῷ καὶ ἐπ' ὠφελεῖς τοῦ
 κολαζ. 51. idem πρὸς ἀγαθῶν ibid.
 ἀγαθοεργεῖν 92, 166, 227. ἀγ-
 θοεργούμενοι 25. ἀγαθοεργία 204.
- ἀγαθοέργια θεῖα 285.
 ἀγαθοποιοί εἰ κακοποιοί 343. sic
 ἀγαθοποιεῖν εἰ κακοποιεῖν 211. τοῦ
 ἀγαθοποιού φύσις τὸ ἀγαθοποιεῖν
 294. ἀγαθοποιεῖν Dei propr. 134.
 ἀγαθοποιούσα πρὸς πάντας 222.
 ἀγαθοποιία ἡ πρώτη 227.
 ἀγαθότητη τοῦ Θεοῦ 299. sic 163,
 284.
 ἀγαθοῦνον ἀγαθόν 283. τὸ ἀγαθού-
 νεῖν Θεοῦ ἔργον ἐστὶ 294. ἀγαθού-
 νεῖσθαι εἰ κακοῦσθαι 348. ἀγαθούνε-
 οθαι ἐν πᾶσι 227.
 ἀγαθωτύνη θεῖα 283, per o. P.
 m. s. 53, et alibi passim: at Flor.
 ed. per o.
 ἀγάλλεοθαι quid 168.
 ἀγαλλιαθῶμεν ἐν 291. ἀγαλλια-
 σις quid 282.
 ἀγαλμα θεῖον καὶ ἄγιον quod
 503.
- Ἄγαμέμνων Ζεύς 11.
 ἀγαμίου ροένα 182.
 ἀγανακτικὴν φωνὴν Ἑρόης 63.
 etiam P. m. s.
 ἀγαπᾶσθαι quid 163.
 ἀγάπη quid 162. ἀγάπης nomen
 profane a quibusdam transferat
 ad convivia 61. ἀγάπαι quid sive
 61. Christo quae 61. ἀγάπαι he-
 reticorum commentitiae 322. ἀγ-
 παι Carpocratianorum nefarie 185.
 ἀγαπητισις quid 163.
 ἀγαπητικὴ ούσα ὡς μῆτρα 45.
 κατ' ἀγαπητικὴν κοινωνίαν 222.
 ἀγαπητικῶς καὶ φιλητικῶς δια-
 θεῖσα πρὸς τὴν... 273.
 ἀγαπητὸν αὐτοῖς ἦν εἰ... 324.
 ἀγγελοθεῖσα ut uioθ. 299. ἀγγ-
 λοθεῖσα τοῦ σώματος 350.
 ἀγειν ἢ ἀγωμεν τὰς ἐντολὰς ἐι
 ἔργων, in effectum producamus 37.

(1) Compendiarie notæ bujus indicis, P. m. s., Palatinum codicem significant quo in *Pædagogo* nisi sumus; H. m. s. Augustinas Clementis *Exoptat.* denotant, e quibus quæ observationem merebantur a Davide Hæschelio nobis communica sunt. Sed communicata sunt ab eodem etiam alia quæ sola H designat. Excerpta mss. debentur et ipsa bibliotheca Palatinæ. Fl. Florentinam ed. indicat. SYLBURG.

ἀγεσθαι πρὸς γάμον 181.
ἡ ἀγελοκομικὴ 124.
ἄγένητος ἀρχή 257. ἄγένητον
λόγον... 257.
ἱ ἀγενῆτος ἀθλητής 309. *geminus* νν
etiam P. 95.
ἄγένητος πατήρ 340. τὸ ἄγέν-
νητον ἐν, ὁ Θεός 273.
ἄγευστος φιλοσοφίας 213.
ἄγερωχοι μέθης 72.
ἄγήρωα κόσμον 230. *sic* ἄγήρω
ἀδιότητα 38. ἄγήρως καὶ ἀθάνα-
τοι 10.
ἄγήτωρ πάντων 279. *Dor.* pro
Ἄγήτωρ.
ἄγιάζει τὸν ἀριθμὸν, *sancutum*
facii, *ui sanctum celebrat* 291.
ἄγιαζόμενοι Θεῷ 85. ἄγιάζονται
καὶ σώμα καὶ ψυχὴν 65.
ὁ ἄγιασμὸς ἡμῶν 218.
ἄγιωσύνην ὑποκρίνεσθαι 110.
ἄγικοτρεύεν δελέατη 99.
ἄγλωσσία εἰν εὐλόγωσσία 125.
ἄγνεια *quid* 227, 236. ἄγνεια τε-
λεῖα *quae* 227.
ἄγνιζειν ἔστιν 190. ἄγνιζειν
τὴν σάρκα αὐτοῦ 60. ἄγνισμος τῆς
ψυχῆς 57. P. m. s. ἄγισμὸν *habet*.
ἄγνωμοντεν τὰ θυτά 187.
ἄγνωσταν Θεοῦ ἕγουσι 201.
ἄγνοος ἀριθμός 290.
ἄγνοος τῆς ἀληθείας 201.
ἄγοντα καρπῶν 267.
ἄγράφως παραδόθεν 274.
ἄγριάδες ἐλαῖαι 286.
ἄγρόνδες βαθῖειν 104.
Ἄγυιεὺς *janitor Mercurialium*
stal 15.
ἄγύρται καὶ μητραγύρται 99.
ἄγωγή, *vitae traductio* 222. ἄγω-
γή ὄρθῃ 47. ἄγωγή ἀριστὴ *quae*
11.
ἄγώγιμος πάντοθεν, *undique agi*
scipie se sinens 77. ἄγώγιμος
τῶν δαιμονίων γίνεται 19.
ἄγωγὸν πρὸς τὴν... *ducens*, 299.
τὴν ἄγωνταν ἔκτελειν, *certamen*
per ag. 100.
ἄγνεινόμενοι αἱρεῖν, *connitentes*
125.
ἀδάμαστοι πονηρίᾳ 38.
ἀδεισταῖμων ὃν 302.
ἀδεισταῖμων μῆδος, *cognata fab.* 1.
sic ἀδειφᾶ παθήματα 83. ἀδειφᾶ
τούτοις γράψων 247.
ἀδηλεία χρόνων 16. *rectius* ἀδη-
λα.
ἀδην διελεκταῖ, *satis d.* 111. P.
m. s. ἀδην.
ἀδηρίτως ζητεῖν 234.
ἀδης εἰς Ζεὺς *idem* 248.
ἀδηφαγία καὶ ἀπληστία 62.
ἀδιάβλητα δόγματα 273. ἀδιαβλή-
τως παρεισδύνανται 192.
ἀδιάδραστον φυλάττειν 118.
ἀδιάπτωτος μένει 177.
ἀδιάστατον καὶ ἀπειρον 251. ἀδιά-
στατος τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης γενό-
μενος 315.
ἀδιαστρόφω προσώπῳ 68.
ἀδιάτρεπτος ἀνασχυντία 93.
τὸ ἀδιάφθορον τῆς ψ. 230.
ἀδιάφορος χρῆσις 64. τῶν ἀδια-
φόρων τὰ αἱρετώτερα 215. ἀδιαφό-
ρως βίον 190. ἀδιαφορεῖ περὶ
τὰ... 250. ἀδιαφορίαν *introducen-*
siūm consultatio 194. ἡ ἀδιαφορία,

συμ. b. 179.
ἀδιεξῆγητος *seu* ἀδιεξῆτητος 251.
ἀδίκημα *quid* 167.
ἀδόκιμον εἶναι εἰ εὑδοκιμεῖν 331.
ἀδόκιμοι πρὸς πᾶν ἄ. 215.
ἀδράνεια τῶν εἰδώλων 16.
ἀδράτεια *vera quae* 301.
ἀδυνατεῖ οὐδὲν ὁ Θεός 255.
ἄδυτα *mystica Egypti* 237.
ἀειδεῖς ἔννοιας 155.
ἀειζών ψυχᾶς 257.
ἀειχέλιον νοῦσος 256.
ἀείμνηστος Θεωρία 309.
ἀέλπτεις χραΐουσι 264.
ἀενάω ρεύματι 241. ἀέναος ὁ
Θεός 269.
ἀεργάζων 304.
ἀζηλία καὶ ἀμισία 171.
ἀζυγεῖς χακλί 38.
ἀηδεῖας pro ἀηδίας 248.
ἀθαμδῆς θύψις 237. ἀθαμδή *De-*
mocriti 179.
οὐκ ἀθεεῖ 239.
ἀθεοι *qui* 6, 297.
ἀθετεῖ Θεὸν αὐτὸν 218. ἀθετοῦντες
εἰς τὸν Κύριον 54.
ἀθήλυντος καὶ ἀνδρικῆ 282.
ἀθρει τὴν Θ. εὐεργεσίαν 30.
ἀθρει μῇ τις... 240.
ἀθροίσμα τῶν ἐκλεκτῶν 303,
304.
ἀθρώας τε πάντα καὶ ἔκαστον ἐν
μέρει προσδέπει 294.
ἀθυμος, *experio* θυμοῦ 299.
ἀθυρόγλωσσος κίνατος 99.
ἀθῷος χεροί 314.
ὁ Αλάκειος Πηλεύς 265.
ἀῖδηλα ἔργα 261.
τὸ αἰδῆμον *rerecundia* 100. *sic*
84.
ἀἰδίον ζωὴν 41. P. m. s. αἰώ-
νιον.
αἰδεῖα *unde dicta genitalia* 85.
αἰδηροι δύραι 165.
αἰτάλλων κύνα πρὸς. 175.
αἰμάσσειν τὰ οὐλα 75.
αἰνίσσεται τὸ τόπου, *innuit lo-*
cum 121. αἰνίττεσθαι εἰ ἀλληγο-
ρεῖν 45. κατ' αἰνιγμούς διληγορού-
μενα 237. αἰνιγματώδης λόγος
240. αἰνιγματωδῶς εἰρημένα 244.
αἰνικτήριος φεσφάτων 238.
αἰολοχήρας δτσρ. δηλος 257.
αἱρετίς καὶ ψυχή, *electio et decli-*
natio 117, 156. αἱρετίς *seu secta*
quid 330. οἱ αἱρετικοὶ καλούμενοι
137. αἱρετισταὶ, *sectatores* 296.
αἰσθεται, *sentit* 186. *sic* 318,
329.
αἴσια *mystice quid* 242.
αἴσιλοεργής εἰ σχέτλιος 9.
αἴσχυροεργεῖν εἰ αἰσχρολογεῖν
108.
αἰσχρολογία *quid* 73.
αἰτεῖσθε, *petite* 176. *apud Evan-*
gel. vulg. αἰτεῖτε. *sic* 12. 149. τὰ
αἰτήματα ἡμῖν παρέγει ὁ Θ. 282.
αἰτιωδῶς αἴτιον 532.
αἴκιν εἰ χρόνος *non idem* 41. *quid*
128. αἴώνος ἀρχή, τὸ ἡμέτερον τέ-
λος 60.
αἰνογοχαρῆς Θ. λόγος 115.
ἄκακοι καρδιαὶ *Deo gratiae* 39.
ἄκαλαρθεῖται ποτ. 303.
ἄκαμας χρόνος 241. ἀκάματος
δύναμις 292. 298.
ἀκαμπτος ἥδονατ 277.

ἀκαριέως *pro ... alios* 128.
ἀκατάληπτον *Valentinianis quid*
339. ἀκατάληπτον τὸ θεῖον 258.
ἀκαταληπτῶν κατάληψίς τις τῇ
γνωστικῷ 275. 276.
ἀκαταλήκοις ὥραις 209.
ἀκατανήτος δύναμις 234.
ἀκαταπάστω θεωρίᾳ 240.
ἀκατάπεστον σχῆμα 110.
ἐν ἀκαταστασίαις 225.
ἀκείται ψυχήν, *medicatur* 36.
ἀκέραιοι εἰς τὸ κακόν 39. ἀκέ-
ραιοι *unde dicti* 39.
ἀκέφαλος ἀστρ. 69.
ἀκήλιδωτος εἰκών 35.
ἀκήρατος παρθένος 45.
ἀκλινῆς τενόμενος 308.
ἀκναπτοι *pro ἀκαμπτοι* 177.
ἀκομητοι λύχνοι 85.
ἀκολούθια θεία, i. *sequi Deum*
quid 253. ἀκολούθως τῷ Κύρῳ 271.
ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν 174. 253.
ἀκονθάνεις πανουργίαν 39.
ἀκοντή στεφανούσθαι 201, *alibi*
ἀκοντίτι.
ἀκορή τροφῆς 178.
ἀκούειν *pro* συνιέναι εἰ αἰσθά-
νεσθαι 232. 233. ἀκτρούέναι τῶν
Γαλατῶν, i. *præceptoribus usum*
esse Galatis 131. ἀκούει *nomina-*
tur 176.
ἀκουσματικοί, *discip.* *Pythag.*
246.
ἀκουτιεῖς με ἀγαλλίασιν 117.
ἀκράδαντον σῶμα 66.
τὸ ἀκραιφνῶς λογικῶν 150.
ὁ ἀκρατής λόγου 167.
ἀκρατος πίστις 316.
ἀκροδάματα *quae dedeant* 100.
ἀκρογωνίας λίθος 281.
τὸ ἀκροδίκαιον 178.
ἀκρόδρυα σιτούμενοι 131.
ἀκροθίνιοι σε Θεῶν ἀνάστοσον 32.
ἀκροθύραξ *qui* 66. *Aristot.* *Pro-*
blem. 28. sect. 11. Plutarch. III
Sypos. 8. Philo p. 183, 614. H.
οἱ ἀκροι τῶν φιλοσόφων 247. *sie*
ἄκροι φιλοσοφίας 31. τὸ ἀκρως τί-
μιον 325.
ἀλάζονεια *quid* 173.
ἀλάσθαι εἰς ἥδονάς 101. P. m. s.
ἀλωμένη, *aspir.*
ἀλάστορες δαίμονες 7.
ἀλάτη ἥρτυμένος 114. ἀλατήν
λίθος 167.
ἀλατόμητοι συνυκοδομήθησαν,
non *politi a lapicida* 163.
τὰ ἀλγοῦντα, *dulorem fac.* 334.
ἀλγηταὶ εἰς ἀληρῶν 316.
ἀλέα ἔμφυτος, *calor* 66. ἀλέα
ηλιαχή 283.
ἀλειά, *piscatio* 104.
ἀλείσαι ἐπὶ τὴν ἐγχρ. *exerceit et*
instr. 174. *sic* ὁ ἀλειφόμενος ἐπὶ
τούτῳ 157.
ἀλειπτὰ ὑποδήματα 89.
ἡ ἀλειπτική, s. τέχνη 294.
ἀλεκτήριον πυρός 344. 345.
ἀλετρίθιανος καὶ ἤγδη 61.
ἀλευρομάντεις 4.
ἀληθῆς ἐν λόγῳ 310. ἀληθῆ φρο-
νεῖ το ἀμα καὶ ἀληθεύει 310. πρὸς
ἀληθείαν, *vere* 7. ταῖς ἀληθείαις,
revera 21. 257.
ἀλιεὺς μερόπων 115.
ἀλιμμα *pro* ἀλιμμα *P. m. s.* 76,
77.

- δλις τούτων 181.
 ἀλλά *sexies iteratum* 226. ἀλλά
 τοι, *attamen* 178. ἀλλά γάρ *non*
initio tantum periodi, sed etiam in
redditione, vacante γάρ 193. 38.
 ἀλλά θεός γάρ .. 208. ἀλλά ή... *nisi*
quam 174. οὐδὲν ἀλλά ή... 90. *P.*
m. s. ἀλλά ή εἰ hic et alibi: at 98
P. m. s. ἀλλή, ut πρώτη et similia.
 ἀλλαγμα κυνός 118. ἀλλάζομαι
 ἀντὶ κέρδους 284.
 ἀλλή *vise paulo ante in* ἀλλά.
 ἀλληγορεῖ ἀπότομος ὄνδρασι ποικί-
 λοις, *narris nominib. eos per alle-*
goriam appellat 37, 38. ἀλληγορεῖ-
 ται πολλαχώς, *multis nominibus*
per allegoriam appellatur 46. *sic* 31. 76.
 ἀλληλοιδία *nefaria* 82.
 ἀλλόδιο *philosophi barb.* 151.
 ἀλός δχνη 44.
 ἀλουργῷ παραπετάσματι 88. *sic*
 ἀλουργῆς στρωμνῆς 95. ἀλουργαὶ
ξυστίδες 79. *Sed et alouurgies στρω-*
μναὶ 60. *et* ἀλουργές εἰργάσαντο
 τὸ πᾶν 88.
 ἀλουργοθαφῇ ὑφάσμα. 87.
 ἀλυκή *ζάψ* 243. 26.
 ἀλυπήτων δακῆσαι 315.
 ἀλυς ἐρωτικῆς σχέδιας 70. ὁ
 ἀλυς ὁ ἀπὸ τῶν μυροπολίων 109.
P. m. s. ἀλυει καὶ χάσμαι 81.
 ἀλύουσι μετε τῶν ἀδένων κρου-
 μάτων 110. *ubi P. m. s. adiectum*
επεγειτα πλανῶνται. sic ἀλύειν ἐν
ἀτάκτοις κώμωις 71. ἀλύοντες κα-
 κόθησαν 8. ἀλύουσαι περὶ τὰς πορ-
 φύρας 88.
 ἀλύεις, *catenæ, ornam.*, 90,
 44.
 ἀλώσιμον ἔαυτὸν παρέχων 216.
 ἀλώτιμος ἔδονη 308.
 ἀλωτὸς θνητῷ 258.
 ἀμα μαθήσει... *cum...* 163.
 ἀμάρτημα τι 59.
 ἀμαρτητικὴ ψυχὴ 227. τὸ ἀμαρ-
 τητικὸν ἐν ἔαυτῷ ἔχων 217.
 ἀμαρτητεψης οἶνος 67.
 ἀμαρτητύρως λέγειν 206.
 ἀμαρτωλὸς ψυχὴ 208. 305. *σάρξ*
 272.
 ἀμαυρόδιοι ἀνδρες 211.
 ἡμελακον *pro* ἡμπλ. 265.
 ἀμέθυστοι *gemmiæ* 89. *alibi* ἀμέ-
 θυστοι.
 ἀμειθειν *εἰς, mutare* 81.
 ἀμέλει, *sane, utique* 150.
 ἀμελέτητος ὧν καρτερεῖν 102.
 ἀμεμφως 313. ἀμεμφής πρᾶ-
 ξις 120.
 ἀμενηνὰ φῦλα 211.
 ἀμετάθετος δύσις 283.
 ἀμετανοήτως χρήσθαι 151.
 ἀμετάπτωτος λόγῳ 164. ἀμετα-
 πνωτως βιοὺν 308.
 ἀμεταστρεπτὴ βαδίζειν 234.
 ἀμετάτρεπτος ἔξις 229.
 ἀμέτοχοι τῶν... 926.
 ἀμηγετη 99.
 ἀμητωρ ἀριθμός 290.
 ἀμισθεὶ, *sine mercede* 10, 27.
 ἀμιστα καὶ ἀζηλία 171.
 ἀμνάδες καλαι, *yunculæ* 33.
 ἀμνησικακία 171.
 ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ 40.
 ἀμόρτινον ὑφάσματα 88.
 ἀμπεχόντη γυναικός 170.
 ὁ ἀμύητος Ἐρμῆς 28. *οἱ ἀμύ-*
- τοι
- qui 240. ἀμύητοι δυτικοι μυή-
 ται 6. *ut Augustinus libro de Ha-*
resibus, cap. 46, de Manichæorum
sacro loquens: Hoc non Sacramen-
tum, sed Eusecramentum. R.
 ἀμυστεῖ ἔλετει 68. *al. ἀμυστεῖ.*
 ἀμφὶ τὴν θν. φύσιν περιπολεῖν
 180. *οἱ ἀμφὶ τὴν σκηνὴν ποιηταὶ*
 7. *οἱ ἀμφὶ τὸν Σίμωνα, Simon et*
eius sectatores 165. *sic* 161, 186.
 ἀμφιθάλλειν, *dubitare* 34, 24.
 ἀμφιθάλλετε εἰ.. 13.
 ἀμφιθολοι φωναὶ 126. ἀμφιθό-
 λως εἰρημένα 322. ἀμφιθολίας σο-
 φίσμ. 233. ἀμφιθολίῃ *Satanam*
eludit Christus 126.
 ἀμφιγύης seu ἀμφιγυεῖς *Vulca-*
nus 22.
 ἀμφιθαλῆς γάμος 181.
 ἀμφιθῆς στέφανον κάρα 78.
 ἀμφιλέαι, *orn. mul.* 90.
 ἀμφιτελεύουσι περὶ τὰς... 98.
 ἀμφιχορεύει τὸν... 257.
 ἡ ἐν τοῖς ἀμφόδοις διατριβή 94.
P. m. s. ταὶς usitatiūs.
 ἀμφοῖν ταῖν διατήκατν 160. 270.
 ἀμών *Dor. pro ἥμων* 255.
 ἀνpotentialis cum futuro indic. 46.
cum præsenti et fut. indic. modi
 65. *cum indicativo et optativo* 298.
 41. οὐχ ἔστιν ἀν κακῶν, i. utique
 294.
 ἀνὰ τὰ ιερά, *per fana* 99. ἀνὰ
 πτῖσαν τὴν οἰκουμένην ἔχοθι 296.
 ἀνὰ τὸν αὐτὸν λόγον, i. κατὰ, *eodem*
modo 137. *sic* ἀνὰ τὸν τῆς ἀληθείας
 λόγον 4. ἀνὰ στόμα ἔχειν, *in ore h.*
 109, 525.
 ἀναδάδην ἐπὶ κλίνῃ ἔξέμενος
 108.
 ἀναδλαστεῖν 229.
 ἀναγκαίους ὠφελείας 79. *P. m.*
 s. *ἀναγκαία*.
 ἀναγκαστικοὶ λόγοι 135.
 ἀναγκοφαγία *athletica* 60.
 ἀνάγλυφα 237.
 ἀναγνον καὶ λαγυικόν 83.
 ἀναγνωρισμὸς τῶν ιερ. λογίων
 142.
 ἀναγνώσμασι σχολάζειν 66.
 ἀναγράφεις σε Θεού, *Dei te ci-*
tem scribis 30. ἀνάγραπτος γυνή
 47.
 ἀναδεῖσθαι ἀνθει: 78. *οἱ ἀνα-*
δούμενοι στεράνους 78.
 ἀναδειφῆσαι, *vide* δειφῆσαι.
 ἀναδήματα, μίτραι 90.
 ἀνάδοσις, *vapor* 176, 305.
 ἀναζεύγνυσθαι εἰς... 142.
 ἀναθέλλει εἰς τὸ φύς 222.
 ἀναθέματα *pro ἀνάδημ.* 89.
 ἀναθρεῖν πρὸς τὸ ἀληθές 62.
 ἀνατὸν εἰσδεχόμεναι τοὺς βου-
 λομένους 187. *εἰς ἀνατὸν ἐκδιδόναι*
πτῖσιν 128. *rectius ἀνέσην, ut P.*
m. s. 99, 110.
 ἀνατίσιος ήμιν κακίας 134, 302.
 ἀνατίως γίνεται οὐδὲν 172.
 ἀνατάκμψει προς... *reverti.* 182.
 ἀνακεφαλαιούμενος τὴν ἀρχήν
 τῆς... 79.
 ἀνακάλουθα τῇ ἐπιστήμῃ 318.
 ἀνακομιδὴ ή εἰς οἰκον 312.
 ἀνακοπὴ ἀμαρτητών 58.
 ἀνάκρισις ἀδιάστατος 226.
 ἀνακρημνάς τῆς οὐρᾶς 100.
 ἀνακτίσειν τὸν ἀνθρ. 321. ἀνά-
 κτισις τοῦ ἀνθρ. 229.
- ἀνακτοτελέσαιαι qui 6.
 ἀνακύπτει ἀπορία μετὶ τῇ 43.
 ἀναλατίσας τὴν ἔκκλ. 321.
 ἀνάλλαχτος τάξις 259.
 ἀναλογισμῷ λαμβάνειν 334. εἰ
 ποιοι, εἰς ἀναλογιστικῶς λαμβά-
 νομενα. εἰς
 ἀνάλύει τὸ δόγμα, *rescindit* 225.
 ἀναλύσαι, *excedere* 194. ἀνά-
 οις quid, εἰς *a demonstratione* quid
 differat 327.
 ἀναμαρτησία 160, 207. ἀναμα-
 ρτήτως βιοὺν 282.
 ἀναμαρκάσθαι, εἰς μαρκά-
 σθαι.
 ἀναμάττεσθαι τὸν Χριστὸν 50
 59.
 ἀναμέσον πλειόνων καθίσσει 71.
 ἀναμερόστως δέδεικται 138.
 ἀναμφιλέκτως 143.
 ἀνανεούσθαι: *act. signif.* 118.
 ἀνανέωται τοῦ ἀνθρ. 229.
 ἀνανεύσατε τῆς γῆς εἰς τὸν α-
 θέρα, *pūtis elelata e terra* 29.
 ἀνανηγίαι τοῦδε τοῦ ὕπνου 29.
 ἀναντίρρητον μή οὐχι είναι....
 52.
 ἀναξιοπαθεῖ βαστάζουσα... 70.
 ἀναπατήσεται, *repudiet* 163.
usitatiūs ἀναπαύεται 162.
 ἀναπαιδεύσω τὸν γέρον 265.
 ἀναπαύστος μάχη 177.
 ἀνάπαυλα μόχθων 248.
 ἀνάπαυσις, *sabb.* 250.
 ἀναπειπτάζειν ἐν τῇ γῇ 323.
 ἀναπέμπομεν τῷ Θεῷ εὐχής 34.
sic ἀναπέμψαι: *Kυριψ αἰνον* 115.
 πέμπεσθαι, *accersere* 324.
 ἀναπτηδύοντος 101.
 ἀνάπλεω πειθοὺς προστάγμα-
 37.
 ἀναπλωτάζων ἀτέρ 69.
 ἀναπόδηλος έξις 308.
 ἀναπόδεικτον καὶ πρώτων εἰς τῇ.
 ἀναποδείκτως πιστεύεται 328.
 ἀναπολύγητος ἐστι 299.
 ἀναπτύξαι βίβλον 285. ἀναπτύ-
 σει πάνθ' ὁ χρόνος 264. *Eurip.*
 δείκνυσι.
 ἀναρμοτίστα βίου 173.
 ἀνόρτηται τούτῳ τὰ πάντα ἐκ
 αὐτῶν 313.
 ὁ διαρχος Θεός 19. διαρχος ἐρ-
 χῃ τῶν οἰκων 251, 262.
 ἀνασκευάζων εἰς τὸν γῆραν ἀνθρ.
 50. ἀνασκευὴ τῶν ἐπισκουλῶν
 ἀνασκησία 166.
 ἀνασκινδαλεύσμενοι 178. *rectius*
ἀνασκινδαλεύσθαι 216, 256.
 ἀναστέλλεται τὰ αἰδοῖς 6. ἀν-
 σύρεται πάπλους, *ibid.*
 ἀναστέφειν ὡς βασιλέας 79. *ιδε-*
καταστέφειν 78.
 ἀναστολὴ ἐπιθυμίας 182.
 ἀναστῆλαι τῆς νόσου 54.
 ἀναποργίζεσθαι *Allice pro tra-*
spοργίζεσθαι, spongea extergi 6.
 ἀνατεταμένοι πρὸς τὸν Θεόν
 345.
 ἀνατιθέντες εἰς τοὺς ναοὺς 22.
 ἀνατεθεικῶν ἔαυτὸν Θεόν 207.
 ἀνατροφή, *educatio* 149.
 διναδοι *Iχθύς* 168, 281.
 ἀναρανδὸν εἰρτηκῶν 230.
 ἀναρρήσης οὐσία 226.
 ἀναφορὴν ἔχει ἐπὶ τὸν πατέ-
 298. ἀναφορά *in trop. locu.* 311.
 ἀναφέναι θεούς εἰς καὶ ἀνθρ.

productisse 3. *rectius* ἀναφύσατ.
ἀναγαίτεσσι τῆς ὄρμης 55.
ἀναψήσασθαι ἔλαιον 204.
ἀνδοκίδης Ἐρμῆς 28.
ἀνδριαντοειδές ἄγαλμα 13. ἀν-
δριαντουργεῖν εἰκόνα 109.
ἀνδρεῖεσθει 170. *sic* ἀνδρειζο-
μένη γυνὴ 211.
ἀνδρείεσλα θηρία 62.
ἀνδρίζονται αἱ γυναῖκες, *viroς*
agunt 97.
ἀνδρείκελα ἀγάλματα 13.
ἀνδρόγυνος φύσις 82. τρυφή 95.
ἐπιτήδευσις 97.
ἀνδροείκελα ἀγάλματα 28.
ἀνεγερτέον τῆς κοιλίας 80.
ἀνδρόγυνον ἐμφορεῖσθαι 12. *Euseb.*
Prarar. *evang.* ἀναίδην. οἱ ἀνέ-
δην ἐσθίοντες 63. *q. laxatis frenis,*
αἱ *verbū* ἀνίσται.
ἀνέδραστος, *inconst.* 204, 281.
ἀνείδεα σώματα 336. *sic* ἀνείδεος
καὶ ἀσχημ. 929, (340.) *f. melius*
ἀνίδεος *ab* ἰδέα.
ἀνειδωλοποιοῦντες τὰ πάθη 7.
sic 19. ἀνειδωλοποιῶν τι τῶν μῆ-
βην 292. ἀνειδωλοποιίαι ἐκ τῶν
μεθημεριῶν κινήσεων 927.
τὸ δ ἀνειδωλοντον τοῦ Θεοῦ 151.
ἀνεῖπεν ἡ Πυθία 204.
ἀνέκαθεν, *inde a superioribus*
temporibus 4.
ἀνέκδοτα μένει 119.
ἀνεκλαλήτων χαρᾶ 221.
ἀνέκλειπτον θησαυροὶ 112, 209.
ἀνέλει, *recipit*, *resumit* 222.
ἀνελθεῖν τον βαπτίσματος, *redi-*
re a b. 343.
ἀνελλιπής ἡμέρα 24. *usitatus*
ἀνελλιπῶς 91.
ἀνένδοτος πρὸς τὸ ξετον 197.
ἀνενέργητόν εστι 353.
ἀνεξαπάτητον τάληθούς τηρεῖ
τὸν μαθ. 347.
ἀνεξέλεγκτος παιδεία 123.
ἀνεξικακίας παιδὲ 112.
ἀνέπτασον παιδὲ 115.
ἀνεπιβούλευτον φυλάσσειν 125.
ἀνεπιδεικτον δ θεός 230.
ἀνεπιθύμητος, *nascitus concupi-*
scientia 229, 315.
ἀνεπίλιμκτον ποικίλοις π. 62.
ἀνεπιστημέιτων παραλίπ. 318.
ἀνεπιστήμων τῆς χρήστ. 397.
ἀνεπιστρέψια, *neglectus* 502.
ἀνέραστον γενόμενον τῆς φθορᾶς
83.
ἀνηδόνως 351.
ἀνήρ *quid signif.* *in s.* 39.
ἀνθειρεῖσθαι αἱ σθητιν χρυσούς,
eligi. *sensum præ auro* 129.
ἀνθάπτεσθαι τῆς φιλοτοφ. 246.
ἀνθειτικὰ σπέρματα 124.
ἀνθινῶν ἔρων φαεῖς 77. *rectius*
ἀνθινῶν, *vel* ἀνθινῶν, *ut* ἀνθιναι
ἔσθητες 86.
ἀνθινον, *ver.* *symbol.* 244.
ἀνθολήκη τῆς εύδοξίας 183.
ἀνθρωπος, *commune mulierib.*
αἴρεις *ac viris pomen* 57.
ἀνθρωπάρεσκοι 214.
τὰ ἀνθρώπεια καλά 111. *sic* τῶν
ἀνθρωπειῶν ἀγαθῶν 215. ἡ ἀν-
θρώπειος καχοτεχνία 107. τῆς ἀν-
θρώπειας ψυχῆς ἴδια 175. *C. m. s.*
ἀνθρωπίνης.
ἀνθρωπικὴ ἀπόδεξις 164.
ἀνθρωπογνωμένη 103.

INDEX GRÆCITATIS.

ἀνθρωπόμορφοι θεοὶ 302.
ἀνθρωποπαθεῖς θεοὶ 302, 257.
ἀνθρωπότης, *humanum genus* 38.
sic 42, 53, 298 *et alibi.*
κατ' ἀνθυποφοράν 189.
ἀνίδεος, *vise* ἀνέλεος.
ἀνιέρως μυεῖσθαι 6.
οὐκ ἀνήσυ μη ὡψὶ εἰπεῖν 6.
ἀνιμᾶν τοῦ φρέατος 70.
ἀνιπτόποδες 263.
ἀνιστάτα ἀγάλματα 13. *Euseb.*
Præpar. *evang.* 19. ἀνιστῶτα ἀνεστά-
σθαι, *resurrexisse* 271. ἀνεσταμέ-
νος, *resuscitatus* 287.
εἰς ἀνοδίαν ἐμπίπτειν 278.
ἀνοίκειαι τῇ φύσει 182. τὸ ἀνο-
ίκειον περὶ... 173.
τὰ ἀνομογενῆ 172.
ἀνομολογούμεναι, *non consenta-*
nece 239.
ἀνονόμαστος ἡν' 48, 339.
ἀνοργάστοι τελεῖαι 6.
ἀνούσιον μὲν οὖν... 336.
ἀνταγωνίσματα μεγ. 301.
ἀντακολούθια γίνεται 157.
ἀντακολούνται, *viciss.* *aud.* 275.
ἀνταλλάσσεται οὐρανὸν γῆς, *per-*
mituit terram cælo 232.
ἀνταναπληροῦν τὴν ἀπουσ. 316.
ἀνταναστρέψουσι πρὸς ἡμᾶς 60.
ἀνταπόδομα διώκοντες 54. ἀντα-
πόδοσις ἀμαρτίας 62.
ἀντάξιος σωτηρίας μισθός 25.
ἀντάξιος μηδενός 303.
ἀνταποφάνινεσθαι τοῖς... 322. ἀντ-
αποφήνασθαι δ βαύλ. 327.
ἀντεισάγειν τῷ κόστῳ εἰτέρους
491.
ἀντειστασθαι τῷ Θεῷ 157.
ἀντειστροφὴ τῆς προνοίας 307.
τὸ ἀντερωτήθεν 328. ἀντερωτη-
τέον προθ. 328.
ἀντιβλέπειν τῇ μαρμ. 289.
Ἄντιγονίδες, ἀπὸ τοῦ ἐφευρόν-
τος, αἱ ἄνω τοῦ σφαιροειδούς πυθ-
μένος εἰς ὅξην ἀπολήγουσαι, *excer-*
pla m. s. ad 69.
ἀντιδημογραφεῖν τῷ Θεῷ 96.
ἀντιδιαστολὴ τοῦ πνεύματος πρὸς
τὸν θώρακα 304. πρὸς ἀντιδιαστο-
λὴν τῶν δλλων 199. *sic* 43, 196.
Ἄντιούμενα *Aristocrili* 239.
ἀντίδοτος, ὑγιεινὴ 167.
ἀντιζηλούμενος ἔτεροις 117.
ἀντίθεοι, *electi Dei* 232.
δ ἀντικαθιστάμενος 327. *ui* ἀντι-
καταστῆται τῇ χώρᾳ, *in locum*
substituere 181.
ἀντικαταλαττομένῃ τὸν κόσμον
τάνδρος 87. ἀντικαταλαττασσόμενοι
Θανάτῳ ζωὴν 27.
ἀντικατατάπτειν ἀντὶ τοῦ... *sub-*
stituere loco... 129. ἀντικατασ-
τεῖται ἱούδα 283.
ἀντικλέις, *cl. f.* 325.
οὐκ ἀντιλέγεται εἶναι δίκαιος,
ποιησατε *esse justus* 52.
τὰ ἀντιληπτά 293. ἀντιληψίς
νοερά 293.
ἀντιλογικὴ δύναμις 124.
ἀντιμάχησις ἀπαντοσ 177.
ἀντιμιμοι τοῦ δημιουργοῦ 218.
ἀντιμισθίας ἐψίσθαι, 118. ἀντι-
μισθίαν ἀπολαβόντες 82.
ἀντιπαράθεσις τῶν δογμ. 120. ἐξ
ἀντιπαράθεσις ἐκλ. 278.
ἀντιπαραχωλάξασθαι 102.
ἀντιπεριπεσὼν πέτραις 67.

ἀντιπολεμοῦν τῇ ψ. 341.
ἀντιπολεμεῖσθαι ταῖς... 211.
ἀντιπρόσωπον (σει ἀντιπρόσω-
ποι) τῶν ἀγαλμάτων ιστάμενοι 307.
ἀντιβόδησις ἡ πρὸς τὰς... 180.
ἀντιστρῶσαι ισοτασίες τοῦ δι-
καίου πλάστιγγας 56.
τὸ ἀντισουν τοῦ δικ. ζυγοῦ 37.
P. m. s. τῷ... ζυγῷ.
οἱ ἀντιστασιώδεις τῇ... 155.
ἀντιστρατηγεῖν τῷ φρ. 210.
ἀντιστροφος ενοια 307.
ἀντιτάκται *hæretici* 189. *et* ἀν-
τίταξις ἡ πρὸς τὸν δημιουργὸν
187, 189.
ἀντίτεγνος θεῶν εἰκών 94.
ἀντιτιμωρεῖσθαι καλεύων 333.
ἀντιφιλονεικεῖν 200.
ἀντίχθων *Pythagor.* 261.
ἀντιληπτὸν εἰ παντοῖν 101.
ἀντωπεῖ τῇ δόξῃ 289.
ἀντωτίδες *athleticæ* 73.
ἀνυπέρθετος κτίσις 233. ἀνυπερ-
θέτως ἔκπινει 171.
ἀνυπόδετος ἡν 88, 192. ἀνυπ-
δησία 89. *per* η *etiam in P.*
m. s.
ἀνυποσημείωτα μένει 119.
ἀνωθεν, *a prima origine* 17. ἀνω-
θεν ἀρχῆθεν προείδεν 166. *sic* θεό-
θεν δικαίειν 313.
ἀνωνόμαστος δ θ. 251, 339.
ἀξιαγάπητον ήθος 221.
ἀξεντρέπτους ποιοῦσα τ. 347.
ἡ ἀξιοπιστία τοῦ ἐπαγγ. 277.
ἀξιοπραγία περὶ τὸν βίον 83.
δ διοίκος, *familiam non habens*
315.
ἀσκοῦτη πόνων 178.
ἀσογήται βίου 180. οὐκ ἀσόγητος
ἀμεριμνία 78. (*P. m. s. ανόχλητος*)
ἀσχολίων ζῆν 177.
ἀπάγει τῆς ἀληθείας 86.
Ἄπαγχομένη Ἀρτεμίς 11. *et*
Pausanias Arcadicis 254.
ἀπάδων τῆς ἀλ. πολὺ 28, 74.
ἀπαθανατίζεσθαι, *inimori. fieri*
41.
ἀπαθής τὴν ψυχὴν 33. ἀπαθεῖς
κακῶν 261. ἀπάθεια *gnostica* 276.
ἀπαιδιχώγητον δεῖπνον 62.
ἀπαλγεῖν τῇ ἀσελγείᾳ 24.
ἀπαλέζησις κρυμῶν 86.
ἀπαλάσσεται κακῶν κακῷ 162.
ἀπαλοὶ *quasi* ἀπαλοὶ, *vel. cum*
P. ἀπαλοὶ οἱ ἀπαλοὶ 39. ἀπαλότης
καὶ ἀπλότης 38. ἀπαλόφρων 39.
ἀπαμελοῦνται αἱ ἀρεταὶ 207.
ἀπαναιγνυντήσας πρὸς πάντας 54.
ἀπανδρώσαται, *virum facere* 43.
ἀπανδρούσασθαι, *in vir. evad.* 127,
337.
ἀπανθίσασθαι λέξεις ἐκ... 189.
ἀπηνθίσμένη προτοφορά 204.
ἀπαντλώμενα φρέατα 101.
ἀπαξιπλῶς ἀπαθής 276.
ἀπαραβάτως τηρεῖν 160, 291.
ἀπαράδεκτος των... 193.
ἀπαράνιομος, *pro* διοίκος *avt* πα-
ράνιομος 87.
ἀπαραποδίστως λαλῆσαι 75.
ἀπαρεγχείρητος ἀληθεία 137.
ἀπαρέμφατος τῆς ἐνν. 230.
οὐκ ἀπαρνοῦνται κλέπτην, *non*
negant se suri 184.
ἀπάρτησις ἐλλοβίων 91.
ἀπάρτι, *pro* ἀπὸ τοῦ νῦν 54.
ἀπαρτίζεσθαι πρὸς ἀκρίβειαν 233.

ἀπαντά ἀγαθόν, s. κατά, i. ἐν
ἀπασι 260.
ἀπατηλοὶ 1. ἀπατηλὸς δόξαις 123.
ἀπατηλὸς τέχνη 120.
ἀπαύγασμα νοερόν 283.
ἀπαυδὴν πρὸς τὰ δ. 300.
ἀπειθεῖα τῶν ἀκουόντων 201.
ἀπειθήσας Διὶ 5.
ἀπεικαστέον τῷ... 254.
ἀπεικονισμένος πρὸς τὸν... 36.
ἀπεικόνισμα Θεοῦ 339, 295, 303.
ἀπεῖναι pro ἀπίειναι 38, 280.
ἀπειπάμενοι τὰς καχ. δ. 175.
ἀπειραγαθία 70, 90, 88.
ἀπειράστος 308.
ἀπειρίον αἰθέρα 257.
ἀπεικόνητον μέλλ. 318.
ἀπέκεντις τῆς σαρκός 190.
ἀπεκλέγεσθαι, negligere 179.
ἀπεκλογὴ τῶν φαύλ. 228.
ἀπέμφασις 134, 217.
ἀπεράτωτος ὑπόστασις 344.
ἀπεργαζομένη φιλόκαλον 348.
pro eodem κατασκευάζουσα ibid.
ἀπεργαστικὰ τῆς εὐδαίμ. 180.
ἀπεργάραφος ὁ θεός 249.
ἀπερινόητον φῶ 346.
ἀπεριστάτου οὖστος τῆς ψυχῆς
81. ἀπερίπαστος τῆς θ. λ. 193, 313.
ἀπέριττος καὶ ἀπερίεργος ἀργός
126.
ἀπερυθριώσι σχήμασιν οὐκ ἀπε-
ρυθρώντες αὐτοῖς 96. ἀπηρυθριακό-
τες πρὸς τὴν ἀλ. 252.
ἀπευκτέον, defrec. 159.
ἀπόσχῃ παιδεύων, desinas insti-
tutere 54. P. m. s. ἀπόσχου. ἀπε-
σχημένοι τούτων 238.
ἀπεχθάνεσθαι αὐτοῖς 317.
ἀπήμαντοι τοῦ σώμ. 261.
ἀπηρεῖς pro ἀτηρεῖς seu ἀτε-
ρεῖς, detrimenti exp. 259.
ἀπιστία quid 160, 165. ἀπιστή
δραθή 252.
ἀπισχημένοι pro ἀπεσχ. 195.
ἀπλάνητος ὑπάρχει 23.
ἀπλεονέκτητος 239.
ἀπλώσας τὴν ἀλήθειαν 32.
ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλειεγμένοι pro
ὑπὸ... 167. sic ἀπὸ τοῦ λόγου κα-
ταλέιπται 85. P. m. s. οὐκ ἀπὸ
τρόπου, non absurdē 34, 161. ol
ἀπὸ φιλοσοφίας, philosophiae secta-
tores 273. sic ol ἀπὸ τῆς στοᾶς 165.
ol ἀπὸ τῶν αἱρέσεων 165. plenius
ol ἀφ αἱρέσεως ἀγόμενοι 187. Rur-
sum ol ἀπὸ Πλάτωνος, qui a Plat-
tone stant 165. ol ἀπὸ Βασιλείου
160. sic alibi ἀπὸ Μαρκίωνος, ol
ἀπὸ Οὐαλεντ.

τὰ ἀποβαίνοντα, eventus 282.
ἀποβλέπομενοι πρὸς τὸ- 151.
ἀποβύσαι τὰ δύτα 29.
ἀπογεύσασθαι δρόν 66.
ἀπογινόμενοι, defung. 242.
διπογεγραμμένος τῷ Χριστῷ 59.
ἀπόδεσμοι, oīn. mul. 91.
ἀποδηματωγενεῖς τῆς ἀληθείας,
155.
ἀποδημεῖν τοῦ βίου 313.
ἀποδιακείσθαι τοῖς μύροις 77.
ἀποδοχῆς δέξιον 153. ἀποδοχὴ κα-
κῶν, improb. 204. sic ἀποδοχὴ
ἀμαρτίας 168.
ἀποδυστετών ἐπὶ τοῖς- 201.
ἀπόθεσις τῆς σαρκός 136, 230.
ἀποθησαριστέον εἰς τὴν- 123.
ἀποκήτος ὁ θεός 269.

ἀποίκιτον χρῶμα 105.
ἀποκάθαρμα σύμματος 83.
ἀποκαθεστακυῖα τὸν γνωστικὸν
εἰς τὴν 276.
ἀποκαρπίζεσθαι τῆς ἀληθείας 38.
ἀποκατάστασις, restitutio 146.
ἀποκαταστατικὴ σοφία 162.
ἀποκεκαλυμμένος 238.
ἀποκηρύκτους εἶναι τῆς ἔκκλη-
σίας 203.
ἀπόκλητοι, exsorites 259.
ἡ ἀπόκρουσις τῆς σελήνης, decr.
291.
ἀπόχρυψα μέρη 85. ἀπόχρυψοι
ἴννοιαι 298. θησαυροὶ 112. βίδοι
131, 188.
ἀπόχτητα εἰδῶς πάντα 231.
ἀπολιθούν τὴν οὐσίαν εἰς μαργαρ.
99.
ἀπολύειν τοῦ σώμ. 245. ἀπολύε-
σθαι πρὸς τὸν Θεοῦ 216. ἀπολύειν
πρὸς ἀπολύειν, amittere, perdere
186. ἀπολύτος παθῶν ἀνθρ. 33.
ἀπομιμοῦνται τὰς εἰκόνας πρὸς
τὸ-16.
ἀπομονύμενοι τὰς παλαιὰς δόξας
35.
ἀπόμυιος Jupiter et Herc. 11.
ἀπομυκτισμῷ ἐπιστομίζειν 73.
A. manuli ἀπομυκτηρισμῷ.
ἀπονεμητικὸς τῶν κατ' ἄξιαν 167.
ἀπόνυμα ποδὸς 70.
ἀπονυσταχτὸν ἐπεγερτικῶν 80.
ἀπεξενωμένη θάλασσα 89.
ἀποζένειν 286.
ἀποζύνει θύματα λόγος 31. ἀπο-
ζύνεσθαι, accedere 47.
ἀποπεσεῖν τοῦ Θεοῦ 162.
ἀποπληρώσαι τὴν ἐπιθυμίαν, P.
m. s. ἀναπ. 68. ἀποπληρωτῆς τῶν
αἰρ. 253.
ἀποπρογράμμενα 231.
ἀποπταῖσαι τὸν βουλ. 214.
ἀπόπτωμα ἐξ παραπ. 95.
ἀπορηθεῖς πῶς ἀν τις φιλθείη,
dubio propositio rogatus q. 269.
ἀπορούμενον ἡμῖν πρὸς τῶν αἰρε-
τικῶν, quod ut dubium nobis ab
haeret. proponitur 281.
ἀπορον θύμα 247. ἀπορον θυσίαν
παγκαρπίας 248. alibi ἀπυρον.
ἀπόρθοια θεῖκη 20.
ἀπόρθυπτόμεθα τὰς ἀμαρτίας
41.
ἀποσεῖσαι ήμᾶς τῆς πιστ. 217.
ἀποσήθειν, cribro secernere 61.
ἀποσκιριψαν τῆς ἀληθ. 161.
ἀποσπάζαι τοι ἔργου 104.
ἀποσπερματίσαι τὸ πῦρ 183.
ἀπόστα τῆς πλ. absiste 112. ἀπο-
στάσαι τῇ ἀπὸ τοῦ εὐαγγ. 319.
τέκνα ἀποστάται 53. αἱ ἀποστατή-
σαις τοῦ Θεοῦ 168.
ἀποσταυρῶν ἐαυτὸν τῶν παθῶν
175.
ἀποστέγειν, arceri 105.
ἀποστέλλει εἰς μυχούς 302.
ἀποστέραντες τὸ ἀκοσμον 75.
ἀποστίλλουσαι τὸν ἄνθρ. 32.
ἀποστροφὴ τὸν κακῶν 301.
ἀποστυγεῖν τὸ πονηρὸν 73, 114.
ἀποσύστασις τῆς πίστεως 165.
ἀποτακτὸν τόπον ἔχειν 340. sic
ἀποτεταγμέναι ήμέραι 305.
ἀποτελώ λάσιες 208. ἀποτέλεσμα,
effectum 105, 137, 149, 332, 354.
ἀπότεξις, parius 82, 172.
ἀποτομία καὶ ἀπήνεια 178.

ἀποτροπὴ τῶν κακῶν 306. ἀπο-
τρόπαιοι θεοὶ 12.
ἀποτυπώσις ταῖς σφενόναις 18.
ἀπουσία, abscessus 84.
ἀποφορai αἱ ἀπὸ τοῦ σώματος
79. sic ἀποφορai λων 78.
ἀποχή τροφῆς 345. γάμου 298.
ἀμερημάτων 201. κακῶν 208.
ἀποχή ἀσφαλῆς πρὸς τὰς φρα-
σίας 179.
ἀπόχορδον ἥδειν 178.
ἀποψάσθαι, detergere 76.
ἀπωψήσθαι τὰς τρίχας 36.
ἀπραξία 208.
ἀπρίξ λαβέσθαι 240.
ἀπρονόητος συντυχία 136. ἀπρ-
νότων εἶναι τὸ πᾶν 299.
ἀπροσάντητος δύναμις 347.
ἀπροσκλινώς χρῆσθαι τοῖς-62.
ἀπρόσκοπος τοῖς πολ. 188.
ἀπροσκρήτης κοινωνία 62.
ἀπροσπάθως βιοῦν 206.
τὸ ἀπροσωπάληπτον τοῦ θ. 271.
ἀπτήνεις διάδεις 211.
ἀπυστος τοῦ λόγου 28.
ἀπωθειν τοῦ παιδίος, proc. 148.
ἀπωκιστέον πρὸ ἀποκιστέον 66.
δρα, igitur, in redditione peri-
275. ἀρά οὖν, igitur 197. sic δρ-
οῦν 117, 227.
ἄρ' οὐ- απον 206, 327.
δραχα pro ἀραχον 124.
ἀραρότως πο:θέντα 267.
ἄργις, ποχ, symbol. 244.
Ἄργυρου seu Ἀργήνου Veneti
tempium 11.
ἀργυραμοίδες εἰς τραπέζῃ: idem
157.
ἀργυρωθέντα πρόσωπα 257.
ἀρδεία τῶν φυτευμένων, rigilio
64.
ἀρέσκεια τάνδρος 105. P. c. ἀρ-
σκία. εἰς ἀρέσκειαν πᾶσαν περι-
τῆσαι 246.
ἀρητάτως τιμῶσι 206.
Ἄρης, dictus ἀπὸ τῆς ἀρσεως 19.
αἱ Philoni παρὰ τὸ ἀρήγειν, τοῦτο
θεῖν, p. 693. H. ἀρής, ὁ εἰς της
310.
ἀρίδηλος ἔκβασις 97. ἀρίθημ
λόγῳ σαφηνίσαι 47. ἀριθήμως έι-
κνυται 294. ἀριθήλως εἰρήνη
302.
ἀριθμῆσαι μισθῶν, pro ἔκτισι
25.
ἀριστον τῶν δυτων 61.
δι ἀριστοτέχνας πατήρ 28, 255.
ἀρμόνιασθαι ήμᾶς πρὸς τὴν εἰ-
να- 59.
ἀρμονία Platoni q. 151.
ἀρμόνιος pro ἀρμόδιος 161. sic
ἀρμονιωτατη διοικητις ἀνδρ. 298.
ἀρνεῖς καὶ ἀρνία pro dilectis Da-
filiis 38. ἀρνεῖς, episcopum ποιε-
37.
ἄροτος γῆς, aratio 173.
ἄρπαγμα οὐχ ἀρπάται 58, 180.
ἄρπη quid et a quibus intenta 152.
esse Latinorum sicam, ex Josepho
et veterib. Glossis doceat Julius
Lipsius Saturn. lib. 2, c. 9.
ἄρραβων, emptionis pretium 157.
ἄρρενομιξία nesaria 81.
ἄρρητον ἀγαθότταρα 203. ἀρητ-
μαρια 7. ἀρηταί εἰδεναι, ne/ari
cognitu 231. sic ἀρητουργία 5.
ἄρτεμις ιππε d. Luna 241. Αρ-
τεμίσιον, Diana templi. 15.

ἡ δριτὶ ὥρᾳ 212.
ἀρτιγένητα βρέφη 45. *P. m. s.*
ἀρτιγένητα, *itemque vulg. B. 1*
Peritri 2, 2.
ἀρύπτεσθαι, *haurire* 299.
ἀρχαῖειν, *veterem facere* 144.
ἀργέγονος ἡμέρα 290.
ἀρχέτυπον φωτὸς φῶς 28. τὸ
ἀρχέτυπον τῶν- 152.
ἀρχήγος ἀγαθῶν ἀπάντων 302.
ἀρχῆν, *omnino* 322. *sic τὴν ἀρ-*
χήν 30, 165, 306, 324.
ὁ ἀρχικὸς λόγος 218, 294. τὰ
ἀρχικῶτα τῆς ἐποχῆς 331.
ἀρχιονοχός 142.
ἀρχιπροφήτης 131.
ἀρχιτεκτονῆσαι, *archit. subr.*
421.
ἀρχιτελώνητος 209.
ἀρχῶν δὲ τούτων 296. οἱ κατὰ μέ-
ρος ἀρχοντες καὶ ἡγεμόνες 296.
ἀρωτὴ πόνων, *leptamen* 77. ἀρω-
γὴ τῆς συμφορᾶς 267. *Euseb.* ἀπαλ-
λαγή.
ἀρωγὸν αὐτὸν ἔσχον 267.
ἄσπαρκος ἤδη 317, 319.
ἀστάχειται προγράμματων 330.
ἄστη, *fascidium* 103. *in P. super-*
scriprium ἄστη.
ἀστηματος τοῦ σώμ. 261.
ἀσκανδάλιστος ὑπομένει 216.
ἀσκεπτον καταλιπεῖν 125.
ἀσκεῖ ἔχειν, *stupet h.* 69. ἀσκεῖν
λαγνείας, προ κατὰ λαγνείας 73. οἱ
εἰς συνουσίαν ἡστημένοι κάπροι
48. *Leop.* ἐσταμένοι, γνentes.
ἀσκητὸς γνωστικὴ 226. ἀσκητής,
athleta seu miles Christianus 48.
ἀσκητὰς θεατρικοὶ 185.
ἀσκιον, *symbol.* quid 242.
ἀσεμνιστὸν καὶ φιλητὸν 36.
ἀστοφοι, *insipientes* 161.
ἐπ' ἀσπαλάθων κνάπτ. 252.
ἄστα, *Ionice pro ἀτινα* 228,
296.
ἀστελὸν σύστημα 232. ἀστεῖαι
ἀρπαται, *eleg. v.* 346, 252, 202.
ἀστοχήσας λιμένος 67. *P. m. s.*
ἀπωτοχήσας.
ἀστρού πορείης ἕδρης 259. *f.*
πρὸς ἀστρελοι, *siderei cursus. τοῖς*
ἀστρασιν 284.
ἀστροθεσία ἡ παλαιά 343.
ἀστρολογούμενα *Merc.* 269.
ἀσύμφυεις κοινωνίαι 82.
ἀσύνετοι τοῦ δέοντος 257. *sic*
116. ἀσυνετοῦντες τὴν αὐτοῦ φ.
57.
ἀσυνήθεια χώρων 185.
ἀσύνθετος ἴουδη 54.
ἀσχημον σχῆμα 92, 108.
ἀσώματος ἡ ψυχὴ 272.
ἀσωτοι *unde dicti* 62.
ἀταχτοῦντα παιδία 345.
ἴταλάφρωνειν ἀταλόρων 39.
ἢτάρ δὲ καὶ 4, 7, 194.
ἀταραξία 266.
ἀτεγκτος ἥδονταις γεν. 316.
ἀτειρά γλωτσα 261.
ἀτεκνώσει αὐτοὺς μάχαιρα 51.
ἀτελεύτητον τέλος 180, 311.
ἀτερ γραφῆς λέγειν 288.
ἀτερπή εἰ τέρψις 179.
ἀτεχνῶς, *videlicet*, *nempe* 95.
πρὸς *eodem* ἀτέχνως 313, 316.
ἀτιμάζει, πρὸς ἀτιμον τῇσιται
486.

INDEX GRÆCITATIS.

ἀτιταλλόμενοι ἀταλοὶ στόμασι
115.
ἀτρεμίζειν εἰ σείεν 21, 256.
ἀτριβῆ, πον *trita* 150.
ἀτρύπτυ δυνάμει 298.
Ἄττικα, s. μνᾶι αὐτὸς 88.
ἀτύπωτος σάρξ 272.
ἀτυράνητος πόλις 232.
ἀτυφος καρδία 300.
ἀτύχημα quid 167.
αναντίεις εἰ αὐχμὸς *cogn. signi.* 77.
ἡ αὐγὴ τῆς ἀληθείας 250.
αὐδητες; *Hesiodo quid* 124.
αὐδηλίας *pro -εις* *P. m. s.* 75.
τὸ αὐδηλετον τῆς ψυχῆς 300.
αὐθέντητος ἑαυτοῦ 206. ἐξ αὐθεν-
τείας παντοκρατορικῆς 203. ἐξ αὐ-
θεντείας κυριακῆς 69. *P. m. s.* αὐ-
θεντίας, η αὐθεντικὴ εἰσοδος 124.
αὐθεντικῶς καὶ αὐτούτοις ὁνομάζον-
τες τὸν Χρ. 288.
ἄυλα, νῷ μόνῳ ληπτά 332.
ἡ αὐλαῖα, s. θυρίς *seu* θύρα 98,
325, *et cetera*.
αὐλή καὶ μονή τῶν προβάτων
283.
αὐλίσαι *pro αὐλήσαι cum vulg.*
ed. etiam P. m. s. 38.
αὐλίσαι, *augescere* 304.
αὐτηρία φαρμάκων 30. *morum*
178.
αὐτάρ δὴ καὶ *-sed et* 128.
αὐτάρκεια quid 91. αὐτάρκεια
pro autárkeia 277.
αὐτέρουσιος ὅν 130.
αὐτίκα, *utique* 116, 204, 206.
alibi.
αὐτὸς ὁν ἀλήθεια, *qui est ipsa*
veritas 125. αὐτὸς αὐτῷ περιπτερε-
ται 20. *sic αὐτοῦ pro αὐτοῦ seu*
έαυτον etiam P. m. s. 85. *et alibi*
passim, *itemque κατ'* αὐτὴν *pro*
καθ' αὐτὴν *P. m. s.* 50. αὐτὴν *pro*
αὐτήν, *i. σεαυτὴν* 54. *et Maitl.*
xiii.,
αὐτοδιάκονον ἐπανατρεῖσθαι *βίον*
59. αὐτοδιακονία *non dedecet* 98.
αὐτοδιδάκτως ζηλοῦν 102.
αὐτοκρατορικὴ αἵρετις 156.
αὐτοτελεῖ ὁνομάζ. τὸν Χριστόν
288.
αὐτοπροσώπως λέγουσα 195. αὐ-
τοπροσωτὲλ τὰ ἐπὶ τούτοις 57.
αὐτοτελῆ αἴτια 332, 334.
αὐτοτράπεζοι 238.
αὐτούργῳ σοφίᾳ παιδεύεσθαι
157. αὐτούργικῶς προκομίζειν 104.
αὐτούργια *non dedecet* 98. *debet in*
primis mulieres 107. *bona comes*
101.
αὐχοῦσι τὸ λάσιον αὐτῶν 97.
ἀφαγνιστέον τοῦ γάμου 182.
ἀφανῆς ἀνθρώποις 262.
ἀφάφασθαι περὶ τῷ τραχήλῳ
153.
ἀφεγγῆς γίνεται 291. ἀφεγγεῖς
προστηράται 239.
ἀφειδίᾳ σώματος 192.
ἀφεκτέα καὶ τοῖς θηρίοις 304.
ἀφελεια quid 105.
ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἡμ. 112.
ἀφετήριον σοφίας 30.
ἀφετικὸς ἀμαρτῶν 167.
ἀφθονία καὶ ἀζηλία 171.
ἀφιδρυμα εἰς τὸν ναὸν ἀνέθηκεν
οὐδέν 249. ἀφιδρύματα θεοῦ 151.

ἀφιλαύτως ζητεῖν 326.
ἀφιλοδέκως ζητεῖν 326.
ἀφιλονείκως ζητεῖν 326.
ἀφιλος οἱ ἀπιστος 158.
ἀφίστηται τῶν λεγομένων 293.
ἀφόδευσις, *secessus* 81.
ἀφολκή ἀπὸ τῶν- 181.
ἀφορίζει ὡς ἀκάθαρτα 325. ἀφο-
ρισθῆναι τῶν αἰρ. 196.
ἀφραίνειν ἐκτόπως 1.
Ἄφροδιτη *unde dicta* 5. ἀφρο-
δίσια *unde dicta* 46. ἀφροδίσιος
ἡδονή 315. χάρις 10.
ἀφυδν, *vise Not. ad* 83.
ἀφυπνίζει τὸν καθεύδοντα 24.
Ἄχαιοις ἵππος 240.
ἀχανὲς βάραθρον 244.
ἀχαριστεῖν τῷ Θεῷ 186, 270.
ἀχειροποιήτος δαίμων 14. ἀχει-
ροποιήτης περιτομή 190.
ἀχθονται τάδε οἱ βρ. 212.
ἀχραντος ψυχὴ 309.
ἀχρονα αἴτια *quae* 333.
ἀχρώματος οὐσία 236.
ἀχρωματα 72.
ἀχυρμιατης γῆς ἐπιπόλαιοι 88.
(*P. m. s.* ἀχυρμίας) 159.
ἀχώρητος τούτου 29.
ἀναρος πρὸς τὸ *nondum matu-*
rus ad 215.

B

ἐν βάθεις νοσοῦσα ψυχὴ 94.
βαθμὸς ὁ πρώτος εἰς- 137.
ἐκ βάθρων ἀνασπᾶν 108.
βάχχοι, *Baccho operantes* 4, *et*
5, *et b.* βαχχεύων ειδώλοις 33. βαχ-
χεύματα μυστηρίων 33. βαχχευτάς
βρόμιος, *seu* βαχχευτάς διώρας
259.
τὸ βαλλάντιον τάνδρος λύσασαι
93. βαλλάντιον *hnbere relantur apo-*
stoli, allegor. 101. *P. m. s.* βα-
λλάντιον *bis, ut* 202, 223.
βάναυσοι τέχναι *quae* 121, 303.
βαπτιζόμενος εἰς ὄντον 67. βε-
βαπτισμένος ἀγνοιζ 2. τὸ βάπτισμα
343, 344.
βάρατρον πρὸς βάραθρον 244.
βαρούμενος πάθει 923. *sic βε-*
βασημένοι κάριο καὶ μέθη 28, καὶ
βεβαρηκότες τοὺς μὴ ἔχοντας 65.
ἡ βάσανος λίθος 125. βασάνους
τῶν λεγομένων ἀπαιτεῖν 159.
βασανίζει τὴν ψυχὴν ἐφ' οἵς
ἥμαρτες εχαπινα 166.
βασιλεύειν τῶν παθῶν 173.
βάταλοι καὶ γύνιδες 97.
βατός, *perambulabilis* 189.
βαυκίδες, *calc. mul.* 93.
βδαλόμενοι μάζοι 101.
εδέλευγμένης καὶ κακῆς οὐσῆς
τῆς- 219. βδελυκτοι καὶ ἀπειθεῖς
215.
βεβαιαίτητος συνάσκητις 315. βε-
βαῖων τὴν ἐποχὴν 330. βεβαιούσται
τὸ κλέπται εἶναι 263. βεβαιώσις
τῶν ἔκκλ. 316.
βέδου quid 243.
βελτιωτικὴ θεραπεία 297.
βιάζεται εἰσελθεῖν 155. βιασται,
violentι occurr. 204, 236.
βιέλος, *papyrus, caud.* 148.
βιόδωρος ἄρη 243.
βιοτῇ σεμνῇ 115. βιότητος ὁδοί,
βίου 154.
βιοὺς δικαίως 309, 316.
βιωτικαῖς χρείαις ἐπικουρῶν

Kl. 4. σίσ βιωτική ὥφελεια 295. βιωτική παραίνεσις 112. *etiam P. m. s. sed p. βιωτική.*

βλασφημοῦντες τούνομα τρυφῆ 61. βλασφημία, ὀνειδισμός, λοιδόρια, *etiam pro salutari objurgatione* 50.

βλαύταις *ubi uter*. 89.

βλέπουσιν έκ 181.

βοηθεῖσι, πρ. β. σοὶ 33. εἰς βοήθειαν ἀνθρωπίνην, *ad juv. hom.* 295. βορὰ γαστρός 228.

βορδορυγμοὶ γαστρός 80.

τὰ βόρια, πρό βόρεια 240.

βοσκήσαι, *pascere* 55.

βοτρυχίδων [?], *orn. mul.* 90. *baccatum monile. H.*

βουδάλια, *orn. muliebr.* 90. *memini et Pollucis onomasticon.*

κατὰ βουλήσαν Θεού 249, 255.

βουζύγιος ἀρά 181. *quae sc. maledictum pronuntial eum qui bovenum cum asino ad aratrum adjunxerit.*

βούσταθμα ἦδης 95.

βραχυλογίας δάκτησις 243.

βρένθιον ἀπό τινος ἀνθους τὸ δέος *excerpta m. s. 76.*

βρέτη, *quoniam ad βροτῶν imagine facta* 13.

Βριμὰ unde dicta Ceres 5.

βρόμιος, *Bacchus. rin.* 243.

βροτοψθόρα φύλα 302.

βροχήζει ἐν τῇ καταποσί 68.

βρύουσα πηγὴ 45, 101.

βύει τὰ ὡτά αὐτῆς 29 βεβυθμένη λόγων εἰκότων 136.

G

γαλακτουχία τοῦ βρέφ. 195.

γαλακτοφάγοι *Homerici* 43.

κατὰ γαλήνην, *in tranquill.* 88.

γαληνώντας φέρεσθαι πν. 114.

γαμεῖν καὶ γαμίσθειαι 85, 282.

γαμεῖν εἰ γαμίσθειαι 191, 192. γαμίζων τὴν παρθένον 228. *vulg. B. 1 Corinth. 7. ἔχαμ.*

γάμος unde dictus numerus scenario 290.

τὸ γάνωμα τῆς δόξης 241. τῆς θεοειδείας 338. γεγανωμένη χρωματὶ ἀλλοτρίῳ 87

γάρ *pleonasti.* 193. *sic post* ἀλλὰ 77. *et in readinge* 331.

γαστριμαργία *quid* 63.

γαννάκαι πολυτίμοτοι 79. *incertum an Latinorum Gansarpe seu Gausarpe, quae villosa suis testantur Horatius et Plinius.*

γε pro γάρ 116. γε μὲν 109. *P. m. s. γε μήν-*

γέας πλείστας εἶδον 131. *H. m. s. γαίας.*

δι γεγωνὸς λόγος 235. *sic τὸ γεγωνὸν τῆς προφορᾶς* 75. τὸ γεγωνὸν τῆς ἀναγνωσέως 104.

γεητονία, *agricultura* 70.

γειτνιούσῶν pro γειτνιωσῶν 44.

γελωτοποιεῖν non decei 72.

γενεὰ σφίλας, *ortus seu origo* 152. γενεάς *tres unam annorum centuriarum constituiti* 145.

γενέθλιον ἀποθέωσιν θύσαι 184.

τὴν γένεσιν λαμβάνει, *nascitur*, *oritur* 294. *sic γένεσιν θύσῃ* 51.

γένεσις *duplex* εἰς 229. περὶ γένεσις κόσμου 296. αἱ γένεσις τῶν καρπῶν. *i. τὰ γεννήματα* 62. γένεσις *pro γένησις, sobolis procreatio* 96, 203.

γενεσιάρχης τῆς ὅλης κτίσεως 337.

γενεσιούργης φύσις 82. Θεός 195. γενεσιούργου καὶ παντρόφου 44.

ἐκ γενετῆς τυφλός 207. ἐκ γενετῆς συνεθίσαι 25. ἐκ γενετῆς ἔχειν 284. *etiam m. s. H. ai Flor.* Γενέτης *et hic et alibi perperam.* γενητὸν εἶναι τὸν κόσμον 253. *Eus.* γεννητὸν εἶναι.

γενικά θῦη 77. *P. m. s. γεννικά, duplii vv. generosa.*

γέννην τὰ μῆνα. *i. γένος* 149.

γεννῆσαι, *parere* 201. γεννᾶσθαι, *nasci* 148. *sic 40.*

γέννηματα ἀμπέλου 68. γεννήματα ἄγρων 47. *soφίας* 100. *P. m. s. γενήματα.*

γεννησίς παιδίου, *partus, peperiisse filium* 321.

γεννητική τοῦ σπέρματος 198. γεννητικὸν ἔστι τῆς διαφωνίας 351.

γένος, *sexus* 203. γένη, *genites, nati.* 68.

γέρας θεῶν τὰ κνίσα 304. γεραρά ποιά τιμήθεις 96. γεράριεν θύσιας 304.

γερονταγωγοῦσα τὸν *H.* 265.

οἱ γεωργικοὶ, *agric.* 175.

γεωρχεῖν, *terram fod.* 89. γεωρχούμενος πλοῦτος 208.

γηγενής ἀνθρωπος, ὁ γήινος 58, 208.

γῆθεν, *a terra* 176.

γέγηθεν ἐπὶ τοῖς ἐπηγγ. 308.

γήινος εἰκόνων 28.

γηρωδοσκοὶ παιδίς 182.

γίγνονται, *funti 81. P. m. s. γίνονται. γεγενῆσαι, natum esse* 147.

γιγάντοκοντες αὐτὸν τοῦ Θεοῦ νίσιν, *anapentes eum pro Dei s.* 289. γινώσκειν, *familiarem consuetudinem habere cum mul.* 197. *sic γινώσκομεναι τὰ πάντα τῶν ἀνθρώπων* 196.

γλιχόμενος σώσαι τὸν ἀνθρ. 5.

γλυκάζειν, *dulc. officere* 334.

γλωσσαργία δίκην ὑφέξει 73.

τοῖς γνάθοις 63. *rectius ταῖς, ibid. γνάθος tantum, οἱ λεγοι* 61.

γνῶθις ταῦρον, *cuius d.* 129. γνῶθις σαυτόν, *cuius d.* 129, 242. *quid signis.* 237, 242.

γνωματεύοντα τὸ πρακτέον τῷ δικαίῳ 313.

γνωμονεῖς τῆς ἀληθείας 322.

γνωμοσύνης μέτρα 250.

γνωρίζοντες θεόν, *agnosc.* 7.

οἱ γνώριμοι αὐτοῦ, *familiares, discipuli.* 288. *sic 157, 247.*

γνώσις *quid* 275, 294. *consuetudo cum muliere* 197, 202.

οἱ γνωστικοὶ, *seu οἱ εἰς γνῶσιν πεφυσιμένοι* 40.

γνωστή τὸ πίστις 157. γνωστῶς ἐπιγνῶναι 136.

γητεύοντα τὰς δρέξεις 64.

γόνιμος γῆ 159.

γονοβρήτης ἀκουσίως 167.

γοργόνιον, *symbol. quid* 244.

γοργὸς ἐγέργοις 124, 275. γοργὸν δύμα Θεοῦ 260. γοργὼς τρέχειν 214.

γοργῶπις ἐργάτις 27.

γοὺν πρὸ γ' οὖν *P. m. s. 79. et alibi.* γοὺν 100. *P. m. s. οὖν.*

γρατίαι βωμολόχοι 99. γρατίκοι φιθυοίσμοι 99. θύλοι 20.

γραμματιστής, *litterator, qui elementia grammaticae docet* 151. *ut et Philo* 128. γραμματιστὴς *definiū τοῦ γράφειν καὶ ἀναγνωσκειν εὗστοχον ἐπιτίθεστιν.* *et τὴν γραμματικὴν idem Philo* 302. *definiū ἀνάπτυξιν τῶν παρὰ ποταῖς τε καὶ συγγραφεῖσιν.* *de qua et Aristot. 6. Topic. 5. Platarchus lib. De Musica, et Quintil. lib. 1. H. γραμμέων σύνθετις, scripture* 131.

ἡ γραψή, *sacra script.* 121. *eliti.* γυμνάσιον ἔκκειται εἰς, *exercitū loco propos.* 244.

γύμνασμα φιλοσόφου 124.

γυμνῆ τῇ κεφαλῇ *et ἀναταῦθ., aperte, diserie* 82. *sic γυμνὸς πόλεως φάναι* 123. *γυμνὸς τῆς ἀμφιτίας γ. 312.*

γυναικεῖοι κινήσεις 108.

γυναικίσμενοι ἄνδρες 95.

γυναικομίοις ἐσθίματα 105.

γύνιδις, *seu θηλυδρία* 97. *περὶ εἰαν P. m. s.*

γυνογάμεια 224. *reclitus γυνογάμια Theodorei.* 173.

A.

δαῆναι, *edocitum esse* 253.

δαὶ πρὸ δὲ 101. *P. m. s. utrobiusque δὲ, idemque alibi.*

δαίμων *Platonī quid* 179. δαιμονες *appellati* *dii* 17. δαιμονικὸς δῆμος γίνεται 281.

τῶν δαιμονώντων *sermo* 16.

δαιμονίων ἀνθρωπος 345.

δαιτροὶ 98. *Seneca epist. 47. Alius pretiosas ares, scindit, pectus et elunes, certis ductibus circumferens eruditam manum, in frusta extitit, et mort. et Altilia decenter secul. δακέθυμος ίδρως 211.*

δακτυλοδεικούμενος 109.

δαμαναμενές, *sol, myu.* 242.

δάζφνοι κλήλαι 61.

δάζφνα *pleonastica* 123. *pleonasties in redditione* 23, 43, 83, 90, 105, 125, 202, 207, 217. δὲ δὴ 57, 186, 206.

δεδείξεται, *reformidabili* 278. *alii δεδείξεται.*

δεῖπνον μέγαν ἐποίεις 61. *επιπον quid, quid ἀγάπη 61.*

δεισαλέα εἰδώλα 17. *δεισαλέα τρυφαι* 109.

Δεισιδαιμόνια, *comedia* 302. *εἰσιδαιμόνια qui* 297. *δεισιδαιμόνια quid* 162.

δειψήσαι *et ἀναδειψήσαι* 121. *per et etiam apud Herodion, aut διφ. abeque αἴρηθον.*

ἡ δεκαλογος 112, 289, 290. *sic apud Philonem, Basiliūm, Gr̄orium, Cyriūlum, alios, ut in Philone adnot. II.*

δελεάζων αὐθίς εἰς φιλοσοφ. ἀδραμεῖν, *allīcione* 274. δελεάζων φαντασίαι 176.

δέος, φόδος τοῦ θεοῦ 162.

δεδορκώς σεμνόν 93.

δέρρης ἐκτενόμενοι 26.

δεσμά περιθεῖσαι πλούσια 90. εἰς δεσμὸν τετρυπημένον 193. *περὶ Β. ἀπόδεσμον, Agg. 1.*

δευτερώται τὸν λόγον 75.

δῆτι supervacua 189. *sic in δῆτι supra, et δῆτι οὖν 12. (Enseb. Prep. erang. 93. φέρ' οὖν δῆτι) 251.*

δῆτην, *scilicet, ironice* 223.

δηλαδή, *videlicet*, *præpos.* 151,
201. *positi* *positum* 163.
δηλητήρια ει σωτήρια 164.
δηλον προ δηλονότι 319. δηλον δη
προ δηλονότι 168. *sic Flor. ed. 190.*
ηλονότι *postrosum* 155.
ημιουργεῖ γραφάς 19. ή δημιουρ-
γική, *opific.* *ars* 17.
δῆμος *Sloicis quid* 252.
δημιστικά προ δὲ ἔπ. 204.
διὰ τέλους, *perpetuo* 187. διὰ
τρών ἡμέρων, *tertio quoque die*
194. διὰ στόματος ἔχειν ἀεὶ 269.
διὰ πλείστου ποιούνται, προ περὶ
πλ. *plurimi faciunt* 263. διὰ πρ
δι’ ἄν. *quapropter* 181. *ut alibi passim*
διὸ προ δι’ ὅ.
διάβαθρον φορεῖ 94. *P. m. s.* διά-
βατρον.
διαβοῦν καλῶς 124.
διάβολος *unde dicta* 154.
διαβολικό πάθη 197.
διαδεικνύναι, *permonstr.* 263.
διαδρόμην τὸν Θεόν 301.
τὸ διαδῆν 277.
διαζώματα ἀθλητικά 100. *P. m.*
s. διαζώμ-
διαθήκη *unde dicta* 154.
διαθρεῖν τὴν ἀλήθειαν 21. διαθρη-
τέον τὴν πίστιν, 253.
διάθρυπτε πεινῶντις ἄρτον 112.
διατερικῶν παραθένει 112.
οἱ διατσοντες, *s.* ἀστέρες 29.
Aristotele διάττοντες.
διάτης τὰ λειψανά, *cibi roris que*
reliquiae 101. διαταῖς ἐντρεφόμε-
νοι φαύλοις 86.
διαχαθαίρειν τὰ ἐμ. 235.
διαχονεῖν τὸ φῶς 70. διαχονο-
μένη εἰς ἀπόλαυσιν, *cum ei poni-*
strial 190.
διαχονῆσαι τὴν ψυχὴν 501.
διάκοσμος τῶν ἀστρ. 269.
διακρίνας θήλειαν ἀρρενος 184.
διακεκριμένος τῶν ἀλλων 121.
διακρούεσθαι τὰς ἐπικουλάς 158.
διακρουστική τῶν ἀπόρ. 294.
διακτενισμός θηλαριώδεις 96.
διακύψας τῆς θυρίδος 40. παρ-
κύψας *Genes. cap. 26.*
διακωμψεῖτο τοιούτους 302.
διάληψις ἡ περὶ Θεοῦ 292.
διαλλακτής ἡμῶν δ. Χρ. 30.
διαμαρτυρούμενός φησι 98. *P.*
m. s. διαμαρτυρούμενος.
διαμάχεσθαι τῇ ἐπιθυμίᾳ 193.
διαμάγη, *rugna 149.*
διαμόρφωσις τοῦ συλληφ. 46.
διαμυθεῖσθαι πάντα 20.
διανενημημένως 286.
διανθίσαι χρώματος ποικίλοις 103.
διανοήματα σεμνοῖς 284. διενή-
σεις φαύλας ἔχειν περὶ 302.
διαπατρικά 125. *vise Not.*
διαπάσματα καὶ μύρα 77.
διαπερανόμενον τὸν βίον 271.
διαπλάστων τὸν μανό. 293.
διαπνεισθαι μόνον 304.
διαπόμπησις τῶν κακῶν, πρὸ ἀπο-
διοπόμπησις 305.
διαπόντιοι οἰνηγίαι 68.
αἱ διαπορήσεις 330.
διαπράττεσθαι, *peragere* 303.
διαπρεπεῖς τὴν φύσιν 294.
διαπερνιστής *allegor.* 341.
διάπτοροι ἄνδρες *qui* 252.
διαπυτείζοντες ἀλλήλοις τὸν ἀκρ-

τον, ὥσπερ ἀμφορεῖς 67.
διαρμοὶ τῆς αὐχῆς 308.
διασαφῆσας αὐτοῖς τὰς γραφάς
288, 287.
διασημανεῖ τὴν φύσιν τοῦ πρ.
331.
διασκατοῦσθαι ἡδονὴ 177.
διασπορὰ, *dispersio* 25.
διαστέλλοντες τοῦ ὄντα, *disting.*
a justo 162. διάσταλμα ῥήματος
244. διαστολὴ ὄντομάτων καὶ πρ.
278.
διαστρεπτέον αὐτούς- 191. δια-
στροφὴ ἡ παλαί 300.
διάσυρτος *quid* 54.
διασύντασις 225. διασυστατική
νοῦ παρατιθ. 120
διατάξεται, *ordinat* 298. *præ-*
cipit 172.
διατελεστέον πρὸς τῷ 190.
διατοῦτο, *proprietate* 51. (*P. m.*
s. *divise* διὰ τοῦτο) 134 *et alibi.*
διατραγῇ προ διατράγῃ 302.
διατρεπτικῶτα δυσωπεῖν 164.
διατέλεια τοῖς ἀμαρτήμασι, πρ
ἐνδιατέλειᾳ 35.
διατροφῇ τῶν ἐκγόνων 172.
διαυγὴ σώματα 136.
διαφανοντα τοῦ ὑδ. 243. κατὰ
διάφασιν ὁρᾶ 233.
διαφέρονται ἡμῖν περὶ ἀρχάς 206.
διαφέρεται πρὸς ἄλλα 127. διαφέ-
ρεται τῷ περιττῷ, *differunt impati*
128.
διαφιλονεικεῖ τῷ πατρὶ 218.
διαφοιτῶν πάντα 260.
διαφορότης εἰ ιδιότης 166.
διαφυγάνει μὴ γιγ. 252.
διαφώνως τῷ Δ. 146.
διαχειραγωγεῖν ἐπὶ τὰ- 182.
διαυχεῖν τῷ ἀπανθ. 268.
διαχέιν χρειαντομοῖς 72. διάχυ-
σεις ψυχῆς 282. διάχυσις σει με-
δίαμα 72.
διαψεύδονται Θεοῦ 187, 188.
διδισκαλικός *qui* 33.
διδύμαπον, *Didymai Apollinis*
sanum 13. διδύμιον *Euseb. Præp.*
eranag. pag. 45.
διδύμαστον θέω 28.
διειδέναι τὸν κακὸν 265.
διειδεῖς καὶ τηλαυγεῖς 285.
διεκδρομή τῆς ἡμέρας 79.
διεκθύρωσκεν τοῦ σχότου 7.
διεκτάσεις, *pandicula*. 81.
διεξαγωγὴ τοῦ βίου 286.
τὸ διεξιδικὸν 124.
διερήμμένος ἐγκατασπείρειν
326.
διεχθεύοντες τῇ ἀληθείᾳ 51, 514.
διεχθεύεται τινὶ 319.
διζήσασθαι, *quarere* 155.
διεσταμέναι τριγῇ 306.
διεσχυρίζεσθαι, *affirmare* 157.
δικαιολογεῖσθαι πρὸς τὸν 302.
δικαιοπραγεῖν ἀεὶ 151. δικαιο-
πραγία 164.
δικαιοῖς ἀκροδέσθαι *qui jure ausc.*
potest 117. *sic πῶς δικαιοῖ κατατρέ-*
χεῖν 177.
δικαιοῦν, *justum statuere* 96. δι-
καιοῦσθαι *qui* 319. δικαιώματα
τοῦ Θεοῦ φυλάσσειν 58.
δικαστικὴ *quid* 151.
δίνοι ἀνόητοι *Anusag.* 157.
τὸ δὶς *seu δι’ δ.* *enca* 533.
δῖοι, *electi Dei* 232. *idem* Δῖτ

μῆτιν ἀτάλαντοι 232.
διοιδαίνουσιν ἔχθραι 74.
διοικισθεῖς τῆς συγγ. 173.
διοικητεῖς τῶν γραφῶν 164. (*H. m.*
s. διανοίξεως) *sic διοικθέντων τῶν*
ὅφ. 249. διοικθεῖσης τῆς παλ.
γραφῆς 285.
Διόγυσος, δ οἶνος 310. Διονύσια,
Iudi Bach. 133.
διόπαχ διάλιθον 90. *excerpta m.*
s. δίοπας, nescio an rectius δέπας.
διορατική τοῦ ἀληθοῦ 280.
διορίζουσα τῶν πνεύμ. *distermi-*
nans a spir. 282. *sic* 283, 284. δ
διορισμὸς, *definitio* 330.
διόσδοτος ἀρχά 186.
ἡ διπλόη, *duplicitas* 345.
διστάσαι περὶ Θεοῦ 310. διστά-
ζειν *unde d.* 230.
διὺλιζόμενοι βαπτίσματι 42.
διὺλισμὸς τοῦ πνεύματος 42.
δίχα, *divisa sunt* 62. διχάζειν,
in duo secare 37.
τὸ διχηλοῦν, δικαιοσύνην ἐμφα-
νει 109, 244.
διχότομος σελήνη 291.
διψή καμματος ἀνύδρῳ 48. *P.*
m. s. et vnuq. B. Deuteronomii 32.
διψει, *ui* 276. *sic* τὸ διψος σεννύ-
ναι 70.
διψῆσαι, *sili torquere* 152.
διψίος γῆ 137.
οἱ διψυχοι 154.
διωκάθοντες λίχνον ζωῆν 62. *for-*
san e poeta. διώκτης, *persecutor*
258.
δόγμα *quid* 330. δογματική πρα-
γματεία 235. οἱ δογματικοὶ φιονε
ἐν πολλοῖς ἐπέχουσιν 330 δογματι-
ζόμενα παρὰ τῶν ἐπιτίμων 119.
δογματοποιία 148. δοκεῖ πονηρά,
male sentit 258.
δόκτησις, *opinio* 199.
δοκησιεσφῶν ὕθοι 20. *rectius*
οἱ δοκησιοφοι 135, *et divise* οἱ δο-
κησιει σοφοι 128, 135.
δοκιμή, *probatio* 180. τὸ δοκιμάζειν *et*
ἔξετάζειν *ibid.* 5. δοκιμασίν δε-
δωκών 245.
δοκιτῶν αἰρεσις 325.
δοξάζων δλλοτε ἀλλοια 165.
δοξοκαλαί 70, 87.
δοξοκοπία 87.
τὸ δοξοδόγα πνεύματα 241. ζῶα
317. cherubim *sc.*
δοξωποιαί μάταιοι 8.
οἱ δοξόσφοι *ui doceant* 321. δο-
ξοσφίζ ἐπηρμένοι 322 *et* 135.
δοσις ἡν δολητῶν, *dabulur* 78.
δοτήρ ἀγαθοῦ 294.
δουλαγωγῶ τὸ σῶμα 201.
δουλευεται ὑπ’ ἀγγέλων, *seruitur*
ei ab ang. 344.
δούλειος ζυγός *poetis qui s. scri-*
ptura *barbūς ζυγός* 159. δούλιον η-
μαρ 203.
δουρεῖον ἵππου εἰκών 176.
δοχήν ποιεῖν, *excip. coniur.* 61.
τὸ δρδμα τοῦ βίου ὑποχρινόμενος
313. δράμα ύμεν γεγένηται τὸ
βεῖον 18.
δραστική ἐνέργεια 292.
δρεπόμενος τὰ ἀνθη 118. δρεπ-
μενος ἀπὸ πάντων τὸ χρησιμον 128.
δροτζόμενοι χάριτι Θεοῦ 86.
δρώψις *symbolice* *quid* 243.

δυά, seu δυή, *cind.* 264.
εἰς δύναμιν ἀμείβεσθαι, *pro vir.*
301.
δύνασθαι γοῆσεν καὶ διασαφῆ-
σειν *pro - ησαι* 383. *sic.* ἔξο-
μιλογῆσεσθαι δυνηθέντες *Fl. ed.*
300.
δύοιν τρόποιν ὑπαρχόντοιν 329.
et ταῖς δύοιν *pro* δυσὶν 106. δυεῖν
τῶν ἀναγκαιότων εἰδῶν 331. ἐκ
δυεῖν 60. *P. m. s.* δυοῖν.
δύσαγνος κρεανομία 33.
δυσάμβατον πέτραι 21.
δυσάνολον γένος 185.
δυσπρέστησις καὶ ἄρδια 67. δυσ-
αρεστίαι ψυχῆς 81.
δυσδεικτὸς ἀρχὴ 251.
δυσεργεία δύτος τὸ ἀληθό. 320.
δυσέργεια seu δυσεργία 225.
δύσηλος ἐπὶ φρένα 235.
δυσθήρατον χρημα 155.
δυσμάχητα δώρα 236.
δυσμεταχείριστος λόγος 250.
δυσματα τοῦ βίου 30.
δυσπαράξετος πίστεως 160.
δυσπιστία *quid* 160.
δυστέχμαρτον τὸ μέλλον 277.
δυστόπαστος εἰσιτον 7.
δυσωπῶν τὸν πειράζοντα 206.
et δυσωπίαν τοῦ πειράζοντος 221.
δυσωπητικῶς εἰργει 197.
δωρεὰν λαβὼν, δωρεὰν διδούς
118.

E

ἐάν τὸ εὔποιεῖν ἀφελοῦμεν 126.
ἐάν τε δοκῇ, ἔάν τε καὶ μή 215.
ἔαυτὸν *pro* σεχυτὸν 30, 193.
ἔδομάτη, *pro* 256.
ἔγγαστρομυθός 4. *cognatus* τῷ
κοιλιοδάμονι 64. *De ventriloquie*
etiam Io. Bodinus Deamionomaniæ
libro 4. c. 6. *R.*
ἔγγεννῆσαι τῇ ἀκοῇ φαντασίαν
268. *sic* 120.
ἔγγονα εἰ ἔχονα *pro eodem* 172.
ἔγγραφος διδασκαλίας βεβαίωσις
347. ἔγγράφως τὰ ἄγραφα δηλοὶ
ἀλήθεια 118.
ἔγγύα πάρα δ' ἀτα 129. *unde*
mutuatum d. 168. ἔγγύα, θυγάτηρ
ἀτας 266.
ἔγγυς ἀδολεσχίας λόν, *prope ac-*
cedens ad 167.
ἔγειρε *pro* ἔγειρα 24.
ἔγκαινιν ἀγεταί ἑορτή 142.
τὰ ἔγκαρδια διορῶν 37.
ἔγκαταρκούειν τοῖς 89.
ἔγκαταλέγειν τοῖς σοφοῖς 129.
ἔγκαταλέγεσθαι τοῖς υἱοῖς 153. ἔγ-
καταλέγονται εἰς τὴν ἔκκλ. 325.
ἔγκαταλειμμα 208, 350.
ἔγκαταμίζαντα πόθῳ πίστιν 348.
ἔγκατασκήπτει τῷ ἔγκ. 106.
ἔγκατασταρεῖς ταῖς οὐα. 218.
ἔρκατασπορὰ δογμάτων 326.
ἔγκαταταγήναι τῷ πρ. 283.
ἔγκατορθούμενος διδίνω λαζή 60.
ἔγκαττεύειν εἰ ἔγκαττεύσθαι 91.
ἔγκεντρισμὸς γίγνεται εἰς - 286.
ἔγκλησις *quid* 54.
ἔγκοιμησις πτηλῶν 80.
ἔγκολπισάμενος τὰ πάντα 250.
P. m. s. ἔγκολπωσάμενος, *rursum*
ἔγκολπισθεῖς τὰ πάντα 155. ἔγκε-
κολπισμένος ὑδρεῖον 209.
ἔγκοτην δούναι τῷ εὐαγγ. 220.

ἔγκρατεύεσθαι ἀγαθοεργίας 204.
ἔγκρατεύεται πάντα, *quid* 201. ἔγ-
κρατεια *quid* 191. ἔγκρατιν αἰ-
ρετος 325. *rectius* ἔγκρατηται 68,
131. ἔγκρατηται *Epiphanius* 173 *et*
174.
ἔγκρινειν καὶ ἔγκατατάπτειν 84.
ἔγκρυψαι κρύπτον 101, ἄξυμοι
250.
ἔγκυλήσω θεατῆς 4. *q. d. in*
oculorum orbes ingeram. C. marulli
ἔγκυκλησω, *evolram, explicabo. ut*
Flor. ed. ἔγκυκλει τῷ θεάτρῳ τοὺς
θεούς 22. *idem* παρειδάγει 21.
τὰ ἔγκυκλα μαθήταται 122.
ἔγκυλον λιτώνιον 90.
ἔγκυλομενοι μέθαις 302.
ἔγκυοι, εἰ ἔγκυμονες, *gravidae* 83.
ἔγκυπτεν εἰς τὰ β. 222.
ἔγκύρσαι δυष 264. *idem* ἔγκυρ-
σεύειν 156.
ἔγκωμιαστικῷ *generi* *quaes* *sub-*
sunt 50, 56.
ἔγρηγροστεις εἰς αὐτὸν 80. ἔγρη-
γων εἰς σοφίαν 67. ἔγρηγρος εἰς
αἴσιος 80.
ἔγρηγροι, οἱ ἄγγελοι 80.
ἔγχριπτομένη κατὰ τὴν διοίκη-
σιν 283. *H. m. s.* ἔγχριμπτ.
ἔδεσαι, *comedes* 84.
ἔδος seu ἔδος, *statua* 239.
ἡδρασμένος θεμελίοις τροῖς 236.
ἔδραιν βίω καὶ λόγω 309.
ἔδραστης τῆς γνῶμης 308.
ἔδραστα ἀγάπται 160.
ἔδραδη τῶν λαγάκων. *essus* 81. ἔδω-
δαι διαπόντος 60.
ἔθελοντὴν συνέπεσθαι 156.
ἔθελοθρησκεία ταπεινοφρ. 292.
ἔθελοκρυπτᾶ τὴν ἀληθ. 275.
rectius πρὸς τὴν ἀλ. 235.
ἔθνικῶς ζ ν 519.
εἰ ζητησαίς, *si quareteres* 236. *sic*
25, 140, 158. *el-túxhi* 273. *el* δέ-
ἀποπέστη 197. *εἰ γε* *si modo* 128.
el δὲ καὶ δρα τι συγχωρητέον, *si*
lamen et conc. *al.* 79. *sic* 86. *Ea-*
dem signis. *el* δή 121 *et* 52, 156.
el δή τις, *pro el* τις 127. *el* καὶ μή-
το μέντοι 215. *el* δὲ καὶ πάσα,
ἄλλ' οὐχὶ τῷ γ. 81. *el* δή καὶ ἀλλ'
οὐδὲ 98.
elēda pro lōda 231.
elēdūmōnes tῆς E. γλώσσης 148.
elēdōstai ἔχειν τοῦ πράγματος 351;
sic 274. *elēdōstai* ἐπιστημονική 327.
elēdōstai *quid* 169.
εἰδός, *formā*, *causā species* 333.
αἱ εἰδοποιῶσαι διαφοραὶ 330.
εἰδοποιά τοῦ Θεοῦ 289.
εἰδῶλον μιθώματος ἀντ' εἰδώλου
συμπλοκῆς 223. εἰώλα τοῖς ζώις
ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας προσπίποντα
252. εἰώλα διγαλμάτων 242. εἰδω-
λικὸς ποιητής 5. εἰδωλόθυτα *circei-*
tita 62. εἰδωλολατρία τῶν γενη-
τῶν 290. εἰδωλοποίαι *vulgi* 351.
εἰεν δή 12.
εἰκάζω, *significo* 242.
εἰκοδόλει περὶ ἀφανῶν 261.
κατ' εἰκόνα εἰ καθ' ὁμοίωσιν θεοῦ,
quid differant 180. εἰκόνες, οὐτα
ἀπὸ ἐνός 339. εἰκόνες, *exempla vi-*
tae 37. *maxima rectae doctrine*
pars 102. εἰκονισμὸς τοῦ Θεοῦ 276.

εἰλούμενοι σφαιρηδόν 248. εἰλού-
μενοι εἰς τὸν 230.
εἰλιγγιτὶ τῷ ζόφῳ 67. *item* Δυ-
γιάσας ὑπὸ μέθης 69.
εἰλιγγίσονται, 24. *vulg. Bibl. ed.*
τοι εἰλιγγίσονται, *misitatis*.
εἰλιχρίνεια λόγων 227. εἰλιχρί-
νεις ἀμιαντον 309.
εἰλιχωμένος τὴν καρδίαν 348.
αἱδί τὴν καρδίαν, *mores commun.*
εἰλωτες, *servi apud Laced.* 10.
Ionicos et Doricos more. *alias an-*
τιρρατο, ut εἰλωτες οἰκεῖαι 102.
πεπρε παρὰ τὸ θεός. *qua de te*
Pausan. et Steph.
εἶναι *pleonasticum* 394.
εἰπερ ἀσκολάτως βίωσι 190.
εἰρετιώνη *Attica* 204.
εἰρήσται, *dicetur* 206.
εἰρηνεύειν μετὰ πάντων 163.
εἰρηναγωγῆ ἐπὶ τὴν 50.
οἱ εἰρηνοτοιοι τῶν δογμάτων 35.
εἰρηνοποιεῖν τοὺς πολ. 210. εἰρη-
νοποίησις τελεία *q.* 210.
ὁ εἰρμὸς τῶν λόγων 204.
εἰς τὸ παντελές, *μετα παντά*
35. *sic* εἰς τοσούτον, *tum* 158. *ii*
25. εἰς ἔτι νῦν 4. εἰς πρὸ τὸν 17.
εἰσακούει δικαίων 232, 153.
εἰσασθαι ναὸν, *statuere* 239.
εἰσεται θεόν, *norerit d.* 92.
ἡ εἰσοδοή τοῦ προσώπου 25.
εἰσελαύνων οὐρανοὺς 33.
εἰσέται, *etiamponum* 4.
εἰσκωμάζει τῇ γυναικονιτῇ 38.
εἰς οὐν δρωμένων, εἰτε καὶ μή
293. εἰτούν ἔργων, εἰτε καὶ λόγων
εἰτε καὶ ἔννοιας 319.
ἐκ θεοῦ τε καὶ παρ' ἀνθρώπῳ,
a Deo et hom. 227. ἐκ παντὸς τρό-
που, *omni modo* 312. *pro eodem* τον
παντὸς 215. ἐξ ὀλης καρδίας π-
στεύων 208.
ἔκάρεγος καὶ ἔκαρέργα 213.
ἔκάστου ἔκάστην ἔρμην 148. *i.*
καθ' ἔκαστον τῆμῶν, *upisaq. nouissim*
196.
ἔκδιάσταθαι τὸν λόγον 217.
ἔκδηλοτοι πρὸ ἔκδηλοτοι 106.
ἔκδηλούσσονται γῆς πηγὴ 122.
ἔκδρασματα θαλάσσης 89.
ἔκγαλεκτούσθι, *in lac terrī* 15.
ἔκδέχονται ἐπὶ Κύριον, *accipim*
de U. 204. *sic* 43, 180.
ἔκδημειν ἐκ τοῦ σώμ. 251.
ἔκδαιτασθαι εἰς θρύψιν 73.
ἔκδεδύκασι, *explos.* 292.
ἔκδικται, *vindicta* 189, 331.
ἔκδοται, *pro Eκδεται; expolit;*
explic. 171, 285.
ἔκδοτα τὰ ὡτα παρεχειν τῷ
253.
ἔκδοχεια τῶν ἔκκρισων 70. *P.*
m. s. ἐνδοχεῖα, *perperam.*
ἔκθειάζοντες τὴν Ἀφροδίτην 33.
ἔκθειάζοντες πένθη 1.
ἔκθεούμενοι κατὰ τὴν οὐρ. π-
λιτείαν 59.
ἔκθεσθαι, *exorare vel deme-*
rei 248. *ut Hesych.* θιστασι εἰ-
δουλεύσαι εἰ αἰτήσασθαι εσφον.
ἔκθυμενοι καὶ μανεύ. 99.
ἔκκαλετοι εἰς σωτηρίαν, *N-*
care ad s. 57. *sic* 66, 216.
ἔκκεντήσας τὸν πόρον 188.
ἔκκηρυκτος ἀνθρωπος 232.

οι κατὰ τὴν ἐκκλησίαν, *ecclesia*
τεμενία *seu consores* 217.
ἐκκλητικός ἔστι λιχνίας 64.
ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ 292.
ἐκκυλέτιν τὸ μυστήριον, *euvi-*
gare; in profanorum circulos ei
conciliabula efferre 320.
ἐκκύλησις τῆς γυναικὸς εἰς τὸ
μέσον 187.
ἐκκυφούμενοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν
235.
ἐκλαμβάνει τὴν γραφὴν οὕτως
43. *iudem* ἐκδέχεσθαι *supra. sic*
312.
ἐκλεγένεις, *electi* 283, 290. *ii-*
dem ἐκλεγέμενοι 167 εἰ ἑκατε-
μένον 230, 297.
ἐκλεκτικώτερον προτιντες τῇ
διδασκαλίᾳ κυρ. 320.
ἐκλογὴ τῆς ἀληθείας 135. βίου
300.
ἐκλογισμὸς βασ. βίου 269.
ἐκμάττεται τὸν τύπον τῆς 87.
ἴκνοτες εἶναι σοφίζονται 324.
ἐκπαθαίνεσθαι περὶ δρᾶς 85.
Ἐκπεμψίς τῶν ἄρτων 269.
Ἐκπλήξις *quid* 162.
ἐκπονήσαντες γενέσθαι πιστοὶ
284.
ἐκπύθεσθαι ἐμοῦ 211. f. ἐκπο-
θέσθαι.
ἐκπύρωσις *Stoic.* 235, 256.
ἐκτενῶς προσανέχειν ταῖς 182.
ἐκτένεια τῆς παραμονῆς 181, *sic*
163.
ἐκτίθεσθαι, *explicare* 262.
ἐκτίνειν χάριν τοῖς δρ. 305 *Ex-*
tus τοῦ δρειλ. 203.
ἐκτομίων πρὸ ἐκτομῶν 96.
ἐκτονον ἄδειν 178.
ἐκτοπισταῖς τῆς πολειταῖς 96.
ἐκτὸς δλίγων, *exceptis p.* 159.
ἐκτὸς εἰ μῆτες 214. *sic* 176.
Ἐκτοτε πρὸ ἐκ τότε 282.
ἐκτράπελα πήθη 73. ἐκτραπελό-
γαστρος *piscis* 63.
ἐκτρέπων εἰς μαλακίαν 73. ἐκ-
τροπή εἰ αὔρεις 135.
ἐκτυπώματα τῶν ὑποκειμένων
331.
ἐκφήνη τῷ μηνὶ τὸν καρπὸν 125.
ἐκφανῆ ποιεῖν, *manif.* f. 189.
ἐκφόρησις τῆς λείας 149.
ἐκφωτίζεσθαι εἰς ἀγ. 300.
ἐκψήγματα γῆς 89.
ἐλεῖδ, *miserere*, *Flor. editio* 54.
ai P. m. s. ἐλεῖται.
ai ἐλέγειας Σόλωνος 260, 291.
τῆς ἐλέγειας ὡδὲ δργεται 264.
ἐλέγχον ἐκκλινεῖ ἀμαρτωλὸς 54
Ἐλέγχος *quid* 53, *ei* 50.
• Ἐλεος εἰ ἐλαῖον q. παρώνυμα 76
ἐλευθερικάτη θεραπεία 307.
ἐλευθεροὶ τῶν παθῶν 190.
ἐλεφαντοκόλλητοι κλίναι 69.
ἐλικοειδῶν ἐγκαταρρούειν 89.
ἐλικτῆρες, *orn. tui.* 91.
ἐλικτοὶ βόστρυχοι 86.
Ἐλικών, *tit. libri* 262.
ἐλκεσίτεπλοι *Iones*, *upde* 86.
Ἐλλαδικὸς λαός 296.
ἐλλειπής γνῶσις 164. ἐλλειπής
τῶν ἀγαθῶν 307. *sic* εἰ P. m. s.
• 61. *alibi* ἐλλιπής.
ἐλλόδια εἰ πλάστρα 91.
ἐλλογισθῆ αὐτῷ, *impul.* 183.
ἐλπίδα τὴν πάσσαν ἐπὶ τὸν θρόνον

INDEX GRÆCITATIS.

ἔχοντες 290. ἐλπίζοντες εἰς γῆν
163. ἐλπίσμα πιστὸν 177, 179.
ἐλπονται, *exspectant* 228.
τὰ ἐμβρύα 329.
ἐμμάρτυρον δέκινυται ἐν αὐταῖς
84.
ἐμμενετέα, *toleranda* 170.
ἐμμεσιτεύει κοινωνίαν πρὸς 0.
310.
ἐμμονος δύναμις 308.
ἐμπειρικὸς *med. qui* 425.
ἐμπειρεγμένα τῇ πρ. 204. ἐμ-
πειρετικοὶ εἰσὶ τῆς αἰτίας 350.
ἐμπιπλασθαι πρὸ ἐμπιπλασθαι
P. m. s. 62, 64.
ἐμπνεῖ τι ταῖς φρεσὶ 295, 309.
ἐμπνευσθῆναι δινωθεν τὴν ψυχήν
233. ἐμπνεῖται τῇ ψυχῇ 218. ἐμ-
πνευσθέντες ὑπὸ θεοῦ 133. ἐμπνεο-
μένη ἀρεταῖς 107. ἐμπνεῖθαι μό-
νον, *spiritum in se atrahere* 304.
ἐμποιητικὴ ἐστὶ τῆς ἐποχῆς 331.
ἐμπολῶσιν ἀργύριον συχνόν 95.
P. m. s. ἐμπολούσιν.
ἐμπολιτεύεσθαι, *in civil. vers.*
106.
ἐμπομπέων ἐπὶ σκηνῆς 109.
οἱ ἐμπροσθεν ἀνδρες 324.
ἐμπτωσία εἰς ἐπίπλα 162.
ἐμπύρευμα εἰς ἔνανσμα 292.
ἐμφανῶς τοῖς πολλοῖς 309.
ἐμφαντικῶς γράφει 177. ἐμφα-
νικῶτερον ἀποκαλύπτειν 38.
κατ ἐμρασιν ὄρῳ 136. ή ἐμρα-
σις τῆς διανοίας, *significatio* 263.
ἐμρασιν ἔχον διεκτικὴν 52.
ἐμφερῶς τοῖς ἀνδρ. 214, 217.
ἐμφύσημα θεοῦ 36. τὸ ἐκ θεοῦ
252. τοῦ πνεύμ. 218.
ἐμφυσῶσαι τὰ ἐκτῆς τέκνα quo
sensu d. *sapientia* 324.
ή ἐμφυτος ἐκλογή 183
ἐμφωνία πρὸ συμφωνίας seu ὅμο-
φωνίᾳ 2.
ἐν πρ. εἰς 44.
ἐνάγει τῷ μῆδῃ ἐπὶ τῷ 280.
ἐναγές τῷ ἀδικον 302.
ἐναγωνίσασθαι τοῖς εἰρ. 312.
ἐναλοι πέτραι 25.
ἐναπεργάτεται τοῖς ζώοις τὰ-
186.
ἐναπερειδόμεναι τῇ ψυχῇ 176.
ἐναπερείσματα τῆς ψ. 175.
ἐναποδιλύειν κάλπω 25.
ἐναπογράφειν ἐν- 24, 113.
ἐναποκλύειν καὶ ἐμπλύνειν 68.
ἐναπομένειν τῇ κοιν. σοργῇ
422.
ἐναποκύεται τὸ στέλεχ. 286.
ἐναποστασίανται τι 283.
ἐναποσφράγισασθαι τῇ ψυχῇ 30.
ἐναποσφράγισματα πν. δ. 175.
ἐναρμόζειν, *apie inser.* 285.
ἐνασκήσαντες ταῖς ἐν. 283.
ἐναυσταμα λαδῶν τοῦ πράγμ. 292.
ἐνδάκοντες τοὺς χαλινούς 26.
ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς 181.
ἐνδεικτικὰ τῆς δυνάμ. 251. εἰς ἐν-
δειξιν τοῦ- 302. ἐνδειξις *u syllo-*
gismo quid differat 327.
ἐνδελέχεια τῷ δονῶν 176. ἐδελέ-
χεις 237. ἐνδελεχισμὸς χρ. 147.
ἐνδέχεσθαι πρὸ ἐκδέχεσθαι, *ac-*
cipere, intellig. 128. κατὰ τὸ ἐνδε-
χμένον, *ut res fert* 299.
ἐνδημεῖν πρὸς τὸν θεόν 231.
ἐνδιατάττειν ἐν τῇ- 231.
ἐντεύξεις τῶν γραφῶν, *lectio*
309.
ἐντίκτει τῇ ψυχῇ φῶς 278.
ἐντρέπεσθαι τοὺς προγ. 221.

- ἐντριβέστερος δῆμος 295.
 ἐντριβόμεναι τὰς παρεῖδες φίμωθι 93. ἐντριμάτα καὶ βαφαὶ 94.
 ἐντροπῆς δῖοι 72. πρὸς ἐντροπὴν καὶ ἀνακοπὴν τῶν εὐεπιφ. 199. sic 129.
 ἐντυπούται τῇ μὲν τὰ νοήματα 332.
 ἐνυπάρξει εἶναι 189.
 ἐνυποκειμένη τῇ πλοκῇ 289. *re-*
cilius ἐναποτῷ.
 ἐνώπια τοῖς νοοῦσι 128.
 ἐνωτίζεσθαι quid 232.
 ἐξάγειν τρυφῆς 191.
 Ἐξαγωγή, seu "Ἐξόδος, p. 149.
 ἐξαματουμένη τροφὴ 45.
 ἐξαρεστις, *excerptio* 293.
 τὸ ἑξαφόνης 333.
 ἡ ἐξακολούθησις ταῖς π. 168.
 ἐξακούειν περὶ intellig. 227.
 sic ἐξακούεται 350. ἐξακούστεον 261.
 ἐξαναδύνεται τῶν τερπ. 227.
 ἐξανθιζόμεναι γυναικεῖς 87. *al-*
ἐξανθισμέναι, πλανιστεῖς, a. Ith. ξαν-
θιζω 93. ἐξανθιστέον τὰς γραφάς 87.
 ἐξαπτέρυγον ἄγαλμα 240.
 ἐξαρεσκευόμενος εἰς φθοράς 92.
 ἐξάρχοντες ἀλλοις ἀστενῶν λόγων 324. ὁ ἐξάρχων τῆς δοκήσεως, *ap-*
citor 199.
 ἐξάς, γάμος *cir. d.* 253.
 ἐξασθενούντες λεπτούργειν 325.
 ἐξαφοράται, *in serum. verti.* 46.
 ἐξαφρισμός 44.
 οἱ ἐξειλεγμένοι q. ἐκλέγειν.
 ἐξειλαστις αὐχένος 104.
 ἐξειλαστέον τῆς πολιτείας 72.
 καὶ ἐξέλθῃ τὴν σάρκα 283.
 ἐξεπασθεῖ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ, ποbis *accipere* 184.
 ἐξεχόμενος καὶ ἀπηρτ. αὐτῶν 63.
 ἐξηγητικὰ Βασιλεῖον 216. ἐγη-
 γητικά τοῦ προφ. 272.
 ἐξηγητικές χρῆσθαι 324.
 ἐξηγούμενοι κυμβάλοι 71.
 ἐξιδιοτούσθισθαι, *muncip.* 175.
 ἐν ἔξει ποιεῖν τὸ εὐεργετητικὸν, *in habiliū perdūc.* 227. ἐν ἔξει γνωρίμων δυτεῖς, *pro tāξeis, loco* 37.
 ἐξιστορητέον τὰ 202.
 ἐξόδος τοῦ σώματος, *exitus.* 194.
 ἐξοικειοῦσθαι, *famil. adsciscere* 173.
 ἐξοχεῖται *pro* ἐξοχέλει 75.
 ἐξόμνυσθαι τὴν τροφὴν 100.
 ἐξομοιοῦσθαι τῷ θεῷ 59. ἐξο-
 μοιωτικὴ τῷ θεῷ 127. ἐξομιώσις τῷ θεῷ 181. ἐξομιώσις ἡ πρὸς τὸν θεόν 179, 283. *eadem* ὅμοιώσις θεῷ 174.
 ἐξομολογοῦνται, *confitentur* 12.
 ἐξομολογουμένως, *indub.* 271.
 ἐξόν, s. *Exst.* 250.
 τὸ ἐξορχιζόμενον 344.
 ἐξορθόσθαι, *in serum. verti* 47.
 ἐξοργήσασθαι λόγον ἀπόρθητον 120. ἐξηρχεῖσθαι καὶ λορδοῦσθαι 97.
 ἐξουθενεῖν, *nihilis facere* 113.
 ἐξυμενῶν τὰς ἥδις ποθείας 60. ἀρ-
 ζεῖ 170. πίστιν 235.
 ἐξυπερετεῖν αὐτῇ εἰς 193, 210.
- ἐξυπιτάχων παραβλέπει 108.
 ἐξώλοις *pro* ἐξώλεσι 87.
 ἐξωτερικὰ Aristot. 245.
 ἐπαγανακτεῖν τοῖς ἀκολ. 108.
 ἐπάγειν καὶ συνάγειν, *inferre* εἰ *concludere* 76.
 ἐπαθλον, *premium* 102.
 ἐπαύειν φθεγγομένου 232. φρα-
 τος 323. τοῦ νόμου 152.
 ἐπαύειν εἰς τὸ θεῖον 152.
 κατ' ἐπακολούθημας αἴτιος 121
 sic 281, 531.
 ἐπακούειν τῶν θείων λόγων 196
 οἱ ἐπακούοντες αὐτοῦ, *auditores* 118. ἐπακηκούαται ταῖς ἐντολαῖς 206.
pro ὑπακ. *obedient.*
 ἐπάλληλοι κύλικες 94.
 ἐπανεβαίνειν ἐπὶ τὰ ὑπερκείμενα 249. ἐπαναδεκτηκατὰ τῆς πιστ. 227.
 κατ' ἐπανάδασιν αὐτῆσαι 305. sic 165.
 ἐπανακάμπτειν, *reveri* 274.
 ἐπαναλαμβάνειν πολλάκις, *repel.*
 164.
 ἐπαναπατήσεται *pro* ἐπαναπά-
 τεται *Flor. ed.* 554.
 ἐπαναστέλλας τοῦ καταπετάσμ.
 93.
 ἐπαναστέλλεσθαι τὸν χιτῶνα 224.
 ἐπανορθώματα 207.
 ἐπάνω εἶναι ἀμφοῖν 317.
 ἐπαιούστες καταναγκάσαι 18.
 ἐπαιούσαι εἰ ἐπαύδαι 32.
 ὁ ἐπηπειλημένος κινδυνος 228.
 ἐπαποδύσασθαι πρὸς τοὺς φι-
 λεγάκ. 40. ἐπαποδύτεον τῷ πήνα-
 ψοῦ 320.
 ἐπαποστελῶ εἰς αὐτοὺς 51.
 ἐπαρδεύσαι παρ' ἐτέρου 118.
 ἐπαριστερῶς λαμδάνειν 181.
 ἐπαρκέσαι τῷ δεομένῳ 210.
 ἐπαρκέσαι τῷ χειρῶν 307.
 ἐπαφάσθαι τοῦ συνειδότος 306.
 ἐπεγερμός, *excitatio* 78. ἐπεγε-
 ρικῶν νυστάσειν 80.
 ἐπεγκυλίσθαι ταῖς β. ἀν. 316.
 ἐπεισι, *in mentem venii* 318. ἐπει-
 σιέναι τεθνεώσαι 230.
 ἐπεισκρίνεσθαι 289.
 ἐπεισδίοις εἰσόδος 253.
 ἐπεκδιγόμενος, ἐπιφέρει 211
 ἐπέκεινα κυδρου 275.
 ἐπελίσσεσθαι περὶ τὰς ἐντομάς
 80. προ περιελίσσεσθαι.
 ἐπεμφύρειν τὰς χειράς τοῖς-
 63.
 ἐπενδύονται ἀφθαροῖσαν 87.
 ἐπεκτηγήτεον τὸ 43, (P. m. s.
 παρεκτηγήτεον) 151.
 ἐπερείδειν κατὰ τῆς σαρκός 333.
 ἐπερειδόμενη τῇ ἀλήθειᾳ 325. ἐπέ-
 ρειδοῖς 294.
 ἐπευκτέα θέμερα 201.
 ἐπειδολοί γενέμενοι τῆς 156. sic
 133. *vise* εἰ ἐπειδολος.
 ἐπητεράζοντες ὑμῖν 219. *vulg. B.*
 ἐπηρ. ὑμᾶς.
 ἐπηρέμησε τῇ ἀσελγ. *acquievit*
 102. P. m. s. ἐπηρέμισε.
 ἐπιτηχίσας κύμβαλον 7.
 ἐπὶ τραπέζης τιθέναι 6. Euseb.
Præpar. evang. 41, ἐπὶ τραπέζῃ.
 ἐπὶ τῶν ἀγίων χρίνεσθαι, *coram*
rebus 319. sic 308, 310. ἐπὶ πέ-
 τραις, *super-* 211. ἐπὶ Θῆραις εἰ
 ἐπὶ Θήραις, *adversus Th.* 144, 145.
- ἐπ' αὐτοῖς μόνις κολάζονται, *in*
ipsorum solummodo potestest est
quod panioruntur 229. τὸ ἐπὶ τοῦ
 ἀγομένη 312. ἐπὶ γαστρέρ *ερ-*
πούσα, *pro* ἐπὶ γαστρές 31. sic
 220.
 ἐπιβάθρα τῆς περιοπῆς 226.
 τῆς ἐπιστήμης 157.
 ἐπιβαθραίνειν, *ascend.* 108.
 ἐπιβαίνεις ἀτραπῶν 259. ἐπιβ-
 νειν κοίτῃ ἀλλοτρ. 201.
 ἐπιβεβλήκων δόλον ἔσυνθε τῇ θε-
 ρίᾳ 299. ἐπιβάλλων δόγματι τοῖς
 αὐτοῖς, *assent.* 158. ἐπιβάλλειν,
congreedi cum-, serm. conf. 141, 144.
 κατὰ τὸν ἐπιβάλλοντα καιρόν, *com-*
pet. l. 312.
 ἐπιβάσις, *incessus* 89.
 ἐπιβατεύονται τῆς ψυχῆς 343.
 ἐπιβοδεῖσθαι, *cum elat. ador.*
sibi 161. ἐπιβοώμενος τὸν θεόν *hl.*
 109.
 ἐπιβολή, *aggressio, conatus* 157.
 ἐπιβολὴ ἐπὶ τι 157. ἐπιβολαὶ δι-
 νούσιας ἀκραιφνεῖς 249. ἐπιβολὴ καὶ
 διάληψις ἀλήθειας 253.
 ἡ ἐπιβολὸς καὶ κατορθωτικὴ π-
 στις 277. ἐπιβολὸς γενέμενος τῇ
 γνώσεως 232. sic 126, 171. εἰ πο-
 σιν τοῦ θεοῦ ἐπιβολὸν καθίστασι
 191. *pro* ἐπήβ-
 ἐπιγαμεῖν πόσει πόσιν 102.
 ὁ ἐπιγάστριος βίος 64.
 ἐπιγενεσιούργος πρᾶξις 241.
 ἐπιγενηματικὸν ἀγάθον 309.
 ἐπίγησις *pro* ἐπίχτ. 299.
 ἐπιγιγνώσκειν ἔσυνθε 74.
 ἐπίγνωσις τοῦ θεοῦ 64. τῇ ἀλ-
 θείᾳ 322.
 ἐπιγραφόμενοι θεῶν διδάσκαλοι
 206. sic ἐπιγράφεται πατέρα 7.
 ἐπιδεικνύει τῷ θεῷ 6. *Euseb.*
Præpar. evang. ὑποδεικνύει.
 ἐπιδειπνων μανιά φοιτητῇ 61.
 ἐπιδιαμονὴ τῆς ψυχῆς 256.
 ἐπιδιδάσσειν αὐτοὺς θανάτῳ 206.
 ἐπιδίδωσιν ἔσυνθε ὑπὲρ τὰς ἐκαὶ 310.
 ἐπιδίμοιρα 278.
 ἐπιδορπίσματα 61.
 ἐπιδοσιν λαβοῦσας εἰς τροφὴν 78.
 εἰς ἐπιδοσιν ἐλθοῦσα 13.
 ἐπιδρεπόμενοι τιμάς 12.
 ἐπιζητήματα ὑπὸ ἀνθρ. 189.
 ἐπιθανάτιοι ἀνθρ. 212.
 ἐπιθοροῦν τὸν γ. πόρον 82.
 ἐπιθυμεῖν θυσίαν 303. τέλον 188.
 τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς μέ-
 ρος 92. ἐπιθυμία quid 59, 177,
 190.
 ἐπικαίρους τόπους 150. H. m. s.
 εὐκαίρους.
 ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακῆς
 τὴν ἐλευθ. 196. sic 84.
 ἐπικάρπιον λαγνεῖς 82.
 ἐπικαταδεῖν, *illigare* 78. nisi s.
 recilius οὐκ ἐπει καταδεῖν δ-
 ἐπικαταράμενος λαιμάρρους 61.
 ἐπικατονομάζειν τοῖς θεοῖς 62.
 ἐπικηροι τὴν φύσιν ἐσμέν 170.
 τὸ ἐπικηρον τὴν 208. sic ἐπικη-
 ρον ζῶν 296. εἰ 9.
 ἐπικιναΐδησμα 99.
 ἐπικλήσις ἐπὶ μάταια 290.
 επικλήσεις ταῖς δύ. εύναις 80.

ἐπίκοινα δυδάτα 37.
ἐπίκριτειν τὰς παραφ. 173.
τὰ ἐπίκούρεια ἐφίλοσοφεῖ 224.
ἐπίκουρος καὶ δονθός οὐμέν 5.
ἐπίκουρεῖν, auxilio mūlere 90.
ἐπίκουρψις παραμυθίαις 314.
ἐπίκουρψις τῶν ἀμαρτ. 317.
ἐπίκρατητέον τῶν μορίων 83. ἐπίκρατησις, imperium 148.
ἐπίκροτεῖν τὰ χειλή 222. ἐπίκροτεῖν τῇ φύσι 99.
ἐπίκρυψις μυστική 237. ἐπίκρυψις μυστικών λέγεται 244.
ἐπίλαμβάνειν, occid. 247.
ἐπίλαμψειν, illuster. 278. ἐπίλαμψει τὸν ἡλίον ἐπὶ πάντας 52. ἐπίλαμψει πᾶσι τὸν ἡλίον ὅσον.
ἐπίληθες κακῶν 1.
ἐπίλογισμόν λαμβάνοντες τοῦτον 183. ἐπίλογισμόν λαμβάνομένα 534. ἢ ἐπίλογιστική apud comitem 93.
ἐπίλυτέον τὰ ἀπορούμενα 262.
ἐπιμελούμενην pro vulg. ἐπιμελούμενην H. m. s. 182.
ἐπιμένειν τῇ σαρκὶ 194.
ἐπιμήκιστον πρὸ ἐπὶ μ. 35, 190.
ἐπιμήνιοι καθάρεσις 83.
ἐπιμῆξαν ποιεῖται πρὸς 181.
ἐπιμορφάνοντες εὔστειεν 13.
ἐπίμυσις βλεφάρων 80.
ἐπίνεμήσις ἑνὸς εἰς πολλούς 199.
ἐπίνοια σοφὴ 121.
ἐπίζενοι, οἱ φύλοι 163. ἐπίξενούμενην τῷ σώματι 231.
ἐπίπαστα upsu. 76.
ἢ ἐπίπηγάνων τὸν λόγον 118.
ἐπίπτοδην τῇ δόῳ 216. τῇ δίδασκαλίῃ 117. τῷ θανάτῳ 206.
ἐπίπτομοσύνη πολιτῶν 205 reclusus ἐπὶ πτημ. 265.
ἐπίπτεον πρὸ ἐπὶ πλ. 265.
ἐπίπτλανθεῖσι τῆς πλ. 131.
τὸ ἐπίπληκτικὸν καὶ φεκτικὸν εἰδος 57. ἐπίπληξις quid et unde discit 53, 54, 57.
οἱ ἐπίπνοι εἰς θεοῦ 156. ἐπίπνοια θεοῦ 148. et 21.
ἐπίποθησις 226, 339.
ἐπίπροσθεν διγεν., prof. 99. ἐπίπροσθεν τῆς φυχῆς κατασκεδάσαι, offundere animes 176. ἐπίπροσθεν δέρεται τῇ αὐγῇ, obversalur luci 250. ἐπίπροσθε τῶν κινῶν τετάνυστο, ante column. 240. Hinc ἐπίπροσθεν τῇ δυνάμει 210. ἐπίπροσθεῖσθαι τῇ σαρκὶ 271.
ἐπίρροιναν τὸ πλῆθος 243.
ἐπίρροπτίζων τοὺς τετυφ. 128.
ἐπίρρει μοὶ 240.
ἐπίρρητετεν τοῖς, conjic. 63, 313.
ἐπίρρηρον προσλαβὼν ὀδείας, οἱ πίχων, incrementum, 102.
ἐπιστραφῆιών τὸ προειρ. 196.
ἐπιστημος δ' σ' ἀριθμ. 290.
ἐπίστησις τῷ eadem signis. quan- 135. τοῖς μεμηνθσιν ἐπίστησις 88.
τίστησις pro ἐπ' Ιστης P. m. s. 79.
ἐπιστευάζειν, reficer. 194.
ἐπισκοπῆι θεῖα διασώζεται 173.
κπισκοπη quid 54.
ἐπισκευής χαριεντίουσα 75.
ἐπιστώμενοι καὶ ἔαυτῶν μ. συμφοράς 97. ἐπισπαστον κακόν 120.
ἐπιστευδομένη κτῆσις 193.
ἐπιστῶνται, sciani 243.

ἐπιστατεῖν ἀγέλης 149. ἐπιστα-
τικὴ τῶν ὑπηκόων 151.
ἐπιστήμη unde dicitur 228.
ἐπιστημονική θεωρία 312.
ἐπιστημονική τοῦ μέτρου 151.
τὸ ἐπιστημονικὸν, Perip. 246.
ἐπιστημονική τῆς προστηρία, s. τὸν νοῦν 39, 215.
ἐπιστημονική ἔξις 169.
ἐπιστολογραφική 237.
ἐπιστρέψας τὸν βίον τῇ ἀληθ. 521. ἐπιστροφή τοῦ βίου 182.
ἐπιστυχίη εἰδώλων 28.
ἐπιστυφεῖ τὴν καρνηβάριαν 78.
τὰς ἐκκλησίας 54.
ἐπισυνθέντες εἰς ἔνα λόγον, 330.
ἐπισύνθετον ζῶν 241.
ἐπισυμβάνει τοῖς πρ. 218.
ἐπισυμβάντος τινὸς, μή ἀγα-
νακτ. 349.
ἐπισυρμὸς βλακείας, 88.
ἐπισφαλής εἰς νόσους 63.
ἐπίσφινον 286. alibi ἐπίσφινον rectius.
ἐπεσχάλη βαθμοῖς 257. Enseb. ἐπεστάθη.
ἐπίσχειν, inhibere 144.
ἐπισχεντίσαι πρὸ ὑπεισχν. 261. sic ei P. m. s. 98.
ἢ κατ' ἐπίτασιν τελειότης 198.
ἐπιτελεῖς γενέσθαι τὰς προφη-
τείας 191. sic 13, 24.
ἐπιτέρπεται Ἐργοῖς 263. ἐπιτερ-
πῆς αἴρεσις 134.
ἐπιτευχτικὸς τῆς ἀληθείας 295.
ἐπιτεχνητος πλάκαμοι 86.
ἐπιτηδειότης quid 281.
ἐπιτηδευσίς τῆς εὐωδίας 77.
ἐπιτίμησις quid 53.
ἐπιτίμια, γαπα, punio 57, 93.
idem ἐπιτίμιον 41. et ἐπιτίμιον στῆσαι 182. ἐπιτίμιας κολάζεσθαι 217.
ἐπιτοαυτὸν γίνεσθαι 197. (at v. 39. ἐπὶ ταύτοι) 272, 330.
ἢ ἐπιτομῇ 139. κατ' ἐπιτομὴν τῶν γραφῶν ἐκτίθεσθαι 203. ἐπι-
τομῇ τῆς σωτηρίας 299.
ἐπιτραπέζιος μάχαιρα 70.
ἐπιτρεπτέον, conced. 66, 116.
ἐπιτύμνιον πανγύρεις 10.
ἐπιτυχῆ καιροὶ δόξαν ἔχ. 248.
ἐπιτύφανεια ἡ αὐτοῖς γ. 148. ἐπι-
φάνεια οεία περὶ τὸ Σινά δρος 208.
ἢ ἐπιφάνεια τοῦ κυρίου 295. euēdēn παρουσία, adventus, v. 1.
ἐπιφάσεις ζωγραφ. 273.
ἐπιφύσεις σοὶ δ' Χριστός 24.
ἐπιφερμονει τὴν γῆν 206.
ἐπιφέρεσθαι, secum ferre 101.
ἐπιφημίσαι, dedicare 12. ἐπιφη-
μίζεται Ἐρμοῦ 316.
ἐπιφοιτῶντες τοῖς δοτεοι 230.
ἐπιφορᾶς γενομένης πολλῆς 44.
ἐπιφορά τῶν διωχόντ. 219. ἐπι-
φορά, illatio, conclusio 328. adj-
ctio, 197.
ἐπιφορτίσαι, onerare 304.
ἐπιφύσεις περιπτάται 173.
ἐπιχαιρεκαία veilia 172.
τὰ ἐπίχειρα τῶν ἀμαρτ. 345.
ἐπιχειρεῖ μεταπεῖσαι 324. ἐπι-
χειρεῖ τὴν σωτηρίαν 233.
ἐπιχρισι προσώπου 283.
ἐπιχώσαι τὸν νοῦν ταῖς τροφαῖς
61. ἐπικεχωμένοι τριχυμίαις 67.
ἢ ἐπιγωρασίς τοῦ πνεύμ. 223.

ἐπιψάλλειν, accinere 243.
ἐπιψυατις ὥτων 245.
ἐπιψεκάζουσαι κύλικες 72.
ἐπιψυγοι ἀκρασται 55.
ἐπομένως ἐπήγχγεν 196.
ἐποπτεύειν τὸ θεῖον 41, 229, 247.
ἐποπτεία θεοῦ 47. ἡ ἐποπτεία θεολογ. 153. ἡ ἐποπτείη δύναμις 155. θεωρία 164.
ἐπουρος ἀρθεὶς πνεύματι φορῷ 48.
ἐποχετεύειν πῦρ πυρὶ 65.
ἐποχὴ Pyrrhon. orum rebus. 329.
ἐποχῆς causa 330, 331.
ἐποψάσθαι τρυπάλι εύτελετ 70.
ἐπταπλασίων τοῦ-sept. major 250.
ἢ ἐπτὶς τοῦ πνεύματος 112.
ἐπτάστεροι πλειάδες 291.
ἐπτατόνιο φόρμιγγι 291.
ἐπύλλιον, gericulus 187.
ἐπωδιτὴ ὑγείεις 20.
τὸ ἐρῦν ἐτοῦ ὄρου 100.
ἐργάζεσθαι quid 135. vox homo-
num et apes 187. ἐργάνη γυναι-
κῶντις 98. ἐργαστικὴ ήμέρα 256.
ἢ ἐργάτης βίος 314. ἐργάτις ήμέρα 280. ἐρ-
γατικὴ καὶ οὐ θεωρητικὴ, operosa
εσι actuosa 287.
ἢ ἐργω, re ipsa ei factis 111.
Ἐργον γίνεσθαι πυρός, confici,
245.
ἢ ἐρει δ λόγος 312. ἐὰν Ἐρη δ
λόγος 314, 317. idem καλῇ 308. τῷ
ἐροῦντι λόγω ἀκολουθουντες 321.
τις Not. ad 314.
ἐρεδίσθαι ἐπὶ φεύδεσι 137.
ἐρεοῦν ἴματιον 15.
ἐρευνάμενος pro ἐρευνώμ. 254.
ἐρήρισται σὸν κράτος 257.
ἐριδαντές sophista 120.
Ἐριθος, ministra 235.
ἐρικτῆρες, orn. mul. 91. excerpta
m. s. Palat. bibl.
Ἐρινᾶς pro Ἐρινῦς 28.
ἐριοπώλια 109.
τῆς ἐριτικῆς lypus 125. ἢ ἐρι-
τική, filia Sophistices 124. ε Chil-
istianu rep. exterminda 126.
ἐρμηνεὺς Πέτρου 325. ἐρμηνε-
τικοὶ λόγοι 331.
τὸ ἐρνος τῆς πιστεως 173.
ἐρόντα πεδίλα 232.
ἐρπυστειδὸν θηρον 3.
ἐρρεμμ. ὑπενέδοσ 94.
ἐσοπτῆς πᾶσι 211.
Ἐστ' ἀν μένη, quoad 156.
ἐσωτερικὰ Arisi 245.
ἐταῖρος ἐτερος ἕγω 163. Ἐταῖρα
Ἀφροδίτη 11.
ἐτερογενεῖς φύσεις 176.
οἱ ἐτερόδοξοι 196.
ἐτεροεντεῖς 173.
ἐτερώνυμα φυε 332.
Ἐτειοις ὥραι 280. al. Ἐτειοι i. ἐνια-
σιοι.
ἐτοιμασται τοῦ κυρίου 298.
ἐτυμολογεῖν τὴν ἐπιστήμην, οτι-
ginem dicere 228. sic, εἰ τὴν πι-
στιν ἐτυμολογησόν, ibid.
εὺ μάλα στρεδοιμένη 226. εὺ
μάλα προτρεπτικῶς 312. εὺ μάλα
παγκάλως 308. τὸ εὺ μετ' ἐμοῦ
284. εἰς εὺ καταχρῆσθαι τοῖς 278.
εὐαγγέλιος φωνή 52. δύναμις 49.
εὐανγελισθεῖσι παιδὸς γένεσιν

Σάρδα 282. εὐηγγελίσατο τοὺς δικαίους 337. εἰ εὐηγγελισμένοι τοὺς ἐν ἕδου pro εὐαγγελίσαμενοι 271. pass. εὐηγγελισμένοι παρ ἑπτίδα 162. *Rursum εὐηγγελίσαντο αὐτὸν, λετοῦ de illo nuntium tul.* 337. εὐαγής ἀνάθημα 249. εὐαγέος ἡελίοι 261. εὐαισθήτος εἰς βλάβην 89. εὐαλκής νεότης 148. εὐάνα bacc. unde manari 4. εὐανθής γρώμων 107. εὐαπάντητος δινθρ. 308. εὐάρεστος τῷ π. γενόμ. 173. εὐάρεστος ἐν πᾶσι πρὸς τὸν κύριον γένηται 318. εὐάρεστεῖται πᾶσι τοῖς συμβ. 308. sic 183, 316. αἱ εὐαρεστήσεις τῷ θεῷ τῶν κυρ. λόγων 198. εἰς τὴν εὐάρεστησιν τῷ θεῷ 309. εὐάρεστησις ἡ πρὸς θεόν 163, 313 εὐαρέτεις τὴν ψυχὴν κοσμ. 137. εὐαρμόστως τῷ λόγῳ 101. εὐαυξῆ γίνεται τὰ σώματα 65. εὐδουλία quid 168. εὐγλωττίαν ζηλούν 126 et 125. εὐγνωστοι τροχίᾳ 108. εὐδάιμων quid, εἰ εὐδαιμονία *Platoni quid, et unde dicta* 179. εὐδόξου ἀνθεα τιμῆς 246. εὐελπίς, bona spes 162. εὐεμπτωσία εἰς 35, 324. εὐεξελεγχτὸν σχῆμα 106. εὐεπιφόρος εἰς τὸ 199, 265. ἐπὶ τὸ 309 πρὸς τὸ 543. et 99. εὐεπιφόροις τῶν παθῶν 182. εὐεργαστοι πρὸς ἄγαθοσύνην 39. εὐεργέτις ψυχὴ 253. εὐεργετικῶτει φύσις 298. εὐεργείς δύτεις, i. ἀγαθὰ ἔργα δύμενοι 124. sic 106. εὐεργές εἰ κακοεργός 118. εὐεργῶν ἔργων κατέροις 84. εὐεργής γένηται πρὸς 315. τὸ εὐεργὸν τῆς ὅλης 70. εὐεστῶ quid 179. εὐζωὴν γνωστικὴ 208. εὐζωὴν μελετῆσαι 206. ἀλέσθαι 55. εὐζωνον καὶ λιτὸν δεῖπνον 62. εὐζόρσως 313. τὸ εὐθαρέτες 213. ἐκ εὐθείας λαβεῖν τὰ ἀλληγορούμενα 189. εὐθετος τῇ βασιλείᾳ 321. εἰς πολλὰ 69. πρὸς γάμον 181. εὐθέως δὲ ἀκούσας, αἱ simul atque aud. 312. sic 289. εὐθίκτος τὴν ὥνην 308. εὐθύνονται καὶ καλπάσις 28, αἱ δύναται εἰ, εὐθύνων ὑψέεις τοῦ τόλμ. 292. ut apud Hesychium : apud Suidum εὐθύνην. εὐθυρημώνως γράφει 177, 257. εὐθὺς γενομένων, ab ipso statim ortu. simul atque natus est 260. εὐθλασμὸν ἔχειν ὄργην 52. f. rectius εὐθλαστον. τὸ εὐκατάφορον τῆς ἐπιθυμίας 74. εὐκλεια καὶ ἀλ.θ. 246. εὐκλεια philiophor. 227. εὐκόλλα quid 105. εὐκολίας priscitius 97. εὐκρινεῖ μεταφορῇ χρ. 154 εὐ-αρινῶς τάπτειν 330. εὐλαβεῖσθαι τὸ φῶς, timere su-cem 31. εὐλαβούμενος περὶ ἡμῶν

63. εὐλάβεια quid 161, 170. Legis filia venerandissima 178. εὐλογεῖν πρὸ τοῦ λέγειν 924. εὐλογήσαντες τὸν θεόν 79. εὐλογήσει τὴν γαμούμενην 106. P. c. εὐλογίσει εὐλυγίαν λήψεται παρὰ κυρίου 311. εὐλογίσθη πρὸ ἐλογίσθη 122. εὐλογίστος σωτηρία 103. ἐν τῷ εὐλογίστειν ζῆν 179. εὐλυτος εἰς πάντα 220. εὐμένεια quid 160. εὐνουχίσαντες αὐτοὺς ἀπὸ ἀμαρτίας 201. εὐνουχίζειν ἑαυτὸν πάτης ἐπιθυμίας 193. εὐνουχία ἐνάρετος quae 192. εὐόργητοι 302. εὐορκεῖ τοὺς ἔργοις 309. εὐπάθεια, benef. acceptum 32. εὐπαρακολούθιος 283. εὐπάρεδρος τῷ κυρίῳ 207, 229. εὐπειθεία θεῷ 309. εὐπειστατος ἡ ἀμαρτία 221. εὐπειστος πρὸ εὐπειστος 303. εὐποιεῖν πρὸ εὐποιεῖν 160. ὁ εὐποιητικός 126, 302. ἡ εὐποιεῖα τῶν ἀδελφῶν, benef. erga fr. 113. εὐπραγία quid 311, 286. ὁ εὐπροσάρτεος 307. εὐπρόσδεκτος ἡ προθ. 174. εὐ- πρόσδεκτον τῷ θεῷ 38. εὐπυγίας affectatio 94. εὐρησιλογίαι ἀγοραῖοι 326. εἱροα στόματα 125. εὐροῦντες βιον 179. εὗδειος ποταμοῦ 224. εὐρύθμως ἀποδέχεσθαι 159. εὐρύχωρος δόδος 160, 209. ἡ εὐεστεία θεού, pietas erga Deum 150. εὐημορος λόγος, i. εὐσύνετος 133. εὐσταθής κατάστημα 177. εὐ- στάθεια βιον 231. ψυχῆς 229. ἡ εὐσυνειδητός 284. εὐσυνειδη- τος ὁν 318 et 284. εὐσυνειδήτων βιον 318. sic 183, 309. εὐσφυξία in sanis 105. εὐσηγμοσύνη maxima ubique habenda ratio 68. εὐταξία quid 111. εὐτεκνεῖ στείρα. 4. εὔτονος ὑπομονή 83. εὔτονοις P. m. π. pro ἐντ. 109. εὐτρεψία 166. τὸ εὐτριχὸν τοῦ βαρβάρου 98. εὐφήμως, plausibilis littori 191. εὐφράνεσθαι τὴν καρδίαν 278. εὐφρόνην δλην, noitem t. 257. εὐφρόνη ποτ unde dicta 227. ὁ εὐχάριστος 307. οὐκ εὐχάρι- στως εἰληφότες 235. εὐχαριστηθὲν αἷμα 225. εἰς εὐχρηστὸν ἡμῶν 79. εὐωδίασαι δόμην λιθ. 79. εὐω- δίαςεσθαι, fragrare 334. εὐώνυμοι δυνάμεις 339. ἐραπτίλες, vest. genus 87. ἐρέζονται τὰς καμῆλους 98. οἱ ἐρέκτοι seu ἐρεκτικοὶ 330. ἐρέπειξις πρὸ ἐπέπειξις seu ἐπε- σπερξις 69. ἐρετις καὶ δρεξις δλογος 177. ἐρεσιν λαβεῖν τῶν καλῶν 276. ἐρῆδεσθαι τοῖς ἐχθροῖς 172. ἐρῆμερος βίος 55. ἐρῆμον πρὸ ἐρεθοῦ εἰςiam P. m. s. 64.

ἐφοδεύειν δικαιοσύνη, in justi- viam deduc. 2. ἐφοδιάζειν ἀργέαν 1:8. ἐφορία 285. ἐχεγγυωτατη ἀπόδειξις 322. ἐχεμυθεῖν 44. ἐχεμυθίνεις ἀπά- τησθαι 110. ἔχουσαι τε τινὲς ἔρατάς, καὶ δλλοις ἔχομεναι 99. ἔχωντος ἔχομεναι δὲ 177. ἔχειν, posse 148. ἔχει- εννοιας τῆς αὐτῆς, ad eamē tendit sent. 274. ἔχωντος ἔχειν 68. ἔως ὅτου εἰ, donec es 219. έκ, et cetera usque ad 133, 181, 181. et alibi. ἔκωντοις, Ion., έκατον; 136. Z ζαθεύον θουλεύματα 259. Ειαθ. τὸ θεῶν θουλ. Ζάς, Jupiter 264. Ζάύ, quid 245. Ζήδωρος δρουρα 263. Ειι. u. Ήομ. ζ. ιδωρος. ζημιαὶ χρημάτων 50. ζητην τὴν αληθή ζωήν 300. τὸ ζη- τοῦτο, τίτιν ήσει 175. ζηται, τητ- cure 187. ζοφερὰ φαντασία 259. ζυνχθητὸν seu ζυνχθητὸν γη- bolice quid 245. ζωειν. Ionice, ζῆν 185. ζῶον τι 328, 329. αἱρησης passim in Flor. ed. ζωαγονούμενα ὡς 303. ζωτρόφος οὐσία 43. ἡ ζωτρό- φική 124. ζωπυρος θάνατος 213. ζωπυρος ἐμοὶ έσται ὑπομνήματα 261. το ζωπυρα τῶν σπειράντων δ. 326. τὸ ζωτικὸν ξύλον 223. ζωτικὴ δύναμις quae. 289. H η γάρ οὐχι- ανον επιν 221. H. m. s. η γάρ. ut etiam P. m. s. 62, 84, 90, circumflexo κεμη, ποιι αιτιο accenti. η τάχος, quanta celeritate por- suntus, 27 et 36. et 42. η φασι, ut aiunt 119; sic alibi passim προ qua ratione, quo modo. η γεμένες ἀγαθοὶ τῆς πολ. 33. τη γεμονικοὶ 2. ἀνδρ. 294. τὸ γεμο- νικὸν τοῦ σωματος 79. το τη γεμο- νικοῦ sedes 253. τη γεμόνως δύναμις 49. τὸ τη γεμονοῦν τοῦ σωμ. 294. τη γεμονειαν καταστήσαντι 260. Εἰσεβ. τη γεμονίαν. τηδονικοὶ ἀνδρες 2. τηλέτωρ, εοι 207. τηλίθιοι καὶ σκληροκάρδοι 29. τηλίθιοι λιθων δημιουργοὶ 27. illa- uie 89. allus. ad λιθουν. τηλοκέναι παρανολας 323. τημέρη τροφη χρ. 289. Τηρητηρ 300. τημίθεοι η τημίονοι 12. τημιμεθεῖς, σφαλδόμενοι 67. την τημισον 279. τὰ τημοτι την πάρχ. 209. τημπίσχετο ταύτες 88. τη δ' ἔτω, πρὸ ἐφην 236. τηνιγμένως καὶ παραδο. 342. τηπιος ἀνθρώπως 255. τηπιος ἐπαγγελίαις 267. τὸ τηπιον τη λόγου 50. τηπιος ὁ νηπιος 39. επι- rate passim legitur εισιαν ἐν P. m.

s. quasi per contractionem ex ἑπτοῖς, ut νῆπιος ex νεοτείοις, esset autem ἑπτοῖς, παρὰ τὰ ἑπτα, qui acceptabilia ei benigna loquitur.]

ἥπου γάρ ἀν, *an enim* 88.

ἥσο, *sis* 236.

ἥσυχάσει ἀπὸ χακοῦ 229.

ἥσυχη φθέγγεσθαι, *sibim*. 232.

ἐν ἥσυχιστηι τῆς Ψυχῆς 301.

ἥτω, *esta* 275.

τὸ δῆγένειον, ἀνδρώδεις 106.

ἡτερεπισμένη εἰς σύλλ. 349.

ἥχαριστου τῷ κτίσαντι 192.

Ηφαίστος, ignis, lux 19. *unde Phila quoque* 610, παρὰ τὴν ἔξαψιν *dicitum nulli*, *ei Philo quasi* τὸν τοῦ φάσος ἴστορα Η. τὸ *Ηφαίστιον templ.* V. 351. *ηφαίστευτος* ἀσπις 235.

Θ

θαλαμεύμεναι, thalamum tenenes 93.

θάλπειν τὰ τέκνα 39.

θαμίζοντες εἰς ἄγοσάν 103.

θανατίμην πλήγην 355. θανατίμων τρώσις 333.

θανατόφορον πάθος 125.

θανατούντες *pro* θανατώντες, *mortem appet.* 206.

θαρρεῖν τῷ θεῷ 33.

θαυματοποιοι 313.

θέα τοῦ οὐρανοῦ, *contemplatio* 231.

θεάσειν τὸ θεοποιεῖν 14. θειάσαι πορνην 5. ἡδονὴν 177.

θειασῶται πρὸ θιασῶται 214.

θεῖκη δύναμις 29. σοροί 19.

πρόνοια 84. διδασκαλία 76. τροφή 345.

ὁ θεῖος λόγος 298. τ. θεῖα ἐξημοίωσις, *pro* ἡ πρὸς τὸν θ. ἔξ. 313.

θεοειδεστέρα τέχνη 188. θεώτης, *divinitas* 255. θεῖος λέξεσται 161.

τὴν θεμέλιον *Flor.* 293.

θεμιτὸν ἀνθρώπῳ 283.

θεοὶ *unde dicti* 7, 154, 229. δ θεός *cum articulo, signi. vim quam hab.* 197. θεοῖς ἐναλγήκια μήδες ἔχοντες 239.

θεόγνις *in Fl. ed. bis, et semel semiñ. genere : alibi Θεόγνις. Apud Suidam quoque ueroque modo.* θεοδοξίας σχῆμα 18.

θεοδώρητος τροφή 64. χάρις 273. δύναμις 294. γνῶσις 326.

θεοειδέες εἰ θεοεικοί, *electi Dei* 232. θεοειδῆς εἰ θεοεικελος, *vix bonus quare 276.*

θεόθεν δωρηθέντα 275. θεόθεν εἰληφάς τὴν 294.

τὸ θεολογικὸν εἶδος 204. θεολογύμενοι μιθοὶ 257.

θεομάχος τίγας 187.

θεόπνευστοι γραφαι 25.

θεοποιοι 15. θεοποιεῖν τι τῶν γενητῶν 292. ἀνθρώπον 7. ἐπιθυμίαν 15.

θεοπρέπεια *quid* 297.

θεοσδότον δ. 224, 251.

θεοσδέφως συμπεριφ. 120.

θεοφόρον γίνεσθαι τὸν ἀνθρ. 338.

θεοφορούσα καὶ θεοφορουμένη ἀγάπη 283, 318.

θεούμενος ἀνθρώπος 229.

θεραπευταὶ τοῦ θ. 253, 307.

θεσμός *proprie quid* 151.

τὸ θεσμοφόριον, *Legiseræ Cereris sanum* 224.

ὁ θεσπέας Π. 136, 234.

θέσπιος *Hesiodo qui* 124.

θεωρητὸς τῷ νῷ 236.

αἱ θήκαι τῶν βιθίλων 331.

θηλαμόνες κναχοῦ 243.

θηλυκευμένοι, *sem. im.* 206.

θηλυμανέται ἵπποι 201, 202.

θηράτορες *seu θηρητῆρες* 120.

θήρατρον ἀνθρώπων, κάλλος 88.

θηρίκλειοι, ἀπὸ θηρικλέους τοῦ

ἔρευρόντος: ἔκπαμφη σφαιρικόν τῷ

πυθμένιν, τὸ ἐπικείμενον ἔχον κωνοειδές· ἀφ' οὐ πιεῖν ἐστιν εὔπε-

τές: *excerpta m. s.* 69.

θηρευον, *de sue seu p.* 304.

θήγειν αἴμα 98.

θηνήματα 65. A. θηνημα.

θοινά·εσθαι σάρκα 172.

θορονθόροβον ἀνθρώποι 182.

θρησκευειν τὸ θεῖον 277. θρη-

σκεύων τὸ θεῖον, *ei θεραπεύων,* *idem* 229. θρησκεύεται τῇ ἀνάπυκυσις,

celebratur Sabb. 230. ἡ θρησκεία

τῇ γνωστικῇ 262.

ἡ ἐκ θρυαλλίδος λαμπτήδων 239.

θυάσιον μαινάλῃ 1. *rev. ius θιάσων* μαινόλη.

ὁ θύλακος *ei* ὁ θύλαξ 302.

θυμῆρες τάνδρι 104. θυμητρίστε-

ρος κλήρος 285. *uitg. R. Sm. 3.*

θυμηδέστερος.

τὸ θυμικὸν ψυχῆς μέρος 92.

θυμὸς *quid* 229, 239. *menis sa-*

telleis 229.

τὰ θυραιῶν 212.

θύρασις πεπληγῶς 119.

θυσάνοις κοσμῆσα: 151.

θύτης, *aruspex* 243.

θύψαι, φλέξαι 243.

I

i, decadis nota, et beatī nominis

Jesus primum elementum 291.

Ιάδες μοῦσαι 246.

Ιάμβιον, *versus iambicus* 263.

(II. m. s. Ιαμβεῖον) Ιαμβίοις χρῆ-

ται τὸνδε 264.

Ιάτο τῶν παθῶν, *sap. ab-* 202.

Ιάτημος τυγχάνει 324. Ιατρική

quid 36.

Ιέδαια καὶ μορφὴ ἀνθρώπου 229.

Ιέικαι διαφοροὶ 331. *pro eid. sic*

τὰ ιδιεύτατα 153. ιδιώτις 253.

τὰ ιδιάζοντα παρ' Ὅρρει 244.

Ιδιον θεοῦ πλάσμα ὁ ἀνθρ. 29.

Ιδιωτικὸν καὶ οἰκεῖον 28.

Ιδιωτικὸς τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ

γνώσει 296. κατ' ιδιωτικὸν 314.

Ιδρύων, *status, ponu* 65. Ιδρύον-

ται, *statusunt loc.* 240. Ιδρύεσθαι,

σιτοι 303 *ei mox Ιδρύνθετη v.* 30.

Ιδρύματα λίθων 18. *Juslin.* 19.

Ιδιωτρύματα 28.

Ιεράτεική, s. παιδεῖα 237. Ιε-

ρατικά βιβλία 1' 269.

Ιερογραμματεὺς *Aeg.* 169. ιερο-

γραμματέων *discipl.* 237.

Ιερομενίαν δύοντες 4.

Ιεροποιοῦντα καὶ θεοποιοῦντα

25. οἱ Ιεροποιοῦντες περὶ τὸ τέμε-

νος 93.

Ιεροσκοπία, *arusp.* 243.

Ιεροφαντία 204. Ιεροφαντία

τῶν δρύων 21.

Ιερωμένοι, οἱ τῷ θεῷ ἀνακε-

μενοι, *Deo consecrati* 237.

τὸ ιερὸν *bisarram accip.* 303.

Ιεσθαι ἐπὶ τὸν στέφανον 102.

Ιεν. *spir. etiam P. m. s. sic* 228,

280.

Ιζουσιν αὐταῖς μουσεῖα 9.

Ιησοῦς ὁ ίώμενος ἡμῶν καὶ

σῶμα καὶ ψυχὴν 114.

Ιησαγένες χρυσίον 125.

Ιθύς τὴν γνώμην καὶ δρός 39.

Ιθωμῆτη Διὶ 12. *Euseb. Praepar.*

evang. 94. Ιθωμῆτη; *nostram scrip-*

turam per την agnoscit Stephanus in Ethnicis, et probat Doricum

Ιθωμάτας Ζεὺς apud Pausan.

109 *ei* 143.

Ικανὸς ἐν αὐτῇ εὑρεθῆναι 222.

Ικανότης *quid* 91.

Ικμάς *pro Ikmās P. m. s.* 107.

Ικτίνα *milvium avem* 109.

Ιλαβί σοὶς παιδίοις 114.

Ιλιγγῖαι εἰ εἰλιγγ. 69, 67.

Ιλυσπίμενος παρὰ τὴν λ. 100.

Ιμάτα καὶ χρίματα 126 *ei* 77,

227. ιματισμὸς vestitus 136.

Ιμαντελικτέες sophista 120.

Ιμειρόμενοι τοῦ ζῆν 206, *sic* 25.

Ινά finali signi. cum indic. modi

verbis 49, 194, 208. *sic* Ινα καυ-

θεται 222. Ινα μή ἐπιμεμνήμεθα

190. Ινατι *pro διατί* 220.

Ινδάλλεσθαι φόδον ὡς 29.

Ιπποζυγίους παρὰ θηλυμανεῖς 38.

Η. ὑποζυγίους: *cuju* scripturæ

vestigia sunt etiam in P. m. s.

ἡ Ιπποτροφική 124.

Ισάγγελον πρόσωπον 43, 283.

Ισθι πρὸς-sis apud 122, legietiam

potes 191, ἦτο.

Ισον pro Ισον P. m. s. 91. *ei*

contra Ισος pro Ισος 102

Ισθέος φωνὴ 178.

Ισοσθένης τρυτάνη 52. *η* Ισοσθ-

ένα τῶν λόγων 330.

Ισοστάσιοι πλάστιγγες 56. *η*

Ισοστάσιος δικαίωσην 109. τὸ Ισο-

στάσιον, *status aequalitas* 107.

Ισοστάσιοι δικαίου καὶ ἀρετῆς 52.

Ισόδυκον ξῆχον οὐδένα 219.

τὸ Ισαπλιτικὸν γένος 122.

Ισητης τὴν πρόνοιαν, *stabilit*

127. Ιστᾶσι τὰ νομάς τὰ συντηκά

55. Ισταμένου τῷ τελικῷδε τὴν

βοήθειαν, *seu εἰς βοήθειαν* 40.

Ιστοπονίαι καὶ ταλασταὶ 98.

Ιστουργίαι εἰσθεναι 104.

Ιστορέας, *viri docil* 133. Ιστορας

εἰναι πολλῶν 261.

Ιστορικοὶ εἰ Ιστοριογρ. 267.

Ιστορέων τὰ μήκιστα 131. Ιστο-

ρων δὲ τὰ θεῖα 278. Ιστορῆσαι

περιέργως 117.

Ισχειν *pro* Ισχειν, *hab.* 213.

Ισχνόρωντος καὶ βραδύτ. 221.

Ισχυροποιεῖν καὶ βεβαιοῦν 154.

Ισχυροποίησις *confirmit.* 217.

Ιταμώτερον βλέπειν 109.

Ιτέον ἐγγυτάτων τῶν 17.

Ιτιμὸς *pro* Ιτινός 304.

κατ' Ιγνος τὸ ἀποστόλ. πορεύ-

μενοι 216, 283. κατ' Ιγνια τρέ-

χειν 214. μετ' Ιγνιον Επεσθαι 174.

Ιχώρ *quid* 10.

K

καγχάσαντες ἐπὶ πλειστον. 74

P. m. s. βαχάσαντες. καγχασμός

quid 72.

καθαίρεσις διχυρωμάτων 212.

καθαρευτέον ἔργου αἰσχροῦ 73.
ἀποτίας πάσης 88.
καθάριος καὶ λευχεῖμων 87. κα-
θαρίστης quid 105.
καθαρίσαμεν ἐσυτοὺς ἀπὸ 194.
καθαρισθεὶς ἀπὸ βύσου 225.
καθάροι τὴν καρδίαν 210, 241.
εἰ τῇ καρδίᾳ δια. 111.
· ἡ καθαροποιῶντες 245.
καθάρισις, expiationes 218.
καθετῆρες, orn. mul. 90.
καθεψῆν τὰ σώματα 105.
καθηγεῖσθαι τοῦ βίου 55. καθη-
γεμῶν θεοσεβεῖας 33. καθηγητοῦ
καὶ ἔξηγητοῦ χρείαν ἔχομεν 245.
καθήκουσαι πρὸς τὴν pertin.
59. καθῆκον Stoicis quid 60.
καθίερουσαι τῷ θεῷ 173.
καθοδηγῆς ἀπαίτεος 37. καθο-
δηγεῖν εἰς σωτηρίαν 37. καθοδή-
γητις 112.
καθολικὸς λόγος 121, 274. καθο-
λικὰ θεωρήματα 332. καθολικῶν
εἰρημένος 215.
οἱ καθωμιλημένοι, ab auditori-
bus frequentant 263.
καθοριστικὴ ὁμολογία 309.
καθόριμα γυν. 91.
οἱ καθωσιωμένοι τῷ θ. 302.
καθόσον οἴδην τε ἀνθρώπῳ 225.
καθοτιοῦν pro καθ' ὅ τι οὖν 226,
276.
καθυλομανεῖ τὸ κλῆμα 51.
καθυποτάτειν, subiec. 245.
καθυφεῖναι τοῦ τόνου 105.
καθωρισμένων εἶναι 309.
καὶ μᾶλλα, ita sanc 309. καὶ εἰ-
stiam 281, 297. Postpos. pro
eūiam : σὺν καὶ τῷ σχῆματι θέος
33. πνεύματι καὶ στοιχωμεν 113.
καινίζων παλαιά 198. καινίζων
εἰς σωτηρίαν τὸν 310.
οἱ καινοτερον πεπιστευκότες,
recens 309.
πρὸς τοὺς καιροὺς τῆς ποντικίας,
temporibus iniquis 29.
αἱ κακοδιάμονες γυν. 93.
κακομηχανώμεναι π. βλαχεῖν
93.
κακοπάθεια ἡ κατὰ τὸν βίον
290.
κακοποιεῖν εἰ ἀγαθοποιεῖν 294.
κακοπραγία quid 311.
κακοσχολούντων μελέτη 109.
κακοτεχνοῦσαι τέχναι 47.
κακουχία σώματος 191.
κακόχαρτος ἕδονή 109.
κακώσαι, castigare 123.
καλινούμενοι ἐν ἀγροῖς 307.
κάλλεσιν ἐκαλλώπισε τοὺς ἀλε-
κτρυόνας ὁ θεός 96.
καλλίγονος Ἀφροδίτη 41.
ἡ καλλιέλαιος 286.
καλλίπυγος Ἀφροδίτη 41.
κάλλιγθος ἐν πολλῇ ἤχοις ἄγρῳ
119. idem oīis Piscis sacer, et
Anthias.
κάλλυντρον, scopula, P. m. s. 88.
Flor. ed. κάλλυνθρον.
κάλων κινοῦσι πάντα 322. Sic
Lucian. Pseudomont Ignatius
epistolas, Theodorei. Hist. eccl.
1, 5. idem Philonii πάντα κάλων ἄνα-
στειν 220. εἰ πάντα κινεῖν λίθον
109. H.
καμπλεῖσιν τριχῶν πλέγμ. 221.
καμψούσαι εἰστιν αἱ 98.

καμπεσίγυα παίγνια 5.
κάναντεσθαι μέλλουσι 322. sic
228. κάν προ καὶ, εἰποτ 129.
Κάνθαροι, ἀπὸ τοῦ σχήματος :
ἐκπωματικανοί εἰδῶν μὲν, ἀνωθέν
δὲ ὁμοίως πώματι ἐπεσκεπασμέ-
νον : στομήσιν συμμέτρω ταῦτα μέ-
σον ἀνέρρηψαν καὶ πρὸς ἀκρα τῆς
περιφερείας προχοῦτοι, ἀφ' ἣς πι-
νεῖν ἐστὶ διοιγόμενον : excerpta
m. s. 69.
κανῶν γραφικός, in quo calama-
riūm et alitramen. 269.
καπταλεύειν τὴν ἀλήθειαν 110.
καπτηλίων pro καπτηλίων P. m. s.
109. ut μυροπωλίων ibid. 46.
καρδιογνώστης deus 254.
καρδιούλικας 5.
καρπισμὸς mancipatio 245. καρ-
ποὶ τῶν χειρῶν 91.
καρποῦσθαι ἕδονή ἐπὶ τοῖς
172. καρποῦσθαι pro θύεσθαι 40.
κάρπωσις, ususfructus 171.
κάρτα, valde Ion. 296.
καρτερικός εἰν πόνῳ 310. καρτε-
ρία εἰ ὑπομονή quid 170.
καρύα unde dicta 78.
καρυκεῖαι ἡδεῖαι 62. καρυκε-
ται 98.
καρυτικαὶ εὐώδαι 77. 31.
κάστι f. καὶ ἐστι 185, 277.
κατὰ θύνος καὶ κώμην καὶ πόλιν
πάτταν per omnes g. 296. ὁ καθ'
ἔνα, singuli, unusq. 70. καθ' ὃν
κεῖται, de anib. predictantur 73.
καταβραδεύειν ἐν 192.
καταβροχισμὸς βοώδης 68.
καταγανόνται μύρῳ 106.
καταγγελεῖς τοῦ χυρ. 296. κα-
ταγγελία, denunc. 296.
κατάγνωσις, damaeb. f. 102.
καταγράφοντες αὐτοὺς ἔαυτοῖς
εἰκότας 148.
καταδιατείσθαι, diridi 335.
τῇ καταδίκῃ ἐμπίπτειν 55. κα-
τάδικος ἐπὶ κακοῖς 217.
καταδραθεὶν τέλεον 86.
καταένειαι τῇ coniungere cum-
1. καταένειας εἰς θεὸν 35.
καταθήκη, depositum 263.
καταθυρεῖς ἀρτοῖς 46.
καταιδάτου Demetris templum
16.
καταιθών, deurens 211.
καταινούσθαι 103.
ὁ καταισχυμὸς τῆς πίστεως
212. τοῦ πειράσαντος 217.
κατακαλεῖν θεῶν αὐτοῖς 243.
κατακολούθειν ἐπὶ γρ. 190.
κατάκορος τῆς ἐπιθυμ. γιν. 172.
καταχόρμησις θύσους 280.
κατακούσαι τὸν γραφῶν 321.
κατακοῦσαι quid 157.
κατακωκή, sine κατοχῇ.
καταλάμπεσθαι ὡφ' ἥλιου 135.
ἡ καταλήψις τῶν διωτῶν 234. τῆς
ἀληθείας 137. καταλήψις quid 330.
καταληπτὴ θεωρία 300.
καταλλήλος, conveniens 18.
καταμαλακισθῆναι 214.
καταμαντεύεσθαι τοῦ θεοῦ 249.
καταμεγάλωφρονοῦντες τῶν τι-
μῶν 207. θέας 193. ἕδονής 201.
τοῦ σαρκικοῦ 306. πάντων τῶν
317.
καταμεμφόμενοι αὐτοῖς τῶν le-
ρῶν 303.

καταμένει εἰς- i. καταλήπτη 157.
κατανεμέσθαι quid 54.
καταντήσῃ εἰς δύναρα τελειν,
enaserit in v. p. 299.
καταπιττώσεις τῶν θηλυδρῶν
95.
κατάπλασμα Ἐρωτος 177. rectius
κατάπαυμα.
καταπολεμεῖ ταῦτης 313.
κατάπραξις τῶν ἐντολῶν 117,
160.
καταπτήσει παντα 169.
καταπλάκαι, vendere 100.
καταργήσαντες τὰ τῆς σαρκὸς
Ἐργα 85. P. m. s. καταργήσαντες.
κατάρτια κατασπῶντες 125.
καταρτύεσθαι ὁ νόος 291.
καταρυταῖνεν 235.
κατάρχει τῆς ἀμαρτίας ἡ προ-
ρετις καὶ ὅρμη 134.
κατάσκιον, lux, symb. 242.
καταστέφειν εἰ καταστέψων
78.
κατάστημα σεμνὸν 105. κατ-
στημα σαρκὸς εὔσταθες, consi-
tutio 177, 179.
καταστολὴ θύσους 280. τὸν τι-
θῶν 50, 277. καταστολή, emiai
107.
καταστοχαστικὴ τῶν μελλ. 235.
καταστρατεύμενοι ήμῶν 26.
τοῦ θανάτου 218.
κατασυγματίζοντες θάντος; ισ-
θέους 16. εἰ κατασυγμάτιζεν τοῦ
τοῦ εἰς ἥλιον ibid. 28.
κατατάττειν τὴν τροφὴν, εἰ κα-
τάταξις τῆς τροφῆς 80. digestio-
nisi leg. καταπέττειν εἰ κατα-
ψις.
καταυγαζόμεθα τὸν θεόν 25.
καταφερεῖς, ἀκρατεῖς 202.
καταφέροντες ήμῶν δύον, με-
φήμους, īnger. in nos 155.
καταφημημένοι εἰκόνες εἰ-
μι 139.
καταφινύθουσιν ἀρούρας 26.
ἡ καταφορά ὑπονο 80.
καταφρονητής 220.
καταχεοντες τῶν λόγους φιλε-
iōn eīffund. 324.
καταγρύμενος, utens 53.
καταψοφοῦσται τὰς ἐκκλησίας φ-
λήμασιν 110.
κατειδόμενον ἐκ πέτρας 65.
κατελεσθεῖν ὑμᾶς τῆς κίνης;
28.
κατέλευσις, descensus 357.
κατεξαιροῦσιν αὐτῶν 15. rectius
κατεξερῶσιν, iī eos exonerant el-
ypti, quonmodo Aristoph. Rexti κα-
τατιλῆ τῶν Ἐκατόνων.
κατεξαντασθαι τῶν περιπ-
σεων 276. τῶν φόδων 313, 314.
κατεξουσιαστικὴ ῥάδος 49.
κατεπάδοντες τὸ ἐπιθυμητό
280. κατεπάδειν τὰς γραφαὶ τοῦ
φυσοδεῖς 323. κατεπάδηται τῇ
ἄγιότητα, sinile ut robis inculet
s. 19. sic 29.
κατεπακολούθημα 225.
τῶν κατεπειγόντων σύνορο-
γνῶσις, magis necessariolum 311.
κατευθύνειν τὴν βίον Ἐρρος ἵ-
θοις 151. κατευθύνειν ἐπὶ τῷ καὶ
73. πρὸς τὴν τελείωσιν 161. εἰ-
τευθύνητο καὶ διαρθετο τῷ

ἀμπτ. 51. κατευθυσμὸς ἀληθείας 47.
 κατευχαὶ *preces* 243.
 κατευωχῆσε τοὺς μαθητὰς ἐκθύας ὀποὺς, *epulis exciperit* 64.
 κατηγαρασμένους, *coacte* 332.
 τὸ κατηχῆσαι καὶ φωτίσαι 236.
 κατήχησα ὑμᾶς ἀπῆλλος 43. κατηχοῦνται οἱ ἐξ ἐθνῶν ἰδόνται 285.
 δὲ ἐκ τατηχήσεως τῆς πρώτης λόγος 243. κατηχήσεως ἀνευ οὐκ εἰσι πιστεῦσαι 547.
 κατιέναι τὸ δράμα πρόδες 33.
 κατιλλώπτειν 108.
 κατίσχυσε βύστασθι 218.
 κατοικίδαι δρινίθεσ 187.
 κατολισθαινει εἰς ἀσέλγ. 95.
 κατοπτεύσεις τὸν θεόν 33.
 κατοχὴ τῶν ὄρθως εἰρημένων 109. *P. m. s.* καταχωχῇ.
 κεκατυμένα σοφιστικῇ τροπολογίῃ 348. καττύματα τὴν τάσσειν 89.
 κατωφερὲς εἰς συνουσίαν 305.
 καυκησμένης εὐποίαν 118.
 καψάκης ὕδατος 101. *vulg. B.*
3 Reg. 19, καμψ.
 κελαδῆσαι ὕμνους 291.
 κελαρυσμὸς *in potu* 68. *P. m. s.* κελαρισμὸς *per i.*
 κελεύματι ἐνὶ πάσι δεδ. 184. ἐκ κελεύσματος θεοῦ 285.
 κενώσαντες σφᾶς τῶν κοσμ. φροντίδων 345. *sic* 293, 345.
 κενόστουδια 88.
 κενδύφρονες καὶ μάταιοι 17.
 κένωμα γνώσεως εἰργ. 339.
 κερασόδιλα σπείρεται 83. *et Plutarch. Sympos. lib. 7, c. 2.*
 κερασφόρος Ἀλέξανδρος 16.
 κερατίνους ἀργὸν σορῆ 235.
 κεραυνία, ἡ κεραυνόβλοτος 33.
 κερδαίνειν τὸν χρόνον 258. κερδίνων αὐτὸν ὅληγης ἔγκρατεις, *lucror modica continentia* 63. κερδῆναι, *lucrifieri* 107.
 κερκίτι καμπύλοχρωτι 244.
 κέρκοι, *candus genit.* 202.
 ἐν κεφαλαῖον μέρει ὑποτίθεσθαι 111, κεφάλαιον, *locus seu p̄tis s. scriptura* 147. κεφαλαῖωσται τὸν λόγον ἐν ὀλίγοις 75. κεφαλαιώδης ὑπόθηκη 112.
 κῆδεια, *funeratio* 20.
 κῆδεμονικὸς φόγος 53. *sic* κηδεμονικῶς λοιδορεῖσθαι 52.
 κήδεται καὶ ἐπιμελεῖται αὐτοῦ 50.
 κῆν pro καὶ ἐάν 98.
 κῆρεις *dei* 28. κῆρες τῶν βίων παραπεψύχασι πλείσται 266. κῆρες ὑλέθροι 28.
 Κηρίον, *tit. libri 262. et Plin. in prologo Histor. nat.*
 κηρίων τραγημάτων ἀμοίρους 64.
 κηροῦται φθορῷ, *vitiatur* 27.
 τῷ κηρούγματι πιστεύσαντες 133.
 ἡ κηρυκίη ἐπιστήμη 116.
 κιβωτὸς *ex Hebr. l.* 241.
 κιθαρίς, *ars citharisi.* 226.
 κιθών, *Ion. pro χιτών* 90.
 κιναιδία ἡ σκηνική 88.
 κίνημα παθητικόν 276. κίνημα διανοίας 315.
 κιρυνοφορήσαι *in myst. Cer. 5. istmque Euseb. Rectius κιρυνο-*

ρῆσαι Paulus Leopard. *Emend. lib. 4. c. 2. ex Hesychio, Polluce, Athenaeo.*
 κίσται μυστικά 6.
 κιχλιασμὸς *quid* 72. *Rectius κιχλισμός, ut 99.*
 κλαδαρὸν περιβλέπουσαι 107.
 κλαδωταὶ δύεις 108.
 κλαυμὸς *pro κλαυθμός* 17. *P. m. s.*
 κληροδοσία 146.
 κληρονομήματα τὰ τῆδε 317.
 κλινῆρες ἀργυροί 69.
 κλιστάδες, *festestrā* 113.
 κλιόις, *collare* 90.
 κλώνα *pro sentio* 233.
 κλώνοντα καὶ κρύζοντα 29.
 κλώψ *symbolice quid* 243.
 κνακοὶ θηλαμόνες 243.
 κναξέει *in cæl. locis κναξέει.*
 κναίειν διαφθείρειν 243.
 κνηστιώντες γαργαλισμὸς 109.
 κοιλιοδάιμων εἰ ἐγγαστρίμυθος 64. *Athen. Dīpōsophor. 12.*
 κοινοὶ τὸν ἀνθρώπον, *quid* 73.
 κοινοῦν, *communem facere, et pro communi ac polluto habere* 64.
 κοινοποιεῖσθαι τάγμα 245. κοινοποιεῖ τὴν ἀλήθ. 272.
 κολαστήριον 185. ἡ κολαστικὴ *quid* 151.
 κολυμπὶς ἀρτου 65. *upo λ in P. m. s.*
 κολουστέαι παντελῶς 108.
 κομῶντα κισσῶ 151. κομῶνται ἐπὶ παρονταὶ παννυχίδες 70.
 κομίζειν εἰ προκομίζειν, *proferrere in medium* 199. κομίζουσιν εἰς μέσον 206.
 κομμῶνται καὶ κομμώτρια 98.
 Κονδυλίτης Ἀρτεμίς 11.
 κονίποδες *quid*, *unde d.* 89.
 μὴ κοπιάτω φιλοσοφεῖν 215.
 κορασίδεις ὁδμαὶ 76.
 κοροκόσμα, *purr. orn.* 90.
 κορύτεσθαι δύοποις τοῖς 212.
 κορυφουσθαι, *consumentari* 83.
 κόσμια, *ornamenta* 90, 101.
 κοσμιστῆς *Platonis q. 151.* κοσμιώδης διατόνησις 104.
 κοσμικὴν σοφίαν μετιόντες 111.
 κοσμικοὶ *qui* 163. τῶν κοσμικῶν χρήσις 187.
 κοσμογένεια 290. κοσμογονία 204, κοσμογραφία καὶ γεωγραφ. 269.
 κοσμοκράτορες τοῦ σκήτους τούτου 201, 256.
 κόσμος ἄκοσμος 107.
 κότινος, ἀγριειλα 285.
 κουρικαὶ μάχαιραι 106.
 κουρτρόσος ἀγαθὴ αὐτάρκεια 62.
 κραιπάλη *quid, unde d.* 67.
 κρέμα εἰ κράσις 63. *iu P. m. s. plerumque a scuto.*
 κρατὸς ἐξ ἄκρου 211.
 κρατεῖν ἐαυτοῦ 185. τῆς ἡδονῆς 187. κράτησις τῆς χώρας 148.
 δὲ κρατιστέων λόγος 127.
 κρατύνας τὴν τυραννίδα 144.
 κρεανομία δύσαγνος 55.
 κρέκει ἡ κιθάρα 2.
 κρεμᾶσθαι, *pendere* 168. κρεμασθῆ τοῦ κυρίου, *pendent a d.* 311.
 κρεοφαγία 305.

κρεωνομίας φόνων 4. *Euseb. cod.*
 κρεανομίας.
 κρήτης οἶνος. *Creticum v.* 68.
 κριθομάντεις 4.
 κρίνεται ἐν εὔνοιᾳ, *cernitur, probat se* 110.
 κρίσιμος ἡμέρα 291.
 κριτήριον τῶν ψευδῶν 321. τὸ ἐν ἡμίν 156. κριτῆρια *tria* 164.
 κριτίνοντες τὰ κοσμικά 38.
 κροκοδειλίνου λόγου σφ. 235.
 κροκωτός, *s. χιτών* 87. κροκωτοφοροῦσαι γυν. 87.
 κροσσοὶ ἑσθῆτος 87. κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβελλημένη 87, 280.
 κρύματα ἐρωτικά 110.
 κρύσταλλα *pro κρύσταλλοις* 23.
 ἐν κρυφῇ βουλήγη ποιεῖν 85. ἐν κρυφαῖς ποιεῖν 23, 258. κρύψιοι δρποῖ 108.
 κρύβοντον ἀναδούμενοι χρ. 86.
 κρύζοντα καὶ κλώζοντα 29.
 κτεῖς γυναικεῖος 6.
 κτητῷρες, *domini prædiorum* 61.
 κτίζει τὴν Περιπατητικὴν ἀρεσιγνοῦ 130. κτίσμα Θεοῦ 276. κτίσται τῶν αἰρέσεων 169. κτίστορα τῶν πάντων 260.
 κυβεῖα ἀνθρώπων *qua* 125.
 κυβερνήτης 157, 165. *usilitius* κυβερνήτης.
 ἂν κύωσιν οἱ λαγωοὶ 82. *P. m. s.* κύωσι. τὸ κυούμενον, ἡ τὸ κατὰ γαστρός 329. κύτσις, *conceptus* 46.
 κυλίεται δργανα 83.
 κυθρίδα *ion. κυτρίδια* 69.
 κυκώσι κέαρ ἀνθρ. 175.
 κύκλῳ μου 84.
 κύκλωπος σελήνης 262.
 κυλίεσθαι χαμαὶ 38. κυλινδούμενος ἐν 1.
 κυμάτια στρεπτά 279.
 κυνίζειν, *cynicam philosophiam sectari* 129.
 κυνογάμεια, *vise γυνογάμεια.*
 κυνογάμια, *Theodorei.* 173.
 κυνοδρομήσας δημρευτ. 120.
 ἡ κυνοτροπικὴ 124.
 κυνοφορθεῖς ἐν μήτρᾳ 287 εἰ 172. κυνοφορίᾳ 4, 195.
 κυπτάζοντες περὶ τὰς τέχνας 136. ἀμφὶ τὰς φλεγμ. τραπέζας 64, κεκυφότες ἐς τραπέζας ἀεὶ 62.
 κύπριοις, *Cyprosteatea* 185.
 δὲ κυριακὸς λαός 323. λόγος 281, κ. γραφαὶ 297.
 κυριελογικὴ παιδεία 237. κυριολογούμενον παιδείας εἰδος 937.
 κυρίος πρὸ δὲ κυρ. θ. 172. δὲ κύριος τῆς οἰκίας 502. κύρια μέρη σώματος 77. κυριωτάτη τέλος ἐπιθεῖνα 266.
 κυριωτικὴ τῶν δλλων γίνεται. 330. *usilitius* κυρωτικὴ *H.*
 κυροῦται *pro κηροῦται* 27.
 κύων υοῖς πολύστημος 329.
 καὶ πρὸ πω 131, 257.
 κυλισανέμας, *Emped.* 267.
 κωματίαι *Asypt.* 242. κῶμος εὐχάριστος *qui* 71.
 κωφωσίς τῆς ἀκοῆς 29.
 Λ
 λαβῆ ἀργυρότλος 70.
 λαβρώνιοι, ἀπὸ τοῦ σγήματος. ἀπιοιειδὲς ἔκπωμα. ἀφ' οὐ ἐστὶ λαβρῶς ἐμφορθῆναι τὸν πίνεντα. *excipr. m. s. 69.*

λαγνεῖα *unde dicta* 83. λαγνεύματα ἑταιρικά 84. τὸ λαγνικὸν καὶ ἀναγνόν. 83. λαγνιστοτάτοις τῶν ζιών 82. *P. m. s.* λαγνιστάτοις *ut v. 6.*

λαθικηδέα μαζόν 45.

λατίχη ἀπιστία 240.

λευκάνω, *intelligo* 154. λαδόντες καρποῦ 314.

λαμπευθέντα *pro λαμπεθέντα* σει λαμπεύθωντα 211.

λεπίνεσθαι: τὰς γένυς 96.

λέγουσα φροῖ 137. *vise ei φροῖ.*

τὰ λεγόμενα *quotuplicita* 332.

λειμών, *leitus* *i.* 262, *et Plin. in prologo Hist. nat.*

λεισουργεῖσθαι *el λεισειργημένοι* 95.

λειτουργοί θεῖοι 294. λειτουργίαι καὶ διακονίαι τῶν 197, 198. λειτουργία θεῖκή 71. εἰς λειτουργίαν ἀνθρώπων 268.

λεῖψαι *pro λειπεῖν* 98. λεῖψαν αὐτῶν ἀπόλειφθῆναι: οὐδέν 130.

λεκτά, τὰ κατηγορήματα 332. *al* λεκτικαὶ τέχναι 126.

κατὰ λέξιν γράφει 272, 124. ποὺς λέξιν φροῖν, *ad verbūm*, *i. nis ipsiis verbis* 158. αὐταῖς λέξεις τὰς φροῖς 216. αὐταῖς γράφει ταῖς λέξεις 228. *sic* 176, 249.

λέξειδινοι θηράπορες 120. λεξιθηρία σπουδᾶσθεντες 45.

λεπτοσταταὶ, ἐκ τοῦ σχήματος: χυτοειδὲς ἔκπωμα, ἐπωτίδι μ. *et* εἰλήφθαι παρεχόμεναι, *excerpti m. s.* 69.

λεπτουργεῖν τὴν ταφήνειαν 323. λεπτουργίαι ὑφασμάτων 86.

ἐν λεπύρῳ τὸ ἐδώδιμον 120.

λεσχηνεύεσθαι δόμοις 15.

λεχη, *muergera* 521.

λεωφόροι ὄδοι 239. ἡ λεωφόρος καὶ βασιλίχη 520.

λήμματα συλλογισμοῦ 327, 328.

λῆναι καὶ βάχχοι 6. ληγαζούντες ποιηταὶ 1. ληγαζούντες Διενύσιοι 10.

ληπτόν ἔστι 134. ληπτὰ μόνῳ τῷ νῷ 332.

ληταῖς *pro ῥηταῖς* *Flor.* 530.

λημαγνοῦν, *fame ang.* 132.

λίξ, *terra, symbol.* 242.

λίτρα, λεπτία, *lilia*, 79.

λιτές, *quid*, *et unde d.* 91.

λίχνων βρωμάτων ἀπέχεσθαι 63. λιχνωνίζων διώκειν 62. λιχνότατος δαιμόνων 64.

λογίζονται: σφίσι σωτηρίαν τὸ 189. ἐλογίζθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην 282. ἐλογίζθησαν εἰς πίστιν, *fides eis impunitata est* 178, 271. λελογισμένοις ἔχρατ. 197. λογιστικοὶ φυχῆς μέρος, τὸ νοερόν 92.

λογικωταῖς *doctiss.* 242.

τὸ λόγιον, *s. Scriptura oraculum* 164. λόγια τῆς ἀληθείας 50.

λόγου *præconium* *ex Eripharmo* 258. ὁ λόγος τοῦ τῶν ὅλων πατρὸς *c. 234.* λόγους *Valentiniani appellariunt etiam τοὺς αἰῶνας*, 338. λόγον θεῶν *assidue spectari vult Orpheus* 259. λόγος *humanus* *et dirino natus* 258. λόγως θεωρητά 332, 334. *et* κατὰ λόγον φυλάσσειν 348.

λοιδορία *quid* 54 *et* 50.

τοῦ λοιποῦ, *reliquo rite tempore*

347. τὸν λοιπὸν *pro τὸν ἔτερον* 281. λοξίας *Apollo cur d.* 237.

λοριάς κάρπων 97. *P. m. s. at Flor. ed.* λορία.

ἡ Λυδή λίθος, *seu* βάσ. 125.

λύθρου πολλοῦ γέμων ἀγ. 175.

λυμαντικῶν τῶν καρπῶν 304.

λυπραὶ ὑποθήκαι, *asperae pr.* 31.

ἐπὶ λυπρῷ μισθῷ 513.

λύτρων ψυχῆς 101. λελυτρωμένοι δουλείας 30. λυτρωτής αὐτῶν ἐστὶ 55.

λυγνέως λιθοῦ 14.

λυχνευούσης τῆς δύεως 109. *P. m. s. lich.*

λύματα χρυσίου περιπτύξαι 96.

M

μαγειρίσσαται, *coquat* 98.

ἡ Μαγνῆτις λίθος 347.

τῶν μαθημάτων πηγή 280. *ol* ἀπὸ τῶν μαθημάτων, *mathematici* 291. μαθηματικοὶ *discip.* *Pythag.* 246.

ἡ μάθησις τῆς γνῶσεως 277. μαθητεῖσσαι αἱ ἐγκύκλιοι 278.

μαθητεύωντας τοῖς ἑρεῦσι 131. μαθητεύσωμεν τῷ κυριῷ 31. μαθητεύειν, *docere ut discipulum, seu in disciplina habere* 350. ἡ μαθητεῖα, *eruditio* 247. μανιάλη θυάσιψ 1, *rectius* μανιάλη θυάσιψ, *ut mani* νότης Διόνυσος 4.

μάκαρα, *beatae* 232. τὰ μακάρων ἀγαθά 228.

μακάριος καὶ εὐδαίμων 179. μακάρια ἔργα 303.

μακαρισμός, *pædagogia species.* 37. μακαριστὸς βίος 67. .

μακροβιοτία, *v. longil* 66.

μαλακάρχωνοι ἀοιδαὶ 237.

μάλιστα *cum superlativo, pleon-*

posse. 92, 96, 192. μάλιστα μὲν- εἰ δὲ μη 509.

ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύειν 127. μᾶλλον *subauditum* 263, 322. ὅπερ καὶ μᾶλλον, *quod magis consentaneum* 240, 260.

μανιάκινοι θύάστασες 287. *vulg.* *B. Dan.* 3. μανιάκην.

ὁ μαντικώτατος Ἄπολλων 260.

μαντοσύνων κεχρημένοι 267.

μάργης, ὁ μεμνών 67.

μαρσιπίτιον κοινὸν 202. Α μαρ-

σύπιον *et Proverb. c. 1.*

μάρτυς καὶ βίω καὶ λόγω 206.

μαρυκώμενα ζῶντα 109. (*unde ἀνα-*

μαρυκάθαι στὸν λόγον 248.) *eadem* μαρυκάζοντα *ibidem. Legitur et* μαρυκέσσειν *apud Basiliūm* 31, 129. *Itemque* μαρυκισμὸν ἀνάγοντα ζῶντα *Deuter.* 14. *ai* μαρυκάθαι *apud Aristotelem, apud Philonem* 140, *et apud Plutar. Romulo H.*

μάρψαι, τὸ καταλαβεῖν 243.

μαστεύσαι, *proprie insantum* 46.

μαστοφαγῆς ὠκύπτερος 109.

μαστροτοτοι εὐνοῦχοι 98.

ματαίους ἐπιθυμίας 90 *P. m. s.*

ματαίας.

εἰς μάτην ἀναλῶσαι 238.

μαυσολία 14. *ea forma qua Ἀρ-*

τεμίους et Ἐλευσίνου 13, *et Διό-*

μυρίου apud Euseb. Præpar. evang. 45. *Apud Sirab. lib. v. p. 259.*

μαυσώλειον, *penultima diaph. hong.*

H.

μαγλῶντα δρυτα 5.

μέγ' ἀμείνων 263. μέγ' ἔριση

291.

τὸ μεγαλεῖον κράτος τοῦ θεῶν

290. τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐπιστ. 316.

μεγαλεῖως φρονεῖν 524.

μεγαλοσάιμων *Sarapis* 14.

μεγαλούλιονος σάλπιγς 32.

μεγαλυρήμων γλώσσα 208.

μεγαλωστὶ αὖσοντα 255.

μεγαλωφελῆς καὶ φιλάνθρωπος

55.

μεγαρίζειν *Megarensium nū*

operari 5.

μεδέοντι πάντων 248.

μέζονες *Ionice* μεζ. 212.

μεθεκτοὶ τῆς ἀληθείας ἕνει

βουλδέμεθα, *i. μετέχειν* 128.

μέθη *quid* 67.

μεθημερίναι κενήσεις 227.

μεθιστάναι δρη 222. *vulg. B.*

μεθιστάνειν *i. Cor.* 13.

μεθοδέεις τὸ τήλιον φῶς εἰς πύρ

292. μεθοδεῖα τῆς πλάνης 125.

μέθυσος γυνή 69. μεθυστικ

αὐλός 70.

μειδίαμα *quid* 72. *ni tempera-*

dum 72.

μειονεκτεῖ ξαυτόν 316.

μελεδωνοί πιθήκων 17.

Μελέτη πάντα καθαίρει, *ejus*

dictum 129.

μέλην εἰπαὶ τὰ αἰδοῖα 73.

μελιπηκταὶ καὶ πέμπτατα 61.

ἡ μελισσουργική 124.

ὁ μελοποιῆς νόμος 153. *et*

μελοποιοίς 252.

μελπωμένον δόμοι 115.

μέμψις *quid* 53. μεμψιμοιρά

54.

μέν γε *pro μὲν γάρ* 116. *μὲν* τὸ ἀνὴρ, *sane* 116, 303.

μένος καὶ θάρτος προθυμίας

παρέχουσα 205.

μεριμνῶν τροφῆς 64.

τὸ μεταίτατον 240.

μεσευθής (*εἴη μεσοντίς*) *and*

dicius numerus senarius 290.

μεσιτής ὁ κοινὸς ἀμφοῖ 92.

μέσων ἡμέρας, *meridiē* 317. *μέ-*

σον, pro ἀνὴρ μέσον, in medio, inter

114. τῶν μέσων ἔστι, *i. τῶν ἀν-*

φόρων 284. *sic* μέσῃ πρέκι

ii.

μεστήτεταις ἀγ. καὶ x. 231.

τὸ μεστοιχον 283.

μεσούντος τοῦ χειμῶνος 189.

μετὰ καὶ τῶν θεῶν βίσιν 148.

μεταβάλλεταις: ἀπὸ τῆς ἀμαρτί-

136.

μεταγγίζεσθαι: τὰς ψυχάς 188.

Sic transfundīt eis Seneca quoq

dicit epist. c. viii, quasi e τακ-

vas, sic in corpus e corpore. Εἰς

μεταγγισμὸν *mentio elitis apud*

Epiphaniūm in Simons mago 30.

μεταγνῶναι: *quid* 160.

μεταγράφοντες ἔκυτος 96. με-

ταγράφει, *τὸ ἔπος* 263.

μεταλαμπταδεύσθαι 181.

μετάλλιον, ἀπὸ τίνος μετάλλου

εὐρηκότας, *excerpta m. s.* 76. *Sed*

rectius μεγάλιον *ei μεγάλου.*

μεταποσθεύειν ἐκ τῶν φυτ. 596.

εἰς τὴν ἀγαθήν 262.

μετάνοια *quid* 160.

μεταπερισπώσα τῶν θ. 195.
μεταποιῶν τὸ ἔτος 263.
μεταπτωτική ὑπὸ λόγου 169.
μετάρσιον ποιεῖσθαι τὴν ψυχὴν
306. ἡ τῶν μετάρσιων ἴστορία 280.
Οὐσία 223.
μεταρυθμίζει τὸν ἀνθρώπον 229.
et mox μεταρυθμούσα eadem si-
gnis.
μεταστροφή ἐπὶ τὰ θεῖα 208.
μετασχηματισμοὶ τῆς σελήνης
291.
μετατυπωθεὶς μαθῆσει 229.
μεταφράζων τὴν ρῆσιν 318.
μεταχρωστέον τὰς πολιάς 106.
μέτειμεν πρὸ μέτιμεν 204. με-
ταίναι ἀρχάς, πρὸ μετείναι 182.
μετεμψύχωσις, τῆς ψυχῆς εἰς
ζῶν μετεβολὴ 352.
μετενδεῖσθαι τὰς ψυχὰς 185 ἡ
μετενδεῖσις τῆς ψυχῆς 304. *e corpore*
in corpus seu carcerem illigatio,
quae *el* μετεμψύχωσις, με-
τενσωμάτωσις, μεταγγισμός.
el μετενωμάτωται ἡ ψυχὴ 217.
μετενσωμάτωσις τῆς ψ. 268.
ἢ μετέωρος φιλοσοφία 234. με-
τεωρίζεσθαι, *el* μετεώρων ἀπὸ τῆς
ἀληθείας γίνεσθαι 86.
μετέτονεις ἐπὶ εὖν 204.
μετέχοντος ἐπεσθι, *Flor.* ed. 174.
pro μετ' ἔχοντος, *ut* *ex vestigio Lat.*
μετοικεσία Βαβυλ. 142.
μετριοπαθῶν γνωστικῶν 221. με-
τριοπαθεία ἐκ παιδείας 162.
Μέτρον ἀριστον. *cuius d.* 129.
πρὸς μέτρον τῶν ἀγγέλων διωκειν,
ad conditio *ionem ang.* 85.
μετωποτοκίων *divinatio* 95.
μέχρι πότε ισχύσει 191. μέχρι
μῆτραχάνει, *quandiu* 176. μέχρι-
περ ἀν ζῶμεν 234.
μῆτρας τις- ἐπακούει 240. μῆτρα
οὐ- *non enim* 116. μῆτρα μῆτρα, *nece*
item 157, 173, 294.
μηδὲν δγαν, *cuius d.* 129, 242.
μηδαιαι *pro* μηλέαι 326.
μηλωτὴ, *vestis Eliae* 88.
μηναγγύρτης *seu* μητραγγύρτης 7.
μηνινωτες i. μηνίν ἔχοντες 43.
μήνυμα, *significatio* 240.
μηνυτικῶν τοῦ Θεοῦ 251.
μηρία, s. σάρξ 304.
τὰ μηρουκισμὸν ἀνάγοντα ζῶα
225. *vise* μαχαζθαι.
μήτιδ: πυκνῇ 260. *item* μήτι,
consilio 263.
μητραγύρται 22, 99.
μητροδιδάκτος *Aristipp.* 224.
μητροπάτωρ *quid* 239.
μικρὸν δεὸν ὄσον 220. μικρὸν
δεῖν πάντες, *pro* μικρὸν δ. -170.
μικρῷ πρόσθεν εἰρήται 86. τὰ μι-
κρότερα 299.
μικροτέχναι, *min. artif.* 27.
μικροψυχία, *sordes* 302.
μιμητὸς γελοιὸν 72.
μινυρίζον μέλος 81. μινυρί-
σματα καὶ τερε 162.
μιξολύδιος *el* μιξοφρύγιος ἀρμο-
νία, *quoniam* *invenitum* 152.
μίσγεσθαι γυναιξὶ 132. *Euseb.*
μίγνυσθαι.
δι μεταποδῆτης θεός 271.
μισθία γυνή 84.
μισοπονηρεὶ τοῖς κακῶς πεποιη-
κοῖ, *pro* μηνισπονηρεὶ 171.

μίτος, *semen, symbol.* 244.
μηνηστηριώδης γέλως 72. οἱ μην-
στορες 78. *excerpta m. s.* μηνσῆ-
ρες.
μόγις τὸ συγχριτεῖσθαι 72. μόλις
εκκλesiast. c. 21.
μοιχεῖας αὐτῆν, adulterii ansam
ei probet 182.
μολόχιον *orn. mul.* 90. *Varino*
μολούχιον.
μολυbdēdes, *pumbeas massulae*
sem pilular 206. *H. m. s.* μολιθ.
μοναδικὴ γνῶσις 184. μοναδικὴν
γνῶσθαι τὶ 230.
ὁ μονήρις βίος 314.
μονίμως μονίμοι 277.
μόνον ἐν κυριῳ *si modo fiat in*
d. 197. sic 63, 225. *sic* μόνον θε-
λητάτω 183. μόνον μῆτρας παρέγω-
μεν 197.
μονογάμιον *ræsta* 182.
μονοδιαιτησίας *ræsta* 182.
μονοκέρατα κέρατα 39.
μονομέχαι, *gladiatores* 62.
μονόξυνον ἀνάθυμα 249.
μονότροπος σωτηρία 35. μονότρο-
πον ποτὸν 63. μονότροπως νοεῖσθαι
245.
ταῦτη μόνως 310.
μεμορημένης ἡδουσμάτων περ-
εργίαι 62. *rectius* μεμωρημ-.
τὰ μορμολύκια 278.
μόρου μέζονος μέζων καὶ μοίρη
212. μόνον *legit Theodoreetus The-*
rapere. Hellen. 417, μόρος *mors*
185.
μορφώσαντες ξύλα 270. μορφοῦ-
σθαι τῇ κ. διδασκ. 519. μορφωσῖς
τῆς γνωσεως 153.
μοσχάρια γαλαθηγά 38.
τὰ μοσχοσφαγιστικά 269.
μούσαι *el* μουσεῖα 9. μουσηγέτη
τῷ Θεῷ 279.
μυγάλη *Nicandri* 15.
ὁ μυθοποιούμενος Ζεὺς 257. μυ-
θοποία τῶν ἐν ἥδου 351. *Diodor*
μυθολογία.
μυραλοιφεν *quid* 77.
μυροπώλια 109.
μύσαι *Æolis Musæ* 9.
μύτις γίνεται τοῦ πόρου 44.
μυσταγωγῆς τοῦ βίου 260. μυ-
σταγωγῆς ἡμᾶς 231. μυσταγωγῆς
τὰς ψυχὰς 250.
μυστήρια *unde dicta 4. a quib.*
inventia, et quam vana 5. μυστήρια
soφίας 23. μυστήριον, de somnio
121.
μύστης λόγος, *pro* μυστικὸς λ.
250. οἱ μύσται, *mystici enarratores*
123, *el alibi.* μυστικὴ ἐρμηνεῖα
241. μυστικῶν νοοῦσι τὸ ἔλαιον 76.
μυστικῶν προσεύχεσθαι ἐν τῷ τα-
κείῳ 111.
μυχαίτατος, *abstrusiss.* 302.
μυωπίζει τοὺς γνωρίμους 38.
μῦμος ἐπεται παντὶ καλῷ 320.
οἱ μωμοσπότοι τῶν λεπείων 223, *el*
Philo 139.
μῶν οὐ- *apnon-* 253.
ἐμώρανε τὴν σοφίαν *quid* 135.
αἱ μεμωρημέναι πορφύραι 88.
μεμωρημέναι λεπτουργαὶ 86. *sic*
62.
Μωσῆς 53. *P. m. s.* Μωσῆς. *item*
Μωσέως 3.

N.
ναὶ ναὶ, οὐ ναὶ 309, 314. ναὶ μήτη
καὶ 2, 32, 47. *in quorum tamen*
priori loco P. m. s. habet καὶ μήτη
καὶ, ut item 69, 83, 105, *atque adeo*
ea locutio est usitator. Rursus ναὶ
μήτη ἀλλὰ καὶ 17.
ναῖδες, *nymphae fluviales* 17.
νάουσι, *habitanti* 232.
νάπτιον *pro* σίνητι 58.
ναρθηκόδροι πολλοὶ, παῦροι δέ
τε βάχχοι 136, 236.
νάργισσας *apule dictus* 78.
ναυλὸν *quid* 137.
ναυτηγῆς *quid* 134.
ναυτικὰς ἔρῶν 28.
νεάζει τοῖς χρόνοις 226. τὸ νεάζον
τῆς ἐπιθυμίας 107.
νεάνιδα εἰκόνα 109. νεάνιδες
ώραται 38. *sic* 74.
νέατος Ζεύς, *Inferus J.* 257. νέ-
τους φθόγγους 2. νεάτη, *imia. s.*
chorda 128.
νέειν *pro* ναῖειν. *habit.* 211.
νείκη *pro* νίκῃ 235.
νεκρίσαι τὰς ἐπιθυμ. 217.
νεκύδαλος *infestum* 86.
νεκυομαντεῖαι 4.
νεμέας *seu* νεμέατι 10.
νεοκατήχητοι 43.
νεολαία τῆς ἀνθρωπότητος 33.
νεολέα *pro* νεολαίᾳ *P. m. s.* 45, 96.
νεοποιούντες ἑαυτοὺς 96.
νεόσσια, *pulli P. m. s.* νόσσια,
extrito e el geminato accentu.
Maith. 23. νόσσια.
νεοττιά, *nidus* 257. *Euseb.* νο-
σιά.
νεόφυτα δίνδρα 173.
νεοχοιοῦσθαι εἰς- *innovari* 86.
νευροσταστούμενα ἥργανα 216.
νευροσταστεῖσθαι φ. ἐνεργείᾳ 156.
νεύει ἀπ' αὐτῆς, *declinat* 207.
νεύσις πρὸς- *inclin.* 161.
νεφοῦσθαι, *nub. obd.* 267.
νεώ τοῦ θεοῦ, *templo.* 236. νεώ
pro νεών, *Att.* 236. *alibi* νεώ.
Νεώθη *pro* Νιόθη 138.
νη, *privativa particula* 39.
νημερτής μάρτυς 233.
νηπενθές 1, 351. *ex Hom.*
Odyss. 8. Vise et Greg. Naz. Carm.
Nicobuli ad filium, v. 202. H.
νητπλακε τῇ κακᾳ 42.
νητπλακος ἔτι 5.
νήπιος *quam originet et signif.*
habete 39. *quasi* νητπιος 59. *vel*
quasi νητπιος *seu* νητπιος *ui Insans*
Latine quasi Fari nescius. νήπιος
ab νηπιοις quid differat 39. νήπιοι,
pro *dictis Dei filii*, *ei qua sit no-*
minis origo ac ratio 39. νήπιον *duo*
significat 42.
νητετέος, *nymphae mar.* 17.
νητετείν τῶν κοσμικῶν 345.
τοῦ κόσμου 201. φιληδονίας 316.
ἀπὸ πράξεων κακῶν 316.
νηφάλιον πότον 65.
νικηφόρος γίνεται 347.
νίκος *pro* νείκος 19.
οἱ νεονηκότες τὸν θεόν 24. *sic* ἡ
νητης τοῦ θεοῦ 240, 248. νήπιος
quid 294. νήημα πονηρὸν 348.
νόδοι τὰ ἔνδον 87.
ἡ νομικὴ παιδεία 270.
Νόμιμα βαρβαρικά *liber* 19. νό-
μιμον *quid* 158.

ιδιμω τῶν κεκρατηκότων, *jure victoriae* 149.
νομοθετεῖ Λακεδαιμονίοις 133. δι νομοθετικὸς quid 151. ή νομοθετική quid 152.
νοσερὸς ἐξ ὑγιεινοῦ 206. νοση λευκέμενον σώμα, *morbid*. 65.
νοσοποίδης *aitia* 134.
νοστιά, *nidus* 48. *P. m. s. noscia*. *nixie el-* νεοσσιά.
ἐν νῷ λαβόντες τὸ 97.
νουθεσία χωρίου 113. νουθεσία τῶν ὑπτικῶν 50.
νουθέτης quid 53 et 50. *quasi* νοῦ ἐνθεματισμός 57. νουθετούσιν ἡμῖν, *pro* ἡμᾶς 39.
νυμφώνος τέκνα 342.
νωδοὶ καὶ τυφλοὶ 32.
νωθῆ καὶ μωρὰ ζῶα 53. νωθοῦν, *segnem reddere* 62 νωθρία ἀπὸ χρεωφ. 305.
νωχαλεστέραν ἀπεργάζεται τὴν ψυχήν 305. *q. m. s. νωχελ-*

E

ξανθή μέλισσα 204. ξανθίειν τοὺς πλοκάμους *ei* ξανθάς τὰς τρίγας ποιεῖν 93. ξανθίσματα τριχῶν 98.
ξενίζεσθαι ὡς ξένου τινὸς συμβα λοντος 211. *sic* 46.
ξενικοὶ λίθοι. *peregr. rari* 92.
ξενοδοχεῖν τῇ ψυχῇ τὸν θεόν 24.
ξόανα *dicta* παρὰ τὸ ἀπέξεσθαι τῆς ὥλης 13.
ξυλίφιον, *lignum*, 94. *P. m. s. xyliphion*.
ξύν μοι λαδοῦ τῆς ζητήσεως, *pro* συλλαβοῦ μοι 20.
ξύρεσθαι καὶ λειλνεσθαι 96. ξυ ρύντες, *radentes* 95.
ξυστίδες, *restis pretiosa* 87. *miliibr. vest.* 90.

U

δ *articulus rim' quam hab.* 197.
Substantiuo præpositus, δι νετὸς σω τήριος 26. *cum dicendum sit*, δι σω τήριος οὐτὸς, *vel* δι νετὸς δι σω τήριος. δ *pro* οὐτὸς 205. *itemque* δι *pro* οὐτὸς 189. δι μέν- δε, *ille quidem*, *hic vero* 12 et 36. δι *de P. m. s. et Flor. ed. in redditione pro* οὖτε *seu* οὐτὸς 102. *ut* et 50. δι *pro* δὲ, *initio periodi* 265.
δ δη ποτὲ οὖν, *pro* οὐτοῦν, *quod cung. ie* 295.
δαριστῆς Διός 158. θεοῦ 174.
δγδοάς *octava dies*, *eiusque allegoria* 230. δγδοάδικής εὐεργεσίας κληρονομία 283.
δ γε, *is quidem qui* 160.
δχκύλλεσθαι ξένη αἱρ. 306.
δῶδαγμένος καρδίαν 257.
δδμη̄ ρινηλατεῖν 26. δδμαλ̄ κορα σώδεις 76. (*ibidem* δσμὴ *r. 34.*) 77.
δδοποιῶν εἰς σοφίαν 161.
δδώ ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν *pergere* 60.
δδωδῆς ἀφίησι ρεύμα πολὺ 78.
excerpta m. s. δδμη̄.
διδούντες μαστοῖ 66.
δι οἰησίσθοι: 164, 165.
δικείωσται *pro* δικειωθεῖσται 87.
δικείωσις τῇ πρὸς τὰ καλά 276.
τῆς δικείας ἀπαλλάττεσθαι 172.
alibi δικείας.
δικοδεσποτεῖν 199
δικοδιμία, *ad fiscalio* 149.

οικοθεν κομίζων τὴν γινῶσιν 312. οικονομεῖται ἀνωθεν εἰς καλὸν 134. οικονομούμενη ἐν παρακα λύματι 54. οικονομία *est etiam anima* 123. οικονομία σωτηρίος, *de Incarnationis mysterio* 158. οι κονομικῶς δεδομέναι 160.
οικουρία *uxor. officium* 106. οι κουρικά ἔργα 107.
οικτείρων ἡμᾶς τῆς πλάνης 3. φωτείρησις τοὺς φοβ. 166. οικτείρη σις, *miseratio* 56. *sic* οικτείρημα *Jeremie cap. 31 et apud Hesych.* *Et ut psalmo 101 legitur*, σὺ οικτείρησις τὴν Σιών, δῖτι καιρὸς τοῦ οικτείρησαι αὐτήν, *sic apud Chrysost. sermoni in epist. ad Philipp.* *Et 218. εἰ* έστιν ἐλεπθῆναι παρ ὑμῶν καὶ οικτείρησθαι. *H.*
οίμος τρηχύς 204. *ei* οίμος ἀπλῆ εἰς 211.
οινηγίαι διαπόντιοι 68.
οινομάχη γυνὴ 69.
οινοχόαι, *vasa* 69.
ώς οἴδη τε ήμιν 204. ώς οἴόν τε αὐτοῖς 187.
οίος μαλλὸς, *ovis vellus* 204.
όκόσα *Ionice*, ὅπτα 186.
όλαι *seu* οἴλαι *hord.* 204.
όλην, *penitus* 301. *ui* ἀρχήν.
όλιγοδρανέες ἀνδρεῖς 211.
όλιτσθανούσας δρέξεις 69. *P. m. s.* δι λιτσθανούσας *ar diphthong. ui* δι λιθαλίνουσα περιργία 98.
όληχή, *tractio* 77, 234. δλκὸς *pro* δλκή, *tractus* 95. *sic* δλκοὶ ἐρπυ στικοὶ, *tractus serp.* 29. δλκὸς, *tractivus*, *trahendi vim* *habens* 107.
δ τῶν δλων θεός 153, 164, 247.
δλοκαεῖν δνθρωπον 12. *Euseb. Praepar. evang.* δλοκατεῖν.
δλοκάρπωμα θυσίας 221. δλοκάρ πωμα ὑπὲρ ἡμῶν 248.
δλόριξον σέλινον 6.
δλοσχερέστερον, οὐχὶ δὲ ἀκριδ ετερον μετεργόμενοι 325.
δλυμπιάς βασιλεία 151.
δμακοστον, *ecclesia Pythag.* 130.
δμέστιοι θανάτοις 258.
δμιλητα, *auditores* 246. δμιλία πρὸς τὸν θεόν, *alloquium Dei* 306.
οι δμογνώμονες 313. δμογνωμό σην *quid* 163.
δμοδοῖει αὐτῷ 38.
δμοθεία 316.
δμοιός ἐστι τῷ λέγοντι 215.
δμοιοπαθεῖς 303.
δμοιοσιχήμονες 303.
δμοιωσίς θεψ, κατὰ τὸ δυνατόν 180. *sic* 253.
δμολογος ἐαυτῇ 310. *sic* δμολογία *η* πρὸς τὸν θεόν 183. δμολογούμενως τῇ φυσει *ζῆ* 179. δμολογούσα ολί σθρῶς *ζῆ* 84. δμολογούμενον δπειται 327. δμολογούμενως πεπλ ανμένα 200. δμολογήτης, *confessor* 217. δμολογία, *confessio Christi* *seu doctrina Christi* 215. δμολο γητέον αὐτῷ πλ. χάριν 59.
δμοούσιος τῆς τῶν θηρίων ψυχῆς 341. *usitatius* δμοούσιον ἦν τῇ ἐκ κλησίᾳ 340.
δμοτατράς δάσληφ 282.
δμόσεις τὰς λόγχαις πορευόμενα, *ovisiam eunipa, incurr.* 313.
δμοῦ τι ἐγένοντο 338. δμοῦ τῷ θέλειν, *καὶ ειπειν* 160.
δμώνυμα *quae* 332. *quoniam* 332. τὰ δμώνυμα χωρίστον 330.
δμώνυμως τῇ ἀλτηθεῖα possum α φίας *reocabulum*, i. συνώμη 126.
δμως δ' οὖν, *attamen* 4 et 11 et 160. *ai* δμως, i. δμωις 291.
δνεδισμὸς, φαρμακεῖο 50.
δνησιν οὐκ ἔχει 263. δνησιόρε λαμα 59.
δνοματομάχοι 161.
δνος λύρας, *proverb.* 116.
δνοφαγίαι λιταρά 8.
δ δντως ἀν 111. *sic τοι* δνως ἐραστον 228.
δνυχίζοντες τὸν τόπον 190.
δξέως ἐπόμενος τῷ 317.
δξέτης πρὸς τὸν λόγον 109.
δξυκλίητον πνεῦμα 289.
δξυπτέρου *esu interdictum* 163.
δξύπτερος *allegor.* q. 244.
δξύχολον γραδίον 302.
δξωπούμεν τὰ θεῖς 41.
δπήν θλήγη ὑπόδεξαι 352. δ ποαις τῆς γῆς 220.
δπισθοδατικὸν δ λαγῶς 82.
δπισθοκάλυμμα, *opt. mul.* 90.
δπισθοσφρόνδην, *opt. mul.* 90.
δπισθότονος ἀνίατος 51.
δπόταν *ei* δπότ' *an P. m. s. 81.*
δπόταν ἐρεῖ δ λόγος 312.
δπότε γε καὶ *cum etiam* 152.
δπότου γε 77, 244.
δπως- ἀνακρούονται 229. ει δπως ἄν μη διατρείρονται 152.
δποτιούν, *quomodo* *conque* 78. *sic ei P. m. s. 95, 96.*
δράται, *videt* 250.
δργίας ἐπιβαίνειν κοίτῃ διπ τρά 201.
δργια unde dicta, a quibus in venia, *quam iana* 4 ei 5. δργ φύσεως ἐκτελεῖν 84.
δργιάζειν ίνδρεις 1.
δρέτειν χείρα τοῖς 272. *sic δρ κτέον, porrigendum* 237.
δρεάδες νυμφα: 17. δρεπά: *Hesychio ei alios.*
δρειβατικαὶ τραχύτετες 89.
δρεῖς *ei* ἐπιθυμία *diss.* 223.
δρέομεν *Ionice*, δρώμεν 186.
δρθδοξατα, *secta* 126.
δρθδονος, *erecta ment.* 109.
δρθοτομεὶ δόδυς 166. δρθετε τῶν δογμάτων 324.
δρθρίοντες πρὸς τὸν θεόν 35.
δριγναται: τροφής 188. κατείν δριγνάται, ει δριγνώμενος τροφ; 81.
δρισμένῳ τινὶ μισθῷ 223.
δρμη̄ *quid* 275.
δρφντια νύξ 257.
δς *pro tīc*, *quis* 301.
δς τοι θεόν 272. δ τῶν δια τῶν δχρος 256. τὸ δπον *quid* 317.
τὸ δπον ἐφ' ἔκυτοις 85. εις ὅτι οἴδη τε ἤν 181. δση δύναμις, ει τοι 35.
δστράχον περιστροφή *pros.* 26.
δστρετα, *ostrea* 61. per ei dipht. *P. m. s. ter* 89. *Fl.* δστρετα, ει 155.
δστις *pro simpl.* δς 144.
δταν *pro* δτ' *an P. m. s. 82, 91.*
114. δταν- ουλαχμάνει 159. δταν αιτεῖται: 307.

διτι *pleonastica* 123, 172. διτι μάλιστα διγίτστων- 92. διτι μάλιστα τορδήτωτα 96. διτι *pro διτι* μή, *nisi* 259. διτι *pro τι* *seu διτι* 259.
 διτι χρή *pro τι* χρή 284.
 διτι δή ποτε, *quodcumque* 324. *idem* διτι οὖν *seu διτιοῦν* 63. *et διτιπερ* ἀν 310.
 οὐδαμῆι οὐδαμῶς ἀδικοῦ 27. *sic* 282. οὐδαμῶς κοστίων 120.
 οὐδὲ μήν, *nec item* 17. *sic et P. m. s. pro vulg.* οὐδὲ μέν 80. *attamen* οὐδὲ μέν *etiam* *P. m. s. 95.*
 οὐδὲ ὅπως τι οὖν, *neutiquam* 214, 216. οὐδὲ *pro δέ δέ, corr. 20.*
 οὐδὲν- διτιοῦν 88. οὐδὲν δὲ οἶον *sed satius est*- 241.
 οὐθέτερον, *neutrūm* 200.
 οὐκέτι *pro οὐκ έτι* *P. m. s. 88.*
 οὐκουν ἔχοντες, *non sponte si uique* 267. οὐκ οὖν *divise* *P. m. s. 40.*
 οὖν, *ergo in redditione periodi* 128, 303, 323.
 ὥσπερ οὖν ἔστι, *sicut si uique est* 165, 212. *sic* ὥσπερ οὖν ἀδύνατον 225.
 οὐνιαυτὸς *pro δέ ένιαυ.* 254.
 οὐφαγεῖν, *ultimum esse* 74.
 οὐρανοδρομοῦσα ναῦς 106.
 οὐρανόπολις, *eiusdem orn.* 89.
 οὐρός *Ionicē*, δρος 179.
 οὔτε μήν, *nec item* 157. οὔτε οὐγ- οὔτε οὐν- 341. οὔτε διπώς τι οὖν 95, 96.
 οὐτιδανοὶ ἀνθρωποι 188.
 τότε οὔτωις, *illa demum* 303.
 οὐχί μόνον- πρὸς δὲ καὶ 12. οὐχ διτι τῆς φωνῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ- 506.
 τὴν διφειλήγ ἀποδιδόναι 200.
 διφθαλμιώντες περὶ τὸν πλοῦτον 70.
 διφθαλμούσιλε 214.
 διλοκρασία *theatr. dem.* 305.
 διχυροὶ τὴν πίστιν ἡ θεωρία 127.
 διψιγμίου πανα 182.
 ἡ διόποιντι, *s. τέχνη* 125.
 διφοργία *quid* 63.

Π
 παγκαρπία συμμιγής 204.
 παγκρατῆς δύναμις 234. δι παγ-
 κρατῆς κύριος τῶν δλων 79.
 παγκράτιον τὸ πάμμαχον 301.
 παγκτήμων καὶ πολυκτ. 101.
 ώστε παθαίνεσθαι τὴν ψυχήν 227.
 παθητὴ σάρξ 298.
 πάδος *quid* 166.
 παιανίζοντες διμοφώνως 72.
 παιδαγωγὸς νηπίων 55. Παιδα-
 γωγὸς *Clementis* 35. παιδαγωγία *unde dicta, et quid sit* 37 et 38.
quid sit, et quibus aliis nominib. *appelletur* 47. παιδαγωγίων ἐπι-
 πλήττων 95. παιδαγωγήματι τούτῳ
 χρωμένος 54.
 παιδάριον *Atticis epicæsum* 37.
 παιδέας *et παιδία seu vocal etiam adiultos filios suos* 37 et 38.
 παιδεία *et παιδαγωγία quid et unde dicta* 38.
 παιδερασταὶ 404. παιδεραστία *eur bellua Platoni dicta* 82. παιδε-
 ραστίας ἀπωτροπή 81. *P. m. s. urobiique per ει diaphth.*
 δι παιδευτῆς ὑμῶν ἔγω 344. οἱ παιδευ-
 τικοὶ, *s. ἄνδρ. 294. παιδευ-*

τική. τέχνη 218. τὰ παιδευτικὰ *Egypti.* 269.
 παιδιά διτι τῶν κύρων 109.
 τὰ παιδικὰ *puer. am.* 102.
 παιδίσκατ, *puellæ ingenuæ. παι-*
 δισκάρια, *serveæ.* 38. *Atticis παι-*
 δίσκη ει θεραπαινίς, *idem* 123.
 παιδοφθορεῖν ει παιδοφθορία, *pe-*
faria 82 et 30.
 παιωνίεν *pro παιωνίεν* 268.
 παιώνιον φάρμακον 42.
 παλαμάσθαι, *machin.* 284.
 παλαμναῖοι δάιμονες 7.
 δι παλιγγενέσιος οἰκονομία 81.
 παλιγγενεσία *ζωῆς* 182. παλιγγενε-
 σίαν *credunt ei Brachmanes* 194.
 δι παλιμβολος διάβολος 166.
 παλιμπλαγκτος, παλινορος 22.
 παλινδρομεῖν ἐπι τὰ κοσμ. 277.
 παλινίτια πν. θήσεις 267.
 δι παμβατιλέν θεός 300.
 τὸ παμβότανον τοι ἀγροῦ 204.
 πάμμαχον ἀγωνίσαθαι 175.
 παμμάχως σώζειν ξόξιων 94.
 παμμήτωρ φύσις 82.
 παμφάγω πυρι 213, 305.
 παμφάτης *φίλοις* 21, 236.
 παναγής ποίμην 115.
 πανακής ιατρός 36. δι πανακής
 πάντων φαρμ. σφρί 248.
 πανεπιτεκόπιον λόγω 115.
 δι πανηγεμών θεός 310.
 πανήγυρις ἀγία 309.
 πανίσκοι καὶ γυμναὶ κόραι 18.
 πανυγχίδες μάταιοι 70. πανυγχίς
 ἐπι πότη 71.
 πανούργος δι φρόνιμος 72.
 παντελένης δύναμις 307.
 Πάντες ἀνθρ. κακοί, *cuius dictum*
 129. πάντα μᾶλλον (*s. ποιοῦντες*)
 δι τῷ κανόνι στοιχήσαντες 195.
 πάντα ἀνθρωπον *pro διόν τὸν ἀνθρ.*
 246.
 παντέλεια τῶν ἀγαθῶν 179. παν-
 τέλειος ἀριθμός 278.
 δι παντεπότης λόγος 102.
 τῆς παντεύχας σκέπη 282.
 κάντη παρείναι 301. πάντη τὸν
 θεὸν είναι πάντοτε 310. πάντη πάν-
 των ἀνάτιος 229.
 παντὶ προ πάντη 289.
 παντοκρατορικὴ ἀδιεντεία 203.
 τὸ παντοκρατορικὸν βούλ. 307.
 παντοχεία *pro πανδοχ.* 251.
 παντρόφου θεοῦ 44.
 παρὰ τὸ μή βούλεσθαι, *propitrea*
quod noniū 232.
 παραδιώτες διφθαλμῶν 17.
 εἰς παραδολὴν ὄνειδισμοῦ ἐκκε-
 μενος 284.
 παράγειν τῆς ἐνστάσεως 312.
 παραγυμνούν τὴν ἀλήθειαν 21.
 παραγύμνωντος τοῦ σώματος 75.
 παρασθείεν νοσοῦντες 104. *P. m. s. παραδραθεῖν.*
 παράστισος ὧρατος 326. παρά-
 στισοι ἐξησκημένοι 326.
 κατὰ παραδρομήν 19.
 παραγῆλωσται ει παροργίσαι 163.
 παράθεσις τῶν γραφῶν 164.
 παραθήκη *pro παρακαταθήκη*
depositum 165, 287.
 παράθυρον ἀνατεμῆτες 325.
 παρατητὸς δώρωις 300.
 παραχαλύματι τῇ ἀλληγορίᾳ
μηγυδενα 246. ἐν παραχαλύματι
leces 34.

παρακατέχον τὰς ἀποφοράς 79.
 παρακούσας τοῦ θεοῦ 59. παρά-
 κουσμα τοῦ ἀνθρ. 339. παρακο-
enit. ὑπακοῇ 36.
 παράκτησις, *acquis.* 349.
 παράμονος, *perennis* 106.
 παραμυθίζ παρηγορεῖ τὰ ἀμαρτ.
 57.
 παραπαιδαγωγεῖν εἰς 36. παρα-
 παιδαγωγεῖ μή ἀμαρτάνειν. 106.
 παραπομπέον λούσταθα: 103.
 παράπειν τῆς τροφῆς 77.
 παραποδισθεῖσα τῆς ἐνεργίας im-
pedita ab 63.
 παραπόλυσθαι τῇ πλάνῃ 262.
 παραπομπές ἀγαθή 32.
 παραρθητηναι τῆς ἀλήθειας 105.
 παρερθητηνειν ἡμᾶς πολλά 119.
 παρασημειωτέον ἐνθάδε οὐτι- 52,
 163. τοῦτο 176.
 τὸ κατὰ παρασιώησιν εἰρημένον
 220. *sic* 54.
 παρασκεπάσματι χρωμένη ἀλουρ-
 γῷ *P. m. s. 88. Fl. παραπετ.*
 τῇ παρασκευῇ, *dies Ven.* 316.
 εἰς παράστασιν τῆς ἀλήθειας, *as-*
seri. v. 310. παράστασις ἡ πρὸς
τὴν παδείαν 167. *obseq. παραστά-*
της ἡμίν θεός 223. *παραστατικῶς,*
assever. 309. *παραστηματι ἀπέρπτω*
213.
 παρατεθείμεθα, *apponimus* 236.
 παρατίθεμαὶ σοι ταῦτην τὴν πα-
 ραγγ. 160. *sic* 116.
 παρατροπή λόγου 177.
 κατὰ παραζητιν 165.
 παραφέρειν, *adducere* 148.
 παραφυκισμό προσώπου 86.
 παραφυσῶντες εἰς φυσίωσιν 39.
 παραχάσσογμα ει ἀκιθδολίς: νό-
 μισμα 278.
 παραψυχὴ πημάτων 21, 257.
 παρεγγειρήσεις *con.* 324.
 Πάρειος *pro Πάρειος* 259.
 παρεισδύνουσ εἰς τὴν 238. πα-
 ρεισδύνουσις γίνεται πονηρίας 51.
 τὸ παρεκτικὸν τινος 332.
 παρεκτρέχειν τῆς δόδον 204.
 παρεκτροπαὶ διλιθηραὶ 315.
 παρέλκει λέγεται, *synegiacum*
est 289. παρέλκει αὐτῷ τὸ 309.
 παρεμπέρευμα οἰκονομικὸν 104.
 παρενθυμούμενος τὰς ἀπειλάς
 59.
 πάρεξ ἐμοῦ 23.
 παρεξιέναι ἐπι πολὺ 236.
 παρεπίδημος 188, 231.
 τὰ παρεπομένα αὐτῇ 330.
 πάρεργον ἔργον τῇ. 261.
 παρευδοκιμοῦσα αὐτῇ 123 πα-
 ρευδοκιμοῦσθεται αὐτῷ 223.
 παρηκέναι, *præterisse* 14. *vel*
 παρεκέναι, *prætermissee.*
 παρθένιος γῇ 118. *Platoni et Plu-*
larcho κεραμίτις.
 παρθενοτροφίᾳ 197.
 παριστὰς παῖδες είναι 154. *H.*
m. s. παριστῶν.
 παρὸ *P. m. s. pro παρὸ δ* 105.
sic 276, 291.
 πάροικοι 196, 231. δι παροικία
τιμῶν in hoc mundo 111.
 παρονθητεὶς δι οῖνος φιλυθρις 66.
 παρονία *quid* 67.
 παρόνυμα *quia* 332. *et* 121.
 πάρυφες πρὸς τὸ 215.
 παστοφόρος δι τις ἀλλοις τῶν ζα-

- ροπ. 93 (P. m. s.), 269.
 πασχητιώνων ἀδεσμάτων 64.
 (P. m. s. πασχητῶν), 178. πασχη-
 τισμοὶ δαιμόνων 18, 82.
 παταγητικὸς ἐξ φύσικου 81.
 ὁ πατήρ τῶν ὅλων 102.
 πατεριά πᾶσα ἐπὶ τὸν θεὸν τὸν
 ποιητὴν ἀνατρέχει 273.
 τῷ πατρικῷ λόγῳ 298. πατρικῇ
 τις ἐνέργεια ὁ οὐλός 298. πατρικῷ
 θελήματι 35, 65.
 ἡ πάτριος θεοῦ βούλησις 2.
 πατροτάραδότος ἀναστροφῇ 111.
 πατρίους κόλπος, paternus s. 25.
 πατρώνα νοούσειά 323
 πέδαι περισφύριοι 90. πέδη
 χρυσῆ 90. πεποδημένοι σαρκὶ 168.
 ut Greg. Naz. δεσμίους τῆς σαρ-
 κός. H.
 πειθεσθαι τῷ λόγῳ idem est quod
 credere 157. πειθησομένους pro
 πειθ. Flor. ed. 159.
 πειθήνοις τοῖς ἄρχοσι γίγνεται 151,
 301. πειθήνοις ταῖς ἐντολαῖς εἶναι
 301 ei 168. πειθήνως πρὸς τοὺς
 ἡγουμένους ἔχοντες 307.
 πειθῶ πρὸς τὴν διδασκ. 205.
 πειράται λανθάνειν 85.
 πεῖσται, πειστοί 339.
 πειστέα βεβαιώσατον ἐγγενῆται
 ἢ Φ. 312. πειστά τοὺς ὅτι 176.
 πέλλανον καὶ κοχὸν. 248.
 πελαδές, columb. 181.
 πέλμα ποδὸς σιδηροῦται 88.
 πελωρίδας κόλπος 61. excerpta
 m. s. P. πελωρίας.
 πενθύμενος ἀρτῳ 101.
 ἡ πεντάς τῶν αἰσθήσεων 240.
 Πέπτοικα σεσυντον εἶναι 153.
 πεπτοθεμέν τῷ θεῷ 160, 313. πε-
 ποθθετες ἐπ' αὐτῷ 284. πεποιθῶς
 ἐπὶ κύριον 313. πεποιθέναι plus
 est quam πιστεύειν 251. πεποι-
 θησις quid 160. πεποιθησις τῆς
 σωτηρ. διδασκαλίας, fiducia in-
 298. ἡ πεποιθησις ἡ εἰς τὸν θεόν,
 251.
 Πέπλος, titulus libri 262.
 πεπτομένη καὶ ἐψόμενη 45. etiam
 P. m. s. itemque 46. rectius ei usi-
 latius πεττ.
 πέρα τοῦ πρέποντος 182. πέρα
 σῆς ἀποτοπίας 94.
 περάντειν quid 327.
 περαιούνται τὸν ποταμὸν εἰς τὴν
 Λιβύην 351. περαιοὶ τὴν ζήτησιν
 εἰς εὔροιν, terminai 127. εἰς δὲ
 περαιούται ὁ νόμος 281. itemque
 163. περαιούται ἐν ἑκάτῃ μέραις 290.
 περαιούμενος ἐν τούτοις δὲ λόγος
 262.
 περαιτέρω τοῦ δέοντος 245. πε-
 rαιτέρω τῆς ἐπιθυμίας χωρεῖν
 223.
 περαντικὸς λόγος, εἰ περχίνων
 λόγος 328.
 τὸ πέρας τοῦ βιβλίου 262. ἐπὶ
 τὸ πέρας ἄγειν 327. πέρας παιδο-
 ποιίας προβαίνειν 200. Flor. ed.
 pro πέρα μίτιν. πέρας δὲ, ad ex-
 tremum 351.
 περαπτὰ καὶ ἐπαιοῖται 32.
 περαιστράπτουσα τὸν νοῦν 42.
 αἱ περιαύγειαι 245.
 περιβάλλεσθαι ἀτιμίᾳ 212.
 περιβαστὴ Venus 11. apud Her-
 aκή. περιβασῶ fonsan a promiscua
- obambulatione, ut ἡ πάνδημος.
 alioqui et παραιστατὴ legi posset,
 ut quae connubii leges frequenter
 transiliat, interpres ἐπιβασίῃ cur
 maluerit nescio.
 περίβολος σαρκικός 93.
 περιγράφειν, delere, tollere 114.
 περιέρριψαι per ai P. m. s. 89,
 90, 91. idem tamen et περιέρριψον
 χρυσοῦν 90. per epsilon.
 περιειλημένον 302. in Flor. sunt
 etiam alienus scripturæ restigia,
 illud a περιειλέω, hoc a περι-
 λέσω.
 περίζωμα λινοῦν 88.
 περιήλυσις, circuitio 319.
 περιθριγκούμεθα τῶν ἀμαρτ.
 111.
 περικαθαρίει τὴν καρδίαν 57.
 περικάθαρμα κόσμου 212.
 περικαταρέοντες τῇ φθορῇ 32.
 περικοπαὶ προφητικαὶ, dicta seu
 loca ex proph. excerptia 189. sic
 191, 215, 318.
 περικτηθεντα, parta 209.
 περιλαχτίζειν τὰς γαστ. 172.
 περιλάμπεται φωτὶ 290.
 περιλάψαντες τὸ μηρό 304.
 περιρρετις, circuitus 294.
 περιρρετέα πόλεως 69.
 περιούσιος λαός qui 135.
 περιπαθεῖς τῇ πρὸς ἡμᾶς εὐνοίᾳ
 12.
 περίπτωτος, obambulatio seu de-
 amb. 108. oī ἐκ περιπάτου Peripatetici phil. 161.
 περιπελραντες ἐαυτοὺς ὁδύναις
 πολλαῖς 70. περιπελρονται σφίσιν
 αὐτοῖς 45.
 περιπεπεμένοι χλανίσι διαφα-
 νέσι 95. visse adnot.
 περιπληθεῖς γένονται γάλακτι
 45.
 περιπνεόσθαι insectorum est 304.
 περιποίησις, acquis. 207.
 περιποτώμενον τῇ Λήδᾳ 18. A.
 περιπετώμενον.
 κατὰ περίπτωσιν 133, 136.
 περιφραγεῖς γένονται 68.
 περιφράντηροις χρῆσθαι 148.
 περισκεδάννυσιν, offundit 65.
 περισεύειν, plus habere 62.
 περιστάσει κέχρηται τοιαύτῃ 148.
 τοῖς περιστατικοῖς περιπίπτειν
 116. τοῖς περιστατικοῖς πάσι χρῆ-
 σθαι καλῶς 206. τὰ περιστατικά
 ὑπομένειν 301.
 περισταυρούμεθα τῶν ἀμαρτ.
 111.
 περιστενει pro -στένει 243.
 περιστέλλεσθαι, inhib. reprim.
 216.
 τὸ περιστήθιον 241.
 περισφύριοι πέδαι, orn. 90.
 περιτρύγειν, arrudere 252.
 οἱ περιττοὶ τὰς τέχνας 121.
 περιττῶς σέβειν, valde 12.
 κατὰ περίφασιν ἐγνωκότες τὸν
 θεόν 269.
 περιφεύγομεν τὰ θηρία 12. Epi-
 seb. Præpar. evang. πεφεύγαμεν.
 περιφοίτα Ἐργα σεκήνης 261.
 περιφρήτοις οίκοι 99.
 περιφράγμα τοῦ λαοῦ 160.
 περιφράσις θεοῦ 136.
 περιχρέειν πηλῷ 286. περιχριστα
 μέρα 108.
- περιωπή τοῦ θεοῦ 20.
 περπερία quid 92. rectius P. m.
 s. περπερεῖα.
 πέταλα κεχρυσωμένα 15.
 πέτασαι, volare 348.
 πέταυρον ἄδου 108.
 ἡ πέτουσα, panies 104. P.
 πέπτ. Sic ai πέτουσαι πανίει
 98. πέτεσθαι τὰ στάτη τετράται
 89.
 πηγάζουσα μαστοῖς 43. πηγά-
 ζουσι γάλα, fundunt i. 45.
 πηκτίς in bello Sicul. s. 71.
 πημοσύνη πολιτῶν 250.
 πηκτίς τῶν ἑκκλησιῶν 315. ἥπη
 καὶ σύστασιν λαβεῖν 277.
 πικράζειν, απαγ. inhere 334.
 πικράζουσαι ἀμυγδαλαι 523.
 πίμπλασθαι, inpler. 101. sic πί-
 πλαται κόπρου 176.
 πίπτει ὑπὸ δνομα i. ποτει πο-
 minari 251.
 Πισαδεὺς f. pro Πιδασεὺς 21.
 πίσμα τῆς ἀληθείας argum. θε-
 cum 120. πίσμα βέδαιον τῇ ψυχῇ
 280. H. m. s. πίσμα.
 πιστέον τῇ γραφῇ pro πειστὸν
 πιστευτόν 158. sic πιστὸν
 ταῖς ἐπιθυμίαις πάντα 190. πιστὸν
 αὐτῷ 211. πιστέον el πιστεύει
 251.
 πιστευτέος τὰ περὶ θεοῦ, πε-
 dendūm ei in reb. div. 296.
 πιστήσεται, credei 228. pro πι-
 σθεσται, ut ei πιστεῖται i. 26.
 πιστησαμένη τὸ δοκοῦν ἐγῇ.
 294. H. m. s. πιστωσαμ-.
 πιστὸς unde dicta 228. πική
 qui 160. πιστὴ pro πειστὸν 157.
 πιστότης, fidelitas 159. πιστεύ-
 σθαι τὸ ζητούμενον τῇ τοῦ κυρίου
 φωνῇ, probare, confirm. 322.
 πιττοκοπούμενοι γύναις 108.
 πιττούντων seu καταπιττωνον φ-
 scicēa pudentē 95, 96. de πιτ-
 τον seu καταπιττωσι mulia epi-
 riis scriptorib. collegit Peir. Vi-
 citorius Var. lect. lib. viii, c. 11.
 πλαγγόνιον ἀπὸ πλαγγόνον τῇ
 εὐρηκίας, excerpta s. 76.
 πλαδῶν σῶμα 65. πλαδῶν δε-
 ξις δὶς ἀκρασίαν 68. πλαδῶρ εἰρ-
 303.
 αἱ πλάκες τοῦ νόμου 289.
 ὁ πλαστικὸς s. artif. 121.
 πλάστρα, orn. mul. 90, 91.
 τὸ πλαταικόν 108.
 πλειστονίκης Apio gramm. 138.
 πλενασμα οὐ λήγεται 58. Ezech.
 18. πλενασμὸν σωτ. K.
 πλεονεκτεῖν θατέρω 251.
 πλῆθι pro πλεῖθι 28. πλεῖθι φ-
 tem Ionica paragego pro πλεῖ,
 νιγα, ut ζῆθι, πιθι.
 πεπλήθασιν ἀταξίας 109.
 πληγυνεῖ τοῦ ἀποστρέψαι θή-
 56.
 πληγτικὸς φύγος 53.
 πληγτέρον symbolice quid 943.
 πλήν cum genitio, nominativo,
 et absolute 304. πλήν εἰ μη 305.
 πλησιφαής γίνεται 279.
 πλόκαριον γυναικεῖον 106.
 πλούσιος χαρίσματος 36.
 τὸ πλούτος τῆς δόξης 246. ιε-
 ρεῖς ποτα 8. 35. εἰς πάν τοις
 τῆς πληροφορίας, niss N.

πλωτός, *navigabilis* 189.
πνευματικός; τόνος 243.
πνευματοποιὸν δεσπιρον 187.
ποδάγραι *neurastoria* 71. Ποδάγρα
Αρτεμία 11.
ποδηροφορῶν 90 ει 86.
ποιεῖν ει πράττειν ab Aristotele
ut *distinguantur*, 251. ποιεῖ λέ-
γοντας αὐτῷ i. *inducit* 173. sic
185. ποιεῖσθαι, *sacere*. i. *sicutur*
225. sic ἡγεμόνα πράξεως ἔκεινον
πεποιημένη, *ibid.* πεποιῆσθαι πρό-
νοιαν, *circum egesse* 182.
ὁ ποιητής τῶν ὀλίγων 251. ὁ ποιη-
τής του παντὸς 253. ὁ ποιητής τε
καὶ πατήρ πάντων 184.
ποιητικός ἐστι τοῦ γίνεσθαι 553.
τὰ ποιητικὰ τῆς ἐποχῆς αἰτια
331.
ποιητὴς Ζεὺς, *factus* J. 95.
ποικιλανθής χιτών 88.
ποιός, ποιά ἥδονή 207.
τὰ πολέμια ἀλικιοὶ 224.
πολεμῆσαι αὐτήν 261. πολεμού-
μενοι πρὸς τῆς ἄγνοιας 117.
τῆς Πολιάδος νεώς 13. ει *Euse-
bius Præpar. evang.* 45. s. Ἀθη-
νᾶς, *quæ alibi πολιοῦχος. pleue*
Ἀληθῆς πολιάδος; 15.
ὁ πολιεὺς, *canitie tutor* 96.
πολιτεύμενος θεῷ, i. ζῶν 88.
πολιτεῖα δρόῃ παιδεύεσθαι 201.
πολιτεῖα *quid* 151.
πολιτικώτερος βουκόλου, *civilior,
de morib.* 11.
πολλοῦ γε δεῖ- ὅμοσαι, *τηπιτι*
ubesi ut jurei 309, sic 316. πολλοῦ
γε δεῖ ἐπιορχεῖσαι 309. πολλοῦ γε
καὶ δεῖ 119.
πολὺ πρότερον 295.
πολυγνήθες φάσι 257.
πολυεδία ἐδεσμάτων 60. πολυε-
δία ἡ κατὰ τὰς 286.
πολυέλαιος χυμός 47.
πολυέλεος ὁ θεός 166.
τὸ πολυτήμαρον *vita long* 254.
πολυκτημούνη οἰκετῶν 98.
πολυμαθεῖν ει πολυμαθή γόνων
ἔχειν 136. πολυμαθή *quid cons.*
123.
πολυμηγία σπερμάτων 204.
πολυξενοῦσθαι *seu* ποτικ. 264.
πολυμφαλα πόσταν 6.
πολύπαις γυνή 4.
πολυπράγμονει τὴν ἴδιαν σωτη-
ρίαν 30.
πολυτελεῖς τὸ πάθος 244.
πολύστικος ἡ λέπτα 105.
πολυσχέδιος μεμέρισται 98. f. i.
πολυσχιδῶς.
πολυτίμητον διδασκαλίαν 6. *Eus-
eb. Præpar. evang.* πολύτιμον sic
302.
πολυτροφία οὐεσι 65.
πολυφραδέων *seu* πολυφράδικων
qui 124.
πολύφωνοι γλῶσσαι 307.
πολυχρονίως, *diu* 267.
πολυχρονίας *quæ* 332.
πολυωρεῖ ἡμᾶς ὁ θεός 79.
πονέσσαντες εἰς κενόν 201. sic οὐ
πονέσσαντες 324. πονούμενος ἐν αὐτῇ
πολὺ, *multum laboris impendens*
210.
ὁ πονηρός, *Satan* 48. πονηρίας
καρποὶ *iniqua tempora* 29.
ποππυσμοὶ καὶ συριγμοὶ 75.

ποροποιία διὰ τοῦ σώμα. 103.
πόρφυρων δάνωθεν ὀλισθ. 69.
πορφυρευταὶ, *purp. pisc.* 88.
Ποσεῖδῶν *unde dictus* 19. *Philo*
quoque pag. 610 διὰ τὸ ποτὸν di-
cūm existimāt *H.*
ποτὶ *Dorice* πρὸ πόρος 257.
ποὺς *multa signi*. 332.
αἱ πραγματεῖαι, *tractatus* 551.
πραγματικῶς φιλοσοφεῖν 154.
πρακτική ἀμα καὶ θεωρητικὴν
ἀρετὴν εἰπειν τῶν 37.
πρατῆτης πρὸ πρατῆτης 211, 221.
πραεῖς qui 209.
πράττειν ει ποιεῖν ab Aristotele
ut *distinguantur* 251. πράσσειν,
exigere 112.
πρεσβεῖον τῆς ἡλικίας 96. πρε-
σβύτερος, *antiquior, ei πρεσβύτερος,*
antiquiss. 297. ἐν πρεσβύτεριψ κα-
ταλεγόμενος 283.
πρητοτῆρος σχίζων 259.
προσαγωγὴ δίκην κοσμήσαντες
92. προσαγωγέουσιν αὐτάς 108. I.
π. s. προσαγ.
προσγών, ει *ipse ἀγών est* 119.
προσίρτεις *quid, ei qualis* 156.
προσαλλές ἐκαλνῶν ἐππονος 55.
τὰ προτιμαρτήμενα 345.
προσνακόπτει ἔκεινο 197.
προσνακρούονται νουθετούμενοι
229.
προσαναφώνησις τῆς ἀληθ. 136.
προσανέχων ἐν σοφίᾳ 127.
προσαποδύμενος τὸ πάθο 205.
προσαρδεύειν τὴν γῆν 120.
προσβάλλουσιν εαυτοῖς τείχος 174.
ὁ προσβάλλων πρόδημά τι 328.
προσβαλλόμενοι αἴτιας ἀληγούς 321.
ἡ προσβαλλούσα τὸν Ἱησούν σοφίᾳ
358.
προβαπτιζόμενος τοῦ- 338.
προβιβάνων αὐτοὺς εἰς ἐγκρά-
τειαν 196.
ἡ προβιώτης, *anteacita v.* 166.
idem ὁ πρότερος *bius v.* 30.
προβολή ἡ ἀπὸ τῆς ἀνω γυναικός
342. προβολή ἡ ἀριστὴ *Valenti-*
nianis quia 337.
τὸ προγεννηθὲν ἐν 273.
πρόγλωσσος δινθρ. 238.
πρόγνωσις δισσή 327. προγνώ-
στῆς ὃν 284.
προγυμναστικαῖς βασιλείας 149.
προδιαληφθῆναι τῆς- 119.
προδιανυκτερεύειν 147.
προδιηνυσμένα τιμὴν 234.
προδιαστροφή κακ. ἀγ. 175.
προδιατετυπωμένων τῶν- 204.
προδιατύπωσις οἰκονομική 41.
προειδήμενος κρείττον τι περὶ^{τι} τὴν μῶν 221.
προειναῖς 346. pro προειναι *seu*
προσιέναι 253. προείτω πρὸ προτίω
193.
προεμφράτειν τὰ ὡτα 73.
τὰ προενεργηθέντα ἀμαρτήματα,
prius perpetraita 230.
τὸ προενοικήσαν πνεῦμα 345.
προεπιδιδόναι 295.
προηγμένα καὶ ἀποπρ. 231.
τὰ προηγούμενα, *præcipua, quæ*
preire debent 295. κατὰ τὸ προ-
ηγούμενον, *principaliuer* 331. ἡ κατὰ
προηγούμενον *alitia* 121. προ-
ηγούμενως, *præcipue, unde omnia*
275.

προθεστὶς τριχῶν 106. f. *recitus*
πρόθεστις. ἡ πρόθεστις ἔκάστου 197.
κατὰ πρόθεστιν εὐνουχίας, *cauli-*
bus proprie 200. οἱ κατὰ πρό-
θεστιν δίκαιοι 325.
προθεσπίζειν τὰ μέλλ. 131, 256.
προσέμεν πρὸ πρόδιμον 227.
οἱ προῖδμενοι, *præsid.* 277.
αἱ προετῶσαι τοῦ τέργους πηρ-
ναι, *prostantes in lecto m.* 187.
τὰ προϊστορθῆγαι δέοντα 204.
προκαθαρίζειν τὴν ψυχ. 303.
προκαθέεσθαι τῆς χωρας 150.
προκαθηγουμένη τούτων 156.
προκαλεῖσθαι *pellicere* 312.
ἡ προκατηγγελμένη γῆ 196.
προκατάληψις 160.
προκατάρραι τῆς- *cæpisse ante*
131. προκατάρχει τῆς εὐποιας
501. προκαταρκτικὰ αἴτια *qnae*
332. τῶν προκαταρκτικῶν αἴτιων
differentia 333, 334.
προκέντημα 556.
προκομίζειν, *professre* 199. τὸ
προκομίζομεν διαλυεῖται 204.
προκρίματος χωρίς 117. ἡ πρό-
κρισις, *judicis q. præludium* 348.
ἡ πρόληψις τῆς ἀφίξεως 41. πρό-
ληψιν περὶ τοῦ θεοῦ μὲν ἔχουσι
πάντες 260. πρόληψις *Epicuro*
αὐτὶ 157.
τὸ προλεογισμένον σπέρμα 342.
προμαντεύεσθαι τὰ μέλλ. 194.
προμερικῦτε τί εἰπ. 215.
προμηθύμενος τῶν μισθοφόρων
48. προμήθεια τῆς τροφῆς *cura cibi*
81.
πρόμοι ἀνθρώπων 229.
προνοούμενοι καλά 111. πρόνοια
ἡ τοῦ οἴκου, *prospicere rei sumū*.
315. κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν 116.
προδόομος τὰ- 308. *recitus* πρὸ^{τὸν}
δόοι, *expediunt, promoteunt.*
προδοτοιοῦσα τὸν χρεστ. *in
viam dirigen* 122.
προωρισμένως κεῖται 277.
προπαιδεύει ήμας εἰς- 174. προ-
παιδεύτας οὖσας τοῖς πιστεύουσιν
121. προπαιδεύτης ἀληθείας 274.
τὰ προπαραδεδομένα 324.
οἱ προπάτορες τῶν δογμ. 183.
πρόπταια:μ πρὸ πρόσπτ. 89.
πρόρδος κακοῦ εἰσεδοκέναι, *malo*
hum. generis 120. πρὸς ἀγαθοῦ
τοῖς ἀνθρ. ἔξευρηται 51. πρὸς εὐ-
ρετοῦ πονηροῦ, *malo inren.* 120.
sic πρὸς αὐτῶν δομογείται 158.
ἴετεμεν v. 35 ει 134. τὰ πρὸς
πατρὸς, *paterno genere* 183. ει
dem signi. mox ἀπὸ μητρός.
πρὸς κακὸν ἡ ἀγαθὸν τὴν νίκην
ποιεῖσθαι 150. τὰ πρὸς χύριον, *quod*
attinet ad d. 161. πρὸς τὴν ἀνθρω-
πότητα, *ad nat. hum.* *quod all.*
215.
πρὸς δὲ *præterea* 6. πρὸς δὲ καὶ,
sed insuper etiam 208.
προσαγγέλλεις ἔκαντον 216.
προσαγρυπνεῖν τῇ ζ. 287.
προσάγειται ἔκαντον τῷ δικαστ. 216.
εἰς προσαγόμενοι ἔκαντος πρὸς τὸν
θεόν 229. προσάγουσιν ἡμῖν, *obje-*
ctant nobis 320. προσάγειται τὸ πο-
τῶν, *sumere* 66.
προσαγωγῆς αὐτοῖς εἰς βάρα-
θρον γενομένη 17.
προσαναθλίσουσι τὸ πνεῦμα 81.

προσαγάκειται τοῖς- 278.
 προσαναπλάττεται αὐτῷ 87.
 προσαναπληρώται διὰ τῆς- 36.
 προσανατείνειν τὴν κεφ. 306.
 προσανατείνουμενος τῷ κτίστῃ 196.
 προσανερωτήσουμεν εἰ- 328.
 προσανέχειν πλάσμασι 7. αἰσθητοῖς 239. μόνιος τοῖς ὄνδυμασι 322. σφρίσμασι 293. γραφαῖς 17. τῇ γνώσει 319. δεῖσεσ: 182.
 προσαπαντή τῷ μέλλ. 277.
 προσαποπειρῶνται τοῦ πετάσαι: 348. *recius* προαποπειρ. τὰ προσταύομενα ἡμῖν ὑπὸ τῶν Ἐλλ. *dub. prop.* 262.
 προσαποθίσθαι καὶ τὰ- 317.
 προσαρτήματα *Basilidianis* ασ- *fectus* 176. ἡ προσαρτημάτων βίᾳ 176.
 ἐκ προσάσσεως μεταπλάττειν 58.
 προσδέπων τέκνοις 282.
 προσδεκτὴ τῷ θεῷ 304.
 προσδιασαφύν ὅτι- 195.
 προσδέρευεν τῇ θεωρίᾳ 308.
 προσεκπονεῖν ζητουντα- 135.
 προσεκπονεῖν τούτοις 204. προ- εκπονεῖν τὰ δόγμ. 318.
 προσεξέρηται δόλλα πολλά- 57.
 προσεπάγειν 104.
 προσεπήγγησθαι σοις τῇ αι- τίᾳν 111.
 προσεπιδιδάσκεσθαι ὡς 295.
 προσεπιτερατεύονται τῇ συμφ. 6.
 προσεπιψέρει τὸν κολοφ. 270.
 προσεπιψέσθαι ταύταις 176.
 προσερχόμενον ἐτέρῳ 334.
 προσεφεύρισκειν τούτοις 204.
 προσεχής γενόμενος τῷ κυρίῳ 319. προσεχῶς ἀπεσθαι τῆς ἀληθ. 157. προσεχέστερον οἰκειούται θεῷ 305.
 προσηγορία *Aristoteli quid* 332.
 προστήκον *Sloicis quid* 59.
 προστήμενον τρύφημα 87.
 προσθέματα *corp. hum.* 200.
 πρόσθεν ἡ ἀκούσαι *priusquam* 257.
 προσθήκη τοῦ μορίου 184.
 ωἱς προσίσει μελέτημα 230.
 προσίσταται αὐτοῖς, *in mentem temi* 254.
 προσκαθέζεσθαι κομματικῇ 93.
 προσκαθηλουσθαι, *aīfigi* 15.
 προσκαρτερώντες τῇ πρ. 246.
 προσκεφάλαιον, *cervicul* 80.
 πρόσκλισις ἡ πρὸς τὸν πατέρα 189. ἀγάπη κατὰ πρόσκλισιν 222. *sic* 117. πρόσκλισις δογμάτων, *in- clinatio in dogmata* 330.
 προσκομίσαι, *offerre* 78.
 προσκόμπαι τῷ πατρὶ 165. πρό- κομψα γίνεται τοὺς ἀσθενέσ: 62.
 προσκυνητα λίθων 15. προσκυ- νῆται ὁ θεός 190.
 προσκύψας πρὸς τὸ οὖς 149.
 προσμαρτυροῦντες τῇ ἀληθ. 293.
 προσμαρτυροῦνται αὐτοῖς τὸ εἶναι νεκροῖς 78.
 προσδένοντες μέλι 204.
 προσοικειούσθαι, *associare* 176.
 προσοικοδομῆσαι χρυσὸν 293.
 προσοικονομούνται σφίσι τὸ δια- φέγγειν 293.
 προσάημα δρπον 139.
 ἡ πρόσοψις τοῦ ἔκτος ἀνθρ. 92.
 αἱ προσπάθειαι αἱ σαρκικαὶ 317.

προσπαραληπτέον τῷ τῷ- 331.
 μετὰ προσπαραλήψεως θελα, *cum assumpti. div. nom.* 309.
 προσπαρατίθηστούτοις 199.
 προσπασταλοὶ τῷ πύματι 175.
 προσποιοῦνται γυναικεῖς, *s. εἶναι* 97. προσποίητος μάχη 177.
 προστρῆξαι εἰς ἀσελγῆ διαιταν 48.
 αἱ προστασίαι τῶν ἀγγέλων 294.
 προστατίαν τῆς δ. λαβῶν 310.
 προστεταγμένοι καὶ πολ. 136. *rec- tius* προτεταγμ. *Actor. Apost.* 17.
 προστρεπομένη εὐσέβεια, *pro προτρεπομένη εἰς εὔσ.* 6. προστρέ- πεσθαι, *adhort.* 216. προστρέ- πομενοι: τὰ στοιχεῖα, *adorantes* 19.
 προστρίβονται ψυχὴ καχεξίαν 176.
 προστυποῦται αὐτῷ 87.
 προστύφεται ἡ βαπτόμενα 53.
 προστύφουσα τὸ θύος εἰς- 133.
 προσυπακούειν τὸ ἐνδέον 320.
 προσφέγγειν τῷ θεῷ 278.
 προσφιλούντειν ἐθέλοντες 44.
 προσφορὰ τῷ ἀρπτοὶ 137. προ- φορὰ ἄγια 284. *sic* 66.
 τὰ προσφρῆται τοῖς θεοπν. 324.
 προσφυής ψυχὴ *Basil.* 176. προ- φυῶς γνωρίζειν 138.
 προσχαρίσθειν 245.
 πρόσωπα ἐκλεκτά, *personas ho- minum electi.* 114. κατὰ πρόσωπον τῶν οἰκετῶν 111. *idem* ποιος κατ' δψιν αὐτῶν, *in consp. προσωπεῖα ποιούσται τὰ πρόσωπα* 94.
 τὸ προταθὲν δνομα 326. προτεί- νουσι τῆς παρθένου τὴν χήραν, *præ- rōpunti, 201.*
 προτεμενίσματα ἑξηκημένα 92.
P. m. s. προταίνειν.
 προτρεπομένοι, *solllicitantes, in- vocando hortantes* 13 εἰ 15. προτρε- πτικός, *quid* 33.
 προτρόπαιοι [*προστ.*] δαίμονες 7.
infrā ἀπότροπαιοι 12.
 προτυπουσα τὸ θύος εἰς- 133.
 ὁ προφαίνων τὰ πάντα κύριος 165. προφαίνειν τὰ μέλλοντα 145.
 προτρέψμεναι, *profserentes* 89.
 προφητεύων τὴν πρædicens 256. *sic* προπεφτεύσθαι 218.
 ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ 310
 προχρονεῖν εἰ ὑπεροχρ. 333.
 προχυτία πλήρης 248.
 ὁ προών λόγος 3.
 πρώκτη τροφὴ 243. *f. γιασι* προ- ξική. *nisi verius* τρωκτή.
 πρώτον μέν- εἰς ἐπειτα- καὶ τρέ- τον 229.
 ὁ πρωτόγονος υἱός 273.
 πρωτοκαθεδρίτιμον 283. πρω- τοκαθεδρία ἐν συναγ. 113. πρωτο- καθεδρίαι *in eccl.* 322.
 οἱ πρωτόκλητοι 358.
 πρωτοκλισία συμποτικῇ 322. *Flor. ed.* πρωτοκλήσιαν.
 ὁ πρωτόκλητος σοφίᾳ 252. οἱ πρωτόκλητοι διγγελοὶ 336. *condi- tio eorumdem* 336.
 πρωτοπαθοῦσα ἡ σάρξ 179. πρω- τοπαθῶν πνεῦμα 289. πρωτοπα- θεῖ κατὰ τὸ πάθος 312.
 οἱ πρωτόπλαστοι θεοῦ 202.
 πρωτότοκος πάσης κτίσ. 336. τὰ πρωτόκλισι 224.
 πρωτουργῆς δύναμις 299.

πρωτόχυτον γάλα 45.
 πτείρειν εἰ πτάρνυσθαι 302.
 πτερυῖσαι τὴν κακίαν 274.
 πτερύωσαι με εἰς τὴν 252. πτ- ροῦσθαι εἰς οὐρανὸν 117.
 πυγαστόλος γυνή 53.
 Πυθαγορικὴ γυνὴ 211, 221. Πυ- θαγόριος 131, *et ubi sepe, et H. m. s. et Euseb.* Πυθαγόρεις. *sic* τὰ Πυθαγόρια ἐψιλοσόφες 221.
 πυκάσθαι καίταν ἀνθει 18. *P. m. s. πυκάσθαι.*
 πυλών ιερὸς 242. πυλωρύπα- πάροδον 242.
 πῦρ, *a Phryg. petūm voc.* 146.
 πυπρακτωμένα βέλη 32. πυρεῖ- προ πυρετῶν 11. πυρόν: ὄρνα 259, πυρόντι *Euseb.* ἐπύρως; με 281.
 πυτία *coagulum* 46.
 πώλος νέος *allegorice* 38. πώμα *pro dilectis Dei filiis* 38. πώμα- μνης ἡμῶν 48.
 πύρωσις τῆς καρδίας 24, 155. *P.*
 ἀντὶ ραβυμίας τῆς δύλτς, τι- πτεῖται φιλοσοφίας, *apīm iazaketa* 295.
 ράκοι τὰ σώματα 103. *sic* ρ- κούται τὸ σῶμα 177.
 ράξ, *ura* 204.
 ράψυδοι *inter sophistās* 121.
 ρεεύμενοι, *lūxuri* 262. *ρέντι*: ἀστελγειαν 85.
 ρεκτήρ ἀρετῆς 115.
 ρευστὰ φύσις 199, 177.
 ρήγες *rētēta* 79.
 ρήσεις *dicta* 23, 129. *sic* τὸ *τὸ* τὸν τοῦ προφήτου 274. *τὸ* ἥτη τοῦτο 161. *οἱ* ἐπὶ ἥτη μάτι 148. ρήταις ἡμέραις 240. ῥῆταις περιόδοις 330. ρήτως, *diētē* 259.
 ρίγιον, *hor̄. mag.* 263.
 ριζώματα τέτταρα 265.
 ριπαῖς πτερύγων ὄχ. 241.
 ριδομιγές χρώμα 87. *ρέν* *de dictum* 78.
 ρίμδος ὁ αἰθέριος 237.
 ρύθμητικὴ μροῦ όυθική; 18.
 ρύθμιζουσαι τὴν γῆν 177.
 ρύμουλκει τὸν ἀέρα 304.
 ρύσασθαι ἐκ θανάτου 127.
 ρύσις. *lūxus* 46. ρύται καὶ φτ- ρφ ὑποθεδημένοι 20.
 ρυτῶν λίθων βρωμάς 184.
 ρώγας ἀποπιπούτας 171. *ρί- γας, s. Biblia, et līphi* 179.
 ρώστικος, *rothmias* 9.
 ρώχμοι τῶν τροφαῖς ἀπει- γμένων 80.

Σ

σαβάνω περιζωσάμενος 70.
 σαββατίζειν ἀπὸ ἀγάθου 118.
 σαίνοντες ἀλλήλους ἐν τῷ σ- ματι 110.
 σαίρειν τοῖς παροιοῦσι 108.
 σάρδια, *σαρ.* *σαρ.* 91. *σαρ-* *excerpia m. s.*
 σαρκοδόρα *ζῆνα* 289.
 σαρκοφόρος γενόμενος ὁ *λίθη* 240.
 σάττετιν χρυσῶν 100.
 σατυρίσαι, *in satyram seti.* 18.
 σαυλά βαίνειν 108.
 σαφηνίσαι τῶν γραφῶν τὴν *τῆ-* γησιν 287. τὴν διάνοιαν λόγω *α-*

σεβάζειν ετι σέβειν 11. τὰ σε-
βάσματα ὑμῶν 251. σεβάσματι
σεβαστὸν καὶ σεπτόν, *veneratione*
coendum 197. σεβασμοῦ κατηγό-
ρων 14.

σέβειν τὸν θεόν 269. ν. σέβε-
σθαι τὸν θεόν. τῆς σεβήσεως ὁ τρό-
πος 269. f. r. σεβάσεως.

σεμγών θεῶν *simulacra* 13. οἱ
σεμνοὶ εἰ αἱ σεμναῖ, *Indiæ secta*
194. σεμνότης *virginalis* εἰ *matro-
nalis* 55.

κατ' ἄλλο σημαντικόν, *aliu si-
gnificato* 314. σημαντὴρ, *annul.
sign.* 106. σημάντορες του χυρίου
296.

σημεῖα καὶ τέρατα ἐπιτελεῖν
267. σημείου τοῦ χυριακοῦ τύπος,
crucis Dominiæ fig. 278, 279. τὸ
σημεῖον βαστάσαι, *crucem ferre*
316. *quid sit, ibid.*

στραγγεῖς τῶν μαστῶν 44.

σηματαὶ *placentia* 6.

ἡ σιγή, *Valentin. dea* 338.

σίζουσι ταχήνοις περιηγεῖσθαι
61.

σικίννιοις τέρατοι γανν. 99. σι-
κινύζειν *invenit Sicinnus* 48.

σινιάσαι, *cibrare* 216.

σισύρα ἵκανῃ ὑπεστρώσθαι 70.

σίτα καὶ πότα 61.

κατὰ τὸ σιωπῶν 257.

σκάζουσα περὶ τις πίστες 42.

σκαλεύειν τοῖς ποσὶ 155. τὰ κό-
πρα 99. ἔχθρας 74.

σκάνδος *Verice pro σκῆνος* 239.

σκαπάνης ἀπτεσθαι 104. P. m.s.

τακαπάνης.

σκηνοθετοῦσαι γυναῖκες 107.

τὰ σκηνογραφούμενα 273.

σκῆνος γῆνος *Plat.* 253.

σκιαγραφία ἡ τοῦ χυρίου, *um-
bratilis*; *pictura designata* d. 49.

σκιωγραφία τῶν ἐναργῶν 118.

σκιοειδέα φύλα 211.

σκιροζόρια 5.

σκηνήτρια, *dunia* 176.

σκηνολοι δεσπόται, *pravi* 109. σκη-
λινὸν ἄστρα *in convivit*. 72.

σμίνθοι, *mures*, εἰ σμίν-
θιος *Apollo* 11.

σοφίζειν, *sap.* 118. σοφίσαι εἰς
στωτήραν 25. σεσοφισμένον ναυτι-
λίης, *seu* ναυτιλῆ 121. σοφίε-
σθαι τὰς τρίχας, *callide sucare* 96.

σοφίζεται τὴν ἀλήθειαν 197. σοφι-
στηρίᾳ 4. σοφιστής, *sapiens* *ma-
gister* 1.

σοφοὶ εἰ σοφισταὶ *qui olim dicti
tam in sacris quam in profanis litt-
teris* 121.

σταθῆν καὶ διαρρίπτειν τὰ χρ.

99.

στάλαχες, *talpus* 45 εἰ 32.

σταταλὴν εἰ λιθὴ πρὸ *eodem*
195.

στερμαῖνει εἰς σφαῖραν 37.

στερμαῖδες φλέδες 46. τὰ στερ-
μαῖα καὶ ζωῆς 347. στερμαῖας εἰ-
ρήθω 318.

στερμολόγοι κολοιῶν δίκην 128.

τὸ σπονδεῖον *Egypti* 269.

στοράδην ἀπανθίζομενοι διλγας
φωνᾶς 322. σποράδην ἐπογραφέντα
326.

διὰ σπουδῆς ἔχει γενέσθαι 151.

σταθμόσθαι τῇ τρυτάνῃ 20.

σταθμήσασθαι τοὺς νόμους 159.
σταθμοῦχος, *dominus statum*
137.

στάσις καὶ κίνησις 106.

στεγανὸς οἶκος 212.

στέγομεν πάντα, *stoler* 220.

στέίρα καὶ ἄγονος 4.

στελλόμενος ἀποδημίαν μαρκάν

231.

στερεμνιωτέρα τροφή 44.

στερεά τροφή 44, 274. στερεὰ ἐσ-
θῆ 105. στερεώς πιστεύειν 282.

στερέωμά μου ὁ 8. 349.

στέρεται τῆς ἀληθείας 29.

στέριγμα quid 163.

στερβάρι ἀγάπη 174. στερβῶς ἀπα-
γορεύειν, *rigide* 67.

στήλη ἐπὶ νεκρῷ 245.

στήμος, *stulus* 244.

στήριγμα πόνων 115.

στίγματα τοῦ Χρ. περιφ. 344.

στίλπτης τῆς ὑψεως 107.

στοιχεῖν, *ambul.* *vivere* 113.

ἰδειμ περικατεῖν 114. στοιχεῖν τῷ
μάτων 195.

ἐν στοιχείῳ καταπεψυτευμένοις

παράδεισοις 326. *reci.* στοιχειωτικὴ
παιδεία 274. τῇ στοιχειωτικῇ τῶν
παιδῶν διδασκαλία 243.

κατὰ στοχὸν ἐπιβάλλεσθαι 235.

στραγγαλίαι βιαίων συναλλαγ-
μάτων 112.

στροφαῖ λόγων 155, 276.

στροφὸν, *orn. mulieb.* 90.

τῶν στρωμάτων *argumentum*

120, 128, 204. οἱ τῶν ὑπομνημά-
των στρωμάτες *quorsum prosint*

204 *ordine quo et quo stylo con-
scripti* 326 εἰ 262. *unde appellati* 204. στρωμάτες ὁ πρώτος
235.

στύμματι αὐτοτρῆψ χρῆσθαι 53.

στυπτικὰ ἴστασι τὰς νομάς 55.

στυρακίνη ἥβδος 104.

τῇ στύψις τῆς βαζῆς 282.

στωμαλύδομενοι τῇ αὐτῶν τερθοῖς

120. στωμύλος κακοτεχνία 125.

στωμύλευμένοι ἐπὶ τῶν κουρείων

109.

συγγενῆσται τοῖς ἀνθρ. 277.

σύγγνωας 120.

συγγραφαῖ, *prosa oratione scri-
pta* 265, 267.

συγγυμνασία καὶ δισκησις 280.

ἔξιν ἐμποιεῖ 118.

συγκαθαιρεῖν φορτίον 118.

συγκαταλέγεντες τῷ Θαλῆ 143.

συγκατατάτεσθαι, *assent* 181.

συγκαταχρήται καὶ τῷ σ. 223.

συγκατέτειν λεξίδεια 189. φέσ-
ματα 332. συγκατέσεις βρωμάτων

305.

συγκεφαλαίωσις γνωστικοῦ μάρ-
τυρος 219. ἀγνεῖα 111.

συγκινεῖ εἰς τὴν ἐργασίαν 294.

πρὸς θυμόν 276.

συγκρατίς φυσικὴ 183.

συγκριμάτος 340.

συγχειθησόμενος ὑπὸ τῶν λυπη-
ρῶν 276. *pro συγχειθ.* *ut apud He-
sych.* κεθέντος, *disfusi*, *dilatati*, *aut
leg.* συγχειθησόμενος, *α συνέχ.*

συγχορεύεται ἀγγέλων 45.

συγχρησίς, *usus* 137.

σύζυγος τοῦ θεοῦ 250. οἱ συζυ-
γίαις μερισταὶ 191.

συζωποιεῖσθαι Χριστῷ 164.

συλαῖν τοὺς πέλας 93.
συλαγωγῶν ἀπὸ τῆς πίστ. 127.

συλλήπτορες πίστεως 161.

ὁ τοὺς συλλογισμούς, *sc.* 135.

σύλλογον ποιούμενον 185.

συμβάλλειν τοῖς- *serm. conferre*

129. συμβάλλεται τῇ διανοᾳ πρὸς

τὸ- *conferi* 206. εἰς- 189.

συμβολαῖον ἔργῳ 205.

συμβίσις μετὰ γυν. 182.

συμβλητῶν σύμβλησις, εἰ συμ-

βλητή δύναμις 169.

συμβολὴ τῶν γραφῶν, *collatio*

43.

ἐν συμβολαῖοις ποιειτοῖς 286.

συμβούλιας μέρη τρία 56.

συμμαρτυρούμενον ὑπὸ τῶν ἀπο-

στόλων 322.

συμμετακλιθεὶς μετ' αὐτῆς 74.

συμμέτοχοι εἰεν αὐτοῖς 187, 219.

συμπαθεῖς οῖκοι 99.

συμπαθεῖν τοῖς 50, 220.

συμπαρομαρτοῦσι ἀγάπη 163.

συμπεραίοις τοῦ Βίου 225.

συμπεριγράφειν ταῖς- 331.

συμπεριπολῆσι τῇ φ. 278.

συμπεριφερόμενος *Ioudaios*

510. τῇ τῶν ἀνθρ. ἀσθενεῖς 168.

συμπεριφορά, *conversatio* 62.

σύμπνοια *ecclesie propria* 304.

συμπολιτεύεται ἀνθρώποις 32.

συμπομπούσαι γραίαις 99. *P.*

m. s. συμπολιτεύουσαι.

συμπτώματα τῶν παλαιῶν 82.

συμφέρον εἰ ὑφέλιμον *conjuncta*

50. συμφέρόμενος αὐτῷ 194.

σύμφυτοι δύτες 219.

σύμφωνα τοῖς *Stauñ.* 254. συμ-

φωνούμενος αὐτῷ 198. συμφώνησις
πρὸς Βελίαρ 194.

σύμφυτοι δύτες 219.

σύναιται τοῖς τερετικ. 187.

σύναιται πρὸς συνηργός 304.

σύναιται πρὸς συνηργόν 163.

- συναντιθηθείσαι βίολοι 148.
συναπαγόμενος τῇ ἡδονῇ 134.
συναπαίρειν ἡμῖν 26.
συναποθανεῖν τῷ λαῷ 223.
συναποφέρεται τοῖς ἄλλ. 312. *sic*
176.
συναρμόζεται καιροῖς 71.
συναρμολογουμένοι οἰκοδ. 281.
συναστηθῆναι εἰς ἔξιν· 208. τῇ
συνακήσει οὐξειν τὰ· 116, 160.
συναφιστάνειν τῷ λόγῳ τὸ σῶμα
306.
ἀνδειπνοὶ σου, 99.
σύνδικείστησις μετὰ τῶν φαύλων
109.
συνδιάκονοι πρόδες τὰς· 192.
συνδιανεμημένοι 298.
συνδιαφέρεσθαι αὐτῷ 152.
συνδιωκομένως φύγεσθαι 75.
συνδραμών τῷ νόμῳ, *congr.* 174.
σύνδρομος ἡγούσις 235.
εἰς συνδυασμὸν ἀφικν. 201.
συνέδριον τῆς πόλεως 254.
συνεῖναι, *intelligere* 211.
οἱ συνεκκλησάσσοντες 79.
συνεκτικὸν αἴτιον 137. συν-
εκτικὰ αἴτια φυσικὰ 332, 333, 334.
συνεκφάντησις τῆς ἀληφ. 136.
συνέλευσις, *conuentus* 185. συνέ-
λευσις ἐφ ἑστίασιν 74.
συνεμπίπτειν τοῖς δόμ. 282.
συνεμφάσις 245.
συνεξακούεται, *simul intellig.* 198.
συνεπιγράφεσθαι τοῖς· 309.
συνεπικοψίειν ἀχθοφ. 172.
συνεπισπένδαι πρὸ συμμεθίστα-
θαι *P. m. s.* 101.
συνεπιστάμενος τούτοις τὰ· 313.
συνεργά πρόδες ἀρεστὴν 299. συν-
εργόν αἴτιον τὶς 334. τῶν συνερ-
γῶν *differentia* 158. συνεργεῖ πρός
τὴν ἐπίθεσιν 93. κατὰ συνεργίαν
ἀνθρωπ. 294. συνέργεια τοῦ διαδό-
λου 313.
σύνεσις τὶς 53. σύνεσις, *intelli-
genzia recessorum admiss.* 303.
συνέχεσθαι τοῖς ἐτ. 309. συνε-
χόμενοι, *congrui.* 223.
ἢ συνέφθοδος 334.
συνηλύσεις πεποιηκότες 325. *sic*
61, 109. *idem* συνέλευσις. /
σύνθημα τοῦ ἀνδρὸς, *insigne* 96.
συνθιστᾶται τοῦ Μωάσέως 23.
σύνθετον τῶν θεῶν 314.
συνίασι πρὸ συνιᾶσι, *intellig.* 97,
116. *sic* συνιών, *intelligens* 53,
138, 193, 226, 285. *regularius* συν-
ιεῖσι, *intelligunt* 161, 194, 201.
συνιέναι τὰ κάλλιστα ἁντιῷ πρὸ^τ
συνειδέναι 117. *unde* σύνεσις πρὸ^τ
συνειδήσις 303.
συνιζηκόν κεφαλή 69.
συνιετάντες ἑαυτούς 117, *II Cor.*
6. συνιετῶντες, *sic* 225.
συνιεύει πρόδες αὐτὴν 227.
συνοδεύων ἡμῖν, *comit.* 219.
οἱ συνοικοῦντες δόύλαις 232.
συνομαρτῶν αὐτοῖς 272.
συνομολογος τῆς δόξης 243. συν-
ομολογουμεν καὶ ἡμεῖς 304.
συνοπαδοὶ σεμναῖ 101.
συνῶπται, *perspic.* εἰς 138.
συνόρασις 294.
συνουσιάσει πρόδες τὸ μὴ παρόν
193 συνουσιαστὴ κοινωνία 187.
συντάττειν, συγγράψ. 116. συν-
- τάγματα, *libri* 304. σύνταξις, *com-
positio*, *liber* 272, 331.
συντελεῖας τὰ αὐτοῦ εἰς γνῶσιν
151.
συντετηκούλα ἀνδρὸς γυνή 225.
σύντομος γνῶσις 311.
συντρέχειν, *congruere* 239.
κατὰ συντυχίαν 156.
συνυποδάλλειν καὶ τὰ πρότερα
330.
συνιψίδια καὶ συμφωνία 235, 287,
et 279.
συνώνυμα *quae* 332. τὰ συνώ-
νυμα εὑκρινῶς τακτέον 330.
συνωφελεῖν τὰ πλήθη 294. τὸν
λαμβάνοντα 295.
συσκευασταὶ φορημάτων 98.
συσκυρωπάσαι τάνδροι 224.
σύστασις εἰληφότες ἔκ- 191.
συστατική ἔκθεσις κεφ. 119.
συστρέψαι τὰς τρίχας, *ei* συν-
εστραμμέναι τρίχες, *contorque*
106.
συσχηματίζεται καιροῖς 71.
σφαιρητικοὶ νόμοι 139. *f. σφαι-
ριστας.*
ἐσφαιρωμέναι λόγχαι 166.
σφάλλεται τῆς ἀληθείας 273.
σφᾶς αὐτοὺς 12. *Euseb.* *Praep.*
evang. σφᾶς, *sicut* σφᾶς αὐτοὺς
πρὸ σφᾶς, *etiam P. m. s.* 83.
σφατερισάμενοι τῶν προφητῶν,
εἰ προφ. *sibi mutuali* 272.
σφιγγῶν περὶ κάρδιον 243. σφι-
γγοὶ ἀναιδεῖς 66. πρὸ σφυγμοῖ,
pulsus.
σφίξης *symbolice quid* 243.
σφίσιον αὐτοῖς 102. *P. m. s.* τρι-
σῖν.
σφριγῶν περὶ τὰ ἀφροδ. 305.
σχέδια ἐρωτική 70.
σχέσις τοῦ σώματος 9. ἡ σχέσις
καὶ κίνησις τῆς γυν. 87. σχέσις
ἀγαλμάτων ἀκριδώσαι 151, *item*
σχέσις τοῦ νου 227. τῆς ἀγάπης
56.
σχηματίζων τὴν παῖδα, *infor-
mantis, iusiti.* 295. σχηματίζει εἰς
τὸ δόμ. 272. σχηματισθῆναι γελοίως
69.
τὰ σχιδανόποδα 325.
σχιζίας καὶ νευρώδης 9. *de Her-
cule interprets veritis gracilis, ut
noscimus quoque idiomate sudes ap-
pellantur qui corpore sunt proceri
et macro.*
σχοῖνος ἡ γράφουσι 269. τοῖς
σχοῖνοις περιέλειν 77.
σχολῆ γ' ἀν· *vix* 87, 263.
σῶμα *quasi σῆμα* 186. σωματο-
ποιουμένη τὴν τροφήν 44.
σωρίτης λόγος 235.
σώτειραι, *sen* Ὀρα 26.
σωτήρ, δὲ λόγος τοῦ θεοῦ 59. σω-
τήριος δίαιτα 48.
σωφρονικά μέλη 72. σωφρονίζου-
σαι τὰς ἀμαρτίας 54. σωφροσύνη
quid, *el unde dicta* 170, 287. *Pla-
toni quid* 151.
- T.
- τὰ πρὸ ταῦτα 174, 200. *sic* τὰ
δέ, δοσα μῆταναγκαῖα 89.
τάγμαθεν *Platonī quid* 179.
ταχταῖς ὥραις 306.
ταλάντατος, *misererrimus* 85.
ταλασσαι, *lanificium* 98. *idem* τα-
λασσουργίᾳ 104.
- ταμιεῖον καὶ ἀποθήκη 85.
τετάνυστο, *tensus erat* *utrum* 52.
τάξει ποιεῖν πάντα 222.
τάπιδες χρυσόπατοι 79.
τάπιχειρας τῆς πίτους 222.
τάσσει κατὰ τῆς αὐτῆς- *proce-
dem ponit*, *seu de eadem usum*
52. *sic* τάξσων ἐπὶ τοῦ ἀτίτ. 222.
κατὰ τὸ τεταγμένον 222.
ταυροπόλος Ἀρτεμίς 12.
ταύτῃ *Attice pro ταῦτα* 57.
ταύτοματον, ἡ τύχη 239.
τέχνα, *filiū dei, etiam adulii* 38.
τεκνικοτενεῖν 333. *et* τεκνικοτα
τέκνωμα πόνου 211.
τέλειον *cur baptismus dicatur*
41, 333. τελειωτάτη πρὸ τελειωτῆ-
σει τελειωτάτη 298. τελέων ἀν-
γεννηθεῖς 41. *P. m. s.* τελέων, τε-
λειωθεῖς Ἐρονος 173. τελειωματὶς τῆς
τρίτη 208. τελείωσις *quid*, 222,
274. τελείωσις *cur vocent mar-
tyrium* 206.
τέλεον, *plane* 1. *sic* τέλεον τε-
ρικόπτειν 104. τέλεον κεκωμά
84. τέλεον καθαρά 314. τέλεον πε-
φά 13. τέλεον τυφλοὶ 32. τέλεον
νεκροὶ 13. *Euseb.* τέλεος *Praep.*
evang. παρ. 45. *η* τέλεων ἀρθρ. πε-
ρι 309. *conjunctione* τέλεον δέος: γρά-
μενοι, τελέως καὶ φθαροῦσι 284.
οἱ τετελεσμένοι, *initiali* 13 τε-
λέσματα μυστικά 6. τελεστικά *η*-
ποι 87. τελεστήρια θραύσι 1.
τελευταῖα, *adverb.* 227. *adverb.*
τελευταῖα, *sem. g.*
τελευτῶν, *ad extreum* 256.
τελεῶται, *absoluere* 329. τελεωθ-
δένδρον 173. τελεωτικὴ σοφία 162.
τὸ τελικὸν ἀγαθὸν 178.
τελίσκειν τὰς κρεωπούς 4. τε-
λίσκονται αἰσχυροὶ παθηταῖ.
τέλος ποιεῖσθαι τὸ· *fiunt ei εἰ-
ρυμ* *sibi propon.* 150. ἐπὶ τέλαι *εἰ-
ρου*, *in fine* 30. εἰς τέλος, *ed ei*
229. τέλος, *portiorum* *seu necip-*
137. τέλη, τὰ δαπανήματα 102.
τελχίνες *marini* 243.
τερετίσματα ἐρωτικά 110.
τερθρεύματα σοσίας 107. ἡ
θρία πρὸ τερθρεία 120, 127.
τέσσαρα γράμματα *Egyptiū*:
242.
τὸ τετράγραμμον δύοντα 36
rectius τετραγράμματον *Philo* 15.
τετραχτύς ἡ σοφή, *Rykeos*
181.
τετράδα περιέχει γραμμά-
240.
τῆς τετράδος μήνυμα 240. τε-
τράς, *symbolice Annus*, 262. ἡ τε-
τράς, *quaria septimanae dies*, *et*
Mercurii 316.
τέτραχα τεταγμένοι 241. τε-
τραχῇ τέμνεται 153. *H. m. s.* τε-
τραχως.
τεχνῶνται σφᾶς θαυμάζειν 9.
τεχνικῶν τὶ ποιεῖν 295. τεχνή:
σοφία 280.
τηλαυγὴς φῶς 1. τηλαύγησις
πιον θεοῦ 285.
τημελοῦχος ἀγγελος 348, 36.
παρὰ τὸ τημέλειαν ἔχειν.
τηνάλλως ὡς νεκροὶ 2.
τηξιπόθων ἐρύτων 177.
τηρεῖ εἰς εὐγένειαν, πρὸ ἀρ-
ιπικετον 119. τηρησις νόμων 61.

τειθήνη ποτίτις 91. *P. m. s. ει-*
θήνη, *sicut apud Hesych. quoque*
ει τιθήνη ει τιθηνός, ο τιθηνούμι-
νος την ψυχήν 321.
τιμαλφέστατον κτήμα 69.
τιμηέστατον ἐμπόλημα 89.
τιμώνται εὐαγγελισμενοι τὴν
honoranter predicatione evang. 45.
τιμῆσαι θανάτῳ 97. τιμητικῶς καὶ
σεμνῶς 221.
τιμωρία τί 51, 324.
τισιν ἐπιβαλῶν τοῖς- 102.)
τιτάνιον aeris epith. 243.
τιτθαὶ εἰ nutrices et papillæ 45.
τιτθεύεσθαι γάλακτι 45. idem τιθη-
νεῖσθαι *ibid.* 13 et 45. τιτθὰ seu
στηθὰ 94.
τιτράνται, perforare 103.
τιτράσθω, perforetur 91.
τὸ δὲ ἔστι, pro τοῦτο δὲ ἔστι 277,
290, 312. τὸ κατὰ δύναμιν
160. τὸ ἐξ ὑμῶν, quantum per τον
seri potest 163. sic τὸ δυον ἐφ
ὑμῖν 17, 181, 182. τὸ δυον ἐπ' αὐ-
ταῖς 106. τὸ τηνικάδε, tunc 224. τὸ
μετατούτο, post hec 204. τὸδε τι
Aristoteli quid 157.
τοιχαροῦν initio sentent. 26.
τοίνυν in redditione periodi 270.
τοῖος pro τοιοῦτος 72.
τολμήσας φέσαιμ' δν, dicere au-
sim, dicere non dub. 277.
τονοῦσθαι ἀπ' ἀγκύρας 229.
τοπάκιον, gemma 89.
τοπάζοντες, puantes 12.
τόπον διδόναι τῷ διαδ. 113. τό-
πος, locus, questio 138. sic 326.
τορευτικὸς τῶν ἐν σφραγίσιν
ἐκτυπωμάτων 124.
τοσοῦτος ἔξεχύθη λατι servore
sanioque numero se effudit 9.
τοτηνικάδε, tunc 47, 85. idem
divise τὸ την- 224.
τούν, fig. pro τὸ ἐν- 254.
τοῦνδυτον τῆς κοιλίας 94.
τοῦτο μὲν- τοῦτο δὲ καλ- partim
220.
τούψημέραν, τὸ ἐφ' ἡμ. 258.
τραπέζοπον, m. siue. 98.
τριακάς dies xxx. 244.
τριάδες τῇ ἀγίᾳ 212.
τετριμένα δύναματα 73.
τριγένεια τῶν ἀγάθων 179.
τρίκροτος ναῦς 132. eliam m. s.
at Euseb. τρίκωπτος.
τρίμηνον βασιλεὺει s. χρ. 142.
ἡ τρίδος, trivium 117.
τρισκαπιδέκα 8. rectius τρισκα-
δεκα Apolloonis in Syntaxis.
τρόπουν ἀλύσεων ἐπέχοντες 90.
idem λόγον ἐπέγειν *ibid.* 7. κατὰ
μηδένα τρόπουν 35. τροπικῶς λέγει
τὸ 186. sic 237. τροπολογία σφρι-
στική 348.
τροφός, nutrix 149.
τροχαλῶς φθέγγεσθαι 75.
τρυπόλια, vasa 69. *P. m. s. τρου-*
όλια.
τρυγή, sindemia 171.
τρυγών, ἡ δει τρύζουσα καὶ γο-
γύζουσα 238. λαλιστάτη 120.
τρύπαι, foramina 81.
τρύγημα προστιγμεον 87. τρυ-
φητικωτεραι τρυναῖκες 105. *P. m.*
s. τρυφικωτεραι τρυφητικὴ ἐσθῆ-
87. τρυφητικῶτος βρώμα 119.
τρυφοκαλάσισις, orn. mul. 90.

rectius τρυφοκαλάσισις.
τετρυμένην τὴν Ἑλλάδα οικτε-
ραι 267. Εἰς. τετρουχαμένην-
τρωγάλιόν τι ἐπὶ δειπνῷ παρο-
χύμενος 295. τρωγάλιον γλυκύ
138.
τυμβωρύχος Ἀφροδίτη 11.
τύπος χύτρας ἐν τῇ σποδῷ 238.
τύπον σώματος οὐ πρέποντα 6. τύ-
πος ἥν τοῦ Κυρίου δ' Ἰσαάκ 40. τύ-
πος τοῦ πατρός 339. τύπου ἔνεκα
προτείνειν 150. τυπούται εἰς τὸ
ῆμερον 272.
Τυρρηνὸς ή Τυρρήνος 130. vise
adnot.
τυρρώσαι ει τύφον ἐμποιεὶν 324.
τυφουσθαι ει συνετὸν ἐν ἔαυτῷ
εἶναι, affin. 113. τετύφωται δι-
δασκαλίᾳ 124.
τυφὼν Ἐρμῆς 28.
τὰ τυχηρὰ λεγόμενα 313.
τῶν ὅσοι- pro τούτων 287.
τύπιτυχόντι, pro τῷ ἐπιτυχ. ob-
vio cuique 236. γ
ὑδριστῆς ἵππος Platonis 82.
ὑγέια pro ὑγείᾳ P. m. s. 60.
et alibi passim. ὑγιαίνων λόγος qui
125.
ὑδριναμένη pro ὑδρηναμένῃ 227.
ὑέλους ποικίλας 89. ὑελαι ἀμίδες
70.
ὑἱόθετος γέγονεν δ. Χρ. 339.
τοὺν ὄλικων σει χοικῶν cur major
inter homines copia 341.
ὑμένινα, s. ἱμάτια 87
ὑμνοπόλοι 229.
ὑπάγειν ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀδ. 191.
ὑπαγόμενοι εἰς πιστὸν 215.
ὑπαγόρευσις, praeceptio 37.
δι' ὑπαχοήν ἐντολῆς, propter ohe-
dientiam mandato præsilitam 350.
κατὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπαχοήν
320.
ὑπανδρος γυνή 84.
εἰς ὑπάντησιν κυρίῳ ἐξῆλθον 37.
ὑπεκκαλεσθαι ὁργῇ 99. ὑπέκκαυμα
ἐπιθυμίας 175. ὑπέκκαυματα ἔχθρας
172.
ὑπεμβριῶσαι, impræcep. 257.
ὑπεξαιρέτεον τῆς- 104, 323.
ὑπεξαιρήσις ἀλγήδονος, subtractio
178. ὑπεξαιρήσις, excipio 219.
ὑπεξανδρᾶς γενέσεως 230.
ὑπεξείναι pro ὑπεξείναι 74.
ὑπεραναβάνειν τῶν ἀλλ. 164.
ὑπεραναβάς τοῦ θυμοῦ 195.
ὑπεράνω πάντων γίνεσθαι 301.
ὑπεραποθύσκειν τοῦ πλ. 210.
ὑπεραποθανεῖν ἡμῶν 55.
ὑπέρβασις τοῦ κόσμου 306. τῷ
ὑπερβατῷ τῆς φράσεως κρύψας
282, 350.
ὑπερβολῆσαι τὴν excedens 62.
ὑπερδισκεύει τὴν 299.
ὑπερέκπτωσις καὶ συμπ. 219.
ὑπερεχείσθαι, superfl. eff. 156.
ὑπερεμπίπλασθαι 302.
ὑπερεντογχάνει τοῦ νέου 46.
ὑπερευφραντεῖαι μελετῶν 317.
ὑπερεύχεσθαι τῶν ἀδελφ. 312.
ὑπερηφάνει τὸν Θεόν 16. ὑπερη-
φάνησε πάντα 158, 318.
ὑπεροχείσθων τὰ νῦν, differatur
seu transf. 241 sic 37.
ὑπεροχόσιος τοφία 2. ἐκλογή 156.
ἄνθρ. 301.

τὸ διπέρον 302. sic nentro geneie
Theodoreitas, Pollux, Suidas, apud
Hesiod. tamēn masc. gen. διπέρον
δι τρίπτυχον. *H.*
ὑπερόριον ἀποστέλλειν τὴν- 43.
ὑπεροχυρώσας τὴν σφίλαν 122.
ὑπερταῦη σύνοικον 18.
ὑπερσαρκώσεις ἐξομαλίζειν 50.
ὑπερτίθεμα δισαφήσει ταῦτα
263.
ὑπέρτονον φθέγγεσθαι 199. φδειν
178. sic 119.
ὑπήκοος ταῖς ἐντολαῖς 301.
ὑπίσχεται τοις τιμωρίαιν 216.
ὑπὸ ἀπορίας χρύμαθα τοῖς- prie
inopria i. propri. 251. ὑπὸ τὴν φρό-
νησιν τέταχται 295. ὑπὸ τὸν κανόνα
ποιεῖν, regulat subjecere 220.
ὑπόδιθρα τῆς Χριστ. φιλοσοφίας
275. ὑπόδιθρον κλίνης 175.
ὑπόδας μιχρόν. paulo posse 63.
sic διλίγον ὑποδάς ἐπιφέρει 235.
ὅλογον ὑποδάντες δεξιομεν 133.
ὑποδεηκυτίζει τούτων 325.
ὑπογράμματα, orn. mul. 90. *P.*
m. s. ὑποράμμ. ὑπογραμμός, deli-
neatīo 55. ὑπογραμμός παιδικός
243.
ὑποδείγματα, exempla 102.
ὑποδήσασθαι αὐτὸν αὐτῷ 104.
ὑποδεέσθαι ει δεδέσθαι effinia 89.
ὑποδύεσθαι τὸ Χρ. δνομα 183.
ὑποδύεται τὸν φύγον 50.
ὑποθερίδες, orn. mul. 91. II.
ὑποδείρεις.
ὑποθήμοσύναι καὶ ἐντολαὶ Θεοῦ
37 ει 59.
ὑποθυμιῶμενα μύρα 76.
ὑποκατασκευάζει παῖδα πιστὸν
48.
ὑπόκλοπος λόγος 114.
ὑποκορισμός ornal sapre 38.
ὑποκρούειν in disrupt. 280.
τὰ ὑπομενετά 313.
ὑπομνηστική γραφή 262.
ὑπομονή ει καρτερία quid 170.
τὸ ὑπομονητικὸν 313.
δι' ὑπονοίας φιλοσοφοῦσιν οι ποιη-
ται 238.
ὑποπίκω μου τὸ σῶμα 201. vulg
B. ὑπωπιάζω.
ὑποπίπτειν τῷ Θεῷ 224.
ὑπόπτερος δρῦς 272.
ὑποπτεύων τὸ δύον τὸν μολυσμόν,
iniquitatem suspectum habens 63.
εἰρηνικὸς ὑποπτεύσαντες 122.
ὑποπτική θεωρία 119. f. ἐποπτ.
ὑποργήσεως inventor 133.
ὑποσημείωσις, adnot. 154.
ὑποστατὸν τι 326.
ὑποστέλλεσθαι, subducere 276.
ὑποστέλλεσθαι πρόσωπον 272.
ὑποστρώσασθαι σπόδῳ πρὸ ἐπι-
ετρώσασθαι 112. ei Euseb 58.
ὑποτίτθια παιδία 46.
ὑποτρέψειν τὸ ἐκλείπον 66. ὑпо-
тρофу́сса τῷ λόγῳ τὴν νεολαίαν 45
ὑπουράνιοι πωτώνται 232.
ὑποφαίνεται μεζονα εἴναι 245.
ὑποχαροπός Hercules 9.
ὑποδύμα τῶν δρθ. κατάγειν 41.
ὑπωπιάζω, vise ὑποπτέω.
ἢ unde dicitur ει cur 174.
ὑπερετείσθαι, minus habere 62.
ἢ ὑπερέρον, possea 329. ὑπερφ-
χρονεῖν 333.

- διστριχες setae porcinae 304.
 ὑφ' ἔνα, s. καιρὸν 215.
 ὑφή, lexitura 105. τὸ διστριχον τῆς προφητείας, contextus 322.
- Φ
- φάγος, rorator 68, 192.
 φαιδρόσματα ψυχῆς 107.
 φαικάστια, Att. κοντόποδες 89.
 ἡ φαινόνδα παιδιά 104.
 φαλάγγων προ φαλαγγίων 177.
 idemque RR. apud Theodor. 174.
 φαλλός, in sacris Veneris 5.
 φανοστήπη φρονήστε 1.
 φαντασιαστικὸν κάλλος 92.
 φάρμακον γνέσθαι σωτηρίας 312.
 φαρμακοποσίας ὑψίστασθαι 152.
 οἱ φαρμακούντες ὑπὸ Κίρχης 321.
 φάρος μέγας καὶ καλὸν 264. πεποικιλμένον 272.
 φαρύγων προ φαρύγγων P. m. s. 61.
 φᾶσθαι, enuntiari 246.
 φάσις εἰ φθέγμα εἰ θέαμα 161.
 φάσεις ἡώρη 273.
 φασκώλιον ἐδρύπωμένον 100.
 φάσματα μυσύμεν. ἀτρεκῆ 261.
 φάτις, vulgi fabula 257.
 φαῦλος pro simplici 238.
 φειδούμενος τῆς βαστηρίας 345.
 φέλλατα λίθου 14. Apud Suid. et Harpocr. φέλλατα est, idque Dominicum esse dicitur, sed cum Stephanus a φέλλούς gentile deducat φελλεῖτης, ut Ἀταρεύτης ab Ἀταρνούς, et apud Hesych. sit φελλάτας, procul dubio verum est φελλάτας, extrito v. ut Πειραιάτας. Ita res appellari pumicosos et suberosos (n. e. suberis ac pumicis in modum porosos levesque) lapides, notat item Suidas.
 ἡ φεινόνδα παιδιά 104. rectius φαινόνδα Polluci et Athen.
 φέρει εἰτεν 228. φέρειν, ferre, celebr. 141. sic φέρεσθαι, perhiberi, celebr. 141.
 φερώνυμος Θεοῦ 1.
 ἐν φήμαις καὶ κλήδοσι μαντευόμενον 131.
 φησὶ pleonasticum 29. et 32. et 42, 112, 159, 170, 188, 205.
 διφθάσαν εἶχεν δν, quod jam ante erat 303.
 φθονούντες ἀλλήλους 125. et Gal. c. 5. φθονεῖται εἶναι πρὸς τοῦ Κυρίου, invideri eis a d. 298.
 φθορεὺς κόρης 5. φθόρια φάρμακα 84. φθοροποιὸς βίος 61.
 φιλαγαθία 107. φιλαγαθῶν γεγνῆσθαι. 229. alibi φιλαγάθων.
 φιλαλήθης 250. item φιλαλῆθης 247. et φιλαλήθως 193, 326.
 φιλαπεχθημόνως διακεῖσθ. πρὸς 158. φιλαπέχθημος 190.
 φιλαθέδεν μὴ δυνάμενοι 98. φιληδοναύτων ἡμῶν 200.
 φιλητικῶς διατεθέσα πρὸς τὴν 273.
 φιλογυνία, mulierositas 83.
 φιλοδεάμονες εῆς ἀληθείας 136, 159, 236.
 φιλόδεος qui 397.
 φιλοικτήρων Θεός 3.
 φιλοκοσμία, εἴδωλον τοῦ καλοῦ 86. mat. vitiūm 94.
 φιλομειράκιον χρῆμα 127.
 φιλομηδῆς seu φιλομειδῆς Venus unde dicta 5.
 φίλον μοι, libet mihi 45.
 φιλονικείτω πρὸς τὴν φύσιν, 91.
 P. m. s. φιλονεικ.
 φιλοπάτωρ qui 297.
 τὰ φιλοσοφούμενα παρ' αὐτοῖς 292. φιλοσοφία τῷ δντι 155.
 φιλοστοργία quid 163.
 φιλοτεχνήσας τῇ Λύδ. ἄρμ. 132.
 φιλοτεχνία περὶ χρήσιν ἔνιων 163.
 sic ποιον v. 9.
 φιλοτησίας πίνομεν νηφαλίους 68. φιλοτησίας ὑδόματα διαπυτίζειν 67. de φιλοτησίᾳ posculo ei Ambr. li. de Noe, c. 31. et li. de Elia, c. 12. R.
 φιλούσια καὶ φιλονία 94.
 φιλάρα ἔρωτος 84. φιλέρων ἡδονῆς ἔχουσαι 317.
 ὡ φιλήσαφε 302.
 φιλογμὸς βρομίου 243.
 φοινικῆς unde d. τὰ γράμματα 152.
 φοιτᾶν διὰ τῆς ὥλης 127. φοιτητῇ μαντία 61.
 φοράδην βαστάζοντες φορεῖ 98.
 φορέσαι, ferre 287, 337, 343.
 sic πεφορτίκαμεν 346.
 φόρμιμα δένδρον, serac. 285.
 φόρμιγξ quorum inventum 132.
 φράσις συμβολική 243.
 φρένας κατὰς ἐκ μετανοίας λαβεῖν 319. φρεναπατοῦντες 125.
 vulg. B. Tit. 1. φρεναπάται. φρένωσις quid 54.
 φριεζθριξ 9.
 φρούδος τῆς ἀπληστίας ὧν 159.
 φυγαδευτικὸς τῶν περιόντων 72.
 φυκία πέτραις περιπεφύκοτα 25.
 φυλακή τῶν ἐντολῶν 170.
 τὰ φυλακτήρια πλατύνειν 127.
 φυλασσολία in Iud. athl. 78.
 φυλοκριτικὰ σοφία 162. φυλοκριτικῆς τῶν κοσμικῶν. alibi φιλοκριτικῶν 58.
 φύντες ἐπιτηδείως πρὸς 123.
 sic πεφυκώς πρὸς ἀρετὴν οὐκ εύ 123.
 οἱ φυσιογνωμοῦντες 144.
 φυσιολογοῦντες τὸν ἐγκέφαλον 78. τὰ φυσιολογηθέντα περὶ ἀργῶν 203. φυσιολογία γνωστική 204.
 φυσιοποιεῖ τὸν ἀνθρ. 229.
 φυσιοὶ ἡ γάως q. sign. 324.
 φυσιοὶ καὶ τύφου ἐμπιπλησι 128.
 οἱ πεφυσιωμένοι, inpl. 128. φυσιούται η ἔξις, in natura vertitur 308.
 φυσιωσῖς, inflatio animi 39.
 φυτεύειν παιδίας 187.
 η φυτικὴ δύναμις 328.
 φυτώρια 124. H. m. s. φυτάρια.
 φωρία, indicia furti 266.
 φῶς propriæ quid. et vir cur φῶς dictus 41. et Greg. Naz. 238. Illyarch. H. φῶτες φωτὸς ἐμπλεος 348. sic 257.
 φῶσφοροὶ οἱ ἐπτά 240.
 φωταγωγῆσει σε τὸ πῦρ 16, 31.
 φωτεμβολεῖν 240.
 φωτίζει τοῖς πλαν. τὴν ἀλήθειαν 57. φωτίζεσθαι τὸν σκοτισμόν, illuminari tenebrosa sui parte 79. φωτίζεσθαι quid 40. φωτίσμα cur dictus baptismus 41 et 42. φωτί-
- σμὸς, η μαθητεία 247.
 X
 χαλαζοβολούντα νέφη 268.
 χαλεπαλνειν οὐδενὶ 312.
 χαμαιτεῦνται 263.
 χαμαιτυπται, meteit. 87. χρατυπεῖται 187.
 χάραγμα βασιλικὸν 274.
 χαρακτήρὲλευθέρων γυναικῶν.
 χαρακτηρίζομενα τοῖς ιόντις 50.
 χάριεν τὸ 43. ιερόν γαρίεν πλάσιοθ. 302 ει 104. χαριτιμηλη 74.
 χάρισμα τοῦ Θεοῦ 205. χάρισμα, baptismus, ei cur 41.
 χαρμὸν ἐλεῖν 13.
 τὸ χαρτόν, gaudium 168.
 χειραγωγεῖ ἐπὶ σ্থν. 153. 163.
 χειραγωγῆσαι εἰς 2.
 χειρίζειν τὸν ἐναντ. λόγην 254.
 χειροθεσία εὐλογίας 51, 338.
 χειροποίητοι ναοὶ 249.
 χειρούργησε τὸν ἀνθρωπὸν ἵεταντος 36. χειρουργία τὸν τῆς ψυχῆς πεθῶν 50.
 χειρούσθαι, manib. domare 27.
 χειρώναξ λαδὸς 27.
 χειλύτις Ἀρτεμις, ei χειλίτην 41.
 χηραμοὶ τῶν θφεων 20.
 χθιζὴ μέθη 66.
 χθόνιος ἄρδης 248.
 χθύπτης τερψ 243.
 χύῶν Telliis unde dicta 243.
 χλιδὴ πλούτου 111. χλιδῆ μηδερον 95.
 χνοῦς a vento jactans 226.
 χοῖνδος ἀνθρωπὸς 341. idem μήκος 341.
 χοιροφάλας Διόνυσος 11.
 χορείοις συγχρῆσαι 71. A. ρετοῖς.
 χόρτατμα, οὐ βρῶμα 58.
 χοὺς ἐσμεν 50. χόες τῆς θελήστης 254.
 χρῆν, oraculo pandere 139.
 χρεών, s. εἰναι, oporere 305.
 χρῆμα τι πολιωφέλει 131.
 χρῆμα γνώστεως ἀκήρατον 118. ει 61.
 χρησμηγόρος Φοῖδος 15. χρηστὸν τελ. catalogus 144.
 χρηστεύεσθαι, aci. ei peui. 172.
 χρηστεύεται παντὶ τῷ 319. διτεύσθεντος ἀει, διτεύσθεται 55.
 η χρηστική, s. ἐπιτ. 151.
 χρηστοῖς sunt et dicuntur qui continent in Christum 158. rise ei Pen. Pithosi Advers. lib. II. cap. 3.
 χρηστομαθῆς qui 256. χρηστομαθῆς Ἐλληνικῆς δι καρος 119.
 χρίματα, linimenta 126. ωτίναι χρίσματα 77. τὸ χρίσμα τῆς εὐαριστήσεως 223.
 τὸν χριστιανιτυμὸν κεφαλαιόν πογράφοντες 297. οἱ χριστῆριν 115.
 χριστὸς pro χρηστός 247.
 χρόνῳ τινὶ, aīquandū 258.
 χρύσια pro χρύσει 240, 261.
 χρυσόμορφος 257.
 χρυσόπτεστοι πέπλοι 93.
 χρυσοτοικιτοι ψιλοτάπ. 79.
 χρυσοχοία pro χρυσεγία 109.
 χρύσωπος αἰθήρ 256. rectius χρυσωπὸς Εuseb.
 χρυσωρχεῖν, aur. effodere 88.

χυδαῖος δχλος 86. οἱ χυδαῖοι ἀν-
θρωποι 270, 325.
χυλάνατες ἀπὸ τῶν τρίνων 54.
χυλέύουσα σύδαιμη 282 εἰ 164.
χωρεῖ διὰ πάσης θεραπείας 57.
sic φοιτᾶν. χωρούντα τοῖς ἄγαθοῖς
ἐκ διαμέτρου 313. χωροῦντες μα-
θεῖν τοῦτο μόνον. *cupientes ei di-
scere valentes* 290.
χωρία, *loci scripti*. s. 264.
χωρογραφία *Egypti* 269.

Ψ

ψιλοί εἰν καὶ ἄδειν 71. τῷ Θεῷ 2.
παλινριδίαν 110. ὁ Φαλμῳδὸς *David*
23 εἰ 76. Φαλμῳδία *in convivis*
71.

ψεκτική τέχνη 50.
ψευδαπόφαστα λόγος 235.
ψευδεργία καὶ ψευδολογία 98.
ψευδογραφεῖ τὴν δύνην 273.
ψευδοδοξίας αἴτιον 278.
ψευδοποιοῦντες τὰς γυναικας 98.
ψευδοποίησι τοῦ προσώπου 94.
ψευδώνυμος γνῶσις 165.
ψευτόμα ἐκβαλλὼν ἄπαν 95.
ψιλοτάπιες χρυσοποιεῖτον 79.
ψιλῷ τῷ βούλεσθαι δημιουργεῖ
ποιεῖ νοι. 19. ψιλῷ τῷ γῷ θεωρεῖν
247. ψιλῶς νοούμενον 85.

ψιμυθίσμδ προσώπου 86.
ψυκτῆρες ναὶ 69. ψυκτήρ, κυ-
λινδρικοὶ σχῆματος, κατατομῇ κά-
τωθεν κιονῖδι ἐπὶ πρέσματι κυλιν-
δρικῷ ἐδραζομένῃ, ἀρ' οὐ καὶ ιστά-
ναι καὶ μεταχειρισθῆναι ἔστι πρό-
γειρον : *excerpta m. s. P.*
ψυχαγωγοὶ εὐγλωσσοὶ 125. ψυ-
χαγωγία ποιητική 238. ψυχαγωγία,
ευηπιστοῦ *bon.* 179.
ψυχαπάτης οἶνος 67.
ἐκ· ψυχῆς δούλευειν, *ex animo*
113. εἰ 214.

ψυχικοὶ *hareticis qui* 219.
ψυχοπομπὸς Ἐρμῆς 351.
ψυχοῦσθαι, εἰ ἐλέχωσθαι 289.
ψύχωσις τῷ κόσμῳ 21.

Ω

ώ θαύματος μυστικοῦ 45. sic v.
45. ὡ τῶν ἀγίων λοχ. *in quorum*
priore loco P. m. s. habet ω. Idem
P. 91. bis ω τῆς at Flor. ed. ω.
ω βάθος πλούτου 112. ωροὶ ἕγω
16. ὥγηνοι δώματα *cæl.* 264.
ώδης *cantor* 1. ώδης *Egyptiis q.*
269. ώδικῆς δρυνις, *de merula* 81.
ὁ ώδικδε, *voce pollet* 121 εἰ 1.
ώκυπλάνοις β:παῖς 241.

ώκυπτερα περικόπτειν 105. ώκύ-
πτερος μαστοφαγής 109.

δ ὄν, *Dei nomen* 52. sic 151,
290 εἰ *alibi.*

ῶνασσα, *fig. ὄ άνασσα* 278.
ῶνιν εὐρ. σύνοικον 261.

ῶριος ἀνήρ 291. ωρια, *romæ*
245.

ώροσκόπος *Egypt.* 269.

ώρσαι πρὸ δρσαι 255. *itemque*

αριδ *Hesychium.*

ώς φάγαι 218. ώς ἀν περιειλη-
φώς, ut qui complectatur 250. ώς
πρὸς ἡμᾶς αὔτούς, quod ad nos
ait. 216. sic 222. ώς ὅτι ἐλάχιστα.
quātū minima 35. sic ώς ὅτι μά-
λιστα δμοιοτάτην 192. ώς ὅτι μάλι-
στα φυλάττεσθαι: 69.

ώς αὔτως pro ὠσαύτως. 157,
228, 249. ώς δὲ, sic vero 285. ώς
δὲ in redditione pro οὐτῶς, sic 28.

ώς κερδηθσονται 107. I Petr. III,
Ἴνα· κερδηθσωνται, sic ώς μή-
cum verbo indicativo 170. ώς μή
ονειδισθείμεν 782. ώς μή πάθη-
ται 172. ώς τὸν ζυγὸν ἀγειν, ad
jugum d. 2. pro πρός seu εἰς, raro
exempli.

ώσαννά quid signif. 38.
ώτεδς, Ion. αὐτός. 92.

INDEX AUCTORUM

QUI

A CLEMENTE ALEXANDRINO CITANTUR.

*Numeri paginas editionis Parisiensis respiciunt, quas signo ☰ lectorem ad inferiorem paginam
revocante representavimus.*

- A**
Abaris Hyperboreus vates, 334.
Abderitani, 417.
Abderites sophista (*Democritus*),
293, 279.
Academici, 416.
Achaicus ἐν τοῖς Ηθικοῖς, 496.
Acicari columna, 303.
Acrisius, 321.
Acusilaus, 321; — Argivus, 299;
— Historiographus, 629.
Admetus, 323; — Thessalus va-
tes, 233.
Adrastus, Crœsi filiorum pæda-
gogus, 109.
Ægias, 321.
Ægyptia Sibylla, 323.
Ægyptiorum τὰ ἱερατικὰ βιβλία,
634.
Æschines, 626.
Æschylus, 387, 492, 494, 546,
558, 603; — Tragicus, 610, 620.
Æsculapius Memphitanus, 334.
Æsopos, 718.
Aethlius, Αἴθλιος, 30.
Agatho tragicus, 614.
Alcander, 19.
- Alcibiades, 9.
Alchmeon Crotoniata, 43, 624;
— πρώτος φυσικὸς λόγον συνέτα-
ξεν, 308.
Alcmenon vates apud Acarna-
nes, 334.
Alexander Macedo, 634, 635.
Alexander Polyhistor ἐν τοῖς
Ιγδικοῖς, 451; — ἐν τῷ Περὶ Ιου-
δαῶν συγγράμματι, 352; — ἐν τῷ
Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων,
304.
Alexarchus grammaticus, 36.
Alexis comicus, 218.
Alobii, pro quibus Υλόδιοι legit
Strabo lib. xv, 305.
Amœbeus cithareodus, 447.
Amphiaraus Atheniensis, 333,
334.
Amphiletus Atheniensis, 333.
Amphilochus, 629.
Αμφιαράς ἐν Κιλικίᾳ (vates),
334.
Amphion, 333; — Thebanus,
1; — musica inventor, 323.
- Anacharsis, 14; — Scytha, 203,
305, 308, 568.
Anacreon, 251, 623; — Teius,
308.
Anaxagoras Glazomenius, 43,
301, 308, 364, 416.
Auxandra Nealcis filia, pictrix,
523.
Anaxarchus, 496; — Diogenis
Smrynæi auditor, 301; — ἐν τῷ
Περὶ Βασιλεῶς, 287.
Anaximander Milesius, 43, 301.
Anaximenes Milesius, 42, 301,
629.
Andocidas, 625; — Rhetor,
626.
Andre ἐν τῷ Τρικοδί, 332.
Androcycles, 718; — Pythago-
ricus, 568.
Androtron, 629.
Anias (vates) ἐν Δήλῳ, 334.
Anniceri, 417.
Anonymous, 194, 195; — δ συν-
ταξάμενος τὴν τῶν Μακκαθαῖων
ἐπιτομὴν, 595.
Antidiides ἐν Νόστοις, 27.
Antilochus, ἐ τοὺς ἵστορας ποι-

γῆμα τευσάμενος ἀπὸ τῆς Πυθαγόρου
τὴν λακέα ἐπὶ τὴν Ἐπικούρου τελευ-
τῆν, 309.

Antimachus Teius, 622.

Antiochus, ἐν τῷ ἑννάτῳ τῶν
Ιστοριῶν, 29.

Antipater Zenonis familiaris,
416; — Stoicus, τρία συγγραφά-
μενος βιβλία περὶ τοῦ ὅτι κατὰ
Πλάτωνα, 595.

Antiphanes, 308; — Delius me-
dicus, 104.

Antiphanes comicus, 482; — ἐν
Μαλθακῇ, 218.

Antiphon Rhamnusius, 309; —
Rhetor, 626, 712.

Antisthenes, Socratis familiaris,
46, 49, 301; — Phryx, 301, 406,
412, 417, 601.

Antitacte, 459.

Anytus, 505.

Apelles ἐν τοῖς Δελφικοῖς, 31.

Apelles, 210.

Ariion grammaticus, ἐν τῇ τε-
τάρτῃ τῶν *Αἰγυπτιακῶν Ιστο-
ριῶν*, 320; — κατὰ Ιουδαίων συν-
ταξάμενος βιβλίον, *ibid.*

Apis, 307.

Apollodorus, 10, 18, 301; —
Chronographus, 322, 327; — Cor-
cyraeus, 570; — Cumanus gram-
maticus, βιβλία δύο γραμματικά
ἐπιγράφας, 309; — ἐν τοῖς *Χρο-
νικοῖς*, 322.

Apollodotus Cyzicenus, 417.

Apollonius Rhodius ἐν τοῖς *Ἀρ-
γοραντικοῖς*, 322.

Aratus, 47; — Poeta, 570; —
ἐν τοῖς *Φαινομένοις* ἐπιγραφομέ-
νοις, 315, 597.

Arcesilaus, 301, 712.

Archedemus, 416, 784.

Archelaus Atheniensis, 43, 301,
761.

Archemacus, ἐν *Εὐδοκιῶν τρι-
τῷ*, 327.

Archias, 333.

Archilochus, 269, 333, 610; —
Parus, 308, 609.

Archinus, 627.

Arete Aristippi, Cyrenaica, 523.

Argia Diodori filia, dialectica,
523.

Argis, 334.

Andreas, 592.

Arignote τὰ Περὶ Διονυσίου
γραψαμένη, 522.

Arioi Μεθύμηπεις, 1.

Aristaeus Proconnesius, 334.

Aristaeus Cyrenaeus, 533.

Aristander Telmessensis δὲ σὺν
Ἄλεξανδρῷ γενέμενος, 554.

Aristarchus, 300; — ἐν τοῖς *Ἀρ-
χιογείστοις* ὑπομνήμασι, 326.

Aristeas Argivus, 322.

Aristippus, 177, 179; — Cyre-
naeus sophista, 411; — Μητροδί-
δακτος, 523.

Aristippus ἐν πρώτῃ *Ἀρκαδι-
κῶν*, 322.

Aristo, 407, 416; — Thessalus,
333.

Aristobulus Peripateticus, 305,
59, 632; — ἐν τῷ πρώτῳ Πρὸς τὴν
φιλοσοφίαν, 342.

^a Barnabæ locus exstat in Clem. Rom. epist. ad Cor.
^b Asseus. Menag. ad Laertii vii, 168.

Ar stocles, 629.

Aristocritus ἐν τῇ πρώτῃ τῶν
Πρὸς Ἡρακλεδάρων ὀντιδόξου-
μένων, 561.

Aristodemus, 308.

Aristophanes, 627, 628; — co-
micus, 492, 652; — ἐν τῷ Δαι-
δάλῳ, 628; — ἐν θεομορφοί-
ζούσαις, 209; — ἐν ταῖς πρώταις
θεομορφούσαις, 628; — ἐν
Κωνάῳ, 628.

Aristoteles, 17, 150, 258, 289,
300, 301, 304, 308, 512, 554, 365,
483, 547, 589, 590; — Peripate-
ticos, 591, 611, 643, 697, 761,
774, 784; — ἐν τῇ Λοκρῶν πολι-
τείᾳ, 552; — Φιλόσοφος ἐν τῷ
Περὶ φύσεως, 683; — ἐν τῇ Φω-
κέων πολιτείᾳ, 354.

Aristotelici, 300, 415, 575.

Aristoteles Cyrenaeus, 447.

Aristoxenus, 658; — ἐν τῷ Πυ-
θαγόρου Βίῳ, 300.

Aristus Salaminius, 36.

Arpedonaptæ, 304.

Artaianus ἐν τῷ Περὶ Ιουδαίων
συγγράμματι, 344.

Ariemisia, Diodori filia, diale-
ctica, 523.

Artorius τις ἐν τῷ μακροδι-
τίᾳ, 153.

Aspasia Milesia, 523.

Asylus Crotoneiates, athleta, 447.

Athamas, 387; — Pythagoricus,
624.

Athenodorus, ὁ τοῦ Σάνδονος, 31.

Augias, 622.

Axiomēta Phliasia, 523.

B

Bacchylides, 266, 623; — τι
ταῖς Παιᾶσιν, 580; — Lyricus,
περὶ τοῦ Θεοῦ λέγων, 602.

Bacides, Arcas, et Brotius,
333.

Barnabas, 573, 375, 589, 569,
410, 411, 514, 572, 577, 646 ^a.

Basilides, 409, 507, 508, 509,
536, 539, 540, 545, 546, 583,
764, 765, 792, 794; — ἐν τῷ ει-
κοστῷ τρίτῳ τῶν *Ἐξηγητικῶν*, 506.

Basilidiani, 340, 563, 371, 375,
408, 426, 427.

Battus Cyrenæus, 333.

Berosus ἐν ταῖς Χαλδαιαῖς
Ιστορίαις, 329; — ἐν τρίτῃ Χαλ-
δαικῶν, 43.

Bias, 500; — Prieneus, 299.

Bion Proconnesius τὰ Κάδμου
τοῦ παλαιοῦ μετέγραψε κεφαλαιού-
μενος, 629; — 77, 712.

Biton, 432.

Bocchoris, 520.

Bœo, 353.

Brachmanes, 303, 305, 451.

Branchus, vates, 570.

Brenus, in Ilio vates, 334.

Brontinus, 333.

Bulta, 305.

C

Cadmus Phœnix, 306, 507; —
Thebas venit, 321, 322, 629.

Cajanista, 765.

Calchas vates, 333.

Callias comicus, 622.

Callimachus, 18, 597; — Poeta,
301; — Thebanus, 412, 415; —
^c Non ex comico anonymo citantur versus, sed
Aristophanis *Lysistrate*, v. 43 et 44.

600; — ἐν *Αἰτοῖς*, 24, 571; — τι
τοῖς Ἐπιγράμμασι, 580; — τι
Ιάμδοις, 570; — ἐν *Τύροις*, 24.

Callinus, 533.

Callipho, 415.

Capito musicus, 2.

Carpocrates, 428, 430, 436, 448.

Carpocratiani, 428, 430

Cassianus ἐν τῷ πρώτῳ
Ἐξηγητικῷ, 520.

Cassianus, vide infra, *Julus*
Cassianus.

Cebes, 302.

Cephalenei, 428.

Cercops Pythagoreus; ejus ei-
δῶν κατάβασις, καὶ δέρη, ι-
γος, 533.

Ceius sophista, Prodicius, 902.

Chaldaei, 343. — Assyriorum
philosophi, 305.

Chani, τοῦ Χάμ προσήπεια, 612.

Chamæleon, 351; — ἐν τῷ Πε-
τῶ, 500.

Charidemus, 761.

Chilo sophista, 626; — Lucifer-
demonius, 299, 300.

Chiro centaurus sapiens, 506.

Chrysippus, 301, 761.

Cinyras, Cyprus insularis ν-
τες, 40, 333.

Cleanthes, 301, 416, 643, 697,
718, 784; — Pisadeus ^b, Stoxes
philosophus, 47, 589; — ἐν το-
πογραφίαι, 602; — ejus πορταὶ,
554.

Clearchus Peripateticus, 344.

Clemens apostolus, 516, 518;
— ἐν τῇ πρὸς Κορινθίου, 29,
516, 518, 647.

Clemens Alexandrinus seipso
citat: Ήρδε τὰς αἰρέσεις, 510. —
τὰ Περὶ ἀρχῶν τοῖς Ελληνο-
μέναι, 618; — Περὶ ἀρχῶν, 61,
434; — ἐν τῷ Περὶ ἀρχῶν τοῖς
631; — ἐν τῷ Περὶ πραστάται,
104; — ἐν τῷ γαμικῷ λόγῳ, 25; —
— Περὶ γενέσεως ποσμού, 68;
— τοῖς Περὶ ἀρχῶν τοῖς, 16;
— ἐν τῷ Περὶ προτεραικῶν ἐπιγρά-
μνενῷ ἡμῖν λόγῳ, 711; — Πε-
ριφερεῖας, 511, 591; — ἐν τῷ
πρώτῳ Στρωματεῖ, 550; — τοῖς
δευτέρῳ Στρωματεῖ, 657, 594; —
ἐν τοῖς Περὶ γύγης, 409, 453, 51.

Cleobis, 432.

Cleobulus, 300; — Lindius,
299; — Lindiorum monschi, 3.

Cleomenes, 387; — τοῦ Πε-
τούδον, 300.

Cleophon Corinthius, 555.

Cleophalus (*leg.* Κρεωπος)
Sainius, ejus *Oikaias* ἀλλο-

628.

Clitarchus, 357.

Colophonia Sibylla, 553.

Cometes Creteis, 553.

Comicus anonymous, 411, 13,
179, 201 ^c, 218, 413, 554, 770

Comœdia, 251.

Conuphides *Ægyptius*, 305.

Corinna poëtria, 523.

Corone, 354.

Cous Hippocrates, 415.

Crantor auditor Polemon,

Grammaticus, 327.
 Cratinus ἐν τοῖς Ἀρχιλοχείοις, 280; — ἐν Ἐρυπραμένοις, 682; — ἐν τοῖς Λάκωσι, 619: — ἐν Ποιέτηῃ, 626.
 Cratinus junior comicus, 569.
 Crenus εἰς τὸν Ἡραλειδῶν ἐπιφάνης μάντις, 334.
 Creontis Antigone, 493.
 Criso Himeraeus, 447.
 Critias, 620.
 Critolaus, 301; — Phaselites, 374; — Peripateticus, 416.
 Crobulus, 761.
 Ctesias, 320.
 Cumana Sibylla, 333.
 Cycli τοὺς ποιητὰς ἐν τοῖς πάνυ παλαιοῖς τιθέασιν, 333.
 Cydippus Mantineus, 308.
 Cypriacum poema, 49.
 Cyrenaici, 415, 417, 722.

D

Damasus frater Democriti, 631.
 Danais poema, 522.
 Demaratus, ἐν πρώτῃ Τραγῳδονύμῳ, 27.
 Demenetus Phocensis, 333.
 Demetrius, ἐν δευτέρῳ τῶν Ἀρτολικῶν, 30; — ἐν τῷ Περὶ τῶν ἐν τῇ Ιουδαϊᾳ βασιλέων, 337.
 Democritus, 44, 45, 59, 81, 304, 304, 417, 421, 534, 590, 598, 629; — Sapiens cognominatus, 631, 698. — Abderitanus, 43, 279; — τοὺς Βαδυλωγίους λόγους θήκους πεποίηται, 303; — ἐν τῷ Περὶ τέλους, 417.
 Demodocus, 332.
 Demosthenes, 626, 627, 761.
 Dercylus, 321.
 Diagoras, 15.
 Dicæarchus, 19.
 Didymus, 300; — Grammaticus, 17, 569; — ἐν τῷ Περὶ πυθαρικῆς φιλοσογλαῖς, 509; — ἐν Συμποσιακοῖς, 523.
 Dieuchidas Megareius, 629; — ἐν τετάρτῳ Μεγαρικῷ, 328.

Dino, 43.

Dinomachus, 415.
 Dio philosophus, 522.
 Dio Thyles, 569.
 Diodorus, 501, 309, 415.
 Diogenes 223, 296, 712, 713, 775; — Apolloniates, 42, 105; — Smyrnæus, Metrodori discipulus, 501; — ἐν πρώτῳ Περσικῷ, 43; — ἐν τίνι τραγῳδίᾳ, 412.

Diomedes, 185.

Dionysius, 308, 333; — Argivus, 321; — Carthaginensis, 333.
 Dionysius Halicarnasseus, ἐν τοῖς Χρόνοις, 320; — Iambus, 569; — Thrax grammaticus, ἐν τῷ Περὶ τῆς ἐμφάσεως τοῦ περὶ τῶν τροχίσκων συμβόλου, 568.

Dionysius ἐν τῷ πέμπτῳ μέρει τοῦ Κύκλου, 30.

Diophilus.

Diotymus, 417.

Diphilus comicus, 606, 611.

Docetae, 765.

Dorotheus, ἐν τῷ τετάρτῳ Ιταλικῷ, 27; — ἐν τῷ πρώτῳ Παρδέκτῃ, 334.

Dosidas, 27.

• Hic versus ex p. 584 citatus legitur in Hercule surente, v. 1345.

Dracon, 309.
 Druidæ Gallorum, 305.
 Duris, 537.

E

Eleates ξένος, 366; — Dialecticus, 537 (apud Platon. *Theæteto*).
 Empedocles, 432, 479, 534, 552, 554, 570, 589, 599, 615; — Agrigentinus, 17, 42, 334, 549, 587, 624; — Κωλυσανέμας vocatus, 630; — ejus φιλόσοφος ποιητικὴ, 607; — ἐν τοῖς Ἐπεσι, 630.
 Empedotimus Syracusanus, 534.
 Enenartæ, 158, 304, 765.
 Enoch, 808, 801.
 Entychitas ἡρετική, 765.
 Ephorus, 334, 337, 351.
 Epicharitus, 18, 301, 369, 477, 492, 541, 620, 623, 626, 714; — Conicus 150, 605; — Pythagoreus, 597.

Epicurei, 44, 575.

Epicurus, 269; — Discipulus Nausiphanis, 301, 502, 365, 412, 415, 417, 421, 532, 591, 604, 628, 629, 643, 648; — Μενοκεῖ γράψων, 501.
 Epigenes Thespiensis, 333; — ἐν τοῖς Περὶ τῆς εἰς Ὁρφέα ποιησεῖσιν, 333, 571.

Epigramma Sardanapali, 411.

Epieniides Cretensis, 299, 334.

Epiphanes υἱὸς Καρποχράτους, etc., 428; — ἐν τῷ Περὶ δικαιοσύνης, 428, 429, 430.

Eratosthenes Cyrenæus, 309, 327, 336, 337; — ἐν τοῖς Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, 496; — Γραμματικά libris duobus, 309.

Erythræa Sibylla, 333.

Esdras Levites, 342.

Eubulus comicus, 716; — ἐν Σεμέλῃ, 716.

Eudemus Naxius historicus, 629; — ἐν τοῖς Ἀστρολογικαῖς Ιστορίαις, 302.

Eudoxus Cnidius discipulus Cnuphidis, 303; — ἐν δευτέρῃ τῆς Περισθον, 42.

Eugamon Cyrenæus, 628.

Eumelus, 621; — Corinthius, 333; — Historiographus, 629.

Eunomus, 1, 2.

Euphorion, 25; — Chalcidensis, 483; — Poeta 561, 571, 603; — ἐν τῷ Περὶ Ἀλιάδων, leg. Ἀλενδρῶν, 327; — ἐν ταῖς πρὸς Θεωρίδαν ἀντιγραφαῖς, 569.

Euphorus, 306, 338.

Eupolemus ἐν τῷ Περὶ τῶν ἐν τῇ Ιουδαϊᾳ βασιλέων, 338, 343.

Euripides, 18, 27, 45, 48, 49, 50, 221, 306, 334, 495, 499, 524, 543, 584 ^a, 603, 613, 620, 622, 625, 625, 628; — Poeta tragicus, 432; — Scenicus philosophus, 581;

— ἐν τῷ Αἴγαι, 622; — ἐν τῷ Αἰγαίῳ, 483, 621; — ἐξ Ἀρτιρηγης, 621; — ἐν Ἀρτιρηγῃ, 348;

— ἐν ἔξαμετρῳ τηρήσει (Meurs. Teret), 627; — ἐν Ἐρεχθεῖ, 619, 621; — ἐν Ιωνι τῷ δράματι, 50;

— ἐν Κτιμέρῳ, 621; — ἐν τῇ Μηδελᾳ, 620; — ἐν τῷ Οἰρεῖ, 619; — ἐν τῷ Οἰρούῳ, 625; — ἐκ τοῦ ὄρεστου, 621; — ἐν τῷ

Πειρίθῳ δράματι, 60; — ἐν Πρωτεστάῳ, 628; — ἐν Τηλέφῳ, 624; — ἐν τῷ Φοίνικι, 625; — ἐν ταῖς Φοινίσσαις, 289; — ἐν Χρυσίππῳ, 627.

Euristheus, 45; — ὁ τὴν Εὐρωπὰς τοιήσας, 349.

Euristratus Anaximenes pater, 301.

Eurus Pythagoreus, 559.

Euthydemus, 366.

Euthymenes ἐν τοῖς Χρονικοῖς, 327.

Evander filius Italicae Sibyllæ, 323.

Evangelium secundum Αἴγυπτος, 445, 452, 453, 465, 799; — secundum Ιεράρχος, 380.

Evenierus Agrigentinus, 15.

Excestus, Phocensium tyrannus, 334.

Ezechiel, 304.

Ezechiel, ὁ τῶν Ιουδαϊῶν τραγῳδῶν ποιητής, ἐν τῷ ἐπιγραφένῳ δράματι Εξαρωγῇ, 334.

G

Gaius Julius Nepos, vates, 334.

Galeus vates in Sicilia, 334.

Getæ, 303.

Glaucias, 764.

Gnostici, 438.

Gnosticus, 411, 477, 479, 520.

Φθόνος δὲ ἀπειλὴ γνωστικοῦ, 805.

Εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες εἶναι γνωστικοί, etc., ibid.

Gorgius Leontinus, historicus, 295, 629.

Grylli Alius (Xenophon), 46.

Gymnosophistæ Indorum, 305,

451, 481, 634.

H

Hæmatitæ, 765.

Halcyon, 334.

Hecateus, 417, 629; — ὁ τὰς

Ιστορίας συνταξάμενος, 603.

Hegeſibulus, 301.

Hegeſilaus, 301, 308.

Helenus, 534.

Hellanicus, 505, 308, 321, 335.

629; — ejus Δευκαλιωρία, 629.

Heracleon, 502, 503, 804.

Heracleotes, ἐν τῷ Περὶ μέθης

531.

Heracles, 25; — Ponticus, 44.

417; — ἐν τῷ Περὶ χρηστηριῶν, 325.

Heraclitus, 15, 22, 33, 42, 43, 90, 196, 215; — Βαυονίς Alius, 302, 304, 315, 332, 362, 569, 452, 454, 476, 478, 481, 494, 530, 591, 600, 602, 603, 615, 624; — Ephesi, 366, 417, 549, 599, 604, 629; — περὶ τῶν ἀνθρώπων διαλεγόμενος, 552; — περὶ φύσεως, 571.

Hercules vates et physicus, 306.

Herillus, 416.

Hermas, 679; — ἐν τῷ δράματι, 560; κατὰ ἀποκαλύψτι, 556.

Hermes Thebanus, 334; — 679; — ejus βίοις, 633; — αἱ πάντα ἀναγκαῖοι, 634.

Hermippus Berytius, 306; —

ἐν τῷ Περὶ ἐβδομάδος, 686.

Hermogenes hæreticus, 808.

Herodotus, 306.

Herodotus, 300, 306, 331, 432.

- Chætus. — Laius κατὰ τὴν τραγῳδίαν, 388.
 Lamia Sidonia, 304.
 Lampas, 761.
 Laocoön, 334.
 Lasus Hermioneus, 308.
 Lasthenia Arcadia, 523.
 Leander, 500.
 Leandrius, 29, 629.
 Leo ὁ τὸ Περὶ τῶν κατ' Αἰγυπτονθεῶν πραγμάτευσάμενος, 322.
 Leonides Alexandri pædagogus, 109.
 Lesches Lesbicus, 333.
 Leucimus, 416.
 Leucippus, 301; — Milesius, 43.
 Levis, 502. Λεῦθαῖος Dodwellus legit pag. 44 in Irenæum.
 Linus, 299, 575; — præceptor Herculis, 325; — Cithæreius, 281.
 Lucas ἐν ταῖς Πράξεσι τῷ πατοστόλῳ, 383.
 Lycon, 301.
 Lyconophronis Alexandra, 571.
 Lycurgus, 67, 309, 323, 336, 349, 527, 528, 531.
 Lycus Peripateticus, 416.
 Lynceus, 321.
 Lyricus vates, 597, 613.
 Lysias, ἐν τοῖς Ορφαρικοῖς, 626.
 M
 Macetis Sibylla, 333.
 Manto, 335; — Thebis, 334.
 Mantus in Pamphyliavates, 334.
 Marcion, 433, 434, 435; — Ponticus, 436, 469, 492, 500, 546, 762, 764, 765.
 Marcionistæ, 377, 431, 432.
 Matthew, 502.
 Matullias, 436, 488; — Apostolus, 748; — ἐν ταῖς Παραδόσεσι παρανῶν, 380.
 Megasthenes, ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Υρδίκων, 505.
 Melanippides lyricus, 602.
 Melesagoras, 629.
 Melitus, 505.
 Menagyrtæ, 14.
 Menander, 45, 625, 713, 716; — Pergamenus, 326; — Comicus, 217, 421, 422, 550, 605, 606, 610, 620; — ἐν τῷ Δευτιδαμορι, 712; — ἐν Ἡριόχῳ, ὑποβολιμακῷ δράματι, 49; — ἐν Ιερείᾳ τῷ δράματι, 49; — ἐν Πολούμεραις, 622; — ἐν Ραπτίζομέρῃ, 84.
 Mendesius, vid. Ptolemaeus Mendes.
 Menecrates medicus, 36.
 Menexene filia Diodori, dialectica, 523.
 Metrodorus, 643; — Chius, 43; — Democriti auditor, 301; — Epicureus, 614; — ἐν τῷ Περὶ τοῦ μελῶν εἰρυτῆρι παρ ἡμῖν αἰτλαρ πρὸς εὐδαιμονιῶν τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων, 417.
 Miletus, 203.
 Minoes, 349, 351.
 Mnesiphilus, 302.
 Monimus ἐν τῇ τῶν Θαυμασίων Συντάξῃ, 27.
 Mopsus, 334; — Apollinis filius, vates, ibid.; ejus Martini, 333.
 Moschion comicus, 623.
 Moysis vita enarratur, 342 seqq.
 Musæus, 321, 323, 575, 618.
 N
 Nausiphanes, 417; — Pyrrhus auditor, 301.
 Nausithous Philippi pædagogus, 109.
 Nazaratus Assyrius, 304.
 Neanthes, 300; — Cyzicenus, 569.
 Neobe, 321.
 Nicagoras, 36.
 Nicander, 33; — poeta, 25.
 Nicanor Cyprus, 15.
 Nicias Carysius, 333; — ἐν τῷ πρὸς Αυστριανῷ πάτερ Καταθήκῃ, 626.
 Nicolaus, 411, 456.
 Nicostratus comicus, 209.
 Numa rex Romanorum, Pythagoreus, 304, 548.
 Numenius ὁ Πιθαγόρειος φίλος, 342.
 Nymphodorus ἐν Νομίμοις βασικοῖς, 43; — Amphipolitanus ἐν τρίτῳ Νομίμων Αστα, 32.
 O
 Odrysæ, 303.
 Oenon, 334.
 Olympicus, ἐν Σαμακοῖς, 50.
 Olympus Milesius τὴν λύκην ἀρμονιῶν ἐφιλοτεχνούσεν, 307.
 Onomacritus Atheniensis, 333, 334.
 Ophiani, 765.
 Oracula, 348, 611.
 Orator Atheniensis, 40.
 Orontopagas tribunus militum, 567.
 Orpheus, 299, 433, 575, 583, 604, 607, 608, 609, 610, 611, 618, 624, 629; — Thracius sophrasta, 1; — Mysterii poeta, 11, 15; — Oeagri filius, 48, 299; — Nestor discipulus, 332; — Vates, 334; — Thracius, 502, 521, 523, 568; — Theologus, 585; — ἐν τῷ Δωρικῷ άραιοισμού, 628; — ἐν τῇ Θεοροΐᾳ, 628; — ejus Crater, ἐν τῷ οὐρανῷ κατάστασις, Ιερός Λέπτος, Πέξιλος, Τὰ φυσικά, 333.
 P
 Panætius, 416.
 Pantaclea Diodori filia, dialectica, 523.
 Pantænus, 808. Παντæνος ἡμῶν Ελεγεν.
 Panyasis, 22, 23, 622; — Halcarnaesus, 628.
 Parchor propheta, 641.
 Parmenides Eleates, 42, 613; — auditor Xenophanis, 501; — Magnus, 576, 602; — tv πρὸς τοὺς ποιημάτι, 552.
 Patrocles Thurius, 19.
 Paulus, 648; — uxorius, 448; — ἐν ταῖς Επιστολαῖς, 648; — Γαλάταις ἐπιστέλλων, 468; — Ἐβραῖος, 645; — ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους, 499; — τοῖς Καλατεῖσι, 277, 499, 576, 645; — ivi
 — apud Tatianum male scribitur

προσέρχεται πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ, 96, 112, 420, 468, 750; — ἐν τῇ δευτέρᾳ, 514, 586; — ἐν τῇ πρὸς Ψωμαίους Ἐπιστολῇ, 372, 419, 442, 457, 477, 532, 558; — ἐν τῇ ἑτέρᾳ πρὸς Τιμόθεον, 448; — ἐν τῇ πρὸς Τίτον Ἐπιστολῇ, 299, 525.
 Perdix capro, 761.
 Periander Corinthius, 299, 300.
 Pericles, 523.
 Peripatetici, 44, 374, 421, 540, 575.
 Petrus, 644, 648, 736; — uxoratus, 448; — ἐν τῇ Ἐπιστολῇ, 473; — ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, 806, 807; — ἐν τῷ Κηρύγματι, 357, 390, 809; — περὶ τῶν ἀποστόλων, 678; — ἐν ταῖς Πρᾶξεσιν, 646.
 Phanias, 333, 337.
 Phanocles ἐν Ἐρωσιν ἡ καλοῖς, 24, 697.
 Phanothea, 309.
 Phemius, 352.
 Phemones Delphini, 323, 334.
 Pherecrites comicus ἐν Αὐτομολοῖς, 716.
 Pherecydes Syrus, 299, 300, 325, 567, 621, 643; — ejus Θεολογία, 571, 641.
 Philemon comicus, 252, 609, 627, 712; — ἐν Συνεργήφῳ, 209; — ἐν Τυχοδολμαῖς, 628.
 Philinus, 626.
 Philippus apostolus, 436, 502; — uxoratus, 448.
 Philistus, 620.
 Philo, 284, 337; — ἐν τῷ Μωϋσεῖ Βίῳ, 343.
 Philo Pythagoreus, 305, 403.
 Philo ὁ διαλεκτικός ἐν τῷ Μενεγέρῳ, 523.
 Philochorus, 18, 30, 326, 629; — ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ μαρτικῆς, 334.
 Philolaus Pythagoreus, 433.
 Philosophus quidam, 405.
 Philostephanus, 38, 308; — ἐν τῷ Περὶ Κύπρου, 38.
 Philodeus comicus, 369.
 Phocylides, 609.
 Phoenix Achillis paedagogus, 109.
 Phormio Lacon, 334.
 Phoroneus, 67, 521.
 Phoronis poema, 521, 348.
 Phrygum hæresis, 765.
 Phyto Sibylla, 335.
 Pindarus, 262, 350, 494, 596, 615; — Bœotius, 18, 252, 323, 367; — Lyricus, 610; — Pythagoreus, 598; — Thebanus, 303, 319; — Περὶ τῶν Ἐλευσίνων συστημάτων, 433.
 Pisander Camirens, 628.
 Pisini Lindii Ἡράκλεια, 628.
 Pittacus, 300; — Mitylenæus, 299.
 Plato comicus, 628; — ἐν ταῖς Ἐρωταῖς, 718.
 Plato philosophus, 44, 45, 46, 116, 124, 150, 160, 191, 192, 244, 289, 290, 295, 299, 300, 301, 303, 315, 338, 342, 349, 351, 354, 355, 365, 366, 368, 369, 403, 407, 417, 418, 421, 423, 428, 431, 434, 466, 485, 488, 523, 536, 543, 549, 554,

555, 560, 562, 575, 579, 583, 584, 585, 586, 589, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 599, 603, 611, 613, 614, 623, 625, 626, 627, 629, 630, 675, 697, 761, 774; — Plato ἐν τῷ Ἀλκιβιάδῃ, 368; — ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ, 575; — ἐν Γορτίᾳ, 434, 575; — ἐν τῷ Δημόσῳ, εἰ δὴ τοῦ Πλάτωνος τὸ σύγγραμμα, 315; — ἐν τῇ Ἐπινομίᾳ, 349, 434, 548; — ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, 579; — ἐν τῇ μεγάλῃ ἐπιστολῇ, 583; — ἐν τῇ πρὸς Ἑραστὸν καὶ Κορινθον ἐπιστολῇ, 598; — ἐν Θεατὴτῷ, 294, 380, 418, 537, 552, 595, 596; — ἐν Κρατύλῳ, 339, 433; — ἐν τῷ Κροτωνι, 552; — ἐν τῷ Λυσίᾳ, 594; — ἐν τῷ Μένωνι, 588; — ἐν τοῖς Νόμοις, 274, 366, 418, 434; — περὶ Ποιητικῆς γράφει, 698; — ἐν Πολιτείᾳ, 350, 430, 493, 575, 584, 605, 628; — ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Πολιτείας, 433; — ἐν τῷ δευτέρῳ, 579, 601; — ἐν τῷ τρίτῳ, 481; — ἐν τῷ πέμπτῳ, 315, 481; — ἐν τῷ ἑδόμῳ, 599; — ἐν τῷ δεκάτῳ, 589, 600; — ἐν τῷ τελευταῖῳ, 592; — ἐν τῷ Πολιτείᾳ, 293, 334, 356, 366, 368; — ἐν Πρωταρόᾳ, 575, 695; — ἐν τῷ Σοφιστῇ, 537, 603; — ἐν τῷ Συμποσίῳ, 302, 552; — ἐν τῷ Τίμαλῳ, 303, 321, 586, 589, 591, 594, 598; — ἐν Φαιδρῷ, 189, 303, 368, 552, 553, 593, 594, 595; — ἐν τῷ Φαιδωνι, 302, 433, 434, 492, 532, 575; — ἐν Φιλήδῳ, 197; — ἐν τῷ Χάρμοδι, 303; — ἐν τῷ Περὶ ψυχῆς, 303, 572.
 Platonicī, 384, 590, 629.
 Poeta anonymus, 11, 15, 26, 28, 29, 37, 46, 63, 70, 71, 74, 101, 106, 107, 154, 155, 168, 169, 195, 202, 204, 222, 227, 238, 258, 265, 280, 315, 414, 423, 424, 432, 436, 443, 479, 496, 499, 531, 539, 541, 553, 558, 560, 578, 589, 610, 685, 712, 719; — δὲ τὴν Δαριδὰ πεποιηκὼς, 592; — δὲ τὴν Εὐρωπικὴν ποιησάς, 349; — δὲ τὴν Φορωνίδα, 348.
 Poetae, 368, 543, 570.
 Polemo; 23, 24, 25, 301; — Xenocratis familiaris, 419; — ἐν τοῖς ἐπιστολῇ, 31, — ἐν τοῖς Περὶ τοῦ κατὰ φύσιν βίου συντάγμασι, 717.
 Polemo, ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν πρὸς Τίμαιον, 30.
 Polyaratus Thasius, 334.
 Polybus medicus ἐν τῷ Περὶ διταιρίων, 683.
 Polycitus, 334.
 Posidippus, 625; — ἐν τῷ Περὶ Κρίτου, 35, 38.
 Posidonius, 416.
 Posthumus Romanus, 496.
 Praxiphanes Mitylenæus, 309.
 Prodicus, 762; — Samius, 333; — Chius, 561; — ejus αἱρεσίς, 722; — asseclæ, 438; — βιβλους ἀποκρύφους τὸ ἀνδρὸς τοῦδε (sc. Zoroastris) αὐχοῦσι κεκτηθεῖαι, 304.
 Protagoras, 627; — Abderitanus, auditor Democriti, 301. —

Ptolemæus δ τοῦ Ἀγησάρχου ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Περὶ τῶν Φιλοκάτων, 29.
 Ptolemaeus Mendesius ἐν τοῖς Χρόνοις, 320.
 Pyrrho, 761; — Anaxarchi discipulus, 501.
 Pyrrhonii, 777.
 Pythagoras Samius, 131, 274, 294, 300, 302, 303, 304, 323, 332, 333, 334, 342, 394, 400, 417, 434, 477, 535, 559, 560, 561, 575, 590, 591, 596, 805.
 Pythagoreus, ἐν τῷ Πλάτωνος Πολιτικῷ, 293.
 Pythagorei, 47, 145, 369, 409, 431, 435, 532, 543, 571, 575, 580, 593, 614, 683.
 Pythagorica symbola, 350, 559.
 Pythis, 300, 476, 680.
 Pythocles, ἐν τρίτῳ Περὶ διορούσ, 27; — Samius, ἐν τετάρτῳ Ιταλικῷ, 334.
 S
 Samia Sibylla, 333.
 Samius, 558.
 Sappho, 181, 523.
 Saraphton, ἐν τοῖς Ἐκεστι, 304.
 Sarmanæ, 305; — quos Germanas vocal Strabo. Γερμανοὶ Herodoto memorantur p. 27 edit. Gr.
 Scamo seu Scamnon Mitylenæus, 308.
 Scriptores rerum Atticarum, 321; — Britannicarum; 632; — Persicarum, 632.
 Sechnuphis Heliopolitanus, Platonis magister, 303.
 Seleucus mathematicus, 685.
 Semanei Bactrorum, 305.
 Sibylla, 17, 32, 33, 41, 50, 225, 304, 323, 333, 432, 601, 604.
 Sicinnus Themistoclis liberon pædagogus, 109.
 Simmias Rhodius, 569.
 Simon, 761, 764.
 Simonides, 333, 383, 493, 622; — ἐν τοῖς Ιάμβοις, 177.
 Sisarion Icarius, 308.
 Socrates, 46, 301, 311, 315, 412, 417, 434, 478, 523, 537, 552, 553, 580, 592, 594, 595, 596; — Atheniensis, ἐν τῷ Θεάτρῳ (apud Platon.), 334.
 Solon, 28, 67; — Atheniensis, 280, 299, 300, 302, 523, 432, 587, 610, 620, 621; — ejus Ελεστεῖαι, 600, 635.
 Sochares archi-propheta Αἴγυπτος, 303.
 Sophistæ, 280, 361, 730, 755.
 Sophocles, 18, 388, 476, 484, 550, 602, 603; — Sophili filius, 48, 57, 181, 244; — Tragicus, 422, 575, 609; — ἐν τῷ Αἰτωλῳ, 602; — ἐξ Ἀλευαδῶν, 621; — ἐν τῇ Αἰτιολῇ, 624, 625; — ἐξ τῆς Εριγονῆς, 621; — ἐξ Ιππότου, 621; — ἐν Μήρῳ, 621; — ἐν τῷ Πηλεῖ, 625.
 Sophocles junior, 19.
 Sosibius, 23, 24; — Lacon ἐν Χρόνοις ἀραιραζῆ, 327.
 Sotades Byzantinus, 300.
 Speusippus, 501; — ἐν τῷ πρὸς Κλεοφῶρτα πρώτῳ, 367; — ὁ Πιά-

- τενος ἀδελφιδοῦς, 418.
Staphylus, 24.
Stasinus, 625.
Stesichorus Himeraeus, 308.
Stoici, 44, 136, 191, 295, 367,
 384, 404, 416, 421, 482, 485, 543,
 549, 574, 591, 593, 594, 595, 599,
 629, 720, 735, 770, 774.
Strato ἐν τῷ Περὶ εὐρημάτων,
 300, 304, 308.
Stratodemus Tegeata, 500.
 T.
Taraxandra Sibylla, 333.
Tatianus, 465, 806; — ἐν τῷ
 Πρὸς Ἑλλήνας, 320; — *Syrus*
 ἐν τῷ Περὶ τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα
 καταρτισμοῦ, 460.
Telenus Κυκλώπων μάντις, 334.
Telesilla poetria, 522, 523.
Telmessus vates in Caria, 334.
Terpander Antissaeus, 308; —
 333, 658.
Terpsichore δοῖδαι, 555.
Thales, 643; — *Milesius*, 42,
 296, 299, 300, 301, 302; — *Phœ-*
nix, 302, 332, 364, 594.
Theano Crotoniatis, 309; — *Py-*
thagorica, 492, 522.
Theareides ἐν τῷ Περὶ φύσεως,
 611.
Themis una ex Titanidibus, 309.
Themisto Zoili filia, 522.
Themistocles Μνησιφίλων συνέ-
τρόψεων, 302.
Theoclymenus vates in Cephala-
enia, 334.
Theocritus sophista, 61.
Theodades, 764.
Theodectes tragicus, 623.
Theodorus Cyrenaeus, 15.
Theodotus Pythagoreus, 496.
- Theodotus*, 793 (bis), 794, 795.
Theognis, 432, 572, 620, 622,
 625, 766; — *Megarensis*, 483.
Theognis Diodori filia, dialecti-
ca, 523; — ἐν τῇ Ὀδῷ, 572.
Theophrastus, 501, 362, 643,
 697; — *Eresins ὁ Ἀριστοτέλους*
 γνώριμος, 44, 308; — ἐν τῷ πέμπτῳ
 τῶν *Φυσικῶν αἰτιῶν*, 435.
Theopompus, 269, 300, 334,
 625, 626.
Thespis Atheniensis, 308; —
Tragicus, 570.
Thesprotis Sibylla, 333.
Thessala Sibylla, 333.
Thomas, 502.
Thrasyllus, 335.
Thrasymachus, ἐν τῷ Ὅμερος
Λαρισσαῖων, 624.
Thucydides ἐν ταῖς Ἰστορίαις,
 620, 626.
Timæus, 269, 304, 334, 337,
 350.
Timæus Locrus, ἐν τῷ φυσικῷ
 γράμματi, 604.
Timo, ἐν τοῖς Στάτιοις, 301.
Timo Phliasius, 550.
Timocles comicus, 470.
Timotheus Milesius, 308.
Timotheus Pergamenus, ἐν τῷ
 Περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων ἀρ-
 δρελας, 496.
Timoxenus Corcyreus, 333.
Tiresias vates, 74, 334.
Titanomachia, 306.
Tragici, 406, 423.
Tragedia, 290, 334, 435, 493,
 563, 606, 607; — *Oreste*, 714; —
 ἐπὶ τοῦ ἄδου, 413.
Triopas Isidi συγχρονεῖ, 521,
 522.
- V
- Valentinianī*, 363, 426, 438,
 765, 792, 793, 795.
Valentinus, 469, 502, 546, 761,
 790, 792, 793, 794; — πρὸς τι-
 νας ἐπιστέλλων περὶ τῶν προσερ-
 ριτῶν, 409; — ἐν τῇ Περὶ φύσεων
 διαιτᾷ, 641; — ἐν τινὶ διαιτᾷ, 509;
 — ἐν τινὶ ἐπιστολῇ, 375; — ἐν τῇ
 πρὸς Ἀγαθόνοις ἐπιστολῇ, 450.
Varro, 30.
- X
- Xanthus Lydius*, 333; — ἐν τῷ
 ἐπιγραφομένος *Μαρικοῖς*, 451.
Xenocrates, 301, 697; — (male)
Carthaginensis, 44, 590; — *Chal-*
cedonensis, 419, 604; — *Εἴδη*
 πραγματευδμενος περὶ τῆς ἀπὸ τῶν
 ζῶν τροφῆς, 717; — ἐν τῷ Περὶ
 φρονήσεως, 369.
Xenophanes, 300, 302, 711; —
Colophonius, 501, 601.
Xenophon, 406, 624, 625; —
Atheniensis, 46, 601.
Xiphodres, 567.
- Z
- Zaleucus Locrus*, 309, 332.
Zamolxis heros, τῶν Λιβύων
 γνωρίμων, 497.
Zeno, 414, 643, 697; — *Parmeni-*
dis auditor, 301; — *Eleates*, 496, 575.
Zeno Cittiens, 253; — *Cratelis*
discipulus, 301; — *Stoicus*, 415,
 416, 594, 584.
Zeno Myndius, 29.
Zethus musices inventor, 323.
Zophyrus Heracleota, 333; —
Thrax Alcibiadis pædagogus, 109.
Zoroaster, *Medus*, 304; — *He-*
rus Armenius, genere Pamphylius,
 qui est *Zoroaster*, 598, 599.

INDEX RERUM

IN

CLEMENTE ALEXANDRINO MEMORABILIA.

*Numerales notæ paginas respiciunt editionis Sylburgianæ quas typis grandioribus
 textui inseruimus.*

A

- Aaron typus Christi*, 293.
Abaris hyperboreus vates, 144.
Abba pater, 197.
Abbacuc, vise Ambacum.
Abderites sophista, Democritus, 84. *Abderitæ philosophi*
 sumnum bonum qua in re posuerint, 179
Abdias propheta, 141.
Abelis natura q., 341.
Abimelechi regis per fenestram prospectus, allegor., 40.
Aboominatio (seu pœnæ) Hierosolymis posita, 143, 147.
Abortus curatori angelo a Deo tradundatur, 349.
Abram quid significet, et cur postea dictus Abraham,
 231. *Abraham quid significat*, 233 (Philo libello περὶ τῶν μεταποθηκῶν, 21) et 192. *Abraham ex fide justificatus, non*
 ex operibus, 124. *Amicus Dei unde dictus*, 95, 102, 221.

Pater etiam gentium, 184. *Uxorem quomodo sorores*
 appellari, 181. *Abrahamo ex trib. mulierib. heres in-*
 tum unus, 175. *Abrahami semini qui*, 274. *Abrahami filii*
 ex lapid., 2. *Abrahami ad Deum triduana profecio*, alle-
 gor. expos., 249.

Abstinere quib. cibis jussi Iudei, et cur, 173. *Abstinere*
 a quibus voluerit apostolor. concilium, 219. *Absūntia*
 ututri etiam idololatrias ac magi, 191. *Absūntia* quibus
 nos commendet, 228. *Abstinere ab iis quæ expertius in*
 maximum, 316.

. *Abydena ostrea delicata*, 61.
Abyssus quid, 344.
Academia vetus a quo incepit, et in quo desinet,
 150. *Media, per quos fundata et propagata*, 150.

Accentuum, tenorum, et interpunctionum transmuta-
 tionē corruptunt Scripturam hæretici, 190.
Acciviter Egytius quid significat, 242, 26.

- Achæi a Pellenis maclantur, 12.
 Achæicus in Ethicis quæ trad., 215.
 Achias Silonites propheta, 140, 51.
 Acicari columna, 131.
 Acinaces Scythis deus, 13. Sauromatis Scylis pro deo est, 19.
 Acratas mons, 267. Acratitus poeta, Empedocles, 255.
 Acrisii tempora, 159; sepulcrum, 13.
 Actæus Actæus seu Atticæ cond., 138.
 Actiones duum generum sunt, 189; bone, a meliore anima parte; male, a pejore proficisci, 231; actionis cujusque fines tres, 309. Omnimis finis ad Dei gloriam referendus, 220.
 Actium Acanthia, et Actii Apollinis fanum, 11.
 Acusilas hist. Hesiódum prosa expressit, 267. De Phronone quæ prodat, 138.
 Acusilas Argivus in septem sap., 129.
 Adam perfectus creatus, an imperfectus, 281. Perfectus qua fuerit, qua non, 229. Adami filii tres, et qualis eorum propago, 341. De Adami propagine ut senserint Valentianiani, 337, 339, 341.
 Adjuvantum causarum differentia, 138.
 Admetus Thessalus vates, 144.
 Admonitio seu commonefactio, quid, 53. Animæ segri ceu diæta est, 50. Admonitionis et reprehensionis species variæ, earumque definitiones, 53.
 Adonai Dominus, 180.
 Adonis, Proserpinæ amasius, 10. Perperam pro Aidoneus, qui et Pluto. Adonis enim Veneris amasius, ibidem mox v. 6.
 Adrastus, Croesi filiorum paedag., 48.
 Advena humaniter excip., 171.
 Adversarius noster qui; cum quo in gratiam redire jubarum dum adhuc in via sumus; et quomodo cum eo redendum in gratiam, 219, 189, 541.
 Adulter et adultera morte puniuntur, 184. Adulterium dupli præcepto vetitum, 73. Allegorice quid, 292. Adulterare ligna et lapides, allegor., 292. Adulterant veritatem hereticæ, 324.
 Adyta Ægyptiæ quid signif. et quibus patuerint, 237.
 Eacus Nereidis amasius, 10.
 Ægias de Ilii capti tempore quæ scripserit, 139. Agis Eusebio Evang. prep., 293.
 Ægiomus, rex Moab., 140.
 Ægialeus, rex Sicyon. I, 138.
 Ægyptus allegorice mundus, 122, 171. Allegor. regio profana, 244. Allegorice vitorum colluvies, 164. Ægyptiæ chronicon, 158. Ægyptiæ quæ invenerint, 152. Mysteria seu Ægyptiæ quibus quid significant, 239, 240, 242. Mysteria sua quibus communicarunt, 242. In variis religione cultusque divisi, 11, et Diodorus Sicul. lib. II, c. 4. Execubiliores in sua superstitione quam Græci, 11. Ægyptiæ deorum historia, 159. Ægyptiorum tempia ornataissima, illi ridiculi, 92. Reges et philosophi quam sapientes, 131. Sacerdotum abstinentia, 303. Ægyptiæ philosophiæ luculentæ descriptio, 268. Ægyptiæ discipline seu institutionis gradus et genera quæ, 237. Ægyptiorum philosophi, prophetæ, 131. Cum Ægyptiorum prophetis contulit Thales, 129, 130. Ab Ægyptiæ Græci mutuati omnia quæ admirationem aliquam eis pepererunt, 351. Ægyptiæ maledicere venturæ Judei, 171.
 Æneas in Italiam adventus, 143. Uxor. quam pudica, 110.
 Ænigmata Ægyptiorum, 242. Ænigmatica scripti libi, 244. Ænigmatica cur enuntiata oracula et prophetæ, 237. Ænigmatica docendi ratio priscis usitata, 129, 154.
 Æolice v pro o., 9.
 Æolus physicam a quo didic., 132.
 Æqualeitatem cum simplicitate interdiscipulos suos esse voluit Christus, 239.
 Aer: pro deo invocatus, 235. Aeris seu meteoris tributa divinitas, 28.
 Æs confidere qui docuerint, 132. Æris mistura, quorum inventum, 132.
 Æschini or. locus ex Nicia desumptus, 265.
 Æschylus Euphorionis F., 257. Ob mysteria in scena evulgata reus, ut evaserit, 166. Viam ad inferos qualem statuat, 211. Æschili locus, 211, 234, 238, 257, 260. Ex Æschyllo qui quæ mutuati, 265.
 Æsculapius Argonauticæ expeditionis socius, 139. Medicus avarus, 8. (Item Plato Polit. III; Cicero, De nat. deor. lib. IV; Plin. Hist. nat., lib. XXIX, c. 1; Arnob. Disput. adversus gentes, lib. IV.) Medicinam ab Apis inventam excoluit, 132. Æsculapius Memphites ex vase deus, 144. Quando consecratus, 139. Æsculapius Epidaurius negligitur ab avibus, 15. Æsculapii plures, 8.
 Æsopus de suis clamore ut pronuntiarit, 304. Æsopii tolerantes, 213.
 Æsther pro Esther, 142.
 Æther seu ser pro deo invocatus, 253, 257.
 Æthiopes simos nigrosque sibi finixerunt deos, 302
 Æthiopæ gemmae, 93.
 Æthlius de Junone Samia q. scr., 13.
 Ætna Apollinis concubina, 9.
 Ævum quid, 128.
 Affectus. De affectibus ut somnient Basilidiani, 176. Ut philosophia Christiana sentiat, 175. Affectibus suis indulgens homo, legio dæmonum q. est, 349. Affectuum animalium expersa quomodo dicatur Gnosticus, 276. Affectus animi in deos versi ab ethnicis, 7, 13.
 Affirmationi satis est addere vere, absque juramento, 309.
 Afflatus Dei, seu spiritus quem inflavit homini figura suo Deus, 56. Afflatus condita rerum natura, ex quorundam sententia, 188.
 Afflictiones nolente an volente Deo contingent, 217.
 Afflictiones spontaneæ adversus persecutio ces exercititia roborant, 102.
 Agamemnonii regni anno xviii captum Ilium, 159.
 Agar allegorice quid, 122, 123.
 Agathonis comicæ locus, 261.
 Agathopus Valentini amicus, 193.
 Agesilaus Doryssæ F. Laced. r., 141.
 Aggeus quando proph., 142, 143.
 Agis historicus, vise Ægias.
 Agne Phrygis inventa, 152.
 Agui pro dilectis Dei, 38. Agnus Dei, allegor., 40.
 Agrariae leges aliquot, 171.
 Agrestia rânius excoquuntur quam salva, 285. Agrestis illa fera, diabol., 216. Agrestes ferae, allegorice fætidi mundi, 272.
 Agricultura in frumentis et in plantis variat, 124.
 Agricultura sacra et mystica, 173. Agricultura spiritualis duplex, 117. Ager, mundus allegor., 86.
 Agretinginus poetæ. Empedocles, 235.
 Ajax fræ fervore victus, 167.
 Alæ pictæ quid signif., 241.
 Alabastra, pocula pretiosa, 68, 69. Alabastrum unguenti pretiosi, 75.
 Alcander de Musis quæ scrips., 9.
 Alcibiades forma, 16. Ægypcius, 4.
 Alcmeon Crotoniates deos quos statuerit, 19. Physica conscripsit primus, 153. Locus ejus a Sophocle expressus, 263.
 Alcmeon vates in Acaania, 144. Alcmeon rectius.
 Alcmena choreæ inventor, 133.
 Alcmena. Cum Alcmena plures noctes concubuit Jupiter, 9, et in Plauti Amphitryone.
 Alea taxilliæ taxati, 109. Alea hominum Paulo quæ, 123.
 Alexander M. a Cæcrote quo annis distet, 145. Asiam quando petierit, 145. Indorum philosophis quæ propos., 269. Persarum imperium ad Macedonas transfert, 145. Et filius Ammonis videri, et corniger singi voluit, 16. Duodecim illi ascriptus decimus tertius, 27. Alexandrum M. quem sui deum fecerant, Babylon arguit mortuum, 27, et Curtius lib. X; Plutarch. Alexandro. Arrianus lib. VII extremo, Themistius brevæ. M. R. Quandi mortuus, 145.
 Alexander Polyhistor, libro De Judeis, Salomonis, Irami, et Vaphris litteras mutuas narrat, 143. In Indicis de Brachmanis quæ narrat, 191. Libro de Pythagoricis symbolis, de Pythagoræ præceptorib. quæ tradat, 131.
 Alexarchus grammaticus, Sol. 16.
 Alexid. locus in mulier., 93.
 Alienæ qua dicantur, 219. Alienæ in animo quæ, 208.
 Alienæ concupiscere quid, 318. In aliena terra pollutum esse, allegor., 199. Alienæ ne frequens aedas, allegor., 122. Alieni filii qui, 349. Alienigenis venditum esse, allegorice quid, 182. Alienigenæ quid, 250.
 Alimus sacra, 10.
 Allegoriis velata, 246.
 Alope, Neptuni concub., 9.
 Altercationes et dubitationes veterib. non fuerunt usitate, 326.
 Amarant corona ubi reposita, et quibus, 78.
 Amasis rex Jud., 141.
 Amasis Ægyptiæ regis tempora, et res gestæ, 158. Almosis.
 Amatoriorum inventor, 133.
 Amazones viraginiæ, 213. Earum in Atticam irruptio, 143.
 Ambacum, seu Abbacuc, quando prophet., 142. Danieli ministrat, 142.
 Ambulatio, exercitii loco, 104.
 Amicus qui, 301. Amicus in propinquuo potior quam frater longe dissitus, 137. Amicorum communia omnia,

35. Amicitiae species tres, 174. Vera duntaxat inter bonos, 233. Amicus Dei quis, 344.
 Ammanitæ seu Ammonitæ, 140.
 Ammonis filius Apollo, 8. Ammonis filius Alexander, 16.
 Amœbeus citharœdus, 191.
 Amor quid, 111. Coli unde cœptus, 13. Amor status et picturae insanus, 17. De amorib. ridiculis etiam Aelianus Var. Hist. lib. ix.
 Amos et Isaïas filius ejus quando prophetarint, 141.
 Amos Manassis filius rex Judeæ, 141.
 Amphiarœus Athen. vates, 144. Oraculum ejus, 4.
 Amphictyonis regnum, 138.
 Amphileitus Athen. vates, 144.
 Amphiliochi oraculum, 4. Amphiliochus Amphiarai filius vates in Cilicia, 144. Amphiliochi furtum, 267.
 Amphionis musica, 1. Amphionis musici tempora, 139, 145. Amphionis ad Antiopan verba; seu Amphionis locus ex Antiope, 257.
 Amphitrite Neptuni concub., 9.
 Amyci Bebrycis inventum, 132.
 Amygdala cassia quæ dicantur, 523.
 Amymone Neptuni concubina, 9.
 Anacharsis Scytha in septem sapientum numero positus, 129. Anacharsid dormientis symbolicus corporis habitus, 242; zelus, 7; apophthegma, 133.
 Anacreon Eroitan seu Amatoriorura inventor, 133.
 Anacreontis locus, 108, locus ab Euroioide effictus, 264.
 Ananias pseudopom, 142.
 Anaxagoras Clazomenius infinitum pro deo habuit, 19. Summum bonum quod statuerit, 179. Primus physicis animum intendit, 157. Primus scripto librum edidit, 133. Anaxagora ortus, præceptor, successor, 129.
 Anaxandra Nealcis filia, 221.
 Anaxarchus antecessores et success. quos hab. in Eleat. profess., 130. Tyranni tormenta eludit, 213. Anaxarchi locus ex lib. De regno, 125.
 Anaximandri philosophi ortus, præceptor, successor, 129. Dogma, 19.
 Anaximenis ortus, præceptor, successor, 129. Dogma, 19. Furtum, 267.
 Anchises Veneris amasius, 10.
 Ancillæ quales esse debeat, 108.
 Aurora nautica in annulo, 106.
 Andocidis locus ex Isocrate petitus, 263. Locus ex Cratino, 265.
 Andro in Tripode quæ trad., 143.
 Androcrates heros, 12.
 Androcydes Pythagoricus de Ephesi litteris quæ tratat, 242. De vino et carnib. ut pronuntiarit, 305.
 Andronitionis furtum, 267.

Angelus quid Valentinianus, 358. Angelus meus prebiti; de Christo, 48. Angelus (seu nuntius) penitentia, Hermæ de pseudoprophetis quæ dixerit, 131. Angelus inter xii prophetas, i. Malachias, 142, 143, 145. Angeli quali natura sint, 336. Corpora sunt, 337. Opifices secundum Valentianos, 162. Hominum præsides et inspectores, 253. Et magnis hominum cœtibus et singularibus hominibus præfecti, 294, 298. Infantulis vel expositis vel aborti elisis curatores præpositi, 348, 349. Viarum nostrorum præsides, 225. Auxilio domini omnibus, 517. Preces hominum ad Deum perferunt, 538. Pro nobis cur deprecentur, 339. Pro hominibus baptizati, 337. An primi hominum doctores fuerint, 273. Angeli ex hominibus ad perfectionem evectis, 350. Angelos vocarunt qui animas defunctorum, 268. Angeli e gradu in gradum ascendunt, 350. Angelii supremi et p̄petratores, 530. Angelii domini seu dominatores, 250. Angelii throno Dei stantes, 259. Angeli dexteri, 338. Angeli puntores, 232. Angeli boni et mali super hominibus inter se acie instructa decernunt, 543. Angeli mali hominibus mala nonnunquam immittunt, Deo permittente, 268. Angeli, dæmones appellati poetis et cæt. ethn., 259, 260. Angeli et dæmones coluntur a magis, 190. Angelorum cibus manna, 45. Preces eorum ab hominum precibus quid differant, 306. Sacerdotessummi qui, 338. Præmigenii principes, septem, 291. Angelorum defectio, 103. Lapsus unde prof., 93. Angeli ob incontinentaliam e celo exclusi, 193. Mulierum amore lapsi, secreta eis cœlestia communicar, 235. Per socordiam lapsi, 308. Angelis paulo inferiorem fecisti, quid signif., 204. Angelicus chorus, 45. Angelicam quamdam naturam consequit. Gnostic., 250.

Anguilla Mæandria delicate, 60. Anguillarum capture 523.
 Anima inspirata divinitus, 233. Corpus est et ipsa, 337. Si optime impetu fertur naturaliter, 281. Ipsa se ait, 217. Animæ cœlitus in humana corpora immigrasse dicit Plato, 130. Animæ per angelos in uterum immittuntur, 349. De

animæ in corpus hoc illigatione ut senserint veteres etiam corum theologi, 186. Animam, divinam origine, cupiditate effeminatam, morti corruptionique obnoxium ergastulum detrusam, cum Platone sentit etiam Cassianus, 20). Animæ in hoc ergastulum detrusæ, et miseria rei pris exagitatae, depurgari videntur Marcionitis, 185. Animæ in corpore cœti cordis perenni uestione puniri sensit etiam Orpheus, 186. Animæ dormienti semen inditum, e quo excitatio, secundum Valentianos, 333. Animis hominum afflignant Basilidiani non tantum bestiarum spiritus adulterinos, sed etiam plantarum motus, 176. Animorum e corporibus in corpora transfig., ex Egypt. phi. soph. desumpta, 268. Animæ genios vita custodes sortiti divinitus, secundum Plat., 233. Pares per se, et sibi expertes, 232. Animæ defunctorum ut discrete melico poetae visæ, 232. Animæ defunctorum, dii angelique appellatae a nonnullis, atque adeo etiam divinis honoribus affecta, 268.

Animæ duas qui statuerint, 176. Anima terrestris et feculenta, brutorum animæ similis, 341. Anima divina, terrestri et feculenta anima ceu carne amicta, 341. Anna philosophi, corporis consortium fugit, et secum esse cupit, 186. Pura, demum etiam in transit, 358. Animæ sapientum deos fieri, 229. Animæ partes tres, 92, 32 Principalis pars sedet ubi hab., 233. Animæ partiumque ejus consideratio secund. Decalogum, 289. Animæ affectiones tres, ignorantia, opinio, scientia, 335. Raptis per angelos seu spiritus, 230. Studium quod, 203. Cibos qui, 117, 315. Mors quaæ, 161, 194. Animæ peccatis morietur, 38. Animæ viri opibus redimitur, 193. Opib. seu pecunia redimi ut dicatur, 101. Animam suam qui perdiderit, servabit, 173. Animam amare quid, et quid perdere, 201. Animam suam in ignem conjicere quid, 183.

Animal quid, 328. Omnia vafernum quod, 269. Terrestriane a marina majora, 269. Animalium delitementum nutritura, 301. Animalib. vesci quib. potiss. libitum, 301. Animalia ut Pythagoras, ita et sacra litteræ mitis habent voluerunt, 172.

Animales qui vocentur ab haereticis, 219. Animalis dominis insitio in spirituale, 341. Animalis homo ut resurgat el servetur, 342.

Animi cogi nequeunt, 212. Animum a corpore aliud, contra Stoicos, 206. Animi vitia et morbi quibus carente medelis, 30. Animi ægri paedagogis et medicus, 33 et 34. Animi igniculos exsuscitat Scripturæ lectio, 118.

Antius Deli vates, 144. Denorum genitus, 12.

Annicerel sumnum bonum qua in re collocaint, 179.

Annulus fatidici, 144. Annulus aureus mulieribus certatur, 105. Viris qui et quomodo convenient, 106. Quibus insigniendi sint imaginibus, 106. Annulum ferre, deindeque imagines in eo exprimere cur vetuerit Pythagoras, 239.

Annus in xii menses a quibus primum divisus, 152.

Anthia, seu Antea, libidinis fervore vicia, 167.

Anticeles amor sincerus, 224.

Anticles Nostis, de Lyctiis, 12.

Anticyræ auxilium ad metamorph., 303.

Antigones constantia, 211.

Antigonides, calices, 69.

Antilocchi Chronologia Doctorum, 133.

Antimachi Teii locus, 264.

Antinoi consecratio, 14.

Antiochi Cyziceni factum, 15.

Antiochus Historiarum ix de Cecropis sepulcro, 13.

Antipater Cleanthis sectator, sumnum bonum quod statuerit, 179. Antipater Stoicus de virtute quæ tradidit, 254.

Antiphantes Delius, morborum causam quam censuerit, 60. Antiphantes de rerum inventoriis scripsit, 153. Antiphantes comici locus, 207. Locus ex Malibaca de mulieribus, 93.

Antiphontis inventum, 153. Jocus, 502. Locus ex Sphoche et Theopompo expr., 265.

Antiqui in contemplatione exteriorum superbi et elati, quasi aliquid supra hominem gessissent, 538.

Antisthenes Socratis auditor, cynicam philosophiam sectatus est, 129. De Deo ut senserit, 21. De Venere et amore ut senserit, 173. Metragyris stipem negat, 22. Summum bonum quod statuerit, 179. Prophetæ locum expressit, 256. Unde oriundus, 150.

Antitaccharum haeresis quæ somniet, 183, 187, 189. Conflutantur, 194. De Antitacris Augustin. lib. De herac. c. 18.

Antonii Pii annus x, 147. Idem Antoninus senior, 35.

Antrum cymbalis resonans, 268.

Apellas Delphicis duo narrat Palladia, 14.

Apellas apophthegma in Auream Helenam, 91. Apelles manus, 18.

Aplo grammaticus, cognomento Ἑλιούσας, Egyptiacorum historiarum libro iv, Iudicis genit etiam invitus an-tiquitatis testimonium perhibet, 138.

Apis Egyptius, medicinae inventor, 132.

Apis Memphitarum deus, 11. De Apī Egyptiorum quæ referantur a vet. script., 139. De eodem multa Herodotus Thalita, Themistius ~~litterarum~~, Orosius Histor. lib. xi, c. 8. R. Apis a Cambyse occisus, 16.

Apis Argivorum rex, Memphim in Egypto condit, 139. Tertius ab Inacho, 139.

Apis et formica, industria exemplar, 123. Apis Siculae industria, 118.

Apium a sacris Corybantum cor exclusum, 6.

Apocalypse locus de animalibus martyrum, 87.

Apollo Miernae precibus Jovem inexorabilem praedit, 260. Erga Crasum parum gratus, 13. Servile jugum subiit, 10. Apollinis ortus et tempora, 139. Stupa, 9. Epitheta, 9. Apollinis hiantis simulacrum, 11. Apollinis Ophagi simulacrum, 11. Apollinis Delphici templum et tempestibus et incendis dejectum, 16. Apollinis Delphici simulacrum columna, 151. Apollo Smynthius unde dictus, 11. Apollines sex, 8. Apollinis etymologia et significatio mystica, 151. Apollo mystice quid significet docet etiam Plato in Cratyo, et Fugientius, Mytholog. lib. i.

Apollodorus chronographus de Herculis et Esculapii consecratione quæ tradat, 139. De Bacchi consecratione quæ prod., 139. De Martis sacrificiis quæ scribat, 8. De Homeri temporibus quæ tradat, 141. De Xenophanis Cophoni temporibus quæ scriperit, 130.

Apollodorus Corcyraeus de Branchi vatis carmine lustrali quæ tradat, 243.

Apollodorus Cuman., grammaticus primus appellatus, 132.

Apollodotus Cyzicenus summum bonum quod statuerit, 179.

Apollonius Rhodius de Argonauticæ expeditionis sociis quæ narret, 139.

Apophthegmata septem sapientum, 129.

Apostoli allegorice pedes Domini per prophetam pieti, 76. An electionis merito facti apostoli, 283. A Christo mystice primum, postea ænigmatische, deum liquide et clare edocti, 342. Perfecti in omnibus gratia donis, 226. Evangelium praedicarunt etiam apud inferos, 271. Quandiu docuerint, 325. Christi exemplo, pro Ecclesiis quas erexerunt, passi sunt, 216. Prophetæ quoque fuerunt, 241. Uxores suas cur secum circumduxerint, 192. Apostolis in xii signa Zodiaci mutatos esse censuerunt Valentianiani, 338. Apostolus ille praecularus, de Paulo, 240. Sic Apostolus ille generosus, 180. Et alibi sæpe item Apostolus ille divinus, 136. Ex Apostolorum actis locus de Petri abstinentia scrupulosa, 64. Apostolica vestigia insistenda gnostics, 216. Apostolica traditionis semina usque ad Clementem quoque propagata, 118. Apostolorum omnium ut doctrina, sic et traditio fuit eadem, 323. Apostolicus vir Barnabas, 176.

Appetentia et concupiscentia quid diff., 223.

Appitudo quid, 281.

*Aqua pro Deo a quibus habita, et cur, 19. An Deus, 20. Aqua lustralis et tribus salientibus fontibus injecto sale, 303. Aqua marina in expiatione seu lustratione, 303. Aquæ salutaris fons a Deo propinatur, 27. Aqua mystica contra Ecclesiæ regulam abutuntur hæreses, 157. Aqua nuda in Eucharistia voluntur quidam hæretici, 157. (Aquarii Augustino *De hæres.*, cap. 64.) Aqua baptismatis a communis quid differat, 344. Duplex, 345. Aqua obscura in nibus aeris, allegor., 285. Aquæ tuæ in tuas plateas discurrent, allegor., 196. Aquam de tuis conceptacuis bibe, allegor., 118. Aqua aliena abstinere, quid, 94. Aquam alienam transire, allegor., 108, 157. Aquam furti bibere, allegor., 137, 108.*

Aquilæ esu cur interdictum Israelli, 109, 211.

Aras et templa plura extruere vellit Moyses, 249. Aras diis primi qui statuerint, 13. Ara antiquissima et purissima in Delo, 304. Ignoto Deo dicata, 251. Vere sancta quæ, 304. Christiana quæ, 304. Ara si a mure persona esset, ominosum haberet, 302.

Arabes quæ invenerint et excoluerint, 132. Camelis quomodo ufantur, 98. Lapidem pro Deo colunt, 13. Arabes Felices quantopere philosophati, 130.

Arati locus, 21, 136, 233. Arata mundi circumferentia, 233.

Arbitrium homini liberum datum eligendi pariter et fugendi, 156, 261. Gratiae divine alii opus habet ut exsurgat et subvolet, 251. De arbitrio atque electione hominis ut senserint Basilidiani et Valentianiani, 136.

Arbores impudentes, 121. Agrestes, plus alimenti trahunt quam salivæ, 285. Arbor immortalitatis, 249. Arbor e fructibus dignoscitur, non e foliis aut floribus, 191.

Arcæ sacræ myst. sig., 240, 241, 279, 289. Arcæ operculo detecto, effulget arcana notitia, 247.

Arcadiæ vetustas, 2. Arcadicæ Argolicis quanto recettiora, 138. Arcadicen libri Aristippi, 159.

Arcana constantissime qui apud se continuerint, 215. Arcanorum cognitione unde ad homines pervenerit, 235.

Arcesilai, academicæ antecessores et successores, 130. Jocus, 302.

Archangeli inter angelos et τοὺς ἀρχαρχίους medii, 338. Archedemus summum bonum quod statuerit, 179.

Auxiliæ voc., 332.

Archelaus Atheniensis, Anavagoræ successor, præceptor Socratis, 129. Infinitum pro Deo habuit, 19.

Archelaus saltator, 325.

Archemachus Euboicorum tertio de Homeri temporibus quæ scrips., 141.

Archemori funebria, 10.

Archias, Syracus. conditor, 144.

Archilochus Parus iambum invenit, 133. Turpis poeta, 116. Quando vixerit, 144. Terpando vetustior, 144. Archilochi locus, 239. Locus ex Homero mutuatus, 263. Archilochei Commentarii Aristarchi, 141.

Archini locus ex Homero, 266.

Arctinus a Lesche victus, 144.

Arete philosopha, 224. Meminit et Diog. Laert., lib. ii.

Argennus. Ab Argenni amasi nomine, templum Argynnæ Veneri structum, 11. Sunt qui utrobique malint Ἀργεῖον, per e., quo nomine et insula una legitur, et tria promontoria. Significat autem Ἀργεῖον Εόλιa forma, idem quod ἀργεῖος albus, candidus. Ἀργεῖον Agamemnonis amasium et Ἀργεῖον Ἀρρεῖον agnoscit etiam Stephanus, sed additum eandem et Ἀργεῖον dici, ab Aristophane autem Ἀργεῖον per diphth.

Argenteus ordinis ordo Plat., 254.

Argi statuari opera, 14.

Argia seu Argiva, philos., 224.

Argolica Gracorum vetusissima, 138. Argolica Demetrii, 14. Argolicarum mulierum fortitudo, 224.

Argonautarum expeditio, 139, 145.

Arguere et reprehendere, animi vitiorum chirurgia est, 50.

Argynnus, vise Argennus.

Aridæi supplicium, 232. Plutarch., 290. Justin., 19. Theodor., 134. In Plat. ed. Ardiæus est, 615.

Argiatæ scripta, 224.

Arimaspæ fict. civ., 232.

Arionis musica, 1, 41.

Aristaeus Cyrenæus vates, 144. Etesias impetrat post sacrifici, 267.

Aristander Telmesensis vates, 144.

Aristarchus de Pythagora quæ tradat, 129. In Archilochis commentariis de Homeri temporibus quæ tradat, 141.

Aristeas Argivus de apī Argivorum rege quæ prod., 139. Aristeas Proconnesius vates, 144.

*Aristippus Cyrenæus unguentorum usum quo argumento luserit, 76. Unguenti usum a ciuædis infamatum dolet, 77. Responsum ejus de Laide, 177. Aristippus *in quo: πρόποδας* unde dictus, 221.*

Aristippus Arcadicorum libro i de apī Argivo quæ referat, 139.

Aristo Thessal. vates, 144.

Aristo philos. summum bonum quod statuerit, 179. Locus eius de vitiorum tetrachordo, 175.

Aristobulus Peripateticus Judaicam philosophiam Graeca multo antiquiore ostendit, 152. Peripateticos ex Lega propheticis sua collegisse tradit, 254. De De. in Sina monte se ostendentes magnifico splendore quæ scrips., 268. Locus ejus de S. Scripturæ libris. 148.

Aristoteles futuris, 267.

Aristocrit. Antidoxumenon libro i anigmaticam epistolam recensit, 259.

Aristodemus de rerum invent. scr., 155.

Aristomenis Messenii victimæ, 12.

Aristophanes in Dædalo suffuratus q. Platoni comicis, 267. In Thesmophoriazusis prioribus Cratino multa suffuratus, 267. Locus ejus ex Thesmophoriazusis, in vulg. ed. non extans, 90. Locus ad imitationem Theognidis, 267. Locus ex Herodoto, 266. Locus ab Epicuro expressus, 266. Locus ex Vespis, 211. Aristophanicæ locutiones transformavit Philemon in Hypobolæum, 267.

Aristoteles Cyrenæus Laide ut usus, 192.

Aristoteles Platonis discipulus, in Lyceo Peripateticam sectam instituit, successoreisque reliquit Theophrastum, 130. Praecipua suorum dogmatum a Platone mutuatus, 267. Judicis consuetudine usus, 131. Physics magister insignis, 323. Fœtum quo temporis spatio perfici scribat,

290. De asello pisce quæ tradat, 65. Plantas animalia esse negavit, et quid animal esse voluerit, 528. De Sophistica ut senserit, 135. *Totum* quid vocet, 157. *Protopopulus* quid vocarit, 332. *Natura* et *partes* ut distinguat, et an recte, 231. De rerum inventoribus scripsit, 133. Pythiæ ascribit d. Nosce te ipsum, 129. De Apolline quæ prod., 8. In Locensi republ. de Zaleuco quæ scribat, 132. In Phocenium rep. de Execesto tyranno quæ tradat, 144. Servis ne arrideri quidem vult, 111. Cuique homini suum attribuit genium, 272. Bonum quatuorplex statuerit, 207. Summum bonum quod statuerit, 179. De Deo ut senserit, 20. Providentiam Del quoisque se extendere censerit, et unde opinionem illam hauserit, 232. Aristotelis Exoterica et Esoterica, 213.

Aristoxenus de Pythagora quæ tradiderit, 129. De Doria et Phrygia harmonia quæ trad., 279.

Aristus Salaminius historicus, 16.

Arithmetica mystica gnosti materiam suppeditat, 278.

Arius vinum delicatum, 68. P. ms. *Apoteosis*. Arius cui ibi reposuerit, docet Petrus Victorius Var. lect. lib. xv, cap. ultimo, ex Plutarcho, Strabone, Athenaeo.

Arma iustitiae dextra et sinistra, 282. Arma lucis, alegor., 227. Armatura Christiana seu spiritualis, 32, 175, 212.

Aromatum usus qui, 79.

Arpedonaptæ Ægyptii philosophi, 131. Arsepedonaptæ Eusebius *Evangel. prepar.*, 277.

Arrogantia quid, 173.

Aras quid, 394. Artes unde ad homines pervenerint, 349, 121. Ferme omnes a barbaris inventæ et ad Græcos derivatae, 132. Absque vera philosophia noxiæ sunt, 124. Artificium statuarum accuratius in barathrum homines pellit, 17.

Arses seu Ochus, rex Persarum, 143.

Arsinœ, Apollinis concubina, 9.

Artapanus libro De Judæis, de Moyse quæ narret, 139.

Artaxerxes Darii filius, 19.

Artemisia philosopha, 224.

Artorius in lib. *De vita longitudine*, potus præceptum quod det, 66.

Aruspicina et extispicina quorum inventum, 132.

Arvum femineum Plato attingit vetat, nisi proprium, 13.

As et libra in Rom. testamentis symbolica, 245.

Ascanii imperium, 145.

Ascrenum blitum delic., 61.

Aselli piscis natura, 63. Aselli juvenili ad vitæ alligari allegoria, 58. Asinum bovi ad arstrum jungere vetitum, allegor., 172. Asinus petulans, allegor., 203. Asini a Scythis sacrificant Marti, 8.

Aspasias Milesiae eruditio, 224. Meminit etiam Xenophon et *Ælianu*s.

Aspis surditatem affectans, allegor., 29.

Assensione (De) Platonicæ et Stoici ut prædicarint, 93.

Assyrii Græcius multo antiquiores, 138. Assyrii quæ invenerint, 132. Assyriorum philosophi, Chaldae, 131.

Astrabracus genius, 12.

Astra pro diis culta, 7. Quid virium habeant, quid non, 343. Astrorum cursus ab Ægyptiis ut notatus, 237. Astra speciant etiam agricolæ ac nautæ, 280, 291.

Astrologia, curiosior astronomia, 20. A quibus inventa, 152. Verax tantum usque ad baptismum, 343. Astrologica, magica et præstigiatrixi arte gloriantur Græci, 153. Astrologica historia, Eudemi, 130.

Astronomia ab angelis ad homines derivata, 349. Ex astronomia quæ petere possit Gnosticus, 280.

Astylos Crotoniates athleta, 192.

Athamanus Pythagorei locus, 265.

Atheniensium veterum cultus, 86. Clades, 143.

Athenodorus de Sarapi quæ tr., 14.

Athletæ veteres pudiciores quam mulieres in balneis, 100. Continuent usi et ipsi, 192. Athletæ olympiaci precatio ad Jovem generosa, 309. Athleta Christianus vere qui, 301. Athleticum robur quale, 60. Athyria regio eversa, 136.

Atlas Libycus quæ invenerit, 132. Atlas Phryx cœli columnas unde sustinuisse dictus, 132. Atlantis tempora, 138. Atlanti poli custodes; et Atlas polus qui, 241. Atlanticus Platonis, 245.

Atreas Scytharum rex, 240. H. ms. *Apoteosis*, alibi Atreas.

Atomi rerum primordia atheis, 127.

Attagenes Ægyptiæ delicatores, 61. De attagenum delicitis etiam A. Gellius, lib. vii, c. 16. Et Martial, epigramm., 37, lib. v. R.

Attica olim Actæa, ab Actæo rege, 138. Attica quanto Argolicis recentiora, 138. Atticorum sacrorum stultitia, 6. Atticismus, 37, 38.

Attidis et Cybæs sacra, 5. Attin pro Baccho cur acci-

plant nonnulli, 6.

Audire nequidem veritatem multi sustinent, 324. Audire pro intelligere et sentire, 252, 253. Auditus bei prævenit exspectationem filiorum suorum, 53. Avilores stratagema interdum capiendi, 310. Ad auditorum caput accommodarunt se apostoli quoque ac prophetæ, 287. Auditorum verbi quod officium, 116. Auditor gnostico sufficit vel unicus, 127.

Augeas ab Hercule vulneratus, 10.

Augia locus ex Antimacho, 261.

Auguria et auspicia a quibus inventa, 132.

Augustus et successores ejus, quot annos qu sive imperavit, 146. Augusti consulatus iv, 145.

Auris diligies Ægyptiis quid sign., 242. Aurum monima ut in palestra, ita in auscultatione, 73. Auribus apprehensis deosculari olim pueros cur soliti, 253. Auris tactus in testamentis symbolicis, 245. Aures fodiare, indecorum, 75. Aurib. perforatis inserta ornamenta non decent matronas, 91. In aurem dicere, et in autem audiare, quid, 286. Aures minus credulas quam oculi, 333. Non temere præbendas omnibus, 233. Nec obstruens moneant ac docent, 29. Per ignoriam obstruunt a nonnullis, 279. Aures labentibus sat aperta Scriptura mens, 287.

Auroræ amasius Tithonus, 10.

Aurum, terra primum est; post purgatur et defæcatur, 176. Aurum terrestre magno labore modicum eritur; celeste, contra, 204. Ira Dei haud eximit, 91. Aurum regium, allegor., 254. Aurum in corona regia quid signif., 76. Christo infanti magis oblatum quid signif., 76. Auri gestatio quam stolidia, 106. Aureus ornatus non stupendus nec affectandus, 89. Aureus ornatus, eruditio, 106. Aurei homines Platoni qui, 254, 260. Aureum seculum quod, 206.

Austeritate præceptorum curantur multa vita, 30.

Auxo, dea, 7.

Avaritia, malitia et vitiorum arx, 70.

Aves Indicæ, psittaci, 99. Aves et colorum mutantæ et vocem quotannis, 81. Avium concentum redientes silva ad ventorum flatum, 268. Aves multæ sub sole, i. varia auguria, 302. Avium volatus significat tantum, non agit, 343. Avibus retia tenduntur jure, allegor., 161. Avib. rapacib. cur interdictum Judæis, 109. Aviculis levibus vescuntur Ægyptiis sacerdoles, 305.

Axiothea Phliasias, 224.

B

Baalis sacra, 53, 91.

Babylonis eversio, 143. Babylonii sermones Democriti, 131.

Baccari, unguentum barb., 76.

Bacchi ortus et tempora, 139. Bacchus Moyse recentior, 133. In deorum numerum quando relatus, 139. Idem cum Osiri Ægyptiorum, 351. Democrito idem qui Pluto, 10. Bacchus, vinum, 7, 310. Bacchica orgia coronati pergit, 78. Bacchicorum sacrorum vesania, 4. Immanitas, 5, 12. Bacchanalia Christiana, 33. Bacchi Eleutherensis templum, 16. Bacchi Morychi simulacrum, 14. Bacchus *zōophiles*, 11. Bacchi nomen sibi usurparit Ptolemaeus et Mithridates, 16. Ut Bacchæ Penthei corpus, ita secte philosophiam disperserunt, 128.

Bacchylidis locus, 114, 236. Ex *Pæanib.*, 248. Locus a Moschione comico expressus, 264.

Bacides duo, 144.

Bactriorum philosophi, Samanæi, 131.

Baculus tuus et virga tua invitarunt me, 49. Baculus Christianus, beneficentia, 101. Baculus injurie quid, 74.

Balneis an utendum, et quomodo, 99. Cur, et quomodo, 103.

Baptismus justorum ante Christum a nostro quid diff., 163, 198. Baptismus per ignem qui, 346. Baptismus per aquam et spiritum sicut, 345. Duplex, ut duplex ignis, 53, 543. Quid significet, 344. Veteris hominis sepultura est, 343. Post baptismum cur jejunia et preces instit., 344. Baptizari pro mortuis, 337. Baptisma hæreticum allegorice præfiguratum, 137. Baptismus seu adoptatio nostri, variis appellatur nominibus, 41. Baptismi imago quædam ex Moyse et Homero, 227.

Barba tonderi potest, radi non dehet, 106, 96.

Barbarorum genera plura, quo sensu dixerit Plato, 150. Barbari philosophium philosophosque ac legumlatores quanti fecerint, 130. Barbaræ philosophiæ non verba spectanda, sed res, 133. Barbarus nobis est quem non intelligimus, 133.

Barnabas apostolicus, unus e LXX Christi discipolis, Pauli administer et socius, de corde hominum ut scriperit, 176, 246. Præceptum de prohibitis et concessis carnis ut euarrarit, 241. Ut enaret illud psalmi. Aperite mibi

portas justitiae, 274. Primum psalmum ut exposuerit, 168. Barnabae apostoli locus, 161, 171, 216.

Basilides unguentum, 76.

Basilides quibus temporibus fuerit, 325. Deum natura-liter sciri dicit, 233. Hominem quamam statuerit, 176. Electionem peregrinam in mundo unde dixerit, 231. De justitia et pace ut censuerit, 231. Peccata quae remitti senserit, qua non, 229. De conjugio ut senserit, 183. Exegeticon libro xxii de martyribus quae scribat, 216. Basiliidiani Matthiae opinionem jactant, 325. Diem quo Christus baptizatus est, religiose celebraverunt, 147. De fide atque electione ut senserint, 186. Fidem ut definiant, 160. De affectib. ut sentiant et loq., 176. De columba in Christi baptismō ut senserint, 337. Ut interpretati sint redditionem Dei vindicis usque in tertiam et quartam gener., 358. Ut earrent dictum istud: Initium sapientiae, timor Domini, 161. Confutantur, 183.

Bassari Bacchi orgia, 6.

Batti Cyrenæi divinatio, 144.

Baubo terigena, 6.

Bauon seu Blyson, Heracliti pater, 130.

Beatus qui, et beatitudo quid, 137, 167. Beatos quos praedictum verbum, eos nos imitari vult, 57. Beatitudo seu summum bonum quod a quibus statuatur, 178, 179. Platonis est, similem Deo fieri, 174. Paucis obtingit, 231. Beatitudo Christiana cur contemnatur a nonnullis, 57.

Belial pro Belial, 248, 194.

Bellum sacrificio averruncatum in annos x, 268. In bello mortui laudantur et honorantur, 206. Bellicarum calamitatem ephrasis, 93.

Benefacere et juste punire, ejusdem facultatis ac virtutis, 53. Beneficentia studium quantopere nobis commendatum, 101, 113, 126. Aequa Vetere ac Novo Testamento præceptum, 193.

Benevolentia quid sit, 58, 160.

Berosus in Chaldaicis historiis de Nabuchodonosoris expeditione quæ scribat, 142. Chaldaicorum tertio de Persarum religione quæ scr., 19.

Beseleel, excell. artifex, 121.

Bestiarum spiritus adulterinos humanis animis astringunt Basiliidiani, 176. Bestioæ ultrices ex peccatricum lacte, 349. Bestia pro diis habite, 11. Bestiae, allegor. Intideies, 121. Brutam bestiam se facit qui præter rectam rationem peccat, 59.

Betæ Ascenses delicatae, 61.

Biantis dictum, 129.

Bibere ac potare, adultorum sunt, 43. Bibere calicem Christi, 216.

Bibliotheca Alexandrina, 147.

Bladis vesci cur concessum, 199.

Bilis allegor. Fastus, 58.

Bion Proconnesius Cadimi scripta in summaria seu capita rededit, 267. Bionis jocus, 302. Apophthegma, 17.

Blistichis, Ptolemai pellex, 11.

Bocchoridis iustum judicium, 223. Meminit et Diodor. Siculus lib. i, p. 59.

Boco vates, 144.

Bombylus, insectum, 86. Aristoteli et Plinio *monstrum*. Bombyx. Bombycis natura et textura, 86. Et Hieronymus Vida in Bombyce.

Bonum esse, quomodo dicatur, 50. Bonum probumque esse divinitus sibi unice precatur Socrates, 234. Boni sumus non natura sed institutione recta, 223. Bonus nemo nisi Deus Pater, 52. Bonus, quatenus bonus, non nisi iuvat, 50. Usum non habet, nisi bonitatis suas actiones et fructus edat, 283. Bonum bono amicum, 253. Bonum quod non est, non continuo malum est, 231. Bonum qui quod statuerint, et quos boni gradus, 227. Bonum summum et perfectum quod a quibus statuatur, 178. Bona vocantur non virtutes modo, sed et actiones honestæ, 281. Bona divinitus veniunt hominibus, 295. Impertinentur tribus modis, 295. Quotuplicita, 281. Duum generum, 210. Triplicia Peripateticis, 161, 231. Bona terra quæ, et quæ bona vera, 111. Bonitas, justitiae austerritate ac metu temperanda, 53.

Bos *Egyptiis* quid significet, 242. Bovi trituranti non obligator os: nec bos cum asino ad aratrum jungitur, 172. Et Plato *De leg.* lib. vi. Ubi bos et asinus calcant, quid sign., 262. Bovis et ursi congressus in unum, allegor., 272.

Bosphorus quadriremis fabricator, 132.

Botrus propheticus, 63.

Brachmanes, Indici philosophi, 130, 132. Quanta usi continentia, 193.

Branchi vatis versus, 215.

Brenthium unguentum, 76. Et apud Hesychium: Athenei epitomæ ms. p. 46v. Suidæ p. 46v. et p. 46v. apud Pollucem p. 46v. et supervacuo.

Breviloquentia studium, 243. Veterib. usitatum, 129. Britannie antrum cymbalis concinne resonans, 268. Brontini poemata, 144.

Bryxides statuarii duo, 14.

Butas seu Buttæ, Ind. doct., 121.

Butyrum quid, et usus ejus, 47.

Buzi, propheta, 142.

Byssina telæ, 88. Quando inventæ, 132.

C

Cabiri qui, 6.

Cadmus Thebas quando venerit, 138, 139. Quæ inventæ rit, 132. Cadmi veteris scripta, 267. Cadmeain victoriam reportare, 126.

Cædes quid, 292.

Caianista hereticus unde d., 325. Caiani Epiphanio, 103 et 123.

Caini et filiorum ejus natura, 341.

Calatho (E) in cistam, 6.

Calceamentorum usus qui, 89. Luxus, 89. Calcei mulierum q., 89. Calcei corrigiam solvere, allegor., 245.

Calceos habere velutant apostoli, allegor., 101.

Calchas vates, 144.

Calices auriti, 255.

Calixæ comicæ locutæ, 264.

Callimachi locus, 8, 11, 254, 256. Locus ex epigramm., 218. Callimachus lambis, brachiæ lustrationem memorat et ipse, 243. Aetis, Dianam *επειρησθεντην* narrat. 11. Aetia ejus cryptice scripta, 244.

Callinicus Hercules, 302.

Callinus quando vixerit, 144.

Callipho summum bonum quod st., 178.

Callistagoras genius Tenorum, 12.

Callithoe ædita, 151.

Calo statuarii opus, 14.

Calunnia, gladii ministra, 126.

Cambyses occidit Apim *Æg.* d., 15.

Cameli barbaris et vehiculum præstant, et victimum, 98. E cameli pilis vestis, 88, 221.

Candelabri sacri signifi., 240.

Canis vox *κανάς*, 329. Canis pro deo, 11. Canes duo *Ægypti* quid sign., 212. Canes Marti sacrificant Cares, 8.

Canib. non participanda sancta, alleg., 156. Canis pretium altari offerre vetitum, 118.

Canities venerationem habet, 107. Canitiei illitio indecens, 96. Canescunt citius qui se tingunt et inungunt, 77.

Canthari pocula exquisi., 99.

Canthus et hymni in conviviis, 7, 280.

Capillis (De) observanda quæ et viris et mul., 106. Capilli soluti, allegor. quid, 76. Capillorum rasura iusnubili et involuntarii homicidii expiatione, allegorica, 36. Capillus Deli ut lana nivea, 96.

Capito musicus, 1.

Cappadoces quæ invenerint, 132. Cappadocicum imperium dierum, xviii, 143.

Capra fabulosæ, 2, 4.

Captivam quam reverenter haberi voluerit Deus, 171, 195. Captivare se, quid, 300. Captivitatis Babylonicæ tempus, 145, 142.

Caput nudum viros quidem decet; mulieres non item, 106. Caput mulieris, maritus, viri, Deus, t. 6.

Carbones ignis, allegor., 285. Carbunculi mystici, 244.

Cares quæ invenerint, 132. Marti canes sacrificant, 8.

Carica musa, 71.

Caricæ Chelidonenses, 61.

Carmalus, locus Romæ, 139. Ambiguo pro Cermalus vel Carmental.

Carminal facies e Musis inargentata, i. lucri causa scripta, 257.

Carneades Hegesilai successor, 130.

Carnibus et viuo abstinentium, seu parcus utendum, 63, 304, 305. Caro factum Verbum, quo sensu, 337. Caro omnis fenum est, 231. Potestatib. et spiritib. obsistere ut possit, 211. In carne vivere non simpliciter abominatur Paulus, 194. Carne abutendum quo sensu Nicolaus dixerit, 171, 187. Carnis odium quale intelligatur, 193. Caro, adversarius noster, et quomodo cum ea in gratiam redendum in hac vita, 340. Caro allegorice quid, 342, 215, 519. Carnis opera quæ, 213. Carnalem esse, et secundum carnem ambulare quid, 231. Carnales qui Paulo, 43.

Carpocratiana hæresis a quo nata, 184. Carpocratei legis obedientia, 185. Carpocrates mulieres communes esse vult, 183. Meminit et Augustinus *De hæres.*, cap. 7.

Carthaginensis quadriremis inventores, 132.

Caseus quid, 45.

Cassianus *Exegeticon* primo Hebraicam philosophiam Graeca multo antiquiore docet, 138. De Salomes interrogatis quæ referat, 200. Tunicas pelliceas primorum parentum quomodo interror., 200. Cassiani Julii locus ex

libro *De continentia seu coelibato*, 199.
Castalæ fons, 4.
Castigatio quid, 151. *Castigari a Deo, salutare*, 153.
Castigare Deus quæ potiss. peccata soleat, 250. *Castigare Deus tres ob causas solet*, 229. *Castigatione ac penitentia multa curantur vita*, 50.
Castilatis martyr, 223.
Castor et Pollux Argonauticæ expeditionis socii, 139.
Quando consecrati, 159.
Castratus a sacris ecclesiast. arcetur, 7. *Vise Eunuch.*
Catechesis (Per) veram generanti liberos merces generationis a Deo proposita, 201.
Catenis aureis vinci santes, 90. *Catenæ capillitii*, 106.
Cathædæ pestilentie quæ, 109, 168.
Catholica epistola, omnium sc. apostolorum, 219.
Caudæ diis sacrif., 304. *Caudis suis verberantes allegor.*, 202
Causa proprie quid, 332. *Quotuplex, seu quot ejus genera*, 330, 332, 333. *Aliæ evidentes, aliæ occultæ*, 334.
Efficientium divisio, 332. *Adjuvantum differentiæ, et absolute ratio*, 138. *Causa ut causa*, 333. *Causa sui ipsius nihil est*, 333. *Causa essendi, Deus omnibus*, 50. *Causa una effectus sape producit contrarios*, 334. *Causa una multis habens adjuvantes*, 137. *Causæ multæ sape ad unum effectum concurrunt*, 334. *Causa in quibus posita*, 134. *Causæ corporeorum an incorporeorum sit*, 332.
Causas oratione apud judices primus egit Antiph., 133.
Cecrops ille Diphyes, rerum Atticarum conditor, 138.
Cecrops tempora, 138. *Sepulcrum*, 13. *Cecrops alter quando vixerit*, 139.
Celei Uliæ obi sepulta, 13.
Celmis et Damnamenteus Idaæ dactyli, quæ invenerint, 132.
Celtae comas ut alant, 97. *Ebrisi*, 68. *Lecticarios se præstant*, 98.
Centaurus allegoricus, 205.
Cephallenæ Epiphanem quantopere coluerint, 184.
Ceraunia gemmæ, 89.
Cercopis Pythagorii poemata, 144.
Cercylus historicus, vise Dercylus.
Cerebrum natura frigidum, 78. *Odoratis robatur*, 77.
Ceremoniæ sacræ non omniibus promiscue ostenduntur, 237.
Cereos homines voluptus facit, 171.
Ceres Græcis quæ Isis Ægyptiis, 159, 351. *Allegorice frumentum*, 7. *Cereris amasius lasus*, 10. *Cereris sacrorum origo et vanitas*, 4, 5, 6.
Certamina. De Cerlaminum proprietate liber Istri, 192.
Certamen Christianum, 27, 175. *Certaminis virtutes audientia et sapientia*, 127. V. *Athlete*.
Cerussata male, 83.
Cœus sophista, Prodicus, 87.
Ceyx Aoli, filius Jupiter, 16.
Chaldæi, Assyriorum philosophi, 131. *Planetis quantum tribuerunt*, 291. *Chaldaci generis propago Orpheo q*, 259.
Chamæleo libro De diis Thaleti tribuit et ratiōnē, 159, 129. *Libro De ebrietate de Zaleuco quæ tradat*, 152.
Chami (E) propheta desumpta Pherecydis theologia allegorica, 272.
Chananæa terra, allegorice quid, 164.
Chariorum nutritiunt a delicatis. Quia ejus avis aspectus æquatos sanare fertur, 99.
Charilli Spart. ann. viii, 141.
Charitas seu dilectio quid, 162, 222. *Charitas cur appellatur Deus ipse*, 222. *Charitas multipliciter intelligendam se præbet*, 171. *Pervadit omnia*, 165. *Per auditum se insinuat*, 233. *Simplici modicoque apparatu indiget*, 59. *Charitatis comites quæ*, 363.
Chelidonenses caricæ, 61.
Chelsias sacerdos, Jeremiæ pater, 142.
Cherubi quid significet, 240, 241.
Chilonis Lacedæmonii dictum, 129. *Expressum ab Epicharmo*, 266.
Chione, Neptuni concubina, 9.
Chironis centauri inventa, 132. *Chironia sacra*, 12.
Chium vinum delicatum, 68.
Chœspia aqua optima, 68.
Choræ, nervi hominis Christi, 71.
Choræ inventor, 133. *Chorus infantium*, 39. *Chorus psallens qui*, 72. *Spiritualis et sanctus, Ecclesia*, 319, 71. *À choro divino assistere qui debeant*, 237.
Christus Dei Filius esse Servatorque ac Dominus noster, quibus argumentis demonstretur, 298, 286. *Deus, et homo*, 33. *Adeptatus quomodo secundum Theodotum*, 339. *Sanctus sanctorum, quomodo uncus*, 145. *Servator omnium hominum, maxime vero piorum*, 295. *Servator fideliū, dominus inobedientium*, 299. *Ut Judæis legem*,

sic Græcis philosophiam ante inhumanationem suam dedit, 298. *In regum coronatorum capite circumlatius, symbolice*, 76. *Quando natus*, 147. *Carnem cur assumpserit*, 312. *Quando baptizatus*, 147. *Cur baptizatus*, 343. *Docere quando cœperit, et quandiu docuerit*, 325, 147, 279. *Apóstolos triplici docendi genere instituit*, 342. *Doctor nōs unicus, et servator*, 114. *Gloriam suam discipulis in monte cur ostenderit*, 333. *Gloriam suam cur evulgari veteri*, 333. *Quando passus*, 147. *Ad inferos cur descendit*, 21. *Evangelium prædicavit etiam inferis*, 270. *Peccatis nostris traditus quomodo dicatur a propheta*, 51. *U. Filius Davidis agnoscebatur a multis, ut Filius Dei a paucis*, 29. *Adversarios habuit multis reges ac principes*, 270. *Humannam naturam omni dotum genere longissime superavit*, 158. *Infantibus et filiis suis pater, mater omnia*, 45. *A Patone significatus*, 221. *Castratus a sectis profanis*, 128. *Informis corporis specie*, 202, 92, 159. *Vili corporis forma uti cur voluerit*, 293. *Cibum potumque et alia corporis sustentamina quomodo seu cur admiserit*, 276. *Uterum cur non duxerit*, 191. *Christi antiquitas et erga homines beneficia*, 3. *Bonitas immensa et mirifica*, 31, 33. *Principatus per Danielem prædictius*, 142, 143. *Desensus in carnem, visus ab angelis, Abrahamo, ceterisque iustis in requie positis*, 337. *Natalis dies, curiosius a quibusdam inquisitus*, a Basilide vero etiam dies baptismi ejus festa solemnitate actus, 147. *Passio, mystice a Platone præsignificata*, 256. *Nascientia, baptismus, et passio, quid nobis contulerit*, 343. *Christi carnem edere, et sanguinem bibere, symbolice dictum*, 44, 45. *E Christi plenitudine accepimus omnes*, 133. *Christus animalis, Sapientia filius, secundum Valentini*, 340. *Matrem ut deseruerit*, 339. *De Christi passione, morte, descensu ad inferos et resurrectione, ut senserint Valentiniiani*, 342. *De Christo ut homine peccatore sensit Basilides*, 217. *Christum qui antecesserunt doctores, quomodo fures ac latrones fuerint*, 133, 134.
Christiani sunt et dicuntur, 179, 180, 181, 182, 183. *Deum nec Iudaico nec Græco, sed novo more colunt per Christum*, 270. *Soli nobiles ac divites*, 34. *Actiones eorum quæ, quodque officium*, 60. *Christianæ doctrinæ fundamenta*, 321. *Christianismi summaria descriptio*, 297, 310. *Christianæ politiæ hypotyposis ex Ezechiele*, 38. *Ex Platone*, 254. *Christianismus publicum et capitale crimen Clemensis temporibus*, 216. *Nulis quamvis potentum machinis expugnari potuit*, 296. *Christianis a Judæis et Græcis objecta jam olim sectarum diversitas*, 320.
Chromaticæ harmoniæ, 72.
Chronologia S. Bibliorum ab Adamo usque ad monachiam Romanam, 145. *A Moyse usque ad finem regna Judæorum*, 139. *Chronographia Clementis in Biblio temporibus*, 140, 142. *Chronologia Græcæ historiæ*, 143. *Chronographia brevis Græcam historiam cum Judaicæ et Ægyptiacæ comparans*, 138.
Chrysippus puer deamatus, 9.
Chrysippus Cleanthis in Stoica professione successor, 130. *Dialecticus insignis*, 325.
Chrysis sacerdos cum templo conflagrat, 16.
Cibi varii et delicati an salubres, 60. *Viliores, saniores et robustiores efficiunt*, 61. *Utendum eis moderate*, 63. *Usus eorum indifferens*, 64. *Abstinenter superstitione coarguitur*, 193. *Vitandi qui*, 64. *Judeis interdicti qui, et cur*, 64. *In cibo et potu qualem se Christianus gerere debet*, 60. *Cibus Christi supernaturalis*, 46. *In Christo corruptionem nullam sensit*, 193. *Cibus ventri, et reuter cibo*, 191. *Cœlestis ac spiritualis imprimis querendus*, 61. *Spiritualis qui*, 315, 336. *Divinus qui*, 343. *Gnosticus qui*, 238. *Cibus solidus, cibus tenerior, cibus spiritualis*, 44, 45.
Cicada Eunomi musicam adjuvat, 1. *Cicadrum aureum insertione cur se ornariunt Athenienses prisci*, 66.
Ciconia pro Deo, 11.
Cimmerius in verbo nemo, 23.
Cinædici gestus, 99.
Cinctus e lino et e pilis, 88. *Zona coriacea*, 192.
Cinyras Cyprus vates, 144. *Veneris amasius*, 10. *Cinyra orgia*, 8. *Sepulcrum*, 15. *Cinyra ditior, proverbiu*, 100.
Circumcisione Timothei Judæos capit Paulus, 310. *Circumcisioem Ægyptiacam philosophiæ causa Pythagoras admisit*, 150. *Circumcidite vias vestras*, 84. *Circumcisio aurum et cordis quid et quorsum*, 244.
Cirrhæus tripus, 4.
Cisternas operiendas allegoria, 244, 245.
Citharae allegoria, 279, 71.
Civitas Stoicis quæ, 232. *Civitatis cœlestis imago apud ethnicos*, 232.
Clarii oraculum, 4.
Claudiu Cæsaris Germanici principi, 145.
Clavi falsa uti, 325.

- Clavi calceis infixi, 89.
 Cleantes Zenonis in Stoा successor, Chrysippi antecessor, 130. Zenouen magistrum professus, 273, 296. Summum bonum quod statuerit, 179. Lib. II *De couptate*. Socrati quae ascriperit de summo bono, 179. De Deo ut seuserit, 21. De suis anima ut pronuntiat, 304. *Aucta* quae vocarit, 332. *Magnopere* quid vocet, 243. Cleanthis locus, 236, 237.
- Clearchi sepulcrum, 13.
- Clearchus Peripateticus Aristotelem Judaei consuetudine usum tradit, 131.
- Clementis in *Protreptico* propositum quid habuerit, 33, 502. *Stromae* suos unde collegerit, 118. Connubiale sermonem scripsit, 102. Pollicetur disputationem contra haereses, 219. Tractatum *De principiis*, 183, 186, 263. *De mundo* ortu, 296. *De anima*, 176, 185. *De prophetia* 149, 219. *De prophetia et de anima*, 252.
- Clementis apostolici locus ex *Epistola ad Corinthios*, 121, 221, 275.
- Cleobis et Biton Herodoti, 185.
- Cleobuli Lindii dictum, 129.
- Cleobuline, Cleobuli filia, 224.
- Cleomenes libro *De Hesiode*, dictum illud, 177^{6a}, 184^{5a}, refert ad Homerum, 129.
- Cleopatra Macedonica stirpis ultima in *Egypto*, 143.
- Cleopho Corinthius vates, 144.
- Cleophyo Samio OEchaliae excidium suffuratus Pisander, 266.
- Cletoris filia et nepos, 11.
- Cliarchus de Alexandri expeditione quae scripserit, 148.
- Cocytus flumen, 253.
- Celibatus quoque, ut conjugium, sua habet munia, 197. Celibatus et continentiae non capaces omnes, 192. E celibatu ad conjugium transitus per manuum impos., 183. Celibatus Spartae punitus, 182. Celibes anniversariam multam pendere jubet Plato, lib. VII *De leg.* et Valerius Max., lib. I, c. 9. in principio. R.
- Celum et mundus indifferenter a Platone ponuntur pro eodem, 250. Celum proprie urbs, secundum Stoicos, 252. Celum, allegorice celestia curantes, 252. Cœli allegorice quid, 349. Celum petentes quib. instructos esse oportet, 101. Cum cœlo vetus est hominibus cognatio, 7 Cœlum stellatum pro Deo adoratum a nonnullis, 239. In quantum cœlum subiectus Sophonias, Paulus in tertium, 250. Cœli septem, secundum quosdam, 230. E cœli genitalibus nata Venus, 5.
- Cœnæ et *deca* quid differant, 61. Quales esse debeant, 62.
- Cogitata quoque piorum exanduntur a Deo, 282.
- Cognitio quid, 42, 169, 191, 275, 294. A prænotione et prædictione ut differat, 165. A sapientia quid differat, 310. A fide quid differat, 311. Bonum perfectissimum, 281. Exoritur una cum *deca*, 42. Duplex, 262, 164. Fida que, et quæ inflans, 161, 165. Cognitio illa subiunis, paucis sine scripto ab apostoli tradita, et deinceps per successiones propagata, 274. Cognitionis peregrina Evangelium quod somnient Marcionitæ, 185. Cognitionem falsam professi quidum, a fide aberrarunt, 165. Cognitionem solis sibi arrogant Gnostici, 188. Cognitio inflat, quo sensu dictum ab Apostolo, 324, 128. Cognitionis finis, acquiescere, 42. Ad cognitionem nos invitat Deus, 57.
- Coitus, parva epilepsia, 84. Coitus promiscuus magnas sepe parit tragedias, 97. Coeunt magi etiam cum consanguineis, 185. Coitus cur damnatus a quibusdam philosophis, 186, 187. Coitus leges, 195, 82. Coitus abstinentia triduana, imperatur populo verbum Dei audituro, 196.
- Collatio quid, 169.
- Colophonius fons, 4.
- Colorum insigniorum catalogus, 87. Colorum fucus nec in coma nec in vestitu adhibendus, 106. Colores Platonii qui probati, 103. Christianos qui deceat, 87.
- Colossenses (Ad) qua occasione a Paulo scripta Epistola, 274.
- Columba pro Deo, 12. In Christi baptismo quid fuerit, 357. Columba oblatio mystica, 304. Columba in annulo significata, 106. Columbae simplices, 38. Columbae serpentem miscere, 318. Columbarum conjugia, 181.
- Columna Evii dei, 131. Columna Thebanis Bacchus, 130. Columna hieroglyphica, 131. Columnæ vii sapientiæ, 340. Columnæ quatuor ante aditum sanctuaril quid significant, 240. Columna ignea et Judæis olim et post Græcis præluxit, 150. Columna quid significant, et quid columnæ fulgens, 131. Columnæ ignea allegoria, 151. Columnæ lignæ ac lapideæ pro diis, 13. Columnæ olim pro imaginibus et simulacris ponebantur, 131. Columnæ seu cippi mortui ponebantur et exauctoratis, 243. Columnæ muudi quid, 132.
- Comas Celtae Scythæque nutrunt absque ornatu, 98. Comæ fucatura et comptura indecens, 96. De coma quæ observanda Christianis, 106.
- Cometes Cretensis vates, 144.
- Commodi imp. mors, 145.
- Commune esse, quæ significatione dicatur, 185. Communem facere hominem quid, 75. Communionem qualem statut Harpocrates, 184, 187. Qualem sacra litteræ, 192, 187.
- Comœdia inventor Susario, 133.
- Comparatio quorum sit, 232.
- Compassio quid, 339.
- Compositio geometrica et dialectica, 330.
- Conceptionis ratio, conceptique fetus nutritio, 46. Conceptus fetus abigere, nefarium, 84.
- Conchæ Pelorides delicate, 61. Conchyliorum captatores, 88.
- Conclusio quid, 327. Conclusiones ex S. Scripturæ oracula veræ, 164.
- Concordia quid, 163.
- Concupiscere æque lex atque Evangelium vetant, 196. Non concupisces, quid significet, 289. Concupiscere nihil, quid, 219. Concupiscentia quid, 59. Ab appetitu quid differat, 223. De concupiscentiis præceptum Decalogi ut intelligendum, 292. Concupiscentiam qualem a Christo damnari Gnosticus quidam voluerit 225. Concupiscentiam quomodo fugiat dometque Gnosticus, 228, 282. V. Cupidas.
- Condimenti plus quam alimenti habet cibus, 127.
- Confessio gratior Deo quam sacrificium, 222. Confessio Christi qualis esse debeat, 222. Christi quoquplex secundum Heracleonem, 213. Ultra præstantior, 216. Omnibus modis fieri debet, 218. Confiteri Christum et confiteri in Christo, quid differant, 213.
- Confiditudo quid, 160.
- Conjugium. De conjugio ut senserint philosophi, 184. Conjugium diserte a quibusdam et scortatio et diaboli inventum appellatum est, 191. Conjugii dirempiores quibus utantur argumentis, 191. Conjugium abominantes confunduntur, 192. Conjugium quam immerito damnetur ab hereticis, 197. Ab ipsa Scriptura suadetur, 182, 183. Contrahendum cur sit, 181. In conjugii questione considerari quæ soleant et debeat, 181. Conjugium seu conubium quid, 181. Sua habet munia, ut et celibatus, 197. Virilitatis ostendendæ majorem materiam habet quam celibatus, 314. Piorum qualia conjugia, 312. Consummatum seu perfectum quod, 224. Conjugium concordia quam beata, 111. Conjugia peregrina solvuntur ab Esdra, 142. Conubium unde dictus numerus senarius, 290.
- Conscientiam incredulitate polluere, 160. Conscientia habenda ratio, non nostræ tantum, sed etiam alienæ, 212, 220, 63. Conscientia bonæ gloriatio vera quæ, 284.
- Consilium quid, 168. Consiliarius Patris ante mundum conditum Christus Filius, 298, 273.
- Consolatione quoque apud peccatores utilitur Deus, 57.
- Consonantia e dissensi, 128.
- Consipratio Ecclesiæ, 304.
- Constantia exempla ex utraque historia, 211, 213.
- Constantia philosophica quid a Christiana distet, 312.
- Consuetudo a majoribus ad nos propagata, retinenda, necne, 23, 32. Diversam a veritate viam habet, 30. Consuetudines in errorem impellentes, in totum abolendas, 325.
- Consummatum (Ad) properantibus quæ proposita, 212. Consummatio cur dictum martyrium, 206.
- Contentio graphicæ depicta, 235. Ab inquisitione veri submovenda, 235. Contentiosarum altercationum quis fructus, 326.
- Continentia quid, 191. Quid sit, et in quibus posita, 183. Diversi modis dicitur, et quæ sit vera Gnosti continentia, 314. Non circa unam tantum speciem versatur, sed circa plures, 193. Ubi virtus, et ubi vitium, 204. Quæ nos commendet continentia, 228. Continentia virtutum Christianarum fundamentum, 174. Et nobis prodest et fratribus, 65. Continentia gnostica quid differat ab humana continentia, 193. Non nisi a gratia Dei profiscitur, 193. Continentia specioso titulo creationi divinis se opponentes, confutantur, 194. Continentia Marcionitarum, 184. Idololatriarum et magorum, 191. Athletarum, 192.
- Contraria ex una eademque causa interdum, 334.
- Contumelia ministris possessionibus illata, ipsi Domino illata censeatur, 302.
- Conversari cum quibus debeamus, et cum quibus non, 98, 244.
- Convertendi ad salutem homines varius et multiplex Deo modus, 267. Conversio hominis unde, 208. Conversionis gradus, 311.
- Convicia paterna et salutaria in verbo Dei, 53, 50.
- Convictu (In) eleganti ac liberali vitanda quæ, 74.

- Convivæ accersendi qui, 99. Convivii finis qui, qui item comitatus, 74. Convivia charitate fundata esse debent, 62, 61. Quando et quomodo adeunda, 305. In conviviis Christianus se gerere ut debeat, 62, 63, 70. Convivalis letitia Christianis quæ, 71. In conviviis decorum observandum in primis, 68. Convivalia præcepta de sermone, 74. Ante convivium lectio Scripturarum, in convivio psalumi et hymni, 309.
- Conuphis, Ægyptius propheta, 131.
- Copulata a Deo, per hominem separari non debent, 192.
- Coquos agricolis antefert gula, 62.
- Cor in ventre asello pisci, 63. Cor edere mystæ quid vetent, 259. Cor suum coram Deo effundere, 29. In cor nostrum leges suas scribit Deus, 31. Cor et renes scrutatur Deus, non oris speciem, 94. Cordium notitiam Deo tribuit etiam Thales, 234. Cordium scrutator Deus quomodo sit, 282. Cor diversorio simile facit Valentinus hæreticus, 176. Cor ante fidem quale, 176. Cor, allegorice animus, 235.
- Cornicem intellexit Mopsus, 144.
- Cornu Thrace in bello utuntur ad classicum, 71. Corniger Alexander, 16.
- Coronamentum magnorum deum narcissus, 78. Corona ut in gymnicis, sic in ecclesiasticis certaminibus, 513. Corona gemmis et auro pretiosa in regum capite, symbolice Christum denotavit, 76. Corona Christi, mystice interpretata, 78. Corona mulierum quæ, quæ virorum, quæ Ecclesiae, 78. Coronis et unguentis an utendum Christiano, 75. Coronarum usus apud ethnicos qui fuerit, et quando inventus, 78.
- Corpus quomodo habendum seu tractandum, 206. In corpore hoc inhabitandum ut in domo ruinosa aut navi cariosa, 345. In corpore hoc mortali veteres identem pati oportant, 545. E corpore mortis hujus exsolvi cupit Paulus, ut philosophus Platonis, 186. Corpus in regeneratis templum Dei est, in infidelibus, sepulcrum anime, 196. Corpora spiritualia angelorum et animalium, 337. Celestia a terrestribus quid differant, 336. Excellentiora faciem habent misturam, 337. Corpus, allegorice Ecclesia, 319. Corpus spirituale, Ecclesia, et fidelis secundum spiritum vivens, 319.
- Correctionis modi duo, 220.
- Corruptionem non videbit justus, 126.
- Corticibus arborum vestiti, 131.
- Corvi quoque humanas voces imitantur, 293. Corvi fatidici, 4. Corvi esus cur vetitus, 214.
- Corybantic orgia, 6. Corybanticus filius Apollo, 8
- Coryphasia Minerva, 8.
- Crantorius Academicus præceptor qui, et qui discipuli, 130.
- Crater Orphei, 144.
- Cratetis Academicus antecessores qui, 130. Qui successores, 130.
- Cratetis Cynici uxor, 224. Versus, 177.
- Crates grammaticus de Homeri temporibus quæ scriptis, 141.
- Cratina Praxiteli amasia, 16.
- Cratini locus ex Archilocheis, 121. Locus ex Laconibus, 203. Locus ex Novis seu Novis, 263. Ex Cratini Empipræmenis suratus Aristophanes, 267. Cratini junioris locus, 243. Cratini filia Irene, 2.
- Creationis harmonia pulcherrima, 210. De creatione rerum ut senserint Valentianini, 340. Creatorem alium seu diversum a primo Deo esse quidam putaverunt, 219.
- Credere. Ni crediderit, non intelligetis, quo sensu dictum, 220. Credere quid philosophis, 160. Credere in Christum quid, et quid ei non credere, 230. Credere ac regeneratum esse, perfectio est, 41. Credulitas, opinionibus sine mente scientia se permittens, 125.
- Crenus Heracles vates, 144.
- Crepidæ Atticæ et Sicyoniae; Persicæ item ac Tyrrenicæ, 89.
- Cres, Cretæ rex I, 138. Cressa canis, 214. Creta bestiis noxiis caret, 347. Creticum vinum quale, 68.
- Criso Himeræus athleta, 192.
- Criti locus ab Euripide mutuatus, 263.
- Critici nomen a quo invenitum, 135.
- Critolaus Phaselites ἀποτέλεσμα quos vocarit, 161. Critolaus Lyconis successor in Lyceo, 130. Summum bonum quod statuerit, 179.
- Crobylus coquus, 323.
- Crocodilius Ægyptius quid significet, 242. Crocodilorum stercoribus fuscæ, 93.
- Crocus somnum conciliat, 78.
- Cresus e rebus adversis verum agnoscit, 13.
- Crotopi tempora, 138, 145.
- Crumena umbra solutum meretrici præmium, 223.
- Crumena communis inter improbos, 202. Crumena non veterascens quæ, 209.
- Crux quid significet, 175, 340. Crucem ferre quid, 511.
- Crucis Dominice figura T, 278, 279.
- Ctesias Assyria Græcia multo vetustiora facit, 138.
- Cubus primus, octo, 278, 290.
- Cultus Dei quid, et hominum cultus quotuplex, 297.
- Cultus Dei nec loco certo nec tempori astrictus, 507, 508.
- Cumanæ Sibylla, 144.
- Cupiditas quid, 59, 177, 190. Quale animal, 244. Proteversatilior, 92. Obsequendo alitur, 190. Cupidatis moderatrices prudenter et temperantia, 229. Cupienda tantum necessaria, 193. Vide *Cupido*.
- Curatio cuiusque affectus triplex, 322, 523.
- Cycloës heros, 12.
- Cycli poetae, vetusti, 144.
- Cyclopes Jovem non curant, 257. Cyclopum rales, 144.
- Cydius Mantinensis de rerum inventoribus scripti, 152.
- Cymbalo Arabes in bello utuntur, ut tympano Ægypti, 71. Cymbalis resonans antrum, 268. Cymbalum ornatum, 71.
- Cynica philosopha, 224.
- Cynopolita Ægypti canem colunt, 11.
- Cynosuridis fines, 9.
- Cypri flos somnum conciliat, 78.
- Cypraci poematis locus, 9.
- Cyrenaici de summo bono Epicureis assentiantur, 17, 179.
- Cyrus Judæis restitutionem publico præconio promulit, 142.
- Cylindrorum genus Menedemus, 12.
- D**
- Dactyli musici unde dicti, 132.
- Dactyli Idæi, 152, 145.
- Dædali peregrinatio et opera, 351. Vacca, 17. Fama, 351.
- Dæmones populis quibusdam peculiares, 12. Hesiodo xxx M. 12. Coluntur a magis, 191. Magis inserviant, 17. Hominibus irati, mala non unquam immittunt, Deo permittente, 268. An in corde habitent ante regenerationem, 177. Dæmonum legio quedam est homo affectibus suis indulgens, 349. Dæmonum spiratio, 504. Princeps, diabolus, 253. Dæmonialis participare velat apostolus, 61. De dæmonum natura nil affirmare audet Plato, 251.
- Daire Eumolpi uxor, 13.
- Damasus Democriti frater, 268.
- Danai in Peloponnesum adventus, 158. Ex Danaide loca, 224.
- Daniel e leonum faucibus servatur divinitus, 174. E fossa eximitur, 142. Torquem fert, nec popoli tamen sui oblivisc., 287. Quando prophetarit, 142. Locus ejus de LXX hebdomadib. enarratus, 142. Dies a devastatione Hierosolymorum quos innuerit, 147. E Daniele cantum trium puerorum mystice narr., 344.
- Daphne Apollinem vix effugit, 9.
- Daphnenses turdi, 61.
- Dare se petenti, qua signif. dictum, 187, 193. Inde quæ consid., 314. Dati voluntatem, non quantitatem spectat Deus, 209.
- Dardani inventum, 5. Dardani et Dardanæ antiquis, 138.
- Darii primi tempora, 142. Darii Hystaspide annus II 143.
- Datis, dux Pers. cop., 150.
- David Israëlis rex II. Judaïcae tribus primus, a Samme inunguit, 140. Quam humiliis in summa dignitate, 221.
- Deæ amoribus et adulteris deos æquarunt, 10. Ambitione stolidi certant, 10.
- Debora vates et iud., 140.
- Decachordum, allegorice, 71.
- Decalogi brevis enumeratio ejusdemque nota, 112. Myistica enarratio, 289, 290.
- Decadus seu denarii numeri mystica consideratio, 28 et 164, 209. Nota ejus i simplicissima littera, 112.
- Deceptiones et errores pierique omnes ex definitione ignorante profiscit, 331.
- Decimæ Deo suspense, 131. Deo cur oblatae, 165, 171.
- Decorum, seu Decentia, in primis spectanda, 68.
- Desæcatio spiritus quid, 42.
- Desinatio quod modis fiat, 330. Longior ut fiat, ut item brevior, 331. Ex divisione fiat, 330. Deliniri possunt quæ cunque recte sciuntur, 331.
- Deliberativum dicendi genus sub se quæ continet, 52.
- Deliberationis partes tres, 56.
- Deliciarum aliquot catalogus, et an illæ salubres, 6.
- Delitorum genius Anius, 12.

Delphica præcepta, 242.
 Demænetus Phocensis vates, 144.
 Demarati *Tragædumena*, 12.
 Demetrii *Catæbatæ templum*, 16.
 Demetrii *Phalerei diligentia*, 147.
 Demetrius libro de *Judeorum regibus*, de *Judeorum captivitate quæ referat*, 146. Demetrii *Argolica*, 14.
 Democrates heros, 13.

Democritus *Ethica* unde hauserit, de peregrinatione sua, de magistris, de libris quæ prædicari, 131. In *Egyptio* quædam commoratus, quæ ab illis hauserit, 132. Antecessores et successores quos habuerit, 130. Summum bonum quæ in re posuerit, 179. De naturæ doctrinæque affinitate quæ tradat, 229. De aere seu Deo spiritu ut senserit, 20. De poeta quæ scrips., 296. De matrimonio ut sentiat, 181. Sapientia cognomne unde adeptus, 268. Democriti locus, 36, 120, 255. Dictum suum de natura, 26. Dictum de coitu, 84. Ideæ seu *doxa*, 19, 20.

Demodocus vates, 144. Demodocus Platonis an sit dubitatur, 156.

Demonstratio quid, 156, 328, 329. A syllogismo quid differat, 327. Ab inductione et definitione quid diff., 330. Ab analysi seu resolutione quid diff., 327. Duplex, 164, 327. Suprema quæ, 164, 321, 322. Demonstrations a Deo possere amens et impium est, 234. Demonstrationis oratio qualis, 123.

Demophontis Thesis tempus, 133.

Demosthenis locus ex Homerio expressus, 266. Locus ex Thucydide, 265. Locus a Phanocie expressus, 266. Locus a Philino imitatus, 266.

Demylus tyrannus, 213.

Dentes pulchros quæ habent, rident etiam nolentes, 34. Dentes et gingivas in convivio scalpere. indecorum, 75.

Dercylus de Ilii cap^{ti} tempore quæ scripserit, 159.

Descensus ad inferos, cuius poema, 144.

Descriptio et census provincialium quando fieri coepit, 147.

Deucalio Phthiotarum progenitor, 138. Deucalionem diluvium, 138, 143. Deucalonia Hellanici, 267.

Deus scitur naturaliter, secundum Basilidem, 233. Dei cognitionem et notitiam aliquam brutis quoque tribuit Xenocrates, 232. Deo unde quærendum ac descendendum, 236. Deo sacri libri ut tradant, 23. Deus nominib. quib. designari soleat, 231. A gentilibus nominatus qui den passim, sed non agnitus vere, 292. Deus deorum, Deus magnus et fortis, Jehova, 268. Deus verus unus, 29. Unus etiam Platoni, 134. Unum et supra ipsam unitatem, 52. Unus idemque esse unde colligatur, 52. Mundum cur fabricari, 249. Causa essendi omnibus, 50. Naturalis nobis pater secundum Autactas, 189. Providentia sua mundum administrare dictus optimus quibusque philosophis, 260. An malum hominibus causa sit, 134, 261. Cum hominibus agit ut homines cum liberis suis, 53. Omnium Deus quomodo sit; et quomodo non, 260. Gratiam suam hominibus variis modis patescet, 3. Unus et per legem ac prophetas et per Evangelium locutus, 184, 203. Per Filium Scripturas tradidit et enarravit, 231. Donat multa quorum ipse expers est, 248. Amari pariter et timeri vult, 240. Inimicus nemini, 314. Justus licet ac rigidus, tamen et bonus, 49 et 50. Bonus est propter se, justus propter nos, 56. Minas quam graves immorigeri populo denuntiarit, 51. Irascitur quidem, sed facile placatur, 52. Ulisci quomodo dicatur, 324. Castigat ob tres potissimum causas, 229. Affectionum expers est, 229. Affectionis habens humano more inducitur, 168, 292. Humana molia habere inducitur ad captum nostrum, 218. Passus an sit, 359. Quiescisse die septimo quomodo dicatur, 291. Prope est suis, 210. In hominibus habitans, corruptum et contaminatur ab impiis, 83. Dei cognitione meditanda ubique, 29. Dei agnitione, pietas, 25. Ad Dei intelligentiam quomodo accedi aliquatenus possit, 248. Deum videre quibus datum, 254. Deum timens spiritus vivet, 51. Deum propitium qui habet, omnia habet, 173. Deus colendus quomodo, quando, ubi, 303. Deum coli Petrus vult non Graeco nec Judaico more, sed novo more per Christum, 269, 270. Deus in Ianuarius nobis, quoad ejus fieri potest, 232. Deo obistere, saluti sibi esse interpretati quidam hæretici, 189. Dei verba, facta sunt, 234. Dei potentia celebrata etiam ab ethnicis, 233. Dei sedes et potentia magnifice descripta, 239. Dei thronus quomodo dicatur cœlum, cum locus eum nullus capiat, 153. Deus domum sibi ædificari posse negat, 219. Dei descensus in montem Sinam magnificentissimus, 268. Dei facies ubi, ibi pax et exsultatio, 51. Deo ministrantes spiritus et flamme ignis, 252. Dei assecla *duo*, 180. Dei nomine solo exanimatus Pharaon, 149. Dei amicus qui,

PATROL. GR. IX.

301. Dei amicus unde dictus Abraham, 221. Dei filii qui, 37. Dei similis vir bonus qua re, 276. Ad Dei imaginem factum esse quid signif., 289. Dei similitudo, seu Dec similem fieri, quid, 174, 179. Dei imago triplex, 300. Dei veri imago quid Valentino, 218. Dei imaginem facere vetus Moyses, 94. Itemque Numa Pompilius, 131. Deus quidam inter homines est idealum contemplator, 230. Et gnosticus, 229. Deus homini esse dicitur qui eum docet, 312. Deum Patrem, et Deum Filium agnoverunt etiam poeta, 237. Deus impudens, seu Del æmulum numen, hæreticorum, 189. Dei primi filios naturales se jactant gnostici fictiti, 188. *Deo ignoto* dicata ara, 251. Dii, homines; homines, dii, Heraclii dictum, 92. Dii per metaphoram qui, 311. Dii et filii Altissimi qui, 34, 41, 178, 229. Deorum Pater opifex recteque rerum omnium, 238. Deorum filii deo fidem adhiberi vult Plato, id est Christo et prophetis ejus, 251. Deos alii alios sibi fixerunt, et qua ex causa, 7. Deos sibi similes quæque fixerunt, forma scilicet, habitu corporis, moribus et affectibus, 302. Dii qui quibus philosophis fuerint, 19, 127. Dii magni, inferi scilicet, 78. Dii hospitium peregrinorum specie urbes obeunt, 250. Humanam ad mensam in *Aethiopia* epulari, 10. Deorum amores, pugnae, vulnera, vincula, 9, 10. Habitus ridiculi, interdum et probrosi, 17. Deos lugere, stultitia est, 7. Diligentium, mera daemoniorum idola, atque adeo diti *Salvatores* ab ipsis appellati, 16 et 18. Deificationis licentia, 7, 14, 16.

Dextera tua ducet te, id est Dominus, 285. A dextris meis sede, ut interpretati Valentini, 312. Dextri et sinistri angelii, 338. Dextra et sinistra loca Valentiniorum, 338.

Diabolus, hæreticorum deus impudens, 189. Quomodo significatus ab ethnicis, 233. Mali causa ut sit, 155. *Zwerg*; magis quam *τερα*; in peccatore, 313. Fur et latro quomodo dicatur, 134. Delectionis socios sibi quærit, inter homines. 166. In angelum lucis se transformans, veritate primum uitum, deinde dolis, 274. De Christo quæ sciverit, quæ non, 349. Tentationes suas quousque possit extendere, 217. Diaboli semen, 341.

Diaconi qui, 297. Vere qui, 283. Per diaconas doctrinæ Christi aditus patefactus in gynæcea, 192.

Diagoras deos ut deriserit, 7.

Dialectica vulgaris quid, 124. Vera quid, 126, 291. Platoni quid, 133. Quid conferat, 158, 278. Cujus inventum, 126. Dialecticorum hodiernorum studia, et quæ sit vera dialectica, 133. Dialecticæ mulieres, 224.

Dialectus quid sit, 146. Dialecti seu linguae generales LXI, 146. Primæ ac generales, natura voces suas habent, 146. Græcorum quot, 146. Dialectos etiam deorum et brutorum animalium, 146.

Diana indignatio adversum *Aitolos*, et expostulatio cum Minerva, 352. Diana *Ἄρχη γῆς Κοράλλιον Πόλεων*, 11. *Xanthæ* fanum, 11. Diana Munychiae simulacrum, 14. Diana Taurice sacra, 12. Diana Tauropol. sacra, 12.

Dicearchus de Hercule quæ produxerit, 9.

Dicens multa, vicissim audit multa, 273.

Dichordon a quibus inventum, 132.

Dictionis figura sæpe turbat, 328.

Didymei oracula, 4.

Didymus grammaticus sextum Apollinem facit, 8. Soloni tribut *τῷ Μηδίᾳ ἔπει*, 129. De symbolica phrasique tradiderit, 243. Libro de Pythagorica philosophia, de Theanæ quæ tradiderit, 133. In Symposiactis de claris mulieribus quæ narrat, 224.

Dies magnus judicij, 270. Dies Christi, adventus in carne, 337. Dies nocturnus Platoni qui, 256, 260. Dies diei eructat verbum, quid significat, 247. Dies allegorice quid, 227 et 291.

Dieuchidas Megaricorum libro iv, Lycurgum quando fuisse trad., 141. Dieuchidas Megarensis furtum, 267.

Differentia in definitione quid præstet, 331. Differentiarum continuitas ut secunda, 330.

Diffidere memineris, 204.

Digitus Ne digitum quidem temere a sapiente moveri dicunt Stoici, 82. Digitus Dei quid, 289.

Dilectio quid, 162. Dilectio Dei quæ, 110.

Diluvio purgata terra, 235. Diluvium sub Ogyge, 138.

Sub Deucalione, 158, 145.

Diminutiva ornant interdum, 38.

Dionomachus summum bonum in quo statuerit, 178.

Dionis de magorum sacrificiis, 19.

Diodorus Critolai successor in Lyceo seu Peripateticæ sectæ, 150. Summum bonum quod statuerit, 178. Diodorus de Antiphonte quæ tradat, 133. Diodori Croni filii, 224. Diodori Siculi locus, 331.

Diogenes Apolloniata secutus Anaximenis sententiam, 19, 127. *Ἀρπάστα* unde dicta voluerit, 46. Diogenes Persicorum libro i de Asianorum deo, 19. Diogenes Smyrniæ

antecessores et successores quos habuit in Eleatica professione. 150. Diogenis Tragici locus, 177. Diogenis Cynici locus, 302. Scepticum apophthegma in mollem, 95.

Dion philosophus de Lysidicæ Philotetæque verecundia quæ scripsit, 223. Dionis aruspicius locus, 243.

Dionysius tyrannus imaginum cultum ut luscerit, 5. Dionysius Carthag. vates, 144. Dionysius Argivus de Ilii capti tempore quæ prodidit, 139. Dionysius Halicarnasseus Argolidem Græcorum vetustissimum facit, 138. Dionysii iambi versus, 243. Dionysii Thracis locus de variis significandi modis, 242. Dionysius Orbis sui libro v, 14. De Thuso condita quæ scripsit, 144.

Dioscuri servatores, 8. Homines fuerunt mortales, 9. Argonauticæ expeditionis socii, 139.

Diospolitarum hieroglypha, 242. Diospolis, eadem Theba, 331.

Diotimus Mantinæus vates, 268.

Diotimus summum bonum quod statuerit, 179.

Diphili comicus locus, 258, 305, 360. Locus ex Euripide, 264. Locus a Posidippo expressus, 264.

Dipeni et Scyllidis stat opera, 14.

Disciplinæ liberales meditanti materialismus quam suppedent piis, 278. Egyptiæ quæ usitatæ, 118. Disciplinæ gradus et genera Egyptiæ quæ, 237. Disciplinarum fons e celesti sapientia, 280.

Disputationes et quæstiones quorums et quomodo instituendæ, 326. Apud priscos philosophos non fuerunt usitate, 326.

Distinctio verborum et rerum, magnam assert lucem etiam in S. Scriptura, 278.

Dithyrambi auctor primus, 133.

Dives qui, 100. Platon qui, 158. Divitum laudatores cur impi et insidiosi, 333. Divitulum satis difficilior salute egenorum, 335. Quod scriptum est, divites difficile intraturos in regnum coelorum, quomodo intelligendum, 340. Verus et falsus dives, 340.

Divinatio et celestium observatione, 194. E fluviorum vorticibus et strepitibus, 151. Divinationum et divinaculorum genera varia, 4. Divinatio ab angelis ad homines derivata, 349.

Divinus quidam defluxus in nos promanat, 20. Divini et diis pares unde dicti eximii homines, 232. Divinitas quam stolidæ tribula creaturis, et creaturarum affectus ionibus, 28.

Divisionis logicae natura quæ, 330. Ut lacienda, 331. Quotuplex sit, 331.

Divitiae, arti malitia et vitiorum, 70. Cæcas sunt, cæcosque efficiunt, 207. Serpentis in modum, caute tractandæ, 100. Optimæ quæ, 70. Vera quæ, 101, 282, 301.

Docendi modus triplex, 295. Docendi genere triplici apud apostolos unus Servator, 312. Docere veteres sapientes et brevibus et ænigmaticis verbis soliti, 120. Docendi majorem quam scribendi curam agebant veteres, 57. Docendo discimus, 118. Docendi lampas tradenda etiam alii, 116. Docens proximum cognitionem Dei, deus ejus a Deo appellatur, 312. Doctores quanto in pretio apud barbaros, 130. Doctores insignes, peculiares sortiti angelos, 294. Doctores imaginarii, qui opiniones suas pro veritate auditoribus obtrudunt, 321. Doctor omnium primus qui, 273. Doctor unus, in carnis, 39. Doctor nobis unicus Christus Dei Filius, 114, 251. Doctor a Deo nobis missus Servator noster, 234. Doctrina in naturam veritatem præcepta sua, 229. Doctrinæ studiosi adjuvantur, 121. Doctrina multiplex et varia, et prodest multum, et cibis, 123. Doctrina absoluta quæ, 138. Vera quæ, 286. Græcanica, elementaris duntaxat est in Ecclesia Christiana, 285. Doctrinis hominum impugnare traditiones divinas audent hæretici, 524.

Docitarum hæresis, 525.

Dodonæum æs, et Dodonæus quercus, 4.

Dogmatum secundorum apostolica et ecclesiastica rectitudine, 321. In dogmatibus pugnantibus, quid faciendum, 523.

Dollum Jovis aperte pugnat cum arca Dei, 247.

Dolor secundum Deum, salutaris est, 226.

Dolosa et vestimenta et unguenta, 77 et 126.

Domicilia mobilia possessoresque sequentia, 98. Domi-cilium stabile ac fixum ubi, 251. Domus Herculis tutelam inscriptione præferens, 302. Domus Dominica viri et mulieris conjugio constitui potest, 203.

Domina qualis talis et catula, 108.

Dominus dominorum. Deus deorum. Deus magnus et fortis, 268. Dominum appellare Christum nihil est, nisi et mandatis ejus obsequamur, 210. Domino qui prope est, quomodo flagellarum plenus dicatur, 161. Dominis duobus servire non possumus, Deo nempe et voluntati, 187. Dominicus dies a Platone ut præsignificatur, 236. Dominica dies vere quæ, 310.

Domitianus. A Domitiano instituti ludi, 145.

Doricas harmonia quæ convenient, 279.

Dormientis usus nullus, 80. Dormientium r̄sa evidenterissima, 348. Dormientem e profundo somno excitare, 51. Dormire ac soporari allegorice a Davide capta, 256.

Dorothei Italica historia, 12. Dorotheus Pandectæ primo de Mopso quæ tradat, 144.

Doryssus, Lacedæmoniorum rex, 141. Pausanias Doryssus, 82.

Dosidas de Lesbiorum sacrificiis, 12.

Draconis specie cum Proserpina coit Jupiter, 5.

Draco leges suas quando tuerit, 153.

Druidae Gallorum philosophi, 131.

Dubitaciones et disputationes veteribus non fuerunt usatae, 326.

Duces insignes peculiares sortiri angelos, 291.

Duo vel tres in nomine Domini congregati, qui, 195.

Duodenarii numeri mysteria, 255. Duodecimi ævi passio, 359.

Doris de Alexandri expeditione quæ scripsit, 145.

Dysaules terrigena, 6.

E

Ebrii et risu effuso interdum ad ploratus deveniunt, 74. Ebriorum turpi exemplo ab ebrietate avocatur juventus, 102. Ebrietatis theatrum, 71. Symptomata, 66, 67. Ebrietati qui populi magis dediti, 68.

Ecclesia quid, 41, 232, 303. Mystice a Davide descripta, 280. Et virgo et mater, 45. Sponsa Christi, 192. Alii præter Christum non nubili, 196. Assumitur a Christo, 341. Ecclesiam sapientiamque cum Jesu conjunctam ut esse censuerint Valentiniiani, 357. Ecclesia patientie nomen firmum ac fixum gerit, 40. Ecclesia, seu electus Ecclesia grex, fidei vinculo continetur, 163. Ecclesia excellencia in unitate posita est, 325. Ecclesia frequenta, et quæ ibi præstanda officia, 110. Ecclesia una et tribus populis, 193. Primigenia, 21. Vetus et catholica una est, 325. In Ecclesia vetere et doctrina purissima est, et secta optimæ, 321. Ex Ecclesia vetustissima verissimaque recensione pullularunt hæreses, 325. Ecclesia primitiva desertrices sunt hæreses, 327. Ecclesia catholica hæresibus vetustior, 325. Ecclesias suas habent etiam hæretici, 322. Ecclesia semina quando exorta secundum Valentini, 359. Ecclesia puritas duplex, 197. Ecclesia regulam furit depravant hæretici, 324. Ecclesiastica regula est Veteris Novique Testamenti concensus, 287. Ecclesiastica symphonia, utriusque Testamenti scriptorum consonantia, 279. Ab ecclesiastica traditione ad humanarum sectorum opiniones transiens ipse se perdit, 321. Ecclesia terrestris, imago Ecclesia cœlestis, 214, 283. In angelos convertitur, Valentini, 357. Pro Ecclesiis ratiem Christi bibere non recusant fidei pastores, ut Christus et apostoli, 246, 310.

Echini pilæ modo se voluntat, 248.

Ecydes statuarius, 14. Rectius *Scyllis* Pausanias.

Edem allegorice quid, 165.

Edemus genius, 12. Rectius *Menedemus*.

Edere se mutuo, bestiarum ritus, 154. Edere ac bibere verbum Dei quid, 247. Endemut ut vivamus, 60.

Ediscenda potius quam scribenda secreta philosophia, 217.

Edylia hominibus propria, diis sacrificantur ab ethnici, 270.

Electio inventum, 5.

Eglomus, judex Israel, 140.

Ego, in verbis Domini vim quam habeat, 181.

Eleaticæ disciplinæ conditor qui, et qui propagatores, 129, 150.

Electio quibus epithetis per poetas designati, 252. Electum genus quo enigmata a Platone significatum, 254. Electorum electissimi qui, 287. Electorum liberiquales, 254.

Electio peregrina in mundo unde dicta Basiliidi, et electus quomodo peregrinus, 251. De electione seu arbitrio hominis ut senariunt Basiliidiani, 156.

Electrum paleas attrahit, 159.

Eleemosynæ quam commendabiles, 171. Commendatur non quantitate sed animo dantis, 209.

Eleorum (vel potius Deliorum) genius Anius, 12.

Elementa quæ, qui philosophi rerum principia constituerint, 19. De elementis mundi ut sentiant Christiani, ut item philosophi veteres, 127. Elementa inter se commutentur, 236.

Elephantæ se invicem intelligent, 146.

Elephantines /Egyptiorum deus, 11.

Eleusini templi fundatio, 158. Septum, 13. Eleusinorum mysteriorum symbolum, 6.

Eliæ vestitus, 88, 192.

Eiseus propheta quando exeperit, 111.

Elliptice (in) dictis subaudiendum et supplendum quod

- deest, 320.
 Elenpor taurum frangit, 69.
 Elysii campi, 252.
Empedocles Agrigentinus præter quatuor elementa duos insuper deos statuit, Contentionem et Amicitiam, 19. In iugum reversura cuncta sensit, 253. Vaticinis, medicina et miraculis clausus, 267 et 144. *Kuklopa*, unde dictus, 267. Empedoclis locus, 8, 183, 205, 229, 236, 237, 243, 250, 251, 259, 261, 267, 292. Locus ex Athamante Pythagorico, 265. Locus ab Euripide expressus, 266.
- E**mpedotimus Syracusanus vates, 144.
 Emungere se crebrius, indecorum, 75.
 Enarratore ac præceptore opus est ad gnosticam professionem, 245.
 Encratetarum heresia unde dicta, 325. Diæta quæ, 131. Encratæ notati et obiter refutati, 68.
 Endymion Lunæ amasius, 10.
 Enoch, quæ homines ab angelis eductos esse tradiderit, 349. Ex Enoch locus cum Danielis prophetia consonans, 344.
 Entychita hereticici, 325.
 Enyo an dea, 29.
 Ephesiæ philosophus, Heraclites, 233, 237. Ephesiæ Diana ruinam prædictit Sibylla, 13. Ephesiæ litteræ a quibus inventæ, 132. Quid significarunt, 242.
 Ephorus de Lycurgo et Minoe quæ scripserit, 152. Item de Alexandri expeditione, 145.
 Epicharmus comicus, Hieronim Siculi tempore vixit, 130. Pythagoreus fuit, 253. Assellum piscem vocat *lævipes*, 65. Epicharmi locus, 189, 204, 211, 232, 235, 303. Locus ex *Republica*, 258. Locus ex Chilonis apothegmate, 266. Ex Epicharmo, qui, quæ mutuati, 263, 264.
- Epicherematis tumidis declamantes sophistæ, 117.
 Epicurus a Democrito quæ mutuatus, 267. Impius scripтор, 20, 116. Supra cæteros philosophos impius, 257. *τελεόποροι* somnianti ansam quam habuerit, 252. Sunnum bonum quod statuerit, 178, 179. Sapienti suo quantum indulgeat, 228. De fide ut senserit, 157. De matrimonio ut senserit, 181. Græcos solos philosophos nosse, impremite ac falso dixit, 130. Epicuri locus ex epistola ad Melæcum, 213. Locus ex Euripide expressus, 266. Locus ex Aristophane, ibidem, vox impia, 178. Epicurei arcana quædam et ipsi tactant, 245. Epicurea secta sinceras philosophiæ adulterina proles, 275. Damnatur a Paulo, 127.
- Epidauri templi Inscriptio, 236.
 Epigenes Ihesiacus vates, 144. Epigenes libro de Orphæi poesi, quæ de poematis quibusdam incertis tradat, 144. *Kt* codem libro, 244.
 Epilepsia parva coitus, 84. Epilepticis qui medendi modus, 305.
 Epimenides Cretensis vates, 144. Persicum bellum sacrificio in decennium differt, 268. In septem sapientum numero positus, et propheta Græcus a Paulo appellatus, 129. Epimenidis dii, 7.
 Epimethei tempora, 158.
 Epiphanis Carpocratis filii dogma, liber, consecratio, 183.
 Locus de justitia seu communione omnium æquali, 181, 34.
 Episcopos quales Paulus velit, 197.
 Epistolam (per) plenitudo spiritualis gratiæ seugnostica traditio significari a Paulo non poterat, 247. Epistola catholica, omnium scilicet apostolorum, 219. Epistola æulgmatice, 239. Epistolarum inventrix, 132.
 Epitaphium arrogans, 16. Profanum, 177.
 Epulum populo quod datum a Davide, 65.
 Equus Scythæ et domicilium præbet et victimum, 98.
 Equus cuiilibet sessori adhinniens, allegorice, 59. Equi binniores et salaces, 38, 82, 201, 202, 205. Equus cum sessore in mare præcipitatus, allegorice, 244. Equus Ægyptiæ quid significet, 212. Equi durii imago, 176.
 Er Armenius, 243, 255.
 Eratosthenes Cyrenaicus grammaticos libros primus edidit, 133. Eratosthenes tempora ut descripsit, 145. De Homeri tempore quæ scripsit, 141. De Alexandri expeditione quæ scripsit, 145. Lib. *De bonis ac maliis, tolerantia exempla quæ proponat*, 213.
 Erechtheiū sacrificium, 12.
 Eremita veri qui, 316.
 Erichthonii sepulcrum, 15.
 Eriyanæ unde cultæ, 7. An dea, 28.
 Eriphyle proditrix, 87, 167.
 Erroris causa quæ, 278.
 Erudiri et castigari a Deo, salutare, 152. Eruditæ qui Iocrati, 248. Eruditio, studii soror, 235.
 Esau profanus, 224.
- Esdras levita, Zorobabelis socius, sacras Scripturas recognoscit et redintegrat Paschaque instaurat, et matrimonio expurgat, 147, 148. De templo instaurati tempore quæ prod., 145. In utero matris extinctum se optat, 201.
 Esse vere quæ infidelibus sola videantur, 157.
 Esther quanto populi sui studio instincta, 225. Pulchritudine sua populum suum liberat, 95. Quando fluerit, 142.
 Etesiae sacrificio excitati, 267.
 Ethica Moysis, 153. Elbica Græcorum a Moyse mutuata, 169.
 Euboica Archemachi, 141.
 Eubuleus terrigena, 6 et 3.
 Eubulus comicus locus, 304.
 Eucharistia mystica quid, 65. Distribui et sumi ut con-sueverit, 117. Eucharistia panis comedendus *λατρεία*, 126. Eucharistia typus sub Melchis deco, 231.
 Euclidis statutus opus, 13.
 Eudemus in *Astrologicis historiis* de Thalete quæ scripsit, 150. Eudemii Naxii furtum, 267.
 Eudoxus Cnidius magistro quo usus in Ægypto, 151, 352. Periodi lib. in *De Scythis*, 19.
 Euemerus Agrigentinus, 7.
 Euenitarum Ægyptiorum deus, 11. Rectius Svenitarum. Eugamon Cyrenæus liberum de Thesprotis Musæo sulfuratus, 266. Euseb. 271. Eugrammon.
 Eumeli Corinthi tempus, 144. Eumelius Hesiodum prosa expressit, 267. Eumeli locus a Solone expressus, 261.
 Eumenides unde cultæ, 7.
 Eumolpus terrigena, 6. Cum Atheniensibus quando bellum gessit, 158. Eumolpi filius, 13.
 Eunomi musica, 1.
 Eunuchi an aleandi, et eunuchi veri qui, 98. Eunuchorum genera quot, et quæ, 183, 192. Deo qui probentur, 192. Promissa quæ a Deo acceperint, 201. Ab Ecclesia qui exclusi, 201.
 Euphorion cryptice scripsit, 244. Libro nepl. *Ἄλιθος* de Homeri estate quæ scripsit, 141. De Samis quæ tradidit, 12. Euphorionis Chalcidonii locus, 207, 240. Locus ex *Ἄλιθος* ad Theoridam, 243.
 Euphorus de litterarum inventione quæ tradiderit, 132. Gentes et linguas LXXV facit, 146.
 Eupolemi Chronographia Judaica, 146. Liber de Judæis regibus, 148.
 Eupripides, ut Socratis discipulus, deos et ipse nonnusquam taxat, 22. De Deo ut senserit, 20 et 21. Patrem et Filium enigmatica innuit, 248. Taurica sacrificia in scena propositus, 12. Aliis quæ suffratus, 263, 264, 265, 266. Ejusdem loci alii, 8, 95, 132, 182, 183, 212, 214, 224, 231, 232, 249, 257, 261. Locus ex *Ἄλιθος* nepl. *[τέττα]*, 266. Ex Ægeo, 264. Ex Alex., 207, 261. Ex Antigone, 264. Ex Antiope, 151. Ex Chrysippo, 266. E Clitemeno, 264. Ex Erechtheo, 263, 264. Ex Medea, 263. Ex Oeno, 263. Ex Oenoma, 263. Ex Oreste, 263. Ex Phœnices, 265. E Phœniss, 125. Ex Piritheo, 257. Ex Protæsio, 266. Ex Telepho, 268. Euripiðis Bacchæ in christianism m translata, 33. Ab Euripide qui quæ mutuati, 263, 264, 266.
- E**uropia (ex) versus, 151.
 Europa, Sicyoniorum rex II, 138.
 Eurymedusa Cleitoris filia, 11.
 Euryssi Pythagorei locus, 289.
 Euthymenes in Chronicis de Homeri temporibus quæ scripsit, 141.
 Eva quid significet, et cur vita dicta sit, 194, 201. De Eva propagine ut senserint Valentiniiani, 337.
 Evænetus archon, 145.
 Evander Carmentæ filius Lupercal Pani extruxit, 159.
 Evangelium prædicatum etiam apud inferos, 270. A Christo munitum etiam justis in requie, 337. Evangelium de Christo, Judæis vere scandalum, 267, 268. Evangelii cognitio legis et enarratio est et impletio, 226. Ad Evangelii regulam vivere, 206. Evangeliorum lectio et expositio variata etiam Clementis temporibus, 210. In ry Evangelii non inveniuntur quæ Salome ex Christo quævisse memoratur, 200. Ex Evangelio secundum Ægyptios, 194, 200. Ex Evangelio secundum Hebreos, 163.
 Evius deus, Bacchus, 151.
 Excellentiores doctrina et virtute, peculiares sortiti angelos, 294.
 Excrementatione copiosiora quibus, 107.
 Execesti tyranni divinatio, 144.
 Exempla, rectæ doctrinæ maxima pars, 102, 152.
 Exercitii an aliquid temporis tribuendum, et quibus, 103. Exercitatio mentis quæ, et quotplex, 125. Exercitatio Dominica animum abducit a corpore, 207.

Exinanitionem Christi ut interpretatus Theodetus, 339.
Exire e medio, allegoria, 245.
Exorcismus in baptismō, 344. Diversum, 177.
Expiationibus quae adhibita, 303.
Expositio Scripturae, ad locum, tempus et materiam, accommodatur interdum, 64. Expositio ridicula, 219.
Exprobatio amici et inimici ut differant, 50.
Expectatio quid, 160.
Exsultatio quid, 282.
Exstipicina unde orta, 151.
Ezechielis (ex) Tragici seu *Exodo* locus de Moyse, 149. Ezechiel quando prophetarit, 142. Quibusdam putatus Nazaratus Assyrius, 131. Locus ejus explicatus, 168.

F

Fabarom esu cur interdixit Pythagoras, 187
Fabulæ ad sedandum puerorum fletum adhibitæ, 20. In theologiam versæ, 257.
Faces in sacris nocturnis, 6. In expiationibus, 302, 303.
Facere quibus ex causis omittamus quæ non facimus, 169.
Facies Dei Jacobi quæ, 311. Facies Dei Patris quæ, 338, 336.
Falsitatis spacio, 321.
Famulos alere multos an deceat, 98. Seneca epist. XLVII, ut tractandi, 109.
Fati persuasio apud Græcos, 212. Fatum esse ut demonstretur, 343.
Febræ sacrificant Romani, 11.
Fel diis sacrificatum, 304, 305.
Feminae in mares ut transeant secundum Valentinianos, 337. Ad feminæ opera destruenda quomodo venisse dicatur Christus, 194, 300. Feminae Valentinianis quæ, 337.
Femora diis sacrificata, 304.
Fenestra, allegorice, 40.
Feneratoria lex, 171. Feneratio verbi Dei, 133.
Feni flos, allegorice, 86, 231.
Fera mansueta musica I, 2. Feræ qui alegorice, 121, 273.
Fermenti allegoria, 250.
Ferrum quando inventum, 143. A quibus inventum, 132.
Purgare ferrum qui docuerint, 152. Ferrum Indicum, 70.
Ferreus et æreus hominum ordo qui Platoni, 254.
Feria Bacchica, 5. Feruligeri multi, 136, 236.
Festorum alternatione requiem a laboribus dii hominibus ordinariunt, 186. Festus dies pridiana vigilia lectio initus, 147. Festis statisque diebus non alligatus Dei cultus in vita gnostica, 305.
Fetus in utero perfici quanto temporis spatio dicatur, 290. Nutrimentum ejus, 44, 46.
Fibula comas religare, 106. Fibulis eburneis aut testudineis caput scalpere, 108.
Ficus etiam in sepulcris nascitur, 121.
Fides quid, 59, 60, 156, 157, 160, 294. A Basilidianis ut definatur, 160. An naturalis, 156. Percipitur etiam absque litteris, litterarum tamen et philosophiae cognitione non mediocriter adjuvatur, 157, 158. Ex auditu est, 159. Cognoscendo hauritur, 157. Quæsitionem habet cōitem, 233. A cognitione separari non potest, nec contra, 233. Assidua exercitatione in scientiam transit, 156. Gnostico tam necessaria quam animali spiritus, 161. Etiam ante legem pios justificavit, promissionisque divinas hæredes fecit, 157. Virtutum mater maxima, 159. Disciplinae seu institutionis perfectio, 41. Ecclesiæ gregem electum sui vinculum continet, 165. Non claudicat seu titubat, 42. A Græcis contemnitur ut barbaræ et inanis, 15. An res levia ac vulgaris, 160. Rara inter nomines, etiam Empedoclis iudicio, 235. Ubique necessaria, 159. Fide sola contenti quidam, omnes disciplinas respuant, 125. Fide carentes, bovis operibus nihil adjuvantur, 124. *Fides tua servari te*, quo sensu, ad quos, et cur dictum, 283. In fidem unam congregatus populus, seu Christi Ecclesia, 262. Fides una et universalis humani generis salus est, 42. Fides una quidem, differt tamen, 336. Duplex est, 164, 165, 233, 317, 327. Duplex, et quid utraque, 298. Communis, a Paulo modo lac, modo fundamentum vocatur, 238. Perfecta, a vulgaris seu communis quid differat, 220. In fide pueri qui, et qui viri, 313. Fidei auctor et consummator Jesus, 221. Fidei initium quod, secundum Theophrastem, 156. Scopus et finis, 181. Vis et efficacia, 157. Filiae, comitesque et asseclæ, 161, 165. Fidei res non nisi discendo, cognoscuntur, 125. Fidei regula metiendæ actiones omnes, 220. De fide atque electione ut senserint Basilidiani, 156. Fidei Pacisque templum prius statuit Numa Pompi ius, 234.
Fideles qui, 160, 301. Fideles, et servi et amici Dei dientur, 210. Omnia dītissimi, 158. Fidelis hominis perfectio ut fiat, 318.

Fiducia quid, 160. Fiducia seu confidentia plus est quam fides, 251.
Fieri et esse differunt, 333. *Fiat lux*, quo sensu acceptum a Tatiano, 348.

Filiæ pro-tuiti vetat Deus, 97. *Filia Sion*, *Filia Jerusalem*, Ecclesia, 38.
Filius Dei, Sapientia, Veritas, Scientia, et cetera ejusdem generis, 230. Filius hodie genitus a Patre : qua significatio, 41. Filius mulieris qui, et qui filius sponsi, 343. Filius hominis rejet, contumelias affici, et crucifigi operet, de quo acceperint Valentiniani, 312. Filius Patris celestis fieri, quid, 219. Filii Dei qui sint et quam variis nominibus in verbo Dei appellentur, 37, 319. Filii Dei qui, et qui infantes, 42. Fili Dei per quos gradus sumus, 41. Fili Dei omnes sumus per fidem in Christum, 42. Filios naturales primi Dei se vocant gnostici fictiti, 188. Filii illius sæculi, qui, 199. Filius appellatur etiam qui institutus, 116.

Finis respiciendus homini, 13. Finis homini qui propositis ab ethnica philosophia, et qui a Christiana, 160, 205. Fines actionis cuiusque tres, 309.

Fistula et tibiae an in convivia admittenda, 71. Fistula obliqua cuius inventum, 133.

Flagellorum plenus, allegorice, 161.

Flavities comæ quid significet, 98.

Florum decor, et vires, 78. Usus qui, 79.

Fluviorum (e) vorticibus et strepitu divinatio, 151. Fluvii infernales, 233. Fluvius ignis, gehenna, 339. Fluvium alienum superare, allegor., 94, 157. *Fluvius terribus mentis guia*, proverbium, 120.

Fonte (e) alieno bibere, quid, 94. Fontium absconditorum allegoria, 244.

Forfices tonsoriaræ, 168.

Formicas et apes, industriae exemplar, 123. Formæ aurum fodunt, 89.

Fortitudo homini quid præstet, 229. Vera quæ, 313. Philosophica quantum a Christiana distet, 312. Fortitudinis species, quæ, 301. Cognatae virtutes, quæ, 170.

Fortuna dea aut sit, 29. Dea esse negatur etiam a Philomeno comico, 239. Templum ei a Romanis ubi positum, 15.

Frater vidisti, Deum vidisti, 156, 168. Frater charos apud Dominum audit martyr, 206. Frater cur dictus dominus, 210. Frater in Scriptura qui dicatur, 171. Fratres spirituales, 163, 316. Fratres omnes videri nobis debent, etiam si forte non sint, 319. Fratres nos esse agnoverit etiam Plato, 254, 290.

Frictio pro exercitio, 104.

Frugalitas quid, 91. Maximum viaticum, 62, 101.

Fruges et fructus perdere vetitum, 173.

Fucamenta mulierum, 93.

Fugitiū stigmata netantur, 94.

Fundamentum gnosticum, 238.

Fur in Scriptura qui dicatur, 138. Fures et latrones quomodo fuere doctores ante Christum, 133, 154, 201. Furta unde orta videantur Carpocratianis, 184. Furta Grekorum, in disciplinis scilicet ac scriptis, 263. Furum allegorice quid in Decalogo, 292. Furta dulcia, 108.

G

Gadi prophetæ tempora, 140.

Galeus vates in Sicilia, 144.

Gallorum philosophi, Druidæ, 131.

Gallinacei cantus vespertinus, 502.

Ganymedes raptus, 145.

Garrulitas et scurrilis dicacitas taxatur, 109. Multatw.

75. Gaudium quid, 168.

Gedeon, iudex Israel, 140.

Gehenna, Tartarus poetarum, 233. Fluvius ignis, 339.

Gemmarum insigniorum catalogus, etiam illæ Christianæ curiosius affectandæ, 89. Gemmæ in regia corona quid significant, 76. In tunica sacerdotis, 241.

Generatio seu ortus duplex est, 229. Generatio spiritualis et regeneratio, 236. Generatio per aquam et spiritum, ut regeneratio, 348. Generatione spiritualis merces, 201. In generationem tertiam et quartam puniri inobedientiam, quomodo interpretati Basilidiani et Valentiniani, 338. Generationes tres una annorum centuria continentur, 143.

Genii seu dæmones ethnici quales, 12. Hesiodo 111 millia, 12. Animis observatores et custodes dati, 253. Genitum cuique suum attribuit Aristoteles quoque, 272. Nihil populis quibusdam peculiares, 12.

Gentes (seu nationes) et linguae lxxv, 146. Gentes obviscentes Deum, 274. Gentes mundi, id est homines incompositi et amentes, 86. In gentibus quoque nomen

suum celebrari et coli ait Deus, 261. In gentes emissus ad aperiendos eorum oculos, 136. Gentibus omnibus patefactum aeternum Dei mysterium, id est omnibus inter gentes fidelibus, 247. Gentium vocatio per prophetas praedicta, 160. Gentes cur a Deo vocatae, 165.

Genus electum, seu Gens electa, 18. Genus a toto quid differat, 531.

Geometria mysticæ gnosti materiam quam suppeditet, 279. A quibus inventa, 132.

Germani Rhenum suum tueruntur, 98. Germanorum sacra mulieres, 131.

Gestus temperaudi ut sint, in convivis praesertim, 75.

Getæ publice philosophati, 150.

Gladium malus sibi rapit, non a rege accipit, 543. In gladiis se precipitantes præstigiatores, 313. Gladius deus pro deo barbaris, 19. Scythis, 13.

Glaucias Petri apostoli interpres, 325.

Glaucus Isthmia instituit, 145.

Gloria gradus, 283. Gloriandum in Domino, non in nos tristibus, 44, 127.

Gnostici et Psychici perstringuntur obiter, 42, 47. Suis iuident magis quam alieui, 347. Arrogantes, 188. Libertatis nomine perperam abutuntur, 191. De puerorum et infantum vocabulo ut sentiant, 40. Gnostici cum quodam falsi jactantia, 177. De concupiscentia judicium, 223.

Gnosticus qui, 226. Proprie qui, 129. Vere qui, 165.

Perfectus qui, 320. Gnosticus multa didicerit oportet, 274.

E discipulis liberalibus quam meditandi materiam percipiat, 278. Habitu animi quali prædictus, 282. Affectionibus omnibus exemptus, 276. Solus vere pius, 297. Templum Dei est, 303. In divinam quamdam naturam transit, 229,

230, 347. Ad mortem in singula momenta paratus, 203.

Gnosticum quæ faciant, 164. Studia ejus ei occupationes, 295.

Progressus quasi per gradus quosdam, 223. Gradus, 212.

Opus seu officium quod, 223, 226. Criteria, 161.

Gnostici pura omnia, actiones, sermones, cogitationes, 281.

Gnostici anima, fides, 161. Finis qui, et qui constantia fomes, 212. Gnostica vita, Christi hortatione nobis commendata, 209. Gnostica exercitationis præludia, 226.

Gnostica legis vita qualis, 347. Gnostica imitationis regula, 300. Gnostica virtutis vis, 348. Gnostica facultatis effecta tria potissimum, 297. Gnostica fides qualis, 273.

Gnostici animi perfectio ubi sita, 311. Gnostici et perfecti exemplum Christus et apostoli, 216. Compendiosa descripçio ex psalmo Davidico, 311. Typus ex Clemente apostolico, 221. Regula ex Paulo, 220. Gnostica vita agnitiu etiam apud Graecos philosophos, 248. Gnosticus sufficit vel unus auditor, 127.

Gomor mannæ, allegorice interpretatur, 164.

Gonorrhœa involuntaria, damnabilis, 167.

Gorgia Leontini dictum, 127. Furtum, 267.

Gothoita regina impia, 141.

Gothoniel Israel dux, 140.

Græci litteras et doctrinam sero excolere coepérunt, 133.

Litteras a Phenicis accepérunt, 148. Ab Ægyptiis mutuati omnia cultiora scitamenta, 351. Ab Hebreis et barbaris philosophiam suam hauserunt, 261. Ethica quoque doctrinæ rivos ab Hebreis mutuati, 281. Non barbaris tantum multa suffurati sibi ascripserunt, sed etsibi invicem, 263. De sua dialecto et de ceterarum gentium linguis ut prædicent, 146.

Semper pueri, nec illius Græcus sene, 131, 184. Aliquantum veritatis cognitionem habuerunt, teste Paulus, 135. Coarcti nisi per sapientes suos non possunt, 120. Prophetarum suorum testimonis coarguuntur a Paulo, 129. Ad Graecos libros ablegantur, 270. Superstitionem suam minus excusare possunt quam Ægypti, 11. Græcorum more Deum coli vela Petrus, 269. Græcorum libri ut legendi, 261. Græci doctores in Ægypt., 148. Græcum *æneum*; ex Hebr. 16, 24, 241. Græcæ luxum invenit Persica Victoria, 78.

Grammaticam primus Judæis tradidisse fertur Moyses,

148. Grammaticus primus quis appellatus; et grammaticos libros primus qui ediderit, 153. Grammaticis exercensis scripti symbolici libri, 244. Grammaticus vesanus solis habitum sibi sumit, 16.

Grando per magos abigitur, 268.

Gratia et veritas, per Jesum Christum, 49. Gratia sua

cuique a Deo data, alii alia, 226. Gratiarum actio ad Deum

perpetua esse debet, 284. Gratia Deo pro quibus et

quando agendæ, 71, 216, 305. Gratia relatio præcipua

qua, 301.

Gravidae damnatae, usque ad partum leges Romanæ

parcunt. Deus autem et ceteris animalibus, 172.

Grex Domini allegorice, 152.

Grypes aurum custodiunt, 89.

Gutta e cado, 284, 326.

Gyges regnare quando coepit, 141.

Gymnosophiste, Indorum philosophi, 131. Ad Alexandri problemata ut respondeant, 269. Igni se dantianai, 206.

Gynææ (in) doctrinæ Christi aditum apostoli fecerunt per uxores suas et diaconas, 192.

H

Habeo; non habeor, 177. Habet omnia quem miseratur Deus, 158.

Habitus a qualitate seu statu suo non desciscit ita ut non sit habitus, 227.

Hæmatitarum hæresis, 325.

Hæres, quandiu infans, a servo nihil differt, 43.

Hæreses, ziania diaboli, 275. In christianismo quando cooperant, 325. De Deo et Christo ut loquantur, 287. Opinionibus nituntur, 323. Humanis doctrinis nituntur contra traditiones divinas, 324. Aures quidem habent, sed voluptati magis quam veritati patentes, 522. Quamvis diversæ obstare non debent quo minus veritatem scrutemur et sequamur, 520. Vitandæ, 196. Nomina seu appellations unde sortitæ, 325. Omnes in duo dividuntur capita, 190. A Deo cur permittantur, 320

Hæretici quenam ruminantium species, 325. Serpentes seductores, ut pater eorum Satanæ, 197. Scripturam ut tractent, 189, 522. Prophetarum scripta cur rejicere soletant, 323. Disputare ut soleant, 322. In oleam Christianam ut inserantur, 286.

Halcyone, Neptuni concubina, 9. Halcyone Juno appellatur, 16.

Harmonia e dissonis, 128. Mistura earum seu temperatura, 2. Quæ a quibus inventæ, 132.

Hasta seu Quiris, Martis simulacrum olim apud Romanos, 13. Hasta præpedita in gymnasiis, 166.

Hebdomades LXX mystice 319. Hebdomadibus sex summatum intervalum mysticum, 147.

Hebrei a Sibylla laudati, 20 et 21. Hebraicorum regum omnis 142. Ex Hebraicis Scripturis hausit Plato, 136. Ad Hebreos Epistola qua occasione a Paulo scripta, 274.

Hecatæ historia, 237. Forum, 267. Hecatæ philo-sopho summum bonum quod, 179.

Hegesilaus Academicus, 130.

Helenæ raptus a Piritheo, 143. Raptus ab Alexandre Paride, 143. Helena Aurea, 91.

Hellenus Trojanus vates, 144.

Helianicus de epistolæ inventione que tradiderit, 132. De Hyperboræis, 131. De Terpantri temporebus, 144. Helianici Decauclonia, 267.

Hellenicus mons, 266.

Heraclea, poema, 267.

Heracleo de martyrio et confessione Christi ut sense rit, 215. De baptismo per ignem quæ tradiderit, 346. Meminit Augustinus. *De heres.* cap. 16.

Heracleopolitanus deus, 11.

Heracleopolitanus reditus, 11, 143.

Heracles Ponticus de Deo ut senserit, 20. Pythagoram qua in re summum bonum statuere tradiderit, 179. Libro de oraculis, de Herophile sibylla quæ tradat, 139. Heraclides in Ctesin de muscarum cultu quæ narrat, 11.

Heracitus Bausonis seu Blysonis filius quo tempore philosophatus, 130, 145. *Zerwæ:* seu *obcurus* unde dictus, 244. Ignem pro Deo habuit, 19. Jovi lusum qualem tribuerit, 40. De mundi ortu et interitu quæ scripsit, 255.

De ortu seu nascentia hominis ut sensit, 183, 186. De sibylla quæ tradidit, 131. Propheta locum paraphrasit quadam redditum, 158. Ex Orpheo plurima mutuatus, 267. Ejusdem loca aliquot, 136, 204, 205, 206, 212, 227, 235, 257, 262. Locus ex Orpheo mutuatus, 263. De sacris ethniciis vaticinium, 6. De Bacchicis sacris sententia, 10. De statu iuriis sententia, 15. Dictum de homine, 92. Locus de altera post hanc vita, 228. Dictum de Dei perspicacia et vigilantia, 83. Locus de imperitis, ex Salomone, 189. Ejusdem *epiphæna*, 156. Liber ejus *De natura*, cryptice scriptus, 244.

Herba campi; allegorice, 86. Herbas amaras eos vertus, 195.

Hercules homo fuit mortalis, 9. Jovis filius revera, 9. Corporis habitudine quali fuit, 9. Lini discipulus, 139. Physicam et divinationem a quo didicerit, 152. Omphale servit, 10. Vulnerata ab Hippocoontidis, 40. Regio munitæ quali functus Argis, 150. Olympicum certamen instituit, 143. Inter deos quando relatus, 139, 143. Herculis epitheta, et stupra, 9. Mors et sepulcrum, 9. Herculis Apomyii sacra, 11. Herculis lignæ certamen xiii, 7. Hercules (i. Magnetis) lapidis vis, 299.

Herillus sumnum bonum quod statuit, 179.

Hermas a divina vi per visionem monetur, 154, 183. De falsis prophetis a pastore sive angelo portentis ut monitus, 134.

Hermaphroditorum portenta, 82.

- Hermippus Berytius de Chirone quæ tradiderit, 132. Libro n. 188, p. 86. Septenarii numeri multa recenset mystica exempla, 291.
- Hermogenes ut interpretatus illud: *In sole posuit tatem aculum suum*, 350.
- Herodotus de Herculis inventis, 132.
- Herodotus de litterarum inventione quæ tradiderit, 132. De Dario Hyasaspide quæ prodidit, 143. De Thalete quæ tradidit, 129. De Thaleitis temporibus consentit cum Euclaeo, 150. Herodoti locus de homini miseria, 185. Locus ex Sophocle, 263. Locus ab Aristophane expressus, 266.
- Heroici metri inventrix, 153.
- Herophile, sibylla Erythrica, 139.
- Hesiodus Eliseo recentior, 141. Deorum theogoniam cecinit, 7. De Mercurii et Bacchiorum quæ cecinerit, 139. Z. 295 vocabulum ut usurparit, 121. Hesiodi locus, 21, 100, 134, 204, 236, 256, 257, 259, 304. Locus ex Musæo de sumptu, 266. Locus ad Moysen alludens, 255. Locus enarratus, 125. Sententia de triginta milibus genitorum seu diemnonum refutata, 12. Ex Hesiode qui quæ suffragati, 264. Hesiodum prosa oratione expressit Eumelus, 267. Hexametri heroici inventrix, 153.
- Hicesius libro *De mysteriis* de Sauromatis quæ narrat, 19.
- Hieroglyphicis litteris tradita philosophia symbolica, 118. Hieroglyphicorum magister qui, 269. Hieroglyphica disciplina Ægypti duplex, 237. Unde dicta, 242.
- Hieronymus Peripateticus sumnum bonum quod statuerit, 177. De Hercule quæ tradidit, 9.
- Hieros logos, cu uis poema, 144.
- Hierosolyma capta et excisa, 145. Per Nehemiam et Zorobabelem instauratur, 142. Post Christi passionem anno 42 eversa, 147. Hierosolymorum capitivitas Babylonica et Romana quantum distet, 146. Hierosolyma caelestis, 232. Quo exulta ornata, ejusque allegoria, 89.
- Hipparchia philosophia, 224.
- Hipparchus e Pythagoræorum schola cur ejectus, 245.
- Hippasus Metapontinus ignem pro Deo habuit, 19, 127.
- Hippias desertor patriæ, 150.
- Hippias Eleus de Græcorum scriptorum furtis testatus et ipse, 263.
- Hippo Chironis filia, doctissima mulier, 132. Vates, 144.
- Hippo Melius, sapiens, 7.
- Hippo immortalem se facit, 16.
- Hippobottus de Pythagora quæ scrispsit, 120.
- Hippocoontidae vulnerant Herculem, 10.
- Hippocrates Coi locus, 178. Locus ab Euripide expressus, 266.
- Hippodami Pythagorei locus, 174.
- Hipponax turpis poeta, 116. Inventor iambi scazonatos, 153.
- Hippothoë Neptuni concubina, 9.
- Hippothorus, equorum hymnus, 71.
- Hircus quando sacrificatus, 305. Mendesii deus, 11.
- Hircus esus epilepticus prodest, 305.
- Hirundo cur a Pythagora exclusa, 278.
- Hodie, aternitatis imago quadam, durat usque ad consummationem hujus vitæ, 24.
- Hodi Melii, deficiat, 61.
- Holocaustorum allegoria, 247.
- Homerus quando natus, 141. Unde oriundus, 130. In Egypto sulle quibus argumentis colligatur, 551. Galateoribus quales faciat, 43. De Dardani antiquitate que prodidit, 138. Conjugalem concordiam quanti faciat, 182. Z. 295 vocabulum ut usurparit, 121. Ab Orpho quæ mutuatus, 263, 266. A Musæo quæ mutuatus, 263. Ejusdem locus ex Moyse, 255. Locus ad Isiam alludens, 254. Ejusdem theologia, 7. Deos taxat passim, 23. Patrem deumque hominumque quem dicit, non intelligit, 295. De Jove, 9. De Marte, 8. De Hercule, 9. De Dioscurus, 9. Locus de Veneris vinculis explicatus, 90. Locus de sponsionibus, 129. Alio loco, 16, 17, 18, 33, 46, 80, 87, 114, 174, 182, 183, 214, 226, 233, 239, 256, 257, 260. Ex Homero qui quæ mutuatis, 263, 264, 266. Homer Margites an sit, dubitatur, 121.
- Homicidium subiti et involuntarii expiatio, 36. Homicidium in Decalogo quid allegorice, 292.
- Homo, commune mulieribus æque ac viris nomen, 37. Quid, 246. Quid dialectice seu logice, 350. Planta creoris, 28. Organum pacificum, 71. Dei nec pars est, nec filius naturalis, nec substantia, natura, potentiæ propriei et conjunctus, ut hereses quædam voluere, 169. Tamen a Deo adoptatur et ut filius curatur, 169. Deo cura est, 50. In quem suum a Deo creatus, 36, 41, 275, 281. Nascitur ad agnitionem Dei, 64. Ad virtutem aptus natura, 281. Ite e'egans, tanisper dum homo est, 327. Proprium quid habeat seu habere debeat, 60. Ad Dei imaginem et similitudinem formatus olim, et per Christum reformatus, 34. Hominis et partium eius consideratio secundum Decalogum, 289. Partes tres, in obedientia mandatorum a Deo exposuntur, 30. Superiore et inferiore partem a diversis facultatibus compositam esse fixere nonnulli, 188. Statura erecta cur, 231. Opus proprium et officium quod, 205. Ortus, an e deceptione serpentis constet, 200. Formatio et luto agniti etiam ab ethniciis, 254. Hominis primi infantia quæ, et quæ maturior aetas, 30. Homines dii, di homines; Heraciti dictum, 92. Homo homini deus ut si, 312. Hominum nostra causa induit Christus, 225. Homines terrestres cur p erique omnes, rari animales, rariora spirituales, 341. Homines pro victimis mactati, 12. Homo duabus modis in Scriptura dicitur, 194. Homo velus Tattiano qui, et qui novus, 198. Hominis elliges Ægyptus quid significet, 242.
- Honor quibus debeat, 297.
- Hora precatiois, 306. Hora sexta, sacra, 290.
- Hordeaceorum panum allegoria, 280.
- hosanna quid significet, 38.
- Hospitalitas quid, 163. Hospitalium pedes lavari soliti, 221. Hospitibus pro servis usi Ægyptii, 149.
- Humanitas quid, 163.
- Humeri seminis, allegoria, 83.
- Humilitas quid, 191. Humilitatis et modestie commendatio, 221. Humilior quisque esse debet quo major esse videtur, 273.
- Hyacinibus deamatus, 9. Hyacinthidum amicos, 21.
- Hyæna sexus et genitalia, 81, 82. Hyæna speluncæ domus Dei, 82. Hyæna esus cur ventus, 81.
- Hymni inventor, 133. Hymni deorum apud Ægyptos e Mercurii libris, 269.
- Hyperborei philosophi, 151. Hyperborei, sicut populus, 232.
- Hyperidis locus ex Euripide, 265.
- Hypero architectus Tyrus, 143.
- Hyperochæ sepulcrum, 15.
- Hypocritæ qui, 210.
- Hypsiyple Apollinis concubina, 9.
- Hystaspis (ad) scripta ablegantur Græci, 270.

I

- Iacchus puer ludibundus, 6. Iacchum prodit lumen, 6. Iambus, Archilochi inventum, 153. Scazon inventum Hipponactis, 133.
- Iamus et Iamidæ vates, 144.
- Iava pro Iova, 240.
- Iberi, ebriosi, 67. Iberis finitimus mulieres fortissima, 213.
- Ibides in Ægypto coluntur, 19. Philo, 516. Diodor. Siculi, 53. Plutarch. in lib. De Iside. Ægyptis quid significent, 242.
- Ichnemon Heracleopoli deus, 11.
- Idæ montis incendium, 145. Idæi dactyli, sapientes ferunt, et quæ illorum inventa, 132. Nomina, ibid., tempora, 145.
- Idanthuræ Scythæ legatio, 242.
- Idea Platoni quid, 236. Contemplat. earum evi tribuerit Plato, 250. Idearum locus Platoni quæ, 250, 253. Idearum regionem unde hauserit Plato, 218. Idmon, vates Argonauta, 144.
- Idola, vana somnia, 28. Nihil sunt, Deusque unus tantum, 295. De idolis prophetæ quæ pronuntiariu, 25. Ab idolis avocant etiam tragicæ poetæ, 257. Cultum eorum qui invenerint, 1. Cultus eorum quam stolidus, 28. Deum unum in multis divelit, 199. Fornicatio est spiritualis, 291. Igne arguitur, 16.
- Idololothya. De idololothorum cognitione que morentur a quibusdam, 219.
- Ignis pro deo a quibus habitus, et cur, 19. An deo, 29. Elementorum omnium validissimus, 347. In humorem ut transeat, 256. In ignem reversura omnia putarunt quidam philosophi, 255, 256. Ignis duplex, et duplex ejus restitutio, secundum Valentianos, 343, 343. Lupini vi præditus, 347. Ignis peccatrices animas purileans qui, 305. Per ignem malos post mortem puniri, unde Graeci hauserint, 252. Ignis furtive artificio e sole accensos, 239. Ignis plurimus circa Sinam montem, nec quidquam lumen consumens, 268. Ignis divinitus presulatus exercitu, 150. Ignis coosumeus cur appellatur Deus, 347. Igni prædicta cur tribuatur a prophetis, 347. Ignis contemnitur ab Iudorum sapientibus, 212. Ignis allegorice quid, 253. Mysticæ quid, 347. Ignis amoris pro subrepto collitus igne, 264. In ignem conjicerre animam suam quid, 183. Igniti viri Platoni qui, 252. Igniti fluvii apud Platōnem,

ad puniendos scilicet improbos, 235. Igneus fluvius, genenna, 339.

Ignorantia pasci, brutorum proprium, 50. Ignorantia quid, 169. Furoris species, 34. Gentilium morbus, 323. Exitialium malorum causa, 28. Quomodo causa, 162. Ignorantiae causa, non didicisse, 281. Animadversio ejus, primus ad cognitionem gradus, 256. Quotuplex sit, 166.

Ignoscere quam punire satus, 168.

Ilium conditum quando, 115. Ab Apolline et Neptuno festauratum, 10. Captum quando, 159. Ex Iliade parva versus, 159.

Illecebræ voluptatum, 176.

Iluminatio, institutio, 247.

Illyrii qui invenerint, 152.

Imagines pro fictorum affectibus modo hac modo illa forma efficiet, 16. Imaginem Dei nec pictam, nec fictam, nec fusum sculptamve fieri licitum, 169, 239, 303. Imagine exprimi posse aut debere negant etiam ethnici saiores, 236, 131. Imagines sanctorum non effinxit qui sui imaginem fieri noluit, 241. Imagines nullæ esse possunt eorum quorum simulacula coluntur, 293. In imaginibus ars adoratur, non Deus, 18. Pro imaginibus olim columnas ponebantur, 131. Imaginum cultus quam stolidus et quænam Christianæ colenda imago, 15. Imago Dei, Verbum Filius, filii, nos homines, 28. Imaginem Dei intranos circumferimus, 18. Ad imaginem Dei fecit eos, quod modo interpretari Valentinianoi, 337. Imago Dei triplex, 500. Vide *Simulacrum*.

Imaginaciones verae quid, 136.

Imitatio Dei, 32.

Immari Eumolpidæ sepulcrum, 13. Ismari, Euseb.

Immutitas quibus et cur olim data, 170.

Impetus quid, 275.

Impietates propheta quid vocet, 201. Impietatis ab impensis accusatur veræ pietatis exemplar, 297. Sic Christiani, 262.

Impius qui, 297. Impiorum viam prosperari stomachatur Jerennias, 189. Impius ad punientiam vocatur, 180.

Impudentia are, 7.

Impura tangere, allegoria, 245.

Inachi Argivi tempus, 137, 143.

Inaurium vanitas, 103.

Incantationibus dæmonas cogunt magi, 18. Incantationes salutares, 20.

Incessus qualis deceat, 108.

Incircumcisus corde et incircumcisus carne qui, 54, 230.

Incredulitas quid, 160, 165. Interdum utilis, 204.

Increpatio amica salutaris est, 51.

In demonstratum et primum quid, 327.

Indi philosophi Alexandro quæ responderint, 212. Indorum philosophi Gymnosophistæ, 131. Brachmaues, 152. Indice philosophiæ brevis descriptio, 269. Indicæ gemme, 93.

Indifferentem licentiam introducentium confutatio, 194. Indifferenti quedam invitit nobis se iusinuant, 213.

Indigo benefac, 193.

Inductionis dialecticæ proprietas, 330. Initium quod, qui finis, 330.

Infantum expositorum curator angelus, 348. Infantum et puerorum appellatio quid significet in sacra Scriptura, 40. Infans seu virgo, duo significat, 42. Infantes Dei qui, et qui filii, 42, 43. Infantes pro dilectis Dei filiis, etiam adults, 39. Infantes cur a Deo dicantur qui ab æterno ad finem ab eo fuerunt præcogniti, 49. Infantes malitia et villes, animo et mente viri, Christiani, 42.

Inferis prædicatum Evangelium, 270.

Insidies exæci, 157. Misericordia eorum, 210. Imago ex Ariostophane comicæ, 211.

Insinuum pro Deo habitum, 19.

Infortunio quid, 167.

Ingenia bona negligenter depravantur, et contra, 123. Magna ingenii proxime ad veritatem collinant, 174. In multis concurrunt seu congruent, 239.

Inimicos quoque humaniter haberi lex voluit, 172, 174. Inimicis amare quid sit, 219. Inimici Dei qui dicantur, 314. Inimici, allegorice peccata, 199.

Iniusti solos ad audiendum admitti voluit Plato, 240.

Injuria quid, 167.

Injuste factum quid, 167.

In quoibus temporibus vixerit, 138. Habitus ejus, 17. Inoculatio, insitionis modus, 286.

Inobedientia fructus, 231.

Inscriptio templi, 236 Aræ, 251. Sepulcri, 16, 177.

Insitionis utilitas quæ, et quot modi, in utraque agricultura, sacra et profana, 285.

Insomnia quoque peccato vacare debent, 227.

Inpersilia unguenta, 76.

Institutio Dei non negligenda, 123. Institutio quem non coarguit, cœsus errat, 123. Institutione ac virtute cunctis hominibus opus est, 214. Institutio recta, pabulum anime, 123. Nil prodest nisi ab audientibus percipiant et retineantur, 159. Aliorum alia est, 59. Institutionis gradus et genera Ægyptiis quæ, 237.

Insula exitialis, 32.

Intellectus seu intelligentia quid, 53, 169. A Deo est, 274. Magnum Dei donum est, 274. Intelligentibus recta omnia, 287.

Intemperans illecebris quoquæ ducendum se præbet, 77. Intemperantia nec verbis nec gestibus illa præbenda significatio, 81.

Interpretationem miraculosam dare potuit qui mirifice per prophetas locutus est, 148.

Invenies si quæras, 204, 236. Inventio quid, 286. Invenia pro depositis reputanda, 271. Inventa quæ a quibus, 132.

Involuntarium quotuplex, 166.

Io in Ægyptum usque palata, 152. Io Isis cur dicta, 132.

Ion Athenæ quando venerit, 159.

Ion in *Trigrammis* quæ tradidit, 144.

Iones Ægyptiæ unde, 86. Ionia conditur, 143. Ionica colonia, 141. Ionica philosophia, Thales, 129. Ionica Musæ (seu Ionici philosophi) sententia de communi opinione, 246.

Iophontis locus ex Aulodis satyris, 121.

Iphiti Olympias, 143.

Iramus rex Tyri, 140.

Irasci, et non peccare, 239. Iræ vestigia quoque tollenda, 239.

Irene, Cratini filia, 224.

Iris pro dea, 28.

Isaac, typus Christi, 158. Quid significet, et proprie et allegorice, 40, 123. Isaaci cum uxore ludentis allegoria, 40.

Isaías et Amos pater eius, quando prophetavit, 141.

De Deo quæ tradiderit, 23. Vestitu quo usus, 88, 192.

Isaïri quæ invenerit, 252.

Ischomachus agricola, 523.

Isis quæ, unde dicta, quibus temporibus vixerit, 139. Ceres Græcorum est, 331. Isidis templum corruerunt predicti Sibylla, 15.

Isidorus de Sarapi quæ tradidit, 14.

Isidorus Basiliæ filius libro primo Enarrationum prophetæ Parchor, de Socratis genio quæ scriptis, 272. De anima quæ scripsit, 176. Ex Isidori *Ethicis* locus de continentia, 183.

Ioscarat locus ex *Panathenaico*, 248. Locus a Lysis expressus, 266. Locus ab Andocide expressus, 265.

Israelis nomen quando accepit Jacob, 48. Cur, 123. Israel allegorice quid, 208, 341. Israelitæ qui, 232. Vers qui, 160, 283, 348. Israelitici regni divisio, 140. Finis, 142.

Ister, libro de Ægyptiorum colonia, deinde quæ narrat, 139. De libro certaminum proprietate, de Aristotele Cyrena quæ narrat, 192.

Isthmia panegyris, 10. Instituta, 145.

Italica historia Pythoclis Samii, 144. Italica et Milesia velletæ, 88. Italicas mensa displicant Platoni, 63. Italica philosophia, Pythagoreorum, 129.

Italo Samnitis inventum, 152.

Itthacesius senex, Ulysses, 23.

Ithomata Jovi sacrificium, 12.

J

Jacob humi cubare non designatus, 80. Israel dictus. Id est *videns Deum*, 158. Cur, 122. Jacobi progenies 271.

Jacula Dei, 51.

Jason Cereris amasius, 10. Rectius Jason, Diodoro, Ovidio, aliis. Jasonis expeditio, 139.

Jeju propheta, 141.

Jejunium quid sit, et quid significet, 282, 343. Quale requiratur a Deo, 122. Jejunii dies qui, et quæ ænigmatica eorum significatio, 316.

Jeremæ pater qui, et quando ipse prophetarat, 142. Diem ortus sui cur exsecuratus, 201. Vestitu quo usus, 88. De Deo, 23.

Jeroboam Israel rex I in Samaria, 149.

Jesus Nave, Jesu Christi typus, 25, 49. Quibus temporibus floruit, 132.

Jesus Josedeki filius, sacerdotum princeps, 143.

Jesus, æternus Dei Filius, unus et summus humani generis sacerdos, 33. Filius ac Verbum Dei, paedagogus noster, 58, 47 Cur baptizatus, 359. Redemptione opus habuit et ipse, 338. Continentia et puritate quanta fuerit preditus, 193. Tanquam ab uero dictus, 114.

Jobas Beroso veritatis testimonium perhibet, 119.

- Joakim, Moyses infans, 148.
 Joakim, rex Judee, 142.
 Joannes ad salutem invitatus concionibus, 5, 4. Propheta ejus seu doctrina quid a superioribus differat, 243.
 Vestitus et virtus qui, 88, 64.
 Joannes apostolus antichristos multos suo tempore fuisse ait, 191. Epistola sua falsos gnosticos ut coaguant, 191. In majori Epistola peccatorum differentiam quam faciat, 167. Joannis Apocalypsis de xxiv thronis universalis iudicij quae scribit, 283. Narratio de Joanne apostolo, 346.
 Job voluntati Dei se æquo animo submittit, 317. Quam moderatus, 221. Continentia fideique exemplum, 206. Epiphonema ejus post liberationem e malis diuturnis, 232.
 Joca morata, 74.
 Joel quando prophetavit, 141. Locus ejus de Spiritus effusione, 252.
 Jonas quando prophetavit, 141, 142. Locus ejus, 261.
 Jonathan rex Judee, 141.
 Josabæa pietas, 141.
 Josephus muliebres dolos effugit, 108. Josephi pallio nudati allegoria, 312. A fratribus in cisternam dejecti allegoria, 214.
 Josephus (Fl.) Judaicæ historiæ chronologiam quam pertextat, 147.
 Josias rex Judee, 141.
 Juda quid significet, 123. Judæ apostoli locus, 103, 185.
 Judas proditor, unguenti allegoria significatus, 76.
 Judæi ex Ægypto quando egressi, 158. Ex Ægypto exentes, cur prædam opimam ex Ægyptiis secum asportarint, 149. Ruminantium species quæ, 523. Zelo aguntur sed absque agnitione veri, 163. Christi adventu cur primi omnium cohonestati, 343. Convertendi ex iis quæ non credunt, 154. E Veteri Testamento in Novum ut inserantur, 285. Judæa confessionem significat, 324. Judaica historia Fl. Josephi, 147. De Judæorum regibus liber Demetrii, 146. Judaicæ tragœdiae, 149. Judaica philosophia vetustior Græca, 152. Judaico more Deum coli vletat Petrus, 270. Judaismus quoque sectas multas habuit, 320.
 Judicum Israëlis brevis chronologia, 140. Judices universalis judicij, eorumque throni xxiv, 283. Judicabunt mundum sancti, 318. Judicium defunctorum apud inferos poetae quoque decantarunt, 288. Judicium Dei rectum, ejusque species, 348. Judicia dirigere quo sensu dictum a Salomone, 156. Judicio multitudinis non standum, 237. Judicialis scientia quæ, 151.
 Judith quanto erga cives suos studio insticta, 223.
 Jugum transgredi Pythagoras quid vetererit, 170, 239.
 Julii Cassiani locus ex libro de continentia seu celi-batu, 199. Julius Nepos, vates, 144.
 Jumentis similes heri qui dicantur, 201, 205. Jumentum palans, etiam inimici, ut tractandum, 171, 172.
 Junonis Citharoniæ simulacrum, 15. Samia simulacrum, 15. Juno Zyglæ seu Jugalis, ab Hercule vulnerata, 10. Juno fictitia, Halcyone, 16.
 Jupiter videt regisque omnia, 233. Omnia est, 237. Lumen qualem ludat Heraclito, 40. Cum Junone in Æthiopiam ex Ægypto quotannis peregrinatur, 531. Figmento Cererem deludit, et Proserpinam filiam, draconis specie, polluit incestus, 5. Draconis, cycni et aquilæ specie induita, moechus, 11. Stupris infinitus, 9. Sarpedonem deflet, 16. A Iyacoene deceptus in convivio, 11. Jovi laneum amiculum pro auro dat Dionysius, 15. Jupiter ἄρχας Spartæ, 11. Jupiter πατέρας, τι. τος, λιτως, μαντζος, κενεπρος, περποντος, falso, 11. Jovis Apomyli sacra, 11. Jovis Calvis, et Jovis Ultoris sacra, 11. Jovi Ithomata, 300 Laconas immolat Aristomenes, 12. Jovis ægis seu scutum, 178. Simulacrum xv cubitorum ex auro, 15. Sepulcrum, 11. Joves duos facit Xenocrates, superum et inferum, 237. Joves tres, 8. Jupiter fictitius, 16.
 Jurare quid, 509. Juramentum quid, 509. Juramento abstinendum, 110, 234. In juramento qualem se gnosticus gerere debeat, 309. Juramentum eleganti sophismate præstitum, 192.
 Justitia bonum quomodo sit et dicatur, 50. Quadrata est, 282. Virtus perfecta, 301. Duplex, 517. Vera, ad discrimen fucata, 136. Vera quæ, 251. Perfecta quæ, 220. Dolosa quæ, 170. Carpocratiana quæ, 184. Justitiæ porta, Christus, 274.
 Justum etiam bonum est, 49. Justus qui, 218. In omnibus qui, 228. Deo qui, 58. Maximis expositus malis, 336. Etiam in calamitatibus beatus, 212. Justi quidam tam ex ethnicis quam Judæis, etiam ante legem, 163. Justos quomodo philosophia Græcos olim fecerit, 157. Justi veteres vitam qualem egerint, 178. Justificatum esse in nomine Domini, quid, 319.
 Juvenulas nubere vult Paulus, 199. Juvenes loqui ut rebeant, 75. Juvenilis ætas, Dei auctoritate fulta, non rejicienda, 49.
- Labiis honorare et osculari, 76.
 Labor et diligentia impendenda gravium rerum indap-tationi, 155. Labore parari dona sua vult Deus, 236. Laborum requiem dñi hominibus ordinarunt diebus festis, 186. Labronii calices, 69.
 Labyrinthi artificium, 351.
 Lac e sanguine oritur, 44, 45. Sanguinis tenus ac dulcior, 44. Estate parcus quam vere et auctum, 45, 47. Potum non acescit, si alliquid aquæ illi supersorbatur, 47. Vino dulci mistum, 47. Ex lacce peccatum, bestiæ ultrices, 349. Lacte ros potari, quo sensu dictum a Paulo, 43, 238. Lactantium et lactentium rationem habet Deus, 172.
 Lacedæmonii juventutem ab ebrietate avocabant tempi ebriorum servorum exemplo, 102. Floreas auratasque vestes solis meretricibus concesserunt, 36. Lacedæmoniorum responsum de purpura unguentaque dono, 77, 126. Lacænarum puellarum vestitus, 88. Lacones tolerantes, 213.
 Lacrymæ Saturni, Marci, 244. Jovis, pluvia, 24. Lacrymæ, allegorice penitentiam significant, 76.
 Lachesis Parca, 233.
 Lædi se posse negat Socrates, etiamsi occidator, 34.
 Lætari malis alieni nefas, 172. Lætitia quid, 168.
 Lais juramento elusa, 192.
 Laitus in libris de Menelai in Phoenicen ad-ventu que tradat, 140.
 Lainus iræ servore victus, 167.
 Lamia filia Sibylla, 151. Lamia mæretrix pro Minerva, 16.
 Lamina inscriptum nomen, mysticum, 241. Lamia mystica, 338.
 Lampades virginum prudentum quid significant, 236.
 Lampis naucleus, 223.
 Lanæ russe, religiosæ, 502.
 Laodicæ Hyperboreæ sepulcrum, 13.
 Lapis pro deo, 13. Lapidæ uncti adorantur, 502. Lapis, seu lapidea statua salis, ex Loti uxore, allegoria, 21, 167. Lapidæ musicali ducti, 1. Ex lapidibus filii Abrâ, 1. Lapidæ pretiosos non esse curiosius querendos aut spicendos 89. V. Gemma.
 Lapidicina cuius inventum, 133.
 Lascivæ picturæ et picturæ, 18.
 Lasthenia Arcadia, 224.
 Lasus Hermionensis dithyrambi auctor, 133.
 Latone tempora, 139.
 Latro allegoricus, 341.
 Laudata crescit, virtus, 57. Laudabilia philosophorum tantum perfecta, 57.
 Lauri iustitio in peste, 243.
 Lavacris au utendum, et quomodo, 59. Lotio ante di-bum, ante et somnum, 257. Cur lotos puroque et mundo cultu ad sacra et preces litari voluerint antiqui, 227. La-vacrum quo in primis opus sit, 203. Lavacrum regenerati-nis, 224. Lavacrum non liberali solum, sed cogitatio, 515. Lavacrum cur dicatur adoptio nostra, 41.
 Lavinium conditum, 145.
 Lazar parabola quid significet, 238.
 Leæna Atticæ constantia, 224.
 Leander de Thalete quæ tradat, 129.
 Leandrius de Clearchi sepulcro, 13. Fur, 267.
 Lectus, vehiculum mulare, scabellum, a quibus invita-ta, 132. Lecti sumptuosi, 80. Lecto stratoque simplici contentus Christianus, 80. E lecto surgentes vestigia corporis abolere Pythagoras cur voluerit, 239. Lecticam ministris, 98.
 Lecythii arrosio ominosa, 302.
 Legatio symbolica, 242.
 Legenda Scriptura, ut promissa ejus intelligantur, 112.
 Legere obiter non sufficit, 322. Legere qui nesciunt audiant, 110. Lectio divina, et veri quæsatio, perpe-tua esse debet, 284. Lectio clara voce, pro exercitu et, 104.
 Leges melicis numeris modulatae, 133. Leges in pauperum gratiam latæ, 171. Legum epitome, 50. Leges politi-cæ a Carpocratianis cur rejiciantur, 184. Leges priores qui tulerit, 133. Legum laores quanto in honore apud barbaros fuerint, 130. Legum laores Græci, legibus suis exemplo Moysis auctoritatem astruxerint, 132. Legum la-toris officium, 132. Lex quid, 151. Regina onus, 154, 158. Lumen viæ, 154. Pædagogus immorigerorum paerorum, 88. Vetus gratia, ut Evangelium nova, 49. Ab eodem profecta a quo Evangelium, 198. Quorsum a Deo dati, 151. Quid præstet, 152. Humanissime pleraque omnis sanxit, 170, 171. Inique a quibusdam carpitur, 161, 177. Quam inique ab hæreticis rejiciatur, 205. Vetus ab alio

deo lata, tollitur a Tatiano, 198. Malorum causa lata est, non bonorum, 203. Iex et Verbum ipse Servator a Petro dicitur, 154, 168, 350. Lex sancta, præceptaque bona et justa, 52. Lex Christiana vere regia et animalia, 158. Legis summa, 112. Scopus, Christus, 163. Voluntas, tripli-citer nobis accipienda, 153. Interpres optimus, idem qui auctor ejus, Filius Dei, 152. Legem suam in electorum corda insribit Deus, 31. Lex non scripta, rex est, 188. Lex animata, politicus et regius vir, 188. Lex animata Moyses erat, 151.

Leo Ægyptiis quid significet, 242.

Leo in Ægyptiacorum deorum historia, de Iside quæ narrat, 139.

Leonides, Alexandri pædagogus, 48

Leontei Lampsaceni uxor, 224.

Leporis esu cur interdictum Judæis, et leporis quæ natura, 81, 82.

Lepra varia maculis seu punctis distincta, 105.

Lesbiorum sacra immania, 12.

Leschis Lesbii tempora, 144.

Leucimus summum bonum quid statuat, 179.

Leucippus Milesius primordia rerum statuit vacuum et plenum, 19. Antecessores et successores quos habuerit, 139.

Leuco heros, 12.

Leucophrynes monumentum, 13.

Leuctrica pugna, 143.

Levi, seu Levis, extra martyrium mortuus, 215.

Levitæ soi in Sancta intrare poterant, 270. Levita, gnosti symbolum, 2. Leviticæ tribus sanctitas, 250. Symbolum, 273. Cæteris tribibus cur numero minor, 196. Leviticus locus, 142.

Liberorum procreatio, maledictio quibusdam hæreticis visa est, 201. De liberorum procreatione que obser-vanda Christiano, 81. Liberorum expositi, nefaria, 172.

Libertas quid, 191. Vera quæ, 182, 188.

Libidinis impetus quæ foveant, 107. Libido somnio ex-satiata, 223.

Libra et as in Romanis testamentis allegorica, 213.

Libri, liberi seu proles eorum qui scribunt, 116. Legen-tibus quid præstant, 347. Libri publici Valentino qui, 272. Liber apocryphus, 188. Librorum tituli seu inscrip-tiones speciosæ, 262.

Licentia utendum quomodo, 62, 64.

Lignæ columnæ pro diis, 13. Lignum omne adorans, 302. Lignum infructuosum allegorice eunuchi, 200.

Lillo gaudet Juno, 78.

Lingua vegeta et valida, cæteris partibus languore pene collapsi, 180. Lingua Isalæ prophete igni purgatur, 127. Lingua moderari, plusquam temperare libidini, 212. Lingua clavis, 238. Linguam præmorsam in tyrannum ex-sput Zeno, 213. Linguæ lxxv Euphoro, 146. Lingua sua seu loquela est etiam brutis animalibus, 146. Linguacium fallacia, 123.

Lintea Hebreæ et Cilicia, 88.

Linus quibus temporibus vixerit, 159.

Liparenses haleres, 61.

Litigari coram fidelibus potius debet quam coram infidelibus, 318.

Litteræ quibus inventæ, 132. Litteræ Ægyptiis dicta quatuor simulacra, 212. Litteræ enigmatische cur scriptæ a Platone, 247. Pro litteris symbola missa, 212. Litteræ sacer quantum prosint, 23. Litteras qui nesciunt, aures docentibus præbeant, 110.

Locustis victitavit Joannes, 61. De locustis et melle agresti Ambros. lib. de Elia, cap. 3; sunt et apud Agatharchidem *ἀρπαγὴς*, pag. 57.

Logica morbos quæ, 125.

Lot ab Abrahamo liberatus, 95. Turpis lapsus causas quæs habuerit, 80. Loti uxor, Niobe, ejusque allegoria, 29, 197, 321.

Lucas in Evangelio de Christi nativitate, de Joannis prædicione, de Christi baptismo quæ tradat, 147. In Actis apostolorum de Pauli apud Athenienses concione quæ referat, 251.

Lucerna impiorum extinguetur, allegoria, 250. V. Ly-chmus.

Lucifer. Ante Luciferum genitus Christus, 337.

Lucta pro exercitio qualis, 104. Luctæ spiritualis agnitione quædam etiam apud Platonem, 23.

Lucus beatus qui, 209.

Lucus amarus, 326.

Ludi Christianos an deceant, 409. Lusus Jovialis qui, 40.

Lumbi diis sacrificium, 304.

Lumen subito illatum in opaca loca, prima facie exter-ret, 318.

Luna quas variationes admittat, et quibus inde nominibus appelleretur, 291. Luna quintadecima pleno luctet

orbe, 279. Luna amasius Endymion, 10. In luna quæ ap-paret facies, Sibyllæ anima credita, 131.

Lupercal Pani ab Evandro structum, 139.

Lupus pro deo, 11. Lupus ferus, allegoria, 205. Lupi ovina pelle amicti, 2, 125.

Luscinia et vocem et colorem mutant quotannis, 81.

Lustrarese aqua soliti etiam Ægypti, 148. Lustratio-nibus quæ adhibita, 303. Lustratio in peste, 243. Lustrale carmen, 245.

Lutum Promethei, homo, 254. Luti more calcari, 254.

Lux. Lucis generatio prima, et lucis spiritualis fons, 290.

Luxus in supellectilibus et vestitu æque vitandus atque in cibo et potu, 69.

Lycœum Arcas Jovem epulis decipit, 11.

Lyceum, Peripateticorum gymnasium, 150.

Lychoos accendere quorum inventum, 152. Lychnus super candelabro ponitur, non sub modio, 118. Lychui exstinctio in Carpocrateis ἀρχαι, 185.

Lyco, Stratonis successor, 150.

Lycophronis Alexandra cryptico scripta, 244.

Lycopolite lupum colunt, 11.

Lyctorum sacrificia, 12.

Lycurgus pro tutore rempublicam adminis'rat, 145. Lacedæmoniis leges quando tulerit, 133, 141. Moysis exemplo legibus suis auctoritatem peperit, 152. In Ly-curgi Politia quid desiderarit Plato, 151.

Lycus Peripateticus summum bonum quod statuerit, 179.

Lydium ramentum auri, 105. Lydius lapis qui, 125. Ly-die harmonia inventio, 152.

Lyncei tempora, 138.

Lyra cythara tantum utile aptomque instrumentum, 294. Belli incentivum apud Creteses, 71. Septem chordis intenta olim, 291. Ad lyram cantatum scholion, 72. Lyra musica in aula signata, 106. Lyrici locus, 261.

Lysias locus ex Orphicis, ad imitationem Isocratis, 266.

Lysidice verecundia, 223.

Lysippi artes, 18.

M

Macæræ seu Macariæ animositas, 234.

Macaris Musæ, 9.

Maccabaica historia, 142. Maccabaicorum epitome, 254.

Macedones tolerantes, 215. Ignem pro deo colunt, 19. Macedonicorum sacrorum ritus, 243. Macedonici imperii chronologia brevis, 143.

Macellum. In macello quæ veneunt, absque percus-satione emenda esse, ut quidam intellexerint, 210.

Maceris Sibylla, 141.

Madienii, seu Madianitæ, 140. Madianitarum mulierum stratagema, 170.

Mænides Liparenses, 61.

Mæotes piscis pro deo, 11.

Magi, Persarum philosophi, 151. Ignem pro deo co-lunt, 19. E nova stella quid collegerint, 313. Magi dæmo-nas servitio suo obstrictos jactant, 17. Grandinem mi-nantem abigunt incantatione et sacrificiis, 268. Miscentur etiam cum consanguineis, 185. Abstinentia utuntur et ipsi quandoque, 191. Magorum regio, et montes Paene resultantes in Perside, 268.

Magistratus maximæ caeli peti non poterant, 182.

Magnanimitas quid, 170.

Magnetis filius Apollo, 8. Magnetum excidium, 144.

Magnetis lapidis vis, 347.

Maiæ Atlantidis filius, 159.

Malachitæ locus ab hæreticis male acceptus, 189.

Mali homines omnes, aut plerique omnes, 129. Malum in homine an insit inexistens, 189. Mali causa preben-dita nulli, 216. Malorum aversio precatiois species quædam, 306. Malorum ponas post hanc vitam crediderunt etiam ethnicorum saniores, 211.

Malleus et ignis verbis Dei, 57.

Mammæ in gravida fetum, alias marem spectant, 44. Mammonas seu Mamumonas quid, 208. Mammonæ servire quid, 315.

Manasses rex Judæ, 141.

Mancipatio symbolum, 245.

Mangonica lenocinia, 97.

Manna, celestis cibus, 45. Et cibus angelicus, et pri-mum nutriti lac, 45. Manuæ mensura, allegorice inter-pretabta, 161.

Mansiones variæ, pro creditum dignitate, 234. Exdem in utroque Testamento promittuntur, 160.

Mantinensis rapa delicata, 61.

Manto vates, 144.

Manubria deo suspensa, 151.

Manus unguis medicis salubriter iunguntur, 77.

- Manum igni exurit Posthumus Romanus, 213.** **Manus viro-
rum, ditant, 193.** **Manus suas supra populum immorgerum et contumacem frustra expaudit Deus, 165.** **Manibus in cœlum elatis erectoque capite precari, 306.** **Manibus puris in cœlum extensis communem deum invocat Aēacus, 267.** **Manuum impositione adversus peccatum, 183.** **Manuum impositione benedicitur rubentibus, 106.** **Manuum impositione clausa quæ addita, 338.**
- Marcio Porticus, unus ex ~~adversis~~ hæresi, 185, 187.** **Ingratus erga opificem seu Creatorem, 214.** **Creationem malam esse sensit, 211.** **De natura hominis ut senserit et a conjugio cur abstineri voluerit, 183.** **Platonis mentem sinistre interpretatus, 186.** **De electione ut senserit, 233.** **A Scriptura confutatur, 162.** **Quibus temporibus vixerit, 323.** **Marcionitæ Mattheiæ opinionem jactant, 323.**
- Mardochæ liber, 112.**
- Mare, terræ pars, 269.** **Allegorice mundus, 244.**
- Margarita gemma ortus magnitudo, pretium, allegoria item mystica, 89.** **In margaritis multis unio, 119.** **Margaritas pœris objicere, 128.**
- Margite (-x) Homericus locus, 121.**
- Maria Christum peperit quidem, sed post partum tamen virgo inventa est, ejusque virginitatis allegoria, 321.**
- Mariti veri officium quod in excessu conjugis, 313.**
- Marti Romani sacrificium, 12.**
- Marippis Apollinis concubina, 9.**
- Mars unde dictus, et pro deo cur habitus, 19.** **An deus, 29.** **Vulneratus a Diomede, 10.** **De Marte variant poetæ, 8.** **Martis sacra, 8.** **Martis simulacrum olim hasta seu quis apud Romanos, 13.** **Mars ferrum, allegoria, 310.**
- Marsupium habere velantur apostoli, allegoria, 101.**
- Marsyæ inventa, 132.**
- Martyrum scutarij quotidiana Clementis temporibus 178.** **Nonnulli pene temerarii, atii sedatores, 313.** **Cur a Deo castigentur, 218.** **Ide martyribus quæ dicat divina Scripturia, 221.**
- Martyrium quid, 206, 216, 221.** **Cur ~~valde~~ seu consummatio dicatur, 296.** **Vulgo cur reformatetur, 211.** **E sincero amore profiscitur, 211.** **Voluptatem quam sibi propositum habeat, 207.** **In quaenam circumstantia et vita statu inventur, 207.** **In omnes actiones cadit, dum re ipsa testificatur quod credit, 210.** **Duplex, 216.** **Verum quod, 216.** **Verum hæreticis quod, 206.** **Veri character seu nota quæ, 206** **Gnosticum martyrium quod, 205, 206** **Martyris gnostici summaria descriptio, 219.** **De martyri quæ Dominus ipse dixerit, 213.**
- Mas allegorice ira impetus seu irarum fervor, 200.** **Ma scula Valentianis quæ, 337.** **Masculum et feminam feci eos, quomodo interpretati Valentianini, 337.** **Masculos in fantes in profluentem abjeci jubet Pharaon, 148, 149.**
- Mastichen mandentes, 93, 108.**
- Mater mea in peccatis me concepit; etiam ad Eavam ipsam extenditur, 201.** **Mater allegorice quid, 206.** **Allegorice quid in Decalogo, 292.** **Matres quæ fetum vel abortu e ihunt, vel natum exponunt, quæ penas luant, 348, 349.** **Matris deorum orgia, 7.** **A quo instituta, 5.**
- Materiam rudem et inconditam unde rerum principium statuerint philosophi, 252.**
- Mathematicis ~~adspicere~~ dicta stella, 69.**
- Matronarum corruptela multiplex, 98.** **Matronæ generosa descripsio, 187.** **Matronæ pulchræ pudicæque memorabile responsum, 88.**
- Matthæus apostolus victu quo usus, 64.** **Extra martyrium mortuus, 215.** **Evangelium ejus chronologiam quam tradat, 147.**
- Matthie publicani conversio, 209.** **Ad apostolatum cur ascitus, 285.** **Carne abuti quo sensu præceperit, 187.** **Locus ejus et Traditionum libro, 163, 318.** **Matthiæ opinionem jactant Valentianiani, Marcionitæ et Basilidiani, 323.**
- Mauso la seu Mausolea, 14.**
- Medea ira fervore vieta, 167, 333.** **Inventum ejus, 132.**
- Medica bella, id est Persica, 12.**
- Medici et medicina in prelio habenda, 77.** **Medici libri Egyptiorum, 269.** **Medicina, seu ars medica quid, 36.** **Seetas et ipsa diversas habuit, 320.** **A quo inventa, 132.**
- Medietates, seu media, scilicet inter bonum et malum, 231.** **In medio eorum ero, eorum nempe qui in meo nomine congregati erunt, quomodo accipendum, 195.**
- Meditationes gnosticae, 317.**
- Megacio et Musæ, 9.**
- Megarenses nec tertii nec quarti, nec etiam duodecimi, 525.** **Megarica Dieuchidæ, 141.**
- Megasthenes Indorum lib. iii barbaricam philosophiam antiquarem ostendit, 132.**
- Mel dulcedine mordaci salutare est, 318.** **Bilem gignit, 58.** **Melis rubentismistio, 213.** **Melle ac lacte fluens regio,**
- 45. Melle dulcius, 47.**
- Melampodus institutum, 5.** **Melampus unde sua base rit, 351.**
- Melancomas tyrannus, 130.**
- Menalippe Neptuni concubina, 9.** **Menalippidis medici locus, 257.**
- Meichi dictus Moyses, 148.**
- Meichisedec allegorice, 231 et 158.**
- Melesagoræ furatus Gorgias, 267.**
- Melice poema leges primus excudit Terpander, 15.**
- Meliceræ funeralia, 10, 145.**
- Meili hædi delicata, 61.**
- Meilitæ catuli in deliciis, 99.**
- Memoria potius insigenda quam scriptis consignanda secreta philosophiae, 217.**
- Memphis Ægyptiæ conditor, 139.** **Memphidi adjacentes insulae, 351.** **Mempitarum deus Apis, 11.**
- Menander Pergamenus de Menelai in Phœnicen atra tu quo tradidit, 140.**
- Menandri comicæ loca, 29, 181, 233, 260, 303, 304.** **Locus e Deisidæmone, 302.** **Locus ex ~~Deus~~ apud seu Venitibus, 264.** **Locus ex Rhopizomena, 37.** **Locus ex aliis mutuata, 263, 264, 265.** **Locus e propheta, 258.** **Sententia de Deo reprehensa, 20.**
- Mendacii natura, 310.** **Cognata vitia quæ, 165.** **Quæcilia, 310.**
- Mendes Ægyptiæ opus, 331.** **Mendesium vinum, 9.**
- Mendesiis deus hircus, 11.**
- Menebrates medicus Jupiter, 16.**
- Menelaus post Trojam captam in Phœnicen delatus, 140, 141.** **Mulierositatis notatur a tragicis, 173.**
- Menestheus annus ultimus, 159.**
- Menestratus Metrodoro familiaris, 260.**
- Menexena dialectica, 234.**
- Mens videt, mens audit, 159.** **Animæ rivulus quidam portionis divinae, secundum Platonem, 252.**
- Mense Aaronicæ situs et mystica significatio, 210, 279.**
- Mensuræ cibi coelestis, allegorice interpretata, 161.**
- Mercenari labori ac merito apud Deum parata, 209.** **Mercenario merces eodem die reddenda, 171.** **Mercenari quæ dicantur, 208.**
- Mercurii ortus et tempora, 139.** **Mercurius animarum deductor, 301.** **Mercurius ~~quæcunq;~~ ~~dividens~~, ~~impedit~~, ~~impedit~~, 25.** **Mercurii plures, 8.** **Mercurius Ægyptius ex vase deus, 161.** **Mercurii apud Ægyptios liberti, 169.** **Mercurius fictiles Nicagoras, 16.** **Mercuriales statuæ ad Alcibiadis formam effectæ, 16.** **Mercurii dies, 316.**
- Meretrices in tecto prostantes, 109, 287.** **Meretrix eleganti judicis sententia elusa, 223.** **Meretrices merces a sacra non inferenda, 118.** **Meretrice natus a sacris ecclesiæ arctore, 7.**
- Merita prolixe compensat Deus, 209.**
- Meritorium et puerorum et mulierum, prostibula impara, 97.**
- Meropis inventum, 15.**
- Merula et colorem et vocem mutat, 81.**
- Messoria lex, 171, 173.**
- Metalla scrutari, 347.** **Metalla auri a quo inventa, 153.**
- Metallum unguentum, 76.**
- Metaphorica locutionibus Scriptura cur utatur, 27.**
- Metaphysica Aristoteli dicitur ~~et hec~~, 153.**
- Metapontina philosophia Pythagoræ, 129.**
- Meteororum revelatio unde ad homines pervenit, 253.**
- Metrodorus Chius antecessores et successores quos habuit in Eleaticâ professione, 130.** **Primordia rerum sicut vacuum et p. enum, 19.** **Epicurum præceptorem p. etat, 273.** **Locus ejus, 179, 261.**
- Metus quid, 59, 161.** **Inique a quibusdam reprehenditur, 161.** **Utilis hominibus ac salutaris, 51.** **Fidei comes, 160.** **Dilectionis initium, 165.** **A malo absterret, 381 et 317.** **Cicarat quos verbum non capit, 162.** **Nascitur e perato, 205.** **Duplex, 55, 163, 346.** **Metus Dei quid, 153.** **Aspellit peccata, 51.** **Metum bonitatis suæ admisceret Deus, 345.** **Timori sacrificant Romani, 11.**
- Meum et tuum per leges invencta, 184.**
- Michæas Moræthites quando prophetavit, 141.** **Michæ locus, 232.**
- Mida ditior, proverbiu, 100.** **Mida sacra, 5.**
- Milesia ut lustrati, 343.** **Milesia smaragdus, 89.** **Vellere, 88.**
- Milites quoque auro se ornare coperunt, ut femme, 90.** **Militaris rei præedium venatio, 149.** **Militia Christiana seu spiritualis, 53, 160.**
- Miltiadis strategema, 150.**
- Milvii esus cur vetitus, 344.**
- Minæ pœnaeque quorū proprie, 105.** **Salutares, 51.**
- Minerva Ulyssi prælucet, 10.** **Atticam suis preceps**

servare debuit, 260. Tibias cur abjecerit, 68. **Vulnerata**, 10. **Lamiae** postponitur a Demetrio, 16. **Seu Minervae Polliadis Urbicæ templum**, 13. **Simulacrum**, 13. **Minervae simulacrum sub dio cur Egyptiis**, 239. **Minerva quinque**, 8.

Ministerio an utendum numero, 98. **Ministri Ecclesie quæ reportaturi præmia**, 283.

Minos quibus temporibus regnarit, et quæ invenerit, 153, 158. **Mosis exemplo legibus suis auctoritatem perire**, 152, 158. In Minois Politia quid desiderarit Plato, 151.

Minotaurus cæsus, 145.

Miraculi prestigiatores, 313. **Mirari res, initium veritatis**, 163.

Misael, Ananias et Azarias martyrio clarent, 119.

Miseratio seu misericordia quid, 168. **Misericordia pariter et ira cum Deo**, 52. **Misericordia Domini super omnem carnem**, 54. **Misericordia Christiana quid differat a Philosophica**, 209.

Mites seu lenes qui, 209.

Mithridates Bacchus, 16.

Mnemosynes et Jovis filia, 9.

Mnesiphanus Solonis æmulus, 150.

Modus ubique observandus, 104.

Momemphis Egypti urbs, 351.

Monimi mirabilium congeries, 12.

Monogamia cur introducta et cur vetita polygamia, 198. **Quo argumento stabiliatur**, 197. **Monogamia lex**, 183.

Mons consitus variis arboribus, 326. **Mons omni florum genere constratus**, 331. **Mons triplex Pæne resutans**, 263. **Mons Dei, Ecclesia**, 53, 283, 311. **Montes a proximis suis transire quid**, 316.

Mopsus vates, 134. **Mopsi divinatio a quo composita**, 144.

Morbi causa quæ ex Antiphonis medici sententia, 60. **Morbi metuendi non externi, sed interni, peccata**, 315.

Mores et ingenia vultu, incessu, vestituque se produnt, 97. **Mores boni corrumpuntur malorum commercio**, 73.

Mors quid, 263. **Quandiu regnatura sit**, 191. **Ortui preferuntur a quibusdam**, 185. **Vulgij judicio violenta, ad beatam vitam aditus est**, 211, 214. **In mortem incurre non est martyrium**, 206. **Mortis meditatio quid prosit**, 203. **Mors strategemate quo a Christo devicta**, 312. **Mors rationalis seu spiritualis quæ**, 315. **Mors, allegorice ignorantia**, 161.

Mortui a Christo suscitati mortui denuo, 535. **Mortui coronari soliti**, 78. **Mortuis alligati vivi, alli cum iisdem sepulti**, 3. **Mortuus tangere et accedere cur vetiti Levite**, 250. **Mortuus mortuos sepeliant, quo sensu dictum**, 187. **Mortuos suos sepelire, allegoria**, 110. **Mortuum esse legi, allegoria**, 197, 198. **Mortui spiritualiter qui**, 243. **Morientium via duæ celebrazia a poetis quoque**, 258.

Morychi Bacchi simulacrum, 14.

Moschonius comicus locus ex Racchylide petitus, 261.

Moy Egyptis aqua, et cur inde dictus Moses, 148.

Moyes quibus temporibus floruerit, 138. **Multis Græcorum diis antiquior**, 139. **Baccho quanto velutior**, 139. **Vetusior quam primi omnium hominum natia Græcis perhabetur**, 139. **Tribus appellatus nominibus**, 148. **Deum sibi instinctu aulicis honoribus prestat**, 221. **Deo quæ tradiderit**, 23. **Muneribus quibus functus, et quorum munierum exemplar ad posteros transmisserit, etiam Græcos**, 149. **Faciens splendorem unde contraxerit**, 223, 285. **Quam moderatus et humilis fuerit**, 221. **Quanta erga populum suum charitate affectus fuerit**, 223. **Jejunium xl dierum per Dei gratiam tullit**, 193. **De Moyse theologi et propheta ortu ac vita brevis narratio**, 148. **Ejus vita et actiones in quibus constiterint**, 151. **Virtutes et ornamenta**, 158. **In tenebrosam caliginem introitus ejus quid significet**, 250. **Moyes a Græcis nescientibus collitur in Platone ceterisque legum latoribus**, 153. **A Moyse ad Græcos derivata videntur omnia veri politici munia**, 158. **Moyes Atticizaus, Plato, 118.**

Mosaica disciplina in quibus constiterit, 151. **Philosophia ejus quadripartita**, 155. **Successorum ejus chronologia**, 159.

Motus quotuplex, et quorum sit, 175.

Mugiles Sciatthii delicati, 61.

Mulier, genit glabra, capillatio spontaneo comata, 96. **Viro adjutrix a Deo data**, 225. **Caput ejus vir**, 213. **Sexu ejus propria quæ, quæ cum viris communia**, 213. **Virtus eadem quæ viri**, 37. **Officium**, 224, 225. **Officia, ex Paulo**, 214. **Exercitia**, 104. **Ornatiss**, 91, 107. **Decorum in convivis**, 68. **Tecta esse debent etiam in convivis**, 74. **Praesertim in Ecclesia**, 110. **Nulla parte nudæ, imo et capite velata esse debent**, 88. **Potestatem eas in capite ferre quo mysterio voluerit Paulus**, 310. **Muliebris virtutis**

exempla, ex ultraque historia, 225. **Mulieres plerisque mollietatem affectant**, 107. **A comicis graviter taxatae**, 93. **Muliebres illecebrae**, 107. **Muliebri strategemate victus Israel**, 170. **Mulieris impudentis descriptio**, 108. **A mulierum aspectu avertendi oculi**, 111. **Mulierem videns ad concupiscendum, marchatur**, 200. **Mulierem tangi vetat Plato**, nisi propriam, 83. **Mulieres Indorum a quibus abstineant**, 194. **Mulieres communes esse quomodo voluerit Plato**, 185. **Communes esse vult Carpocrates**, 183. **Mulieri quo die a viri concubitu in Cereris fanum intrare licitum**, 224. **Mulieres sacræ, Germanorum philosophi**, 131. **Mulier in virum transformari quomodo dicta Valentianis**, 337. **Mulier superna**, 342. **Mulier mala, allegorice quibusdam Græcorum philosophia**, 122. **Mulier seu femina, allegorice cupiditas in Scripturis**, 194.

Mundatio quid, 227.

Mundus et cœlum indifferenter a Platone ponuntur pro eodem, 250. **Pro deo habitus**, 19, 20. **Ortum seu creatum esse agnoverunt etiam saniores philosophi**, 253. **Unus esse visus etiam Platonii**, 250. **Duplex æternus, et corruptibilis**, 255. **Sensibilis et intelligibilis**, 255. **Rectores ejus duo quibusdam philosophis**, 255. **Atima, summus universi rector ac pater Deus**, 20. **Mundus minor homo**, 2. **Mundanorum rerum usum damnavit Marcio, inique**, 167. **Mundani qui**, 163.

Muræna Sicula, 60. **Muræna ornatus muliebris**, 90.

Musæ quæ fuerint, et unde dictæ, 9. **Quid conferant**, 121. **Lurum olim non spectabant**, 237. **Sirenum suaviores esse vult Pythagoras**, 127. **Musarum corona, rosæ ex Pieria**, 78. **Mucarum alumna Sibylla**, 131.

Musæ tempora, 159. **A Musæ mutuatus Homerus**, 265. **Hesiodus**, 267. **Musæ librum De thespis**, 266. **Musæ oracula, dicuntur esse Onomacriti**, 144. **Musæ discipulus Orpheus**, 143.

Muscis bos macatur, 11.

Museum divi consecrati, 181.

Musica modulamina et instrumenta quæ, a quibus inventa, 152. **Musica instrumenta quæ, quibus populis in bello usitata**, 71. **Musica cur attingenda, et quomodo**, 280. **Musica incondita**, 71. **Musica profana sacræque disserimen**, 1. **Christianæ quæ**, 71. **Musicæ exempla David nobis supeditata**, 279.

Mycon una non facit ad proverbium, 151.

Myia philosophia et poetria, 221.

Myrmidonis ortus, 11.

Myrsilus Lesbius de Musis, 9.

Myrsinum unguentum, 79. **Myro silvestri Diana gradet**, 78.

Myso Chenensis e septem sapientibus, 129.

Mystax tondendus potius quam mentum aut genæ, 106.

Mystæ sunt mysteriorum interpretes, 148. **Sacrificiorum rationes et causas enarrant**, 173. **Cognitio nem suam unde hauserint**, 123. **Cor suum edere quid vetent**, 239.

Mysteria ethnica a quibus et quomodo condita, 245. **Mystice traduntur**, 119. **Mysteriorum præludia lustratio, inde Mysteria magna initatio parris**, proverbium, 201. **Mysteria sunt etiam mysteriorum præludia**, 119. **Mysteria lugubris et funebria**, 16. **Mysteriorum profanorum symbola**, 5, 6. **Mysteria quibuscum apud Ægyptios communicata**, 212. **Ob mysteria evulgata accusatus Eschylus**, 166. **Mysterium suum sibi et filiis domus suæ reservat dominus**, 217. **Mysterium de Christo cur velatum a prophetis**, 287. **Superioribus seculis ignotum**, Paulo patefactum, 246. **In mysteriis loquitur sapientia**, 128. **Mysteria divina qui ab unigenito Dei Filio didicit**, impius esse non potest, 297.

Mystica naturæ orgia peragere, 81. **Mystica Ægyptiorum philosophia**, 130. **Mystice velata multa in ultraque theologia et cœleris disciplinis**, 237.

Myunitis Attici casus, 4.

N

Nabla quorum inventum, 132.

Nabuchodonosoris expeditio, 142.

Nahum quando prophetavit, 142.

Naid, allego ice quid, 163.

Narcissus ipse sui amore incensus, 94. **Narcissus, magnorum deum coronamentum**, 78. **Narcissini unguentis**, 79.

Nardus unguentis nobilitata, 76.

Nasci hominem, cur malum esse cum aliis senserint ethnici, tum Marciotæ hæretici, 183, 186. **Natalis divi consecrati solemniter celebratur**, 181. **Ortus diem cur exsecrati nonnulli**, 201. **Ortus hominis an e deceptione serpentis constet**, 200.

Nathanis prophetæ tempora, 110.

Natura magistra, legitimos temporum articulos docet, 81.

Natura convenienter ut vivamus, 81. **Naturam adulteris**

rent qui meritoria prostibula permittunt, 97. Naturam Stoici deum vocant, 174. Naturalia hominibus quæ sunt, Christus non tollit, sed tempori et modo astringit, 73.
Nausicaa Homeris, 224.
Nausiphanes Pyrrhonis discipulus, Epicuri præceptor, 130. Summum bonum quod statuerit, 179.
Nausithous Philippi pædagogus, 48.
Navem compingere et navigare, primus qui docuerit, 152. Navis cursus ad astrum dirigitur, 277. Navis celum secundo vento petens, in annulo signata, 106. Navigum Ægyptium quid significet, 212. Navigare in terra cur ve-teruerit Pythagoras, 239.
Nazaratus Assyrius, 151.
Nealcis filia Alexandra, 224.
Neanthes Cyzicus de Macedoniis sacerdotibus quæ tra-dat, 213. De Pythagora quæ tradat, 129.
Nearchus tyrannus, 215.
Necho rex Ægypti, 142.
Nechephres Ægypti rex, 149.
Negotiōni satis est addere vere, absque juramento, 309.
Negare Christum quid sit, 215. Se ipsum negare est, 210.
Negligentia malos facit qui boni sunt natura, 125.
Nehemias Hierosolymam instaurat, 142.
Nemea panegyris, 10.
Neptunus unde dictus, et pro deo cur habitus, 19. Me-dicu, 9. Laomedonti serviit, 10. Neptuni stupra, 9. Ne-ptuni et Amphitritæ simulacra ix cubitorum, 14.
Nereidis amasius Æacus, 10.
Nicagoras Zeilites Mercurius, 16.
Nicander, Spartæ rex, 141.
Nicandri poete Venus καλλιτοτε, 11; μητερ, 15.
Nicanor Cyprius, sapiens, 7.
Nicias Carystius vates, 144.
Niciae oratoris locus ex oratione ad Lysiam pro deposi-tio, 265.
Nicolai dictum et factum sinistre a quibus explicatum, 177, 187.
Nicostrati comicus locus, 90.
Nidore deos suos quam stolidi honorarint Græci, 504.
Niobe, uxor Loti, 29.
Nobilitas seu generositas vera quæ, 106. Christiana quæ, 173. Veram quid deceat, 188. Nobilitate sua male abutuntur gnostiūtūtū, 188. Nobilitas et libertas li-citorum gnoscitorum a Paulo ut coarguantur, 197.
Noctu cur fieri solitæ sacrorum ceremoniæ 227. No-tturnus dies Platoni qui, 256, 260. *Nox nocti cognitionem annuntiat*, quid significet, 247.
Noei ebrietas exemplo nobis proposita, 69.
Nomadibus barbaris equi et vehiculum et domicilium et victimum præstant, 98.
Nomina nota rerum, 331. Nomina rebus imposuisse, quanti a Pythagora aestimatum, 348. Nominum diversa significantia vis accurate in Scripturis pensiculanda, 348. Nominibus seu vocabulis pugnautes sophistæ, 161. Nomen supra omnia nomina evectum, 510. Nomen bea-tum, id est nomen Domini Jesu, 291. Nomen laminæ in-scriptum, mystice, 241. Nomen Dei in vanum usurpare quid, 230.
Nomius Apollo, 8.
Nomos in choro et cithara primus qui cecinerit, 133.
Norici et Noropes qui populus, et quid invenerint, 132.
Nosce te ipsum, unde desumptum, 168. Nosse plus est quam credere, 283.
Nothi, filii perditionis, 27.
Nova facit Deus Verbum, 157. Novos esse oportet qui novo participarunt Verbo Christo, 34. Novitas, Dei aucto-ritate fulta, non rejicienda, 49.
Novilunii observatio apud barbaros, 131.
Novimestres partus quot diebus formentor, 278.
Nudus veni, nudus revertar quo sensu dictum, 230. Nu-di degunt apud Indos et etiā etiā, 194. Nudare cor-poris partem aliquam mulieres hand decei, 69.
Numa, rex populi Romani, philosophiam suam unde hauserit, 151. Fidei Pisacis templum primus statuit, 231.
Numenius Pythagoreus de Platone, 148.
Numerus matre carens idemque sterilis, septem, 290. Numeri masculi qui, et qui feminei, 290. Numerorum mystica interpretatio, 278. Ex Numeris (libro Moysis) exemplum zeli ardantis, 188.
Numinæ, V. *Nomades*.
Nummi hominibus non pecunia tantum, sed et virtus, 207. Nummi inscriptio mystice explicata, 344.
Nuptiæ seu connubium scopum quem habeant, 81. Se-undæ quibus concessæ, 198. Nuptiæ sempiternæ, 342. Nubere mellus quam uiri, 200. Nubentibus manu im-po-sita benedicuntur a presbytero, 106.
Nutritio plus amoris ingenerat quam procratio, 46.

Nux arbor halitu suo caput gravat, unde et domes-travit, 78. Nuces cassæ quæ dicantur, 325.
Nyctimus Lycaonis filius, 11.
Nymphæ Hamadryades, Oreades, Naides, Nereides, 17.
Nymphodorus Amphilolites Asialticorum rituum libe-tertio, de Api Ægyptiorum quæ referat, 139. *Nymphodorus ritus et jura barbarica*, 19.

O

Obedientia quid spectare debeat, 228. *Mandatis ce-fundamento nititur*, 60. *Quas partes sibi vindicet in ho-mine*, 30.
Objectionibus et responsionibus sepe utilit Scriptura, 189.
Oblatio deflorata, 204.
Obliquum viam tenentibus obliquum se præbet Deus, et quæ obliqua illa via, 53.
Oblivionis remedium imago seu effigies, 118.
Observatio mandatorum quid, 170.
Occidere se su mortificare quid, 300, 313. *Occidit no-vero maleficus*, 148.
Occultatio mystica utique theologia usitata, 257.
Oceanus immensus, 250. *Oceanō circumflua tellus*, 23.
Ochus seu Arses, rex Persarum, 143.
Octo, primus cubus, 278, 290. *Oclonarii numeri mysti-ca consideratio*, 290. *Octava seu Dominica dies*, 312. Octava septimæ locum cepisse videtur, 290. In octam transferunt regenerati, 313. Octava et duodecima dies Platonis, mystice, 256.
Oculi caute regendi, 108, 111. *Oculus si te scandalizat*, quæ significatio dictum, 108. *Oculi imago Ægypti quid significet*, 242. *Oculus Jovis omnia cernens*, 28. *Oculus totus totusque auritus Deus*, 306. *Oculos homi-num qui metuit, non Dei, miserrimus est*, 83.
Odisse parentes ac propinquos præ Christo quæ signifi-catione dictum, 200.
Odores Christianos qui deceant, 77. *Odorem cognitiōni sui*, per omnia Deus spargit loca, aliis ad salutem, aliis ad mortem, 76.
Odrysæ publice philosophati, 130.
Œchaliæ excidium, poema, 266.
Œneus Dianam offendit, 302.
Œnone vates Trojæ, 144.
Œnopus Chius ab Ægyptiis quæ hauserit, 351, 352.
Œphel hostiarum, 165.
Officium quid, 60. *Duorum generum est*, 60.
Ogygii saeculi diluvium, 158.
Oleum insectis iuemicum, hominibus utilissimum, 7.
Olei fluvius, 45. *Oleum mystice quid significet*, 76. *Oleum sacrum a communi quid distet*, 344.
Olivæ agrestis in sativam insitio allegorica, 285.
Olla et cineribus sublata, typum seu vestigium eju-abolet Pythagoras, 239.
Olympi Phrygia inventa, 132.
Olympia regina, Juno, 131.
Olympia, seu Olympii ludi, 10. *Olympia prima*, 18. *Olympiis sui, sui funeribus honores suū*, proverbiu, 243. *Olympicum certamen ab Hercule in honorem Pelops institutum*, 145. *Olympici athletæ*, 177. *Olympias ipsi*, 145. *Olympias prima*, 141, 143; xv, 144; xvii, 141, 141; xx, 144; xxxix, 133; xlvi, 150; xlviii, 143; l, 143; xi, 130, 143.
Olympichi Samiacæ, 15.
Olympionicarum corona ex oliva agresti, 283.
Olympi Jovis simulacrum ex ehore Indico, 14. *Olym-pius ethnicon Jupiter quid sit*, 28.
Omnia superstitionis veterum Græcorum, 502.
Omnibus omnia factus Paulus, ut omnino servaret al-los, 510.
Omphacinus color, 87.
Onere (in) sustollendo Pythagoras opem ferri volui, non in deponendo, 118.
Onomacritus Atheniensis, vates, 144. *De Orpheo quæ tradat*, 143. *Onomacriti esse dicuntur quæ Museo scri-buntur oracula*, 144.
Opera nostra clamare debent, non verba, 232. *Oper-a bona, fide destituta, nil adjuvant post obitum*, 124. *Opus unum idemque quibus rebus differat*, 222.
Ophiani hæretici unde dicti, 325. *Ophite Epiphanius*, 103, et 120.
Opinio communis non spectanda, præsertim in rebus divinis, 237. *Opinio vulgi plerunque errat*, 216. *Opinio fabulæ parum distat*, 154. *Opinionis falsæ causa que*, 78. *Curatio triplex*, 322. *Recta opinio quid*, 294. *Opinionis mutationes omnes voluntariaæ*, 125.
Oraculum ethnicon datum, 130, 260. *Oracula ænigmatis cur velata*, 237.

Orationis orationem opponere, Protagore inventum, 275. Orgnum, corpus Christiani, 71. Orgia naturae mystica, 84. Cœlestia et beata, 261. Orgia dei impletatem exercentes aversantur, 231. Orientem versus preces fieri cur solita, 307. Ornamentum cuique creaturæ peculiare dedit opifex Deus, 96.

Ornytus Minervam vulnerat, 10. Orontopagas, tribunus Persarum, 242. Orpheus vates, 144. Musei discipulus, 145. Unde oriundus, 21, 130. Quando floruit, 139. Deo ut senserit, 21. Animas in corpore cuius ergastulo puniri censuit, 136. Orphel musica, 1. Loca, 5, 6, 243, 257, 259, 260. Locus ex Theogonia, 266. Ex Orpheo qui quæ mutuati, 263, 263, 266. Ex Orpheo plurima mutuatus Heraclitus, 267. Ex Orphicis versus, 257. De Orpheli poesi liber Epigenis, 144. Orpheli mystica seu symbolica vocabula ab Epigenie enarrata, 244. De Orpheo quæ tradat Onomacritus, 143. Orpheli poema Onomacriti esse peribentur, 143. Orphel Crater, Zopyri Heracleotæ esse dicitur, 144. Orpheo quadam ascrispsit Pythagoras, 144.

Osculari uxorum in conspectu familiæ non decet, 111. Osculum abusus taxatur, 110. Osculum mysticum et sanctum esse oportet, 110.

Osee quando prophetariit, 141. Osiris rex consecratus a Sesostri, 14. Idem cum Baccho & æcorum, 351.

Ossa diis sacrificata, 304, 305. Os de oibus meis, 84. Os allegorice pro anima, 342.

Ostreorum natura, 15. Ostrea Abydene delicata, 61. Otiosorum studia inania, 109.

Ova ut vivescant, 303. Ovis pro deo, 11. Oves pascere non designati Jacob et Rachel, 104. Et puerilæ regiae, 224. Ores Christi, Ecclesiæ membra, 41. Oves et ovile Christi, duorum generum, 283, 284.

Oxyrychitæ Oxyryncum colunt, 11.

P

Pactolus aurifer, 25.

Pædagogus Clementis quid promittat, 35. Pædagogus qui, et pædagogia ejus quæ, 35 et 47. Pædagogus noster Jesus, Filius ac Verbum Dei, 38. Pædagogus ille divinus quibus ornatus dotibus, 58. Cur nobis prefectus, 35. Mūliarum æque ac virorum est, 27. Humanus est et benignus, 56. Et bonitate uitur et austernitate, ut Deus Pater, 58. Instrumento uitur verbo divino, 58. In puerili Ecclesia usus lege ac prophetis, 58. Unus, sed per varios ministerii modos, 112. Pædagogus Clementis, peractis munieris sui partibus, ad doctorem Christum ejusque verum discipulos ducit, 114. Et quidem cum precatione, 48. Pædagogi ethnici quantum a nostro distiterint, 48.

Pædagogia rationibus quam variis et quibus potissimum natus Deus, 35. Pædagogia Christianæ brevia capita, 112, 113.

Pæderote inungunt se mulieres, 94.

Pallantis filia, Minerva, 8.

Pallas unde dicta, 5. Palladia duo, 14.

Pan colitur a Brachmanis Indis, 194. Præ cæteris diis a Socrate invocatus, mystice, 254. Olim ignoratus qui esset, 13. Pani ut sacrificatum, 243. Panisci arrectis verebris, 18.

Panætius summum bonum quod statuerit, 179.

Pancæus mons, 452.

Pandecta Dorothæ, 144.

Panegyres funebres, 10.

Panemis mensis dies in, 139.

Panis farinæ cibratione effeminatur, 61. Pane destitutus justus perraro, 101. Panibus clandestinis vesci et aquam furti biberi, allegoria, 117. Panes quinque a Domino fracti, mysticissimi, 240. Panis cœlorum, verbum Dei, 46. Panis cœlestis Christus, 336. Panis mysticus, 46. Panis Eucharistiae, 336. A communis quid distet, 344. Pane mystico contra Ecclesiam regulam abutuntur hæresis, 137.

Pantacea philosophia, 224.

Pantenes ut accepterit illud : *In sole posuit tabernaculum suum*, 350.

Pantaces pulcher, 16.

Panyasis de Augea et Junone vulneratis quæ tradat, 10. Panyasis locis, 10. Locus ex Theognide desumptus, 264. Panyasis Halicarnasseus Cleophyllo Æcalibæ excidium sulfuratus, 266.

Papyracea cistula, 148.

Parabola. In parabolis aperiet os suum, 250. In parabolis pleraque omnia locutus Dominus, 287. Parabolicum Scriptura genus antiquissimum, 287. Parabolicus sermo

qualis, 287. Parabolam Domini qui intelligent, 247. Paracletus. De Paracleto ut senserint Valentianiani, 338. Paradisus. In paradisum subiectus Paulus, 250. Paradisus in quarto cœlo, 341. Paradisus, mundus allegorice, 249.

Paræ et Fatum, dii, 7. An deæ, 28.

Parchoris prophetæ enarratio, 272.

Paries intergerinus per Christum sublatus, 285.

Parmenides Eleates, magnus philosophus Platonis iudicio, 237. Præcepit quæ et quois discipulis ac successores habuerit, 130. Ignem et terram deos statuit, 19. Parmenides locus, 236, 246, 257, 261. Hemisticchium ab aliis imitatum, 266.

Pars a specie quid differat, 331.

Pascere ventos, proverbium, 137.

Pasca instauratur, 142. Paschæ allegoria, 147, 168.

Passeres Attici delicati, 61.

Pastor, angelus (seu nuntius) penitentia, Hermas de pseudoprophetis quæ dixerit, 134. De fide ut predicit, 163. De penitentia, 166. De puritate cordis, 216. De censu ad inferos, 271. Pastorem se vocat Christus pædagogus noster, et cur, 47, 53. Pastor bonus, solus Christus, 55. Pastor bonus idem et legislator, 152. Pastoribus boni officium, 53. Pastores, Ecclesiarum antistites, ad Christi pastoris exemplum, 44. Pastura ovini pecoris, regni præludium, 149, 152.

Passus an sit Deus, 339.

Patentia quid, 170. Firmum fixumque nomen Ecclesiæ, 40.

Patrem et matrem honorare allegorice quid, 291. Pater allegorice quid, 206. Patres, et qui lingua, et qui calamo nos instituti, 116. Pater sublimis, Abraham, 234. Pater unus nobis in celis, 199. Pater bonus et Pater iustus, Deus, 52. Pater et Filius ænigmatische ab Euripide innuntur, 218. Patrem nosse, vita, ignorare mors est, 247.

Patria consuetudo, fluxa, 48.

Patriarchæ tres, Abraham, Isaac et Jacob, quid significent, 122.

Patrocles Thurius et Diocurus, 9.

Paulus Lacydæ discipulus, 213.

Paulus apostolorum novissimus, Veteris Testamenti auctoritate omnia sua scripta confirmavit, 226. Quandiu docuerit, 328. Ceu theatrum mundo propositus, 212. Ad auditorum captum se accommodavit, 287. Græcis aliquantulum veritatis cognitionem tribuit, 133. Græcorum quoque prophetarum testimonio Græcos coargueret ausus, 129. Philosophiam quam damnat, 127. De lege ut sentiat, 131. Quæstiones inane repudiandas dicit, 234. Conjugem et ipse habuit, 193. Ad Colossenses qua occasione scripsit Epistolam, 274. Epistolam ad Hebreos qua occasione scripsit, 274. Pauli ad Corinthios Epistola prior, 42. Ex Epistola ad Colossenses, 119. Ex Epistola ad Titum, 129. Ex Epistola ad Hebreos, 181. Ad Timotheum Epistola cur a quibusdam rejectæ, 165. Pauli discipulorum præceptorem et magistrum jacenti Valentianiani, 325. V. Apostolus.

Paupertas Platoni quid, 158. Vera quæ, 282. Beata quæ, 207. Sapientiam sortita est, 207. Avocat nonnihil gnoscens, 207.

Favones Medici delicati, 61, 99.

Pax, justitiae filia, 231. Pacem colentes cum omnibus, 163. Pacifici qui, eorumque beatitas, 210.

Peccare, actione seu actu dicitur, non substantia, 219. Peccans, suapte sponte, an dæmonis impulsu delinquat, 281. Tractandus ut frater, 113.

Peccatoris penitentiam quam mortem mavult Deus, 161, 183. Peccatorum penitentia gaudet Deus, 113. Peccatorem occidi lex cur jusserit, 300.

Peccatum quid, 167. Preter rectam rationem est, ut recte facta rectæ rationi sunt consentanea, 59. Peccato originali infectæ omnium et animæ et corpora, 201. De peccato actuali et innate seu originali, Basiliæ sententia, 217. Peccati cujusque principia, ignorantia et infirmitas, 323. Agnitio, ex lege, 161. Peccatis suis venditum esse, 199. Peccatorum suorum catenæ quisque constringitur, 169. Peccatum qui facit, servus est, 159. Peccatis non succumbendum sed instaurandum adversus ea bellum, 35. Peccatorum radices quoque excidit lex, 73. Peccatorum differentia a Psalmo exposita, 167. Quæ remittantur, quæ non, ex Basiliæ sententia, 229. Voluntaria peccata post veritatis agnitionem, expiationem non inveniunt, 166. Peccatis sibi peccatis veniam petere non penitentia, sed penitentia opinio, 166. Peccata vicinali, electo quadammodo imputantur, 318. Peccatis nostris traditus quomodo Christus, 51.

Pectines Methymnæ delicati, 61. Pecten muliebris, 6.

Pectorale sacerdotis quid significet, 241.

- Pedes hospiti apud hospitem lavabantur, 224.** Unguento medicato salubriter illinuntur, 77. Pedum excitatio ad extremae precationis clausulam, 306. **Pedes Domini, allegorice apostoli, 76.** Pes, vox multas significaciones habens, 352.
- Pelagius Arcadum progenitor, 158.**
- Peleus Thetidis amasius, 10.**
- Pellus mons, 333:**
- Pellicea tunicae primorum parentum quæ, 341.**
- Pelopis e Phrygia in Peloponnesum transitus, 139.** E Pelopis ossibus Palladium, 145.
- Peloponnesiaci bellum initium, 143.**
- Pelorides conchæ delicatae, 61.**
- Peltae quorum inventum, 132.**
- Penelopes textura ut imitanda, 84.**
- Penes nos positum, quid, 229.**
- Pennato capite sacer scriba, 209.**
- Peplus, cuius poema, 144.**
- Peram habere voluntur apostoli, allegoria, 101.** *Pera Cratensis*, proverbiu, 3.
- Peratica haeresis, 523.**
- Perditum repperisse dicit Christus in conversione Zachei publicani, 209.**
- Perdix caupo, 523.**
- Peregrini mundo sumus, non natura tamen, 231.** Peregrinus et advenia in hoc mundo qui, 316. In peregrinis et alienis modestia utendum et continentia, 188. **Peregrinatio Christiana, 101.**
- Perfecti estote ut Pater vester in cælis, quo sensu, 320.**
- Perfectus qui, 223.** Perfecti quando fieri putemur, 41.
- Perfectos quam temere se quidam vocent, 47.** Perfectorum differentiae, 226. Perfectus diversis modis dicitur, at qui in omnibus una perfectus sit nemo hominum inventur, 224. Perfectum esse, penes unum Deum, 39. Perfectus conjugium quod, 181.
- Perfectio quid, vel potius perfectionis primus gradus, qui, 274.** Perfectio Christiani quæ, 47. Christiana quæ, 220, 222. Evangelica quæ, 316. Perfectionis nomen cur baptismo tributum, 41.
- Periander dictum, 129.** Periander e septem sapientibus eximitur, 129.
- Peripatetics secta conditor Aristoteles, ejus successores, 130.** Peripatetici Deum quem statuerint, 20. Bonorum genera faciunt tria, 161. De matrimonio ut senserint, 181. Peripateticæ disciplinae genera duo, 246. Ex Mysye ac prophetis concianata, 234.
- Peritia quid, 169, 294.**
- Persa ac Medi deos qdōs habeant, 14 et 19.** Persarum philosophi, Magi, 131. Persica gens impense philosophata, 130. Qdæ invenerint, 132. Persarum reges filios suos in quibus potissimum institui curarint, 48. Persia rex delicias in Grecia maximo cum exercitu consecutus, 61. Persici regni chronologia brevis, 143. Persia montes misci, 268.
- Persécutionem ob justitiam patientes beati, 207, 210.** Persécutionem cur patientur ppi, 216. Nolente an volenie Deo fiat, 217. Ex urbe in urbem fugienda ut sit, 216. Occasio ejus quantum fieri potest præcidenda, 216.
- Persei tempora, 139.** Expeditio, 145. Persei regnantis annus xxxii, 139.
- Persica crepidæ, 89.**
- Pestilentia soli ascribitur ab Ægyptiis, 242.** Lustratio ejus, 243.
- Petenti se dare quid significet, 192.** Petilio regia, hominum salutem petere, 226.
- Petrus apostolus mactare jubetur et vesci, 61.** Liberos procreavit, 192. Uxorem ad supplicium vadentem quibus verbis cohortatus, 312. Ex Petri Prædicatione locus, 269, 271, 288, 350. Ex Petri Apocalypsi locus, 347, 348. Petri interpretum Glauciam magistrum jactitat Basilides, 325.
- Petulantia atra, 7.**
- Peucetio, Romæ hostis, 213.**
- Phæthon Veneris amasius, 10.** Phæthontei incendit tempora, 138, 145. Allegoria, 214.
- Phagros piscis pro deo, 11.**
- Phaiangis veneuatora oscula, 110, 177.**
- Phalerensis heros, 12.**
- Phallii Bacchici, 5, 10.** Qua causa instituti, 10.
- Phaneas de Luschis et Terpandri temporibus quæ traxit, 144.** De Alexandri expeditione, 145.
- Phanoclis Erotes, 11.** Locus ejus ex Amoribus seu Pulchris ad imitationem Demosthenis, 266.
- Phanothes inventum, 135.**
- Phastianæ aves delicate, 61.**
- Phemius vates, 144.**
- Phemonæ Delphica vates, 144.** Quando floruerit, 139.
- Pherecratis locus ex Autemolis, 305.**
- Pherecydes Syrus in septem sapientibus, 129.** Theogiam suam cryptice scripsit, 244. Allegoricam suam theogiam e Chami propheta desumpsit, 272. De Idaethus Scytharum rege quæ referat, 242. Locus ejus ex Homero mutuatus, 264.
- Phidie statuarii opera, 13, 14.** Phidias Jovi a se facta parum honoris tribuit, 16.
- Philenidis schemata, 18.**
- Philemonis comici locus, 108, 259, 302.** Locus e Pantomate mutuatus, 266. Locus e Synephebi, 90. Philemon Hypoimæum suum ex Aristophanis Cocalo sufficiens, 267.
- Philini locus ex Demosthene, 266.**
- Philippides Pan qui sit docet, 13.**
- Philippus Amyntor, filius adoratus, 16.** Moritur, 113.
- Philippus, archon Atheniensis, 143.**
- Phiippus apostolus filias elocavit, 192.** Extra martyrium mortuus, 215.
- Philistim Palestini, 140.**
- Philisti locus ex Thucydide, 263.**
- Philo dialecticus in Menexeno quæ scribat, 221.** Phil Pythagoreus Hebreicam philosophiam Graeca velutiare ostendit, 132. Saram et Agarem i. interpretetur, 122. In Moysis Vita, Graecos doctores in Ægyptio suisse tradi, 148. De magnis ingenis quid prædicari, 174. In libro de Judæorum regibus dissentit a Demetrio, 116.
- Philochorus de Neptune medico quæ scribat, 9.** De Tellus statuarii operibus, 14. De Homeri nativitate, 16. *Mavut*, libro i de Orpheo quæ tradat, 144. *Futum ejus, 267.*
- Philolai Pythagorei locus, 186.**
- Philosophandum omnibus cu uscunque sexus, etatis, conditionis hominibus, 214, 215.** Philosophari Platoni quid, 136.
- Philosophia quid, 31, 59, 122, 123, 163.** Clementi quid, 273, 295. Quæ intelligatur et probetur a Clemente, 124. Hebraica seu Judaica, multo vetustior Graeca, 150, 151, 158. Barbarica, et antiquior et augustinor Graeca, 150. Barbara seu Christiana, vera et perfecta, 153. Mosica, quadripartita, 153. Graeca, fugitur a quibusdam ut peroris larva, 278. Quo nomine a quibusdam rejiciatur, 120, 155. An ex diabolo, ut quibusdam visum est, 275, 291. Ad Graecos unde manarit, 120 et 298. Derivata ex barbaria, 261. Theologie veteris vereaque fragmentum quadam, 128. Græcis testamenti loco data, 275 et 270. Græcis magistra fuit usque ad Christi adventum, sicut Iudas lex, 295. Quid et ante et post Christi adventum profuit, 121. Graecos quomodo justos fecerit, 157. Quid conferat ad veritatem cognitionem, 157, 158. Viam preparat ecclesiæ doctrinæ, 153, 301. Ad sapientiam nos deducit, et liberales disciplinae ad philosophiam, 123. Neglecta et multi apud ancillas ejus conseuesunt, 125. Philosophus, ut nux, non in totum esui est, 117. Fasculi et sapientia opinione inflamata, 165. Sectis variis ita dispergit et Bacchis Pentheus, 128. Successores eius principes, Italica, Ionica, Eteatika, 129. Philosophus manus seu macro, Zenonis nempe Stoici, 177. Quæ et quatenus a Paulo reprehensa, 127, 274. Quæ rejiciatur a Christianis, quæ non, 156. Vera, a primo omnium doctore Christi profecta, 273. Christiana patet etiam illitteratis, 215. Sublimis rerum celestium scrutatio, 234. Tripartita in nomine gnostico, logica, physica, ethica, 251. Finis ejus qui, a quibus philosophus positus, 253. Autistites eis omnes qui apud barbaros, 151.
- Philosophi Græcis qui, et qui Christianis, 273.** Platoni qui, 136, 151. Veri qui, 256. Philosophum cur appellant Pythagoras, 205. Philosophus, veritatis studiosus est, 163. Multa perspecta habeat oportet, 261. Christianus, quot et que observat, 161. Veteres perique omnes barbari, 118, 150. Optima quæque dogmata partim ab Hebrewis partim a ceteris barbaris mutuati, 268. Et Mose multa furati, 235. Qui quos deos sibi fluxerint, 19, 12. Pueri sunt, nisi sub Christo in viros adotescant, 127. Philosophorum sectæ plerisque a Socrate sua mutuata, 265. Philosophorum antiquissimus Thales quando vixerit, 143. Philosophæ insigues, 224. Prima, Theano, 135. E philosophis quoque multi ad Christianismum se contulerunt, 236.
- Philostephanus historicus de Pygmalione Cyprio, 15.** De rerum inventoribus scripsit, 155.
- Philotes vereundia, 223.**
- Philydei comici locus, 213.**
- Phococnemum sacrificia, 12.**
- Phocylidis locus, 239.**
- Phœnices quæ invenerint, 133.** Litteras ab Hebreis Graecos propagarunt, 148. Phœniciarum rerum historia, 140.
- Phorbantis tempora, 136.**

Phormio Laco, vates, 144.
 Phoronei antiquitas, 158. Inventum, 13. Leges apud Argivos, 50. E Phoronide versus, 158, 151.
 Phosphori atra, 140.
 Phrygum inventa, 152. Sacra, 5. Hæresis, 219, 325.
 Epiphanius, 173. Phrygiae harmonie quæ convenient, 279.
 Phrynes Thespiaecas celebritas, 16.
 Philotica Arcadicis et Argolicis quanto recentiora, 138.
 Phyle, demos Atticus, 130.
 Physica, Brontini poema, 144. Physica Moysis, 153.
 Physicis alium primus iudicavit Anaxagoras, 157. Physica primus conscripsit Alcmaeon Crotolates, 153. Physici antiquissimi qui, 132. Summum bonum quod statuerit, 179.
 Phylo Sibylla, 141. F. Pytho, id est Delphica, 139.
 Picatorum vulsorumque ac rasorum officinae pudende, 95. Picatio cum pudenda, 96.
 Pictura accurate efficacia, 17. Pictrices insignes, 224.
 Pietas quid, 164. Quid et qui ejus fructus, 25. Vera quæ, 217. A Deo manat, 121. Producit dies vitæ, 165. Finis ejus perpetuo in Deo acquiescere, 60. Piorum prata beatæ, 351.
 Pignoraria lex, 171.
 Pilæ parva litus, 104. Pilæ litus quæ postulet, 159.
 Prepileata hastæ in gymnasii, 166.
 Pileus sacerdotis quid significet, 241.
 Pili quo honore a Deo affecti, ei quam reverenter habendi, 96, 106. Penas Deo iuunt, 348. Pilos fucare inventum Medæa, 132.
 Pindarus ~~traversus~~, inventor, 133. Pythagoreus fuit, 253. Pindari loca, 8, 113, 127, 158, 159, 154, 158, 186, 211, 254, 255, 259, 261. Locus ad initiationem Salomonis, 108.
Piraticam navem reficere, proverbium, 194.
 Pisa, Pelopis sepulcrum, 10. Pisani Jovis simulacrum, 309.
 Pisander Camirensis sur, 266.
 Piscatio pro exercitio, 104. Piscis aqua turbata capiuntur facilius, 323. Aerem quem trahant, 303. Loquaciam suam habent, 146. Attingi ab Ægyptiis cur vetiti, 303. Judæi interdicti, qui, et cur, 65, 167, 168, 174. Marini licet aquis falsis innutriti, sale tamen agent, 123. Piscis in annulo signatus, 106. Ægyptiis quid significet, 212. Piscis a Petro cum statere capti allegoria, 64. Piscum duorum cum hordeaceis panibus distributio mystica, 280. Piscis pro diis, 11, 12.
 Pisino Lindio Heracleam suffiratus Pisander, 266.
 Pisistratus in firmanda tyrannie adjutus ab Amphiletto vate, 144.
 Pistillis ferreis contusus, 213.
 Pitaci dictum, 129. Exercitum, mola, 104.
 Planetæ pro diis habiti, 19. Quid possint, 291 et 343.
 Plagonium unguentum, 76.
 Plautarum nutritura, 304. Plantæ an animalia, 328.
 Planta celestis, homo, 28
 Plasticæ tactu pollet, 121. Plasticæ inventores, 132.
 Platæ genii seu heroes, 12.
 Plato, Socratis discipulus, in Academiam se contulit, 129. Veritatis studiosus, 247, 250. Philosophiam suam unde hauserit, 20. Magistro quo usus in Ægypto, 131. A Pythagora et Ægyptiis quæ mutuatus, 267. Philosophia pulcherrima quæque se a barbaris hauisse apte proficitur, 130. Hebraicam philosophiam et veritatem præ cæteris philosophis secutus, 65, 118, 136. Moysen diligentissime secutus, 148, 239. Moyses atticizans, 148. Barbaricæ philosophiæ quotam religionis tribuerit, 150. De Deo ut senserit, 20, 251, 253. De Deo veritatem unde disci voluerit, 286. Deum unum esse docuit exemplis politicis, 154. Principium unum et ipse agnoscit, 252. De mundi ortu ut senserit, 233. Mundii fabricati causam Deo quam esse putaverit, 249. De ortu seu nascientia hominis ut senserit, 186. De mentis origine ut sentiat, 252. De irrationali animæ parte quæ scribat, 244. Rationi tantum credit, 123. De assensione ut prædicet, 165. De conversione hominis ut senserit, 208. Correctio nis vim maximam tribuit coartugioni, 54. Veritati studere vult eum qui ad beatitudinem aspirat, 158. De summo bono ut senserit, 174, 179. De summi boni cognitione quæ tradat, 260. Beatitudinem paucis obtinere scribit, 254. Virtutem et ipse divinitus dari ait, 251. Divinam quamdam naturam quos et quomodo consequi putaverit, 230. Impios vocat qui Deum in se habitantem corrumpunt ac poliunt, 85. De fraternitate humani generis, ejusque gradibus quæ tradiderit, 251, 260. De matrimonio ut senserit, 181. Mulieres communes esse quomodo voluerit, 183. De corporis cura ut sentiat, 206. De vasis et suppælectili quæ præcepit, 69. Colorem vestis quem probavit, 105. De voluptate ut prædicaret, 173 Siculum Itali-

cumque luxum damañat, 63. Paderastias bellitam cur dixerit, 81. Poënas utiles ac salutares esse censem iis quibus infliguntur, 51. De vita eterna ut senserit, 211, 236. Sententiam de spe post mortem unde mutatus, 156. De Aridæi mortui supplico quæ scripserit, 252. Christianismo in multis preluisit, 254, 255, 256. In Minos et Lycurgi politia quid desiderarit, 131. In Republica sua inimicorum civitatis adumbravit, 252 Ideas animalium ubi locarit, 253. Idearum regionem unde hauserit, 219. Diem nocturnum quem et cur dixerit, 256. Graues quoque voces a barbaris deducit, 146. Dñs quoque ~~adversari~~ tribuit, 146. De poeta quæ scripsaserit, 296. Cum Accusatio de Phoronel antiquitate quæ prodit, 138. Symbolice multa et ipse scripsit ut veteres, 245. Enigmatica scriptio cur usus in epistola, 247. Platonis loca, 158, 159, 180, 186, 206, 209, 212, 228, 261. Loca e Poïtico, 123. 158. Ex Epinomide, 234. Ex Theateto, 180. E magna epistola, 249. Ex epistola ad Erastum et Cori-cum, 256. Locus ab historicō expressus, 266. Locus ab Euripide expressus, 266. Locus a Menandro expressus, 235. Locus ex Diphilo mutatus, 294. Platonis successores, 130.
 Platonis comici locus ex Epit., 304. Furtum ex Aristophane, 267.
 Pieuronia puella, 257.
 Plumbi nigri flos albus, 348.
 Pluto Proserpinam ut rapuerit, 5. Sagitta ictus ab Hercule, 10. Simulacrum ejus, 14.
 Plutus an deus, 28. Cæcüs, allegoria, 94.
 Pluvia ex astris prædicta, 268. Precibus impetrata, 267.
 Poculis sumptuosis non studendum, 69. Inter pocula res seriæ an disquirendæ, 67. Poculum Christi, passio ejus, 46.
 Pœna seu punitio quid, 51, 151. Maxima fideli quæ, 284. Pœna minima quæ quorsum propositæ, 103. In quem finem irrogentur, 223, 231. Salutares sentibus, etiam Platonis iudicio, 51. Curant multa vitia, 50. Pœna justæ et beneficiæ eamdem vim habent, 53. Ab omnibus sponte accersuntur, 51. Puniri et non puniri, in nostra potestio positum, 229.
 Pœnitere, bonum peccatori ut ægro convalescere, 54.
 Pœnitentiam peccatorum quantopere querat Deus, 51. Pœnitentia quid, et unde, 160. Magna intelligentia est, 166. Unde existat, 161. Proprium quid habeat, 284. Duplex, 209, 281. Altera, 166. Vera quæ, 227. Crebrus iterata, nihil ab incrementitate differt, 166. Pœnitentia opinio, non pœnitentia est, peccatis sepius iteratis veniant petere, 166.
 Pœsies philosophica, 259. Poetica nostra, Sibyllina, 84. Poemata recentiora veteribus ascripta, 143, 144.
 Poeta. De poeta afflato quæ Plato et Democritus tradant, 296. Poeta Greci de Deo ut senserint, 21. Theogiam suam hauserunt e prophetis, 238. Vetustissimi qui, 159. Poeta non obscuri versus de cithara, 291. Locus cum Moysis loco congrueus, 262. Poetas anonymi, epicis, 11, 31, 67, 78, 120, 125, 178, 182, 185, 187, 205, 214, 250, 256, 302. Comici, 61, 66, 77, 108, 177, 237, 527. Tragici, 5, 7, 28, 46, 57, 66, 68, 95, 111, 175, 186, 187, 211, 223, 240, 258, 281, 303. Melici, 232, 253, 261, 278. Poetriae insinuiores, 224. Poetria prima Theano, 133.
 Polemo de Minerva vulnerata quæ tradat, 10. De Sminthio Apolline, 11. De Apollinis hæditis simulacro, 11. Polemo academicus de beatitudine ut senserit, 180. Libris de vita naturali, ab animalium esu et ipse abstinentia censem, 304. E Polemonis ad Timæum libro quarto, 14. Antecessores ejus qui, et qui successores, 150.
 Politici genera duo Platonis, 151.
 Polyaratus Thasius vates, 144.
 Polybus fetum quo temporis spatio perfici dicat, 290.
 Polycratis annulus, 106.
 Polydamma Thonis uxor, 331.
 Polygamo cur nunc vetita, 198.
 Polyidus vates, 144.
 Polyporus versutia, 110.
 Polyxena verecundia, 182.
 Pontificales libri Ægyptiorum seu de sacerdotali disciplina, 269.
 Populus quid, 232. Populus triplex, et unus ex duobus, Christi Ecclesia, 270. Populus novus seu noveilus, pro dilectis Dei, 38. Populi vice Deo est etiam unus fidelis, 173.
 Porca porcellos si devorasset, ominosum, 302. Porcina vesci cur vetiti Judæi, 168, 244.
 Porta regia et authentica, seu porta Domini, quæ, 124.
 Portas arcanorum carminum invenire difficulte, 248.
 Posidippus Cnidicus, de Praxitelis Venere que scripsit, 16. De lapidea Venere in Cnido, 17. Posidippi locus

- ex Dipollo mutuatus, 264.**
Posidonius summum bonum quod statuerit, 179.
Posthumus Romani constantia, 213.
Potestas. In potestate nostra positum quid, 229. Potestates quædam seu spiritus, tempesstatum arbitrium habere putantur, cum penes Deum illæ sint, 267.
Potu qualis et quomodo uti Christianus debeat, 63.
Præcepta Dei quid, 60. Præceptum præceptio explicatum, 73.
Præconio elitantur qui adesse volunt, sed coronantur tantum qui possunt, 127. Præconis opera nonnunquam in compellando populo utebantur concionatores, 119.
Prædicanda super dominibus quæ in aurem audivimus, 12. Prædicare super tectis, quid, 286.
Prædictio et cœlestium observantia, 194.
Prænotio duplex, 327.
Præsentes, absunt tamen, 257.
Præmium quale esse debeat, 66
Pratum Platonis, 256.
Praxiphanes grammaticus primus, 133.
Praxitelis, Ceres, Proserpina, Iacchus, 18. Venus Cnidia, 16.
Preacio quid, 306. Preces quales et de quibus esse debeant; quomodo item fieri debeant aut soleant, 306. Quæcumque lingua fiant, a Deo audiuntur, 307. Orientem versus cur fieri solitæ, 307. Horis quibus fieri solitæ, 306. Clara voce fieri Pythagoras cur voluerit, 232. Ad preces et sacra cur leti et mundiore cultu accenserint veteres, 227. Preces gnostici assidua seu perpetuæ, 282. Materia præcipuum quam habeant, 317. Quales, quomodo, quando, et ubi ab eo instituantur, 309. Preces plororum, imo et cogitationes illico exaudit Deus, 282. Imo et antevertit, 277. Preces peccatorum quoque nonnunquam a Deo exaudiuntur, 315. Preces malorum, noxiæ et ipsiis et aliis, 307. Preces ab angelis ad Deum proferuntur, 338. Precibus non opus esse qui dixerint, 306.
Presbyteri qui, 297, 283.
Previa duo indicare, non decet, 110.
Primatus. De primatu contendere veluti apostoli, 239.
Primigeni Deo consecrata pro expiatione impietatis, 201. Primigenii Filii Dei, 21. Primigenius omnis creaturae, 336, 337.
Primitiæ Deo sacræ, allegoria, 173.
Principia seu primordia rerum, qui quæ statuerint, 19, 127. Principium unum philosophi quoque nonnulli agnoverunt, 237. Præsertim Plato, 232. Et Theocritus, 260. Principia rerum mysticis involucris a Gracis tecta, 237. Principia hujos universi indemonstrabilia esse dixere philosophi, 157 et 327. Unius animalis an plura sint, 329. Principium et finis, Christus, 291. *In principio creavit Deus celum et terram, quo sensu, 344. In principio erat Verbum, a Petro expositum, 273.* Quomodo a Valentiniis, 333.
Probada omnia, retinenda bona, 128.
Problematia loquar, allegoria, 238. Problemata Indo-rum gymnosophistis proposita, 269. Problematum differencia quæ, 329.
Procles archon, 13.
Prodigi Cei fabula de virtute ac vitiis, 239. Prodigi fictiti gnostici opinio, 188, 306. Sectatores ejus Zoroastris arcanos libros habere se gloriabantur, 131.
Proti Abantides et filiarum ejus expiatio, 303. Tempora, 158.
Profani, seu non initiali qui, 240. Verbi mysteriis non impertidi, 243.
Prohibere qui negligit, cum possit, an culpæ particeps, 134, 335.
Promethei tempora, 138, 139. Filia, 139. Dolus, 304. Furtum, 134. Lutum homo, 254.
Promissio ad obedientiam incitat, 281. Consummatio ejus acquiescere, 42.
Prophetia quid, 165. Tempore distinctos eventus habet, 165. Enigmatis cur velatae, 257. Prophetiam agnoscit Plato, 131. Prophetæ Hebraeorum, quales yates, 144. Quales doctores fuerunt, 133. Dei oratores, 3. Audisse se a Deo vaticinia dicunt, et objectionibus ac responsionibus pro forma dialogi utuntur, 189. Parabolico loquendi genere cur passim usi, præsertim in Incarnatione mysterio, 287. Persecutionem cur potissimum passi, 288. Prophetarum Isæilitarum chronologia, 140, 141, 144. De prophetarum spiritu ut senserint Valentiniiani, 338. Prophetæ Isæili promissus a Moyse, 49. Prophetæ Ægyptiorum, philosophiae antistites, 131. Habitus eorum et officium, 269. Princeps, 131. Prophetæ Græciæ, Epimenides, 129.
Proserpinæ raptus, 5. Quando, 138. Filius ejus e Jove, 5. Canes, planetæ, 244.
Prosymni cum Baccho pactum, 10.
- Protagoras Abderites, antecessores et successores quos habuerit, 130. Inventum ejus, 274.**
Protei versatilitas, 92.
Prothœ, Apollinis concubina, 9.
Providentia (de) Dei questiones que moreantur, 251. Ut sentiat religio Christiana, 127. Sublata ea, tollitur ea religio Christiana, 127. Maximum in ea quid, 154.
Proximus qui, 184.
Prudentia quid, et quæ illi cognatae virtutes, 169. Prerum varietate, varia sortitur nomina, 293. Serpentibus cur tributa in Evangelio, 293.
Psagoras Ægyptum unguentum, 76.
Psalmi et hymni in convivio et ante somnum, 309.
Psalmi primi expositio, 167. Psalmœdus, David, 76
Psalterii barbarici harmonia, 279. Allegoria, 71.
Pseudoprophetarum quales doctrinæ, 134.
Psittaci in deliciis, 99.
Ptolemai diligentia in biblioteca instruenda, et interpretandis S. Bibliis, 147. Ptolemaeus Bacchus, 16. Ptolemaei quarti tempora, 146. Ptolemaeorum brevis chronologia, 143.
Ptolemaei Agescarchi filii historia de Philopatore, 13. Ptolemaeus Mendesius, regum Ægyptiacorum temporis et res gestas tribus libris complexus, 138.
Pudendorum amputatio in cultu idelico quid significet, 26.
Pudor quibus et ubi debeatur, 100. Pudoris indumentum cum calcabitur, ænigmatice, 200.
Puellæ seu juvenculae imaginem qualem nobis Zenus proponerit, 109.
Puer gladium dare, 119. Pueri meritorii, malitiae simulantur, 97. Puer Ægyptiis quid significet, 212. Puerum et infantum appellatione, au prima disciplina rudimenta significet in S. Scripturis, 40. Puer vocantur etiam aduliti filii Dei, 37, 58. Puer nominatus etiam Christus ipse, 40. Pueri non mente atque animo, sed malitia et vitiis, 42.
Pugilatus cuius inventum, 152.
Pulchram qui non poterat, divitem pinxil, 91. Pulcher et non communis seu publicus, 88. In pulchrorum intuitu prædicandum Dei opificium, 78. Pulcher solis sapientia, 159. Pulchra et præciosa omnia a Deo, et quidem dupliciter, 121.
Pulchritudo vera quæ, 92, 97. Optima quæ, 107. Intervorem a Deo sibi precatur Socrates, 254. Pulchritudo creature cujusque in virtute ejus posita, 90. Pura conservanda est, 14. Quibus conservetur et augeatur, 107. Affectu non est, 92. Affectatio ejus viros quam dedecat, 95. Affectatio ejus quæ mala et viris et mulieribus concilie, 95. Absque peccato inspectetur, 223. Pulchritudinem et pulchra ut spectet gnosticus, 316.
Pulli pro dilectis Dei, 38. Pulli asinini ad item alligati allegandi, 58.
Punctorum transpositione corrumptum Scripturam heretici, 190.
Punici malæ grana cur edere vereantur in Thesmophriis, 6.
Purgata terra per diluvium, 235. Purganda nobis nos lingua tantum, sed et aures, 128. Purgatio animi quoque, 274. Purgationem impiorum per ignem, agnoscunt ethnici quoque philosophi, 255.
Purificatio perfecta quæ, 230. Homini quæ sufficit, 227.
Puritas quid, 236. Perfecta quæ, 227. Vera quæ, 36. Puritas et sanctitas a Deo in primis nobis commendatur, 224.
Purus qui, 303. Puri corde qui, et quam beati, 210. Purus a peccati sordibus nemo, ne si unum quidem tantum diem vivat, 201, 217, 221. Pura puris duntas laudanda, 237.
Purpurari, et piscautores scilicet et tintores, e longinquæ saepè accersiti, 88. Purpura Tyria, Sidonia, et Laconia, insignior, 88. Purpura purpurea admota, certior evidenter, 278. Purpuram sublatam esse præstaret, 88.
Putredinum spumis se illinetes, 93.
Pygmalionis amor insanus, 17.
Pyramis pro deo co itur, 194. Pyramidalis forma, 273.
Pyriflegethon flumen, 253.
Pyrro antecessores et successores quos habuerit, 150. Eleatica professione, 150. Pyrrhonii ut refutandi, 229.
Pythagoras patre quo et qua patria natu, 129, 150. Quando floruerit, 150, 143. Pherecydis discipulus fuit, 129. Philosophum se primus appellavit, 129. Cor, 205. Philosophiam a quibus hauserit, 150, 151. Ab Ægypto quo hauserit, 352. Moyse diligenter seculatus, 239. Zoroastren æmulatus, 151. Orpheo quædam ascripsit, 111. De Deo ut senserit, 21. Sapientem esse dicti Deum solum, ut Paulus, 234. Summuni bonum quod statuerit,

179. Prenotioni attendit semper, 144. Eum qui nomina rebus impositus, quanti fecerit, 318. Musas Sireibus suaviores esse vult, 127. Hominem unum fieri debere quonodo dixerit, 229. Quinquenni silentio quid sibi voluerit, 247. Preces clara voce fieri cur voluerit, 252. Carnibus abstinere jubet ac vino, 63. Cur, 304. Animalium abstinentiam mitemque tractationem unde hauserit, 172. In onore sustollendo opem fieri voluit, non in deponendo, 118. Aram solam quam adierit, 304. Pythagoræ versus, 57. Locus de vita humana miseria, 186. E Pythagoræ ius traxerit Plato, 267. De Pythagorica philosophia liber Didymi, 133. Pythagoræ discipulorum genera duo, 246. Firmissimum argumentum habebant *et cetera*, 139. Pythagorica symbola exposita, 238, 259. Pythagoreorum symbolis liber Alexandri, 131.

Pythagorei *et cetera* culum vocant, 261. Symbola sua clarius explanari noluerunt, 245. De senario numero quæ tradant, 290, 233. A coitu cur abstinerint, 187. Pythagorica philosophæ, 224

Pythia panegyris, 10.

Pythia vatis responsum, 204. Dictum, 266.

Pytho proditor, 527.

Pythocles Samius de Phocensium sacrificiis, 12. Italicorum lib. iv. C. Julianum Nepotem vatem fuisse refert, 144.

Q

Quadrata figura quid significet, 279.

Quadririemis a quibus inventa, 132.

Quære, et invenies, 204, 233. Quærendo iuuenitur veritas, 236. Quærendum in primis regnum Dei, 86, 89.

Quæstiores hujus sæculi, 135. Quæstio seu quererere quid sit, 286. Quæri quæ non soleant, nec debeat, 234.

Quæstiones quo scopo fieri debeant, et quonodo, 326.

De Deo quæ utilis, quæ non, 235. Questionis de Deo inventio quæ sit, 286. In quæstione universali quæ requirantur, 288. Quæstionum genera ut differant, 254, 329. Juveniles Paulo quæ, 127. Inutilis repudiandæ, 234. Quæstionum scabiosarum fructus, 124.

Quaternarii mysterium, 240.

Quies a labore mystice quid, 290. Quievisse Deum die septimo, quid sit, 291.

Quoties volui congregare filios tuos, 122.

R

Rachel patris oves pascit, 104.

Rami videntes adorantibus dati, 243.

Rapa Mantinenisa, 61.

Rasura capitis expiatum involuntarium et subitum homicidium, 36. Radi novacula lævigarique et comi degenerum est, 96, 106. Rasorum officiæ pudendæ, 95.

Rationis et mentis sedes, 56, 78.

Rationale summi sacerdotis quid significet, 241.

Rebecca quid significet, et proprie et allegorice, 40, 122, 230.

Regeneratione in regnum Dei recipimus, 21. Regeneratio per aquam et spiritum fit, 345. Per aquam, 58. Dei filios nos elicimus, 199. Regeneratio in spiritu quid, 166. Regeneratio allegorice dicitur catechetica institutio seu illuminatio, 256.

Regenerati a Christo transferuntur in octavam secundum Valentianinum, 343. Regeneratorum officium, 111. Regeneratio Dei habitaculum, non dæmonum, 177.

Reges corona pretiosa redimunt, Christi typus, 76. Reges appellantur fideles omnes, 319. Reges deos unde se fecerunt, 16. Rex qui, 150. Regem petenti populo quale futurum esse regium imperium prænuntiaril Samuel, 98. Rex, lex non scripta, 188. Rex inter homines sapiens, 173.

Regii munera species quot, 149. Instrumentum quod, 150. Regia scientia Platoni quæ, 1:8 Regius et authenticus adiutus, 124. Regii qui, 158. Vere qui, 188. Regales filii licentius nobilitate sua abutentes, nempe Gnostici licitii, 188.

Regina, mystice Ecclesia, 280.

Regni præludium, pastura ovi gregis, 149. Regnorum (seu regum Judaicorum) libri quatuor eorumque brevis chronoologia, 140, 141. Regnum Dei rapi ut dicatur, 236.

Reipublicæ tria genera ænigmatische a Platone significata, 254.

Religio quid, 170. Religio seu religiosus metus et reverentia, quantopere commenda Platoni, 180

Remittit, et remittetur vobis, 319.

Renovari seu rejuvenescere ut debeamus, 96.

Repentina et subita sine tempore non fiunt, 535.

Reprehensio medela est vitiorum animi, 50, 51. Species ejus varia, eorumque definitiones, 53.

Repudians uxorem, et repudiatam duicens, mœchanter ambo, 182. Repudiata an superinduci alia uxor possit, 192.

PATROL. GR. IX.

Res capessendæ non verbis sed factis, 293.

Resolutio geometrica quid differat a dialectica, 330.

Respiratio ut fiat, 304.

Responsio recta ut sit, verborum et rerum distinctione opus est, 278.

Resurreccio quedam e somno evigilatio est, 256. A Zoroastre recte significata, 255. Agnoverunt eam etiam ethnici philosophi, 255.

Retrospectendum nou est ubi semel aratro manus admodum est, 321.

Rhacotis, promuntorium Ægypti, 14.

Rhenus Germaniæ propugnaculum, 98.

Rhiphei montes, 131.

Rhoeci statuarii filii, 351.

Ritus genera quot, et quale Christianum deceat, 72. Ritus, scortationis præcursor, 99.

Robamius Salomonis filius et successor, 140.

Robur athletarum injustum, 60.

Roma condita, 145.

Romani veteres mascula venere interdixerunt, 97. Romanorum ad Corinthios Epistola, 250. Romanæ monachæ initium, 146. Chronologia, 146.

Rorantes calices, 72.

Rosa unde dicta, 78.

Rota quæ in deorum templis versabatur, quid significet, 143.

Rubi ardantis allegoria, 79.

Rucleus ut compescatur, 75 et 69.

Ruminantium vesu cur concessum, 109. Ruminantium allegoria, 244, 325.

Rhythmi musici a quibus inventi, 132.

S

Sabazia mysteria, 5.

Sabha gymnosophistarum antistes, 269.

Sabbati observatio quæ, 201. Sabbathum primum a Judeis silente luna celebratur, 270. Sabbati significatio allegoria, 204, 299. Sabbati dominos singunt se Gnostici fictiti, 188.

Sacrum mulieres bellicosæ, 213.

Sacco amictus Isaías, 88, 192.

Sacerdotes vota pro populo et seipsis faciunt, 243. E sacra tautum tribu legebantur, 242. Vere qui, 230. Sacerdotum Ægyptiacorum abstinentia, 303. Sacerdotis summi habitus in saecularium et ingressus mystice enarrati, 338, 339 et 241. Sacerdos summus humani generis est Jesus Christus, 33. Sacerdotiales seu pontificales libri, 209. Sacerdotale genus ad regnum evehitur a quibusdam barbaris, 303. Sacerdotis adulteræ, et muchi eam stupranti supplicium, 382.

Sacrificia cur ad hominibus instituta, 304. Sacrificari diis quæ hostiarum partes solita, 304, 305. Sacrificia humano sanguine peracta, 12. Sacrificium sibi omnibus in locis offerri ait Deus, 261. Sacrificia Deo recte ut fiat, 304. Quæ et qualia offerenda, 305. Deo quæ placeant, 112, 238. Sacrificium Deo acceptum quod, 170, 300. Optimum et sanctissimum quod, 304. Christianum quod, 300, 309. Ecclesiasticum quod, 304.

Sacrum bisuriæ accipitur, 305. Ad sacra precesque cur lotos et mundo cultu accedi voluerint veteres, 227. Sacrum ceremonia cur noctu potissimum fieri solita, 227. Ethnica sacra examinatur, 6.

Sadocus octavus ab Aaron sacerdos, 140.

Sagram (ad) mysteria, 10.

Saitarum Ægyptiorum deus, 11.

Sale (in) nutriti; et sale tamen indigentes, 125. Satigrimus in sacris Veneris, 5, 502. Sal terra Christiani, 123.

Salem Hebr. quid, 231.

Salmanasar, rex Assyriæ, Samaritanos Babylonem abduxit, 141.

Salomes cum Christo colloquium ex Evangelio secundum Ægyptios, 194, 195, 206, 342 et 191.

Salomonis regis tempora et successores, 140. Ad Iram et Vaphrem litteræ, 143. Sapientia quæ fuerit, 183.

Salomones Sapientia locus enarratus, 246.

Saluatorum affectati gestus, 107.

Salus quid, 170. Salutis via Domino variæ, 121, 267. Salutis donatio unica, ab uno Deo, per unum Dominum, 283 et 221. Salus gratuita requirit etiam studium bonorum operum, 231. Fide et charitate queritur, 25. Ad salutis consummationem vie sunt dura, cognitio et opera, 210.

Salutationis preceptum, 110.

Samias propheta, 140.

Samanei, Bactriorum philosophi, 151.

Samariae famæ, 141. Regni ejus initium, 140. Finis 141.

Sambryca, quorum inventum, 152.

Same, Cephallenæ oppidum, 184

- Samii oevem colunt, 11. Samiaca Olympichi, 13.
 Samothracum orgia, 5.
 Samson judex Israelis, 140. Vires in capillis habebat, 203. Muliebri dolo capitur, 108.
 Samuel, propheta et judex Israelis, Saulem Israelitis regem, post Davidem ungit, 140. Pluviam precibus impetrat, 267.
 Sanctitas quid, 231. Sanctificatio nostri quæ, 218. Sancta non sunt quæ opifcum manibus facta sunt, 249. Sanctorum cogitationes quam penetrantes, 306.
 Sandalla turpæ quæ, 89.
 Sanguis et in lac et in pus vertitur, 44, 45. Sanguine mortico dæmones placant magi, 268. Sanguinem attingere nefas, 98. Sanguis et lac, Dominicæ passionis et doctrinæ symbola, 46. Sanguis Christi duplex, et sanguinem Christi bibere quid sit, 65. Sanguis allegorice vocatur vinum, 46. Idem sanguis uæ, 79.
 Sanitatis pars, subratibus aeris, 213.
 Sapientes olim qui dicti tam in sacris quam profanis litteris, 121. Sapientes Græcorum primi qui, et de septem illis quæ a quibus tradita, 129. Sapientum primus Moyses, 148. Sapientes prisci docere quomodo soliti, eorumque nobiliora dicta, 129. Sapientum apophthegmata paucis verbis p'ura significant, 237. Sapienti quantum tribuunt Stoici, 158, 159. Sapienti suo quæ tribuunt Stoici, ea in Moyse inveniuntur, 151. Sapiens Epicuri quid libertatis habeat, 228. Sapiens habet omnia, 173. Sapienti suis omnibus admirationis est, 284. Sapientes in caliditate sua corripit, et in sapientia sua perdit Deus, 121. Sapientum sapientiam perdam, quo sensu dictum, 133.
 Sapientia quid, 122, 272, 294, 295. Xenocerati quid, 159. Quid sit et unde promanet, 251. ὑπερβολæ usurpatur in sacra Scriptura, 121. Sapientia et veritas synnomos posita, 126. Sapientiam querere Græci qua significacione dicantur, 133. Sapientiam Abramam unde hauserit, 122. Sapientia omnis artesque et inventiones omnes divinitus manant, 131. Sapientæ viam facit timor et recta institutio, 161. Sapientæ initium, doctrina avitida, 286. Sapientia vera principiæ et fundamenta in sacrarum litterarum oracula, 30. Sapientia sue arcana Dei electis suis patefacit, 245. Sapientia corona, timor Domini, 51. Sapientia finis qui, 123. Sapientia Dei multiplex et varia, 221. Sapientiam Dei mysterio absconditam loquitur Paulus, 250, 247 et 258. Sapientia cognitionisque thesauri omnes in Christo reconditi, 250. Sapientia regia Platoni quæ, 138. Sapientia veræ et falsæ discrimen, 135. Sapientia opinio quibus nixa fulcris, 165. Sapientia cum Deo fuit ante mundum conditum, 290. Secundaria post Christum conditrix, secundum Valentianos, 340. ~~प्रेषण~~ ejus secundum Valentianos quæ, 337. A Christo reliquuit, 338 Christum agnoscens, accurrens amplectitur, 340. Sapientiam Ecclesiamque cum Jesu conjunctam esse quomodo censuerint Valentianini, 337. Sapientia Christus appellatus a prophetis, 273. Ministros suos emittit, 133. Dignos se cultores querit, 286. Sapientia locus a Stoicis male intellectus, 251. Sapientia divina martyribus quæ dicat, 221.
 Sapphonis locus de Mus. coron., 8.
 Sara prompta in mariti jussis exequendis, 104. Ad nuntium de illi conceptione cur riserit, 282. Philosophiaæ Hebreæ typus, 122. Sara Tobiae uxor, 142.
 Sarapis unde dictus, 14, 139. De Sarapi Ægyptiorum varianti scriptores, 14. Argivorum Apis est, 139. Nec ab avibus curatur nec ab igni, 15, 16. Templum ejus corrutorum praedit Sibylla, 15.
 Sarapio de Sibylla Delphica, 131.
 Sardanapali regnum quale, 150. Mollities, 108. Epitaphium, 177.
 Sardyniacus color, 87.
 Sarmanæ philosophi barbari, 131
 Sarpedo a Jove defletur, 16.
 Saturali jumentorum ritu, 212. Satietatem lusus sequitur, 58.
 Saturni lacrymæ, mare, 244.
 Satyri ebrii, 18. Satyri auloxii, comœdia, 121.
 Satyri Phrygis inventum, 132.
 Saul Israelis rex primus, 140. Furens Davidis musica lenitur, 2.
 Sauromatae ignem pro Deo colunt, 19. Actinacem colunt, 19. Sauromates beilicosæ, 215.
 Scabellum quorum inventum, 132.
 Scamon Mitylenæs de rerum inventoribus scripsit, 132.
 Scandala vitanda etiam in adiaphoris, 63. Scandali dati pena, 245.
 Scarabæi femineo sexu carent, 237. Ægyptii quid significent, 237.
 Scenicus philosophus Euripides, 246.

- Sciatilli mugiles delicati, 61.
 Scientia quid, 156, 157, 169, 294, 295. Vera quæ, 164. Unde constet, 169. Proprium quid habeat, 332. Cogitatio ei et opposita, 169. Scire quando dicamur, 330. Scilla in Iustinationibus, 302, 303.
 Scintilla per stipulam eluceus, 348. Scintillæ in animo accensio, 333.
 Scommata diligenter cavenda, 73. Aut morata sunt, 74. Scopæ statuari opus, 24.
 Scorpiones inter se intelligunt, 146.
 Scortatio omnisque impuritas fugienda, 83, 97. Species ejus tre, 316. Scortatio in Ecclesiæ, 519.
 Scribere cur veteres supersederint, 347. Scriptio circumstata esse debet, 119. Scriptores examinare ac probare se ut debeant, 117. Scriptio quid conferat, 347. Scripta quæ sunt, ad doctrinam nostri scripta sunt, 207. Scriptura sacra Veteris Testamenti post captivitatem ab Esdra levita instaurata, 148. Quando, a quo, per quos, et quomodo, in Græcam lingua conversæ, 147, 148. Cur converse, 124. Scriptura sacra veritatem parit quidem, virgo tamen manet, 321. Fere tota parabolica, 258. Cur mentem suam in multis occultet, 287. Lectio ejus necessaria, 280, 118. Superficiliaria ejus lectio non sufficit, 522. Diligenter perscrutanda, 348. Corpus ejus verba et phrasis, quomodo contemplanda, 289. Cum loquatur multitudinam, simpliciter ubique intelligi nequit, 278. Sensus ejus mysticus plures interdum expositiones admittit, 123. Scriptura auctoritate mysterium de Christo probat etiam Petrus, 288. Scripturam multi ad concupiscentias suas violenter detorquent, 321. Testimonios ejus quomodo nuntiantur hereticis, 322. Ab hereticis tractari ut soleat, 189. Scripturæ lectio ante convivium, 309.
 Scutum a quo inventum, 132.
 Scyllidis et Diponi stat. opera.
 Scytalæ Laconicae, 158.
 Scythæ comes ut nutrient, 98. Opes quæ habeant, 98. Gladium delixum pro Marte colunt, 19, 13. Marti aziosi sacrificant, 8.
 Sechnuphis, Ægyptius propheta, 131.
 Secta quid, 330. Sectæ Baccharum more discerpserunt philosophiam, 128. Diversæ fuerunt apud Judæos quoque et Græcos, 320. Diversitas earum veræ fidei non derogat nec scrutationem ejus impeditre debet, 320. Secta optimæ in veteri Ecclesia, 321.
 Sedecias rex Judæorum, 142. Captivus abducitur, 142.
 Sedecias pseudoprophetæ, 141.
 Seiuci regis annulus, 106.
 Seiucus mathematicus de lunæ variatione quæ scribat, 291.
 Semeles Cadmeæ filius Bacchus, 159.
 Semen animalis, spuma quedam sanguinis, 46. Quæ religione mittendum, 81. Semine vacuunt homo talium quantus ipse corpore cernitur, 84. Proluvium ejus etiam involuntariæ lege damnatum, allegoria, 167. Semen masculum animæ dormienti secundum Valentianos inditum, 335. Semen spirituale in anima, 341. Spirituale in Adamum emissum, 341. Semen electum, spiritus, 351. Semen verbi Dei conditum in anima discentis, 116. Semen diaboli zisanion Valentianorum quid, 341. Ut seminatur ita metitur, 211, 116. Semantis quadruplicis allegoria, 208. Sementem in saxo spargere, allegoria, 81.
 Semidel, ut semiferi, 12.
 Senes apud juniores in convictu quæ se præbere debant, 74. Senum corona multa experientia, 96. Senes et pueri pauperes, a delicatis posthabentur bestiæ, 93. Senes sexagenariæ medio tolluntur apud Indos, 151. Senes bis pueri, 265. Senes Ægyptio sacerdoti qui, 151. Senes Ægyptius quid significet, 212. Senectus, morbus naturalis, 210. Veneranda, noui legenda nec fucanda est, 96. Senectus quæ deponenda, et quæ juventus affectanda, 96. Sennacherib bellum, 141.
 Sensus, scala quedam scientiæ, 157, 250. Sensus instrumenta in facie septem, 291. Sensus divinus a Deo est, 121. Spiritum sensus duplice a Deo accipiunt sapientes, 121.¶
 Septem, qualis numerus, 290. Septenarii et octonarii mysterium, 222, 240, 291. Septem spiritus, 112. De septem sapientibus que a quibus tradita, 129. Septies die laudavi te, id est perpetuo, 305. Septima dies Græcis quoque sacra, ut Hebreis, 256. Septimæ diei, et quietis in ea data, mystica significatio, 290. Septimanæ ^{xx} myst., 319. Septimestres partus quot diebus formentur, 279.
 Sepulcra in templo versa, 13. Sepulcrum suum in subclum Dei templum verit perfectus Gnosticus, 227.
 Sequere Deum dictum, e s. or. mutustum, 168. Sequi Deum quid, 253. In sequendo quæ spectentur, 323. Seres Indici, id est serica tela, 86.

Sermo Christiani qualis et de qualibus esse debeat, 75.
114. Sanus qui, 125. Putris qui, 135.

Serpens in Bacchicis sacris unde, 4. Serpentem miscere columbae, 518. Serpentes prudentes cur dicti, 295. Serpentes surdi, seu surdas incantantibus aures præbentes, 323. Super serpentibus et scorpionibus ambulare, allegoria, 207. Serpentes seductor, diabolus et minister ejus hæretici, 197. Serpens ille vetus cuniculos agit in hominum cordibus et corporibus, 93. Serpens, allegorice, deceptor, 205. Serpens deceptor voluptas, 31. Serpentes, ornatus muliebres, 90.

Servatores immanes, 12. Servatori nostro cognominis dux Israelis per Jordanem, nempe Iosua, seu Jesus filius Nave, 345. Servator unde dictus Filius et Verbum Dei, 59.

Servi quomodo erga dominos gerere se debeant, et quomodo vicissim ab eisdem tractari, 214, 113, 172. Apud servos et famulos gravitas servanda domino, 111. Servi formam quomodo induerit Christus, 337, 92. Servi allegorice qui, 203. Vere qui, 106, 159. Servitus ex ære alieno septimo anno finiebat, 172. Spiritus servitutis, 212.

Sesostris vitor in Ægyptum quæ importarit, 14.

Sethi natura quæ, 311.

Sex numerus perfectus, curque pueris et rupes appelleatur, 290, 253.

Sexus a natura non mutatur, 81.

Sibylla Orpheo velutina, 139. Sibyllæ plures, 139, 144. De Delphica quæ pro ita veteribus, 131. Ad Sibyllinos libros ablegantur Graeci, 270. Sibyllini versus, 8, 14, 18, 20, 21, 23, 93, 139, 185, 256, 257.

Sicemitarum clades, 95

Sicinni inventum, 48.

Siconis statuaris opera, 14.

Siculorum inventum, 153.

Sicyonii regni antiquitas et reges primi, 138.

Sidonis illa Lamina, 131. Sidoniorum inventum, 152.

Signa seu omnia superstitionis a veteribus Græcis observata, 303. Signa annulis qualia insculpenta, 106. Signaculis mores suos produnt, 18. Signacula unde inventa, 103. Signaculum beatum, 156. Signaculum prædicationis, baptismus, 163. Ad sanctum signaculum una cum hominibus se ingerunt etiam dæmones, 344. Signatae igni aures in baptismo, 346. Sancti signaculi mysterium triduano Abramini itinere significatum, 219. Signum ferre, id est crucem Christi, 317. Sic signi Dominici figura, 278.

Significationi animus intendendus, non sono verborum, 293. Significatio non per voces tantum facta, sed et per symbola, 142.

Silene filius Apollo, 8.

Silencium tutum sèpenumero, 168. Ut muliebrem sexum, ita et juvenilem ætatem decet, 73. Silentio quinqueannus quid sibi voluerit Pythagoras, 217. Silentium Valentianum quid, 338.

Silvae avium concentu resonantes ad ventorum flatum, 258.

Simia pluris sunt a delicatis quam senes puerive pauperes, 99.

Similitudo aliud a re ipsa, 124.

Simmia Rhodii locus, 243.

Simois flumen Trojæ, 240.

Simonis statuaris opera, 14.

Simon hæreticus quibus temporibus vixerit, 323. Simoniani ad Stantem suum se conformant, 163.

Simonides quando vixerit, 144. Simonidis locus, 207, 211. Locus ex lambis, 76. Locus ex Hesiodo expressus, 264.

Simplex callidior ut flat, 158.

Simulacra ix cubitorum, 14. Informia olim e ligno aut lapide, 13. Ex auro et ebore, 13. Purpura, auroque exornabantur, 257. Coronari solita manifesto mortis indicio, 78. Ad simulacra deorum et preces siebant, et pacta coram eis inibantur, 310. Humana specie colla quando copta, 19. Simulacrum Dei nullum apud veteres Romanos, ex Numis ac Moysis instituto, 131. Simulacra Deo ponit venterunt etiam Zeno et Plato, 249. Simulacrum Dei nobis est intelligibile, non sensibile, 13. Simulacrum divinum et sanctum quod, 305, 348, 300. Simulacrum Domini animalium Gnosticus, 319.

Sina monte (in) quanta se magnificientia ostenderit Deus, 268.

Sinapis granum mysticum, 233, 334, 38.

Sine quo non, causæ species, 333.

Sinistra potestates, 339, 338.

Situs Dei Patris quid, 230, 333.

Sionis filiæ reprehensione, 108.

Sirenum calceamenta, 232. Vis, 156. Hymni, 272. Sirensbus Musas suaviores esse vult Pythagoras, 127.

Sisario comedies inventor, 153.

Sitis balneo extinguitur interdum et accenditur, 105. Sitiones ad aquæ invitantur, 118.

Sinaragdi Iudicæ, 99. Milesia, 89. Mysticæ, 241.

Socius, alter ego, 163.

Socrates, Archelai auditor, relicta naturali philosophia morale tractavit, 129. Genio familiaris usus a pueritia, et quid illud fuerit, 144, 134, 253. De beatitudine ut senserit, 179. A Deo quid unice petierit, 254. Legem malorum causa latam dixit, non bonorum, 105. Editi et bibi ut voluerit, 177. Discipuli ejus et successores, 129. A Socrate præcipua dogmata mutuata pleræque sectæ, 263.

Solomites exemplo nobis propositi, 102.

Sol quid, 327. Medio inter planetas loco situs, 240. Solles duo videre videtur senex, 66. Solis habitum sibi usurpat grammaticus, 16. In sole posuit tabernaculum suum, quo sensu dictum, 350. Sol spiritualis, Verbum Dei, 51.

Solitaria fieri quid, 270. Solitaria vita vere quæ, 316. Solitudo quæ velita, 209.

Solon quibus temporibus vixerit, 130. Barbaris magistris usus, 131. Apolline veracior apud Cræsum, 13. Solon dictum, 129. Versus, 120, 250, 260. Locus ex Eumeo desumptus, 264. Elegis de decem æstatibus, 291. A Solone mutuatus Theognis, 263.

Sommus Christiano ut carpendum, 79. Corpori necessarius, non animo, 81. Somnolentus ruptas gestabit vestes, 67. Somnus et mors allegoricus quid, 256.

Somniorum phantasmata unde, 80. Somnio satiata libido, 225. Somnia liquida et vera unde profecta, 81. Somnia quoque pura esse debent, 277, 317. Somniorum interpretatio a quibus inventa, 132. Somniis multa velarunt poetae, 238.

Sonchis Ægyptius archiprophe, 131.

Sonitus seu echonis causa, 268.

Sophistæ olim qui dicti, 131. Frivolis captionibus vacant, 156. Arguti nugatores, 120. Sophistica ars quid, 134, 155. Cum eristica e Christiana republica exterminanda est, 126.

Sophocles Sophili filius tragicus de Deo ut senserit, 21. De rebus veneris, 84. Sophoclis locus, 21, 26, 78, 105, 182, 204, 207, 233, 238, 257, 259. Locus ex Alcavadi, 264. Ex Eriphyle, 264. Ex Hipponeo, 264. Ex Minoe, 264. Ex Peleo expressus ab Antiphonte oratore, 265. Locus ab Herodoto expressus, 265. Locus ab Alcmaone desumptus, 261. Locus ab Euripide mutuatus, 263, 264.

Sophocles junior de Dioscuris, 9.

Sophonias quando prophetarit, 142. Sophonias locus, 81, 250.

Soroapis Sarapis, 139.

Sororum quomodo uxorem suam vocarit Abraham et quomodo Gnostico uxor soror sit, 191, 252.

Sosibius Laco in Chronographia sua de Homeri ætate quæ scripsit, 141. De Hercule vulnerato, 10. De Diana Podagra, 11.

Sotades Byzantius Rijpi tribuit dictum illud, nomen, 129.

Sothiaca revolutio, 145.

Spartam perdet avaritia, 207.

Speciem ejus non vidimus, sed vocem audivimus, 270, 268. Species Dei, locus, 48. Species simplicissimæ quæ, 330. Species et pars quid differant, 331.

Spectat in una eademque re alius alia, 119.

Spectacula Christianos an deceant, 109.

Spectrum informe sequens eos qui male vixerunt, 230.

Specula mulierum, 94.

Spes quid, 160, 162. Vocabulum ambiguum, 181, 228. Duplex, 180. E fide constat, 160. Fidei seu sanguis quidam, 44. Spem laboris pñ non fallit Deus, 170. Spei sua rationem reddere unicuique paratus est Christiatus, 211. Spes alterius vitæ post mortem etiam purioribus philosophis, 228, 236.

Speusippus Platonis nepos, 180. Successor, 190. De summo bono ut senserit, 180. Speusippi locus ex lib. ad Cleopontem, 158.

Sphæra mundi quid, 164, 290.

Sphynx cur pro templo foribus ab Ægyptis collocata, 210. Forma quæ fuerit, et quid significet, 210, 242, 243.

Spina. E spinis uva, ex rubro fliscus, 79. Spines coronæ Christi, spinæque ipsius mystica interpretatio, 79.

Spiritus quem homini primo inflavit Deus, 56. Spiritum suum in manus Patris quomodo commendarunt Christus moriens, 334. Spiritus duplex, corporalis et supernus, 544. Spiritus vitæ quid, 341. Spiritus appellatur etiam affectus animi, 349. Spiritus Dominum timens vivet, 51.

Spiritus Dei super aquas latio, quid præsignificaret, 343. E spiritu suo in omnem carnem effusurum se pronitit Deus, 252. Spiritus dona varia, nec eodem modo confunduntur, 256. Spiritu divino sapientia, intelligentia, scientia

tiisque, ornatus a Deo artife, 121. Spiritu sensus a Deo impletus artifex, 121. Spiritum sensus artificibus datum esse qua significacione dical Scriptura, 293. Spiritu apostoli quomodo afflari Christus, 335. De spiritu prophetarum ut senserint Valentiniiani, 338. Spiritus sancti discipulus spirituatis est Gnosticus, 238. Spiritus opera seu fructus qui, 215. Spiritus allegorice justi seu pii, 215. Spiritus ministrantia monita, 162. A Spiritu in cœlum subiectus Sophonias propheta, 250. Spirituum adulterinas naturas humanis animis attingunt Basilidiani, 176. Spirituum catervam ingentem in uom corpus insinuat Basilides, 176. Spiritus impuri, animæ impliciti, per lavacrum regenerationis defæcantur, 345. In infidelium cordibus an habitent, 177. Spiritus maligni fidelibus perpetuo bellum aut insidias truunt, 175. Spiritualia ut flamus, 161. Spirituales Paulo qui, 45. Spiritualis natura Sethi, 341. Splenica affectio, 333. Spolia Deo suspensa, 151. Spumas generatio, 44. Sputationes crebrae indecentes, 75. Stadium Christiani athlets, 301. Stans, Simonianorum genius, 165. Staphylus de Jove Agamemnon, 11. Stasini versus, 263. Stater in pisce inventus, allegoria, 64. Statuarii nobiliores ab Ægyptis sua mutati, 351, 352. Statuarii inventum novum in miscenda materia, 14. Status lignæ et lapideæ etiam informes, 13. Ex auro, xv cubitorum, 13. Adamatae et constupratae, 17. Status fidere, miserum, 27. Stellar corpora spiritualia, 349. Pro diis habitæ, 19. Causa non sunt, sed tantum significant, 349. Stella nova cur exorta in Christi natali, 343. Sterili ac desertæ denuntiatur gaudium, 160, 4. Steriles cur steriles, 349. Sternutatio ut moderanda, 75. Sterope Apollinis concubina, 9. Stesichorus hymnum invenit, 133. Stbenelli tempora, 138. Stipula, allegorice haereses, 238. Stoicæ sectæ conditor Zeno, ejusque successores, 130. Stoici deo ut senserint, 20, 127, 252, 306. Opinionem illam unde hauserint, 232. Mundum ortum seu creatum esse agnoverunt et ipsi, 253. Solem ut delinierint, 327. ~~Extempore~~ quid vocarint, 133, 36. Ignem allegorice ut accepterint, 233. De plantis ut senserint, 328. Philosophiaæ finem summumque bonum quod statuerint, 253, 174. De conversione hominis ut senserint, 208. De assensione, 165. Virtutem hominis eamdem quam Dei statuerint, 320. Animum nihil a corpore affici astant, 206. De matrimonio ut senserint, 181. Sapienti suo quantum tribuerint, 158. Secretiora Zenonis scripta quibuscum communicarint, 245. A Platone mutuati plorima, 267. Recentiores summa bonum quod statuerint, 179. Stoica paradoxa in christianismus translata, 34. Stola linea, mystica, 242. Stragula pretiosa, 79. Strategema et strategica cernuntur in tribus velut ideis, 130. Strato Theophrasti successor, 150. Libro de inventis que tradat, 129, 133. Stratodemi Tegeata dictum, 129. Streptus et sibili indecori, 75. Studere quibus debeamus, 164. Stulti insanient, Stoicorum paradoxum, 34. Subcicericili infermentati, allegoria, 250. Subitum, involuntarium, 36. Subscriptionis nominis hypocritica, 210. Substantia vera infidelibus quæ videatur, 157. Substantiam vendere, pauperibusque dare, et Christum sequi, quid sit, 208. Suchion, lacrymæ, attrahit festucas, 159. Suffitibus odoratis abutuntur multæ, 76. Suffitus summi sacerdotis quid significet, 77. Verus qui, 304. Sulfur religiosum, 302, 303. Summus Pater universi, 20. Supellectili pretiosa non studendum, 69. Superbia Deo invisa, 221. Superstitio in omnibus et signis, 302. Lepide derisa etiam ab ethnicis, 302. Superstitionis qui, 297. Superstitioni cultus auctores primi qui, 5, 13. Supplantator allegorice, 541. Surditas affectata, aspidis in morem, 29. Obstinate, graves sibi poenas attrahit, 313, 324. Sus vociferari altius quam animalia cætera cur soleat, 304. Coeno gaudet, 116, 26. Sullia cur Judæi abstinerint, alii vesci voluerint, 109, 174, 304, 305. Sullia abstinuit etiam Petrus apostolus, 64.

Susanna constantia, 225. Suisnum unguentum, 79. Syllogismus, a demonstratione quid differat, 327. Symbolica significatio, 67, 242, 245. Symbolica philo-philia hieroglyphicis litteris tradita, 148. Symbolicum et enigmaticum docendi genus usitatum veteribus, 154. *Cos,* 245. Synecdoche crebrae in symbolica pharsi, 245. Syracuseæ mense, 68. Syracuseum vinum, 68. Syri quæ invenerint, 153. Syrophenicum dñi, 12. **T** Tabernaculi mystica expositio, 279. Tabulae legis divisæ, allegorice, 113, 289. Tenuis fetiales, 4. Talaræ vestes Atheniensium, 86. Talaris tunica sacerdotis Hebreorum quid significet, 240, 241. Talentum concretum exercendum et augendum, 116. Taraxandra Sibylla, 144. Tatianus e Valentini schola egressus, Cassiani quoque sententiam de cælibatu sequitur, 210. Quomodo accepti illud, *Fiat lux*, 348. Veterem hominem et novum quomodo acceperit, 198. Libro ad Græcos. Hebraicam philosophiam Græca multo antiquorem esse docet, 158. Locis eius ex libro de Christi perfectione, 197. Tauriformis puer taurus pater draconis, et tauri pater draco, 5. Tauri Diana quæ immolarent hostias, 12. Tectum. Super tacto prostantes meretrices, 109, 187. Telæ nobiliores quæ fuerint, 88. Telchin, Sicyon. rex ux, 158. Telecles statuarius, 532. Telenus Cyclopum vates, 144. Telesis statuarii opera, 14. Telesis statuarii fortitudo, 224. Telmissæ poetria fortitudo, 13. Telmissæ vates in Caria, 144. Telmissæ validis tempis, 13. Telmissenses quæ invenerint, 153. Temperantia quid, 170. Sine fortitudine non est, 170. Tempestatum arbitrium penes quem, 267. Tempia et aras diis primi qui statuerint, 13. Tempia plura et aras plures extrui vetuit Moyses, 219. Tempia sine imaginibus fieri cur voluerit Moyses, 239. De istem Plato et Zeno ut senserint, 249. Tempia idolorum, sepulcra potius aut carceres, quam ædes sacra, 26. Tempia appellata quæ sepulcra erant, 13. Vetustissima occidenteum cur spectarunt, 307. Pure adeunda, 256. Templum Dei mundus, 249. Deo dignum quod, 303. Templum natus Ecclesia; minus, pius quisque, 318. Templum Spiritus sancti, animus gnosticus, 315. Templum Del tribus firmatum fundantis, 256. Templum Del cum siut regenerati, pie pureque vivere tenentur, 196. Tempus seipsum parit, 241. Tempus pro tempore sepius positum in Scripturis, 350. Tempori parce, quid significet, 237. Tenebris. E tenebris lux, 33. Tenebrae luci preferuntur ab homine, 28. Allegorice quid, 250. Tenera caro, 40. Tenorum genitus Callistagoras, 12. Tentatio Satanæ quoque procedat, 247. Terpander quando vixerit, 144. Poemata et leges primi melice modulatus, 153. Ex Terpandi hymno in Jovem, 279. Terra fluens lacte et melle allegoria, 246. Terra, allegorice quid, 232, 273. Divino honore culta, 17, 19. Terrigenarum sedes, nomina, sacra, 6. Terrigena qui, 208. Terror quid, 162. Terror et miseria, hominibus salutis, 31. Terribilia quæ, quæ non, 313. Testam conglutinare proverbium, 50. Testatio per assem et libram, allegorica, 245. Testimentum vocal Moyses ipsum Deum, 154. Testamentum vetus, infantia pueritia Ecclesiæ, 43. A Christo sua ipsius praesentia enarratum est, 226. Novum, vetere exaratum littera, 49, 270. Utriusque (ut et Græca philosophia) auctor idem, 170. Utrumque vi ac potestate idem, 161. Utrumque easdem pollicetur mansiones, 160. Unius identique a mundi exorsu ad nos usque, temporis dantum et latibusque varians, 283, 323. Testudinum osse variegati lecti, 69. Testudines ab aliis, 108. Tethys et Oceani separatio allegorica, 253. Tetrachordum vittiorum, 173. Textura Platonis quæ probata, 103. Thales quando floruerit, 130, 143. Unde orindus; et cum quibus contulerit, 129, 130. De Deo quæ responderit, 234. Aquam rerum principium statuit, 19, 127, 157. Dicitum ejus, 129. Thallo, dea, 7. Thamar, allegorice quid, 122.

Thamyris Thracis inventa, 152.
 Thargelionis die xii, 159.
 Thasus condita quando; 144. Thasium vinum deorum, 68.
 Theano Crotoniatis prima et philosophata esse et poemata scripsisse fertur, 155. De hac et de altera vita ut scriperit, 211. Theanus Pythagoræ apophygram, 221.
 Thearida locus ex lib. De natura, 260.
 Theatrum ebrietatis, 71.
 Thebarum conditor, 1. Thebae septem principibus opugnare, 144, 145. Thebani Beotii telem pro deo colunt, 11. Ægyptii, oves, 11. Thebae Ægyptiæ, eadem Diospolis, 351.
 Themis conjux Jovis, 261. Themidis Titanidis inventum, 153. Mystica symbols, 6.
 Themisto philosopha, 221.
 Theoclymenus Cephalenius vates, 144.
 Theocriti philosophi dictum, 27.
 Theodatis Pauli discipulus, 325.
 Theodectis tragicis loca ex Euripide, 261.
 Theodorus Cyrenæus philosophus, 7.
 Theodotus Pythagoreus, 215.
 Theodotus Christum plenitudinis imaginem ut appellavit, 339. De Christi incarnatione ut senserit, 338. Exinationem Christi ut interpretetur, 339. Jesum quoque redempzione opus habuisse tradidit, 338. De compassione Dei Patris ut senserit, 339.
 Theognis, docta mulier, 224.
 Theognidis poeta locus, 185, 207, 244. Locus de Megarenibus, 325. Locus Soloni sufflatus, 265. Ex Theognide qui qua mututi, 265, 264, 265.
 Theologi veteres de anime in corpus immissione ut senserint, ethnici nempe, 186. Theologus ethnikorum, Orpheus, 244. Theologia ethnica quam stolidi, 18. Ratios eius, 7. Poetica, desumpta e prophetis, 238. Apud Ægyptios fabulosa, 237. Theologia præcisæ veræque fragmentum philosophia, 128. Theologicum philosophiam monus, sumnum, 153. Theologia professio quibus conveniat, 245.
 Theophrastus successor Aristotelis, 130. De Deo ut senserit, 20. Fidei initium statuit sensum, 136. De rerum inventoribus scripsit, 132. Lib. v De plantarum causis, de fabis qua scripserit, 187.
 Theopompus Lacedæmoniorum rex pro victima macratus, 12. Theopompus Philippicæ historie libro xiii, de Homeri ætate qua scripserit, 141. De Pythagora qua tradidit, 129. Fabularum maledictorumque plenus, ut Timæus, 116. Ejusdem locus ex Homero expressus, 266. Theopompi comici locus ab Antiphonte oratore expressus, 265.
 Theoridam (Ad) ἀργενταῖοι Luph., 243.
 Thericlei calices, 69.
 Thersitis loquacitas multatur, 73.
 Thessuri veri qui, 200. Quam varii nobis cum a Deo communiceantur, 112. Occulti fidelibus a Deo promittuntur, 238. Thesaurus salutis, 26.
 Thesei Herculei tempora, 139. Adversus Minotaurem profectio, 143. Filius et successor Demopho, 139.
 Temmophoriorum religio, 6. In Thesmophorion quanto die mulieri a viri concubitu intrare licitum, 224.
 Thespis Atheniensis, tragœdia inventor, 133. Locus eius, 243.
 Thesprotius lebes, 4. De Thesprotis liber Eugamonis, ex Mus., 266.
 Thessali ciconias et formicas colunt, 11.
 Theatii filias quinquaginta una nocte constupravit Hercules, 9.
 Thetidis amasius Peleus, 10.
 Thimianitus hircus, 9.
 Thomas extra martyrium mortuus, 215.
 Thoyth, Mercurius Ægyptiorum, 151.
 Thracæ qua invenerint, 132. Deos suos rufos et glaukos fixere, 302. Ebriosi, 68.
 Thrasybuli Atheniensis strategema, 150.
 Thrasyillus de Idæ incendio quid, 145.
 Thrasymachi locus ex oratione pro Larissæis, desumptus ex Euripide, 263.
 Throni xxiv universalis judicij, 263.
 Thucydidis locus, 263, 265.
 Thuribuli Aaronici significatio, 240.
 Tibias inventor, 152. Usus in bello Lacedæmoniis, 71. Item in hippothoro, 71. Tibias Minerva cur abjecerit, 68.
 Timæus de Xenophanis Colophonii temporibus quo scripserit, 130. De Alexandri expeditione, 145. Fabularum maledictorumque plenus, ut Theopompus, 116. Timæi loci locus, 257.
 Timonis Philistæi locus, 233. Locus e Silvis de Socrate, 129.

Timocles comici locus, 204.
 Timotheus Milesius nomos in choro et cithara cecinit primus, 153. Timotheus Pergamenus libro de philosophorum fortitudine quæ tradiderit, 213.
 Timoxenus Corcyrius vates, 144.
 Tinctores floridarum lanarum, a quibusdam rebus publicis abaci, 77. Tincture vestium omittendæ, 87.
 Tintinnabula e sacerdotis tunica dependentia quid significant, 241.
 Tiresias vates, 144. Duplici cæcitate laboravit, 53.
 Titanum immanitas fulmine punitur, 5. Titanomachia locus, 132. Titan Oceanus filia, 8.
 Tithonus, Aurora amasius, 10.
 Titio ex igni extractus, 26.
 Tityi tempora, 139.
 Tlepolemi Heraclidae tempora, 139.
 Tobiae tempora, 142.
 Tolerantia quid, 170. Tolerantia constantisque exempla, 213.
 Tonatura cur fiat, et quomodo, 106.
 Tonitru ad preces Aæci, 267.
 Tortuaria fortissime qui tulerint, 213.
 Totum a genere quid differat, 331.
 Traditiones quædam apud Hebreos non mandatae litteris, 246. Tradenda doctrinae scribenda major veteribus cura erat, 347. Traditiones sanctæ profanis patet facienda non sunt, 326. Traditio humana Paulo quid, 127. Veterum depositum per Scripturam loquitur, 347.
 Tragedia inventor Thespis, 133. Tragedia Judaica, 149.
 Tranquillitas animi Christiani, 276.
 Tribuli et spinæ quid, 315.
 Tribus sanctiores in Israel quæ, 230.
 Trichordum cuius inventum, 132.
 Trigrammi lonis p., 144.
 Trinitas (S.) recte a Platone significata, 255.
 Triopæ tempora, 138, 139.
 Tripolemus terrigena, 6, 158.
 Tripus Andronis, liber, 145.
 Troglodytæ qua invenerint, 132.
 Troca Argolicis qua recentiora, 138.
 Tu pronomen, in Dei appellatione, quid significet, 53.
 Tubarum clangor circa Siuam montem, 268. Tuba Verbi divini, 32.
 Tunica deposita, deponitur et pudor, 85. Tunicae pellentes Cassiano quid significant, 200. Tunicae versicoloris allegoria, 244.
 Turdi Daphnenses, 61.
 Turpiloquum (ad) Christianus se gerere ut debeat, 75.
 Turribus (in) narrare quid, 318.
 Turturis oblatio mystica, 304. Tortures timidi et religiosi, 38.
 Tuscæ qua invenerint, 132. Tuscani qua invenerint, 132.
 Tybi dies xv, 147.
 Tympano (e) edi, et cymbalo bibi, 5.
 Typica legis et prophetarum doctrina usque ad Joannem Baptistarum, 245.
 Tyrannus primus qui d., 141.
 Tyrilli maris opes, 94.
 Tyrrhenorum inventa, 132. Sacra, 6. Tyrrhenicus crepus, 89.

U

Ultio quid, 324.
 Umbra crumenæ remuneratum imaginarium obsequium, 223. In umbra Christi vivere quid, 337.
 Unctio regum et prophetarum, 242. Unctio pedum Domini, allegoria, 76. Unguis soliti mortui, 76. Unguentorum insigniorum catalogus, 76. Species, 76. Unguentia olentes viri, 93. Unguentis an utendum Christiano et coronis, 75, 78. Unus eorum qui, 79. Quæ retinunt possint in usu, et debeant, 77. Unguentorum et sulfutum artifices a quibusdam rebus publicis abaci, 77. Unguentia vulture et scarabei fulgent, 77. Unguentum allegorice quid significet in unctione pedum Domini, 76. Unguento quo unctus Christus, et quo Christi sui, 77. Unguento fidei ungt, 33.
 Unigeniti imago, 333. Gloria, 333.
 Unitas, Deus, 248.
 Universi anima, summusque tector ac Pater Deus, 20.
 Unum olim omnia, 188. Unum fieri debere hominem quomodo Pythagoras dixerit, 229.
 Urbs Stoicis qua, 232.
 Urias propheta, 142.
 Ursæ, poli custodes, 241. Ursi et bovis congressus in unum, 272.
 Utteri situs et natura, 85.
 Utilis. Ab utili justum separari noluit Socrates, 179.

Utres inflati, homines, 211.
Uxorem proximi ne concupiscas, 184. Uxor soror ut sit Gnostico, 282. Erga maritum ut se gerere debeat, 224.

V

Vacuum et plenum, primordia rerum quibusdam philosophorum, 19.

Valentinus praeceptorem quem jactitarit, 525. Spirituales communiones statuit, 188. Conjugium probat, 183. Valentini locus et libro De amicis, 272. Ex homilia quadam, 218. Ex epistola, 162, 176. Ex epistola ad Agathopodem, 193. E Valentini schola profectus Tatianus, 200. Valentini discipulorum spectatissimus Heraclio, 215. Valentiniiani de rerum creatione ut senserint, 340. Quomodo interpretati illud, Masculum et feminam fecit eos, 337. De semine masculo ut senserint, 338. De Adami propagine, 337, 339, 341. De angelorum natura, de seculis, et de apostolis, 338. Quomodo enarrarent illud: In principio erat Verbum, 335. De Iesu Ecclesiaeque ac sapientiae conjunctione ut senserint, 337. De columba in baptismo Christi, 337. De Paracleto, 338. De spiritu prophetarum, 338. Ut interpretati illud: Reddens inobedientibus usque ad tertiam et quartam generationem, 338. Fidem ceteris, sibi vero cognitionem tribuunt, ut perfectis, 156. Matthiae opinionem lactant, 325.

Vanitati mundi Christus subjectus invitatus, 340.

Vaphres Egypti rex, 145.

Vapor ab olla, id est nihil, 221.

Varro de Martis simulacro, 13.

Vasa qualia comparanda, 69. Sumptuosa non curanda, 69.

Vaticiniorum et oraculorum genera varia, 4. Vaticinata Sibylla etiam post mortem, 131. Vates nullus Jovis memorem perspicit, 260. Vatum veteris catalogus, 141.

Velle, antecedit actiones omnes, 169. Velle Dei, opus et factum est, 41.

Velum templi quid significet, et quibus patuerit, 237. Veli colores variegati quid significent, 240. Velum exterius in atrio quid significet, 240.

Venatio, rei militaris preludium, 149.

Venter cum cibo abolebitur, qua significatione dictum, 319.

Ventilabrum in manu Domini, 35, 316.

Venti, ara et sacrificio placati, hostilem classem dissident, 267. Ventos pascere, et aves persecuti, proverbium, 137.

Venus an dea, 28. In adulterio quibus circumdata vincula, 90. Vulnerata plorat, 10. Helenae ancillatur, 10. Veneris ambitio, 10. Adulteria, 10. Imagines ad meretricum insignitum exemplar effictae, 16. Simulacula adamata et constuprata, 17. Orgiorum eius institutor, 5. Ratio, 5. Veneris cognomina, 5. Veneris Argynnae seu Argennae tempulum, 11. Auream campus, 331. Cnidia simulacrum, 16. Peribasias (seu Parabasias) tristes item et mali, 16. Tanaidis simulacrum, 19. Tymborychu sacra, 11. Venus, 16. seu promissa, nefarie pro mystica communione a quibusdam accipitur, 187. Veneris dominium agreste ac rabidum, 84. Venere res profuerunt nemini, obfuerunt multis, 84. Venere mascula interdixerunt prisci Romani, 97.

Veneris dies, 316.

Venus, Sationis tempus, symbolum, 244.

Ver vita, pueritia, 59.

Verba gangrena instar gliscientia, 127. Verbis studere parcius, prudentia dat in senectute, 126. Verba ligant homines, 168. E verbis facta manant, 126. Verba ceu vestis sunt; res, caro et nervi, 126. Verborum non tam sonus quam significatio spectanda, 293. Non verbis tantum Scripturarum inhaerendum, sed significacionem velamenta penetranda, 322. Verbo suo Deus variis modis ante facta utitur, 51. Verbum Dei variis atque adeo omnibus modis homines ad salutem vocat, 53, 3. Verbum Dei, verbum purissimum, 271. Lucet omnibus, omnes invitati, 25. Vera musica, 2. Accommodat se temporibus, locis, personis, 71. Idem et arct et peccatis et serval homines, 56. Occidit ut penetraentissimus gladius, 148. Fructus quos affert amplectentibus, 31. In paedagogia vetere usum legae ac prophetis, 58. Predicatum, lucem suam ubique diffudit, 139. Verbi predicatione duplex, 117, 116. Verbi et predicatorum, tum et auditorum, quod officium, 117. Verbi minister ut probandus, 117. Verbum supremi Patris quod, 234. Imago Dei filiusque Dei germanus, 28. Platonis idea designatum, 256. Verbum caro factum est, qua significatio dictum, 537. Prestat omnia, 114.

Verecundia Christiana, 100. Verecundia matronalis exempla, 223.

Veritas quid, 169. Magna virtutis regina, 278. Prima omnium participanda ei qui vult beatus esse, 158. Inventu difficultior: Ideoque labore ac studio erui vult, 153, 320.

Tempore ac labore elucescit tandem, 119. Ipsa se interpretatur, 124. Veritas proprie ac specialiter dicta, apud Filium Dei discitur, 137. Veritas Dei, hominum salutem querit, 2. Una est, multa tamen habet adjumenta, 137. Via ejus una, sed multi in eam inducent rivi, 122. Via quis, 50. Initium, res admirari, 163. Formae due, verba et res, 293. Demonstratio, e sacris Scripturis petenda, 321. Regula ab ipsa veritate petenda; a sacra videlicet Scriptura oraculis, 531.

Verum in quatuor, sensu, mente, scientia, opinione, 157. Vestis dila sacrificata, 304.

Vespis iracundiores, 177.

Vestitu quorsum opus, et quali, 86. Qualis Christus decebat, 105, 106. Mulieribus a virili differre quid debat, 86. Vesta florea et aurata, solis meretricibus olim concessa Lacedemone, 86. Vestem infra pedes demissa trahere, luxus inania, 88. Vestitu cultuque mundiorum earum ad sacra accedatur, 237. Vestis rupia, allegorice quid, 57.

Veterum depositum, per Scripturam loquitur, 347. Veterum rectefacta, nobis ad correctionem seu emendacionem proposita, 207. Vetus dierum, aeternus Deus, 96. Vetus homo qui Cassiano, 200. Vetus scurriles, 207.

Vias duas mystice propositas etiam a veteribus, 239. Vias vulgares insisti Pythagoras quid veterit, 239. Via regia una, diverticula ejus multa, 320. Via regia si teneatur, non aberratur, 204. Via regia quae, et quae lubrica, 315.

Victus cura ut temperanda, 85.

Videmus nunc velut per speculum, 156. Videri Deus et possit, 41.

Vidua castitatis studio ad virginitatem reddit, 313. Virgini praeponatur a quibusdam, 301.

Vigilantia in primis a Christo commendata, 80, 237.

Vigilia diei festi, 147.

Vitis vicius amictusque magis decet quam sumptuosa, 101.

Vinculus (e) exire jubemur, 270.

Vindemitoria lex, 171.

Vinorum aliquot nobilium catalogus, 68. Uno contestus conviva temperans, 68. Vinum idem aliis alterifici, 334. Vini usus quibus concessus, et quomodo, 65, 66. Vino immoderatus sumptum quae comitentur, 66, 67. In vino patescant ingenia tecta et subdola, 73. Vinum et carnes corporis viros augent, animi enervant, 305. Vino indulgere gentes quae soliti, 68. In vino lavans stolam suam, 46. Vinum, sacri sanguinis symbolum mysticum, 67. Vinum, sanguis vitis, allegoricus liquor, sanguis scilicet Christi, 68. Vinum mysticum, corpori, sanguis, prius salutaris, 38.

Viperan progenies qui et cur in Evangelio, 230, 2.

Vir, facie ac pectore hirsutus, leonis in morem, 96. Vironi tibi emisti, scomma Diogenis, 96. Virosum officia ex Paulo, 214. Vir vere qui, 314. Viri qui dicuntur in sanctis litteris, et qui infantes ac pueri, 43, 39. Vir solus Christus a Scriptura dicitur, 45.

Viragines apud quos populos, 213.

Virga cur tributa magno prophetae, et qualis 49. Virga e radice Jesse, 49.

Virgines nobiles, viles quoque labores non dedicant, 223. Virgines allegorice quid, 315. Virgo casta, uni vito copulata, allegorice, 39. Virgin pariens abeque virginis corruptione, 321. Virginitatem apud lodos seruat, et caput, 194.

Virtus quid, 59, 100, 254. Ncque agnoscitur homini neque postea naturaliter ei accedit, 301. Divinitus datur, 281. Laudata crescit, 57. Soia ad beatitudinem sufficer visa Platoni, 254. Ipsa non patitur, 207. Una cum sit, prae rerum diversitate, varia sortitior nomina, 157. Multiplex cum sit, vi tamen et facultate una est, 324. Se invicem consequitur, 163. Unam qui habet, habet et ceteras, ob mutuam earum consequentiam, 170. Virtutis habitaculum ubi, 211. Imago ex Proculo, 87. Ad virtutem apti sumes natura, 281. Virtus hominis. eadem Stoicis que Dei, 38. Mulieris eadem quae viri, 37.

Visa dupliciter videntur ebrilis, 66. Dormientium eridentiora quam vigilantium, 348. Visiones et revelationes divine, 154.

Visitatio quid, 54.

Vitan an mors validior, 269. Vita haec quibus constet, et quibus ad ea opus sit, 60. Vita humana miseria qua tollere a veterum nonnullis deplorata, 185. Vita et longitudo dierum vere quid, 254. De vita optima discursus, 104. Vita brevis regula ex sacriss litteris, 111. Vitae institutum, animi et mentis intitulamen est, 109. Vitam eligere, id est bonum, 254. In vitam et morte reversus Zoroastres, 255. Vita eterna spes fuit etiam purioribus philosophis, 211, 228. Vitalis anima facultas quid, 249.

Vitis cultura quae, tam spiritualis quam corporalis, 123

Vitis vera Christus ejusque vitis cultura, 51. Item verbum Dei, 58.

Vitium quid, 254. Serpens deceptor, 31. In homine ut existat, 301. Imago ejus ex Proculo, 87. Species duæ, 159. Omnia mater avaritia et voluptas, 316.

Vitri species varia, 89. Vitreorum poculorum ambitione, 69.

Vivorum an mortuorum major numerus, 269. Vivunt fideles non tantum frugibus terra sed verbo Dei, 62. Vere indifferenter an licitum, 190.

Vocati multi, electi pauci, 236. Vocati qui nominentur, 133. Vocatio universalis omnium gentium, post Christi adventum incepit, 295. Vocationis sua quisque munus obeat, 197.

Vulneribus retia jure tenduntur, 202. Rapacium esus cur vetius, 168.

Voluntas si sit, facultas non deest, 160. Voluntatem Patris facere quid, 324. Voluntarium quotuplex, 167.

Voluptas quid, 59. Bonum an sit, 190. 207. Absque utilitate, meretricia est, 77. Aperte vitium appellatur a Xenophonte, 173. Vitiorum omnium metropolis, 305. Voluptate an expugnet secundum hæreticos quosdam, 177. Voluptatis sedes, et illecebra, 33. Studium ejus quantum pere Christianos dedebeat, 101.

Votum Deo quod placeat, 112.

Vox audita sine ulla loquentis specie, 268, 270. Vox inopinata magis consternat quam visio inopinata, 333. In colloquii qualis esse debeat, 75. Vocum seu verborum genera in mundo diversissima, et omnia tamen significativa, 133. Circa vocem seu orationem tria potissimum spectantur, 351.

Vulcanus pro deo a quibus habitus, et cur, 19. Claudius ferrari faber, 8. A Jove dejectus in terram, allegoria, 69.

Vulcani plures, 8.

Vulpes allegorice quid, 121, 208.

Vulsorum officinae pudendæ, 95

X

Xanthus Lydus de Lesche, 144. In Magicis de magis quæ referat, 185.

Xenocrates Speusippi successor in Academia, 130. Dei cogitationem et notitiam aliquam tribuit etiam brutis, 232. Deos quos statuerit, 19. Jovem alterum summum, alterum inferum vocat, 257. Beatitudinem qua in re collocarit, 180. Sapientiam ut definit, 159. Scriptis de non petendo

ex animalibus alimento, 304. Καρκίνος, 19, 252. Rectius Χελώνης, 180, 257.

Xenophanes Colophonius, Eleaticæ philosophiæ conditor, successores quos habuerit, 128, 130. Quibus temporibus vixerit, 130. De deorum imaginibus ut pronuntiat. 302. Xenophanis locus, 256.

Xenophontis Atheniensis philosophi Socrati locutus, 21, 256. Locus contra voluptatem, 175. Locus ex Stasino expressus, 265. Locus ex Alcmaone expressus, 265.

Xerxis expeditio, 145.

Xiphodres Persa, 242.

Z

Zachæi poenitentia, 209.

Zacharias quando prophetarit, 142, 143. Locus ejus, 26.

Zachariæ silentium mysticum, 4.

Zaleucus legumlator primus, 133. A Minerva leges sumpsit, 153.

Zamolixidis veneratio, 213.

Zelotypiæ stimulus, 187.

Zeno Eleates Parmenidis auditor, 130. Constans in tormentis, 213.

Zeno Citiensis, Cratetis Academicus discipulus Stoicæ sectæ conditor, successores quos habuerit, 130. Diis nec tempora nec simulacula ponit voluit, 249. Summum bonum quod statuerit, 179. Bonos omnes amicos inter se esse dixit, 253. Indum ignes patientem videre desideravit, 178. Virginem qualem nobis imagine proposuerit, 109. Dicta ejus, 177. Secretiora scripta quibus communicata, 213. Locus e libro De republica, 219.

Zeno Myndius historicus, 13.

Zetbi musici tempora, 139.

Zeuxippe, Apollinis concubina, 9.

Zizanla in humano genere a quo sata, secundum Antictatas, 189. Zizanla philosophiæ quoque admiscuit diglobulus, 273. Zizanion, anima terrestria et fæculenta, 341.

Zodiac signa, et planetæ, quid virium habeant, 343.

Zodiacus circulus mystice ut designatus, 240, 241.

Zotli filii Themisto, 224.

Zopyri Heracleotæ Crater, 144. Zopyrus Alcibiadis pedagogus, 48.

Zoroastres vates, 144. De se quæ scripserit, 255. Zorostris æmuli et libri, 131.

Zorobabel Hierosolymam instaurat, 142, 143.

INDEX

VERBORUM, SENTENTIARUM ET RERUM QUÆ IN TRIPLOCI DISSERTATIONE D. LE NOURRY CONTINENTUR.

Revocatur lector ad numeros crassiores textui insertos.

A

Aaronis tunica typus tunica Christi, 59.

Abaris Hyperboreus vates quis fuerit, 279.

Abdera urbs Thraciæ maritima, quæ postea Clazomene, 265.

Abderitanus nomine carmen citatum, 324. Ejus de ultimo fine opinio, 262.

Abiathar summus pontifex, fuit Christi figura, 22.

Abraham ob pietatem coram Deo stetisse dicitur, 230. Ejus polygamia quæ fuerit, 199. Excusatur, 112. Abraham astronomia et arithmeticæ usus est, 126. Ejus usu ascendit ad Dei cognitionem, 307. Ante ejus adventum Ægyptii philosophicarum disciplinarum rudes, 269. Numerorum et siderum scientiam Ægyptios docuit, 283. Fuit propheta, 108. Eum damnatum falso asserabant Marconista, 22.

Abstinentia a malis est basis progressuum Gnostici ad perfectionem, 212. Abstinentia a carnibus est bona, 150; et a vino, 13. Eam Clemens Alexandrinus probavit, 259. Abstinentiæ exempla in Petro, Mattheo, et Joanne baptista, 13. Et in ethnici, 309. Et athletis, 309.

Academica secta, 107. Unde orta est, 251. Vetus et media, 255. Illius auctor Plato, et qui ejus successores,

255. Quandiu media floruit, 256. Et nova, 256.

Academicorum recentiorum de ultimo fine opinio, 265 et seq. Antiquorum, 264.

Acephalus errantem stellam antogreditur, 14, 95.

Acetabula argentea, 14.

Achaicus scriptor, 316.

Achamoth Valentianorum, 252.

Achillis paedagogus Phœnix, et quis ille, 102.

Acicaria columna quæ fuerit, 237.

Acrisia ætas, 350.

Aeropagæ, quid significet, 20.

Actinus poeta quis, et quo tempore vixerit, 525.

Actis Solis filius Helopolim condidit, et Ægyptios astrolagiæ docuit, 285.

Actuum apostolorum liber quomodo inscriptus, 154. Quis illius auctor, *ibid.* Actuum apostolorum locus de Epicureorum et Stoicorum philosophia a nemine indicatus, ubi reperiatur, 159.

Acusilaus Argivus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Quis fuerit, 298. Hesiodi carmina in solitam orationem transmutavit, 298. Quid de Corybantibus, 8. Eius fulta, 125.

Adagia antiquorum ex sacris Scripturis delibata, 111.

Adamus, qua ex terra formatus, 139. Corpore et anima

- quam perfectus a Deo creatus, 187. Hæretici eum nec perieciunt, nec imperfectum creari potuisse dicentes, refelluntur, *ibid.* Eius animam esse spirituale et immortalem, *ibid.* Adamus peccavit, et quæ inde inficta hominibus vulnera, 189. Quæ eorum remedia, *ibid.* Diabolus serpentis astutia in scelera eum præcipitavit, 2. Quodnam primum ejus peccatum, 115. An illud sit, quod statutum concubitus cum uxore sua tempus præverterit, 182. Hæreticorum de eo errores, 115. Adam fuit propheta, 108. Admeto cur Hercules et Apollo servivisse dicantur, 235. Admetus Thessalus vates, 277. Admiracionem esse cognitionis principium, 111. Et veritatem, 303. *Admonitionis ad Græcos Clementem Alexandrinum esse auctorem, 6.* Quo tempore eam scripserit, 6. Utrum ante *Pedagogi* libros, *ibid.* Utrum illam ex concionibus publice habitis componerit, 6. Ubi, 6. Illius analysis, 6. Quis hujus libri titulus, 6. Quod argumentum, 6. Utrum varias in partes distinctus, *ibid.* In capita dividendus, *ibid.* In eo quedam esse sibi non satis coherentia, *ibid.* Quæ in illo eloquentia et crudilio, *ibid.* Qui supersint illius codices manuscripsi, *ibid.* Utrum integer sit et incorruptus, 7. Qui ejus loci corruptionis arguantur, *ibid.* Quonodo sacra Scriptura testimonia in eo citata, 22. Cittatur in *Stromatibus*, 130. *Adrastea*, cur sic dicta, 236. *Adrastus* pædagogus filiorum Croesi, 12, et quis ille, 102. Attende tibi, 111. Adulatores mensuram assecæ, 20. Quid in convivils, 13. Quibus similes, *ibid.* Adulterium quot modis dicatur, 199. Adulterorum et aliorum nefarii concubitus quibus Romanis legibus condemnati, 92. Adulteri quo suppicio affecti, et qua lege, 510. *Adumbratiois* nomine quid significetur, 549. *Adumbrationum* in aliquot Epistolas canonicas Petri, Joannis et Judæ analysis, 348. Cur ita inscriptæ, 349. Quando scriptæ, 352. Ubi et quando typis editæ, 349. Utrum Clemens Alexandrinus sit earum auctor, 349. Vel sint illius *Hypotypeos* pars, *ibid.* Novæ in illas nota, *ibid.* Hoc opusculum esse corruptum, 350. Fragmentum transpositum, 350. Utrum loca sacra Scriptura in eo ex vulgata versione citentur, 350. Ibi summa Christi divinitas asserta, 350. Et anima dicitur non naturaliter incorruptibilis, 351. Quid de peccato originali, 352. *Aecus* an templo diis primus ædificaverit, 51. Eius pre-cibus depulsa terra sterilitas, 25. Et quomodo, 249. *Aeci* et Rhadamenti fabula apud Platonem, 267. *Egias* seu Agias scriptor, 316. *Egyptiis* antiquiores sunt Persarum magi philosophi, 269. Eorum varia litteras tradeudi ratio, 121. Quotuplex litterarum genus, 239. Quos reges eligerent, *ibid.* Illorum dii, 234. Maximus Serapis, *ibid.* *Egyptii* dicuntur primi astris tribuisse divinitatem, 49. Tempia et simulacra statuisse, 51. Bestiis divinitatem tribuebat, 8. Eas et pisces venerantur, 3. Et quæ, 73. Pisces non tangebant, cur, 241. *Egyptiorum* in templo nulla primitus simulacra, 56. Eorumadyta, 3. Sacerdotes in sanctificationum ritibus levissimis tantum avulcii vescebantur, 241. Et eas in cibum adhibebant, 150. *Egyptiorum* symbola et signata recensentur, 121. Cæterus studiosius mysteria sua occultabant, et quibus ea divulgarent, 121, 239. Hinc sphyngas ante templo posuerant, 121, 238, 239. Et hieroglyphicis litteris utebantur, 239. Alii crocodilio, alii navi-gio, puello, sene, accipitre, pisce, equo fluviali, auribus, oculis, bove, equo, sphynge, homine, *ibid.* Et quid significarent, *ibid.* Quid apud eos *Kamaria*, 240. Cur ibid adorarent, 240. Eorum magicæ litteræ et puerorum doctrina, *ibid.* *Egyptiis* ante Abrahæ adventum disciplinarum philosophi cariarum rudes, 269. Astrologia primi imbuta sunt, 283. Venditabant legum optimarum sanctiones a se primum inventas, 276. Et litteras, speculations arithmeticæ et geometricæ, artesque quamplurimas, legesque optimas apud se inventas, 283. Utrum geometriæ inventores revera fuerint, 283. Lucernas primi accenderunt et annum in duodecim menses divisorunt; in templis cum mulieribus coire prohibuerunt, et ad sacra nisi ab uxore filiis accedere, 285. *Egyptiorum* prophetæ philosophi discipulis præfuerunt et peculiari philosophandi ratione usi sunt, 268. Eorum philosophia et religionis documenta, 125. Eorum discipuli fuerunt primi Grecie philosophi, 250. Eorum plausus, 14. Pleraque oppida nomen a bestiis et jumentis habuerunt, 66. Eorum sepultra, 16. Et menses, 172. *Ænigma* quid sit, 144. *Ænone* vates, 280. *Ænria* fabrica cui tribuatur, 286. *Ærianorum* de jejuno error, 204. Refelluntur, 45. *Æris* et ferri elaborandi inventio Thobelio seu Iubaim tributa, 272. V. *Ferrum*. *Æschylus* in scena ipsis mysteria lapidibus obrui patratus, 287. *Æschylus* tragœdiarum scriptor. Eius ætas, et quæ illius carmina, 324. Quid de Deo ex sacra Scriptura debavit, 123, 217. De illius summa potestate, 123, 308. Carmina citata, 308. Et emendata, 138. Quidam versus ei et aliis etiam ascripti, 102. *Æschines* quid de Mercurio Andocye, 9. Eius furtæ, 124. *Æsculapii* plures, 3, 65, 67. Quis fulmine percusses, dicitur esse humatus Cynosurus, et cur Deus, 3. Medicina amplificator, 285. Chirurgiam et medicamentorum confectiones invenit, *ibid.* Et purgationem alvi, et dentis evulsionem, *ibid.* Et templum Epidauri, 236. *Æsopi* testimonium, 239, de suum clamore, 316. *Æsopiorum* quanta in tormentis patientia, 312, 318. *Æthiopes* reos aureis vinculis alligare solebant, 91. Rigores et simios deos fingebant, 254. *Æthiopus* num auctor libri *De limitibus Samiorum*, 15. *Ætolis*, 130. Eis Diana propter Oeneum irata, 233. Affectus pravi incoliti quomodo præcidi possint, 357. Affectuum vacuitas quæ ab homine, et quomodo obtineri possit, 223. Quæ in Deo, 224. V. *Apathetia*, *Apostoli*, *Deus*, *Gnosticus*. Affectiones humanæ deorum numero ascriptæ, 73. Erratum tigre et simulacra, 3, 73. *Africanus* de annis, quibus Christus prædicavit, opus, 173. Eius sententia de gregoribus, angelis, 44. Africanus omnium primus radi quotidie insulst, 85. Agamemnon Jupiter, et unde hoc nomen, 66. Agapæ Christianorum, 13. Earum abusus, 67. Agathopodi epistolam Valentinus scripsit, 233. Aggæi prophetæ ætas, 108. Agnomen Teius aureis clavis suffixit crepidas, 86. Agnus paschalis typus Eucharistiae, 41. Agræ mysteria quæ fuerint, 77. Agricultura operam dare licet, 17. Agrigentinus de fide, 121. V. *Empedocles*. *Aina* quid, 240. Alabastrum est lapis, alio nomine onyx appellatum, 87. Alabaster vasa quæ fuerint, 87. His ad bibendum uiles immodeste utebantur, *ibid.* Alani sub gladii et acinacis symbolo Martem adorabant, 57. Albertinus refellitur, 40, 41, 42, 43. Alcandri de Musarum ortu opinio, 100. An poeta, *ibid.* Alcestis pro Admeto marito suo mortua, 313. Alcibiades, 62. Ad cuius iustar efficta Mercuriorum simulacra, 62. Quis, *ibid.* Pædagogus ejus Pericles et quis iste, 103. Eius scortationem non repressit, *ibid.* Alcman quid in musica invenerit, 290. Quo tempore 8-ruerit, *ibid.* Alcmæon apud Acarnanes vates quis fuerit, 281. Tropus circa ejus tumulum, 281. Alcmæon Crotouita dixit astra esse deos, 47, 79. Alcmæon seu Alcman primus de natura librum scripsit, 291. Eius furtæ, 124. Alycon a Ceyce marito Juno appellabatur, 74. Aleuromontes, 2. Alexarchus grammaticus in solis similitudinem se efficit, 74. Alexander Polyhistor, 252. Laudatur, ac citantur quædam ejus opera, 316. Alexander Deus dici voluit, 74. Deorum albo ascriptus, 5. Non ab alio, quam Apelle pingi, et a Lysippo magi voluit, 104. Eius pædagogus Leonides, sed ejus festu non resescuit, 102. Alexidis versus emendati et ab aliis citati, 101. Quo tempore vixerit, *ibid.* Solo comicis nomine laudatus, *ibid.* Alimentis cur utendum, 13. Forum copia nocet, 13. Animalium carnibus inutilia, 259. V. *Cibus*. Alimontia mysteria turpissima, 77. Alius Eliorum urbem condidit, 68. Allio quomodo uti liceat, 92. Allobii barbari philosophi, 107. Quodnam eorum vivendi genus, 269. Altare Dei vernum quodnam sit, 236. Altare sacrum proprie dictum apud Christianos primi Ecclesiæ seculi, 56 et seqq. Amaranti corona quo senso dicatur Christianæ permissa, 91.

Anomandum ita, quasi odio simus habitori, 275. Cujus et utruin sapientis veri sit haec sententia, 275.
Ainasidi Pythagoras a Polycrate commendatus, 252.
Amazonum bellica fortitudo. 314.
Amicitiae triplex genus, 112, 208, 253. Quodnam unumquod sit, 208. Amicitia et contentio non sunt prima principia nec illi, 4. Amicitia inter solos homines probos interredit, 218.
Amicus alter ego, 208. Amicorum communia esse omnia, 5. Amicus Dei quis sit, 129.
Aminocius primus tremorem construisse fertur, 286.
Ammonis oraculum evanuit, 75. V. *Jupiter.*
Amoebei citharodi castitas, 114. Quanta, 309.
Amphiaraus, 76. Atheniensis vates, 217, 280, 282. Mortem præscivit, 278. Illius etas, 278. Igne pugnare invenit, 284.
Amphiction ostentorum et somniorum interpres, 284.
Amphiletus Atheniensis Pisistrato imperium prædictum, 217.
Amphilochi nomine plures appellati, 299.
Amphilochus, 3. *Amphilochi filius vates,* 278. In Cilicia, 281.
Amphilochius historicus Melesagoræ scripta expilavit, 298 et seqq. Ejus furtæ, 125.
Amphionis varii, 325. *Amphionis cantus,* 2. Idolatriam utrum introduxerit, 49. Canticum citharae sara movisse fertur, quo tempore Thebis regnaverit, 325. Et vixerit, 108. Magorum scientia excelluit, 281. Musicae inventor dicitur, 289.
Amphionis Antiope, 325.
Amphionis Thespæi de Museo epigramma, 325.
Amphionis junioris portæ de Deo carmina, 246. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.
Amphitritis et Neptuni statuas novem cubitorum quis fecit, 103. V. *Neptunus.*
Amor ex aspectu nascitur, 297.
Amor deorum numero ascriptus, 75. Sed non est Deus, 5. Ejus simulacrum, 3.
Amatoria quis primus cecinerit, 290.
Amos propheta; prophetia ei asseritur, 23. Ab eo sancti Spiritus afflata composita, 149. Amos solo Scripturæ nomine citatus, 158.
Amycus Bebicum rex longa lora pugilum seu cestus invenisse dicitur, 286.
Amvetus quis, 9.
Anabaptistarum de psalmis Davidicis error, 147.
Anacharsis Scythæ multis Græcorum philosophis anteceduisse dicitur, 270. An ab eo primum inventa anchora et rotæ sigilli, 270. An unus ex septem Græciæ sapientibus, 272, 273. Symbolico loquendi genere usus, 121, 259. Ejus sententia, 273. *Miki omnes Græci Scythæ sunt,* 273. *Miki indumentum lana, cœna lac et caseus,* 273. *Genere Scylha sum, non ingenio et moribus,* 273. *Miki dedecori est patria, patriæ tu,* 273. A quo interfectus, et quam ob causam, 70.
Anacreon Telus quid in musica invenerit, 290. Quo tempore fluerit, *ibid.*
Anaxagoræ de primis rerum principiis opinio, 4, 78. Ionianam scholam traduxit Athenas, 230. An unus ex septem Græciæ sapientibus, 272.
Anaxagoras quomodo patrimonium et opes suas dereliquerit, 343. Librum a se scriptum edidisse fertur, 292. Ejus de primis rerum principiis opinio, 4, 78. Illius de suono bono et fine ultimo opinio, 262.
Anaxandra pictrix, 316.
Anaxarchus scriptor an Eudæmonicus appellatus, et ejus De regno liber, 317.
Anaxarchus Abderites cuius discipulus, et cui subrogatus, 304. Illius cum pistillis ferreis tunderetur, ad tyrannum responsio, 313. Quis ille tyrannus, 313.
Anaximander Thaleti in schola Ionica successit, 230. Ejus de primis rerum principiis opinio, 78. Infinitum esse primum principium frustra existimabat, 4. Primus de natura librum edidisse dicitur, 292.
Anaximenes unus orator, alter historicus, et quisnam Melesagoræ scripta compilari, 299. Ejus furtæ, 125.
Anaximenes Ionicæ sectæ philosophus, 300. Dixit item esse rerum primum principium, 78.
Anchora an primum ab Anacharsi inventa, 270.
Ancillarum apud ethnicos infinita propemodum multitudine, et que earum nomina et officia, 88. V. *Servi.*
Androcycles quis, 9. Orator et indicatus illius *De mysteriis liber,* 317.
Androcycles Pythagoreus, 240. Varia ejus opera citatur, 317. An medicus, *ibid.* Litteras Ephesi invenit, 121, 263. Ejus furtæ, 124.
Andron Ephesius scriptor, 317.

Androton Melesagoræ scriptorum compilator quis fuerit, 298, 300. Ejus furtæ, 125.
Angeli quando et ubi creati, 184 et seq. Res sunt in celo præstantissima, 184. Gnostico homine superiores, 184.
Angeli quidam aliis superiores, 183. Jussu divino et antiquo distributi, 183. Angeli Egregores qui, et cur hoc nomine appellati, 44. Divina ad perseverandum indigere gratia, 184. An postquam in gratia confirmati fuerint, aliquid suis in homines obscurum meruerint, 185. Num salutis suæ adhuc incerti, nostram expectent liberationem, 341. Utrum a mundi vanitate liberandi, *ibid.* Angeli superiores per alios inferiores in res humanas agunt, et cum hominibus loquuntur, 350. Angelorum officia et munia, 185 et seq. Per inferiores data Græcis sapientia, 183. Quomodo nobis divinam voluntatem annuntiant, 183. Gentibus et civitatibus præfeti, 183. Angeli ad singulorum hominum custodiæ deputati, 183 et seq. Variorum ea de re testimonia, 186. Quædam de divina Providentia, rebusque cœlestibus documenta tradiderunt, 243. Angeli quidam in peccatum inciderunt, 183, 186. Cupiditatibus vicii hue et celo dejecti, 114. In vicinum terræ locum, 350. Gigantes seminarum corruptores, 45. Mulieribus quæcumque ipsi noverant, annuntiarunt, 121. Astronomiam et alias artes homines docuisse dicuntur, 347. Ante prophetiam Græcis datum arcana, et quæcumque noverant, mulieribus annuntiarent, 141 et seq. Angelos bonos et malos ethnicis scriptoribus non fuisse incognitos, 141 et seq. Dicebant malos esse mortuorum hominum animas, 125. Quæ mirabilia ipsi ascripta, 125. Poetarum de angelis carmina, 183.
Antias vates in Delo quis fuerit, 281.
Angullæ Mæandri, 13, 93 et seq.
Anima humana cujus natura sit, 45. Est substantia per se ipsam cogitans, quomodo a Platone definitur, 45. Sub aspectum non cadit, nec illius potest imago fieri, 188. Sexum non habet, 127. Post resurrectionem nullius est sexus, 187. Anima humana a Deo creata, 187. Ex se ipsa moverit, 343. Semper operatur, et per se ipsam cogitat, 45. Etiam sine sensuum auxilio, *ibid.* Quæ ejus pars principalis, 187. Qua in parte corporis sit, 188. Est omnium actionum principium, 187. Et actiones ei ascribuntur, 120. Deo est pretiosissima et virtutum capax, 120. Sicca est sapientissima, 45. Cur triplex dicatur, 45. Animæ cogitationes quæ meliores, 45. Nocte cessans a sensibus, et ad se ipsam conversa, est magis prudentiæ particeps, 188. Quomodo a corpore abducatur, et perdita inventatur, 225. Somno non indiget, 15. Dum corpus dormit, per seipsam operatur, 15, 119. Anima quedam corporea an in homine sit, 187 et seq. Animam perdere et invenire quid, 116. Animi vitia, segritudines et affectus penitus tollenda, 336. De anima varia philosophorum opiniones, 116. Plato a Pythagora et uteque ab Ægyptis eam immortaliter esse uidicit, 257, 300. Eorum de præexistentiæ errorum num asseratur ab auctore libri: *Quis dives salutem consequi, etc.*, 340 et seq. A Clemente Alexandrino rejectus, 345 et seq. Eam de cœlis ad ea quæ sunt deteriora, dimitti, a quibus dictum, 233. Arguuntur, 120. Eam ullo modo corpore affici negabant Stoici, 116, 257. Animæ ratione carentium animalium quæ sint, 188.
Animalia appetitione et visione moventur, 259. Utrum quandam habuerint Dei notitiam, 164. Vocem et colorem mutantia, quæ, 15. Eorum sanguis non bibendum, 16. Quæ animalia Ægypti colebant, 75 et seq.
Anius seu Alius apud Eleos colebatur, 68.
Anna prophetissa, 108.
Anauceris Cyrenaicus Annaceriæ sectæ auctor, 261. Platonem redemit, 261. Quomodo Annaceri sumum bonum in volupate posuerint, 261.
Annulus qui, a quo, quo dígito et cur induendus, 86 et seq. Quæ ejus signacula, *ibid.* Ejus gestandi origo, 86. Qua conditione mulieri aureus concedatur, 17. Quo dígito induendus, et quod in eo signum insculpendum, *ibid.* Nulla Dei imago insculpenda, 63, 64. Annulus Excessi ad rerum gerendarum tempus agnoscendum, 279. Annuli turpissimi a paganis asservati, 4.
Annus quot in menses olim divisus, 284. Qui primus eum divisorum, 283.
Antheos magicum nomen, 190.
Anthropophagia Christianis falso objecta, 28. Pagani hujus criminis rei, *ibid.*
Anticleæ amicitia, 313.
Anticlidæ scriptor, 99.
Antro quid Pythagoras appellat, 124. Cur cœlum a Pythagoreis ita appellatum, 247.
Antigonidæ, 197.
Antigonides calices, 14.

- Antiochii vel Antiochii libri historiarum, 317.
 Antimachi furtæ, 124.
 Antino templum, 3.
 Antiochus et magna illius exercitus pars crepidis auctores clavos suffixit, 86.
 Antiochi liber Historiarum, et quis ille, 98.
 Antiochus Cyzicenus quando in Syria regnaverit, 61.
 Antipatris scriptoris nomine quinam appellati, 317.
 Antipatris Stoici tres de virtute libri, 317. In eis Platonis tonis subscriptis, 264. De summo bono et ultimo fine opinio, 261, 262.
 Antiphonis nomen quibus scriptoribus impositum, 293.
 Antiphanes *De rerum inventoribus*, 293.
 Antiphona furtæ, 124.
 Antiphon Rannius rhetoricas orationes primus compausisse dicitur, 288.
 Antiphonis lepida irrisio, 241.
 Antiphonis comicæ aetas, et quot comoediæ, 525.
 Antisthenes sectæ Cynicæ auctor, 81. Quis fuerit, 251. Vult potius insanire, quam volupitate affici, 251. Dicebat: *Ego Venerem si acciperem, juculis confoderem*, 251. Ejus de Deo sententia, 4, 81. Cur dicitur a Clemente: *Non hoc cynam cogitavit*, 81. De ultimo fine opinio, 263.
 Antisthenes quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123. ¶ Antisthenis Socratis de Deo sententia, 246.
 Antitactæ seu adversari docebant ex iis, quo ab universorum Deo Patre bono creati sunt, aliquem seminasse zizaniam, malorum naturam generando, 253. Quomodo sacras Scripturas corrumperent, 253. Et prophetas nimis ad litteras interpretarentur 253. Eorum error de malo refellitur, 113.
 Antonius vasa aurea ad obscenos usus adhibuit, 87.
 Anytus et Melitus, 256.
 Aod Israelitarum judex, 261.
 Aetas quid sit, 223. Qualis sit in Gnostico, 223 et seq.; et in apostolis fuerit, 225 et seq. Quae Augustini de ea fuerit sententia, 226; et Hieronymi, 226; atque aliorum, 226 et seq. Illius habitus, 127 et seq. V. *Affectus*.
 Apanchomene Diana, 77.
 Apelles scriptis *De Delphicis commentaria*, 99.
 Apelles quam egregius pictor, 103.
 Apellis manus, 64. V. *Alexander*
 Apionis libri historici, 317.
 Apis seu Serapis quis fuerit, et a quibus cultus, 233.
 Medicinae inventor, 283.
 Apocalypsis Joanni ascribitur, 153. An divino afflante Spiritu scripta, 143.
 Apocrypha in sacris Scripturis citata, 29. Et ab apostolo Paulo, 156.
 Apollinis etymologia, 234. V. *Hercules*. Apollines sex, 66. Imo et innumeris, 3. Sminthius, et cur sic appellatus, 67. Clarius, Pythius, Didymæus et Amphion, 60. Patareus, 59. Apollinis tum Hianlis cum Obsonatoris status, *ibid.* Apollo qualiter medicam scientiam invenisse dicitur, 283. Apolini Delphico consecrata sapientum Graecie effata, 274. Ejus ara in Delo ubi nihil cruenti unquam mactatum, 236. Ejus statua, 3; columna, 257. Patarei simulacrum, 9. Apollo gloriae Dei tuuit testimonium, 123 et seq.
 Apollodori scriptoris nomine quinam appellati, 238, 317 et seq.
 Apollodorus grammaticus, 288; et criticus, 317.
 Apollodorus chromographus, 317.
 Apollodori Cyziceni de ultimo fine opinio, 263.
 Apollonides solo tragici nomine citatus, 102.
 Apollonii Rhodii *Argonautica*, 325.
 Apollonii scholiastes de Corybantibus, 8.
 Apollonius Jupiter et Hercules, 72.
 Apophthegmata sapientum quæ fuerint, 238. Ex sacris Scripturis desumpta, *ibid.*
 Apostoli post receptionem Spiritum sanctum an summum perfectionis apicem attigerint, 193. Utrum in leviora pecata prolapsi, 196. Utrum ei quibus animi perturbationibus obnoxii, 126, 197, 225 et seq. Fuerunt perfecti gnostici, 118, 126. Qui omnia, quæ sunt nobis dubia et inexplicabilia, animo comprehendenderunt, 196. Pro Ecclesiis, quas fundarunt, passi sunt, 118, 196. V. *Polycarpus*. Apostoli et prophetæ divino Spiritu affili et edociti, 106. Nullas philosophia artes noverant, 244. Apud inferos Evangelium num prædicaverint, 125, 175. Apostolorum imagines, 65.
 Appellatio quomodo a voluptate distinguatur, 202; et a cupiditate, 118.
 Aquam Ægyptii vocant *Mo*, 145. Aquarium varia genera et optima, 89. Aqua Christianis potus esse debet, 41; et hominibus sanis sufficeret, 13. A Parthorum regibus secum asportata, 13. Choaspia a regibus asportata, 89.
 Ara est hominis justi anima, 130. V. *Allure*.
 Arabes lapidem adorabant, 57. Auguriis studuerunt, 281.
 Arati aetas, et de Deo carmina, 4. Ubi reperiuntur, 81. Quid ex eis ab Apostolo deceptum, *ibid.* De summo dei potestate carmina, 247. A Paulio citatus, 156.
 Arborum insilio quadruplex, 127; et que unaquaque sit, 260.
 Arcadia mulier philosopha, 267.
 Arceri in Clementis libros observationes, 142.
 Arcessiæ varia dictaria, 241, 318.
 Archelaus primus physicam philosophiam ex Iona Athenas exirexit, 251. Frustra infinitum et mentem dixit esse primum principium, 4. De primis rerum principiis opere, 78. Eum auditiv Socrates, 256. Usque ad illum physica viguit, 256. Ejus furtæ, 121. Archelaus saltatorem facit, 293, 294.
 Archemachi libri *Euboicorum*, 318.
 Archidemi de ultimo fine et summo bono opinio, 31, 262.
 Archilochi aetas, 273, 281. Petulantia, et libri a Laedemonis proscripti, 525. Turpia narravit, 103. Exquirit iambum, 289. De Deo carmina, 217. Ejus furtæ, 121. Carmina Homerii furatus est, et que sunt illa, 293.
 Archiloi furtæ, 124.
 Architectura quomodo Christianis utilis, 307.
 Arete Cyrenaica Aristippi magistra et philosopha, 257.
 Argentum quis primus invenerit, 287.
 Argia Diodori filia operam dialecticæ dedit, 267.
 Argis magicum nomen, 240.
 Argus Junonis Tyrinthæ statuam fabricavit, 103.
 Arignote Pythagoræ et Theanus filia philosopha, 257.
 Arionis cantus, 2, 525. Idololatriam utrum introduderit, 49, 50.
 Arismatæorum carminum quis auctor, 279.
 Arismatæ civitatis, 190.
 Aristeas Argivus scriptor, 318.
 Aristeas Cyrenæus vates, 217.
 Aristeas Preconnesius vates quis fuerit, 279. Arismatæorum carminum auctor, *ibid.*
 Aristei sacrificio venti revocati, 123, 219.
 Aristander Telensis vates, 281.
 Aristarchus, 252.
 Aristarchus commentatorum Archilochiorum auctor, quis fuerit, 318.
 Aristippi plures, et quis librorum *Arcadicorum* scriptor, 318.
 Aristippi testimonia a Clemente et aliis citata, 101. Ejus de voluptate error, 112.
 Aristobulus multis scriptis libros, ut philosophiam Peripateticam ex sacra Scriptura desumptam esse probaret, 125. Illius de lis que in Sinai monte facta sunt testimonium, 125. Interpretum vetustiore opinio, 131. Ei quidam Cyrilus Alexandrinus tribuit, que Megastheni ascribuntur, 270.
 Aristocles nomine plures vocati, et quæ ea illis Neologore scripta expilavit, 298, 299. Ejus furtæ, 125.
 Aristocritus scriptor, 238. Ejus libri contra Herodorum, 318.
 Aristodemus an unus ex septem Gracie sapientibus, 272. Quid de rerum inventoribus, 293.
 Aristonicus librum *De sallatione* edidit, 294.
 Aristonis nomine plures vocati, et unus vates, 318.
 Aristonis carmina, 325; et opinio de ultimo fine et summo bono, 262.
 Aristophanes de miliebri mundo, 86. Aristophanis *Æmophorizus* et *Dædalus*, ubi plura ex aliis compilata, 528. Quædam citata carmina, 101. Ubi reperiuntur, 53. Verba an bene correcta, 139. Furtæ, 121. Ex Epicuro, 27.
 Aristotelis nomine plures appellati, 256. Qui ejus successores, 256. Hermiae concubinam duxit uxorem, et ei immolavit, 263. An recte incontinentem accusatus, 263. Cum quodam Judeo conversatus, 107, 256, 319. Aristotelis scripta duplicitis erant generis; et quæ illa fuerunt, 267. Aristotelis sententia de Deo, 80. Usque ad hanc ejus circumscrift providentiam, 4, 80. De fide sceleris, 205; atque de summo bono, 264. Dixit virtute prædicta meliora somnia videre, 266. Aristoteles physicum fecit, 293, 294. Illius ex sacra Scriptura furtæ, 123, 217. A Pirone plura delibavit, 123. Scriptis *De rerum inventoribus*, 293. Libri *De republica Phocienium et Locorum*, 318.
 Aristoxenii Cyrenæi castitas, 114. Amantem Laudes eius despexit, 310.
 Aristoxenus, 252. Quis fuerit, et ejus opera, 318. Ejus aetas, 331.
 Aristoxenus musicus Aristotelis auditor quid de Pythagora, 238.
 Arithmeticæ quæ utilitas, 256. Ea usus est Abraham, 126.
 Ariusium viuum, 13, 89.

Armatura universa Marti auctori tribuitur, 286.
 Armorum fabrica a quibus inventa, 286 et seq.
 Arnobius quid de Corybantibus, 7. Locus de Zenone Myndio, 54; et de Telmessi sepulcro, *ibid.* Alius locus corruptionis arguitur, 70.
 Artium inventores, 283. Earum et disciplinarum utilitas, 303. Si cum philosophia conjunctae non fuerint, cui libet exiliares erunt, 306. In omnibus est aliquid boni, 505. Quæ verbis tantum constant, rejiciendæ, 308. V. *Disciplinae.*
 Arapanus seu Artabanus Judaicæ gentis historicus, 145. Ejus opus de Judæis, 318.
 Arthemisia Diodori filia operam dialecticæ dedit, 287.
 Artorius Augusti Cæsaris medicus quando, ac quomodo mortuus, 102 et seq.
 Aruspicia a quibus inventa, 284.
 Asaph nomine inscripti psalmi, an ab eo compositi, 148.
 Aesopus sive astinus piscis habere cor in ventre dicitur, 97. *Adagium:* Aesello pisci simills, *ibid.* Ei similes heluones, 13.
 Åsæ quid, 240.
 Asopii Beotici incoleæ, 312.
 Aspasia Milesia, qua Socrates usus est ad philosophiam, Pericles ad rhetorican, 268.
 Assensio an aliquando retinenda, 333. Cur retineatur, 54.
 Assimilatio divina, 119.
 Assyriorum regni finis, 315.
 Astomorum gens solo radicum et florum oisfactu vivens, 259.
 Astrabacus apud Lacones colitur, 68.
 Astrologia a quibus inventa, 283. Exactior Thebæis omnium primis tribuitur, 268.
 Astronomia a quibus inventa, 284. Quomodo Christianis utilis, 307. Ea-usus est Abraham, 126.
 Astyli athlete castitas, 114. Quanta abstinentia, 309.
 Asylum fuit Minervæ templum, 55.
 Atalantes in venatione velocitas, 315.
 Athamas furore correptus, 311.
 Athamantis Pythagorei de primis rerum principiis opinio, 254. Illius fulta, 124.
 Athanasii opinio de mundo, et omnibus quæ in eo sunt, simul creatis, 184.
 Atheniensium aræ inscriptio, a Paulo in Actibus stolorum citata, quæ fuerit, 156. Atheniensibus tandi Pan incognitus, quondam quis esset, a Phyllipide non dicerunt, 255. Eorum vestes, 15. Ferrum deposuerunt, et vestium luxui indulserunt, 81.
 Atheti qui a paganis dicti, et eo nomine vexati, 82.
 Everemus Agrigentinus, Nicancor, seu Nicagoras Cypricus, Diagoras, Hippo, Theodorus, Leon Pelleus et Heraclitus, 82.
 Athenodorus Augusti Cæsaris præceptor, et alius ejusdem nominis, 99.
 Athletarum quanta abstinentia, 309. Cibi qui fuerint, 90; quæ castitas, 114; quæ munuscula, 21.
 Atias Libyæ filius a astrologia inventor, 283, et navis, 285. Cur totum mundum humeris gestasse dictus sit, 253.
 Atlantinos inter et-Athenenses bellum, 267.
 Atreas Scytharum rex symbolico loquendi genere usus, 121. Byzantinis bellum illaturus, quomodo scripserit, 258.
 Atossa Persarum regina litteras prima scripsit, 288. Quæ fuerit, *ibid.*
 Atropos, 3.
 Attagenæ Egyptiæ, Ionæ et Phrygiæ, 96.
 Attice, 3.
 Augiæ fulta, 124.
 Augurium et auspicium quid, et a quibus inventum, 284. Auguria quædam superstitionis, 241.
 Augustini sententia de Epistola ad Hebreos, 155. De his quos Christus post mortem suam ab inferno liberavit, 176. De malis insidieum actionibus sententia, 204. De hominis dñe, quid senserit, 226.
 Augustus Cesar. Quo anno imperare coepit, 171. Artiori medici visione insidias Brutii et Cassii declinavit, 102. Ad radentiam barbam cultris usus est, 83.
 Auri metallæ quis primus invenerit, 287. Aurum formicæ effodiunt, gryphæ custodiunt, 13 et 93. Aureis compedibus ligati apud barbaros scelesti et malefici homines, 94. Aurum Lydium ramentum, 94. Fluenta aurea Pacilio, 94.
 Aurifodinae ubi, 93.
 Auro, 3.
 Avaritiæ labes radicibus evelenda, 336. V. *Divitiae.*
 Averrunci dicit, 72.
 Aves utrum naturam, vocem et colorem mulcent, 93. Magno sumptu ab ethnici mulieribus nutritæ, 96. Avis Iudica, id est, psittacus, 96. Avium volatus et cantus qui

primi observaverint, 284.
 Avicennæ de modo quo lac formatur opinio, 92.
 Axiothea Philasea, mulier philosopha, virili veste utebatur, 267.

B

Babylonica captivitas, 108.
 Baccharis quodnam unguentum, 91.
 Bacchi unde nomen, 3. Bacchus seu Dionysius a Titanibus membratum dilaceratus, 67. Cor ejus Minerva absutulit, 67. Ei homines immolati, 3. Ejus obscena mysteria, 2, 77, et crudelissima et obscenissima orgia, 5, 68. Crudarum carnium esu ea celebrabant, 68. Serpentibus coronati, 68. In iis homines mactati, 68. Alia mysteria, seu Bacchanaliorum ritus, 68. Bacchi columna, 237. Templum igne crematum 51.
 Bacchilidis poetæ ætas, et quædam illius carmina, 304, 246, 326. Ejus fulta, 124. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.
 Bacides, Arcas vates, 277.
 Bacides Atheniensis, 277.
 Bacides, Baotius vates, 277, et ejus prædictiones, *ibid.*
 Bactrianus philosophiam docuit Zoroastres, 269.
 Balneæ apud ethnicos quæ fuerint, 88. An nobiles, *ibid.* Pensiles a C. Sergio Orata primum factæ, 88. Viris et mulieribus apud ethnicos communes, 16, 84. Arguntur a Cypriano et Hieronymo, 88. Balnearum incredibilis magnificencia, 16. Quam pretiosa et innumerabilis in eis vasa aurea et argentea, 16, 88. Quanta in eis mulierum impudentia, 16. Balnearum usus quibus, et ob quas rationes concedatur, 17. Christianis quomodo conceditur, 48.
 Baptismatis nomina, et effectus, 12, 59. A Clemente vocatur *μίσθιον*, 189. Calechesis ei præmissa, 39. An ponitatem, 39. An Clemens Alexandrinus loquatur de melle et lacte post baptismum dari solito, 40. Baptismi aqua regeueramus, 183, 189. Quæ ejus perfectio, 12. Ante eum peccata commissa sola illius aqua abluitur, 189, et quomodo, 191. Omnia peccata in eo dimittuntur et quomodo, 59, 120. Baptizato in homine sacrum Christus templo ædificat, 5. Post baptismum discipuli vocantur, 40, et Christiani fratres sese appellabant, 189. Quædam ejus imago apud ethnicos et Judæos, 189 et seq.
 Barba nec deponenda, nec immodico cultu nutrienda, 16. Quomodo alenda, 17. Quando radi caperit, 83. Qui eam radebant, arguuntur, 83. In eum cui tonsa erat, Dionis gisterium, 83.
 Barberi qui ante Græcos philosophabantur, qui fuerint, 268. Illi omnium scientiarum et artium cognitione ante Græcos imbuti, 107. Moyse tamē recentiores, *ibid.* Deus agrestes et effarci moribus fluebant, 234.
 Barbiton quis excogitaverit, 289.
 Bardesanes. An Clementis Alexandrinii præceptor fuerit Bardesanes Syrus, 10.
 Bardii hymnos canunt, poetæque sunt, 269.
 Barnabas a quibusdam idem diciur esse ac Matthias, 159. De epistola Barnabæ Clementis Alexandrinii judicium, 29. Sæpius citatur, 121, 122, 139. Quomodo eum appellat, 139. Utrum ab ejus opinione aliquando recesserit et quomodo, 95. Barnabas dixit Moysem libri Exodi esse auctorem, 144. Ejus sententia de fidel divina necessitate, 203. De peccatorum differentia, 111. Nos ad meditandum Dei timorem adhortatur, 206. Quid numero π , $cxxvii$, significari dixerit, 174. Illius anchoritale Basilides refutatus, 112. Pro Clemente Romano citatus, 126, 160.
 Baronii de die quo Christus natus est opinio, 172.
 Baruchi verba Jeremiæ nomine citata et cur, 24. Divini Spiritus afflata scripta, *ibid.*
 Basiliidæ qui errores, 120. De anima, 120. De animi perturbationibus, 112. De fide, 120. De martyrio, 118, et martyribus, 233. Matthiæ opinionem se sequi gloriantur, 156. Eius testimonium citatur, 120.
 Basiliidiani unde sic dicti, 230. Matthiæ opinionem se sequi gloriantur, 230. Illorum de die et mense quo Christus natus est opinio, et quomodo eum celebrarent, 172 et seq. Error eorum contra fidem, 110. A Clemente obscure explicatus, 231. De matrimonio errores, 113, 118, 198. De animi perturbationibus et omnium rerum necessitate, 231, et de martyribus, 231. Refelluntur, 111, 206. Eorum nomine citata quædam verba, quæ Epiphanius filio Carpocratis Epiphani tribuit, 231 et seq.
 Basilus Magnus quomodo Christum famis, siti, tristitia, et aliis animi affectionibus crediderit, 175. Illius de Christi pulchritudine sententia, 38.
 Battali qui fuerint, 89.
 Battus Cyrenæus dicitur *Mopsi* composuisse *divinationem*, 278.
 Beatitudinis æternæ diversi gradus, 127. Beatitudinem octo evangelicarum explicatio 117. Salus æterna et *et cetera*

- gutio Dei sunt eadem, 218. Utrum haec alteri praefenda, *ibid.*
- Bedy.* 121. Aerem aut aquam significat, 240.
- Bellariorum artificia rejicienda,* 13.
- Bellonam non esse deam,* 5.
- Bellum gerentes quidam populi instrumenta musica adhibebant, 14. In bello mortuos Graeci laudabant, 116.*
- Be lica quarundam mulierum fortitudo,* 314. *Bellicosus quædam nationes ebrietati obnoxiae,* 89.
- Benefaciens alii homo, Dei imago est,* 208.
- Beneficentia hominem Deo similem fieri,* 201. *V. Liberalitas.*
- Benevolentia quid sit,* 110.
- Berosi Chaldaicu historia,* 318. *Libri Antiquitatum ipsi falso scripti,* *ibid.*
- Bestiarum que cognitio,* 124, 303. *Quædam in cavernis aut aeris crassitudine, aut corporis sui exhalatione viventes,* 259.
- Bezæ apud Ascaros,* 96 et 97.
- Bias unus ex septem Graecie sapientibus,* 279.
- Hibendo servanda honestas et decentia,* 13. *Mulieres quædam indecora bibentes,* *ibid.*
- Bibliadis tormentis vexata verba,* 30.
- Bionis nomine decem appellati,* 299.
- Bion Preconnesius Melesagoræ scripta explavit,* 298 et 299. *Eius dictaria quædam, et quis ille fuerit,* 241. *Furia,* 125.
- Bitonis et Cleobidis de morte fabula,* 258.
- Blondelli contra factam a Clemente episcopalis et presbyterialis ordinis distinctionem cavillationes refelluntur,* 191; et illius eadem de re opinio, 44.
- Bocchoridis Ægypti regis de adolescenti, qui dormiens cum puerâ concubuisse sibi visus fuerat,* 118, 314.
- Bœotia quæ fuerit, et ejus carmina,* 282.
- Bœotii ab Æolibus cæsi et profligati,* 76.
- Bolus Mantinicus,* 96 et 97.
- Bonum solum esse honestum,* 123, et justum, 12. *Bonum, pulchrum, et honestum in sola virtute,* 15. *Bonum aut alio esse melius,* 224.
- Bonis terrenis recte utendum,* 118.
- Bonus solus est laudabilis, malus solus vituperabilis,* 12. *Bonus et justus est dives et beatus; injustus et arrogans est pauper,* 16. *V. Justus.*
- Botrus Israëlitæ in deserto datus quid significaverit,* 15. *Est sanguinis Christi figura,* 41.
- Brachmanæ barbari philosophi,* 107. *Varii erant,* 270. *Eorum vivendi et philosophandi genus,* 269, 270. *Abstinentia,* 114. *Vitæ prouinio ducentes, Herculem Panemque venerabantur,* 114, 254. *Eorum discipulus Pythagoras a nonnullis dicitur,* 107.
- Branchus arius,* 281. *Ei ascripti Empedoclis versus,* 281. *Ab illo adscitum Branchidarum templum,* 282.
- Brenus,* 280.
- Britannæ insula,* 123. *V. Cymbala.*
- Brontinus Crotoniates utrum Theanus pater, aut manus,* 330. *Illi peplum et physica,* *ibid.*
- Bryaxis celebri statuarius,* 103.
- Brypalus,* 528.
- Bulta a nonnullis Indiæ populis, tanquam deus honoratus, et quis fuerit,* 235. *Eius præceptis plures apud Indos obtemperabant,* 270.
- Butyruum ad usum lucernæ,* 93.
- Byssus quid,* 287. *Byssinæ vestes a quibus primum confectæ,* *ibid.*
- C**
- Cabeiri iidem ac Corybantes,* 7. *A quibusdam distincti,* 8. *Cadmus primus inventit lapidicinam et auri metella,* 285.
- Cædæ deorum numero ascripta,* 73.
- Cælibatus Christianorum est bonus,* 114. *An matrimonio sit præstantior,* 200. *Non præcipitur, sed consumitur,* 1021. *In cælibatum leges humanae,* 115.
- Cælibes qua ratione alii inferior et superior,* 131. *Utrum cælibes esse deberent sacris ordinibus initiali,* 192, *qua possum cælibi impositæ, et quibus legibus,* 266. *V. Lycurgus.*
- Cæstus quis Invenerit,* 286.
- Cainiste heretici unde nomen sortiti sunt,* 230, 234.
- Cajus an Clementis Alexandrinus præceptor,* 10. *Eius opinio de Epistola ad Hebreos,* 154. *Eius de Philippi filiabus opinio,* 194.
- Calani ad Alexandrum Magnum epistola, et egregia responsio,* 313. *Se ipsum vivum combusuit,* 251.
- Calceamentorum varia genera,* 86, et luxus, *ibid.* *Gemmis et auro ornari prohibentur,* 85.
- Calchas vates,* 278.
- Calcho Athamanus filio clypeï inventio tribuitur,* 286.
- Calianorum suspensoria,* 88.
- Cætæces quam variæ fuerint,* 14, 87. *Theridæ qui fuerint,* 87. *Antigonides,* *ibid.* *V. Pocula, Vasa.*
- Calliæ effusum de insanientibus,* 295, et fortis, 124.
- Callimachi Atia, et alia carmina, ac quis i le,* 99.
- Hymni, et quædam carmina,* 326. *Testimonium,* 304. *De septimo die sacro carmina,* 248. *Lino tribuuntur,* 28. *Quid ex sacra Scriptura sumpsit,* 123, 124. *Symbolæ le-*
- citus est,* 121.
- Callini poetæ atas et scripta,* 326.
- Calliphoro voluntatem cum honestate ultimum fecisse dixit,* 261.
- Callistagoras apud Tenjios colebatur,* 68.
- Callo egregius statuarius, quis fuerit,* 103.
- Calos quod Furiarum fecerit simulacrum,* 9.
- Calvinistarum de Eucharistia sacramento errores rel-*
- luntur,* 40 et seq. *V. Eucharistia.*
- Calvisii de die quo Christus natus est opinio,* 172.
- Campani in conviviis gladiatorum certamina admite-*
- bant,* 89.
- Canitieri causa,* 14, 81.
- Canos qui tingebant vel ungebant, corripiuntur,* 16, 84.
- Mulieres ideo citius canescunt,* *ibid.*
- Canteri in Clementis libros observationes,* 141.
- Canthari,* 14.
- Canticum ad saltandum quis primus cecinerit,* 29.
- Capillos quæ lingunt, ciliis canescere,* 14. *Capilli alieni utentes corripiuntur,* 84. *His ornata mulier presbiter non benedit,* 44. *V. Caput, Pili.*
- Capiton poeta et musicus, et ejus canendi modi,* 10, 100, molles et effeminati, 2.
- Capræ ad divinationem exercitatae,* 3 et 76, et seq.
- Caput adulterinum qui habet, fieri non potest ut ve-*
- ram ostendat animam,* 84.
- Caranus primus Macedonum imperio politus, et quo-*
- modo,* 76.
- Cares prescientiam ex astris invenerunt,* 279.
- Carica Chelidonia,* 96 et 97; et Attica, 97.
- Carophylus Iouenensis episcopus,* 337, 340.
- Carmen hexametrum, a quo inventum,* 291 et seq.
- Caro potestatibus et dominionum spiritibus potest*
- Dei ope resistere,* 117. *Cur fenum et feni filos ab Iau dicatur,* 120. *Carnis abstinentia bona,* 13, 100. *Eius usus quoniam permisus,* 115. *Carnibus confectus cabus incolis,* 259.
- Carpoceras de veteri lege,* 112; de matrimonio, 198; de uxori cum communitate, 112; refelitur, 114. *Ille Platoni auctoritate abutebatur,* 232, 265. *Epiphanius id Epiphanius ejus filio tribuit,* 232. *Carpocratis et Carpocratianorum quam impia synaxes,* 232. *Las agapan vocabant,* 48. *Etatæ testimonijs abutebantur,* 158. *Demones familiaris alliebant,* *ibid.* *Pictas imagines et alias habebant,* 63.
- Cassabonus ac recte quædam Clementis Alexandrinus locum corruptionis arguit,* 20.
- Cassiani de sanctis castisque somnis opinio,* 213, 216.
- Cassianus princeps fortis,* 235. *Funeral Christi item tantum et specie tenus assumpsisse carnem,* 23. *Eius contra matrimonium argumenta a Clemente Alexandrinus soluta,* 233, et de anima humana, quam ab initio divinam, ac postmodum effeminata ad interitum venit et errore constare dixit, 233. *Illi erroris de malageneratione et nuptiis resellitur, et solvuntur objections,* 18, 181. *Error de anima refellitur, et objections diluviorum,* 118. *Error de phantastico Christi corpore,* 115. *Obiectus ex Evangelio secundum Hebreos desumpta solvitur,* 131. *Illius Ezezielicon,* 160. *Liber De continentia,* 255.
- Castalius sons auguralis evanuit,* 2, 75.
- Castitas et cælibatus Christianorum.* *Illa quoniam bona,* 114. *Non nisi propter Dei amorem est bona,* 201. *Libet et continetur vount,* 200 et seq.
- Castor et Pollux homines morbis obnoxii,* 98. *Cor deus,* 3.
- Kætozœus quid,* 210.
- Catecheses baptismi præmissæ,* 39 et seq. *Traditæ catechesibus doctrina que,* 18.
- Catechismo paganus doctrina Christiana imboitor,* 22.
- Catechistæ eorum, quos erudiunt, spirituales sunt pæ-*
- tres,* 105.
- Catechumenorum institutio,* 40. *Quantum eis præ-*
- philosophia,* 244. *V. Philosophia.*
- Catinæ argentei et aurei,* 14. *Vide Vasa.*
- Kætozœus quid,* 204.
- Cauponas prohibite,* 17.
- Causa quadruplices,* 333 et seq. *Varia caesarum nomina, et quæ proprie dicta causa sit,* 334. *Utrum sint corpore vel incorporeæ,* 334. *Causa concavans,* 244; adiutoria, 244. *Eam inter et concavam, quodnam discrimina sit,* 334. *Cause quænam ad agendum tempore indigent, aut pra-*
- indigant,* 334. *Causæ sui ipsius non esse causæ,* 334.

An plures ejusdem effectus esse possint, 244.

Cautio filia legis, et nihil ea amabilius, 112. Ejus necessitas, *ibid.*

Cecrops Pythagoreus, 330, primus Jovem appellasse dicitur, 49.

Cedreni de simulacrorum origine opinio, 58, et de Egregoribus angelis, 44.

Celestis filia quæ fuerint, et ubi sepultæ, 52.

Celimis et Damnaeaus, Ideorum dactyli, primi ferrum in Cypro invenerunt, 271.

Celsi objectio de Christi pulchritudine, 37.

Celtici populi, 85, ebrietati obnoxii, 89.

Celtiberæ mulieres post partum viris suis in lecto decubentibus ministrant, 264.

Capitulum quid, 137.

Cereris nomen uide, 3. Varia cognomina, 70. Cur The-smophori nomen ei impositum, 276. An ab ea primum leges promulgata, 276. An eadem ac Themis, 70. Cereris seu Cybeles orgia, et impia obscenæ mysteria, 2, 69. A quibus introducta, *ibid.*, 69. Melampus ex Ægypto in Graciam transtulit, 69. Eleusina vocanatur, 70, 77. An eadem sint ac Thesmophoria, 70. A matronis aliquot ante dies servanda castitas, 70. Initiatis lingua consignant, 238. Clemens ei gratulatur, qui civem suum hæc mysteria apud Cyzicenos imitatum sagittis confederat, 2, 70. Quis ille, *ibid.* V. *Cybele et Metragyrus*.

Cerinthiani solo secundum Hebreos Evangelio utebantur, 152. An aliquid ex eo amputaverint, 153.

Certaminum et ludorum Pythiorum, Isthmiorum, Nemeorum et Olympicorum origo, 77.

Certantium quæ olim munuscula, 20.

Cœus sophista sapiens appellatus, quis fuerit, 101. IHlus de mulierum vestibus testimonium, 15.

Ceyx se Jovem, et Alcyonem uxorem suam Junonem voluit appellari, 74. De illius parentibus variae opiniones, 74. Chæremon abbas de sanctis castisque somniis quid dixerit, 215.

Chaldæi astrologia primi imbuti sunt, 285. An illius, et natum dierum observationis inventores, 284. Quæ fuerit eorum philosophandi ratio, 268.

Chalybes inventionis et fabricæ ferri autores dicuntur, 286.

Chameleonis scripta, 518.

Chami prophætia, 125. Ea usus est Pherecydes Syrus, 275.

Charadrius, 96. An graculus aut alia avis sit, 96.

Charidemus imperatorem faciet, 293. Quantum bellum perlit, 294.

Charitas duplex, et quæ sit, 121. Ejus necessitas, 116, et cum fide connexio, 110. V. *Fides*. Fide et spe major est, 208. Quid ea prædictus agat, 208. Quibus gradibus ad eam perveniat, 208. V. *Gnosticus*. Charitatis primarium et secundarium motivum, 219. Charitatis duplice præceptio alia omnia præcepta continet, 17. Semper propter se expetenda, 131. Quomodo querenda, et invenienda, 121. Edificans in veritate versatur, 107. De charitate quid Plato et Empedocles, 265. Charitatis in proximum descriptio, 208. Qualis esse debet, 208 et seq. Etiam erga iuimicos, 208. Tres virtutes illius sunt comites hospitalitas, humanitas, dilectio, 208. Misericordes sunt, qui alii quantum in se est, cipiunt bene facere, charitas fratera, 209.

Charmus primus Cupidinem coluit, 3.

Chælitis Diana, 72.

Cherubinorum figura et alæ quid significarent, 64.

Chilo Lacedæmonius, unus ex septem Græcis sapientibus, 272. Ejus farta, 124.

Chronis Centauri fabula, 272.

Chium vinum, 15.

Chirurgiam quis invenerit, 283.

Choaspe fluvius, et ejus aqua optima, 89.

Chirogrillus, 24.

Choreanæ quis primus invenerit, 290.

Christi divinitas asserta a Clemente Alexandrino, 31, 52, 54, 161; propugnatur etiam ab auctore *Adumbrationum* in quasdam Petri, Joannis, et Judæ Epistolas canonicas, 330. Christum Filium Dei esse probant oracula prophetarum, ejusque præcepta et miracula, 127. Cur dicatur genitus, cum sit sine principio, 331. Est principium de principio, 52. Non solum proxima, sed eadem omnino fuit illius quo Patris natura, 166. Cor propinquissima dicatur, 167. Unus natura est cum Patre Deus, sed persona distinctus, 33 et 54. Patri sua eterno semper similis, 11. Non est Verbum Dei ~~propagatus~~, externum et transiens; sed ~~habitans~~, interius et immanens, 163. Christi omnipotentem esse voluntatem, 165. Est undequaque diffusus, 165, 166. Deus opifex, 165. Universorum creator, et quomodo, 165 et seq. Est boni Patris bona voluntas, et sapientia

germana, 18. Cur Patris voluntati servire dicatur, 167; et sapientia primogenita vel primo creata, 167; et lux archetypa, ac pelagus bonorum, 32. Contra divinitatem ejus nova recentioris cuiusdam Sociniani opinio refeliatur, 168. Illius naturæ divinæ tituli, 18. Christus ante omnes creatoras existit, 165. Principium tempore et principio carens, 166. Est infinitus et circulus omnium potestatum, quæ in unum circumvolvunt et uniuntur, 166. Non est vere unum; ut unum, neque multa, ut partes, sed ut omnia unum, unde etiam omnia, 166. A Patre persona distinctus, 165. Et subordinatus, 166. Antequam bono fieret, revera existit, 32, 34. Patriarchis se videndum præbuit, 12. Cum eis locutus est, 34. Israelitarum sicut et Christianorum dux fuit et paedagogus, 34. Quomodo, 35. Tum adhuc sine nomine, 35. V. *Filius Dei, Trinitas, et Verbum*. Christi incarnationem quam multa sacra oracula preannuntiaverint, 168. Septuaginta duæ Danielis hebdomades explicantur, 169. V. *Daniel*. Cur in hunc mundum missus, 120. Christus post LXXII Danielis hebdomadas homo factus, 108. Qua ex terra formatus, 139. Ex virginе genitus, 115. Christi nativitas, 171. Quo mense et die, 171. Variorum ea de re opiniones, 172. Quot annos publicas conciones habuerit, 173. Quo anno et mense, qua hora mortuus, 173. Variorum ea de re opiniones, *ibid.* Quis mortis illius fructus, 176. Baptismatis, predicationis et mortis eius annus et dies, 108. Baptizatus, ut aquas sanctificaret, 348. Christus super omnes pulcher, et ejus perfectiones, 110. An ejus corpus deforme fuerit, 33. Quæ fuerit Clementis et aliorum ea de questione sententia, 33. Humili fuit corporis forma, 128. Nec facile, nec corpore pulcher, 16. Illius ænea figura antiquissima, 64. Ejus caro manibus Joannis attractata dicitur, 352. Tunica ejus num talaris et variegata, 15, 38. Vinum bibit et quomodo, 42. Christus omni virtutum genere perfectissimus, 174. An famis, siti, doloris, tristitia, et aliis animi affectionibus obnoxius fuerit, 174. Perturbationum animi expers fuit, 126. Nulli peccato et perturbationi obnoxius, 11. Penes illum est peccata dimittiendi potestas, 11. Propter homines homo factus, et cur, 11. Ejus perfectiones, 53, et seq. Nulli peccato obnoxios peccata dimitti, 53. Christum qui bonum esse negabant, arguantur, 12. Quid ejus castigationes et correptiones, *ibid.* Per eum omnes ethnici salvos fieri oportet, 123. Circumlebet vitam duxerit, 175. Sponsam habuit Ecclesiam, 114. Quomodo legem Mosiacum implavit, 148. Cur in parabolis locutus, 105. Illius verba: *A te petenti des*, quomodo intelligenda, 114. Et ista: *Vale, vende quæ habes*, etc., 116. Ejus ad Salomon verba, 114. Christus cum spinis coronatus fuerit, non decet ejus discipulum floribus coronari, 14. Illius corpus et animam in sepulcro Verbum divinum non deseruit, 38. Utrum apud inferos Evangelium predicaverit, 125. An justos homines etiam ethnici inde liberaverit, 175. Christus quantum amandus, 336. Ille est inexplicabile sacrificium, et vite eternæ ostium, solusque hominum præceptor, 120, 178. Solus audiendus, 3, 5. V. *Pædagogus*. Verum esse justitiam solem, 5. Quomodo eum imitari debeamus, 11.

Christianæ et orthodoxa veritas quomodo ab omnibus heresibus seceratur, 132. Est Phrygibus, Arcadiis, et pagani omnibus antiquior, 2. Christianæ morum doctrina absque litteris, et gentili philosophia cognosci potest, 106. Ejus susceptio cum quadruplici arborum iustitione componitur, 260. V. *Doctrina*. Christianorum nomine quid significetur, 11. Cur agnelli, vituli, lactantes, columbas simplices, polli columbarum et gallinarum, infantes, illi, filio, novus, vel nascens populus vocentur, 11. Quam gloriosa sit hæc appellatio, *ibid.* Deo longe cæteris chariores, *ibid.* Christianorum qualis esse debeat vivendi ratio, 15, 17, 18. Christianæ vita præcepta et instituta, 17. Christianæ perfectus quid agere debeat, 118. Christiani quomodo docendi ut summam gnostici virtutem possint adiipiisci, 112. Quantum philosophia, cui studere debent, eis prosit, 242, 244. Non verbis, sed rebus inhaerent, 128. Ab omni contentione et ancipiti animi vitio alieni, 533. Quomodo et unde veritatem scientiam consequuntur, 533. An ænigmatische loqui potuerint, 122. V. *Philosophia*. Christianorum vestes quales esse debeat, 48, 125. V. *Vestis*. Vino moderatissime uti debent, 13. Ab eorum convivilis quæ sint repellenda, 14. Unguentis uti non possint, 11. Non decet floribus eos coronari, cum Christus spinis coronatus fuerit, 14, 19. Nec ad eum citra sanguinem accedere, 19. Non tristes, sed modesti et graves esse debent, 14. Nefas eis aures suas stupris et fornicationibus inquinare, 4. Christiani, quam immerito a paginis vexabantur, 54, 129. Atque idcirco beati, 315. Christiani quo spiritu donatus, 117. Solus est bonus, et vere dives, 18. Pius, religiosus, temperans, et Deo similiis, 103, 129. Christiani etiam minus disertii, doctissimi

- ethnicis non sunt inferiores**, 106. Christianorum varii mores, 46. Noctu non semel ad laudes Deo concinendas a lecto surgebant, 46. Quandiu hic mos viguit, 46. Eorum vigiliae, 14. Quid noctu agerent, 46. Eorum ad ecclesiam accessus, 46. Quanta in ecclesiis modestia, 46. Quorundam ab Ecclesia discedentium abusus, 46. Ubi primi Christiani suas synaxes peragerent, 56. V. Ecclesia et Templo. Eorum altaria, 56. Christiani statutis quibusdam horis tertia, sexta, nona, Deum precari solebant, 209. Nam ob causam, 210. Ad orientem conversi, et cur, 130, 210. Genua flectentes, 210. Quomodo sese invicem salutarent, 47. Pacem sibi mutuo optabant, 47. Osculum porrigebant, et illius abusus, 47 et seq. Christianorum convivia, prandia, coenæ, epulæ, mensæ, 47; agapæ, 47. Quis balnearum usus, 47. Christi fideles discipuli quomodo amandi, 336, 47. Quomodo a Christo appellentur, *ibid.* Christiani fratres sese appellanunt, 189.
- Christiani præsignati, in Isaaci risu, 21.
- Chronologæ varia a Clemente Alexandrino exhibentur, 108. Chronologia Hebreorum, 108.
- Chrysippus dicit docibilem esse virtutem, 262. Quid de matrimonio, 265. Dialeticum facit, 293, 294. Chrysippus pro Cleanthe citatus, 259. V. Cleanthes.
- Chrysis Junonis Argivæ sacerdos, utrum cum illius templo perierit, 53.
- Chthon, 121. Terra significat, 240.
- Chthryptes magicum nomen, 240.
- Ciborum usus indiferens, 13. Eorum varietas morborum causa, 102. Ventridæmæ lauatoribus præest, 13, 90 et seq. Exquisitissimorum usus rejiciendus, 13. Quibus instruenda Christianorum mensa, 13. Ante cibum Deus laudans, 14. Quid quidam agerent ut carne, lacte temperata, delicateus vescerentur, 112. Cibis falso numeri immolatis an vesci liceat, 118. Cibus spiritualis dupli modo anger potest, 105.
- Ciceron de idolatria origine sententia, 48. Quid de modo, quo Plato ad somnum proficiuntur, 216.
- Ciconias Thessalæ honore afficerunt propter consuetudinem, 8. Cur, *ibid.*
- Cinedi qui fuerint, quas haberent tunicas, et quid canerent, 89. Eorum consuetudine mulieres turpiter abutentur, 16.
- Citharam quis invenerit, 289; et citharædorum modos, *ibid.* Cithara canere Christiano licet, et quomodo, 14. Clarius, 76.
- Classis instructionem quis invenerit, 286.
- Claudius Carentonensis minister refellitur, 56 et seq.
- V. *Eucharistia*.
- Clazomenes quæ urbs, 263.
- Cleanthes Zenonis discipulus, 125, 128; et poeta, 251. Quasi majorum gentium Stoicus et quid de Deo senserit, 4, 80, 246; et de ultimo fine, 261, 262. Illi Clemens opinionem de anima tribuit, quæ Chrysippo a Cicerone tribuit, 251. Illius poetica, 326.
- Cleanthis Pisædei, vel Assi, de Deo sententia et carmina, 81. Cleanthes quid ex sacra Scriptura sumpsit.
- Clearchus Heracleotarum tyrannus, 53.
- Clearchi Peripateticæ scripta, 319.
- Clearchus seu Cleomacrus quis, et ubi sepultus, 53.
- Clementis Alexandrini quod nomeu et cognomen, 10. Quæ patria, 10. Ethnicon superstitiōibus primum adductus, *ibid.* Nuntium eis citu remisit, et Christianam religionem amplexus est, *ibid.* Dociliſſimos præceptores adiūt, *ibid.* Qui illi fuerint, *ibid.*, 105. Varias peragravit orbis terra partes, ubi Christianæ religionis documentis ab illis imbutus est, 11. Alexandria constituit, et catechumenorum institutioni præfectorus est, *ibid.* Catechista officio functus, 6, 19. Historiorum numero num ascriptus, 557. Clemens auctor fuit *Admonitionis ad gentes*, 6. V. *Admonitionis*. Et trium Paedagogi librorum, 18. V. *Pædagogos*. Clementis præceptores in vivis atibuc erant, cum libros *Stromatum* scribent, 134. Cur eos scriperit, ejus præceptoribus grati, et aliis utilies esse poterunt, 105. Quid in eis, et quomodo disputatur, 105, 107. Cur eis philosophica et alia dogmata inseruerit, 105. Quis eorum stylus. V. *Stromata*, 106. Clementis Alexandrini quales *Hypotyposes* libri, 552. In illis libris quam multi errores, 516. Utrum ex illi epitome Theodoti excerpta, 546. V. *Hypotyposes*. Utrum auctor sit libri qui inscribitur: *Quis dives sicut ueni*, etc., 558. Utrum sit *Adumbrationum* in aliquot canonicas epistolæ auctor, 549. Clementis Alexandrini librorum fragmenta, 343, 255. Octavi *Stromatum* libri fragmentum ab Acacio citatum, *ibid.* Num et a Joanne Damasceno, 544, 546 et 547. Acacius Cesareæ in Palestina episcopus fragmentum libri tertii et octavi *Stromatum* Clementis Alexandrini exhibit, 515. Clemens variis promisit tractatus, 557; tractatum de arcana mysteriis, 557; librum de resurrectione, 558; in nominibus ubilis emturpe, 558; libros de continentia, et nuptiis, 558; de episcoporum, presbyterorum, diaconorum et viduarum officiis, 558; contra philosophorum de ultimo fine existentias, 558; de principiis contra Marcionistas, 515, 558; de anima contra eosdem Marcionistas, 558; de propheta, 118, 558; quod unus Deus sit, qui prædicatur per legen, prophetas, et Evangelium, 3:8; adversus heres, 558; de ortu hominis adversus Cassianum, 558; adversus Prodig hæresim, 558; de metempsychosi adversus Basilidem, 558; de Dei membris allegorice intelligendis, 558; de angelis, 558; quais sit gnosticus in rerum universalium contemplatione, 558; de vera Ecclesia nos et charadibus, 558; promittit veram pellicearum Adam et Eve unicarum explicacionem, 115. Clementis Alexandrini que opera deperdita, 552. *Hypotyposes* libri, 553. De Pache liber unus, qua occasione scriptus, et illius argumentum, 553. Duo ejus fragmenta, 553. *De Jejunio* disceptatio, de obsecratione liber unus, 556. *Exhortatio ad patientem*, 556. De ecclesiastica regula, seu adversus eos qui errores Judæorum sequuntur, et quod illius argumentum, 556. Illius fragmentum, 556. Opus in prophetam Amos, 556. Libri *De providentia* fragmenta, 556. Clementis Alexandrini operum loca quedam quæ corruptiōis argumentur, 77, 262. Alia restituta et emendata, 62, 70, 73. Utile Hebraicam linguam calluerit, 21. Clementis Alexandrini expositiō sepiuginta duarum Danielis hebreorum, 168. V. *Christus*. Etiam ante Victoris summi pñificis tempus divinitatem Christi strenue propugnavit, 6, 153. Illius de divina gratia ad bona qualibet opera perficienda necessitate sententia, 176. De anno, mense et die quo Christus natus est, 171; et de annis quibus predicavit, 173. De anno, die et hora quibus Christus mortuus est, 173. Utrum eum stitis, famis, tristitia et aliis animi affectionibus obnoxium non crediderit, 174. Ejus opus de Christi tunica, 58; ac de Christi et apostolorum apud inferos prædicatione, et utrum vera sit, 175. Male a quibusdam de animarum præexistente erroris accusatur, 257. Clementis Alexandrini utrum vera sit de peccato originali sententia, 181; ac de libero hominis arbitrio opinio, 178; et de peccatis, 179. An aliquid Novatiani erroris de penitentia habuerit, 190. Illius sententia de matroni vinculo aquaqua dissolvendo, etiam propter adulterium, 199. De perpetua Mariae Dei Genitricis virginitate sententia, 176. De Christianorum simulacris et imaginibus, 63. De Philippi filiabus, 194; et de Pauli apostoli usus, 195. Clementis Alexandrini quanta sit lenitas et indulgentia, et quantum a nimia severitate abhorreat, 20. Clemens Alexandrinus in Gnosticorum hæreses sectatorum incidit, 112. Ejus auctoritatibus infirmare frustra quidam conatus est, 29.
- Clementis Romani epistola ad Corinthios, 118. A Clemente Alexandrino saepius citata, et quomodo, 160 (us fragmenta transcripsit, 160. Cur solo Romanorum nomine citata, 160; et ille apostolus vocetur, 160. Hereti de illa error refellitur, 160. Barnabæ nomine male citata, 160. In ea specimen gnosti exibetur, 215. Clemens Romanus Evangelium secundum Agyptios citavit, 151; et Epistolam Pauli ad Hebreos, 154. Quid de septenario et octonario numero tradidit, 306 et seq.
- L Cleobidis et Bitonis de morte fabula, 298.
- Cleobulæ poëtria quæ fuerit, 315. Paternorum hætum pedes lavabat, 114, 315.
- Cleobulus Lindius unus ex septem Græcie sapientibus, 222.
- Cleomenes seu Cleomedes furore correptus seipsum ignoravit, 311. Ultimus heroum, et cur 312.
- Cleone oppidum, 249.
- Cleophilus *Orchætæ captivitas*, 124.
- Cleophontes Corinthius vates, 277.
- Clericorum totis noctibus dormientium negligebat, 46. V. *Ordines*.
- Clitarchus laudatur, et varia ejus scripta, 319.
- Clopus magicum nomen, 240.
- Clotho, 3.
- Clypeus a quibus inventus, 286.
- Cnachzbi magicum nomen, 240.
- Cocalus Philemonis, 123.
- Celo (in) quæ sunt, non adoranda, 4.
- Cœna Christianorum, 47.
- Cœnæ lautes rejiciendæ, 13.
- Cœna Christianorum qualis esse debeat, 13. Ad ea invitati quid agere debeat, 13. In cornu quis vini usus, 13.
- Cognitio, r̄s, quid sit, 111. Duplex est, et quæ utique sit, 111, 118, 124, 303, 333. Una omnibus communis et paucorum altera, 211. Quænam hæc sit, et illius extensio, *ibid.* Dicitur mors rationabilis quæ a perturbatibus segregat, et ad bona opera dicit, 211. Cognitio Dei

et salus æterna sunt eadem, 218. Quomodo comparari possit, 120. Cognitionis principium est admiratio, 111. Cogito rerum spiritualium quam longe pateat, 126. Quanta sit ejus perfectio, 131. Est animæ alimento, 131. Perfectissimum est bonum, 127. Acquisitu difficultima, 127. Cur inflare dicatur, 133. Utrum sit aliqua in beluis, 124, 303.

Coitus parva epilepsia, 101.

Colophonius fons, 3. Obsoluit, 75.

Columbas Syrii venerabantur, 74 et seq.; et cur, 74.

Columnas apud paganos, 109. Eas olim tanquam statuas venerabantur, 58. Prius illas, quæ imagines et statuas ethnici adorarunt, 237. Columna Bacchi, 237, et Apollinis Delphicis, 237. An eas columnam, quæ Israëlitis in deserto præsivit, signifaverint, 237. Columna Acicari, 237. Columna Mercurii, quibus philosophica placita litteris hieroglyphicis insculpebant, 237. Lapidæ scriptæ litteris incognitis, et ubi, 237. Una lateritia, et altera lapidea a Sehi nepotibus excitata, et quam ob causam, 237.

Comam qui radebant, arguantur, 85. V. Pili.

Combeſſius, 337, 340, 341, 358.

Comœdiae quis inventor, 291.

Comici solo nomine plures citati, 101.

Cometa Cretensis vates, 277.

Cometas non esse deas, 5.

Comœdiū in Clementis libros observationes, 141.

Commodus quo tempore occisus, 133.

Communione mysticam qui prouatulum venerem dabant, refelluntur, 113.

Conchas delictiores, 96. Peloridæ, *ibid.*

Concionantem inter et scriptorem quod sit discrimen, 103.

Concordia tempium, 73.

Concubitus cur cogitio dicatur, 115. Quanta immoderata mala, 15.

Concupiscentia minui potest, non consumi, 15. Qui concupivit, et se postea continuit, instar est viduæ, quæ temperantia rursus fit virgo, 13. V. Cupiditas.

Condimentorum varia artificia rejoyciunt, 13.

Condylis Diana, 72.

Conjugium quid, 87. Illud et illiorum procreationem esse bona, 114, 115, 119. Objectiones hæreticorum diluuntur, 850. Conjugii prima lex, 93. Conjugibus statuta ab Apostolo præcepta, 198. Conjugium quomodo sanctum et felix esse possit, 118. Ejus vinculum nunquam diruendum, 114. Quis legitimus illius unus, 114.

Conjuges nihil unquam nisi honestum et pudicum agere debent, 15.

Consuetudines malas a patribus traditas esse derelinquendas, 4.

Contemplatio duplex, una philosphorum, et Christianorum altera, 126. Contemplatio divina triplex, 122. Contemplationis duas sunt partes, et quæ illæ sint, 222. Ad contemplationem et intelligentiam Dei quomodo homo attollatur, 221. V. Gnosticus. Contentio et amicitia non sunt prima principia, nec dñi, 4.

Continenter in omnibus vivendum, 115.

Continentia definitio, 201. Quod sit inter paganorum et Christianorum continentiam discrimen, 202. Hujus excellentia, 201. Bona est, 116. Ejus necessitas, 11. Deo non convenit, *ibid.* Lega Mosaica præcipitur, 112. Continentia Christiana est philosophica præstantior, 114. Sine Dei gratia nullus eam potest assequi, *ibid.* Illius habitus quid officiat, 316. Ad eam assequendam amputanda est cupiditas, 202. Hæreticorum de illa errore refelluntur, 202. Qui eam in Creatoris odium servandam asserebant, refelluntur, 114. Ejus prætextu qui nuptias creaturasque condenabant, refelluntur, 115.

Contumelie templum, 73. Simulacrum, 3.

Conversio duplex, ab ethnica religione ad fidem, et a fide ad cognitionem et charitatem, 131. Conversio sincera est ab omni deinceps malo opere cessare, 223.

Conviviis (in) quomodo agendum, 14. Ab iis qui arcendi, 13, 14, 90. In eis coronarum usus, *ibid.*, 13, 90 et seq. In eis nemo irridens, 13. Convivia Christianorum, 47. Quomodo Christianus in eis loqui et se gerere debeat, 14. Quæ ab eis repellenda, 14.

Conuphidis Ægyptii auditor Eudorus Cnidius, 253.

Core illiorum nomine cur quidam psalmi inscripti, 148. Coronna poëtria cognomento Musa lyrice, Pindari victrix, et ejus opera, 315.

Coronarum origo, 13, 90; usus in conviviis, 13, 90. Mortui dñi et homines coronati, 10, 91. Is mos augetur, 14, 91. Earum usus cur prohibitus, 91; minime necessarius, 14. Christiano prohibitus, *ibid.* Quæ corona ei permissa, 91. Coronari floribus eum non decet, 14. Coronæ falsis dis consecratae, 14.

Corone oppidum, 279.

Corpus nostrum est bonum, 120. Recta ejus compositione

ad ingenii solertia confert, 116. Illius cura est habenda, et cur, 116.

Corporeæ castigationes omni Christiano etiam perfecto necessarias esse. V. Gnosticus, 215.

Correptiones cum grauo sinapis recte comparatae, 12.

XVI, quis cognominatus, 153.

Corvi augurales et responsa dare edociti, 2, 76. Corvialbi, 76. Putabant ethnici corvum Dei esse nuntium, 5. Corvi humanas voces imitantur, 128, 260.

Corybantes tertium fratrem occiderunt, et quomodo, 69; ubi eum sepelierunt, 7. Corybantum seu Cabeirorum orgia, 5. Exagitantur, 69.

Cothurni Persici et Etrusci, 71.

Crates grammaticus, quis fuerit, et varia ejus scripta, 519. Quomodo et quibus facultates suas reliquerit, 513. Citata quedam ejus carmina, 326.

Cratinæ forma in Veneris Cnidis simulacro, 69.

Cratinus veteris comedie poeta, 83. Aetas, 531. Ejus comedie cur nomen Epigrameni, 298. Cratini varia opera, 326; fulta, 124.

Cratini junioris citata quedam carmina, 327.

Crantor et Crates Polemonis auditores, in quos vetus Academia desuit, 253, 256.

Creatas res esse bona, 119, 224. Sed alias alii meliores, 119. Qui eas condemnabant, refelluntur, 115. Quomodo inter se differant, 259.

Crenus inter Heraclidas, 280.

Creophilus an Ochaliæ capitativitatem scripserit, 297.

Crepidæ Atticæ et Sicyonicæ 86. Aureis clavis ornatae, *ibid.*

Creta quæ terra, 139.

Creticum vinum, 23, 89.

Crines quæ lingunt, arguantur, 14. V. Capilli, Caput, Pilus.

Crisonis athlete quanta abstinentia, 309, et castitas, 114. Critiæ de filiis, quos paterna severitas optimos reddi, effatum, 296. Critia fulta, 124.

Critici omni qui dicerentur, 288. Quis nomen primus suscepit, 287.

Critolai de summo bono et ultimo fine sententia, 264.

Lycon succedit, 256. Quis fuerit, 257. An Phaselites, *ibid.* Legatio ei et Carneadi atque Diogeni data, 257.

Critomantes, 2.

Crobylos faciet obsoniorum conditorem, 293, 294.

Crocotulus unguentus delibutus, 85.

Cresus quomodo ab Igne liberatus, 5. Cresci filii qui, et qui eorum pedagogus, 102 et seqq.

Croto Italæ oppidum in magna Græcia, 231.

Ctesias quis fuerit, et illius de regibus Assyrorum et Persarum libri, atque aetas, 319.

Cupiditas, 13, bona sub qua temperantia et prudentia collocatur, 223. In variis formas se mutat, 43. Ejus fomes est voluptas, 112. Radix est vitiorum, 14. Amputanda et quomodo, 202. Ea et voluptas sese mutuo generant, 202. Quomodo ab appetitione distinguatur, 202.

Cupidinem nemo ante Charmum coluit, 3.

Curetes utrum ab Ideis Dactylis distincti, 271.

Currus qui primi fecisse dicantur, 287.

Cybeles ridiculi sacerdotes stipem ostialim colligentes, et quomodo, 82.

Cyclici poëtae, 277.

Cydiippus De rerum inventoriibus scriptor, 293.

Cymbalorum numerose canentium in Britannia insula sonitus, 125.

Cynica secta, 107. Unde orta est, 251. Illius auctor Antisthenes, 251.

Cyniras Cyprus vates, 277. Quis fuerit, et ubi sepultus, 54.

Cynira divitiae, 16.

Cynosarges gymnasium et templum, 23.

Cynosurus, 67.

Cypriacorum poematum quis auctor, 100.

Cypriani de prima temporum et Simulacrorum origine opinio, 52.

Cyreneo quoddam versus et altis etiam scripti, 102.

Cyrenaci unde sic appellati, 260 et seq. Triplices eorum secta Hegesiaca, Theodoria et Anniceria, 272. Quam voluntatem summum bonum dixerint, 260.

Cyrilli Alexandrini de pulchritudine sententia, 88; et de deorum cultus origine, 50.

Cyrilli Hierosolymitan sententia de abstinenția a sanguine et suffocato, 31.

Cyrrheus tripus, 2.

Cyri imperio Croesus ab igne liberatus, 3.

Cytheron mons, 2.

D

Dactyl. V. Idai.

Dactyli pedis rhythmitica compositio, 271.

Dædali vaccae imago quam pulchra, et a quo efficta, 62.

Dæmonum nomen quibus tributum, 5. V. *Hesiodus*. An sint animæ mortuorum hominum, 186. Iis nomen deorum iudicium, a quibus, 236. Daemonum in terra habitantium myriades, 5. Comissa eis hominum custodia a quo dicatur, 68. Queenam mira et extraordinaria fecisse dicebantur, 125. Grandinem, procelas, pestilentiam excitasse serebantur, 249. Eos sibi servos fecisse magi gloriantur, 4. Daemonum cultus unde ceperit, 49. V. *Idolatria*. Eos nidore ac libaminibus, gaudere ethnici putabant, 236.

Demonium Socratis quodnam fuerit, 256. V. *Socrates*.

Daimacho quæ fides habenda, 269.

Dairia cuius uxor fuerit, 52.

Damasus, male Damastus, Democriti frater, pluviam predixit, 125.

Dæmon, quid, 240.

Damaneus et Celmis Idæorum Dactyli primi ferrum in Cyro invenerunt, 271.

Danai filiarum facinus, 314.

Danais quis auctor, 314.

Daphne apud Antiochenos quid, 97.

Dardanus matris deorum ostendit mysteria, 69.

Darii Hystaspis filii ætas, 274. Darii ad Heraclitum epistola, 274.

Dasiopodem non comedendum qua lege statuatur, 24.

An idem ac lepus, *ibid.*

David propheta fuit et psalmorum auctor, 24. Psalmos concinnes et numeroce cecinit, 307. Spiritualibus canticis ab idolorum cultu avocabat homines, et dæmones fugabat, 2. Davidis liliarum vestes, 15.

Deambulatio aliquando licita, 17.

Debora prophetissa, 108.

Decalogi præceptis quedam addita, 24. Illius explanatione, 128. Pierisque illius præceptis idololatria prohibetur, *V. Moyses*.

Definitio quibus constet, 533. Variæ sunt definitiones, 534.

Delas Phryx unus ex Idæis Dactylis, 271. El æris confandi et temperandi inventum Theophrastus ascribit, *ibid.*

Delli ara, 236.

Delphus aruspiciun inventus, 238.

Demetus Phœnicus vates, 277.

Demetrii nomine piures appellati, 102, 319.

Demetrius contra statutas leges voluit omnibus simul mysteris iniciari, 237.

Demetrius *Argolicorum* scriptor, utrum et librorum *De regibus Juda*, 98 et 319. Libros *Antiquitatum Judaicarum* scriptus, 59.

Demetrius Delius medicus, 102.

Democritus cui successit, 251. Quomodo patrimonium et facultates suas reliquit, 345. Pluviam prædictit, 249. Ejus opinio de primis rerum principiis, 79. Ejus æqua, seu imagines, *ibid.* Quæ æqua, et prima rerum principia constituerit, 4. De ultimo fine opinio, 262, 263. Cur matrimonium improbarerit, 265. Quid dixerit de Deo a beluis cognito, 164. Democriti libri et peregrinationes, 237. Democritus solo Abderitæ nomine citatus, 101. Quædam sententia ipsi et aliis attributa, *ibid.*

Demodoci ætas, 108.

Demonstratio quid sit, 533. Ejus essentia, *ibid.* Est duplex, *ibid.* Quomodo ad veram demonstrationem pervenire possumus, *ibid.* et seq. Ad fidem reducitur, *ibid.* Demonstrations certissimæ de Deo, 110.

Demosthenes oratorem faciet, 293 et 294. Ipsius furta, 121.

Demylus tyrannus, 312.

Dentis evulsionem quis invenerit, 285.

Decretus, 74.

Derdæ gens Indorum montanorum, 93 et seq.

Deus. *o. o.* unde dictus, 109. Illius elymologia, 163. Quoties huic nomini articulos à præponitur in sacra Scriptura, toties Deus omnipotens significatur, 163 et 165. Eo nomine neque ulio alio natura Dei exprimitur, 163. Præcipuum et mysticum ejus nomen est Jehova, *ibid.* Alia ejus nomina, *ibid.* Deus lex et ratio dicitur, 109. Quid varia ejus nomina, 122. Deus nullis verbis exprimi potest, *ibid.* Nec sine Filii opitulante gratia cognosci, *ibid.* Deum existere quomodo cognosci possit, 114, 124, 120. Au demonstrari possit, 120. De eo demonstrationes certissimæ ex sacra Scriptura colliguntur, 110. Qualis est ab homine non potest cognosci, *ibid.* Homo non quod Deus est, sed quod non est, potest cognoscere, 164. Ejus cognitione semper inquirendis, 4. Cogniti et explicati est difficilis, 164. Nullus tamen cognitione Dei unius, et omnipotenti fuit penitus expers, 164. In animalibus etiam ratione parentibus est quædam Dei notitia, *ibid.* Nullus Dei ignorantem excusare potest, *ibid.* Eam in Graecis philosophis fusse imperfectam, *ibid.* Dei unitas et natura, 5. Est incorpore, et quæ sint illius perfectiones, *ibid.* Deus principiū expers, universorum est principium, 120. Unus et ingenitus, 4. Ejus omnipotentia et providentia ab ethnici cogita, 164. Non est auctor mali quod non prohibuit, 107. Qui Providentiam negat non potius quam verbis convincendus, 127. Ea sublata omnis Dominica incarnationis ceremonia tollitur, 107, et fabula videtur, 164. Ad omnia extenditur, 107. Deum bonum esse probatur, 12. Misericordia ei proprie convenit, 11. Eadem est illius misericordia ac justitia, 12. Justitia ejus, et beneficentia est æterna, et nunquam quiescit, 164. Quomodo homo es predestinaverit, *ibid.* Quæ sint ejus animadversiones, et admonitiones, et earum nomina, 12. Deus solus sapientia, 66. A quo omnes sapientia et veritatis fontes manaverunt, et quomodo, 128. Est primus veritatis magister, 243. Et etiam sine probationibus credendum, 120. Deus a nemine in hac vita videri potest, *ibid.* Eum facie ad faciem per solas puras et incorporeas mentis applicationes post mortem tautum videbimus, 221. Deus animi perturbationibus non est obnoxius, 111, 119, 161, 164, 223. Dei ira metaphorice tantum, 12; et membra allegorice intelligenda, 122, 164. Deus ab homine iusnate distans, ad hominem accedit, 110. Cum quibus se communicet, 121. Toto corde cur diligendus, 5. Ei soli serviendum, 4. Deum sequere, 111. Quæ sint ejus præcepta, 17. Ejus imago quæ, et quomodo ea sit in homine, 112, 188. Deo antiquorum sententia, et varia poetarum carmina, 216 et 247. Dii et deæ quales apud ethnici fuerint, 65. Sunt falsi, 581. Erant homines, 5. Eorum virtus et flagitia, 3. Dii majores majorumque gentium, et alii minores, 67. Dii secundi ordinis, 3. Dii tutelares seu maiorum depulsores, 8, sive averruncii, 72 et seq. Deos sibi forma, moribus, et animi perturbationibus similes Græci et gentiles fingebant, 150. Et quomodo, 234; iratos, 235; ab aliis hominibus læsos, 130. Eorum commentitii conjugia, 247. Quæ sepultra, 3. Deorum ordini cur ascripti reges et homines privati, 74. Quinam illi fuerint qui deos sese aut alios renuntiandi potestatem sibi concessam esse crediderunt, 3. Deorum plurimum cultus quomodo introductus, 48. Deos deasque qui venerantur, sunt Ægyptiæ deteriores, 3. V. *Idolatria*. Deos non magis quam deos castas fuisse, 70. Deorum mater Phrygia est, 251. Presbyteri matris deorum, 251. Philosophi quidam, qui deos irriserunt, ab imperatoribus premis affecti, 251.

Deuteronomii liber a Moyse scriptus, 144.

Diabolus. Vera aliquando et utilia dixit, 107.

Diacostris ordo, 191. V. *Ordo*.

Diagoras cur atheus dictus sit, 2, 82. Herculem contumeliam affecit, 83.

Dialecti definitio, 301. Dialecti et linguae generales quot initio fuerint, 301. Quot ea de re sententia, *ibid.* A principio barbara, 302. Quot apud Græcos, *ibid.* Dialecti dñi tribuntur a Platone, 1226; et animalibus ratione carentibus, 303.

Dialectica quid sit, 306. A quo sunt initium sumpit, *ibid.* Duplex est, una rejicienda, et comparanda altera, 306. Quanta hujus utilitas, *ibid.* Ejus officium, et a quo discenda, 109. Est value sophistarum cavillationibus inexpugnabilis, 126.

Diana Apanchomene, 72. Chelylis, *ibid.* Condyleatis, Condyitis, et Podagra, *ibid.* Ephesiæ templi destructio prænuntiata, 3. Leucophrynes tempium quam magnitudine, 53. Munichia festus dies et tempus, 60. Munichia statua a quo facta, *ibid.* Tauricæ homines in molati, 5. Diana que in templo pepererat, quid Minervæ responderit, 235. In Ætolos propter Oeneum irata, 130, 235.

Dicesarchus se Aristotelis discipulum esse jactabat, 98.

Dichordon a quibus inventum, 291.

Dictionum ornatum qui inhærent, res ipsas effugiant, 109. Christiana dictio quæ esse debeat, 106. V. *Christiani*.

Didymeus, 76. Didymus grammaticus, cur Chalceterus dictus, et quam magnus sit ejus librorum numerus, 319 et seq. V. *Dionysius*.

Dies quo Deus mundum feclasse dicitur quid significet, 184. Die deficiente quid Christiani agere debent, 15.

Dieuchidæ libri *Megaricorum*, 520. Plura a Philochoro sumpsit, et citati ejus libri, 500.

Dilectio, 117, 208. V. *Charitas*.

Diodorus Critolao succedit, 536. Quis fuerit, 537.

Diodori Croni quinque filii dialecticæ, et quæ fuerint, 267.

Dlogenis nomine quamplures appellati, 99. Diogenes Appolloniales dixit aerem esse primum rerum principium, 78; an et mundos infinitos, et infinitum inane, *ibid.*

Diogenes sive Diomenes Smyrnæus seu Cyrenæus cui successit, 254. Eius cum Metrodoro et Zenone dissidia, ibid.

Diogenis Cynici dictionum in eum, cui barba tonsa erat, 83. Illius carmina de præfixa ab improbo aliquo homine domui sua inscriptio, 241.

Diogenes Laertii locus explicatur, 251.

Diogenes Persicorum auctor, 99.

Diogenis traxici quæ et quot tragœdiae, 326.

Diogenei filia, 52.

Diomedon tyrannus, 312.

Dion Rerum Persicarum scriptor, 99.

Diou philosophus et scriptor quis fuerit, 320.

Dionysius Corinthiorum episcopus an Clementis Alexandrini præceptor, 10.

Dionysius tyrannus Jovis statuæ auream vestem abstulit, 8. Quis ille Dionysius, 61.

Dionysius Argivus, 60, 320.

Dionysius Carthaginensis vates, 277.

Dionysius grammaticus Thrax quis fuerit, et qui ejus libri, 320.

Dionysius Halicarnasseus ή τοις Χρόνοις, 320.

Dionysius Iambus, 327.

Dionysi statua, 3.

Dionysi Morychi statua, 60. V. Bacchus.

Diotimus post decem annos pester distulit, 249.

Diotimus Stoicus, Epicuri inimicus, atheismi accusatus, capite penas luit, 263. In quo linem ultimum esse dixerit, 263.

Dipænus statuarius, 60.

Diphili comedia, 327. Carmina de supremo Dei iudicio, 243. Quid ex sacra Scriptura de generali iudicio sumptu, 123. Alla ejus farta, 124.

Disciplinae ancillantur philosophiae, 106. In omnibus est aliquid boni, 303. Disciplinarum, artium et scientiarum cognitione quantum omnibus sit utilis, 303, 306. Quomodo Christianus eis uti debeat, ibid. Utiles sunt, ut sacrarum Scripturarum sensus recte percipiatur, 106. Eis gnosticus etiam perfectissimus exerceri potest, 223. Quis eorum usus, 126. Vitandus est inutilis abusus, 126. V. Inventores.

Discipuli quinam magistris similes, et eorum nomina, 293 et seq.

Discipulos Christi parabolice esse loculos, 144.

Dithyrambum quis invenerit, 289. Illius etymologia, 290.

Dives qui salutem consequi possit, liber inscriptus, 335. Ejus libri analysis, 335 et seq. Quomodo is liber, et quorum opera ad nos pervenierit, 337. Originis homilia titulo ubi et quando editus, 337. Ac deinde Clementis Alexandrini nomine, ibid. Ghislerii in eum annotationes, ibid. A Combesio quando, quomodo et ubi editus et quibus cum observationibus, ibid.; et a Joanne Fell, Oxoniensi episcopo, 338; et a Thoma Itigio, ibid. Quæ Valesii in ultimam ejus partem notæ, 338. Hunc librum esse corruptum, 338. Utrum Origenes sit illius auctor, 338. Vel Clemens Alexandrinus, 338. Num hoc opus liber aut homilia dici debeat, vel ex quibusdam concionibus compositus sit, 339. Quo tempore scriptus, 339. Quam ob causam, 339. An octavus Stromatum Clementis Alexandrini liber sit, 339. Novæ in eum observations, 339 Utrum in eo sit Originis error de animalium præexistentiæ, 340; et de incerta angelorum salute, 341; et de divina gratia, 341; et error Novatianorum, 342. Utrum ejus auctor minus quam par est, litterali, et nimis allegorico sacra Scriptura sensu inhaeret, 342; et de vera sacrorum Ecclesiæ ministrorum ordinatione loquatur, 342. An ῥητος nomine baptismum vel confirmationem designaverit, 342; et monastici ordinis fecerit mentionem, 343. Illius libri fragmenta, 343.

Divitibus quæ Christus dixit, quomodo explicanda, 338. Qua conditione aditus regni coelestis eis non intercludatur, 336. Quinam in celis locum habeant, aut non habeant, 336. De eorum salute cur quidam desperabant, 335, 336, 339. Eorum præpostera laudes et adulaciones, 335. V. Pauper.

Divitiae vera quæ sint, 116. In quo sitæ sint, 16. An penitus abdicandæ ac relinquendæ, 336. Non ex se ipsis, sed ex eorum usu boæ sunt, aut male, 336. Quomodo eis utendum, 16. Earum cupiditas radicitus evellenda, 336. Mala administratio quam perniciosa, 14. Quorum illæ et alia magnifica esse debeant, 15.

Varia divinantium genera, 2.

Divisio est triplex, 333.

Doctriæ hæretici. Cur sic dicti, 250, 254. Eorum principes Cassianus, 115. V. Cassianus.

Docens alios qualis esse, et quomodo docere debeat, 103 et seq.

Doctrinam et naturam rem esse similem, 119.

Doctrina Christi quam mirabilis, 105. Non temere ab

PATROL. GR. IX.

omnibus aut suscipienda aut impertienda, 103. Doctrinae Christianæ insitio quadruplex, 127. Principium Deus, 107. Cur a senioribus scripto non tradita sit, 343. Doctrina duplex incipientium et perfectorum, 122. Dodoneum as, 2. Vaticinari desit, 75. Utrum a lebete Thesproteo distinctum, ibid.

Dominum inter et servum quid sit disserim, 16.

Domorum quam superba fuerit apud paganos superflex, 86. Redarguitur, ibid.

Domi non habere hirundinem, 238.

Dormiendo tempus quod, 15. Dormientis nullus usus, quemadmodum nec mortui, 46. Non tota nocte dormendum, 46.

Dorothei Pandectæ et alii libri, 320.

Draco Atheniensium legislator, ejus ætas, 276.

Drepanum cur sic dictum, 67.

Druidarum apud Gallos quæ philosophandi ratio, 269.

Druidarum mulier Diocletiano prædictis imperium, 271.

E

Ebionitæ Evangelium secundum Hebreos admittant, 152.

Ebrietas prohibita, 13. Ebriosorum gestis dissuadetur, ibid. et seq.; fogienda, 89. Quæ nationes ebrietati magis obnoxia, 13, 89 et seq. V. Iota.

Ecclesia seu congregatio fidelium est sanctum verumque Dei templum, 130. Quæ vera, et quæ illius nota sint et characteres, 163. Est antiquissima, una et catholica, 133, 163. Ecclesia Rebecca figura, 21. Ecclesia Christi sponsa, 114. Ecclesia personam implere, 18. Utrum Christiani aliquas primis sæculis habuerint, 56. Num tempora parentur, 56. Ad Ecclesiam quomodo accederendum, 46; et in ea manendum, 17. Quanta in ea modestia, 46. Quorundam ab ea discedentium abusus, 46. V. Tempus.

Ecclesiastici liber, 149. An canonicus, 149. Sapientiam nomine citatus, 149, 157. Cur Jesu Sirach et Salomonis ascriptus, 149. Spiritus sancti afflatu scriptus, 25. Ecclesiastici loca diverso ab aliis modo quæ Clemens Alexandrinus citaverit, 25, 28. Quam magna variorum illius codicum varietas, 25. Ejus loca nemine indicata, 26. Designantur, 157.

Edemus apud Cythnios, 68.

Ectionis nomine plures appellati, et qui illi fuerint, 69.

Ectionis Samothracum suggestis orgia, 69.

Effectus ejusdem plures aliquando sunt causæ, 334. V. Causa.

Egregores angelii, 44. V. Angelus.

Elæctæ qui fuerint, 234.

Eleacta secta a quo instituta, et cur sic appellata, 254, 107.

Electi quomodo a poetis appellantur, 120.

Eleemosyna impertienda, 17. Quibus et quomodo, 337.

Ea purgantur peccata, 111. V. Dives.

Elementa quibus verbis significata, 121. Ea non esse Deos. V. Philosophi.

Elephantorum industria ad aliquem ex caeno, aut fossa, in quam cedidit, extrahendum, 303.

Elephantina Ægypti regio, 73 et seq.

Eleusinia, V. Ceres.

Elitorum urbs ab Alio condita, 68.

Elpenori helluones comparantur, 14.

Elysi campi, 120.

Empedocles vates, 279.

Empedocles philosophus et poeta magnis laudibus extollitur, 99. Philosophia ejus poetica, 248. Ventos sedavit, 125, 249, 527. Quædam ejus carmina, 327. Quid dixerit de Deo a philosophis cognito, 164. De primis rerum principiis, 78. De charitate, 121, 268. De misera hominis conditione, et ubi illius de ea carmina repertantur, 258. De futura hominum post hanc vitam beatitudine, 218. De mundo igne consumendo et renovando, 248. Em pedoclis farta, 124. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 125, et ex Althamante, 296. Carmina a quibus citata, 249. V. Branchus.

Enratitæ unde nomen sortiti, 250. Reselluntur, 42, 234. Eorum vivendi ratio, 107.

Verba Enoch de angelis prævaricantibus, 545, 547

Enthymesis Valentianorum, 232.

Ennyonem non esse deam, 5.

Epaphites illicitæ, 15.

Ephesia litteræ magicæ quæ essent, 190. Quis eas inventerit, 121.

Ephori Lacedemoniorum, 311 et seq.

Ephorus Cumano historicus, 320.

Epicharmi poeta et comicæ varia comedies, et quædam ejus sententiae, 327 et seq. An comediam invenerit, aut perfectione reddiderit, 192. Ejus carmina de summa Dei potestate a quibus citata, 247. De Verbo divino, 123

De fide, 203. De felicitate, 120. Epicharmi furtæ, 124. Ex sacra Scriptura, 125; versus corrupti, 139.

Eusebius quid, 89.

Epicuri etas, 277. Primum docuerat grammaticam, 288. Dixit omnibus omni tempore philosophandum, 117. A Democrito sua dogmata accepit, 300. Impietatis fuit auctor, 105. Ejus opiniones de Deo, 123. De Dei providentia, 4, 80. De fide, 110, 205. Epicurus unde acceperit omnia temere fieri, 247. Quam voluptatem summum bonum et finem ultimum esse dixerit, 260, 261, 264. Cur matrimonium improbarerit, 265. An etiam in sapiente viro, 265. Illius refellitur error sapientem hominem posse latenter facere injuriam, 119. Epicurus dicebat se in somno sibi similem futurum, 216. Illius effata de sufficientia, perturbationum vacuitate, et frugalitate, 297. Epicuri furtæ, 124, 125; ex sacra Scriptura, 125.

Epicureorum philosophia rejicienda, 107. Dei providentiam tollebant, et voluptatem deorum numero ascribebant, 107. Eorum opiniones de Deo, de voluptate et de atomis, 257. Et sapientem hominem, si omnibus latere valeat, posse alii facere injuriam, *ibid.* Quædam habebant arcana, quæ omnibus non permittiebant, 266.

Epidauri ante templum quæ inscriptio, 236. Quod illud fuerit, 236.

Epigenes Thespensis vates, 277.

Epigenes astrologus et historicus, 327.

Epigenes poeta, et varia ejus carmina, 327. *De Orphæi poesi* liber, 327. Symbolicos Orphæi loquendi modos interpretatus est, 131.

Epimenidis etas, 52. Num primus delubra exerxit, 52.

Epimenides vates, 279. Ejus sacrificio Persicum bellum post decem annos dilatum, 249. Corpus ejus a Lacedemoniis servatum, 279.

Epimenides Cretenis unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. A Paulo citatus, 156.

Epimethei et Promethei fabula apud Platonem, 267.

Epiphanes Carpocratus filius, et quis fuerit, 232. Illius *De justitia* liber, 232. Ejus errores 197; de matrimonio, 198. De uxorum communitate et execrands synaxibus, 115; et de veteri lege, *ibid.* Platonis auctoritate in erroris sui defensionem utebatur, 263. V. *Carpocrates*.

Epiphanius sententia de anno, mense et die, quo Christus natus est, 171. De sacris ordinibus initiatorum cælibatu, 193. Epiphanius locus emendatus, 85.

Episcopi et presbyteri nomina in indiscriminatum usurpata, 192. Episcoporum ordo a presbyterorum ordine distinctus est, 43. Clemens Alexandrinus utrumque distinxit, 191. Quæ fuerit ea de re Clementis Alexandrinus opinio, 192.

Erepti etymologia, 119.

Epistolas quis primum scriperit, 288.

Epopœia qui dicentur, 237. Quo anno fierent, 258.

Epublæ Christianorum, 47. V. *Convivia*.

Equos primus Ericthonius junxit, 287.

Eratosthenes Cyrenæus criticus, an primus grammaticus, 287. Ejus varia scripta, 320.

Eretriaca secta, 254.

Ericthonius an recte primus equos junxisse dicatur, 287.

Ejus sepulcrum, 52.

Æriphile Argiva meretrix, ac de illa carmen cuius sit, 85.

Erynnes seu Furiæ, 61. V. *Furia*.

Erythras primus navem construxisse dicitur, 283.

Escarum copia rejicienda, 13. V. *Cibus*.

Esdras sacerdos sacras Scripturas renovavit, 109. Ejus liber quartus an canonicus, 150. A Clemente Alexandrinus citatus, 158.

Estheri liber, 150. An canonicus, 150.

Ethice a Socrate introducta, 256. V. *Moralis et Socrates*.

Ethnicorum religionis falsitas ex impio eorum cultu demonstratur, 48. Imperfekte Deum cognoverunt, 123. Eorum idolatria, 125. Mortuis hominibus sacrificant, 125. Mysteria sua alios celabant, 120, 122. V. *Dii et Idolatria*. Ethnicorum virtutes, 201. Präcepta bona non responda, 17. Mores quam corrupti, 83. V. *Mores*.

Etrusci tubam excogitavere, 285. Etruscorum necromantia, 2.

Evander lupercal construxit, 256.

Evangelia quatuor tantum sunt, et canonica, et divina auctoritatis, 152, 162. Quo ordine scripta, 152, 162. Ab eis quorum nomine inscribuntur, 128. Quædam verba solo Evangelii nomine a Clemente Alexandrinus citata, 28. Unde sumpta, t59. V. *Lucas, Marcus, Matthæus, Iohnes, Scripturæ, Testamentum*. Evangelium secundum *Egypti* quo ratione a Clemente Alexandrinus citatum, 153. Quædam illius verba, 153. Quibus rejectum, 153. Quædam ejus verba explicantur, 115. Evangelium secundum He-

braeos, 111. A Clemente Alexandrinus et allis citatum, 152. Quædam illud fuerit, 152. Hebreæ scriptum, et in Cæsariensi bibliotheca asservatum Hieronymus transtulit, 152. Quinam eo usi sint, 153. An illud a Matthei Evangelio diversum, 153. Quæ de illo Clementis Alexandrinus sententia, 153. Cur ab eo citatum, 153. Quædam illius verba Salomone dicta explicantur, 114. Evangelium secundum apostolos, 153. Evangelium duodecim, 153.

Eubulus poeta quis, et quando fuerit, et quam varia eius comedea, 327.

Eucharistia est bona gratia, 41. Ejus solo nomine sacramentum corporis et sanguinis Christi appellatum, 190. Illius imago in pane et vino a Melchisedech oblatum, 190. Typus ejus fuit botrus Hebreæ datum, 41; et agnus paschalis, 41. In Eucharistia vinum aqua diluitur, 13. Vinum aqua temperatum in Christi sanguinem convertitur, 13. In Eucharistia verum esse Christi corpus et sanguinem asseruit Clemens Alexandrinus, 12, 13, 40, 41, 42, 190. Joannis evangelista hoc sacramento verba quo sensu ab eodem Clemente accepta, 40; et Matthei 41, 43. Eucharistia mirabile mysterium, 40. In ea nutrimur, veraque anima capimus incrementa, 38, 40. Illius participes sanctificant corpore et anima, ac quomodo, 41. Non ab omnibus temere suscipienda aut imperienda, 105.

Eucleïdis scaliprofusa Junonis Samiæ statua et quis illæ, 103. Eudemus Carius, 299.

Eudemus Naxius Melesagoras scripta compilavit, 299. Ejus historiæ astrologicae, 299. Eudemus furtæ, 123.

Eudoxi nomen tres præstulerunt, qui illi, ac polissinus Cratius, fuerint; hic fuit Conophidius Ægyptii discipulus, 238.

Evehemerus a paganis atheus dictus, et cur, 2, 82.

Eugamon sive Eugrammon libri *Musei de Thesprotis* sibi ascripsit, 124, 297.

Eumeius historiographus Hesiodi carmina in solutam orationem transmutavit, 298.

Eumeius Corinthius poeta, 298. Eumeius poeta quis et quando fuerit, et varia illius opera, 329. Eumeius furtæ, 124.

Eumenides seu Furiae, 61. Karum origo, 5. V. *Furia*.

Eunomi cithara, 2.

Euphorion nimis obscurus, et quis, 100. Illius de Deo carmina, 247. Symbolico locutus est, 21. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.

Eupolemi liber *De Judææ regibus*, et varia ejus fragmenta, 321.

Euripides scenicus philosophus, Anaxagora discipulus, et citata quædam ejus carmina, 328. His Deos irriti, 4, 82. Ubi reperiantur, 82. Herculis insatiabilis voracitatem notavit, 82. Illius Chrysippus et Protesilaus, 297. Corripta carmina corriguntur, 138. Platonis auctoritate abutebatur, 285. Homeri carmen imitatus, 295. Euripidis de Deo carmina, 82. A variis scriptoribus citata, 247. Obscurus de Patre et Filio Dei sermo, 167. Illius de misera hominis conditione carmina ubi reperiantur, 238. De Hippone, et a quibus citata, 272. Euripidis furtæ, 124. Ex sacra Scriptura, 120. Ex Hyperide, 296. Ex Epicuro, 297. Carmina ejus unde citata, 236, 258, 296. Quædam nomine renstatis poetica citata, 238, et solo tragicæ nomine, 102.

Euripide auctor, 327.

Eurydemusa mater Gratiarum, quomodo a Jove compressa, 66.

Euryssus Pythagoreus dixit hominem a summo opifice, qui se ipso exemplari uteretur, fuisse creatum, 233.

Eusebii de anno, quo Christus natus est, sententia, 171.

De prima idolatriæ origine, 49. Et templorum, 51.

Eutychites cur sic dici, 230. Ex Simonianis orti, 234.

An idem ac Euchitæ, 234.

Euthymenis *Chronica*, 321.

Excesti Phocensium tyrauni annulus, quo futura previdebat, 279. V. *Annulus*.

Exercitatio corporis adolescentibus, et viris concessa, 48.

Exodi liber a Moysè scriptus, 144. Locus non indicatus, designatur, 156.

Experiencia quid sit, 111.

Expiaatio vera animæ quæ sit, 130.

Expiationes num apud paganos a parvis mysteriis di stinctæ, 237. Quædam superstitiones, 241.

Exspectatio, quid sit, 110.

Exstipicinæ Tusci sive Etrusci maxime studuerunt, 252.

Ezechiel propheta num a Zoroastre representatus, 252.

Prophetia ei asservit, 23. Quæ ejus loca diverso ab aliis modo Clemens citaverit, 27. Ezechielis discipulus Pythagoras a nonnullis dicitur, 107.

F

Fabarum usus an malus, 847. Dicitur a Pythagoreis interdictus, 258. An id verum sit, 258. V. *Pythagoras*.

Facultates rationales voluntatis ministrae, 111.

Famulorum de usu praeceptum, 17.

~~et quæ~~ quæ dicerentur, 84.

Fell (Joannes), Oxontensis episcopus, 538.

Feminae communis cum viro vita, salus, et gratia, atque omnia communia, 11. Quomodo communes sint virtutes, 117. Utrum illæ in mares mutari possint, 93. Feminarum artificium, 46. Lanificio operam dare debent et quando, 15. Earum ornamenta quæ esse debeant, 15. Vestis omnes corporis illarum partes tegere debet, 15; et caput earum velo tegendum, et quali, *ibid.* Gummis ornatarum luxus arguitur, 15. Fucus qualis et quam damnavit, 16. Earum quæ magni pretii animalia alebant, luxus arguitur, 16. V. *Vestis.* Feminae Gallorum humeris in lectione ad templum portatae, 16. V. *Mulier.*

Fæciorum apparatus quis prohibitus, 13.

Ferri inventio quibus tributar, 271, 272, 286. V. *Æs et Idæi.*

Fetus qui in utero gestatur, utrum sit animal, 533. Movendam non esse hanc quæstionem, 335, 347; et est utilis, 308.

Fidelis quis sit, 110; et in quo, 120. Fidelis fiet, qui mandata Dei observaverit, 129. Is sacris Scripturis, quævis demonstratione certioribus credit, 210.

Fides est duplex, 333. Bona et mala, 120. Divina et humana, 111, 202. Quod earum discrimen, *ibid.* Fidei unitas, 117. Fidei divinae definitio, 202. A cognitione quæmodo a quibusdam distinguatur, 202. An ab ea reapse distinguitur, 120. In quo esse debeat, 120. Fidei meditatione fit scientia, 110. Sed ea præstantior, et illius criterium est, 110, 203. Fides ab opinione quomodo discrepet, 110. Fidei credimus præterita, 111. Fidem, pietatem et charitatem sibi invicem esse connexas, 111, cum spe habitat, 202. Quomodo ab illa ad charitatem et ~~re~~ ascendas, 203. Fidei cum charitate quæ connexio, 110. V. *Charitas.* Fides ad salutem virtus, is quæ in sacra Scriptura traduntur, libera est assensio, 111. Etsi in libera nostra electione, est tamen Dei donum, 110. Ab eo infusum, 177. Est voluntaria, et Dei donum, 202. Est aliquid divinum, 110. Fidei necessitas, 110; ad justificationem, 243. Quantæ ad æternam salutem consequendam sit necessitas, 202; etiam Judæis et ethnici, 203. V. *Abraham et Philosophia.* Fidei Christianæ qui non suscepit, cur nullus legitimam excusationem dare possit, 106, 244, 245. Fidei assensus præberi debet, 110; quam certa sit, 202. Fides est veritatis basis, 110, 202, 203; principium actionis, et prudentis electionis fundamentum, 110, 202; basis charitatis, 202. Præter fidem bona opera ad salutem æternam consequendam sunt necessaria, 203. Eam bonorum operum esse effectricem, 121, 203. V. *Gnosticus.* Fides honorum est operatrix, et justæ actionis fundatum, 122. Præter eam opus est inquisitione, 203. Fidei officium est penitentia, 110. Ejus virtus, 345; vis et potentia, 203. Ad Dei Verbum nos attollit, 110. Mosaicæ legis est plenitudo, 336. Illa infidelis in Christum transplantatur, 202; et purgantur peccata, 110. Fides auribus animæ percipitur, et quomodo fiat perfecta, 120. Quando stabilitur, 120. Omnes possunt eam consequi, 110. V. *Spes.* Fidei discimus divinæ providentiae non reluctari, 110. Ex sacra Scriptura certissimas deo demonstraciones colligit, 110. Qui eam accepit, quomodo fiat vir religiosus et gnosticus, 128. Ea gnosticus consistit, 111. Hereticorum de ea errores refelluntur, 202. Quid de ea Salomon et Xenocrates, 110; atque alii philosophi, 110. Fidei et Pacis templum quis primus posuit, 120. Fides in Capitulo dicata, 73.

Fiducia quid sit, 110. Sola in Deo, 110.

Filios paterna severitas optimos reddit, 296.

Filius Dei cur dicitur sine principio, sed tamen æternus, 331. Est vera Patris imago, 5. Filius Del homines primum per prophetas, deinde per semetipsum ad verum Dei colum revocare non destitut, 2. Cur homo fieri voluerit, 168. Omnium est perfectissimus et excellens, 111; illius officia, atque in homines beneficia, 129. Omnes ex æquo vocavit, *ibid.* Divinus cantor, coelesti harmonia mundum condidit, 2. Omnia primus magister, 126. Allegorice lux et dies dicitur, 119.

Fine de ultimo et summo bono varia philosophorum opiniones recensentur, 113, 280. V. *Philosophi.*

Firmicus. V. *Julius.*

Fistulæ inventores, 285.

Florum usus, 91; minime necessarius, 14. Quis Christianus licitus, 14. Unguentum ex floribus composita, 14

Fluvios animatos antiqui finixerunt, 66. Persæ coluerunt, 66.

Foliorum in silvis sonus cantui avium similis, 123.

Formicæ effodiunt et custodiunt aurum, 15, 42. Quales et quanta magnitudinis, 12.

Fornicatio quo modis dicatur, 199. Eam Apostolus proscriptis, 113. Fornicationibus et stupris aures inquinare Christianis nefas, 4.

Fortitudo quæ et qualis esse debeat, 112. Quæ in mulieribus desideretur, 117. Quæ sint ejus species, 200. Ea hominem Deo fieri similem, 201.

Fortuna a Romanis in sterquilino consecrata, 61. Ejus aræ, *ibid.* Eam non esse deam, 5.

Fratres quinam sese appellarent, 189. Qui sunt eodem verbo regenerati, 208; et in eadem civitate, 123, 248. De arguendis fratribus præceptum, 17.

Frustralitas quam probata, 13. Eam sectari debemus, 16. Quam dives sit, *ibid.*

Fucus varia que mistiones morbos conciscunt, 16. Fucus mulierum quam immoderatus et damnaudus, 16. Arguitur, 84. Fucus omnis prohibetur, 17.

Furia quibus nominibus appellata, 61. Earum origo, 3. Illas non esse deas, 3. Earum simulacra a quibus effictæ, 9. Statuæ qua ex materia, et a quo effictæ, ac ubi collocatae, 61.

G

Gaius Julius Nepos vates, 281.

Galactophagi qui fuerint, 273.

Galeni de modo, quo lac formatur, opinio, 93.

Galeus et Galeota vates, et unde hoc nomen iis indutum, 280.

Gallorum frugalitas, 16. Mulleres futura prænuntiantes, 271. Eorum discipulus Pythagoras a nonnullis dicitur, 107. V. *Mulieres.*

Ganeone exagitantur, 20.

Gaudium deorum numero ascriptum, 73. Illius tanquam dei simulacrum, 3.

Gauacæ seu Gausapæ quæ essent, 86.

Gemmarum usus illicitus, 15. V. *Mulieres.*

Generationem maledictis quinam insectati sunt, 113. Refelluntur, 114. Eam non esse malam, 182. V. *Conjugium.*

Gnæses liber a Moyse scriptus, 144.

Geometria a quibus inventa, 283, 284. Illius usus, 126. Quomodo Christianis utilis, 307.

Georgii presbyteri de Christi apud inferos prædicatione opinio, 176.

Georgii Syncelli sententia de Egregoribus angelis, 48.

Gerandron, 2. Illud Jovis Ammonis oraculum evanuit, 75.

Germanorum coma, 83. Quomodo eorum mulieres futura prænuntiantur, 107.

Ghislerius, 206, 208, 337.

Gladistores fortioribus cibis saginari solebant, 90. Ad erant convivis, 20. Ibi quam crudelia illorum certamina, 90. A quibus is mos introductus, 90. Illi a convivis sunt arcedi, 13. Quibus comparentur, *ibid.*

Gladius Martis inventus, 57. Gladius Scytharum regibus sacer, 57. Gladio seu ense apposito Scythæ Marti sacrificabant, 98. V. *Acinacis.*

Glauco Chio aris confundi et temperandi inventum Herodotus ascribit, 271.

Gloria non est dea, 5.

Græcum nomine perfectio Christianæ vitæ sæpius significatur, 212. Pro intuitiva Dei visione et salute aeterna aliquando accipitur, 211. ~~re~~ cognitio duplex, una barbarorum aut Græcorum philosophorum, altera vere philosophorum, seu Christianorum, 211. Hujus variæ definitiones, 211. Qualis quantæque perfectionis sit, 211. Ejus fundamentum, fides, spes, charitas, 211. Est mors spiritualis, et quomodo, 211. Ea acquisitu est difficultima, 211. Animæ est nutrimentum, 213; et rationalis cibus, 212. Gnostica doctrina cum inoculatione comparatur, 260. Gnostica vita a Græcis laudatur, 122.

~~re~~ gnosti, gnosti, nomen quid significet, 210. Quis ille sit, 111, 210. Præcipua illius virtus est cognitio, 128. Quanta sit, 211. Ejus utilitas et officium, 127. Res spirituales cognoscit, 126. Gnostica vita præexcitationes, 118. Illius basis et fundamentum, 118; et progressus, 118. Gnostici purgatio et profectus, 126. Varii sunt illius in virtute progressus, et varia perfectionis genera, 212. Per totum vitæ curriculum progressus semper facti, 212. Veritatem amat, et quomodo ad Deum attollitur, 116. Gnosticus quid agere, et quæ tota illius vivendi ratio esse debeat, 131. Ad supremum usque virtutis apicum, 151, 152 et seq. Gnosticus quid agat, 117, 120. Bonis actionibus operam semper dare debet, 225. Quæ debent bona esse ejus opera, 213. Verba, vita et mores debent sibi invicem omnino respondere, 213. Pro gratia merito suas patet facit operationes, 215. Opera ejus sequuntur cognitionem, sicut umbra corpus, 215. Agit propter spem promissi honoris, sed aeternam felicitatem postulat, 212. Non

agit propter mercedem a Deo accipiemad in hoc mundo, 212. Gnosti opera, cogitationes et verba munda sunt, 127. Quomodo magistratu fungatur, 129; et virtutibus operam det, 129. Illius voluntas, judicium, exercitatio, verba, dogmata, mores sunt eadem, 111. Quibus virtutum honorumque operum gradibus ad perfectam Dei assimilationem, perveniat, 129. Gnosti virtutes cardinales, 140. Illius operam dare debet, 213. Quomodo prudenter uti debeat, 213. Gnosti justitia, 213; et quomodo ea uti debeat, 213. Quatripartita est, 127. Illius comites sapientia et sanctitas, 213. Justitia incremento agnoscitur, 128. Gnosticus quomodo continens dicatur, 131. Qualis debeat esse ejus temperantia et continentia, 214. Uxor ei post liberorum suspicionem soror judicatur, 214. Quomodo erga eam et filios sollicitus, 132. Cibi, potus et unciones qualis usus, 131, 214. Primitias eorum, quibus utitur, offert Deo, 214. A carnis et vino quidam ex gnosticis abstinebant, 130, 214. Quomodo gnosticus jejunium quartu et sextu seriae cognoscet, 132, 214. Sermone, qui aliquam assert voluntatem, suspectum habet, 131, 214. Castigat videad facultatem, 132, 214; et suum etiam corpus, et cur, 120, 215. Voluntates diu noctu quomodo cohbeant, 215. Totus incumbit cognitioni, 215. Magna vi contendit, ut fiat cupiditat expers, 215. Tum mundum transcendent, 220. Gnosticus nihil illicientis voluntatis ne in somniis quidem admittit, 150, 152. Quid in eo virtutes cardinales et charitas efficiant, 131. Ad convivis quomodo accedit, 150. Quae ejus somnia, 132. Quam casta et sancta sint, 213, 216, 224. Quid de his Clemens Alexandrinus et alii tradiderint, *ibid.* Gnosticus quid fortitudine agat, et consequatur, 214. Deo familiariter utens, fortitudinem et tolerantiam possidet, 112. Quid in adversis agat, 212. Nullis adversis a Dei charitate divellitur, 117. Quilibet a tyrannis illata supplicia contemnit, 131. Ad mortem semper paratus, 132, 214; et martyrium subire, 118. Quomodo illud subeat, 214. Gnosticus fide consistit, 111, 217. Quantum ei necessaria fides, et quomodo in eo perficiatur, 217. Cum spe eam conjungit, 217. Gnosticus a spe, et a Dei mandato inseparabilis, 217. Non tantum sperat, sed optat suam et aliorum eternam felicitatem, 217. Gnosti quanta esse debeat charitas, 217. Propter eam solam agit, 218. Quid de puro illius amore, et de salutis eterna sacrificio nonnulli dixerint, 217. An Clemens Alexandrinus huic opinioni subscripterit, 217. Quo sensu dixerit a Gnosti cognitione Dei eternae salutis praferri, si separari possint, 218. Gnosti si quis eternam salutem, a cognitione Dei separaram proposuerit; Dei cognitionem ille eliget, 118. Si per hypothesis a Deo accepiter potestate citra ullam ponam faciendo ea quae prohibita sunt, nihil aget propter rectam rationem, 219. Neque etiamsi persuasum habuerit fore ut Deo lateant ea, quae gerit, *ibid.* Interiore delectatione attractus, id quod honestum est, semper eliget, 219. Cur Clemens Alexandrinus has hypotheses impossibilis proposuerit, 219. Gnosti omnia persuadet dilectio, 111. Fit per charitatem Dei amicus, 212. Gnosti in proximum qualis sit charitas, 131 et seq. Nullus ipsi nisi propter peccatum inimicus, 131. Quomodo erga proximum se gerat, 214. Proximum diligat, ac pro illo Deum precatur, 212. Gnosti cogitatione, ore, et verbis preces ad Deum fundit ante cibum, dum cibum sumit, antequam eat cubitum atque noctis tempore, 220. Unum loco et tempore Deum honorat et precatur, 127, 130; ac melior semper evadit, 150. Semper ad orationem purus, cum angelis precatur, 132. Gnosti ad Deum precatio qua sit, 119. Quid pro Deo postulat, 127, 150, 220. Postulat contemplationis et virtutis augmentum, et in justitia perseverantiam, 178. Postulat in bono perseverantiam et eternam felicitatem, 220. Quid pro aliis petat, 221. Quo animo petat, 221. Imperat a Deo omnia quae postulat, 150. Et Deus cogitationes ejus exaudit, 130. Antequam roget, Deus eum exaudit, 127. Tota illius vita est ad Deum precatio et cum eo conversatio, 131. Gnosti virtus hominem reddit contemplatione et actione excultum, 543. Qualis sit gnosti contemplatio, 221 et seq. Jugis est, et perpetua, quantum fieri potest, 222; et quomodo, 222. Neque bonas actiones, neque virtutum actus bonos unquam excludit, 222. Duæ illius contemplationis sunt partes et quae illæ sint, 222. Ex ea bona manant actiones, 223. Gnosti essentia est Deum perpetuo contemplari, 118. Ejus ante oculos quomodo Deus semper obseretur, 223. Debet Deum imitari, 120. Illius cum Deo similitudo et imago in quo posita sit, 127. Quomodo Deo perfectly fiat simili, 120, 224, 225, 227; atque Verbo divino, et Christo, 227; et angelis, 227. Quomodo fiat Servator Deo similis, angelis equalis, apostolus, presbyter et diaconus, 127. Vir regalis et sanctus Dei sacerdos, 130; inproprie est presbyter et diaconus, 191; et angelus, 214; sed ei

indumento et tempore minor, 166, 184. Cur Deus appetitur, 113. Illius anima quomodo fiat terrestris Dei imago, et Spiritus sancti templum, 130, 131. Gnosti perfectus quis, 112. Ut perfectus fiat, tria requiriuntur, et quæ illæ sint, 225. Illius perfectio, 118. Purgatio seu perfectio maxima que sit, 225; et summa, 126. Ha est in Epistola Pauli ad Corinthios descripta, 133, 213; et in Clementis Romani ad eosdem epistola, 213. Quæ si ergo quies, 214. Gnosti an perturbationum animi est, 214. Latuita seu perturbationum vacuitas qualis in eo, 223, 273, 276. Perfectum illius habitat in hac via diu nere non potest, 223, 225. Quo sensu Clemens dixerit eum ad perfectissimum imcompatibilitatis habitum pervenire, 224; et principalem ejus partem esse immutabilitatem et variabilem, 224. Eum Dei assimilatione evadere impabilem, 224. Quam cupiditatem ab eo excludat, 225. Quo sensu dixerit ei non amplius fortitudine et temperante opus esse, 225; nec amplius uti corpore, 225; et si in carne perinde, ac si carne careat, 226. Gnosti si uox et immutabilis, Deumque sancte contemplatur, 120. Quomodo in eo fiat virtutis habitus naturalis, 150, 228. Una ad eum incommutabilem perfectionis habitum pervenit, quo virtutem amplius amittere non possit, 228. Gnosti cur solus sit vir fortis, 213; pius et religiosus, 216; et quoniam ab causam, 129. Est sanctum verumque Dei templum, 130. Gnosti qualis sit scienti, 128. Perfectissimus humanis disciplinis exerceri potest, 225, 226. Quomodo disciplinarum et artium cognitioni uti debet, 114, 505. Quid ex eis accipiat, 211. Quomodo musta uti debet, alique etiam astronomia, 507. Nota augumenta et decrementa numerorum, 506. Humanam doctrinam per sanctam reddere, 76. Cui et quomodo philosopho subi indulgere possit, 78, 243. Alios docere debet, 112. Quomodo eos doceat, 78. Superbiacca cavere debet, 112. Quomodo et quomodo mysteria sacra palefaciat, 127.

Gnosti arguantur, 345; et qui dicebant hominem super peccare non posse, 548. Gnosti cuiusdam de re cupientia error, 118; et de voluptate, 112. Quidam preriebat se per uox voluntatis cum uoluptate pagari, eumque sonum esse magnum, qui voluntate expers non vinceretur, 234. Nicolai auctoritate abutebatur, 21 Gobryas, 234.

λέγεται quid, 180.

Gorgias Leontinus orator et sophista scripta *Melanges* expalavit, 298. Quidam egregius orator et quas orationes primus composuisse dicatur, 288. Ejus fulta, 13.

Gorgonius magicum nomen, 240.

Graculus an idem ac Charadrius, 96. Eum Dei nomine esse ethnici putabant, 5.

Graci semper pueri, 109, 253. *Graci omnes nulli Sythus sunt*, 273. Deos manusuetiores fingebant, 254. Omnes generis scriptorium fures et compilatores, 124. Horum sacrarum nostris Scripturis fulta receuentur, 125; et communia, 124, 295.

Grammatica quis inventor, 297. Ejus necessitas et utilitas, 506. Philosophiam profiteri cupieuti, 215. Grammaticus primus quis dictus, 287.

Grandines et procellæ a demonibus excitata feritur, 249; et a magis, 219.

Gratia ad omnia bona opera agenda necessitas demonstratur, 177 et seq.; ad bonas cogitationes, 177. Ad Deum et Filium ejus recte cognoscendum, 177; ad continentiam, et a concupiscentia abstinentiam, 177; ad supernas tentationes, 177; ad credendum, et veram fidem habendum, 177. Gratia prævenientis necessitas num ab aucto libri: *Quis dives saluum, etc.*, asserta, 291. Gratia actione præcipua est ea facere, quae optima sunt, 12.

Gregorii Magni, de his quos Christus post mortem ab inferno liberavit, sententia, 176.

Gry ne quidem, 520.

Gryphes aurum custodiunt, 15. Ubi, et quid sit, 15. Gæle vitium quasutum in ethnicis, 304. Rovis quid significet, 53.

Gymnasiun seu corporis exercitatio ad sanitatem 17. Adolescentibus et viris concessa, 48. Adolescentibus pro balneis concessa, 88.

Gymnetarum vivendi genus, 270.

Gymnosophiste unde orti, et nomen suum acceptum, et quæ fuerit filiorum philosophandi ratio, 269. Dilecta filiorum genus, 269. In virginitate permanent, et quoniam futura annuntient, 114. Non uoluntur mulieribus, 270. In ignem temere precipitabant, 116; et sub initium seculi vivi comburebantur, 309. Gymnosophistis huius quæstiones ab Alexandre Magno propositæ, et extemp soluta, 270, 125.

H

Hereses a Christo sunt predictæ, 132. Unde et quæ

modo nomina sua sortita sint, 230. Ex suis auctoribus, locis, gente, aut perversi actibus et dogmatibus nomen acceperunt, 133. Omnia origo ad duo capita refertur, 113, 279. Omnes catholica Ecclesia recentiores sunt, 133, 230. Hæreses quibus notis et quomodo a vera Ecclesia documentis secernantur, 163, 250. Earum disensio prohibere non debet, quin Christianæ religioni nomen detur, 132. Hæretici duplicitis sunt generis, 230. Atque se ipsos solos sallebant, 230. Alii sacras Scripturas corrumpebant, aut repudiabant, 230. Quot modis eas adulterarent, 143. Iis abutuntur, 133. Superbia inflati, ibid. Omnes movent lapitem ne a sede sua deturbentur, ibid. Sese invicem cur derideant, 133. Hæretici etsi in quibusdam non errent; præcipua tamen nostra dogmata funditus evertent, et quomodo, 127. Quidam pusilli et nullius pretii dicebant formatum fuisse hominem a diversi potestatibus, et quæ sunt usque ad umbilicum, esse artis divinoris, quae autem subter minoris, 233. Qui illi fuerint, ibid. Hæretorum baptismus qualis, 190. Aquam sine aqua in Eucharistia et baptismi sacramento querunt, 108. Hæretorum errores ex sacris Scripturis demonstrantur, 163. Quare in regnum cielorum non introiunt, 133. Hæretorum quæstiones vitande, 120. Hæretorum multitudo neminem ab Christianæ religionis professione cohibere debet, 230. Hæreticus quis sanari possit, 229, et ad viam veritatis reduci, 113. Ad veritatem vi trahitur, 260.

Halcione oppidum, 279.

Harmonia Dorica et Phrygia, 307.

Harpen sive incurvum gladium qui invenerint, 286.

Hasta apud Romanos olim Martis simulacrum, 57.

Hebraica lingua est Græca antiquior, 128. Peculiarum dialectum habet, ibid. Ac variis tropis, et cur, ibid.

Hebreorum philosophia longe Græca antiquior, 107. V. Moyses, Philosophia, Philosophi et Scriptores. Hebreorum in templo an aliquod simulacrum vel imago, 63.

Hecate. Improborum dæmonum princeps, 60.

Hecatæ plures, et quis Melesagoræ scriptorum compilator, 298 et 299.

Hecatæ de ultimo fine opinio, 262, 263. Hecatæ fulta, 123.

Hecatæ Milesii plura excrispit Herodotus, 300.

Hecatæus historicus quis fuerit, et illius libri, 321 et seq.

Hegesiaca secta, 261.

Hegesiæ an Cypriacorum poematum auctor, 100.

Heinsii in Clementis libros observationes, 141.

Helicon, 2.

Heliopolis, a quo condita, 283.

Hellenici duo, et quis Melesagoræ scriptorum compilator, 298, 300.

Hellenicæ fulta, 125.

Hellene, an Jovis filius et auctor sit Græca lingua, 302.

Heliunes asello pisci similes, 15, 97. Cum acephalo et elpenore comparantur, 14. Exagitantur, 20.

Heliosphæraton, 61.

Hemimæ cur sic dicti, 250, 234. In mortem temere ruerant, ut martyres haberentur, 234.

Heracleodorus ab Aristarcho consulatus, 321.

Heracleon hæresiarcha Valentini discipulus, 232. Illius de martyrio error, 117, 232. Baptismate ablutorum aures igne obsignabat, 345, 348.

Heraclidis Pontici de abdicatione, et primis rerum principiis opinio, 4, 79; et de Sibylla, 161. Qui fuerit, 83.

Heraclitus, Pythagora recentior, 273. Ejus ætas, 274. Illius ad Darium et Darii ad eum epistolæ, 274. Heracliti obscuri et tenebrosi liber, 275. Symbolice locutus est, 121. Heraclitus dixit ignem esse rerum principium, 78. Illius de Deo testimonium, 247. Omnes universim deos irrisit, 83. Ejus de fine opinio, 110, 205. De mundo diversa esse dicunt, 248; et cur, ibid.; de summo bono et ultimo fine opinio, 262; de anima secca, 45; de Sibylla, 161. Heracliti quædam carmina, et utrum sint Heracliti Ephesii philosophi, 328. Heracliti fulta, 124; ex sacra Scriptura, 123; et Orpheo, 296.

Hercules quo corporis figura, forma et statuta, 98. Ejus nutricem dicebant Thebani fuisse mustellam, 74.

Cur una cum Apolline servivisse Admeto dicatur, 235. Hercules unus ex Idaëis Dactylis ludos Olympicos instituit, 271. Insatiabilis in convivio, virides sicut cum carnibus comedebat, 82. Ab Hippocoontidis vulneratus, 99.

Virtus et vitium obviam ei venisse cerebantur, 262. Cur Deus, 3. Herculem quinam colerent, 234. Eum Brachmanes venerabantur, 114. Herculi Axœvii, Romani sacrificant, 72. A Diagora contumelias est affectus, 83. Ejus certamina quid significant, 235. Depicta sunt, 62. Hercules Tirynthii statua a quo facta, 60. Hercules vates et physicus ab Atlante columnas mundi suscepisse cur dicatur, 235.

Herilius summum bonum dixit esse scientiam, et quomodo, 261.

Heri Armeni fabula, 219; apud Platonem, 267.

Hermas quid de Christi et apostolorum apud inferos predicatione dixerit; 125, 175; et de publica penitentia, 190. Testimonium de timore et penitentia, 111, et de iis, qui duplice sunt corde, 109; et contra eos qui dicti ornati inhaerent, ibid. Novatianisti erroris immerte accusatur, 312. Hermas liber de dupli Scriptura sensu, 128.

Hermas Thebanus vates, 280.

Hermioneus an unus ex septem Græcia sapientibus, 272.

Hermippus Berythus quis fuerit, et ejus scripta, 521.

Hermodamas Pythagoræ magister, 252.

Hermogenes docuit Salvatorem in sole suum posuisse corpus, 345.

Herodoti de cultus deorum origine sententia, 50. Locus de Pythia responsione, 139. Alius paulo aliter citatus, 326. A Strabone de Hyperboreis castigatus, 270. Ejus fulta, 124. Herodotus quis a Clemente Alexandrino citatus, 238.

Hervetus quid de locis in *Admonitione ad gentes* corrupti dixerit, et an recte, 8. Quid de aliis in tribus *Pædagogi* libr. 20. Ejus Latina librorum Clementis Alexandrini versio, et commentaria quam imperfecta, 141. Quæ sacrae Scripturæ testimonia a Clemente citata non invenierit, 22.

Hesiodi ætas, 81, 328. Quam sæpe facta illius mentio, 81. Hesiodi de Deo carmina, 4. A variis scriptoribus citata, 81, 246. De septimo die sacro, 248. De hominum custodia dæmonibus commissa, 68. Decies ter millia immortalium dæmonum, humanæ custodiarum preposita, absurde cecinit, 3. Carmina de Jove decepto a Prometheo, 234. Hesiodi fulta, 124; ex sacra Scriptura, 123; et ex Homero, 293.

Hicesius seu Icesius a plurimis citatus, 98.

Hieroglyphicas litteræ steli inscriptæ, 239.

Hieronymi sententia de Danielis lxx hebdomadibus, 170; de die et mense, quo Christus baptizatus est, 172. De Christi pulchritudine, 35. De animæ perturbationibus, 226. De Pelagianorum circa somnia errore, 218. De sacris ordibus initiatorum calibatu, 193; et apostolorum, 194. De abstinentia a sanguine et suffocato, 50.

Hieronymus Rhodius, et ejus de summo bono sententia, 98.

Hieronymus Peripateticus ònem ultimum esse dixit honeste et citra ullam molestiam vivere, 261.

Hierosolymitani templi quatuor columnæ, 121. Eorum quæ in eo erant mystica interpretatio, 121, 307.

Hierusalem civitatis quæ sint imagines, 120.

Hincmarus, 17.

Hipparchus Pythagoreus, qui magistri sui decreta scriptis tradiderat, quo supplicio affectus, 122, 266.

Hippasus Metapontinus dixit ignem esse rerum omnium principium, 78.

Hippias sophista de Græcorum furtis scripsit, 124; et quis ille sit, 300.

Hippo seu Hippo Cyrenis filia et vates, 282. Cum Aëlo habitans, eum docuit natura contemplationem, 272. Prima ex siderum ortu futura prenuntiavit, 272.

Hippobotus, 232. Hippoboti scripta, 321.

Hippocooon et ejus filii Herculem vulneraverunt, 98.

Hippocratis fulta, 124.

Hippodamus Pythagoræ discipulus, 253. Ejus sententia de triplici amicitia genere, 253.

Hipponax Melius cur a paganis atheus dictus, 2, 82.

Hipponax poeta quis fuerit, et carminum ejus petulantia ac lascivia, 328. Turpia narravit, 105. Hipponax Ephesius lambum claudum excogitavit, 289.

Hircinæ carnes, 239.

Hircum cur non sacrificarent Judæi, 150.

Historici scriptores pagani, et eorum fulta, 124. V. *Scriptores*.

Historici de plantis effatum, 297; fulta, 124.

Hoedi in meo, 13, 96.

Homeri coguomen unde, et quod primum nomen, 66. Qui parentes et patria, 66. Ejus ætas, 528. Quo jure dici possit poetarum antiquissimus, 295. Poetam faciet, 295, 294.

Homeri opera utrum ad tragœdiæ et comœdiæ instar conscripla, 292. Ejus sententia de Deo, 123. Obscurus de Patre et Filio Dei sermo, 167; de Deo Patre et Filio carmina unde citata, 217. Eos indicasse videtur, 123. Homerus deos suos irrisit, 4, 82. Illius de misera hominis conditione carmina ubi reperiantur, 258; et de matrimonio, 216; de septimo die sacro, 248; ac de pravis vini effectibus, tacito ejus nomine, citata, 102; et de Margite, 328. Homeri fulta, 124; ex sacra Scriptura, 125; ex Orpheo et Museo, 293. Homeri carmina quinam furatis sint, 295; citata ubi reperiantur, 295, 297.

Homo est duplex et quomodo, 273. Ad imaginis dei

- factus, et in eo Imago Dei, 123. Num eam in corpore et anima habeat. Quomodo, 188. False de hac quæstione opiniones refelluntur, 189. Viva est Filii Dei imago, 5. Hominis nobilitas in eis sita est, ut pulcherrima et honestissima quæque eligat, 112. Qui partes ejus inferiores ab alia, quam diuina potestate factas esse garriebant, confutantur, 113. Angelis tempore et indumento inferior, 184. Illius misera conditio, 113. Ad laborem nat, 258. Hominum diis immolandorum impius mos, 68. *Homines omnes mali, vel plurimi homines mali*, 273. Cujus sit hæc sententia, 273.
- Honestas sola propter se expetenda, 219.
- Honestum solum esse bonum, 264; et honesta esse juundissima, 119, 219.
- Honoris templum, 73.
- Horæ constituta ad preces ad Deum fundendas erant tercia, sexta et nona, 130. V. *Christiani*.
- Hosanna quid significet, 21.
- Hospitalitas, 208. V. *Charitas*.
- Hospitum pedes lavabantur, 118. Lavabat Cleobolina, 515.
- Hostium dona non esse dona, 295. V. *Inimicus*.
- Humanitas, 208.
- Hyacinthides quæ fuerint, et magnus earum animus, 265.
- Hyæna an vicissim singulis annis sexum masculinum in semineum mutet, 95. Eam non comedendam qua lege statuatur, 24.
- Hydaspis libri, et utrum Paulus ethnicos ad eos legendos horlatus sit, 161.
- Hydroparastæ. Sola aqua in Eucharistæ sacramento utebantur, 234. V. *Eucharistia*.
- Hylobii fidem atque Allobii, 269.
- Hymnum quis primus cecinerit, 290. Hymnus in Christi laudem, 18, 19.
- Hyperboreæ civitates, 120. Hyperborei barbari philosophi, 107. Quas regiones incoherent, et quodnam eorum vivendi genus, 270. Quomodo sexagenarios de medio tollerent, 270. Apud eos Apollinis honores, 521. Eorum filii ubi sepulta, 53. Quæ fuerint, *ibid*. Quomodo eis Delii parentare, *ibid*.
- Hyperides quæ perfectus orator, 321. Ejus furtæ, 124.
- Hyperoche et Laodice Hyperboreorum filiæ, ubi sepulta, 53. Quomodo Delii eis parentare, *ibid*.
- Hyporcheme, ἡρόμενη, quid, et qui illius inventores dicantur, 290.
- Hypostasis quarta Domini quid sit, 140.
- Hypotyposes* libri quales erant, 332. Cur ita inscripti, 332. Quis illorum scopus, et quod argumentum, *ibid*. Ab Eusebio et Photio lecti, *ibid*. Eusebius nihil in eis adnotavit quod sanum omnino non fuerit, 333. Photius vero sexcentos errores, *ibid*. An hi libri ab hereticis corrupti, 349. An compositi, priusquam Clemens veris omnibus Christianis religiosum documentum imbuere n, 354. Non aliis horum et *Stromatum* librorum fuit auctor, *ibid*. Eos non ideo intercidisse quia erroribus scabebant, *ibid*. Varia eorum fragmenta, descripta ab Eusebio, *ibid*. Ab OEcumenio, *ibid*. Joanne Moscho in *Prato spirituali*, 355. Eorum integer manuscriptus codex, *ibid*.
- I
Iacchus sive Bacchus, 70. V. *Bacchus*.
- Iambos quatinus excoxitaverint, 289, 523. Iambi claudi inventor, 328.
- Iamus et Iamiae vates qui fuerint, 280.
- Iberi ebrietati obnoxii, 89.
- Iberiarum fortitudo, 117. Iis propinquæ mulieres in agris laborantes parvunt, 314.
- Ibis quæ esset avis, et cur eam Egyptii adorarent, 240. Erat lis hieroglyphica littera, *ibid*.
- Idei Dactyli qui fuerint, et ubi habitaverint, 271. Ab eis inventus ignis, et ferri, seu æris usus, 271, 286; et musicorum modorum, ac quomodo, 271; et armatarum saltationum, *ibid*. Præstigiis et incantamentis addicti, *ibid*. Ephesi litteris utebantur, *ibid*. Utrum a Corybantibus et Curetibus diversi, *ibid*.
- Idanthuras Scytharum rex Dario pro litteris symbolum misit morem, ranam, avem, jaculum, aratrum, 121, 259.
- Idithum nomine cur psalmi quidam inscripti, 148.
- Idmon vates quis fuerit, 281.
- Idololatriæ origo, quæ fuerit, 48. Septem modis introducta, 5, 47. Aliud illius primordium, 49. A quibus initium ceperit, *ibid*. Quicquid putant nullam ante diluvii tempora fuisse, 50. Alii luisse Enosi tempore, *ibid*. V. *Dii et Tempa*. Idololatriæ cur fornicalio dicatur, 199.
- Idolothytis abstinendum, 15.
- Idolum prohibitum, 64. Idolorum cultu nulla major perversitas, 5.
- Ignem coluerunt Persæ et Sarmatæ, 4.
- Ignorantia quid sit, 111. Est principium peccati, et quod illius remedium, 180.
- Iliadis parva* quis auctor, 529.
- Illi Persim* Arctinus compositus, 526. Leschi tunc ibiatur, 329; et Acato Argivo, *ibid*.
- Ilyricanæ mulieres in locis, ubi laborant parunt, 31.
- Ilots Spartanorum servi, 17. Hos inebriati cogebat, ut pueros et adolescentes ab ebrietate deterrenat, 19.
- Imagines et simulacra nulla apud priores Christianos, 63. An id verum sit, et quando illa in usu esse coepisse, *ibid*. Imago Dei utrum et quando apud eos facta, 63, 12. Quis eam fieri prohibite, 107. Utrum imagines aliquæ à divina lege prohibite, 63. Christi Domini, mulieris sagittis proludio laborantis, Petri et Pauli apostolorum et martyrum antiquissime, 64. V. *Simulacra*. Imago nulla est Deus, 5. Ea ne fieret Numa Romanorum rex probavit, 253. Imagines et statua humana figura expresse, et quid inde acciderit, 3. Imagines posterius quam columnas ethnici adorarunt, 257. Imagines deorum in Romana templis nullæ primitus erant, 56. Quædam turpissima paganis domi asservatae, 4. Imaginum quatuor simulacrum Egyptiis quatuor litteras vocant, 190.
- Immarus seu Immarodus Eumolpi et Dairæ filii, 31. Ubi sepultus, 52.
- Impatibilitas ad habitum quis perveniat, et quid apt, 118. V. *Apathiea et Gnosticus*.
- Impudentia templum, 73. *Impudentia dei*, adagia, 73. Ejus simulacrum, 3.
- Inachus estne Moysis coævus, 108.
- Inaures vetiles, 17.
- Indifferens quid Stoicis, 265.
- Indifferenter non vivendum, 114. Qui id dicebant, refelluntur, 114. V. *Sibici*.
- Indifferentia esse omnia dicebant, 257.
- Indicæ aves, 16.
- Indi vitam nudæ agunt, futura prænuntiant, quæcum pyramidem colunt, 114. Se ipsos igne et vita edocent, et quomodo, 251. Indus igne tortus cæteris a Zenone aspernitur, 112.
- Infantes abortivos et projectos angelo præsidi edocados tradi, 346, 347 V. *Pueri*.
- Inferns et inferi. V. *Apostoli et Christus*.
- Infidelitas quid sit, 110. Ejus definitio, 303. Ea duplex est, una bona, et mala altera, 204.
- Infidelium actiones omnes utrum sint peccata, 17. 204. Ex causa et ex fine, *ibid*. An quia ad vitam eternam consequendam non prosunt, *ibid*. Infidelis homini quæ misera et brevis vita, 117. Juste a Deo condemnatur, 127.
- Infirmitas principium peccati est, et quod illius remedium, 180.
- Infortunium quid sit, 180. V. *Peccatum*.
- Inimicus facilius quam amicus caverunt, 296. De inimicorum dilectione præceptum, 17. V. *Christianus et Gnosticus*.
- Injuriarum de obliuione præceptum, 17.
- Injustitiae abstinere est salutis principium, 116. V. *Peccatum*.
- Innocentia morum extra invidias, odii et calumnias non posse est, 345.
- Inobedientia homo jumentis fit similis, 13.
- Inoculatio, *τοποθεσία*, quid sit, 260.
- Insanienslibus (de) proverbium, 295.
- Insitio arborum quadruplex, 260.
- Intelligentia quid sit, 111. Est ratiocinandi facultas, 11.
- Intellectu (in) nihil est, quod prius in sensu non pertinet. Aristotelicum est effatum a Clemente Alexandrino reperitum, 45, 303; et prius a Platone, 304.
- Interpherius ad Darium responsio, 296.
- Inventores artium, scientiarum, aliarumque rerum quæ fuerint, 283. Eas non a Græcis, sed a barbaris fuisse inventas, 285. Quinam de rerum inventoribus aliquid sentito tradiderint, 293.
- Inou Chius quis fuerit, et quot illius tragedie, siq[ue] libri, 322.
- Ionicas philosophorum sectæ auctor, 107, 219. (prior) tressores, 219. Quæ alias sectæ ex ea manaverint, 251.
- Ionicas musæ que, 250. Eorum effatum, 122.
- Iophon Athenensis tragicus, et quæ eius fabula, 329.
- Iophon comicus, 329.
- Iophon Gnosius poeta, 329.
- Ira deorum numero ascripta, 73.
- Irene pictrix, 316.
- Irenæ lucubrationes deperditæ, 28. Irenei sententia de anno quo Christus natus est, 171.
- Isaac propheta, 108. Illius et Rebeccæ risus quid significet, 21.
- Isaias propheta, divino spiritu affatus, librum suum composuit, 22. Et asseritur, 23. Isaias loca direxerat ab aliis

modo quæ Clemens citaverit, 27; et a nullo indicata de-signantur, 158. Locus ab Herveio non inventus, 22.

Isaurorum antiquissimi. Auguris studuerunt, 284.

Ischomachus faciet agricolam, 293.

Isidorus Basilidis filius, 251. Libri illius *De moralibus fragmentum*, 251. Liber *Expositionum prophetæ Barchor.*, 251. De matrimonio errores, 113, 198. Ille Basilidis errorem rejecit, 112.

Isidorus *De Græcorum scriptorum furtis*, 125.

Isidorus Characenus, 99.

Isocrates quam perfectus orator, 296. Ejus furta, 124. Israelites an jure merito Ægyptiorum bona diripuerint, 146.

Ister historicus, et vari ejus libri, 322.

Isthmiorum ludorum origo, 77.

Itanon Samnites primus clypeum invenisse dicitor, 286.

Italica philosophorum secta. A Pythagora instituta, 107, 251. Cur sic appellata, *ibid.* In Epicurum desit, 254.

Italicum vinum, 15, 89.

Ittigius, 537, 542.

J

Jacob fuit propheta, 108. Ejus *Styracina virga*, 24.

Jacobi protoevangelium, 176.

Jehova præcipuum et mysticum Dei nomen quatuor litteris constans, 165.

Jejunii præceptum, 17.

Jejunium quartæ et sextæ feriæ. Quantæ apud Christianos sit antiquitas, et utrum legi apostolica constitutum, 152, 209. Cur Christiani his diebus jejunarent, 209. V. *Aeriani, Gnosticus, Quadragesima*.

Jeremias propheta divini Spiritus afflatus librum suum compositus, 22. R̄i asseritur, 23. Baruchi verba ei ascribuntur, cur, 24. Illius capitâ alio ordine in Græca, quam in Latina interpretatione, 27. Loca ejus diverso ab aliis modo quæ Clemens citaverit, 27.

Jesu nomine bonitas Christi significatur, 12. V. *Christus*.

Jobas. V. *Judas*.

Joannes Baptista Christi precursor, 118. Ejus abstinentia, 15. Symbolice locutus, 122, 144.

Joannes Cærinthus fugiebat, 51. Quomodo juvenem quemdam adduxerit ad penitentiam, et Ecclesiæ restituerit, 537, 538, 542.

Joannis Evangelii prima verba a Clemente Alexandrino citata, 29. V. *Evangelium*. Joannis prima epistola canonica, 155. Ipsi adjudicata, 28, 155. Est canonica, 155. Major vocatur, ac proinde alias ab eo scripta sunt, *ibid.* Joannis Epistola secunda canonica ad virginis scripta dicitur, 550. Joannis prima epistola adumbrationes, 548; et secundæ, 549. V. *Adumbrationes*. Joannis Apocalypsis, 155.

Johannis Climaci de sanctis castisque somniis sententia, 215 et 216.

Joannes Damascenus quedam citat Clementis Alexandrini fragmenta, 544, 546, 547.

Johi liber revera ab ipso et sancti Spiritus afflatus scriptus Hæc verba: *Nulus est a sorde mundus*, etc., ubi reperiantur, 147.

Jobil de Petri apud inferos prædicatione opinio, 176.

Jonas propheta prophetæ, 149.

Joseph patriarcha tunicae polymitæ mystica explicatio, 144.

Josephi chronologia, 109.

Jovinianus in balneis, quæ viris et mulieribus communeg erant, lavabat, 88.

Jubal musicæ operam dedisse psalteriumque et citharam invenisse dicitur, 289.

Jubas seu Jobas de Assyris scripsit 317.

Judas Epistola, 17. Ab eo divini Spiritus afflatus scripta, 155. Eadem a Clemente asseritur, 28. Utrum canonicas adnumerata, et a quibus, *ibid.* Objectiones contra hanc sententiam diluvuntur, 29. Publice in Ecclesiæ lectitata, 29. Cur in ea Judas se servum, non fratrem Domini appellaverit, 548. Unde accepert Michaelem et diabolum de Moysis sepultura disceptasse, 147. Hujus epistolæ auctoritate quidam confutati, 115. Judas epistolæ adumbrationes, 548. V. *Adumbrationes*.

Judeorum quanta sit antiquitas, 107. V. *Basilides, Heretici et Hæretici*. Eorum baptismata, 189. Variae hereses, 152, 230. Impius cultus, 123.

Judicium sive secunda mentis operatio utrum sit voluntatis actus, 304

Julianus Augustus quid dixerit de Christi pulchritudine, 36.

Julia lex contra adulteros, 93. V. *Adulteri*.

Julius Firmicus quid de Corybantibus, 7.

Junonis Argivæ templum igne dirutum, 53. Semis sta-

tua a quo facta, 105. Samis et Tirynthia status, 5. Cythereonis et Samis simulacrum duplex ligneum, 57. Tirynthia statua ex qua materia, et a quo artifice, 59.

Junii error, 66.

Jupiter a quo primum ita appellatus, 49. Joves tres erant, 5, 65. Qui illi fuerint, 66. Varro et Tertullianus centos esse dixerunt, 66. Jupiter sub formicæ figura ex Eurydemusa Myrmidonem genuit, 66. Ejus indomita et effrenata libido, *ibid.* A Prometheus deceptus, 234. Ei homines immolati, 5. Jupiter Agamemnon, quem Spartanî venerabantur, et quia ille, 66. Jovis Ammonis oraculum evanuit, 75. Jovi *Anagni*, Myagrio et Myodi Elei sacrificant, 72. Jupiter Belus inventor sideralis scientiæ, 283. Jovis Bell templum, *ibid.* Jupiter Calvus et Argivus, 66. Jupiter Myagros, seu Misgrus, vel Myodes, 72. Jovis Olympi templum et figura, 8; statua, 5; simulacrum ex qua materia, et a quo factum, 58. Ei aurea vestis ablata, a quo, et ubi, *ibid.* et 11. Quid in eius digito Phidias scripserit, 58. Jupiter *Pontoplatos*, vel *Ampeloplatos*, seu Picalaris, quis, 8. Jupiter Patarcus, 58. Ejus simulacrum, 9.

Juramentum est prohibitum, 218.

Jusjurandum vetitum, 123.

Justini sententia de Christi pulchritudine, 38.

Justitiæ definitio, 213. Ea ex prophetia manavit, et in Evangelio perfictrit, 110. Qui eam esurient et sitiunt, cur beati, 122. V. *Pielas*. Justitiæ tanquam deæ figura, 5. Eam non esse deam, *ibid.*

Justus vir est beatns, 264; in maximis etiam tormentis, 313. A veritate & virtute malis non dimovetur, 230.

L

Labyrinthe deorum sepulcra, 3.

Lac est perfectum alimentum, 12. Quomodo formetur, 12, 93. A quibusdam manna appellatum, 12. Cur nutrices hieme magis quam estate lacte abundant, 93. Lacte ex mulierum uberibus profluente, carnivoras bestias procurari, 346, 347. Lactis cum melle et vino dulci mistio, 40. Est salubris, 12. Lactis adipem butyrum vocant, 133.

Lacedæmoniorum patientia, 312. Quomodo pueros ad quælibet dura patienter ferenda assuefacerent, 312. Eorum lex in cæliis, et in eum qui malam uxorem duxerat, 268. Lacedæmonii floridas vestes et aurum mundum solis meretrices gestare permiserunt, 84. Unguentum et purpuram rejciblebat, 84. Pierumque lavacris et uncione abstinentes, *ibid.* Quanta eorum modestia, sobrietas et frugalitas, *ibid.* Militibus vestis punicea concessa, cur et a quo, *ibid.* Virgines quarum ueste genu non tegebatur, immodestia redarguebantur, *ibid.* Unguentarios, et lanarum infectorum Sparta ejecerunt, 92. Eorum scythæ, 110. V. *Ilotæ et Spartani*.

Lachesis, 3. Ejus oratio, 255.

Lactantii opinio de annis quibus Christus prædicavit, 173; de deorum cultus origine et templis, 50, 51.

Læna quodnam vestimentum, 275.

Lais a quo despcta, 510.

Lamia ineretrix a Demetrio perditæ amata, 75.

Lampis nautam faciet, 293. Navicularius fuit opulentissimus, 294.

Lanæ pretiosiores illicitæ, 13.

Lanarum floridarum infectorum quibus ex civitatibus pulsi, 92.

Lanifictium, 13.

Ladocie et Hyperocôte Hyperboreorum filia ubi sepulta, 55. Quomodo Delii sis parentarent, *ibid.*

Lapidis habitum habent et cur, 259. V. *Machinæ*. Lapis apud Arabes Martis simulacrum, 59. Qui adorant lapides stulti sunt et impii, 4.

Lapicidinum quis primus invenerit, 287.

Lassus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272.

Lassus quid ex musica invenerit, 289.

Lasthenia Mantinea mulier philosopha, 267.

Latrunculorum ludus, 62. Eorum figuris similes non decepti, *ibid.*

Laudes Deo ad concinendas noctu surgendum, 14.

Lazari parabola quos designet, 116.

Leæna Attica etsi torments vexata, secretum non prodidit, 314.

Leandri scripta, 98.

Leandrius an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272.

Leandrius Melesagoræ scriptorum expilator quis fuerit, 299. Ejus furta, 125.

Lebes Thesprotæ valicinari desiit, 73. Utrum ab ære

Dodoneo distinctus, *ibid.*

Lecticas quibus mulieres portabantur, 88.

Lectuli moliores vetiti, 14.

Lectum qui primi fecisse dicantur, 287. Lectorum luxus, molitiae et superflua omnia removenda, 14. Quanta ap-

paganos eorum magnificientia, 86. Religio quae fuerit, *ibid.* V. *Strata.*
 Legislator pastori debet esse similis, 109. Legislatores quinam ex ethnici celebriores fuerint, 275.
Leon Pelleus cur atheus a paganis dictus, 82.
Leonis de diis Egyptiis tractatus, 322.
Leonis pædagogus Alexandri Magni, 12; sed illius factum non ressecutus, 103.
Lepaste quod vas fuerit, 87.
Lepistæ, 14.
Leporem non comedendum qua legè statuatur, 24, 95.
 An idem cum dasypode, *ibid.*
Lesbius vinum, 8, 89.
Leschis Lesbii poetae ætas, 329. *Iliadis parvæ* auctor, 329.
Leucimi de summo bono et ultimo fine opinio, 264.
Leucippus cui successit, 234. Dixit plenum et inane esse prima rerum principia, 778; frusta, 4.
Leucophrynes Magnesia in Diana templo sepulta, 55.
Leucostolos magicum nomen, 210.
Levis apostolus quis fuerit, 197 et seq.
Levitici liber an a Clemente aliqui citatus, 28.
Lex. Legis nomine Deus significatur, 109. Legis triplex voluntas, *ibid.* Quomodo justo bonoque viro non posita, 116. Eam qui implet, solus est sapiens et cuncta possidet, 110. Legum divinarum prævaricatores belluus sunt peiores, 5. Lege Mosaica virtutes morales traduntur, 111. Iona est ac plena humanitatis et benignitatis, 111, 112. Nos ad Christum ducit, *ibid.* Quid timendum annuntiat, 206. Ne impleatur, infirmitas neminem excusat, 112. Perfectio, ejus perfectione Christiana comparatur, 118. Qui eam malam esse dicebant, refelluntur, 110. V. *Moyses*. Leges Christianæ sunt sanctissimæ, 5. V. *Christus et Christiani*. Leges a quibus primum sancitur, 276. Lex Julia in cælibes, 266; et in adulteros, 310. Lex Papia in cælibes, 266. Lex Romana de muliere pregnanti, supplicio ante partum non afficienda, 112, 310. Lex Romilia in adulteros, 310. V. *Lycurgus*.
Liber. Libri et scripta animæ nostræ filii, 105. Librum primum quis ediderit, 293. Libros scribendi non neganda Christiano ac probo viro facultas, 105, 154. Libros maledictis et impietate plenos ethnici impune divulgabant, 154. Libri Græcorum quomodo legendi, 24; et paginorum, 308. Libros aliorum qui sibi ascriperent, 121.
Liberalitas quibus legibus præcipiatur, 112.
Libertas humana, 120. *Libertas Christiani* vera in quæ sita sit, 114. *Libertas seu liberum hominis arbitrium* quomodo definatur, 178. An Clemens Alexandrinus et plus æquo tribuerit, 179. Illud cum divina Salvatoris gratia operatur, 178. *Malo homini bonum maximum est sui non esse juris*, 112. *Libertatis templum*, 73.
Libido omnino prohibita, et ejus nomina, 15. *Libidinis* omne genus ethnicorum legibus permisum, 92. *Libido* deorum numero ascripta, 75.
Lignum Diana symbolum, 57. *Ligna* qui adorant, stulti sunt et impi, 4.
Liguris quædam mulier puerum eaixa, ad opus suum confessim rediit, 514.
Linguarum seu dialectorum varietas unde orta, et quot ab initio, 301. V. *Dialecti*. Lingua Hebraica suas habet dialectos, 302. Graeca est antiquior, *ibid.* V. *Hebraica*. Lingua Graeca a quo initium habuit, 302. Quot Græcorum dialecti, 302. Linguae clavis, 325.
Lingulace Attica, 96.
Linus an unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Fuit Herculinus præceptor. Quæ illius ætas, 329, 330. Ejus sententia, 259. V. *Poëtae*.
Litterarum apud Egyptios triplex aut quadruplex genus et quæ essent, 239. Quatuor imaginum simulacra vocant quatuor litteras, 240. Litteræ Ephesia magicae quæ fuerint, 240. Litteræ puerorum quatuor magicae, 240.
Ak, quid, 210.
Lætus sive Chœtus scriptor quis, 322.
Lora longa pugilum quis invenerit, 286.
Lucas Evangelium, divino afflante Spiritu, scriptis, 22.
Lucas Actuum apostolorum auctor, 154, 350; et Epistola ad Hebreos interpres, 154, 350. V. *Actus apostolorum*.
Lucernas accendere qui primi docuerint, 283. Tædæ flamma prius homines utebantur, *ibid.* V. *Budyrum*. *Lucernarum* accessio quis dies festus diceretur, 283.
Lucius, 252.
Lucia aliquando exerceri licet, 17. Viris concessa, 88.
Lugentium tertia beatitudo evangelica, 117.
Junam Phryges adorabant, 51. V. *Sol*.
Lupercale templum Panis Romæ ab Evandro construimus, 236. Quando ibi sacra ferent, 236.
Luperca, 236.

Luperci, 236.
Lupum Delphi colunt, 74.
Luscina an vocem coloremque mutet, 95. An immo more Græce Latinæque loqui doceatur, *ibid.*
Lustrationes num a parvis mysteris apud paganos distinctæ, 237. Quales et quomodo fuerint, 237. Superstitiones et impie, 150, 241.
Luxus omnis tam in vestibus quam in aliis rebus denatur, 15, 16, 17.
Lycambis domus, 325.
Lycan Theophrasto succedit, 258.
Lycophron symbolice locutus, 121. *Eius Alexandria* obsecra scripta, et alia ejus carmina, 329.
Lycurgi legislator ætas. Leges tulit Lacedæmonis, 276. Eas ab Apolline Delphico accepisse ferebatur, 19. Laconis legislatoris nomine compellatus, 266. Quid in ceteris statuerit, 266.
Lyci Peripateticæ de summo bono sententia, 264.
Lydium ramentum aurum dicitur, 94.
Lydo Scythæ æris confundi et temperandi inventum Aristoteles ascribit, 271.
Lyra canere Christiano licet, et quomodo, 14.
Lysias Isocratis æmulus, 296. *Eius furtæ*, 124.
Lysidicæ mulieris, dum se lavaret, insignis pudor, 314.
Lysippus quam egregius statuarius, 103. *Lysippi* artes, 64. V. *Alexander*.
M
Macedonum regum chronologia, 108. *Macedonum publica patientia*, 312. Ignem coluerunt, 78.
Maceria, ut Athenieuses victores redderet, mortem sibi conscrivit, 315.
Machabœorum libri, 150. An canonici, 150 et seq. Eorum titulus, 150.
Machinârum ad tollendos lapides et hauriendam aquæ inventores, 286.
Menida in Lipara quam delicatus cibus, 96.
Magicæ litteræ et varia magica nomina recensente, 210. V. *Ephesiæ litteræ*.
Magister omnium primus quis sit, 126. Magistri discipulos sibi efficiunt similes, 155. Quinam fecisse dicuntur, et eorum nomina, 293. Magistri variorum philosophorum, 125.
Magi qui fuerint, et unde venerint, 269. Magi apud Persas, Egyptiæ antiquiores, philosophiæ studuerunt, 209. Quanta eorum abstinentia, et quam durum vivendi genus, *ibid.* Cum matribus tamen et sororibus matrimonio contractati, 209. Huic post Christi adventum nuntium remiserunt, 210. Magi angelos et dæmones colunt, 209. Variis erroribus implicati, 113. Quæ illorum incantationes, 209. Capitacis et sacrificiæ grandines depulerunt, 249. Dæmones sibi servos fecisse gloriabantur, 4.
Malachia prophætia, 149. Vocatur Angelus quis fuit et duodecim, 150.
Malefici homines apud barbaros aureis compedibus ricti solebant, 94.
Mala cum bonis sunt permista, 230. Deus malis bene utitur; 107. *Malo homini bonum maximum est, si non esse juris*, 112; 179.
Mandatis Dei morem qui non gerit, Deum negando ipsum abnegat, estique infidelis et hypocrita, 117. Qui mandatis ejus obtemperat, est Dei martyr et testis, 117.
Manna lac primum ad potandum effusum, et malum significat, 95.
Mansuetudo erga animalia a quo præcepta, 112.
Mantus fatidica quæ fuerit, 282.
Marcion Ponticus 232 De malo creatore error, 117. Marcionis error de Christi corpore, et de Adam peccato, 113, 233. De creatore et mala creatura, 117, 233; et materi mala, 233. De Valentini pleromæ et *Æbonibus*, *ibid.* De fide, 120, et continentia prætextu, 233. Marcion seta Scripturas corrupit, 133. Matthiae opinionem se sequi glorijabatur, 136. Errores suos ex Platone se hausisse vendidit, 233. *Clemens Alexandrinus* frequentius eum consultavit, 232.
Marcionistæ errores magistri sui auxere, 518. Marcionistarum de materia, creatura, et nupillis errores, 115, 198. In creatorem ingratii, 233. Nuptias et liberorum procreationem condemnabant, et cur, 233. Eorum error de veteri lege refellitur, 111. Christi verbis abutebantur, 113. Quædam Evangelii verba Philippo tribuant, 153. Ex male explicata Platonis, Heraclitæ et Pythagororum opinione collegerunt humanum procreationem natura non esse malam, vel a Deo non bono, sed justo oriri, 307. 308. Platonis auctoritate in erroris sui defensionem abutebantur, 265.
Marcus quando Evangelium scriptis, a quibus rogat

530, 533. An a Petro comprobatum, 152.

Margites, 328.

Maria Deipara perpetua virginitas, 133, 142. A Clemente Alexandriuo propugnata, 176. Quinam eam post partum ab obsterice inspectam, et inventam virginem dixisse ferantur, 176.

Maria soror Moysis prophetissa, 108.

Marius Romanus dii filiam suam immolavit, 68.

Mirptes magicum nomen, 240.

Martis de patria variae opiniones, 65, 66 et seq. An Arreas, 66. Martis gladius inventus, 57. Illius fuit simulacrum et apud quos, 57.

Marsias totam ad tibias harmoniam traduxit, 283.

Martyres propter justitiam persecutionem patiuntur, 117. Nunquam illi temere, sed Deo vocante, mortem obibant, 118, 131. Martyr ad supplicium petitus quid agat, 116. Non propter boni promissionem, sed propter ipsum bonum moritur, 218. Propter suam moritur salutem, et frater appellatur, 117 Pro Christi confessione, sanguine effuso, ad perfectionis fastigium pervenit, 118. Martyres exquisitissimis suppliciis affecti, 112. Mundo majores, qui recte illi appellantur, 113. Martyr est vere philosophus, Christi frater, mundo et voluntate major, 229. Est gnosticus mundo major, 210. Summa illius perfectio, *ibid.* In eo quomodo sit ab agendo cessatio, 223. Martyrum quam frequens et magnus numerus, 134, 229. Eorum imagines, 63.

Martyrium est conversionis gloriosa sanctificatum exemplar, 116. Est veræ vitæ principium, 117. Est peccatorum cum gloria expurgatio, 118, 119, 229. Objectiones oppositæ solvuntur, 118. Est perfectæ charitatis opus, 229, et consummatio, 833, et virtutis summa, 229. Qui vitam eo finierint, sunt beati, 117. Martyrium cur Christianus constantissime perferat, 116. Illius occasionem non antevertit gnosticus, sed illud subit, cum a Deo vocatur, 214. Quæ martyrii occasiones, 117. Martyrium subeundum esse negabunt heretici. Duo illorum de eo errores et diametra oppositi, 116. Refelluntur, 116, 229. Illud condemnantes arguntur, 117. V. *Basiliæ.* Martyrium Christianorum inveniunt quod sit, 117. Martyres sunt qui suppliciis vitam non finierunt, sed vero Dei cultu et pietate usque ad mortem perseverarunt, 229. Martyres veteris testamenti, 229.

Mas utrum in feminum mutari possit, 93.

Mastiche ubi nascatur, 95. Eam rodentes, 94 et seq.

Quæ materia carent, mente tantum, et per primam mentis applicationem comprehendendi possunt, 354.

Materiales homines exterminans virtus, 349.

Matrimonium quid sit, 113. Quomodo a Clemente Alexandriu definitur, 197. Cur illud primam conjunctionem dixerit, 198. Quis illius finis, 198. Est bonus et sanctum, 44; et id contra hereticos demonstratur, 198. Qui fuerint illi heretici, et quibus rationibus niterentur, 198. Eorum errores, 113. Quando et a quibus ineundum, 44, 198. Quam castæ conservandum, 198. Quomodo et quando eo utendum, 44, 198. Matrimonium inire nullus ultra Scripturæ legæ tenetur, 199. Ejus necessitas et utilitas, 113. Quale, et quam sanctum esse debeat, 113. Illius scopus ac finis, 15. Quis illius usus licitus aut illicitus, 15. V. *Conjugium, Nuptiæ, Uxor.* Matrimonium non quan solvi potest, etiam adulterii causa. Quid hac de re statuerit Clemens Alexandrinus, 190 et seq. Separatio conjugum quoad thorum et quoad vinculum, 200. De matrimonio quid philosophi statuerint, 113, 263. A quibusdam ethnici, 263. Stoicis indiferens, 263. Peripateticis bonum, 263.

Mathiæ abstinentia, 13. Seminibus, baccis et oleribus absque carnibus utebatur, 197. An et quo martyrii genera re mortem oblisus dicatur, 197. Mathiæ Evangelium, Spiritu sancto afflante, scriptum, 22. V. *Barnabas.* Num scripsit Hebraice, et quo tempore, 125 et seq. Locus quo Carpocratiani abutebantur, ubi reperitur, 158. Et alia loca indicantur, *ibid.* V. *Evangelium.*

Mathias a quibusdam dicitur publicanorum princeps, 159. Ab aliis idem ac Barnabas, *ibid.* Ille se præbuit dignum ut fieret apostolus, 192. Mathiæ traditiones, 303. Quæ sint, 136. Quædam earam loca, 156. Mathiæ opinionem se sequi quinam hæretici gloriarerunt, 156. Et ea abutentes, 113.

Mausolea deorum sepulcra, 3.

Medea prima pilos tingere excogitavit, 287.

Medica avis pavo, 96.

Medicamentorum confectiones quis invenerit, 285.

Medicinam qui invenerint, 285.

Medicorum variae sectæ et hæreses, 132, 230.

Medicatio diligens onus vincit, 275.

Medorum dii, 234.

Megalium unguentum quodnam sit, et a quo inventum, 92.

Megarici unde dicti, 254.

Megasthenis *De rebus Indicis* libri, et quæ fides ei habeenda, 269, 322.

Mela seu Meletus fluvii filius dictus est Homerus, 66.

Melampodes seu Melampus quis fuerit, 69. Ex Ægypto in Græciam festum Cereris transtulisse dicitur, 69.

Melancomas tyrannus, 273, 274.

Melanipidis de Deo carmina, et quis ille, 246. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.

Melchisedecis etymologia, 120. Ejus oblatio fuit Eucharistiae figura, 190.

Melesagoræ scripta quo quaque scriptores expilaverint, 125, 298.

Melita v. m., 273.

Melitus et Anylus, 256.

Melpomene qua Musa fuerit, 238.

Membranulae vestium, 85.

Menander novæ comedie princeps, et varia ejus carmina, 329. Quot illius comedie, *ibid.* Versibus Deos irrisit, 4; et Metragyras, seu ridiculos Cybeles sacerdotes, 82. Ubi ejus versus inveniantur, *ibid.*; carmina de angelis, 183; de angelis custodibus, 247; de fide, 121; de nuptiis, et a quibus citata, 265. Quædam Philemoni a nonnullis attributa, 247.

Menander quid ex sacra Scriptura de Deo sumpsit, 123; quid ex Platone, 296. A Paulo citatus est, 156. Solo nomine laudatus, 102.

Mendacium fugiendum. Illius prohibitio, 17.

Mendesium vinum, 13, 89.

Menecenes medicus Jovem se esse jactitabat, et cur, 74. Menexene filia Diodori dialecticas operam dedit, 267.

Mens in Capitolio dicata, 25.

Mente sola quænam comprehendendi possunt, 331. V. *Intellectus et Judicium.*

Mensarum infames asseclæ exigitur, 20. Quibus nominibus appellati, *ibid.*

Menses Ægyptiaci qui fuerint, 172.

Mercurii plures, 5, 68.

Mercurius Andocides, Amyetus et Typhon, 9 et seq. Mercurius *infans*, adagium, *ibid.* Mercurius quis idem fuit atque Thycy rex Ægypti, 255. Mercurii Alcibiadis instar representati, 62. Mercurii columnæ que fuerint, 227.

Meropis, 5. An primus templo diis adificaverit, 51.

Merula ab colore vocemque mutet, 95.

Metalium unguentum, 92.

Metapontum Italæ oppidum in magna Grecia, 231.

Metempyscosis, num Plato auctor fuerit, 99.

Metoposcopus ex figura divinans, 95.

Metragyras Cybeles sacerdotes, qui ejus nomine ostentat stipe erogabant, 82. Quomodo et unde is mos ortus, et quandiu perseveravit, *ibid.*

Metrodorus Epicuri auditor, 125, 263. An Democriti, 79. Cui successit, 251. Dicebat nihil prouersus a quoquo sciri, 254. Ejus cum Diogene et Zenone dissidit, 254. Leontium habuit uxorem, 265. An dixerit plenum et inane esse sola prima rerum principia, 4, 79. Quanta ejus inconstans, *ibid.* Dixit cuiusmodi quidlibet appareat, ejusmodi etiam illud esse; de ceteris affirmari a nobis nihil certo posse, *ibid.* Quomodo summum bonum in voluptate positum esse dixerit, 261. Praeterea quædam illius verba, 261.

Metrodorus Isocraticus Theocriti magister, 98.

Metus definitio, 13. Metu ab injustitia abstinentis, sua sponte non est bonus, 119. V. *Timor.*

Metusdeorum numero ascriptus, 73. Illussumulacrum, 5.

Michael per propinquum angelum altercabatur cum diabolo, 350.

Michæas propheta. Unus ex duodecim, et ejus propria, 150.

Midas Phryx Phrygiæ matris ostendit Orgia, 69.

Miletum urbe Ioniz caput, 250.

Militæ auro ornati, 15.

Militæ Athenienses nocte intempesta per deserta duxit, Persarumque exercitum profligavit, 146. Militæ exercitum reducendo Moyses imitatus, 109.

Minerva quinque fuerunt, 71; vel sex, 3. Quinta Minerva pelle patris sui, a se mactati, ornata, 71. Ab Ornyto vulnerata, 71. In Dianam traxi, 130. Quid Diana, quæ in ejus templo pepererat, illi responderit, 256. Minerva saæ confugientibus asylum, 55. Ejus statua, 3. Statutis ventilabris colebatur, 21.

Minos quo tempore vixerit, 273, et seq. Eum familiari Jovis consuetudine usum esse scribunt, 10, 263. Quandiu, et ubi, *ibid.* Post suum cum Jove colloquium Cretensibus leges tulit, 276. A Jove eas accepisse fereretur, 109, 110. Miracula a sanctis nostris viris patrata ethnici imitari voluerunt, 125, et quæ, 249.

Misericordia, cui proprio conveniat, 111.

Misericordes sunt, qui bene aliis faciunt, vel qui, cum non valeant, sincero animo aliis, quantum in se est, benefacere cupiunt, 209. Misericordium quarta beatitudo evangelica, 117.

Mithridates Dionysus, Bacchus et Liber appellatus, 74.

Mitium secunda beatitudo evangelica, 117.

Miton magicum nomen, 246.

Mnesephilus cum quo versatus est Themistocles, 273, 274.

Modus optimus, 275. Cujus sit haec sententia, 275.

Moris sive Myris Ægypti rex initia elementorum inventi, 284.

Mortem quinam Ægypti venerarentur, 73 et seq.

Moiræ magicum nomen, 240 et seq.

Monimi liber De rebus admirabilibus, 98.

Mopsi nomine tres appellantur, et qui fuerint, 278 et seq. Quis vates, 278. Mopsi divinatio a quo composita, 278 et seq. Mopsus dicitur adiisse Halcionem et Coronem, 279. Mopsi templum oracula celebre, 279.

Moralis scientiæ principium unde Græci hauserint, 111.

V. Ethice.

Mores ethnicorum quales fuerint, 308. Quam corrupti, 83. V. Ethnici.

Mors animas abscessum significat, 119. Mors naturalis et spiritualis quæ, 211. Hæc quæ sit, 116. Mortis necessitas, 237. Pro patria in bello fortiter obeunda, 297. Eam timere servorum est, 117. Quomodo Christiani eam semper meditentur, 116. Ibi plena est Ecclesia, 117. Eam to o vite sua tempore philosophus meditatur, 235. Mors deorum numero ascripta, 73. Non est dea, 3.

Mori nolo, sed me esse mortuum nihil æstimo, 327.

Mortuos corobabant pagani, 14.

Moschicinis varia carmina, et ubi reperiuntur, 329. Eius fulta, 124.

*Moyses antiquior, omnibus ethnicorum dits, 144. Et scriptoribus, 108. Septima generatione genitus dicitur, et quomodo, 146. Moyses varia cognomina, 109. Cur Moyses vocatus, et huius nominis etymologia, 144. Appellatus est etiam Joachim et Melchi, ac quomodo, 145. Alia ejus nomina, 145. Moyses quo tempore Israelitas in Ægyptum traduxerit, 145. Eius ortus, educatio, vita et historia, 109, 144. Doctrina et facta, 109. Ægyptum hominem interfecit, 114. Mirum illius cum rege colloquium, 109. Fortur solo verbo occidisse Ægyptum, 145; et Necephri Ægyptiorum regi apparuisse, ac quomodo, 145. Moyses coram Deo ob pietatem stetisse dicitur, 230. Theologus fuit, propheta et sacrarum legum interpres, 145. Quo seuens dictus sit lex animata, 146. Eius sapientia, scientia et justitia, 146. Non solum regnandi, sed etiam exercitum ducenti scientie instrutissimus, 146. Fuit ille sapiens, quem philosophi regem, legislatorem, imperatorem, justum, sanctum, Deo amicum appellant, 109. Sapiens rex et legislator, Christo inferior, 110. Varia ejus scientiae, 109. Moyses cum Deo, uti amicus cum amico loquebatur, 110. Quæ in Sinai monte mirabilia videntur, vera fuerint, 123. Moysis miracula. Ethnici non debent esse incredibilis, 123. Incredibile non est Israelitas ab eo noctu, columna ignis prælucente, ductus suis per deserta, 146; et Deum in monte Sinai ei videndum se præbuisse, 146; et in eo sonitus mirabilis excitatus, 146. Moyses, moriens a Josue et Caleb duplex visus est, 128, 147. Michaelis et diaconi de Moysis sepultura altercatio unde desumpta, 147. *Moysis de ascensione libellus, 147. Moyses Pentateuchi fuit auctor, 24. Ilius verba: Egredimini de medio ipsorum, etc., quomodo intelligenda, 114. Undeclin psalmorum auctor dicitur, 148. Moysis lex. Lex divinitus ei data, 109. Eam esse bonam probatur, 109. Eamque ac naturalem legem unam esse, 109. Humanitatis et mansuetudinis plenam, 146. Quomodo a Christo impleta, 146. Sola ad salutem non sufficiebat, 336. Moysis philosophia in quatuor partes divisa, et que illæ sint, 109. Cur unum tantummodo Dei templum sedilari voluerit, 121.**

Mugiles in Schiato, 13, 96.

*Mulierem opus Satanæ qui dixerint. Mulier vita quemadmodum mortis causa extitit, 114. Mulieris profuvio sanguinis laborantis ænea figura antiquissima, 64. Mulieres illustres et fortis recensentur, et earum nomina, 118. Quarundam bellica fortitudo, 314. Mulieres philosophæ quæ fuerint, 118, 267. Mulieres poetæ quæ fuerint, 118, 315. Pictrices, 118, 316. Mulieres Germanorum vaticinantes, 270. Mulieres in lectica, Gallorum et famulorum humeris sublata, per civitatum plateas portatae, 88. Mulierum aspectus quis malus, 118. Mulierum ignis major igne, 236. Muliebris mundi varia nomina, 86. Varia ornamenta prohibita, *ibid.* Mulierum vestes et ornatus qui esse debant, 48. Auro non tam ornatae quam oneratae, 15. Mulieri alieni capillis ornatae presbyter non benedic, 44. Quæ unguento illiniunt caput, cur citius canescant, 84.*

*Quibus operibus exerceri debeat, 17. Non turpe ei si pistrinum accedere, ac cibum et potum viris preparare, *ibid.* De mulieribus quid Homerus et Euripides, 117. V. Femina.*

Mundities perfecta quæ sit, 119.

Mundus duplex, unus archetypus, alter sub sensu cadit, 123. Unus tantum est, 122. Utrum mundus et omnia, quæ in eo ab initio sunt, simul et nullo interjecto tempore creata fuerint, 83. Cur successivis temporibus creatae cantur, 183. Quid significet dies quo Deus cœlum et terram fecisse memoratur, 184.

Mundorum corde quinta beatitudo evangelica, 117.

Muræna Sicula, 13, 96.

Murenuæ aureæ quæ essent, 86.

Mures quinam homines et cur venerabuntur, 67.

*Musarum de ortu variæ opiniones, 100. Musæ lonicæ, 122. Quæ, 230. Musæ, Sirenibus jucundiores, 238. Cujus sit haec sententia, *ibid.**

Musei nomine plures appellantur, 330. Museus utrum Orphei filius vel discipulus, 329; aut præceptor, 330. Eps aetas, 329, 330. Symbolico loquendi genere usus, 239. Eps responsa Onomacrito tribuuntur, 108. Illius poemata cui ascripta, 108.

Musæ familiares et domesticæ, in cœnem involentes, 21. Multitudinis muscarum pestilentiam afferentem pulsores, 72.

*Musicae qui inventores dicuntur, 284; et quomodo, *ibid.*; ac modorum musicorum, 271, 289. Musica quæ sit, 301. Quæ ejus utilitas, et quæ Christiano conveniat, 307. Quæ rejicienda, quis ejus usus, 126. Musica Carica, 14.*

*Musica instrumenta, 14. Qui eorum inventores, 284. Num et quibus uti Christianis licet, 14. Quæ eis canica et harmonia permitta, *ibid.**

Mystæ las colunt Thebani, et cur, 74.

Mutius Romanus manum in ignem tanquam in asinus misit, 313.

Myagros seu Myagrius, vel Myodes Jupiter, 72.

Mydas, 16.

Myia Pythagoræ et Theanæ filia, philosopha, 267, et poetria, 313.

Myrmidon quomodo a Jove genitus, 66.

Myro vaccæ Dædalus artifex, 62.

Myrsilli seu Myrtilli de Musarum orta opinio, 100.

*Myrtillius auriga quomodo OEnomaum occiderit, 8. Quomodo ille obicerit, *ibid.**

Myso Choenus an unus ex septem Græcis sapientibus, 272.

Mysonum præda, 312.

Mystæ qui dicentur, 145, 237. Cur eorum auctoritate Clemens utatur, 145.

Mysteria Christianæ religionis sine fide percipi non possunt, 110. Intédui non patescendi, 110, 120, 121, 134. Qui aliqua animi perturbatione pagani ea patescendi, Christianæ lege puniuntur, 111. V. Justinus marty. Mysteriorum apud ethnicos variæ gradus, et qui, 122. Parva et magna mysteria incipientium et perfectorum, et quæ illæ fuerint, 237. Quodnam ut his mysteriis iniuriantur, interpoli deberet temporis spatium, 237. Magna mysteria singulis tantum quinquenniis celebrari solita, 238. Non inititius nunquam patescendi, 238. Quæ personas eas patescientes darent, 238. Non semper observatum fuisse illud silentium, 238. Quomodo, si necessitas compulisset, de his aliquid diceretur, 238. V. Ægypti Mysteria in Sagra, seu potius Agra, et Alimonte, 77.

Mysticorum de animalium transformatarum statu opinio refellitur, 211; et de otioso quiete ac bonarum actionum cessatione, 212, 215, 225. De corporeis castigationibus, 214, 215. De puro Dei amore, atque æternæ felicitatis sacrificio, 217, 221. De precibus ore suis, 220; et cogitatione, 221. De contemplatione, variisque ejus actibus directis et reflexis, Christique et finitæ divinitatis ideæ intuitu, 221; et discursivis actibus, 221, 222. De vita contemplativa, 227. V. Gnosticus.

N

Nabian a quibus inventum, 29.

Nahum verba a Clemente Iasini nomine citata, 24.

Naiades deæ, 4.

Narcissus, 16. Torporem nervis incutit, 91.

Nardum rusticum, 92.

Natalium dierum qui primi inventores, 283, et horum, 284. Cur huius scientie addicti vocarentur Chaldaæ, 281.

Naturam et doctrinam res esse persimiles, 119.

Naucides cui subrogatus, 254.

Nausicaa ad labra jit, 118, 316.

Nausiphanes Pyrrhonis discipulus, et Epicuri magister, 234. Illius de ultimo fine et summo bono opinio, 233.

Nausithous Philippi Macedonum regis paedagogus, 12.
 Sed ebrietatis illius vitium non curavit, 102.
Navem quis primus fabricavit et mare navigavit, 285,
 286. **Varia navium genera, 286**
 Narium vinum, 13, 89.
Nazaræ. An iidem ac Peratæ, 285. Evangelio secundum Hebreos utebantur, 154.
Nazaratus an Pythagoræ præceptor, 107, 252. Ezechiel maledictor, 252.
 Nealces insignis pictor, 316.
Neanthes, 252.
Neanthis Cyziceni oratoris varia scripta, 322.
Nearchus tyrannus, 312.
Necephres, seu Chenebphres, Ægyptiorum rex, 145.
Necessaria quæ nobis sunt, paratu sunt facilia, 119.
Nemeorium ludorum origo, 77.
Nemesis cur mens dicta, 236. Nemesis non est dea, 5.
Neobule Lycambis filia, 523.
Neptuni plures, 67. Neptunus medicus, 67. Neptunus violavit Amphitrites virginitatem, 9. Neptuno maris negotia, et classis instructio omnium primo ascripta, 286.
Neptunus est homida substantia, 78. Neptuni status, 3.
 Illius et Amphitrites status a quo fabricata, et ubi posita, 9. **Eas novem cubitorum Thelesus fecit, 103.** Neptunum qui adorant, sunt impii, 4.
Ne quid nimis, 274. Cujus haec sit sententia, 274 et seq.
Nereides, 4.
Nicagoras, seu Nicanor, cur atheus a paganis dictus, 82 et seq. Nomen Mercurii sibi arrogavit, 74. Nicandri poetæ variae lucubrations, ætas, et professio, 100.
Nicanor cur atheus dictus sit, 2. V. *Nicagoras.*
Nicephori Constantinopolitani adversus iconoclastas Antirrheticum, 536.
Nicias Heracleæ metropolita quid ex Clementis Alexandrinî libris transcriperit, 153.
Nicias Caristini vates, 277.
Nicooreon Cyprus tyrannus, 313.
Nicolaum Clemens ab errore et crimen liberavit, 231.
 Ejus auctoritate abutentes, 112, 113. **Gnosticus** quidam idcirco refellitur, 234. Frustra Nicolaum ex septem primis Ecclesiæ diaconis unum auctorem suum esse jactabant, 231.
Nicostaurus Citemnestra comicus qua ætate vixerit, et varia ejus opera, 101. Quid de muliebri mundo, 86.
Niobe sensus expers, 5.
Nisbeti de die, quo Christus natus est, opinio, 172.
Nobilitas hominis in quo sita, 112.
Noe propheta, 108.
Nomades qui fuerint. Eorum cibus, 16
 Nomina qui rebus impositi, est sapientiam antiquissimum, 345. Cur ea ad viginti quatuor elementa grammatici redixerint, 334. Nominum cognitio et distinctio ad intelligendas sacras Scripturas non parum conducit, 305. Greci nominibus, Christiani rebus inhærent, 305, 306. Nomina quædam magica recensentur, 240.
Nomos in choro quis primus cecinerit, 290.
Noropibus æris elaborandi, et purgandi, ac ferri inventio tribuitur, 272, 286.
Nosce te ipsum, 111, 238, 274. Cujus sit haec sententia, 274 et seq.
Nosce tempus, 275. Cujus sit haec sententia, 275.
Novationum quis de poenitentia error, 191. V. *Hermus.* Novitates profanae vitandæ, 106.
Nox. Noctu surgendum ad laudes Deo concinendas, 14. Non totam noctem dormendum, 15. Noctem bonis operibus illustrandam, 15.
Nullus vel Millus aut Magnes primus ex comicis, 292.
 Numa Romanorum rex, a Moysi edoctus, prohibuit ultimam Dei fieri imaginem, 107, 253. Primus posuit templum Fidei et Pacis, 120, 255. Cur et an recte Pythagoræ discipulus et Pythagoreus dictus fuerit, 253. In ejus sepulcro inventi Pythagoræ libri, in quibus Pythagoræ decreta scripta erant, 253.
Numeni Pythagoræ verba et fragmenta, 253 et seq. Estatutum de Platone, et lectis ab eo Moysis libris, 247.
 Numerorum qui inventores, 283. De iis plura, 128. Eorum ex cognitione quæ utilitas, 306. Senarius, septenarius et octonarius numerus, 128. Septenarius quid significet, 307. Octonarius est primus cubus, 306. Quid significet, 307. Decimus est undequaque perfectus, 306. Est ascer, 307. Vicesimus secundi mystica explicatio, 307. Vicesimus quintus est symbolum tribus leviticis, 307. Numerus cccviii Christi nomen et crucem significat, 126, 174, 506. Centesimus vicesimus triangulo, quadrato, pentagono et sexagono componitur, 306. Quibus aliis constet, *ibid.*
Nuptiæ Christo comprobata, 114. Non sunt malæ. Qui diabolum earum auctorem dicebant, refelluntur, 114. Nuptiæ de primis et secundis orthodoxorum sententia,

113. Nuptiæ secundas cur permisæ, 113. Ad eis nimirum proclives castigantur, 115. Utrum Clemens Alexandrinus eas condemnaverit, 198. An dixerit eas esse percutiat et fornicationem, 199. A qua perfectione hominem abducant, 199. De nuptiis varie philosophorum opiniones, 263. Refelluntur, 113 et seq.; et magistratum, 266. V. *Conjugium. Matrimonium. Uxor.*
 Nutrices cur hinc magis lacte abundant, 93.
 Nymphæ deæ, 4.
O
Odrysus Cereris mysteria Midam docuit, 69.
Ochaliæ captivitas, 121. A quo scripta, 297.
Önomaus Elidis et Pisæ rex quomodo necatus, 8.
Öl none vates quæ fuerit, 282. Fuit Cebreni filia, 281.
Öneus, 30. Propter eum Diana Ætolis irata, 235.
Önochoe quod vas fuerit, 14, 87.
Önuphis Heliopolita Pythagoræ magister, 252, 553.
Öficia mutua hominum, 117.
Ölda prophetissa, 108.
Oleo et unguentis quodam morbos sanari, 14.
Olfactu solo radicum et florum qui vixisse dicantur, 259.
Olympia urbs ubi sita, 8.
Olympiacus medicus, 98.
Olympicorum ludorum origo, 77. Quis eorum auctor, 271.
Olynpicus Samiacorum scriptor, 98.
Olympus an tibia invento, et modorum, 286.
Omophagia, 68.
Onomacriti poetæ ætas, 108, 330. *Carmina Orphæ, et Musæ responsa ei tribuuntur, 108, 330.*
Onomacritus vates, 280.
Onyx, alio nomine alabastrum, 87.
Opera bona præter fidem desiderantur, 127. Ad consequendam salutem æternam sunt necessaria, 203. Eorum in æterna vita erit merces, 205.
Ophiani cur sic dicti, 250, 254.
Opinioni falsæ aut versa an præbeamus assensum, 304. Quomodo a falsa quis revocari possit, 304. Num ex opiniione fiat demonstratio, 304.
Opis templum, 72.
Oracula paganorum, 2. Quæ illa fuerint, 15.
Oracula Scythica, 279.
Oracularum defectus, 75.
Orationem perfectam quid efficiat, 334. Rhetoricae orationem quis primus composuerit, 288.
Oratorum Græcorum farta, 296. V. *Scriptores.*
Ordines sacrorum Ecclesiæ ministrorum diversi, 43, 127. Tres sunt in Ecclesia a se invicem distincti episcoporum, presbyterorum et diaconorum, 191. Alios alii sunt superiores, 191. A cætero Christianorum statu distinctos, 191. Manuum impositione hi sacri ministri inaugurator, 191. Quæ illorum ordinatio, 342. Quanto honore habendi, 192. Ordinibus sacris initiati an celibes esse deberent, 193. An ea de re statuti sint Ecclesiæ canones, 193. Quo sensu Paulus unius uxoris virum ad sacros ordines admisit, 193.
Orgia Bacchi festum, 68. V. *Bacchus.*
Orphei ætas, 329, 330. An unus ex septem Græciæ sapientiis, 272. Idæorum Dactyliorum discipulus esse fertur, 271. Vates quoque fuit, 281. Cui carmina ejus ascripta, 108. Onomacrito tribuuntur, 330.
Orphei de Deo carmina, 4, 82, 123, 247. Illum vocat *et alii, 123.* Unde id accepit, *ibid.*; et Matrpatrem, 123. Obscurus illius de Patre et Filio Dei sermo, 123, 167. Carmina de angelis, 183; de angelis custodibus, 247. Orphei cantus, 2. Idolatriam utrum introducerit, 49, 50. Ejus sententia, 259. Illius loquendi modus quis interpretetur, 121. Quid ex sacra Scriptura sumpsit, *ibid.* V. *Poetae.*
 Origenes Clementis auditor, sacre Scripturae veraque philosophia studium conjunxit, 245. Illius de Pauli ad Hebreos Epistola sententia, 154; et de Evangelio secundum Hebreos, 155; de Christi pulchritudine, 57. De anno, quibus Christus publice concionatus est numero, 173. Error de angelis, 341. De mundo et omnibus, quæ in eo sunt, simul creatis, 184. Locus de Aristocroente emendamus, 313.
 Origenes num auctor libri: *Quis dives salutem, etc., 338.* Illius ramusculus est Pelagianorum de somnis error, 215.
Ornitus Minervam vulneravit, 71.
Orontopagas, 239.
Orthageras vates, 252.
Oscula Christianorum. Eorum abusus, 47 et seq. In osculis quid vitandum, 17. Virtù non debent uxores suas coram famulis osculari, 17.
Oses propheta. Prophætia ei asseritur, 23. Pro Amos

citatus, 23, 149.

Osiris Jovis filius primus apud *Egyptios tempia et simulacrae aedificasse fertur*, 51.

Osseni qui fuerint, 234.

Ostrea Abydena, quam delicatus cibus, 96 et seq.

Ovem colebant Samii, et cur, 74.

Ovorum lustratio cum sulphure et tædis, 241.

P

Pacificorum sexta beatitudo evangelica, 117.

Pactoli cur fluenta aurea dicantur, 94.

Pædagogi librorum auctor fuit Clemens Alexandrinus, 18. Analysis horum librorum, 11. Cur is titulus eis praefixus, *ibid.* Quod eorum argumentum et scopus, 18, 124. Quot libri, 18. Utrum in capita ab auctore divisi, 18. Plurima capitum argumenta plane inepta, 18. Quo tempore hi libri scripti fuerint, 18. Utrum ex sermonibus compositi, 19. Eorum stylus, 19. Et profana eruditio, 19. Qui manuscripti codices, 19. Notæ in eos scriptæ, 19. Quanta illorum utilitas, 19. In eis utrumque durioris et mollioris animi scopulum declinari, *ibid.* An integri et incorrupti, 20. De prima eorum pharsi in Herveti editione, 20. Loca eorum, qui corruptionis arguantur, 20. Latina eorum interpretatio mendis non caret, 21. Novæ in hos libros observationes, 22.

Pædagogi quis finis, 11; quod munus, 18. Solum Christianum fungi posse pædagogi munere, 11. Est noster pædagogus, 18. Quinam a Christo erudiendi, 11. Quodnam Christi pædagogi officium, quia institutio, quia finis, 11. In Veteri et Novo Testamento, 12. Cæteris pædagogis præstantior, 11. Quam bonus sit pædagogus, 12. Quanta sit in ejus adhortationibus lenitas et mansuetudo, 12. Quæ ejus doctrina, 13. Verbis et exemplis revocata a viro, et ad virtutem adhortatur, 17. Ejus præcepta recensentur, 17. Pædagogi varii, 12. Quidam illustiores, et eorum nomina, 102. Pædagogi illorum regis Persarum qui fuerint, et quid illos docerent, 103.

Nædæus Æthænætæ quid, 241.

Palladii unde nomen, 67, 71. V. *Diana*.

Palladium Diopetes appellatum, 59. Ex Pelopis ossibus factum, 59. Utrum apud Demophontem depositum, 59.

Pallori Romani sacrificabant, 72.

Panimerope Celei filia, 52.

Panis quis esset Athenienses a Philippide didicerunt, 3, 253. Quinam eum colerent, 254. Eum Brachmanes venerabantur, 114.

Panadea, 64.

Panes et Panici, 62.

Panætii de ultimo fine et summo bono opinio, 261, 262. Pangæus inos, 237.

Pantaclea Diodori filia operam dialecticæ dedit, 267.

Pantænus, 10. Clementis Alexandrinæ præceptor, 346. Sacrae Scripturae veræ philosophia studium conjunxit, 243. An primus, *ibid.* Ejus testimonium, 346, 347.

Pantarces pulcher in Jovis Olympici digito scriptus, 8.

Panyxus poëta ætas et carmina, 99. Cleophili *Captivitatem Oechaliæ* sibi arrogavit, 124, 270.

Papias num milennarii regni auctor fuerit, 331.

Parabola quid sit, 127, 144.

Parasite a convivis arcendi, 15, 90. Quibus similes, *ibid.* Exagitantur, 20.

Paræ, 3. Non sunt deæ, 3.

Parentes quoniam relinquendi, 336.

Parmenides magnus Xenophanis successor et familiaris, 251. Quæ dixerit esse prima rerum principia, 78. Illius deo carmina, 216; de spe, 254, 265; de charitate, 121; carmen in ultima *Stromatum* editione Latine omnissum, 151. Alia carmina a quibus citata, 330. Ejus fulta, 124.

Parrhasius pictor insignis, 61.

Parthorum reges aquam secum asportabant, 13. V. *Aqua*.

Paterniani dicebant inferiores partes humani corporis non a Deo, sed a diabolo factas, 233.

Patres spirituales qui sint, 1-5.

Patientes eximia quorundam ethnicon exempla, 312.

Patria mihi est dedecori, patriæ tu, 273. Illius ob causam mortui laudantur, 315.

Patriarcharum, antiquissimis prolixiorum vitam Deus ob astronomiæ et geometriæ inventionem largitus est, 284. Eorum polygamia recte concessa, 199. V. *Abraham, Christus*.

Patrocles Thurius, 98.

Paulus per anonomasiam Apostolus dicitur, 28. Cælihem in apostolatu vitam duxit, 195. An prius uxorem duxerit, 195. Pauli et Petri antiquissimæ imagines, 63.

Paulus divino afflante Spiritu scripsit, 22. Illius Epistola, 22, 154. Hæretici eas repudiabant, et cur, 111. Paulus in prima ad Corinthios Epistola specimen gnostici ex-

hibuit, 213, 226. Epistolæ ad Hebreos auctor fuit, 151. Quæ ea de re opiniones, 154. Cur a quibusdam repudiat, 154. Quæ illius inscriptio, 353. Quis interpres, 359. Luca Græca redita, 154. Illius locus a nomine indebet, ubi reperiatur, 159. Pauli scripta quomodo intelligenda, 118. Ad Macedones verba num recte citata, 25. Hec verba: *Peccatum vobis non dominabitur*, quomodo intelligenda, 114. Paulus ethnicon ad legendos sibyllarum et Hydaspis libros an hortatos sit, 161. V. *Scriptura sacra*. Pauli apostoli *Revelatio*, et alia *apocrypha scripta*, 162.

Pauli Æmilii in triumpho quæ vasa asportata, 87.

Pauli Lacydis familiaris patientia et fortitudo, 313.

Pauli Samosateni de libro *Psalmorum Davidis opinio*, 117.

Paupertas vera in quo posita sit, 116, 117, 225. Præ beatitudine evangelica, 117.

Paupertas quid noceat, 116.

Pauperes quidam sancti et illustres, 337. Quomodo dñitibus prosint, 357. Pauperis cum ulmo, et dñitibus cum vite comparatio. V. *Dires* et *Eleemosyna*.

Pavo avis Medica, 16, 96. Delicatior magnique præcibus fuit, *ibid.*

Pavori Romani sacrificabant, 72.

Pax data lapsi, 47. Pacem sibi vicem Christiani optabant, 47.

Peccati definitio, 13. Quid sit, 179. *Triplex* illius genus, *ibid.* Peccati malitia, seu formale peccatum ad sit quid physicum, *ibid.* Nec substantia, nec Dei opus dici potest, 118. Quomodo a virtute distinctum, 180. Peccatum, infortium, scelus, et iniustitia, quomodo inter se differant, 111. Peccatum est voluntarium et liberum, 179. Est etiam involuntarium, 111. Voluntarium quid sit, *ibid.* Involutarium sex verbi, *ibid.* Quoddam involuntarium peccatum dignum, 80. Etiam si ex perturbatione animi oritur sit, *ibid.* Ejus remedia, 180. Peccati duo principia ignorantia et imbecillitas, 133, 180. Quæ utriusque remedia, *ibid.* Peccati iuter et poenæ peccato debite absolviendum discrimin, 39. Peccatum est mors animæ, 182. Quo homo ratione privatur, 13. Peccata magis quam morbus, copia causa sunt, timeri debent, 343. Peccata post baptismum admissa quomodo remittantur, 120. V. *Bastides*. Peccatum originale, 352. Asseritur a Clemente Alexandrinæ, 181. Etiam in sanctificatorum filiis, 182. Ex eo oriuntur præmotus perversaque impulsiones, 182. Quomodo in Adams onnes peccaverunt, *ibid.*

Peccator ad agendam penitentiam pio rectore indigit, 557. Cur aliquando quod a Deo petit, impetrat, 151. Peccator et impium esse terram et cinerem, 120.

Pectines Methymnae, 96.

Pelagianorum de somnis error ab Hieronymo refellitur, 215. An recte, *ibid.*

Pelops quomodo OEnomaum necari fecerit, 8. Pelopis inferie, 8. Pelops ubi sepultus, *ibid.*

Pelori conchæ, 96.

Peltam seu scutum brevissimum qui invenerint, 285.

Pelvis argenteæ, 14.

Penelope et Telemachus, 189. Illa fuit fidei conjugis exemplum, 17.

Pontateuchi auctorem fuisse Moysen probatur, 23, 14.

Pepla illicita, 45.

Peratici cur sic dicti, 230. Qui fuerint, 231.

Peratici qui fuerint, et eorum errores de mundo de tribus dñis, tribus sermonibus, tribus mortibus et hominibus, ac de Christo, 234.

Perdix cauponem faciet, 293.

Perfectio Christiana, 117. Ejus varia genera, 118. Illius capaces sunt tam mulieres quam viri, 118. Honiūsum summa perfectio, 111. Perfectio summum apicem an quis præter Christum attigerit, 118. Quomodo ad eam amittendum, *ibid.* V. *Gnosticus*.

Perfectus multis modis dicitur, 195; et quomodo quis esse possit, 118. Nullus perfectus omnino est, nisi Deus Pater et Christus, 12. Perfectiores apostolis qui se videntabant, arguantur, 12. Perfectus Christianus quid agi, 118. V. *Apostolus, Christus, Gnosticus, Martyr*.

Periandrus Corinthius an unus ex septem Graecis sapientibus, 272 et sed.

Peripatetica certa, 107. Unde orta est, 231. Illius auctor Aristoteles, 236. Qui ejus successores, 235.

Peripateticorum de summo bono sententia, 261. Matri monium bonum esse crediderunt, 265. Duplex distinguunt orationis genus, et quod, 122.

Peritia multa mente non docet, 306.

Perronus sententiam Clementis de Eucharistie sacramento condimat, 41. V. *Eucharistia*.

Persarum regum chronologia, 108.

Persarum regis filiorum qui pædagogi, 12, 163. Quod eos docereat, *ibid.* Persæ primi lectum, currunt et pede

scabellum fecisse dicuntur, 287. Persarum dñi, 234. Perse ignem coluerunt, 4. Fluvii divinos tribuerunt honores, 37. Nulla eis tempa, nec aræ, 51.

Persecutio Christianorum duplex, 336.

Persei ætas, 350. Quibus ille vasis in convivio uteretur, 87.

Persia tribus in montibus sonitus extraordinarii et mirabilis, 125. Persicum bellum post decem annos Epimenidis sacrificie dilatum, 249.

Pertinax imperator, 133.

Perturbationibus et animi motibus homo natura sua est obnoxius, 119, 223. Ab iis omnibus debet anima segregari, et quomodo, 112. Qui eas noluerit excindere, se ipsum occidit, 131. V. *Philosophi*. Perturbationum vacuitas, 119. Quæ ab homine, et quomodo obtineri possit, 223. Quæ in Deo, 224. V. *Apatheia*, *Gnosticus*, *Deus*.

Pericles Alcibiadis paedagogus, 103. V. *Alcibiades*.

Pedes hospitium lavabantur, 315. V. *Hospites*.

Pestilentia a dæmonibus excitata cerebatur, 249; et a Diotimo, 219.

Petavius num sententiam assecutus sit Clementis Alexandrini, 166. V. *Christi divinitas*. Petavius de die, quo Christus natus est, opinio, 172; et de LXXII Danielis hebreodibus, 170.

Petrionilla Petri apostoli filia, 194. An eam paralysi laborantem pater sanaverit, 194.

Petrus quando, et quam uxorem duxerit, 192, 194. An eam post apostolatum reliquerit, 194. Quæ eius illa, *ibid.* De uxore ad supplicium ducta gaudebat, 131. Quid ei ad martyrium properanti dixisse fertur, 194. Ejus abstinentia, 13. Petri et Pauli antiquissimæ imagines, 65. Petri prima Epistola canonica, et ipsi adjudicata, 155; a Clemente Alexandrino, 28; et citatur tanquam a Christo dictata, 28. Adumbrationes hujus epistolæ, 348. V. *Adumbrationes*. Petri prædicatio citatur, 125, 128, 155. Petri Apocalypsis, 346, 347. Est liber apocryphus, 155. Quid in ea de abortivis dicatur, *ibid.*; et de lacte ab mulierum uberibus prouente, *ibid.*; et de anima corpori infusa, 346.

Phæmonoe vates, 282. Hexametris futura cecinisse narratur, 291.

Phagrum Sineitæ colebant, 73.

Phalangiorum morsus, 47.

Phalereis in puppi heros quidam colebatur, 68.

Phallus, 62, 67.

Phaniæ seu Phoenix varia scripta, 322.

Phanoclis carmina et poema quoddam, 99. Phanoclis futura, 124.

Phanocles Icaril uxor hexametrum carmen invenisse dicitur, 291.

Phaoni iusidias Venus paravit, 71.

Phasides aves quam delicatus cibus, 96. Unde nomen sumpsirint, *ibid.*

Phenii citharistæ ætas, 108.

Pheninda quis ludus, a quo inventus, et unde sic dicitur, 88. Viris permisus, *ibid.*; et eo aliquando exerceri licet, 17.

Pherecratis Atheniensis comicus quot comedidæ, 330.

Pherecydes Syrus Pythagoræ magister, 252. An unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Illius nullus præceptor, 107. Pherecydis Syri qualis theologia, et unde dercripta, 273. Ejus epistola a genuina, *ibid.* Quid de Corybantibus, 8. Pherecydis farta, 124, 125. Quænam Homeri carmina delibaverit, 295.

Phidias celebris statuarius, 105. Jovis et Apollinis Patrei simulacrum fecit, 9; ac Jovis Olympici, et quid in prima scrispsisse dicatur, 8; et allorum quamplurimum, 59.

Philemonis nomine duo appellati, 350.

Philemon, in commedia *Suppositus*, *Cocalum* Aristophanis compilavit, 298. Carmina ejus contra idolatriam, 247. Alia quedam illi tribuuntur, quæ Menandro ab aliis ascribuntur, 247; et Posidippo, 350. Philemonis carmina ubi occurrant, 191. Philemonis farta, 124. Ex sacra Scriptura cultum simulacrorum proscripsit, 123. Alia quedam ejus carmina, et a quibus citata, 350.

Philenides figuræ et gestus a paganis depicta, 62.

Philinus orator, 322. Ejus farta, 124; ex Demosthene, 296.

Philippides, quis esset, Pan docuit, 3.

Philippus uxorem duxit, et filias procreavit, 192, 194. Quis ille Philippus, an apostolus, aut diaconus, 194. Quæ ejus filia fuerint, et utrum a suo patre matrimonio locata, 192, 195. Ubi sepulta, 195. Utrum Philippus martyrio vitam finierit, 196. Phillipi nomine quedam Evangelii verba citata, 159.

Philippi Macedonum regis paedagogus Nausthoüs, sed ebrietatis illius vitium non curavit, 102. Ille in deorum numerum aggregari voluit. In gymnasio Cynosarges adoratus, 75.

Philistus historicus quis fuerit, et quæ illius historia, atque alia scripta, 322. Ejus farta, 124.

Philonis nomine plures nuncupati, 323.

Philo Judeus Pythagoreus, et ejus scripta, 323. Ejus opinio de mundo, et omnibus quæ in eo sunt simul creatis, 184.

Philo dialecticus Carneadis magister, 267, 323.

Philochorus, 98; scriptor, 103. Quid de Neptuni et Amphitrites status, 9.

Philochorus scriptor Melesagoræ compilator, 298, 300. Alia ejus farta, 123.

Philolaus Pythagoreus, 257. Ejus verbæ, 254.

Philosophi inventio cui ascripta, 286. O im sapientia dictebatur, 257. Meditatio mortis a Socrate appellata, 122. Philosophia barbaræ nomine quid Clemens Alexandrinus intelligit, 128, 196. Est cæteris antiquior, 107. Philosophia quæ rejicienda, 107. Quæ admittenda, 108. Non omnino repudianda, 127. Diabolus non est philosophia et dialecticæ inventor, 106. Quidam vera documenta attigit, sed non omnia, 127. A Deo profluxit, 128; et ei studendum, *ibid.* Eam Deus Græcis dedit, et quam ob causam, 129. Filius Dei ea Græcos per angelos informavit, 129. Philosophia vera in contemplatione positâ est, 124. Barbara est vera et perfecta, 110. Philosophia vera quæ sit fundamentum, 123. Ejus finis et scopus, *ibid.*

Inveniendæ veritatis causa est tantum adjuvans aut comitans, 245; et imperfecta, atque adjutrix causa, 108.

Philosophia in Græcia tantum vigebat, 128. Quoties a magistratibus prohibita, toties perit, *ibid.* Christiana philosophia per omnes orbis terrarum partes disseminata, *ibid.* Quo dirius vexata, eo magis semper floruit, 129.

Philosophie veræ participes sunt fratres, et aurei generis, 139. Sese cum aliis libenter communiquerat, 105. Philosophandū omnibus, et omni tempore, 118. Philosophiam Græcam quidam, non secus ac pueri larvas verebantur, 214. Philosophia num studere debeat Christiani, 117, 212. Status hujus questionis, 212. Duplex fuit dogmatum philosophicorum genus, alia recta ac vera, et ex sacris Scripturis decerpta, alia et a Græciis corrupta et falsa, a Christianis rejicienda, sed alia colenda et amplexanda, 212. Quibus argumentis id probetur, 212. An Clemens Alexandrinus hujus sententiae primus assertor fuerit, 213; aut Pantænæus, *ibid.* Multi ei refragati sunt, 215. Contraria argumenta solvuntur, *ibid.* Philosophia veræ auctorem non esse diabolum, 126, 128, 213. Sed Deum, 213, 214, 215. Eisi utique veritatem illa assequitur, vel furto eam sub ipuerit, est tamen bona et utilis, 213. Atque etiam si super eam lollum erroris sparsum fuerit, 213, 215. Et quamvis prophetæ, et apostoli neque eam, neque ejus artis diciderit, 214. A Paulo apostolo non prohibetur, *ibid.* Quæ illius utilitas, 214, 215. Ea ethnicos, sicut lex Judæos, ad Christum ducebatur, *ibid.* Philosophia utilitas demonstratur, 126, 128. Elianus philosophia gentilis, 103, 107. Christianæ professioni viam steruebat, 106, 108. Sed in ea non immorandum, 106. Quænam sit philosophia, 106. Aliæ disciplinae et ancillariorum, *ibid.*

Philosophia num ethnicos absque ulla Christi fide justos sanctosque reddiderit, 106, 215. Clementis Alexandrinus sententia, 213. Illa est veluti primus et secundus gradus ad justitiam et quomodo, *ibid.* Sed sine fide nulius illius partipem fecit, *ibid.*

Philosophis tam viris quam mulieribus totam vitam in mortis meditatione agentibus plena est Christiana Ecclesia, 117. Ad ethnicam philosophiam Christiano redire non licet, 126. Philosophus Pythagoras primus vocari voluit, 107, 219.

Philosophi barbari ante Græcos qui fuerint, 268. Scriptoribus Hebreis sunt recentiores, 242. A barbaris ad Græcos philosophia manavit, 107. Barbarorum philosophorum qui principes, 107. Inter philosphos antiquissimos et recentiores quodnam discriueni, 333. Philosophorum sectæ. Quam varia, 249. Recensentur, 107. Earum ætas, 107. In variis philosophorum sectis multiplices veritatis particulae, 107, 212. Ex divino Verbo decerpit, 107, 108. Philosophorum varia opiniones recensentur, 237. Qui nihil, nisi materialium existare dicebant, arguantur, 110. Stoici Deum corporeum et vñissimum quamlibet materiam pervadere, animaque nullo modo a corpore affici, et omnia indifferentia dicebant, 257. Epicureorum de providentia Dei, de voluptate, de sapiente homine, et de atomis, opinione, 257. Platonis et Pythagoræ de animali immortalitate, 257. Platonis de mundo ac de bonis et malis, 258. Illius, Empedoclis et aliorum de misera humana ac labore nati conditione, 258. Heracliti de rea procreatione, 258. De creatorum animatarum et inanimatarum motu, ac varis differentiis, 259. Et aliorum de noptiis, 263. V. *Matrimonium*. Quinam ex illis voluptati servierunt, 113. Philosophorum de ultimo fine et somno

bono variis opiniones, 260. Cyrenaicorum et Epicuri, 260 et seq. Dinomachi et Calliponis, 261. Hieronymi et Diogeni, 256. Anniceriorum, 261. Metrodori Epicurei, 261. Stoicorum, 261. Physicorum, 262. Pythagore, 262. Abduritanorum, 263. Academicorum, 263. Platonis, 264. Platonicorum, 264. Peripateticorum, 264. Quam multiplices ea de re opiniones, 264. Philosophi quinam unum aut plura elementa dixerunt esse prima rerum principia seu deos, 77 et seq. Qui ignem vel aquam primum dixerunt principium, id a Persis, aut Sarmatis, aut Magis acceperunt, 78. Opinio Thaeteti, Anaximeneus, Diogenis Apolloniatis, 78. Parmenidis, 78. Hippasi Metapontini. Heracliti Ephesii, et Empedoclis, 78. Refellunt qui elementa venerabantur, 107, 257. Philosophi quid aliquid elementis sublimius dixerunt esse primum principium, 78. Opiniones Anaximandri, Anaxagorae, Archelai, *ibid.* Leucippi, Metrodori Chii, Democriti, 79. Heracldis Pontici, Alcmaeonis Crotontiae, Xenocratis, 79. Stoicorum, Cleanthis, 80. Theophrasti Eresii, et Epicuri, 80. Philosophi qui de Deo veriora dixerunt, 80. Opinio Platonis, Antisthenis, Xenophontis, Cleanthis, 81. Et Pythagoræ, 81. Philosophi Graeci Deum imperfecte cognoverunt, 164. Cur humanae affectiones ei tribuerint, 128. Apud Graecos recte philosophati, Deum per speciem viderunt et acceperunt mercedis laborem, 157. Potuerunt Deum ejusque Filium agnoscere, 108. Multa sua dogmata alii occultabant, et quinam illi fuerint, 266 et seq. Philosophi semper fluctuant, 111. Verbis inhærent, 128. V. *Christiani*. Cur pauci philosophentur, 121. Philosophi ethnici sunt fures et latrones, 242. Varia eorum farta, 124, 125, 246. Quæ ex Hebreis dogmata farta sint, 107. Recensentur alia illorum ex sacris nostris Scripturis farta, 125. Vera documenta ex iis accepta corrupterunt, 125. Inde eorum errores, 125. Philosophi didicerunt ex sacris nostris Scripturis sapientes esse omnia, 246. Sapientem esse Dei amicum, 216. Et liberum, divitem, pulchrum, regem et beatum, 246. Et plura de moralibus virtutibus, 246. Ac legem Pythagoræ de mansuetudine in animantes, 246. De ultimo hominis sine sententiam, 246. Deum esse unum et incorporeum, 246 et seq. Summant esse ejus potentiam, 247. Eum ubique esse, 247. Cælum esse illius sedem, terram scabellum pedum ejus, 247. Nihil esse supra eum, et nihil eum fugere, 247. Eum Matripatrem vocari, et cur, 247. Et alia de Deo Patre et Filio, 247. De ejus providentia, 247. De parylorum animabus, et angelis custodibus, 247 et 248. De mundo, de juramento, de fraternitate, de septimo die, 248 et seq. De ultimo Dei iudicio, 248. De suppliciis post mortem luendis, 248. Philosophæ mulieres quæ fuerint, 118, 247.

Philostephanus *De rerum inventoribus*, 255.

Placylidis philosophi et poetaæ aetas, et scripta, 331.

Quid de bonis et malis angelis, 186. Ex sacra Scriptura id sumpsit, 123.

Phœnix Achillis paedagogus, 12. Insano mulierum amore tenebatur, et quis ille, 102.

Phœnices primi dicuntur astris tribuisse divinitatem, 49. Hormionis nomine plures appellati, et qui illi fuerint, 279. Quis ex eis vates, 279.

Phoroneus, 3. Quo tempore vixerit, 51. Primus hominem falso dicebatur, 51. An tempora diis primus ædificaverit, 51.

Phoronidis auctor, 331.

Photinianorum error refellitur, 34.

Phryges cur sic dicti, 250, 254. Eorum errores, 118.

Phryges ovum volatus primi observaverunt, 194. Tidiam excoxitaverunt, 285. Lunam adorabant, 57.

Phryx plagiis emendatur, 319.

Phrynes duas fuerunt, et quomodo cognominata, 62.

Physicorum nomine quid intelligatur, 262.

Pictrices mulieres, 118. Illustriores, 316.

Pietas prudenter, justitiae, fidès et charitas sibi invicem sunt connexæ, 111. Eorum definitiones, 111. Veram pietatem Christus postulat, 5.

Piliæ ludus viris permisso, 88.

Pili et crines quomodo nutriendi, 16, 17. Quæ prima illos tingere excoxitavit, 287. Qui eos tingebant vel ungebant, corripiuntur, 83, 84. V. *Capilli et Comæ*.

Pindari de Deo carmina, 247. De felicitate, 120. Quædam ejus carmina a quibus, et quomodo citata, 331. Alia emendata, 138.

Pisa ubi sita, 8 et seq.

Pisander Camireus Pisini Lindii *Heracleam* suffuratus est, 124, 297.

Piscatoria ars quomodo licita, 17.

Piscium si quis a laqueo evaserit, nullus ejusdem generis eo die inventetur, 303. Piscæ delicatores, 96. Qui piscibus vescuntur, caro eorum fit humida, 241. Piscæ *Egypti* venerabantur, 75. Et Syri, 74.

Pisini *Heraclei*, 121.

Pisistratus consilio et predicatione Amphileti regnum Atheniensium invasit, 277. Pisistratus libras Atheniæ legendos primus exposuisse dicitur, 293.

Natura, etymologia, 119.

Pittacus Mityleneus an unus ex septem Graecia spartibus, 272. Pittacus rex Mitylenorum moluisse fertur, 17. Eis leges iulit, 272.

Plantea moventur transeundo per augmentum, 29. Utrum sint inanimate, 289.

Planta naturaliter non mansuescit, 297.

Plastice qui excoxitaverint, 288.

Plato ex Hebreis philosophus, et cur, 233. In Egyptum venit, atque ab ejus incolis et alijs barbaris scientias, leges et vera documenta accepit, 4, 235. Secundus Heliopolitanus dicitur fuisse discipulus, 235. Fuit Socratis auditor, 125, 128, 236. Plato ab Annicerio redemptus, 261. Plato ænigmatische et parabolice sua documenta tradebat, 266. Et fabulis velabat, 122, 267. Dixit veritatem Deo, aut iis qui originem a diis duxerunt, descendam, 233. Philosophum faciet, 293, 294. An sit auctor libri *Demodocus* inscripti, 236. Platoniæ res publica in celo tanquam exemplar posita, 120. Ubina tempa et similia terri prohibuit, 236. Quid de Dei cognitione dixerit, 222. Negat divinam naturam posse ab hominibus explicari, 4. Illius de Deo cognitu difficultus locus, 161. Et non penitus incomptum fuit sanctissimæ Trinitatis mysterium, 167, 188. Quid fieri jubeat, antequam Deus queratur, 122. Platoniæ deo sentientia, 4, 80. Ab Hebreis hausta, 81. Platoniæ locus de angelis, 185. De mundo illiusque creatione, 248. Alius ejus locus de boni et mali origine, 238. Plato ab Ægyptiis didicit immortalem esse animam, 257. Et animas prius peccasse, atque ideo in corpus tanquam in carcere detruidi, 257. Quomodo triplicem niam dixerit, 45. Et de anima conversione, 116. Quomodo doceat homines ad contemplationem pervenire, 124. Platoniæ de fide sentientia, 203. De spe, 263. De charitate, de juramento, 248. De matrimonio, 265. De uxoris alimento ab eo qui vxorem non duxisset snpeditando, 266 et 268. De gerenda corporis cura, 116. De ultro hominis fine, 264. De mundi conflagratione, 248. De suppliciis post mortem luendis, 248. Plato docuit virum justum esse beatum, eumque execrari, qui justum ab ipsis divisit, 264. Alia ejus documenta a Stoicis probata, 261. Quid de justi homini in maximis cruciatiis constantia, 255. De castis somniis, 216. De Lachesis oratione, 255. De Graecis semper pueris, 255. De cavenda nimis verborum curiositate, 255. De philosopho mortem semper meditante, 255. Ac omnes in eadem civitate esse fratres, 248. Plato regem Ægyptiorum Thoyth nobis ostendit sapientiorem, et Mercurium esse novit, 255. Ejus sententia de septem Graecia sapientibus, 272. De Heros et Eri Armeniæ fabula, 248. Et de Creta, 139. Platoniæ luta, 134. Ex Pythagoræ et Ægyptiis, 125. Utrum libros Jeremia legerit, 101. Plato Moysis optimus imitator, 83. Quid Plato, nisi Moyses, qui loquitur Attice, 247. A Davide edocuit, 15. Platoniæ locus indicatus, 85, 296. Item alijs, *ibid.* Alius, 302. Alius, 303, 313. Plures loci perinde atque non essent, citati, sed corrupti, explicantur, 139. Ejus testimonio quinam heretici abuterentur, 113. Platoniæ discipuli, ac eorum precipuius Aristoteles, 256.

Platoniæ comici aetas, et quot comedias, 331. Ejus fortæ, 124. Illius et Aristophanis mutua farta, 298.

Plectron, 121. Eo nomine aliqui aerem, Cleanthes nomen significari volebant, 240.

Plegmos magicum nomen, 240.

Plinii locus corruptus, 252. Locus de simiis restitutas, 62.

Plutarchi stromata, 893. Locus emendatus, 258.

Pluvia ad Democrito prænuntiata, 249.

Pocula apud ethiicos quam pretiosa, et quæ fuerint, 87. V. *Calices, Vasa*.

Podagra Diana, 72.

Poena deorum numero ascripta, 73.

Penitentia peccati quæ sit, 119, 537.

Penitentia non est sepe pelere veniam de iis, quæ sepe peccamus, 111, 191. Penitentia necessitas et utilitas, 190. Et quomodo agenda, 112. Penitentia fidei officium, 110. Est quasi alter baptismus, 342. Ad eam agendum maxime opus est diligenter, 337. Qui eam egerit, æterna felicitate donabitur, 337. Penitentia una post baptismum, 111. Quæ sensu Clemens Alexandrinus dixerit unam tantum esse penitentiam, 190. V. *Novatiani*. Penitentia publica, 39. Quæ primis Ecclesiæ temporibus, 190.

Pœonia herba unde sic cognominata, 103.

Pœonius medicus Martem graviter vulneratum sanxit, 102.

Poëta Orpheus et Linus cæteris scriptoribus sunt antiquiores, 107. Divino Spiritu non fuerunt afflati, 129. A

prophetis nostris theologia imbuti, 121. Poetae quinam
veriora de Deo cecinerunt, 81. Aratus, 81. Hesiodus,
Sophocles, Euripides, Orpheus, 82. Poetae qui deos suos
iriserunt, 82. Menander, Homerus, Euripides, 82. Poe-
tarum Graecorum farta ex sacris Scripturis recensentur,
123. Atque ex aliis scriptoribus, 124. Varia poetarum car-
mina a Clemente Alexandrino citata, 324.

Poeticae venustatis nomine citata carmina cujus sint,
238.

Poetriae mulieres quae fuerint, 118. Quædam insignes,
315.

~~Nonne~~ quid, 102.

Polemon historicus, 71.

Polemon Xenocrati succedit, 255, 256. Illius de summo
bono sententia, 261. Et de furiarum simulacris, 9.

Pollux cur Deus, 5.

Polyenus quid de Palladio, 60.

Polyaratus vates, 279.

Polybus medicus quis fuerit, et illius *De oclomes:ribus*
liber, 273, et seq.

Polycratis de Philippo filiabus opinio, 194; et de illius
martyrio, 197. Polycratis epistola, qua Pythagoram Amas-
sidi commendavit, 202. Polycratis annulus, cui lyrae musi-
cae imago inscripta, 86.

Polygamia in veteri testamento concessa, 115. Et cur,
199. Christianis vetita, 199. V. *Abraham et Patriarchæ*.

Polyhistor epistolas Salomonis retulit, 108.

Polyidus vates quis fuerit, 280.

Polypi petris assimilati, 280.

Polyxena nauctandæ quanta pudicitiae et honestatis
cura, 312.

Pontifices Hebreæ ad Dei electi imaginem, 121.

Porphyrius quid de Christi pulchritudine, 53.

Posidippo quædam Philemonis carmina tribuuntur, 350
et seq.

Possidonii de ultimo fine et summo hono opinio, 212.

Potus quis esse debeat, 15, 41, 42. In potu Deus lau-
dandus, 14. Potus bilis quid, 69.

Præcepta arma lucis vocantur, 119. Præcepta Dei quæ
sunt, 17. Ab omnibus implenda, 111.

Prædestinatio divina beatorum hominum quæ sit, 164.

Prædicamenta decem, et sub materiam cadunt, 334. Quæ-
nam sub eis collocentur, *ibid.*

Prægnantium supplicia lex differri in diem partus jubet,
et quæ sit ea lex, 310. V. *Lex*.

Præscientia duplex, 533.

Præsentes abesse, 247.

Prandia Christianorum, 47. Nullus in prandio potus,
15.

Prandiola opipara rejicienda, 13.

Praxiphonis nomine plures appellati, 287. Praxiphanes
primus grammaticus est appellatus, 287.

Praxitelis Venus, 64. In Veneris Cnidæa simulacro for-
nam Cratinea seu Phrynes expressit, 62. Vaccæ Dædal
arifex, 62.

Precationis definitio, 220. Verbis et sine verbis fundi-
potest, 150, 220. Interiore Deus exaudit, 220. Quid ea
sit, 220. Precatio quænam bona et recta sit, 130, 132 et
seq. Ei esse vacandum, 130. Quid a Deo postulandum,
131, 132 De illius modo præceptum, 17. V. *Gnosticus*.

Preces qua hora Christiani quotidie fundere solerent,
150, 209. Ad orientem conversi eas fundebant, 130, 210.
Atque etiam ethioici, 236. Noctu fundenda, 46. Barbara
et non vernacula lingua fusse, 502. V. *Christiani, Gnosti-
cus et Prodigus*.

Presbyteratus ordo ab aliis distinctus, 191. Etiam ab episcopali
ordini, 43. Presbyterorum benedictio et manus
impositio, 44. V. *Episcopus et Ordo*.

Presbyteri ethnicon quomodo diis sacrificarent, 4.

Primitias eorum, quibus utitur, Deo offert gnosticus,
214.

Principia rerum prima quæ philosophi esse dixerint, 4.
V. *Philosophi*. — Principia quædam demonstrari non pos-
sunt, 353. Principeum in quo Deus cœlum et terram te-
cisse dicitur, quid significet, 34.

Probos inter solos homines amicitia et similitudo, 248.
Procataractæ causæ, 334.

Procellas a dæmonibus et magis excitatae ferebantur,
219.

Prodicus ex Carpocratis schola conditor novæ hæreseos,
232. Voluptatis fui sectator, 133. Arcanos Zoroastris li-
bros habebat, 232. Prodici error de fundendis ad Deum
precibus, 130. Ex Cyrenaicis accepit non esse orandum,
232. Sacras Scripturas corrupti, 133. Prodici sectatores se
gnosticos appellabant, 232. Eorum errores refelluntur,
113. Obscenissimæ illorum communiones, 232. Impuden-
tia et flagitia, 310. Prodici fabula de virtute et vilio, quæ
Herculi obviam venerunt, 312.

Prometheus primus astrologiam Assyrios docuit, 283.
Promethei et Epimethel fabula apud Platонem, 287.

Prophetæ apud Hebreos qui fuerint, et eorum nomina,
108. Qui sacros libros componerunt, duodecim fuere,
150. Prophetæ et apostoli divino Spiritu afflati, 106, 129.
Quando suos libros scripserunt. Prophetæ divini nulla
philosophie artes noverant, 244. Eorum miracula ethnici
non debent esse incredibilia, 125. Prophetæ angeban-
tur, 121. Cruciali sunt et trucidati, 128.

Prophetæ de futura Christi incarnatione, 168. Ac præ-
serit lxxii Danielis hebdomades explicantur, 168. V.
Christus.

Prosperis in rebus insolentia hominis, 296.

Protagoras cui successit, 231.

Proverbiorum libri auctor propheta vocatur, 142; et
cur, 142. Ac puer Hebreus, et cur, 23. Hic liber a Salo-
mone scriptus, 23. An totus et integer, 149. Proverbiorum
loca diverso ab aliis modo quæ Clemens citaverit? 25,
et quæ in ejus editionibus non indicat, *ibid.* Ea designau-
tur, et varie eorum lectiones, 156.

Prudentia definitio et nomina, 128. Quomodo gnosti-
cus ea uti debeat, 213. V. *Gnosticus, Pietas*.

Proximus quis, et quomodo diligendus, 336. Pro aliis
animam ponere debemus, 337. V. *Charitas, Gnosticus et
Misericordes*.

Psallere quomodo Christiano licet, 14.

Psalmi Davidi quando et a quibus compositi, 117 et
seq. Varia ea de questione opiniones, *ibid.* Divino afflante
Spiritu scripti sunt, 148. An David eorum sit auctor, 23.
V. *Paulus Samosatenus*. Psalmi primi antiqua interpreta-
tio a Clemente i Alexandrino citata, 160. Decimi octavi
expositio, 346. Verba hæc psalmi vi : *Inveverati inter
omnes inimicos meos*, quomodo intelligenda, 115.

Psalterium quis invenerit, 289.

Psycter quod vas fuerit, 87. Quibus nominibus appelle-
latum, 87.

Psittacus avis Indica, 96. Psittacos magno sumptu eth-
nici aiebant, 92.

Pseudoprophecia vera aliquando et utilia dixerunt, 107.

Ptolemaeus quartus Dionysi nomine appellatus, 74.

Publicanorum princeps, qui dixit Christo : *Ecce dimi-
diun bonorum meorum meorum do pauperibus*, ab aliquibus Za-
chæus, ab aliis Matthias dicunt, 156.

Pudorem cum tunica non exuendum, 15.

Puerilis doctrina symbolica quotuplex, 121.

Puerorum apud ethnicos exponentiorum impia consue-
tudo, 92, 112, 308. Quomodo et quibus notis expositi, *ibid.*
Puerorum doctrina quid apud Clementem Alexandri-
num, 190; et quotuplex, *ibid.*

Pulchritudo hominis vera in quo posita sit, 16. Pulchri-
tudo Christi, V. *Christus*.

Purgatio animi duplex, et quæ ultraque sit, 126. Pur-
gationem alvi quis invenerit, 283.

Purpura a quibus proscripta, 308.

Pygmalionis Cyperi regis impotens et cæsus luxuriae ar-
der, 62.

Pyramides deorum sepultra, 5. Pyramidem quamdam
colunt Indi, 114.

Pyriche quid et unde sic dicta, 290. V. *Salatio*.

Pyrrho cui sabragatus, 234. Contentiosum faciet, 293,
294.

Pyrrhoniorum ~~læsi~~, seu assensionis retentio resellitur,
353.

Pythagoræ etymologia, 279. Ejus ætas, 108, 274, 277.
De illius patria quam varia opiniones, 252; de ejus estate,
ibid. Polycratis litteris Amasidi commendatus, *ibid.* Egyp-
tium petivit et cum Ägyptiis prophetæ congressus, 107,

252. Circumcisus, et cur, 252. Gallos et Brachmanes au-
dit, 252; et Magos atque Chaldaeos, 252. Varia ejus pe-
regrinations eruditioris causa, 252. Utrum nullum habue-
rit præceptorem, 107. Quoniam audisse dicatur, 107. Illius
præceptores, 252. Pherecydes Syros, *ibid.* Sonchetas,

252, 253, 277. Hermodamas, 252. Oenophis Heliopolita,
252. Nazaratus Asyrius, *ibid.* Utrum fuerit unus ex septem
Græcæ sapientibus, 273. Pythagoras primus se phi-
losophum nuncupavit, 107, 249, 274. Ut Deum solum sa-
pientem esse significaret, 257. Amplificavit cognitionem,

249. Præscientia et divinationi studuit, 279. Quaternionis
nomine irrisus, et incontinentia accusatus, 265. Voluptati
servivit, 115. Utrum ille et ejus sectatores ab animatis
abstinuerint, 258. Eum qui rebus imposuit nomina, anti-
quissimum sapientium existimabat, 345. Pythagoras cui

successit, 254. Italica secta auctor, 107, 251. Metaponti
diu phiosophatus, 251. Ibi Italisi et suis discipulis leges
dedit, 251, 277. Quoniam magnus ejus discipulorum numerus,
251. Ibi mortuus, 251. Ejus ~~discipuli~~ quo discipuli eius
noctu ad eum audiendum confluerebant, 253. Pythagoras ad

aram Apollinis, nulla cæde aut morte inquinatam, accessisse fertur, 150, 256. Prohibuit ullam deorum imaginem annulis insculpi, 63, 84. Pythagoræ deo sententia, 81. De summo bono et ultimo fine, 262. Ab Egyptiis didicit immortalē esse animam, 257; et animam prius peccasse, et in corpus tanquam in carcerem detruidi, *ibid.* Pythagoræ de mansuetudine in animalia præceptum unde sumptum, 112, 246; carmina, 12, 100. Effata et sententia quæ fuerint, 258. De precatione effatum, 120. Symbolica effata, et alia ex sacris nostris Scripturis sumpsit, 169, 121, 123. Pythagoræ discipuli erant duplices generis audientes et mathematici, 122, 253. Eorum quinquennii silentium, et unde deliberatum, 122, 253. An Numa Romanorum rex, fuerit Pythagoras discipulus, et recte Pythagoreus dicitur, 253. In ejus sepulcro inventi Pythagoras libri, in quo scripta erant ieiunii decreta, 253. Pythagoræ discipulus Hippodamus, 253. Eurusys, *ibid.* Numenius, 253. Athamas, 254, et Philolous, 254. Pythagoras Ayleptes primus athletas carnibus aliuisse fertur, 90.

Pythagorei multa sua documenta aliis occultabant, 266. Quibus poenis illos, qui ea patefecissent, afflicabant, 266. Pythagorei dixerunt bonum esse carnem non comedere nec vinum bibere, 100. Fabis animatisque omnibus interdixerunt et cur, *ibid.* et 258. Quando a rebus veneris suos abstinerem jusserint, *ibid.*; et quare, 113. Quid deo dixerint, 4. Cur cuelum *avizionem* appellarent, 247.

Pythiorum ludorum origo, 77.

Pythoclis Samil plures, et qui libri, 323.

R

Rapa Thebana, 96, et Mantinica, 97.

Ratem primus quis construxisse dicator, 285.

Rebecca etymologia, 120. Nomen quid significet, 21.

Fuit prophetissa, 108.

Rector plus et sanctus peccatori ad agendum poenitentiam necessarius, 557.

Reges apud Egyptios aut ex sacerdotibus, aut bellicosis legebantur, 121. Reges ungebantur, 121. Deorum ordinis cur quidam ascripti, 74. Qui illi fuerint, *ibid.*

Rei apud barbaros aureis compedibus vincti, 13, 94.

Religio vera ad salutem necessaria, 4. V. Christiana, Ethnici, Poeta, Philosophi, Supersticio.

Remi in Clementis libros observationes, 141.

Resolutio quid sit, 353.

Respublica non est dea, 3.

Rhadamanti et Eaci fabula apud Platonem, 247.

Rhombus quid apud Romanos, 97.

Ritus immodestus et lascivi Christianis prohibentur, 14. Qui ritus liciti, *ibid.* Ex immido risu turpitudem matat, 14.

Romanis utrum primitus templo fuerint, 56. Eorum in templis nulla primitus deorum simulacra, 56. Neque imagines, *ibid.* Illis olim hasta Martis simulacrum, 58. V. Tempium.

Romanorum imperatorum chronologæ, 198. Romanorum veterum leges contra nefarios concubitus, 92. V. Adulterium et Lex. Romanorum luxus, 86, 88.

Rota an primum ab Anacharsi inventa, 270.

S

Sacerdotes et Levitas qui sint, 120.

Sacridum seu Saccarum mulierum bellica fortitudo, 117, 514.

Sacrificia quando fieri coepirint, 3. Cur in veteri lege facta, 150. Cur Verbum fieri prohibuerit, 132. Acredere quomodo homines juberentur, 119. V. Eucharistia. Sacrificium optimum sanctissimum, et Deo accepitissimum quendam sit, 150, 225, 236. Sacrificium laudis super holocausta quid, 140. Nullum, sicuti ethnici et Iudei, sacrificium, sed nosemelipses Deo offerimus, 129. Sacrificia ad orientem conversi ethnici faciebant, 236. Illi deos sacrificium alimenti instar concupiscere arbitrabantur, 130. In quibusdam sacrificiis homines diis immolabantur, 68.

Sesarae Cœlei filia, 52.

Sagras seu Agræ mysteria quæ fuerint, 77.

Sails aspergimen mare agitatum expulsi, 93.

Saleucus mathematicus, et alii ejusdem nominis grammatici, 323.

Salome quæ a Christo dicta, 114. Illius verba ex Evangelio secundum Egyptios, 155.

Salomonis astas, 108. Prophetæ fuit, *ibid.* Libri Proverbiorum auctor fuit, et cur puer Hebreus dicatur, 23.

Scriptolas ejus Polyhistor retulit, 108. Quid illi dicit de fide, 110.

Salationum varia genera, 290. Salutationes armatae et quibus inventæ, 271.

Salutatio Christianorum qualis, 47. V. Osculum.

Salutis tempus, 73.

Samil ovem colebant, et cur, 74.

Samuelis precibus depulsa terra sterilitas, 125, 140.

Sanchontathonis deorum cultus origine opus, 4.

Sanctitatis definitio, 213.

Sanctificatorum semen quomodo sanctum, 182.

Sandaliorum aureorum et gemmeorum artificia regiencia, 15, 85. V. Calcei.

Sanguis in pus album convertitur, 93. Sanguine animalium abstinentium qui præceperint, 50. Quibus penis, *ibid.* Quando ea lex abrogari, aut aliquid de illa derogaverit, 30 et seq. Varia de illa conciliorum statua, 50. Cur lata fuerit, cur abrogata 31.

Nauitas quid conserat, 116.

Sapieus vocabulari, qui profitebatur philosophiam, 257.

Sapiens solus Deus, 116. Sapientem esse Dei omnia, 216.

Eum solum esse divitem, liberum, purum, regem, et beatum, 110, 246. Sapientis esse omnia, 112.

246. Sapiens alius ex alio, 326. Sapientum Gracie de numero, ac potissimum de septimo quam varie fuerit opiniones, 272. De lis Clementis Alexandrinæ sententia, 272; et Laertii, Pausaniae, Platonis, 273. Sapientia Graecia fuerunt Moysis, etate posteriores, 273; et Solomon, 108, 273. Quomodo secta philosophorum loca, Italica, et Eleatica, antiquiores, 273, 274. Sed post poetas Orpheum et Linum, 107. Sapientiam Graecia philosophandi ratio est Hebraica et enigmatica, 117, 274. Eorum sententia Apollini Delphico consecrata, 274.

Sapientia liber Salomoni ascribitur, 148 ad canonicus, 148.

Sapientia definitio, 213, 304. Ejus principium est pars, *ibid.* A scientia in gnostico non differt, 116. Illas sunt, nou facile credere, 327. Sapientia soli Deo propria convenit, 164. Filiis Dei sapientia est cognitio, 123. De partibus hujus saeculi quæ ab Apostolo dicuntur, 214.

Sapphus poesia, 315. Ejus astas, 91; et de commixtamina, 91.

Sara prophetissa, 108.

Sardanapalus voluntarius, 112. Ejus epitaphium, 36.

Sarmatae barbari philosophi, 107. Igæna couena, 4.

Duplex illorum genus, et qui illi fuerint, 269.

Saturnus regna a Jove filio pulsus, in Italicæ vesti, 67; ubi aureum seculum advenit, 67. In Sicilia facta a eo, aut occultatam falcam, 67. Ubi sepulcus, 67. Trau in ejus honorem a Jano altaria, 67.

Satyrus obliquum fistulam inventus, 265. Satyridæ, 4.

Sauchtedon magicum nomen, 211.

Sauromatidarum mulierum bellica fortitudo, 117, 514.

Priusquam buputi tradirentur, unum aut tres bupi occidere debebant, *ibid.*

Sauromatæ ignem coluerant, 78.

Scabellum pedum qui primi fecisse dicuntur, 97.

Scaligeri de die, quo Christus natus est, opinio, 172.

Scamoni De rerum inuentoribus librum scripti, 26.

Scantinia lex apud Romanos quæ fuerit, 92. V. Lex. Scantinius cuius criminis accusatus, quomodo concusa et condemnatus, 92.

Scapha, ubi primum compacta, 288.

Scelus quid sit, 180. V. Peccatum.

Sciatibus insula mariis Ægi, 96.

Scientia, *tempus*, etymologia, 301. Quid sit, 111, 24

333. Ex ea datur rei definitio, 334.

Scopas fecit Furnarum statuas, et alias quæplures, 9, 61.

Scorpiorum Libycorum ad hominem dormientem letorum industria, 303.

Scriptio Christiana quæ esse debeat, 106.

Scriptor qualis esse et quomodo scribere debet, 103.

Discrimen inter eum et concionantes, 105. Scriptores

Hebrei et sacri alii omnibus sunt antiquiores, 16,

242. Nullus Moyses antiquior. V. Moyzes. Scriptores

secundi Ecclesie saeculi, sacra et profana, 319. Scriptorum Græcorum qui fuerint antiquissimi, 107. Scriptorum

Græcorum multa farta, 293. Poetarum, *ibid.*

Philosophorum, historicorum et oratorum, 296. Quæ

integra volumina integroisque libros ab aliis farantur,

297. Scriptores varii a Clemente Alexandrinæ classi,

318.

Scriptores omnium librorum auctores divino Spiritu fuisse afflatis, 22, 25, 142. Obiectio sovilitur, 143. A rati et idolatria evocaverunt homines, et sanctis normis institutis imbuerunt, 4. Scriptura sacra textus Henricus

quam incorrupte et accurate servandus, 143. Scriptura sacra ab Esdra renovata, 109. Scripturæ saecæ quomodo ab hereticis corruptæ, 143. Tono vocis, atque accentuum et paucorum transpositione, 143. Integros illius libros aut aliquam eorum partem rejiciendo, 143. Verbis inherendo, aut ea prepostere explicando, 143. Scripturæ sacra loquendi modus est enigmatus, 18; et symbolicus, 121; parabolicus, 127, 143. In eis non minus rerumque distinctio quam utilis, 126. Scripturæ sacra cur in lingua Graecam conversæ, 243. Quorum librorum, 151. Quo tempore, 151. Quomodo, 151. An diversis in cellulis, 151. An divino afflante Spiritu, 151. Scripturæ sacra verus sensus, 128; et quomodo investigandus, 127, 143. Duplex est, litteralis et allegoricus, 143. Hic illo est difficilior, 143. Quomodo ab Ecclesiæ Patribus explicata, 143. De vero ejus sensu traditio, 162. Ut sensus ambiguus recte percipiantur, utilis sunt liberales disciplinae, 106. Scriptura in sacra vox Dei est primum doctrinæ nostræ indemonstrabile principium, quavis demonstratione certius, 142. Illa ipsa quavis demonstratione certior est, 210. Scriptura Deipara similis, veritatem parit, et ipsa semper est virgo, 152, 142. Ex ea certissimæ eruuntur demonstrationes, 132. Scripturæ testimonia quomodo in *Admonitione Clementis ad Graecos* citata, 22. Quænam ab aliis non inventa, ibid. Quæ citata in tribus *Pedagogi* libris, 23; atque in *Stromatum* libris, 156. Quedam non inventa, 158. Geneseos locus male indicatus designatur, 156. Quedam in illorum librorum editioribus male indicata, 29. Scripturæ ex sacris varia ethnorum philosophorum et aliorum farta recensentur, 123, 246. *De singulis Scripturæ libris vide suo unumquemque titulo*, V. *Evangelium et Testamentum*.

Scutellæ argenteæ, 14.

Scythes statuarius, 60.

Scytharum reges, Atreas et Idanthuras, 121. Scytharum coma, 85; frugalitas, 16. Ebrietati obnoxii, 89. Quomodo Marti sacrificarent, 98. Illi et Alani sub acinacis et gladii symbolo eum adorabant, 57. *Scytha sum genere, non ingenio et moribus*, 273.

Scythalæ Lacedemoniorum quid esset, 110

Seleucidae, 87.

Seleuci annulus, cui anchora nautica insculpta, 86.

Sellæ argenteæ, 14.

Septem apud Indos qui fuerint, et illorum vivendi genus, 270. Coelestium observatione futura prædictabant, 270.

Septem apud Indos virginæ permauebant, 270.

Senectus quæ beata, 343.

Septimum diem non solum Hebreis, sed Græcis fuisse sacram, 248. V. *Sabbatum*.

Septuaginta duo interpres sacrae Scripturæ, 109.

Sepulcra mortuorum hominum fuisse templa, 52.

Sequere Deum, 258.

Seraphinorum figura, 164.

Serapion seu Sarapion poeta quis fuerit, 331.

Serapidis seu Sarapidis etymologia, et quis ille fuerit, 233. Utrum Ægyptiorum iniquilinus vel patrius fuerit Deus, 60. Cur magnus dæmon appellatus, 60. Illius effigies, 60; simulacrum et sepultura, 3. Illius templi destruicio prænuntiata, ibid. Illud ante Theodosii imperium igne dirutum fuit, 54.

Serenus abbas quam perfectus, 216.

Sermones obsceni (Christiano prohibiti, 14. V. *Christiani et Gnostici*.

Serpentes incantationibus aures claudunt, 5. Serpentis æni figura, 64.

Servis et ancillis quomodo utendum, 17. Eorum quantitate apud ethnicos multitudine, et quæ illorum nomina et officia, 16, 88. V. *Ancilla*.

Sethi filii egregores angelii, 44.

Severa, seu Furie, 61. V. *Furia*.

Severus imperator, 133.

Sibyllæ num ideo de Christo vaticinari non potuerint, fatidices fuerunt, 282.

Sibylla dicitur Hebræorum prophetissa et poetria, 161. Cur Clemens ex Heraclito retulerit Sibylam post mortem a divinandi arte non cessasse, illius partem in æra transvolasæ, alteram mansisse in terra, ex qua herba divinationum usui apta orta sit, ac ejus animam esse faciem in luna apparentem, 161. Dicitur Delphis apparuisse, et ibi a Musis erudita, ac nondum mortua vaticinari, 107. Sibylla quid ex sacra Scriptura delibaverit, 123. Sibyllarum quædam carmina, 4. Tacito earum nomine citata, 102. A Clemente Alexandrino citata, 161. Utrum Paulus apostolus ethnicos ad earum libros legendos hortatus fuerit, 161.

Sicinnus filiorum Themistoclis paedagogus, 12. Quis fuerit, 98. Sicionum satyricam saltationem invenit, ibid.

Sicon aut Simon statuarius, 60. Sidonii tritemeni primi construxisse dicuntur, 286. Simethus Siciliæ fluvius, 96. Simeon propheta, 108. Simæ nec cereis nec luteis similitudinibus decepti, 4. Sas magno sumpto ethnici alebant, 92. Similitudo inter solos homines probos, 218. Simmæ Rhodii Carmen, 331. Simon magus heres Simonianorum auctor, 230. Helenæ imagines et status, 230. An Clemens dixerit illum post Marcionem Petrum audivisse, 230.

Simoniani unde sic dicti, 230. Stanti, quem colunt, cur moribus assimilari velle dicuntur, 230.

Simon statuarius, 60.

Simon equitandi peritum faciet, 233. Scripsit de re equestri librum, 294.

'Simonis nomine plures appellati, 331.

Simonis aetas, et quædam carmina, 331. Ejus furtæ, 124.

Simulacra prima quæ fuerint, 3. Utrum illa et status deorum templis sint antiquiora, 56. Quibus symbolis ethnici ante deos suos venerantur, 57. Scythæ et Alani acinacis et gladii symbolo Martem adorabant, 57. Arabes lapidis, 57. Lignum Diana symbolum, 57. Junonis Cythereonis et Samiae duplex simulacrum lignum, 57. Hasta olim apud Romanos Martis simulacrum, 57. Columnas olim tanquam status ethnici colebant, 58. Cedreni de simulacrorum origine opinio, 58. An simulacrum aliquod fuerit in Hebreworum templo, 63. Nullum in Romanorum templis, et quandiu, 253. Simulacra eorum ad humanam effigiem facta, 58. Jovis Olympici simulacrum ex qua materia, et a quo factum, 58. A Dionysio tyranno quomodo irrisum, ibid., et 61. Quid in ejus digito scriptum, 58. Minerva simulacrum a Phidii factum, 58. Palareorum Jovis et Apollinis, 58. Apollinis Hiantis et Obsonatoris, 59. Junonis Tirynthiæ, 59; Palladii, 59. Herculis Tirynthiæ et Diana Municipiæ, 60. Dionysi Morychi, 60. Serapidis, 60. Veneris Tanaisis vel Anaidis, 60. Veneris Cnidiae, 62. Furiarum, 61. Fortune male, 61. Jovis aurea statua quindecim cubitorum, 61. Mercuriorum ad Alcibiadis iuster, 62. Plura simulacra turpissima atque obscenissima, 62. Simulacra non sunt imagines eorum, quos Græci colunt, 128. In his expressæ meretricum imagines, 3. Incredibili quorundam in illa ac status libido, 62. A quibus repudiata, 56; et contumeliose tractata, 3. Quinam ethnici ea fieri prohibuerint, 236. Simulacra quomodo pagani adorarent, 65. Cur nunquam adoranda, 3. Ea adorantium quanta sit impietas, 3. Eorum cultores dæmonie infeliores, 5; et similes pejores, 62. V. *Imagines, Statuæ, Zeno*.

Sinai montis quam magnus ambitus, 146. In eo vera facta esse miracula, 125.

Sineitæ Ægypti populi phagrum colebant, 125. Cur, ibid.

Siseneus an comedie inventor, 291.

Socioiani cujudam recentioris nova contra Christi divinitatem opinio refellitur, 168. V. *Christi divinitas*.

Socrati ab ineunte ætate dæmonium futura prædictabat, 247, 256, 270. Eo monente, saluti sue fuga consuluit, 256. Quodnam esset illud dæmonium, 256. Socratis qui fuerint magistri, 256. Ille Platonis fuit magister, et illius ea de re somnum, 256. Pro physica ethicen introduxit, 256. Socrates docuit yirum justum esse beatum, eumque se execrari, qui utilitatem ab honestate se junxit, 264. Ejus de volupate, de Anyto et Melito, ac alia quædam verba ubi reperiuntur, 256. Ejus dogmata alii plerique postmodum philosophi desumpserunt, 123, 256. Quid ille ex sacra Scriptura, 125.

Sodalis alter ego, 208.

Solem et lunam, et ea, quæ eorum mensura definiuntur, non esse deos, 5.

Solonis Atheniensis aetas, 273. Fuit unus ex septem Græcia sapientibus, 273. Ejus magister Sonchates, 253. Ille Atheniensibus leges tuit, 272. Vetuit unguenta vendi, 92. Ejus invocatione Cresus ab igne liberatus, 3. Solonis verba de misera hominis conditione a quibus citata, 258; et ejus carmina, 331.

Somnus morti similis, 15. Animæ abscessum minus quam mors significat, 119. V. *Animæ*. Somno quomodo indulgendum, 14. El premiti debent preces, 14; et prius gratias Deo agendæ, 14. Quomodo ad eum profici si debeamus, 216. Somnus deorum numero ascriptus, 73. Non est deus, 5.

Somnia vera sunt sobrie animæ cogitationes, 15. Somnia gnostici quam sancta et casta sint, 215. An quædam herba ad id sit utilis, 215. Philosophorum de his opiniones, 216. Somniorum interpretatio a quibus inventa, 284.

Sonchotes archipropheta *Egyptius Pythagoræ magister*, 252, 255, 277; et *Solonis*, 235.
Sonitus quidam mirabiles, 125. In *Britannia spelunca*, ac *Persie* et aliis montibus, 146.
Sophannim quid significet, 24.
Sophista nomen olim honorificum, 101. Sophistæ cicas loquaciores, 106.
Sophistica ars quid sit, et ejus officium, 308. Est omnino rejicienda, 116, 308.
Sophocles, 4. Ejus de *Deo carmina*, 82; de *sde*, 121; de somni illecebra ex *Aleadis*, 296. Ejus effatum de *venere* voluptate, 238. Sophoclis *furla*, 124, 296; Ex *sacra Scriptura*, 123. Utrum ex *Hippona* effatum de tempore omnia patefaciente sumpererit, 296. Sophocles solo tragicis nomine citatus, 102, 331. Quidam ejus versus indicati, 91.
Spartanorum frugalitas, 17. Servos suos inebriari cogebant, ut adolescentes ab ebrietate deterrentur, 17. Spartani solis meretricibus floridas vestes concesserunt, 15 V. *Lacedaemonii*.
Spectacula prohibita, 14, 17.
Speculorum usus arguitur, 16.
Spei definitio, 110, 206. Quanta inter eam et fidem ac charitatem connexio, 110, 206. Fide consistit gnosticus, 206. Quanta illius constantia, 206. Cur non confundat, 206. V. *Gnosticus*. Spes perfectior est Christianorum, nec exspectationem æternæ mercedis expellit, 207. Qui ab iniustitia abstinet mercedis spe et metu, non est sua sponte bonus, 119. Spe futura expectamus, 111. Est certa de futura immortali vita, 121. Spes futurorum hominum aut malorum a philosophis et poetis agnita, 119, 206. Quid de spe Plato et Parmenides, 265. Spes deorum numero ascripta, 73. Illius simulacrum, 3.
Speusippus Platonis ex sorore filius, et ejus discipulus, 236. Ei succedit, 235. Illius primus ad Ctesiphontem liber, 236. De summo bono sententia, 264.
Sphinx magicum nomen, 240.
Sphingas ante tempia cur *Ægypti* posuerint, 238, 259.
Spiritus sanctus asseritur, 34. V. *Trinitas*.
Spiritualis substantia, sola fide et intelligentia cognoscitur, 110.
Sponde, præsto noxa est, 111, 274. Cujus sit hæc sententia, 274.
Sotadis Atheniensis philosophi liber *De mysteriis*, 323.
Spuma fluviorum, 95.
Staphilus historicus, 66.
Stasimus an *Cypricorum poematum* auctor, 100.
Stasimi furla, 124.
Stataram ne transiliat, Pythagoræ adagium, 111, 238.
Statuæ posterius quam imagines ethnici adorarunt, 237.
Statua nulla est Deus, 5. Statuæ multorum ethniarum, 2. Nefario quarundam turpium amore nonnulli arserunt, 4. V. *Imagines et Simulacra*.
Statuarii quidam celebres, et eorum nomina, 103.
Stelæ lapideæ incogniti litteris scriptæ, et ubi, 237; et hieroglyphicis litteris, 239.
Stellas esse corpora spiritalia quis dixerit, 346.
Stemosis magicum nomen, 240.
Stesichorus quid in musica invenerit, 290. Quo tempore floruerit, *ibid.*
Stoica secta, 107. Unde orta est, 231. Ejus auctor Zeno, 231. Hujus successores, 231.
Stoicorum quæ philosophia rejicienda, 107. Variæ eorum opiniones, 237. De *Deo*, de *anima*, de *rebus omnibus* indifferibus, 116, 237, 265. Dicebant *Dei corpus animam et spiritum pervadere omnia etiam vitissima*, 4, 80, 107, 247. Animam nullo modo corpore affici, 116; et in sapientiam mutari, 116. Matrimonium et liberorum procreationem esse indifferente, 265. Quæ eorum *litteras* exstio, 136. De mundi conflagratione sententia, 248. De fine ultimo, 112, 261, 262. Stoici quid ex *sacra Scriptura hauserint*, 123. Illi et Aristoteles *præcipua* sua dogmata a Platone decerpssisse dicebantur, 125, 300.
Stosimi citatum, *carmen* ubi reperitur, 296.
Strabo quid de *Corybantibus*, 8.
Strato Theophrasto succedit, 236.
Stratonia nomen octo habuerunt, 333. Quis ex illis de rerum inventoriis scripsit, 293.
Stratorum magnificencia apud paganos, quanta, 86. Redarguitur, *ibid.* V. *Lectus*.
Stratorum; et *Stratorum*, quid significant, 36. Plures operibus suis titulum et nomen *Stromatum* præfixerunt, 136. *Stromatum* septem librorum Clementem Alexandrinum esse auctorem, 133. Quo tempore eos composuit, 133. An ètate provectus, 134. An ecclesiastice pacis aut persecutionis tempore, 134. Ob quas rationes, 134. Eorum argumentum et scopus, 135 et 140. Quam singulari

modo scripti, 124, 133, 133, 137, 133. Probas dogmas cum sacris in eis permista, 135. Quis verus eorum filius, 116, 134, 135. Quanta illorum utilitas, 116, 136, 137; et eruditio, 136. *Stromatum* libri non sunt perfecti et integri, 136. Capite truncati, et quomodo, 105, 136. In fine imperfecti, 136. An aliqua arte et industria dirige librorum facta sit, 137. An in capita distincti, aut distinguendi, 137. Cui nuncupati, 105. Cum agro comparatur, et cum antiqua florida oblatione, 116. Utrum octavusema liber a Clemente Alexandrino fuerit compitus, 138, 342, 339, 344. Variae horum librorum editiones, 112, 344. *Stromatum* qui supersunt manuscripti codices, 138. Quidam loci corrupti et emendati recensentur, 138. Latini eorum interpretatione ad *Herveto* adornata, quam imperfecta, 141. An ab aliis recte emendata, 136. Nova interpretatione Latina quam necessaria, 141. Commentaria Hereti in hos libros quam imperfecta sint, 141. Aliorum in eos notæ et observationes quales sint, 141. Novæ observations, 142. *Stromatum* varia fragmenta ad antiquos scriptoribus citata, 133, 333. *Stromatum* in libris quæmodo sacra Scriptura testimonia citentur, 136. Quedam in editis non indicata designantur, 137. *Stromatum* libri, qui octavus in Clemente Alexandrini Operum editionibus inscribuntur analysis, 333. An ille hujus libri auctor si, 334. Hic liber non est integer, sed mutilatus, 333.
Sturnus Greco Latinoque sermone loqui eductus, 95.
Stracina Jacobi patriarchæ virga, 24.
Styrax, 24.
Subdiaconi an cælibes esse debeant, et qua lege, 195.
Sulfocatorum interdictio a quibus præscripta, 50. *Officibus* plenis, 50. Quando ea lex abrogari, vel aliquid de illa derogari coepit, 50. *Varia de illa conciliorum statu*, 50. *Cur iata fuerit*, 51. *Cur abrogata*, 51.
Supellex domorum apud paganos quam superba, 66.
Sumptuosior prohibetur, 14.
Supplicium deorum numero ascriptum, 75.
Supercilia picta, 84.
Superstitiones variae ethnicorum recensentur, 130. Superstitiosa sacerdotum *Ægyptiorum* abstinentia, 241. Superstitione absurdia de mure aram perfidente, 241; et levithum corrodente, 241. De rupta pedis dexteri corruga, 241. De devoratis a sue porcellis, 241. De pistillo a serpente in gyrum circumdata, 241. Superstitionis lustratio ornam cum sulphure et tædis, 241. Lanas flavas, frusta salis, faces, scillam et sulphur timebant, 241.
Suspensura Caldanorum, 88.
Sus, r., etymologia, 259. Animal ad sacrificandum don taxat aptum, 259. Animam pro sale habet, 259. Venit tantum et pabulo servit, 259.
Suilla carne cur non vescerentur Judæi, 130. Cur i Moysi prohibita, 259.
Syllogismus et indicatio quomodo differant, 333.
Symbolica loquendi ratio duplex, in verbis et in rebus, 121. Quam utilis, 121, 122. A quibus adhibita, 121. Argumentum qui ea Christianos ulli posse negabant, 122. Symbolicum loquendi genus quam sepe a Græcis et barbaris usurpatum, 258. Quotuplex fuerit, 238. *Varia Graeca* symbola in verbis quæ fuerint, 238. Ea recensentur, 238. Symbola in rebus quæ fuerint, 259.
Syncellus, V. *Georgius*.
Syneciae seu sufficientes proprie dictæ sunt causa, 334.
Syringes, seu columnæ propter diluvii et oblitiorum metum humi defossæ, 237.
Syracusii prohibuerunt ne feminæ, nisi scorta, auro et vestibus florido colore aut purpura tinctis se ornaret, 81. *Syracusum vinum*, 13, 89.
Syri columbas et pisces venerabantur, 74.
Zephirus nomine sacramentum baptismatis et confirmationis significatum, 342.

T

Talorum ludus qui prohibitus, 17.
Tanais urbs, 61.
Tarentino carmen quoddam ascribitur, 70. Quis ille, 237.
Tartari fabula apud Platonem, 247.
Tatiani *Oratio ad Græcos* a Clemente Alexandrino citata, 160. Tatiani chronologia regum Argivorum, a Clemente Alexandrino citata, 110. Ejus liber *De proportionatione secundum Servotorem*, 233. Tatianus Valentinus discipulus fuit, 233. Ejus errores de Christo, 136. De nuptiis et filiorum generatione, 115. De lege *Mosis*, 235. De *Novi* et *Veteris Testamenti* auctore, 136. Tatiano, qui hæc verba, *Fiat lux, esse optante die* quia respondendum 345, 347. Quid de multæribus dñi 345, 347.

Telchines primi æs. ferrum et falcam fecisse serebantur, 286.

Telesilla poetria, 315. Ea duce Argolice Spartanos faverunt, 314.

Telemus vates, 280.

Telephus qui unicam ad inferos viam esse dixerat, argiuntur, 117.

Telésis statuarum Neptuni et Amphitrites artifex, 9.

Telmessus vates, 280. Ejus sepulcrum ubi, 54.

Telmissum opidum ubi situm, 54.

Telmissenses arte valicinandi prestantes, 54. Eam invenerunt, 54. Divinationi, quæ sit per somnia, studuerunt, 284.

Temperantia sectanta et cur, 113.

Temperantia gnostici qualis esse debeat, 214. V. *Gnostica* et *Virtutes cardinales*

Templum quot modis dicatur, 32. Templorum falsis diis dicatorum primordia, 3. 31. Quam varia ea de re opiniones, *ibid.* Templum fidei et pacis primus Numa Romianorum rex posuit, 233. Tempula ethnicorum vetustissima ad occidentem respiciebant, 130. 236. Cur, *ibid.* Alia ad orientem, 236. Erant mortuorum hominum sepulera, 3, 52. Tempula deorum quæ igne combusta, 3. 54. Utrum ex eorum incendio et ruina Clemens Alexandrinus contra ethnicos recte argumentetur, 53. Tempula et simulacula fieri quinam ethnici prohibuerint, 286. Romana quot annos sine simulacris, 233. Templum unum tantum, et sine simulacris cur Moyses edificari permisit, 53, 286. Templi Hierosolymitani mystica explicatio, 144. Templum utrum Christiani primis Ecclesiæ sæculis habuerint, 57. Deus nullo templo circumscribitur, 55. Quodnam verum et sanctum Dei templum sit, 130. V. *Egyptii et Zeno*, 9.

Tempus omnia revelat, 296. *Parce temporis*, 238

Temuleutia deorum numero ascripta, 73.

Teni oppidum, 9.

Tenos una Cycladum insula, ubi sita, 9. 67.

Terpandri ætas, 329. Quos musicæ modos invenerit et composuerit, 100. 289. Quam molles et effeminatos, 2. Terpsichore quæ Musa fuerit, 238.

Terra igne et aqua expurganda, 121. Qui eam adorant, esse stultos et impios, 4. *Super terram non esse navigandum*, 238.

Terra virginalis quid, 181.

Tertius seu tertius quid, 162.

Tertulliani sententia de anno quo Christus natus est, 171. De Christi pulchritudine, 37. De annis, quibus Christus prædicavit, 173. De Christianorum imaginibus et simulacris, 64. De abstinentia a sanguine et suffocato, 50. De conjugium separatione, 200. De Mariae Deiparae virginitate, 176. Tertulliani locus emendatus, 238. 278.

Tesserarum ludus qui prohibitus, 17.

Testamentum novum et vetus ab eodem Deo traditum per Filium ejus, 110, 114, 115. Testamenti Veteris librorum divisio, 144. Testamenti Novi scriptores quando divini spiritus afflatus scribere desierunt, 145. Signum sanctæ quaternionis veterum testumentorum, 144. V. *Scriptura sacra*. Testamenta Romanorum ænigmatische facta, 122. Ea tripliçis erant generis, 310. In quibusum æs, seu asses et libra adhiberentur, 311.

Tetragram quid, 190.

Thales Milesius unus ex septem Græciæ sapientibus, 272. Ejus ætas, 108, 230, 223. Moritur, 250. Ejus patria quæ fuerit, 230. Cum Ægyptiorum prophetis congressus, 230. An solus, *ibid.* Solis defectum prædixit, et quando, 230. Ejus ad Pherecydem epistola an genuina, 250. Primus de natura rerum disputavit, 249. Thales dixit aquam esse primum rerum principium, 78. Fuit Ionicæ sectæ auctor, 107, 249.

Thallo, 3.

Thasium vinum, 13, 89.

Theanus piures fuerunt, et quæ, 85.

Theano Pythagorica prima ex mulieribus philosophata, et scripsisse poemata dicitur, 267, 291. Post Pythagoræ mortem scholam ejus ad regendam suscepit, 267. Quid illa de immortalitate animæ, 267. Quam pudica fuerit, 267. Ejus responsa, 70, 267; et effatum, 81.

Thealides, seu Theanides quis fuerit, et ejus de uno et ingenio omnium principio verba, 261. Docuit unum esse principium, 124.

Thebæi vetustissimos omnium se esse prædicabant, 283. Apud eos primos philosophia et exactior astrologia inventa, ac quomodo, 219; 233. Colunt mustellas et cur, 74.

Thelesius Atheniensis statuas Neptuni et Amphitrites novem cubitorum fecit, 103.

Themis a quibusdam hexametrum invenisse dicta est, 291, 70. An eadem ac Ceres, 70. Quæ sint arcana ejus symbola, 70. V. *Ceres*.

Themisto Zoili filia, uxor Leontei, operam philosophiam Epicuream dabat, 267.

Theoclimenus vates, 280.

Theocritus Chius, Metrodori discipulus, primum sophista, ac deinde orator, 98.

Theodectis carmen de varia fortuna, unde decerpsum, 296. Ejus farta, 124.

Theodoreti, 49. De idololatriæ origine sententia, 49; et de Evangelio secundum Petrum, 163.

Theodoria secta, 261.

Theodorus Cyrenæus a paganis atheus dictus, et cur, 2, 82.

Theodori Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconi de Christi apud inferos predicatione opinio, 176.

Theodoti seu Theodori Pythagorei quanta in tormentis patientia, 313.

Theodotus Bizantinus arte coriarius, 347.

Theodotus montanista, Montani et Priscillæ quasi procurator, 347. Patrem passum esse dixit, 346.

Theodotus an Clementis Alexandrini præceptor, 11, 348. *Theodoti et Orientalium doctrina epitome*, et hujus opusculi analysis, 344. An recta illius inscriptio, 347; in prima illius parte errores, 344. Cur Latine nondum redditæ, 343. Quis hujus epitomes auctor, 346. Num ex Clementis *Hypothesis* excerpta, 346. Novæ in secundam illius partem observationes, 347. Errores ibi propositi nec confutati, 348. Hoc opusculum esse imperfectum et detrunatum, 348. Quomodo typis editum, 344. Quis Theodotus, cuius nomen huic opusculo inscribitur, 347.

Theogne Diodori filia operam dialecticæ dedit, 267.

Theognidis Megarensis ætas et sententiae, 351. Illius de misera hominis conditione carmina ubi reperiantur, 258. Ejus farta, 124.

Theonis Ægyptia meretrix, 312.

Theophilus quis fuerit, 10.

Theophilus Cæsariensis an Clementis Alexandrini præceptor, 10.

Theophrastus Aristotelis auditor, 123, 128; et successor, 236. Theophrasti quintus liber varie a variis citatus, 238. Theophrasti Eresii de Deo sententia, 4, 30. Ejus *Ænconstans*, *ibid.*

Theophrastus *De rerum inventoribus* et *De plantis liberos* scripsit, 293.

Theopompus, 300. 301. Historicus, sed calumniator, 323. Maledictorum et fabularum decantator, 103. Theopompi farta, 124. Theopompi carmina de morte pro patria in bello fortiter obeunda, 297.

Thericlei calices, 14. 87.

Thersitæ qui fuerint, 92.

Thesmophoria, 70.

Thespis Atheniensis an tragœdie inventor, 291, 331. Vel unius tantum partis, 292. Illiū verba et comœdia, 331.

Thesprothæus lebes, 2.

Thesprotis (De) Musei liber, 297.

Thessali ciconias venerabantur, 8. Cur, *ibid.*

Thœut geometrie inventor, 284.

Thmuis urbs Ægypti, 66.

Thmuitarum hircus, 66.

Thobel seu Tubalcain armorum inventor, 286. Eris elaborando inventio et tribuitur, 272.

Thomas apostolus an martyrio mortem obierit, 247.

Thouth, seu Theyth, Thoth, rex Ægypti idem ac Mercurius, 235.

Thrases ebrietati obnoxii, 89. Deos fulvos et cœruleos flingebant, 254. Harpen invenerunt, 286; et peltis primi usi sunt, *ibid.*

Thrasonidis comicæ de puella a se amata effatum, 331.

Thrasylus exsules per deserta loca noctu, columnæ ignis prælucente, in patriam reduxit, 146. Atque ita Moysem imitatus est, 109.

Thrasylus quis, et illius chronologiæ fragmentum, 324.

Thrasymachus orator, et quæ ejus orationes, et alia scripta, 324.

Thucydidis farta, 124.

Thunus Tyrius, 96.

Tibiam qui excogitaverint, 285.

Timæus Tauronensis cur Epitimus et calumniator dictus, 323. Maledictorum et fabularum decantator, 103.

Timei Locri liber *De natura*, et alia scripta, 324. De uno et ingenio omnium principio verba, 247. Timæus quid ex sacra Scriptura sumpsit, 123.

Timocles nomine duo comicæ appellati, 331. Vel unus comicus, et alter tragicus, 332.

Timon de lise, 121.

Timonis Philiasi carmina, a quibus citata, 306. 332.

Timor quotuplex sit, 206. An quilibet sit bonus, 116. 206. Timor Domini bonus, 110, 206. Non omnem servilem esse malum, et quomodo ab eo ad filiale et charita-

tem ascendamus, 207. Timoris necessitas, 112, 206. Dei timore peccatum declinare dicimus, 110, 111; et ad spem ei charitatem perducimur, 111. Fidem adjuvat, et quomodo ad charitatem, punitam et spem nos ducat, 206. Quomodo dilectio fiat, 111. Atque ad eam proiectus, non servus, sed filius est, 345. Cur gnosticus et perfectus Christianus timorem expellat, 207. Ab illo hominem non fieri hypocritam et magis peccatorum, 207. Hæreticorum de timore error refellitur, 206. V. *Metus*

Timotheus tibicen famosus, 83.

Timotheus Milesius nomos primos in choro et cithara cecinisse fertur, 290. Et Spartiatas illi idcirco successuisse, *ibid.*

Timothei Pergamenti liber *De philosophorum fortitudine*, 324.

Timoxeus Corcyraeus vates, 277

Tiresias vates quis fuerit, 282.

Tonores quando primum in Italiam venerint, 83.

Tonstrina prohibita, 17.

Tormenta acerbissima qui ethnici homines pertulerint, 117.

Traditio duplex, una publica, et occultanda altera, 158. Traditiones divinæ sine scripto, sed voce tantum, 126, 162. Cur apostoli quedam sine scripto tradiderint, 162. Traditio de vera sacre Scriptura expositione, 162. De sacris quatuor tantum Evangelii, et eo quo scripta sunt ordine, 162. Quis honor his traditionibus debitus, 162. Quis earum depositum conservet, 163. Traditionis Dominicae clavis, 153. Tradition humana quæ cavenda, 107, 162. Traditiones apocryphæ, 332.

Tragedia quis inventor, 291. Tragedie vel tragicis nomine plures citati, 102.

Trinitatis mysterium a Clemente Alexandrino assertum, 167, 334. Platoni non omnino incomptum, 167. Orphel, Homer, et Euripidis obscurus de Patre et Filio Dei sermo, 167. Absurdus assurrit ex iis, quæ Plato de Dei *ape*, dixerat, factas fuisse divinas Trinitatis personas, 168. Trinitas sancta virtutum, quid, 140.

Triremum quis primus construxerit, 286.

Trismegistus quis esse dicatur, 280.

Trojani excidi teropus, 108.

Tropus quid sit, 144.

Tubam quinam excogitaverint, 285.

Tubalcaim. V. *Thobel*.

Turdi Daphni, 96.

Turpitudo non in membris, sed in vitio sita est, 14.

Tuscani plasticen excogitasse dicuntur, 287

Tusci aruspiciam perfecte tenuerunt, 284.

Tussis unde excitata, 72.

Typhon quis, 9.

U

Unciones a quibus proscriptæ, 308.

Unguentorum varia genera, et quæ sint, 91. Eorum usus quam salubris, 101. Quædam ex floribus composita sunt utilia, 14. V. *Oleum*. Unguentorum usus minime necessarius, 14. Objectiones a Christi et regum Israel exemplis petitæ diluvantur, *ibid.*, quis licitus, 14. Et quomodo, 92. Unguentorum varia genera mulieres ethnicae in dies excogitabant, 91. Quantum iis abuterentur, 14.

Unguentaris pleraque civitates replete, 92. A civitatibus bene moratis pulsi, 14; et a quibus, 92.

Uro, quid significet, 215

Uro, et uro, quid significant, 140.

Uro, canticum ad salandum accommodatum, 290; quis primus cecinisse, 290

Usus arbore navigii loco usus, mari sese commisit, 283.

Utile nihil, nisi honestum, 219.

Utile ab honesto et justo qui sejunxit, hunc Socrates et Plato execrabantur, 264.

Uxorem qui desponderat, militia immunis, et qua lege, 146. Quibus uxorem ducere liceat, 15. Quæ ducenda, 113, 198. Uxor nunquam dimittenda, 113. Quomodo se gerere et viro suo obedire debat, 118, 198. Quæ illius vestis atque ornatus, 17. Uxor gnostico post liberorum suspensionem soror judicatur, 214. V. *Conjugium, Matrimonium, Nuptiae*. Uxor qui malam duxerat, quæ lex in eum a Lacedæmoniis lata, 217. Quid Plato in illum qui uxorem non duxerat, statuerit, 216. Adultera quibus penitentiæ afficienda, 200.

V

Vacca Dædali, 62.

Valentini epistole, 232. Una erat ad Agatopodem, ubi scribit eam fuisse Christi continentiam, ut cibos non egeret, 232. Matthias opinionem se sequi gloriabatur, 156.

Valentinus de Christi corpore, 115, 233. De Adami peccato, 118. De fide, 120. De martyrio, et alii ejus errores, 118. Quid Valentinus de Græcorum furoris, 125.

Valentiniani cur sic dicti, 230. Valentinus gariebat eos initio esse immortales, vita æternæ filios, genus et cunctum, orthodoxos vero esse animalies, 232. Quæ apud illos Achamoth seu Enthyensis, 232. Valentiniæ error, de homine spirituali, et animali, 348. De ejus anima, *ibid.* Valentiniæ error de fide, 110; de matrimonio, 113; de spirituali communione, 115. Valentiniæ a quibus impugnati. A Clemente Alexandrino, 111, 206. Num et alibi, 247.

Varronis de prima templorum origine opinio, 52.

Vasorum varia genera, 14. Quorummam usus illicitus, *ibid.* Quam pretiosa, et quæ apud paganos fuerit, 87. Innumerabilia erant aurea et argentea quorum in balneis ethnicius usus erat, et quæ fuerint, 88. Horum multitudine non gloriandum, 17. Vasa pretiosa ad usus quos pudet dicere, 87.

Vates apud ethnicos qui fuerint, et eorum nomina, 27. Vates quoque fuerunt feminæ, et quarundam nomina, 28. Quomodo vates illi futura predicerent, 108.

Velo caput mulieris tegendum et quali, 13.

Venia melior supplicio, 111, 284.

Ventilabris Minerva colebatur, 71.

Ventrideræmon cibis laudioribus praefectus, 15, 90.

Ventiloqui, 2, 90.

Venti ab Aristeo revocati, 249. Ab Empedocle extati, 249.

Veneris varia cognomina, 71. Vitæ primordiæ et finis præesse dicebatur, 71. Venus *topographæ*, 71. Venus Phaeonti seu potius Phaoni paravit insidias, 71. Venus non est dea, 5. Veneris obscenæ imagines, et turpæ simulacra, 62. Veneris Cuidæ simu'acrum, 62. Cratina seu Phœnix formam in eo expressit Praxiteles, 62. Alia Veneris ad Phrynes meretricis pulchritudinem pictæ, *ibid.* Venere Tanaidis, seu potius Anaidis statua, 4, 60. Venere usq; quando a Pythagoreis interdictus, 238.

Venerei appetitus remedium famæ, sin minus laqueo, 325.

Venustiani iidem ac Paterniani, 253. V. *Paternianus*.

Verbum seu *ape*, Lucifer est antiquus et Patri oratorium, 2. Est ipsamet veritas, et idea divina, 12. Est undequaque, sicut sol, diffusum, 150.

Verbo per prophetas, et per se ipsum loquenti creendum, 122; est primus veritatis magister, 245. Verbo diuino bona ex ecclesi justitia primum annuntiata, 12. Corpus et animam Christi post mortem non deseruit, 58. Verbum infantis seu Christiano est omnia, 40.

Verbis et vocibus non inhærendum, 260. Verborum contentiones vitanda, 106; et eorum nimia curiositas cavenda, 225. V. *Christianus*.

Verecundia non est dea, 5.

Veritas quid, 111. Est duplex, nomina et res, 12. 503; et idea, 503. Et si una sit, multipliciter habet particulas, 107. Veritas a Deo derivatur, 115. Quatuor in rebus subsistit, 503. Est regina, et principiæ magna virtus, 503. Ejus principiæ est admiratio, 503. Veritas in cognitione et actione versatur, 503. In illa ædificans chorus versatur, 107. In sacra Scriptura delitescens, nondum nobis plane comperta, 110. Qui eam inquirunt, laudant, *ibid.* Et soli studendum, 106. Veritas inquirenda, 106; modo, 345. Veritatis multa criteria, et a quibus impetranda, 303. Ad eam comparandam philosophia et alia disciplinæ nos juvent, 303. Veritatis primus magister et Deus, et divinum illius Verbum, 245. A Deo discitur, aut ab iis qui originem a diis duxerint, 253. Omnes eius fontes a Deo manaverunt, et quomodo, 128. Qui ei credit, infelix est, 124.

Vestes quales esse debeant, 15, 17, 48, 83. Qualis earum color, *ibid.* Vestes simplices, et variis coloribus tinctæ, 83. Vestes hyssinæ a quibus primum confectæ, 287. Vestium luxus arguitur, 15, 84. Vestes gemmas et pretiosas lapillis ornatae prohibentur, 83. Nec tota vestis nec ejus limbria auro contextenda, 16. Vestes adeo tenues ut intertextæ animalium et florum figuræ undique errant, 308. V. *Femina et Mulier*.

Vitis regis ne incedamus, 238.

Victor quo tempore papa creatus, 6.

Victoria templum, 75.

Victorii in Clementis Alexandrini libros observantes, 141.

Vidua temperantia virtute rursus fit virgo, 131. Angeli præferenda, 201.

Vigilii nocturnæ Christianorum, 14, 46. V. *Christianus*.

Vinculis aureis apud barbaros ligari rei, *bonum* subbant, 94.

Vini varia genera, 13, 89. Chium, Ariusium, Thasium, Lesbium, Creticum, Syracusium, Mendesium, Naxium, Italicum, 89. Immoderatus vini usus fugiendus, 89. Est circuita hominum, 317. Vini abstinentia bona, 13, 100. Illius usus quibus licitus aut illicitus, 13. Quomodo, 115. Aqua debet temperari, *ibid.* In coena et prandio, hieme aut alio tempore, *ibid.*, ac modicus tantum illius usus conceditur, 41. Quinam paulo hilarius ei indulgere possint, 20. De pravis illius effectibus carmina, 102. V. *Zaleucus*.

Virginitas consultitur, non præcipitur, 200. Illius votum an a Clemente Alexandrino assertum, 200. An matrimonio sit præstantior, 200. Virginitatem apud Indos quinam coluerunt, 270.

Virgo apud Faleros Junoni quotannis immolata, 68. Apud Lacedæmonios quando immolari cooperit et desiderit, 68.

Virorum quæ exercitationes licite, 17. Viri non minus quam mulieres apud ethnicos luxu et molitie perdit, 83. Luxus arguitur, 16.

Virtutis definitio, 20. Illa nobis non est ingenita, 201. Ad eam comparandam nati apti sumus, 127, 201. Disciplina et exercitatione comparatur, 201. Cur alii ad majorem, ad minorem alii perveniant, 201. Virtus a nemine nisi vera omnium animi perturbationum Victoria acquiritur, 129. Virtus ad salutem sufficit, 123; et ad beatitudinem, 264. Utrum perfectissimus Christianus eam amittere non possit, 228. V. *Gnosticus*. Virtutum theologicarum trinitas, 208. Tres illæ virtutes sunt fundamentum cognitionis rationalis, 208; et sese invicem consequuntur, 208. Virtutes cardinales quæ sint, 97, 200. Quantum sibi invicem sint connexæ, 201. Virtutum quaternio quæ sit, et quid efficiat, 140. Virtutes quomodo viris et feminis sint communes, 117. Legi Mosæ docentur, 111. Virtutes Christianæ in quo positæ sint, 223. V. *Gnosticus*. Virtutis templum, 73.

Vitiæ quomodo a peccato distinguuntur, 180. Illud solum illis, qui ad cognitionem proficiunt, exilium affert, 180. Illud solum est malum, 131. Vitia et vitiissimi homines deorum alio ascripti, 49.

Vocationi sua quis morem sincere gerat, 119.

Vocati sunt omnes a Deo, 110.

Voluntarium quid sit, 178.

Voluptatis definitio, 13. Ejus principium est cupiditas, 202. Utraque se ipsum generat, 202. Voluptas est quædam naturalium necessitatuum appendix, 202. Nobis diu noctuque insidiatur, 202. Quis illius usus, 112. Voluptas illicita, 15; et fugienda, 114. Nullus unquam ei locus dandus, 114. Quomodo adversus eam pugnandum, 301. Radicitus evelleta, et quomodo, 112, 113. Ex ea omnes animi perturbations, et tentationes diaboli, *ibid.* De venerabili voluptate Sophoclis poetæ effatum, 258. V. *Antisthenes*.

Yosibius, et varijs ejus libri, 98.

Votum continentia et castitatis an Clementi Alexandrino probatum, 200.

Vulcani plures, 3, 65. Vulcanus est ignea substantia, 78. Vulcanum qui adorant, sunt impii, 4.

X

Xenocratis præceptor Plato, 128. Ille Speusippo succedit, 233, 256 Patrem et Filium indicasse videtur, 123. Ejus de Deo Patre et Filio carmina, 237; et de Deo et bellus cognito, 161; de fide, 110; de supremo bono, 261. Dicit septem planetas et mundum esse deos, 79. An is Carthaginensis aut Chalcedonensis dictus 4, 79.

Xenophanes sectæ Eleaticæ auctor, 107, 234. Ejus ætas, *ibid.* Xenophanis carmina de variarum gentium diis a quibus citata, 234. Quid hauserit ex sacra Scriptura, 123.

Xenophon quid de Deo dixit, 81, 246. Xenophontis furta, 124, 296. Xenophon quid ex sacra Scriptura furatus sit, 123.

Xephodres, 239.

Xilandri in Clementis Alexandrini libros observationes, 141.

Xistides illicitæ, 15.

Z

Zabratius, Zaratas, Zaratus, Nazaratus, an idem, 252.

Zacchæus publicanorum princeps, 139.

Zachariæ prophetæ ætas, 108; prophetia, 150. Zacharias pater Joannis Baptiste propheta, 108.

Zaleucus cur primus legislator dictus, 276. Locris quæ tradidit leges, a Minerva accepisse cerebatur, 109, 276. Leges ab illo in vium habentes, et in adulteros latæ, 276. Filio suo adulterii convicio unum, et sibi unum oculum eruit, 276.

Zalmoxis heros, et quæ legatio ad eum, et a quibus quotannis missa, 283.

Zaps, 121. Quid significet, 240.

Zarina Saccarum regina, 314.

Zeno Eleates Parmenidis successor, 254 Lingua suam in tyrannum expulit, 312. Quis ille tyrannus, 312.

Zeno Stoïcæ sectæ auctor, 231, 254. Prohibuit ne templa et simulacula ædificarentur, 231. Dicebat se unum malle Iudum videre qui torreatur, quam omnes de laboris perpassione discere probationes, 112, 231. Illius de summo bono et ultimo fine opinio, 261, 262; de matrimonio, 265. Quibusnam, et quæ scripta sua legenda traheret, 266.

Zeno Myndius quis fuerit, 54. Ejus scripta, 98.

Zethus musicæ inventor dicitur, 289

Zopirus paedagogus, 12.

Zoroastres Medus vates, 279

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

STROMATUM LIBER QUINTUS.

Cap. PRIMUM. — De fide.	9	Cap. IX. — Rationes afferuntur cur veritatem involucris symbolicis obtegere visum fuerit.	87
Cap. II. — De spe.	29	Cap. X. — Apostolorum sententia de mysteriis fidei occultandis.	95
Cap. III. — Tam fidei quam spei objecta mente] tantum percipi posse.	31	Cap. XI. — Ad veram Dei cognitionem optime perveniri, si mentem a rebus carnalibus et mundanis quam maxime abstrahamus; idque auctoritate philosophorum probari.	101
Cap. IV. — Res divinas [per involucra tradere tum apud ethnicos tum sacros scriptores usu esse receptum.	37	Cap. XII. — Deum nec mente, nec verbis comprehendendi posse.	115
Cap. V. — De symbolis Pythagoræ.	45	Cap. XIII. — Juxta philosophos Del cognitionem donum esse divinitus datum, et ab iis præcipue peti oportere qui divino afflato dignati sunt.	123
Cap. VI. — Mysticam tabernaculi Judaici ejusque apparatus significationem exponit.	53	Cap. XIV. — Græcos ex Hebraeorum libris decreta multatos esse.	129
Cap. VII. — Egyptios itidem res sacras per symbola et enigmata repræsentasse.	67	LIBER SEXTUS.	
Cap. VIII. — Apud varios, præsertim poetas et philosophos, non minus quam apud sacros scriptores, usu receputum fuisse res sacras symbolice repræsentare.	71	Cap. PRIMUM. — Ordo dicendorum.	207

CAP. II. — Ad illud redit quod fine libri quinti probatur, Græcos scilicet ab Hebreis piaque furatos esse; quod ex eo ulterius probat quod aliorum dicta se invicem mutuati sint.	211	Iustificatione adhibita e I Cor. vi, 1, etc., quem locum paraphrastice exponit.	517
CAP. III. — Quod Græci multa ab Hebreis sint furati ex eo probat quod miracula iu sacris litteris tradita in suas historias et fabulas mythologicas transtulerint.	243	CAP. XV. — Respondet objectioni illorum qui Ecclesiam se adjungere recusant propter heresim varietates.	523
CAP. IV. — Græcos ex Ægyptiis et Judeorum gymnosophilis multa philosophia placita hauisse; quos ob sapientiam claros fuisse ostendit.	251	CAP. XVI. — Duas rationes proponit quibus veritas ab heresi distinguiri possit; 1 ^o ad Scripturas recurrendi, atque ex iis de doctrina quavis judicium ferendo.	529
CAP. V. — Græcos aliquatenus Dei veri notitiam habuisse.	257	CAP. XVII. — Rationem alteram proponit qua vera fides ab heresi distinguiri possit, examinando scilicet quamnam fuerit prior traditio, illa Ecclesiæ, an ea quam hereticis venditant.	535
CAP. VI. — Evangelium ethniciis in inferno positis non minus quam Judeis et ethniciis viventibus fuisse annuntiatum.	263	CAP. XVIII. — Ex mystico sensu legis de mundis et immundis animalibus, Judæos et hæreticos ab Ecclesia distinguui posse ostendi.	533
CAP. VII. — Quæ sit vera sapientia, et unde dicatur.	273	LIBER OCTAVUS.	
CAP. VIII. — Philosophiam esse cognitionem a Deo datum, licet respectu ad perfectionem Evangelii lucem ab Apostolo vilipendatur.	283	CAPUT PRIMUM. — Oportet omnes qui se tum philosophicis, tum theologicis questionibus exercent, id agere ut certum aliquod inventiant.	537
CAP. IX. — Gnosticum verum animi perturbatis affectibus omnino carere.	291	CAP. II. — Quod antea dixerat, eos qui philosophicis theologicis operam dant, id agere debere ut certum aliquod inventiant, illud obtineri posse ait primum clars et perspicuis tam rerum quam nominum definitionibus.	561
CAP. X. — Gnosticum verum etiam scientiarum humanarum cognitionem sibi comparaturum tanquam fidei adjudicatum atque ad res divinas percipiendas animum præparantium.	299	CAP. III. — De demonstratione adhibita in questionibus philosophicis, quæ quonodo a syllogismo distinguuntur exponitur.	563
CAP. XI. — Mysticæ rerum divinarum significations contineri ostendit in numerorum arithmeticorum proportionibus, et rationum geometricarum ut et modorum miscricorum differentiis.	303	CAP. IV. — In omni questione explicanda, primo rei de qua queritur definitio ponenda, ad ambiguitatem que in terminis sepe occurrit vitandam.	569
CAP. XII. — Hominem quamdam habere aptitudinem ad perfectionem, gnosticum autem solum eam revera consequitum.	317	CAP. V. — Specimen dat demonstrationis in discutenda questione de Scepticorum i.e. q. 5.	573
CAP. XIII. — Vere perfectis eminentes quosdam gloriae gradus in celis reservatos honori episcopatus, presbyteratus et diaconatus respondentes.	325	CAP. VI. — De genere, speciebus et differentiis et quis sit eorum usus in definitionibus.	581
CAP. XIV. — Veritatis et bonorum operum studiosis præciosus merito in celis locum assignatum iri.	329	CAP. VII. — De causis dubitandi sive assensum sustinendi.	587
CAP. XV. — De variis cognitionis ad perfectionem ductis gradibus; et qua de causa multa obscure et mystice in S. Scriptura tradantur.	339	CAP. VIII. — Qua methodo tum res, tum nomina ad certas classes revocari possunt.	587
CAP. XVI. — Exemplum hujus mystici intellectus (de quo in capite precedente) ponit in explicatione mystica Decalogi.	357	CAP. IX. — De diversis generibus.	591
CAP. XVII. — Philosophiam non tradidisse perfectam Dei cognitionem; esse tamen in animarum medietate a Deo datum.	379	LIBER QUIS DIVES SALVETUR.	605
CAP. XVIII. — Gnosticum veram philosophiam quasi per otium attingere; ad ulteriora progredientem, Christianam scilicet doctrinam, omnis sapientia fontem.	395	EXCERPTA ex scriptis Theodoti et doctrinae que Orientalis vocatur ad Valentini tempora spectantia.	611
LIBER SEPTIMUS.		ECLOGÆ ex Scripturis propheticis.	677
CAPUT PRIMUM. — Verum gnosticum maxime sincerum esse Dei cultorem, immeritoque ab incredulis tanquam atheum calumnias pati.	401	FRAGMENTA Clementis Alexandrini.	691
CAP. II. — Dei Filium omnium esse gubernatorem a Patre constitutum, ipsumque hominum curam gerere et servare esse.	407	I. — Adumbrationes in priorem D. Petri Epistolam.	691
CAP. III. — Gnosticum verum id agere ut Deo ejusque Filio sit quam simillimus.	413	II. — Adumbrationes ejusdem in Epistolam Jude.	691
CAP. IV. — Ethnicos effinxisse deos sibi simillimos, tam quoad formam externam quam internos animi motus; unde sors et origo omnis superstitionis.	427	III. — Adumbrationes ejusdem in Epistolam I Joannis.	691
CAP. V. — Animam sanctam præstantius esse Dei templum quovis aedificio manu' facta.	435	IV. — Adumbrationes ejusdem in Epistolam II Joannis.	691
CAP. VI. — Preces et gratiarum actiones a mente pura inde sinenter oblatas omni sacrificio longe esse potiores.	459	V. — Ex Nicetæ catena in Job.	709
CAP. VII. — Quali oratione utatur gnosticus verus et quonodo a Deo exaudiatur.	449	VI. — Ex Nicetæ catena in Job.	711
CAP. VIII. — Gnosticum verum ita colere veritatem ut ne quidem opus habeat juramento uti.	471	VII. — Ex Nicetæ catena in Matthæum.	713
CAP. IX. — Virtutibus multo magis pollere debere illum qui alias docendi munus in se suscepit.	475	VIII. — Ex catena in S. Lucam a Corderio edita.	713
CAP. X. — Quibus gradibus ad veram perfectionem tendit gnosticus.	477	IX. — Fragmenta ex libris <i>Prophetarum</i> .	715
CAP. XI. — Veri gnosti vitam describere pergit, et præsertim quam fortis sit in malis ipsaque etiam morte toleranda, si Deus ita jussicerit, exponit.	485	X. — Fragmenta ex libro <i>De Providentia</i> .	719
CAP. XII. — Verum gnosticum beneficium et continentum esse et mundana omnia despicer.	493	XI. — Fragmenta ex libro <i>De anima</i> .	731
CAP. XIII. — Verum gnosticum delictis in seipsum admissis iguoscere.	511	XII. — Fragmentum ex libro <i>De obrectatione</i> .	731
CAP. XIV. — Gnostici perfecti descriptionem claudit, il-		XIII. — Fragmenta alia ex Antonio Melissa.	733
		XIV. — Fragmentum libri <i>De nuptiis</i> .	733
		XV. — Fragmenta diversorum librorum dependitorum.	733
		XVI. — Fragmenta quæ Græce tantum in editione Oxoniensi leguntur.	737
		XVII. — Fragmenta quæ in editione Oxoniensi desiderantur.	767
		SCHOLIA VETERA in Clementis Alexandrini <i>Propheticum ad Græcos et Pædagogi libros tres.</i>	771
		DISSERTATIONES D. N. LE NOURRY de omnibus Clementis Alexandrini operibus.	793
		DISSERTATIO PRIMA. — <i>De Cohortatione ad gentes et de tribus Pædagogi libris.</i>	797
		CAPUT PRIMUM. — <i>De Cohortatione ad gentes.</i>	797
		Articulus I. — Analysis hujus libri.	797
		Articulus II. — De hujus libri auctore, ætate, titulo, argumento, ac totius operis divisione, elegantia, eruditio et manuscriptis codicibus.	804
		Articulus III. — De hujus libri integritate, et de locis	

qui corruptionis arguuntur. Ubì de Corybantibus, et tertio eorum fratre occiso; de auriga Phrygis, seu Myrtillo, et Pelopis inferis; de Jove Olympico, Pisano et ~~Aeneas~~; de divino honore, quem Thessali ciconis tribuebant; de Neptuno qui in Teno colebatur, ejusque et Amphitrites statua Tenui posita; de triplici Mercurio Andocye, Amyneto et Thyphone; de Minoe Jovis discipulo. 807

Articulus IV. — Quis fierit Clemens Alexandrinus hujusce ad Graecos *Admonitionis*, *Pædagogi*, *Stromatum*, aliarumque lucubrationum auctor, qui ejus præceptores, quoniam illius munus et officium, ubi et quomodo hanc ad Graecos *Admonitionem* componuerit. 812

CAP. II. — *De tribus Pædagogi libris.* 813

Articulus I. — Analysis libri primi. 813

Articulus II. — Analysis libri secundi. 817

Articulus III. — Analysis libri tertii. 823

Articulus IV. — De horum librorum auctore, argumento, titulo, divisione eorumque in capita distributione, et eorumdem capitum summaris, ac quo tempore, et utrum ex concionibus publice habitis, aut quo stylo sint compo-
siti. 827

Articulus V. — De manuscriptis horum librorum codi-
cibus, eorumdemque integritate, utilitate et eruditione;
ubi quadam loca difficulta explicantur, et utrum Clemens Hebrei sciverit. 829

CAP. III. — *Nova in Clementis Alexandrini Admonitione ad gentes, et tres Pædagogi libros observationes, ac pri-
mum de iis que ad christianam theogiam spectant.* 833

Articulus I. — Quomodo Clemens libros sacros Veteris et Novi Testamenti autores divino Spiritu afflatis fuisse sen-
serit. 833

Articulus II. — Quomodo Clemens testimonia sacræ Scripturæ in *Admonitione ad Graecos* citaverit, et cur nonnulla in vulgatis ejusdem sacra Scripturæ libris non reperiuntur, curve auctorem Proverbiorum puerum He-
braeorum appellaverit. 835

Articulus III. — De quibusdam Veteris Testamenti li-
bris in *Pædagogo* laudatis, ac quam diverso a vulgata illo-
rum editione modo plura eorum loca citaverit, et de non-
nullis que etiamnum in ea non occurtere videntur. 837

Articulus IV. — De libris Novi Testamenti in *Pædagogo*
laudatis, ac præcipue de prima cum Petri tum Joannis
Epistola; et Judas quoque Epistola, et quomodo testimo-
nia inde desumpta a Clemente citata fuerint. 847

Articulus V. — De lege apostolica, qua sanguine ani-
malium et suffocatis carnis interdicuntur. 830

CAP. IV. — *De Christi et Spiritus sancti divinitate, sacro-
que Trinitatis mysterio, ac de iis que ad Christum per-
tinent.* 833

Articulus I. — De summa Christi divinitate in *Admonitione ad Graecos* asserta. 833

Articulus II. — Quam invicta eadem Christi et Spiritus sancti divinitas ac sanctissimæ Trinitatis mysterium in libris *Pædagogi* asserantur. 836

Articulus III. — Christum, antequam homo fieret, re-
vera existens, et quomodo ille Israelitici Christianique populi dux fuerit. 839

Articulus IV. — Quo sensu Clemens corpus Christi de-
forme esse dixerit. 860

Articulus V. — Verbum divinum neque corpus Christi,
neque animam unquam deseruisse, ac de ejusdem Christi tunica. 867

CAP. V. — *De quibusdam Ecclesiae sacramentis.* 867

Articulus I. — De vario baptismi nomine et effectu, de
discrimine inter peccati et post peccato debitas remissio-
nes, que peccatorum post baptismum dimissæ, quomodo
peccata in eo deleta, num præmitti debeat catechesis, fi-
des, et peccatorum penitentia. Utrum Clemens de lacte
et melle post baptismum dari solito loquatur, ac de disci-
pulorum nomine. 867

Articulus II. — Orthodoxa Clementis de Eucharistia
sacramento doctrina explicatur. 870

Articulus III. — De sacris ordinationibus, et presbyte-
rorum episcoporumque ordinis differentia, de presbytero-
rum benedictione, ac de sancto matrimonii usu. 877

CAP. VI. — *De angelis, de hominis anima, et Christianis moribus.* 879

Articulus I. — De angelis, et quinam ex illis, quamque

oh causam Egregores appellati, ac de eorumdem angelorum lapsu. 879

Articulus II. — De hominis anima, et quæ ejus definitio, quis motus, utrum non alter quam sensum ministerio cogitet; an spiritualis sit et incorporea, cur triplex dicatur, ubi sedem suam posuerit, et cur sicca nuncupetur. 880

Articulus III. — De Christianorum moribus, ac primum de more noctu ad laudes Deo concinendas surgendi, et quandiu ille duraverit; non totam noctem, multo minus interdiu dormiendum; quid eo tempore Christiani agere debet. 882

Articulus IV. — De aliis Christianorum moribus; quanta modestia ad ecclesiam accederent, et in ea versarentur; quorundam ab illa discedentium abusus; de Christianorum salutatione, osculis, conviviis, mensis, agapis, balneis et vestimentis. 883

CAP. VII. — *De gentilium theologia variisque eorum superstitutionibus.* 887

Articulus I. — De idolatriæ et nefarii plurium deorum cultus origine et primordiis. 887

Articulus II. — De primis deorum templis et eorum origine. 892

Articulus III. — Tempora deorum esse mortuorum hominum sepultra ubi de *Imari* tumulo, et utrum ille Eunolpi et Dairæ filius fuerit. De sepulcris filiarum Celei ac Hyperoches, et Laodices, atque etiam Clearchi, et Leucophrynes, ac Telmessi vatis, et regis Cyriæ, citatisque auctoribus Leandri et Zenone Mindio. 894

Articulus IV. — De templis deorum, ac præsentium Bacchi et Scapridis igne combustis et eversis; num inde Clemens contra paganos recte argumentetur, atque aliqua initio Ecclesiæ tempora Christianis fuerint? 899

CAP. VIII. — *De paganorum simulacris, statuis et im-
ginibus.* 901

Articulus I. — De simulacrum, statuarum et imaginum apud paganos origine, et quod initio Scythæ acutacem, Aræbes lapidem, Persæ fluvium, aili lignum, Romani hastam adorarent, ac de ligneo Junonis Cytherouæ et Samæ simulacro. 901

Articulus II. — De simulacris ad hominum similitudinem effictis, Jovis Olympici, et Patarei, Apollinis itidem Patarei, Apollinis obsonatoris et hiantis, ac Junonis Tirynthiæ; de Palladio ex Pelopis ossibus facto, et apud Demophontem deposito; de statua Herculis Tirynthici, Dia-
næ Munichiaæ, Dionysii Morichi a Simone facta, Serapidis magiæ dæmonis, et Veneris Tanaidis. 906

Articulus III. — De aliis statuis, quas pagani coluerunt, aut contumelia affecterunt, Furiarum, malæ Fortunæ, Jovis, et Veneris Cnidiae. 912

Articulus IV. — De quibusdam obscenis simulacris et gestibus Philenidis, de impotenti Pygmalionis in statuam amore, de cuiusdam equæ simulacro, et Daedali vacca, ac simis nec cerea nec lutea similitudine deceptis. 914

Articulus V. — Utrum Christiani, primis Ecclesiæ tem-
poribus quasdam imagines, statuas et simulacra babuerint, vel id ipsis divina lege prohibitum fuerit, et utrum pagani ipsasmet statuas et imagines adorarent. 915

CAP. IX. — *De paganorum diis et deabus, sacrificiis et mysteriis.* 921

Articulus I. — De multiplici Jove, de Agambone Jove, et Staphylo qui illius meminit; de Jove in formicam converso, de Jovis, sicut hirci Tauritarum in expiebili litidine, de Martis in vincula coniecti, atque etiam Homeri patria, de Appolline Sminthio, de Esculapio ejusque se-
pulcro, de Neptuno medico et Saturno in Sicilia sepul-
to, ac de Dionysi corde a Pallade sublatto. 921

Articulus II. — De Bacchi orgiis, de sacrificiis quibus homines immolabantur, de Cereris mysteriis, ac de Ectione, et Melampode, de arcans Themidis, seu ejusdem Cereris symbolis, et de Anacharsi, qui civem suum Cereris mys-
teria imitantem interfecit. 926

Articulus III. — De paganorum deabus, de quinta Mi-
nerva, de alia Minerva ab Ornyto vniuersata, et Polemone qui illius meminit, de alia Minerva que ventilabris cole-
batur, de Venere que Phaoni paravit insidias, de Venere *Trophæa*, de Diana Chelitide, Condylitide et Podagra. 931

Articulus IV. — De diis avertuncis, seu maiorum de-
pulsoribus, et humanis affectibus in deorum numerum re-
latis: de Jove et Hercule *Amuletis*, de Fehre, Pavore,

Pallore, Morbo, Poena, Supplicio, Somno et Morte; item de Metu et Amore, Gaudio et Spe, Contumelia et Impudentia.

Articulus V. — De animalibus et piscibus, quas *Egyptii*, aliique populi venerabantur; de phagro et mæote, quos *Egypti* colebant; de mustela, quam Thebani; de ove, quam Samii; de columbis et piscibus quos Syri colebant. 937

Articulus VI. — De regibus et privatis hominibus, deorum numero ascriptis, de Ceyce et uxore ejus Alcyone, de Ptolemaeo quarto et Mithridate, de Menecrate medico, de Alexarcho et Nicagora, de Philippo rege et Demetrio. 939

CAP. X. — *De paganorum oraculis, ludis et certaminibus.*

Articulus I. — De oraculorum apud paganos defectu, de lebete Thesprotæ, de Gerandryo, et Jovis Ammonis oraculo, de Castilio et Colophonis, Clarii, Didymæi et Amphiarai fonte, de capris et corvis ad divinandum exercitatis.

Articulus II. — De turpibus apud paganos ludis et certaminibus Pythiis, Isthmisi, Nemeis et Olympicis; de mysteriis in Sagra et Alianente.

CAP. XI. — *Philosophorum et poetarum ethnicorum de diis primisque rerum principiis opiniones, et de iis quos atheos nuncuparunt.*

Articulus I. — De prima philosophorum classe, qui unum aut plura elementa dixerunt prima esse principia rerum; de opinione Thaletis, Anaximeneis, Diogenis Apolloniatis, Parmenidis, Hypsasi Metapontini, Heracitii et Empedoclis; ubi et de Macedonibus ac Sarmatis. 938

Articulus II. — De secunda classe philosophorum, qui atiquid elementis sublimius dixerunt esse primum rerum principium, de opinione Anaximandri, Anaxagoræ, Archelai, Leucippi, Metrodori, Democriti, Heraclidis et de virisque idolis, seu imaginibus; utrum Metrodorus fuerit Heracliti discipulus; de opinione Alcmaeonis, Xenocratis, Chaicedonii, Stoicorum, Aristotelis, Theophrasti et Epicuri.

Articulus III. — De tertia classe philosophorum, qui de Deo veriora docuerunt; de Platone, Antisthene, Xenophonte, Cleanthe et Pythagora ejusque sectatoribus. 931

Articulus IV. — De poetis qui veriora de Deo cecinerunt, aut paganorum deos irriserunt, de Arato, Hesiode, Euripide, Sophocle, Orpheo, Menandro, et Metragyris, de Homero, rursumque de Euripide, qui Herculem virides fucus cum carnibus comedisse tradit.

Articulus V. — De iis, quos pagani atheos nuncupaverunt, et en nomine exagitaverunt, de Eumeneo, seu Everhemero, Nicagora, Hippone, Theodoro, Pellæo Leonte, et Heraclito.

CAP. XII. — *De paganorum moribus.*

Articulus I. — De virorum luxu et mollitie, atque eorum in primis, qui harbam, comam, pilosque londebant, ubi de Scythis et Germanis, quando barba radi corpedit; de Diogenis hanc in rem dicerio, ac de iis qui alieni capillis utebantur, vel pilos comasque tingebant, ac de mulierum supercilia quoque pinguiscenti fuco.

Articulus II. — De Lacedæmoniorum et Atheniensium, aliorumque hominum vestibus, earum colore, tintura, membranulis, animalibus in purpura, de crocoto, de calceis, sandaliis et crepidis; de muranulis et annulis, eorumque ac potissimum Polycratis et Seleuci signaculis, et a quibus annuli, et quomodo a prima origine induit fuerint.

Articulus III. — De superba domorum apud paganos squaliditate, ubi de gaunace seu gaunape, ac potissimum de variis vasorum generibus, de thericleo calice, cantaro, lebronio, lepasta, psyctere, ænacho, et alijs alabastrinis, atque minus honestis, ac de iis quorum in balneis usus erat.

Articulus IV. — De paganorum balneis, an mobiles et suspensæ, virisque ac mulieribus communes, de corporis exercitatione et ludo pro balneis concessso, de infinita propemodium servorum et ancillarum multitudine, de ciuinitate, et quid sit *trivulsa*, de batalis et hilosis.

Articulus V. — De variis vini generibus, quæ in paganorum convivis ministrii solebant, et de aqua Chœspia, de nationibus ebrietati obnoxia, de gladiatoriis mensuram assecitis, de ventridemone helluorum præside, de ventriloquo.

Articulus VI. — De coronarum origine, earumque in

convivis usu, de mortuos coronandi more, et hac in rem Sophoclis et Saphis testimonis; cur corona Christiani prohibite, et de floribus.

Articulus VII. — De unguentorum abusu, et variis illorum generibus, ubi de bacchari et metallio, de pulsi et uribus unguentariis, et lanarum infectoribus, quomodo unguento et allio utendum, ac de puerorum recentis naturum expositione, de lege scantinia.

CAP. XIII. — *De rebus physicis et naturalibus.*

Articulus I. — Quomodo lac fiat, et in mammis formetur, de lactis adipe, scilicet butyro, in lucerne uum.

Articulus II. — De auro quod formicæ effundit et gryphes custodiunt, de Pactoli fluentis aureis, et Lydiamento, quanta profusione et luxu pagani eo abutreantur, ac mastichen roderent, et cur metoposcopi dicereant.

Articulus III. — De quibusdam animalibus a Clemente memoratis, de hyæna sexum mutante, de lepore et daspode, de merula et luscina vocem et colorem mutantibus, de lusciniis humano more loquentibus, de præce Medo, psittacis, charadriis, phasianis et atrogenis.

Articulus IV. — De quibusdam piscibus et coebris, aliique delicatioribus cibis, a Clemente memoratis, de murænis, anguillis, hædis, mugilibus, Pelori conchis, Abydeni ostreis, maniis, pectinibus, lingulacis et turdis, de bolo, betis, caricis, ac de asello.

CAP. XIV. — *De scriptoribus, poetis, paedagogis et statuariis a Clemente laudatis.*

Articulus I. — De variis scriptoribus a Clemente in *Admonitione ad Graecos* citatis; de Hieronymo et Diæcarcho, qui de forma et statuta Herculis disseruere, et de Sosibio, qui Herculis ab Hippocoontidis vulnerati neminit, de Eudoxo, Icesio, Patrocle Thurio, Monimo, Antiocho, Leandro, Zenone Mindio, Olympico, Philochom, Demetrio, Dionysio, Isidoro, Athenodoro, Diogene, Dioniso, Nymphodoro, Anticlide et Apella.

Articulus II. — De poetis a Clemente in eodem libro citatis, de Empedocle, Panyassi, Phanocle, ejusque de Veneris Argynnae fano testificatione, de Callimacho, Nicandro, Alcandro, Myrsillo, diversisque eorum de Musorum origine opinionibus, de Euphorione, de poematum Cypriacorum auctoribus, Hegesia, aut Stasimo, de Terpandro et Capitone, ac utriusque modis musicis.

Articulus III. — De scriptoribus, clarisque viris la *Pædagogo laudatis*: de Pythagoræ carmine et abstinentia, de stoicorum pueris, illorumque de officiis opinionis, de Platone qui plurima ex sacre Scripturæ libris deibavit, de Aristippo, Democrito sophista, Cæo seu Prodicu itidem sophista, Nicostrato, Alexide, Menandro, de quibusdam tacito nomine laudatis, de mediis Antiphone et Artorio, ac de Peonio medico.

Articulus IV. — De quibusdam paganorum paedagogis, Phœnico, Adrasto, Leonide, Nausithoo, Zopyro, Siculo et de regiorum puerorum apud Persas paedagogis.

Articulus V. — De quibusdam statuariis et artificibus a Clemente citatis, de Euclide, Callone, Phidias, Bryante, Thelesio Athenensi, Argo, Polycleto, Lysippo et Apelle.

DISSERTATIO SECUNDA.—*De libris Stromatum.*

CAPUT PRIMUM. — *Analysis horum librorum.*

Articulus I. — *Analysis libri primi.*

Articulus II. — *Analysis libri secundi.*

Articulus III. — *Analysis libri tertii.*

Articulus IV. — *Analysis libri quarti.*

Articulus V. — *Analysis libri quinti.*

Articulus VI. — *Analysis libri sexti.*

Articulus VII. — *Analysis libri septimi.*

CAP. II. — *De horum librorum auctore, et aetate, quaque ob causis conscripti; de illorum argumento, et singulari, qua compositioni suæ, methodo; de eorum titulo, manuscriptis codicibus, locis corruptis, Latina interpretatione, commentariis, observationibus variisque editionibus.*

Articulus I. — Clementem Alexandrinum verum esse horum librorum auctorem, et quo tempore illos scripsit.

Articulus II. — Quibus rationibus impulsus Clemens his libros scripsit, quodnam eorum argumentum, et quæ singulare modo ac methodo compositi fuerint.

Articulus III. — De vero hujusce operis titulo, de illius integritate, atque in libros et capita divisione, stylo, elegantia, utilitate, variaque eruditione. 1057

Articulus IV. — De manuscriptis hujusce operis codicibus, et de quibusdam corruptis illius locis. 1061

Articulus V. — De Latina horum et aliorum Clementis librorum interpretatione, de Herveti commentariis variisque aliorum in illos notis et observationibus, ac diversis eorumdem aique aliorum Clementis operum editionibus. 1067

Cap. III. — *Novæ in septem STROMATON Clementis Alexandrini libros annotationes, ac primo de iis quæ ad sacram Scripturam pertinent.* 1069

Articulus I. — Omnes Veteris et N. vi Testimenti libros divino aillatu suiscriptos, et quando ita scribi desierint; quomodo ii ab hereticis corrupti; de literali et allegorico Scripturæ sensu; de illius parabolico et ænigmatisco loquendi genere, atque ejus divisione obscure significata. 1069

Articulus II. — Moysen esse Pentateuchi auctorem, ubi et de ejusdem Moysis ætate, vita variisque nominibus; item de Ægyptio homine, quem ille verbo occidisse dicitur; de miro quo ille Necephri Ægyptiorum regi apparuit modo; de varia multiplicique illius scientia et sapientia; de ejus lege, quam benigna sit; quo iure Israelitæ Ægyptios spoliaverint; quomodo Christus legem impleverit; de bellica Moysis scientia, noctu Israelitas, quemadmodum Miltiades et Thrasybulus suos, ducento, et quonodo mortuitorus a Josue et Caleb duplex visus fuerit. 1073

Articulus III. — De libris Job, Psalmorum, Proverbiorum, Sapientiarum et Ecclesiastici. 1079

Articulus IV. — De libris prophetarum, Machahæorum et quarto Esdræ, ac de eorum auctoribus. 1084

Articulus V. — De Græca librorum Veteris Testimenti interpretatione, a Septuaginta duobus Senioribus adorna ta, et alia antiquiore. 1086

Cap. IV. — *De Novi Testamenti scriptis.* 1087

Articulus I. — De sacris quatuor Evangelii, ac de Evangelio secundum Hebræos et secundum Ægyptios. 1087

Articulus II. — De libri Actuum apostolorum titulo et auctore, de Pauli Epistolis, ac præsertim de ea quam ad Hebræos scripsit. 1092

Articulus III. — De Epistola prima Petri et Joannis; de Epistola Judeæ, et Apocalypsi; ac de apocryphis cum Petri Prædicatione, tum Matthiæ Traditionibus. 1094

Articulus IV. — Quomodo Scripturæ sacrae testimonia his in Stromatum libris citentur, ac de quibusdam, quæ hactenus inventa non fuerunt. 1098

Cap. V. — *De virorum apostolicorum, et aliorum anti quisimorum scriptorum operibus de divinis traditionibus non scriptis, ac de vera Ecclesiæ notis et characteribus.* 1103

Articulus I. — De Barnabæ epistola, de libris Hermæ, de Clementis Romani epistola, de antiquis quibusdam Scripturæ sacrae interpretibus, ac de Tatiani et Cassiani scriptis. 1103

Articulus II. — De sibyllis et earum oraculis, nec non Pauli de sibylla et Hydaspe oraculo, atque de Chami prophætia. 1106

Articulus III. — De humanis traditionibus rejiciendis, et de aliis divinis ad nos non scripto sed verbo et viva voce transmissis. 1108

Articulus IV. — De veræ Ecclesiæ, sacrum divinæ traditionis depositum custodientis, notis et characteribus. 1110

Cap. VI. — *De Deo et Christo Domino, ac de perpetua sanctissimæ illius Matris virginitate.* 1111

Articulus I. — De etymologia nominis θεος, et de articuli ei prepositi significatione, de aliis dei nominibus, illiusque natura, et attributis, atque de prædestinatione. 1111

Articulus II. — De supra Christi divinitate. 1113

Articulus III. — Singularis et nova recentioris cujusdam Socinianæ contra Christi divinitatem opinio refellitur. 1119

Articulus IV. — De Christi in mundum venturi prænuntiis et oraculis, ac præsertim de septuaginta Danielis hebdomadibus. 1121

Articulus V. — De Christi Domini ortus et baptismi anno et die. 1126

Articulus VI. — Quot annos Christus publice concionatus sit, ac de ipsius mortis anno, mense et hora, atque de numero Greco την, 318, crucis et nominis illius typi et figura. 1128

Articulus VII. — De summa Christi perfectione, et utrum Clemens illum famis, sitis, doloris, aliarumque humanarum affectionum et motuum expertem crediderit. 1131

Articulus VIII. — Cur Christus cælibem vitam duxerit? Ipsum esse inexplicabile sacrificium et vitæ æternæ ostium, atque solum omnium hominum magistrum; et quid' de illius apud inferos prædicatione Clemens senserit. 1133

Articulus IX. — De perpetua Mariæ, Christi matris, virginitate, et communitate illius ab obstetricie inspectione. 1133

Cap. VII. — *De gratiæ necessitate, de libero hominis arbitrio, de illius peccatis, ac de peccato originali.* 1135

Articulus I. — De divinæ gratiæ ad singula quaque bona opera agenda, et ad mortem usque in eis perseverandum necessitate. 1135

Articulus II. — De libero hominis arbitrio, et utrum Clemens ei plus æquo tribuerit. 1139

Articulus III. — Quid sit peccatum, et in quo consistat; de peccatis voluntariis et involuntariis; quomodo peccatum, infortunium et scelus inter se differant; quæ sint peccatorum principia et remedia; quod discrimen inter peccatum et vitium, ac de duplice alio peccatorum genere. 1141

Articulus IV. — De peccato originali, ubi obiter de Adami peccato. 1143

Cap. VIII. — *De mundi rerumque omnium creatione et præstantia.* 1147

Articulus I. — Mundum totum simul, nullo interjecto temporis spatio, a Deo creatum; ac de his verbis: *Quo die fecit Deus cælum et terram.* 1147

Articulus II. — De angelorum creatione, atque eorum naturæ præstantia et gratiam ad perseverandum necessitate; alios alii esse superiores; de illorum erga homines officiis et munib; de angelis custodibus et prævaricatoribus, et qua hi doctrina mulieres imbuerint, ac de illis quid pagani scriptores tradiderint. 1150

Articulus III. — Quam perfectus Adam a Deo creatus fuerit; hominem constare corpore et anima plane spirituali et immortali, utrum Clemens inter corpus et animam aliquid medium agnoverit, ubi de animalium ratione parentium animalibus; quæ sit animæ humanae in corpore sedes, ac qua ratione homo factus sit ad Dei imaginem et similitudinem. 1154

Cap. IX. — *De novæ legis sacramentis.* 1159

Articulus I. — De sacro baptisme, quo abluti Christiani sese invicem fratrum nomine compellabant, et de illius apud paganos et Judæos liguris et imaginibus, ac de hereticorum baptismo. 1159

Articulus II. — De eucharistiæ sacramento, ac penitentia, et utrum hæc iterari possint. 1160

Articulus III. — De sacris ordinibus episcopi, presbyteri et diaconi, et quam recte a Clemente distinguuntur. 1163

Articulus IV. — De eorum, qui bis sacris ordinibus initiati erant, cælibatu. 1163

Articulus V. — De Petri uxore et filia. 1168

Articulus VI. — De Philippi filiabus, et utrum Paulus uxorem duxerit. 1169

Articulus VII. — De summa apostolorum post Christi resurrectionem perfectione. 1171

Articulus VIII. — Utrum Philippus, Thomas, Levis et Matthæus martyri palmam consecuti sint, et de Matthæi abstinentia. 1173

Cap. X. — *De matrimonio.* 1178

Articulus I. — Quomodo matrimonium a Clemente definatur, quam bonum sit, et quomodo conjuges eni debeat. 1173

Articulus II. — De secundis nuptiis, an de illis recte Clemens senserit, et de patriarcharum Veteris Testimenti polygamia. 1177

Articulus III. — De matrimonii vinculo nunquam dis-	
solevit.	1179
Articulus IV. — De perpetuo virginitatis et continentiae	
statu et voto.	1181
Cap. XI. — De Christianis virtutibus, et quibusdam	
Christianorum moribus.	1181
Articulus I. — De cardinalibus, ut aiunt, virtutibus, at-	
que in primis de continentia servanda et impugnanda vo-	
luptate mortisque meditatione.	1181
Articulus H. — De fide.	1184
Articulus III. — De infidelitate, et utrum omnes infl-	
delium actiones sint peccata.	1187
Articulus IV. — Praeter fidem bona opera ad salutem	
consequendam esse necessaria.	1189
Articulus V. — De spe et timore.	1191
Articulus VI. — De charitate erga Deum et proximum.	1195
Articulus VII. — De quibusdam Christianorum moribus	
et institutis.	1197
Cap. XII. — De Gnostico seu perfecto Christiano, et mar-	
tyribus.	1199
Articulus I. — Quid apud Clementem procurat et per	
nominata significant.	1199
Articulus II. — Quae sit Gnosti ad supremum virtutis	
apicem progressio.	1203
Articulus III. — Quae Clemens in Gnostico bona opera	
desideret.	1204
Articulus IV. — Quas virtutes a gnostico Clemens exigat,	
ubi et de ejusdem gnostici continentia, ciborum abstinen-	
tia et corporis castigationibus.	1206
Articulus V. — De castis sanctisque Gnosti somniis.	1209
Articulus VI. — De theologicis Gnosti virtutibus,	
fide, spe et charitate.	1212
Articulus VII. — De puro Gnosti in Deum amore et	
charitate.	1214
Articulus VIII. — De vocali Gnosticorum preicatione.	1218
Articulus IX. — De Gnosti divina contemplatione et	
meditatione, seu mentali, ut aiunt, oratione.	1221
Articulus X. — De Gnosti estat , seu perturbationum	
vacuitate.	1223
Articulus XI. — De Gnosti cum Deo, Verbo divino et	
Christo similitudine; et quo sensu Clemens dixerit virtu-	
tem ab eo amitti non posse.	1231
Articulus XII. — De martyrio et martyribus, quanta il-	
lorum Clementis tempore multitudo, de martyribus Veteris	
Testamenti, et de his qui martyrio non cruento ex hac	
vita migrarunt.	1235
Cap. XIII. — De hæresibus et hæreticis.	1235
Articulus I. — Quid a Clemente de iis generatim tra-	
ditum fuerit.	1235
Articulus II. — De Simonianis, Nicolaitis, Basilidianis,	
Carpocratianis, Isidoro, Epiphane, Proculo, Valentino	
eiusque sectatoribus, et de Heraclione.	1238
Articulus III. — De Marcione ejusque sectatoribus, de	
Cassiano et Tatiano, de Antitacis, de aliis quorum nomen	
retinetur, de quibusdam Gnosticis, et de Enratitis, Hy-	
dropastis, Phrygibus, Docetis, Ophianis, Cainistis, Pe-	
raticis, Hæmaticis et Eutychitis.	1242
Cap. XIV. — De theologia gentili.	1243
Articulus I. — Quales deos pagani fingerent; de Jove,	
quem Prometheus decepit, de Apollinis etymologia, de	
Pane et Hercule, quid hujus certamina significant, cur	
mundi columnas ab Atlante suscepisse, et Admeto	
cum Apolline serviri se dicatur; de Api et Serapi, de	
Botta et crudeli ad Zalmoxin legatione, atque de Diana	
et Minervæ ira.	1245
Articulus II. — De paganorum templis ad occidentem	
positis, de Romano templo quod Lupercal dictum est, de	
templi in Epidauru constructi inscriptione, de ara in Deo	
Apolini consecrata, de sacrificiorum nidore ac libamini-	
bus, de columnis Bacchi, Apollinis, Acicari, et alii, quas	
paganii adorabant, aut quibus placita sua inscriperant.	1248
Articulus III. — De paganorum mysteriis, quibus di-	
verso tempore initiari debebant, quam studiose et occupa-	
tarent, quomodo illa enigmatis et symbolis involve-	

bant, de duplice apud eos, atque in primis Ægyptios, sym-

bolico loquendi genere, sive in verbis et obscuris ada-

giosis, sive in rebus ipsis, ubi de eorumdem Ægyptiorum

hieroglyphicis litteris, et animalibus atque comasis. 1251

Articulus IV. — De Ephesiis aliquis similiter magis

litteris et nominibus, ac de aliis paganorum superstitioni-

bus.

Cap. XV. — De philosophia.

Articulus I. — Utrum Christiani philosophia studere

debeant, utrumve Clemens primus id asseruerit.

Articulus II. — Contraria huic opinioni argumenta sol-

vuntur et refelluntur.

Articulus III. — Solvuntur alia argumenta, et philoso-

phie utilitas ostenduntur.

Articulus IV. — Utrum philosophia paganos absque

ulla in Christum fide justos reddiderit.

Cap. XVI. — De variis gentilium philosophorum et scri-

plorum ex sacra nostra Scriptura furtis ac prava ini-

tiatione.

Articulus I. — De varis philosophorum et scriplorum

ex sacra nostra Scriptura furtis et expilationibus.

Articulus II. — De prava quorundam miraculorum imi-

tatione.

Cap. XVII. — De diversis philosophorum sectis.

Articulus I. — De fonica secta et Thalete eius auctore,

ac de illius successoribus; de aliis sectis inde ortis, de

Cynica ejusque parente Autisthene; de Stoica, ejusque

auctore Zenone.

Articulus II. — De Italica secta et Pythagoræ illius

auctoris patria, estate, et magistris, Pherecyde, Sonchete,

Nazarato aliquis; de ejusdem Pythagoræ discipulis, ac

praesertim Numa Romanorum rege, ac de Hippodamo, Eu-

riso, Athamante et Philolao.

Articulus III. — De secta Eleatica, ejusque parente

Xenophane, variisque illius successoribus.

Articulus IV. — De secta Academica, nbi de Platone

ejus auctore atque de ejus magistris Hebreis et Ægyptis,

ubi et de Thoyth; de Schnuphide, et de Lachesis ora-

tione, cuius Plato meminit, ac quibusdam alius Platonis

locis, a Clemente citatis.

Articulus V. — De Socrate Platonis magistro, et de

ejusdem Socratis præceptoribus, de introducta ab illo

ethica, de illius dæmonie, atque de quibusdam ejus ver-

bis; de Platonis discipulis, ac de vetere, media et nova

Academia, de secta Peripatetica illiusque parente Aristote-

le, variisque ipsius discipulis et sectatoribus.

Cap. XVIII. — De variis philosophorum opinionibus.

Articulus I. — De philosophiae nomine, atque Epicu-

reorum opinionibus de Deo, Pythagoreorum et Platoni-

de anima humana in corpus detrusa, et ~~restituendis~~; Platoni-

et aliorum de homini procreatione; Pythagora de

rei Venerea et fabarum, atque aliorum, de carnis ac

praesertim suilla interdictione, de quibusdam animalibus

nullo cibo entibus, de vario rerum creaturam motu, de

quadruplici arborum insitione, et illius cum Christiana

doctrina excienda comparatione, de plantarum anima,

ac de corvis humanam vocem imitantibus.

Articulus II. — Explicantur philosophorum de ultimo

sine et summo bono opiniones, Epicuri et Cyrenaicorum,

Dinomachi et Calliponii, et aliorum; ac denique quam

variae et multiplices ea de re fuerint sententiae.

Articulus III. — Philosophorum opiniones de fide, spe

et charitate; de matrimonio et legibus in cælibes.

Articulus IV. — Multa suis occultata a philosophis

Pythagoreis, Platone et Epicuro, ubi de summa ab Hippo-

caro poena; de interdicta quorundam Zenonis librorum

lectione; de vario Aristotelicorum scriptorum genere:

de fabulis quibus philosophi sua documenta velabant, ac

de mulieribus philosophis Theano, Themisto et quinque

Diodori filiabus: de Hipparchia, Arate, Lasthenia, Axio-

thea et Aspasia.

Cap. XIX. — De barbaris qui ante Græcos philosophi-

sunt, et de septem Græcis sapientibus.

Articulus I. — De antiquis apud barbaros philosophis,

ac speciatim de Ægyptiis, Thebæis, Chaldæis, Gallorum

Druïdis, Bactrianis et Zoroastre: de Persarum magis, et

iis qui Christum in cunabulis venerati sunt; de mulieribus

apud Germanos vaticinantibus, de Indorum Gymno-

sophistis, Brachmanibus, Allobgiis et Semnis, de Butta et

Anacharsi, de Hyperboreis et Idæis Dactylis, ferri, æris, litterarum Ephesiarum, et numerorum musicorum inventoribus, eorumque numero et nomine, de Chirone centauro, et Hippa seu Hippone ejus filia. 1311

Articulus II. — De septem Græcæ sapientibus, et quam variae fuerint de illis eorumque numero, ac potissimum de septimo opinione, de quibusdam Pherecydis sententiis, et de illius theologia. 1320

Articulus III. — Quomodo septem Græcæ sapientes dici possint recentiores Moyse, ei tribus primis philosophorum Græcorum sectis antiquiores. 1322

Articulus IV. — Quæ fuerit Græcæ sapientum philosophandi ratio, et de quibusdam eorum effatis et sententiis. 1324

CAP. XX. — *De ethniciis legislatoribus et vatibus.* 1327

Articulus I. — De ethniciis legislatoribus Solone, Pittaco, Praxiphane, Minoe, Zaleuco, ac quomodo hi tres legislatores primi dici potuerint; de Cere, Lycuro, Diogene, Pythagore et Epicuro. 1327

Articulus II. — De ethniciis vatibus, Sonchete, Bacide, tam Bœotio quam Arcade, de Amphileto, Cometa, Cynira, Admeto, Aristeo, Amphiaro, Epigene, Dionysio, Nicia, Calchante, Mopso, et de Battio, qui Mopsi divinationem compositissime dicitur. 1330

Articulus III. — De aliis vatibus a Clemente memoratis, Pythagora, Abari, Arisia, Epimenide, Zoroastro, Empedocle, Phormione et ceteris. 1334

Articulus IV. — De mulieribus ethniciis fatidicis, et vatibus Hippone, Bæone, Manto, Sibyllis, Ænone et Phæmonoe. 1340

CAP. XXI. — *De scientiarum, artium aliarumque rerum inventoribus.* 1341

Articulus I. — De inventoribus astrologiae, lucernarum, anni in duodecim menses distribuendi, et templo castae audeundi, in iisque commorandi, geometria, et ex astris, atque ex avium volatu futura prævidendi, item astrupincie, et ex somniis divinandi, necnon tubæ, tibiæ, fistulæ, ac modorum. 1341

Articulus II. — De inventoribus medicinae, nauticae ac construendi navem; triremem, quatiremem, classemque instruendi, et fabricandi arma, harpen, varias machinas euriærisque fabricam, etc. 1346

Articulus III. — De inventoribus grammaticæ, scribendæ epistolæ, et rhetoricae orationis. 1351

Articulus IV. — De inventoribus artis poeticae, et musicae, modorumque musicorum, iambi, dithyrambi, chœreæ, tibiæ, variorumque saltandi modorum, nomorum, citharae, aliorumque instrumentorum musicorum. 1353

Articulus V. — De inventoribus carminis hexametri, tragœdiæ, comedie, ac quis primus librum ediderit. 1357

Articulus VI. — De iis qui de rerum inventoribus scripserunt, Scamone, Theophrasto, Cydippo, Antiphane, Aristodemo, Aristotele, Philostephano, et Stratone. 1361

CAP. XXII. — *De magistris, qui discipulos sibi similes effecerunt, et de multis scriptorum Græcorum furtis.* 1361

Articulus I. — De magistris qui discipulos sibi similes fecerunt, Ischomacho, Lampide, Charidemo, Simone, Perdice, Crobylo, Archelao, Homero, Pyrrhone, Demosthene, Chrysippo, Aristotele et Platone. 1361

Articulus II. — De iis quæ poetæ ex aliis poetis, ac quidam quoque alii ex iisdem poetis furati sunt. 1364

Articulus III. — De philosophorum, historicorum et oratorum furtis. 1367

Articulus IV. — De majoribus Græcorum furtis, quibus integræ aliorum opera, libros aliasque commentationes sibi ascripserunt, et de Hippia, qui de Græcorum furtis disputavit. 1369

CAP. XXIII. — *De variis artibus, scientiis et disciplinis.* 1373

Articulus I. — Quid sit dialectus, et de primis gentium dialectis et linguis. 1373

Articulus II. — Primas dialectos barbaras fuisse, ubi de precibus aliena et non vulgari lingua fundidis, de Hebraicæ linguae et dialecti antiquitate, de Hellene Hellenicæ linguae auctore, de variis ejusdem lingue, atque etiam deorum et animalium dialectis, ac de singulari elephantum, scorpil Libyci, ac piscium arte et industria. 1378

Articulus III. — De cognitione, quærum aliqua sit in belluus cognitio, et anima humana anquid sine sensu ad miniculum cognoscat, atque judicium, seu secunda mentis operatio, sit voluntatis actus, de vera et falsa opinione, de demonstratione, scientia, sapientia et prudentia. 1380

Articulus IV. — De veritate, quibus in rebus consistat, ipsam esse magnæ virtutis principium, et ejus primordium esse admirationem, atque in cognitione et actione versari, duas illius esse species, multa esse ejus criteria, variisque disciplinas ad eam comparandam conferre, et esse utilites, ac quomodo. 1383

Articulus V. — De grammatica, dialectica, arithmeticâ, et quibusdam numeris, de musica, geometria, architectura, agricultura, nautica et asironomia. 1383

Articulus VI. — Sophisticam artem, sicut et alias, quæ vocibus et verbis tantum constant, esse penitus abjiciendas et exterminandas; quæ a Christianis movendæ quæstiones, aut non movendæ, ac a quibus et quomodo legendi paganorum libri. 1389

CAP. XXIV. — *De variis paganorum moribus ac singularibus et præclaris quorumdam facinoribus.* 1389

Articulus I. — De purpura dolosisque vestibus, et unctionibus, de puerorum expositione, de quorundam gula, et liguritione, de cultu angelis et dæmonibus a magis tributo, atque de illorum a vino, animalibus et rebus Venereis abstinentia, quamvis cum matribus et sororibus coirent, communesque eis essent uxores, de athletarum a rebus Venereis abstinentia, de legibus contra adulteros laicis, de alia lege in gratiam mulierum prægnantium capitæ damnatarum, de Romanorum testamentis per libras et ases, ac de Lacedæmoniorum scitalis. 1390

Articulus II. — De præclaris et singularibus quorumdam cum populorum, tum hominum factis, Cleomedis, Athamanis, Eschyli, Philoxenæ, Bocchoridis, Asopiorum, Macedonum, Laconum, Zenonis, Eleatis, Theodoti, Pauli, Postumi, Anaxarchi, Gymnosophistarum, ac de Platonis effato: Justum eis torqueatur esse beatum 1396

Articulus III. — De bellica quarundam mulierum fortitudine, de Amazonibus, Sauromatidis, et Sacidatis, de singulari Iberiarum puerperio, de præclaris quarundam factis, Lysicæ, Philotera, Leæna Atticæ, Telesilla, Danai filiarum, ubi de eo qui fecit Danaidem, de Athianite, Anticlea, Alcesti, Macarea, Hyacinthobus, de poetris Telesilla, Myia, Corinna, Sappho, Cleobulina, ubi de more pedes lavandi, de pictribus Irene et Anaxandra. 1401

CAP. XXV. — *De variis scriptoribus, in his Stromatum libris a Clemente laudatis.* 1403

Articulus I. — De historicis et aliis qui soluta oratione aliquid scripserunt. 1403

Articulus II. — De poetis a Clemente laudatis. 1423

DISSERTATIO TERTIA. — *De aliis Clementis Alexandrini operibus, sive veris, sive falsis, editis et ineditis, ac de iis que ille scripturam se esse promiserat, et de variis chronologis ab illo reprobatis.* 1437

CAPUT PRIMUM. — *De libro qui octavus Stromatum inscribitur.* 1437

Articulus I. — Analysis hujus libri. 1437

Articulus II. — Hunc tractatum non esse octavum Clementis Stromatum librum, nec eum esse integrum, ac plane incorruptum. 1439

CAP. II. — *De libro Quis dives salvetur.* 1441

Articulus I. — Analysis hujus libri. 1441

Articulus II. — Quomodo hic liber et quorum opera ad nos pervenerit, ac de variis illius editionibus, variorumque in eum observationibus et notis. 1445

Articulus III. — Quis hujus libri auctor, quisve illius titulus, utrum ex homilia quadam, seu quibusdam concionibus ad populum habitis, sit compositus, quam ob rationem editus, an octavus Stromatum Clementis liber dici possit, et quo scriptus fuerit tempore. 1447

Articulus IV. — Novæ hunc in librum notæ et observationes, ubi de alio libro, qui octavus Stromatum inscribitur. 1450

CAP. III. — *De excerptis ex scriptis Theodoti.* 1459

Articulus I. — Analysis hujusce Græci opusculi. 1459

Articulus II. — De hujus epitomes horumque excerptorum auctore. 1459

<i>Articulus III.</i> — Novæ in secundam hujus opusculi partem adnotaciones.	1464	<i>Articulus II.</i> — De aliis Clementis operibus missis, ac de quibusdam eorum fragmentis.	1466
<i>CAP. IV.</i> — De quibusdam in aliquot Epistolas canonicas et umbrationibus Clementi Alexandrino attributis.	1465	<i>Articulus III.</i> — De quibusdam libris et commentariis, quos Clemens Alexandrinus scripturum esse promiserat.	1482
<i>Articulus I.</i> — Analysis hancum adumbrationum.	1465	<i>Admonitio in subsequentes chronographias.</i>	1483
<i>Articulus II.</i> — De harum adumbrationum editionibus, auctore et titulo.	1467	CHRONOGRAPHIA CLEMENTIS collata cum Eusebiana et Syncelliana.	1483
<i>Articulus III.</i> — Novæ in has adumbrationes note et animadversiones.	1469	<i>INDEX GÆCITATIS.</i>	1493
<i>CAP. V.</i> — De desperditis Clementis Alexandrini operibus, et de atiis que ille scripturum se esse promiserat.	1473	<i>INDEX AUCTORUM a Clemente Alexandrino lataorum,</i>	1509
<i>Articulus I.</i> — De desperditis Clementis Alexandrini Hypotyposeon libris, ac de quibusdam eorum, aliarumque ejus scriptorum fragmentis.	1473	<i>INDEX RERUM in Clemente Alexandrino memorabilium.</i>	1533
		<i>INDEX VERBORUM, sententiarum et rerum que in triplo dissertatione D. Le Nourry continentur.</i>	1621

FINIS TOMI NONI.

1469¹³

3 2044 073 501 322

